

ENQUÊTECOMMISSIE
REGERINGSBELEID 1940–1945

VERSLAG HOUDENDE DE UITKOMSTEN
VAN HET ONDERZOEK

DEEL 6^c

DE VERTEGENWOORDIGING VAN NEDERLAND IN HET BUITENLAND
HET BELEID TEN AANZIEN VAN NEDERLANDERS,
DIE TENGEVOLGE VAN DE OORLOG HULP VAN NODE HADDEN

(PUNTEN L EN M VAN HET ENQUÊTEBESLUIT)

VERHOREN

CHRONOLOGISCHE LIJST VERHOREN

Naam		Blz.	Naam	Datum	Blz.
C. van Stolk	Vrijdag 20 Februari 1948	9	Mevr. M. W. J. Vinke—van der Liet	Donderdag 16 December 1948	393
L. A. Rodrigues Lopes	Woensdag 10 Maart 1948	10	H. Ph. K. A. van Campen	Dinsdag 21 December 1948	400
L. A. Rodrigues Lopes	Donderdag 11 Maart 1948	22	J. L. Slors	Donderdag 23 December 1948	408
Jhr. mr. W. E. van Panhuys	Dinsdag 23 Maart 1948	23	Jhr. H. F. W. H. van Pelsler Berensberg	Dinsdag 1 Februari 1949	422
Mr. M. P. L. Steenbrghe	Woensdag 24 Maart 1948	25	H. Dentz	Dinsdag 1 Februari 1949	430
Mevr. J. E. Schot—Melchior	Dinsdag 6 April 1948	26	S. Wijnbergen	Woensdag 2 Februari 1949	435
Mevr. J. E. Schot—Melchior	Dinsdag 13 April 1948	32	J. de Crane	Woensdag 2 Februari 1949	446
Mr. G. A. Boon	Woensdag 21 April 1948	40	J. Nieuwenhuis	Woensdag 2 Februari 1949	451
J. M. Fehmers	Donderdag 13 Mei 1948	42	Jhr. C. H. C. Flugl van Aspermont	Donderdag 3 Februari 1949	456
Mr. M. P. L. Steenberghe	Dinsdag 18 Mei 1948	46	H. Dentz	Woensdag 16 Februari 1949	470
I. A. M. Schmutzer	Woensdag 19 Mei 1948	48	G. F. Ferwerda	Woensdag 16 Februari 1949	479
Mr. E. N. van Kleffens	Vrijdag 21 Mei 1948	65	Th. H. de Meester	Donderdag 17 Februari 1949	495
Mej. N. Epker	Donderdag 3 Juni 1948	74	A. M. de Jong	Donderdag 3 Maart 1949	501
J. J. Vorrink	Donderdag 15 Juli 1948	80	A. M. de Jong	Vrijdag 4 Maart 1949	502
Mr. J. E. H. baron van Nagell	Woensdag 28 Juli 1948	88	Ir. W. Friedhoff	Donderdag 31 Maart 1949	511
C. M. Beets	Donderdag 29 Juli 1948	96	L. Polling	Donderdag 7 April 1949	524
R. J. A. D. baron Sloet tot Everlo	Donderdag 26 Augustus 1948	102	Dr. W. J. A. Willems	Donderdag 14 April 1949	535
Jhr. G. M. Verspyck	Woensdag 1 September 1948	117	H. G. de Jonge	Woensdag 4 Mei 1949	548
M. J. W. Schopenhauer	Woensdag 1 September 1948	126	Mr. H. R. de Zaaijer	Vrijdag 10 Juni 1949	549
E. A. F. Kersten	Woensdag 15 September 1948	132	J. H. Weidner	Vrijdag 17 Juni 1949	550
Mevr. L. H. M. A. van Overerm—Ziegenhardt	Woensdag 29 September 1948	146	Mr. A. W. R. baron Mackay	Vrijdag 19 Augustus 1949	554
A. J. Teunissen	Woensdag 29 September 1948	158	Mr. W. C. graaf van Rechteren Limpurg	Vrijdag 19 Augustus 1949	556
A. Millenaar	Dinsdag 5 October 1948	167	Mej. H. A. B. Boosmann	Vrijdag 19 Augustus 1949	562
W. A. H. C. Boellaard	Donderdag 7 October 1948	178	Mr. E. N. van Kleffens	Maandag 22 Augustus 1949	570
A. Pelt	Maandag 18 October 1948	187	Mr. E. N. van Kleffens	Donderdag 25 Augustus 1949	581
M. Sluysen	Dinsdag 19 October 1948	188	Mr. F. C. A. baron van Pallandt	Woensdag 31 Augustus 1949	585
Jhr. ir. O. C. A. van Lidth de Jeude	Donderdag 21 October 1948	197	Mr. W. C. graaf van Rechteren Limpurg	Vrijdag 30 September 1949	592
Ir. F. C. C. baron van Tuyll van Srooskerken van Zuylen	Donderdag 21 October 1948	208	Mr. A. J. Vleer	Woensdag 26 October 1949	595
Dr. H. K. Offerhaus	Donderdag 21 October 1948	214	Dr. J. van den Tempel	Donderdag 1 December 1949	599
Mevr. G. Wijsmuller—Meijer	Donderdag 21 October 1948	223	Dr. J. van den Tempel	Vrijdag 2 December 1949	607
Mr. W. J. baron van Lynden	Dinsdag 26 October 1948	229	J. M. R. A. Kijzer	Vrijdag 16 December 1949	618
Mr. B. Ph. baron van Harinxma thoe Slooten	Vrijdag 5 November 1948	235	Mevr. M. A. C. Visser	Vrijdag 16 December 1949	624
Mr. J. J. B. Bosch ridder van Rosenthal	Donderdag 11 November 1948	247	A. G. van Tricht	Woensdag 21 December 1949	628
R. O. van Gennep	Dinsdag 16 November 1948	254	C. Knulst	Woensdag 21 December 1949	636
Mevr. A. M. Le Cosquino de Bussy—van de Lelie	Dinsdag 16 November 1948	262	Mevr. M. A. C. Visser	Woensdag 21 December 1949	640
Mevr. A. M. Boissevain—van Lennep	Dinsdag 16 November 1948	270	M. H. Gans	Donderdag 22 December 1949	643
H. Koot	Woensdag 17 November 1948	276	H. Dentz	Donderdag 22 December 1949	653
Dr. H. K. Offerhaus	Woensdag 17 November 1948	282	Mr. G. A. Boon	Woensdag 4 Januari 1950	662
A. J. Th. van der Vlucht	Dinsdag 23 November 1948	288	Jhr. dr. D. F. W. van Lennep	Woensdag 4 Januari 1950	673
Mr. J. C. S. Warendorf	Dinsdag 23 November 1948	296	E. G. Lachman	Woensdag 4 Januari 1950	679
Mevr. S. J. Ross—Regeur	Donderdag 25 November 1948	304	J. J. van Eeghen	Donderdag 5 Januari 1950	686
Dr. H. K. Offerhaus	Vrijdag 26 November 1948	315	J. Middendorp	Donderdag 5 Januari 1950	693
Prof. mr. P. S. Gerbrandy	Woensdag 1 December 1948	327	F. W. Telders	Donderdag 5 Januari 1950	698
H. van der Maaden	Donderdag 2 December 1948	333	L. A. Flantua	Woensdag 11 Januari 1950	705
J. G. van Niftrik	Dinsdag 7 December 1948	341	Dr. J. Hemelrijk	Woensdag 11 Januari 1950	713
S. van Zwanenberg	Woensdag 8 December 1948	345	Prof. mr. dr. N. W. Posthumus	Woensdag 11 Januari 1950	717
Dr. W. A. Visser 't Hooft	Donderdag 9 December 1948	354	Mej. M. de Rijke	Woensdag 11 Januari 1950	721
Mr. dr. J. Donner	Donderdag 9 December 1948	364	L. H. Boas	Donderdag 12 Januari 1950	724
Mr. H. C. Schoch	Donderdag 9 December 1948	370	J. W. J. baron de Vos van Steenwijk	Donderdag 12 Januari 1950	735
Prof. mr. R. P. Cleveringa	Woensdag 15 December 1948	378	B. Ph. van Zuiden	Donderdag 12 Januari 1950	741
A. Parqui	Woensdag 15 December 1948	385	Jhr. E. W. M. Quarles van Ufford	Donderdag 12 Januari 1950	745

Naam	Datum	Blz.	Naam	Datum	Blz.
Jhr. mr. H. F. L. K. van Vredenburg	Woensdag 18 Januari 1950	748	B. G. van Os van Delden	Dinsdag 13 Februari 1951	912
Ir. F. C. M. Wijffels	Donderdag 19 Januari 1950	758	Ch. J. I. M. Welter	Dinsdag 13 Februari 1951	919
C. baron van Breugel Douglas	Donderdag 19 Januari 1950	765	G. Chr. Bijl de Vroe	Woensdag 14 Februari 1951	922
A. F. Kahn	Donderdag 2 Februari 1950	772	Dr. A. Polak Daniëls	Woensdag 14 Februari 1951	926
Jhr. H. Beelaerts van Blokland	Donderdag 2 Februari 1950	779	C. E. Stutterheim	Woensdag 14 Februari 1951	935
Mr. H. P. Linthorst Homan	Donderdag 9 Februari 1950	783	F. M. Hanepen	Woensdag 21 Februari 1951	937
Mr. dr. A. A. van Rhijn	Donderdag 9 Februari 1950	791	F. J. Molenaar	Woensdag 21 Februari 1951	942
Jhr. G. L. van der Maesen de Sombreff	Donderdag 9 Februari 1950	797	Mr. J. A. W. Burger	Woensdag 21 Februari 1951	945
Dr. J. Th. A. H. van der Putten	Vrijdag 17 Februari 1950	802	Mr. W. F. L. graaf van Bylandt	Vrijdag 2 Maart 1951	949
J. I. Sanders	Vrijdag 17 Februari 1950	808	M. H. C. Janse	Donderdag 26 April 1951	956
Jhr. ir. O. C. A. van Lidth de Jeude	Vrijdag 17 Februari 1950	812	Mej. J. C. Veltman	Donderdag 26 April 1951	964
W. Antheunissen	Donderdag 30 Maart 1950	821	Dr. A. Polak Daniëls	Donderdag 26 April 1951	968
H. S. de Jong	Donderdag 30 Maart 1950	827	Prof. dr. J. H. de Boer	Donderdag 17 Mei 1951	973
F. J. Henning	Donderdag 30 Maart 1950	831	G. J. J. Wouters	Donderdag 17 Mei 1951	977
Mr. H. J. van Dam	Dinsdag 16 Mei 1950	835	B. G. van Os van Delden	Donderdag 17 Mei 1951	980
B. Rodrigues Pereira	Dinsdag 16 Mei 1950	838	N. D. Woensdregt	Donderdag 17 Mei 1951	982
C. J. van der Sluys	Dinsdag 16 Mei 1950	841	Mr. J. G. Sillem	Donderdag 7 Juni 1951	987
Mr. F. Horn	Dinsdag 16 Mei 1950	843	Jhr. G. M. Verspyck	Donderdag 7 Juni 1951	995
Mr. B. Ph. baron van Harinxma thoe Slooten	Woensdag 17 Mei 1950	847	J. van de Vosse	Donderdag 7 Juni 1951	997
Dr. A. Sevenster	Donderdag 1 Juni 1950	855	Mr. E. N. van Kleffens	Donderdag 28 Juni 1951	999
Mevr. A. G. Voûte—Esser	Dinsdag 27 Juni 1950	868	P. J. Goes	Donderdag 28 Juni 1951	1006
Mevr. M. van Esso—Polak	Dinsdag 27 Juni 1950	870	A. G. van Tricht	Donderdag 28 Juni 1951	1009
B. J. van Esso	Dinsdag 27 Juni 1950	875	Prof. mr. E. M. Meijers	Woensdag 4 Juli 1951	1011
Dr. J. M. Somer	Dinsdag 27 Juni 1950	879	Dr. W. Huender	Woensdag 4 Juli 1951	1017
Dr. R. Flaes	Donderdag 29 Juni 1950	886	Mr. J. C. Brons	Woensdag 4 Juli 1951	1020
Mr. C. L. W. Fock	Donderdag 29 Juni 1950	892	Mevr. Ch. E. van Beuningen—Fentener van Vlissingen	Woensdag 29 Augustus 1951	1025
J. F. Mesker	Donderdag 29 Juni 1950	896	Dr. F. Daubenton	Maandag 10 December 1951	1030
Dr. J. H. van Roijen	Woensdag 23 Augustus 1950	899	Mej. G. A. I. S. Mouwen	Donderdag 13 December 1951	1037
Mr. R. B. baron van Lynden	Woensdag 13 September 1950	900	L. A. Rodrigues Lopes	Donderdag 13 December 1951	1049
H. P. baron van der Borch tot Verwolde van Vorden	Donderdag 28 September 1950	904	Mr. A. B. Roosjen	Donderdag 13 December 1951	1051
J. H. Sauveur	Donderdag 28 September 1950	909	Mevr. mr. A. J. W. Hochberg—van Wallinga	Donderdag 13 December 1951	1053
			A. de Paauw	Donderdag 13 December 1951	1057

ALPHABETISCHE LIJST VERHOREN

Naam	Datum	Blz.	Naam	Datum	Blz.
Antheunissen, W.	Donderdag 30 Maart 1950	821	Huender, Dr. W.	Woensdag 4 Juli 1951	1017
Beelaerts van Blokland, Jhr. H.	Donderdag 2 Februari 1950	779	Janse, M. H. C.	Donderdag 26 April 1951	956
Beets, C. M.	Donderdag 29 Juli 1948	96	Jong, A. M. de	Donderdag 3 Maart 1949	501
Beuningen—Fentener van Vlissingen, Mevr. Ch. E. van	Woensdag 29 Augustus 1951	1025	Jong, A. M. de	Vrijdag 4 Maart 1949	502
Bijl de Vroe, C. Chr.	Woensdag 14 Februari 1951	922	Jong, H. S. de	Donderdag 30 Maart 1950	827
Boas, J. H.	Donderdag 12 Januari 1950	724	Jonge, H. G. de	Woensdag 4 Mei 1949	
Borllaard, W. A. H. C.	Donderdag 7 October 1948	178	Kahn, A. F.	Donderdag 2 Februari 1950	772
Boer, Prof. dr. J. H. de	Donderdag 17 Mei 1951	973	Kersten, E. A. F.	Woensdag 15 September 1948	132
Boissevain—van Lennep, Mevr. A. M.	Dinsdag 16 November 1948	270	Kijzer, J. M. R. A.	Vrijdag 16 December 1949	618
Boon, Mr. G. A.	Woensdag 21 April 1948	40	Kleffens, Mr. E. N. van	Vrijdag 21 Mei 1948	65
Boon, Mr. G. A.	Woensdag 4 Januari 1950	662	Kleffens, Mr. E. N. van	Maandag 22 Augustus 1949	570
Boosmann, Mej. H. A. B.	Vrijdag 19 Augustus 1949	562	Kleffens, Mr. E. N. van	Donderdag 25 Augustus 1949	581
Borch tot Verwolde van Vor- den, H. P. baron van der	Donderdag 28 September 1950	904	Kleffens, Mr. E. N. van	Donderdag 28 Juni 1951	999
Bosch ridder van Rosenthal, Mr. J. J. B.	Donderdag 11 November 1948	247	Knulst, C.	Woensdag 21 December 1949	636
Breugel Douglas, C. baron van	Donderdag 19 Januari 1950	765	Koot, H.	Woensdag 17 November 1948	276
Brons, Mr. J. C.	Woensdag 4 Juli 1951	1020	Lachmann, E. G.	Woensdag 4 Januari 1950	679
Burger, Mr. J. A. W.	Woensdag 21 Februari 1951	945	Lennep, Jhr. dr. D. F. W. van	Woensdag 4 Januari 1950	673
Bylandt, Mr. W. F. L. graaf v.	Vrijdag 2 Maart 1951	949	Lidth de Jeude, Jhr. ir. O. C. A. van	Donderdag 21 October 1948	197
Campen, H. Ph. K. A. van	Dinsdag 21 December 1948	400	Lidth de Jeude, Jhr. ir. O. C. A. van	Vrijdag 17 Februari 1950	812
Cleveringa, Prof. mr. R. P.	Woensdag 15 December 1948	378	Linthorst Homan, Mr. H. P.	Donderdag 9 Februari 1950	783
Cosquino de Bussy—van der Lelie, Mevr. A. M. Le	Dinsdag 16 November 1948	262	Lynden, Mr. R. B. baron van	Woensdag 13 September 1950	900
Crane, J. de	Woensdag 2 Februari 1949	446	Lynden, Mr. W. J. baron van	Dinsdag 26 October 1948	229
Dam, Mr. H. J. van	Dinsdag 16 Mei 1950	835	Maaden, H. van der	Donderdag 2 December 1948	333
Daubenton, Dr. F.	Maandag 10 December 1951	1030	Mackay, Mr. A. W. R. baron	Vrijdag 19 Augustus 1949	554
Dentz, H.	Dinsdag 1 Februari 1949	430	Maesen de Sombreff, Jhr. G. L. van der	Donderdag 9 Februari 1950	797
Dentz, H.	Woensdag 16 Februari 1949	470	Meester, Th. H. de	Donderdag 17 Februari 1949	495
Dentz, H.	Donderdag 22 December 1949	653	Mesker, J. F.	Donderdag 29 Juni 1950	896
Donner, Mr. dr. J.	Donderdag 9 December 1948	364	Meijers, Prof. mr. E. M.	Woensdag 4 Juli 1951	1011
Eeghen, J. J. van	Donderdag 5 Januari 1950	686	Middendorp, J.	Donderdag 5 Januari 1950	693
Epker, Mej. N.	Donderdag 3 Juni 1948	74	Millenaar, A.	Dinsdag 5 October 1948	167
Esso, B. J. van	27 Juni 1950	875	Molenaar, F. J.	Woensdag 21 Februari 1951	942
Esso—Polak, Mevr. M. van	Dinsdag 27 Juni 1950	870	Mouwen, Mej. G. A. I. S.	Donderdag 13 December 1951	1037
Fehmers, J. M.	Donderdag 13 Mei 1948	42	Nagell, Mr. J. E. H. baron van	Woensdag 28 Juli 1948	88
Ferwerda, G. F.	Woensdag 16 Februari 1949	479	Nieuwenhuis, J.	Woensdag 2 Februari 1949	451
Flaes, Dr. R.	Donderdag 29 Juni 1950	886	Niftrik, J. G. van	Dinsdag 7 December 1948	341
Flantua, L. A.	Woensdag 11 Januari 1950	705	Offerhaus, Dr. H. K.	Donderdag 21 October 1948	214
Flugi van Aspermont, Jhr. C. H. C.	Donderdag 3 Februari 1949	456	Offerhaus, Dr. H. K.	Woensdag 17 November 1948	282
Fock, Mr. C. L. W.	Donderdag 29 Juni 1950	892	Offerhaus, Dr. H. K.	Vrijdag 26 November 1948	315
Friedhoff, Ir. W.	Donderdag 31 Maart 1949	511	Os van Delden, B. G. van	Dinsdag 13 Februari 1951	912
Gans, M. H.	Donderdag 22 December 1949	643	Os van Delden, B. G. van	Donderdag 17 Mei 1951	980
Gennep, R. O. van	Dinsdag 16 November 1948	254	Overeem—Ziegenhardt, Mevr. L. H. M. A. van	Woensdag 29 September 1948	146
Gerbrandy, Prof. mr. P. S.	Woensdag 1 December 1948	327	Paauw, A. de	Donderdag 13 December 1951	1057
Goes, P. J.	Donderdag 28 Juni 1951	1006	Pallandt, Mr. F. C. A. baron van	Woensdag 31 Augustus 1949	585
Hanepen, F. M.	Woensdag 21 Februari 1951	937	Panhuis, Jhr. mr. W. E. van	Dinsdag 23 Maart 1948	23
Harinxma thoe Slooten, Mr. B. Ph. baron van	Vrijdag 5 November 1948	235	Parqui, A.	Woensdag 15 December 1948	385
Harinxma thoe Slooten, Mr. B. Ph. baron van	Woensdag 17 Mei 1950	847	Pelser Berensburg, Jhr. H. F. W. H. van	Dinsdag 1 Februari 1949	422
Hemelrijk, Dr. J.	Woensdag 11 Januari 1950	713	Pelt, A.	Maandag 18 October 1948	187
Henning, F. J.	Donderdag 30 Maart 1950	831	Polak Daniëls, Dr. A.	Woensdag 14 Februari 1951	926
Hochberg—van Wallinga, Mevr. mr. A. J. W.	Donderdag 13 December 1951	1053	Polak Daniëls, Dr. A.	Donderdag 26 April 1951	968
Horn, Mr. F.	Dinsdag 16 Mei 1950	843	Polling, L.	Donderdag 7 April 1949	524
			Posthumus, Prof. mr. dr. N. W.	Woensdag 11 Januari 1950	717
			Putten, Dr. J. Th. A. H. van der	Vrijdag 17 Februari 1950	802

Naam	Datum	Blz.	Naam	Datum	Blz.
Quarles van Ufford, Jhr. E. W. M.	Donderdag 12 Januari 1950	745	Tempel, Dr. J. van den	Donderdag 1 December 1949	599
Rechteren Limpurg, Mr. W. C. graaf van	Vrijdag 19 Augustus 1949	556	Tempel, Dr. J. van den	Vrijdag 2 December 1949	607
Rechteren Limpurg, Mr. W. C. graaf van	Vrijdag 30 September 1949	592	Teunissen, A. J.	Woensdag 29 September 1948	158
Rhijn, Mr. dr. A. A. van	Donderdag 9 Februari 1950	791	Tricht, A. G. van	Woensdag 21 December 1949	628
Rijke, Mej. M. de	Woensdag 11 Januari 1950	721	Tricht, A. G. van	Donderdag 28 Juni 1951	1009
Rodrigues Lopes, L. A.	Woensdag 10 Maart 1948	10	Tuyl van Serooskerken van Zuylen, Ir. F. C. C. baron v.	Donderdag 21 October 1948	208
Rodrigues Lopes, L. A.	Donderdag 11 Maart 1948	22	Veltman, Mej. J. C.	Donderdag 26 April 1951	964
Rodrigues Lopes, L. A.	Donderdag 13 December 1951	1049	Verspyck, Jhr. G. M.	Woensdag 1 September 1948	117
Rodrigues Pareira, B.	Dinsdag 16 Mei 1950	638	Verspyck, Jhr. G. M.	Donderdag 7 Juni 1951	995
Roijen, Dr. J. H. van	Woensdag 23 Augustus 1950	899	Vinke—van der Liet, Mevr. M. W. J.	Donderdag 16 December 1948	393
Roosjen, Mr. A. B.	Donderdag 13 December 1951	1051	Visser, Mevr. M. A. C.	Vrijdag 16 December 1949	624
Ross—Regeur, Mevr. S. J.	Donderdag 25 November 1948	304	Visser, Mevr. M. A. C.	Woensdag 21 December 1949	640
Sanders, J. I.	Vrijdag 17 Februari 1950	808	Visser 't Hooft, Dr. W. A.	Donderdag 9 December 1948	354
Sauveur, J. H.	Donderdag 28 September 1950	909	Vleer, Mr. A. J.	Woensdag 26 October 1949	595
Schmutzer, I. A. M.	Woensdag 19 Mei 1948	48	Vlugt, A. J. Th. van der	Dinsdag 23 November 1948	288
Schoch, Mr. H. C.	Donderdag 9 December 1948	370	Vorrink, J. J.	Donderdag 15 Juli 1948	80
Schopenhauer, M. J. W.	Woensdag 1 September 1948	126	Vos van Steenwijk, J. W. J. baron de	Donderdag 12 Januari 1950	735
Schot—Melchior, Mevr. J. E.	Dinsdag 6 April 1948	26	Vosse, J. van de	Donderdag 7 Juni 1951	997
Schot—Melchior, Mevr. J. E.	Dinsdag 13 April 1948	32	Voïte—Esser, Mevr. A. G.	Dinsdag 27 Juni 1950	868
Seventer, Dr. A.	Donderdag 1 Juni 1950	855	Vredenburg, Jhr. mr. H. F. L. K. van	Woensdag 18 Januari 1950	748
Sillem, Mr. J. G.	Donderdag 7 Juni 1951	987	Warendorf, Mr. J. C. S.	Dinsdag 23 November 1948	296
Sloet tot Everlo, R. J. A. D. baron	Donderdag 26 Augustus 1948	102	Weidner, J. H.	Vrijdag 17 Juni 1949	550
Slors, J. L.	Donderdag 23 December 1948	408	Welter, Ch. J. I. M.	Dinsdag 13 Februari 1951	919
Sluys, C. J. van der	Dinsdag 16 Mei 1950	841	Wijffels, Ir. F. C. M.	Donderdag 19 Januari 1950	758
Sluyser, M.	Dinsdag 19 October 1948	188	Wijnbergen, S.	Woensdag 2 Februari 1949	435
Somer, Dr. J. M.	Dinsdag 27 Juni 1950	879	Wijsmuller—Meijer, Mevr. G.	Donderdag 21 October 1948	223
Steenberghe, Mr. M. P. L.	Woensdag 24 Maart 1948	25	Willems, W. J. A.	Donderdag 14 April 1949	535
Steenberghe, Mr. M. P. L.	Dinsdag 18 Mei 1948	46	Woensdregt, N. D.	Donderdag 17 Mei 1951	982
Stolk, C. van	Vrijdag 20 Februari 1948	9	Wouters, G. J. J.	Donderdag 17 Mei 1951	977
Stutterheim, C. E.	Woensdag 14 Februari 1951	935	Zaayer, Mr. H. R. de	Vrijdag 10 Juni 1949	549
Telders, F. W.	Donderdag 5 Januari 1950	698	Zuiden, B. Ph. van	Donderdag 12 Januari 1950	741
			Zwanenberg, S. van	Woensdag 8 December 1948	345

ZITTING VAN VRIJDAG 20 FEBRUARI 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit k, l en m.

Verhoor van de heer

CORNELIS VAN STOLK,

oud 50 jaar, wonende te Wew-York, koopman.

Hij legt de eed af als getuige.

952. De **Voorzitter**: U bent al spoedig na het begin van de oorlog opgetreden als inkoper van de Nederlandse Regering en u hebt daarvoor een instructie of een opdracht van de Regering in Londen ontvangen. Wilt u vertellen, wanneer dat was en hoe dat in zijn werk is gegaan?

A. Ik kreeg begin November 1940 een telegram van de toenmalige Minister van Economische Zaken, de heer *Steenberghe* — ik spreek op het ogenblik alleen uit het hoofd, want in mijn archief is in Amerika — met de vraag, of ik bereid was de Regering te helpen bij een belangrijke taak, die zij zich voorstelde aan te vangen ter voorziening van Nederland na het einde van de oorlog .....

953. De **Voorzitter**: Waar was u toen?

A. Toen was ik in New-York en er werd gevraagd of ik bereid was over te komen naar Londen om dat met de Regering te be-

spreken. Ik heb getelegrafeerd, dat ik bereid was dat te doen, en ik heb mij, zo spoedig als de reisgelegenheid mij dat veroorloofde, begeven naar Lissabon en van daar naar Londen. Ik kwam in de eerste dagen van December te midden van de „Blitz” en de bombardementen in Londen aan. Toen zijn daar besprekingen gehouden en daarop heb ik mij in de eerste dagen van Januari voor het aanvangen van mijn werkzaamheden langs dezelfde weg teruggegeven.

954. De **Voorzitter**: Van wie hebt u toen die opdracht gekregen?

A. De heer *Steenberghe* vroeg mij, of ik bereid was een opdracht te aanvaarden, welke gericht was op een zekere voorraadvorming en op de voorziening van Nederland na de oorlog. Ik heb deze opdracht aanvaard; anders zou ik deze reis niet hebben ondernomen, want ik wist, wat mij boven het hoofd hing. Wel heb ik de conditie gesteld, dat hieraan zou worden toegevoegd, ook reeds gedurende de oorlog, omdat ik niet wist, in hoeverre de voedseltoestand gedurende een lange oorlog kritiek zou worden, een relief-regeling, die getroffen zou kunnen worden met de neutrale Staten, gecontroleerd, zoals in de vorige oorlog door de Hoover-commissie in België is gebeurd. Het leek mij juist, dat dit er aan zou worden toegevoegd.

De nos. 955 t/m 1066 hebben betrekking op punt k van het Enquêtebesluit.

C. VAN STOLK.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERREISEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 10 MAART 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Koersen en Stokvis. leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: k, l en m.

Verhoor van

LEONARD ALEXANDER RODRIGUES LOPES,
oud 38 jaar, wonende te Amsterdam,
journalist.

Hij legt de eed af als getuige.

3744. De **Voorzitter**: Wij houden ons uitsluitend bezig met financiële en economische vraagstukken; uiteraard natuurlijk voorzover de desbetreffende verschijnselen en gebeurtenissen zich hebben afgespeeld gedurende de periode 1940—1945 en betrekking hebben op het Regeringsbeleid 1940—1945.

Waar was u, toen Nederland in de oorlog werd gemoeid?

A. In Nederland; in Amsterdam.

3747. De **Voorzitter**: Bent u toen naar Engeland overgestoken?

A. Neen, ik ben drie weken na de bezetting ontvlucht. Ik was op dat ogenblik correspondent bij Reuter en ben overgenomen door het A.N.P. Ik ben 7 Juni 1940 uit Nederland ontsnapt.

3748. De **Voorzitter**: Waar bent u heengegaan?

A. Naar Vichy. Ik ben van daar doorgestuurd naar Lissabon.

3749. De **Voorzitter**: Doorgestuurd? Door wie?

A. Door de gezant. Ik heb mij bij de gezant gemeld als ontvluchte uit Nederland. Ik was de eerste Nederlander, die er aankwam. Ik heb op zijn verzoek een rapport gemaakt van wat ik hier had gezien. Ik ben door hem naar Lissabon gestuurd om te zien van daar naar Engeland te komen.

3750. De **Voorzitter**: Wat hebt u op het oog met „gestuurd“?

A. Ik was ontsnapt met de bedoeling mij ter beschikking van de Nederlandse Regering te stellen. Dat niet alleen; op het ogenblik, dat ik in Vichy kwam, was ik volkomen zonder middelen; de reis daarheen was niet op de orthodoxe manier gemaakt.

3751. De **Voorzitter**: Het was in overeenstemming met uw wensen, dat u naar Lissabon ging?

A. Ja.

3752. De **Voorzitter**: Daarbij heeft de gezant u geholpen?

A. Dat heeft hij zelfs beslist. Ik wenste zo spoedig mogelijk naar Engeland te gaan.

3753. De **Voorzitter**: Hij heeft u dus geholpen naar Lissabon te komen en naar Londen te gaan. Wanneer bent u in Londen aangekomen?

A. Daar ben ik pas aangekomen in 1944.

3754. De **Voorzitter**: Dus u bent vóór die tijd niet in Londen geweest?

A. Eén keer. in 1941.

3755. De **Voorzitter**: Hoe lang bent u er toen geweest!

A. Veertien dagen.

3756. De **Voorzitter**: En u kwam toen uit Lissabon?

A. Juist.

3757. De **Voorzitter**: Waar bent u heen gegaan, toen u uit Engeland bent weggegaan?

A. Weer naar Lissabon.

3758. De **Voorzitter**: U hebt dus eigenlijk het grootste gedeelte van de oorlog in Lissabon doorgebracht.

A. Ja, en in Spanje.

3759. De **Voorzitter**: Kon u geregeld toegang tot Spanje krijgen; kon u geregeld heen en weer reizen?

A. Niet officieel, maar wel inofficieel.

3760. De **Voorzitter**: Wat betekent „inofficieel“?

A. Clandestien.

3761. De **Voorzitter**: Wat was uw bedoeling met het bezoeken van Spanje?

A. Ik deed het in opdracht van mijn chef, de heer *Maas Geesteranus*.

3762. De **Voorzitter**: In hoeverre was de heer *Maas Geesteranus* uw chef?

A. Ik was in 1941 (ik meen, dat het Februari was) op verzoek van de toenmalige chargé d'affaires in Lissabon, de heer *van Fallandt*, aangesteld tot correspondent van ANETA, het Nederlands Persbureau in Londen.

3763. De **Voorzitter**: U zegt, döt de heer *van Fallandt*, chargé d'affaires in Lissabon, u aangesteld had als correspondent van A.N.P.-Aneta, maar lag het op zijn weg u daarvoor te benoemen?

A. Dat was hem verzocht uit Londen door Aneta. Hij had mij daarvoor aangezocht. In die functie ben ik onmiddellijk in contact gekomen met de heer *Maas Geesteranus*, die op dat ogenblik de functie had van correspondent.

3764. De **Voorzitter**: Had hij niet een betrekking aan het gezantschap of aan het consulaat?

A. Op dat ogenblik niet. Hij was uitsluitend bekend als correspondent van het Nederlandse Pers Agentschap in Lissabon.

3765. De **Voorzitter**: U hebt hem opgevolgd?

A. Hij kon die functie feitelijk niet waarnemen, omdat hij de rang had van diplomaat; pas naderhand is hij benoemd tot attaché. Ik weet niet welke rang hij had toen ik hem ontmoette.

3766. De **Voorzitter**: Was hij wel werkzaam aan het gezantschap?

A. Hij bewoog zich op het gezantschap en ik had dus duidelijk de indruk, dat hij daar werkzaam was,

3767. De **Voorzitter**: Dus u had de indruk, dat hij die persfunctie niet kon verrichten, omdat hij een diplomatieke rang had?

A. Ja. Het correspondentschap werd door mij waargenomen onder zijn leiding.

3768. De **Voorzitter**: Wanneer viel uw reis naar Spanje?

A. Mijn reis naar Spanje gebeurde later. Enkele weken na mijn aankomst arriveerde de pers-attaché uit Parijs: die kreeg toen de functie van het persbureau.

3769. De **Voorzitter**: In plaats van de heer *Maas Geesteranus*?

A. In mijn plaats. Ik werkte toen voor de Geheime Dienst, voor de Inlichtingendienst. Voor deze dienst maakte ik reizen naar Spanje en ook naar Frankrijk.

3770. De **Voorzitter**: Was toen uw contact met A.N.P.-Aneta verbroken?

A. Ja.

3771. De **Voorzitter**: Dus dat heeft maar kort geduurd?

A. Zeer kort.

3772. De **Voorzitter**: Weet u nog hoe lang?

A. Enkele weken gedurende de winter van 1941 in Lissabon.

3773. De **Voorzitter**: Wat hebt u gedaan tot 1941?

A. Ik ben in Augustus 1940 in Vichy aangekomen en in September 1940 in Lissabon. Van September 1940 tot eind Januari of begin Februari 1941 heb ik in Lissabon niets anders gedaan dan wachten totdat men mij naar Engeland wilde sturen, maar in die tussentijd was ik opgetreden als correspondent van de Daily Express, waarmee ik een vaste relatie had.

3774. De **Voorzitter**: In 1941 bent u dus eerst enige weken werkzaam geweest voor A.N.P.-Aneta en toen bent u zich al spoedig gaan bezighouden met de Inlichtingendienst met als uw hoofdzetel Lissabon?

A. Ja.

3775. De **Voorzitter**: U hebt toen ook reizen gemaakt naar Spanje?

A. Ja.

3776. De **Voorzitter**: U hebt een keer een reis van 14 dagen gemaakt naar Engeland in 1942?

A. In 1941. Niet in 1942.

3777. De **Voorzitter**: U hebt dus toen een reis gemaakt naar Engeland in 1941 en u bent toen teruggegaan naar Lissabon tot 1944?

A. Behoudens enkele reizen naar Spanje.

3778. De **Voorzitter**: Tot 1944?

A. Ja, in Maart 1944 ben ik weer naar Londen gegaan.

3779. De **Voorzitter**: Wat hebt u in Londen gedaan?

A. Ik ben onmiddellijk na mijn terugkeer in Londen in quarantaine gezet in de „Patriotic School". U weet, dat ieder die in Londen kwam, in quarantaine gezet werd. Later ben ik geplaatst in de „Oratory School".

3780. De **Voorzitter**: Geestelijke quarantaine?

A. Ja. Het was voor het onderzoek naar de politieke betrouwbaarheid. Men ging daarvoor naar de zogenaamde „Patriotic School"; dat was een soort pension.

3781. De **Voorzitter**: Was dat een Engelse instelling?

A. Ja, en het gold voor elke buitenlander.

3782. De **Voorzitter**: Werd men daar getoetst op zijn politieke gevoelens?

A. Ja, en naar zijn ervaringen. Het behoorde te duren een dag of acht, hoogstens veertien. Ik ben er niet verhoord, behoudens een paar onduidelijke gesprekken met de Intelligence-officers, maar onmiddellijk overgebracht naar een kamp in Londen, waar politieel:

verdachten waren ondergebracht. Dit was de „Oratory School" (dit was de naam, waaronder het gebouw in Londen bekend was). Tot mijn grote verbazing bevond ik mij hier in een omgeving van verdachten. Ik heb hevig geprotesteerd, maar kon hierover geen uitsluitel krijgen.

3783. De **Voorzitter**: Bij wie hebt u geprotesteerd?

A. Bij de enige, met wie ik in contact kon komen, nl. bij de commandant van de school, die tegelijk kapitein van de Intelligence was. Deze heeft zijn best gedaan, te onderzoeken, wat het was, en zei me daarna: „You are in trouble with your own government."

Dit kwam niet helemaal onverwacht. Het is misschien wel dienstig, dat ik u daarvan de voorgeschiedenis vertel.

3784. De **Voorzitter**: Gaarne. Mag ik echter eerst nog even van u horen, of dit dus was in Maart 1944?

A. Ja.

Mijn laatste reis is ondernomen op verzoek van de heer *Maas Geesteranus*. Ik moest naar Frankrijk gaan — zoals wel meer was voorgekomen — om contact op te nemen met verschillende agenten. Er was iets gebeurd met de lijn, die door Frankrijk liep en waarlangs Engelandvaarders naar Engeland kwamen, hetzij via Gibraltar, hetzij via Lissabon. Deze lijn had haar knooppunten bij verschillende verzetsmensen en hier gebeurde herhaaldelijk iets. Dan moest er iemand op uit om de contacten te herstellen.

3785. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u hiermer?

A. De knooppunten werden soms opgerold door de S.D in Frankrijk en in België. Er moest dan een vertrouwd agent komen, meestal uit Lissabon, om de situatie op te nemen, instructies te vragen, enz.

De laatste reis ondernam ik in 1942. Hierbij ben ik zelf gearresteerd.

3786. De **Voorzitter**: Ondernam u die reis van Lissabon uit?

A. Ja. Ik ben gearresteerd bij mijn aankomst in Spanje door de Spaanse politieke politie, op verzoek van de Abwehr, dus de Duitse contra-spionage-afdeling. Dit bleek, doordat ik in de Spaanse bureaux ondervraagd werd door Gestapo-mensen, in elk geval door Duitsers, die zich als zodanig kenbaar maakten, en ook doordat het door de Spanjaarden verklaard is.

Deze zaak is praktisch met een sisser afgelopen. De Duitsers vroegen mijn extraditie uit Spanje, maar zij hebben dit van de Spanjaarden niet gedaan gekregen.

Maar ik ben toch al met al tien maanden in een Spaanse gevangenis geweest. Ik heb de zaak opzettelijk getraineed, omdat ik vervolgd moest worden wegens inbreuk op de neutraliteit van Spanje en op activiteit ten behoeve van een oorlogvoerende mogendheid.

3787. De **Voorzitter**: U hebt het verdraagd, omdat u in Spanje vervolgd moest worden?

A. Ja. De Spaanse strafprocedure en de politieke procedure zijn niet, zoals wij deze gewend zijn, zelfs niet, zoals wij het in Nederland op het gekste monient hebben meegemaakt; zij zijn nog gekker. Er is van alles mee te doen; er kan van alles gebeuren. Je kunt onverwacht uit de gevangenis worden gehaald en doodgeschoten of vrijgelaten. Dat hangt allemaal af van wat relaties buiten de poort van de gevangenis weten te doen en hoeveel peseta's worden afgeschoven bij diverse officiële instanties.

Nu werd mij geld ter beschikking gesteld door de dienst van de heer *Maas Geesteranus*. Zodra ik gevangen genomen was en via het consulaat kon laten weten, dat ik gevangen was, heeft de heer *Maas Geesteranus* fondsen ter beschikking gesteld, o.a. een bedrag om een advocaat te nemen.

3788. De **Voorzitter**: Kreeg u die fondsen tot uw beschikking of drong het tot u door; dat ze voor u gezonden waren?

A. Ik heb een gedeelte er van tot mijn beschikking gekregen; wat ik nodig had om in de gevangenis mij het lot draaglijk te maken door eten te kopen. Maar de fondsen, die beschikbaar waren om iets te ondernemen in mijn geval, zijn rechtstreeks naar agenten gestuurd of wel zij hebben ze via het consulaat gekregen, dat weet ik niet. In ieder geval zijn ze niet in mijn handen geweest.

3789. De **Voorzitter**: De consul in Madrid was de heer *de Bruyn Tengbergen*. Heeft hij het grootste gedeelte van de fondsen gehsd om u uit de gevangenis te krijgen?

A. Hij of de agenten van de heer *Maas Geesteranus*.

3790. De **Voorzitter**: Waren dat anderen?

A. Er waren verscheidene agenten van de heer *Maas Geesteranus* in Madrdd, die niet ressorteiden onder de consul. Het is misschien duidelijker, als ik vastleg, dat er een zekere distanciëring was tussen de geheime diensten en dr diplomatieke en consulaire diensten. soms zelfs een zekere wrijving, zodat de a-enten nooit contact zochten met het consulaat, tenzij het nodig was. Toen ik gevangen was en gevaar bestond voor uitwijzing had ik echter geen andere keuze.

3791. De **Voorzitter**: Waarom was het een gevaar?

A. Ik zou dan naar bezet gebied worden gebracht; dat zou niet erg getond voor mij zijn geweest.

Toen moest ik mij wel in verbinding stellen met een of andere instantie, die mij in bescherming nam, en ik heb contact gekregen met de consul, die mij inderdaad is komen opzoeken en getracht heeft mij te helpen op alle mogelijke wijzen. Het is door zijn toedoen, dat mijn advocaat heel goed werk heeft kunnen doen en dat de geldsom per slot van rekening is bijeengebracht, die noodzakelijk was om mijn dossier bij de Spaanse Veiligheidsdienst te laten verdwijnen. Ik meen, dat het een bedrag van 20 000 peseta's was, maar dat weet ik niet zeker.

De heer *Stokvis*: Dat is niet eens zo veel.

A. Ja, dat viel nogal mee. Er was wel wat geharrewar over het bedrag geweest.

3792. De **Voorzitter**: En wst gebeurde er, toen het dossier verdwenen was?

A. Toen werd het hek van de gevangenis opengezet en kon ik er uitwandelen.

3793. De **Voorzitter**: Waar ging u toen heen?

h. Naar het consulaat, naar de heer *de Bruyn Tengbergen*. Ik heb onmiddellijk mijn chef in Lissabon opgebeld en heb hem gevraagd: „wat moet ik doe~~?”

3734. De **Voorzitter**: Wie was uw chef?

A. Dat was de heer *Maas Geesteranus*. Hij zei: „in geen geval naar Lissabon terugkomen.” Ik vroeg: „waarom niet?” Hij antwoordde: „Ja, daar is iedereen tegen en bovendien ..... wat in Spanje gebeurd is, is hier bij de autoriteiten niet onbekend gebleven, dus wij zullen waarschijnlijk moeilijkheden krijgen, kon maar niet.”

3795. De **Voorzitter**: Wat in Spanje gebeurd is, was bekend geworden, zou u moeilijkheden kunnen opleveren; is daarom gezegd: „Kom maar liever niet terug?”

A. Ja. Ik begreep daaruit, dal ook de Portugese politieke politie op de hoogte was van mijn omstandigheden. Inderdaad krijgt de Portugese politieke politie ook inlichtingen van de Spaanse politie, vooral in verband met mensen, die uit de Spaanse gevangenis ontvluchten. Die worden meestal door de Portugese politieke politie opgepikt.

3796. De **Voorzitter**: U zegt: „worden”, niet: „zijn”.

A. Ik heb de indruk, dat dit nog altijd het geval is. De Portugese politieke politie staat in nauwe verbinding met de Spaanse politie en daarom is hei zeer waarschijnlijk, dat gezegd is: „denk er om, dat deze man gastvrijheid heeft genoten in de Spaanse gevangenis en dat hij inbreuk maakt op de neutraliteit van Portugal: die man heeft altijd activiteit getoond en actief voor de geallieerde naties gewerkt”. Er was in Portugal ook een wet afgekondigd, waarbij dit strafbaar was gesteld. Het was dus zeer aannemelijk, dat ik niet kon terug keren naar Portugal. Ik heb toen een uitgebreid rapport gestuurd naar de heer *Maas Geesteranus* over mijn eigen waarnemingen en ook over de Duitsers, die mij bezocht hebben.

3797. De **Voorzitter**: Op welke wijze werd dat rapport overgebracht?

A. Per diplomatieke koerier. Ik heb het gebracht aan het gezantschap en ik heb verzocht dit per koerier naar Lissabon te sturen. Ik heb ook een brief terug gehad per koerier van de heer *Maas Geesteranus*, die mij zeide, dat ik voorlopig in Madrid moest blijven en niet naar Portugal komen, om die twee redenen; ik moest zo gauw mogelijk trachten naar Curaçao te gaan; men zou nog zien of ik van daar naar Amerika kon gaan of ergens anders heen. Ik heb toen onmiddellijk geprotesteerd, dat ik niet naar Curaçao wilde, maar naar Engeland, maar daartegen verzetten de Engelsen zich, vertstde de heer *Maas Geesteranus* mij. Er is een hele correspondentie geweest tussen de heer *Maas Geesteranus* en mij; sommige brieven waren niet rechtstreeks van hem, maar kwamen van zijn secretaris de heer *J. Slors*. Andere kwamen rechtstreeks van hem. Er zijn ook telefonische gesprekken geweest. Men kan zich voorstellen hoe het gegaan is. De slotsom was, dat ik zo spoedig mogelijk weg moest. Toen heb ik passage geboekt op een Spaans schip, dat naar Venezuela ging; 14 dagen later, vóórdat ik mij ging inschepen, werd ik ontboden op het Spaanse Ministerie van Marine, waar men mij mededeelde, dat de Duitsers zich er tegen verzetten, dat ik naar Venezuela zou gaan met dat Spaanse schip. Zij hadden gezegd: „wanneer hij met dat schip gaat, zullen wij hem op volle zee arresteren”.

De **Voorzitter**: Dat was niet vriendelijk van hen.

A. Inderdaad, dat was niet vriendelijk. Het is ook een kostbare geschiedenis, als een schip op zee wordt aangehouden. Dit was echter niets nieuws; zij hadden het al eens een keer gedaan met Poolse mensen, die in hetzelfde geval verkeerden, en ook met mensen, die kennelijk naar Engeland gingen om daar militaire dienst te verrichten. Ik heb onmiddellijk de heer *Maas Geesteranus* geschreven: „ik kan niet weg, wat moet ik nu doen?” Toen schreef hij: „dat weet ik niet, blijf maar even in Madrid, er is een nieuwe, jeugdige agent aangesteld, de heer *R. van Stolk*.” Dit is niet de man van de aankoopcommissie.

Het was een zoon, meen ik, van een directeur van een lijmfabriek in Delft. Deze *van Stolk* was aangesteld als agent van de heer *Maas Geesteranus* in Madrid. Aangezien ik in de gevangenis gezeten had en dus bekend was bij de politiek: politie en helemaal niets meer kon doen, werd mij verzocht, hem zoveel mogelijk in te werken en hem met mijn relaties in Spanje in contact te brengen.

Hierbij hebben zich een paar incidenten voorgedaan, waarbij ik de heer *van Stolk* op de vingers moest tikken. O.a. was er een door de heer *van Stolk* beraamde moord, die volgens mij niet alleen niet nodig was, maar ook ongewenst.

3798. De **Voorzitter**: Was die moord beraamd op zijn initiatief?

A. Ik kan het in het kort schetsen. In Madrid liepen verschillende jongelui rond, die wachtten op een visum voor Engeland. Gemeenlijk duurde dat wel 6 maanden of langer. Eén van hen was een deugnet, die wegens oplichting in de gevangenis had gezeten. Deze wilde niet langer wachten en ging naar het Duitse gezantschap om verlof te vragen. terug te gaan. *Van Stolk* was ziedend hierover. Hij zei: „hier moeten wij een voorbeeld stellen. want anders gaan de andere jongens het ook doen; wij maken hem koud”. Hij had iemand gevonden, die dit wilde doen. Dit was een jonge man, die, evenals de eerstgenoemde, uit Oss kwam. Deze zou 's middags de moord plegen en dan verdwijnen. Hiervoor moest *van Stolk* evenwel eerst 16 000 peseta's of zo iets hebben, maar die had hij niet en hij vroeg ze aan mij. Ik zei: „je weet, dat ik geen geld heb: ik heb wel fondsen in Lissabon en ik heb ook hier wel relaties, waar ik het zou kunnen krijgen, maar dit doe ik alleen, als ik opdracht krijg. Dit voornemen van jou is lichtelijk dwaas. De Spaanse politie is niet zo gek, dat zij geen argwaan krijgt, wanneer iemand, die als vreemdeling regelmatig bij haar moet „stempelen”, plotseling verdwenen is. Vooral indien deze verdwijning gepaard gaat met: een moord.” De andere Nederlanders, die pas losgelaten waren, liepen hierdoor gevaar weer opgepakt te worden, en er was ook kans, dat het consulaat in moeilijkheden kwam.

Van Stolk heeft zich hierover zeer boos gemaakt en een rapport gezonden naar Lissabon, waarop ik van daar via de diplomatieke koerier het bericht kreeg: „je hebt een spaak in het wiel gestoken van iets, waar je niets mee te maken had; ik verzoek je, je hiermee niet meer te bemoeien; ondertussen heb ik *van Tengbergen* verzocht, je zo spoedig mogelijk uit Spanje naar Amerika te sturen, en ik heb in afwachting daarvan toestemming gegeven, de kosten daarvoor uit te keren.”

Hiermee was ik dus van de baan, maar de enige moeilijkheid was, dat ik net zo min naar Amerika kon als naar Venezuela, omdat ik niet aan boord van een Spaans schip mocht.

Na dit incident hebben zich nogal wat moeilijkheden voorgedaan. Het boterde niet meer tussen *van Stolk* en mij, maar hiermee zal ik u niet vermoeien. Het belangrijkste was, dat ik op een keer 's nachts een telefoontje kreeg uit Lissabon van de heer *Slors*, die zei: „Wij hebben het in orde gemaakt; je kunt naar Engeland, omdat je het zo graag wilde. Dan moet je eerst hier komen. Er is hier op het ogenblik een Minister uit Londen en die wil je spreken, die zal je dan beoordelen en dan zullen wij zien, wat voor werk je in Londen krijgt. Je moet beginnen met naar Lissabon te komen en dan ga je daarna onmiddellijk door naar Londen.”

Ik zei: „Ik wil het wel doen, maar er is mij oorspronkelijk gezegd, dat ik niet naar Lissabon moest komen, omdat er gevaar dreigde van de zijde van de Portugese politieke politie.”

„Ja”, zei de heer *Slors*, „dat is zo, maar je moet clandestien komen, dat is per slot van rekening voor jou geep bezwaar (dat was het inderdaad niet; ik heb zoveel clandestiene reizen gemaakt), en dan word je hier onmiddellijk weggemoffeld.”

Ik was erg verlangend naar Engeland te gaan en heb het zonder meer aangenomen. Ik ben naar Lissabon vertrokken en heb daar een onderhoud gehad met de heer *Maas Geesteranus*, die lang zo zeker niet meer bleek te zijn, dat ik naar Engeland zou gaan en die van mij een uitgebreid rapport over de heer *de Bruyn Tengbergen* wilde hebben, Ik heb dat rapport uitgebracht, dat voor de heer *de Bruyn Tengbergen* onverdeeld gunstig was, wat de heer *Mans Geesteranus* blijkbaar niet naar de zin was.

Ik zat in Lissabon. Toen het bleek, dat ik niet onmiddellijk zou doorgaan naar Engeland en toen ik bovendien, doordat een kennis van mij, een zekere *H. Ligthart*, secretaris van Minister van *Boeyen* was geworden en op dat ogenblik in Lissabon was, hoorde, dat de Minister er helemaal niets van wist, dat ik naar Lissabon zou komen en helemaal niet had gevraagd mij te spreken, vond ik het vreemd, want het was mij uitdrukkelijk gezegd. Toen ben ik aan *mr. Maas Geesteranus* uitleg gaan vragen.

3799. De **Voorzitter**: Was de heer *Ligthart* uit Londen meeg gekomen naar Lissabon?

A. Neen, hij was even voor mij uit Madrid vertrokken; hij was daar oorspronkelijk aan het gezantschap verbonden. Hij was in Lissabon tot secretaris van Minister van *Boeyen* benoemd. Aangezien hij een vriend van mij was uit Madrid, kon ik via hem de Minister laten vragen, wanneer die mij kon ontvangen. Toen bleek, dat de Minister niets van mijn komst af wist.

3800. De **Voorzitter**: Wat deed de Minister daar?

A. Hij was naar Lissabon gekomen om een onderzoek in te stellen naar de werking van de Geheime Dienst zowel als van de diplomatieke diensten en voornamelijk in verband met klachten over Madrid.

De **Voorzitter**: Ik heb zoëven gezegd, dat wij ons uitsluitend bezighouden met financiële en economische vraagstukken. Ik wil er even aan toevoegen, dat tot onze afdeling ook behoort: „diplomatieke en consulaire posten”, vandaar dat ik u het gehele verhaal door liet vertellen.

A. Ik begrijp het.

3801. De **Voorzitter**: Wanneer u spreekt over Minister van *Boeyen* en zijn verblijf in Lissabon, wil ik graag horen, wat u er verder van weet.

Weet u ook de reden, waarom de Minister zich bijzondere moeite gaf om te weten te komen, wat in Madrid aan het gezantschap gebeurde?

A. Ik weet, dat de heer *Maas Geesteranus* o.a. op advies van de heer *R. van Stolk* ettelijke rapporten naar Londen heeft gestuurd betreffende het slecht functioneren van de consulaire en diplomatieke diensten in Madrid. Daar had hij niet helemaal ongelijk in. Ik heb zelf door mijn vele reizen naar Spanje wel een inzicht gekregen in de werking van de diensten in Madrid. Men was er nogal angstig. Hun positie was ontzaglijk moeilijk. Spanje gevoelde zich — wat in Engeland niet zo gauw werd ingezien — een deel van de axis-Mogendheden. De officiële Spanjaarden spraken over „España del Eje”, Spanje van de As.

Minister van Buitenlandse Zaken in Spanje was toen *Serrano Suñer*; deze reisde regelmatig naar Berlijn, was volkomen openlijk pro-Dirits en stond practisch onder het bevel van Berlijn: S.A.-mensen en Duitse officieren met verlof wandelden niet alleen in uniform, maar ook bewapend in Spanje rond en de Spaanse politieke politie gaf toegang tot haar bureaux en inzage van dossiers aan de Duitse instanties. Daarbij was ons gezantschap niet erkend door *Franco*, maar getolereerd; met andere woorden: de Nederlandse vertegenwoordigers hadden geen eigen diplomatieke faciliteiten en geen diplomatieke koeriers; dat liep alles onder bescherming van het Britse gezantschap en ons gezantschap werd door het Spaanse Ministerie van Buitenlandse Zaken beschouwd als een afdeling van het Britse gezantschap. Ook de Poolse, Belgische en Tsjechische consulaten verkeerden in dezelfde positie; dus hun positie was zeer precair. Vanaf het ogenblik, dat Duitsland Nederland bezet had, is de gezant niet meer door *Franco* ontvangen. Dat was de heer *Schriller tot Peursum*.

3802. De **Voorzitter**: Was de heer *Schuller tot Peursum* doof?

A. Ontzettend doof.

3803. De **Voorzitter**: Was dat een voordeel of een nadeel?

A. Voor een diplomaat kan dit een groot voordeel zijn.

3804. De **Voorzitter**: Hebt u de indruk gekregen of het in dit geval een voordeel was?

A. In dit geval was het een nadeel, omdat hij de dingen, die hij niet wenste te horen, ook niet behoefde te horen.

De **Voorzitter**: Dus een voordeel.

A. Voor hem een voordeel. Ik zie dit van nationaal standpunt; van 's lands standpunt acht ik het beier, dat een gezant alles, waarom Nederlanders hem vragen en wat recht gezet moet worden, kan horen.

3805. De **Voorzitter**: Deed de heer *Schuller tot Peursum* zijn best voor de Nederlanders?

A. Ik geloof, dat het juist is, dat hij in het begin niet erg zijn best deed om de mensen, die naar Spanje reisden, te vrijwaren voor het kamp van *Miranda del Ebro*. Hij deed ook niet ver! moeite om de mensen er uit te halen, maar ik geloof ook, dat het wel een ontzaglijk energiek man geweest zou moeten zijn, die dat wel had kunnen doen. Over het algemeen heb ik niet de indruk, dat onze diplomaten uit die periode tot dat slag behoorden, dat lag volkomen buiten hun lijn.

3806. De **Voorzitter**: Hebt u er meer meegemaakt en hebt u dus meer ervaringen dan alleen van de geranten in Lissabon en in Spanje uit die tijd?

A. Ja. Ik heb nog een gezant ontmoet, de heer *Loudon*, te Vichy.

3807. De **Voorzitter**: U hebt een oordeel uitgesproken over de min of meer diplomatieke energie van de gezanten. Dat was dus gegrond ook op de heer *Loudon*?

A. Ik heb geen critiek op de heer *Loudon*.

3808. De **Voorzitter**: Die critiek, die u hebt geconstateerd, was dus gegrond op de gezantschappen in Madrid en Lissabon. Hebt u dat ook ondervonden bij de consulaire posten, die u hebt medegemaakt?

A. Ja. Ik ben elf jaren buitenlands verslaggever geweest in Italië, Spanje, Frankrijk, België, Zwitserland, Noord-Afrika en Engeland. Ik heb verschillende gezantschappen meegemaakt en ik heb mij in die elf jaren ook een oordeel over onze diplomatieke dienst gevormd.

3809. De **Voorzitter**: Om terug te komen op uw indrukken omtrent het gezantschap te Madrid, waarnaar de heer *van Boeyen* een onderzoek instelde, wilt u daarover nog wat naders vertellen?

A. Voorzover mij bekend, wel.

Ik kan u het best mijn persoonlijke ervaringen vertellen om zo objectief mogelijk te blijven.

Ik ben voor het eerst in contact gekomen met een consulaire ambtenaar in Augustus — meen ik — van 1940. Dit was in Barcelona; het was de heer *Kriens*.

3810. De **Voorzitter**: Een oude heer, hè?

A. Neen, de heer *Kriens* was niet zo oud.

Het was een zuidvruchtenhandelaar, die consul was in Barcelona en waarover ik naderhand van verschillende mensen veel klachten hoorde. Tegenover mij is hij zeer vriendelijk geweest. Ik had niets van *Kriens* nodig: ik had geld meegekregen uit Vichy, mijn papieren waren in orde en ik reisde met een Engelsman. Mijn bezoek was een beleefdheidsbezoek. Ik weet niet, of hij heel actief was; in Engeland heb ik later enorm veel klachten over hem gehoord.

Na de heer *Kriens* heb ik het gezantschap in Madrid bezocht. Hier heb ik de heer de Bruyn *Tengbergen* ontmoet, die zeer voorkomend was, en de heer *Schuller* tot *Peursum*, die tot mijn grote verwondering ontzaglijk weinig belangstelling bleek te hebben voor wat zich in Nederland had afgespeeld, maar voornamelijk in de put zat over de politieke situatie in Frankrijk, waar hij geboren was en waarover hij gedurende het gehele onderhoud gesproken heeft.

Verder was de algemene indruk van het gezantschap daar — zoals trouwens van alle gezantschappen —, dat het niet opgewassen was tegen de plotselinge taak, die het voor zich kreeg, d.w.z. de plotselinge verantwoordelijkheid voor een aantal mensen van diverse pluimage, die voortgeholpen moesten worden. Daarop hadden zij niet gerekend; zij hadden er ook de ervaring niet voor.

Daarna ben ik aangekomen in Lissabon.

3811. De **Voorzitter**: Hebt u nog iets gemerkt van de wijze, waarop aan het consulaat in Madrid de zaken werden beheerd en geleid door de heer de Bruyn *Tengbergen*?

A. Op dat ogenblik niet. Later hoorde ik het pas uit verslagen van Engelandvaarders.

De **Voorzitter**: Ik bedoelde te vragen, hoe men de zaak daar leidde als consulaat.

A. Daarvan heb ik pas in de loop van mijn verblijf een indruk gekregen.

De **Voorzitter**: U hebt daarover een rapport uitgebracht, dat nogal gunstig was.

A. Over de Bruyn *Tengbergen* persoonlijk; over het consulaat niet.

3812. De **Voorzitter**: Het ging toch niet over de persoonlijke eigenschappen van de Bruyn *Tengbergen*? Vond u, dat het daar wel goed toeging?

A. Van de zaken had ik een gunstige indruk.

De rest van mijn ervaringen heb ik dus opgedaan in Lissabon. Ik zal niet al te veel in details uitweiden, tenzij u het wenst.

De **Voorzitter**: Als wij daaraan behoefte hebben, zullen wij er graag naar vragen.

A. In Lissabon had men vaak intriguetjes en vrij besluiteloze pogingen om van tijd tot tijd de belangen, die voorkwamen, te behartigen.

3813. De **Voorzitter**: Van wie?

A. Voornamelijk van de Nederlanders, die van Nederland naar Engeland wilden.

3814. De **Voorzitter**: Dat was toch de plicht van het gezantschap?

A. Ja, een zeer onaangename plicht. Het werd halfslachtig gedaan. Van tijd tot tijd viel er wel eens iemand in de bijzondere gratie, maar over het algemeen is dat m.i. zeer slecht behandeld, in Lissabon minstens even slecht als in Madrid.

3815. De **Voorzitter**: Waarom slecht? Werden de mensen niet weggeholpen? Werd er geen geld ter beschikking gesteld, als daartoe aanleiding was?

A. Over geld geloof ik niet, dat de mensen bepaald te klagen hadden, behalve een bezwaar, dat ik zelf eens heb gemaakt: dat was heel in het begin. Toen was de heer van *Harinxma* nog niet de

leider van de Rode Kruis-afdeling en bestond alleen een steuncommissie, waarvan de heer *Sloet* tot Everlo het hoofd was.

3816. De **Voorzitter**: Maar als zij voortgeholpen moesten worden, wat moest dan het gezantschap daaraan doen?

A. Het moest de kosten betalen, wat ook gebeurde, hen onderbrengen in pensions, wat ook zeer behoorlijk gebeurde. Maar het moest ons ook helpen aan papieren om weg te komen. De grote moeilijkheid in Lissabon was een visum te bemachtigen. Het Engelse visum was één van de moeilijkst verkrijgbare stukken. De Engelsen stelden zich op het standpunt, dat zij alleen hen doorlieten, die noodzakelijk waren voor de oorlogvoering. De Amerikanen stelden zich op het standpunt, dat zij alleen de mensen toelieten, die duidelijk konden bewijzen, dat zij zich zelf konden bedruipen. De Zuid-Amerikaanse Staten lieten over het algemeen geen Joden toe.

Het was gemakkelijk en eenvoudig geweest (het was natuurlijk niet te voorzien, wat naderhand zou gebeuren) de mensen, die vastzaten, onmiddellijk naar Nederlandsch-Indië te dirigeren of naar de West; dat was in ieder geval Nederlands grondgebied.

3817. De **Voorzitter**: Was daarheen scheepsverbinding te krijgen?

A. Er was geregeld scheepsverbinding; uit Lissabon was scheepsverbinding en ook vliegtuigverbinding.

Het is uiteindelijk ook gedaan, alleen onder omstandigheden, waartegen ik, zoals u weet, in een artikel bezwaar heb gemaakt.

De **Voorzitter**: Dat weet ik niet; dat zult u moeten vertellen.

A. Het is speciaal gericht tegen het beleid van de heer van *Harinxma thoe Slooten*, waarop ik nader zal terugkomen. Ik veronderstel, dat u dingen uit Lissabon wilt horen.

3818. De **Voorzitter**: Ik heb u speciaal vragen gesteld in verband met uw eigen ervaringen daar, maar het gehele onderzoek van het geval van *Harinxma thoe Slooten* behoort bij de Commissie *Cleveringa*; daarin behoeven wij ons niet erg te verdiepen, behalve wanneer er iets zeer speciaals over te zeggen is. Bent u ook gehoord door de commissie *Cleveringa*?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Als u meent, dat er bijzondere dingen zijn, waarvan het nuttig is, dat wij ze vernemen en die u zelf hebt meegemaakt, wil ik ze graag horen.

A. Het zijn geen andere dingen dan ik gepubliceerd heb.

De **Voorzitter**: Publicaties van u kunnen niet als zodanig in het verslag van dit verhoor verschijnen. Als u iets wilt mededelen, wil ik het dus graag vernemen.

A. Als u het goedvindt, wil ik eerst de geldquaestie afmaken om het verslag zo samenhangend mogelijk te maken.

Mijn bezwaar tegen het beleid van de heer *Sloet* tot Everlo, tegen wie ik overigens niet veel bezwaren had, was uitsluitend het feit, dat hij mij eens vroeg om als tussenman tussen de Joodse hulporganisatie, de Hicem en het Joint Distribution Committee te zorgen, dat de zorg voor de Joodse Nederlanders eigenlijk gefinancierd zou worden door het Joodse Hulpcomité. Dat vond ik fout, omdat het Joodse Hulpcomité was opgericht om Joden te helpen, die door hun Regeringen waren gedesavouéerd. Ik vond, dat, als wij ons niet op het standpunt stelden, dat Joodse Nederlanders op gelijke vort met andere Nederlanders moesten worden behandeld, wij in oorlogstijd een bijzonder slecht precedent schiepen."

3819. De **Voorzitter**: Dat heeft zeker niet geleid tot afwijzing van hulp aan de Joodse Nederlanders?

A. Het heeft inderdaad geleid tot het financieel bijspringen van het Joodse Hulpcomité in die mate, dat, indien een Joodse Nederlander op reis ging, zijn papieren in orde had en een schip kon krijgen, de helft van de reis werd betaald door het Joint Distribution Committee.

3820. De **Voorzitter**: Waar was het „Joint Distribution Committee" gevestigd?

A. In New-York; het had een agentschap in Lissabon.

3821. De **Voorzitter**: Dat was een Joods comité?

A. Ja. De officiële naam is Joint Distribution Committee. Het functionneert nu nog onder die naam in Duitsland. Meestal werkt het zo — daarom noemt het zich zo —, dat het fondsen verstrekt aan de plaatselijke comité's. Ik was lid van het plaatselijk comité door Portugese kennissen en had dus relaties daar. De heer *Sloet tot Everlo* verweet mij, dat ik niet Nederlands genoeg dacht, omdat ik aan de kant stond van een buitenlandse instantie, die de helft van de kosten kon dragen. Daaraan wilde ik echter niet medewerken.

3822. De **Voorzitter**: U was het dus niet eens met de heer *Sloet tot Everlo* over deze zaak?

A. Juist.

3823. De **Voorzitter**: Dit heeft niet tot enige consequentie geleid?

A. Geen andere dan die ik genoemd heb, dat de helft betaald werd door het Rode Kruisfonds, dat daarvoor was en de andere helft door het Joodse comité.

3824. De **Voorzitter**: Had u nog bepaalde punten, die u in het beleid onjuist hebt gevonden?

A. Het beleid van de heer *van Harinxma thoe Slooten*? Behalve op het rapport van de heer *Vorrink* en op dat van de heer *Cleveringa* wil ik speciaal de nadruk leggen op het vertrek van Nederlanders naar Indië. Er was dus, volgens mij, door de nalatigheid, als in de rapporten vermeld, een aantal Nederlanders voor onbepaalde tijd in Lissabon gestrand, wier positie niet benijdenswaardig was, omdat de Portugese autoriteiten zich op het standpunt stelden, dat die buitenlanders zo snel mogelijk weer moesten vertrekken. Portugal was bang voor rantsoenvermindering en voor verwickelingen, zowel met de geallieerden als met de as, en wenste die vreemdelingen geen langere verblijfsvergunning te geven dan voor een maand, hetgeen verlengd kon worden tot ten hoogste drie maanden. Deze mensen moesten echter soms wel zes tot tien maanden blijven, zonder de mogelijkheid te krijgen ergens heen te gaan. Probeerden zij op eigen gelegenheid een visum te verkrijgen voor Engeland en Amerika, dan lukte dat niet.

Het gezantschap heeft zich onvoldoende ingespannen om die visa te verkrijgen.

3825. De **Voorzitter**: Maar u zeide zelf: „gemakkelijk was het niet”.

A. Maar als het gezantschap een verzoek richtte tot het Amerikaanse consulaat, om een visum te verstrekken, met de mededeling erbij, dat de betrokkene politiek betrouwbaar was en desnoods door de Regering onderhouden zou worden, dan zou het een visum hebben gekregen.

3826. De **Voorzitter**: Dat is u gezegd?

A. Ja, door de Amerikaanse consul-generaal, zowel aan de heer *Maas Geesteranus* als aan de heer *van Pallandt*.

3827. De **Voorzitter**: Hebben zij toen daarnaar gehandeld?

A. Er is mij o.a. gezegd, dat, wanneer ik eventueel naar Amerika zou willen, in elk geval wel zo iets gedaan zou kunnen worden. Dit is evenwel niet doorgegaan, omdat ik zelf ook geen moeite gedaan heb. Ik wilde niet naar Amerika.

3828. De **Voorzitter**: Dus op het ogenblik, toen u die boodschap van de consul-generaal kreeg, was u niet meer van zins naar Amerika te gaan.

A. Mijn voornemen om naar Engeland te gaan nl. dateert reeds van vóór het ogenblik, dat ik in dienst trad van het Persbureau, dus van de allereerste tijd.

3829. De **Voorzitter**: Dus vanaf de allereerste tijd werd er naar uw mening niet genoeg werk van gemaakt om de mensen weg te krijgen naar Engeland. Is het later anders geworden?

A. Neen, dat is nooit veranderd. Ik ben steeds die mening toegegaan gebleven.

3830. De **Voorzitter**: Maar nu wilde u vertellen, hoe het is gegaan met het doorzenden van Nederlanders naar Nederlandsch-Indië.

A. Op een gegeven moment werd *van Harinxma* aangesteld als Regeringscommissaris voor de vluchtelingen. Er was een bijeenkomst in een zaal in Lissabon van 3 of 400 Nederlanders. De heer *van Harinxma* zei torn: „Ik heb heel lang onderhandeld met de Nederlandsch-Indische Regering; het is nu mogelijk, naar Indië te gaan; wie dit wil, kan zich nu bij mij aanmelden en dan zal ik zien of faciliteiten verstrekt kunnen worden. Het is Nederlands grondgebied; men kan daar werk vinden en zich installeren; men wordt dan ook geholpen bij het vinden van werk; de Regering zal alles in het werk stellen om de mensen weer behoorlijk aan het werk te brengen.”

Er zijn torn enige propagandavoordrachten gehouden, o.a. door majoor *van der Harst*, die assistent was van *van Harinxma*, over de vraag, hoe men zich in Indië moest gedragen en wat daar de economische moeilijkheden waren. Wet bestaande steuncomité heeft aan iedere adspirant-Indiëvaarder geld verstrekt om een uitrusting te kopen en op een gegeven moment zijn deze mensen aan boord gegaan van een schip.

3831. De **Voorzitter**: Wat was dat voor een schip? Een Nederlands schip?

A. Een Portugees schip. Het was voor die reis gecharterd door het Nederlands gezantschap. Het was de „Angola”. Er ging een commissie van adspirant-indiëvaarders aan boord in gezelschap van de heer *van den Berkhof* — op het ogenblik pers-attaché in Brussel; een bijzonder vriendelijk en innemend man —, om de accommodatie van het schip te bekijken. Er werd besloten, dat men in de toeristenklasse zou reizen, want het ruim was ingericht geweest voor het transporteren van negers uit Oost-Afrika, die juist naar een koloniale tentoonstelling in Lissabon waren gebracht, en het was niet erg geschikt voor Europeanen. Ik laat hierbij in het midden, of die accommodatie ook geschikt was voor negers; volgens de heersende opvatting was zij dit wel.

3832. De **Voorzitter**: Van wie?

A. Naar mijn mening was die accommodatie niet geschikt, maar volgens de geldende opvattingen wel. De toeristenklasse ging wel; deze was in orde gemaakt.

3833. De **Voorzitter**: Door de rederij?

A. Door de heer *van Harinxma*. Men had de zaak bezichtigd onder leiding van de heer *van den Berkhof*, maar deze had alleen adviezen uitgebracht; de heer *van Harinxma* heeft de regelingen gemaakt.

Die reis is heel onprettig geweest.

3834. De **Voorzitter**: U hebt die niet zelf meegemaakt?

A. Neen, maar ik heb verslagen gekregen van een aantal mensen, die de reis wel hebben meegemaakt.

3835. De **Voorzitter**: Hebben zij u dat geschreven?

A. Neen, ik heb ze ontmoet; het waren gerepatrieerden. Ik had er wel iets van gehoord, maar ik heb het pas kunnen uitzoeken bij de mensen, die later gerepatrieerd zijn.

3836. De **Voorzitter**: Wat zeiden zij er van?

A. Die mensen beschreven ontzettende toestanden aan boord van dat schip: zij hadden een ontzettend slecht onderdak in Lorenzo Marquez, de hoofdstad van Mozambique, en een iets betere reis van Mozambique naar Batavia. Maar waarover zij zich voornamelijk beklagden, is de behandeling bij hun aankomst in Indië. Bij hun aankomst in Tandjong zijn al deze mensen van boord gehaald en naar Onrust gebracht.

3837. De **Voorzitter**: Dat zij naar Onrust werden gebracht, is toch niet meer een onderdeel van het beleid van het gezantschap in Lissabon.

A. Dat is het wel, want de heer *van Harinxma thoe Slooten* had er alles over te zeggen. Dat kan ik zeggen uit mijn ervaringen bij de Geheime Dienst. Het was de gewoonte, dat over iedere Nederlander, die naar Amerika of een ander bevriend land ging, een rapport

werd meegestuurd — bestemd voor de Nederlandse autoriteiten —, dat werd opgemaakt door de Geheime Dienst, dus door de heer *Maas Geesteranus*. Ik heb zelf een aantal rapporten opgemaakt. De mensen werden onderzocht en dan werd gezegd: „De man, die komt, is zus en zo, wordt al of niet politiek betrouwbaar geacht”.

Maar een dergelijk onderzoek werd ook verricht door de heer *van Harinxma thoe Slooten* op eigen houtje, althans door zijn vrouw, betreffende de mensen, die hij doorzond.

3838. De *Voorzitter*: Dat is dus dubbel werk: één keer door de Inlichtingendienst en één keer door de heer *van Harinxma thoe Slooten*?

A. Neen! Er was concurrentie tussen de Inlichtingendienst en de dienst van de heer *van Harinxma thoe Slooten*. Die concurrentie kwam voornamelijk voort uit de bemoeiingen van mevrouw *van Harinxma thoe Slooten*, die oordeelde, dat noch het gezantschap, noch de Inlichtingendienst desbetreffende voldoende deed: zij had relaties in Nederland en meende inlichtingen vandaar te kunnen krijgen; zij had op haar eigen houtje een inlichtingendienst georganiseerd, waarbij ook behoorde het onderzoek op de al of niet betrouwbaarheid van mensen, die door het consulaat van haar echtgenoot werden verzonden. De heer *van Harinxma thoe Slooten* had precies kunnen weten, welke mens-n hij in Lissabon had, die naar Indië konden gaan. Zij waren daar per slot van rekening negen maanden. Zij zijn niet zo maar toegelaten tot het Indische convooi, maar zijn ondervraagd, hebben formulieren ingevuld en stukken moeten tekenen en zij zijn getest.

Het waren voornamelijk Joden, die gevlucht waren voor de Duitsers. Het was zeer wel mogelijk — zoals is voorgekomen —, dat er „verkeerden” tussen waren, maar over het algemeen was dit het genre mensen, onder wie je geen verraders ontmoette. Zij waren negen maanden onder scherpe supervisie van de heer *van Harinxma thoe Slooten* geweest.

3839. De *Voorzitter*: Heeft hij de verklaringen niet doorgezonden? Men geeft toch niet aan de mensen zelf hun beoordelingen mee in zo'n geval!?

A. Die werden meegegeven met de koerier.

3840. De *Voorzitter*: Ging een koerier mee met het schip?

A. Juist. Ook met latere schepen.

3841. De *Voorzitter*: Zij hadden die verklaringen dus meegegeven en in Batavia kon men ze laten bekijken door de autoriteiten?

A. Ik ineen, dat de bewuste koerier, die meeding met de „Angola”, fout bleek te zijn; hij is in Indië gearresteerd op zeer goede gronden. Ik meen, dat de naam *van Gelderen* was.

3842. De *Voorzitter*: Dat weet u niet zeker?

A. Neen, daarvan heb ik geen zekerheid. Ik weet, dat in ieder geval bleek, dat deze koerier transacties met de Duitsers had gehad, vrij belangrijke financiële transacties, ook uit Lissabon. Hij is op die grond in Batavia gearresteerd.

De mensen zijn allemaal naar Onrust gebracht.

3843. De *Voorzitter*: Waarschijnlijk voor nader onderzoek?

A. Dan was het een zeer merkwaardig nader onderzoek. Zij werden ondergebracht in hutten en hun werd door de commandant medegedeeld, wat de regelen van het kamp waren. Er werden hun een paar graven gewezen, die daar waren en er werd hun gezegd: „Daar liggen nog een paar van jullie soort, dus als je een verkeerde pas maakt, word je direct doodgeschoten.”. Verscheidene mensen verklaren, dat dit inderdaad gebeurd is: ik heb nog niemand gevonden, die dat tegensprak.

3844. De *Voorzitter*: U meent, dat dit een uitvloeisel is van een gebrek aan voorlichting van de zijde van de heer *van Harinxma thoe Slooten* aan de instanties in Batavia, hoe deze de mensen moesten ontvangen?

A. Inderdaad, dat ligt toch voor de hand, als men zo ontvangen wordt.

3845. De *Voorzitter*: Dat spreekt u niet tegen?

A. Dat is mijn conclusie.

3846. De *Voorzitter*: U heeft het ontbreken van die rapporten niet zelf kunnen constateren, maar die gehele verzameling feiten leidt u tot de conclusie, dat die rapporten of niet aanwezig zijn geweest of onjuist waren. Dit zijn niet geweest mensen van wie men iets verkeerd kon denken; het waren Joodse vluchtelingen. Uit Nederland of uit andere landen?

A. Sommigen kwamen uit Frankrijk of België gevlucht.

3847. De *Voorzitter*: Maar zij moeten toch een zekere relatie tot Nederland hebben gehad? Anders kwamen zij er niet in.

A. Het waren Nederlanders. Er woonden b.v. vele Joodse Nederlanders in Antwerpen in verband met de diamantindustrie.

3848. De heer *Stokvis*: Kunt u ook namen en adressen noemen van, getuigen, die u inlichtingen verschaft hebben?

3849. De *Voorzitter*: En van personen, die die reis hebben meegemaakt?

A. Ja. Ik kan u in elk geval opgeven de naam van de heer *Slager*, wiens juiste adres ik niet weet, maar die te bereiken is via het Amstel-Hotel te Amsterdam.

De *Voorzitter*: Het is misschien beter — wij zullen u nog wel eens een enkel keertje moeten verzoeken hier te komen —, dat u dan die namen en adressen medebrengt.

3850. De heer *Stokvis*: Hebt u de „Angola” zelf gezien?

A. Ja.

3851. De heer *Stokvis*: Hebt u de accommodatie aan boord zelf gezien?

A. Ik ben niet aan boord geweest; ik was aan de kade om afscheid te nemen van verschillende Nederlanders.

3852. De heer *Stokvis*: Is in de kosten van die reis ook bijgedragen door het Joint Distribution Committee?

A. Dat is mij niet bekend.

3833. De heer *Stokvis*: U hebt enige mededelingen gedaan over het gezantschap en het consulaat in Madrid, maar wij hebben niets gehoord van de financiële administratie daarvan. Omtrent die financiële administratie zijn ons van verschillende zijden dingen bericht, die wel belangrijk zijn. Is u daarvan iets bekend?

A. Niet rechtstreeks. Ik heb financieel nooit iets met Madrid te maken gehad, behalve de fondsen, die gestort zijn om mijn vrijlating te bewerkstelligen, voor onderhoud, enz.

Ik heb wel geconstateerd de aanwezigheid van mensen, over wie ieder vol met klachten was. Er komen mij drie namen in de gedachte van mensen, die daar iets met geld te maken hadden, nl. een zekere *Schwarz*, *David*s en *Frankfort*.

3854. De heer *Stokvis*: Die waren dus verbonden aan het gezantschap?

A. Die waren tijdelijk verbonden aan het consulaat. Het waren zelf vluchtelingen.

Van *Schwarz* werd beweerd, dat hij zelfs geen Nederlander was, maar dat heb ik niet kunnen controleren.

3855. De heer *Stokvis*: Een indruk zegt ons weinig. Wij hebben vernomen, dat de financiële administratie niet behoorlijk werd bijgehouden, maar op losse papiertjes en kladjes werd gesteld. Hebt u wel eens gehoord van de heer *Visser*, die uit Engeland kwam om die zaak te bekijken?

A. Was dat een mijnheer *Visser* van de Rekenkamer?

De *Voorzitter*: Neen, de chef van de comptabiliteit van het ministerie van Buitenlandse Zaken.

A. Vroeger in Brussel, meen ik.

De *Voorzitter*: Ja, daar is hij kanselier geweest.

A. Ja, die heb ik gekend.

3856. De heer **Stokvis**: Nu kom ik even tot enkele punten, vermeld in uw boekje „Het Heilig Huisje“. U geeft op de bladzijden 3 en 4 een opsomming van namen van gezanten, consuls en dergelijke functionarissen, waarbij diverse klachten over die heren worden uitgesproken. Betreft dit tekortkomingen, die u zelf uit eigen waarneming hebt kunnen constateren, of is het grotendeels de weergave van dingen, die u van horen zeggen hebt?

Hebt u de mededelingen over de heer *Schuller tot Peursum* uit eigen waarneming?

A. Neen.

3857. De heer **Stokvis**: Dan zegt u: De heer *Sillem*, gezant te Lissabon, ried mij ten sterkste aan, naar Nederland terug te gaan.

A. Ja.

3858. De heer **Stokvis**: Dit ried hij u als Jood aan? Was dat om van u af te zijn, om u te lozen?

A. Zeer beslist.

3859. De heer **Stokvis**: Wat heeft hij gezegd?

A. „U moet naar Nederland teruggaan. Dat zal zo'n vaart niet lopen. Wat wilt u eigenlijk?“ Ik antwoordde: „Ik wil naar Engeland om mij ter beschikking te stellen van de Regering.“ Hij zei: „De Regering heeft geen mensen nodig en voor de uitrusting van een leger hebben wij geen geld.“

3850. De **Voorzitter**: Zei *Sillem* dat?

A. Ja, in het allereerste gesprek.

3861. De **Voorzitter**: U kwam aan in September?

A. Ja.

3862. De **Voorzitter**: Was dat een gesprek met *Sillem* alleen?

A. Ja.

3863. De heer **Stokvis**: Dit weet u dus van u zelf. Dan noemt u de naam van jonkheer *van Vredenburg*, sindsdien overleden. Hebt u daarmee contact gehad?

A. Neen, dit is van horen zeggen. Dit geldt ook voor *van Lennep* en *Kuipers*.

3564. De heer **Stokvis**: Maar dan *Sevenster*?

A. Die heb ik ook niet ontmoet. Dit berust ook op verslagen van anderen.

3865. De heer **Stokvis**: Blijft het er dus bij, dat u alleen rechtstreeks te maken hebt gehad met de genoemde drie heren in Lissabon, Madrid en Barcelona?

A. Inderdaad,

3866. De heer **Stokvis**: Voor de mededelingen betreffende de anderen kunt u dus zelf niet instaan. Dit hebt u gehoord uit bronnen, die betrouwbaar schenen?

A. Ja. Het combineren van die gegevens was een deel van mijn werk als journalist.

3867. De heer **Stokvis**: Zou het u mogelijk zijn, ten aanzien van belangrijke mededelingen ook nader bewijsmateriaal in de vorm van namen en adressen van getuigen aan de commissie te verstrekken?

A. Dat moet wel mogelijk zijn. Veel van deze mensen zullen niet meer in Nederland zijn. Verschillenden zijn naar Indië gegaan en sommigen zijn gesneuveld.

3868. De **Voorzitter**: U wilt dus nog wel eens proberen ons nadere gegevens te verschaffen?

Is aan u over het vraagstuk van de gezantschappen iets naders bekend, dat wij naar uw mening behoren te weten, of hebt u alles gezegd, wat u uit eigen ervaring weet?

A. Ik heb nog wel een paar incidenten mede te delen.

3869. De **Voorzitter**: Heeft de reis van Minister *van Boeyen* iets opgeleverd?

A. Niet dat ik weet. Hij kon geen toegang tot Spanje krijgen; het Spaanse visum werd geweigerd, wat bevestigt datgene, wat ik u vertelde over de toestanden in Spanje. Men ontving geen Ministers van de Nederlandse Regering.

Ik weet niet, of het volgende vreselijk ter zake doet, maar het is misschien toch wel illustratief voor de wijze, waarop de zaken in Lissabon werden behartigd. U vroeg mij, of de heer *Schuller tot Peursum* doof was. Hij was het zodanig, dat als men met hem sprak, men door een spreektrompet moest spreken. De heer *van Boeyen* was ook ietwat hardhorig. Het volgende is aan de ene kant niet ongrappig, maar aan de andere kant is het een beetje tragisch; ik heb dit persoonlijk meegemaakt. Tijdens mijn verblijf in Lissabon is de heer *Schuller tot Peursum* met de heer *de Bruyn Tengbergen* in allerijl uit Madrid ontboden om in Lissabon te komen, omdat Minister *van Boeyen* niet in Madrid kon komen. De heer *Schuller tot Peursum* had in zijn schrik zijn spreekhoorn thuis laten liggen: hij was met een auto gekomen en toen hij in Lissabon kwam, had hij dit instrument niet. Hij is enige uren met de heer *van Boeyen* samen op een kamer in het hotel *Tivoli* in Lissabon geweest. Daar logeerden o.a. piloten en mecaniciens van de K.E.M., die de tochten naar Londen maakten, maar ook — zoals trouwens in alle grote hotels — heel veel Duitse agenten. Eer, mecaniciens van de K.L.M., die mij kende en wist, dat ik in Lissabon was, belde mij op en zei: „nu moet je beslist naar het hotel komen, want dan maak je mee, wat je nog nooit hebt meegemaakt.“ Hij heeft mij naar een gang van het hotel gevoerd, waar uit een kamer een ontzaglijk geschreeuw kwam in het Nederlands. Daar zaten de twee d'vbe heren elkaar de Nederlandse staatsgeheimen toe te schreeuwen, terwijl inderdaad het hotel vol was van alle mogelijke mensen. Dat heeft een heel onaangename indruk gemaakt.

3870. De **Voorzitter**: Op wie?

A. Op mij zelf en allen, die getuige waren; niemand nam het serieus.

3871. De **Voorzitter**: Wie is „niemand“? U niet?

A. Mensen, die er van afwisten.

De **Voorzitter**: Er wisten weinig mensen iets van af: die mecaniciens en u.

A. Ieder, die getuige was geweest, wist het.

3872. De **Voorzitter**: Stond er dan een hele groep mensen te luisteren?

A. Het gehele K.L.M.-personeel woonde er en ik sta niet in voor de discretie van de mecaniciens van de K.L.M. Het is van algemene bekendheid geworden in Lissabon en het heeft een slechte indruk gemaakt.

3873. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat het daar een goede indruk gemaakt heeft, dat de heer *Schuller tot Peursum* zo doof was, dat hij ook niet verstond, dat men hem uit Madrid weg wilde hebben en dat het Nederlandse gezantschap het enige van de kleinere landen is geweest, dat er gebleven is.

A. Dat is onjuist.

3874. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat de gezantschappen van Polen, België, Luxemburg en nog een klein land weg waren; dat hij nog de enige was.

A. Dat kan ik niet beoordelen of hij langer is gebleven dan de anderen. In elk geval, in 1943 was er zeker nog een Belgische gezant.

3875. De **Voorzitter**: Ik heb geen jaartallen genoemd, ik weet niet hoe de volgorde geweest is. U weet ook niet of hij de enige is, die overgebleven is van al die landen?

A. Dat weet ik ook niet.

3576. De **Voorzitter**: Weet u nog meer van de gezantschappen?

A. Men had ook ernstige bezwaren tegen *dr. R. Flaes*, die op het ogenblik gezant is in Warschau. Deze is de heer *van Pallandt* opgevolgd in Lissabon als chargé d'affaires: die was in Lissabon aanwezig toen ik daar terugkwam.

3877. De **Voorzitter**: Toen was de heer *van Pallandt* daar toch?

A. Toen ik terugkwam uit Spanje.

De **Voorzitter**: U was bezig met dat verhaal over die hardhorige heren.

A. Ik kom nu met dit incident terug op het oorspronkelijk verhaal betreffende mijn internering in Engeland.

3878. De **Voorzitter**: U bent dus in Engeland gewantrouwd wegens zekere meningen tegenover de Nederlandse Regering?

A. Ik werd in Engeland niet gewantrouwd; ik ben vastgehouden op uitdrukkelijk verzoek van de Nederlandse Regering; dat is mij naderhand bevestigd.

3879. De **Voorzitter**: Dat zei die officier van de Intelligence Service en dat werd u later nog eens bevestigd door een ambtenaar var, het Home Office?

A. Ja. Nu komt het incident met de politieke politie, toen bleek, dat ik in Lissabon niet weg kon en dat de heer *Maas Geesteranus* ook zijn belofte, om mij naar Engeland te sturen, niet kon of niet wilde houden.

3880. De **Voorzitter**: Was dat een belofte?

A. Ja, ik was daarvoor naar Lissabon gekomen.

3881. De **Voorzitter**: Hebt u dat gezien als een belofte?

A. Mij was gezegd, dat ik naar Lissabon moest komen. Ik was ten slotte onder de orders van de heer *Maas Geesteranus*.

De **Voorzitter**: Ik kan mij voorstellen, dat de zaak tegenvalt, wanneer men gedacht heeft een kans te hebben.

A. Neen, er is geen enkele poging toe gedaan. Het was voor de heer *Maas Geesteranus* niet inoefelijk om iemand een visum voor Engeland te laten geven. Wanneer een officiële dienst aan de Engelse dienst vroeg iemand toe te laten, werd hij zonder meer toegelaten. Het was dus zuiver een kwestie van niet willen. Men heeft niets gedaan daaraan.

3882. De **Voorzitter**: Dus het is zuiver een kwestie van niet willen?

Dus *Mans Geesteranus* wilde eigenlijk helemaal niet?

A. Neen. Toen heb ik gezegd: het blijkt, dat de politieke politie mij graag wilde spreken naar aanleiding van de incidenten in Spanje. Ik ben hier clandestien en ik ga weer naar Madrid terug. Daarop is mij medegedeeld, dat dit niet kon, omdat ook de Spaanse politieke politie naar mij zocht. Dit werd mij gezegd door de heer *Stors*, de secretaris van de heer *Maas Geesteranus*. Ik heb toen Madrid opgebeld en daarbij bleek mij, dat de politieke politie helemaal niet naar mij zocht, maar dat *van Stolk* zich naar mijn hotelhouder had begeven en had gezegd: „*Rodrigues Lopes* komt niet meer terug naar Madrid; hij is er van door en als straks de contrôle komt, moet u het maar mededelen; verder zou ik graag alles hebben van *Lopes*”.

Dit was zo volgens de mededelingen van de hotelhouder. Ik had nog eer, koffer achtergelaten en die heeft hij Oorgestuurd. Het bleek dus, dat de heer *Maas Geesteranus* mij niet naar Spanje terug wilde hebben.

3883. De **Voorzitter**: Tot die conclusie komt u, doordat u weet, dat *van Stolk* opdracht had van *Maas Geesteranus*?

A. *Van Stolk* handelde uitsluitend in opdracht van *Maas Geesteranus*. *Van Stolk* was ook degene, die mij de boodschap gaf, dat ik uit Lissabon opgebeld zou worden en dat ik naar Lissabon moest gaan.

Een half uur na mijn vertrek heeft hij mijn hotel opgezocht. Dit weet ik niet alleen van de hotelhouder, maar ook van mensen, die het onderzocht hebben.

3884. De **Voorzitter**: Hoe kon dat onderzocht worden?

A. Men kooi onderzoeken, welke inlichtingen waren gegeven aan de Spaanse politieke politie.

3885. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Door het hotel.

Verder was het niet zo moeilijk, dit na te gaan, want *van Stolk* pochte tegen iedereen in Madrid er over, dat hij dit gedaan had.

3886. De **Voorzitter**: Dus dat hij eigenlijk voorkwam, dat u terugkeerde?

A. Ja. Ik vond toen het gehele geval te vreemd en heb mij gewend tot de chargé d'affaires, de heer *Flaes*, die de hoogste autoriteit was in Lissabon, die ik kon bereiken.

3887. De **Voorzitter**: En *Sillem* dan?

A. Die was toen al weg. Na het vertrek van *Sillem* is er geen opvolger voor hem benoemd, maar hebben wij opeenvolgende chargés d'affaires gehad. Ik heb ook inderdaad een telefonische afspraak gemaakt met *Flaes*, die ontzaglijk verwonderd was, dat ik in Lissabon was. Toen ik zei, dat ik naar Lissabon was geroepen, merkte hij op: „U wist toch, dat u hier niet meer moest komen?” Ik heb toen *Maas Geesteranus* opgebeld en gezegd: „Deze zaak bevalt mij niet en daarom wend ik mij tot de gezant.”

Hierop antwoordde de heer *Maas Geesteranus*: „Dat is heel dom, want aie gezant is zeer onbetrouwbaar en die is helemaal je vriend ook niet”.

3888. De **Voorzitter**: Welke gezant?

A. Hij was chargé d'affaires; ik noem hem voor het gemak gezant.

De heer *Flaes* zei: „Wees verstandig en kom eerst met mij praten, dan zal ik het je uitleggen en ik beloof je, dat ik je, wat de zaak in Madrid betreft, volkomen satisfactie zal geven”.

Ik heb mij op weg begeven naar het huis van de heer *Maas Geesteranus* en ben onderweg in mijn taxi gearresteerd door de Portugese politieke politie, die mij naderhand heeft verklaard (ik kan voor de juistheid van die verklaring niet instaan), dat de taxi, die ik had genomen, omdat ze leeg voor het huis op en neer reed, bij haar bekend stond als zijnde in dienst van de geallieerde inlichtingendiensten. Zij beweerde de conclusie te hebben, getrokken, dat de heer *Maas Geesteranus* mij opzettelijk in haar handen had gespeeld. Dat kan ik niet beoordelen; dat is het oordeel van de Portugese politieke politie. In ieder geval: die coincidentie is gebeurd.

3889. De **Voorzitter**: De Portugese politie? Wie was dat dan?

A. Een inspecteur van de Portugese vreemdelingenpolitie. Hij was degene, die mij een verhoor afnam en een procesverbaal opmaakte. Het spreekt vanzelf, dat de politie mij eerst is gaan ondervragen over mijn avontuur in Spanje, waarvan ik niets verteld heb. Ik heb alleen verteld, wat ik ook al in Spanje had verteld, dat ik als journalist naar Spanje was gegaan om on gecensureerd nieuws te halen. Dat heb ik volgehouden; het tegendeel was nooit te bewijzen.

Ik heb een proces-verbaal getekend, waarin ik verklaarde, dat ik clandestien Portugal was binnengekomen.

Daarop heb ik mij ter beschikking gesteld van het gezantschap. In gezelschap van een rechercheur ben ik onmiddellijk naar de heer *Maas Geesteranus* gegaan, die zei, dat hij niets voor mij kon doen. Hij zou proberen een visum voor mij te krijgen om te zorgen, dat ik kon weggelaten; overigens, zei hij, had ik contact gezocht met de heer *Flaes* en het was beter, dat ik met de heer *Flaes* sprak.

Daarop heb ik een onderhoud met de heer *Flaes* gehad, die mij zeer onaangenaam bejegende en kortweg ontkende, dat ik door de heer *Maas Geesteranus* naar Lissabon was geroepen; de heer *Maas Geesteranus* ontkende dat.

3890. De **Voorzitter**: Terwijl u er bij was?

A. Neen, Ik heb verzocht geconfronteerd te worden, maar dat is mij geweigerd. Er is mij alleen gezegd, dat de heer *Maas Geesteranus* — het is naderhand bevestigd door zijn opvolger — ontkende, dat hij mij naar Lissabon had geroepen. Het is telefonisch gegaan; ik heb er geen grammofoonplaat van; het is niet te bewijzen.

De heer *Flans* nam deze houding aan: „U bent zelf in de Geheime Dienst gegaan, u hebt zelf die vreemde, rare dingen begaan, u moet zelf de consequenties dragen, ik wil er niets mede te maken hebben; u zit in een Portugese gevangenis, na ons eerst veel last te hebben bezorgd met in een Spaanse gevangenis te zitten; ik kan niets voor u doen; bovendien kan ik u mededelen, dat de heer *Maas Geesteranus* wordt ontslagen en die ook niets voor u kan doen.” Dus dat klopte.

Ik heb de heer *Flaes* een lang rapport gestuurd, waarin ik uitlegde, dat het voor mij vrij vervelend was geweest om in die gevangnissen te zitten. De heer *Flaes* heeft gedurende zes maanden positief gewaagd iets voor mij te ondernemen.

Er was nog steeds niets ondernomen, toen de Portugese politie wrigerde mij langer gevangen te houden. Zij had mij feitelijk niet meer gevangen gehouden. Ik was met parool, maar officieel gedetineerd en op een gegeven moment kreeg ik het bericht thuis, dat zij mij die en die dag van detinering zou ontslaan en mij een „résidence forcée” zou aanwijzen en niet langer de vrantwoordelijkheid voor mij wilde dragen.

3891. De **Voorzitter**: Wat betekent „résidence forcée”?

A. Een algemeen gebruikelijke term in Frankrijk, Spanje en Portugal voor de aangewezen woonplaats voor een vreemdeling.

3892. De **Voorzitter**: Het was dus de bedoeling u een zekere mate van vrijheid terug te geven?

A. Op dat ogenblik was mijn Engelse visum plotseling klaar.

3893. De **Voorzitter**: Hoe is dat tot stand gekomen?

A. Dat is mij onbekend. Op de dag, dat ik dat bericht kreeg, dat is doorgestuurd naar het gezantschap, kreeg ik ook bezoek van de heer *Buitendijk*, die mededeelde, dat ik de volgende dag naar Engeland kon gaan.

3894. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Eind Februari 1944. Ik vond dat wel plotseling. Ik wilde nog wel wat tijd in Portugal hebben, maar dat kon niet; ik moest meteen gaan; anders was die plaats verbeurd. Ik ben onmiddellijk gegaan. Door mijn secretaresse is mij toen aangeraden niet te gaan, omdat zij wist dat de heer *Maas Geesteranus* zich nog moest verantwoorden voor een aantal dingen, waarvan hij onkundig was en omdat hij zich uitgelaten had, dat de meeste daarvan mijn schuld waren en mij deze dingen in de schoenen geschoven waren, dat men in Londen dus ongunstig over mij oordeelde en dat ik dus verstandiger deed niet te gaan.

3895. De **Voorzitter**: Hebt u die rapporten ooit gezien?

A. Neen.

3896. De **Voorzitter**: Heeft iemand, behalve eventueel de autoriteiten in Engeland, zich over die rapporten uitgesproken?

A. Nooit.

3897. De **Voorzitter**: Dus u zat in dat kamp daar, waar u onder Engelse hoede was.

A. Ik ben wel naar Engeland gegaan, omdat ik mij ten slotte niets te verwijten had.

3898. De **Voorzitter**: Toen hebt u gehad dat geval op de „Patriotic School” en op de „Oratory School”?

A. Na de verklaring van een zekere kapitein *Hindmarsh* ben ik op die „Oratory School” vrijgelaten.

3899. De **Voorzitter**: Deze heer heeft u verteld, dat de oorzaak van uw aanhouding bij de Nederlandse Regering gelegen was. Na die mededeling werd u vrijgelaten. Ging dat onmiddellijk daarna?

A. Na een week.

3900. De **Voorzitter**: U was na die verklaring dus ineens vrij?

A. Ja. Na die verklaring ben ik gehoord. Ik ben nog eens nauwkeurig verhoord door een Engels ambtenaar, 14 dagen na het rapport. Ik heb mij toen tot de commandant van het kamp gewend om te vernemen, wat het resultaat was van dat verhoor; toen heeft hij mij die mededeling gedaan en toen ben ik vrijgelaten. Toen heb ik mij vanzelf gewend tot alle mogelijke Nederlandse instanties om de grieven te weten, die men tegen mij had, wat er aan de hand was.

3901. De **Voorzitter**: Welke bezwaren waren dat;

A. Die bezwaren concentreerden zich op mijn detentie in Portugal en dat ik daar als verdacht was opgesloten.

Ik heb toen geëist, dat ik voor een of ander tribunaal gebracht zou kunnen worden om mij te verdedigen.

3902. De **Voorzitter**: Hebt u alles toen verteld?

A. Ik heb dat nooit kunnen doen.

3903. De **Voorzitter**: Dus die mededelingen van de heer *Hindmarsh* hebt u nooit kunnen verifiëren?

A. Neen. Ik ben enige tijd in Londen geweest en toen woonde ik in Thurloe Square in het westen, in Kensington.

3904. De **Voorzitter**: U was toch maar kort in Oratory School geweest?

A. Een week of acht.

De **Voorzitter**: Het was dus April 1944 geworden.

A. Men had geen functie voor mij, ook geen werk.

3905. De **Voorzitter**: Wie is „men”?

A. De verschillende Nederlandse instanties.

3906. De **Voorzitter**: Welke waren dat?

A. Het Nederlandse consulaat in de eerste plaats.

3907. De **Voorzitter**: Waarom het consulaat?

A. Omdat daar verschillende formaliteiten moesten worden vervuld.

Rij Buitenlandse Zaken en Binnenlandse Zaken was ook geen werk. Op de persafdeling wenste ik niet te werken.

Ik heb mij toen gewend tot de „Daily Express” en gezegd: „Ik ben hier voorlopig; heeft u niets voor mij?” Toen heb ik voor de „Daily Express” in Londen gewerkt.

3908. De **Voorzitter**: Hoe lang?

A. Het heeft een maand of twee, drie, geduurd.

3909. De **Voorzitter**: Dus toen was het zomer geworden. Juli?

A. Ja.

3910. De **Voorzitter**: De strijd in Normandië was toen al aan de gang?

A. Ja, die was immers op 6 Juni begonnen.

3911. De **Voorzitter**: Waarom bent u toen bij de „Daily Express” weggegaan?

A. In die tijd kwam ik in contact met heel veel Nederlanders. Aangezien ik zelf een grief had, kwam het gesprek dan op andere grieven. Ik kwam veel in contact met zeelui en begon te bemerken, dat in Londen nog vreemder dingen gebeurden dan ik geconstateerd had in onze eigen geheime dienst.

3917. De **Voorzitter**: U meende ten minste uit de mededelingen van die zeelui te moeten opmaken, dat geschiedde, wat u zojuist aanduidde als „vreemde dingen”?

A. En wat ik meende te moeten combineren.

3913. De **Voorzitter**: Waaruit combineerde u?

A. Uit de verschillende dingen, die ik in Lissabon gezien had, en de ervaringen, die ik daar opgedaan had.

Ik moet er de nadruk op leggen — dit moet vooral ook begrepen worden —, dat ik beroepsverslaggever ben. Een verslaggever is iemand, die een zekere routine heeft in het verzamelen van gegevens. Zelfs op een afstand krijgt hij op een gegeven ogenblik een indruk, waarbij het hem dikwijls niet moeilijk is, deze met gegevens bevestigd te krijgen. In elk geval moet hij dus zoeken.

In die tijd ben ik ook mijn zogenaamde Londense dossiers gaan samenstellen en heb ik mij o.a. met een request gewend tot de Koningin.

3914. De **Voorzitter**: Dit zijn twee dingen. U zegt: „Ik ben dossiers gaan samenstellen”, maar dit doet u toch niet door een brief te schrijven aan de Koningin?

A. Ik vond mijn eigen grieven belangrijk genoeg om ze ter kennis te brengen van de Koningin, maar ik wilde ook weten of het algemeen bestaande grieven waren.

3915. De **Voorzitter**: Met uw eigen grieven bedoelde u uw ervaringen in Lissabon en de houding van de heer *Maas Geesteranus* tegenover u? Dat was uw persoonlijke grief, die natuurlijk nauwkeurig omschreven was.

A. Er komen natuurlijk ook andere dingen bij.

3916. De **Voorzitter**: U bent gaan onderzoeken wat niet in orde was?

A. Voor zover ik het niet wist uit de dienst. Te midden van die activiteiten ben ik gearresteerd.

3917. De **Voorzitter**: Nu was het langzamerhand geworden?

A. Augustus 1944.

3918. De **Voorzitter**: Door wie bent u gearresteerd?

A. De special branch van Scotland Yard.

3919. De **Voorzitter**: Was het de political branch?

A. Het was de Special political branch van Scotland Yard.

3920. De **Voorzitter**: Wat wilde die met u?

A. Niets. Die bracht mij naar Brixton prison. Daar werd ik zonder verdere uitleg opgesloten in een cel, waarin niets anders stond dan een bed. Een uitleg, waarom ik daar zat werd niet gegeven.

3921. De **Voorzitter**: Hoelang duurde het, dat zij geen uitleg gaven?

A. Drie weken. Ik wendde mij onmiddellijk tot de directeur, die mij zei: „Ik weet er niets van; u bent hier gebracht en ik moet u bewaren; verder weet ik er niets van.” Wat niet erg prettig was, was dat ik geen brief mocht schrijven, geen bezoek mocht ontvangen, mij niet met een advocaat in verbinding mocht stellen en zelfs niet met de Nederlandse Regering. Ik moest alleen luchten met een bewaker bij mij. Naderhand ontdekte ik, dat in het rijtje cellen, waarin ik zat, een spion zat, die drie dagen later naar Pentonville werd vervoerd om opgehangen te worden.

3923. De **Voorzitter**: Zat u helemaal alleen?

A. Ja. Het bleek een afdeling voor zeer zware gevallen te zijn. Dat vond ik een beetje erg vreemd. Ik heb per slot van rekening aan de directeur gezegd, dat ik gebruik wenste te maken van de Engelse wet om een adres naar de Home Secretary te sturen. Dat kunnen ze niet verbieden. Hij heeft het na enige aarzeling toegestaan. Ik heb mijn hart uitgestort aan de Home Secretary (Minister van Binnenlandse Zaken) in de brief, waarin ik opsomde, wat er gebeurd was en waarom ik er zat. Die heeft gelast, dat ik overgebracht moest worden naar een andere afdeling, waar ik wel contact had met andere vreemdelingen, wel brieven mocht schrijven en mij wel met een advocaat in verbinding mocht stellen. Toen ben ik met anderen samengezet.

3923. De **Voorzitter**: U hebt dus drie weken afzondering gehad. Langzamerhand is het September geworden.

A. Toen zat ik samen met een aantal ongewenste vreemdelingen. De gevallen kan ik niet beoordelen. De Nederlanders zijn later vrijgelaten, zonder vervolgd te zijn. Ik kreeg de mededeling, dat ik er zat, omdat ik naar Suriname zou worden gestuurd. Ik heb een Engelse advocaat genomen, die een onderzoek heeft ingesteld. Hij kwam bij mij terug met de boodschap: „Onze autoriteiten weten er niets van. Ik heb sterk de indruk, dat misbruik wordt gemaakt van

onze noodvoorziening, onze oorlogsvoorziening. Het is een feit, dat de Nederlandse Regering aan onze Regering heeft gevraagd, u vast te houden tot u naar Suriname kunt worden verscheept.”

3924. De **Voorzitter**: U zegt: „hij had sterk de indruk.” Hij dacht het, maar kon het niet bewijzen?

A. Hij had de indruk, dat het zo was. Ik wist, dat er in Suriname een kamp was.

3925. De **Voorzitter**: Hoe kwam de advocaat op de gedachte van Suriname?

A. Die mededeling kreeg hij van het Nederlandse gezantschap.

3926. De **Voorzitter**: Volgens u zei de advocaat: „ik heb sterk de indruk, dat ze je naar Suriname willen sturen.” Hoe komt u aan zo'n indruk?

A. Hij zei: ik heb sterk de indruk, dat misbruik werd gemaakt van de noodvoorzieningen om mij zolang in detentir te houden.

3927. De **Voorzitter**: De mededelingen omtrent Suriname zijn u ook officieel gedaan?

A. Ja, in een brief van het gezantschap.

3928. De **Voorzitter**: Dat u naar Suriname zou worden gedeporporteerd?

A. Als gevangene zou gaan. Zo werd het ons inderdaad verteld in de brief van het gezantschap. Het gezantschap deelde mede, dat men zoekende was naar scheepsgelegenheid voor mij naar Suriname. Toen heb ik onmiddellijk gevraagd, hoe en waarom ik naar Suriname moest gaan, kortom of ik politiek gevangene was, waarop mij teruggeschreven werd, dat politiek betrouwbare Nederlanders in Suriname goed ondergebracht konden worden.

3929. De **Voorzitter**: Kreeg u daar nog bezoek?

A. Ik kreeg in het geheel geen bezoek. Er werd mij niet gezegd of ik politiek betrouwbaar was. Mij werd alleen medegedeeld, dat politiek betrouwbare Nederlanders naar Suriname werden gezonden.

3930. De **Voorzitter**: Hebt u die brief nog?

A. Ja.

3931. De **Voorzitter**: Kunt u ons die brief, waarin u tot „betrouwbaar Nederlander” werd gemaakt, tonen?

A. Die kan ik tonen. Een gedeelte van mijn brieven is in beslag genomen in Nederland en nooit teruggegeven. Ik wist, dat zich in Suriname een kamp bevond, waarheen mensen gestuurd werden, die om de een of andere reden politiek onbetrouwbaar waren, maar ook, zoals zich uit de mededelingen van de heer *Maas Geesteranus* liet opmaken, mensen, van wie men om de een of andere reden af wilde, die lastig waren. Ik heb drie kinderen: d'e kinderen waren in Holland en die had ik al die tijd niet gezien. Het lag voor de hand, dat Nederland binnen afzienbare tijd bevrijd zou worden; ik had dus niet veel lust om om de een of andere onbegrijpelijke reden in Suriname geïnterneerd te worden.

3932. De **Voorzitter**: „Geïnterneerd”, stond er dit rechtstreeks en duidelijk bij?

A. Neen. maar dat viel op te maken uit die mededeling. De reden, waarom ik vastgehouden ben in Engeland, is mij nooit medegedeeld. Toen ik de tweede keer gearresteerd werd, is mij dat ook niet uitgelegd. Ik ben vrij geweest, maar nog een tweede keer gearresteerd.

3933. De **Voorzitter**: Wij hebben het eerst gehad over uw verblijf in die „Patriotic School”; na uw verblijf in de „Oratory School” is u vrijgelaten. U bent toen eerst bij de „Daily Express” geweest en toen gearresteerd, om die onnaspeurlijke oorzaak: u hebt toen in Brixton gezeten; toen hebt u daar een zachtere afdeling gekregen en torn bint u vrijgelaten?

A. Neen. Daar is mij medegedeeld, dat ik moest wachten totdat ik naar Suriname ging. Ik wilde daar niet heen en ik heb mij daartegen verzet. Toen heb ik tot mijn advocaat gezegd: „ik wil niet naar Suriname, omdat ik de indruk heb, dat men mij lastig vindt,

en ik wil niet weggewerkt worden; ik wil wachten totdat Nederland bevrijd is." Toen is men teruggekomen met de boodschap, dat, indien ik bereid was het volledige verhaal van mijn grieven aan de Engelsen te vertellen, men dan een request van mij in overweging zou willen nemen.

3934. De **Voorzitter**: Van wie kreeg u die mededeling?

A. Van het Home Office, dus van Binnenlandse Zaken. Ik wendde mij tot de Engelsen en zei: ik weet niet, waarom ik hier zit, maar ik wil niet naar Suriname. De Engelsen zeiden: wij weten ook niet waarvoor u hier zit, maar u bent onder jurisdictie. Wanneer u niet wilt vertrekken naar Suriname, dan willen wij uw reden daarvoor weten. Als u zich dus beroept op de Engelse wet, dat voor iedere vrijheidsberoving een reden moet bestaan, dan willen wij ook horen, waarvoor u zit.

Ik had de zaak heel summier behandeld, omdat ik er niets voor voelde, al onze kleine intriges aan de Engelsen uit te dragen. Toen ik echter op het punt stond naar Suriname te gaan, heb ik een vrij uitvoerig rapport geschreven, dat ik heb beëdigd. Daarvoor heb ik een affidavit gekregen. Het rapport is in handen gekomen van het Home Office. Wat er mee gebeurd is, weet ik niet, maar ik weet wel, dat ik een of twee weken, nadat ik het rapport had ingestuurd hoorde, dat ik niet naar Suriname zou gaan, maar naar het eiland Man. Dit is een dominion en het was dus ook een deportatie. Mijn advocaat, Corridory, vertelde mij, dat hij in vertrouwen had gehoord, dat de Engelse Regering er absoluut op tegen was, dat ik in Engeland was, maar dat zij mij niet naar Suriname wilde laten deporteren en mij de kans wilde geven naar Nederland te gaan en mij daarom naar Man liet brengen.

3935. De **Voorzitter**: Dat was dus een Engelse decisie?

A. Ja.

3936. De **Voorzitter**: U bent dus naar het eiland Man gegaan?

A. Ja.

3937. De **Voorzitter**: Wanneer bent u daar aangekomen?

A. In October 1944. Daar heb ik een maand of drie in een kamp gezeten.

3938. De **Voorzitter**: Met wat voor mensen?

A. Met verdachte mensen.

3939. De **Voorzitter**: Ook Duitse geïnterneerden?

A. Neen. Uitsluitend zeelui; mensen, die al gevangenschap hadden doorgemaakt. Het gros van de mensen, die ik heb ontmoet, had een levensgeschiedenis als ik zelf en was op de een of andere dag in conflict gekomen met de Nederlandse instanties.

3940. De **Voorzitter**: Er waren toch ook wel anderen dan Nederlanders in het kamp?

A. Ja, er waren Polen, Belgen, Tsjechen, maar die interesseerden mij niet zo. Van de Nederlanders waren sommigen pro-Duits geweest. Toevallig waren er twee gevallen, die ik zelf kon verifiëren, omdat ik de dossiers in Lissabon gelezen had. Daarop kom ik graag nog eens terug.

De **Voorzitter**: Daarvoor is een aparte subcommissie.

A. Dan hoop ik, dat ik ook door die subcommissie gehoord zal worden.

3941. De **Voorzitter**: Nu was u op Man en was het in ieder geval najaar geworden.

A. Ik heb een hele reeks requesten gestuurd naar de Minister-President, de Minister van Justitie, zelfs verschillende Ministers van Justitie, die er waren, met de vraag, of ik eindelijk van het eiland af kon, of vrij mocht. In de maand Januari of begin Februari kreeg ik bezoek van een Intelligence officer op het eiland. die zei: „U dringt er op aan naar Londen te gaan, u wilt nog steeds met de verschillende instanties spreken. Dat kan niet; de Nederlandse Re-

gering wil u niet spreken en wij hebben geen reden. haar daarin niet ter wille te zijn. Maar als u boodschappen wilt doen in Londen, zijn wij bereid u boodschappen te laten doen in Londen onder geleide. De detinerings kan niet worden opgeheven." Dat is gebeurd. Ik ben met de officier naar Londen gegaan. In Londen vatte hij het zeer licht op. Hij zei bij aankomst in Paddington Station, dat hij niet van plan was, mij met zich rond te slepen. Wij maakten een afspraak voor veertien dagen later aan het Paddington Station: dan zou hij mij mee terugnemen. Ik had dus veertien dagen vakantie. Wel zei hij: „Ik geloof, u te moeten adviseren, uw neus niet te laten zien bij een Nederlandse instantie: het schijnt, dat de Engelse instanties u een plezier willen doen, maar maak het niemand moeilijk door te gaan rondhangen in Nederlandse kantoren."

3942. De **Voorzitter**: Hebt u die raad opgevolgd?

A. Ja. Ik heb mij niet laten zien. Ik heb mij bepaald tot Engelse relaties. Ik had een quaestie met mijn toenmalige echtgenote, een Engelse, die in Londen woonde, in orde te maken.

Ik wilde graag mijn naam zoveel mogelijk zuiveren en mijn dossiers completeren. Ik was er in die tijd van overtuigd, dat heel veel dingen niet deugden.

Ik heb verschillende van die reizen naar Londen gemaakt en ben altijd teruggegaan naar Man.

Ik ben op Man anders behandeld. Ik heb een z.g. paroolkaart gekregen en was vrij op het eiland. Ik heb ook op het eiland nog een serie rapporten over al die dingen geschreven.

Per slot van rekening kreeg ik in Juli 1945 (Nederland was dus al vrij) bericht, dat ik naar Nederland zou gaan.

3943. De **Voorzitter**: Dus de bevrijding van Nederland is ongemerkt aan u voorbijgegaan?

A. Die heb ik op Man gevierd.

3944. De **Voorzitter**: Die heeft niets aan uw positie veranderd; deze veranderde pas in Juli?

A. Wij hebben alleen feest gevierd.

3945. De **Voorzitter**: In Juli kreeg u dus een boodschap, waaruit u de gevolgtrekking kon maken, dat u binnenkort naar Nederland zou gaan?

A. Ik kreeg de officiële mededeling, dat ik naar Londen zou worden gestuurd.

3946. De **Voorzitter**: Naar Londen gestuurd?

A. Dat ik naar Londen zou gaan en dat ik daarop naar Nederland zou worden gebracht.

3947. De **Voorzitter**: Het is enigszins anders, of men de vrijheid krijgt om naar Nederland te gaan, dan dat men er wordt gebracht.

A. Er was mij officieel medegedeeld, dat ik in Engeland niet meer zou worden vrijgelaten. Ik verwachtte, dat ik gedeporteerd zou worden naar Nederland, dat ik op een schip of in een vliegtuig zou worden gezet. Ik was een van de eersten. Wij waren met een man of 6, 7 uit het groepje Nederlanders. Er was een groepje van 40 à 50. Dat waren, voor zover ik ze zag, de allerdwaaaste gevallen. Juist mensen, van wie gebleken was, dat zij niet om goede redenen hadden gezeten, en mensen, op wie wel iets was aan te merken, bleven er. Ik nam aan: „nu is de bevrijding er, nu is er een einde aan de onzin". Ik was bereid, mijn eigen geval te vergeten.

De **Voorzitter**: Ik verdaag het verhoor tot morgen.

L. A. RODRIGUES LOPES.

SCHILTHUIS, voorzitter.

KOERSEN.

STOKVIS.

GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN DONDERDAG 11 MAART 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: k, l en m.

Verhoor van

LEONARD ALEXANDER RODRIGUES LOPES,
oud 38 jaar, wonende te Amsterdam, journalist.

4153. De **Voorzitter**: Wij hebben dus gisteren een achtergrond opgebouwd, waardoor wij een idee hebben gekregen van uw omstandigheden in de oorlog en die ons nu kan dienen bij de verdere behandeling van de vraagstukken, die wij met u te bespreken hebben.

Nu wilde ik allereerst van u weten of u me-nit aan die achtergrond nog wat te moeten toevoegen.

A. Gaarne. Ik heb ook begrepen, dat u daarvan iets moet weten. Er zitten veel details aan vast, die hier niet ter zake doen. Indien het u interesseert, heb ik een dossier daarvan, dat u ter inzage kunt krijgen. Ik heb verteld onder welke omstandigheden ik teruggekomen ben. Onmiddellijk bij mijn aankomst op het vliegveld bij Eindhoven ben ik gearresteerd, zonder meer, zelfs zonder dat men mij papieren gevraagd heeft. Ik ben toen zonder verdere verklaring naar Vught gebracht en de Rijkspolitie, die mij daarheen bracht, was onder de indruk, dat ik beschuldigd was van verraad, bunkerbouw e.d.

4134. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Dat vertelden zij mij onderweg; zij noemden de verschillende rubrieken op en zij brachten mij dus naar het concentratiekamp Vught, waar ik in het geheel twee maanden ben gebleven. Ik zal niet uitweiden over mijn verbittering, dat ik daar terecht kwam; dat laat ik aan uw eigen fantasie over. Ik ben er uitgekomen, doordat ik op een gegeven ogenblik zeide: „Ik heb er genoeg van.“ Ik ben toen onder het prikkeldraad doorgedropen en naar het nabijgelegen Canadese militaire kamp gegaan. Ik had in het kamp te Vught 28 mensen zien aankomen, van wie ik zeker wist, dat zij ook in Engeland geweest waren.

4155. De **Voorzitter**: Kende u die?

A. Allen.

4156. De **Voorzitter**: Waren die ook in het kamp op het eiland Man geweest?

A. Sommigen wel. Anderen waren mensen, die in militaire dienst waren geweest. In elk geval waren daar 28 mensen, van wie ik zeker weet, dat zij in Engeland zijn geweest. Op de bewuste dag, dat ik „uitbrak“, heb ik mij torn gewend tot een Engels officier van de Intelligence, die in een naburig kamp vertoefde; er waren daar een Engels en een Canadees kamp in de omgeving. Deze Engelse officier, capt. *Dent*, moest de volgende dag naar Londen en is een week later teruggekomen met een briefje van generaal *Kruls*, die mijn onmiddellijke vrijlating gelastte.

4157. De **Voorzitter**: Als Hoofd van het Militair Gezag?

A. Ja. In dat briefje stond iets in deze geest, dat ik niet viel onder de algemene bepaling. Toen heb ik die Engelsman onder het oog gebracht, dat daar nog meer van dergelijke gevallen zaten; hij is toen teruggegaan naar generaal *Kruls*, die benoemd heeft een commissie, bestaande uit de heren *van Bemmelen* en *van der Grieder*;

deze commissie is die gevallen gaan onderzoeken, waarbij ik hen nog enigszins heb geassisteerd, doordat ik sommige van die gevallen kende. Er waren in Vught nog geen dossiers aanwezig.

4158. De **Voorzitter**: Was u daar toen al weg?

A. Neen, ik ben gebleven speciaal om deze mensen te kunnen behandelen; het kwam er voor mij niet op aan of ik een week eerder of later daar vandaan ging. Ik wilde, dat die dingen eens principieel werden uitgezocht. Ik wilde niet, dat in Nederland mensen op zeer lichtvaardige gronden werden vastgehouden.

Een feit is, dat ieder van die 28 mensen is vrijgelaten in de loop van de komende veertien dagen. Enkelen heb ik zelf kunnen meenemen.

4159. De **Voorzitter**: U veronderstelt, dat dit is gebeurd op advies van de commissie van *Bemmelen-van der Griend*?

A. Dat weet ik wel zeker. Ik heb verschillenden van de mensen gesproken. Zij zijn allemaal buiten vervolging gesteld.

De **Voorzitter**: U kunt hier niet nader op ingaan. Niet, omdat wij er geen belang in stellen, maar het hoort niet bij deze subcommissie thuis.

A. Ik wilde wel met het oog op de achtergrond hiervan iets zeggen.

Ik heb mij later gewend tot een majoor van het Militair Gezag, die dienst deed bij het Bureau voor Nationale Veiligheid. Dit verhaal heb ik al verteld aan de commissie *Wijnveldt*, in zake *Snders*, en ik behoef het dus niet hier te herhalen. Die majoor was er ontzettend van geschrokken, dat ik vrij was. Het was majoor *Pinto*, die het hoofd geweest is van de Vrijheidsdienst in Engeland. Deze man heeft mij dus weer laten arresteren en ik werd in de bijzondere strafgevangenis te Scheveningen opgesloten. Het was intussen September geworden. Ik verkeerde in Scheveningen in dezelfde omstandigheden als in Brixton. Ik mocht zelfs go-n geestelijke verzorging hebben. Ik had een advocaat in Amsterdam — *mr. Jansma* —, die niet stil heeft gezeten. Hij is naar de Minister-President geweest en naar Engeland, waar hij de hulp heeft ingeroepen van de Intelligence en het Home Office. Deze hebben mijn dossier aan de procureur-fiscaal in Amsterdam gegeven, die mijn vrijlating gelastte. Dat was eind 1945. Ik meen, dat ik gearresteerd ben omstreeks 19 September.

4160. De **Voorzitter**: Hoelang was u toen vrij geweest?

A. Ongeveer een maand. In die maand had ik natuurlijk wel enige stap-en kunnen doen; ik had een advocaat genomen enz.

Dit is dus de gehele achtergrond. Nu heeft u het verhaal tot op dit ogenblik.

4161. De **Voorzitter**: Daarna bent u niet meer in deze geest lastig gevallen?

A. Neen

De nos. 4152 t m 4348 hebben betrekking op punt k van het Enquêtebesluit.

L. A. RODRIGUES LOPES.

SCHILTHUIS, voorzitter.

KOERSEN.

STOKVIS.

GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN DINSDAG 23 MAART 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: k, l en m.

Verhoor van

Jhr. mr. WILLEM ERNEST VAN PANHUYS,
oud 48 jaar, wonende te Baarn, destijds gezantschapsraad te Madrid.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 5427 t m 5509 hebben betrekking op punt k van het Enquêtebesluit.

5510. De heer Stokvis: In uw tijd hebt u waarschijnlijk wel te maken gehad met de heer *Rodrigues Lopes*?

A. Neen. Ik heb niet met de heer *Rodrigues Lopes* te maken gehad.

5511. De heer Stokvis: Hebt u dan in Madrid wel over hem horen spreken?

A. Ja.

5512. De heer Stokvis: Wat deed hij daar?

A. Hij is door de heer *Maas Geesteranus* uitgezonden om een weg voor uitgewekenen voor te bereiden door Frankrijk. Dat weet ik alleen uit „on-dits”. Hij is in Spanje, toen hij over de grens kwam, onmiddellijk gevangengenomen en heeft vrij lang in Spaanse gevangenissen gezeten. Wij hebben verder geen enkele bemoeienis met hem gehad.

5513. De heer Stokvis. De consul wel, dacht ik. Ik meende, dat hij ten slotte door toedoen van de consul vrijgekomen is?

A. Als ik mij wel herinner, is hij ten slotte inderdaad door toedoen van het consulaat vrijgelaten; hij was afgezant van de heer *Maas Geesteranus* en ons is gezegd, dat deze zijn handen van hem aftrok. Hij heeft ons nogal gecompromitteerd en het was voor ons nu niet bepaald gunstig, om ons te veel voor hem in te zetten.

5514. De heer Stokvis: In hoeverre heeft hij u gecompromitteerd?

A. Och, hij kwam daar met zakkenvol vreemde deviezen en ik geloof, dat hij zelfs een zendtoestel bij zich had. Enfin, hij heeft dat heel onvoorzichtig en slecht voorbereid.

5515. De Voorzitter: U zegt: „Hij heeft ons gecompromitteerd.” Wie bedoelt u met „ons”?

A. Het gezantschap in Madrid. Ik weet van die *Rodrigues Lopes* eigenlijk heel weinig af.

5516. De heer Stokvis: U zei daareven, dat dat vluchtelingencomité in Lissabon de overtocht betaalde van Joodse vluchtelingen. Werd die overtocht integraal betaald door dat comité of betaalde net comité een bijdrage?

A. Integraal.

5517. De heer Stokvis: Als ik mij niet vergis, hebben wij een getuige gehad, die verklaard heeft, dat een zeker gedeelte door dit comité betaald werd.

A. Dat is buiten mijn competentie, maar de overmakingen voor bedragen, die wij daaraan betaalden van uit Madrid, werden vergoed door het comité. Nu weet ik niet of er later misschien nog andere sommen aan ten koste zijn gelegd, die langs een anáere weg zijn betaald.

5518. De heer Stokvis: Betrof het Nederlandse Joden?

A. Het waren niet alleen Joden; er waren allerlei mensen onder, uitgewekenen.

5519. De heer Stokvis: En dat comité was een speciaal Joods comité?

A. Keen. Het was de heer *van Harinxma*, die dat beheerde.

5520. De Voorzitter: Was er dus eigenlijk wel sprake van een comité?

A. Neen, het was de heer *van Harinxma* alleen. Het was geen comité. De heer *van Harinxma* had wel een secretaris, doch hij was commissaris voor de vluchtelingen en gestationneerd in Lissabon.

5521. De Voorzitter: U bedoelt dus, dat de heer *de Bruyn Tengbergen*, de consul, de overtocht van die mensen betaalde?

A. Ja, aan de scheepvaartmaatschappijen.

5522. De Voorzitter: Betaalde hij volledig dat bedrag aan die scheepvaartmaatschappijen, of was het ook wel eens zó, dat die mensen zelf geld bij zich hadden?

A. Dat durf ik u niet met absolute zekerheid te zeggen. Onder die mensen was er bijna geen enkele, die over dollars beschikte. Dat is, geloof ik, vrijwel uitgesloten geweest. Ik herinner mij twee gevallen van Joden, wier familieleden in Amerika die overtocht zelf hebben betaald, maar dat is een hoge uitzondering geweest.

5523. De Voorzitter: Dus u meent, dat het consulaat-generaal het gewoonlijk zelf betaalde'?

A. Ja.

5524. De Voorzitter: Dus dat comité.....

De heer Stokvis: Ik dacht, dat het een comité was. maar dat blijkt nu niet juist te zijn.

A. Neen, de heer *van Harinxma* was daar alleen.

5525. De heer Stokvis: Maar was er niet een comité?

A. In Londen was er wel een comité.

5526. De heer Stokvis: Een van de getuigen heeft ons toch over een comité gesproken en ik kreeg de indruk, dat dat een Joods comité was.

A. Dat moet dan iets heel anders geweest zijn

5527. De heer Stokvis: En daar weet u niets van!

A. Mij is alleen een comité bekend, dat Joden van *Philips* heeft geëvacueerd; dat was een Joods comité. Maar verder ken ik geen ander Joods comité, tenzij misschien in de Verenigde Staten, maar daar ben ik niet van op de hoogte.

5528. De Voorzitter: Is het juist, dat de positie van het gezantschap in Madrid enigszins moeilijk werd, toen de Duitsers daar veel te zeggen kregen?

A. Ja.

5529. De Voorzitter: Waaruit bestond die moeilijkheid?

A. Die was van allerlei aard. In het algemeen gesproken, bestond die moeilijkheid hieruit, dat wij eenvoudig niets gedaan kregen. Dat wij alleen door toevallige persoonlijke vriendschap van Spaanse ambtenaren met zekere invloed wel eens iets gedaan kregen, maar officieel gelukte er zelden iets. Alleen door persoonlijke connecties hebben wij wel eens succes gehad. Wij waren niet vol erkend, wij hadden geen volledige diplomatieke status in Spanje.

5530. De **Voorzitter**: Die heeft men vroeger toch altijd gehad?

A. Ja, maar nadat Nederland bezet was en onze Regering naar Londen overging, hebben zij aangenomen, dat de Nederlandse Regering eigenlijk niet meer bestond. Zij hebben die Regering in Londen nooit erkend. Zij hebben ons, zoals de Spanjaarden dat doen, met een soort vriendelijkheid bepaalde voorrechten gelaten, maar enige connectie rechtstreeks met bijv. de Spaanse Minister van Buitenlandse Zaken bestond er niet. De gezant kon bijv. nooit ontvangen worden door de Minister van Buitenlandse Zaken.

5531. De **Voorzitter**: Hoe ging dat dan met al die andere bezette landen?

A. Hetzelfde.

5531. De **Voorzitter**: Zijn die gezantschappen verdwenen?

A. Neen, Die zijn alle gebleven en wij hebben ons gehandhaafd, eigenlijk door een zekere „courtoisie” van de Spanjaarden.

5533. De **Voorzitter**: Er wordt ook verteld, dat het gezantschap zich gehandhaafd zou hebben door de doofheid van de heer *Schuller tot Peursum*?

A. Dat heb ik nog niet gehoord.

5534. De **Voorzitter**: U meent, dat dit niet helemaal juist kan zijn?

A. Neen, dat is niet helemaal juist.

5535. De **Voorzitter**: Er wordt wel gezegd, dat hij net deed alsof hij het niet allemaal hoorde, wanneer er gezegd werd, dat hij maar liever moest vertrekken.

A. Neen. Er was een groot belang aan verbonden, dat wij er niet uitgegoid zouden worden, en wij hebben daarom ook te dien aanzien een heel nauwe band gehad met de andere geallieerden, speciaal met de Engelsen, en één van de doelstellingen van de Engelsen was er voor te zorgen, dat wij dit verband met Spanje hielden. Dit was één van de redenen, waarom het ons zo na aan het hart ging ons niet te zeer te compromitteren, waardoor op een gegeven ogenblik de Duitsers vat op ons zouden kunnen krijgen en aan de Spanjaarden de orders zouden geven om ons het verblijf verder te ontzeggen.

5536. De **Voorzitter**: Is het bepaald niet waar, voorzover u bekend is, dat er orders, aanwijzingen, instructies of aansporingen van Spaanse zijde kwamen, inhoudende „gelieve te verdwijnen”, en dat die niet gehoord werden door de heer *Schuller tot Peursum*?

A. Dergelijke aansporingen zijn er nooit geweest. Wij hebben nooit, noch direct, noch indirect, een aansporing gekregen om te verdwijnen. Wel is het onmogelijk geweest om een nieuw lid van het gezantschap te benoemen of een nieuwe gezant aan te stellen. Dat is pertinent geweigerd.

5537. De **Voorzitter**: Maar die andere gezantschappen, zoals Polen en België, werden die niet weggestuurd?

A. België had toevallig geen vertegenwoordiger meer. De ambassadeur van België had zich nogal gecompromitteerd. Dat is juist een van onze voorbeelden geweest, dat wij het daartoe niet moesten laten komen. Deze ambassadeur had een conflict met de Spaanse Regering en hem is inderdaad aangezegd, dat op zijn tegenwoordigheid geen prijs meer werd gesteld.

5538. De **Voorzitter**: Die is dus verdwenen?

A. Ja, die is weggegaan.

5539. De **Voorzitter**: Niet omdat België een bezet land was en volgens de Spanjaarden dus niet meer bestond?

A. Jawel, gedeeltelijk, anders was het misschien minder gemakkelijk gegaan; hij was op een gegeven moment „persona non grata” en er is geen andere Belg meer in zijn plaats kunnen komen; anders was het een persoonlijke quaestie gebleven.

5540. De **Voorzitter**: Maar Polen is gebleven?

A. Ja, Polen is gebleven met een grote staf.

5541. De **Voorzitter**: Hoe groot was de staf van u?

A. Wij waren met zijn tweeën en de consul-generaal.

5542. De **Voorzitter**: Is Denemarken ook uit Madrid verdwenen?

A. Denemarken? Dat weet ik niet, dat kan ik mij niet meer herinneren.

5543. De **Voorzitter**: Er waren toch wel Denen in Spanje?

A. Ja. Ik herinner het mij nu. Zeker, de Deen is altijd gebleven en heeft zich zelfs met de Duitsers verstaan. Die had geen uitgeweken Regering, nietwaar. De Duitsers hebben de Denen op grond daarvan toegestaan te blijven, maar zij hadden een min of meer ondergeschikte rol. Zij stonden in voortdurende verstandhouding met de Duitse ambassade.

5544. De **Voorzitter**: Ik heb u verder niets meer te vragen, mijnheer *van Panhuys*. Misschien hebt u zelf nog iets op te merken?

A. Ik weet niet of het van belang is, maar ik wilde aan het bovenstaande nog toevoegen: In die eerste periode, toen wij geen geld hadden, hebben wij eigenlijk van alle kanten geld geleend, in de eerste plaats van de Bank en van *Philips* bij voorbeeld. Ik had een fonds onder mij van een mijnheer *Henny*, een uitkering voor een vliegtuigongeluk, verder een kas der vrijwillige belasting, die ik ter beschikking gesteld heb voor de uitgaven voor vluchtelingen. Nu hoor ik, dat er wel anderen geweest zijn, die gezegd hebben: „Ik kan geen gelden beschikbaar stellen uit fondsen, die dsar niet voor bestemd zijn”. M.i. is dat een onjuiste opvatting. Ik bedoel, daarmee zou je misschien de boekhouding wel, maar dan liep.....

5545. De **Voorzitter**: U bent toch bestemd om degenen te helpen, die bij u komen.

A. Er is van onze kant natuurlijk wel aangedrongen op meer hulp, want wij leden zeer onder personeelsgebrek, maar dat bleek niet mogelijk te zijn. Voor een deel, omdat de Spanjaarden geen nieuw personeel wensten toe te laten. Wij kregen geen visa voor zulke mensen. Zoals u zich misschien herinnert, hebben noch de heer *van Boeyen*, noch de heer *Eijssen*, de accountant van de heer *van Boeyen*, permissie gekregen om naar Spanje te gaan. Dat is eerst ons kwalijk genomen, zeer ten onrechte, want daaraan konden wij werkelijk niets doen.

5546. De **Voorzitter**: Maar u hebt een vluchteling aangenomen, die accountant was. Was u daarmee tot op zekere hoogte geholpen?

A. Ja, maar dat was in 1942.

Voor zover ik weet, heeft die accountant de boekhouding van de kanselier gecontroleerd en heeft daar geen aanmerkingen op gehad.

De **Voorzitter**: Dat pleit niet voor de accountant.

A. Nu werkte die accountant in mijn tijd volkomen bevredigend, maar wij zijn geen van allen accountants en wij hebben hem gevraagd: „Hoe staat de zaak?” Van zijn kant werden er toen geen bezwaren geopperd. Nu heb ik later gehoord, dat zijn administratie niet zo goed was als wij vermoedden.

5547. De **Voorzitter**: Ik heb gehoord, dat er 10 000 papiertjes zijn gecontroleerd, losse papiertjes. Ik heb toen gevraagd of dat maar bij wijze van spreken was. Het antwoord was: „Neen, dat is letterlijk bedoeld.” Dat is mij verteld door degene, die dat zelf gecontroleerd heeft. Dus daarop viel nogal wat aan te merken.

A. Ja. Ik heb hierover van mijn kant niets meer te zeggen, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer, mijnheer *van Panhuys*, en ik sluit hiermede het verhoor.

W. E. VAN PANHUYS.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*,

ZITTING VAN WOENSDAG 24 MAART 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: k, l en m.

Verhoor van

MR. MAXIMILIEN PAUL LÉON STEENBERGHE,
oud 48 jaar, wonende te 's-Gravenhage, adviseur van vennootschappen, oud-Minister van Handel, Nijverhedi en Scheepvaart en oud-Voorzitter van de Economische-, Financiële en Scheepvaart-missie in Amerika.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 5650 t/m 5783 hebben betrekking op punt k van het Enquêtebesluit.

5784. De **Voorzitter**: Wij kunnen thans het vraagstuk van de scheepvaart- en handelscommissie, voor wat het Europese gedeelte betreft, als afgehandeld beschouwen.

Ik zou u nog een vraag willen stellen, die geheel buiten alles staat, aat wij hier hebben besproken, nl. de quaestie van de relief voor Nederland, waarvoor u, naar het Belgische voorbeeld uit de eerste wereldoorlog, een en ander hebt getracht tot stand te brengen. Kunt u ons vertellen, wat u in dit opzicht hebt gedaan?

A. Reeds zeer korte tijd nadat wij in Engeland waren aangekomen, heb ik over deze zaak gesproken, ook met H.M. de Koningin. Na het aftreden van de heer *de Geer* heeft de Regering als punt in haar program opgenomen, dat onmiddellijk maatregelen zouden worden genomen om in de behoefte aan voedsel, kleding, dekking e.d., die er ongetwijfeld na afloop van de oorlog op grote schaal zou bestaan, te voorzien.

5785. De **Voorzitter**: U hebt het nu over de periode na de oorlog, maar dat versta ik niet onder relief. Ik denk aan het voorbeeld van België gedurende de eerste wereldoorlog, toen er tijdens de oorlog onder bepaalde garanties levensmiddelen, kleding en dekking, waaraan men grote behoefte had, naar België zijn gebracht. Ik dacht, dat u zich met een zelfde relief voor Nederland gedurende de afgelopen oorlog had beziggehouden en zich daarvoor hebt geïnteresseerd?

A. Dat heb ik inderdaad, maar ik heb op dit stuk nooit iets bereikt. Ik heb hierover verschillende nota's ingediend, die in de Ministerraad in discussie zijn gebracht. Mijn collega's hadden hier grote bezwaren tegen, omdat zij van mening waren, dat die goederen aan de vijand ten goede zouden komen in plaats van aan de Nederlandse bevolking. Daar kwam nog bij, dat deze quaestie in 1940 en 1941

speelde, toen er in Nederland nog geen sprake was van hongersnood. Wij hebben toen in navolging van het Belgische voorbeeld uit de eerste wereldoorlog eens nagegaan wat wij konden doen voor de vrouwen, in het bijzonder de a.s. moeders en de kinderen tussen de leeftijd van 12 en 20 jaar, juist de gevaarlijke leeftijd, waarin men proteïnevoeding moet hebben, die het minst te krijgen was. De zaak zou verder bekeken en besproken worden; ik ben toen afgetreden; deze zaak heeft zich vooral aan het einde van mijn ambtsperiode afgespeeld.

5786. De **Voorzitter**: U kent dus alleen de besprekingen, die over deze zaak in Nederlandse kring zijn gevoerd, maar niet voor zover zij zijn gevoerd met de Amerikaanse en Engelse Regering?

A. Die besprekingen hebben nooit over mij gelopen. Met uitzondering van de eerste besprekingen, die na overleg tussen Minister *Gerbrandy* en *Churchill*, door de heer *Lamping* met Lord *Drogheda* van het Ministry of Economic Warfare gevoerd werden. Wel heb ik, toen ik uit Amerika in Engeland overkwam, zonder autoriteit, voortdurend met de Nederlandse Ministers hierover gesproken, naarmate de toestanden in Nederland verergerden.

5787. De **Voorzitter**: Toen u in Amerika was, had ook de heer *van Stolk* zeer veel belangstelling voor deze zaak en was hij daarvoor met oud-president *Hoover* in bespreking. Wij hebben gehoord, dat *Hoover* zeer sterk voor het plan geporteerd was en getracht heeft dit voor elkaar te brengen; omdat er echter een zeer scherpe tegenstelling was tussen *Hoover* en *Roosevelt*, zou het slagen, in elk geval het doorgaan van het plan, al bij voorbaat uitgesloten zijn geweest, juist omdat het plan van *Hoover* kwam.

A. Ik heb met de heer *van Stolk* daarover open kaart gespeeld. Waar ik het standpunt van de Nederlandse Regering kende, kon ik er in mijn ambtelijke functie in Amerika niets aan doen. Ik heb zelf van dat argu ent nooit veel geloofd. Wanneer men er niet graag aan wil, zijn dergelijke argumenten altijd gemakkelijk te vinden. In een later stadium werd gezegd, dat *Hoover* pro-Duits was en dat de Amerikaanse Regering het niet aangenaam vond, wanneer wij ons met *Hoover* in verbinding stelden. Dat argument nam ik niet zo zwaar. Dat President *Roosevelt* het niet zo welwillend bekeek als het van *Hoover* kwam, is wel mogelijk, maar *Roosevelt* was toch wel van een zodanig kaliber, dat dit niet alleen bepalend was voor zijn houding.

De nos. 5788 t/m 5796 hebben betrekking op punt k van het Enquêtebesluit.

M. P. L. STEENBERGHE.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS.
STOKVIS.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 6 APRIL 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punt van het Enquête-besluit: *l* en *m*.

Verhoor van:

JOHANNA ELISABETH SCHOT—MELCHIOR,
oud 39 jaar, wonende te 's-Gravenhage, momenteel zonder beroep.

Zij legt de eed af als getuige.

6421. De **Voorzitter**: U bent, zoals mij uit de stukken is gebleken, eerder getrouwd geweest met een Duitser. Is hij gestorven?

A. Ja, hij is overleden in een Nazi-kainp. Hij was een Jood.

6422. De **Voorzitter**: U hebt een zoon?

A. Ja, hij woont nu in Amerika.

6423. De **Voorzitter**: Bent u, naar uw gevoel, Nederlandse?

A. Ja. Ik heb een Nederlands paspoort.

6424. De **Voorzitter**: U bent, geloof ik, ook nog Duitse?

A. Ik ben een geboren Duitse, maar ik ben getrouwd in 1938.

6425. De **Voorzitter**: Ja, maar ik meen, dat men volgens de Duitse wet, wanneer men met een buitenlander trouwt, toch Je Duitse nationaliteit behoudt.

A. Ja, maar ik ben in 1938 getrouwd, dus vóór de oorlog.

6426. De **Voorzitter**: Ik meen, dat die regeling ook al eerder bestond.

A. Ik weet er niets van. Ik ben nu een Nederlandse.

6427. De **Voorzitter**: U bent hier gekomen, omdat u hebt laten weten, dat u ons het een en ander had mede te delen.

A. Mag ik even iets zeggen? Het spijt mij erg, dat ik nog niet zo goed Nederlands spreek. Ik kan het wel helemaal verstaan, maar ik kan het niet spreken. Ik heb altijd gebruik gemaakt van de Duitse taal toen ik voor de Nederlanders in Berlijn werkte; ik heb dus niet zoveel oefening gehad in het Nederlands.

6428. De **Voorzitter**: Probeert u het zo goed mogelijk te doen. U bent dus, als ik het goed begrepen heb, werkzaam geweest aan de Zweedse legatie, toen de Nederlandse belangen daar waren ondergebracht?

A. Ja.

6429. De **Voorzitter**: U bent, ineen ik, niet werkzaam geweest aan de Nederlandse legatie?

A. Neen. Ik heb nooit gewerkt aan de Nederlandse legatie. Ik ben daar gekomen, toen de Zweedse legatie de belangen van de Nederlanders ging behartigen.

6430. De **Voorzitter**: U werd dus aangenomen door het Zweedse gezantschap?

A. Ja, voor de Nederlandse afdeling.

6431. De **Voorzitter**: U stond dus in loondienst bij het Zweedse gezantschap?

A. Ja, mijn salaris kreeg ik van de Zweedse legatie, maar deze verrekende de salarissen van de Hollandse medewerkers met de Nederlandse Regering.

6432. De **Voorzitter**: U kunt dat niet beoordelen. U weet niet of het zo is. U wert alleen, dat u uw geld ontving van de Zweedse legatie.

A. Ja, ik ontving mijn geld in de Zweedse legatie.

6433. De **Voorzitter**: Wij zullen u verschillende vragen stellen, die met Nederlandse aangelegenheden verband houden. Wij interesseren ons niet, of slechts zeer weinig, voor Zweedse aangelegenheden.

A. Ja, ik heb alleen voor de Nederlanders gewerkt.

6434. De **Voorzitter**: Nu hebt u ons gezegd, dat er verschillende dingen zijn, die u ons graag wilt mededelen. Wilt u dan maar uw gang gaan?

A. Graag. Mag ik eerst een verklaring afleggen?

Ik heb speciaal voor de Nederlandse krijgsgevangenen gewerkt. Ik heb de hele correspondentie voor de Nederlandse krijgsgevangenen alleen, zelfstandig, zonder dictaat en zo, gevoerd.

6435. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u daarmee?

A. Dat betekent, dat ik betrouwbaar geweest ben in mijn werk. De bewijzen van mijn werk heb ik hier bij mij en kan ze u tonen.

De **Voorzitter**: Dat is niet direct noodzakelijk.

A. Ja, maar ik wil graag de bewijzen tonen betreffende mijn werkzaamheden. Het is zo, dat ik bijv. op het Ministerie van Buitenlandse Zaken nu, na de oorlog, als onbetrouwbaar of als misdadiger, dat weet ik niet, behandeld werd, maar ik heb hier mijn bewijzen betreffende mijn werk.

6436. De **Voorzitter**: Laat u de regeling van de zaken nu maar aan mij over. Het is niet de bedoeling, dat u hier komt voor rehabilitatie van u zelf. U komt hier om te antwoorden op de vragen, die wij u stellen, en om ons inlichtingen te verschaffen, waarover wij vragen. U komt hier niet om over u zelf een andere mening te verschaffen dan blijkbaar bij Buitenlandse Zaken bestaat, ten minste dat maak ik op uit hetgeen u zoëven zei. Ik heb u dus gevraagd of u ons kunt mededelen, datgene wat u ons vertellen wilde van uw werk in Berlijn. Ik neem graag aan, dat u daar opdracht had de correspondentie te voeren, die betrekking had op de Nederlandse krijgsgevangenen. Dat betreft dus het corresponderen tussen de krijgsgevangenen en het gezantschap of correspondentie over de krijgsgevangenen?

A. Het is correspondentie over die krijgsgevangenen, met het Ministerie van Buitenlandse Zaken te Berlijn en met de vele krijgsgevangenenkampen „Oflags”, enz.

6437. De **Voorzitter**: Wat betekent dat?

A. Dat zijn kampen voor Nederlandse krijgsgevangen officieren (Oflags), en „Stalags”, Nederlandse manschappen. Verder heb ik ook correspondentie gevoerd met advocaten, in verband met processen voor de krijgsgevangenen en met O.K.W. enz.

6438. De **Voorzitter**: U hebt dus al die correspondentie moeten doen. Wie was uw directe chef?

A. Gedurende de tijd, dat ik daar werkte, heb ik een andere chef gekregen. Eerst was het graaf von Rosen.

6439. De **Voorzitter**: Dat was toch niet uw directe chef? Graaf *von Rosen* was de gezant, nietwaar?

A. Graaf *von Rosen* is geen gezant geweest. Minister *Rickert* is de gezant geweest.

6440. De **Voorzitter**: Wat was graaf *von Rosen* dan?

A. Graaf *von Rosen* was chef van de B-afdeling. Dat was de Schutzmacht-Abteilung.

6441. De **Voorzitter**: Hij was een Zweed?

A. Ja, hij was een Zweed. Hij is toen weggeroepen of, zoals men dat noemt bij diplomaten: hij is met vacantie gegaan.

6442. De **Voorzitter**: Ontslagen dus?

A. Neen, niet direct ontslagen, maar hij is weggeroepen. Ik heb ook met de heer *Millenaar*, chef van de Hollandse afdeling, gewerkt, de eerste tijd. Later met de secretaris der legatie, de heer *Osterlind*. Hij is later chef van die afdeling geworden. Vervolgens heb ik gewerkt met een legatie-secretaris *Gavrèll*.

6443. De **Voorzitter**: Was die toen ook chef van die afdeling?

A. Neen. Eerst is graaf *von Rosen* chef van die afdeling geweest. Later de secretaris der legatie, de heer *Lagergreen* (voor korte tijd) en ten slotte de secretaris der legatie, de heer *Osterlind*. Dat was de laatste.

6444. De **Voorzitter**: Wanneer bent u met dat werk begonnen?

A. Het moet eind Mei 1943 geweest zijn, toen ik 'met dat werk begon.

6445. De **Voorzitter**: Valt er nu over dat werk aan ons het een en ander mede te delen en is het voor ons van belang iets te vernemen over de aard van dat werk?

A. Ik wilde alleen maar zeggen, dat ik speciaal zelfstandig en alleen de hele correspondentie gevoerd heb en daarvan ook bewijzen heb.

6446. De **Voorzitter**: Die bewijzen heb ik niet nodig. U doet uw mededelingen onder ede en wanneer wij een of ander bewijs willen hebben, dan zullen wij u dat vragen. Ik vind het echter niet nodig u te vragen een bewijs te leveren, dat u zelfstandig gewerkt hebt. Dat neem ik graag aan, dat is niets bijzonders.

A. Het is door medewerkers van het Zweedse gezantschap gezegd, dat ik ontslagen ben wegens het niet vervullen van dienst-opdrachten en daarom wilde ik graag...

6447. De **Voorzitter**: Maar dat heb ik u niet gevraagd. Ik heb u reeds gezegd, dat het ons niet in de eerste plaats interesseert wat u voor klachten hebt en wat uw bezwaren zijn tegen uw behandeling. Die kunt u te berde brengen bij degene, bij wie men gewoonlijk klachten te berde brengt. Dat is in deze de Minister. De commissie heeft hier de taak te onderzoeken, op welke wijze de Regering haar werk heeft verricht in die jaren en wat de vertegenwoordiging-er hebben gedaan om onze belangen waar te nemen in die jaren.

Vertelt u daar maar eens iets van. Ik zal u nu niet meer onderbreken.

Voor de duidelijkheid is het misschien beter, dat u verder gaat in het Duits. Dus ik spreek nu Nederlands en u Duits.

Vertelt u ons nu, wat u kunt mededelen over het werk, dat die afdeling, waar u werkte, verrichtte.

A. Toen ik begon in de buitenlandse belangen waarnemende afdeling van het Nederlandse gezantschap in de Rauchstrasse, die toen nog bestond — het huis is later door een bombardement verwoest — was deze afdeling zeer klein. Later werd zij uitgebreid. In het begin van 1944 kwamen er meer medewerkers bij. Aanvankelijk was er weinig te doen voor Nederlandse krijgsgevangenen en onderzoekingen op dat gebied. Verder was er een passenafdeling, een huwelijksafdeling, enz.

Op 22 November 1943 werd het huis van het Nederlandse gezantschap door een bombardement vernield. Toen werd de afdeling verplaatst; wij vertrokken voor onbepaalde tijd van Berlijn naar Wannsee.

6448. De **Voorzitter**: Was die afdeling B van het Zweedse gezantschap gevestigd in het oude Nederlandse gezantschap?

A. Ja, in het oude Nederlandse gezantschap, Rauchstrasse 10. Het huis is op 22 November 1943 volkomen afgebrand. Toen ik in het gezantschap begon, werd ik door de chef van de Nederlandse afdeling, de heer *Millenaar*, opmerkzaam gemaakt, om tegenover de medewerkers voorzichtig te zijn. Er waren daar nl., zoals ik ook zelf opmerkte, medewerkers werkzaam, die sterk nationaal-socialistisch georiënteerd waren. Dat heb ik ook in mijn rapport geschreven.

6449. De **Voorzitter**: Waar wist u dat van?

A. Ir, de eerste plaats werd ik er opmerkzaam op gemaakt, dat ik voorzichtig moest zijn; in de tweede plaats bemerkte men dat immers al spoedig en dikwijls kwam men onvermijdelijk toch tot een twistgesprek.

De **Voorzitter**: U moet voorzichtig zijn, want u staat onder ede.

A. Dat weet ik. En ik ben ook door de heer *Millenaar* gewaarschmd tegenover de heer graaf *von Rosen*. Ik kon dat alles toen niet goed begrijpen. Later is het duidelijker geworden.

6450. De **Voorzitter**: Waardoor is dat duidelijk geworden?

A. Duidelijk is het geworden, toen ik hoorde van de employé's in Berlijn, dat graaf *von Rosen* plotseling teruggeroepen was en bovendien was graaf *von Rosen* een bekende verschijning in Berlijn. Men sprak van hem slechts als een nazi en dus was hij een bekende man. Hij is toen plotseling teruggeroepen en wij hebben natuurlijk als reden aangenomen, zoals ook de heer *Millenaar*, dat hij enige fouten gemaakt had en bij voorbeeld de Nederlandse krijgsgevangenen-zaken niet ijverig genoeg had behandeld.

6451. De **Voorzitter**: Moesten die aangelegenheden van Nederlandse krijgsgevangenen dan behandeld worden door een Zweedse ambtenaar?

A. Ja, en door de heer *Millenaar*. De heer *Millenaar* had toen ander werk. In de eerste tijd, toen ik er was, had hij meestal de correspondentie met de consulaten, de afrekeningen, enz.

6452. De **Voorzitter**: Met de consulaten?

A. Met de consulaten. Alle consulaten in Duitsland waren ondergeschikt aan het gezantschap.

6453. De **Voorzitter**: Maar die Nederlandse consulaten werkten toen toch niet?

A. Neen, zij waren alle onder Zweedse bescherming...

6454. De **Voorzitter**: De consulaten ook?

A. Van Zweedse consulaten, en daar waren steeds Nederlandse aangelegenheden te behandelen, waarvoor men het geld kreeg uit Berlijn. Er viel veel te corresponderen, af te rekenen, enz.

6455. De **Voorzitter**: Stond de heer *Millenaar* onder *von Rosen* of niet?

A. Ja. Eigenlijk weet ik niet of zij op gelijk niveau stonden, maar ik had altijd het gevoel, dat hij onder *von Rosen* stond.

6456. De **Voorzitter**: U weet het dus niet zeker?

A. Ik weet het niet nauwkeurig.

De **Voorzitter**: Dan moet u het niet zeggen, als u het niet zeker weet, want u staat onder ede. Dus u moet voorzichtig zijn, dat u niet positief zegt, wat u niet zeker, uit eigen wetenschap, weet.

A. Ja. Graaf *von Rosen* was de chef van afdeling B en de heer *Millenaar* was de chef van de Nederlandse afdeling, maar voor 90 % bestond het werk van afdeling B aan het Zweedse gezantschap uit Nederlandse aangelegenheden. Een ander gedeelte was Mexicaans, maar dat was slechts een zeer kleine afdeling. Later kwamen er nog Argentijnse en Finse bescherming bij. Ik heb spoedig geconstateerd, dat het met verscheidene medewerkers moeilijk werken was. Er was bij voorbeeld een dame werkzaam, barones *von Trotha*. Zij was een Duitse dame, die met mij samen in een zelfde kamer werkte. Ik kon niet begrijpen, waarom die dame daar gewerkt heeft.

6457. De **Voorzitter**: Door wie was die dame aangenomen?

A. Aangenomen was zij door graaf en gravin *von Rosen*. Door hen kwam zij daar binnen.

6458. De **Voorzitter**: Dus door Zweedse invloed?

A. Ja, door de vriendschap van graaf en gravin *von Rosen* kwam zij er in. Er is mij steeds gezegd: „Zij is niet officieel aange-meld”. Bovendien werkte zij zonder betaling. Waarom zij daar ge-werkt heeft, weet ik ook nu nog niet. Dat is ook in Stockholm be-handeld.

6459. De **Voorzitter**: Dat zijn dingen, die men, als ze onjuist zijn geweest, voor kan houden aan de Zweedse Regering. Daar heeft de Nederlandse Regering natuurlijk niets over te zeggen gehad of mevrouw *von Trotha* door de Zweedse gezant al of niet werd aan-genomen.

A. Ja, niet door de gezant, doch door *von Rosen*.

De **Voorzitter**: Daar hadden wij niets over te zeggen. Daar kunnen wij ons ook niet zo heel veel voor interesseren.

A. Er is in Stockholm een uitgebreid onderzoek geweest tegen deze afdeling van het gezantschap en daar heeft men weer gezegd, dat het een aangelegenheid van de Hollandse Regering is geweest, want er werden Nederlandse aangelegenheden behandeld.

6450. De **Voorzitter**: U hebt zelf gezegd, dat zij aangenomen was door de Zweed *von Rosen*?

A. Ja, en geduld werd door de chef van de Nederlandse afdeling en gewerkt heeft voor Nederlandse aangelegenheden.

5451. De **Voorzitter**: Dat heeft het Zweedse gezantschap dus zo beslist?

A. Zij is niet officieel ingeschakeld geweest, niet door het ge-zantschap. Zij is er eenvoudig ondergebracht.

6462. De **Voorzitter**: Wie heeft dat dan gedaan?

A. Ondergebracht? De graaf *von Rosen*.

De **Voorzitter**: Goed, dat is een Zweed. Dus het was een Zweedse beslissing en over Zweedse beslissingen hebben wij niets te zeggen.

6463. De heer **Stokvis**: Maar zij heeft onder *Millenaar* gewerkt!

A. Ja, natuurlijk.

6454. De heer **Stokvis**: Dat was een *Nederlander*.

A. De heer *Millenaar* is een *Nederlander*. Hij was chef van de Nederlandse afdeling en hij heeft mevrouw *von Trotha* werk gege-ven, d.w.z. zij kon slechts geringe werkzaamheden krijgen. Zij kon niet typen. Zij was zelf een zeer rijke vrouw. Ik weet niet, waarom zij gewerkt heeft. Ik heb dat in mijn rapport tot uitdrukking gebracht, omdat er immers in het gezantschap zeer vele mensen kwamen in de Nederlandse afdeling, die daar niets te maken hadden en die ik voor gevaarlijk aanzag.

6465. De heer **Stokvis**: En was mevrouw *von Trotha* werkelijk gevaarlijk?

A. Ja, zij was een anti-semiet. Waarom zij werkte, daarover kon ik geen zekerheid krijgen. Zij was bevriend met zeer grote Duiters, bijv. met de S.S. Politie-President *Heldorff*, en ik zag in dat alles een gevaar en ik vroeg telkens: „Waarom werkt zij hier?”. Ik wilde deze hele kwestie in mijn rapport behandelen. Van de zijde van de Nederlandse Regering bestond daar geen noodzaak toe. Wanneer men hulp nodig had, kon men een Nederlandse student inschakelen.

6466. De heer **Stokvis**: Heeft u het met *Millenaar* wel eens be-sproken?

A. Ja, ik heb gezegd: „Mijnheer *Millenaar*, ik zit met die dame in dezelfde kamer. Ik merk alles op, ik voer gesprekken met haar. Zij is niet anti-Nazi. Is het niet gevaarlijk, dat die dame hier onofficieel werkt, waarom is zij hier?”. De heer *Millenaar* gaf mij geen uitsluit-sel en vond het niet erg.

6467. De **Voorzitter**: Waarom vond u het gevaarlijk?

A. Ik persoonlijk ben anti-Nazi, altijd geweest. Ik vond het ge-vaarlijk, want wij schreven geheime berichten. Wij behandelden zaken.....

6468. De **Voorzitter**: Aan wie schreef u geheime brieven?

A. Geheime berichten naar Londen, aan de Nederlandse Re-gering, via Stockholm. Wij behandelden aangelegenheden in concen-tratiekampen over Nederlanders, wij voerden onderzoeken uit, wij hadden van allerlei en ik vond.....

6469. De **Voorzitter**: Zond u geheime berichten via Stockholm aan de Nederlandse Regering in Londen?

A. Ja, dat kwam voor, wanneer mensen uit een concentratiekamp naar Berlijn kwamen; die mochten eigenlijk geen berichten geven. Wij namen berichten op en die gingen dan naar Londen via Stock-holm en rapporten over krijgsgevangenen.

6470. De **Voorzitter**: Dat ging toch zeker niet openlijk in het kantoor?

A. Ik schreef deze berichten. Zij werden niet openlijk behan-deld.

6471. De **Voorzitter**: Dus die dame zal het waarschijnlijk hele-maal niet hebben kunnen zien?

A. Neen, maar deze dame heeft overal toegang gehad, tot de documenten, de papieren, de paspoorten, enz. Dit was maar één kwestie, later zijn er nog meer kwesties geweest. Dit was slechts de eerste, die ik gemerkt heb en die mij persoonlijk heeft gestoord, en ik zeg: „Waarom moest hier een Duitse vrouw werken, die dat volstrekt niet nodig had, die niet uit noodzaak werkte?” In Stock-holm is deze kwestie ook behandeld, maar een verklaring kon nien daarover niet geven. Men zei toen: „Ja, of die dame daar te werk gesteld moest worden of niet zou de Nederlandse chef beter hebben moeten weten”.

6472. De heer **Stokvis**: Maar iets concreets hebt u niet gemerkt van die mevrouw, nietwaar?

A. Neen, dat heb ik niet gemerkt.

6473. De heer **Stokvis**: En als zij iets verkeerd gedaan zou hebben, wie is dan daarvoor naar uw mening verantwoordelijk?

A. Ik ben van oordeel, dat de Nederlanders daarvoor verant-woordelijk zijn, omdat haar in alle aangelegenheden inzage gegeven werd.

6474. De heer **Stokvis**: De Nederlanders, bedoelt u daar de heer *Millenaar* mee?

A. De heer *Millenaar* en de heer *van Pelsler*. Er waren ook nog andere dames en ik ook.

6475. De heer **Stokvis**: De heer *van Pelsler* was ook een Neder-lander!

A. Ja. De andere dames waren het er ook niet mee eens, dat mevrouw *von Trotha* er was. *Ieder* van haar vroeg: „Wat doet zij eigenlijk?”. Wij wisten, dat zij toen met zeer veel grote Nazi's be-vriend was. Haar man was militair, enz., dus wij vonden dat zeer gevaarlijk. Eët was de eerste zaak. Er waren later meer zulke zaken en ook erger. Toen kwam het grote bombardement van 22 en 23 November 1943. In deze nacht verbrandde het gezantschap in de Rauchstrasse 3 grotendeels en verbrandden alle documenten. Dat is aan de Nederlandse Regering bekend geworden; het ge-zantschap heeft dat alles inedegeëeld. Er waren over Nederlanders geen gegevens meer. Het was niet nodig geweest, dat die docu-menten verbrandden, want er waren brandkasten; die brandkasten, waarvan er ook een in mijn kamer stond, waren in beslag genomen voor privé-goederen. De documenten lagen op mijn tafel en op open boekenplanken. Zij zijn alle verbrand.

6476. De **Voorzitter**: Aan wie behoorden die particuliere eigen-dommen?

A. Die hebben behoord aan de heer *Millenaar*, mevrouw *van der Kroon*, mevrouw *Schmidt*, voorzover ik ze gezien heb.

6477. De **Voorzitter**: Wie is mevrouw *Schmidt*?

A. Dat was ook een dame, die door huwelijk Nederlandse geworden was en die ook in het gezantschap werkte.

6478. De **Voorzitter**: Was zij ook een Nederlandse?

A. Door huwelijk Nederlandse, ja. Alle dames, die daar werkten, waren door huwelijk Nederlandse.

6479. De **Voorzitter**: Mevrouw van *der Kroon* ook?

A. Ja, als Duitse geboren.

6480. De **Voorzitter**: En mevrouw *Schmidt* was ook een Duitse?

A. Ja, als Duitse geboren en met een Nederlander getrouwd. Mevrouw Back ook, getrouwd met een Nederlander en als Duitse geboren. In de Nederlandse afdeling was ook mejuffrouw *Boosmann*, een Duitse.

6481. De **Voorzitter**: Wat lagen daar nu voor artikelen in die brandkasten?

A. Bont, ondergoed, koffie, drank, geld. Ik kon aan een dier brandkasten, die in mijn kamer stond — dat was een zeer grote kast — precies zien, wanneer de dames er iets uit genomen hadden of er weer iets in gelegd hadden.

6482. De **Voorzitter**: Had u er ook iets in liggen?

A. Ik? Neen. Ik had toen mijn woning en heb er niets ingelegd. Het gezantschap is verbrand en alle documenten zijn verbrand. Het was bijzonder onaangenaam, want men moest trachten om uit het geheugen te werken. Er is ook aan alle consulaten een circulaire gezonden om de laatste brieven van ons, van het gezantschap, weer terug te sturen, afschriften om ons een basis te geven. Maar er waren natuurlijk zeer vele zaken, bij voorbeeld het onderzoek naar privépersonen, naar mensen, die verdwenen waren, die in concentratiekampen waren, enz. Daarvoor had men geen enkel aanknopingspunt meer, omdat ook het grote dossierboek, waarin de binnenkomende en uitgaande brieven genoteerd werden, verbrand was. De lijsten zijn alle verbrand.

6483. De **Voorzitter**: Wat waren dat voor lijsten?

A. Krijgsgevangenenlijsten, concentratiekamplijsten, verbrand. Daarvoor heeft men natuurlijk later uit de krijgsgevangenenkampen nieuwe lijsten laten komen. Ook officieel is altijd medegegdeeld, dat alle documenten verbrand waren.

6484. De **Voorzitter**: En wat zijn de gevolgen daarvan geweest?

A. De gevolgen zijn geweest, dat de mensen, die zich bijv. tot het gezantschap in Berlijn gewend hebben om een onderzoek, wat veel voorkwam, geen antwoord kregen. Die dachten, dat wij niets naders te weten konden komen, en er waren veel zaken, die niet meer verder behandeld konden worden.

6485. De **Voorzitter**: En degenen, die nu geen antwoord kregen, schreven die dan niet nog eens een keer?

A. Velen hebben dat misschien gedaan, maar er waren ook vele mensen, die andere wegen zochten om iets te weten te komen. Misschien hebben zij dat gedaan; dat kan men niet meer beoordelen, maar het was beslist onnodig geweest, dat die documenten verbranden. Dat heb ik in mijn rapport tot uitdrukking gebracht. Dat vond ik een gebrek aan orde in een dienst, die zo gewichtig was voor de Nederlanders, die in Duitsland werkten. Na de brand in het dienstgebouw verhuisden wij dus naar een ander gebouw en later naar Wannsee. Daar werd een villa gehuurd voor deze afdeling. In die villa kreeg ik ook een kamer om daarin te wonen met mijn kind, omdat ik zelf ook door een bombardement mijn woning verloren had, en ik wilde toen bij het gezantschap weg gaan. Ik wilde Berlijn zelfs geheel verlaten. Ik mocht daarom ook in het gezantschap wonen, want zij wilden mij niet laten gaan.

6486. De **Voorzitter**: Waar wilde u heen?

A. Ik wilde naar Oostenrijk, naar vrienden in een kleine plaats, waar ik ook vroeger reeds was geweest.

6487. De **Voorzitter**: Waarom ging dat toen niet door?

A. Omdat men mij verzocht heeft te blijven. Ik wilde niet blijven wegens de toenmalige gevaarlijke luchtaanvallen. Toen heeft men mij gevraagd om te blijven en gaf mij ook voor later zekere toezeggingen, die ik telkens weer kreeg. Men zei, wanneer u het hier volhoudt en de moeilijke tijd meemaakt, krijgt u later weer een betrekking bij de Nederlandse Regering, enz.

6488. De **Voorzitter**: En wie heeft u dat gevraagd?

A. Ik heb daarover ook met de heer Millenaar gesproken.

6489. De **Voorzitter**: Neen, u zegt, men heeft u gevraagd om te blijven. Wie heeft u dat gevraagd?

A. De heer Millenaar, de legatie-secretaris Lagergreen en nog andere heren uit Stockholm.

6490. De **Voorzitter**: Dus die hebben u allemaal gevraagd om bij het gezantschap te blijven werken?

A. Ja, en dan mocht ik als enige Nederlandse employé ook in een kamer in het gezantschap te Wannsee wonen. Overigens hebben daar alleen Zweden in huis gewoond, Zweedse employé's. In Wannsee werd dus verder weer aan dezelfde zaak gewerkt. Daar verschenen zeer spoedig, nadat wij er heen verhuisd waren, vrienden van dienstmeisjes, die werkzaam waren bij onze afdeling. Dit waren Duitse dienstmeisjes.

6491. De **Voorzitter**: En wie waren die vrienden?

A. Dat waren Duitse soldaten.

6492. De **Voorzitter**: Waren dat dienstmeisjes, die in dienst waren bij het Zweedse gezantschap?

A. Ja, bij onze afdeling van het Zweedse gezantschap.

6493. De **Voorzitter**: En waren zij ook door de Zweden aangenomen?

A. Ja, aangenomen door de Zweden, die ook in dat huis woonden.

6493. De **Voorzitter**: En werden zij ook door de Zweden betaald?

A. Ja, dat denk ik wel. Zij kregen ook kronen en in Wannsee in dezelfde straat bevond zich een kantoor van het oppercommando der weermacht, een bewakingskantoor voor de bezette gebieden, dat echter het uiterlijk had van een tandheelkundig instituut. Het kantoor was ondergebracht in een groot schoolgebouw. Van dit kantoor waren zeer spoedig eerst eer., later twee soldaten dagelijkse gasten in ons gebouw.

6495. De **Voorzitter**: Gasten van wie?

A. Eerst kwamen zij als vrienden van de dienstmeisjes. Later geraakten zij bevriend met de Zweedse heren en ook met een Zweedse dame. Er was een Duitser bij, die *Kurt Klein* heette; kennelijk een nazi en nu woont hij in Stockholm.

6496. De **Voorzitter**: Dat waren dus allemaal relaties van mensen, die in Zweedse dienst stonden?

A. Ja. Neen, eerst van de Duitse dienstmeisjes en daardoor kwamen zij in het huis.

De **Voorzitter**: Ik zei relaties van mensen, die in Zweedse dienst stonden.

A. Ja, in Zweedse dienst voor de Nederlandse aangelegenheden.

De **Voorzitter**: Ja, dat versta ik heel goed. Dus het .....

A. Ik merkte dit dadelijk, daar ik in dat huis woonde. Eerst dacht ik: „God, het is misschien deze soldaat, die daar steeds bij ons rondloopt en eten krijgt. Hij is misschien een ongevaarlijke Duitser”. Ik probeerde met hem een gesprek te voeren. Ik bemerkte toen reeds vanaf het eerste gesprek, dat hij een heftige nazi was. Ik zag toen deze man maandenlang in het gezantschap. Hij was er dag en nacht. Er kwamen andere vrienden, er werden feesten gevierd, enz.

6497. De **Voorzitter**: Wie deden aan die feesten mee?

A. Ik deed niet mee. Ik weet alleen van horen zeggen, wie er bij waren. Er zijn ook photo's gemaakt, maar ik heb er ge-n enkele meer van. Misschien hebben anderen nog photo's.

6498. De **Voorzitter**: U weet alleen van horen zeggen, wie er aan medededen?

A. Mij werd alleen verteld, wie er bij waren, en ik heb ook eens photo's gezien.

6499. De **Voorzitter**: Wie waren dat, waarvan u dat werd verteld? Welke namen hebt u horen noemen in verband met die feesten?

A. Dat waren in de eerste plaats de dienstmeisjes, verder een andere soldaat, een man, die bevriend was met een werkster of eigenlijk niet bevriend met de werkster, maar met de broer van de werkster, die ook bij ons werkzaam was. Dat was een werkster, die overdag serveerster was bij het oppercommando der weermacht en des avonds en des namiddags kwam zij naar het gezantschap.

6500. De **Voorzitter**: Zij was dus ook in Zweedse dienst?

A. Neen, ik weet niet of de werkster betaald werd in kronen of hoe zij betaald werd. Ik weet niet of zij officieel in dienst was, maar zij was er altijd en deed huiswerk. Bij deze dienstmeisjes en werkster kwamen zoveel soldaten en zij waren allen van het oppercommando der weermacht en dat deed mij persoonlijk zeer onaangenaam aan. Ik sprak er dikwijls met de chef der Nederlandse afdeling over, want ik zag in dit alles een gevaar.

6501. De **Voorzitter**: Wist hij ook van die feesten af?

A. De heer *Millenaar*? Die heeft zich zo weinig aan dit alles gelegen laten liggen. Ik geloof niet, dat hij er van wist of dat hij er sterk kennis van genomen heeft. Bovendien was de heer *Millenaar* des avonds nooit in het gezantschap en heeft hij er dus niets van gemerkt.

6502. De **Voorzitter**: Het was dus eigenlijk het lagere personeel, dat daar met elkaar feestvierde?

A. Ja, niet alleen de dienstmeisjes. Ook de Zweedse secretaresse mejuffrouw *Warelius*, die later met die Duitse soldaten bevriend raakte, was er bij.

6503. De **Voorzitter**: Dus Nederlanders waren niet bij die feesten?

A. Ik weet niet, wie er bij waren. Ik geloof het niet. Mejuffrouw *Boosmann* en mejuffrouw *Weisse* waren Duitsen.

6504. De **Voorzitter**: Was mejuffrouw *Boosmann* daar wel bij?

A. Ik kan het niet zeggen. Ik was er niet bij.

6505. De **Voorzitter**: U moet voorzichtig zijn, want u staat onder ede. Zoëven deed u uitkomen, alsof zij er wel bij geweest was. U moet voorzichtig zijn, dat u geen mensen beschuldigt van ernstige dingen, wanneer u niet zeker weet of zij waar zijn. U zegt achter elkaar mejuffrouw *Boosmann* en mejuffrouw *Weisse* waren er bij.

A. Misschien waren mejuffrouw *Boosmann* en mejuffrouw *Weisse* er bij. Ik was er niet bij.

6506. De **Voorzitter**: Wat hebt u voor reden om te denken, dat die er bij waren?

A. Ik had te voren de voorbereidingen, die er getroffen werden, bemerkt. En die harmonieerden allen zo goed met elkaar, zij waren allen zo goed met elkaar bevriend.

6507. De **Voorzitter**: Wie waren met elkaar bevriend en konden goed met elkaar opschieten?

A. Mejuffrouw *Weisse* en mejuffrouw *Boosmann* waren zeer goed met elkaar bevriend. Er waren zoveel groepen.

De **Voorzitter**: Het interesseert ons niet zo heel erg, wat die Zweden daar deden en het interesseert ons ook niet zo heel erg wat het personeel van die Zweden daar deed, maar wanneer u er eenmaal over gaat vertellen, dan zult u er zich rekenschap van moeten geven, dat u voorzichtig bent, dat u de mensen geen dingen aanwrijft, die niet juist zijn.

A. Ja. Mij hinderde het, dat Nazi's op bezoek kwamen.

6508. De **Voorzitter**: Ik wil nu graag weten of mejuffrouw *Boosmann* en mejuffrouw *Weisse* bevriend waren met mejuffrouw *Warelius* en met die dienstmeisjes. Waren dus die dienstmeisjes allemaal met elkaar bevriend?

A. Die dienstmeisjes waren niet zo eenvoudig. Het waren eerder meisjes, die men in Nederland „huishoudsters“ noemt, een beter soort dienstmeisjes, een kokkin.

6509. De **Voorzitter**: Goed, dus die dienstmeisjes, die werkster, mejuffrouw *Warelius*, mejuffrouw *Boosmann* en mejuffrouw *Weisse* waren allen met elkaar bevriend?

A. Allen waren goed met elkaar bekend en bevriend. Mevrouw van der *Kroon* en het dienstmeisje spraken elkaar zelfs met jij en jou aan.

6510. De **Voorzitter**: Mejuffrouw *Boosmann* ook?

A. Dat heb ik niet gehoord. Van Mevrouw van der *Kroon* heb ik het gehoord. Het dienstmeisje had een zeer grote invloed in het huis; zij was zeer zelfstandig. Zij hadden in alle opzichten een grote invloed en waren ook zeer goed bevriend met de Zweedse heren. Het was er dus alles ern beetje eigenaardig in dat gebouw.

De **Voorzitter**: Gaat u maar door. Het interesseert mij echter speciaal, wat Nederlanders deden en niet zozeer wat de Zweden deden.

A. Ja, mij hinderde het bezoek van de Duitse soldaten zeer, vooral van de soldaat *Kurt Klein*, want ik had met hem, vanaf het eerste gesprek, dat ik met hem voerde, twistgesprekken, d.w.z. hij heeft mij dadelijk bedreigd als een geruchtenverspreider, die men eigenlijk gevangen moest nemen. Ik behoorde volgens hem tot diegenen, die valse geruchten verspreidden tegen de Nazis en ik ben toen zeer geschrokken, dat hij zo'n Nazi was, en ik ging naar de kanselarij-beambte *Klatta*, die daar ook werkzaam was, doch er niet woonde.

6511. De **Voorzitter**: Is dat een Zweed?

A. Dat is een Duitser, die reeds — ik geloof 20 jaar — in Nederlandse dienst is. Hij heeft vroeger reeds in het Nederlandse gezantschap gewerkt.

6512. De **Voorzitter**: Hoe heette hij precies?

A. *Heinrich Klatta*. Hij is reeds zeer lang bij Nederlanders werkzaam geweest en ik ging naar hem toe en zei: „In Gods naam, ik heb met die man gesproken en hij heeft mij zoëven bedreigd, dat hij mij eigenlijk moest aangeven“. Toen zei hij: „Ja, dat is een heel erge Nazi, hij is een S.S.-man“. Later heeft *Kurt Klein* mij toen nog meer bedreigd. Er kwamen medewerkers van mij bij mij. In de buurt van Berlijn hadden wij in tijd van gevaar een onderkomen. Daar heb ik gewerkt en dikwijls zei hij: „Als ik wil, kan ik u in een concentratiekamp brengen“. Dus bedreigde hij mij altijd. Ik vond het nu van deze soldaat, die absoluut niets bij ons te doen had, dat met zijn dienst in verband stond, en die slechts een uitsluitend particulier bezoek bracht, zeer verdacht. Ik sprak daarover met de heer *Millenaar*, de leider van de Nederlandse afdeling, en deed dat telkens weer. De heer *Millenaar* deed echter niets om deze mensen uit het huis te krijgen. Ik zag in dat alles een gevaar, niet slechts uit persoonlijke overwegingen, maar omdat die mensen in de kantoorruimten rond konden lopen en tot alles toegang hadden. Die mensen konden, als zij bepaalde doeleinden hadden, van alles inzage nemen. Het behoorde toch niet zo te zijn, dat mensen, die niet tot de delegatie behoorden, zich daar ophielden bij dag en bij nacht. Ik heb mij dikwijls tot de heer van *Pelser* gewend.

6513. De **Voorzitter**: Is dat van *Pelser Berensberg*?

A. Ja. Ik verzocht de heer *van Pelsel Berensberg* dikwijls: „Zou u daar niet eens iets tegen kunnen doen? Ik vind dat onverenigbaar met de Nederlandse belangen. Men werkt voor de Nederlanders, men werkt tegen het O.K.W. en men moet hier iedere dag, iedere avond die Duitse soldaten laten rondlopen, die Nazis zijn". Die ervaring heb ik zelf nauwkeurig gehad en anderen bevestigden mij dat. De kanselarij-beambte *Klatta* zei mij in die tijd: „Nu is het zelfs zover, dal, de heer *Klein*, die meestal ook 's nachts hier blijft, zich in dienst-aangelegenheden mengt". Hij had tegen *Klatta*, de kanselarij-beambte, die in de wachtkamer zat, gezegd: „Als ik hier eens een Jood aantref, laat ik de hele zaak sluiten". Dus dat was zeer duidelijk, nietwaar?

6514. De **Voorzitter**: Wat zei de heer *van Pelsel*?

A. De heer *van Pelsel* zei altijd: „Ja, het is een schandaal, maar daar moet de heer *Millenaar* maar iets tegen doen, hij is de leider".

6515. De **Voorzitter**: Heeft de heer *van Pelsel* dat gezegd?

A. De heer *van Pelsel* heeft dat gezegd en de heer *van Pelsel* was eens in Wannsee, op een Zondag had ik hem bij mij genodigd, omdat ik daar woonde; ik had hem uitgenodigd voor de thee en toen zaten de soldaten weer in de tuin. Wij hadden daar een tuin. Ik zei toen tegen de heer *van Pelsel*: „Ziet u eens, hoe het daar toegaat. Daar zitten die mensen, zij eten en drinken zeer goed. Het is toch een schandaal, zoudt u daar niet eens iets tegen kunnen doen, misschien bij het gezantschap in Stockholm? Daar heeft men toch verbinding met de Regering in Londen?" De heer *van Pelsel* zei altijd tegen mij: „Ja, maar dan zal de heer *Millenaar* toch iets moeten ondernemen, waarom moet ik dat doen, hij is toch de leider?". Daar ik met deze mensen niet harmonieerde en zij ook merkten, dat ik er altijd tegen was, dat zij daar rondliepen — niet op persoonlijke gronden —, maar ik vond het zo gevaarlijk wanneer men voor menssn werkt, die in het concentratiekamp zitten; wanneer men werkt voor krijgsgevangenen, die ter dood veroordeeld zijn, enz. Dan kwam daar nog bij, dat zij daar levensmiddelen kregen, die, zoals mij altijd gezegd werd, de Nederlandse Regering betaald had.

6516. De **Voorzitter**: Van wie wist u, dat die levensmiddelen van de Nederlandse Regering waren?

A. Dat hebben de Zweden mij altijd gezegd: „Alles, wat hier is, is verrekend met de Nederlandse Regering".

6517. De **Voorzitter**: Alles, wat daar binnenkomt, dus wat door de Nederlanders gebruikt wordt, moest de Nederlandse Regering aan de Zweden vergoeden?

A. Ja, dat werd altijd gezegd.

6518. De **Voorzitter**: Dat kan ik mij voorstellen, maar wanneer ze voor andere doeleinden dan voor de Nederlandse afdeling gebruikt werden, dan behoefde de Nederlandse Regering dat toch niet te betalen?

A. Neen, zeker niet, maar wanneer er levensmiddelen kwamen... Wij kregen grote pakketten uit Zweden en dan werd ons altijd gezegd, dat die van de Nederlandse Regering kwamen.

6519. De **Voorzitter**: En aan wie waren die levensmiddelen-pakketten dan geadresseerd?

A. Aan de Beschermingsafdeling, aan de Afdeling B te Berlijn.

6520. De **Voorzitter**: Ja, maar nu zal men toch zeker datgene, wat niet in Nederlandse handen kwam, niet aan Nederland in rekening hebben gebracht?

A. Dat hoop ik.

6521. De **Voorzitter**: U weet niet of dat gebeurd is?

A. Ik ken immers de afrekening niet. Ik zou de afrekening gaarne eens zien. Men moet de Beschermingsafdeling gekend hebben om te weten, dat wij daar gewichtige en belangrijke zaken behandelden voor krijgsgevangenen, voor gevangenen in concentratiekampen, enz. Ik vond het vreselijk, dat deze mensen genoeglijk leefden en zeer veel dronken. De Zweden hadden toch altijd al veel alcohol uit Zweden ontvangen, waren opgewekt en vergenoegd. Zij konden daar wonen en het is dan ook zo gekomen, dat een Zweedse medewerkster een kind verwachtte van *Kurt Klein*. Die zijn nu ook in Stockholm. Toen ik in de zomer van verleden jaar in Stockholm was, kreeg ik daar het adres van *Kurt Klein*. Ik heb er altijd een gevaar in gezien, dat deze mensen toegang konden hebben tot alle papieren, en dat was zeer gemakkelijk mogelijk, maar ik alleen kon er niets tegen doen.

6522. De heer **Stokvis**: Maar hebt u inderdaad ook wel eens gezien, dat er toegang verkregen is door die mensen?

A. Ja, in de dienstvertrekken, na kartoorsluiting. 's Avonds zat men in deze localiteiten en boven had men nog slaapkamers.

6523. De heer **Stokvis**: Dus u hebt het nooit gezien?

A. Wat gezien?

De **Voorzitter**: Dat een soldaat, *Klein* of een ander, bezig was in papieren te snuffelen? U hebt ze nooit betrap?

A. Ween, dat heb ik niet.

6524. De heer **Stokvis**: U spreekt steeds over *Klein*. Hoeveel soldaten waren er eigenlijk? Waren er nog meer?

A. *Klein* en dan een ander, die *Rublach* heette, en dan nog iemand, wiens naam ik niet precies weet, dat was de broer van mevrouw *Weber*.

De heer **Stokvis**: De naam doet er niet toe. Dat zijn er dus drie.

A. Die hebben geruime tijd bezoeken gebracht.

6525. De heer **Stokvis**: U hebt er met *Millenaar* ook over gesproken en wat heeft die gezegd?

A. Hij zei: „Ja, ja, het is een schandaal. Na de oorlog moeten wij over al deze zaken een rapport maken". Dat was altijd zijn antwoord. Hij heeft zich eigenlijk niet veel om het geval bekommerd en hij heeft alleen gezegd: „Men kan nu immers niets doen". Hij had eens naar Stockholm moeten reizen.

6526. De heer **Stokvis**: Hij heeft er dus niets aan gedaan?

A. Neen, hij heeft er niets aan gedaan.

De **Voorzitter**: Mevrouw *Schot*, wij komen niet klaar vanavond, omdat wij zo laat begonnen zijn. Wij willen dit verhoor onderbreken en u nog een andere keer oproeven. Dat zal dan de volgende week of anders over veertien dagen worden. Dan dank ik u voorlopig zeer voor uw mededelingen.

J. E. SCHOT-MELCHIOR.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 13 APRIL 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Schmal, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

JOHANNA ELISABETH SCHOT—MELCHIOR,
oud 39 jaar, wonende te 's-Gravenhage, momenteel zonder beroep.

Vervolg van het eerste verhoor, gehouden op 6 April 1948.

De **Voorzitter**: Mevrouw *Schot*, wij zetten nu de bespreking van de vorige keer voort. U bent zich er natuurlijk van bewust, dat u onder dezelfde eed staat, welke u toen hebt afgelegd.

A. Ja.

7576. De **Voorzitter**: U kunt weer Duits spreken.

Wij waren de vorige keer al een eind opgeschoten met hetgeen u ons wilde mededelen. Ik weet niet, of u precies uw betoog wilt voortzetten vanaf het punt, waar u de vorige maal gebleven bent. Ik geloof, dat ik het beste doe met aan u over te laten, wat u ons wilt mededelen. U bent hier toch, omdat u gezegd hebt er prijs op te stellen door deze commissie gehoord te worden. Dus ga uw gang maar.

A. Ja. In de eerste plaats wilde ik vragen of hier bekend is, dat één exemplaar van mijn rapport, dat ik indertijd bij „Bureau Nationale Veiligheid" geschreven heb, in het buitenland gekomen is en wel in Zweden; niet door mij, maar op een onverklaarbare wijze. Dit rapport van mij is in de Zweedse pers gepubliceerd en heeft toen aan de Zweedse Regering aanleiding geven tot een onderzoek. Het was een zeer uitgebreid onderzoek, dat te Stockholm heeft plaats gevonden en bij dit onderzoek door de Justitie stond ook het rapport ter beschikking. Men heeft mij daarop in Zweden, in Stockholm, opmerkszaam gemaakt, omdat de pers mijn rapport op zo in het oog lopende wijze afgedrukt heeft. Dingen, die ik slechts vaag had aangeduid, heeft men echier als feit naar voren gebracht, enz. Dus dat heeft de pers min of meer uit eigen overweging zo opgesteld. Men heeft mij daarop in Zweden opmerkszaam gemaakt, dat wanneer men mij bewijzen kon, dat ik de heren van het Departement van Buitenlandse Zaken, medewerkers, enz., beschuldigd had, ik natuurlijk ter verantwoording zou worden geroepen. Men heeft mij echter niets kunnen bewijzen, dat niet geheel in overeenstemming was met de waarheid. Na de beëindiging van het onderzoek stond over mij in de Zweedse kranten: „dat ik een zeer zenuwachtige medewerkster geweest zou zijn, omdat ik bang zou zijn geweest voor de Duitse Gestapo, omdat ik een half Joods kind heb en met een Jood getrouwd geweest was, enz.". Dat was het enige, dat men mij verwijten kon. Ik heb altijd gewacht tot de Justitie iets vinden zou en de Zweden zouden natuurlijk gaarne gezien hebben, dat zij iets tegen mij vonden, want zij waren natuurlijk woedend, dat ik alles in mijn rapport geschreven had en dat het in de krant stond. Dagenlang hebben de publicaties geduurd. Ik heb de artikelen hier alle bij mij. De pers had natuurlijk veel dingen nog overdreven en bij het verhoor werd er telkens gezegd, dat dit of dat in de krant stond. Ik zei dan: „Ja, ik houd mij aan hetgeen ik in mijn rapport geschreven heb. Ik kan niet ter verantwoording geroepen worden voor hetgeen de pers overdreven heeft". Ook hier heeft een Nederlandse krant iets overgenomen uit de Zweedse pers en daarin werden ook de leiders van de Nederlandse afdeling aangevallen.

Ik heb er nooit iets over gehoord, dat men mij hier ter verantwoording wilde roepen. Alles ligt immers reeds enige jaren achter

ons. Als hetgeen ik gezegd heb een onware bewering van mij geweest zou zijn, had daar toch iets uit moeten voortkomen, dan had mij dus iets te wachten gestaan.

De **Voorzitter**: Neen, dat is niet waar. U wordt hier niet altijd vervolgd, wanneer u iets zegt, dat niet waar is.

A. Ik zei bij voorbeeld, dat kolonel *Millenaar* of consul *van Pelser*, die ik persoonlijk noemde, persoonlijk iets tegen mij op touw hadden kunnen zetten, omdat ik hun namen genoemd had in mijn rapport. Maar ik weet niet, hoe dat gaat; ik heb er rekening mee gehouden, maar er kwam niets.

De **Voorzitter**: Neen, dat komt niet. Dat komt hier bijna nooit, omdat men zulke dingen gewoonlijk van te weinig betekenis vindt.

Mevrouw *Schot*, u spreekt te vlug en u luistert niet naar wat ik zeg. Wilt u naar mij luisteren, voordat u er weer op reageert?

A. Ja. De Zweedse gezant, de Minister *Rickert*, de hoogste chef van de beide afdelingen A en B is afgezet.

De **Voorzitter**: Maar, mevrouw *Schot*, ik heb u de vorige keer ook gezegd, dat wij met Zweden niets te maken hebben.

A. Ja, maar het gaat niet anders, want de Zweden waren immers degenen, die onze afdeling geleid hebben.

De **Voorzitter**: Ja, dat weet ik wel, maar alleen voorzover het gaat om Nederlandse belangen en niet als het gaat om de vraag of b.v. de heer *von Rosen* al of niet nationaal-socialist was of nationaal-socialistische sympathieën had of hoe mevrouw *von Rosen* deed. Dat interesseert ons niet. Ons interesseert alleen datgene, wat van belang is voor Nederlandse aangelegenheden en dan zal natuurlijk Zweden daarbij zo nu en dan ook wel eens ter sprake komen, maar voornamelijk zal het moeten gaan over die personen, die werkzaam waren bij de Nederlandse afdeling. Daar zou u over spreken.

A. Ja, natuurlijk laat het zich niet vermijden, dat de Zweden, die onze belangen zouden waarnemen en de belangen der Nederlanders zeer slecht waargenomen hebben, ter sprake komen. De verantwoordelijke leider, de verantwoordelijke heren onder de Nederlanders hadden daartegen natuurlijk kunnen protesteren. Zij hadden dit kunnen doen, opdat de Zweden de afdeling voor de bescherming van de Nederlandse belangen niet alleen als een voordelige zaak behandelden en dat zij de gelegenheid gebruikten om hun Duitse vrienden, enz. te steunen. Daartegen hadden natuurlijk de Nederlanders iets moeten doen. Ik alleen kon niets doen. Ik heb altijd geprotesteerd, maar ik was secretaresse; er waren echter andere Nederlanders, die het volstrekt hadden kunnen doen, en dan zou het met deze toestanden lang niet zover gekomen zijn.

7577. De **Voorzitter**: Deze toestanden, zegt u. Wilt u mij nu eens uitleggen, wat *deze toestanden* zijn?

A. Ja.

De **Voorzitter**: U spreekt nu voortdurend in algemene termen. Spreek nu ook eens in concrete termen.

A. Ja. Ik bedoel alleen, dat het zich niet laat vermijden, dat de Zweden vermeld worden.

De **Voorzitter**: Goed, maar niet meer dan nodig is en u moet a.u.b. concreet spreken. Niet zo abstract.

A. Ja, dan zou ik in de eerste plaats één ding nogmaals moeten vermelden. In het begin van mijn werkzaamheid vond ik het zeer vreemd, dat ik door de leider van de Nederlandse afdeling, de heer

Millenaar. er op opmerkelijk werd gemaakt, dat ik bij politieke gesprekken zeer voorzichtig moest zijn, in het algemeen niet over politiek moest spreken, zowel tegen graaf *von Rosen* als tegen mejuffrouw *Boosmann* en tegen mejuffrouw *Weisse*. Dat waren de drie mensen, die dus bijzonder voorzichtig behandeld moesten worden. Dat vond ik in het begin zeer vreemd, want ik dacht, dat ik hier in een Nederlands gezantschap was.

De **Voorzitter**: Neen, u was in een Zweeds gezantschap.

A. Ja, maar voor de Nederlandse aangelegenheden of eigenlijk niet alleen Nederlandse. De Zweden hadden hun naam gegeven, maar voor de Zweden was het eigenlijk alleen een goed zaakje, anders niets. Bovendien werd ik er telkens weer opmerkelijk op gemaakt, want voor mij als anti-nazi liet zich dat — wanneer men met mensen werkt, die nazi's zijn — niet vermijden, dat men zijn aandacht trekt of iets vraagt. Mij zei de heer *Millenaar* telkens weer: „Weest u voorzichtig, spreek niet met de dames *Boosmann*, enz.”

Dan werd ik er altijd mee getroost, omdat ik die toestanden immers eigenaardig vond, dat wij na de oorlog een rapport zouden uitgeven. Daarvoor had ik notities gemaakt, ook van politieke aard, en zij, die de Nederlandse belangen ook sterk ter harte namen, hadden ook notities gemaakt.

7578. De **Voorzitter**: Wie bij voorbeeld?

A. Bij voorbeeld de kanselarij-beambte *Heinrich Klatta*.

7579. De **Voorzitter**: Dat was de portier nietwaar?

A. Hij was kanselarij-beambte; hij was reeds, geloof ik, sedert 18 jaren in Nederlandse dienst.

7580. De **Voorzitter**: Wat waren zijn werkzaamheden?

A. Hij was met eenvoudige werkzaamheden belast.

7581. De **Voorzitter**: U bedoelt portier?

A. Neen, portier kan men niet direct zeggen. Hij was voor eenvoudig werk, zoals de post, enz.

7582. De **Voorzitter**: Dus expeditie?

A. Ja, men noemde dat kanselarij-beambte.

De **Voorzitter**: Ja, dat weet ik wel, maar wat deed hij precies?

A. Hij zorgde voor de brieven, hij werd voor eenvoudige werkzaamheden ingeschakeld. Hij hield geen correspondentie of zo iets. Dat niet. Hij ontving de mensen in een wachtkamer, als bode, in een voorkamer. Ik kan zijn werk niet zo precies beschrijven. Het was veelzijdig.

De **Voorzitter**: U is duidelijk genoeg geweest.

A. Dan was er een portier, die heette *Gehl*.

7583. De **Voorzitter**: Was dat een Nederlander?

A. Neen, dat was een Duitser, die sedert vele, vele jaren bij Nederlanders als bediende gewerkt had. Vroeger was hij als bediende werkzaam bij het Nederlandse gezantschap. Toen was hij portier. Hij woonde altijd in het gebouw van het Nederlandse gezantschap en daar had hij zijn woning, dus hij was portier, ging naar de post, enz. De derde, die zulke kleine werkzaamheden verrichtte, heette *Pekelder*. Hij was een Nederlander en was reeds zeer lang in Duitsland werkzaam.

7584. De **Voorzitter**: En wat deed hij?

A. Ook kleine werkzaamheden. Naar de post gaan en mappen van de ene kamer naar de andere brengen, kleine pakketten overpakken, enz.

7585. De **Voorzitter**: En hebben die drie mensen notities gemaakt?

A. Alleen *Heinrich Klatta*. *Pekelder* kende ik niet erg goed; ik weet te weinig van hem. Ik heb mij in het geheel niet met hem

beziggehouden. Maar *Heinrich Klatta* voelde zich zeer sterk Nederlander en hij geloofde ook, dat, wanneer later eens een rapport gemaakt zou worden, wij immers allen een rapport zouden maken. De heer *Millenaar* stond immers aan het hoofd en zei: „Ja, wij moeten dan een rapport maken”.

7586. De **Voorzitter**: „Wij”, dat is dus?

A. „Wij”, dat waren ik en *Heinrich Klatta*.

7587. De **Voorzitter**: Heeft mijnheer *Millenaar* dan tegen u gezegd, dat ieder van u persoonlijk een rapport moest maken over zijn ervaringen?

A. Hij zei „wij”. Of hij daarmee bedoelde ieder voor zich? Ik nam aan, dat ieder voor zich een rapport zou maken, dat wij samen zouden indienen. Mijn eerste vraag aan de heer *Millenaar*, toen ik naar Nederland kwam, was: „Waar moet ik nu mijn rapport indienen?” Toen moest ik geen rapport meer maken. Ik heb het toen later toch gemaakt, maar hij had het mij verboden. Ik deed het echter toch.

7588. De **Voorzitter**: Was die *Klatta* als Nederlander geboren?

A. Neen, dat was een Duitser, maar hij was reeds zeer lang in Nederlandse dienst.

7589. De **Voorzitter**: Is hij nog Duitser?

A. Dat weet ik niet. Misschien. Hij heeft altijd de wens gekoesterd later misschien de Nederlandse nationaliteit te kunnen krijgen.

7390. De **Voorzitter**: Dus hij was nog Duitser?

A. Dat neem ik aan, maar ik weet het niet.

7591. De **Voorzitter**: Ja, anders zou hij niet zeggen: later kan ik nog eens de Nederlandse nationaliteit krijgen.

A. Neen, dat dacht hij altijd wegens zijn goede werk.

7592. De **Voorzitter**: Dus was hij nog Duitser?

A. Toen was hij Duitser, maar hij voelde zich 100 pct. Nederlander. Hij heeft zeer veel voor de Nederlanders gedaan. De vrouwelijke medewerkers, ik ook, waren allen door huwelijk Nederlandse, maar als Duitse geboren; mevrouw *van der Kroon*, mevrouw *Schmidt* en mevrouw *Biick*.

De **Voorzitter**: Dat hebt u de vorige keer ook al verteld.

A. Dus ik vond het vreemd, dat ik gewaarschuwd werd met verscheidene medewerkers en -sters niet over politiek te praten, daar men in deze legatie ten minste neutraal blijven moest, wanneer men in het Nederlandse belang niet anti-nazi mocht zijn.

7593. De **Voorzitter**: Heeft mejuffrouw *Weisse* wel eens Duitse propaganda tegen u gevoerd? Op deze vraag kunt u alleen met ja of neen antwoorden. Heeft mejuffrouw *Weisse* wel eens Nazi-propaganda tegen u gevoerd?

A. Ik begon dikwijls gesprekken met haar, maar ik hield daar zeer spoedig mee op, want er was met haar niet te praten. Ik probeerde haar dus tot andere gedachten te brengen, maar het ging niet.

7594. De **Voorzitter**: Het antwoord is dus „neen”?

A. Neen, maar wij hadden natuurlijk geprobeerd.....

7595. De **Voorzitter**: Heeft mejuffrouw *Boosmann* ook nazi-propaganda tegen u gevoerd?

A. Nazi-propaganda niet. Ik probeerde haar tot andere gedachten te brengen, maar het was niet mogelijk. Zij gaf natuurlijk antwoord.

De **Voorzitter**: Ik vraag alleen ja of neen, anders niets.

A. Neen, dat heeft zij niet gedaan.

De **Voorzitter**: Goed, gaat u maar verder.

A. Omgekeerd dacht ik, dat ik deze mensen misschien nog tot andere gedachten kon brengen.

7596. De **Voorzitter**: Wanneer men iemand tot andere gedachten wil brengen, dan zal men eerst moeten weten, hoe hij over bepaalde dingen denkt. Hoe hebt u geweten, dat mejuffrouw *Boosmann* als een nazi denkt?

A. In de eerste plaats werd ik gewaarschuwd. ...

7597. De **Voorzitter**: Neen, dat is geen weten, dat is een waar-schuwing. Hoe bent u te weten gekomen, dat zij tot andere gedachten gebracht moest worden?

A. Ik heb geheime berichten geschreven, ik heb over concen-tratiekampen geschreven.

De **Voorzitter**: Neen, dat vraag ik niet.

A. Ja, ik dacht, dat ik moest vertellen, hoe ik wist, dat zij nazi was.

De **Voorzitter**: Neen, ik vraag u, hoe u wist, dat mejuffrouw *Boosmann* zodanig dacht, politiek, dat zij tot andere gedachten moest worden gebracht.

A. Dat weet men, wanneer men met mensen samenwerkt en uit het eerste gesprek wordt het dan duidelijk of hij een nazi is of niet. Dat weet men dadelijk.

En toen ik ook nog gewaarschuwd werd om met die mensen niet te spreken, merkte ik het dadelijk. En bovendien, wanneer ik ver-teld had, hoe erg het was in de concentratiekampen (nu weet ieder het, maar in de oorlog wist niet iedereen het), dan antwoordde zij daarop: „Allen, die daar zijn, hebben wat op hun kerfstok”.

7598. De **Voorzitter**: Wie heeft dat gezegd?

A. Mejuffrouw *Boosmann*. Toen heb ik mejuffrouw *Boosmann* gezegd, dat dit niet klopte en mijn eigen zwager, professor aan een universiteit, nu in Washington, zat in het concentratiekamp van Sachsenhausen.

7599. De **Voorzitter**: Wie zei dat?

A. Ik zei dat tegen deze vrouw, omdat ik haar tot andere ge-dachten wilde brengen. Dat ging niet. Zij was een verstokte nazi .....

7600. De **Voorzitter**: Wat zegt u daar? Hoe weet u dat nu zo plotseling?

A. Als zij mij toch zulke antwoorden geven.

7601. De **Voorzitter**: Wanneer zij zeggen, die heeft wat op zijn kerfstok, dan wilt u daarmee zeggen, dat zij fanatieke nazi's zijn?

A. Ja, ook wegens andere gesprekken. Het kwam toch altijd weer. In de oorlog is het gebruikelijk geweest en het liet zich niet vermijden, dat men politieke gesprekken voerde en meermalen heeft woede zich van mij meester gemaakt en heb ik gedacht: „Mijn God, hier is ons kantoor en bij het werk, dat ik doen moet en waarbij het gaat om mensenlevens bij de krijgsgevangenen en bij de mensen in de concentratiekampen lopen zij zo maar rond, krijgen zij van de Nederlandse Regering pakketten, levensmiddelen. Zij kunnen prachtig leven, krijgen veel Kronen als salaris.”

7602. De **Voorzitter**: Dat waren toch zeker Zweden, die de Kronen kregen, nietwaar?

A. Neen, mejuffrouw *Boosmann* en anderen kregen ze en voor ons kwamen pakketten. Voor ons werd zeer goed gezorgd. De Neder-landse Regering heeft zeer goed voor ons gezorgd en het ergerde mij natuurlijk zeer, omdat ik wist, dat de Duitse nazi's .....

7603. De **Voorzitter**: Heeft de Nederlandse Regering daar heel goed voor gezorgd?

A. Ja, wij kregen extra-levensmiddelenpakketten.

7604. De **Voorzitter**: Waar kwamen die vandaan?

A. Zij konden natuurlijk over Stockholm komen.

7505. De **Voorzitter**: En hoe wist u, dat het van de Nederlandse Regering kwam?

A. Dat werd ons gezegd. De Zweden schonken ons immers niets. De Zweden hebben toch van *ons* ontvangen, van de Nederlandse Regering.

7605. De **Voorzitter**: En wat gebeurde met die pakketten, die van de Nederlandse Regering kwamen, die dus bestemd waren voor het personeel, dat voor Nederlandse belangen werkte?

A. Wij ontvingen de levensmiddelen, en als mensen in het huis woonden, werden de levensmiddelen .....

7607. De **Voorzitter**: Dus u hebt ze ontvangen?

A. Ja, wij hebben ze ontvangen.

7608. De **Voorzitter**: U hebt daar dus geen klachten over?

A. Neen, ik heb de prijzen, die de Zweden ons voor de pak-ketten berekend hebben.....

7609. De **Voorzitter**: U kreeg pakketten van de Nederlandse Regering via Stockholm en die werden ook inderdaad uitgereikt aan diegenen, die werkten voor de Nederlandse belangen? Werd voor die pakketten nog extra-geld in rekening gebracht door Zweden?

A. Ja.

7610. De **Voorzitter**: Waarom?

A. Voor de levensmiddelenpakketten.

7611. De **Voorzitter**: Voor die pakketten moest u dus betalen voor de inhoud en voor de vracht?

A. Neen, alleen voor de inhoud. Vracht was er niet, ze kwamen met een koerier. Het was een zeer hoge prijs.

7612. De **Voorzitter**: Dus u moest betalen voor de inhoud van de pakketten, die van de Nederlandse Regering kwamen?

A. Ja, wij moesten ze betalen. Een ogenblik, ik heb nog een afrekening. Ik vond de prijzen zeer hoog, maar men was toen zeer blij, dat men iets krijgen kon.

Ik heb steeds het gevoel gehad, dat wij die pakketten, die de Neder-landse Regering zond aan het personeel, dat in die vreselijke tijd in Berlijn werkte, eigenlijk gratis moesten krijgen. Ik kan mij dit niet anders voorstellen, maar natuurlijk heb ik betaald, omdat ik blij was, dat wij iets kregen. Ik heb nog een afrekening, b.v. een pakket kostte 125 Mark. Alles werd berekend. Ik woonde ook in het huis van het gezantschap, omdat mijn woning door bombardement ver-nield was, en ik wilde Berlijn verlaten wegens de luchtaanvallen. Toen mocht ik daar wonen en ik moest zeer veel huur betalen.

7613. De **Voorzitter**: Aan wie moest u die huur betalen?

A. Aan de ambtenaar van het gezantschap, die de prijzen be-rekende.

7614. De **Voorzitter**: Aan het Zweedse gezantschap. Niet aan het Nederlandse, maar aan het Zweedse gezantschap hebt u dat dus betaald?

A. Ja, aan de Zweden, die in onze afdeling gewerkt hebben.

7615. De **Voorzitter**: Dus u hebt het niet aan de Nederlandse Regering betaald, maar aan het Zweedse gezantschap?

A. Het gebeurde toch allemaal door de Nederlandse Regering? Mijn salaris kreeg ik ook van de Nederlandse Regering.

De **Voorzitter**: Ja, dat weet ik wel.

A. De Zweden hebben slechts hun naam gegeven, die hadden de bescherming overgenomen, *maar betaald werd alles door de Nederlanders*. Hier heb ik b.v. een kleine afrekening, die ik toevallig

nog had. Maar dat is natuurlijk maar voor eenmaal. Dus kregen wij iedere maand levensmiddelenpakketten. Men ziet hierop slechts twee pakketten, ik heb helaas geen andere bewijsstukken.

De **Voorzitter**: Twee levensmiddelenpakketten voor 250 mark, dat is dus 130 mark per pakket.

A. Ja, wij kregen iedere maand zulk een pakket.

7616. De **Voorzitter**: Wat zat er allemaal in zo'n pakket?

A. Bij mij is het zo geweest, dat ik steeds in het gezantschap woonde. Ik werd om zo te zeggen met enige voorkeur behandeld, omdat ik telkens Brijn verlaten wilde. Het was moeilijk om met de nazi's te werken. Ik wilde steeds weg; en toen heeft men van uit Stockholm de opdracht gegeven, dat ik in het gezantschap wonen mocht, en ik heb de pakketten in de keuken gegeven. Daarvan kreeg men dus het eten. Ik kon niet zeggen, dat ik precies wilde weten, wat er in zat.

7617. De **Voorzitter**: Hebt u nooit geweten, wat er in die pakketten zat?

A. Ja, men zag pakketten, maar men kon later niet zeggen, dat men de inhoud niet gekregen had. Zij kregen immers allen pakketten.

7618. De **Voorzitter**: Hoe weet u dan of het te duur is?

A. Ja, omdat ik de prijzen in Stockholm immers ook ken.

7619. De **Voorzitter**: Ja, maar als u niet weet, welke artikelen in die pakketten zaten, hoe kunt u dan weten of het duur of goedkoop was?

A. Dat kon ik immers op grond van het eren beoordelen. Het was niet erg vriendelijk, wanneer men.....

7620. De **Voorzitter**: Dus u weet niet, wat u gehad hebt, maar u weet wel, dat het te duur was?

A. Ik weet natuurlijk, wat er in zat, maar ik kon niet goed nagaan, wat ik eigenlijk kreeg.

De **Voorzitter**: Goed, u weet wat er in zat, en nu vraag ik u „wat zat er in die pakketten”, waarop u antwoordt: „Ik weet niet wat er in zat”.

A. Ja, ik weet het niet precies; ik weet het alleen van enkele artikelen. Wij gaven daar nog van aan onbekenden. Maar het eten, dat wij gekregen hebben, was natuurlijk goed, misschien beter dan andere mensen moesten eten, maar de prijzen vond ik vrij hoog. Maar dat was mij onverschillig, ik heb er nooit een woord over gezegd. Ik heb betaald.

De **Voorzitter**: Vertelt u maar verder, mevrouw Schot.

A. Ik dacht slechts, dat de Nederlandse Regering het gratis zond. Ik heb altijd gezegd, dat dit de wens van de Nederlandse Regering was.

7621. De **Voorzitter**: Dat is dus een concrete aanmerking, dat u, als beambte van de Nederlandse Regering, zoals u dat noemt, de pakketten niet gratis gekregen hebt?

A. Ja. Die hebben wij niet gratis gekregen.

7622. De **Voorzitter**: Dat is een aanmerking van u op het beleid van de Regering?

A. Ja. Neen, ik wil niet beweren, dat ik de pakketten graag gratis wilde hebben, ik heb de prijzen betaald, maar ik .....

7623. De **Voorzitter**: Maar u hebt toch drie keer gezegd, dat u meende, dat zij gratis hadden moeten worden verstrekt?

A. Dat dacht ik en ik kon mij eigenlijk niet iets anders voorstellen, omdat de Nederlandse Regering zoveel voor het personeel gedaan heeft. Daarom had ik gedacht .....

7624. De **Voorzitter**: Wat heeft de Regering dan allemaal voor haar personeel gedaan?

A. Eenmaal is een Packard gekomen, een grote auto, en toen zei men altijd: „Dat is een geschenk van de Koningin voor het Hollandse personeel, opdat zij bij een luchtaanval naar een bunker kunnen rilden”. Dat deed ons allen veel genoegen; dat wij de auto later niet mochten gearuiken, is een andere kwestie, maar de auto kwam.

7625. De **Voorzitter**: U zegt: de Nederlandse Regering zorgde zo goed voor de beamten, en daarom meende u, dat ook die pakketten wel gratis zouden moeten worden gegeven?

A. Wanneer zij er goed voor gezorgd hadden, meen ik, dat wij die gratis hadden moeten krijgen.

7626. De **Voorzitter**: Nu wil ik graag van u weten, waarom u zegt, dat de Nederlandse Regering zo goed voor de ambtenaren zorgde, en dan antwoordt u: „Omdat wij een auto gekregen hebben”. Wat deed de Regering nog meer voor die ambtenaren? Kunt u mij een aantal voorbeelden noemen, hoe brnt u tot die overtuiging gekomen?

A. Omdat wij wisten, dat de Nederlandse Regering het een en ander deed, en toen wij door bombardement uit onze woning waren verjaagd, konden wij kleren krijgen, enz. Het is alleen zo, dat wij ze niet altijd kregen. Maar wij wisten, dat de Nederlandse Regering voor ons zorgde.

Alleen, dat de Zweden het eigenlijk verduisterd hebben, is een andere kwestie.

7627. De **Voorzitter**: Dus u meent, dat de kleren, die de Nederlandse Regering beschikbaar stelde, in geval van oorlogsverwoesting, door de Zweden zijn gestolen?

A. Niet alles.

7628. De **Voorzitter**: Niet alles, dus gedeeltelijk hebben gestolen?

A. Het is voorgekomen, dat men van mij ook een groot pakket verduisterd heeft. Toen ik in Stockholm was, is deze zaak besproken.

7629. De **Voorzitter**: Dus u zegt, dat de Zweedse ambtenaren van het Zweedse gezantschap kleding en levensmiddelen stalen van de Nederlandse ambtenaren, die zij toegezonden hadden gekregen van de Nederlandse Regering?

A. Ik zei, dat ik een Zweed bewijzen kon, dat hij van mij ook een pakket, dat hij anders .....

7530. De **Voorzitter**: Gestolen had?

A. Dat weet ik niet. Maar die hadden zoveel zaken gedaan, dat zij de beschermingsafdeling eigenlijk alle-n als een goed zaakje beschouwden.

De **Voorzitter**: Mevrouw Schot, u gebruikt veel te veel woorden. Spreekt u a.u.b. concreet. „To the point”, als u dat kunt verstaan.

A. Ja, ik wil zeggen, dat de toestanden bij ons zeer ongeregeld waren. Het was, zoals ik geschilderd heb en zoals ik in Stockholm ook herhaald heb, een war: „Zigeunerhuishouding”. De Zweden, die in onze afdeling waren, hebben duidelijk de afdeling als een gord zaakje beschouwd. Wij moesten oppassen, dat zij niet de stoelen, waarop wij zaten, nog verwisselden.

7631. De **Voorzitter**: Wie bedoelt u met „wij”? Zijn dat Klatta en u?

A. En nog anderen; de anderen hebben het ook gezegd. Allen wisten het.

7532. De **Voorzitter**: Wie waren dat nu allemaal, die zeiden, dat het gezantschap een „zigeunerhuishouding” geleeke en dat de Zweden er een zaakje van maakten?

A. Allen waren zij verontwaardigd. De heer Millenaar, de heer van Pelser Berensberg, mevrouw van der Kroon, enz. Allen waren zo hevig verontwaardigd en ieder was woedend.

7633. De **Voorzitter:** Allen? Dus als ik de heer *van Pelsler Berensberg* vraag hier te komen, dan zal hij mij ook verklaren, dat hij woedend was over de wijze, waarop de Zweden daar de Nederlandse eigendommen wegnamen?

A. Ja, dat zou hij graag doen. Of hij het doet, weet ik niet, maar dat zou hij eigenlijk wel graag doen.

De **Voorzitter:** Dan zullen wij ook de heer *van Pelsler Berensberg* oproepen.

A. De heer *Millenaar* in het bijzonder was ook zeer verontwaardigd.

De **Voorzitter:** Dan zullen wij ook de heer *Millenaar* oproepen.

A. Deze sprak altijd van een schandaal en dat wij nu niets konden doen, maar later een rapport moesten uitgeven. De heer *Millenaar* weet het het beste, want hij scheen immers ook zeer verontwaardigd, toen ik met hem sprak, en hij zei: „Zo gaai het niet meer”, hetgeen in het bijzonder betrekking had op de ongeoorloofde bezoeken der nazi's, enz.

De **Voorzitter:** Nu moet u niet weer beginnen over *Klein* en *Rublach*, want dat hebben wij al van u gehoord. Dat is allemaal reeds genoteerd.

A. Ja, ik zou nog slechts het volgende willen zeggen. Ik was erg bang voor de nazi's en voor de ongeoorloofde bezoekers, die maandenlang, wekenlang, dag en nacht bij ons waren. Niet alleen uit persoonlijke overwegingen, maar ik zag het ook als een groot gevaar, omdat deze mensen immers alles konden.....

De **Voorzitter:** Mevrouw *Schot*, precies dat zelfde hebt u verleden week verteld.

A. Ja, ik zou er nog slechts iets bij willen vertellen.

De **Voorzitter:** Maar vertelt u dan niet dat hele verhaal weer van voren af aan.

A. Ik zou nog slechts willen zeggen, waarom ik zo bang was. Dat kwam, doordat er *geen* regeling bij ons was. De mensen konden bij alle dingen, papieren, enz., komen.

De **Voorzitter:** Ja, precies hetzelfde hebben wij bij het vorige verhoor van u gehoord.

A. Ja, toen heb ik nog iets vergeten te zeggen. Het was omgekeerd bij voorbeeld zo, dat ik, aat weet ook de heer *Millenaar*, en de studenten staan ook ter beschikking.....

7634. De **Voorzitter:** Welke studenten?

A. Ik heb Nederlandse studenten uit Duitsland helpen vluchten.

7635. De **Voorzitter:** Wie zijn die studenten?

A. Dat is de zoon van prof. *Schmutzer*, die in Utrecht is en nu...

7636. De **Voorzitter:** Is dat een Nederlander?

A. Ja, een Nederlandse student.

7637. De **Voorzitter:** En wie nog meer?

A. Ja, de anderen ken ik niet, dat was een groep, die in een fabriek werkte. *Schmutzer* kwam toen bij mij en vroeg of ik hem helpen wilde. Daarvoor had deze jongeman postpapier uit de fabriek genomen en daarop een stempel geplaatst. Ik schreef de verlofpassen voor hem uit op naam van de Duitse firma.

Daarmee zijn zij gevlucht en die vlucht is ook goed gelukt, dat zal *Schmutzer* zeker bevestigen. Daarom was ik zo bang en toen ik zag, hoe ik dat met die Nederlandse studenten gedaan had en hoe gemakkelijk men met een brief en een stempel iets doen kon, begreep ik wat de nazi's zouden kunnen doen, wanneer zij bij ons iets wegnamen, want alles lag vrij voor het grijpen. Dat was dus de reden van mijn angst en het was niet, omdat ik persoonlijk bang moest zijn voor de nazi's.

7638. De **Voorzitter:** U noemt die personen, die u zoëven hebt beschreven als mensen, die u tot andere gedachten wenste te brengen, nazi's, nietwaar? Dat zijn dezelfde? Als u zegt „nazi's", dan weet ik niet wie u bedoelt.

A. Met nazi's bedoel ik vooral een bezoeker, die ik als ongeoorloofde bezoeker beschouwde, *Kurt Klein*.

De **Voorzitter:** Ja, die ken ik nu wel.

A. Ja, hij woont in Stockholm, ik heb hier zijn adres. Ik werd indertijd bij iemand van ons, die zich bureauchef noemde, geroepen en toen werd mij gezegd, dat de heer *Klein* zich bij hem over mij beklaagd had; ik zou geïnformeerd hebben naar Duitse fabrieken en dat verbod hij mij. Toen heb ik gezegd: „Dat is een grote onwaarheid". Ik heb na dat eerste gesprek met *Kurt Klein* nooit meer met hem gesproken en vooral met hem niet, omdat ik nauwkeurig wist, dat hij een nazi was en nu zou ik bij hem geïnformeerd hebben naar Duitse fabrieken, dat is een gemene onwaarheid. Later viel mij de vraag in, hoe *Klein* daar eigenlijk bij gekomen zou zijn en toen heb ik begrepen, wat het geweest moet zijn. Ik heb rapporten geschreven en die gingen naar de Nederlandse Regering in Londen, over krijgsgevangenen, over kampen, over krijgsgevangenenkampen en over werkcommando's. In mijn rapport over werkcommando's heb ik zeer uitvoerig over enige fabrieken uiteengezet, waar die lagen en hoe het terrein er uit zag, want ik vermoedde, dat krijgsgevangenen voor de oorlogsindustrie te werk gesteld werden, en dan mochten wij protesteren. Dat staat in mijn krijgsgevangenenrapporten en dat kan men nog precies vinden, want de rapporten zijn er immers nog. Toen heb ik gedacht: „Eigenaardig, hij weet iets van fabrieksterreinen. Ja, ik heb altijd fabrieksterreinen vermeld, maar hoe komt hij daar nu aan, wat heeft hij gedaan? Heeft hij misschien in het archief gekeken?" Want ik had na ons eerste onderhoud met hem nooit meer een onderhoud gehad. Toen zag ik weer een gevaar en dacht, dat die kerels van de „bewakingsafdeling voor de bezette gebieden" niet in ons huis waren, omdat zij vrienden waren van de Duitse dienstmeisjes, maar nog andere beweegredenen moesten hebben. Ik ging altijd weer naar de heer *Millenaar* en zei: „Mijnheer *Millenaar*, dat moet hier ophouden". Dan antwoordde hij: „Ja, ja, wij moeten later een rapport maken". Het zou gemakkelijk geweest zijn voor de heer *Millenaar* om naar Stockholm te vliegen, daar met het Nederlandse gezantschap te spreken of zich met Londen in verbinding te stellen. Ik ben eenmaal 10 dagen naar Stockholm gegaan. Toen werd mij *verboden* naar het Nederlandse gezantschap in Stockholm te gaan. Ik heb vaak voor het Nederlandse gezantschap gestaan en dacht dan toch naar boven te gaan en te protesteren, want zij hadden immers verbinding met Londen, maar dat werd mij verboden, dus ik ben ook niet gegaan. Toen dacht ik, dat de oorlog misschien spoedig voorbij zou zijn, en dan zou ik in Nederland mijn rapport indienen. Dan zouden de zaken dus uitvoerig besproken worden en ik was zeer verontwaardigd, toen ik naar Nederland kwam, dat ik nu geen rapport meer moest indienen, want ik had toch de ergste tijd meegemaakt. Door deze nationaal-socialistische medewerkers ben ik immers ook in Rusland terechtgekomen en ben ik maandenlang in een onderzoekingskamp vastgehouden.

De **Voorzitter:** Dat weten wij al.

A. Ja, en toen kwam daar eens een Gestapo-agent, *Dirk Bras*, die zich bij de contrôle van de Russen uitgegeven had als attaché van het gezantschap.

De **Voorzitter:** Dat hebt u de vorige keer ook allemaal verteld.

A. *Bras* en *Mijsberg* zaten aan het einde in het gezantschap en gaven zich als medewerkers uit.

De **Voorzitter:** Dat hebt u allemaal verteld.

A. Toen ik dus naar Holland kwam over de grote omweg van Rusland, trof ik de heer *Millenaar* aan en vroeg hem, waar ik nu mijn rapport kon indienen. „Neen", zei hij, „dat willen wij volstrekt niet meer. Alles wat de beschermingsafdeling aangaat, is achter de rug. Wij gaan niets meer doen en geen rapport indienen". Toen zei ik, dat het voor mij niet achter de rug was, want ik had er nog zeer veel bij ondervonden. Toen vroeg hij mij tot mijn verbazing bij dit gesprek ook: „Hebt u misschien ook ontdekt of mejuffrouw *Boosmann* werkelijk agente van de Gestapo geweest is of niet?". Ik vond deze vraag zeer vreemd en zei: „Neen, daarvan heb ik niets ontdekt".

7639. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens geprobeerd daar iets over uit te vinden?

A. Neen, dat was mij te erg, dat kon ik zelfs niet geloven. De anderen mompelden altijd, dat zij ons verraden zou, maar dat geloofde ik zelf niet.

7640. De **Voorzitter**: Wie waren die anderen?

A. Mevrouw van der Kroon, enz. Er werd altijd over gesproken, dat zij ons iets zou aandoen, maar dat kon ik mij niet voorstellen.

7641. De **Voorzitter**: Waarom kon u zich dat niet voorstellen?

A. Dat ging mij te ver; zoiets kon ik toch niet denken.

7642. De **Voorzitter**: Ik vraag, waarom niet?

A. Dat weet ik niet, neen, dat dacht ik toch niet van haar. Dat zij een nazi was, ja, maar ik kon mij dat andere van haar eigenlijk niet voorstellen, dat was te erg. De anderen zouden daar echter meer van moeten weten, omdat zij er zo rustig over praatten. De vraag van de heer *Millenaar* in den Haag heeft mij zeer verwonderd. Ik herhaalde de vraag nog eens, toen ik de heer *van Pelsler* ontmoette. En toen ik zei, dat de heer *Millenaar* mij gevraagd had of mejuffrouw *Boosmann* agente van de Gestapo was, antwoordde hij: „Ja, ja, ik weet het zeker”.

7643. De **Voorzitter**: Wie zei dat?

A. De heer *van Pelsler Berensberg*. Ja, hij weet het zeker. In Stockholm is daarover gesproken door de heer *Österlind*, heeft hij ons gezegd. Ik zei: „Ik vond het zeer vreemd, dat deze mensen daar te werk gesteld werden”.

De **Voorzitter**: Dat hebt u ook al gezegd.

A. En dat die mensen geld mochten verdienen in de Nederlandse afdeling en de voordelen hadden, die aan het werk verbonden waren ..... Ik vond het vreemd, dat men gedwongen was met zulke mensen te werken.

7644. De **Voorzitter**: Maar niemand dwong u daar toch toe?

A. Natuurlijk, ik moest toch met die mensen werken!

7645. De **Voorzitter**: Ja, maar het was toch geen dwang? U zegt, dat men gedwongen is met zulke mensen te werken. Niemand heeft u toch gedwongen met hen te werken?

A. Ja, het is alleen zo geweest, dat ik de Nederlandse belangen zeer ter harte nam, niet slechts, omdat ik door huwelijk Nederlandse ben, maar ik was blij, dat ik voor de Nederlanders werken kon. Ik kan ook bewijzen, dat ik algemeen afgezien heb van verlof op gezondheidsgronden. Dat staat in mijn afrekening, enz. Ik heb werkelijk ook nooit een ogenblik bij het werk ontbroken. Ik heb veel gewerkt, dat kan ik bewijzen.

7646. De **Voorzitter**: Hebt u nog nieuwe concrete mededelingen te doen. mevrouw *Schor*?

A. Het is dus bekend, dat die ongeoorloofde bezoekers er waren; bekend is ook, dat er Duitse personen waren, die voor het O.K.W. werkten.

De **Voorzitter**: Dat hebben wij de vorige keer allemaal behandeld.

A. Ja, dan wilde ik nog zeggen, dat ik over brandkasten gesproken heb.

De **Voorzitter**: Ja, daar lagen bontmantels in, ondergoed en geld en andere kostbaarheden en de documenten, die er in moesten liggen, lagen er niet in, die zijn verbrand. Dat heb u allemaal verteld.

A. Ja, maar ik wilde er nog bij vermelden, dat in de kamer, waarin ik zat en die tegelijkertijd archief was, allerlei papieren, die daar lagen, verbrand zijn en er stond een brandkast in de kamer. Daar lagen verder de vele papieren, niet alleen van mijn krijgsgevangenenafdeling en niet alleen van andere afdelingen. Alle papieren lagen daar, omdat de kamer ook archief was, en zij verbrandden alle.

Tegen het einde van de oorlog, toen de meesten vertrokken waren, was mejuffrouw *Weisse* nog in het gezantschap. Zij had ten slotte ook het dienststempel en met haar samen was *Bras* in het huis. Toen werden er ook hun Duitse vrienden ondergebracht. Tegvn het einde waren *Bras* en *Weisse* in het gezantschap. Daarover heb ik ook een verklaring, welke ik gaarne zou tonen, van een ooggetuige, een Zweed. De anderen waren allen vertrokken en als enig Nederlands lid van het personeel was ik er nog. Ik kon zelf niet veel meer voor de Nederlanders doen, daar ik het dienststempel niet had, want er kwamen geweldig veel Nederlanders, mensen, die nog door een bombardement, enz. hun papieren verloren hadden, die „Ausweise” hebben wilden of nieuwe paspoorten.

Ik zelf heb het dienststempel niet meer gehad en mejuffrouw *Weisse* en *Bras*, die zich toen voor attaché uitgaf, waren in ons hoofdgebouw van ons kantoor. Daarover zou ik u deze verklaring willen tonen.

7647. De **Voorzitter**: Wilt u die verklaring a.u.b. voorlezen?

A. Ja. Dat was een verklaring voor de P.R.A. en dit is een afschrift, het origineel is bij de P.R.A.

„Stockholm, den 7.Mai 1947.

Erklärung für die P.R.A.

Unterzeichneter, *Edward af Sandeberg*, Redaktör der Stockholms-Tidningen, schwedischer Staatsangehöriger, gibt hiermit folgende Erklärung für die holländische P.R.A. ab:

Unterzeichneter befand sich zur Zeit der Einnahme von Berlin, Mitte Juni 1945 in Berlin-Wannsee, wo sich auch die Dienstvillen der Königl. Schwedischen Gesandtschaft, Schutzmachtabteilung für niederländische Interessen, befanden.

Als nach der Beendigung der Kampfhandlungen es den Holländern, die sich als Fabrikarbeiter, Studenten, Konzentrationslager-Haftlinge in Berlin und Umgebung aufhielten, von den russischen Militärbehörden freigestellt wurde, in ihr Land zurückkehren zu dürfen, hatten Hunderte von Holländern den Wunsch, ihre Schutzmachtabteilung in Wannsee aufzusuchen, um ihre Papiere für die Heimkehr in Ordnung bringen zu lassen oder um überhaupt um solche zu bitten, wenn diese verloren gegangen waren; auch kamen viele Niederländer um Rat und Hilfe in anderen Angelegenheiten.

Unterzeichneter wurde in seiner Villa in Wannsee von einer grossen Anzahl von Holländern aufgesucht, die scheinbar in ihm als Schweden auch einen Vertreter ihrer Schutzmacht sahen. Da Unterzeichneter nichts mit der Schutzmachtabteilung der Schwedischen Gesandtschaft in Berlin-Wannsee zu tun hatte, interessierte es ihn natürlich zu wissen, warum so viele Holländer nicht in den Dienstvillen ihrer holländischen Abteilung in Wannsee abgefertigt werden.

Unterzeichneter musste feststellen, dass das Hauptdienstgebäude der Schutzmachtabteilung, Berlin-Wannsee, Dreilindenstrasse 76, meistens verschlossen gehalten wurde und dass zur Wahrnehmung der holländischen Interessen in dieser Dienstvilla eine Deutsche, Frau *lein Weisse*, und ein Holländer, *Dirk Bras*, eingesetzt waren. Es ist dem Unterzeichneten genau bekannt, dass diese beiden unverkennbar national-sozialistisch eingestellten Personen über alle Dienstpapiere, Passformulare, schwedische Schutzbriefe, und sogar über den höchsten Dienststempel verfügen konnten.

Der Holländer *Bras* wurde, weil er sich als Angestellter, Bevollmächtigter und Attaché der schwedischen Gesandtschaft ausgegeben hatte — was viele Zeugen bestätigen können — zur Kontrolle nach Moskau überführt. Dort ist er in Extra-Gewahrsam genommen worden. *Bras* führte viele Wertgegenstände, auch Schmicksachen, bei sich, die er nach Schweden ausführen wollte und die allem Anschein nach aus dem Safe der Gesandtschaft stammten.

In dem zweiten Dienstgebäude der holländischen Schutzmachtabteilung, Berlin-Wannsee, Tristanstrasse, hielt sich ausser einer deutschen Aushilfsangestellten, Frau *Naundorf*, ein holländisches Paar: Frau *de Young* und Herr *Mijsberg*, auf. Frau *de Young* war die Herausgeberin der Zeitung „Het Volk” in Berlin und galt in Journalistenkreisen als Nazistin. Auch diese Leute in der Dienstvilla Tristanstrasse gaben sich bei Kontrolle durch die russische N.K.-W.D. als Personal der Gesandtschaft aus und wurden ebenfalls nach Moskau überführt, wo sie auch in Extrahaft kamen.

In der dritten Dienstvilla der Schutzmachtabteilung wohnte die holländische Staatssangehörige, Frau *J. Schot*, die sich immer bemühte, vielen Holländern mit Rat und Tat behilflich zu sein, was Unterzeichneter selbst mehrfach beobachtet hat. Frau *Schot* hat, ebenso wie Unterzeichneter und seine norwegischen Freunde, Holländern mit eigenen Lebensmitteln ausgeholfen, besonders denen, die aus Berlin-Stahnsdorf um Hilfe schickten.

Unterzeichner hat andere holländische Mitarbeiter der Schutzmachtteilung zu der Zeit, als diese Abteilung sehr stark benötigt wurde nicht bemerkt. Ein schwedischer Mitarbeiter, die für Schutzmachtangelegenheiten in Berlin zurückgeblieben was, hielt sich zu der fraglichen Zeit nicht in den Dienstgebouwen in Berlin-Wannsee auf.

Gez. Edward af Sandeberg."

Het origineel van deze verklaring werd aan de P.R.A. in den Haag toegezonden. Zo zijn dus de toestanden ten slotte geweest. Daar komt bij, dat deze vrienden — en daarbij was ook *Bras* eerder reeds in het gezantschap als vriend ondergebracht — steeds maar kwamen en gingen en behalve hen ook nog andere vrienden. Wie deze mensen waren, weet ik niet. Ik ben hun namen niet te weten gekomen. Maar zij konden in het gebouw doen, wat zij wilden. Er was daar niemand meer en ik verwijt de Nederlandse medewerkers, dat zij Berlijn verlaten hebben in een tijd, toen de oorlog nog in het geheel niet beëindigd was en men nog in het geheel niet wist, wanneer het einde eigenlijk komen zou. In een tijd, dat er op de beschermingsafdeling het meest een beroep werd gedaan, want in die tijd waren de Nederlanders gelukkig naar hun land te kunnen terugkeren, maar velen hadden geen papieren en velen hadden „Ausweise” nodig, omdat zij bombardementen achter zich hadden.

Berlijn was in die tijd als een stad aan het front. De mensen kwamen bij honderden naar de beschermingsafdeling, omdat zij papieren verloren hadden en zij liepen overal rond. Dat weet iedere inwoner van de kleine voorstad Wannsee.

Ik had geen dienststempel, ik kon alleen adviseren en helpen zoveel ik kon en in het hoofdgebouw zaten de mensen, van wie ik gezegd heb, dat zij nazi's waren.

De P.R.A. had mij bevestigd, dat *Bras* een Gistapo-agent was en dat is ook in Moskou bekend, want daar had men hem extra goed opgeborgen.

7648. De Voorzitter: En waar was de heer *Millenaar*?

A. De heer *Millenaar* reisde vrijwillig naar Stockholm op de 12de of 13de April, ook de heer *van Pelsler* en natuurlijk de andere dames. Maar de heer *Millenaar* had eigenlijk moeten blijven tot het einde van de oorlog. Dat kon men zich niet anders voorstellen. Toen reisde de heer *Millenaar* vanuit Stockholm naar de Regering, die nog in Londen was. De toestanden in die tijd, na het vertrek van de heren *Millenaar* en *van Pelsler*, waren in grote wanorde, want plotseling waren eenvoudig op bijna iedere Duitse villa Zwedse passen, beschermingsbrieven. Het waren grote beschermingsbrieven, die gegeven werden, die natuurlijk alleen voor Zweden, Nederlanders en voor enkele andere beschermde volken bestemd waren. Met is een zeer groot formulier in drie talen. De Russen controëerden alle gebouwen. Vooral gezantschappen. Er waren nog meer gebouwen van het Zweedse gezantschap en van het Internationale Rode Kruis, alle in Wannsee. De Russen kwamen toen ook bij mij. Ik heb hun toen mijn beschermingsbrief, welke ik daarvoor speciaal gekregen had van het gezantschap, voorgelegd en zij zeiden: „Zij hebben overal zulke beschermingsbrieven afgegeven; hoe komt het, dat hier aan ieder derde huis Zweedse beschermingsbrieven zijn?”

Die hadden zij in alle mogelijke gevallen ook in Berlijn gevonden. Zij hadden in Berlijn in een huis van het gezantschap 12 Zweden gevonden, waarvan er negen verkeerd waren. Dat kwam nu aan het licht. Maar alles was mogelijk en voor mij was het natuurlijk onaangenaam. De Russen, officieren der N.K.D.W., kwamen bij mij, omdat ik in deze papieren de weg wist, dat wil zeggen, omdat ik secretaresse van het gezantschap was en in het gezantschapgebouw woonde. Zij kwamen b.v. en vroegen: „Wat is dat voor een Nederlander, daar in de andere villa?”. Wij hadden drie villa's en ik zei toen: „Hij heeft niets met het gezantschap te maken, hij is slechts een vriend van de meisjes, maar hij heeft daar niets te maken”. Ik wist toen niet, dat hij zich reeds voor attaché had uitgegeven. Wij werden toen allen medegenomen naar Moskou en toen werd daar alles natuurlijk duidelijk. Destijds kwamen ook Duitsers bij mij en zeiden: „Mevrouw *Schot*, wij wensen, dat in de Duitse villa's beschermingsbrieven worden afgenomen”. In één villa (*Tristanstrasse*) b.v. zat een hele groep S.S. en de Russen controleerden niet, wanneer de mensen zulke beschermingsbrieven aan het huis hadden. Zij respecteerden dit en daarom waren sommige Duitsers er woedend over. Ik kon er alle-n niets aan doen. Ik kon hun die papieren niet uit de handen trekken. Ik kon niets doen, maar het had zover niet mogen komen, indien bij voorbeeld de leider van de afdeling er nog

geweest was. Dan was er ook *Hars Mijsberg*, die immers in Nederland zeer bekend en berucht moet zijn. Deze woonde in een kamer, welke precies de „paspoortafdeling” was. Daar lagen die boeken planken vol met paspoortenformulieren, enz. Ik was bang en dat was immers ook het doel van mijn rapport, toen ik uit Rusland terugkwam, dat zij met die papieren ontzettend veel onheil hadden kunnen aanrichten, met paspoorten, enz. Daarom had ik in de eerste plaats het rapport geschreven, want ik wilde verhinderen, dat mensen, die zich zo weinig moeite gegeven hebben voor de Nederlandse belangen, die alleen aan zich zelf gedacht hebben en het werk in de steek gelaten hebben op een tijdstip, toen zij zo nodig waren, en wie het onverschillig was. Wat er later zou zijn en wat er van terecht komt... Dat weet iedereen. Bij mij zijn ook de nazi's gekomen. Ik had veel geld, brillanten en al het mogelijke van hen kunnen krijgen. Ik had een heel villa met inrichting van die mensen kunnen krijgen, wanneer ik hun maar een pas verkopen wilde. Die liepen daar overal rond, die nazi's, vooral in Wannsee. Daar woonden zeer rijke mensen en daar was ook een gebouw van de Rijkskanselarij, enz., een verplaatst diersgebouwen van Berlijn naar Wannsee. Er kwamen ook vele nazi's bij mij. Voor iedereen, die gebleven was, was het zeer gemakkelijk zeer goede zaken te doen, want zij wilden zich aller? verbergen. Naar mijn begrip was het een groot onheil, dat niemand van het gezantschap zich daarom bekommerd heeft. Ik kon tegen mevrouw *Weisse* of tegen *Bras* niets zeggen. Ik heb er altijd tegen geprotesteerd, dat *Bras* in ons gebouw woonde, want het kon niet worden ontkerd. dat hij slechts voor het einde van de oorlog onderduiken wilde. Hij verscheen in Februari, in het midden of tegen het einde van Februari, in ons gebouw.

Ik heb toen tegen de heer *Millenaar* gezegd: „Om Gods wil, die man moet hier niet zijn, wat is dat voor een kerel?” Hij verscheen toen met een vriend. *Millenaar* zei: „Ja, ja, ik kan er niets aan doen”. Ik kwam met mijn protest niet verder. Ik heb het niet voor mij zelf gedaan. Mij ging de heer *Bras* persoonlijk helemaal niets aan. Ik zag altijd steeds een gevaar, omdat ik wist, hoe gemakkelijk het was, wanneer men een brief schreef met een stempel er op. Daarmee kon men zeer veel bereiken. Aan de Nederlandse studenten is het God zij dank gelukt met de Duitse papieren te vluchten, maar omgekeerd heb ik gedacht: „Deze Duitsers hebben toch ook allen een reden” en vooral waren er, behalve de nazi's, ook nog vele mensen bij mij gekomen om te vragen of ik geen papieren kon geven of kon helpen. Men moet de verhoudingen goed gekend hebben en dan gelooft men dadelijk, waarom die mensen speciaal naar het gezantschap kwamen, daar de oorlog toch spoedig beëindigd zou zijn. En toen werd het duidelijk met welke brutaliteit deze drie, bijv. *Bras*, *Mijsberg* en *de Young* tegen de Russische autoriteiten zijn opgetreden en zich voor medewerkers hebben uitgegeven. Daar zijn zeer, zeer vele getuigen voor. Ik heb ze natuurlijk niet beschermd. Er waren ook andere Nederlanders, die medegenomen werden naar Rusland, en die woonden ook in Wannsee. Dat waren allen Nederlanders, die niet terug wilden naar Nederland, allemaal N.S.B.-ers. Enigen daarvan zijn direct in Duindorp, enz. gekomen, dus zij wilden niet terug naar Nederland. Die gingen bijv. naar Russische commandanten en verzochten in Berlijn te mogen blijven. Later in Rusland, in ons onderzoekingskamp, waar wij maandenlang waren, wensten zij in Rusland te blijven. Allen hadden zij een grote sympathie voor Rusland, dat zijn allen Nederlanders geweest, die niet meer naar Nederland wilden. Mij is natuurlijk gevraagd of ik *Bras* kende en of hij medewerker van mij was, enz., en natuurlijk heb ik die mensen niet in bescherming genomen. De andere Nederlanders, „de kleine nazi's”, zoals de Russen hen noemden, werden toen naar Nederland teruggestuurd. Die werden dan dadelijk als zij aan de grens kwamen, reeds op voorschrift van Brussel, extra goed opgeborgen. Voor mij was het natuurlijk zo, dat ik de Russen eerst verdacht voorkwam. „U hebt de beschermingsbrieven gemaakt” zeiden zij, want ik was de enige, die er nog met goede „Ausweise” aanwezig was en ik gaf mij uit als secretaresse van het gezantschap, wat ik ook was. Dat was natuurlijk voor mij zeer onaangenaam. In Rusland, in Moskou, in het onderzoekingskamp, werd ik ook eerst behandeld alsof ik de mensen onderdak gebracht had. Toen kon ik echter, God zij dank, alles precies duidelijk maken en de Russen geloofden mij, want ik was met mijn kind, en mijn kind was nog van Duitse nationaliteit, en ik kon bewijzen, dat ik met een Jood getrouwd geweest was, dat ik Joodse familie had in Amerika, enz., en toen geloofden mij de Russen volledig. dat ik de mensen niet onderdak gebracht had. Het is echter een grote schuld, vooral ten laste van de leider van de Nederlandse afdeling. Die is nog voor zijn verdiensten, voor zijn werk, zeer geëerd door de Nederlandse Regering. Hij ging uit persoonlijke overwegingen weg, vrijwillig, en bekommerde zich in het geheel niet meer om hetgeen er in het gezantschap gebeurde.....

De **Voorzitter**: Dat hebt u de vorige keer ook allemaal verteld. Dat zijn allemaal dingen, die wij al eens eerder van u gehoord hebben. Het is niet nodig, dat u dat nog eens herhaalt.

A. Ja, ik wilde dat alleen maar doen, omdat mij gevraagd werd, wat die Nederlandse medewerkers eigenlijk gedaan hadden.

De **Voorzitter**: Dat hebt u de vorige keer ook al verteld en het is niet nodig, dat u het twee keer vertelt. Van één keer weten wij het ook wel. Ik geloof, dat het nu genoeg geweest is. Heeft een van de heren nog iets aan mevrouw *Schot* te vragen?

7649. De heer **van Dis**: Ja, ik had dit willen vragen. U hebt gezegd, dat er brand geweest is in het gebouw, waar u werkzaam was...

A. Ja, Rauchstrasse 10, in het gezantschapsgebouw, dat is door bombardement volkomen verwoest.

7650. De heer **van Dis**: Door bombardementen?

A. Op de 22ste en 23ste November 1943.

7651. De heer **van Dis**: Maar ik heb ook gelezen, dat de heer *Millenaar* nalatig geweest is met het opbergen van bepaalde stukken; maar had hij dat dan kunnen voorkomen?

A. De brandkasten waren beschadigd. Die lagen toen op het puin en werden geopend. Er kwamen mensen met apparaten. Er waren toen ongeveer vier brandkasten; ik weet het niet precies. Deze kwestie is ook in Stockholm besproken.

De brandkasten, die de Zweedse leden van het personeel boven hadden, waren met dienststukken, enz., gevuld. De andere werden geopend en toen kwamen de dingen er uit; al deze dingen waren onbeschadigd.

7652. De **Voorzitter**: Wat kwam er toen uit die brandkasten?

A. Zijden ondergoed, drankflessen en koffie. De dames gingen met hun zijden ondergoed weg en lachten, dat zij niets kwijtgeraakt waren. Ik vond het zo verschrikkelijk, dat zij zich er over verheugden, dat dit alles onbeschadigd was. Mevrouw *van der Kroon* had geld in de brandkast en zei, dat het een beetje verschroeid was, maar dat het nog omgewisseld kon worden, en zij verheugden zich er over, dat zij haar bezittingen daar weer terugvonden, de dingen, die zij daarin hadden. De brandkasten waren onbeschadigd en werden toen ongeveer in December opengemaakt: Daarvoor kwamen vakmensen, handwerkers, die dat deden.

De **Voorzitter**: Misschien wil de heer *Schmal* nog iets aan mevrouw *Schot* vragen?

7653. De heer **Schmal**: Ja, als ik mevrouw goed begrijp, komt haar verklaring onder meer hierop neer, dat in de allerlaatste fase van de oorlog de heer *Millenaar* zijn post heeft verlaten, zonder behoorlijk orde op de zaken te stellen.

A. Ja, dat ook.

7654. De heer **Schmal**: Verklaart u dat?

A. Ja, dat verklaar ik, dat zeg ik. Hij heeft zijn post verlaten. Hij was de chef van de Hollandse afdeling.

7655. De **Voorzitter**: Is dat op de 12de April gebeurd?

A. Hij is midden April met de anderen naar Stockholm vertrokken.

7656. De **Voorzitter**: Ja, op 12 April. En wanneer was de overgave van Berlijn?

A. De Russen kwamen in Wannsee. Enigen waren daar reeds eind April en begin Mei. Op de eerste Mei werd er nog in **Wannsee** gevochten en in de eerste dagen van Mei waren de Russen in **Wannsee**.

7657. De heer **Schmal**: Dus toen de heer *Millenaar* vertrok, heeft hij toen aan alle medewerkers instructies gegeven? Heeft hij gezegd: „Als ik weg ben, moet je dit of dat doen?”

A. Ach, de heer *Millenaar* bekommerde zich nooit over zulke dingen. Hij bekommerde zich daar zeer weinig om. De heer *Millenaar* was een mens, die door het feit, dat hij in Berlijn gebleven was als kleine bediende bij de afdeling, zich als leider van die afdeling zeer belangrijk vond.

Eigenlijk had niemand respect voor hem als leider van de afdeling, want hij heeft er ook veel te weinig voor gedaan. Hij heeft zich nooit om iets bekommerd. Bij het begin van de oorlog is de heer *Millenaar* gebleven, maar de andere Nederlanders vertrokken. De heer *Millenaar* is met een Duitse vrouw getrouwd, had een eigen woning in Berlijn en door dit alles voelde hij zich de leider, maar hij was niet in staat om een leider te zijn. Bovendien zeiden allen, dat de heer *Millenaar* meer aan zich zelf dacht, alleen aan zijn eigen belang.

De **Voorzitter**: Dat is wel genoeg. Wij beginnen nu niet weer van voren af aan.

A. Ik zou er graag nog iets bij willen zeggen. Toen ik in Stockholm was, werden al deze zaken ook besproken en er zijn nog veel meer andere dingen besproken, die hier niet behandeld zijn, en men zei steeds tegen mij: „Ja, dat is een lastig geval, de heer *Millenaar* had dat moeten weten. Hij is toch Nederlander. Hoe zouden de Zweden dat kunnen beoordelen?” Hoe zouden de Zweden kunnen weten, wat een N.S.B.-er, enz., is en zij waren volstrekt niet Duits-vijandig, dat merkte men aan alles, zoals bij voorbeeld aan de bezoekers en dat zij dit toelieten. Alles werd afgeschoven op de heer *Millenaar*. Hij had dat natuurlijk moeten voorkomen. Hij had kunneti protesteren. Waarom heeft hij dat niet gedaan? Ook de heer *van Pelsler* had kunnen protesteren. Ik heb hem dat zo dikwijls gevraagd. Ik heb voortdurend gevraagd of hij dan niets kon doen. Hij was wat jaloers en zeide: „Hij wil de leider zijn en dan moet hij maar eens iets doen”. Maar hij heeft nooit iets gedaan.

De **Voorzitter**: Dank u voor uw mededelingen, mevrouw *Schot*.

Ik sluit het verhoor.

J. E. SCHOT — MELCHIOR.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

SCHMAL.

GERRETSEN, *griffier*.

zilveren
 eschot
 -en

ZITTING VAN WOENSDAG 21 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: b, c, d, e, l en m.

Verhoor van

Mr. GERARD ADOLF BOON,

oud 65 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
 advocaat, oud-lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Hij legt de eed af als getuige.

9171. De **Voorzitter**: Waar was u ten tijde van het uitbreken van de oorlog?

A. In den Haag.

9172. De **Voorzitter**: Wat is er toen verder met u gebeurd? Bent u vrij spoedig in Londen terechtgekomen?

A. Ik had Zondag een waarschuwing gekregen van een vriend op de Engelse legatie, die wegging en zeide, dat ik niet bepaald vriendelijk behandeld zou worden. Ik was in de „Essener Zeitung” speciaal gesignaleerd. Toen ben ik, toen de Duitsers vlak bij den Haag waren, weggegaan en is het mij nog gelukt met een pont over te gaan naar Rozenburg en Hellevoetsluis en daar heb ik 's nachts een bootje kunnen krijgen om over te steken. Ik ben dus in de nacht van Dinsdag overgegaan.

9173. De **Voorzitter**: Bent u alleen of met uw gezin gegaan?

A. Neen, mijn vrouw en zoon waren mee. Die zouden me alleen maar brengen met de auto en terugkeren, maar we waren beschoten door in het veld liggende parachutisten, daarom drong ik er op aan, dat zij mede zouden gaan naar de overkant.

9174. De **Voorzitter**: Dus in de avond van de 14de bent u al scheep gegaan?

A. Ja, nu ja „al”, het was toen al Dinsdagavond.

9175. De **Voorzitter**: Ja, maar u bent Dinsdagmiddag uit den Haag weggegaan?

A. Ja, na de overgave.

9176. De **Voorzitter**: Met dat „al” bedoel ik, dat he: u gelukt is om nog dezelfde avond scheep te gaan.

A. Ja.

9177. De **Voorzitter**: En wanneer bent u in Londen aangekomen?

A. Ongeveer een dag of 4 later, dus ongeveer de 19de Mei.

De nos. 9178 t/m 9196 hebben betrekking op de punten b, c, d en e van het Enquêtebesluit.

9197. De **Voorzitter**: Zoals het ook in Nederlandsch-Indië was gebeurd?

A. Ja, zij werden geïnterneerd op Bonaire. Ik was kort daarvoor in Curaçao. Er is toen voorgesteld, het waren mensen, waar de Duitsers overigens niets aan hadden, deze uit te wisselen tegen Joden in Nederland. Er zijn meer verzoeken gedaan. Maar er werd nooit op ingegaan, Ik herinner mij o.a. een voorstel van mr. *Broches* in New

York. Er werd door de Regering geantwoord, dat Joden niet anders behandeld konden worden dan andere Nederlanders, die in dezelfde positie waren, zodat er onvoldoende werd ingezien, dat de Joden, dat kon ten slotte een kind begrijpen, al voorzag niemand, dat het zó erg zou lopen, in een uitzonderlijk ellendige positie waren. En een ander punt, waar unaniem klachten over waren, is dit. Wij hebben een aantal jonge mensen gehad in het legioen, die met groot gevaar uit Nederland kwamen over Frankrijk, over Spanje, soms zelfs over Helsinki-Tokio, om in het legioen dienst te nemen en die kwamen alle week-ends uit Guelph en Stratford bij ons in Toronto, iedere week een stuk of vier. Ik geloof, dat er een rapport is over de manier, waarop zij door Frankrijk en Spanje zijn gekomen, en de hulp is wel heel droevig geweest. De manier, waarop zij herhaaldelijk door de Nederlandse representanten zijn ontvangen, waarbij er soms gelegd werd, wat komen jullie eigenlijk doen, was maar liever in Holland gebleven, was nu niet bepaald opwekkend voor mensen, die hun leven voor hun land gewaagd hebben, maar dat zal u nog wel blijken uit een rapport, want ik heb gehoord van een paar van die jongelui, dat er een rapport daarover is samengesteld.

9198. De **Voorzitter**: Dit is ook een speciaal onderwerp, dat door de commissie apart behandeld wordt. U hebt dus een aantal van deze mensen zelf gesproken?

A. Ja, tientallen.

9199. De **Voorzitter**: Heeft u ook wel eens jongelui gesproken, die vonden, dat zij behoorlijk behandeld waren? Goed voortgeholpen waren?

A. Door enkelen, b.v. de heer *Jacquet*, Nederlands consul, door de bekende *Sally Noach*, die later door H.M. de Koningin is ontvangen. Ook deze heeft tal van mensen geholpen.

9200. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Als hoedanig was deze laatste daar?

A. Die zat er op eigen initiatief, maar hij wierp zich zelf op als vice-consul of iets dergelijks, hij scheen een grote débrouillard te zijn. Men heeft hem later verweten nonchalant met geld te hebben omgesprongen, dat zal wel en dat moest wel om Fransen om te kopen, maar hij heeft in ieder geval veel mensen geholpen, evenals *Jacquet* in Toulouse. En er waren ook vluchtelingen, die zeer te spreken waren over de heer *Kolkman*, vice-consul daar. Deze was een oud-journalist, of hij werkelijk consul was, weet ik niet.

9201. De **Voorzitter**: In welke plaats was dat?

A. Ik meen Perpignan, maar in ieder geval, over het geheel waren alle mensen, niet alleen degenen bij het legioen, maar ook de anderen, vol klachten over de slechte steun van de Nederlandse vertegenwoordigers, bij doortocht door Frankrijk en Spanje. Daar werd men veelal in het bekende kamp Miranda bij Madrid gebracht en een aantal is er uil gered door Engelse autoriteiten, maar onze vertegenwoordigers in Spanje schijnen ontzettend weinig gedaan te hebben.

9202. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: En in Portugal ook, zegt men.

A. Ik ben op mijn doorreis een dag of tien in Portugal geweest, maar ik kan niet zeggen, dat de toon van onze gezant bepaald opwekkend was. Ik heb toen op de verjaardag van de Koningin een felle redevoering gehouden en die wilde hij van te voren inzien en matigen. Ik heb gezegd, dan houd ik die rede niet, ik wil ze houden zoals ik ze heb opgesteld.

9203. De **Voorzitter**: Waar heeft u die rede gehouden?

A. In Lissabon, in de Engelse kerk. Baron *van Boetzelaer*, de tegenwoordige Minister van Buitenlandse Zaken, die juist naar New York ging, was o.a. aanwezig.

9204. De **Voorzitter**: Het was dus ter gelegenheid van een bijeenkomst van Nederlanders aldaar?

A. Ja, ik schat een 4 tot 500 Nederlanders, die daar waren, en over het algemeen in een enorme angststemming waren.

9205. De **Voorzitter**: Daar waren dus ook een aantal aangespoelden onder?

A. Ja, bijna allemaal, er zaten op dat moment, dat was het tragische, vooral in Estoril bij Lissabon honderden Nederlanders, grotendeels Joden natuurlijk, die iedere dag gingen naar het Panama-consulaat, naar het Cuba-consulaat, dan naar dat van Honduras, de hemel weet waar, om maar weg te kunnen komen, omdat ieder moment ook daar de inval dreigde. We kunnen het ons nu niet meer zo voorstellen, maar toen scheen nabij, dat de Duitsers door Spanje zouden gaan en het leger van Portugal zouden zij natuurlijk zo overhoop lopen en dan waren die mensen allemaal in de val, dus trachtten zij, waarheen dan ook, weg te komen. Ik heb in Londen nog voorgesteld om een boot te charteren om die mensen te brengen naar een van onze overzeese gebiedsdelen, omdat zij daar in groot gevaar waren. Maar er is niets van gekomen, omdat het zo grote kosten met zich bracht en grote moeite om een boot te charteren. Het is ten slotte prachtig afgelopen, want Portugal is er buiten gebleven. 11 September ben ik doorgedaan naar Canada. Ik ben in November 1944

in Londen teruggekomen. Ik meende, dat de bevrijding van ons land eerder zou komen. Toen heeft de Minister van Sociale Zaken mij gevraagd om de repatriëring op mij te nemen van Nederlanders in de door de Russen bezette gebieden, wat natuurlijk met grote moeilijkheden gepaard ging, omdat de Russen nu niet bepaald meewerkten om ons door te laten en te helpen. Ik ben toen verder doorgedaan naar Praag, Boedapest, Breslau, Krakau, enz. en mijn missie was eind 1946 beëindigd, maar dat heeft hier niets mee uit te staan.

De **Voorzitter**: Wel, mijnheer *Boon*, als u aan het eind van uw relaas bent gekomen, dank ik u voor de inlichtingen, die u ons wel hebt willen verstrekken.

A. Het spijt mij, dat ik u niet meer heb kunnen inlichten, maar ik heb slechts een klein gedeelte van nabij meegemaakt.

Het verhoor wordt gesloten.

G. A. BOON.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 13 MEI 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Hoogcarpsel, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *k*, *l* en *m*.

Verhoor van

JAN MARIE FEHMERS,

oud 31 jaar, wonende te Londen, referendaris in tijdelijke dienst, verbonden aan het Agentschap van het Ministerie van Financiën te Londen, een onderdeel van de Nederlandse Ambassade aldaar.

Hij legt de eed af als getuige.

11330. De **Voorzitter**: Uit uw oproep weet u wel ongeveer, waarover wij u gaarne zouden willen spreken. Het onderwerp is nogal erg ruim geformuleerd; u kunt er zowat alles onder rangschikken, wat u sedert uw verblijf te Londen, sedert uw komst aldaar, hebt meegemaakt. Waar was u toen Nederland in de oorlog kwam?

A. In Nederland.

11331. De **Voorzitter**: Wanneer bent u te Londen gekomen?

A. Ik ben weggegaan uit Nederland in Augustus 1943; ik ben eind Augustus 1943 aangekomen in Spanje. Ik heb daar het gebruikelijke verblijf gehad in gevangnissen en wat dies meer zij en ben in April 1944 in Londen aangekomen en direct verbonden aan het Ministerie van Financiën.

11332. De **Voorzitter**: Wanneer bent u hier weggegaan?

A. In Augustus 1943.

11333. De **Voorzitter**: Dus u hebt van Augustus 1943 tot April 1944 werk gehad om van hier naar Londen te komen?

A. Ja.

11334. De **Voorzitter**: Hebt u in Spanje ook te maken gehad met het gezantschap?

A. Inderdaad, en het consulaat

11335. De **Voorzitter**: Was toen de heer de *Bruyn Tengbergen* nog consul?

A. De heer de Bruyn Tengbergen was nog consul, ik meen een maand, nadat ik aankwam.

11336. De **Voorzitter**: Hebt u daar nogal aangename ervaringen opgedaan?

A. Ze waren niet al te prettig moet ik bekennen, zij het ook niet in het begin. Ik ben over de grens gekomen en geïnterneerd in Irun bij de grens. Ik heb van daar getelegrafeerd naar Madrid, dat ik aangekomen was, en toen is inderdaad binnen een dag iemand gekomen van Madrid — die op dat ogenblik reisde door Noord-Spanje — om mij uit die gevangenis weg te halen. Toen ben ik naar Madrid gegaan en daar bleek de mogelijkheid om spoedig legaal weg te komen uiterst gering en ik ben toen met de groep *van Stolk*, u waarschijnlijk wel bekend, naar Portugal gegaan. Wij zijn aangehouden, aan de grens, dus nog op Spaans gebied, door Spaanse troepen.

11337. De **Voorzitter**: Waren dat militairen?

A. Ik denk, dat u ze het best met marechassees kunt vergelijken. Wij hebben eerst een wrek gezeten in een gevangenis in Badajoz, daarop een maand in de gevangenis in Madrid en daarop 2 maanden in het concentratiekamp Miranda.

11338. De **Voorzitter**: Waar was die eerste gevangenis?

A. In Badajoz, een plaats aan de grens. Door bemiddeling van het consulaat ben ik tegen Kerstmis 1943 vrijgekomen.

11339. De **Voorzitter**: Dat was natuurlijk niet plezierig. Toen u daareven zei, dat het onaangenaam was, bedoelde u daarmee inderdaad, dat het onplezierig was in de gevangenis te zitten of bedoelde u daarmee, dat u vond, dat u onaangename ervaringen had opgedaan bij het Nederlandse consulaat en gezantschap?

A. Zeker niet de eerste tijd. Toen na de terugkeer weer naar Madrid, wij dus in dat laatste concentratiekamp zaten en even daarvoor in de gevangenis in Madrid, was mijn persoonlijke indruk, dat het consulaat niet zeer actief was om deze after all vrij grote groep — het ging om etn man of veertig, en het moest van belang zijn om die ten spoedigste uit Spanje weg te krijgen — er uit te halen.

11340. De **Voorzitter**: Was de heer *de Bruyn Tengbergen* nog consul?

A. Er was in ieder geval een waarneming voor.

11341. De **Voorzitter**: Weet u ook wie dat was?

A. De heer van Panhuys nam de zaken van het consulaat op zich. Van Panhuys heeft ons ook bezocht in Miranda. Dit bezoek vond plaats eind November. Er was een vertegenwoordiger van de Regering, die zich speciaal bezighield met het halen van personen uit gevangnissen en verwante werkzaamheden, een zekere heer Davids, die mijns inziens voortreffelijk werk heeft gedaan.

11342. De **Voorzitter**: Waar was hij werkzaam?

A. Hij was verbonden aan het gezantschap in Madrid, maar in welke verhouding is mij tot op heden niet bekend. U zult zijn naam in de stukken zeker tegenkomen.

11343. De **Voorzitter**: Maar dat u bepaald op een onaangename wijze werd behandeld, kunt u niet zeggen?

A. Zeker niet op een onhoffelijke wijze. Totaal niet. Het lijkt mij, dat een iets groter activiteit er toe had gestrekt om personen uit gevangnissen te houden. Ik kan me aan de andere kant dat wel voorstellen. Consulaten en gezantschappen zijn op normale, niet-oorlogswerkzaamheden ingesteld. Als men nu posten als Madrid, als Lissabon, als Bern ineens voor opdrachten gaat plaatsen, waar ze ten enenmale niet voor geëquipeerd zijn, is het onvermijdelijk, dat er fouten gebeuren. Bovendien moet men misschien in een dergelijk land met middelen werken, die in ons land nauwelijks veroorloofd zijn. In Spanje doet men veel voor gevulde portefeuilles onder het vloeiblad, wat men als Nederlander, thuis, niet waagt te doen, te recht. Maar in zo'n land is dit usance, en het bespaart per saldo ook geld, want het onderhoud van dergelijke grote groepen Nederlanders in het buitenland heeft ook fortuinen gekost.

11344. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat u meende, dat, wanneer iets meer actief was opgetreden, het misschien wel beter zou zijn gegaan en dan was men misschien wat spoediger uit de gevangnissen geweest?

A. Ja.

11345. De **Voorzitter**: Hebt u enige feitelijke grondslagen voor die mening?

A. Ik kan u ter adstructie hoogstens zeggen, dat, toen wij in het concentratiekamp Miranda zaten, na een maand ruim de heer van Panhuys van uit Madrid zich naar het concentratiekamp heeft gegeven, iets, dat misschien — ik weet niet wat de verdere werkzaamheden van de heer van *Panhuys* waren — eerder had kunnen gebeuren. In ieder geval leidde dit er toe, dat de aanwezigen in dat kamp ontsteld waren over de moeite, die het consulaat of het gezantschap in Madrid had in het vestigen van contact met groepen, die ondergebracht waren in het kamp.

11345. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u met „vestigen van contact”? Een bezoek brengen om met ze te praten?

A. Ja. En daar ter plaatse te overleggen, omdat dit de enige manier was om de weg te vinden om uit het kamp te komen. Zaken, die alle alleen ter plaatse zijn na te gaan natuurlijk, omdat men ze niet op een afstand kan regelen. De afstand van Madrid tot Miranda is toch nog altijd iets van 5 à 10 uur sporen.

11347. De **Voorzitter**: Dat ligt toch bij de Pyreneeën?

A. Neen, Miranda ligt ongeveer op een derde, maar de treinen in Spanje rijden niet te snel.

11348. De **Voorzitter**: U kunt ons geen bepalde feiten noemen, die zouden kunnen worden gerangschikt onder het begrip „tekortkomingen”?

A. Neen, uitdrukkelijk niet. Dat wil ik graag onderstrepen. Het enige is, dat mijn indruk was, en dat was een indruk, die ik, geloof ik, met de meesten deelde, dat het apparaat voor de bijzondere omstandigheden niet voldoende was geëquipeerd. Iets, dat niet te voorkomen was geweest natuurlijk; vóór de oorlog ook niet.

11349. De **Voorzitter**: Is het ook niet b.v. zó geweest, dat er niet genoeg geld was om u aan wat meer eten te helpen of de inhoud van uw portefeuilles te verzorgen?

A. Keen, dergelijke dingen werden voortreffelijk gedaan, ten minste in de tijd, dat ik er was. Toen was de oorlog al drie jaar aan de gang, dus het is mogelijk, dat er vóórdien andere toestanden waren, maar ik heb op dit gebied niet het minste te klagen.

11350. De **Voorzitter**: Dacht men in het algemeen zo over dit punt?

A. Degenen, die vóór mij in Spanje geweest waren, niet; degenen, die met mij in Spanje waren omtrent dit zelfde tijdstip, wel. Ik kan hierbij voegen, dat juist in die zomer pas eigenlijk de grote stroom uit Holland is gekomen, toen waren de wegen bekend: de Zomer 1943.

11351. De **Voorzitter**: O ja, dat wist ik niet. Zijn dat grote aantallen geweest?

A. Dat was het jaar met de grootste overtochten. Toen zijn er ook, via de aanwijzers van de weg, die ik ook genomen heb, ongeveer vijftig man de Pyreneeën overgegaan in verloop van 6, 7 weken tijd.

11352. De **Voorzitter**: Hoe bent u toen ten slotte uit Spanje weggekomen?

A. Wij zijn eerst uit dat krimp door bemiddeling van het gezantschap of het consulaat bevrijd, toen naar Madrid gegaan en daarop op legale manier, met visa, uit Spanje weggekomen; dat was eind Januari.

11353. De **Voorzitter**: In Portugal wilden ze u ook niet hebben?

A. In Portugal stond men niet toe om lang in Lissabon te blijven, dus was Portugal een doorreisland. Wij hadden visa voor ik meen 2 x 24 uur, en zonder Lissabon gezien te hebben, ging de trein langs Lissabon naar Zuid-Portugal. In een haven in het zuiden lag een bootje klaar om deze groep, het waren allen bij elkaar een honderd personen, naar Gibraltar te brengen. In Gibraltar hebben wij nog 4 weken gezeten — wat te veel is voor een dergelijk oord — alvorens naar Londen te kunnen gaan.

11354. De **Voorzitter**: Hoe bent u toen naar Lonaen gekomen?

A. Met een Engels troepenschip van uit Gibraltar naar Liverpool.

11355. De **Voorzitter**: Dus de ruimte op dat troepenschip was verkregen door besprekingen, waarschijnlijk in Londen, met de Nederlandse Regering?

A. Met de Engelsen, ja. Of in Londen of door besprekingen in Gibraltar of door besprekingen in Lissabon, dat weet ik niet.

11356. De **Voorzitter**: Is er iemand met u meegereisd naar Gibraltar, die bij de besprekingen, die u toen gevoerd hebt, aanwezig was?

A. Neen, dat was allemaal geregeld vóórdat wij op weg gingen. En als ik mij goed herinner, was het zo, dat de afspraak in Gibraltar was, dat de gelegenheid werd afgewaait tot de Britten plaatsruimte op hun troepenschepen konden missen.

11357. De **Voorzitter**: Was die regeling wel goed?

A. Ja, dat liep schitterend.

11358. De heer **Hoogcarspel**: U zei, de eerste keer bent u aangehouden aan de Portugese grens door Spaanse marechaussees en u bent teruggevoerd. Was het niet mogelijk geweest, dat u toen op legale wijze reeds naar Portugal was gegaan? Had men daar toen niet voor kunnen zorgen?

A. Door 2 of 3 maanden te wachten, dat was de gebruikelijke termijn vóórdat die visa werden afgegeven, zou dit wel gekund hebben. Nu was het zo, dat in sommige gevallen de visa over de toonbank, bij wijze van spreken, werden gegeven. Daar waren speciale agenten voor in Madrid, verbonden aan het gezantschap, die contact met de Spanjaarden hiertoe zochten. Met name werd het contact gezocht in die gevallen, waar waarschijnlijk de dienst er belang bij had, dat die zeer snel doorgingen. Het was echter geen gewoonte, dat die bijzondere weg werd gekozen, en vandaar, dat het verstrekken van de visa zo lang duurde. De eerste keer ben ik gegaan op verantwoording van de groep van *Stolk* en deze groep werd, zoals u weet, gesteund door het Ministerie van Binnenlandse Zaken met Oorlog samen. Zij werkte dus min of meer naast het consulaat, wat aanleiding heeft gegeven tot allerlei moeilijkheden met de heer Maas *Geesteranus*.

11359. De **Voorzitter**: Dus omdat het zo lang duren zou en u liever die 2 of 3 maanden niet wou verliezen, hebt u die andere weg gekozen?

A. Ja, ik werd daarvoor op zekere avond in mijn hotel te Madrid opgebeld, vrij kort nadat ik er was aangekomen. Dat moet zeker kort geweest zijn, want ik kwam de dag vóór Koningsdag, meen ik, in Madrid, dat was dus 30 Augustus, en de clandestiene poging is gewaagd op 10 of 13 September, daar wil ik van af zijn. Dus snel na mijn aankomst werd ik opgebeld met de mededeling: „Als u wacht, dan duurt het nog lang voordat u wegwikt; er is daarnaast een minder officiële organisatie, die u over de grens kan helpen, wilt u daarmee meegaan?” Dat heb ik toen geaccepteerd onder het motto: „Een grens meer of minder clandestien, dat doet niet zoveel ter zake.” Het begin van de tocht was voortreffelijk georganiseerd. Er werd gewerkt met een Spaanse legerauto, met Spaanse officieren aan het stuur, waarvan in elke provincie de nummerborden weer werden verwisseld, gelijk dat alles betaamt. Er was blijkbaar een bericht niet doorgelopen bij de Portugese grens, waar de gidsen zouden aangetroffen worden, en toen hebben wij daar na aankomst, 10 uur 's avonds, gewacht tot in de loop van de volgende middag, waarop wij werden aangehouden. Ik had inmiddels voorgesteld, en met mij velen, dat wij zouden proberen clandestien de grens over te lopen. Die grens was maar een paar kilometer van ons af. Het leek mij, dat die overtocht mogelijk was geweest, maar de heer van *Stolk* hield vol, dat dit transport onder militair commando stond en dat dus niemand op eigen initiatief mocht overgaan.

11350. De **Voorzitter**: Wie was de militaire commandant?

A. Op dat ogenblik de heer van *Stolk*, en als ik het wel heb was zijn secundus de heer *Siedenburg*. Hij woont in Amsterdam. De derde wezt ik niet tot mijn spijt.

11361. De **Voorzitter**: En waren dit ook in werkelijkheid militairen?

A. De heer *van Stolk* was, geloof ik, vaandrig in werkelijkheid en de heer *Siedenburg* was in ieder geval eerste-luitenant.

11362. De **Voorzitter**: En hebt u ook gedurende uw verblijf in verschillende plaatsen in Spanje nog iemand ontmoet, die *Rodrigues Lopes* heette?

A. Neen, ik heb zijn naam wel gehoord. Maar, als ik mij goed herinner, moet hij vóór mij in Spanje vertoefd hebben.

11363. De **Voorzitter**: Maar u weet uit eigen wetenschap niets van hem af?

A. Neen, er zweeft vaag iets in mijn gedachten omtrent die naam, maar ik weet er verder niets van af.

11364. De **Voorzitter**: U bent toen in April 1944 in Londen aangekomen uit Gibraltar?

A. Ja.

11365. De **Voorzitter**: Waar hebt u zich toen gemeld?

A. Om te beginnen, is er het intelligente-onderzoek van de Britse instanties geweest, toen een betrouwbaarheidsonderzoek van het Nederlandse consulaat te Londen en daarop heb ik mij gemeld bij het Ministerie van Oorlog, met de bedoeling om in militaire dienst te treden. Ik werd die zelfde dag afgekeurd en kreeg toen een oproep voor Financiën en voor Handel en Nijverheid, waarvan ik per saldo Financiën heb gekozen. Toen ben ik bij Financiën aangesteld, eerst als assistent van de heer *de Gaay Fortman*, die u misschien wel van naam kent; hij is overleden. Hij is naderhand geworden directeur van het „Netherlands Office of Relief and Rehabilitation" in Londen. De heer *de Gaay Fortman* is na deze benoeming weggegaan bij Financiën, daarna ben ik assistent geworden van de heer *van Asch van Wijck*.

11366. De **Voorzitter**: Die was secretaris-generaal in Londen?

A. Ja. De heer *van Asch van Wijck* heeft mij daarop in September aangesteld als hoofd van de afdeling Beheer van Nederlandse Eigendommen, een afdeling, die zich met custodian-zaken bemoeide. U weet, dat de Nederlandse eigendommen in Engeland alle door Custodian of Enemy Property zijn geblokkeerd. Daarnaast moest ik assistentswerkzaamheden voor hem waarnemen, waar des te meer aanleiding toe was, omdat zijn eigen staf eigenlijk totaal verdwenen was naar het Militair Gezag, zodat er niet al te veel krachten meer over waren. In het voorjaar 1945, Februari of begin Maart, is de heer *van Asch van Wijck* overleden. Toen is de heer *Wijers* waarnemend secretaris-generaal geworden; op het ogenblik is hij consul in Kopenhagen.

11367. De **Voorzitter**: U bent begonnen met te vertellen over die twee onderzoeken naar uw betrouwbaarheid. Eerst door de Engelsen en toen door de Nederlandse autoriteiten. Geschiedde dat Engelse onderzoek in de vorm van wat men noemde de „Patriotic School"?

A. Ja, de Patriotic School was de naam van een instituut. Het heette eigenlijk „The Royal Victorian Patriotic School".

11368. De **Voorzitter**: Het was dus een bestaande school?

A. Het was een bestaande school. Zij was eigenlijk bestemd voor de wezen van marinepersoneel en gesticht in de Victoriaanse tijd. Het was een oud kostschoolgebouw.

11369. De **Voorzitter**: Juist, en dat werd gebruikt voor dit doel?

A. Ja.

11370. De **Voorzitter**: En toen bevonden zij u daar betrouwbaar en stuurde men u verder naar het volgende adres?

A. Ja, dat was op Eton Square. Ik geloof, dat het een onderdeel van het consulaat was. Wie daar aan het hoofd stond, weet ik niet. De bedoeling was ten eerste: de betrouwbaarheid te testen, voor zover het nodig was, want het Britse onderzoek was vrij grondig, kan ik u verzekeren. Ten tweede, om inlichtingen uit bezet gebied te verkrijgen.

11371. De **Voorzitter**: Hoe testte men u op betrouwbaarheid?

A. Door ondervraging omtrent de reishistorie. De praktijk schieen uit te wijzen, dat, als het betoog niet helemaal klopte — wat opgecheckt kon worden aan de verhalen van anderen, omdat ieder wel op zijn reis velen heeft ontmoet —, dit in de loop van het betoog tot uitdrukking moest komen. Eigenlijk hetzelfde systeem als de Britten toepasten.

11372. De **Voorzitter**: Werden er dikwijls mensen gevonden, die aan die eisen niet voldeden, die dus niet betrouwbaar werden geacht?

A. Mij niet bekend.

11373. De **Voorzitter**: Weet u ook niet, wat zij met de mensen deden, wanneer zij onbetrouwbaar waren?

A. Ja, de weinige gevallen, die voor zouden zijn gekomen, vóórdat ik er was (wanneer het een geval van landverraad was of als er aanleiding was om spionage te vermoeden), werden overgeleverd aan de Britse instanties, die zorgden voor desnoods het ter dood brengen. Het moet in nog een paar andere gevallen voorgekomen zijn, dat men in een gevangenis werd opgesloten. Het kwam niet zo snel voor, dat iemand met laakbare bedoelingen helemaal tot Londen komt. Het kan natuurlijk het geval geweest zijn met de degenen, die over zee gekomen zijn, recht toe recht aan. Maar de anderen kozen waarlijk niet deze moeilijke omweg over Spanje, om dan in Spanje eventueel aangehouden te worden, want daar moest ieder zich ook wenden tot de Britse autoriteiten, en ik neem toch aan, dat in twijfelgevallen de Britten in Madrid de mogelijkheid hebben gehad door verbinding met Nederland verder na te gaan wat voor vlees zij eigenlijk in de kuip hadden.

11374. De **Voorzitter**: Waren er dan ook gemakkelijker wegen?

A. De weg naar Engeland over zee is de meest voor de hand liggende weg. Ik heb het zelf ook een paar jaar lang geprobeerd om over zee te komen, waaruit kan blijken, dat dit in de praktijk eigenlijk de moeilijkste weg was, omdat men de haven niet uitkwam.

11375. De **Voorzitter**: Maar ik dacht, dat u zoëven zei, dat er een gemakkelijker weg was, terwijl dit eigenlijk een heel moeilijke was?

A. Ja, het is de omweg, maar voor degenen, die de haven uit konden komen, wat natuurlijk spionnen zonder meer kunnen, is de weg over zee de gemakkelijkste.

11376. De **Voorzitter**: Wanneer men nu niet betrouwbaar werd bevonden door de Engelsen of door de Nederlanders, dan, zegt u, gebeurde het in niet ernstige gevallen, dat ze in de gevangenis werden geworpen. Hebt u ook daarbij in dit verband wel eens gehoord van het kamp op het eiland Man?

A. Ja, inderdaad.

11377. De **Voorzitter**: Wie gingen daar dan heen?

A. Degenen, van wie men het vermoeden had, dat zij niet helemaal betrouwbaar waren, althans waarvan de verhalen niet klopten. Van mijn tijdgenoten zijn daar alleen geweest, voor zover mij bekend, de heren *Driebeek* en *Fruin*. Zij zijn een paar maanden op het eiland Man geweest.

11378. De **Voorzitter**: En wat hadden die dan voor verkeerde dingen gedaan?

A. Zij waren, geloof ik, over de grens getrokken in tegenwoordigheid van iemand, die niet vertrouwd werd. Dat was voldoende aanleiding. Ik kan mij voorstellen, dat de Engelsen liever het zekere voor het onzekere namen.

11379. De **Voorzitter**: Dus hebben de Engelsen dat gedaan?

A. Ja.

11380. De **Voorzitter**: Dat ging niet op Nederlands initiatief?

A. Neen.

11381. De **Voorzitter**: Werd er ook wel eens iemand na Nederlands onderzoek naar Man gestuurd?

A. Dat kan ik u niet zeggen.

11382. De heer **Hoogcarspel**: Maar als ik u goed begrijp, bent u ook in Madrid getest?

A. Wat er in Madrid precies gebeurde, bij dat visa-onderzoek, weet ik niet. Inderdaad ben ik in Madrid ondervraagd. Maar het was een heel summiere ondervraging van de Engelsen, die, geloof ik, niet voldoende aanleiding gaf om daaruit conclusies te trekken.

11383. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens van Nederlanders gemerkt, dat ze, in Man opgesloten zijnde, daar nog een langdurige tijd na de oorlog bleven zitten? Zelfs tot na de bevrijding?

A. Dat heb ik alleen gemerkt, doordat wij nog vrij lang betalingen hebben moeten doen; een uitkering van zakgeld en dergelijke, dat liep via Binnenlandse Zaken.

11384. De **Voorzitter**: Zegt u: Zakgeld?

A. Ja, zakgeld.

11385. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk zijn deze gevangenen al gauw weer daar losgelaten.

A. Na vele klaagbrieven naar Londen gestuurd te hebben aan alle Ministeries, die in aanmerking kwamen, zijn de heren *Fruin* en

Driebeek ten slotte losgelaten, maar ik geloof toch, dat ze er nog een maand of drie gezeten hebben.

11386. De **Voorzitter**: Maar wanneer iemand daar nu, laten wij zeggen, gezeten heeft tot Juni 1945, zou dit dan tot zekere gevolgtrekkingen leiden?

A. Gevolgtrekkingen, die ik zeker niet in het openbaar zou willen maken.

11387. De **Voorzitter**: Je kunt dus ook niet zeggen: „Nu, als die man zo lang gezeten heeft, dan zal het wel een verkeerde geweest zijn“?

A. Neen, uitdrukkelijk niet. Het geval „*Driebeek* en *Fruin*“ bewijst dit min of meer al.

11388. De **Voorzitter**: Omdat die ook al zo lang moesten zitten?

A. Ja.

De nos. 11389 t/m 11523 hebben betrekking op punt *k* van het Enquêtebesluit.

J. M. FEHMERS.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

HOOGCARSPHEL.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 18 MEI 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heer Schilthuis, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *k*, *l* en *m*.

Verhoor van

Mr. MAXIMILIEN PAUL LÉON STEENBERGHE,
oud 49 jaar, wonende te 's-Gravnhage,
adviseur van vennootschappen, oud-Minister van Handel, Nijverheid
en Scheepvaart en oud-voorzitter van de Economische-, Financiële-
en Scheepvaart-missie in Amerika.

De **Voorzitter**: Wel, mijnheer *Steenberghe*, wij zullen dus nu de geschorste bespreking van 24 Maart 1948 voortzetten. U zult wel goedvinden, dat wij dat doen onder de werking van dezelfde eed, die u toen heeft afgelegd?

A. Ja.

11765. De **Voorzitter**: Wij waren van plan in overleg met u om in deze bespreking uw werkzaamheden te behandelen, nadat u naar Amerika vertrokken was, en u zelf hebt nog de wens uitgesproken om in het bijzonder iets te zeggen over de pogingen, die zijn aangewend om te komen tot een reliefsysteem.

A. Ja.

De **Voorzitter**: Willen wij dan beginnen met uw werk in Amerika? Afgezien van het reliefsysteem?

A. Die reliefsysteem is een heel korte periode. Ik meen mij te herinneren uit het stenogram, dat ik natuurlijk niet meer bij mij heb en dat door mij in Washington heel vlug is doorgenomen en van daaruit is verstuurd, dat ik daarin heb gezegd, dat de feitelijke reliefsysteem-pogingen in het Kabinet, d.w.z. dat er besluiten zouden zijn genomen, pas hadden plaats gehad na mijn aftreden. Ik heb daar nog over nagedacht en ik had in Amerika de gelegenheid om hier ook over te spreken met dr. *Philipse*, die zowel in Londen als in Amerika mijn medewerker is geweest. Dr. *Philipse* bevestigde mij ook, dat ik in September of October 1941, dat was dus één of twee maanden vóór mijn aftreden, een Nota heb ingediend in het Kabinet over reliefsysteem, speciaal onder de oorlog nog, voor aanstaande moeders en voor kinderen. Die Nota is aangenomen in het Kabinet. Dus dat leek mij wel van belang, dat u dat wist!

11766. De **Voorzitter**: Dus dat was een aanbeveling om te pogen een reliefsysteem tot stand te brengen voor zwangere vrouwen en zogende moeders en kinderen gedurende de oorlog?

A. Ja; ik heb die Nota niet, maar u kunt die ongetwijfeld krijgen. Zij is toen aan alle Ministers rondgezonden, dus zij moet in de archieven zijn, en als ik mij goed herinner, betekende het aannemen van die Nota, dat aan, ik geloof, de Minister van Buitenlandse Zaken daarmede opdracht werd gegeven om deze zaak met kracht zowel bij de Engelsen als bij de Amerikaanse autoriteiten door te zetten. Dat moet zijn geweest in September of October 1941.

11767. De **Voorzitter**: Heeft dat nog gevolgen gehad?

A. Dat is een moeilijk punt voor mij. Ik ben mij bewust, dat ik onder ede sta. De gevolgen heb ik zelf niet meegemaakt. Dat zou u waarschijnlijk bij anderen kunnen informeren. Ik heb vernomen, dat, toen ik eenmaal afgetreden was, er in ieder geval de eerste twee jaar niets gebeurd is.

11768. De **Voorzitter**: De heer *van Stolk* heeft ons gezegd, dat hij zich er veel moeite voor heeft gegeven en hij ook, toen hij naar Europa kwam, één keer besprekingen daarover heeft gevoerd. Herinnert u zich dat nog?

A. Ja zeker, Mijnheer de Voorzitter. Omdat ik heel nauw met de heer *van Stolk* heb samengewerkt.

11769. De **Voorzitter**: Dan weet u dit dus waarschijnlijk ook?

A. Ja.

11770. De **Voorzitter**: Maar hij heeft ons ook wel eens gezegd, dat er speciale weerstanden te overwinnen waren, die zo sterk zijn geweest, dat het niet gelukt is.

A. Ja.

11771. De **Voorzitter**: Er is ons ook wel eens gezegd, dat *Hoover*, die in de eerste wereldoorlog er veel werk voor heeft gedaan, zich nu ook weer moeite heeft gegeven, maar dat dat juist voor President *Roosevelt* reeds een reden was om er weinig voor te voelen, daar hij van *Hoover* niets moest hebben.

A. Dit heb ik gehoord. Ik weet natuurlijk niet, wat de persoonlijke opinies van de heer *Roosevelt* in dit opzicht waren. Maar ik heb dit zelfde gehoord en ook gehoord in deze zin, dat bijv. op onze ambassade in Washington dit als één van de argumenten werd aangehaald om niet te veel op die reliefsysteem aan te dringen. Dat is wel een positief feit.

11772. De **Voorzitter**: Maar voelden zij er daar zelf wel voor?

A. Later misschien wel, Mijnheer de Voorzitter.

11773. De **Voorzitter**: Op de ambassade bedoel ik?

A. Toen men merkte, dat men in Londen werkelijk, mede door het werk van de heer *van Stolk*, ik mag zeggen, ook van mijzelf, zij het dan meer uit de verte, de Koningin hiervan overtuigd had en het toen meer duidelijk werd, dat de hele Regering hierachter stond. Maar dat was pas in 1943.

11774. De **Voorzitter**: Ons is er ook wel eens gezegd naar aanleiding van die opmerkingen over *Roosevelt*, dat dat een ongepaste opmerking was en dat *Roosevelt* daar veel te hoog voor stond om tegen iets te zijn, omdat *Hoover* er vóór was.

A. Persoonlijk geloof ik dat ook, Mijnheer de Voorzitter. Maar hoewel *Roosevelt* inderdaad theoretisch zowel als praktisch een heel grote macht had, werden toch tal van dingen niet door hem beslist. Bij zijn omgeving uit de kring der Democratische Partij kan de overweging betreffende *Hoover* natuurlijk wel een rol gespeeld hebben. Ik persoonlijk geloof ook niet, dat het bij *Roosevelt* een rol gespeeld heeft. Men kreeg heel sterk de indruk, dat de Amerikanen en Engelsen zich achter elkaar verscholen. Als men bij de Amerikanen kwam, dan zeiden ze: „*Churchill* is er tegen" en als je bij de Engelsen kwam, dan zeiden ze: „Wat zou *Roosevelt* willen?"

11775. De **Voorzitter**: Er is ook wel eens gezegd, dat *Churchill* er zeer sterk tegen was.

A. Degene, die ons het meest geholpen heeft, naar ik gehoord heb, maar dat is natuurlijk ook van horen zeggen, die op het eind is ingeschakeld, toen hier in het westen die grote nood was in Holland, dat is generaal *Smuts* geweest van Zuid-Afrika.

11776. De **Voorzitter**: Die geholpen heeft?

A. Ja, hij zou persoonlijk naar *Churchill* gegaan zijn. Dit werd mij verteld in New York, toen ik de laatste keer daar weer generaal *Smuts* op de vergadering van de United Nations ontmoette. Die zou naar *Churchill* zijn gegaan en gezegd hebben: „Wij nemen dit niet in Zuid-Afrika, dat die Hollanders uitgehongerd worden." Dit zou niet de eerste keer zijn, dat generaal *Smuts* ons geholpen heeft.

11777. De **Voorzitter**: Neen, dat niet, maar in Zuid-Afrika was men niet zo erg Hollandsgezind.

A. Maar *Smuts* wel.

De **Voorzitter**: Ja, *Smuts* wel. Veel positiefs kan men er dus eigenlijk niet over zeggen.

Er zijn geen bepaald georganiseerde pogingen van Nederlandse zijde geweest om de zaak tot stand te brengen?

A. Mijnheer de Voorzitter, ik kan u alleen de feiten geven. Ik heb moeizaam in 1941 het zover gebracht, dat deze Nota werd aangenomen. Ik was zelfs de vorige keer vergeten, dat zij aangenomen was. wat te verklaren is door het feit, dat er niets gebeurd was.

11778. De **Voorzitter**: Wat is nu eigenlijk de reden geweest, die men telkens aanvoerde om het niet te doen?

A. Laat ik vooropstellen, dat er in geen enkel opzicht van de tegenstanders van deze hulp gezegd kan worden, dat dit boos opzet of benadeling van het Nederlandse volk of wat dan ook was. Ik zoek het meer in het feit, dat men vooral in het begin nogal erg bang was om bepaalde dingen bij de Engelsen naar voren te brengen. De argumenten waren dan altijd: „je gaat de Duitsers helpen, want tenslotte pikken ze dit in". Als men daartegenover de eis stelde, wat *Hoover* ook altijd gedaan heeft, dat, wilde deze hulp gegeven worden, er toezicht moest zijn. Dit was toen zelfs nog rechtstreeks van Amerikaanse zijde mogelijk, omdat Amerika nog niet in de oorlog was. Bepaald zou moeten worden, dat een tweede zending nooit zou worden verstuurd, tenzij de geallieerde controleurs bericht zouden hebben, dat de eerste zending aan de goede adressen zou zijn aangekomen, resp. onder de Nederlanders zou zijn gedistribueerd. Hiermede was het bezwaar natuurlijk onderwerpen. En dan kwam men, met een m.i. erg gezocht argument, luidende: „Jawel, maar toch help je de Duitsers, want ze kunnen die Nederlanders niet laten verhongeren en dus zouden ze anders hetzij uit hun eigen voorraad hebben moeten geven, hetzij minder ontvangen hebben van wat er in Nederland verbouwd wordt." Maar ook dit laatste was, in Griekenland bij voorbeeld, ondervangen, waarbij wel degelijk voor bepaalde voedingsmiddelen, die als vervanging konden dienen van de voedingsmiddelen, die door Amerika binnen werden gebracht, een uitvoerverbod werd uitgevaardigd, zodat de Duitsers dus die goederen niet konden uitvoeren.

Een grote schok heeft natuurlijk gegeven, ook voor de tegenstanders, het feit, dat ik ook regelmatig uit Amerika gerapporteerd heb, dat wij de schepen volgeladen met voedsel wel naar Griekenland zagen gaan en niet naar Holland.

11779. De **Voorzitter**: Maar de Duitsers hebben hier ook niet geleverd aan ons.

A. Neen, u spreekt nu met een van degenen, die overtuigd voorstander was en alles gedaan heeft om relief te krijgen.

De **Voorzitter**: Ja, bovendien. u spreekt met iemand, die de bezetting hier meegemaakt heeft.

A. Ja, daarom kunnen wij heel goed spreken. Ik probeerde mij zo goed mogelijk in te denken in de toestand van degenen, die het meegemaakt hadden.

11780. De **Voorzitter**: Wat was het standpunt nu eigenlijk van de heer *van Stolk*?

A. De heer *van Stolk* was dezelfde mening toegedaan als ik en toen ik hem heb aangezocht, toen ik nog Minister was in 1940, om voor mij de leiding te hebben van het commerciële gedeelte van het aankoopprogramma voor voedsel en kleding en dekking na de oorlog, heeft hij mij direct gevraagd: „Doet u geen moeite om ook de nood gedurende de oorlog te lenigen"? Waarop ik hem, als een der toekomstige hogere functionarissen op mijn Departement volledig heb in-

gelicht en ik heb gezegd: „Daar ben ik mee bezig, maar dat valt niet mee, noch in eigen kring, noch bij de andere Geallieerden". Toen heeft de heer *van Stolk* gezegd: „Ik zou het wel op prijs stellen, als ik in ieder geval met u kon overeankomen, dat, voor zover dat mogelijk is, mijn taak ook op dat terrein zou liggen. Niet alleen op het terrein van de relief na de oorlog, maar zo mogelijk ook gedurende de oorlog". Ik accepteerde dat natuurlijk gaarne, want zou het lukken, dat ik toestemming kreeg voor relief onder de oorlog, dan lag het voor de hand, dat de Regering daar ook iemand voor zou moeten hebben, die deze relief zou organiseren. Want wij zijn er altijd van uitgegaan, dat Nederland die relief, ook onder de oorlog, zelf zou betalen.

11781. De **Voorzitter**: Ik zou willen weten of de heer *van Stolk* dat gedaan heeft. Ik heb wel gehoord, dat hij besprekingen gevoerd heeft met *Hoover* en met vele anderen over dit onderwerp.

A. *Gibson*, dat was de rechterhand van *Hoover*, heeft hier een grote rol in gespeeld; daar heb ik ook verschillende besprekingen mee gehad. *Gibson* was vóór de oorlog de Amerikaanse ambassadeur in Brussel en is later met *Hoover*, toen deze op verzoek van *Truman* direct na de oorlog de hele wereld ongeveer heeft rondgereisd om te zien hoe de voedselsituatie was, medegegaan.

11782. De **Voorzitter**: En met hem heeft *van Stolk* wel besprekingen gehouden?

A. Ja, hij heeft besprekingen gehouden, als hij in Londen kwam, met de leden van het Kabinet. Met de Minister van Buitenlandse Zaken en met mijn opvolger. En ik weet ook, dat hij geregeld door de Koningin werd ontvangen en met Haar ook besprekingen heeft gehouden. Ik weet ook wel waarover, maar dat moet hier buiten blijven.

11783. De **Voorzitter**: Er is nog één ding, dat mij toch interesseert. U zei zoëven, dat u ook in het Nederlandse Kabinet niet veel instemming vond met het denkbeeld. Wil dat zeggen, dat de Nederlandse Ministers er niet sterk vóór waren?

A. De meesten wel.

11784. De **Voorzitter**: Waren de meningen der anderen ingegeven door verwachtingen over de houding van Duitsland?

A. De mening van de heer *Gerhrandy* was principieel gefundeerd, Mijnheer de Voorzitter. Ik wil hier niets denigrerends over zeggen. Ik heb er wel eens een gesprek over gehad, hoewel ik het fel oneens was met de heer *Gerhrandy*. Dat heeft op mij erg verhelderend gewerkt. Ik zei hem: „Ik begrijp je standpunt niet. Als wij toch, zonder dat wij nadeel aan de oorlogvoering toebrengen, onze mensen thuis kunnen helpen, is dit toch het eerste, dat wij doen moeten?" Toen zei de heer *Gerhrandy*: „Maar ik beschouw dit ook uit religieuze overwegingen. Dit is de strijd tegen de duivel en de Nederlanders zijn in de macht van de duivel en als daar maar even één gevaar aan vastzit, dan moeten wij ons daarvan onthouden". Ik geef dit weer, juist om aan te geven, dat het niet maar zorgeloosheid was. Dit was volgens mij beredeneerd uit een overtuiging, die echter niet de mijne is, maar daarom stel ik er prijs op daaraan recht te doen door dit hier mede te delen.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat wij hier nu wel genoeg over gehoord hebben.

A. Deze verandering kon niet in het stenogram aangebracht worden en daarom vond ik het beter u te vragen, of ik het nog nader mocht toelichten.

De nos. 11785 t/m 11911 hebben betrekking op punt k van het Enquêtebesluit.

M. P. L. STEENBERGHE.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 19 MEI 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Schmal en Hoogcarspel, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

IGNACE ADRIAAN MARIE SCHMUTZER,

oud 27 jaar, wonende te Utrecht, student aan de R.K. Hogeschool voor Economie en Sociale Wetenschappen te Tilburg.

Hij legt de eed af als getuige.

12395. De **Voorzitter**: Mijnheer *Schmutzer*, u bent gedurende een gedeelte van de oorlog in Duitsland geweest. Waar was u de 10de Mei 1940, toen Nederland in de oorlog kwam?

A. In Utrecht, maar niet als student. Het was toen het jaar, dat ik mijn eindexamen deed, dus ik was thuis. Ik ben toen in de burgerwacht geweest. Ik moest pas October 1940 voor militaire dienst opkomen.

12396. De **Voorzitter**: Hoe is het dan gekomen, dat u naar Duitsland bent gegaan?

A. Ik ben naar Duitsland gegaan in verband met studenten-deportaties. Van te voren had ik al even vastgezet en ik kwam net uit de handen van de politie, toen deze studentendeportatie is begonnen, mijn papieren waren daardoor gecompromitteerd en omdat mijn vader politiek gevangene was onder de gijzelaars, mede in verband met de bedreigingen van de Duitsers ten opzichte van de ouders van studenten, vond ik het in die tijd niet geraden eventueel de aandacht te trekken.

12397. De **Voorzitter**: En tot welke conclusie heeft dat u geleid?

A. Dat heeft mij tot de conclusie geleid om niet te tekenen, maar wel om mij te melden voor deportatie, na voorbereiding om eventueel weer weg te komen. Het is mij ook gelukt weg te komen uit Berlijn, want ik ben als „Engelandvaarder” naar Engeland gegaan.

12398. De **Voorzitter**: Quasi vrijwillig?

A. Ja, quasi vrijwillig zat ik in Duitsland.

12399. De **Voorzitter**: Waar kwam u toen terecht in Duitsland?

A. Ik heb in Duitsland gewerkt bij de Mauserfabrieken, Borsigwalde Berlijn.

12400. De **Voorzitter**: Bent u daarna in Berlijn nog in een kamp terechtgekomen?

A. Ik heb natuurlijk in een kamp gezeten, want de studenten waren gedeporteerd.

12401. De **Voorzitter**: Toch niet in een concentratiekamp?

A. Neen, ik ben wel in een strafafdeling van het werkkamp geplaatst met een aantal andere studenten.

12402. De **Voorzitter**: Omdat u uw werk in de fabriek niet goed deed?

A. Dat deed geen van de studenten.

12403. De **Voorzitter**: U woonde dus in een kamp en ging 's morgens naar uw werk? U werd daarheen gebracht waarschijnlijk?

A. Ja, onder bewaking van *Lagerschutzen*. Dat zijn de bewakers, die ons naar de fabriek transporteerden en 's avonds weer terugbrachten.

12404. De **Voorzitter**: Hoe lang heeft dat geduurd?

A. Niet lang, ik ben daar in Mei 1943 gekomen. Ik heb dus daar de maanden Juni, Juli en een paar dagen van Augustus doorgebracht. In Augustus ben ik ziek geworden — roodvonk —. Ik heb toen mijn papieren meegenomen uit de administratie van het kamp, voordat ik geprobeerd heb in een ziekenhuis te komen. Ten slotte kwam ik terecht in het ziekenhuis in Prenzlauerberg, een daklozengesticht, dat is ook een deel van Berlijn, Oost-Berlijn. Ik ben daar uitgekomen. Wederom met medeneming van mijn administratieve papieren. Le-gaal bestond ik dus niet meer.

12405. De **Voorzitter**: U zegt nu wel: „Ik heb dat gedaan, ik heb die papieren meegenomen”. Maar hoe kwam u daaraan?

A. Mijn barak in het kamp lag vlak tegenover de administratie-barak. Daar werkten studenten. Eén er van is toen even naar achteren gegaan en zo heb ik de papieren uit het kamp meegekregen.

12406. De **Voorzitter**: Heeft u die eenvoudig uit de karthotheek genomen?

A. Ja. Er was maar één kampkarthotheek. En op de fabriek was ik natuurlijk ziek gemeld. Als zodanig kon er van daaruit dan natuurlijk geen moeilijkheid ontstaan. Bovendien moet men daar niet bijzonder hebben uitgezien naar mijn terugkomst; ik was geen erg productieve arbeidskracht.

12407. De **Voorzitter**: Was u werkelijk ziek?

A. Ja, ik was werkelijk ziek. Ik had roodvonk, ik wist, dat ik dit had. Wij hadden ook roodvonkgevallen in ons kamp gehad, zodat ik dan ook de verschijnselen van roodvonk kende. Bij de verhuizing van de schuilkelders — waar wij eerst in gewoond hadden — naar de strafafdeling van ons kamp heb ik tegen het Lagerhoofd gezegd: „Er is gevaar, dat, wanneer die matrassen niet uit elkaar gehouden worden, er een algemene epidemie kan komen.” De matrassen werden toch dooreengeworpen, zodat ik zelf slachtoffer werd van de epidemie, die toen uitbrak.

12408. De **Voorzitter**: U hebt dus uw stukken, uw identiteits-papieren, alles, wat op u betrekking had, uit de karthotheek weggehaald? En toen bent u een ziekenhuis gaan zoeken?

A. Ja, op een gegeven moment ben ik het kamp uitgekomen, want het was natuurlijk buiten de tijd, dat er normaal arbeiders van het kamp naar de fabriek werden gebracht of omgekeerd. Bovendien had ik met het hoofd van het kamp, een zekere *Pohl*, aangepapt. Deze was een oud-socialist, wiens vrouw zelf in een concentratiekamp zat. Daardoor had ik wat meer vrijheden dan de anderen en ik heb toen kans gezien, mijn koffers ook mee naar buiten te krijgen. Ik had alleen mijn dekens niet mee kunnen nemen, die heb ik in het kamp moeten laten liggen. Wat ik aan kleren had, heb ik in de buurt bij een dominee kunnen brengen en toen ben ik op zoek gegaan naar een ziekenhuis. In Berlijn kende ik een Duitse generaal *Reimann*, die ik op ben gaan zoeken, toen ik de heer *Millenaar* niet in de Rauchstrasse aantrof. Ik kende de generaal vrij goed en die heeft toen gezorgd, dat ik in een ziekenhuis kwam. Van dat ziekenhuis ben ik toen weer als „feindlicher Auslander” weggebracht naar een kamp, waar buitenlanders waren.

12409. De **Voorzitter**: Een kamp, zegt u?

A. Het was bedoeld als ziekenhuis, maar het was een oud gesticht voor daklozen en er waren ook tralievensters en een bewaking. Je kon er niet zonder meer uit en niet in. Daar ben ik dan verder verzorgd geworden. De verzorging was zeer slecht. Wij hadden bijna geen verplegend personeel, zodat de zieken elkaar moesten helpen. Het was een zeer heternegeen gezelschap. Wij hadden daar in dezelfde zaal zieken met syphilis, roodvonk en diphtherie. Daarnaast was de vrouwenzaal. Enige tijd voordat ik er was, schenen er zich afstotende tafereelen afgespeeld te hebben. Er was één toilet en één badkamer. Dat was dan de hele sanitaire inrichting.

12410. De **Voorzitter**: En hoeveel patiënten waren er!

A. Er waren, geloof ik, een stuk of 40 patiënten, op de ééne zaal, waar ik dan was.

Het eten was natuurlijk ook zeer slecht. Ik kreeg hulp van buiten, voedsel en wel eens pakketten, bijv. van thuis. De heer *Millenaar* heeft mij ook geholpen in die tijd.

12411. De **Voorzitter**: Van wie kreeg u die voedselpakketten?

A. Die kreeg ik van thuis. Ook van *Millenaar* en admiraal *Fichter*.

12412. De **Voorzitter**: Langs welke weg bereikten u die dan en hoe waren ze geadresseerd?

A. Per post, het was gewoon aan het ziekenhuis geadresseerd.

12413. De **Voorzitter**: Wisten ze dan thuis, dat u in het ziekenhuis lag?

A. Ja, want ik heb direct brieven daarover geschreven.

12414. De **Voorzitter**: Dus men wist ook, dat u naar dat tweede ziekenhuis verhuisde en daar kwamen die pakketten aan?

A. Ja.

12415. De **Voorzitter**: Kwamen die in goede staat in uw bezit.

A. Ja, ik heb ook in die tijd van de heer *Millenaar* dikwijls pakketten gekregen.

12416. De **Voorzitter**: Was u al eerder met de heer *Millenaar* in contact geweest?

A. Ja. De dag, nadat we aankwamen, werd van ons gevraagd een arbeidscontract te tekenen in die fabriek. In dat arbeidscontract waren verschillende clausules, o.a. dat we vrijwillig naar Duitsland waren gekomen en dat we beloofden geen sabotage te plegen. Dat is toen en bloc geweigerd door de groep studenten, die daar was. Wij waren met ongeveer 80 studenten, als ik mij nog goed herinner. Allen Nederlandse studenten. Er was daar een zekere *Schopenhauer*, theol. student uit Utrecht, die uitstekend Duits sprak en die heeft de mensen toen beziggehouden.

12417. De **Voorzitter**: Was dat ook een Nederlander?

A. Ja, *Schopenhauer* was een Nederlander. Ik had samen met hem de reis gemaakt. Hij is op een tafel geklommen en heeft aan de directie verklaard, dat ze niet zouden tekenen; van de verwarring heb ik gebruik kunnen maken om de fabrieksterreinen te verlaten en naar *Millenaar* te gaan. Wij hadden ons allemaal met zorg gekleed voor de eerste ontmoeting en waren de eerste groep studenten, die werden aangevoerd, zodat de Duitsers nog enigszins onwennig stonden ten opzichte van onze wijze van reageren. De heer *Millenaar* kende ik van naam, omdat deze mijn vader, die gevangene heeft gezeten op de Alexanderplatz, geholpen had. Naderhand, toen mijn vader in Sachsenhausen zat, heeft de heer *Millenaar* nog kans gezien hem pakketten te brengen, ondanks het feit, dat mijn vader „Nacht und Nebel” was.

12418. De **Voorzitter**: Leeft uw vader nog?

A. Mijn vader is in September 1946 te Utrecht gestorven. Mijn vader is naderhand ook in Londen gekomen en heeft nog in het laatste Kabinet *Gerbrandy* gezeten.

12419. De **Voorzitter**: U kende de heer *Millenaar* dus?

A. Niet persoonlijk. Ik kende hem alleen van naam.

12420. De **Voorzitter**: Toen u daar dus weggelopen bent en *Schopenhauer* op die tafel stond, bent u naar *Millenaar* gegaan? Dus naar het Zweedse gezantschap?

A. Ja, ik ben naar de heer *Millenaar* gegaan, naar het Zweedse gezantschap in de Rauchstrasse.

12421. De **Voorzitter**: Er daar hebt u de afdeling van het Zweedse gezantschap gevonden, waar o.a. ook Nederlandse belangen werden behartigd. Bent u toen naar de heer *Millenaar* gegaan en hoe werd u daar bejegend?

A. Ik ben naar de heer *Millenaar* gegaan en werd buitengewoon vriendelijk bejegend, door de heer *Millenaar* persoonlijk.

12422. De **Voorzitter**: En de anderen?

A. Hoe bedoelt u de anderen?

12423. De **Voorzitter**: U heeft natuurlijk niet dadelijk de heer *Millenaar* gevonden, daar in dat gebouw.

A. Dat was geen probleem, want er was een aparte kanselarij. Dus daar stond eenvoudig op, dat je daarheen moest.

12424. De **Voorzitter**: Er zal waarschijnlijk wel een portier geweest zijn?

A. Die portier was ook heel vriendelijk.

12425. De **Voorzitter**: Was dat een Nederlander?

A. Als ik mij goed herinner, was het een Duitser.

12426. De **Voorzitter**: Was het niet een Zweed?

A. Dat geloof ik zeker niet. Ik geloof, dat er één man stond bij de deur, die Nederlander was, maar er was zeker Duits personeel. Ik heb naderhand nog een keer getelefoneerd van uit de Zweedse legatie naar huis. Ik heb toen geruime tijd moeten wachten op de verbinding. Ik heb toen bij de portier gewacht en dat was een Duitser.

12427. De **Voorzitter**: Weet u ook hoe hij heette?

A. Dat weet ik niet meer.

12428. De **Voorzitter**: Hebt u ook nog andere mensen gesproken, behalve de heer *Millenaar*?

A. Ja, Graf *von Rosen*. Die was ook heel vriendelijk, dat is het vak. Ik heb hem natuurlijk wel meerdere malen gezien en ik heb, toen ik in 1943 in Madrid kwam (ik heb daarna nog een jaar in Madrid gezeten), een rapport over hem geschreven, dat niet erg gunstig was.

12429. De **Voorzitter**: Hoe kwam dat zo?

A. Omdat de heer *von Rosen* zich van de aan hem toevertrouwde belangen niets aantrok, noch van de plichten, die hij had als hoofd van de Schutzmacht-afdeling.

12430. De **Voorzitter**: Hij trok zich niets aan van de Nederlandse zaak, bedoelt u?

A. Ook niet van de Russische zaak.

12431. De **Voorzitter**: Had hij die ook onder zich?

A. Ja, want het Zweedse gezantschap was ook Schutzmacht voor de Russen, en misschien interesseert u dat. Ik heb hier een rapport over die kwestie, in 1943 geschreven. In dat rapport heb ik dat ook uiteengezet, bijv. dat ik een keer ben gekomen en er een aantal huilende Russische vrouwen voor de deur stond. Die konden niet geholpen worden, omdat de Zweden zich daar niets van aantrokken.

12432. De **Voorzitter**: Was dat speciaal *von Rosen* zelf, die daar ook.....

A. Ja. Wij hadden *Millenaar* daar zitten, die eigenlijk de Nederlandse zaken behartigde. Wat de Nederlanders betrof, was het de taak van *von Rosen* om *Millenaars* verbale nota's over te brengen, en zelfs dat deed hij nog zeer slecht.

12433. De **Voorzitter**: Verbale nota's over te brengen naar wie?

A. Die verbale nota's werden overgebracht aan het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken. Die waren op zijn bureau geprepareerd. Er is bijv. één geval en dat heeft zich in de tijd afgespeeld, toen ik daar was. Er was toen een groep mensen, waaronder, ik meen, generaal *Roëll*, die ter dood veroordeeld was; toen heeft *von Rosen* met allerlei futiele uitvluchten, bijv. dat er golfmatches waren, het overbrengen van de briefwisseling tussen *Millenaar* en het Ministerie opgehouden.

12434. De **Voorzitter**: Tusschen *Millenaar* en het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Berlijn?

A. Voorzover mij bekend, had *Millenaar* het contact niet formeel. Hij was wel is waar attaché. Ik ben er echter niet van op de hoogte in welke vorm zijn accreditering heeft plaats gevonden.

12435. De **Voorzitter**: *Millenaar* trad daarbij eigenlijk op als vertegenwoordiger van het Nederlandse gezantschap?

A. In feite kon *Millenaar* uitsluitend optreden als vertegenwoordiger van de Nederlanders. Het komt mij voor, dat hij daarom geen formeel contact had met het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Hij moest het altijd doen via Zweden.

12436. De **Voorzitter**: Wanneer hij dus iets te berde moest brengen bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken, dan moest dat geschieden uit naam van het Zweedse gezantschap?

A. Uit naam van het Zweedse gezantschap. In de praktijk was het echter zo, dat het Zweedse gezantschap zo stroef werkte, dat de heer *Millenaar* vele contacten persoonlijk opnam en naderhand eigenlijk alleen de formele bevestigingen en gesties van zuiver formele aard gebeurden door het Zweedse gezantschap. Dus alles, wat er voor de Nederlanders gebeurd is, is gebeurd door de heer *Millenaar*.

12437. De **Voorzitter**: Dat is gebeurd door de heer *Millenaar* in de praktijk, maar het is in naam gebeurd door *von Rosen*. En dat deed *von Rosen* slecht, zegt u?

A. Dat deed *von Rosen* slecht, voorzover ik weet. Want ik kan niet anders zeggen dan wat ik heb geconcludeerd uit de stemming van de mensen ten opzichte van *von Rosen* in dat bureau.

12438. De **Voorzitter**: Wat u nu zegt over deze aangelegenheid is niet iets, dat u van horen zeggen hebt?

A. Het enige, wat ik hiervan weet, is, dat in die tijd, dus in '1943, de heer *Millenaar* slecht te spreken was over de behartiging van de Nederlandse belangen door de heer *von Rosen*.

12439. De **Voorzitter**: Dus u hebt dat zelf niet geconstateerd?

A. Ik heb het zelf niet geconstateerd, want ik heb zelf persoonlijk alleen met de heer *Millenaar* te doen gehad. Ik heb *von Rosen* wel gezien; ik heb handjes gegeven, maar daar is het verder bij gebleven en ik heb hem natuurlijk rond zien wandelen. Ik heb wel de stemming van de mensen meegemaakt, die onder *Millenaar* werkten, ten opzichte van *von Rosen*.

12440. De **Voorzitter**: Weet u, wie daar allemaal werkten?

A. Er waren een paar dames, die ik, wanneer ik ze zien zou, wel zou herkennen, maar de namen kan ik mij niet meer herinneren.

12441. De **Voorzitter**: Was daarbij een mevrouw *van der Kroon*?

A. Ja, mevrouw *van der Kroon*, die herinner ik mij.

12442. De **Voorzitter**: Wat dat een Duitse?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen.

12443. De **Voorzitter**: Was daarbij mevrouw *Schot*?

A. Ja, die woonde daar ook in de buurt. Ik ben bij haar wel eens een keer thuis geweest. Ik heb naderhand geholpen om mensen weg te helpen; wij hebben daarvoor valse papieren gemaakt. Ze heeft een keer wel een aantal papieren voor mij getikt.

12444. De **Voorzitter**: Dus mevrouw *Schot* hebt u wel gesproken? Wat weet u eigenlijk van het werk, dat zij deed?

A. Wat ze precies deed, weet ik niet. Ik heb haar wel gesproken. Maar zo diep heb ik mij natuurlijk niet in die interne dingen ingewerkt.

12445. De **Voorzitter**: Was daar ook een mejuffrouw *Boosmann*?

A. Bat herinner ik mij niet.

12446. De **Voorzitter**: Herinnert u zich niet een dame daar met een hoge rug?

A. Ik kan mij dat niet herinneren.

12447. De **Voorzitter**: Dan was er nog mevrouw *von Trotha*. Hebt u van haar iets gemerkt?

A. Ik zal haar wel een keer gezien hebben. Daar heb ik verder geen contact mee gehad.

12448. De **Voorzitter**: Dus u herinnert zich alleen mevrouw *van der Kroon* en mevrouw *Schot*?

A. Ja, dit zijn de twee enigen, die ik mij herinner.

12449. De **Voorzitter**: Ook mejuffrouw *Weisse* herinnert u zich niet?

A. Neen, ook niet.

12450. De **Voorzitter**: Waren er verder geen heren daar? De heer *van Pelser Berensberg*, hebt u die daar misschien gezien?

A. Die heb ik nooit gezien. Ik weet wel, dat hij er was. Heeft hij niet in Aken gezeten?

12451. De **Voorzitter**: Zijn vader was consul-generaal in Aken. U hebt Rex nooit gesproken?

A. Ik heb hem nooit gesproken. Ten minste, niet dat ik mij herinner.

12452. De **Voorzitter**: U hebt dus wel het een en ander met mevrouw *Schot* uit te staan gehad, doordat zij stukken typte, die u opgef. Deed ze dat goed, was ze daar met haar verstand bij? Deed ze haar werk over het algemeen goed?

A. Ik zal u zeggen, dat waren papieren, die uit fabrieken ontvreemd waren, met stempels van de fabrieken er op.

12453. De **Voorzitter**: Wie hadden die papieren gestolen?

A. Studenten, die op de administratie van de bewuste bedrijven zaten.

12454. De **Voorzitter**: Wat was de bedoeling daarvan?

A. In het begin was het erg lastig om visa te maken en daarom maakten wij papieren, waarmee een zekere bewegingsvrijheid mogelijk was.

12455. De **Voorzitter**: Waarheen?

A. Naar Nederland.

12456. De heer **Schmal**: Ausreise-visa?

A. Ausreise-visa kregen we pas later. Het waren geen Ausreise-visa. We hebben dat toen zo opgelost, dat wij briefpapier van de kantoren der fabrieken genomen hebben (postpapier), waar natuur-

lijk een hoofd van de fabriek en een stempel op stonden. Die stempels werden er van te voren al opgedrukt. Dit behoorde tot de administratieve routine. Ik bestelde die papieren met stempel bij studenten, die op de administratie werkten. Op deze papieren werden verloven getypt. In de tijd begonnen de bombardementen, dat was eind Augustus, begin September, zodat het een gewoon verschijnsel was, slachtoffers van bombardementen in de treinen te zien. In de verloven werd dan naar een bombardement gerefereerd. Die verloven werden getypt voor het eerste verlov van Berlijn naar Brunswijk. En het tweede van Berlijn naar Hannover, en het derde van Berlijn naar Bentheim. Daar in de buurt was er een boer, die de mensen over de grens bracht. Indien men dus door de Zugstreife op werd gehouden — dat was de controlerende instantie in de trein —, dan ging de verlofpas altijd tot het eerstvolgende station. Over het algemeen hadden die mensen dan geen argwaan. De contrôles werden verder naar de grens toe minder sterk dan vlak om Berlijn heen. Mevrouw *Schot* heeft dus voor mij dergelijke dingen getypt.

12457. De **Voorzitter**: Dus dan dicteerde u de tekst? Vertrouwde u haar goed?

A. Al die dingen zijn zo moeilijk, ik heb het haar gevraagd. Ik heb er nooit last mee gehad. Ik weet, dat deze organisatie, die ik mee heb helpen opbouwen, heeft gewerkt tot 1945, dus helemaal tot het eind van de oorlog. Daar zijn waarschijnlijk wel eens een keer mensen bij gepakt, maar de tijd, dat ik er zat, zijn er nooit mensen gepakt. Die brieven werden getypt kort vóórdat de mensen vertrokken. Dus de mensen zagen de juffrouw nooit en die juffrouw heeft die mensen nooit gezien, en de mensen wisten, totdat ze op het station waren nog niet, welke papieren ze kregen.

12458. De **Voorzitter**: Wie gaf ze dan aan hen?

A. Ik gaf ze zelf.

12459. De **Voorzitter**: Dan ging u dus naar het station?

A. Ja.

12460. De **Voorzitter**: Hoe kwamen die mensen dan naar het station?

A. Die kwamen naar het station doordat wij bij de heer *Millenaar* thuis van tijd tot tijd een bijeenkomst hadden van studenten uit verschillende fabrieken, o.a. de Siemensfabrieken. De namen van deze studenten ken ik ook niet en herinner ik mij niet meer. Daar hoorden wij allerlei dingen, b.v. dat er weer ernstige mensen waren, die weg moesten.

12451. De **Voorzitter**: Waarom zegt u „weg moesten“?

A. Het kwam soms wel eens voor, dat er mensen direct weg moesten, die b.v. in gevaar waren, die moeilijkheden hadden met hun „Meister“ of om de een of andere reden uit Berlijn moesten verdwijnen.

12462. De heer **Schmal**: Die uit Berlijn moesten verdwijnen?

12463. De **Voorzitter**: Zij hebben u dus niet gemist in de fabriek, al de tijd, dat u bij de heer *Millenaar* uw illegale werk deed?

A. Neen, dat kwam, omdat ik in het begin een goede „Meister“ had, die *Becher* heette. Hij had in de oude gewerenfabrieken van Mauser gewerkt en was monarchist. Een man van de echte oude stempel, die het eigenlijk geen manier vond, dat wij daar werken moesten. Hij heeft mij werk gegeven, waar iemand anders voor was. Ik werd ingedeeld bij een „Schicht“, die van zes tot drie uur werkte. En na drie uur -- de andere mensen moesten allemaal langer werken -- werd mer niet opgewacht door de wachten van het kamp. Dan kon ik met een pasje, dat ik van hem gekregen had, de fabriek uit. Dan ging ik dikwijls naar de heer *Millenaar*.

12464. De **Voorzitter**: U ging dus wel naar de fabriek?

A. Ja, ik ging wel naar de fabriek, maar dat was voordat ik ontsnapt was, vóór die ziekte. Na die ziekte was ik er niet meer; want ik stond niet meer in de administratie van de fabriek. Dat was dus geen probleem meer, ik bestond niet meer.

12465. De **Voorzitter**: U hebt dat werk dus ongestoord kunnen doen?

A. De heer *Millenaar* is toen verhuisd naar een dorp buiten Berlijn. 's Avonds ging hij dan naar buiten. In die tijd heb ik in zijn huis gewoond, in Berlijn. Dus daar had ik telefoon, een radio en kreeg er eten van hem. In dat huis werden ook allerlei mensen door *Millenaar* ondergebracht, die om de een of andere reden moeilijkheden hadden, totdat zij klaar waren om weg te gaan. Dus heeft hij daar persoonlijk zeer grote risico's op zich genomen.

12466. De **Voorzitter**: Is men het daar met u algemeen over eens? Degenen, die dat daar met u meegemaakt hebben in de tijd, dat u er was?

A. Ja, absoluut, hij heeft zeer grote risico's op zich genomen. Ik zal u ook nog een ander voorbeeld noemen.

12467. De **Voorzitter**: Die risico's heeft hij genomen, maar zijn daarbij ook zeer goede resultaten bereikt? Al dat schrijven van die valse verlofbrieven gebeurde dus onder zijn leiding?

A. Dat gebeurde niet onder zijn leiding. Het gebeurde niet zijn medeweten. Maar daar is een ander punt, dat in dit verband zeer belangrijk is. De meeste gedeporteerden zijn uit Nederland weggehaald zonder paspoort. Ik had toevallig wel een paspoort, want ik had er op gerekend, dat ik mijn paspoort kwijt zou kunnen raken. Mijn paspoort heb ik naderhand op laten sturen aan de Zweedse legatie; ik had dus een legaal paspoort. De heer *Millenaar*, nog een paar andere personen en ik hebben toen een plan gemaakt om alle studenten aan een legaal paspoort te helpen. De Duitsers hadden ons willen voorzien van Duitse vreemdelingenpassen, wat natuurlijk ook gevaarlijk was in verband met de mogelijkheid om naar Oost-Europa gezonden te worden. Wij probeerden ze te voorzien van Zweedse Schutzpassen. Wij hebben dat toen zo gedaan, dat wij de mensen, die op de hoogte waren gehouden, die in elk geval meer van de dingen afwisten, foto's hebben laten maken van alle studenten in hun groepen. Eventueel hebben die een Duitse pas gehad, maar in elk geval daarnaast nog een Schutzpas. Die Schutzpas was natuurlijk legaal, zij werd niet ingeleverd bij de Duitse autoriteiten. Er stond dus ook geen stempel in van „nur gültig für Berlin“, dat was dus het aparte district, waar die andere Duitse papieren geldig voor waren. De bedoeling van deze stempel was, de bewegingsvrijheid te belemmeren.

Het is door deze Schutzpassen, dat de grote mobiliteit is gekomen van een groot aantal studenten in het Duitse gebied, want die hadden daardoor legale papieren.

12468. De **Voorzitter**: Waarmee zij Duitsland door konden reizen?

A. Ja, indien zij bovendien beschikten over een brief van een onderneming bijv., waarin de reden van de reis en het doel van de reis waren omschreven.

12469. De **Voorzitter**: Dat was dus het werk van *Millenaar*?

A. Ja, de zaak is heel grootscheeps opgezet.

12470. De **Voorzitter**: Naar uw mening zijn, althans op dit gebied, deze zaken uitstekend gelukt?

A. Uitstekend.

12471. De **Voorzitter**: Dit zou natuurlijk niet gebeurd zijn, wanneer hij niet bij het gezantschap had gezeten?

A. Zeker niet.

12472. De **Voorzitter**: Hebt u iets van een minder aangename geest gemerkt op dat gezantschap?

A. Ik neem aan, dat er op elk bureau wel eens fricties zijn. Ik heb er nooit last van gehad. Ik heb er natuurlijk wel iets van gehoord, maar heb er nooit iets van gemerkt.

12473. De **Voorzitter**: Van wie hoorde u dat dan?

A. Ja, ik heb wel eens van *Millenaar* gehoord, dat hij moeilijkheden had met één van de juffrouwen, voor zover ik weet.

12474. De **Voorzitter**: Met één juffrouw? Wat dat niet mevrouw *Schat*?

A. Ik meen, dat het mevrouw *Schat* was.

12475. De **Voorzitter**: Weet u zeker, dat er alleen fricties waren met mevrouw *Schot*?

A. Neen, dat weet ik niet. Ik weet echter zeker, dat er met mevrouw *Schot* fricties waren.

12476. De **Voorzitter**: Zou het aan hem liggen of aan haar?

A. Van de heer *Millenaar* heb ik uitsluitend de meest grote tegemoetkoming tegenover iedereen meegemaakt. Ik kan u bijv. een verhaal vertellen, dat ik persoonlijk heb meegemaakt. Dat was in de tijd, dat de groep van *Roëll* vastzat. Er was toen een toestand van zeer grote nervositeit op de afdeling. Toen ik daar was, kwam op een gegeven moment een arbeider binnen, die, geloof ik, getrouwd was. Hij woonde in een kamp, een gewoon Arbeitslager.

12477. De **Voorzitter**: Een Nederlander?

A. Ja, een Nederlander. De man wilde proberen in een huis op kamers te gaan wonen, maar kreeg daarvoor geen verlof van het arbeidsbureau. Ik heb meegemaakt, dat de heer *Millenaar* met deze man ongeveer een uur bezig is geweest en kans heeft gezien om voor deze man van het Arbeitsamt de vergunning te krijgen om in een huis te gaan wonen. Het heeft mij buitengewoon gefraspeerd, dat een man, die met dergelijke grote moeilijkheden bezig is, toch nog tijd vindt voor deze sociale acties.

12478. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat u een voorbeeld wilde gaan geven van de wrijving tussen de heer *Millenaar* en mevrouw *Schot*.

A. Daar heb ik nooit een voorbeeld van meegemaakt. Ik weet, dat ze bestond, maar ik heb er nooit iets van meegemaakt.

12479. De **Voorzitter**: U had daar met mevrouw *Schot* een beetje kwestie, is het niet?

A. Ik heb daar met haar geer? kwestie gehad.

12480. De **Voorzitter**: Deed ze haar werk voor u wel goed?

A. Ik geloof, dat het afhing van de manier, waarop zij werd aangepakt. Ik heb met haar verder zo weinig contact gehad, dat ik geen gelegenheid had, wrijvingen te krijgen.

12481. De **Voorzitter**: Waren er nog andere werkzaamheden, waarover men zich verbaasd heeft, ten aanzien van de afdeling, waarvan *Millenaar* aan het hoofd stond, in verband met pakketten?

A. Ik weet alleen dit, dat de zendingen van pakketten, die bijv. in Berlijn waren, ook doorkwamen.

12482. De **Voorzitter**: De pakketten, die in Berlijn waren?

A. Ja, er kwamen op een gegeven moment pakketten uit Nederland aan, een bepaald aantal. Er kwamen bijv. ook pakketten uit Zwitserland, want ik heb daar stapels Rode Kruispakketten gezien. Verder werd door particulieren in Berlijn veel gezonden; o.a. door de heer de *Gruyter*, die heel goed werk heeft gedaan, bijv. door het geven uit de winkelvoorraden. Bovendien heeft hij particulier veel uit Holland laten komen. Er werd gedaan wat mogelijk was. Mijn vader heeft ook pakketten gekregen, nadat men hem ontdekt had, ondanks het feit, dat hij geen enkel contact naar buiten mocht hebben, als „Nacht und Nebel”. Dus, wanneer andere mensen geen pakketten hebben gekregen, is het naar mijn mening uitsluitend daaraan te wijten, dat er geen pakketten van buiten Nederland kwamen. Maar dat heeft zeker niet gelegen bij de organisatie van *Millenaar*, voorzover ik dit kan beoordelen.

12483. De **Voorzitter**: Dus u hebt er de pakketten allemaal zien liggen? En gingen ze dus ook weg?

A. Ze gingen ook weg.

12484. De **Voorzitter**: Zij gingen volgens uw mening naar degenen, voor wie ze bestemd waren?

A. Ja.

12485. De **Voorzitter**: Naar de Nederlandse arbeiders?

A. De arbeiders niet, want de arbeiders kregen geen pakketten, maar de mensen, die ze wel kregen, waren de gevangenen in de kam-

pen en de gevangenen in de gevangenissen. Dus vooral *Alexanderplatz*. Toen mijn vader in *Alexanderplatz* zat, heeft hij ook geregeld pakketten gehad van de heer *Millenaar*.

12486. De **Voorzitter**: Waren het Rode Kruispakketten?

A. Niet allemaal, een groot gedeelte was afkomstig van particulieren, b.v. Nederlanders in Berlijn.

12487. De **Voorzitter**: U zei zoëven iets van pakketten uit Nederland en pakketten uit Zwitserland?

A. Ja, ik meen, dat ik daar ook pakketten uit Zwitserland heb gezien.

12488. De **Voorzitter**: Rode Kruis?

A. Ja.

12489. De **Voorzitter**: Maar die uit Nederland kwamen, was dat ook door de bemoeiing van het Rode Kruis?

A. Ja, anders kunnen het geen Rode Kruispakketten zijn.

12490. De **Voorzitter**: Waren er bij die voor uw vader ook Rode Kruispakketten?

A. Ja, ik meen van wel, voorzover ik mij herinner.

12491. De **Voorzitter**: Kwamen er ook pakketten uit Zweden of via Zweden?

A. Dat is mogelijk, maar ik heb ze niet gezien. Ik herinner mij niet, dat ik dat gezien heb.

12492. De **Voorzitter**: Ook niet over gehoord?

A. Ik weet alleen, dat de legatie toewijzingen kreeg uit Zweden en dat een gedeelte van die voorraden, die uit Zweden kwamen, particulier dus eigenlijk van de toewijzing, wel naar de gevangenen ging.

12493. De **Voorzitter**: O, dus u verklaart juist het tegenovergestelde van hetgeen ook wel eens gezegd is, dat pakketten, die voor de gevangenen bestemd waren, ook voor de Nederlandse gevangenen, door de Zweden werden opgegeten.

A. Ja, maar ik kan mij niet voorstellen, dat de Zweden daar nu bepaald behoefte aan hadden.

12494. De **Voorzitter**: Kregen ze dan wel genoeg van hun eigen Regering?

A. Neen, maar behalve dat, kregen ze natuurlijk speciale toewijzingen voor diplomaten en de voedseltoestanden in Berlijn waren beter dan in de geallieerde gebieden in Europa.

12495. De **Voorzitter**: Dus u kreeg ook voldoende te eten?

A. In de tijd, dat ik vrij rondliep, had ik van de personen, waarmee ik in contact stond, „valse bonnen” gekregen, d.w.z. Reisemarken, onvreemd van de bureaux van bunkerbouwers aan de Westwall.

12496. De heer **Schmal**: Waren zij nagemaakt?

A. Neen, ze waren echt. De rechten waren natuurlijk niet helemaal in orde, maar ze waren echt. Verder was het in Berlijn mogelijk altijd bonloos te eten. Er was altijd een „Eintopf”, die bonloos was en niet eens zo kwaad.

12497. De heer **Schmal**: Had u voldoende geld?

A. Ik heb altijd voldoende geld gehad, want ik heb een open krediet gehad van mijn vader om er mee te doen wat ik wilde, en dat geld kreeg ik ook via de heer *Millenaar*. En ik heb ook wel particulier van de heer *Millenaar* geld gekregen om mensen te helpen en ook een keer, toen ik vastzat, voor mij zelf. Dat ging uit zijn eigen zak dus.

12498. De **Voorzitter**: Dus waarschijnlijk uit een fonds, waarover hij beschikte?

A. Ja, maar ik ben er van overtuigd, dat hij ook uit zijn eigen privémiddelen geld gegeven heeft.

12499. De **Voorzitter**: Was u nu in een zeer bevoorrechte positie omdat u in nauw contact stond met *Millenaar*, geregeld bij hem verkeerde, enz. of werden ook andere studenten en arbeiders zoveel mogelijk geholpen?

A. Ik ben er van overtuigd, dat iedereen zo mogelijk geholpen werd. In de tijd, dat ik in zijn huis woonde, kwamen er op een gegeven moment 's nachts wel eens mensen binnenvallen, die dan zwijgend de nacht doorbrachten en dan weer verdwenen.

12500. De **Voorzitter**: Die u ook helemaal niet kende?

A. Neen, die kwamen van *Millenaar*.

12501. De **Voorzitter**: Hoe konden die dan in dat huis komen?

A. Die kregen van hem de mogelijkheid om binnen te komen.

12502. De **Voorzitter**: Een sleutel of zo?

A. Ja, een sleutel.

12503. De **Voorzitter**: Deden zij dat ook?

A. Ja.

12504. De **Voorzitter**: Toen u daar logeerde, hij daar buiten was in dat dorp en u in het huis van hem woonde, kwamen daar dikwijls mensen de nacht doorbrengen?

A. Ja.

12505. De **Voorzitter**: En die gingen dan 's morgens weer weg?

A. Die gingen dan 's morgens weer weg.

12506. De **Voorzitter**: Waren dat arbeiders?

A. Dat waren studenten; studenten en ook twee mensen, die, meen ik, zeker geen studenten waren. Wat zij waren, weet ik niet. Maar hij hielp ook arbeiders, vandaar, dat ik juist het voorbeeld gaf, van die ene arbeider, die verhuizen wilde.

12507. De heer **Hoogcarspel**: Dat was dus een vlottende bevolking en het waren dus niet altijd dezelfde mensen, die daar de nacht doorbrachten?

A. Neen.

12508. De heer **Schmal**: Keek u daar dan niet van op, als daar 's nachts de deur openging en daar kwam iemand binnen?

A. De heer *Millenaar* waarschuwde natuurlijk wel.

12509. De heer **Schmal**: O, dus die zei: „er komt iemand van nacht”.

A. Ja, want ik kookte daar.

12510. De heer **Schmal**: Dus u moest zorgen, wanneer die mensen kwamen, dat zij eten kregen?

A. Wanneer er mensen kwamen, dan kookte ik. Ik heb uitstekende pot gemaakt.

12511. De **Voorzitter**: Moest u dat dan voor al die mensen klaar-inaken?

A. Zoveel waren het er niet. We waren wel eens met drie of vier mensen. En mijn broer bijv., die mij ook heeft geholpen met papieren.

12512. De **Voorzitter**: Een broer?

A. Een tweede broer van mij.

12513. De **Voorzitter**: Waar was die?

A. Toen zat hij op het landgoed van baron *von Hagen* in Pommeren. Hij is langs Berlijn gekomen om te trachten een lijn door de Balkan te organiseren, ten einde Nederlanders te doen ontsnappen.. Hij is later weer teruggegaan en heeft toen in „Dutch Paris” gewerkt. Dat is een organisatie in Parijs. Naderhand is hij ook gepakt en heeft in Scheveningen, in Vught en in Haaren gezeten en toen naderhand negen maanden in Sachsenhausen.

12514. De **Voorzitter**: Leeft hij ook nog?

A. Hij leeft nog. Wij hebben allen gevangen gezeten, mijn jongste broer ook.

12515. De heer **Hoogcarspel**: De arbeiders kregen geen pakketten?

A. Neen, die kregen geen pakketten.

12516. De **Voorzitter**: Waarom niet?

A. Omdat die niet gestuurd werden; ze hadden door familie gestuurd moeten worden.

12517. De **Voorzitter**: Hadden die het nodig of niet?

A. Dat hangt er van af. Ik heb ook een rapport gemaakt, toen ik in 1943 in Madrid kwam, waarin ik precies gezegd heb, wat de mensen te eten kregen. Als u wilt, dan kan ik dat even voorlezen.

De **Voorzitter**: Ja, graag.

A. Ik heb er een lijst van gemaakt. Daaruit blijkt ook, dat de visie, die er op was, ook heel dikwijls overdreven voorgesteld is, want het hangt er geheel van af, tot welke categorie arbeiders men behoorde.

12518. De heer **Hoogcarspel**: Het gaat hierom, dat die pakketten dan dus blijkbaar geadresseerd waren.

A. Het is heel waarschijnlijk, dat er pakketten waren, die geadresseerd waren voor de arbeiders. Ik geloof niet, dat zij allemaal geadresseerd waren. Mijn vader, bij voorbeeld, heeft pakketten gekregen direct van Nederland uit — die geadresseerd waren —; via de heer *Millenaar* ontving hij ook niet aan hem geadresseerde pakketten.

12519. De heer **Hoogcarspel**: Maar ik maakte op uit uw antwoord, dat u zegt: „Die werden niet gestuurd voor arbeiders .....”.

A. Omdat het een categorie was, die het natuurlijk niet zo nodig had als de duizenden mensen, die in concentratiekampen en gevangnissen waren. Die hadden het veel erger.

12520. De heer **Hoogcarspel**: Wat bedoelt u met arbeiders? Be-doelt u met arbeiders vrijwillige arbeiders of ook de gedeporteerden?

A. Dat is precies hetzelfde geweest in Duitsland. Dat maakte geen verschil.

12521. De **Voorzitter**: U hoorde daar dus zelf ook bij?

A. Ik hoorde er zelf ook bij.

12522. De **Voorzitter**: U kreeg ook die pakketten?

A. Neen, natuurlijk niet. Ik heb het ook beroerd gehad een tijd. Maar de Hollanders hadden het in zoverre niet zo slecht, omdat die de hele zwarte handel in handen hadden.

12523. De **Voorzitter**: Werkelijk?

A. Ja, zij monopoliseerden de hele zwarte handel b.v. in tabak in Berlijn.

12524. De **Voorzitter**: In Berlijn?

A. Ja, dus die hadden altijd zeer veel geld. De Hollandse arbeiders vermaakten zich wel, wanneer zij zich maar vrij konden bewegen, d.w.z. konden zich wel redden.

12525. De **Voorzitter**: De koopmansgeest kwam boven. Dus u wilt neggen: „De pakketten, die daar kwamen, kwamen voorzover ik weet, van het Rode Kruis, grotendeels over Zwitserland of direct uit Nederland en die waren bestemd voor de gevangenen en de mensen in de concentratiekampen en de gevangnissen. Niet eigenlijk voor de arbeiders, waarbij u dan ook de studenten rekent. Die hadden het ook niet zo zeer nodig, want zij hadden het lang niet zo slecht als de gevangenen en de mensen in de concentratiekampen. Zij hadden vrij goed te eten. Bovendien beschikten zij nogal over middelen, omdat zij zwarte handel dreven.” Deden uw collega's dat ook, zwarte handel drijven?

A. Mijn collega's-arbeiders wel; de studenten niet, want die moesten dat nog leren natuurlijk.

12526. De **Voorzitter**: Maar waarom konden die arbeiders dat dan wel?

A. Dat weet ik niet, ik geloof, dat dat een grotere aanleg is, omdat die mensen zich van jongs af aan zelf leren behelpen. Bovendien ontvingen vele studenten geld van hun ouders.

12527. De **Voorzitter**: Die waren er al een poos?

A. Ja, een gedeelte was er al langer. Bij de studenten was de financiële druk natuurlijk niet zo groot, omdat de meeste studenten geld van huis kregen.

De **Voorzitter**: O, juist.

A. Er was geen clearing, dus iedereen kon vrij geld over laten sturen. Vandaar, dat de prestaties van de studenten zo belangrijk beneden die van de andere categorieën lagen, omdat het stukwerk-systeem natuurlijk niets uithaalde, zolang de mensen geld kregen van huis. Ze trokken zich er niets van aan of ze in twee weken R.M. 30 verdienden.

12528. De heer **Hoogcarspel**: Ik kreeg toch zoëven van u de indruk, dat die pakketten toch voor een deel aan de studenten zijn uitgereikt.

A. Alleen pakketten, die door thuis gestuurd werden.

12529. De heer **Hoogcarspel**: Die waren geadresseerd?

A. Ja, die waren geadresseerd. Ik heb, toen ik ziek was, een zeer slechte verzorging gehad. Toen heb ik van Milienaar een keer een pakket gehad met versterkende middelen. En ik heb ook van huis een pakket gehad.

12530. De heer **Hoogcarspel**: Maar het gaat natuurlijk hierom, hoe over de pakketten, die ongeadresseerd toegezonden waren, werd beschikt. Die gingen nu niet naar arbeiders, zei u, want die hadden er geen behoefte aan. Die gingen dus uitsluitend naar welke mensen?

A. Naar mensen, die het nodig hadden.

12531. De heer **Hoogcarspel**: D.w.z. naar gevangenen en de mensen in de concentratiekampen. En niet ook naar de studenten?

A. Neen, zeker niet, behalve indien zij ziek waren of anderszins in bijzondere omstandigheden verkeerden. Normaliter gingen zeker geen pakketten naar studenten.

De heer **Hoogcarspel**: Zeker niet.

12532. De **Voorzitter**: Wilt u mij nu een en ander vertellen over die condities, waarin de mensen verkeerden, die daar moesten werken?

A. Ik heb in dit in Madrid uitgebrachte rapport trouwens ook van die kampen een grote hoeveelheid gegevens. Er bestonden drie mogelijkheden: De mogelijkheid, dat de arbeiders eigen bonnen hadden. Er waren arbeiders, die in een bevoorrechte toestand waren; dat waren dikwijls de arbeiders, die bijv. eerder over waren gekomen, en het hing ook af van de soort fabrieken, waarin ze werkten. Voorts de white collar-arbeiders, die uit andere gebieden waren gekomen, die in heel kleine fabrieken waren en die geen eigen kampen hadden. Dezen waren bij particulieren ondergebracht en hadden hun eigen bonnen; dat waren aparte gele kaarten voor „Ausländer”¹⁾.

¹⁾ Noot van de getuige, toegevoegd bij de correctie van het stenogram: zie verder rapport 1943.

Zij kregen per week 1500 gram bruinbrood, 300 gram wittebrood, 175 gram marmelade, 250 gram suiker, 250 gram boter, 160 gram margarine, 250 gram vlees, 125 gram Nahrungsmittel (dat zijn havermout, griesmeel, etc.).

12533. De **Voorzitter**: Hoe noemt u dat?

A. „Nahrungsmittel”, dat is dan de geijkte uitdrukking. En dan soms nog 150 gram gort, kaas of quark en meestal een ei in de week. Dat waren dan de arbeiders, die vrij waren.

De **Voorzitter**: Dat is beter dan tegenwoordig.

A. Ja, dat was ook aanzienlijk hoger dan in de geallieerde gebieden en ik ben er van overtuigd, dat de meeste arbeiders, die deze vrijkaarten opaten, een hoger rantsoen hadden dan de Nederlanders bij voorbeeld.

12534. De **Voorzitter**: Dan nu?

A. Dar, nu. Daarnaast was er dan voor arbeiders, die langer werkten nog een lange-arbeidskaart, voor meer dan 55 uur werken in de week. Dus ze kregen dan buiten deze eerste lijst nog 500 gram brood, 150 gram vlees en 30 gram margarine. Dan was er bij mensen, die in de mijnen werkten, nog een tweede zware-arbeidskaart, waarbij men recht op spek had. Dus dat waren dan de arbeiders voor zware arbeid, en dan het tweede punt, dat is de Fabrieksvoeding.

12535. De **Voorzitter**: En dat waren degenen, die in een grotere fabriek waren met een groot aantal en die dus niet over zo'n kaart beschikten?

A. Ween, dat zijn uitsluitend mensen, die eigen bonnen hebben. Want men moest daar bonnen voor inleveren. En fabrieksvoeding werd geleverd op eigen bonnen. Dat heb ik ook geschreven in dat rapport. In de meeste fabrieken werd tegen afgifte van 150 gram vlees, 30 gram vet en 75 gram Nahrungsmittel gegeven een niet slechte lunch, bestaande uit een bord soep en een hoofdschotel. Die hoofdschotel was ook meestal een of andere „Suppe”. Dat was ongeveer een halve liter en dikwijls met vlees, en de kosten waren dan R.M. 4,50 per week. Dus een week hadden ze daarvoor een warme maaltijd. Nu komt het punt, dat het leven zo moeilijk maakte, nl. dit is voor een andere categorie arbeiders, die dan in de grote industrie terecht kwamen.

Dat was dan de „Lagerverpflegung”, officieel gebaseerd op de „zware-arbeidskaart”. In werkelijkheid behandelde men de mensen in de Musterlager zeer slecht. De Duitsers hadden aparte Musterlager. Ik ben eerst twee dagen in een Musterlager geweest. Dat waren aparte kampen. Zij hadden die opgericht om ze aan buitenlandse diplomaten en autoriteiten van het Rode Kruis te laten zien.

12536. De **Voorzitter**: Waren dat modelkampen?

A. O, dat waren prachtige kampen. Dat was werkelijk heel goed, maar in die andere kampen, die om de fabrieken heen lagen, heersten verschrikkelijke toestanden. Het eten voor het kamp van de Triffstrasse — dat is het kamp, waar ik in heb gezeten en in dat strafkamp een apart kamp, waar ongewenste elementen ingestopt werden — kwam uit een gaarkeuken, waar voor 80 000 man gekookt werd. Er werd wat brood gegeven, boter, suiker en marmelade eveneens en soms een schijf kaas of worst. Ten slotte 's avonds een liter soep. Maar nu moet u zich dat zo voorstellen: 'smiddags kon men niet meer eten in de fabriek, dus 'smorgens kreeg men twee of drie plakjes brood met margarine eventueel of een plakje kaas er bij of een plakje worst en dan de gehele dag niets meer, van 6 tot 6 uur 's avonds, en dan om halfzeven kreeg men die lichte volkomen onbetbare soep. Dat slechte eten was natuurlijk zeer deïnoraliserend.

12537. De **Voorzitter**: Maar die andere dingen, die u opsomde en die toch ook in het menu thuis hoorden, kreeg u niet?

A. Die verdwenen in de Duitse zwarte handel. En ik vermoed, dat daar ook wel een gedeelte van het voedsel van de zwarte handel van de arbeiders vandaan kwam.

12538. De **Voorzitter**: En hoe slaagden die mensen er nu in om dat enigszins aan te vullen?

A. Ja, via de zwarte handel. Er was, om u een voorbeeld te noemen, naast ons een kamp met Serven, die kregen bijv. boter van huis.

Deze Serven waren gedeporteerd en hadden veel boter. Die kregen ze uit hun land. Die boter werd dan uitgewisseld tegen tabak. De Hollanders en de Belgen controleerden samen de tabaksmarkt.

12539. De heer Hoogcarspel: Was het nu mogelijk om, wanneer men in het strafkamp zat, het slechte eten aan te vullen door zwarte handel te drijven?

A. Ja, die zwarte handel gebeurde in de fabriek voor een groot gedeelte.

De heer Hoogcarspel: 0, dat gebeurde in de fabriek.

12540. De Voorzitter: Dus leden ze niet bepaald honger?

A. Ik heb ook honger gehad; toen ik in dit kamp zat, heb ik honger gehad, het was heel beroerd. Maar in dit kamp was ook de mogelijkheid om van thuis eten te laten komen. Maar hier sta je tegenover iets, dat natuurlijk niet eenvoudig is. Als er 500000 mensen uit Nederland gedeporteerd worden en je moet die van eten gaan voorzien, dan is het een onmogelijke taak. Dat is onmogelijk, dat kan niet.

12541. De heer Hoogcarspel: Die zwarte handel in de fabriek was dan toch alleen maar mogelijk, als er arbeiders op de fabriek waren, die zich buiten de fabriek vrij bewegen konden?

A. Ja, zij werkten wel in de fabriek, maar waren ondergebracht in andere kampen, waar het reglement van orde een grotere bewegingsvrijheid toeliet.

12542. De heer **Hoogcarspel**: Waren die in verbinding met de buitenwereld?

A. Ja, bovendien, om u een voorbeeld te geven, in die kampen was sen zeer heterogene bevolking, die waren dan apart ondergebracht in verschillende kralen. Zodoende was er een vrouwenkraal van Russische vrouwen en van Poolse vrouwen, dan was er een kraal van Russen en van Oekrainers. Die waren ook uit elkaar gehouden en die mensen werkten dan en werden dan natuurlijk onder zeer strenge bewaking overgebracht. De Russen probeerden te ontsnappen en pleegden dan allerlei misdaden op hun tocht naar Slavische gebieden. Zij kenden de taal niet en hadden geen geld en werden natuurlijk direct gepakt. Dus daar was de controle zeer sterk op. Er was bijna geen kans op, dat die mensen er uit konden komen. Zij werkten ook tussen ons en daar werd ook zwart mee gehandeld.

12543. De heer Hoogcarspel: Hoe hadden die mensen dan de middelen tot zwarte handel?

A. Ja, dat is het geheim van het kamp, want dat bestaat in elk kamp. De Russen bijv. hadden aardappelen. Daar stond de doodstraf op, maar zij hadden die aardappelen. Die haalden zij uit de wagons.

12544. De heer Hoogcarspel: Waar haalden zij die uit de wagons?

A. Dat weet ik niet, maar zij hadden aardappelen. En zo had iedere groep wat,

12545. De heer Hoogcarspel: Lag het rantsoen, dat de Russen, de Serven, enz. kregen, lager dan datgene, wat de arbeiders in de kampen uit de westerse gebieden kregen?

A. Ja en neen, en dat zit hem hierin: de mensen uit de westerse gebieden hadden stukloos. Dus wanneer deze mensen harder werkten, konden zij behoorlijke inkomens maken. Ik weet van arbeiders, die het brachten tot R.M. 200 in de twee weken. Want die betalingen kwamen per twee weken. Maar de Russen en ook de Polen moesten „Ostlandsteuer” betalen en daarbij werd ongeveer 90 pct. van het inkomen van deze mensen afgetrokken om zgn. besteed te worden aan de opbouw van de oostelijke gebieden. Daardoor was de prikkel om te werken voor deze arbeiders niet aanwezig. Dit werd dan ondervangen doordat de Duitsers het etensniveau in de hand hielden. Dus wanneer een bepaalde groep niet voldoende presteerde, werd zij collectief gestraft in het eten. Daarom behoorden ook de Russen tot de meest productieve arbeiders in deze fabrieken.

12546. De Voorzitter: Meest productieve?

A. Ja, de meest productieve. Ze werkten zich dood, omdat anders alle vriendjes zonder eten kwamen. Er waren zeer interessante mensen onder, zoals professoren, studenten, van alles.

12547. De heer Hoogcarspel: Er was dus een zeer belangrijk verschil in behandeling, alleen al door die „Ostlandsteuer”?

A. Ja, en dan was er verder nog één verschil, dat is, dat de persoonlijke discriminatie van de Duitse arbeider ten opzichte van de Russische arbeider veel groter was dan ten opzichte van de Nederlandse arbeider.

12548. De Voorzitter: Wat bedoelt u daarmee, persoonlijke discriminatie?

A. Ik heb verschillende keren meegemaakt, dat de arbeiders in de fabriek afgerost werden. Dat mocht dan niet: officieel bestond er een arbeidsstatuut, maar deze mensen werden dan bijv. naar een kantoor gelokt en werden dan met een knuppel bewerkt.

12549. De Voorzitter: Deden ze dat met de Russen?

A. Met Russen. Ook met Fransen heb ik het een keer meegeemaakt, maar ik heb het nog nooit met Nederlanders meegemaakt.

12550. De Voorzitter: Weet u ook of het Nederlanders overkomen is?

A. Ja, het gebeurde natuurlijk wel in de „Erziehungslager”, maar dat is natuurlijk weer wat anders.

12551. De Voorzitter: Was nu op dit gebied ook voor de Afdeling B van het Zweedse gezantschap wat te doen? Was het voor de heer *Millenaar* mogelijk om verbetering aan te brengen?

A. Soms wel, soms niet. Ik heb één ding zelf meegemaakt. Ik weet zeker, dat de heer *Millenaar* zich daarmee heeft opgehouden.

12552. De Voorzitter: Waarniede?

A. Met deze arbeiders ook. O.a. met het krijgen van verloven om naar Nederland te gaan en dergelijke. Maar er waren heel veel arbeiders, die niet het bestaan wisten van deze Schutzinacht-afdeling. Daardoor heeft deze afdeling misschien minder nuttig werk kunnen verrichten dan ze anders had kunnen doen. Toen ik naar de heer *Millenaar* ging, nadat ik dan de eerste keer ontsnapt was uit dat kamp, dus dat was de eerste dag, dat we er waren — en dat is juist interessant in verband met wat hij hier in dit verband dan ook heeft gedaan, wat de sociale omstandigheden betrof. Want voor hem waren wij per slot van rekening ook niet meer dan mensen, die daar als arbeider gedeporteerd waren —, heb ik van de heer *Millenaar* een introductie gekregen voor dr. *Betz*.

12553. De Voorzitter: Dat was de eerste dag?

A. Dat was de eerste dag.

12554. De Voorzitter: De dag, dat u uit de fabriek bent wegge-
lopen.

A. Dat heb ik u toch verteld?

12555. De Voorzitter: Dat was de dag, toen *Schopenhauer* op de tafel ging staan.

A. Juist. Het was die dag. De heer *Millenaar* heeft mij toen een introductie voor de heer *Betz* gegeven. Die introductie was van die aard, dat ik na enige tijd wachten in de arbeidsraadsvergadering werd gebracht van het district Brandenburg. Deze raad besliste over de miljoenen arbeiders van het district Brandenburg.

Hier heb ik geprotesteerd over onze tewerkstelling en de condities, waaronder wij moesten leven.

De tewerkstelling was niet, zoals door Seyss *Inquart* was „be-
loofd” van die aard, dat ieder in zijn eigen vak werd te werk ge-
steld.

Antwoord van de heer *Betz*: „Mit eurem Reichskommissar habe ich nichts zu tun, hier bestimme ich.”

De condities, waaronder wij moesten leven, waren onbeschrijflijk. In ons kamp waren toen circa 2000 mensen ondergebracht. Er was maar één waterkraan, geen douches. Er was geen toilet. Er was een in het zand gegraven goot, waar mannen en vrouwen, broederlijk naast elkaar zittend, hun commissie deden. Wij wisten, dat er dyscn-
terrie was. Het krioelde van de vliegen. De goot was een haard van infectie.

Deze toestand maakte niet de minste indruk op de heer *Betz*. Ten slotte vertelde ik hem, dat wij verplicht waren in hetzelfde kamp met „Ostvölker” te leven, i.c. Serven en Polen.

Dat was de enige mogelijkheid, om er uit gehaald te worden. Dat argument sloeg in. Ik heb gezegd: „Wir sind schlieszlich doch auch West-Europaer.” Dat was de goede snaar. Hij is toen melancholiek geworden en heeft verteld, dat we het niet zo serieus moesten nemen, „hij had toch ook stenen geklopt in zijn jonge jaren.” De volgende dag was deze heer *Betz* in de fabriek met een aantal andere mensen. Die heeft toen ook gezorgd, dat wij uit dat kamp, waar we eerst waren, overgebracht werden naar een schuilkelder, waar behoorlijke hygiënische condities waren. Toen heeft hij gezegd, dat we in het vervolg, wanneer er weer moeilijkheden waren, direct bij hem terecht konden en wij hadden dan niet de hulp van een „derde neutrale mogendheid nodig.” Dat had hem toch blijkbaar dwars gezeten.

Maar dat was natuurlijk in het begin. Hij heeft mij toen nog een kantoorbaan in de fabriek aangeboden, maar die heb ik natuurlijk niet geaccepteerd. Dus hier heeft de heer *Millenaar* wel direct ingegrepen in de condities, waarin de mensen leefden. Maar over het algemeen genomen, was het zeker niet mogelijk geweest. De Duitsers trokken zich nergens iets van aan.

12556. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u dat?

A. Normaal was het zo, dat, wanneer iemand bijv. gecatalogiseerd was in een bepaalde afdeling, dan kon iemand hoog of laag springen, maar dan was er niets meer aan te veranderen. Het enige, waardoor de studenten in het begin in betere conditie waren, was het feit, dat ze ambtelijk nergens ondergebracht konden worden. Zij kwamen in de kerktheek op een normale plaats. Eerst hebben ze gezegd: „Daar moeten we even mee oppassen.” Toen dat stadium achter de rug was, dus toen eenmaal vaststond, dat de studenten gewoon als arbeiders moesten behandeld worden, was het afgelopen. Voor de arbeiders als zodanig geloof ik dan ook niet, dat er iets aan te doen was geweest.

12557. De **Voorzitter**: Hebt u nog enige indruk gehad, dat men daar op het Zweedse Gezantschap, afdeling B, op de hoogte was van het aantal Nederlanders, dat in de concentratiekampen zat en in de gevangnissen? Het feit, dat uw vader pakketten kreeg, wijst op bekendheid met degenen, die gevangen zaten in deze concentratiekampen.

A. Ja, ik heb indertijd de heer *Millenaar* een cijfer horen noemen. Ik geloof, dat ik in mijn rapport van 1943 gesproken heb over 300 000 mensen, die gedeporteerd waren. Dat waren dan de arbeiders. Wat de andere gedeporteerden betreft, daar kon men niets van afweten, omdat die mensen hier in Holland gepakt werden. Daar wisten zelfs de familieleden niets van af. Dus die konden hier in Holland ergens in een kamp zitten of ze konden ook naderhand overgebracht zijn naar Duitsland. Totdat deze mensen gevonden waren, kon er niets gedaan worden en ik geloof ook, dat de Duitsers geen reden hadden om aan de Zweden op te geven hoeveel mensen ze vasthielden.

12558. De **Voorzitter**: Dus men heeft er eigenlijk ook geen boek van kunnen houden?

A. Ik geloof niet, dat er boek van te houden was.

12559. De **Voorzitter**: U weet ook niet of dat gebeurd is?

A. Ik geloof ook niet, dat dat mogelijk was.

12560. De **Voorzitter**: Dus u weet het niet zeker?

A. Dat kan ik niet beoordelen, maar ik neem aan van niet.

12561. De **Voorzitter**: Wist men wel vrij wat van de omstandigheden van de gedeporteerden? (d.i. hier gevangenen).

A. Heel veel, alles.

12562. De **Voorzitter**: Wat wist men er van?

A. Men wist precies wat de mensen te eten kregen, in welke condities ze waren, ten minste wanneer de mensen gevonden waren.

De **Voorzitter**: Ja. dat bedoel ik.

A. *Millenaar* had een goede bekende bij de S.S., iemand uit heel hoge regionen van de S.S. Deze man heeft toen, geloof ik, ook nog wel eens inlichtingen gegeven over bepaalde personen.

Zo had hij overal verschillende particuliere kennissen, die hem inlichtingen gaven over de stand van de processen en waar de mensen zaten, enz.

12563. De **Voorzitter**: Kwam hij ze dan wel eens te hulp?

A. Als hij kon, dan kwam hij hun te hulp.

12564. De **Voorzitter**: Als hij kon, kwam hij te hulp. Dat is iets, dat u misschien niet helemaal uit eigen wetenschap weet, maar dan toch zeer van nabij?

A. Ik heb het van nabij meegemaakt, zodat ik u een voorbeeld kan noemen. Ik spreek natuurlijk hoofdzakelijk uit ervaringen uit de studentengroepen, omdat het die groep was, waartoe ik zelf behoorde. Er was een zekere *Gerrit v. d. Meulen*, die bij mij in de fabriek werkte. Die jongen kwam uit Groningen, een zoon van een onderwijzer of een leraar. Die jongen heeft op een gegeven moment tegen de Duitse omringende arbeiders gezegd: „Ik snap niet, waarom jullie nog doorvechten, want die oorlog hebben jullie toch verloren.” Hij is toen gepakt en is weggebracht. Ik heb dat direct doorgegeven aan *Milleizaar*.

De heer *Millenaar* had binnen een week in de gaten, waar deze jongen zat en heeft toen kans gekregen hem te spreken. Hij heeft de hogere S.S.-autoriteiten er voor kunnen interesseren. Die jongen was veroordeeld tot 3 maanden Erziehungslager, dus practisch is dat doodstraf. Die hoge S.S.-officier heeft deze jongen voor zich laten komen, hem ondervraagd en toen tegen hem gezegd: „Kijk eens, als je nu nog eens in dezelfde omstandigheden was, zou je het dan nog zeggen?” Toen heeft deze jongen geantwoord: „Dat zou ik dan nog zeggen.” Waarop deze S.S.-officier gezegd heeft: „Goed, dat vind ik een zeer flinke houding, ik zal je vrijlaten, maar dan eis ik, dat de heer *Millenaar* zich persoonlijk voor je garant stelt.” En dat heeft de heer *Millenaar* gedaan.

12565. De **Voorzitter**: En is hij vrijgekomen?

A. Toen is hij vrijgekomen. Deze jongen is naderhand (1944) omgekomen bij een bombardement. Maar hij kon toen niet meer weg. Hij had toen ten opzichte van de heer *Millenaar* morele verplichtingen om daar te blijven.

12566. De **Voorzitter**: U zei daar zoëven, dat u langzarrierhand terecht was gekomen in Madrid. U bent in 1943 ontvlucht uit Duitsland? Hoe lang bent u werkzaam geweest bij de heer *Millenaar* met die vervalsingen en zo?

A. Ik ben niet wat je noemt werkzaam geweest voor de heer *Millenaar*. Maar ik heb met de heer *Millenaar* contact gekregen eigenlijk van het begin van mijn aankomst in Duitsland af tot eind September.

12567. De **Voorzitter**: In September bent u er in geslaagd te verdwijnen?

A. Ja, nadat ik de heer *Millenaar* op de hoogte had gesteld, dat ik wegging, en ook heb ik een aantal berichten voor hem mee genomen.

12568. De **Voorzitter**: Waarheen?

A. Naar Madrid.

12569. De **Voorzitter**: Hoe bent u dan van Berlijn naar Madrid gekomen?

A. Ik was natuurlijk een „groot man” in de organisatie, zodat ik een visum had.

12570. De **Voorzitter**: Hoe kwam u aan dat visum?

A. Dat kreeg ik opgestuurd. Dat stuurde ik naar Utrecht en dat werd daar opgevangen door een paar van mijn vrienden en van daaruit ging het naar iemand, die bunkers bouwde. Die persoon had een visumstempel. Het was een „Visum zur einmaligen Einreise in das Deutsche Reich”. Daar werc dan het woord „Aus” bijgezet. Men kon er dan mee op- en neerreizen.

En ja, het visum was praktisch verder niet geldig. Het was ergens uit de grens daar in de buurt van Limburg. Ik heb het visum nog. Ik kan het u nog laten zien.

12571. De **Voorzitter**: Toen had u dus een visum voor „Ausreise“?

A. Ik had dus een visum voor „Ausreise“.

12572. De **Voorzitter**: En daarmee bent u gewoon door Frankrijk gereisd?

A. Neen, met dat visum ben ik toen naar Holland gereisd en in Utrecht had ik via deze organisatie — of ten minste, dat is toen uitgegroeid tot een organisatie — directe contacten (vooral omdat ik, vóórdat ik gedeporteerd werd naar Duitsland, al contacten had) met de illegaliteit.

Ik ben drie dagen, nadat ik in Utrecht was aangekomen, doorgereisd via Putte, Brussel, Parijs, Toulouse, Lourdes, naar Spanje; met verschillende papieren natuurlijk.

12573. De **Voorzitter**: Wat waren dat voor papieren?

A. Die kreeg ik van de organisatie. In België had ik een heel goed Belgisch persoonsbewijs en in Frankrijk heb ik op mijn eigen pas gereisd met een papier van de „Organisation Todt“, want daar waren de verhoudingen zo slordig, dat daar alles kon.

12574. De heer **Schmal**: Hoe bent u de Pyreneeën overgekomen?

A. Gewandeld.

12575. De **Voorzitter**: Was dat bepaald een wandeling?

A. Het was wel zwaar.

12576. De **Voorzitter**: Samen met anderen?

A. Samen met anderen, we waren een groep van 30 man, waarvan 10 Nederlandse studenten.

12577. De heer **Schmal**: Was dat georganiseerd?

A. Ja, dat was „Dutch Paris“, dat was een Nederlandse studentenorganisatie. Zij was voor een groot gedeelte door Utrechtse, Leidse, Rotterdamse en Tilburgse studenten georganiseerd. Wij, dat is de organisatie, brachten ook dingen over, b.v. micro-foto's, en mijn broers hebben naderhand nog een jaar ongeveer er in gewerkt, totdat zij opgerold werd.

12578. De **Voorzitter**: En toen bent u in Spanje aangekomen?

A. Ja.

12579. De **Voorzitter**: En wat gebeurde er toen met u in Spanje?

A. Toen werd ik geïnterneerd.

12580. De **Voorzitter**: Waar?

A. Ik heb eerst gezeten in Botoña; dat was niet zo aangenaam, maar het duurde maar kort en daarna in Barbastro en dat is de aardigste gevangenis, die ik ooit mee heb gemaakt.

12581. De **Voorzitter**: Waar was dat?

A. Barbastro ligt ten noorden van Saragossa. Dat was buitengewoon aardig.

12582. De **Voorzitter**: Kunnen gevangenen ook aardig zijn?

A. O ja, dat was een charmante gevangenis.

12583. De **Voorzitter**: In hoeverre was zij charmant?

A. Nu, in de eerste plaats behoefde er natuurlijk niet gewerkt te worden en dan hadden wij elke avond revue. Er waren de meest uiteenlopende nationaliteiten bij elkaar. Er werd gezongen, er werd gespeeld, er werden liedjes gedeclameerd en verhalen verteld. En

dat werd dan besproeid met enige emmers wijn, die wij daar in de cantine konden kopen. De enige mensen, die daar last hadden, waren de mensen, die nog nooit in de gevangenis gezeten hadden. Die waren haastig en wonden zich op, en dat is natuurlijk verkeerd, vooral in een land als Spanje. De verhoudingen met de bewaking waren ook heel gemoedelijk. Ik was bijv. een keer in de cantine om iets te kopen toen de directeur van de gevangenis er aan kwam. Ik had toen een pullover aan, die ik van de legatie gekregen had: hij heeft er toen aan gevoeld en gezegd: „Se vende?“, „Is dat te koop?“ Zo was de directeur van de gevangenis. De onderdirecteur gaf ik les in Duits en in Frans. Daardoor kreeg ik wat brood extra. Wij kregen ook eten van de legatie. Dat was een zeer uitgebreide „comida“ (dit is maaltijd). Daarnaast hadden wij het eten van de gevangenis, dat hier ook zeer voldoende was, want er bleef altijd over. Het was natuurlijk niet altijd even lekker, maar de eerste dagen hadden wij zo'n geweldige honger, dat wij alles aten, wat overbleef.

12584. De **Voorzitter**: U had het daar helemaal zo kwaad niet? U kreeg eten van onze legatie te Madrid? Had u daar dadelijk contact mee of zochten die contact met u?

A. Neen, dat is zo geweest. Bij mij was het in zoverre iets bijzonders, omdat mijn ouders zich indertijd bemoeid hebben met Spaanse vluchtelingen. Zij hebben o.a. allerlei mensen gekocht voor 30000 peseta's, dat kon. Het hoofd van een of andere vermogende familie werd door de functionarissen der republikeinse Regering dan gepakt. Hij werd dan vrijgelaten, wanneer hij het losgeld betaald had. Dan werd hij weer gepakt, net zo lang tot hij geen cent meer had en ook zijn familie geen cent meer had. Vóórdat de mensen dan werden afgemaakt, werden zij op de „markt“ gegooid. Dan kon men bij het Bureau van het Front Populaire in Marseille tegen betaling van 30000 peseta's, 15000 vooruit en 15000 na aflevering, een aristocraat kopen. Zo hebben mijn ouders bijv. een nichtje van de Koning van Spanje gekocht voor 30000 peseta's.

Dus daardoor waren er natuurlijk mensen, die ik kende, en die heb ik aangeschreven. Ik heb van een pastoor, toen ik over de grens kwam, geld geleend en toen heb ik voor mensen, die niet meer konden, ezeltjes gehuurd en daar zijn wij mee naar de gevangenis gegaan.

12585. De **Voorzitter**: En vond die pastoor dat zo maar goed, om u geld te lenen?

A. Nu, ik had een bidprentje van een dode vriend bij mij en toen zei ik: „Dit soort mensen ken ik nu“, en op grond daarvan gaf hij het mij. Ik had wat gouden munten bij mij, maar die waren mij door de grenswacht afgenomen. Die heb ik wel naderhand weer teruggekregen, want ik had van te voren in Nederland wat Spaans geleerd en daardoor kon ik reçu's laten maken ook voor de anderen. Zodoende is onze groep niets kwijtgeraakt. Maar als de grenswacht het kon, stalen zij als raven. Zij hadden in Bielsa een hele kist met allerlei dingen, die zij van de vluchtelingen afgenomen hadden. En die zullen zij wel weer op de zwarte markt verkocht hebben, in Spanje.

12586. De **Voorzitter**: Maar hoe kwam u dan in contact met het gezantschap?

A. Ik heb geschreven aan mijn Spaanse vrienden en ik heb ook een brief aan het gezantschap geschreven.

12587. De **Voorzitter**: Aan uw vrienden? Waar?

A. In Madrid. Nu was de loop van de zaak zo: de Nederlandse gezant kon niets doen, voordat hij bericht had gekregen van de Spaanse autoriteiten, dat er Nederlanders in de gevangnissen zaten. Zij werden eerst in de grensplaatsjes vastgehouden, daarna gingen zij naar de centrale provinciale gevangnissen. Zij werden daar geregistreerd, die registratie ging zeer oppervlakkig. Dat was zuiver een formeel iets, want er waren mensen, die pro forma aangaven, dat zij beneden de 20 waren of boven de 40. Die kwamen altijd binnen 10 dagen vrij. Maar de mensen, die tussen 20 en 40 waren — en dat moest je natuurlijk weten, zoiets — vielen onder de militaire leeftijd en moesten volgens de conventie aan de militaire Overheid ter beschikking worden gesteld. Die mensen werden dan van de burgerlijke autoriteiten overgebracht naar het militaire kamp te Miranda. Daar werden de mensen nog een keer geregistreerd. Een bericht ging van Miranda naar het Ministerie van Oorlog, van daar naar het Ministerie van Buitenlandse Zaken en van daar naar de legatie. En dat was de normale gang van zaken, zodat, wanneer

de gezant een inreisvisum in een ander land had, dus Portugal of wat dan ook, dan konden de mensen binnen twee weken vrij zijn.

12588. De **Voorzitter**: 0, kon hij verder niets doen?

A. Neen, het enige, dat het gezantschap kon doen, en dat heeft het ook gedaan, is het sturen van geld. Dat gebeurde voor die sector via de heer *Kriens* in Barcelona.

12589. De **Voorzitter**: Die zat in Barcelona?

A. Ja, in Barcelona, dus ik heb daar ook geld van gehad en de anderen met mij. Eten kregen wij ook.

12590. De **Voorzitter**: Kwam er uit Madrid nooit eens iemand kijken?

A. Er is bij ons nooit iemand geweest, d.w.z. in de tijd, dat ik in Barbastro zat. Wel zijn er contrôlecommissies van het Rode Kruis geweest. De heer *van Panhuys* heeft wel Miranda bezocht.

12591. De **Voorzitter**: Ja, daarom vraag ik het juist. En wat voerde hij daar dan uit?

A. Ik vermoed, dat hij met de mensen gesproken zal hebben.

12592. De **Voorzitter**: Bereikte hij daar iets mee? Kwam hij alleen maar om met die mensen te praten of om te kijken hoe zij het hadden?

A. Om te kijken hoe zij het hadden. Van uit Miranda was voor een diplomaat niets te doen, dat moest van uit Madrid gebeuren.

12593. De heer **Schmal**: U zei, dat, als de gezant een inreisvisum in een ander land had, de mensen gewoonlijk binnen twee weken vrij waren. Maar de klacht is toch algemeen geweest, dat men dikwijls heel, heel lang in Spanje heeft moeten wachten, vóórdat men door kon naar Engeland. Wat waren de oorzaken daarvan?

A. Ik geloof, dat de oorzaak daarvan dit is, dat wij in het begin van de oorlog, ik meen, een 30-tal mensen naar Lissabon gestuurd hebben, waarvan de nationaliteiten niet vaststonden. Voor een groot gedeelte waren dat Israëlieten.

Deze mensen waren niet gewenst, noch door de Amerikanen, noch door de Engelsen. In Madrid hadden wij geen „screening”, die was alleen in Lissabon. Dus wanneer de mensen dan van Madrid uit naar Lissabon werden gestuurd, bleven zij daar hangen, wanneer zij niet aangenomen werden.

12594. De **Voorzitter**: Geen „screening”?

A. Ja, er werd in Madrid niet gescreend, omdat er geen intelligence-organisatie was, die nakeek of de mensen in Engeland, of ze in the Western Hemisphere mochten.

12595. De **Voorzitter**: Die screening was er wel in Lissabon?

A. In Lissabon wel. Zodat, wanneer er iets met deze mensen niet in de haak was, zij pas in Lissabon werden gestopt. De Portugezen echter voelden er niet veel voor om die mensen daar te houden. Zij hebben toen tegen de Nederlandse administratie gezegd, dat, wanneer deze mensen niet weg konden komen, er geen visa meer zouden gegeven worden om Portugal binnen te reizen. Daar is toen blijkbaar in berust.

12596. De heer **Woogcarspel**: Het is mij toch niet helemaal duidelijk, want er zijn inderdaad heel wat mensen langs die weg naar Engeland gekomen. Die mensen hebben ten slotte dus toch wel een visum gekregen?

A. Een gedeelte is clandestien gegaan.

12597. De heer **Hoogcarspel**: Ja, een gedeelte is clandestien gegaan. Er zijn er ook heel wat met een visum gegaan.

A. Er zijn ook mensen met visa gegaan. Om de drie maanden kwamen er een paar visa los en dan was er een ranglijst en wie dan het hoogst op die ranglijst stond, kwam het eerst in aanmerking. Maar met die ranglijst is het voorgekomen, dat er soms mensen waren, die 1½ jaar in Madrid bleven.

12598. De heer **Schmal**: In de gevangenis of wachtten zij dan in vrijheid?

A. Ja, natuurlijk, ook in de gevangenis. Op een gegeven moment waren er 200 Nederlanders in Madrid en er waren er ook een stuk of 100 in Barcelona. Dat waren niet allemaal rustige elementen. De meest rustige elementen kwamen natuurlijk niet in Spanje. Er waren ook zeer ongunstige figuren tussen. In de tijd, dat ik mij in Madrid bevond, was er een groep mensen, die kenden wij als de „roei-groep”. Wanneer er b.v. een kast dicht was, riep men die mensen er bij, die dan direct het slot open hadden gemaakt. Zij stalen b.v. de meubels van het hotel (nl. Hôtel Internacional te Madrid); zij lieten ze 's nachts door het raam naar beneden zakken. Enfin, dergelijke elementen waren natuurlijk bekend bij de politie. Deze zei op een gegeven moment: „als jullie deze zoveel honderd mensen, die je hier hebt, niet naar elders vervoert, dan komen de mensen niet uit de gevangenis.” Daardoor heeft dat proces van de gevangenis zo lang geduurd.

12599. De **Voorzitter**: In Miranda bent u niet geweest'?

A. Keen, want één van mijn vrienden heeft zich toen persoonlijk voor mij garant gesteld en toen ben ik met excuses van de Gouverneur van de Provincie uit de gevangenis gekomen.

12600. De **Voorzitter**: Hebt u toen bij hem verder gelogeerd in Madrid?

A. Neen, ik ben toen naar Madrid gegaan en daar viel ik verder gewoon onder de vluchtelingenorganisatie van het gezantschap. Totdat ik min of meer officieel aan het gezantschap verbonden werd.

12601. De **Voorzitter**: Wat voor behandeling heeft u gehad op het gezantschap?

A. Er waren natuurlijk heel veel mensen.

12602. De heer **Schmal**: Bezoekers of personeel?

A. Er waren heel veel vluchtelingen, maar er was ook heel veel personeel.

12603. De **Voorzitter**: Hoe was het daar? Hoe waren de verhoudingen?

A. Ja, ik had daar gelukkig onder de mensen, die er zaten, ook veel vrienden.

12604. De **Voorzitter**: Ja, maar die hadden ze niet allemaal.

A. Die hadden zij natuurlijk niet allemaal.

12605. De **Voorzitter**: En als ze die nu niet hadden?

A. Ja, dan viel je onder de gewone administratieve regels.

12606. De **Voorzitter**: Waren die onaangenaam?

A. In de tijd, dat ik er was, was het niet erg prettig, omdat er zoveel mensen wachtten. Er kon heel weinig ge-laan worden; de stemming was nerveus en er was een grote wanorde.

12607. De **Voorzitter**: Op welk gebied was er grote wanorde?

A. Administratief.

12608. De **Voorzitter**: Kon u dat constateren? Of heeft u dat gehoord?

A. Dat heb ik gezien.

12609. De **Voorzitter**: Waar kon u dat bijvoorbeeld aan zien?

A. Ik heb bijvoorbeeld wel eens vijf paspoorten zien uitschrijven met steeds een fout er in. Het kwam wel eens voor, dat er geen papieren te vinden waren, enz.

12610. De **Voorzitter**: Bepaalde papieren niet te vinden?

A. Ja.

12611. De **Voorzitter**: Was dat bij het consulaat of bij het gezantschap?

A. Deze activiteiten behoren natuurlijk uitsluitend tot de consulaire activiteiten. In de periode, dat ik in Madrid aankwam, was de heer *de Bruyn Tengbergen* reeds op nonactief.

Tot de komst van de heer *Gastmann* bevond zich geen consulaire ambtenaar te Madrid. Het consulaire werk werd dus door de diplomatieke ambtenaren verricht. Bovendien was de positie van de legatie een bijzondere. De heer *Suñer*, die Minister van Buitenlandse Zaken was in die tijd, heeft zich tijdens de Spaanse burgeroorlog op de Nederlandse legatie in veiligheid kunnen brengen. Hij heeft, toen de revolutie gewonnen was door de Francisten en Nederland in moeilijkheden kwam, als persoonlijke geste deel opzichte van H.M. de Koningin, aan wie hij zijn leven te danken had, de Nederlandse legatie laten bestaan.

Terwijl dus alle andere legaties van door Duitsland bezette landen een brief thuisgestuurd kregen, dat zij zich verder konden beschouwen als privépersonen, met behoud overigens van bepaalde diplomatieke voorrechten, gebeurde dit niet met de Nederlandse legatie. De meeste diplomaten hadden persoonlijke vriendschapsbanden aangeknoopt met de autoriteiten en in Spanje is dat belangrijker dan een formeel argument, zodat zij bepaalde voorrechten konden blijven behouden. De Nederlandse legatie heeft een dergelijke brief niet gekregen, maar de verhouding was zo, dat de gezant nooit uitgenodigd werd op officiële plechtigheden. De Nederlandse legatie werd „getolereerd“. Het contact van de legatie met Buitenlandse Zaken was dus zeer moeilijk in die tijd; dat kon uitsluitend op privébasis plaats vinden.

12612. De **Voorzitter**: Was de heer *van Panhuys* erg zenuwachtig van al dat bezoek? Was de *Bruyn Tengbergen* erg zenuwachtig?

A. De *Bruyn Tengbergen* heb ik alleen één keer gezien en toen zag hij er zeer slecht uit, toen was hij al ziek.

Ik heb die verhalen in de krant gelezen en het was zo, dat de persoonlijke moeilijkheden, die er, zoals ik las, bestonden tussen Lissabon en Madrid, op elk terrein ook binnen de legatie verder bestonden. Ik vind het aangenamer, dat het ook in het protocol komt, dat ik persoonlijk ook moeilijkheden met de gezant heb gehad.

De **Voorzitter**: Wat zegt u?

A. Ik vind het prettiger, dat in het protocol komt, dat ik persoonlijk ook moeilijkheden met de gezant heb gehad, zodat dus mijn meningen ook op haar selectieve waarde geschat moeten worden. Deze moeilijkheden betroffen het latere gedeelte van mijn verblijf in Madrid en hadden andere oorzaken. De verhouding tussen de gezant en de heer *van Panhuys* was zo moeilijk, dat alleen daarom al eigenlijk geen enkele effectieve werkzaamheid mogelijk was naar mijn oordeel.

12613. De **Voorzitter**: Dus kwam het niet alleen doordat de gezant stokdoof was?

A. Neen, want ik weet niet of hij nu werkelijk zo doof was als hij voorgaf. Toen ik in Madrid kwam, ben ik behoorlijk behandeld. Ik heb toen weer door een toeval kans gezien om mensen weg te krijgen doordat ik op een gegeven moment door een introductie bij de Portugese ambassadeur een visum toegezegd gekregen had, samen met een vriend van mij, *Michiels van Kessenich*. Dat was dan een buitengewoon visum, dus een persoonlijk visum. Om dat te krijgen, moest ik dan nog een verbalenota hebben van de legatie. Die ben ik toen gaan vragen en de gezant wilde mij die geven. Toen was er toevallig de heer *Somer* van de inlichtingendienst.

Die heeft mij gezegd, dat er honderden mensen niet wegdonden, o.a. *Pahud de Mortanges*. Wanneer ik dus een visum kon krijgen, dan was ik verplicht om dat af te staan.

12614. De **Voorzitter**: Aan *Pahud de Mortanges*?

A. Aan *Pahud de Mortanges*. Die kon niet weg, die zat toentertijd in Barrlona. Toen heb ik natuurlijk gezegd, dat dit niet mogelijk was, omdat het een privédienst was. Maar toen heeft hij gezegd: „Als jij dan in Lissabon komt, dan zorg ik, dat je geen visum krijgt voor Engeland.“ Toen heb ik tegen hem gezegd: „Goed, maar ik moet twee visa hebben, hoeveel visa moet ik zorgen, dat u krijgt, vóórdat ik weg mag?“ Toen heeft hij gezegd: „Zeven visa“.

In Frankrijk had ik kennis gemaakt met Polen, waarmee ik samen ook over de Pyreneeën was getrokken. Die organisatie, die over de Pyreneeën ging, was namelijk ook in handen van een Pool, met wie ik zeer bevriend was geworden en daardoor ook met een aantal andere Polen, die meegetrokken waren. Die Polen gingen gemakkelijk weg. Ik ben toen na gaan vragen hoe dit mogelijk was en heb kennis gemaakt met de heer *Zsumlakowski*, de Poolse gezant te Madrid. Toen bleek, dat de Polen op de volgende manier wegwamen. Het probleem was, dat mensen, die niet Engelsen waren, volgens de conventie alleen naar hun eigen land konden worden teruggebracht of naar een ander neutraal land. Zo konden onze mensen, dus de Nederlanders, bijv. niet naar Gibraltar reizen, want dan was het probleem opgelost geweest en had men verder met Portugal niets meer te maken gehad. Zij kregen voor Gibraltar geen uitreisvisum van de Spaanse Regering. De Polen losten het probleem op de volgende wijze op. Aan de Zuidpunt van Portugal lag een bootje, dat ze door even te telefoneren bij de Britse ambassade konden krijgen. De Polen gebruikten deze methode reeds van 1941 af. Daarin was plaats voor 60 mensen. Zij kregen, wanneer die boot er lag, van de Portugese instanties een blanco visum, dus zonder naam, voor 60 mensen maximum. Het geheel kon men in drie dagen klaar krijgen. De mensen konden van uit Madrid naar Portugal reizen, in die boot stappen en naar Gibraltar gaan. Dan was het hele probleem opgelost, omdat de Engelse autoriteiten dan voor het verdere transport zorgdroegen.

Toevallig ging er een week later een boot weg en daar waren nog 20 plaatsen op en toen hebben wij door de heer *Zsumlakowski* die 20 plaatsen gekregen. Toen had ik de mogelijkheid voor 20 visa en ben ik naar de Portugese ambassadeur gegaan. Deze was zeer verheugd, dat deze zaak eindelijk op een aanvaardbare wijze kon worden opgelost. Hij was enthousiast. Daarna naar de Nederlandse legatie, dat is toen gelukt.

12615. De **Voorzitter**: Bent u toen daar gebleven?

A. Ik was van plan mee te gaan, maar de dag vóórdat wij weggingen, hadden wij een St. Nicolaasfeest op de legatie. Ik ben toen tijdens het zingen van het Wilhelmus in eikaar gezakt door een acute longontsteking; ik had meer dan 40 graden koorts en mocht toen niet weg. Ik ben op de legatie zelf verpleegd. Ik heb toen thuis bij de heer *Schuller* ongeveer een maand gelogeed, de anderen zijn toen weggegaan.

12616. De **Voorzitter**: Met dat gezelschap van majoor *Somer*?

A. Met *Pahud de Mortanges*. Al die mensen zijn toen met een transport weggegaan. Toen dit eenmaal was gebeurd, is de heer *Gastmann* gekomen en is de heer *van Panhuys* weggegaan.

De heer *Gastmann* heeft zeer veel goed werk gedaan en heeft daar de hele zaak ook administratief gereorganiseerd. Toen was het ook veel makkelijker geworden, omdat de mensen gemakkelijker wegdonden. De mensen konden toen ook uit de gevangenis en het werd mogelijk, transporten van 60 man te organiseren. De Portugezen werden vanzelf toeschietelijker. Spoedig daarop volgde de invasie. Er kwamen niet veel nieuwe vluchtelingen meer en binnen niet al te lange tijd waren de meeste moeilijkheden geliquideerd.

12617. De **Voorzitter**: Bent u toen later beter geworden en bent u toen op dezelfde wijze met zo'n transport vertrokken?

A. Neen, want in die tussentijd ben ik aangesteld tot attaché honorair. En zo heb ik daar nog een jaar gezeten.

12618. De **Voorzitter**: Als attaché? Wat voor werk deed u daar?

A. Ik was zo'n beetje duvelstoelager en werd eigenlijk gebruikt voor allerlei persoonlijke contacten met de Spanjaarden.

12619. De **Voorzitter**: En hoe lang heeft dat geduurd?

A. Dat heeft geduurd tot Januari 1945, toen ben ik naar Londen gegaan en van Londen naar Washington.

12620. De **Voorzitter**: En wat had u in Washington te doen?

A. In Washington ben ik ook aan de ambassade geweest.

12621. De **Voorzitter**: Ook al? En wanneer bent u dan in Tilburg teruggekomen?

A. In 1946 ben ik in Tilburg teruggekomen om af te studeren.

12622. De heer **Schmal**: Ik zou graag door u nader worden ingelicht omtrent uw contact met de heer *Somer*. U hebt daar gezegd, dat hij bepaalde bedreigingen aan uw adres heeft gericht. Ten slotte, hoe zit dat? Kunt u de toedracht van dat geval nog even recapituleren?

A. Dat was geen bedreiging. Ja, het was in zoverre een bedreiging dat die man zei: „Kijk eens, wanneer je een kans ziet om er uit te komen, nl. uit Spanje, dan krijg je van mij geen visum”.

12623. De **Voorzitter**: Van Lissabon naar Engeland?

A. Van Lissabon naar Engeland. Dus dan had hij mij gestopt in Lissabon. Het was gewoon een methode van hem om die 2 visa te krijgen, die hij dacht over te kunnen nemen, van mij dan.

12624. De heer **Schmal**: Ja, maar waarop grondde hij nu zijn pretentie, dat het vertrek van die twee lieden, die hij dan in visie had genomen, belangrijker was dan uw vertrek?

A. Omdat, toen ik daar aankwam in Spanje, ik net 23 was geworden en de heer *Pahud de Mortanges* commandant zou moeten worden van de Irene-Brigade. Dus dat is een verschil van belangrijkheid.

12625. De heer **Schmal**: Dus hij achtte het uw vaderlandse plicht om het af te geven?

A. Inderdaad.

12626. De heer **Schmal**: Dat kan ik mij begrijpen, maar ik kan niet begrijpen, dat hij zo op uw vaderlandse gevoelens werkte, dat hij dat meende te moeten omgeven met een dergelijke sanctie, die dan misschien het moreel karakter zou kunnen bedreigen.

A. De heer *Somer* was toen een opgaande ster in Londen.

12627. De heer **Schmal**: Is dat uw verklaring voor een speciale tendenz, die aan uw opmerking ten grondslag ligt, of is dat uw visie?

A. Juist.

12628. De heer **Schmal**: Dank u zeer, dan ben ik voldoende ingelicht.

A. Overigens heb ik met de heer *Somer* geenzins moeilijkheden gehad. Integendeel.

12629. De **Voorzitter**: Nu moet u eens vertellen; is er nu bij al hetgeen, wat u ons verte!/? hebt, iets weggebleven door een toevallige omstandigheid, waarvan u meent, dat het toch nuttig is, dat wij het horen? Niet, dat u het achter wilt houden, maar dat het toevallig weggebleven is? Bij voorbeeld ten aanzien van Spanje?

A. Ja, wat wilt u van Spanje weten?

12630. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens iemand ontmoet daar, die daar te maken had met de Nederlandse Secret Service, behalve *Somer*?

A. Ja, de heer *Herzberger*.

12631. De **Voorzitter**: Wie is dat en waar zat hij?

A. De heer *Herzberger* is een fabrikant van ondergoed, geloof ik, uit Rotterdam en die heeft daar een post gehad.

Met de heer *Herzberger* heb ik vrij veel moeilijkheden gehad op een gegeven moment. Van de heer *Somer* had ik een brief gekregen, dat, wanneer ik dingen hoorde, die belangrijk waren voor de oorlogvoering, ik die dan persoonlijk kon behandelen. Ik kon dan de brief doorgeven aan de heer *Herzberger*. Die zou dan wel zorgen voor doorsturen. Er heeft zich toen een vrij belangrijke spionage-affaire te Madrid afgespeeld indertijd en dat is naderhand ook de oorzaak geweest van verschillende moeilijkheden, die ik persoonlijk heb gehad. Ook van de moeilijkheden, die ik met de heer *Herzberger* heb gehad. Dat is in zoverre interessant, omdat die moeilijkheden daarmee verband houden, dat alle berichten, die doorgegeven werden naar Londen, direct naar Duitse instanties uitlekten, zoals mij door *Letsch* werd verteld. Deze spionage-affaire houdt direct verband met de atoombom en met de invasievoorbereidingen. In Januari 1944 kwamen twee personen naar Madrid, nl. de heer *Kusters* en

de heer *Letsch*. Ik heb daar trouwens in Januari 1945 een rapport over geschreven, maar kon in dit rapport natuurlijk nog niet vermelden, dat het hier over atoombomgeheimen ging. De kwestie was dan eigenlijk zo. Toevallig is een gedeelte van het verhaal later in de Readers Digest gepubliceerd. De publicatie bevat niet alle gegevens. En geeft mijns inziens ook een niet geheel juiste indruk van het gebeurde.

Deze persoon, die zich uitgaf voor een Israelietische vluchteling -- en reeds in de vorige oorlog voor de Duitsers spionage had bedreven -- schijnt in Amerikaanse dienst over te zijn gegaan. Hij werd door O.S.S. gebruikt om de Duitsers om de tuin te leiden met radio-uitzendingen van uit New York.

De Duitsers hebben in 1942 iemand naar Amerika gestuurd. De heer *Kusters* was een vrij vreemde figuur. Hij is wethouder in Zaandam geweest en heeft op een gegeven moment een ontvangst voorbereid, waarbij hij geld uit een of andere kas heeft geleend, waarvoor hij verantwoordelijk was. Ik meen, dat hij hiervoor vervolgd werd en tot een gevangenisstraf was veroordeeld.

12632. De **Voorzitter**: Waar heeft hij dat gedaan?

A. Hier in Holland. Toen is hij naar Parijs gegaan. In Parijs is hij in de film-business gegaan, zat tijdens de oorlog van boven tot onder in de schulden. Is toen geholpen door een zeer interessante figuur, de heer *Everstein*. U kent die namen natuurlijk allemaal. Kent u die naam niet? De heer *Everstein* heeft miljarden francs verdiend aan de Duitsers.

In 1946 dook de heer *Everstein* weer op in Parijs.

De heer *Kusters* was gestorven aan kanker.

De heer *Letsch* kwam uit de Verenigde Staten terug en vestigde zich wederom in Parijs.

Bij het Ministère de l'Intérieur was *Everstein* bekend als collaborateur en aanbrengrer bij de Gestapo van loyale Gaullisten.

Het 2de Bureau dekte hem. Het is niet onwaarschijnlijk, dat hij met het vele geld, dat hij tijdens de oorlog had verdiend, ambtenarer op dit bureau heeft omgekocht.

Toen de heer *Letsch* uit de Verenigde Staten terugkwam, voelde *Everstein* zich in zijn veiligheid bedreigd, omdat *Letsch* wist welke rol *Everstein* tijdens de oorlog gespeeld had. Hij wist te bereiken, dat *Letsch* door het 2de Bureau werd gegrepen. *Letsch* werd in Fresnes opgesloten, onder beschuldigingen, die zijn leven in gevaar brachten.

Het schijnt de bedoeling te zijn geweest hem na summier proces te doen executeren.

Door onmiddellijke tussenkomst van de Amerikaanse militaire attaché te Parijs, die in opdracht van het War Department intervenueerde, kwam *Letsch* vrij en werd *Everstein* in de gevangenis geworpen.

Kusters en *Letsch* kwamen op een gegeven moment met bepaalde berichten; zij waren in contact met onze organisatie in Parijs.

12633. De **Voorzitter**: Ook uw organisatie?

A. Dutch Paris. Ja. Daardoor wist men natuurlijk ook wel, althans kon weten, of *Kusters* en *Letsch* politiek betrouwbaar waren of niet, politiek betrouwbaar, over het zakelijke durf ik niet te oordelen.

12634. De **Voorzitter**: Zakelijk waren zij dus niet betrouwbaar?

A. De heer *Letsch* mijns inziens wel. De heer *Kusters* maakte in dit opzicht op mij een minder gunstige indruk; van zijn politieke betrouwbaarheid was ik echter overtuigd.

12635. De **Voorzitter**: En *Everstein* was in het geheel niet betrouwbaar.

A. *Everstein* is een schurk.

12636. De **Voorzitter**: En wat wilde u nog verder zeggen?

A. Ik heb met deze mensen te doen gehad. Toen is het gebleken, dat *Kusters* en *Letsch* contact zochten met de Amerikanen. Dat was nodig, omdat deze hele spionage-affaire Woord-Amerika betrof. De heer *Herzberger* heeft geweigerd deze mensen in contact te brengen met de Amerikaanse instanties, wat hij had moeten doen. Hij had natuurlijk zijn advies aan de Amerikaanse instanties kunnen geven, maar hij had ze in contact moeten brengen met Amerikaanse instanties. Deze mensen zijn er ten slotte toch terechtgekomen. Ik ben naderhand met het hoofd van die Amerikaanse afdeling in contact geweest via de heer *Hayes*, die in die tijd Amerikaans

ambassadeur was in Madrid. Ik heb toen ook *Kusters* en *Letsch* persoonlijk gegarandeerd. Dit was voor hen van groot belang in het spel, dat van nu af aan door O.S.S. met de „Abwehr Marine" gespeeld werd. Het hoofd van deze Amerikaanse dienst te Madrid heeft mij een verbod opgelegd om dingen, die ik in dit verband mocht horen, mede te delen aan Nederlandse instanties, omdat gebleken was, dat vele berichten uitlekten. Dit verbod bracht mij in moeilijkheden met de heer *Herzberger*.

Die mij ten slotte zo zeer ging wantrouwen, dat hij mij trachtte te doen schaduwen.

Te Londen aangekomen, heb ik van de gehele toedracht mededeling gedaan aan twee personen, te weten mijn vader prof. dr. *Schmutzer*, toen Minister van Overzeese Gebiedsdelen, en aan dr. *van Roijen*, thans ambassadeur te Quebec.

Over het uitlekken van berichten zal de heer *Letsch* te Parijs inlichtingen kunnen verschaffen.

12637. De **Voorzitter**: Lekten de berichten uit onderweg van Madrid naar Londen'?

A. Dat kan ik niet beoordelen. Misschien is dat een zeer zware beschuldiging, dus dat wil ik niet zeggen.

12638. De **Voorzitter**: U weet niet zeker, dat het vanuit Madrid gebeurde, maar vanaf het moment, waarop u de boodschap gaf tot het moment, dat zij in Londen haar bestemming vond?

A. Ja, of in Londen zelf. Ik vermoed ook in Londen. Ik heb naderhand, toen ik in Londen zat, gemerkt, dat er daar practisch geen geheimen waren.

12639. De **Voorzitter**: Hebt u dat gemerkt?

A. Ja. De mensen waren zeer onvoorzichtig. Er waren veel te veel studieclubs, die alle beschikten over ministeriële dossiers.

12640. De **Voorzitter**: Wanneer hebt u *Herzberger* dan gekend?

A. In de bovenomschreven omstandigheden heb ik de heer *Herzberger* gekend.

12641. De **Voorzitter**: Maar de heer *Davids* dan?

A. De heer *Davids* is iemand, over wie ik weet, dat er zeer vreemde verhalen in omloop zijn. Maar één ding is zeker, dat de heer *Davids* voor de mensen persoonlijk ontzaglijk veel heeft gedaan.

12642. De **Voorzitter**: Was hij daar niet kanselier of had hij een andere functie?

A. Neen, hij was geen kanselier. Kanseier was de heer *Péchal*.

12643. De **Voorzitter**: Wat deed hij dan? Hij zat toch bij het gezantschap?

A. Ja, hij verdiende 3000 peseta's en hij liep er rond, maar hij had geen officiële positie. Persoonlijk had hij allerlei contacten met de lagere goden van de Spaanse administratie en hij was daar zeer handig in, geniaal in het geven van bijdragen voor Rode Kruisfondsen en voor officierenkassen en weet ik wat. En daarmee kreeg hij de mensen er uit.

12644. De **Voorzitter**: Waaruit?

A. Uit de kampen. Want de mensen, die er uit zijn gekomen bij ons in Madrid, zijn er bijna allen op een onregelmatige manier uitgekomen, en wel door ambtenaren met financiële argumenten meer meegaand te stemmen en ook door persoonlijke introducties van de zijde van de gezant en mevrouw *Schuller*. In het begin.

12645. De heer **Schmal**: Dus deze mensen zijn eigenlijk niet vrijgekomen door normaal optreden van het gezantschap?

A. Totdat die transportmogelijkheid via die kleine boot was gekomen, zijn ze practisch nooit op normale manier uit de gevangenis gekomen. Welke bedragen er voor werden betaald, is mij niet bekend. Ik weet wel, dat commandanten van Miranda vriendelijk werden gestemd, doordat ze een paar honderd peseta's kregen.....

12646. De **Voorzitter**: 16 000 peseta's.

A. Ik wist wel, dat er een paar honderd peseta's gegeven werden. Dat er 16 000 of 60 000 gegeven werd, is mij niet bekend.

12647. De **Voorzitter**: 16 000. Ik heb van iemand gehoord, die 16 000 peseta's nodig had en deze van het gezantschap kreeg, ten einde daar uit Miranda weg te komen.

Dit vertelde hij ten minste.

A. Misschien dat dat voor privé gevallen zo geweest is, maar of dat werkelijk regel is geweest, durf ik niet te zeggen.

12648. De **Voorzitter**: Dus *Davids* werd vooral gebruikt om mensen uit de gevangnissen te krijgen? En uit de kampen?

A. Ja, en dat deed hij buitengewoon goed.

12649. De **Voorzitter**: Hoe deden *Frankfurt* en *Schwarz* dat?

A. Die deden nooit wat in dit opzicht. Voorzover ik weet, heeft *Schwarz* ten minste nooit iemand uit de gevangnissen gehaald.

12650. De **Voorzitter**: Wat deed die?

A. Hij ging over de **kas**.

12651. De **Voorzitter**: En dan heeft u daar nog een zekere *Frankfurt* gehad.

A. *Frankfurt* deelde de kleren uit aan de mensen, die daar bleven.

12652. De **Voorzitter**: Vluchtelingen?

A. Vluchtelingen.

12653. De **Voorzitter**: Wie kleren nodig had, kon ze krijgen?

A. De mensen, die binnenkwamen, kregen een bepaalde hoeveelheid kleren. Er was een bepaalde regeling; iemand kreeg geloof ik, per jaar of per driekwart jaar een pak en zoveel hemden en zoveel ondergoed, een pyama.....

12654. De **Voorzitter**: Die vluchtelingen?

A. Die vluchtelingen.

12655. De **Voorzitter**: En kregen die dat dan per jaar of per driekwart jaar, zegt u?

A. Ja, in het begin bleven de mensen daar tot 1½ jaar. Ik heb mensen gekend, die 2½ jaar daar zijn gebleven.

12656. De **Voorzitter**: Konden die dan niet eerder wegkomen?

A. Neen.

12657. De **Voorzitter**: En daar zorgde dan de heer *Frankfurt* voor?

A. Dat was o.a. het werk, dat hij deed, ja.

12658. De **Voorzitter**: Deze twee heren waren tigenlijk gezegd toch ook vluchtelingen?

A. Dat waren ook vluchtelingen.

12659. De **Voorzitter**: En *Schwarz* ook?

A. Of de heer *Schwarz* vluchteling was, is mij niet bekend.

12660. De **Voorzitter**: Waren dat Joden? *Frankfurt* ook?

A. Ja, dat was ook één van de redenen, waarom er wel eens moeilijkheden kwamen onder de vluchtelingen. Ik zal u het voorbeeld noemen van een vriend van mij, *Greidanus*, die naderhand bij het springen boven Loosdrecht als parachutist is omgekomen. Hij was bij Lerida over de Pyreneeën gekomen. Hij heeft daar als leerling van prof. *Geyl* eens een uiteenzetting gegeven, zoals dat daar dan gebeurde, in afwachting van het vertrek naar Madrid, en wel

over de groot-Nederlandse gedachte. Hij heeft zich ook enigszins anti-semitisch uitgelaten. Hij kwam aan in Madrid en werd tot zijn ontzetting ontvangen door de heren *Bialystock* en *Ringel*, *Frankfurt* en *Schwarz*, *Herzberger*, mevrouw *Herzberger* en mevrouw *Frankfurt*, die allen op het consulaat werkten. Hij is toen wel degelijk in moeilijkheden gekomen. Hij werd van alles uitgesloten, kreeg minder geld en men heeft hem ook geen faciliteiten willen verlenen om naar Engeland te komen. De formele reden was: „hij heeft in Zwart Front gezeten.” Hij heeft dit echter gedaan tot het ogenblik, dat *Arnold Meyer* verklaarde, dat hij troepen zou geven voor de strijd tegen Rusland. Toen heeft hij bedankt en is verder in de illegaliteit gegaan.

Ik moge opmerken, dat Zwart Front in het begin van de bezetting als anti-Duits gold.

Hij heeft o.a. meegewerkt aan een illegaal blad van de Utrechtse studenten.

12661. De heer **Hoogcarspel**: Toch is het wel begrijpelijk, dat men iemand, die dergelijke antecedenten heeft, niet één twee drie naar Engeland helpt.

A. Neen, maar dan had hij op grond van zijn politieke antecedenten beoordeeld moeten worden en dan had de verantwoordelijke instantie, i.c. de heer *Herzberger*, moeten zeggen: „Goed, die man heeft dat en dat gedaan, naderhand heeft hij dat gedaan en nu moet een besluit genomen worden.”

Greidanus heeft maanden in Madrid moeten wachten als een uitgestotene. Hij was er van overtuigd, en mogelijk niet ten onrechte, dat hij gesaboteerd werd, omdat men van hem aannam, dat hij anti-semiet was.

Dat hij naderhand wel goed genoeg werd geacht om als parachutist naar beneden te springen, zegt toch ook iets.

12662. De heer **Hoogcarspel**: Maar dan is hij natuurlijk doorgezonden?

A. Hij is doorgezonden na persoonlijke interventie van de heer *Beyen* en Prins *Bernhard*. De relatief grote invloed van Israëlitische Nederlanders, die een betrekkelijk belangrijk quotum van de plaatsen in de administratie bezet hielden, was terecht of ten onrechte een bron van moeilijkheden en van vreemde situaties.

Ik moge hier opmerken, dat de heer *Silbinger* — hoofd van de Nederlandse recrutering te Londen, die als zodanig een grote macht had — agent was van het Jewish Agency.

12653. De **Voorzitter**: *Rodrigues Lopes*, hebt u die wel eens ontmoet?

A. Neen, Goddank niet.

12664. De **Voorzitter**: Er is er nog één, hoe heet die ook weer?

A. Maar om u een voorbeeld te geven: de heer *Ringel* was niet eens Nederlander. Die man was Duitser en als niet-Nederlander is hij toch „geclaimd” door Binnenlandse Zaken te Londen, d.w.z. die man was Israëliet en was daardoor in een bevoorrechte situatie. Dus ondanks het feit, dat die man niet eens een Nederlands paspoort had, is hij geclaimd in Londen. Overigens een heel goede vent, maar dit geval geeft wel een beeld van de merkwaardige situaties.

De **Voorzitter**: Ja.

A. Hij is toen door de Engelsen vastgehouden, omdat de man Duitser was. Naderhand is hij, na langdurige Nederlandse interventie, losgelaten en door de Nederlandse Regering overgeheveld naar een of ander bureau.

12665. De **Voorzitter**: Als Duitser, als Duitse Jood dan?

A. Ja.

12666. De heer **Hoogcarspel**: Ik wilde nog even terugkomen op de heer *Kusters*. U hebt een heleboel dingen over de heer *Kusters* verteld, maar wat was nu uw indruk van de heer *Kusters*?

A. De heer *Kusters* was een vreemd persoon, maar hij was iemand, die zich, voorzover ik gezien heb en voorzover ik nu beoordelen kan, zich voor 100 pct. heeft ingezet voor de Nederlandse zaak. Hij heeft daartoe ook met zijn huid gespeeld. Om u een indruk te geven, een groot gedeelte van de berichten voor de Nederlandse Regering, afkomstig van Dutch Paris, ging via *Visser 't Hooft*

in Zwitserland en een ander gedeelte ging direct via Spanje. Een gedeelte van die berichten werd door *Kusters* overgebracht. Nu zegt dat op zich nog weinig, natuurlijk, dat die berichten overgebracht worden, maar dat hij daar geen dubbel spel heeft gepleegd, kan ik illustreren met het voorbeeld van de arrestatie van mijn broer. Mijn jongste broer heeft ook vast gezeten. Hij is in het depot van onze organisatie in Brussel gepakt, toen hij mensen over zou brengen en zijn laatste „postzending” uit Nederland, voordat hij dan ook naar Engeland zou gaan. Dat is geweest in 1944, vóór de invasie. Er was onraad. Hij heeft toen de brieven, die de heer *Kusters* naar Spanje over moest brengen, doorgegeven aan een ander. Hij is zelf naar het depot gegaan en is daar gegrepen. Die brieven zijn naar Parijs gebracht. De andere jongen, die niet goed namen kon onthouden, heeft de grote fout begaan om op de brieven namen te schrijven. Dus stond er op de enveloppe, die voor *Kusters* bestemd was: „*Kusters*”. Hij is in de appartementsruimte binnengegaan van de heer *Kusters*, vroeg aan de portier of daar een zekere heer *Kosters* was. (De naam was fout geschreven op de enveloppe.) *Kosters* is een naam, die vaak in Frankrijk voorkomt. De portier zei: „neen”, omdat hij er niet aan dacht, dat met de vaak voorkomende naam „*Kosters*” de heer *Kusters* bedoeld kon zijn. Hij komt er uit en wordt door de Gestapo gepakt. Enfin, die jongen is dood. Di brief, die hij mee had genomen, is naar de Gestapo gebracht, die ogenblikkelijk de heer *Kusters* inrekende. Nu had ik voor een Poolse vriend van mij in het begin van 1944 een brief aan *Kusters* meegegeven voor een of ander Frans meisje, dat daar in een organisatie werkte, en aan dit meisje had hij een brief geschreven om op zijn bureau te komen. Dat meisje is een paar dagen later gepakt, ze hebben die brief gevonden in haar mantelzak en er bleek, toen de heer *Kusters* kwam — en dat heb ik naderhand ook van de heer *Letsch* gehoord —, dat deze twee brieven, dus dat pakket met militaire spionage en die brief, die hij aan dat meisje had gegeven, beide in zijn dossier lagen. Hij is toen vijf dagen vastgehouden en weer losgelaten.

Maar daarna kon hij niets meer doen. Hij was natuurlijk uitsluitend losgelaten om hem te schaduwzn bij wat hij zou doen. En daarom is hij ook niet meer naar Amerika gegaan. De heer *Letsch* is naderhand naar Amerika gegaan. En daar zijn toen door zijn toedoen ongeveer 30 mensen gepakt. Hieraan heeft ook *Kusters* zijn bijdrage geleverd.

12667. De **Voorzitter**: In Amerika?

A. In Amerika.

12668. De **Voorzitter**: Die mensen dus, die onbetrouwbaar waren?

A. Neen, dat waren gewoon spionnen, die werkten in fabrieken en zenders bedienden.

De **Voorzitter**: Ja, dat bedoel ik.

A. Zij hadden b.v. geregeld contact met het Kaiser Wilhelm-Instituut.

12669. De **Voorzitter**: U bent dus van Spanje en Portugal uit terechtgekomen in Engeland? Toen u daar aankwam, wat hebben zij toen met u gedaan?

A. Ik ben in Patriotic-school opgesloten.

12670. De **Voorzitter**: Toen het onderzoek in de Patriotic School gereed was en u daar getest was, wat hebben zij toen met u gedaan?

A. Toen ben ik bij de Politie-Buitendienst geweest, die mij enige dagen in een hem ter beschikking staand tehuis heeft ondergeoracht. Dit behoorde tot de routine.

12671. De **Voorzitter**: Bent u niet bij de „Oratory School” terechtgekomen?

A. Neen.

12672. De **Voorzitter**: Dus dadelijk na aankomst bent u naar de Patriotic School gegaan?

A. Neen, niet direct, want ik had een fles cognac bij mij en daardoor ben ik te laat aangekomen in het barakkenkamp, omdat de politie mij 's avonds weg moest brengen. Ik kon de weg namelijk

niet meer helemaal houden in verband met deze fles cognac. Ik heb dus de nacht bij de politie-officier doorgebracht. Zijn huis lag naast het politiebureau. In die nacht zijn er 200 mensen uit Zweden gekomen en daar werd ik toen achter geplaatst. Dus heb ik toen moeten wachten tot die 200 mensen, die uit Zweden kwamen, afgewerkt waren, zodat ik nog ongeveer 3 weken in de Patriotic School gezeten heb. Ik had echter officiersbehandeling en werd verder uitstekend behandeld.

12673. De **Voorzitter**: Hebt u dadelijk contact met Nederlanders gehad? Of kreeg u dat daar niet?

A. Neen, natuurlijk niet. Wel met Nederlanders, die er waren, maar niet met Nederlandse instanties.

12674. De **Voorzitter**: Dat bedoel ik; u werd helemaal geïsoleerd?

A. Alleen toen mijn vader ontsnapt was, werd ik bij de commandant van de Patriotic School geroepen en die heeft verteld, dat de Nederlandse Regering mij mededeelde, dat mijn vader vrij was.

12675. De **Voorzitter**: Dan was er nog één persoon, waar ik iets van weten wilde, en dat is de heer *van Stolk* uit Madrid.

A. Ach, *van Stolk*.

12676. De **Voorzitter**: Wat was eigenlijk het werk van *van Stolk*?

A. Dat was het grote probleem in Madrid; er waren meer personen, waarvan de competenties niet vaststonden.

12677. De **Voorzitter**: Van wie had hij opdracht om iets te doen?

A. Dat durf ik niet te zeggen.

12678. De **Voorzitter**: Weet u het niet?

A. Ja, hij beweerde zelf, dat hij opdracht had gehad, naar ik meen, van Portugal uit.

12679. De **Voorzitter**: Was dat waar?

A. Ja, ik meen van wel, maar het was niet eenvoudig met opdrachten en met activiteit van personen, die zich te Madrid bevonden. Mijn eigen situatie was bijv. ook buitengewoon onbepaald.

12680. De **Voorzitter**: U was „duvelstoejager“, dat is nogal eenvoudig.

A. Ja, ik noemde mij zelf „duvelstoejager“, maar ik had een officiële aanstelling van Londen als attaché honorair, was echter niet geaccrediteerd bij het Spaanse Ministerie van Buitenlandse Zaken. Dan was ik bijv. weer gewoon vluchteling en werd ik toch weer voor allerlei baantjes gebruikt, enz.

12681. De **Voorzitter**: *Van Stolk* was dus in ieder geval een geheimzinnige persoonlijkheid?

A. Iedereen deed geheimzinnig in Madrid, dat was een andere grote moeilijkheid.

12682. De **Voorzitter**: En *van Stolk* ook speciaal?

A. *Van Stolk* was speciaal geheimzinnig.

12683. De **Voorzitter**: Was *van Stolk* bekend als iemand, die bij de Secret Service ingedeeld was?

A. Ja, ik wist wel, dat hij iets er mee te maken had, maar dat zegt zeer weinig.

12684. De **Voorzitter**: Deed hij vreemde dingen?

A. Iedereen deed vreemde dingen in Madrid.

12685. De **Voorzitter**: Deed hij dingen, zoals b.v. het uit de weg ruimen van Nederlanders, die verdacht waren?

A. Daar heb ik nooit iets van gemerkt; de enige man, die werkelijk griezelig was, dat was een zekere *Leyenhorst*, want onder de

mensen, die in Madrid aankwamen, waren wel een paar huis-, tuin- en keukendieven. Dan waren er verder vreemde figuren, die zich lieten verzorgen en dan weer teruggingen naar de Duitsers, zoals ik een keer mee heb gemaakt. Maar de enige man, die werkelijk een merkwaardig mens was, was een oud S.S.-er. Misschien kent u de naam *Leyenhorst*. Die man werd verzorgd door de Nederlandse instanties en schreef in die tussentijd artikelen voor het „Hamburger Fremdenblatt“, onder het hoofd: „Das niederlandische Judenkonsulat in Madrid“; hij gaf ook mensen injecties. Hij haalde allerlei vreemde experimenten uit. De Engelsen en Duitsers ontvoerden wel mensen uit Spanje naar respectievelijk Gibraltar en Frankrijk.

Voorzover ik gehoord had, ging dat eenvoudig. De te ontvoeren personen werden ergens heengelokt, met een injectie bewusteloos gemaakt en weggevoerd. Het is niet aan te nemen, dat de verantwoordelijke instanties aan een „amateur“ deze bezigheden over zouden laten. Het vermoeden van mensen in een neutraal land kan bovendien tot te veel ongewenste complicaties aanleiding geven.

12686. De **Voorzitter**: Was dat een Nederlander?

A. Nederlander, hij was een oud-marine-officier, heeft naderhand bij de S.S. gezeten en is toen naar Spanje gegaan. Het was een man, die men zeker uit de weg had moeten ruimen; men heeft het niet gedaan. Maar over werkzaamheden of plannen van *van Stolk* in die richting weet ik niets. Het is mij wel bekend, dat *van Stolk* een groep Nederlanders over de Portugese grens heeft gebracht langs illegale weg. Een tweede transport moet mislukt zijn, waarna men zijn handen van hem aftrok. Een complicatie voor *van Stolk* was, indien ik mij goed herinner, hierin gelegen, dat niet vaststond of hij deze transporten al of niet in opdracht van de Nederlandse autoriteiten organiseerde.

12687. De **Voorzitter**: Wij hebben er een verhaal over gehoord en ik stelde u mijn vraag, omdat wij graag weten willen of die verhalen als juist kunnen worden beschouwd.

Wij hebben een verhaal gehoord van een Nederlander, voor wie de aardigheid van het lange wachten af was en die dan maar naar de Duitsers wilde overgaan. Het was een beetje onguur type bovendien en toen zou *van Stolk* een ander min of meer onguur Nederlands type, allebei kwamen ze uit Oss, hebben geëngageerd om die eerste man van kant te maken.

A. Waar zou dat gebeurd zijn? Dat geloof ik niet.

12688. De **Voorzitter**: Neen, ik geloof er ook niet veel van. want hij zou ook nog gevraagd hebben aan deze of gene Nederlandse instantie om geld om de dader later over de Portugese grens te krijgen en dat zou hem niet gelukt zijn. De peseta's, die daarvoor nodig waren, kon hij niet krijgen.

A. Nu, mijn persoonlijke mening is: u moet zich de toestanden in Madrid zo voorstellen. Men had er mensen, die allen wat mee hadden gemaakt. Zij hadden grote psychische spanningen achter de rug en wilden weg naar Engeland. Dat ging niet zo snel als zij aanvankelijk gedacht hadden. Zij waren nerveus en wonden zich zelf nog meer op. Die mensen kankerden tegen elkaar en intrigeerden tegen elkaar. Zij maakten elkaar het leven buitengewoon moeilijk. De meest vreemde verhalen zijn in die tijd door de een of de ander verteld en ik ben er van overtuigd, dat geen van die zeer bijzondere verhalen waar zijn.

12689. De **Voorzitter**: Dit verhaal dus ook niet?

A. Neen, ik geloof er niets van. Het zal wel eens verteld zijn, maar u moet dat eigenlijk zo bezien. Velen van de in Madrid aanwezige personen waren zeer romantische mensen. Zij hadden, mede door de omstandigheden: een buitengewoon sterke verbeeldingskracht. Ik geloof b.v. ook, dat er, behalve dan een werkelijke rechtmatige critiek op de Nederlandse legatie, die misschien daarin zou kunnen bestaan, dat niet altijd even actief opgetreden is, van de fantastische verhalen, die er over verteld worden, niets waar is.

De meeste mensen waren van zeer eenvoudige afkomst. Zij kwamen voor het eerst als het ware „in de grote wereld“ en hadden geld, zonder dat zij er voor behoefden te werken. Zij hadden kleren, die hun pasten, en voelden zich „keck“. In allerlei restaurants konden ze een kopje koffie gaan nemen en daar een uur blijven zitten, naar andere mensen kijken, die ook net deden of ze geld hadden. Een aantal mensen is dat naar het hoofd geslagen.

12690. De heer Hoogcarspel: Ik wilde het hebben over de heer *Leyenhorst*. Frequenteerde die de Nederlandse legatie?

A. Ja, die kwam er wel.

12691. De heer Hoogcarspel: En werd hij ook door de Nederlandse legatie ondersteund?

A. Hij werd ondersteund. En dat heeft geduurd, totdat de heer *Gastmann* er een eind aan maakte. Ik geloof, dat dat in 1944 is geweest. Toen is deze man onder een andere naam opgedoken in Barcelona. De heer *Gastmann* heeft het systeem ingevoerd, dat alle mensen foto's in moesten sturen, en toen kreeg hij op een gegeven moment een foto van die man binnen en zeide: „Verdraaid, dat is dezelfde kerel". Daarna hebben ze geprobeerd hem te pakken te krijgen. Hij is toen ontsnapt en ik hoorde nu van een dokter, die ik ken, nl. dr. *Vermont*, te Barcelona, dat hij op het ogenblik nog altijd in Spanje woont.

12692. De Voorzitter: Is die dokter een Nederlander?

A. Een Nederlander. Hij heeft de mensen verzorgd, die in Barcelona waren.

12693. De heer Hoogcarspel: Maar wat bedoelde u met: „Ze probeerden hem te pakken te krijgen"?

De Nederlanders hadden daar toch geen enkele politierechtelijke bevoegdheid toe?

A. Neen, maar men kon natuurlijk de bewuste persoon wegens oplichting aan de politie overleveren. Hij trachtte immers onder een valse naam geld te krijgen.

De heer Hoogcarspel: Oh, juist.

A. En ik meen, dat de volgende man ook feiten van oplichting heeft gepleegd. Er was een of andere figuur, die zich voor een Nederlandse baron uitgaf. Hij had dan trouwplannen met de een of andere jongedame, maar wilde van te voren geld zien. Dat is natuurlijk in Spanje hoogst kwalijk. Daar is het huwelijk toen op afgesprongen, daar zijn toen ook moeilijkheden over gerezen.

12694. De heer **Hoogcarspel**: Was dat ook een Nederlander?

De Voorzitter: Ja. Dit was echt schuim, dat daar aangespoeld is.

12695. De heer Hoogcarspel: Maar het was toch lang niet allemaal schuim.

A. Zeker niet, maar dit was schuim.

Deze soort van mensen heeft voor een groot gedeelte de vreemde verhalen over Madrid in de wereld geholpen. Indien daar alleen normale mensen hadden geleefd, waren er ongetwijfeld minder moeilijkheden gerezen. Deze figuren intrigeerden. Om een ander voorbeeld te geven. De gezant heeft een feest gegeven in 1943, ik geloof in Augustus, toen was ik er dus nog niet en mevrouw *Schuller* was toen in Santander. Toen is de Nederlandse kolonie, ik bedoel de mensen, die er als vluchteling waren, uitgenodigd. Enigen hebben toen van de gelegenheid gebruik gemaakt om allerlei zilveren voorwerpen te stelen. Daar kon niets tegen gedaan worden, omdat, wanneer de gezant de politie op de hoogte zou stellen en om een onderzoek zou verzoeken, misschien verdere moeilijkheden zouden rijzen om Nederlanders uit de gevangnissen te halen.

12696. De heer **Hoogcarspel**: Ik denk, dat de Nederlandse gezant toch niet alleen de Nederlandse kolonie uitnodigde, er zullen toch ook wel andere genodigden geweest zijn?

A. Neen, dat was uitsluitend voor de mensen, die uit Nederland over waren gekomen. De Nederlandse kolonie was daar trouwens niet zo groot.

12697. De heer Schmal: Ik zou nog graag iets willen weten over Berlijn. Het is mogelijk, dat u geen kans ziet, dit te beantwoord-n. U hebt daar de heer *Millenaar* aan het werk gezien. Hebt u ooit gemerkt, dat de Zweden enig initiatief genomen hebben, dat werkelijk van hen zelf kwam, of hebt u de indruk, dat, als er nog eens iets in het belang van de Nederlanders door de Zweden gedaan is, dat altijd gestimuleerd is door de heer *Millenaar*? Ziet u het zo, dat de Zweden inderdaad wel eens zich een ogenblik het hoofd gebroken hebben met de vraag of ze voor die of gene in het bijzonder, of ze voor Hollanders in het algemeen iets konden doen?

A. Daar is mij nooit iets van gebleken. En ik zou het nog sterker willen zeggen. Ik geloof, dat de initiatieven tot elke handeling, die uit zijn gegaan van de Zweden, in wezen afkomstig waren van de heer *Millenaar*. Daar heb ik trouwens ook over geschreven in het rapportje, dat ik toen gemaakt heb voor de Regering in Londen. Daarin heb ik er op aangedrongen om, indien mogelijk, stappen te laten ondernemen om de heer *von Rosen* te doen vervangen. *Von Rosen* was familie van *Göring*.

12698. De Voorzitter: Was hij familie van *Göring*?

A. Ja. Want de eerste vrouw van *Göring* was een *von Rosen*.

12699. De Voorzitter: Een Zweedse *von Rosen*?

A. Ja.

12700. De Voorzitter: Want er is ook een Duitse familie.

A. Ja, maar dit is een Zweedse *von Rosen*. Deze man was uit de aard der zaak pro-Duits en de meesten van de Zweden waren nog pro-Duits in 1943, ze verdienden er veel te veel aan.

12701. De Voorzitter: Verdienden er veel te veel aan? Hoe bedoelt u?

A. Aan Duitsland.

12702. De Voorzitter: O, u bedoelt aan ertsen?

A. Ja.

De Voorzitter: Hebt u ons gezegd zoëven, dat wij van dat rapport een exemplaar mochten hebben?

A. Ja, dat zal ik opsturen. Ik heb maar één exemplaar, dat wilde ik graag zelf houden. Er is één ding, dat ik nog naar voren wil brengen. In Londen — want ik heb ongeveer twee maanden in Londen gezeten — heb ik iets meegemaakt, waarvan ik vermoed, dat het in de doofpot is gestopt. Dat is nl. in verband met de voorbereiding van de Nederlandse troepen voor Indië.

Mogelijk zult u er reeds meer van gehoord hebben, maar misschien is het goed, dat ik zeg, wat ik er van afweet.

De Voorzitter: Dat is stof voor een andere subcommissie en moet in verband behandeld worden, dat is beter. Mijnheer *Schmutzer*, ik dank u zeer voor uw inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

I. A. M. SCHMUTZER.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

SCHMAL.

HOOGCARSPHEL.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 21 MEI 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Koersen en Stokvis, ledec, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: k, l en m.

Verhoor van:

Mr. EELCO NICOLAAS VAN KLEFFENS,
oud 53 jaar, wonende te Washington, D.C.,
Harer Majesteits Ambassadeur in de Verenigde Staten van Amerika;
oud-Minister van Buitenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

12839. De Voorzitter: Excellentie! Wij zouden gaarne met u een gesprek willen beginnen over de buitenlandse vertegenwoordigingen van Nederland gedurende de oorloostijd. Wij hebben natuurlijk kennis genomen van alles, wat daarover is vervat in correspondentie tussen de Regering en de Tweede Kamer, respectievelijk haar Commissie voor de Rijksuitgaven. Ook hebben wij kennis genomen van uw nota aan de Tweede Kamer, waarin u onder meer over dit vraagstuk nog het een en ander hebt medegedeeld. Wenst u ons om te beginnen een uiteenzetting te geven over bepaalde punten of vindt u het aangenamer, wanneer ik u vragen stel?

A. Ik geloof, President, dat ik er de voorkeur aan geef, dat u mij maar vragen stelt, want ik weet niet, wat er op dit gebied eigenlijk in u leeft en wat u nog zou willen weten.

12840. De Voorzitter: Ik zei u al, dat wij kennis hebben genomen van datgene, wat daarover al te berde gebracht is bij verschillende gelegenheden. Wij hebben gezien, dat de grondslag daarvan gelegen heeft in de verslagen van de Buitengewone Algemene Rekenkamer van dr. A. A. van Rhijn, die ten aanzien van verschillende vertegenwoordigingen in het buitenland nogal critiek had. Deze verslagen hielden geen lof in op die gezantschappen of consulaten, die hun plicht goed gedaan hadden. Wij hebben daarover ook met de heer van Rhijn gesproken, toen hij hier geweest is. Hij vond het toch eigenlijk niet de taak van de Rekenkamer om aan te duiden wie er goed zijn, maar de taak van de Rekenkamer is veel meer om aan te geven wat er hapert. Er waren natuurlijk overwegend goede dingen, maar er was nu eenmaal ook het een en ander, dat minder juist was. Wat hier het meest is opgevallen, betreft het gezantschap in Madrid. Wij hebben van verschillende getuigen, die hier geweest zijn, het een en ander daarover gehoord, o.a. van de heer van Panhuys, die er toen gezantschapsraad was. Wij hebben er over gehoord van de heer Visser, die gedurende de oorlog geprobeerd heeft om daar de contrôle uit te oefenen, maar niet verder dan Lissabon is gekomen en die na de oorlog aan het Departement zijn onderzoek op de stukken heeft voltooid. Ook hebben wij nog van enkele anderen mededelingen ontvangen. Wij zouden nu van u nog graag willen vernemen of ook naar uw mening hier geen sprake is geweest van het zoekraken van gelden, al dan niet opzettelijk.

A. Neen, voor zover ons is gebleken, is daar wel een periode geweest, waarin geld was zoekgeraakt, maar dat is tijdelijk geweest. Ten slotte is uit de administratie komen vast te staan, ik heb dat meen ik ook in mijn brief, welke ik aan de Commissie van Enquête heb overgelegd, doen uitkomen, dat het land daardoor ten slotte geen geldelijk nadeel heeft geleden. Waar ik echter bezwaar tegen had, dat was, dat de mogelijkheid bestaan heeft, dat men een tijdlang in ernstige twijfel verkeerde, of het land geen schade had geleden. Die administratie te Madrid deugde niet. Ik heb indertijd aan de heer Schuller tot Peursum een brief moeten schrijven, omdat hij werd beticht van allerlei dingen, zoals u wel zult weten. Hij

was niet hulpvaardig genoeg geweest voor mensen, die daar doorkwamen, op reis van Nederland naar Engeland, of naar de vrije wereld buiten Noordwest-Europa. Daarin was veel overdrevens, maar ik heb hem gezegd: „Ik ga je toch voordragen voor terugzetting in de dienst, want dit mag niet voorkomen". Nu is, zoals u weet, het hoofd van een diplomatieke post wat men in de taal van de Comptabiliteitswet noemt „comptabele", dus de heer Schuller was ook comptabele. Ik ben dat op het ogenblik in Washington ook. Nu is dat een soort van verantwoordelijkheid, die u kunt vergelijken met die van een kapitein op een koopvaardijship, dat een loods aan boord heeft. Die is ook verantwoordelijk voor wat zijn schip overkomt. Zeifs wanneer de loods verkeerde bevelen geeft, waar die kapitein niets aan kan doen, is hij nog verantwoordelijk. Zo was het hier ook, want het gebruik wil, dat de gezantschapsraad, althans de eerste man onder het hoofd van een diplomatieke post, verantwoordelijk is voor de kanselarij en de goede gang van zaken. Dat is net als de eerste officier op een oorlogsschip, die ook voor de algemene administratie verantwoordelijk is. In feite drukte de verantwoordelijkheid in de eerste plaats op de heer van Panhuys, aan wiens goede wil en zeker aan wiens goede trouw ik nooit heb getwijfeld, maar die op dit punt eveneens te kort schoot. Dat is de reden, waarom ik hem ten slotte heb teruggeplaatst, ik geloof, naar Nieuw-Zeeland. Ik heb zoveel mensen overgeplaatst in mijn leven, ik weet het dus niet zeker meer, ik meen, dat het Nieuw-Zeeland was. Maar dat hier geen krachtiger maatregelen zijn genomen, is eenvoudig hieraan toe te schrijven, dat naast deze tekortkomingen ook veel goeds stond. Bij de beoordeling van wie ook moet men natuurlijk, wat ook de taak van de Rekenkamer op het gebied van de comptabiliteit inoge zijn, het goede afwegen tegen het middelmatige of slechte, terwijl men bovendien in zulke omstandigheden nog duchtig moet meetellen het feitelijk bereikbare. Daar waren dingen, die van deze mensen wel eens verwacht zijn en weswege zij in gebreke zijn gesteld, die voor hen eenvoudig onbereikbaar waren. U weet allemaal hoe het in Spanje was; sterk onder de invloed van de Duitsers. Steeds kijkend naar wat de Duitsers graag wilden. De drijvende gedachte daar was: „de geallieerden doen ons toch niets, dat zijn fatsoenlijke mensen, maar van de Duitsers zijn wij niet zo zeker". Dat maakte, dat men bijv. bij de vluchtelingen zag, dat het gezantschap in Madrid lang niet datgene kon doen, wat het wel zou willen doen en wat het ook geprobeerd heeft te doen. Maar al die dingen tegen elkaar afwegend, heb ik ten slotte tegen de heer Schuller gezegd: „Het spijt mij wel, hier is een manco, het is misschien vrij streng, maar ik kan dit niet door de vingers zien, dus u krijgt na de oorlog een andere post".

De Voorzitter: Waarom na de oorlog?

A. Ik geloof, dat ik u dat al in die nota heb uitergezegt. Wanneer ik de heer Schuller tijdens de oorlog had weggenomen, was daar géén gezant meer gekomen. De Spaanse Regering heeft dit getoond en dat wist men met de meeste stelligheid, want dat is bijna al onze bezette bondgenoten overkomen, België, de Oost- en Zuid-Europese landen. Als eenmaal daar de gezant wegging, dan kwam er geen nieuwe.

12841. De Voorzitter: Als hij wegging?

A. Ja, als wij hem wegnamen.

12842. De Voorzitter: Waarom zou men dat doen?

A. Ja, dan wilde de Spaanse Regering tegenover de Duitsers niet het agrément verlenen voor de benoeming van een nieuwe. Zo was het, dat mag ik misschien nog even zeggen, dat van de bezette landen de heer Schuller de enige was, die zich daar heeft kunnen handhaven. De Belg is weggezonden, de Pool is weggezonden, zo ook de Joegoslaaf! Zij zijn allemaal weggezonden en konden dus niets meer doen. Voor hun mensen was er geen verdediger meer. De heer Schuller heeft dat op een zeer behendige wijze gedaan. Heeft beschermd waar hij kon, al kan er verschil van mening bestaan over

de vraag, of hij nu diegene was, die naar zijn aard, karakter en aanleg het meest geschikt was om, laten wij nu maar zeggen, sociaal werk te doen. Maar hij heeft dat naar zijn vermogen geprobeerd en niettegenstaande dit hem niet volkomen gelukte, is hij er in geslaagd zich daar te handhaven.

12843. De **Voorzitter**: U zegt, dat die mensen van verschillende landen werden weggezonden; geschiedde dit door de Spaanse Regering?

A. Ja.

12844. De **Voorzitter**: Ik vraag het hierom, u zei eerst: „als zij weggingen, was het niet mogelijk voor zo'n land, om een nieuwe gezant te sturen." Nu zegt u, „dat ze weg waren gezonden."

A. Ja.

12845. De **Voorzitter**: Wij hebben nl. ook gehoord, dat de gezant-n van die landen eigenlijk een schriftelijke mededeling gekregen hadden, schriftelijk werd ons daarbij gezegd, dat zij maar liever moesten vertrekken. Is dat naar uw mening juist?

A. Beide mededelingen zijn waar. Ik bedoel, als ik hem uit eigen beweging had weggenomen, had Spanje geen nieuwe aanvaard. Als Spanje zelf zei: „Gaaf u maar liever weg", dan werd er ook geen nieuwe aanvaard.

12846. De **Voorzitter**: Ja, maar ik bedoel dus: de reden waarom die anderen er niet meer waren, lag in het verzoek van Spanje. om maar te verdwijnen?

A. Ja.

12847. De **Voorzitter**: En was niet het gevolg van weggaan uit eigen beweging?

A. Neen.

12848. De **Voorzitter**: Zij zijn dus werkelijk weggezonden?

A. Ja. De Duitsers lagen op de loer en zodra zij een half voorwendsel hadden, niet waar, om aan de Spanjaarden te kunnen zeggen: „Zeg, dat die man weg moet", dan deed de Spaanse Regering dat gedwee.

12849. De **Voorzitter**: Kunt u ons dan ook zeggen, waarom de Spaanse Regering dat niet gedaan heeft ten aanzien van de heer *Schuller*?

A. U moet niet vergeten, de heer *Schuller* heeft een jarenlange ervaring, laat ik nu maar zeggen, met de Spaans sprekende landen. Hij is in Venezuela geweest, in Columbia en als ik me niet vergis, is hij vroeger ook nog in Argentinië geweest. In Spanje zelf was hij vele jaren en hij wist precies wat men daar wel en niet kon doen en laten. Hij kent het nationale karakter van de Spanjaarden door en door. En ik schrijf het daaraan toe, dat hij er op een behendige wijze in is geslaagd, te blijven. Het was natuurlijk een heel moeilijk geval. Ik wilde zo ver mogelijk gaan, maar hij meende, en dat vond ik ook volkomen juist, dat zult u met mij eens zijn, dat hij het ook niet zover kon laten komen, dat hij om een kleinigheid weggezonden kon worden. Was het niet geweest, dat er Nederlandse belangen behartigd moesten worden, ja, dan hadden wij maatregelen genomen en gedaan, wat het zwaarst moest wegen. Ik heb me heel goed de omstandigheden kunnen indenken, waarin misschien *Schuller* om een hoger belang zich moest laten wegsturen. Als zijn plichtsbetrachting aanstoot gaf, dan moest, wanneer het belang op de voorgrond trad, die plichtsbetrachting voorgaan, maar zover is het niet gekomen; ten bate van al die Engelandvaarders, die dan toch nog enige bescherming hadden.

12850. De **Voorzitter**: Nu hebben wij wel eens gehoord, dat het feit, dat *Schuller* daar is gebleven, het gevolg is geweest van zijn doofheid, waardoor hij kon voorwenden, allerlei dingen niet te horen. Acht u dat mogelijk?

A. Hij zal misschien wel eens iets niet gehoord hebben, wat hij eigenlijk wel kon horen, maar of dat de grondslag was van zijn existentie. lijkt mij niet waarschijnlijk.

12851. De **Voorzitter**: Wij hebben ook wel eens gehoord, dat de oorzaak weer heel ergens anders lag, nl. in het feit, dat *Suñer* hem zeer dankbaar was en daarom niets tegen hem ondernam, omdat de heer *Schuller*, *Suñer* in de burgeroorlog asyl had verleend in het gezantschap. Acht u dat mogelijk? Is u daar iets van bekend?

A. Dat lijkt mij vreemd; ik heb er nooit van gehoord, Mijnheer de President, maar laten wij nu eens de feiten laten spreken. Wie was gezant in Spanje, toen de burgeroorlog begon? Niet *Schuller*. De gezant, die de burgeroorlog in zijn felle strijd heeft mee-gemaakt, was de heer *Roosmale Nepveu*, ja, dat heeft zelfs nog een hele tijd daarna geduurd. Deze is gestorven in onze neutraliteitsperiode, dat moet ongeveer Noveinber 1939 geweest zijn. Ik kan u niet precies vertellen of *Schuller* er toen al was. In ieder geval was hij er niet, toen de burgeroorlog begon. Toen was bij de heer *Roosmale Nepveu* niet de heer *Schuller* gezantschapsraad. Die was toen ergens anders, ik weet niet meer waar. Ik geloof in Columbia of Venezuela of iets dergelijks. Het was de heer *Flaes*, die er in de oorlogstijd is geweest. Dat de heer *Schuller* de heer *Suner* dergelijke diensten zou hebben bewezen in de burgeroorlog, wil er bij mij niet in. Ik heb er in ieder geval nog nooit van gehoord en ik geloof het ook niet.

12852. De **Voorzitter**: U heeft ook nooit gehoord, dat de toenmalige gezant dat gedaan zou hebben, zodat *Suñer* dan uit dankbaarheid tegenover het gezantschap zou hebben gehandeld?

A. Ik heb het nooit gehoord; het is mogelijk. Ik kan u wel zeggen, dat pleit ook weer tegen dit verhaal, want ik beschouw het als een verhaal, dat *Suñer* voor *Schuller* niet toegankelijk was. *Schuller* werd altijd ontvangen door de tweede man, wiens naam met een P. begon, mijn geheugen laat mij op dit punt in de steek. Hij moge *Suñer* wel eens gezien hebben, maar hij had absoluut geen geregeid contact met hem.

12853. De **Voorzitter**: Wij hebben juist gehoord, dat hij officieel geen eigenlijk contact had met de Spaanse Regering, maar alleen persoonlijk en dan wel met *Suñer* of met diens rechternand .....

A. Daar is mij totaal niets van bekend, maar ik zou voorstellen, is het niet mogelijk, dat de commissie hem een vragenlijst voorlegt? Ik weet niet in hoeverre de procedure dit verdraagt.

De **Voorzitter**: Wij kunnen dat overwegen.

A. Wat u zult te horen krijgen — daar ben ik vast van overtuigd — zal niet ver afwijken van hetgeen ik u zoëven zeide.

12854. De **Voorzitter**: Dus u denkt, dat het inderdaad zijn behendigheid geweest is en kennis van de Spaanse toestanden en karaktertrekken, dat hij daar tot het einde toe gebleven is?

A. En kennis van de taal.....

12855. De **Voorzitter**: En u bent van mening, dat dit er ook toe bijgedragen heeft, dat er ten slotte nogal wat goeds gedaan is voor Nederlandse vluchtelingen en Engelandvaarders, al is daar misschien iets op aan te merken?

A. Ongetwijfeld. Zo bijv. ook op het gebied van menselijke wellwillendheid. Ik zal u een merkwaardig staaltje daarvan vertellen: Op een dag komt er bij *Schuller* een stel Joden, Nederlandse Joden. Die waren daar en hadden zich langzamerhand daar verzameld en zeiden: „Binnenkort is het Loofhuttenfeest. Kunt u ons aan een synagoge helpen, die wij tot onze beschikking kunnen krijgen?" Toen heeft *Schuller* gezegd: „Mijnheer, u is 360 jaar te laat, want de laatste synagoge te Madrid is in 1580 gesloten, maar indien u mijn eetkamer zoudt willen gebruiken, die is geheel te uwer beschikking". De Joden hebben daar toen hun Loofhuttenfeest gevierd. Ik geef u dit als een frappant staaltje van de heer *Schuller*, waaruit blijkt, dat het de heer *Schuller* waarlijk niet aan menselijke zin ontbreekt. Hij is trouwens een zeer menselijk man, met alle goede en ook zwakkere karaktertrekken, maar het heeft hem aan algemeen menselijke zin, aan hulpvaardigheid en vriendelijkheid allerminst ontbroken.

12856. De **Voorzitter**: Wanneer Engelandvaarders in Engeland kwamen, gebeurde het blijkbaar nogal eens een keertje, dat zij zich beklaagden over de behandeling hier of daar. Bij voorbeeld ook wel in Madrid. Werden zulke klachten dan ook wel onderzocht en leidden die klachten er dan toe, dat men om inlichtingen vroeg ter plaatse, waar de onjuiste behandeling zou hebben plaats gevonden?

A. Dat is herhaaldelijk gebeurd. Ik refereer wat dit betreft aan de archieven, die u ter beschikking staan bij Buitenlandse Zaken. Ik heb er voor gezorgd, dat, toen ik in 1945 met het Departement weer terugkeerde naar Nederland, daar een zeer goed geordend archief was, dat natuurlijk nog moet bestaan. Ik weet niet, wat men er mee heeft gedaan, dat is verder aan mijn beoordeling en opmerkingsmogelijkheid onttrokken. Maar in de tweede plaats, als u dat nuttig vindt, zou ik willen voorstellen te horen de heer *Huender*, die indertijd hoofd was van de afdeling, die deze zaken behandelde, en die nu hoofd is van de militaire missie te Berlijn.

12857. De **Voorzitter**: Werkte die dan aan Binnenlandse Zaken in Londen?

A. Neen, aan Buitenlandse Zaken.

12858. De **Voorzitter**: Maar het is toch eigenlijk een aangelegenheid van Binnenlandse Zaken?

A. Het was een zaak van Binnenlandse Zaken, maar ik was een „brievenbus“. Wanneer er een gezant tot de orde moest worden geroepen, wilde ik dat niet overlaten aan wie ook, maar deed ik dat zelf.

Dat is herhaaldelijk gebeurd en dan kwam er een uitvoerige uitzetting van *Schuller*, waaraan dat toe te schrijven was geweest.

12859. De **Voorzitter**: En was dat meestal bevredigend naar uw oordeel of kwam het ook wel voor, dat het inderdaad wel onjuist was geweest, wat hij had gedaan of nagelaten?

A. Het was nooit bevredigend, maar ik haast mij er bij te zeggen, dat dit voor verreweg het grootste percentage niet lag aan de heer *Schuller*, maar aan de houding van de Spaanse autoriteiten, wat natuurlijk hoogst onaangenaam was. Laat ik er trouwens bij zeggen, dat de Spanjaarden op dit gebied allerminst een monopolie hadden. Ik heb in de nota, die ik u heb gezonden, gezegd, dat die onwil varieerde. Spanje was het meest onwelwillend, het meest doortrokken ook van fascistische of, als u wilt, totalitaire doctrines. Spanje had zijn bestaan, voorzover het dan was het regime-Franco, aan Italië en Duitsland te danken. Het gemakkelijkst was Portugal. Zwitserland stond daar, zoals ik u in die nota heb uiteengezet, tussenin. Het is misschien goed, dat ik u dat nog eens zeg. Zelfs in het zoveel gemakkelijker Portugal, en dan kunt u eens zien met wat voor moeilijkheden die heren hadden te kampen, heb ik aanleiding gevonden, de gezant weg te nemen, de heer *Sillem*, die naar mijn idee niet de man was, om in de omstandigheden, die daar op dat ogenblik heersten, Nederland te vertegenwoordigen. Toen heb ik geprobeerd om daar een ander te krijgen, maar zelfs Portugal heeft ons laten weten, dat wij moesten begrijpen, dat, gezien hun positie, het voor hen niet mogelijk was om in oorlogstijd een nieuwe Nederlandse gezant te aanvaarden. Ik hoop, dat deze quaestie voor u op deze wijze wat reliëf krijgt. Niet alleen Spanje, maar zet daar nu eens naast het gemakkelijkste land, het nog meest hulpvaardige land op dit gebied en op elk ander gebied, waar het contact met de geallieerden op de voorgrond stond; zelfs Portugal durfde dat niet aan.

12860. De **Voorzitter**: En in Zwitserland was men ook niet erg welwillend en tegenover de Nederlandse vluchtelingen nogal onwelwillend?

A. Ik wil niet zeggen, dat men niet al te welwillend was. U moet het zich, geloof ik, zo voorstellen: Zwitserland, ingesloten aan alle kanten, behalve dan tijdelijk door dat précaire Vichy-Frankrijk, met enorme voedingsproblemen, doorkruist van propaganda en sympathieën voor de een en voor de ander, werd overstromd met allerlei vluchtelingen uit alle mogelijke landen, Frankrijk, België, Nederland, Oost-Europa zelfs. Daar waren zoveel vluchtelingen, dat die een probleem werden. Men kon hen niet meer los laten lopen en uit overwegingen van a) binnenlandse orde, en b) neutraliteitshandhaving, heeft men toen een vrij straf regime ingesteld, waarvan u naar ik aanneem op de hoogte is. Dat waren die kampen en de z.g. „hotels“; het waren hotels tussen aanhalingstekens. Degenen, die niet geschikt waren om in kampen te worden ondergebracht, zoals bijv. gezinnen, die er ook waren, werden in een z.g. „hoteltent“ gestopt. Dat was geen prettig bestaan en in die werkkampen werd vrij krachtadig gewerkt. Aan de andere kant is het juist, president, wanneer u zegt, dat daar wel eens onwelwillendheden waren. Ik heb op een keer scherp geprotesteerd bij de Zwitserse

Regering, toen ze een paar mensen, die daar waren aangekomen, over de grens hadden gezet. Ik ben toen zelfs zover gegaan, dat heeft men mij tijdelijk in Zwitserland kwalijk genomen, maar ik heb er nooit spijt van gehad, dat ik gezegd heb, dat zij er wel aan moesten denken, dat de neutraliteit niet alleen voordelen, maar ook plichten met zich bracht. Dat was hard gezegd, maar dat was nodig. Want het was werkelijk waar.

12861. De **Voorzitter**: Waren het bovendien niet ook nog Joden, die er uit gezet werden?

A. Neen, dat geloof ik niet. Wat ik mij herinner, waren het ex-militairen, die zijn bij Delle over de grens gezet.

12862. De **Voorzitter**: En zij zijn daar zeker ook dadelijk weer in Duitse handen geraakt?

A. Ik weet niet, wat er men hen gebeurd is, maar dat kon ik niet hebben. De rigoureuze behandeling van een stel vluchtelingen, goed, dat kon ik mij voorstellen, dat zouden wij waarschijnlijk in die omstandigheden ook ongeveer zo gedaan hebben, maar dat arme drommels, die zich niet kunnen verweren en die in veiligheid zijn, over de grens worden gezet, dat ging niet.

12863. De **Voorzitter**: Nu was daar in Portugal de heer *Maas Geesteranus* werkzaam aan het gezantschap?

A. Ja.

12864. De **Voorzitter**: Maar was hij eigenlijk wel één van de leden van het personeel van het gezantschap?

A. Keen. totaal niet.

12855. De **Voorzitter**: Wat was hij dan eigenlijk?

A. Hij was daar de vertegenwoordiger van een orgaan, waar ik niet mee te maken had. Het ressorteerde rechtstreeks onder de Minister-President en hoe het heette, kan ik u ook niet zeggen. Het was een soort van geheime organisatie. Hij moest daar berichten zien te verzamelen ten bate van de Nederlandse Regering. Hij heeft toen, en dat kan misschien bij u enig misverstand wekken of hebben gewekt, daarom stel ik er wel prijs op dit, even duidelijk uiteen te zetten, zijn bureau een tijd gehad in hetzelfde gebouw, waarin ook het gezantschap was gevestigd. Op een gegeven moment, toen de gedragingen van dat bureau mij niet erg bevielen, heb ik verlangd, dat het uit elkaar ging. Ik wenste niet langer de mogelijkheid te hebben, dat dit bureau gekke dingen ging doen, misschien verwijderd zou worden en door de Portugezen beschouwd zou worden als eigenlijk een onderdeel van het gezantschap, zodat het gezantschap daarmee gecompromitteerd zou zijn!

12866. De **Voorzitter**: Dat compromitteren kwam door de eigenaardige persoonlijkheid van de mensen, die aan het bureau van de heer *Maas Geesteranus* verbonden waren, of had u daar andere redenen voor?

Er zijn nl. enkele personen, die ons opgevallen zijn, die onder de heer *Maas Geesteranus* werkten, daarom vraag ik u dat.

A. Ik weet niet, wie u op het oog hebt, maar ik kan u ook wel zeggen....

12867. De **Voorzitter**: Bij voorbeeld heb ik op het oog iemand, die *van Stolk* heette en iemand, die *Rodrigues Lopes* heette.

A. Ik ken noch de een, noch de ander, maar de zaak is deze: Al dat werk van geheime diensten is hachelijk werk. Die mensen bewegen zich op de uiterste grenzen van het wettig en moreel toelaatbare en ontoelaatbare; soms blijven zij er binnen en soms gaan zij er overheen. Met de beste bedoelingen, ik bedoel, dat brengt het vak nu eenmaal mee. Het kan zijn — dat begrijpt u wel —, dat het heel gemakkelijk is en in de praktijk van verschillende landen dan ook herhaaldelijk voorkomt, dat zo'n agent zich compromitteert en wordt verwijderd. Ik kon niet hebben, dat, wanneer zo'n agent mocht worden verwijderd — ik weet niet of het ooit is voorgekomen in dit geval —, dan als het ware het odium viel op het gezantschap; dat dan misschien ook Portugal uit zou vallen. Vandaar deze houding.

12868. De Voorzitter: Wat in Spanje financieel geschiedde, ging wel is waar onder verantwoordelijkheid van de heer *Schuller*, maar ik twijfel er aan of hij het persoonlijk in de war heeft gestuurd.

A. Ja.

12859. De Voorzitter: Misschien is dat meer de schuld van de heer *van Panhuys* geweest en misschien ook wel van de consul de heer *de Bruyn Tengbergen*.

A. Ja, die was in Madrid. Dat was ook een eigenaardig geval. Die had te maken met de illegale evacuatie. Het is natuurlijk allemaal verbazend moeilijk in zulke omstandigheden om dat te regelen. Ik heb die mijnheer *de Bruyn Tengbergen* maar eenmaal in mijn leven ontmoet. Hij was een honoraire consul. Als ik mij goed herinner, was hij eigenlijk vertegenwoordiger van de Staatsmijnen in Madrid of had hij daarmee althans te maken, met onze Staatsmijnen wel te verstaan, en was honorair consul-general. Iemand moest ten slotte die dingen doen. Hij had dus weer zijn andere kanalen dan het gezantschap.

12870. De Voorzitter: Hij is in die tijd gestorven daar in Spanje?

A. Ja.

12871. De Voorzitter: Een ander punt, dat onze belangstelling heeft gehad op het gebied van die gezantschappen en consulaten, is Bern geweest. Vindt u, dat men in Bern zijn werk goed gedaan heeft in de oorlogsjaren?

A. Als u mij vraagt over de hele linie...

De Voorzitter: Neen, alleen over ons gebied.

A. Neen, maar ik bedoel de algemene taak van het gezantschap. Ja, dan moet ik zeggen, dat ook hier het licht de schaduw ver overtrof. Met name ook hierdoor, omdat zo'n gezantschap in die tijd dingen te doen krijgt, die de vorming en opleiding eigenlijk niet meebrengen. Dat kan ook niet. Ik heb u, geloof ik, in die nota, die ik u gezonden heb, juist met betrekking tot Bern, gezegd, dat daar onderhandelingen gevoerd moesten worden, bijv. over de anulering van allerlei contracten voor militaire leveringen uit Zwitserland aan Nederland. Zoiets is bijv. niet de normale taak van een gezant. Die heeft daar ook geen verstand van en dat had ook zelfs de militaire attaché niet, in al zijn onderdelen. Zo'n man is een specialist op een of ander terrein en de generaal *van Tricht* was nu niet een man, die een speciale kennis had van materieel. Het was een man van het Indische leger oorspronkelijk en hij had andere kundigheden. Maar als mijn eindoordeel zou ik willen zeggen, dat ik er bijv. nooit aan gedacht heb om de heer *Bosch van Rosenthal* daar te ontslaan, wat ik wil met verschillende andere heren heb gedaan, en ik geloof nog altijd, dat dat juist was! Ik heb hem ook niet, en daar hebt u die nuance met *Schuller*, voor terugplaatsing in aanmerking gebracht. Ik wil daarom niet beweren, dat ik in alle opzichten tevreden over hem was, maar als wij een korps zouden hebben met niets dan gezanten, die 100 pct goed zijn, zouden wij een uitzondering zijn op de twee- of drie en zestig landen met een diplomatieke dienst in de wereld. Ik begrijp heel goed, waar u bijv. aan denkt. Dat was zijn contact met vluchtelingen. Maar nu zijn daar ook allerlei gemakkelijke oordeelvellingen over voorgekomen, waar ik nog wel eens even iets over wil zeggen. In de eerste plaats liet de Zwitserse Regering vrij verkeer van de gezantschappen met de mensen in die kampen niet toe. Ik weet heel goed, en ik heb het onderzocht, omdat het mij natuurlijk ook frappeerde en niet in een aangename zin, dat de heer *Bosch van Rosenthal* een keer in zo'n kamp is gekomen en toen in de leiding heeft gepraat en is weggegaan en die mensen daar niet heeft toegesproken. Op het eerste gezicht lijkt het bijzonder vreemd, maar wat blijkt later — en het is mij bevestigd door generaal *van Tricht*, die tot voor kort mijn militaire attaché was in Washington, hij was generaal bij de Combined Chiefs of Staff —, dat de kampeiding eenvoudig dat contact niet toestond, maar die Hollanders, die achter een barrière stonden, of ik weet niet waar ze zich bevonden, zagen de gezant en die ging werr weg. Nu is het een eigenaardig geval met onze landgenoten; ze hebben dan erg gauw de neiging om te veronderstellen, dat het wel weer aan onze mensen gelegen zal hebben. In de andere sub-commissie heb ik de vorige Dinsdag daar een merkwaardig staaltje van verteld. Dat was toen ik naar Indië ben geweest in 1941, omdat men te veel uiteen dreef. Toen kwam een hoofdambtenaar van de Gouverneur-Generaal mij te gemoet in Manilla en zei: „U voelt zeker wel, dat

u het zwarte beest is in Indië"; ik zei toen: „zo, wat is er dan?" „Ja, u heeft niet gezorgd voor een offensief en defensief verbond met Engeland en Amerika". Nu, dat was een heel eenvoudige zaak, want als er nu iets was, wat wij bij voortduring hebben nagestreefd, dan was het juist dat. Maar de geallieerden konden niet of wilden niet. Amerika kon niet en dat hadden ze in Indië ook wel kunnen bedenken, want Amerika was op dat ogenblik nog neutraal. Engeland kon en wilde niet, want die zeiden, — en daar hadden ze gelijk aan en de gebeurtenissen hebben bewezen, dat dat juist en waar was — „we hebben niets om u offensief of defensief mee te helpen". En toen ze ten koste van hun positie elders hun twee slagschepen hebben vrijgemaakt, zoals u zich zult herinneren, toen zijn die twee bijna onmiddellijk gepakt, omdat ze niet behoorlijk geëncadreerd waren met licht materieel en vliegtuigen. Dus mijn geweten, het geweten van dit „zwarte beest", was zo blank als sneeuw en dat is het nog. Maar iets anders was het om dat aan die mensen in Indië duidelijk te maken. Dat waren ten slotte geen dingen, waar men vrijelijk over kon spreken, zoals natuurlijk vanzelf spreekt, dus ik moest een middel en weg vinden om dat de heren duidelijk te maken. Ik heb daar toen lang over gedacht en ten slotte heb ik mijn toevlucht genomen tot een expedient. Ik heb nl. uitgenodigd voor een ontmoeting in Batavia de presidenten van alle Rotaryclubs op Java — ik dacht: „dat zijn fatsoenlijke mensen, die kan ik wel in vertrouwen nemen" — en een paar mensen van de pers. Die heb ik dat geval op een avond uiteengezet; toen was het uit. Maar toen heb ik hun ook gezegd: „En mijne heren, waarom toch altijd gedacht, dat het wéér aan de Nederlandse Regering ligt. Waarom altijd dat gebrek aan vertrouwen in eigen autoriteiten? Is dat nu eigenlijk niet een klein beetje aan de kleine kant?" En ik heb nog, dat heb ik eigenlijk vergeten de vorige Dinsdag te vertellen, de brief van de toenmalige hoofdredacteur van de „Java Bode" daaromtrent. Een merkwaardig stuk, hij zegt: „Ik wil u nog eens zeggen, dat ik altijd hier de Regering heb aangevallen, het spijt me. U kunt op mijn volle steun rekenen."

Maar zoiets was hier ook.

Ik wil niet verdoezen de dingen, die niet tot de sterke kanten behoorden. Ik bedoel, als u aan het hoofd staat van een vrij talrijk personeel, President, u weet dat zelf wel, en de andere heren zullen dat ook wel weten, dan moet u trachten de goede geest daar te bewaren door objectiviteit te betrachten. Komen zij te kort, goed, dan moeten zij daar de gevolgen van ondervinden in welke vorm ook, evenredig aan de aard van de tekortkoming, maar men mag daarbij nooit het goede vergeten. Dus met erkenning van het goede, ben ik volstrekt niet blind voor wat minder goed was. Nu kan de een dit en de ander kan dat en wat de heer *Bosch van Rosenthal* niet zo heel goed ligt, is spreken in het publiek. Dat ligt de één nu eenmaal beter dan de ander, hem ligt het niet. In dit geval had hij met medewerking van de Zwitsers, die niet altijd verkrijgbaar was, misschien beter kunnen optreden, dat weet ik niet. Ik wil ook niet zeggen, dat hij de mensen altijd met die warmte heeft ontvangen, waar de goeden onder hen aanspraak op konden maken. Maar ook dat lag niet geheel aan de heer *Bosch van Rosenthal*, want ik heb de moeite genomen, altijd verwachting, tijdens de oorlog al, zoiets als deze commissie, op te laten tekenen, en dat heb ik u toegezegd, die gevallen, of althans een bloemlezing daaruit, waarin Engelandvaarders blijken gaven van de meest bedenkelijke en ook minder bedenkelijke tekortkomingen. Die waren er veel; ik heb in de nota uiteengezet en ik herhaal dat nog eens uitdrukkelijk bij deze, dat het verre van mij is om de verdiensten en het vele goede van de Engelandvaarders te kleineren of niet te erkennen, maar ieder objectief beoordelaar moet onder de indruk komen van datgene, wat daar helaas tegenover stond. Ik had gemerkt, President, dat dit hier niet voldoende bekend was, en het is daarom alleen en met name niet, om die mensen achteraf in een slecht daglicht te stellen, althans niet slechter dan zij verdienen, dat ik u die gegevens heb gestuurd. Ik hoop, dat u daaruit zult hebben onthouden, dat het voor die gezanten verbazend lastig was. Wat is de normaliteit, mijne heren? Wanneer er bij mij iemand komt, die ik nog niet ken, dan informeer ik desnoods bij de burgerlijke stand, wat dat voor een man is, of hij een blanco strafregister heeft en al die dingen meer. Dit was tenenmale onmogelijk; dus men moest afgaan op wat die heren zelf zeiden. Daar was van alles onder, tot spionnen toe, die later zijn opgehangen, en dan moesten die heren op een basis van geen gegevens — want zij hadden noch pas, noch wat ook, het was hun belang om met geen identiteitspapieren of met valse identiteitspapieren te reizen — daar hun gang maar mee gaan. Terwijl dat dus misschien soms beter had gekund — dat is heel goed mogelijk —, wil ik echter toch in het licht stellen, dat hier zeer grote feitelijke moeilijkheden tegenover stonden.

12872. De **Voorzitter**: Hebt u ook enige herinnering over uw contact met het Zweedse gezantschap in Berlijn, toen dat daar de Nederlandse belangen waarnam?

A. Een maar al te levendig contact, President! Eigenlijk niet rechtstreeks contact, want dat liep over Stockholm. Een enkele keer heb ik wel eens een Zweed bij mij gehad, die daarbij betrokken was geweest. Dat was o.a. — ik meen, dat hij een militair was van land- of zeemacht, dat ontgaat mij op het ogenblik — iemand die *Laval* heette. Dat was niet de beruchte „*Laval*”. Hij was een goede kracht. Nu is het ook al weer verre van mij om de staf te breken over mensen, die dikwijls in zeer moeilijke en ook zeer gevaarlijke omstandigheden aan dat Zweedse gezantschap in Berlijn hun plicht deden, maar er waren er ook wel eens — en dat heb ik ook niet nagelaten aan de Zweedse Regering te laten weten —, waar ik veel minder tevreden over was.

12873. De **Voorzitter**: Onder die Zweden?

A. Ja.

12874. De **Voorzitter**: Daar was dan waarschijnlijk de chef bij, de heer *von Rosen*?

A. Ja, *von Rosen* is herhaaldelijk, vrees ik, te kort gesclioten.

12875. De **Voorzitter**: Ook ten nadele van de belangen van de Nederlanders, die in Duitsland verkeerden?

A. Ja, daar denk ik aan; dat was het enige, wat mij interesseerde, want wat een Zweed voor Zweden deed, kon mij niet schelen

12876. De **Voorzitter**: Maar men kan ook bedoelen: politiek te kort gekomen?

A. Neen.

12877. De **Voorzitter**: U bedoelt werkelijk, dat de Nederlandse belangen daar erg onder geleden hebben?

A. Hoe erg, kan ik niet beoordelen, maar ik had de indruk en ik wil aan het goede, dat die man ongetwijfeld gedaan heeft, geen afbreuk doen. Wat dat betreft, zou ik u willen animeren om hierover te horen de heer *Millenaar*, die kan u dat veel beter vertellen. De heer *Millenaar* kent die man door en door.

12878. De **Voorzitter**: Dat waren wij al van plan. Wat is uw eigen oordeel over de heer *Millenaar*?

A. Goed.

12879. De **Voorzitter**: Hoezo? Heeft hij zich veel moeite gegeven?.....

A. Ja, hij heeft zich zeer veel moeite gegeven en ik heb ook mijn best gedaan om dat te erkennen.

12880. De **Voorzitter**: In welk geval heeft u dat gedaan?

A. Toen hij terugkwam na de oorlog. Hij is toen in Londen gekomen en ik heb hem nog voorgedragen voor een consul-generale post of iets dergelijks.

12881. De **Voorzitter**: Er wordt wel eens aan getwijfeld of hij daar eigenlijk zijn werk wel goed verricht heeft, of hij zich nu wel zoveel moeite gegeven heeft en niet te veel aan zijn eigen veiligheid heeft gedacht, of hij wel toegekeken heeft op datgene, wat daar onder Zweedse leiding geschiedde. U meent, dat dat allemaal onjuiste mededelingen zijn?

A. Ja, men kan natuurlijk ook het onmogelijke verlangen en vergen, dat hij nog meer zou hebben gedaan. Mijn indruk — en dat berust natuurlijk alleen op rapporten van anderen, want ik was niet in Berlijn en kon daar ook niet gaan inspecteren — was, dat de heer *Millenaar* dat zeer goed heeft gedaan en dat hij herhaalde malen zijn veiligheid in de waagschaal heeft gesteld, zoals ook andere heren van de buitenlandse dienst dat herhaalde malen hebben gedaan om onze landgenoten te helpen.

12882. De **Voorzitter**: Had hij daar veel Nederlands personeel onder zich?

A. Ik moet u eerlijk bekennen, dat ik u dat niet kan zeggen. Het zal niet veel zijn geweest.

12883. De **Voorzitter**: U kent ook geen details over datgene, wat daar eigenlijk gebeurd is? Wij hebben bijv. wel eens verriomen, dat op een keer de brandkasten in het gebouw in de Rauchstrasse, voor. dat dat dus gebombardeerd is, niet gebruikt werden om er alle gegevens over Nederlanders, die in gevangenkampen en gevangenissen zaten, te bewaren, maar om daarin dingen te bewaren als pelsjassen van de dames en drank, juwelen, enz., terwijl de dossiers rondlagen op de tafels en daar 's nachts bleven liggen. Op een dag waren ze door een bombardement alle verdwenen, zodat men niets meer had. Dit is geen verwijt aan de heer *Millenaar*, maar meer een verwijt aan de Zweden.

A. Ik heb er nooit van gehoord.

12884. De **Voorzitter**: Ook niet van dergelijke toestanden?

A. Als het waar is, vind ik het verkeerd,

De **Voorzitter**: Ja, natuurlijk.

A. De heer *Millenaar* was daar natuurlijk geen baas meer in eigen huis.

12885. De **Voorzitter**: Neen. Dus u bent over de heer *Millenaar* wel te spreken?

A. Ja, bepaald wel.

12885. De **Voorzitter**: En u hebt daar rapporten van anderen over gekregen? Welke anderen waren het, die over hem konden rapporteren?

A. Wel, in de eerste plaats waren dat de Zweden, die beschrijvingen gaven over datgene, wat hij daar gedaan had. Ik heb het geverifieerd, voorzover het ging natuurlijk, en het kwam wel uit. U moet niet vergeten, dat er nog wel eens Nederlanders in Berlijn kwamen. Ik herinner mij o.a. een mijnheer *van den Steenhoven*, geloof ik, of zo iets dergelijks. Die man heeft nog eens onder een pseudoniem, omdat ik zijn familie in bezet gebied niet in gevaar wilde brengen, in Amerika, waar ik hem heen heb gestuurd, lezingen gehouden, wat hij niet groot succes gedaan heeft. Deze man bevestigde bijv. zo iets. Het was een man, die er uit was gekomen tijdens de oorlog. Het zal ongeveer eind 1943 begin 1944 zijn geweest en die bevestigde deze gunstige verhalen over *Millenaar*.

12887. De **Voorzitter**: Herinnert u zich, dat er in Londen eens een jonge man *Schmutzer* is aangekomen?

A. Jawel.

12888. De **Voorzitter**: Kent u die?

A. Ik heb hem wel eens gezien en ik kende zijn vader.

De **Voorzitter**: Ja, want die is daar Minister geweest, geloof ik.

A. Ik kende hem trouwens allang hier uit de Radio-Omroep-Contrôle-Commissie. Ik herinner mij wel, dat er een jonge *Schmutzer* was. Maar ik heb een lijst bij mij, die ik juist gemaakt heb uit die jaren, waarin ik een soort dagboek heb gehouden, waarvan ik u twee willekeurige maanden heb gezonden. Ik heb zoveel Engelandvaarders gezien, dat ik u niet kan zeggen, wat ik met de een en wat ik met een ander besproken heb. Maar ik weet wel, dat er een jonge *Schmutzer* was, maar wanneer dat precies was, kan ik u niet zeggen.

12889. De **Voorzitter**: Dus u weet helemaal geen bijzonderheden; dat kan ik mij voorstellen. Ik geloof niet, dat het nodig is, dat wij terugkomen op al die verschillende gezantschappen, waar dan wel eens iets over gezegd is. Het waren geen erg belangrijke zaken, die er over gezegd werden. Ik geloof, dat u daar meer in gezien hebt dan er eigenlijk wel in lag. Alleen ten aanzien van Madrid waren er inderdaad verwijten, maar t.a.v. de anderen, behalve dan ook nog de honoraire consul in Algiers, die ook niet zijn werk kon doen zoals het behoorde, hebben er toch geen verwijten in gelegen, waren het meer vragen.

A. Ik klaag allerminst over deze commissie, integendeel. Hlijn contact is van de aangenaamste soort geweest, maar waar ik door geprikkeld ben, is de wijze, waarop hierover in de openbare mening, met name de pers, geschreven is. Ik heb hier bij mij een aantal

knipsels, andere heb ik nog in Washington, want ik kan met het oog op de kostbaarheid van ladingvervoer in de vliegtuigen niet mijn gehele archief meeslepen. Ik heb mij bepaald geërgerd over de wijze, waarop over die heren, die over het algemeen hun best hebben gedaan, de staf is gebroken.

12890. De **Voorzitter**: Waren dat bepaalde kranten, die dat gedaan hebben?

A. De één meer dan de ander. Sommige helemaal niet, maar sommige in een mate, die, naar ik het heb uitgedrukt, tot verguizing leidt. Daar werd bijv. de staf gebroken over een ambtenarenkorps, dat tot niets goeds in staat was. Wat betreft Madrid en Algiers...

De financiële geste was eigenlijk niet in de war, maar de boekhouding. In Caïro was ook de administratie niet zoals dat behoort. Wij hebben geprobeerd daar het nodige aan te doen, maar wij hadden ook geen boekhouders te over om bij te zetten. Dus dat waren moeilijke dingen en omstandigheden, waarin gewerkt moest worden, maar dat zou ik nog wel willen doen uitkomen: u moet niet denken, dat op dit of op enig ogenblik de boekhouding van al de gezantschappen in het buitenland in perfecte orde is. Dat is nu eenmaal zo in een dergelijke grote dienst; maar het zal geen afmetingen aannemen. En zelfs ook in Madrid is geen geldelijk nadeel voor het land voortgekomen uit de slordigheden, die daar inderdaad voorkwamen. Maar zo is het nu eenmaal en zo zal het in alle mogelijke gemeenten ook wel zijn, de ene administratie is beter in orde dan de andere. Dit heeft nu extra de aandacht getrokken, maar zoiets is er altijd wel eens en het zal wel altijd zo blijven ook. Dat is niet tot Nederland alleen beperkt, want dat ziet u overal.

12891. De **Voorzitter**: Niet alleen tot de diplomatieke dienst beperkt.....

A. Ook niet, maar ook niet tot Nederland.

12892. De **Voorzitter**: Er komt mij nog een merkwaardig punt in de gedachten, nu wij spreker, over Spanje en Portugal, en dat is dit: het gaat misschien een klein beetje buiten het bestek van deze bespreking. In verband met onze besprekingen met anderen over Madrid en Portugal is ons gezegd, dat men eigenlijk bij de geheime dienst de boodschap had gehad voor deze en gene, die er voor in aanmerking kwam om berichten naar Londen te brengen of te sturen, dat men daar mee uit moest scheiden, want dat het niet vertrouwd was. Er moest nl. een lek zijn, waarschijnlijk in Londen, want alle berichten werden dadelijk gemeengoed, zodra zij in Londen aankwamen. Iedereen wist er daar ook over mee te praten, ook wanneer het helemaal geen dingen waren, die voor iedereen bestemd waren. Hier werd het vermoeden aan verbonden, dat dit voortsproot uit het raadplegen en het inlichten van de tijdelijke Adviesraad; zo heette die, geloof ik?

A. Ja, de Raad van Advies.

12893. De **Voorzitter**: Nu heb ik in uw rapport gelezen, in de nota, die u toegezonden heeft aan onze commissie, dat u vaak met de heren van die tijdelijke Raad van Advies contact had. Acht u het mogelijk, dat in de eerste plaats die Raad van Advies niet de discretie in acht wist te nemen en dat bovendien bij die Raad wel eens dingen bekend werden, die er eigenlijk niet voor in aanmerking kwamen om in ruimere kring bekend te worden?

A. Zoals u het stelt, rijst hier een zekere kans op een paar misverstanden. Wat ik u heb gezegd over mijn contact met de Raad van Advies betekent, dat ik daar eens een uiteenzetting heb gegeven. Dit vroeg men mij en ik heb met het meeste plezier deze uiteenzetting gegeven.

Ik heb dat heel plezierig gevonden en was ook altijd breed om het te herhalen, maar dat is mij niet gevraagd. Dat daar dingen bekend zouden zijn geworden van de geheime dienst, kan ik mij nauwelijks voorstellen, want die geheime dienst — en dat is het tweede gerezen misverstand —, daar had ik niets, maar dan ook niets mee te maken. Dus ik zou het alleen hebben kunnen horen net zo als een ander van de Raad van Advies, maar ik heb nooit gemerkt, dat daar gepraat werd.

12894. De **Voorzitter**: Hebt u nooit gemerkt, dat mededelingen, die eigenlijk geheim moesten worden gehouden, gingen uitlekken?

A. Ik geloof niet, dat zij de kans er toe kregen.

12895. De **Voorzitter**: Althans hebt u die klacht nooit vernomen?

A. Nooit vernomen. Onze landaard heeft eigenlijk een zekere zucht tot praten en gewichtigdoenerij. En zoals u weet, is daar in de bezettingstijd hier in Nederland, dat weet u beter dan ik, menigeen het slachtoffer van geworden. Gepraat, zich gewichtig maken en doen alsof men een zekere wetenschap heeft van de dingen.

Het zou wel een wonder zijn, wanneer de Nederlanders in Londen daar geheel vrij van waren. Dat waren zij ook beslist niet. Maar dat uit die heel kleine kring geheime mededelingen, waarvan men overigens het gewicht ook niet altijd moet overschatten — daar zit een zekere romantiek omheen, die maakt, dat men dat wel eens groter ziet dan verantwoord is —, iets bekend is geworden, dat niet bekend mocht zijn, daarvan zou ik geen enkel voorbeeld zo ineens weten te noemen. Het onttrok zich ook enigszins aan mijn waarneming, want ik wist niet, wat die geheime dienst zelf wist. Het is wel mogelijk, dat dit gebeurd is, maar ik kan u niets daaromtrent mededelen.

12896. De **Voorzitter**: Is u bekend geworden of heeft u er gedurende de jaren in Londen mee te maken gehad, wat er precies gebeurde door het Rode Kruis ten behoeve van de gevangenen en de te werk gestelden in Duitsland?

A. Wij hoorden er natuurlijk herhaaldelijk van en voorzover het de gezantschappen bereikte, hoorde ik daar natuurlijk ook wel van, maar heel veel was dat niet. Wat ik hoorde, was dan, in tegenstelling van wat dan wel eens beweerd is, ik weet niet of dat ook tot uw kring is doorgedrongen, dat er wel degelijk in de Ministerraad, wat ook de notulen mogen inhouden of niet inhouden op dit gebied — maar daar sta ik voor —, over Rode Kruishulp is gepraat.

12897. De **Voorzitter**: Dikwijls?

A. Herhaaldelijk, laat ik het zo uitdrukken.

12898. De **Voorzitter**: In welke zin? Meehelpen, dat er toch vooral wat uit voortkwam?

A. Pressie uitoefenen op de heer van *Lidth de Jeude* om toch vooral zijn best te blijven doen en die zei: „Wat wilt u, ik kan niet meer, ik doe wat ik maar enigszins kan.”

12899. De **Voorzitter**: En was u ook de mening toegedaan, dat hij dat deed?

A. Ja, niet alleen omdat ik die indruk kreeg, maar ik ben zeer bevriend met de oude veldmaarschalk Lord *Chetwode* en die sprak met de meeste lof over de ijver van ons Rode Kruis.

12900. De **Voorzitter**: Had hij daar inzicht in?

A. Ja zeker, want hij was er mee in contact.

12901. De **Voorzitter**: Had hij zelf met het Rode Kruis te maken?

A. Hij was hoofd van het Britse Rode Kruis en generaal *Kennedy* was de tweede man.

12902. De **Voorzitter**: En u meent dus ook wel, dat men zich bij voorbeeld in de vorm van pakketten moeite gegeven heeft om de mensen te hulp te komen?

A. Ja, niet altijd met het resultaat, dat men wel graag wilde, en zelfs was men daarover zeer teleurgesteld, maar dit was altijd de regel, die de geallieerde blokkade had opgesteld. „Er gaat niets van buiten de blokkade naar binnen de blokkade”. Ik bedoel, daar was geen quaestie van pakketten te sturen uit Engeland of iets dergelijks.

12903. De **Voorzitter**: Naar Duitsland?

A. Ja, naar Duitsland.

12904. De **Voorzitter**: Maar dat zou dan in strijd zijn met wat u zoëven antwoordde op mijn vraag of er ook geregeld pakketten werden gezonden.

A. Neen, maar ik weet wel, dat men altijd er op aandrong: „doe toch weer eens moeite”.

12905. De **Voorzitter**: En werd er wel eens op die regel der blokkade inbreuk gemaakt, doordat bij voorbeeld pakketten naar Nederlandse gevangenen werden gestuurd in Duitsland?

A. Daar weet ik niets van. Ik kan mij dat niet voorstellen, want de geallieerde oorlogvoering liet dat eenvoudig niet toe.

12906. De **Voorzitter**: Er is ons door een van de getuigen medegedeeld, dat die bij de heer *Millenaar* grote stapels Rode Kruis-pakketten had gezien, die gedistribueerd werden onder de Nederlandse gevangenen.

A. Maar ik geloof, dat die uit Nederland zelf zijn gekomen.

12907. De **Voorzitter**: Neen, dat waren weer andere pakketten, al kwamen er ook wel uit Nederland.

A. Ik kan mij niet voorstellen, President, dat dit mogelijk zou zijn geweest. Ik heb zelf wel eens geprobeerd om aan *Vorrink*, of hij het weet of niet weet, tabak te sturen. Op een of andere manier kwam, ik meen, de heer *Albarda* bij mij en die vertelde, dat hij langs een of andere weg, Zweden geloof ik, gehoord had, dat de heer *Vorrink* tabak moest hebben. Ik probeerde liet, niet door de blokkade heen, want dat kon niet, maar via een of ander gezantschap in Turkije of iets dergelijks. Maar het was natuurlijk niet mogelijk om dat op enigszins grote schaal te doen, dat moest langs slinkse wegen gebeuren.

12908. De **Voorzitter**: Nu zou ik u een paar dingen willen vragen over gezantschappen, helemaal buiten datgene, wat er in de stukken gebleken is, om, en dat is dit: Hoe is het gekomen, dat het zo lang geduurd heeft, voordat diplomatieke betrekkingen met Rusland werden aangeknoopt? In uw nota stond, dat het niet was omdat men er van Nederlandse zijde geen belang in stelde, ook niet omdat men van Russische zijde moeilijkheden maakte, maar u hebt niet gezegd waar het dan wel door kwam.

A. Ik heb dat Dinsdag omstandig uiteengezet in de andere sub-commissie.

De **Voorzitter**: Dan behoeft het hier niet.

A. Ik wil het verhaal nog wel eens doen.

12909. De **Voorzitter**: Daar heeft u dan misschien ook gesproken over het gezantschap bij het Vaticaan? Wat wij daar graag van zouden willen weten, is dit: Door welke beweegredenen kwam men toen tot het herstel van het gezantschap bij het Vaticaan?

A. Wel, dat was een samenstel van beweegredenen. Toen dat in de Ministerraad voor het eerst werd besproken, was ik zelf in Indië. Ik haast me daaraan toe te voegen, dat, toen ik daarvan hoorde, ik het met de richting, die de desiderata in de boezem van het Nederlandse Kabinet namen, volkomen eens was. En dat was nl. dit: daar is nu het Vaticaan met een groot spiritueel gezag. Is het nu niet in strijd met het Nederlandse belang om dat terzijde te laten liggen, terwijl daar allerlei draden samenlopen? Men kan daar iets horen over en uit Duitsland; niet en zeer zeker niet door rechtstreeks contact met de Duitse gezant, die daar ook zat, want daar hadden wij geen relaties mee.

Maar die Duitse gezant spreekt met de Staatssecretaris van de Paus en langs die weg kan men natuurlijk weer eens dingen horen, die nuttig zijn. Daarbij kwam, dat het wel iets eenzijdigs had, waar het Vaticaan en de Sovjet-Regering nogal fel tegenover elkaar stonden, om wel voor het eerst relaties met de Sovjet-Unie aan te knopen, maar niet met het Vaticaan en dat nog wel, terwijl, ik weet niet hoeveel percent van de bevolking hier in Nederland communistische sympathieën had, bekend was, dat toch ongeveer 1/3 der bevolking Katholiek is. Daar zat iets vreemds, iets onevenwichtigs in, als men het een wel deed en het andere naliet.

12910. De heer **Stokvis**: Ja, maar de Sovjet-Unie had soldaten in de oorlog. Zij speelde een voorname rol in de strijd tegen het facisme.

A. Ja, het Vaticaan is een stadje zo groot als het centrum van den Haag, dus dat kan niet veel soldaten opleveren.

12911. De heer **Stokvis**: Neen, maar het is dus niet juist de Sovjet-Unie en het Vaticaan geheel op één lijn te stellen.

A. Neen, dat niet, maar ik heb in het begin van deze uiteenzetting de spirituele kant geaccentueerd en daar ging het hier in hoofdzaak

om. Niemand van ons heeft ooit gekleineerd, integendeel, de bijzondere prestaties van de Sovjet-Unie.

De **Voorzitter**: Ik wilde nu afstappen van het onderwerp van de buitenlandse vertegenwoordigingen.

12912. De heer **Stokvis**: Ik wilde u vragen: heb ik goed begrepen, dat u Sillem ten slotte gehandhaafd hebt?

A. Integendeel, ik heb zo duidelijk mogelijk gezegd of getracht te zeggen, dat ik de heer *Sillem* aan de kant heb gezet.

12913. De heer **Stokvis**: Ja, maar toen kwam van Portugese zijde de reactie, dat er geen.....

A. Neen, dan heb ik mij niet duidelijk gemaakt. *Sillem* was weg.

12914. De heer **Stokvis**: Hij was al weg?

A. Neen, ik heb hem weggezonden.

12915. De heer **Stokvis**: Juist. En toen kwam van Portugese zijde de reactie?

A. Toen ik de heer *Sillem* had ontslagen en er dus geen gezant meer was, heb ik onmiddellijk laten vragen om een nieuwe gezant en ik wil de heren ook wel vertellen wie dat was, dat was de heer *van Haersma de With*, te voren gezant te Berlijn, en dus niet de eerste de beste. Dus iemand, waarvan men moest verwachten, dat Portugal enigszins gevleid moest zijn, wanneer een van de top-diplomaten van onze buitenlandse dienst daar werd aangekondigd. De Portugese Regering heeft toen gezegd, dat ze tot haar spijt niet in de gelegenheid was om een nieuwe gezant van Nederland te aanvaarden. U zult hier meteen uit kunnen afleiden, hoe buitengewoon zorgvuldig ik hier moest waken en wegen. Het was heel gemakkelijk om te zeggen: „Ik neem deze niet voldoende gezant weg”, maar daar stond tegenover, dat er dan helemaal geen gezant was. Ze wilden wél aanvaarden, en zo hebben wij het zo goed mogelijk opgevangen, een tijdelijk zaakgelastigde, en als ik u nu nog zeg, dat men iemand, die misschien allang gezant zou zijn geweest, of het zelfs was, ook wel eens de rang van tijdelijk zaakgelastigde kon geven, dan kwam dat nog wel in orde.

12916. De **Voorzitter**: Toen is de heer *Flaes* daar geweest?

A. *Flaes* en van *Pallandt*. Eerst van *Pallandt*.

12917. De **Voorzitter**: Is er naar uw mening nog iets op dit gebied, dat wij behoren te weten, dan wilt u dit misschien nog wel even zeggen?

A. Dat brengt mij eigenlijk hierop. Wat gebeurt er met die nota? Ik zou er wel prijs op stellen, dat die nota, al was het maar als bijlage, zal worden afgedrukt.

De **Voorzitter**: Dat zal ook ongetwijfeld geschieden. Als bijlage zal zij zeker verschijnen. In elk geval zullen wij het voorstellen. Ik denk ook wel, dat dat nuttig zal zijn, want het is een belangrijke nota.

A. Ik behoef u dus niet te vragen, of die nota als door mij voor-gelezen mag worden beschouwd?.....

De **Voorzitter**: Dat kan moeilijk.

A. Anders zou ik u misschien heel lang moeten bezighouden.

De **Voorzitter**: Ik zal niet zeggen, dat u verschillende passages daaruit hebt voorgedragen, maar u hebt toch wel verschillende dingen gezegd, zij het met andere woorden, die daar ook in stonden.

A. Ja.

De **Voorzitter**: En juist die dingen, die u graag gepubliceerd wilt zien.

A. Ja. Het is ook niet zonder reden, dat ik in mijn brief heb gezegd, dat ik heel graag hier verschijn,

De **Voorzitter**: Ja, dat heb ik goed begrepen

A. Want dat vind ik een van de bijzonder welkome kanten, wat mijn taak betreft, dat ik nu eindelijk de gelegenheid krijg om dingen

te zeggen. die ik nooit heb kunnen zeggen, en op te komen voor mensen, waar zo lichtvaardig de staf over is gebroken.

De **Voorzitter**: Het behoort tot onze taak om niet alleen vast te stellen, dat iemand iets verkeerd gedaan heeft, maar ook om vast te stellen, dat iemand iets verkeerd, waarvan hij beticht is, niet gedaan heeft.

A. Dat heb ik in de 3 sub-commissies menen te beluisteren en als ik dus Dinsdag naar Amerika terugga, zal het zijn met een aangename herinnering aan het contact met deze commissies.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer.

12918. De heer **Stokvis**: Wat die nota betreft. kunnen we dus aannemen, dat getuige onder ede hier de inhoud er van als juist bevestigd?

A. Volstrekt.

De nos. 12919 t/m 12960 hebben betrekking op punt k van het Enquêtebesluit.

12961. De **Voorzitter**: Dan hebt u zoëven iets gezegd over de wijze, waarop — of u heeft het geschreven in uw nota — in vergelijking met andere landen de Nederlandse diplomatieke dienst de belangen van ons land vertegenwoordigde. U heeft gezegd, dat wij zeer zeker niet bij andere landen ten achter stonden, dat heeft u nog eens aangevoerd in uw apologie van de Nederlandse diplomatieke dienst. Waar kon men dat in de oorlog uit constateren?

A. Dat kon men ten duidelijkste constateren uit de wijze, waarop daarover gesproken werd. Niet alleen in Engeland en Amerika, maar in gelukkig de meeste hoofdsteden.

12962. De **Voorzitter**: Dus men vond, dat daar de Nederlandse vertegenwoordigers toch wel beter hun werk verrichtten dan anderen?

A. Ik wil niet graag onvriendelijke vergelijkingen maken. Maar er werd met respect over gesproken en gelukkig is dat ook altijd zo geweest.

12953. De **Voorzitter**: Maar de vergelijking heeft u zelf daarin gemaakt.

A. Jawel, maar wij stonden niet bij anderen achter. Ik heb het negatief gezegd.

12964. De **Voorzitter**: Dus diegenen, die er over oordelen konden in die vreemde hoofdsteden, oordeelden daar gunstig over?

A. Ja. En als het mij niet beviel, dan heb ik wel eens moeten ingrijpen.

12965. De **Voorzitter**: Ja, u heeft gesproken van 4 hoofden van missies, die u naar huis hebt gestuurd. Daar was dan *Sillem* bij blijkbaar. En waren die andere ontslagen ook gegrond op dergelijke feiten of bij voorbeeld het behandelen van de vluchtelingen?

A. Ja, maar *Sillem* heb ik bepaald niet zozeer voor vluchtelingen verwijderd, maar er waren andere bezwaren. Een algemeen negativisme, dat me niet beviel, en juist in het begin. Hij was trouwens de tweede.

12966. De **Voorzitter**: Wie was de eerste?

A. *Hubrecht*.

12967. De **Voorzitter**: Waar was dat?

A. Italië. Die heeft geluk gehad, ten minste in zoverre: Ik had hem aangezegd, dat hij zich moest gereedmaken om heen te gaan, omdat hij te kort schoot. Hij had bijna de pensioengerechtigde leeftijd. Toen is de oorlog gekomen, nog vóór hij had kunnen vertrekken. Het was net daarvóór. Ik had hem nog een paar maanden gegeven om zijn regelingen te treffen. Het was natuurlijk in zijn bestaan een vrij ingrijpende verandering. Daardoor is dat eigenlijk nooit aan de dag getreden. Maar op die wijze was *Sillem* dan de tweede.

12968. De **Voorzitter**: En er is nog één punt. U hebt geschreven in uw nota, dat u aan de gezant in Washington zekere volmachten had verstrekt om, wanneer de Regering geen contact meer kon hebben, toch de buitenlandse diplomatieke diensten aan de gang te houden. Hoe had u zich dat voorgesteld? Hoe zou dat gekund hebben?

A. Dat was eenvoudig genoeg, President. Er waren zekere fondsen in Amerika aanwezig en daar zou hij op hebben kunnen trekken. En hij zou dan de leiding hebben gehad. En u moet natuurlijk niet vergeten, Indië en West-Indië waren in volle fleur.

De **Voorzitter**: Ja.

A. Dus die gebiedsdelen konden net zoveel geld leveren als wij nodig hadden om als ontvanger-uitgever op te treden en al die posten aan de gang te houden. Dan hadden de gezanten waarschijnlijk hun instructies gekregen van de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië. Enfin, dit is het rijk der hypothese.

12969. De **Voorzitter**: Was niet bedacht van te voren, wie dan de instructies zou geven aan de gezanten in de verschillende landen?

A. Dat kon men onmogelijk voorzien, want men kon natuurlijk moeilijk de Gouverneur-Generaal instructies laten geven over West-Indië, om nu maar iets te noemen.

12970. De **Voorzitter**: Neen, dat kon bezwaarlijk, maar omdat u zo speciaal zegt: „Wij hadden voorbereidingen getroffen en volmachten gegeven aan de gezant in Washington om, wanneer de Regering geen contact meer zou hebben naar buiten, toch de dienst gaande te houden.”

A. Ja, maar dat was de materiële voorwaarde voor de dienst. Dus het was niet een soort van nevenregering of zo iets.

12971. De **Voorzitter**: Neen, ik dacht, dat er min of meer een organisatie op touw was gezet. Dat was dus niet het geval.

Dan is er nog één ding. U zult zich misschien herinneren, dat indertijd, in het begin van de oorlog, al gesproken is in de kringen van de Ministers in Londen over de mogelijkheid van een dergelijk relief-systeem als er in België geweest is gedurende de vorige oorlog.

A. De bevoorrading?

De **Voorzitter**: De bevoorrading, het voorzien van de bevolking van levensmiddelen, zoals dat toen gebeurd is door de z.g. Belgian Relief.

A. Ja, ik weet niet, het zal misschien wel eens zijn genoemd, maar het was zeker niet onze vooropgezette bedoeling om het net zo te doen als toen, maar men wilde Nederland bevoorraden.

12972. De **Voorzitter**: Neen, ik heb het alleen maar willen aanduiden als een systeem, dat men ongeveer op het oog had.

A. Ja, ik bedoel, dat men daarbij dogmatisch was, neen, bepaald niet.

12973. De **Voorzitter**: Maar er is toch wel gesproken over de mogelijkheid, iets op touw te zetten, waardoor de bevolking voor hongersnood zou worden behoed, wanneer daar een mogelijkheid toe zou bestaan?

A. Ik heb iets opgeschreven over de tijd 10 Februari 1943 tot 11 April 1945, dat is de periode, waarover mijn dagboek zich uit de tweede helft van de oorlog uitstrekt. En dat is de mogelijkheid van voedselzendingen en relief naar Nederland in 1943. Het zijn allemaal besprekingen, waar ik, die hiermede niet in de eerste plaats te maken had, toch op de een of andere manier in ben gemengd, doordat zij mij raad kwamen vragen of wat ook.

1943: 25 Februari, 2 en 19 Maart, 17 April, 17 Mei, 8. 23 en 27 Juli, 11 en 12 Augustus, 30 September, 15 en 23 October.

1944: 21 en 26 Februari, 10, 23 en 29 Maart, 3, 11 en 23 Mei, 33 Juni, 30 September, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 13, 17. 20. 28 en 30 October, 2, 3, 4, 7, 8, 10, 11, 14, 22, 23, 24 en 28 November, 1, 4, 15 en 29 December.

1945: 6, 10, 13, 22, 23, 29 en 31 Januari, 1, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 26, 27 en 28 Februari, 5, 6, 9, 10, 13. 17 en 28 Maart, 5 April en op 6 April ben ik vertrokken naar de conferentie van San Francisco. U begrijpt, dat, als ik, die hier niet in de eerste plaats mee te maken had, zo dikwijls daarover besprekingen heb moeten

voeren, hoe het dan met die heren ging, die er wel in de eerste plaats mee te maken hadden. Dat waren dus de Minister van Economische Zaken, de Minister van Scheepvaart en zeer in het bijzonder ook de Minister-president.

12974. De **Voorzitter**: Ik dacht juist, dat deze er op tegen was.

A. Ja, hier moet men natuurlijk onderscheiden: Er waren twee dingen, dat was het toevoeren van relief tijdens de oorlog en het gereed zijn om, zodra de oorlog was afgelopen, direct klaar te staan en maximale hoeveelheden binnen te brengen.

12975. De **Voorzitter**: Die besprekingen, waarvan u de data hebt voorgelezen, hebben in het bijzonder betrekking gehad op de voedselvoorziening na de oorlog?

A. Daar is geen algemeen antwoord op te geven. In het begin waren sommigen, die het zachtere standpunt voorstonden en wilden trachten om dadelijk — want ik ben in 1943 begonnen met een dagboek, maar ik had ook in 1940 kunnen beginnen, als ik daarover nog aantekeningen had, maar die heb ik niet — te helpen, maar dat was de ene richting. De andere richting, waar de heer *Gerbrandy* bepaald toe behoorde, zei: „Nee, dat moet niet gebeuren, want alles, wat wij daarheen sturen, zal in handen van de Duitsers komen. want die vertrouw ik niet.” Nu was dit allemaal grauwe theorie. Want één ding stond vast en dat was, dat de geallieerden tijdens de oorlog niet van plan waren om voor een bezet land hoeveelheden voedsel van enig belang door te laten. Liefst helemaal niets.

12976. De **Voorzitter**: Was daar geen kans op?

A. Daar is zeer dikwijls over gepraat. Ook de heer *Michiels*, onze gezant in Engeland, heeft daar met lord *Drogheda* uit den treure over gesproken. Idem met lord *Selborne*, enz.

12977. De **Voorzitter**: En met *Hoover* waarschijnlijk?

A. Neen, de heer *Hoover* niet zo zeer.

12978. De **Voorzitter**: Die hebben wij horen noemen, ook in dit verband.

A. Ja, maar u weet wel: de heer *Hoover* is republikein. Het was een democratisch bewind en hij is ook langzamerhand weer een dagje ouder.

12979. De **Voorzitter**: Behalve dan dat hij na de oorlog die geweldige reis door de lucht gemaakt heeft.

A. Ja. Ik weet niet of het resultaat heeft opgeleverd.

12980. De **Voorzitter**: Ik ook niet. Maar wij hebben toch wel gehoord, dat *Hoover* zich in de oorlog heel veel moeite heeft gegeven en dat de heer *van Stolk* ook contact met hem heeft gehad om na te gaan of op het gebied van de voorzieningen gedurende de oorlog niet iets bereikt kon worden. Bovendien dat inderdaad ook de Amerikaanse Regering en *Roosevelt* zelf daar bezwaren tegen hadden.

A. Dat wil ik nog wel zeggen, de Nederlandse Regering heeft wat dit betreft een grote activiteit ontplooid. We hebben direct die graanvoorraden en andere dingen gekocht, die telkens, omdat dat bederfelijk goed was, vernieuwd werden, en zelfs heeft dat zulke afmetingen aangenomen, dat men er een eind aan heeft gemaakt.

12981. De **Voorzitter**: Aan willen maken.

A. Neen, men heeft het ook gedaan. Toen is die voedsel- en landbouworganisatie geschapen en heeft men gezegd: „Nu niet meer op eigen houtje kopen.”

12982. De **Voorzitter**: Toen wij het al hadden?

A. Ja, toen wij het hadden. Wij hebben er toch plezier van gehad, want we hebben gezegd: „Dat is goed, maar wij wensen niet, dat datgene, wat wij door eigen initiatief bereikt hebben, ons nu wordt ontnomen,” want dat wilde men. Maar het is niet gebeurd.

12983. De **Voorzitter**: Dus er is niets speciaals meer te vertellen over die pogingen en die gedachten om gedurende de oorlog hier nog wat voedsel heen te krijgen?

A. Zoals ik zei, het was theorie.

12984. De **Voorzitter**: Dus volgens u was dat theorie, omdat het toch niet kon. Het kon toch niet bereikt worden. Van de Amerikaanse of Engelse zijde zou er toch geen medewerking zijn geweest?

A. Neen. Absoluut niet. Zie ook de krijgsgevangenenpakketten.

De **Voorzitter**: Ja, daar heeft u zoëven al over verteld.

A. Het was dezelfde theorie, die daaraan ten grondslag lag.

De nos. 12985 t/m 12992 hebben betrekking op punt k van het Enquêtebesluit.

De **Voorzitter**: Ik sluit het verhoor.

E. N. VAN KLEFFENS.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

KOERSEN.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 3 JUNI 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig: de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: l en m.

Verhoor van

NEELTJE EPKER,

oud 47 jaar, wonende te 's-Gravenhage, vroedvrouw.

Zij legt de eed af als getuige.

14361. De **Voorzitter**: U hebt laten weten, dat u meende ons mededelingen te kunnen doen, welke van waarde zouden kunnen zijn voor de commissie. Uit hetgeen u daarover tegen de heer *Gerretsen* hebt gezegd, heb ik begrepen, dat dit het geval is.

A. Ja, ik heb mij vreselijk geërgerd over hetgeen daarover is geschreven.

14362. De **Voorzitter**: Wij zullen proberen zoveel mogelijk volledig te behandelen, wat u hebt te vertellen. U waart, ook voordat Nederland in oorlog kwam, al vroedvrouw in den Haag?

A. Ja.

14363. De **Voorzitter**: U bent toen om de een of andere reden in een kwaad blaadje komen te staan bij de Duitsers. Welke was daarvan de reden?

A. De directe reden, waarom ze mij hebben gepakt, was, dat ik ouders aangeraden had hun kindje Irene Beatrix Juliana Wilhelmina te noemen. Daar heb ik advertenties over gezet in de krant. Dat had ik gezegd.

14364. De **Voorzitter**: Deden die ouders dat ook?

A. Ja, maar niet uit principe. Ik had al eerder gezegd: „Ik vind het zo leuk om het eens een keer te doen, alleen maar om de Duitsers te plagen“. Ik zei: „noem het kind maar naar leden van het Koninklijk Huis; als ze terugkomen, krijgen jullie wel wat“. Dat vonden ze prachtig.

14365. De **Voorzitter**: Werd dat door de Burgerlijke Stand zonder bezwaar opgenomen?

A. Ja, maar later hebben de Duitsers het verboden.

14366. De **Voorzitter**: Dit was de reden, waarom u werd gevangengenomen?

A. Ja; ik had de advertenties gezet; dat is een grote demonstratie geworden. Van het gehele land uit kwamen zij naar den Haag met cadeaux. Die mensen waren steuntrekkers en toen waren zij voor hun doen ineens rijk; zij kregen van alles. Het was hun vijftiende of zestiende kind. Drie weken later kwam de politie. Toen werd die man bang en kwam bij mij op een manier van: wat heb je mij nu geleverd? Ik zei: „zeg maar precies zoals het is“, en dat hebben zij toen gedaan.

14367. De **Voorzitter**: Hebben ze u daarvoor gevangengenomen?

A. Ja, maar ze hadden mij dáárvoor niet zo lang laten zitten, maar toen zij mij eenmaal te pakken hadden, hebben collega's de Sicherheitsdienst ingelicht. Ik had in September of October een

paar giftige stukken geschreven in het orgaan van de Bond van Nederlandse Vroedvrouwen en in het „Tijdschrift voor Practische Verloskunde“. De voorzitter van de vroedvrouwenbond had pogingen gedaan om ons zo'n beetje te nazificeren. Daar heb ik heel heftig op gereageerd en toen zij mij bij de Sicherheitsdienst te pakken hadden en er achter kwamen, dat ik dit gedaan had, hebben zij mij maar gehouden. Anders was ik wel na korte tijd vrijgelaten.

14368. De **Voorzitter**: Waar bent u geweest?

A. Van 22 Maart tot 27 October 1941 in het Oranjehotel en toen, via een paar Rijkshotels in Duitsland, in Ravensbruck. Daar ben ik geweest van 31 October 1941 tot 24 April 1945. Toen zijn wij door het Zweedse Rode Kruis naar Zweden vervoerd.

14369. De **Voorzitter**: Waarover wij nu speciaal willen spreken is de vraag in hoeverre Nederlandse hulp de geïnterneerden bereikte.

Nu wil ik u in de eerste plaats dit vragen: „Hebt u wel eens iets bemerkt van een of andere Nederlandse vertegenwoordiging in Berlijn?“

A. Een Nederlandse vertegenwoordiging in Berlijn had helemaal geen contact, met niemand.

14370. De **Voorzitter**: Dat weet ik wel, maar in Duitsland zorgde het Zweedse gezantschap voor de Nederlandse belangen. Daartoe waren aan het Zweedse gezantschap verbonden enkele vroegere ambtenaren van het Nederlandse gezantschap en nog enige anderen. Zij hadden tot taak in contact te komen, voorzover mogelijk, met de Nederlanders, die zich in concentratiekampen en gevangenisseri bevonden. Daarvan hadden zij ook lijsten. Volgens hetgeen ons daarover gezegd is, probeerden zij ook met die gevangenen in contact te komen. Nu is mijn vraag: „Gelukte dat wel eens? Hebt u daarvan iets bemerkt?“

A. Ik heb daarvan in het concentratiekamp nooit iets bemerkt. Je was dood voor de wereld, je was levend begraven. Van dergelijke mensen hebben wij nooit iets bemerkt.

14371. De **Voorzitter**: Ook niet in de vorm van eens een pakketje krijgen?

A. Ik zal uit Genève misschien een 20 pakketjes hebben gekregen in die tijd, misschien iets meer. Ik heb het niet kunnen aantekenen, want je had geen papier of potlood. Ik schat het op 20. Die pakketjes kreeg ook niet iedereen. Daaruit blijkt wel, dat zij geen goede naamlijst hadden. Er waren maar enkelen, die uit Genève een pakketje kregen.

14372. De **Voorzitter**: Van wie kwamen zij?

A. Uit Genève, van het Internationale Rode Kruis. Dat stond er op. Uit Holland heb ik tweemaal een pakket gehad.

14373. De **Voorzitter**: Van particulieren of van het Nederlandse Rode Kruis?

A. Er werd gezegd, dat je familie daarvoor moest betalen. Dat was waarschijnlijk een praatje. Ik heb er ten minste nooit iets van bemerkt, dat de familie moest betalen. Ik heb het later aan mijn familie gevraagd, maar zij zeiden, dat zij nooit betaald hadden.

14374. De **Voorzitter**: Waren dat pakketten van het Nederlandse Rode Kruis?

A. Ja.

14375. De **Voorzitter**: Hoe wist u dat?

A. Dat stond er op.

14376. De **Voorzitter**: Maar het is u niet gebleken langs welke weg zij in Ravensbruck kwamen?

A. Neen. Zij kwamen uit Holland.

14377. De **Voorzitter**: Hoe wist u dat?

A. Ik denk, dat ik dat aan het poststempel heb gezien.

14378. De **Voorzitter**: Ons is medegedeeld, dat die pakketten kwamen bij het Zweedse gezantschap en daar doorgezonden werden.

A. Dat is natuurlijk mogelijk. Dat durf ik niet met zekerheid te zeggen. Wij kregen ze opengemaakt, maar de hoofdzaak zat er in.

14379. De **Voorzitter**: U hebt niet kunnen constateren aan de verpakking, dat zij via het Zweedse gezantschap kwamen?

A. Ik meen, dat wij uitgemaakt hebben, dat zij uit Holland kwamen, maar ik durf niet zeker te zeggen, waaruit wij dat afgeleid hebben.

14380. De **Voorzitter**: Maar zelfs als zij uit Nederland kwamen, konden zij nog via Berlijn gekomen zijn.

A. Dat is heel goed mogelijk.

14381. De **Voorzitter**: Dat hebt u dus niet kunnen constateren?

A. Neen. Ik heb ze wel gehad, tweemaal in al die jaren. Verder hebben wij kort voordat de geallieerden in Holland kwamen, dus kort vóór September 1944, prachtige pakketten ontvangen van mevrouw *de Bussy* uit Amsterdam. Na die tijd was het niet meer mogelijk pakketten uit Nederland te krijgen. Op die pakketten stond ook, dat zij van het Internationale Rode Kruis waren, maar mevrouw *de Bussy* heeft mij gezegd, toen ik bij haar was om haar te bedanken, dat die pakketten van haar zelf afkomstig waren. Zij heeft ons prachtige pakketten gestuurd. Zij moet schatrijk geweest zijn.

14382. De **Voorzitter**: Dat zal zij misschien gedaan hebben door bemiddeling van het Rode Kruis.

A. Zij zei, dat zij de naam van het Rode Kruis had gebruikt om de pakketten er door te krijgen.

14383. De **Voorzitter**: Was dat het Internationale of het Nederlandse Rode Kruis?

A. In meen mij stellig te herinneren, dat zij de naam van het Internationale Rode Kruis gebruikte. Zij heeft mij een verhaal verteld, dat zij in de vorige oorlog bij een ambulance was geweest op de Balkan. Zo was zij annex met het Rode Kruis en had zij iets kunnen smokkelen.

14384. De heer **Stokvis**: Was zij een Duitse van geboorte?

A. Dat weet ik niet. Zij had nog een naam vóór „*de Bussy*”, maar die herinner ik mij niet meer. Mijn geheugen laat mij wel eens in de steek. Misschien was het *le Cosquino de Bussy*.

14385. De **Voorzitter**: U bent dus bij haar geweest?

A. Ja, ik ben bij haar geweest.

14386. De **Voorzitter**: Hebt u niet kunnen horen aan haar taal of zij Nederlandse of buitenlandse was?

A. Ik had de indruk, dat zij gewoon Nederlandse was.

14387. De **Voorzitter**: Sprak zij niet met een accent of zo?

A. Neen, dat heb ik niet gemerkt.

14388. De **Voorzitter**: U zei, dat u ook enkele pakketten had gekregen van het Nederlandse Rode Kruis. In welke periode is dat ongeveer geweest?

A. Ik meen in 1943, maar weet het niet zeker.

De **Voorzitter**: Dat kan ik mij voorstellen; daar hebt u geen notities van gemaakt.

A. Ik heb ook eenmaal een groot pakket gekregen, maar dat heb ik niet in handen gehad; zij hebben mij alleen het adres of het deksel laten zien. Dat waren, geloof ik, 3000 sigaretten, die waren verbeurd verklaard. Ik moest tekenen, dat ik ze had ontvangen, maar ik zei: „Dat doe ik niet”. Ik moest naar de Kommandantur en die commandant bulderde mij toe: „Unterschreiben, sonst werden Sie erschossen”. Ik zei: „Dat kunt u gerust doen, maar ik teken niet, want dat is een valse verklaring”. Dat was maar dreigen, zoals de moffen altijd deden, en ik heb er niets meer van gehoord. Maar na een tijdje is dat nog een paar maal geoord. Die waren waarschijnlijk voor allemaal bedoeld, als het ten minste sigaretten zijn geweest. Je kon ze nooit geloven. Het was vóór Kerstmis 1943; dan hadden ze altijd een feestje en het kon wel iets zijn geweest, dat ze wilden gebruiken. Waarschijnlijk was het ten algemene nutte bedoeld geweest. Ik heb er meermalen voor gevochten, dat wij de Rode Kruis-pakketten gezamenlijk zouden delen, maar daarvoor was geen gehoor te vinden.

14389. De **Voorzitter**: En die pakketten uit Genève waren persoonlijk geadresseerd?

A. Ja, maar heel weinig. Eerst 8, later 10 of 20. Dat was maar een klein gedeelte van het geheel.

14390. De **Voorzitter**: Hoeveel Nederlandse vrouwen waren er?

A. Vóór het grote transport uit Vught ongeveer 100. Er zijn er natuurlijk heel veel meer geweest, omdat er gestorven en vrijgelaten zijn, maar meestal waren het er ongeveer 100. Ongeveer Januari 1943 was het plm. 100, daarvóór waren er veel minder; toen ik kwam, waren wij maar met 4 Hollanders.

14391. De **Voorzitter**: En toen dat transport uit Vught kwam?

A. Toen kwamen er 600 of 700.

14392. De **Voorzitter**: Ook toen het een groot aantal was, kwamen er niet meer dan 20 pakketten?

A. Toen helemaal niet meer; dat was na September 1944. In Februari en Maart 1945 hebben wij nog tweemaal een Zweeds pakket gehad en éénmaal een Deens.

14393. De **Voorzitter**: Ook persoonlijk?

A. Neen. „Voor de Hollanders” werd gezegd en dan weer eens „Voor de Fransen”. Toen kreeg je de indruk, dat alles door elkaar ging.

14394. De **Voorzitter**: Het zou kunnen zijn, dat toen de Zweedse of Deense georganiseerde hulp er was.

A. Ja, en de Noorse. Vóórdat wij weggingen, in April 1945 ongeveer, hebben wij nog een paar maal prachtige Amerikaanse en Canadese pakketten gehad, maar er werd vreselijk uit gestolen. Die pakketten kwamen met duizenden binnen, maar in Furstenberg, vlak bij, werden ze in de zwarte markt verkocht, zo werd gezegd, en dat geloof ik ook wel. De honger was bij de Duitsers ook erg. Er werd niet meer aan nationaliteiten gedacht. De verdeling ging niet alleen tussen de buitenlanders in het Lager, de Duitsers kregen net zo goed mee. Ik dacht, dat het volgens het internationale recht misschien niet helemaal in orde was, maar zij hadden net zo goed honger als wij en dat was ook een beetje humaner.

14395. De **Voorzitter**: Toen er 100 vrouwen waren, kwamen die 10 of 20 pakketten aan bepaalde adressen?

A. Dat waren altijd dezelfde adressen.

14396. De **Voorzitter**: Men had dus blijkbaar een zekere lijst, maar die lang niet volledig was. En dan kon men er niet toe komen dat onder elkaar te delen?

A. Neen; ik heb dat voorgesteld, maar het egoïsme in het kamp was zo erg. De gedachte was: „Ik moet er levend door”. De pakketten van huis kregen wij geregeld. Die kwamen wel door. De familie kon op die manier voor je zorgen. Ik kreeg elke week van mijn zuster

uit Amsterdam een pakket. Als ik die pakketten helemaal voor mij zelf had gehouden, had ik er behoorlijk van kunnen leven. Practisch kwam alles door. Chocolade en bonbons werden er later door de moffen wel uitgenomen, maar over het algemeen namen zij er niet veel uit. Dat deden zij op de pakkettenkamer. Practisch kwam alles door. En mijn zuster kreeg altijd een antwoordkaart.

14397. De **Voorzitter**: Werden er veel pakketten gestuurd?

A. Dat hing van de familie af. Er waren er bij ons, die heel goed verzorgd werden. Wij waren in het Lager bekend als de rijke groep. Ik maak mij altijd woedend, als ik lees, dat de Hollanders daar zo'n uitzonderlijk slechte positie innamen. Wij waren bekend als de rijke groep. De Russen en Polen kwamen bij ons aan de ramen bedelen, omdat wij tot de rijke gevallen behoorden. Wij hadden bij ons ook de N.N. Haftlinge. Ik heb haar bijna allen, zeker een 20-tal, met haar huis verbonden door mijn brieven. Daarna werden er pakketten gestuurd en die kwamen op mijn naam. Ik heb eens 13 pakketten gehad, die bestemd waren voor die Nacht-und-Nebel-Haftlinge. Een van haar was *To Bakvis*. Haar zuster was mevrouw *de Jager*. Ik had aan mijn zuster in Amsterdam geschreven: „Als je weer in den Haag komt, ga dan eens naar *Jeantje de Jager* en haar moeder; als haar moeder niet meer leeft, zal zij wel bij haar zus zijn in de Katwijkse straat nummer zoveel". Het moest natuurlijk zo weinig mogelijk duidelijk zijn. Als je zonder meer schreef: „Ga naar dit of dat adres", kwam de brief niet door. Ik deed alsof het een vroeger dienstmeisje van mij was en schreef: „Zij heeft mij altijd trouw en eerlijk gediend". Mijn zuster begreep wel, dat *Jeantje de Jager* nooit bij mij geweest was, maar dat zij naar het opgegeven adres moest gaan, waar zij hoorde, dat de zuster van degene, die op dat adres woonde, gevangen was. Ik had in die brief aan mijn zuster ook geschreven: „Je moet aan *Jeantje* zeggen, dat, als zij mij schrijven wil of een pakketje wil sturen, zij dat moet zenden aan *Neeltje Epker*, no. 8220".

Toen dat eenmaal in orde was, was het een kleinigheid om verdere verbindingen tot stand te brengen. Ik schreef mijn zuster bijv., dat zij zich niet overspannen moest en daar en daar haar administratie moest laten doen. Een van de gevangenen had een zwager, die architect was in den Haag, in de Roelofsstraat. Ik schreef mijn zuster: „Wat wil die architect *de Vries* toch van mij? Hij heeft geen cent meer te vorderen." Aan de hand van het telefoonboek kon mijn zuster toen contact met hem opnemen en er volgden brieven en pakketten op mijn naam.

14398. De **Voorzitter**: Dus uw zuster begreep dat?

A. Ja, direct de eerste keer al, in dat geval van „*Jeantje de Jager*". Later werd het moeilijker. Je mocht toen maar 30 regels schrijven. Toen werd het een heel kunstwerk. Iedere regel betrof een ander.

14399. De **Voorzitter**: Dus uw zuster kwam er al spoedig toe, te begrijpen, dat het de bedoeling was, dat die mensen pakketjes zouden sturen?

A. Ja.

14400. De **Voorzitter**: En deden die mensen dat ook?

A. Ja, maar er waren er, die heel weinig kregen. Die onderwijzeres uit Rotterdam kreeg elke week een pakketje op mijn naam, maar mevrouw *Schröder* uit Delft b.v. is gestorven. Haar man stuurde vreselijk weinig. Mijn zuster moest erg trekken voordat er een pakketje kwam. *Lotte Roëll* uit den Dolder kreeg ook weinig. Om de 6 weken kreeg zij een klein pakketje. Zij had een tweede moeder. Misschien lag het daaraan. Het kan ook zijn, dat die moeder het niet vertrouwde.

14401. De **Voorzitter**: Is die *Lotte Roëll* ook gestorven?

A. Neen, zij is teruggekomen. Zij kreeg om de 6 weken een klein pakketje, waar ik iets bij deed, omdat ik mij geneerde om het zo bij haar te brengen. Ik vond het leuker als er pakketjes voor de N.N.-lui kwamen dan voor mij zelf.

14402. De **Voorzitter**: Dat waren dus allemaal particulieren, maar er was geen kwestie van, dat dat enigerlei georganiseerde hulp was, waarmede Londen wat had te maken?

A. Neen, dat was familie en zo. Ze hadden daar allemaal voor kunnen zorgen, want er was er praciisch geen enkele, die geen contact met haar huis had.

14403. De **Voorzitter**: Er zijn er zoveel gestorven. Zijn die gestorven van de honger of aan besmetting?

A. Vóór September 1944 is er absoluut geen enkele van de honger gestorven. Het eten was niet veel, maar ik heb altijd verteld aan mijn medegevangenen, en geloof daarmede in het algemeen wel een hypnose in de goede richting te hebben uitgeoefend — daar deed ik het ook om —, dat je zo weinig eten nodig had om te leven en dat de mensen normaal zoveel meer nemen dan nodig is. De eerste pakketten heb ik op tafel gezet en gegeven wat ik had, tot het op was. Ik had zelf ook niet meer dan één chocolaadje er van, maar dat was op de duur niet mogelijk, want de Duitser? kwamen en gristen overal van af. Later heb ik het zoveel mogelijk onder de Hollanders verdeeld; één avond zelf wat gebruikt, maar verder nooit alles gehouden.

14404. De **Voorzitter**: Er zijn er dus niet veel van honger gestorven?

A. Neen. Vóór September 1944 zijn er 17 gestorven, b.v. aan suikerziekte; die kregen geen insuline, en iemand aan longontsteking en dergelijke dingen en ook aan ouderdomszwakte, mensen, die uitgeput waren, Het leven in het kamp was ontzettend hard.

14405. De **Voorzitter**: Waren er zulke oude mensen onder?

A. Ja; mevrouw *Snoek* was een eind in de 60.

14406. De **Voorzitter**: Dat is toch geen leeftijd, dat je van ouderdomszwakte dood gaat?

A. Ze was 68. Dat is toch mogelijk?

14407. De **Voorzitter**: Als je slecht gevoed wordt natuurlijk wel.

A. Het zal wel geen goed hebben gedaan, als je ineens zoveel minder kreeg dan je altijd gewend bent geweest, maar ik kan niet zeggen, dar er toen één van de honger gestorven is.

14408. De **Voorzitter**: Dat gebrek is pas erg geworden na September 1944?

A. Ja, maar van al diegenen, die dan gestorven zijn, kun je niet zeggen dat het van de honger was, want wij kregen meer dan de mensen hier in de hongerwinter. Het was in hoofdzaak door de ontzettend onhygiënische toestanden, die de grote overbevolking toen te voorschijn bracht. Je lag op anderhalve meter met vier of vijf mensen en dan drie of vier hoog boven elkaar. In een kamer als hier schat ik, dat er misschien 300 of 400 mensen waren, dag en nacht. Je had geen ruimte om te liggen; je was opgeborgen in kasten, daarin geschoven als het ware. Je had geen deken, geen verschoning; je moest je goed in wat koud water wassen, als er ten minste water was, want de waterleiding was dikwijls ook nog afgesloten in dat Jugendlager, in 1945, waar ik ook was. En dan moest je je goed nat weer aantrekken. En dan dat moordende op appèl staan. Je moest soms om halfvier opstaan, maar wilde je je eerst nog wat wassen, dan moest je zeker-om kwart over drie opstaan en dan stond je vóór vier uur buiten, in ontzettend onvoldoende kleren, in de vrieskou, in de sneeuw of regen. Het is wel geweest, dat je zo je goed kon uitwringen, als je van het appèl terugkwam.

En dan maar weer aantrekken! Je had toch niets anders. Dat alles was veel erger dan de honger. Ik weet wel, dat ik ook rammelde van de honger — je had visioenen van eten —, maar ik geloof niet, dat er aan de honger zo ontzettend veel mensen zijn gestorven. Je had natuurlijk minder weerstand tegen infectie, maar het was toch niet zoals hier in Holland, dat de mensen van de honger doodvielen.

14409. De **Voorzitter**: Is er veel typhusinfectie geweest?

A. Ja. Ik heb het zelf de laatste winter ook gehad, hoewel ik meen, dat het meer paratyphus was. Ik heb er voor in de barak gelegen.

14410. De **Voorzitter**: Nog een vraag over die pakketten, die van het Nederlandse Rode Kruis kwamen. U zegt, dat dat ongeveer eind 1943 is geweest. Dat waren er enkele en die waren niet aan een bepaald persoon, of misschien wèl?

A. Ja, ook weer. Het waren enkele pakketten.

14411. De **Voorzitter**: Waren het dezelfde personen als van die uit Genève?

A. Dat weet ik niet zeker.

14412. De **Voorzitter**: Het kon zijn, dat dat dezelfde lijst was.

A. Dat weet ik niet zeker.

14413. De **Voorzitter**: Waren ze wel goed?

A. Die pakketten van het Nederlandse Rode Kruis betekenden niet heel veel, maar ik ben de laatste om het ze te verwijten. Ik ben zeer dankbaar. Ik heb mij dikwijls geschaamd in het kamp en dacht: „Ik ben nooit lid geweest van het Rode Kruis en krijg dat toch allemaal en het eerste wat ik doe na de bevrijding is lid worden van het Rode Kruis". Ik was meer lid van Christelijke verenigingen.

14414. De **Voorzitter**: Dus u bent nooit tot een tegenovergestelde gedachte gekomen?

A. Neen, daarom heb ik mij aangemeld. Het is niet zo, zoals ik in de krant las, alsof de Hollanders daar in zo uitzonderlijk slechte positie waren, veel slechter dan de anderen. Zij hadden allemaal weinig; alleen de Noren en de Denen waren bevoorrechte volken. Die hadden veel meer. Daar zorgden de zustervolken voor.

14415. De **Voorzitter**: U bedoelt: het eigen volk?

A. Neen; de Zweden. Ik dacht, dat die als zustervolken tegenover elkaar stonden. Ook het Deense. Die hadden het misschien wat gemakkelijker dan de anderen.

14416. De **Voorzitter**: Maar Denen waren er zeker niet veel.

A. Op het eind wel. In het algemeen was het echter maar een kleine groep Noren en Denen. Die werden uitstekend verzorgd en dat maakte vele mensen jaloers. Maar het waren er maar een paar.

14417. De **Voorzitter**: Als er 100 Nederlanders waren, hoeveel Noren en Denen waren er dan?

A. Ik meen samen hoogstens de helft; in ieder geval veel minder.

14418. De **Voorzitter**: Die werden bijzonder goed verzorgd. Door de Zweden?

A. Ja, en ook door de Denen. Ik geloof, dat het in hoofdzaak de Zweden en Denen waren, die stuurden.

14419. De **Voorzitter**: Dus het Noorse Rode Kruis kon ook wat sturen. Had u de indruk, dat het Noorse Rode Kruis meer stuurde aan de eigen landgenoten dan het Nederlandse Rode Kruis?

A. Ja, maar de mensen van al die andere landen, de Polen, Russen, Tsjechen, Hongaren, Grieken, kregen nooit iets.

14420. De **Voorzitter**: En de Fransen?

A. Met de Fransen en Belgen was het net als bij ons, zo'n enkele keer en niet allemaal. Het schijnt, dat zij die naamlijst niet door hadden. Ik heb niet de indruk gekregen, dat die meer kregen dan wij. Ik geloof, dat die meer uit eigen land kregen.

14421. De **Voorzitter**: Familiezendingen, zoals u had?

A. Ja, maar ik geloof toch, dat de Hollanders beter voor hun familie zorgden in het algemeen.

14422. De **Voorzitter**: Zouden de Fransen en Belgen hebben gekregen van hun Rode Kruis?

A. Ja, maar niet dikwijls, geloof ik.

14423. De **Voorzitter**: Niet meer dan de Nederlanders?

A. Ik geloof het niet. Je kon het niet vergelijken, want wij zaten niet bij elkaar, maar van de Noren en de Denen wist ieder het. Dat was veel meer. Die anderen stierven veel meer dan de Hollanders; die indruk had ik in ieder geval. Vooral van de Fransen stierven er veel.

14424. De **Voorzitter**: Vóór September?

A. Ook, maar vrouwen hebben een veel groter uithoudingsvermogen dan mannen. Wij zijn nu eenmaal het sterke geslacht!

14425. De **Voorzitter**: Met een hogere gemiddelde leeftijd.

A. Ja, wij hadden meer weerstand.

14426. De **Voorzitter**: U meent, dat nadat de pakketzendingen opgehouden waren de Belgen en Fransen veel minder weerstandsvermogen hadden dan de Nederlandse vrouwen?

A. Ja, dat geloof ik wel.

14427. De **Voorzitter**: Waardoor zou dat gekomen zijn?

A. Dat weet ik niet. Ik heb er nooit over nagedacht, waaraan dat precies lag.

14428. De **Voorzitter**: Kan het niet gekomen zijn, doordat zij minder van huis gekregen hebben?

A. Dat is natuurlijk mogelijk.

De **Voorzitter**: Het is natuurlijk enigszins risquant om daarop positief te antwoorden.

A. Ik kan het natuurlijk niet bewijzen, maar naar mijn mening is de hoofdzaak geweest die appels. Die waren moordend. In de regel stond je 3 à 4 uur. Als je in de kerk 1½ uur staat, ben je al doodmoe. Je had geen gevoel meer. Soms moest je een hele dag blijven staan. Dat was veel erger dan de honger. Ook de kou en de onvoldoende kleding en dekking waren erger dan de honger. Ik heb enige malen in de bunker gezeten. De eerste 5 dagen kreeg je geen eten en dan om de 4 dagen. Je zat in een kunstmatig gekoelde cel met bijna geen kleren aan, alleen een hemd en een nachtjapon. De kou was veel erger dan de honger. Je zat te schudden van de kou.

De **Voorzitter**: Hoe hield u dat uit!

A. De eerste 5 dagen kreeg je geen eten en dan om de 4 dagen een klein beetje warm eten en 's morgens één snee brood. De eerste keer heb ik 6 weken gezetec, van 23 Juli tot 3 September.

14429. De **Voorzitter**: En toen die 6 weken om waren?

A. Toen was ik vel over been. Maar langzamerhand ben ik weer bijgekomen.

14430. De **Voorzitter**: Ook dáár al?

A. Ja. Een Poolse professor had kennissen in de keuken en die zorgden wel eens voor iets extra's, een stuk koolstronk of iets dergelijks, om aan te sterken! Maar het eten was toen, in 1943, nog wel zo, dat je er op leven kon. De eerste keer heb ik 6 weken gekregen, toen 15 dagen en ten slotte 9 dagen.

14431. De **Voorzitter**: Hoe is het gegaan toen u weggehaald werd?

A. Toen moesten de Hollanders aantreden. De nummers werden van onze mouwen gedaan. De moffen zeiden niets. Je wist dus niets. Wij werden naar het mannen-Lager gebracht. Als haringen in een ton werden wij in een barak van het mannen-Lager gepakt. Dat gebeurde op 23 April 1945. De 24ste moesten wij weer aantredn en toen brachten zij ons dezelfde weg terug naar het vrouwen-Lager. Ik dacht: „Het gaat weer over." Je wist immers niet, dat je bevrijd werd. Het ging als altijd; er werd geslagen, gescholden en geschreeuwd. Wij werden op de weg gezet vlak vóór de ingang van het vrouwen-Lager. Dat was om 3 uur 's middags. Er gebeurde niets. Er gingen natuurlijk verhalen, maar je had die verhalen al zo dikwijls gehoord. Vier en een half jaar hadden de mensen al geleefd op berichten als: „Wij gaan naar Zwitseland; wij worden omgeruild voor anderen". „Wij gaan naar Zweden", enz. Elke maand was er een ander bericht. Wij wisten dus niet, wat er ging gebeuren. Het kon zijn, dat zij je naar een munitiefabriek stuurden. Om 4 uur was er nog niets, om 5 uur nog niets. Het werd 6 uur, 7 uur, nog niets. De meesten hoopten, dat zij ons weer zouden terugnemen in het Lager, want veranderingen waren altijd verslechtingen bij de Duitsers. Om halfacht zagen wij plotseling een auto met liet Rode

Kruis en een Zweedse vlag er op en daarachter witte vrachtauto's. eveneens met het Rode Kruis en de Zweedse vlag. Toen wisten wij het. Toen ging er een heel groot gejuich op. Dat werd op hetzelfde ogenblik een groot gehuil.

14432. De **Voorzitter**: Zijn toen niet alle groepen tegelijkertijd op dezelfde wijze gehaald?

A. Neen, vóór die tijd waren de Noren en Denen al weggehaald. Graaf *Bernadotte* heeft dat bewerkt.

14433. De **Voorzitter**: Lang vóór die tijd?

A. Ik denk een week of 5 vóór die tijd.

14434. De **Voorzitter**: Toen waren de Noren en Denen weg?

A. Ja, en toen een paar weken later is een grote groep Fransen gehaald en toen waren de Hollanders en Belgen aan de beurt. Toen waren ook nog die Poolse Jodinnen meegegaan.

14435. De **Voorzitter**: Dat was allemaal organisatie van het Zweedse Rode Kruis?

A. Ja, door graaf *Folke Bernadotte*; dat staat in dat boek beschreven. (Witte Bussen).

Voordat wij in Lubeck waren, zijn wij nog een paar maal gebombardeerd en ik heb gehoord, dat er 25 doden waren en 80 gewonden, want de Duitsers schoven altijd hun auto's tussen onze colonne; dat militaire vervoer ging telkens tussen die witte auto's. De Engelsen en Amerikanen wisten, dat de Duitsers altijd het Rode Kruis misbruikten, dus dat werd gebombardeerd.

14436. De **Voorzitter**: Hoelang heeft het geduurd vóórdat u in Liibeck was?

A. Tot de volgende avond. Wij zijn eerst het bos ingegaan voor de nacht en toen de volgende dag, direct bij het aanbreken, gingen wij weer verder. 's Avonds om 8 uur waren wij in Lubeck. Toen kregen wij haveremout bij een kerk, die was ingericht door het Zweedse Rode Kruis, en toen zijn wij direct doorgegaan naar Padborn op de grens van Sleeswijk-Holstein en Denemarken. Daar konden wij in barakken gaan slapen tot de volgende dag. Toen zijn wij om halfvijf 's middags op de trein gegaan en kwamen de dag daarna, om 12 uur, in Kopenhagen en toen op de boot naar Malmö en daar kwamen wij op 27 April om 2 uur aan.

14437. De **Voorzitter**: En werd u toen van daar uit naar verschillende bestemmingsplaatsen verscheept?

A. Wij zijn direct in quarantaine gegaan; er was typhus, vlektyphus, overal luizen, enz. Wij moesten al ons goed uitdoen en dat is, geloof ik, verbrand en toen hebben wij van de Hollandse Regering allemaal nieuwe kleren gekregen. De verzorging was uitstekend.

14438. De **Voorzitter**: Waren er Nederlanders bij, in Malmö?

A. Ja, daar waren ook Nederlanders bij. De verzorging ging op kosten van Nederland, maar veel door Zweden zelf. De Zweden gaven dat goed uit.

14439. De **Voorzitter**: Waren er ook Nederlandse ambtenaren van het Rode Kruis?

A. Dat durf ik niet te zeggen. Ik heb er wel Nederlanders gezien. De heer *Woensdregt* had daar zo'n beetje de leiding bij de evacuatie.

14440. De **Voorzitter**: Waren er ook mensen met een Rode-Kruis-uniform?

A. Dat weet ik niet. Je wist niet direct of ze Hollands praatten. Er waren ook wel een heleboel andere Hollanders.

14441. De **Voorzitter**: U zou hebben kunnen weten of ze een uniform aan hadden.

A. Ik geloof niet, dat er bij de Hollanders geuniformeerde mensen waren, maar je sprak ze niet altijd. Wij waren met een paar honderd mensen.

14442. De **Voorzitter**: Hebt u wel gedacht: „Waarom komen wij achteraan, na die Fransen?”

A. Dat was gewoon een kwestie, dat je niet allemaal tegelijk er uit kon. Ik vond het al prachtig, dat wij ook nog gingen. Daarover heb ik mij niet druk gemaakt, waarom wij de laatsten waren. Er moet nu eenmaal een eerste en een laatste zijn.

Anders zou ik net doen als de Duitsers: als wij een kamer uitgingen, werd de laatste altijd met een zweep geslagen en dan riepen de moffen: „Immer die letzte”. Maar één moest toch het laatste de deur uit!

14443. De **Voorzitter**: U hebt dus zelf de bedoeling gehad bij ons te komen om ons een en ander te zeggen naar aanleiding van hetgeen u in de courant had gelezen, waaraan u zich geërgerd had.

A. Ik vond dat een scheve voorstelling van zaken.

14444. De **Voorzitter**: Hebt u daarover nog iets te zeggen?

A. Neen. Ik heb ongeveer gezegd, wat in mijn aantekeningen staat. Ik heb het te voren enigszins opgeschreven, omdat mijn hersens na het verblijf in dat kamp slecht werken.

De heer **Stokvis**: Dat hebben wij niet kunnen bemerken!

A. Ik herhaal: de sterfte werd niet in hoofdzaak veroorzaakt door de honger. De honger had natuurlijk wel een grote invloed. Als je ondervoed bent, heb je minder weerstandsvermogen.

14445. De heer **Stokvis**: Ik wil gaarne een conclusie trekken uit dit verhoor. Als ik het goed begrepen heb, komen uw mededelingen hierop neer, dat van particuliere zijde wel het een en ander werd gedaan voor de gevangenen, maar dat van de zijde van het Nederlandse Rode Kruis als zodanig heel weinig werd verricht.

A. Ja, van het Nederlandse Rode Kruis als zodanig hebben wij niet veel bemerkt. Ik weet natuurlijk niet, in hoeverre het zich met het Internationale Rode Kruis in verbinding heeft gesteld. Misschien zat het er wel achter.

14445. De heer **Stokvis**: Maar van het Nederlandse Kruis als zodanig hebt u zeer weinig bemerkt?

A. Ja. Maar in de gevangenis, in het Oranjehotel, was het anders. Daar kregen wij elke week iets van het Nederlandse Rode Kruis.

14447. De **Voorzitter**: Geldt hetgeen u in dit verband over het concentratiekamp zegt evenzeer ten aanzien van de Duitse gevangenen?

A. Daar heb ik maar een paar dagen gezeten.

14448. De heer **Stokvis**: Maar in Ravensbruck hebt u van het Nederlandse Rode Kruis weinig bemerkt?

A. Ja.

14449. De **Voorzitter**: U hebt alleen bemerkt, dat er nu en dan pakketten kwamen van het Nederlandse Rode Kruis voor een zeker aantal van degenen, die daar waren, van welke pakketten u er 2 gehad hebt?

A. Ja.

14450. De **Voorzitter**: Is dat geweest in 1943?

A. Ja, dat is ongeveer toen geweest.

Ik heb ook de indruk, dat het niet zo erg nodig was. Het ligt toch eerst op de weg van je familie om voor je te zorgen en die mogelijkheid was er, met wat goede wil. Mijn zuster heeft zoveel gestuurd.

14451. De heer **Stokvis**: Maar er waren ook mensen met familie, die het niet konden doen.

A. Als die mensen er wat voor gelopen hadden, was het wel gegaan.

14452. De heer **Stokvis**: Het was ook een kwestie van geld!

A. Net zogoed als de onderduikers geld kregen, geloof ik, als zij er wat werk van hadden gemaakt, dat zij daarvoor ook wel geld hadden gekregen.

14453. De **Voorzitter**: Dus geld of medewerking.

A. Ja. Er zijn ook fabrikanten geweest, die gegeven hebben als zij hoorden: „het is voor gevangenen”.

14454. De **Voorzitter**: **U** bedoelt: de fabrikanten van die relief-goederen?

A. Ja. Ik heb later gehoord, dat familie van gevangenen die fabrikanten hadden aangeschreven en dat dezen dan stuurden.

14455. De heer **Stokvis**: Een verdere conclusie is, dat de kameradschap onder de Nederlanders in het kamp met betrekking tot de goederen, die binnenkwamen, gering was.

A. Ja.

14456. De heer **Stokvis**: In tegenstelling tot andere nationaliteiten?

A. Neen, dat was bij allemaal wel zo, geloof ik. U kunt niet zeggen: in tegenstelling tot die of die. Er werd wel eens wat gegeven. Ik heb het ook altijd gezegd. Dan gaf **A**, die een mooi pakket had gekregen, aan **B**, maar dat was een heen en weer schuiven.

14457. De heer **Stokvis**: Die Poolse professor hielp u ook?

A. Ja, maar die had geen pakketten.

14458. De heer **Stokvis**: Wat deed hij dan?

A. Het was een dame. Zij had verbinding in de keuken

14459. De **Voorzitter**: Dan had zij zelf waarschijnlijk ook genoeg uit die keuken, omdat zij relaties had?

A. Ja, die Polen hadden dat aardig georganiseerd. Die hadden veel postjes in het Lager in handen. Daar waren heel veel echt ontwikkelde mensen bij. In Polen zijn de Duitsers met de gevangenen anders te werk gegaan dan bij ons. Alles wat tot de Poolse intelligentia behoorde werd daarom alleen al gevangen genomen. Die mensen waren er ook langer dan wij en die hadden zo ongeveer de sleutelposities in handen.

14460. De **Voorzitter**: Wat u ons hebt medegedeeld, was zeer interessant en wij zijn blij, dat u ons die mededelingen hebt gedaan. Ik heb u op het ogenblik niet meer te vragen, maar als er nog iets bij u opkomt, wilt u ons dan even berichten? Als u weer iets in de courant leest, dat u niet bevalt en waarover u een andere mening hebt, wilt u ons dat dan even berichten?

A. Gaarne.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor uw mededelingen en ik sluit het verhoor.

N. EPKER.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 15 JULI 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

JACOBUS JAN VORRINK,

oud 57 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Hij legt de eed af als getuige.

17979. De **Voorzitter**: Een van de zaken, waarmede deze sub-commissie zich bezighoudt, is de al of niet voldoende aandacht, die de Regering in Londen gedurende de oorlogsjaren heeft besteed aan de Nederlandse gevangenen in Duitsland. Dat is een onderwerp, waarvan u heel goed op de hoogte bent; u bent voorzitter van een commissie geweest, die daarover een rapport heeft uitgebracht. Wij zijn nu juist bezig, dit onderwerp min of meer voor het eerst aan te snijden. Wij hebben al een paar verhoren gehad, waarbij het incidenteel te pas kwam, maar onze bedoeling was in de eerste plaats u te horen, ten einde een grondslag te hebben voor de inrichting van ons onderzoek. Wij hopen van u het een en ander te vernemen, dat ons kan helpen bij het bepalen van de richting, waarin wij dat onderzoek verder het best kunnen ontwikkelen, welke personen wij daarbij in het bijzonder moeten verhoren en welke punten daarbij in het bijzonder van belang kunnen zijn.

Ik weet, dat daarover veel staat in het rapport, uitgebracht door de commissie, waarvan u voorzitter bent geweest, maar wij wilden de mogelijkheid hebben, het in het verslag van een verhoor vast te leggen.

Het is niet de bedoeling, dat het alles zal blijven binnen de grenzen van het terrein, dat ik zoëven noemde. Ik denk, dat het ook wel mogelijk zal zijn, hier en daar sommige details van u te vernemen, niet alleen naar aanleiding van het onderzoek, dat u hebt geleid, maar ook misschien wel op grond van uw eigen ervaringen.

Hoe is eigenlijk het initiatief tot het vormen van die commissie en het instellen van een onderzoek ontstaan?

A. Misschien is het het eenvoudigste, wanneer ik u verwijst naar het rapport van de commissie en u daaruit iets voorlees.

De commissie is ingesteld, zoals in het voorwoord van het rapport is vermeld, nadat allerlei klachten omtrent onvoldoende pakketzendingen naar politieke gevangenen in Duitsland verschillende instanties in Nederland, o.a. het Nederlandse Rode Kruis (N.R.K.) hadden bereikt. In het voorwoord van het rapport staat:

„Het onderzoek bepaalde zich oorspronkelijk tot pakketzendingen aan politieke gevangenen. Door de samenhang met de pakketzendingen aan andere categorieën gevangenen bleek het niet mogelijk om te blijven werken volgens deze beperkte opdracht, zodat de taak der commissie zich ten slotte niet alleen uitstreekte tot de politieke gevangenen, maar ook tot andere categorieën, zoals de gijzelaars, gedeporteerde Joden en krijgsgevangenen, alsmede het onderzoek inzake het evacueren van Nederlandse gevangenen kort voor en na het einde van de oorlog.”

Men heeft aanvankelijk gemeend daarvoor te moeten uitnodigen die mensen, die uit eigen ervaring er iets van konden weten. Het waren in de allereerste plaats degenen, die als slachtoffer van deze tekortkomingen (naar onze opvatting) uit eigen ervaring het een en ander konden controleren. Men heeft dan ook die commissie doen samenstellen door de illegaliteit en daaraan toegevoegd — zulks op verzoek van het Nederlandse Rode Kruis — een van de secretarissen van het Nederlandse Rode Kruis, de heer Verspyck.

17980. De **Voorzitter**: U zegt: „men heeft die commissie doen samenstellen”. Moeten wij het zo zien, dat het initiatief tot het instellen van die commissie is uitgegaan van het Nederlandse Rode Kruis? Of is het uitgegaan van de illegaliteit?

A. Het initiatief is uitgegaan van het Nederlandse Rode Kruis en niet van de illegaliteit.

Het staat duidelijk in de „Inleiding” tot het rapport:

„Na de oorlog werd uit verhalen van gerepatrieerden bekend, dat Nederlandse politieke gevangenen tijdens hun verblijf in concentratiekampen, tuchthuizen en gevangenissen in Duitsland, in vergelijking met gevangenen van vele andere nationaliteiten, op uiterst schrale wijze waren voorzien van Rode Kruis-pakketten, wat tot gevolg had, dat duizenden het leven hadden verloren, die bij een wat ruimere voorziening van pakketten waarschijnlijk het leven zouden hebben kunnen behouden.

In het Dagelijks Bestuur van het Nederlandse Rode Kruis werd in het najaar 1945 door de heer J. C. E. Baron van Lynden — eerste ondervoorzitter — de critiek van illegale zijde op deze zaak naar voren gebracht.

Om de gegrondheid van deze critiek te onderzoeken werd besloten om een commissie van vijf leden in het leven te roepen, t.w. één lid aan te wijzen door het Rode Kruis en vier leden, te benoemen door de Grote Adviescommissie der Illegaliteit te Amsterdam.

Deze commissie werd op 29 November 1945 geïnstalleerd door de heer H. P. J. van Ketwich Verschuur, directeur-generaal van het Nederlandse Rode Kruis. Als leden waren aangewezen: de heer K. Vorrink (voorzitter), mevrouw A. M. Boissevain—van Lennep, de heer W. A. H. C. Boellaard, de heer A. J. Teunissen (allen namens de G.A.C) en Jhr. G. M. Verspyck (namens het N.R.K.)”.

17981. De **Voorzitter**: Ik zou u naar aanleiding van het gestelde in het voorwoord iets willen vragen. Het heeft mij n.l. getroffen, dat in de daarin geciteerde brief van de Minister-President toestemming is verleend tot publicatie van het rapport. Het is mij niet helemaal duidelijk, waarom de Minister-President toestemming moest verlenen tot publicatie van een rapport, dat opgesteld was door het Rode Kruis te zamen met een aantal andere Nederlanders.

A. Het is mij ook niet duidelijk. Er is daaromtrent door ons ook geen vraag gesteld. Het dagelijks bestuur van het Nederlandse Rode Kruis heeft zich tot de Regering gewend met de vraag, of zij zich met de publicatie van het rapport kon verenigen. Het was een soort van ...

17982. De **Voorzitter**: Overdreven beleefdheid?

A. Ja. Als ik het Rode Kruis was geweest, had ik er niet aan gedacht. Maar het is natuurlijk zo, dat het Nederlandse Rode Kruis zwaar gesubsidieerd wordt door de Regering en dat bovendien in dit rapport ook critiek wordt uitgeoefend op een Regeringsinstantie. Maar waarom het Nederlandse Rode Kruis aan de Regering zelf toestemming moest vragen, is mij niet duidelijk. Ik had het niet gedaan. Het Nederlandse Rode Kruis voelt zich echter als een soort semi-Overheidsinstelling. Men kan ook niet helemaal ontkennen, dat dat element er in zit.

17983. De **Voorzitter**: Het Nederlandse Rode Kruis had ten slotte toch het initiatief genomen tot het instellen van die commissie?

A. Ja.

17984. De heer **Stokvis**: Was er niet een moeilijke situatie ontstaan, indien de Minister-President zijn toestemming geweigerd had?

A. Ik geloof niet, dat dit het geval zou zijn geweest. Ik denk, dat wij ons daarbij niet zouden hebben neergelegd. Maar dat is een andere kwestie.

17985. De **Voorzitter**: Dan zou het Nederlandse Rode Kruis het rapport misschien niet gepubliceerd hebben, maar zou de commissie zelf dat dan gedaan hebben?

A. Ja.

17986. De **Voorzitter**: Degenen, die, behalve de heer *Verspyck*, lid zijn geworden van de commissie, zijn aangewezen door de Grote Adviescommissie der Illegaliteit, die toen nog bestond. Waren dat personen, die op grond van eigen ervaring nog veel konden bijdragen tot hetgeen in het rapport moest worden behandeld?

A. Ja, het waren personen, die het aan eigen lijf en leden hadden ondervonden.

17987. De **Voorzitter**: Mevrouw *Boissevain—van Lennep* ook?

A. Ja, zij is in Ravensbruck geweest.

17988. De **Voorzitter**: Nu is het voor de commissie, naar ik veronderstel, min of meer moeilijk geweest, getuigen te horen, want u had geen machtiging om hen voor u te laten verschijnen en u kon hen niet onder ede horen. Is het wel voorgekomen, dat u diensten-gevolg getuigen niet hebt kunnen horen?

A. Ten dele hebben wij de getuigen niet kunnen horen, b.v. de heer *Ferwerda* niet. De heer *de Groot* was er ook niet. Het was o.a. een handicap, dat wij hem niet hebben kunnen laten overkomen. Bovendien deed zich de eigenaardige moeilijkheid voor, dat wij hadden te maken met ambtenaren, die werden ondervraagd door een commissie, die geen enkele autoriteit bezat. Wat de heren wilden zeggen, vertelden zij. Naderhand konden wij nog wel eens schrijven: dit of dat is ons niet duidelijk, maar om zoals hier de heren onder ede te laten vertellen, hoe de zaak in elkaar zat, daartoe hadden wij geen bevoegdheid. Wij waren aangewezen op de welwillendheid van deze heren. Dat is zeer summier geweest. Er was geen enkele reden, dat de heren er naar zouden streven tot enige volledigheid te komen omtrent de informaties.

17989. De **Voorzitter**: U hebt hun wel de passages in het rapport, die over hen handelden, toegezonden?

A. Nadat wij aanvankelijk door allerlei documenten en verhoren tot een bepaalde opvatting waren gekomen, hebben wij de heren de gedeelten van het rapport toegezonden, waarin hun namen werden genoemd, en is hun gevraagd, wat hun standpunt was. Het was van ons een voorlopig standpunt. Er zijn daarna ook wijzigingen in de tekst aangebracht.

17990. De **Voorzitter**: Ik stel u deze vraag, omdat wij natuurlijk wel van de mogelijkheid gebruik kunnen maken, die lieden hier als getuigen te dagvaarden en onder ede te horen. Daartoe zullen dan de heren *de Groot* en *Ferwerda* ook behoren.

A. Dit vind ik van het grootste belang. U zult de heer *Ferwerda* waarschijnlijk gemakkelijk var, hier uit opdracht kunnen geven om een uitvoeriger relaas te geven. Zijn brief staat in extenso in het rapport. Hij heeft zich niet erg uitgesloofd om alles precies te formuleren.

17991. De **Voorzitter**: Zijn er meer mensen van die aard, die niet bereikbaar zijn geweest en waarvan u denkt, dat zij verhoord moeten worden?

A. Ik geloof, dat ik een van de mensen op het spoor ben gekomen, wiens naam wel genoemd is, maar die pas een uitvoeriger uiteenzetting heeft gegeven, nadat wij het rapport ten einde hadden gebracht. U zult wel aan de datum hebben gezien, Mijnheer de Voorzitter, dat wij er lang over hebben gedaan. Wij waren zwaar bezette mensen en er moest een streep onder worden gezet. Hij is een man, bij wie ik het enige aangrijpingspunt vind om misschien te komen tot een verdere veroordeling dan ik als oordeel van de commissie heb geformuleerd in de conclusie, die u b.v. vindt staan op blz. 41 van het rapport (conclusie 9):

„dat alle bovengenoemde grotere en kleinere tekortkomingen — vrijwel alle terug te brengen tot een tekort aan initiatief, durf en fantasie en een te veel aan formalisme en bureaucratie — er de oorzaken van zijn, dat duizenden Nederlanders het leven hebben verloren, welke, naar menselijke berekening, bij tijdige hulpverlening zouden zijn gered.”

Wij hebben in de commissie gediscussieerd over de vraag: „Moeten wij formuleren: dood door schuld, of moeten wij zeggen: Wij hebben te doen met een grenzeloze mate van formalisme en bureaucratie.” Wij hebben geen enkel ogenblik de indruk gekregen, dat zij wisten, wat er aan de hand was, maar zij hebben wel op alle mogelijke manieren getoond, niet tegen hun taak te zijn opgewassen, hetgeen wij als illegalen hun tweemaal zo kwalijk nemen.

Zij hebben altijd het motief gebruikt: „de geallieerden stonden ons niet toe, voedsel binnen de blokkade te brengen. Als het volgens artikel zoveel, alinea zoveel, niet mag, dan kan het ook niet, wat kunnen wij er verder aan doen?”

Dat is hun schuld! Als je zulke moeilijkheden ondervindt en het gaat om talrijke mensenlevens, dan zorg je, dat het toch gebeurt. Dat deze lieden koudbloedig zouden hebben gezegd „Wat kunnen ons de kerels schelen, die in de kampen zitten”, daarvan is ons niets gebleken; tot deze conclusie zijn wij niet gekomen. U hebt hier te maken met een soort verstarde ambtenarij, waaraan je je dood ergert, wanneer je er mede in aanraking komt.

17992. De **Voorzitter**: Als u zegt: „Dan zorg je, dat het toch gebeurt”, denkt u aan .....

A. Nu is dus dit de kwestie: Waarin hebben wij zitten peuren? Degene, die ik u zou willen aanraden te horen (dat lijkt mij van belang, hoewel wij hem drie- of viermaal hebben gehoord), is de heer *Dentz*, wiens adres ik op het ogenblik helaas niet heb.

De heer *Dentz* is naar mijn opvatting een man, die precies de mentaliteit van de illegaliteit bezit. Hij is een man, die, als hij niet kan binnenkomen door de voordeur, tracht het door de achterdeur te doen en, als ook dat onmogelijk is, de pannen van het dak licht om via de bovenverdieping binnen te komen. Dat is een mentaliteit, die ons, illegalen, ligt. Deze man heeft alles in het werk gesteld om maar iets te doen. Als het deze man is mislukt, zegt iedereen, die heeft waargenomen, hoe hij het beproefd heeft: „Dan was het ook niet mogelijk, afgelopen, dan hebben wij ons bij het feit neer te leggen.” Deze man staat bij alles, wat bureaucraat is, vandaag de dag in het verdomboekje. Van deze man zegt de heer *de Groot*, dat hij zo lui, en de heer *Ferwerda*, dat hij zo vlijtig was; dat waren heren, die Eet met elkaar eens waren, dat hij het niet voor het zeggen had. Hij heeft een voortdurende strijd tegen de bureaucratische heren gevoerd. Wanneer de heer *van den Tempel* zegt: „Het was een ondergeschikt man; daarnaar kan ik mijn oordeel niet vestigen”, legt de heer *Dentz* een stuk over, waaruit blijkt, dat hij op een gegeven moment een verzoek om ontslag heeft ingediend en waarin hij zegt: „Als het niet anders kan gaan, schei ik er mee uit” en legt hij vervolgens een andere brief over, waarin hem nadrukkelijk wordt verzocht, dit niet te doen, omdat hij niet kan worden gemist, waarop de commissie heeft gezegd: „Als de man zo'n ondergeschikte plaats inneemt, waarom moet men hem dan behouden; als hij een belle-jongetje is, kan men hem wel missen”; maar men kon hem blijkbaar niet missen.

De heer *Dentz* heeft alle archiefstukken en zal ze u ongetwijfeld willen tonen. Hij heeft ons de weg gewezen. Hij heeft ons gezegd. „Ik ben in de zomer van 1944 aan het boren gegaan, want ik wenste niet aan te nemen, dat er geen wegen waren, en toen is mij gebleken, dat er van Stockholm uit wel wegen waren.” Hij heeft alle mogelijke moeite gedaan om er naar toe te komen en andere mensen er naar toe te krijgen. Dat duurde weken en maanden. De lijdensgeschiedenis, die hij heeft verteld over het verzamelen van adressen, is een belangrijke zaak, omdat de adressen een van de voorwaarden waren, die de Duitsers stelden. Je kon in het kamp alleen een pakket krijgen, als je adres er op stond met het gevangenennummer en een heel precieze aanduiding. Andere lieden, die niet met Jan de Bureaeraat zitten te kijken, wat er precies op moet staan, hebben uit de telefoongids adressen overgeschreven en de pakketten naar een kamp gestuurd; daar zijn die dan ook allemaal uitgereikt.

Het is voor uw commissie misschien interessant te weten, wat in mijn kamp (Sachsenhausen) is gebeurd. De Duitsers hebben daar nooit een pakket gestolen.

De **Voorzitter**: Dat lijkt mij moeilijk te constateren.

A. De pakketten kwamen met de post binnen en de post werd behandeld door gevangenen. Niets werd in het kamp gedaan door de Duitsers. U kunt dit vragen aan de heer *Teunissen*, die lid van onze commissie was en zelf aan de afdeling „Post” in Sachsenhausen zat.

Die pakketten zijn uitgedeeld. Of er misschien op de honderden of duizenden pakketten 10 in handen van de moffen zijn gevallen, heeft niets te betekenen. Ik heb van mijn familie 37 pakketten toegestuurd

gekregen; daarvan is er één zoekgeraakt. Ik weet dit, omdat mijn familieleden zo verstandig waren geweest, de pakketten te nummeren. Ik miste pakket no. 23; dat heeft ontbroken, maar dat behoeft in de tijd, dat de treinen en de spoorwegemplacements werden gebombardeerd, niet het gevolg van diefstal te zijn; dat kan gemakkelijk het gevolg van een of ander bombardement of ongeluk zijn geweest. Niemand van ons in Sachsenhausen heeft daaromtrent een andere ervaring opgedaan. Ook de Noren, die als volgegeten knapen door het kamp rondliepen, hebben er zich nooit over beklagd, dat iets van hun pakketten verloren was gegaan.

Ik zei dus, dat men gewoon een aantal adressen uit de telefoongids overschreef en dat de pakketten daarna werden uitgereikt. Maar Jan de Bureaucaat keek naar hetgeen in de circulaire stond.

In Stockholm zat aan de legatie dr. *Willems*. Het was mij bekend, dat hij van deze dingen iets afwist. Ik ben indertijd met hem in contact getreden, maar zijn informaties waren niet doorslaand. Ik heb roen niet begrepen, wat de reden daarvan was, maar enkele weken geleden is het mij duidelijk geworden. Hij is vrij overhaast van Stockholm naar Warschau overgeplaatst. Hij zit aan de legatie te Warschau voor de displaced persons. Hij heeft toen zijn archief in Stockholm moeten opbergen en hij kon het niet goed bereiken. Enkele weken geleden stuurde hij mij een uittreksel uit een brief, die hij op 24 April 1945 gezonden had aan de Minister van Sociale Zaken in Londen, waarin een rapport voorkwam uit een van de gevangenkampen. Daarin stond één grote klacht over de pakketzendingen, in dit geval zelfs aan de krijgsgevangenen, terwijl wij de indruk hadden, dat de zendingen aan hen althans vrij goed hadden gefunctioneerd:

„Op 17 Aug. ontving ik een zending van 900 pakketten, die eerst op 19 Jan. 1945 door een zending van 800 stuks werden gevolgd.”

Daarmede wordt dus bedoeld, dat tussen Augustus 1944 en Januari 1945 niets werd ontvangen.

„Ik zie er met den besten wil van de wereld geen mogelijkheid toe om met deze toewijzing zelfs mijn mensen ook maar het hun toekomende pakket per maand uit te reiken. De menschen, die in de lazaretten liggen, hebben naast het groote nadeel, dat zij niet door Nederlandsche doktoren kunnen worden verzorgd, nog dit er bij, dat er voor hen geen speciale middelen zijn om tot hun genezing bij te dragen. Sinds maanden vraag ik nu al om pakketten met medicijnen en invalide-pakketten enz. Echter niets. Te schrijnender is het dan nog voor hen, te zien, dat de zieken van andere nationaliteiten, die bij hen op dezelfde zaal liggen, volop aan geneesmiddelen en versterkende middelen worden geholpen. Nu is het mij wel bekend, dat er transportmoeilijkheden zijn, doch als men ziet, dat er andere nationaliteiten zijn, die hun voorraad practisch niet meer in het magazijn kunnen bergen, terwijl bij onze zending van 19 Januari de wagon nog voor meer dan 3/4 leeg was, dan kan ik mijn menschen niets meer wijs maken .....enz.”.

Dit is een rapport van *Jager Matti Vrencken* aan dr. *Willems*, die het doorgegeven heeft aan de Minister van Sociale Zaken in Londen.

17993. De **Voorzitter**: Waren dat drie mensen. *Jager, Matti* en *Vrencken*?

A. Ik denk, dat de knaap, die dit schreef, *Jager Matti Vrencken* heette, maar ik weet het niet.

Dit is een greep. Dr. *Willems* heeft mij verteld, dat hij een heel archief heeft, dat één aaneenschakeling van dergelijke klachten is. Hij zei: „Ik heb stapels daarvan!” Hij heeft mij beloofd een en ander te sturen. Hij is weer terug naar Warschau. Ik heb zijn adres. De post loopt, in verband met de moeilijkheden met de postverbinding met Warschau, over Stockholm. Zijn adres is: Nederlandse legatie, Sturegatan 29, Stockholm. Ik weet zeker, dat hij niets liever wil dan door uw commissie onder ede te worden gehoord.

17994. De **Voorzitter**: Heeft hij u gezegd wanneer hij weer in Nederland komt?

A. Neen, maar dat zal niet lang duren. Hij heeft ontslag genomen aan de legatie. Het zal een kwestie van enkele weken zijn.

Wij hebben van de secretaris van het Zweedse Rode Kruis de heer *Beer* — dat was een van onze boringen — de verklaring van het geval vernomen. Daarom zijn wij aan de heer *Dentz* zo blijven hangen. Wij hebben zijn vlijt geconstateerd! De heer *Beer* bevestigde nl., dat inderdaad voor burgergevangenen bestemde goederen niet van buiten

de blokkade binnen de blokkade mochten worden gebracht, maar hij voegde er aan toe, dat de geallieerde autoriteiten, Engeland en Amerika, heel eenvoudig oogluikend toelieten, dat grote ladingen levensmiddelen, 10 of 20 ton per maand, afkomstig uit Argentinië, naar Göteborg of Stockholm gingen.

Daarvan hebben zij pakketten gekregen, waarvan wij de Noren en Denen rond en dik hebben zien rondlopen. Maar: dat was verboden, dus mocht het niet. De geallieerden waren echter zo verstandig, een oogje dicht te doen en het andere soms ook. Op die manier ging het dan wel. Dit ging echter verre boven de phantasie van de lieden, die zich hiermede bezig moesten houden. U weet nu, waar voor ons de kruk zit. Formeel hadden de heren gelijk, formeel zijn er zoveel duizenden doden bij gevallen.

17995. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gesproken over dat „formeel gelijk” en gezegd: als het echter formeel niet kan, dan moet men zorgen, dat het toch gebeurt. U beroept zich daarbij op het succes, dat andere landen hebben gehad. Ik veronderstel, dat u daarbij niet in de eerste plaats kijkt naar landen als Noorwegen en Denemarken, omdat die vlak bij Zweden lagen. Men kan zeggen: „Het is gemakkelijk geweest voor Noorwegen en Denemarken; zij lagen vlak bij Zweden en de Zweden waren eerder bereid de broedervolken te helpen.” Voor Nederland is dat echter niet zo gemakkelijk geweest. Doelt u misschien op Joego-Slavië en Polen?

A. Op blz. 27 van het rapport kunt u lezen:

„Het is om deze reden, dat zekere gezantschappen, zoals die van Polen en Joego-Slavië, destijds door tussenkomst van hun vertegenwoordiging te Londen de toestemming verkregen van de geallieerde en Zweedse autoriteiten om uit Argentinië onder Zweedse vlag, dank zij de schepen met vrijgeleide (cert-boats), levensmiddelen te laten transporteren, welke gekocht werden in Argentinië zelf.

Ladingen levensmiddelen tot 10 of 20 ton per transport kwamen aldus regelmatig 1 maal per maand gedurende 1943—1944 aan het adres van het Zweedse Rode Kruis, dat voor de lossing zorgde in de haven van Stockholm, vervolgens de vracht opnieuw verpakte in pakketten van 5 kg en ten slotte verzond als postpakketten of samen verpakt in kisten, geadresseerd aan gevangenen van verschillende nationaliteiten in de Duitse kampen volgens de aanwijzingen van de bovengenoemde gezantschappen.”

17996. De **Voorzitter**: U meent dus, dat Nederland het net zo had kunnen doen als Polen en Joego-Slavië?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

17997. De **Voorzitter**: Over de heer *Dentz* heeft u een goede mening?

A. Hij is een vrij eigenwijze knaap, maar hij was toegewijd en flink.

17998. De **Voorzitter**: Zijn die toewijding en flinkheid gebleken uit zijn eigen mededelingen of uit de verificatie van die mededelingen?

A. Het is gebleken uit de stukken, die hij zelf heeft overgelegd. Zij staan in het rapport afgedrukt.

17999. De **Voorzitter**: Waren de beweringen van liem zelf heeft u zich er van overtuigd?

A. Het zijn originele documenten.

18000. De **Voorzitter**: Waaruit dus blijkt, dat hij een goede figuur is?

A. Als deze man of eigengereid of origeschikt was, dan had men hem kunnen laten gaan, toen hij zijn ontslag vroeg. Wij hebben van de heer *van den Tempel* een dergelijke mededeling ontvangen en de heer *Dentz* zeide toen: „Het is misschien mogelijk, maar ik mag u misschien wel deze brieven overhandigen?” Uit deze brieven blijkt, dat hij ontslag wilde nemen, maar dat men het jammer vond, wanneer dit geschiedde, want dit zou ten nadele van het werk zijn. U zult al deze kwesties in het rapport kunnen vinden.

18001. De **Voorzitter**: U hebt verteld over die adressering uit het telefoonboek en gezegd, dat die pakketten allemaal zijn uitgereikt. Ter ondersteuning daarvan hebt u verteld, dat de pakketten, die in uw kamp aankwamen, inderdaad, op een enkel na, zijn uitgereikt. Waren dat van die in het wilde weg geadresseerde pakketten?

A. Ten dele wel. Wij hebben misschien bij elkaar van uit Genève, als Nederlanders, één pakketje gekregen; een half of een/derde pakketje in de zoveel inaanden. Daarop stond ook zo maar de een of andere naam.

In de winter 1944—1945 zaten er in Sachsenhausen 1800 Nederlanders. Als er 600 pakketten gekomen zijn, hebben wij ieder dus een/derde pakket gekregen. Niemand trok zich iets aan van de naam, die er op stond. De zaak werd eenvoudig verdeeld.

18002. De **Voorzitter**: Wie deed dat dan?

A. Het gebeurde met goedkeuring van de Duitsers door Nederlanders. Meestal waren dit zulk soort van lieden als de heer *Teunissen*. U inoet bij mijn mededelingen even oppassen. Ik heb weinig contact met de gevangenen in het kamp gehad, omdat ik geïsoleerd zat in de afdeling Russische krijgsgevangenen. Ik heb nooit mijn medewerking kunnen verlenen; ik mocht niet met enig Nederlander in aanraking komen. Dat gebeurde toch wel, maar dat was een kwestie van omkoperij met sigaretten en dergelijke. Formeel was het verboden.

Ern man, die ook veel gedaan heeft, is *Joop Zwart*, die leider van de „Politische Abteilung” was.

18003. De **Voorzitter**: Wat betekent „leider”?

A. Het betekent: de man, die de leiding over het gehele administratieve personeel had.

18004. De **Voorzitter**: Het was een van de gevangenen?

A. Ja. U moet het u bij de Duitse concentratiekampen zo voorstellen, dat degenen, die het hebrn ingericht, het minimum, en degenen, die er in zijn opgesloten, het meeste doen. De Lageroudste is een gevangene; de blokoudste is ook een gevangene. Tussen de gevangenen loopt een aantal SS-boeven, die kijken, wie zij eventueel op zijn huid moeten slaan; dat is een soort van werkverdeling in het kamp.

18005. De **Voorzitter**: Dus naar analogie van wat in Sachsenhausen is gebeurd, denkt u, dat de pakketten, die uit Zweden zijn gekomen, ten slotte ook wel hun bestemming hebben bereikt?

A. Ik heb geen andere ervaring, ook niet — ik geloof zelfs, dat het in het rapport staat — wat Natzweiler betreft. De heer *Boellaard* heeft in Natzweiler gezeten en heeft ons daarover veel phantastische verhalen verteld. Het was een z.g. Nacht- und Nebellager. De mensen mochten er geen correspondentie ontvangen; zij waren van de aardbodem verdwenen. Hun familie mocht niet weten waar zij zaten. Op bepaalde wijze is in Amsterdam in een van de damescomité's bekend geworden, dat in het Nacht- und Nebellager Natzweiler Nederlanders zaten. Als er één plaats was, waar de Duitsers rustig iets konden laten verdwijnen, was het in een Nacht- und Nebellager; daar konden de schooiers zich zelfs op voorschriften beroepen. Maar de gevangenen hebben de pakketten gekregen. Later is de heer *Bocllaard* overgebracht naar het kamp Dachau; daar hebben ze ook nog pakketten gekregen.

Ik heb van de heer *van Looi* verhalen gehoord, waarin ik meende aanleiding te kunnen vinden om te zeggen, dat bepaalde zendingen niet aan de gevangenen zijn ten goede gekomen en dat de knapen zelf de inhoud hebben opgegeten.

18006. De **Voorzitter**: Dat is niet met zekerheid te zeggen?

A. Neen. In alle geval: Sachsenhausen was een van de grootste kampen.

18007. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat de krijgsgevangenen vrij goed werden behandeld, wat de pakketten betreft. Is dat door de Nederlandse Regering of door het Nederlandse Rode Kruis gebeurd?

A. Het is de Nederlandse Regering met het Londen-Comité van het Nederlandse Rode Kruis geweest. Er zijn twee instanties: de Nederlandse Regering en het Nederlandse Rode Kruis. Het Rode Kruis beroept zich op de Conventie van Genève, die geen politieke gevangenen kent. Het kon altijd de krijgsgevangenen gemakkelijker en beter behandelen, omdat er een represaille-mogelijkheid was; de geallieerden hadden Duitse krijgsgevangenen in handen. Wanneer de geallieerde krijgsgevangenen niet toegankelijk waren voor het Rode

Kruis, dan konden de geallieerden zeggen: wij hebben Duitse krijgsgevangenen en dan zijn die het ook niet; gelijke monniken, gelijke kappen, afgelopen.

Dat is waarschijnlijk een van de redenen, waarom de Russische krijgsgevangenen in het algemeen gesproken op de meest beestachtige wijze werden behandeld, want Rusland was niet aangesloten bij het Rode Kruis. In dat opzicht hadden de Duitsers geen enkel begrip van verantwoordelijkheid of wat dan ook.

18008. De **Voorzitter**: Men moet dus het rapport van de commissie zo zien, dat het zeer in het bijzonder betrekking heeft op de politieke gevangenen en de gedeporteerde Joden?

A. In hoofdzaak op de politieke gevangenen. Wij moesten onderzoeken, wie voor de politieke gevangenen had kunnen zorgen. Dat waren het Nederlandse Rode Kruis in Nederland en het Nederlandse Rode Kruis in Londen plus de Regering. Wij hebben ons afgevraagd: „als zij dat niet gedaan hebben, wat hebben zij dan wèl gedaan?” Toen zijn wij er toe gekomen, mede door ontvangen brieven, ook de kwestie van de verzorging van de krijgsgevangenen en de Joden te bekijken. Met betrekking tot de krijgsgevangenen was onze indruk, op grond van cijfers en getuigenissen, die wij daarover gekregen hebrn, en ook op grond van de eigen kennis van de krijgsgevangenen, dat de verzorging redelijk was geweest. Daarom vind ik het zo merkwaardig, dat die brief van *dr. Willems*, die over de krijgsgevangenen handelt, in dit opzicht een zeer zware klacht inhoudt.

Wat de verzorging van de Joden betreft, daarop zijn wij gestuit, omdat wij herhaaldelijk het gevoel hadden, dat er b.v. in Zwitserland bij de Nederlandse instanties een bureaucratische geest heerste en een zelfde mentaliteit bestond als wij ten aanzien van de politieke gevangenen hadden ontdekt.

18009. De **Voorzitter**: Ik vraag dat, omdat in het rapport van de commissie telkens de gedeporteerde Joden in één adem worden genoemd met de politieke gevangenen. Dat heeft mij enigszins verbaasd, omdat de positie van beide groepen toch enigszins verschillend was. De gedeporteerde Joden waren van het begin af aan bestemd om te worden geliquideerd. Had u misschien op het oog de Joden in een kamp als Theresienstadt?

A. Ja, daar gaat het over. Bovendien was er, behalve het zenden van voedselpakketten, de kwestie van de evacuatie, ingeval Duitsland werd verslagen. Een van de belangrijkste problemen, waarmede men zich in de wereld bezighield, was al die gevangenen in Duitsland zo snel mogelijk te bereiken en in het leven te houden. Dat is een kwestie van dagen geweest. Als bepaalde kampen een week eerder bereikt waren geweest, zou het honderden mensenlevens hebben gescheeld. Dat geldt ook van Sachsenhausen. Toen het einde naderde, zeiden wij: „Nu komt de moeilijkste tijd, nu komt de vraag, of wij dat vacuum zullen overleven.” Dat het de moeilijkste tijd was, wijzen de cijfers uit: wij zijn met 900 Hollanders vertrokken en slechts 235 zijn over de grens gekomen. De rest is gekrepeerd, uitsluitend door de honger.

18010. De **Voorzitter**: Nu is er nog een andere weg geweest om onze politieke gevangenen van levensmiddelen te voorzien. Dat was de weg — u hebt deze ook al aangevoerd — van het zenden van pakketten door familieleden en andere particulieren aan die gevangenen, van wie men wist, dat zij in een bepaald kamp verbleven. Ik heb in het rapport van de commissie hier en daar gelezen, dat dit telkens weer werd verhinderd, verboden en bemoeilijkt, dat van hieruit daaraan niet voldoende aandacht werd besteed en dat men hier meer aandacht had voor hetgeen in Nederland zelf gebeurde. Maar nu hebben wij hier van iemand gehoord, een vrouw, die in Ravensbrück gezeten heeft, die ons verteld heeft, dat daar tot de herfst van 1944 voor de vrouwen, ook de Nederlandse vrouwen, steeds voldoende pakketten kwamen en dat daar vóór September 1944 niemand door gebrek was omgekomen. Wel waren er van tijd tot tijd sterfgevallen wegens ziekten, waaraan niet voldoende was gedaan, zieken, die verwaarloosd werden, of doordat iemand, die suikerziekte had, geen insuline kon krijgen, maar dat aantal gevallen was toch zeer beperkt. Sterfgevallen wegens gebrek had men daar tot de herfst van 1944 niet gehad en er was voortdurend een stroom van pakketten, afkomstig van particulieren. Dat schijnt dan toch niet overal het geval te zijn geweest.

A. Daarnaast zoudt u beter mevrouw *Boissevain* kunnen vragen, die ook in Ravensbrück is geweest. De idylle van Ravensbrück, die u mij schetst, ken ik niet. Ik ben er nooit geweest, maar ik weet wel, dat het verhaal van mevrouw *Boissevain* volstrekt anders luidt. Dat is mijn eerste opmerking.

De tweede is, dat het „grote sterven”, zoals wij het hebben genoemd, in de winter van 1944—1945 is begonnen. Ik heb ook tot die tijd geen zorgen gehad. Ik heb tussen Mei 1944 en September 1944 36 pakketten gekregen. Soms wel twee pakketten per week. Het heeft mijn broer het lev'n gered, omdat ik daardoor een voorraadje heb kunnen aanleggen. Toen hij met pleuritis uit het ziekenhuis werd ontslagen, heb ik hem kunnen doorvoederen. Het waren familiepakketten, die werden gestuurd door mijn ruime kring van kennissen en vrienden, die hierbij assistentie hebben verleend. Ik heb hiermede andere mensen, o.a. uit het beruchte Vughttransport van Augustus 1944, kunnen helpen. Dit gold echter niet voor alle Nederlanders. In September hield ook dit op. Voor mij was dit echter geen verrassing. Vele mensen, die langs deze particuliere weg pakketten hadden ontvangen en zuinig waren geweest en dus iets hadden kunnen oversparen, konden het zo tot Januari volhouden. In Januari is de grote verschrikking begonnen. In April kwam de bevrijding. Het heeft dus 3½ maand geduurd; in die tijd is het ontzettend geweest. Laat mevrouw *Boissevain* u maar eens vertellen over de op elkaar gestapelde lijken van Ravensbruck. Dat is toch geen idylle. In Nederland was het ook geen idylle. Ik heb dikwijls eenvoudige arbeidersjongens gesproken, die wel eens een pakketje in de maand kregen met een schaarse inhoud. Zij waren er dan erg blij mede. Wie daar het ongeluk had, ziek te worden, ging er aan. Ten gevolge van de ondervoeding en de slechte kleding werd men ziek door infectie. Vraag niet, hoe zij waren geherbergd. Men kan zich dat niet voorstellen. Wie het ongeluk had, ziek te worden, verdween in een of andere S.S. ziekenbarak. Had hij het geluk, dat hij de ziekte doorstond, dan kwam hij er verzwakt uit. Men moest hem dan eigenlijk een glaasje melk, een eitje of een stukje kaas geven. Aangezien dit er niet was, stierf hij.

18011. De **Voorzitter**: Natuurlijk zou de mogelijkheid hebben bestaan, pakketten te sturen volgens uw methode van het telefoonboek, hetgeen men in Stockholm heeft gedaan. Men denkt dan in de eerste plaats aan het maken van lijsten van degenen, die in de kampen zaten. Nu wordt in het rapport van uw commissie nogal geklaagd over het feit, dat men zich niet veel moeite gaf om die lijsten samen te stellen en dat men niet wist, wie in de kampen zaten, voor wie gezorgd moest worden en waar zij zaten. U hebt medegedeeld, dat men in Zweden daarin wel slaagde, althans voor Noorwegen en Denemarken en dat men in Zweden lijsten had van Denen en Noren, die er zaten, en zelfs van Polen en dat men van de Nederlanders die lijsten niet had. Ik vind dit vreemd. Wat is uw gedachte omtrent de methode, die men had moeten toepassen om die lijsten samen te stellen in Londen? Men moest dat toch in Londen doen? Of is het misschien uw bedoeling, dat men in Nederland had moeten zorgen voor de samenstelling van deze lijsten, deze dan naar Engeland had moeten smokkelen en van daar uit naar Zweden?

A. Wij hadden de indruk, dat het nergens met ijver ter hand is genomen. Men had alle Engelandvaarders dadelijk moeten uithoren en had moeten zorgen, dat men van die lieden de mededelingen kreeg, welke mensen in de kampen zaten en waar zij zaten. Men had moeten zorgen voor een behoorlijke koeriersdienst tussen Nederland en Engeland.

Uit mijn eigen illegale ervaringen weet ik, dat het tot 1 April 1943 eenvoudig erbarmelijk was. Wat na die datum is gebeurd, weet ik niet uit eigen ervaring; naar wat ik er van heb gehoord, is het successievelijk beter geworden en was het laatste jaar aanmerkelijk beter. In de aanvang was het erbarmelijk; men heeft ons eenvoudig laten ploeteren. Ik heb telkens, als het mij mogelijk was, opnieuw protesten naar Londen gestuurd en ik heb gezegd: Zorg nu eindelijk, dat er een verbindingsweg komt, waarlangs wij berichten kunnen doorgeven. Ik heb niet de illusie, dat het iets heeft gegeven.

18012. De **Voorzitter**: Had men in Nederland zelf de lijsten kunnen maken?

A. Ja. Naar mijn overtuiging is het Nederlandse Rode Kruis in dezen te kort geschoten. Op blz. 154 van het rapport vindt u de verklaring van de heer *Verspyck*, die zelf secretaris van het Nederlandse Rode Kruis was:

„De illegaliteit wist zeer goed, dat het aan Rode Kruis-medewerkers (zij het ook tevergeefs) werd verboden illegaal werk te verrichten; bij het optreden in November 1944 van de partijman Piek als secretaris-generaal kon de illegaliteit, ondanks schriftelijke en mondelinge vertogen, niet voorkomen, dat Rode Kruis-gelden in verkeerde handen overgingen.

En toen de illegaliteit (t.w. de Medische Dienst der Binnelandse Strijdkrachten te 's-Gravenhage) in het najaar van 1944

de hulp van het Rode Kruis nodig had voor identiteitskaarten ten behoeve van het personeel van al haar medische posten in Holland en Utrecht, wendde zij zich als „Rijks Geneeskundige Dienst” tot het dagelijks bestuur, aangezien zij als „B.S.” generlei kans had.

Formalisme en gebrek aan moed!”

Dat zegt de man, die er al die jaren met zijn neus pal bovenop heeft gezeten. De heren kunnen het niet; zij zeggen: „Dat mogen wij niet volgens de conventie van Genève” en dan is de zaak voor hen af.

18013. De **Voorzitter**: Men had die lijsten kunnen samenstellen en als zij samengesteld waren, hadden zij naar Engeland kunnen komen?

A. Er was een zeer betrouwbare weg; die heb ik nooit gebruikt, omdat ik op het verkeerde paard heb gewed. Ik wist, dat er twee wegen waren, maar ik weigerde met twee systemen te werken. Ik heb de verkeerde weg gekozen en weet nu, dat de andere goed is geweest.

18014. De **Voorzitter**: Volgens u had men ze aan de Regering in Engeland kunnen doen toekomen. De Regering had ze kunnen doorsturen naar Stockholm en dan hadden zij de weg van Polen en Joego-Slavië kunnen volgen; men moet zich niet baseren op wat Noorwegen en Denemarken is gelukt, maar op het voorbeeld van Polen en Joego-Slavië.

A. Met een derde van de pakketten van de Noren was niet de helft van de Nederlanders gestorven.

18015. De **Voorzitter**: Daarom moeten wij ons meer baseren op Polen en Joego-Slavië. Dat hier en daar een poging in die richting is gedaan en dat die poging is mislukt, is — naar uw mening — onder meer het gevolg geweest van onvoldoende financiële zorg, die men aan dit vraagstuk heeft besteed, waardoor remises te laat kwamen, te klein waren of in het geheel niet kwamen.

Nu heb ik gezien, dat in het rapport min of meer als excuus, zelfs als verontschuldiging er voor wordt aangevoerd, dat inderdaad de verzending van geld naar Zwitserland zo moeilijk was.

Weet u misschien nog, waarop de commissie dat grondt?

A. Op de beweringen van de heren zelf.

18016. De **Voorzitter**: De heren hebben voortdurend telegrafisch grote remises gemaakt aan het gezantschap in Bern; er werden voortdurend grote sommen heengezonden.

A. Dat was ons niet bekend. Wij hebben het klakkeloos aangenomen. Ik heb wel willen geloven, dat het niet zo eenvoudig was, belangrijke sommen van buiten de blokkadelijn naar binnen de blokkadelijn langs legale weg te zenden. Ik ben onder de indruk van de legaliteit van deze lieden gekomen; dat wilde ik geloven. Maar dat was voor mij geen reden om te zeggen: „dat kon niet.”

18017. De **Voorzitter**: Het is dus een blote bewering, die u hebt overgenomen, zonder na te gaan, of het juist was?

A. Ja, omdat wij niet zo erg onder de indruk waren.

18018. De **Voorzitter**: Ik krijg de indruk, dat u wel onder de indruk was.

A. Ik ben niet onder de indruk van de bezwaren geweest. Wij hebben gezegd: „dan had je iets anders moeten proberen”. Ik kom niet zo gauw onder de indruk van legale bezwaren.

18019. De heer **Stokvis**: Weet u ook of adressen van politieke gevangenen en krijgsgevangenen bekend waren op het Zweedse gezantschap te Berlijn?

A. Ja. Aan het Zweedse gezantschap te Berlijn was destijds verbonden de heer *Millenaar*, een Nederlander, die zich voorzover ik kan beoordelen, uitermate verdienstelijk heeft gemaakt door wat hij aan adressen had te gebruiken om de mensen wat toe te sturen. Ik heb zelf van de heer *Millenaar* driemaal een blikje tabak ontvangen. Dat was in het kamp zoiets als baar goud. Daarvoor kon je alles kopen.

18020. De **Voorzitter**: Dat kwam van de heer *van Kleffens*. Misschien weet u dat niet.

A. Dat verhaal heb ik gehoord. In ieder geval kende de heer *Millenaar* mijn adres. Daardoor heeft hij gelegenheid gehad mij wat te sturen.

18021. De heer **Stokvis**: Dat zou dus een mogelijkheid kunnen zijn geweest om die adressen in Engeland bekend te maken.

A. Die adressen hebben ze in Engeland waarschijnlijk wel weten, maar dat betrof maar een paar mensen. Ik denk, dat er in heel Sachsenhausen misschien 20 mensen zijn geweest, die van de heer *Millenaar* gehoord hebben. Dat kon de man niet helpen. Hij wist ook niet meer. Zodra hij adressen wist, stuurde hij wat. Je mocht een antwoordbriefkaart sturen en daarop plakten wij dan een nieuw adres, om een vriend nog weer de kans te geven wat te krijgen. Dat gelukte ook wel. Maar hoe slecht men geïnformeerd was, blijkt wel hieruit: wij kregen postwissels en die moesten wij keurig aftekenen, maar het geld verdween in de kas van de S.S., daarvan heeft nooit iemand iets gezien. De heer *Millenaar* zei mij later: ik wist dat niet, wij dachten, dat u er toch iets mee kon doen. Het was nogal naïef om te geloven, dat de moffen die centen zouden uitbetalen.

18022. De heer **Stokvis**: Mijn indruk is, dat het adressenmateriaal niet zo beperkt was als u denkt, maar zelfs dat beperkte adressenmateriaal is, voorzover u bekend, niet naar Londen doorgegeven?

A. Neen, maar dat kunt u beter aan de heer *Dentz* vragen. Ze zijn in Londen bezig geweest — dat staat uitvoerig vermeld in het rapport — met adressen te verzamelen. Zij hebben dat erg stuntelig gedaan in administratief opzicht en het heeft maanden geduurd. Maar dat alles staat in het rapport en dat kunt u beter aanhouden.

18023. De heer **Stokvis**: U hebt straks gereleveerd uw conclusie no. 9, voorkomende op blz. 42 van het rapport. Gaat uw persoonlijke overtuiging nog verder dan die conclusie?

A. Neen, die conclusie geeft precies mijn mening weer. Er was ongetwijfeld in de commissie eerder een neiging om het nog scherper te formuleren. Ik meende, juist op grond van het feit, dat wij niet de gelegenheid hebben gehad iemand onder ede te horen en werkelijk tot de bodem van de verantwoordelijkheid te krabben, dat wij zeer beslist niet verder moesten gaan dan wij allen zonder enige reserve geloofden te kunnen verantwoorden.

18024. De heer **Stokvis**: Dat betekent dus niet, dat u het uitgesloten acht, dat men na een volkomen geoutilleerd onderzoek wel tot een verdergaande conclusie zou kunnen komen?

A. Dat acht ik zeer goed mogelijk. En dat die mogelijkheid er is, kan ik niet anders dan toejuichen.

18025. De heer **van Dis**: Ik zou u willen vragen of naar uw oordeel alleen de Nederlandse ambtenaren te kort geschoten zijn voor wat hun verantwoordelijkheid betreft of ook die in Engeland.

A. U bedoelt de Engelse instanties?

De heer **van Dis**: Neen, ook de Nederlandse instanties in Londen.

A. Zeer zeker.

18026. De heer **van Dis**: Ook de Regeringspersonen?

A. Zeker.

18027. De heer **van Dis**: En welke Regeringspersonen acht u het meest verantwoordelijk?

A. Als men zegt „de Regering” zegt men: De Minister-President, die zich daarmee in de eerste plaats bezig had moeten houden. In de tweede plaats ressorteerde dit onder de Minister van Sociale Zaken. Deze moet hierbij ook betrokken worden.

18028. De heer **van Dis**: Zat de heer *Dentz* in Nederland?

A. Neen, in Londen. Hij is de man, die aangetrokken is, toen men eindelijk iets wilde doen in deze zaak. Er is toen een bureautje gemaakt. Voor de lijdensgeschiedenis van hetgeen in Londen organisatorisch en administratief gedaan is op dit gebied moet ik verwijzen naar het rapport. Wij hebben dat zo uitvoerig behandeld, omdat het ons belangwekkend leek vooral als aanwijzing voor de geest, waarin men het gedaan heeft.

18029. De **Voorzitter**: Waar zouden wij het volledige adres van mevrouw *Gravesen* kunnen krijgen? Zou zij nog in Stockholm verblijven?

A. Het zou kunnen zijn, dat zij toevalligerwijze in Nederland kwam.

18030. De **Voorzitter**: Is dit haar eigen naam?

A. Dat weet ik niet.

De **Voorzitter**: Zij tekent: *Mevrouw Gravesen*.

A. Ik ben er zeker van, dat dr. *Willems*, die zo goed in Stockholm bekend was, wel namen weet te noemen.

18031. De heer **van Dis**: Heeft de heer *Vorrink* aanwijzingen, dat de Ministers op hetzelfde standpunt stonden als die ambtenaren, nl. dat zij zich er op beriepen: „Dat valt buiten de conventie; de geallieerden verbieden ons dit toch”?

A. Ik heb het gevoel, dat de Ministers het met andere zaken te druk hadden en dachten: „Wij hebben er een bureau voor opgericht en dat moet er voor zorgen.” Ik heb er de heer *Burger*, die naar Engeland als Engelandvaarder is gekomen en dus wel de mentaliteit van de illegaliteit zal hebben gehad, naar gevraagd. Hij heeft gezegd: „Ik heb er herhaaldelijk naar gevraagd en dan kregen wij ten antwoord in de Ministerraad — u vindt het in het rapport —: „Er wordt aan gewerkt, maar het moet langs bedachtzame wegen geschieden; daarin kunnen wij niemand mengen; het heeft onze aandacht.” De heer *Burger* dacht: Als men het niet langs legale weg kan doen, dan blijft het toch wel mogelijk. Als het inderdaad zo zou zijn gebeurd, zou het een aanvaardbaar antwoord zijn geweest. De heer *Burger* heeft zich daarmee laten geruststellen en gedacht: „Als zij slinkse wegen kennen, dan komt het wel in orde.” Het lag ook inderdaad buiten zijn bevoegdheid.

18032. De heer **Stokvis**: Mijn vraag betreft meer de techniek van het werk der commissie. Ik vind hier verschillende verklaringen. Zijn deze door de getuigen ondertekend? Op blz. 64 van het rapport tref ik een verklaring van mevrouw *Ross—Regeur* aan, die kennelijk niet ondertekend is. Hoe zijn die verklaringen tot stand gekomen? Zijn dat reconstructies geweest van te voren gedane mededelingen of zijn dit verklaringen, die door de getuigen zijn opgesteld, gelezen en ondertekend?

A. Neen. Dat is het rapport van een bespreking, die wij met deze dame hebben gehad.

18033. De **Voorzitter**: Enkel met u? Zij werd niet door de plenaire commissie gehoord? Dat is niet met allemaal gebeurd. Als zij niet getekend hebben, dan kunnen wij voor de situatie komen te staan, dat sommigen terugkrabbelen.

A. Dat geloof ik niet, Mijnheer de Voorzitter! Laat ik zeggen, dat het naar mijn opvatting allemaal getemperde getuigenissen zijn, niet in de zin van „verkeerd voorgesteld”, maar wel, dat er geen schepje opgelegd is. Als u mevrouw *van Overeem* hoort, zult u het wel bemerken; die springt haast uit elkaar.

18034. De **Voorzitter**: U hebt niet gehoord de leden van het toenmalige bestuur van het Nederlandse Rode Kruis, de heren, die met het protest zijn gekomen?

A. Dat protest vindt u op blz. 142 en volgende.

18035. De **Voorzitter**: Ik meen, dat die heren niet gehoord waren.

A. Daarop hebben wij vervolgens een antwoord gegeven.

18036. De **Voorzitter**: Op blz. 150 van het rapport schrijft de commissie:

„De oorzaak van het feit, dat niet alle leden van het voormalig dagelijks bestuur *eerder* zijn gehoord, moet gezocht worden, niet in gebrek aan belangstelling, doch in de mening der commissie, dat reeds voldoende gegevens waren ontvangen om een afsluiting van dit gedeelte van het onderzoek te kunnen rechtvaardigen.”

U hebt hen dus eigenlijk niet gehoord?

A. Wij hebben niet alle leden van het bestuur gehoord; daaraan hebben wij geen behoefte gehad. Ik zeg u nogmaals: de zaak lag vrij duidelijk. De heer *Verspyck* had alles persoonlijk meegemaakt; hij

was secretaris geweest; hij heeft alles bijgewoond. Maar wij hebben er aan toegevoegd:

„Niettemin erkent de commissie, dat het juist zou zijn geweest om de eerste-ondervoorzitter en de secretaris-generaal eerder te horen — zij het dan alleen op formele gronden — aangezien zij deel uitmaakten van het voormalige bestuur ener instantie, waartegen de kritiek zich keert.”

18037. De **Voorzitter**: De heer *de Waal* hebt u wel gehoord, min of meer.

A. Niet min of meer; eerder meer dan min. De heren hebben allen gelegenheid gehad, zich uit te spreken.

18038. De **Voorzitter**: Hij beweert, dat hij alleen gehoord is over financiële zaken.

A. Hij heeft het beweerd, maar hij heeft het netjes moeten in-trekken. Hij heeft blijkbaar een kort geheugen, want hij heeft alles kunnen vertellen.

18039. De **Voorzitter**: Van de heer *Ferwerda* hebt u geen schriftelijke mededeling gekregen. Wilde hij die niet geven? Hij zat, geloof ik, in Parijs.

A. Dat weet ik niet meer.

18040. De **Voorzitter**: Hij zit in het bestuur van de Unilever. Of zat hij in Londen?

A. Hij was niet in Nederland.

18041. De **Voorzitter**: U hebt ons nu de namen genoemd van personen, die in aanmerking zouden kunnen komen om gehoord te worden. Indien zij niet in het rapport zijn opgenomen, kunnen wij zelf wel nagaan, waar zij zijn. Maar het zou interessant zijn te weten of er personen zijn, van wie na het verschijnen van het rapport is gebleken, dat zij inlichtingen kunnen verstrekken.

A. Dat betreft uitsluitend dr. *Willems*.

18042. De **Voorzitter**: Die staat wel in het rapport.

A. Ja, maar dat is volstrekt onvoldoende; toen had hij geen gelegenheid en was hij er ook niet in die mate toe bereid; ik weet nu, dat hij zeer zeker wel bereid zal zijn inlichtingen te geven.

Ik heb ook opgetekend als iemand, van wie ik dacht, dat gehoord zou kunnen worden (maar ik kan niet zeggen, dat het werkelijk veel effect zal hebben), generaal *Daubenton*, die nu in het bestuur van het N.R.K. zit. Hij is hoofd van de geneeskundige dienst in het Nederlandse leger. Hij is speciaal belast geweest met de repatriëring, nadat de heer *Ferwerda* de zaak in de soep had laten rijden. De heer *Daubenton* beklagde zich er ook over, dat wij hem niet hebben gehoord. Maar een aantal lieden beklagen zich er over, dat zij niet gehoord zijn; dat kun je niet inhalen. De heer *Daubenton* heeft tegen mij gezegd: „Ik heb je wel wat anders te vertellen dan je meent ontdekt te hebben.” Hij heeft als opvolger van de heer *Ferwerda* de zaak overgenomen en kan uit eigen ervaring allerlei details weten van de naar mijn smaak afschuwelijke evacuatie van de politieke gevangenen, maar ook van de andere Nederlandse gevangenen in Duitsland. Dat is wel van belang.

18043. De **Voorzitter**: U denkt nu aan de mededeling, dat de heer *Ferwerda* zich naar Londen had begeven om daar de Pinksterdagen door te brengen. Het is mij niet duidelijk, hoe u aan zulk soort mededelingen en in het bijzonder aan deze mededeling bent gekomen.

A. Dat was zeer eenvoudig. Die hebben wij gekregen van mijn vriend *Boellaard*, die zich zelf uit het kamp Dachau per extra-vervoeriniddel naar Brabant had gespoed om de evacuatie van zijn kameraden te bewerkstelligen.

18044. De **Voorzitter**: Is hij betrouwbaar?

A. Naar mijn smaak wel. Ik heb twee jaren met hem samengewerkt. Ik vind het een prima kerel.

18045. De **Voorzitter**: Wij zullen hem moeten horen. Hij is een van de belangrijkste personen voor wat die kwestie van de evacuatie

betreft. Hij heeft de heer *Ferwerda* plotseling niet meer aangetroffen in Oisterwijk, omdat deze voor zijn plezier naar Londen was gegaan. Toen heeft de heer *Daubenton* het overgenomen.

A. De heer *Daubenton* heeft mij zelf gezegd: „Schei uit, ik weet er veel meer van, had mij maar eens gevraagd!” Omdat hij lid van het hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis is, kan hij er niet van verdacht worden, een parti pris te hebben tegen het Rode Kruis. Ik zeg dat, omdat in Nederland alles aan elkaar geplakt wordt.

18046. De **Voorzitter**: Hij is *nu* lid van het hoofdbestuur, maar hij is niet een dergenen, die beschuldigd waren van onvoldoende aandacht voor deze zaak.

A. Natuurlijk niet.

18047. De **Voorzitter**: Hebt u dat verschil tussen de zorg, die aan de Nederlandse politieke gevangenen werd besteed, en die, welke aan de andere gevangenen werd geschonken, in Sachsenhausen zelf kunnen constateren?

A. Ja.

18048. De **Voorzitter**: Anderen hebben dat in andere kampen kunnen constateren. Is dat een algemeen verschijnsel geweest, naar uw idee?

A. Ja.

18049. De **Voorzitter**: Ik vraag dat, omdat u maar enkele kampen hebt bereikt. Maar was dat naar uw idee een algemeen verschijnsel?

A. Ja, naar mijn idee was dat zo in Buchenwald, Dachau, Sachsenhausen, Ravensbruck en het Nacht und Nebellager Natzweiler.

18050. De **Voorzitter**: U hebt zojuist gesproken over de pakketten, die via de heer *Millenaar* kwamen. Wij hebben hier iemand gehad, die geruime tijd in het kantoor van de heer *Millenaar* heeft gewerkt, in het gebouw van het Zweedse gezantschap of in de woning van de heer *Millenaar*, en deze heeft ons verteld, dat er hele kamers vol lagen met pakketten, die de heer *Millenaar* kreeg. Hij wist alleen niet waar zij vandaan kwamen. Die pakketten waren bestemd voor de politieke gevangenen. Na enige tijd waren die pakketten verdwenen en gedistribueerd. Zoals ik zei, wist hij alleen niet waar die pakketten vandaan kwamen. Hebt u een idee daaromtrent? Moeten wij dat in verband brengen met de actie in Maastricht of kwamen zij over Genève?

A. Ik weet er niets van. Ik weet alleen van die tabakszendingen van de heer *Millenaar*.

18051. De **Voorzitter**: U sprak ook over die 603 pakketten...

A. Die kwamen rechtstreeks uit Genève.

18052. De **Voorzitter**: Wij moeten de heer *Millenaar* daarnaar ook eens vragen. U hebt een zeer gunstige mening over hem:

A. Ja. Hij is een man, die zich in het hol van de leeuw, in Berlijn, alle moeite heeft gegeven om te doen wat mogelijk was.

18053. De **Voorzitter**: Weet u wat zijn herkomst was?

A. Hij was landbouwattaché bij het Nederlandse gezantschap in Berlijn. Op nadrukkelijk verzoek van de Nederlandse Regering is hij in Berlijn blijven hangen, toen de oorlog uitbrak. Hij heeft torn onderdak kunnen vinden bij het Zweedse gezantschap.

18054. De **Voorzitter**: Het Zweedse gezantschap had zo'n beschermingsafdeling ook voor andere nationaliteiten.

A. Van daar is hij weer in de handelsdienst teruggekomen. Hij is consul in Berlijn. Ik meen, dat hij overgeplaatst wordt of is naar Frankfort.

18055. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat hij lid was van de Nederlandse militaire missie in Berlijn.

A. Ze zijn daar allemaal gemilitariseerd, maar hij oefent de functie van consul uit. Enkele dagen geleden heb ik gehoord, dat hij naar Frankfort was of zou worden overgeplaatst.

18056. De **Voorzitter**: Heeft hij een Duitse vrouw?

A. Ja.

18057. De **Voorzitter**: Wij weten nu wel, hoe — naar uw mening — de Nederlandse Regering in Londen concreet had moeten handelen. Nu is echter mijn vraag: „Wat had concreet het Nederlandse Rode Kruis in Nederland moeten doen?” U zou kunnen zeggen, dat het had kunnen medewerken aan de grondslagen voor het werk in Londen.

A. Het Nederlandse Rode Kruis had een illegale organisatie moeten opbouwen, waardoor het alle hulpverlening, die van particulieren uitging, had opgevangen, gestimuleerd en bevorderd. U vindt het weer in de correspondentie van de heer *Teunissen*.

18058. De **Voorzitter**: Mevrouw *van Overeem* is daar ten slotte doorheen gebroken?

A. Men had van het Rode Kruis eenvoudig een façade moeten maken.

18059. De **Voorzitter**: Is de heer *Flugi* een Nederlander?

A. Ik geloof het wel, Mijnheer de Voorzitter! Hij spreekt ten minste voortreffelijk Nederlands.

18060. De **Voorzitter**: Ik vraag mij af of het mogelijk zou zijn geweest, gedeporteerde Joden te helpen, ten einde hun leven te redden. Daarvan weet u niets?

A. Er zijn pakketten doorgestuurd naar Theresiënstadt.

18061. De **Voorzitter**: Het leven in Theresiënstadt was, wat dit betreft, niet zo vreselijk als in de concentratiekampen.

A. Er hebben altijd nog groepen Joden in Bergen-Belsen gezeten. Vergeet niet hoeveel Joden — dit is natuurlijk een zijspoor — men kans heeft gezien, te laten verdwijnen. *Joop Zwart* heeft eenvoudig in Sachsenhausen de dossiers verbrand. Mijn Joodse vriend, dr. *Hemelrijk*, rector van het gymnasium te Alkmaar, heeft men in Vught kunnen binnensmokkelen en in Sachsenhausen eenvoudig laten verdwijnen.

De **Voorzitter**: Ja, dat hebben wij ook van andere gevallen gehoord.

A. *Zwart* heeft duizenden malen zijn leven op het spel gezet om mensen te redden. Waar vindt men in die bureaucratische rommel een vent, die iets waagde? Die is er niet.

De **Voorzitter**: Wij zullen het onderzoeken.

A. Ik ben er zeer benieuwd naar.

18062. De heer **Stokvis**: Heeft de commissie zich beziggehouden met de vraag of er naar Westerbork pakketten zijn gezonden?

A. In het algemeen hebben wij geconstateerd, dat in Nederland allerlei comité's op allerlei manieren hebben geholpen. Naar Westerbork en Vught zijn vele pakketten gestuurd.

18053. De heer **Stokvis**: Niet officieel.

A. Bij mijn weten niet. Wij hebben de indruk gekregen, dat de damescomité's — mevrouw *van Overeem* is daarin geweldig geweest — op voortreffelijke wijze hebben geholpen.

De **Voorzitter**: Over het terugbrengen naar Nederland hebt u hier ten slotte niet heel veel gezegd. Er staat in uw rapport wel veel over. Het staat heel duidelijk geformuleerd, dat er bezwaren zijn tegen de evacuatie. Bent u van mening, dat het het beste is, dat wij beginnen met generaal *Daubenton* te vragen?

A. Ja, het is natuurlijk interessant. Er zijn van die knapen, die menen zich er op te mogen beroepen, dat onze getallen overdreven zijn, als wij zeggen, dat duizenden mensen daardoor hun leven hebben verloren. Maar neemt u nu eens alleen de terugtocht van Sachsenhausen. Dat is een kamp waar van de 900 Nederlanders 236 over de grens zijn gekomen. Dat grote aantal doden was volstrekt overbodig geweest, als wij eten hadden gehad. En dat is mogelijk geweest!

18064. De **Voorzitter**: Het waren mensen, die geen weerstandsvermogen hadden.

A. Er ging een stelletje geraamten uit het kamp. Ik neem nu mijn eigen ploeg. Wij werden ogenblikkelijk als trekdieren voor een grote wagen gezet, een geweldige huifkar, waar de heren van de S.S. hun bagage ontzaglijk hoog opgestapeld hadden. De Nederlanders hadden zoveel bagage als in een zakdoek gaat. Wij werden als trekdieren voor en naast de wagen gespannen en moesten de wagen ook duwen. Ik heb tegen mijn broer, die met twee dikke oedeembenen liep, gezegd: „*Adri*, ik verbied je te duwen; je doet alleen, alsof je duwt, ik zal duwen, wat ik kan.” Als de rommel er afvloog, moesten wij de koffers en de zakken van de smeerlappen er op gooien. In tweemaal 24 uur hebben wij drie aardappels gekregen.

Maar de Noren werden in chique autobussen weggevoerd, eerst naar Neuengamme en dan over Denemarken naar Zweden.

De **Voorzitter**: Het staat allemaal in het rapport; het is niet de bedoeling alles te repeteren.

A. Ik bedoel hiermede dit te zeggen: „Als men zegt: „het rapport had technisch volmaakter opgebouwd kunnen worden”, dan erkennen wij dit; het staat ook op blz. 8 van het rapport; maar de feiten staan als een paal boven water. Men kan alleen discussiëren over de vraag, waar de schuld ligt en voor hoeveel procent.

De **Voorzitter**: Dat is natuurlijk onze bedoeling. Van de feiten is langzamerhand zoveel bekend geworden, dat men die wel kent.

A. Het ergerlijke is, dat de leden van het voormalige bestuur van het Nederlandse Rode Kruis beweren, dat het schandelijk is, dat door ons de indruk is gewekt, dat het zoveel mensenlevens heeft gekost. Dat vindt men een verschrikkelijke beschuldiging. Daarom hebben wij dokters gevraagd: „Wilt u uw mening geven over de toestand van de gevangenen en over de invloed van de ondervoeding op het feit, dat zij al of niet levend zijn teruggekomen?”

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit hiermede het verhoor.

J. J. VORRINK.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 28 JULI 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: l en m.

Verhoor van

Mr. JUSTINUS EGBERTUS HENDERICUS
BARON VAN NAGELL,

oud 66 jaar, wonende te Bilthoven,
oud-gezant in Zweden.

Hij legt de eed af als getuige.

22188. De **Voorzitter**: Waar was u, toen Nederland in oorlog geraakte op 10 Mei 1940?

A. Ik was gezant in Zweden en was in Stockholm woonachtig. Ik ben in Mei 1941 door de toenmalige Minister *van Kleffens* op een enigszins merkwaardige wijze op zij gezet. Hij heeft mij een telegram laten sturen door iemand anders, inhoudende, dat, als ik zelf geen disponibiteit wilde aanvragen, hij mij die zou geven. Toen werd ik vrij van het gezantschap.

22189. De **Voorzitter**: Was u al lang in Stockholm?

A. Van 1934 af, 6 jaar.

22190. De **Voorzitter**: Kwamen er in het eerste jaar van de oorlog al Nederlanders naar Zweden, die geholpen moesten worden?

A. Er kwamen er direct een stuk of 40 na de aanval op Narvik, dus toen wij nog niet in oorlog waren. Het waren 40 matrozen van een boot uit Rotterdam, die in Narvik lag, toen Noorwegen op 9 April 1940 aangevallen werd. Die boot is door de Duitsers gebombardeerd; de mensen zijn er af gegaan en zij zaten daar in Narvik. Toen heeft de Zweedse Minister van Buitenlandse Zaken *Günther* mij gevraagd, of ik die mensen wilde laten binnenkomen in Zweden, indien het gezantschap ten minste zo en zoveel per dag zou betalen. Ik heb dat getelegrafeerd aan de heer *van Kleffens*, maar heb geen antwoord gekregen. Na een week heb ik weer getelegrafeerd er, kreeg weer geen antwoord. Toen heb ik een betrekkelijk scherp telegram gestuurd, dat geen enkele bank een cent wilde lenen en wat ik moest doen. Als ik voor die 40 mensen niet betaalde, zouden ze niet binnen mogen komen. Toen kwam er een telegram: „U krijgt morgen 10 000 Kronen“, maar tegelijk kreeg ik de mededeling, dat ik in het vervolg wat nettere telegrammen moest sturen. Maar daar ging het niet om; het ging om het geld voor die mensen.

22191. De **Voorzitter**: Wat is er met die mensen gebeurd tussen 9 April, de dag, waarop het schip gebombardeerd is, en het ogenblik, waarop ze in Zweden zijn gekomen?

A. Ze zijn in een andere plaats in Noorwegen geweest tot het moment, waarop wij zelf in oorlog kwamen en de heer *van Kleffens* naar Londen ging.

22192. De **Voorzitter**: De mensen kwamen dus naar Zweden, toen Nederland in oorlog geraakte?

A. Vóór die tijd mochten zij in Noorwegen blijven.

22193. De **Voorzitter**: U hebt toen die 10000 Kronen gekregen waarschijnlijk van een bank in Zweden? Had u de kosten voorlopig zelf voorgeschoten of had de Zweedse Regering dat gedaan?

A. Ik geloof, dat ik het voornamelijk zelf heb gedaan of het geld heb geleend bij een bank met behulp van de heer *Uggla*.

22194. De **Voorzitter**: Is dat een Zweed?

A. Ja. Hij heeft toen ook meegeholpen.

22195. De **Voorzitter**: Zijn deze mensen toen ondergebracht in Stockholm?

A. Ja, in verschillende gedeelten buiten de stad. Toen heb ik met de Nederlandse consul-generaal direct een Nederlandse club opgericht. Deze mensen wisten nl. niet, waar zij naar toe moesten gaan. Zij wilden niet werken, wilden geld hebben en Zweden zien en ze zeiden, dat zij hadden te wachten tot zij weer moesten teruggaan.

22196. De **Voorzitter**: Hoe kon u een club oprichten? Had u daarvoor een lokaal gehuurd?

A. Men had er de Zweeds-Nederlandse Vereniging, waarvan lid waren Zweden, die contact met Holland hadden. Toen hebben wij een Hollandse club opgericht. Wij hebben vrijwel voor niets een paar lokalen gekregen van een Nederlandse zakenman. Daar mocht men pingpongen, biljarten en kon men koffie en bier, maar geen aquavit en schnaps gebruiken. Dat ging betrekkelijk goed. Er waren er echter onder deze mensen, die zeiden, dat zij niet bang waren voor de Duitsers; zij waren vaak in Rotterdam geweest, kenden al zoveel Duitsers van de scheperi, die op de Rijn voeren, en wilden naar Holland toe. Toen zijn er eerst 10 of 15 en later nog eens 10 Nederlanders verdwenen. Tien Nederlanders wilden naar Engeland om te gaan vechten. Toen heb ik gezegd: „Goed, ik zal proberen jullie naar Engeland te krijgen.“ Dat kon alleen in het vliegtuigen gebeuren. Mijn eigen zoon, die 17 jaar was en ook wilde knokken, wilde met bootjes naar Engeland gaan. Dat vonden de 10 of 12 Nederlanders, die waren overgebleven, ook prachtig. De Britse marine-attaché heeft het echter verboden, want volgens hem werden die bootjes door de Duitsers gebombardeerd en kwam er niemand levend af. Ik heb toen contact gezocht met mevrouw *Kollontay*, Russisch gezante in Stockholm.

22197. De **Voorzitter**: Was zij vroeger in Noorwegen gezante?

A. Ja. Wij hadden wel geen diplomatieke relaties met Rusland, maar ik zat op alle hooftasten naast haar en heb dus veel met haar gesproken. Ik kende Rusland en ben o.a. door Siberië naar China gereisd. Ik heb haar toen gevraagd of zij mijn zoon permissie wilde geven om via Rusland naar Batavia te reizen. Hij zou dan gaan naar de Gouverneur-Generaal, die zou proberen om hem bij de marine te werk te stellen.

22198. De **Voorzitter**: Dat was vóórdat Rusland in oorlog was?

A. Dat was in Juni 1940. Rusland was toen nog niet in oorlog. Mevrouw *Kollontay* heeft mij toen gezegd: „Goed, wij hebben wel geen diplomatieke relaties met Nederland, maar hij krijgt een pas, geen diplomatenvisum, en komt er dan wel doorheen; hebt u iemand, die hem meeneemt? Nu had de Japanse consul-generaal te Berlijn, die op het Japanse gezantschap was, mij laten weten, dat hij naar Kobe ging. Hij zei mij: „Ik zal hem meenemen en brengen naar generaal *van Pabst*, Nederlands gezant in Tokio, die ik heb gekend als militair attaché.“ Mijn zoon heeft toen die permissie gekregen en is met een vliegtuig naar Moskou gevlogen en van daar per trein en boot naar Tokio gereisd. Toen dat was gelukt, heb ik geprobeerd hetzelfde voor die andere Nederlanders gedaan te krij-

gen. Ik heb toen tegen mevrouw *Kollontay* gezegd: „U hebt mijn zoon niet beschouwd als diplomaat met een diplomatenpas; er zijn nog meer Nederlanders, ook zonder diplomatenpas; vindt u het goed, dat zij ook via Rusland gaan?” Ja, dat ging; zij moesten 100 Kronen meenemen om onderweg een paar dingen te kunnen kopen en bovendien 100 dollar om Japan binnen te komen.

Toen hebben de banken in Stockholm ieder 100 dollar meegegeven, ongelukkigerwijs in contanten, zodat de meesten dat in de Siberische trein zijn gaan opmaken en toen ze aankwamen in Wladiwostok ging een telegram naar *van Pabst*: „Wij hebben geen geld, wilt u wat geld geven?” Toen hebben we gezegd: Geef ze een cheque, in Japan betaalbaar, maar geen geld.

22199. De **Voorzitter**: Zijn er later weer meer Nederlanders gekomen?

A. Wij hebben er een ogenblik 700 gehad.

22200. De **Voorzitter**: Waar kwamen die vandaan?

A. Die sprongen van boord af. Die gingen van Delfzijl naar Kopenhagen of zo en zo gauw ze in territoriale wateren van Zweden kwamen, sprongen ze overboord en kwamen aan land. Ze kwamen van alle kanten. Ik heb er toen langzamerhand 40 kunnen weggrijpen, maar dat is later niet meer gegaan. Toen moesten ze gaan naar Ankara, eerst naar Istanboel en van daar uit verder. Naar Kaapstad kon ik er ook een paar sturen. Het kostte ongeveer 5000 Kronen per persoon, tot Japan of Afrika.

22201. De **Voorzitter**: Hoe kwam u aan die 5000 Kronen?

A. Die kreeg ik uit Londen. Na dat telegram hebben wij altijd geld gekregen, dat ging best. Gedurende hun verblijf in Zweden moesten deze mensen wat werken.

Maar men dacht: „Over 14 dagen ben ik zeker weg, dus ik behoef geen werk te doen.” In 1941 kwam Rusland in oorlog met Duitsland en daardoor konden wij ze niet meer over Rusland sturen, ook niet meer met een vliegtuig.

22202. De **Voorzitter**: Vonden de Russen dat niet goed?

A. Neen. Wij waren wel militair vrienden met Rusland, maar Rusland wilde dat niet meer hebben. De vliegvelden waren niet meer voor privé-vliegtuigen ingericht. De enige manier was ze met een vliegtuig naar Engeland te sturen. Er waren ook tienduizend Noeren, die gevlucht waren, er waren ook Lithauers, Estlanders, enz., dus wij hadden er wel 100 per dag moeten sturen naar Londen. Aangezien er maar kleine vliegtuigen waren, die heel hoog moesten vliegen, anders werden ze nerrgeschoten, konden er niet meer dan 7 of 8 per week weggaan.

22203. De **Voorzitter**: Gebeurde dat ook?

A. Ja. Vooral werden weggestuurd die mensen, die ze direct konden gebruiken.

22204. De **Voorzitter**: Ook Nederlanders?

A. Ja, 7 Nederlanders per week gingen weg, maar er waren er op een gegeven ogenblik 700. Die kwamen van alle mogelijke boten. Zij hadden dan aan Duitse autoriteiten gezegd, dat zij familie moesten bezoeken in Zweden, en kregen verlof om naar Zweden te gaan na het geven van een fooi of een geschenk (meestal sigaren). Ze kwamen overal vandaan.

22205. De **Voorzitter**: U hebt ze niet gehad, maar uw opvolger, de heer *van Rechteren Lirnpurg* wel?

A. Toen is de heer *Scheltus*, de gezant in Noorwegen, die naar Zweden gevlucht was, eerst tijdelijk zaakgelastigde geweest.

22206. De **Voorzitter**: Uw eigenlijke opvolger was dus *Scheltus*?

A. Als tijdelijk zaakgelastigde. De Koning zeide: „Als ze *van Nagell* wegsturen, benoem ik geen nieuwe gezant. Ik ben een oom van de Koningin en ik begrijp niet, dat de Koningin Ministers toestaat zo op te treden.”

22207. De **Voorzitter**: Was dat alleen de reden of was het ook zoals in Spanje en Portugal, dat men bang was voor de Duitsers?

A. Ik geloof, dat het hier een persoonlijke kwestie was, nl. dat de Koning, zoals hij mij zelf gezegd heeft, als oom van de Koningin het niet kon appreciëren, dat Zij goedgevond, dat de heer *van Kleffens* dat deed.

22208. De **Voorzitter**: Hebt u niet gemerkt, dat men onder Duitse druk stond en men daarom gezanten van bezette landen niet durfde aanvaardden?

A. In mijn geval niet, omdat de Koning mij op een dejeuner vertelde, wat ik u zojuist gezegd heb. Hij beschouwde dit als een persoonlijke kwestie, die niet had moeten gebeuren.

22709. De **Voorzitter**: Na *Scheltus* kwam dus *van Rechteren*?

A. *Scheltus* is er één jaar geweest en had allerlei moeilijkheden. Er waren bijna geen correspondentie en geen telegrammen. Hij zeide: „Ik ga naar Londen, naar *van Kleffens*”. Hij zou reizen in een verwarmd vliegtuig, dat er echter niet was. Met een zware longontsteking is hij aangekomen en drie weken later was hij dood. Toen kregen wij de heer *de Decker*, vroeger gezant in Riga, oud-consul te Düsseldorf. Hij was ook gevlucht naar Zweden, omdat, toen de Russen de Baltische Staten aanvielen, wij nog geen relatie hadden met Rusland. De heer *de Decker* is als Chargé d’Affaires 3 maanden gebleven. De heer *van Rechteren* is, meen ik, in Mei 1943 gekomen en hij heeft pas in December van dat jaar via de Engelse gezant gedaan gekregen, dat hij de rang van gezant mocht hebben. Er was een Engelsman, die het ook moest hebben, en ook nog een Deen en een Noor; toen zei de Koning: „Vooruit dan maar”. Dat is dus toen voor elkaar gekomen.

22210. De **Voorzitter**: Als ik het goed heb begrepen, hebt u de heer *Scheltus* wel van advies gediend?

A. Zeker, dikwijls zelfs, omdat er allerlei dingen in de dossiers waren, waar ik 7 jaren in gezeten heb en waar hij natuurlijk niets van af wist. In Noorwegen kreeg hij één brief per dag en er waren daar geen moeilijke kwesties. Ik heb *van Rechteren* altijd geholpen. Ik kende hem trouwens goed; als gezant in Boekarest heb ik hem als attaché gehad.

22211. De **Voorzitter**: Kwam dat grote aantal vluchtelingen in 1942?

A. Toen ging het met honderden en honderden. Als de vluchtelingen aankwamen, moesten zij eerst naar de nieuwe consul-generaal *de Jong*, de vroegere consul te Malmö. Hij moest hen ondervragen en liet hen rapporten schrijven over wat zij wisten. Wij mochten toen geen post zelf versturen; alles ging via de Engelse legatie en daar maakte men alles open. Men bekeek alles, wat wij voor plannen hadden, wat wij schreven en telegrafeerden, enz. De heer *van Rechteren* heeft toen geprobeerd deze mensen aan een baan te helpen, houthakken in de bossen, werken in wrnkels; sommigen gingen werken als kleermaker; een werkte als kellner in een societeit. *Van Rechteren* en ook zijn vrouw trokken zich het lot van deze mensen zeer aan. Zij hebben veel voor hen gedaan, b.v. ter gelegenheid van St. Nicolaas, Pasen of Kerstmis.

22212. De **Voorzitter**: Gebeurde dat in die club, die u hebt opgericht?

A. Zeker. Dat is verder doorgedaan. Ik geloof, dat die zelfs nog bestaat.

22213. De **Voorzitter**: Dus de mensen vertrokken geleidelijk per vliegtuig naar Engeland, maar er bleven er nog een heleboel over.

A. Er verdwenen er 7 à 8 per week, maar er kwamen er soms 40 bij. Toen de bevrijding kwam, waren er zeker nog 600. Die zijn toen betrekkelijk gauw verdwenen.

22214. De **Voorzitter**: Voor die mensen hebt u geen geld nodig gehad? Zij hebben hun eigen kosten gedekt?

A. Met hen heb ik niets te maken gehad.

22215. De **Voorzitter**: Heeft de heer *van Rechteren* geen geld voor hen behoeven te besteden?

A. *Van Rechteren* kreeg veel geld uit Engeland.

22216. De **Voorzitter**: Zij waren aan het werk en verdienden de kost.

A. Zij kregen iets minder van de consul-generaal, als zij geen baantje hadden, dan als werkers. Toen deden zich heel gekke gevallen voor. Er was er een bij, die ging stelen, en een andere sloeg 's avonds na te veel alcohol te hebben gedronken een Pool dood. Toen vond men er een paar te pro-Duits en heeft men daarna een onderzoek laten instellen door de Engelse Secret Service, waarmee een levendig contact werd onderhouden. Die is er achter gekomen, dat een van de twee een Gestapo-agent was. Hij was uit Holland naar Stockholm gestuurd om van daar zo vlug mogelijk naar Engeland te gaan en daar te spionneren. Toen zij dat wisten op het gezantschap, hebben zij gezegd: „Die man is vreselijk werkzaam; wij zullen hem gauw wegsturen.” De gezant heeft hem naar Londen gestuurd, waar zij hem direct vrij hebben gelaten. Men had daar een inrichting, waarin men de mensen stopte om te zien, wat voor mensen het waren. Dat hebben, zij bij hem niet gedaan; zij hebben hem onmiddellijk laten spionneren en binnen een week kregen wij een telegram, dat hij doodgeschoten was. De andere is weer teruggegaan naar Holland; die hebben wij nooit meer gezien. Toen was het nodig om die andere 200 mensen wat beter te gaan bekijken en eens te horen, wat zij tegen elkaar te zeggen hadden. Dat was echter wel in orde: met hen zijn geen rare dingen gebeurd. Ik had er officieel niets mee te maken, maar ik heb toch heel wat Hollanders geholpen om een baantje te vinden.

22217. De **Voorzitter**: Blijkbaar bent u het werk blijven volgen.

A. Ja.

22218. De **Voorzitter**: In die zelfde periode kwamen, toen Nederland in de oorlog was geraakt, de Nederlandse belangen in Duitsland onder de hoede van Zweden?

A. Direct, in het begin.

22219. De **Voorzitter**: Dadelijk al?

A. Ja.

22220. De **Voorzitter**: Hebt u daarmee te maken gehad?

A. Ja, merkwaardigerwijs wel. De Zweedse Regering kreeg het verzoek om de Nederlandse belangen waar te nemen in Duitsland, Denemarken, Noorwegen en iets later ook in België en Frankrijk. Dat heeft zij gedaan. De heer *Lagerberg* zat toen aan Buitenlandse Zaken en moest de vreemdelingenafdeling verzorgen. Deze heeft mij gezegd, dat hij het vreselijk moeilijk vond, want alle brieven daarover moest hij sturen aan de Zweedse gezant te Londen, die toen nog in Rome zat. Toen heb ik hem gezegd: Ik ken het zo goed Zweeds als Nederlands en zal alles wel vertalen en telegrammen sturen naar Londen. Toen kreeg ik van die vijf landen de dossiers; het antwoord op de brieven vertaalde ik in het Zweeds.

22221. De **Voorzitter**: Wat die andere landen betreft, interesseert ons niet zo heel erg; wat echter de Nederlandse belangen te Berlijn betreft, interesseert ons wel heel erg. Hebt u de correspondentie, die van Berlijn kwam en voor de Regering te Londen bestemd was, moeten doorzenden of helpen doorzenden?

A. Ja.

22222. De **Voorzitter**: Ging dat voornamelijk over gevangenen Nederlanders?

A. Het ging voornamelijk over betalingen aan Hollanders.

22223. De **Voorzitter**: Gevangenen, gedeporteerden of te werk gestelde werklieden?

A. Het waren geen gevangenen; het waren Hollanders, die moesten helpen bouwen, aardappelen rooien, enz.

22224. De **Voorzitter**: Te werk gestelde Nederlanders, die hier vandaan waren gesleept?

A. Of Nederlanders, die er al jaren woonden, want in het Rijngebied zaten wel een paar honderdduizend Nederlanders.

22225. De **Voorzitter**: U zegt, dat er geldzendingen heen en weer gezonden werden of misschien alleen in ontvangst genomen werden. Waarvoor was dat?

A. Buitenlandse Zaken moest voortdurend Zweeds geld hebben en betaalde dan weer Marken uit aan Hollanders, die het in Duitsland nodig hadden.

22226. De **Voorzitter**: Kregen ze geld of ook goederen'!

A. Neen, ze kregen geld.

22227. De **Voorzitter**: Hebt u meegemaakt, dat door bemiddeling van het Zweedse Rode Kruis pakketten werden gezonden naar Berlijn?

A. Ja, maar ik geloof alleen aan Zweden, die met Duitse vrouwen getrouwd waren.

De **Voorzitter**: Ik bedoel Nederlanders.

A. Ja, alleen een paar mensen. O.a. van *Rijckevorsel*, die toen mijn secretaris was, kende van *Voorst tot Voorst* en generaal *Roëll* en wist, waar die zaten.

22228. De **Voorzitter**: Generaal van *Voorst tot Voorst* was krijgsgevangene en generaal *Roëll* was ter dood veroordeeld en zat op de voltrekking van het vonnis te wachten.

A. Ja, die zat in een groot kasteel in Duitsland. Toen heeft dr. *Kersten* gemaakt, dat dat geen doodvonnis meer werd.

22229. De **Voorzitter**: U hebt alleen bemerkt, dat aan die krijgsgevangenen pakketten werden gestuurd, maar alleen aan enkelen, die o.a. de heer van *Rijckevorsel* kende?

A. Ja; dat was een particuliere bemoeiing van van *Rijckevorsel*. Als je een diplomatieke pas had, kon je dat gedaan krijgen.

22230. De **Voorzitter**: Bijzonder interesseert het ons, wat via Zweden werd gedaan voor Nederlanders in Duitse concentratiekampen.

A. Daar is wel over gesproken en toen heeft de heer van *Rechteren* naar Londen geschreven, omdat er misschien een mogelijkheid was, hoewel het voedsel in het tweede oorlogsjaar achteruitging, maar er is nooit iets van gekomen.

22231. De **Voorzitter**: Bedoelt u, dat u er nooit van gehoord hebt of dat het nooit gebeurd is?

A. Ik heb alleen gehoord, dat het gezantschap geschreven heeft naar Londen en dat het antwoord alleen is geweest, voor zover mij bekend: „Wij zullen het eens proberen, wij weten het niet, wij hebben er geen geld meer voor.”

22232. De **Voorzitter**: Als u zegt: Voorzover mij bekend, is dat zwakker dan wat u eerst zei. Bedoelt u alleen, dat u er nooit iets positiefs over gehoord hebt?

A. Ik heb nooit gehoord, dat ze van Londen uit de mogelijkheid geschapen hebben.

22233. De **Voorzitter**: Maar u weet het niet zeker, want u had het werk niet in handen.

A. Neen.

22234. De **Voorzitter**: Wanneer het gebeurd zou zijn, zou u het zeker vernomen hebben van de heer van *Rechteren*?

A. Ja, ik kwam bijna iedere dag op het gezantschap.

22235. De **Voorzitter**: Dus er is nooit in positieve zin gereageerd op die aansporing om voor de Nederlandse gevangenen in concentratiekampen en gevangenis iets te doen?

A. Neen. Ik geloof, dat het daar beschouwd werd als de schuld van Londen.

22236. De **Voorzitter**: Dus er is wel op aangedrongen?

A. Ja.

22237. De **Voorzitter**: Ook in die zin, dat een bepaalde methode kon worden voorgesteld?

A. Zo ver is het nooit gekomen. Er is alleen gevraagd: „Wilt u ons geld sturen voor pakketten naar die kampen?” Het antwoord was: „Nee, wij hebben geen genoeg geld.”

22238. De **Voorzitter**: Is er ook gezegd, dat de Engelsen niet wensten, dat goederen van buiten de blokkade binnen de blokkade kwamen?

A. Dat weet ik niet.

22239. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat men het vreemd vond, dat er van Londense kant geen bevredigend antwoord kwam. Als u zegt: „men”, wat bedoelt u dan: de heer van *Rechteren* en u, of nog meerderen?

A. Al het personeel op het gezantschap.

22240. De **Voorzitter**: Niet mensen daarbuiten, b.v. de Noren: zeiden die bij voorbeeld: „Wij hebben succes; waarom doen jullie dat niet?”

A. Nee, wij waren allen gescheiden. De Noren wilden niet, dat wij te veel wisten wat zij deden. Er was weinig contact aangaande hetgeen men deed.

22241. De **Voorzitter**: Wij zouden nu gaarne iets willen vernemen over het geval *Kersten*. Waar hebt u dr. *Kersten* het eerst leren kennen?

A. Hij kwam voor het eerst in de zomer van 1943 als Fins koerier uit Holland in Stockholm. Ik kreeg een telefoon van ir. *Graffman*: er is hier iemand, die bij je komt, ik noem je zijn naam niet, want ik weet, dat jouw telefoon ook gecontroleerd wordt door de Duitse Gestapo-agenten. Hij komt vandaag naar je toe met brieven van je familie uit Nederland. Toen kwam er een dikke meneer; hij sprak half Hollands. Ik had hem meer gezien en zei dat tegen hem. „Ja”, antwoordde hij, „dat is zo; ik ben 4 jaar lang arts van Prins Hendrik geweest; ik heb hem 4 jaar lang het leven gered.”. Hij heeft toen 12 jaar in Scheveningen gewoond; daarna heb ik hem niet meer gezien. Ik heb tegen hem gezegd: „U bent Fin, dus eigenlijk zijn wij met elkaar in oorlog; verbeeldt u, dat de Hollanders dat zien: *Van Nagell* houdt zich op met een Fin. Gaat u maar zo gauw mogelijk weg!”

Nee, zei hij, ik ben geen Fin; ik ben een Let en ben in Finland geweest in mijn studietijd. Daarop ben ik militair geweest, Fin geworden en naar Duitsland gegaan; ik heb daar met een Chinese dokter gewerkt en heb van hem geleerd mensen zodanig te masseren, dat zij van de ergste ziekten genezen.

22242. De **Voorzitter**: Was hij toen geen Fin meer?

A. Hij was nog altijd Fin. Hij is toen naar Holland gekomen en heeft 12 jaar in Scheveningen gewoond, op de Badhuisweg. *Himmler* heeft toen gezegd: „Je moogt niet in Holland blijven; je bent veel te pro-Hollands; ik geloof, dat je wel Nederlander zou willen worden.” „Ja”, antwoordde hij: „Als geen oorlog was gekomen, zou ik graag Nederlander zijn geworden en dat zou mij ook wel gelukt zijn na 12 jaar.” *Himmler* heeft hem opgesloten op zijn bezitting in Mecklenburg, die Prins *Hendrik* hem heeft laten kopen. Daar moest hij *Himmler* masseren, als hij krom lag van de pijn vanwege zijn maagzweren. Na de massage kon hij weer een paar dagen werken.

Kersten heeft toen gezegd: „Ik ben nog wel Fin, maar ik ben niet van plan het te blijven; na de oorlog zou ik graag Nederlander willen worden. Ik ga nu terug naar Nederland als koerier; geef mij maar brieven mee voor uw dochter en schoonzoon.” Dat heb ik gedaan; later heeft hij ze mij teruggestuurd uit Berlijn; hij mocht niet meer naar Nederland gaan. Iedere twee dagen moest hij *Himmler* aaien. Hij moest ook met *Himmler* naar Oostenrijk en Polen. *Hitler* heeft hij nooit gezien.

Men vond hem nogal een rare man, die erg humanitair optrad, ieder wilde helpen en mensen uit de kampen wilde halen.

Hij heeft altijd, als hij *Himmler* weer had genezen en deze hem vroeg: „Wil je geld hebben?”, gezegd: „Ik wil geen cent van u hebben, maar u moet mij een document geven, waaruit blijkt, dat ik op

politiek gebied niets te maken heb gehad in het Duitsland; hier hebt u een lijst van mensen; vindt u het goed, dat ik die uit de kampen haal?” En zo kon hij er 40 à 50 per week uit de kampen halen onder het motto, dat zij oude klanten van hem waren, maar dat was natuurlijk niet waar.

22243. De **Voorzitter**: Waar bleven die dan!

A. Die probeerde hij naar Zweden te brengen en ook wei naar Nederland terug te sturen. Daar mochten zij blijven, als zij een door *Himmler* getekend papier hadden, waarop stond, dat zij vrij waren.

22244. De **Voorzitter**: Hebt u in Zweden wel eens enkele mensen ontmoet, die door dr. *Kersten* waren vrijgemaakt?

A. Die kwamen nooit in Stockholm. Als zij daar kwamen, moesten zij eigenlijk volgens de Zweedse politie worden gevangengenomen. De Duitsers hadden gezegd, dat de Zweedse politie hen dan gevangen moest nemen. Zij nam hen een week gevangen, stuurde hen de bossen in en dan wisten de Duitsers en ook zij niet meer waar zij waren gebleven.

22245. De **Voorzitter**: Als u hen niet hebt gezien, hoe weet u dan, dat er Nederlanders bij waren?

A. Ik wist niets van dr. *Kersten* af. Ik wist niet wat hij geworden was. Ik wist, dat hij vroeger een aardige man was, maar wist toen niets van hem, omdat hij in Duitsland zat. Toen heb ik aan luitenant *Knulst* van de inlichtingendienst gevraagd: „Wilt u zich daarvoor eens interesseren en die zaak onderzoeken en zien of wij die man brieven kunnen meegeven of dat het allemaal spionage is.” Toen heeft luitenant *Knulst* gezegd: „Vraag ons maar eens te dineren.” Dat is gebeurd en toen heeft dr. *Kersten* gezegd wat hij allemaal deed. Wij mochten het door de Secret Service, door de Fransen of Amerikanen laten onderzoeken; die wisten er van. Toen heeft luitenant *Knulst* gezegd: „Ik geloof, dat de zaak perfect in orde is; hij is geen Nazi; hij heipt *Himmler* en doet dit om weer een lijst met mensen te kunnen loskrijgen.” Dat scheen goed te werken. *Himmler* heeft hem wel eens gezegd: „Vraag mij niet telkens om 40 of 70 mensen vrij te laten; laten wij er maar eens 30 van maken.” Er waren nl. andere generaals achter gekomen en die waren van plan dr. *Kersten* te vermoorden.

22246. De **Voorzitter**: Dat zei *Himmler*?

A. Dat had *Himmler* tegen dr. *Kersten* gezegd. Hij zei ook nog: „Aangezien ik je voor mijn maagzweren nodig heb, mag je niet vermoord worden: zorg maar, dat mijn maag in orde komt.” Zo is het gebeurd.

22247. De **Voorzitter**: U hebt van luitenant *Knulst* gehoord, dat het met dr. *Kersten* inderdaad in orde was?

A. Hij heeft gezegd, dat dr. *Kersten* geen Nazi, geen spion was, dat hij volkomen betrouwbaar was en dat hij kon worden gebruikt om mensen te redden.

22248. De **Voorzitter**: U weet het niet met zekerheid? U meent, dat u het zeker weet, maar u hebt geen enkel middel gehad om absoluut vast te stellen, dat hij flinke aantallen Nederlanders naar Zweden heeft weten te krijgen.

A. Ja, want toen luitenant *Knulst* had gezegd, dat de zaak in orde was, kreeg ik alle dossiers en lijsten, die hij nog over had, met namen van mensen, die hij had gered.

22249. De **Voorzitter**: Hebt u niet getracht om van de mensen, die daar waren, wat te vernemen op het gezantschap?

A. Nee. Luitenant *Knulst* wilde niet, dat, als de mensen in Zweden kwamen, zij zich te veel in het openbaar vertoonden, want de Gestapo-spionage was daar geweldig scherp. Als de Gestapo het in de gaten had, werden de arme Zweden weer geforceerd om hen op te sluiten. Men probeerde hen dus te verstoppen.

22250. De **Voorzitter**: Was de heer *Kersten* werkelijk dokter?

A. Hij was Medizinalrat. Hij heeft in Finland de rang van generaal-majoor eigenlijk op burgerlijk gebied, nl. op medisch gebied. In Zweden en Finland heb je altijd een rang, die te vergelijken is met een militaire rang.

22251. De **Voorzitter**: Dus hij heeft langzamerhand dat werk op grote leest geschoeid!

A. Ja. Toen ze wisten, dat het in orde was, is Minister *Giinther*, de Minister van Buitenlandse Zaken, die op dit punt erg humanitair en aardig was, met de Koning gaan praten en toen heeft de Koning een hele lijst van namen van mensen gegeven, die hij wilde, dat gered werden, hele series graven, gravinnen en familie. Toen heb ik gezegd: „Mag ik daaraan ook wat toevoegen?” Toen zei *Kersten*: „Ja, ik zal het eerst gaan vragen, want tot nog toe mag ik alleen Fransen redden op verzoek van de Koning.”

22252. De **Voorzitter**: Dus in Zweden binnenbrengen?

A. Ja. ik heb gezegd: „Het zou mooi zijn, als wij ook Hollanders zouden kunnen binnenbrengen; die zitten hier dan veilig.” Toen zei Minister *Giinther* tegen dr. *Kersten*: „hoe komt u daaraan?” Hij zei: „dat is de mening van de heer *van Nagell* en mijnheer *van Nagell* zegt: „dat kunnen vele honderden worden.” Toen zei hij: „dat speelt geen rol, wij zullen zien, hoe wij ze binnenbrengen.” Toen heeft hij die duizend vrouwen gered.

22253. De **Voorzitter**: Dat wil zeggen: hij heeft waarschijnlijk de mogelijkheid gezien om die vrouwen uit Ravensbruck weg te krijgen naar Zweden, maar gelukt is het hem eigenlijk pas, toen Ravensbruck vrijwel bevrijd was in April 1945.

A. Ja, het is iets vroeger geweest, geloof ik.

22254. De **Voorzitter**: Niet hij, maar graaf *Bernadotte*, of de Zweden, onder leiding van graaf *Bernadotte*, hebben naar hier bekend is, in Maart 1945 een aantal Deense en Noorse vrouwen weggehaald uit Ravensbruck, maar nog geen Nederlandse. Die zijn pas een maand later, toen het bijna afgelopen was, bij elkaar gezocht en weggebracht. Toen ze aankwamen in Denemarken, waren de geallieerden Ravensbruck al gepasseerd en was dit vrij.

A. Ja, maar *Kersten* heeft ze er uitgehaald toen Ravensbruck nog bezet was en heeft ze gebracht naar Lübeck en toen zijn Zweedse Rode-Kruiswagens gekomen om ze af te halen.

22255. De **Voorzitter**: Die wagens waren al in Ravensbruck, maar dat was vlak vóór de eigenlijke bevrijding.

A. Een maand te voren.

22255. De **Voorzitter**: Dat weet ik niet zo precies, maar in ieder geval kort te voren: enkele weken vóór de bevrijding. Maar was er langer aan gewerkt? Was dat lange tijd na dat gesprek, waarover u het had, tussen de heer *Kersten* en u?

A. Ja, het was zeker een maand of twee te voren, dat wij dat hadden besproken.

22257. De **Voorzitter**: Méér niet? *U* denkt, dat in die twee maanden de heer *Kersten* bij *Himmler* is geweest?

A. Het was misschien in Januari; toen ging hij ook op verzoek van de Koning, om een paar vrienden van de Koning te redden. Toen zei *Himmler*: „denk er om, je wordt vermoord, dus wees voorzichtig.”

22258. De **Voorzitter**: Hij heeft zich, geloof ik, aan die raad niet erg gehouden.

A. Neen. Hij wilde à tout prix, zoals hij het zeide, duizend vrouwen redden. Als hij gekund had, had hij er ook 1500 kunnen redden.

22259. De **Voorzitter**: Waren dat duizend Nederlandse vrouwen? Het is natuurlijk bijzonder nuttig geweest, alleen was het helaas laat.

A. Ik heb pas goed contact met hem gehad toen *Knulst* geloofde, dat ik er op kon rekenen, dat het niet een spionagekwestie was, waar ik in kon vliegen. Ik heb toen alle dossiers van hem gelezen. Dr. *Kersten* had een speciale telefoon van zijn huis naar Berlijn. Daar sloot men hem aan met zijn bezitting in Mecklenburg, waar een juffrouw zat. Deze heeft bijna alles verbrand, omdat zij bang was, dat de Russen zouden komen.

22260. De **Voorzitter**: Was die juffrouw in dienst van *Kersten*?

A. Ja, zij was zijn huishoudster en secretaresse. Zij deed alles voor hem; toen de Russen naar het Westen oprongen, heeft zij uit angst veel verbrand.

22261. De heer **Stokvis**: Dacht zij dan, dat de Russen het niet goed zouden vinden, dat die mensen uit de kampen werden gehaald?

A. Zij was in ieder geval doodsbenuwd voor de Russen.

22262. De **Voorzitter**: Misschien heeft zij niet geweten, wat er in die stukken stond.

A. Dat is natuurlijk wel mogelijk.

22263. De **Voorzitter**: Wist de heer *van Rechteren* ook van die besprekingen af?

A. Ik heb *van Rechteren* gevraagd, of hij zich ook met dr. *Kersten* wilde bemoeien. Als het lukte, moest deze man toch een decoratie krijgen en bedankt worden voor hetgeen hij gedaan had. Maar *van Rechteren* zeide: „Daar heb ik niets mee te maken. Hij is een Fin, dus een vijand.”

22264. De **Voorzitter**: Zou, wanneer de heer *van Rechteren* wat toeschietelijker was geweest ten opzichte van dat werk van dr. *Kersten*, er nog meer gedaan kunnen zijn ten behoeve van de Nederlanders?

A. Toen die dames uit Ravensbruck er waren en tijdelijk in het kamp zaten, is *van Rechteren* heel aardig voor ze geweest; hij heeft haast goed geholpen. Toen in Zweden verteld werd, dat *Bernadotte* het gedaan had, zei hij: „Dat is prachtig, dan kunnen wij hem bedanken.” Al die vrouwen moesten allerlei dingen voor *Bernadotte* borduren. Dr. *Kersten* heeft toen lang niets gezegd, omdat hij bang was tegen de grote *Bernadotte* op te treden. Later hoorde ik van *Giinther* hoe het in elkaar zat. Toen bleek, dat *Bernadotte* feitelijk niets anders gedaan had dan telefonisch wagens bestellen voor Lübeck. Hij had *Himmler* gezien, maar niet met hem gesproken over het redden van die mensen. *Himmler* wilde *Bernadotte* gebruiken als politiek bemiddelaar om een telegram te sturen naar Engeland, ten einde vrede te krijgen.

22265. De heer **Stokvis**: *Himmler* wilde *Hitler* écarteren en daarvoor wilde hij *Bernadotte* gebruiken, niet waar?

A. Ja. Maar *Bernadotte* weigerde. „Ik ga terug naar Zweden”, zei hij, „ik wil met de politiek niets te maken hebben”. Toen vroeg *Himmler* aan *Kersten*, of hij het wilde doen, maar deze wilde het ook niet. „Ik bemoei mij alleen met uw maagzweren, als u maar goed vindt, dat die mensen gered worden”. *Bernadotte* had een Amerikaanse vrouw en die wilde, dat hij naar boven kwam; hij moest officiële bedankjes en mooie kruisen hebben, vond zij. Ik had gehoopt, dat ik gedaan zou krijgen, dat de heer *van Rechteren* de zaak zou onderzoeken en dat dan zou blijken, dat *Kersten* de eigenlijke redder van deze dames was.

22266. De **Voorzitter**: Nu was mijn vraag eigenlijk of, wanneer *van Rechteren* eerder met *Kersten* had willen praten, dit ten behoeve van de Nederlanders iets had kunnen uitrichten.

A. Die dames zijn in Zweden gekomen, toen de oorlog bijna afgelopen was.

22267. De **Voorzitter**: Zou het mogelijk geweest zijn, wanneer de heer *van Rechteren* eerder bereid was geweest zich in verbinding te stellen met dr. *Kersten*, mannen uit Sachsenhausen, van wie er nu zoveel omgekomen zijn, te redden?

A. Dat weet ik niet, want toen was ik nog maar zo'n beetje van liet idee, dat dr. *Kersten* eerlijk was. Het heeft geduurd tot Januari 1945 vóórdat ik van alle kanten had gehoord, dat dr. *Kersten* geheel en al betrouwbaar was en men op hem kon rekenen.

22268. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens gehoord, dat via Zweden goederen voor rekening van de Noorse, Poolse en Joego-Slavische Regeringen naar Duitsland werden gedirigeerd en in de vorm van pakketten werden gezonden aan de mensen in de concentratiekampen uit die landen?

A. Daarvan wist ik heel weinig. Dat werd geheim gehouden.

22269. De Voorzitter: Hebt u er wel eens van gehoord?

A. Ik heb er eens over horen praten, dat de Noren en Denen dat deden.

22270. De Voorzitter: Maar speciaal de Polen en Joego-Slaven'?

A. Daar weet ik niets van.

22271. De Voorzitter: Heeit men zich op het gezantschap ook afgevraagd, of men zulke aankopen zou kunnen doen in Argentinië om deze dan naar Zweden te vervoeren met een Zweedse boot en dan in de vorm van pakketten te zenden aan de gevangenen in de coïncentratiekampen?

A. Dat weet ik niet.

22272. De Voorzitter: Of men het zich afgevraagd heeft, weet u ook niet?

A. Neen. Ik weet alleen, dat de Duitsers de zaak heel moeilijk maakten, want er mocht van Engeland uit niets direct naar Zweden. Dat moest eerst naar een neutraal land.

22273. De Voorzitter: En als er artikelen, bijv. graan en vlees, van Argentinië kwamen?

A. Argentinië was toch ook in oorlog.

22274. De Voorzitter: Er kwamen geregeld ladingen voedingsmiddelen van Argentinië naar Zweden en daar zat dikwijls een portie bij van 20 of 30 ton, die bestemd was om in de vorm van pakketten te worden verdeeld onder de gevangenen in de concentratiekampen uit de landen, die ik zoëven noemde.

A. Daarvan weet ik geen details. Ik weet niet, of het doorgezonden is en of er van gestolen is in Duitsland.

22275. De Voorzitter: Hebt u nel eens wat bemerkt van het personeel van de Schutzabteilung van het Zweedse gezantschap te Berlijn?

A. De enige, die ik later heb gezien, is *van Pelsler Berensberg*. Zijn vader was vroeger consul-generaal te Aken. Hij is consul en heeft een militaire rang. Hij heeft een jaar of drie gewerkt op de Zweedse legatie te Berlijn en is daar uitgebombardeerd. Toen is hij weer ergens anders naar toe gegaan en is daarna naar Zweden gekomen.

22276. De Voorzitter: Hebt u hem gesproken in Zweden?

A. Ik heb hem daar een maand of zes vóór de bevrijding gesproken.

22277. De Voorzitter: Hebt u daar ook de heer *Millenaar* gesproken?

A. Ja.

22278. De Voorzitter: Hebt u iets gehoord over hetgeen zij deden in Berlijn?

A. Hij was verschrikkelijk doof en vond dat erg beroerd. Het was moeilijk om met hem te spreken, omdat hij niet wilde, dat anderen hoorden, wat hij vertelde.

22279. De Voorzitter: Was hij doof?

A. Ja. Hij zit in Berlijn. Als men alleen met hem was, vertelde hij veel te weinig van de ongeïooflijke dingen, die hij deed.

22280. De Voorzitter: Wat heeft hij gedaan?

A. Hij heeft getracht Hollanders te helpen. Ik weet het niet precies.

22281. De Voorzitter: Als u zegt, dat hij „ongelooflijke dingen” heeft gedaan, hebt u daar toch reden voor.

A. Dat hebben ze mij aan het Nederlandse gezantschap gezegd.

22282. De Voorzitter: Daar welen zij er dus meer van? Wie?

A. Misschien de heer *Teixeira de Mattos*.

22233. De Voorzitter: Was die er toen ook al?

A. Die is gekomen na de oorlog, in December 1945.

22284. De Voorzitter: Hebt u daar gekend een dame, die later is getrouwd met een Deen, die *Gravesen* heet, een Nederlandse vrouw, die werkzaam was op het gezantschap in Zweden?

A. Dat weet ik niet, daar zaten wel veertien secretaresses en privé-secretaresses enz.

22285. De Voorzitter: Het kon zijn, maar u weet dus niet van dat meisje, dat met een Deen getrouwd is? Zij heet nu *Gravesen*.

A. Ik heb de naam wel eens gehoord, maar kan niet zeggen wie liet is. Was het een van die „zwarte” dames? In die twee kleine kampen waren twee „zwarte” dames.

22286. De Voorzitter: Die dame is ambtenares geweest aan het gezantschap in Zweden.

A. Was het een van de geredden?

De Voorzitter: Neen, voorzover ik weet niet.

A. Een paar van die meisjes zijn gebleven in Zweden en rijn daar gaan werken. Er waren daar een paar „zwarte” dames, maar daar hadden wij last van.

22287. De Voorzitter: Wat bedoelt u met „zwart”?

A. Die erg pro-Duits waren. Zij wisten, als ze naar Nederland gingen, dat ze daar gevangen werden genomen, dus ze zaten te rillen en wilden niet terug.

22283. De Voorzitter: Deze dame was zeer beslist niet pro-Duits, maar u kent haar dus niet. Hebt u nooit zien aankomen een zekere mevrouw *Schot-Melchior*, die met een Nederlander getrouwd is geweest?

A. Het was een gescheiden vrouw. Die heb ik wel eens gezien, maar ik heb nooit iets met haar te maken gehad. Ik herinner mij de naam wel, maar weet niets van haar.

22259. De heer Stokvis: Achtt men haar betrouwbaar?

A. Neen. Er werd wel gezegd, dat men niet wist, of zij betrouwbaar was. Daarvandaan herinner ik mij de naam, maar ik heb nooit iets gehoord, dat in haar nadeel was.

22290. De Voorzitter: Ook niet in haar voordeel?

A. Ik weet niet wat zij deed. Toen zij kwam, werd gezegd: „wij moeten eens nagaan wat voor soort iemand dat is.”

22291. De Voorzitter: Was zij er met vakantie'?

A. Ja.

22292. De Voorzitter: Een van de dingen, waarmede wij ons bezighouden, is de aankoop van goederen voor de Nederlandse Regering gedurende de oorlog in allerlei delen van de wereld, maar vooral Amerika, Argentinië en Canada. Dezer dagen heb ik toevallig gelezen, dat er ook in Zweden aankopen van goederen waren gedaan.

A. Halverwege de oorlog kwamen er heren uit Londen, de een kwam locomotieven kopen en de ander ploegen, enz. Dat waren dikwijls mensen van verschillende Departementen, die elkaar nauwelijks kenden.

22293. De Voorzitter: Elkaar ook in de wielen reden?

A. Neen. Soms wist ik niet, dat zij er waren. Zweden is zo groot. De ene ging naar de ene, de andere naar een andere fabriek. Ze bestelden allerlei dingen, betaalden 10 pct. en de rest zou later betaald worden. Toen is consul-generaal *de Jong* aangesteld door de Regering te Londen als officieel inkoper. Hij mocht geen geld er voor krijgen van die fabrieken, geen fooien of wat ook, maar hij

inocht alleen 1000 Kronen in de maand belastingvrij in Zweden ontvangen. Hij zei: „Als ik dat moest doen als zakenman, verdiende ik vijfmaal zoveel, maar ik wil dat niet. Ik wil niet, dat men later tegen mij kan uitspelen, dat ik Nederland te veel geld heb afgenomen. Ik heb liever, dat ik 12 000 Kronen per jaar krijg en dat ze verder niets kunnen zeggen.” Maar toen *de Jong* goedkoper kocht dan die andere heren, hebben ze hem geattaqueerd en zeiden: „Die consul-generaal koopt locootieven, enz. en daar krijgt hij natuurlijk, geld voor.” Dan kregen ze te horen: „Nee, je bent niet zo voordelig als *de Jong*.” Dan konden de Hollanders er niets aan verdienen.

22293. De **Voorzitter**: Waren dat Hollanders, die daar woonden?

A. Neen, zakenmensen uit Londen, van verschillende diensten; zij hadden bezwaar tegen *de Jong*, omdat zij niet voldoende konden verdienen.

22295. De **Voorzitter**: Moesten zij dan wat verdienen?

K. Zeker, zij wilden minstens 20 pct. van de besteding hebben.

22296. De **Voorzitter**: Wat wilden zij daar dan mee doen?

A. In hun eigen zak steken, voor hun moeite!

22297. De **Voorzitter**: Waren dat ambtenaren?

A. Zeker.

22298. De **Voorzitter**: Van welk lichaam dan'?

A. Dat weet ik niet meer precies. *De Jong* heeft er toen een bij zich gehad om te werken en deze heeft hem ingelicht. *De Jong* zei toen: „Ik wil maar niet steeds beschuldigd worden.” Hij heeft het gezantschap gevraagd om een commissie te benoemen om alles wat hij deed na te gaan. Toen hebben ze aan drie zakenmensen, o.a. iemand van de Shell, Nederlanders, die al lang in Zweden woonden, opgedragen een onderzoek in te stellen. Zij hebben verslag uitgebracht, dat alles in orde was en dat hij correct had gehandeld en dat er niets onder de tafel gebeurde.

22299. De **Voorzitter**: Degenen, die hem beschuldigden, waren dus ambtenaren uit Londen, die inkopen kwamen doen? Wilden die mensen dus graag wat in hun eigen zak steken?

A. Ja, zij hadden, geloof ik, recht op een bepaald percentage. Ik geloof niet, dat het verboden was.

22300. De **Voorzitter**: Een soort korting op de prijs dus. Het maakt natuurlijk heel wat verschil of men dat in eigen zak steekt, of dat men zo iets aan de Regering ten goede laat komen.

A. Voorzover ik weet, was het voor hen zelf.

22301. De heer **Stokvis**: Dat deed de prijzen dus omhoog gaan?

A. Zeker. Toen *de Jong* goedkoper locomotieven ging kopen, zeiden de anderen: „Hij krijgt natuurlijk wat onder tafel, maar aan dal systeem doen wij niet.”

22302. De **Voorzitter**: Woonde *de Jong* in Zweden?

A. Al 20 jaar.

22303. De **Voorzitter**: Hoelang was hij al consul-generaal?

A. Sinds een jaar vóór de oorlog. Hij was eerst consul in Malmö.

22304. De **Voorzitter**: Waar woont hij nu?

A. In Stockholm. Hij is agent van *Lips*. Hij is een scherp zakenman. Het merkwaardige is, dat toen de gezant gevraagd is: „Weet u iets van wat deze man gedaan heeft”, *Teixeira de Mattos* heeft gezegd, terwijl toch die commissie alles in orde heeft bevonden: „Nee”. Toen heeft Buitenlandse Zaken een commissie benoemd met de oud-gezant van *Rappard*. Die commissie moest gaan kijken, of het allemaal klopte. Dat heeft duizenden guldens gekost. Toen van *Rappard* aangekomen was, vroeg *de Jong* aan hem: „U bent om 4 uur

aangekomen; kan ik morgen bij u komen met al mijn documenten”? „Nee”, zei van *Rappard*, „ik moet eerst een dag rusten”. *De Jong* werd toen natuurlijk razend.

Toen hebben zij ten slotte die zaak nagekeken en gezegd: „Het is toch in orde, wat die drie heren hebben gezegd.”

22305. De heer **Stokvis**: Dus het was een contrôle op het rapport van die drie heren?

A. Ja.

22306. De **Voorzitter**: Met hoevelen waren zij?

A. Met zijn drieën. Van *Rappard* was de chef van die commissie. Toen heeft *Teixeira de Mattos* geweigerd de heer *de Jong* voor te dragen voor officier in de orde van Oranje-Nassau, wat hij als consul-generaal worden moest, vóórdat zij die zogenaamde rare streken van hem hadden onderzocht.

22307. De **Voorzitter**: Is hij het geworden?

A. Neen, ik geloof van niet.

22308. De **Voorzitter**: Heeft de heer *de Jong* iets te maken gehad met het vluchtelingenbeleid?

A. Ja. Van die vluchtelingen heeft hij er honderden gehad. Er moest worden opgeschreven, wat zij gedaan hadden.

22309. De **Voorzitter**: Hij werkte mee aan het onderzoek naar de betrouwbaarheid?

A. Dat deed hij.

22310. De **Voorzitter**: Dat was nog in uw tijd?

A. Ja, tegen het einde van mijn tijd deed hij het ook al. Die Engelsman gaf ons er allerlei raad over.

22311. De **Voorzitter**: Waren de dingen, die de vertegenwoordigers uit Londen moesten kopen, allemaal producten van de metaal-industrie: locomotieven, ploegen, enz.?

A. Het ging om locomotieven, houten huisjes, hout voor het opbouwen van de huisjes en zulk soort dingen.

22312. De **Voorzitter**: En ploegen, zei u.

A. En staal en diverse metalen.

22313. De **Voorzitter**: Weet u zich van een van die mensen nog de naam te herinneren?

A. Neen.

22314. De **Voorzitter**: Dan zullen wij het vragen aan de heer *de Jong*.

A. Ik meen, dat er een van hen verbonden is geweest aan het Departement van Waterstaat en die is gestorven.

22315. De **Voorzitter**: Daarmee schiet ik niet veel op. Wanneer ongeveer kwamen die mensen uit Londen?

A. Dat is geweest — geloof ik — toen de aanval in Noord-Afrika plaats vond.

22316. De **Voorzitter**: Dus begin 1943?

A. In 1943 of 1944. Gedurende het gehele jaar 1944 waren er van die heren.

22317. De **Voorzitter**: Er is nog een punt. Ik geloof, dat u wel eens hebt bepleit het aanknopen van diplomatieke betrekkingen met Rusland.

A. Dat heb ik al eens gevraagd aan de heer van *Kleffens*, toen hij nog geen Minister was, maar chef van de afdeling Buitenlandse Zaken. Toen ik gezant was geweest in Roemenië en daarna in Mexico.....

22318. De **Voorzitter**: Bent u gezant in Roemenië geweest na de heer *Muller*?

A. Ja. Die is toen naar Praag gegaan. Daar ben ik 5 jaar geweest. Toen ben ik teruggekomen in den Haag en zou ik komen in een commissie, die in de Donaulanden iets ging doen. Dat ging niet door, omdat het pond zakte. Toen kreeg ik de boodschap, dat Mexico weigerde een gezant te betalen en ben ik weer hier gekomen. Ik ben pas in 1934 naar Zweden gegaan. Toen ik uit Mexico kwam, heb ik aan de heer *van Kleffens* gevraagd of hij mij naar Rusland wilde sturen, omdat ik Russisch kende en veel van Rusland had gehoord. In Roemenië wilde een van de leiders ook relaties met Rusland aanknopen. Hij zei echter: Dat kost ons Bessarabië, maar dat willen zij toch van ons afnemen; dan hebben wij echter goede betrekkingen. Hij had goede verhalen over Rusland en zei, dat Rusland minder communistisch begon te worden dan andere landen dachten; het werd er normaal.

22319. De **Voorzitter**: Dat was in 1935/1936?

A. Dat kan wel. Na 1934 heb ik er wel eens om gevraagd aan de heer *van Kleffens*.

22320. De **Voorzitter**: U hebt geen rol vervuld bij het eigenlijke herstel van de betrekkingen, dat in Engeland is tot stand gekomen?

A. Neen, want toen ik hoorde van Rusland, heb ik gejuicht, dat wij samen militaire kameraden waren geworden en dat de diplomatieke relaties tot elkaar zouden komen. Daar waren ze in Londen niet zo voor. Toen hebben de Russen gezegd: „Nu moet er een ambassadeur benoemd worden, anders beschouwen wij jullie als vijanden." Toen hebben ze de heer *van Harinxmn* willen benoemen, die was in Parijs geweest, maar hij zei: „Dank je wel." Toen hebben ze *van Breugel Douglas* er naar toe gestuurd. Toen stapten de Russen op en zeiden: „Zijn dat de diplomatieke Hollanders, om er een man te sturen met een Wit-Russische moeder?" En hij zei: „Moet ik naar dat land, waar ze mijn familie hebben doodgeslagen?" Hij was boven-

dien getrouwd met een Roemeense vrouw, terwijl Roemenië in oorlog was met Rusland.

22321. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. In 1942 en 1943. Toen is *van Breugel* gegaan naar Egypte en heeft daar een jaar gezeten onder het motto, dat hij geen koffers kon krijgen voor zijn bagage. Toen hebben de Russen een ultimatum gesteld en gezegd: „Als hij niet binnen veertien dagen in Samara komt, gaan wij de diplomatieke betrekkingen weer verbreken."

22322. De **Voorzitter**: En u zei zoëven, dat ze hem niet wilden hebben?

A. Maar *van Kleffens* zei: „Wij sturen niemand anders." Hij vond het horrible. Toen hij uit Samara wegging en weer naar Moskou kon, hebben ze hem een prachtige villa cadeau gegeven van een tante van hem, die ze hadden doodgemaakt en van wie ze die villa toen hadden gestolen.

22323. De heer **Stokvis**: Hebt u dat uit officiële bron?

A. Het is de ambassade, waar de heer *Visser* nu zit.

De **Voorzitter**: Het is een mooi verhaal, maar laten wij ernst en luim van elkaar scheiden. Ik meen, dat wij thans wel voldoende zijn ingelicht en dank u voor hetgeen u ons hebt medegedeeld.

Ik sluit het verhoor.

J. E. H. VAN NAGELL.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS.
STOKVIS.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 29 JULI 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: k, l en m.

Verhoor van

CORNELIS MARTIN BEETS,

oud 32 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
ingenieur, gedurende de jaren 1944 en 1945 in Londen werkzaam
bij de N.O.R.R.

Hij legt de eed af als getuige.

22856. De **Voorzitter**: Wij wilden u spreken over uw werkzaamheden bij de N.O.R.R. indertijd in Londen, maar daaraan is voorafgegaan een verblijf van u gedurende enige tijd in Spanje en een verblijf in Zwitserland: dat interesseert ons ook.

Wanneer ik het goed begrijp, dan studeerde u in Zurich, toen Nederland in de oorlog geraakte.

A. Inderdaad.

22857. De **Voorzitter**: Hoe lang bent u daar gebleven?

A. Ik heb begin 1940 — ik kan niet de juiste datum noemen; het zal geweest zijn Februari of Maart 1910 — verlof gekregen om af te studeren, nadat ik in 1939 gemobiliseerd was. Ik ben dus begin 1940 met studieverlof teruggegaan naar Zurich, op voorwaarde, dat ik, zodra de Minister mij daartoe zou oproepen, mij weer ter beschikking zou stellen van het leger. Ik heb mij dus op 10 of 11 Mei 1940 begeven naar Nederland; toen ik in Parijs was aangekomen, werd mij op de ambassade medegedeeld, dat het niet nodig was, dat ik mij weer naar Holland begaf, omdat het vrijwel niet meer mogelijk was, mijn eenheid bij het leger te bereiken. Ik heb daar dus met behulp van de ambassade aangevraagd weer terug te mogen gaan naar Zwitserland; ik kwam dus eind Juni 1940 weer in Zurich terug en toen heb ik daar mijn studie voortgezet. Dit heeft, wanneer ik mij goed herinner, geduurd tot October of November 1941.

22858. De **Voorzitter**: In het gesprek, dat u met de heer *Gerretsen* gehad heeft, zou u gezegd hebben, dat u in 1943 klaar was met uw studie.

A. Dat is misschien een misverstand; ik heb het misschien niet zuiver geformuleerd. In werkelijkheid ben ik najaar 1941 afgestu-deerd; ik heb mij toen in verbinding gesteld met de militaire attaché in Bern, ten einde eventueel overkomst naar Engeland mogelijk te maken, aangezien ik uiteraard niet van plan was, onder de omstandigheden van toen, te trachten naar Holland terug te gaan. De militaire attaché heeft mij toen alle steun en hulp toegezegd, maar aangezien ik in Zwitserland legaal vertoefde, in tegenstelling tot vele Nederlanders, die er illegaal waren gekomen en die in kampen leefden, heeft hij mij de eerste kerr, dat hij mij zag, reeds gezegd: „Denkt u er om, dat wij u enige tijd zullen moeten laten wachten, aangezien wij maar een betrekkelijk klein percentage van de mensen naar Engeland kunnen laten gaan, voornamelijk dan de mensen, die voor de Regering van belang zijn.” In dit opzicht hadden de mensen, die illegaal in Zwitserland vertoefden, de voorrang boven hen, die legaal in Zwitserland waren. Voorrang hadden dus zij, die uit hoofde van hun beroep en bovendien illegaal in Zwitserland verbleven. Vandaar, dat ik, ondanks mijn voortdurend contact met generaal *van Tricht* en andere Nederlandse autoriteiten, die hiervoor in aanmerking kwamen, pas in het najaar van 1943 uit Zwitserland ben vertrokken. Ik heb dus 2 jaar op mijn vertrek moeten wachten.

22859. De **Voorzitter**: Achttē u het gemotiveerd, dat men u zo lang heeft laten wachten?

A. Alles behalve.

22860. De **Voorzitter**: Wat vond u dan de juiste manier van behandeling?

A. Op een gegeven ogenblik was het argument van generaal *van Tricht*, dat de mensen, die illegaal in Zwitserland waren, voorrang hadden boven de mensen, die legaal in Zwitserland konden verblijven en geen moeilijkheden hadden met de Zwitserse autoriteiten. Het was voor mij uiteraard zeer lastig te beoordelen, wie boven mij gesteld moesten worden in dat opzicht en prioriteit moesten verkrijgen. Dus ondanks mijn voortdurende bezoeken aan generaal *van Tricht* en andere autoriteiten werd ik min of meer aan het lijntje gehouden, min of meer zoet gehouden met het verhaal, dat er mensen waren, die belangrijker waren dan ik en dus eerder moesten vertrekken. Op een gegeven ogenblik, in de zomer van 1943, werd het mij te bar. Ik had voor mijn eigen rekening uitgevonden — ik woonde in Genève en kende veel mensen — de illegale weg naar Engeland. Toen heb ik gezegd: „Dat schijnt de weg te zijn en dat zijn de niensen, met wie ik in contact moet komen, hebt u er bezwaar tegen, dat ik van mijn kant de zaak min of meer er door druk?”

22861. De **Voorzitter**: En wat zeiden ze toen?

A. Het antwoord was: „Daartoe willen wij wel gelegenheid geven.”

22862. De **Voorzitter**: Zij konden u toch rustig de illegale weg laten bewandelen? Waarom moest het zo geweldig legaal gebeuren?

A. Die illegale weg was georganiseerd met medeweten van de Nederlandse autoriteiten in Zwitserland.

22863. De **Voorzitter**: Dus door het gezantschap?

A. Ja.

22864. De **Voorzitter**: Dus de Nederlandse autoriteiten hadden inedegewerkt aan het organiseren van die illegale weg door Frankrijk?

A. Of zij daaraan meegewerkt hadden, weet ik niet. Ik weet niet hoe in dat opzicht de competenties lagen. Maar er waren in Genève aanwezig mensen van de Regering, die er volkomen mee op de hoogte waren en die, voor zover ik weet, het ook organiseerden in opdracht van het gezantschap.

22865. De **Voorzitter**: Kunt u namen noemen?

A. Bijv. *oom Joop*. Zo heette hij illegaal.

De **Voorzitter**: Daarmee komen wij niet veel verder.

A. *Van Niftrik*.

22866. De **Voorzitter**: Kwam *Rodrigues Lopes* er ook bij te pas?

A. Dat is een heel ander verhaal.

22867. De **Voorzitter**: Hij heeft meegewerkt aan het vrijmaken van de weg, die naar Londen leidde.

A. Dat is mogelijk. Hij zat op een gegeven ogenblik in Spanje en Portugal.

22868. De **Voorzitter**: Maar hij heeft ook meegewerkt om de weg open te houden in het zuiden van Frankrijk. U zegt: „Dat is een heel ander verhaal.” Wat bedoelt u daarmee?

A. Dat ik hem ben tegengekomen in de „Patriotic School” in Engeland.

22869. De **Voorzitter**: Dat is dus heel veel later. Daarover kunnen wij beter straks spreken.

A. Daar heb ik hem persoonlijk ontmoet.

22870. De **Voorzitter**: U kent hem dus niet uit hoofde van zijn bemoeiingen met de weg, die door Frankrijk en Spanje voerde?

A. Neen, in dat verband ken ik hem niet.

22871. De **Voorzitter**: Ik heb u gevraagd: „Vond u het gemotiveerd, dat u zo lang vastgehouden werd”? U antwoordde: „Allerminst.” Vervolgens heb ik gevraagd: „Wat had u dan de juiste manier van behandeling gevonden”? Op die vraag hebt u nog niet geantwoord.

A. Ik kan het alleen beoordelen voor zover mij zelf betreft. Ik heb mensen zien weggaan, die illegaal in Zwitserland waren. Ik heb hen in Genève als het ware min of meer op de trein gebracht en heb dus geconstateerd: „Die man krijgt prioriteit en die ook.” Daaruit heb ik min of meer kunnen concluderen, welke de politiek was, die de hogere autoriteiten ten deze volgden. Ik kon mij op dat ogenblik niet realiseren, wat de belangrijkheid was van sommige mensen, die ik zag vertrekken. Ik moest mij dus telkens afvragen: „Waarom krijgen deze mensen voorrang boven mij?”

22872. De **Voorzitter**: Was het misschien, omdat u niet wist, wat die mensen eigenlijk uitvoerden?

A. Ja, het is onder voorbehoud van de beslissing, die de hogere instanties hebben moeten nemen.

22873. De **Voorzitter**: Het kòn goed zijn geweest.

A. Ja, maar ik vrees, dat het niet goed was. Men kende mijn geval wel, maar men interesseerde zich daarvoor niet zo erg. Het was wel buitengewoon onplezierig, dat ik twee jaar heb zitten wachten en ieder ogenblik naar *van der Elst* in Genève moest lopen, die mij moest steunen.

22874. De **Voorzitter**: Had die illegale weg ook kunnen worden gebruikt in 1941?

A. Zeker.

22875. De **Voorzitter**: Waaruit bestond dat middel? Wat was hier het verschil tussen de legale en de illegale weg?

A. Op een gegeven ogenblik was het mogelijk, legaal te gaan.

22876. De **Voorzitter**: Wat betekent dit?

A. Dat men de faciliteiten kreeg van de Zwitserse Regering om het land uit te gaan en de contactpunten kreeg in Frankrijk, d.w.z. de mensen, waar je in Toulouse of Annecy naar toe moest.

22877. De **Voorzitter**: Dit was dus illegaal; wat was dan de legale weg?

A. Dit was, dat vóór de bezetting van Zuid-Frankrijk met behulp van de Nederlandse autoriteiten een visum werd aangevraagd.

22878. De **Voorzitter**: In Vichy?

A. Ja.

22879. De **Voorzitter**: Een reis-visum?

A. Een transit-visum.

22880. De **Voorzitter**: Kwam men daarmee in Spanje? Ik meen, dat het gebied van Vichy niet zo ver westelijk reikte.

A. Men kon via Vichy-Frankrijk naar Spanje komen.

22881. De **Voorzitter**: Reikte dat ver genoeg westelijk?

A. Ja.

22882. De **Voorzitter**: Was het moeilijk, dat doorreisvisum te krijgen?

A. Ja. Gedeeltelijk ging het met een valse pas. Ik heb een tijd lang een valse pas gehad, waarin mijn leeftijd stond als niet in aanmerking komende voor militaire dienstplicht. Men moest ook zien, een paspoort als statenloze te krijgen. Bovendien moest men een passagebiljet hebben van Spanje naar Curaçao of Brazilië, dus voor het uiteindelijke reisdoel, dat neutraal gebied moest zijn.

22883. De **Voorzitter**: Wie stelde die eis?

A. De Spanjaarden, omdat zij alleen een visum gaven, als je een visum had voor de volgende reisbestemming.

22884. De **Voorzitter**: Behoorde het bezit van die valse papieren, waarover u spreekt, bij het legale systeem?

A. Ja.

22885. De **Voorzitter**: Het was dan toch wel enigszins gemengd legaal?

A. Inderdaad.

22886. De **Voorzitter**: Werkte men in Bern in voldoende mate mee om dit systeem toegepast te krijgen?

A. Ja. Ten slotte moest je het natuurlijk helemaal zelf doen; men moest zelf naar de diverse consulaten gaan, maar als ik mij goed herinner, bestond er een afspraak tussen de Nederlandse ambassade en een reisbureau van de Rotterdamse Lloyd, dat de contacten had, waardoor die regeling mogelijk was.

22887. De **Voorzitter**: Werkte het gezantschap daaraan mee?

A. Ja.

22888. De **Voorzitter**: Deed men het actief genoeg? Werd men daar ook werkelijk zakelijk te woord gestaan?

A. Zeker.

22889. De **Voorzitter**: Waren er genoeg mensen aan het gezantschap om dat te doen?

A. Ik ben altijd voldoende te woord gestaan en heb altijd de juiste mensen te pakken kunnen krijgen.

22890. De **Voorzitter**: Dus u weet, dat, voor zover de z.g. legale weg betreft, zij daaraan hun medewerking wel gaven?

A. Inderdaad, ja.

22891. De **Voorzitter**: Maar wat die illegale weg betreft; verzetten zij zich daartegen?

A. Neen, ik had niet de indruk, dat zij zich daartegen verzetten, maar de capaciteit van die illegale weg was betrekkelijk gering.

22892. De **Voorzitter**: Hoe kon die capaciteit gering zijn?

A. Dat was een eigenschap van die illegale weg. Ik kan niet beoordelen, waarom de heren in Bern niet meer mensen wegstuurden.

22893. De **Voorzitter**: Het ging er toch om de mensen weg te sturen?

A. Men ging eigener beweging, maar zij zorgden voor de faciliteiten. Men moest zelf voor de contactpunten zorgen, maar men kreeg de nodige valse papieren.

22894. De **Voorzitter**: Van wie kreeg men die?

A. Van de heer *van Niftrik* en van de Zwitserse militaire politie.

22895. De **Voorzitter**: Werkte die ook mee om de mensen illegaal weg te krijgen?

A. Ja.

22896. De **Voorzitter**: Welke functie had de heer van *Niftrik*?

A. Officieel gene. Hij studeerde aan de universiteit te Genève.

22897. De **Voorzitter**: Stond hij in contact met het gezantschap?

A. Neen, hij deed dat onder dezelfde voorwaarden als waaronder ik daar vertoefde; hij kreeg een toelage van het consulaat, evenals ik.

22898. De **Voorzitter**: Kregen andere Nederlanders dat ook?

A. Ja.

22899. De **Voorzitter**: Hadden zij daaraan wat? Konden zij daarvan leven?

A. Ja, zij moesten daarvan leven, maar het was erg weinig.

22900. De **Voorzitter**: Werden zij in kampen ondergebracht?

A. Degenen, die illegaal in Zwitserland waren, werden in kampen ondergebracht, maar ik weet niet volgens welke regelen die mensen uit de kampen de maatschappij konden ingaan.

22901. De **Voorzitter**: Wanneer en onder welke omstandigheden konden die mensen de kampen uitgaan en uit het land gezet worden?

A. Ik kan u niet zeggen onder welke omstandigheden zij er uit gelaten werden en er in gezet werden.

22902. De **Voorzitter**: Hebt u gevallen meegemaakt van mensen, die uit het land gezet werden?

A. Ik heb een geval meegemaakt van iemand, die zich slecht gedroeg, en die er ten slotte door de Zwitserse autoriteiten uitgezeld is.

22903. De **Voorzitter**: Wat had hij gedaan? Had hij een politiek vergrijp begaan of had hij gestolen?

A. Hij had gestolen; het was geen politiek vergrijp.

22904. De **Voorzitter**: Zijn er ook mensen op grond van politieke overwegingen uitgezet?

A. Daarover durf ik niets te zeggen; dat weet ik niet.

22905. De **Voorzitter**: Dus die illegale weg was een weg, die in zekere zin aanbevolen werd door het gezantschap; men kreeg dan de contactpunten op van de heer van *Niftrik*, die samenwerkte met het gezantschap; die kon die wetenschap alleen hebben van het gezantschap.

A. Ja. Hij was in Nederland illegaal werkzaam geweest en had daar zijn illegale contactpunten. Ik verkeerde legaal in Zwitserland en had geen contacten.

22906. De **Voorzitter**: Contacten met mensen in Frankrijk tot Toulouse en in Spanje krijgt men niet door illegaal werk in Nederland.

A. Dat zou ik niet kunnen zeggen. In elk geval was het voor mij in Genève lastig mijn eigen reis naar Spanje te organiseren.

22907. De **Voorzitter**: Natuurlijk. U had contactpunten nodig en ook een vervulling van de Spaanse wensen in zake verdere visa.

A. Wij kregen een speciale Nederlandse pas, omdat de Spanjaarden onplezierig waren met mensen van dienstplichtige leeftijd. In elk geval kreeg ik een Nederlandse pas.

Ik reisde door Frankrijk naar Spanje en toen ik daar arriveerde, werd ik door de Spaanse autoriteiten in de gevangenis gezet.

22908. De **Voorzitter**: Hebt u zich in Frankrijk van het ene contactpunt naar het andere begeven'?

A. Wij zijn met een slaapwagen 2de klasse naar Toulouse gegaan. Daarvoor hadden wij deviezen gekregen van de heer van *Niftrik*. Ik mag als een interessant punt wel even releveren, dat er van die illegale weg niets klopte. He? allereerste contactpunt, dat wij in Frankrijk bereikten, stond al drie weken onder bewaking van de S.S. Het lag tussen Genève en Annrcy. Het was een klein gehucht. Toen wij bij de boer kwamen, bij wie wij moesten zijn, zei hij: „Wie heeft jullie hierheen gestuurd?” Wij zeiden: „De Nederlandse autoriteiten in Zwitserland, die dit hebben aangegeven als de illegale weg.”

22909. De **Voorzitter**: Dat was dus geen erg goede organisatie?

A. Zeker niet.

22910. De **Voorzitter**: Omdat hij het te voren al bericht had?

A. Ja, hij had al drie weken geleden naar Zwitserland doorgegeven, dat zijn boerderij niet meer veilig was en er verder dus geen mensen meer moesten komen.

22911. De **Voorzitter**: Toen bent u daar toch maar gebleven?

A. Wij vroegen ons af: „Wat zullen wij doen?” Die boer was een plezierig mens en hij zei: „Als jullie het zelf willen risqueren, ik riskeer het graag voor jullie, Hollanders, ga dan maar in het hooi liggen.” Wij hebben eerst uitstekend bij hem gegeten en toen zijn wij gebleven. De volgende morgen zijn wij door zijn zootje van 6 jaar naar de volgende bushalte gebracht en zijn wij doorgespannen naar Annecy.

22912. De **Voorzitter**: Hebt u 'snachts nog iets ondervonden van de Gestapo?

A. Die is toen komen controleren. De boer had ons op tijd gewaarschuwd, dat de Gestapo kwam. Wij hebben ons kunnen verbergen ~ en zijn, dank zij de bemoeiingen van deze boer, die het blijkbaar al eerder bij de hand had gehaa, niet gevonden.

22913. De **Voorzitter**: Met hoeveel mensen was u?

A. Ik had opdracht gekregen naar Spanje te gaan, o.a. om een bericht over te brengen, waarvan ik de inhoud niet weet. Het was een gemicrophotografeerd bericht, verborgen in een potlood; bovendien had ik de opdracht gekregen, mee te nemen, respectievelijk samen te gaan met een Belg, die om de een of andere reden, die ik niet weet, voor de Nederlandse Regering blijkbaar belangrijk was en die men ook naar Spanje wilde hebben. De opzet was, dat ik min of meer de leiding van het geval zou hebben en dat, zodra het aankwam op direct contact met de Fransen, hij dat grotendeels zou opknappen, omdat hij als Belg uiteraard beter Frans kende dan ik. Hij was een plezierig mens, maar leed helaas aan zenuwziekte. Bovendien was ons, voordat wij weggingen, in een betrekkelijk lang gesprek, dat wij met de heer van *Niftrik* hadden, gevraagd de mogelijkheid te onderzoeken om een illegale weg door Frankrijk te volgen, die ook gedurende de winter passeerbaar zou zijn. De standaardweg, die men tot nog toe gevolgd had, kon alleen in de zomer gebruikt worden, omdat hij over de hoge Pyreneeën ging en in de winter, in verband met de sneeuw, niet passeerbaar was.

Wij hadden dus het verzoek gekregen, uit te vinden of er ook een weg over de Pyreneeën was, die gedurende de winter begaanbaar was. Daarvoor zouden wij moeten vinden iemand in een heel klein plaatsje aan de Middellandse Zeekust, Agde. Daar woonde een zekere *Pierre*, die ons zou kunnen meedelen, waar die weg langs ging. Wij gingen dus naar het contactpunt in Agde, een fotograaf, met het verzoek, ons in contact te brengen met die mijnheer *Pierre*. Die mijnheer *Pierre* was echter helaas sedert acht maanden verdwenen en niet meer 'verschenen. De informatie, die men in Bern had, klopte dus ook al niet, waardoor ons vertrouwen in die weg niet vergroot werd.

22914. De **Voorzitter**: De reis van Annecy naar Agde ging blijkbaar goed?

A. Inderdaad, die ging zonder enig kleerscheuren. Gelukkig was het donker en daardoor heeft de Duitse politie, die ons in de trein kwam inspecteren, onze cartes d'identité niet kunnen controleren. Anders had men het zeker uitgevonden, want het was een heel slechte namaak.

22915. De heer **Stokvis**: Wie had u die papieren gegeven?

A. Die kreeg ik van van Niftrik, althans in het bijzijn van van Niftrik, van de korporaal du Jardin, van de Zwitserse militaire grenspolitie aan het station in Genève. Wie de papieren vervaardigd had, weet ik niet.

22916. De heer **Stokvis**: Wanneer hebt u bemerkt, dat ze gebrekking waren?

H. Toen wij in Frankrijk bij onze eerste boer kwamen, zei die: „Laat uw papieren eens zien”. Hij kwam direct met zeer veel op- en aanmerkingen.

Als sterkste feit kan ik u het volgende mededelen. Wij kregen o.a. een carte de travail. Iedere arbeider moest een kaart hebben, waarop stond, waar hij werkzaam was. Dit was een grote kaart, waarop de diverse details over mijn persoon stonden, bijv. waar ik was geboren, bij wie ik werkzaam was, met een handtekening van mijn werkgever en gecontrasigneerd door de gemeente, waar ik werkzaam was. Nu ontbrak echter op het gehele pamflet ieder stempel, wat iedereen direct opvalt, want een document, door een gemeentelijke instantie ondertekend, moest van een stempel voorzien zijn. Men had ons dit document op het allerlaatste ogenblik in handen gegeven, een half uur vóórdat wij over de grens gingen. *Van Niftrik* heeft ons toch inet deze papieren over de grens gestuurd. Zoals echter gezegd: het was donker in de trein en men heeft het niet ontdekt.

22917. De **Voorzitter**: Toen was u dus in Agde. Bent u toch nog langs een fatsoenlijke weg over de grens gekomen?

A. Het bleek, dat wij alies in het werk moesten stellen om over de weg te komen, die in de winter niet passeerbaar was, want het was al October — 23 September 1943 ben ik op weg gegaan —, de winter was al op handen en anders ging het helemaal niet meer. Wij gingen dus naar Toulouse. Toen wij daar aankwamen, zagen wij, dat onze contactpunten daar ook niet meer bestonden. Als laatste adres en als laatste toevluchtsoord had men ons een heel klein hotelletje opgegeven, vlak buiten Toulouse. Wij moesten dat vinden en in arren moede zijn wij bij een taxi-chauffeur gaan vragen, die ons in het Hollands antwoordde: „Jullie zijn mijn zoveelste vrachtje, dat ik naar dat hotel moet brengen; stap maar in, het kost je niets!” Het kostte niets.

22918. De **Voorzitter**: Dat was dus een Nederlander?

A. Nern, een Fransman, die in Nederland geweest was en ons gaarne ter wille wilde zijn. Wij zijn naar dat hotel gegaan, dat „Le panier fleuri” heette, en wij hebben daar een Spanjaard gevonden, die ons toen 7000 francs heeft laten betalen en ons in contact heeft gebracht met iemand, die ons verder zou brengen vlak tot onder aan dr Pyreneeën, resp. tot één of twee kilometer buiten de z.g. „zône interdite”.

22919. De **Voorzitter**: Aan de vrije kant van de zône?

A. Ja. Aan de kant, waar normale mensen zijn mochten.

22920. De **Voorzitter**: Was dat 7000 francs waard?

A. In zoverre, dat er voortdurend gecontroleerd werd en wij dat punt niet kenden. Ons is toen medegedeeld: „loop maar achter een bepaalde juffrouw aan; die vindt je in de hal van het station van Toulouse”. Het oorspronkelijke contactpunt, dat wij opgekregen hebben, was er niet; alleen „Le panier fleuri” en dat was half een informatie van ons zelf. Die waard heeft ons een geheel nieuwe weg gewezen, niet de illegale weg. Die heeft ons verwezen naar een juffrouw op het station te Toulouse: wij hebben achter die juffrouw aan gelopen en die bracht ons bij de organisatie van de Spanjaarden. Er was een Spanjaard, die aan het hoofd stond van een grote organisatie, en deze heeft ons dus vanaf het station van Toulouse eerst bij de zône interdite gebracht in een klein hotelletje. Ik had onderweg reeds uitgevonden, dat wij niet de enigen waren; op een bepaald ogenblik liepen er nog acht mensen achter die juffrouw aan. Wij zijn in dat hotel twee dagen gebleven en zijn toen op een morgen om ongeveer vier uur met de uiteindelijke „passeur” de zône interdite binnengelopen, de Pyreneeën op tot bovenaan; daar is die „passeur” omgekeerd en wij zijn de volgende ochtend aan de andere kant weer afgedaald en kwamen toen in Spanje; de nacht hebben wij daarboven doorgebracht.

22921. De **Voorzitter**: U is toen zonder bezwaar in Spanje gekomen?

A. Ja. De gendarmerie heeft ons toen dadelijk ingepikt en ons met bussen en vrachtauto's langzamerhand het land ingebracht, waarbij telkens Nederlanders, die hetzelfde gepresteerd hadden, in het convooi werden opgenomen, totdat wij op 1 October 1943 met 18 of 19 Nederlanders in de gevangenis van Lerida arriveerden. Daar gingen velen heen, niet allen. Met deze 18 Nederlanders heb ik toen in die gevangenis gezeten.

22922. De **Voorzitter**: Hebt u iets gemerkt van enige belangstelling van de kant van de Nederlandse autoriteiten in Spanje?

A. Direct. Het was zo, dat de dienstplichtige mensen in de gevangenis gingen, de niet-dienstplichtigen niet. Helaas had men in Zwitserland niet precies begrepen: wie dienstplichtig waren en wie niet. Men was er in Zwitserland van uitgegaan, dat de dienstplichtige leeftijd was van 20 tot 30 jaar; ik had dus een pas gekregen, volgens welke ik 31 jaar was; een andere Nederlander was volgens zijn pas 39 jaar; toen wij in Spanje kwamen, zeiden zij: „U had 41 jaar moet-n zijn, dus u moet toch naar de gevangenis.” Er waren mensen bij van 21 en 22 jaar, die men 19 jaar oud had gemaakt; die mochten in de stad rondlopen — zgn. *résidence forcée* — en deze mensrn zochten direct contact. Bovrndien hadden wij in de allereerste grensplaats trlegraiisch contact opgenomen met de heer *Kriens*, onze consul in Barcelona, zodat hij wist van onze komst. Toen wij in de gevangenis in Lerida arriveerden, wisten de Nederlandse autoriteiten dus, dat deze 18 mensen waren aangekomen, en gedurende ons verblijf in de gevangenis zijn wij inderdaad als vorsten verzorgd door de Nederlandse autoriteiten. In Lerida woonde een Philips-vertegenwoordiger — ik weet niet of hij een officiële functie had —, die blijkbaar van de Philips-vertegenwoordiging in Madrid opdracht had gekregen, dergelijke mensen te verzorgen. Wij kregen voortdurend eten van het hotel om de hoek en wij ontvingen geregeld 50 peseta's per week als toelage, waarmede wij in de cantine van de gevangenis ons dagelijks kilogram druiven, olijven, limonade en noten konden kopen. Afgezien van het feit, dat het deprimerend was, dat wij daar onze tijd zaten te verliezen, was het verblijf niet onplezierig. Er waren natuurlijk enkele hygiënische bezwaren, maar deze doen zich in Spanje altijd voor. Verder hadden wij direct contact met de he-r Davids. Hij was iemand, die een functie had, al dan niet officieel — ik meen niet-officieel — bij het gezantschap in Madrid. Hij nam contact op met mensen in de diverse gevangenissen en concentratiekampen. Hij kwam ons formulieren biengen voor het aanvragen van een Portugees visum en een Engels visum. Dat gebeurde in de gevangenis.

22923. Ce **Voorzitter**: Al spoedig?

A. Ja, zeer snel. Wij hadden dus over belangstelling van officiële Nederlandse zijde in die gevangenis niet te klagen. Ook over de materiële verzorging mochten wij niet klagen. Die verzorging was goed. Wij kregen eten uit uitstekende hotels en wij werden in Je kleren gestoken. De Nederlanders hadden in dit opzicht, vergeleken met andere naties, inderdaad een bevoorrechte positie.

22924. De **Voorzitter**: Bent u nadien nog eens naar een andere plaats gebracht?

A. Ik was door een administratieve fout van de Spanjaarden direct in „*résidence forcée*” gekomen.

22925. De **Voorzitter**: Wegens uw te lage leeftijd moest u eigenlijk in de gevangenis blijven of in het kamp in Miranda komen.

A. Maar gedurende die tijd in de gevangenis was de procedure enigszins veranderd. Tot de tijd, dat ik in de gevangenis was, moest ieder naar Miranda en kon men slechts uit Miranda naar Madrid komen.

27926. De **Voorzitter**: U bedoelt: ieder, die binnen de dienstplichtige leeftijd viel?

A. Ja. Toen ik in de gevangenis za., veranderde de procdure in zoverre, dat men gelegenheid kreeg uit de gevangenis eerst in *résidence forcée* in Lerida te komen, d.w.z. in een hotel in Lerida als gedwongen verblijfplaats. En men kon vanuit die gedwongen verblijfplaats direct naar Madrid komen, zonder als tussenstation Miranda.

22927. De **Voorzitter**: U bent dus in Madrid gekomen. Hoe lang bent u daar geweest voordat u doorging?

A. Ik ben in Madrid gekomen begin November 1943 en ben vertrokken 12 Februari 1944.

22928. De **Voorzitter**: Dat ging dus ook nogal voorspoedig.

A. Als u het zo noemen wilt!

22929. De **Voorzitter**: Wij hebben gehoord van gevallen, waarin mensen 1½ jaar moesten wachten, in één geval zelfs 2½ jaar, en dan vind ik een paar maanden nogal voorspoedig.

A. Het duurde toch altijd nog lang.

22930. De **Voorzitter**: Bent u over Lissabon of over Gibraltar gegaan?

A. Over Lissabon.

22931. De **Voorzitter**: Bestond toen al die weg over Gibraltar met een boot van het zuiden van Portugal uit?

A. Inderdaad.

22932. De **Voorzitter**: Waarom bent u toen niet met dat bootje gegaan?

A. De weg via Portugal was uitgevonden, omdat op een gegeven moment een zeer groot aantal mensen in Madrid was — als ik mij goed herinner —, die allemaal op een visum wachtten.

22933. De **Voorzitter**: U bedoelt de weg over Gibraltar?

A. Ja. Het was voor die groep mensen, die men niet alleriaal wilde laten wachten, totdat zij hun visum hadden.

22934. De **Voorzitter**: Had men daarbij de hulp van de politie?

A. Ja. Ik was veertien dagen, vóórdat deze heel grote groep mensen in Madrid aankwam, daar gearriveerd en ik had dus mijn visum voor Portugal 14 dagen eerder aangevraagd. Doordat ik voortdurend contact had met het gezantschap, werd mij medegedeeld, dat de kans, dat ik het zou krijgen, heel groot was. Ik stond dus voor de keuze: of te wachten in Gibraltar met de kans, dat ik daar zeer lang zou moeten zitten, of mijn visum via Portugal af te wachten met de veel grotere kans, dat de reis van daaruit veel vlugger zou geschieden. Ik ben ten slotte maar 12 of 14 dagen in Portugal geweest.

22935. De **Voorzitter**: Bent u daar goed behandeld?

A. Materieel uitstekend, maar toen ik daar aankwam, was de administratieve organisatie niet zoals ik het wel zou wensen. Zij liet nogal te wensen.

22936. De **Voorzitter**: Is dit een beetje erg zacht uitgedrukt? Wilt u zeggen: „Het was eigenlijk een vreselijke janboel?”

A. Goed, als u dit woord wilt gebruiken. Het was eigenlijk nog erger dan een janboel.

22937. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u dit?

A. Er bestond geen vaste procedure. Men wist niet, waar men aan toe was.

22938. De **Voorzitter**: Wie was „men”?

A. De vluchtelingen. Wij werden van het kastje naar de muur gestuurd. Om te beginnen, betrof dit de Nederlandse interne instanties, die zouden moeten zorgen voor de materiële hulp. Verder de Engelse en de Portugese instanties. Wij hadden in de gevangenis in Lerida al onze aanvraag ingediend voor een Portugees visum. Toen wij in Madrid aankwamen, vonden wij daar al onze aanvragen in een grote hoop op het Nederlandse consulaat, waar men er niets mee had gedaan. Overigens was dit wel juist, aangezien het aanvragen van een Portugees visum zinloos was, als men geen Engels visum had. De goede procedure was — dit hebben wij in Madrid ten slotte allemaal gevoeld —, eerst de formaliteiten met de Engelsen voor elkaar te maken en pas daarna die met de Portugezen.

22939. De **Voorzitter**: En dan ging het wel?

A. Ja. Het Portugese visum duurde betrekkelijk lang. Van de Engelsen kregen wij vrij snel een voorlopig visum, dat kans gaf, het Portugese visum te krijgen.

22940. De **Voorzitter**: Dan behoefde u niet over Gibraltar!

A. Neen.

22941. De **Voorzitter**: U bent dus in Londen aangekomen in Februari 1944?

A. Ja.

22942. De **Voorzitter**: U bent eerst in de Patriotic School onderzocht en getest en toen u daar goedgekeurd was, bent u zich gaan melden.

A. Bij het Bureau Recruiting.

22943. De **Voorzitter**: U was van plan militair te worden?

A. Toen ik in 1941 afgestudeerd was, ben ik naar de consul gegaan en heb ik gezegd: „ik stel mij ter beschikking”.

22944. De **Voorzitter**: In de Patriotic School hebt u de heer *Rodrigues Lopes* ontmoet?

A. In de Patriotic School zaten wij op een gegeven ogenblik met 30 à 40 Hollanders en één van deze Hollanders uit Spanje of Portugal was de heer *Rodrigues Lopes*. Wij sliepen op één kamer en wij zijn daar een maand geweest; men liep elkaar nog wel eens tegen het lijf. Daar heb ik hem leren kennen.

22945. De **Voorzitter**: U hebt van zijn ervaringen niet veel gehoord?

A. Hij is een zeer merkwaardig mens; hij heeft voortdurend in klein en groot gezelschap van zijn ervaringen verteld. Hij heeft ook verteld, dat hij de heer *Maas Geesteranus* goed kende en dat hij de heren in Madrid goed kende.

22946. De **Voorzitter**: Klopten zijn ervaringen met wat u zelf meegeïnaakt had?

A. In Portugal zijn mijn ervaringen zeer gering, omdat ik er maar 14 dagen geweest ben en alleen door de heer *Fock* ontvangen ben voor een Nederlandse security-test en door de heer *van der Linde*. Dat was mijn enige ervaring in Lissabon. Ik heb de diverse beweringen van de heer *Rodrigues Lopes* in geen enkel opzicht kunnen controleren.

22947. De **Voorzitter**: U weet er dus niets van.

A. Neen.

22948. De **Voorzitter**: U hebt dus ook geen bijzonderheden te vertellen over dat verblijf in die Patriotic School?

A. Ik had de indruk, dat de Nederlandse autoriteiten al het mogelijke deden om ons verblijf daar zo aangenaam mogelijk te maken. Er was een welfare-comité en een Engelse welfare-officier; deze had contact met de Nederlandse autoriteiten. Wij kregen direct een groot pak, waarin zat een boekje: „Dienen in vrijheid”, en waarin ook de diverse mogelijkheden werden opgesomd, die openstonden na aankomst in Engeland; verder waren daarin een kaart van Londen, cigarettens, scheerapparaat en scheerkwast en nog enkele kleine attenties, die wel plezierig waren. Verder was er geen contact met de Nederlandse autoriteiten.

22949. De **Voorzitter**: Hebben zij lang nodig gehad om te constateren, dat u politiek betrouwbaar was?

A. Een maand. Twee keer ben ik ondervraagd; de eerste keer na vijf, zes dagen. De werkelijke Patriotic School was vol, zodat ik in een andere inrichting moest wachten, totdat ik in de werkelijke Patriotic School kon; toen ik daar was, heeft het nog 14 dagen geduurd. Het heeft dus wel drie weken geduurd, voordat ik ondervraagd werd. Aangezien ik echter niet uit Nederland kwam en alleen in Frankrijk in bezet gebied geweest was, waren mijn informaties betrekkelijk secuur.

22950. De **Voorzitter**: De Patriotic School was toch om na te gaan of de Nederlanders, die zich aanmeldden, bona fide en betrouwbaar waren?

A. En informaties eventueel van militair belang. Ik werd ondervraagd door een officier van de Secret Service, van het leger, van de Royal Air Force en van de Navy.

22951. De **Voorzitter**: Was dat naar uw oordeel een ondervraging, welke kon leiden tot het doel, dat men zich stelde?

A. Alleszins. Ik heb alle bewondering voor de wijze, waarop ik ondervraagd ben, en de manier, waarop men op zeer korte termijn checkte, wat ik had beweerd.

22952. De **Voorzitter**: U bent toen uit de Patriotic School ontslagen en hebt zich aangemeld bij het recruteringsbureau?

A. Ja.

De nos. 22953 t/m 23050 hebben betrekking op punt k van het Enquêtebesluit.

C. M. BEETS.

SCHILTHUIS, voorzitter.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 26 AUGUSTUS 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

REINOUT JAN ARNOLD DOMINICUS baron SLOET
TOT EVERLO

oud 52 jaar, wonende te Lissabon, zonder beroep.

Hij legt de eed af als getuige.

24555. De Voorzitter: Ik wilde allereerst graag weten waar u was, toen de oorlog uitbrak.

A. Ik bevond mij toen met mijn vrouw te Rome.

24556. De Voorzitter: Na enige tijd was u in Portugal?

A. Uiteraard werd te Rome de ontstane toestand door ons besproken. Mijn mening was, dat, nu Nederland in oorlog was gekomen, ik wel door de militaire autoriteiten zou worden opgeroepen (ik was toen 44 jaar), ook al was ik tot dan toe nooit in militaire dienst geweest. Welnu, ik prefereerde uit eigen beweging naar Nederland terug te keren en mij niet te laten oproepen.

Bovendien had mijn besluit om zo spoedig mogelijk naar ons land terug te keren nog een andere reden: Vroeger had ik namelijk te Weenen gewoond, had dus de Nazi-propaganda van dichtbij leren kennen en was zeer goed op de hoogte van het karakter van die propaganda, zoals die o.a. tot uiting is gekomen tegen *Dolfuss* en *von Schuschnigg*.

Ik wist echter ook, dat die kracht en de aard van die propaganda in Nederland — tenzij op weinig uitzonderingen na — niet gekend werd, en meende daarom, dat ik mij op een of andere wijze wel nuttig kon maken en, zo ja, dan ook verplicht was dat te doen.

Vandaar dat ik mij heb gewend tot de Nederlandse legatie te Rome ter verkrijging van de vereiste aanbeveling voor de Franse ambassade. Daarop verleende de Franse ambassade ons het doorreisvisum door Frankrijk naar Nederland.

Wij vertrokken uit Rome, kwamen aan te Nice en maakten een bezoek bij de Nederlandse consul de heer de Kuiper. Deze zeide ons, dat er geen mogelijkheid meer bestond om naar Nederland terug te keren, integendeel, dat er reeds vele vluchtelingen de kant van de Riviera uitkwamen.

Niet van zins om in het chaotische Frankrijk te blijven, besloot ik door te gaan naar Portugal, een land, dat ik reeds van een vroeger bezoek kende en waar ik zeer bevriende relaties had, en juist ook relaties met grote invloed, hetgeen dan ook dadelijk bleek, wijl het door ons aangevraagde visum voor Portugal telegrafisch verleend werd.

Op raad van de Nederlandse consul te Nice gingen wij door naar Marseille om daar bij de politie-autoriteiten het „sauf conduit” aan te vragen voor onze verdere reis naar Hendaye aan de Frans-Spaanse grens; dat werd ons na een dag of tien eindelijk gegeven.

Aangekomen te Hendaye, hoorden wij van het „verraad” van *Koning Leopold* met als gevolg, dat alle „visas de sortie” ongeldig werden verklaard en dat niet enkel voor de Belgen, maar merkwaardigerwijze ook voor de Nederlanders.

Wij bleven dus wachten in Hendaye, in tegenstelling met de werkelijke vluchtelingen, die op een afstand van een 15 km van de grens moesten blijven.

Eindelijk hebben wij op het laatste ogenblik nog een „visa de sortie” kunnen krijgen (23 Juni 1940), vertrokken per trein naar Portugal en installeerden ons in een hotel te Estoril.

Reeds de volgende dag ontmoette ik mevrouw *Sillem*, de vrouw van de Nederlandse gezant, en heb ik haar mijn medewerking voor de vluchtelingen aangeboden. Tot mijn spijt is daar echter niet op ingegaan.

Pas in de eerste helft van November 1940 werd mij gevraagd om mee te werken op het Regeringscommissariaat voor de vluchtelingen onder leiding van baron *van Harinxma thoe Slooten*.

Van die tijd af ben ik daar werkzaam geweest, totdat mij op 20 Februari 1941 bovendien gevraagd werd secretaris te willen worden van het z.g. Steuncomité (Comité de Auxilio às Vítimas de Gcerra Holandesas em Portugal).

Dit comité was in de zomer van 1940 opgericht door de Nederlandse gezant *Sillem*, die zelf van dit comité tot aan zijn heengaan als gezant erepresident is gebleven, dus tot April 1941. Het comité bestond uit leden van de Nederlandse kolonie te Lissabon en omgeving, kwam normaal ééns per week ten huize van de presidente, mevrouw *Sillem—van Ogtrop*, bijeen (na 1 April 1941 te mijnen huize) om de mogelijkheid van hulpverlening in het algemeen en in het bijzonder te bespreken, terwijl de secretaris kon gelden als de „uitvoerende macht”, die dagelijks (eerst op het consulaat, later op het gezantschap) zitting hield om de vluchtelingen te ontvangen en die verder verantwoordelijk was voor de goede gang van zaken.

De heer *van Ditmar*, die vóór mij secretaris van het Steuncomité was, werd telkens meer nerveus bij zijn werkzaamheden als secretaris; hij wenste trouwens door te gaan naar Argentinië en vertrok daarheen eind Februari 1941. Dat daarna de keuze als secretaris op mij is gevallen, vond zijn oorsprong hierin, dat ik bekendstond als beschikkende over een onuitputbare voorraad geduld.

De benoeming tot secretaris ontving ik van de gezant.

24557. De Voorzitter: Dat was dus een comité tot hulp aan Nederlandse vluchtelingen?

A. Ja, het werd kortweg steeds het „Steuncomité” genoemd, terwijl ik, de secretaris, tevens bleef verbonden aan het Regeringscommissariaat.

24558. De Voorzitter: Ik zou gaarne willen weten wat dat werk voor de vluchtelingen inhield en wat men op het Regeringscommissariaat deed.

A. In zover het hier een vraag betreft naar een formele indeling van werkzaamheden, valt hierop moeilijk een antwoord te geven, daar vele competenties of wel niet vaststonden of wel elkaar kruisten. Ten opzichte van het Steuncomité en het Regeringscommissariaat moet reeds naar voren worden gebracht, dat het Steuncomité veel eerder is opgericht dan het Regeringscommissariaat, het eerste door particulier initiatief, het tweede officieel door de Regering in Londen. En toen het Regeringscommissariaat werd opgericht, resp. in functie trad, bleef het Steuncomité zelfstandig en onafhankelijk van het Regeringscommissariaat en het werd daarin niet opgenomen.

24559. De Voorzitter: Waren er veel vluchtelingen?

A. Ja, en wel voornamelijk uit de diamantindustrie te Antwerpen.

24560. De Voorzitter: Waren het Joden?

A. Ja, voor het merendeel wel.

24561. De Voorzitter: Nederlandse Joden?

A. Over het algemeen wel, doch zo nu en dan bestond er gerechte twijfel, te meer, wanneer het ging om personen met een Duits accent. Ik vroeg hun dan wanneer zij genaturaliseerd waren; zij gaven wel is waar de datum van hun naturalisatie op, doch ik kon dat tot mijn spijt verder niet verifiëren, aangezien op de Nederlandse legatie de *Staatsbladen* niet voorradig waren,

24562. De **Voorzitter**: Hadden zij passen?

A. Ja, Nederlandse passen.

24563. De **Voorzitter**: En u was bang, dat die niet echt waren?

A. Echt en echt zijn twee! Ik herinner mij niet ooit een Nederlands paspoort in handen te hebben gekregen, noch ook er van te hebben horen spreken, dat niet in de Nederlandse Staatsdrukkerij gedrukt zou zijn. De vraag is dan ook beter gesteld of de houder van een Nederlands paspoort wel rechtmatig aan dat echte Nederlandse paspoort gekomen was. Welnu, volgens mijn mening in het algemeen zeer zeker wél. Doch er waren genoeg gevallen, waarbij enige twijfel zich vanzelf opdrong.

Zo was het wel bekend, dat de consul te Montauban nogal welwillend was in het uitreiken van Nederlandse paspoorten, terwijl de consul te Marseille, de heer *van der Waarden* — ern man reeds op leeftijd —, het hem plotseling overstelpende werk niet meer aan kon en twee Nederlandse vluchtelingen in dienst had genomen, die in het uitreiken van Nederlandse passen, ook aan niet-Nederlanders, niet slechts een menslievende, maar tegelijk ook een lucratieve affaire zagen.

Ik herinner mij een zekere *Bernfeld*; in zijn pas stond, dat hij te Breda woode; hij wist echter totaal niets van Breda af en verklaarde ten slotte, dat zulks kwam, omdat hij in 1913 Breda reeds verlaten had. Hij viel eindelijk door de mand.

Een ander geval: Baron *Hussareck*, zoon van de laatste Minister-Président onder Keizer *Frans Josef*, had een pas op de naam van *Vermoeulen* (hetgeen hij als „*Vermioelen*” uitsprak!). Hij heeft zich bij aankomst in Madrid direct tot het Nederlandse gezantschap gewend en dit zelfde bij aankomst te Lissabon ook gedaan op het gezantschap aldaar om te verklaren, dat hij, om met zijn vrouw uit de handen der Duitsers te kunnen ontsnappen; een Nederlands paspoort gekocht had, waarop hij dan ook in feite heeft kunnen vluchten. Hij hechtte er alle waarde aan om de Nederlandse autoriteiten van dit „noodzakelijke kwaad” door hem bedreven, op de hoogte te brengen en verzocht zulks te willen begrijpen.

Zowel *Bernfeld* als baron en baronesse *Hussareck* zijn in het bezit van hun pas gebleven; de twee laatsten zijn echter na enige tijd door de Portugese politie gearresteerd, toen zij — door aanbrengen — gehoord had van het feit, dat zij onder valse naam Portugal waren binnengekomen.

Ik moge hieraan toevoegen, dat een houder van een Nederlands paspoort uiteraard in „possessie” is, m.a.w. dat men hem *bewijzen* moet, dat hij onrechtmatig houder van dat Nederlands paspoort is. En bij ontstentenis van de Nederlandse *Staatsbladen* was zelfs ern naturalisatie niet na te gaan.

Bovendien, een Nederlands paspoort geeft niet aan en behoeft niet per se aan te geven, dat de houder Nederlander is; het kan ook ern „gunstpas” zijn, verleend aan een niet-Nederlander. Dat is in ieder geval mijn persoonlijke mening, omdat het anders totaal overbodig is om in een Nederlands paspoort te eisen, dat ook de nationaliteit van de houder moet worden aangegeven.

24554. De **Voorzitter**: Er was dus in Lissabon een aantal vluchtelingen, die met de mededeling kwamen, dat zij Nederlander waren. Enkele daarvan hadden passen, die volgens uw zeggen niet geheel in orde waren. Maar al die vluchtelingen moeiten worden geholpen. In welke vorm ging dat?

A. Het begin van die hulpactie heb ik niet meegemaakt. Ik weet echter, dat door de Nederlandse Regering te Londen een brief moet zijn verzonden aan de verschillende gezantschappen, waarin werd meegedeeld, dat geen geld aan de vluchtelingen mocht worden gegeven. Nu dus van officiële Nederlandse zijde geen hulp aan de vluchtelingen mocht worden verstrekt, lag de oprichting van een steuncomité buiten het officiële gezantschap om voor de hand.

Een steincomité is dus inderdaad, zoals gezegd, te Lissabon opgericht. Eerste taak was uiteraard het inzamelen van gelden, alsook van gaven in natura (kleding, enz.). Deze gelden werden ingezameld bij, resp. kwamen binnen zowel van Nederlanders, te Lissabon woonachtig, alsook van rijke Nederlanders, in die tijd als vluchteling op doortocht. Het spreekt, dat de een meer kon of heeft willen geven dan de ander.

24565. De **Voorzitter**: Werden alleen Nederlanders in Portugal aangesproken om een bijdrage hiervoor te geven?

A. Keen, ook aan Portugezen werd om een bijdrage gevraagd en sommigen hebben grote bijdragen gegeven. Zo werd b.v. te Porto

door de Nederlandse consul aldaar, de heer *Polling*, zeer veel geld ingezameld bij niet-Nederlanders; buiten de gelden, welke hij nodig had ter ondersteuning van de Nederlandse vluchtelingen in het noorden van Portugal, heeft hij daarvan nog een bedrag van, als ik mij wél herinner, twintig duizend escudo's naar het Steuncomité te Lissabon kunnen zenden (in 1940). De heer *Polling* was te Porto het Steuncomité alléén.

Ook is er geld binnengekomen van buiten Portugal, en wel van het „Queen Wilhelmina Fonds” in New York. Dit kwam binnen via de *van Harinxma's*. Ik heb hier nog een staatje van 19 Juli 1945, dat mij toen, op mijn verzoek, door het „Queen Wilhelmina Fonds” werd toegezonden:

in September 1940	\$ 4000;
in November 1940	\$ 1300;
in December 1940	\$ 1300;
in Juli 1941	\$ 2000.

24556. De **Voorzitter**: Waarheen is dat geld verzonden?

A. Naar de *van Harinxma's*.

Ook kan ik er nog aan toevoegen, dat bovendien in December 1941 nog \$ 16 000 gezonden zijn voor de vluchtelingen in het onbezette deel van Frankrijk.

24557. De **Voorzitter**: Is dit allemaal uit het „Queen Wilhelmina Fonds” te New York gekomen?

A. Ja, en, naar gezegd, door bemiddeling van de *van Harinxma's*, te weten: \$ 16 000 voor de vluchtelingen in onbezet Frankrijk en \$ 600 voor de vluchtelingen in Portugal.

24568. De **Voorzitter**: U zegt, dat die vluchtelingen in het niet bezette deel van Frankrijk \$ 16 000 moesten hebben. Wie kreeg dat geld en hoe kwam het daar?

A. Dat werd toegezonden aan de Nederlandse ambtenaren in onbezet Frankrijk.

Wat betreft de wijze, waarop die gelden van uit Lissabon naar Frankrijk werden verzonden, welnu, ik heb daar zelf nog aan meegewerkt. In normale tijden zou men dat zeker niet correct noemen, maar ik mag het nu wel zeggen. Het werd gewisseld aan wisselkantoren te Lissabon en dan werd het in de vorm van Franse francs per koerier naar Frankrijk gezonden (ik vermoed naar Vichy en van daaruit naar Marseille).

24569. De **Voorzitter**: U bedoelt te zeggen, dat dit tegen de zwarte koers ging, die in Lissabon werd betaald?

A. Ja.

24570. De **Voorzitter**: Wie verdeelde dat geld in Marseille?

h. Daarover ging ik niet; dat is geheel buiten mij omgegaan. Ik herinner mij, dat toentertijd daar jhr. *van Karnebeek* was (of was het *van Panhuys*) en de heer *van Lennep*. Maar dat geld moet daar door de heren van het „Bureau Néerlandais” verdeeld zijn geworden, resp. gebruikt ten gunste van de Nederlandse vluchtelingen. En *bi* van Vichy, of van Marseille uit moet een gedeelte van die sommen zijn gestuurd naar andere plaatsen, alwaar geld voor Nederlandse vluchtelingen nodig was, als b.v. naar de heer *Kolkman*, te Perpignan. Doch, zoals gezegd, dat is buiten mij omgegaan; ik weet alleen, dat geld naar Frankrijk verzonden is.

24571. De **Voorzitter**: Het geld werd dus gestuurd aan Nederlandse vluchtelingen, die in Frankrijk zaten?

A. Ja, of beter, om geheel juist te zijn, voor Nederlandse vluchtelingen, die in Frankrijk zaten.

24572. De **Voorzitter**: Ook de mensen in Portugal werden met geld geholpen. Hadden zij zelf niets?

A. Er waren rijke vluchtelingen, die zelf grote bijdragen hebben gegeven voor de hulp aan de vluchtelingen, die veelal hun geloofsgenoten waren. Doch zo welwillend en edelmoedig was zeker niet iedereen, integendeel. Het Steuncomité had uiteraard niet als bedoeling om diegenen te helpen, die zich zelf konden redden, maar het was erg moeilijk, zo niet onmogelijk, om er achter te komen of iedereen, die de hulp van het Steuncomité inriep, zelf over voldoende

middelen beschikte, al dan niet. Daarbij kwam, dat de meeste vluchtelingen uit de kringen van de diamantindustrie kwamen of er nauwe relaties mee hadden. Dezen droegen hun vermogen of het gedeelte, dat zij er van hadden kunnen redden, in de vorm van diamanten bij zich („steentjes") en hielden het wel achterbaks. Trouwens, ook op vele andere manieren was geldswaarde meegenomen; zo toonde mij eens een vluchteling een paar steunzolen, ieder van een pond platina (toentertijd een waarde van 160 000 escudo's vertegenwoordigend).

Op een enkele uitzondering na werd ons het bezit aan geld of geïaswaarde — en zeker door degenen, die door bemiddeling van het Regeringscommissariaat naar Portugal waren gekomen — verheimelijkt. Ook de Belgen hebben dezelfde ervaring opgedaan. Er zijn er bij geweest, die werkelijk meer dan voldoende geld bij zich hadden, maar zich niettemin alles, tot voor de kleinste dingen toe, lieten „voorschieten". Er is wel eens een poging gedaan om een vluchteling te fouilleren, resp. werd mij daartoe opdracht gegeven, doch dat was in de praktijk niet mogelijk.

Ik kan er aan toevoegen, dat bovengenoemd, hoogst antipathiek feit onder de vluchtelingen zelf wel degelijk bekend was.

24573. De **Voorzitter**: Waarmee werden zij geholpen: met geld of in natura?

A. Zowel in natura als in geld. Het Steuncomité had zeer veel kleding ontvangen, resp. ook aangekocht, alsook is veel van het „Queen Wilhelmina Fonds" uit New York ontvangen. Ook kan ik er hieraan toevoegen, dat eens per week de „secção vestuaria" (d.i. het „Naaicomité", onderdeel van het Steuncomité) naar Praia das Maçães ging (d.i. het dorpje aan de Atlantische kust, waar de vluchtelingen conform de eis van de Portugese politie verbleven) om voor de kleding der vluchtelingen te zorgen.

Wat de hulp in geld betreft, het Steuncomité moest héél zuinig met de beschikbare gelden omspringen, vandaar werd slechts zoveel gegeven, dat iemand er net kon komen. Tot begin 1942 ontving men 16 escudo's per dag: de escudo stond toen genoteerd op 14 cent. Het was dus niet bijzonder veel. Ik heb hier echter een brief van Hotel Franco — natuurlijk geen hotel van de eerste rang —, gedateerd 6 Januari 1942, waarin staat, dat zij met 20 escudos per dag voor een kamer met pension niet meer uit konden komen en dat dit bedrag 25 escudo's moest worden. Er was namelijk met Hotel Franco een overeenkomst gemaakt (waarop bovenstaande doelt), waardoor het mogelijk was om op een goedkope manier vluchtelingen in Lissabon onder te brengen, wanneer zij, om welke reden ook, te Lissabon moesten verblijven of overnachten. Er volgt echter uit, dat iemand, die reeds een beetje de weg wist in Lissabon, wel met een bedrag kon rondkomen, dat lager was dan dat, wat door een hotel werd gevraagd. In dit verband zij ook gereleveerd, dat in het begin de meeste vluchtelingen nog te Lissabon verbleven; eerst in 1941 eiste de politie, dat de vluchtelingen Lissabon verlieten en vertrokken naar Praia das Maçães; tot zelfs de vluchtelingen, verblijvend in het noorden van Portugal (Porto en omgeving) werden toen daarheen gedirigeerd. En er verbleven steeds enkelen te Caldas da Rainha, ook een „résidence forcée".

Later, d.i. in begin 1942, toen het leven in Portugal duurder begon te worden, is het bedrag op mijn initiatief iets verhoogd, d.w.z. zonder dat daarvoor aandrang werd uitgeoefend door de vluchtelingen zelf. Het is gebeurd om de objectieve reden, dat het leven inderdaad duurder was gaan worden.

Zij echter, die te Praia das Maçães verbleven, kregen die som niet persoonlijk in handen, doch daarmee werden door het secretariaat de onderdak- en pensionkosten te Praia betaald. De vluchtelingen kregen persoonlijk niet meer in handen dan één escudo per dag, wat wel heel erg weinig was. Het werd in 1942 verhoogd tot 5 escudo's per dag.

24574. De **Voorzitter**: Wie zich dus aanmeldde, kreeg ook inderdaad steun?

A. Ja, praktisch wel. Er werd wel eens gezegd, dat niemand recht had op steun; dat was in zekere zin ook wel juist, in zoverre die steun kwam van de door het Steuncomité ingezamelde gelden, terwijl men ook niet moet vergeten, dat later, toen het Steuncomité ondersteuningsgelden ontving van de Regeringscommissaris, het Steuncomité deze ontving op uitdrukkelijke voorwaarde, daarmee hoogst zuinig om te gaan, en op eveneens dikwijls herhaalde voorwaarde, dat het Steuncomité zelfstandig de ondersteuning van de vluchtelingen zou behartigen, m.a.w. zonder eventuele inmenging van de Regeringscommissaris, alleen afgaande op eigen inzicht in het te volgen beleid.

Doch eigenlijke waarde heeft dit probleem van recht of geen recht slechts gehad in enkele gevallen, als er nl. gegronde redenen bestonden om bedrog bij een vluchteling te veronderstellen, alsook als antwoord aan diegenen (doch slechts als antwoord in woorden, zonder verdere feitelijke gevolgen!) aan brutalen, die in verholandst Duits het recht op steun opeisten. Mijn antwoord was dan: Gaat u dan reclameren bij onze Regering in Londen.

Echter, van uit Londen was immers opdracht gegeven aan de gezantschappen om vluchtelingen niet met geld te helpen. Iets anders werd het met de oprichting van het Regeringscommissariaat, waardoor „potentieel" de beschikking over meer geld in het vooruitzicht kwam.

24575. De **Voorzitter**: Dit was dus een instelling van de Regering om de mensen te helpen. Toen moest zij dus wel geld geven?

A. Maar daarmee was het geld nog niet in Portugal. Ik herinner mij, dat er zelfs onder de ambtenaren van de legatie groot misnoegen was, dat hun de salarissen niet op tijd werden overgemaakt, zodat zij een voorschot vroegen van de legatiekas zelf. Er blijken wel van Engelse kant moeilijkheden te zijn gemaakt omtrent het overmaken van gelden; in het eerste kwartaal 1941 (ik ging toen op het Regeringscommissariaat over de kas) heb ik uit eigen zak 11 000 escudo's bijgepast, evenals ook anderen dat zo nu en dan hebben gedaan, omdat wij eenvoudig „blut" waren op het commissariaat en toch reisgelden of anderszins voor de vluchtelingen direct betalen moesten. Deze gelden werden later uit de kas weer gerestitueerd, dat spreekt vanzelf. En deze toestand is ook jaren later opnieuw voorgekomen, zoals in 1942/1943, toen de heer *Zélander* de leiding had te Praia das Maçães over de daar vertoevende vluchtelingen en Engelandvaarders en ook hij eigen geld disponibel heeft gesteld. Het is duidelijk, dat de gelden, toegezonden in die tijd door het „Queen Wilhelmina Fonds", in hoge mate welkom zijn geweest.

24576. De **Voorzitter**: Waarin bestond het werk van het Regeringscommissariaat, wanneer het niet was het helpen van vluchtelingen, en u (en anderen) er geld in moest stoppen?

A. Het Regeringscommissariaat, onder leiding van de Regeringscommissaris baron van *Harinxma fhoe Slooten*, kan wel opdracht hebben gehad ook voor het verblijf der vluchtelingen te zorgen, maar in feite bestond deze indeling: het Regeringscommissariaat zorgde voor het doen koinen en gaan van de vluchtelingen en het Steuncomité voor hun verblijf.

24577. De **Voorzitter**: Dat was gemakkelijk voor de Regering!

A. Neen, zo moet dit niet worden opgevat. De grote kosten waren de reiskosten (van Frankrijk, resp. Marocco en Tanger) naar Portugal en verder de kosten van vertrek, o.a. de kosten voor de passage naar Indië.

24578. De **Voorzitter**: De griffier merkt hier op, dat hetgeen u daar zegt, niet in overeenstemming is met de opdracht, die de heer van *Harinxma* heeft gehad, nl. te zorgen voor de ontvangst en het verblijf en het vertrek van de vluchtelingen.

A. Ik moge daar een ietwat uitgebreid antwoord op geven. Naar gezegd, heeft de Regeringscommissaris het Steuncomité met zijn werkzaamheden gaarne aanvaard; dit comité nu had — zo men wil — meer de financiële zorg voor het verblijf der vluchtelingen en de zorg voor hun lichamelijk welzijn, terwijl zijn secretaris, belast met de dagelijkse zorg, de door het comité genomen besluiten had uit te voeren, zich bezighield met de feitelijke huisvesting, met onderzoek van klachten, met oplossing van — dikwijls ook persoonlijke — moeilijkheden, met ziekten, bevallingen, begrafenissen, met uitrustingen bij vertrek, inkopen, enz., enz., waarover hij dan gewoonlijk eens per week (eerst ten huize van mevrouw *Silleem—van Ogtrop*, later — na 1 April 1941 — in zijn eigen woning) rapport uitbracht aan het daar in vergadering bijeengekomen comité en critiek ontving.

Doch hiermee was niet alles voor het verblijf der vluchtelingen gedaan!

Men realiseerde zich, dat in 1940, 1941 en 1942 de Duitsers niet enkel een militair overwicht hadden in verschillende landen, doch ook een „moreel" overwicht in landen, die voor neutraal golden, o.a. Portugal. Bovendien kon niet ontkend worden, dat wel bij het merendeel van de leidende kringen van Portugal de stemming pro-Duits was, zulks vooral als gevolg van het feit, dat de Engelsen en de Fransen in de pas afgesloten burgeroorlog in Spanje de „roden" hadden gesteund.

Welnu, het overbruggen van de daardoor ontstane tegenstellingen, de overeenkomsten in zake de mogelijkheid van verblijf van vluchtelingen in Portugal, het verkrijgen dus van de vereiste verblijfsvisa, kortom, deze werkzaamheden van „hogere” orde, maar van fundamenteel belang, dat was wel op de eerste plaats het werk van de Regeringscommissaris. En het is een feit, dat baron *van Harinxma* op zeer goede voet stond met de chef van de machtige Portugese politie, kapitein *Agostinho Lourenço*, die in al deze kwesties een onaangevochten beslissing kon geven. (De Portugese politie, in Portugal steeds genoemd: „de Internationale Politie”, was toentertijd een onafhankelijke, zelfstandige macht in de Portugese Staat.) Kapitein *Agostinho Lourenço* kwam zelfs veel aan huis bij baron *van Harinxma* en door *van Harinxma's* toedoen is zeer zeker veel bereikt.

Daarenboven hield het Regeringscommissariaat zich ook bezig met de registratie van alle financiële aangelegenheden. In dit verband moge ik naar voren brengen, dat alle „steun” (tenzij die, welke gegeven werd in natura, zoals kleding) slechts gegeven werd in de vorm van een „voorschot”, m.a.w. de ontvangen gelden (ook de gelden, gegeven als reisgeld) moesten later terugbetaald worden. Dat was zelfs de reden, waarom ik enkele malen het voorstel heb gedaan om de naam van het Steuncomité te veranderen, daar m.i. het woord „steun” iets denigrerends inhield, hetgeen echter niet werd aangenomen. Er was echter de vraag in hoeverre het Steuncomité rechtspersoonlijkheid bezat, reden, waarom ik alle schulden — ter latere incassering — heb overgebracht op het Regeringscommissariaat.

Het zij mij veroorloofd er thans de hier volgende opmerking aan toe te voegen. Verreweg de meeste vluchtelingen kwamen uit de kleine burgerij. Daarom — en dat was buiten de opdracht om zo zuinig mogelijk met de gelden om te springen — was het een eenvoudige eis van gezond verstand om de vluchtelingen uiteindelijk een schuldbekentenis te laten tekenen, welke zo laag mogelijk was; een schuld toch van enkele duizenden guldens is voor een financieel niet rijk man zwaar te verduwen. Ik herinner mij, dat, toen de heer *Kurrels sr.* de ontvangen voorschotten terugbetaalde, ik hem zeide: Uw schuld had ook dubbel zo groot kunnen zijn, zo ik vrijgeviger was geweest. Het antwoord was: Nu begrijp ik het en ik dank u er voor.

En om die zelfde reden werd de „schuldbekentenis” door mij zelf zó opgesteld, dat aan de debiteur het recht van initiatief werd gegeven om tot een nadere regeling voor de terugbetaling te komen; zo kwade trouw mocht blijken, dan had de Nederlandse Staat uiteraard het recht zelf de termijnen van terugbetaling te fixeren.

Verder verleende het Regeringscommissariaat ook wel zijn bemiddeling voor het transfereren van gelden, die een vluchteling buiten Portugal en buiten bezet gebied had, zo dit op een normale wijze (ten gevolge van oorlogsomstandigheden) niet mogelijk was.

Kortom: het Regeringscommissariaat heeft wel degelijk ook zijn werkzaamheden uitgeoefend voor het verblijf der vluchtelingen, ook al eist het doen komen en het doen vertrekken van vluchtelingen het meeste werk.

24579. De **Voorzitter**: Het Regeringscommissariaat heeft zich dus inderdaad beziggehouden (ook) met de ontvangst van de mensen. Waaruit bestond dat? Registreren en de mensen naar een hotel sturen?

A. Dat deed het comité (juister: Dat deed de secretaris).

24580. De **Voorzitter**: In hoeverre had het Regeringscommissariaat dan te maken met de ontvangst?

A. Dat begrijp ik ook niet goed.¹⁾

24581. De **Voorzitter**: Controleren of de passen goed waren?

A. Ja, dat deed het Regeringscommissariaat.

24582. De **Voorzitter**: Het registreren bij de politie?

A. Het registreren bij de politie moest steeds geschieden binnen 28 uur na aankomst; daarvoor zorgden de nieuwaangekomenen zelf. Dan werd hun door de politie een verblijfsvergunning gegeven,

¹⁾ Noot van de getuige, toegevoegd bij de correctie van het stenogram: Er waren steeds grensgevallen, nl. of iets door het Regeringscommissariaat of door het Steuncomité in orde moest worden gebracht. Doch in de praktijk bracht dat eigenlijk geen moeilijkheden mee, daar ik, de secretaris van het Steuncomité, tevens ook verbonden was aan het Regeringscommissariaat. En in welke hoedanigheid ik precies handelde, deed niet veel ter zake en ik heb er mijn hoofd ook niet mee gemaakt. Feit is, dat ik de vluchtelingen ontving en mei personeel van het Steuncomité en met personeel van het Regeringscommissariaat.

echter slechts voor veertien dagen, zodat dus om de twee weken hernieuwing van de verblijfsvergunning moest worden aangevraagd. Kosten: 10 escudo's, bij in gebreke blijven van de aanvraag voor hernieuwing van verblijfsvergunning: boete 60 escudo's. Daar dit laatste nogal eens voorkwam, heb ik naderhand alle passen van de vluchtelingen genomen op mijn bureau van het Steuncomité, waarmee ik dan iedereveertien dagen een loopjongen stuurde naar de politie om hernieuwing van de vereiste verblijfsvergunning. Aan de vluchtelingen gaf ik dan een door mij ontworpen identiteitskaart, waarmee de politie akkoord bleek te gaan.

Wel vermoed ik, dat door het Regeringscommissariaat steeds aan de internationale politie bericht werd gezonden van de aankomst van die vluchtelingen, voor wie door het Regeringscommissariaat het inreisvisum was aangevraagd.

In dit verband is het wellicht goed naar voren te brengen, dat er een „groei” heeft plaats gehad, zowel met het Steuncomité als met het Regeringscommissariaat. Het Regeringscommissariaat trof te Lissabon aan het reeds maanden bestaande en functionerende Steuncomité, dat, zoals gezegd, voor het verblijf van de vluchtelingen is blijven zorgen. De vluchtelingen, die er toen waren, waren allen op eigen gelegenheid naar Portugal gekomen, zonder tussenkomst van gezantschap, consulaat of Regeringscommissariaat. Velen van die eerst aangekomen vluchtelingen beschikten over voldoende contanten of andere geldswaarden; velen hebben aan het Steuncomité hun bijdrage gegeven. De anderen werden dus geholpen door het Steuncomité, terwijl het Regeringscommissariaat zich voornamelijk bezighield met het zoeken en verkrijgen van mogelijkheid om hen verder door te kunnen zenden.

Eerst later kwamen er practisch alleen nog vluchtelingen door naar Portugal door toedoen van het Regeringscommissariaat (1941) en dit ontwikkelde zich zó, dat het Regeringscommissariaat slechts verantwoordelijkheid wilde accepteren voor diegenen, die door zijn bemiddeling waren binnengekomen, d.w.z. dus uit Marokko en uit Frankrijk.

Engelandvaarders waren er in het begin heel weinig; dezen zijn eerst na 1942 komen aanzetten; ook zijn er veel Engelandvaarders direct per boot naar Engeland doorgegaan.

Nadat de politie order had gegeven, dat de vluchtelingen direct door moesten reizen naar Praia das Mações, werden de papieren niet meer aan de politie in Lissabon voor het verkrijgen van het verblijfsvisum aangeboden (wel voor de verlenging), maar te Cintra, waaronder Praia das Mações ressorteerde.

24583. De **Voorzitter**: Hoeveel vluchtelingen waren er?

A. In December 1940 zijn er een honderd naar Indië vertrokken.

24584. De **Voorzitter**: Hoeveel waren er toen nog over?

A. Dat weet ik niet precies. Er waren er immers velen, die op eigen gelegenheid naar Portugal waren gekomen en die voldoende geld hadden om daar te blijven. Zo nodig riepen zij de hulp in van het Regeringscommissariaat voor bemiddeling van visa. Met andere woorden, er zijn vele vluchtelingen, en dat is juist in het begin geweest, die zich nooit op het Regeringscommissariaat of op het Steuncomité hebben laten zien.

Onder de „hoede” van het Steuncomité bleef er na begin December 1940 slechts een klein getal over.

Eerst later, in April 1941, is er een zeventigtal van uit Marokko en Tanger gekomen, in Mei 1941 weer een kleine honderd uit Frankrijk, enz.

24585. De **Voorzitter**: Wat waren dat voor mensen?

A. Bijna allen van Joodsen huize, op enkele uitzonderingen na. Zij waren over het algemeen van uit Frankrijk doorgevlucht naar Marokko.

Zo herinner ik mij *Bob Raedekeu*, neef van de beeldhouwer, de beide verpleegsters, de meisjes *Vredenburg*, en nog enkelen, die niet-Jood waren.

24586. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat er een honderd naar Indië zijn gegaan. Op welke wijze zijn deze mensen gegaan? Zorgde het commissariaat daarvoor?

A. Ja. In dit verband: de toestand was zo, dat bijna geen enkel land nog vluchtelingen wilde opnemen. Amerika slechts, wanneer men kon aantonen over voldoende geld of over een „affidavit” te beschikken. Engeland schijnt in het begin er enkelen binnen te hebben laten komen, die zich als vrijwilliger opgaven, maar die zich na

aankomst lieten afkeuren wegens een of ander lichaamsgebrek. Brazilië weigerde ook al gauw Joden op te nemen; later zijn er toch enkelen naar toe gegaan in hun kwaliteit van diamantslijper. Maar wie vluchtelingen in het begin ook zeer zeker niet wilden hebben, dat waren Curaçao, Suriname en Indië. Curaçao en Suriname kwamen slechts „open” eind 1942.

Nu had dat ook wel zijn reden: men vergete niet, dat er in het begin, en dat zeker niet ten onrechte, grote vrees bestond voor de „vijfde colonne”.

In November 1940 zijn er van uit Lissabon enkelen weggegaan naar Indië, maar daarover moest apart getelegrafeerd worden met de Gouverneur-Generaal *Tjarda van Starkenborgh Stachouwer*.

In December 1940 mochten er voor het eerst een honderd man naar Indië toe.

24587. De Voorzitter: Op welke wijze?

A. Zij zijn vertrokken 4 December 1940 met de „Angola”.

Naar gezegd, was het algemene opdracht om in alles zo zuinig mogelijk te zijn; dat gold niet enkel voor het Steuncomité, maar ook voor het Regeringscommissariaat, en nu daarbij kwam, dat de Regeringscommissaris een Fries was, begrijpt u, dat die opdracht ook is nagekomen: Friezen zijn in het algemeen heel zuinig van aard. Men heeft aan de vertrekkenden dus geen eerste klas overtocht gegeven, ook geen tweede, maar derde klasse B, enkelen slechts derde klasse camarote (dat is een kajuit derde klas). Maar verder: men vergete niet, dat het de hoofdzaak was om de vluchtelingen verder te krijgen; de dreiging van een Duitse inval bestond in die tijd ook voor Spanje en Portugal! Of het vervolg van hun vlucht voor de Duitsers meer of minder aangenaamheden met zich bracht, was toen nog niet aan de orde.

Het is majoor *van der Harst* geweest, die deze reis in orde heeft gemaakt: hij is naar de boot gegaan en heeft daar alles in ogen-schouw genomen.

24588. De Voorzitter: De „Angola” was een Portugese boot; was het een grote boot?

A. De „Angola” behoorde met de „Nyassa” tot de grootste boten van de Companhia Nacional de Navigação. Naar ik meen te weten, waren deze boten vóór vele jaren overgenomen van de Hamburg—Zuid-Amerika-Lijn. Zij konden dus in comfort, enz. niet de vergelijking doorstaan met de boten van de Rotterdamsche Lloyd, als de „Baloeran” of de „Dempo”.

De „Angola” was een passagiersschip, geen vrachtboot, ook al zullen er ook wel goederen mee vervoerd zijn.

24589. De Voorzitter: Hoe kwam het, dat die boot naar Indië ging varen?

A. Die boot ging slechts halverwege Indië, en wel slechts tot Lourenço Marques (Moçambique) of ietwat korter, nog slechts tot Durban (in verband met een of andere kwestie met de Zuid-Afrikaanse Regering, waar ik het juiste niet van weet). Dan werden de vluchtelingen met een boot uit Indië aldaar opgehaald voor de verdere tocht. Het is majoor *van der Harst* geweest, die aeze reis in orde heeft gemaakt. (Majoor *van der Harst* behoorde tot het Regeringscommissariaat, was daar zo iets als „chef de bureau”.)

In Indië werden zij ontscheept op het eiland Onrust, dit, naar ik gehoord heb, in verband met een onderzoek naar hun nationale gevoelens.

24590. De Voorzitter: Ja, de mensen schenen daar bij hun aankomst niet erg vriendelijk bejegend te worden.

Hebt u die „Angola” zelf gezien?

A. Ja.

24591. De Voorzitter: Bent u aan boord geweest?

A. Ja.

24592. De Voorzitter: Bent u in het ruim geweest?

A. Ja.

24593. De Voorzitter: Was het er schoon?

A. Volgens mij wel. Ik herinner mij, dat majoor *van der Harst* mij verteld heeft, dat hij het ruim extra-schoon had laten maken.

En dat was ook niet overbodig, daar iemand, die Portugal bezoekt, en zeker iemand, die daar langer verblijft, al gauw kan opmerken, dat de Portugese bevolking de zindelijkheid, zoals wij die kennen, niet kent, zelfs niet begrijpt. Bovendien, daar in de subtropen en de tropen zelf moet men steeds goed waken tegen ongedierte, zeker in een oude boot. En het was de eerste grote uittocht, die georganiseerd werd! En wat verder die reis betreft, deze was dus georganiseerd door majoor *van der Harst*, die vroeger kapitein in Indië was geweest en daar een leven had gekend, waar comfort hier en daar zelfs onmogelijk was, zodat het wel mogelijk is, dat hij eerder tevreden is geweest dan een ander het zou zijn geweest. Daarbij nogmaals: ik heb nooit de indruk kunnen krijgen, dat de Regering in Londen erg scheutig met geld wilde zijn voor de vluchtelingen.

Doch, zoals gezegd: zoals ik de zaak heb gezien, zag het geheel er vrij goed uit, al kan ik uiteraard niet anders dan van een uiterlijke indruk spreken.

24594. De Voorzitter: Men kan zeggen: „Er was zo weinig geld”. Dat is mijns inziens geen argument, geen excuus. Als er te weinig geld voor een dergelijke verscheping is, dan moet men van uit Londen meer geld daarvoor ter beschikking stellen, zodanig, dat de wijze van verscheping aanvaardbaar is. De vraag is: Was de wijze, waarop deze mensen werden verscheept, aanvaardbaar?

A. Zij hebben gereisd in de laagste klasse van een der twee beste boten van de Companhia Nacional; de gewone Portugese bevolking reisde daarmee ook, al moet hierbij worden gevoegd, zoals reeds gezegd, dat de Nederlandse gewone bevolking zeer zeker een etappe hoger staat. Maar nogmaals: het ging er voor deze mensen om, om weg te komen, juist ook omdat de Duitsers Portugal wel eens konden binnenvallen. En bovendien weigerde de Portugese politie nieuwe vluchtelingen toe te laten, als eerst niet minstens een gedeelte van hen, aan wie zij slechts een transitvisum gegeven had, was doorgereisd.

24595. De Voorzitter: U bent dus niet van mening, dat kan worden gezegd, dat het een onmenselijke verscheping van deze mensen is geweest met den „Angola”?

A. Neen. Wel kan ik me voorstellen, dat een bootreis derde klasse B niet gelden kan als de prettigste manier van reizen. Toch moet men niet denken, dat iedereen maar zonder meer in het „ruim” is gestopt: zo meen ik mij wel te herinneren, dat echtparen met kinderen een kajuit derde klas kregen. En ook was er de kwestie óf er voor die honderd mensen voldoende kajuiten voorhanden waren! Waar wij wel aan gedacht hebben, was of wel een ieder in dat milieu van die vluchtelingen gelaten kon worden, want dat milieu was nu niet altijd even cultureel hoogstaand. Zo was er een meisje bij, dat naar familie in Zuid-Afrika zou gaan, nl. mej. *Bauduin*. Nu op die zelfde „Angola” als passagier eerste klas overste *Cramwinckel* met zijn vrouw naar Indië reisde (een der mede-oprichters van het Steuncomité) — en dat op eigen kosten —, heb ik hem gevraagd om dat meisje overdag in hun gezelschap te nemen, omdat ik het ongewenst vond, dat dat meisje in een totaal ander milieu dan zij gewend was ook overdag zou verblijven.

24596. De Voorzitter: Hoe oud was dat meisje?

A. Zij was 24 jaar. Wij vonden het dus ongewenst, dat zij, ook al sliep zij in het ruim, ook overdag in dat gezelschap zou verkeren.

24597. De heer Stokvis: Waarom?

A. Omdat het genre mensen, dat met die boot is vertrokken en dat voornamelijk uit Antwerpen afkomstig was, niet het milieu was, waar je een jong meisje van geheel andere stijl en opvoeding instopt. Ook ridder *de van der Schueren* is met die boot naar Indië gegaan.

24598. De heer Stokvis: Sliep die ook in het ruim?

A. Ja zeker. Hij was vroeger de correspondent van „De Maasbode” geweest in Berlijn en, toen „De Maasbode” in Duitsland verboden werd, door de nazi's Duitsland uitgezet, waarop hij als correspondent van „De Maasbode” naar Madrid was gezonden. Ik heb de kapitein van de „Angola” gevraagd om hem, die ik persoonlijk en wiens familie ik kende, in alles ter wille te zijn en hem, ook al was hij derde klasse B passagier, toch met de nodige égards te behandelen. Aan hem zelf heb ik gezegd, dat het mij speet, dat ik

hem in dat milieu moest laten vertrekken, doch sportief heeft hij geantwoord: Dit wordt mijn 125ste zeereis en ik heb het wel minder gedaan.

Later, van uit Indië, heeft hij mij nog geschreven, dat practisch alle anderen reeds een „baantje“ hadden gekregen of in ieder geval wel hadden gevonden, doch dat hij zelf nog steeds inactief was, ondanks alle gedane pogingen.

Wat dat milieu ook kon doen kennen, is, dat er onderweg een tamelijk agressieve „revolutie“ is uitgebroken tegen overste *Cramwinckel*, ridder M.W.O., die als „leider“ van het transport was aangewezen. De heer *de van der Schueren* heeft toen me-geholpen om de zaak weer in orde te brengen.

Op de „Angola“ reisden ook de beide heren, die te Marseille consul *van der Waarden* met het uitreiken van passen hadden „geholpen“. Het waren de heren *Cohen* en, zo ik de naam juist schrijf, *Proost*. Hun was ook een plaats in de derde klasse B gegeven, doch op de boot betaalden zij uit eigen zak (en heus niet uit de mijne!) bij voor een kajuit.

24599. De **Voorzitter**: Het gaat er om of degenen, die zich in het ruim bevonden, daar inderdaad in een zeer moeilijke omgving hebben moeten huizen; d.w.z. of het eigenlijk wel aanvaardbaar en of het redelijk was ze daar op te brengen. Was het een gewone derde klas ruim of een goederenruim?

A. Volgens mij een gewoon derde klas ruim. Ik ben wel eens meer op die boten geweest en weet, dat daarin Portugezen reizen, die naar de Portugese kolonien vertrekken of naar Brazilië om daar lonend werk te vinden. Ik kan er bij zeggen, dat ik Nederlandse torpedojagers heb gezien, als deze in de haven van Lissabon aanlegden. Ik kreeg aan de indruk, dat daar de manschappen enger benut waren aan op de „Angola“.

24300. De **Voorzitter**: Dus niet in een goederenruim? Want ik weet, dat er van Australië verschillende évacué's zijn gekomen, die in het goederenruim moesten slapen in hangmatten.

A. Er waren bedden; ik heb zelf bij de afvaart het „damesruim“ in ogenschouw genomen en, naar ik meen, majoor *van der Harst* het „mannenruim“. Ik heb over hangmatten niet horen spreken. Mogelijk blijft, dat in die ruimten, zo er geen passagiers waren, goederen werden vervoerd. In ieder geval: in het damesruim stonden bedden, dat weet ik heel zeker en kan ik getuigen uit eigen aanschouwing.

24501. De **Voorzitter**: Heeft deze of gene van de passagiers geschreven over het eten aan boord?

A. Dat kan ik mij niet herinneren. Natuurlijk, wat het eten betreft, vergete men niet, dat het Portugese menu anders is samengesteld en is voorbereid dan het Hollandse. O.a. de voorbereiding met olijfolie is iets, dat een Nederlander gewoonlijk slecht bekommt; men moet daar eerst aan wennen, al moeten de meesten tijdens hun reeds maandenlang verblijf in Portugal daaraan gewend zijn geraakt.

Ik vroeg later nog wel de een of ander om mij van uit Eourenço Marques het een en ander over de reis te schrijven, doch ik herinner mij niet, dat er speciale klachten over het eten zijn geweest. Wel heeft mij eens iemand geschreven, dat het bezit van een dekstoel de reis zoveel kon veraangenamen, waarop ik in het Steuncomité het voorstel heb gedaan om aan iedereen een dekstoel mee te geven, hetgeen dan ook bij de reis naar Suriname gebeurd is. De kosten toch van een dekstoel vielen bij de grote reiskosten practisch in het niet. Wel moest worden opgepast, dat er geen dekens uit Praia das Maças werden meegenomen om die als reisdekken te gebruiken.

Bij de door mij gegeven bzoordeling van de bootreis moet uiteraard in aanmerking worden genomen, dat het hier geen plezierreis gold, alsook dat ik zelf de reis niet heb meegemaakt, zelfs nooit een reis door de tropen gemaakt heb.

24602. De **Voorzitter**: Dat is dus een van de verrichtingen geweest van het Regeringscommissariaat. Daarna mochten er weer nieuwe vluchtelingen komen!

A. Ja, daar draaide het altijd om.

24503. De **Voorzitter**: Nu hebt u niet alleen van die speciale vluchtelingen gehoord uit Nederland en Antwerpen. Er zijn er ook anderen geweest, naar ik vermoed, die over Spanje kwamen? Wij hebben ten minste gehoord, dat er onder de bevolking van de kampen in Spanje ook een groot aantal mensen was van geheel andere aard, en dezen zullen ook wel in Lissabon zijn aangeland.

A. Er zijn, zowel in het begin als later, verschillende personen doorgekomen, die uit een beter milieu stamden. Echter, al diegenen, die door oemiddeling van het Regeringscommissariaat naar Portugal kwamen, moesten in het algemeen, op order van de politie, naar Praia das Maças geëvacueerd worden. Ik zie in het algemeen, omdat de Regeringscommissaris op mijn verzoek met de chef der internationale politie was overeengekomen, dat een beperkt aantal buiten Praia das Maças mocht verblijven. Dit verzoek had ik gedaan om diegenen, die werkelijk in dat milieu niet thuis hoorden, maar ook vandaan te kunnen houden, alsook om anderen maar vandaan te kunnen houden, die door hun gedragingen (zoals homoseksuelen) er uit verwijerd moesten worden. Zo werd Goor mij ook een jong meisje (17 jaar), hoewel van goede inborst, daar weggehaald wegens agressieve seksuele neigingen en te Lissabon in pension gegeven aan de „Vereniging van het Wil-gele Kruis ter beschermt van Jonge Meisjes“, hetgeen dus om haar zelfs wille geschiedde.

Nu zullen er in de eerste twee jaren wel enkelen uit Spanje zijn doorgekomen, doch dat zijn er nooit velen geweest. In dit verband zij opgemerkt, dat er een grote stroom „Engelandvaarders“ eerst in 1943 Portugal van uit Spanje is doorgekomen, zulks, naar ik meen, na het afdrukken in Spanje van de Duitsgezinde Minister van Buitenlandse Zaken *Suñer*. En het Regeringscommissariaat is opgeheven eind Februari 1943. Bovendien, wat mij zelf betreft, er was sinds de zomer van 1942 tegen mij een „Hetze“ aan de gang, die duidelijk geïnspireerd was door de heer *Maas Geesteranus* en door de chargé d'affaires, baron *van Pallandt*. Deze „Hetze“ werd op het Regeringscommissariaat tegen mij doorgezet door de heer *Gustaaf van Haastert* (niet te verwarren met zijn broer dr. *Henri van Haastert*, thans vice-president van het Internationale Landoowinstituut te Rome). De heer *Gustaaf van Haastert* was tot mijn zerr grote bevreemding en ondanks mijn protest door baron *van Harinxma* benoemd als de opvolger van majoor *van der Harst* (eind 1941 vertrokken in de richting van Indië, doch blijven hangen in Zuid-Afrika), dus min of meer als zijn „chef de bureau“. Gevolg daarvan was niet enkel een omvergooien van een opgebouwde organisatie in het Regeringscommissariaat en het binnenhalen van een intriguespel op het commissariaat zelf, juist ook tegen baron *van Harinxma* persoonlijk, maar voor mij, dat ik angstvallig gehouden werd buiten alles, wat er op het commissariaat gaeurde.

Ik wil hiermee zeggen, dat de gegevens, welke ik u verschaffen kan ten opzichte van de werkzaamheden van het Regeringscommissariaat, vanaf de zomer 1942 steeds minder worden en dat mijn gegevens ook in geen geval verder kunnen lopen dan tot eind Februari 1943, als wanneer het Regeringscommissariaat werd opgeheven en het Steuncomité, en daarmee zijn secretaris, door de chargé d'affaires „slapende“ werd verklaard.

Er zijn dus weinig vluchtelingen, resp. Engelandvaarders, van uit Spanje gekomen: de grote contingenten kwamen, behalve dan in het eerst uit Marokko, steeds uit Frankrijk; de kunst was steeds om het uitreisvisum uit Frankrijk, het doorreisvisum door Spanje en het inreisvisum in Portugal te coördineren. Echter, toen ook Indië in oorlog was gekomen met Japan, dus Indië ook „gesloten“ werd, was er eind 1941 geen enkel land, waarheen vluchtelingen konden doorreizen, en stagneerde de gang van zaken. Wel herinner ik mij, dat er boten direct van Spanje of van uit het noorden van Portugal door zijn gegaan naar Engeland; daar ging het dus om militairen en het is voornamelijk het consulaat geweest, dat zich daarmee heeft bemoeid.

Toen het bekend werd, dat er ook militairen.....

24604. De **Voorzitter**: Bedoelt u jongelui van militaire leeftijd?

A. Ja. In hun psssen was hun leeftijd lager opgegeven dan deze in werkelijkheid was om hun zodoende moeilijkheden op hun doorreis door Spanje te besparen. Zij vielen dan nl. beneden de militaire leeftijd.

Daar het mij, eerlijk gezegd, een ergernis was, dat sterds de meest brutalen naar Portugal werden overgebracht (zelfs vrgastten ons de Nederlandse autoriteiten in Frankrijk op toezending van twee publieke vrouwen!), had ik mij gewnd tot de Regeringscommissaris met het verzoek een soort selectie toe te passen, namelijk om eerst die personen te doen overkomen, die in Nederland geboren waren en steeds in Nederland gewoond hadden, dan diegenen, die, in Nederland geboren, in het buitenland woonachtig waren geweest, vervolgens hen, die genaturaliseerd waren en steeds in Nederland woonachtig, en eerst op de vierde plaats diegenen, die genaturaliseerd waren en steeds in het buitenland hadden gewoond. Ik zag niet in, waarom op de eerste plaats die diamantslijpers uit Antwerpen, die onze diamantindustrie trn slotte dus naar het buitenland hadden overgebracht en waarvan velen een Duitse naam droegen, moesten

worden overgebracht in stede van anderen, die, naar men in Portugal hoorde, tijdens de bezetting ontkomen waren en die voor Nederland vechten wilden. Dat was volgens mij zeer wel mogelijk geweest. Doch er schijnt door de loden een brief te zijn geschreven aan de Koningin, waarin gezegd werd, dat zij het grootste gevaar liepen, wat ook weer niet ontkend kon worden.

Hoe dat ook zij, het resultaat kan men zien uit de lijst van personen, die eind November 1942 van uit Frankrijk naar Portugal zijn gekomen en binnen veertien dagen zijn doorgezonden naar Suriname, dat eindelijk „open” was gekomen. Het merendeel zijn Duitse namen of, meer nog, namen van Tsjechische, Gallicische of Poolse oorsprong.

Het Regeringscommissariaat had dus in het algemeen slechts te doen met gewone vluchtelingen.

24605. De **Voorzitter**: Gsen Engelandvaarders?

A. Naar gezegd: bijna niet, en zo die er wèl tussen waren, werd gedaan alsof men dat niet wist. Om dit te doen begrijpen, moet ik wel enigszins dieper op deze zaak ingaan.

Het commissariaat werd wel is waar aangeduid als een „Hoog Commissariaat” (zelfs de officiële stempel droeg die titel), maar was toch niet meer dan een Regeringscommissariaat.

24605. De **Voorzitter**: Wat voor belangrijke consequentie had dat?

A. Dat de vraag kon gesteld worden: In hoeverre staat een Regeringscommissariaat in het buitenland al dan niet onder de jurisdictie van de chef van het gezantschap? Een feit is het, dat de chargé d'affaires, baron *van Pallandt*, zich wel degelijk bemoeide met kwesties, de vluchtelingen betreffend; en als vluchtelingen hun zin niet konden doordrijven, noch bij mij, noch daarna ook bij de Regeringscommissaris zelf, wendden zij zich gaarne tot baron *van Pallandt*, wie zulks heus niet onaangenaam was. Dat was trouwens bij de vluchtelingen zelf ook bekend.

Dan verder: Wat voor karakter had eigenlijk het Regeringscommissariaat? Waaronder ressorteerde het? Alle correspondentie naar Londen werd verzonden naar het Londens Comité van het Nederlandse Rode Kruis, maar weer niet op papier van het Regeringscommissariaat, maar op legatiepapier (papier van „Regeringscommissariaat” was er niet) en weer gestempeld met „Haut Commissariat”, terwijl alle correspondentie, getekend door ir. *van Lidth de Jeude*, geschreven was op papier van het Londens Comité van het Nederlandse Rode Kruis.

Zo kreeg ik al spoedig de indruk, dat het Regeringscommissariaat niets anders was dan een speciale actie van het Rode Kruis, reden, waarom ik in December aan baron *van Harinxma* heb gevraagd of het niet beter was om het Regeringscommissariaat ook aldus te noemen. Het antwoord, dat ik mij wel herinner (dat was reeds in December 1940), was, dat er dan moeilijkheden ontstonden, o.a. omdat de Duitsers het Londens Comité van het Nederlandse Rode Kruis niet wilden erkennen. Deze kwestie ging mij verder uiteraard niet aan, al speet het mij, omdat ik van mening was, dat anders op nauwere wijze samengewerkt kon worden, o.a. met het Portugese Rode Kruis, waardoor wellicht een soepeler gang van zaken kon ontstaan.

Niettemin, juist omdat alle Londense correspondentie steeds arriveerde met het Rode Kruis-teken, ben ik van mening gebleven, dat het Regeringscommissariaat thuishoorde bij het Rode Kruis, en dan lag de moeilijkheid voor de hand: In hoeverre kon het Rode Kruis zich bemoeien met het doen overkomen en doorzenden van personen, die militair dienstplichtig waren, zelfs die met de vooropgezette bedoeling naar Lissabon kwamen om voor Nederlands vrijheid te vechten? M.i. was alles, wat „militair” betrof, een kwestie van het consulaat, zoals het immers altijd geweest is.

En dit was in het begin een kwestie, niet slechts van theoretische betekenis, omdat er toen bijna geen „Engelandvaarders” waren, maar wel degelijk ook een van praktische waarde. In 1941 toch, vooral in het eerste halfjaar, was het gevaar groot, dat de Duitsers ook Spanje en Portugal zouden binnenrukken, en dat, terwijl alleen al in Praia das Maçães een tachtigtal vluchtelingen verbleven.

24607. De **Voorzitter**: Wat gebeurde daar?

A. Daar vertoefden dus voornamelijk de vluchtelingen, die wel allen gevluht waren uit een rechtmatige angst voor de Duitsers.

Toen in April 1941 de toestand werkelijk kritiek was geworden, voelde ik mij verplicht om daarover met de Regeringscommissaris te spreken. Ik zeide hem: De Duitsers kunnen ieder ogenblik Portugal binnenvallen; op het gezantschap is alles reeds voor een eventueel vertrek van de legatieleden in orde gemaakt en de plaatsen in de vliegtuigen zijn reeds bepaald.

Maar ik heb nu eenmaal in feite de zorg voor de vluchtelingen, dus voel ik mij verplicht te vragen: Wat moet er met de vluchtelingen gebeuren? Vijf en negentig pct. zijn Joden en dus, als de Duitsers komen, wordt het een paniek en zo van te voren geen maatregelen worden getroffen en zij hier in Portugal moeten blijven, wordt het een chaos met zelfmoord, enz. Kan er geen boot worden gereserveerd, indien dit geval zich voordoet? Het antwoord was: Zo de Duitsers komen, wordt toch onmiddellijk de Taag vol mijnen gegooid; een mogelijkheid, dat zij zouden kunnen vertrekken, is uitgesloten. Welnu, zei ik, als dat zo is, kan dan niet iemand worden aangewezen, die de zorg blijft houden voor de vluchtelingen en dus een intermediair wordt tussen de vluchtelingen en de Duitsers? Baron *van Harinxma* was toen van mening, dat er toch niets gedaan kon worden; echter na drie dagen liet hij mij weer bij zich roepen en zeide, dat hij er met de zaakgelastigde over gesproken had (baron *van Pallandt*) en dat deze van mening was, dat ik te recht de opmerkzaamheid voor de vluchtelingen had opgevraagd in geval van een Duitse aanval, en dat er besloten was, dat in dat geval ik te Lissabon achter zou blijven. Nu, dat was, eerlijk gezegd, mijn bedoeling niet geweest; ik meende, dat er wel iemand kon worden aangewezen, b.v. van Philips of van de Gist- en Spiritusfabriek te Cruz Quebrada, die immers toch in Portugal zouden blijven. Ik antwoordde dan ook, dat ik daarover na wilde denken, maar dat in ieder geval, nooit of nimmer, mijn eventueel achterblijven in Portugal uitgelegd mocht worden in die zin, dat ik eigenlijk Duitsgezind was. Ik heb toen nog raad ingewonnen hoe in dezen te handelen bij mr. *Ries*, die toen met zijn moeder te Estoril vertoefde. Deze zeide mij, dat, zo ik het aannam, ik nog twee andere voorwaarden moest stellen, nl. vooreerst een of andere officiële positie, waardoor ik het recht had als intermediair op te treden, en vervolgens de beschikking over voldoende contanten. Ik heb dat aan de Regeringscommissaris overgebracht, doch daarbij is het gebleven. Dat werd weer op zijn beloop gelaten.

Doch hoe dat ook was, het is te begrijpen, dat ik er voor waken wilde, dar ingeval de Duitsers binnentrokken, er bij mij niets „compromitterends” gevonden kon worden. Vandaar ook, dat ik bij de Regeringscommissaris geprotesteerd heb, toen majoor *van der Harst* het op een goede dag in zijn hoofd haalde om naar Praia das Maçães te vertrekken en daar alle vluchtelingen ging onderzoeken in hoeverre zij al dan niet geschikt, resp. verplicht waren voor de militaire dienst. Zo iets kon en behoorde m.i. door het consulaat te gebeuren en niet door het Regeringscommissariaat. Dat was ook de reden, dat ik de heer *Maas Geesteranus*, die toen correspondent van het Londense „Vrij Nederland” was, gevraagd heb niets over mijn rede bij de opening van het „Nederlandse Tehuis” te Praia das Maçães (Casal Mindelo) te publiceren; reden ook, waarom ik het meerdere zakgeld, dat ik aan „Engelandvaarders” te Praia das Maçães gaf, niet in de boeken van het Steuncomité genoteerd heb.

Men beseffe wel: Het was toen een gevaarlijke tijd, er kon van alles gebeuren. En het diende nergens voor mogelijke toekomstige moeilijkheden te provoceren, en dat zeker niet voor de daar vertoefende Joodse vluchtelingen, zo zulks niet dringend noodzakelijk was.

24608. De **Voorzitter**: Waarom is de heer *Sillem* weggegaan?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, moet ik dat vertellen? Dat is een lastige kwestie.

24609. De **Voorzitter**: Hij is weggewerkt, dat weet ik wel, maar wie heeft dat gedaan?

A. Uiteindelijk zonder twijfel: baron *van Pallandt*.

24610. De **Voorzitter**: Waar was die?

A. Hij kwam van ons gezantschap te Parijs, waar hij gezantschapssecretaris of -raad was geweest, dat weet ik niet precies.

Ook te Lissabon kwam hij aan het gezantschap als gezantschapsraad of -secretaris.

Nu wordt niet ten onrechte van baron *van Pallandt* gezegd, dat hij een persoon, die hij om wat voor reden niet lijden kan, wegwerkt; ik heb dat trouwens persoonlijk kunnen ondervinden. Ook

is hij niet iemand, die bang is om middelen te gebruiken, die niet door de bcugel kunnen. Daarbij kwam, dat hij nogal ambitieus is en gaarne gezant wilde worden.

Zo moet er verschil van opvatting zijn geweest in zake het beleid tussen de heren *Sillem* en *van Pallandt*. Ik zal dat met een voorbeeld duidelijk maken. De Duitse ambassadeur, die geen nazi was — dat is later wel gebleken, omdat hij door *Hitler* is weggeroepen; men vertelde zelfs, dat hij gefusilleerd zou zijn, hetgeen echter niet het geval is geweest —, had aan dr. *Gurromendez*, de gezant van Uruquay in Portugal, daarvóór in den Haag, gezegd, dat, indien hij iets voor de Nederlanders kon doen, hij daarvoor zeker wel zijn medewerking wilde verlenen. Daarbij kwam de vraag naar voren: Is het juist om te trachten diplomatiek toch indirect met de Duitsers in aanraking te komen ten behoeve van het een of ander goed doel in het belang van Nederlanders? Feit is immers, dat te Berlijn zelf de Zweedse gezant opdracht had om voor de Nederlandse belangen te waken.

Welnu, zover ik weet, huldigde de heer *Sillem* de mening: Ja, dat kan, waarop de heer *van Pallandt* van tegenovergestelde mening was en daarin een soort verraad wilde zien.

Ik wilde er in dit verband op wijzen, dat de heer *Sillem* in de Portugese kringen vele uitmuntende relaties had. Hij is zeer zeker, naar ik meen te weten, van Duitse afkomst, was ook vóór de oorlog bevriend met de Duitse gezant en natuurlijk moest die vriendschap na de oorlogsverklaring worden verbroken. Doch er is een groot percentage Nederlanders, dat van Duitse afkomst is, men denke slechts aan de in Portugal aangekomen vluchtelingen! Echter, het is een feit, dat baron *vaiz Pallandt* tegen de heer *Sillem* gewerkt heeft en hij het uiteindelijk is geweest, die bewerkt heeft, dat de heer *Sillem* werd weggeroepen.

Ik herinner mij nog, dat mr. *Ries*.....

24611. De **Voorzitter**: Wie was mr. *Ries*?

A. De oud-thesaurier-generaal.

De **Voorzitter**: Ik wist niet wie u bedoelde, maar dan ken ik hem wel.

A. Welnu, mr. *Ries* dan moet aan Minister *van Kleffens*, die toen (met Minister *Welter*) in Portugal was gekomen, gezegd hebben: Ik zou *Sillem* niet wegroepen, want dan hebben wij geen gezant meer in Portugal.

Later heb ik uit Portugese Regeringskringen zelf gehoord, dat men in die Portugese Regeringskringen in de hoogste mate verbaasd is geweest over het intriguespel, waardoor indertijd de heer *Sillem* als gezant wai weggewerkt; men had zo iets van Nederlandse zijde nooit verwacht.

Ik voeg er hier uitdrukkelijk aan toe, dat ik, die slechts een enkele kwestie uit het gehele geval-*Sillem* ken, er niet aan denk, om een eindoordeel af te geven, noch ten goede, noch ten kwade. Wat ik echter wel weet, is, dat, zodra er een beschuldiging komt van de kant van baron *van Pallandt*, men zo'n beschuldiging twee, zo niet drie keer onderzoeken moet om te weten of die beschuldiging gefundeerd is. (Dat geldt b.v. ook voor het geval-van *der Woude*.)

Ter illustratie moge ik hieraan toevoegen, dat in de zomer van 1943 (dus na het vertrek van baron *van Pallandt* als zaakgelastigde) mr. *van den Berkhof van Kockengen*, toentertijd perschef op de legatie te Lissabon, lid van het Steuncomité en zeer bevriend met de *van Harinxma's*, mij in tegenwoordigheid van de oud-gezant in Siam, de heer *Huber*, verontschuldigen heeft aangeboden, omdat hij in opdracht van de heer *van Pallandt* beschuldigingen tegen mij had gelanceerd, waarvan hij wist, dat zij zonder grond waren. Hij heeft deze zelfde verontschuldigen later in tegenwoordigheid van mijn vrouw herhaald. Mr. *van den Berkhof* is thans persattaché aan onze ambassade te Brussel.

24612. De **Voorzitter**: Is *van Pallandt* gezant geworden?

A. Neen, hij is slechts zaakgelastigde geworden. De Portugese Regering heeft hem niet als gezant willen of — vanwege het toenmalige Duitse overwicht — kunnen aanvaarden.

Er is dus een heel intriguespel geweest, dat ook wel beïnvloed zal zijn door het feit, dat de heer *Sillem* de heer *Maas Geesteranus* (om wat voor reden dan ook, dat is mij niet bekend) niet op de legatie wilde hebben. En de heer *Maas Geesteranus* was een vriend van baron *van Pallandt*.

24613. De **Voorzitter**: Is de heer *Maas Geesteranus* destijds uit het gezantschapsgebouw verwijderd, omdat de heer *Sillem* vond, dat de geheime dienst niet thuishoorde in het gezantschapsgebouw?

A. Naar mijn beste weten bestond die geheime dienst ten tijde van de heer *Sillem* er nog niet; ik kan mij niet herinneren, dat de heer *Maas Geesteranus* op het gezantschap gewerkt heeft, toen de heer *Sillem* gezant was.

24614. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Maas Geesteranus* niet in het gezantschapsgebouw gezeten?

A. Pas toen de heer *Sillem* weg was.

24615. De **Voorzitter**: Later is de heer *Maas Geesteranus* toch uit het gebouw verwijderd?

A. De heer *Maas Geesteranus* is steeds, tijdens de gehele tijd van zijn werkzaamheden, in het gezantschapsgebouw gebleven. Hij is daar niet meer teruggekeerd, nadat — ik ineen in October 1943 — er een commissie gekomen is van uit Londen onder leiding van Minister *van Rhijn* om de financiële gedragingen van de heer *Maas Geesteranus* te onderzoeken. Naar verteld werd, is hij gedwongen geworden vijf auto's en een zeiljacht te verkopen.

In Februari 1943 werd dus de Regeringscommissaris, baron *van Harinxma*, weggeroepen. Bleven: de zaakgelastigde, baron *van Pallandt*, en de heer *Maas Geesteranus*; in Mei 1943 werd de zaakgelastigde naar Londen geroepen (door toedoen van baron *van Harinxma*?) en kwam voor hem als zaakgelastigde in de plaats dr. *Flaes*. Bleef dus slechts over de heer *Maas Geesteranus*, die in October 1943 (naar ik meen op instigatie van dr. *Flaes*, die niet naar de pijpen van de heer *Maas Geesteranus* wilde dansen) verdwenen is.

De heer *Maas Geesteranus* had te Lissabon twee taken; de eerste was de „secret service". In die qualiteit werden er door hem en zijn employé's „onderzoekingen" verricht, die op diegenen, die niet tot de „secret service" behoorden, moeilijk een andere indruk konden maken dan die van fuifpartijen. Ik herinner mij, dat oud-gezant *Huber* daarover nog eens bij de zaakgelastigde geprotesteerd heeft. En ik weet, dat op de legatie zelf door of op last van de heer *Maas Geesteranus* bureaux onderzocht werden, maar mogelijk behoort zulke handelwijze thuis bij de „secret service". In ieder geval, zijn handelwijze tegenover andere personen op de legatie was niet zeer „elegant".

De tweede taak, die de heer *Maas Geesteranus* had gekregen, resp. had genomen, was het doen overkomen van Engelandvaarders, als het kon op illegale manier. Nu was het doen komen van vluchtelingen naar Portugal de taak van de Regeringscommissaris; in hoeverre deze zich ook alle moeite kon geven voor Engelandvaarders, in zoverre als dezen „militair" waren, blijft voor mij, zoals gezegd, een vraag, waarop, door gebrek aan organisatie van uit Londen, enige discussie mogelijk is. Doch hoe dat ook zij: men had te maken met het feit, dat de politie in Portugal heel goed georganiseerd was, en wel, naar algemeen bekend, door de Duitsers, aan wie men organisatietalent niet kan ontzeggen.

Portugal heeft de zeer grote toevloed van vluchtelingen, zoals zij in de zomer van 1940 aan de grenzen van Portugal aankwamen, geheel kunnen „verwerken", en dat, ofschoon Portugal geen toeristenland is en niet berekend op de ontvangst van zoveel vluchtelingen.

Welnu, baron *van Harinxma* stond op zeer goede voet met de chef der Internationale Politie, kapitein *Agostinho Lourenço*; echter, zodra de politie bemerkte, dat men trachtte haar om de tuin te leiden, was het met alle welwillendheid gedaan. Om dus Nederlanders op illegale wijze over de grens te halen, was een gevaarlijke onderneming, die zonder twijfel geen medewerking meer, maar tegenwerking van de machtige politie zou oproepen. En dan was er niet veel meer te bereiken! Dat het Regeringscommissariaat bij de politie goed stond aangeschreven, kan wzzlicht ook hieruit blijken, dat de zaakgelastigde, baron *van Pallandt*, eens een brief aan de politie geschreven moet hebben, welke brief echter door de politie geretourneerd werd met de bemerking, dat zij deze brief van het Regeringscommissariaat wenste te ontvangen.

24616. De **Voorzitter**: Het is daar in Portugal dus een beetje wederkerig geïntreger geweest?

A. Zoals ik de heer *van Harinxma* ken, intrigeerde hij niet. Van zijn kant uit was het meer een kwestie van gebrek aan sympathie voor de heer *van Pallandt*; hun karakters waren dan ook, alsook hun gedragingen, geheel verschillend. Met de heer *Maas Geesteranus* wenste baron *van Harinxma* niet veel te maken te hebben, wenste hem zelfs in zijn huis te Cintra niet te ontvangen. Baron *van Harinxma* was een stugge Fries en van zuinige, zeer zuinige aard, terwijl van baron *van Pallandt* gezegd werd, dat hij vóór het einde van de maand zijn salaris al op had.

24617. De **Voorzitter**: U zei, dat de heer *Maas Geesteranus* overal zijn spionnen had en hiervoor veel geld gebruikte en veel auto's nodig had. Waarvoor had hij een zeiljacht?

A. Dat weet ik niet. Wellicht om mensen ongemerkt Portugal te kunnen doen verlaten of om de kust te spionneren. U vergete niet, dat ik totaal niets met die „secret service“ te maken heb gehad en ook niet heb willen hebben. Het enige, dat wellicht in die categorie thuishoorde en wat ik als opdracht had, was het censureren van de brieven, die de vluchtelingen ontvingen.

Toen dan ook de he-r *Maas Geesteranus* mij eens vroeg om e-n heel knap meisje, dat met andere vluchtelingen van uit Frankrijk naar Portugal over was gekomen, naar hem te laten komen, en dat met de bemerking er bij, dat ik daarover met de Regeringscommissaris niet moest praten, heb ik dat aangevoeld als een poging om mij in een scheve verhouding tot de Regeringscommissaris te brengen; het ging immers niet om e-n verzoek voor een enkele dag, maar om te beginnen voor meerdere dagen. Ik had het vermoeden, dat hij haar in zijn dienst wilde brengen. Welnu, dat deed ik niet, terzij dat de Regeringscommissaris mij had medegedeeld, dat zulks juist was. Ik dacht dus: „principiis obsta“, en schreef hem de volgende dag een brief, dat ik zonder tussenkomst van baron van *Harinxma* daartoe niet gerechtigd was.

Bij die gelegenheid vroeg hij mij ook, welke eigenlijk mijn „competenties“ waren. Ik antwoordde: Die zijn „zwevende“, want wat nu eigenlijk wel of niet tot mijn competenties behoorde, daar heb ik zelf nooit hoogte van kunnen krijgen. Ik was meer „bemiddelaar“ bij alle mogelijke problemen, die de vluchtelingen raakten, en dit zowel van de officiële instanties uit (Regeringscommissariaat, gezantschap, Steuncomité, consulaat, Portugese politie), alsook wter van de vluchtelingen uit voor die verschillende instanties. Zo werd steeds aan mij gevraagd om een vluchteling van uit Praia das Macães over te laten komen; het spreekt vanzelf, dat mij de reden daarvoor niet aanging, waarom ik er ook nooit naar vroeg.

24518. De **Voorzitter**: Hebt u daar wel eens vreemde, merkwaardige mensen zien aankomen, die onder het bevel van de heer *Maas Geesteranus* stonden?

A. Zijn pe-soreel had hij gekozen ook onder vluchtelingen van mij, zoals mevrouw *Suzanne Vredenburg*, ook Engelandvaarde-, als de heer *Stors*. Zeker, het waren personen, waarvan ik over het algemeen ge-n hoogte kon krijgen, maar wellicht hoort dat zo bij employé's van die afdeling en eiste hun dienst dat ook.

Echter, een ander geval kan ik er hier bijvoegen: het gaat om de he-r en mevrouw *Troeller*, Luxemburgers. Van Luxemburgse zijde was ik t-gen h-n gewaarschuwd, omdat zij spionnen zouden zijn in Duitse dienst. Zij waren in Mei 1941 naar Praia das Macães gegaan, zelfs met onze ondersteuning (Nederland had immers de diplomatieke vertegenwoordiging van Luxemburg), doch na de ontvangst waarschuwing gaf ik mij alle moeite om hen daar vandaan te krijgen, zulks in overeenstemming met de raad van de Regeringscommissaris. Zij werden reeds sinds lang niet meer door ons ondersteund, maar door de Quakers. Daarom verzocht ik mr. *Richie* van de Quakers er het zijne toe bij te dragen, dat zij Praia zo spoedig mogelijk verlieten. Ik gaf hem daarvoor tien dagen de tijd, daar ik mij anders tot de politie zou wenden. Na een dag of vijf werd ik bij de Regeringscommissaris geroepen, die mij zeide, dat ik mij verder om de heer en mevrouw *Troeller* niet meer moest bekommeren; zij bleken in dienst te zijn van de heer *Maas Geesteranus*. Ik was nogal verontwaardigd, dat men mij dat niet eerder had laten weten, omdat ik toch de vluchtelingen in Praia das Macães had gezegd, dat die mensen niet te vertrouwen waren en dat zij niet met hen om moesten gaan. Immers, een dergelijke gang van zaken ondermijnde mijn autoriteit te Praia.

Later is wel degelijk gebleken, dat het spionnen waren: te Lissabon voerden zij een grote staat de laatste jaren van de oorlog en zij zijn gevlucht vlak na de overwinning in 1945. Bovendien is er nog een brief binnengekomen van de Luxemburgse Minister van Justitie, de he-r *Victor Bodson*, gericht aan baron van *Harinxma*, waarin hij hulp, resp. bemiddeling vroeg voor Luxemburgse vluchtelingen, maar daarvan met opgave van redenen de familie *Troeller* geheel en al buitensloot (Januari 1943).

Ik voel mij verplicht er bij te voegen, dat de relatie van de heer *Maas Geesteranus* met de familie *Troeller* haar reden kan gevonden hebben in een of andere spionnagetechniek, ik kan daar niet over oordelen: ik weet alleen, dat deze techniek andere methoden vereist dan anders in het normale leven het geval is.

24519. De **Voorzitter**: U kon dus niet geheel en al hoogte krijgen van die mensen van de heer *Maas Geesteranus*. Was er ook een van *Stolk* bij?

A. Dat is mij niet bekend. In dit verband kan ik er bijvoegen, dat sinds de zomer van 1942 er een consigne schijnt gegeven te zijn om mij zoveel mogelijk buiten alles te houden. Dat ging zelfs zo ver, dat, als allen, die op de legatie werkzaam waren, een uitnodiging ontvingen van de zaakgelastigde, ik en mijn vrouw die niet meer ontvingen. Vandaar dan ook, dat ik niet meer op de hoogte was van aankomst van verschillende personen. De heer *Drijber*, die in dienst was van de Engelse „secret service“ en dit niet zeide aan de heer *Maas Geesteranus* en torn ook bij hem in dienst kwam, heeft mij later gezegd, dat hij van de heer *Maas Geesteranus* opdracht had gekregen om mij niet te bezoeken.

24520. De **Voorzitter**: Kende u *Rodrigues Lopes*?

A. Ja, hij was een vluchteling, ik heb hem goed gekend.

24521. De **Voorzitter**: Was hij toen in dienst van de heer *Maas Geesteranus*?

A. Hij was later in dienst van de heer *Mans Geesteranus*, waarom ik hem weer niet geheel en al vertrouwde; niemand toch spreekt vrij en onbevengd met een instantie, die geheimzinnig doet en spionneert.

De heer *Rodrigues* heeft mij anders verschillende keren goed geholpen, omdat hij ook verbonden was met de „H.I.C.E.M.“, een Amerikaans-Joods comité voor hulp aan Joodse vluchtelingen.

Hij moet bij een of andere opdracht van de he-r *Maas Geesteranus* in Spanje „gesnapt“ zijn, waardoor hij daar g-vang-n is g-nomen.

24622. De **Voorzitter**: Begon hij met vluchteling te zijn?

A. Hij was vluchteling en is in Augustus 1940, meen ik, uit Frankrijk gekomen. Met een of ander foefje had hij dat klaargespeeld. Hij was correspondent van enkele Engelse bladen. Journalist.

24523. De **Voorzitter**: Kwam de heer van *Harinxma* geregeld persoonlijk met de vluchtelingen in aanraking of deed u dat?

A. G-regeld in aanraking met de vluchtelingen kwam ik, dat was trouwens mijn taak. Ik had verder een „vertegenwoordiger“ te Praia das Macães, die mij iedere avond bijna verslag uitbracht, verzoeken overbracht om naar Lissabon te mogen gaan, enz. Dr. *herr van Harinxma* kwam meer met hen in aanraking, als er bijzondere kwesties waren, zo ook, als er eens een extra berisping gegeven moest worden bij ontoelaatbaar gedrag. Het spreekt, dat het bureau de meeste kwesties voor de vluchtelingen, in zoverre die het Regeringscommissariaat raakten, in orde maakte, doch dikwijls, als in financiële aangelegenheden, moest hij zijn sanctie geven.

Baron van *Harinxma* kwam steeds regelmatig in het gezantschapsgebouw, het Commissariaat, en was daar steeds bezig met correspondentie. Er was veel te doen.

24624. De **Voorzitter**: Kwam hij niet persoonlijk met de vluchtelingen in aanraking?

A. Niet veel, doch dat was m.i. ook niet nodig.

24625. De **Voorzitter**: Hoe gedroeg hij zich gewoonlijk tegenover de vluchtelingen? Tegemoetkomend, aangenaam?

A. De Friezen zijn van nature niet erg tegemoetkomend aangelegd; ik ken de Friezen; mijn eigen schoonvader is een Fries. Bovendien was hij een Nederlands gezant en het is toch wel bekend, dat over het algemeen Nederlandse diplomaten voor eigen landgenoten, uit wat voor maatschappelijk milieu zij ook kwamen, goed of slecht, maar niet uit een diplomatenmilieu, eigenlijk weinig consideratie hadden; zij zochten steeds hun kracht in een sterk doorgevoerde exclusiviteit. Hoe dikwijls heb ik geen klachten gehoord, dat zelfs vooraanstaande Nederlanders door de Nederlandse diplomaten onhebbelijk zijn behandeld. Nu heeft zonder twijfel baron van *Harinxma* van die „diplomatieke eigenaardigheden“ ook wel een klein gedeelte meegekregen, maar toch niet voor de volle 100 pct. Bovendien gedroeg hij zich volgens maatschappelijke normen fatsoenlijk, in tegenstelling met anderen.

24626. De **Voorzitter**: In het dagelijkse leven?

A. Ja, over hem persoonlijk hoorde ik nooit bemerkings. Hij was sober en zelfs karig, doch ook voor zich persoonlijk. Zijn kamer op de legatie zag er zeer eenvoudig uit, maar hij was het er eigenlijk niet mee eens, toen die kamer enigszins werd „aangekleed“.

24627. De **Voorzitter**: Tegenover de vluchtelingen was hij niet altijd een even prettig mens?

A. Och, als hij wat aan zijn hoofd had, kon hij buitengewoon stroef zijn en ik heb ook wel gehoord, dat hij de mensen niet-op een innemende wijze ontving, dat lag hem niet. Iets anders was, dat hij zich door de zaakgelastigde en door diens bemiddeling door de heer *Maas Geesteranus* op zij liet drukken. Dat kon komen, omdat de verschillende competenties niet vaststonden. Erger was, dat hij zich erg ontvankelijk toonde voor het zich laten opstoken tegen de een of andere persoon. Dat heb ik, tot mijn grote bevreemding, persoonlijk moeten ondervinden. Wet is mij nog een begrijpelijke ergernis, als ik daaraan terugdenk.

In Praia das Maçães is hij een paar maal geweest, en wel bij meer officiële gelegenheden of bij officieel bezoek.

24628. De **Voorzitter**: Wat was dat? Een gevangenis, een kamp?

A. Praia das Maçães is een dorpje aan de kust van de Atlantische Oceaan, op een goede 50 km afstand van Lissabon. Van een gevangenis is helemaal geen sprake, maar ook niet van een kamp, tenzij men een heel dorp een kamp wil noemen.

De vluchtelingen waren eerst ondergebracht te Azenhas do Mar. Dat is een plaatsje naast Praia das Maçães, eveneens aan de oceaan. Toen ik secretaris zou worden, ben ik daar onverwacht met mijn vrouw en met majoor *van der Harst* en zijn vrouw wezen kijken, en wel in het pension, waar toen een tiental vluchtelingen nog verbleef. Welnu, de indruk van dat pension „Bda Vista“ was van die aard, dat ik besloot om, zo gauw ik secretaris zou zijn geworden alle vluchtelingen over te brengen naar Pensão Royal in Praia das Maçães. Ik had namelijk klachten gehoord over dat pension en het was waar: het eten was er bar slecht en de zindelijkheid liet er alles te wensen over.

Het Pensão Royal te Praia das Maçães was een goed pension, het beste daar ter plaatse. Ik heb met de eigenares een contract afgesloten, waardoor ik zekerheid had, dat men ten minste iedere dag aardappelen te eten kreeg, aan tafel kreeg men meer dan voldoende wijn, aan één maaltijd vlees en aan de andere maaltijd vis. (Wat de wijn betreft: men vergeet niet, dat in het zuiden wijn de volksdrank is.) Bovendien verbood ik om de vluchtelingen nog „refugiados“ te noemen, want dat bleek voor de Portugezen iets kleinerends in te houden. Kwamen er klachten, dan trachtte ik door met de eigenares te spreken de zaak weer in orde te brengen.

De pensionkosten werden dus direct door het secretariaat van het Steuncomité betaald, de vluchtelingen kregen een weinig zakgeld (slechts 1 escudo, later 5 escudo's per dag). Verder kwam het „Naai-comité“ eens per week naar Praia; ook mevrouw *van Harinxma*, de presidente van het Steuncomité na vertrek als zodanig van mevrouw *Sillem—van Ogtrop*, kwam er gewoonlijk eens per week. Zij woonde trouwens vlak bij, te Cintra.

Men vergeet niet, dat wij in het Steuncomité, zoals reeds uiteengezet, bij alles even zuinig moesten zijn.

Men kan over die zuinigheid het zijne denken: in zover de voorgesloten gelden moesten worden terugbetaald, had zulks een reden, die juist ook ten gunste van bijna alle vluchtelingen zelf was: het drukken van een opgelopen schuld. Toch, als men ziet hoe de Nederlandse Regering te Londen — ik voeg dat er nu bij — een chèque van vijftig duizend pond sterling aan de burgemeester van Londen gaf in de maanden Augustus/September 1940 voor het lenigen van de schade, veroorzaakt door de Duitse vliegtuigaanvallen, een som, die toch niet meer was dan een druppel water op een gloeiende sterv, dan ergert het wel, dat voor eigen Nederlanders niet zo'n som direct beschikbaar werd gesteld; daarmee had héél veel gedaan kunnen worden.

Toen er meer vluchtelingen kwamen, heb ik in Mei 1941 de zeer grote villa „Casa Mindelo“ gehuurd. Het huurcontract, dat op mijn naam luidt, leg ik U over. Het was een heel mooi gebouw, het is thans het rusthuis voor Portugese intellectuelen en kunstenaars.

24629. De **Voorzitter**: Was het goed ingericht?

A. Jawel. Er waren vele kamers, terwijl in de garage, alsook in een andere gehuurde garage (die eerst op onze kosten in orde was

gemaakt), zeer vele bedden naast elkaar stonden. De vluchtelingen maakten zelf hun wastafels. Bedden waren door ons gekocht. Matrasen maakten zij ook zelf (ik heb er 1800 kg stro voor gekocht, plus matrassengoed, enz.). De vluchtelingen hadden daardoor ook wat te doen en zij hadden er ook plezier in. Er was dus niet voor iedereen een „opgemaakt bedje“, zij moesten het zelf opmaken. En het uitzicht van die villa was magnifiek.

24630. De **Voorzitter**: U bent dus van oordeel, dat er geen aanleiding voor de vluchtelingen is om zich te beklagen over hun verblijf in Portugal?

A. Neen. Zeker, zo wij de beschikking hadden gehad over meer contanten, dan had men hulp kunnen bieden op een meer soepele wijze. Dat alles neemt niet weg, dat mijns inziens de moeilijkheden van hulpverlening meer gevoeld werden door diegenen, die er de zorg voor hadden (ik voor mij had minder moeilijkheden met de vluchtelingen en met de politie dan met al dat geharrewar met de verschillende Nederlandse instanties), dan door de vluchtelingen zelf. Men kan zeggen, dat de meesten het beter hebben gehad dan zij tot dan toe in hun leven gekend hadden. Iets anders, dat men niet moet vergeten, is, dat men te maken had met personen, die wel allen, hetzij uit ambitie, hetzij uit noodzaak, steeds gewerkt hadden en thans werkeloos hun dagen moesten doorbrengen; dat deswege ontevredenheid ontstond, is te begrijpen, doch dat lag niet aan ons, maar aan de omstandigheden.

Er staat het een en ander in het rapport *Cleveringa* in verband met mijn persoon. Ik heb tegen de heer *van Ketwich* Verschuur gezegd: Waarom is mijn naam in het rapport genoemd? Het ging ten slotte over baron *van Harinxma* en daarom: had u over een heer X gesproken, dan had ik er mijn schouders over opgehaald, maar nu mijn naam in een officieel rapport is genoemd, kan ik de daarbij gegeven beweringen niet accepteren.

24631. De **Voorzitter**: Bent u gehoord door de commissie *Cleveringa*?

A. Neen. Ik ben zelf later naar het gebouw van het Rode Kruis hier in den Haag gegaan.

24632. De **Voorzitter**: Toen het rapport klaar was?

A. Ja.

24633. De **Voorzitter**: Ik begrijp niet, dat men u niet gehoord heeft. vóórdat het rapport gereed was.

A. Maar daarop heb ik ook wel terdege aanmerking gemaakt. Mijn broer heeft mij bij de verschijning van het rapport *Cleveringa* geschreven, dat, zoals hij gehoord had, ook ik daarin genoemd was. Die brief is echter nooit in mijn huis in Portugal aangekomen. Er schijnen wel meer brieven naar Portugal niet aan te komen. Maar wel ontving ik een brief van dr. *Kortenhorst*, waarin hij schreef: U staat genoemd in het rapport *Cleveringa* in verband met een speech, die u gehouden hebt. Ik vond die speech terug, copieerde haar en heb die aan dr. *Kortenhorst* gezonden. En hier heb ik de papieren met de speech, zoals ik deze bij mijn andere papieren heb teruggevonden. Mij dunkt, dat ik in die tijd, Mei 1941, werkelijk gesproken heb zo, dat het in ieder geval niet juist is om daar een aanmerking op te maken, integendeel.

Op blz. 7 van het rapport *Cleveringa* staat:

„Onbevredigend beleid in zake de verzorging van de Engelandvaarders in het kamp Praia das Maçães. Met het nabij Lissabon gelegen Engelandvaarders- en vluchtelingencentrum Praia das Maçães bemoeide baron *van Harinxma* zich merkwaardigerwijze vrijwel nimmer.“

Natuurlijk niet; over die gehele zaak ging immers het Steuncomité, dat maakte ik altijd in orde.

Ik moge er hier bijvoegen: In het rapport staat ook, dat Praia das Maçães „Sing-Sing“ genoemd werd. Met deze bewering heeft men zich wel, en niet op een mooie manier, laten kennen! Het betreft hier namelijk een heus niet erg geestige woordspeling van niemand anders dan van..... mij! Waarvan het niet nodig was, om die officieel te vereeuwigen! Ik heb namelijk eens aan een of andere vluchteling gezegd, die niet naar Praia das Maçães wilde gaan: Ik kan daar niets aan veranderen, want vraagt u aan de politie of u er heen moet, dan is het antwoord „sim, sim“, d.i. in het Hollands: Ja, ja, maar klinkt, met Hollands accent uitgesproken, ietwat als „Sing-Sing“. Als het er werkelijk zo erg was geweest, had men er wel de naam van Dachau of zo iets aan gegeven,

Er staat verder ook in het rapport:

„Zijn medewerker *Sloet tot Everlo* wekte de verwondering der Engelandvaarders op, door hun bij aankomst een zeer stevige discipline aan te zeggen.”

Dat is nogal duidelijk! Ik moest duidelijk maken, wat de overeenkomst met de politie was, en ik zeide hun: Begin niet daar tegenin te gaan, want de politie in de zuidelijke landen is niet makkelijk; je kunt niets tegen de politie doen. Trouwens, dat heeft de een of ander wel gemerkt, zoals de heer *Polak*, die ondanks mijn waarschuwing — hij was musicus — piano was gaan spelen in een jazz te Estoril. Het heeft heel wat moeite gekost om hem weer uit de kast te krijgen.

Het zij mij veroorloofd er hier bij te voegen, dat ik mij van meet af had voorgenomen om alle vluchtelingen zo welwillend en beleefd mogelijk te ontvangen; ik tutoyeerde hen nooit, stond, zo zij op mijn bureau kwamen, steeds op, gaf hun een hand en bood hun een stoel aan, tenzij in gevallen, dat ik te maken had met iemand van duidelijke kwade trouw. Ook veroorloofde ik, dat zij, als zij de eerste keer op mijn bureau verschenen, mij alle mogelijke zotte beschuldigingen naar het hoofd gooiden, zonder dat ik mij er ook maar het minst verontwaardigd over toonde. Vluchteling zijn is nu een keer iets, dat zenuwachtig maakt, en daar hield ik rekening mee.

Zo er onder de vluchtelingen Engelandvaarders waren (en dat waren er, als gezegd, de eerste jaren slechts weinig), dan trachtte ik dezen beter te behandelen; zij kregen wat meer zakgeld en wat meer vrij om naar Lissabon te gaan.

24634. De heer Stokvis: Waarom?

A. Omdat die Engelandvaarders diegenen waren, die in militaire dienst wilden gaan, en in een tijd, dat het eigen land in oorlog is, heeft men daarvoor steeds meer sympathie.

24635. De heer Stokvis: Als men tot taak heeft vluchtelingen te verzorgen, dan scheert men ze over één kam.

A. Maar het rapport *Cleveringa* maakt zelf onderscheid.

24636. De heer Stokvis: In uw verhoor komt telkens naar voren, dat u voor de één meer sympathie hebt dan voor de ander!

A. Zo uw woorden zeggen willen, dat ik diegenen, voor wie ik geen sympathie had, resp. moeilijk sympathie kon voelen, slechter dan de anderen behandeld zou hebben: daar moet ik tegen protesteren. Want heus niet een ieder wekte symyathie. Wat b.v. te zeggen van iemand, die kwam klagen, dat hij aan tafel niet eerst een vis en dan een vleeschotel kreeg? Of dat de wijn niet naar zijn zin was? Enzovoort. Maar ik ben voor hen steeds evenveel blijven doen als voor de anderen. Er is eens van Londen een brief gekomen, waarin gezegd werd, dat ik mij niet door sympathie mocht laten leiden. Ik heb geantwoord, dat wel of geen sympathie bij mij geen norm was bij mijn werkzaamheden, en dat is het ook niet geweest. Trouwens, dan hadden heel veel vluchtelingen het bij mij heel slecht gehad, want er waren velen bij, die niet sympathiek waren.

Ik heb allen op dezelfde manier behandeld, tenzij er objectieve normen waren, niet om iemand slechter, maar om de een of ander „beter” te behandelen. Zo dus b.v. de Engelandvaarders. Alsook heb ik diegenen, die uit een geheel ander milieu kwamen, met meer consideratie behandeld. Ik had dat zelfs als een, naar men wil, voorwaarde gesteld. Zo had ik van te voren aan de Regeringscommissaris gezegd, dat ik gaarne vrijheid had om diegenen, die niet in het milieu van Praia das Mações pasten, ergens anders onder te brengen; en naar gezegd, was dit door de Regeringscommissaris ook met de politie overeengekomen. Zo kwam daar o.a. dr. *Visser*, broer van de vroegere President van de Hoge Raad, die ik met zijn vrouw in een hotel in Cintra heb ondergebracht.

24637. De Voorzitter: Dr. *Visser*, ook een Jood?

A. Ja. Zo ook de heer *Vles*, uit Rotterdam. Zo later de heer *Gerzon* (van de bekende modemagazijnen uit Amsterdam, enz.), die later in het Engelse hospitaal is gestorven (15 December 1942). Deze laatste zeide mij: Behandel mij net als de anderen. Ik antwoordde: Dat is alleen al onmogelijk, omdat u hoogst ernstig ziek bent. Maar daartegenover: er waren ook mensen, die, omdat zij deze nu gratis kregen, voor het eerst van hun leven een tandenborstel gebruikten.

24638. De Voorzitter: U vond dus, dat mensen, die aan verschillende levenswijzen gewend waren, dan ook in verschillende omstandigheden moesten blijven?

A. Dat was geen uitgangspunt, want het zou onmogelijk geweest zijn om dat toe te passen. Er waren echter zo nu en dan dergelijke grote verschillen, dat het niets anders meer was dan een kwestie van gezond verstand. Degenen, die in Praia das Mações verbleven, behoorden grotendeels tot dat soort mensen, voor wie enig toezicht wel nodig was, opdat zij niet in zouden gaan tegen gebruiken en maatschappelijke opvattingen in Portugal.

Doch men moet het niet voorstellen alsof Praia das Mações een streng bewaakt „kamp” was, integendeel: ik heb van de politie gedaan gekregen, dat een groter vrijheid aan de aldaar verblijvende Nederlandse vluchtelingen en later Engelandvaarders werd gegeven dan eerst in de bedoeling van de politie had gelegen. Ik heb namelijk aan de politie verzocht om de „résidence forcée”, zoals die bestond in Praia das Mações, te willen veranderen in „domicile forcé”.

24639. De Voorzitter: Wat maakte dat voor verschil?

A. Wel, een burgemeester hier in het land heeft wel een verplichte woonplaats, maar niet een verplichte verblijfplaats. M.a.w., iemand met een verplichte woonplaats mag daarom zijn woonplaats nog wel verlaten, al is dat ook aan regels gebonden, maar iemand met een verplichte verblijfplaats mag zijn woonplaats niet verlaten, tenzij met dispensatie.

De politie antwoordde mij: Ja, maar dan verlaten allen of de meesten telkens Praia das Mações en wij hebben er geen oog meer op. Waarop ik zei: Wanneer u het goedvindt, zal ik er voor zorgen, dat er geen misbruik van wordt gemaakt, en daarom, een ieder, die Praia (of Caldas da Rainha, enz.) verlaat, moet in zijn bezit hebben een door mij getekend en gestempeld biljet, waarop zijn naam en de dagen, dat hij Praia (of de andere plaatsen) verlaten mag.

In principe kon dan een ieder drie dagen en drie nachten per week naar Lissabon komen. De politie had niet door, dat zij daarmee mij, een buitenlander, eigenlijk het recht gaf om een „sauf conduit” aan de Nederlanders in Portugal te geven.

Hoe dan ook, ik had daarmee bereikt, dat aan de Nederlanders de „vrijheid” was gegeven; in ieder geval had ik het recht om permissie te geven van uit Portugese hand overgeheveld in mijn Nederlandse handen.

Ik werd echter enkele dagen later ontboden bij de zaakgelastigde, baron *van Pallandt*, die mij verweet, dat ik mij de macht over alle Nederlanders in Portugal had toegeëigend.

24640. De Voorzitter: En u zou willen zeggen: integendeel!

A. Natuurlijk! Maar mij werd voorgehouden, dat ik eigenlijk onbehoorlijk had gehandeld, omdat niet ik, maar hij de chef van de legatie was. Goed en wel: ik ben verplicht geworden om aan de politie te schrijven, dat de gevraagde en verkregen gunst enkel en alleen zou gelden voor Praia das Mações en niet voor andere plaatsen. En deze opdracht werd mij ook doorgegeven door de Regeringscommissaris, met wie de zaakgelastigde gesproken bleek te hebben, zelfs door het Steuncomité (dat echter, geloof ik, nooit begrepen heeft de portée van hetgeen ik bereikt had bij de politie).

24641. De Voorzitter: Maar de mensen konden toch blij zijn, dat zij in plaats van résidence forcée thans domicilie forcé hadden gekregen.

A. Zeker, zo was het. En door de politie was de verdere organisatie er van reeds direct doorgevoerd, zodat al diegenen, die later Portugal binnenkwamen, direct aan de grens al in hun pas ingeschreven kregen, dat zij zich zo spoedig mogelijk naar Praia das Mações moesten begeven om daar, in dat ressort, hun papieren te deponeren, resp. te doen registreren. En dan konden zij de volgende dag er weer uit; ik kreeg een telefoontje en gaf daarop permissie om hun een sauf conduit te geven. (Deze lagen, getekend en wel, bij mijn vertegenwoordiger in Praia das Mações; alleen de naam en de datum behoeften maar te worden ingevuld.)

24642. De Voorzitter: Wat had de heer *van Pallandt* er dan toe gebracht om te zeggen, dat u de mensen beperkte in hun vrijheid van beweging?

A. Om die vrijheid van beweging ging het bij hem niet; hij begreep heel goed, dat de Nederlanders door die overeenkomst veel

vrijer waren geworden; het ging meer om het feit, dat ik mij de macht zou hebben toegeëigend om die meerdere vrijheid te verlenen. Die „macht“ kwam hem toe.

24643. De **Voorzitter**: Wie heeft hem dat verteld?

A. Ik vermoed de heer *Maas Geesteranus*, want die was niet enkel bang, dat ook anderen wat te zeggen hadden, doch ging daar steeds tegen in, om ten slotte zelf alleen alle macht te hebben, gelijk hem uiteindelijk ook gelukt is. Want de heer *van Pallandt* deed ten slotte alles, wat door *Maas Geesteranus* gewenst werd. Ik begrijp nog niet hoe een *van Pallandt* zich zo door een ander kon laten biolageren.

In de heer *Maas Geesteranus* zat zonder twijfel dynamische kracht, maar hij gebruikte altijd van die ongeproportionneerd grote middelen om enig doel te bereiken; hij was iemand, die met een kanon op de konijnenjacht gaat. Als zijn élan meer geordend was geweest, had er zeker veel mee bereikt kunnen worden, want met meer enthousiasme en met meer geld was zeker nog wat meer te bereiken geweest, op voorwaarde, dat al die ergerlijke intrigues achterwege waren gebleven.

24644. De **Voorzitter**: Uw conclusie van een en ander is dus, dat men zich niet te veel moet verbeelden, dat de Nederlanders slecht behandeld zijn. Zij zijn redelijk behandeld, hoewel ze hebben moeten rondkomen met de middelen, die er waren.

A. Dat men ook inderdaad niet zo ontevreden is, blijkt b.v. uit het volgend schrijven, getekend door een groot aantal mensen. Als men niet tevreden is, verzendt men een dergelijk bedankje niet:

„De Nederlandsche Kolonie te Praia das Mações, wenscht u van harte een gelukkig Nieuwjaar en zegt u tevens haar oprechte dank voor alles wat gij in het afgelopen jaar voor haar hebt gedaan.

Praia das Mações, 31 December 1941.”

24645. De **Voorzitter**: Hieronder staan dus de handtekeningen van een aantal mensen, die bijna allemaal typisch Joodse namen hebben.

Het is geenszins onmogelijk, dat wij u later nog eens zouden willen horen, als wij de zaak van *Harinxma* nader hebben bekeken. Ik hoop, dat wij dan weer over u zullen kunnen beschikken. De griffier zal u dan wel schrijven.

A. Eind September wil ik weer teruggaan naar Portugal.

24646. De **Voorzitter**: Hoe werd u voor de door u verrichte werkzaamheden betaald?

A. Met niets, met ondank.

De **Voorzitter**: Dat u dit gedaan hebt voor niets, is dan wel mooi geweest.

A. U moet mij daarbij wel begrijpen: In het begin van de oorlog heb ik ook het mijne willen bijdragen in de strijd van Nederland en heb daarom mijn medewerking aangeboden „pro Deo et Patria“. En ik was heel blij, dat ik eindelijk, en wel op het Regeeringscommissariaat, een werkzaamheid gekregen had. Toen ik ruim drie maanden later secretaris van het Steuncomité werd, was daar eigenlijk mee verbonden, dat ik attaché honorair aan de legatie zou worden, gelijk dat mijn voorganger, de heer *van Ditmar*, ook geweest was. Ondanks al mijn reclameren is het nooit zo ver gekomen. Toen ik een geheel jaar voor niets gewerkt had, meende ik de Regeeringscommissaris wel te kunnen vragen om enig salaris: het leven werd duurder en er was een kindje in aantocht. Bovendien was ik wel de enige van allen, die in het gezantschapsgebouw werkten, die geen salaris ontving, terwijl ik het meeste werk van allen had, tot 's avonds in eigen huis toe (ook al was mijn werk dan ook niet van de „hoogste“ orde). Ik ontving echter niets en daar ik zelf indertijd mijn werk pro Deo had aangeboden, wist ik niet, in hoeverre ik kon insisteren. Ook naderhand ben ik er nog enkele keren op teruggekomen, doch zonder resultaat.

Toen in Februari 1943 baron *van Harinxma* wegging, heb ik hem gevraagd om een positie in Londen, maar hij was te veel tegen mij opgezet dan dat hij mij daarin ter wille wilde zijn. Het enige, dat hij toezegde, was, dat hij voor overmaking van geld uit Amerika naar ons via het Rode Kruis wilde zorgen, hetgeen hij echter niet dan met heel grote moeite is nagekomen.

Ik heb toen in Februari 1943 aan *van Pallandt* gevraagd of er nu op de legatie niet een baan voor mij was, want ik wilde wat te doen hebben en ik moest iets verdienen, te meer, daar bij ons nummer twee op komst was. Doch het antwoord van *van Pallandt* was: Je hebt nooit enig salaris gztoucheerd, dus ben je ook geen ambtenaar in de zin van de wet en kun je geen titel laten gelden om nog langer in het gezantschapsgebouw te werken. Het enige, dat mij toen gewerd, was voor al het werk, dat ik gedaan had, de gratificatie van 5000 escudo's, die ik tot mijn ergernis moest aannemen, omdat wij praktisch zonder geld zaten. En in Maart 1946 is er nog een schrijven gekomen van het Ministerie van Buitenlandse Zaken in den Haan, waarin werd meegedeeld, dat aan de familie *Sloet* niet meer mocht worden gegeven dan dat; wat ook te Lissabon de Portugese armen ontvingen. En dat, terwijl alle geld van te voren reeds verrekend werd.

24647. De **Voorzitter**: Moest u na die woorden van de heer *van Pallandt* weg?

A. Ja.

24648. De **Voorzitter**: Was dat alles'?

A. Ja.

Ik ben toen zelf gaan nadenken over een mogelijk andere bezigheid, of wel eventueel in Londen of in Portugal.

Welnu, in de zomer van 1943 kwam Minister *van Boeyen* naar Portugal en ik heb hem bezocht in het Palace Hotel te Estoril, alwaar hij gelogeed was. Ik heb hem gevraagd naar een positie op zijn Departement in Londen, doch tegelijkertijd maakte ik hem er op opmerkzaam, dat de Belgen zoveel levensmiddelen naar hun land stuurden, terwijl Nederland geld naar Portugal stuurde. „U beschikt echter in Portugal over andere relaties, wilt u het proberen?“ *Van Boeyen* sprak over 20 miljoen, omdat de Belgen 25 miljoen stuurden; ik vroeg 30 miljoen. Ik kreeg dat gedaan met de toezegging, dat het tot een paar honderd miljoen zou kunnen oplopen. Ik heb nl. een lening kunnen sluiten bij de „Banco Espiritu Santo“. Zonder geld konden wij nu eenmaal niets doen. Ik heb de zaak laten opstellen om ze naar *van Boeyen* te kunnen opsturen. Dat is een lijdensgeschiedenis geworden. Begin October had ik de zaak voor elkaar. Ik heb de heer *van Boeyen* de zaak opgestuurd, ik heb hier alle correspondentie nog. Ik kreeg er geen antwoord op. Wel werd direct door de heer *Flaes* tegen mij gezegd: „Waarom ben ik hiervan niet op de hoogte gesteld?“ Ik heb tegen de heer *Flaes* gezegd, dat ik deze zaak met de Minister had besproken en dat de Minister daarvan dus op de hoogte was, zodat hij de heer *Flaes* op de hoogte had kunnen brengen, indien hij meende, dat zulks nodig was. Bovendien sta ik op het standpunt, dat men niet met anderen spreekt over iets, dat kans heeft te mislukken.

In November heb ik weer geschreven. Ik heb de heer *Luns*, de secretaris, gevraagd en deze zei: „Wij weten er wel van.“ Ik heb gezegd: „Als jij weggaat naar Londen, maak dan, dat ik gedelegeerde van het Rode Kruis word.“ Ik heb de heren dr. *van Haastert* en *Saal van Zwaneberg* uit Oss, beiden leden van de Bijzondere Raad van Advies te Londen, gevraagd om tussenkomst. Deze schreef direct een brief om te zeggen, dat de heer *van Boeyen* heel erkentelijk was. In December kwamen de heren *Quarles van Ufford* en *Piet de Gruyter* om een lening te sluiten. *Quarles van Ufford* trachtte toen achter mijn rug om de lening in handen te krijgen, wat de Banco Espiritu Santo uiteraard niet wilde doen.

Ik ben toen naar dr. *Flaes* gegaan, die ik niet op de hoogte had gebracht; ik heb gezegd: „Ik bied u wel excuus aan, maar denk om de zaak, want in Holland beginnen zij honger te krijgen.“

24649. De **Voorzitter**: U bedoelt, dat men met dat geld goederen had kunnen kopen in Lissabon, waarvan men pakketten had kunnen sturen naar Nederlanders hier en in Duitsland.

A. Het ging hier in de eerste plaats om de geldlening. Dit heb ik expres aan de brief in het Portugees laten toevoegen:

„Deze som is vooral bestemd voor de zending van conserven en andere voedingsmiddelen naar Holland om de bevolking van dat land te hulp te komen.“

Ik heb er uitdrukkelijk „vooral“ bijgezet, omdat het ook voor andere dingen zou kunnen zijn.

Dit zag er heel mooi uit.

24650. De **Voorzitter**: U bedoelde dus inderdaad, dat in Portugal levensmiddelen zouden worden gekocht om ze aan de Nederlanders te laten toekomen?

A. Ja, dat deden de Belgen ook.

24651. De **Voorzitter**: Hebben de Belgen werkelijk goederen gestuurd?

A. Ja. Zij hebben in de oorlog gestuurd voor 580 miljoen escudo's aan poederen, geneesmiddelen en levensmiddelen. In gewicht was het 46 000 ton. Dit is uit Portugal naar België gezonden.

Ik heb indertijd nog eens aan de heer van *Boeyen* geschreven:

„Ik kan mij ook niet begrijpen, dat ik tot op heden geen enkel antwoord heb ontvangen. Het is niet alleen mijn persoonlijke overtuiging, maar ook die van toonaangevende Hollandsche families alhier, dat het gaat om een zaak, waarin de Hollanders buiten bezet gebied tot nog toe in gebreke zijn gebleven en waarin zij thans met ambitie hadden willen meewerken.

Men begrijpe toch goed: het gaat hier niet om „pakjesverzending“, maar om scheepsladingen vol.”

Men stuurde veel levensmiddelen via Zwitserland met de boten de „Caritas”.

„Het gaat om verzending van scheepsladingen vol — en dat in oorlogstijd — voor de eigen Nederlandsche bevolking, wier toekomstige levenskracht, energie en intelligentie afhankelijk is van het voedsel, dat wij haar in dezen oorlogstijd kunnen en willen toezenden. België ontvangt reeds sinds langen tijd iedere maand voor meer dan 25 miljoen escudo's aan levensmiddelen. Het zijn de Belgen hier in Portugal, door wier initiatief zulks mogelijk werd gemaakt. De Duitschers, onze vijanden, koopen zooveel hier op de Portugeesche markt aan voedingsmiddelen, dat zij het zijn die hier de prijzen bepalen. Engeland eveneens koopt in groote hoeveelheden; wordt het dan niet duidelijk, dat de Nederlandsche bevolking na den oorlog te recht zal vragen en verantwoording zal eischen, waarom voor haar niets werd gedaan, of toen wel de mogelijkheid bestond, zulks door kleingeestige afgunst teniet werd gedaan?”

21652. De **Voorzitter**: Wat heeft de heer van *Boeyen* daarop geantwoord?

4. Hij had alle mogelijke tegenwerpingen:

Londen, 3 Maart 1944.

Hooggeachte Heer Sloet,

Uw drie brieven hebben mij inderdaad bereikt, d.w.z. uw eerste brief midden October 1943; uw laatste schrijven van 28 Januari 1944 werd eerst heden, 3 Maart, bij mij besteld.

Laat ik mogen aanvragen, dat ik uw ongeduld en den inhoud van uw laatsten brief volkomen begrijp. Doch ik moet er ook aan toevoegen, dat naar mijn meening er wel een groot misverstand in het spel is, dat ik verplicht ben op te helderen en waarop ik een weinig dieper moet ingaan.

Toen u mij het vorig jaar in Estoril bezocht, was een uitgangspunt van het gesprek uw verzoek om hulp voor een tewerkstelling in Londen. Er zijn inderdaad allerlei vraagstukken aan de orde gekomen, onder meer ook de moeilijkheid om allerlei arbeid te verrichten ten gevolge van de belemmeringen, die aan het ter beschikking hebben van de noodige gelden in Portugal en Spanje gelegen waren.

Ik had in verband met deze moeilijkheden en met het oog op de verwachting, dat wellicht in Spanje nog groote aantallen vluchtelingen of Engelandvaarders zullen aankomen, te Lissabon mij voorshands hier en daar laten inlichten, of het wellicht mogelijk zou zijn, indien de nood onoverkomelijk zou zijn, tijdelijk in geldmiddelen te voorzien. Ik herinner mij zeer wel, dat u ook gewezen hebt op de urgentie van de zending van levensmiddelenpakketten naar Nederland. Uiteraard heb ik op dit onderwerp niet breder gereageerd, aangezien dit stuk zorg niet ligt voor rekening van het Departement van Binnenlandsche Zaken, doch tot de zorg van enkele andere instanties behoort. Tijdens dit gesprek hebt u mij toen aangeboden het oor eens te luisteren te leggen, of indien het noodig zou zijn, er hier of daar bronnen aan te boren zouden zijn, waaruit de noodige middelen zouden kunnen worden geput. Mij staat daarbij uiteraard, voorzoover Binnenlandsche Zaken betreft, voor den geest de zorg, die ik hierboven aanduidde en waarvoor mijn Departement in de eerste

plaats de verantwoordelijkheid heeft. Doch boven alles ging uit, dat u mij mededeelde, dat u vriendschappelijke betrekkingen onderhield met een relatie, waarbij u vertrouwelijk zondt kunnen polsen, of, indien stappen zouden moeten worden ondernomen, bereidheid aanwezig zou zijn om te helpen. Bij mijn terugkomst in Londen deelde ik aan de betrokken instantie van het bevoegde Departement onmiddellijk mede, dat, indien wij met de middelen voor de vluchtelingenverzorging in Portugal en Spanje zouden vastloopen, er mogelijk nog een uitweg zou bestaan om daarin te voorzien en dat, indien deze toestand zou intreden, ik onmiddellijk nader te rade zou gaan.

Toen ik uw brief midden October ontving was ik uitermate verbaasd, om niet het woord geërgerd te gebruiken, dat u veel verder gegaan was dan eens voorzichtig het oor te luisteren te leggen. Door u zijn min of meer onderhandelingen geopend, hetgeen stellig niet afgesproken was en ook niet in de bedoeling gelegen heeft. Daarmede kwam u op een terrein, dat mij niet raakt en natuurlijk heeft een ander voor de heeren, die de verantwoordelijkheid voor de levensmiddelenvoorziening dragen, den indruk moeten wekken, dat ik mij bemoeid heb met zaken, die mij noch raken, noch waarvoor ik verantwoordelijkheid draag.

Wanneer ik deze oemerkingen wat scherp maak, bedoel ik allerminst er mede te zeggen, dat ik geen waardeering heb voor uw ijver. Nu er enkele maanden over verlopen zijn, zie ik beter dat hier van een afschuwelijk misverstand sprake is. Doch er was niettemin een situatie geschapen, die mij deed besluiten, dat ik beter deed de aangelegenheid mondeling met u te behandelen. Het doet mij zeer leed, dat mij dit uit handen is geslagen, doch ik kon onmogelijk aankondiging doen, dat ik voornemens was opnieuw naar Portugal te komen. Het plan om opnieuw naar Lissabon te gaan, stond begin November wel vast. Het moest krachtens verzoek van hooger hand zoo spoedig mogelijk uitgevoerd worden. Door omstandigheden, die ik hier niet kan uiteenzetten, werd dit bezoek verschoven tot het einde van December en vastgesteld op de Kerstdagen of op Oud en Nieuw.

Ook dit plan moest op het laatste oogenblik opnieuw door onvoorziene omstandigheden worden losgelaten, doch het voornemen om te gaan bleef aanwezig. Het bezoek zou aan het einde Januari, begin Februari plaats vinden. Nu ik in omstandigheden verkeer, dat ik niet kan overzien of het binnen enkele weken zal plaats vinden, en ik uw derden brief ontving, mag ik niet langer wachten om u het vorenstaande mede te deelen. Ik laat het plan niet varen om u binnen kortern of langeren tijd nog mondeling mede te deelen, welke omstandigheden oorzaak zijn geweest, dat op uw brief niet gereageerd had kunnen worden. U wil wel begrijpen, dat in dezen tijd het herhaaldelijk onmogelijk is om over bepaalde aangelegenheden te schrijven. Laat ik het zoo mogen samenvatten, dat ik steeds de zaak in gedachten had en uitzag of er nog een oogenblik zou komen, waarop ik voorzichtig een poging zou kunnen nemen om met de mogelijkheden, die door u geopend waren, te woekeren. Ik geloof intusschen, dat er den eersten tijd noch behoefte, noch gelegenheid voor mij is de zaak in behandeling te laten nemen, die ik in ieder geval officieus zou moeten aanbrengen.

Ik wensch, nu ik u schrijf, nog van de gelegenheid gebruik te maken, mede te deelen, dat ik destijds mijn woord behoorlijk tegenover u heb ingelost en rondgezien heb of er de mogelijkheid zou zijn van uw arbeidskracht nog op een of andere wijze gebruik te maken. Ook dit is tot dusverre niet gelukt, hetgeen echter niet beteekent, dat, voor zooveel mijn Departement betreft, uw aanbod uit mijn gedachten is.”

Minister van *Boeyen* voegde aan deze brief nog in de allerlaatste alinea toe, dat hij zou zien, hoe wij geld zouden kunnen krijgen om te leven. Het komt er op neer, dat hij wel wilde zorgen, dat wij geld kregen, maar dat dit later in Holland terugbetaald zou worden. Dat heb ik geweigerd. Ik wilde dat doekje voor het bloeden niet hebben. Ik heb hierop dan ook geen antwoord gegeven.

24653. De **Voorzitter**: Is er later nog iets van die lening gekomen?

A. Neen. Ik hoorde genoeg, hoe het daar in Londen toeling. Ik dacht: als het niet langs de gemakkelijke weg gaat, dan moet het maar langs de moeilijke worden geprobeerd. In het eerste geval had ik de gedachte uitgewerkt, dat de Nederlandse Regering de geldopnemer zou zijn. Ik dacht: „misschien is er een andere mogelijkheid”. Ik heb toen naar de heer *Schaepman* geschreven, het vroegere Kamerlid. Hij was destijds door Lissabon gekomen. Ik heb toen ook naar de bank van Hoboken geschreven.

24554. De **Voorzitter**: Die was toch in Rotterdam?

A. Ja.

24555. De **Voorzitter**: Daarheen kon u toch niet schrijven?

A. Ja, dat ging heel goed. Ik wilde met de kredieten, die door de Banco Espiritu Santo ter beschikking waren gesteld, levensmiddelen kopen om deze onder controle van het Rode Kruis naar Nederland te zenden en ze daar te verkopen tegen de kostprijs. Ik ging van de gedachte uit, dat in 1944 de kopers graag b.v. voor een blikje sardines de kostprijs zouden willen betalen. Het geld zou dan worden gestort op de bank van Hoboken en de afrekening zou na de oorlog plaats hebben. In dat geval zou de Nederlandse Regering allern borg zijn en geen geldopnemer. De heer *Schaepman* heeft inderdaad per koerier door de Duitse linies heen een brief gestuurd, die via het gezantschap in Madrid in Lissabon bij het gezantschap is gekomen. Toen werd ik geroepen. Mij werd verweten, dat ik tegen de vastgestelde Koninklijke Besluit-gedragslijn had gehandeld.

Men zei, dat de Engelsen hadden gezegd: „gedurende de oorlog mag er geen ekele transactie geschieden met door de vijand bezette gebieden”. Ik zei, dat ik dit als het ware er uit gewipt had; het ging hier niet om iets in het belang voor de vijand, maar dit ging in het belang van de Nederlanders. Men zei: „maar daarvan zullen Duitsgezinden en N.S.B.-ers ook iets krijgen”. Ik zei: „dat gun ik hun dan graag op de koop toe, als het grootste gedeelte maar bij de goede Nederlanders komt”. Het Engelse standpunt was ook, dat er niets mocht worden gestuurd, omdat het dan naar de Duitsers ging. Ik kreeg hierover een brief van de heer *Flaes*. Later, in Juni, werd ik werr geroepen. De heer *Flaes* zei, dat er een brief was gekomen van de heer *van Kleffens*, waarin stond, dat op alle mogelijke manieren moest worden verhinderd, dat ik mij met die levensmiddelen-geschiedenis zou bezighouden. Ik moest een verklaring tekenen, dat ik het niet meer zou doen. Ik kerk op het eerste ogenblik wel een beetje raar, want zou iets ligt niet in mijn aard.

Ik zei toen: „Gord, ik wil wel tekenen, als ik een doorslag krijg van die brief.”

Ik heb gezegd: Kijk eens, *dr. Flaes*, er is niets meer te doen; de Belgen zijn er mee opgehouden. De invasie was begonnen.

Ik zei tegen mijn vrouw: als het ooit zou worden ontkend, dan volgt uit deze verklaring, die ik heb moeten ondertekenen, dat ik mij er wel degelijk mee heb beziggehouden en dat er een mogelijkheid was.

24556. De **Voorzitter**: Dit is de verklaring tegenover de Nederlandse zaakgelastigde *dr. Flaes*:

„De ondergeteekende, R. J. A. D. baron *Sloet fot Everlo*, verklaart, dat hij zich voortaan, overeenkomstig den wensch der betrokken Nederlandsche autoriteiten, strikt zal onthouden van ernstig contact met particulieren of instellingen en autoriteiten in Portugal of in bezet Nederland betreffende het zenden naar Nederland van voedingsmiddelen of andere goederen en het financieren van dusdanige zendingen. Hem is bekend, dat deze activiteiten bij uitsluiting behooren tot de actiesfeer van het Londensche Comité van het Nederlandsche Rode Kruis.”

A. U kunt die correspondentie natuurlijk nalezen. Ik heb toen nog even geschreven naar „Vrij Nederland” en gezegd: zo staan de zaken. Hierop heb ik nooit antwoord gekregen.

24657. De **Voorzitter**: Er konden toch pakketjes worden gestuurd, ook door particulieren, van Portugal naar Nederland?

A. Dat mocht alleen „stiekem” gebeuren.

24658. De **Voorzitter**: Mensen in Brazilië of Argentinië stuurden escudo's of dollars naar Portugal en hiervoor konden pakketten worden gestuurd.

A. Mijns inziens is de moeilijkheid geweest, dat de Nederlandse Regering de stelling van de Engelsen heeft onderschreven, dat bezet gebied gelijkstond met vijandelijk gebied. Ik kan mij goed herinneren, dat op het sturen van twee doosjes sardines opnierkingen werden gemaakt. Dat moest je niet laten merken.

Toen is er iets heel eigenaardigs gekomen. In plaats van dat Lissabon de beschuldigde wordt, wordt Nederland de beschuldigde. Er is geen overeenkomst tussen Portugal en Nederland over het verzenden

van monsters zonder waarde. De Portugese posterijen, die dit begrepen, vonden het goed. Op een keer vertelde men mij in Portugal, dat zij een schrijven hadden gekregen van de Nederlandse posterijen, waarin stond, dat er geen overeenkomst was over het verzenden van monsters zonder waarde. Er moest daarom briefpost op zo'n zending, dus op twee doosjes sardines 27 escudo's, dus ongeveer drie gulden.

24659. De **Voorzitter**: Men mocht dus niet als monster zonder waarde verzenden, omdat de Nederlandse posterijen het niet wilden?

A. Ja. De Portugezen wisten, dat het niet mocht, maar zij lieten het toe.

24660. De **Voorzitter**: U sprak zoëven over die Belgische zendingen. Hoe kwamen de Belgen in Portugal aan het geld? Hadden zij dat ook geleend, zoals u van plan was?

A. Dat zullen zij misschien ook wel geleend hebben. Maar hoe het zij, er werd gezegd: „De Belgen kunnen wel sturen en Engeland doet daar niets tegen, omdat de Belgen de Congo hebben. Daarmede kunnen zij druk uitoefenen. Dat kunnen wij niet meer, omdat wij Indië kwijt zijn.”

De **Voorzitter**: Dat lijkt mij nogal een phantastisch verhaal.

A. Toch werd dat zo gezegd. Waarom wordt door ons niets gestuurd, vroeg ik. Waarom doen de Belgen het wel en wij niet? Waarom komen wij achter de Denen en de Polen, die niets meer in handen hadden?

24661. De **Voorzitter**: Deden de Polen het ook? Waren er Polen in Portugal?

A. Zeker. Zelfs een Pools gezantschap. Het spijt mij, dat ik het rapport daarover niet bij mij heb. Ik ben een beetje overhaast uit Lissabon weggegaan en had daar nog een heel pak papieren, waarbij een rapport van de chef, die over die zendingen ging, *ir. Perreira*. Hij zegt daarin: de Belgen hebben zeer veel gestuurd: wat een recorddag voor de Belgen is geweest, maakt precies het getal uit, dat de Nederlanders gedurende de hele oorlog hebben gestuurd. Zij komen pas na de Polen en anderen. Ook sprak hij er zijn bevreemding over uit, dat er geen monsters zonder waarde neer naar Nederland verzonden konden worden.

24662. De **Voorzitter**: Er waren dus ook Polen in Portugal?

A. Zeker; de vrouw van *ir. Perreira* b.v. was een Poolse.

24663. De **Voorzitter**: Ging dat over het Rode Kruis?

A. Dat ging gewoonlijk direct over de post. Er was een aparte instantie door de Portugese Regering ingesteld voor de verzending van die pakketten. Wie wel wat heeft gedaan, was b.v. *Philips*. Zij stuurden pakjes naar de employé's en familieleden. Dan is er in 1943 begonnen met het sturen van pakjes naar familieleden en vrouwen van matrozen.

24664. De **Voorzitter**: Wie is daarmee begonriën?

A. Dat is begonnen in de tijd, toen de heer *van Harinxma* wegging. De gedelegeerde van de landelijke commissie van het Rode Kruis, gezantschapssecretaris *Luns*, ging er over, maar hij had ook zijn werk op de legatie. Hij heeft toen aangesteld een meisje, *Schröder*. In October is de heer *Luns* naar Londen gegaan en toen is men dadelijk begonnen met grotere zendingen te versturen. Ik schreef nog aan Minister *van Boeyen*, dat het openmaken van die brief, die ik aan *van Boeyen* had gestuurd, ten minste dat gunstige gevolg nog had gehad. Toen werd de consul-generaal *van der Maesen de Sombreff*, de tegenwoordige chargé d'affaires te Luxemburg, er mee belast, maar die mensen hadden te veel werk. Het Belgische comité, dat daarover ging, werkte met 130 man!

24665. De **Voorzitter**: Weet u ook, of het Internationale Rode Kruis die Belgische goederen alleen naar België heeft gestuurd of ook naar de Belgische gevangenen in de concentratiekampen?

A. Voor zover ik weet, werd het overal naar toegestuurd. In het verslag zal hierover wel iets worden gezegd. Merkwaardigerwijze was het niet zo bekend, dat men naar de Duitse concentratiekampen, dus de kampen in Duitsland, iets kon zenden. Ik heb mij mrt deze zaak zelf nog bemoeid. Mijn broer was gijzelaar in Vught. Die heb ik af

en toe wat toegestuurd; uit die pakjes was niets gehaald; dat kwam allemaal netjes aan. Ik heb over deze kwestie vrij veel gesproken met mijnheer *Heirbrandt*. Wanneer wij met die levensmiddelengeschiedenis verder waren gegaan, dan zou de verzending van pakjes naar concentratiekampen in Duitsland ongetwijfeld ook wel ter sprake zijn gekomen. Toen wisten wij echter niet, dat dit mogelijk was.

24666. De **Voorzitter**: U bent dus bezig geweest door middel van die geldlening om te komen tot het zenden van levensmiddelen aan Nederlanders in Nederland en u meent, dat u er ook toe gekomen zou zijn om die verzending uit te strekken over de kampen?

A. Ja.

24667. De **Voorzitter**: En u bent tot dat idee gekomen, gedeeltelijk na wat u gezien had van hetgeen de Belgen en anderen, zelfs de Polen, op dit gebied deden. De uitvoering van uw plannen is echter mislukt, omdat Minister van *Boeyen* er niet van wilde weten?

A. De Minister wilde er wèl van weten. Ik heb u zijn brief voor-gelezen.

24668. De **Voorzitter**: Ik maak er uit op, dat hij er niet veel van wilde weten.

A. Ik weet, dat de heer van *Boeyen* dwars is gezeten. De heer *Flaes* heeft er b.v. voor gezorgd, dat hem een nieuw visum naar Portugal niet werd gegeven; zij wilden hem daar niet hebben. De heer van *Boeyen* was nogal een brompot; de heer *Flaes* wilde hem daar niet hebben.

24669. De **Voorzitter**: Maar die had toch niet te bepalen of de Minister wel of niet naar Portugal mocht gaan? Wie heeft volgens u dat plan van u nu tegengehouden?

A. Op de legatie is dat de heer *Flaes* geweest; die was gepikeerd, omdat ik hem niet op de hoogte van een en ander had gesteld. Verder wilde hij de heer van *Boeyen* niet in Portugal hebben, omdat deze, volgens de heer *Flaes*, zich met allerlei dingen bemoeide, die hem niet aangingen. Verder heeft de heer *Luns* het tegengehouden. Die zei: „u had zich tot van *Harinxma* moeten wenden”. Dat was niet mijn mening, omdat het eerst nog slechts over een geldlening ging, die uiteraard nooit aan het Rode Kruis zou gegeven zijn, maar wel aan de Regering.

24670. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat „men” van mening was, dat de Engelsen die verzending van levensmiddelen niet wens-ten. Wie is nu die „men”; bedoelt u daarmee de Regering in Engeland of de legatie in Lissabon?

A. Die opvatting van de Engelsen was algemeen bekend. Ik her-inner mij zeer goed, dat einde 1941 of begin 1942 Minister van *den Tempel* in Lissabon is geweest, o.a. om Praia das Maças te be-kijken. Ik heb hem toen gevraagd — ik wilde hem een plezier doen — „Zoudt u er geen aardigheid in hebben naar uw familie-leden een pakketje te zenden?” „Dat mag niet”, zei hij, waarop ik antwoordde, dat anderen het ook deden.

24671. De **Voorzitter**: Waar waren die familieleden?

A. In Nederland. Hij was hoogst verwonderd, dat anderen het wel deden en wist daar niets van. Dat gebeurde eind 1941, begin 1942, toen de blokkade in geen geval van de Engelsen doorbroken mocht worden. Ik wil er in dit verband op wijzen, dat de Belgen met hun organisatie op dit gebied op 6 November 1930, dus tien jaar voordat zij in oorlog kwamen, zijn begonnen. Daarom konden zij reeds in Mei of Juni 1940 voor de naar Frankrijk ge-vluchte Belgen veel levensmiddelen ter beschikking stellen.

Bij de Nederlanders moest alles uit de grond worden gestampt.

24672. De **Voorzitter**: In welke vorm hebben de Belgen in 1930 al iets op touw gezet?

A. Dat vindt u in het verslag.

Misschien mag ik hierbij nog opmerken, dat al degenen, die met de Belgen hebben meegewerkt, een decoratie hebben gekregen. Neder-land heeft weer geen decoraties uitgedeeld. Vooral die zuidelijke landen, die dikwijls veel — en gratis — hebben gedaan, begrijpen niet, waarom zij zo ondankbaar worden behandeld.

Dit hoort wel niet bij het werk van de Enquêtecommissie, maar toch bij de gehele zaak. Er zijn velen, die heus goed werk hebben gedaan en met plezier. Neemt u b.v. de politie-kapitein *Agostinho Lourenço*, majoor *Hyppolito*, kapitein *Amado*, en anderen.

De **Voorzitter**: Ik vind uw mededeling over de verzendingsmoge-lijkheid van goederen zeer merkwaardig.

A. Het is jammer geweest, dat er niets van te voren georganiseerd was en dat zovele instanties en competenties elkaar kruisten, zodat men zelfs niet precies meer wist wat men wel of niet kon doen, zo b.v. die kwestie van Engelandvaarders en Rode Kruis.

De **Voorzitter**: Het gaat niet om het Rode Kruis, maar om het Regeringscommissariaat.

A. De heer van *Lidth de Jeude* was de Regeringscommissaris voor vluchtelingen en als zodanig stond de heer van *Harinxma* onder hem. Het werk van van *Harinxma* voor de vluchtelingen was goed, maar wanneer die vluchtelingen eenmaal in Portugal aangeko-men waren, dan kon je honderdmaal zeggen: „Ga toch weg, want anders kunnen er geen anderen komen!” maar zij bleven zitten. In het laatst van 1942 heeft de politie-commissaris een aantal opgehaald om ze op de boot naar Suriname te zetten.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat wij de discussie mogen staken. Wij hebben veel interessante dingen gehoord en ik wil graag het een en ander nog eens doorlezen.

Ik dank u voor uw inlichtingen en sluit hiermee het verhoor.

R. J. A. D. SLOET TOT EVERLO.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZETTING VAN WOENSDAG 1 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

Jhr. GUSTAVE MARIE VERSPYCK,
oud 51 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
directeur van het Nederlandse Rode Kruis.

Hij legt de eed af als getuige.

24674. De **Voorzitter**: U weet over welk onderwerp wij gaarne met u willen spreken en u weet ook, waardoor ons dat is ingegeven, nl. door het rapport van de Pakkettencommissie en wat daaruit is voortgevloeid.

A. Ja.

24675. De **Voorzitter**: Wilt u mij eerst vertellen, waar u was en welke functie u bekleedde, toen Nederland in de oorlog gemengd geraakte?

A. Het Nederlandse Rode Kruis had mij gevraagd, of ik, als er mobilisatie of oorlog zou komen, bereid zou zijn op te treden als adjunct-secretaris van het Nederlandse Rode Kruis.

24676. De **Voorzitter**: Wat was u toen?

A. Ik was bij de Pensioencentrale voor Maatschappelijke Werkers te Amsterdam en had daardoor contact met alle sociale instellingen. Toen de mobilisatie intrad en er een telegram kwam, heb ik mij bij het Rode Kruis gemeld en ben ik daar eerst als adjunct-secretaris gebleven. Per 10 Mei ben ik door de heer *van Lynden* tot secretaris benoemd.

24677. De **Voorzitter**: Dus vóór 10 Mei was er een andere secretaris.

A. Er waren twee secretarissen en de heer *van Lynden* heeft mij gevraagd, of ik als derde secretaris wilde blijven.

24678. De **Voorzitter**: Was de heer *van Lynden* degene, die daarover besliste, of moest het bestuur dat doen?

A. Het dagelijks bestuur. De heer *van Lynden* was eerste-ondervoorzitter. Dat was de heer mr. W. J. *baron van Lynden*.

24679. De **Voorzitter**: Het is mij opgevallen, dat, toen de Pakkettencommissie werd gevormd, u het enige lid van het oude hoofdbestuur was, voorzover men u lid kon noemen.

A. Ik was geen lid van het hoofdbestuur. Het is zo geweest, dat direct na de bevrijding, toen de andere heer *van Lynden*, de heer J. C. E. *baron van Lynden* van de Rijksgebouwendienst, optrad als eerste-ondervoorzitter en als lid van het Driemanschap, heeft gezegd, dat er feitelijk nog een tegenwind was tegen het hernieuwde Rode Kruis en dat die tegenwind was de illegaliteit. Deze tegenwind was ontstaan doordat de politieke gevangenen, die in het buitenland in concentratiekampen hadden vertoefd, vertelden, dat aan hen in het buitenland nooit voedselpakketten door het Rode Kruis waren verstrekt in tegenstelling met de Noren, de Polen, de Belgen, de Fransen, enz.

24680. De **Voorzitter**: En de Joegoslaven.

A. Zelfs de Joegoslaven kregen van tijd tot tijd pakketten, terwijl de Nederlanders zeer onvoldoende en in vele kampen zelfs niets hebben gekregen. De heer *van Lynden* heeft gezegd: „Ik weet niet, waar de oorzaak zit, ik ben pas in het Rode Kruis gekomen” — hij had in concentratiekampen gezeten, o.a. in Frankrijk — „laten wij uitzoeken, waar de fout zit, in Nederland, in Londen of nergens; laten wij proberen na te gaan, hoe het gekomen is.”

24681. De **Voorzitter**: Toen is op initiatief van het Rode Kruis zelf die commissie gevormd?

A. Toen heeft de heer *van Lynden* — en het dagelijks bestuur ging daar volkomen mee akkoord — gezegd: „Wij zullen een commissie van vijf personen in het leven roepen, waarvan vier leden worden benoemd door de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit, die het aan den lijve hebben ondervonden, en een door het Rode Kruis, die de commissie zal helpen met de stukken en het geven van inlichtingen, voor zover de commissie dat verlangt.”

Toen heeft de commissie dat aan mij gevraagd. Wij waren met zijn tweeën, jhr. *H. Beelaerts van Blokland* en ik, uit de oude tijd overgebleven. Jhr. *H. Beelaerts van Blokland* is de jongste broer van de Staatsraad *Beelaerts van Blokland*.

24682. De **Voorzitter**: Waar was intussen mr. W. J. *baron van Lynden* gebleven?

A. Die zat in den Haag.

24683. De **Voorzitter**: Hij was dus toen geen lid meer van het hoofdbestuur van het Rode Kruis?

A. De Raad van Vertrouwensmannen heeft op 7 Mei 1945 het gehele dagelijks bestuur uit zijn functie ontzet en heeft een nieuw Driemanschap benoemd.

24684. De **Voorzitter**: Had de Regering dan een zodanige zeggenschap over het Rode Kruis, dat de vertrouwensmannen het bestuur konden ontslaan?

A. Dat is iets, waarover later ook het M.G., toen dat is opgetreden, het hoofd heeft geschud. Men heeft toen gezegd: „dat is wel wat te wild gegaan”, maar er is een modus gevonden. De leden van het dagelijks bestuur worden door de Kroon benoemd, ten dele ambts-halve, ten dele op voordracht van de algemene vergadering.

24685. De **Voorzitter**: Dus op 7 Mei 1945 is het bestuur, dat gedurende de oorlog zitting had, verdwenen en is er een nieuw Driemanschap gekomen?

A. Inderdaad. Later is het Militair Gezag aan het bewind gekomen; dat was enige dagen later en bij besluit van het M.G. van 1 Juni is een nieuw waarnemend dagelijks bestuur benoemd. Het Driemanschap bestond uit de heren J. C. E. *baron van Lynden*, dr. C. *Banning* van de volksgezondheid en dr. *Brutel de la Rivière* en bij diens ontstentenis de heer dr. *Noordhoek Hegt*.

24686. De **Voorzitter**: Was u secretaris van deze drie heren?

A. Hoofd van de afdeling Binnenland. Over een secretaris werd toen nog niet gesproken.

24687. De **Voorzitter**: Was behalve het bestuur ook de secretaris ontslagen?

A. Neen, de secretarissei de heer *Beelaerts van Blokland* en ik zijn gebleven.

24688. De **Voorzitter**: Heeft het Driemanschap het initiatief genomen tot het vormen van een commissie of is dat later pas gebeurd?

A. Toen er weer een waarnemend dagelijks bestuur was, na 1 Juni 1945.

24689. De **Voorzitter**: Heeft het **M.G.** in dat waarnemend dagelijks bestuur ook mensen benoemd, die zitting hadden in het vorige bestuur?

A. Neen.

24590. De **Voorzitter**: De leden van het oude bestuur zijn dus allen uit de leiding van het Rode Kruis verdwenen?

A. Ja, behalve diegenen, die ambtshalve zitting hadden voor de Orde van St. Jan en de Orde van Malta. Ir. F. C. C. *baron van Tuyll van Serooskerken van Zuylen* en W. C. J. J. *baron van Voorst tot Voorst*.

24691. De **Voorzitter**: Het was dus een geheel nieuw gezelschap, dat het initiatief heeft genomen tot het vormen van die commissie. Wanneer wij spreken over het bestuur van het Rode Kruis, hebt u dan het dagelijks bestuur of het hoofdbestuur op het oog?

A. Het dagelijks bestuur. Het hoofdbestuur is nog steeds niet hersteld.

24692. De **Voorzitter**: Uit hoeveel leden bestaat het dagelijks bestuur?

A. Uit 13 leden.

24593. De **Voorzitter**: Was het in de oorlog ook zo, dat het dagelijks bestuur de leiding had over alle belangrijke zaken?

A. In oorlogstijd of onder andere bijzondere omstandigheden vallen zelfs alle bevoegdheden van het hoofdbestuur terug op het dagelijks bestuur, dat toen dertien leden had, waarvan echter de Prinses in Engeland was. De Prinses is nog altijd voorzitter, maar er komt binnenkort een Koninklijk besluit voor haar aftreden. Zij heeft reeds afscheid genomen.

24694. De **Voorzitter**: Ik ben er altijd enigszins verbaasd over geweest, dat niet iemand uit het oude dagelijks bestuur in de Pakkettencommissie is aangewezen. Is dit niet gebeurd, omdat de heer *van Lynden* van mening was, dat men volkomen royaal moest handelen en het overlaten aan degenen, die zich bezwaard hebben gevoeld?

A. Er is toen door het dagelijks bestuur uitgemaakt: laten wij aan de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit vragen vier leden te benoemen en laat men dan als vijfde lid nemen iemand, die deze jaren heeft meegemaakt. Die laatste ben ik geweest.

24695. De **Voorzitter**: Er is nogal wat ontevredenheid onder degenen, die in de oorlog bestuursleden waren, omdat zij zo weinig zijn gehoord over dingen, die hun toch ernstig aangingen. Is het juist, dat zij weinig gehoord zijn?

A. Inderdaad. Ik geloof, dat dit een fout is geweest. De commissie is enige keren bij elkaar geweest, maar ik geloof, dat de grote fout niet ligt in Holland, doch buiten Holland, omdat men pakketten had kunnen zenden aan de politieke gevangenen in Duitsland. Dit kon van hier uit niet op een officiële manier, doordat men een Duitse gemachtigde boven zich had gekregen en dus alleen dingen konden gebeuren, die waren vastgelegd in de conventie van Genève, d.w.z. voor krijgsgevangenen en gijzelaars. Toen men zag, dat alles formeel zo vastlag, heeft men gezegd: „Waarom heeft Londen er niet in de eerste plaats voor gezorgd, eventueel Genève?”

24696. De **Voorzitter**: U kwam hierop, doordat ik u vroeg waarom niet iemand uit het bestuur in oorlogstijd in die commissie is benoemd door het nieuwbenoemde dagelijks bestuur. Is dit het antwoord op die vraag?

A. Neen, op de vraag, waarom wij als commissie het oude bestuur niet méér gehoord hebben.

De penningmeester, de heer *de Waal*, is éénmaal gehoord over een ondergeschikt punt en toen het rapport klaar was, heeft men hem, voordat het gepubliceerd werd, voorgelegd aan het oude dage-

lijks bestuur, mr. W. J. *baron van Lynden* en dr. *Offerhaus*, de secretaris-generaal. Hierop is een verweerschrift ingekomen en dit is opgenomen in het rapport, opdat men ook de beschouwingen van deze heren kon horen.

24697. De **Voorzitter**: Eigenlijk gehoord zijn zij dus niet. Als zij gehoord hadden willen worden en in het lezen van het ontwerp daarin aanleiding hadaen gevonden, zou dat toch zeker geseurd zijn?

A. Inderdaad is er door een van de leden op eer. gegeven moment gezegd: „Laten wij gehoord worden!” Ern ander lid heeft gezegd: „Ik vind dat niet nodig, want jij zit er in.” I-et zwaartepunt zit hierin, dat wij weten, hoe het in Nederland geweest is.

Toen is het concept in het nieuwe dagelijks bestuur van het Rode Kruis gekomen en dat heeft toen te recht gezegd: „Wij wensen, dat, voordat het wordt gepubliceerd, de commissie eerst het oude dagelijks bestuur hoort.” Toen heeft de commissie het rapsrt, zoals het in conceptvorm lag, aan het oude dagelijks bestuur gezonden. Dit heeft het bestuderrd en hierop een verweerschrift geschreven. Toen heeft de commissie naar aanleiding van het verweerschrift enige passages in het concept enigszins veranderd en toen zijn beide stukken tegelijk gepubliceerd, dus het rapport van de commissie *Vorrink* en het verweerschrift van het oude dagelijks bestuur.

24698. De **Voorzitter**: Heeft het oude dagelijks bestuur niet gevraagd, te worden gehoord!

A. Ja, dat is toen ook gehoord.

24699. De **Voorzitter**: Zij hebben het ontwerp toegezonden gekregen en daarop een verweerschrift geleverd.

A. Naar aanleiding van het verweerschrift is er een gehele middag een bespreking geweest tussen de Pakkettencommissie en het oude dagelijks bestuur en naar aanleiding van deze vergadering zijn enige passages in het rapport veranderd.

24700. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat het rapport in ontwerp is toegezonden aan mr. W. J. *baron van Lynden* en aan dr. *Offerhaus*, dus eigenlijk niet aan het dagelijks bestuur uit die tijd.

A. Dat is bij elkaar gekomen.

24701. De **Voorzitter**: Het gehele oude dagelijks bestuur?

A. Ja. Het heeft mij verzocht bij hen te komen in de Witte Sociëteit en ik heb daarin toegesemd. Ik ben toen als lid van de commissie bij het oude dagelijks bestuur geweest en heb met hen gesproken. Naar aanleiding daarvan is er een bespreking geweest tussen de Pakkettencommissie en het oude dagelijks bestuur.

24702. De **Voorzitter**: Een groot aantal van de heren?

A. Allemaal. Eerst daarna is het rapport, met daarin opgenomen verweerschrift van het oude dagelijks bestuur, gepubliceerd.

24703. De **Voorzitter**: Dat vond men een volledig geheel?

A. Ja, en dat vond men ook fatsoenlijk tegenover het oude dagelijks bestuur. He: oude dagelijks bestuur heeft — m.i. zeer te recht — de opmerking gemaakt: Waarom zijn wij niet eerder gehoord; waarom pas op het laatste nippertje? Dat is m.i. mis geweest.

24704. De **Voorzitter**: Dat dunkt mij ook. Ik wil hirmee niet zeggen, dat deze of gene gelijk had, maar het zou me-r waarde aan het rapport hebben vsrleend, wanneer daarin was vrrwerkt hetgeen men van het oude dagelijks bestuur had gehoord.

De Pakkettencommissie heeft zich dus rekenschap gegeven van de bezwaren, die men had tegen het beleid van het Rode Kruis en eventueel van de Regering gedurende de oorlogsjaren, en heeft allerlei mensen daarover gehoord. Hoe zocht men die mensen? Streefde men naar volledigheid of nam men speciaal die mensen, van wie men toevalligerwijze had gehoord, dat zij veel bezwaren of grieven hadden?

A. Men heeft zoveel mogelijk naar volledigheid gestreefd, maar wij moeten hierbij de onvolkomenheid van dazr commissie in aanmerking nemen. Er zaten geen juristen in; iederen had het heel druk en moest het in zijn vrije tijd doen; men kon niemand onder ede horen en dikwijls konden de mensen, die men gevraagd had, niet komen.

24705. De **Voorzitter**: Wanneer iemand bezwaar heeft tegen de samenstelling van de commissie, moet hij zijn bezwaren te berde brengen bij het Rode Kruis en niet bij de commissie.

A. Ja. Op dit punt is bezwaar gerezen tegen de samenstelling van de commissie. Ik geloof, dat, als wij op het ogenblik een commissie zouden moeten samenstellen — daargelaten of dat ooit nog zou gebeuren —, vergeleken met direct na de bevrijding, wij niet een commissie van vijf personen zouden nemen, waarvan vier personen, hoe objectief zij ook getracht hebben te werken, deze moeilijkheden aan den lijve hebben ondervonden.

24706. De **Voorzitter**: Ik zou ook gaarne iets willen weten over de verhouding tussen het nieuwe dagelijks bestuur en de leden van het oude dagelijks bestuur. Was er min of meer een tegenstelling tussen die twee groepen van mensen?

A. Er bestond bijna geen contact meer: het oude dagelijks bestuur was zeer boos op het nieuwe; dat is tot uiting gekomen in het eerste gesprek op de dag van de bevrijding, waarbij ik zelf tegenwoordig was, tussen de ondervoorzitters, de beide heren *van Lynden*, achterneven van elkaar.

24707. De **Voorzitter**: Er bestond dus een tegenstelling tussen die beiden?

A. Het oude bestuur voelde zich zeer gegriefd, dat de Raad van Vertrouwensmannen dit college, dat naar beste krachten gedurende die jaren het Rode Kruis bestuurd had, feitelijk zonder het te horen aan de kant heeft gezet.

24708. De **Voorzitter**: En die gegriefdheid richtte zich dus tegen het nieuwe dagelijks bestuur?

A. Van die gegriefdheid hebben wij in die dagen weinig bemerkt, maar zij bestond. Dat gesprek tussen de beide heren *van Lynden* had deze strekking, dat de een zeide: „Hoe krijg je het in je hoofd oin te gaan zitten op de zetel. waar ik uitgejaagd ben, en die plaats in te nemen zonder dit mij gevraagd te hebben”, waarop de ander zeide: „Op het ogenblik, dat H.M. de Koningin mij dat beveelt, volg ik dat bevel klakkeloos op.”

24709. De **Voorzitter**: H.M. de Koningin, dat is toch wel een beetje indirect.

A. De Vertrouwensmannen van de Regering dan.

24710. De **Voorzitter**: Juist. Nu hebben wij het rapport van de Pakketten Commissie bestudeerd en daarin hebben wij verschillende dingen gevonden, die ons hebben getroffen. De ervaringen in de kampen zijn zeer ernstig. Het blijkt duidelijk, dat, zo men al enige pakketten ontvangen heeft, men maar weinig heeft gekregen. Acht u dat voor tegenspraak vatbaar?

A. Ik geloof, dat dit volkomen juist is en dat men bijna geen pakketten ontvangen heeft. Dat is unaniem het oordeel, maar de moeilijkheid blijft: „Waarom is het niet gebeurd?” Hoe verder je daarvan afstaat, hoe moeilijker het is om je daarover een oordeel te vormen.

24711. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u dat: hoe verder je er vanaf staat. Zijn er mensen geweest, die meegewerkt hebben aan de samenstelling van het rapport, die ver van deze zaak afstonden?

A. Neen, ik bedoel het zo: hoe verder je van die 7de Mei, toen het oordeel over allerlei dingen fel was, afstaat, hoe gematigder je wordt en hoe objectiever je de dingen ziet.

24712. De **Voorzitter**: Ja, daar zijn wij ook mee bezig, nl. de zaken objectief te bezien, maar of je er na een paar jaren ook minder ernstig over gaat denken, is nog de vraag.

A. Hoe minder gauw je durft zeggen, dat anderen gefaald hebben. Maar het zijn ernstige feiten, die aan zeer velen het leven hebben gekost.

24713. De **Voorzitter**: Dat er dus weinig gebeurd is, acht u juist?

A. Zeker.

24714. De **Voorzitter**: En ook dat er van uit andere landen aanzienlijk meer is gebeurd?

A. Positief. Ik heb persoonlijk gesproken met de Minister van Buitenlandse Zaken van Noorwegen en deze is zo vriendelijk geweest een commissie bij elkaar te roepen van allen, die aan dat werk hebben meegedaan, zowel in Londen als in Oslo. Men heeft mij uiteengezet, hoe men in Noorwegen gewerkt heeft en welke resultaten men bereikt heeft. Dat klopte ook met de verhalen van de mensen in de concentratiekampen, die zeiden, dat de Noren volop pakketten kregen.

24715. De **Voorzitter**: Waren er veel Noorse gevangenen?

A. Ik meen 5000.

24716. De **Voorzitter**: Dat gold niet alleen voor Noorwegen, maar ook voor Denemarken, niet waar?

A. Ja.

24717. De **Voorzitter**: Nu is Denemarken misschien niet zo'n goed voorbeeld, omdat dit land in zekere zin in een bijzondere positie verkeerde. Geldt het ook voor landen als Polen en Joegoslavië?

A. Daar zijn niet genoeg gegevens over bekend. Uit een onderhoud met de secretaris-generaal van het Rode Kruis in Zweden weten wij alleen, dat de Polen via eigen instanties van uit Londen goederen in Argentinië kochten en dat deze via Zweden, dus door de blokkade, werden verstuurd naar Poolse politieke gevangenen.

24718. De **Voorzitter**: U zegt: door de blokkade. Dit was dus in strijd met de formele bezwaren, die men van geallieerde zijde had tegen het doorbreken van de blokkade.

Zoëven hebt u gesproken van het Duitse verbod, hier in Nederland meer te doen dan contact houden met de krijgsgevangenen en de gijzelaars. Dit is dus iets, dat ongeveer in één vlak ligt?

A. Niet helemaal. Het Rode Kruis heeft in het begin wel degelijk geprobeerd, proefpakketten te sturen naar concentratiekampen en gevangnissen, maar zij kwamen telkens terug met een brandbrief van het Duitse Rode Kruis, waarin gedreigd werd, dat men de zaak hier zou sluiten.

24719. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. In 1942. In opdracht van de Beaufragte van het Duitse Rode Kruis is men hier volkomen gestopt.

24720. De **Voorzitter**: Wat was diens machtsmiddel?

A. Alles, wat onder het etiket van het Rode Kruis kwam, werd aan de grens aangehouden en ging naar het Duitse Rode Kruis.

24721. De **Voorzitter**: Als het niet bestemd was voor krijgsgevangenen en gijzelaars?

Konden ze dat zien?

A. Ja. Er ging een Rode Kruis-etiket op; het ging officieel.

24722. De **Voorzitter**: Heeft men, toen het niet lukte, bij het dagelijks bestuur ook andere middelen overwogen om te komen tot het verstrekken van hulp van hier uit aan de gevangenen in de concentratiekampen?

A. Er is een privé-lijst van een van onze medewerkers ter hand gesteld aan ds. *Hy-Ukema* in Amsterdam, die langs illegale wegen wel pakketten naar concentratiekampen kon krijgen.

24723. De **Voorzitter**: Hoe kwam u aan die lijst?

A. Zij was samengesteld door een van onze eigen mensen buiten medeweten van het dagelijks bestuur. Mevrouw *Ross-Regeur*, wier man zelf in een kamp zat, heeft een lijst samengesteld, die zij ten slotte met eigen koeriers op illegale wijze bij het Comité International in Genève heeft weten te krijgen. Hierbij heeft geholpen een ingenieur van Philips, die regelmatig contact had met Berlijn, waar een organisatie was, die de gegevens naar Zwitserland kon sturen. De lijst is dus buiten medewerking van het bestuur toch bij het Internationale Rode Kruis in Genève gebracht.

24724. De **Voorzitter**: Weet u, hoe groot die lijst was?
- A.** Dit staat in het rapport. Ik meen, dat het in totaal 5900 of 6900 namen waren; elke keer ging er weer een gedeelte door.
24725. De **Voorzitter**: Zij moet dus ongeveer 6000 namen van Nederlandse gevangenen aan het Rode Kruis in Genève hebben verstrekt en dit ging buiten het Nederlandse Rode Kruis om?
- A.** Er waren hier maar een paar mensen, die precies wisten, wat er gebeurde.
24726. De **Voorzitter**: Ik vroeg zoëven, of het Rode Kruis heeft overwogen, wat kon worden gedaan.
- A.** De lijsten van mevrouw *Ross* zijn in 1944 ter hand gesteld aan ds. *Hylkema*.
24727. De **Voorzitter**: Door het Rode Kruis?
- A.** Ja. Wij hebben dit besproken met de secretaris-generaal.
24728. De **Voorzitter**: U meent, dat ook van Zwitserland uit wel gevolg is gegeven aan die lijst?
- A.** Inderdaad. Ik weet dit door een gedelegeerde, die in Zwitserland zat, de heer *Flugi van Aspermont*.
24729. De **Voorzitter**: Heeft men nog aan andere dingen gedacht?
- A.** Neen.
24730. De **Voorzitter**: Dus men heeft niet gedacht aan het te hulp roepen van de Regering in Londen en aan het verschaffen van zekere grondslagen voor die steunverlening aan de Regering. Die lijst van mevrouw *Ross* had toch aan de Regering in Londen kunnen worden gestuurd? Daarvoor waren wegen genoeg.
- A.** Die is alleen naar Zwitserland gestuurd.
24731. De **Voorzitter**: Waarom niet naar Londen?
- A.** Dat weet ik niet.
24732. De **Voorzitter**: Is daaraan ook gedacht?
- A.** Voorzover ik weet niet. Dan zou dat ook door mevrouw *Ross* met dat kleine groepje besproken zijn en dat is nooit gebeurd.
24733. De **Voorzitter**: In het licht van wat u in Noorwegen had vernomen, had u tot de conclusie moeten komen, dat dat toch heel wat teweeg kon brengen.
- A.** Inderdaad. Dat ben ik volkomen met u eens.
24734. De **Voorzitter**: Even goed als de Noorse, de Joego-Slavische of de Poolse Regering die goederen uit Argentinië kon krijgen en naar Zweden brengen, had de Nederlandse Regering dat kunnen doen.
- A.** Dat geloof ik nog altijd.
24735. De **Voorzitter**: Weet u, waarom dat niet is gebeurd?
- A.** Neen.
24736. De **Voorzitter**: Dat is het raadsel, waarvoor wij allemaal staan. Nu zult u zeggen: „Dat zult u moeten vragen aan degenen, die in Londen waren en die annex waren aan de Nederlandse Regering; wie dat zijn, kunt u in het rapport vinden, b.v. de heer *Dentz*.”
- A.** Inderdaad.
24737. De **Voorzitter**: Maar zijn er ook anderen, die weten, waarom in Londen niet actief is opgetreden?
- A.** Neen.
24738. De **Voorzitter**: Waarom is niet gedacht aan het steunen van particulieren, die toch voortdurend pakketten konden sturen?
- A.** Men heeft niet geldelijk gesteund.
24739. De **Voorzitter**: Ook niet in natura gesteund?
- A.** Neen. Er werd wel alles gedaan voor de concentratiekampen in het binnenland, maar voor die in het buitenland is het niet gebeurd.
24740. De **Voorzitter**: Men heeft dus niet particulieren, die voortdurend pakketten naar Duitsland stuurden, gesteund?
- A.** Er zijn van particulieren veel zendingen overgekomen. Mevrouw de *Bussy* heeft in dit opzicht voortreffelijk werk gedaan.
24741. De **Voorzitter**: Maar ook ongeorganiseerd kon men pakketten sturen.
- A.** Niet naar politieke gevangenen
24742. De **Voorzitter**: Sommige politieke gevangenen hebben ons daarover anders gerapporteerd. Ook de heer *Vorrink* heeft ons verteld, dat hij steeds pakketten van zijn familie kreeg. Dat is de enige manier geweest, waardoor hij zijn broer in het leven heeft kunnen houden.
- A.** Maar dat liep dan vermoedelijk over een van de organisaties van mevrouw *de Bussy* of van ds. *Hylkema*.
24743. De **Voorzitter**: Een vrouwelijke gevangene uit Ravensbruck, die daar 4½ jaar heeft gezeten, heeft ons verteld, dat zij van familieleden pakketten kreeg en dat zij ook de familieleden van andere in Ravensbruck verblijvende gevangenen er toe heeft kunnen brengen pakketten te sturen. Meent u, dat dat ook via mevrouw *de Bussy* ging?
- A.** Ja. Er waren maar één of twee groepen, die hiervoor kanalen hadden. De Pakkettencommissie heeft tegen het dagelijks bestuur als bezwaar aangevoerd: „Dan hadden jullie dat maar illegaal moeten doen”, waartegen het dagelijks bestuur zich verweerde door te zeggen: „Als Rode Kruis kon je niet illegaal werken”.
24744. De **Voorzitter**: Waarom niet?
- A.** Ik zeg, dat dit wel kon, maar het dagelijks bestuur zei: „Neen”.
24745. De **Voorzitter**: Ik begrijp niet, waarom. Tegen de Duitsers moest je doen, wat je kon en was je zelfs verplicht te doen, wat je kon.
- A.** Dat is het strijdpunt geweest.
24746. De **Voorzitter**: Het was dus het standpunt van het dagelijks bestuur, dat zij niet anders konden doen dan de Duitse instructies opvolgen. Dat is hun standpunt geweest voor hun laten, niet voor hun doen?
- A.** Inderdaad. Het Rode Kruis treedt niet illegaal op; dat was het standpunt.
24747. De **Voorzitter**: Hebben zij ook niet gedacht aan de mogelijkheid om van uit Portugal iets te doen?
- A.** In die tijd waren er geen verbindingen.
24748. De **Voorzitter**: Maar de correspondentie met Portugal ging de gehele oorlog door. Zelfs particulieren deden het!
- A.** Ik ben dat met u eens, maar nu komen wij weer op hetzelfde terug. De brieven van het Rode Kruis naar het buitenland passeerden de Beaufragte van het Duitse Rode Kruis.
24749. De **Voorzitter**: Maar het was toch een klein kunstje om dat via particulieren te doen, zoals anderen dat ook deden?
- A.** Dan komen we weer op de principiële vraag: waarom werd er niet illegaal gewerkt?

24750. De **Voorzitter**: De mogelijkheid was er voortdurend, vanuit Portugal pakketten naar Nederland te sturen. Die zijn ook steeds aangekomen; pakketten met sardines, chocolade, enz.

A. Dat was vermoedelijk mogelijk. Het Noorse Rode Kruis heeft van uit Portugal pakketten gezonden naar de politieke gevangenen in de Duitse concentratiekampen. De Engelse Regering wist het, maar deze hield een oogje dicht. Het ging via Londen.

24751. De **Voorzitter**: Via Londen? Stelde het Noorse Rode Kruis zich dan niet in verbinding met Portugal, maar met Londen?

A. Men stelde zich in verbinding met de eigen vertegenwoordiging van het Rode Kruis in Londen en daar zond men de lijsten met namen verder door. Zoals de Noorse Minister van Buitenlandse Zaken mij vertelde, wist men daar bij de Engelse Regering van. Men liet het oogluikend toe, maar er mocht geen ruchtbaarheid aan gegeven worden, anders zou men het stopzetten. Vandaar dat het Noorse Rode Kruis in Londen aan het Nederlandse Rode Kruis verklaarde, dat zij niet wisten wat er gebeurde. Er mocht iminers geen ruchtbaarheid aan gegeven worden. Wanneer de heer van *Harinxma* dus verklaart: „Ik heb het aan de Noren gevraagd, maar zij zeiden: er gebeurt wat, maar wij weten niet, hoe het gaat”, dan is dat op zich zelf juist.

24752. De **Voorzitter**: Maar moest dat een reden voor de heer van *Harinxma* zijn om niets te doen?

A. Naar mijn mening niet, maar dat inoet u maar aan de heer van *Harinxma* vragen.

24753. De **Voorzitter**: Hebt u in dit verband ook de naam van *Sloet tot Everlo* gehoord?

A. Neen. Die naam heb ik nooit gehoord in dit verband.

24754. De **Voorzitter**: Voorts hebben wij gehoord, dat er in Zweden wel pogingen zijn aangewend om de moeilijkheden, die er waren om de Nederlanders in de kampen te verzorgen, te doorbreken. Er staat ook wat over in het rapport-Vorrink. Daar heeft de heer *de Jong* nogal wat aan proberen te doen.

A. Dat weet ik niet.

24755. De **Voorzitter**: U kent dat verhaal wel van die gefingeerde adressen, die men uit een telefoonboek haalde. Die zond men dan naar een concentratiekamp en dan werd het daar wel verdeeld, omdat er bij de post geen Duitse beampte zat. Dat had men in Zweden bedacht.

A. Ja, men had geen namen.

24756. De **Voorzitter**: Drong er over zulke dingen wel eens iets tot u door; kreeg u wel eens een boodschap?

A. Neen; ik heb nooit een boodschap gehad; noch uit Zweden, noch uit Noorwegen of een ander land is er ooit een bericht gekomen.

24757. De **Voorzitter**: Waarom is bij niemand ooit de idee opgekomen om zo te werken? U zult mij wel antwoorden, dat hier hetzelfde bezwaar gold als ten aanzien van het illegaal werken.

Wat ook op dat punt mogelijk zou zijn geweest, had men toch niet willen doen, want men wenste niets te doen, dat in strijd was inet de instructie van de Duitsers.

A. Ja, daar blijf ik bij. Het is mijn persoonlijke opinie en ik meen, dat u ook aan de andere kant moet horen dr. *Offerhaus*.

24758. De **Voorzitter**: Wat de anderen zouden hebben willen doen, is steeds afgestuit op die gedachtengang?

A. Dit meen ik wel.

24759. De **Voorzitter**: Weet u eigenlijk, waarom de vertrouwensmannen zou gauw — de 7de Mei 1945 liefst al — het bestuur ontsloegen?

A. Naar ik heb vernomen is dit gebeurd op aandringen van het „Medisch Contact”.

24760. De **Voorzitter**: Wat was voor het „Medisch Contact” de aanleiding om dat te doen?

A. Het is een verhaal, dat ik later heb gehoord; ik geloof, dat de heer *Bosch van Rosenthal* het mij persoonlijk heeft verteld. De medici wilden met het oude Rode Kruis niet meer samenwerken.

24761. De **Voorzitter**: Waarom niet?

A. Ik meen, in verband met het niet steunen van de illegaliteit.

24762. De **Voorzitter**: Dit zou dus ten grondslag hebben gelegen aan dat plotselinge ontslag?

A. Inderdaad. Het ontslag heeft wel zeer plotseling en abrupt plaats gevonden.

24763. De **Voorzitter**: Vindt u nu, dat het rapport, dat ten slotte uit de Pakkettencommissie te voorschijn is gekomen, goed gemotiveerd is en aan redelijke eisen van objectiviteit voldoet?

A. Ik vind het onbevredigend.

24764. De **Voorzitter**: Wegens welke eigenschappen?

A. Omdat je te weinig kon horen de personen, die in het rapport worden aangevallen.

24765. De **Voorzitter**: Dit zou toch niet zo moeilijk zijn geweest. Ik denk, dat, als de commissie had geschreven aan de personen, die werden aangevallen, dezen het wel interessant zouden hebben gevonden, mededelingen te doen.

A. Ik betwijfel dit. Vóórdat het rapport klaar was, zijn de stukken toegestuurd aan de heer *de Meester*, voorzitter van het Londense comité van het Nederlandse Rode Kruis, de heer *de Groot*, die op het ogenblik voor Sociale Zaken in Paramaribo zit en aan de heer *Bosch van Rosenthal*, die gezant is te Bern. Ook is er in een persoonlijk onderhoud over gesproken met onze ambassadeur in Brussel, de heer van *Harinxma*. Van de heer *de Groot* in Paramaribo is nooit antwoord ingekomen. De heer *de Meester* verdedigde zich alleen met de steun, die men gaf aan krijgsgevangenen, terwijl het ging om de politieke gevangenen.

24766. De **Voorzitter**: Wat was de functie van de heer *de Meester* gedurende de oorlog?

A. Hij was voorzitter van het Londense comité van het Nederlandse Rode Kruis. Toen Nederland bezet was, is het Nederlandse Rode Kruis voortgezet als het Londense comité van het Nederlandse Rode Kruis, dat niet werd erkend door de Duitsers.

In verband met dit laatste ging de steun aan krijgsgevangenen altijd onder de vlag van het Amerikaanse of het Engelse Rode Kruis. De Duitsers zeiden: „Er is maar één Nederlands Rode Kruis en dit zit in den Haag.”

24767. De **Voorzitter**: De heer *de Meester* is dus ook niet gehoord?

A. Hij verdedigde zich over het beleid t.a.v. de krijgsgevangenen door te zeggen: „Wij hebben te weinig contact! kunnen hebben.” De lieren *Bosch van Rosenthal* en van *Harinxma* hebben gezegd: „Er is op eer, gegeven ogenblik ingesteld de commissie *Cleveringa*; hier-teenover zal ik me verdedigen en niet tegenover jullie”, wat ik ook in hun plaats zeer goed kan begrijpen.

24768. De **Voorzitter**: Dus de mensen, die zijn genoemd als getuige, zijn in de gelegenheid geweest zich te uiten?

A. Ja.

24769. De **Voorzitter**: Wanneer zij zich niet hebben geuit en hun mening niet in het rapport is terechtgekomen, is dat hun eigen schuld?

A. Inderdaad. Maar dan geeft het toch een onbevredigend geheel, want het is bezien van het Nederlandse standpunt, zoals wij het met z'n vijven zagen.

24770. De **Voorzitter**: Is er in oorlogstijd nooit iemand bij het Nederlands Rode Kruis gekomen met de aansporing om voor de gevangenen in de concentratiekampen en de gevangenis de namen op te geven, zoals mevrouw Ross heeft gedaan, en is er nooit iemand gekomen die u heeft geadviseerd en verzocht, die namen door te geven naar Londen, contact op te nemen met de Regering in Londen en met het Nederlandse comité van het Rode Kruis in Londen?

A. Dat weet ik niet.

24771. De **Voorzitter**: Als secretaris zou u dat toch wel gemerkt hebben.

A. Veel kan het niet geweest zijn, want anders zou ik het zeker hebben geweten. Dat doorgeven naar het buitenland ging in het geheim.

24772. De **Voorzitter**: Dus men heeft nooit aan het Rode Kruis gevraagd daarbij een rol te vervullen?

A. De enige, van wie ik positief weet, dat zij hierop heeft aangedrongen, is mevrouw *van Overeem* geweest, die zorgde voor de politieke gevangenen in concentratiekampen en gevangenis hier te lande.

24773. De **Voorzitter**: Voor rekening van het Rode Kruis?

A. Ja.

24774. De **Voorzitter**: Was zij een beambte van het Rode Kruis?

A. Dit werk is geheel haar persoonlijk initiatief geweest. Het heeft zich afgespeeld in Amersfoort en Vught. Aangezien zij, wanneer zij namens het Rode Kruis optrad, een veel betere entrée had bij de fabrieken en de handel om levensmiddelen te krijgen, hebben wij juist te haren behoeve opgericht de dienst voor speciale hulpverlening van het Rode Kruis, aan het hoofd waarvan zij werd gesteld.

24775. De **Voorzitter**: Was dat een betaalde betrekking?

A. Neen, zij deed het geheel gratis. Zij kreeg medewerking van alle kanten: iedereen steunde illegaal.

24776. De **Voorzitter**: Zij heeft dus niet gevraagd Londen in deze zaak te betrekken?

A. Zij heeft gevraagd of het mogelijk was, dat het Rode Kruis iets deed voor de politieke gevangenen in het buitenland.

24777. De **Voorzitter**: En toen kwam weer hetzelfde antwoord?

A. Ja, dat kon niet.

24778. De **Voorzitter**: Waarom kon het wel in Nederland?

A. Dat is de grote handigheid van mevrouw *van Overeem* geweest. Bij het Rode Kruis kwam zwart op wit een verklaring van de eerste Brigadeführer en chef van de S.D. — ik ben zijn naam vergeten —, welke verklaring was gedateerd April of Mei 1942, waarin mevrouw *van Overeem* werd erkend als de enige officiële vertegenwoordiger van het Nederlandse Rode Kruis om in de concentratiekampen van 's-Hertogenbosch — dat was dus Vught —, enz. medicamenten „usw” binnen te voeren. Van dat „usw” heeft zij gebruik gemaakt — en daarvan is nooit iets gezegd — om op een ongelooflijk handige manier levensmiddelenpakketten, enz. binnen te brengen.”

24779. De **Voorzitter**: Zij is dus een zeer verdienstelijke vrouw geweest?

A. Zeer verdienstelijk.

24780. De **Voorzitter**: Heeft zij zelf pogingen aangewend om iets dergelijks voor Duitsland op touw te zetten?

A. Voorzover ik weet, niet, want zij had de handen vol met het binnenlandse werk. Zij was daarvoor dag en nacht bezig.

24781. De heer **Stokvis**: U bent niet tevreden over het rapport, dat de Pakkettencommissie heeft uitgebracht, en toch hebt u dat rapport mede-ondertekend. U bent een van de leden geweest. Wanneer ik als lid van een commissie niet tevreden ben over een rapport, dat die commissie samenstelt, teken ik niet en draag ik de verantwoordelijkheid niet mee.

A. Dat begrijp ik heel goed. Toen wij het rapport tekenden, hebben wij allemaal het gevoel gehad: „Dit hebben wij naar onze beste krachten samengesteld.” Als daarna de critiek loskomt, bemerk je, welke onvolkomenheden er in zitten.

24782. De heer **Stokvis**: Dus a posteriori hebt u daarin gebreken ontdekt?

A. Ja.

24783. De heer **Stokvis**: Hoe is het eigenlijk met mevrouw Ross gegaan? Heeft zij zich tot het Rode Kruis gewend of het Rode Kruis tot haar?

A. Zij was werkzaam op het informatiebureau van het Rode Kruis. Wij hebben toen gezorgd, dat dit kon doorgaan tot het moment, dat de secretaris-generaal ingelicht kon worden over hetgeen er gebeurd was. Er waren toen al lijsten in Genève.

24784. De heer **Stokvis**: Nu valt mij één ding op, wanneer ik uw verklaring vergelijk met het verweerschrift, dat ingediend is door 6 leden van het vroegere dagelijks bestuur van het Rode Kruis. Men leidt daaruit af, dat de heren wel degelijk een poging hebben gedaan om langs illegale weg iets te doen, terwijl uw mededelingen resulteren in de verklaring, dat men geen enkele illegale handeling wilde verrichten. Ik lees o.j.v. deze uitlating:

„Ondertussen was het de Duitsers niet ontgaan, dat het dagelijks bestuur van het Nederlandse Rode Kruis, niettegenstaande hun verbodsbepalingen, toch zijn pogingen voortzette.”

A. Inderdaad. Ik zeide het reeds. Ondanks die verbodsbepaling van het Duitse Rode Kruis is het Nederlandse Rode Kruis in het begin toch doorgegaan met proefpakketten te zenden naar de concentratiekampen, maar dat was niet illegaal; het was hoogstens ongehoorzaam. Men deed dat als Nederlands Rode Kruis.

24785. De heer **Stokvis**: Die zinsnede betreft niet het begin van de bezetting, maar de periode 1943—1944. In de protestnota wordt gezegd:

„Niettegenstaande alle Duitse verbodsbepalingen en tegenwerking werd voortdurend gezocht naar wegen om onze ongelukkige landgenoten te helpen. Iedere hulpactie werd geldelijk gesteund en aangemoedigd.”

Dat is iets anders dan hetgeen ik van u heb gehoord.

A. Inderdaad. U zult dit van het oude hoofdbestuur moeten horen.

24786. De heer **Stokvis**: Betekent dit, dat er dingen gebeurd kunnen zijn buiten uw voorkennis als secretaris om?

A. Zeker.

24787. De heer **Stokvis**: De leden van het oude hoofdbestuur hebben dus het werk van mevrouw *Ross* geaccapareerd?

24788. De **Voorzitter**: Zou dit ook niet hetzelfde werk kunnen zijn, dat mevrouw *Ross* heeft gedaan en waarvan getuige zegt, dat zij dat op eigen houtje heeft gedaan, maar dat opgenomen werd onder het werk van het Rode Kruis?

A. Ik geloof, dat in dat verweer ook een verklaring van mevrouw *Ross* is opgenomen, waarin zij zegt, dat zij dat gedaan heeft zonder steun van het Rode Kruis.

24789. De heer **Stokvis**: Het verzamelen! Maar het verzenden?

A. Ik weet, hoe het gegaan is. Iemand uit Voorburg bracht het naar Eindhoven en van daar ging het weer langs een andere weg naar Berlijn.

24790. De heer **Stokvis**: Gebeurde dat in opdracht van het dagelijks bestuur? In het protest staat dit:

„De plus minus 6000 namen, die mevrouw *Ross-Regeur* op zo voortreffelijke wijze had verzameld, werden langs geheime kanalen naar Genève gezonden.”

Daaruit leidt ieder af, dat dit geschiedde door het dagelijks bestuur. De zin, die daaraan voorafgaat, wekt mede die indruk. Dit is dus in strijd met de werkelijkheid?

A. Ja. Pas later heeft het dagelijks bestuur vernomen, dat deze lijsten zijn verstuurd. In 1944 heeft het dagelijks bestuur deze lijsten gebruikt om ze uit te leveren aan een van de comités, die pakketten zonden naar Duitsland.

24791. De heer **Stokvis**: Voor de periode 1943/1944 stuiten wij op een soortgelijke contradictie, nl. dat pakketten werden verzonden met gefingeerde namen als afzenders.

A. Dit is mogelijk, in ieder geval voor pakketten via het Rode Kruis. Dit zijn de proefpakketten geweest naar de concentratiekampen.

24792. De heer **Stokvis**: Waar!

A. In Duitsland. Ondanks het verbod van de Duitsers heeft men opdracht gegeven aan de afdeling 4A, enige pakketten te sturen om te kijken, wat er doorkwam.

24793. De heer **Stokvis**: Hebt u kapitein ter zee b.d. *Klaassen* gekend?

A. Ja. Hij was toegevoegd aan het dagelijks bestuur, dat zich in het begin speciaal bemoeide met het verzenden van pakketten naar de Marine, zoals de heer *Boerstra* het deed voor de landmacht. Later heeft deze getracht, ze ook te sturen naar de politieke gevangenen, maar in hoeverre dit is gelukt, zou u van hem zelf moeten horen.

De **Voorzitter**: Er staat hier: „wie het geregeld gelukte, pakketten te versturen”, maar er wordt niet bij gezegd, waarheen.

24794. De heer **Stokvis**: Werden de organisaties van ds. *Hylkema* en mevrouw *de Bussy* financieel gesteund?

A. Neen. Mevrouw *de Bussy* heeft hiervoor veel geld uit haar privé-vermogen gebezigd.

24795. De heer **Stokvis**: Men heeft ook niet gedacht aan het coördineren van deze organisaties'?

A. Neen.

24795. De heer **Stokvis**: Heeft men pogingen gedaan bij de betrokken *Beaufragte* om de verbodsbepalingen verzacht te krijgen?

A. Ja. Men heeft hierop gewezen, maar een afwijzend antwoord gekregen. Het Nederlandse Rode Kruis mocht zich dus alleen bemoeien met de groepen, waarover de conventie van Genève handelt.

24797. De heer **Stokvis**: Heeft men over deze hoogst belangrijke kwestie nooit persoonlijk contact gezocht met *Rauter*, *Seyss Inquart* of de gezant *Bene*?

A. Met *Rauter* of *Seyss Inquart* niet; met *Bene* is hierover wel gesproken.

24798. De heer **Stokvis**: *Seyss Inquart* was de man, die hierover te beslissen had. Waarom heeft men met hem niet gesproken?

A. Dat weet ik niet.

24799. De heer **Stokvis**: Heeft men het wel eens overwogen?

A. Ook dat weet ik niet.

24800. De heer **Stokvis**: De indruk, die de gestie van het oude dagelijks bestuur van het Rode Kruis maakt, is natuurlijk ook voor de meest objectieve beschouwer hoogst onbevredigend. Die indruk wordt, getoetst aan uw verklaring, nog onbevredigender, wanneer men in het protest van het gewezen dagelijks bestuur leest, dat dit bestuur er zich wel van bewust was, dat het hier betrof een actie van de Duitsers, welke er op gericht was om „de politieke gevangenen te doen lijden, verhongeren en vernietigen” — ik citeer hier woordelijk — Wanneer men dit leest en daaruit afleidt, dat het dagelijks bestuur zich bewust was van de opzet, dan is het duidelijk, dat niemand tevreden kan zijn met hetgeen van de zijde van het dagelijks bestuur is gedaan. Men vraagt zich zelfs af, of dit probleem een punt van voortdurende en ernstige overweging heeft uitgemaakt.

24801. De **Voorzitter**: Blijkbaar niet, want men wilde alleen legaal werk doen.

24802. De heer **Stokvis**: Is dat juist?

A. Inderdaad, maar men mag niet vergeten, wat er wel door het dagelijks bestuur is gedaan. Aan dit onderdeel is in ieder geval niet de nodige aandacht besteed. Dat ben ik volkomen met u eens.

De heer **Stokvis**: Wij bepalen ons tot dit onderdeel.

A. Als u alleen naar dit onderdeel kijkt.

24503. De heer **Stokvis**: Het Rode Kruis had verschillende hulp-posten in gebieden, waarin in de winter van 1944/1945 honger werd geleden; dat was prachtig werk, maar niet zo belangrijk als dit.

A. Inderdaad. Voor de concentratiekampen in het binnenland is veel gedaan.

24804. De heer **Stokvis**: Dank zij mevrouw *van Overeem*. Dank zij mevrouw *de Bussy*. Dank zij mevrouw *van Beuningen*.

A. Waar het dagelijks bestuur ook achter heeft gestaan.

De heer **Stokvis**: Daarvoor was niet veel moed nodig.

24805. De **Voorzitter**: Er zijn zekere conclusies in het rapport opgenomen. Onder meer staat daarin:

„dat duizenden het leven hadden verloren, die bij een wat ruimere voorziening van pakketten waarschijnlijk het leven zouden hebben kunnen behouden.”

Zijn die conclusies alleen gegrond op de belevenissen van de Se-vangenen zelf of heeft men daarvoor min of meer wetenschappelijke gronden?

A. Die conclusies zijn van de gevangenen zelf; gehoord is ook ern man als dr. *Steyns*, die eerst als gijzelaar in Vught en daarna als politiek gevangene in een concentratiekamp heeft gezeten, een van de mensen, die zich in de concentratiekampen het meest hebben geweerd.

24806. De **Voorzitter**: Een medicus?

A. Ja.

24807. De **Voorzitter**: Dat bepaalt zich altijd tot een enkel kamp, waar iemand een lange tijd heeft gezeten.

A. Gehoord ook de opinie van de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit en de Vereniging van Ex-politieke Gevangenen, die allemaal unaniem tot deze zelfde conclusie zijn gekomen.

24808. De **Voorzitter**: Dus men heeft daarvoor geen andere speciale gronden gehad. Dit is alleen gegrond op de mededeling, dat aan de gevangenen van andere nationaliteiten meer levensmiddelen zijn gezonden?

A. Ja, maar statistieken daarover bestaan er niet.

24809. De **Voorzitter**: Misschien kan men daarover meer te weten komen.

In het rapport staat vermeld, dat het totaal aantal Nederlandse krijgsgevangenen in Duitsland ongeveer 10 500 personen bedroeg en het aantal politieke gevangenen 29 000, waarvan er 7000 als gepatrieerd zijn vermeld. Hoe kwam de commissie aan deze cijfers?

A. Dat zijn de officiële cijfers van het Informatiebureau van het Nederlândse Rode Kruis.

24810. De **Voorzitter**: Het kan wel zijn, dat het anders wordt. naarmate meer inlichtingen worden verkregen.

A. Inderdaad. Deze cijfers veranderen feitelijk dagelijks. Dit zijn echter de cijfers van 1 December 1947, toen het leeuwendeel verwerkt was.

24811. De **Voorzitter**: Op blz. 13 van het rapport staat:

„Gedurende 1940—41—42 trachtte het N.R.K. aan politieke gevangenen in concentratiekampen in Duitsland pakketten van familieleden enz. door te zenden.”

Zijn dat de pakketten, die u proefpakketten noemde, of zijn dat andere pakketten?

A. U moet het in tweeën onderscheiden: het Rode Kruis, dat zelf pakketten stuurde, en het optreden van het Rode Kruis als door-gangstation voor de pakketten van familieleden. Beide zijn gestopt door de Duitsers.

24812. De **Voorzitter:** Een getuige heeft voor onze commissie verklaard, dat men tot ver in 1944 — dat heeft de heer *Vorrink* ook verklaard — de particuliere pakketten nog heeft gekregen, eigenlijk tot aan de spoorwegstaking, tot aan de Dolle Dinsdag toe.

A. Voorzover ik het kan beoordelen, moet dit zijn gebeurd via de groep van mevrouw *de Bussy*.

24813. De **Voorzitter:** Dus niet via het Rode Kruis. Daarom heeft het mij enigszins verbaasd, dat het Rode Kruis het geprobeerd heeft. Het is toch gelukt met de particuliere pakketten.

A. De pakketten van mevrouw *de Bussy* waren niet van het Rode Kruis.

24814. De **Voorzitter:** Ik dacht, dat u ze min of meer hieronder had gerangschikt. Het Rode Kruis heeft dus nooit pakketten voor familieleden verzonden?

A. Neen.

24815. De **Voorzitter:** Men probeerde pakketten te verzenden, maar dit lukte niet, doordat het Rode Kruispakketten waren geworden; het waren toch geen particuliere pakketten meer. De particuliere pakketten zijn altijd blijven doorkomen; zij moeten dus afkomstig zijn geweest van de groep van mevrouw *de Bussy* en van enkele anderen.

Een lijst van namen had men best kunnen doorzenden naar Londen en van Londen naar Zweden; men had hier vrij wat namen kunnen verzamelen van mensen, die weggevoerd waren.

A. Zulk een lijst is naar Genève gestuurd, omdat een van de leden van het Comité International de afspraak had gemaakt met mevrouw *Ross*, dat zij kon zorgen, dat er namen kwamen.

24816. De heer **Stokvis:** In het protest van het voormalige dagelijks bestuur vind ik vermeld, dat dr. *Friedrich* beloofd heeft, hulp te zullen vragen aan het Internationale Rode Kruis, maar daarbij heeft medegedeeld, dat men zich van de hulp uit Genève niet te veel moesten voorstellen. Dit wetende, zendt men toch de lijst niet naar Londen, maar naar Genève.

A. *Friedrich* heeft gezegd: „Stuur die lijst naar Genève en dan zal ik alles in het werk stellen om te zorgen, dat zij wat krijgen.”

24817. De heer **Stokvis:** Men wist, dat men van Genève niet veel kon verwachten.

De **Voorzitter:** Van dr. *Friedrich* wel, maar van de organisatie niet.

A. Hij was een gedelegeerde, die hier kwam en mevrouw *Ross* ontmoette. Hij zei: „Stuur mij deze dingen naar Genève en dan komt de zaak voor elkaar.”

24818. De **Voorzitter:** U bent tot de conclusie gekomen, dat dit inderdaad geholpen heeft?

A. Ja. Ik heb een verslag van *Flugi van Aspermont*, die hiermee heeft gewerkt, als de adjunct-gedelegeerde van het Nederlandse Rode Kruis in Londen.

24819. De **Voorzitter:** Hiervan staat in de stukken, dat hij er in was geslaagd, geld naar Zwitserland te krijgen. Later wordt er telkens gezegd, dat zo moeilijk geld naar Zwitserland was over te brengen. Waarom was dit zo? Men kon toch zoveel geld naar Zwitserland krijgen, als men wilde?

A. Voorzover ik weet, niet.

24820. De **Voorzitter:** Het gezantschap werd toch steeds van mid-delen voorzien; dit kon toch steeds geld krijgen. Men kon daarbij toch ook zeggen: „Geef dat af aan het Rode Kruis.”

A. Er waren vermoedelijk interne moeilijkheden in Zwitserland tussen de heer *Flugi* en het gezantschap en de gedelegeerde, de heer *de Vos van Steenwijk*. Dat liep niet vlot.

24821. De **Voorzitter:** Weet u daar meer van?

A. Neen.

24822. De **Voorzitter:** Wie kan daarover mededelingen doen?

A. De heer *Flugi*, die van tijd tot tijd in Holland is.

24823. De **Voorzitter:** Waar is hij op het ogenblik?

A. Hij is consul van Nederland in Genève.

24824. De **Voorzitter:** Hoe is zijn naam precies?

A. Jhr. C. H. C. *Flugi van Aspermont*.

De **Voorzitter:** Dat lijkt een Zwitserse naam.

A. Hij heeft de Zwitserse en de Nederlandse nationaliteit. Hij behoort tot de zeven Nederlandse families, die twee nationaliteiten hebben. Hij heeft zeer goed werk in Zwitserland gedaan en daarom is hij waarschijnlijk tot consul benoemd.

24825. De heer **Stokvis:** Wat is de hulp geweest, die door Genève is verleend?

A. Dat men pakketten stuurde aan namen, die werden door-gestuurd.

24826. De heer **Stokvis:** „Men”, is dat Genève?

A. Ja.

24827. De heer **Stokvis:** Weet u iets van de verschillende redenen, waarom men zich, volgens dr. *Friedrich*, niet te veel moest voorstellen van medewerking uit Genève?

A. Neen, dat kan ik u niet vertellen.

24828. De **Voorzitter:** Weet u iets van de werkzaamheden van de heer *Dentz*?

A. Hij heeft in Londen gewerkt, maar daarvan weet ik niets. Juist de enige keer, dat hij gehoord is door de commissie, ben ik er niet geweest.

24829. De heer **Stokvis:** Hoe heeft de Pakkettencommissie ge-werkt? Werden de getuigen plenair gehoord en moesten zij de ver-klaringen, die werden opgemaakt, tekenen?

A. Er werden geen verklaringen van opgemaakt. Soms werden zij plenair gehoord en soms werd aan twee of drie mensen van de commissie gevraagd een onderhoud te hebben. O.a. de oud-Minister-President *Gerbrandy* en de heer *de Waal* zijn door twee personen gehoord.

24830. De heer **Stokvis:** Wat gebeurde met hun verklaringen? Werden daarvan notities gemaakt?

A. Ja, die werden toegezonden aan de persoon zelf.

24831. De heer **Stokvis:** Moesten zij die tekenen!

A. Voorzover ik weet, zijn zij nooit getekend.

24832. De heer **Stokvis:** Dan loopt men het gevaar, dat iemand, die door de Pakketten-Commissie is gehoord, hier onder ede ver-klaard: „Ja, dat heb ik niet zo gezegd of bedoeld, als het in het verslag van de Pakketten-Commissie staat.”

A. Die mogelijkheid bestaat.

24833. De heer **Stokvis:** Hebt u er veel last van gehad, dat getui-gen weigerden te komen? De commissie kon immers geen enkele sanctie toepassen?

24834. De heer **Stokvis**: Er zijn dus niet veel getuigen geweest, die aan hun oproeping geen gehoor hebben gegeven?

A. Neen, de meesten hebben daaraan voldaan.

24835. De **Voorzitter**: In het rapport staat ook het een en ander vermeld over de onbevredigende repatriatieregeling van degenen, die in concentratiekampen zaten en na de bevrijding naar Nederland terugkwamen. De heer *Ferwerda* was daar oorspronkelijk mee belast. Er worden nogal ernstige aanmerkingen gemaakt op het beleid van de heer *Ferwerda*. Hij is, geloof ik, vervangen door generaal *Daubanton*.

A. Hij heet: *Daubenton*.

24836. De **Voorzitter**: De commissie is er dus zeer sterk van overtuigd, dat de heer *Ferwerda* zich niet juist van zijn taak heeft gekwet.

Waarom is de heer *Ferwerda* niet gehoord?

A. Het enige, wat wij hebben gekregen van de heer *Ferwerda*, is het officiële rapport. Dit heeft hij ons toegestuurd.

24837. De **Voorzitter**: Hebt u hem gevraagd te komen en zich te onderwerpen aan een verhoor?

A. Als ik het wel heb, hebben wij opgestuurd het stuk, dat over de gerepatrieerden ging, en heeft hij dit aan ons teruggestuurd.

24838. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat dit rapport niet is opgenomen.

A. Het beslaat een kleine honderd bladzijden.

24839. De **Voorzitter**: Hij heeft dus niet op een andere wijze getracht zich te rechtvaardigen? Is hij wel gevraagd als getuige te verschijnen?

A. Voorzover ik weet niet. Ik zou dit echter moeten nakijken.

24840. De **Voorzitter**: Het zou toch wel belangrijk zijn geweest, als men hem er bij had gehad.

24841. De heer **Stokvis**: Aan het einde van het meer aangehaalde protest lees ik een zinsnede, die mij ook in strijd schijnt met uw mededelingen. Hier staat:

„Van den beginne af aan hebben het hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis en talrijke afdelingen zich in hoge mate het lot aangetrokken van de politieke gevangenen in de concentratiekampen en gevangenissen in Nederland. Het prachtige werk, waarmede mevrouw *de Bussy* en mevrouw *van Beuningen* begonnen waren om onze politieke gevangenen van voedselpakketten te voorzien, werd al spoedig onder het Rode Kruis gebracht en met behulp van het Rode Kruis met schitterend resultaat voortgezet, niettegenstaande de tegenwerking der Duitsers.”

A. Hierbij stuiten wij op nieuwe moeilijkheden. Toen de verklaring is gekomen van de Sicherheitsdienst, dat mevrouw *van Overeem* werd erkend als de enige vertegenwoordigster van het Nederlandse Rode Kruis, is dit werk in het Oranje-hotel, in Vught en in Amersfoort alleen onder haar leiding kunnen gebeuren.

24842. De **Voorzitter**: Op naam van het Rode Kruis?

A. Ja.

24843. De heer **Stokvis**: Het rapport heeft het over mevrouw *de Bussy* en mevrouw *van Beuningen*.

A. Mevrouw *de Bussy* haalde het op en mevrouw *van Beuningen* bracht het in het kamp. Het werk moest worden samengevoegd onder mevrouw *van Overeem*. Deze drie vrouwen hebben dus onder zeer grote moeilijkheden gewerkt.

24844. De heer **Stokvis**: Ik heb de indruk gekregen, dat mevrouw *de Bussy* op eigen gelegenheid werkte.

A. Voor het buitenland. Met het buitenlandse werk hebben wij ons nooit bemoeid. Voor het binnenlandse werk in de concentratiekampen zamelde mevrouw *de Bussy* in, maar op een gegeven ogenblik werd gezegd: „Dit mag alleen mevrouw *van Overeem* doen.” Deze haalde het toen af.

24845. De heer **Stokvis**: Het is dan toch zeer overdreven te zeggen, dat dit onderdeel van het werk van het Rode Kruis met schitterend resultaat werd voortgezet.

A. Dit betrof het werk in Vught. Er werd ook door de grote sineercomité's samengewerkt. Zij haalden voedsel op in Amsterdam en brachten het verzamelde in Vught.

24846. De heer **Stokvis**: Het Rode Kruis zelf werkte daaraan uitsluitend op het tweede plan mee.

24847. De **Voorzitter**: Er werd alleen bemiddeling verleend.

A. Al deze pakken werden door ons gesmeerd en het ging met onze vrachtwagens. Dat was het werk van mevrouw *de Bussy* en mevrouw *van Beuningen*. Het werd door mevrouw *van Overeem* in Amsterdam en Vught opgehaald.

24848. De **Voorzitter**: Lag het daar dan klaar?

A. Toen zij in Amsterdam en Vught begonnen, mochten zij het niet voortzetten. De Duitsers zeiden: „Wij wensen maar met één instantie te maken te hebben.”

24849. De **Voorzitter**: Dus dan ging mevrouw *van Overeem* naar Vught, waar alles klaar lag om in het kamp te worden afgeleverd?

A. Ja; hetgeen zij daar hadden door hun smeercomité's.

24850. De **Voorzitter**: Dus de medewerking van het Rode Kruis bestond alleen daarin, dat het door de Rode Kruis-wagens werd afgehaald?

A. Ja.

24851. De **Voorzitter**: Maar het blijft het werk van mevrouw *de Bussy* en mevrouw *van Beuningen*?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor uw inlichtingen en ik sluit het verhoor.

G. M. VERSPYCK.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 1 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

MACHIEL JAN WOLTER SCHOPENHAUER,
oud 29 jaar, wonende te Schoondijke (Z.),
predikant bij de Nederlands Hervormde Kerk.

Hij legt de eed af als getuige.

24852. De **Voorzitter**: Wij hebben over u voor het eerst het een en ander gehoord, een tijdje geleden, van de heer *Schmutzer*, die u zich zult herinneren uit Berlijn.

A. Ja.

24853. De **Voorzitter**: Hij heeft over u verteld, omdat u daar enigszins op d; voorgrond bent getreden op een van de eerste dagen, toen u daar met een aantal andere studenten in een fabriek te Berlijn te werk was gesteld.

Toen Nederland in oorlog kwam, was u student te Utrecht?

A. Ja.

24854. De **Voorzitter**: Wanneer bent u naar Duitsland getransporteerd?

A. In de begindagen van Mei 1943. Ik heb nog geprobeerd, de juiste datum uit te vissen; het was tussen de 6de en de 10de Mei 1943. 1943 was het jaar van de studentendeportatie.

24855. De **Voorzitter**: U bent toen dadelijk naar Berlijn gebracht?

A. Ja, wij gingen via Ommen naar Berlijn. Ik werd te werk gesteld in een fabriek van Mauser in Berlijn-Wittenau.

24856. De **Voorzitter**: Was er een bepaalde eis, die aan de studenten werd gesteld en waartegen u zich hebt verzet?

A. Wij waren de gehele weg van oordeel, dat dit een represaille was van de Duitsers en dat de tactiek zou zijn, dat zij ons een paar goede dingen lieten zien, ons bang maakten en dan terugstuurden. Dit bleek echter niet waar te zijn. Wij kwamen eerst in een fabriek in Berlijn-Staaken. Dit was een fabriek, die in het economische leven haar aandeel had; ik meen, dat het een electriciteitsbedrijf was. Dit heeft een dag geduurd en toen zijn wij naar Mauser gebracht, een gewerenfabriek. Toen hebben wij gezegd: „dit doen wij nooit” — het was een groot woord natuurlijk —; „wij willen niet in el-n wapenfabriek werken”.

Toen wilde men ons een arbeidscontract laten tekenen. Dat was het ogenblik, waarop wij probeerden te zeggen: „ja, dat doen wij niet zo maar.” Bij die gelegenheid ben ik een ogenblik op de voorgrond getreden. Ik heb toen tegen mijn collega's studenten gezegd: „teken dat in geen geval.”

24857. De **Voorzitter**: Wat stond in dat contract?

A. Daarin stond eenvoudig, dat wij te werk gesteld waren voor onbepaalde tijd; het was een gewoon arbeidscontract.

24858. De **Voorzitter**: Stond er ook in, dat u dat vrijwillig deed?'

A. Neen, dat stond er niet in, maar het ging alles op voet van vrijwillig contract. Toen heb ik gezegd: „Jongens, dat doen wij niet” en toen kwam er een grote schreeuwer met een geweer en nog wat van die mensen.

Toen heb ik gezegd: „Als het dan doorgedreven wordt, teken dan alleen „vi coactus”. Maar op een zeker ogenblik heeft de personeelchef van *Mauser* mij toen gevraagd personeelsvoorman te willen worden van de Hollanders, die daar reeds vrijwillig werkten; dat waren er toen velen. Dat heb ik niet gedaan en toen ben ik daar volkomen op de achtergrond gekomen.

24853. De **Voorzitter**: U hebt dus wel zekere invloed gehad op uw collega's, doordat u daar zo opgetreden bent?

A. Ja, op die dag. Zij hebben toen inderdaad allen getekend met de bijvoeging „vi coactus”, maar later vond men het ook niet meer belangrijk of daarop „v.c.” stond. Wij dachten, dat dit allernaal juridisch uitgezocht zou worden. Ik herinner mij ook nog, dat *Schmutzer* die zelfde dag buiten het kamp was en op de een of andere listige manier contact heeft opgenomen met de heer *Millenaar*.

24860. De **Voorzitter**: U weet niet, welke listige manier dat was?

A. Wij waren in een doorgangskamp bewesten Berlijn, vóórdat wij bij Mauser terechtkwamen. Daar waren wij zeer geïntimideerd, doordat het was afgezet met prikkeldraad en met wachten. *Schmutzer* was echter buiten dat kamp gekomen. Hij heeft toen de heer *Millenaar* opgebeld: ik meen, dat hij die al kende.

24861. De **Voorzitter**: Ik meen, dat hij toegang gekregen heeft tot de karthoek en zijn kaart er uit gehaald heeft.

A. Dat heeft hij mij nooit verteld.

24862. De **Voorzitter**: Ja, dat weten wij van hem. Hij moet dus in de fabriek geweest zijn. Toen was hij er toch nog bij?

A. Hij was er niet bij; dat heeft hij niet meegemaakt; toen was hij buiten het kamp. Ik heb toen juist gedacht: wij moeten het nog even ophouden; toen hebben wij die zaak nog willen remmen, omdat *Schmutzer* moest terugkomen.

24863. De **Voorzitter**: Wij hadden de indruk, dat hij dit persoonlijk meegemaakt had. Maar hij heeft toch buiten de fabriek kans gezien, een kaart uit de kartotheek machtig te worden; toen hij die eenmaal had, kon hij niet meer worden gemist.

Hoe bent u daar weer weggekomen?

A. Na ruim een jaar, op 6 Juni 1944.

24864. De **Voorzitter**: Waar bent u toen terechtgekomen?

A. Thuis. Er was nl. een regeling voor de seminaristen, de Rooms-Katholieke priesters in opleiding, volgens welke dezen vrijgesteld waren van arbeid in Duitsland, en toen heeft de Synode van de Hervormde Kerk in Nederland op deze regeling gewezen, niet voor ons persoonlijk, maar in het algemeen. Het lid van uw commissie, de heer *Stokvis*, weet daarvan iets meer. Mijn ouders hebben toen nl. contact gezocht met mr. *Stokvis*, die dit heeft uitgezocht. Toen bleek, dat wij inderdaad op bepaalde voorwaarden, wanneer daar achter heen gezeten werd, konden wegkomen. Omdat ik theologie studeerde en dus min of meer als geestelijke in opleiding was, geïkete dit. De Duitsers maakten inderdaad voor die seminaristen een uitzondering; die zijn ook niet weg geweest; ik wilde dat ook voor ons bereiken. Maar wij hadden het niet klaar gekregen, als wij niet de hulp hadden gehad b.v. van mr. *Stokvis*.

De heer **Stokvis**: Ik mag er misschien aan toevoegen, dat er ook een aanstelling nodig was. De heer *Schopenhauer* is door ds. *van Schaik* als hulpprediker in Soest aangesteld.

24865. De **Voorzitter**: Dat is pas gebeurd, nadat u in Duitsland was?

A. Ik had al meer in het jeugdwerk bij ds. *van Schaik* in Soest gewerkt, die op het ogenblik in Chaain staat. Hij heeft zich bereid verklaard mij een aanstelling te geven, zodat, als ik terugkwam, ik bij hem in Soest kon werken. Ik heb dat overigens niet lang gedaan. Inderdaad was die aanstelling nodig. Dan werd je min of meer een „Vikar”.

24866. De **Voorzitter**: U bent in Juni 1944 legaal uit Duitsland gekomen?

A. Ja.

24867. De **Voorzitter**: U hebt daarvoor geen dingen moeten doen, die anderen wel deden?

A. Wel pogingen gedaan.

24868. De **Voorzitter**: Waaruit bestonden die pogingen?

A. Wij hadden contact met *Schmutzer*, *van Basten Batenburg* en *Weeve*, een paar mensen uit Utrecht, die een plan hadden uitgewerkt om weg te komen. Dat was in Juni, een maand nadat wij er waren gekomen. Op een goede dag waren *van Basten Batenburg* en *Weeve* vertrokken. Ik was daar niet bij. *Schmutzer* is langer gebleven.

24869. De **Voorzitter**: Hoe waren die vertrokken?

A. Ik ben niet te weten gekomen, op welke manier zij waren vertrokken.

24870. De **Voorzitter**: Zij hebben zeker valse papieren gehad?

A. Ja.

24871. De **Voorzitter**: Ausweise, die hun het recht gaven in Duitsland te reizen en waarmee zij ten slotte over de grens zijn gekomen?

A. Ja.

24872. De **Voorzitter**: Hebt u verder nog iets geprobeerd?

A. Ik heb heel lange tijd geprobeerd op legale wijze weg te komen, gebruik makend van het feit, dat de priesters in opleiding een vrijstelling hadden. Dat is niet gelukt en toen heb ik geprobeerd illegaal weg te komen.

24873. De **Voorzitter**: Dat kon u van Duitsland uit niet doen: dat moest van hier uit gebeuren?

A. Ja. Dat wist ik toen nog niet. Dat is een jaar later pas goed op gang gekomen.

24874. De **Voorzitter**: U bent langs de legale weg weggekomen, maar eerst hebt u getracht op illegale wijze weg te komen?

A. Zodra mr. *Srokvis* zich met de zaak bemoeide, kwam ik legaal weg, voordien probeerde ik het illegaal.

24875. De **Voorzitter**: Welke mogelijkheid bestond daarvoor?

A. Je kon voor grote sommen gelds bij de Vlamingen, die op de fabriek werkten, valse Ausweise krijgen. Die wisten daar wel weg mee.

24876. De **Voorzitter**: Om wat te doen?

A. Om de grens over te komen. Ik weet niet meer, hoe zo een bewijs heette. Misschien weet mr. **Stokvis** het.

De heer **Stokvis**: „Entlassungsschein”

A. Die kon je tegen belachelijk hoge sommen bij de Vlamingen kopen, tegen duizenden marken. Die papieren werden in België vervalst.

24877. De **Voorzitter**: Van de heer *Schmutzer* hebben wij over zekere valse Ausweise gehoord, maar dat waren eigenlijk papieren, die je de vrijheid gaven in Duitsland te reizen.

A. Ja.

24878. De **Voorzitter**: Dan reisde je veel verder weg dan de bedoeling was: dan reisde je tot de grens en ging je er over.

A. Dat kon ook. Dat hebben waarschijnlijk ook *van Basten Batenburg* en *Weeve* gedaan. Die zullen geprobeerd hebben bij München-Gladbach de grens van Limburg te passeren.

24879. De **Voorzitter**: Wilt u wat vertellen over de wijze, waarop men daar leefde?

A. In dat kamp?

24880. De **Voorzitter**: Wanneer men in een fabriek moest werken, verbleef men in een kamp, of kon men dat geen kamp noemen?

A. Wij werden bij Mauser in een heel moderne schuilkelder, die op het fabrieksterrein lag, ondergebracht. Deze was er op berekend in tijden van luchtaanvallen het personeel van de fabriek te herbergen. Deze was, voorzover dat onder de grond mogelijk is, werkelijk goed voorzien — er was een luchtinstallatie en een drooginstallatie —, maar het was toch ongezond — dat begrijpt u wel — daar voortdurend? niet alleen bij luchtaanvallen, te bivakkeren.

Ik ben er maar een dag of tien geweest. De eerste Zondag (wij zijn er op een Donderdag gekomen) zijn enkele van mijn vrienden en ik naar het Evangelische kerkje in Berlin-Wittenau gegaan en toen wij het kerkje weer verlieten, stond aan de deur de Pastor loci, *Halbach*. Deze had de gewoonte, zijn gemeenteleden de hand te drukken en toen vielen wij op. Hij heeft ons uitgedoogd, 's middags kennis te maken. Wij zijn bij hem geweest. Bij dit bezoek liet hij zich niet uit; hij hield zich op de vlakte. Pas maanden later mochten wij meeluisteren naar de Engelse zender. Hij heeft gezorgd, dat wij binnen tien dagen werden ondergebracht bij een gemeentelid, een Kussische dame, *Frau Ladschek*. Wij zijn daar met ons drieën geweest tot Augustus 1943 — enkele maanden dus —, toen de bombardementen op Berlijn begonnen. De dochter van *Frau Ladschek* werd daarbij ruit haar huis gejaagd en moest bij haar moeder komen wonen, waardoor wij op straat kwamen te staan. Ten hoogste drie weken hebben wij in de kampen onder de grond gezeten. Inmiddels waren houten barakken gemaakt en was men daarheen verhuisd. Vele kennissen van mij hebben echter via Pastor *Halbach* onderdak gekregen.

24881. De **Voorzitter**: Hoeveel waren er in die groep van u?

A. 170 of 70; het getal 70 staat mij wel bij. In ieder geval was het een vrij grote groep. Ik geloof, dat er wel 170 zijn geweest.

Er zijn dus ook anderen ondergebracht bij particulieren door bemiddeling van ds. *Halbach*. Nadat wij ons huis kwijt waren, hebben wij geprobeerd bij anderen onder te komen, maar toen kon Pastor *Halbach* ons niet meer helpen. Er waren al vreselijk veel inwonenden. Ten slotte zijn wij terechtgekomen bij dr. *Keller*, een egyptoloog — hij had ook Arabisch gestudeerd —, die toen een marter-farm hield. Men had gezegd: „Er woont hier zo'n gekke Chinees, die oude talen kart.” Wij hebben een paar woorden Hebreeuws gesproken en dit sloeg aan. Het was een heel aardige man.

24882. De **Voorzitter**: U hebt dus eerst drie weken in het kamp gewoond?

A. Op 15 November werd bekend gemaakt, dat tegen 1 December alle buitenlanders terug moesten naar de kampen. Op 26 November is het grote bombardement geweest van Berlin-NW. Ook Wittenau was daarbij. Mauser is toen lamgeslagen en ook de barakken zijn in vlammen opgegaan.

Dat was vier dagen daarvóór; toen konden wij blijven. Wij zagen het aankomen. Het bombardement werd vrij systematisch uitgevoerd in de loop van zes dagen; het begon in het midden; telkens werd de ring groter; er was toen geen mens meer, die in die barakken sliep. Er is één ongeluk bij gebeurd; een jongen heeft zo'n brandbom op zijn voet gehad en die is wat verbrand.

24883. De **Voorzitter**: Toen mocht u daar dus weer blijven. Bent u verder niet meer in een kamp geweest?

A. Neen.

24884. De **Voorzitter**: Weet u iets van de wijze, waarop men in de kampen leefde?

A. Jawel. Ik kwam er veel. Er zaten daar vele jongens, die ik kende en die ook bij mij kwamen.

24885. De **Voorzitter**: Hadden zij genoeg te eten?

A. Ja.

24886. De **Voorzitter**: Hoe was de kwaliteit van het eten?

A. Het was soep, aardappelsoep en dergelijke. Maar wij kregen van huis vaak een pakje en dat behoefde niet zo bar veel te zijn, maar dan ging het toch wel.

24887. De **Voorzitter**: Kon u van thuis alles ontvangen, wat u toegezonden kreeg?

A. Ja. Het behoefde niet veel te zijn.

24888. De **Voorzitter**: Raakte dat nooit weg?

A. Dat heb ik niet veel meegemaakt. Het kon wel eens een enkele keer zoekraken.

24889. De **Voorzitter**: Kwam er nog al veel?

A. Ja. Mijn ouders leefden in Nederland in vrij burgerlijke, gewone omstandigheden en waren niet in staat veel te zenden. Zij hadden ook geen boerenrelaties; het waren eenvoudige pakjes, met een stuk brood b.v. er in.

24890. De **Voorzitter**: Waar wonen uw ouders?

A. In Utrecht.

24891. De **Voorzitter**: Kwamen die pakjes direct van iuw ouders?

A. Ja.

24892. De **Voorzitter**: Over de post?

A. Ja.

24893. De **Voorzitter**: Het was dus niet nodig via het Rode Kruis of via bepaalde personen, die daarvan een organisatie hadden gemaakt, te verzenden?

A. Neen. Pakjes tot vijf kilogram kreeg men over de post; anders gingen ze met *van Gend en Loos*; dan moest men ze afhalen aan de Friedrichstrasse; ze werden gevisiteerd, maar invoer van levensmiddelen was toegestaan. Had men iets bijzonders te vervoeren, dan deed men het niet op die manier.

24894. De **Voorzitter**: Welke manier van vervoer had men dan?

A. Ik heb eens aan de heer *van Pelser Berensberg* een pakje meegegeven voor mijn meisje.

24895. De **Voorzitter**: Hoe kon deze dat doen?

A. Die ging naar Nederland; die ging een weekend naar huis. Hij was onder en boven de wet; hij was een diplomatiek vertegenwoordiger; hij kon reizen in elk geval.

24896. De **Voorzitter**: U bent dus in aanraking gekomen met het Zweedse gezantschap, afdeling Nederlandse aangelegenheden? Anders zou u niet over de heer *van Pelser Berensberg* hebben kunnen spreken.

Bent u er wei eens geweest?

A. Ja.

24897. De **Voorzitter**: Was het toen nog in de Rauchstrasse?

A. Ja. Toen wij voor de eerste keer kwamen, was het nog geheel intact. *Schmutzer* had mij gewaarschuwd, dat het aanbeveling verdiende, dat ik in elk geval een pas had. Ik heb toen naar huis geschreven om een pas; die hebben mijn ouders toen aan de gemeentesecretarie in Utrecht gehaald. Die pas is toen niet door mijn ouders verzonden, maar is regelrecht door het gemeentebestuur van Utrecht gezonden of op andere wijze gebracht; in elk geval moest ik

die pas afhalen aan het Zweedse gezantschap aan de Rauchstrasse; dat was het eerste contact, dat ik met afdeling B van het Zweedse gezantschap had.

24898. De **Voorzitter**: Welke mensen trof u op die afdeling aan?

A. Ik kwam daar in een heel merkwaardige omgeving in het hart van Berlijn. Er hing een groot portret van H.M. de Koningin. Dat achtte je in Berlijn natuurlijk niet mogelijk. Ik ben daar heel hartelijk ontvangen.

24899. De **Voorzitter**: Weet u, wie u ontving?

A. De conciërge.

24900. De **Voorzitter**: Welke taal sprak hij?

A. Duits.

24901. De **Voorzitter**: Was hij een Duitser?

A. Waarschijnlijk wel, want hij stond mij in het Duits te woord.

24902. De **Voorzitter**: Toen bent u naar binnen gegaan?

A. Ja.

24903. De **Voorzitter**: Wat hebt u daar gevonden?

A. Er zat een mijnheer in een hokje, waarin de telefooninstallatie was, en die liet mij wachten in de wachtkamer. Daarna kwam ik in de kamer van de heer *Millenaar*, die zei, dat hij van mij gehoord had via de heer *Schmutzer*. Toen hebben wij even staan praten. Ik heb er mijn verbazing over uitgedrukt, dat er een portret van de Koningin hing en dat je zo maar vrij was te zeggen wat je wilde. Er lagen kranten uit Zwitserland op tafel, o.a. de „Baseler Zeitung“.

24904. De **Voorzitter**: In zijn kamer?

A. Ja. De vrije pers. Ik dacht, dat dat niet mogelijk was. Daarna heb ik hem niet eerder gezien dan toen ik hoorde, dat de Rauchstrasse gebombardeerd was.

24905. De **Voorzitter**: Was hij vriendelijk tegen u?

A. Ja.

24906. De **Voorzitter**: En interesseerde hij zich voor u?

A. Ja. Hij heeft gevraagd of ik het goed had en of ik iets te wensen had. Ik heb gezegd: „Ik wii naar buis; dat willen natuurlijk alle jongens; kunt u daaraan wat doen?“ Hij antwoordde: „Het staat mij niet vrij daarop zo maar een antwoord te geven, maar als ik u op de een of andere manier kan helpen tijdens uw verblijf, zal ik het niet laten.“ Ik ben er nooit toe gekomen voor speciale dingen zijn hulp in te roepen. Hij kon mij niet helpen om weg te komen. Dat was voor mij het belangrijkste. Mijn ligging was vrij goed en ik had ook te eten. Daarbij behoefde hij mij dus niet te helpen.

24903. De **Voorzitter**: U wist, wat die afdeling B voor taak had?

A. Neen, dat wist ik niet. Het was voor mij een grote verrassing, dat daar Nederlanders zaten. Ik dacht, dat wij beschermd werden door het Zweedse gezantschap en daar zo een beetje bijhingen.

24908. De **Voorzitter**: Dus u wist blijkbaar, dat het Zweedse gezantschap de Nederlandse belangen beschermde?

A. Ja.

24909. De **Voorzitter**: Alleen was u verbaasd, dat u in zo'n omgeving Nederlanders aantrof.

A. Ik had door *Schmutzer* van de heer *Millenaar* gehoord, maar ik begreep de diplomatieke verhouding niet. Ik begreep niet, hoe het mogelijk was, dat Nederland onder Zweedse vlag op de een of andere wijze in Berlijn vertegenwoordigd was. Daarom dacht ik, dat zij stiekem geprotegeerd werden door Zweden, veel meer dan dat het een officiële instantie was.

24910. De **Voorzitter**: Hebt u bij deze of een volgende gelegenheid nog meer mensen van die afdeling gesproken!

A. Jk heb daar de heer van *Pelser Berensberg* ontmoet, maar verder geen contact met hem gehad. Hij bleek zo maar bereid een pakje voor mij mee te nemen.

24911. De **Voorzitter**: Verwonderde u dat?

A. Ja. Er kon van alles inzitten en hij kon ook gevisiteerd worden. Hij vroeg: „Wat zit er in?” Het was een brief, die ik liever niet met de post stuurde. Er zaten geen dingen van belang bij. In die brief was ik openhartiger over de toestand dan ik in een brief kon zijn, die ik over de post stuurde. Er zaten een paar bloemen in voor de verjaardag van mijn verloofde, die snel moesten overkomen.

24912. De **Voorzitter**: Hebt u nog meer mensen gezien?

A. Neen, voorzover ik weet, niet.

24913. De **Voorzitter**: Ook geen vrouwelijk personeel?

A. Een secretaresse zal ik wel gezien hebben.

24914. De **Voorzitter**: Weet u of zij een Nederlandse of een Duitse was?

A. Ik vermoed, zo oppervlakkig oordelend over het type, dat zij een Duits meisje was.

24915. De **Voorzitter**: Hoe zag die er uit?

A. Nogal blond.

24916. De **Voorzitter**: Had zij geen hoge rug?

A. Neen, per se niet. Zij zag er nogal charmant uit. Dit wil niet zeggen, dat zij dit met die hoge rug niet zou zijn geweest.

24917. De **Voorzitter**: Hebt u later nog iets bemerkt van *Millenaar*?

A. Ik ben later nog een paar keer in zijn huis geweest, zonder dat hij het wist: het was een flat in de Rubensstrasse.

24918. De **Voorzitter**: *Schmutzer* heeft ons verteld, dat daar nog a¹ eens mensen kwamen, die er de nacht doorbrachten.

A. U moet het zich ook niet zo klein voorstellen. Het was zo ongeveer als de woningen in Amsterdam-Zuid — een kamer of zes —, zodat je er zeker met een 20 mensen kon logeren. Ik heb er een keer gegeten en mij er over verbaasd, dat hij zijn thuis openzette voor iedereen. *Schmutzer* kon ze wel binnenbrengen.

24919. De **Voorzitter**: Er waren ook vaak mensen, waarvan *Schmutzer* niets wist.

A. Inderdaad; het was een gaan en komen van mensen.

24920. De **Voorzitter**: Waren het allemaal Nederlanders?

A. Ja.

24921. De **Voorzitter**: Dan heeft hij daar dus wel een goede rol vervuld.

A. Inderdaad. Als je daar in zo beroerde omstandigheden zat in dat verwoeste Berlijn, was het prettig, daar wat eterijtjes te vinden met b.v. wat blikjes Zweedse of Zwitserse melk. Er was ook vrije lectuur. Dit vond ik nog veel gevaarlijker, want het was een gewoon privé-huis. Ik weet niet of het er vóór of er na is geweest, toen ik *Millenaar* voor het laatst heb gezien. Hij liep toen tussen de puinhopen van het huis in de Rauchstrasse, met zijn handschoenen aan. Hij is een beetje doof en hij hoorde het niet, toen ik de eerste keer riep; ineens stond ik naast hem. Hij zocht of er nog iets te redden was in de puinhopen.

24922. De **Voorzitter**: Heeft hij een Duitse vrouw?

A. Dit weet ik niet; ik heb haar niet ontmoet.

24923. De **Voorzitter**: Een bepaalde indruk van het werk, dat die afdeling verrichtte, hebt u waarschijnlijk niet meer gekregen?

A. Ik heb alleen deze persoonlijke mededelingen. Ik heb ze misschien niet zakelijk genoeg weergegeven, maar mijn indruk was, dat men in de Rauchstrasse graag bereid was te helpen.

24924. De **Voorzitter**: Heeft men zich ook min of meer systematisch beziggehouden met de gevangenen in de kampen?

A. Daarvan ben ik niet op de hoogte.

24925. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens iets gemerkt van pakketten, die geadmistreerd werden door afdeling B, voor gevangenen of andere Nederlanders?

A. Neen.

24926. De **Voorzitter**: Hebt u zelf wel eens iets gekregen, behalve hetgeen uw familie u stuurde?

A. Neen, nooit ontvangen. Ik heb er ook nooit om gevraagd of gezegd, dat ik er behoefte aan had.

24927. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens iets ontvangen langs andere weg dan direct van uw familie?

A. Neen.

24928. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens gemerkt, dat anderen iets ontvingen langs andere weg dan van hun familie?

A. Ja. Dat waren mensen, die kennissen in Zwitserland hadden. Die konden wat sturen. Maar dat was niet officieel.

24929. De **Voorzitter**: Dat ging dus niet via het Rode Kruis in Genève?

A. Neen.

24930. De **Voorzitter**: Geen enkele van uw kennissen heeft ook gemerkt, dat er iets kwam van het Rode Kruis, of uit Genève, of uit Nederland?

A. Neen.

24931. De **Voorzitter**: Ook niet van andere organisaties?

A. Neen.

24932. De **Voorzitter**: Anderen ook niet?

A. Neen.

24933. De **Voorzitter**: Waren er bij, die het nodig hadden?

A. Van het contingent, waarbij ik behoorde, niet; die hadden het niet zo zeer nodig. De anderen, de gevangenen b.v., hadden het mijns inziens veel meer nodig.

24934. De **Voorzitter**: Wat kregen zij te eten?

A. Soep met pap toe; dat was voor enkele uren wel toereikend; dan kreeg men weer brood, meer dan in Nederland toentertijd (1943—1944), en boter, ook meer dan in Nederland. Wanneer men iets van thuis er bijkreeg, kon men het goed redden.

24935. De **Voorzitter**: Had u zwaar werk?

A. Ik heb eerst met *Schmutzer* 14 dagen aan de machines moeten staan. Dat was een gevaarlijk karwei; de staalsplinters vlogen er af. Het betrof het boren van een geweerloop in een ruw stuk staal. Ik heb maar één oog. Ik heb toen geprobeerd of ik op grond daarvan niet van dit werk ontheven kon worden; ik had erg de dood in, direct bij de wapenfabricage betrokken te worden, wij hebben ook niet veel afgeleverd. Dit is gelukt. Ik heb een „Schein” gekregen om eens naar een oogarts te gaan, van deze moest ik een bevestiging hebben. Die oogarts gaf mij zonder meer die verklaring en toen heb ik kantoorwerk gekregen, „Rechnungsprüfung”, calculatiewerk.

24936. De Voorzitter: Dus zware arbeid was het niet. U had dus geen zware voeding?

A. In de fabriek kreeg men meer eten. Men kon in de fabriek per week een knipkaart krijgen voor elke dag een maaltijd tegen inlevering van een minimum aantal bonnetjes, nl. voor 100 gram boter en voor vlees.

24937. De Voorzitter: Wanneer kreeg u die maaltijd?

A. Des middags om 12 uur, in de pauze. Men kreeg dan drie keer per week een klein stukje vlees. Bovendien kon men kaarten kopen; men kreeg dan enkele dagen per week goede pap in de cantine van de fabriek. Dat was boneloos eten, dat als maagvulling zeer goed te gebruiken, was. Wij hebben daar geen honger behoeven te lijden. Het was ook niet nodig, dat het Rode Kruis ons daarbij hielp.

24938. De Voorzitter: Wat was het avondeten!

A. Brood. Wij hadden gele bonnen, waarop wij, als iedere Duitser, brood, boter en melk in de winkels konden kopen. Dat sneed je dan zelf.

24939. De Voorzitter: Kreeg u ook vleeswaren?

A. Je kreeg een half pond vlees per week. Dat was meer dan hier.

24940. De Voorzitter: Hoe was de behandeling door het personeel van de fabriek?

A. Op dit punt zou ik niet gaarne generaliseren. Ik heb daar beroerlingen gezien, maar ook kerels met een warm hart. Later ben ik hen ook politiek veel beter gaan vatten. Later kwamen zij pas los. Eerst merkte je niet, wat je aan hen had, en wisten zij ook niet, wat zij aan ons hadden. Ik heb o.a. van die Pastor *Halbach* heel veel geleerd. Hij vertelde mij, hoe de geschiedenis in Duitsland was geweest vanaf het begin van het regime in 1933. Hij heeft mij ook gewaarschuwd, voorzover dat nog nodig was, als wij het in Holland zouden meemaken. Ik heb er veel mensen gezien, die in 1933 hun enige redding in *Hitler* gezien hadden, zoals op het ogenblik in Frankrijk menigeen zijn redding ziet in de *Gaulle*, maar die na de Jcdenvervolgingen en andere sensationele dingen genezen waren, doch toen moeilijk terug konden. Pastor *Halbach* b.v. is om het land er bovenop te helpen in 1932 of 1933 tot de partij toegetreden, maar hij heeft in 1936 of 1937 daarvoor bedankt.

24941. De Voorzitter: Was dat mogelijk?

A. Hij liep altijd nog met zijn insigne in zijn portemonnaie; dat ding kon hij niet weggoeien. Je kon niet geschrappt worden of je stelde je bloot aan gevangenneming, maar hij was in hart en nieren anti-nationaal-socialistisch geworden. Hij heeft zich van te voren niet gerealiseerd, wat het was. Dat kun je je op het ogenblik voorstellen, nu je ziet, hoe het in Frankrijk gaat.

24942. De Voorzitter: Hebt u wel eens iets gezien van het werk van de organisatie in België en Frankrijk, die Dutch-Paris heette?

A. Ween.

24943. De Voorzitter: Ons zijn verhalen ter ore gekomen over Duitsers, die meegeholpen hebben aan het zenden van pakketten naar Nederlandse gevangenen.

A. Dat weet ik niet.

24944. De Voorzitter: Hielp ds. *Halbach* of die Russische dame ook geen Nederlanders?

A. Zij hielp Nederlanders en ook Russen. Wanneer zij Russen langs de straat zag lopen — zij was nogal uitbundig; zij was een bijzondere vrouw, zij rookte een pijp —, haalde zij hen binnen. Zij had soms 20 van die Russen, die niet altijd even proper waren, in huis en gaf hun te eten.

24945. De Voorzitter: Had zij zoveel, dat zij dat kon doen?

A. Zij had een tuintje, waarin zij ook aardappelen had staan.

24946. De Voorzitter: Heeft zij ook Nederlanders op die wijze geholpen?

A. Zij heeft hen vaak hartelijk in haar huis ontvangen.

24947. De Voorzitter: Is er geen georganiseerde hulp geweest? Weet u misschien of er Duitse of in Berlijn wonende families zijn geweest, die in concentratiekampen zaten, hebben geholpen?

A. Neen, dat zal *Schmutzer* beter weten.

24948. De Voorzitter: Neen, dat weet de heer *Schmutzer* niet. Hij heeft ons verteld, dat u dat wel weet, maar u weet het blijkbaar ook niet. Dat is een van de dingen, die ik gaarne van u gehoord had. De griffier van onze commissie, met wie u een onderhoud hebt gehad, heeft ons medegedeeld, dat u hebt verklaard, dat de mensen, bij wie u in huis woonde, aan de mensen, die bij u waren, voedsel gaven.

A. Ja, dat waren de mensen, die bij mij in het kamp waren.

24949. De Voorzitter: Studenten kwamen met u mee en aten met u mee?

A. Zij kregen ook wel eens iets om mee te nemen

24950. De Voorzitter: Bepaalde dit zich tot brood?

A. Vaak kregen ze een stukje koek mee.

24951. De Voorzitter: Bewegingsvrijheid had u tot zekere hoogte wel?

A. Inderdaad.

24952. De Voorzitter: Hebben velen daarvan gebruik gemaakt door te verdwijnen?

A. Ik heb het geprobeerd, juist in die dagen van het bombardement, toen wij geen woning hadden. Wij zijn tot Potsdam gekomen, maar wij waren niet erg heldhaftig, toen wij hoorden van allerlei mensen, die werden gepakt en dan naar Oranienburg gingen. Wij wisten zeker, dat wij dit beter niet konden riskeren. Het was echter mogelijk, Berlijn uit te komen, want dat was een eind — misschien 30 of 40 km — buiten Berlijn.

24953. De Voorzitter: Het lijkt mij ook een beetje onbegonnen werk, te proberen, te voet van Berlijn naar de grens te komen.

A. Je kon wel spoorkaartjes krijgen. Zo waren wij tot Potsdam gekomen. Dit waren echter stadslijnen; als men meer dan 200 km wilde reizen, moest men tonen, dat men mocht reizen.

24954. De Voorzitter: Ik geloof, dat men juist daarom altijd kortere stukjes reisde, dan bijvoorbeeld met een wagen meereed en daarop weer een nieuw kaartje kocht.

Bewegingsvrijheid was er dus niet zoveel, dat men er erg gemakkelijk van door kon gaan.

Waren er bij uw groep wel mensen, aan wie dit is gelukt?

A. Er waren geen mensen, die het zonder valse papieren deden.

24955. De Voorzitter: Hoe was de gezondheidstoestand van de studenten?

A. Vrij goed. Ik heb nooit ernstige gevallen meegemaakt. Er was één geval van t.b.c., maar ik geloof niet, dat dit aan het verblijf te Berlijn gelegen heeft. Deze patiënt is ook naar huis gegaan; hij mocht weg.

24956. De Voorzitter: Hebt u nooit, toen u daar was, iets gehoord of bemerkt van civiele gevangenen in kampen?

A. Neen. Dat was een volkomen gesloten wereldje. Vandaar, dat wij er zo huiverig voor waren.

24957. De Voorzitter: *Schmutzer* heeft nog verteld van een roodvonk-epidemie, waarvan hij zelf ook het slachtoffer is geweest en waarvoor hij in een slecht ingericht ziekenhuis heeft gelegen. Rekent u dit er niet bij, als u zegt: de gezondheidstoestand was goed?

A. Het heeft niet zo'n grote indruk op mij gemaakt, dat het belangrijk voor mij zou zijn. Er zijn b.v. geen sterfgevallen bij geweest. Of het roodvonk wai, weet ik niet. Wij noemden het, geloof ik, rode hond.

24958. De **Voorzitter:** Het heeft dus op *Schmutzer* meer indruk gemaakt, doordat hij het zelf had?

A. Die had veel meer luxe. Hij was gewend, in een veren bed te slapen.

Wanneer die in een ziekenhuis van een Krankenkasse kwam, een gewoon burgerziekenhuis, dan vond hij dat niet mooi genoeg. Later is hij er echter in geslaagd in een particulier ziekenhuis ondergebracht te worden. Gewoonlijk gaat men ook niet naar een dergelijk ziekenhuis; wanneer ik opgenomen word, ga ik ook naar een normaal ziekenhuis.

24959. De **Voorzitter:** U bedoelt: hij klaagde gauw.

A. Ik geloof, dat het niet rechtvaardig was te zeggen, dat het ziekenhuis slecht was.

24960. De heer **Stokvis:** Gevoelde men het in het kamp als een soort gemis, dat er van de kant van Nederland, van officieel Nederland, weinig werd gedaan?

A. Neen.

24961. De heer **Stokvis:** Dat kwam, omdat de verzorging van Duitse zijde goed was?

A. En omdat wij niet wisten, dat het Nederlandse gezantschap onder Zweedse vlag kon bestaan en op deze wijze de Regering in Londen wat kon uitvoeren. Maar afgezien daarvan: dat was ook niet nodig voor ons.

24962. De **Voorzitter:** Wist u wel, dat degenen, die in de concentratiekampen en in de gevangenissen zaten, het erg slecht hadden?

A. Dat kon men alleen maar begrijpen, omdat men er totaal niets van hoorde.

24963. De **Voorzitter:** Waarom zou u er iets van gehoord hebben? U had er geen familie zitten, waarvan men iets wilde horen, maar de vader van de heer *Schmutzer* zat in een „Lager”.

A. Zoals hier geruchten verspreid werden over de slechte toestand in die gevangenenkampen en in die concentratiekampen, zo was het daar ook, maar nog luguberder. Men zat midden in de Duitsers, een eind van huis af. Het was gewoonte, als er over zo een kamp gesproken werd, de verhalen onder elkaar op te dikken: het was lang niet altijd waar; liet was in werkelijkheid ook zo, maar de ware toedracht kende men niet. Ik kende ook niemand daar, maar Oranienburg was inderdaad een grote dreiging.

24964. De **Voorzitter:** Als men daarmee bedreigd werd, wist men, dat het iets ergs was.

A. Ik heb niet gehoord, welke mensen daar zaten; ik heb later gehoord, dat daar Nederlanders zaten.

De **Voorzitter:** Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

M. J. W. SCWOPENHAUER.

SCHILTHUIS, *voorzitter.*

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 15 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Hoogcarpsel leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Medizinalrat EDUARD ALEXANDER FELIX KERSTEN,
oud 49 jaar, wonende te Stockholm, arts.

Hij legt de eed af als getuige.

De heer H. Flaumenhaft, oud 56 jaar, legt de eed af als tolk.

26122. De **Voorzitter**: Bent u in Duitsland arts geworden?

A. In Duitsland heb ik „Naturheilkunde” gestudeerd en ik heb een diploma als arts voor Naturheilkunde van de universiteit te Berlijn.

26123. De **Voorzitter**: En hebt u toen daar de gewone universitaire studie volbracht?

A. Ik heb in Finland en in Duitsland gestudeerd.

36123. De **Voorzitter**: En hebt u uw artsdiploma in Duitsland gehaald?

A. Ja, dat werd mij gegeven in Duitsland.

26125. De **Voorzitter**: En welke medische graad hebt u in Finland?

A. Medizinalrat.

26126. De **Voorzitter**: Is dat een eretitel?

A. Ja.

25127. De **Voorzitter**: Wordt die titel veel verleend in Finland?

A. Zolang Finland bestaat, is deze titel 4 maal verleend.

26128. De **Voorzitter**: En wanneer wordt die verleend?

A. Zij werd mij verleend in 1941 voor grote medische verdiensten.

26129. De **Voorzitter**: Zou u, wanneer dat gevraagd zou worden, uw Duitse artsdiploma kunnen tonen?

A. Het ligt bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

26130. De **Voorzitter**: Wat is uw tegenwoordige woonplaats?

A. Stockholm.

26131. De **Voorzitter**: Wanneer bent u daar gaan wonen?

A. In 1943.

26132. De **Voorzitter**: Wij zouden gaarne met u willen spreken over een van de onderwerpen, waarmede deze commissie zich bezighoudt, en dat is de zorg van de Nederlandse Regering en van de Nederlandse vertegenwoordigers in het buitenland voor de Nederlandse gevangenen in Duitse concentratiekampen, alsmede al datgene, wat daarmede in verband staat. Wij menen, dat u daarvan veel weet, en wij zouden het daarom op prijs stellen, dat u ons daarover iets zou willen vertellen. Hoe bent u het eerst in aanraking gekomen

met het vraagstuk van de Nederlandse gevangenen in Duitse concentratiekampen?

A. Ik ben de gehele oorlog voor Holland bezig geweest.

26133. De **Voorzitter**: Maar wanneer hebt u het eerst uw werkzaamheden ook gericht op de Nederlandse gevangenen in de Duitse concentratiekampen?

A. In 1940—'41.

26134. De **Voorzitter**: In welke vorm was dat toen?

A. Ik ontving uit Holland brieven over mensen, die gevangen waren, en waarin de familie mij verzocht, of ik niet iets voor deze mensen kon doen om ze vrij te krijgen.

26135. De **Voorzitter**: En hebt u toen met *Himmler* gesproken om ze vrij te krijgen?

A. Ja.

25136. De **Voorzitter**: U had een zekere invloed, die u bij *Himmler* ten gunste van allerlei vraagstukken kon gebruiken. Hoe kwam dat?

A. *Himmler* werd in 1939 mijn patiënt en liet mij voor de eerste maal bij zich roepen, en daar ik zenuwspecialist ben, heb ik hem toen behandeld. Ik kon hem zeer goed helpen. De andere Duitse dokters konden dat niet en daarom was hij in zekere zin van mij afhankelijk.

26137. De **Voorzitter**: Voelde hij zich afhankelijk van u?

A. Ja.

26138. De **Voorzitter**: Vandaar, dat die grote invloed van u op hem ontstond?

A. Ja, die aanvallen van zijn maagkwaal kwamen altijd weer terug; soms twee, drie, viermaal in de maand en dan had hij mij met spoed nodig.

26139. De **Voorzitter**: Maar op welke wijze bent u nu bereid geweest om hem te helpen? Was u daar dadelijk toe bereid?

A. Ik was een vrij practiserend arts en had nog verschillende andere patiënten in behandeling. In 1937 had generaal *Röell*, die hier commandant van het veldleger was, mij gevraagd, of ik contact had met de hoge Nazileiders in Duitsland. ik ontkende dit en vertelde hem, dat ik alleen grootindustriëlen als mijn patiënten had. Hij zei mij: „Probeer u toch eens een beetje in deze kringen te komen, *Kersten*, want dat kan voor Holland van groot belang zijn.” Ik zei: „Ik zal er moeite voor doen.” Ik had veel patiënten onder de grootindustriëlen in Duitsland. *Himmler* en *Ley* waren vertegenwoordigers van de gedachte, dat men de Duitse grootindustrie zou socialiseren. Men zei, dat ik moest proberen *Himmler* te behandelen en een beetje te beïnvloeden. Ik had echter nog geen contact, maar dat zou nog wel gearrangeerd worden. Toen *Himmler* dan ook maagkrampen had, ben ik hem gaan behandelen. En op 10 Maart 1939 consulteerde hij mij op aandrang van twee Duitse grootindustriëlen. Ik heb direct aan generaal *Röell* medegedeeld, dat ik contact had.

26140. De **Voorzitter**: Hoe kende u generaal *Röell*?

A. Zijn zoon was patiënt van mij.

26141. De **Voorzitter**: Zijn zoon? Dus dan kende u de vader ook wel?

A. Ja, die kende ik heel goed.

26142. De **Voorzitter**: Woonde u hier toen in Nederland?

A. Ja, ik woonde hier in den Haag.

26143. De **Voorzitter**: Hoelang hebt u hier gewoond?

A. Van 1928 tot 1940.

26144. De **Voorzitter**: Dus toen hebt u de zoon van generaal *Roëll* behandeld en daardoor kende u de generaal zelf ook?

A. Natuurlijk. Dus zo kwam ik met hem in contact. Hij heeft het ook verklaard, dat hebt u misschien gelezen. Toen zei generaal *Roëll*: „Kijk, het ziet er naar uit of er oorlog zal komen.”, ik zei toen: „Dat denk ik niet.” „Ja, toch wel, het ziet er naar uit of er oorlog zal komen en kunt u ons dan niet een beetje helpen ten opzichte van de Duitsers? U bent daar ten slotte beter georiënteerd.” Dat is dan ook gebeurd. Ik vond dat goed en heb het ook gedaan.

26145. De **Voorzitter**: Hebt u hem wel eens iets bericht?

A. Ja, natuurlijk. Het was reeds oorlog, nl. December 1939, toen ik hem nog voor het laatst gesproken heb, en hij zei mij: „*Kersten*, wanneer zij Holland willen aanvallen, denk er dan aan, dat u zich dan voor Holland moet instellen.” Ik zei: „Goed, dat zal ik doen.” Hij vervolgde: „Het is inderdaad mogelijk, dat wij door de Duitsers bezet worden, maar Engeland en Frankrijk zullen ons dan bevrijden; zolang moet u natuurlijk bij *Himmler* proberen zoveel mogelijk Holland te helpen.”

26146. De **Voorzitter**: Bij *Himmler*? Was het toen dan al bekend, dat hij een belangrijke persoonlijkheid was?

A. Ja, hij was een der belangrijkste mannen in Duitsland. Ik heb daar dus gevolg aan gegeven en daar altijd aan gedacht en toen hebben enkele Duitsers geprobeerd, mij bij *Himmler* te introduceren en dat is gelukt. Aan de Regering van Finland heb ik ook gemeld, dat ik contact had, en daar vond men het prachtig.

26147. De **Voorzitter**: Maar hebt u zich eerst nog verzet tegen die behandeling van *Himmler*?

A. Ik heb mij verzet, omdat Holland aangevallen werd. Toen werd ik 12 dagen geïnterneerd.

26148. De **Voorzitter**: Wie heeft u geïnterneerd?

A. *Himmler*, op mijn landgoed Hartzwalde in Mecklenburg, daar hebben zij mij geïnterneerd. En ik heb hier ook eeri brief daarover, die ik aan *Himmler* heb geschreven.

26149. De **Voorzitter**: Waarin stond, dat u niet bereid was om hem verder te helpen?

A. Ja.

26150. De **Voorzitter**: U geeft mij hier een afschrift van een brief, waarvan u zegt, dat u die aan *Himmler* hebt geschreven op de 11de Mei 1940. Het is een stuk, waarvan u zegt, dat het een fotocopie is van die brief. De inhoud luidt:

„Reichsführer.

Ich danke Ihnen für das grosse Verständnis, welches Sie mir in meiner Situation entgegenbringen. Sie werden verstehen, dass ich als finnischer Staatsangehöriger und Patriot nicht in Ihre Dienste treten kann. Ausserdem hänge ich mit meinem ganzen Herzen an Holland und fühle mich mit dem holländischen Volk aufs engste verbunden. Und ich habe auch heute noch eine grosse Verehrung für das Königshaus. Die Lage ist heute eine ganz andere wie vor einem Jahr, als Sie, Herr Reichsführer, mich das erste Mal, durch Vermittelung der Herren *Rossterg* und *Diehn*, konsultierten. Auf Grund unserer gestrigen Unterhaltung, bin ich aber bereit, Sie vorläufig zu behandeln, und ich habe bereits von der finnischen Gesandtschaft in Berlin die Zustimmung dazu bekommen. Politisch möchte ich mich aber in keiner Weise binden und in keine politische Organisation, SS-Formation oder in die Wehrmacht eingereiht werden. Ich handle Sie lediglich privat, und ich bitte Sie, mich als Privatmann

zu betrachten. Ferner versprachen Sie mir gestern'am 10. Mai 1940, meine Schwiegereltern gegen die Angriffe der Partei zu schützen. Ihrem Wunsche folgend, werde ich mein Gut Hartzwalde nicht eher verlassen, bis Sie mich rufen.

Hochachtungsvoll
Finnischer Massage Therapeut
w.g. *F. Kersten*.”

U hebt dus aanvankelijk, blijkbaar na de 10de Mei 1940, de bedoeling gehad, hem niet meer te behandelen?

A. Neen, daar was ik een beetje huiverig voor.

26151. De **Voorzitter**: Maar had u dat verzet al opgegeven voordat u deze brief schreef?

A. De zaak was zo; de 28ste April 1940 wilde ik naar Holland reizen.

26152. De **Voorzitter**: U was toen in Hartzwalde?

A. Ja, daar was ik. Ik heb in Januari, Februari, Maart, April steeds in Duitsland gewerkt, vanaf '29 heb ik gepractiseerd voor de grote Duitse industriëlen.

En op 28 April ging ik bij *Himmler* weg en zei hem, dat ik weg wilde naar Holland. „Goed” zei hij, „gaat u maar naar Hartzwalde, dan kunt u ongeveer de 1ste Mei vertrekken.” Maar diezelfde avond nog belde hij mij op in Hartzwalde en zei: „Ik kan u dat visum niet geven, op grond van technische redenen.” Ik vroeg hem natuurlijk: „Wat houdt dat in, die technische redenen?” Nu ja, ik wil niet, dat u Hartzwalde verlaat.” Ik zei hem toen, dat men mij in Holland verwachtte, maar hij zei: „Neen, u blijft in Hartzwalde en het gaat nu eenmaal niet.” „Waarom gaat het niet, ik ben toch van Finse nationaliteit, dan kunt u mij toch niet vasthouden?”, zei ik hem.

Hij antwoordde echter: „Wij geloven, dat Finland ons binnekort de oorlog zal verklaren, en het is heus beter en veiliger voor u, dat u naar uw schoonouders gaat en daar blijft.”

26153. De **Voorzitter**: Waar?

A. In Duitsland. Mijn schoonvader was Oberforstmeister van de Groot-Hertog van Hessen. *Himmler* zei: „Niemand kan ze beter beschermen dan u.” Ik besloot toen maar om dit te doen. Ze zeiden, dat ik niet meer weg mocht van Hartzwalde en ik kon niet met het Finse gezantschap in contact treden, want mijn telefoon was 12 dagen kapot en ik had dus geen contact.

26154. De **Voorzitter**: Was die dan afgesloten?

A. Ja, die was afgesloten. Op 10 Mei ongeveer 8 uur ging de telefoon weer en werd mij gezegd, dat ik zo snel mogelijk naar Berlijn moest komen, naar *Himmler*. Ik ging er heen, daar zei hij mij: „Het spijt mij, dat ik u in moeilijkheden heb gebracht, maar u zult vanmorgen de berichten wel gehoord hebben, dat wij heden Holland binnen zijn gevallen om het te bevrijden.” „O, nu begrijp ik waarom u mij niet wilde laten gaan.”, zei ik. „Neen, ik wilde u beschermen,” was zijn commentaar.

26155. De **Voorzitter**: Was dat op 10 Mei?

A. Ja, dat was op 10 Mei. Hij zei mij toen: „Verlang niets van mij, maar blijf mij wel verder behandelen. Ik hoop, dat u de noodzakelijkheid van de inval in Holland inziet.” Ik heb hem toen gezegd: „Neen, ik zie helemaal niet in, dat die noodzakelijk was”, en toen begon hij weer over mijn schoonouders te spreken. Hij overtuigde mij, dat hij geen druk op mij wilde uitoefenen, maar dat hij over mijn schoonouders zulke door en door gevaarlijke aanwijzingen had, dat niemand hen eigenlijk meer kon beschermen dan hij, wanneer ik hem dan ten minste bleef behandelen. ik kon er dan van overtuigd zijn, dat hun niets gebeurde. Ik begreep wat hij daarmede bedoelde. Er bleef dus niets anders over dan hem te behandelen, want ik kon toch niet weg. Ik heb hem nog gezegd, dat ik naar Finland wilde, maar hij vertelde mij, dat dat niet mogelijk was, daar Finland binnen zeer korte tijd een deel van het grote Duitse Rijk zou worden. Toen ben ik naar het Finse gezantschap gegaan en heb het verloop bericht. Zij waren zeer verrast, dat ik *Himmler* behandelde, en zeiden: „Wij zijn blij, dat u die man behandelt. Nu hebben wij ten minste de garantie, dat een ander dat niet doet. Wees toch verstandig en maak er geen drama van, maar behandel de man.”

26156. De **Voorzitter**: En toen hebt u meteen die brief geschreven?

A. Ja, ik ben naar huis gegaan en heb direct die brief geschreven.

26157. De **Voorzitter**: En wanneer hebt u van deze brief een fotocopie laten maken?

A. Dat heb ik nu in Stockholm laten doen.

26158. De **Voorzitter**: Waar is die brief dan?

A. Die is in Stockholm, de doorslag ten minste.

26159. De **Voorzitter**: Dus dit is een fotokopie van een doorslag?

A. Ja, Ik maak altijd bij alle brieven een doorslag.

26160. De **Voorzitter**: Dus u hebt de behandeling van *Himmler* voortgezet?

A. Ja, toen kreeg ik om te beginnen opdrachten van Finland. Zij wilden altijd weten, wat er ging gebeuren. Toen de winteroorlog voorbij was, deed de moeilijkheid zich voor, dat de Duitsers wilden, dat Finland een Nazistische Regering zou krijgen. Ik heb toen veel met *Himmler* over Finland gesproken en verklaard, dat het niet zo snel zou kunnen gaan als hij wel uacnt en dat hij er mee wachten moest.

26161. De **Voorzitter**: Nu hebt u hier en daar in de stukken iets medegedeeld over de betaling, die u kreeg.

A. Ik heb nooit geld van *Himmler* gekregen. Hij heeft mij altijd betaald met het vrijlaten van mensen.

26162. De **Voorzitter**: Was dit een afspraak die u van te voren met hem had gemaakt?

A. Ik had dit met hem afgesproken; hij was nl. niet rijk, had een inkomen van ongeveer 24000 R.M. en leefde zeer bescheiden.

26163. De **Voorzitter**: Wij hebben wel eens ergens het bedrag van 32.000 RM. gelezen.

A. Dat weet ik niet. Mij heeft hij verteld 24000 RM. Hij was heel spaarzaam en ik had ten slotte mijn inkomen in Duitsland van mijn andere patiënten. Dus het was geen noodzaak, dat hij mij betaalde.

26164. De **Voorzitter**: Dus daardoor hebt u allerlei mogelijkheden gevonden?

A. Ja. Herhaalde malen heeft hij mij gevraagd, wat hij mij nu eigenlijk schuldig was, want ik had hem toch zo vaak geholpen.

Ik antwoordde toen: „Ach Herr Reichsführer, u bent toch arm“, – dat was nl. iets dat hij graag hoorde —, „laat het maar lopen, u bent toch arm, maar wanneer u mij een beetje kunt helpen; ik heb hier nl. een lijst van een paar vrienden van patiënten van mij, kunt u mij die niet vrijgeven?“ Hij vroeg mij wat dat voor mensen waren. Ik vertelde hem, dat dat mensen waren, die enigszins anders dachten dan hij zelf, maar dat het uit de aard der zaak toch zeer goede mensen waren. Maar hij vond het beslist geen goede mensen; het waren, naar hij zeide, toch verraders, maar uiteindelijk heeft hij mij op mijn aandringen toch geholpen. „Goed, zei hij, „geef mij die namen van die mensen dan maar.“.

26165. De **Voorzitter**: Langzamerhand is dat een heel systeem voor u geworden?

A. Ja, dat werd langzamerhand een heel systeem voor mij. Eerst betrof het 1, 2, 3, 4 mensen, zo langzamerhand werden het duizenden.

26166. De **Voorzitter**: Maar hoe bent u nu in contact gekomen met Nederlandse diplomatieke consulaire ambtenaren, die zich daarmee bezighielden?

A. Daar ben ik in 1944 mee in contact gekomen.

26167. De **Voorzitter**: Hebt u vóór 1944 ook al Nederlanders geholpen?

A. Ja, alleen die mensen, die mij hebben geschreven.

26168. De **Voorzitter**: Die u persoonlijk geschreven hebben?

A. Ja, die mij persoonlijk geschreven hebben. Bij voorbeeld mensen, die schreven: „Mijn vader, mijn moeder of mijn oom is gearresteerd, kunt u mij niet helpen, enz.“ En ook had ik in Holland verschillende mensen, die mij iedere week inlichtingen stuurden.

26169. De **Voorzitter**: Was dat niet alleen *Nieuwenhuis*?

A. *Nieuwenhuis*, de heer *Schijf* en de heer *Reyers*.

26170. De **Voorzitter**: Wie was de heer *Reyers*?

A. Een meester in de rechten.

26171. De **Voorzitter**: En woonde hij in den Haag?

A. Ja.

26172. De **Voorzitter**: En de heer *Schijf*?

A. Dat was een oud-leraar en de heer *Nieuwenhuis* was een jonge man uit Indië.

26173. De **Voorzitter**: En wat voor mededelingen gaven die heren u?

A. Die gaven de volgende mededelingen: „Heden is die en die hard ziek geworden“ meer niet, of „heden is dat of dat gebeurd“. En deze boodschappen gingen altijd naar *Himmlers* persoonlijk veldpostnummer.

26174. De **Voorzitter**: Dus aan uw adres?

A. Ja, aan *Felix Kersten* en dan het veldpostnummer 35360. Dat was het enige veldpostnummer, waaronder nooit de post door de censuur mocht worden geopend, het was *Himmlers* persoonlijke nummer, dat was de veiligste weg.

26175. De **Voorzitter**: Dus u kreeg verschillende inlichtingen uit Nederland, zowel wat betreft mensen, die gevangengenomen waren, met de bedoeling, dat u die dan vrij zou krijgen, alsook mededelingen betreffende algemene gebeurtenissen in Nederland? Bevond zich hij die personen, die door u daarin werden genoemd, ook de generaal *Röell*?

A. Ja, zijn vrouw is gekomen. Ik was toevallig in den Haag en toen kwam zij persoonlijk bij mij en vertelde mij, dat haar man gearresteerd was.

26176. De **Voorzitter**: Maar u bent er, geloof ik, eerst in geslaagd om hem vrij te krijgen, toen hij al ter dood veroordeeld was?

A. Ja, toen hij ter dood veroordeeld was, heb ik hierover nog een twistgesprek gehad met *Himmler* en is het mij gelukt, dat te veranderen in verblijf in een vesting.

26177. De **Voorzitter**: Hebt u ook dr. *Colijn* in een betere positie gebracht?

A. Ja, over hem hoorde ik van verschillende zijden. De heer *Reyers* zowel als de heer *Schijf* hebben mij medegedeeld, dat *Colijn* gearresteerd was. Toen heb ik geprobeerd zijn positie te verbeteren.

26178. De **Voorzitter**: Bent u daar zo maar dadelijk mee voor de dag gekomen bij *Himmler* of kostte het enige moeite voordat het gelukte?

A. Neen, ik had een heel goede medewerker bij *Himmler*, dat was zijn secretaris dr. R. *Brandt*, en die gaf mij altijd, wanneer ik wat meten wilde, de geheime stukken van de Gestapo te lezen. Ik begon nooit aan iets, voordat ik van *Brandt* die stukken van de Gestapo gelezen had, en dan, wanneer ik die doorgelezen had, was ik wat de beschuldigingen waren en begon ik er met *Himmler* over te spreken.

26179. De **Voorzitter**: En is er ook van Nederlandse ambtelijke zijde wel eens iemand bij u gekomen, die kwam vragen of u Nederlandse gevangenen kon helpen?

A. Neen.

26180. De **Voorzitter**: Is het contact met Nederlandse diplomatieke posten van u uitgegaan?

A. Ja.

26181. De **Voorzitter**: En welke post was dat?

A. Ik heb het eerst aan baron *van Nagell* gevraagd om te helpen.

26182. De **Voorzitter**: Die was toen toch geen gezant meer?

A. Neen, dat was hij toen niet meer. Hij werkte toen op de persafdeling van het gezantschap.

26183. De **Voorzitter**: Hoe kwam u toen in contact met baron *van Nagell*?

A. In Februari 1944 was ik hier in den Haag niet *Himmler*. *Himmler* was ziek en moest naar Holland en nam mij met zijn vliegtuig mee. Toen heb ik ook contact met mijn vrienden opgenomen in de tijd, dat ik hier was, en werd mij gevraagd of ik voor hen een zeer belangrijke koerierspost voor Londen kon verzenden.

26184. De **Voorzitter**: Via Stockholm?

A. Ja, naar Stockholm, want de ondergrondse had geen contact meer met Londen en er moesten belangrijke papieren en stukken uit Holland weg. Ik heb gezegd, dat ik het zou doen. Ik heb toen die brieven met de post ontvangen, het waren 3 grote couverts.

26185. De **Voorzitter**: En van wie kreeg u die?

A. Van een mijnheer *Jan Maurits de Beaufort*.

26186. De **Voorzitter**: Wie is dat?

A. Hij woont in Wassenaar. Ik heb hem toen aangeboden hem naar Zweden te smokkelen.

26187. De **Voorzitter**: Hem zelf?

A. Ja, hij wilde met de Regering in Londen in contact komen, want die begrepen hem niet van hieruit en er waren nogal wat moeilijkheden. Ik stond dit toe en beloofde hem over te brengen. Op het laatste moment zei hij: „Het gaat niet, maar neem de post mee”. In het vliegtuig stond naast de koffer van *Himmler* de post voor Londen en die heb ik toen naar Stockholm gebracht. Ik reisde altijd als Fins koerier; ik had een Finse koerierspas.

26188. De **Voorzitter**: Kende u die mensen allemaal, zoals *de Beaufort*?

A. Ja, die kende ik reeds van vóór de oorlog, en hij kende mij, anders zou hij mij dat toch nooit gevraagd hebben. Hij wist precies wat hij aan mij had. In ieder geval heb ik de zaak naar Stockholm gebracht aan het adres van baron *van Nagell*, die kende ik ook nog van vóór de oorlog uit den Haag. Dus het oude contact was zo weer binnen 5 minuten gelegd. Hij vroeg mij, wat ik tegenwoordig deed en ik vertelde hem, dat ik *Himmler* behandelde. Hij sprong op en schrok verschrikkelijk. Ik zei hem: „Blijft u maar rustig zitten. ik hen niet zo gevaarlijk.”.

26189. De **Voorzitter**: Dus die stukken moesten gebracht worden bij de heer *van Nagell*, en daardoor hebt u weer contact met hem gekregen?

A. Ja, en de heer *van Nagell* heeft ze met een koerier naar Londen gestuurd.

26190. De **Voorzitter**: En heeft de heer *van Nagell* u toen het een en ander verteld over de kwestie van de Nederlandse gevangenen?

A. Ja, hij vroeg mij ook prompt of ik iets kon doen. Ik vertelde hem, dat ik voor de Zweedse Regering werkte met Minister *Günther*. Hij vond dat prachtig en vroeg mij of ik ook voor Holland kon werken. Ik zei hem, dat ik dat reeds de gehele oorlog deed.

Toen moet baron *van Nagell* direct naar *Günther* gegaan zijn, om te informeren of dat wel waar was. Dat heeft hij mij pas na de oorlog verteld, niet in de oorlog. Later heb ik toen voor hem gewerkt. Ik was in Zweden gekomen, omdat de Zweedse Regering reddingswerk wilde gaan doen. Zij hebben mij gevraagd daarheen te komen.

26191. De **Voorzitter**: Hoe kwam de Zweedse Regering er bij, dat aan u te vragen?

A. De Zweedse Regering had mij in het jaar 1942 opgedragen om enige Zweedse ingenieurs, die voor spionage ter dood veroordeeld waren, vrij te krijgen. Ik heb ze ook allen vrij gekregen, ondanks het feit, dat ze ter dood veroordeeld waren of levenslange gevangenisstraf gekregen hadden.

26192. De **Voorzitter**: En wat heeft baron *van Nagell* toen verder gedaan, toen u hem gezegd had, dat u wel voor Nederlandse belangen wilde werken?

A. Ik vertelde hem, dat ik Noren en Denen uit Duitsland kon krijgen, waarna hij mij vroeg of ik ook Nederlanders uit Duitsland zou kunnen krijgen. Ik antwoordde, dat ik dat natuurlijk ook kon, maar dan lijsten met namen nodig had. Ik moest ten slotte weten hoe de betreffende Hollanders heetten en *Himmler* zou mij deze namen niet zeggen. Hij beloofde mij, dat hij dat wel zou arrangeren. Van de Noren en Zweden kreeg ik ook altijd lijsten. Baron *van Nagell* vertelde mij, dat hij geen gezant meer was, maar op de persafdeling werkte, en beloofde mij, moeite te zullen doen, opdat ik in contact zou komen met officiële Hollandse instanties.

26193. De **Voorzitter**: En wie was nu de eerste, die u hebt gesproken?

A. Baron *van Nagell* was de eerste. Verder heb ik niemand gesproken. Hij kon geen contact krijgen, maar u moet hem zelf maar vragen, waarom hij geen contact kon krijgen. Ik vroeg hem ook of ik eens met graaf *van Rechteren* zou kunnen spreken. Wij heeft het geprobeerd, maar zei mij, dat het niet ging en graaf *van Rechteren* het niet toestond.

26194. De **Voorzitter**: Weet u ook om welke reden de heer *van Rechteren* niet wilde?

A. Dat weet ik niet.

26195. De **Voorzitter**: Weet u niet of er toen reeds tegen u geageerd werd?

A. Ja, dat heeft men al die tijd gedaan.

26196. De **Voorzitter**: Dus toen ook al? Waarom werd er toen in Zweden tegen u geageerd?

A. Dat was *Goebbels*. U moet dat zo zien. Er waren in Duitsland drie 5de colonnes. De eerste 5de colonne was de 5de colonne van de weermacht. De tweede was die van de Gestapo en de derde was die van propaganda-Minister *Goebbels*. En die stonden allen vijandig tegenover elkaar. Zij vertrouwden elkander niet en hadden allen een eigen doel en richting. *Goebbels* stond op het standpunt, dat *Himmler* te ver ging door in mij zijn enige redding te zien, en zei, dat het eigenlijk tegn de partij in ging; vooral ook, omdat ik joden als patiënt had. Hij vond het in strijd met het partijprogramma, dat men joden vrijliet en joden beter behandelde. Hij vond het fout, dat ik op *Himmler* zoveel invloed had, hetgeen voor hem een reden was om tegen mij te ageren. Hij gaf dan ook een bevel aan de 5de colonne en schreef een bericht, dat overal verspreid moest worden, nl. dat ik geen arts was, maar een kwakzalver, dat ik geen nazi was en een agent van *Himmler* was en van alles en nog wat.

26197. De **Voorzitter**: Maar hoe wist u, dat die geruchten van *Goebbels* uitgingen?

A. Dat wist ik van *Himmler*. Deze heeft op een gegeven moment tegen mij gezegd: „*Goebbels* werkt tegen u in Stockholm. Ik heb geprobeerd het te onderdrukken, maar ik kan het werkelijk niet. *Goebbels* is zo boos op u en mij vanwege uw reddingswerk in Duitsland.”. Ik vroeg hem of hij niets daaraan kon doen. „Neen”, zei hij. „Er is net een nieuw bericht overgekomen. *Goebbels* heeft *Hitler* te spreken gevraagd. Wij moeten voorzichtig zijn en ik kan nu niets meer vrijgeven.”

26198. De **Voorzitter**: Wanneer is dat geweest?

A. Dat is in 1944 in de zomer geweest.

26199. De **Voorzitter**: Eigenlijk bent u toen pas goed begonnen.
- A. Ja.
26200. De **Voorzitter**: Dus in Zweden werden geruchten verspreid, die volkomen ongemotiveerd waren, naar u zegt. Maar werd er ook van Nederlandse zijde geholpen in die richting?
- A. Ja, juist enige dagen geleden viel mijn oog op een artikel in één van de Hollandse couranten, dat praktisch hetzelfde bleek te zijn als in Stockholm. Ik zou bijna zeggen, dat het vertaald was uit het Zweeds.
26201. De **Voorzitter**: En wanneer zijn die artikelen dan in Stockholm verschenen?
- A. In 1944—1945.
26202. De **Voorzitter**: En nu zijn ze in Nederland verschenen? Die zelfde artikelen, die in 1944 in Zweden zijn verschenen?
- A. Ja. Precies dezelfde tekst.
26203. De **Voorzitter**: In welke courant is dat geweest?
- A. De „Volkskrant”
26204. De **Voorzitter**: Stond het ook in „Trouw”?
- A. Dat weet ik niet.
26205. De **Voorzitter**: Zijn er in die tijd ook Nederlanders in Zweden geweest, die zich daar toen met dat artikel tegen u bezighielden?
- A. Dat weet ik niet.
26206. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Dijckmeester* daaraan meegewerkt?
- A. Ja, de heer *Dijckmeester* heeft een rapport over mij gemaakt, waarin hij naar die verhalen verwees. Ik denk, dat hij inlichtingen daarover gekregen heeft van *Klingen*, die heel goed met graaf *Bernadotte* was.
26207. De **Voorzitter**: Dus graaf *Bernadotte* was een van degenen, die de verhalen geloofden?
- A. Ja, die heeft ze geloofd.
26208. De **Voorzitter**: Is hij dus toen geen vriend van u geweest? Ik bedoel, waardeerde hij u niet?
- A. Neen, absoluut niet.
26209. De **Voorzitter**: En dit is dus niet ontstaan na de bevrijding?
- A. Neen, maar eerst na de oorlog heeft hij duidelijk een afwijzende houding tegen mij aangenomen.
25210. De **Voorzitter**: Maar is het rapport van de heer *Dijckmeester* niet reeds van vóór die tijd?
- A. Dat kan ik u niet zeggen, dat weet ik niet. Neen, dat moet na de oorlog geweest zijn. Toen begon opnieuw een grote campagne tegen mij.
26211. De **voorzitter**: Kent u de heer *Dijckmeester*?
- A. Ja, hij kwam heel veel bij mij.
26212. De **Voorzitter**: Wat deed hij bij u?
- A. Hij wilde altijd inlichtingen van mij hebben over reddingswerk, dat ik gedaan heb.
26213. De **Voorzitter**: Wat deed hij in Stockholm?
- A. Hij was de opvolger van luitenant *Knulst*.
26214. De **Voorzitter**: Hij was dus bij de inlichtingendienst, de Nederlandse inlichtingendienst in Stockholm?
- A. Ja, en wel na de oorlog.
26215. De **Voorzitter**: Dus de opvolger van luitenant *Knulst*, die er gedurende de oorlog was?
- A. Ja. Hij is een paar maanden na de oorlog gekomen, want *Knulst* ging naar Indië, als officier.
26216. De **Voorzitter**: Dus toen kwam *Dijckmeester* bij u. Maar waarom heeft ten slotte de heer *Dijckmeester* zulk een houding tegen u aangenomen?
- A. Dat weet ik niet.
26217. De **Voorzitter**: Hebt u dan onaangenaamheden met hem gehad?
- A. Neen, nooit. Hij heeft veel verkeerd in de kringen van *Bernadotte* en dergelijke mensen.
26218. De **Voorzitter**: Maar hoe weet u, dat hij dit rapport heeft geschreven?
- A. Dat heb ik gehoord.
26219. De **Voorzitter**: Hebt u dat in Nederland gehoord?
- A. Ja.
26220. De **Voorzitter**: Hebt u het in Amsterdam gehoord?
- A. Ja. Men heeft mij er naar gevraagd.
26221. De **Voorzitter**: *Rauter* was het, geloof ik, ook niet met u eens, is het wel?
- A. Neen, absoluut niet.
26222. De **Voorzitter**: Wat had die voor bezwaren tegen u?
- A. Mijn hele reddingsactie beviel hem niet. Er werden te veel Nederlanders vrijgelaten. Hij arresteerde ze en door mij kwamen ze weer vrij.
25223. De **Voorzitter**: En wanneer ze dan gearresteerd waren, zag u soms wel eens de mogelijkheid om ze weer vrij te krijgen?
- A. Ja, maar meestal ging het zo, dat de mensen al vrij werden gelaten, voordat *Rauter* de arrestatie aan *Himmler* gerapporteerd had. Dan was er de order van *Himmler* al om ze vrij te laten.
26224. De **Voorzitter**: En *Himmler* had nog geen bericht, dat zij gevangen waren?
- A. Neen.
26225. De **Voorzitter**: Ja, ik kan mij voorstellen, dat dat *Rauter* vreemd aandeed.
- A. Ik heb er wel eens met *Raufers* een onderhoud over gehad op het hoofdkwartier.
26226. De **Voorzitter**: Waar *Rauter* zich hierover beklaagde en u gevraagd heeft ...?
- A. Ja, hij vroeg mij aan welke zijde ik eigenlijk stond.
26227. De **Voorzitter**: Wat hebt u toen gezegd?
- A. Ik zei: „Aan de zijde, waar gerechtigheid en fatsoen de boven- toon voeren.”
26228. De **Voorzitter**: Wat antwoordde hij?
- A. „Dus dan staat u aan onze zijde.”
26229. De **Voorzitter**: Maar heeft *Rauter* er nog naar gevraagd, hoe het kwam, dat u steeds die berichten zo vroeg had?
- A. Ja, hij verweet mij, dat ik alles steeds veel vroeger aan *Himmler* vertelde dan hij zelf. Ik heb hem toen maar geantwoord, dat ik over een helderziende geest beschikte. Hij lachte en antwoordde mij toen: „Daar kom ik ook nog wel eens achter.”
26230. De **Voorzitter**: Is hij er ooit achter gekomen?
- A. Neen.

26231. De **Voorzitter**: Heeft hij b.v. nooit *Nieuwenhuis* . . . . ?

A. Neen, nooit. Geen man van mij is gedurende de gehele oorlog in de val gelopen.

26232. De **Voorzitter**: Maar *Nieuwenhuis* heeft toch wel op een gegeven ogenblik moeten onderduiken?

A. Ja, die heeft op het laatste moment moeten onderduiken.

26233. De **Voorzitter**: Hij is immers ondergedoken in Hartzwalde?

A. Ja en toen heb ik hem naar Zweden gebracht. Daar heb ik toen moeilijkheden gekregen met de Nederlandse legatie, omdat zij hem niet wilde aanvaarden. Zij wilden geen toestemming geven, dat hij naar Zweden kwam.

26234. De **Voorzitter**: *Nieuwenhuis*? Waarom niet?

A. Hij was een N.S.B.-er.

26235. De **Voorzitter**: In Indië geweest, inderdaad.

A. Ja, en daarom wilde *van Rechters* hem niet aanvaarden. Baron *van Nagell* heeft toen zelfs nog aan *Giinther*, de Minister van Buitenlandse Zaken, geschreven: „Laat u die man toch in Zweden binnen.” Waarop *Gunther* antwoordde, dat dat op deze wijze niet ging, want dat hij dan moeilijkheden zou krijgen.

26236. De **Voorzitter**: Had men voor een inreisvisum de medewerking nodig van de Nederlandse legatie?

A. Wanneer een Hollander naar Zweden wilde komen, moest de Nederlandse legatie in Zweden zeggen: „Het is in orde, de man is goed, dus hij kan komen.” Maar *van Rechters* wilde zijn toestemming voor *Nieuwenhuis* niet geven.

26237. De **Voorzitter**: Nu hebt u zoëven gezegd, dat *van Nagell* niet heeft kunnen teweegbrengen, dat de heer *van Rechters* zich interesseerde voor uw werk. Maar u hebt ten slotte toch nog enige verdere pogingen gewaagd.

A. Ja, ik heb toch nog altijd getracht om contact te krijgen. Ik kende nl. in Zweden een grootindustriële, een Zweed, de heer *Graffman* en deze heer *Graffman* had een Hollandse vrouw, die *Hubrecht* heette. De familie *Hubrecht* was reeds vóór de oorlog patiënt van mij.

26238. De **Voorzitter**: Was haar vader de vroegere gezant in Stockholm?

A. Neen, de vroegere gezant in Italië. Zij waren allen patiënten van mij en ook de familie *Sluiterman*, een tante had ik reeds vóór de oorlog gekend. Daardoor kenden zij mij en wisten wie ik was. Ik heb toen de heer *Graffman* gevraagd of hij niet kon bewerkstelligen, dat ik contact kreeg met *van Rechters*, daar deze bij *Graffman* aan huis kwam. Ik doordrong hem er van, dat wij ten slotte iets voor Holland moesten doen en dat wij Hollanders zouden moeten redden. Ik kon dat ten slotte niet doen, wanneer ik geen contact met *van Rechters* had. Hij beloofde mij zo mogelijk te helpen en vond het heel prettig, wanneer wij iets voor Holland zouden kunnen doen. Mevrouw *Graffman* vond het ook prachtig en was zich heel goed bewust, dat wij iets zouden moeten doen. Zij opperden dan ook het plannetje om *van Rechters* uit te nodigen op een Zondag, terwijl ik dan ook op bezoek zou komen. Zo is het ook gegaan, de heer en mevrouw *van Nagell* kwamen ook die bewuste Zondag.

26239. De **Voorzitter**: En wat zei *van Rechters* toen?

A. Wel, ik heb met hem gesproken en gevraagd of hij mij ook kende. „Ja”, zei hij. Ik vroeg hem of wij niet eens over het een en ander konden praten. Ik zei hem: „Kijkt u eens, ik ben net zo'n goede Hollander als u. Ik ben de vroegere arts van Prins *Hendrik* en u kunt gerust net zo met mij spreken als met de andere aanwezigen hier. Als u mij lijsten met namen van geïnterneerde Hollanders geeft, zal ik proberen om ze naar Zweden te krijgen. Liefst mensen, die voor de Nederlandse Regering in Londen van belang zijn.” Maar ik heb de heer *van Rechters* verder de gehele dag niet meer gesproken. Hij heeft mij naar mijn gevoel gemeded.

26240. De **Voorzitter**: Verder hebt u geen enkel contact met *van Rechters* gehad?

A. Ik heb hem nog gezegd: „Informeert u maar bij Minister *Giinther* naar mij.”

26241. De **Voorzitter**: En heeft hij dat gedaan?

A. Neen.

26242. De **Voorzitter**: Hebt u dat van *Gunther* gehoord?

A. Ja, ik heb het *Gunther* nog gevraagd, maar hij wist van niets.

26243. De **Voorzitter**: Hebt u het nog geprobeerd via luitenant *Knulst*?

A. Ja, daarop heeft baron *van Nagell* gezegd, dat het zo toch niet langer ging, en hij heeft mij toen in contact gebracht met luitenant *Knulst*, chef van de Hollandse Inlichtingendienst. Dat is in Januari 1945 geweest.

26244. De **Voorzitter**: En dat andere is geweest in December 1944?

A. Neen, dat was ongeveer October/November 1944.

26245. De **Voorzitter**: Toen u die paar woorden met de heer *van Rechters* gewisseld hebt?

A. Ja. Dat was October/November 1944 en daar was ook baron *van Nagell* bij, zodat u hem ook eventueel hierover zou kunnen vragen. Daarop heeft baron *van Nagell* mij en mijn vrouw en luitenant *Knulst* te lunchen gevraagd. Mevrouw *van Nagell* was daar ook bij aanwezig en *Knulst* was toen zeer geïnteresseerd. Hij zou het erg prettig vinden, zei hij, wanneer ik zou kunnen helpen, en vertelde, dat hij van baron *van Nagell* veel van mij had gehoord, en vond het prachtig. Hij beloofde mij alle mogelijke moeite te doen om lijsten voor mij te verzamelen. Ik heb hem toen ook gezegd, dat ik voor de Zweedse Regering, voor de Noren en Denen werkte door pakketten te zenden en misschien kon men voor de Hollanders ook wel voor pakketten zorgen.

26246. De **Voorzitter**: U hebt zich dus ook met het zenden van pakketten bemoeid?

A. Ja, ik heb kans gezien om 70 000 pakketten aan de Joden in de concentratiekampen te laten verstrekken, die ze ook ontvangen hebben.

26247. De **Voorzitter**: Hoe kon u dat doen?

A. De Zweedse Regering had in orde gemaakt, dat ze naar Duitsland verzonden konden worden, en ik zorgde er voor, dat de pakketten in de kampen kwamen.

26248. De **Voorzitter**: U kon dus van *Himmler* de permissie krijgen voor Zweden om die pakketten te laten verzenden naar de concentratiekampen,

A. Ja, dat heb ik gedaan.

26249. De **Voorzitter**: Dat geloof ik ook wel, maar ik wilde weten op welke wijze dat is gebeurd.

A. Heel officieel. *Himmler* heeft mij de toestemming er voor gegeven. En dat was juist op het kritieke moment, dat er in de kampen geen eten meer was en de meeste mensen dreigden te verhongeren; toen hebben ze mijn pakketten ontvangen.

26250. De **Voorzitter**: Het waren dus pakketten, die de Zweedse Regering had samengesteld of het Zweedse Rode Kruis?

A. Neen, de Zweedse Regering had dit in samenwerking met het Joodse Wereldcongres gearrangeerd.

26251. De heer **Hoogcarspel**: Waren die pakketten anoniem of geadresseerd?

A. Geadresseerd aan de Joodse organisatie. Misschien kunt u, wat hierin staat even voorlezen?

26252. De **Voorzitter**: Ik wil dus even vaststellen, dat u naar u zegt van *Himmler* de permissie kreeg voor de Zweedse Regering om pakketten te sturen?

A. Ja.

26253. De **Voorzitter**: Gingen deze pakketten naar bepaalde personen of zonder vermelding van namen naar een Joods kamp?

A. Aan de Joodse kampen, ze werden daar aan de Joodse gevangenen uitgedeeld.

26254. De **Voorzitter**: Maar zonder adres?

A. Ja, er gingen b.v. naar het kamp Bergen-Belsen 1000 pakketten voor de Joodse gevangenen en ze werden ook alle uitgedeeld.

26255. De **Voorzitter**: Maar dus zonder speciale individuele naam?

A. Ja, zonder naam. Wanneer men namen van mensen in zo'n kamp wist, was dat wel nuttig. Maar in vele gevallen had men de namen niet, doch dan werd er een Joods comité gekozen en de Joden zelf deelden het dan uit in het kamp.

26256. De **Voorzitter**: Hier is een photocopie van een brief, die u mij overhandigt en waar als hoofd bovenstaat: „Der Reichsführer SS (1) Berlin SW 11, den 19. April 1945, Prins-Albrechtstrasse 8,

Herrn
Medizinalrat *Felix Kersten*.
Stockholm.
Linnegatan 8.
Sehr geehrter, lieber Herr *Kersten*!

Der Reichsführer SS hat angeordnet, dass an die jüdischen Haftlinge in den deutschen Lagern Liebesgabenpakete sowie Medikamente geschickt werden dürfen. Die Versendung musste am besten über das Internationale Rote Kreuz vorgenommen werden.

Ich bitte Sie, sich mit der zuständigen schwedischen Rote-Kreuz-Stelle in Verbindung zu setzen, damit von dort aus alles Notwendige veranlasst werden kann.

Mit freundlichen Grüßen,
Ihr sehr ergebener,
R. Brandt.

Stempel:
Feldkommandostelle
Reichsführer SS.

Dus *Himmler* heeft order gegeven, dat dit geschieden mocht.

Waar is nu het origineel van deze brief?

A. Dat heb ik in Stockholm.

26257. De heer **Hoogcarspel**: Heeft de Zweedse Regering zich tot u gewend om uw hulp, uw intermediair? Of heeft u uw hulp aangeboden, zoals u uw hulp blijkbaar hebt aangeboden aan de Nederlandse gezant?

A. Neen, de Zweedse Regering heeft er mij om gevraagd.

26258. De heer **Hoogcarspel**: Het had toch feitelijk op de weg gelegen van de Nederlandse gezant om zich tot u te wenden, in plaats dat u zich tot hem wendde?

A. Ja, maar ik had ten slotte net zo veel met Nederland op als met mijn eigen land.

26259. De **Voorzitter**: Nu heb ik gezien in de stukken, dat de Zweedse Regering u had gevraagd om uw hulp en bemiddeling te verlenen voor Zweden, Denen, Noren, Polen, maar niet voor Nederlanders; dat is u dus niet gevraagd?

A. Neen, dat was mijn eigen idee.

26260. De **Voorzitter**: Dus de Zweedse Regering heeft de Nederlanders ook niet genoemd?

A. Neen, over Nederlanders en Joden is mij niets gevraagd. Dat heb ik alleen gedaan.

26261. De **Voorzitter**: En nu had de Zweedse Regering blijkbaar goederen, die zij verzenden kon in pakketten naar Duitsland. Zouden de Nederlanders dat ook hebben kunnen doen?

A. Ja, natuurlijk, dat was ook hetgene, wat ik zelf wilde.

26262. De **Voorzitter**: Maar waar zouden dan de Nederlanders die inhoud van die pakketten vandaan hebben moeten krijgen?

A. Wel, dat hadden ze toch in Zweden kunnen kopen? Dat hebben ten slotte de Denen, Noren en Joden daar ook gedaan. Boter, graan, brood, spek en vlees, etc. En de Joden en Denen hebben het zelf gepakt, het op een schip geladen en zo is het naar Duitsland gebracht en daar werd het uitgedeeld.

26263. De **Voorzitter**: Maar zouden nu die Nederlandse pakketten ook verzonden hebben kunnen worden, zonder dat men daar namen van gevangenen bij vermeldde?

A. Ja, dat was wel mogelijk geweest.

26264. De **Voorzitter**: Is het ten aanzien van de Joden ook zo gebeurd?

A. Ja.

26265. De **Voorzitter**: Hebt u later nog eens weer om adressen gevraagd?

A. Ik heb altijd gevraagd.

26266. De **Voorzitter**: Ook aan *Knulst*?

A. Ja, ook aan *Knulst* en die heeft mij ook wel een lijstje van 94 mensen gegeven.

26267. De **Voorzitter**: En zijn die 94 mensen ook vrijgekomen?

A. Die zijn vrijgekomen.

26268. De **Voorzitter**: Dat heb ik nl. niet helemaal goed uit de stukken begrepen. Zijn die 94 personen, die op het lijstje van luitenant *Knulst* stonden, naar Zweden gekomen?

A. Ja, die zijn in Zweden aangekomen. Een dame er van heb ik nog gesproken, die heeft mij nog bedankt.

26269. De heer **Hoogcarspel**: Er is toch wel een verschil in het vrijlaten van gevangenen en geïnterneerden in concentratiekampen in de eerste tijd of later. In de eerste tijd was het de bedoeling, dat ze naar Holland teruggingen?

A. Ja.

26270. De heer **Hoogcarspel**: Ja, maar is dat ook gebeurd? Zijn ze wel naar Holland teruggegaan?

A. Ja, dat is wel gebeurd.

26271. De heer **Hoogcarspel**: Maar later, waar gingen ze toen naar toe?

A. Toen gingen ze altijd naar Zweden.

26272. De heer **Hoogcarspel**: Ik wilde even vaststellen, dat er absoluut in die actie in dat opzicht een verandering ontstaan is.

A. Ja, in de laatste tijd gingen zij naar Zweden.

26273. De heer **Hoogcarspel**: Daarvoor had u natuurlijk de hulp van de Zweedse Regering nodig, want de Zweedse Regering moest ze toelaten, zoals ook *Nieuwenhuis* toegelaten moest worden.

A. Ja, precies.

26274. De heer **Hoogcarspel**: Waren er nu met de Zweedse Regering nog moeilijkheden met het toelaten van die vrijgelatenen, zoals bij *Nieuwenhuis* het geval was geweest?

A. Neen, de moeilijkheid kwam toen van de Hollandse legatie, die hem niet wilde erkennen.

26275. De heer **Hoogcarspel**: Dus zij hadden zeer waarschijnlijk veel sterkere hulp van de Zweedse Regering kunnen krijgen, wanneer de Hollandse legatie zich er voor gespannen had?

A. Absoluut, dan had ik 100 % hulp gekregen.
Dan had ik veel meer kunnen doen.

26276. De **Voorzitter**: Zijn de Zweden erg verlangend geweest om gevangenen in Zweden te krijgen, mede ten einde hun eigen positie te versterken?

A. Ja, dat is nu juist de zaak geweest.

26277. De **Voorzitter**: Omdat de Engelsen er bij de Zweden op aangedrongen hadden om aan de oorlog mede te doen?

A. Ja.

26278. De **Voorzitter**: Is Zweden toen tot de conclusie gekomen, dat het zijn neutrale positie waardevol moest maken voor de geallieerden?

A. Dat was juist de bedoeling van het reddingswerk.

26279. De **Voorzitter**: En heeft daarom Minister *Giinther* zich er zo voor geïnteresseerd? Is daarom ook wat de heer *Hoogcarspel* zegt juist, dat de Zweden die vrijgelaten gevangenen graag zagen binnenkomen?

A. Ja, natuurlijk was dat zo, want *Giinther* heeft altijd gezegd, dat ik alles kon brengen, wat ik maar vrij kon krijgen. Zij zouden alle mensen opnemen, die door de Nazi's vervolgd werden, allen zouden hartelijk welkom bij hen zijn. Dat had *Giinther* zelf gezegd.

26280. De heer **van Dis**: Wist *Günther* er van, dat er Nederlanders door middel van uw invloed vrijgekomen zijn?

A. Neen, dat kon hij ook niet weten. Ik heb, zodra ik bemerkte, dat Holland zelf niets meer deed, voor eigen rekening 1000 Nederlandse vrouwen vrijgelaten.

26281. De heer **van Dis**: Ik meende, dat u zoëven vertelde, dat één dame u wel heeft bedankt, die heeft het dan blijkbaar wel gehoord.

A. Die heeft het van baron *van Nagell* gehoord. Die was in Stockholm. Deze dame was de zuster van *Maurits de Beaufort*.

26282. De **Voorzitter**: Was het niet mevrouw *van Heemstra*?

A. Neen, mevrouw *van Boetzelaer*. Zij wilde naar *Berna lotte* gaan om hem te bedanken voor de redding, maar baron *van Nagell* zei haar toen, dat zij dan bij mij moest zijn, want dat zij het aan mij te danken had. Haar vader is toen bij mij gekomen en heeft mij bedankt.

26283. De heer **Hoogcarspel**: Het feit, dat de Zweedse Regering er zo op gesteld was om zoveel mogelijk mensen uit Duitsland tot zich te trekken, is toch niet in een kleine kring bekend geweest. Dat zal toch wel van grotere bekendheid geweest zijn. Het zal wel zo geweest zijn, dat niet bij voorbeeld alleen u, baron *van Nagell* en zo'n kleine kring van mensen er van wisten. Het zal toch ook wel tot het Nederlandse gezantschap doorgedrongen zijn?

A. Ja, natuurlijk.

26284. De heer **Hoogcarspel**: En het gezantschap moet toch ook begrepen hebben hoe de internationale positie van Zweden was en waarom die internationale positie Zweden er toe bracht, vluchtelingen ter zijde te staan?

A. Ja, dat was bekend van Zweden, dat wisten ze allen.

26285. De **Voorzitter**: U hebt dus van luitenant *Knulst* die lijst gekregen van 94 personen?

A. Ja.

26286. De **Voorzitter**: Hebt u later nog wel eens gevraagd om lijsten?

A. Ik heb de gehele tijd tot het eind van de oorlog met luitenant *Knulst* vele malen contact gehad. Hij kwam geregeld 2 of 3 keer per week bij mij en dan sprak er wij veel. Hij was zeer geïnteres-

seerd in alles en vond het bij voorbeeld prachtig, dat door die reddingsactie weer 1000 vrouwen zouden vrijkomen. Ik heb hem toen ook gevraagd of hij misschien kon zorgen, dat er pakketten naar Hollandse gevangenen gezonden zouden worden. Ik vertelde hem, dat er duizenden Hollanders in Duitse concentratiekampen zaten. Hij was verrukt over dat idee en beloofde moeite te doen en alles te doen wat in zijn vermogen lag. Na enige dagen kwam hij en vertelde, dat het niet mogelijk was.

26287. De **Voorzitter**: En heeft hij niet gezegd waarom?

A. Ja, ik heb hem gevraagd: Waarom? Hij zei, dat ze geen geld hadden, etc.

Enfin, hij was erg onder de indruk en werd zelfs een beetje boos en zei, dat hij er helemaal niets meer van begreep. Dat het hem een raadsel was.

26288. De **Voorzitter**: Was dat omdat hij aan het gezantschap geen toestemming kreeg of omdat hij geen medewerking van uit Londen kreeg?

A. Neen, ze hebben dit nooit naar Londen doorgezonden.

26289. De **Voorzitter**: Dus de boodschap is steeds blijven hangen bij de heer *van Rechteren*, bedoelt u?

A. Dat weet ik niet.

26290. De **Voorzitter**: Maar op het gezantschap dan toch blijkbaar?

26291. De heer **Hoogcarspel**: U weet ook niet of luitenant *Knulst* dit rechtstreeks met Londen heeft opgenomen?

A. Luitenant *Knulst* heeft mij gezegd, dat hij die lijst van die 94 mensen uit Londen gekregen heeft. Dat heeft hij mij gezegd, maar ik weet het niet.

26292. De heer **Hoogcarspel**: Maar in Londen was natuurlijk wel geld te krijgen geweest voor dit doel.

A. Natuurlijk, het was helemaal niet zo duur, het was misschien 100 000 kronen.

26293. De heer **Hoogcarspel**: Dat doet er niet toe, al was het 10 miljoen kronen geweest.

A. Zo'n joods pakket kostte 30 à 40 kronen, dus dat was helemaal niet zo duur.

26294. De **Voorzitter**: Dus voor u staat wel vast, dat er zeer goed van Nederlandse zijde pakketten hadden kunnen worden verstuurd?

A. Ja, dat was datgene, wat ik ook wilde.

26295. De **Voorzitter**: Ook meent u, dat veel meer mensen in vrijheid hadden kunnen worden gesteld door uw hulp, indien men adressen had gehad? Kon men pakketten wel verzenden zonder namen van Nederlanders te hebben? Ik zou zeggen van wel, want bij de Joden is dat ten slotte ook gebeurd.

A. Ja, bij de Joden is dat gebeurd en bij de Hollanders had dat toch ook kunnen gebeuren. Wanneer nu, in aanmerking nemende, dat de grootste vijand van de nazi's ten slotte de Joden waren, *Himmler* toestond, aan deze mensen pakketten te zenden, dan zou hij dat voor de Hollanders toch zeker ook gedaan hebben.

26295. De **Voorzitter**: Dus wanneer hij voor de Joden pakketten toestond zonder namen daarbij, dan deed hij dat toch zeker ook voor de Nederlanders?

A. Vanzelfsprekend. Voor de Noren en Denen heeft hij ook toestemming gegeven.

26297. De **Voorzitter**: Zonder of met namen?

A. Zonder en met namen.

26298. De heer **Hoogcarspel**: Voor de Joden blijkt, dat de toestemming van *Himmler* gekomen is op de 19de April 1945, maar voor de Noren en de Denen reeds vroeger, dus voor de Hollanders had dit dan ook veel vroeger tot stand gebracht kunnen zijn.

A. Natuurlijk, die 19de April, maar dat is juist waar het om gaat; de meeste mensen zijn in de concentratiekampen overleden tegen het eind van April. En de Joodse pakketten kwamen daar juist nog op tijd. Daarvoor was het niet zo belangrijk. Natuurlijk, het was belangrijk en noodzakelijk, maar niet in zo'n sterke mate als in April.

26299. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens contact gehad met de Zweedse legatie in Berlijn?

A. Ja, met Minister *Rickert*. Met hem heb ik veel en lang gewerkt.

26300. De **Voorzitter**: Hebt u daar ook wel contact gehad met de Nederlandse personen, die daar werkzaam waren?

A. Neen, alleen met de heer *Rickert*.

26301. De **Voorzitter**: En wat was hij voor iemand?

A. Hij was een man, die altijd bereid was om te helpen. Een zeer correct iemand. Hij was absoluut anti-nazistisch.

26302. De **Voorzitter**: Dat verbaast mij zeer, want ik heb ook wel eens anders over hem horen spreken.

A. Ja, daar weet ik van, maar dat waren vijanden van hem. Maar hij was absoluut anti-nazi.

26303. De **Voorzitter**: *Von Rosen* ook?

A. *Von Rosen* ken ik niet. Ik weet van *Himmler*, dat hij absoluut anti was; ik weet nog wat *Himmler* over hem heeft gezegd, en dat was in orde.

26304. De **Voorzitter**: Vertelde *Himmler*, dat hij een vijand van Duitsland was?

A. Hij heeft hem getekend als een kapitalistisch individu, en als zodanig was hij geen nazi.

26305. De **Voorzitter**: Toen u met de heer *Knulst* sprak, heeft hij toen niet aan u gevraagd of u zich eens in contact wilde stellen met de Nederlandse personen aan het Zweedse gezantschap in Berlijn? Het Zweedse gezantschap in Berlijn had immers de bescherming van de Nederlanders?

A. Neen, dat heeft hij mij nooit gezegd.

26306. De **Voorzitter**: Is men ook nooit bij u gekomen van dat gezantschap?

A. Neen. Ik moet u hier toch nog iets bij vertellen. Ik was namelijk een beetje voorzichtig met die Zweedse legatie. Ik zal u zeggen waarom. Dr. *Brandt* had mij namelijk gewaarschuwd, dat er daar een ventiel was, een informatiebron.

26307. De **Voorzitter**: Was dat een vrouw?

A. Ja. Na de oorlog heb ik vernomen, dat het de secretaresse van *Rickert* was.

26308. De **Voorzitter**: Weet u ook hoe zij heet?

A. Haar naam ben ik vergeten. Ze zit echter op het ogenblik in de gevangenis te Stockholm.

Ik heb altijd slechts met *Rickert* gesproken.

26309. De **Voorzitter**: Was *Rickert* te vertrouwen?

A. Die was te vertrouwen. Ik wist echter niet, dat het zijn secretaresse was, die niet te vertrouwen was. Dat had *Brandt* mij niet gezegd. *Brandt* had het weer van een secretaris van *Kaltenbrunner* gehoord; er waren verbindingen aan de Zweedse legatie, waardoor het mogelijk was, dat zij alles te weten konden komen, wat er gebeurde. Daarom ben ik maar een beetje voorzichtig geweest.

26310. De **Voorzitter**: Hebt u zich ook daarna niet met de Nederlandse afdeling van het gezantschap in contact gesteld?

A. Neen, ik had er niet veel vertrouwen in.

26311. De **Voorzitter**: U hebt het bij het Nederlandse gezantschap in Zweden geprobeerd en toen u dat niet gelukte, omdat men er daar naar u bleek onverschillig tegenover stond en u daar niet verder kon doordringen, bent u maar uit eigen beweging met di: bevrijding van die 1000 vrouwen begonnen?

A. Ja.

26312. De **Voorzitter**: Die duizend vrouwen zijn dus vrijgekomen, zonder dat daar enigerlei initiatief van Nederlandse zijde voor is geweest?

A. Ja. Baron *van Nagell* heeft er wel met mij over gesproken.

26313. De **Voorzitter**: Maar niet officieel?

A. Neen.

26314. De **Voorzitter**: Hebben ze u later ook nooit meer namen opgegeven?

A. Ik heb nooit meer dan die 94 namen gekregen.

26315. De **Voorzitter**: Nooit meer dus. Er waren namelijk meer namen bekend in Zweden.

A. Ja, daarvan ben ik ook overtuigd.

26316. De **Voorzitter**: Wij hebben hier toevallig een lijstje, waar veel namen op staan. Heeft men u die dus nooit bekendgemaakt? U hebt nooit meer dan die 94 namen gehad?

A. Nooit meer.

26317. De **Voorzitter**: Zou dat nu het gevolg zijn geweest van die Hetze van *Goebbels*?

A. Ja, dat is mogelijk. Zij hebben mij misschien niet vertrouwd.

26318. De **Voorzitter**: Dus de heer *van Rechteren* zou u niet hebben vertrouwd en gedacht hebben, dat hij daarom niet met u kon onderhandelen?

A. Ja, dat vermoed ik.

26319. De heer **Hoogcarpsel**: Maar was men dan niet op de hoogte van het feit, dat die 94 mensen vrijgekomen waren?

A. Dat kan eerst aan het eind van de oorlog bekend geworden zijn; in ieder geval hebben ze mij geen namen gegeven.

26320. De **Voorzitter**: U hebt dus van *Himmler* de toezegging gekregen om die 1000 vrouwen uit Ravensbruck vrij te krijgen

A. Ja, om te trachten ze vrij te krijgen.

26321. De **Voorzitter**: Maar hoe wist u, dat er 1000 vrouwen in Ravensbruck waren?

A. Dat wist ik van dr. *Brandt*.

26322. De **Voorzitter**: Dus ook weer niet van Nederlandse zijde?

A. Neen. Dr. *Brandt* vertelde mij, dat er in Ravensbriick 5 à 6000 vrouwen, waaronder 1000 Nederlandse vrouwen, gevangen zaten. Nadat ik dat vernomen had, ben ik naar *Himmler* gegaan. Eerst wilde hij er niets van horen en zei mij, dat dit niet mogelijk was, maar ten slotte heb ik hem gezegd, dat ik het toch wel komisch vond, dat hij mij niet wilde helpen. Ik zei hem, dat ik hem toch ook altijd geholpen had en hij mij zijn dankbaarheid kon tonen door zijn toestemming te geven die 1000 vrouwen vrij te geven. Vier à vijf dagen heb ik er voor nodig gehad. Ten slotte heeft hij het mij toegestaan.

26323. De **Voorzitter**: Maar u sprak hem toch niet iedere dag?

A. Neen, maar toch wel om de 3 à 4 dagen.

26324. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat hij u enige keren in de maand nodig had.

A. Neen, het was zo, dat ik hem steeds om de twee tot drie maanden 14 dagen à drie weken behandelde. In de overige tijd van het jaar verzamelde ik namen en lijstjes, en wanneer ik dan weer op het hoofdkwartier moest komen, had ik een dossier bij mij.

26325. De **Voorzitter**: Dus toen hebt u gevraagd om die 5000 vrouwen en u hebt er 1000 gekregen?

A. Ja. Ik ben toen naar Zweden gegaan en heb het medegedeeld aan *Gunther* en baron *van Nagell*.

26326. De **Voorzitter**: En wat deed de heer *van Nagell* met die wetenschap?

A. Hij was heel blij.

26327. De **Voorzitter**: Ja, maar is hij met die wetenschap naar de heer *van Rechteren* gegaan om te zeggen, dat die er voor inoest zorgen, dat die mensen goed behandeld zouden worden?

A. Dat weet ik niet. Hij zei wel: „Zij zullen heel welkom zijn en zeer goed ontvangen worden”.

26328. De **Voorzitter**: Dat zei baron *van Nagell*?

A. Ja.

26329. De **Voorzitter**: Maar u weet niet of hij er op het gezantschap over gesproken heeft en hoe men zich toen tegenover hem heeft gedragen?

A. Neen, maar dat neem ik toch wel aan.

26330. De **Voorzitter**: Wij willen graag weten hoe de houding van het gezantschap was tegenover...

A. Ja, dat begrijp ik, maar dat zult u aan baron *van Nagell* zelf moeten vragen.

26331. De **Voorzitter**: De houding van baron *van Nagell* geloof ik graag, maar die was natuurlijk geen officiële persoonlijkheid meer.

A. Neen. Die was ook heel enthousiast.

26332. De **Voorzitter**: En *Knulst*?

A. *Knulst* kende ik toen nog niet.

26333. De **Voorzitter**: Dus die hebt u pas op het allerlaatst leren kennen?

A. *Knulst* heb ik in Januari 1945 leren kennen.

26334. De **Voorzitter**: En dit was in December 1944?

A. Ja.

26335. De **Voorzitter**: En u hebt dus helemaal zonder Nederlandse hulp er voor moeten zorgen, dat die mensen op Zweedse bodem kwamen?

A. Ja.

26336. De **Voorzitter**: En zij hebben van Nederlandse kant wel geweten, dat dit geschieden zou?

A. Ja, zij hebben geweten, dat die vrouwen zouden komen.

26337. De **Voorzitter**: Dit is te zeggen, *van Nagell* heeft het geweten.

A. Ik heb er nog met *van Nagell* een onderhoud over gehad en gevraagd, wat wij moesten doen, wanneer het Hollandse gezantschap ze niet aan zou nemen en of wij ze dan naar Duitsland terug zouden moeten zenden.

26338. De **Voorzitter**: Omdat u die ervaring had gehad met *Nieuwenhuis*?

A. Ja, maar *van Nagell* zei: „Neen, dat kan niet, zij moeten ze aannemen, dat is door Zweden bevestigd.”

26339. De **Voorzitter**: Maar moest toch ook weer voor deze 1000 vrouwen de goedkeuring verleend worden door het Nederlandse gezantschap?

A. Neen, dat heeft *Giinther* geheel zelf behandeld. Het gezantschap stond los daarvan.

26340. De **Voorzitter**: Dus daar had u helemaal hun hulp niet meer bij nodig, en ook hun goedkeuring niet?

A. Neen.

26341. De **Voorzitter**: En hebben zij zich er ook niet mee bemoeid?

A. Neen.

26342. De **Voorzitter**: Toen zijn ze dus gekomen.

A. Die Hollanders zijn gekomen met autobussen

26343. De **Voorzitter**: Wie heeft voor die autobussen gezorgd?

A. *Bernadotte*.

26344. De **Voorzitter**: Heeft die nog meer gedaan dan voor die autobussen gezorgd?

A. Hij heeft de mensen afgehaald en getransporteerd.

26345. De **Voorzitter**: Heeft hij niet meer gedaan?

A. Dat was niet mogelijk.

26346. De **Voorzitter**: Waren het er zeer veel?

A. 20 000 mensen.

26347. De **Voorzitter**: Dus 20 000 mensen heeft hij getransporteerd van uit Ravensbruck, Neuengamme en nog andere kampen?

A. Ja, van al deze kampen.

26348. De **Voorzitter**: En waren dat mensen van allerlei nationaliteit?

A. Noren, Denen, Fransen.

26349. De **Voorzitter**: Maar die 800 Franse vrouwen zijn enige weken vóór de Nederlandse vrouwen uit Ravensbruck vertrokken. Weet u nog hoe dat kwam?

A. Neen, dat weet ik niet. Ik weet wel, dat zij vrijgekomen zijn en ik heb *Brandt* gezegd, zorg er voor, dat die vrouwen niet meer als gevangenen behandeld worden. Dat is nog op de „Kommandantur" destijds afgesproken. Ik zelf was, toen zij vrijgelaten werden, al weer in Zweden. Ik heb het daarna gehoord.

26350. De **Voorzitter**: Kon *Brandt* die dingen dan teweegbrengen?

A. Hij deed dat dan in opdracht van *Himmler*.

26351. De **Voorzitter**: Maar hij kon toch zelf geen orders geven?

A. Ja, dat was wel mogelijk.

26352. De **Voorzitter**: Heeft hij dat gedaan? Die brief die ik hier zoëven gezien heb, was getekend *Brandt*.

A. Ja, in opdracht van *Himmler* tekende hij.

26353. De **Voorzitter**: En nam men dat dan ook aan als een order van *Himmler*?

A. Hij heeft toch ook nog andere dingen gedaan. Wanneer ik *Himmler* mijn lijstjes gaf van bij voorbeeld 20 namen en wanneer er dan onderaan nog plaats was, dan schreven wij er nog wat namen bij. Dat heeft *Brandt* mij zelf voorgesteld.

26354. De **Voorzitter**: Hij was toch de secretaris van *Himmler*?

A. Ja.

26355. De **Voorzitter**: Dus die vrouwen hebt u allemaal tegelijk vrijgekregen, de Franse en de Nederlandse?

A. Ja. In December 44 heb ik 1000 Nederlandse vrouwen vrijgekregen, 800 Franse, 400 Belgen, mannen en vrouwen, en 500 Polen. En die 94 waren daar ook bij, dus dan wordt dat 1094. Ik heb ze nooit gezien en ze ook nooit gesproken, dan alleen die ene dame, die mij dan bedankt heeft.

26356. De **Voorzitter**: Ja, nu hebben wij zoëven gesproken over die actie tegen u, en in verband met dat onderwerp wil ik u eens vragen of u de heer *H. Kohn* kent.

A. Neen, die ken ik niet.

26357. De **Voorzitter**: Er staat hier en daar in de stukken, dat u in Hartzwalde schilderijen had. Hebt u die schilderijen gedurende de oorlog gekocht?

A. Ik heb altijd schilderijen gekocht.

26358. De **Voorzitter**: Ook in Nederland?

A. Zeker, daar ook.

26359. De **Voorzitter**: En wanneer u in Nederland schilderijen kocht, kocht u die dan zelf?

A. Ja, die kocht ik op veilingen.

26360. De **Voorzitter**: Dus u bekeek op de veiling die schilderijen en gaf dan opdracht aan iemand, die daar zo rondloopt, een opkoper, zoals iedereen dat doet? Herinnert u zich misschien, dat u daar wel eens een Ruysdael gekocht hebt, ten minste een schilderij, dat een Ruysdael genoemd werd?

A. Neen, dat was geen Ruysdael.

26361. De **Voorzitter**: Neen, dat weet ik wel, maar ik bedoel een schilderij, dat met Ruysdael werd aangeduid?

A. Ja, uit de school Ruysdael.

26362. De **Voorzitter**: Hebt u dat hier gekocht?

A. Ja zeker, twee kleine stukjes.

26363. De **Voorzitter**: Hoe komt het, dat u dat nog zo precies weet?

A. Ik heb ze hangen in mijn huis in Stockholm.

26364. De **Voorzitter**: Weet u misschien ook nog wanneer en in welke veiling u ze hebt gekocht?

A. Bij van Marle & Bignell.

26365. De **Voorzitter**: Weet u nog wanneer het was?

A. 1943 of 1944, dat weet ik niet zo precies.

26366. De **Voorzitter**: Hier staat 1941.

A. Dat kan het ook wel geweest zijn, dat weet ik niet meer zo precies.

26367. De **Voorzitter**: Wanneer u zulke schilderijen kocht, wist u dan ook van wie ze afkomstig waren?

A. Neen.

26368. De **Voorzitter**: U ging dus naar de veiling en zag daar een schilderij hangen?

A. Ja, ik ging naar de veiling, liep daar rond en zag op een gegeven moment een schilderij, dat mij beviel. Ik vroeg dan wat het op moest brengen. Ik weet niet hoeveel ik hiervoor betaald heb. Ze waren echter niet duur, ik geloof, dat het ene f 1000 was. Het duurste schilderij, dat ik heb, kostte f 3500.

26369. De **Voorzitter**: Een van de dingen, waar ik u zoëven over sprak, die hier over u gezegd worden en die niet aangenaam zijn, u bent er trouwens zelf over begonnen, dat is b.v. de mededeling, dat u schilderijen hebt gekocht, waarvan u wist, dat het Joods eigendom was.

A. Dat wist ik niet.

26370. De **Voorzitter**: Het betreft het schilderij, voorstellende een landschap met een watervalletje.

A. Ja, dat klopt.

26371. De **Voorzitter**: Dat werd als Ruysdael aangeduid, school Ruysdael.

A. Nu, dan was het een zeer slecht geschilderde Ruysdael.

26372. De **Voorzitter**: Maar hebt u dan niet onderzocht waar de schilderijen vandaan kwamen om te weten of ze goed waren?

A. Neen, dat kon ik ook niet. Ik heb ze nauwkeurig bekeken. Ik vond ze mooi en kocht ze dan.

26373. De **Voorzitter**: Ziet u, het schijnt, dat die schilderijen behoord hebben aan iemand, die Kohn heette, maar dat weet u niet. „Eenden aan de sloot" heet dat andere schilderij van u.

A. Dat weet ik niet. Ik heb die waterval.

26374. De **Voorzitter**: Ja, die waterval, dat is hier die kleine, z.g. Ruysdael. Maar dat andere, waarover gesproken wordt, is „Eenden aan de sloot".

A. Dat ken ik niet. Zo'n schilderij heb ik niet.

26375. De **Voorzitter**: Weet u of er wel, al is het dan niet door uw bemiddeling, aan de Nederlandse gevangenen in de concentratiekampen pakketten zijn gestuurd?

A. Dat weet ik niet.

26376. De **Voorzitter**: U weet alleen, dat datgene, wat u voorgesteld hebt, niet gebeurd is.

A. Ja, dat weet ik. Maar wat betreft het andere, daarvan weet ik niets. Het is mogelijk, dat er misschien van Nederland uit particuliere pakketten gestuurd zijn.

26377. De **Voorzitter**: Neen, dat bedoel ik niet. Ik bedoel door Zweden.

A. Neen, dat weet ik niet, maar het is mogelijk, dat het gebeurd is.

26378. De **Voorzitter**: Maar hebt u behalve die Joodse pakketten, die 70 000, ook andere pakketzendingen teweeggebracht?

A. Ja, ik zelf niet, maar wel op die zelfde wijze.

26379. De **Voorzitter**: Ik bedoel of u het mogelijk hebt gemaakt door te spreken met *Himmler*.

A. Ja.

26380. De **Voorzitter**: Weet u nog welke landen dat betrof?

A. Dat was voor Denemarken, voor Noorwegen en voor Zweden.

26381. De **Voorzitter**: En dat ging toch ook over het verkrijgen van de mogelijkheid om pakketten te sturen naar gevangenen in concentratiekampen zonder dat namen bekend waren? Of waren die namen wel bekend?

A. Dat kan ik u niet zeggen, dat weet ik niet. Maar *Himmler* gaf de order aan het concentratiekamp, dat die mensen pakketten mochten ontvangen en dan werden ze automatisch gestuurd; daar heb ik zelf verder niets meer mee te doen gehad.

26382. De **Voorzitter**: In welke tijd is dat geweest?

A. Dat was in 1944—1945, dus in de laatste tijd.

26383. De **Voorzitter**: Was u bekend met wat er eigenlijk gebeurde met die gevangenen in de concentratiekampen?

A. Tot 1942 wist ik niets. Toen kwam ik echter iets meer te weten en ik heb toen alles grondig onderzocht.

26384. De **Voorzitter**: En van wie wist u dat toen?

A. Van mensen, die in de omgeving van *Himmler* waren.

26385. De **Voorzitter**: Van dr. Brandt bij voorbeeld?

A. Neen, dat zal misschien niemand geloven, maar die wist van niets. Hij heeft het eerst van mij gehoord. Ik heb hem zelf inlichtingen gegeven over die kampen.

26386. De **Voorzitter**: Maar hij wist toch wel .....

A. Hij wist natuurlijk, dat er kampen waren, maar wat daar gebeurde, heeft hij pas van mij voor het eerst gehoord.

26387. De **Voorzitter**: Maar hoe wist u het dan? U bent er toch niet heen gegaan?

A. In het hoofdkwartier kwamen altijd verschillende hoge en lagere SS-leiders, die soms 2 tot 3 dagen moesten wachten tot *Himmler* hen ontving. Ik ben toen wel met hen gaan praten. Ik zorgde er dan voor, dat ik wat alcohol had, en zo, tussen de gesprekken door, hebben zij mij het een en ander verteld.

26355. De Voorzitter: Dus zij wisten het best?
- A. Ja, natuurlijk, zij kwamen uit die kampen. Wanneer zij veel alcohol gedronken hadden, vertelden zij van alles en nog wat. Ik heb het ook altijd aan de Finse Regering doorgegeven.
26389. De Voorzitter: Speciaal aan de Finse?
- A. Ja, Finland was mijn land. Ik heb hun alles verteld.
26390. De Voorzitter: Hebt u het ook in Stockholm aan Minister *Gunther* verteld en aan *Knulst* en baron *van Nagell*?
- A. Ja, ik heb het ook aan Minister *Gunther* en baron *van Nagell* verteld. Of ik het aan *Knulst* verteld heb, weet ik niet zo precies meer, maar ik geloof van wel.
26391. De Voorzitter: Dus u denkt, dat het daar op het Nederlandse gezantschap ook wel bekend was welke dingen daar gebeurden in de concentratiekampen in Duitsland?
- A. Ja, ik denk wel, dat zij dit wisten. De heer *van Nagell* en Minister *Gunther* wisten het zeker.
26392. De Voorzitter: Ja, maar baron *van Nagell* was geen officiële persoonlijkheid.
- A. Goed, maar dan was zijn vrouw toch in ieder geval wel officieel.
26393. De Voorzitter: Maar zou zij in zodanige verhouding tot *van Rechteren* gestaan hebben, dat zij hem over die vraagstukken kon benaderen?
- A. Ja, dat denk ik wel. En dan heb ik het aan de Finse Regering toch altijd medegedeeld, ten minste aan de Finse gezant, wat ik daar gehoord heb bij *Himmler*.
26394. De Voorzitter: Bent u er tot het laatst toe geweest?
- A. Ja.
26395. De Voorzitter: Hebt u later ook iets gemerkt van de evacuatie van de Nederlanders, buiten die vrouwen?
- A. Ja, in '41 de hele verhuizing van Holland.
26396. De Voorzitter: Neen, dat bedoel ik niet. Ik bedoel de terugvoering van de gevangenen uit Duitsland naar Zweden of naar Nederland?
- A. Dat begrijp ik niet goed.
26397. De Voorzitter: Ik bedoel de mensen in de concentratiekampen zijn, toen de oorlog practisch was afgelopen, teruggevoerd naar Nederland en gedeeltelijk over Zweden.
- A. Neen, daar weet ik niets van
26398. De Voorzitter: Daar hebt u niets van gemerkt. Maar hebt u zich nooit beziggehouden met andere terugvoeringen dan met die 1000 vrouwen?
- A. Neen, op het moment, dat zij in Zweden waren, was het voor mij afgelopen.
26399. De Voorzitter: Waren behalve die 94 die 1000 vrouwen de enige Nederlanders?
- A. Ja. Nog wel die Fransen en Belgen, maar toen was het voor mij afgelopen. Ik heb die mensen verder nooit gezien.
26400. De Voorzitter: Neen, dat begrijp ik wel. Zo gauw als de goedkeuring van *Himmler* verkregen was, hebt u dat naar Zweden bericht en graaf *Bernadotte* heeft toen voor transport gezorgd.
- A. Ja, daar had ik verder niets mee te maken.
26401. De Voorzitter: U hebt zich daar verder dus nooit mee beziggehouden; u hebt alleen graaf *Bernadotte*.....
- A. Neen, ik heb het niet tegen graaf *Bernadotte*, maar tegen *Gunther* gezegd.
26402. De Voorzitter: U hebt alleen voor graaf *Bernadotte* de permissie gekregen om een bezoek te brengen bij *Himmler*?
- A. Ja.
26403. De Voorzitter: Wat moest *Bernadotte* dan met *Himmler* bespreken?
- A. *Gunther* zei mij, dat hij het het beste vond, wanneer *Bernadotte* contact met *Himmler* kreeg, opdat, wanneer er moeilijkheden zouden rijzen, hij direct contact met hem had. Ik heb dat toen gedazn. *Himmler* verzocht mij toen *Bernadotte* aan hem voor te stellen, wat ik de 5de Februari 1945 ook heb gedaan.
26404. De Voorzitter: U hebt dus aan *Himmler* gevraagd of hij *Bernadotte* wilde ontvangen?
- A. Ja, ik heb *Himmler* verzocht *Bernadotte* met voorkomendheid te ontvangen en hem alles te beloven, wat hij met mij had afgesproken.
26405. De Voorzitter: Maar zou hij niet op andere wijze in contact hebben kunnen komen met *Himmler*? Bij voorbeeld door het Zweedse gezantschap?
- A. Nooit heeft een gezant met *Himmler* gesproken. *Himmler* was nu eenmaal een zeer geïsoleerde figuur in Duitsland.
26406. De Voorzitter: Waarom?
- A. Hij was mensenschuw. Hij had angst voor de mensen. Hij zou nooit een kamer binnengegaan zijn, waar veel mensen waren.
26407. De Voorzitter: Omdat er te veel mensen bijeen waren?
- A. Ja. Hij deed van alles om maar niet op te vallen. Hij heeft ook nooit diplomaten of gezanten ontvangen. Slechts eenmaal heeft hij de Finse gezant ontvangen, omdat ik dat wilde.
26408. De Voorzitter: Dus *Bernadotte* zou nooit tot hem doorgedrongen zijn, als u hem niet geholpen had?
- A. Neen, dat was niet mogelijk.
26409. De Voorzitter: Zou *Bernadotte* dan nog langs andere wegen afspraken hebben kunnen maken, die uitgevoerd werden over dit transport van gevangenen?
- A. Neen, dat was niet mogelijk.
26410. De Voorzitter: En had daar niet een organisatie voor kunnen tot stand komen, als u hem niet bij *Himmler* had gebracht?
- A. Neen, dat is uitgesloten!
26411. De heer **Hoogcarspel**: Is het ook niet mogelijk, dat *Himmler*, toen hij zag, dat de oorlog toch ten einde neigde ten nadele van Duitsland, geprobeerd heeft zelf nog een rol te spelen?
- A. Neen, dat wil ik juist zeggen. Hoe moeilijker het voor Duitsland werd, des te moeilijker werd het juist mensen vrij te krijgen. Ze stonden op het standpunt, dat, wanneer zij zelf moesten ondergaan, alle mensen met hen moesten gaan, dus dat was niet mogelijk. *Himmler* wilde echter geen rol spelen.
26412. De heer **Hoogcarspel**: Neen, maar ik bedoel het anders dan u het opvat. Is het niet mogelijk, dat *Himmler* een rol wilde spelen om de oorlog op een voor Duitsland, laten wij zeggen, zo gunstig mogelijke wijze te beëindigen en dat hij daarom toegankelijk was voor *Bernadotte*, daar hij meende, dat dit via Zweden zou kunnen geschieden en hij langs die weg contact met de geallieerden zou kunnen opnemen?
- A. Neen, mij heeft hij het eerste aanbod gedaan. Ik zou het overbrengen aan *Eisenhower*; ik heb dat echter afgewezen.
26413. De Voorzitter: Waarom?
- A. Neen, dat werd mij te moeilijk. Ik was dokter en het interesseerde mij niet. Toen heb ik *Bernadotte* gerecommandeerd en gezegd,

dat hij het aan *Bernadotte* moest geven, daar deze ten slotte vice-voorzitter van het Rode Kruis was en hij het misschien kon doen. Deze zag echter ook geen kans om met *Eisenhower* in contact te komen. *Bernadotte* heeft toen de brief aan *Günther* gebracht en deze heeft er voor gezorgd, dat hij bij de Amerikaanse Regering terecht kwam.

26414. De heer **Hoogcarspel**: Van wie was die brief?

A. Van *Hirnmiller* aan *Günther*. *Hirnmiller* wilde eerst, dat ik naar *Eisenhower* zou gaan.

26415. De **Voorzitter**: Wanneer was dit?

A. Dat is de 21ste April 1945 geweest, des nachts om 2 uur. Hij zei mij, dat hij dankbaar zou zijn, wanneer ik naar *Eisenhower* zou willen gaan over Zweden, ten einde hem te vertellen, dat zij van plan waren tegen de Russen door te vechten, maar met de Westerse geallieerden goede vrienden te worden. Toen heb ik gezegd, dat ik zoiets niet kon doen, daar ik mij met de politiek niet wilde bemoeien. Ik stelde hem echter voor om graaf *Bernadotte* hiervoor te nemen. Ik kwam 5 dagen vroeger in Zweden dan *Bernadotte*. *Günther* wist, dat dit aanbod zou komen en was mij heel dankbaar, dat ik hem vast over deze zaak inlichtte. De brief is toen aan *Günther* gegeven, die hem verder doorgegeven heeft.

26416. De heer **Hoogcarspel**: Weet u wat er in die brief gevraagd werd of is u dat niet bekend?

A. Ja, natuurlijk. Dezelfde tekst, namelijk, dat Duitsland wel genoodzaakt was vrede te maken, maar dat het nationale Duitsland met Rusland verder wilde vechten en met Engeland en Amerika vrede wilde sluiten, ten einde met hen de oorlog verder te voeren.

26417. De **Voorzitter**: Nu zouden wij natuurlijk nog veel met u kunnen bespreken en heel veel interessante dingen kunnen horen van u, maar die met het onderwerp, waarmede wij ons bezighouden, geen verband houden; dus dat zullen wij dan maar niet doen. Ik wilde u slechts nog één ding vragen en dat is of u wel eens een Nederlander in Zweden gesproken hebt, die *Woensdregt* heette, of hebt u nooit iemand anders gesproken dan luitenant *Knulst*, baron *van Nagell*, graaf *van Rechteren*, mevrouw *van Nagell* en de opvolger van luitenant *Knulst*, de heer *Dijckrneester*?

A. *Woensdregt*, neen. Die u noemde, zijn de enigen, die ik daar gesproken heb.

26418. De **Voorzitter**: En ook mevrouw *Graffnzan* natuurlijk?

A. Ja, zij was Zweeds onderdaan. Neen, verder heb ik geen contacten gehad.

26419. De heer **van Dis**: Ik had u nog graag willen vragen of u zelf ook nog wel eens kennis met *Hitler* hebt gemaakt?

A. Neen.

26420. De heer **van Dis**: En wist *Hitler* wel, dat u *Hirnmiller* medische hulp verleende?

A. Ja, dat geloof ik wel.

26421. De heer **van Dis**: En ook van het vrijmaken van die verschillende mensen?

A. Neen, dat niet.

26422. De heer **van Dis**: Zou *Goebbels* dat dan niet aan *Hitler* verteld hebben?

A. *Hitler* en *Goebbels* hebben er eens een langdurig onderhoud over gehad en toen heeft *Goebbels* gezegd, „dat gaat toch niet, dat men die Fin daar zoveel mensen vrijgeeft, dat is toch tegen het principe van de partij“, maar *Hitler* heeft toen, meen ik, gezegd, dat hij er van wist.

26423. De **Voorzitter**: En heeft *Kaltenbrunner* zich ook nooit bij *Hitler* beklagd?

A. Ja, natuurlijk, met hem lag ik in een openlijk conflict. Hij heeft mij ook willen laten doodschieten.

26424. De **Voorzitter**: Heeft hij dat gezegd?

A. Ja, ik weet het.

26425. De **Voorzitter**: Hoe is u dat dan duidelijk geworden?

A. Ik heb dat aan een lunch van hem gehoord.

26426. De **Voorzitter**: Zegt men elkaar dan, dat men elkaar wil doodschieten?

A. Ja, twee dagen voordat ik naar *Hirnmiller's* hoofdkwartier ging, het was in 1944, kreeg ik een waarschuwing van *Schellenberg*, dat *Rauter* mij uit de weg wilde ruimen, en hij zei mij, dat ik een andere weg moest nemen. Dat heb ik ook gedaan, ik ben met een omweg naar Berlijn gegaan, naar het hoofdkwartier. *Schellenberg* had mij gezegd, dat het plan was om mij onderweg dood te schieten. Die brief heb ik nog hier van *Schellenberg*, de brief met de waarschuwing. En ik heb het *Hirnmiller* verteld, maar hij zei: „Ik geloof het niet, in Duitsland gebeurt niets, dat ik niet wil, dat is fantasie. Haal *Brandt*, ik zal hem dan order geven om het geval voorzichtig te onderzoeken.“ Het bleek toch geen fantasie te zijn, want het kwam inderdaad uit. Op de weg van Hartzwalde naar Berlijn was een bos en op een bepaalde plaats stonden 6 mannen, die mijn auto zouden aanhouden, en wanneer zij zouden vernemen, dat ik mij er in bevond, zouden zij mij en mijn chauffeur doodschieten en melden, dat er een auto te snel had gereden, waarop zij gelast hadden te stoppen. Hieraan zou geen gevolg gegeven zijn met het gevolg, dat er een ongeluk gebeurd was. De order in Duitsland was namelijk, dat iedere auto, die niet onmiddellijk stopte, direct beschoten moest worden.

26427. De **Voorzitter**: Dat heeft *Brandt* dus gerapporteerd aan *Hirnmiller*?

A. Ja, en *Hirnmiller* heeft toen gezegd: „dat moeten wij snel en diplomatiek tot een oplossing brengen. Laten wij *Kaltenbrunner* op het hoofdkwartier laten komen, dan bespreken wij dit alles tijdens de lunch met elkaar“.

Kaltenbrunner vroeg mij tijdens de lunch: „Hoe gaat het met u?“

Ik antwoordde hem: „Heel slecht“. „Waarom gaat het u slecht?“ „Ik heb mijn betrekking verloren“. „U uw betrekking?“ Mijn antwoord was: „U weet toch, dat ik 5 jaar in dienst van de Engelse Secret Service heb gestaan met de bedoeling de Reichsführer om te brengen en daarbij hadden ze mij bijna uitgeschakeld“, waarop *Hirnmiller* zei: „Ach, mijnheer *Kaltenbrunner*, wat een fantast is hij toch“. De ander zei niets. *Hirnmiller* ging verder en zei: „Als *Kersten* ooit iets mocht overkomen, zal de persoon, aan wie dat te wijten is, hem geen twee uren overleven. Hebt u mij begrepen?“ *Kaltenbrunner*: „Jawel, Reichsführer“, waarop *Hirnmiller* tot slot antwoordde: „Nu, dan hoop ik, dat u beiden heel lang gezond zult blijven“.

26428. De **Voorzitter**: Dus *Kaltenbrunner* had die opdracht gehad?

A. Neen, hij had het plan zelf bedacht. Hij wilde melden aan *Hirnmiller*, dat mij een ongeluk was overkomen.

26429. De **Voorzitter**: Dus hij wilde dat uit eigen beweging doen, niet in opdracht van iemand anders?

A. Neen. Doordat *Schellenberg* mij gewaarschuwd heeft, heb ik het kunnen ontlopen.

26430. De heer **van Dis**: U zei zoëven, dat *Kaltenbrunner* dit gedaan heeft, dit plan gemaakt heeft, maar is dat niet *Rauter* geweest?

A. Neen, dat was een heel ander geval. *Rauter* was een veel belangrijker man, hij had niet zoveel te zeggen daar op het hoofdkwartier. Hij had slechts de orders te ontvangen. Wanneer *Rauter* op het hoofdkwartier 10 minuten bij *Hirnmiller* binnen was, was dat al veel. Hij had alleen maar orders te ontvangen en uit te voeren, en omdat hij Oostenrijker was, had hij reeds daarom niet zoveel te vertellen. Bij *Hirnmiller* bestonden alleen maar Beieren, dat waren voor hem de beste Duitsers.

26431. De heer **van Dis:** U hebt verteld, dat dr. *Brandt* u bij alles behulpzaam was. Hij heeft zelfs nog namen bij die lijsten gevoegd van de mensen, die bevrijd zouden worden, en toch is dr. *Brandt* door de Amerikanen berecht en ter dood veroordeeld.

A. Ja, ik heb daar een uitgebreide correspondentie over gehad.

26432. De heer **van Dis:** Hebt u zich nooit opgegeven als getuige?

A. Ja, ik heb er zelfs nog over gecorrespondeerd met generaal *Clay*. Ik heb van alles gedaan om *Brandt* te redden. Ik heb precies opgegeven wat *Brandt* allemaal gedaan heeft. *Brandt* heeft echter de doodvonnissen van *Himmler* doorgegeven en daarom was hij schuldig.

26433. De **Voorzitter:** Dat had hij natuurlijk ook gedaan.

A. Dat moest hij toch doen?

26434. De **Voorzitter:** En hij heeft het ook gedaan?

A. Dat was toch zijn plicht als secretaris!

De **Voorzitter:** Dan zou ik nog graag van u willen weten hoe lang u nog in Nederland blijft. Het is mogelijk, dat wij u nog iets te vragen zouden kunnen hebben.

A. Ik blijf hier tot eind **October**.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, welke u ons verstrekt hebt, en sluit hiermede het verhoor.

E. A. F. KERSTEN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

HOOGCARSPHEL.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 29 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie III.

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerritsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en m.

Verhoor van

LOUISE HENRIETTE MARIA AGNES VAN OVEREEM—
ZIEGENHARDT,

oud 38 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
werkzaam bij het Rode Kruis.

Zij legt de eed af als getuige.

26938. De **Voorzitter**: Ik zou in de eerste plaats graag van u willen weten, waar u was, toen Nederland in oorlog kwam.

A. In Breda.

26949. De **Voorzitter**: Was u daar al of niet werkzaam?

A. Ik was werkzaam in het ziekenhuis.

26950. De **Voorzitter**: Als hoedanig?

A. Als Rode Kruishelpster; of eigenlijk niet direct als Rode Kruishelpster. Wij zijn in 1938 begonnen met onze cursussen en hebben doorgewerkt.

26951. De **Voorzitter**: Waren dat verpleegsterswerkzaamheden?

A. Ja, Röntgen-foto's maken, het doen van bloed- en sputum-onderzoek.

26952. De **Voorzitter**: En bent u daarmee voortgegaan, toen de oorlog uitbrak?

A. Toen moesten wij ons direct melden op een bepaalde plaats; dat hebben we allemaal gedaan.

26953. De **Voorzitter**: In Breda?

A. In Breda.

26954. De **Voorzitter**: Dat hebt u dus allemaal gedaan, en toen bent u blijikbaar met de vluchtelingengroep meegegaan.

A. Neen, ik ben niet met de vluchtelingengroep meegegaan: ik ben in het ziekenhuis gebleven.

26955. De **Voorzitter**: U bent in het ziekenhuis in Breda gebleven. Maar u bent toch naderhand ook nog in Frankrijk geweest?

A. Ja, ik ben later met de ambulance gegaan, om de gevluchte mensen terug te halen.

26956. De **Voorzitter**: Zijn die ambulances toen uitgezonden vanuit Breda?

A. De eerste ambulances zijn van Breda uit gezonden en de uitzending van latere, officiële ambulances is van den Haag uitgegaan.

26957. De **Voorzitter**: Toen bent u meegeweest om de mensen terug te halen, en zodoende bent u langzamerhand in contact gekomen met het Nederlandse Rode Kruis, in het bijzonder met het hoofdbestuur daarvan?

A. Ja.

26958. De **Voorzitter**: Hoe bent u daarmee in contact gekomen?

A. Ik woonde bij generaal *Prins* en ik meen, dat hij of zijn vrouw — dat weet ik niet zeker — indertijd voorzitter van de afdeling Breda van het Nederlandse Rode Kruis was; hij had contact gezocht met het hoofdbestuur.

26959. De **Voorzitter**: Zij hadden dus contact gezocht met het hoofdbestuur. Maar hoe kwam u in contact met het hoofdbestuur?

A. Ik woonde bij generaal *Prins*.

26960. De **Voorzitter**: Nu hoeft dat natuurlijk nog niet met elkaar samen te gaan. U had ook met het hoofdbestuur in contact kunnen treden in den Haag.

A. Ja.

26961. De **Voorzitter**: Wat deed generaal *Prins*: 'Was dat een medicus?

A. Een generaal buiten dienst.

26962. De **Voorzitter**: Wat had hij met het Rode Kruis te maken?

A. Mevrouw *Prins* was voorzitter en generaal b.d. *Prins* secretaris van de afdeling Breda.

26963. De **Voorzitter**: Van de afdeling Breda?

A. Ja.

26964. De **Voorzitter**: Hij had in elk geval te maken met het hoofdbestuur van het Rode Kruis in Den Haag. Bent u daar toen met hem heengegaan?

A. Ik geloof, dat ze bij ons zijn gekomen.

26965. De **Voorzitter**: In verband met de werkzaamheden, die men in Breda verricht had?

A. Ja.

26966. De **Voorzitter**: Bent u toen in contact met het hoofdbestuur gekomen?

A. Zo is het eigenlijk niet precies gegaan. Generaal *Prins* zou beter kunnen vertellen hoe dat gegaan is dan ik.

26967. De **Voorzitter**: Het is niet zo erg gewichtig, maar ik zou graag willen weten, langs welke weg u zo langzamerhand tot de werkzaamheden bent gekomen, die u in de oorlogsjaren verricht hebt, werkzaamheden, waarover wij straks zullen gaan spreken. Dus u bent al dadelijk in het begin van de oorlog in contact gekomen met het hoofdbestuur van het Rode Kruis?

A. Ja, in ieder geval in Mei 1940.

26968. De **Voorzitter**: Ja, maar hoe bent u langzamerhand tot het besluit en tot het plan gekomen, wat voor de gevangenen te gaan doen en waarom meende u, dat dat noodzakelijk was?

A. Iedereen sprak er over en vond, dat er iets gedaan moest worden. Daarbij kwam, dat er vrienden van mij vastzaten. Toen hebben we eerst geprobeerd iets bij gevangenebewaaksters en gevangenebewaarders te bereiken. Daaraan konden we alleen maar geld kwijt en we bereikten nooit iets. Daarna ben ik in contact gekomen met dr. *Glastra van Loon*.

26969. De **Voorzitter**: Wie is dat?

A. Dat is een psychiater hier in de stad. Deze heeft mij toen geïntroduceerd bij de heer *van Gennep*.

26970. De **Voorzitter**: Dan moet ik eerst eens weten wie de heer *van Gennep* is.

A. Dat is een overste buiten dienst. Dat is de directeur van Hollinda. Hollinda, geloof ik, dat het heet.

26971. De **Voorzitter**: Was dat een onderneming?

A. Een vliegtuigonderneming.

26972. De **Voorzitter**: Dus de heer *van Gennep* had ook één of andere functie bij het Rode Kruis?

A. Neen, hij had ge-n functie bij het Rode Kruis. Ik heb echter veel voordeel en vriendschap van deze relatie gehad.

26973. De **Voorzitter**: Waarvoor had u hem nodig?

A. Om mij te introduceren bij een Duitser, die wel wat voor deze gevangenen zou kunnen doen.

26974. De **Voorzitter**: Hoe stond hij in contact met zulk een Duitser?

A. Dat weet ik niet.

26975. De **Voorzitter**: Heeft hij u dat niet verteld? Is dat ook niet gebleken?

A. Neen. Hij heeft altijd contact gehad; hij was vertegenwoordiger van de Dornierwerke. Ik meen dus te mogen aannemen, dat hij altijd contact met Duitsers heeft gehad.

26976. De **Voorzitter**: Dat is inderdaad mogelijk. Het is u dus gelukt met die Duitser in contact te komen?

A. Ja, na uren praten heeft hij besloten om het te doen.

26977. De **Voorzitter**: Wie?

A. De heer *van Gennep*.

26978. De **Voorzitter**: Had hij eerst geen zin?

A. Hij wist niet, of hij dit spelletje met mij kon spelen; hij wist eigenlijk ook niet of hij dat spelletje en de risico's, die er aan verbonden waren, zelf wel aandurfde. Na uren praten heeft hij gezegd, dat hij het doen zou.

26979. De **Voorzitter**: Waren er risico's aan verbonden, u bij iemand te introduceren?

A. De heer *van Gennep* kende mij niet en hij vond het erg moeilijk iemand te introduceren, die hij zelf niet kende.

26980. De **Voorzitter**: Maar hij had over u gehoord van dr. *Glastra van Loon*. Was het hem dan niet voldoende, dat dr. *Glastra van Loon* u blijkbaar wel kende?

A. Blijkbaar niet.

26981. De **Voorzitter**: Kende u die goed?

A. Hij is ook medicus en werkte met mijn man.

26982. De **Voorzitter**: Bij wie heeft de heer *van Gennep* u toen gebracht?

A. Bij *Harster*.

26983. De **Voorzitter**: Bij *Harster*? Ik meen toch, dat er nog iets anders bij te pas kwam. Het is toch niet zo gemakkelijk gegaan, dat hij u eenvoudig naar het kantoor van *Harster* stuurde?

A. Neen, hij heeft thuis een diner gegeven en daarbij heeft hij ons gevraagd.

26984. De **Voorzitter**: Wie is ons?

A. Mijn man en mij.

26985. De **Voorzitter**: Dus toen heeft de heer *van Gennep* die Duitser *Harster* voor een diner gevraagd. Wie waren er nog meer bij?

A. Ik neem aan mevrouw *van Gennep* en juffrouw *van Gennep*. Ik denk niet, dat er nog iemand bij was.

26986. De **Voorzitter**: Merkte die Duitser niet al heel gauw, dat u die mensen eigenlijk helemaal niet kende?

A. Neen, dat heeft hij niet gemerkt. Hij is er voor 100 pct. ingelopen. Wij hebben elkaar getutoyeerd en bij de naam genoemd.

26987. De **Voorzitter**: Met hele gezelschap deed zeker dadelijk goed aan het spelletje mede?

A. Ja. Ik ben doorgegaan voor een vriendin van de dochter van de heer en mevrouw *van Gennep*.

26988. De **Voorzitter**: Juist, en toen hebt u dus bij *Harster* entree gekregen? Welke mogelijkheden heeft dat voor u geopend?

A. Ten eerste is de heer *Boellaard* „abgetrennt”, zoals ze dat dan noemen, hetgeen betekent, dat men naar zo'n Nacht- und Nebel-lager ging. Hetzelfde was het geval met de heren *van Lanschot* en *van Hamel*.

26989. De **Voorzitter**: Kon u dat gedaan krijgen, zo maar ineens?

A. Ja, na eindeloos heen en weer praten.

26990. De **Voorzitter**: Daartoe bleek hij dus althans bereid?

A. Het was ook mogelijk vitaminen naar Vught te brengen; dat is het eerste geweest.

26991. De **Voorzitter**: Kwam u dan zo maar in Vught binnen op advies van *Harster* of was daarbij ook nog een andere Duitser nodig?

A. Ik had een papiertje van *Harster*.

26992. De **Voorzitter**: Ja, dat begrijp ik wel, maar kon u op dat papiertje van *Harster* zo maar binnenkomen?

A. Ja, d.w.z., dat ik er iedere Donderdag heenging en dan moest ik telkens opnieuw vechten om iets gedaan te krijgen; dat is al die jaren zo geweest.

26993. De **Voorzitter**: Werd u dan toegelaten tot de gevangenen, voor wie die goederen bestemd waren?

A. Ik ging altijd naar dr. *Steyns*, die in het ziekenhuis zat.

26994. De **Voorzitter**: Was dat ook een Duitse dokter?

A. Neen, een dokter uit Utrecht, die al jarenlang gevangen zat. Hij gaf mij altijd op, wat hij nodig had aan medicamenten, verband, kleren en diëten.

26995. De **Voorzitter**: Hij had waarschijnlijk steeds meer nodig?

A. Wij zijn heel klein begonnen; later gingen er iedere week drie grote vrachtauto's heen.

26996. De **Voorzitter**: Die gingen toch niet alleen naar Vught?

A. Er gingen iedere week drie grote vrachtauto's naar Vught, één ging er naar Haren, twee naar Amsterdam, twee naar Rotterdam, één naar Scheveningen. Later ging er nog wat naar Zwolle en naar Maastricht, dat was echter maar weinig. Naar Arnhem ging er om de veertien dagen een auto, en naar Amersfoort gingen zelfs wel vier of vijf vrachtauto's, dat hing af van de hoeveelheid goederen.

26997. De **Voorzitter**: Hoe kwam u aan al die goederen?

A. Gekregen, gekocht, door het hele land bij elkaar gebeld.

26998. De **Voorzitter**: Waar werden dan al die goederen ingeladen? Gebeurde dat bij één centrale?

A. Wij hadden eerst een kantoor bij de heer *van Gennep* op de Vijverberg; later zaten we in de Dr. Kuiperstraat. Daarna zaten we op het hoofdbestuur en vervolgens zaten we in het grote gebouw

op het Lange Voorhout, dat toen afgebrand is. Na de brand hadden we eerst een groot kantoor op de Laan Copes en daarna hebben we ten slotte al onze goederen in de Kloosterkerk en op alle mogelijke plaatsen ondergebracht.

26999. De **Voorzitter**: Die goederen en het geld, waarvoor u goederen kocht, kreeg u dus van mensen, die u min of meer bekend waren, hetzij van willekeurige particulieren. Was er ook niet een of andere organisatie, die zich daarmee bezighield, of moest u dat allemaal persoonlijk doen?

A. Ik ben geheel alleen begonnen. Na enige tijd had ik mevrouw *Laman Trip* als secretaresse; daarna juffrouw *van Gennep*. Er is een heel boekje over de dienst, waarin alles precies staat.

27000. De **Voorzitter**: Nu noemt u bij al hetgeen u vertelt niet het Rode Kruis. Was dat in deze zaak niet geïnteresseerd?

A. Hoe bedoelt u?

27001. De **Voorzitter**: Om u hierbij te helpen? U noemt daar personen, die u geholpen hebben, bv. mevrouw *Laman Trip*.

A. Die waren later in dienst van het Rode Kruis.

27002. De **Voorzitter**: In het begin hebt u zich, dat neem ik ten minste aan, natuurlijk ook tot het Rode Kruis gewend, ten einde die plannen van u te helpen uitvoeren. Wat werd er toen van de kant van het Rode Kruis gezegd?

A. Dr. *Offerhaus* geloofde, dat mij deze zaak nooit zou gelukken.

27003. De **Voorzitter**: Zeiden ze ook niet te zullen proberen u te hulp te komen?

A. Hij vond het geen reden het te proberen.

27004. De heer **Stokvis**: En waarom niet?

A. Ten eerste, omdat de heer *van Lynden* van oordeel was, dat men als Rode Kruis-vertegenwoordiger niet met een Duitser moest praten. Dit is niet mijn principe. Ik bedoel, iedereen kan er misschien minder mee praten dan juist een vertegenwoordiger van het Rode Kruis; dr. *Offerhaus* zei, dat het in Europa nog nooit gebeurd was, dat men in gevangenissen of concentratiekampen binnenkwam; waarom zou het mij dan wel gelukken?

27005. De **Voorzitter**: Was dr. *Offerhaus* de enige, die met u sprak?

A. Neen, de heer *Verspyck* was er ook bij.

27006. De **Voorzitter**: Was die er bij?

A. Ja, de heer *Verspyck* is er bij geweest. Deze was het trouwens ook met dr. *Offerhaus* eens.

27007. De **Voorzitter**: Was de heer *van Lynden* daar ook bij?

A. De heer *van Lynden* heeft later tegen mij gezegd: „Ik praat met geen enkele Duitser.”

27008. De **Voorzitter**: Had hij daar speciale persoonlijke redenen voor?

A. Hij zei: „Ik ben kamerheer van H.M., dus ik praat met geen Duitser.”

27009. De **Voorzitter**: Dus het had niets te maken met de vraag of iemand van het Rode Kruis kon praten met een Duitser?

A. Neen.

27010. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat dr. *Offerhaus* van oordeel was, dat het Rode Kruis niet kon onderhandelen met Duitsers.

A. Neen, ik zei, dat ik vond, dat ik als Rode Kruis vertegenwoordigster wel kon onderhandelen met Duitsers.

De **Voorzitter**: U wel, dat spreekt van zelf.

A. Maar dr. *Offerhaus* vond, dat het onbegonnen werk was, en daarom deed hij het niet.

27011. De **Voorzitter**: Alleen, omdat hij er het nut niet van inzag?

A. Hij zag er het nut niet van in. Ik ga van het standpunt uit: „Als ik het geprobeerd heb en het lukt mij niet, dan weet ik, dat het niet mogelijk is. maar zolang ik het nog niet geprobeerd heb, kan ik niet zeggen, dat het mij niet zal gelukken.”

27012. De **Voorzitter**: Dus dr. *Offerhaus* heeft ook nooit eens geprobeerd, om eens iets te doen of te helpen?

A. Neen, hij heeft het nooit geprobeerd. Ja, hij heeft later natuurlijk wel geholpen.

27013. De **Voorzitter**: Waar bestond dat helpen dan uit?

A. Ik had in 1940 bijv. twee vrachtauto's gekregen, die ik later aan het Rode Kruis heb teruggegeven. Daarvan is er één naar het Oostfront gegaan, door toedoen van dr. *Offerhaus*, De andere heb ik toen teruggevraagd.

27014. De **Voorzitter**: Hoe zit dat? Ging er één naar het Oostfront?

A. Door toedoen van dr. *Offerhaus*.

27015. De **Voorzitter**: Wat ging hij dan aan het Oostfront doen?

A. Neen, dr. *Offerhaus* ging daar niet heen, maar de vrachtauto.

27016. De **Voorzitter**: Ja, de vrachtauto, dat bedoel ik ook. Werd die vrachtauto daar gebruikt voor Rode Kruiswerk?

A. Dat weet ik niet.

27017. De **Voorzitter**: Of was het voor militaire doeleinden? Gevorderd?

A. Hij was niet gevorderd.

27018. De **Voorzitter**: Daarmee was dus ook het materiaal, dat u ter beschikking had, gehalveerd. U sprak over twee vrachtauto's. Waren u die ter beschikking gesteld door het Rode Kruis?

A. Neen, die heb ik in de Peel gekregen, in 1940.

27019. De **Voorzitter**: Hoe was het mogelijk, dat men vrachtauto's kreeg?

A. Ach, dat ging in 1940 allemaal zo gemakkelijk.

27020. De **Voorzitter**: Dat is mij niet geheel duidelijk.

A. Ik had in 1940 toch ook vrachtauto's nodig voor dat werk en het Rode Kruis had geen enkele vrachtauto.

27021. De **Voorzitter**: Hebt u er twee gekregen?

A. Die heb ik toen van een officier in de Peel gekregen.

27022. De **Voorzitter**: Van een Duits officier?

A. Neen, van een Nederlands officier.

27023. De **Voorzitter**: Hoe was dat mogelijk?

A. Er waren daar ook Nederlanders, die er gevochten hadden en uiteindelijk gaarne hun materiaal afgaven om zelf weg te kunnen gaan.

27024. De **Voorzitter**: Ja, maar die waren daar toch zeker al lang verdwenen?

A. Neen, ik had ze al in Mei 1940.

27025. De **Voorzitter**: In Mei al? En wat was u toen van plan er mee te gaan doen?

A. Zij hebben dienst gedaan bij het begraven van mensen, toen Breda geëvacueerd was. Wij hebben ze verder gebruikt bij al het werk, dat er in Breda maar mee te doen was.

27026. De **Voorzitter**: Juist. Uit die tijd dateren dus die beide vrachtauto's. Hebt u ze dan later zelf niet mogen houden?

A. Later heb ik ze teruggegeven aan het hoofdbestuur. Ik heb ze lang zelf gehouden.

27027. De heer **Stokvis**: „Teruggegeven“ zegt u; dat is niet juist: gegeven!

A. Nu ja, gegeven.

De **Voorzitter**: U zei zoëven ook teruggegeven, daarom begreep ik het niet.

A. Gegeven aan het hoofdbestuur.

De **Voorzitter**: Juist.

A. Dr. *Offerhaus* gaat altijd van het standpunt uit: „Mevrouw van *Overeem* zegt, ik doe dit als mevrouw van *Overeem*, maar zij is Rode Kruis“, maar dat geldt niet altijd.

27028. De **Voorzitter**: Waarom zegt hij dat?

A. Dat weet ik niet.

27029. De **Voorzitter**: Omdat hij meent, dat het Rode Kruis de eer van het werk moet hebben, dat u gedaan hebt?

A. Misschien, ik weet het niet.

27030. De heer **Stokvis**: Zei hij dat ook tijdens de oorlog, toen u dat werk deed?

A. Hij meende toen, dat men die vrachtauto's nooit aan mij had gegeven, maar aan het Rode Kruis. Dit klopte mijns inziens niet, maar dat deed er niets toe.

27031. De heer **Stokvis**: Maar ik begrijp die vrachtautogeschiedenis toch nog niet. Eén van die vrachtauto's stuurt dr. *Offerhaus* naar het Oostfront.

A. Ja, naar het Oostfront, maar dat is een heel chapter apart, waarvan ik niets weet. Ik weet alleen, omdat ik die vrachtauto's beide zo goed heb gekend, dat er één naar Rusland, d.w.z. naar het Oostfront is gegaan, en dat ik de andere toen kon terugkrijgen.

27032. De heer **Stokvis**: U zei straks „door toedoen van dr. *Offerhaus*“.

A. Ja, dr. *Offerhaus* was secretaris-generaal, dus hij heeft het goed moeten vinden.

27033. De heer **Stokvis**: En hij was zo anti-Duits.

A. Ik weet het niet.

De heer **Stokvis**: Het is vreemd.

A. Maar ik geloof, dat deze zaak al helemaal is uitgezocht.

De **Voorzitter**: Ja, maar niet door ons.

A. Het is iets, waar ik niets van weet.

De **Voorzitter**: Wij kunnen in onze rapporten alleen datgene opnemen, wat wij zelf te weten komen en niet wat anderen al uitgezocht hebben.

A. Ik vind het erg moeilijk om dingen over dr. *Offerhaus* en de heer van *Lynden* te zeggen.

De **Voorzitter**: Niemand vraagt u hier iets verkeerd over hen te zeggen.

A. Neen, maar ik mag er toch wel mijn eigen mening over hebben.

27034. De **Voorzitter**: U stond in een verhouding tot dr. *Offerhaus*, waarvan men enerzijds de indruk krijgt, dat hij u eigenlijk niet zo heel veel wilde helpen, niet tot zo heel veel bereid was en niet zo heel veel initiatief ontwikkelde, maar waarvan men anderzijds de indruk krijgt, dat u hem toch ook weer niet wil afvallen. Ik geloof, dat ik het zo ongeveer wel juist zeg?

A. Ja, zo is het eigenlijk.

27035. De **Voorzitter**: Maar als u nu vindt, dat zij te weinig medewerking hebben getoond in deze zaak en datgene, wat zij misschien zouden hebben kunnen doen, niet hebben geprobeerd te doen,

zodat zij dus in deze zaak verkeerd hebben gehandeld, waarom zou u dit hier dan niet zeggen?

A. Ik ga altijd van het standpunt uit, dat niet ieder mens hetzelfde is. Deze mensen zijn tweemaal zo oud als ik; zij zien de dingen heel anders dan ik.

27036. De **Voorzitter**: Hoe zien zij ze dan?

A. Misschien zoals ik ze op die leeftijd ook zou zien. Ze nemen veel minder risico, ze durven veel minder en ik weet niet of men dat iemand nu wel verwijten kan.

27037. De **Voorzitter**: Ik vraag u ook niet een verwijt uit te spreken. Wij hebben het alleen over feiten.

A. Ja, maar dat sluit natuurlijk een verwijt in. Ik heb gisteravond daarover al een onderhoud met de heer van *Gennep* gehad, die zei „U hebt altijd alle kastanjes uit het vuur gehaald“.

27038. De **Voorzitter**: Wie? U?

A. Ja.

27039. De **Voorzitter**: Of van *Gennep*?

A. Neen, ik.

27040. De **Voorzitter**: Natuurlijk, u hebt de kastanjes uit het vuur gehaald.

A. Ja. Maar ik kan niet zeggen, dat die mensen het uit kwade trouw gedaan hebben. Dat vind ik een groot verschil.

27041. De **Voorzitter**: Neen, maar wel uit een gebrek aan besef van hun verantwoordelijkheid.

A. Als ik iemand in dezen beschuldig, zou ik er toch wel bij moeten zeggen, dat ik niet het gevoel heb, dat men dit uit kwade trouw gedaan heeft.

27042. De **Voorzitter**: Misschien wel uit gebrek aan besef van hun verantwoordelijkheid, die voortvloeide uit hun positie. Zou het het dat niet zijn?

A. Dat weet ik niet, want dat zou ik niet begrijpen.

De heer **Stokvis**: Maar ik geloof, dat u kunt volstaan, zoals de voorzitter ook al zei, met feiten mede te delen. Dan zullen wij het oordeel omtrent die feiten overlaten aan het Nederlandse volk, dat daar later kennis van zal nemen. Over dat oordeel hoeft u zich niet bezorgd te maken en ook wij niet. Deelt u de feiten mede, dat is alles, wat wij willen.

27043. De **Voorzitter**: Was de heer *Verspyck* ook van oordeel, dat er niets van terecht zou komen?

A. Hij dacht ook, dat het niet zou gelukken.

27044. De **Voorzitter**: En heeft hij ook eigenlijk op dezelfde wijze als dr. *Offerhaus* gezegd: „Ach neen, laten wij dat niet doen; het geeft toch niets.“?

A. Ja.

27045. De **Voorzitter**: Hij heeft zich dus eigenlijk van de zaak trachten af te maken en zelf niet meegedaan, noch aan de uitvoering van uw plannen, noch aan het mogelijk maken daarvan?

A. Ja.

27046. De **Voorzitter**: Voor de heer *Verspyck* geldt dus hetzelfde als voor dr. *Offerhaus*, en zoals u mij zojuist verteld hebt, weet u dat van de heer van *Lynden* niet uit de eerste hand, omdat u er met hem niet over hebt gesproken.

A. Later heb ik er waarschijnlijk wel met hem over gesproken. Ik weet niet precies meer, of hij nu dezelfde dag of dezelfde week of een week daarna er over gesproken heeft. Hij heeft mij toen alleen gezegd, dat hij als kamerheer van de Koningin niet met Duitsers kon praten.

27047. De **Voorzitter**: Dus zijn algemene houding was ook zo, dat die tot gevolg had, dat u voor het werk, dat u zou ondernemen, niets aan hem had? Net zo min als aan de anderen?

A. Ja, zo sterk zou ik het niet willen zeggen.

27038. De **Voorzitter**: Dat u heel weinig aan hem had?
- A. Ik heb voor alles, wat er gedaan is, moeten vechten, zo zou ik het willen stellen.
27049. De **Voorzitter**: Maar u hebt het ten slotte toch allemaal gedaan gekregen? Bedoelt u het zo? Ook voorzover u daarvoor hulp van het Rode Kruis nodig had? Hebt u geld van hen gekregen?
- A. Neen, geld heb ik niet gekregen.
27050. De **Voorzitter**: Hebt u goederen van hen gekregen?
- A. Ik heb ook nooit goederen gekregen.
27051. De **Voorzitter**: Hebt u vervoermiddelen van hen gekregen?
- A. Die ene vrachtauto.
27052. De **Voorzitter**: Die niet van hen was, maar die u hun eerst gegeven had. U hebt eigenlijk ook geen morele steun van hen gehad? U hebt geen introductie bij de Duitsers van hen gehad?
- A. Neen. Ik heb later van dr. *Offerhaus* een briefje gehad, dat ik werkzaam was bij het Rode Kruis.
27053. De **Voorzitter**: Hebt u dat gehad?
- A. Dat is het enige.
27054. De **Voorzitter**: Maar stond er verder niets in dan alleen, dat u werkzaam was bij het Rode Kruis, of stond daarin, dat u uit naam van het Rode Kruis handelde of in uw hoedanigheid van vertegenwoordigster van het Rode Kruis handelde?
- A. Ik weet het werkelijk niet meer.
27055. De **Voorzitter**: Weet u het niet meer?
- A. Neen, ik weet alleen, dat *Harster* oorspronkelijk niet bereid was hier op in te gaan, maar dat hij dat later wel gedaan heeft.
27056. De **Voorzitter**: Dat briefje, dat u gekregen hebt, hebt u aan *Harster* getoond?
- A. Ja.
27057. De **Voorzitter**: En toen wilde hij er niet op ingaan?
- A. Neen.
27058. De **Voorzitter**: Toen wilde hij dus niet aanvaarden, dat u voor rekening van of namens het Rode Kruis of als vertegenwoordigster van het Rode Kruis handelde?
- A. Hij had liever het Rode Kruis er officieel buiten gelaten.
27059. De **Voorzitter**: Wie?
- A. *Harster*.
27060. De **Voorzitter**: Uit welke overwegingen; weet u dat?
- A. Hij had iets tegen het hoofdbestuur, maar ik weet niet precies wat het was.
27061. De **Voorzitter**: Had hij iets tegen personen van het hoofdbestuur?
- A. Ja.
27062. De **Voorzitter**: Dan zult u toch wel gemerkt hebben, wat hij jegens die personen had?
- A. Neen, dat weet ik werkelijk niet.
27063. De **Voorzitter**: Bent u later nog dikwijls bij hem geweest?
- A. In het begin natuurlijk wel; ik heb alles moeten vragen.
27064. De **Voorzitter**: Wat was *Harster's* positie?
- A. Befehlshaber.
27065. De **Voorzitter**: Van die kampen?
- A. De kampen ressorteerden uiteindelijk onder hem. Wel stond bijv. Amersfoort onder Amsterdam, maar hij was toch de chef, die er weer boven stond.
27066. De **Voorzitter**: Was hij chef van Amsterdam en van alle kampen te zamen?
- A. Ik geloof, dat Scheveningen rechtstreeks onder het Binnenhof ressorteerde. Vught ressorteerde eigenlijk onder Berlijn, maar dat heeft hij toen voor zijn rekening genomen.
27067. De **Voorzitter**: U mocht dus aanvankelijk die dingen naar Vught brengen, die dr. *Steijns* in het kamp nodig had. Bracht u ze dan bij de dokter, of zag u ook wel de gevangenen?
- A. Ik zag heel veel gevangenen.
27068. De **Voorzitter**: Ook wel diegenen, voor wie de goederen, die u bracht, bestemd waren?
- A. Iedereen kreeg een pakketje; zoveel gevangenen als er waren, zoveel kregen er een pakketje met brood. In het begin kregen zij ook een pakje sigaretten, later één of twee sigaretten. Verder een heel klein beetje snoepgoed, een heel klein beetje suiker, een heel of een half ei, precies zoals het uitkwam.
27069. De **Voorzitter**: Wie maakte die pakjes klaar, want dat kon u toch niet allemaal persoonlijk doen?
- A. Een tijdlang werden de pakjes in Vught klaargemaakt. Later hebben wij de pakjes voor de kampen in het gehele land op het Rode Kruisbureau klaargemaakt.
27070. De **Voorzitter**: Toen werkte het Rode Kruis dus mee?
- A. Eerst hadden wij de beschikking over het sousterrain, later over het kantoor op het Voorhout en weer later over het kantoor aan de Laan Copes.
27071. De **Voorzitter**: Werd dat gehele werk: het pakken, het bijebrengen van die goederen, enz. verricht door het Rode Kruis of mocht u het in het gebouw van het Rode Kruis doen?
- A. Ja.
27072. De **Voorzitter**: Deze keer kon u dat natuurlijk niet allemaal zelf doen?
- A. Neen.
27073. De **Voorzitter**: Die mensen, die dat deden, waren die van het Rode Kruis?
- A. Dat zijn allemaal vrijwilligsters geweest, die dag en nacht gewerkt hebben.
27074. De **Voorzitter**: Haalde u of haalde het Rode Kruis die persoonlijk bij elkaar?
- A. Het Rode Kruis heeft ze niet bij elkaar gehaald.
27075. De **Voorzitter**: Hebt u dat gedaan?
- A. Dat hebben wij allemaal gedaan.
27076. De **Voorzitter**: Wie is wij?
- A. Of mevrouw *Laman Trip* óf ik.
27077. De **Voorzitter**: Of de heer *van Gennep*?
- A. Neen, de heer *van Gennep* heeft alleen maar geadviseerd.
27078. De **Voorzitter**: Ten aanzien van de andere kampen ging het langzamerhand precies zo; daartoe kreeg u ook toegang. Geschiedde dat ook weer door bemiddeling van *Harster*?
- A. Ik geloof niet, dat hij dat later allemaal zo precies geweten heeft.
27079. De **Voorzitter**: Ging dat allemaal door middel van dezelfde aanbeveling, die hij u voor Vught heeft gegeven?
- A. Ja.
27080. De **Voorzitter**: Bent u toen maar op goed geluk naar de andere kampen gegaan om te kijken of de zaak daar ook zou lopen?
- A. Ik ben eerst vier keer uit Amersfoort gezet; de vijfde keer ben ik er wèl ingekomen.

27081. De **Voorzitter**: Kwam dat, doordat u hebt aangehouden, of kwam dat, doordat er een andere commandant zat?

A. Alleen doordat ik heb aangehouden. Neen, het is altijd dezelfde man geweest.

27082. De **Voorzitter**: Dus heeft hij u toch toegelaten?

U had het daarstraks over een boekje, waarin uw werk beschreven is. Dat boekje heb ik even vluchtig gelezen. De heer *van Gennep* heeft daarin ook het een en ander geschreven?

A. Hij heeft het hele boekje geschreven.

27083. De **Voorzitter**: Het grootste gedeelte van het boekje heeft hij in ieder geval geschreven. De heer *van Gennep* heeft daar in het boekje medegedeeld, dat het Rode Kruis eigenlijk door uw werk een speciale tak van dienst heeft moeten oprichten.

A. Ja, dat heeft dr. *Offerhaus* later goedgevonden. Dat werd een dienst voor speciale hulpverlening.

De **Voorzitter**: Dat is dus later geweest.

27084. De heer **Stokvis**: Wanneer?

A. In 1943 of 1944, maar dat weet ik niet meer. Dat is echter na te gaan.

27085. De **Voorzitter**: In elk geval gebeurde dit niet in het begin?

A. Neen, dat is niet in het begin geweest.

27086. De **Voorzitter**: Was dat briefje, waarin u als vertegenwoordigster van het Rode Kruis werd aangeduid, nu het briefje van dr. *Offerhaus*?

A. Weet u niet, of dat ook in het boekje geschreven staat? Ik heb het boekje nl. zelf nooit gelezen.

De **Voorzitter**: Dat lijkt mij toch wel merkwaardig, als een ander een boekje over je schrijft.

A. Dat is zo'n onzin; dat kon ik niet lezen. Ter verduidelijking, dit slaat niet op het boekje, maar op het feit iets over mij zelf te moeten lezen. De algemene inhoud was met mij besproken.

27087. De **Voorzitter**: Maar ik denk, dat u toch wel ongeveer wist, wat de strekking van dat briefje was. Had dat nu de strekking u aan te wijzen als vertegenwoordigster van het Rode Kruis? Ik meen nl., dat u wel eens gezegd hebt — hetgeen, geloof ik, ook in het rapport van de commissie *Vorrink* staat —, dat u toch ten slotte ook wel weer de vertegenwoordigster van het Rode Kruis was.

A. Ja, ik heb dr. *Offerhaus* daartoe ten slotte gekregen.

27088. De **Voorzitter**: Ook weer na zeer veel moeite?

A. Na zeer veel moeite. Hetzelfde geldt voor het ontstaan van de speciale dienst voor de hulpverlening. Er was al een dienst; voor de kampen wilde ik nl. de pakketten gemerkt hebben met een rood kruisje op iedere zak. Wij hebben daartoe die dienst in het leven geroepen.

27089. De **Voorzitter**: Dus toen u dat papiertje had van de heer *Offerhaus*, gaf dr. *Harster* daar nog niets om?

A. Ik heb uren met *Harster* moeten praten om toestemming te verkrijgen, dat ik als vertegenwoordigster van het Rode Kruis in de kampen mocht komen. Ik had al een papiertje gehad, dat ik als mevrouw *van Overeem* in de kampen binnen kon komen.

27090. De **Voorzitter**: Van *Hurster*?

A. Ja. Later stond dr. *Offerhaus* er op, dat het ineens van het Rode Kruis uit zou gaan. Dat vond *Harster* toen een beetje vreemd; ik weet niet hoe hij daarover verder heeft gedacht.

27091. De heer **Stokvis**: Dit geschiedde dus niet om uw taak te vergemakkelijken, maar het gebeurde om het Rode Kruis als zodanig kunstmatig in te schakelen?

A. Dat kunnen wij dan hoogstens wel denken, maar dat kan ik natuurlijk moeilijk zeggen.

27092. De heer **Stokvis**: Dat maakte uw taak niet gemakkelijker, maar integendeel moeilijker. U had eerst met *Harster* geen moeite; nadat u dat briefje van dr. *Offerhaus* had gekregen, ging het moeilijker?

A. *Harster* heeft mij ten slotte de toestemming gegeven, nadat ik tot 9 uur 's avonds op het Binnenhof had gezeten.

27093. De **Voorzitter**: Heeft hij gezegd: „Goed, ga dan maar uit naam van het Rode Kruis“?

A. Neen, hij heeft mij op het Binnenhof door een of andere mijnheer een ander briefje laten brengen, zonder dat hij er verder met mij over gesproken heeft.

27094. De **Voorzitter**: Er stond in dat briefje ook iets van her Rode Kruis bij? U was toen eigenlijk de vertegenwoordigster van het Rode Kruis.

A. „Vertreterin des niederlandischen Roten Kreuzes“, zó heeft het er gestaan.

27095. De **Voorzitter**: Heeft het Rode Kruis ook toezicht op uw werk gehad? Heeft het Rode Kruis mee- of tegengewerkt of heeft het er van geweten?

A. Zij hebben natuurlijk toezicht gehouden, wat ik niet altijd geaccepteerd heb.

27096. De **Voorzitter**: Op welke wijze werd dat toezicht dan uitgeoefend?

A. Dr. *Offerhaus* had wel eens bezwaren, b.v. als ik zei: „Ik wil 10000 dekens naar Amersfoort laten brengen.“ Dan zei hij b.v., dat dat niet nodig was. En dan zei ik, dat het wél nodig was.

27097. De **Voorzitter**: Had hij die dekens wel?

A. Neen, want ik moest ze toch zelf bij elkaar bedelen. Maar dan zei hij, dat ik ze wel aan krijgsgevangenen kon geven of aan burgers .....

27098. De **Voorzitter**: Waarom moest u dat dan aan hem vragen, terwijl hij deze dekens niet eens had en u ze bij elkaar moest bedelen?

A. Hij had ten slotte op een gegeven moment de supervisie over het werk.

27099. De **Voorzitter**: U voelde zich dus toch min of meer gedrongen het aan hem te vragen?

A. Hij heeft op een gegeven moment gezegd, dat ik onder het toezicht van de Secretaris-Generaal stond.

27100. De **Voorzitter**: Maar wanneer iemand dat tegen u zei, hebt u dat ten slotte goed moeten vinden?

A. Ten slotte heb ik dat goedgevonden.

27101. De **Voorzitter**: Omdat u dacht: „Nu goed, dan ben ik er van af“?

A. Ja.

27102. De **Voorzitter**: Toen hebben ze daaraan ook de noodzakelijkheid of althans de mening ontleend, dat ze ook op uw werk toezicht moesten houden? Of niet?

A. Ja, d.w.z. niemand anders dan dr. *Offerhaus*. Ik had verder met niemand iets te maken.

27103. De **Voorzitter**: Is er niemand geweest, die het naadje van de kous wilde weten over wat u uitvoerde, enz.?

A. Dat was erg moeilijk na te gaan. Ik begon 'smorgens om 6 uur en kwam 's avonds om 12 uur thuis. Ik had iedere dag een ander kamp of een andere gevangenis te bezoeken. Eén keer in de week, 's Maandags, was ik op kantoor en dan sprak ik met dr. *Offerhaus*. Gedurende de gehele week zag ik hem niet.

27104. De **Voorzitter**: Van eigenlijk toezicht is dus niet zo heel veel sprake geweest. U hebt alleen maar verteld, wat u deed?

A. Ja.

27105. De **Voorzitter**: Maar actief toezicht was er dan dus toch eigenlijk niet. Ook niet financieel? Hebt u het geld besteed zoals u zelf goed vond?

A. In het begin stond het geld op naam van het Rode Kruis. Ik had echter erg veel moeite om het geld voor dit werk los te peuteren. De mensen hadden het gegeven voor dit werk en ik vond het dus onjuist, dat het voor iets anders gebruikt werd. Dat was dr. *Offerhaus* niet altijd met mij eens.

27106. De **Voorzitter**: Kon er bij de overschrijving of bij de betaling niet bijgevoegd worden, dat het bepaaldelijk voor uw werk bestemd was?

A. In het begin heb ik er altijd voor gezorgd, dat het er bij stond, ter verduidelijking. Dit mocht niet meer later. Maar als men over het Rode Kruis sprak, dacht niet iedereen, dat er allerlei gaatjes en hokjes waren. Men dacht: dat is allemaal één.

27107. De **Voorzitter**: U zult voor al die goederen, vooral voor die autovrachten, die u zoëven genoemd hebt, heel wat geld nodig hebben gehad.

A. Ja, wij hadden vrij veel geld nodig.

27108. De **Voorzitter**: En kreeg u dat altijd van dezelfde mensen?

A. Wij hebben van verschillende mensen maandelijks een bepaald bedrag gekregen. Er waren vrij veel mensen, die dat deden, regelmatig grotere of kleinere giften in natura.

27109. De **Voorzitter**: Maar over wat voor bedragen ging dat nu? Had u b.v. per maand f 50 000 nodig of had u b.v. f 8000 per maand nodig? Weet u nog, over welke bedragen dat ging?

A. Dat weet ik niet.

De **Voorzitter**: Dat zou mij toch wel bijgebleven zijn.

A. Neen, want dat deed ik nooit. Dat deed mevrouw *Laman Trip* geheel. Ik heb het financiële gedeelte nooit gedaan.

27110. De **Voorzitter**: Juist, de inkopen dus ook niet? U hebt alleen maar de verdeling in de hand gehad?

A. Ik ging wel inkopen, d.w.z. men kon maar niet zó inkopen; men moest het ergens lospeuteren en dat werd dan later betaald.

27111. De **Voorzitter**: Later?

A. Ja. Of zwart, of niet zwart.

27112. De **Voorzitter**: Hebben ze u nu bepaald tegengewerkt bij het Rode Kruis of niet? U hebt zoëven gezegd, dat dr. *Offerhaus* of iemand anders dat niet met kwaad opzet heeft gedaan.

A. Ik zou niet willen zeggen, dat men dit te kwader trouw gedaan heeft.

27113. De **Voorzitter**: Dat het niet te kwader trouw ging, begrijp ik wel, maar een andere vraag is: Was er nu bepaald tegenwerking, of was het eenvoudig maar een beetje niet medewerken? Hebben ze geprobeerd u het leven lastig te maken of u het werk lastig te maken?

A. Ja, het is mij wel eens moeilijk gemaakt.

27114. De **Voorzitter**: Doordat ze bepaalde eisen stelden of iets dergelijks? Of alleen; omdat ze niet medewerkten?

A. Omdat ze niet medewerkten.

27115. De **Voorzitter**: Dus de steun, die ze u zouden hebben kunnen geven, onthielden ze u?

A. Van het begin af aan hebben zij niet in dit werk geloofd. Ik geloofde er wel in, dat is natuurlijk een verschil van opvatting.

27116. De **Voorzitter**: Hoelang hebt u dat werk gedaan?

A. We zijn eind 1942 begonnen en we hebben het werk tot de dag van de bevrijding gedaan. Na de bevrijding heb ik het repatriëeringskamp gehad.

27117. De **Voorzitter**: U bent natuurlijk ook in aanraking gekomen met mevrouw *de Bussy* en mevrouw *van Beuningen*?

A. Ja.

27118. De **Voorzitter**: Wat deed mevrouw *van Beuningen* daar nu precies?

A. Mevrouw *van Beuningen* heeft een tijd lang pakjes klaargemaakt voor Vught; het betrof een klein aantal.

27119. De **Voorzitter**: Maakte zij die klaar?

A. Ja, die maakte zij klaar.

27120. De **Voorzitter**: Hoe kwamen die pakjes dan in het kamp?

A. Die nam ik mee.

27121. De **Voorzitter**: Van het begin af aan?

A. Voorzover ik weet, haalde ik ze van het begin af bij mevrouw op. Ik weet natuurlijk niet, of ze ooit clandestien pakjes naar Vught heeft gebracht. Daar weet ik niets van. Voorzover ik weet, heb ik ze van het begin af aan bij mevrouw opgehaald en medegenomen.

27122. De **Voorzitter**: We hebben natuurlijk veel gehoord over de grote activiteit van mevrouw *van Beuningez*.

A. Ja.

27123. De **Voorzitter**: En ook, dat men haar daar zeer dankbaar voor was.

A. Ja, ze heeft enorm veel gedaan.

27124. De **Voorzitter**: Dit is nu eigenlijk niet iets, waarvan je zeggen zou: „Wat een geweldig werk van mevrouw *van Beuningen*” als het maar om een klein aantal pakjes ging, die u dan nog naar het kamp bracht.

A. Wat ze gedaan heeft, heeft ze allemaal zelf betaald. Ze heeft haar hele huis daarvoor beschikbaar gesteld.

27125. De **Voorzitter**: Waar was dat voor nodig?

A. Als je zo'n werk aan huis doet, geeft dat een ontzettende bende.

27126. De **Voorzitter**: Door u werden de pakjes dan in Vught binnengebracht?

A. Ik heb ze altijd in Vught binnengebracht.

27127. De **Voorzitter**: U vervoerde ze dan tevens met één van die vrachtauto's?

A. Ja.

27128. De **Voorzitter**: Was u er ook bij, als de pakjes verdeeld werden?

A. Dikwijls wel. Overigens waren de stemmingen in Vught altijd ontzettend verschillend. Ik bedoel: de ene keer kon ik er een uur blijven en de andere keer kon ik er 12 uur blijven. Dat hing er helemaal van af, in welke stemming de commandant was. Dat is iedere week opnieuw vechten geweest.

27129. De **Voorzitter**: Deed mevrouw *van Beuningen* daaraan ook mee? Werkte zij met u samen of was zij eenvoudig degene, die de pakjes klaar maakte, die u dan van haar in ontvangst nam? Of hebt u het samen gedaan?

A. We hebben heel veel samen besproken; we hadden iedere maand in den Haag een bespreking.

27130. De **Voorzitter**: Wie en wie?

A. Mevrouw *van Beuningen*; het was trouwens een heel comité. Op het Rode Kruis weet men precies, wie er in zaten.

27131. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk zal mevrouw *van Beuningen* dan ook wel eens hebben geprobeerd in de kampen te komen?

A. Ja. Dit gelukte echter niet, doch iedereen, die uit het kamp vrijgelaten werd, en transporten, die door Vught kwamen, werden door mevrouw *van Beuningen* geholpen.

27132. De **Voorzitter**: Maar dat weet u niet?

A. Neen.

27133. De **Voorzitter**: U weet alleen, dat ze niet binnen mocht komen?

A. Zij heeft werk gedaan, dat er op gericht was om mensen, die uit de kampen kwamen, op te vangen; die mensen werden daar dan geholpen.

27134. De **Voorzitter**: Voor wat dit betreft, zult u waarschijnlijk ook wel contact gehad hebben met mevrouw *de Bussy*?

A. Ja.

27135. De **Voorzitter**: Waar had u dat contact? In Amsterdam?

A. Ja, in Amsterdam.

27136. De **Voorzitter**: Was het voor de gevangenis te Amsterdam, dat u met mevrouw *de Bussy* contact had?

A. Ja.

27137. De **Voorzitter**: Of ook misschien voor Amersfoort?

A. Neen.

27138. De **Voorzitter**: Alleen Amsterdam?

A. Ja.

27139. De **Voorzitter**: Vormden die gevangenis in Amsterdam een belangrijk gedeelte van het werk?

A. Het waren twee gevangenis, waarin vrij veel zware gevangenen zaten.

27140. De **Voorzitter**: Dus u hebt ook met mevrouw *de Bussy* kunnen samenwerken? Ging dat gemakkelijk, of niet erg?

A. Neen.

27141. De **Voorzitter**: Niet erg gemakkelijk, dat dacht ik al. Waarin zat dat?

A. Dat weet ik in het geheel niet: ik heb het nooit begrepen. *Harter* heeft van het begin af nooit gewild, dat ik met haar samenwerkte. Hij heeft van de eerste dag gezegd, dat ik niet met mevrouw *de Bussy* mocht samenwerken. Dat heb ik toen toch gedaan, maar het is nooit goed gegaan.

27142. De **Voorzitter**: Was het misschien, omdat zij niet kon hebben, dat een ander het werk deed, en dat zij daarbij een secondaire plaats innam?

A. Het zal waarschijnlijk wel zoiets geweest zijn. Zij is ten slotte veel ouder.

27143. De **Voorzitter**: Had zij ook met andere mensen moeilijkheden? Of hebt u dat niet zo geïnerkt?

A. Of zij met andere mensen moeilijkheden had? Ik geloof, dat zij met heel veel mensen moeilijkheden heeft gehad.

27144. De **Voorzitter**: Wat deed zij dan eigenlijk precies?

A. Zij heeft een tijdlang de pakjes voor de gevangenis te Amsterdam klaargemaakt.

27145. De **Voorzitter**: Dus de goederen, die u bracht?

A. Neen, oorspronkelijk had zij zelf goederen, en wij deden er dan alle medicamenten, alle diëten bij. Oorspronkelijk maakte zij de pakjes klaar. Later hebben wij het niet meer op deze wijze gedaan en hebben wij alles zelf klaargemaakt.

27146. De **Voorzitter**: Omdat u met haar onplezierige ervaringen had gehad?

A. Ja.

27147. De **Voorzitter**: Wat voor soort van ervaringen?

A. Zij heeft b.v. bij de Duitsers gezegd, dat ik een Engelse spionne was. Anderzijds heeft zij aan Londen trachten door te geven, dat ik voor de Duitsers werkte. Ik bedoel hiermede te zeggen, dat het werken met haar nu niet zo erg makkelijk was.

27148. De **Voorzitter**: Hoe weet u, dat zij u bij de Duitsers heeft aangebracht als Engelse spionne?

A. Dat was mij indertijd al bekend. Indertijd heb ik zelf al getracht deze berichten, die naar Londen zouden gaan, terug te krijgen.

De **Voorzitter**: De grote moeilijkheid is, dat wij eigenlijk geen samenhangend geheel krijgen uit uw verhoor.

27149. De heer **Stokvis**: Hoe bent u nu eigenlijk van de Duitsers te weten gekomen, dat zij hun gezegd had, dat u een Engelse spionne was?

A. Ik weet niet, of Duitsers mij dat hebben verteld. Ik had heel veel contact met illegalen, die mij verschillende dingen hebben verteld. Ik heb ook via de illegalen geprobeerd het doorgeven van dat bewuste bericht naar Londen te stoppen. Na de bevrijding heb ik ten proces-verbaal gelezen, waarin zij ook wel andere mensen heeft beschuldigd.

27150. De **Voorzitter**: Andere mensen?

A. Ja.

27151. De heer **Stokvis**: Maar omtrent die beschuldiging over u zelf hebt u geen enkel bewijs? Heeft b.v. *Harter* ooit tegen u gezegd: „Pas op voor die mevrouw *de Bussy*, want zij vertelt dit van u”?

A. Neen.

27152. De heer **Stokvis**: Of iemand anders?

A. Neen.

27153. De heer **Stokvis**: U kunt niemand met name noemen, die dat gezegd heeft?

A. Zij heeft in een vergadering verklaard, de heer van *Gennep* en mijnheer en mevrouw *v. d. Borch* zouden dat kunnen bevestigen, dat zij mij zou breken. Dat heeft zij, ik denk wel voor tien mensen die daar waren, verklaard.

27154. De **Voorzitter**: Hebt u daarvan geen onaangename gevolgen ondervonden, voorzover u weet?

A. Ik heb het er in Amsterdam dikwijls moeilijk door gehad. Zij heeft b.v. later ook in die gevangenis in Amsterdam gezegd, dat ik niet onder de nieuwe secretaris-generaal van het Rode Kruis de heer *Piek* wilde werken, dus dat zij het werk wel overnam.

27155. De **Voorzitter**: Dat u niet onder de heer *Piek* wilde werken?

A. Ja. Ik geloof, dat u haar dat niet eens kwalijk kunt nemen, want deze vrouw is niet normaal; ik geloof niet, dat wij dit als een beschuldiging aan haar adres mogen beschouwen, want zij is een psychopate. Dat heeft indertijd prof. *Borst* ook aan mij verklaard. Ik heb dus altijd gedacht: „Nu ja”.

De heer **Stokvis**: Prof. *Borst* is geen psychiater.

A. Hij is geen psychiater, maar hij kent haar heel goed. Ik denk toch wel, dat mijn man, die ook medicus, doch geen psychiater is, van iemand kan verklaren of het een psychopate is, ja dan neen.

De heer **Stokvis**: Ik heb het niet over uw man, maar ik heb het over prof. *Borst*.

A. Maar mijn man is ook geen psychiater: die is internist.

37156. De **Voorzitter**: Die verhalen kwamen natuurlijk ook bij de heren van het Rode Kruis, want die zullen waarschijnlijk wel mede voor hen bestemd zijn geweest. Wat zeiden die heren er van?

A. Die hebben het vervelend gevonden; zij hebben de ene tijd eens zus en de andere tijd eens zo gezwenkt.

37157. De **Voorzitter**: Maar dachten zij ook werkelijk, dat het waar was, wat er over u verteld werd, nl. dat u een Engelse spionne was? Hebben zij dat ooit geloofd?

A. Dat weet ik niet.

27158. De **Voorzitter**: Hebt u dat b.v. niet kunnen merken aan dr. *Offerhaus*?

A. Dr. *Offerhaus* heett mij wel verboden om illegaal werk van welke aard ook te doen.

27159. De **Voorzitter**: Verboden?

A. Ja.

27160. De **Voorzitter**: Hebt u het sindsdien niet meer gedaan? Of als u het wel hebt gedaan, heeft dr. *Offerhaus* u dat verboden en u daarover een brief geschreven?

A. Ik heb één keer de mogelijkheid gehad om in Amersfoort vrij veel wapens te brengen. Ik wist niet of ik dat kon doen als Rode Kruis-vertegenwoordigster en heb de zaak besproken met de heer *Heusdens*, die toen secretaris-generaal zou worden. Deze heeft het onmiddellijk aan dr. *Offerhaus* verteld, die mij toen op het matje heeft laten roepen en zei: „Of op dit moment de deur uit”.

27161. De **Voorzitter**: Ik kan mij dat wel enigszins voorstellen, want dat was toch eigenlijk ook niet verantwoord.

Wat zou er gebeurd zijn, als ze er achter waren gekomen?

A. Maar waarom moest het oververteld worden?

27162. De **Voorzitter**: Ja, dat bedoel ik juist. Door wie is het oververteld?

A. Door de heer *Heusdens*.

27163. De **Voorzitter**: Waarom moest hij dat oververtellen?

A. Dat weet ik niet.

27164. De **Voorzitter**: Wat had u er voor belang bij het hem te vertellen?

A. Ik dacht, hij is een jonge man, en daarom kan ik het hem beter vertellen dan aan dr. *Offerhaus*.

27165. De **Voorzitter**: Maar vond u het nodig om het te vertellen?

A. Ik heb het blijkbaar wel nodig gevonden.

27166. De **Voorzitter**: Voelde u dat als een zekere loyaliteit tegenover het Rode Kruis?

A. Ja, want ik zou er het hele Rode Kruis mee kwaadgedaan hebben. Dus ik vond toch wel, dat ik met iemand daarover overleg moest maken.

27167. De **Voorzitter**: U vond het dus eigenlijk nodig, omdat u in een bepaalde relatie tot het Rode Kruis stond?

A. Ja, ten slotte zouden de Duitsers het hele hoofdbestuur hebben kunnen oppakken, terwijl ik het gedaan had.

27168. De **Voorzitter**: Oppakken konden ze iedereen; het gebeurde wel eens vaker, dat iemand werd opgepakt, zonder dat hij iets gedaan had.

A. Neen, maar ik zou toch niet willen, dat iemand werd opgepakt voor wat ik zelf doe. Daarvoor ga ik liever zelf de gevangenis in.

27169. De heer **Stokvis**: Wanneer ze iets van u wisten, was dat veel gevaarlijker voor hen dan wanneer dat niet het geval was.

A. Ja, maar ik heb het ook niet aan hen verteld.

27170. De heer **Stokvis**: U hebt het aan de heer *Heusdens* verteld.

A. Aan de heer *Heusdens* heb ik het verteld; dat is een man van 35 jaar, dus ik dacht, dat die dat wel allemaal zou begrijpen; hij heeft er echter ook niets van begrepen.

27171. De heer **Stokvis**: Heeft hij toen het verrichten van alle illegale werk verboden of alleen dit?

A. Neen, alle illegale werk. Overigens was het gehele werk natuurlijk eigenlijk illegaal.

27172. De **Voorzitter**: Mevrouw *de Bussy* was er dus blijkbaar niet erg op gesteld, dat u dat allemaal deed, en dat zij het niet deed. Heeft zij toen niet geprobeerd het ook te doen?

Is zij toen niet eens een keer naar de Duitsers gegaan om te proberen toegang te krijgen tot de kampen?

A. Ja, zij is ook bij *Harster* geweest.

27173. De **Voorzitter**: En toen?

A. Dat weet ik niet. Ik geloof, dat *Harster* haar de deur heeft uitgezet, par manière de dire.

27174. De **Voorzitter**: En mevrouw *van Beuningen*?

A. Is nooit bij *Harster* geweest.

27175. De **Voorzitter**: En zij heeft ook nooit geprobeerd toegang te krijgen tot Vught?

A. Ik weet, dat zij dat bij de commandant heeft geprobeerd. Maar men had weinig aan deze commandant. Het moest toch van hogerop komen.

27176. De **Voorzitter**: Nu is mevrouw *van Beuningen* een oudere dame; ik denk dus niet, dat zij er zo veel hartzeer van gehad zal hebben, dat u dat werk overnam, en dat zij alleen voor de pakjes kon zorgen. Mevrouw *de Bussy* vond dat blijkbaar niet goed, maar mevrouw *van Beuningen* zal dit waarschijnlijk wel goedgevonden hebben.

A. Maar mevrouw *de Bussy* had vóórdien nooit iets in de gevangenis gebracht.

27177. De **Voorzitter**: Neen, maar u zei zoëven, dat mevrouw *de Bussy* het inderdaad niet aangenaam vond, dat u het voornaamste werk deed en zij eigenlijk alleen maar de pakjes mocht klaarmaken. Is dat iets, waartegen mevrouw *van Beuningen* niet zulke grote bezwaren had?

A. Neen. Met mevrouw *van Beuningen* zijn er nooit grote moeilijkheden geweest. Mevrouw *de Bussy* zei, dat ik dat alleen maar deed, omdat ik voor de Duitsers werkte. Dat heeft zij ook zwart op wit verklaard.

27178. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat u een Engelse spionne was, volgens mevrouw *de Bussy*.

A. Dat heeft ze aan de Duitsers gezegd en aan Engeland heeft zij trachten door te geven, dat ik een Duitse spionne was.

27179. De **Voorzitter**: Aan wie vertelde ze nu, dat u dat alles maar deed om bij de Duitsers een wit voetje te krijgen?

A. Dat vertelde zij aan iedereen. Zij heeft ook verklaard, dat ik *Harster* in 1940 in Frankrijk heb gekend. Dat staat ook zwart op wit. De man is, geloof ik, nooit in Frankrijk geweest en ik heb de man vóórdien nooit gekend.

27180. De **Voorzitter**: Hebt u hem dikwijls moeten spreken, toen u eenmaal aan het werk was, of behoefde dat toen niet meer?

A. Jawel, daarna heb ik hem nog vrij dikwijls gesproken, o.a. ook over de artsenkwestie.

27181. De **Voorzitter**: U behoefde dus niet met hem te spreken om toegang tot die andere gevangenis te krijgen? Ging dat toen als het ware vanzelf?

A. Dat is gegroeid.

27182. De **Voorzitter**: Zo groeide ook het aantal goederen, dat u binnen mocht brengen, dat u althans binnenbracht. Waren dat allemaal goederen, die u mocht binnenbrengen?

A. Neen. Alles wat wij toch binnenbrachten, was gedistribueerd, en daarom was het gehele werk eigenlijk illegaal. De mensen kregen gewoon wittebrood en tarwebrood, wat niemand toen had. Het was eigengemaakt brood,

27183. De **Voorzitter**: Waren dat alleinaal distributiegoederen?

A. Ja.

27184. De **Voorzitter**: Kreeg u die buiten de distributie om?

A. Ja. Veel graan werd gegeven door de Landelijke Organisatie (L.O.).

27185. De **Voorzitter**: Daarvoor zullen grote sommen geld nodig zijn geweest. Dat heb ik u echter al gevraagd. Wie is de heer *Naumann*?

A. Dat was de opvolger van *Harster*.

27186. De **Voorzitter**: Hebt u die naderhand ook nog nodig gehad?

A. Ja.

27187. De **Voorzitter**: Vond die het ook wel goed, dat u in de kampen kwam?

27188. De **Voorzitter**: Werd er iedere keer bij gezegd: „U alleen moogt in de kampen komen“?

A. Ja.

27189. De **Voorzitter**: Dat is typisch. Dan had u toch ook wel overwicht op die heren, zodat u geen zoete koekjes behoefde te bakken.

A. Als ik iets wil, dan gaat het ook. Als ik b.v. naar iemand toeging met de bedoeling om in een kamp of in een gevangenis te komen, dan kom ik er ook in; al duurt het nu tien keer.

27190. De **Voorzitter**: Kwam u er dan ook in?

A. Ja.

27191. De **Voorzitter**: Is de houding van dr. *Offerhaus* en van andere personen van het Rode Kruis tegenover u beïnvloed door die verdachtmaking van mevrouw de *Bussy*?

A. Ja, die verdachtmaking heeft zeker wel eens invloed gehad; op dr. *Offerhaus* zeker.

27192. De **Voorzitter**: Ik kan niet goed aanvoelen, dat u iets aan dr. *Offerhaus* had. Hoe kan dan door zijn toedoen . . . . .

A. Ik had op een gegeven moment het embleem nodig.

27193. De **Voorzitter**: Waar zat dat embleem op?

A. Het zat op ieder pakje, het stond op de auto's, het zat op onze uniformen.

27194. De **Voorzitter**: Het embleem van het Rode Kruis?

A. Ja.

27195. De **Voorzitter**: Dat embleem kon u niet gebruiken, indien u niet in contact stond met het Rode Kruis?

A. Neen, dat kon ik anders niet gebruiken.

27196. De **Voorzitter**: En zou u dat ook niet gedaan hebben?

A. Dat weet ik niet.

27197. De **Voorzitter**: Het was natuurlijk wel mogelijk geweest.

A. Ja.

27198. De **Voorzitter**: Maar u hebt blijk gegeven zoveel te kunnen; dus dan had u dit dus ook kunnen doen, zonder dat het nu bepaald had behoeven op te vallen. U vond het echter noodzakelijk, dat u met het Rode Kruis in contact bleef, ten einde het embleem van het Rode Kruis te gebruiken.

A. Toen het eenmaal officieel Rode Kruiswerk was, was dit inderdaad nodig. Men onderschat hier wel de moeilijkheden. Het ging natuurlijk om veel meer.

De **Voorzitter**: Ja, natuurlijk, dat kan ik mij voorstellen.

A. Onder de heer *Piek* hebben wij de Rode Kruisemblemen afgelegd, hetgeen ons in ontzaglijke moeilijkheden heeft gebracht.

27199. De **Voorzitter**: Om nog in de kampen te kunnen blijven komen?

A. Ja. Vóórdat de goederen in de kampen waren, werden ze zelfs in beslag genomen.

27200. De **Voorzitter**: Onderweg?

A. Onderweg en op het bui-eau op het Lange Voorhout in den Haag.

27201. De **Voorzitter**: Op het Lange Voorhout, waar was dat?

A. Dat grote huis, dat afgebrand is, naast Hotel Paulez. Wij zijn de Duitsers altijd te slim af geweest.

Seys-Inquart heeft daar een keer alles in beslag latei? nemen. Toevallig was ik op kantoor. Ik heb een boekhouder van de accountantsdienst van *Heldring & Pierson* laten komen. Deze heeft in die ene ochtend alle boeken veranderd. Daarom weet ik ook zo weinig meer van de boeken af. Als er b.v. in werkelijkheid 10 ton boter was en als er 10000 hemden en broeken waren, dan bedroeg dat volgens de veranderde boeken resp. 10 kg en 20 hemden en broeken of iets dergelijks. Dat moest nu eenmaal.

27202. De **Voorzitter**: Als men 10000 hemden en broeken had, hoe kwam u daar dan aan?

A. Vragen, overal vragen, in de Achterhoek en overal elders.

De heren *Tilanus* en de heren *Bendien* hebben allemaal enorm veel gegeven. De gehele Achterhoek heeft gegeven, al deze textielmensen, zoals *Gorfer*. Ik heb een keer wel 15000 dekens gehad.

27203. De **Voorzitter**: Van één firma? Was dat de firma van *den Berg*?

A. Zij hadden dat aantal net die dag bij elkaar. Neen, het was van *Heek*; deze had ze van verschillende firma's verzameld; omtrent *van den Berg* weet ik niets af.

27204. De **Voorzitter**: Weet u dat niet?

A. Neen, daar heb ik nooit dekens van gehad. Alles was uit de Achterhoek afkomstig.

27205. De **Voorzitter**: Waren die goederen daar niet allemaal geregistreerd? Kreeg men daardoor geen moeilijkheden? Heeft men u dat niet verteld?

A. Waarschijnlijk waren de goederen niet geregistreerd.

27206. De **Voorzitter**: Waren zij allemaal dadelijk bereid het te doen?

A. Wij haalden de goederen af en vervoerden ze allemaal zelf en brachten ze naar de kampen.

27207. De **Voorzitter**: Werden de goederen dan afgehaald met Rode Kruisauto's of gebeurde dat allemaal met uw eigen auto's, door middel van uw eigen organisatie?

A. Dat gebeurde geheel door mijn eigen organisatie als Rode Kruisauto's.

27208. De **Voorzitter**: Het Rode Kruis had er dus eigenlijk in het geheel niets mee te maken? Bemoeide het Rode Kruis zich daarmee ook niet? Uw verhouding tot het Rode Kruis bestond eigenlijk alleen maar daaruit, dat u het Rode Kruisembleem voerde?

A. Ja, en dat we één keer in de week een bespreking hadden en dat ik dan de dingen.....

27209. De **Voorzitter**: Die u gedaan had, vertelde?

A. Ja.

27210. De **Voorzitter**: Maar verder behoefde u toch eigenlijk niets mede te delen. Maar zij hadden u toch zeker niets mede te delen of te zeggen, want zij deden toch niets op uw gebied?

A. Dat was nu juist de moeilijkheid. 41s b.v. dr. *Offerhaus* zei: „U moogt dit niet doen" en ik vond, dat het wél gebeuren moest, deed ik het toch. Waarom zou ik er dan nog langer over praten?

27211. De heer **Stokvis**: En zeiden zij dikwijls: „U moogt dit niet doen?"

A. Ja, dat kwam nog al eens voor.

De **Voorzitter**: U sprak zoëven over die wapens.

A. Als ik b.v. zei: „Ik wil ergens 10000 dekens naar toe hebben", dan zei men: „Ja, maar de bevolking en de krijgsgevangenen hebben die ook niet." Zij vonden het b.v. helemaal ontzettend, dat wij wittebrood en tarwebrood gaven, want, zo zeiden zij, de bevolking had dit ook niet. Dit betreft meer het oordeel van de voedselvoorziening.

27212. De heer **Stokvis**: Vonden zij, dat de politieke gevangenen het te goed hadden?

A. Ik weet niet of zij vonden, dat de gevangenen het te goed hadden, maar zij vonden deze risico's te groot.

27213. De heer **Stokvis**: Dat is een geheel andere kwestie. Zij redeneerden: „De bevolking heeft het niet goed, waarom zou men deze gevangenen dan bevoordelen boven de bevolking?"

A. In zekere zin hadden zij misschien wel gelijk; ik dacht er alleen toen anders over. Al hadden zij bij wijze van spreken goud nodig gehad, dan hadden wij ze het nog gebracht.

De heer **Stokvis**: Te recht.

A. Ja, zo dacht ik er toen ook over. Nu zegt men nog wel eens tegen mij: „Ja, maar waarom moesten zij allemaal zulke goede dingen hebben, waarom specialité's? Dat was toch helemaal niet nodig." Ik vond het wèl nodig. Men kan er lang of kort over praten, maar ik dacht er anders over.

27214. De **Voorzitter**: Gebeurde dat ook in eea tijd, dat de bevolking er slecht aan toe was? Spreekt u nu over de eerste jaren of over de laatste phase van de oorlog?

A. Er was iedere maand een vergadering; daar was ook de heer *Dols* van de Voedselvoorziening bij, die het helemaal niet zo leuk vond, dat wij dat deden.

27215. De **Voorzitter**: Vond hij, dat u te veel voedsel onttrok aan de bevolking?

A. Ten eerste, dat wij te veel voedsel onttrokken en ook vond hij dat wittebrood helemaal niet nodig! Wij kregen later door de illegaliteit iedere week 5 ton tarwe, die wij dan zelf verwerkten, zelf lieten malen en zelf bakten.

27216. De **Voorzitter**: 5 ton?

A. Ja.

27217. De **Voorzitter**: Dat is niet zo ontzettend veel.

A. In die tijd was het nogal wat.

27218. De **Voorzitter**: Ja, maar ik bedoel voor die verschillende kampen. want daarin zat toch een groot aantal mensen.

Hoeveel mensen had u te verzorgen?

A. Wij hebben in Vught een tijd lang 12 000 mensen gehad. Dat is later teruggebracht op 6000. In Amersfoort is het grootste aantal 6000 geweest. Wij hebben gevangenis en gehad, b.v. in Rotterdam met 400, 500, 600, 700 gevangenen, dat weet ik niet precies meer; in Amsterdam zaten er tussen de 400 en 1200. In Maastricht zaten er maar een paar honderd; in Arnhem zaten er ook zo wat 600 à 700.

27219. De **Voorzitter**: Voor een dergelijk aantal mensen moest men toch heel wat goederen zien te krijgen: anders kon u hen niet allemaal verzorgen. U zult wel weten, wat eigenlijk onze moeilijkheid is. Wij hebben eigenlijk zo het gevoel, dat het Rode Kruis zijn plicht niet heeft vervuld, eigenlijk zijn verplichtingen niet is nagekomen. Dat men meer had kunnen doen en veel meer had kunnen bereiken. Maar zou men dat nu ook ten aanzien van deze vraagstukken moeten zeggen of zou men moeten zeggen: „Hier heeft mevrouw van *Overeem* het reeds gedaan, dus dat werk, dat het Rode Kruis niet gedaan heeft, geschiedde al."

A. Misschien hadden wij nog meer kunnen doen.

27220. De **Voorzitter**: Als het Rode Kruis meer energie en meer durf had getoond?

A. Ik geloof het wel, ja.

27221. De **Voorzitter**: Was men met durf verder gekomen?

A. Ik geloof het wel.

27222. De **Voorzitter**: Ook ten aanzien van de binnenlandse kampen en gevangenis en?

A. Ik geloof, dat die meer dan voldoende hebben gehad. Ik geloof niet, dat wij er meer Tiaar binnen hadden kunnen brengen.

27223. De **Voorzitter**: Op welk gebied had u dan meer kunnen doen?

A. Wij hadden b.v. voor de gevangenen in één Duits kamp nl Natzweiler wat kunnen doen.

27224. De **Voorzitter**: Waarom juist dat?

A. Omdat ik daarvoor toestemming heb gehad.

27225. De **Voorzitter**: Hebt u toestemming voor Natzweiler gehad? Van wie?

A. Van *Harster*.

27226. De **Voorzitter**: Had *Harster* daarover te zeggen?

27227. De **Voorzitter**: Waar ligt Natzweiler?

A. Waar het precies ligt, weet ik niet.

27238. De **Voorzitter**: Het ligt toch wel heel ver hier vandaan?

A. Ja.

27223. De **Voorzitter**: Zou u daarheen goederen hebben kunnen brengen? Is dit nu alleen daarom niet gebeurd, omdat het Rode Kruis zich er niet mee verenigen kon?

A. Ik kon het er niet bij doen, ik had meer dan genoeg werk.

27230. De **Voorzitter**: Hebben ze geweten bij het Rode Kruis, dat u deze permissie had?

A. Men heeft het geweten.

27231. De **Voorzitter**: Hebben zij het niet gedaan?

A. Zij zeiden, dat zij geen mogelijkheid hadden om het te doen.

27232. De **Voorzitter**: Zij hebben toch gezien, dat de mogelijkheid er was, omdat u het deed?

A. Ja, maar zij zeiden, dat zij er niet nog eens een kamp in Duitsland bij konden doen. Bovendien hadden wij ook geen voedsel genoeg, zeiden zij.

27233. De **Voorzitter**: Ja, maar als je nu zegt: „Wij hebben geen gelegenheid en wij kunnen Duitsland er niet bij doen", dan zijn dit allemaal losse beweringen. Waarom konden zij Duitsland er niet bij doen? Waren er niet een paar jongelui, die er op uit wilden trekken om met een vrachtauto naar Natzweiler eten te brengen? U kon zo'n vrachtauto toch krijgen. Denkt u niet, dat u daarvoor een paar mensen had kunnen krijgen?

A. Niet, naar ik weet.

27234. De **Voorzitter**: Had u niet een jongelui kunnen vinden, die bereid waren daar heen te gaan met een vrachtauto om er eten te brengen voor de gevangenen?

A. Als het zó eenvoudig was, wèl, maar het is nooit zo eenvoudig geweest. Wij moesten de goederen hebben.

De **Voorzitter**: Dat is inderdaad waar. Goederen moet men hebben.

A. Ja, wij hadden genoeg voor Nedeiland, maar wat dat werk in een Duits kamp betreft, ik heb het ook niet gedaan, want ik kon het er niet bij doen.

27235. De **Voorzitter**: L kon het er niet bij doen. Maar als u nu die permissie had, dan had u toch met het Rode Kruis overleg kunnen plegen om te kijken hoe de diens?, die u had opgericht, uitgebreid kon worden?

A. Ja, zij vonden, dat er meer dan genoeg werk was en dat er niet nog meer hooi op onze vork inoest worden geladen.

27236. De **Voorzitter**: U hebt dus wel aan hen verteld, dat u permissie voor Natzweiler had?

A. Ja, maar ik geloof, dat zij toen gezegd hebben, dat mevrouw de *Bussy* het deed. In ieder geval, ik heb het niet gedaan.

27237. De **Voorzitter**: Degene, aan wie u dit gezegd hebt, zal dan wel *Verspyck* geweest zijn?

A. Ik zal het zeker ook wel aan dr. *Offerhaus* gezegd hebben.

27238. De **Voorzitter**: Aan dr. *Offerhaus*? Weet u ook of er in andere landen zulke dingen gebeurd zijn? Hebt u daaromtrent niets gehoord over België?

A. Voorzover ik weet, is er nooit een vrouw in concentratiekampen gekomen op de wijze zoals ik, nl. om de gevangenen te helpen.

27239. De **Voorzitter**: In België hebben ze dus nooit iets dergelijks gehad?

A. Ik geloof het niet, want wij hadden in Vught verschillende Belgische gevangenen. Ik geloof niet, dat zij het ooit in België zover gebracht hebben. Het is ook in strijd met de conventie van Genève: daar beroept het Rode Kruis zich ook op.

De heer **Stokvis**: Ja, daarom deden zij er niets aan.

A. Volgens de conventie mogen zij alleen krijgsgevangenen helpen, geen politieke gevangenen.

27240. De **Voorzitter**: Ze zeggen uitvoerig telkens weer, dat dat niet mocht en dat zij het daarom niet wilden doen. Maar als van dit werk nu de levens van zoveel mensen afhangen, zou het toch kunnen zijn, dat zij er over dachten, het toch maar te doen, juist omdat u het ook probeerde. Hebben de andere heren van het Rode Kruis nog wel eens over dat werk van u met Duitsers gesproken? Is er wel eens door Duitsers over u bij het Rode Kruis geklaagd?

A. Voor zover ik weet niet. *Reuter* heeft er wel eens over geklaagd.

27241. De **Voorzitter**: *Reuter*? Die ken ik niet.

A. Ja, dat was de Duitsr gedelegeerde van het Rode Kruis. Die heeft nog telefonisch gezegd, dat het werk niet mocht gebeuren. Toen was ik zelf ook in de kamer bij dr. *Offerhaus* en deze heeft mij de telefoon overgegeven, zodat ik het zelf up moest knappen.

27242. De **Voorzitter**: Dat wilde hij dus niet eens proberen?

A. Neen, *Reuter* beweerde, dat hij het werk toch kon verbieden, buiten *Harster* om.

27243. De **Voorzitter**: *Naumann* was de opvolger van *Harster*. Heeft dr. *Offerhaus* nog mrt *Naumann* geconfereerd?

A. Voor zover ik weet niet met *Naumann*, maar wel met *Harster* ten tijde van de artsenkweszie.

27244. De **Voorzitter**: Daarmede hebt u niet direct te maken gehad?

A. Met *Naumann*?

De **Voorzitter**: Neen, met de artsenkweszie.

A. Ja.

27245. De **Voorzitter**: Maar daar hebben wij in deze commissie niets mede te maken. Dat wordt door subcommissie I behandeld. Als u uw werk niet gedaan had, dan zou het waarschijnlijk in het geheel niet gelukt zijn.

A. Neen, dat zou ik niet graag beweren. Dat weet ik niet. Ik weet alleen, dat het in heel Europa niet gebeurd is.

27246. De **Voorzitter**: Nu zou ik graag willen weten, of een ander bij *Harster* die zelfde permissie had kunnen krijgen, die u al had gekregen.

A. Dat kan ik niet beoordelen.

27247. De **Voorzitter**: Neen, dat kunt u natuurlijk niet beoordelen. Maar men moest toch altijd bij *Harster* zijn, indien men dergelijke werkzaamheden in Nederland wilde verrichten?

A. Ja. Anders was het niet mogelijk.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat er niet veel meer te vragen is.

A. Ik geloof, dat het een heel summiere beschouwing van het geheel is.

27248. De **Voorzitter**: Ik had er nog graag wat meer van willen weten. Ik had gedacht, dat u wat uitvoeriger zou kunnen vertellen, hoe eigenlijk die houding is geweest van het Rode Kruis, maar ik wil het u ook niet al te lastig maken. Ik geloof, dat u het min of meer met de mantel der liefde wilt bedekken.

Bent u daarmede eigenlijk bezig?

A. Ja.

27249. De **Voorzitter**: Zegt u het maar rustig, als het zo is?

A. En dr. *Offerhaus* en de heer *van Lynden* hebben toch ook alle twee hun offer gebracht, want van belden is een zoon doodgeschoten en om ze dan nu nog aan te klagen. Dit werk is op mijn weg gekomen en ik heb het wel gekund. Dan kan ik niet een ander aanklagen, die het niet heeft kunnen doen.

De heer **Stokvis**: Ik heb in het begin van dit verhoor reeds gezegd, dat u niemand behoeft aan te klagen; als u maar alles precies vertelt.

De **Voorzitter**: Dat heeft mevrouw *van Overeem* ook gedaan.

De heer **Stokvis**: Ja, maar toch niet zo, dat het een zuiver beeld van de zaak geeft. Ik weet nu nog niet, aan de hand van de mededelingen, die u tot nu toe hebt verstrekt, of het Rode Kruis behoorlijk heeft medegewerkt of niet, en of deze mensen hun plicht gedaan hebben of niet.

27250. De **Voorzitter**: Wat vindt u er zelf van? Zegt u dat eens? Als deze mensen jonger waren geweest, zouden ze het dan wel hebben willen doen?

A. Waarschijnlijk wel.

27251. De **Voorzitter**: Dacht u, dat ze het dan beter doen dan wanneer ze 60 jaar zijn?

A. Ja, dat geloof ik zeker.

27252. De **Voorzitter**: Dus eigenlijk hebben ze dit werk niet gedaan, omdat het naar hun mening niet tot het terrein van het Rode Kruis hoorde?

A. Nu stelt u het natuurlijk nog weer anders.

De **Voorzitter**: Ja, langzamerhand kom je daar toe.

A. Ze hadden meer kunnen doen.

27253. De **Voorzitter**: Dus daarvan bent u overtuigd?

A. Ja.

27254. De **Voorzitter**: Het Rode Kruis behoort toch te doen, wat het kan. De heren van het Rode Kruis konden toch net zo goed met Duitsers praten als u.

A. Ja, dat zegt u nu, maar waarom nemen andere mensen het mij dan zo dikwijls kwalijk, dat ik wel met Duitsers ben gaan praten?

27255. De **Voorzitter**: Wie neemt u dat kwalijk?

A. Dat nemen mensen mij kwalijk.

27256. De **Voorzitter**: Mevrouw *de Bussy*?

A. Maar anderen ook. Er zijn er, die zeggen: „Ik zou een standbeeld willen oprichten". Maar er zijn er daarnaast, die zeggen: „Ja, maar dat had zij nooit moeten doen".

27257. De **Voorzitter**: Dat u niet met Duitsers had mogen praten, ten behoeve van de mensen, die in de kampen zaten?

A. Ja zeker. Ik zal u zeggen, dat ze mijn man als officier hebben willen schrappen, omdat ik met Duitsers heb gepraat. Zo is het en niet anders.

De **Voorzitter**: Nu, ik moet u zeggen, dat ik ook een dame ken, die erg veel gedaan heeft om mensen uit gevangnissen te krijgen. Die heeft daarvoor ook telkens hier op het Binnenhof met Duitsers moeten praten en die heeft van verschillende mensen de boodschap gekregen, dat ze niet met haar te maken wilden hebben.

A. Ja, zo is het bij mij niet gegaan, maar mijn man moest na de bevrijding toch wel voor een officiële commissie komen. Dat zijn dingen, die ik werkelijk niet begrijp. Want dit is alleen maar werk geweest, dat voor anderen is gedaan.

27258. De heer **Stokvis**: Zijn uw verdiensten van de zijde van de Regering nog op de een of andere wijze gehonoreerd?

A. Neen, niet gehonoreerd, en dat is toch wel het beste bewijs, zou ik zeggen. Ik heb alleen het vorige jaar een onderscheiding van België gehad.

27259. De **Voorzitter**: Waarvoor?

A. Voor het werk, dat wij voor de Belgen, die in Vught zaten, gedaan hebben.

27260. De **Voorzitter**: Zaten daar veel Belgen?

A. Ja, er zaten toch altijd wel ten minste een 600, 700, 803, soms wel 1000 Belgen in Vught gevangen.

27261. De **Voorzitter**: Kregen die ook pakketten?

A. Ja, die kregen ook deze pakketjes. Wij hebben nooit een uitzondering gemaakt. In Amsterdam hebben zelfs alle Joden ze gekregen. Ik heb wel een onderscheiding, dezelfde die Prinses *Juliana* heeft gekregen, van België gehad. Dat wil zeggen: Prinses *Juliana* 1ste klasse en L. *van Overeem* 2de klasse. Maar ik heb nooit iets van Nederland gehad.

De **Voorzitter**: Ik maak u mijn compliment voor hetgeen u hebt gedaan. Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit het verhoor.

L. H. M. A. VAN OVEREEM—ZIEGENHARDT.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 29 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, Griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*

Verhoor van

ANDRIES JAN TEUNISSEN,
oud 37 jaar, wonende te Naarden.
Directeur Stichting 1940—1945, te Amsterdam.

Hij legt de eed af als getuige.

27334. De **Voorzitter**: Wij zouden graag met u willen spreken over uw relatie met het Rode Kruis gedurende de oorlog en over het werk van het Nederlandse Rode Kruis in die jaren, althans een gedeelte daarvan. Waar was u en wat deed u, toen Nederland in de oorlog gemoed raakte?

A. Bij het uitbreken van de oorlog woonde ik in Dordrecht en was ik directeur van een glasfabriek. Ik ben vrij spoedig in aanraking gekomen met enkele figuren uit de illegaliteit, nl. in Augustus of September 1940.

27335. De **Voorzitter**: In Augustus of September 1940? Dat was erg vroeg.

A. Ja, ik ben er erg vroeg bij geweest. Ten gevolge van de activiteit van de Sicherheitsdienst moest ik in 1941 Dordrecht verlaten. Ik ben toen zwerfende geweest, maar van dat ogenblik af heb ik als „fulltimer“ aan het verzet deelgenomen. Ik heb in verschillende groepen gezeten en ben o.a. ook in aanraking gekomen met de groepen, die voor de voedselvoorziening van de politieke gevangenen zorgden.

27336. De **Voorzitter**: In Nederland?

A. Ja.

27337. De **Voorzitter**: Niet in het buitenland?

A. Er was in die tijd ook een groep, voornamelijk die van mevrouw de *Bussy* in Amsterdam, die zich speciaal bezighield met de voorziening voor politieke gevangenen in het buitenland. U moet hierbij niet uit het oog verliezen, dat eigenlijk de grote groep politieke gevangenen in het buitenland is ontstaan na de evacuatie van het kamp Vught. Op dat moment werd het aantal politieke gevangenen in Duitsland meer dan verdubbeld. Vóór die tijd was er een ...

27338. De **Voorzitter**: In Duitsland meer dan verdubbeld?

A. Vanaf het ogenblik, dat Vught werd geëvacueerd, werd het aantal politieke gevangenen in Duitsland meer dan verdubbeld.

27339. De **Voorzitter**: Door die groep, die uit Vught kwam!

A. Ja.

27340. De **Voorzitter**: Is dit wel helemaal juist? Slaat dit niet alleen op Sachsenhausen?

A. Neen, want — nu loop ik even vooruit op de werkzaamheden van de pakkettencommissie — op het moment, dat het kamp Vught — ongeveer 3000 man — naar Duitsland gebracht werd, was er in de verschillende kampen in Duitsland aan politieke gevangenen niet een dergelijk aantal aanwezig. Er zijn er natuurlijk veel meer geweest, maar op dat moment waren er niet meer dan 3000 in leven.

27341. De **Voorzitter**: Waren er bij elkaar niet meer dan 3000 in al die kampen? Hoe wist u dat?

A. Door uitwisseling achteraf van verschillende gegevens omtrent de kampen Buchenwald, Dachau, Sachsenhausen, Neurungamme en Natzweiler.

27342. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat er juist zo weinig gegevens over bestonden.

A. Zuiver statistische gegevens hieromtrent bestaan zeker niet. We hebben echter tijdens de werkzaamheden van de commissie voor het Rode Kruis op een bepaald moment — op een bepaalde peildatum zou ik het willen noemen — een schatting gemaakt van het aantal gevangenen. Wij kwamen toen in September 1944 op het aantal van ongeveer 3000 in leven zijnde Nederlandse politieke gevangenen in Duitse kampen. Hoeveel er vóór die tijd overleden waren, weten we niet.

27343. De **Voorzitter**: Ik meen, dat men wegens gebrek aan gegevens niet — althans niet voldoende — in de gelegenheid is geweest, de Nederlanders te verzorgen.

A. Dit is inderdaad ook zo. De gegevens, welke ik u noemde, waren noch in Nederland noch in Engeland bekend. Deze gegevens heb ik echter van verschillende mensen, die in bepaalde kampen hebben gezeten en die over deze cijfers kunnen oordelen. Die gegevens zijn na de bevrijding samengesteld. Ik zat zelf in Sachsenhausen. Wij wisten b.v. niet hoeveel Hollanders er in Dachau waren of in Buchenwald op het moment, dat wij in Sachsenhausen aankwamen. Na de oorlog is dit echter bij elkaar geteld en zijn er schattingen gemaakt.

27344. De **Voorzitter**: U bent dus bezig geweest met verschillende werkzaamheden bij verzetsorganisaties en ten slotte bent u terechtgekomen bij het Rode Kruis, doordat de heer *Neher* u in contact bracht met de penningmeester van het hoofdbestuur van het Rode Kruis, de heer de *Waal*. Waarom bent u juist bij die mijnheer gebracht?

A. Wij zijn in de illegaliteit zo gestart, dat er in 1940, 1941 en ook nog wel in 1942 eigenlijk allerlei los van elkaar staande werkzaamheden werden verricht door iedere groep, door iedere persoon. Men zorgde voor onderduikers, men verzamelde geld en er werden sabotagedaden verricht, er werd voedsel verzameld. Allengs is er echter meer specialisering gekomen tussen de verschillende groepen. Men kreeg het N.S.F., dat voor de gelden zorgde, de L.O. voor de onderduikers, de K.P. voor het sabotagewerk. Ik noem nu maar enkele voorbeelden. In die tijd — d.w.z. in 1943, toen dat werk meer gespecialiseerd werd — had ik ern leidinggevende plaats in een groep, die wij het „natura-apparaat“ noemden, omdat dit in het bijzonder belast was met de verzorging van de levensmiddelen voor de gezinnen, die dit nodig hadden, en voor de ravitaillering van de kampen.

27345. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u met de gezinnen, die het nodig hadden?

A. Dat waren de gezinnen van onderduikers, van gefusilleerden, van mensen, die op de vloot of bij de koopvaardij zaten, m.a.w. gezinnen, waar de kostwinner was weggefallen door omstandigheden, die de oorlog met zich bracht.

27346. De **Voorzitter**: Bent u toen met het Rode Kruis in contact gekomen?

A. In het begin ging dat met kleine partijtjes; er werden wat boeren voor gespannen en in de Wieringermeer haalden wij wat

en uit verschillende landbouwcentra. Wij hebben in hoofdzaak voedselzendingen overgebracht naar de grote steden en naar de plaatsen, waar de pakketten voor de kampen werden klaargemaakt. Langzamerhand moesten die partijen groter worden.

27347. De *Voorzitter*: In welke plaatsen werden de pakketten voor de kampen klaargemaakt?

A. Bij voorbeeld in Amersfoort en in Alphen a/d Rijn. Deze plaatsen hadden wat men in die tijd noemde een smeestation, dat onder leiding stond van de heren *Meyer* en *Bouman*.

We hadden een opslagplaats in Amsterdam, waarover mevrouw *de Bussy* beschikte. Er waren opslagplaatsen in Vught, in 's Hertogenbosch, waar mevrouw *van Beuningen* de scepter zwaaide. In Amsterdam had men ook nog het adres van mevrouw *van Heemskerk*. Naar die plaatsen moesten de goederen worden gebracht, die wij verzamelden uit het gehele land. Toen die partijen groter werden, leverde dat moeilijkheden op. In overleg niet verschillende andere topfiguren uit de illegaliteit hebben wij toen gezegd: „Ja, dit is, althans voor een gedeelte, Rode-Kruiswerk. Het gaat naar de posten, die onder Rode-Kruisvlag werken.”

27348. De *Voorzitter*: De posten in de kampen?

A. Het ging naar de posten, die voor de kampen zorgden, deze werkten onder Rode-Kruisvlag.

27349. De *Voorzitter*: Was dat soms mevrouw *van Overeem*?

A. Mevrouw *van Overeem* in den Haag, mevrouw *de Bussy* in Amsterdam en mevrouw *van Beuningen*. Dat ging allemaal onder Rode-Kruisvlag. Er zijn grote verschillen tussen deze dames, maar voor ons was het eigenlijk één groep; haar werkzaamheden liepen weinig uiteen. Ze moesten van ons levensmiddelen hebben, om haar pakketten te kunnen vullen. Met alle verschillen, die er tussenzaten, en alle moeilijkheden, die er tussen de dames waren .....

27350. De *Voorzitter*: Wat waren dat voor moeilijkheden?

A. Ja, ik geloof, dat het meer een kwestie van prestige was. Het was heel moeilijk met deze dames gezamenlijk samen te werken.

27351. De *Voorzitter*: Wel met ieder van de dames afzonderlijk?

A. Met ieder afzonderlijk waren er goede zaken te doen, om hei zo eens uit te drukken.

27352. De *Voorzitter*: Wat deed nu bijv. mevrouw *van Overeem*?

A. Mevrouw *van Overeem* had de leiding van de voedseltransporten naar de kampen. Zij mocht zelfs in de kampen komen en deelde daar dikwijls de pakketten aan de gevangenen zelf uit. Ze verzamelde zelf ook levensmiddelen, buiten de levensmiddelen, die zij van ons kreeg. Ze had nooit genoeg.

27353. De *Voorzitter*: Die dames verzamelden dus levensmiddelen — of zij kregen ze althans van de illegaliteit — en maakt-n er pakjes van?

A. Ja.

27154. De *Voorzitter*: Brachten zij die pakjes zelf naar de kampen?

A. Van mevrouw *van Overeem*? is mij dit bekend, maar van de andere dames niet.

27355. De *Voorzitter*: Hoe deden die andere dames het dan? Hoe kwamen die pakketten in de kampen?

A. De andere dames mochten de pakketten soms afgeven aan de ingangspoort van het kamp. Zij moesten dan natuurlijk afwachten, of ze in goede handen kwamen. Naar mij bekend is, is het ook verschillende malen gebeurd, dat de zendingen, die in Vught en den Bosch waren klaargemaakt, werden overgenomen door mevrouw *van Overeem* en zo binnen de kampen kwamen. Daardoor ontstonden vele moeilijkheden, want de samenwerking tussen die dames was verschrikkelijk.

37356. De *Voorzitter*: Waarom konden ze niet samenwerken?

A. Ik denk, dat het meer een prestigekwestie was i.v.m. de vraag wie nummer één zou zijn. Dit heb ik er altijd achter gezocht. Het was voor ons ook hoogst gevaarlijk om met al deze dames regelmatig in contact te komen, want er vielen nogal eens klappen.

27357. De *Voorzitter*: Maar hoe kwam het nu, dat mevrouw *van Overeem* wel in de kampen kon komen en de andere dames niet?

A. Zij beschikte over uitstekende relaties met de Sicherheitsdienst.

37358. De *Voorzitter*: Hoe kwam ze daar aan?

A. Hierop kan ik u geen antwoord geven. Ik weet, dat zij er waren, maar hoe dat contact tussen de Sicherheitsdienst en mevrouw *van Overeem* tot stand is gekomen, weet ik niet. Ik kan u wel zeggen — als ik het nog even mag aanvullen —, dat er in de kringen van de illegaliteit tijdens de oorlog, toen wij dus niet alles konden nagaan en niet alles konden navragen, dikwijls achter deze figuur een groot vraagteken gesteld is en dat wij meermalen gewaarschuwd zijn door collega's om voorzichtig te zijn, omdat het niet helemaal vertrouwd was. De praktijk heeft dit niet bevestigd.

27359. De *Voorzitter*: U was dus in contact met die dames, maar wat heeft het Rode Kruis nu eigenlijk aan dit alles gedaan?

A. Zoals ik zoëven al zei, werden die zendingen levensmiddelen steeds groter en moesten wij contacten hebben. Wij hebben twee contacten aangeboord. Wij zijn gaan praten met de heer *Louwes* en met een anaere hoofdbambenaar, die, naar ik meen, *Boerstra* heette.

27360. De *Voorzitter*: *Boerstra*?

A. Ja, *Boerstra*. Die twee contacten heb ik aanvankelijk niet zelf gelegd. Wij zijn dus met die mensen gaan praten, om van Overheidswege medewerking te krijgen voor onze voedseltransporten. In het begin liep dit contact met de Regeringsinstanties, vooral de voedselvoorziening, niet zo vlot; later is het heel prettig en bijzonder vruchtbaar geworden. Toen wij nog niet wisten, wat er zou gebeuren, welke medewerking wij zouden krijgen van het Dirertoraat-Generaal voor de Voedselvoorziening in Oorlogstijd en wij nog niet verzekerd waren van die medewerking, terwijl de onderhandelingen nog voortduurden, heb ik van de toenmalige top — dus van de kern van de illegaliteit, de opdracht gekregen eens met het Rode Kruis te gaan praten. Die kern had een groep gevormd, die voor de technische samenwerking op illegaal gebied zorgde, en daarvan maakte ik deel uit. Van deze groep, waarvan de heer *Neher* in die periode voorzitter was, heb ik de opdracht gekregen met één van de heren van het Rode Kruis te gaan praten. Ik kende daar persoonlijk niemand en daarom heeft de heer *Neher* mij gezegd, mij in contact te zullen brengen met de heer *de Waal*. Een introductie werd klaar gemaakt en dit is het begin geweest.

27361. De *Voorzitter*: Wat is het einde geweest?

A. Het begin was eigenlijk ook meteen het einde, want dit was volstrekt teleurstellend en negatief. Er viel niet deze mensen niet te praten.

27352. De *Voorzitter*: Sprak u nog met anderen?

A. Ik heb alleen de heer *de Waal* gesproken. Misschien mag ik de situatie illustreren. Bij dat onderhoud was aanwezig een jonge man en toen ik de heer *de Waal* vertelde, dat ik bepaalde zaken met hem had te bespreken, maar beslist onder vier ogen — hij voelde natuurlijk wel, uit welke hoek de wind waaide —, was hij niet bereid, de jonge man, die hij later als zijn zoon voorstelde, uit de zaal op de Prinsengracht te verwijderen. Wij vond het erg nuttig voor de jongeman, dat deze contact opnam en in relatie trad met een topfiguur van de illegaliteit — zoals hij mij betitelde —, want dit kon voor hem na de oorlog nog wel eens resultaten afwerpen. In die geest drukte hij zich uit, waarop ik zei: „Kijkt u eens, ik moet praten met u en niet met uw zoon.” Op het allerlaatste moment is de jongeman toch nog de kamer uitgegaan. Toen ik hem verzocht zijn medewerking te verlenen, zei ik: „U weet natuurlijk — u moogt het niet weten, maar u weet het —, dat de illegaliteit zorgt voor grote voorraden voedsel, die naar de posten gaan, die onder Rode-Kruisvlag werken en voor de kampen.”

27363. De **Voorzitter**: Werkte men eigenlijk onder Rode-Kruis-vlag?

A. Ja.

27364. De **Voorzitter**: De andere twee dames ook?

A. Alle pakketten, die uitgereikt werden aan de gevangenen, onverschillig van welke groep ze kwamen, droegen het merkteken van het Rode Kruis. Zelfs de pakketzakken, voor het drukken waarvan ik zelf meermalen mijn bemiddeling heb verleend, werden door alle medewerkers gebruikt. Ik geloof wel, dat het juist is te zeggen, dat ze allemaal gebruik maakten van het embleem van het Rode Kruis. Dit deden ze zeker.

27365. De **Voorzitter**: Maar het waren toch eigenlijk geen posten van het Rode Kruis?

A. Neen, georganiseerd door het Rode Kruis waren ze zeker niet; ze maakten alleen gebruik van het embleem.

27366. De **Voorzitter**: Wat zei de heer *de Waal* torn?

A. De heer *de Waal* heeft mij gezegd: „Wij moeten ons als Rode Kruis strikt en strikt houden aan de Conventie van Genève en deze spreekt niet over politieke gevangenen of gedeporteerden; wij mogen dus alleen wat voor de krijgsgevangenen doen en dat doen wij dan ook: wij zijn niet bereid, de vlag van het Rode Kruis — daarover ging het in feite, er was niet over te discussiëren — te laten misbruiken door de illegaliteit.

Ik heb hierop toen vrij fel en scherp gereageerd. Men dacht er in die dagen niet zo rustig over als tegenwoordig en ik heb later ook aan mijn collega's in de kern gerapporteerd, dat het absoluut onmogelijk was, met de heer *de Waal*, die zelfs niet bereid was, dit in zijn hoofdbestuur te bespreken, iets te bereiken.

27367. De **Voorzitter**: Had hij dat gezegd?

A. Ja, hij bracht onder woorden, dat alle heren er zo over dachten. In ieder geval was er met deze man niet te pralen.

27368. De **Voorzitter**: Hoe kwam het, dat u werd aangezocht om lid te worden van de commissie, waarvan de heer *Vorrink* voorzitter was, de pakkettencommissie van het Rode Kruis?

A. In het begin van de bevrijding, toen er een kleine groep politieke gevangenen uitgehongerd uit Duitsland terugkwam — ik ben later ook gevangengenomen —, waren wij ontzettend verbitterd over die pakkettenkwestie. Wij hadden gezien, dat er medegevangenen van andere nationaliteit waren, die werkelijk — en dit is niet overdreven — in overvloed zwelgden en zoveel hadden, dat ze hei niet op konden eten. Andere groepen, Fransen en Belgen, werden ook zeer behoorlijk verzorgd, maar alleen wij en de Russen kregen eigenlijk niets.

27369. De **Voorzitter**: En de Denen en de Noren?

A. De Noren en de Denen kregen volop pakketten.

27370. De **Voorzitter**: En de Tsjechen?

A. De Tsjechen ook, maar hiervan waren er niet veel. Zij hadden minstens dezelfde bevoorrechte positie en kregen zelfs niet alleen de pakketten uit Tsjecho-Slowakije, maar ook uit andere landen, omdat het postverkeer gemakkelijker was: dit postverkeer was vrij. Toen het verkeer met Nederland was afgebroken, was het verkeer over land met Tsjecho-Slowakije nog maanden lang vrij. Hierdoor konden uit Tsjecho-Slowakije nog regelmatig door particulieren of door instanties pakketten naar de kampen worden gestuurd. Buitendien kregen zij echter uit Lissabon, uit Cairo, kortom uit vele plaatsen van de wereld, pakketten.

27371. De **Voorzitter**: Hoe was liet de mensen in Cairo bijv. bekend geworden, dat ze aan de gevangenen in de kampen pakketten konden sturen?

A. Dat ging meestal uit — wij hebben het in de commissie *Vorrink* zoveel mogelijk trachten te achterhalen — van iemand, die ergens plaatselijk het initiatief nam, b.v. een consul of een gezantschap of enkele uitgewekenen, en de activiteit van de instanties, die zich voor

die nationaliteiten met de politieke gevangenen moesten bemoeien, was wel zo groot, dat nien over uitgebreide lijsten beschikte. De Noren b.v. hadden zelfs „Ehrenhäftlinge“. We zouden dezen kunnen vergelijken met iemand als *Colijn*, die ook in Duitsland heeft gezeten. Deze inensefi werden ingeschakeld om adressenmateriaal uit de kampen te krijgen.

27372. De **Voorzitter**: Waarom zijn ei van Nederlandse zijde geen adressen verzameld door het Rode Kruis?

A. Ket is niet geprobeerd. Er is van Nederland uit één goede poging gewaagd — namelijk die van mevrouw *Ross—Regeur* — om adressenmateriaal te sturen naar de Geallieerden of althans naar neutraal gebied, b.v. naar Zwitserland, van waar het dan verder ging. Als u daarnaast echter de verslagen ziet, die ook volledig in ons rapport zijn opgenomen, over hetgeen in andere landen gedaan is, dan is het toch maar een heel zwakke poging geweest. De schuld — dit is ook duidelijk in onze rapporten tot uitdrukking gekomen — moet naar twee kanten uiteenvallen. Het is de schuld van degenen, die hier achterbleven. Er is ook — hieraan ben ik misschien zelf mede schuldig — de schuld van het verzet, dat niet zo actief is geweest als het op dat punt voor het buitenland actief had moeten zijn. Steeds is de nadruk hier gevallen op de verzending van pakketten in het binnenland en het groepje, dat over de grenzen ging is min of meer — met uitzondering van de actie van mevrouw *de Bussy* — het vergeten leger geweest. Mevrouw *de Bussy* in Amsterdam heeft steeds kans gezien zelfs naar de kampen, die volledig voor post en pakketten gesloten waren, pakketten te krijgen. Dit was b.v. het geval met Natzweiler.

27373. De **Voorzitter**: U zat in Dachau?

A. In Sachsenhausen.

27374. De **Voorzitter**: Hebt u daar zelf de door u beschreven ervaring opgedaan met die pakketten van andere nationaliteiten?

A. Ja, maar met dit verschil, dat die kleine groep Nederlanders, die in Sachsenhausen zat, toen wij daar aankwamen met de grote groep uit Vught, in een vrij goede welstand verkeerde, van hoog tot laag; daar zaten de heren *Vorrink*, *Schouten* en verschillende collega's van u uit de Kamer, de heer *Ringers*; dezen kregen regelmatig van familie, particulieren en vreemden, maar ook van het comité *de Bussy* uit Amsterdam, een flinke stroom van pakketten. De Nederlanders, die tot Augustus 1944 in Sachsenhausen zaten — volgens informatie geldt hei ook voor de andere kampen — waren er niet zo goed aan toe als de Noren en Denen, maar ze waren toch in een zeer behoorlijke lichamelijke conditie. Ze kregen uit Nederland een behoorlijk aantal pakketten, die als aanvulling op de kampvoeding hun een vrij grote mate van weerstand gaven. Ik denk hierbij aan de bekende Nederlanders in het kamp, b.v. dr. *Rutgers*, die in December 1944/Januari 1945 nog over een niet onbelangrijk voorraad levensmiddelen beschikte, waarvan hij ook regelmatig uitdeelde en die hij had opgespaard uit de pakketten, die hij tot en met Augustus uit Nederland kreeg.

De heer *Vorrink* heeft mij wel eens gezegd: „Mijn familie heeft mij 36 pakketten gestuurd, waarvan ik er 34 heb gekregen“.

27375. De **Voorzitter**: Die waren ook voor zijn broer.

A. Wat er gestuurd was, kwam dus wel regelmatig door. Er is echter noch in Nederland, noch in Engeland gezoigd voor een organisatie, die, als Nederland uitviel en te verwachten was, dat die grote groep politieke gevangenen zou worden gedeporteerd, voorzien kon in de nood, die dan zou ontstaan.

27370. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat? U was toen zelf in Sachsenhausen?

W. Op grond van dit rapport. Ik ben lid van de commissie.....

27377. De **Voorzitter**: Dit rapport is bijeengebracht; u hebt het zoëven, geloof ik, zelf gezegd, door mensen, die verbitterd waren geraakt. Nu is het natuurlijk mogelijk, dat men zich niet onmiddellijk de grootste moeite heeft gegeven om na te gaan of er nog iets in te brengen viel tegen sommige van hun indrukken en mededelingen.

A. Ik mag misschien even terugkomen op de vraag, die u een ogenblik geleden stelde: „Hoe bent u in die commissie gekomen?“ Toen heb ik gezegd, dat wij verbitterd waren. Na de terugkeer uit

Duitsland maakte ik deel uit van de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit en tot deze commissie werd door de toenmalige onder-voorzitter van het Rode Kruis — de nieuwe voorzitter van het Rode Kruis was de heer *Carel van Lynderz* — het verzoek gericht een commissie in het leven te roepen en daarvoor aan te wijzen leden, die in deze zaak een onderzoek zouden kunnen instellen. Toen heeft men gezegd: „Kijk eens, *Teunissen* heeft in de bezettingstijd meegeholpen via zijn kanalen en zijn organisaties om de kampen van voedsel te voorzien en hij weet dus wat er hier in het land gebeurd is. Hij heeft het zelf aan den lijve ondervonden. Wij benoemen hem dus namens de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit." Toen zijn er ook andere figuren, die geacht werden op de hoogte te zijn van dit werk, uitgenodigd en het Rode Kruis heeft iemand aangewezen. Ik heb de heer *Gerretsen* ook al gezegd, dat ik het, niet in het begin, maar naderhand, toch wel als een bezwaar heb gevoeld, dat men in deze commissie niemand anders gezet heeft — op de heer *Verspyck* na — dan oud-politiek-gevangenen. Wij hebben werkelijk eerlijk gestreefd naar een zo groot mogelijke objectiviteit. Ik meen ook, dat het in het rapport wel tot uitdrukking komt, maar het was beter geweest — de commissie had hierdoor aan kracht gewonnen —, wanneer we in de plaats van vier oud-politiek-gevangenen er bijv. twee hadden gehad en twee mensen, die vrijer tegenover deze zaak stonden.

27378. De **Voorzitter**: Dit is nu uw overtuiging en er zou dan ook geen bezwaar tegen zijn geweest, indien men er zich volledig van doordrongen had gevoeld, dat het ook wel eens goed is aan alle kanten informatie in te winnen.

A. Ja.

27379. De **Voorzitter**: Is nu hetgeen u hebt gedaan ten opzichte van de oud-leden van het hoofdbestuur van het Rode Kruis naar uw mening een voldoende poging om die objectiviteit te betrachten of vindt u eigenlijk van niet?

A. Achteraf bezien, zeg ik, dat het beter geweest was, als wij de hoofdfiguren uit het Rode Kruis — de heer *de Waal* heb ik zelf gehoord, dus daarvoor geldt niet, wat ik nu ga zeggen — .....

27380. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *de Waal* zelf gehoord?

A. Als commissielid is deze heer *de Waal* door mij gehoord na de oorlog. De heer *Verspyck*, ook commissielid, was tijdens de oorlog secretaris van het hoofdbestuur.

27381. De **Voorzitter**: Deze zat ook in die commissie; hij kon er dus zelf wel over oordelen.

A. De heer *Verspyck* heeft ons steeds gezegd, dat het niet nodig was, dat wij in dat stadium dr. *Offerhaus*, de heer *van Lynden*, de heer *de Waal*, enz. — dr. *Maas* zat er, geloof ik, ook in — hoorden. Enfin, er waren een zestal leden.

27382. De **Voorzitter**: *Maas Geesteranus* ook, meen ik?

A. Neen, dat is iemand anders. Ik kan het wel even voor u opzoeken. Baron *van Lynden*, dr. *Offerhaus*, dr. *Maas*, dr. *Waal*, *Lucardie* en dr. *Winckel*. Dit waren de nog in leven zijnde leden van het oude hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis.

Wij hadden de beschikking over het archief van het Rode Kruis.

27383. De **Voorzitter**: Beschikte u over de ruimte?

A. Neen, over het archief, de oude dossiers van het Rode Kruis. Wij konden dus de kopie van iedere brief van dr. *Offerhaus* ter inzage krijgen.

27384. De **Voorzitter**: Als commissie?

A. Ja, als commissie. Wij konden daarvan dus gebruik maken. Wij zagen uit die brieven, hoe de heren er over gedacht hadden, wat ze gedaan en niet gedaan hadden. De heer *Verspyck* heeft ons hierover zeer uitvoerig ingelicht. Wij hebben tijdens het werk van de commissie niet het gevoel gehad, dat het moment was gekomen, dat wij, voordat wij verder gingen, dr. *Offerhaus* of baron *van Lynden* eens moesten horen. Wel hebben wij gezegd, dat, wanneer ons rapport in concept gereed zou zijn, dit naar de heren gebracht zou worden en dat wij daarna zouden gaan praten.

Na dat praten hebben wij deze heren verklaard: „Nu moeten jullie eens over de brug komen.”

27385. De **Voorzitter**: Om het een en ander over het ontwerp-rapport op te merken?

A. Ja.

27386. De **Voorzitter**: Blijkbaar hebben de heren dat echter niet zo erg in dank aangenomen?

A. De heren waren van het bestaan van de commissie op de hoogte gebracht. Zij hebben van hun kant geen enkele poging gedaan — hoewel de heer *de Waal* door mij uitvoerig gehoord is, waarmee een hele morgen is heengegaan — met de commissie in contact te komen. Toen ik opdracht van de commissie *Vorrink* kreeg het concept-rapport te gaan overhandigen aan de oud-voorzitter, baron *van Lynden*, was de enige reactie: „Ik weet, dat jullie hiermee bezig zijn, maar wat wilt u nu eigenlijk? Wij konden toch niet meer dan ons houden aan de Conventie van Genève.” Toen dacht ik: „Dat is nu weer precies hetzelfde als wat ik twee jaar geleden ook heb gehoord in de kamer van de heer *de Waal*.” Het was altijd weer dat formele.

27387. De **Voorzitter**: U meent, dat ze nog meer hadden kunnen doen, als zij zich daaraan niet zo formeel hadden gehouden; u vindt, dat zij wel verplicht waren geweest zich daaraan niet formeel te houden en u acht het ook volkomen juist gevonden, indien zij dat niet hadden gedaan, omdat het tegen de vijand ging?

A. Er verkeerde een groep Nederlanders in grote nood en dan is het toch niets anders dan een voldoen aan het gevoel van wellevendheid en van menselijkheid, zou ik zeggen, wanneer men daarvoor alles inzet, wat ingezet kan worden, en zo nodig ook alle formaliteiten op een bepaald moment overboord werpt.

27388. De **Voorzitter**: U denkt, dat zij, als zij dat gedaan hadden, iets zouden hebben bereikt?

A. Dit is natuurlijk heel moeilijk te zeggen.

27389. De **Voorzitter**: Zouden ze dan wat gedaan hebben kunnen krijgen voor de gevangenen in de concentratiekampen?

A. Wij hebben deze vraag o.a. gesteld aan de dames, die ik zo-even noemde, nl. aan mevrouw *van Overeem*?, mevrouw *de Bussy* en mevrouw *van Beuningen*.

27390. De **Voorzitter**: Voor Nederland!

A. Ja, voor Nederland. Mevrouw *van Overeem* heeft aan de commissie woordelijk verklaard: „Wanneer ik de volle medewerking van het hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis had gehad, wanneer ze mij werkelijk het gevoel hadden gegeven van niet meer tegen te werken, maar volledig met mij mede te werken en ik door dik en dun op hen had kunnen rekenen, dan had ik veel meer kunnen doen voor de Nederlandse kampen en had ik ook nog een heleboel kunnen doen voor de kampen in Duitsland.

27391. De **Voorzitter**: Ja, maar mevrouw *van Overeem* zegt er bij, dat er toch wel moeilijkheden bij die Duitse kampen te overwinnen zouden zijn geweest, die nu niet dadelijk te overwinnen waren.

Wij spraken over de wijze, waarop het contact tussen de commissie-*Vorrink* en het oude hoofdbestuur van het Rode Kruis tot stand was gekomen. Ik vroeg u toen, of u vond, dat dit op de juiste wijze is geschied of dat de commissie naar uw mening te lang heeft gewacht, voordat zij zich met de heren in contact stelde. U zei daarop: „Ja, wij hebben de gegevens verzameld, die wij konden krijgen en toer hebben wij tegen alle bestuursleden gezegd, dat hier de gegevens waren; vervolgens vroegen wij, wat deze bestuursleden er tegen in te brengen hadden.” Dat vonden ze zeker niet bepaald vriendelijk. De heer *de Waal* had u al gesproken en u zei, dat u het van dr. *Offerhaus* al wist, of was het niet zo?

A. Nee, de heer *de Waal* is gehoord door de commissie.

27392. De **Voorzitter**: Die hebt u zelf gehoord.

A. Ja.

27393. De **Voorzitter**: Waarom deed men het zo, dat één lid van de commissie iemand hoorde?

A. Omdat er op een bepaald punt tijdens het verhoor van de dames van *Overeem* en de *Bussy* moeilijkheden op financieel gebied naar voren kwamen. Er werd namelijk gezegd, dat het Rode Kruis ook financieel ge-n medewerking verleend had en aan mevrouw van *Overeem* b.v. geen fondsen ter beschikking had gesteld om haar werk te verrichten. De heer *Verspyck* kon daar geen antwoord op geven. Wij hebben tozn gezegd: „Dan moeten wij de penningmeester, de heer *de Waal*, even horen." Toen is er dus een bespreking geweest tussen de heer *de Waal* en mij, welke bij de heer *de Waal* aan huis heeft plaats gevonden.

27394. De *Voorzitter*: Waarom deed u dat alleen? Men zou toch zeggen, dat de commissie zo iets moest doen en niet één lid van de commissie?

A. Het is natuurlijk heel moeilijk voor mij, daarover te spreken. Dit is ook weer één van de zwakke punten van deze commissie geweest. Wij hadden allemaal een volle baan en wij hebben er zoveel mogelijk naar gestreefd iedereen voor de hele commissie te laten komen, maar het is praktisch niet uitvoerbaar geweest. In enkele gevallen, zoals met de heer *de Waal*, ben ik zelf geweest.

27395. De *Voorzitter*: Bent u alleen naar de heer *de Waal* gegaan?

A. Mei z'n tweeën, de heer *van der Maaden* en ik.

27396. De *Voorzitter*: De secretaris dus ook?

A. De secretaris en ik.

27397. De *Voorzitter*: Heeft de heer *de Waal* u nog iets speciaals verteld?

A. Keen, hij kon geen opheldering geven en hij kon niet aantonen, dat het Rode Kruis financieel hulp had verleend aan deze dames-comité's.

27398. De *Voorzitter*: Heeft hij ook niet verteld, waarom ze dat niet hadden gedaan?

A. Op formele gronden, dus wesk op grond van de Conventie van Genève. Ze mochten wel geld besteden voor de krijgsgevangenen en ze mochten het ook doen voor de Indische geïnterneerden, die ge-gijzeld waren. De andere mensen vielen buiten de Conventie van Genève: dat was illegaal en daaraan mocht men niets doen.

27399. De *Voorzitter*: Heeft hij zich niet onvriendelijk uitgelaten over het feit, dat u bezig was, allerlei dingen te vergaren, die tegen hem waren?

A. Precies weet ik het niet meer, maar in deze zin heeft het gesprek zich ontwikkeld: „U weet, mijnheer *de Waal*, dat de commissie er is en dat wij met het werk van de commissie bezig zijn en nu zou ik u graag enkele vragen stellen. Bent u bereid daarop te antwoorden"? Daartoe was hij volledig bereid. Ik heb hem nog even herinnerd aan het gesprek, dat wij in oorlogstijd hadden gevoerd. Hij herkende mij ook. Toen is er een paar uur over de financiële problemen van het Rode Kruis gesproken. Ook is in algemene zin het werk van de commissie *Vorrink* ter sprake gebracht. De heer *de Waal* wist dus hiervan. In een bespreking, die ik met de heer *van Lynden* had, toen ik het rapport ging overhandigen, bleek mij, dat de heer *van Lynden* niet op de hoogte was van het verhoor van de heer *de Waal*.

27300. De *Voorzitter*: Had de heer *de Waal* hem daarover niet gesproken?

A. Toen de heer *van Lynden* het concept-rapport in handen kreeg er. ik hem namens de commissie verzocht daarover nu eens binnen een maand op- of aanmerkingen te leveren, heeft de heer *van Lynden* niet gezegd, dat hij er van wist, dat de heer *de Waal* door mij gehoord was.

27401. De *Voorzitter*: Die heren ontmoetten elkaar blijkbaar niet zo erg veel.

A. Ik weet niet, hoe het nu is, maar ze kwamen toen regelmatig bij elkaar.

27402. De *Voorzitter*: U hebt het concept-rapport blijkbaar zelf bij de heer *van Lynden* gebracht. Bleek deze toen wel op de hoogte te zijn?

A. Hij schrok enigszins en zei: „Ja maar, wat wijlen jullie nu eigenlijk? We konden toch niet meer doen; u heb: toch ook wel gehoord, dat er een Conventie van Genève was; wij waren als Rode Kruis gebonden aan de uitvoering daarvan". Waarop ik zei: „Bekijkt u het rapport eerst eens en dan zullen wij gaarne vernemen, of u op- of aanmerkingen heeft, dan wel of u gehoord wilt worden of dat een bespreking moet worden gehouden." Die bespreking is tozn enkele weken daarna gehouden in het gebouw van het Rode Kruis op de Prinsessegracht in den Haag. De heren hadden een stuk voor zich — ik weet niet meer of het een gedrukt of gestencild stuk was — nl. een protest. In dat protest.....

27403. De *Voorzitter*: Hadden zij dat klaar?

A. Ze hadden het helemaal klaar. 's Morgens toen ik uit Amsterdam ging — ik kan mij niet meer herinneren, van welke zijde ik het ontvangen heb, ik meen van de redactie van „De Volkskrant" of van één van de andere bladen —, had ik het protest, dat die middag besproken moest worden, ook in mijn bezit. Zij beschuldigden de commissie van incorrectheid, door hen niet eerst gehoord te hebben. Wij hebben ze wel gehoord; wij zijn niet gaan publiceren. Trouwens, dit lag niet op onze weg; wij moesten alleen rapporteren. Zij zijn echter met hun protest voor de dag gekomen, vóórdat zij er ons over gesproken hadden.

27404. De *Voorzitter*: Zij zeggen natuurlijk, dat u dat rapport hebt opgesteld, zonder hen tijdig te horen. Zij zeggen, dat zij erg zijn geschrokken van de verzameling feiten, die u tegen hen heeft vergaard, en zij voelen zich daardoor gekwetst. Ik wil niet zeggen, dat ik hiermee akkoord ga, maar dit is hun standpunt, geloof ik, en daarom hebben zij dadelijk dat stuk gepubliceerd.

A. Daar komt nog bij, dat er een indiscretie was gepleegd door één van de leden van het nieuwe hoofdbestuur van het Rode Kruis. Daardoor was er bij de pers iets bekend geworden van ons rapport. Wij hebben ons als commissie hierover erg kwaad gemaakt, maar wij konden er niets aan doen. Er hebben dus in verschillende bladen, zoals „Trouw" en „De Volkskrant", artikelen gestaan, waarin verschillende dingen voorkwamen, die uit het rapport overgenomen moeten zijn. Dit heeft hun aanleiding gegeven om zonder met ons te praten hun protest de wereld in te sturen.

27405. De *Voorzitter*: Stonden er veel juiste tegenwerpingen in het protest?

A. Van het gesprek van de heer *de Waal* met de heer *van der Maaden* en mij was een rapport opgesteld en dit is als bijlage aan het rapport toegevoegd. De heer *de Waal* ontkende in het protest van het oude bestuur, dat hij gehoord was, en torn dus 's middags dat protest werd voorgelezen, zei ik: „Maar herkent u mij dan niet meer? Herinnert u zich niet meer, dat mijnheer *van der Maaden* en ik bij u geweest zijn?", was zijn antwoord: „Ja, dat is waar, nu herken ik u". Toen moest hij tegenover zijn vijf medehoofdbestuur-leden zeggen: „Mijne heren, het is inderdaad zo; de heren *Teunissen* en *van der Maaden* zijn bij mij geweest. Ik heb mij vergist." Toen hebben de heren hun penhouders uit de zak gehaald en dat stuk doorgeschrapt. Het was echter al de wereld in.

27406. De *Voorzitter*: Met die heren van het hoofdbestuur heeft u dus wel gesproken?

A. Wij zaten aan één grote ronde tafel.

27407. De *Voorzitter*: Wie?

A. De hele commissie *Vorrink* en al de heren, wier namen ik zoëven heb opgenoemd. Ieder aan de tafel, aan één kant. Toen is door dr. *Oijferhaus* dat protest voorgelezen, dat wij ook in ons rapport hebben opgenomen. Vervolgens zijn wij ons rapport en het protest met deze heren gaan bespreken. Wij hebben toen gezegd: Ja, wij kunnen ons voorstellen, dat u hierover ontzettend kwaad bent, maar u heeft het er zelf naar gemaakt. Wij zullen nagaan, of wij aan de hand van hetgeen vanmiddag met u is besproken reden hebben het rapport na het verhoor, dat wij u hebben afgenomen, te wijzigen. Er zijn toen een paar kleine wijzigingen in ons rapport aangebracht, meer voor een beklemtoning of iets dergelijks,

maar het zijn geen essentiële veranderingen geweest. Zij hebben hun protest ongewijzigd gelaten, uitgezonderd die ene zin van de heer *de Waal*, waarin deze ontkende, dat hij door mij gehoord was. Deze zin is er uitgehaald, maar verder is het protest ongewijzigd gebleven.

27405. De **Voorzitter**: Ze zijn dus allen te zamen gehoorci?

A. Ja.

27409. De **Voorzitter**: Door uw hele commissie?

A. Ja, zij hebben alles kunnen zeggen, wat zij wilden zeggen, en ze hadden alle stukken voor zich, waarover de commissie ook beschikte.

27410. De **Voorzitter**: Is alles, wat zij konden zeggen en gezegd hebben, genotuleerd? Waar zijn die aantekeningen gebleven?

A. Onze secretaris heeft dat zo goed mogelijk opgenomen. Het is niet stenografisch opgenomen.

27411. De **Voorzitter**: Het is niet gepubliceerd?

A. Ik weet niet, of het is opgenomen in het rapport; ik geloof het niet.

27412. De heer **Stokvis**: Is het ondertekend door de getuigen?

A. Daar kan ik u ook geen antwoord op geven; ik weet het niet.

27413. De heer **Stokvis**: Hoe werd zo'n verslag gemaakt? Ging dit later thuis, binnenskamers aan de hand van de aantekeningen?

A. Ik meen, dat de heren *van der Maaden* en *Verspyck* dit verslag hebben gemaakt. Wij hebben de gewoonte gehad het verslag, als het een verhoor betrof, aan de betrokkene toe te sturen; wanneer er dan geen tegenbericht kwam, werd aangenomen, dat men er mee akkoord ging. Van verschillende gevallen herinner ik mij, dat in het verslag, nadat dit de betrokkene was toegestuurd, grondige wijzigingen door hem werden aangebracht.

27414. De **Voorzitter**: Werd dan de gewijzigde tekst overgenomen?

A. De verbeterde tekst was dan een handleiding voor de commissie. Ik weet niet, of onze secretaris, de heer *Verspyck*, en de rapporteur, de heer *van der Maaden*, ook tegenover het oude hoofdbestuur dit zelfde gedaan hebben. Daarop kan ik geen antwoord geven. Ik vermoed het, gezien de gang van zaken, die er altijd geweest is, wel.

27415. De **Voorzitter**: Is dat contact met de oude hoofdbestuurleden beperkt gebleven tot die ene vergadering, waar ze allen waren en waar ook u allen aanwezig waart? Of is er nog wel eens deze of gene op afgezonden om een speciaal vraagstuk met hen te bespreken? In ieder geval dat ene gesprek met de heer *de Waal*?

A. Dat had al een half jaar van te voren plaats gehad. Ik kan mij niet herinneren — daarover zou het dossier van de commissie opheldering kunnen geven —, dat er daarna nog meer contact met de heren is geweest.

27416. De **Voorzitter**: Wie was dr. *Friedrich*?

A. Dat moet een gedelegeerde van het Internationale Rode Kruis zijn geweest. Hij was een Zwitser.

27417. De **Voorzitter**: Zat hij ook in Zwitserland?

A. Dr. *Friedrich* is degene geweest, waarmee mevrouw *Ross* contact heeft gehad.

27418. De **Voorzitter**: In Zwitserland?

A. Neen, hij is hier op bezoek geweest, van Berlijn uit. Later is hij weer naar Genève gegaan. Hij was gedelegeerde van het Internationale Rode Kruis.

27419. De **Voorzitter**: Had men met deze dr. *Friedrich* niets tot stand kunnen brengen?

A. Bedoelt u de commissie of de illegaliteit?

27420. De **Voorzitter**: Neen, het hoofdbestuur van het Rode Kruis, ten behoeve van de gevangenen in de concentratiekampen.

A. Dit is gebeurd door mevrouw *Ross*, niet door het Rode Kruis. Ik herinner mij uit de verhoren van mevrouw *van Overeem*, dat deze heeft gezegd: „Ik heb er bij dr. *Offerhaus* sterk op aangedrongen, dat hij met mij en dr. *Friedrich*, die Zwitser, zou gaan naar dr. *Harster* om de belangen van onze politieke gevangenen te bepleiten." Dit werd geweigerd door dr. *Offerhaus*. Dr. *Offerhaus* moet men dit ook weer niet te zwaar aanrekenen. De enige zoon van dr. *Offerhaus* is door de Duitsers gefusilleerd en hij heeft zich toen op het menselijk begrijpelijke, maar niet juiste standpunt gesteld, dat hij niet meer met de Duitsers wilde praten. Daarom is hij ook, ineen ik, maar één keer met de S.D. in contact getreden.

27421. De **Voorzitter**: ik kan mij niet voorstellen, dat hij dat standpunt innam; hij had dan liever uit het hoofdbestuur van het Rode Kruis moeten treden.

A. Hij had moeten aftreden als bestuurslid van het Rode Kruis.

27422. De **Voorzitter**: U hebt dus niet aan de heren van het Rode Kruis in de tijd, dat u nog niet gevangengenomen was, gevraagd de namen van de gevangenen in de concentratiekampen te verzamelen?

A. Dat kon men inderdaad gemakkelijk doen.

27422a. De **Voorzitter**: Men had die namen test naar Engeland kunnen laten doorgeven.

A. Ik wist ook in de bezettingstijd, in de illegale periode, dat dit gebeurde. Wij wisten: dat wij bij mevrouw *Ross* terecht konden.

27423. De **Voorzitter**: Wat deed u met die namen?

A. Deze werden doorgestuurd en zij kwamen in handen van mevrouw *Ross*—*Regeur*.

27424. De **Voorzitter**: Wat deed zij er mee?

A. Zij zond ze door via een contact van Philips. Er was bij Philips iemand, die regelmatig tussen Zwitserland en Nederland heen en weer reisde. Deze man nam namen mee en gaf ze af in Zwitserland.

27425. De **Voorzitter**: Bij de Nederlandse legatie?

A. Neen, ik meen bij het Internationale Rode Kruis.

27426. De **Voorzitter**: Moest dit er dan verder maar voor zorgen? U denkt, dat het Internationale Rode Kruis ook pakketten heelt gestuurd naar de concentratiekampen?

A. Ja, wat ik u daarover kan zeggen, is alleen uit herinneringen van het verhoor, dat wij gehad hebben met de heer *Flugi van Aspermont*. Ik zou het eigenlijk meer op prijs stellen, als u het hem zelf liet vertellen, wat daar met die namen gebeurd is. Ik ben een beetje huiverig om zo voor de vuist weg uit herinneringen zijn mening weer te geven.

27317. De **Voorzitter**: Hebt u in Sachsenhausen wel eens pakketten zien aankomen?

A. Ja.

27428. De **Voorzitter**: Waren dit pakketten, die van het Internationale Rode Kruis kwamen?

A. Ja.

27429. De **Voorzitter**: Langs welke weg kwamen deze pakketten dan?

A. Ik geloof over de post. Ze kwamen met speciale zendingen. Er was ever, buiten het kamp een grote barak, waar ook een paar S.S.-ers en een aantal gevangenen werkten. Daarheen werden alle pakketten gedirigeerd, die aankwamen, soms met wagonladingen. De Noorse en Deense pakketten kwamen met wagonladingen tegelijk. Later, toen het spoorwegverkeer gestremd was, kwamen ze met grote vrachtwagens.

27430. De **Voorzitter**: Waren de pakketten voor de Noren en Denen aan speciale adressen gericht?

A. Dat waren collectieve zendingen van zoveel honderd pakketten aan de vertrouwensman van de Noren. Er waren ook pakketten op caam.

27431. De **Voorzitter**: De pakketten zouden dus ook, wanneer ze zonder naam waren geweest, wel bij Nederlanders zijn aangekomen, indien ze daar aan een vertrouwensman zouden zijn afgegeven?

A. Eén- of tweemaal is dit het geval geweest. We hebben één keer pakketten uit Genève gehad. Er werd één pakket verdeeld over drie Nederlanders. Ook hebben wij een zending gehad van de heer *Woensdregt* uit Zweden, waarop namen stonden, die zo uit het telefoonboek waren overgenomen. Er stond dus bijv.: aan de heer Jansen of Pietersen in Sachsenhausen. Deze pakketten werden gewoon aan de vertrouwensman van de Nederlanders ter hand gesteld. De vertrouwensman was verantwoordelijk voor de verdeling.

27432. De **Voorzitter**: Dat hadden de S.S.-ers toch ook zelf kunnen doen?

A. Vanzelfsprekend. Er werd natuurlijk altijd in het kamp door de S.S. een behoorlijk percentage gestolen, vooral van die naainloze pakketten. Er kwam echter zo veel voor alle nationaliteiten — behalve voor ons —, dat het niet is aan te nemen, dat ze een zodanig percentage zouden hebben gestolen van de Nederlandse pakketten, dat het niet meer verantwoord was, die pakketten te sturen.

27433. De heer **Stokvis**: Wij hebben van verschillende getuigen gehoord, dat het opvallend was, dat er heel weinig door de Duitsers werd gestolen.

A. In het grote geheel is het weinig geweest. Die pakketzendingen kwamen met een wagonlading tegelijk aan. Ze zetten daar drie of vier S.S.-ers bij, die bijv. tien van de grote kostbare pakketten achterover úrukten. Dat was voor de betrokkenen, die de diefstal verrichtten, zeer veil. Op de hele zending was het echter heel weinig. De gevangenen van de verschillende nationaliteiten, voor wie de pakketten bestemd waren, hebben er eigenlijk weinig nadeel van ondervonden.

27434. De **Voorzitter**: Nu is natuurlijk voortdurend de moeilijkheid geweest, dat men zich zowel in Engeland als in Nederland steeds weer op de Conventie beroepen heeft, waarover wij zoëven ook hebben gesproken. Het is niet zo heel gemakkelijk het bewijs te leveren, dat het eenvoudig was geweest onze gevangenen te verzorgen. U kunt het als waarschijnlijk omschrijven, maar daarvan inoet men nog het bewijs hebben. Men had die lijsten met namen kunnen samenstellen, maar daar hoort natuurlijk nog meer bij. Men had ook moeten zien ái goederen te krijgen.

A. Wij hebben twee perioden gezien. De verzending in Nederland naar de politieke gevangenen is vrij goed geslaagd tot Augustus 1943.

37435. De **Voorzitter**: Dat is de voorziening, die door particulieren gebeurde?

A. Ja, dit was uitsluitend op particulier initiatief.

27436. De **Voorzitter**: Gebeurde dit ook gewoon over de post?

A. Ja. De familieleden van de geïnterneerden deden dat zelf ook. Mevrouw de *Bussy* deed het collectief, aan een groep gevangenen in een of ander kamp. De verzending naar buiten Nederland is echter altijd zeer droevig geweest.

27437. De **Voorzitter**: Is het dus speciaal de mening van uw commissie geweest, dat het Rode Kruis daarvoor verwijten dienen te worden gemaakt? U hebt het zelf gedaan en ik weet ook wel, op welke wijze men meent, dat het had kunnen geschieden; nl. op dezelfde wijze als de Noren en de Denen het hebben gedaan met behulp van Zweden. Denkt u, dat dit ook voor Nederland mogelijk zou zijn geweest?

A. De commissie *Vorrink* is tot de conclusie gekomen, dat het wél mogelijk zou zijn geweest.

Wij hebben ons op het standpunt gesteld — en wij hebben dat in ons rapport ook zoveel mogelijk trachten te verduidelijken en

te bewijzen —, dat wat voor Noren en Denen gedaan werd en voor Belgen, Fransen en Tsjechen, ook voor ons mogelijk was geweest. Maar, zoals wij gezegd hebben, dan had er meer durf, phantasie, moed en doorzettingsvermogen van Nederlandse zijde moeten zijn. Wanneer men in het rapport alleen al de verklaringen ziet van de Noren over de wijze, waarop zij het gedaan hebben — die verklaringen zijn volledig in het rapport opgenomen —, dan blijkt daarin alles te sprankelen van initiatief, doorzettingsvermogen en vindingrijkheid. Zet men daartegenover, wat Nederland heeft gedaan, wat de Nederlandse Regering in Engeland heeft gedaan en wat de legaties in Stockholm, Bern, Lissabon en Madrid hebben gedaan, dan geeft dit een minder mooie indruk. Nu is het altijd nioeilijk, iemand een verwijt te maken van iets, dat hij niet gedaan heeft. Men kan iemand beter betrappen op een fout, wanneer het werk verkeerd is uitgevoerd, dan wanneer men volkomen in gebreke is gebleven. Deze twee voorbeelden hebben wij naast elkaar gesteld en zij hebben ons wel zeer sterk de overtuiging gegeven, dat er, als ze maar de helft vertoond hadden van wat de Noren hebben gedaan, menselijkerwijze niet zoveel slachtoffers waren gevallen onder de Nederlanders als nu het geval is geweest.

27438. De **Voorzitter**: Nu heeft u in het begin van ons gesprek ook iets verteld over mevrouw *van Overeem*. Hoe zou het nu komen, dat mevrouw *van Overeem* al die dingen tot stand heeft kunnen brengen? Heeft zij het rechtuit gedaan in strijd met datgene, wat het Rode Kruis eigenlijk meende, dat gedaan kon worden? De leden van het hoofdbestuur wilden er eigenlijk niets van weten, zij meenden, dat het toch geen resultaten zou hebben. Bovendien vonden zij het in strijd met wat eigenlijk hun opdracht was. Mevrouw *van Overeem* kreeg het echter wel gedaan. Hoe is dit mogelijk?

A. Hiervoor past ook niets dan bewondering naast de critiek, die veel geuit is op de wijze, waarop het is gebeurd.

27439. De **Voorzitter**: Welke critiek is dat?

A. Dat het te wild gebeurde. Wij hielden wel eens ons hart vast. Het ging zo op klompen en er werd zoveel lawaai bij gemaakt, terwijl wij juist in bezettingstijd als stelregel hadden, dat wij zo geruisloos mogelijk moesten werken.

27440. De **Voorzitter**: Dat was toch niet zo erg? Ze had immers permissie van de Duitsers om naar die kampen te gaan.

A. Ja, maar er zat een legale kant aan haar werk en een illegale.

27441. De **Voorzitter**: Wat was de illegale kant?

A. De illegale kant was bijv., dat zij iedere maand pakken bonkaarten kreeg. Ik heb deze zelf meermalen gebracht, wat wij over hadden aan bonkaarten, van „kraken“ afkomstig. Dat ging soms met duizenden. Soms kreeg zij ook geld van de illegaliteit om die bonnen en toewijzingen in levensmiddelen om te zetten. Het is meer dan eens gebeurd, dat twee, drie dagen daarna één van mijn medewerkers bij haar kwam en dat die stapels daar nog open en bloot op het bureau lagen. Zij zat er dus mee te geuren. Zij is iemand — met alle eerbied, die ik overigens voor haar werk en persoon heb —, die graag aan de weg timmert; iemand, die zich zelf toch ook heel sterk op de voorgrond stelt bij dit werk.

27442. De **Voorzitter**: Was het noodzakelijk die bonnen door diefstal, door „kraak“ te verkrijgen? Kon men ze niet beter laten nadrukken?

A. Neen, dat is ons nooit gelukt. Zolang ik heb meegespeeld in de illegaliteit, zijn alle pogingen om de hele bonkaart te drukken nimmer gelukt. Ieder ogenblik werd de ondergrond, het watermerk, gewijzigd. Wanneer wij zover waren, dat wij een cliché hadden, dat ongeveer gelijk was, kwam er weer wat anders. Er kwam ook dit bij, dat er in Nederland maar enkele vaklieden zijn, die deze bonkaarten kunnen drukken of het watermerk ontwerpen.

27443. De **Voorzitter**: Wat ging u eigenlijk bij de Directeur-Generaal van de Voedselvoorziening doen?

A. De vraag naar levensmiddelen werd zo groot, dat wij niet meer in de behoefte konden voorzien. Wij zijn toen met de heer *Louwes* gaan praten — dit heeft in eerste instantie, naar ik meen, de heer *Neher* gedaan — om medewerking te verzoeken van het apparaat van de voedselvoorziening voor het verkrijgen van meer levensmiddelen en meer toewijzingen.

27444. De **Voorzitter**: U had bonnen?

A. De bonnen waren afhankelijk van een wel of niet gelukte „kraak“. Wij hebben wel eens maanden van overvloed gehad, maar wij kwamen meestal dik te kort. Het werd ook te riskant. Er vielen slachtoffers bij het vervoer van de bonnen en bij het vervoer van de levensmiddelen. Wij hebben geprobeerd dit meer te legaliseren en wij hebben gezegd aan de heer *Louwes* „verleen met je gehele apparaat medewerking.“ Dit heeft de heer *Louwes* ook inderdaad gedaan. Hij heeft één van de hoofdamtbenaren, de heer *Schagen van Leeuwen*, broer van de oud-Minister, aangewezen en deze had een zeer belangrijke positie bij het A.V.A. (Aan- en Verkoopkantoor van Akkerbouwproducten, meen ik). Deze heer *Schagen van Leeuwen* heeft een systeem ontworpen, waarbij ons de beschikking werd gegeven, onder toezicht van vertrouwde ambtenaren, over gedeelten van voorraden. In Amsterdam was bijv. een partij koolzaad gedeponereerd; hiervan werd het vochtpercentage, dat voor uitdroging in aanmerking kwam, met een kwart of een half procent veranderd.

27445. De **Voorzitter**: Kreeg u dat verschil?

A. Ja. Er lag dan in het pakhuis dus eigenlijk meer dan er administratief moest liggen en dit verschil kregen wij.

27445. De **Voorzitter**: Ik meen, dat aan de heer *Louwes* ook was gevraagd: „Wij hebben zoveel bonkaarten en wij kunnen er nog zo veel meer bijdrukken, dat het ons wel eens beklemt en wij wel eens bang zijn, dat de gehele voedselvoorziening in de war loopt. Wilt u ons vertellen, of wij rustig kunnen voortgaan met in deze mate valse kaarten te drukken?“. *Louwes* heeft toen geantwoord: „Ga maar gerust door.“

A. Daar kan ik u geen antwoord op geven. Ik heb dit ook alleen maar van horen zeggen. Ik weet wel, dat wij één keer geslaagd waren met het drukken van botertoewijzingen — iets, waarop de grossiers voorraad werden — en dat ons toen namens de heer *Louwes* wel heel duidelijk te kennen werd gegeven: Ga hiermee niet onbeperkt door, want dan breng je de voorziening van de burgerbevolking in gevaar.

27447. De **Voorzitter**: Wat ik heb gehoord, ging over brood en toen moet de heer *Louwes* hebben gezegd: Ga maar gerust door.

A. Dat is misschien de periode geweest, waarin ik gevangen zat.

27448. De **Voorzitter**: Omdat u speciaal zei, dat u met de heer *Louwes* in contact was geweest, interesseerde het mij te vernemen of er voldoende goederen aanwezig waren.

A. Wij hebben meer gevraagd dan alleen die toewijzing, die wij van hem kregen. Wij hebben verschillende schema's gevraagd bijv. over de voedselposities in de zomer van 1944 in verband met de komende winter. Dit schema is ook van de heer *Louwes* ontvangen en doorgezonden naar Engeland. De contacten waren veelzijdig.

27449. De **Voorzitter**: Nu wilde ik nog graag iets van u weten over het vraagstuk van de repatriëring. Toen het zover was, dat de Nederlanders, die in de concentratiekampen zaten, terug konden gaan, heeft u — zoals u heeft medegedeeld aan de heer *Gerretsen* — de Nederlanders gemist bij de bevrijdende militaire groepen, die behulpzaam zouden zijn bij de terugvoering van de gevangenen naar Nederland. Hebt u enig idee, of daartoe wel opdrachten zijn gegeven en wie daarvoor de verantwoordelijke personen zijn?

A. Neen. Wat ik daarvan weet, is neergelegd in het rapport. Toen deze kwestie werd geregeld, zat ik gevangen. Die kwestie is gedeeltelijk van Nederland uit, maar in hoofdzaak toch vanuit Engeland geregeld.

27450. De **Voorzitter**: U hebt het toch ervaren, toen u uit Sachsenhausen naar huis zou gaan?

A. Wij zijn niet direct van Sachsenhausen uit naar huis gegaan. Wij hebben die beruchte dodenmars gemaakt naar Schwerin en vlak bij Schwerin hebben wij de spits van het Amerikaanse leger ontmoet. Wij zaten eigenlijk op het punt, waar de Amerikanen en de Russen elkaar hebben ontmoet. Er heerste daar een grote verwarring. De kampen van vrijwillige arbeiders kwamen vrij, krijgsgevangenen kwamen vrij, politieke gevangenen kwamen vrij, duizenden

Duitse geëvacueerden liepen er rond. Toen was er een adres voor de Fransen. Dezen hadden een grote post ingericht met een Rode-Kruisafdeling met doktoren en verpleegsters, die voedsel uitdeelden. Zelfs de Polen hadden daar een punt, waar hun mensen te recht konden. De Belgen hadden het, er was zelfs een officier van Luxemburg, een heel klein land, die daar zijn mensen kwam opvangen. Wij liepen daar tussen die verschillende instanties, tussen aie verschillende tehuizen en kazernes, waar de mensen hun contacten hadden en waarop ze steeds, al was het dan vrij primitief natuurlijk, gezien de grote moeilijkheden, waarin men verkeerde, terug konden vallen. Wij liepen daar dakloos rond; ieder moest maar zien wat er gebeurde en daarmee zijn ook ongelukken gebeurd. Nederlanders hebben zich daar zeer ernstig misdragen op verschillende momenten, doordat er geen leiding was.

27451. De **Voorzitter**: Waarom heeft de commissie daarover niet bepaalde mensen gehoord, die er in de eerste plaats mee te maken hadden? Waarom heeft men bijv. de heer *Ferwerda* niet gehoord, tot wiens terrein dit behoorde?

A. Aan de heer *Ferwerda* is geschreven — hij zat in Engeland — en wij hebben hem een aantal vragen gesteld. Het was gebruikelijk — dit was de opdracht, die aan het secretariaat der commissie was verstrekt —, te vragen of men liever mondeling dan wel schriftelijk wilde antwoorden. Wij stelden ze gaarne in de gelegenheid mondeling te worden gehoord. Daarvoor moest de heer *Ferwerda* echter naar Nederland overkomen, want wij beschikten niet over de middelen om uitstapjes te maken.

27452. De **Voorzitter**: Wat heeft hij gedaan?

A. Hij heeft ons alleen kort teruggeschreven: „Mijne Heren, hier is mijn rapport over de repatriëring; daar staat alles in wat je nodig hebt“. Wij hebben hem echter alle bezwarende verklaringen toegezonden, die wij als commissie hebben verzameld over het repatriëringswerk en er bij gezegd: „Dit hebben wij; hoe denkt u daar over?“ Hij heeft er toen mee volstaan een gedrukt boekje terug te sturen, dat ook in het dossier is opgenomen en dat overal te krijgen is. Ik heb de indruk gehad, dat, toen de commissie aan het werk was, dit door verschillende instanties niet direct au sérieux is genomen. Toen de publicatie met de feiten kwam, is men er eigenlijk van geschrokken.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat ik u niets meer te vragen heb. Mocht er iets zijn, waarvan u denkt, dat het voor ons nuttig zou zijn het te vernemen, dan geef ik u gaarne de gelegenheid het nog mede te delen.

A. Ik wilde graag nog even uw aandacht voor het volgende. U interesseert zich bijzonder voor de doorzending van die lijsten met de namen van politieke gevangenen naar het buitenland.

De **Voorzitter**: Ja.

A. Vooral op hetgeen op blz. 64 bovenaan van het rapport *Vorink* voorkomt, wilde ik nog even uw aandacht vestigen, maar verder behoef ik niet te gaan.

27453. De heer **Stokvis**: Dat is die verklaring van mevrouw *Ross—Regeur*?

A. Ja, van mevrouw *Ross—Regeur* in hoofdzaak.

De **Voorzitter**: Wij moeten mevrouw *Ross* nog horen.

A. Daarop behoef ik dus verder niet de aandacht te vestigen?

27454. De **voorzitter**: Op blz. 64 staat:

„Op de 1e afdeling van het Informatiebureau van het Nederlandse Rode Kruis was werkzaam mevrouw *Ross—Regeur*, wier man in Duitsland gevangen zat. Buiten het Rode-Kruisverband om, werden door haar in de loop der jaren zoveel mogelijk adressen van politieke gevangenen verzameld en verwerkt, zodat zij langzamerhand beschikte over een dossier van circa 6000 namen. In Mei 1943 werd de gelegenheid geschapen, lijsten met namen via „ondergrondse“ kanalen naar Genève te brengen, zodat het C.I.C.R. in de gelegenheid werd gesteld, deze politieke

gevangenen vanuit Zwitserland te voorzien; de eerste gegevens werden in Augustus 1943 overgebracht. Mevrouw *Ross* werd in Februari 1944 overgeplaatst naar de 5e afdeling van het Informatiebureau en te werk gesteld op de sectie Politieke gevangenen, waar zij haar privé-werk als officiële Rode Kruisarbeid kon voortzetten en uitbreiden."

Wat wilt u hiermee zeggen?

A. Toen wij, de commissie, het oude hoofdbestuur voor ons hadden, heeft dr. *Offerhaus* zich er op beroepen, dat zij dat toch maar hadden gedaan. Hij noemde verschillende voorbeelden o.a. het werk van mevrouw *van Overeem*.

27455. De *Voorzitter*: Dit was dus volgens hem Rode-Kruiswerk'?

A. Toen werd het ineens Rode-Kruiswerk, terwijl mevrouw *Ross—Regeur* en ook mevrouw *van Overeem* ons uitdrukkelijk verteld hebben: „Het is mijn werk geweest, het is mijn initiatief voor een groot deel. Ik heb veel moeilijkheden gehad; op een bepaald moment werd ik eigenlijk alleen maar geduld."

27456. De *Voorzitter*: Zei mevrouw *van Overeem* dergelijke dingen?

A. Ja.

27457. De *Voorzitter*: Dus eigenlijk wilt u zeggen: Die heren kunnen zich nu wel met die veren tooien, maar het zijn eigenlijk andermans veren?

A. Inderdaad.

De *Voorzitter*: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

A. J. TEUNISSEN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 5 OCTOBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*

Verhoor van:

ADRIANUS MILLENAAR,
oud 49 jaar, wonende te Berlijn,
consul-generaal der Nederlanden te Berlijn.

Hij legt de eed af als getuige.

27633. De *Voorzitter*: Hetgeen ons interesseert zijn uw werkzaamheden in Berlijn. Welke was uw functie toen Nederland op 10 Mei 1940 in de oorlog kwam?

A. Hoofdassistent bij de Dienst van de Rijkslandbouwconsulenten en als zodanig toegevoegd aan de Rijkslandbouwconsulent, die verbonden was aan het Nederlandse gezantschap te Berlijn.

27634. De *Voorzitter*: Hoe is het gekomen, dat u die andere werkring hebt gekregen in het begin van de oorlog?

A. Het is regel en gebruik, dat de kanselier van een gezantschap bij het uitbreken van een oorlog achterblijft om de belangen van het land onder bescherming van een vreemde Mogendheid waar te nemen. De toenmalige kanselier, een zekere mijnheer *Stutterheim*, was erg nerveus, hij was al ouder en voelde er niets voor. De gezant, de heer *van Haersma de With*, had verschillende mensen gevraagd, die eventueel daarvoor ook in aanmerking kwamen; de meesten van hen waren hogere subalterne ambtenaren. Vrijwillig was eigenlijk zonder meer niemand daartoe bereid en toen is de gezant ook bij mij gekomen, vooral ook in verband niet het feit, dat ik in de Nederlandse kolonie te Berlijn nogal een rol speelde, in het sociëteitsleven, in het kerkelijk leven, enz. Ik was secretaris van verschillende instellingen, en als zodanig met de Nederlandse toestanden op de hoogte. De gezant heeft mij gevraagd of ik daartoe bereid was, waarop ik heb geantwoord, dat ik mij er zeer over verwonderde, dat hij die vraag tot mij richtte, omdat ik als ambtenaar van een volkomen ander Departement daarvoor niet in aanmerking kwam, waarop de gezant antwoordde: „Wij weten, wat wij aan u hebben.” Enfin, ik kreeg daar een compliment. Hij wees daarbij bovendien op het feit, dat ik een paar kleine kinderen had en men toen nog niet wist, waarheen de leden van het gezantschap zouden moeten verhuizen. Of men naar Zwitserland of naar Zweden zou gaan, hing geheel van de genade van het Derde Rijk af. Toen zei de heer *van Haersma de With*: „Als u mee moet met die kinderen, is dat ook voor ons een groot bezwaar.” Na lang heen en weer praten heb ik ten slotte, onder voorbehoud, dat hij zou proberen via de Zweden te bewerkstelligen, dat ik de exterritoriale rechten zou behouden — ik voelde er niet voor, vogelvrij te zijn —, gezegd, dat ik zou blijven. Met die exterritoriale rechten is het niet gegaan, zoals ik het mij had voorgesteld. Er is eerst een vage toezegging gedaan, die later weer is ingetrokken. Zo ben ik in Berlijn gebleven.

27635. De *Voorzitter*: U werkte toen dus eigenlijk onder het Zweedse gezantschap?

A. Dat wil zeggen: Dat kwam toen.

27636. De *Voorzitter*: Werd u toen beschouwd als te zijn lid van de staf van liet Zweedse gezantschap?

A. Ja, daarna is dit zo geregeld.

27637. De *Voorzitter*: Wanneer u iets wenste te weten te komen van, of mede te delen aan Duitse autoriteiten, moest dat via de Zweedse gezant gebeuren?

A. Altijd via de Zweedse gezant. Ik was ook toen niet anders dan een subaltern ambtenaar om de Zweden de weg te wijzen.

27638. De *Voorzitter*: Doch ook wel degelijk om de Zweden te helpen bij het waarnemen van de Nederlandse belangen?

A. Ja, natuurlijk.

27639. De *Voorzitter*: Wat had u nu dadelijk in het begin te doen ten aanzien van de Nederlanders, die daar wareii?

A. Toen de oorlog begon, heb ik te doen gehad niet de Nederlanders, die door de Duitsers waren gevangengezet. Dat waren nagenoeg allemaal mannen, voor zover zij, denk ik, geen N.S.B.-ers waren. Dat heb ik nooit goed kunnen uitvinden. Nadat de gezant met zijn staf was weggegaan en men hoorde, dat ik was achtergebleven, heb ik heel veel huilende en kermende vrouwen op mijn dak gehad, die kwamen vertellen, dat hun man op de Alexanderplatz in de gevangenis zat. Toen heb ik dadelijk gepoogd gewaar te worden, welke mogelijkheden er bestonden om daaraan iets te doen. Door bijzondere omstandigheden heb ik te zamen niet anderen een actie op touw kunnen zetten, die er toe heeft geleid, dat een groot deel van die mensen op korte termijn is vrijgelaten.

27640. De *Voorzitter*: Dat was iets, dat u kon suggereren, maar het werk werd door de Zweden gedaan'?

A. Ik deed dat werk achter de coulissen met medeweten van de Zweden. Ik heb bij die gelegenheid de teugels zelf in handen genomen, maar ik deed alles met medeweten en goedgevonden van de Zweden.

27641. De *Voorzitter*: U bedoelt de Zweedse gezant?

A. Ja. De beschermende Mogendheid, in dit geval dus Zweden, had een aparte afdeling voor de waarneming van de belangen van buitenlandse naties. Dat was de z.g. B.-afdeling, waarvan het hoofd de rang van legatieraad had.

27642. De *Voorzitter*: Hoe heette die'?

A. De eerste legatieraad was *Tor Wistrand*. Er zijn in totaal misschien vier chefs geweest. Hij is een jaar gebleven; toen is een ander gekomen, die ook een jaar is gebleven, en toen zijn weer anderen gekomen.

27643. De *Voorzitter*: Wat was de heir *von Rosen* daarbij?

A. Ongeveer een jaar na het uitbreken van de oorlog is hij assistent van het hoofd van deze afdeling geïvorden en een jaar daarna is hij zelf hoofd geworden.

27644. De *Voorzitter*: Dus u bent bezig geweest met die Nederlandse gevangenen. Die zijn nogal gauw vrijgelaten?

A. Zij waren betrekkelijk gauw vrij, op enigen na en bleven voorlopig in Berlijn.

27645. De *Voorzitter*: Hebben zij lang onder toezicht gestaan?

A. Gedeeltelijk gedurende de gehele oorlog en gedeeltelijk enige jaren. In het begin moesten zij zich iedere week bij de politie melden.

27646. De *Voorzitter*: Had u steeds contact met hen?

A. Ja.

27647. De **Voorzitter**: U hebt het werk aan de B.-afdeling voor de Nederlanders niet alleen gedaan. U had ook personeel, dat onder u stond?

A. Neen. Alles stond onder de Zweden. Ik heb mij door de omstandigheden moeten opwerpen als autoriteit, ook wel tegenover de Zweden, en als zodanig beschouwden de dames, die direct voor mij werkten: mij dikwijls als chef. Ik had echter evenveel te zeggen als alle anderen. De omstandigheden maakten het noodzakelijk, dat ik nogal eens optrad naar boven, naar de Zweden. Zodoende groeide geleidelijk aan mijn prestige, waaruit vele medewerkers afleidden, dat ik zo'n beetje de chef was.

27548. De **Voorzitter**: Een van uw medewerkers was de heer van Pelsers Berensberg?

A. Toen de oorlog uitbrak, was hij honorair vice-consul. Hij heeft zich gemeld. De andere consuls hebben allen via Zwitserland het land verlaten: hij heeft dat niet gedaan. Hij heeft zich gemeld bij de Zweden. Hij is te werk gesteld en heeft niets anders gedaan dan hoofdzakelijk passen verlengd, respectievelijk uitgeschreven; massaal werk, waarbij zo goed als geen principiële kwesties te pas kwamen.

27649. De **Voorzitter**: Enig verantwoordelijk werk heeft hij niet gedaan en het zich bezighouden met de Nederlanders in Duitsland behoorde niet tot zijn taak?

A. Neen.

27650. De **Voorzitter**: U had enige dames, die in Duitsland woonden, die van Duitse origine waren en een Nederlandse echtgenoot hadden?

A. Ja, dames, die later de Nederlandse nationaliteit hadden verworven. Onder anderen mevrouw van der Kroon, die al twintig jaar bij het consulaat-generaal in Berlijn gewerkt had, plus de heer van Pelsers Berensberg. Dat waren met mij de drie, die vroeger in Nederlands verband werkten. De anderen zijn gedeeltelijk naar onze afdeling gekomen, doordat de z.g. Schutzmacht-afdeling aanvankelijk de belangen waarnam van diverse andere landen, o.m. Nieuw-Zeeland, Zuid-Afrika, Polen en Noorwegen. Dat is hun later ontkomen, o dat Duitsland niet meer wilde, dat deze landen daarvan gebruik maakten. Van die afdelingen zijn geleidelijk enige dames naar de Nederlandse afdeling gekomen. Zij werkten aanvankelijk voor de landen, waarvoor zij aangenomen waren. Ten gevolge van het feit, dat de Nederlandse afdeling zich sterk uitbreidde, namen wij alles, wat wij er bij konden krijgen, over. Dat was o.m. mejuffrouw Boosmann van de Zuid-Afrikaanse afdeling.

27651. De **Voorzitter**: Heeft deze dame de Duitse nationaliteit?

A. Ja.

27653. De **Voorzitter**: En is mevrouw von Trotha er ook bijgekomen?

A. Ja. Die is echter niet via een andere mogendheid bij ons gekomen. Ik geloof, dat mejuffrouw Boosmann de enige was. De anderen, mevrouw Schmidt, mevrouw Schot en mevrouw Back zijn allen van Duitse origine.

Verder waren er nog een paar van Russische origine, maar die zijn veel later gekomen. De twee zusters Jacobson. Mevrouw von Trotha is betrekkelijk ook aan het eind gekomen; dat was een Duitse.

27653. De **Voorzitter**: En mejuffrouw Weisse?

A. Ja, zo'n soort naam, Weisz of Weisse.

27654. De **Voorzitter**: Kon men al die dames gerust dat werk toevertrouwen, dat zij onder uw leiding deden?

A. Zonder meer. Het is maar enkele keren voorgekomen, dat er stukken waren, die eigenlijk niet door ieder konden worden gezien, enkele bepaalde gevallen, zoals, ik mag misschien een voorbeeld noemen, de Stijkel-groep. Dat was een groep van illegale werkers. Die mensen zijn in Nedeiland gevangengenomen, hebben hier enige maanden gezeten en werden aanvankelijk verdedigd door Nederlandse advocaten. Ze zijn later naar Duitsland gestuurd en voor het

Kriegsgericht gekomen. De Duitse autoriteiten stonden op het standpunt, dat ieder, die in Nederland was gevangengeriomen, buiten de bemoeienis van het Zweedse gezantschap kwam. Het is zover gegaan, dat ongeveer twee jaar na het uitbreken van de oorlog officieel tegen de Zweden werd gezegd: „doen jullie het maar, onder voorwaarde, dat je afblijft van gevallen, die zich in Nederland hebben afgespeeld.”

Van het ogenblik af, dat die mensen van de Stijkel-groep in Duitsland waren gekomen, kreeg ik tips van de zijde van de advocaten mr. Theo Bakker, Nassaulaan 4, den Haag, en mr. den Hollander, die op het ogenblik directeur is van de spoorwegen, en van anderen, die de weg naar Duitsland vonden en bij mij kwamen met de vraag, wat daaraan te doen was. Toen hoorde ik, dat sommigen verdedigd werden door bepaalde Duitse advocaten. Op goed geluk slapte ik daar naar toe en vroeg zeer voorzichtig het een en ander, tnaar het was altijd nul op het request. Ik heb ook te horen gekregen: „als je nog één vraag stelt, bel ik op het knopje en roep de Gestapo; wij staan onder zeer strenge zwijgplicht en mogen niets zeggen; deze zaak wordt in Duitsland behandeld.” Wij hadden de namen van alle mensen van deze groep.

27655. De **Voorzitter**: Hoeveel waren er dat?

A. 46 of 47. Wij hebben nauwkeurig die actie gevolgd tot op het ogenblik, dat zij veroordeeld waren. Tot op dat ogenblik behoeften wij er niets aan te doen, omdat dat geen zin had. maar het kwam er op aan gewaar te worden, wanneer zij veroordeeld werden en tot welke straffen en dan was het zaak voor het Zweedse gezantschap per officiële note-verbale bij het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken enigerlei voorstellen aanhangig te maken met de bedoeling de mensen te redden. In zulke gevallen was het natuurlijk wel zaak, dat dat niet algemeen bekend werd, omdat de Duitse Regering niet wilde, dat wij bemoeienis hadden met deze mensen. In zulke gevallen was het nodig, dat er geen ruchtbaarheid aan werd gegeven. Overigens kreeg deze B-afdeling betrekkelijk weinig dingen te behandelen, die geheim waren. Diverse malen ben ik bij Gestapo-mensen te biecht geweest om het een of ander gedaan te krijgen. Ik heb mij bij deze dingen nooit beziggehouden met de vraag, aan welke delicten belanghebbenden zich hadden schuldig gemaakt. In de eerste plaats, omdat ik wist, dat dat nooit gezegd zou worden, en in de tweede plaats, omdat dat absoluut geen doel had. De enige kwestie, die ons bezighield, was: „wat kunnen wij doen om hen vrij te krijgen?” Wij kregen officieel nagenoeg geen dingen te behandelen, die enigerlei gevaar zouden hebben opgeleverd, indien de medewerkers van het gezantschap die gezien hadden. Achter de coulissen deed ik wel illegale dingen.

27656. De **Voorzitter**: Waar had u de papieren, die niet iedereen mocht zien, opgeborgen?

A. Die werden opgeborgen door de Zweedse chef of door mij.

27657. De **Voorzitter**: Waarin?

A. Ik had in mijn kamer een trésoir, een grote ingebouwde safe.

27658. De **Voorzitter**: Een echte brandkast?

A. Ja. En de Zweedse chef zelf had boven een brandkast, waarin de allergeheimste stukken werden opgeborgen.

27659. De **Voorzitter**: Die werden dus niet opgeborgen in gewone stalen ladenkasten, die min of meer brandvrij en inbraakvrij waren?

A. Neen. Daarin werden de dingen opgeborgen, die niet geheim waren.

27660. De **Voorzitter**: Was uw kast ook voor het lagere personeel bereikbaar?

A. Neen.

27661. De **Voorzitter**: Konden zij hun persoonlijke eigendommen daarin opbergen, in tegenstelling met de stukken, die er eigenlijk in behoorden?

A. Neen; particuliere eigendommen zijn daar nooit in opgeborgen. Wanneer zij bij mij kwamen met de vraag, of ik iets voor hen wilde opbergen, heb ik dat opgeborgen in een hok van twee meter in het vierkant, dat ik daar had.

27662. De **Voorzitter**: U spreekt nu over het oude Nederlandse gezantschap in de Rauchstrasse?

A. Ja.

27663. De **Voorzitter**: Was die kast zo groot, dat, als iemand er een pelsmantel in wilde hebben, u daartegen geen bezwaar behoefde te maken? Dat bracht niet met zich, dat andere dingen, die er wel in behoorden, er niet in konden?

A. Zeker niet.

27664. De **Voorzitter**: Heeft uw werk ten aanzien van de *Stijkel*-groep ook effect gehad?

A. Helaas niet. De opzet van onze actie was niet anders dan te proberen de correspondentie daarover met de Duitse Regering zolang op sleeptouw te houden tot de oorlog voorbij zou zijn en dus het vonnis niet meer zou worden voltrokken. Wij hebben aan de Duitse Regering voorgesteld, aan de Regering in Londen te vragen, of zij bereid was bij de Amerikanen en Engelsen aan te kloppen voor ruilobjecten. Wij wisten eigenlijk a priori, dat dat onmogelijk was, omdat de Amerikanen en de Engelsen geen mensen ter dood veroordeelden of doodschoten. De Amerikanen hadden slechts twee Duitse delinquenten, die aanvankelijk ter dood waren veroordeeld, doch wier straffen in levenslang of vijftien jaar zijn veranderd, zodat de westelijke geallieerden geen ruilobject hadden. Ik wist, dat zij die niet hadden. Gesteld, dat de westelijke geallieerden een ruilobject hadden gehad, dan had het b.v. alleen kunnen zijn een vent als *Prien*, de „U-boot-held". Dit zou nooit gelukt zijn, omdat dan de Engelsen en Amerikanen hadden gezegd: „Wij zijn niet stapelgek! Als dergelijke mensen loskomen, schieten zij van ons weer zoveel mensen dood."

De eigenlijke motivering was vaag. De enige opzet was te trachten, de correspondentie aan de gang te houden, omdat de Duitse Regering niet tot fusillering kon overgaan, dan nadat het laatste woord daarin gesproken was. Dat is helaas te vroegtijdig gesproken. Op een goede dag kwam graaf *von Rosen* bij mij en zeide: „De chef van het protocol, *Albrecht*, heeft gezegd, dat betrokkenen, als niet binnen een week antwoord u-as ontvangen, gefusilleerd zouden worden." Er is toen een laatste poging gewaagd. Ik zou zelf naar Stockholm gaan, hetgeen niet gelukt is. Graaf *von Rosen* zou naar Stockholm gaan, hetgeen ook niet gelukt is. Ik heb toen mr. *Bakker* opgebeld, die naar Stockholm is gegaan en het per code naar Londen heeft overgebracht. Toen hij terugkwam, zeide hij: „Zij hebben alles geprobeerd, maar er zijn geen ruilobjecten."

Ik heb daarna tegen graaf *von Rosen* gezegd: „Wij hebben in deze strijd zelf het een en ander te strijden gehad. Ik ben nogal eens boos geweest en heb wel met de vuist op tafel geslagen. Wilt u mij dit vergeven? Deze mensen worden de volgende week doodgeschoten. Wij kunnen getuigen, dat van deze kant alles gedaan is, wat menselijkerwijze mogelijk was te doen. Wij kunnen vandaag alleen voor deze mensen bidden."

Ik noem dit geval, omdat het typerend is voor de activiteit van het Zweedse gezantschap in Berlijn gedurende de gehele oorlog, ook ten aanzien van andere gevallen. De Zweden, die de gehele oorlog neutraal zijn geweest, kwamen in Duitsland onder omstandigheden, waarvan zij zich, vóórdat zij kwamen, geen begrip konden vormen. Zij kwamen te staan voor een taak, waarvan zij zich geen begrip gevormd hadden. Het was wel nodig, dat ik hen aanspoorde. Ik heb altijd gezegd: „Het is after all een zegen geweest, dat Zweden het heeft gedaan." In de eerste plaats, omdat gezegd kan worden, dat zij ten aanzien van de dingen, waarop het aankwam, waarbij het mensenlevens gold, nooit hun plicht verzaakt hebben, maar het ging vaak gepaard met een klein beetje ruzie met mij. Zo is alles, wat mogelijk was, gedaan, de omstandigheden in aanmerking nemende. In de tweede plaats is het een zegen geweest, omdat de Zweden tot het laatst toe buiten de oorlog zijn gebleven en dientengevolge onze belangen gedurende de gehele oorlog door hen konden worden waargenomen.

27665. De **Voorzitter**: U zegt, dat alles gebeurd is, wat gedaan kon worden. U bedoelt, dat alles gebeurd is, wat kon geschieden met de mogelijkheden, waarover u de beschikking kreeg. Of inderdaad alles, wat gedaan kon worden, gedaan is, daarover kunnen wij straks spreken.

U bent van mening, dat de Zweden zich ten behoeve van de Nederlanders ten slotte wel redelijke moeite gegeven hebben?

A. Zeer zeker.

27666. De **Voorzitter**: Wij hebben wel eens klachten gehoord aan deze tafel en ook elders in Nederland over de weinige belangstelling,

welke de Zweden eigenlijk hadden. Wij hebben wel eens gehoord, dat dat voortspoot uit de politieke inzichten van sommigen van de Zweedse ambtenaren, die aan het gezantschap waren. Hoe moeten wij dat zien?

A. Dat is niet geheel juist gezegd. De Zweden waren uiteraard bijna zonder uitzondering lauw, maar zowel uil menselijk oogpunt als uit algemeen oogpunt wilden zij goed. De eerste was *Wisstrand*, van beroep diplomaat en buitengewoon goed op de hoogte van de rechten van de beschermende Mogendheid onder die omstandigheden, hetgeen van groot belang was, omdat ik persoonlijk daaromtrent geheel in het duister tastte. Hij was hyper-diplomaat in zijn optreden, erg kalm en bedaard, maar aan de andere kant een man met moed. Als er het een en ander was en ik zei: „Hoe moet dit of dat?"; dan was het: „Dat moet zó" en bij het onderhandelen mei de Duitsers was het dito. Hij liet het er niet bij zitten, maar bemoeide zich alleen met de grotere dingen, dat wil zeggen met de meest gevaarlijke dingen, waarbij mensenlevens op het spel stonden. Hij deed dat met durf en wees direct op het recht, waarachter hij zich verschool. Hij heeft dat een jaar waargenomen en heeft dat voorbeeldig gedaan, alleen met weinig belangstelling voor kleiner gedoe.

27667. De **Voorzitter**: Kunt u dat ook zo stellen ten aanzien van graaf *von Rosen*?

A. Ik wil het graag systematisch doen. Hij is toen opgevolgd door *Erik de Laval*, vroeger militair attaché in Warschau. Die man was een en al bezieling voor de zaak. Hij was helaas niet erg sterk. Hij kende uiteraard ook niet zo die internationale dingen als zijn voorganger, maar in de plaats daarvan had hij des te meer bezieling voor de goede dingen. De wijze, waarop hij telkens heeft getracht samen met mij concentratie- en gevangenkampen te bezoeken, de wijze, waarop hij die mensen bejegende in het aangezicht van de Gestapobandieten, heeft mij steeds getroffen. Toen is hij weggegaan; hij kreeg een aanbod om naar Washington te gaan; hij sukkelde met zijn arm en was niet sterk.

In die tijd was graaf *von Rosen* er ongeveer een jaar als assistent. Deze was een heel ander type. Ik heb geprobeerd gedaan te krijgen, dat men in zijn plaats iemand anders stuurde, maar dat is niet gelukt. Nadat graaf *von Rosen* enige tijd bij mij was, ben ik naar de Zweedse gezant gegaan. Met aantal Nederlanders, dat naar Duitsland kwam, nani ontzettend toe. Inmiddels waren er ook de krijgsgevangenen & komen en er kwamen steeds meer gevangenen, zodat het werk ontzettend toenam. Graaf *von Rosen* was een beste kerel, maar wat nerveus en niet zo met de moed van zijn voorgangers. Ik heb toen tegen de Zweedse gezant gezegd: „Excelentie, u neemt onze belangen waar, waar wij u erg dankbaar voor moeten zijn, maar wat u tegenover ons moet beschouwen als een eretaak." Ik heb eens gezegd, misschien is dat enigszins mijn landaard: „Als de rollen omgedraaid waren, zouden wij het misschien anders gedaan hebben. Ik geloof, dat de Nederlandse belangen in Duitsland op het ogenblik van die aard zijn, dat de allerbeste diplomaat, die u hebt, niet goed genoeg is om die belangen waar te nemen."

Toen heb ik mij verder als volgt uitgedrukt: „In plaats van die zlerbeste diplomaat stuurt u graaf *von Rosen*."

De gezant antwoordde daarop: „U moet niet vergeten, dat de Duitse Regering herhaalde malen te kennen heeft gegeven, dat, als wij niet zorgen voor enigszins gematigder elementen, zij de deur helemaal dicht zou doen. Men mag niet vergeten, dat voor verschillende landen de deur al dicht was. Wij moesten roeien met de riemen, die wij hadden."

27668. De **Voorzitter**: Was *von Rosen* bepaald een nationaal-socialist?

A. Neen. Hij was iemand, zoals wij er in de oorlog heel veel hebben gehad. Hij was geen Jodenvriend en hij haatte het communisme. Dan bleef er al niet veel meer over. Als ik over het nationaal-socialisme ging praten, was hij anti-nationaal-socialistisch. Hij was werkelijk een uitermate braaf man, maar geen stoer man.

27669. De **Voorzitter**: Had hij een Duitse vrouw?

A. Neen, dat geloof ik niet. Ik geloof, dat hij een Zweedse vrouw had.

27670. De **Voorzitter**: Hij had veel Duitse familieleden. Het was een Duits-Zweedse familie.

A. Ja, maar die familie was zeer vertakt. Hij had ook familie in Frankrijk.

27671. De **Voorzitter**: Hebt u, behalve met de *Stijkel*-groep, nog met andere mensen te maken gehad, die veroordeeld waren?

A. Ja.

27672. De **Voorzitter**: Behoorde prof. *Schmutzer* ook daarbij of was dat pas veel later?

A. Hij is een van de eersten geweest.

27673. De **Voorzitter**: Hij zat in het Nacht- und Nebellager Natzweiler?

A. Neen, dat geloof ik niet. Hij zat met vijf anderen, prof. *Re-gout*, aalmoezenier van *Nierop*, pastoor *Rooyackers* — hij was pastoor of priester in den Bosch —, *Heinz Houben*.....

27674. De **Voorzitter**: Was dat een Nederlander?

A. Ja. Hij schreef voor internationale kerkelijke organen..... en *Jozef Kusters*. Allemaal Katholieken.

27675. De **Voorzitter**: Waren dat, behalve prof. *Schmutzer*, allemaal geestelijken?

A. De heer *Kusters* niet. De anderen waren geestelijken of quasie-geestelijken.

27676. De **Voorzitter**: Wat was er met hen gebeurd?

A. Dat is de eerste groep geweest, die mij bij de Gestapo heeft gebracht. Ik wist, dat die mensen ergens in Berlijn waren, maar ik kon hen niet vinden. Ik ben van het kastje naar de muur gestuurd en ben eindelijk terechtgekomen bij een zekere dr. *Hoffmann*, die de leiding had van de Gestapo voor alle Nederlanders, die in Duitsland gevangen zaten, een heel hoog „Gestapo-dier". Ik heb hem naar deze mensen gevraagd en hij heeft mij ten slotte de adressen bekendgemaakt.

27677. De **Voorzitter**: Hoe wist u, dat die zes mensen er waren?

A. Dat wist ik van *Paul de Gruyter*, die destijds in Berlijn woonde en die dit gehoord had van zijn familie in den Bosch. Ik heb deze mensen gevonden en hun lijdensgeschiedenis nagenoeg tot het einde meegemaakt. Prof. *Schmutzer*, *Kusters* en *Rooyackers* waren na het einde van de oorlog nog in leven; de anderen zijn omgekomen.

27678. De **Voorzitter**: Zijn zij gefusilleerd?

A. Neen, zij zijn allemaal in een concentratiekamp gestorven.

27679. De **Voorzitter**: Prof. *Schmutzer* is lang te voren vrijgekomen. Hij is nog Minister in Engeland geweest.

A. Ja. Hij is mede door mijn toedoen uit de gevangenis in Oranienburg gekomen en door particuliere actie overgebracht naar de Indische gijzelaars, waar hij het aanmerkelijk beter had.

27680. De **Voorzitter**: Hoe kon u in dit geval in die gevangenis doordringen? Kostte dat heel veel moeite? Was dat hoge uitzondering?

A. Dat hing er van af, met welke „delinquenten" — als ik dat woord mag gebruiken — men te doen had. Als het niet al te ernstig was en de mensen zaten in een gewone gevangenis, kreeg men door een officiële aanvraag bij het Zweedse gezantschap of door een telefoontje op goed geluk zo nu en dan toegang.

27681. De **Voorzitter**: Dat hebt u dan wel zelf gedaan?

A. Ja, dat heb ik heel veel gedaan.

27682. De **Voorzitter**: Kon u niet doordringen tot de concentratiekampen?

A. Enige malen. Ik ben bij de groep *Schmutzer-Rooyackers*, toen zij in Dachau zaten, geweest, met de *Laval* in Buchenwald bij de Indische gijzelaars. In dat zelfde kamp, Buchenwald, had men de z.g. Geuzengroep. Prof. *Selders* was er ook; ik weet echter niet of hij bij

de Geuzengroep of bij de Indische gijzelaars was. Bij de Geuzengroep konden wij echter niet komen, wel bij de Indische gijzelaars, ook bij velen in Sachsenhausen, in gevangenissen en tuchthuizen. Dat ging echter allemaal moeilijk. Er is onafgebroken naar gestreefd bij ieder, van wien wij het adres hadden, te komen, respectievelijk te laten komen.

27683. De **Voorzitter**: Hoe kwam men aan de adressen?

A. Die werden ons door familieleden of door kennissen doorgemeld. Zolang liet postverkeer in stand gehouden werd, schreven de familieleden naar Berlijn. Van de gevangenissen en concentratiekampen uit schreef men ook, dat iemand vrijkwam. Van het moment af, dat wij de gegevens hadden, begonnen wij naar het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken in Berlijn te schrijven. Als de gegevens er een klein beetje op duiden, dat de betrokkene in een concentratiekamp zat, stuurden wij quasie tien mark. Als de delinquent er niet was, kwam het geld terug. Er is mij in dit verband verweten, dat ik de mensen tien mark stuurde, terwijl zij er niet waren en dat ik wel eens een pakketje stuurde, terwijl betrokkene er niet was. Het was echter alleen een zoeken en tasten. Door tien mark te sturen kwamen wij er achter of hij er was, ja dan neen. Als hij er niet was, kwam het terug met de opmerking: „Inhaftierter verstorben", „Inhaftierter nicht mehr da" of „Inhaftierter verzogen".

27684. De **Voorzitter**: Als hij er wel was en u had dat kunnen vaststellen, wat deed u dan?

A. Dan kwam hij te staan op de lijst voor regelmatige toezending van tien mark. Bovendien trachtten wij pakjes te krijgen door naar de familieleden te schrijven en door de naam op te geven aan het Internationale Rode Kruis.

27685. De **Voorzitter**: In Zwitserland?

A. Neen, in Berlijn, waar een afdeling van het Internationale Rode Kruis gevestigd was.

27686. De **Voorzitter**: U stuurde de namen dus naar het Internationale Rode Kruis in Berlijn. Wat deed deze instelling er mede?

A. Die afdeling beweerde, dat zij ze onmiddellijk opgaf aan het hoofdbureau in Genève en zegde toe, dat zij zou proberen te bewerkstelligen, dat de betrokkenen een pakketje toegezonden kregen.

27687. De **Voorzitter**: Is gebleken, dat dit ook geschiedde?

A. Daarop hadden wij niet de minste controle.

27688. De **Voorzitter**: Werden er van Berlijn uit pakketten aan de mensen gestuurd?

A. Voorzover het mogelijk was. In het begin en tot vóór Dinsdag, begin September 1944, was het aantal mensen, het aantal Nederlanders, dat in een concentratiekamp zat, nog betrekkelijk gering. Aan velen werden regelmatig door de familieleden in Holland pakketten gestuurd, rechtstreeks, dan wei via het Rode Kruis, dan wel, dat het Rode Kruis het ook weer rechtstreeks deed.

27689. De **Voorzitter**: U bedoelt met dit laatste: uit eigen beweging?

A. Ja.

27690. De **Voorzitter**: Hoe kwam het Rode Kruis uit eigen beweging aan adressen?

A. Waarschijnlijk door middel van de familieleden hier.

27691. De **Voorzitter**: Op instigatie van de familie?

A. Ja. Ik adviseerde: „Stuur de pakketten naar het Zweedse gezantschap, opdat men er een stempel op kan zetten en ze kan doorsturen. Dan is de kans, dat zij binnenkomen, groter."

27692. De **Voorzitter**: Gebeurde dat veel? Luisterde men veel naar die raad?

A. Zeker.

27693. De **Voorzitter**: Dan kwamen er dus bij u veel pakketten binnen?

A. Relatief veel. Er waren diverse kampen, waar a priori niet dadelijk het aanvaarden van pakketten verboden was, b.v. Ravensbrück, maar andere, waar ze niet werden toegelaten en waarvan ze terugkwamen, als je er pakketten naar toe stuurde. De Geuzengroep in Buchenwald kon met de beste wil ter wereld gern pakketten krijgen. Aan andere werd regelmatig gestuurd.

27694. De **Voorzitter**: Waren dat er honderd of vijftig?

A. Bij mijn weten enige tientallen, dus niet bijzonder veel, dat wil zeggen, aan concentratiekampen. Daarnaast ook aan tuchthuizen, gevangenissen en dergelijke.

27695. De **Voorzitter**: Dat ging buiten die enkele tientallen om?

A. Ja.

27696. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens gedacht aan een min of meer systematische ontwikkeling van het zenden van pakketten op de een of andere wijze?

A. Ja, door middel van het Internationale Rode Kruis, waarmee de afspraak bestond: „Geef ons van alle gevangenen de adressen“. Wij zouden dan trachten van de andere kant de namen van alle gevangenen door te melden via Stockholm aan Londen.

27697. De **Voorzitter**: De namen van alle gevangenen, dat zijn alleen die gevangenen, van wie u de namen toevalligerwijze aan de weet kwam?

A. Ja.

27698. De **Voorzitter**: Dat bleef tot enkele honderdtallen beperkt?

A. Ja, voor zover het politieke gevangenen waren.

27699. De **Voorzitter**: Ik spreek niet over krijgsgevangenen, alleen over de civiele gevangenen. U hebt dus de bekende gegevens doorgegeven naar Stockholm?

A. Regelmatig.

27700. De **Voorzitter**: Wat deed men er daar mede?

A. Voor zover mij bekend doorsturen naar Londen.

27701. De **Voorzitter**: Heeft dat ooit tot iets geleid?

A. Niet veel.

27702. De **Voorzitter**: U zegt: niet veel, dus blijkbaar iets. Wat was dat iets?

A. Dat iets was ern enkele keer een pak. Een van de allerlaatste dagen, voordat ik Berlijn verliet, kwam een zak met 40 pakketten voor concentratiekampen.

27703. De **Voorzitter**: Waar kwam dat vandaan?

A. Dat kwam uit Stockholm. Of dat van Stockholm zelf kwam of naar Stockholm van Londen gestuurd was, weet ik niet.

27704. De **Voorzitter**: Dus in Berlijn is nooit iets gebleken van pogingen van de Nederlandse Regering uit Londen of van het gezantschap in Stockholm om op enigszins grote schaal te komen tot het zenden van pakketten aan mensen in concentratiekampen?

A. Dat kan ik zo niet zeggen, omdat ik niet weet in hoeverre de Nederlandse Regering in Londen heeft gevolg gegeven aan het verzoek van Berlijn om zoveel mogelijk druk te willen uitoefenen op het Internationale Rode Kruis te Genève om het gegeven woord waar te maken.

27705. De **Voorzitter**: Dat was?

A. Het aan Berlijn gegeven woord door de vertegenwoordiger van het Internationale Rode Kruis, die zei: „Geef ons de namen op, dan zorgen wij voor toezending van pakketten“.

27706. De **Voorzitter**: Dat zou ook slaan op de namen, welke zij dus uit Londen zouden krijgen?

A. Ja, alleen de namen, die zij van ons kregen en die zij zelf hadden, maar dit zullen er niet veel geweest zijn.

27707. De **Voorzitter**: Zij hadden de namen uit Londen kunnen krijgen.

A. Londen wist, dunkt mij, niet veel meer dan wat zij uit Berlijn kregen.

27708. De **Voorzitter**: Zou Londen niet gemakkelijk een groot aantal namen uit Nederland hebben kunnen krijgen?

A. Dat weet ik niet.

27709. De **Voorzitter**: In Nederland was men vrij goed op de hoogte van de mensen, die weg waren.

A. Wij kregen zo nu en dan die namen op van Londen.

27710. De **Voorzitter**: Als u een paar honderd namen had — meer had u er niet, geloof ik —, is dat toch maar heel weinig. Ik neem aan, dat men met niet zo heel veel moeite hier vandaan althans enige duizenden namen naar Londen had kunnen zenden.

A. Vóór September 1944?

27711. De **Voorzitter**: Neen, dat misschien niet. Waren er dan toen nog niet zoveel gevangenen?

A. Vast en zeker niet. Ik geloof niet, dat er sprake was van enige duizenden, maar dat er, voordat de kampen hier in September 1944 werden ontruimd, sprake was van enige honderden.

27712. De **Voorzitter**: Waren er toen maar enkele honderden Nederlanders in de concentratiekampen in Duitsland?

A. Ja.

27713. De **Voorzitter**: Denkt u, dat u de namen van de personen, die er toen zaten, grotendeels hebt gehad?

A. Ja,

27714. De **Voorzitter**: Is op een gegeven ogenblik al hetgeen u in Berlijn aan gegevens over de Nederlandse gevangenen in Duitsland had, door brand verwoest?

A. Ja. D.w.z. alles, wat niet in de trésor lag.

27715. De **Voorzitter**: Behoorde dat er eigenlijk ook niet in?

A. Dat was niet mogelijk. Het was een kamer, zo groot als deze kamer, die van boven tot beneden tjokvol zat met dossiers, waarvan er iedere dag gebruikt moesten worden. Er was een uitgebreide staf en er was heel veel werk. Het was praktisch niet mogelijk al die dingen in de trésor te brengen.

27716. De **Voorzitter**: Hebt u na de brand nog iets kunnen opbouwen?

A. Na het bombardement van de Rauchstrasse zijn de meeste Zweden naar Schloss Hornow bij Kottbus gegaan en op het huis, dat wij toen betrokken hebben, hebben wij weer een bombardement gehad, waarbij echter het meeste is gered en van het archief niets is zoekgeraakt.

27717. De **Voorzitter**: Was dat het nieuwopgebouwde archief?

A. Ja. Dat was echter zeer beperkt. Het was enige weken oud. Tot drie, vier keer toe zijn wij verhuisd, tot de meeste Zweden naar Kottbus gingen en ik met een paar mensen in Wannsee overbleef.

27718. De **Voorzitter**: Dus u hebt door het bombardement van de Rauchstrasse een groot gedeelte van uw gegevens verloren. Dat zal zeker ten gevolge hebben gehad, dat het met de hulp aan de Nederlanders in de concentratiekampen slechter ging?

A. Dat zal niet veel zijn geweest. De lijsten met namen zijn allemaal gered. Bovendien zou het, wanneer dat niet het geval was geweest, gemakkelijk zijn geweest de gegevens in Stockholm aan te vragen, omdat men daar van dergelijke dingen duplicaten had.

27719. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat vóór dolle Dinsdag een paar honderd mensen in de concentratiekampen zijn geweest en dat er daarna een groot aantal is gekomen. Hebt u van dat grote aantal er behoorlijk wat medegegdeeld gekregen voor de naamlijsten?

A. Ja. Van het ogenblik af, dat wij mededeling kregen, dat die mensen naar Duitsland waren overgebracht, hebben wij weer, als altijd, met verbaalnota opgave gevraagd van het aantal mensen met naam, nummer, enz. Ik durf het niet zeker te zeggen, maar ik meen te weten, dat ons nooit de lijsten als zodanig zijn gestuurd. Geleidelijk zijn wij toch heel veel namen te weten gekomen, doordat de mensen in Sachsenhausen of waar zij terecht waren gekomen, contact kregen met landgenoten, die daar al langer zaten en die hun de tip gaven: „Schrijf een briefje aan de heer *Millenaar*.” Ik heb van tientallen landgenoten briefjes gekregen met „Lieber Jack” of „Lieve vriend”, en allemaal herinneringen aan familierelaties.

27720. De **Voorzitter**: Dat was alles fictief?

A. Ja, met de bedoeling mij hun gegevens te verschaffen.

27721. De **Voorzitter**: Wordt aan die mensen iets gestuurd?

A. Ook niet veel. Kort daarvoor of daarna is het postpakkettenverkeer van Nederland naar Duitsland volledig verboden. Van dat ogenblik af ben ik en is men van de kant van de Zweden meer en meer naar het Rode Kruis gestapt, naar dr. *Marti*, de leider van de afdeling van het Internationale Rode Kruis in Berlijn.

27722. De **Voorzitter**: Gaf u de namen ook aan Stockholm op?

A. Ja. Ik kan echter niet controleren in hoeverre de Nederlandse Regering er bij het Internationale Rode Kruis op heeft aangedrongen, en er op gewerkt heeft, zodanig, dat er inderdaad pakketten gestuurd zijn.

27723. De **Voorzitter**: Velen, zowel uit Sachsenhausen als uit Ravensbruck, hebben ons verteld, dat er wel een enkel pakketje aankwam, maar ook niet meer dan dat. Ik geloof, dat het blijft bij 20 personen, die een pakketje kregen.

A. In Ravensbrück kwamen in het geheel geen pakketten. Het was uitsluitend vrouwenkamp en er waren heel veel Joden, die geen pakketten mochten ontvangen.

27724. De **Voorzitter**: De vrouwen wel. Wij hebben hier iemand gehad, die er bijna 5 jaar gezeten heeft en die heeft ons gezegd, dat zij steeds pakketten heeft gekregen.

A. Het is mogelijk, dat er één of twee ....

27725. De **Voorzitter**: Mejuffrouw *Epkar*, de vroecivrouw: kent u die?

A. Neen. Wat wij ook geprobeerd hebben om de mensen van Ravensbruck te helpen, wij hebben nooit een adres gekregen. Wij vroegen het altijd. Het moest bij ons aangebracht worden. Wij vroeger, het in zijn algemeenheid. Men antwoordde ons daarop niet of volkomen negatief.

27726. De **Voorzitter**: U herinnert zich de jonge *Schmutzer*? Die schijnt enige tijd bij u werkzaam te zijn geweest, of liever in uw kamer?

A. Hij was niet bij mij werkzaam. Hij is dikwijls bij mij geweest. Het was een jongen, die zich erg inspande voor de collega's-studenten. Hij kwam dikwijls bij mij om advies te vragen. Hij is echter niet bij mij werkzaam geweest.

27727. De **Voorzitter**: Hij heeft voor zich zelf werk gedaan in een ruimte in het gezantschap?

A. Hij kan er hebben gezeten om te schrijven. Hij kwam ook dikwijls bij mij thuis. Wanneer er een van de zijnen gegrepen was, kwam hij het mij vertellen, ten einde te trachten wat voor zo iemand gedaan te krijgen.

27728. De **Voorzitter**: Hij heeft ons verteld, dat hij bij u vaak pakketten heeft zien liggen.

A. Dat waren dan pakketten voor mensen, wier adressen wij hadden, mensen, die vóór September 1944 daar naar toe gegaan waren.

27729. De **Voorzitter**: Die dan door de zorg van Genève pakketten kregen?

A. Neen, door de zorg van familieleden hier in Nederland.

27730. De **Voorzitter**: Hij heeft ook gezegd, dat hij wel Rode Kruis-pakketten heeft zien liggen.

A. Dat waren ook pakketten van familieleden. De familieleden stuurden de pakketten aan het Rode Kruis in Maastricht en Utrecht; dit stuurde de pakketten door.

Ik heb de pakketten in mijn eigen kamer omgepakt of laten ompakken. Ik heb het opzettelijk gedaan om het door particulieren geschreven adres er af te halen en er een duidelijk adres van het Zweedse gezantschap op te zetten.

27731. De **Voorzitter**: Hij heeft ook wel eens verteld, dat hij nu en dan een nacht in uw huis doorbracht. U had daar wel eens gasten, die daar eveneens onderdak waren. Wie waren dat?

A. Toen die studenten pas in Berlijn waren, twee of drie dagen, kreeg ik op een goede dag die *Schmutzer* met ik meen nog een jongen bij mij, de naam kan ik mij niet meer herinneren, die mij vertelden, dat zij naar Duitsland gekomen waren en wat zij meegemaakt hadden in Ommen, enz., enz. Het was verschrikkelijk. Ik heb hen wat op hun gemak gezet en gezegd: „Dat is ontzettend en verschrikkelijk, maar het is maar een kleinigheid bij wat jullie te wachten staat.” Ik dacht: ik zal maar wat overdrijven. Hij zei: „Mag ik eens bij u aankomen?” Ik zei: „Erg graag.” Of dat nu dezelfde avond is geweest of de volgende, weet ik niet, maar op een goede dag is die mijnheer *Schmutzer* 's avond bij mij gekomen met een zekere mijnheer *Behring*. Er waren veel studenten in Berlijn. Ik liet een potje bier halen en zette die jonge mannen wat op hun gemak en wij hebben wat zitten praten. Toen zei hij: „Mijnheer *Millenaar*, wilt u uw gehoorapparaat eens opzetten en wilt u dan eens inzage van deze stukken nemen? Als u ze hebt gelezen gaan wij ze „distribueren in Duitsland”. Dat was een ondergronds blaadje. Ik zei: „Ik ben ontzettend blij, dat je hier bent gekomen en dat je mij dat hebt laten lezen, maar ik zal ze in de kachel gooien. Je bent hier niet meer thuis, waar men elkaar helpt, maar je werkt allemaal in fabrieken en je hebt die dingen in je zak zitten; je moet je overall aantrekken, je doet je jas uit en hangt die in een ijzeren kastje, maar je moet niet denken, dat je daar alleen bent of met je collega's-werklieden, maar er lopen overal Gestapo-mensen rond, die hebben hetzelfde sleuteltje van het kastje, waar je jas hangt. Dan worden die dingen gevonden, want dat is het eerste, waar ze hier naar zoeken. Dan kun je er op los liegen zoveel je wilt, maar je moet de bron noemen en dan ga je naar een concentratiekan-p of naar een Arbeitslager. Het heeft geen zin. Ik stel je activiteit zeer op prijs, maar je kent de toestand niet. Houd die dingen maar weg. Een circulaire gaat over de post en de hele post wordt gecontroleerd. Luister naar mensen, die meer ervaring hebben en doe dat niet.” Zij waren zeer dankbaar voor die tip. Ik weet niet of zij het later nog gedaan hebben, maar bij die gelegenheid kregen zij niet de kans. Aanvankelijk waren er een kleine 4000 studenten en aan het eind van de oorlog waren er nog een kleine 1000 overgebleven. Zij hebben allemaal, veelal op zeer heldhaftige wijze, het hazenpad gekozen, maar velen hebben het leven er bij ingeboet. Die jongens waren aanvankelijk veel te waaghalzerig, zij kenden de toestand niet genoeg, zodat dat een ontzettend drama is geworden. Maar het feit alleen, dat er van de 4000 ten slotte nog maar een kleine 1000 over waren, getuigt voor de voorbeeldige houding van die mensen. Er is dikwijls gesproken hier over de studenten, die thuisgebleven zijn en dan een grote pluim verdienen, maar men mag niet vergeten, dat velen van die studenten gezwicht zijn voor vader of moeder, die anders voor hen hadden moeten opkomen, en een bitter lot in Duitsland hebben gehad. Dit betreft niet alleen hun eigen groep, maar ook grote groepen arbeiders, die daar waren, waarmee zij altijd contact hebben gehouden en die zij inoreel gesteund hebben. Ik heb bewondering voor de massa van deze studenten. Dat zal de heer *Schmutzer* bedoelen met dat „bij mij komen werken”. Dat was dus: „regelmatig contact houden”.

27732. De **Voorzitter**: Hij vond in uw woning ook wel eens gasten, die daar de maaltijd gebruikten en die hij niet kende. Wat waren dat voor mensen?

A. Ook jongens, die een paar dagen logeerden.

27733. De **Voorzitter**: Nam u die op?

A. Ja. Dat waren soms mensen, die in een concentratiekamp hadden gezeten en naar huis gingen.

27734. De **Voorzitter**: Kwamen er wel eens mensen vrij door uw bemoeiingen?

A. Ik geloof te mogen zeggen: „zeer veel“.

27735. De **Voorzitter**: Hoe kon u die er uit krijgen? Wist u, wie het waren?

A. Dat was een zoeken en tasten, zoals in het geval van *der Molen*. Dat was een jongen, die gevangen was genomen, omdat hij in de fabriek had gezegd, dat hij aan het Russische front liever voor Rusland dan aan deze kant wilde vechten; dat hij hoopte, dat Duitsland de oorlog zou verliezen, enz. Dat was een prachtige gedachte, maar hij had die niet in de fabriek tot uiting mogen brengen. Dat hoorde de Gestapo natuurlijk. *Schmutzer* of een van zijn vrienden kwam bij mij en zei: „Onze vriend van *der Molen* zit bij de Gestapo.“ Nu had ik destijds iemand bij de Gestapo, die mij had laten zeggen, dat, als hij iets kon doen voor studenten en andere Nederlanders, hij daartoe bereid was. Ik belde hem op en vroeg hem of ik onmiddellijk even bij hem mocht komen. Hij vond dat goed. Toen ik daar kwam, liep hij met mij naar buiten, opdat ik niet in de aanwezigheid van zijn collega's behoefde te spreken. Men kon zelden een Gestapoman alleen te spreken krijgen. Hij zei: „Van *der Molen* zit hier beneden en hij moet de gevangenis in. Ik zal proberen met hem op de trap te zijn, wanneer u weggaat, dan moet u hem even toespreken en zeggen, dat hij niet zo stijfhoofdig moet zijn en dat hij, wanneer zij vragen of hij dat niet meer zal zeggen, dat moet beloven, want anders is er niets aan te doen en gaat hij het concentratiekamp in.“ Dat is zo gebeurd. Ik heb die man gevraagd of hij moeite wilde doen, dat van *der Molen* vrijkwam, maar dat is niet gelukt. Ik heb heel veel meer moeten doen. Ik moest tot de Stellvertretende Führer der S.S. — dat was de Stellvertreter van *Himmler* himself — opklimmen om het voor deze jongen op te nemen. Ik heb hem zwaar zitten beduvelen en er smoesjes aan gedraaid. Ik heb gezegd: „Wat wilt u met deze studenten? U hebt hen naar Duitsland gehaald omdat zij tegen *Adolf Hitler* zijn; is het nu de bedoeling van het nationaal-socialisme leugenaars van deze mensen te maken?“ „Nee“, zei hij. Toen heb ik gezegd: „Dan moet u het anders doen; deze man is een Groninger en die kan niet liegen; u kunt deze man alleen dood maken of hem vrijlaten. Mag ik u misschien een tip geven, aan de hand waarvan u hem kunt vrijlaten? Als u hem vraagt of hij dat niet meer zal zeggen, en hij zegt: „ja“, dan hebt u uit hoofde van zijn stijfhoofdigheid de beste garantie, dat hij het niet meer zal zeggen. Als u het zo doet, bereikt u het doel en redt die jongen zijn leven. Bovendien, als u bereid bent hem onder deze voorwaarden los te laten, sta ik met mijn eigen hoofd borg voor hem.“ Dat is toen protocolair vastgelegd en toen is die jongen er uitgekomen. Dat is een van degenen, die *Schmutzer* bij mij ontmoet heeft. Dan waren er mensen, die met dikke benen uit de gevangenis kwamen en bijna niet verder konden. Zij kwamen dan bij mij aan huis en kregen te eten. Hij is vrijgekomen en wist, dat ik borg gebleven was met mijn hoofd, maar hij kon het in het land niet uithouden. Hij zeide tegen mij: „Wat vindt u er van, als ik vlucht?“, waarop ik antwoordde, dat ik het ontzettend ondoordacht vond. Hij zeide toen: „U staat met uw hoofd borg“, waarop ik antwoordde: „Dat is niet zo erg; die vent zit in Frankrijk.“

Hij is er ten slotte uitgekomen en toen hij goed en wel thuis was schreef hij een brief. Nu vonden de Zweden het verschrikkelijk, dat de post bij mij kwam. Er was iemand van het Ministerie van Buitenlandse Zaken uit Stockholm gekomen, die gezegd had: „Dat gaat niet meer.“ Ik antwoordde toen: „De enige manier om het tegen te houden, is, dat u een overeenkomstige mededeling in de Nederlandse pers doet; maar als *Seyss Inquart* het leest, bestaat de kans, dat het gezantschap wordt gesloten.“

Toen de jongen thuis was, schreef hij in zijn brief bovendien, waar hij hait gemaakt had, waar hij ondergedoken was, hoe hij de reis gemaakt had, enz., hetgeen voor mij ontzettend gevaarlijk was. Ik wijs er in dit verband op, dat er van Januari 1944 af op elk bureau van de Gestapo en van de politie in Berlijn een circulaire lag, waarin

gezegd werd, dat, als ik mij zou melden bij de bureaux van politie of van de z.g. „innere“ instanties, men mij moest aanhouden. Ik ben toen onmiddellijk daarvoor gewaarschuwd. Ik heb het niet meer gedaan. Ik heb gezegd, dat er een Zweedse consul kwam, die mijn werk overnam. Tot Juli 1944 heb ik een ontzettend moeilijke tijd gehad. Ik moest er helemaal uit, ik was praktisch vogelvrij. Het is een hele strijd geweest met de Zweedse gezant en met *Steengracht van Moyland*. Ten slotte was deze bereid mijn geval bij *Himmler* voor te dragen. Ik mocht blijven.

27736. De **Voorzitter**: Wie was die *Steengracht van Moyland*?

A. Hij was Staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, van *von Ribbentrop*.

27737. De **Voorzitter**: Van Duitse nationaliteit?

A. Ja. De helft van de familie is van Nederlandse nationaliteit.

27738. De **Voorzitter**: Wij hebben hier mevrouw *Schot* gehad, die nogal het een en ander verteld heeft. Wat is dat voor iemand?

A. Mevrouw *Schot* is iemand, die kort vóór de oorlog getrouwd is met een Hollander en voordien getrouwd was met een Jood.

27739. De **Voorzitter**: Met een Duitser?

A. Ja. Als ik mij niet vergis, is zij kort vóór de oorlog getrouwd met een Hollandse metselaar, een Hollander, die jarenlang in Duitsland gewoon heeft, die slecht Nederlands sprak en die in de Meidagen in Holland gevochten heeft. Mevrouw *Schot* is iemand, die opgeleid is tot bureaukracht. Ik heb mij er erg over verwonderd, dat zo iemand met een metselaar getrouwd is, en heb mij afgevraagd of dat niet een schijnhuwelijk was, om de Nederlandse nationaliteit te krijgen. Mevrouw *Schot* werd ondersteund door het Zweedse gezantschap en als zodanig kwam zij van tijd tot tijd bij mij wat steungeld halen. Haar man was een van de eersten, die na de Meidagen als Hollander weer in Duitsland kwam. Hij kwam vertellen hoe het was gegaan aan de Grebbelinie, enz. Toen heb ik lange tijd niets van haar gemerkt tot op zekere dag graaf *von Rosen* haar kwam brengen op het Zweedse gezantschap en toen is zij daar gekomen. Zij heeft aanvankelijk bij mij gewerkt en ik was aanvankelijk zeer van haar werk gecharmeerd. Zij had een goed verstand en nam o.a. dictaten op.

27740. De **Voorzitter**: Deed zij archief- en registratiewerk?

A. Nee, meer brieven schrijven en zo, algemene dingen. Dat ging aanvankelijk goed, totdat zij op de duur wat lui werd. Er was ontzettend veel werk en ik had een ontzettend zwaar leven. Ik woonde de laatste jaren in Biesenthal en moest iedere dag een reis maken van 70 km heen en weer om op mijn bureau te komen werken. Ik kon dat slecht verdragen, werd er prikkelbaar van en ik heb eens gezegd tegen *von Rosen*: „Ik kan mevrouw *Schot* niet meer gebruiken, zij moet er uit.“ Zij heeft toen later een gedeelte van het werk te behandelen gekregen, dat ik aanvankelijk zelf deed, de verzorging van de krijgsgevangen militairen. Dat groeide mij boven het hoofd en daar is toen een Zweed voor gekomen. *Gravèll*. Zij is bij hem gaan werken; zij zat toen al in Schloss Hornow bij Kottbuss. De chef kwam eens bij mij en zei: „Die *Gravèll* is zo gecharmeerd over zijn secretaresse, zij werkt buitengewoon.“ Ik zei: „Ik hoop, dat hij dat over zes maanden nog kan zeggen.“ Maar binnen zes weken heeft *Gravèll* haar ook weggewerkt. Zij kwam weer naar Wannsee, waar ik zat, maar ik heb gezegd: „Ik wil die vrouw niet meer.“ Toen hebben de Zweden haar in Februari ontslag gegeven, wat ik aanvankelijk niet wist, want ik bemoeide mij niet met die dame.

In April 1945 zijn de Zweden met enige Nederlanders naar Stockholm gegaan. Zij is toen niet meegegaan, omdat de Zweden beweerden, dat zij niet meer bij hen aangesteld was en bovendien, omdat zij een zoon had, die de Duitse nationaliteit had en die ze in Zweden niet wilden hebben. Zij hadden ook geen verplichtingen meer aan die dame, omdat zij geen ambtenares meer was. Zij heeft aan haar tewerkstelling rechten willen ontnemen, die niet bestonden. Met het stelletje, dat er nog zat, *Gravèll* en nog een paar mensen, is ze mee naar Moskou gemoeten en heeft daar een hele tijd gezeten. Ze beweerde een paar boeken meegenomen te hebben over het gedrag van de Zweden en heeft daaruit geld willen slaan door alles zwart te maken. Zij is toen hier teruggekomen in Nederland. Ik woonde toen in Holland; zij heeft de weg naar mij gevonden en heeft mijn hulp ingeroepen om uit de grote nood te komen, waarin zij verkeerde, want zij had geen geld.

Ik ben naar Buitenlandse Zaken gegaan en heb aan de heer van *Rijckevorsel* gezegd: „Of dat meisje ontslagen is in Januari 1945 wezt ik niet, maar de dames, die naar Stockholm zijn gegaan, hebben drie maanden salaris gekregen. Ik vind het niet meer dan billijk, dat deze dame, die niets heeft, dat ook krijgt.” Dat heeft zij toen ook gekregen. Buitenlandse Zaken heeft zich toen zeer voortreffelijk gedragen. Zij leefde echter op nogal grote voet en dat geld was waarschijnlijk in de eerste tijd al op. Zij wilde toen met alle geweld, dat ik haar meenam naar Duitsland. Dat heb ik geweigerd. Ik heb haar niet gezegd, hoe ik over haar dacht, maar ik heb voor mij zelf gezegd: „Dat doe ik nooit meer; ik kan alleen mensen gebruiken, die willen werken.” Er was bovendien geen sprake van geweest, dat ik haar binnen had gekregen. Zij is ontzettend verbitterd geworden. Ik weet, dat zij de Zweden op alle mogelijke manieren door het slijk heeft gehaald. Ik heb van het Zweedse Ministerie van Buitenlandse Zaken 56 vragen voorgelegd gekregen ten aanzien van het beleid van de Zweden, welke vragen een gevolg waren van de beschuldigingen van deze vrouw. Precies hetzelfde heeft zij hier ten aanzien van mij gedaan. Zij heeft — ik maak mij sterk, dat het van haar komt — over mij in „De Waarheid” geschreven. Ook het Zweedse beleid werd erg afgekamd. Zij schreef toen ongeveer: De leider van de Nederlandse afdeling — dat was ik; er was echter geen sprake van, dat ik de leider was — is intussen benoemd tot consul-generaal en kolonel; waarom? omdat de heer *Millenaar* gedurende de gehele oorlog geloofd en gehoopt heeft, dat Duitsland de oorlog zou winnen, en omdat hij meer de nationaal-socialisten dan zijn eigen landgenoten heeft geholpen, en al zulke absolute nonsens meer. Ik moest er aan de ene kant eigenlijk om lachen. Ik heb tot een van de heren van „De Waarheid”, die ik toevallig op een persconferentie te Berlijn heb gezien, gezegd: „Als u werr dergelijke dingen ontvangt, test u ze dan, voordat u ze in de krant zet, want dat is te bar; iedereen, die mij kent, zal dat bevestigen. Ik heb — ik zeg dit niet om een pluim op mijn hoed te steken en ern bedankje te krijgen — getracht alles voor mijn landgenoten te doen. Niemand was meer dan ik geladen met haat tegen alles, wat nationaal-socialistisch was. Het was allemaal nonsens, geboren uit teleurstelling, waaraan zij voor het grootste gedeelte zelf schuldig was.

27741. De **Voorzitter**: Hysterie?

A. Zij is een hysterische tante, een intrigante en dergelijke dingen meer.

27742. De heer **Stokvis**: Ons is verteld, dat 's avonds, als het gezantschap gesloten was, Duitse soldaten bij secretaresses op visite kwamen en alles in het gezantschap konden bekijken en controleren.

A. Daar is wat van waar. Er was een Zwædse juffrouw, een secretaresse, overigens een keurig meisje, . . .

De **Voorzitter**: O ja?

A. Van de goede kant. Zij was een meisje van goede familie en zij is in haar domheid verliefd geraakt op een vent, waarvan be-weerd werd, dat hij S.S.-er was geweest.

27743. De **Voorzitter**: Die heette *Klein*.

A. Ja. Die liep daar rond. Ik heb toen tot de Zweedse gezant gezegd: „Wij kunnen toch niet toestaan, dat een oud-SS.-er in ons huis rondloopt:”) De gezant heeft er toen voor gezorgd, dat deze juffrouw — ik weet haar naam niet meer — een hele tijd naar Danzig is geweest. Daarmede was het afgelopen. Het keukenmeisje, dat ket eten klaarmaakte, had ook een vrijer, ook een Duitse soldaat.

27744. De **Voorzitter**: Die secretaresse heette mejuffrouw *Warelius*.

Mevrouw *Schot* heeft beweerd, dat de Zweden op het laatst paspoorten aan Duitsers zouden hebben gegeven.

A. Het is heel goed mogelijk, dat er één of twee paspoorten gegeven zijn. Ik heb daarop niet de minste contrôle gehad. Ik weet zeker, dat er zolang ik er geweest ben, niets onregelmatig is gebeurd. Als ik het gezien had, zou ik onmiddellijk naar de Zweedse gezant zijn gegaan. Wij hebben in de oorlog op mijn uitdrukkelijk verzoek bij een aanvraag tot afgifte, respectievelijk verlenging van een paspoort, nooit een woord verloren laten gaan ten aanzien van de vraag of de belanghebbenden al dan niet politiek betrouwbaar waren. Ik ben toen onmiddellijk naar de Zweden gegaan en heb gezegd: „Dat kunnen wij niet doen; daarvoor is de tijd veel te gevaarlijk. Laten wij, als vaststaat, dat de betrokkenen Nederlanders zijn,

een paspoort afgeven.” Na de oorlog moesten zij ze toch inleveren; er is later ook inderdaad een hele zuiveringsactie ingeleid.

Als mevrouw *Schot* zegt, dat door de Zweden op het laatste nippertje paspoorten aan Duitsers zijn gegeven, dan moet ik daarop antwoorden, dat ik er niet van weet. Ik heb het nooit gezien. Als het gebeurd is, dan kan het op het laatst geweest zijn om iemand er uit te krijgen en dan behoeft het nog niet een Nederlands paspoort te zijn geweest. De Zweden hadden ten slotte ook de bescherming van Brazilië, Argentinië en Rusland.

27745. De **Voorzitter**: Wanneer bent u weggegaan naar Stockholm? Begin April 1945?

A. Midden April.

27746. De **Voorzitter**: Waarom?

A. Omdat de Nederlandse Minister van Buitenlandse Zaken dit wenste. Ik had mij bereid verklaard te blijven. Op het laatste nippertje, de laatste maanden van de oorlog, zijn vele Nederlanders tijdens razzia's opgepakt en naar Duitsland gezonden. Zij zijn daar op een vreselijke manier in een soldatenpak gestoken. Zij hebben bijna allen geweigerd. Het is voorgekomen, dat de Duitsers twee van hen in het midden hebben gezet en een hele groep er om heen, dat die twez afgeranseld zijn en dat zij ten slotte gezegd hebben: „Als je het pak niet aantrekt, ga je tegen de muur.”

Zo zijn die mensen in een uniform, zonder distinctieven, gestoken. Zij zijn uit de kampen gevlucht en bij mij gekomen. Wij hadden verklaringen in de Russische taal, waarin stond, dat die en die de Nederlandse nationaliteit bezat, en ik heb tegen afgevaardigden van een groep van dergelijke lieden, die bij mij kwamen om hulp, gezegd: „Ga in dat kamertje” — het liep storm van landgenoten — „ga zitten, schrijf de namen op, stempel en geef ieder van de mensen zo'n ding.”

Dit was voor mij aanleiding door middel van de Zweden te laten vragen of ik op voorwaarde, dat ook een der Zweedse diplomatieke of consulaire ambtenaren zulks zou doen, daar zou blijven en zou trachten onder te duiken en contact op te nemen met de Russen ingeval deze mensen door de Duitsers naar het front zouden worden gestuurd en dan in handen van de Russen zouden vallen als krijgsgevangenen. Ik zei: dat mag niet gebeuren. De Russen zijn onze bondgenoten. Velen der bovenbedoelden hebben er altijd voor gevochten om juist aan die kant te komen, ten einde de vrijheid te herkrijgen.

Ik kreeg aanvankelijk een pluim op mijn hoed van de Minister, dat was dus onze Minister in Londen, voor mijn houding. Dat ging via onze gezant in Stockholm, die de boodschap overbracht, dat ik daar wilde blijven. Ik was er mede vertrouwd geraakt, hoewel ik er ontzettend tegenop zag, omdat mijn vrouw en kinderen in Stockholm waren, totdat op een goede dag de chef van de B-afdeling in Berlijn kwam en zei: „Je moet mee naar Stockholm.” Ik zei: „Mijnheer *Österlind*, u vergist zich, want er is een proces-verbaal van onze Minister, dat ik hier blijf, en dat wordt buitengewoon gewaardeerd. „Hij zei: „Ik kom net uit Stockholm en uw gezant heeft gezegd, dat de Minister er op staat, dat u in ieder geval meekomt; de ervaringen met vele diplomaten zijn van die aard, dat men u er niet aan wil wagen; het is veel beter, dat u langs Stockholm naar het door de Russen bezette gebied kunt komen; indien u meent, dat het uw plicht is hier te blijven, moet ik u dwingen mee te gaan.”

Ik heb gezegd: „Ik heb tot dusverre altijd het bevel van de Minister opgevolgd zonder meer, dus dat zal ik ook ditmaal doen, zij het met gemengde gevoelens.” Aan de ene kant was ik blij, dat ik er uit kon, maar aan de andere kant speet het mij, dat ik het niet tot het laatste ogenblik kon doen. Het heette officieel, dat ik „Staatsfeind” was, en ik mocht er niet uit, maar ben er ten slotte illegaal uitgekomen.

27747. De **Voorzitter**: U zegt, dat u er ten slotte illegaal uitgekomen bent. Ik zou toch nog een paar andere dingen van u willen vernemen, want mevrouw *Schot* heeft daarover veel verteld, hetgeen wel is waar in het licht van wat u mededeelt over haar niet zo erg ernstig moet worden opgevat, maar waaromtrent ik u toch iets wil vragen. Zo is er gezegd, dat al die Hollandse dames nationaal-socialisten waren. Zo vertelt mevrouw *Schot* van juffrouw *Boosmann*, dat zij zelfs Gestapo-agente was, althans, dat dacht zij en dat dacht u volgens haar ook. U wist het niet zeker, want na de oorlog gevraagd: Weet u nu ook of juffrouw *Boosmann* Gestapo-agente was? Zo dacht ook die portier of kanselarij-beambte, die *Klatta* heet. Kunt u dat misschien met enkele woorden afdoen?

A. Ik kan in het algemeen zeggen, dat de massa van die mensen per se „goed” was. Misschien hebben er een paar tussen gezeten, die

ook voor andere afdelingen werkten, waarvan ik het idee had: „misschien is die niet goed". Maar ik had daar niet veel mee te doen.

27748. De voorzitter: Dat was de B-afdeling?

A. Die waren ook onderverdeeld over de Argentijnse, de Braziliaanse en andere afdelingen. Dat ik wel eens wat onvriendelijks tegen die mensen heb gezegd, is hieruit te verklaren, dat ik daar dikwijls werkte onder omstandigheden, die het niet toelieten, dat ik iemand om mij heen kon hebben. Als er een paar krijgsgevangenen of vluchtelingen uit concentratiekampen bij mij kwamen, die zich hadden aangekleed door een vogelverschrikker uit te kleden om zich maar wat om te hangen, en dan onmiddellijk bleek, dat met de meest mogelijke voorzichtigheid die zaak moest worden aangepakt, en ik zat daar te luisteren naar wat die mensen mij hadden te vertellen, is het wel te begrijpen, dat, als er iemand van het personeel op mijn kamer kwam, ik geprikkeld was. Ik was nerveus. Het was ontzettend moeilijk deze mensen onder te brengen en toen ben ik wel eens uitgevallen en heb gezegd: „Potverdikkeme, is die nu daar?"

Het geval-mejuffrouw *Boosmann* is ook typerend. Dat geldt ook voor de heer *Klatta*.

27749. De Voorzitter: De heer *Klatta* dacht er precies zo over als mejuffrouw *Boosmann*?

A. Ja. Mejuffrouw *Boosmann* was een Duitse. Zij was ontzettend begaan met het lot van haar vaderland. Ik heb er gedurende de gehele oorlog naar gestreefd zo goed als niet met mensen uit mijn omgeving en zeker op het gezantschap over politieke dingen te praten. Het was te gevaarlijk en bovendien had ik er geen tijd voor. Mejuffrouw *Boosmann* was een oergoede Duitse, die begaan was met het lot van haar vaderland. Als ik een enkele keer zei: „Mejuffrouw *Boosmann*, zou het nog lang duren, hor gaat het?", kreeg ik zeer sterk de indruk, dat zij door dik en dun hoopte, dat haar vaderland de strijd niet zou verliezen. Wanneer het gesprek echter op *Hitler* kwam, ging zij over hem even hard te keer als ieder ander. Er had zich in Duitsland ontzettend veel voorgedaan, zodat de mensen in hun kortzichtigheid of op grond van andere overwegingen — dat laat ik in het midden — gehoopt hebben, dat hun vaderland de oorlog zou winnen, en daarbij geloofd hebben, dat zij dat stelletje bandieten tegelijkertijd zouden kwijtraken. Ik geloof, dat ik zo de toestand ten aanzien van mejuffrouw *Boosmann* en die anderen nauwkeurig heb geschetst.

27750. De Voorzitter: Zij was dus volstrekt niet nationaal-socialistisch?

A. Per se niet en zij deed ook geen dingen, die niet geoorloofd waren, zoals spionneren. Dat is mijn overtuiging.

27751. De Voorzitter: Is zij nog in uw dienst?

A. Ja. Mevrouw *van der Kroon* is ook nog in mijn dienst. Zij heeft ook een van de mensen geholpen, die ik „vogelverschrikkers" noemde. Ik weet niet meer, wie het was. Zij heeft haar eigen mantel gehaald en hem boterhammen gegeven.

27752. De Voorzitter: Er bleek dus niets van een geest, die tegenovergesteld was aan de uwe en aan die van de Nederlanders, die moesten worden geholpen, en het gevaar was niet aanwezig, dat zij kennis namen van het werk, waarmee u bezig was?

A. Zeker niet.

27753. De Voorzitter: En al waren zij het te weten gekomen, zou dat ook niet erg zijn geweest?

A. Neen.

27754. De Voorzitter: Mevrouw *von Trotha* zou volgens de mededelingen van mevrouw *Schot* ook een heel verkeerde zijn geweest. Zij zou werkelijk nationaal-socialiste zijn geweest.

A. Ik heb een enkele keer met mevrouw *von Trotha* gesproken en ik heb de indruk gekregen, dat zij fanatiek anti was. Ik heb mij niet geroepen gevoeld de mensen op deze dingen te testen. Ik heb later, toen ik van die beschuldigingen hoorde, deze en gene, die haar vroeger gekend hadden, daarover gevraagd en die zeiden, dat zij volstrekt geen nationaal-socialiste was. Een daarvan was een Jodin, met wie zij samenwoonde, toen zij op het Zweedse gezantschap

werkte, en ook nog een hele tijd daarna, en die, doordat zij een Jodin was, so wie so ontzettend fanatiek anti-nazi was. Deze zeide: „Mevrouw *von Trotha* is precies als ik." Een beter bewijs kon ik niet hebben. Zij was de echtgenote van de heer *Vermeulen*.

27755. De Voorzitter: U hebt verklaard, dat u wel contact had met deze en gene in Sachsenhausen. Daar bent u wel geweest?

A. Ja.

27756. De Voorzitter: Dat was vóór de tijd van de grote toevloed van Nederlanders?

A. Ja.

27757. De Voorzitter: U hebt daarna geen contact meer kunnen krijgen?

A. Na de circulaire ben ik nergens geweest. Dat was in Januari 1944. Ik heb nog een paar keer op een buitenpost een stap gewaagd, buiten Berlijn; anders niet meer.

27758. De Voorzitter: Waren er buiten Berlijn vertakkingen van het gezantschap en van de B-afdeling?

A. Ja. Alle Zweedse consulaten in Duitsland — het waren er dertig — waren als zodanig belast met de waarneming van de Nederlandse belangen. Dat deden zij ook. Er waren geen Nederlanders werkzaam; het kan zijn hier en daar in het westen een enkeling.

27759. De Voorzitter: Hebt u zich beziggehouden met Buchenwald en Dachau?

A. Neen.

27760. De Voorzitter: Hebt u, nadat u in Buchenwald geweest was voor de Geuzengroep en de Indische gijzelaars, voeling gehad met de mensen in Buchenwald? In het begin van de oorlog hebt u getracht daar de Geuzengroep te vinden. Toen waren daar de Indische gijzelaars. Hebt u later nog iets van Buchenwald gemerkt?

A. Ja, wij zijn regelmatig doorgestaan met daarnaar te vragen.

27761. De Voorzitter: Alles, wat u verklaard hebt ten aanzien van het contact krijgen, geldt voor alle kampen?

A. Ja.

27752. De Voorzitter: Hebt u in Sachsenhausen contact gehad met prof. *Regout*, die daar gestorven is?

A. Die is in Dachau gestorven. De anderen hebben bijna allen in Sachsenhausen gezeten. Prof. *Regout* is direct van de gevangenis naar Dachau gegaan.

27763. De Voorzitter: En *Donkersloot*?

A. *Donkersloot* en *Bischoff van Heemskerck*. Dat waren landgenoten, die aanvankelijk voor illegale werkzaamheden als reserve- of beroepsofficier gearresteerd zijn. Er is regelmatig achterheen gezeten, dat zij als officieren zouden worden behandeld en naar een krijgsgevangenenkamp zouden worden gezonden.

27764. De Voorzitter: Had u contact met de krijgsgevangenenkampen?

A. Van het ogenblik, waarop de krijgsgevangenen in de buurt van Neurenberg gekomen zijn, is onmiddellijk alles in het werk gesteld er naar toe te komen. Te voren is het kamp bezocht op verzoek van het Zweedse gezantschap door de te Neurenberg zetelende consul, die ons uitvoerig gerapporteerd heeft. Hij was nationaal-socialist, een geboren Zweed, die genaturaliseerd Duitser geworden was en die zich met veel toewijding aan de behartiging van de Nederlandse belangen gegeven heeft. Ik geloof, dat hij te onnozel was om de consequenties van zijn nationaal-socialisme te doorzien en zeker niet iets gedaan heeft, dat niet in het belang van de mensen is geweest. Ik weet zeker, dat hij het deed om de mensen te helpen.

De heer Stokvis: Om ze zalig te maken!

A. Neen. dat zou ik niet willen zeggen,

27765. De **Voorzitter**: In het kamp te Ravensbruck zaten zeer veel vrouwen. die ten slotte zijn weggevoerd. In het laatst van April 1945 zijn 1000 Nederlandse vrouwen daaruit weggekomen met de Zweedse ambulances, waarbij graaf Bernadotte de leiding had.

A. Dat weet ik niet. Ik weet wel, dat er vrouwen uit Ravensbruck in Zweden waren. Ik heb enkelen daarvan ontmoet.

27766. De **Voorzitter**: Waar?

A. In Stockholm.

27767. De **Voorzitter**: Die zijn eerst van Ravensbruck naar Lubeck gebracht met Zweedse autobussen, onder leiding van graaf Bernadotte, maar het is de vraag of graaf Bernadotte ook iets gedaan had aan het vrijkomen van die mensen. Hij heeft dat convooi met autobussen geleid en was daartoe aangezocht door de Zweedse Regering, maar toen hij daarvoor was aangezocht, had *Himmler* al goedgekeurd het vrijlaten van die vrouwen. Nu komt daarbij dr. *Kersten* te pas. Kent u die?

A. Neen. Ik heb wel eens van hem gehoord.

27768. De **Voorzitter**: U kent hem niet persoonlijk?

A. Neen.

27769. De **Voorzitter**: Weet u verder iets van hem?

A. Ik heb hier in een winkel een boek van hem zien staan en wilde het eerst nog kopen.

27770. De **Voorzitter**: Dus u weet van de heer Kersten niets?

A. Neen, behalve wat ik er later van in de krant gelezen heb.

27771. De **Voorzitter**: Dus u weet niets omtrent het ontruimen van het vrouwenkamp Ravensbruck, voorzover het Nederlandse vrouwen betreft?

A. Niets. Ik wist alleen, dat graaf Bernadotte met die actie bezig was. Ik heb tegen mijn chef gezegd: „Zorgt u er voor, dat hij vooral ook aan de Nederlanders denkt en onze mensen er uithaalt." Ik heb nooit gelegenheid gehad met Bernadotte in contact te komen en wist pas, dat hij in Berlijn was, toen hij op het punt stond te vertrekken. Het enige, dat ik heb gedaan, was aan mijn Zweedse chef te vragen: „Zorg, dat er ook aan Nederlanders gedacht wordt."

27772. De **Voorzitter**: Vrijgemaakt heeft hij ze niet; weggehaald wel.

A. Toen ik eind April 1945 met de pont van Flensburg naar Denemarken voer, bevond zich daarop de eerste trein met bevrijde mensen uit de concentratiekampen. Het waren alleen Denen en Noren. Toen was ik giftig. Onze chef nam toen een houding aan, alsof hij de bevrijder was. Ik dacht toen: „Ik zou je eigenlijk het liefst verzuipen, want er is geen enkele Hollander bij, waarvoor jij eigenlijk dient."

27773. De **Voorzitter**: Dus u zegt, dat de Zweden zich geen moeite hebben gegeven om de Nederlanders uit dat kamp te krijgen, maar wel voor anderen, en die anderen zijn er door Zweedse hulp uitgekomen?

A. Wat ik na de oorlog daarvan heb gehoord, was de kwestie van die Denen en Noren op grond van die actie van graaf *Bernadotte*. Deze heeft ook die grote actie gevoerd met *Himmler*.

27774. De **Voorzitter**: Dat is niet juist. Voorzover wij het kunnen beoordelen, heeft dr. Kersten dat gedaan en graaf Bernadotte is degene geweest, die gezorgd heeft voor het transport op verzoek van de Zweedse Regering.

Ik zou u gaarne nog enkele vragen willen stellen over het contact met de krijgsgevangenen. Hoe is het eigenlijk gegaan met de verzorging van de pakketten voor de krijgsgevangenen? Hebt u daarmee iets te maken gehad?

A. Ja, in zoverre, dat, telkens wanneer krijgsgevangenen in Duitsland kwamen, wij hun namen hebben doorgegeven naar Stockholm, mei het verzoek de Nederlandse Regering en het Internationale Rode Kruis aarvan te verwittigen, zodat pakketten konden worden gestuurd.

27775. De **Voorzitter**: Wie heeft die namen verzameld? Hebt u dat gedaan?

A. Die namen kregen wij van het O.K.W.

27776. De **Voorzitter**: Dat hield zich dus aan de overeenkomst van Genève?

A. Ja. Op dit punt heeft de Geneefse Conventie uitermate belangrijk en zegenrijk gewerkt. Wel is het voorgekomen, dat de Duitsers in gebreke zijn gebleven zich te houden aan de bepaling, dat elk geval, dat daarvoor in aanmerking komt, aan de beschermende mogendheid moet worden medegedeeld. Zo is voorgeschreven, dat, wanneer een krijgsgevangene wordt terechtgesteld, dat aan de beschermende mogendheid moet worden medegedeeld. Die mededeling kwam niet of kwam veel te laat. Gelukkig bestond er daarnaast illegaal contact met het gezantschap, dikwijls ook door mijn persoon, en kregen wij daardoor nagenoeg alles te horen. Daarbij kwam, dat de vertrouwensman, de z.g. Lageralteste — dat was aanvankelijk generaal *Nauta Pieter* —, aan de B-afdeling schreef en daarbij telkens doorgaf, waar er rechtsgedingen e.d. waren. Wanneer dergelijke berichten doorkwamen en de Zweden zich tot de Duitse Regering wendden, hield deze zich tamelijk goed aan de Conventie van Genève. Ten aanzien van de civiele gedeporteerden was er een ontzettend hiaat door het ontbreken van een internationaal handvest, waaraan de beschermende mogendheid zich kon vastklampen. Dat gold echter niet voor de krijgsgevangeneil. Het feit, dat, naar ik meen, in totaal slechts twee van de Nederlandse krijgsgevangen officieren zijn ter dood veroordeeld en gefusilleerd, is aan deze Geneefse Conventie toe te schrijven.

27777. De **Voorzitter**: Hoe was het met de verzorging van de pakketten voor de krijgsgevangenen? Was die verzorging goed?

A. Als er één groep geweest is in Duitsland, die het naar omstandigheden behoorlijk heeft gehad, dan zijn het de krijgsgevangenen geweest. Als er pakketten aankwamen, kregen zij ze onmiddellijk. Er was geen „Sperré".

27778. De **Voorzitter**: Toen het aantal plotseling vermeerderde, vermeerderde toen ook het aantal pakketten?

A. Ja, zeker.

27779. De **Voorzitter**: Ook in evenredigheid?

A. Dat weet ik niet. Gedurende de eerste tijd, dat de krijgsgevangen officieren in Duitsland waren, heb ik het geheel zelf in de hand gehouden. Ten gevolge van het feit, dat de grote groep onderofficieren binnenkwam, groeide het mij over het hoofd. Ik zeide: „Er moet iemand uit Zweden komen." Ik heb toen het gehele krijgsgevangenenwezen laten varen en mij uitsluitend met andere gevallen beziggehouden.

27780. De heer **Stokvis**: Heb ik het goed begrepen, dat u ook de mensen in Nederland, de familieleden van de gedeporteerden en van de mensen, die in concentratiekampen zaten, op de hoogte stelde van de verblijfplaats van hun verwanten?

A. Als het enigszins mogelijk was, deden wij dat, hetzij rechtstreeks, hetzij illegaal. Er zijn vele koeriersdiensten verricht. Dan moest het worden opgeschreven in een notitieboekje.

27781. De **Voorzitter**: Dat was illegaal?

A. Ja. Ik zou u daarover nog zoveel dingen kunnen vertellen en er bij kunnen vertellen, wat zich achter de coulissen heeft afgespeeld. Dan moet ik ook weer teruggrijpen op de Stijkel-groep. Deze aanleggenheid werd met de meest mogelijke geheimzinnigheid behandeld. Het Kriegsgericht mocht niet weten, dat de Zweden er iets van af wisten. Op een gegeven moment komt de advocaat, een zekere *von Rohrscheid*, die de verdediging van enige mensen had en die altijd uit de school geklapt had, bij mij en zegt: „Darf ich heute Abend bei Ihnen vorbeikommen; es ist sehr wichtig." Hij zeide: „Als u mij niet helpt, leef ik volgende week niet meer, want de voorzitter van de krijgsraad is vanmiddag te keer gegaan. Er is uitgelekt, dat de mensen ter dood veroordeeld zijn. Het is uitgekomen, doordat een zekere mejuffrouw *Hasselman*, een dochter van generaal *Hasselman*, en een mijnheer *Nikkels*, een zwager van *Honig* uit Koog aan de Zaan, een visum voor Duitsland hebben aangevraagd met de motivering ter dood veroordeelde familieleden te gaan bezoeken. Zij zijn giftig. Als u mij niet helpt, hang ik de volgende week."

Ik zeide daarop: „Ik zal met *von Rosen* spreken."

Hij vroeg toen: „Kunt u niet zorgen, dat vóór Maandag — dan gaat de criminele ambtenaar van de krijgsraad naar Holland — mejuffrouw *Hasselman* en de heer *Nikkels* weten, dat zij moeten zeggen, dat zij op grond van andere aanwijzingen dit te weten zijn gekomen en niet op aanwijzingen, welke naar mij zouden kunnen leiden?”

Ik heb daarop geantwoord: „Ja, daarvoor kan ik zorgen, en wel door morgenavond iemand naar Holland te zenden. U kunt gerust gaan slapen. Ik zal aan *von Rosen* vragen of hij er bezwaar tegen heeft, dat wij zeggen, dat zij het weten van het Zweedse gezantschap. Mocht hij beducht zijn voor het gezantschap, dan zal ik zeggen, dat zij het van mij weten. Ik kan mij dan quasi de namen van de mensen niet herinneren.

Ik kan zeggen, dat er zoveel personen uit Nederland geweest zijn, die mij van het bestaan van die mensen hebben verteld.”

Ik ben naar *von Rosen* gegaan en heb het hem wat smakelijk voorgedragen, en hij heeft gezegd: „Natuurlijk, dat kun je zeggen.” Ik heb toen *Rijnders* opgebeld, die nu in Utrecht woont, een voorbeeldig Nederlander. Deze ging naar Holland en ik heb hem gezegd: „Je moet niets opschrijven, maar je moet zorgen, dat je vóór Zondag die mensen hebt gewaarschuwd”, enz. Dat is zo gegaan, met het gevolg, dat die twee inderdaad zijn verhoord en overeenkomstig de tip van *Rijnders* verklaringen hebben afgelegd, en dat de heer *von Rohrscheid* het er goed afgebracht heeft. Ik heb er verder niets van gehoord.

27782. De **Voorzitter**: Zijn die twee nog in Berlijn geweest?

A. Neen. Maar de Kriminal-ambtenaar is bij hen geweest. Dat heb ik later van *Nikkels* gehoord.

27783. De heer **Stokvis**: Is er u iets van bekend, dat er op het Zweedse gezantschap van tijd tot tijd Duitse dienstzakken kwamen, gevuld met pakketten, die afgezonden werden door de afdeling Maastricht van het Nederlandse Rode Kruis? Niet de afdeling Maastricht van het Rode Kruis verzond officieel die pakketten, maar ze kwamen in zakken van de Duitse Veldpostdienst.

A. Dat weet ik niet. Ik weet wel, dat via het Rode Kruis te Maastricht heel veel van die pakketten van particuliere relaties zijn gekomen.

27784. De **Voorzitter**: Waren die geadresseerd? Waar gingen die heen?

A. Die waren geadresseerd meestal aan mij, of: zo en zo, per adres.....

De heer **Stokvis**: Postamt Berlin. Königlich Schwedische Gesandtschaft, Rauchstrasse.

A. Of aan mij persoonlijk, wat ik niet altijd aangenaam vond. Ik moet zeggen, dat Maastricht voor die mensen zeer actief is geweest.

27785. De **Voorzitter**: Voor die mensen? Wie waren dat?

A. Mensen in de concentratiekampen.

27786. De **Voorzitter**: Die pakketten hadden dus geen persoonlijke bestemming?

A. Als wij pakketten kregen, stuurden wij aan ieder, van wie wij wisten, dat zij er zaten. Het ene pakket bleef er, maar het andere kwam soms terug.

27787. De **Voorzitter**: Waren die pakketten uit Maastricht alleen geadresseerd aan u, zonder naam van de gevangene er bij?

A. Gewoonlijk waren die pakketten tweemaal ingepakt. Eerst de naam van de ontvanger en dan bovenop de naam van het Zweedse gezantschap.

27788. De **Voorzitter**: Hebt u ons nog iets mede te delen, dat, naar u meent, voor ons van belang is om te vernemen?

A. Ik zou nog speciaal de nadruk op het volgende willen leggen. Toen ik in Londen kwam, heb ik rapport uitgebracht aan Minister van *Kleffens*. Ik had met hem gesproken en hij vroeg mij of ik een en ander daarover wilde opschrijven, meer speciaal met betrekking tot het beleid van Zweden in het algemeen. Ik zou dat nog kunnen onderschrijven. Ik meen, dat wij als land dankbaar mogen zijn voor het feit, dat een ander land, overigens met alle gebreken, die de mens aankleven in het algemeen, die taak heeft overgenomen en dat Zweden tot het eind van de oorlog toe die taak heeft kunnen waarnemen, hetgeen van ontzettend groot belang was.

Aan de andere kant, dat de Zweden, de een meer dan de ander, after all — zij waren in de grond van hun hart allemaal goede mensen — gevoelig waren voor het lot van de onzen. Ik kan getuigen, dat er geen geval van ernstige aard is geweest, al moest een enkele keer met de vuist op tafel worden geslagen, waarin niet is gedaan, wat onder de omstandigheden mogelijk was.

27789. De heer **Stokvis**: Kunt u dat in algemene zin ook van het Nederlandse Rode Kruis zeggen?

A. Dat weet ik niet; dat ging buiten mij om. Ik weet niet, in hoeverre het Nederlandse Rode Kruis in staat was pakketten te zenden. Het contact met Nederland van ons uit was verbroken. De Zweden mochten als beschermende mogendheid geen contact met Nederland opnemen. Daarom heette het, bij de dreigende waarschuwing van Duitse kant: „Hands off van alles, wat zich in Nederland afspeelt.”

27790. De heer **Stokvis**: Was het u bekend, dat het Rode Kruis van de Noren, de Polen, de Joegoslaven en de Tsjechen voor hun civiele gevangenen zorgden?

A. In Februari 1945, meen ik, kwam *Henny König*, de ondervoorzitter van de bond van Nederlandse Bontwevers te Hengelo, die te zamen met de voorzitter, die in de strijd is gebleven, in een concentratiekamp had gezeten, in Wannsee. Mij was uitgehongerd en uitgeteerd. „Bent u mijnheer *Millenaar*?” Ja. Toen begon hij te schelden en lawaai te maken en hij zei: „Het is een schandaal; onze mensen sterven van honger en de Noren en Denen krijgen pakketten.” Toen zei ik: „Neemt u geen blad voor de mond, gooi het er maar uit, want u bent hier aan het goede adres.” Hij ging vreselijk te keer. Ik zei: „Zo heeft het weinig zin, met u te praten” — de man was overstuur —; „gaat u eerst naar ben-den om een hapje te eten.”

27791. De heer **Stokvis**: Hoorde u toen voor het eerst, dat de Noren en Denen pakketten kregen?

A. Ja.

27792. De heer **Stokvis**: Wat was uw reactie?

A. Wij hebben dat onmiddellijk aan Londen gemeld — ik mag eigenlijk niet van Londen spreken, want wij hadden alleen contact met Stockholm — en gevraagd, of men er voor wilde zorgen, dat onze mensen ook pakketten kregen en of men wilde uitzoeken, hoe de pakketten voor de Noren en Denen daar kwamen. Daartoe waren wij niet in staat. Dat is officieel aan Buitenlandse Zaken gevraagd.

27793. De heer **Stokvis**: Hoe heeft Londen daarop gereageerd?

A. Dat moest via Genève gebeuren. Toen ik in Mei 1945 in Stockholm kwam, ontmoette ik daar de heer *van Rijckevorsel*, de legatie-raad van ons gezantschap, die mij zeide: „Laten wij samen naar het Zweedse Rode Kruis gaan, dan kunt u daar die zaak aan de niensen voordragen.” Een paar oude heren luisterden naar ons en zeiden toen: „Dat kan alleen via Genève.” Toen heb ik gezegd: „Dat behoeven wij niet te doen, want daar weten zij er alles van.” Ik heb het als een groot gebrek aan gevoeld, dat er geen internationaal handvest was met betrekking tot de beschermende mogendheid. In de oorlog was dat een instantie, die alleen op usance beruiste.

Ik heb daarover een rapport uitgebracht en aan Minister van *Kleffens* gegeven, die het erg charmant vond. Het is bij Buitenlandse Zaken gebleven, er is niets aan gedaan. Ik weet niet, of het op de weg van de commissie ligt daarvan kennis te nemen dan wel dergelijke gedachten verder onder de loupe te nemen, respectievelijk door mensen van het internationale recht te laten bekijken. Of het in de toekomst van veel nut zal zijn, zal van velerlei omstandigheden afhangen. Als het in deze oorlog bestaan had, zouden er velerlei ongelukken kunnen zijn voorkomen, d.w.z. op voorwaarde, dat de Gestapo zich daaraan evenzeer gehouden had.

27794. De heer **Stokvis**: U bedoelt voorzieningen ten aanzien van de civiele gevangenen?

A. Ja, maar ook ten aanzien van de gedeporteerde gevangenen.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit liet verhoor.

A. MILLENAAR.

SCHILTHUIS, voorzitter.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN DONDERDAG 7 OCTOBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Hoogcarspel, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: l en m.

Verhoor van

WILLEM ANTON HENDRIK CORNELIUS BOELLAARD,
oud 45 jaar, wonende te de Bilt, assuradeur.

Hij legt de eed af als geuige.

27795. De **Voorzitter**: Er zijn twee groepen van vraagstukken, waarover wij gaarne met u wilden spreken: In de eerste plaats uw werk als lid van de Pakkettencommissie en de werkzaamheden van die commissie, in de tweede plaats uw ervaringen ten aanzien van de repatriëring van gevangenen uit Duitse concentratiekampen. Ik zou gaarne met het laatste willen beginnen. Waar was u, toen Nederland in de oorlog kwam, in Mei 1940?

A. Toen lag ik gemobiliseerd als kapitein batterijcommandant van „batterij 7 veld" in Honselersdijk. Ik heb 's morgens om 4 uur de batterij gealarmeerd en heb om 8 uur het eerste schot afgegeven op het vliegveld Ockenburg.

27796. De **Voorzitter**: U bent al spoedig daarna gedemobiliseerd?

A. Ja, ik meen half Juni. En in Augustus 1940 ben ik met illegaal werk begonnen.

27797. De **Voorzitter**: U bent ten slotte niet als krijgsgevangene in Duitsland terechtgekomen?

A. Neen.

27796. De **Voorzitter**: U bent blijkbaar als gevolg van uw illegale arbeid gevangengenomen en naar een concentratiekamp gevoerd?

A. Ja. Het staat in mijn oproeping niet helemaal goed. Daarin staat: „Als geïnterneerde." Het is voor ieder politiek gevangene een soort gruwel om dat te lezen. Dat is heel iets anders.

27799. De **Voorzitter**: Wanneer bent u gevangengenomen?

A. Ik ben opgepakt 5 Mei 1942, nadat ik op 1 September 1941 ontvlucht was uit mijn kantoor. Terwijl *Slagter* en *Poos* door de vooringang kwamen, ben ik er achter uitgegaan. Toen heb ik als ondergedokene 9 maanden niets anders gedaan dan het organiseren van illegaal werk.

27800. De **Voorzitter**: U bent dus in 1942 gevangengenomen?

A. Ja, door verraad van de cadet-sergeant *Pasdeloup*, die inmiddels geliquideerd is.

27801. De **Voorzitter**: Spoedig daarna?

A. Na 3 maanden, door bemiddeling van een van onze mensen.

27802. De **Voorzitter**: Was dat een cadet-sergeant?

A. Hij was een bijzonder aardige en dappere kerel, maar hij kon niet tegen de gevangenis. Hij had in de gevangenis al gezegd: „Noem mij namen, die ik mag noemen, want ik kan deze verhoren en dat wachten op de dood niet uithouden." Toen hebben de Duitsers die

in dat opzicht zwakke jongen gebruikt om hem z.g. te laten ontvluchten en naar allerlei politiek-illegale mensen te laten zoeken. Dat heeft hij ook gedaan. Dat is zijn einde geweest, ook het einde van veel van onze mensen.

27803. De **Voorzitter**: U bent, als ik het goed begrepen heb, tot het einde van de oorlog in Dachau geweest?

A. Ik ben bevrijd in Dachau.

27804. De **Voorzitter**: Wij wilden gaarne weten, wat toen uw bevindingen zijn geweest ten aanzien van de repatriëring. Wilt u daarvan iets vertellen?

A. Wij zijn bevrijd op 29 April 1945 in Dachau. Vrij spoedig daarna kwamen er al teams van andere landen. Wij zagen toen voor het eerst geallieerde uniformen. Dat waren, als ik het wel heb, Fransen en Belgen. Ik was zelf vertrouwensman van de Nederlanders. Ik moest die mensen natuurlijk rustig houden. In Dachau was de sterfte geweldig groot, ongeveer 50 pct.

27805. De **Voorzitter**: Hoe berekent u dat?

A. Vijftig pct. in zes maanden. In October 1944 b.v. waren er 500 mensen, waarvan er bij de bevrijding nog maar 250 over waren.

27805. De **Voorzitter**: Bedoelt u de Nederlanders?

A. Ja.

27807. De **Voorzitter**: Waren er in October 1944 nog 500 Nederlanders in Dachau?

A. Ja.

27808. De heer **Hoogcarspel**: Noemt u dat getal van 500 ter vergelijking of is dat het reële getal?

A. Dat is het reële getal. Dat getal 250 is ook reël. Tot mijn spijt heb ik de met de hand geschreven dodenlijst, die in de Totenkammer werd opgemaakt, niet bij mij. Deze lijst is opgemaakt door een Nederlander, die bij de sectie van de lijken tegenwoordig was.

27809. De **Voorzitter**: Was dat een medicus?

A. Neen, dat was *Karel Steensma*, de K.L.M.-vlieger. Hij leeft nog, hij heeft één been.

De 29ste April wrden wij dus bevrijd door de Amerikanen en zagen toen, als ik het wel heb, Belgen en Fransen komen. Zij gingen weer gauw weg. Zij kwamen met lekkere koekjes en allerlei andere dingen, die prettig waren.

Ik zat als vertrouwensman van de Nederlanders in het z.g. „International Prisoners of War Committee." Dat was de gemeenteraad in het gevangendorp Dachau, dat 30 000 inwoners had en dus ongeveer zo groot was als de gemeente Zeist. Wij hadden eigen fabrieken en een eigen wasserij. Daarvoor moest veel werk gedaan worden. Wij waren daarvoor de gemeenteraadsleden. In die qualiteit zat ik samen met le Père *Filly*, de vertrouwensman van de Fransen, en een Oostenrijker. Daardoor kon ik zien en mee profiteren van wat de Fransen hadden meegebracht. Langzamerhand werden de Nederlanders onrustig en vroegen: „Wanneer komen onze mensen?" Toen heb ik gezegd: „Dat zal niet zo gemakkelijk gaan." Ik wist, dat het westen van het land — dat hadden wij gehoord — tot het laatste toe bezet was geweest en eerst bevrijd moest worden. Dat was echter niet zo gemakkelijk vol te houden.

Op 1 Mei werd ik gehoord door de z.g. Repatriëringscommissie van Dachau, waarvan majoor *Gonmagtig*, een Belg, die Nederlands sprak, het hoofd was. Hij had vragenformulieren bij zich en hij liet mij 10 man aanwijzen om te helpen bij het registreren van al deze mensen.

27810. De **Voorzitter**: Waarom kon het argument in verband met het zo lang bezet zijn van Nederland niet meer gebruikt worden?

A. Dat argument kon langzamerhand niet meer gebruikt worden, omdat op 3 Mei generaal *Kaepplin* kwam, die mededeelde, dat hij van uit Parijs gemachtigd was voor alle naties, die nog geen deputatie hadden gestuurd.

27811. De **Voorzitter**: Was dat iemand van S.H.A.E.F.?

A. Ik had toen natuurlijk van die dingen geen verstand. Ik was blij, dat ik hem ontmoette. Hij zei bovendien, dat hij onze gezant kende. Ik heb met hem gesproken en hij was bereid een lijst met namen, welke ik die middag nog moest maken, en een brief voor de gezant, die ik persoonlijk kende, naar Parijs mee te nemen. Ik dacht, dat dat op dat ogenblik de heer *van Haersma de With* was, maar die was stervende of juist overleden; dat weet ik niet precies. Ik heb later, toen generaal *Kaepplin* terugkwam, bemerkt, dat de gezant niet meer in Parijs was. Mijn uitvoerige brief bevatte dramatische wendingen als: „Ik heb afgeleerd mij behoorlijk schriftelijk uit te drukken tegenover Uwe Excellentie, maar u zult het mij vergeven, want de toestand is verschrikkelijk: er sterven nog steeds mensen.” Op iemand, die in Parijs achter een bureau zat, moet het, als hij het gelezen heeft, indruk hebben gemaakt.

Ik geloof niet, dat het ooit is gelezen. Later sprak ik eens een overste — hij was militair attaché —, wiens naam ik mij op het ogenblik niet herinner.

Ik vroeg die overste: „Wat is er toch van mijn brief terechtgekomen?” Onze mensen waren blij, als er brieven van het Rode Kruis werden meegebracht. Iedereen zou bericht krijgen, dat zij nog leefden. Over de doden werd niet gesproken; dat was beter. Hij antwoordde mij toen: „Oh, die brief heb ik wel eens gezien, maar hij is in een la terechtgekomen.” Dat is een gemakkelijke opmerking. Ik heb er nooit bericht over gekregen.

27812. De **Voorzitter**: Als de brief is gezonden aan de gezant persoonlijk, werd het inderdaad moeilijker.

A. Ik heb hem gestuurd aan Hr. Ms. gezant te Parijs. Ik heb hem ondertekend en mijn naam er nog eens met blokletters duidelijk onder geschreven. Ik dacht: dan ziet hij, dat ik hem gekend heb. Ik heb hem niet persoonlijk aan zijn naam gericht.

Dat was 3 Mei. Voor de rest was het iedere dag vergaderen met alle leden van dat International Prisoners Committee. Er kwamen echter geen mensen uit Nederland. U heeft dat in het rapport van de Pakkettencommissie kunnen lezen. Op 10 Mei werden de communisten onrustig. Toen kreeg ik ineens een briefje, waarin stond, of ik wilde proberen te vluchten uit Dachau — wij zaten in quarantaine — naar Bern, mij door kameraad *Rost* te doen vergezellen en hem bij de besprekingen te betrekken, omdat zulks in het belang van onze landgenoten noodzakelijk werd geacht. Ik was met de communisten zeer goed. Zij waren net zo vurig als wij. Toen de bevrijding eenmaal een feit was, begonnen de oolitieke instincten — niet de oolitieke tegenstellingen — wat meer te spreken. Kameraad *Rost* zou toen met mij meegaan naar Bern. Ik heb gezegd: „Ik vind het best.” Ik was heel goed met hem. Dat behoefde echter niet meer, want de volgende dag kwamen in het kamp binnenvallen de aalmoezeniers *Schellekens* en *van Helden*. Zij kwamen niet om ons te bevrijden en weg te halen, maar uit zuiver Katholieke plicht, om hun deken *Teulings*, de deken van Nijmegen, weg te halen.

27813. De **Voorzitter**: Waar kwamen zij vandaan?

A. Uit Nederland. Zij hadden met de chauffeur *van der Krabben* drie dagen door verwoest Duitsland gereden. Dat was werkelijk een moedige en energieke daad van deze mensen. Zij kwamen als kapiteins. Ik heb tegen hen gezegd: „Ik ben vertrouwensman van deze mensen, ik moet weg; kan ik met u mee?” Zij zeiden: „Ja”. Hadden zij dat niet gezegd, dan had ik het op een andere wijze kunnen doen, maar dat was niet nodig, want zij hebben mij meegenomen naar Nederland. En de rest is u bekend uit het rapport van de Pakkettencommissie.

27814. De **Voorzitter**: Het is beter, dat u het vertelt, opdat het in het verslag kan worden vastgelegd.

A. De 11de Mei ben ik uit Dachau vertrokken met de aalmoezeniers *van Helden* en *Schellekens*, de deken *Teulings*, *Rooyackers* en chauffeur *van der Krabben*. Op 13 Mei zijn wij in Nederland aangekomen. De 14de Mei heb ik voor radio Herrijzend Nederland over

de nood van de gevangenen in Dachau gesproken. 's Avonds ben ik naar hotel „Bos en Ven” in Oisterwijk gegaan. Daar kwam ik aan samen met de aalmoezeniers *van Helden* en *Schellekens* of met één van beiden. Eén van beiden was er in ieder geval bij. Daar zaten aan de tafel de heer *Ferwerda*, majoor *Wijnbergen* — die ik nog van vroeger kende, nl. van het tweede regiment veldartillerie — en de heer *Brandel*.

27815. De **Voorzitter**: Wat was de heer *Ferwerda* toen?

A. Ik heb toen begrepen, dat hij hoofd van de repatriëring was.

27816. De **Voorzitter**: En die andere heren waren zijn assistenten?

A. De heer *Wijnbergen* was, zoals hij zelf schreef, Regeringscommissaris voor de repatriëring, hoofd van de militaire sectie. Wat de heer *Brandel* was, weet ik niet.

27817. De **Voorzitter**: En de heer *Ferwerda* was hun chef?

A. Ja. Hij maakte een bijzonder aardige indruk. Hij was een aardige oudere heer, die begon met mij erg op mijn gemak te stellen. Ik had een dik oedeemhoofd en een kale kop en was — zo zullen die heren gevonden hebben — nogal opgewonden. Ik zei aldoor maar, dat de nood geweldig was en dat het sterven doorging. Dat was ook zo. Die mensen moesten zo spoedig mogelijk uit die omgeving. De heer *Ferwerda* zei toen tegen mij, dat dit niet mogelijk was. Probeert u het eens, zo zei hij, in België. Zijn argument was ook weer: de bevrijding van midden-Nederland. Ik heb toen tegen hem gezegd (ik zeg het nu zeer in het kort; wij hebben een hele tijd gesproken), dat de nood zo hoog was, dat ik mij eerst wilde wenden tot de officiële instantie, die er voor was, maar dat, als de heren mij niet konden helpen — en die illusie hebben zij mij ook niet gegeven —, ik gedwongen zou zijn mijn eigen weg te gaan.

27818. De **Voorzitter**: Waarom konden zij niet helpen?

A. Auto's waren er niet. Wij hadden alleen auto's nodig.

27819. De **Voorzitter**: Hebben zij u gezegd, dat er geen auto's waren?

A. Ja. Ik heb toen gezegd: „Ik kan u maar twee dagen tijd geven.” Dat hield o.a. verband met het volgende: de mensen in Dachau waren uiteraard achterdochtig en als iemand wegging, verwachtten zij niet, dat hij terugkwam. Dat was een ellendige toestand. Zij keken mij aan alsof ze zeggen wilden: „Ja kapitein, je smeert hem en wij zien je niet meer terug.” Het was daarom een eenzaamheid voor mij om wel terug te gaan en dat zo vlug mogelijk.

27820. De **Voorzitter**: Kon u weer terug?

A. Dat is gebeurd — ik heb dat ook in het rapport geschreven — nadat ik op 17 Mei een gesprek heb gehad met generaal *Kruls*, die tegen mij zei: „Probeer het maar eens in het zuiden, bij de doktoren *Daubenton* en *van Os van Delden*.” Te voren had ik nog een vergeefs gesprek gehad met mevrouw *van Overeem*. Toen ben ik teruggegaan naar Bos en Ven.

27821. De **Voorzitter**: Waar hebt u generaal *Kruls* gesproken?

A. In Utrecht, in de mess.

27822. De **Voorzitter**: En heeft hij gezegd: „Ga maar terug”?

A. „Probeer het maar eens in het zuiden.”

27823. De **Voorzitter**: Waarom zou de heer *Daubenton* wat kunnen doen?

A. Dat weet ik niet. Het is zo gelopen, dat ik de 18de Mei een machtiging heb gekregen van de militaire commissaris van het M.G., de heer *van Boetzelaer*, om het gesloten gebied weer te veïlaten en naar Bos en Ven te gaan. Het was een machtiging, de 17de Mei geschreven, om de 18de te gaan. Ik heb toen nog een halve dag gewacht. Dat was nodig, omdat het bij mij storm liep van mensen, die wilden weten of die en die nog leefde. In Bos en Ven aangekomen, trof ik niemand van het comité aan. Daar was alleen de

heer *Linthorst Hornan*, de — waarschijnlijk geschorste — Commissaris van de Koningin in de provincie Groningen, die ik van vroeger goed kende en die mij zei: „Wat kom je hier doen? O ja, er ligt een briefje hier voor je." Ik heb dat briefje helaas niet. Ik herinner mij niet, dat ik het meegenomen heb. Het was een klein briefje, waarin iets stond over een paar Rode Kruis-auto's.

27824. De **Voorzitter**: Van wie was dat briefje?

A. Als ik het wel heb, van de heer *Wijnbergen*. Ik zei toen: „Zijn de heren er niet? Zij hadden toch beloofd, dat zij hier zouden zijn en dat ik nadere mededelingen zou krijgen?" Toen heeft de heer *Linthorst Hornan* of de marechaussee van de wacht — dat waren de twee enige levende zielen in dat hele hotel — gezegd — ik meen mij te herinneren, dat het de heer *Linthorst Hornan* was —: „Ze zijn allemaal naar hun bungalow met Pinksterverlof."

27825. De **Voorzitter**: In Engeland of in Nederland?

A. In Engeland.

27826. De **Voorzitter**: De heer *Wijnbergen* ook?

A. De heren zijn niet met name genoemd. De heren waren weg. Vandaar, dat ik dat heb opgenomen in mijn rapport, dat ik op 6 Juni, toen ik met de mensen uit Dachau was teruggekomen, voor de Prins heb geschreven.

27827. De **Voorzitter**: Bent u de 18de Mei naar Dachau vertrokken?

A. Neen. De 18de Mei bemerkte ik, dat ik via de officiële instanties niets kon doen, en toen ben ik de 19de Mei naar Apeldoorn gegaan, waar de Prins was. Toen is het vrij gauw gegaan. Ik ben toen gemilitariseerd en in de staf opgenomen. Ik kreeg aanbevelingsbrieven van de Prins voor verschillende mensen in het zuiden. Van dat ogenblik af is de zaak vrij schielijk verlopen. Als ik zeg, dat dat door de grote steun van de Prins is geweest, is dat ongetwijfeld juist. Aan de andere kant heb ik in het zuiden vooral van het Militair Gezag veel medewerking ondervonden. Ik ben vergeten, hoe die mijnheer van het Militair Gezag heette. Het kan zijn, dat hij *Koole* heette, maar zeker weet ik het niet. Ik heb hem om auto's gevraagd.

27828. De **Voorzitter**: Luitenant *van Lanschot*?

A. Eveneens. Luitenant *van Lanschot* is een dag na mij uit Dachau weggegaan en heeft dadelijk en met succes gepoogd in het zuiden auto's te krijgen. Hij was niet zo gemakkelijk te pakken te krijgen, maar hij heeft mij in allerlei dingen zeer ondersteund. Dat heeft enige dagen geduurd. Ik heb ook nog gesproken met mevrouw *van Overeem* en de heer *te Winkel* van het Departement van Waterstaat, maar wat zij mij konden aanbieden, was niet voldoende. Ten slotte is de 22ste Mei een hele colonne vrachtauto's naar Dachau vertrokken.

27829. De **Voorzitter**: Hoeveel auto's waren het'?

A. 50 of 60.

27830. De **Voorzitter**: Die had u toch alleen voor de Nederlanders niet nodig?

A. Die had ik voor de Nederlanders nodig. Toen ik in Dachau aankwam, bleek echter, dat verschillende mensen op eigen gelegenheid waren weggegaan. *Gerritsen* b.v. had een autobus op de kop getikt, waarin 40 mensen konden. Die zijn na een ruwe rit door Duitsland in Nijmegen aangekomen. Omdat er mensen bij waren, die vlektyphus hadden, moesten zij daar een maand blijven. Hij had beter met ons kunnen meegaan, maar dat kon hij niet weten. Ik kon de auto's best vullen.

27831. De **Voorzitter**: U hebt toch gezegd, dat er 250 Nederlanders waren?

A. Ik heb u verteld, dat van de 500 Nederlanders er 250 waren doodgegaan, maar er kwamen steeds transporten uit andere kampen en toen waren er toch weer 500. Het gebied werd steeds kleiner en Dachau was een van de laatste kampen, die bevrijd werden. Dat was vlak vóór de capitulatie.

Op de 22ste Mei vertrok dus een colonne vrachtauto's onder de kapitein *Pieké*. Toen ik daarvan zekerheid had, ben ik zelf van Gilze-Rijen gevlogen. Dat is mislukt. De „Auster" kon het niet halen en toen zijn wij in Venlo geland. Met een „Marauder" zijn wij toen naar Dusseldorf gegaan en op de 24ste Mei, na 1½ dag, ben ik in Dachau aangekomen. Dat was één dag eerder dan de kapitein *Pieké* met zijn colonne aankwam, precies zoals de bedoeling was. Verder is het vrij regelmatig verlopen.

27832. De **Voorzitter**: Die Nederlanders waren de 25ste Mei weer hier?

A. Neen, de 27ste Mei ben ik afgemarcheerd en de 30ste Mei kwamen wij over de grens.

27833. De **Voorzitter**: U bent nogal teleurgesteld, ontevreden en ontstemd geweest over de wijze, waarop deze zaak van officiële Nederlandse zijde is behandeld. Dat zat hem waarschijnlijk vooral hierin, dat u, toen u terugkwam, in „Bos en Ven" van Nederlandse zijde geen belangstelling voor deze zaak ondervond.

A. Ik vond zelfs de belangstelling, toen ik er de 14de Mei was, eigenlijk nogal matig. De heren waren heel vriendelijk, maar het was echt zo'n gesprek van: „Jongen, ga maar eens uitslapen. Jij met al je flinke plannen, pas maar op, wat je gaat doen." Het was meer beschermend dan hulpvaardig.

27834. De **Voorzitter**: Maar hebt u de indruk gehad, dat het best gekund had, als zij zich maar moeite gaven?

A. Dat kan ik niet beoordelen.

27835. De **Voorzitter**: U bent ook niet van mening, dat het zonder een bezoek aan *Prins Bernhard* gelukt zou zijn, indien de heer *Ferwerda* zich meer moeite had gegeven?

A. Indien hij de moed of de phantasie had gehad, waardoor het mogelijk was geweest.

De **Voorzitter**: Dat lijkt mij hetzelfde.

27836. De heer **Hoogcarspel**: Toen u terugkwam, bleek, dat de heren niet aanwezig waren en rustig met Pinksterverlof gegaan waren en dat er niets gebeurd was?

A. Er is niets gebeurd.

27837. De **Voorzitter**: Zijn de Rode Kruis-auto's nog gekomen?

A. Ja. Het was een verwarde toestand. Er kwamen allerlei mensen aan.

27838. De **Voorzitter**: Vrijwilligers?

A. Ja, o.a. een dokter uit Oirschot. Zijn naam weet ik niet meer. Er waren allerlei energieke mensen, die zeiden: „Wij hebben twee auto's, wij gaan er naar toe."

27839. De **Voorzitter**: Wat deden zij? Brachten zij ook mensen mee terug?

A. Neen. De zieken zijn tot het laatste toe gebleven. Toen ik op 27 Mei met een colonne auto's wegging, bleven de zieken achter onder toezicht van mijn plaatsvervanger als vertrouwensman, pater *van Gastel*.

27840. De **Voorzitter**: Wanneer u 60 auto's had voor het vervoeren van 500 mensen en er bleven er van hen nog achter wegens ziekte, terwijl er bovendien 40 van hen reeds waren vertrokken, waren die 60 auto's slecht bezet.

A. Dat kunt u zo niet uitrekenen. De auto's waren stampvol. Ik vind hier een notitie, die ik heb gemaakt op 26 Mei, dus een dag vóór wij vertrokken. Zij luidt als volgt:

„26 Mei. Een bericht meegegeven aan *Bib. v. Lanschot*: Snel Rode Kruis-wagens terug voor 75 zieken, (dr. *Scholman*, *Oirschot*), trucks voor 200 man uit Dachau, plus 100 man uit *Allach*."

Allach is een buitencommando van Dachau en ligt er een halfuur rijden van af. Ik had ook in Allach gezeten en kende die mensen dus. Die mensen zijn ook meegereden. Als totaal aantal zie ik hier vermeld staan: 405. Van het aantal mannen, dat wij bij ons hadden, toen wij vertrokken, heb ik geen notitie. Er klommen er nog velen in de wagens. Ik heb ook een groep arbeiders uit Munchen en 200 beroepsofficieren meegenomen. Die auto's waren dus vol. Dachau 200, Allach 100, Tittmoning 200, arbeiders pl.m. 50, te zamen 550.

27841. De **Voorzitter**: Bent u, toen u aankwam, op een redelijke wijze ontvangen? Was daarvoor een organisatie aanwezig?

A. Neen. Dat kunt u zo niet noemen.

27842. De heer **Hoogcarspel**: Er is dus geruime tijd verlopen eer er voldoende auto's in Dachau kwamen om Nederlanders terug te brengen. Heeft dit ook gevolgen gehad voor de zieken en voor degenen, die gezond waren?

A. Dat kan ik niet zeggen.

27843. De heer **Hoogcarspel**: U kunt het niet rechtstreeks, niet mathematisch zeker zeggen?

A. Mijn ervaring was, dat er veel mensen doodgingen van verlagen. Als men hun een brief van thuis kon tonen, konden zij hun latente kwaal verzetten. Er zijn een heleboel mensen dood gegaan zonder dat het uit fysiek oogpunt nodig was.

27844. De heer **Hoogcarspel**: Uw indruk is, dat meer mensen zouden zijn gered bij een sneller transport?

A. Zulke dingen zijn nooit in cijfers aan te geven.

De heer **Hoogcarspel**: Dat begrijp ik wel; dat is niet mogelijk.

27845. De **Voorzitter**: Heeft S.H.A.E.F. nog iets gedaan?

A. Of het S.H.A.E.F. was of Militair Gezag, kan ik niet zeggen. Ik was al blij, dat ik die auto's had.

Ik kan niet zeggen, welk contact er is geweest tussen S.H.A.E.F. en Militair Gezag.

27846. De **Voorzitter**: Maar wilt u zeggen: „Wat mij gelukt is via *Prins Bernhard*, is misschien wel aan S.H.A.E.F. te danken geweest“?

A. Neen. Het was duidelijk, dat het Militair Gezag daarvoor opgepord was. Het waren energieke kerels. Die auto's kwamen van de hulpactie „Zuid helpt Noord“. Die waren toen plotseling beschikbaar.

27847. De **Voorzitter**: Hebt u niet buiten dit alles om iets bemerkt van een actie van S.H.A.E.F.?

A. Neen. Toen ik terugkwam in Dachau, zag ik daar een Nederlandse luitenant in een Amerikaans, althans geallieerd uniform. Hij zei, dat hij uit Munchen kwam en in Parijs was geweest en dat hij alles kwam opnemen. Hij was een heel geschikte kerel. Ieder vroeg: „Maar waarom kom je zo laat?“ Ik weet niet meer wat hij daarop geantwoord heeft.

27848. De heer **Hoogcarspel**: Het is toch wel wat wonderlijk, dat men van uit Nederland nog geen hulp kon bieden op 14 Mei, terwijl de bevrijding eerder had plaats gehad, al is het verschil niet zo groot.

A. De bevrijding van het westen heeft hun ongetwijfeld parten gespeeld.

27849. De heer **Hoogcarspel**: Maar het zuiden was veel eerder bevrijd, al in de winter van 1944.

A. Ik denk, dat er heel veel auto's werden ingeschakeld voor de hulp van het zuiden aan het bezette midden van het land.

27850. De **Voorzitter**: Men moet ook niet vergeten, dat vóór eind April geen hulp kon worden geboden, omdat de streek van de kampen nog niet vrij was.

De heer **Hoogcarspel**: Maar men had niet enige vooruitziendheid in het zuiden — daar zat de Nederlandse Regering — toch alles kunnen zien aankomen en wanneer men voldoende phantasie en begrip voor de situatie in de kampen had gehad, had men te voren de zaak kunnen organiseren, zodat men, zodra er contact was, met de nodige colonnes de mensen had kunnen weghalen.

A. Dit is maar één greep, maar dergelijke dingen hebben wij meer kunnen constateren.

27851. De **Voorzitter**: Had de heer *Ferwerda* nog zekere plannen in zijn hoofd, of zei hij alleen maar: „Ik kan niets doen, ik heb geen auto's.“?

A. Het laatste. Ik weet niet meer, welke krachtterm ik toen gebruikt heb. Het is ruim 3 jaar geleden en ik heb zoveel krachttermen gebruikt in die dagen!

27852. De **Voorzitter**: Hoe bent u hier ontvangen? Was er enige organisatie van de repatriëringdienst?

A. Helemaal niet. Wij zijn de grens overgekomen bij Weert en Nijmegen. Daar is althans het grootste deel de grens overgekomen. De auto's waren natuurlijk heel oud en die colonne van 60 auto's sloeg de eerste dag al uit elkaar. Een beroepsoverste — hij had 3 jaar in een kamp gezeten — zei tegen mij: „*Boellaard*, weet je, hoeveel motorrijders je nodig hebt bij een colonne van 60 auto's?“ Ik antwoordde: „Ja zeker, overste, ik heb er 10 nodig en ik heb nog 3 motoren, maar die zijn allemaal kapot en staan op de wagens!“

27853. De **Voorzitter**: Waar gebeurde dat?

A. Toen wij op weg waren, midden in Duitsland.

27854. De **Voorzitter**: Er was dus niets om u te ontvangen? Er was geen dienst?

A. De enige dienst, die goed en hartelijk was, bevond zich in Nijmegen. Ik ben daar over de grens gekomen. Ik ben enige keren over de grens gegaan, omdat ik mijn auto's kwijt was. Ik ben zelfs in Drenthe geweest om te zien of zij daar waren. In Nijmegen, in hetzelfde kamp, dat nu voor de Duitsers gebruikt wordt, Mariënbos, waren alleraardigste mensen, die ons van alles gaven, ook kleinigheden. Ik kreeg van een van de meisjes, die daar waren, een militaire das. Daaraan hebben wij de beste herinneringen.

27855. De **Voorzitter**: Was dat een organisatie van burgers?

A. Het was een dienst. Wij zijn daar met D.D.T. behandeld, moesten ons uitkleden en werden onderzocht. Ik weet niet, welke dienst het was, maar het was goed. Daar is niet getalmd.

27856. De **Voorzitter**: Nergens anders?

A. Neen.

27857. De **Voorzitter**: Van een glorierijke ontvangst was dus geen sprake.

A. Dat bedoel ik niet.

27858. De **Voorzitter**: U zult meer hebben gehad aan een ontvangst als die in Nijmegen dan aan een glorierijke ontvangst. De mensen hebben dus in Weert en andere plaatsen geen organisatie ontmoet?

A. Die zijn dank zij het plichtsgevoel of misschien op grond van andere argumenten van de chauffeurs van die speciale auto's gebracht naar de plaatsen, waar zij thuisbehoorden.

27859. De heer **Hoogcarspel**: Zijn zij niet in quarantaine gegaan en hebben zij ook geen D.D.T.-behandeling ondergaan?

A. Die mensen zijn niet in quarantaine geweest.

27860. De heer **Hoogcarspel**: Waren er geen mensen, die zich de moeite gaven, hen in quarantaine te houden?

A. Neen. Ik ben ook niet in quarantaine geweest. Op 30 Mei kwam ik thuis.

Ik inag misschien nog even zeggen, dat ik het heel naar vind, dat de heer *Ferwerda* zo geschokt is door het pakkettenrapport. Hij heeft zich verdedigd, zoals iedereen, die aangevallen is. Ik behoef u niet te zeggen, dat, wanneer inderdaad blijkt, dat hij niet in zijn bungalow is geweest, ik bereid ben die beschuldiging tegenover hem terug te nemen. Ik heb dat van de heer *Linthorst Homan* gehoord. De heer *Ferwerda* heeft gezegd, dat het een insinuatie is, maar hij heeft niet gezegd, waar hij dan wel was. Hij was in ieder geval niet aanwezig. Ik handhaaf, dat het een schandaal was, dat er op die dag niemand was.

27861. De **Voorzitter**: Wij zullen de heer *Ferwerda* wel vragen, waar hij die dag is geweest.

Ik wil nu met u spreken over de wijze, waarop u lid van de Pakkettencommissie bent geworden.

A. De heer *Sandberg* belde mij op.

27862. De **Voorzitter**: In welke functie?

A. Namens de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit.

27863. De **Voorzitter**: Hoe kwam hij er bij u dat te vragen?

A. Dat weet ik niet. Waarschijnlijk, omdat ik als vertrouwensman in Dachau deze zaak heb meegemaakt.

27864. De **Voorzitter**: Zat de heer *Verspyck* in die commissie als vertegenwoordiger van het Rode Kruis?

A. Ja.

27865. De **Voorzitter**: U weet, dat de heren van het Rode Kruis zich ernstig hebben beklaagd over uw rapport.

A. Ja zeker.

27866. De **Voorzitter**: Wilt u vertellen, hoe het komt, dat u, vóórdat het rapport werd opgesteld, niet de leden van het oude bestuur van het Rode Kruis hebt gehoord over de zaken, die hen zo ernstig belasten?

A. Zoals u weet, zijn verschillende mensen wel gehoord, o.a. majoor *de Waal*, lid van het hoofdbestuur.

27867. De **Voorzitter**: Vóórdat het rapport werd opgesteld?

A. Ja.

27868. De **Voorzitter**: Of nadat het concept van het rapport hun was toegezonden?

A. Vóór die tijd is de heer *de Waal* door de heer *Teunissen* gehoord. De heer *Teunissen* heeft ook een bezoek gebracht aan de vroegere voorzitter, de heer *van Lynden*; niet aan de heer *van Lynden*, die gestorven is, maar aan de oud-voorzitter, die nog leeft. Dat was een bezoek te zijnen huize in de Riouwstraat. Daar is hij niet voorkomend ontvangen.

27859. De **Voorzitter**: Was er toen al sprake van een rapport?

A. Wij zwoegden toen aan het rapport.

27870. De **Voorzitter**: Hij vond het niet prettig, ondervraagd te worden?

A. Neen.

27871. De **Voorzitter**: Heeft hij opdracht gegeven tot de benoeming van de heer *Verspyck*?

A. Neen, hij zat niet meer in het bestuur van het Rode Kruis. Hij was door de Vertrouwensmannen van die functie ontheven.

27872. De **Voorzitter**: Ging de heer *Teunissen* daar alleen heen?

A. Ja.

27873. De **Voorzitter**: Er was dus geen sprake van een verhoor door de commissie?

A. Dat mag u misschien vreemd voorkomen, maar wij hadden allemaal onze eigen betrekking. Het is toch al een heksentoer geweest, altijd die vergaderingen te houden. Wij hebben zo nu en

dan gezegd: „Wilt u een bespreking met die en die voorbereiden?” Precies zoals uw griffier doet: eerst een praatje. Dan bespraken wij hei onderling en bekeken wij of het nut had zo iemand op te roepen. Dat is de ene keer wel, de andere keer niet gebeurd. Dikwijls waren de mensen zeer hooghartig ten opzichte van het onderzoek van de Pakkettencommissie, ook in brieven. Dat zal uit het dossier wel blijken. Zij stonden onder verdenking. De een zei: „Ik heb mij alleen te richten tot de commissie *Cleveringa* en heb met u niets te maken.” Een ander zei: „Hier hebt u het rapport uit de oorlog.” Merkwaardig is geweest, dat na afloop van het onderzoek die stortvloed van verwijten is gekomen, dat sommige personen niet zijn gehoord, terwijl vele mensen geen animo hebben getoond om te worden gehoord.

27874. De **Voorzitter**: U zegt: „Het is eerst de bedoeling geweest zo'n praatje vooraf te houden en dan werd er in de commissie over gesproken of zo iemand zou worden gehoord.” Is het wel eens gebeurd, dat sommigen niet door de volledige commissie, maar door bepaalde leden zijn gehoord?

A. U kunt in het rapport zien, wie op onze vergaderingen door de voltallige commissie is gehoord.

27875. De **Voorzitter**: Ik heb de indruk gekregen, dat verschillende getuigen niet door de gehele commissie, maar soms door twee leden zijn gehoord.

A. Belangrijke getuigen werden door twee leden gehoord. De heer *Gerbrandy* is gehoord door mevrouw *Boissevain* en mij.

27876. De **Voorzitter**: Gehoord door de commissie is hij niet?

A. Dat was bepaald niet nodig. Door de Enquête-Commissie wordt men onder ede verhoord. Deze commissie heeft een officiële tint. Dat was echter een commissie, welke was ingesteld door het vernieuwde Rode Kruis om zich van de blaam uit de oorlog te zuiveren.

27877. De **Voorzitter**: Met welk doel zat de heer *Verspyck* in die commissie?

A. Als deskundige over alles, wat er geweest was op Rode Kruisgebied. Aan de andere kant had hij goed illegaal werk gedaan. Hij gaf b.v. onderdak aan de stadscommandant van den Haag, de heer *de Stoppelaar*. Aangezien de heer *Verspyck* ook in het illegale werk zat, hebben wij niet geweigerd hem in die commissie op te nemen.

27878. De **Voorzitter**: Liet de heer *Verspyck* uitkomen, dat hij met de dingen van het Rode Kruis bekend was en dat men Je andere leden er niet over behoefde te horen?

A. Dat is inherent aan de persoon van de heer *Verspyck*, die niet gaarne pijn doet en de dingen gaarne gladstrijkt.

27879. De **Voorzitter**: Heeft hij steeds meegemaakt, dat daar zekere verwijten werden gericht aan het adres van oud-bestuursleden? Maakte hij daar geen aanmerking op en zei hij niet, dat hij het onder voorbehoud aanvaardde en dat het alleen in het verslag kon worden opgenomen, als er een bevestiging van was?

A. De heer *Verspyck* was er dikwijls ongelukkig over en zei: „Ik kan niet anders zeggen dan dat het waar is.” Wij hebben veel aan de heer *Verspyck* gehad vanwege zijn parate kennis. Veel dingen zouden ons niet ter kennis zijn gekomen, indien de heer *Verspyck* niet had geweten, wat er zich had afgespeeld. Aan de andere kant was het verstandig geweest om ondanks het feit, dat wij de juiste gegevens van de heer *Verspyck* kregen, nog eens de chef van de heer *Verspyck* te horen.

27880. De **Voorzitter**: Was dr. *Offerhaus* een van de belangrijkste figuren van dit bestuur?

A. Voorzover ik het nu gezien heb, is hij toch wel de rode draad, die overal doorheen liep.

27881. De **Voorzitter**: Volgens sommige mensen niet een rode draad, maar een rode lap.

A. Overal, waar het even verkeerd ging, waar men bang was, was dr. *Offerhaus* te vinden.

Ik heb nog een nouveauté gevonden. Men vindt nog wel eens wat. Ik heb gesproken met de heer van Ketwich Verschuur, directeur-generaal van het Nederlandse Rode Kruis, die zich maanden na het verschijnen van het pakkettenrapport erg warm gemaakt heeft over de zaak-Offerhaus. Er was een aparte zaak-Offerhaus, die handelde over het zenden van de Nederlandse ambulance naar het oostfront en de f 100000, welke daarvoor is uitgetrokken. Dat heeft nooit iemand van het huidige bestuur geweten, totdat het in 1948 aan het licht is gekomen. Ik heb machtiging gevraagd om de betreffende notulen voor u te doen overtypen en u te overhandigen. Het zou mij te ver voeren om dit helemaal te behandelen. Het komt er in het kort op neer, dat dr. Offerhaus de man is geweest, die deze f 100000 ter beschikking heeft gesteld.

Daarin zult u de nodige stof vinden voor een nadere beoordeling. Iets anders, dat ook nogal typerend is en niet slaat op dr. Offerhaus, maar wel op de gehele geest van het Rode Kruis in de bezettingstijd, is een brief, die ik gisteren gevonden heb. Het is een brief van 21 October 1941, namens het dagelijks bestuur geschreven door de secretaris-generaal Thoden van *Velzen* en gericht aan alle afdelingen van het Rode Kruis. Die brief luidt:

„Van de zijde van de Nationaal-Socialistische Vrouwen-Organisatie is bericht ontvangen, dat zij hare volle medewerking wil verleenen bij de op 25 en 26 October a.s. te houden collecte van het Nederlandsche Rode Kruis.

In verband hiermede is door die organisatie een oproep gericht aan de districts-, kring- en groepleiders om zich ter plaatse als collectrice voor bedoelde collecte aan te melden. Het „dagelijksch bestuur meent het aan u te moeten overlaten.....“

Deze foute mijnheer zegt dus zelf: „wij laten het aan u over.“

„Het dagelijksch bestuur meent het aan u te moeten overlaten, daarbij rekening houdende met plaatselijke omstandigheden, of u al dan niet gebruik wilt maken van de gedane toezegging.“

27882. De Voorzitter: Was die mijnheer Thoden van *Velzen* lid van de N.S.B.?

A. Neen, maar zo Duitsgezind als het maar kon. Ik weet niet of hij dood is of gevangen zit. Maar op deze brief komt voor een kanttekening van de hand van de secretaris van de afdeling Utrecht, dr. Prins — ik heb deze brief uit het dossier van de afdeling Utrecht —, welke luidt:

„In overleg met dr. Lichtenbelt“ — de voorzitter van de afdeling Utrecht — „moet deze hulp, indien zij wordt aanbevolen, dankbaar worden aanvaard.“

Dat tekent nu de gehele sfeer. Was nu dr. Prins verkeerd? Was hij N.S.B.-er? Neen. En dr. Lichtenbelt ook niet.

27883. De Voorzitter: Wat waren zij dan wel?

A. Als voor de dood zo bang. Ik geloof niet, dat men het zo vreselijk ver moet zoeken bij het oorlogs-Rode Kruis. Ik handhaaf onverkort: „gebrek aan phantasie, aan durf en initiatief.“

27884. De Voorzitter: Nu is het oordeel van mevrouw van *Overeem* over dr. Offerhaus niet zo ongunstig als dat van u. U hebt aan de griffier gezegd, dat mevrouw van *Overeem* door dr. Offerhaus is tegengewerkt. Mevrouw van *Overeem* is hier geweest en wij hebben haar gevraagd over dr. Offerhaus. Zij oordeelde over hem eigenlijk niet zo afwijzend als u doet.

A. Dit is mijn oordeel en dat wordt gedeeld door mijn medeleden van de commissie. Ik sta in dat oordeel niet alleen.

27885. De Voorzitter: Het zou kunnen zijn, dat zij van gevoelen is, dat men op die oude heer niet meer lasten moet leggen dan hij al draagt.

A. Dat zou best kunnen zijn, in haar sfeer van „witte engel“.

27886. De Voorzitter: Is zij een „witte engel“?

A. Ja.

27887. De Voorzitter: Is dat een woord, dat u zo maar invalt?

A. Het is mij ernst. Zo werd zij algemeen genoemd, vooral door de concurrerende comité's, het comité-van Beuningen en het comité-de *Busy*.

27888. De Voorzitter: Waren dat comité's of dames? Ik dacht, dat het dames waren.

A. Die dames vormden het middelpunt.

27889. De Voorzitter: Maar waren het comité's?

A. Ja.

27890. De Voorzitter: En mevrouw van *Overeem* werkte alleen?

A. Ook in een comité.

27891. De Voorzitter: Was dat „witte engel“ spottend bedoeld?

A. Door die concurrerende comité's wel. Als wij het in ernst nemen, is het zo, dat mevrouw van *Overeem* een geweldig energieke vrouw is, die bijzonder veel bereikt heeft. Zij heeft prachtig werk gedaan.

27892. De Voorzitter: Werk, dat zeer vele mensen ten goede is gekomen?

A. Ja. Er zijn natuurlijk spaanders gevallen, maar dat was niet te voorkomen. Er is ongelooflijk veel ruzie geweest, met verdachtmakingen over en weer. Als u wilt proberen, u daarin in te werken, komt u er niet uit. Het gaat daarbij niet zozeer om die arme gevangenen. Heel andere motieven spelen daarbij een rol.

Na de oorlog heb ik de indruk gekregen, dat het heel moeilijk is van mevrouw van *Overeem* een gefundeerde verklaring te verkrijgen, omdat zij tegenover deze zaken wel eens wisselend gedeponeed is.

27893. De Voorzitter: Zij werkte voor de gevangenen in Nederland?

A. Ja. Het contact heeft zij, volgens de inlichtingen, die mij ten dienste staan, niet via dr. Offerhaus of het hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis gekregen.

27894. De Voorzitter: Zij heeft haar werk alleen kunnen aanvangen door de, zij het met enige tegenzin gegeven, medewerking van het Rode Kruis?

A. Ik geloof, dat dit niet juist is.

27895. De Voorzitter: Hoe kwam zij bij de overste van *Gennep*?

A. Dat weet ik niet. Misschien is het als volgt gegaan.

De overste van *Gennep* deed heel veel voor de ter dood veroordeelden. Hij probeerde bij Christiansen hun hoofden te redden. Hij had een soort niet betaald advocatenkantoor, waarvoor hij langzamerhand wel 400 klanten had. Mevrouw van *Overeem* kan bij hem zijn terechtgekomen en hem hebben gevraagd: „Wilt u mij bij *Harster* introduceren?“

27896. De Voorzitter: U hebt tot onze griffier gezegd, dat mevrouw Ross uitstekend werk heeft gedaan. Dat was ons bekend. U hebt daarbij ook gezegd, dat uit het feit, dat het Rode Kruis niet voor 50 vrouwen Ross heeft gezorgd, blijkt, hoe weinig energie het Rode Kruis heeft tentoongespreid, hoe het zich voortdurend achter formele bezwaren heeft verstopt en hoe weinig het heeft gedurfd. Meent u, dat er 50 mensen waren die vinden geweest, die zulk werk wilden verrichten?

A. Ongetwijfeld. Wij hebben ook duizenden koeriers kunnen vinden, toen de mannen waren opgepakt of ondergedoken. Ik heb gezegd: 50, maar ik had evengoed 500 kunnen zeggen.

27897. De Voorzitter: Hebt u zich bij deze uitspraak laten leiden door de wetenschap, dat de vrouwen en mannen, die zich bij het Rode Kruis hebben aangemeld om zulk werk te verrichten, nul op het request hebben gekregen?

A. Neen.

27898. De Voorzitter: Als men zich de moeite had gegeven, had men dit ongetwijfeld kunnen uitzoeken.

A. Ja. Het is een suppositie, die, naar ik meen, niet al te lichtvaardig is.

27899. De **Voorzitter**: Was er geen enkel lid van het oude bestuur, dat er zich moeite voor wilde geven, maar wie dat onmogelijk werd gemaakt door de anderen? Was het gehele gezelschap zo, dat men zich enigszins van de domme hield en alleen probeerde wat speciaal in de Conventie van Genève stond?

A. Er waren een paar mensen in dat bestuur — dat hebben wij later bemerkt, toen wij de heren gehoord hebben —, waarvan wij dachten, dat zij wel gewild hadden, als er een beter beleid was geweest.

27900. De **Voorzitter**: Wie waren dat?

A. Dr. *Maas* had in een noodhospitaal stenguns verborgen. De heer *van Lynden* was zeer onthutst, toen hij hoorde, dat dat drie jaar geleden onder de Rode Kruis-vlag was gebeurd. De zoon van dr. *Maas* was in de illegaliteit. Hij was zonder twijfel goed, maar hij is in de maalstroom van de saaiheid meegenomen.

27901. De heer **Woogcarpel**: Hij stond voor de keuze tussen dat werk, waarin hij iets goeds zag, en de illegaliteit.

A. Precies. Wij hadden de indruk, dat hij onze taal begreep.

27902. De **Voorzitter**: Wat is er gebeurd, toen die heren het concept-rapport ontvingen, waardoor zij zo uit hun evenwicht geraakten?

A. Wij hebben dat concept aangeboden. U moet mij niet aan data houden: dat is langzamerhand grijze mist voor mij. Zij hebben er tegen geprotesteerd. Nu weet ik niet of eerst in de krant of door het hoofdbestuur is geprotesteerd. Het is echter zowel ons als het hoofdbestuur wenselijk voorgekomen om vóórdat er iets werd gedrukt de heren te horen.

27903. De **Voorzitter**: Dat concept hebben zij voor zich gehad en daarop zijn zij uitgekomen?

A. Ja.

27904. De **Voorzitter**: Toen hebben enige leden van de commissie of heeft de gehele commissie een bespreking gehad met het oude hoofdbestuur?

A. Ja, de gehele commissie.

27905. De **Voorzitter**: Hoe was toen hun houding?

A. Zeer verschillend. De heer *van Lynden* begreep helemaal niet wat er gebeurd was; hij vond het naar, dat er zo'n lelijk rapport was, terwijl zij toch zo lang in het Rode Kruis hadden gewerkt; dr. *Offerhaus* deed er echter het woord. Dit protest is ook door dr. *Offerhaus* opgesteld.

27906. De **Voorzitter**: Wat is er mee gebeurd?

A. Het is langzaam voorgelezen.

27907. De **Voorzitter**: Was het toen al in omloop, publiek eigendom?

A. Neen.

27908. De **Voorzitter**: Dat is wel eens beweerd.

A. Neen, bepaaldelijk niet. Er is wel één indiscretie geweest — hetgeen men altijd heeft, als de zaak te lang loopt en wat heel vervelend is — ten behoeve van een krant, waardoor wij zouden kunnen vermoeden, dat het ging om bepaalde figuren, waarin men geïnteresseerd was. Het ging echter buiten dr. *Offerhaus* om en niet over de heer *van Harinxma thoe Slooten*.

27909. De **Voorzitter**: Zij hebben het protest aan u voorgelezen?

A. Dr. *Offerhaus* heeft het voorgelezen. Wij zijn er toen op ingegaan en hebben er over gediscussieerd. Ik weet niet of u het protest hebt. Het is ondertekend door de heren *van Lynden*, dr. *Offerhaus*, dr. *Maas*, de Waal, *Lucardie* en dr. *Winckel*.

27910. De **Voorzitter**: Ja, althans wanneer het hetzelfde is als het protest, dat in het rapport van de Pakkettencommissie staat afgedrukt.

A. Dat is hetzelfde. Tegen dat protest hebben wij ernstig bezwaar gemaakt. Wij moesten als eerlijke mensen nagaan of er geen reden was om ons rapport grondig of gedeeltelijk te wijzigen. Deze was er niet, aangezien het protest uitsluitend pleitte op excepties — het sprak alleen over het goede werk, dat in Nederland verricht was. Maar daarover ging onze commissie niet; het onderzoek van onze commissie betrof het zenden van pakketten naar Duitsland — en daardoor zat er weinig houvast aan dat protest. Het enige houvast, dat wij konden krijgen, was gelegen in onbeschaamdheden als „de eenzijdigheid en lichtvaardigheid" van onze commissie. Bovendien was er iets, waar ik persoonlijk „bovenop gesprongen" ben. Op blz. 5 staat nl.:

„De beschuldiging van de commissie van onderzoek, dat duizenden Nederlanders ten gevolge van het niet ontvangen van levensmiddelenpakketten zijn omgekomen, is door niets bewezen, zij is tendentieus, zo niet erger."

Ik vond, dat dit de emmer deed overlopen. Toen heb ik, nadat er veel door de heren was gediscussieerd, gevraagd: „Heren, laten wij elkaar even eerlijk aankijken. Wat bedoelt u met dat tendentieuze „zo niet erger?" Hun antwoord was: „Wat denkt u?" Toen heb ik gezegd: Ik weet zeker, dat u, als u zegt „zo niet erger", bedoelt: „leugenachtig". Ik heb gezegd: „U kunt „van de taart" krijgen, als u dit handhaaft." In een vrij Nederland zijn zij wel moedig geweest en hebben het gehandhaafd. Het gevolg is geweest, dat wij toen nog eens zijn gaan grazen. Toen is er een aanhangsel aan dit rapport gekomen. Dit doet de deur wel toe. Zes maanden later is er bijgekomen de kwestie van het zenden van de Nederlandse ambulance naar het Oostfront.

U begrijpt, dat ik met alle objectiviteit, die ik wil betrachten, toch niet veel goeds kan zeggen van de persoon van dr. *Offerhaus* op dit punt.

27911. De **Voorzitter**: Er zijn verschillende concepten geweest, omdat steeds verbeteringen werden aangebracht. Is het laatste exemplaar aan de commissie gestuurd?

A. Ja. Toen hebben wij nagegaan of wij op grond daarvan iets moesten wijzigen. Er is toen maar één ding gewijzigd. Dat betrof een uitlating van mevrouw *van Overeem*. Nadat wij de heren gehoord hadden en hun bittere klachten over mevrouw *van Overeem* vernomen hadden, dachten wij: Het is nu 2 jaar geleden, het is niet juist om haar klacht onverkort op te nemen. Wij hebben deze er toen uitgelaten. Ik weet niet meer, welke klacht het was.

27912. De **Voorzitter**: U sprak zoëven over het verweer van de leden van het voormalige dagelijks bestuur van het Rode Kruis tegen de beschuldiging, dat duizenden Nederlanders ten gevolge van het niet ontvangen van levensmiddelenpakketten zijn omgekomen...

A. Zij citeren verkeerd. Zij verdedigen zich bovendien herhaaldelijk tegen dingen, waarop zij niet aangevallen zijn. Zij maken zich zelf zwarter om zich daardoor feller te kunnen verdedigen.

27913. De **Voorzitter**: Maar nu wilde ik vragen of u wel mee-gemaakt hebt, dat er in Dachau pakketten kwamen van het Internationale Rode Kruis te Genève.

A. Ja.

27914. De **Voorzitter**: Kwamen die bij bepaalde, in adressen genoemde personen of kwamen zij in algemene zin bij de Nederlandse gevangenen in Dachau?

A. Het weinige, dat er kwam, kwam in algemene zin, dus niet voor bepaalde, genoemde personen. Bepaalde personen kregen wel een eigen pakket, maar dat kwam van de comité's in Nederland, het comité van *Beuningen* b.v. Het liep wel erg door elkaar heen, omdat die comité's probeerden onder Rode Kruis-vlag die pakketten te zenden.

27915. De **Voorzitter**: Ik bedoel in het bijzonder hetgeen uit Genève kwam. Had dat een zekere aanduiding, waaruit bleek, waar het vandaan kwam?

A. Ik herinner mij die dozen heel goed. Er stond op: Internés civils hollandais — Comité International de la Croix Rouge.

27916. De **Voorzitter**: Meer niet?

A. Neen.

27917. De **Voorzitter**: Het is ons langzamerhand gebleken, dat een groot gedeelte van die pakketten eigenlijk kwam van het Engelse Rode Kruis. Dat was door de Nederlandse Regering daartoe aangezocht, omdat de Duitsers geen zendingen doorlieten van het Rode Kruis der bezette gebieden. Zij lieten wel pakketten door van het Engelse en Amerikaanse Rode Kruis, maar niet van het Nederlandse en Belgische.

A. Dat zijn twee verschillende dingen, Mijnheer de Voorzitter.

27918. De **Voorzitter**: De Nederlandse Regering zorgde wel voor de gelden en goederen, maar verzocht dan het Engelse Rode Kruis, die goederen te verzenden, omdat zij dan alleen, via Griève, in handen van de Nederlandse gevangenen kwamen.

A. U moet daarop eens nalezen welk een ellende de heer *Flugi* — die wel zijn best heeft gedaan in Zwitserland — heeft gehad, omdat hij uit Londen geen gelden kreeg, waardoor hij niet voldoende pakketten kon zenden.

27919. De **Voorzitter**: In Londen heeft men gezegd, dat het niet kon, omdat het moest gaan via het Engelse Rode Kruis en dan naar Genève. Daardoor kwam veel in handen van de Nederlandse gevangenen in Duitsland zonder dat zij wisten, dat het van Nederlandse kant kwam. Men dacht, dat het van Engelse kant kwam.

A. Er kwam niet veel in handen van de Nederlanders.

27920. De **Voorzitter**: U zei zojuist, dat er wel eens wat kwam.

A. Toen de treinenloop in Duitsland nog vrij behoorlijk was, kwam er éénmaal in de drie maanden wel eens een pakket. Mijn voorganger-vertrouwensman dr. J. *Drost* heeft wel eens een pakket aan de Nederlanders uitgedeeld, maar meestal zijn wij de bedelaars van het kamp geweest.

27921. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens iets bemerkt van het Zweedse gezantschap te Berlijn?

A. De heer *Millenaar* heeft uitstekend werk gedaan.

27922. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Dat is kennis achteraf. Toen ik nog op vrije voeten was, wist ik van de heer *Vorrink*, dat de heer *Millenaar* zelfs voor de spionage zorgde. Toen ik op de Veluwe was ondergedoken, kwam ik in een autobus in gesprek met een mijnheer, die de broer van de heer *Milenaar* bleek te zijn. Toen heb ik er iets meer van gehoord. Ik kende de naam *Millenaar* dus goed.

27923. De **Voorzitter**: Dus u meent, dat de heer *Millenaar* goed zijn plicht heeft gedaan?

A. Ongetwijfeld. Ik kende hem echter niet persoonlijk.

27923. De heer **Hoogcarspel**: U zeide, dat de Nederlanders de bedelaars van het kamp waren.

A. Ja. Op een gegeven ogenblik kregen de anderen zo'n overvloed, dat ik als vertrouwensman naar de vertrouwensman van de Belgen ben gegaan en heb gezegd: „Er staan in de magazijnen nog zoveel pakketten voor de Belgen; het is niet goed voor jullie gezondheid dat zo snel na elkaar op te eten." Toen werd er een rondje pakketten voor de Nederlanders gegeven en kregen de Belgen een hoera'tje. Zo hebben wij daar geschooierd.

27925. De heer **Hoogcarspel**: Hoe kwam dat alles bij de Belgen?

A. Dat weet ik niet. Als wij de tijd en de middelen hadden gehad, zouden wij dat allemaal hebben nagegaan. De heer *Verspyck* heeft zijn best gedaan in Noorwegen, Zweden en Denemarken en heeft wel wat opgespoord.

27926. De heer **Hoogcarspel**: Het bleek dus, dat het toch mogelijk was.

A. Toen was België al bevrijd.

27927. De heer **Hoogcarspel**: Toen was het zuiden van Nederland ook bevrijd.

A. Ja, inderdaad.

27928. De heer **Hoogcarspel**: Toen kon de Nederlandse Regering dus in het zuiden van Nederland komen.

A. Ja.

27919. De **Voorzitter**: Weet u of het van het Rode Kruis in België kwam of dat het resultaat was van gecombineerde Belgische acties?

A. Wet kwam zuiver van het Rode Kruis. De Polen kregen ook regelmatig Rode Kruis-pakketten, onbegrijpelijk voor een land. dat in 1939 al was afgeschreven. De Tsjechen kregen ze ook.

27930. De **Voorzitter**: Wij hebben er herhaaldelijk naar gevraagd, maar niemand kon ons inlichten over de wijze, waarop de mensen van andere nationaliteit pakketten ontvingen.

A. Omdat hun Regeringen meer actief zijn geweest dan de Nederlandse Regering.

27931. De **Voorzitter**: Het zou prettiger zijn, als u precies kon zeggen, hoe de anderen het kregen. Weet u of het van het Rode Kruis in Genève kwam?

A. Dat weet ik niet zeker.

27932. De **Voorzitter**: Weet u, wie ons daarover zou kunnen inlichten?

A. Over de Belgische pakketten?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Dat zou u kunnen vragen aan *Arthur Hollaut*, directeur du tourisme te Brussel. Hij was de vertrouwensman van de Belgen.

27933. De **Voorzitter**: Zou de heer *Flugi* het weten?

A. Hij heeft er misschien enige kennis van. De heer *Houllaut* zal hier gaarne komen.

27934. De heer **Hoogcarspel**: Hij weet, dat de Belgen veel hebben ontvangen, maar weet hij ook, langs welke weg die pakketten naar het kamp kwamen? U weet toch ook niet, hoe de Nederlandse pakketten kwamen?

A. Ik neem aan, dat de Belgische pakketten uit Genève kwamen. Wanneer zij uit België waren gekomen, hadden zij dwars door de frontlijn moeten gaan.

27935. De heer **Hoogcarspel**: De Nederlandse Regering had dus via het Internationale Rode Kruis voor pakketten kunnen zorgen, als zij de middelen daarvoor beschikbaar had gesteld?

A. Hel is een heel complex van fouten: Meer namen, meer middelen, meer phantasie, zoals mevrouw *de Bussy* dat wel heeft gehad. Dat steekt boven alles uit. Zij heeft vier keer een set van 100 pakketten gestuurd naar het vernietigingskamp in Natzweiler, waar ik zelf zat. Als je zegt: „Hartelijk bedankt," dan zegt zij: „Als ik gewelen had, dat er meer dan 100 Nederlanders waren, hadden wij nog meer pakketten gestuurd."

27936. De **Voorzitter**: Is aan de heer *Houllaut* bekend, waarom anderen er niet in geslaagd zijn?

A. Hij zal niet weten, waarom anderen er niet in geslaagd zijn.

27937. De heer **van Dis**: Hebben mevrouw *van Overeem* en bij voorbeeld mevrouw *de Bussy* werkelijk veel onenigheid met elkaar gehad?

A. Ik heb in mijn dossier stukken gekregen met dingen, die de dames aan elkaar hebben geschreven, die ik diep in de la heb gestopt. Die horen eigenlijk bij de strafrechter thuis. Ik ben eigenlijk strafbaar, als ik strafbare feiten onder mij houd.

27938. De **Voorzitter**: Is een belediging wel een strafbaar feit, wanneer de beledigde zich er geen moeite voor geeft hiertegen een strafvervolgung te doen instellen?

A. Mevrouw van *Overeem* heeft in enige exemplaren rondgezonden een stuk over mevrouw *de Bussy*, waarin deze beschuldigd wordt van landverraad.

Zij moeten echter allemaal het kruis van verdienste hebben van het tegenwoordige Rode Kruis.

27939. De **Voorzitter**: Zijn er Rode Kruis-auto's gebruikt voor illegale arbeid?

A. Ik heb wel eens gehoord, dat het gebeurd is.

27940. De **Voorzitter**: Hebt u niet de zekerheid, dat dr. *Offerhaus* het heeft geweten?

A. Neen, hij wist er niets van.

27941. De **Voorzitter**: Weet u, dat dr. *Offerhaus* in een onderhoud met de Pakkettencommissie over illegaal gebruik van Rode Kruis-auto's heeft gesproken en dat hij het aan de Pakkettencommissie heeft kwalijk genomen, dat zij er niet iets over heeft gepubliceerd?

A. Ik weet het niet.

27942. De **Voorzitter**: En ook met betrekking tot die ambulance.

A. Dat verhaal moet ik nalezen.

27943. De **Voorzitter**: Als het juist is, is het geen verdienste van dr. *Offerhaus*.

De gehele kwestie van het zenden van de Nederlandse ambulance naar het Oostfront heeft in de Pakkettencommissie geen rol gespeeld.

A. Dat is kennis achteraf.

27944. De **Voorzitter**: Dan is het ook moeilijk te zeggen, dat hij het heeft verdedigd.

A. Er is iets zeer onbillijks gebeurd. De P.O.D. heeft met betrekking tot enige politieke delinquenten aan het huidige Rode Kruis gevraagd: „Zijn deze mensen niet van u?" Het huidige Rode Kruis heeft geantwoord: „Neen." Toen zijn deze N.S.B.-ers zwaarder gestraft dan het geval zou zijn geweest, indien men torn al geweten had, dat, zoals later bleek, die f 100000 voor het zenden van de Nederlandse ambulance naar het Oostfront was uitgetrokken. Dit is een onbillijkheid, die nooit uit de weg is geruimd.

27945. De **Voorzitter**: Is ten slotte het feit, dat mevrouw *Ross-Regeur* bij het Nederlandse Rode Kruis is gekomen met medeweten van di. *Offerhaus* — zonder zijn medewerking kon dat niet —, niet een punt in het credit van dr. *Offerhaus*?

A. Ik weet niet, hoe het ontstaan is.

27946. De **Voorzitter**: Mevrouw *Ross-Regeur* verklaart, dat het haar grote moeite heeft gekost om aan een van de afdelingen van het Rode Kruis te worden geplaatst, ten einde haar werk intensiever en met meer succes te kunnen verrichten, en zegt, dat het is gebeurd met medeweten en medewerking van dr. *Offerhaus*.

A. Ik kan u er niet over inlichten. Ik weet het niet.

Ik kan aan de heer griffier nog een brief van 30 Juni 1912 geven, waarin de secretaris-generaal van het Nederlandse Rode Kruis verbiedt op eigen gelegenheid en buiten het hoofdbestuur oin pakketten te sturen aan de geïnterneerden. Dat is ook een nouveauté. Dat is ook een nouveauté.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en ik sluit het verhoor.

W. A. H. C. BOELLAARD.

SCWILTHUYS, *voorzitter*.

VAN DIS.

NOOGCARSPEE.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN MAANDAG 18 OCTOBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Posthumus, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: X, l en m.

Verhoor van

ADRIANUS PELT,

oud 56 jaar, wonende te Plandonie, 44 North Drive, Long Island, N. Y. adjunct-Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties, oud-hoofd van de Regeringsvooriichtingsdienst in Londen.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 29229 t/m 29427 hebben betrekking op punt k van het Enquêtebesluit.

29428. De **Voorzitter**: U hebt verteld, dat u herhaaldelijk in Portugal bent geweest, wel is waar op doorreis, maar u zult daar waarschijnlijk Nederlanders hebben aangetroffen. Hebt u daar ook de heer *Sloet tot Everlo* aangetroffen?

A. Neen.

29429. De **Voorzitter**: Hebt u daar ook iets gemerkt van pogingen, min of meer georganiseerd door Nederlanders, die er woonden, misschien met hulp van Portugezen, om van Portugal uit levensmiddelen naar Nederland te verzenden?

A. Neen. Ik ben nooit langer in Lissabon geweest dan de tijd, die verliep tussen de aankomst en het vertrek van mijn vliegtuig.

29430. De **Voorzitter**: Dat kon toch best een dag of wat zijn?

A. Dat is maximaal geweest een dag of zes.

29431. De **Voorzitter**: U hebt gesproken over dr. *Willems*, te Stockholm. Had die geregeld contact met Nederland?

A. Ja.

29432. De **Voorzitter**: Werden er wel eens pogingen aangewend om via hem namen te krijgen van Nederlanders, die in Duitse concentratiekampen zaten?

A. Jawel.

29433. De **Voorzitter**: Gelukte het ook wel eens?

A. Ja, maar dat is meer gelukt via het Zweedse Rode Kruis dan via dr. *Willems*. Daarvoor had hij niet de kanalen.

29434. De **Voorzitter**: Welke aantallen van namen, die voor rekening van het Zweedse Rode Kruis kwamen, had u in uw hoofd?

A. Dat kan ik u niet zeggen. Dat soort zaken behandelde ik niet.

29435. De **Voorzitter**: Wie behandelde het?

A. De heer van *Harinxma thoe Slooten*.

De **Voorzitter**: Ja, als Regeringscommissaris.

A. Ik herinner me, dat ik op verzoek van de heer van *Harinxma thoe Slooten* via dr. *Willems* heb getracht dergelijke gegevens te verkrijgen, maar dat het geen succes heeft opgeleverd.

39436. De **Voorzitter**: Als hij iets vroeg in Nederland, zou hij zeker te weten hebben kunnen komen, wie in concentratiekampen zaten.

A. Dat vroeg ik niet. Dat lag buiten mijn gebied. Wat ik hem vroeg, was het volgende. Ik hoorde door de Nederlandse radio, dat er een nieuw boek was verschenen, dat propagandistisch tegen ons werd gebruikt. Dan verzocht ik hem zo'n boek — ook wel een brochure — te bemachtigen.

29437. De **Voorzitter**: Vroeg u niet om te vernemen wie in de Duitse concentratiekampen zaten en geholpen konden worden?

A. Dat lag buiten mijn terrein.

29438. De **Voorzitter**: Was het niet een onderwerp, dat in Engeland de gedachten gaande hield?

A. Ja, maar het lag buiten mijn terrein.

29439. De **Voorzitter**: U verkeerde in buitenlandse kringen en kwam met veel Regeringspersonen in aanraking. Hebt u wel eens horen vragen: Wat doen jullie met die mensen in Duitsland?

A. Over wie wij wel voortdurend inlichtingen kregen, maar uit andere bronnen, waren de mensen, die zaten in de concentratiekampen in Nederland.

29440. De **Voorzitter**: Zij werden van Nederland uit geholpen aan levensmiddelen e.d., maar de mensen, die in Duitse concentratiekampen zaten, heeft men daar zo'n beetje laten zitten.

A. Dat heeft altijd buiten mijn terrein gelegen.

29441. De **Voorzitter**: Hebt u er niet over gehoord, werd er niet over gepraat en was dat niet het dagelijkse gesprek in Londen?

A. Daarover heb ik meermalen horen spreken.

29442. De **Voorzitter**: Door wie?

A. In de eerste plaats door de heer van *Kleffens* en verder door de heer van *Harinxma* zelf. Mijn assistentie werd daarbij niet verzocht. Ik wist wel, dat men voortdurend bezig was, maar ik werd daarbij niet betrokken.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

A. PELT.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS,
POSTHUMUS,
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 19 OCTOBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *k*, *l* en *m*.

Verhoor van

MEIJER SLUYSER,

oud 47 jaar, wonende te Bussum, journalist.

Hij legt de eed af als getuige.

29823. De **Voorzitter**: U was ook journalist, toen Nederland in de oorlog geraakte?

A. Ja.

29824. De **Voorzitter**: U bent, meen ik, nog op het laatste nippertje naar Engeland gegaan?

A. Inderdaad.

29825. De **Voorzitter**: Bent u toen in Engeland direct weer met journalistieke arbeid begonnen?

A. Ja, de eerste twee drie weken als free lance en daarna spoedig bij de Regeringsvoorlichtingsdienst.

29826. De **Voorzitter**: Bent u daartoe door de heer *Pelt* aangezocht?

A. Ja. Alle Nederlandse journalisten, die in Londen rondliepen, werden onmiddellijk in de pool van de Regeringsvoorlichtingsdienst opgenomen. Ik ken er geen, die daarop een uitzondering gemaakt heeft.

29827. De **Voorzitter**: Bij welk gedeelte werd u ingedeeld?

A. Het eerste jaar had ik als bijzondere taak de gehele luisterdienst op te zetten, wat natuurlijk wel van belang was. Luisterdienst wil zeggen: het beluisteren van diverse radiostations en het daaruit samenstellen en compileren van zoveel mogelijk betrouwbare rapporten.

29828. De **Voorzitter**: Nu heeft de heer *Pelt* ons verteld, dat er een afdeling Regeringsvoorlichtingsdienst, een afdeling A.N.P. en een afdeling Oranjezender was. Was er misschien nog een afdeling alvorens u bij een van deze afdelingen kwam?

A. Ik hoorde bij de Regeringsvoorlichtingsdienst.

29829. De **Voorzitter**: U was er aanvankelijk met een man of vier vijf meen ik?

A. In het begin waren er niet veel.

29830. De **Voorzitter**: Waar was uw afdeling gehuisvest?

A. In Stratton House.

29831. De **Voorzitter**: Was die afdeling daar min of meer luxueus gehuisvest of was het nogal goedkoop?

A. De luxe daar hield niet over. Wat ze er voor betaald hebben, weet ik niet; het waren verbouwde flats, waar we verbleven. Zolang ik er zat, is er nooit een kleed op de vloer geweest, dus als dat een maatstaf van luxe is, weet u hoe ik er over denk.

29832. De **Voorzitter**: Hoe werd de salariëring geregeld?

A. Door de Regering, die daarbij natuurlijk als maatstaf tevens aannam wat er in Engeland zo aan journalisten in het vrije bedrijf betaald werd, en dat is vrij hoog. Nu werd er natuurlijk ook wel rekening gehouden met de behoeftefactor, die natuurlijk in Engeland onder die omstandigheden een grote rol speelde.

29833. De **Voorzitter**: Werden de journalisten hoger betaald dan de andere arbeidscontractanten, die bij de Regering in dienst waren?

A. Ik weet niet, wat de andere arbeidscontractanten verdienden; ik weet wat wij verdienden.

29834. De **Voorzitter**: Hoe groot was uw salaris?

A. Ik begon met £ 10; het leven was toen nog vrij normaal. Daarna werd het £ 15, na enige tijd f 18 en ik meen, dat het hoogste salaris, dat ik gehad heb £ 22.10.0. was.

29835. De **Voorzitter**: Per week?

A. Ja. Nu moet ik daar onmiddellijk het volgende bij zeggen. Ik zit hier natuurlijk niet om de salaris-politiek van de Nederlandse Regering te verdedigen, maar ik heb zoëven over de behoeftefactor gesproken.

Wanneer men in Engeland — en zeker in de oorlog — aan de opvoeding en het onderwijs van zijn kinderen de eisen stelt, die men hier in Nederland kan stellen, omdat hier de toegang tot het onderwijs binnen zekere grenzen op democratische beginselen gebouwd is, moet men in Engeland betalen, wat ik dan voor mijn twee kinderen betaalde, f 4000 per jaar.

29836. De **Voorzitter**: Hoe oud waren uw kinderen toen?

A. Mijn dochter was 12 en mijn zoon 15.

29837. De **Voorzitter**: Waren zij extern of intern?

A. Gedeeltelijk indertijd extern, maar toen werd het z6 duur, dat wij zijn gaan verhuizen en bij de school zijn gaan wonen, daar het anders helemaal niet te doen was. Het was immers niet mogelijk de kinderen elke dag drie uur van Londen vandaan met de trein te laten komen. Intern vind ik ook paedagogisch volkomen verkeerd, daar ik niet van het Engelse systeem houd. Wij zijn dus bij die school gaan wonen ten einde op die manier onze kosten wat te verminderen. Het laatste jaar heb ik een gemeubileerde woning gehad — ik heb altijd gemeubileerd moeten wonen, daar er geen meubelen te krijgen waren —, welke £ 7.10.0. per week deed. Dat was helemaal geen overdreven groot huis. De verwarming was er bovendien slecht.

29838. De **voorzitter**: Waar was dat?

A. Dat was in Stoke Poges. Dit ligt anderhalf uur van Londen vandaan en dichtbij een school — d.w.z. het was nog altijd een uur van de school vandaan — maar de kinderen konden er gemakkelijk komen. Natuurlijk waren die salarissen naar Hollandse maatstaven gerekend hoog en ook naar Engelse maatstaven gerekend, waren ze niet laag, maar u moet één ding niet vergeten, dat de meeste mensen daar aangekomen zijn zonder enig bezit. Men moest dus bij voorbeeld een klerenkast, al was die nu nog zo bescheiden, opbouwen uit wat men bij elkaar kon verdienen. Enige reserve in geval van ziekte of wat dies meer zij was er niet. Ook daarom moest men denken; men leefde voortdurend in levensgevaar voor de bommen en men had er het gevoel: „Als ik wat op mijn hoofd krijg, moeten mijn vrouw en kinderen toch niet helemaal onverzorgd achterblijven." Men had dus een veel grotere prikkel om wat op zij te leggen dan in normale omstandigheden het geval was.

29839. De **Voorzitter**: Hebt u er wat van overgehouden?

A. Het leven was veel te duur. De salarissen waren niet slecht, maar ook niet overdreven hoog.

29840. De **Voorzitter**: Wij hebben hier iemand gehad, die in Woking woonde en die vertelde, dat hij met ^{zijn} vrouw in een halve villa, geen grote villa, maar toch een villa, voor £ 500 per jaar woonde.

A. Dat is £ 10, dus f 100 per week. Dat is heel goed mogelijk.

29841. De **Voorzitter**: Daarmede wilde hij zeggen, dat dit veel goedkoper was dan vele anderen wel in hun hoofd hadden.

A. Had hij dat gehoord voor dat bedrag?

De **Voorzitter**: Hij had £ 500 per jaar nodig om van te leven en te wonen met zijn vrouw. Later was het wat duurder, maar hoger dan £ 600 kwam hij toch niet.

A. Het spijt mij, dat ik die man niet ben tegengekomen; van hem had ik nog wat kunnen leren. Wanneer je op het ogenblik in Londen komt, is het nog zo duur, terwijl de prijzen gezakt zijn.

29842. De **Voorzitter**: Dit lijkt u dus wel een uitzondering?

A. Ik geloof het niet. Misschien had hij pensioengasten of verhuurde hij zijn huis gedeeltelijk.

29843. De **Voorzitter**: Neen, dat was niet het geval.

Uw salaris was dus £ 22.10.0. Kwam daar nog iets bovenop, b.v. door bijzondere werkzaamheden voor anderen, buiten de R.V.D. om?

A. Er was een afspraak gemaakt, toen die regeling getroffen werd, dat wat boven dat salaris verdiend werd, gestort werd in een fonds, dat na de bevrijding aan de journalistenkring zou worden overhandigd, en dat is, voor zover ik weet, gebeurd.

29844. De **Voorzitter**: U bent daar toen dus werkzaam geweest bij de luisterdienst. Nu bevat het gebied, dat wij hier bestrijken, alleen financiële en economische vraagstukken, de vertegenwoordiging van Nederland in het buitenland en de meerdere of mindere zorg van de Regering voor gevangenen in concentratie- en krijgsgevangenenkampen. Met uw eigenlijke arbeid, althans met een gedeelte van de arbeid, die daar verricht werd, hebben wij ons niet zozeer te bemoeien. Wij hebben ook al verschillende dingen daarover gehoord van de heer Pelt, maar ik zou toch wel graag willen wrten, wat er met die berichten gebeurde, op welke wijze de berichten weg kwamen, hoe zij de grondslag konden vormen voor hetgeen aan het publiek werd voorgezet, enz.

A. Ik spreek dus eerst over de luisterdienst. Alle zenders, welke men op de een of andere manier beluisteren kon, werden beluisterd met een aantal toestellen, die nu en dan verspreid over een bepaald gebied werden gezet om de ontvangstmogelijkheden beter te maken. Al deze berichten werden ongewijzigd elke dag in een gestencild communicé opgenomen. Daar werd geen enkel commentaar aan verbonden. Het waren in het begin analytische verslagen van die uitzendingen, maar na een paar maanden werden er apparaten gekocht, waarmee deze uitzendingen woordelijk konden worden opgenomen, en deze opnamen, waarvan er elke dag zo een 100/200 stuks gedraaid werden, circuleerden binnen de organisatie van de Regering; de ambtenaren, de Departementen, de Ministers, ieder, die er mee te maken had, kreeg deze opnamen en haalde daaruit wat hij gebruiken kon.

29845. De **Voorzitter**: En dat waren berichten van allerlei herkomst?

A. Van allerlei herkomst en natuurlijk met de bron er bij. De Nederlandse zenders bij voorbeeld werden van 's morgens vroeg tot 's avonds laat beluisterd. Zelfs de waterstanden, dus alle berichten zonder uitzondering, werden opgenomen. Andere zenders werden op dezelfde wijze beluisterd, voor zover ze dan op Nederland betrekking hadden: Hamburg, Tokio, Batavia.

29846. De **Voorzitter**: In welke taal zond men uit van Batavia?

A. In het Nederlands.

Die berichten gingen dan naar het A.N.P., dat daar zijn nieuwsberichten uit maakte. Hoe dat ging, ontrok zich volkomen aan mijn waarneming, in zoverre, dat ik er natuurlijk wel kennis van genomen heb. Die werden dan verwerkt door de krant „Vrij Nederland“, die daar berichten uit maakte, artikeltjes uit samenstelde en daaruit overzichten maakte ter voorlichting van het publiek, voor zover de berichten daartoe aanleiding gaven.

29847. De **Voorzitter**: Dus het A.N.P. kreeg die zaak ook uit de eerste hand?

A. Ja. Al die communicés werden bewaard en vormen op het ogenblik hele stapels in het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie en vormen mede de grondslag voor een aantal zuiveringsprocessen. Een proces tegen het cabaret van Paulus de Ruyter zou men immers niet kunnen voeren, als al die programma's niet opgenomen en uitgetikt waren. Die stukken zijn allemaal behouden gebleven. Dit was dus de taak van de luisterdienst.

29848. De **Voorzitter**: Daarna bent u bij een andere afdeling van de dienst gekomen?

A. De dienst was nooit in waterdichte afdelingen gescheiden. Je werkte zo voor alles. Ik heb wat berichten geschreven, ik heb aan de filmdienst gewerkt, ik heb met de fotodienst ie maken gehad. Je kunt nooit zeggen: „Ik heb dit gedaan en heb dat als bijzondere taak gehad.“

29849. De **Voorzitter**: De filmdienst en fotodienst waren, geloof ik, nogal dure ondernemingen?

A. Ze waren duur in zoverre, dat men moet vragen: „Wat is er voor het geld geleverd?“

29850. De **Voorzitter**: Dat duur behoef ook niet bepaald ern afkeuring in te houden.

A. Ik zou ook niet graag willen beweren, dat voor het geld, dat aan deze afdelingen gegeven is, niet een equivalente waar is geleverd.

29851. De **Voorzitter**: Hadden ze bij die film- en fotodienst wel de gewoonte zich aan de begroting en de financiële instructies te houden?

A. Van de fotodienst is mij weinig bekend. Ik heb er wel eens wat mee te maken gehad, maar of men zich nu precies aan die begrotingen hield, kan ik niet zeggen. De chef van die dienst, de heer *Woudhuizen*, zou u het beste daarover inlichtingen kunnen geven. Ik weet niet, waar hij zich op het ogenblik bevindt.

Wat de filmdienst betreft, heeft men zich, wat sommige onderwerpen aangaat, aan de begroting gehouden; bij andere diensten is men er onder gebleven, bij weer andere is men er boven gekomen. Bij zo'n filmdienst gaat het zo: Eigenlijk is zo'n dienst volkomen ongeschikt om als bedrijfje geëxploiteerd te worden in het kader van een ambtelijke organisatie, want die organisatie is daar eigenlijk te stroef voor om dat mogelijk te maken. Ik moet u zeggen, dat ik niet de indruk heb, dat Nederland in dat opzicht geen waar voor zijn geld gekregen heeft.

29852. De **Voorzitter**: Wij hebben wel eens zo gehoord van de filmdienst in Australië en de filmdienst in Londen en dat het daar op financieel gebied een enigszins vrijgevochten gezelschap was. In Australië heeft men daarover erg geklaagd.

A. Van Australië is mij niets bekend. De dienst was, meen ik, zelfstandig. Wat Londen betreft, daar was een zeer behoorlijke contrôle; ook door de Rekenkamer.

29853. De **Voorzitter**: Wat voor mensen werkten aan die dienst daar mee?

A. Aanvankelijk werkten er 2 mensen, later 3. Er waren twee mensen, die zelf uit het filmbedrijf kwamen, en ik, die er wel eens aanraking mee had gehad. Ik zal mijzelf geen grote commerciële kwaliteiten toedichten; deze mensen hadden die wel. Zo zijn er een aantal dingen geweest, waardoor de Regering voor niets de prachtigste propaganda heeft gekregen. Er zijn twee grote speelfilms gemaakt: „One of our aircraft is missing“ en „The Silverfleet“, die na de bevrijding ook allebei hier gedraaid hebben. D i ene film heeft £ 72.000 gekost en de andere zo iets van f 30.000. De Regering heeft die gratis gekregen; zij had als tegenprestatie alleen haar medewerking te verlenen. Ik weet niet in hoeveel theaters over de gehele wereld ze gedraaid hebben.

29854. De **Voorzitter**: Waarom kregen ze die gratis?

A. Omdat de filmmaatschappij, die deze films maakte, in het onderwerp „Nederland“ een commercieel object zag en dat hebben ze ook inderdaad goed gezien, want die film heeft haar geld ruimschoots opgebracht aan de maatschappij, die de film maakte.

29855. De **Voorzitter**: En daar heeft de R.V.D. aan meegewerkt?

A. De R.V.D. heeft mij toen aangewezen om er voor te zorgen, dat daar een behoorlijke propaganda voor de Nederlandse zaak in voorkwam en er geen gekke dingen in voorkwamen, waarop ik toegezien heb, hetgeen ook vermeld werd in de titels: „Met medewerking van de Nederlandse Regering". De Regering steunde dat overal in de hele wereld en verschillende vestigingen bevorderden, dat daar de nodige propaganda werd gemaakt, en zo sneed het mes aan twee kanten.

29856. De **Voorzitter**: En dat kostte allemaal niets?

A. Niets.

29857. De **Voorzitter**: En u meent, dat die film ook wel vertoond is?

A. Aan de hele wereld.

29858. De **Voorzitter**: Die andere film heeft, meen ik, £ 10 gekost, omdat men graag een wapenschild hebben wilde?

A. Ja, zo iets.

29859. De **Voorzitter**: Maar er zijn toch blijkbaar veel meer dingen gebeurd?

A. Ja, er is natuurlijk ook wel eens iets uit de hand gevallen, zoals dat nu eenmaal gaat in zo'n zaak. Stel je voor, dat in een filindienst alleen maar geld verdiend kon worden, dat zou een mooie belegging zijn.

De **Voorzitter**: Men hoort altijd van grote bedragen, die in de filmwereld worden verdiend, maar dan blijkbaar niet door de ondernemer van het bedrijf zelf, maar meer door zijn personeel vermoedelijk.

29860. De heer **Stokvis**: Ik wilde vragen of de getuige een idee heeft hoe het met het algemeen beleid gesteld was; was dat zuinig of niet. U weet, dat de Buitengewone Algemene Rekenkamer herhaaldelijk aanmerking maakt op het financiële beleid van de Regeringsvoorlichtingsdienst.

A. Ik kan u deze vraag aldus beantwoorden. Er was natuurlijk een neiging in Londen om alles, wat de Regeringsvoorlichtingsdienst vroeg, toe te staan. Oorlog en Marine kwamen het eerst aan de kas, als er geld was, en dan kwam de Regeringsvoorlichtingsdienst, omdat men door de omstandigheden inzag, dat er propaganda gemaakt moest worden. Dat heeft natuurlijk hier en daar wel de neiging doen ontstaan van: „het is voor de Regeringsvoorlichtingsdienst, laat maar gaan."

Ik moet zeggen, dat ik met het financiële beleid slechts zeer zijdelings te maken gehad heb, maar ik heb natuurlijk in al die jaren mijn ogen en oren daar wel de kost gegeven. Mijn stellige indruk is, dat door de heren *Pelt* en *De Man*, die he: beiden deden, een zeer zuinig beheer is gevoerd, de omstandigheden en de noodzakelijkheid in aanmerking genomen, dat propaganda gemaakt moest worden voor de Nederlandse zaak. Dat het desondanks geld gekost heeft, ligt natuurlijk aan het werk zelf. Ik weet niet of de heren dit van de heer *Pelt* zelf vernomen hebben, anders zou het misschien de moeite waard zijn om hem dit bij een volgende gelegenheid te vragen. In begin Juli/Augustus 1940 is er een aanbidding geweest van een grote met Nederland verbonden particuliere handelsmaatschappij, die over een zeer groot propaganda-apparaat beschikte, 300/400 man, om dat propaganda-apparaat in dienst van de Nederlandse Regering te stellen, gratis. Terecht, naar mijn mening, heeft *Pelt* dat afgewezen; zelfs al zouden er ik weet niet hoeveel duizend pond gewonnen zijn, zou het verkeerd zijn geweest, indien de propaganda van de Nederlandse zaak gekoppeld zou zijn aan een zaak als de Shell of de Unilever of welk ander particulier bedrijf dan ook. Gaat men nu natuurlijk uit van het standpunt: „centen zijn centen en wat wij in onze zak kunnen houden, houden wij in onze zak", dan heeft de heer *Pelt* dus geen zuinig beleid gevoerd, toen hij dat aanbod afwees. Naar mijn mening echter is dit een verstandig beleid geweest.

29861. De heer **Stokvis**: Dat geloof ik ook, maar daar gaat het niet om. Het gaat om de uitgaven, de directe uitgaven. De Rekenkamer maakt bij voorbeeld aanmerking op lunch-declaraties van ambtenaren van de Regeringsvoorlichtingsdienst.

A. Daar is een regeling voor geweest. Men moet natuurlijk deze zaken in haar verhouding zien. De heren zullen weten, dat de

Engelsen de gewoonte hebben, en zeker als ze tot een zekere sport van de maatschappelijke ladder gestegen zijn, om belangrijke bespraken bij de lunch te voeren. Dan wordt men opgebeld en wordt er gevraagd: „Wil je eens met mij lunchen?" Je kunt zo'n Engelsman dan niet altijd voor je laten betalen, je wilt ook wel eens zelf betalen.

Er is toen deze regeling voor getroffen. Ik weet niet of daar nu zo verschrikkelijk veel gebruik van gemaakt is.

29862. De heer **Stokvis**: Neen, maar dit waren lunch-declaraties van de ambtenaren van de dienst onderling.

A. Als lid van de Raad van Advies heb ik dit rapport ook gelezen, maar ik weet werkelijk niet meer, waar dit betrekking op heeft.

29863. De heer **Stokvis**: De Buitengewone Algemene Rekenkamer zegt, dat in 16 gevallen die declaraties teruggestort zijn door de betrouwen.

A. Ik weet wel, dat ik nooit iets teruggestort heb, waaruit ik de conclusie trek, dat ik zo'n lunch blijkbaar niet te duur gedeclareerd heb.

29864. De heer **Stokvis**: Dus u kunt u daarover verder niet uitlaten?

A. Neen, ik kan alleen dit zeggen, dat mijn algemene indruk is, dat het beheer niet buitensporig is geweest, integendeel. Ik heb nooit gemerkt, dat met geld gesmeten is.

29865. De **Voorzitter**: Hebt u zich ook beziggehouden met het maken van liedjes'?

A. Ik heb er twee gemaakt.

29866. De **Voorzitter**: Zijn die ook uitgezonden via de radio?

A. Ja

29867. De **Voorzitter**: Hebt u daar auteursrecht voor gehad?

A. Dat weet ik niet. Als ik het gehad heb, is het nooit meer dan £ 20 voor alle liedjes bij elkaar geweest, dat wil dus zeggen, £ 20 niet alleen voor mijn twee liedjes, maar £ 20 voor een royale honderd liedjes, die anderen hebben gemaakt. Ik heb er 2 gemaakt.

29868. De **Voorzitter**: Waaruit maakt u op, dat het nooit meer dan £ 20 is geweest?

A. Omdat mij een dergelijk bedrag voor de geest staat, maar als ik goed nadenk, heb ik er. geloof ik, toch nooit iets van gehad. Er is wel eens sprake van geweest. Het waren in ieder geval bij elkaar kleine bedragjes. Er was een bepaald motief voor die auteursrechten. Die liedjes gingen naar Amerika en werden in de Boston-zender, welke een particuliere zender is, gebruikt en daar werd dan aan de jongelui, die dat voordroegen, geld voor betaald en vrij aanzienlijke bedragen. Toen men dat bemerkte, werd er gezegd, dat de mensen in Londen, die die liedjes maakten, er ook wat van moesten hebben; ik heb, meen ik, een of twee liedjes in mijn leven gemaakt.

Ik heb werkelijk toen niet vermoed, dat nog eens een achtenswaardig en belangrijk lichaam als de Parlementaire Enquête-commissie zich met die liedjes zou bezighouden.

29869. De **Voorzitter**: Bent u later overgenomen door het Militair Gezag?

A. Neen.

29870. De **Voorzitter**: U bent dus steeds bij de civiele dienst geweest?

A. Ja. Daarna ben ik ter beschikking gesteld van de heer *Gerbrandy*.

29871. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat we deze zijde van de werkzaamheden van de heer *Sluyser* nu wel kunnen laten rusten.

Wat ik nu eigenlijk interessanter vind, is, wat de heer *Sluyser* ons kan mededelen over hetgeen er in Engeland eigenlijk door de gedachten van de Regeringspersonen ging en wat er uit voortkwam t.a.v. de zorg voor Nederlanders — Joodse en andere —, die in gevangenenkampen zaten of op andere wijze van hun vrijheid waren beroofd.

A. De heer *Gerretsen* heeft mij hierover al ondervraagd in een vóórverhoor en ik heb hem bij die gelegenheid toegezegd, dat ik een aantal stukken uit mijn archief voor de Commissie zou laten

fotograferen en te beschikking van de Commissie zou stellen. Ik heb deze bij mij en zal u deze straks ter hand stellen.

De zaak is, dat midden 1942 men eigenlijk in Londen zich reenschap begon te geven van de grote ernst van de gevaren, die vooral de Joodse Nederlanders bedreigden. Er was natuurlijk een aantal menseri — en hieronder mag ik mij zelf rekenen —, die de zaak van het begin af aan zeer pessimistisch hebben bekeken. Maar ik moet toch zeggen, dat het in Londen net zo ging als in Nederland: men had moeite om de gedachte te verwerken, dat de mensen werden weggevoerd om in Polen te worden vergast. Ik herinner mij heel goed, dat ik eens op een middag bij de heer *Gerbrandy* kwam en deze tegen mij zei: „Zeg, er is een officier uit Polen gekomen, die daar ontsnapt is; deze vertelt mij, dat de Joodse Nederlanders, die naar Polen, vervoerd worden, naar de gaskamers gaan. Kun jij zo iets geloven?”

29872. De heer **Stokvis**: Hij voed het niet economisch?

A. Neen, hij kon het niet geloven, dat een dergelijke onmenselijke methode zelfs door de Duitsers werd toegepast.

— I-oe ik over die mededeling dacht op dat ogenblik — ik heb nl. van mijn naaste familie niemand overgehouden —, kunt u wjl begrijpen. We hebben toen met een aantal mensen de vraag overwogen op welke wijze we daar iets aan zouden kunnen doen. In het bijzonder heb ik daarbij contact gehad met mr. *J. Polak*, de directeur van de Unilever, en de heer van *Zwanenberg* uit Oss, die in Londen waren. Enkele keren hebben wij pogingen gedaan om de Nederlandse Regering er toe te krijgen, een commissie van advies voor Joodse aangelegenheden in het leven te roepen. Ik most zeggen, dat ik de motieven, waarop dit verzoek aanvankelijk werd afgewezen, al deelde ik ze niet, nochtans tot op zekere hoogte kon billijken. Die motieven waren voornamelijk deze: „Wij maken geen onderscheid tussen Nederlanders en Nederlanders; als er belangen van gedeporteerden of andere Nederlanders moeten worden behartigd, zijn alle Nederlanders ons gelijk en dan achten wij het in strijd met traditie en Grondwet om een speciale commissie van advies voor Joodse aangelegenheden in het leven te roepen.” Dat argument heeft een paar maanden gegolden. Ik zeg nogmaals, dat ik het niet deelde, maar het was een volstrekt bona fide argument. Tcd-dat het contra-argument, dat vooral mr. *Polak* met grote kracht verdedigde, nl. het zijn niet wij, die discriminatie tussen Nederlanders tot stand brengen, maar het zijn de Duitsers zelf, die dat doen, door de Regering werd aanvaard, en toen werd op 22 Februari 1943 de Commissie van Advies voor Joodse aangelegenheden in het leven geroepen. In de motivering, de opdracht van deze commissie, blijkt ook al de argumentatie, waarover ik zoëven sprak: „De Regering heeft besloten met het oog op de ontstellende behandeling, welke door de vijand aan personen, brhorende tot het Israëlietische ras, wordt aangedaan en de urgentie van de daaruit voortvloeiende vraagstukken, enz.”. U ziet, de discriminatie wordt daardoor op de Duitsers gelegd.

29873. De **Voorzitter**: Uit welke mensen werd die commissie gevormd?

A. Uit de heren, die ik zoëven noemde: *Polak*, van *Zwanenberg* en ondergetekende als secretaris.

29874. De **Voorzitter**: En daar bleef het bij?

A. Ja, d.w.z. later was er een soort van vereniging, een Joodse kring, met welke wij regelmatig contact hadden, maar de commissie als zodanig werd nooit verder uitgebreid dan deze drie personen.

29875. De heer **Stokvis**: Wie was voorzitter?

A. Zo deftig ging het er niet toe. Ik was secretaris en we zaten er met zijn drieën. Als we met de Regering vergaderden, was de Minister voorzitter.

Ik deed dat werk gedurende mijn werkzaamheden bij de Regeringsvoorzichtingsdienst er zo bij; ik had de beschikking over de ambtenaren, die daarvoor nodig waren en een secretaresse, schrijfmachines, enfin alles, wat daarbij verder hoorde.

De commissie heeft een aantal dingen te behandelen gekregen. De eerste kwestie was de kwestie van de mogelijkheid om enkele duizenden kinderen uit Nederland met Zweedse schepen weg te halen en ze naar Palestina te brengen.

29876. De **Voorzitter**: U hebt de heer *Gerretsen* gesproken over 750.

A. Er is sprake geweest van meer, maar dat is toen 750 geworden. Dat is niet doorgestaan, zoals ik de heer *Gerretsen* reeds heb medegedeeld, omdat de Zweden ten slotte de schepen niet gaven.

29877. De **Voorzitter**: Was men wel zover gevorderd, dat de Duitsers de kinderen wilden loslaten?

A. Dat kan ik nu niet zeggen. Men probeerde het bij de Duitsers gedaan te krijgen en toen men daarmee bezig was, kwam de mededeling van de Zweden, dat we de schepen niet kregen.

29878. De **Voorzitter**: Langs welke weg wilde tenen de Duitsers dan bereiken, ten einde hen te bewegen hiertoe over te gaan?

A. De gehele oorlog door hebben er via Zwitserland allerlei officieuze contacten bestaan van menseri, die nu niet direct vertegenwoordigers waren van de World Jewish Congress, maar toch in nauw contact daarmee stonden, met allerlei Duitse instanties, van welke men probeerde iets gedaan te krijgen. In een aantal gevallen, behalve dan in Nederlandse gevallen, schijnt dat dan ook geholpen te hebben. Langs deze weg schijnen wel Hongaarse, Roemeense kinderen, enz. uit de kampen gekomen te zijn.

29379. De **Voorzitter**: Waren daar wel financiële middelen voor beschikbaar?

A. Als het mogelijk was, werden die opgebracht door de Joodse organisaties.

Er is met de Regering een correspondentie gevoerd over de vraag om voor deze kinderen geld beschikbaar te stellen, hetgeen de Regering ook in principe heeft toegestaan. De brief, die hierop betrekking heeft, heb ik voor u laten fotokopiëren. De brief is van 19 Maart 1943 van het Ministerie voor Algemene Oorlogvoering, getekend door de intussen overleden heer van *Haersma de With*, de secretaris-generaal

„Wat den financieelen steun voor kindereinigratie betreft heeft de Ministerraad besloten, dat het beginsel zal worden gevolgd, dat ten aanzien van alle Nederlanders geldt, nl. dat de algemeene kosten voor levensonderhoud zullen worden gedragen door de Nederlandsche Regeering, voor zoover deze niet uit andere bron kunnen worden bekostigd.”

Ik stel u deze brief bij deze ter beschikking, opdat u dus weet, hoe er over gedacht werd.

Het belangrijkste werk, dat de commissie heeft te doen gehad, waar althans het meeste werk aan zat, was die kwestie van de uitwisseling.

29380. De **Voorzitter**: Wie zouden er tegen wie uitgewisseld worden?

A. Het is begonnen met een poging, welke van uit Palestina werd ondernomen via het Rode Kruis in Genève om Duitse burgers, die in Nederlandse gevangenschap waren — die wij in Nederlandsch Oost-Indië en in West-Indië gevangengenomen hadden bij het uitbreken van de oorlog —, te ruilen tegen Nederlandse burgers, die zich in Duitse gevangenschap bevonden.

Uiteraard stelde de commissie voor Joodse aangelegenheden zich op het standpunt, dat, als het even kon, wij moesten trachten zoveel mogelijk Joodse Nederlanders er uit te halen.

Ket Ministerie van Koloniën — toen, heette het nog Koloniën — stelde zich op het standpunt: „Er is een aantal Nederlanders in Nederland door de Duitsers gevangengenomen, Indische Nederlanders, gepensioneerden en verlofgangers, als represaille voor het gevangennemen van Duitsers in Nederlandsch-Indië, dus als er iets geruild inoet worden, moeten ook deze mensen daarvoor in aanmerking komen. Ten slotte was, meen ik, het Departement van Oorlog van mening, dat burgers, die gevangengenomen waren, omdat ze bepaalde militaire handelingen gesteund hadden, ook moesten worden geruild, zodat men tot de verhouding 1/3—1/3—1/3 kwam. Er is aan deze regeling gewerkt, maar het is zonder resultaat gebleven, waarom weet ik niet. Buitenlandse Zaken heeft hieraan gewerkt, maar waarom het zonder resultaten gebleven is, is mij niet bekend. Het werd doorkruist door een poging, welke van uit Jeruzalem werd ondernomen, waar Nederlanders, die zich daar gevestigd hadden, een comité hadden gevormd „Irgoen Olei Holland”, dat zich ten doel stelde om zoveel mogelijk Joodse Nederlanders uit de Duitse klauwen te bevrijden. Op de een of andere manier hebben de mensen in Jeruzalem de indruk gekregen, dat er een mogelijkheid bestond om te ruilen. Men had die indruk gekregen uit ervaringen in Hongarije en Roemenië en,

ik meen, ook uit Joego-Slavië en men zei: „Er is nu een mogelijkheid om te ruilen tussen Nederlanders en Duitsers. laat ons dat met grote kracht aanpakken." Dat uitgangspunt is spoedig verlaten, omdat men de indruk had gekregen — dat blijkt ook trouwens uit de circulaire, die ze hebben gestuurd —, dat de Duitsers bereid waren. Het begon toen al zo tegen 1944 te lopen en Stalingrad was al zo ongeveer achter de rug, de hele ommekeer in dit werk valt ook samen met Stalingrad. Eerst bereik je niets en dan komt er een zekere ontvankelijkheid bij de Duitsers. Wanneer men voor de Joodse Nederlanders, die zich in hun handen bevonden, emigratievisa, vestigingcertificaten voor Palestina, kon bemachtigen, wilden zij hen wel vrijlaten.

Op verzoek van Jeruzalem is toen de commissie in Londen begonnen deze zaak met grote kracht aan te pakken en met Buitenlandse Zaken is toen het volgende afgesproken: Op 31 Mei 1943, nadat wij verschillende besprekingen hierover hadden gehad met de Minister-President, met Minister van Boeyen en met de Minister van Buitenlandse Zaken, waren we zover, dat de Colonial Office van de Engelse Regering in Londen bereid was om aan iedere Nederlander, wiens naam wij maar opgaven, pro forma een vestigingcertificaat voor Palestina te verstrekken. Het betrof natuurlijk een zeker quotum, naar daar zouden de Engelsen zich niets van aantrekken, omdat de Nederlandse Regering zich onderschuldig was om na het einde van de oorlog al deze mensen weer in Nederland toe te laten. Men zei dus, dat men op zuiver humanitaire gronden deze bureaucratische knoeierij — als ik het zo noemen mag — zou toepassen, ten einde te zorgen, dat althans deze mensen een certificaat voor vestiging in Palestina kregen. Zij moesten dit hebben, want als de Duitsers hen loslieten zonder certificaat, kwamen ze Zwitserland niet binnen. Immers, als ze van uit Duitsland naar Palestina moesten en ze hadden geen doorgangsvism, geen certificaat voor Palestina, kwamen ze er niet door.

Wij zijn toen dus, in overleg met Palestina, die lijsten gaan maken. Die lijsten zijn op een zeer eenvoudige manier tot stand gekomen. Publiciteit konden we er niet aan geven, maar officiële publiciteit werd er wel aan gegeven, want wij spraken er met iedereen over en schreven er brieven over, waarin we zeiden, dat iedere Joodse Nederlander, die kennissen, familie of vrienden in Nederland had, ons die adressen moest opgeven.

Wij vertelden, dat, als die namen op lijsten kwamen te staan, de betreffende mensen allen een Palestina-certificaat zouden krijgen en wij zouden proberen hen uit handen van de Duitsers te krijgen. Het was natuurlijk mogelijk, dat er bij die opgaven mensen waren, die ondergedoken zaten, maar dat hinderde niet. Als de Duitsers bij het controleren van die lijsten tot de ontdekking kwamen, dat de heer die en die zich niet in de kampen bevond, dan was dat nog niet erg. Van deze lijsten zijn er zeer veel gemaakt. Ik gaf ze door naar Buitenlandse Zaken. Een foto-kopie van een van deze lijsten heb ik de heer Gerretsen reeds ter hand gesteld. (Aanwezig in het pv. van verhoor.) Die werden dus op kaart gebracht; u ziet de handtekening van de secretaresse hierboven.

29881. De **Voorzitter**: Hoe wist u dat allemaal?

A. Die lijsten werden samengesteld door alle mogelijke Joodse Nederlanders, die die namen opgaven.

29882. De **Voorzitter**: Waren daar zoveel namen, die men uit het hoofd wist?

A. Iedereen kent toch de namen van zijn eigen familie.

29883. De **Voorzitter**: Ja, maar wanneer ik in Engeland zit en Nederland is bezet, weet ik nog maar niet, waar al mijn familie in Nederland woont.

A. Dat hinderde niet. Als men het adres niet wist, gaf men eenvoudig op: „Rode Kruis Nederland". En dat werkte, dat is juist het vreemde van de zaak.

29884. De **Voorzitter**: Dus men kon eenvoudig alle namen opgeven van Joodse families, die men in Nederland kende, waarvan men moest aannemen, dat hun iets zou overkomen, en die graag naar Palestina wilden gaan?

A. Ja. Ik heb hier bij voorbeeld een brief van 31 Mei:

„Naar aanleiding van uw schrijven van 6 dezer betreffende uw suggestie om de Britsche Regeering te benaderen tot het eventueel verkrijgen van een aantal pro-forma emigratie-certificaten voor Joodsche Nederlanders naar Palestina, heb ik de eer u te berichten, dat ik mij inmiddels terzake met mijn ambtgenoot van Buitenlandse Zaken in verbinding heb gesteld en niet nalaten zal u te zijner tijd van diens antwoord op de hoogte te brengen".

29885. De **Voorzitter**: Nu zie ik hier achter een heleboel namen staan, dat de betreffende personen zich bevinden in barak no. zoveel in Westerbork. Hoe wist men nu in Londen...

A. Via het Rode Kruis. Deze lijsten kwamen uit Palestina.

29886. De **Voorzitter**: Er staat boven: Submitted to the commission of the legation Jerusalem.

A. De lijst, die u daar hebt, heb ik uit Jeruzalem gekregen van de Hollandse commissie.

29887. De **Voorzitter**: Hoe waren ze uit Jeruzalem gekomen?

A. Op de wijze, zoals ik u zoëven gezegd heb

29888. De **Voorzitter**: Dus die gegevens waren verzameld. Waar?

A. In Jeruzalem via het Rode Kruis in Genève, als ik het wel heb.

29889. De **Voorzitter**: Hoe kwam het Rode Kruis in Genève nu te weten, welke Joodse gevangenen er in Westerbork zaten?

A. Dat zult u aan het Rode Kruis moeten vragen; mij is dit niet bekend.

29890. De **Voorzitter**: Dat is mij volkomen onbegrijpelijk. Iedereen zegt toch, dat het niet bekend was bij het Rode Kruis.

A. Niet van allemaal, maar van een aantal was het bekend.

29891. De **Voorzitter**: Maar in Londen was het niet bekend?

A. Behalve dan de namen, die op de lijsten staan.

29892. De **Voorzitter**: Ja, omdat men u die opgegeven heeft, maar aanvankelijk was het in Londen niet bekend; men kon daar in Londen toch geen gegevens over verzamelen?

A. Neen.

29893. De **Voorzitter**: Kon men in Londen ook geen gegevens daarover uit Nederland krijgen?

A. Ik weet het niet. De heren hebben de macht om te vragen of er ooit één geheim agent naar Nederland is gezonden met de opdracht om zich in verbinding te stellen met Joodse organisaties.

De **Voorzitter**: Dat is juist een van de dingen, waar we mee bezig zijn, en daarom vraag ik het u.

A. Ik zeg u ronduit, dat ik mijn gevoelens ten aanzien van prof. Cohen — hij is voorzitter of secretaris van de Joodse Raad — verleden week nog tegenover hem heb uitgesproken. Ik heb hem, toen hij met mij kwam praten, omdat hij gegevens wilde hebben voor zijn proces, gezegd: Hoor eens, ik zou twee jaar geleden meer moeite gehad hebben met je te spreken dan ik nu al heb; immers de Joodse Raad heeft iets op zijn kerfstok, als ik het zo uitdrukken mag. Ik heb hem bij die gelegenheid gevraagd: „Vertel mij eens, professor, is er ooit een man uit Londen geweest om een bepaalde opdracht te geven van de Nederlandse Regering? Er zijn toch mensen voor allerlei doeleinden naar Nederland gestuurd. Is er dan niemand via het verzet of op welke manier dan ook bij jullie gekomen om je wat te vragen of te zeggen?" Ik moet het antwoord laten voor rekening van prof. Cohen, die zei: „Neen, nooit".

29894. De **Voorzitter**: Dus men heeft zich in Londen geen inoëte gegeven om te weten te komen, hoe men nu eigenlijk Joden zou kunnen helpen in Nederland, welke Joden dat waren, waar ze zich bevonden?

A. Dat wist men in Londen niet.

29895. De **Voorzitter**: Niet alleen, dat men het dus niet wist, maar men heeft ook geen moeite gedaan om het te weten te komen?

A. Hoe had men dat te weten moeten komen? Op enkele van deze lijsten zult u bij voorbeeld de namen aantreffen van mijn vader, moeder, broer, zuster en de kinderen. Daar heb ik een particulier adres bij moeten zetten, want ik wist niet waar ze waren. Hoe zou ik dat hebben moeten weten?

29896. De **Voorzitter**: Dat bedoel ik niet. Wij zijn op zoek naar de methode, die men in Londen heeft toegepast om te weten te komen waar Joodse en andere Nederlanders heengevoerd werden.

A. Dat zult u aan de mensen van de Geheime Dienst moeten vragen.

29897. De **Voorzitter**: Want om die mensen te helpen, moet je eerst weten, waar ze zich bevinden. Nu hebben wij het gevoel, dat men toch van hier uit naar Engeland zulke adressen had kunnen verstrekken. Hier wist men natuurlijk van heel veel mensen, waar ze zich bevonden. Niet alleen van Joodse mensen, maar zo in het algemeen wist men van talloze mensen, waar ze waren. Als men dat naar Engeland doorgegeven had, hadden die mensen op allerlei manieren geholpen kunnen worden.

A. Dat is dus een opmerking, die de illegaliteit regardeert, voorzover zij contact had met de overkant.

29898. De **Voorzitter**: Dat behoeft niet alleen de illegaliteit te regarder, want het initiatief had ook van de Londense kant kunnen komen. Men had van daaruit iemand kunnen sturen of men had een boodschap kunnen sturen aan een bepaald iemand om hun zoveel mogelijk aan adressen te helpen van Nederlanders, die in Duitsland en elders in gevangenenkampen zaten, daar zij wilden proberen hen te helpen.

A. Voorzover ik weet, is er maar eenmaal in het illegale verkeer tussen Londen en Nederland over de Joodse kwestie gesproken en dat was nog in negatieve zin van Londen uit.

De heer **Stokvis**: Schreieder.

A. Ik heb dat pas gemerkt bij het proces-Schreieder. De telegrammen, die hierop betrekking hebben, zullen er echter toch nog wel zijn. De 14 telegrammen van Vorrink en het antwoord van de Nederlandse Regering. De Nederlandse Regering wist niet, dat de lijn corrupt was en nam dus de telegrammen-Vorrink als bona fide telegrammen aan, wat ze ook waren, alleen de Duitsers zaten er tussendoor te spelen. Maar als men de zaak-Schreieder voor een ogenblik weg denkt, dan kan men dus zeggen, dat het politieke comité op een gegeven ogenblik telegrammen naar Londen stuurt, waarin zij bepaalde maatregelen vraagt in zake de Joodse Nederlanders, waarop Londen reageert met een telegram. Die telegrammen zijn er en die kan de commissie toch opvragen.

29899. De **Voorzitter**: Ja, maar waar zijn die telegrammen?

A. Die heeft de heer Vorrink in zijn bezit. Zij hebben in de etalage van de Arbeiderspers geëtaleerd gelegen.

29900. De **Voorzitter**: Dus dat ging ook speciaal over Joodse gevangenen?

A. Ja.

29901. De **Voorzitter**: U zult toch ook wel weten, wat er in staat; wat heeft de Regering op die telegrammen geantwoord?

A. *Rauter* heeft daar een verklaring van gegeven, die mij nogal sterk gekleurd lijkt. Als ik het wel heb, heeft *Rauter* gezegd, dat de Nederlandse Regering antwoordde: „Daar trekken we ons niets van aan”.

29902. De heer **Stokvis**: „Kein Interesse” heeft *Rauter* gezegd.

A. Ja. Dat lijkt mij echter te sterk. Ik geef toe, dat het een koude douche voor mij was, toen ik dat telegram zag.

29903. De **Voorzitter**: Weet u nog wat er in stond?

A. Ik zou het niet graag uit mijn hoofd citeren. Dit is een kwestie van de waarde van een bepaald woord in een telegram. Ik zou liever zien, dat de commissie dit zelf bekeek.

29904. De **Voorzitter**: In ieder geval herinnert u zich wel, dat het afwijzend was?

A. Dat heb ik na de bevrijding gemerkt. Noch de heer van *Zwanenberg*, noch de heer *Polak*, noch ik hebben ooit geweten, dat de heer Vorrink een dergelijk telegram heeft gestuurd en dat er een zodanig antwoord op is gegeven.

29905. De **Voorzitter**: Dus in Londen is dat nooit tot u doorgedrongen?

A. Nooit. Men heeft het niet tot onze commissie laten doordringen.

29906. De **Voorzitter**: Men had het u natuurlijk moeten laten weten en er even met u over moeten spreken. Weet u nog wat er in dat telegram van Vorrink stond?

A. Het merkwaardige is dit — ik weet niet of dat in een telegram staat of in een van de nota's —, toen de transporten van Joodse Nederlanders naar het Oosten begonnen, heb ik een nota tot de heer Gerbrandy gericht, waarin ik er op aandrong om de spoorwegovergangen over de rivieren te bombarderen, ten einde de transporten onmogelijk te maken. Wat mij gefraspeerd heeft, dat herinner ik mij nu wel, is, dat, toen ik het dossier-Vorrink na de bevrijding doorlas, hij ongeveer die zelfde week met precies hetzelfde voorstel bij Londen is gekomen. Wij hadden geen contact met elkaar en derhalve was het merkwaardig, dat we tot dezelfde conclusie gekomen waren. Ik kan u alleen maar zeggen, dat de heer *Gerbrandy* u over deze telegrammen alle inlichtingen kan geven. Er ging geen telegram naar Nederland of het werd door hem geconcipeerd.

29907. De heer **Stokvis**: Hoe reageerde de heer *Gerbrandy* nu op zulk een suggestie van u?

A. Niet afwijzend, al moet ik zeggen, dat er van al deze bemoeiingen weinig terechtgekomen is.

Ik heb echter meer het gevoel, dat het meer onmacht was dan onwil.

29908. De heer **Stokvis**: Ja, maar datgene, wat er van terechtgekomen is, stemt overeen met dat negatieve telegram, dat hier in Holland terecht is gekomen van Engelse zijde: „Kein Interesse”. Een telegram, dat *Rauter* volgens de mededelingen van *Schreieder* aanleiding gaf om te zeggen: „Dit telegram moest gepubliceerd worden; dat zou liet Nederlandse volk bier de ogen openen over hoe men in Engeland over het Jodenvraagstuk denkt.”

A. Nu is de implicatie van wat u zegt, dat de Regering dus eigenlijk het contact met die commissie voor Joodse aangelegenheden zonder het nodige interesse zou hebben behandeld. Ik moet u zeggen: in het contact niet de heer *Gerbrandy* hebben wij te klagen gehad over zijn gebrek aan tijd. Spoedig heeft de heer *Gerbrandy* het contact met onze commissie verlegd naar de heer van *Boeyen*. Deze is dood, maar ik wil zeggen, dat wij nooit enige aanleiding gehad hebben om te klagen over de activiteit of beter gezegd het medegevoel van de heer *Gerbrandy* en de bewuste wil van de heer van *Boeyen* om er van te maken, wat er van te maken was. De heer van *Boeyen* leed aan een ongeneeslijke ziekte en hij wist in Londen ook reeds, dat hij ten dode opgeschreven was. Hij heeft zich met zijn zwakke lichaam toch nog in een vliegtuig begeven en is tweemaal naar Spanje en Portugal geweest om daar de zorg voor de vluchtelingen — ik mag wel zeggen — uit te mesten. In dit geval kan men toch niet spreken van: „Kein Interesse.”

29909. De **Voorzitter**: U meent dus, dat ze ook wel belangstelling hebben gehad voor het vraagstuk van de Joodse Nederlanders, maar dat ze zich eenvoudig machteloos gevoeld hebben?

A. Inderdaad. Dat is eigenlijk de atmosfeer, waarin de gehele Regering in Londen gewerkt heeft. Ik heb ze mijn critiek toen niet bespaard en ik bespaar ze mijn critiek ook nu niet. Eén ding bij al deze zaken moet men echter nooit uit het oog verliezen, nl. dat de Regering naar Londen ging zonder ambtenaren. Zij heeft daar met gelegenheidsmensei, die nooit van hun leven ambtenaar geweest waren, in de moeilijkste omstandigheden de moeilijkste zaken moeten opknappen. Dat dit gegaan is, zoals het gegaan is..... er zullen wel persoonlijke fouten gemaakt zijn, er zullen ook ernstige fouten gemaakt zijn, maar men moet hierbij toch altijd een zeker percentage schuld schrijven op de rekening van de omstandigheden, want niemand zou onder die omstandigheden 100 pct. resultaat hebben kunnen bereiken. Dat was onmogelijk, wij zaten er toch zelf mee.

29910. De heer **Stokvis**: Maar op dit terrein is het nul percent resultaat.

A. Ja.

29911. De **Voorzitter**: Heeft het u niet verwonderd, dat men in Londen geen lijsten kon krijgen van Joodse Nederlanders in Nederland?

A. Waar ze zaten? Daar hebben wij natuurlijk wel eens naar gevraagd, maar wij kregen ten antwoord, dat het niet ging.

29912. De **Voorzitter**: Het was natuurlijk wel mogelijk geweest.

A. Dat weet ik niet.

29913. De **Voorzitter**: Daar is geen enkele kwestie over; men wist toch van zeer veel Joden, waar ze waren! Men stuurde toch zelfs pakjes naar de Joden!

A. Al deze dingen horen we nu of hebben wij na de bevrijding gehoord, maar u moet niet vergeten, dat wij daar helemaal niets van wisten.

29914. De **Voorzitter**: U had het te weten kunnen komen, want contact tussen Engeland en Nederland is er altijd geweest, zij het soms zeer gebrekkig. U had die lijsten met namen van Joodse Nederlanders toch op de een of andere manier naar Holland kunnen sturen. Het is ons bijvoorbeeld bekend, dat de heer *Willems* te Stockholm allerlei dingen uit Nederland vernam, zelfs boeken gestuurd kreeg uit Nederland via scheepskapiteins. Die hadden toch lijsten hunnen meebrengen met namen van Joodse Nederlanders? U had, als Joodse commissie, toch ook kunnen vragen er werk van te maken, dat de lijsten met namen van die Joodse Nederlanders naar Londen kwamen.

A. Wij hebben toch meermalen in het mondelinge contact met de Ministers gevraagd naar deze lijsten.

29915. De **Voorzitter**: Kon u zelf dan niet gaan corresponderen?

A. Ik heb het een keer gewaagd op mijn eigen houtje te proberen in contact te komen met Nederland en dat heeft mij vreselijke moeilijkheden bezorgd. Dat was rondweg verboden.

U bent, meen ik, niet geweest, Mijnheer de Voorzitter, bij het verhoor, dat de heer *Donker* mij heeft afgenomen — ik meen voor de plenaire commissie — over het contact Engeland-Nederland en wat dies meer zij. Het was zo, dat ik op een gegeven moment de gelegenheid kreeg om in contact te komen met een man, die door de Engelsen naar Nederland werd gestuurd, nl. *Dessing*. Ik zeg u ronduit: Ik heb er een week slapeloze nachten van gehad. Moest ik die man nu ern bepaalde boodschap voor mijn naaste familie meegeven of moest ik het niet doen. Ik heb het niet gedaan, eenvoudig uit angst, dat, indien de man gepakt zou worden, hij zou gaan praten en de namen van deze mensen zou noemen en zij zeker de dupe zouden zijn.

Dit is de enige keer, dat ik op mijn eigen houtje contact met Nederland heb kunnen opnemen. Daarna was het onmogelijk. Alles liep over de geheime diensten. Die vertelden ons wel, hoe men in Nederland dacht over de terugkeer en dat Nederland dan min of meer Gaullistisch moest worden geregeerd. Wij hebben er echter toch meermalen naar gevraagd in de wekelijkse contacten met Minister *van Boeyen*. Men kon ons echter niet vertellen, hoe het met de Joden ging, wat er precies met hen gebeurde.

Eén ding moeten wij echter niet vergeten, Mijnheer de Voorzitter, dat de Joodse Raad — wat men ook op dit lichaam heeft aan te merken — een ontzaglijk sterke verdediging heeft, nl. dat er nooit een instructie gegeven is uit Londen, ook niet door Radio Oranje.

29916. De heer **Stokvis**: Ik geloof getuige, als ik dat zeggen mag, Mijnheer de Voorzitter, dat u en uw commissie geen verwijt treft. U was volkomen machteloos, maar de Regering had vele middelen gehad om hier in te grijpen en dat ze dat verzuimd heeft, kan men haar wel degelijk aanrekenen.

De **Voorzitter**: Wij spreken hier met u niet alleen als iemand, die van de Joodse zaken weet, maar u bent bij de Regeringsvoorlichtingsdienst geweest. Uw chef, de heer *Pelt*, bestelde in Nederland boeken: hij kreeg die boeken ook, naar aanleiding waarvan wij, althans ik mij afgevraagd heb: „Wel, als men toch boeken gestuurd krijgt, waarom zouden er dan ook geen lijsten met namen van Joodse Nederlanders gestuurd kunnen worden en lijsten met namen van andere Nederlanders, die in gevangenenkampen zitten?”

A. Men bestelde via Stockholm boeken; dat is dan het „contact *Willems*”, niet waar? Wat er uit Nederland kwam, wisten wij niet. Neem bij voorbeeld eens het geval van de Februari-staking en de Mei-staking; de Februari-staking was aan de gang, maar ik zweer u, dat de mensen, waarmee ik in Londen te maken had, niet wisten wat er in Nederland aan de hand was. Dat hebben wij pas drie maanden na datum gehoord. Het interessante is nu of de Geheime Dienst, toen de Februari-staking aan de gang was, dit heeft geweten, ja dan neen. Ik beweer — en ik heb dat ook uitgesproken en geschreven in de krant —, dat ze het wisten.

29917. De heer **Stokvis**: Met welke bedoeling verzwegen ze het dan'?

A. Dat zult u hun moeten vragen, dat weet ik niet.

29918. De **Voorzitter**: Wij kunnen op het ogenblik nog niet zeggen, wie daar de schuldige van is, maar het is toch wel uitermate betreurenswaardig, dat men van de gelegenheid — die er ongetwijfeld was — geen gebruik heeft gemaakt om de adressen, welke men hier kende, en de personen, die men hier kende en die in Duitsland zaten of zich hier in gevangenenkampen bevonden, te krijgen.

A. Er zijn zoveel rare dingen gebeurd. Bij voorbeeld in November 1943 bevond zich in Zwitserland een persoon, die tegen provisie kans zag grote bedragen in buitenlandse valuta naar Duitsland te krijgen en in ruil daarvoor gevangen Joodse burgers terugontving. Dit kostte zoiets van 10 000 Zwitserse francs per familie.

29919. De **Voorzitter**: Waar moesten die mensen vandaan komen?

A. Uit Duitsland. Dat was volstrekt juist, maar de Nederlandse Regering heeft op aandringen van de Engelse Regering dit verboden, uont dan kwam er op die manier vreemde valuta in handen van de Duitsers en dat mocht niet.

29920. De **Voorzitter**: Er waren toch meer verboden, er waren andere dingen, die men ook niet mocht doen. Men mocht bij voorbeeld ook geen goederen van buiten de blokkade binnen de blokkade brengen; desondanks gebeurde dat ten behoeve van de gevangenen steeds. Dat deden de Zweden, de Noren en de Denen. Maar hoe lang weet u dat nu van die persoon in Zwitserland?

A. Vanaf 1943. Dat heeft toch in „Vrij Nederland” gestaan?

29921. De **Voorzitter**: Waarom deed men dat dan toch niet?

A. Omdat men dan in de gevangenis belandde wegens het overtreden van deviezenbepalingen. Om te beginnen kon men geen telegram naar Zwitserland sturen van uit Engeland in oorlogstijd, waarin men zegt: „Betaal f 10000 aan mijnheer X.” Niet alleen dat het telegram niet eens doorging, maar bovendien zou je binnen een uur een rechercheur aan de deur hebben gehad, die zei: „Gaat u maar met mij mee”.

29922. De **Voorzitter**: Maar de Regering had het toch moeten doen?

A. De enige, die het had kunnen doen, was natuurlijk de Nederlandse Regering. Die had diplomatieke medewerkers.

29923. De **Voorzitter**: Zij had kunnen zeggen: „Er is geld genoeg in Zwitserland, gebruik dat geld om die mensen, die in Duitsland zijn, te helpen”. Heeft men het de Regering ook gevraagd dat te willen doen?

A. Ja. Er is een briefwisseling over. Als u de heer *van Zwanenberg* laat komen, zal hij u de kopieën daarvan kunnen laten zien. Wij hebben nog wel een ogenblik overwogen om als het doorging een groot fonds in het leven te roepen om deze zaak te financieren. Daarbij hebben wij van een aantal niet Joodse Nederlanders toezeggingen gekregen voor zeer grote bedragen, de oud-Minister van Marine *de Booy* bij voorbeeld zegde onmiddellijk een bedrag van f 1000 toe. Het mocht echter niet; het werd verboden op verzoek van de Engelse Regering. De Nederlandse Regering volgde dit verzoek op en dus gebeurde er niets.

Als ik even door mag gaan, Mijnheer de Voorzitter. Wij hebben toen die lijsten gemaakt. Zij werden op mijn bureau gestencild door mijn secretaresse en daarvan werden 30 of 40 exemplaren gedraaid.

Hiervan ging een aantal naar Buitenlandse Zaken, dat ze doorstuurde naar Stockholin, ten einde deze ruiling tot stand te brengen. Wij hebben tosn veel later met grote verbazing in het boek van dr. *Kersten* gelezen, dat, toen hij meende Nederlanders te kunnen redden en hij lijsten moest hebben met namen, deze lijsten er niet waren. Dat is mij onbegrijpelijk.

29924. De **Voorzitter**: Wij begrijpen het evenmin en daarom zouden wij graag enkelen van de mensen, die in Stockholm waren, spreken. De heer *Willems* is op het ogenblik nog in Warschau, de heer *van Rechteren Limpurg* is in Cairo. Zijn vrouw is onlangs hier signaleerd geweest; hij bleek toen al weer weg te zijn naar Caïro.

A. Ik heb onze correspondent in Caïro gevraagd de heer *van Rechteren Limpurg* hierover te ondervragen en hij heeft elke mededeling geweigerd.

29925. De **Voorzitter**: Dr. *Kersten* heeft geprobeerd de heer *van Rechteren Limpurg* te benaderen, maar toen heeft hij ook niets willen zeggen.

A. Is de heer *van Nagell*, die in Zeist woont, niet bereid daarover mededelingen te doen?

De **Voorzitter**: Ik geloof niet, dat die zich alles even goed herinnert.

A. Ik heb hier twee brieven — voor mijn eigen verdediging als ik het zo zeggen mag — van 5 en 8 Juni 1944, ondertekend door baron *van Pallandt* van Buitenlandse Zaken, luidende:

„Ik heb de eer u hiernevens een lijst te doen toekomen, welke ik van de Jewish Agency alhier ontving, van personen in Nederland, voor wie een immigratie in Palestina is toegestaan. U zult deze lieden wel op uw aanvullingslijsten willen plaatsen.”

29926. De **Voorzitter**: Van waaruit schrijft de heer *van Pallandt*?

A. Uit Londen, 8 Juni 1944.

29927. De **Voorzitter**: Van wie waren die lijsten?

A. Deze lijsten kregen wij van de Jewish Agency in Londen met het verzoek ze op onze grote lijsten te willen zetten, zodat, wanneer men zou zeggen: „we hebben van deze lijsten nooit geweten”, in elk geval bewezen was, dat Buitenlandse Zaken wist, dat die lijsten er waren.

29928. De **Voorzitter**: En op die lijsten stonden ook de verblijfplaatsen van die mensen?

A. Ja.

29929. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat de heer *van Boeyen* naar Portugal was gegaan om daar de vluchtelingenkwesties „uit te mesten”. Wat moest daar worden „uitgemest”?

A. Er zijn hierover twee geheime rapporten van de heer *van Boeyen*, die aan de Ministerraad zijn uitgebracht. Ik weet niet of ik de vrijheid heb hier mededelingen te doen uit de Raad van Advies.

29938. De **Voorzitter**: Onze discussie wordt hier alleen beheerst door de bepalingen van de Enquêtewet en daar staat over de Raad van Advies niets in. Er staat wel iets in over de Raad van Ministers.

A. Dus mijn eed van geheimhouding, welke ik heb afgelegd voor de Raad van Advies, kan ik mij daarvan ontheven achten? Ik wil u graag alles vertellen, wat ik weet, maar ik maak liever geen brokken in dit opzicht. Ik moet echter weten hoe ik formeel sta.

29931. De **Voorzitter**: Wij weten niets van de Raad van Advies. Wij weten ook niet, dat daar een eed aan te pas gekomen is.

A. De Raad van Advies is ingesteld bij K.B. C. 26. De leden zijn beëdigd en in een van de artikelen staat, dat de leden gebonden zijn tot geheimhouding van alles, wat zij krachtens hun functie weten, enz.

Ik zeg u nogmaals, dat ik geen enkele reden heb het goede verborgen te houden, maar ik wil weten, waar ik formeel sta.

De heer **Stokvis**: Wij hebben dat onlangs in een plenaire vergadering van onze commissie onder de ogen gezien, maar de formulering is zo scherp, dat u naar ik vrees, niet aan de plicht tot geheimhouding ontkomt.

A. U moet één ding natuurlijk niet vergeten, dat de kwestie van de vluchtelingen mij voortdurend geoccupeerd heeft in Londen, en als lid van de Raad van Advies heb ik daar bij sommige gelegenheden in zeer scherpe bewoordingen niet alleen over gesproken, maar ook het nemen van bepaalde besluiten of het steunen voor bepaalde voorstellen afhankelijk gemaakt van het inwilligen van zekere eisen, die ik stelde.

De **Voorzitter**: Als u nu zegt daar bepaalde dingen uitgesproken te hebben, dan bent u toch doof die geheimhoudingsplicht niet gehouden ten aanzien van datgene, wat u daar zelf verteld hebt? Dat hebt u niet „krachtens uw lidmaatschap vernomen”, maar u hebt het daar „medegedeeld”.

A. Dat de zaken van de vluchtelingen door Buitenlandse Zaken buitengewoon slecht werden behandeld, daarvan zijn wij vanaf de eerste dag in Londen overtuigd geweest.

29932. De **Voorzitter**: Het zijn toch voornamelijk Joodse vluchtelingen geweest?

A. Ja. Als wij alles willen objectiveren, dan men natuurlijk ook daarvoor verklaringen geven, namelijk, dat het personeel voor deze dienst gerecrueteerd wordt uit kringen, waar men voor deze zaken uiteraard niet veel belangstelling heeft, dat sociaal werk deze mensen niet ligt, enfin, dat is allemaal prachtig te beredeneren. Waar het echter op aankomt, is dit, dat men de mensen aan hun lot overliet, dat men mensen niet doorstuurde, dat men van een bepaald anti-democratische geest bezield was, dat men mensen, die bepaalde boodschappen voor Londen hadden en die voor de democratische groeperingen kwamen, op alle mogelijke manieren tegenwerkte.

29933. De **Voorzitter**: Ons is nog meer gezegd, nl. dat er dikwijls mensen onder waren, die helemaal geen Nederlanders waren, doch valse passen hadden en eigenlijk Belgen waren.

A. Ik zal u eens wat zeggen. Op een gegeven ogenblik heb ik met de heer *van Bylandt* een dispuut gehad, dat hij zich zeker zal herinneren.

29934. De **Voorzitter**: Welke *van Bylandt* was dat?

A. De secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken, tegenwoordig is hij gezant in Rome.

Bij die gelegenheid zei hij mij: „Kijk eens, mijnheer *Stuyser*, ik ben helemaal geen anti-semiet, maar als de Minister een Jood tot gezant wilde benoemen, dan zou ik hem dat sterk moeten ont-raden”. Daarop heb ik hem een enigszins persoonlijk antwoord gegeven, dat hem niet erg plezierig leek, en toen zei hij: „Nu ja, neem nu eens dat artikel van *van Blankenstein* — deze had een artikel geschreven tegen Buitenzlandse Zaken — hei is toch een typisch Joodse gedachtengang, aie daarin wordt ontwikkeld?”

Waar die Joodse gedachtengang nu eigenlijk uit bestaat, weet ik niet, maar als in de top zo geredeneerd wordt.....

29935. De **Voorzitter**: In de top?

A. Hij was toch secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken, was dus de baas van allemaal onder de heer *van Kleffens*. Als er dus op een dergelijke manier in de top geredeneerd wordt, hoe wilt u, dat de anderen dan zullen redeneren? Ik moet u zeggen, dat, wat ik in dit opzicht van Buitenzlandse Zaken heb meegemaakt en nog meemaak, elke keer, wanneer ik weer in het buitenland kom — ik ben pas nog in het buitenland geweest en heb daar met onze Nederlandse vertegenwoordigers gesproken — dan moet ik u zeggen, dat ik het niet meer weet.

En dat geldt voor bijna allemaal. Kort en goed: Wij hadden de indruk — ik heb van begin af aan die indruk gehad —, dat de zorg voor de vluchtelingen bij Buitenlandse Zaken in de slechtst mogelijke handen was. Ik heb dat ook meermalen uitgesproken, totdat op een gegeven ogenblik de zaak zó scheef liep, dat de heer *van Boeyen* werd aangewezen om contact op te nemen met de Commissie voor Joodse aangelegenheden, en toen hij in die kwaliteit ontdekte, wat een zootje het in Lissabon en in Spanje was en zei: „Dat vertik ik, dat ga ik zelf uitzoeken”. Toen is de heer *van Boeyen* naar Lissabon en Spanje gegaan en toen hij terugkwam, hebben wij

hem gevraagd, wat zijn bevindingen waren, waarop hij antwoordde, dat hij daarover een geheim rapport naar de Regering gezonden had en dat hij daarover met ons liever niet wilde praten, maar dat hij ons de stellige verzekering kon geven, dat het nu in orde kwam. Toen de heer van Boeyerz enkele dagen daarna in een college in Londen optrad als Minister, waar ik in een andere kwaliteit aanwezig was, en hem gevraagd werd hoe het nu met de vluchtelingen stond, antwoordde hij: „Ik moge de heren er op attent maken, dat slechts vanaf 1 Maart de verantwoordelijkheid voor de gang van zaken voor de vluchtelingen op mij rust." (Dit vond enkele dagen na Maart plaats.) „Met wat daarvóór is gebeurd, heb ik niets te maken en ik neem daarvoor geen verantwoordelijkheid op mij."

29936. De **Voorzitter**: In welk jaar was dat dan?

A. Dat moet in 1943 geweest zijn.

De lieren kunnen toch vragen naar de beide rapporten van *Boeyen*, die zich bij de stukken van de Ministerraad zullen moeten bevinden, over Lissabon en Spanje. Ik meen gehoord te hebben, dat ook het dagboek van de heer van *Boeyen* ter beschikking van de commissie staat.

De **Voorzitter**: Wij hebben omtrent deze stukken ook geïnformeerd bij de Minister-President, maar die rapporten zijn nog niet ontvangen.

A. Ze zijn er toch geweest.¹⁾

29937. De **Voorzitter**: Verder begrijp ik niet, dat de heer van *Boeyen* gezegd zou hebben geen verantwoordelijkheid voor de vluchtelingen te willen nemen vóór 1 Maart 1943. Van het begin af aan was, voor zover mij bekend, de zorg voor de vluchtelingen mede opgedragen aan het Departement van Binnenlandse Zaken. Dit Departement verschaftte in overleg met het Departement van Buitenlandse Zaken steeds voorschotten ten behoeve van het onderhoud van deze vluchtelingen. De heer van *Boeyen* had dus reeds geruime tijd met de vluchtelingen te maken gehad en was dus ook verantwoordelijk voor deze aangelegenheid.

A. Ja, maar het werk werd toch door de Buitenlandse Dienst gedaan.

29938. De **Voorzitter**: Door Buitenlandse Zaken of door de speciale vluchtelingendienst, waarvan de heer van *Harinxma* toen het commissariaat had?

A. Door Buitenlandse Zaken.

Het commissariaat van *Harinxma* is een van de grote beleidsfouten van de Regering geweest.

29939. De **voorzitter**: Omdat het commissariaat er was?

A. Ja, omdat, zodra men een Regeringscommissaris gaat benoemen, achter dat commissariaat de ministeriële verantwoordelijkheid zoekraakt. Dat euvel is nog vergroot, doordat 4 Ministers zich met deze zaak gingen bemoeien: Binnenlandse Zaken, Buitenlandse Zaken, Sociale Zaken en ik meen Oorlog. Dat Regeringscommissariaat van de heer van *Harinxma* werd een zelfstandige nering, waar niemand ten slotte verantwoordelijk voor was, behalve de heer van Lidth, die het zo druk had met zijn andere zaken, dat hij daar niet aan toe kwam.

29940. De **Voorzitter**: De heer van Lidth was Regeringscommissaris.

A. Ja, en de heer van *Harinxma* kwam hierna.

29941. De **Voorzitter**: De heer van *Harinxma* was eerst de gemachtigde in Lissabon van de heer van Lidth.

A. Ja en toen van Lidth wegging en Minister van Oorlog werd, kwam van *Harinxma* naar Londen en heeft hem daar opgevolgd. Maar ik ben zeer nieuwsgierig naar de oplossing van het mysterie van de lijsten, Mijnheer de Voorzitter.

29943. De **Voorzitter**: Wij zijn er ook zeer benieuwd naar en vragen het derhalve aan iedereen, die hierover iets kan weten, maar tot dusverre zonder resultaat. Wil een van de heren misschien nog iets vragen?

29943. De heer **Stokvis**: Het lidmaatschap van de commissie moet u en de andere leden ook weinig bevrediging gegeven hebben.

A. Ja, inderdaad. Desondanks zijn we er toch mee doorgedaan.

29944. De heer **Stokvis**: Hebt u nooit overwogen het bijtje er maar bij neer te leggen?

A. Dat doet men toch niet in het gezicht van zulke belangrijke dingen? Ik bedoel, het was toch geen doodgewone zakelijke kwestie meer. Je had altijd het gevoel: „Al red ik er maar één,"

29945. De heer **Stokvis**: Ja, maar u hebt er zelfs niet één gered.

A. Dat is nu juist zo merkwaardig van deze zaak. Ik heb wel eens mensen gesproken, die mij vertelden, dat zij, toen zij in Westerbork zaten, plotseling de mededeling gekregen hadden, dat zij een Palestina-certificaat gekregen hadden. Zij hadden een zekere voorkeursbehandeling, terwijl ze nooit wisten, waaraan ze dat te danken hadden.

29946. De heer **Stokvis**: Inderdaad zijn er van die gevallen geweest. Ik heb zelf tijdens de bezetting enige gevallen behandeld, waarin ik regelmatig met Zwitserland correspondeerde en dan naar Westerbork, waar die mensen zaten, schreef. Uit Zwitserland werd geantwoord met betrekking tot het visum. Ik heb echter nooit enige schakel gezien, die naar Engeland wees.

A. In ieder geval zijn we er mee doorgedaan.

29947. De heer **Van Dis**: De Joden, die hier opgepakt werden, werden over het algemeen naar Westerbork gebracht, maar daarna wisten ze toch zelf niet, waar ze ten slotte heen gebracht zouden worden?

A. Wat natuurlijk wel eens gebeurde, bij voorbeeld een geval, dat ik nu toevallig heel goed ken: Mr. *Warendorf* kwam naar Engeland als Engelandvaarder en wist, dat zijn vrouw en kinderen in Bergen-Belsen zaten. Daar had je dan een concreet geval. We hebben hieraan toen hard gewerkt en het is ook gelukt om die mensen er uit te krijgen.

De **Voorzitter**: Het is zeer interessant om te weten hoe dat gebeurd is, want dan weten we ten minste, dat er een weg geweest is, en behoeven we niet steeds weer op te tornen tegen de bewering, dat het niet kon.

A. *Warendorf* heeft hieraan hard gewerkt. Ik heb zelfs correspondentie van *Warendorf* hierover, die mij op een gegeven ogenblik schreef: „Kun jij mijn vrouw en kinderen niet op de lijst zetten, want ze zitten daar en daar." Het is mogelijk, dat ze pas na de bevrijding losgelaten zijn, maar toch al een zekere voorkeursbehandeling genoten als gevolg van zijn pogingen.

29948. De heer **Stokvis**: Ze werden in ieder geval niet naar Polen doorgestuurd.

A. De heer *Warendorf*, die u in Amsterdam kunt bereiken, zal u daarover kunnen inlichten.

Ik herinner mij, dat hij zijn familie inderdaad onmiddellijk na de bevrijding er uit gekregen heeft, want ze zijn toen met een vliegtuig over Lyon gekomen. Maar het is hem toch gelukt om tijdens de oorlog die mensen een zekere voorkeursbehandeling te laten geven.

29949. De heer **Stokvis**: Dit voorbeeld bewijst nu, dat men ook in de Engelandvaarders een belangrijke bron van inlichtingen had kunnen krijgen, die men niet gebruikt heeft.

A. Ja, natuurlijk. Voorzover wij van die mensen wat te weten konden komen, hebben wij gedaan wat we konden.

29950. De heer **Stokvis**: Maar niet als Regeringszorg?

A. Neen, maar die mensen werden weggevoerd zonder papieren en het is nu niet zo eenvoudig om al die namen en adressen uit je hoofd te leren. Dat had men moeten organiseren.

Hier heb ik de brief. Hij is van 28 November 1943. *Warendorf* refereert hierin dan aan een gesprek, dat wij hierover gehad hebben. Het geval wordt hierin niet met zoveel woorden vermeld, maar hij zegt mij, waar ik hem kan bereiken, enz. enz.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat we het verhoor hiermede kunnen beëindigen. Ik dank u voor uw inlichtingen en sluit het verhoor.

M. SLUYSER.

SCHILTHUIS, voorzitter.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, griffier.

¹⁾ Na 19 October 1948 zijn de twee rapporten van oud-Minister van *Boeyen* ontvangen.

ZITTING VAN DONDERDAG 21 OCTOBER 1948

Sub-commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Roosjen en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *I* en *in*.

Verhoor van

Jhr. ir. OTTO CORNELIS ADRIAAN VAN LIDTH DE JEUDE, oud 67 jaar, wonende te 's-Gravenhage, civiel ingenieur, oud-Voorzitter van het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis, oud-Minister van Waterstaat en van Oorlog.

Hij legt de eed af als getuige.

30568. De **Voorzitter**: Waar was u, toen de oorlog in Nederland uitbrak?

A. In Indië.

30569. De **Voorzitter**: In welke functie?

A. Ik was daar voor verschillende doeleinden, o.a. voor de Billiton Maatschappij.

30570. De **Voorzitter**: U bent van Indië dadelijk naar Londen gekomen?

A. Ja. Ik was eigenlijk op weg naar Holland en had mijn passage al besproken. Ik zou in die Meidagen nog gaan naar Assahan op Sumatra, waar een nieuwe industrie werd gevestigd, maar toen kwam de overrompeling van Nederland en ging dat niet meer. Toen heb ik besloten, in overleg met de heren aldaar, om naar Londen te gaan en ik ben daar dan ook per vliegtuig heengegaan.

30571. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. In het laatst van Mei 1940.

30572. De **Voorzitter**: Toen hebt u zich in verbinding gesteld met de Nederlandse Regering en u ter beschikking gesteld?

A. Ja.

30573. De **Voorzitter**: Wat heeft men u toen verzocht te doen?

A. Men heeft mij verzocht op mij te nemen de leiding van het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis. Er waren toen vele gestrand en vluchtelingen in Londen, die in bittere nood verkeerden. Door in Engeland woonachtige landgenoten was al enige hulp verstrekt, maar er was heel weinig georganiseerd. Prinses *Juliana*, de voorzitter van het Nederlandse Rode Kruis in Nederland, was toen in Londen en in overleg met de voorzitter werd, met voorkennis van het Internationale Rode Kruis te Genève, gesticht een bijzonder comité om te zorgen voor de belangen van Nederlanders buiten bezet gebied.

30574. De **Voorzitter**: Wie had het initiatief genomen voor de oprichting van het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis en op welke wijze kon dat zo worden gevormd, dat het werkelijk een afdeling van het Nederlandse Rode Kruis kon worden genoemd?

A. Dat kon alleen, wanneer het gesanctionneerd werd door het Internationale Rode Kruis. In de Conventie van Genève, waarin dergelijke aangelegenheden zijn geregeld, is de mogelijkheid opengehouden om onder bijzondere omstandigheden bijzondere commissies of comité's te stichten ter voorziening in de noden van landgenoten.

30575. De **Voorzitter**: En als Prinses *Juliana* er niet was geweest en dus niet een zeker verband aanwezig was met het Rode Kruis, dan had toch een aantal personen in Londen zo'n comité kunnen oprichten?

A. Zeer stellig, en landgenoten, in Engeland woonachtig, hadden reeds een voorlopig „Netherlands Emergency Committee" gesticht, doch dit kon niet de officiële sanctie van Genève verkrijgen. Ik herinner mij, dat Prinses *Juliana* aanvankelijk enig bezwaar had, dat zij dat alleen moest doen als presidente, zonder overleg met het hoofdbestuur, zoals voorgeschreven, maar dat is in Genève goedgevonden.

30576. De **Voorzitter**: Men heeft toen het comité erkend als een officieel comité van het Rode Kruis en u was daarvan de voorzitter. Had u verscheidene leden?

A. Ja, er waren nog acht leden. Dat waren de heren *s'Jacob*, *Knottenbelt*, *ten Doesschate* (penningmeester), dr. *Joekes*, jhr. van *Karnebeek*, ds. van *Dorp*, *de Meester* en later mevr. *Michiels van Verduynen*, die in het bijzonder voor de voorziening van kleren zorg droeg, dr. ir. *Friedhoff* als secretaris. Voor de stichting is de vorm van een „trustdeed" gekozen; dat geschiedde in verband met de Engelse wet, welke scherp toezicht houdt op stichtingen voor liefdadige doeleinden, ter voorkoming van misbruiken. De administratie der stichting moest jaarlijks aan een accountantsonderzoek worden onderworpen. Trustees waren de heren *Michiels van Verduynen*, de toenmalige gezant, en de heer *de Meester*, de consul-generaal. De stichting zamelde gelden in.

30577. De **Voorzitter**: Hoe deed u dat'?

A. Dat waren vrijwillige bijdragen, die van alle kanten toestroomden van Nederlanders, die zich elders bevonden, geld bijeenbrachten en dat overmaakten. Daarmede hadden wij niet al te veel moeite, omdat in die dagen de bijdragen zeer royaal vloeiden. De bijdragen waren uitsluitend van Nederlanders afkomstig. Een zeer groot bedrag kwam uit Nederlandsch-Indië, alles van particulieren.

30578. De **Voorzitter**: Hoe groot was dat bedrag?

A. Dat bedrag heeft belopen zeven à acht miljoen gulden. De gevers in Indië werden ongeduldig, toen dat geld niet onmiddellijk gebruikt werd, maar in de aanvang waren de behoeften niet zo groot.

30579. De **Voorzitter**: Hoe maakten zij dat ongeduld kenbaar?

A. Met de voorzitter van het comité in Indië, mr. *Spit*, met wie ik geregeld in telefonische verbinding stond, werd overleg gepleegd over de vraag: „hoe moeten wij nu dat geld besteden, dat wij straks hard nodig zullen hebben, terwijl wij ons nu nog kunnen redden." Hij zeide: „als gij dat geld niet gebruikt, vloeien de bijdragen niet meer; dan denken de mensen, dat wij het niet nodig hebben". Toen is op initiatief van dat comité vijf miljoen gulden van het ingezamelde bedrag bestemd voor het aanbieden aan de Britse Regering van een aantal Spitfires. Dat was misschien een enigszins merkwaardige geste. Ik heb toen ook gezegd: „wij hebben geen zeggenschap over de gelden in Indië; daarmede kan het Indische comité doen wat het wil; wanneer de gevers in Indië daarop staan, moeten wij ons daarbij neerleggen".

30580. De **Voorzitter**: Als zij het reeds eenmaal aan het Rode Kruis hadden overgemaakt?

A. Het was nog niet overgemaakt; het werd in Indië beheerd. Het werd zoveel nodig gesteld ter beschikking van de Koningin en voor zover dit werd beschikbaar gesteld, werd het overgedragen aan het London Committee. Torn was de redenering van de heer *Spit*: „als wij dit geld bestemmen voor Spitfires, beginnen de bijdragen weer te lopen, anders niet".

30581. De **Voorzitter**: Dat is toch een eigenaardige bestemming voor geld voor het Rode Kruis. Dus toen het comité te Londen ingesteld werd, was het geld nog niet in handen van het Rode Kruis. Ik dacht al: „dat zou een eigenaardige bestemming zijn.”

Dat geld hebt u dus niet ontvangen?

A. Neen.

30582. De **Voorzitter**: Wat hebt u wel ontvangen?

A. Als wij behoefte aan geld hadden, werd dit uit Indië overgemaakt naar Londen. Toen Indië op het punt stond te vallen, heb ik een van de allerlaatste dagen vóór die val nog met Bandoeng kunnen telefoneren. Ik heb toen verzocht het restant van de ingezamelde gelden naar Londen over te maken, omdat wij bevreesd waren, dat het anders zou vallen in handen van de bezetter. Dat is nog net op het allerlaatste nippertje gebeurd.

30583. De **Voorzitter**: Weet u nog hoe groot het totale bedrag is geweest?

A. Ik durf niet te zeggen, hoe groot de stortingen gedurende de jaren 1940 en 1941 zijn geweest, maar ik weet wel, dat het restant op de dag van de val van Indië nog ongeveer f 200 000 was.

30584. De **Voorzitter**: U weet niet hoeveel er aan voorafging?

A. Neen, maar ik denk, dat wij er misschien nog een paar ton mogen bijtellen.

30585. De **Voorzitter**: De overige bijdragen kwamen niet alleen uit Engeland, maar ook van Nederlanders buiten Engeland?

A. Zij kwamen van Nederlanders, die over de gehele wereld verspreid waren. Als er bijv. aan boord van een schip Kerstfeest werd gevierd, werd er een inzameling gehouden en werd de opbrengst naar Londen gezonden.

30586. De **Voorzitter**: Heeft de Regering ook bijdragen gegeven?

A. Later, niet in de eerste tijd, want toen waren de inkomsten, die voornamelijk bestemd werden voor de zorg voor gestrande en gevluchte Nederlanders, toereikend. Pas in 1942, toen internering op grote schaal plaats vond, kwam het probleem van hulp aan de krijgsgevangenen aan de orde. Toen ik Minister van Oorlog was — welke functie ik medio September 1942 aanvaardde —, werd er halfjaarlijks f 500 000 op de oorlogsbegroting uitgetrokken voor het zenden van voedselpakketten aan krijgsgevangenen. Dat zal gebeurd zijn van 1943 af.

30587. De **Voorzitter**: Toen u Minister was?

A. Ja. In Mei 1942 — meen ik — hadden de grote interneringen plaats. Het Rode Kruis kon het toen nog enige tijd met eigen middelen bolwerken, maar in verband met de toename van het aantal geïnterneerden werd dit langzamerhand onmogelijk.

30588. De **Voorzitter**: Als u spreekt van toename van het aantal geïnterneerden, bedoelt u toename van het aantal krijgsgevangenen, waardoor veel meer nodig werd?

A. Ja. Die pakketten eisten hoge, steeds terugkerende uitgaven.

30589. De **Voorzitter**: Toen is hiervoor dus door de Nederlandse Regering per half jaar f 500 000 op de oorlogsbegroting geplaatst?

A. Ja.

30590. De **Voorzitter**: Met welk werk ging het Rode Kruis zich bemoeien, toen u daar in die functie werd geplaatst?

A. Na de voorbereiding van de organisatie was de eerste zorg het voorzien in de meest noodzakelijke levensbehoeften van onze landgenoten, die daar in nood verkeerden.

30591. De **Voorzitter**: In Engeland?

A. Ja. Er waren enkele duizenden landgenoten. Zij waren niet allen noodlijdend, maar in vele gevallen moesten wij toch zorgen voor een geregeld maandelijks bijdrage.

30592. De **Voorzitter**: Waren het Nederlanders, die vlak vóór het uitbreken van de oorlog uit Nederland waren gevlucht, of waren zij al in Engeland?

A. Die laatsten waren er ook bij. Men kon drie groepen onderscheiden, nl. Nederlanders, die er al waren en door de oorlog hun middelen van bestaan hadden verloren; Nederlanders, die vlak vóór de bezetting uit Nederland waren gevlucht, en de gestrande Nederlanders, die toevallig in het buitenland vertoefden en niet meer naar huis konden terugkeren, zoals ik.

30593. De **Voorzitter**: En die niet over hun geldmiddelen konden beschikken, omdat die in Nederland waren?

A. Veelal hadden de mensen geen middelen, doch er waren er ook bij, die wel middelen hadden, maar in Nederland. Wij hebben toen de volgende regeling getroffen. Het geld, dat aan betrokkenen werd verstrekt, werd als voorschot beschouwd, waarbij werd bepaald, dat zij dit zouden terugbetalen, zodra zij daartoe financieel in staat waren. Wij bedoelden met deze soepele bepaling het volgende. De mensen, die niets hadden, konden geen schuld op zich nemen. Op de mensen, die wel de nodige middelen hadden, konden wij daarentegen dat geld verhalen. Dat geld is dan ook op hen verhaald.

30594. De **Voorzitter**: Na de oorlog?

A. Ja.

30595. De **Voorzitter**: U hebt zich toen dus beziggehouden met verschillende soorten van vluchtelingen. Die stroom van vluchtelingen en nieuw aangekomenen ging toen zeker nog een hele tijd door?

A. Ja.

30596. De **Voorzitter**: Kwamen er velen over Portugal?

A. Ja, zeer velen. Degenen, die uit Nederland vluchtten, kwamen als regel via Portugal.

30597. De **Voorzitter**: Op welke wijze kwamen zij naar Engeland?

A. Per boot.

30598. De **Voorzitter**: Niet per vliegtuig?

A. Neen.

30599. De **Voorzitter**: Op welke wijze werd vastgesteld welke bedragen die mensen moesten hebben?

A. Daarvoor ontstonden langzamerhand normen. Men wist geleidelijk, wat zij nodig hadden voor hun noodzakelijk levensonderhoud.

30600. De **Voorzitter**: Werd er ook toegezien op de wijze van besteding en of ze het inderdaad nodig bleven hebben?

A. Ja. Mensen, die ons voor de gek hielden — en die waren er ook —, werden tot de orde geroepen.

30601. De **Voorzitter**: Wat wilde dat zeggen: „als ze u voor de gek hielden”?

A. Een voorbeeld: een geval met een bloembollenkweker, die, geloof ik, uit Amerika was gekomen, of misschien uit Nederland, dat weet ik niet. In Engeland bestond de bepaling, dat men geen goud mocht hebben en geen vreemd geld. Behalve, dat wij zorgden voor het coodzalielijk levensonderhoud van die mensen, bewerkten wij ook vaak, dat ze mochten evacuéeren. Er waren vele mensen, die niet tegen de geweldige bombardementen konden in die tijd, zenuwachtig werden en weg wilden. Wij hebben toen heel wat mensen op hun verzoek naar Indië geëvacueerd; wij hadden daarvoor faciliteiten gekregen van een van de stoomvaartmaatschappijen en konden die slachtoffers dus voor betrekkelijk weinig geld naar Indië zenden. De bewuste bloembollenkweker wilde toen ook met zijn vrouw naar Indië gaan en toen hij dat kwam bespreken en hij vernam, dat hij slechts 10 pond mocht meenemen — inderdaad een gering bedrag —

keek hij op zijn neus en vond dat te weinig. Ik zei: „dat is een algemene regel, waarvan niet mag worden afgeweken". Voor de tweede keer terugkomende, kwam hij voor de dag met de mededeling, dat hij een zak met gouden dollars en een waarde van dertigduizend gulden aan Amerikaanse banknoten bezat. Op mijn vraag „hoe kom je daar aan, je bent hier toch bij aankomst gecontroleerd" beweerde hij, dat hij toen niet aan een contrôle was onderworpen en in ieder geval had hij dat geld nog. Ik heb toen alle kosten, die wij aan hem hadden besteed — hij had een half jaar of langer op onze kosten geleefd — van hem ingehouden. Na het geld te hebben ingenomen, heb ik mij gewend tot de firma *Blijdenstein*, die evenwel ook geen vreemde valuta mocht bewaren. Wij wisten er eigenlijk geen raad mee. Die goudstukken en dat geld zijn toen voorlopig in een verzegeld pakket gestopt met „inhoud onbekend". Ik ben toen met *ten Doesschate* naar de Bank of England gegaan, heb het geval uitgelegd, waarop de Bank het geld heeft overgenomen en daarvoor ponden heeft teruggegeven, welke op een speciale rekening werden gezet en die hij later heeft teruggekregen.

30602. De **Voorzitter**: Dus die vluchtelingen kwamen later speciaal via Portugal. Was er nog een andere rubriek van Nederlanders, met wie u zich bezighield?

A. Wij zijn begonnen met de zorg voor strandelingen en vluchtelingen. Dat was voor het dagelijks onderhoud. Toen kwam er bij de zorg voor mensen, die naar een ander land wilden; enkelen wilden naar Amerika, anderen naar Indië. Als de mensen naar Indië gingen, werden zij weer opgevangen door een comité in Indië.

30603. De **Voorzitter**: Zijn er velen naar Indië gegaan?

A. Dat waren er tientallen, wellicht een paar honderdtallen.

De **Voorzitter**: Dat vind ik weinig.

A. Op de paar duizend landgenoten was dat nogal wat. Ik zeg tientallen, maar ik weet die cijfers, die in de jaarverslagen staan, die ik aan de heer *Gerretsen* gegeven heb, niet precies. Er zijn betreffende de werkzaamheden van het comité gedrukte jaarverslagen uitgegeven.

30604. De **Voorzitter**: Er waren een paar duizend Nederlanders, die in aanmerking kwamen om door u te worden ontvangen en behandeld?

A. De behandeling betrof ook de zorg voor onderwijs; de kinderen van de Nederlanders moesten naar school, daarna kwamen de bemoeiingen met de krijgsgevangenen, die zeer grote afmetingen aannamen. Verder hadden wij een postkantoor: er werd gezorgd voor de geregelde postverbinding tussen die mensen, die in Engeland waren, vele militairen en marinemannen, en hun familieleden in Nederland; de briefkaarten en brieven stuurden wij via Genève naar Nederland. Dat waren er meer dan 100 000 per jaar.

30605. De **Voorzitter**: Dat waren van die korte Rode Kruis-briefjes, waar maar enkele woorden op mochten staan?

A. Ja. Dat ging alles — dat moet men bij de gehele gestie van het Londense Comité bedenken — volkomen afhankelijk van het Britse Rode Kruis; wij konden niets doen zonder de hulp daarvan.

30606. De **Voorzitter**: U zegt „hulp", maar u bedoelt „bemiddeling".

A. Ja. B.v. de welwillendheid om de brieven in hun postzakken mee te nemen.

30607. De **Voorzitter**: Omdat van Duitse zijde uw comité niet werd erkend, moest alles door en naar het Britse Rode Kruis?

A. Ja. De directrice van het postkantoor stootte zich er aan dat wij alleen bekend stonden als Bureau 222; zij liet buiten mijn voorkennis een stempel zetten op een pak brieven, 400 à 500 stuks, die naar Genève werden gezonden, waarcit bleek dat dit geschiedde door het London Committee. De Duitsers weigerden toen die brieven door te geven, daar zij dit Committee niet erkenden. In Genève was geen personeel genoeg om al die brieven over te schrijven. Terugzending naar Engeland had geen zin wegens het oponthoud van vele maanden, dat daarvan het gevolg zou zijn. Ten slotte slaagden wij er in, tegen extra-betaling de brieven in Genève te laten overschrijven en zonder stempel te laten doorzenden.

30608. De **Voorzitter**: Op welke wijze werd het contact met Genève onderhouden?

A. Er was een vertegenwoordiger van het Internationale Rode Kruis, de heer *Haccius*, in Londen gevestigd.

30609. De **Voorzitter**: Wat was het middel om die brieven te verzenden?

A. Alles door het Britse Rode Kruis. Dat ging over Barcelona, Marseille en van daar naar Genève.

30610. De **Voorzitter**: Dus gewoon door het bezette Frankrijk?

A. Ja.

30611. De **Voorzitter**: Waarom begon u pas na enige tijd, zoals u zeide, met de werkzaamheden voor de krijgsgevangenen?

A. In het begin deden wij dat ook, maar toen waren er zeer weinig; dat speelde geen grote rol. Later is deze zorg groter geworden, nl. sinds Mei 1942, toen alle officieren werden geïnterneerd.

30612. De **Voorzitter**: Wat deed u voor die krijgsgevangenen?

A. Allereerst zonden wij geregeld voedselpakketten; die werden ons verstrekt tegen betaling in Engeland.

30613. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Door bemiddeling van het Britse Rode Kruis.

30614. De **Voorzitter**: Werden die pakketten ook door het Britse Rode Kruis verzonden?

A. Ja. Het Britse Rode Kruis maakte ze in orde en stuurde ze ook weg. Die pakketten gingen mee met de zendingen aan hun eigen krijgsgevangenen.

30615. De **Voorzitter**: Dus wanneer men door de krijgsgevangenen hoort spreken over Amerikaanse pakketten en Engelse prikketten, dan waren dat de pakketten van het Londense Comité?

A. Allemaal van dit Committee. Zij werden ook door ons betaald. Langzamerhand drong de grief tot ons door, dat de Nederlanders minder pakketten kregen dan de Engelsen en Amerikanen. Dezen kregen nl. 4 pakketten per maand. In het begin konden wij slechts 1 pakket per maand uit Engeland verzenden. want de Engelsen zaten zelf nogal krap. Toen heb ik hemel en aarde bewogen om daarin verbetering te brengen en ik ben er in geslaagd uit Canada, Amerika en Argentinië voedselpakketten te krijgen. Deze werden op dezelfde wijze naar de kampen gezonden en daardoor zijn ook wij langzamerhand in het stadium gekomen, dat het aantal pakketten ongeveer 4 per maand werd.

30616. De **Voorzitter**: En dat is — geloof ik — minder geworden, toen die grote toevloed van krijgsgevangenen kwam?

A. Neen, toen is het meer geworden. Vóór die tijd was het aantal pakketten per maand nog beperkt.

30617. De **Voorzitter**: Hoe was het nu gesteld met de bemoeienis van de Regering met dezelfde groep?

A. De bemoeienis van de Regering hield in, dat zij de uitvoering van deze — ik zal het maar noemen — „pakkettendienst" had opdragen aan het Rode Kruis, maar de voorzitter van het Londense comité van het Nederlandse Rode Kruis — deze functie bekleedde ik eerst en daarna de heer *van Harinxma thoe Slooten* — was tegelijk Regeringscommissaris voor de vluchtelingenzorg en pleegde geregeld overleg met de Regering.

30618. De **Voorzitter**: Later, toen u Minister werd, werd u opgevolgd door de heer *van Harinxma thoe Slooten*?

A. Ja.

Wij hadden geregeld, eens in de week, een bespreking. Namens de Nederlandse Regering waren daarbij aanwezig de heer *van Boeyen* voor Binnenlandse Zaken en de heer *van den Tempel* voor Sociale Zaken. Zij bespraken dan met mij — later met de heer *van*

Harinxma — de verschillende onderwerpen, die aar, de orde kwamen. Er was dus geregeld contact met de Nederlandse Regering.

30619. De **Voorzitter**: Dus er is naast het Rode Kruis niet iets geweest, dat van de Regering kwam?

A. Neen.

30620. De **Voorzitter**: Waren dus de Rode Kruis-functie en de Regeringsfunctie in uw persoon verenigd?

A. Ja.

30621. De **Voorzitter**: De heer *van Harinxma* is zowel voorzitter van het Londen-comité van het Nederlandse Rode Kruis als Regeringscommissaris voor de vluchtelingen geworden?

A. Ja.

30622. De **Voorzitter**: Regeringscommissaris alleen voor de vluchtelingen of ook voor de gevangenen in Duitsland?

A. Het heette — meen ik — Commissariaat voor de Nederlandse oorlogsslachtoffers. Dat werd dus ruim opgevat.

30623. De **Voorzitter**: Heeft de Regering zich aan dat werk veel gelegen laten liggen?

A. Ja.

30624. De **Voorzitter**: U sprak over besprekingen met de Ministers. Was het ook zo, dat zij er actief over meepraatten en met gedachten of denkbeelden bij u kwamen?

A. Ja. Er zijn twee onderwerpen, waarmee de Regering meer rechtstreeks te maken heeft gehad. In de eerste plaats heeft zij, toen vele Nederlanders, vooral uit Breda, in de eerste oorlogsdagen naar Frankrijk vluchtten, niet alleen een crediet beschikbaar gesteld om die mensen te helpen, maar ook de heer *van Vredenburg* naar Frankrijk gezonden om voor die vluchtelingen te zorgen. In de tweede plaats heeft Binnenlandse Zaken later, toen er geregeld een stroom van vluchtelingen in Engeland kwam — de Engelandvaarders, die door België, Frankrijk, over de Pyreneën, via Madrid naar Portugal trokken en van daar naar Engeland gingen —, te Madrid een sociale dienst ingericht, welke dienst de mensen, die uit Frankrijk kwamen, moest opvangen.

30625. De **Voorzitter**: Heeft hetgeen u daar allemaal vertelt lang bestaan?

A. Het laatste is pas van latere datum.

30626. De **Voorzitter**: Nu hebt u over twee rubrieken gesproken. Hebt u zich wel eens met andere rubrieken beziggehouden, nl. met gevangenen, die geen krijgsgevangenen waren?

De heer **Roosjen**: Gijzelaars.

A. Dat was het tere punt. U bedoelt toch de gijzelaars, die in Nederland zaten?

De heer **Roosjen**: Neen, in Buchenwald en andere kampen in Duitsland.

A. De moeilijkheden kwamen hier van twee kanten. Ten eerste van de Engelse kant, want de concentratiekampen vielen niet onder de Conventie van Genève.

Ik heb altijd de moffen er van verdacht, dat zij dat opzettelijk deden om aan contrôle te ontsnappen; dat zij die mensen niet wilden zetten in kampen, die wèl vielen onder de controle van Genève.

30527. De heer **Stokvis**: Krijgsgevangenenkampen? Het waren toch geen krijgsgevangenen! Er waren er misschien onder, maar de grote meerderheid bestond zeker niet uit krijgsgevangenen.

A. Neen, de grote meerderheid zeker niet, maar er waren wellicht wel militairen onder.

30628. De **Voorzitter**: Een groot aantal gevangenen in concentratiekampen waren natuurlijk geen militair. Die waren ook niet tot krijgsgevangenen te construeren?

A. Neen.

30629. De **Voorzitter**: Toen ging het dus om de vraag, of u zich met hen kon bemoeien.

A. Dat kon ik niet, omdat in de eerste plaats de Engelsen zeiden: „wij zenden geen voedsel en andere zaken naar Duitsland, wanneer wij niet weten, waar deze te recht komen. Wij hebben niet de minste zekerheid, dat een en ander werkelijk aan de slachtoffers zelf ter hand wordt gesteld; het kon best door de Duitsers zelf worden gehouden.”

30630. De **Voorzitter**: Hebt u er wel naar gevraagd?

A. Herhaaldelijk. Dat was doorlopend het grote punt.

30631. De **Voorzitter**: Daaruit blijkt, dat u wel meende, dat die mensen behoorden tot uw terrein?

A. Ik betwijfel zeer of dit formeel mogelijk was. Die Geneefse Conventie voorziet niet in een dergelijk soort kampen, die men vroeger niet kende.

30632. De **Voorzitter**: Ik bedoel, of u wel het gevoel had, dat het op uw weg lag zich daarvoor te interesseren en zich er zo mogelijk mede bezig te houden.

A. Zeer stellig.

30633. De **Voorzitter**: Maar u hebt ten slotte niet in werkelijkheid, in de praktijk, iets verricht, omdat u meende, dat het u niet lakte? Het lukte u niet, omdat de Engelsen in de eerste plaats hebben geluisterd naar wat de Duitsers zeiden en omdat de Engelsen van mening waren, u althans hebben laten weten, dat u geen levensmiddelen mocht sturen van buiten de blokkade naar binnen de blokkade.

A. Ja. Het was ook zeer de vraag, wat de Duitsers daarmee zouden hebben gedaan.

30634. De **Voorzitter**: Als de Engelsen hadden gezegd: „stuur het maar”, zou u het er dan toch op hebben gewaagd?

A. Ik zou het stellig hebben geprobeerd.

30635. De **Voorzitter**: Zouden de Engelsen hetzelfde hebben gelegd tegen de comité's van andere landen?

A. Volstrekt.

30636. De **Voorzitter**: Waren die er ook?

A. Er waren soortgelijke comité's voor de Polen, de Noren, de Fransen, de Joegoslaven, Grieken, Tsjecho-Slowaakiërs en de Belgen, waarmee wij geregeld contact hadden. Het verwijt is wel gehoord, dat die andere landen bevoordeeld werden boven Nederland.

30637. De **Voorzitter**: In welk opzicht?

A. Dat zij meer voedselpakketten kregen. Men dacht, dat dat gebeurde van uit Londen, maar dat was niet zo, want de hulp, die verstrekt werd door Polen, België en Noorwegen aan hun geïnterneerden is allemaal gekomen uit plaatsen binnen het blokkadegebied, niet van Londen uit; dus van Oslo uit, van Brussel uit en zo.

30638. De **Voorzitter**: U bedoelt dus te zeggen, dat goederen, die gestuurd zijn naar civiele gevangenen van die landen, gekomen zijn van binnen de blokkade?

A. Ja.

30639. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. U hebt wellicht kennis genomen van de brochure, welke wij hebben uitgegeven naar aanleiding van dit punt. Daarbij is als bijlage o.a. een brief van het Poolse Rode Kruis, waarin het met zoveel woorden wordt gezegd.

De **Voorzitter**: Dat rapport ken ik niet,

A. Ik heb het u toegezonden. Het is uitgegaan van de drie achterenvolgende voorzitters van het London Committee. Het was naar aanleiding van bezwaren, welke men had in verband met het onderzoek *Vorrink*.

30640. De **Voorzitter**: Aan wie hebt u dat gestuurd?

A. Dat is in druk verschenen en rondgestuurd. Toen ik u onlangs mededeelde, dat dit geschrift verschenen was, heb ik het u de volgende dag laten toezenden.

De **Voorzitter**: Ik heb het niet ontvangen. Ik ben er zeer verlangend naar en als ik het had gekregen, zou ik het dadelijk hebben gelezen.

A. Ik heb nog wel enkele exemplaren over; ik zal ze aan mr. *Gerretsen* sturen.

30641. De **Voorzitter**: U zegt, dat u aan uw wetenschap, dat die goederen van binnen de blokkade kwamen, bent gekomen, doordat u dat van Poolse zijde bericht is?

A. Omdat men meende, dat het op de weg had gelegen van Londen om voor pakketten aan de civiele gevangenen te zorgen, hebben wij bij de Polen, Belgen en Noren geïnformeerd of en hoe zij dat deden. Daarop hebben zij geantwoord, dat van uit Londen niets gebeurd is, maar dat hetgeen gebeurd is alleen van uit die landen zelf gedaan is.

30642. De heer **Stokvis**: Hebt u tijdens de oorlog dit overleg gepleegd?

A. Ja zeker. Toen stonden wij in hetzelfde gelid; wij probeerden toen alles gedaan te krijgen, wat geweigerd werd.

30643. De **Voorzitter**: Wij hebben de indruk, dat hetgeen u daar zegt toch wel eens nader bezien zal moeten worden, want wij hebben de indruk, dat die goederen uit Argentinië kwamen; die indruk hebben wij niet alleen uit het rapport *Vorrink*. Daarom vroeg ik u of u wel zeker weet, dat het juist is wat u zegt.

A. Hoe kwam het dan via Londen? Dat is toch de hoofdzaak. Waar kwam het dan vandaan?

De **Voorzitter**: Uit Argentinië, niet uit Londen. Ieder had connecties met Argentinië. Ik kan mij niet voorstellen waarom iemand in Londen niet kan kopen een hoeveelheid levensmiddelen in Argentinië en die bij gelegenheid kan meesturen met schepen, die naar Zweden gingen. Hoe komt men anders aan die levensmiddelen uit Argentinië?

A. Die kon het Britse Rode Kruis nooit naar Duitsland krijgen.

30644. De **Voorzitter**: Wanneer men iemand in Argentinië opdracht geeft 20 000 ton tarwe mee te geven aan een boot, die toch naar Zweden ging. Van Zweden uit was het zeer gemakkelijk en dan komt het daar ten slotte aan; men kon dan daar het brood laten bakken.

A. Daarvoor waren deviezen nodig; dat was ook niet gemakkelijk.

30645. De **Voorzitter**: Argentijnse peso's. De Nederlandse Regering heeft toch veel deviezen beschikbaar gesteld voor andere doeleinden?

A. Dat ging mondjesmaat. Wij konden nauwelijks voldoende krijgen voor de vluchtelingen in Zwitserland. Dat was een vastgesteld contingent. De legatie te Bern kreeg wat, maar ook niet veel.

30646. De **Voorzitter**: Laten wij de zaken niet door elkaar halen. Wij spraken nu over die weg over Zweden. Wanneer de Nederlandse Regering de mededeling gekregen zou hebben, dat de mogelijkheid bestond goederen van uit Argentinië naar Zweden te sturen, bestemd voor Nederlandse civiele gevangenen, zou zij daarvoor dan naar uw mening geen deviezen beschikbaar gesteld hebben?

A. Zij zou het wel gewild hebben, maar het zou niet gelukt zijn.

30647. De **Voorzitter**: Maar zij heeft toch voor vele doeleinden beschikt over het goud, dat in Amerika, Pretoria en in Engeland lag; zij heeft daarvan nogal wat overgehouden. Wanneer nu de Nederlandse Regering gehoord zou hebben, dat voor die duizenden mensen, die daar gebrek leden, iets gedaan kon worden, dan zou zij naar mijn mening toch niet geweigerd hebben, daarvoor 100 000 peso's beschikbaar te stellen?

A. Dat denk ik niet, maar de vraag is of dat van uit Londen mogelijk was.

30648. De **Voorzitter**: Dacht u, dat de Engelsen zo weinig attentie zouden hebben gehad voor onze mensen in Duitsland, dat men hun geen eten zou hebben gestuurd en daarvoor geen deviezen beschikbaar zou hebben gesteld?

A. Het voorbeeld was er. Gezien de wijze, waarop de verzorging van civiele geïnterneerden op het continent geschiedde, niet van uit Londen, zou men gezegd kunnen hebben: dat kunnen jullie ook.

30649. De **Voorzitter**: Wie?

A. De Engelsen, wier standpunt was: wij kunnen niet onze bemiddeling geven voor de civiele gevangenen in strijd met de blokkade.

30650. De **Voorzitter**: Wanneer men zo'n mededeling krijgt en wanneer het om zulke grote belangen van menselijkheid gaat, dan denkt men bij zich zelf: „hoe breek ik daar doorheen” en dan houdt je je zelf ook voor, dat je je niet zo buitengewoon moet houden aan wat je wordt verteld als zijnde de regel, maar dat je zelfs wel degelijk verplicht bent te zoeken naar middelen om aan zulke voorschriften te ontkomen.

A. Deze middelen waren niet aanwezig. Wij hebben er wel zeer veel moeite voor gedaan, want wij dachten: „hoe het er komt, dat komt er niet op aan, als wij het maar voor elkaar kunnen krijgen bij het Rode Kruis.” Dit had uiteraard een wit voetje, meer dan anderen, daar het als een neutraal instituut wordt beschouwd, maar het is ons in elk geval niet gelukt.

30651. De **Voorzitter**: Ik stel mij ook voor, dat u voor die Nederlanders in het buitenland heel gemakkelijk goederen had kunnen krijgen. U zei zoëven, dat de Nederlanders in het buitenland zoveel gaven. Dat zouden o.a. de Nederlanders in Amerika hebben gedaan; u zei: „de Nederlanders over de gehele wereld”. U zou de middelen daarvoor heel gemakkelijk bijeen hebben kunnen garen. Wanneer u zou hebben gezegd: „de mogelijkheid bestaat” — u hebt het niet gezegd; u betwijfelde het — „geef mij b.v. 100 000 of 1000 000 peso's” en u zou tevens aan de Nederlanders, die in Amerika woonden, hebben gevraagd: „geef mij \$ 100 000”, denk ik, dat u die toch had gekregen.

A. Als die dollars daar bleven, ja.

30652. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u?

A. Als ze in Amerika zouden blijven.

30653. De **Voorzitter**: Dan waren toch de goederen hier gekomen?

A. Ik durf niet te zeggen, welke pogingen door ons zijn aangewend, maar ook daar golden de bepalingen van de blokkade.

30654. De **Voorzitter**: Ik bedoel niet door u. Als u geconstateerd had, dat er een weg bestond en u zou zich gewend hebben tot de Regering en de Nederlanders in den vreemde, had de Regering dat geld toch beschikbaar gesteld. U zei zoëven: „Ik weet het niet.” Ik kan mij niet goed voorstellen, dat de Regering, als u daarmee bij haar zou zijn gekomen, het geweigerd zou hebben.

A. Zij moest het kunnen doen.

30655. De **Voorzitter**: Ik ga uit van de praemisse, dat het kon. Dat wil niet zeggen, dat het geld er bepaald is geweest, maar wij spreken nu alleen over de vraag, of bij de Regering zodanige gevoelens bestonden en zodanige belangstelling voor deze mensen in Duitsland aanwezig was, dat zij het geld zou hebben gegeven. U vreest van niet?

A. Ik bedoel: de Regering zou het zeker wel hebben willen geven; zij zou stellig niet gezegd hebben: „wij hebben het er niet voor over.”

30656. De **Voorzitter**: Ik meen uit hetgeen u zegt op te maken, dat het wel heel moeilijk zou zijn geweest om de deviezen te krijgen.

A. Dat hing niet van ons af.

30657. De **Voorzitter**: Wanneer u zegt enerzijds: „De Regering zou het wel hebben gedaan”, maar anderzijds: „Zij had de deviezen er niet voor”, spreekt dat elkaar toch tegen?

A. Die deviezen had zij niet: die moest zij toch op de een of andere wijze vinden?

30658. De **Voorzitter**: Zij had toch goud, en genoeg.

A. Ja.

30659. De **Voorzitter**: Is haar wel erns voorgehouden, dat zij het moest doen, dat zij er geld voor beschikbaar moest stellen?

A. Ja, dat is zeer waarschijnlijk.

30660. De **Voorzitter**: Of is het afgestuit op de Engelsen, omdat zij zeiden: „Dan komen er te veel goederen binnen de blokkade”!

A. Dat was het grote punt. Daarop is het, wat ons betreft, afgestuit. Wat later door Sociale Zaken is gedaan, weet ik niet.

De **Voorzitter**: Dat heb ik niet gevraagd.

A. De vraag, die u stelde, zou dus betreffen de houding van de Regering, welke vooral in latere tijden van grote betekenis werd.

30661. De **Voorzitter**: U hebt ervaring, u hebt in het Kabinet zitting gehad en weet, welke gevoelens er heersten. U zult dus ook wel weten, of men het zou hebben gedaan.

A. Ik ben zeker, dat de Regering, als zij het kon doen, zich verplicht achtte om het nodige voor de civiele gevangenen te doen. Later, toen de toestand nijpend werd, was het immers de heer *van den Tempel*, die bedragen uittrok voor de civiele gevangenen, evenwel zonder dat hij het geld heeft kunnen benutten.

30662. De **Voorzitter**: Heeft hij het niet benut, omdat van Engelse zijde de boodschap kwam: „Nee, geen goederen binnen de blokkade brengen”?

A. Ja.

30663. De **voorzitter**: Dus dat klopt, dat men daarnaar geluisterd heeft en het niet geprobeerd heeft?

A. Dat is de vraag.

30664. De **Voorzitter**: Als men het geprobeerd had, zou het gelukt zijn, indien het juist is, dat het anderen gelukt is, bijv. de Polen en de Noren. Dat laatste betwijfelt u. Dat kunnen wij natuurlijk onderzoeken.

A. Ik hoor nu voor het eerst, dat volgens uw mening bijv. de Polen of wie ook kans zagen om goederen van Argentinië binnen Duitsland te brengen.

30665. De **Voorzitter**: Ja, via Zweden, en dat werd oogluikend toegestaan door de Engelsen, in zoverre, dat zij bij de controle van een schip of het afgeven van certificaten in Buenos Aires daar niet raar keken en zeiden: „die 20 ton, neem die maar mee”.

30666. De heer **Stokvis**: U bent dus nooit op het idee gekomen van de weg via Zweden?

A. Het is moeilijk.....

De heer **Stokvis**: Het is helemaal niet moeilijk.

A. .... om zich na al die tijd precies te herinneren, welke stappen zijn beproefd.

30567. De heer **Stokvis**: Het gaat ten deze niet om een peulshilletje, maar om duizenden inensenlevens.

h. Voorzover mij betrof in mijn functie bij het Rode Kruis kan ik zeggen, dat wij alle mogelijkheden zoveel mogelijk hebben overwogen. Als er kwestie van is geweest, dat wij het ook over Zweden konden doen, ben ik zeker, dat die mogelijkheid ook is overwogen

30668. De heer **Stokvis**: Maar er is niet gepoogd het te realiseren.

A. Door het Rode Kruis kon dat niet.

30569. De heer **Stokvis**: Het is ook geen punt van bespreking tussen het Rode Kruis en de Regering geweest?

A. Dat durf ik niet te zeggen, want toen was ik al uit het Rode Kruis, dus dat zou moeten zijn geweest een bespreking van de heer *van Harinxma* met Minister *van den Tempel*.

50570. De heer **Roosjen**: Die pakketten, die wij hebben gekregen in Buchenwald, waren Amerikaanse pakketten; die kwamen niet uit Argentinië. Die kwamen, werd ons verteld, van Genève. Was u daarmee op de hoogte?

A. Blijkbaar werd dan uit de voorraad in Genève wel eens gesmokkeld, maar dat was onbeduidend.

30671. De heer **Roosjen**: De gijzelaars, die er zaten, kregen aanvankelijk drie of vier maanden niets; daarna kregen zij iedere week een pakket uit Nederland, van het Nederlandse Rode Kruis, waarvoor de familie betalen moest. In 1941 kregen zij nu en dan, maximaal éénmaal per maand, een pakket van het Amerikaanse Rode Kruis. Daarna zijn de gijzelaars overgebracht naar Nederland: ook toen kregen zij nu en dan een Amerikaans pakket. Daarmede was u op de hoogte?

A. Ja.

30572. De heer **Roosjen**: Maar daarnaast had men een groep van Haftlinge, ook in Buchenwald, die nooit iets kregen. Ik heb daaruit de conclusie getrokken: er is geen mogelijkheid om die mensen iets te sturen, aangezien die niet onder de controle van Genève vallen.

A. Ja.

30573. De heer **Stokvis**: Ik wil nog even op de Indische kwestie terugkomen. In welke verhouding stond het Indische comité tot het Londense Rode Kruis?

A. Dat was een volkomen zelfstandig comité in Indië. Het was in het begin van de oorlog al opgericht en het heeft zolang mogelijk geholpen.

Het was wel de bedoeling, dat die gelden beschikbaar werden gesteld voor het Nederlandse Rode Kruis, maar zij waren overigens geheel vrij.

30674. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat de Minister van Sociale Zaken speciaal bereid was om, waar mogelijkheden bestonden, gelden beschikbaar te stellen. Waarom zijn dan niet gelden beschikbaar gesteld voor het uit Duitsland vrij krijgen van Joden, toen dat mogelijk was voor geld, via Zwitserland, een mogelijkheid, op welke verwezenlijking de heer *Bosch van Rosenthal* zo sterk aangedrongen heeft?

A. Dat er Joden uit Duitse gevangenenkampen weg konden?

30675. De **Voorzitter**: De heer *Bosch van Rosenthal* heeft op een gegeven ogenblik bericht, dat men à raison van een zeker bedrag aan Zwitserse francs per gezin Joden uit Duitsland kon halen, en hij heeft om te beginnen een miljoen francs gevraagd.

A. En niet gekregen?

30676. De **Voorzitter**: Hij heeft de boodschap gekregen: neen. Waarom heeft de Regering dan niet, als zij, zoals u zegt, bereid was bij elke mogelijkheid geld beschikbaar te stellen, dat toen niet gedaan?

A. Dat kan ik u niet zeggen; het lijkt mij heel vreemd.

30677. De **Voorzitter**: Heeft het Rode Kruis zich met deze kwestie bemoeid?

A. Neen, daarmee heeft het zich geen ogenblik beziggehouden. Ik spreek altijd over de tijd tot einde 1942.

30678. De **Voorzitter**: Het zou zeer wel mogelijk zijn, dat u ons inlichten kon over de verdere periode, omdat u toen in het Kabinet zat.

A. Dergelijke zaken werden natuurlijk door de betrokken Departementen behandeld; die kwamen niet altijd in het Kabinet.

30679. De **Voorzitter**: Ik kan mij voorstellen, dat dergelijke zaken — u was Minister van Oorlog — niet speciaal tot uw terrein behoorden, maar de kwestie van zovele duizenden Nederlanders in Duitsland, die aan de honger prijsgegeven waren, is toch een zaak, die in het Kabinet besproken moest worden!

A. Voorzover ik mij herinner, is het weghalen van Joden nooit in het Kabinet ter sprake geweest.

30680. De **Voorzitter**: Het betrof hier het weghalen van Joden, het zorgen voor levensmiddelen via Zweden en de vraag: hoe komen wij in 's hemelsnaam aan hulp voor die meixsen, en: zouden wij toch niet door alles heen kunnen breken om hen te helpen?

A. Dit vraagstuk is zeer dikwijls besproken, maar voorzover mij bekend, werden de pogingen om hulp te verlenen en de wijze, waarop dit kon geschieden, ter hand genomen door de betrokken Ministers in overleg met het London Comité.

30681. De **Voorzitter**: Een ander punt is of het Rode Kruis zich wel eens moeite heeft gegeven, gezien het feit, dat het zich interesseerde voor de civiele gevangenen in Duitsland, om namen van Nederlandse civiele gevangenen uit Duitsland te krijgen.

A. Daarvoor heb ik veel moeite gedaan. Ik heb geprobeerd langs geheime wegen, ook via Genève, aan de weet te komen, waar die gevangenen zich bevonden. Wij hebben er wel inlichtingen over gekregen, die echter zeer onvolledig waren en waaraan wij niet veel hadden.

30682. De **Voorzitter**: U zegt: „langs geheime wegen”. Wat voor wegen waren dat?

A. Er waren spionnen in Duitsland en langs alle mogelijke omwegen konden wij met dezen in contact komen.

30683. De **Voorzitter**: Is wel eens bij u opgekomen, dat u die namen in Nederland zou kunnen krijgen?

A. Ja zeker. Wij hebben ze in Nederland ook gevraagd, ondergronds.

30684. De **Voorzitter**: Het heeft ons verbaasd, dat men die, behoudens enige tientallen, niet in Engeland gekregen heeft. De Regeringsvoorlichtingsdienst b.v. bestelde via Stockholm boeken en brochures, waarvan hij had gehoord en die in Nederland werden gedrukt, en ontving die binnen 14 dagen.

Niet zo nu en dan eens, maar geregeld. Heeft men zich niet afgevraagd of men langs die weg niet zeer gemakkelijk lijsten niet namen van duizenden Nederlanders, die zich in Duitsland bevonden, kon krijgen?

A. Wij hadden trouwens ook verbindingen met Stockholm. Daar is het natuurlijk ook gevraagd.

30685. De **Voorzitter**: Hoeveel namen van deze mensen hebt u dan wel uit Stockholm gekregen?

A. Dat weet ik niet; niet overdreven veel.

30686. De **Voorzitter**: Hebt u in dit verband wel eens gehoord van het getal 94?

A. Het waren er veel meer.

30687. De **Voorzitter**: Voor zover wij het tot nu toe begrijpen, zijn er nooit meer dan 94 namen van Nederlanders, die in Duitsland in civiele gevangenkampen zaten, in Zweden bekend geworden.....

A. Dat lijkt mij heel weinig.

De **Voorzitter**: ....., terwijl wij in Nederland duizenden namen van Nederlanders konden opgeven, van wie wij wisten in welke kampen zij zaten.

A. Die lijsten hebben wij nooit volledig kunnen krijgen.

30688. De **Voorzitter**: Weet u, waar het haperde?

A. Neen.

30589. De **Voorzitter**: U zegt, dat u geprobeerd hebt ze te krijgen. Hoe hebt u dat gedaan?

A. Via Zwitserland.

30690. De **Voorzitter**: Misschien weet u wel, dat die dokter uit Appingedam of Delfzijl zich er veel moeite voor gegeven heeft.

A. Ja.

30691. De **Voorzitter**: Wist u dat toen al?

A. Er was voortdurend contact met de kustvaarders.

30692. De **Voorzitter**: Hebt u het aan hen niet gevraagd?

A. Dat is zeker gevraagd.

30693. De **Voorzitter**: U zegt, dat het via Stockholm is gevraagd. Weet u ook aan wie u het vroeg?

A. Ik moet even nadenken.

30694. De **Voorzitter**: Was het soms de heer *Woensdregt*?

A. Neen.

30695. De **Voorzitter**: De heer de *Jong*?

A. Ja, de heer de *Jong*, de consul.

30696. De **Voorzitter**: Aan hem hebt u de namen gevraagd?

A. Ja.

30697. De **Voorzitter**: Heeft het Rode Kruis het gevraagd?

A. Dat herinner ik mij niet meer.

30698. De **Voorzitter**: Is er veel uit voortgekomen?

A. Niet veel, wel een aantal namen, maar niet volledig. Ik meen, dat ik u er een document over kan verschaffen. Ik moet nu uit mijn geheugen citeren. Die zaken moeten echter in de archieven zijn.

30599. De **Voorzitter**: Het is heel plezierig die zaken te krijgen, maar wij moeten dit zien neer te leggen in het verslag. Als u het ons wilt verschaffen, heel graag. Daarvan heb ik nooit iets gezien; het zou heel interessant zijn om eens te zien, wat men eigenlijk op dat gebied heeft gedaan. Wat men er over hoort, is niet altijd even plezierig. Ik verbaas mij er wel eens over, dat men die namen niet heeft gekregen. Waardoor dat komt, is mij echter niet heel duidelijk. U zegt, dat u ze gevraagd hebt?

A. Ja, herhaaldelijk en langs verschillende wegen.

30700. De heer **Stokvis**: Wat zou u met die namen hebben gedaan, gesteld, dat u ze had gekregen?

A. Zolang wij geen vergunning hadden om die mensen te helpen, hadden wij niet veel kunnen doen. Het was echter het allereerste begin. Men moest toch weten, waar men de pakketten naar toe zou sturen, als het nog eens zou gelukken?

30701. De heer **Stokvis**: U hebt dus ook met die namen, die u gekregen hebt, niets kunnen doen?

A. Neen.

30702. De **Voorzitter**: Is er toch wel iets gebeurd met die namen?

30703. De heer **Stokvis**: Zijn zij zelfs niet doorgezonden naar Genève?

A. Zij kwamen in hoofdzaak uit Genève. dat er overigens evenmin iets mee kon doen.

30704. De heer **Stokvis**: Maar de gijzelaars kregen toch wel Amerikaanse pakketten?

A. Ja, maar 're hooi en te gras.

30705. De **Voorzitter**: Nu heeft de heer *Roosjen* zoëven gesproken over pakketten, die bij de gijzelaars kwamen en niet bij de civiele gevangenen, en hij noemde het „Amerikaanse pakketten, die uit Genève kwamen". Denkt u, dat het werkelijk Amerikaanse pakketten waren of dat het pakketten waren, die u zond en die onder Amerikaanse naam bij de gevangenen kwamen?

A. Ja. Er was langzamerhand een zekere voorraad in Genève, omdat de transportmogelijkheden in Duitsland geregelde afvoer niet toelieten. Een gedeelte daarvan is verstuurd.

30706. De **Voorzitter**: Waar kwamen die goederen vandaan?

A. Uit Engeland en uit Amerika.

30707. De **Voorzitter**: Dus van buiten de blokkade en die waren bestemd voor civiele gevangenen?

A. Voor krijgsgevangenen, maar blijkbaar werd in Genève een gedeelte daarvan, wanneer het mogelijk was, doorgegeven aan de gijzelaars.

30708. De **Voorzitter**: Wanneer het mogelijk was! Zou het ook in grotere hoeveelheden mogelijk zijn geweest om van buiten de blokkade goederen naar binnen de blokkade te krijgen? Ik zeg dit alleen om te overwegen met u, in hoeverre inbreuk kon worden gemaakt op die Engelse bewering, dat het niet mocht. Hier is een voorbeeld, dat het wèl gelukte.

A. Maar op zeer bescheiden schaal.

30709. De heer **Roosjen**: Wij kregen ook bezoek van afgevaardigden van het Rode Kruis te Genève. Wij kregen zo nu en dan bezoek van de heer *Millenaar* met een man van het Zweedse gezantschap en wij kregen bezoek uit Genève, maar de anderen, de *Haftlinge* — er waren vele Nederlanders buiten onze draad —, kregen dat niet, dus er werd inderdaad onderscheid gemaakt. Vallen die onder de contrôle van Genève, ja dan neen?

A. Het streven van de moffen was waarschijnlijk: zo min mogelijk toelaten.

30710. De **Voorzitter**: Behalve dat van uit Zweden met tienduizendtallen pakketten zijn gezonden naar de kampen, alleen met een gefingeerde naam of geheel zonder naam. Eenvoudig aan de Joodse gevangenen in dat of dat kamp of de Belgische gevangenen in dat of dat kamp.

A. Kregen zij die ook?

30711. De **Voorzitter**: Ja, die kregen ze ook, al zal er wel gestolen zijn; dus zelfs zonder naam werden pakketten verzonden. Dat hebt u ook niet geprobeerd?

A. Ja zeker. Wij hebben het met de krijgsgevangenen gedaan.

30712. De heer **Stokvis**: Met de krijgsgevangenen was het in orde.

A. Daar geldt hetzelfde voor; in het begin werd niet gezonden op naam, maar aan de collectiviteit.

30713. De **Voorzitter**: Maar werden ze later aan de krijgsgevangenen op naam gezonden?

A. Ja, die wisten wij toen precies, daar hadden wij lijsten van, maar het was niet eens altijd nodig. Het hing veel van het kamp af. Als er veel waren, ging het collectief.

30714. De **Voorzitter**: Nu een vraag over een ander onderwerp, en wel op welke wijze men zich bemoeide met het vluchtelingenbeleid in Spanje en Portugal. U had het er zoëven over, dat er veel gebeurde.

A. Inderdaad.

30715. De **Voorzitter**: U hebt het gehad over die sociale dienst.

A. Ja, in Madrid ingesteld door Binnenlandse Zaken.

30716. De **Voorzitter**: Bent u er wel eens geweest?

A. Neen, nooit.

30717. De **Voorzitter**: Was het niet nodig eens te gaan kijken in Lissabon?

A. Neen, want daar zat de heer *van Harinxma* als onze vertegenwoordiger. Hij was daar vertegenwoordiger van ons London Committee om zich te bemoeien met de mensen, die daar doorkwamen.

30718. De **Voorzitter**: Door wie was hij aangesteld?

A. Met goedvinden van de Regering op verzoek van het London Committee.

30719. De **Voorzitter**: Dus het Rode Kruis heeft gevraagd daar iemand aan te stellen?

A. Ja, om de heer *van Harinxma thoe Slooten*, die er al zat te belasten met die zorg.

30720. De **Voorzitter**: Als hoedanig zat hij daar?

A. Ik meen als waarnemend gezant. Hij was in ieder geval aan de legatie verbonden.

30721. De **Voorzitter**: Hij heeft op uw verzoek toen opdracht van de Regering gekregen om zich daar met de vluchtelingen te bemoeien; hij was dus niet in dienst van het Rode Kruis, maar hij was Regeringsvertegenwoordiger. Kreeg hij zijn instructies van de Regering of van u?

A. Van mij.

30722. De **Voorzitter**: Hij rapporteerde dus ook aan u. Wat hield die instructie in?

A. Allereerst om te zorgen voor de vluchtelingen, die in Lissabon aankwamen; in de tweede plaats om te bewerken, dat er transportgelegenheid kwam, om die mensen verder te bezorgen.

30723. De **Voorzitter**: Moest hij dat bewerken in Lissabon? Moest van uw kant niet de mogelijkheid geschapen worden, die mensen naar Engeland te krijgen met Engelse schepen?

A. Ja, ook met Portugese schepen. Het was een eis van de Portugese Regering, dat degenen, die in Lissabon strandden, na verloop van tijd weer weggingen; er mochten er niet te veel zijn; zij gingen dan naar Engeland en ook wel naar Indië.

30724. De **Voorzitter**: Hebt u de organisatie van de evacuatie van die mensen uit Portugal ook meegemaakt?

A. Ja.

30725. De **Voorzitter**: Dus u weet ook af van dat transport op de „Angola"? Wat was daarvan de bedoeling?

A. Die boot werd gedirigeerd naar Indië. Het waren vooral Joden. De zaak was, dat de meeste Joden naar Indië wilden. Indië was toen nog vrij en rustig; dus er waren vele Joden, die als hun wens kenbaar maakten, daar heen te gaan. Van uit Engeland gebeurde dat toen met schepen van de Blue Funnel Line. Er zaten veel Joden in Portugal en het had geen zin, die eerst naar Engeland te sturen; daarom gingen zij direct van Portugal uit naar Indië.

30726. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens klachten over de „Angola" gehad?

A. Neen.

30727. De **Voorzitter**: Dus u bent daarmee niet op de hoogte?

A. Neen.

30728. De **Voorzitter**: Heeft de heer *van Harinxma* dat behandeld zonder uw voortdurend toezicht?

A. Ja. Hoe de behandeling op zo'n schip was, hoorden wij niet in Engeland.

30729. De **Voorzitter**: Er is nog een bepaalde kwestie, die betrekking heeft op Lissabon. Er bestond een mogelijkheid om van uit Lissabon levensmiddelen te sturen naar Nederland. Er zijn pogingen

aangewend om dit min of meer te systematiseren en om daarvoor ook Portugezen te interesseren. U weet daarvan blijkbaar; u bevestigt dit. Wie deed dit?

A. Het Rode Kruis.

30730. De **Voorzitter**: Heeft dit dus in Lissabon gelden beschikbaar gesteld om levensmiddelen naar Nederland te krijgen?

A. Ja. Die levensmiddelen werden in Portugal beschikbaar gesteld; wij waren gebonden aan een zeker contingent van zoveel pakketten per maand.

30731. De **Voorzitter**: Vond de verzending van uit Engeland plaats? Men kon die goederen toch ook in Lissabon kopen? Het waren dus geen Engelse goederen?

A. Neen, het waren Portugese goederen, doch ook hiervoor moeten de deviezen door de Engelsen worden beschikbaar gesteld.

30732. De **Voorzitter**: U zult dan ook wel meegeholpen hebben om cacao en sardines te verzenden. Door wie geschiedde dat?

A. Door het Rode Kruis. Dit behoorde tot de dienst van van *Harinxma*. De pakketten gingen allereerst naar de betrekkingen van zee-lieden. Dat is het begin geweest; later ook naar familieleden van mensen, die daarvoor ook een kleine bijdrage gaven.

30733. De **Voorzitter**: Wilde men er een organisatie van maken in Portugal?

A. Ja.

30734. De **Voorzitter**: Waarom is dit van Nederlandse zijde verboden?

A. Van Nederlandse zijde?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Het is mij niet bekend, dat het van Nederlandse zijde is verboden.

30735. De **Voorzitter**: Men heeft ons nl. gezegd, dat het aan mensen, die zich er in Portugal mee hebben beziggehouden, is verboden.

A. De Nederlandse Regering zou het hebben verboden? Ik denk, dat dit een volkomen misvatting moet zijn.

30736. De **Voorzitter**: Is er nooit enige kwestie van geweest, dat de Nederlandse Regering het niet wenste?

A. Neen.

30737. De **Voorzitter**: Waarom is het opgehouden?

A. In de dagen, dat ik er mij mee bezighield, is het geregeld doorgegaan, totdat het vervoer door Frankrijk verbroken werd.

30738. De **Voorzitter**: Hoe kwam u aan het geld?

A. Van de afzenders in Engeland. De betaling in Escudos ging gemakkelijk.

30739. De **Voorzitter**: Ging het daarmee gemakkelijker dan met Pesos?

A. Ja, onder meer, omdat er een vaste handelsverhouding met Portugal bestond.

30740. De **Voorzitter**: Er was ook een druk handelsverkeer met Argentinië.

A. De Escudos zitten vast aan het Pond, maar de Pesos niet.

30741. De **Voorzitter**: Dus die Escudos waren gemakkelijk te krijgen?

A. Ja.

30742. De **Voorzitter**: Waarom is het dan niet op groter schaal gebeurd?

A. Er was voor elk betrokken land een maximum aantal toegewezen. De pakketten werden gestuurd naar personen, van wie ons de namen en adressen werden opgegeven, dus aan de hand van lijsten, die wij opstelden, werden de pakketten verzonden.

30743. De **Voorzitter**: Iedere Nederlander in Engeland kende toch wel mensen hier?

A. Iedereen kon namen opgeven. Wij konden slechts een beperkt aantal pakketten naar Holland sturen en dat deden wij van Lissabon uit. Wij mochten nl. niet meer dan duizend pakketten per maand uit Lissabon naar Nederland zenden.

30744. De **Voorzitter**: Is dat bij wijze van spreken of is dat een concreet getal?

A. Dat is ongeveer het aantal.

30745. De **Voorzitter**: U weet niet, waarom het is geëindigd?

A. Door het verbreken van transport door Frankrijk in Juli 1944.

30746. De **Voorzitter**: Hebt u in dit verband wel eens de naam *Sloet tot Everlo* gehoord?

A. Die naam herinner ik mij wel.

30747. De **Voorzitter**: Weet u niet meer in welk verband?

A. Neen.

30748. De **Voorzitter**: Het was iemand, die in Portugal woonde.

A. Ik weet niet in welk verband hij hiermede te maken heeft.

30749. De **Voorzitter**: In welk verband herinnert u zich die naam wel?

A. Ik ben die naam wel tegengekomen, maar weet niet meer in welke functie of betrekking.

30750. De **Voorzitter**: Is u iets bekend over hetgeen de Nederlandse afdeling van het Zweedse gezantschap te Berlijn deed of kon doen voor de verlichting van het lot van de civiele gevangenen?

A. Dat is mij niet bekend.

30751. De **Voorzitter**: Stond u er niet mee in contact als Voorzitter van het Londen-comité van het Rode Kruis?

A. Met het Zweedse gezantschap te Berlijn?

De **Voorzitter**: Met de Nederlandse beschermingsafdeling van het Zweedse gezantschap te Berlijn, waarbij werkzaam was de heer *Millenaar*.

A. Neen.

30752. De **Voorzitter**: U kende de heer *Millenaar* ook niet?

A. Neen.

30753. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat er wel verwijten waren losgekomen over de betere resultaten van het werk voor de civiele gevangenen door andere landen dan Nederland. Bedoelde u toen of na de oorlog?

A. Na de oorlog.

30754. De **Voorzitter**: Wat gebeurde er met de vluchtelingen, als zij in Engeland aankwamen?

A. Dan werden zij allereerst door de Engelse autoriteiten vastgehouden.

30755. De **Voorzitter**: In de Patriotic School?

A. Ja.

30756. De **Voorzitter**: Was dat een afspraak met de Nederlandse Regering of een Engelse eis?

A. Dat was een veiligheidsmaatregel.

30757. De **Voorzitter**: Werd die tegenover iedereen toegepast?

A. Ja.

30758. De **Voorzitter**: Waren zij te bereiken in die Patriotic School?

A. Ja. Ik ben er wel eens geweest.

30759. De **Voorzitter**: Kon u met hen praten?

A. Ja.

30760. De **Voorzitter**: Onder toezicht van een Engelsman?

A. Neen. Als ik kwam, liet men mij alleen.

30761. De **Voorzitter**: Dan kon men hen ook wel helpen met bepaalde dingen?

A. Ja, raad geven. En als zij aankwamen, stuurden wij hun ook boeken en versnaperingen, want zij moesten er dikwijls enige weken zitten. Het werd niet zo snel afgewerkt.

30762. De **Voorzitter**: Uit welken hoofde bemoeide u zich er mede?

A. Omdat het vluchtelingen waren. Als zij er uit kwamen, werden zij door Justitie onderzocht. Er waren wel eens enkele verkeerden onder, maar de meesten waren toch goed.

30763. De **Voorzitter**: Wat bracht u er toe, naar die Patriotic School te gaan?

A. Uit belangstelling, omdat zij daar vastgehouden werden.

30764. De **Voorzitter**: Niet omdat zij zich ernstig beklaagden over de behandeling daar?

A. Neen. Zij vonden het natuurlijk erg vervelend, maar van slechte behandeling heb ik nooit iets bemerkt. De commandant, die ik kende, vond het best, dat wij die mensen wat zonden, enz.

30765. De heer **Stokvis**: U hebt een Nota gezonden aan de Pakketten-Commissie en daarin zegt u, dat de Duitse autoriteiten zich verzetten tegen inmenging ten aanzien van civiele gevangenen. Dat weet u eigenlijk niet, want u hebt het nooit geprobeerd.

A. Dat hebben wij wèl geprobeerd. Dat was in de periode, waarin ons belet werd door de Engelse autoriteiten om voedselpakketten aan civiele gevangensn te sturen. Dat is ook in Genève besproken.

30766. De heer **Stokvis**: Ik spreek van Duitse autoriteiten.

A. Ja, door het Internationale Rode Kruis in Genève, van Duitse autoriteiten. De wetenschap is daar opgedaan, dat men van Duitse kant geen inmenging wenste ten aanzien van civiele gevangenen.

30767. De heer **Stokvis**: Weet u dat zeker of denkt u dat?

A. Ik durf te zeggen: „vrijwel zeker". Ik durf er echter geen eed op te doen.

30768. De **Voorzitter**: Denkt u ons nog iets te kunnen mededelen, wat voor de commissie van belang kan zijn?

A. Er was een permanente secretaris van het Rode Kruis in Londen, de heer *Friedhoff*, die in hoofdzaak de gegevens verzamelde, in overleg met de heer *de Meester*, welke in het rapport, waarop u doelde, zijn vervat.

30769. De **Voorzitter**: Is *Friedhoff* een Zwitser?

A. Neen, een Hollander. Intussen zit mij enigszins dwars, dat ik niet voldoende kan vertellen over die poging om eventueel uit Argentinië via Zweden goederen te sturen aan civiele gevangenen. Dat wil ik weten. Ik zou dat graag schriftelijk willen laten volgen.

De **Voorzitter**: Wij houden ons aanbevolen voor alle schriftelijke mededelingen, welke u ons over dit onderwerp kunt doen.

De heer **Stokvis**: Ik heb hier het rapport van de Pakketten-Commissie.

A. Maar niet het document aan de Commissie *Vorrink*. Ik heb van de heren uit Londen, de heren *de Meester* en *Friedhoff*, een heel document gekregen met bijlagen; dat heb ik, op diens verzoek, gezonden aan de heer *Gerbrandy*. Deze heeft daarvan een copie gestuurd aan de Commissie *Vorrink*. Ik hoop, dat ik het nog heb; anders zal ik het aan de heer *Gerbrandy* vragen.

Het tweede punt is, dat ik nog nadere informatie zal trachten te geven hoe het zit met die geschiedenis in Zweden.

30770. De **Voorzitter**: Wat gebeurde er nu met hen, die naar Zweden, Zwitserland, enz. gevlucht waren?

A. Die kwamen ook naar Londen.

30771. De **Voorzitter**: U had speciale vertegenwoordigers in Stockholm?

A. Wij wendden ons steeds tot de heer *de Jong*, wie enige hulpkrachten ten dienste stonden. Een van deze laatsten was *Gevers Deynoot*, politie-ambteraar. Hij is met een kustvaarder naar Stockholm gekomen; van de vier, die toen naar Zweden gekomen zijn, zijn er twee gebleven tot hulp voor de heer *de Jong*.

30772. De **Voorzitter**: De heer *de Jong* was uw vroegere vertegenwoordiger?

A. Hij had geen dienstverband met het Rode Kruis, maar wij hadden geregeld contact met hem.

30773. De **Voorzitter**: Werd hij door u van het benodigde geld voorzien?

A. Ja.

30774. De **Voorzitter**: Het was dus niet zo moeilijk geld naar Zweden te krijgen. Was het ook gemakkelijk geld naar Zwitserland te krijgen?

A. Zeer moeilijk. Dat wilden de Zwitsers niet. Wij hebben dikwijls geprobeerd van uit Zwitserland vitamine-paraferaten te sturen, maar de Zwitsers wilden alleen tegen gouddekking een minimale hoeveelheid Zwitserse francs beschikbaar stellen.

30775. De **Voorzitter**: Wie zorgde voor de vluchtelingen in Zwitserland?

A. De heer *Bosch van Rosenthal*.

30776. De **Voorzitter**: Was dat ook onder uw supervisie?

A. Die bestond alleen in het verschaffen van de nodige middelen, en dat gelukte wel, voor zover mogelijk dan. Wij hadden geregeld contact met de heer *Bosch van Rosenthal*, die op zijn beurt weer contact had met de mensen, die naar Zwitserland waren gegaan. Met dezen hadden wij geen direct contact; dat liep alles over de heer *Bosch van Rosenthal*.

30777. De **Voorzitter**: Ging dat volgens dezelfde normen waarnaar u in Engeland de vluchtelingen ondersteunde?

A. Dat ging evenals in Engeland; daarvoor waren bepaalde normen.

30778. De **Voorzitter**: Hoe gingen de vluchtelingen, die zich in Frankrijk bevonden, verder?

A. Van dezen zijn verreweg de meesten naar Breda teruggegaan. Later had men in Frankrijk geheime posten; de ondergrondse route was geregeld: dan kwamen zij met behulp van deze posten ten slotte aan de Spaanse grens terecht.

30779. De heer **Stokvis**: Wij hebben kennis genomen van het rapport van de Pakketten-Commissie. Welk is uw oordeel omtrent de conclusies van dat rapport?

A. Alleen voor zover de krijgsgevangenen betreft, was de conclusie gunstig.

30780. De heer **Stokvis**: Die conclusies resulteren in ernstige verwijten aan het adres van de Nederlandse Regering en aan het adres van het Londr-Coinité van het Nederlandse Rode Kruis ten aanzien van de civiele gevangenen.

A. Over de krijgsgevangenen wordt niets gezegd. Het geschrift, dat ik u zal toezenden, handelt juist over dit punt en zet uiteen de redenen, waarom het Nederlandse Rode Kruis verder voor de civiele gevangenen niets kon doen.

30781. De heer **Stokvis**: Dus u hebt wel het idee, dat die beide instanties gedaan hebben wat zij konden?

A. Ja.

30782. De heer **Stokvis**: Haar plicht dus vervuld hebben?

A. Zeer stellig. Het Rode Kruis heb ik ern tijd lang zeer van nabij medegemaakt, de stappen der Regering heb ik niet alle zo op de voet kunnen volgen.

30783. De heer **Stokvis**: U begrijpt, dat men, als men de feiten ziet, ook wel anders daarover kan denken.

A. Ja, maar men dient niet alleen de feiten, doch ook de omstandigheden te kennen.

30784. De heer **Stokvis**: De Pakketten-Commissie komt in haar laatste conclusie met het volgende:

„dat het noodzakelijk is, dat in de toekomst naast de internationale regeling voor de verzorging van krijgsgevangenen,

civiele geïnterneerden en gijzelaars ook een status tot stand komt voor de politieke gevangenen en de burgerbevolking.”

A. Dat is één van de conclusies, waarmee ik het van harte eens ben. Met alle ellende, die wij hebben ondervonden van het niet toepasselijk zijn van de Conventie van Genève, zou men zeggen „het is een absolute noodzakelijkheid”.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit het verhoor

O. C. A. VAN LIDTH DE JEUDE

SCHILTHUIS, voorzitter.

ROOSJEN.

STOKVIS

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 21 OCTOBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Roosjen en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: l en m.

Verhoor van

Ir. FREDERIK CHRISTIAAN CONSTANTIJN BARON VAN TUYLL VAN SEROOSKERKEN VAN ZUYLEN,

oud 62 jaar, wonende te Zuilen (Utrecht), landbouw-ingenieur,
' lid van Gedeputeerde Staten der provincie Utrecht,
eerste ondervoorzitter van het Nederlandse Rode Kruis.

Hij legt de eed af als getuige.

30785. De **Voorzitter**: U was ook al vóór de oorlog verbonden aan het Nederlandse Rode Kruis?

A. Al verscheidene jaren.

30786. De **Voorzitter**: In welke functie?

A. Als een van de leden van het dagelijks bestuur, vertegenwoordiger van de Johanniter Orde.

30787. De **Voorzitter**: Was u als lid van de Johanniter Orde lid van het dagelijks bestuur?

A. Volgens de statuten is een van de leden van het dagelijks bestuur vertegenwoordiger van de Johanniter Orde.

30788. De **Voorzitter**: U was niet als zodanig aangewezen door het hoofdbestuur?

A. Neen, op voordracht van de Johanniter Orde was ik bij Koninklijk besluit benoemd.

30789. De **Voorzitter**: Dan komt u in het hoofdbestuur en van zelf in het dagelijks bestuur?

A. Lid van het dagelijks bestuur en dan vanzelf lid van het hoofdbestuur.

30790. De **Voorzitter**: Hoeveel leden had het dagelijks bestuur in die tijd?

A. Dat kan ik zo niet zeggen.

30791. De **Voorzitter**: Dat behoeft ook niet precies, maar waren het er bijv. 4 of 15?

A. Ik schat 9 of 11. Ik kan ze mij nu wel weer te binnen halen.

30792. De **Voorzitter**: Dat behoeft niet. Dus wel een vrij groot gezelschap.

A. Tamelijk, maar toch geen grote vergadering.

30793. De **Voorzitter**: Werkten alle leden van het dagelijks bestuur werkelijk mee aan de dagelijkse leiding of bleef dit beperkt tot enkelen, die zich speciaal moeite gaven?

A. Dat hangt af van de betekenis, die men aan de uitdrukking „dagelijkse leiding” geeft. Wij hadden geregeld onze vergaderingen van het dagelijks bestuur en ik heb altijd aangenomen, dat de meest belangrijke zaken daar behandeld werden,

30794. De **Voorzitter**: Kwamen de leden allen naar de vergaderingen?

A. Zoveel mogelijk kwamen ze ter vergadering.

30795. De **Voorzitter**: Er was in het algemeen geen groot absenteïsme?

A. Neen, vóór de oorlog niet.

30796. De **Voorzitter**: Toen de oorlog uitbrak, was u in Nederland?

A. Ja.

30797. De **Voorzitter**: Uw functie bij het Rode Kruis ging dus door?

A. Ja.

30798. De **Voorzitter**: De werkzaamheden, die het Rode Kruis bij de aanvang van de oorlog op zich had genomen, waren geheel andere dan te voren; er waren veel meer dingen te doen; die waren ook veel moeilijker en van andere aard.

Men moest zich b.v. bemoeien met de krijgsgevangenen, iets, dat speciaal op de weg van het Rode Kruis ligt.

A. Een specifieke oorlogswerkzaamheid!

30799. De **Voorzitter**: Wij hebben wel eens gehoord, dat de Nederlandse krijgsgevangenen minder goed behandeld werden dan die van andere landen, minder pakketten kregen, minder steun kregen uit Nederland, zowel van hun Regering als van het Rode Kruis hier. Hebt u daarover enige mening?

A. Waarover ik spreken kan, is het tijdperk van de oorlog, van het begin af aan tot Mei 1942; toen ben ik opgepakt en naar St. Michielsgestel gebracht. Maar in de eerste paar jaren is mijn indruk geweest, dat voor de krijgsgevangenen altijd is gedaan wat men kon.

30800. De **Voorzitter**: Wat deed u van hier uit voor die krijgsgevangenen?

A. Mij is niet anders bekend dan dat pakketten werden gestuurd.

30801. De **Voorzitter**: Hoe kwam u aan die pakketten?

A. Dit geschiedde door dr. *Offerhaus* voornamelijk; die pakketten kwamen van andere voedingsinstanties.

30802. De **Voorzitter**: Werden ze hier gekocht?

A. Voor zover mij bekend, wel.

30803. De **Voorzitter**: Waren het ook distributie-artikelen?

A. Ik dacht van wel, maar durf het niet zeker zeggen.

30804. De **Voorzitter**: Hebt u zich ook beziggehouden met de civiele gevangenen?

A. Ik weet alleen, dat er in mijn tijd over gesproken is, dat het zo moeilijk was voor de civiele gevangenen iets te doen.

30805. De **Voorzitter**: Op grond waarvan?

A. Omdat de Duitsers dat niet goedgevonden. Er is gezegd in een vergadering, dat niet toegestaan werd aan anderen dan aan de krijgsgevangenen pakketten te sturen.

30806. De **Voorzitter**: Heeft men wel eens geprobeerd, ondanks die houding, toch op dit gebied iets te doen?

A. Uit mijn tijd kan ik mij niet herinneren, dat er positief iets gedaan is. Wat er gebeurde, weet ik niet. De Afdeling Pakketten was in handen van dr. *Offerhaus*.

30807. De **Voorzitter**: U weet ook niet of namen verzameld werden van gevangenen in Duitsland?

A. Ik heb later, na de oorlog, wel gehoord, dat er kwestie over de namen geweest is, maar allemaal veel later.

30808. De **Voorzitter**: Maar in uw tijd was er geen sprake van?

A. Ik kan mij dat niet herinneren.

30809. De **Voorzitter**: Kwam er wel eens een boodschap van de Regering of van het Nederlandse Rode Kruis in Londen om iets te verzoeken of om iets te doen?

A. Ik kan mij dat niet herinneren. Echter: het feit, dat ik het mij niet herinner of dat ik er niet bij geweest ben, is geen bewijs, dat het niet gebeurd is.

30810. De **Voorzitter**: Neen, ik begrijp, dat u dit alleen zegt om te laten weten, dat u het niet weet, maar dat misschien een ander er wel bij geweest is. U zegt, dat de Duitsers bezwaar hadden tegen het zenden van pakketten aan politieke gevangenen, omdat het niet in de Conventie van Genève stond?

A. Ik neem aan, dat, als zij een officieel argument gegeven hebben, dit het argument was.

30811. De **Voorzitter**: Hinderden zij u wel eens in het zenden van pakketten naar de krijgsgevangenen?

A. Persoonlijk heb ik daarvan niets gemerkt. Wat ik persoonlijk wel gemerkt heb, is, dat er naderhand toestemming verleend is om pakketten naar St. Michielsgestel te zenden.

30812. De **Voorzitter**: Die hebt u gehad? Kwamen die van het Rode Kruis?

A. Daar zijn geregeld pakketten gekomen, ook uit Amerika.

30813. De **Voorzitter**: Waren die aan bepaalde personen geadresseerd?

A. Ik meen mij te herinneren, dat zij gedistribueerd werden.

30814. De **Voorzitter**: U hebt niet gemerkt of zij aan u persoonlijk geadresseerd waren?

A. Voorzover ik mij herinner, niet.

30815. De **Voorzitter**: U zei: „uit Amerika“.

A. Ik meen mij te herinneren, maar durf het niet *zeker* te zeggen, dat bij de pakketten, die wij hebben ontvangen, ook pakketten uit Amerika zijn geweest.

30816. De **Voorzitter**: Als dat zo is, is die herinnering dan misschien gebaseerd op het feit, dat er op stond „American Red Cross“, of hebt u de herinnering, dat zij werkelijk uit Amerika kwamen?

A. Dat weet ik niet.

30817. De **Voorzitter**: U zegt zo: Amerikaanse pakketten.

A. Mijn souvenir is, dat wij pakketten van het Amerikaanse Rode Kruis hebben gekregen.

30818. De **Voorzitter**: Is u ook wel eens verteld, dat het pakketten waren niet van het Amerikaanse Rode Kruis, maar van het Nederlandse Rode Kruis in Londen, en dat dit die pakketten niet op eigen naam mocht sturen?

A. Dat weet ik niet.

30819. De heer **Roosjen**: De pakketten, die kwamen, waren niet voor alle gijzelaars?

A. Dat weet ik ook niet. Ik kan mij niet herinneren, dat zij persoonlijk waren. Die indruk heb ik althans.

30820. De **Voorzitter**: Hebt u nog meegemaakt, dat er in Nederland pakketzendingen plaats vonden door bepaalde kleine comités, zoals dat van mevrouw *var, Overeem*, mevrouw *de Bussy* en mevrouw *van Beuningen*?

A. Ik herinner mij de naam van mevrouw *van Overeem* en de namen van mevrouw *de Bussy* en mevrouw *van Beuningen*. Deze namen heb ik ook meer gehoord als die van drie dames, die werkten ten behoeve van de gevangenen.

30821. De **Voorzitter**: Wat hebt u er van gehoord?

A. Ik weet alleen, dat mevrouw *van Overeem* in Amersfoort heeft gewerkt.

30822. De **Voorzitter**: Waarom deed het Rode Kruis dat niet zelf? Waarom deed mevrouw *van Overeem* dat en hoe was het naar uw gevoelen voor mevrouw *van Overeem* wel mogelijk, dat te doen. terwijl het Rode Kruis het niet deed?

A. Ik durf niet te zeggen, welke de mogelijkheden van mevrouw *van Overeem* zijn geweest. Dat weet ik niet. Ik weet alleen, dat ik naderhand heb gehoord, dat alle pogingen om pakketten te sturen aan civiele gevangenen zijn afgestuit op het feit, dat men, wilde men het werk voor de krijgsgevangenen in stand houden, zich van al deze dingen moest onthouden.

30823. De **Voorzitter**: Opdat niet het Rode Kruis geheel zou worden opgeheven door de Duitsers?

A. Ja.

30824. De **Voorzitter**: Daarom durfde men eigenlijk niet te veel te doen op het gebied van de civiele gevangenen?

A. Ik heb begrepen, dat men het gehele bestaan van het Rode Kruis in gevaar bracht, wanneer men buiten het officiële boekje van de zorg voor de krijgsgevangenen ging. Deze dingen hebben zich afgespeeld in het begin, nadat ik weg was.

30825. De **Voorzitter**: Wanneer bent u teruggekomen?

A. Ik ben ontslagen — als ik het wel heb — in September 1942, maar ben sinds Mei 1942 nooit meer op enige vergadering van het bestuur geweest.

30826. De **Voorzitter**: Waarom niet?

A. Aanvankelijk was het uitgesloten, omdat ik ernstig ziek was — wegens die ziekte werd ik ook vrijgelaten —, en daarna heb ik gezegd: „Zolang *Engelbrecht* er is, kom ik niet“, hetgeen niet wegneemt, dat ik al vóór Mei 1942 had medegedeeld, dat ik bezwaar had langer deel te nemen aan de werkzaamheden. Ik heb toen op verzoek van mijn medeleden niet officieel ontslag ingediend, omdat dan de mogelijkheid werd geopend, dat een N.S.B.-er lid van het dagelijks bestuur werd, en zolang er geen N.S.B.-er in dat bestuur zat, meende men nog zoveel mogelijk te kunnen doen. Daar het dus bezwaarlijk was voor ons Nederlandse Rode Kruis, wanneer er een N.S.B.-er in dat bestuur zat, heb ik gezegd, dat ik vooralsnog bereid was de plaats vast te houden, maar dat men moest weten, dat ik niet meer kwam.

30827. De **Voorzitter**: Waarom had u zulk een tegenzin gekregen in het werken voor het Rode Kruis?

A. Ik heb twee bepaalde gevallen gehad, waarin ik van andere mening was dan de meerderheid van het bestuur. Als er verschil van mening is geweest, wil ik zeggen, dat ik dat niet toeschrijf aan de omstandigheid alsof de anderen geen goede vaderlanders waren; anders zou mijn gezegde misschien een verkeerde indruk maken.

30828. De **Voorzitter**: Wat was de aard van die zaken, waarmee u het niet eens was?

A. Er is geweest de kwestie van de Zeerreddingsdienst. Er is een Zeerreddingsdienst geweest. Ik meende, dat het juist was, dat het Rode Kruis de zorg voor een zeereddingsdienst had, ook wanneer die grotendeels ten goede zou komen aan onze vijanden, maar ik meende, dat er niet voldoende waarborgen waren, dat in die dienst het zuivere karakter van het Rode Kruis bewaard zou blijven. Ik geloof, dat het op zich zelf in goede handen was, maai de contrôle op die zaak geschiedde vóór het uitvaren naar zee en ik meende, dat wij geen waarborgen hadden, dat op reis geen verkeerde dingen koïden gebeuren, o.a. wanneer er Duitsers aan boord kwamen.

30829. De **Voorzitter**: Van welke aard waren die verkeerde dingen?

A. Dat zou kunnen zijn: waarnemingen doen. Er waren in ieder geval contacten denkbaar. Ik meende, dat het Rode Kruis een persoon aan boord moest hebben.

30830. De **Voorzitter**: U meende, dat het niet uitsluitend een reddingsdienst zou zijn.

A. Ja, ik meende, dat dat niet uitgesloten was.

30831. De **Voorzitter**: Als ik mij goed herinner, heeft die Zee-reddingsdienst later ook een slechte naam gekregen. Wat was uw bezwaar in het andere geval?

A. Dat is de kwestie van de ambulance geweest. Voorzover ik mij herinner, is dat aanvankelijk vriendelijk gevraagd.

30832. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Ik weet niet, wie de tussenpersoon is geweest, maar de vraag is in behandeling gekomen in ons dagelijks bestuur.

30833. De **Voorzitter**: Was dat een vraag van Duitse zijde?

A. Ik durf niet te zeggen of die vraag van Duitse zijde is gekomen of van de kant van de N.S.B.

30834. De **Voorzitter**: Of van het legioen zelf?

A. Het zou van generaal *Seyffardt* kunnen zijn gekomen. De naam is genoemd, maar ik weet niet of hij dat is geweest.

30835. De **Voorzitter**: In ieder geval kwam van andere zijde de vraag om een ambulance beschikbaar te stellen voor Nederlanders, die georganiseerd waren in het legioen en naar het Oostfront gingen. Niet een algemene ambulance voor het gehele Oostfront?

A. Ik durf het niet met zekerheid te zeggen. Mijn herinnering is, dat dit althans gevraagd is ook voor het legioen, maar ik weet niet of het ook in het algemeen is gevraagd.

30836. De **Voorzitter**: U vond, dat het niet op de weg lag van het Nederlandse Rode Kruis: of vond u het alleen maar onaangenaam?

A. Ik heb een moment gehad om die reden aan te geven, toen de heer *Verwey*, de secretaris-generaal, is komen bepleiten om wél die ambulance te zenden. Eén argument was dit: ik meende, dat het geroep had om naar het Oostfront één enkele ambulance te zenden. Men zegt wel eens: een boon in een brouwketel. Mijn sterkste principiële argument was, dat ik het niet verantwoord achtte een ambulance naar het Oostfront te zenden, waar wij zelf ieder ogenblik front konden zijn, in welke positie ons land in zekere zin al was door de luchtaanvallen, welke op Nederland geschieden.

Ik heb geen bezwaar gemaakt tegen het geven van een ambulance aan vijanden; het Rode Kruis mag naar mijn mening geen uniform zien: het moet beide kanten uit helpen, maar toen de heer *Verwey* zeide, dat het zo'n mooie geste was en dat de ambulance daarom uitgezonden moest worden, heb ik gezegd, dat het Rode Kruis er niet was om gestes te maken en dat wij bovendien naar mijn mening geen honden waren, die de hand likten, die ons slorg. Dit heb ik gezegd waar de heer *Verwey* bij was.

30837. De **Voorzitter**: Dan was er het geval *Engelbrecht*.

A. Het is niet aan mij een oordeel over het geval *Engelbrecht* uit te spreken en daarmee een oordeel uit te spreken over het feit, dat het bestuur van het Rode Kruis is blijven werken toen hij aangewezen was als voorzitter. Het leek mij echter geheel onjuist, dat hij aanvaard is als voorzitter. In elk geval: ik wenste niet onder zijn voorzitterschap vergaderingen bij te wonen. Die beslissing is echter genomen, toen ik in St. Michielsgestel was.

30838. De **Voorzitter**: Men heeft hem dus in feite aanvaard. Had men hem niet behoeven te aanvaarden? Had naar uw mening het Rode Kruis nu kunnen zeggen: „wij willen die voorzitter niet hebben“?

A. Dat was mogelijk geweest. Men kon toch altijd zeggen: „wij doen het niet“, maar dan weet men, dat men het werk van het Rode Kruis in gevaar brengt.

30839. De **Voorzitter**: Werd de voorzitter benoemd door het bestuur zelf?

A. De voorzitter wordt benoemd door de Koningin.

30840. De **Voorzitter**: Op voordracht van het hoofdbestuur?

A. Dat is niet voorgeschreven. Dit geldt wel voor andere functies in het dagelijks bestuur. Voor de leiding behoeft echter volgens de statuten geen voordracht opgemaakt te worden, maar ik meen, dat degenen, die dit deden, niet de bevoegdheid hadden dit te doen.

30841. De **Voorzitter**: Het ging er dus om, niet dat het bestuur medewerkte bij de benoeming, maar alleen, dat het bestuur weigerde zitting te hebben met zo'n mijnheer.

A. Ja.

30842. De **Voorzitter**: Was hij N.S.B.-er?

A. Hij was ingezet door de Duitsers als commissaris, in de plaats van *Muller*, die een N.S.B.-er was. Daaruit was met voldoende waarschijnlijkheid af te leiden, dat hij N.S.B.-er was.

30843. De **Voorzitter**: Nu is tegen het Rode Kruis nogal eens bezwaar gemaakt door de illegaliteit, dat men daar geen illegale werkzaamheden heeft willen verrichten, gedekt door de internationale positie, die het Rode Kruis had, maar dit geweigerd heeft. Herinnert u zich daarvan iets.

A. Dat is allemaal gebeurd na mijn vertrek. Ik kan mij daarvan niets herinneren. Maar ik weet niet of het al of niet gebeurd is. Als het gebeurd is, is het buiten mij om gegaan.

30844. De **Voorzitter**: Er is een tijd geweest, dat het Rode Kruis zeer voorzichtig was en niets wilde doen, dat buiten de wensen van de Duitsers ging.

A. Dat heb ik gehoord, maar daarover heb ik geen gegevens.

30845. De **Voorzitter**: U hebt toch na uw herstel van uw ziekte uit de notulen vernomen, wat in de vergaderingen besproken was?

A. Ik heb wel notulen gekregen, maar als er iets illegaals zou zijn, zou dat niet in de notulen staan. Ik heb geen geregeld contact gehad, waardoor ik op de hoogte was.

30845. De **Voorzitter**: Zag u in de notulen nog wel eens dingen, die men in de vergaderingen gedaan had, die u slecht bevielen? Of kon u zich met hetgeen gebeurde wel verenigen?

A. Ik kan mij op het ogenblik geen enkel speciaal feit herinneren.

30847. De **Voorzitter**: U vond ook geen aanleiding tegen die notulen te protesteren en te zeggen: jullie zijn zo onaangenaam, ik wil er niets mee te maken hebben, ik loop weg?

A. Neen, dat zou ik zeer beslist niet hebben gedaan. Als ik geen verantwoordelijkheid neem voor besluiten, past mij er ook geen critiek op.

30848. De **Voorzitter**: U zou kunnen zeggen: „dan loop ik weg“.

A. Daarmee kon ik alleen de zaak slechter maken.

30849. De **Voorzitter**: Dat was altijd uw gevoel, niet alleen vroeger, maar ook na uw gijzeling?

A. Mij is naderhand wel eens gevraagd: „Kom je nog niet op de vergaderingen?“ Daarop heb ik geantwoord, dat ik dat niet wilde doen. Zolang *Engelbrecht* er was. Mij is medegedeeld, dat de heer *Engelbrecht* naar de mening van de leden tamelijk onschuldig was, wat betreft zijn werkzaamheden daar, dat hij de andere heren hun gang liet gaan en dat het tegenwerkende element er in zou zijn gekomen, wanceer ik mijn plaats leeg had gelaten.

30850. De heer **Stokvis**: Heb ik goed begrepen, dat u meent, dat u van verantwoordelijkheid bent ontslagen door het feit, dat u de vergaderingen niet meer bezocht?

A. Ik wil niet zeggen: door het enkele feit van het niet meer bezoeken van de vergaderingen. Men wist, dat ik überhaupt nimmer meer aan de werkzaamheden deelnam.

30851. De heer **Stokvis**: Waarom bent u dan niet afgetreden?

A. Uitsluitend om te voorkomen, dat er een ander in kwam.

30852. De heer **Stokvis**: Er had een ander kunnen komen. die géén N.S.B.-er en een zeer actief lid was.

A. Ik geloof, dat dit practisch uitgesloten was. Het was de bedoeling om de zaak om te zetten. Daarvoor behoefde ik nu niet bang te zijn.

30853. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat u wel eens iets gehoord had van mevrouw van *Overeem*. Hebt u haar wel eens ontmoet?

A. Dat kan ik mij niet herinneren.

30854. De **Voorzitter**: Ook één van de andere dames niet?

A. Ik durf het niet te zeggen. Ik herinner het mij niet.

30855. De **Voorzitter**: Hebt u op de vergaderingen wel eens mee-gemaakt, dat die dames ter sprake kwamen, of hebben zij haar werkzaamheden pas later aangevangen?

A. Ik meen, dat ik van die dames op de vergaderingen en Irtei heb gehoord.

30856. De **Voorzitter**: Hebt u op de vergaderingen ook gehoord. hoe men in het bestuur over die dames en haar werkzaamheden dacht?

A. Mijn indruk was, dat men in het begin niet heel zeker was.

30857. De **Voorzitter**: Waarover?

A. Over de hele gezindheid van de dames, voornamelijk van mevrouw van *Overeem*.

30858. De **Voorzitter**: Was men voor haar bang?

A. Dat was mijn indruk, maar ik heb er niet mee te maken gehad. Mijn indruk was, dat men voorzichtig wilde zijn.

30859. De **Voorzitter**: U vertelde, dat u niet vele dingen niet te maken had. Met welke dingen hebt u wel te maken gehad, toen u in het dagelijks bestuur zat? Waarover werd wel gesproken? Over de houding, die moest worden aangenomen ten aanzien van de civiele gevangenen en ten aanzien van de wel eens gehoorde wens om namen van gevangenen te verzamelen, of over zulk soort dingen?

A. Dat herinner ik mij niet. Ik herinner mij wel, dat besproken is de houding van de bezettende macht, met name toen men wenste, dat er een andere secretaris-generaal zou komen. Op een gegeven moment is bevorderd, dat de heer *Thoden van Velzen* secretaris-generaal zou worden.

30860. De **Voorzitter**: Is dat bevorderd door de Duitsers?

A. Door de Duitsers of de toenmalige hier machthebbenden.

30861. De **Voorzitter**: Wie was eerst secretaris-generaal?

A. Oorspronkelijk de heer *Donker Curtius*. Deze heeft in de Meidagen — meen ik — bedankt.

30862. De **Voorzitter**: Door wie is hij vervangen?

A. Ik meen, dat de eerste, die na hem is gekomen, is geweest de heer *Thoden van Velzen*.

30863. De **Voorzitter**: Is hij secretaris-generaal geweest?

A. Ja.

30864. De **Voorzitter**: Toen u er was?

A. Ook al in mijn tijd. Ik had de indruk, dat hij zeer onder de macht van de Duitsers stond.

30865. De **Voorzitter**: En dat uitte zich in het werk, dat er geschiedde of niet geschiedde?

A. Ik kan geen bepsalde feiten noemen, maar mijn indruk was. dat hij niet sterk was. Daarna is de heer *Offerhaus* gekomen.

30866. De **Voorzitter**: De heer *Thoden van Velzen* is weggegaan?

A. Ja.

30867. De **Voorzitter**: Weet u nog waarom? Als hij van die kant benoemd werd of als er van die zijde op rijen benoeming aangedrongen was, lijkt het vreemd, dat hij plotseling wegging.

A. Dat weet ik niet.

De **Voorzitter**: Dat moet de heer *Offerhaus* dan maan vertellen.

A. Er is wel wat gebeurd sinds die tijd.

30868. De **Voorzitter**: U hebt wel kennis genomen van het rapport van de Pakkettencommissie, die door het nieuwe bestuur van het Rode Kruis is benoemd?

A. Dat heb ik in ontvangst genomen. Die commissie is ingesteld in de tijd, toen de heer *Carel van Lynden* nog eerste ondervoorzitter was.

30869. De **Voorzitter**: Ja. Dat rapport hebt u dus gelezen. Wat vond u daarvan?

A. Ik heb mij altijd op het standpunt gesteld, dat ik het volkomen juist achtte, dat kort na de bevrijding een commissie is ingesteld, die zou nagaan in hoever door het Rode Kruis juist is gehandeld ten aanzien van de pakketten. Ik meende, dat dit toekwam aan de mensen, die in de kampen zijn geweest, of aan hun nagelaten familie. Wat betreft het uitbrengen van het rapport heb ik gemeend, dat het nieuwe bestuur niet geroepen was om rechter in deze zaak te zijn, noch over wat voorgevallen was, noch over de inhoud van dat rapport.

30870. De **Voorzitter**: Is het nieuwe bestuur dan min of meer als rechter opgetreden?

A. Het heeft dat met mijn volle instemming *niet* gedaan. Ik heb mij op dit standpunt gesteld: „ik ineen, dat het ontzettend moeilijk is voor mensen, die de gehele tijd niet hebben meegemaakt, om zelf een oordeel uit te spreken." Het zou natuurlijk ook moeilijk zijn, wanneer men vond, dat op een bepaald punt die commissie *Vorriink* het onderzoek niet zo volledig had ingesteld als men meende, dat noodzakelijk was geweest. Dan zou men weer een commissie over een commissie hebben en dat vind ik niet de taak van het Rode Kruis.

30871. De **Voorzitter**: Volgens u zou dus de consequentie van die bemoeiing zijn, dat nien weer opnieuw in die zaak moest treden en ueer een commissie moest benoemen om dat te doen?

A. Ik heb gemeend, dat het nieuwe bestuur zijn volle taak moest zoeken in het werk, dat nu moet gebeuren voor het Rode Kruis en zich verder hier buiten moest houden. Ik heb het juist gevonden, dat de commissie is ingesteld en dat het werk door die commissie is gebeurd, maar ik vond niet, dat het nieuwe bestuur daarover een nader oordeel moest uitspreken.

30872. De **Voorzitter**: Wat is uw eigen persoonlijke oordeel over de conclusie, waartoe de commissie is gekomen?

A. Mijn indruk is, dat die commissie zeer laat is begonnen met het oude bestuur te horen. Het eerste beginsel van recht is toch het hoor en wederhoor?

30873. De **Voorzitter**: Wij hebben de indruk gekregen, dat men eerst gegevens is gaan verzamelen en die heeft neergelegd in een ontwerp voor een rapport en dat men toen dat ontwerp heeft toegezonden aan alle leden van het oude hoofdbestuur, opdat dezen hun niening, hun wederwoord, zouden kunnen geven, wat dan in dat rapport zou worden verwerkt. Zij hebben gedacht: wanneer je weten wilt, wat iemand over een bepaald vraagstuk wil mededelen, is het nuttig om hem te laten weten, wat je al gehoord hebt.

A. Dat kan heel nuttig zijn, maar ik heb persoonlijk in de commissie gezegd, dat naar mijn mening, vóórdat de commissie het rapport verder kon behandelen, zij in ieder geval het oude bestuur diende te horen.

30874. De **Voorzitter**: Dat is toch gebeurd!

A. Ja, maar mijns inziens wat laat. Ik heb begrepen, dat men eerst gegevens verzameld heeft en dan anderen is gaan horen.

30875. De **Voorzitter**: Dat doen wij hier ook. Mensen, van wie wij weten, dat zij het vraagstuk volkomen beheersen, maar van wie wij ook weten, dat hun zekere dingen in de schoenen worden geschoven, hebben wij behouden tot het laatst.

A. Maar u hebt geen conclusie getrokken, vóórdat u de andere kant gehoord hebt. Er zijn na die bespreking van de commissie met het hoofdbestuur van het Rode Kruis enige veranderingen aangebracht in de inhoud van het rapport, maar mijns inziens waren die veranderingen zeer klein.

30876. De **Voorzitter**: Was er aanleiding geweest, grote veranderingen aan te brengen?

A. Ik weet niet of de feiten, daar medegedeeld, voldoende zijn om de conclusie te rechtvaardigen, dat men generaliserend zonder meer mag spreken van een gebrek aan durf, fantasie en initiatief.

30877. De **Voorzitter**: Maar u vond wel, dat heel veel te zeggen viel over de feiten, in het rapport opgenomen?

A. Die feiten hebben betrekking op dingen, die ik niet meegemaakt heb; dus dat kan ik zonder meer niet zeggen.

30878. De **Voorzitter**: Men heeft dat rapport aan u ook voorgelegd?

A. Men heeft aan het dagelijks bestuur, waarvan ik een tijd het ondervoorzitterschap heb waargenomen, dit rapport overgelegd. Ik was het oudste lid en ook waarnemend voorzitter; als zodanig heb ik dit rapport aan de pers overhandigd.

30879. De **Voorzitter**: Hebt u het niet persoonlijk gekregen? Heeft niet ieder van de leden van het oude dagelijks bestuur het gekregen?

A. Ik weet niet in welke kwaliteit ik het gekregen heb.

30880. De **Voorzitter**: Als lid van het oude bestuur, dat over de tong ging?

A. Ik kan mij niet herinneren, dat ik over de tong ging.

30881. De **Voorzitter**: Niet u persoonlijk, maar het dagelijks bestuur. Het dagelijks bestuur van het Rode Kruis uit de oorlog is over de tong gegaan, zou ik zeggen.

Nu meen ik, dat, vóórdat het rapport definitief was afgesloten, vóórdat men besloot het te publiceren, het is toegezonden aan alle leden van het oude dagelijks bestuur.

A. Als oud-lid heb ik het niet gekregen. Ik heb het gekregen als actief lid van het dagelijks bestuur.

30882. De **Voorzitter**: Ik heb vernomen, dat men de bedoeling had tot de leden van het oude dagelijks bestuur te zeggen: dat zijn de gegevens, met onze conclusies er bij; wat zegt u daarvan? Men zegt, dat dat de bedoeling geweest is.

A. Wij hebben het als leden van het dagelijks bestuur gekregen.

30883. De **Voorzitter**: Zij hebben de bedoeling gehad, u in de gelegenheid te stellen uw inzichten kenbaar te maken, opdat die in het rapport zouden kunnen worden vermeld.

A. Ik heb het niet als zodanig opgevat.

30884. De **Voorzitter**: Men zegt, dat het zo bedoeld is en dat die bedoeling niet tot haar recht heeft kunnen komen, omdat het dagelijks bestuur het rapport, toen het dat gekregen had — ik weet niet, wie dat gedaan heeft, het vroegere dagelijks bestuur of een ander —, aan de pers heeft gegeven. Is dat zo?

A. Ik heb gehoord, dat tot de pers zaken uit het ontwerp-rapport zijn doorgedrongen, maar dit is noch door mij, noch door het dagelijks bestuur gedaan. Er moet een lek geweest zijn.

30885. De **Voorzitter**: Zijn er geen leden van het oude dagelijks bestuur, die nu geen lid meer zijn van het nieuwe?

A. De meeste leden van het oude bestuur zijn geen lid van het nieuwe bestuur.

30886. De **Voorzitter**: Het is in elk geval merkwaardig, dat, wanneer men een dergelijk ontwerp stuurt, dan degene, die het betreft, het publiceert.

A. Er is een lek geweest, maar ik geloof niet, dat het van de zijde van het oude bestuur geweest is.

30887. De **Voorzitter**: Ons is gezegd, dat er in de commissie, toen het protest eenmaal gepubliceerd was, gezegd is: dat wordt te gek, laten wij het rapport nu maar publiceren met die tegen-opmerkingen van het oude dagelijks bestuur er bij.

A. Wij hebben gezegd in het bestuur, dat het juist zou zijn, ook wanneer het oude dagelijks bestuur gelegenheid zou krijgen ook zijn denkbeelden te ontvouwen.

30888. De **Voorzitter**: Dat was ook de mening van de commissie. U vond het niet plezierig, dat het zo rondgezonden was met de conclusies er bij. Men zou zeggen: het was om de heren uit te nodigen mededelingen te doen van hun bevindingen, opdat men die er nog in kon betrekken.

A. Toen het concept is besproken, had ik het idee, dat er al conclusies waren getrokken, toen het aan de leden van het bestuur, dat er van werd verdacht niet genoeg te hebben gedaan, is toegestuurd. Dat lijkt mij niet juist. Het lijkt mij toe, dat het oude bestuur als zodanig moest worden gehoord vóórdat er conclusies werden getrokken.

30889. De **Voorzitter**: Misschien is niet duidelijk genoeg gezegd, wat de bedoeling was van die toezending.

A. Er worden overal wel fouten gemaakt. Ik ben er van overtuigd, dat de commissie *Vorrink* heeft gedaan wat zij kon om een goed inzicht te krijgen.

30890. De **Voorzitter**: Nu is uw inzicht in de zaak niet zo heel gedetailleerd, omdat u het werk maar korte tijd — na Mei 1942 — niet meer hebt meegemaakt.

A. De moeilijke tijd heb ik niet meer meegemaakt, en bewust niet, want ik wilde er niet meer mee te maken hebben.

30891. De heer **Stokvis**: Hebt u, toen u van het rapport der Pakkettencommissie kennis nam, met uw vroegere mede-bestuursleden ruggespraak gehouden en geïnformeerd, of de feiten, in dat rapport naar voren gebracht, juist waren?

A. De heer *van Lynden* heeft mij verzocht te bevorderen, dat hij en zijn medeleden zouden worden gehoord door het nieuwe dagelijks bestuur over hetgeen gebeurd was. Dit verzoek heb ik overgebracht en daarop zijn deze heren door het nieuwe dagelijks bestuur gehoord.

30892. De heer **Stokvis**: Kwam dat in grote lijnen neer op een erkenning van hetgeen in het rapport der Pakkettencommissie *Vorrink* stond?

A. Mijn indruk is een tegenovergestelde, daar zij het positief niet eens waren met de conclusies van het rapport.

30893. De heer **Stokvis**: Wat is uw uiteindelijke indruk? Zijn de feiten, in het rapport der Pakkettencommissie genoemd, juist of niet juist?

R. Omtrent de feiten kan ik niets zeggen.

30894. De heer **Stokvis**: Wat meende u op grond van de mededelingen van de gewezen bestuursleden en op grond van andere dingen, die u misschien ter ore zijn gekomen?

A. Als ik moet zeggen, wat ik over de zaak denk — ik vind het vervelend om het te doen — . . . .

30895. De **Voorzitter**: U kunt toch best voor uw mening uitkomen: dat is toch niet vervelend?

A. Ik vind het vervelend, omdat het mensen betreft, met wie ik gaarne heb samengewerkt.

30896. De heer **Stokvis**: Het betreft ook mensen, die verhongerd zijn.

A. Ik heb er zelf toe medegewerkt, dat deze commissie werd ingesteld.

Ik vrees, dat het oude bestuur — als ik deze verzamelnaam mag gebruiken voor degenen, die nog over waren — te voorzichtig is geweest, zich te veel heeft laten leiden door bezorgdheid voor het werk ten gunste van de krijgsgevangenen. Aan de andere kant moet ik zeggen, dat het heel gemakkelijk is om in dezen te oordelen, maar niet zo gemakkelijk om de dingen goed te doen. Ik erken, dat het voor het oude bestuur in de tijd, waarin de voorraden verminderden en de macht van de bezetter toenam, heel moeilijk moet zijn geweest om de juiste weg te vinden om iets te doen. Daarover durf ik werkelijk geen oordeel uit te spreken.

30897. De **Voorzitter**: Zij waren te voorzichtig?

A. Ik ben bang, dat zij het waren, maar ik durf niet het oordeel uit te spreken. Dat kan ik niet. De een heeft wel eens meer vechtheest dan de ander, maar ik begrijp, dat er gevaar was.

30898. De **Voorzitter**: Gevaar voor het Rode Kruis of voor de personen?

A. Althans voor het Rode Kruis, maar ook voor de personen. Het gevaar voor de personen moest je nemen. Ik zou haast zeggen: Zij hebben op ander terrein wel gevaar genomen.

30899. De **Voorzitter**: Zouden zij het voor zich zelf wel gevaarlijk geacht hebben?

A. Daar blijf ik af.

Ik mag misschien nog iets zeggen. Toen ik langzamerhand weer beter werd na mijn tijd van gevangen zijn, heb ik mij, meen ik, op

het juiste standpunt gesteld, dat wij niet moesten deelnemen aan besprekingen, dus ook niet aan de mogelijkheid daarvoor, in omstandigheden, waarvan ik ook niet kon zeggen: Je moet dit of dat doen. Ik wist niet, wat er wel of niet gebeurde. Het enige is, dat ik: ter wille van het niet-inbrengen van een N.S.B.-er, heb toegestaan om formeel die plaats vervuld te houden.

30900. De **Voorzitter**: Er is u wel verzocht om te blijven?

A. Mij is uitdrukkelijk verzocht om te blijven. Mij is verzocht om uitdrukkelijk te overwegen, dat anders een plaats daarvoor zou vrijkomen. Ik kon zelfs niet nagaan of er iets wel of niet gebeurde.

30901. De heer **Stokvis**: U had zitting als afgevaardigde van de Johanniter Orde?

A. Ja.

30902. De heer **Stokvis**: Dan zou toch een andere afgevaardigde van die Orde zijn benoemd?

A. Als ik bedankt had, was dat mogelijk, maar er waren bij die Orde ook N.S.B.-ers, moet ik tot mijn groot leedwezen zeggen.

De **Voorzitter**: Aangezien mij blijkt, dat geen van de commissieleden nog iets te vragen heeft, dank ik u voor uw mededelingen. Ik sluit het verhoor.

F. C. C. VAN TUYLL VAN SEROOSKERKEN VAN ZUYLEN.

SCHILTHUIS, voorzitter.

ROOSJEN.

STOKVIS.

GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN DONDERDAG 21 OCTOBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Roosjen en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Dr. HENDRIK KAREL OFFERHAUS,

oud 73 jaar, wonende te Wassenaar, oud-secretaris-generaal van het Nederlandse Rode Kruis.

Hij legt de eed af als getuige.

30903. De **Voorzitter**: U was werkzaam in een functie bij het Rode Kruis, al vóór de oorlog?

A. Lange jaren vóór de oorlog.

30904. De **Voorzitter**: Wat was u in het bestuur? Was u lid van het dagelijks bestuur?

A. Ik was lid van het dagelijks bestuur, maar ik was reeds ten tijde van de eerste Balkanoorlog, in 1913, met een ambulance in Griekenland geweest.

30905. De **Voorzitter**: Welke was toen uw positie bij het Rode Kruis?

A. Ik was toen chirurg in Deventer.

30906. De **Voorzitter**: Toen was u nog geen bestuurslid?

A. Ik ben bestuurslid geworden na de ambulance; in 1914 vroegen de heren mij in Deventer of ik bestuurslid wilde worden van het Rode Kruis.

30907. De **Voorzitter**: Te Deventer?

A. Ja, d.w.z. van de afdeling. Er zijn over het gehele land afdelingen. In 1918 ben ik toen als kringcommissaris gekozen. De afdelingen van een provincie vormen een kring, aan het hoofd waarvan staat een kringcommissaris. Hij wordt door de afdelingen gekozen, door het hoofdbestuur voorgedragen aan de Koningin en krijgt dan een benoeming als kringcommissaris.

30908. De **Voorzitter**: Wanneer bent u lid van het hoofdbestuur geworden?

A. Als kringcommissaris is men tevens lid van het hoofdbestuur.

30909. De **Voorzitter**: Benoemt het hoofdbestuur het dagelijks bestuur?

A. In het dagelijks bestuur ben ik pas later gekomen. Dat staat er weer apart van, ofschoon alle leden van het dagelijks bestuur ook lid van het hoofdbestuur zijn.

30910. De **Voorzitter**: Wie benoemt de leden van het dagelijks bestuur?

A. Dat is enigszins een gecompliceerde geschiedenis. Zij worden echter allen benoemd door de Koningin.

30911. De **Voorzitter**: Hebben ook een lid van de Johanniter en een lid van de Maltheser Orde zitting in het dagelijks bestuur?

A. Ja. Er zitten verder buiten de gewone leden nog ambtshalve verschillende heren in. De voorzitter wordt door de Koningin zelf benoemd, zonder voordracht. Dat was Prinses *Jul'ana*. Hierop volgt de eerste ondervoorzitter. In die tijd was dat de heer mr. *W. J. van Lynden*.

30912. De **Voorzitter**: Hoe heette hij van zijn voornaam?

A. *Willem*. Het is de heer *van Lynden* uit de Riouwstraat. Ambtshalve komer dan nog in het dagelijks bestuur de inspecteur van de geneeskundige dienst van het Nederlandse leger en de overeenkomstige functionaris van de marine, en verder de hoofdcommissaris van het ziekenhuiswezen en de hoofdcommissaris van het transportwezen.

Nu had ik die functie betrekkelijk al heel gauw. Ik zat er dus ambtshalve in en omdat ik gekozen was.

30913. De **Voorzitter**: U bent dus al heel vroeg lid van het dagelijks bestuur geworden?

A. Dat is geweest in 1933, nadat ik de opdracht had gekregen, toen ik uit Deventer wegging — dat was in 1931; in 1932 kwam ik in den Haag wonen — om de organisatie in de evacuatiegebieden te verzorgen. Dat was een geweldige taak. Voor het geval de oorlog zou uitbreken, moesten in die evacuatiegebieden de zieke en gewonde militairen worden ondergebracht. Er was niets klaar. Er moest o.a. op gerekend worden, dat $\pm$ 40000 zieke en gewonde militairen konden worden ondergebracht.

30914. De **Voorzitter**: Welke functie had u bij het dagelijks bestuur toen Nederland in de oorlog kwam?

A. Ik had verschillende functies. Ik was hoofdcommissaris van het ziekenhuiswezen en was verder ondervoorzitter van de bloedtransfusiedienst van het Rode Kruis.

30915. De **Voorzitter**: Wat was toen uw functie in het hoofdbestuur?

A. Hoofdcommissaris van het ziekenhuiswezen.

30916. De **Voorzitter**: In dit hoofdbestuur was u niet ondervoorzitter of secretaris-generaal?

A. Dat laatste ben ik pas in 1942 geworden.

30917. De **Voorzitter**: Vergoedingen worden er — geloof ik — niet betaald voor de arbeid der leden van het hoofdbestuur?

A. Neen. Al die jaren heb ik er volkomen belangeloos gewerkt.

30918. De **Voorzitter**: Wat is het Rode Kruis gaan doen, toen de oorlog is uitbroken? Welke werkzaamheden heeft men toen ter hand genomen?

A. Wij hebben de zieke en gewonde militairen ondergebracht en gezorgd, dat zij volkomen verzorgd waren. Er waren talrijke bezigheden. Ieder moest zich prepareren op heel wat meer. Ik heb de ziekenhuizen geïnspecteerd, onderzocht of zij ontruimd waren en of de militairen er in ondergebracht konden worden. Onder een bommenregen ging ik inspecteren of alles voor elkaar was.

30919. De **Voorzitter**: Toen bent u al heel gauw met de zorg voor de krijgsgevangenen begonnen?

A. Daarmee zijn wij heel gauw begonnen.

30920. De **Voorzitter**: Er waren aanvankelijk niet veel krijgsgevangenen?

A. Aanvankelijk waren er heel weinig: 65 officieren, die de verklaring niet wensten te ondertekenen.

30971. De **Voorzitter**: Wat had u met die officieren te doen?

A. Zij waren afgevoerd naar Duitsland en wij hebben gezorgd, dat zij pakketten kregen.

30922. De **Voorzitter**: Deed u dat zelf, dus het Rode Kruis, van hier uit'?

A. Ja zeker.

30923. De **Voorzitter**: U kocht hier de goederen aan en stuurde die er heen?

A. Ja. Het Rode Kruis is een groot lichaam. In den Haag, waar het dagelijks bestuur zetelde, hadden wij behalve ons eigen bureau nog het informatiebureau met 4 afdelingen, die allemaal op verschillende bureaus werkzaam waren, met een personeel van ruim 300 mensen. Iedere afdeling had een bepaalde taak en de verzorging der krijgsgevangenen was de taak van de Vierde Afdeling. Later is deze gesplitst, toei er veel meer militairen kwamen.

30924. De **Voorzitter**: Dat was in 1942?

A. Ja.

30925. De **Voorzitter**: Onder wie stond die Vierde Afdeling?

A. Onder majoor *Zijlmans*; het tweede gedeelte onder de latere generaal *Koot*.

30926. De **Voorzitter**: Hebt u, toen er in 1942 meer krijgsgevangenen te verzorgen waren, moeite gehad om die pakketten weer in dezelfde mate te krijgen als voorheen?

A. Buitengewoon veel moeite, ik heb ruzie met de Duitsers gehad. Daar ik de functie had van hoofdcommissaris voor het ziekenhuiswezen, had ik veel met *Reuter* te doen, omdat wij al die dingen onder ons hadden, en deze hield toezicht op de pakkettenverzending. In April 1942 was ik benoemd tot secretaris-generaal; dus ik had overal de verantwoordelijkheid voor en ik ging alle afdelingen langs om te zien of ieder zijn taak deed. Later kregen wij dan ook grote moeilijkheden in de verzending van pakketten.

30927. De **Voorzitter**: Kon u toen die pakketten niet meer in die mate krijgen en verrenden als u wenselijk achtte?

A. Op geen stukken na.

30928. De **Voorzitter**: Waarom niet? Omdat de Duitsers meenden, dat wij hier de goederen niet konden missen?

A. Om allerlei gezochte redenen, maar zij wensten zoveel mogelijk de zaak dwars te zitten en het onze officieren en manschappen zo moeilijk mogelijk te maken. Dat kwam vooral door *Reuter*.

30929. De **Voorzitter**: Wie was dat?

A. De vertegenwoordiger van het Duitse Rode Kruis.

30930. De **Voorzitter**: Hier gedetacheerd?

A. Ja.

30931. De **Voorzitter**: Was hij medicus?

A. Ja.

30932. De **Voorzitter**: Had men bezwaar tegen verzending van distributie-artikelen?

A. Daar hadden rij al heel gauw bezwaar tegen.

30933. De **Voorzitter**: Daar hebt u altijd wat op gevonden, niet waar?

h. Dat is maar tijdelijk geweest. Wij waren toen ook bezig politieke gevangenen te gaan verzorgen in Nederland, zelfs ook in Duitsland.

30934. De **Voorzitter**: Laten wij eerst spreken over die krijgsgevangenen. U hebt toen enige moeilijkheden gehad, omdat zij niet wilden bijv., dat u distributie-artikelen kocht. Hebt u die toch gekocht?

A. Ja, die hebben wij gekocht en die kregen wij ook, tegen betaling natuurlijk, van het Directoraat-Generaal voor de Voedselvoorziening.

30935. De **Voorzitter**: Met medewerking van de heer *Bautz*?

A. Ja.

30936. De **Voorzitter**: Deze heeft dus teweeggebracht, dat u, tegen de zin van de Duitsers, goederen kreeg, die eigenlijk in de distributie moesten zijn?

A. Ja.

30937. De **Voorzitter**: Toen is dus iets gedaan in het Rode Kruis, dat tegen de zin van de Duitsers was!

A. Ja, die hebben ons ook voortdurend dwars gezeten.

30938. De **Voorzitter**: U begon zoëven al over die zorg voor civiele gevangenen in Nederland. Wat hebt u te hunnen behoeve gedaan?

A. Wat wij ten behoeve van die politieke gevangenen deden, is hier in den Haag begonnen. De vroegere directeur van de gevangenis in Scheveningen vroeg, of wij iets voor die mensen konden gaan doen. De heer *Dietz* had er ook al veel voor gevoeld.

30939. De **Voorzitter**: Wie was dat?

A. Hij was de voorzitter van de afdeling den Haag. Hij stond buiten het hoofdbestuur, maar was een vriend van mij. Hij sprak aarover en de heer mr. *W. J. baron van Lynden* en ik hebben dit buitengewoon geanimeerd. Dit was reeds in 1940, zodat onze afdeling den Haag met Kerstmis 1940 aan de gevangenen al heel mooie pakketten kon sturen met alle mogelijke voedingsmiddelen er in. Wij hebben ook gezorgd, dat zij een behoorlijke cantine kregen, een dagblad en andere lectuur. Dat hebben wij spoedig trachten uit te breiden tot Amsterdam, Amersfoort, Rotterdam en Utrecht.

30940. De **Voorzitter**: Bedoelt u de kampen of de gevangnissen?

A. De gevangnissen en het concentratiekamp Amersfoort. Dit gaf echter allerlei last en moeilijkheden; de Duitsers waren buitengewoon onhandelbaar.

30941. De **Voorzitter**: Wist u, wie er in die gevangnissen zaten of waren die zendingen niet persoonlijk?

A. Neen, de gehele zendingen gingen er naar toe; ieder kreeg dan wat.

30942. De **Voorzitter**: Het behoefde niet aan de gevangenen persoonlijk gestuurd te worden?

A. Neen. De afdelingen zorgden er zelf voor. De grote moeilijkheid was, dat er in die gevangnissen ook gewone gevangenen zaten; die kon men moeilijk buiten de distributie laten. Dat gaf grote last. Maar tegelijkertijd waren mevrouw *van Beuningen* en mevrouw *de Bussy*, de laatste in Amsterdam en de andere te Vught, ook al bezig onze politieke gevangenen te voorzien van pakketten. Dat was een prachtig werk van deze dames zelf.

30943. De **Voorzitter**: Hebben deze dames ook uw hulp daarbij ingeroepen?

A. Toen nog niet, later wel. Dat is geheel haar eigen werk geweest. Dit is buitengewoon werk van die dames geweest.

30944. De **Voorzitter**: Mevrouw *van Beuningen* deed dit in het kamp in Vught. Kreeg zij de middelen daarvoor niet van u?

A. Neen, daarvoor zorgde zij zelf. Mevrouw *de Bussy* had een comité, dat fabrikanten bewerkte, maar dat gaf al gauw zoveel moeilijkheden, dat wij ons daarmee moesten bemoeien.

30945. De **Voorzitter**: Op een gegeven ogenblik is mevrouw *van Overeem* daarbij gekomen. Hoe was dat eigenlijk? Stond dat wel in verband met het Rode Kruis?

A. Dat was natuurlijk zuiver in verband met het Rode Kruis. Mevrouw *van Overeem* is begonnen bij de afdeling Breda, waarvan voorzitterster was mevrouw *Prins*. Ik heb haar op een inspectiereis in 1940 voor het eerst ontmoet. Zij heeft ook verscheiden tochten naar België en Frankrijk gemaakt, o.a. om vermiste Nederlandse militairen terug te halen.

30946. De **Voorzitter**: Toen is zij in het Rode Kruis-werk gekomen?

A. Zij was toen helpster bij het Rode Kruis; zij was toen dus al verbonden aan het Rode Kruis. Toen wij later ambulances naar Frankrijk stuurden om onze mensen daar op te halen, heb ik dadelijk aan haar gedacht. De heer *van Overeem* was daarvan de leider en de tegenwoordige mevrouw *van Overeem* was de feitelijke leidster. Dat heeft ook veel last en moeite veroorzaakt; er kwamen verhalen uit Frankrijk, dat zij nogal intiem was met dr. *van Overeem*, niet wie zij later trouwde.

30947. De **Voorzitter**: Van wie kwamen die verhalen?

A. Van onze consuls in Frankrijk.

30948. De **Voorzitter**: Hadden die dat weer gehoord van mensen, die bij de ambulance geweest waren?

A. Wij hebben het van verschillende kanten gehoord. De consuls moesten aan de verschillende zaken hun medewerking verlenen.

Wat die 4 tochten betreft, moet ik, vooral als ik de verhalen over de eerste tocht hoor — er was veel meer van haar bekend van vroeger — eerlijk zeggen, dat ik alle respect heb voor haar doorzettingsvermogen en voortvarendheid, waarmede zij alles volbracht. De ambulances — vooral de derde — hebben heel wat Nederlanders teruggebracht.

30949. De **Voorzitter**: Ik bedoel meer het werk, dat mevrouw *van Overeem* hier later voor de gevangenen heeft verricht.

A. Ik kende haar daardoor dus al zeer goed. Zij stond buiten het werk, toen het ambulancewerk was afgelopen. Zij wilde gaarne weer meedoen en wenste in het bijzonder werk voor onze politieke gevangenen te verrichten, vooral omdat zij in Vught met mevrouw *van Beuningen* had samengewerkt. Dat leek toen buitengewoon geschikt, maar het was zeer moeilijk haar daar in te brengen. Toen ben ik daarover in verbinding getreden met *Harster*, met wie mevrouw *van Overeem* reeds contact had, en gedaan gekregen, dat zij onze vertegenwoordigster voor de politieke gevangenen zou zijn. De Duitsers zaten echter met elkaar ook altijd moeilijkheden te maken, want *Reuter* wilde het niet.

30950. De **Voorzitter**: Ik hoorde u zeggen, dat u daarover correspondeerde met *Harster*. Was hij medicus?

A. Neen. Hij stond aan het hoofd van de S.S.-Polizei. Onder hem ressorteerden de kampen.

30951. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat mevrouw *van Overeem* op andere wijze in contact was gekomen met *Harster*, nl. door bemiddeling van overste *van Gennep*.

A. Neen, dat is mij niet bekend. Zij is volgens hetgeen zij mij mededeelde door mr. *Swane* uit den Bosch met dr. *Harster* in contact gekomen.

30952. De **Voorzitter**: Heeft deze haar in contact gebracht met *Harster*?

A. Ja.

30953. De **Voorzitter**: Met is toch van haar uitgegaan, dat zij *Harster* wilde spreken, ten einde toegang tot de kampen te krijgen?

A. Zij kende *Harster* al door mr. *Swane*. Er waren nl. twee mensen ter dood veroordeeld. Mr. *Swane* zou voor hen zorgen. Zij heeft bij *Harster* verschillende dingen trachten te expliceren en faciliteiten voor die ter dood veroordeelden trachten te verkrijgen. Als zodenig is zij met *Harster* in aanraking gekomen. Dat is haar verhaal.

30954. De **Voorzitter**: Men heeft ons verteld, dat zij in contact was gekomen met *Harster* door overste *van Gennep*, die haar en *Harster* te eten had gevraagd,...

A. De mogelijkheid bestaat, maar dit is mij niet bekend.

30955. De **Voorzitter**:... en dat zij langs die weg toegang tot Vught en later Amersfoort heeft gekregen.

A. Zij heeft mij altijd verteld, dat haar eerste connectie met *Harster* door tussenkomst van mr. *Swane* was geweest. Mr. *Swane* heb ik ook herhaaldelijk gesproken; hij kende haar al van ouds.

30956. De **Voorzitter**: Zij heeft dus met *Harster* contact gekregen. Hij en u hebben dus teweeggebracht, dat zij toegang kreeg tot de gevangenen?

A. Het is best mogelijk, dat zij het op een andere wijze ook zou hebben verkregen of heeft verkregen. Ik wilde echter hebben, dat, als zij Rode Kruis-werk verrichtte, het geschiedde in Rode Kruisverband en dat het Rode Kruis-werk bleef. Eerst wilde *Harster* haar wel toestemming geven om in de kampen te komen, maar niet als vertegenwoordigster van het Rode Kruis. Dat heb ik geweigerd. Ik wilde schriftelijk vastgelegd hebben, dat hij haar officieel als vertegenwoordigster van het Rode Kruis toestond in de kampen te komen. Dat heb ik met veel moeite gedaan gekregen. Ik heb een brief gekregen met de mededeling, dat hij het toestond. Als enige vertegenwoordigster van het Rode Kruis zou zij met haar man de kampen mogen bezoeken en die mensen helpen.

30957. De **Voorzitter**: Op welke wijze mocht zij hen dan helpen?

A. Door voedselpakketten te brengen aan civiele politieke gevangenen. Feitelijk stond in die Genehmigung, dat zij voor medicamenten mocht zorgen, u.s.w., maar dat u.s.w. hebben wij opgevat als voedingsmiddelen, enz.

30958. De **Voorzitter**: Heeft zij dat lang gedaan?

A. Zeer lange tijd, maar daar zat juist de grote moeilijkheid. Mevrouw *van Beuningen* en mevrouw *de Bussy* deden dat ook al, maar toen mevrouw *van Overeem* toestemming kreeg als enige vertegenwoordigster van het Rode Kruis om dat te gaan doen, kreeg je geharrewar met die verschillende dames onder elkaar. Mevrouw *de Bussy* en mevrouw *van Beuningen* werden toen niet meer toegelaten; eerst wel, maar toen niet meer.

30959. De **Voorzitter**: Dan zou, formeel gesproken, het werk van mevrouw *de Bussy* moeten gebeuren door bemiddeling van mevrouw *van Overeem* en daar had mevrouw *de Bussy* bezwaar tegen?

A. Verschrikkelijk. Zij moesten al die goederen ergens vandaan halen. Die kwamen van allerlei fabrikanten.

30960. De heer **Stokvis**: Niet van het Rode Kruis?

A. Neen, wij hebben geen aparte goederen en voedingsmiddelen. De voedingsmiddelen, welke het Rode Kruis kreeg, kocht het altijd.

30961. De heer **Stokvis**: Kocht het Rode Kruis de voedingsmiddelen om die door zijn toedoen in de kampen te laten brengen?

A. Dat behoefde niet, want er waren overal landelijke comités.

30962. De heer **Stokvis**: Die het Rode Kruis zelf had opgericht?

A. Verschillende afdelingen van het Rode Kruis richtten die op; die zorgden dan daarvoor.

30963. De **Voorzitter**: Die zorgden, dat die dames comités oprichtten buiten het Rode Kruis om? Mevrouw *van Overeem* heeft zelf mensen bij elkaar gezocht, heeft zij ons verteld.

A. Ja, ik herinner mij verschillende van die gevallen, dat zij die comités zelf bij elkaar zocht, maar voorzover ik weet, ging het toch altijd onder het Rode Kruis. Daar kwamen allerlei moeilijkheden van en dat maakte ook, dat wij haar zeer sterk moesten controleren, want zij was zeer voortvarend en, ondanks haar geweldige verdienste, gaf dat toch allerlei moeilijkheden. Zij werkte ook in

ons eigen hoofdbestuurgebouw, waar ik haar twee kamers had afgestaan, en onder ons toezicht, ook onder financieel toezicht. Zij bracht gelden bij elkaar van allerlei mensen en moest die aan ons verantwoorden. Dat was moeilijk voor haar, want wij konden niet controleren, wat zij kreeg.

30964. De heer **Stokvis**: Dat was praktisch meer een moeilijkheid voor u!

A. Het gaf dikwijls buitengewoon veel moeilijkheden en ruzies en al die herrie met die dames was dikwijls erg lastig. Daarom hebben wij naast haar gezet, om haar te controleren. mr. *Coen de Ranitz*, administrateur bij Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, thans Burgemeester van Utrecht, die haar een tijd op die tochten heeft vergezeld. Dat vond zij dikwijls buitengewoon onplezierig, maar aan de andere kant liep het toch wel. De contrôle vond zij ook niet altijd even prettig, maar die was nodig, want zij deed dikwijls eigenaardige dingen.

30965. De heer **Stokvis**: Wat noemt u eigenaardige dingen?

A. Bijv., dat, terwijl zij in een der kampen was, een gevangene met een Rode Kruis-auto ontsnapte, en dergelijke dingen, al ontkende zij met die ontsnapping iets te maken te hebben gehad. Er waren allerlei andere dingen, die onder Rode Kruis-vlag gebeurden, maar dat ging dikwijls moeilijk. Zij had ook voortdurend contact met de Duitsers. Dat vonden wij ook niet altijd even plezierig.

30966. De **Voorzitter**: Waarom niet? Was dat contact niet nodig om voor de gevangenen wat te doen'?

A. Ja, natuurlijk, maar die kerels moesten worden omgekocht met jenever, enz., enz.

Dat ging wel eens zwaar, te meer, omdat ik daarover door anderen lastig gevallen ben, in die zin, dat zij het zou houden met de Duitsers. Dat was niet altijd even plezierig in die tijd, toen men aan twee kanten moest oppassen. Wij hadden in onze eigen bureaux mensen, die wij niet konden vertrouwen en die wel eens alles konden overbrieven. Dat was een groot bezwaar. Vandaar dat de heer *de Ranitz* haar op al haar tochten heeft vergezeld om haar te kunnen helpen.

30967. De **Voorzitter**: Hebt u de indruk, dat door al deze arbeid alle gevangenen in Nederland voldoende van voedsel voorzien zijn?

A. Zeker, althans toen ik er nog was. Ik ben in Augustus 1944 veroordeeld door het Kriegsgericht en toen te zamen met de heer *W. van Lynden* afgezet. Zelfs tot in April 1945 was hij nog bezig; toen ben ik nog herhaaldelijk bij hem geweest. Ik was toen wel uit het Rode Kruis, maar deed stiekem toch altijd nog met die dingen mee.

30968. De **Voorzitter**: Hebt u zich ook moeite gegeven, ten einde middelen te vinden om civiele gevangenen in het buitenland te helpen?

A. Daarmee zijn we onmiddellijk begonnen.

30969. De **Voorzitter**: Hoe hebt u dat geprobeerd?

A. Met door bemiddeling van de Vierde Afdeling pakketten te sturen.

30970. De **Voorzitter**: Kon u altijd veel namen van gevangenen te weten komen?

A. Neen, zeer weinig; men kon ze alleen van familieleden horen.

30971. De **Voorzitter**: Er waren in het land toch genoeg mensen, van wie familieleden zich in Duitse gevangenschap bevonden.

A. In het begin waren er niet veel politieke gevangenen; hun aantal is pas veel later sterk toegenomen. Al die klachten van de commissie *Vorrnk* slaan grotendeels op de laatste tijd, toen Vught en Amersfoort en al die kampen geëvacueerd zijn naar Duitsland.

30972. De **Voorzitter**: U hebt dus pakketten kunnen sturen naar de civiele gevangenen in Duitsland?

A. Dat zijn er betrekkelijk zeer weinig geweest en daar kwamen de Duitsers betrekkelijk gauw achter. De kerels van de Sicherheitsdienst (S.D.) hebben een paar keer bij de Vierde Afdeling een inval

gedaan om dit te controleren. *Reuter* heeft mij herhaaldelijk ontboden over die werkzaamheden van de Vierde Afdeling. Hij wilde niet toestaan, dat die pakketten aan politieke gevangenen verzonden werden; dat was onze taak niet volgens *Reuter*, maar *Harster* vond het wel goed. Dat was weer de tegenstelling bij de Duitsers.

30973. De **Voorzitter**: Stuurde u de pakketten naar mensen, wier familieleden de namen hadden opgegeven?

A. Dat hebben de Duitsers betrekkelijk gauw verboden..

30974. De **Voorzitter**: Maar u kon die namen toch te weten komen? Deed u nog meer dan pakketten sturen, wanneer u die namen had?

A. Dat is pas later gebeurd. Later in 1943 heb ik opgericht de Vijfde Afdeling, die uitsluitend voor de politieke gevangenen zou gaan werken: die zorgde voor de nalatenschappen; die trachtte achter adressen te komen. Bij die afdeling is later mevrouw *Ross* geplaatst.

30975. De **Voorzitter**: Was zij met dat werk niet reeds begonnen vóórdat zij bij die afdeling kwam?

A. Ja, zij was toen bij het informatiebureau.

30976. De **Voorzitter**: Op de een of andere manier is zij toevallig in contact gekomen met de heer *Friedrich*, vertegenwoordiger van het Rode Kruis te Genève.

Hij heeft een aantal adressen van gevangenen in Duitse kampen voor haar meegenomen en men zou proberen van Geneve uit pakketten aan hen te sturen.

A. Ja.

30977. De **Voorzitter**: Later is dat gesystematiseerd, doordat u haar hebt laten werken in de Vijfde Afdeling, die pakketten verzamelde en aan die adressen doorgaf?

A. Ja, maar geen levensmiddelenpakketten.

30978. De **Voorzitter**: Dat was toch eigenlijk iets, wat het Rode Kruis volgens de Duitsers niet kon doen?

A. Zij hebben geen grote bezwaren gehad. Het ging altijd door bemiddeling van de Duitsers. Aan het hoofd van de Vijfde Afdeling stond mr. *Vleer*. Ik heb hem juist naar aanleiding daarvan kort geleden nog gesproken.

Hij was lid van de Indonesische delegatie en was juist uit Indie overgekomen.

30979. De **Voorzitter**: Is hij nu weer weg?

A. Ja. Hij is Donderdag j.l. weggegaan.

Ik heb hem daarover uitvoerig gesproken, want ik wilde het nog eens horen. Ik ben nl. al oud en dan laat je geheugen je wel eens in de steek.

De **Voorzitter**: Wij hadden hem graag hier gehad.

A. Hij is al weer naar Indië terug.

30980. De **Voorzitter**: Die namen gingen dan dus naar Genève, naar dr. *Friedrich*. Heeft die andere gedelegeerde uit Genève, de heer *Maier*, ook nog meegedaan?

A. Die tweede gedelegeerde heb ik persoonlijk nog eens bij mevrouw *Ross—Regeur* gebracht.

30981. De **Voorzitter**: Was de heer *Maier* een beetje schichtig?

A. Alle drie gedelegeerden waren geschikt, maar zij waren bang.

30982. De **Voorzitter**: Was hij ook schichtig?

A. Ja.

30983. De **Voorzitter**: Dr. *Friedrich* toch het minst?

A. Hij had een heel andere positie; hij zat in Berlijn en had — meen ik — een Duitse of Oostenrijkse vrouw.

30984. De **Voorzitter**: Was hij in Berlijn vertegenwoordiger van het Internationale Rode Kruis?

A. Ja. Het Internationale Rode Kruis had overal zijn vertegenwoordigers. Zij reisden rond om te zien of de conventie van Genève in acht werd genomen. Daardoor kwamen zij in alle landen. Deze gedelegeerden mochten in alle kampen komen en brachten geregeld verslagen uit, die wij kregen. Dr. *Friedrich* werd hier steeds door Duitsers gecontroleerd en kon uitermate moeilijk vrijuit spreken. Toen ik hem vertelde, hoe slecht de toestand in de kampen was, hoe ellendig voor de mensen gezorgd werd, en hem vroeg de hulp van Genève in te roepen, heeft hij mij echter gezegd: Daarvan kunt u niet al te veel verwachten. Ik vroeg hem: Waarom niet? Hij antwoordde: Daar zijn alle mogelijke moeilijkheden. Dat was het enige, dat ik van hem heb weten los te krijgen.

30985. De **Voorzitter**: Is er van die namen niet veel terechtgekomen? Is er niet veel voortgekomen uit die lijsten, die mevrouw *Ross—Regeur* via dr. *Friedrich* naar Genève heeft gestuurd?

A. Daar is weinig van terechtgekomen. Ik geloof niet, dat Genève veel heeft gestuurd. Ik heb kunnen vinden, dat eenmaal iets is gestuurd.

30986. De **Voorzitter**: Zou men die mensen niet veel beter tot hun recht hebben kunnen laten komen, als men die naar Engeland had gestuurd?

A. Dat kan ik niet zeggen. Ik heb mij niet die zaak niet veel bemoeid. Ik had van Genève niet veel verwachtingen, omdat dr. *Friedrich* en de heer *Maier* tegen mij zeiden, dat men van Genève niet veel moest verwachten, maar per slot van rekening had mevrouw *Ross—Regeur* de namen voor de Vijfde Afdeling. Er kwam bovendien nog een kwaad ding bij. Ik vertrouwde mevrouw *Ross—Regeur* niet helemaal. Ik heb er nog eens over gesproken, omdat het een persoonlijke visie was geweest. Zij ging, volgens hetgeen men mij mededeelde, veel te poeslief om met de Duitsers. In dergelijke tijden vroeg men zich af: „Is het nodig voor het doel, of is het werkelijkheid?” Ik heb er een van die dames op het bureau van de Vijfde Afdeling ook naar gevraagd, maar die moest niets van mevrouw *Ross* hebben.

30987. De **Voorzitter**: Dacht u, dat zij politiek niet betrouwbaar was?

A. Ja.

30988. De **Voorzitter**: Dat is toch merkwaardig. Zij verzamelde adressenmateriaal, haar man zat in een kamp in Duitsland, en zij zou politiek niet betrouwbaar zijn?

A. Er is veel eigenaardigs in zulke tijden. Je ontmoet in de oorlog heel zonderlinge personen en je bent altijd op je qui vive. Wanneer je van verschillende kanten hoort: „pas op”, dan ben je voorzichtig. Maar wij vonden haar werk zo mooi, dat wij hebben gezorgd, dat zij op de Vijfde Afdeling kwam, die alleen te doen had met de verzorging van politieke gevangenen in binnen- en buitenland. Het ging mij zeer ter harte. Mijn enige zoon heeft gevangen gezeten in Amersfoort, hij was lid van de O.D. en is in 1942 door de Duitsers vermoord, maar ik wist al door de brieven, welke ik op zeer geheimzinnige wijze van hem kreeg, wat een ellende en wat een zielige toestand het was voor al die politieke gevangenen; dus mij persoonlijk ging het zeer ter harte.

30989. De **Voorzitter**: Wij hebben gehoord, dat ruim 5000 namen zijn verzameld.

A. Dat kan wel.

30990. De **Voorzitter**: En daar is weinig uit voortgekomen?

A. Zij moest gaan naar de Duitsers om verschillende namen te verzamelen van mensen. De Vijfde Afdeling verzorgde alle mogelijke dingen, op rechtskundig gebied, op nalatenschapsgebied, alle mogelijke kwesties werden er behandeld. Daar zat mr. *Vleer*. Wij hebben ook gezorgd, dat zij op die afdeling kwam.

30991. De **Voorzitter**: Hebt u nooit gedacht aan de mogelijkheid om die namen op te geven aan de Nederlandse Regering in Londen of vond u, dat dit buiten uw mogelijkheden lag?

A. Wij hebben een paar maal een aanbieding gekregen van mensen om ons met de Regering in Engeland in verbinding te stellen, maar daaraan waren grote gevaren verbonden. Het kon zijn,

dat die mensen van Duitse zijde werden gestuurd. Er is ook wel gebruik gemaakt aan de andere kant. Maar wij hebben er nooit aan gedacht de Regering in Engeland direct die namen toe te sturen. Waarom, kan ik u niet precies zeggen; wij wisten niet, hoe in Engeland de zaak in elkaar zat. Wij dachten: als het nodig is, kan Genève veel gemakkelijker die namen van daaruit naar konden sturen. Dat is eigenlijk onze beweegreden geweest. Misschien zijn er nog andere geweest, maar dat weet ik niet.

30992. De **Voorzitter**: Wij hebben ons er over verbaasd, dat men in Engeland zo weinig over adressenmateriaal beschikt, terwijl het hier zo gemakkelijk te krijgen was en terwijl het Rode Kruis, mevrouw *Ross*, daarmee bezig was. Uit Londen had men die adressen kunnen doorgeven naar Zweden.

A. Ik heb gevraagd aan *Friedrich* om de Zweedse gezant op de hoogte te stellen van die ellendige toestand.

30993. De **Voorzitter**: De Zweedse gezant in Berlijn? Die had er niets aan. Maar in Zweden waren Nederlandse instanties bezig, die zeer wel wat had kunnen verrichten, als zij adressen hadden gehad.

A. Dat wisten wij niet. Wij wisten geen methode om met Zweden in aanraking te komen.

30994. De **Voorzitter**: Dat is merkwaardig, want de Regeringsvoorlichtingsdienst in Londen was reeds enkele weken na de uitgifte in het bezit van boeken, brochures, tijdschriften, enz., die in Nederland werden uitgegeven. Dat ging door bemiddeling van Stockholm.

A. Wij hadden niet het idee hoe men niet Zweden in aanraking moest komen.

30995. De **Voorzitter**: Hebt u nooit enige suggestie gekregen van de Regering in Engeland om met namen voor de dag te komen?

A. Nooit. Ik heb er ten minste persoonlijk nooit iets van gehoord.

30996. De **Voorzitter**: Mevrouw *Ross* was toch op het Informatie-Bureau te 's-Gravenhage?

A. Eerst.

30997. De **Voorzitter**: Buiten u om heeft zij zich in verbinding gesteld met de heer *Friedrich*, toen deze hier eens was, en heeft zij hem gevraagd of men in Genève ook adressen van gevangenen kon gebruiken om hun pakketten te sturen. Daarop heeft de heer *Friedrich* geantwoord: „ja zeker”.

A. Toen zijn er ook namen gegaan naar Genève.

30998. De **Voorzitter**: Wij hebben gehoord, dat toen de heer *Friedrich* gezegd heeft: waarom doet het Rode Kruis niet? Toen heeft zij daarop geantwoord: „omdat zij daarvoor bij het Rode Kruis niet veel gevoelen”. De heer *Friedrich* heeft toen gezegd: „dat moet je toch bespreken, dat is toch een zaak van het grootste gewicht”. Dat ging niet, omdat u daarvoor niet gevoelde, heeft mevrouw *Ross* gezegd.

A. Zij persoonlijk zal er nooit over gesproken hebben; zij heeft er nooit iets voor gevoeld dit te bespreken.

30999. De **Voorzitter**: Ons wordt het enigszins anders voorgesteld, nl. dat de heer *Friedrich* hier kwam en dat hij zou gevraagd hebben namen te verzamelen en dat toen het Rode Kruis gezegd heeft: „dat doen wij niet, dat gaat niet”. Toen zou hij toevallig mevrouw *Ross* ontmoet hebben; die was al bezig en hij zou tegen haar gezegd hebben: „geef mij die namen maar”. Na enige maanden kwam de volgende gedelegeerde en dat was de eerste keer, dat u hoorde, dat er iets gebeurde.

A. Ik kan u verzekeren, dat ik er nooit met de heer *Friedrich* over gesproken heb.

31000. De **Voorzitter**: Mevrouw *Ross* beweert, dat de heer *Friedrich* u dit al zou voorgesteld hebben, maar dat u het toen niet wilde.

A. Het zou toch dwaasheid zijn, als ik dat geweigerd had. Waarom zou ik dat geweigerd hebben?

31001. De **Voorzitter**: Omdat u niet gaarne iets wilde doen wat de Duitsers verkeerd vonden en niet wilden hebben.

A. Ik, die zoveel keren last met de Duitsers gehad heb!

31002. De **Voorzitter**: Omdat u bang was, dat het Rode Kruis dan opgeheven zou worden: men was bang om moeilijkheden met de Duitsers te krijgen, dat er N.S.B.-ers in het bestuur zouden komen of het Rode Kruis opgeheven zou worden. U was daarvoor bang, u was daarvoor *tè* bang.

A. Als wij bang waren geweest, zouden wij gezegd hebben: „dan leggen wij de zaak neer”. Toen de heer *Engelbrecht* gekomen was, was het het gemakkelijkste geweest om het werk maar neer te leggen. Dan hadden zij ons met applaus begroet. Welk belang zouden wij er bij hebben om aan te blijven? Wij bleven om zo lang mogelijk nog iets te kunnen doen ten bate van de gevangenen of voor ons land.

31003. De **Voorzitter**: Hebt u niet de heer *Engelbrecht* onschadelijk gemaakt door zekere met hem gemaakte afspraken?

A. Wij hebben een afspraak met hem gemaakt; dat heb ik zelf gedaan. Die afspraak ligt nog op het Rode Kruis.

31004. De **Voorzitter**: Wat was de afspraak met de heer *Engelbrecht*?

A. Op een gegeven dag werd ik verrast door de benoeming van de heer *Engelbrecht* tot voorzitter van het Rode Kruis.

Die plaats was vacant, want de Prinses was weg. Die vacature kon natuurlijk vervuld worden. Het was maar de vraag of de Duitsers daartoe in staat zouden zijn, ja of neen, d.w.z. of zij het juridisch aandurfden. Wij kregen de indruk, dat dit wel mocht, maar wij wilden er geen N.S.B.-er in hebben. Toen is het voor ons een moeilijke kwestie geweest of wij hem zouden accepteren. Het zou voor ons een heel goedkoop succesje geweest zijn, als wij hadden gezegd: „Die vent komt er in als N.S.B.-er, wij stappen op.” Dan hadden wij ook de gevolgen moeten dragen. Die gevolgen zouden geweest zijn, dat wij niet voor onze krijgsgevangenen konden blijven zorgen, dat wij niets voor onze politieke gevangenen in Nederland konden doen, dat de afdelingen onder N.S.B.-ers zouden komen en dat zij onze talrijke helpsters en transportcolonnes voor hun doel zouden gebruiken. Toen hebben wij, nadat wij er lang over hadden gedelibereerd, besloten: „Wij zullen hem aanvaarden.”

Het ging bij ons aldus. De secretaris-generaal had de gehele uitvoerende macht; om hem draaide de gehele zaak. In oorlogstijd was het hoofdbestuur uitgeschakeld en draaide alles om het dagelijks bestuur. Het dagelijks bestuur kwam eens in de week bijeen. Ik besprak dan met de leden van het dagelijks bestuur wat er was voorgevallen en hetgeen er was gedaan en vroeg hun of zij verder nog iets hadden. Het dagelijks bestuur, dat de beslissing had, besliste dus op een gegeven ogenblik, dat het de heer *Engelbrecht* zou accepteren. Toen heb ik gezegd: „Wij zullen bepaalde voorwaarden stellen, anders kunnen wij het moeilijk doen.” Die voorwaarden waren, dat hij nooit de voorzitterszetel zou innemen — dus nooit de voorzittershamer zou krijgen —, niet de minst- verandering zou brengen in het bestuur en de doelstelling van het Rode Kruis en geen stukken zou tekenen zonder onze voorkennis. Dat heeft hij onmiddellijk zo geaccepteerd.

De **Voorzitter**: Een mooie voorzitter!

A. Ja. De heer *Engelbrecht* is ook een merkwaardige figuur. Ik ken hem uit Warschau. Ik kende zijn familie. Zijn vader was oudlid van de Raad van Indië; ik kwam vroeger bij zijn vader in huis. Daar heb ik hem ontmoet. Toen ik in Warschau kwam, heb ik hem ook weer ontmoet. Hij was dus geen vreemde voor mij. Het was een lauw iemand tegen wie men wel iets kon vertellen. Die voorwaarden zijn dus door hem geaccepteerd. Hij liep, toen hij voorzitter was, altijd met een NSB.-speldje en kwam daarmee op de vergaderingen. Ik zei toen tegen hem: „Als u dat speldje wenst te dragen, doet u dat maar op uw eentje, maar in de vergaderingen doet u het af.” „Ach, goed”, zei hij en deed het speldje af. Zo'n type was het. Hij heeft ons nooit veel moeilijkheden bezorgd.

Wij hebben daarover ook een brief gestuurd naar de Duitsers. Ik heb hem persoonlijk aan *Reuter* overhandigd.

31005. De **Voorzitter**: Wat stond er in?

A. Daarin stond, dat wij, nu wij hem accepteerden, absoluut geen verandering wilden zien gebracht noch in de personen, noch in de doelstelling van het Nederlandse Rode Kruis. anders zouden wij aftreden. *Reuter* was woedend, toen ik net deze brief kwam. Hij vroeg: „Wat wilt u met die brief?” Ik zei: „Dit zijn eenvoudig onze voornemens; dit hebben wij geaccepteerd in het belang van ons volk en onze krijgsgevangenen.” *Reuter* werd gewoonweg razend en zei: „Wij zijn in Duitsland niet gewend, dat je in dergelijke zaken op die wijze kennis geeft van zekere voornemens!” Ik zei: „Ik geef u die brief; u kunt het accepteren, u kunt die brief ook verscheuren.”

31006. De **Voorzitter**: Een kwestie, waarover ik gaarne iets van u wilde weten; betreft het zenden van de ambulance naar het Oostfront. Wie heeft die aangevraagd?

A. Dat ging uit van *Seyffardt*.

31007. De **Voorzitter**: Van hem persoonlijk?

A. Ja. Ik heb daarvan ook een document bij mij.

Het ging uit van *Seyffardt*, dat wij er voor zouden moeten zorgen, maar in Juli 1941 hebben we daarop geantwoord, dat wij aan het verzoek niet zouden kunnen voldoen, aangezien het niet tot het werk van het Nederlandse Rode Kruis behoorde, rechtstreeks de Militair Geneeskundige Dienst, als legeronderdeel, te verzorgen. Daarop zijn de heer *Thoden van Velzen* — die was toen nog secretaris-generaal — en dr. van *den Berg*, de vroegere en tegenwoordige directeur van de Volksgezondheid, bij *Reuter* ontboden. Deze heeft gezegd, dat dit geen standpunt was, dat zij zouden kunnen volhouden en dat het zou moeten gebeuren. Met die boodschap kwamen zij bij ons. Wij hebben gezegd, dat dat niet kon. Dat was 19 Juli. Op 24 Juli 1941 kregen wij bevel van de Rijkscommissaris, bij monde van dr. *Reuter*, dat alle materiële hulp aan hen moest worden gegeven. Wij dachten nog: dat doen wij niet, maar op de vergadering van de volgende dag werd te onzer kennis gebracht, dat de secretarissen-generaal unaniem van oordeel waren, dat het Nederlandse Rode Kruis een ambulance moest uitzenden. Dat was een bevel; alle secretarissen-generaal waren daarvoor. Toen hebben wij pas besloten: „Wij zullen het in Godes naam dan maar gaan doen.”

31008. De **Voorzitter**: Dus het is het drijven van de heer *Verwey* geweest?

A. Ja, maar ik kan eigenlijk niet zeggen: „het drijven van de heer *Verwey*”, want deze was ten slotte een vrij slappe figuur, ik kende hem van vroeger, maar van de secretarissen-generaal met hun allen.

31009. De **Voorzitter**: Was de ambulance bestemd in algemene zin voor Rusland of voor het Legioen alleen?

A. Eerst voor het Legioen, maar wij kwamen er al gauw achter dat zij bestemd was voor het Oostfront.

31010. De **Voorzitter**: Is er personeel meegestuurd?

A. Neen, dat hebben wij geweigerd. Wij hebben gezegd: „dit is het uiterste, wat wij kunnen doen, de verzorging op materieel gebied”. Ik had al een paar ambulances uitgerust en wist er dus wel wat van.

31011. De **Voorzitter**: Dan zou ik u nu iets willen vragen over wat u weet te zeggen over het rapport van de Pakkettencommissie. Dan doet zich in de eerste plaats bij mij de vraag op, of deze commissie op de juiste wijze getracht heeft iets te weten te komen van het beleid van het oude hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis. Op de vraag, hoe dat is gegaan, zegt de commissie: „Wij hebben eerst onze benoeming gekregen op verzoek van het nieuwe bestuur van het Nederlandse Rode Kruis. Toen zijn wij gaan pogen om gegevens te verzamelen. Toen wij die hadden, hebben wij ze gegoten in de vorm van een ontwerp-rapport en dit hebben wij toegezonden aan de leden van het oude hoofdbestuur om te weten te komen, wat die er van vonden, opdat wij, hetgeen zij zeiden, in het rapport konden verwerken. Toen wij het gestuurd hadden aan de leden van het oude hoofdbestuur, is er plotseling in de pers een uittreksel verschenen uit dat ontwerp, dat niet voor publicatie bedoeld was; daarop is een protest gevolgd van die bestuursleden, in plaats dat zij, zoals de bedoeling was, daar met ons over hadden gesproken; dan hadden wij hun opmerkingen in het rapport kunnen verwerken en er één geheel van gemaakt. Nu hebben wij het er

maar bij gelaten en besloten alleen datgene te publiceren, wat wij te weten waren gekomen, met het protest van de oud-hoofdbestuur-leden er bij."

Nu hoor ik van verschillende leden van het oude hoofdbestuur, dat het zo niet is gebeurd, dat zij het niet eens zijn met deze verklaring. Wilt u ons vertellen, wat u er van weet?

A. De verontwaardiging stijgt mij naar het hoofd. Het is zo geweest, dat per slot van rekening, toen die commissie eenmaal tot stand was gekomen, wij op een gegeven ogenblik hoorden, dat het rapport klaar was en dat er allerlei fraaie dingen over ons in stonden.

31012. De **Voorzitter:** Hoe hoorde u dat?

A. Dat hoorde ik van de buitenwacht, van mensen, die het rapport al kenden.

31013. De **Voorzitter:** Dat is buitengewoon sterk. Dat is precies het tegenovergestelde van wat wij van die kant gehoord hebben.

A. „Die kant" heeft ook toegegeven, dat de pers er te vroeg in gemengd was.

31014. De **Voorzitter:** De pers was er in gemengd, toen het ontwerp bij de leden van het oude hoofdbestuur was aangeland. Dus het ligt voor de hand — dat hebben zij niet gezegd —, dat de leden van het oude hoofdbestuur het al kenden.

A. Wij hadden al te voren gehoord, dat er insinuaties in het rapport stonden. Wij zeiden: „laat dat rapport nu eindelijk eens komen, maar op een gegeven ogenblik hoorden wij, dat de zaak klaar was, en toen hebben wij één exemplaar gekregen door middel van het nieuwe hoofdbestuur. Ik heb het gekregen van de heer mr. W. J. van Lynden, die het mij ter hand stelde.

31015. De **Voorzitter:** Met hoevelen was u?

A. Met zijn zessen, oud-leden van het dagelijks bestuur. Bovendien zaten nog enkele leden van het oude dagelijks bestuur in het nieuwe hoofdbestuur, nl. de heren *van Tuyll van Serooskerken*, de heer *Banning*, de hoofdinspecteur van de Volksgezondheid, die er van het begin af aan in heeft gezeten, en de heer baron *van Voorst tot Voorst*, die inmiddels is overleden. Na lezing van het rapport hebben wij er zeer sterk op aangedrongen bij het nieuwe dagelijks bestuur, dat wij daarover toch moesten spreken met de Pakkettencommissie en dat wij onmiddellijk een protest zouden insturen. Dat protest heb ik persoonlijk geschreven en besproken met de zes heren van het voormalige dagelijks bestuur; die vonden dat volkomen in orde; wij hebben de namen er onder gezet. Dat protest is van mijn hand.

31016. De **Voorzitter:** Het is merkwaardig. Naar wij van de commissie hoorden, was het de bedoeling, u allen te horen. Aan de personen in het buitenland, zoals de heer *Ferwerda*, hebben zij het gedeelte van het rapport, dat op hen betrekking had, toegezonden.

A. Het is alleen op sterke aandrang van ons, dat ons een uitnodiging gestuurd werd om eens daarover te komen spreken. Die uitnodiging is ook niet van de commissie uitgegaan, maar van de algemeen secretaris van het Rode Kruis. Daarin staat:

„In overleg met den Oud-Eerste Ondervoorzitter van het Nederlandsche Roode Kruis, Mr. W. J. baron *van Lynden* moge ik te Uwer kennis brengen, dat enige leden der Pakketten Commissie het zeer op prijs zullen stellen mei de heren baron *van Lynden*, Dr. *Offerhaus*, *Lucardie*, de *Waal*, Dr. *Maas*, en Dr. *Winckel* een bespreking te hebben op Woensdag 12 November 1947 te 15.00 uur in het gebouw van het Nederlandsche Roode Kruis, Princessegracht 37 's-Gravenhage."

Dat is de enige uitnodiging, die wij ooit gehad hebben, maar die niet eens van de commissie afkomstig was. Het is geen verhoor geweest; het is een samenkomst geweest, waarin ik ons protest heb voorgelezen. Dat is het enige contact geweest.

31017. De **Voorzitter:** Zij hebben gezegd, dat het hun bedoeling was geweest u te horen over hetgeen zij verzameld hadden.

A. Dat is toch zeer leugenachtig. Er is indertijd op aangedrongen, dat wij zouden verhoord worden.

31018. De **Voorzitter:** Wie heeft er op aangedrongen? De heer *Verspyck*?

A. Ja.

31019. De **Voorzitter:** Wij hebben ons juist afgevraagd, waarom de heer *Verspyck* dit allemaal heeft laten gaan en waarom hij, als die mededelingen en methoden niet juist waren, er niet de juiste visie tegenover geplaatst heeft, die hij toch moest kennen.

A. Dat was ook een schandelijke methode van doen van iemand, die ik van beneden af heb opgehaald en die ik volkomen vertrouwd, dat hij de commissie daarover niet heeft ingelicht. Dit heeft mij buitengewoon getroffen na de ellende, die ik al had gehad.

31020. De **Voorzitter:** Wanneer iemand door het bestuur van het Rode Kruis wordt benoemd in een commissie en hij is behalve lid van die commissie ook secretaris van het Rode Kruis, dan was hij toch voldoende op de hoogte om de commissie voor te lichten?

A. Ja.

31021. De **Voorzitter:** . . . Terwijl hij te voren al in het bestuur zat, daarbij althans werkzaam was — hij was uw secretaris —, dan verwondert het mij helemaal niet zo erg, dat de commissie dacht, voor zover het Rode Kruis betreft:

„Wij hebben de heer *Verspyck*, hij weet alles en zal ons waarschuwen, en als wij klaar zijn met hetgeen wij hebben opgezet, vragen wij de heren: wat weten jullie er van"?

A. Dat heeft nooit in de bedoeling gelegen. Dat is gebeurd op aandringen van ons en van de heer *van Tuyll van Serooskerken van Zuylen*.

31022. De **Voorzitter:** Wie heeft er op aangedrongen, dat u zou worden verhoord?

A. De heer *van Tuyll van Serooskerken van Zuylen*.

31023. De **Voorzitter:** Toen het huidige dagelijks bestuur een exemplaar had gekregen? Gedurende de behandeling is er niet op aangedrongen?

A. Neen, nooit.

31024. De **Voorzitter:** Alleen had de heer *Verspyck* het kunnen doen?

A. Hij had het kunnen doen. Hij heeft tegenover mij persoonlijk, en daar zaten de andere heren bij, verklaard, dat hij er op had aangedrongen, maar de commissie vond het niet nodig. Toen wij dat rapport kregen, hebben wij hem gevraagd bij ons te komen, omdat wij onder de indruk waren van de schande, die hij ons had aangedaan door zo'n ding te ondertekenen. Ik had die man gemaakt wat hij was. Hij is indertijd mislukt uit Indië gekomen. Hij kon nooit één op- of aanmerking maken op ons hele doen. Dat hij dit ding ondertekende, is voor mij een raadsel. Ik vond het verschrikkelijk en heb het mij aangetrokken.

31025. De **Voorzitter:** Plezierig is het niet. Dat is echter geen argument tegen het rapport.

A. Van dat argument heb ik ook nooit gebruik gemaakt.

31026. De **Voorzitter:** Ik kan mij best voorstellen, dat u het onplezierig vindt. Hoe moeten wij hier nu de overtuiging krijgen, dat het onjuist is? Uw rol in het rapport is naar mijn gevoelen niet zo onaangenaam als die van de Regering in Engeland.

A. De strekking van het rapport is herhaaldelijk zo. Dat zegt mij niets. Ik kom echter op tegen de dingen, die in het rapport staan.

31027. De **Voorzitter:** Wat kunt u er tegenover stellen?

A. Het is voor mij volkomen een leugen, dat het hun plan was ons te gaan verhoren.

31028. De **Voorzitter:** Dat staat niet in het rapport.

A. Neen, dat was ons volkomen klaar toegestuurd. Van te voren heb ik van buitenstaanders gehoord, dat er onaangename dingen over ons werden gezegd, hetgeen ik slecht kon begrijpen, omdat wij altijd ons best hadden gedaan en vertrouwden op de heer *Verspyck*,

dat hij ons zou hebben ingelicht over verschillende zaken. Zij zijn het niet van plan geweest ons te horen, want pas op aandringen van het dagelijks bestuur hebben zij ons ontvangen, zoals ik u uit deze brief heb laten zien. Wij hebben nooit enige uitnodiging gehad en hebben slechts die éne keer, op 12 November 1947, een bespreking gehad. Hoe kan men nu volhouden, dat het hun plan was om er met ons over te gaan praten!

31029. De heer **Stokvis**: Uiteindelijk hebben zij u gehoord.

A. Niet gehoord.

31030. De heer **Stokvis**: Zij hebben met u gesproken.

31031. De **Voorzitter**: Ik zou gaarne zien, dat u met dit punt — u hebt het duidelijk gezegd en het komt duidelijk in het verslag — eindigde en ons nu vertelde, welke uw bezwaren tegen het rapport zijn.

A. Dat zijn er vele.

De **Voorzitter**: Het is niet de bedoeling om er in details op in te gaan. Wij kunnen u nog eens vragen hier te komen. Onzerzijds zou dat geen bezwaar vormen.

A. Mijn bezwaren tegen het rapport zijn zeer vele. In de eerste plaats de instelling van de commissie. Ik vind, dat deze buitengewoon eigenaardig is samengesteld. Het zijn allemaal mensen uit de illegale beweging. Dat zijn dus onze beschuldigers, die zeggen, omdat zij hebben gehoord, dat er geen pakketten zijn gestuurd naar Duitsland: „daardoor hebben tienduizenden Nederlanders de dood gevonden." Die commissie is samengesteld uit de illegaliteit, dus uit de beschuldigers zelf, want daarvan kwam de beschuldiging. Het is nooit de gewoonte geweest, dat men de beschuldiger ten slotte uitspraak laat doen tegen de beschuldigde. Ik begrijp echter die fout heel goed. Die fout zit nl. hierin: de samenstelling is gebeurd door de heer *van Lynderz*, de neef van onze oud-ondervoorzitter, de man van de Rijksgebouwendienst.

31032. De **Voorzitter**: Die nu reeds is overleden?

A. Hij is gestorven. Hij was nogal gekant zowel tegen zijn neef *Willem van Lynden* als tegen mij persoonlijk, omdat wij het hem bijzonder kwalijk genomen hebben, dat hij het zo maar heeft aangenomen om ondervoorzitter te worden van het Rode Kruis, zonder ons er over te raadplegen.

31033. De **Voorzitter**: Dat was, toen de vertrouwensmannen u hadden verzocht om af te treden?

A. Ja. De vertrouwensmannen hebben eerst door de heer *Menten* en verder door de heer *Bosch van Rosenthal* aan luitenant-generaal *J. Reynders* verzocht om de positie van eerste ondervoorzitter van het Nederlandse Rode Kruis op zich te nemen. Generaal *Reynders* heeft zich daarna onmiddellijk met mij in verbinding gesteld en wij hebben alles uitvoerig besproken, waarna hij aan de vertrouwensmannen heeft medegedeeld, dat hij voor de positie van eerste ondervoorzitter niet in aanmerking wenste te komen.

31034. De **Voorzitter**: Vindt u het zo noodzakelijk, dat er eerst werd gevraagd aan de afgetreden?

A. Noodzakelijk niet, maar het is een kwestie van correctheid. Ten tweede was hij een neef van de heer *W. J. van Lynden*. Hij wist, op welk een onaangename wijze wij op zij zijn gezet. Dat is ook veroorzaakt door de illegalen, d.w.z. door het Medisch Contact. Maar als je ten slotte de positie van eerste ondervoorzitter van het Rode Kruis wordt aangeboden en je weet, dat het vorige bestuur ter zijde is gesteld, wil je er wel eens over praten. Het is niet noodzakelijk, maar een kwestie van correctheid.

31035. De **Voorzitter**: Dan zou het onvriendelijk geweest zijn, maar bepaald incorrect niet. Het is een kwestie van nuance.

A. Wij hebben het zo gevoeld. Hij heeft eerst een buitengewoon onaangenaam onderhoud gehad met de heer *W. J. van Lynden* en later met mij, waarin ik hem dat heb verweten. Ik zei niet te kunnen begrijpen, dat hij, die van het Rode Kruis niets afwist, die positie durfde aan te nemen en dat hij niet had gesproken over wat er was voorgevallen en wat er te doen was. Hij heeft zich toen in verbinding gesteld met de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit. Hij zegt: „er was een bestuur", maar een bestuur van het Rode Kruis was het eigenlijk gezegd niet. Het was een soort driemanschap, dat door het Militair Gezag was aangesteld. Hoe het ook zij: ik meen, dat die hele commissie eenzijdig was.

31036. De **Voorzitter**: Zij werd minder eenzijdig doordat de heer *Verspyck* er in kwam.

A. Verschillenden behoorden ook tot de illegaliteit, *Verspyck* ook. Ik heb er vooral geweldig bezwaar tegen, dat, waar wij de enige personen waren, die wisten, hoe alles in elkaar zat, ons niet gevraagd is om verschillende dingetjes te komen uiteenzetten, en dat wij nooit gehoord zijn.

31037. De heer **Stokvis**: Ik geloof, dat het de bedoeling is, uw concrete bezwaren te horen.

A. Het is dus een onwaarheid, wanneer aan het begin medegedeeld wordt, dat de commissie *Vorrink* alle leden van het hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis heeft gehoord.

Ik ga nu alleen in op het eerste deel, dat ons betreft. In het rapport staat eigenlijk geen enkele beschuldiging tegen ons, maar juist wel het omgekeerde. In dit geschrift staan verschillende rapporten opgenomen, b.v. van de heer *Beelaerts van Blokland* en van het hoofdbestuur, wat ik zeer merkwaardig vind. Het rapport van het hoofdbestuur b.v. is opgenomen op blz. 62 als bijlage 9. Het is alles volkomen juist en volkomen waar wat hier staat, maar dat heeft geen van ons geschreven. Ik bedoel dit. Dit is niets anders dan lof. U zou kunnen denken, omdat het juist zo uitstekend is weergegeven, dat wij dit persoonlijk zouden hebben gedaan, maar geen van allen heeft dat gedaan; dat hebben wij geen van allen geschreven.

31038. De **Voorzitter**: Natuurlijk niet. Wie neemt dat dan aan?

A. Men zou het kunnen aannemen, dat een dergelijk nauwkeurig verslag, dat in alle opzichten zeer goed is, misschien van onze eigen hand is, omdat daar staat: Hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis.

31039. De **Voorzitter**: Dat staat er als opschrift, niet als ondertekening.

De heer **Stokvis**: Het is inderdaad zonderling. Er staat niet onder wie het opgesteld heeft.

A. De heer *Beelaerts van Blokland* b.v. te Genève komt ook met verontwaardiging op tegen hetgeen gezegd wordt. Op blz. 65 van het rapport lees ik in de rede van de heer *Beelaerts van Blokland* op de conferentie van afgevaardigden van Nationale Rode Kruisverenigingen te Genève van 19 October 1945 het volgende:

„Derde beschuldiging: Wij zouden geen belangstelling getoond hebben voor het lot van onze gevangenen in Duitsland.

Dat is beslist onwaar. In werkelijkheid heeft ons dagelijks bestuur nooit nagelaten alle mogelijke moeite te doen, ten einde toestemming en de benodigde middelen te verkrijgen om met het zenden van levensmiddelenpakketten — die, wij wisten het maar al te goed, een onontberlijke aanvulling betekenden voor onze gevangenen — voort te gaan."

En verder:

„Indien, samenvattend, men zich rekenschap geeft van de voortdurende en volhardende pogingen van ons bestuur gedurende deze treurige oorlogsjaren, waaraan geen einde scheen te komen, is er alle aanleiding vast te stellen, dat zeer zeker baron *van Lynden* en zijn trouwe medewerkers nooit nagelaten hebben al het mogelijke te doen en zich met hart en ziel gewijd hebben aan de bijna bovenmenselijke taak, die zij zich hadden gesteld."

Maar in alles, wat hier staat, heb ik geen enkele beschuldiging gelezen, behalve dan van mevrouw *Howselaar*, maar dat blijkt achteraf die dame te zijn, die een weigering heeft gekregen van het bestuur van de afdeling Amsterdam.

31040. De **Voorzitter**: Waarom bent u dan zo buitengewoon boos?

A. Ik ben daarom zo boos, omdat de conclusies op fantasie berusten.

31041. De **Voorzitter**: Wanneer u wijst op de lof, die er wel in staat, en op de critiek, die er niet in staat, waarom bent u dan zo boos?

A. Om de conclusies, die er in staan en die niet door feiten gestaafd zijn.

31042. De **Voorzitter**: Slaan die ook op u en niet alleen op het Rode Kruis in Londen of op de Regering?

A. Ja, zeer zeker. Dat staat hier duidelijk. Ik vind het toch wel heel bar, dat men per slot van rekening zegt. . . .

31043. De **Voorzitter**: De eerste conclusie, waartoe de commissie komt, luidt:

„dat voor de hulpverlening aan de Nederlandse krijgsgevangenen zowel door het Nederlandse Rode Kruis te 's-Gravenhage als door het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis en de Nederlanase Regering te Londen veel is gedaan om deze gevangenen van voedselpakketten en kleding te voorzien.“

Daarover zult u niet boos zijn

De tweede conclusie luidt:

„dat de resultaten van de hulpverlening aan politieke gevangenen in het buitenland van uit Nederland belangrijk beter hadden kunnen zijn, indien het toenmalig functionerend hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis te 's-Gravenhage meer moed, initiatief en fantasie had getoond door bedoelde hulpverlening, ondanks alle tegenwerking der Duitsers, desnoods langs illegale wegen, toch door te zetten.“

Ik geloof, dat dit het enige is, wat er over u in ongunstige zin in staat. Dat is natuurlijk niet prettig.

A. Het is niet prettig.

De **Voorzitter**: Maar niet erg onaangenaam.

A. Als het ergens op is gebaseerd. Ik vind het ergerlijk, dat men maar losweg, zonder enig argument, gaat zeggen, dat het je aan moed heeft ontbroken en dergelijke dingen meer.

31044. De heer **Stokvis**: Nu zou het zo belangrijk zijn geweest èn voor u en voor ons, als wij van u positieve mededelingen hadden gekregen over hetgeen het Rode Kruis heeft gedaan op het gebied, waarop u volgens de commissie *Vorrink* niets hebt gedaan.

A. In het protest staan alle mogelijke dingen genoemd, die wij wel en van den beginne af hebben gedaan.

De heer **Stokvis**: Het had zin gehad, dat hier uiteen te zetten.

De **Voorzitter**: Het is het beste, dat wij er nog eens anderhalf uur aan wagen om u dat te laten uiteenzetten. Wij kunnen de stukken wel als bijlagen opnemen, maar deze vormen nu al een dik boek. Het is beter, dat wij in ons verslag krijgen datgene wat u te zeggen hebt. Laten wij afspreken, dat de heer *Gerretsen* zich nog eens met u in verbinding stelt en dat u dan nog eens hier komt, en ook, dat wij het dan niet doen, zoals wij het nu hebben gedaan. Ik heb u al die dingen wel gevraagd en u hebt op mijn vragen geantwoord, maar uw beantwoording is niet geworden tot een betoog tegen het rapport *Vorrink*.

A. Dat staat in ons protest. Dat wil ik gaarne uitgebreid vertellen. U kent het toch?

De **Voorzitter**: Ja, wij hebben het gelezen.

Het is het beste, dat u nog eens uitvoerig uw standpunt uiteenzet ten aanzien van het werk, dat u volgens dit rapport niet zou hebben gedaan.

31045. De heer **Stokvis**: In hoeverre heeft het Rode Kruis nu aandeel gehad in het werk, dat mevrouw *van Overeem* heeft tot stand gebiacht? Er zijn aanwijzingen, welke zouden kunnen leiden tot de conclusie, dat het werk, dat mevrouw *van Overeem* heeft verricht, geheel los stond van het Rode Kruis, door haar op haar eigen houtje werd gedaan en alleen in formele zin met het werk van het Rode Kruis was verbonden. Kunt u mij nu zeggen, wat in concreto door het Rode Kruis is bijgedragen tot het werk van mevrouw *van Overeem*?

A. Wij hebben in de allereerste plaats haar dadelijk in de gelegenheid gesteld dat werk werkelijk te volbrengen, door haar daarvoor een plaats te geven in het hoofdbestuurgebouw. Wij hebben haar nl. de allergrootste kamer in ons bureau gegeven om dat werk te verrichten. Wij hebben haar alle mogelijke gelegenheid gegeven om dat werk te gaan doen, o.a. in Rode Kruis-uniform. Het voornaamste was echter, dat zij in de wielen werd gereden door die beide andere dames, door mevrouw *van Beuningen* en mevrouw *de Bussy*. Daarom hebben wij het werk verdeeld. Wij wisten, dat

verschillende fabrikanten — het waren er velen, — voortdurend voedingsmiddelen verstrekten aan die drie verschillende dames met haar medewerkers. Wij wisten ook, dat er geld werd opgehaald. Wij hebben er voor gezorgd, dat dat allemaal werd verdeeld; dat vak was voor mevrouw *van Beuningen*, het andere voor mevrouw *de Bussy*.

31046. De heer **Stokvis**: U verdeelde het land dus in districten?

A. Ja, zij kon daardoor haar werk voortdurend doen, maar ten slotte kon zij niet al dat werk zelf gaan en blijven doen; zij kon niet gaan rondlopen langs al die fabrikanten. Daarvoor hadden wij ook mensen.

31047. De heer **Stokvis**: Dus mensen, gezonden door het Rode Kruis, namen contact op met geldgevers of gevers van goederen, coördineerden en verdeelden hetgeen binnenkwam tussen die drie dames?

A. Ja.

31048. De heer **Stokvis**: Dat was inderdaad een ingrijpen van het Rode Kruis.

A. Ja. Wij hebben naast haar nog iemand neergezet om haar te controleren. Zij sprak altijd met mij, want ik was op heel prettige voet met haar en wij verdeelden het werk.

In die kampen gebeurden afschuwelijke dingen, er was een geweldige mortaliteit en zij besprak dan met mij wat er gebeurde, wat zij zou overbrengen aan *Harster* en *Naumann*, enz. Ik ben zelf met haar daar geweest; die mensen waren betrekkelijk welwillend, want zij vonden ook, dat er beterschap moest komen. *Reuter* niet, maar het hoofdbestuur wel. Dit is een zuivere Rode Kruis-kwestie geweest. Die dames werkten ook onder het Rode Kruis. Die pakketten van mevrouw *van Beuningen*, enz. gingen ook onder het Rode Kruis naar de gevangenen en kampen, waar mevrouw *van Beuningen* en mevrouw *de Bussy* niet meer toegelaten werden.

31049. De heer **Stokvis**: Het werk van mevrouw *van Beuningen* en mevrouw *de Bussy* rekent u niet tot het Rode Kruis?

A. In het begin niet. Dat is haar initiatief geweest en dat vind ik juist mooi en dat was een prachtig initiatief van haar. Later is dat bij ons, d.w.z. het Rode Kruis gekomen.

31050. De heer **Stokvis**: Dus uw standpunt is, dat later die drie dames ondergeschikt werden aan het Rode Kruis. En voorts, dat het Rode Kruis hun werk centraliseerde en overkoepelde.

A. Wij lieten haar het werk doen, maar zij kwamen geregeld bij ons.

31051. De heer **Stokvis**: En zij brachten verslag uit?

A. Ik had een comité bij elkaar gebracht om alle ellende, die in Vught plaats vond, te bespreken en te trachten middelen te vinden om de toestanden te verbeteren. Verder kwamen de mensen, die geld of goederen gaven, eens in de maand bij ons; zulke bijeenkomsten werden meestal gepresideerd door mr. W. J. *van Lynden* of door mij en dan werd alle ellende besproken. Dat heeft ook ten gevolge gehad, dat aan klachten door *Harster* is te gemoet gekomen en dat de mortaliteit, die geweldig hoog was, normaal is geworden. Ik heb ook gezorgd, dat, waar mevrouw *de Bussy* niet meer werd toegelaten in de gevangenis te Amsterdam, mevrouw *van Overeem* het uitdelen der pakketten overnam. Dat gaf natuurlijk geweldige herrie, want dat wilde zij doen.

De **Voorzitter**: Laten wij verder die dingen bewaren tot de volgende keer. Wij moeten ons bepalen tot het werk, dat door de Regering en door het Rode Kruis had kunnen worden verricht, daarbij in aanmerking genomen die uiteenzetting van de commissie *Vorrink*. Wij hebben over dit laatste niet veel gepraat, maar zullen dat de volgende keer doen. Voor vandaag dank ik u alvast voor uw uiteenzetting.

De zitting wordt gesloten.

H. K. OFFERHAUS.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
ROOSJEN.
STOKVIS.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 21 OCTOBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Roosjen en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *nz*.

Verhoor van

GEERTRUIDA WIJSMULLER — MEIJER,
oud 52 jaar, wonende te Amsterdam, zonder beroep.

Zij legt de eed af als getuige.

31052. De **Voorzitter**: U zou ons veel kunnen vertellen over de oorlogsjaren: dat is niet de bedoeling; daarvoor bent u niet hier gekomen: het zou waarschijnlijk zeer interessant zijn het te horen, maar dat is onze taak niet. Wat wij nu gaarne zouden horen, is een en ander over uw klachten, uw inzichten en uw mening, dat u bij het werk, dat u getracht hebt te verrichten ten goede van Nederlandse gevangenen en vluchtelingen, niet altijd de volledige medewerking hebt gehad van het Rode Kruis.

A. Helemaal geen medewerking.

31053. De **Voorzitter**: Misschien wei tegenwerking?

A. Ja.

31054. De **Voorzitter**: Dus u bent in aanraking gekomen met het Rode Kruis. Ik meen, dat één van de eerste dingen op dit gebied is geweest de opheffing van het Tehuis voor Joodse kinneken in den Haag?

A. Ja.

31055. De **Voorzitter**: Toen hebt u daarbij al dadelijk een zekere houding van het Rode Kruis ontdekt, die naar uw mening onjuist was?

A. Van dr. *Offerhaus*.

31056. De **Voorzitter**: Persoonlijk?

A. In zoverre, 11 December 1938 heb ik 600 Joodse kinderen uit Wenen gehaald; van hen waren er 500 voor Engeland en 100 voor den Haag. Toen is in den Haag een comité opgericht en daarin zaten dr. *Offerhaus*, de vrouw van generaal *Praag*, generaal *Praag* en mevrouw *den Hartog*.

31057. De **Voorzitter**: Generaal *Praag* zelf dus ook?

A. Ja, en ook mevrouw *Boon*.

Wij hebben in, ik denk zo iets van Maart 1940 — want wij hadden hetzelfde in Amsterdam — bericht gekregen, dat wij, als er eventueel iets mocht gebeuren, als de Duitsers ons land zouden binnenvallen, moesten zorgen, dat de kinderen in Engeland kwamen.

31058. De **Voorzitter**: Van wie kwam dat bericht?

A. Dat bericht kwam uit Engeland. Toen heb ik op 14 Mei 1940 de kinderen, voor wie ik te zorgen had, naar Engeland geholpen. Ik heb een brief gekregen van de stadscommandant van Amsterdam, waarin stond, dat ik toestemming kreeg om met die kinderen naar IJmuiden te gaan en daar voor een schip te zorgen. Dat is allemaal waar; dat papier heb ik bij mij. Ik veronderstel, dat zij in den Haag dat zelfde hebben gekregen. Mijnheer en mevrouw *Boon* zijn weggegaan; de anderen hebben de kinderen laten zitten. Op 24 Mei

1940 heb ik van het Departement van Binnenlandse Zaken de boodschap gekregen, dat de kinderen op straat stonden, daar het Haagse Comité zich om deze kinderen niet meer kon bekommeren. Toen ben ik naar de Duitsers gegaan, want Binnenlandse Zaken had gezegd: „Wij kunnen het niet gedaan krijgen; probeert u een auto te krijgen.” Toen heb ik van de Duitsers een auto gekregen om de kinderen naar Amsterdam te brengen.

31059. De **Voorzitter**: Wat is uw grief ten aanzien van het Rode Kruis?

A. Toen had het Rode Kruis er niets mee te maken.

31060. De **Voorzitter**: Dit betrof meer dr. *Offerhaus*, die leider van het comité was?

A. Die kinderen stonden allemaal met hun koffertjes op straat. Er was niemand bij, alleen één mevrouw, die haar plicht deed om bij de kinderen te blijven, en personeel.

31061. De **Voorzitter**: Dus het comité, dat voor de kinderen had te zorgen, was weggelopen?

A. Dat was er niet.

31062. De **Voorzitter**: Dat heeft er zich niet om bekommerd; een van de leden van dat Comité was dr. *Offerhaus*. Dat was — hoe moet ik het noemen? — hardvochtig?

A. Ja, ik geloof, dat het dat is geweest van dr. *Offerhaus*.

31063. De heer **Stokvis**: Was hij nu meer dan een van de andere leden van het comité aangewezen om zich er mee te bemoeien?

A. Mevrouw *Praag* kon het in ieder geval niet. Zij was Jodin. Mevrouw *den Hartog* was weg. Zij was ook Jodin. Mevrouw en mijnheer *Boon* waren weg.

31054. De **Voorzitter**: Dus hij bleef nog met een paar dames over.

A. Maar als Binnenlandse Zaken mij op 24 Mei 1940 uit Amsterdam laat komen, zal men toch eerst wel geprobeerd hebben om de bestuursleden bij elkaar te krijgen en gevraagd hebben: „Wat moet er met deze kinderen gebeuren?”

31065. De **Voorzitter**: Wat was uw functie in dat comité?

A. Het was een Kindercomité. Het is opgericht ongeveer — ik denk zo iets van — 18 of 19 November 1938. Toen zijn er dus in den Haag, Rotterdam en Amsterdam commissies gekomen, en in één daarvan zat ik. Ik zat niet alleen in de grote commissie, maar ook in de commissie voor Amsterdam,

31066. De **Voorzitter**: U bent als lid van de grote commissie naar den Haag gegaan, omdat u vond, dat er, nu die andere leden der commissie hun plicht niet deden, toch iets moest gebeuren?

A. Ja.

31067. De **Voorzitter**: En dan komt hetgeen de consulaire ambtenaren in België en Frankrijk deden en dat — naar ik geloof — allereerst in verband stond met het terugvoeren van geëvacueerde Nederlanders?

A. Ja. Op 16 September 1940 heb ik een brief gekregen van dr. *Veldhuysen*, voorzitter van de afdeling Amsterdam van het Nederlandse Rode Kruis. Ik zou proberen om Joodse kinderen naar het onbezette Frankrijk te krijgen. Dat was dus iets voor het Kindercomité en hij heeft mij toen geholpen door mij een brief te geven;

het was dus een proberen, dat ik met die brief van het Rode Kruis overal door zou kunnen komen. Dat kind moest naar Perpignan, en wanneer ik zover was gekomen . . . .

31068. De **Voorzitter**: U zegt nu: dat kind.

A. Ja, één kind, als proef. Dat kind zou worden meegenomen om te proberen of men Joodse kinderen naar het onbezette gedeelte van Frankrijk kon krijgen om ze zo in Spanje binnen te krijgen. Toen ben ik met die brief in Brussel geweest, heb de nodige papieren gekregen en ben met dat kind in Perpignan gekomen. Ik had toen dus die introductie van het Nederlandse Rode Kruis, afdeling Amsterdam. Toen waren in hetzelfde hotel mevrouw van *Overeem* — maar zij heette toen nog niet mevrouw van *Overeem*? —, dr. van *Overeem* en anderen. Ik heb mij toen voorgesteld en gezegd, waarvoor ik kwam, en zei toen: „Ik zou gaarne naar het kamp in Saint Cyprien.” Dr. van *Overeem* zei: „Eigenlijk kunnen wij u niet gebruiken; wij zijn van het hoofdbestuur en u komt maar van een afdeling, maar als u per se mede wilt, moet u maar naar de consul *Kolkman* in Perpignan gaan en als hij het goedvindt, vinden wij het ook goed.”

Ik ben met die brief naar de heer *Kolkman* gegaan en deze zei: „Natuurlijk, hoe meer wij kunnen doen, hoe prettiger het is, dus blijft u maar wachten, ze zullen wel komen.” De familie is ook gekomen, met alle auto's, en toen zei dr. van *Overeem*: „Ik had gedacht, mijnheer *Kolkman*, dat u „neen” zou zeggen, dus zij gaat niet mee.”

31069. De **Voorzitter**: Waarom wilde u mee'?

A. Omdat wij allemaal familieleden van die Joodse mensen hier hadden. Er zaten 8000 Joden; die waren op 11 Mei 1940 uit Brussel met een trein naar Zuid-Frankrijk gestuurd. Dat waren allemaal familieleden van onze Joodse mensen in Nederland. Dr. *Veldhuyzen* had gehoord, dat er onder die 8000 mensen een ernstige epidemie van typhus heerste.

Ik heb dus gewacht tot dr. van *Overeem* en die anderen weg waren en toen zei de heer *Kolkman*: „Mevrouw, het is mooi weer, gaat u nu vandaag rustig ergens thee drinken, morgen komt er een auto en dan gaat u morgen maar door naar Saint Cyprien.”

31070. De **Voorzitter**: Waren de Joden daar aangekomen?

A. Die hadden van 11 tot 29 Mei 1940 in goederenwagens gezeten.

31071. De **Voorzitter**: Ligt Saint Cyprien aan de Franse kant van de Frans-Spaanse grens?

A. Ja; eerst krijg je Perpignan en dan iets meer naar de kant van het water, zal ik maar zeggen, ligt Saint Cyprien, waar ook de Spaanse vluchtelingen geweest zijn. Ik heb toen kennis gemaakt met luitenant-generaal *Leclercq*, onze grote generaal.

31072. De **Voorzitter**: „Onze”?

A. Ja, hij is toch de grote generaal geweest, de man, die Parijs bevrijd heeft? Ik spreek geallieerd.

31073. De heer **Stokvis**: Spreekt u dan ook van „onze *Worosjilow*”?

A. Neen, zover ben ik nog niet.

31074. De **Voorzitter**: Generaal *Leclercq* was toen nog luitenant-kolonel.

A. Deze was zeer blij, dat er eindelijk iemand kwam, die beveerde dat hij wilde helpen. Hij zeide: „Ik heb niet veel geloof in deze zaak; u weet dat hier gisteren de familie uit Holland geweest is niet alle auto's van het Rode Kruis.” Ik noem het een familie; ze waren met diverse auto's.

31075. De **Voorzitter**: Waarom noemt u het een familie?

A. Het was zo'n heel gezelschap. Toen heeft hij een briefje meegegeven en daarmee ben ik teruggereisd. Eeïst naar Vichy, naar de heer *Sevenster*; ik heb met deze alles besproken en die zeide mij toe al het mogelijke te zullen doen om mij te helpen.

31076. De **Voorzitter**: Om de mensen in het kamp te helpen?

31077. De **Voorzitter**: Wat is daarvan terechtgekomen?

A. Ik ben dezelfde dag teruggedaan naar Amsterdam en heb van doktoren vaccins en alles gekregen en ik ben toen teruggedaan; ik was pas op 18 October weer in Perpignan. Dr. *Veldhuyzen* is mij daarbij behulpzaam geweest; deze heeft alles ingepakt en men heeft in Amsterdam alles betaald. Het Rode Kruis heeft nooit iets betaald. Met alles ben ik toen op reis gegaan naar Perpignan; ik heb daar alles afgedragen en ben weer teruggedaan.

31078. De **Voorzitter**: Die mensen waren daar dus nog?

A. Die mensen daar waren doodziek.

31079. De **Voorzitter**: Hadden zij onderdak?

A. Als u het kampement daar had gezien! Daarna ben ik bij de heer *Sevenster* gekomen en toen heeft deze gezegd: „Wij vinden het erg prettig en ik heb het aan Londen doorgegeven, probeert u zoveel mogelijk hierheen te halen wat u kunt.” Ik ben daar in November wederom teruggekomen, maar toen was het kamp verhuisd van Saint Cyprien. Het water b.v. was zerr besmet met typhusbacillen. De bewoners van dat kamp waren allen overgeplaatst naar Gurs bij Pau.

31080. De **Voorzitter**: Dat is alles prachtig werk van u geweest; het is ook zeer interessant dit te horen, maar dat is niet ons eerste doel. Nu vraag ik u dus weer: waarin zit hier de tekortkoming van het Rode Kruis?

A. Toen ik terugkwam bij de heer *Sevenster*, lag er een boodschap van de heer van *Lidth de Jeude* voor het hoofdbestuur van het Rode Kruis.

31081. De **Voorzitter**: De heer van *Lidth de Jeude* was toen Regeringscommissaris voor de vluchtelingen?

A. Ja.

31083. De **Voorzitter**: Hij was ook Hoofd van het Londense Comité van het Nederlandse Rode Kruis.

A. Toen moest ik naar de Koninginnegracht in den Haag gaan om daar te vertellen, dat men in Nederland voorzichtigheid moest betrachten ten aanzien van de heer van *Waveren*, gedelegeerde van het Nederlandse Rode Kruis te Parijs. Deze had in het algemeen te maken met het Koningin Wilhelmina-fonds; de gelden van dit fonds zou hij slecht beheren.

31083. De **Voorzitter**: Was dat de boodschap, die u moest overbrengen?

A. Die boodschap moest ik overbrengen aan het Nederlandse Rode Kruis in den Haag. 34 December 1940 kwam ik met dr. *Veldhuyzen* op het hoofdbureau van het Nederlandse Rode Kruis. Dr. *Offerhaus* en andere heren zeiden toen, dat zij graag zouden zien, dat ik dan en dan op het hoofdbureau van het Nederlandse Rode Kruis kwam; dan zou er een onderhoud plaats hebben tussen de heer van *Waveren* en mij, want dat vonden zij nodig. Toen heb ik gezegd: „Heren, hoe kunt u dat van mij, die de boodschap heb overgebracht en nog altijd heen en weer ga, verlangen; dat is reusachtig gevaarlijk voor mij.”

31084. De **Voorzitter**: Waarom was het gevaarlijk voor u?

A. Wanneer nu eens zou uitkomen, dat de heer van *Waveren* de gelden van het Koningin Wilhelmina-fonds niet goed beheerd zou hebben?

31085. De **Voorzitter**: Ik weet helemaal niet, wat het Koningin-Wilhelmina-fonds is.

A. Dit fonds is gesticht direct na de komst van H.M. de Koningin in Engeland, toen de opbrengst van een zeer grote collecte uit Amerika naar Engeland werd overgemaakt. Dit geld is gestort in dat fonds, dat bestemd was voor hulpverlening aan Nederlanders in Frankrijk en overal elders.

31086. De **Voorzitter**: Dat was aan de heer van *Waveren* toe vertrouwd?

A. Dat geld kwam uit Engeland via de heer *Sevenster* bij de heer van *Waveren*, die het moest uitkeren. De heer van *Waveren* rekende niet goed af.

31087. De **Voorzitter**: Dus de heer *van Waveren* was een van degenen, die uitkeringen moest doen uit dit fonds?

A. Ja.

31088. De **Voorzitter**: En deed hij dat niet goed?

A. Neen.

31089. De **Voorzitter**: Dat was dus een standje voor de heer *van Waveren*, die het beter moest doen.

A. Ik moest aan het Nederlandse Rode Kruis in den Haag doorgeven, dat zij niet meer met deze in aanraking moesten treden.

31090. De **Voorzitter**: Waarom was het nu voor u gevaarlijk?

A. Misschien bent u tijdens de oorlog niet in het buitenland geweest.

31091. De heer **Stokvis**: Mevrouw bedoelt, dat het in die tijd gevaarlijk was vijanden te hebben?

A. Ja.

31092. De **Voorzitter**: Ik heb alleen gehoord, dat de heer *van Waveren* het geld van dit fonds slecht heeft beheerd.

A. U vraagt mij dit en ik antwoord u daarop.

De **Voorzitter**: Ik heb u gevraagd, waarin de aanwijzing lag voor een onjuist optreden van het Rode Kruis in datgene, wat u mij vertelde.

A. Ik had het gevoel, dat de heer *van Waveren*, als hij wist, dat ik deze boodschap had overgebracht, mij zeker bij het Duitse Rode Kruis in Parijs zou aangeven, en dan zou dat natuurlijk hier over de diverse instanties gaan. Ik geloof, dat mijn gevoelens in dezen ook niet verkeerd zijn geweest.

31093. De **Voorzitter**: Dus dan wilt u zeggen: Dit is een zeer onhandige handelwijze.....

A. Manoeuvre.

De **Voorzitter**: ...geweest van het Rode Kruis in den Haag, want dit had mij niet moeten blootstellen aan het gevaar, dat de heer *van Waveren* zozeer in het nauw werd gebracht met mijn boodschap, dat ik daarvoor aansprakelijk werd gesteld?

A. Zij zeiden mij op 24 December 1940, dat zij de heer *van Waveren* met mij wilden samenbrengen om met mij in het onbezette Frankrijk te werken.

31094. De **Voorzitter**: En dan dachten zij, dat u dat beter zou kunnen doen dan de heer *van Waveren*?

A. Zij wilden de heer *van Waveren* hebben.

31095. De **Voorzitter**: Zij wilden liever u hebben dan de heer *van Waveren*, omdat hij zijn boekje te buiten ging. Ik kan hierin niet onmiddellijk zien een soort van onhandigheid, domheid, om u daaraan bloot te stellen.

A. Het was dom. Dr. *Veldhuyzen* zei: „Ze stellen die bespreking op 3 of 4 Januari, maar ik heb gezegd: u weet toch, dat mevrouw *Wijsmuller* 3 Januari weer naar Zuid-Frankrijk gaat met medicamenten.” Ik ben toen teruggekomen uit Gurs en toen zeiden ze: „Mevrouw *Wijsmuller*, de heer *van Waveren* wacht u.” Ik heb toen een bespreking met de heer *van Waveren* gehad en dat onderhoud was niet erg prettig. Het vond plaats in een huis van het Rode Kruis, ik meen in de tweede of derde zijstraat van het Bezuïdenhout. Ik moest daar komen. Daarna ben ik op 10 Februari 1941 weer met kinderen weggegaan en met medicamenten en van alles; ik ben teruggekomen en op 3 Maart ben ik weer gegaan. Toen ik in Brussel kwam om mijn papieren te halen, hebben de heren van het Rode Kruis daar gezegd: „U moet u vervoegen bij het Duitse Rode Kruis in Parijs.” Met mijn papieren van het Nederlandse Rode Kruis kreeg ik in Brussel papieren om door te gaan. Ik ben toen in Parijs aangekomen en ze hebben mij daar ongelooflijk onder handen genomen;

ze hebben mij gezegd, dat ik met valse papieren reisde, want dat ik niet bij het Nederlandse Rode Kruis was. Ik ben teruggebracht naar Brussel en ben weer op het Duitse Rode Kruis gekomen, waar ze hebben gezegd: „U bent hier met valse papieren; wij hebben inlichtingen van het Nederlandse Rode Kruis, dat ze niet weten, dat u op reis bent.” Ik heb toen in overleg met die mijnheer van het Duitse Rode Kruis het Belgische Rode Kruis mogen openstellen; ze hebben mij direct willen ontvangen en op 5 Maart 1941 heb ik papieren gekregen, waarin stond, dat ik voor het Belgische Rode Kruis werkte. Ik mocht toen weer terug naar Parijs, waar mijn medicamenten en alles nog stonden. In Parijs moest ik papieren krijgen om in onbezet Frankrijk te komen en die zijn mij geweigerd. Ze hadden nu inlichtingen over mij en daar kon ik niet meer naar toe.

31096. De **Voorzitter**: Was dat de schuld van *van Waveren*'s?

A. Dat weet ik niet. Toen heb ik de boel tot Ortance gebracht. Daar hebben wij met het kamp te Gurs de boel in orde gemaakt; alles is van de demarcatielijn weggehaald en in Gurs verdeeld. Toen heb ik een briefje geschreven aan het Nederlandse Rode Kruis, waarop ik heb teruggekregen het briefje, dat het Rode Kruis op 10 Februari 1941 aan het Amt für Auswärtige Angelegenheiten geschreven heeft, dat noch door de afdeling Amsterdam, noch door het hoofdbestuur enige opdracht was gegeven.

31097. De **Voorzitter**: En in waarheid was u op reis voor dr. *Veldhuyzen*?

A. Ja. Ik heb alle papieren bij mij. Toen heeft dr. *Veldhuyzen* natuurlijk voor mij met hen getelefoneerd en hij heeft hun geschreven. Toen hebben de heren op de laatste brief van dr. *Veldhuyzen* geantwoord, dat hij zijn woorden terug moest trekken, anders zouden zij hem iets doen, en hij heeft toen moeten zeggen: „Mevrouw *Wijsmuller*, onder deze omstandigheden moet ik u loslaten, want ik kan mij onmogelijk blootstellen aan die geschiedenis.”

31098. De **Voorzitter**: Dus zij hebben u losgelaten en u hebt geen werk meer kunnen verrichten, waarbij het Rode Kruis een zekere medewerking moest verlenen?

31099. De heer **Roosjen**: Merkt u in dezen de heer *Offerhaus* als de schuldige aan of het Rode Kruis in het algemeen!

A. Ik heb met niemand anders gesproken dan de heren *Offerhaus*, *Thoden van Velzen* en *W. J. van Lynden*.

31100. De **Voorzitter**: Wat hebben deze heren dan gedaan'?

A. Neen, zij hebben gewoon gezegd, dat ik daar niet geweest was, en dr. *Veldhuyzen* kan bewijzen, dat wij er wél geweest zijn en wat wij gezegd hebben.

31101. De heer **Stokvis**: Zij schrijven in die brief van 26 Maart 1941 aan u, dat zij hebben medegedeeld aan het Bureau für Auswärtige Angelegenheiten den Haag, dat aan u noch door de afdeling Amsterdam, noch door het Hoofdbestuur enige opdracht is gegeven. Dat is volgens u in strijd met de waarheid?

A. Ik heb hier alle papieren.

31102. De heer **Stokvis**: Waaruit blijkt, dat zij u wél opdracht gegeven hebben?

De **Voorzitter**: Wilt u deze papieren overleggen?

A. Jazeker. Hier zijn ze.

(*Getuige stelt de Voorzitter de papieren ter hand.*)

31103. De heer **Stokvis**: Ik lees hier: bij de uitoefening van haar Rode Kruis taak.

De **Voorzitter**: Het dateert van November 1940.

A. Het gaat toch om die datum.

31104. De **Voorzitter**: Het gaat er om of u al dan niet, toen u in Frankrijk was, werkte in opdracht van het Rode Kruis. Als dat deze brieven moeten zijn .....

A. Deze moeten het zijn; ik heb nooit andere gehad.

31105. De **Voorzitter**: Die laat u mij zien ten bewijze van het feit, dat u inderdaad in November 1940 uw werkzaamheden verrichtte uit naam van het Nederlandse Rode Kruis, afdeling Amsterdam. Ten bewijze daarvan laat u mij zien een briefje van de voorzitter van die afdeling, dr. *Veldhuyzen*, waarin staat:

„De voorzitter van de afdeling van het Rode Kruis, Amsterdam, verzoekt aan de houdster dezes, mevrouw *Geertruida Wijsinulier—Meijer*, geboren te Alkmaar 21 April 1896, pasnummer 724910, alle mogelijke hulp en bijstand te verlenen bij de uitoefening van haar Rode Kruis taak.

Voorzitter,
W. *Veldhuyzen*.

Het portret van de houdster van dit bewijs staat hieronder opgeplakt."

Dit acht u dus het duidelijke bewijs, dat u voor het Rode Kruis werkte, en nu zegt u, dat de heer *Offerhaus* heeft verklaard, dat u niet voor het Rode Kruis werkte.

A. De heer *Beelaerts van Blokland*, secretaris-generaal van het Nederlandse Rode Kruis, schreef mij op 26 Maart 1941 het volgende:

„In antwoord op uw schrijven van 23 dezer heeft het Hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis de eer u mede te delen, dat van het Nederlandse Rode Kruis aan het Duitse Rode Kruis geen brief is uitgegaan, waarin verzocht werd u geen hulp meer te verlenen.

Wel is dezerzijds op 10 Februari jl. aan het Bureau für auswärtige Angelegenheiten hier ter stede geschreven, dat noch door de afdeling Amsterdam, noch door het Hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis aan u enige opdracht was gegeven."

31105. De **Voorzitter**: De opdracht om bepaaldelijk met dat transport naar Frankrijk te gaan, was u waarschijnlijk niet gegeven?

A. U wilt, dat ik per se van iedere opdracht een officiële brief heb? Die heb ik niet; ik heb er één.

31107. De **Voorzitter**: Ik heb gezien, dat u een brief hebt van C November 1940, getekend door dr. *Veldhuyzen*, van welke brief ik de inhoud zoeven heb gelezen, en ik heb gelezen een brief, die is geschreven door het hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis in den Haag, waarin staat, dat u op een zeker moment ge-n opdracht had om zekere goederen te vervoeren. Uw conclusie is, dat het Nederlandse Rode Kruis in den Haag u dus losliet zeer ten nadele van het werk, dat u verrichtte, en dus ook zeer ten nadele van degenen, voor wie dat werk bestemd was

U hebt in België gevonden, dat het Belgische Rode Kruis een methode kende om aan Belgische civiele gevangenen in concentratiekampen in Duitsland pakketten te doen toekomen?

A. Ja.

31108. De **Voorzitter**: Wat weet u daarvan? Hebt u het zelf gezien of hoe hebt u dat anders vernomen?

A. Ja, ik heb het vernomen. Men heeft mij verteld langs welke weg, op welke manier wij dat moesten doen.

31109. De **Voorzitter**: Was degene, van wie u dat hebt vernomen, iemand van het bestuur van het Belgische Rode Kruis?

A. Ja. Iemand daarvan stuurde die pakketten. Door een mijnheer *Nijkerk*, alias mijnheer *Smit*, in Brussel, heb ik het vernomen. Hij woonde in België.

31110. De **Voorzitter**: Heeft hij verteld, dat het Belgische Rode Kruis dat wist te bereiken?

A. Ja.

31111. De **Voorzitter**: Stuurden ze de pakketten aan met name genoemde personen in die kampen?

A. Neen; er werden in hoofdzaak grote voorraden naar toe gestuurd.

31112. De **Voorzitter**: Naar de gevangenenkampen?

A. Ja.

31113. De **Voorzitter**: En die hoeveelheden werden daar verdeeld onder degenen, die daar zaten?

A. Ja; dan mocht daar een commissie benoemd worden, die dat kon doen.

31114. De **Voorzitter**: U meent, dat de Nederlanders dat ook hadden kunnen doen?

A. Ja.

31115. De **Voorzitter**: Van Nederland uit?

A. Ja.

31116. De **Voorzitter**: Men had dus hier vandaan pakketten kunnen sturen aan civiele gevangenen in Duitse kampen?

A. Ja.

31117. De **Voorzitter**: Hebben zij dat niet gedaan?

A. Neen.

31118. De **Voorzitter**: Weet u dat zeker?

A. Ja. Er werd natuurlijk wel iets gedaan, door mevrouw *de Bussy* en anderen, ik heb er zelf ook aan meegewerkt, maar niet in grote quanta in die tijd, ik geloof, dat het 1941 was. Ik heb hier nog correspondentie met Buchenwald; die mensen zijn hier ook bij het Nederlandse Rode Kruis geweest.

31119. De **Voorzitter**: Dus u meent, ofschoon van hieruit wel wat pakketten zijn gestuurd naar Duitse concentratiekampen, dat het in veel sterkere mate had kunnen gebeuren?

A. Absoluut.

31120. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat het geschiedde door particulieren.

A. Wij mochten dat officieel door het Nederlandse Rode Kruis laten doen naar Buchenwald, ik heb dat hier zwart op wit.

31121. De **Voorzitter**: Van wie?

A. Van die mensen van Buchenwald. Die zijn hier geweest. Ik heb hier het stuk.

(*Getuige toont het stuk.*)

31122. De heer **Roosjen**: Het gaat hier vooral om de onwillendheid van het Rode Kruis.

Wij ontvingen daar pakketten van het Rode Kruis.

31123. De **Voorzitter**: Die pakketten werden niet door u zelf samengesteld?

A. Neen, door mij met de heer *Jansen*; wij wisten, dat die de verbinding had met de Duitsers.

31124. De **Voorzitter**: Ik vind hier een schrijven van u, dat u gekregen hebt van iemand, die tekent als *S.S.-Hauptsturmführer*. Deze schrijft op 16 September 1941 uit Buchenwald aan een zekere *Jansen* in Amsterdam, dat de in het kamp Buchenwald aanwezige Nederlandse gijzelaars maandelijks een pakket of van het Nederlandse Rode Kruis of van hun familieleden mochten ontvangen. Het door instellingen bijeenbrengen van pakketten door privé-mensen is verboden; er kan alleen een gezamenlijke zending van pakketten door het Rode Kruis plaats hebben. In die pakketten moeten zitten chocolade en tabak. Zij mogen niet geadresseerd zijn aan bepaalde personen, maar moeten onder de Hollanders hier worden verdeeld. U zegt daarbij: die *Jansen* is iemand, die maar zo willekeurig is uitgezocht.

A. Neen. Toen ik terugkwam uit België, heb ik mij in verbinding gesteld met enkele heren, die er interesse voor hadden; wij hebben toen geïnformeerd bij wie wij moesten zijn om contact te krijgen met iemand, die in dit opzicht met de S.S. goed stond; dat was die *Jansen*.

31125. De **Voorzitter**: Daarvoor hebt u dus die *Jansen* uitgezocht en die heeft een brief geschreven aan de kampcommandant van Buchenwald en daarbij een zekere afspraak bevestigd van 21 September 1941, waarvan u mij een afschrift laat zien, volgens welke

afpraak aan de Nederlandse gijzelaars pakketten mochten worden gestuurd. Daaruit blijkt duidelijk, dat het om grote aantallen pakketten gaat. Hier is er zelfs sprake van, dat het door een betrouwbare expediteur zal moeten geschieden. Hieruit moet dus de gevolgtrekking worden gemaakt, dat wel degelijk de mogelijkheid bestond grote hoeveelheden pakketten, ook door het Rode Kruis, naar Buchenwald te sturen aan de daar aanwezige gevangenen. Aanvankelijk mocht het blijken de stukken wel is waar aan gijzelaars, maar hoe verklaart u, dat men ook zeggen kan, dat ook aan de andere gevangenen pakketten mochten worden toegezonden?

A. Die twee heren van Buchenwald zijn hier geweest.

31126. De **Voorzitter**: Van de kampeiding?

A. Ja. Met dezen ben ik twee dagen overal naar toe geweest; ik heb hun Nederland laten zien en ik ben in Den Haag bij het Nederlandse Rode Kruis geweest.

31127. De **Voorzitter**: Hebben zij toen de vrijheid om pakketten aan de gijzelaars te zenden, uitgebreid ook tot andere gevangenen?

A. Ik heb gevraagd aan het Rode Kruis of men het doen wilde en toen heeft het gezegd: „dat doen wij niet”.

31128. De **Voorzitter**: Men heeft achter op de eerste brief die toestemming gezet en toen hebt u bij het Rode Kruis gevraagd. Wie hebt u daar gesproken?

A. De heren waren niet te spreken en wij moesten maar met zo'n kleine man, die daar was, spreken, en toen zijn wij weer weggegaan.

31129. De **Voorzitter**: Weet u, hoe die man heette?

A. Neen. Toen heb ik daarna een paar keer het Nederlandse Rode Kruis opgebeld en naar de heren gevraagd. Zij hebben toen gezegd: „Dat is een zaak van ons.”

31130. De **Voorzitter**: Is het aan die mensen wel duidelijk geworden, wat uw bedoeling was?

A. Ja.

31131. De **Voorzitter**: Hebt u hun daarover een brief geschreven?

A. Neen. dat behoefde ik niet meer te doen.

31132. De heer **Roosjen**: Weet u ook of het Rode Kruis van de tip, die u gegeven hebt, al of niet gebruik heeft gemaakt?

A. Neen, want zij wilden er verder geen antwoord op geven.

31133. De heer **Roosjen**: Maar, dat wil niet zeggen — men moet de zaak van de gunstigste kant zien —, dat het niet gebeurd is. Hebben zij er geen gehoor aan gegeven?

A. Dat weet ik niet.

31134. De heer **Roosjen**: Dat weet ik wèl, want na die tijd zijn er vrschillende zendingen gekomen. Er zijn tomaten, appelen en peren gestuurd — later niet meer —, maar dat was alleen voor gijzelaars. Nu moet men het volgende niet vergeten. De moffen deden toezeggingen. Zij beloofden voortdurend en hebben ons soms gouden kastelen beloofd. Die beloften kwamen zij echter niet na. Het gaat mij dus voornamelijk om de vraag of het Rode Kruis op dit punt in gebreke kan worden gesteld.

A. Dat kan ik niet bevestigen, maar ik ben er geweest en heb er iedere keer naar gevraagd, maar zij hebben mij gezegd, dat het mij niets aanging. Laten wij zeggen, dat die regenjas en het geld van mijn man, die ik aan de Duitsers heb gegeven, dus goed besteed zijn geweest

31135. De heer **Roosjen**: Ik geef toe, dat dit een hoogst onwelwillende houding van het Nederlandse Rode Kruis is. Dat ben ik met u eens, maar men kan niet voldoende bewijzen leveren voor een ingebrekestelling.

A. Absoluut niet; dat zal ik ook nooit durven zeggen.

31136. De **Voorzitter**: Ik stelde u zoëven een vraag, waarop het antwoord niet gekomen is, omdat intussen de heer *Roosjen* u iets vroeg. Vóórdat men zich kan afvragen of het Rode Kruis in deze schuld of blaam treft, moet men eerst weten, in hoeverre het Rode Kruis ten slotte toch nog door u is ingelicht, ofschoon u toen bij de deur werd weggestuurd.

A. Het is best mogelijk.

31137. De **Voorzitter**: U zei, dat u met die twee Duitsers naar het Rode Kruis ging. Waar?

A. Op de Koninginnegracht in den Haag.

31138. De **Voorzitter**: U werd daar niet toegelaten?

A. Wij zijn binnengebracht en er is een kleine man gekomen. Ik vroeg hem naar de grote heren, en die hadden geen tijd.

31139. De **Voorzitter**: Toen hebt u daar met die ondergeschikte gesproken?

A. Ja.

31140. De **Voorzitter**: Nu is mijn vraag, of u op de een of andere manier, anders dan door praten met ondergeschikten, bijv. door het sturen van een brief aan het Hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis, hebt kunnen duidelijk maken, dat u deze mogelijkheid had gevonden.

A. Dat durfde ik niet meer.

31141. De **Voorzitter**: Maar, dat hebt u wel tegen deze jongeman gezegd. U hebt tegen hem gezegd: „Die mogelijkheid is er; je kunt gewoon pakketten sturen aan gijzelaars en gevangenen in Buchenwald; zeg het nu maar tegen de heren.” Daar is het bij gebleven?

A. Ja.

31142. De **Voorzitter**: Of hij het doorgegeven heeft, weet u niet?

A. Neen.

31143. De **Voorzitter**: Ook niet, dat er volgens uw mededeling gehandeld is?

A. Het enige, wat ik weet, is, dat ik daarna nog tweemaal heb opgebeld en dat men heeft gezegd, dat het geen zaak voor mij was.

31144. De **Voorzitter**: En toen hebt u gevraagd: .....

A. „Hebben jullie het gedaan?” En torn hebben zij gezegd, dat liet geen raak voor mij was.

31145. De **voorzitter**: Dat is allemaal niet erg bevredigend.

De heer **Roosjen**: Dat wijst niet op een vriendschappelijke verhouding.

A. U zult het misschien niet geloven, maar wanneer je door e-n brief, die zij op 10 Februari 1941 hebben geschreven, e-n paar keer bij de Duitsers bent geroepen en zij je dit allemaal vertellen, ben je angstig die heren iets te schrijven, want je kunt hen niet vertrouwen. Dat was mijn vaste overtuiging.

31146. De **Voorzitter**: Weeft men zich ook nog beziggehouden met het zenden van pakketten naar Joden in Westerbork en Theresienstadt?

A. Ja; 6000 pakketten.

31147. De **Voorzitter**: Wie heeft die gezonden?

A. Ik.

31143. De **Voorzitter**: U persoonlijk?

A. Ja.

31149. De **Voorzitter**: Moe hebt u dat georganiseerd?

A. Vóór Kerstmis 1943 gaf de Synode in Amsterdam f 500 voor pakkeiten voor gedoopte Joden in Westerbork. Er begonnen toen in Westerbork kinderen te komen en. in overleg met de heren *Inja* en *van der Kar* zijn wij begonnen kinderpakketten te sturen. Toen is

ingevoerd het bonnensysteem; wij zijn begonnen met aan alle mensen, die geen familie of geld hadden, pakketten te sturen. De bonnen werden ons ter hand gesteld door de Joodse Raad.

31150. De **Voorzitter**: Hebt u dat zelf betaald?

A. Ten dienste van gedoopte Joden was er geld beschikbaar gesteld door de Synode. Toen werd de heer *Inja* gezocht en hij kon niet meer áadwerkelijk aan die actie deelnemen. De actie werd voltoerd in de Nieuwe Kerk in Amsterdam met de heer *van der Kar*. Wij zijn daar altijd welwillend ontvangen en we hadden daar altijd onze voorraden. Toen heb ik van de illegaliteit iedere maand meer bonnen gekregen.

31151. De **Voorzitter**: Wanneer was dit?

A. Begin 1944. Toen hebben wij van bevriende relaties ook geld gekregen en terwijl de Kerk dus eigenlijk alleen betaalde een bijdrage voor de gedoopte Joden, waren wij zodoende in de gelegenheid te zorgen, dat alle gezinnen om de vier of zes weken een pak kregen. Het ging allemaal op bonkaarten en deze werden bij mij thuisgebracht, ± 600 per maand. Iedere week gingen er 200 of 300 pakketten naar Westerbork. Voor sigaretten bijv., waarvoor niemand zorgde, heb ik gezorgd. Ook bijv., dat ze in de trein van Westerbork naar Duitsland een zekere hoeveelheid boter en brood meekregen. Dat is gegaan van begin 1944 tot aan September 1944.

31152. De **Voorzitter**: In die zelfde tijd viel ook, naar ik meen, het zenden van pakketten naar Theresiënstadt?

A. Ja, en naar Bergen-Belsen.

31153. De **Voorzitter**: Moest u daarvoor namen weten?

A. Ja, die wisten wij.

31154. De **Voorzitter**: Hoe?

A. Omdat wij alle lijsten hadden, dus ook van ieder, die in de barakken zat. Wij wisten of iemand van Drenthe naar Bergen-Belsen ging of naar Theresiënstadt.

31155. De **Voorzitter**: Dus u wist aan wie u het stuurde?

A. Ja.

31156. De **Voorzitter**: Hebt u met die namenlijst ook nog wat anders gedaan of ze alleen gebruikt voor pakketten?

A. Er was een hele kerktheek voor.

31157. De **Voorzitter**: Waar?

A. In de Jan van Eyckstraat.

De heer **Stokvis**: Dat was de Joodse Raad.

31158. De **Voorzitter**: Zijn er namen uit gelicht voor andere doeleinden als waarvoor u het deed?

A. Ik geloof het niet.

31159. De **Voorzitter**: Zou dat gemakkelijk zijn gegaan, als men het wilde?

A. Heel gemakkelijk.

31160. De **Voorzitter**: Men had dus gemakkelijk lijsten kunnen opzetten in Nederland van Joden, die naar Duitsland waren gebracht?

A. Ja.

31161. De **Voorzitter**: U hebt dus ook pakketten gestuurd naar Theresiënstadt en Bergen-Belsen?

A. Ja. Ik kreeg van de Joodse Raad op: „Die en die zit daar, wilt u daar een pakket heen sturen?”

Toen is het een poosje zo geweest: wij moesten afzenders er op zetten en daar zetten wij dan allerlei gefingeerde namen op.

31162. De **Voorzitter**: Hebt u ook de namen van de ontvangers daarbij moeten overleggen? Er stond ook op, dat opgegeven moesten worden geboortedatum en enkele andere bijzonderheden. Waarheen kwamen de briefkaarten met ontvangstbevestiging voor de pakketten, die onder gefingeerde namen waren afgezonden?

A. Ze kwamen bij de Joodse Raad, waar die mensen bekend waren.

31163. De **Voorzitter**: Is hier ook weer een plichtsverzaking van het Rode Kruis mee gemoeid?

A. Ik wil daarop liever niet antwoorden.

De **Voorzitter**: Daarvoor zitten wij hier.

A. Als wij het hebben kunnen doen door de Kerk en de illegaliteit, nad het Rode Kruis het ook kunnen doen.

31164. De **Voorzitter**: Daarmede ben ik het niet eens.

A. Ik heb dat op mij genomen en de Kerk heeft het gedaan voor de gedoopte Joden en wij hebben het voortgezet voor alle anderen.

31165. De **Voorzitter**: Het is de vraag of het Rode Kruis het ook had kunnen doen.

A. In elk geval had het Rode Kruis het kunnen steunen.

De **Voorzitter**: Dat is wel waar; het Rode Kruis had het geld kunnen geven.

31166. De heer **Roosjen**: Men had overal comité's, maar juist daardoor kan het wel eens zijn, dat het voor het Rode Kruis, dat een officiële instantie is, niet zo gemakkelijk is. Onder de moffen waren er ook velen, bij wie men wat kon bereiken, ook door omkoping b.v. Men moet het Rode Kruis niet onnodig belasten en daarom gaat het hier.

A. U behoeft het Rode Kruis voor mij niet erger te belasten. Ik ben gelovig; er komt een tijd voor ieder.

31167. De **Voorzitter**: De commissie heeft tot taak na te gaan, hoe men zijn zaken heeft verricht, het Rode Kruis tot op zekere hoogte, maar de Regering in de eerste plaats. Ten aanzien van deze zaak wilt u dus zeggen .....

A. Ik leg hier een schrijven over.

31168. De **Voorzitter**: Dit zijn allerlei opgaven van zendingen, die naar Westerbork gegaan zijn; blijkbaar zijn dit kopieën van de papiertjes, die bij die zendingen geweest zijn?

De heer **Stokvis**: Dat ging zeer gemakkelijk blijkens deze afschriften.

A. Hier hebt u lijsten met alle namen, die een pakket hebben gehad.

31169. De **Voorzitter**: De vraag is ook hier weer: „Kan men hier een tekortkoming van het Rode Kruis constateren?” Dan zou men kunnen zeggen: „Ja, wanneer de Kerk en de illegaliteit er in min of meer beperkte mate toe in staat zijn, kan het Rode Kruis het in grotere omvang ook doen.” Daarvan hadden dan veel meer mensen kunnen profiteren. Dat zou een logische redenering zijn; of ze juist is of niet, weet ik niet, maar verder kan ik er ten aanzien van het Rode Kruis niets concluderen.

A. Ik heb met de Kerken samengewerkt; bij het Rode Kruis ben ik voor deze zaak niet geweest.

31170. De **Voorzitter**: Hebt u het ooit voorgehouden aan het Rode Kruis?

A. Daar durf je toch niet komen!

31171. De **Voorzitter**: U kwam niet, omdat u bang was, dat zij bezwaren tegen u hadden of u zouden belasten?

A. Ik ben Mei 1942 een tijd in de gevangenis geweest. Toen was het eerste, dat zij zeiden, dat ik met valse papieren in Frankrijk was geweest.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor uw inlichtingen en ik sluit het verhoor.

G. WIJSMULLER — MEIJER.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

ROOSJEN.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 26 OCTOBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Mr. WILLEM JACOB BARON VAN LYNDEN,
oud 69 jaar, wonende te 's-Gravenhage, oud-eerste ondervoorzitter
van het Nederlandse Rode Kruis.

Hij legt de eed af als getuige.

31264. De **Voorzitter**: Ons interesseert in hoge mate, wat u kunt zeggen over uw werk als ondervoorzitter van het hoofdbestuur van liet Nederlandse Rode Kruis gedurende de oorlog. Was u ondervoorzitter, toen de oorlog uitbrak?

A. Ja.

31265. De **Voorzitter**: Was u het al lang?

A. Ik ben 20 jaar lang aan het Rode Kruis verbonden geweest, waarvan, naar ik meen, 12 of 13 jaar als ondervoorzitter. Ik was de opvolger van mijnheer Röell.

31266. De **Voorzitter**: Welke mijnheer Röell?

A. De luitenant-generaal.

31267. De **Voorzitter**: Wij zijn eigenlijk tot onze belangstelling voor het Rode Kruis gekomen langs een omweg. Wij hebben natuurlijk niet in de eerste plaats tot taak de gestie van het Nederlandse Rode Kruis te onderzoeken.

Een van de onderwerpen, die speciaal aan deze subcommissie zijn opgedragen, betreft de bemoeiing of niet-bemoeiing van de Nederlandse Regering in Engeland met de civiele gevangenen in Duitsland. Wanneer men zich daarmee bezighoudt, komt men al heel gauw in contact met het Rode Kruis, alleen al, omdat de functie van commissaris voor de vluchtelingen in Engeland, welke op hetzelfde gebied ligt, en die van voorzitter van het Londen-Comité van het Nederlandse Rode Kruis in één persoon waren verenigd. Daarom waren wij bij het Rode Kruis aangeland en tevens, omdat in het rapport van de commissie *Vorrink* de bemoeiing der Regering en die van het Rode Kruis met de zorg voor geïnterneerden in Duitsland aan elkaar zijn gekoppeld. Ten aanzien van het werk van het Nederlandse Rode Kruis interesseren ons nu bijzonder de volgende dingen. Wij menen, dat er nogal bezwaren ondervonden zijn bij het Rode Kruis in Nederland ten aanzien van hetgeen men verrichten kon ten behoeve van de gevangenen in Duitsland.

A. Dat is zeker.

31268. De **Voorzitter**: Nu zullen wij gaarne van u weten, in de eerste plaats, waaruit die moeilijkheden nu voortsporen en welke mogelijkheden men daar heeft overwogen om nog iets te kunnen doen.

A. Ik heb een soort memorie opgesteld; mijn geheugen was nl. heel slecht.

Ik had de leiding van de vergaderingen van het Hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis en besprak naar aanleiding daarvan met dr. *Offerhaus* of andere secretarissen-generaal, die wij hebben gehad, datgene, wat op de vergaderingen moest worden behandeld. Met de dagelijkse leiding heb ik mij echter betrekkelijk weinig

ingelaten. Het ging niet over mij heen, want als er belangrijke zaken naren, werd ik er wel bijgehaald. Men kan echter zeggen: „Waarom weet u daar en daar niets van”? Over hetgeen mij door de secretaris-generaal werd medegedeeld, heb ik een oordeel; andere dingen gingen echter buiten mij om en weet ik niet. Ik vind het echter beter voorop te stellen, dat ik dat niet weet, want daarover kan ik niets zeggen.

31269. De **Voorzitter**: U bedoelt, dat het uitvoerende arbeid was, die de secretaris-generaal moest verrichten?

A. Ja. De secretaris-generaal deed ook allerlei dingen, waarvan wij nauwelijks iets wisten. Daarom ben ik gedurende de oorlog elke niorgen op het bureau gekomen om er van op de hoogte te zijn. Het behoorde echter niet tot mijn functie: ik was alleen leider van de vergaderingen. Ik zeg dit alleen ter toelichting en niet bij wijze van verontschuldiging of omdat ik mij, als er iets mis is gegaan, daaraan zou willen onttrekken, maar omdat ik verschillende dingen niet weet, aangezien ze mij werden onthouden.

Ik wil gaarne een en ander van mijn bevindingen vertellen, maar vindt u goed — ik heb deze memorie zelf opgesteld —, dat ik het zo kort aan u mededeel? Dan komt vanzelf ter sprake hetgeen u van mij wenst te weten.

De **Voorzitter**: Dat vind ik uitstekend.

31270. De heer **Stokvis**: Ik wil met uw goedvinden, Mijnheer de Voorzitter, toch vragen, of de getuige zijn taak niet wat al te zeer beperkt, door te stellen, dat hij in hoofdzaak alleen de leiding van de vergaderingen had?

A. En het voorbereidende werk.

31271. De heer **Stokvis**: Ik bedoel, de algemene leiding berustte uiteindelijk dan toch bij u?

A. De algemene leiding werd in het Rode Kruis aldus opgevat, dat de secretaris-generaal gelijk werd gesteld aan directeur. Die deed de zaken in het algemeen. Het hoofdbestuur kwam eenmaal per week bijeen. Wij hoorden dan van de secretaris-generaal wat er geschied was.

31272. De heer **Stokvis**: En de verantwoordelijkheid?

A. In de vergaderingen was het hoofdbestuur verantwoordelijk. Ik weet niet, hoe u het bedoelt, maar wij, de eerste ondervoorzitter en het hoofdbestuur, waren aansprakelijk voor hetgeen werd gedaan.

31273. De heer **Stokvis**: En voor hetgeen niet werd gedaan.

A. Zeker, dan had men kunnen ingrijpen.

De **Voorzitter**: Vertelt u maar wat u wilt vertellen.

A. Ik heb een memorandum gemaakt en als u het goedvindt, zal ik er het een en ander van vertellen. Indien ik te langdradig word, zal ik er direct mee ophouden. Misschien staan er wel dingen in, die u niet wenst te weten. Ik zal mij echter in dat opzicht zoveel mogelijk beperken.

Wij zijn op 12 November 1947 op aandringen van de heer van *Tuyll* gehoord door de commissie *Vorrink*. Kent u die commissie?

De **Voorzitter**: Natuurlijk.

A. De pers had te voren reeds kennis genomen van haar rapport. Toen ik dit de heer *Vorrink* verweet, heeft hij mij er persoonlijk excuses voor aangeboden.

31274. De **Voorzitter**: Wat u daar zegt, is toch wel vreemd. Verschillende leden van de commissie *Vorrink* — en ik geloof ook de heer *Vorrink* zelf — hebben ons gezegd, dat zij u het concept van het rapport hadden toegezonden met de bedoeling u te laten weten, wat zij aan kennis, dit wil zeggen, hetgeen zij voor juiste kennis aanzagen, hadden vergaderd en dat zij aan u vroegen wat hierop uw reactie was, opdat zij een definitieve vorm aan het rapport konden geven. Dit is alleen niet tot zijn recht gekomen, omdat er, voordat het zover kwam, in de pers ruchtbaarheid aan is gegeven.

Wij hebben van deze heren de indruk gekregen, dat de commissie aan het Rode Kruis toeschreef, dat uw protest tegen hun rapport te voren gepubliceerd is, terwijl u de indruk geeft, dat door het Rode Kruis aan de heer *Vorrink* het omgekeerde verwijt is gericht.

A. Ik kan alleen zeggen, dat ik persoonlijk met de heer *Vorrink* heb gesproken en dat ik heb gezegd: „Mijnheer *Vorrink*, u weet, dat wij te voren gehoord zouden zijn, voordat het gepubliceerd zou worden." Ik weet zeker, dat de heer *Vorrink* toen heeft gezegd: „Ik erken, dat ik verkeerd heb gedaan."

31275. De heer **Stokvis**: Ondanks uw slechte memorie herinnert u zich dit positief?

A. Zeker, want dit heeft indruk op mij gemaakt. Hij zei: „U heeft groot gelijk, het was niet behoorlijk. Het is mij door het hoofd gegaan."

31276. De **Voorzitter**: Wat in de pers is verschenen, was min of meer een uittreksel uit het rapport.

A. Ik wist niet wat precies in de pers verschenen was. Er is mij verteld, dat het in de pers was verschenen. Toen heb ik gezegd: „Dat vind ik niet behoorlijk. Had ons eerst gehoord en had het dan aan de pers gegeven."

31277. De **Voorzitter**: En bent u toen gehoord?

A. Ik ben gehoord en toen zijn anderen gehoord.

31278. De **Voorzitter**: Bent u volledig in de gelegenheid geweest om te zeggen wat u wilde?

A. Toen hebben wij ons rapport voorgelezen.

31279. De **Voorzitter**: Was dat alles wat u zeggen wilde?

A. Ik had er niets aan toe te voegen.

31280. De **Voorzitter**: De anderen ook niet?

A. Dat weet ik niet.

31281. De **Voorzitter**: Maar voorzover zij dat zullen hebben gewenst, zal hun dat niet verhinderd zijn?

A. Daar heb ik geen idee van. Het is zo lang geleden. Ik vond het een heel vervelend gedoe.

De heer **Stokvis**: Het is anders nog geen jaar geleden!

A. Wat bedoelt u daarmee? Wat toen behandeld is, heeft lang geleden plaats gehad.

Ik vond het vervelend, dat men allerlei verwijten tot ons had gericht. Dat vond ik onjuist. Het maakte een heel onplezierige indruk. Tegen de leiding van de heer *Vorrink* had ik niets. Ik vond de samenstelling van de commissie niet erg gelukkig. Het waren allemaal mensen, die in een kamp hadden gezeten. Ik begrijp levendig, dat zij er vreselijk boos over waren, dat zij nooit pakketten hadden gekregen, maar of dat nu de juiste mensen waren, die onpartijdig tegenover ons stonden, betwijfel ik ten zeerste.

31282. De **Voorzitter**: Ten slotte is de commissie zo samengesteld op initiatief van het nieuwe bestuur van het Rode Kruis. Hoe komt het dan, dat het nieuwe bestuur gehandeld heeft op een naar uw mening zo onverstandige en onjuiste wijze?

A. Dat weet ik niet. Toen ik later vroeg: „Hoe heb je het in je hoofd gekregen dat te doen", heb ik ten antwoord gekregen: „Wij wilden de mensen, die het felst waren, bij elkaar halen."

31283. De **Voorzitter**: Kon de heer *Verspyck* niet voor voldoende tegenwicht zorgen, zodat het werd, zoals het volgens u moest zijn, n.l. een onpartijdig rapport?

A. Neen, dat geloof ik niet.

31284. De **Voorzitter**: Is hij geen krachtig man?

A. In dat opzicht niet.

31285. De **Voorzitter**: Was hij wel op de hoogte van hetgeen er was gebeurd?

A. Hij was de rechterhand van dr. *Offerhaus* en zat er altijd bij. Ik vond het ook niet erg handig om iemand, die de ondergeschikte van de secretaris-generaal was geweest, in die commissie te benoemen.

31286. De **Voorzitter**: U bedoelt, dat zij beter de secretaris-generaal zelf er in hadden kunnen benoemen?

A. Die had er zeker niet in moeten zitten. U zult wel begrijpen, wat ik bedoel. De heer *Verspyck* moest over zijn superieuren gaan oordelen. Ik vind hem nog een geschikte man. Ik heb niets tegen hem, maar ik vond hem niet de juiste man om later over zijn eigen chefs en ons te gaan oordelen. Dat zal ieder toch wel voelen. Mij leek die hele commissie niet gelukkig.

31287. De heer **Stokvis**: Strekt uw memorie zich niet verder uit dan de commissie en haar samenstelling?

A. Neen, dat is hiermede afgelopen. Ik kom nu tot de vraag, wat het Rode Kruis in de oorlogstijd wel gedaan heeft.

Dan mag ik misschien wel even zeggen, dat ons wordt verweten formalisme, gebrek aan moed, initiatief en fantasie, en dat dit de oorzaak er van is, dat duizenden Nederlanders het leven hebben verloren, die, naar menselijke berekening, hij tijdige hulpverlening zouden zijn gered. Dat is toch de quintessence van het hele rapport en dat hebben wij ons zeer aangetrokken. Wij hebben allen ons best gedaan en in die 5 jaar altijd hard gewerkt en alles gedaan, wat wij konden doen. Men kan natuurlijk kritiek uitoefenen, maar wanneer je zo iets hoort, ben je diep gegriefd.

31288. De **Voorzitter**: Vertelt u een!;, wat er wél gebeurde?

A. In de zomer van 1940 zijn wij begonnen met het sturen van verschillende ambulances naar Frankrijk. Het initiatief daartoe is van ons uitgegaan; wij hebben dat zelf gedaan. Ik haal het aan, niet omdat het zulk een prachtig werk was, maar omdat het werk niet tot de taak van het Nederlandse Rode Kruis behoorde. Wij mochten ons allern met krijgsgevangenen ophouden. Dat is voor mij een bewijs, dat wij niet formalistisch werkten.

31289. De **Voorzitter**: U hebt ambulances gestuurd, ten einde Nederlanders uit Breda, die naar het Zuiden waren gevlucht, te hulp te komen?

A. Ja. Zij waren zelfs tot Bordeaux getrokken. Die ambulances zijn ontzettend ver in Frankrijk doorgedrongen en hebben honderden zieke Nederlanders teruggebracht. Ik haal het alleen aan als bewijs, dat wij ons niet door formalisme hebben laten beperken tot bepaald werk. Dat werk is verricht door mijnheer en mevrouw *Prins*. Zij stonden aan het hoofd. Met die ambulances is ook als helpster van het Rode Kruis meegegaan mevrouw *van Overeem*. Het zal u misschien wel interesseren, dat wij in October 1940 al dadelijk zijn begonnen politieke gevangenen in het Oranje Hotel te helpen aan Kerstpakketten. Ik ben opgebeld door de directeur van het Oranje Hotel, die mij vroeg: „Kunt u er niets aan doen om deze mensen te helpen aan pakketten? De Duitsers vinden het goed." Toen heb ik mij gewend tot dr. *Dietz*. Deze heeft de zaak in orde gemaakt. De afdeling den Haag heeft tijden en tijden lang pakketten gemaakt om daarmee die mensen te helpen.

31290. De **Voorzitter**: Was dat de Haagse Afdeling van het Nederlandse Rode Kruis?

A. Ja.

31291. De **Voorzitter**: En daarvan was dr. *Dietz* de voorzitter?

A. Ja.

31292. De **Voorzitter**: Was hij een goed Nederlander?

A. Ja. Toen dat lukte, was het voor ons een openbaring. Wij wisten eerst ook niet, dat het kon.

31293. De **Voorzitter**: Was het dan niet voor de hand liggend, dat men op de gedachte kwam om zo iets te gaan doen en dat zelf onderzocht, of het kon?

A. Zij zaten er pas; het was October 1940. Wij wisten nauwelijks waar zij zaten. Toen werden wij opgebeld. Wij behoeften het dus van te voren niet te doen en buitendien, de mogelijkheid kende ik in elk geval ook niet. Zodra de directeur van het Oranje Hotel mij had opgebeld en gezegd, dat het kon — hij had er met zijn Duitse collega over gesproken —, heb ik er dadelijk met dr. *Dietz* over gesproken.

31294. De heer **Stokvis**: En toen hebt u daarvan zeker gebruik gemaakt voor andere plaatsen?

A. En toen hebben wij het doorgezet voor andere plaatsen, o.a. voor Amersfoort, Amsterdam, Utrecht en Arnhem.

31295. De **Voorzitter**: Hebt u dat toen gedaan met behulp van die verschillende dames of is dat gebeurd op eigen gezag door de eigen organisatie van het Nederlandse Rode Kruis?

A. Dat weet ik niet. Dat ging als een lopend vuurtje door het land. Het is echter in het begin helemaal in orde gemaakt door de afdelingen.

31296. De **Voorzitter**: Niet door die dames, die een eigen comité hadden?

A. Dat is later gekomen.

31297. De **Voorzitter**: Dat waren de dames *de Bussy, van Beuningen* en *van Overeem*?

A. Mevrouw *van Beuningen* zat in Vught.

31298. De **Voorzitter**: Dat is toch ook dergelijk werk geweest? Dat was toch allemaal werk, dat zij op touw zetten met eigen gevormde comités?

A. Die hebben dat misschien in orde gemaakt. Ik wert niet precies, hoe dat ging. Mevrouw *de Bussy* ken ik weinig. Ik heb haar eens gesproken, toen ik in Amsterdam was. Het was vervelend, maar die dames hadden altijd ruzie met elkaar. In dat gesprek met mevrouw *de Bussy* bleek, dat zij niet met ons wilde werken. Zij had haar eigen werk en zij wilde niet, dat anderen zich er mee bemoeiden. Zij zette op de pakketten: „Internationale Roode Kruis". Ik heb haar daarvoor gewaarschuwd, want de Duitsers waren zo fel. Als de Duitsers hadden gezegd: „dat bestaat niet", dan was zij in moeilijkheden gekomen.

De heer **Stokvis**: Daarvoor was zij blijkbaar niet bang.

A. Zij heeft het niet begrepen.

31299. De **Voorzitter**: U zegt, dat de dames onderling ruzie hadden. Dat weten wij, maar zij deden toch ieder voor zich prachtig werk?

A. Ja.

31300. De **Voorzitter**: Is dat eigenlijk door het Rode Kruis altijd gezien?

A. Voor zover ik weet, wel.

31301. De **Voorzitter**: Sommigen van die dames hebben tegenover ons wel eens bezwaren geuit en gezegd, dat het Rode Kruis haar de medewerking onthield. Men hoort veel daarover praten. Was dat, omdat u het eigenlijk maar half goed vond?

A. Ik wil niet zeggen, dat zij onwaarheid spreken. Bij dergelijke besprekingen ben ik zelden of nooit geweest. Klachten daarover hebben mij nooit bereikt.

31302. De **Voorzitter**: U wist toch wel, dat zij telkens moeilijkheden maakten?

A. Wij werden er bij geroepen. Men zei dan: „Er wordt partij getrokken." Langzamerhand kwam alles bij het Rode Kruis. Naderhand kwam mevrouw *van Overeem* en die hebben wij onder onze vleugelen genomen.

31303. De **Voorzitter**: Maar u hebt haar later toch ook weer losgelaten?

A. Neen. Ik mocht haar graag en heb veel met haar geconfereerd. Op een gegeven moment maakte zij moeilijkheden met de Duitsers en werd haar verweten, dat zij in de Duitsers heulde. Men heeft dit van alle kanten aangebracht. Ik ben bang, dat ik kwaad ga spreken, maar ik hoorde iedereen zeggen: „Zij heult met de Duitsers." Ik zei toen: „Daarvan is geen kwestie en dat getwist moet nu eindelijk uit zijn". Dr. *Offerhaus* en ik hebben weken en weken over de zaak van mevrouw *van Overeem* moeten confereren. Toen heb ik gezegd — dat vonden zij niet aardig van mij —: „ik ken iemand en dat is *Coen de Ranitz*." Die heeft indertijd als politiek gevangene in Duitsland gezeten en is op het ogenblik chef van de afdeling hoger onderwijs aan het Ministerie van Onderwijs.

Ik heb het eerst aan een ander gevraagd, maar die wilde het niet. Mevrouw *van Overeem* deed prachtig werk en was een dappere vrouw, maar zij maakte moeilijkheden. Ik heb toen tot de heer *de Ranitz* gezegd: „Werk met haar samen, ga met haar mee, dan krijgen wij niet die moeilijkheden." Mevrouw *van Overeem* heeft mij dat in het begin kwalijk genomen. Ik heb haar toen gezegd: „U weet niet wat mijn bedoeling is. De bedoeling is niet om u te dwarsbomen, maar om u te helpen bij uw werk en te zorgen, dat u een rechtskundig adviseur hebt, die u zal zeggen, hoe u bepaalde dingen moet doen en het met de Duitsers in orde maakt." Overigens heb ik niets dan lof voor mevrouw *van Overeem*. Ik zal nooit kunnen ontkennen, dat zij prachtig werk deed. Bovendien hebben wij, als hoofdbestuur van het Rode Kruis, haar helemaal in ons huis gehaald. Zij had een hele verdieping. Wij moesten daartoe allemaal verhuizen. Wij hebben haar zoveel mogelijk gesteund.

31304. De **Voorzitter**: Nu een ander punt. De vraag is opgekomen: „Zou in de oorlog niet meer kunnen zijn gedaan voor de civiele gevangenen in Duitsland?" Op dat punt wordt de Regering wel eens iets verweten. Nu zeggen de betrokken Regeringspersonen: „Het is ons bekend, dat de Noorse krijgsgevangenen beter werden voorzien dan de Nederlandse, maar dat gebeurde vanuit Oslo; wanneer men spreekt over de zorg voor de Nederlandse civiele gevangenen in Duitsland, had deze moeten uitgaan vanuit den Haag, vanuit Nederland, en het zou het Rode Kruis geweest zijn, dat ten deze iets had kunnen ondernemen." Nu is mijn vraag: „Hebt u op dit gebied wel pogingen aangewend?"

A. Zeker, wij hebben niets anders gedaan.

31305. De **Voorzitter**: Wat hebt u dan geprobeerd?

A. Uit mijn hoofd weet ik dat niet. Ik heb al gezegd, dat pakketten werden gezonden aan de gevangenen hier in Nederland. Op 8 December 1942 heeft *Rauter* ons verboden pakketten te zenden aan politieke gevangenen.

31306. De **Voorzitter**: In Nederland ook?

A. Ja, en bij overtreding zou staking van de zending van pakketten aan krijgsgevangenen plaats hebben. Hij zei: „dat heb ik opgetekend." Ik heb overigens bijna nooit met hem geconfereerd, maar dr. *Offerhaus* wel; ik weet wel, dat hij schriftelijk heeft geantwoord: Die *Schutzäftlinge* fallen nicht in das Aufgabebereich des niederländischen Roten Kreuzes.

31307. De **Voorzitter**: Dat komt, omdat zij in de Conventie van Genève niet zijn genoemd en daarin alleen sprake is van krijgsgevangenen.

A. Ik beweer alleen: „hij heeft ons dwars gezeten".

31308. De **Voorzitter**: Maar men kon het toch proberen?

A. Dat hebben wij ook gedaan. Wij hebben altijd voedselpakketten doorgezonden. Dr. *Offerhaus* heeft nog getracht *Schönbeck*, de man van de voedselvoorziening, te bezoeken en met hem te

spreken over levensmiddelen voor krijgsgevangenen en politieke gevangenen. Hij heeft echter geweigerd ons te ontvangen. Hij wilde dat niet. Toen kwam in ons land dr. *Friedrich*, afgevaardigde van het Comité International de la Croix Rouge, te Genève. Wij hebben gezegd: „Ga eens naar *Schönbeck* toe, jij kunt het misschien gedaan krijgen". Wij hadden geen voedsel. Dr. *Friedrich* is ook afgewezen; ook hem wilde *Schörzbeck* niet ontvangen.

31309. De heer **Stokvis**: U zegt: „Wij hadden geen voedsel". Hoe kwam het dan, dat mevrouw *van Overeem* en de andere dames wel voortdurend voedsel konden krijgen?

A. Dat was ook beperkt; zij konden het niet volop krijgen, niet wat wij voor die grote zendingen aan pakketten nodig hadden. Voor kleine hoeveelheden kon men het wel krijgen. Ik ben niet overal in het land geweest, maar voor die grote hoeveelheden kon men het niet krijgen.

31310. De heer **Stokvis**: Maar zij zorgden per week voor vrachtwagens vol voor de kampen in Nederland.

A. Maar hoe konden wij dat doen?

De heer **Stokvis**: Dat is uw zaak.

A. Mevrouw *van Overeem* zorgde voor die voedselpakketten. Er is echter een tijd geweest, nl. in 1944, dat wij het in Nederland zelf niet hadden. Wij konden het niet betaald krijgen en wanneer men het bij elkaar kreeg, werd er bovendien door de Duitsers beslag op gelegd. Tot tweemaal toe is er door de S.S. een inval gedaan in de pakketbureaux om te zien wat wij hadden en niet hadden.

Als ik het goed begrepen heb, wilde u toch ook gaarne weten, hoe dikwijls die afgevaardigden van Genève gekomen zijn.

31311. De **Voorzitter**: Ik zal u zeggen waarom. Dat houdt verband met het brengen van namen van zich in Duitsland bevindende civiele gevangenen naar Genève, opdat men vandaar uit pakketten, die uit Engeland naar Genève kwamen, aan deze gevangenen kon sturen.

A. Wij hebben in 1942 bij ons gehad dr. *Mazin* en in 1943 de heer *Friedrich*, die wij — ten minste volgens mijn aantekeningen — hebben medegegeven de namen, die mevrouw *Ross—Regeur* had verzameld.

31312. De **Voorzitter**: Maar mevrouw *Ross—Regeur* heeft het toch niet in opdracht van u, maar op eigen houtje gedaan?

A. Ja, op eigen houtje, maar zij zat in een van de afdelingen van het Nederlandse Rode Kruis en heeft toen die namen verzameld. Zij heeft het op eigen, initiatief gedaan — dat wil ik gaarne erkennen — en toen heeft de heer *Friedrich* die lijsten met namen meegenomen. Wij hebben in 1942 aan de heren *Friedrich* en *Schirmer* gevraagd toch in 's hemelsnaam hulp te zenden vanuit Zwitserland en Zweden. Wij hebben gezegd: „De anderen — de Noren en de Denen — krijgen wel pakketten; waarom kunt u ook niet pakketten zenden voor de Nederlanders?" Ik heb mijn eigen zoon, die in Genève was, herhaaldelijk gevraagd: „Zend toch bericht naar Engeland om ons te helpen, want ik zie op het ogenblik hier gesn kans om de boel voor elkaar te krijgen.".

31313. De heer **Stokvis**: Aan wie moest er volgens u gezonden worden? Had u adressen, behalve dan die 100 adressen van mevrouw *Ross—Regeur*?

A. Honderd? Zes duizend! Aan Nederlandse krijgsgevangenen in de kampen in Duitsland en aan politieke gevangenen in kampen zowel in Nederland als in Duitsland. Adressen ontvingen wij o.a. van krijgsgevangenen en politieke delinquenten, die vrijgelaten waren of ontsnapt waren.

31314. De **Voorzitter**: Maar weet u ook, wat er met die adressen is gebeurd? Zijn zij alleen meegenomen door de heer *Friedrich* naar Genève?

A. Ik weet niet, wat zij er mee hebben gedaan.

31315. De **Voorzitter**: Hebt u ook niet geprobeerd adressen naar Engeland te krijgen, opdat zij via Stockholm konden worden gebruikt?

A. Ik persoonlijk niet.

De heer **Stokvis**: Voor uw zoon zou het gemakkelijk geweest zijn.

A. Die zat in Genève. Ik was in de vaste overtuiging — ten minste voorzover ik het mij herinner —, dat, toen wij die 6000 adressen hadden meegegeven aan de heer *Friedrich*, die gedelegeerde was van het Internationale Rode Kruis, het terecht zou komen.

31316. De **Voorzitter**: Ik kan het mij voorstellen. Ik geloof niet, dat er veel van terechtgekomen is, want in de kampen hebben de mensen niets gekregen, behalve dan hier en daar enkelen, maar er zijn zeer weinig pakketten bij die civiele gevangenen gearriveerd.

Wij hebben ons afgevraagd: waarom heeft men niet datgene kunnen bereiken, wat anderen blijkbaar wel gelukt is, nl. het kopen van levensmiddelen in Zweden en het verzenden daarvan aan de adressen, die via Londen naar Zweden konden gaan? Die adressen kon men gemakkelijk genoeg krijgen, dat blijkt wel uit hetgeen mevrouw *Ross* heeft gedaan. Had men die adressen niet in Stockholm kunnen krijgen? Als boeken en kranten veertien dagen, nadat zij in bezet Nederland waren verschenen, reeds via Zweden in Londen konden zijn, waarom kon dat dan ook niet het geval zijn met lijsten met namen van civiele gevangenen in Duitse kampen, opdat men in Zweden voor hen had kunnen zorgen?

A. De eerste vraag begrijp ik niet goed. Wij konden onmogelijk geld zenden. Van de lijsten met namen waren waarschijnlijk geen duplicaten.

31317. De **Voorzitter**: Als men die namen in Stockholm had gehad, had men die gevangenen met pakketten vanuit Zweden kunnen bereiken. Door het initiatief van mevrouw *Ross* zijn deze toch ook in Genève gekomen. Helaas heeft men er daar weinig aan kunnen doen, maar het was toch niet zo moeilijk geweest, die namen naar Zweden te sturen, want boeken en kranten kwamen er ook aan. Wij hebben er ons zeer over verbaasd, dat wij niemad hebben kunnen ontdekken, die geprobeerd heeft ook die namen er heen te zenden.

A. Was er niet een Nederlander verbonden aan de Zweedse legatie te Berlijn? Wij hebben daarmede relaties gehad, maar de legatie wilde het niet.

31318. De **Voorzitter**: Maar u kon de pakketten immers toch niet naar Berlijn sturen? U had de namen naar Stockholm kunnen sturen en dan had men het van uit Zweden kunnen doen.

A. Hoe dan ook, het is niet gebeurd.

31319. De **Voorzitter**: Wat heeft u verder nog te vertellen?

A. Ik heb u reeds verteld, dat de SS tweemaal een inval heeft gedaan bij *Zijlmans* van het pakketbureau om na te gaan of er toch pakketten aan politieke gevangenen door ons werden gezonden. Het was ons uitdrukkelijk verboden, pakketten te zenden naar civiele gevangenen. Particulieren mochten het wel doen. Toen hebben wij pakketten verzonden, die niet waren voorzien van het embleem van het Rode Kruis.

31320. De **Voorzitter**: Met de namen van afzenders?

A. Wij kregen ze niet terug.

31321. De **Voorzitter**: Daardoor denkt u dus, dat ze zijn aangekomen?

A. Kortgeleden ben ik in Utrecht geweest en zat toen naast dr. *Weil*, die een Jood is. Hij heeft een lange tijd in Theresienstadt gezeten. Ik zei hem, dat het mij dwars zat, dat de door ons gezonden pakketten niet aankwamen, waarop hij antwoordde: „Dat kan ik u wel vertellen. In tegenwoordigheid van de Nederlanders werden door de kampleiding de Nederlandse pakketten opgegeten, terwijl de Denen en de Noren ze mochten hebben". Ik vroeg dr. *Weil*: „Waarom gebeurde dat?" Hij zei: „Wij hebben altijd de conclusie daaruit getrokken, dat zij per se de Nederlanders wensten te vernietigen, in tegenstelling tot de Noren en de Denen.".

Dit heeft dr. *Weil* mij verteld. Ik zat heel toevallig naast hem. En nu was Theresienstadt nog wel een dorado voor de Joden. Dat was bekend. Daar was het naar verhouding prachtig.

Ik spreek nu nog steeds over de grieven, die men had. Men zegt, dat wij niet voldoende pakketten hebben gezonden. Wij hebben ze wel gezonden, maar wij hadden in die tijd al berichten, dat wat aan de Nederlanders werd gezonden door de Duitsers werd opgegeten.

31322. De **Voorzitter**: Het is toch merkwaardig, dat mevrouw van *Overeem* en mevrouw *de Bussy* er zelfs kans toe zagen, pakketten door te krijgen naar de Nacht- und Nebellager, kampen, waar men heenging om volkomen te verdwijnen.

A. Ik kan het niet verklaren. Ik kan alleen zeggen wat ik weet.

31323. De heer **Stokvis**: Hebt u nooit overleg gepleegd met de dames, die de voorzitter zojuist noemde, en hebt u haar nooit gevraagd, hoe zij het klaarspeelden? Zag u hier niet een zeer belangrijke taak, die op de een of andere wijze van uwentwege moest worden vervuld?

A. Men deed alle mogelijke moeite om pakketten te zenden.

31324. De heer **Stokvis**: U had twee dames vlak bij u, die flink waren, die durfden en het volbrachten. Niets eenvoudiger dan met haar overleg te plegen.

U sprak over Theresienstadt. Zijn daarheen wel eens pakketten gestuurd?

A. Dat weet ik niet. Ik neem aan van niet. Ik neem aan, dat zij van anderen kwamen. Maar in ieder geval zal de reden voor de omstandigheid, dat, voor zover mij gezegd is, er zo weinig bewijs van was, dat de pakketten aankwamen, wel geweest zijn, dat het voedsel door de Duitsers werd opgegeten.

31325. De heer **Stokvis**: Wij hebben van anderen gehoord, dat de Duitsers de pakketten behoorlijk afgaven, zij het dat die berichten andere kampen betroffen.

31326. De **Voorzitter**: U wist, dat de dames slaagden in het bereiken van wonderbaarlijke resultaten op het gebied van de pakketzendingen. Bent u haar niet te hulp gekomen met de middelen, die u bezat, b.v. met geld?

A. Dat weet ik niet meer.

31327. De **Voorzitter**: Zij hebben steeds geld ingezameld buiten het Rode Kruis, bij haar eigen groepen. Zij hadden een comité en propagandisten, die probeerden gelden bijeen te krijgen. Nu heb ik wel eens gehoord, dat het Rode Kruis nooit thuis was, als het er om ging de dames te helpen, waar het niet in natura kon, dan ten minste met geld. Van zodanige hulp is nooit iets gebleken.

A. Ik heb nooit één vraag daarover gehad.

31328. De **Voorzitter**: Hebt u verder nog iets aangetekend?

A. Ik heb nog een aantekening omtrent mijnheer *Klaassen*, kapitein ter zee en adviserend lid van het hoofdbestuur van het Rode Kruis. Hij heeft ook veel pakketten met geneesmiddelen en vitamines gezonden naar de lazaretten van Neu Brandenburg en Tittmonig, voor de burgerlijke gevangenen en geïnterneerden.

31329. De **Voorzitter**: Ook uit naam van het Rode Kruis of zelfstandig?

A. Dat weet ik niet meer.

31330. De **Voorzitter**: U weet ook niet of het Rode Kruis hem heeft gesteund?

A. Ik neem aan van wel. Niemand kon anders aan geneesmiddelen en vitamines komen. Hij moet het stellig met behulp van het Rode Kruis gedaan hebben. Ik weet niet, hoe hij er anders aan gekomen zou zijn. In die tijd kon je die dingen niet krijgen. Alleen het Rode Kruis had hier en daar voorraadjes.

31331. De **Voorzitter**: Wilt u nog iets vertellen over de kwestie van de ambulance, die naar het Oostfront is gegaan?

A. Dit hebben wij tot in den treure geweigerd. Toen hebben wij per slot van rekening een conferentie gehad met één van de secretarissen-generaal, de heer *Verwey*, die ons vertelde — ik geloof, dat er een brief is gekomen, maar dat weet ik niet zeker —, dat de secretarissen-generaal in het algemeen hadden gezegd, dat wij het moesten doen. Ik was er absoluut tegen; maar ik gaf ook geheel toe, dat, wanneer de secretarissen-generaal dat wensten, dit voor mij niet een reden was. Toen is er gezegd: „Dan nemen de Duitsers al het materiaal van het Nederlandse Rode Kruis in beslag.” Ik heb

eerst aan de juistheid van dit gezegde ernstig getwijfeld. Eén van de heren zei toen: „Daarmee moet je verschrikkelijk oppassen, want zij hebben al het materiaal van de Militair Geneeskundige Dienst in Utrecht in beslag genomen.”

De heer **Stokvis**: Dat was een enigszins andere zaak. Dat was krijgsbuit.

A. Er is gezegd: Dat materiaal van jullie is net zo goed „Kriegsbeute”; wanneer zij morgen aan de dag die „Kriegsbeute” willen hebben, nemen zij het materiaal in beslag. Toen heb ik gezegd: „Dat mogen wij niet riskeren. Wanneer wij er zijn met een deel af te staan en daarmee voor Nederland al het materiaal van de verschillende afdelingen kunnen redden, is dat nog beter.”

31332. De heer **Stokvis**: Werd u verzekerd, dat u dat materiaal dan houden mocht?

A. Ja zeker.

31333. De heer **Stokvis**: Door wie? Door welke Duitse instantie?

A. Dat weet ik niet. Men heeft mij gezegd, dat het, wanneer wij dat niet deden, zou gebeuren.

31334. De **Voorzitter**: Dan was dat zeker *Reuter*, die het zei?

A. Vermoedelijk. Dat weet ik niet. U vraagt het mij op de man af. Zij hebben het mij niet zelf gezegd; het is mij echter overgebracht.

31335. De heer **Stokvis**: Er was dus iemand in die vergadering, die gesproken had met de secretarissen-generaal?

A. Eén van de secretarissen-generaal, de heer *Verwey*, is wel in die vergadering geweest en die heeft dat gezegd.

31336. De heer **Stokvis**: Het is dus eigenlijk gebeurd uit angst, niet van u persoonlijk, maar van het hoofdbestuur?

A. Ik heb het gedaan, omdat ik angst had voor Nederland.

31337. De heer **Stokvis**: Voor Nederland?

A. Voor mijn eigen mensen. Verbeeld je, dat al het materiaal van het gehele land van het Nederlandse Rode Kruis naar Duitsland gaat.

31338. De heer **Stokvis**: Als dat zo maar door iemand gezegd wordt? U had geen enkele grond om aan te nemen, dat hei inderdaad gebeurd zou zijn.

A. Hoe weet u dat?

31339. De heer **Stokvis**: Wat u deed: het zenden van de ambulance naar het Oostfront, was heel erg; het was het steunen van de vijand in zijn krijgsactie.

A. Wij hebben er dikwijls over gesproken. Dat moet ik absoluut bestrijden; dat is niet zo. In de eerste plaats heb ik geweigerd op geheel andere grond. Wij zeiden: „Wanneer jullie een apart legertje er op na gaat houden, moet jullie ook zelf zorgen voor een militair geneeskundige dienst. Wij zijn geen militair geneeskundige dienst, dus hebben wij er niets mee te maken.” Dat was mijn standpunt. Maar daarnaast is het helpen van zieken en gewonden voor vriend en vijand; daar is het Rode Kruis voor.

Wanneer je morgen aan de dag een man aangeschoten op straat ziet liggen, moet je dan eerst gaan vragen of het een N.S.B.-er of wat anders is? Dan is het toch de plicht van het Nederlandse Rode Kruis om die man op te nemen? Ik kan niet begrijpen, dat men er anders over denkt. Wanneer morgen aan de dag dergelijke gevallen zich voordoen, dan .....

31340. De heer **Stokvis**: U vond het heel natuurlijk, dat dergelijke ambulances naar het Oostfront gingen?

A. Ik vond het heel beroerd.

De heer **Stokvis**: Evenals ik dus.

A. Maar men heeft natuurlijk zijn verantwoordelijkheid. Als hoofdbestuurder van het Rode Kruis had ik verantwoordelijkheid

voor het Rode Kruis. Ik kon niet voor één ambulance geheel Nederland ontbloten van al het materiaal. Als er een bom b.v. op Groningen viel, zouden wij geen Rode Kruismateriaal meer over hebben gehad.

31341. De **Voorzitter**: Dat risico wilde u niet lopen?

A. Voor mijn idee was dat misdadig.

31342. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat wij nu wel weten wat uw standpunt is. Wij hebben reeds van verschillende kanten informatie gekregen. Ik geloof niet, dat wij er dieper op behoeven in te gaan, tenzij er iets is, dat u speciaal wilt vertellen.

A. U kent die kwestie van de gedistribueerde artikelen?

De **Voorzitter**: Ja, die u eerst niet kon krijgen en naderhand wel.

A. Wij hebben alle mogelijke moeite gedaan om de mensen te helpen.

De **Voorzitter**: U spreekt nu over krijgsgevangenen.

A. In 1944 konden wij voor onze krijgsgevangenen bijna niets meer doen. U zei, dat mevrouw *van Overeem* met grote wagens levensmiddelen rond reed, maar waarom heeft zij ons er dan niet aan geholpen?

De **Voorzitter**: Omdat u grote sommen gelds had en.....

A. Zij had voldoende geld. Denk maar aan de f 50.000, die zij over had. Zij had net zoveel geld als zij wilde.

31343. De **Voorzitter**: Waar kwam dat vandaan? Heeft zij dat niet verteld?

A. Zij was een nette dame en ik kon haar toch niet vragen: „Waar haalt u uw geld vandaan?” Zij had het.

31344. De **Voorzitter**: Het was toch niet haar eigen geld; het was toch geld, dat zij inzamelde?

A. Dat zal wel. Dat neem ik aan. Wij moeten niet vergeten, hoeveel honderden mensen haar verschrikkelijk dankbaar waren, dat zij door haar uit de gevangenis waren gehaald. Als zij zei: „Ik heb voor mijn werk veel geld nodig.”, dan kreeg zij het waarschijnlijk wel. Zij heeft ons nooit om geld gevraagd.

31345. De **Voorzitter**: De andere dames wel?

A. Neen, nooit. Ik heb er ten minste nooit van gehoord. In ieder geval maakte dat voor ons niets uit. Geld kon ons niets schelen. Ik heb er nooit naar gevraagd en mevrouw *de Bussy* en mevrouw *van Beuningen* hadden genoeg geld. Van mevrouw *de Bussy* weet ik niet zeker of zij veel geld had, maar mevrouw *van Beuningen* was zelf puissant rijk.

Vanmiddag hoor ik voor het eerst in dit verband over geld spreken. Er waren wel geen miljoenen, maar er was genoeg om het werk te verrichten. Als er sprake zou zijn geweest van een ton, dan hadden wij haar daar per se aan geholpen, doch zij hebben er nooit om gevraagd.

31346. De heer **Stokvis**: Heeft het Rode Kruis nooit tegen de dames gezegd: „Wij kunnen een behoorlijk bedrag afstaan ter uitbreiding van uw werk.”?

A. Ik heb het zeker niet gezegd

31347. De heer **Stokvis**: Wij kunnen dus constateren, dat zij genoeg geld hadden?

A. Zij konden net zoveel doen als zij wilden. Ik heb er zelfs nooit van gehoord. Dat is iets geheel nieuws voor mij. Dat weet ik niet. Ik geloof, dat er toen zoveel geïd was als zij nodig hadden. Hebben zij er dan over geklaagd?

De **Voorzitter**: Neen, wij vragen er alleen maar naar. Wij wilden het alleen maar weten.

A. Ik zou nog wel op het volgende willen wijzen. U moet toch wel weten, dat op 12 Januari 1944 het Rode Kruis-blad verboden is. Toen mochten wij ineens het Rode Kruis-blad niet meer uitgeven. Dat hield verband met een artikeltje van kolonel *Koot*. Wij mochten

ook niet meer een grote algemene vergadering houden en wij mochten niets publiceren. Wij werden van die kant ook absoluut in een hoek gedrongen. Andere mensen, die er naast stonden, hadden het in dit opzicht gemakkelijker dan wij. Onze post werd dubbel gecontroleerd. Er was een aparte instantie voor het controleren van de Rode Kruispost. omdat, zo werd van Duitse zijde beweerd, er zo verschrikkelijk mee gesmokkeld werd. Wij konden daarna niets meer doorkrijgen. Ik heb dikwijls gezegd: „Wij zitten hier in een gevangenis, van alle kanten worden wij vastgepakt.” Daarom vind ik het ook zo vervelend, dat, nadat je vijf jaar je best hebt gedaan om alles voor elkaar te krijgen, gezegd wordt, dat je geen moed. geen energie en geen initiatief hebt getoond. Dat is heel aardig.

De heer **Stokvis**: Dat is allesbehalve aardig.

A. Dat krijg je dan als resultaat voor al je werken en zwoegen. Wij zaten daar van 's morgens vroeg tot 's avonds laat te werken. Wij waren overkropt met werk. Wij konden het ten slotte niet meer af.

31348. De heer **Stokvis**: Kwamen alle bestuursleden regelmatig op de vergaderingen?

A. Ja, op die wekelijkse vergaderingen wel. Wij zaten steeds door op het bureau, omdat er voortdurend moeilijkheden waren.

31349. De heer **Stokvis**: Kwam de heer *van Tuyll van Serooskerken* ook regelmatig?

A. Neen.

31330. De heer **Stokvis**: Hij had toch een belangrijke werkkraft kunnen zijn?

A. Mijnheer *van Tuyll van Serooskerken* — hij is familie en een goed vriend van mij — heeft niet meer willen komen, omdat *Engelbrecht* ontvangen is op het Rode Kruis.

31351. De **Voorzitter**: Dat heeft hij ons ook gezegd. Maar u hebt *Engelbrecht* aanvaard, omdat u hem eerst min of meer ter zijde had gesteld, doordat hij beloofd had geen brieven te tekenen, enz.

A. Hij heeft nooit de hamer gehad. Hij wilde rechts naast mij zitten. Ik heb hem aan de overkant gezet. Verder heeft hij ook niets gedaan. Wij beëindigden de vergadering en gingen dan navergeren. Als wij dat niet hadden gedaan, hadden wij die kwestie van *Piek* gehad en hadden de Duitsers het hele Rode Kruis stopgezet. Ik zei altijd tegen de heren: „Denk aan die ongelukkige krijgsgevangenen; zij hebben hun plicht gedaan en zijn wij nu niet verplicht dit te aanvaarden, hoewel wij weten, dat wij daarmee een zeer slechte beurt maken?” Er was veel minder moed voor nodig om weg te gaan en te zeggen: „Wij scheiden er mee uit”, dan om te blijven ter wille van degenen, die wij nog konden helpen. Toen ten slotte *Piek* kwam, is niemand van ons meer verschenen. Toen in 1945 nagekeken werd, wat er was achtergebleven, bleek het, dat er duizenden en duizenden brieven waren blijven liggen.

Er was ook een bedrag van f 50.000 à f 60.000, waaraan de mensen een verschrikkelijke behoefte hadden. Ik wil er niet over oordelen. Ik ben in 1944 door het Kriegsgericht veroordeeld en heb toen in Utrecht verschrikkelijke scènes meegemaakt. Naderhand hebben de Duitsers ons afgezet. De boel is weer voor elkaar gebracht, met het gevolg, dat de toenmalige secretaris-generaal, de heer *Lucardie*, 10 dagen in de gevangenis is gezet. De Duitsers wensten per se een Duitser aan het hoofd. Als ik het Rode Kruis had losgelaten, was er jarenlang niets doorgekomen naar de krijgsgevangenen en de burgerlijke gevangenen. Dat was dan afgelopen geweest, maar daarom — het is altijd heel lastig om voor je zelf te spreken — ben ik nog altijd blij, dat ik er die 5 jaren ben geweest en heb getracht er van te maken, wat ik er van kon maken. Ik geef toe, dat er fouten zijn gemaakt en dat het anders had gekund. Ik erken, dat ik niet een man van de grootste energie ben, maar wil wel verklaren, dat ik voor honderd procent mijn krachten heb gegeven om die boel in orde te maken, hetgeen mij niet altijd is gelukt, maar er is toch wel wat van terechtgekomen.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt, en sluit het verhoor.

W. J. VAN LYNDEN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 5 NOVEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m

Verhoor van

Mr. BINNERT PHILIP

BARON VAN HARINXMA THOE SLOOTEN,

oud 55 jaar, wonende te Brussel, ambassadeur der Nederlanden te Brussel, oud-gemachtigde te Lissabon van de Regeringscommissaris voor de Nederlandse vluchtelingen te Londen en oud-voorzitter van het London Comité van het Nederlandse Rode Kruis.

Hij legt de eed af als getuige..

32162. De **Voorzitter**: Wij hebben kennis genomen van de rapporten van de commissies *Donner* en *Cleveringa*. Het ligt niet in onze bedoeling, dit verhoor te maken tot een duplicaat van hetgeen in die commissies is besproken, maar wij zouden u wel een aantal vragen willen stellen, welke gedeeltelijk bij ons zijn opgekomen bij het lezen van die rapporten. Het verhoor van die commissies geschiedde niet onder ede?

A. Neen.

32163. De **Voorzitter**: U bent wel gehoord door beide commissies?

A. Ik ben door beide commissies éénmaal gehoord. Veelal is het schriftelijk gegaan.

32164. De **Voorzitter**: Is er veel correspondentie geweest?

A. Ja.

32165. De **Voorzitter**: Vóór het verhoor?

A. Ja.

32166. De **Voorzitter**: Toen heeft men dingen, die uit die correspondentie volgden, nog weer eens besproken?

A. Zeker.

32167. De **Voorzitter**: Waar was u, toen Nederland in de oorlog kwam?

A. Toen was ik gezant te Brussel.

32168. De **Voorzitter**: Toen bent u waarschijnlijk spoedig naar Engeland gegaan?

A. Ik zal zeggen hoe het verlopen is. Toen de bombardementen op Brussel begonnen, heb ik zo gauw mogelijk de vrouwen en kinderen van de legatie weggestuurd naar het zuiden van België. Ik ben zelf met een kleine staf gebleven, zolang de Belgische Regering in Brussel bleef, dat is ongeveer een week geweest. Toen heb ik mij met de Regering begeven naar het zuiden van België en zo naar Frankrijk. Ik heb telkens contact gehouden met de Belgische Regering. Het laatst waren wij in Bordeaux. Toen kwam de capitulatie van Frankrijk. Dat was 19 of 20 Juni. Ik zag toen, dat de hele zaak in elkaar zakte. Ik heb getelegrafeerd naar Londen, dat ik met het gehele gezelschap doorreisde naar Lissabon.

Toen zijn wij met het gehele gezantschap in Lissabon aangekomen en van daar zijn verschillende mensen naar Engeland en anderen naar Amerika gegaan.

32169. De **Voorzitter**: En u zelf?

A. Ik ben in Lissabon gebleven.

32170. De **Voorzitter**: Hebt u daar dadelijk werkzaamheden verricht?

A. De eerste weken niet. Wij hadden ook enige tijd nodig om te bekomen van de reis, die niet prettig was geweest. Daarna is mij opgedragen de evacuatie van de vluchtelingen te verzorgen.

32171. De **Voorzitter**: U bent niet eerst in Londen geweest?

A. Toen niet. Ik heb in Lissabon de orders afgewacht.

32172. De **Voorzitter**: Betroffen die orders de evacuatie van vluchtelingen uit Frankrijk?

A. Ja.

32173. De **Voorzitter**: U werd toen de vertegenwoordiger van de Regeringscommissaris voor de vluchtelingen?

A. Ja. Daartoe ben ik benoemd in September 1940. Ik weet niet precies de datum. Het was in het begin van de herfst van 1940.

32174. De **Voorzitter**: De heer *van Lidth de Jeude* was de Regeringscommissaris?

A. Ja.

32175. De **Voorzitter**: Uw opdracht was, als ik mij goed herinner, te zorgen voor de evacuatie; maar ook voor het onderhoud en de verzorging van de vluchtelingen in Frankrijk en Portugal?

A. Niet in Frankrijk, wel echter in Portugal. Ik zorgde ook niet voor het onderhoud zelf. Ik werkte er wel aan mee, doordat ik er aan medewerkte, de gelden daarvoor over te maken. De heer *Sevenster*, die in Frankrijk was aangesteld, schreef mij ook wel daarover, maar hij correspondeerde rechtstreeks met Londen. Hij was dus eigenlijk belast met de verzorging in Frankrijk, maar ik was speciaal belast met de evacuatie van de vluchtelingen uit Frankrijk en uit Spanje en met de verzorging van de vluchtelingen in Portugal.

32176. De **Voorzitter**: Zeer uitdrukkelijk niet met de verzorging in Spanje? Dat deed het gezantschap in Madrid?

A. Ja.

32177. De **Voorzitter**: In die tijd, torn u daar in het begin was, was in Frankrijk, behalve de heer *Sevenster*, ook de heer *van Vredenburg*?

A. Neen, ik was de opvolger van de heer *van Vredenburg*.

32178. De **Voorzitter**: Voor Frankrijk?

A. In zoverre, dat in Frankrijk die taak door Londen aan de heer *Sevenster* was overgedragen. De heer *van Vredenburg* was speciaal voor de evacuatie.

32179. De **Voorzitter**: Werkte hij onder de heer *Sevenster*?

A. Neen. Vóórdat hij uit Frankrijk vertrok, heeft hij daar, als ik mij goed herinner, de heer *Sevenster* aangesteld.

32180. De **Voorzitter**: Wat was de heer *van Vredenburg* dan?

A. Hij kwam uit Londen en reisde heen en weer. Hij is in het begin gekomen om geld uit Londen te brengen.

32181. De **Voorzitter**: Aan de heer *Sevenster*?

A. Ja.

32182. De **Voorzitter**: Wat was zijn functie eigenlijk?
- A.** Hij was eigenlijk gedelegeerde van de Regering om de Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk bij te staan.
32183. De **Voorzitter**: Was hij iemand uit de diplomatieke dienst?
- A.** Ja.
32184. De **Voorzitter**: Is hij niet degene, die gezant in Zweden is geweest?
- A.** Dat was zijn vader. Dat was veel langer geleden. Hij is o.a. in Hamburg aan het consulaat-generaal geweest.
32185. De heer **Stokvis**: Was hij niet gezantschapssecretaris?
- A.** Ja, toen is hij gezantschapssecretaris geworden en is hij in Zuid-Amerika geweest.
32186. De **Voorzitter**: Hij is dus van Londen uitgezonden om contact te hebben met de heer Sevenster en om geld te brengen. Hij is enige malen op en neer geweest?
- A.** Ja.
32187. De **Voorzitter**: Werkte hij onder de heer van Lidth?
- A.** Dat kan ik u niet precies meer zeggen. Ik geloof, dat het Regeringscommissariaat toen nog niet samengesteld was. Het bleek, dat alles geïmproviseerd werd. De Regering in Londen was nog bezig zich te oriënteren. De heer van Vredenburg is uitgestuurd, omdat hij toevallig beschikbaar was.
32188. De **Voorzitter**: Heeft hij in Frankrijk niet een blijvende functie gehad?
- A.** Neen.
32189. De **Voorzitter**: U hebt niet de verzorging van de vluchtelingen in Spanje gehad, maar wat deed u te hunnen behoeve wel?
- A.** Zodra ik bericht kreeg uit Spanje, dat zij daar bevrijd waren, trachtte ik gedaan te krijgen, dat zij een Portugees visum kregen.
32190. De **Voorzitter**: U had geen bemoeienis met de bevrijding?
- A.** Neen, met de verzorging aldaar ook niet.
32191. De **Voorzitter**: U hebt wel van die mensen het een en ander over het verblijf in de gevangenis in Spanje gehoord?
- A.** Ja.
32192. De **Voorzitter**: U hebt niet gepoogd daarin verbetering te brengen?
- A.** Dat kon ik niet. Ik zat in Lissabon.
32193. De **Voorzitter**: Wat u vertelt, houdt verband met wat u noemt de legale weg?
- A.** Ja.
32194. De **Voorzitter**: Vond men het legaal, dat zij in Spanje kwamen en direct de gevangenis gingen?
- A.** Wij noemden het niet legaal, de Spanjaarden wel.
32195. De **Voorzitter**: Wanneer men over de illegale evacuatie spreekt, bedoelt men heel iets anders.
- A.** D.w.z. het ingaan tegen een bepaalde bestaande regeling van de betrokken staat.
32196. De **Voorzitter**: Tot die regeling behoorde, dat men, wanneer men over de grens kwam, de gevangenis inging?
- A.** Er was een verbod van doorreis van jongelui, die de militaire leeftijd hadden. Die kregen geen visum. Als zij in Spanje kwamen, kwamen zij er illegaal en werden zij opgepakt.
32197. De **Voorzitter**: Dan werden hun belangen toch behartigd door het gezantschap in Madrid?
- A.** Ja. De Spanjaarden waren in die tijd onmogelijk! De Regering was volkomen nazi.
32198. De heer **Stokvis**: In het begin misschien meer dan later!
- A.** In de allerlaatste maanden waren zij iets gemakkelijker; in de herfst van 1940 zijn zij onmogelijk geweest.
32199. De **Voorzitter**: U was van mening, dat men de legale en de illegale evacuatie niet tegelijkertijd moest behandelen?
- A.** Ik meende, dat ik de legale evacuatie van de grote massa, die in Frankrijk zat, niet in gevaar moest brengen door op illegaal gebied onvoorzichtige dingen te doen. Als ik kans zag een beetje te smokkelen, heb ik het gedaan. Mijn opdracht was de legale evacuatie.
32200. De **Voorzitter**: Was de heer van Pallandt het daarmee niet eens en wilde hij het geheel in één hand hebben?
- A.** Hij is het een tijdlang wel met mij eens geweest. Op een gegeven moment dacht hij, dat er door middel van de illegale evacuatie meer te bereiken zou zijn dan door de legale evacuatie.
32201. De **Voorzitter**: Meende hij, dat de tijd voor legale evacuatie afgelopen was en dat men tot de illegale evacuatie moest overgaan?
- A.** Dat is eigenlijk een beetje mosterd na de maaltijd. Toen was ik er in geslaagd op semi-illegale manier bijna alle jongens uit Frankrijk weg te krijgen. Toen speelde de zaak alleen tussen de jongens in Spanje en die in Portugal. Ik kreeg van de Portugese Regering gedaan, dat zij visa gaf, indien ik hen wegwerkte. Dat lukte mij wel. De Portugese Regering was van goede wil, maar de zaak ging ontzettend langzaam. Dat maakte de jongens ongeduldig. Nadat de heer Warners is gekomen om de illegale evacuatie met de heer Maas *Geesteranus* te bespreken, is er een poging tot illegale evacuatie gedaan. Die is echter volkomen mislukt.
32202. De **Voorzitter**: Kwam de heer Warners speciaal voor de illegale evacuatie uit Londen?
- A.** Ja, dat was speciaal voor de illegalen. De jongens, die in Spanje waren, waren zonder visa over de grens gehaald.
32203. De **Voorzitter**: U zegt „jongens“; u bent daarmee wat afgeraakt van het vluchtelingenvraagstuk en u bent nu meer gekomen op de Engelandvaarders.
- A.** Omdat u begon te spreken over illegale evacuatie.
32204. De **Voorzitter**: Dat had met de vluchtelingen niet te maken?
- A.** Neen, dat ging er buiten om. Voor de vluchtelingen kon ik convoien organiseren. Vluchtelingen waren meest Joodse families en dat ging in overeenstemming met de Regeringen.
32205. De **Voorzitter**: Welke?
- A.** De Franse, de Spaanse en de Portugese.
32206. De **Voorzitter**: Ten aanzien van de Franse Regering kan dat alleen het geval zijn geweest vóór de volledige bezetting van Frankrijk.
- A.** Inderdaad; daarna was het voor mij afgelopen. Toen ben ik weggegaan uit Portugal. De volledige bezetting van Frankrijk is geweest in November 1942. Toen heb ik wat ik over had geliquideerd en toen ben ik begin 1943 naar Londen gegaan.
32207. De **Voorzitter**: Waren de vluchtelingen uit Frankrijk toen al weg?
- A.** Niet allemaal. Door die plotselinge bezetting van Frankrijk hebben wij niet alle mensen er uit kunnen krijgen. Ik had nog een boot gereserveerd in November of December 1942; wij hadden n.l. 500 visa gekregen van de Portugese Regering. Veel van die mensen zijn tegengehouden aan de Franse grens en wij hebben er ongeveer 300 gehad, maar precies sta ik niet in voor die cijfers.
32208. De **Voorzitter**: Was dat het restant?
- A.** Ja, in zekere zin wel.
32209. De **Voorzitter**: Hoe vormde u zo'n convoi? Met extra-terreinen of zo iets?
- A.** Neen, met extra-wagons.

32210. De **Voorzitter**: U zond die mensen met extra-wagons door Spanje; zij hadden Portugese visa en daardoor werden zij in Spanje toegelaten en doorgezonden. Dan had u een boot in Portugal voor ze?

A. Ja.

32211. De **Voorzitter**: Waar gingen zij dan heen?

A. In het begin naar Nederlandsch-Indië; later werd dat natuurlijk moeilijker door de oorlogsomstandigheden daar. Toen is er een hele tijd van stilstand geweest. Wij hadden toen ook politieke moeilijkheden met Portugal over Timor en toen heeft Portugal alle in-reizen voor Nederlanders verboden. Daarna heb ik met veel moeite gedaan gekregen, dat enige honderden vluchtelingen konden vertrekken naar Suriname.

32212. De **Voorzitter**: Met een Portugese boot?

A. Ja, die werden met een Portugese boot verscheept; in de regel met de Engelsen samen. Die mensen landden in een Engelse kolonie, Bermuda of een andere, dat weet ik niet zeker meer. Ik geloof wel Bermuda, niet de Azoren. In ieder geval was het een Engelse kolonie. Het kostte ook veel moeite om dat gedaan te krijgen. De Engelsen voelden er eerst niets voor; ze waren bang, dat die mensen daar bleven hangen; er moesten speciale kampen worden ingericht. Dat heeft een hele tijd in beslag genomen.

32213. De **Voorzitter**: Dus u kreeg zo'n convooi over de grens. Was daar iemand bij, die het begeleidde?

A. Ze werden geholpen, als ze in Madrid kwamen.

32214. De **Voorzitter**: Ging dat goed om van Perpignan naar Madrid te komen?

A. Bij het vertrek in Frankrijk werd een van de vluchtelingen als leider aangesteld en dat ging meestal wel goed.

32215. De **Voorzitter**: Werden die wagons besteld door de Nederlandse consul?

A. Dat werd in Frankrijk georganiseerd door onze offices; aan onze consuls werd niet meer toegestaan dit werk te doen.

32216. De **Voorzitter**: Die offices zorgden er dus voor, dat die mensen op de trein kwamen en dan werden zij in Madrid verder geholpen. Bleven zij in de trein?

A. Dat hing er van af; soms wel, soms niet.

32217. De **Voorzitter**: Dan gingen ze door naar Portugal?

A. Ja.

32218. De **Voorzitter**: Toen u daar nog was, is er een ogenblik gekomen, dat het met de legale evacuatie niet zo heel goed meer ging, en toen bent u dan toch wel wat voor de illegale evacuatie gaan gevoelen, hebben wij vernomen.

A. Zo was het eigenlijk niet precies. Ik heb in principe altijd er voor gevoeld onze jongens, die niet door Spanje mochten, er toch door te krijgen. Als er convooiën waren met veel Joodse families, trachtte ik zoveel mogelijk van die jongens daarin op te nemen. Dan behoorden zij z.g. tot die families. Dat gelukte meestal. Dat werd na November 1941, toen Japan in oorlog kwam, onmogelijk, want toen werden de convooiën stopgezet, omdat Portugal ze niet meer wilde ontvangen.

32219. De **Voorzitter**: Omdat zij niet meer naar Indië konden?

A. Ja. En bovendien, omdat wij politieke moeilijkheden met Portugal hadden wegens Timor.

32220. De **Voorzitter**: Hoe kwamen nu die voormalige consuls in Frankrijk aan geld om het transport aan de gang te krijgen?

A. Daar zorgde ik voor.

32221. De **Voorzitter**: U kon dus gewoon uit Lissabon geld overmaken naar Toulouse en Perpignan?

A. Inderdaad. Dat ging door de Portugese Bank naar een Franse bank. Ik weet niet meer hoe die heette.

32222. De **Voorzitter**: Daarvoor kreeg u geld uit Londen?

A. Ja.

32223. De **Voorzitter**: Is er niet een periode geweest, waarin u geen geld had?

A. Ja. In het begin is het moeilijk geweest. Onze Regering moest van de Engelse Regering vergunning krijgen om voor dergelijke doeleinden geld over te maken.

32224. De **Voorzitter**: Op grond van de deviezenvoorschriften?

A. De Engelse Regering was daarmee zeer moeilijk. Onze Regering heeft die zaak moeten uitleggen en ten slotte heeft zij de toestemming gekregen.

32225. De **Voorzitter**: Aanvankelijk was er dus een tekort aan geld in Lissabon?

A. Ja. Aanvankelijk zeer zeker.

32226. De **Voorzitter**: Hoe hebt u geprobeerd daarin te voorzien?

A. De gezant, de heer *Sillem*, heeft een steuncomité opgericht en dat heeft heel veel geld bij elkaar gekregen.

32227. De **Voorzitter**: Bestond dat comité uit Nederlanders of waren daarbij ook Portugezen?

A. Uit Nederlanders met Portugese steun. Verscheidene Portugezen hebben daarvoor veel geld gegeven.

32228. De **Voorzitter**: Kwam daarvoor ook geld uit Amerika?

A. Dat meen ik niet. Ik was echter niet rechtstreeks bij het steuncomité betrokken.

32229. De **Voorzitter**: Desondanks zou u het wel kunnen weten. Ik meen, dat er geld uit Amerika is gekomen van het Queen *Wilhelmina* fund.

A. Dat is mogelijk, maar dat herinner ik mij niet precies. Ik meen, dat de gelden van dat fonds altijd over Londen hebben gelopen, maar ik weet het niet zeker.

32230. De **Voorzitter**: U sprak zoëven over het smokkelen van jongelui onder convooiën van vluchtelingen. Zijn er veel jongelui geweest, die u zo weg kon krijgen?

A. In het laatste convooi, dat klaar stond, zat een aanzienlijk aantal. In de vorige convooiën waren er niet zo heel veel, maar toen waren ook nog niet veel jongelui overgekomen. Als ik mij wel herinner, zijn zij pas in de herfst en de winter van 1941 in groten getale gekomen. Vóór die tijd was het vrij sporadisch.

32231. De **Voorzitter**: En die jongelui kwamen natuurlijk illegaal?

A. Ja.

32232. De **Voorzitter**: Zij kwamen, als ik het wel heb, ook voor een deel over Zwitserland.

A. Neen, toch niet. Zij kwamen meestal rechtstreeks uit Nederland, via Zuid-Frankrijk.

32233. De **Voorzitter**: Wij hebben enige jongelui gehoord, die over Zwitserland waren gekomen, en die hebben ons verteld van de illegale weg, die er was. Hebt u nog meegemaakt, dat er een illegale weg werd gevormd van Genève over Annecy?

A. Daarin ben ik niet rechtstreeks gemoeid geweest. Wanneer was dat?

De **Voorzitter**: Misschien in 1943.

A. Toen was ik weg.

32234. De **Voorzitter**: U weet niet van het bouwen van die weg?

A. Neen. Sedert de heer *Warners* in Lissabon was geweest — dat was in Augustus 1942 —, is het legale en het illegale volkomen gescheiden. Toen heeft men mij uit Londen laten weten, dat voortaan

de illegale weg door de heren *Warners* en *Maas Geesteranus* zou worden georganiseerd. Ik stond er buiten: ik ben er nog een half jaar geweest.

32235. De **Voorzitter**: U hebt wel in Juni en Juli 1942 uit Lissabon een paar brieven aan de Regering in Londen geschreven met zekere voorstellen?

A. Niet met voorstellen, maar om mede te delen, dat ik het noodzakelijk achtte, dat de Regering voorzieningen trof. Ik heb er aan toegevoegd, dat het op dat moment niet zo noodzakelijk was, omdat de meeste jongelui geëvacueerd waren, maar dat ik het toch noodzakelijk achtte, dat de illegale weg althans als reserve zou worden gebruikt.

32236. De **Voorzitter**: Is u ook bekend, of dat gebeurd is?

A. Ja. Daarvoor is de heer *Warners* in Lissabon gekomen.

32237. De **Voorzitter**: Van Lissabon kan men toch geen weg door Zuid-Frankrijk organiseren?

A. Daarvoor moest men zelf naar die landen reizen.

32238. De **Voorzitter**: Hebben zij er zelf mensen heengezonden?

A. Daar weet ik niets van.

32239. De **Voorzitter**: Wat betreft de weg, die over Bilbao en Santander ging, van waar de boten met jongelui vertrokken, zou ik u willen vragen: hoe kon men in Bilbao komen?

A. Dat was een soort omkopen van de Spaanse Regering. Zij wilde dollars hebben. Als de passagebiljetten in dollars werden betaald, lichtte de Spaanse Regering de hand met betrekking tot het bepaalde ten aanzien van de militaire leeftijd.

32240. De **Voorzitter**: Waarheen vertrokken die Spaanse boten van Bilbao?

A. Ik heb veel jongelui naar Curaçao gekregen. Zij werden ergens anders aan land gezet en soms werden ze in Lissabon van de boot gehaald.

32241. De **Voorzitter**: Werden zij er in Lissabon clandestien afgehaald?

A. Ik hield mij daar expres buiten.

32742. De **Voorzitter**: Zij kwamen zonder visum en zonder toestemming van de Portugese Regering aan wal?

A. Ja.

32243. De **Voorzitter**: Maar die merkte het toch wel?

A. Ja, het was enigszins gevaarlijk.

32244. De **Voorzitter**: Kon men zich er achter verschuilen, dat de jongens van boord waren gelopen?

A. Daar hield ik mij buiten. Ik weet het niet precies. Het zijn niet veel gevallen geweest. Daarom vond ik het niet juist. Die jongens kwamen meestal toch wel goed terecht. De meeste boten uit Bilbao gingen door naar de overkant van de oceaan.

32245. De **Voorzitter**: Die jongens kwamen ten slotte toch weer in Engeland?

A. Ja, van Curaçao uit kwamen ze weer in Engeland. Men moest zien welke de veiligste weg was.

32245. De **Voorzitter**: Wie heeft ten slotte het initiatief genomen tot het ter hand nemen van de illegale evacuatie?

Is dat van Londen geschied of hebben uw eigen brieven daartoe bijgedragen?

A. Ik geloof, dat mijn brieven er toe bijgedragen hebben en ook die van de heer *van Pallandt*.

32247. De **Voorzitter**: Hebt u het later in Londen niet vernomen?

A. Niet speciaal. Ik wist, dat het gebeurde. Ik heb mij er niet speciaal voor geïnteresseerd uit te vinden op grond waarvan het geschied was.

32248. De **Voorzitter**: U bent later in Londen Regeringscommissaris voor de vluchtelingen geworden?

A. Neen, toen was de positie van Regeringscommissaris afgeschaft. Toen waren de aangelegenheden betreffende de vluchtelingen overgegaan naar Sociale Laken of Binnenlandse Zaken. De heer *van Lidth de Jeu* is de eerste en laatste Regeringscommissaris geweest. Na diens aftreden ben ik hem alleen opgevolgd als voorzitter van het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis.

32249. De **Voorzitter**: U weet, dat nogal eens is gezegd, dat u dr. *Sevenster* had verboden zich bezig te houden met illegale evacuatie. Wij hebben gelezen, wat er over is gezegd en wat daarentrent is verklaard tegenover de commissie *Cleveringa*. Ik zou gaarne horen hoe dat verwijt aan u eigenlijk is ontstaan.

A. Ik heb het nooit op die wijze gezegd. Ik heb alleen aan de heer *Sevenster* gezegd, dat hij en alle consuls en ook de offices zeer voorzichtig daarmee moesten zijn, opdat wij niet onze offices in opspraak zouden brengen en daardoor tegenwerking zouden krijgen van de Franse Regering.

32250. De **Voorzitter**: Welk bezwaar kon de Franse Regering daartegen hebben?

A. Het feit, dat ik jongelui weghielp met die convooien en later die jonge mensen op die Spaanse boot heb geplaatst, wat ook niet regelmatig was, bewijst, dat ik niet de bedoeling had, een absoluut verbod te geven. Alleen gaf ik het teken: „Wees voorzichtig!”

32251. De **Voorzitter**: Hoe zou het gekomen zijn, dat men dat heeft geïnterpreteerd als een verbod?

A. Ja, wie weet!

32252. De **Voorzitter**: Wie zou dat hebben gedaan?

A. Dat weet ik niet. Ik vermoed het wel, maar aangezien ik hier onder ede gehoord word, wens ik geen namen te noemen.

32253. De heer **Stokvis**: Op uw vermoeden kunt u dat toch rustig doen. Daartegen is geen bezwaar. Dat is met uw eed volkomen in overeenstemming te brengen. U vermoedt het, u weet het niet. Ik kan u wel een naam noemen.

A. Welke?

De heer **Stokvis**: De heer *Maas Geesteranus*.

A. Ja, die heeft dat stelselmatig — daarvoor zijn bewijzen — lang volgehouden. Hij heeft dikwijls tegen Engelandvaarders gezegd: „Door officiële mensen wordt voor jullie niets gedaan.” Ik kan dit hier verklaren, want er waren bewijzen voor aan Buitenlandse Zaken in Londen.

32254. De **Voorzitter**: Wat was de ondergrond van die eigenaardige houding van de heer *Maas Geesteranus*? Een van de dingen, die zeer in het bijzonder opvallen, wanneer men er zich rekenschap van geeft, wat er in Lissabon gebeurde; er zijn naar mijn gevoelen zeer veel persoonlijke tegenstellingen geweest.

A. Hebt u het rapport *van Rhijn* gelezen?

De **Voorzitter**: Neen.

A. Vindt u goed, dat ik mij hierover verder niet uitlaat? Ik moge u in overweging geven het rapport *van Rhijn* op te vragen, omdat u dat in de hele zaak een goed inzicht zal geven.

32255. De **Voorzitter**: Waar moet men dat vragen?

A. Dat berust op het Ministerie van Oorlog. Ik begrijp alleen niet, waarom dat rapport *van Rhijn* zo zeer vertrouwelijk is, terwijl de rapporten *Cleveringa* en *Donner* niet vertrouwelijk zijn.

32256. De **Voorzitter**: Het rapport *Cleveringa* is niet algemeen gepubliceerd.

A. Het is volkomen gepubliceerd, in alle details.

De **Voorzitter**: Ik meen alleen in uittreksel. Wij hebben het in de Kamer alleen ter inzage voor de leden gekregen, en ik geloof dan nog maar gedeeltelijk. Wij hebben het als Enquêtecommissie geheel voorgelegd gekregen, maar de Kamer niet eens.

A. Waarom heeft de commissie niet het rapport *van Rhijn* voorgelegd gekregen?

De **Voorzitter**: Het rapport *Cleveringa* is in ieder geval niet gepubliceerd.

De heer **Stokvis**: Het rapport *Vorrink* wel.

De **Voorzitter**: Kan men het bij de Staatsdrukkerij kopen?

A. Ik meen van wel, al durf ik het niet voor 100 % volhouden.

De **Voorzitter**: Toen ik voor het eerst het rapport *Cleveringa* las, is mij opgevallen, dat er méér in staat dan alleen datgene, wat bekend geworden is.

Ik heb het alleen volledig gelezen als lid van deze commissie en niet als Kamerlid. Als zodanig hebben wij een uittreksel gehad.

A. Het is mogelijk, dat ik mij vergis.

32257. De **Voorzitter**: Wij zullen proberen dat rapport van *Rhijn* in handen te krijgen. Gaat dat over die persoonlijke onaangename verhoudingen in Lissabon?

A. Het legt uit hoe die z.g. Geheime Dienst in Lissabon gewerkt heeft. Als u dat rapport hebt gelezen, zult u tot de conclusie komen, dat het met deze dienst heel moeilijk was samen te werken.

32258. De **Voorzitter**: Hebben die persoonlijke tegenstellingen, die, geloof ik, niet alleen haar grondslag vonden in die Geheime Dienst, nadelig gewerkt voor de vluchtelingen en de evacués?

A. Ik ben blij, dat u dit punt aanroert, want ik ben er van overtuigd, dat dit niet het geval is. Wij werkten eigenlijk langs elkaar heen. Wij hadden ieder ons eigen werk. De heer *Maas Geesteranus* deed een soort geheimzinnig werk, waarmee ik niets te maken had. Het was een soort van spionnagerwerk. Hij had in het begin met het vluchtelingenwerk helemaal niets te maken en het werk heeft er in het begin helemaal niet onder geleden. Later is hij er zich mee gaan bemoeien en als die jongens kwamen, stookte hij hen op. Daarvoor zijn bewijzen. Hij moest die jongens z.g. politiek testen. Daardoor hadden wij wel eens wrijving. Hij deed het m.i. op een domme manier, die veel te veel in de gaten liep bij de Portugese politie. Dus heb ik er een aanmerking op gemaakt en gezegd: „Wees daarmee voorzichtig; haal die jongens niet allemaal bij elkaar.”

32259. De **Voorzitter**: Waarom mocht de Portugese politie dat niet weten? Waren het illegaal overgekomen jongens?

A. Zij waren soms ook illegaal gekomen. Daar moesten wij heel voorzichtig mee zijn. Als de Duitse spionnen zagen, dat er jongelui van de militaire leeftijd in Portugal waren, maakten zij daar onmiddellijk aanmerking op bij de Portugezen en dan kregen wij last met de Portugese politie.

32260. De **Voorzitter**: Waarom wilde men in Portugal alleen Nederlanders toelaten. wanneer zij een visum hadden voor een verder gelegen land? Was dat alleen, omdat zij moeilijkheden kregen met de levensmiddelen?

A. In het begin — en daar verheug ik mij over — heb ik een mooi succes gehad. Eerst waren de Portugezen gemakkelijk met het toelaten van mensen, maar toen het volkomen vol liep, hebben zij gezegd: „Nu laten wij alleen vluchtelingen toe, wanneer zij een visum hebben voor een ander land, zodat het zeker is, dat zij onmiddellijk verder gaan.”

32261. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u met „vollopen”?

A. Er kwamen tienduizenden mensen. Het was oorlog en alle Portugezen, zoals alle volkeren in die omstandigheden, hamsterden natuurlijk. De levensmiddelenkwestie werd dus ook bedenkelijk.

32262. De **Voorzitter**: Waren dat mensen van alle mogelijke nationaliteiten?

A. Ja.

32263. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gesproken over het vervoer naar Nederlandsch-Indië in de eerste tijd. Het Portugese schip de „Angola” is via Durban naar Mozambique gegaan en daar werden de mensen overgeladen naar Nederlandsch-Indië. Nu is ons

medegedeeld, dat er mensen waren, die ontevreden waren over de ligging en de gehele verzorging aan boord en over de hoedanigheid van die boot. Hebt u dat meegemaakt?

A. Ik kan er voor instaan, dat die klachten ongegrond zijn. Ik heb de mensen aan boord gebracht en ik heb die boot zelf gezien. Het was er natuurlijk eenvoudig en het waren niet allemaal eerste klas cabines, maar het was er zeer zindelijk en zeer behoorlijk.

32264. De **Voorzitter**: Was het een van de gewone boten van de lijn, die over Lobito gaat?

A. Ik weet niet of zij over Lobito ging, maar het was een boot van de Portugese Zuid-Afrika-lijn.

32265. De **Voorzitter**: Van de lijn, die Angola aandoet en dan via de Kaap naar Mozambique gaat?

A. Ja, het waren de gewone lijnboten. Eerst heb ik in Londen getracht, Nederlandse schepen te krijgen. Dat is echter mislukt. Toen was de enige mogelijkheid: Portugese lijnboten.

32266. De **Voorzitter**: Hoeveel mensen moesten vervoerd worden?

A. Het ging in verschillende convoeien. Ik herinner mij niet precies de getallen. Ik meen, dat het eerste convooi een honderd niensen bevatte. Het was oorspronkelijk de bedoeling 300 mensen te verzamelen. Ik zond er echter elke keer zoveel als de boot kon bevatten.

32267. De **Voorzitter**: Op de „Angola” zijn er blijkbaar meer geweest. Er was logies in het ruim voor hen.

A. Het is acht jaar geleden gebeurd. Ik heb het niet gehoord.

32268. De **Voorzitter**: Hebt u zo eens rondgekeken?

A. Ja, te voren heb ik het zelf besproken met de reders. Ik ben bij het vertrek geweest. Toen was de stemming heel goed.

32269. De **Voorzitter**: Hebt u wel gehoord van een omslaan van de stemming?

A. Neen. Ik herinner mij wel een andere boot. Dat was de boot naar Curaçao. In Oporto was er plotseling grote ontevredenheid, omdat sommigen in de tweede klasse zaten en anderen er niet in mochten. Bij het vertrek was de stemming echter uitstekend.

32170. De heer **Stokvis**: Hoeveel Nederlanders zijn er naar uw mening door uw toedoen uit Zuid-Frankrijk weggewerkt, vóórdát Frankrijk geheel bezet was?

A. Tussen de 1400 en 1500.

32271. De heer **Stokvis**: Er wordt wel gezegd, dat er naar verhouding veel meer Belgen en Polen uit Zuid-Frankrijk zijn weggekomen dan Nederlanders. Is dat juist?

A. Dat kan ik moeilijk beoordelen. Ik stond wel in contact met mijn Belgische collega in Lissabon. Ik heb niet de indruk, dat hij meer succes gehad heeft. Ten aanzien van de Polen was het een speciaal geval. Een deel van het Poolse leger was in Frankrijk geweest en vele Poolse officieren waren daar gestrand. Dezen waren er als militair vaak gemakkelijker door te helpen dan een partitulier.

32272. De heer **Stokvis**: Aan de andere kant was het toch juist moeilijker?

A. Neen, het uniform hadden zij al lang verborgen.

32273. De heer **Stokvis**: U weet, dat de heer *Maas* nadrukkelijk verklaart, dat hem door u is opgedragen niets illegaals te doen.

A. Ik had de heer *Maas* niets op te dragen. Dit moet een vergissing zijn. Hij stond niet onder mijn orders.

32274. De heer **Stokvis**: Inderdaad, ik bedoelde de heer *Sevenster*. Dat ontkent u ook?

A. Ja, in die vorm.

32275. De heer **Stokvis**: Bij mij is wel de vraag gerezen of u niet te vlug uit Portugal bent vertrokken na de algehele bezetting van Frankrijk. Er was toen nog een groot aantal mensen in Zuid-Frankrijk, die langs illegale weg er uit hadden kunnen worden gehaald. Hebt u het niet te spoedig opgegeven?

A. De illegale weg heb ik in de eerste plaats nooit gehad en in de tweede plaats heeft men in Augustus 1942 de heer *Warners* gestuurd om de illegale weg te organiseren met de heer *Maas Geesteranus* en heeft men mij laten weten, dat ik mij met die zaak niet meer had te bemoeien.

32276. De heer **Stokvis**: U hebt het dus overgelaten aan de heer *Maas Geesteranus*; u moest het overlaten!

A. De illegale weg, die te voren niet georganiseerd was, werd georganiseerd in Augustus 1942 buiten mij om, ook zeer te recht, bedoel ik. Men vond ook, wat ik altijd had gezegd: „Laten wij dat liever gescheiden houden." Wanneer er iets illegaals had moeten gebeuren, was het na Augustus 1942 het werk van de heer *Maas Geesteranus* geweest.

32277. De heer **Stokvis**: Wat is uw oordeel over de heer *Sillem*? Werkte die behoorlijk?

A. In vele opzichten wel.

32278. De heer **Stokvis**: Ik heb wel eens klachten over hem vernomen.

A. Ik weet, dat er veel klachten over hem zijn. Ik heb hem natuurlijk van nabij kunnen meemaken. In het begin, toen ik er kwam, vond ik, dat hij de zaak goed georganiseerd had. Hij zat zonder geld en er kwamen honderden Nederlandse vluchtelingen. Hij heeft direct een steuncomité opgericht en heeft dat bepaald goed gedaan en geld bij elkaar gekregen.

32279. De heer *Stokvis*: Hebt u wel eens gehoord van de verklaringen van de heren *Boas* en *Hooyer*? Die zijn zeer tegen u gekant.

A. Die dingen zijn psychologisch heel goed te verklaren, in zoverre, dat die mensen zich vaak geen rekenschap gaven van de ontzettende moeilijkheden. Zij dachten, dat het met enige goede wil gemakkelijk zou gaan, maar gaven zich geen rekenschap van de ontzettende moeilijkheden, waar men tegenover stond.

32280. De **Voorzitter**: U hebt zoëven verteld, dat aanvankelijk de Regering in Londen geen geld genoeg stuurde of helemaal niet, omdat de Engelsen daar geen toestemming voor wilden geven.

A. Dat weet ik niet zeker, maar ik veronderstel, dat dat de hoofdreden was.

32281. De **Voorzitter**: U verklaart dat niet door gebrek aan belangstelling?

A. Neen, neen. De heer *van Vredenburg* is toen van uit Londen rechtstreeks naar Frankrijk gestuurd met een heel groot bedrag. Ik moet u ook zeggen, dat ik er later met al dat vluchtelingenwerk nooit last mee heb gehad.

32282. De **Voorzitter**: Ik wilde nog iets vragen over dat steuncomité, en wel in verband met de heer *Sloet tot Everlo*. Heeft deze onder u gewerkt?

A. Ja.

32283. De **Voorzitter**: In welke functie?

A. Niet officieel. Hij is oorspronkelijk alleen secretaris van het steuncomité geweest. Als zodanig had hij met mij te maken, omdat hij mij consulteerde over allerlei dingen. Hij heeft ook contrôle moeten uitoefenen over die vluchtelingen, die in *Praia das Maças* waren en van de Portugese politie maar éénmaal per week naar de stad mochten gaan. Dat moest hij controleren.

32284. De **Voorzitter**: Voor wie?

A. Als secretaris, in mijn opdracht.

32285. De **Voorzitter**: Werd hij ook betaald voor zijn werk?

A. Ik meen van niet.

32286. De **Voorzitter**: Wat is hij eigenlijk voor iemand?'

A. Wat zal ik u zeggen? Hij meende het zeker goed, maar hij was niet altijd even tactvol.

32287. De **Voorzitter**: Had de heer *Sloet tot Everlo* de leiding in *Praia das Maças*?

A. Neen, hij had niet zoveel te zeggen. Het steuncomité, waarin vooraanstaande mensen van de Nederlandse kolonie in Lissabon zaten, regelde de gehele kwestie van het vluchtelingentehuis. De heer *Sloet tot Everlo* moest zo'n beetje politie-agent spelen, wat betreft de permissies van de mensen, die naar de stad wilden. Dat heeft hij helaas niet erg tactvol gedaan.

32288. De **Voorzitter**: Dat tehuis is niet op uw initiatief tot stand gekomen?

A. Het was met mijn toestemming georganiseerd, maar verder occupeerde het steuncomité zich daar rechtstreeks mee.

32289. De **Voorzitter**: U had niet de eigenlijke leiding?

A. Niet persoonlijk. Ik had daarvoor ook geen tijd. Ik moest steeds in Lissabon zijn. Het steuncomité had de leiding van het huis.

32290. De **Voorzitter**: Hoe ver lag het van Lissabon af?

A. Ongeveer 40 km.

32291. De **Voorzitter**: Hoeveel mensen waren er?

A. Dat varieerde met de convoien.

32292. De **Voorzitter**: Waartussen varieerde het?

A. Het kwam voor, dat er 150 mensen waren, en soms waren er niet meer dan 20.

32293. De **Voorzitter**: Woonden die allemaal in één villa?

A. Neen, dat kon niet. Dat huis had een capaciteit van ongeveer 60 mensen. Het lag in een kleine badplaats met hotelletjes en de rest van de mensen werd in die hotelletjes ondergebracht.

32294. De **Voorzitter**: Op welke wijze kwamen die mensen aan zakgeld?

A. Dat kregen zij van het steuncomité en dat kreeg het weer van mij.

32295. De **Voorzitter**: Ik denk niet, dat de Portugezen voortdurend zijn voortgegaan daarvoor geld te geven.

A. Dat hebben zij alleen in de eerste tijd gedaan, omdat er grote nood was. Verder is het geld uit Londen gekomen.

32296. De **Voorzitter**: Wij hebben van de heer *Sloet tot Everlo* gehoord, dat zij één escudo per dag kregen.

A. Dat herinner ik mij niet meer. Het zal wel méér geweest zijn.

32297. De **Voorzitter**: Daarvan konden zij geen kromme sprongen maken.

A. Zij mochten één keer per week naar de stad en zij moesten de trein en de tram betalen. Het lijkt mij dus niet waarschijnlijk, dat zij slechts één escudo per dag hebben gekregen.

32298. De **Voorzitter**: Er schijnen nu en dan strubbelingen te zijn geweest.

A. Er zijn strubbelingen geweest over die politiebepaling, dat zij niet naar de stad mochten. Velen van die mensen — sommigen vonden het er heel prettig — konden niet leven zonder dagelijks in

een stad te zijn. Zij vonden het buiten afschuwelijk en waren ontevreden, dat zij niet elke dag naar de stad mochten. Tegen de bepaling, die ik, gedwongen door de Portugese politie, had ingesteld, zijn zij toch weggegaan. Ik heb hen daarover onderhouden en heb hun gezegd: „Wij moeten die politie te vriend houden; alleen als wij dat doen, kunnen wij onze landgenoten laten komen, maar als er door jullie gedrag ruzie komt met de politie, bederven wij de zaak.”

32299. De heer **Stokvis**: Heeft dat geholpen?

A. Dat heeft, tijdelijk althans, geholpen.

32300. De **Voorzitter**: U zegt dat met een zekere beperking.

A. Ik zal niet zeggen, dat het afdoende is geweest. Als er andere mensen kwamen, trachtten zij er toch weer tegen in te gaan.

32301. De **Voorzitter**: Misschien verveelden zij zich.

A. Ja; ofschoon het een alleraardigste badplaats is.

De heer **Stokvis**: Wij hebben er photo's van gezien.

A. Ik ging er vaak voor mijn plezier heen.

32302. De heer **Stokvis**: Door sommige mensen wordt u verweten, dat u er ambtelijk vaak heen ging.

A. Daarvoor was geen aanleiding. Het steuncomité deed het uitstekend.

Bij alle feestelijke gelegenheden kwam ik er en hield ik toezicht. Ik had veel werk in Lissabon. Ik moest elke dag in de stad blijven en had niet veel tijd.

32303. De **Voorzitter**: De heer *van Boeyen* is er geweest. Welke is de reden, waarom men het in Londen nodig vond, dat de heer *van Boeyen* er heen ging? Hield dat verband met de illegale arbeid?

A. Ik geloof, dat het de wens van de heer *van Boeyen* zelf was.

32304. De **Voorzitter**: Hij was toen toch al ziek en gebrekkig?

A. Er was een commissie voor vluchtelingenaangelegenheden, waarin de Minister van Binnenlandse Zaken zat. Ik kan mij goed voorstellen, dat hij gezegd heeft: „Ik ben medeverantwoordelijk, ik wil eens gaan kijken.”

32305. De **Voorzitter**: Weet u, dat hij met de heer *Sloet tot Everlo* gepraat heeft?

A. Neen.

32306. De **Voorzitter**: Is tot u niet het een en ander over leningsplannen of mogelijkheden daartoe doorgedrongen?

A. Ik geloof, dat de heer *Sloet tot Everlo* een of ander fantasieplan gehad heeft. Ik herinner het mij heel vaag.

32307. De **Voorzitter**: Vond u dat fantastisch?

A. Ja. Nu u het zegt, herinner ik het mij.

32308. De **Voorzitter**: Wat herinnert u zich?

A. Dit is een kwestie, waarover ik in zes jaar niet heb nagedacht. De heer *Sloet tot Everlo* liet er zich op voorstaan, dat hij in Lissabon zeer interessante en voorname relaties had en dat hij haar over een soort plan gesproken had.

32309. De **Voorzitter**: Was dat met de Banco Espiritu Santo?

A. Vergeet u niet, dat er bij hoort: e Commerciale.

32310. De **Voorzitter**: Herinnert u zich ook, wat hij met dat geld wilde doen?

A. Ik herinner mij alleen vaag, dat de heer *Sloet tot Everlo* met een soort „brain wave” gekomen is, waarin ik niet veel vertrouwen had.

32311. De **Voorzitter**: Hij zegt, dat de lening hem aangeboden is geweest.

A. Waar was dat voor?

De **Voorzitter**: Hij had het plan om levensmiddelen naar de Nederlanders in Nederland en zo mogelijk in de gevangenkampen in Duitsland te zenden.

A. Dat waren twee heel verschillende dingen. Het zenden van levensmiddelen naar Nederland hebben wij zelf gedaan. Daarvoor hadden wij geen lening nodig.

32312. De **Voorzitter**: Maar hij had als voorbeeld België. Ik heb hier een rapport van een Belg in Lissabon, de heer *Dermoutier*, administrateur et délégué général de la Croix Rouge Belge en Portugal.

A. Dat was vóór mijn tijd. In mijn lijd was het de heer *de Kerckhove*. Wij hebben te zamen voedselladingen gestuurd naar Nederland. Ik heb twee bulkzendingen sardines gezonden. Voor één van die zendingen ben ik in Londen geweest. De getallen moeten hier bekend zijn. Ik heb zendingen gestuurd in de herfst van 1943 en weer in het voorjaar van 1944.

32313. De **Voorzitter**: Waar gingen die heen?

A. Naar het Nederlandse Rode Kruis in den Haag. Ik heb altijd hoop gehad, dat een deel in de kampen zou terechtkomen.

32314. De **Voorzitter**: Wist u, dat ze in ziekenhuizen gekomen zijn?

A. Wij lieten het over aan het Nederlandse Rode Kruis in Nederland.

32315. De **Voorzitter**: Welke quantiteit was het? Eén wagon of 12 wagons? Een wagon is 8 of 10 ton.

A. Het waren vele tonnen, in ieder geval was het een zeer aanzienlijke hoeveelheid.

32316. De **Voorzitter**: Hoe kwam men aan het geld daarvoor?

A. Uit Londen. Wij hebben met moeite van de Engelsen gedaan gekregen, dat het werd overgemaakt.

32317. De **Voorzitter**: Dus het ging van buiten de blokkade naar binnen de blokkade?

A. Ja. De Engelsen controleerden of het inderdaad naar Nederland ging.

32318. De **Voorzitter**: In plaats van waarheen?

A. Naar ander bezet gebied, bij voorbeeld naar Duitsland.

32319. De heer **Stokvis**: Was dat zulk een groot verschil?

A. Ja, een groot verschil.

32320. De **Voorzitter**: Mocht het niet naar de civiele gevangenkampen in Duitsland?

A. Beslist niet.

32321. De **Voorzitter**: Was die bereidheid van Engelse kant om inbreuk te maken op de blokkade een verzachting van het Engelse standpunt te dien aanzien?

A. Ja, feitelijk wel. De Engelsen deden dat ook, omdat zij daarvoor controle hadden door middel van de Commission Mixte te Genève, bestaande uit leden van het Internationale Rode Kruis en leden van de Vereniging van Nationale Rode Kruisen. Die hebben te zamen een Commission Mixte gevormd en deze controleerde, dat dergelijke gelden ten slotte kwamen op de plaats, waar zij zijn moesten.

32322. De **Voorzitter**: Hoe kon zij dat doen?

A. Door agenten. Zij stuurde agenten naar Nederland om te kijken of het er aankwam en op de plaats, die vermeld werd. Op die wijze heb ik die zendingen sardines kunnen sturen en ook een grote zending levensmiddelen uit Amerika. Van uit Londen zijn ook geregeld pakketzendingen via Lissabon naar Nederland gegaan.

32323. De **Voorzitter**: Was dat niet particulier?

A. Dat geld kwam uit Londen; het werd door particulieren in Londen gestort en met goedkeuring van de Engelsen overgebracht naar Portugal. Dan lieten wij er pakketten van maken en die gingen naar Nederland.

32324. De **Voorzitter**: Wie waren die „wij“ in dezen?

A. Het Nederlandse Rode Kruis. Ik was tegelijk gedelegeerde van het Nederlandse Rode Kruis in Lissabon.

32325. De **Voorzitter**: Gedelegeerde van het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis in Lissabon?

A. Ja.

32326. De **Voorzitter**: U hebt in die functie die aankopen in Lissabon gedaan?

A. Inderdaad.

32327. De **Voorzitter**: Deed u dat persoonlijk?

A. Ja zeker, persoonlijk. Die sardinenzending, die bulkzending, waarover ik het had, heb ik van Londen uit gedaan, later, maar die zending is toch in Lissabon gekocht door makelaars, maar samen met de Engelsen. Wij moesten contact houden met de British Commercial Attaché, die controleerde het.

32328. De **Voorzitter**: Er is medegedeeld, dat de Belgen wel permissie kregen in 1942 om die werkzaamheden te doen en dat de Nederlanders die toen niet kregen. Dat wordt verklaard, doordat men zegt, dat de Belgen een zekere druk konden uitoefenen, omdat zij de Congo hadden.

A. Dat is volkomen juist. Daardoor beschikten de Belgen over deviezen, die wij niet hadden.

32329. De **Voorzitter**: En u hebt gezegd: het is wel gedaan!

A. Ja, later pas; in het begin kon het niet.

32330. De **Voorzitter**: Volgens het rapport, dat ik hier voor mij heb liggen, van het Belgische Rode Kruis, van de Kamer van Koophandel voor België te Lissabon en van Les Amis des anciens Combattants hebben die drie instanties voor 680 miljoen escudo's naar België gestuurd.

A. Dat geloof ik wel, maar de Belgen hadden geld, want door de Congo beschikten zij over deviezen.

32331. De **Voorzitter**: Zij beschikten niet alleen over geld, maar zij zullen dat ook gemakkelijker van de Engelsen gedaan hebben gekregen, omdat zij van de Congo uit een zekere druk op de Engelsen konden uitoefenen.

A. Dat is niet onmogelijk, want de Engelsen hadden veel producten uit de Congo nodig.

32332. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat u het ook gedaan hebt gekregen.

A. Later.

32333. De **Voorzitter**: Was er een financiële limiet, waarbinnen u moest blijven?

A. Feitelijk wel, want zij vonden de hoeveelheid, die gezonden werd, al heel groot.

32334. De **Voorzitter**: Als u nu in de plaats van voor b.v. drie ton voor 3 miljoen had willen hebben?

A. Dat was uitgesloten. Onze koers ten opzichte van de escudo was onvoordelig voor de Engelsen. Zij moesten toch al veel uit Portugal hebben. Wij hebben voor dat bedrag al moeten vechten.

32335. De **Voorzitter**: Weet u, hoe groot het was?

A. Dat kan ik u niet zeggen. Het kan in ons archief worden nagekeken.

32336. De heer **Stokvis**: De Belgen hebben voor 680 miljoen escudo's verzonden.

A. De Belgen waren in een veel voordeliger positie dan wij.

32337. De **Voorzitter**: Wat noemt u bulkzendingen?

A. Ik heb weinig verstand van cijfers en gewichten.

32338. De **Voorzitter**: De tegenstelling is: bulk en verpakking.

A. Het was bulk.

32339. De **Voorzitter**: U kunt sardines niet in bulk, dus zonder verpakking verzenden.

A. Dan was het geen bulk. Het maakt echter niets uit. Ik kan het u nog laten weten.

32340. De **Voorzitter**: Het is niet zo'n grote hoeveelheid geweest, dat men daardoor de ondervoeding in Nederland heeft kunnen tegengaan. Het is alleen aan de ziekenhuizen verstrekt.

Als ik mij goed herinner, kregen particulieren ook zendingen uit Engeland en Amerika.

A. Wij hebben in Amerika grote aankopen van medicijnen gedaan.

32341. De **Voorzitter**: Wanneer iemand een familielid in Amerika had, kon deze geld naar Lissabon sturen, waarvoor pakketten met chocolade en sardines werden gekocht, die dan naar Nederland werden gezonden. Dat is dus met medeweten van de Engelsen gebeurd?

A. Inderdaad.

32342. De **Voorzitter**: Als nu de heer *Sloet tot Everlo* 30 miljoen escudo's in de vorm van een lening had gekregen, had u die dan kunnen benutten voor het zenden van pakketten naar Nederland?

A. Die had hij nooit gekregen. Er was niemand, die hem au sérieux nam.

32343. De **Voorzitter**: Ik zeg alleen: *als* hij die had gekregen.

A. Ja, dan zou dat zeker mogelijk zijn geweest. De Portugese Regering had echter ook allerlei uitvoerbepalingen. In het begin kon men alles sturen, maar in het laatst was het nogal beperkt.

32344. De **Voorzitter**: Hebt u, toen u in Londen terugkwam, nog iets gemerkt van correspondentie tussen de heer *Sloet tot Everlo* en Minister van *Boeyen*?

A. Neen.

32345. De **Voorzitter**: Hebt u iets gemerkt van pogingen van de heer *Sloet tot Everlo* om een betrekking in Londen te krijgen?

A. Niet in Londen, maar bij de gezant in Lissabon.

32346. De heer **Stokvis**: Acht u de onderhandelingen, die de heer *Sloet tot Everlo* met de Banco Espiritu Santo heeft gevoerd, niet van serieuze aard?

A. Neen. Ik kende de Banco Espiritu. Dat zijn gehaaide zakenlieden.

32347. De heer **Stokvis**: Het commerciële was dus overwegend?

A. Ja.

32348. De **Voorzitter**: Is er ook een zeker moment geweest, waarop men via Lissabon geld kon overmaken naar Zwitserland om daar goederen in te kopen of gingen er goederen van uit Lissabon om vervolgens in de kampen in Duitsland te recht te komen?

A. Wij hebben later een beperkte actie op touw kunnen zetten. Wij zijn er in geslaagd enig geld over te maken van Lissabon uit naar Zwitserland. Het is echter een grote uitzondering geweest. Het was in Zwitserland gebruik, pakketten te zenden naar sommige kampen.

Dit geschiedde via Genève. Het geld werd rechtstreeks gezonden naar de vertegenwoordiger van het London Committee in Zwitserland de heer *Flugi*, die er in Zwitserland pakketten voor heeft laten maken. Het heeft ons veel moeite gekost een betrekkelijk gering bedrag over te maken.

32349. De **Voorzitter**: Ik heb hier een brief van de Banco Espiritu Santo e Cominercial de Lisboa van 27 September 1943.

A. Toen was ik allang weg. Ik ben in Februari 1943 vertrokken.

De **Voorzitter**: De brief luidt:

„Cher Monsieur.

Nous avons le plaisir de répondre à votre lettre du 22 courant et nous le faisons en français, pour que vous puissiez donner connaissance de notre réponse à des personnes qui ne parlent pas notre langage.

C'est avec plaisir que nous vous confirmons ce que nous avons dit, au cours de notre deuxième entrevue:

Nous sommes très disposés à étudier l'ouverture d'un crédit, même d'un montant aussi élevé que celui de Esc. 30.000.000 destiné à payer des produits alimentaires portugais qui pourraient être exportés vers la Hollande, au profit exclusif des populations hollandaises, affligées par la situation actuelle.

Pour que l'opération soit possible, il nous faudra un minimum de garanties et la certitude, attestée par documents, de l'agrément des Autorités Britanniques, une fois que l'opération devra être traitée avec le Gouvernement de Sa Majesté la Reine de la Hollande, et ce Gouvernement est directement lié au Gouvernement Britannique."

A. Daar komt de aap uit de mouw!

32350. De **Voorzitter**: U meent, dat het niet gelukt zou zijn?

A. Ja, dat meen ik.

32351. De **Voorzitter**: U weet niets over correspondentie, die met de heer *van Boeyen* hieromtrent gevoerd is?

A. Die is mij niet bekend, tot mijn verbazing, omdat mij de zaak toen wel aanging. In Augustus 1943 ben ik in Lissabon geweest om allerlei Rode Kruis-aangelegenheden te arrangeren. Ik heb mij nooit gerealiseerd, dat dit in een zo ver stadium is geweest in correspondentie tussen de heren *van Boeyen* en *Sloet tot Everlo*.

32352. De **Voorzitter**: De heer *van Boeyen* heeft eindelijk geantwoord. Vlak daarop zijn de heren *Quarles van Ufford* en *de Gruijter* naar Lissabon gekomen voor het sluiten van een lening.

A. Ja, ik herinner mij nu deze zaak en dat bezoek van die heren, die bij mij zijn geweest. Toen heb ik ten aanzien van die hele zaak gezegd: „laten zij dat maar doen", maar toen zij terugkeerden met nul op het request, heeft mij dat niet verbaasd.

32353. De **Voorzitter**: Zijn zij er heen gegaan op aansporing van de heer *Sloet tot Everlo*?

A. Dat denk ik. Ik was het vergeten, maar nu herinner ik mij de reis van die twee mensen: zij hebben er vier of vijf weken gezeten.

32354. De **Voorzitter**: De heer *Sloet tot Everlo* heeft gezegd, dat zij er voor een lening zijn geweest. Maar niet voor een lening voor pakketten!

A. Dat weet ik niet.

32355. De **Voorzitter**: Dan zullen wij hierop niet doorgaan. Hebt u nog iets te zeggen over hetgeen u in Lissabon hebt gedaan, waarover wij nog niet met u hebben gesproken en dat naar uw mening nuttig voor ons is te weten, in aanmerking genomen, dat wij beide rapporten van de commissies *Cleveringa* en *Donner* hebben gelezen?

A. Ik zou het eigenlijk niet weten. Ik heb u, meen ik, al in overweging gegeven het rapport *van Rhijn* eens te bezien. Verder zou ik niet weten wat ik speciaal nog zou moeten releveren.

32356. De **Voorzitter**: Londen was eerst zo karig met het zenden van geld, afgezien van de vraag, waarom dat moeilijk ging. Hebt u er toen op aangedrongen vooral geld te sturen en hebt u dat herhaaldelijk moeten doen, voordat het kwam?

A. U bedoelt voor vluchtelingen zaken? Toen ik in Lissabon zat, heb ik over gebrek aan geld niet te klagen gehad; dat is zeer vlot gegaan.

32357. De **Voorzitter**: Vóórdat u er kwam, vóór September, was het moeilijk en toen u er was, ging het vlot, zegt u?

A. Inderdaad, zo is het.

32358. De **Voorzitter**: Wanneer door Nederlanders, die in Portugal verbleven, pakketten werden verzonden naar Nederland, werden die dan gestuurd door de mensen zelf over de post of moesten zij het Portugese Rode Kruis in de arm nemen? Kon men zo maar een pakket sturen van Lissabon uit?

A. Ik geloof, dat het gewoon per postpakket ging.

32359. De **Voorzitter**: Die indruk heb ik ook. Dat heb ik van verschillende mensen gehoord. Er was zelfs iemand bij van uit Columbia, die stuurde het geld naar Lissabon. Wij hebben gehoord, dat de Polen veel op dit gebied deden.

A. Dat weet ik eigenlijk niet.

32360. De **Voorzitter**: U bent in Februari of Maart 1943 naar Londen terug gegaan?

A. In Februari 1943.

32361. De **Voorzitter**: Toen bent u voorzitter geworden van het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis, dat niet door de Duitsers werd erkend, maar dat toch gewerkt heeft door bemiddeling van het Engelse Rode Kruis?

A. Ja.

32362. De **Voorzitter**: Hebt u dit tot het einde van de oorlog gedaan?

A. Tot 1 September 1944, want toen ben ik naar België teruggegaan.

32363. De **Voorzitter**: U kent het rapport van de commissie, waarvan de heer *Vorrink* voorzitter is geweest?

A. Inderdaad.

32364. De **Voorzitter**: U weet ook, dat daarin telkens sprake is van het tekort aan Londense pogingen, althans succesvolle pogingen, om iets te doen voor de civiele gevangenen in de concentratiekampen?

A. Ja.

32365. De **Voorzitter**: Nu heeft men wel eens gezegd, dat een van de redenen, waarom dat niet kon, was, dat van Duitse zijde werd verlangd, dat men op de pakketten, die men aan de gevangenen stuurde, een naam zou zetten.

A. Inderdaad.

32366. De **Voorzitter**: U zult ook wel weten, dat het in Zweden wel eens gelukt is pakketten naar Nederlanders in gevangenkampen te sturen, zonder dat er een naam op stond.

A. Wanneer is dat geweest?

De **Voorzitter**: In de laatste jaren van de oorlog.

A. Er is een groot onderscheid tussen de laatste jaren van de oorlog, toen de Duitsers zagen aankomen, dat zij zouden verliezen en zij daardoor gemakkelijker werden, en de eerste jaren.

32367. De **Voorzitter**: Dit is niet het voornaamste wat ik wilde zeggen. Laten wij ons indenken in de gedachtegang van de Nederlanders in Londen, die vernamen, dat men, zij het met enige moeite, wel pakketten naar de civiele gevangenen kon zenden, mits men maar namen kende. Ligt het niet voor de hand, dat zij zich hebben afgevraagd: „Hoe komen wij in 's hemelsnaam aan de namen van Nederlanders in concentratiekampen?"

A. Dat heb ik mij steeds afgevraagd. Ik heb in de Interallieet Red Cross-bijeenkomsten altijd gezegd: „Wij moeten in de eerste plaats voor namen zorgen", maar het antwoord was: „Wij krijgen ze niet."

32368. De **Voorzitter**: Wie zeiden dat?

A. Het Britse Rode Kruis en het Internationale Rode Kruis in Genève.

32369. De **Voorzitter**: U vroeg het aan het Internationale Rode Kruis en dat zei: „Wij hebben ze niet“?

A. Inderdaad.

32370. De **Voorzitter**: Waarom dacht u, dat het Internationale Rode Kruis de namen van Nederlandse gevangenen in Duitse concentratiekampen zou hebben?

A. Wij hebben alles geprobeerd. Wij moesten ons in de eerste plaats tot het Internationale Rode Kruis wenden. Als iemand die namen zou hebben, dan waren zij het.

32371. De **Voorzitter**: Waarom?

A. Wie zou ze anders hebben?

32372. De **Voorzitter**: Waar zou het Internationale Rode Kruis die namen hebben moeten krijgen? Het zou deze namen aan de Duitsers hebben moeten vragen, maar dezen stelden zich altijd op het standpunt, dat het Rode Kruis niets met de civiele gevangenen te maken had, want dat ging buiten de Conventie van Genève om. U kon dus van te voren weten, dat het Internationale Rode Kruis u die namen niet kon verschaffen. U moest ze dus op een andere manier zien te krijgen. Hebt u die andere methode ontdekt? Hebt u daarvoor geen opdracht gegeven? De Zweden hadden daarvoor toch een vorm?

A. Hoe kon het Zweedse Rode Kruis ze krijgen, als het Internationale Rode Kruis ze niet kon krijgen?

De Voorzitter: Niet het Zweedse Rode Kruis, maar de Nederlanders in Zweden.

A. Hoe zouden de Nederlanders in Zweden die namen hebben kunnen krijgen?

De Voorzitter: Op dezelfde wijze als zij aan de heer *Pelt* alle toeken, pamfletten en brochures, die in Nederland uitkwamen, stuurden, zodat de heer *Pelt* ze veertien dagen nadat zij waren uitgekomen, in Londen ontving.

A. Dat is iets anders dan de namen van Nederlanders in Duitse concentratiekampen.

32373. De **Voorzitter**: Dat is niet zo heel veel anders. Wanneer u tegen de heer de Jong in Zweden had gezegd: „Zorg er voor, dat de kapiteins, die deze boek- en drukwerken meebrengen, ook lijsten meebrengen van zoveel mogelijk Nederlanders, die in Duitse concentratiekampen zitten“, zou u in de eerste jaren die namen bij honderden en later bij duizenden hebben gekregen.

A. Over welke tijd spreekt u?

De Voorzitter: Over het laatste jaar van de oorlog.

A. Ik ben in September 1944 weggegaan. Tot September 1944 heb ik alle mogelijke moeite gedaan. In September 1944 hebben wij alleen een zeker aantal namen gekregen van Joodse gevangenen in Joodse concentratiekampen in Tsjecho-Slowakije, in Theresienstadt.

32374. De **Voorzitter**: Als ik spreek over duizenden, bedoel ik het laatste jaar.

A. Ik ben in September 1944 weggegaan. Vóór September 1944 is het mij niet gelukt namen uit concentratiekampen te krijgen.

32375. De **Voorzitter**: Als ik spreek van honderden, dan slaat dit op de tijd, gedurende welke u er nog wel was, waarmede ik niet wil zeggen, dat u er niets aan gedaan hebt. Is men in Londen niet op het idee gekomen, dat wij in Nederland van talloze mensen wisten, waar zij zaten?

A. Zelfs als wij in Engeland de namen geweten hadden, zou men nog geen kans hebben gezien pakketten te zenden, omdat de Engelse autoriteiten streng verboden daarvoor gelden in het buitenland beschikbaar te stellen. Men kreeg geen vergunning om gelden over te maken. Het overmaken naar Lissabon of Stockholm werd geweigerd. Ik heb gesproken over het overmaken van een bedrag naar Zwitserland voor die paar namen. Daarvoor hebben wij onder valse permissies van de Engelsen gekregen.

32376. De **Voorzitter**: In hoeverre?

A. Wij hebben het enigszins bedekt gezegd. Wij hebben niet met zoveel woorden gezegd, dat het bestemd was voor mensen in concentratiekampen in Duitsland.

32377. De heer **Stokvis**: Heeft men de Engelandvaarders nooit naar adressen gevraagd?

A. Neen. Die waren meestal weg en zij zijn weggegaan in een andere richting. Hoe konden die weten, in welke kampen de Nederlanders zijn terechtgekomen?

De Noorse ondergrondse beweging was goed op de hoogte omtrent de adressen, maar in Nederland was dat niet het geval.

32378. De **Voorzitter**: Iedereen wist, welke familieleden hij in een kamp had zitten. Men stuurde ze van hier uit pakketten.

A. Als men dat in Londen geweten had, zou het misschien iets geholpen hebben.

32379. De **Voorzitter**: Het treft mij telkens weer, dat men deze tamelijk eenvoudige operatie niet heeft verricht. Men had in Londen met enige moeite veel namen van gevangenen, die in Duitse kampen zaten, kunnen krijgen, via Stockholm.

A. Waarom heeft men van Nederland uit nooit getracht het in Londen bekend te maken?

De Voorzitter: Dat is een andere vraag.

A. Ja, maar die vraag stel ik.

32380. De **Voorzitter**: Wij moeten vragen, waarom de Nederlandse Regering het niet gedaan heeft.

A. Ik heb alles gedaan, wat ik van mijn standpunt uit bezien mogelijk achtte.

Ik wist niet, dat er in Zweden mensen waren, die daarvan op de hoogte waren. Ik heb de Rode Kruis-weg bewandeld en heb dat gedaan via het Britse Rode Kruis, maar daar heb ik geen succes gehad.

32381. De **Voorzitter**: Hebt u niet gedacht aan de mogelijkheid, dat u via Stockholm namen kon krijgen van Nederlanders?

A. Ik geloof ook niet, dat het toen mogelijk was, anders zou dat wel zijn gebleken op een of andere wijze. Voor mij geldt de tijd tot 1 September 1944; toen ben ik weggegaan en toen zijn misschien de omstandigheden gemakkelijker geworden.

32382. De **Voorzitter**: Dan is er nog een nauw hiermede verwant vraagstuk. Hier is een zekere mevrouw *Ross* geweest, mevrouw *Ross—Regeur*; zij was getrouwd met een Nederlander, maar was van origine een Deense. Zij was hier werkzaam bij het Nederlandse Rode Kruis en heeft vijf 4 zes duizend namen verzameld van Nederlanders, die in Duitse concentratiekampen zaten. Die namen heeft zij het Internationale Rode Kruis in Genève in handen weten te spelen. Deze instantie heeft die lijsten verzonden naar Londen. Weet u daarvan?

A. Ik heb wel lijsten gehad van Genève, maar voorzover ik mij dat herinner, waren dat alleen lijsten van Joden uit Theresienstadt. Wanneer is dat geweest?

32383. De **Voorzitter**: In 1943. Die namen zijn in handen gekomen van het Departement van Buitenlandse Zaken. Dat waren niet alleen Joden. Wat is er met die lijsten gebeurd?

A. Ik weet wel, dat er toen lijsten over zijn gemaakt. Ik heb er een onderhoud met *Terwisga* over gehad.

32384. De **Voorzitter**: Wat is er mee gebeurd?

A. Toen ik wegging, waren die lijsten nog in bewerking.

32385. De **Voorzitter**: U weet niet of zij doorgezonden zijn naar Zweden?

A. Dat weet ik niet.

32386. De **Voorzitter**: U weet ook geen oplossing te geven voor het mysterie, dat men beweert, dat zij uit Engeland zijn verzonden naar Zweden en dat ze in Zweden niet zijn aangekomen?

A. Dat moet na mijn tijd zijn geweest of men heeft er mij niet in gekend. Ik herinner mij er niets van.

32387. De heer **Stokvis**: Hoeveel namen waren dat ongeveer volgens u?

A. Die lijsten, die ik toen heb gezien? Dat zou ik niet meer kunnen zeggen. Dat waren honderden namen. Wij lieten ze zoveel mogelijk rangschikken, maar wij zeiden telkens: „Wij zouden alles graag willen doen, maar wat kunnen wij er aan doen, juist door die moeilijkheid van het overmaken van het geld.” Wij hebben gezegd: „Laten wij proberen naar Zwitserland wat geld te krijgen.” Dat is geweest in mijn tijd. Later is men er in geslaagd om grotere bedragen over te brengen; toen werden de Engelsen wat soepeler.

32388. De **Voorzitter**: Hebt u ook iets bemerkt van een commissie van advies voor Joodse aangelegenheden in Londen? Dat waren de heren Polak, *van Zwanenberg* en *Meijer Sluysen*.

A. Daarmede heb ik geen direct contact gehad. Ik ken verschillende van hen, maar ik herinner mij deze heren niet als commissie.

32389. De **Voorzitter**: U hebt zich wel in uw functie bij het Rode Kruis beziggehouden met Joden?

A. Ja, want veel van mijn klanten als vertegenwoordiger van de Regeringscommissaris in Lissabon waren Joden, de meesten.

32390. De **Voorzitter**: En later in Londen?

A. Ik heb nooit onderscheid gemaakt.

32391. De **Voorzitter**: De Duitsers hadden dat voldoende gedaan; dus als u bezig was met Theresienstadt, waren dat vanzelf Joden.

A. Ja.

32392. De **Voorzitter**: Hebt u toen ook gemerkt van de mogelijkheid om in Zwitserland voor 10 000 Zwitserse francs per persoon Joden uit Duitsland vrij te kopen?

A. Tot 1 September 1944 heb ik daar nooit van gehoord.

De heer **Stokvis**: Dat is waarschijnlijk later geweest.

32393. De **Voorzitter**: Hebt u, toen u voorzitter van het Rode Kruis was, wel contact met Zweden gehad?

A. Ja, o.a. met de heer *de Jong*.

32394. De **Voorzitter**: In welke vorm?

A. Ik heb met hem — het staat mij niet heel duidelijk voor — correspondentie gehad over pakketten voor Nederlanders. Wij hebben toen getracht de pakketdienst voor particulieren, die wij in Lissabon hadden, ook van uit Stockholm te voeren, maar dat is mislukt. Ik weet niet precies of dat is mislukt, omdat het moeilijk was geld over te maken of omdat de Zweden lastig waren met de uitvoer van levensmiddelen.

32395. De **Voorzitter**: Er wordt beweerd, dat sommige landen, vooral na midden 1943, in de gelegenheid zijn geweest buiten de blokkade, b.v. in Argentinië, matige hoeveelheden levensmiddelen te kopen, die dan per schip naar Zweden werden gestuurd, waar zij door het Rode Kruis werden verpakt en naar burgergevangenen in concentratiekampen werden gestuurd.

A. Ik weet, dat dit onderzocht is en dat toen gebleken is, dat deze levensmiddelen voor het allergrootste gedeelte voor de krijgsgevangenen bestemd waren. Ik kocht ook levensmiddelen voor onze krijgsgevangenen in Argentinië. Onze krijgsgevangenen kregen maar twee pakketten per maand, terwijl de Engelse en Amerikaanse krijgsgevangenen vier pakketten per maand kregen. Daarom hebben wij gezegd: „Dat moeten wij aanvullen”, en toen hebben wij pakketten uit Argentinië kunnen sturen.

32396. De **Voorzitter**: Van wie kregen onze krijgsgevangenen die twee pakketten?

A. Door de Amerikaanse en Engelse dienst, die door ons werd betaald.

32397. De **Voorzitter**: Dus u kon het niet zelf in Londen doen, omdat de Duitsers dat niet wensten. U hebt daarvoor dus gebruik moeten maken van de bemiddeling van de Engelsen en Amerikanen en u gaf daarvoor geld of waren.

A. Geld. Onze Regering betaalde dat.

32398. De **Voorzitter**: Waar werden die goederen verpakt?

A. In Engeland en Amerika, door het Engelse en het Amerikaanse Rode Kruis. Die pakketten kwamen in Genève aan ter distributie als Engelse en Amerikaanse pakketten. Daardoor is er misverstand ontstaan. Onze mensen dachten, dat de Nederlandse Regering niets deed. Het werd echter door ons betaald.

32399. De **Voorzitter**: Waarom stonden zij maar twee pakketten per maand toe?

A. Zij zeiden: Het hemd is nader dan de rok.

32400. De **Voorzitter**: Daarom wilden zij geen gelegenheid geven tot het aankopen van die goederen in Engeland?

A. Wij kochten de goederen niet; wij betaalden een bepaald bedrag per pakket en die pakketten werden door het Engelse en het Amerikaanse Rode Kruis gemaakt.

32401. De **Voorzitter**: Welke bezwaren hadden zij er tegen, er meer te maken?

A. Omdat het dan te veel levensmiddelen zou kosten.

32402. De **Voorzitter**: In Engeland; maar in Amerika waren toch genoeg levensmiddelen?

A. Wij hebben gezegd: wij gaan het elders proberen, en toen is het ons in Argentinië gelukt.

32403. De **Voorzitter**: Zijn die goederen in Engeland gekomen?

A. Wij hebben met steun van de Nederlandse kolonie in Argentinië die pakketten gemaakt en zo hebben onze krijgsgevangenen ook pakketten uit Argentinië ontvangen.

32404. De **Voorzitter**: U kon er niet zelf geld heen sturen?

A. Neen, de Engelsen wisten, dat het bestemd was voor krijgsgevangenen. Wij hebben ten slotte permissie gekregen geld naar Argentinië te sturen. De pakketten werden in Argentinië gemaakt en gingen van daar naar Genève, met het etiket: voor Nederlandse krijgsgevangenen.

32405. De **Voorzitter**: Dat mocht er niet op blijven zitten.

A. Dat weet ik niet.

32406. De **Voorzitter**: De pakketten mochten niet zo zijn, dat men er aan zien kon, dat ze van Nederlandse zijde kwamen.

A. Neen, dat werd vermeden.

32407. De **Voorzitter**: Kregen onze krijgsgevangenen op deze wijze ook vier pakketten per maand?

A. Drie à vier.

32408. De **Voorzitter**: Hebt u dit werk niet gedaan over Zweden?

A. Ik heb correspondentie gehad met Zweden. Ik weet niet of het waren pakketten voor particulieren of voor krijgsgevangenen; ik geloof voor krijgsgevangenen. De Zweedse Regering was zeer moeilijk, wat betreft de uitvoer.

32409. De **Voorzitter**: Kon u de goederen niet uit Argentinië naar Zweden laten komen?

A. Dan was het niet nodig het via Zweden te laten gaan. Dan ging het rechtstreeks over Genève.

32410. De **Voorzitter**: Waarom deden de Noren dat niet; die lieten het over Zweden lopen.

A. Misschien omdat Zweden dicht bij hun land is. Dan was het vervoer in Europa korter. Als zij de pakketten naar Zweden lieten brengen, konden zij de Oostzee over; anders moesten zij heel centraal Duitsland door.

32411. De **Voorzitter**: Hebt u zich ook beziggehouden met de civiele gevangenen in Indië?

A. Neen, dat was het Indische Rode Kruis, gevestigd in Londen. De heer *Blom* was vertegenwoordiger. Het was gescheiden, ik weet er niets van.

32412. De heer **Stokvis**: Hebt u wel gehoord, dat in Indië door het Rode Kruis een aanmerkelijk bedrag bijeengebracht is, waarvan een groot gedeelte besteed is voor de aankoop van Spitfires?

A. Het restant was ons bedrijfskapitaal in Londen. Daarvan hebben wij geheel geleefd. Het was bijna f 300 000. Daarvan hebben wij veel kunnen doen.

32413. De heer **Stokvis**: Daarin is echter niet inbegrepen het bedrag voor de Spitfires!

A. Wat overgebleven is, is ter beschikking gesteld van het Londense comité. Wij hebben grote bedragen kunnen behouden.

32414. De heer **Stokvis**: Dat is alles uitstekend, maar het verbaast mij, dat men geld, dat bestemd was voor een menslievend doel, ging gebruiken voor de aankoop van oorlogsvliegtuigen. Heeft u dat in Londen niet gestoord?

A. Toen ik in Londen kwam, is mij gezegd: „hier is kapitaal; dit is het bedrag, dat over is van het geld uit Indië”.

32415. De heer **Stokvis**: Is er in Londen nooit gezegd: „Het is jammer, dat een belangrijk gedeelte niet aan ons is gekomen.”?

A. Neen, dat herinner ik mij niet.

32416. De **Voorzitter**: Het is lang vóór uw tijd gebeurd?

A. Ja.

32417. De heer **Stokvis**: Men heeft u verweten o.a., dat u positieve instructies hebt gegeven om Engelandvaarders niet te helpen. Is dat zo?

A. Dat is bepaald onjuist. Dit is hetzelfde als wat die kwestie-*Sevenster* betreft.

32418. De heer **Stokvis**: Hebt u ooit persoonlijke hulp geweigerd aan Engelandvaarders?

A. Neen, bepaald niet. Nooit.

32419. De **Voorzitter**: Zijn er wel eens Engelandvaarders bij u gekomen om persoonlijke hulp?

A. Ja zeker. Persoonlijke hulp, die mij gevraagd is om al het mogelijke voor hen te doen.

32420. De **Voorzitter**: Door mensen, die persoonlijk bij u kwamen?

A. De laatste keer, dat ik in Frankrijk was — ik ben daar geweest om overleg te plegen om die jongelui weg te krijgen, in September of October 1942 —, zei *Sevenster* later tegen mij: „Gelukkig, dat je weg was, want je bent de hele tijd door de Gestapo gevolgd.” Ik ben uit Portugal naar Frankrijk gegaan om te zien, wat ik nog kon doen. Ik heb later bemerkt, dat ik de gehele tijd door de Gestapo ben gevolgd.

De heer **Stokvis**: Wij zijn vijf jaar door de Gestapo vervolgd.

A. Ik beroem er mij ook niet op. Toen ben ik in dat kamp geweest, heb met verschillende mensen gesproken, ook om in contact te komen en die mensen er uit te krijgen en naar Curaçao te voeren.

32421. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat dat in 1942 was.

A. U hebt gelijk. Het was in September of October 1942, vlak vóór de volledige bezetting van Frankrijk. Ik ben toen in dat kamp geweest. De Franse Regering was ons toen nog welgezind. Zij hield die mensen in dat kamp bij elkaar, juist om te maken, dat zij niet in handen van de Duitsers zouden vallen.

32422. De **Voorzitter**: Was dat in Saint Cyprien? Dat is bij Perpignan.

A. Neen.

32423. De **Voorzitter**: Was het Gurs, bij Pau?

A. Het lag ten westen van Vichy.

De **Voorzitter**: Dus dicht bij Clerinont Ferrand, bij Limoges?

A. Daar heb ik met verschillende mensen gesproken en gezegd, dat ik goede hoop had. Verschillenden zijn er uitgekomen.

32424. De **Voorzitter**: Hebt u geen wensen on vervuld moeten laten? Dan kunnen zij u alleen met genoeg hebben aangehoord, wanneer u mededeelde, dat zij er uit kwamen.

A. Ik zou gaarne willen weten, waarop u zoëven doelde. Ik kan mij niet voorstellen, dat ik iemand zou hebben gezegd, dat ik hem niet zou willen of zou kunnen helpen. Aan wie zou ik dat hebben gezegd?

32425. De **Voorzitter**: Dat weten wij niet. Het is een algemene mededeling.

A. Ik kan het mij niet voorstellen. In Lissabon is het helemaal uitgesloten. In Frankrijk zou ik in heel moeilijke omstandigheden kunnen gezegd hebben: „Hoe gaarne ik ook wil, ik zie er op het ogenblik geen kans voor.”

32426. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens last gehad met al te voortvarende jongelui onder die Engelandvaarders, met wie misschien niet gemakkelijk was om te gaan?

A. Zij stuurden steeds open telegrammen. Dat was levensgevaarlijk voor die jongens.

32427. De **Voorzitter**: Waarom?

A. Onidat het vol Gestapo-agenten zat. Alles werd gecontroleerd, ook de telegraaf.

32428. De **Voorzitter**: U zegt, dat het levensgevaarlijk was. Ik kan mij voorstellen, dat het een onaangename ervaring was.

A. Als uit de telegrammen bleek, dat zij weg wilden komen, hadden zij de kans opgepakt te worden.

32429. De **Voorzitter**: Als het illegaal was.

A. Het was allemaal illegaal. Het waren er honderden, die weg wilden.

32430. De **Voorzitter**: Hebt u hun daarover de les gelezen?

A. Ik heb hun getelegrafeerd: „Telegram ontvangen. Wend u tot de heer *van Lennep*, die op de hoogte is en u zal inlichten.”

32431. De **Voorzitter**: Was dat niet gevaarlijk?

A. Neen, want ik sprak niet over weggaan. Het kon elke inlichting zijn, b.v. op handelsgebied.

32432. De **Voorzitter**: Het wordt u kwalijk genomen door de jongeman, die het rapporteerde. U bent over dit geval ook in een van die twee commissies ondervraagd?

A. Daar sta ik op het ogenblik nog voor. Als ik het over moest doen, zou ik het op precies dezelfde manier doen. Ik ben nog overtuigd, dat het gevaarlijk was.

32433. De **Voorzitter**: Het was eenvoudiger geweest, als u de heer *van Lennep* had geschreven: Vertel aan die jongeman, dat ik op die en die grond niet op zijn telegram heb geantwoord.

A. Ik heb het laten uitleggen. U moet niet vergeten, dat de correspondentie moeilijk was. Een brief met instructies kon ik niet over de post sturen, want alle brieven werden opengemaakt. Ik moest wachten op een betrouwbaar koerier en dat duurde soms weken en weken. Het was een moeilijke tijd.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor uw inlichtingen en ik sluit het verhoor.

B. PH. VAN HARINXMA THOE SLOOTEN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 11 NOVEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Algera en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: k, l en m.

Verhoor van

Mr. JOHAN JERONIMUS BALTHAZAR BOSCH RIDDER
VAN ROSENTHAL,
oud 59 jaar, wonende te Bern, Hr. Ms. gezant te Bern.

Alvorens de eed af te leggen, deelde de heer *Bosch* Ridder van *Rosenthal* aan de commissie mede, dat hij geheel onvoorbereid voor haar was verschenen.

Hij wilde naar beste weten de hem te stellen vragen beantwoorden, doch maakte het voorbehoud, dat vergissingen niet zouden zijn uitgesloten, daar de betrekkelijke gebeurtenissen zich 5 tot 7 jaar geleden in Zwitserland hebben afgespeeld.

Deze mededeling meende hij te moeten doen, ten einde gevrijwaard te zijn tegen een mogelijke vervolging wegens meened.

Daarna legt hij de eed af als getuige.

De nos. 33368 t/m 33387 hebben betrekking op punt k van het Enquêtebesluit.

33388. De **Voorzitter**: Eén van de dingen, welke deze subcommissie van de Parlementaire Enquêtecommissie te behandelen heeft, is de mate, waarin de Nederlandse Regering te Londen zich, evenals het Rode Kruis, met de zorg voor de vluchtelingen heeft beziggehouden. Natuurlijk hebben wij in het rapport Cleveringa veel over vluchtelingen gelezen, maar gaarne zou ik in de eerste plaats willen weten, in hoeverre u opdrachten daaromtrent uit Londen hebt gekregen en in hoeverre u verzoeken om inlichtingen hebt gehad, die dan weer verder zouden hebben kunnen leiden tot verbetering van de hulp aan de vluchtelingen enerzijds en anderzijds ook aan de civiele gevangenen in Duitsland. In welke mate werd u daarbij financieel gesteund? In de eerste plaats zou ik u willen vragen of men van Londen uit u ooit iets heeft opgedragen, in positieve zin, omtrent uw bemoeienis met de civiele gevangenen in Duitsland?

A. Ik kan u niet zeggen of dit van mij of van Londen is uitgegaan; dit weet ik werkelijk niet meer.

33389. De **Voorzitter**: Ons interesseert het ten zeerste of het van Londen is uitgegaan. Dat zouden wij gaarne weten.

De heer **Stokvis**: Het is anders een nogal belangrijk punt!

A. Ja, maar ik weet toch niet meer of ik het initiatief heb genomen, want ik heb zoveel initiatieven moeten nemen.....

33390. De heer **Stokvis**: Waarom moeten nemen?

A. Over de hele behandeling van de vluchtelingen!

33391. De heer **Stokvis**: Omdat Londen het initiatief niet nam?

A. Omdat Londen het dikwijls veel te druk had; daarom nam ik dan vaak zelf het initiatief.

33392. De **Voorzitter**: U zegt, dat ze het te druk hadden. Dat is een conclusie van u. Bouwt u deze op het feit, dat zij net niet deden?

A. Dit weet ik helemaal niet. Wij zaten in Bern, zowel als in Londen en overal elders, met een enorm tekort voor dit grote werk.

33393. De **Voorzitter**: Daar wil ik het nu nog niet over hebben, maar u zei: „Ze hadden het in Londen zo druk.”

A. Ja, dit denk ik.

33394. De **Voorzitter**: Om zo iets te gaan denken, moet er eerst een leemte zijn gekomen, want anders zal men zo iets niet denken.

A. Ja, zeker. Het duurde dikwijls zo lang, voor er een antwoord kwam.

33395. De **Voorzitter**: U kunt dus alleen met zekerheid zeggen, dat het erg lang duurde, voordat u iets terug hoorde, en u verklaart dit door drukte?

A. Dat denk ik.

33396. De **Voorzitter**: Het is geen positieve mededeling, die ik zo graag van u had willen hebben. Positief weet u, dat u iaat antwoord kreeg en ook in sommige dingen geen initiatief van Londense zijde kreeg, maar zelf het initiatief moest nemen of genomen hebt.

A. Ja, ik heb het zelf genomen, omdat dit veel vlugger ging.

33397. De heer **Algera**: Kon deze vertraging niet aan de verbindingen liggen?

A. Dat is ook mogelijk; daarop kan ik u niet antwoorden.

Wanneer ik een moeilijk vraagstuk had, vroeg ik in normale omstandigheden aan de Regering: „Wat willen jullie?”

Nu nam ik zelf direct het initiatief, omdat men de mensen niet kon laten wachten. Men moest geld geven, de mensen behandelen, een kamp in orde maken en van alles doen. Ik telegrafeerde dan naar Londen: „Dat en dat heb ik gedaan: gaan jullie akkoord?” Zo iets gebeurde heel veel. Vaak kwam het antwoord: „Ja, wij gaan akkoord.” Heel vlug, maar dikwijls ook wanneer het heel moeilijke kwesties waren, moest ik wel eens vragen: „Wat willen jullie?” en dan duurde het dikwijls lang, voordat ik antwoord kreeg. Zo is de loop der zaken geweest en ik kan dit niemand kwalijk nemen, omdat zij natuurlijk, zoals wij allemaal, tot over hun oren in het werk zaten.

33398. De heer **Stokvis**: Hebt u meegemaakt, dat Londen in initiatief te kort schoot, waar het initiatief had kunnen en moeten nemen?

A. Neen.

33399. De heer **Stokvis**: Londen kon natuurlijk niet het initiatief nemen betreffende vluchtelingen, waarvan het nooit gehoord had. Daar moest het initiatief van u uitgaan, maar is Londen niet nalatig geweest?

A. Ik kan mij niet herinneren, dat ik dit ooit heb bemerkt; pertinent niet.

33400. De heer **Stokvis**: En wat betreft de kwestie van de civiele gevangenen in de kampen?

A. De civiele gevangenen in de kampen moesten pakketten hebben. Dit bedoelt u zeker?

De heer **Stokvis**: Ja, ik doel hier op de pakketten.

A. Die pakketten mochten niet gestuurd worden.

33401. De heer **Stokvis**: Van wie niet?

A. Van de Duitsers niet.

33402. De **Voorzitter**: Aan wie niet?

A. Aan de civiele geïnterneerden in Duitsland.

33403. De heer **Stokvis**: Hebben de Duitsers u dit medegedeeld?
- A.** Ja, zeker. Dat mocht niemand.
33404. De heer **Stokvis**: Hebben zij dat u medegedeeld?
- A.** Neen, pardon, dat ging over het Internationale Rode Kruis en wij hoorden van het Internationale Rode Kruis: „Er kunnen aan de civiele geïnterneerden geen pakketten worden verzonden.” Dit was dus nooit mogelijk.
33405. De **Voorzitter**: Dat is vreemd, want van hier uit gebeurde het voortdurend, dat de familieleden aan de civiele gevangenen in Duitsland pakketten stuurden. Het Rode Kruis deed het hier ook.
- A.** Ik begin u te zeggen, dat ik daarmee heel weinig bemoeienis heb gehad, want dit ging vanaf het Internationale Rode Kruis; het gezantschap heeft er niets mee te maken gehad. Ik hoorde evenwel van het Rode Kruis, doordat ik daarmee geregeld in verbinding stond: „Wij kunnen geen pakketten zenden naar de civiele gevangenen, want dat staat niet in de Conventie van Genève.” De Duitsers bemoeiden zich daarmee.
33406. De **Voorzitter**: Daarom mocht het Rode Kruis dit dus niet doen. Dit neemt echter niet weg, dat anderen het toch wel mochten doen, want zij deden het immers?
- A.** Het gebeurde privé, maar de helft van die zendingen kwam niet terecht.
33407. De **Voorzitter**: Dacht u dat?
- A.** Ja.
33408. De **Voorzitter**: Zijn dat vermoedens?
- A.** Neen, dit weet ik pertinent zeker, doordat wij zelf hebben gezonden en veel daarvan is niet terechtgekomen.
33409. De **Voorzitter**: Hier is de ervaring anders geweest.
- A.** Van Zwitserland uit zijn heel veel dingen nooit terechtgekomen. Waaraan dit gelegen heeft, weet ik niet.
33410. De **Voorzitter**: Dit weet u pertinent zeker?
- A.** Ja.
33411. De **Voorzitter**: Van de gevangenen zelf?
- A.** Neen, uit mijn eigen ervaring en uit die van kennissen, die ook pakketten gezonden hebben.
33412. De **Voorzitter**: Dus u weet, dat diegenen voor wie de pakketten bestemd waren, ze niet gekregen hebben?
- A.** Ja; de oorzaak kan ik u niet zeggen.
33413. De **Voorzitter**: Hebt u van het Rode Kruis wel eens de vraag gekregen of u aan adressen kon komen van Nederlanders, die in concentratiekampen zaten?
- A.** Ja. Heb ik dit in dat rapport over de Joodse Coördinatiecommissie niet reeds verteld?
33414. De **Voorzitter**: Ja, maar dat bedoel ik niet. Het gaat hier niet speciaal om de Joden. Om hen natuurlijk ook wel, maar allereerst om de politieke gevangenen, die men gemakkelijker kon bereiken, indien men daarvan de adressen wist. Het ging ook wel zonder die adressen, maar het was gemakkelijker, wanneer men de namen kende en wist, in welke kampen de betreffende personen zaten. Nu is er nogal veel te doen geweest over het maken van lijsten van deze gevangenen met hun adressen er bij. In Nederland kon men dit wel gemakkelijk doen, want wij wisten in ieder geval, wie er weg waren, en gewoonlijk wist men na enige tijd ook wel, waar ze waren. Heeft men zich echter toen niet tot u gewend met de vraag of u misschien namen zou kunnen vinden of krijgen? Herinnert u zich daarover niets?
- A.** Ik herinner het mij niet.
33415. De **Voorzitter**: Denkt u, dat het niet gebeurd is, dat wil zeggen dat u daarin niet bent gemengd?
- A.** Neen, want wij hadden eigenlijk niets met het Rode Kruis te maken.
33416. De **Voorzitter**: Maar men kon bij het Rode Kruis toch wel zeggen: „Wij kunnen niet verder, want wij hebben geen namen van gevangenen; kunt u die misschien te weten komen?”
- A.** Neen, dat hebben zij nooit gevraagd. Ik kan het mij ten minste niet herinneren.
33417. De heer **Algera**: Is het u wel bekend, dat het mogelijk was uit Amerika pakketten te sturen?
- A.** Neen. Dat kon ik ook niet weten, want ik heb zo weinig met die pakketten-geschiedenis te maken gehad. Het zijn alleen maar verhalen, die ik heb gehoord of waarvan ik vagelijk iets heb vernomen. Voorzover ik heb vernomen, lieten de Duitsers deze pakketten van Amerika wel toe, omdat ze bang waren voor Amerika. Ik begon echter met u te zeggen, dat ik er niets mee te maken heb gehad; het ging helemaal buiten het gezantschap om.
33418. De **Voorzitter**: Dit deed dus de heer *de Vos van Steenwijk*?
- A.** Ja, die had er wel iets mee te maken.
33419. De **Voorzitter**: Hij was toch de Nederlandse vertegenwoordiger van het Rode Kruis in Zwitserland?
- A.** Ja.
33420. De **Voorzitter**: Hij zal dan zeker wel lijsten hebben gehad? Aan krijgsgevangenen b.v. zijn immers voortdurend pakketten gezonden?
- A.** Ik geloof, dat dit meer gebeurde door *Flugi*, aan wie hij de hele pakkettenactie heeft overgedragen.
33421. De **Voorzitter**: Is de heer *Flugi* een volledige Nederlander?
- A.** Hij heeft een dubbele nationaliteit, de Nederlandse en de Zwitserse.
33422. De **Voorzitter**: Heeft hij altijd in Zwitserland gewoond?
- A.** Neen; ongeveer midden in de oorlog is hij naar Zwitserland gekomen.
33423. De **Voorzitter**: Was het een flinke man?
- A.** Persoonlijk vind ik hem niet flink, maar anderen vinden het weer wel.
33424. De **Voorzitter**: Zijn ze dus nooit bij u gekomen om u te vragen zekere hulp te verlenen, ten einde de verzending van de pakketten aan de civiele gevangenen te verbeteren? U hebt ook nooit zelf aanleiding gevonden iets te suggereren of iets tot stand te helpen brengen?
- A.** Neen, wij hebben er nooit iets mee te maken gehad.
33425. De heer **Stokvis**: U hebt er nooit iets mee te maken gehad, doordat u er nooit pogingen toe hebt gedaan. Het ging hier in-tussen om uw landgenoten, die in de Duitse concentratiekampen zaten en die u, vertoevende in een neutraal land, misschien had kunnen helpen?
- A.** Ja, maar het mocht niet.
33426. De heer **Stokvis**: U had het toch kunnen proberen?
- A.** Vraagt u het aan de Denen of de Noren; wij hebben het nooit mogen doen. U kunt dit ook in het rapport *Cleveringa* vinden. Leest u over de heer *van Harinxma* en leest u eens in de nota van de Noorse commissie, dan hebt u het hele verhaal.
33427. De **Voorzitter**: Dat gaat niet over Zwitserland.
- A.** Ja, toch ook wel. Het kon niet; de Duitsers weigerden het Internationale Rode Kruis toe te staan, pakketten te zenden aan Nederlanders.

33428. De **Voorzitter**: Behalve dat de civiele gevangenen in de concentratiekampen van tijd tot tijd pakketten kregen uit Genève van het Rode Kruis.

A. Ja, zo nu en dan gebeurde dat wel eens.

33429. De heer **Stokvis**: U zegt, dat u bekend is geworden, dat de helft van de pakketten, die van particuliere zijde gezonden werden naar de concentratiekampen, niet terecht kwam.

A. Ik heb niet gezegd „de helft“.

33430. De heer **Stokvis**: Nu, een groot gedeelte dan. Maar wanneer hebt u dit eigenlijk gehoord? Eerst toen de mensen uit de concentratiekampen terugkwamen, dus na de oorlog?

A. Ja, natuurlijk.

33431. De heer **Stokvis**: Maar was er dan tijdens de oorlog etn motief om niet te zenden naar de Nederlandse gevangenen?

A. Van tijd tot tijd kregen wij toch wel eens geheime berichten door.

33432. De heer **Stokvis**: Geheime berichten kreeg u dus door. Dan kreeg u zeker ook wel in die berichten de mededeling, dat de toestand in die concentratiekampen ontzettend was.

A. Ja, zeker.

33433. De heer **Stokvis**: De mensen zaten daar te hunkeren naar pakketten, het was voor hen een levenskwesitie, en dat zou dus een reden te meer zijn geweest om te trachten het zenden van pakketten door particulieren — wat in ieder geval wel mogelijk was — te stimuleren en te organiseren.

A. Wie moest dit dan betalen? Men kon dit toch niet stimuleren!

De **Voorzitter**: Dit is een tweede vraag.

A. Wij wisten toch niet, waar die mensen waren? Van Lijd tot tijd kregen wij wel eens berichten, maar.....

33434. De heer **Stokvis**: Er was toch altijd wel een weg geweest om aan namen te komen!

A. Neen, zeker niet.

33435. De heer **Stokvis**: Er zijn anderen geweest, die er wel kans toe hebben gezien.

A. Dit is mogelijk.

33436. De **Voorzitter**: Wij zullen het verhoor over een andere boeg gooien, want ik geloof, dat het zaak is, niet in deze vorm hiermee door te gaan.

Wij hebben gesproken over de vraag of men namen kon krijgen. U hebt alleen niet getracht ze te verzamelen. U zegt, dat u dit niet getracht hebt, omdat u van mening was, dat dit het werk van het Rode Kruis was?

A. Ja, maar hoe wilde u nu, dat wij namen verzamelden? Wij zaten toch afgesloten?

33437. De **Voorzitter**: Ik zeg tegen u, dat wij hier in Nederland namen konden verzamelen. U hebt geen kans gezien — misschien hebt u ook niet de noodzakelijkheid er van ingezien, omdat het Rode Kruis dit behandelde — ze te verzamelen. Naar de mening, die wij ons hier, in Nederland, hebben gevormd, was dit wel mogelijk gewetst, want allerlei ander nieuws kwam ook door. Ik vraag daarom aan iedereen, die werkzaam is geweest aan een legatie of „m-bassade in het buitenland: „Hebt u dat gedaan? Waarom hebt u het niet gedaan?“ Het was best mogelijk geweest, want b.v. alle drukwerken, pamfletten en boeken waren 14 dagen, nadat zij in Nederland waren uitgekomen, reeds in Londen aanwezig. Waarom konden dan die lijsten met namen van civiele gevangenen niet aanwezig zijn? Dat hebben wij ons steeds afgevraagd en daarom vragen wij het hier aan iedereen, die in de oorlog aan een ambassade of legatie verbonden is geweest, omdat wij er een omissie in zien, dat men dit niet heeft gedaan. Met behulp van een dergelijke lijst had men pakketten kunnen sturen; was er dan nog een aantal niet aangekomen, dan was dit nog niet zo heel erg, want dan waren andere wel aangekomen, en hierom gaat het. Nu vragen wij aan u: „Hebt u het ook niet gedaan?“ Hierop antwoordt u: „Neen, ik heb het niet gedaan.“

A. Ik heb nooit lijsten gehad.

33438. De **Voorzitter**: U had misschien kunnen proberen, ze te krijgen en hierom gaat het nu.

A. Dat kan ik niet helpen. Wij hebben nooit lijsten van civiele gevangenen gehad.

33439. De **Voorzitter**: Ja, maar de vraag is of u ze had kunnen samenstellen of wel langs illegale weg in Nederland zulke lijsten had kunnen vragen. U zegt, dat u dit niet hebt gedaan. Wij behoeven dus hierover ook niet verder te praten. U hebt het onder meer hierom niet gedaan, omdat u van mening was, dat hetgeen met die verzendingen en voorzieningen te maken had de taak van het Rode Kruis was. Het Rode Kruis mocht het niet, doordat het zich aan de Conventie moest houden.

A. Het ging geheel en al buiten mij om. Ik heb er nooit op dracht voor gekregen en het ging helemaal buiten mijn werk om.

33440. De **Voorzitter**: Ik begrijp, dat u er geen opdracht voor hebt gekregen en dat het niet tot uw werk behoorde; ait weten wij allemaal wel, maar wij vragen ons wel eens af waarom men het niet deed, wanneer het misschien wel kon, al was het dan buiten de orders en het werk om.

A. Meerdere malen heb ik bij het Internationale Rode Kruis gevraagd of het geen pakketten naar civiele gevangenen kon zenden en altijd is het antwoord geweest: „Dat mag niet“, en „dat kan niet“

33441. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Flugi* dat ook gezegd?

A. *Flugi* heeft wel eens pakketten doorgekregen.

33442. De **Voorzitter**: De heer *Flugi* heeft zelf lijsten met namen van civiele gevangenen uit den Haag ontvangen. Hij kan dus nooit de gedachte hebben gehad, dat het niet mogelijk was; anders zou hij immers die lijsten niet hebben gevraagd? Hij deed dit samen met de heer *Friedrich*.

A. Die naam ken ik wel, maar verder weet ik niets van de heer *Friedrich*. Dit is echter pas na de oorlog geweest.

33443. De **Voorzitter**: Neen, *Flugi* heeft die namen in de oorlog in Genève gehad.

A. Maar als *Flugi* het deed, behoefde ik het toch niet te doen? Dit ging regelrecht naar het Internationale Rode Kruis; daar wist ik niet van.

De heer **Stokvis**: Mijnheer de Voorzitter: Ik wil nog eens constateren, dat er naast het Rode Kruis de mogelijkheid bestond van het zenden van pakketten door particulieren. Hiervoor waren lijsten van mensen in concentratiekampen van belang. Dat terrein is dus door de getuige in het geheel niet betreden en het was een terrein, dat hij wel had kunnen bewerken.

33444. De **Voorzitter**: Dit is dus nu geconstateerd en daarover behoeven wij niet verder meer te praten.

U hebt zoëven gezegd, dat het geld er niet voor was. U kreeg geregeld vrij wat geld uit Londen.

A. Niet geregeld.

33445. De **Voorzitter**: Nu ja, ongeregeld. Geldzendingen waren dus mogelijk.

A. De Bank of England moest eerst haar toestemming verlenen voor zo'n geldzending en dan moesten de Zwitsers het goedvinden. Ik herinner mij heel goed, dat de Zwitsers mij op een gegeven moment hebben gevraagd: „Hoeveel hebt u per maand nodig?“. Ik heb dat uitgerekend en dat bedrag werd toen door hen toegestaan.

33446. De **Voorzitter**: Waarom hadden de Zwitsers daarbij belang?

A. Het was die hele clearing-geschiedenis met de Bank of England. Ik weet dit niet zo precies, maar het mocht niet. Wij moesten iedere maand precies het bedrag opgeven, dat wij nodig hadden, en dit bedrag kregen wij, als het gestort was.

33447. De **Voorzitter**: U kon toch van te voren niet weten of b.v. die 400 Nederlanders uit Theresiënstadt kwamen, die immers veel geld kostten? U kon zich dus nooit aan een van te voren opgegeven bedrag houden.

A. Wij hadden dat getaxeerd en het enigszins ruim genomen.

33448. De **Voorzitter**: U had dus meer nodig dan u opgegeven had?

A. Ja, dikwijls wel.

33449. De **Voorzitter**: U kreeg het dan op de een of andere wijze toch?

A. Neen; maar dan moest er een lange briefwisseling over gevoerd worden of er moesten pakken telegrammen over worden gewisseld, waarin wij zeiden: „We hebben het niet meer, we moeten dit extra hebben”, en dan kregen wij het wel eens.

33450. De **Voorzitter**: Toen indertijd de mogelijkheid bleek van dat loskopen van Joden uit Duitsland, is aan de Regering zeer nadrukkelijk gevraagd en er sterk bij haar op aangedrongen, een miljoen francs te sturen; u was toen toch wel zelf van mening, dat die mogelijkheid bestond?

A. Het werd bij dergelijke dingen wel eens toegestaan, maar het was de Bank of England, die het niet wilde.

33451. De **Voorzitter**: Dat weet ik wel. Het is het Engelse deviezenbeleid geweest. Naar uw mening kon het dus echter wel. Zijn er anderen geweest, die op die wijze Joden vrij hebben gekregen uit Duitsland?

A. Ik heb er nooit van gehoord.

33452. De **Voorzitter**: Hebt u ook nooit het vermoeden gekregen, toen u enkele mensen zag arriveren: nu is het een ander wel gelukt?

A. Het is sommigen wel gelukt en er zijn een heleboel Joden geweest, die het particulier hebben gedaan.

33453. De **Voorzitter**: Het gebeurde dus niet systematisch?

A. Neen.

33454. De **Voorzitter**: U hebt dus van de Regering in Engeland nooit anders vernomen dan dat zij de permissie om dat geld te sturen niet kon krijgen? Of hebt u ook vernomen, dat zij het zelf ongewenst achtte?

A. Ik heb er met Londen over getelegrafeerd en de Regering heeft er ook over getelegrafeerd: „Hoe zeer wij het ook betreuren, wij kunnen daaraan onze medewerking niet verlenen, aangezien dit weer ten goede komt aan de Duitse oorlogvoering.”

33455. De **Voorzitter**: Dat was dus een Nederlandse mening? Het was dus niet uitsluitend het overbrieven van datgene, wat de Engelsen hadden gezegd?

A. Dat was het telegram.

33456. De heer **Stokvis**: Er stond dus niet in: „de Bank of England staat het niet toe”?

A. Neen, dat hebben zij er niet in gezet, maar zij zelf vonden het verkeerd. Misschien hebben zij bedoeld, dat ze het met de Engelsen hadden overlegd en dat dezen het ook niet goedgevonden, dat weet ik niet.

33457. De **Voorzitter**: Zij vonden het dus zelf ook niet goed?

A. Neen, de Nederlandse Regering was er niet voor.

33458. De **Voorzitter**: Nu heb ik gezien, dat dit in Zwitserland van een zekere mijnheer *Musy* uitging. Wat was dit voor iemand?

A. Een vroegere Conseiller Fédéral, een van de hogere Ministers, die Nazi-inspiraties had en met wie ik nooit iets te maken heb willen hebben.

33459. De **Voorzitter**: Hoe kwam het, dat hij dit teweeg kon brengen?

A. Ik kom nu op een punt, dat alleen maar een veronderstelling van mij is, nl. dat *Himmler* of een andere Duitser hem had gezegd, dat hij geld nodig had en dat deze aan *Musy* had opgedragen: „Kun je ons niet door deze geschiedenis geld verschaffen?” Dit is ons idee. Ze redeneerden zo: „Wij hebben de Joden niet nodig, maar wij hebben geld nodig.”

33460. De **Voorzitter**: U meent, dat het daarom via de heer *Musy* kwam?

A. Ja.

33461. De **Voorzitter**: Hij was dus degene, die het in Zwitserland propageerde?

A. Ja.

33462. De **Voorzitter**: De Nederlandse Regering heeft dus op 13 Februari 1945 getelegrafeerd: „De Nederlandse Regering kan en wil zich met chantage niet inlaten hoe groot haar sympathie voor betrokken Nederlanders ook is. Handel met de vijand kan zij, die zulks aan ieder verboden heeft, zelf niet bedrijven. Pro memorie vermeld ik, dat wij vereiste francsbedrag niet, herhaal niet bezitten en moeten verwachten het voor dit doel ook niet te kunnen krijgen.”

A. Hebt u opgemerkt, dat zij spreken van „moeten verwachten”?

33463. De **Voorzitter**: Ja. Nu hebt u wel eens geld voor deze pakketzendingen gehad. Ik meen bijv., dat u in 1943 een cheque hebt gehad van 10 000 Zwitserse francs.

A. Dat was allemaal voor de militaire gevangenen.

33464. De **Voorzitter**: U hebt dus nooit iets voor de pakketten gehad? Het was dan toch waarschijnlijk niet voor de krijgsgevangenen, want dat ging over het Rode Kruis.

A. Dat geld voor die pakketten hebben wij onmiddellijk aan de heer *Flugi* overgedragen. Wij gebruikten het zelf niet.

33465. De **Voorzitter**: Later is er ook aan de heer *Flugi*, of liever aan het Rode Kruis, maandelijks geld gestuurd. Gebeurde dat alles door uw bemiddeling?

A. Ja, dat alles ging door mijn bemiddeling. Het Rode Kruis kreeg niets rechtstreeks; alles ging over mij. Anders vond de Bank of England het zeker niet goed.

33466. De **Voorzitter**: Had u ook moeilijkheden om dat geld te krijgen? Kwam het erg langzaam of viel dat nogal mee? Het was toch geld, dat u geregeld moest krijgen om het bekende aantal krijgsgevangenen aan het bekende aantal pakketten te helpen.

A. Wij klaagden wel eens en vroegen: „Krijgen wij nog geen geld?” Ik was niets anders dan het postkantoor. Ik telegrafeerde dan maar weer om geld.

33467. De **Voorzitter**: U hebt echter nooit gemerkt, dat ze u het geld niet stuurden, omdat zij er geen zin in hadden?

A. Neen.

33468. De **Voorzitter**: Wanneer u nu eens geld vroeg voor pakketten, die niet speciaal voor krijgsgevangenen waren, zou het dan ook zijn gekomen?

A. Ik weet niet, hoe dat ging.

33469. De **Voorzitter**: U zei zoëven: „Wij hebben ook zelf wel eens wat gestuurd.” Hoe werd dat dan geregeld?

A. Dat kwam uit onze eigen zak; het was privé. Ik probeerde wel eens iets te zenden naar mensen, van wie ik wist, in welk concentratiekamp ze waren.

33470. De **Voorzitter**: Ik wilde nu nog met u spreken over een punt, dat wel in het verslag van de commissie *Cleveringa* staat. Er is één punt, waar de commissie, die na de oorlog benoemd is door het Rode Kruis en waarvan de heer *Vorrink* de voorzitter was, in haar rapport spreekt over die kwestie van dr. *Polak Daniëls*. Dit betreft de brief, die enige maanden te voren al was gestuurd en die waarschijnlijk door bemiddeling van een Italiaans diplomaat zou zijn aangekomen.

A. Hoe die brief is gekomen, weet ik niet.

33471. De **Voorzitter**: U weet wel, dat hij in uw handen is gekomen? Nu wordt er door de commissie *Vorrink* nogal iets van gezegd, dat die brief is blijven liggen. Daarom zou ik graag van u willen weten, wat hierover te zeggen valt.

A. U moet goed begrijpen, dat ik niet wist van wie die brieven kwamen en evenmin, op dat moment, wie dr. *Polak Daniëls* was. Ik wist zeker, dat zij mij, wanneer ik die brief naar Londen zou sturen, zouden vragen: „Wat weet je van die mijnheer; wie is dat?” Ik moet u dus zeggen, dat dit geen enkel nut had. Ik moest eerst weten, wie hij was, en er was geen weg dit te weten te komen. Heel voorzichtig kon men wel met *Holland* in contact komen, maar dan wist men het daar toch niet. Ik wist wel, dat ik een brief kreeg van een zekere *Polak Daniëls*, maar het kon heel goed een nazi-spion zijn.

Ik had nooit van hem gehoord. Ik ben ten slotte al 25 jaar in het buitenland. Wie staat er voor in, dat hij die brief werkelijk zelf heeft geschreven? Niets en niemand was toen toch immers te vertrouwen? Het gevolg is dan ook geweest, dat, toen de heer *Polak Daniëls* eindelijk in Zwitserland kwam, Londen direct vroeg: „Wie is die mijnheer, en hoe is hij gekomen?”

33472. De **Voorzitter**: Wanneer hij op legale wijze was gekomen, zouden zij dat verdacht hebben gevonden?

A. Ja. U moet niet vergeten, dat wij met iedereen, die kwam, zo voorzichtig moesten zijn en met ieder bericht, dat men kreeg. Men wist nooit of iets al dan niet zuiver was. Alles werd ten slotte bespionneerd.

33473. De **Voorzitter**: Was er in die brief niet een introductie van dr. *Offerhaus*, de secretaris-generaal van het Rode Kruis?

Ik herinner mij nl. uit het rapport *Cleveringa*, dat men u uit Londen had gevraagd of dit misschien iemand was, die in verband stond met *Engelbrecht*. *Engelbrecht* was toch een N.S.B.-er, die door de Duitsers aan het hoofd van het Rode Kruis was gezet. U hebt toen gezegd: „Nee.” Was dat dus niet zo?

A. Nee, want ik geloof, dat hij zelf, toen hij kwam, een introductie had van de heren *Offerhaus* en *Verspyck*.

33474. De **Voorzitter**: Dat staat inderdaad in het rapport. Die introductie is echter niet meegekomen in die brief, die een aantal maanden voor die tijd bij u was bezorgd?

A. Nee.

33475. De **Voorzitter**: Dr. *Polak Daniëls* heeft er eens zijn afkeuring over uitgesproken, dat hij zo ontzettend veel moeilijkheden had om in Zwitserland aan de slag te komen en iets uit te richten; áát het zo moeilijk was hiervoor mensen te krijgen, terwijl er 40 Nederlanders zaten, die best konden en wilden werken en zelfs ook door u waren gesalarieerd van 1 Maart 1945 af, terwijl zij van September 1944 daar al werkeloos zaten en nergens heen konden. Dezen werden hiervoor echter niet beschikbaar gesteld. Ik weet niet, wat u zich daarvan herinnert; en misschien druk ik mij verkeerd uit.

A. Bedoelt hij hier misschien de kwestie van die commissie?

33476. De **Voorzitter**: Waren die 40 mensen, waarover hij spreekt, misschien diegenen, die getekend hadden voor het Nederlandse leger?

A. Nee; hij heeft torn esn équipe willen inrichten en ik denk, dat hij dit hier bedoelt.

33477. De **Voorzitter**: Ja. daarvoor wilde hij graag mensen hebben.

A. Maar die heeft hij toch allemaal gekregen. Die werden betaald.

33478. De **Voorzitter**: Ja, maar een hele tijd deden zij niets.

A. Nee, omdat zij niet weg konden. Hij had ze daar aangenomen om mee te gaan naar Oost-Europa en daar gevangenen te repatriëren naar Nederland. Hij had er een kok voor en een tolk en allerlei mensen; de betalingen kregen zij van mij, maar zij werden door hem opgeleid.

33479. De **Voorzitter**: Waarom konden zij dan in Oost-Europa nog niet aan de slag gaan?

A. Ze moesten eerst allemaal naar Londen, maar in Londen ging dat niet.

33480. De **Voorzitter**: Waarom moesten zij eerst naar Londen?

A. Zij moesten eerst allemaal hun instructies uit Londen halen, want Londen heeft toen niet direct geantwoord en wilde eerst even wachten of het nu wel noodzakelijk was.

33481. De **Voorzitter**: Ik begrijp dit allemaal niet goed; een gezantschap in Bern, de Regering in Londen, een équipe aanwezig en bovendien de oorlog afgelopen?

A. Wel, toen is *Polak Daniëls* zelf naar Londen gegaan, omdat wij nog geen instructie hadden, volgens welke wij deze mensen naar Londen mochten zenden; de Regering had nog helemaal geen goedkeuring aan die équipe gegeven.

33482. De **Voorzitter**: Hoe kwam hij dan aan geld?

A. Dat had hij van mij gekregen. Ik mocht hem een zeker bedrag betalen voor de opleiding van die mensen en daarmee was voor mij de zaak uit. Hij was bovendien ook veel te duur; hij wenste grote wagons, etc. en het was allemaal enorm van opzet. Toen zei Londen: „Dat wordt zo veel te duur, kom maar eerst eens praten”. Hij is toen gegaan, heeft er over gepraat en toen is deze hele zaak in het water gevallen. Hij zelf moest naar Londen. Ik weet niet, wat daarvan de bedoeling was: misschien moest hij er helemaal geïnstrueerd worden; dat weet ik niet, maar die mensen zaten in ieder geval te wachten.

33483. De **Voorzitter**: Hij heeft er wel eens over geklaagd, dat u aan al deze plannen niet erg veel medewerking hebt verleend.

A. Ik heb steeds maar voor de heer *Polak Daniëls* hierover getelegrafeerd.

Ik weet niet, hoeveel telegrammen ik wel voor hem heb verzonden, handelende over van alles.

33484. De **Voorzitter**: Er staat in het rapport natuurlijk nog heel wat, waarop ik niet allemaal kan terugkomen, o.a. over de heer *Gans*. Er is één punt, waarover de heer *Gans* zich beklagde, namelijk dat de Joodse Coördinatie-Commissie zich alleen met cultureel werk mocht bezighouden onder de Nederlandse Joden in Zwitserland. Is dat nu wel waar? Ik vraag dit, omdat het speciaal in het verslag van de commissie *Vorrink* vermeld wordt.

A. Ja, natuurlijk. Het is waar, dat hij bepaald werk had, maar hij bemoeide zich met van alles, wat buiten zijn terrein lag. De heer *Gans* was een buitengewone man. Ik heb altijd veel respect voor hem gehad, maar hij ging zijn boekje ver te buiten.

33485. De **Voorzitter**: Wie had dat boekje samengesteld?

A. Hij en ik. Hij had gezegd, dat hij bestemd was voor die Coördinatie-Commissie en om al die adressen te verzamelen in Zwitserland. Er was helemaal zuiver opgesteld wat zijn werk zou zijn. Hij deed echter altijd veel meer en bemoeide zich met dingen, die hem niets aangingen. Men moest hem steeds weer zeggen: „Dit is jouw werk helemaal niet.”

33436. De **Voorzitter**: Nu kan ik mij voorstellen, dat men op een gegeven moment, wanneer men met zo iemand een afspraak heeft gemaakt, zegt: „Wacht eens even! Dat is jouw werk niet! Je bemoeit je met dingen, die wij niet hebben afgesproken.”

Dat behoeft echter niet altijd verkeerd te zijn. Hij kan buiten die afspraak dingen doen, die heel goed zijn en waarvan men dan zegt: „Je bent nu wel buiten die afspraak gegaan, maar ik ben het er toch wel mee eens: ga er dus maar mee door.”

A. Dat kon inderdaad ook gebeuren, maar het was hier toch niet het geval, want hij wist het niet. Hij kende de zaken niet, bemoeide zich met dingen, die hem niet aangingen.

33487. De **Voorzitter**: Welke zaken waren dit?

A. Het zijn allemaal dingen van 5 tot 6 jaar geleden en ik zou het nu niet direct kunnen zeggen.

33488. De **Voorzitter**: Ik verbaas mij er zo over, dat de heer *Gans* bepaalde dingen, die hij zou hebben kunnen doen ten bate van de Joden, niet kon doen, omdat het niet in de afspraak stond. Ik zou zeggen: „Wanneer ze goed zijn, doe het dan maar.”

A. Dat kon hier niet, omdat hij dan het terrein betrad van de consulaten, dat van het Rode Kruis en ook mijn terrein.

33489. De **Voorzitter**: Werd op dat terrein het werk wel goed gedaan door die consulaten, het Rode Kruis en u? Behoefde hij hier ook niet te helpen?

A. Neen, daarmee behoefde hij zich niet te bemoeien, want het gebeurde reeds.

33490. De **Voorzitter**: Kunt u mij dan misschien in algemene zin zeggen, wat voor soort dingen hij daar dan wenste te doen? Wat is in de eerste plaats „cultureel werk onder de Joden”?

A. Hij moest b.v. de adressen van de Joden verzamelen. Om te beginnen, moest hij — dat heeft hij ook heel goed gedaan — door allerlei kanalen, die hij had, zo goed mogelijk registreren, welke Nederlandse Joden in Oost-Europa waren en waar zij zich bevonden. Zo ook ten aanzien van de Joden in de kampen, die een bepaald voedsel niet mochten eten. Dit was „cultureel werk”.

33491. De **Voorzitter**: Daarmee bedoelt u dus niet: de mensen bezighouden?

A. Neen, het was helemaal op godsdienstig en Joods gebied, de speciale zorg voor de Joden in de kampen. Het was echter niet zijn terrein vast te stellen of iemand al dan niet in een kamp thuishoorde of te zeggen, wat voor werk er moest worden gedaan. Dan ging hij geheel buiten zijn boekje.

33492. De **Voorzitter**: Was er dan iemand, die dat wel deed?

A. Ja, wij deden dat.

33493. De **Voorzitter**: Wanneer iemand ergens ontevreden over was, dan moest hij dus bij u zijn?

A. Ja.

33494. De **Voorzitter**: Bij u of bij de consul. en dan kon hij daar ook toegang krijgen? Kon hij zich van het kamp uit zonder moeite ook met zijn familie in verbinding stellen?

A. Zeker, ze waren vrij om te schrijven. Er waren bovendien in de kampen altijd vertrouwensmannen, waar de mensen ook geregeld kwamen. De consuls kwamen er geregeld en *Gans* kwam, geloof ik, ook wel in die kampen en aan die konden ze het dan mededelen.

33495. De **Voorzitter**: Werd daarop dan ook wel gereageerd?

A. Ja, zeker.

33496. De **Voorzitter**: Ik meende, dat zij niet in de kampen konden komen: of waren dit weer andere soorten kampen?

A. Ik niet?

33497. De **Voorzitter**: Naar wij gehoord hebben, waren er in Zwitserland kampen, waar u niet in mocht en waar ook niemand van uw gezantschap in mocht. Wanneer men dus eenmaal in een werkkamp of in een hotelkamp terecht kwam, kon u daar altijd komen?

A. Altijd.

33498. De **Voorzitter**: U had daar dus geregeld contact en het was helemaal niet nodig, dat *Gans* daar ook kwam?

A. Neen.

33499. De **Voorzitter**: Had hij iets kunnen doen door intermediair te zijn tussen de belanghebbenden en u?

A. Dit gebeurde wel eens en dan kreeg ik van hem een brief, waarin hij schreef: „die en die beklagen zich daarover”, en dan werd zoiets nagegaan. Dit was zijn cultureel werk, maar met die andere zaken moest hij zich niet gaan bemoeien, want dan betrad hij het gebied van de legatie of het consulaat.

33500. De heer **Stokvis**: Is u iets bekend van een telegram uit Londen, waarin zou hebben gestaan, dat er lijsten waren van Joodse personen, die naar Palestina konden worden gezonden?

A. Neen, daarvan weet ik niets.

33501. De **Voorzitter**: Hebt u wel gehoord van plannen om Joden naar Palestina te laten vertrekken in die tijd? Ik welk verband hebt u dit dan gehoord?

A. Ja, daarvan heb ik gehoord.

33502. De **Voorzitter**: Verleende u daarbij een zekere medewerking?

A. Neen. Was het niet zo, dat personen, die naar Palestina wilden, zich daarvoor konden opgeven?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Dit kon allemaal toch pas later, na de oorlog?

De **Voorzitter**: Het is toen niet gebeurd, omdat er geen schip beschikbaar was gesteld. Ze zouden al vrijgelaten worden, indien ze de toezegging hadden, naar Palestina te kunnen. Ze wisten niet, wanneer zij daarheen zouden gaan, maar er moest in ieder geval een reisgelegenheid voor hen zijn.

A. Was dit niet het geval met de mensen, die vrijgelaten waren en niet in Zwitserland mochten blijven en toen door moesten naar Casablanca? Dat waren mensen uit Bergen-Belsen. Ze moesten bij ons doorreizen en zouden worden verzameld in Philippeville. Met deze mensen had ik echter niets te maken; zij gingen door, wij mochten ze niet zien.

33503. De heer **Stokvis**: U had er niets mee te maken, maar voorzover het Nederlanders waren, waren het toch mensen, die onder uw bescherming stonden?

A. Neen, want ze bleven toch niet in Zwitserland?

33504. De heer **Stokvis**: Had u van uw kant geen pogingen moeten en kunnen aanwenden om ze in Zwitserland te laten blijven?

A. Neen, dat hebben wij geprobeerd, maar het mocht beslist niet.

33505. De **Voorzitter**: Zijn dat niet die mensen, die allemaal passen hadden op naam van Zuid-Amerikaanse Staten?

A. Neen, dat zijn weer anderen.

33506. De **Voorzitter**: Dat was natuurlijk ook weer heel moeilijk voor u, omdat zij z.g. Zuid-Amerikaanse passen hadden; daarom bent u er buiten gehouden.

A. Ja, dit is ook een heel moeilijk geval geweest.

33507. De **Voorzitter**: Alleen kan ik mij niet voorstellen, waarom de Amerikaanse Regering u daartoe het recht ontzegde. Dat is mij ten minste in het rapport *Cleveringa* opgevallen. De Amerikaanse Regering had er bezwaar tegen, dat u zich met deze kwestie bemoeide, want die mensen hadden valse passen van Zuid-Amerikaanse Staten. Dat ging de Amerikaanse Regering toch niets aan?

A. Daarover is inderdaad ern heel gedoe geweest, maar ik zou het hele rapport *Cleveringa* weer moeten nalezen om te kunnen zeggen: „Ja, nu herinner ik het mij wel weer.”

33508. De **Voorzitter**: Belangrijker is of er in algemene zin iets kon worden gedaan aan de mogelijkheid, die de heer *Musy* te berde bracht; dat ging echter niet, want de Regering wilde het niet. Dit vind ik veel belangrijker. U hebt mij er echter bij verteld, dat naar

uw mening ook andere landen er niet in geslaagd zijn, Joden op deze wijze vrij te krijgen. Heeft de Commissie voor Joodse Aangelegenheden, die in Engeland was gevormd, zich nog tot u gewend? Ik meen wel, dat zij u ook nog hebben geschreven of hebben getelegrafeerd. Het waren de heren *Polak*, uit Amsterdam, *van Zwabenberg* en *Meyer Sluysen*; de laatste was de secretaris.

A. Wanneer zou dat dan zijn geweest?

De Voorzitter: In 1943 en in 1944—'45 hebben zij zich extra veel moeite gegeven.

A. Dat herinner ik mij heus niet. Ik noor hier voor het eerst, dat er zo'n commissie bestond. De namen van de heren heb ik wel gehoord, maar niet in het verband van een commissie.

33509. De Voorzitter: Na de bevrijding hebt u, geloof ik, wel weer levensmiddelen naar Nederland gestuurd; daarbij is, naar ik meen, ook graan geweest?

A. Ja.

33510. De Voorzitter: Kreeg u dat ook weer door bemiddeling van het Rode Kruis? Heeft de heer *de Vos van Steenwijk* daarmee ook bemoeienis gehad? Op welke wijze geschiedde dat?

Hoe kwam u aan die levensmiddelen?

A. Wij hebben ze gekocht.

33511. De Voorzitter: Met welk geld?

A. Met dollars, die de Regering heeft betaald.

33512. De Voorzitter: De Regering heeft dus dollars voor u beschikbaar gesteld?

A. Ja, en als ik mij wel herinner, zei het Interlitionale Rode Kruis: „Het gaat zo niet langer in Holland; de mensen sterven er allemaal van de honger. Wij moeten daaraan iets doen.” De „Henri Dunant” is uitgerust; dit is weliswaar een drama geworden, maar zij heeft het graan allemaal naar Nederland gebracht. Dit schip werd door de Nederlandse Regering gevorderd, want het moest uit de vaart vrijgemaakt worden. De Nederlandse Regering heeft het schip gecharterd en betaald en het graan is door het Rode Kruis gegeven. Dit graan kon toen allern maar uit Portugal komen, maar ik herinner mij nog heel goed, dat het geen goed graan was. Er is daar toen heel veel over te doen geweest.

33513. De Voorzitter: In Nederland heeft men er zich over geërgerd, dat dit zo verkeerd was behandeld.

A. Het kon niet anders. Wij hadden geen ander graan. Ik herinner mij heel goed, dat wij dit graan toen hebben gekeurd en dat de Zwitsers het toen niet hebben willen zenden, want als de Zwitsers iets doen, dan doen ze het ook goed. Zij zeiden dan ook: „Nee, wij moeten goed graan zenden.” De *Vos* en ik hebben gezegd: „Wanneer men honger heeft en niets te eten heeft, kan men beter slecht graan krijgen dan helemaal niets.”

33514. De Voorzitter: Door wie werd dus de lading van dat gecharterde schip verstrekt?

A. Door het Rode Kruis. Dit kon alleen in Portugal graan krijgen. Het was Argentijns graan in kleine zakjes.

33515. De Voorzitter: Andere aankopen van levensmiddelen, die naar Nederland zouden worden gestuurd na de oorlog, zijn er dus niet in Zwitserland gedaan?

A. Neen, dat geloof ik niet.

33516. De Voorzitter: Ik geloof niet, dat wij u verder nog iets te vragen hebben, maar misschien zou u zelf nog wel iets willen opmerken?

h. Ja, nl. iets omtrent de financiële kwestie. Er is altijd aan de Regering verweten, dat zij te veel geld heeft uitgegeven. Er heeft o.a. in de couranten gestaan, dat met name Bern zoveel heeft uitgegeven. Wanneer u nu het rapport *Cleveringa* ziet, blijkt wel, dat ik juist verschrikkelijk zuinig ben geweest en dat mij verweten wordt, dat ik te zuinig ben geweest. Dit is het enige punt, dat ik gaarne zou willen verdedigen, omdat dit geheel in strijd is met datgene, wat wordt gezegd. Ik ben heel zuinig geweest.

33517. De heer Stokvis: Wat is in strijd?

A. Wat er gezegd is. Men heeft altijd beweerd, dat de Regering te veel geld heeft uitgegeven, en met name was Bern genoemd.

33518. De Voorzitter: Ik geloof toch, dat u zich hier vergist. De Commissie voor de Rijksuitgaven uit de Tweede Kamer heeft behandeld de rapporten van de heer *van Rhijn*, de voorzitter van de Buitengewone Algemene Rekenkamer, en deze heeft daarin de aanmerkingen samengevat op de verschillende vertegenwoordigingen in het buitenland. Daarbij was ook Bern, maar dit sloeg niet op „te veel uitgaven”, maar op datgene, waarover wij eerst hebben gesproken, nl. het achterwege blijven van voldoende afrekeningen.

A. Ik heb altijd gemeend, dat dit op „te veel uitgaven” sloeg.

De Voorzitter: Neen, ik heb daarvan nooit iets gemerkt.

A. Dit was het enige, waartegen ik wilde protesteren, want ik heb juist altijd zo min mogelijk uitgegeven.

33519. De heer Stokvis: Tot slot wilde ik nog een vraag stellen. Getuige, u bevestigt onder ede alles, wat u aan de Commissie *Cleveringa* hebt medegedeeld?

A. Ja, dat heb ik helemaal met de stukken er bij opgesteld. Wij hebben weken gewerkt om het op te stellen, zoals het was.

33520. De heer Stokvis: Verklaart u nu onder ede, dat dit alles juist is?

A. Absoluut. Wanneer ik nu op het ogenblik dingen mocht hebben gezegd, die niet helemaal kloppen met het rapport *Cleveringa*, dan ligt dit aan mijn geheugen, maar het rapport *Cleveringa* is juist.

De Voorzitter: Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

J. J. B. BOSCH VAN ROSENTHAL.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

ALGERA.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 16 NOVEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter. Roosjen en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *In*.

Verhoor van

ROBERT ONSLOW VAN GENNEP,
oud 66 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
directeur ener naamloze vennootschap.

Hij legt de eed af als getuige.

33521. De **Voorzitter**: In de eerste plaats zou de commissie gaarne van u willen weten, wat u deed en waar u war, toen Nederland in de oorlog geraakte.

A. Toen was ik commandant van het 1ste Regiment Wielrijders in Eindhoven.

33522. De **Voorzitter**: Bent u toen in krijgsgevangenschap geraakt?

A. Ik ben toen — ingevolge mijn opdracht — met mijn regiment opgerukt naar Alblasserdam en aldaar heb ik de oorlog tegen de Duitsers mede gevoerd. Tot de capitulatie in Mei 1940 ben ik geweest in Alblasserdam. Daarna ben ik met het 1ste Regiment Wielrijders in krijgsgevangenschap gekomen, zoals wij allen, en toen ben ik op 25 Juni 1940 gedemobiliseerd.

33523. De **Voorzitter**: U was toen reserve-overste?

A. Ja.

33524. De **Voorzitter**: U bent toen op een gegeven ogenblik in contact gekomen met generaal *Christiansen*, op zijn initiatief, meen ik te weten.

A. Ja.

33525. De **Voorzitter**: Hoe kwam hij er toe contact met u te zoeken?

A. Ongeveer in 1930 had ik *Christiansen* ontmoet in Friedrichshafen aan de Bodensee. *Christiansen* was benoemd tot commandant van de toenmalige D.O. X, de grootste vliegboot, die tot dat moment gebouwd was. *Christiansen* was tot captain van deze vliegboot beoemd. Hij heeft er vluchten mee gemaakt o.a. naar Nederland en naar Engeland, waar o.a. de Prins van Wales haar heeft bestuurd. Daarna is hij naar Amerika overgestoken, waar hij Noord- en Zuid-Amerika heeft bezocht. Ik heb *Christiansen* dus leren kennen in Friedrichshafen en ik heb toen een zeer goede indruk van deze man gekregen.

33526. De **Voorzitter**: Hoe kwam het, dat u in Friedrichshafen was?

A. Ik ben in zaken, luchtvaartzaken. Mijn firma was vertegenwoordigster van allerlei fabrieken: Amerikaanse, Engelse en een Duitse. Die Duitse fabriek was Dornier Metalbauten G.M.B.H. in Friedrichshafen. De Nederlandse marine heeft door mijn bemiddeling een groot aantal driemotorige vliegtuigen — niet dezelfde als de D.O. X — laten bouwen, die bestemd waren voor Nederlandsch-Indië. Dus op deze wijze was ik in contact gekomen met *Christiansen*.

Daarna heb ik hem niet meer gesproken. Maar toen ik gedemobiliseerd was en terug was op mijn kantoor aan de Lange Vijverberg, werd ik op een zekere dag — welke weet ik niet meer — opgebeld door de adjudant van *Christiansen*, die mij mededeelde, dat *Christiansen* mij om een onderhoud verzocht. Ik heb mij toen beraden of ik zou gaan dan wel dit zou weigeren. Ik heb raad gevraagd aan verschillende van mijn vrienden, die zeiden: „doen”. Ik heb het ook gedaan. Tijdens dit onderhoud heeft *Christiansen* mij gezegd — ik herinner mij dit zeer goed —: „Duitsland kon niet anders”, enz., waarop ik niet ben ingegaan, maar hij heeft ook gezegd: „Wanneer u, uw familie, uw kennissen, uw vrienden of wel andere omstandigheden het nodig maken, dar. u mijn hulp inroept, dan ben ik daartoe te allen tijde bereid.” Op dat ogenblik vond ik een dergelijke toezegging enigszins belachelijk, maar toen de tijd verder ging, begon ik toch te merken, dat ik van dit aanbod per se gebruik moest maken ten bate van mijn landgenoten. Dit heb ik gedaan, maar ik wil daar liever een streep onder zetten, want dit verhalen van door mij verleende hulp aan landgenoten doet hier niets ter zake.

33527. De **Voorzitter**: Dat doet er heel veel toe. Ik wil het gaarne van u vernemen.

A. Als u er mij naar vraagt, zal ik er op antwoorden. Ik zeg dit hierom, omdat ik weet, dat heel veel mensen ontzaglijk veel propaganda maken voor alles wat zij hebben gedaan, en daar wilde ik liever niet aan meedelen.

33528. De **Voorzitter**: Dat is heel goed, maar wij willen hier de dingen graag weten uit andere overwegingen dan die u noemt. U zei, dat u zo nu en dan hebt geprobeerd iets voor uw landgenoten te doen. Moest u daarvoor geen contact hebben met *Harster*?

A. De kwestie zit zo. De luchtvaartafdeling Soesterberg had een opdracht gegeven aan de Dornierwerke voor 18 bommenwerpers.

33529. De **Voorzitter**: Was dat in 1936?

A. Ongeveer in Februari 1940. De Dornierwerke stelden als eis, dat de helft van de opdracht vooruit moest worden betaald. Dat was een bedrag van ongeveer 3,2 miljoen marken. Dit bedrag is betaald. De oorlog kwam en enige tijd na het strekken van de wapenen werd mij gevraagd, of ik alles in het werk wilde stellen om te trachten dit geld terug te krijgen.

33530. De **Voorzitter**: Ten behoeve van wie?

A. Ten behoeve van de Staat der Nederlanden.

33531. De **Voorzitter**: Ik begrijp eigenlijk niet goed, wat de Staat der Nederlanden toen was, maar dat maakt niet veel uit.

A. Het werd mij gevraagd door een instantie tot afwikkeling van opdrachten vanwege de Regering.

33532. De **Voorzitter**: Weet u nog wie dat was?

A. Ja, dat is mr. *Lodder* geweest. Ik heb de brieven trouwens ook bij mij, voor het geval u ze wilt zien. Om deze aangelegenheid te bespreken, moest ik dus naar Friedrichshafen. In die tijd was dit natuurlijk niet mogelijk zonder hulp van Duitse autoriteiten. Ik ben toen naar *Christiansen* gegaan en heb hem herinnerd aan zijn vroegere belofte. Hij heeft toen gezegd: „Ik zal het dadelijk voor u in orde maken. Als u wilt, kunt u vandaag nog gaan.” In mijn bijzijn heeft hij toen een Duitse S.S.-instantie opgebeld: welke dat was, wist ik toen nog niet. Ik ben toen gegaan naar *Harster*, die in Nederland befehlshebber was van de S.S. en de S.D., en heb hem het verzoek gedaan. Hij heeft mij toen in de gelegenheid gesteld om naar Duitsland te gaan.

33533. De **Voorzitter**: Was hij toen al generaal?

A. Neen, hij was toen nog overste. Ik ben toen in Duitsland geweest, ik ben er zelfs herhaaldelijk geweest voor deze zaak. Het is mij gelukt, het bedrag, dat de Staat der Nederlanden moest terug hebben, inderdaad terug te krijgen; d.w.z. ik heb de Dornierwerken bereid gevonden en anderdeels, wat veel moeilijker was, het Reichsluftfahrtministerium. Ongeveer drie jaar daarna is gebleken, dat, nadat het geld was teruggegeven aan Nederland, het later weer door de Duitsers is ingepikt.

33534. De **Voorzitter**: Is dat dadelijk gebeurd?

A. Neen, ongeveer 3 jaar daarna. Ik was dus in connectie gekomen met *Harster* en hij heeft mij toen ook gezegd: „Wanneer u hulp nodig hebt, kunt u voor u zelf en uw familie en anderen bij mij komen.” Dat is dus hetzelfde verhaal als ik al gedaan heb. Nu mag ik misschien komen op de kwestie van het Rode Kruis, of wilt u eerst nog andere dingen horen?

33535. De **Voorzitter**: Ik wilde het wel een beetje uitvoeriger behandelen en dan daarna overgaan naar het Rode Kruis, behalve wanneer u mevrouw van *Overeem* bedoelt.

A. Die bedoel ik.

33536. De **Voorzitter**: Juist. Is er reden om haar te vereenzelvigen met het Rode Kruis?

A. Zeer stellig, Mijnheer de Voorzitter.

33537. De **Voorzitter**: Was het niet een eigen opgezette organisatie van haar, die eigenlijk naast het Rode Kruis stond, maar waarvoor zij van de naam van het Rode Kruis gebruik maakte?

A. Neen, dat is het niet.

33538. De **Voorzitter**: Kunt u vertellen waarom niet?

A. Ja, maar het is heel ingewikkeld. Het is ook een kwestie, die ik hier en daar moet verdoezelen, om de eenvoudige reden, dat het niet vastligt. Wij hadden hier te maken met een directoraat van het Rode Kruis — of hoe ik het noemen moet —, dat niet erg positief was, dus daarom moet ik hier en daar vaag blijven.

33539. De **Voorzitter**: „Niet erg positief”, is dat een euphemisme of is dat de werkelijke bedoeling van uw woorden?

A. Dat is de werkelijke bedoeling van mijn woorden.

33540. De **Voorzitter**: En van uw gedachten?

A. Van mijn gedachten en van mijn woorden.

33541. De **Voorzitter**: Het is dus geen euphemisme?

A. Neen. Op een bepaald ogenblik — ik schat, dat het in het begin van Januari 1943 is geweest — kreeg ik een telefoontje van dr. *Glastra van Loon*.

33542. De **Voorzitter**: Wie is dat?

A. Dr. *Glastra van Loon* is een medicus in den Haag, een zeer bekend man. Ik had hem geholpen met een gratieverzoek voor een jongen *van der Borch lot Verwolde*, die gevangen was genomen en zou worden gefusilleerd. Dr. *van Loon* vroeg mij, of ik zijn gratieverzoek handig wilde inkleden. Hij had alle ziekteverschijnselen van deze jongen — die werkelijk labiel was — uiteengezet. Ik moest daar een zekere vorm aan geven, zodat het acceptabel was.

33543. De **Voorzitter**: Waarom kwam hij daarvoor bij u?

A. Omdat ik nogal veel gratieverzoeken had geschreven en langzamerhand.....

De **Voorzitter**: Een zekere bekendheid had gekregen.

A. Misschien.

33544. De **Voorzitter**: Uw bescheidenheid speelt mij parten. U zegt, dat u in 1943 al verscheiden gratieverzoeken had behandeld. Ik zou er graag meer van willen weten. Toen u *Harster* hebt leren

kennen, hebt u daarvan gebruik gemaakt om zekere gratieverzoeken bij hem in te dienen? Of gebeurde dit buiten *Harster* om, direct bij *Christiansen*?

A. Bij degene, die gratie verleent, namelijk de Befehlshaber. Er waren er in die tijd zeer velen, die invloed hadden op *Christiansen*, en dat was o.a. *Harster*. Wanneer er dus gevallen waren — ik mag wel zeggen, dat het er heel veel waren —, werd eerst bij *Harster* gepolst hoe hij er tegenover stond en dan werd geprobeerd het geval zo gunstig mogelijk te stellen, opdat wij daarmede een bepaalde invloed ten gunste van de veroordeelde of de te veroordelen persoon zouden bereiken bij *Christiansen*.

33545. De heer **Stokvis**: Behandelde hij ook de S.D.-zaken? Had *Christiansen* daarbij over gratie te beslissen? Ik dacht, dat de Rijkscommissaris dit deed.

A. Ja.

33546. De **Voorzitter**: Voor welke mensen hebt u die gratieverzoeken ingediend?

A. Voor welke Nederlanders? Dat zijn er zoveel, dat kan ik u niet meer noemen.

33547. De **Voorzitter**: Hoeveel, 20, 15, 12?

A. Dat weet ik niet meer.

33548. De **Voorzitter**: Ging het zo aan de lopende band?

A. Ja, het waren er heel veel. U vraagt mij er naar, dus ik moet er op antwoorden, maar.....

De **Voorzitter**: Praat u nu niet meer over die bescheidenheid.

A. Neen, maar ik houd niet van die heldendoenerij.

De **Voorzitter**: U zult zich toch enige moeite moeten getroosten om daarover heen te komen.

A. Dat zal ik ook stellig doen. Op mijn kantoor aan de Vijverberg kwamen gedurende 2 a 2½ jaar 's morgens en 's middags steeds mensen, die in nood waren, ook zelf 's avonds. Zover als ik kon, heb ik ze geholpen.

33549. De **Voorzitter**: Waren de mensen, die in nood waren, gewoonlijk familieleden van ter dood veroordeelden? Of waren het niet altijd zulke ernstige gevallen?

A. Het waren niet allemaal ernstige gevallen, maar zij vonden ze ernstig.

33550. De **Voorzitter**: Ik bedoel: waren het allemaal zeer ernstige gevallen, of waren er ook eenvoudige gevallen bij?

A. Er waren ook eenvoudige bij. Krijgsgevangenschap en vooral mensen, die in concentratiekampen zaten, voor wie ik dan een goed woord moest doen om ze er uit te krijgen, en meer dergelijke gevallen.

33551. De heer **Stokvis**: Was het *Christiansen*, die besliste over die concentratiekampen?

A. Neen, maar wel over dood of leven.

33552. De heer **Stokvis**: Maar wat deed u dan bij *Christiansen* voor de concentratiekampen?

A. Niets, dat deed ik bij *Harster*.

33553. De **Voorzitter**: En waren dat Nederlandse concentratiekampen?

A. Ja.

33554. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens mensen uit die concentratiekampen kunnen krijgen?

A. Ja.

33555. De **Voorzitter**: Hebt u daarover ook een cijfer in uw hoofd?

A. Neen.

33556. De **Voorzitter**: Hebt u indertijd daar geen aantekeningen over gemaakt of een archief ingericht?

A. Ik heb enige dingen bij me, die ik meegenomen heb voor het geval, dat u er naar zou vragen, o.a. een gratieverzoek aan *Christiansen*, de Befehlshaber, dat ik heb opgemaakt. Dit verzoek heb ik besproken en opgemaakt met generaal *Reynders* en generaal *Carstens* voor de 72 burgers en officieren van het 1ste O.D.-proces, die ten slotte toch zijn gefusilleerd.

33557. De **Voorzitter**: Is dit het eerste geval?

A. Dit is één van de gevallen.

33558. De **Voorzitter**: Ik bedoel het eerste geval van fusillering op grote schaal?

A. Ja.

33559. De **Voorzitter**: U hebt zich daar dus mee beziggehouden? En zonder succes?

A. Ja, zonder succes. Dit gratieverzoek heb ik persoonlijk aan *Christiansen* overhandigd. Hij is toen naar Berlijn gevlogen, om de kwestie met *Hitler* zelf te bespreken. Hij heeft *Hitler* niet kunnen treffen, doch heeft met *Göring* gesproken. Daar heeft hij, zoals hij mij vertelde, een warm pleidooi gehouden, waarop *Göring* alleen maar geantwoord heeft — ik weet dit zeer goed en ik herinner het mij ook, omdat ik het dadelijk heb opgeschreven —: „Die Leute müssen erschossen werden wie die Hunde”. Dit is dus het eerste gratieverzoek. Ten aanzien van een ander is het mij gevraagd door de Commissie van de Ridders van de Militaire Willemsorde. Dit geschiedde ten gunste van kolonel *Snell* van het Indische leger. Deze ridders hebben mij gevraagd: „Wil je een gratieverzoek voor *Snell* indienen? Hij is een oude kameraad van je. Je bent samen met hem op de academie geweest”. Ik heb toen gezegd: „Ik wil het heel graag doen, maar ik moet natuurlijk zijn antecedenten hebben”.

33560. De **Voorzitter**: Bent u samen met hem op de academie geweest?

A. Ja.

33561. De **Voorzitter**: Welke academie? Bent u beroepsofficier geweest?

A. Ja. Ik heb toen gevraagd: „Wat zijn de verschillende punten, waarop ik mijn gratieverzoek kan bouwen?” Zij hebben toen geantwoord: „Hij heet L. H. *Snell*, hij heeft de Militaire Willemsorde en hij heeft een eervolle vermelding, verder weten wij er niets van.” Het is natuurlijk zeer moeilijk om een gratieverzoek in te dienen op grond van dergelijke mededelingen. Bij het overdenken van de tekst van dit gratieverzoek herinnerde ik mij plotseling, dat *Christiansen* de orde „Pour le mérite” in de oorlog 1914—1918 had gekregen als vlieger. Ik kreeg dus een ingeving, dat ik een brug moest maken tussen de „Pour le mérite” van *Christiansen* en de Willemsorde van *Snell*. Mijn gratieverzoek heb ik beëindigd door te zeggen: „Ich appelliere an das Ritterherz des Befehlhabers *Christiansen* für den Ritter *Snell*”, en ik ben trots om te zeggen, dat hij daarop gratie heeft gekregen. Later is hij in een concentratiekamp in Duitsland gestorven.

33562. De **Voorzitter**: Dat was een enkel van die gevallen. Zijn er zo meer?

A. Ja.

33563. De **Voorzitter**: Hebt u ook iets te maken gehad met de poging om gratie te verkrijgen voor *van Hamel*, of vergis ik mij daarin?

A. Dat heb ik gedaan met mevrouw *van Overeem*. Zij is degene, die voornamelijk voor *van Hamel* en *van Lanschot* gewerkt heeft.

33564. De **Voorzitter**: U vertelde dus, dat u, nadat u reeds veel had gedaan om voor mensen gratie te verkrijgen, in 1943 mevrouw *van Overeem* hebt leren kennen. Op welke wijze hebt u haar leren kennen?

A. Dat is als volgt gegaan. Ik grijp even terug naar wat ik zoëven heb gezegd, nl. dat ik een telefoontje kreeg van dr. *Glastra van Loon*, die ik alleen kende door het gratieverzoek van de jonge *van der*

Borch. Hij vroeg mij of ik mevrouw *van Overeem* wilde ontvangen; zij is de vrouw van een dokter. Hij beval haar zeer aan, zij was een energieke vrouw, enz. Ik heb gezegd: „Natuurlijk, graag”. Mevrouw *van Overeem* is toen in Januari 1943 bij mij op kantoor gekomen. In het begin maakte zij niet zo heel veel indruk, omdat er zoveel mensen bij mij om hulp kwamen. Maar toen ik deze vrouw hoorde spreken en voelde wat een enorme energie zij had, dacht ik: „Dit is een vrouw, die ongetwijfeld voor de goede zaak gebruikt kan worden.” Maar hoe, dat wist ik in het minst niet. Nadat wij ons over en weer op elkaar hadden georiënteerd, zei ze tegen mij: „Ik kom bij u om uw hulp te vragen voor de jonge *van Hamel* en voor *van Lanschot*.” Ik heb toen een hele tijd gepraat, maar heb geen antwoord op haar vraag gegeven. Ik begreep natuurlijk wel, waar het naar toe zou moeten, nl. dat er tussen haar en *Harster* een brug moest worden geslagen. Ik heb gezegd: „Mevrouw, wij hebben nu ongeveer twee uur met elkaar gepraat, ik zal er over denken. Dat zal geen weken duren, maar waarschijnlijk zal ik u vandaag of morgen bellen en u zeggen, wat wij misschien kunnen doen.” Ik had nl. een idee in mijn hoofd, dat ik met mijn vrouw en mijn dochter wilde bespreken en ook nog met enige vrienden. Mijn plan was nl. een sfeer van vertrouwen te scheppen tussen mevrouw *van Overeem* en *Harster*. Toen ben ik naar *Harster* gegaan en ik heb hem gezegd: „Mijn vrouw en ik zouden u graag eens met enige vrienden ten eten hebben.” Daarop heeft *Harster* geantwoord, dat hij het graag wilde. U zult natuurlijk wel begrijpen, dat het geen eenvoudige opgave was, vooral voor mijn vrouw. Ik heb toen mevrouw *van Overeem* opgebeld en haar gevraagd bij mij te komen. Zij is gekomen en ik heb haar de zaak uitgelegd. Er is toen nog enig over en weer praten geweest, of wij dr. *van Overeem* er bij zouden vragen, want wij moesten er natuurlijk niemand bij hebben, die het spel zou kunnen bederven. Dr. *van Overeem* sprak toen nog niet zo goed Duits; dat zou natuurlijk enige moeilijkheden kunnen geven. Maar om de zaak ten slotte „clean” te houden, hebben wij gevraagd of dr. en mevrouw *van Overeem* bij ons wilden komen. Wij hebben toen te nijnen huize een dinertje gehad, waarbij mijn vrouw en mijn dochter niet te vergeten, en de heer *van Overeem* en zijn echtgenote en ik aanwezig waren. Die avond hebben wij met geen enkel woord gesproken over hetgeen wij tot doel hadden, nl. het pleiten voor *van Hamel*, *Boellaard* en *van Lanschot*.

De **Voorzitter**: Mevrouw *van Overeem* heeft het ons al verteld.

A. Dan behoef ik het eigenlijk niet te vertellen. U weet het toch al.

De **Voorzitter**: Het is juist de bedoeling, dat wij de verklaring van de een met die van de ander kunnen vergelijken.

A. Een dag te voren is mijn dochter tot vriendin van mevrouw *van Overeem* gebombardeerd. Die avond is uitstekend verlopen. Maar daarmee hadden wij natuurlijk nog geen enkel resultaat. Nu is mevrouw *van Overeem* iemand, die buitengewoon snel reageert: Met een wimpertje van je oog weet ze wat je bedoelt. Na afloop waren wij in de gang en toen zei ik tegen *Harster*: „Ik hoop, dat u nog eens met de *van Overeems* bij ons zult willen komen, wij zouden dit heel prettig vinden.” Tegelijkertijd gaf ik het kleine seintje voor mevrouw *van Overeem*, die prompt inviel en zei, dat zij het ook prettig zou vinden. Hiermede was de brug geslagen. Toen dr. *Harster* weg was, hebben wij even plezier gehad. Twee of drie dagen daarna zijn mijn dochter en mevrouw *van Overeem* naar *Harster* gegaan en toen is eigenlijk de aanval op *Harster* begonnen. Dit is dus eigenlijk de stoot geweest, waardoor de Dienst voor speciale hulpverlening van het Rode Kruis is ontstaan.

33565. De **Voorzitter**: Dat wil dus zeggen, dat toen u de eerste keer samen bij *Harster* was mevrouw *van Overeem* gesproken heeft over *van Lanschot* en *van Hamel*.

A. Ja, en mijn dochter en ik hebben gesproken over *Boellaard*.

33566. De **Voorzitter**: Wat was er met *Boellaard*, hij was toch niet ter dood veroordeeld?

A. Zijn toestand was zeer zwak.

33567. De **Voorzitter**: Zijn gezondheidstoestand?

A. Neen, zijn positie als gevangene.

33568. De **Voorzitter**: Bestond er grote kans, dat hij ter dood zou worden veroordeeld?

A. Een grote kans, die aan zekerheid grensde.

33569. De **Voorzitter**: Zijn van *Lanschot* en van *Hamel* beiden gefusilleerd of alleen van *Hamel*?

A. Van *Hamel* is niet gefusilleerd; geen van drieën.

33570. De **Voorzitter**: Het is dus een andere van *Hamel*, niet de zoon van professor van *Hamel*?

A. Ja zeker, maar een andere zoon, ik geloof de jongste.

33571. De **Voorzitter**: Ze zijn dus beiden vrijgekomen!

A. Wij hebben ze alle drie vrij van de doodstraf gekregen.

33572. De **Voorzitter**: *Boellaard* ook?

A. Ja.

33573. De **Voorzitter**: Waren van *Lanschot* en van *Hamel* ter dood veroordeeld of ook nog niet?

A. Dit stond — zoals ik u al zei — op een mogelijkheid, die aan zekerheid grensde, maar het vonnis was nog niet geveld. *Harster* heeft hieraan alles gedaan, wat in zijn vermogen was. Ik weet dit, doordat ik hem op een bepaald ogenblik opbelde en zei, dat ik graag bij hem wilde komen. Ik zei nooit waarover ik hem wilde spreken, want als ik dit deed, zou hij alles naslaan en dan was er van te voren als het ware al een dam opgeworpen tegen degene, voor wie ik kwam. Ik kwam bij hem en heb toen ongeveer 2 à 29 uur in een zijkamer moeten wachten. Toen ik aan een der adjudanten, die naast *Harster's* kamer zat, vroeg, wat de reden was, dat ik zolang moest wachten, antwoordde hij, dat er bepaalde rechters binnen waren. Zij werden zelfs als scherprechters genoemd. Op dat ogenblik was de voornaamste adviseur in juridische aangelegenheden van *Christiansen* een zekere dr. *Müller*, bij wie ik in Hilversum ook al eens was geweest voor een ander geval. Hij was een ellendeling van een vent. Ik heb toen, zoals ik al zei, 2 à 2½ uur gewacht, tot op een bepaald ogenblik die twee rechters uit de kamer van *Harster* kwamen. Nadat *Harster* ze uitgeleide had gedaan, was hij zeer geëchauffeerd; hij kwam naar mij toe en maakte zijn excuses, dat het zolang geduurd had. Toen ik in zijn kamer kwam, zei hij: „Het is gelukt, uw drie mensen zijn vrij van de doodstraf." Ik ben natuurlijk niet bij het desbetreffende gesprek van *Harster* geweest, maar soms zijn er aanwijzingen, die haast net zo sterk zijn als bewijzen en zo acht ik deze aanwijzing ook.

33574. De **Voorzitter**: Was mevrouw van *Overeem* daarbij betrokken?

A. Mevrouw van *Overeem* was zeer sterk annex bij deze heren.

33575. De **Voorzitter**: Is het u bekend, dat er twee van *Hamel's* waren?

A. Ja, dat is mij bekend.

33576. De **Voorzitter**: Weet u ook, dat de oudste van *Hamel* is gefusilleerd?

A. Ja.

33577. De **Voorzitter**: Juist toen hij uit Friesland naar Engeland wilde vertrekken, is hij gearresteerd. Hij is gefusilleerd. Is deze van *Hamel* in leven gebleven?

A. Deze is in een kamp gestorven. De enige van de drie, waarvan wij net gesproken hebben, die fit en wel is teruggekomen, is *Boellaard*.

33578. De **Voorzitter**: En van *Lanschot*?

A. Van *Lanschot* ook natuurlijk, die vergat ik even.

33579. De **Voorzitter**: Bij die gelegenheid was u dus met mevrouw van *Overeem* speciaal bezig met het geval van die drie jongelui. Later heeft zij blijkbaar haar werk uitgebreid tot een meer algemene actie. Hebt u die ontwikkeling meegemaakt?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik ben haar adviseur geweest. In alle moeilijke gevallen, als ze in de knel zat — en ze zat dikwijls in de knel —, wanneer ze moeilijke brieven te schrijven had, wanneer

er tactische, strategische en psychologische problemen waren, kwamen wij bij elkaar en bepraatten wij deze dingen. Ik stelde de brieven op en zij tekende ze.

33580. De **Voorzitter**: Waren het dikwijls brieven aan het Rode Kruis of waren het vraagstukken, die met het Rode Kruis moesten worden opgelost?

A. Zowel het een als het ander.

33581. De **Voorzitter**: Wat wilde ze eigenlijk met het Rode Kruis? Ze voelde, dat ze mensen moest helpen. Misschien kwam ze toen ook wel op het idee, dat ze mensen moest helpen die in gevangenschappen of gevangenkampen in Nederland zaten. Is deze gedachte uit haar voortgekomen of was dit mede op uw initiatief?

A. Neen, dit was geheel uit haar voortgekomen.

33582. De **Voorzitter**: Zij wilde dus de gevangenen in die kampen en gevangenschappen helpen. Hebt u haar geholpen met het verwerken van deze gedachte?

A. Ja.

33583. De **Voorzitter**: In hoeverre hebt u daarbij geholpen?

A. Ik heb daarmee geholpen door *Harster* te beïnvloeden, want *Harster* moest de toestemming verlenen tot het geven van voedselpakketten aan gevangenen en geïnterneerden in de concentratiekampen en gevangenschappen.

33584. De **Voorzitter**: Moest *Harster* daar ook de permissie voor geven?

A. *Harster* moest daarvoor de permissie geven, d.w.z. hij inorst daartoe zijn invloed aanwenden, want de commandanten van de gevangenschappen en concentratiekampen waren — om zo te zeggen — min of meer soeverein. Maar wanneer ze wisten — ook doordat *Harster* er zelf naar toe placht te gaan —, dat mevrouw van *Overeem*, of liever het Rode Kruis, dit werk mocht doen, dan waren zij volkomen bereid om dit ook toe te laten.

33585. De **Voorzitter**: Mevrouw van *Overeem* heeft dus van *Harster* permissie gekregen om pakketten te sturen?

A. Ja.

33586. De **Voorzitter**: En heeft zij ook van *Harster* permissie gekregen om zich in de kampen te begeven?

A. Ik zei u al, dat het ten slotte de commandant van het interneringskamp was, die de toestemming verleende. Ik herinner mij b.v. dit. Ik ben wel eens met haar mee geweest naar de gevangenschappen en de interneringskampen. In het begin mocht zij in het Durchgangslager in Amersfoort alleen maar komen tot de eerste barrière en daar onderhandelde ze dan met de commandant of een ondercommandant. Zo heeft ze zich met taaie energie doorgewerkt tot de tweede barrière, enz. tot ze in het kamp kwam.

33587. De **Voorzitter**: Wij hebben wel eens gehoord, dat ze een brief van *Harster* had, waarin stond, dat zij met medicamenten „und so weiter" het kamp binnen mocht.

A. Ik overhandig u hierbij een copie van die brief.

33588. De **Voorzitter**: Het is zeker geen gewaarmerkte copie?

A. Neen, maar ik kan een eed doen, dat zij juist is.

33589. De **Voorzitter**: U geeft mij dus een document, waarvan u zegt, dat het een afschrift is van een brief, die *Harster* geschreven heeft aan de secretaris-generaal van het Nederlandse Rode Kruis in den Haag. Er staat als datum op 9 April 1943 en de inhoud luidt:

„Ich bestätige, dass auf Grund der von Ihnen erteilten Vollmacht Herr Dr. van *Overeem* und seine Frau als einzige Personen mit meinem Einverständnis Verhandlungen mit dem Kommandanten des Konzentrationslagers Hertogenbosch und falls erforderlich auch mit dem Kommandanten der übrigen Lager wegen der Versorgung mit Medikamenten, Vitaminen u.s.w. zu führen berechtigt sind."

Hiermee waren zij dus gerechtigd om onderhandelingen te voeren met die kampcommandanten, verder niets. Een zekere toestemming om in de kampen te komen, stond er dus niet eens in. Met dit ene briefje in de hand moest zij dus bij die commandanten proberen toegelaten te worden.

A. Dat heeft zij gedaan.

33590. De **Voorzitter**: Het is gestuurd aan de secretaris-generaal van het Rode Kruis. Daaruit blijkt, dat er een band was tussen het Rode Kruis en mevrouw *van Overeem*.

A. Die was er ongetwijfeld.

33591. De **Voorzitter**: Maar hebt u dan wel altijd de indruk gehad, dat mevrouw *van Overeem* werkte onder auspiciën van het Rode Kruis, of hebt u de indruk gehad, dat zij nu en dan voor haar werk gebruik maakte van de aanbeveling van het Rode Kruis?

A. Neen. Zij was een orgaan van het Rode Kruis.

33502. De **Voorzitter**: Was dit ook haar eigen gevoel?

A. Dat was ook haar eigen gevoel. Maar ik kan aanwijzingen geven, dat het hoofdbestuur van het Rode Kruis haar niet altijd — ik zal mij voorzichtig uitdrukken — die hulp heeft gegeven, die zij nodig had. Ik ga zelfs verder; wanneer er moeilijke gesprekken moesten worden gevoerd met b.v. *Reuter*, het hoofd van het Duitse Rode Kruis, dan zei de secretaris-generaal van het Rode Kruis tegen mevrouw *van Overeem*: „Wilt u de telefoon overnemen en het gesprek verder voeren?”

33593. De **Voorzitter**: Wie was toen de secretaris-generaal?

A. Dr. *Offerhaus*.

33594. De **Voorzitter**: Dr. *Offerhaus* liet dus de besprekingen door de telefoon voeren door mevrouw *van Overeem*?

A. Deze besprekingen.

33595. De **Voorzitter**: En waarom deed hij dat niet zelf?

A. Daar kan ik geen antwoord op geven.

33593. De **Voorzitter**: Hebt u er geen verklaring voor?

A. Neen.

De **Voorzitter**: U hebt de verklaring wel, maar u wilt geen antwoord geven: maar dat gaat toch niet, dat u het wel weet en het niet zegt.

A. Ik begeef mij dan op te gevaarlijk ijs. Ik ben daar niet bij geweest en ik weet ook niet wat er in het hoofd van dr. *Offerhaus* omging. Ik zal u wel zeggen, wat mijn eigen indruk is, maar deze indruk is heel zwak. Ik heb nl. de indruk, dat dr. *Offerhaus* min of meer angstig was om tegenover de Duitsers naar buiten te komen. Herhaaldelijk is hem gevraagd, bij de besprekingen met de Befehlshaber van de S.S. en de S.D. aanwezig te zijn.

33597. De **Voorzitter**: Dat was dus *Harster*.

A. *Harster* en daarna *Naumann* en daarna *Schöngarth*, die opgehangen is.

33598. De **Voorzitter**: U zegt, dat uw indruk is, dat dr. *Offerhaus* bang was. Waar was hij dan bang voor? Ik bedoel niet, wie hem angst inboezemde, maar ik bedoel ten behoeve van wie was hij bang. Was hij bang voor zijn eigen persoon en zijn persoonlijke veiligheid of was hij bang, dat het Rode Kruis in gevaar zou komen?

A. Daar kan ik u geen antwoord op geven: dat weet ik absoluut niet.

33599. De **Voorzitter**: Dus mevrouw *van Overeem* deed zulke dingen en voerde de telefoongesprekken in naam van het Rode Kruis. Zijn door de bangheid van dr. *Offerhaus* werkzaamheden, die mevrouw *van Overeem* ter hand had willen nemen, niet doorgegaan?

33600. De **Voorzitter**: Wet lukte allemaal wel?

A. Het lukte wel allemaal, omdat zij ten slotte een dermate energieke vrouw was, dat zij toch elk doel, dat zij zich stelde, bereikte, hoe dan ook.

33601. De **Voorzitter**: Had zij daarvoor altijd dr. *Offerhaus* of het Rode Kruis nodig?

A. Neen.

33602. De **Voorzitter**: Of ook wel de heer *van Lynden*, de ondervoorzitter?

A. Ook niet.

33603. De **Voorzitter**: Zouden de leden van het toenmalige hoofdbestuur geweten hebben, wat mevrouw *van Overeem* precies deed in naam van het Rode Kruis?

A. Zeer zeker.

33604. De **Voorzitter**: Gebeurde het ook wel eens, dat er auto's van het Rode Kruis werden gebruikt voor doeleinden, die min of meer illegaal konden worden genoemd, dus dat met die auto's dingen verricht werden, die eigenlijk niet mochten gebeuren? B.v. dat zij er mee naar Duitsland reed om eten te brengen naar mensen in concentratiekampen, of dat deze of gene naar Duitsland ging om zijn kinderen te bezoeken en dan tegelijkertijd eten en correspondentie meenam voor anderen?

A. U bedoelt, dat mevrouw *van Overeem* dit zou hebben gedaan?

De **Voorzitter**: Ik bedoel, of er Rode-Kruiswagens voor werden gebruikt.

A. Dat is mij niet bekend.

33605. De **Voorzitter**: Ik vraag dit niet om te weten te komen of het Rode Kruis iets verkeerd heeft gedaan, maar ik vraag het om te weten of dr. *Offerhaus* het geweten heeft.

A. Ik geloof niet, dat er met auto's van het Rode Kruis dingen zijn gebeurd, die niet oirbaar waren.

33606. De **Voorzitter**: In Duitse ogen?

A. Neen, dan is er zoveel gebeurd.

33607. De **Voorzitter**: Daar gaat het juist om. Wij hebben deze vraag te beantwoorden: Of het Rode Kruis zich op verzoek van b.v. mevrouw *van Overeem* bereid heeft verklaard, werkzaamheden te verrichten, die de Duitsers niet goedgevonden. Men kan het zo zien, dat het Rode Kruis eigenlijk nooit buiten de weg heeft durven gaan, die de Duitsers aanwezen. Dit wordt ook gesuggereerd. Er zijn echter enkele aanwijzingen, waardoor wij het niet onmogelijk zouden achten, dat het Rode Kruis toch wel een en ander heeft gedaan, ondanks de angst, waarvan u sprak, dat de Duitsers eigenlijk niet goedgevonden en zelfs verboden hadden. Wij proberen nu te weten te komen, in hoeverre daartoe de vereiste moed aanwezig was en is gebruikt.

A. Neen.

33608. De **Voorzitter**: Neen? Men heeft dus niets van die aard gedaan, men heeft zich gehouden aan de voorschriften?

A. Min of meer heeft men zich er aan gehouden. Ik moet zeggen: min of meer, omdat er natuurlijk allerlei dingen zijn geweest, die in de ogen van de Duitsers grote zonden waren.

Ik heb een boekje geschreven over de speciale hulpverlening van het Rode Kruis en daarin heb ik o.a. het geval beschreven van de wachtmeester *Kind*, die uit het kamp in Vught is gehaald en die door middel van gehuurde auto's, waarin levensmiddelen werden vervoerd — de auto's waren niet van het Rode Kruis —, is ontvlucht.

33609. De **Voorzitter**: Wat was daarbij de rol van het Rode Kruis? Heeft het zich daarmee beziggehouden, heeft het geholpen bij het vluchten?

A. U stelt allemaal zeer positieve vragen. Het was in die tijd uitermate moeilijk de zaken vierkant en recht te houden: Wat was vierkant en wat was niet vierkant?

De **Voorzitter**: Dat geloof ik wel, maar ik vraag u dit, omdat mij niet helemaal duidelijk was, waarom u zo plotseling over die wachtmeester *Kind* sprak.

A. Omdat die auto's gehuurd waren door de dienst voor de speciale hulpverlening van het Rode Kruis. Die auto's waren gehuurd om levensmiddelen te brengen in het kamp Vught. Dat was natuurlijk al „so wie so” niet toegestaan en niet oirbaar, want er zaten gewone willekeurige chauffeurs in, die daar het concentratiekamp binnenreden. Deze wachtmeester *Kind* is toen in de auto gemoffeld en vrij gekomen. Dr. *Steyns* in Utrecht, die ook het voorwoord heeft geschreven in mijn boekje, zal u er wel meer van kunnen vertellen.

33610. De **Voorzitter**: Het was dus een auto, die door het Rode Kruis was gehuurd en waarmee werkzaamheden voor het Rode Kruis werden verricht. Maar daar was het hoofdbestuur en ook de secretaris-generaal niet voor verantwoordelijk.

A. Daarom zeg ik u: u kunt proberen het vierkant te stellen, maar het is uitermate moeilijk om vierkante antwoorden te geven.

De **Voorzitter**: Ja, maar zoals u dit nu vertelt, vind ik het heel duidelijk.

33611. De heer **Stokvis**: Ging het Rode Kruis achteraf akkoord met die ontsnapping op deze wijze?

A. Daar durf ik u geen antwoord op te geven, dat weet ik niet. Ik denk, dat ze er kennis van genomen hebben uit dit boekje.

33612. De heer **Stokvis**: Hoe denkt u, dat zij er op gereageerd zouden hebben, als ze het destijds gehoord hadden.

A. Dat durf ik niet te zeggen.

33613. De **Voorzitter**: In ieder geval werden er dus auto's gehuurd om het werk, dat mevrouw *van Overeem* op touw had gezet en waartoe zij de medewerking van *Harster* had gekregen, uit te voeren. Zij mocht dus niet alleen medicamenten en vitaminen, maar ook „und so weiter”, dus ook andere goederen in de kampen brengen en het werden langzamerhand zelfs voornamelijk andere goederen. Wie verschafte deze goederen aan mevrouw *van Overeem*?

A. Dat was zo ingericht. Er waren in Nederland, zoals wij het noemden „smeerstations”. Het eerste station heeft mevrouw *van Overeem* ingericht bij de familie *van der Borch tot Verwolde* in Bilt-hoven. De familie *van der Borch* verzamelde dus levensmiddelen uit de omtrek van allerlei vrienden en kennissen, die meehielpen, en daar werden dan pakketten van gemaakt. De auto van het Rode Kruis kwam dan en bracht de levensmiddelen bij toerbeurt bij de gevangissen. Er waren er twee in Amsterdam en een in Utrecht. In de Utrechtse gevangenis in de Gansstraat is het nooit gelukt.

33614. De **Voorzitter**: Kon ze daar niet in komen?

A. Neen. En verder in de concentratiekampen in Vught en Amersfoort en één keer ook in een Lager ergens bij Enschede of Hengelo.

33615. De **Voorzitter**: Dus dat deed mevrouw *van Overeem* allemaal alleen?

A. Ja, d.w.z. zij ging zeker in het eerste anderhalf jaar alleen. Ik ben er ook wel bij geweest. Ik zeg expres „wel”, omdat ik niet vaak kon meegaan. Maar ik bedoel, dat ik er over kan oordelen, omdat ik er wel bij ben geweest. Ik heb dus gezien, op welk een ongelooflijke wijze zij dit deed. Zij ging 's morgens — ook in de winter — om zes uur met de volbeladen wagen weg. Zij zat naast de chauffeur — **Flip** heette die. Zij ging dan naar de kampen, voorzien van sigaretten en gaf deze aan de Duitsers, die er dol op waren. Ze deed het op een zo snelle wijze, dat een goochelaar het haar niet zou verbeteren. Ze gaf dan een doosje sigaretten of, wanneer het een hogere meneer was, twee doosjes en ze kreeg, hier en daar een vriendelijkheid zeggend, op de juiste wijze toegang in de kampen en gevangnissen.

33616. De **Voorzitter**: U zegt, dat zij dit allemaal alleen deed en dat u er wel eens een enkele keer bij was. Maar nu hebt u ook een paar maal gezegd: „wij”. Moet ik het zo begrijpen, dat u het eigenlijk samen deed, maar dat u graag de eer geeft aan mevrouw *van Overeem*?

A. Als ik „wij” heb gezegd, is dat een fout. Zij deed het en ik ben er wel eens bij geweest.

33617. De **Voorzitter**: U hebt haar bijgestaan als er zekere dingen moesten worden gedaan of moesten worden verkregen?

A. Ja, maar zij deed het. Wanneer u tijdens de bezetting hier bent geweest, hebt u waarschijnlijk ook gemerkt, dat een vrouw in het algemeen veel meer gedaan kreeg van een Duitser dan een man, vooral wanneer het een vrouw was, die er aardig uitzag. Dit heeft ook — als ik het hier meteen aan vast mag knopen — aanleiding gegeven tot zeer schandelijke kwaadsprekerij. Het is zelfs zover gebracht, dat er is gezinspeeld — het is zelfs geuit — dat er een verhouding zou zijn geweest tussen mevrouw *van Overeem* en dr. *Harster*. Het is schandelijk om zo iets te zeggen.

33618. De **Voorzitter**: Het is dus niet waar.

A. Geen sprake van.

33619. De **Voorzitter**: Ik heb zulke dingen wel meer gehoord, niet alleen over mevrouw *van Overeem*. U bent er over begonnen, maar weet u dit zeker?

A. Dat weet ik zeker.

33620. De **Voorzitter**: Het lijkt mij nogal knap om zulke dingen zeker te weten. In veel gevallen kan men verklaren, dat men er vast van is overtuigd, maar men kan nooit goed zeggen, dat men het zeker weet.

A. Ik meen toch wel, dat u uit hetgeen ik tot nu toe heb gezegd, hebt kunnen concluderen, dat ik vrij voorzichtig ben in mijn uitslatingen. Maar ten aanzien van deze aangelegenheid wens ik niet voorzichtig te zijn en durf ik met grote zekerheid te zeggen, dat het een grote schande is om zo iets te zeggen.

33621. De heer **Stokvis**: U hebt dus de overtuiging, dat het niet zo is?

A. Ja.

33622. De **Voorzitter**: U kunt natuurlijk nooit iets negatiefs bewijzen. Ik wil ook helemaal niet het tegendeel beweren. Nu zei u zoëven, dat het mevrouw *van Overeem* dikwijls moeite kostte, iets bij het Rode Kruis gedaan te krijgen, maar ze kreeg het ten slotte toch gedaan, al kostte het moeite en tijd. Kostte het ook geld?

A. Over het algemeen niet, want in het algemeen was het liefdadigheid.

33623. De **Voorzitter**: Ik bedoel: moest er wel eens geld bij te pas komen, als zij iets gedaan wilde krijgen van deze of gene bij het Rode Kruis?

A. Neen, dat geloof ik niet.

33624. De **Voorzitter**: Het bijeenzoeken van die artikelen en het distribueren er van kostte natuurlijk wel geld.

A. Neen.

33625. De **Voorzitter**: Zij moest toch zeker over geld beschikken om die goederen te kopen?

A. Ze kreeg die goederen veelal in natura geschonken.

33626. De **Voorzitter**: Ze kocht dus nooit iets?

A. Zij kreeg het meeste in natura, b.v. ook sigaretten. Ik ben bij de onderhandelingen geweest met een sigareitenfabrikant, die kisten vol sigaretten gaf, en daarmee deed zij wat een ander met geld doet.

33627. De **Voorzitter**: Hoe kwam het, dat u er telkens bij was?

A. Zij vond het prettig, wanneer zij moeilijke besprekingen had, een ouder persoon naast zich te hebben, die niet over één nacht ijs ging, en raad te krijgen. Zodoende ben ik er nogal veel bij geweest.

33628. De **Voorzitter**: Zij vroeg u dus dikwijls om mee te gaan en haar te helpen en dat deed u dan altijd.

A. Ja, altijd. In mijn boekje staat o.a. een zeer belangrijke brief, het is bijlage 1. Die brief was gericht aan *Harster* en is door mevrouw *van Overeem* ondertekend.

In die brief staan 12 punten, die in de concentratiekampen „geclaimd” werden. Het waren aanklachten tegen het systeem van de Duitsers. Het is een interessante brief.

33629. De **Voorzitter**: Heeft mevrouw van Overeem die brief geschreven?

A. Het is om u een beeld te geven van onze samenwerking. Op een zeker ogenblik kwam zij thuis, belde mij op en vroeg mij te komen. Wij woonden toen in de Laan Copes en zij in het Prinse-vinkenpark. Zij vertelde mij dan haar moeilijkheden en als ik dan thuiskwam, stelde ik — omdat ik het interessant en waardevol vond om die gegevens te onthouden — deze op papier. Op een bepaald ogenblik hadden wij veel van die punten en toen heb ik tegen haar gezegd: „Ik weet zeker, dat het goed is hier een actie tegen te beginnen. Ik zal een concept maken en als het klaar is, zullen wij het bespreken en wanneer u er mee akkoord gaat wordt het netjes getikt. Deze brief verstuurt u niet, maar u gaat met die brief in de hand naar *Harster*. Er behoort moed toe dit te doen, maar die heeft u, want als u die brief stuurt, hebt u er geen contrôle op, dus u geeft de brief zelf.” Zij bezat ongetwijfeld de juiste wijze om met de Duitsers om te gaan.

33630. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u, wanneer u zegt: „Er behoort moed toe om daar heen te gaan”.

A. Omdat er dingen in stonden, die ontzettend waren.

33631. De **Voorzitter**: Beschuldigingen aan het adres van de Duitsers?

A. Ja, beschuldigingen aan het adres van de Duitsers omtrent de behandeling van de gevangenen in de concentratiekampen, ontzettende dingen. Ik heb die brief geschreven en nadat zij hem gelezen had, heeft zij haar penhouder genomen, deze terstond ondertekend en gezegd: „Ik zal hem nu nog opbellen.” De volgende morgen was zij bij *Harster*.

33632. De **Voorzitter**: Wat gebeurde er toen?

A. Al de punten uit deze brief zijn één voor één verbeterd. Het is zelfs zo ver gegaan — het is zo jammer, dat dit alles niet goed bekend is —, dat de Befehlshaber van de Sicherheitspolizei en de Sicherheitsdienst haar heeft gevraagd — het staat ook in het boekje — een ziekenhuis te laten bouwen in Amersfoort of in Vught, (dat weet ik niet meer), waar al de gevangenen konden worden doorgelicht — dit gebeurde intussen al, ook door haar man en dr. *Kamberg* — en zodoende dus de zieken een behoorlijk ziekbed konden hebben.

33633. De **Voorzitter**: Er is haar dus gevraagd of zij een ziekenhuis wilde oprichten?

A. Ja.

33634. De **Voorzitter**: Hoe moest zij dit doen?

A. Dat moest zij maar zien.

33535. De **voorzitter**: Is zij daar toen mee naar het Rode Kruis gegaan?

A. Dat weet ik niet meer, rnaar ik denk van wel.

33636. De **Voorzitter**: Heeft zij er niets over verteld?

A. Ja

33637. De **Voorzitter**: U zegt, dat het aan haar is gevraagd. Men zou zeggen, dat zij het dan ook heel goed moet weten. Het is aan haar gevraagd, waar u niet bij was. Zij weet het dus nog beter dan u.

A. Ja, zij weet het beter dan ik.

33638. De **Voorzitter**: Zou het misschien kunnen zijn, dat mevrouw van Overeem zich sommige dingen opzettelijk niet herinnert, ten einde andere mensen niet te belasten?

A. Daar kan ik geen antwoord op geven.

33639. De **Voorzitter**: Ik heb de indruk, dat zij vroeger wel eens meer van zich heeft afgebeten dan tegenwoordig.

A. De tijd heelt alles.

33640. De **Voorzitter**: Maar het is juist interessant om te weten, wat er gebeurd is van ernstige aard. Het is niet zo interessant om alleen datgene te horen, wat zij in een zachtere stemming kwijt wil. Wij weten niets van een Rode Kruis-ziekenhuis, dat zij zou moeten bouwen. Is zij begonnen met pogingen om het geld bij elkaar te krijgen?

A. Zij is begonnen met tekeningen te laten maken en te onderhandelen met een architect, wiens naam ik niet meer weet en die ik ook niet gesproken heb. Ik ben ook niet bij die besprekingen geweest, maar met die architect heeft zij besprekingen gevoerd, hoe het ziekenhuis zou moeten worden.

33641. De **Voorzitter**: Heeft zij zelf geprobeerd, uitvoering aan dit plan te geven?

A. Neen.

33642. De **Voorzitter**: Dan wilde ik graag nog iets van u horen over generaal *Koof*. Er is een mededeling van dr. *Offerhaus*, dat generaal *Koot* eigenlijk heeft tegengehouden, dat het Rode Kruis zich bemoeide met illegale zaken, omdat generaal *Koot* het hem heeft afgeraden. Ik zou nu graag van u willen weten, wat eigenlijk de reden is, dat generaal *Koot* aangezien wordt voor iemand, die van deze dingen heel veel weet en er over kan oordelen. Waarom zou men juist aan generaal *Koot* vragen: „Wat denkt u, dat het Rode Kruis moet doen en in hoeverre het Rode Kruis iets moet doen op illegaal gebied?”.

A. Ik ken generaal *Koot* heel goed.

33643. De **Voorzitter**: Waarvan kent u hem?

A. Ik ken hem van de academie.

33644. De **Voorzitter**: Hij is ook beroepsmilitair geweest. Was hij dat ook nog, toen de oorlog uitbrak?

A. Toen was hij bij G.S. III, spionage en contra-spionage. Hij was de man, die de gehele code uit zijn hoofd kende. Hij heeft maanden in de gevangenis gezeten en men heeft geprobeerd die geheime code uit hem te stampen. Hij had die geheel vernield, maar hij kende hem uit zijn hoofd. Maar hij heeft nooit één woord gezegd.

33645. De **Voorzitter**: Wanneer heeft hij in de gevangenis gezeten, in het begin? Is hij, nadat hij uit de gevangenis is gekomen, zich gaan bezighouden met illegaal werk?

A. Daar kan ik u niet op antwoorden, dat weet ik niet.

33646. De **Voorzitter**: U weet niet of hij een rol in de illegaliteit heeft vervuld?

A. Ja, hij heeft een rol in de illegaliteit vervuld en als zodanig heb ik hem ook vóór de bevrijding gesproken.

33647. De **Voorzitter**: Dus u was ook bij de illegaliteit? Welke rol vervulde generaal *Koot* daar, vóórdat hij commandant werd van de B.S.?

A. Dat weet ik niet. Ik weet wel, dat verschillende mensen commandant van de B.S. zijn geweest, die achtereenvolgens zijn gefusilleerd, o.a. een kolonel van het Indische leger, *Nieuwenhuis*. Deze is echter niet gefusilleerd, doch hij heeft zich van kant gemaakt. *Nieuwenhuis* is de voorlaatste commandant van de B.S. geweest en is ook bij mij op kantoor geweest. Hij gaf zich uit voor adjudant-onderofficier. Hij werd *Boerenhannes* genoemd en zo deed hij zich dan ook voor om zich een houding te geven.

Ik wil eigenlijk generaal *Koot* in het juiste licht stellen. *Nieuwenhuis* is gevangengenomen en omdat hij van zich zelf wist, wanneer het er op aankwam met pijnigingen, dat hij niet zou kunnen zwijgen, heeft hij — naar algemeen gezegd wordt — zich zelf van het leven beroofd.

Hier zet ik een punt achter en nu komt een nieuwe regel.

Men heeft toen gevraagd of de heer *Koot* commandant van de B.S. wilde worden. Hij heeft toen ja gezegd en dat was een kranige daad.

33648. De **Voorzitter**: Weet u niet, wat hij daarvóór aan illegaal werk heeft gedaan? U bent dus, behalve op de academie, niet met hem in aanraking gekomen?

A. Behalve dan op de academie en soms op de Witte.

33649. De **Voorzitter**: Wat vindt u er van, heeft dr. *Offerhaus* er goed aan gedaan om juist generaal *Koot* te vragen?

A. Er komt mij iets in de gedachten. Ik vermoed, omdat de heer *Koot* belast was met het verzenden van pakketten aan de militairen buitenslands en dat dit de brug is. Dr. *Offerhaus* heeft waarschijnlijk tegen de heer *Koot* gezegd — die in deze zaken enige ervaring had —: „Wat raadt u mij, wanneer het Rode Kruis zich gaat bemoeien met de civiele gevangenen in het buitenland?” Ik denk, dat hij dit gezegd heeft, maar ik weet het niet.

33650. De **Voorzitter**: Ik denk dit namelijk ook.

Eén ding wil ik u ook nog vragen. U hebt zoëven gesproken over laster omtrent mevrouw *van Overeem*. Van welke kant kwam die laster?

A. Uit Brabant.

33651. De **Voorzitter**: Uit Brabant?

A. Ja, ik denk het wel. Als ik zo zeg „uit Brabant”, is het net of ik het voor 100 pct. zeker weet, maar het is mijn vermoeden.

33652. De **Voorzitter**: Ze woonde in Brabant. Ze kwam uit Eindhoven en woonde in Breda.

A. Neen. In den Bosch was zij getrouwd met een mijnheer *Roupe van der Voort*. Dit huwelijk is ontbonden en na de scheiding heeft zij zich beziggehouden met allerlei Rode Kruis-werk. Maar dit is u bekend, dit behoef ik u niet meer te vertellen.

De **Voorzitter**: Ja, in Frankrijk en toen is zij ten slotte getrouwd met dr. *van Overeem*.

A. Zij is eerst in Nederland, toen in België en Frankrijk geweest.

33653. De **Voorzitter**: Weet u daar nog bijzonderheden over?

A. Neen, die weet ik niet.

33654. De **Voorzitter**: Weet u niet of die lasterpraatjes vooral uit vrouwelijke bron kwamen?

A. Het is heel duidelijk waarop u doelt.

33655. De **Voorzitter**: Kwamen zij daar ook vandaan?

A. Ja, zeer zeker.

33656. Zijn dat dezelfde dames, die u en ik op het oog hebben?

A. Ja.

33657. De **Voorzitter**: Hoe kwamen zij er aan? Reed zij de andere dames in de wielen of reden zij haar in de wielen? Beconcurrerden zij elkaar?

A. Van alles, wat u zegt, is iets waar, maar de hoofdzaak, dus 90 pct., was jalousie de métier. Het waren natuurlijk mevrouw *van Beuningen*, zij in mindere mate, maar toch ook wel, maar voornamelijk die dame in Amsterdam.

33658. De **Voorzitter**: Mevrouw *de Bussy*?

A. Ja, mevrouw *de Bussy*. Ik vermoedde, dat u hierover zou spreken. Mevrouw *van der Borch tot Verwolde*, de vrouw van de burgemeester van Bilthoven, haar man, de burgemeester, mr. *Swane* uit den Bosch en ik hebben een vergadering gehad met het comité in Amsterdam.

33659. De **Voorzitter**: Welk comité?

A. Mevrouw *de Bussy* had een comité om zich heen verzameld van Amsterdammers, zij deden goed werk. Mevrouw *de Bussy* mocht uit hoofde van de brief, waarvan u de copie hebt gezien, niet in de gevangnissen en concentratiekampen komen. Dit heeft bij haar buitengewoon veel kwaad bloed gezet. Zij heeft altijd gedacht — dit is mijn veronderstelling —, dat dit eigenlijk een soort van ondergronds werken van mevrouw *van Overeem* is geweest, dat zij, mevrouw *van Overeem*, die toestemming zou krijgen en niemand anders. Maar ik ben daar toch bij geweest, het is niet waar.

33660. De **Voorzitter**: U bent er bij geweest, toen zij de zaken met *Harster* besprak, en zij heeft dus niet gezegd: „Ik alleen”.

A. *Harster* heeft gezegd — waar ik ook bij was — er is ook nog een andere dame in Amsterdam, mevrouw *de Bussy*.

Met mevrouw *van der Borch*, die een uitnemend verstand heeft, haar echtgenoot en mr. *Swane* hebben wij dus een gesprek gehad met het comité van mevrouw *de Bussy* in Amsterdam. Ik heb hiervan een rapport opgemaakt, dat ondertekend is door onze partij, maar dat ben ik helaas verloren. Daarin heeft o.a. professor *Borst* gezegd: „Deze vrouw heeft veel gedaan, maar wij weten natuurlijk allemaal, dat zij ern querulante is.”, enfin, ik weet de woorden niet meer.

33661. De **Voorzitter**: Dit doelde dus op mevrouw *de Bussy*?

A. Ja, het is heel jammer, dat ik dit rapport niet meer heb.

33662. De heer **Stokvis**: Hebt u wel eens gehoord van mevrouw *Wijsmuller—Meyer*? Zij hield zich vooral bezig met kindertransporten en ook in verband met het Rode Kruis is zij werkzaam geweest.

A. De naam is mij niet helemaal onbekend, maar ik weet niets van haar.

33663. De heer **Stokvis**: Is het boekje, dat u geschreven heeft, kort geleden verschenen?

A. Ik heb het tijdens de bezetting geschreven, toen ik zelf ondergedoken was.

33664. De heer **Stokvis**: Hebt u het ook aan mevrouw *van Overeem* gezonden?

A. Ja.

33665. De heer **Stokvis**: Heeft zij u ook gezegd, hoe zij het vond?

A. Ik weet niet of zij het tot vandaag aan de dag gelezen heeft, zij is een heel eigenaardig iemand, die nooit eens rustig de tijd heeft voor iets.

33666. De **Voorzitter**: Is er nog iets, mijnheer *van Gennepe*, dat wij behoren te weten en dat ik u niet gevraagd heb?

A. Over wat u gevraagd hebt, heb ik niets meer te zeggen en misschien eigenlijk ook wel een hele boel. Er is in deze jaren zoveel gebeurd, dat het niet meer is samen te vatten. Er is nog één ding, dat ik graag zou willen zeggen en dat er misschien niet toe doet. Mijn vrienden en ik zijn er — om er geen andere uitdrukking voor te gebruiken — hogelijk over verbaasd, dat een vrouw als mevrouw *van Overeem*, die zo oneindig veel gedaan heeft voor de lijdende mensheid in de gevangnissen en concentratiekampen, niet een grote onderscheiding heeft gekregen. En als het u mogelijk is er werk van te maken, dat deze fout goed wordt gemaakt, zou u er heel veel mensen in Nederland zeer mee verplichten.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor uw inlichtingen en sluit dit verhoor.

R. O. VAN GENNEPE.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

ROOSJEN.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 16 NOVEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Stokvis en Posthumus, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

ANNA MARIA LE COSQUINO DE BUSSY—VAN
DER LELIE,

oud 60 jaar, wonende te Amsterdam, zonder beroep.

Zij legt de eed af als getuige.

33667. De **Voorzitter**: U weet zeker wel, waarover wij gaarne met u zouden willen spreken?

A. Men heeft mij dat gemeld.

De **Voorzitter**: Het onderwerp staat, meen ik, vermeld in uw op-
roepingsbrief?

A. Ja.

33668. De **Voorzitter**: Dan zou ik gaarne eerst van u vernemen,
waar u verbleef, toen Nederland in 1940 in oorlog kwam.

A. In Amsterdam.

33669. De **Voorzitter**: En stond u toen in enige relatie met het
Rode Kruis? Ik bedoel hier het Nederlandse Rode Kruis?

A. Neen, ik stond toen niet met het Nederlandse Rode Kruis
in relatie.

33670. De **Voorzitter**: Welk Rode Kruis dan wel?

A. Ik was indertijd Engelse Rode-Kruiszuster. Ik woonde in de
eerste wereldoorlog in Zuid-Afrika.

33671. De **Voorzitter**: Juist. Was u toen Nederlandse?

A. Ik was Engelse, door mijn eerste huwelijk.

33672. De **Voorzitter**: Waar bent u geboren?

A. Ik ben in Amsterdam geboren.

33673. De **Voorzitter**: Dus u was oorspronkelijk Nederlandse?

A. Zoals ik u al mededeelde, was ik door mijn eerste huwelijk
Engelse geworden. Mijn man is na de oorlog overleden.

33674. De **Voorzitter**: En toen bent u dus enige tijd in Zuid-
Afrika geweest?

A. Ik ben in de oorlog (in 1917) van Zuid-Afrika naar Neder-
land teruggegaan.

33675. De **Voorzitter**: Dus u bent wel werkzaam geweest bij het
Engelse of het Zuid-Afrikaanse Rode Kruis, maar niet bij het Neder-
landse Rode Kruis?

A. Ja.

33676. De **Voorzitter**: De relatie met het Nederlandse Rode Kruis
is dus pas begonnen in deze tweede wereldoorlog?

A. Ja.

33677. De **Voorzitter**: Zou u willen vertellen, hoe u daartoe bent
gekomen?

A. Ik hoor bij de oprichters van K.P. Al gauw waren vrienden
van ons gevangen genomen, en daardoor wisten we, dat er weinig
voor de gevangenen gedaan kon worden. Ik heb dat toen onderzocht;
ik meen, dat ik voor die kwestie naar den Haag ben gegaan. Aan
dr. *Offerhaus* heb ik toen gevraagd of iets gedaan kon worden, maar
dat kon blijkbaar niet.

33678. De **Voorzitter**: En welke gevangenen had u toen op het
oog? Blijkbaar de burgerlijke gevangenen in Nederland?

A. Ja.

33679. De **Voorzitter**: En in Duitsland of beide?

A. Neen, toen alleen de gevangenen in Holland. In hoofdzaak
in Amsterdam. Misschien moet u dat weten, maar ik heb in begin
1918 meegeholpen aan de uitwisseling van zwaargewonden van Lon-
den naar Berlijn. Daar kenden de Duitsers mij van. In 1937 heeft
Sir *Samuel Fuld* mij gevraagd naar Londen te komen en toen ben
ik als de secretaresse van mr. *Kohn* meegegaan. Deze werd van
Engeland naar Berlijn gestuurd.

33680. De **Voorzitter**: Zegt u mr. *Kohn*?

A. Ja. Dat was heel onpractisch gezien van de Engelsen, want
het was een Jood, met het gevolg, dat hij direct werd teruggestuurd.
Toen hebben de Duitsers wel mij aanvaard. Ik mocht steeds bood-
schapjes overbrengen. Van Berlijn naar Londen en omgekeerd. In
November 1918 met de wapenstilstand zat ik juist in Berlijn en ik heb
de Duitsers toen een dienst kunnen bewijzen. Ik heb daar indertijd
van *Hindenburg* een Verdienstkruis voor gekregen en een prachtig
papier er bij. Dat heb ik nogal uitgespeeld.

33681. De **Voorzitter**: Nu?

A. Ja, in deze oorlog, en eerst voor de Joodse kinderen in
1937. Ik heb, geloof ik, toen meer van de ellende gezien in Duits-
land dan de Nederlanders. Ik was de mensen hier ten minste een
slag voor, toen de Duitsers hier kwamen. Ik heb toen in 1937 in
Berlijn gedaan gekregen, dat de Joodse Raad weer mocht werken en
ons kinderen op kon geven, eveneens dat ik de eerste kinderen onder
de 16 jaar uit de concentratiekampen naar Engeland mocht brengen.

33682. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Dat was in 1937. Ik heb toen zelf dat transport geleid en
daarvan ook veel geleerd. Toen heeft daarna de heer *van Boetzelaer*,
onze gezant, zich met deze kwestie bemoeid.

33683. De **Voorzitter**: De toenmalige gezant in Londen?

A. Ja. Hij zag, dat de Duitsers mij aanvaardden, en hij heeft mij
direct terug laten halen, toen ik weer eenmaal thuis was van mijn
heen- en weerreizen! Toen is ds. *Hylkema* naar mij toegekomen en
hij heeft mij gevraagd of ik genegen was om opnieuw te helpen bij
onderhandelingen met de Duitsers. Ik ben toen bij de heer *van Boet-
zelaer* thuis geweest en heb veel contact met hem gehad. Er werd
begrepen, dat ik veel kon bereiken en de Duitsers, die mij inter-
nationale zuster noemden, mij vertrouwden. Dat was vóór deze
oorlog. (Dit moet u natuurlijk weten om zich beter te kunnen
oriënteren.)

De **Voorzitter**: Ja, dat is natuurlijk de achtergrond.

A. Toen heb ik in 1940 deze feiten kunnen uitbuiten voor mijn
vrienden. Toen heb ik ook geschreven naar het Comité de la Croix
Rouge, waar indertijd die uitwisseling van gewonden onder stond.

Mijn vraag was of zij mij een opdracht wilden geven om de gevangenen piloten in Amsterdam te mogen bezoeken. Dat was dus hier mijn eerste contact in de oorlog. Op dit verzoek hebben zij aan mij geschreven: „Mevrouw, Uw papieren zijn zo zeker wel goed, wij echter mogen helaas nu niets doen voor burgergevangenen. Stuur u Uw papieren in bij de Duitsers in Den Haag en dan zal het U wel gelukken.” Ik ben met die brief en met de papieren van mijn Verdienstkreuz naar dr. *Stahle* bij dr. *Harster* gegaan en inderdaad heeft dr. *Harster* mij toen iets laten doen. Ik heb nl. toen een vergunning van hem los gekregen om bij de verhoren van zwangere vrouwen aanwezig te zijn. Het was ons nl. gebleken, dat dezen te veel loslieten.

33684. De **Voorzitter**: Bij wie?

A. Bij verhoren van zwangere vrouwen, die in de gevangenis waren. Ik mocht bij die verhoren zijn, en tevens bij verhoren van kinderen onder de 16 jaar. Steeds ben ik toen verder gedrongen en ik mocht later ook gaan bidden met ter dood veroordeelden en hun afscheidsbrief overbrengen. Dat heb ik ook verschillende malen gedaan. Ik heb steeds meer weten te bereiken. Toen zijn op een gegeven moment de Amsterdamse gijzelaars uit Amersfoort teruggekomen. Misschien herinnert u zich het geval, dat 72 mensen daar drie maanden hebben gezeten. Ik heb naar aanleiding daarvan eigenlijk een heel brutale brief aan *Raufe* geschreven, welke doel heeft getroffen. Een doorslag van deze brief heb ik bij mij. Ik ben verschillende malen naar Vught geweest met enkele mensen, ook o.a. met prof. *Borst*, en eindelijk is het mij en mej. *Lonkhuyzen* gelukt in het kamp door te dringen, bij de commandant, op de dag, vóórdat ik deze brief schreef. Dat is een zeer langdurig en zeer moeilijk onderhoud geweest; wij zijn twee uur bezig geweest.

33685. De **Voorzitter**: Was dat een gesprek met de commandant van Vught (*Smilefski*)?

A. Ja. Hij heeft mij toen bedreigd mij „vast te laten zetten.”

33686. De **Voorzitter**: Wat wilde u van hem gedaan krijgen?

A. De vergunning om in Vught te mogen helper!

33687. De **Voorzitter**: Waarvoor en in welk verband?

A. In de vorm, zoals het ons gelukt is om te doen.

33688. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u; de gevangenen aan eten helpen?

A. Ja, en hun met medicamenten te helpen, er stierven toen nl. 55 mensen per dag. Ik heb vergunning los gekregen om er te werken; we hebben dat vier maanden gedaan, waarna het sterftecijfer tot 2 of 3 was teruggebracht.

33689. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Het was ongeveer de 17de Januari 1942.

33690. De **Voorzitter**: Dus het was terzelfdertijd, waarop deze brief geschreven is?

A. Ja, de volgende dag ben ik in Vught gaan werken, want op deze brief is niet een gevangenneming gevolgd, maar een vergunning om hulp te brengen. Mijn secretaresse, mejuffrouw *Lonkhuyzen*, heeft deze brief zelf aan *Raufe* afgegeven, waarin ik schreef, dat ik in mijn huis was en daar hun antwoord wachtte. Als je die brief nu leest, is het onbegrijpelijk, dat je deze toen hebt durven schrijven.

33691. De **Voorzitter**: Maar toen hebben ze u dus inderdaad in Vught toegelaten?

A. Ja. en ik heb er vier maanden mogen werken.

33692. De **Voorzitter**: Dat was dus in 1942 en dat is het begin geweest van het eigenlijke directe contact met de civiele geïnterneerden en met de civiele gevangenen?

A. Ja, in zoverre, met degenen, die in concentratiekampen waren in de gevangnissen was ik al meermalen geweest.

33693. De **Voorzitter**: Maar het ging dan speciaal om het bijwonen van de verhoren en om het verzorgen van de gevangenen?

A. Ja, om het verzorgen van de gevangenen. Tevens stuurden we levensmiddelen, in het begin vitamines. Naast verzorging was voor ons van belang vooral berichten te krijgen. (U weet ik behoor bij L.K.P.).

33694. De **Voorzitter**: Verzamelde u daarvoor goederen en pakketten?

A. Ik zelf niet, daar zorgde de K.P. voor.

33695. De **Voorzitter**: Ja, maar u zegt het „verzorgen” van de gevangenen. Zo gauw u het woord verzorgen gebruikt, en u noemt daarbij eten, dan vraag ik u: „Verzamelde u dan levensmiddelen?”

En hoe verzamelde u die? Moesten die worden gekocht of kreeg u ze in natura; hoe gebeurde dat?

A. Dat gebeurde op verschillende manieren; meestal echter lieten wij bij distributiebureaux inbreken voor de kaarten en deze gebruiken wij dan. Wij betaalden onze levensmiddelen bij de fabrieken. Door mij in vertrouwen genomen fabrikanten schonken ons ook veel, vooral uit de Zaanstreek kwam veel uit illegale kringen.

33696. De **Voorzitter**: Dus u moest betalen?

A. Ja, meestal.

33697. De **Voorzitter**: En hoe kwam u aan het geld daarvoor?

A. Ik had mijn eigen vermogen, waarvan ik een derde heb uitgegeven. Meer kon ik niet losmaken; waarna admiraal *Quant*, van *Harinxma thoe Slooten* en nog een paar vrienden verder de geldelijke afdeling hebben verzorgd. Wij hadden al heel spoedig een grote kas. Het geld heeft bij ons werk nooit een rol gespeeld. *Van Huil*, hoofd N.S.F., was mijn grote vriend.

33698. De **Voorzitter**: Werden die heren dan geholpen door het Rode Kruis?

A. Met geld? Neen, ik heb het Rode Kruis later geholpen.

33699. De **Voorzitter**: Hebt u zelf wel eens bij het Rode Kruis gewerkt om hier aan mee te doen?

A. Waar aan mee te doen?

33700. De **Voorzitter**: Aan de verzorging, die u onder handen had.

A. Het Rode Kruis heeft een einde aan mijn werk gemaakt en mevrouw *van Overeem* heeft dat werk overgenomen. Dat zal u wel bekend zijn, aangezien ik hier net de heer *van Gennep* zag.

33701. De **Voorzitter**: Wat betekent een einde maken aan uw werk? Hebben ze tegen u gezegd, dat u dat werk niet goed deed? Daar hadden ze toch niets mee te maken? Ten minste zoals u het uitlegt, was het werk geheel afgescheiden van het Rode Kruis. Hoe kan het Rode Kruis daar invloed op hebben, of u uw werk al of niet voort zou zetten? Hoe kon het Rode Kruis daarin ingrijpen?

A. Het Rode Kruis heeft toen mevrouw *van Overeem* afgevaardigd of mevrouw *van Overeem* is uit zich zelf gegaan. Ik dacht niet dat het hier ter sprake zou komen, maar zij heeft het werk overgenomen.

De **Voorzitter**: Dat is mij niei helemaal duidelijk. mevrouw *de Bussy*!

A. Ja, en zij heeft het werk uit mijn handen genomen, aangezien ik toen gevangengenomen werd.

33702. De **Voorzitter**: Dus de Duitsers hebben het u onmogelijk gemaakt door u gevangen te nemen?

A. Neen, zo was het niet. Ze hebben mij direct weer vrijgelaten met een vonnis en op voorwaarde. dat ik geen Duitse Dienststellen meer mocht betreden of een bespreking met een Rijksduitsers mocht hebben.

33703. De **Voorzitter**: Hoe kwamen ze daarbij?

A. Dat ligt nogal voor de hand. Als je vier maanden in zo'n kamp hebt gewerkt, lekt dat op een gegeven ogenblik uit. Misschien wisten ze iets anders. Ik heb in Vught vreselijke dingen gezien, en toevallig een transport in handen gekregen, dat naar Amsterdam moest. Het waren mensen, die afgevoerd werden. Het was een vreselijk transport, als ik u alleen al zeg, dat er zes mensen onderweg naar hun huis gestorven zijn.

33704. De **Voorzitter**: Onderweg naar Amsterdam?

A. Ja, de volgende nacht. ik heb dat transport zelf mogen voeren. Ik moest ze in Amsterdam aan de politie afleveren, maar heb zes doodzieke mensen gehouden (3 mensen waren K.P.-ers). Wij waren onder geleide. Deze drie, die ik als ernstig ziek opgaf, kon ik op het Centraal Station laten ontvluchten; in het Binnengasthuis kwamen er drie patiënten, waarvan er 2 stierven. Prof. *Borst* en meer grote verzetsmensen (vrienden van mij) hebben die mensen laten praten. Er is er een in leven gebleven en twee zijn er al die zelfde nacht gestorven. Dit is eigenlijk de stoot tot het doktersverzet in Nederland geworden. (Prof. *Borst* en dr. *Spaander* van het Nederlandse Rode Kruis behandelden dit verder.)

33705. De **Voorzitter**: Hebben ze het u niet kwalijk genomen, dat u die zes niet afgeleverd hebt?

A. Neen, daar zijn ze misschien niet eens achtergekomen. Trouwens, ik ben verder buiten die kwestie gebleven.

33706. De **Voorzitter**: Maar waarom zijn ze dan boos op u geworden?

A. Ja, u kunt nu achteraf beter zeggen: Waarom hebben ze mij in 's hemelsnaam in Vught toegelaten? Ze waren al na een paar maanden boos.

33707. De **Voorzitter**: En waarom hebben ze u dan op een gegeven nioment gevangen genomen? U zegt toch, dat ze u gevangen hebben genomen?

A. Ja, omdat het Rode Kruis uitgelaten had, dat ik geen Rode Kruis-hulp was. Het was eigenlijk geen gevangennemen, dat is later iets anders geweest. Zij hebben mij meegenomen voor een verhoor.

33708. De **Voorzitter**: U bent dus eigenlijk niet meer in staat geweest om dat werk te verrichten, omdat het Rode Kruis gezegd had, dat u geen Rode Kruis-helpster was, en zij uw werk niet konden dekken met hun naam.

A. Ja, maar het Rode Kruis had het toen ook moeilijk. Dr. *Offerhaus* heeft gedaan, wat hij kon. Dr. *Offerhaus* heeft indertijd gevraagd of ik eens bij hem wilde komen. Ik ben toen bij hem geweest en hij vond het hele geval erg pijnlijk. Hij heeft vervolgens gevraagd of ik het Rode Kruis dan wilde helpen. En dit verzoek werd mij gemakkelijk geïnaakt, want ik mocht niet uit mijn huis, ik mocht immers niet bij een Duitse Dienststelle komen; het werken in mijn huis was mij echter niet verboden. Dus toen ben ik openlijk in mijn huis hiervoor gaan werken en dat was voor ons van de K.P. zeer gemakkelijk, want het werk heette nu Rode Kruis-werk, maar het Rode Kruis was voor onze arbeid eigenlijk alleen maar de koerier. Mevrouw *van Overeem*, die toen een klein koffertje bij elkaar kon krijgen, kwam met prof. *Borst* bij mij en zij heeft mij huilend gevraagd of ik haar asjeblijft wou helpen. Men heeft mij vooraf voor haar gewaarschuwd, maar toch heb ik haar connecties gegeven, waar het geen kwaad kon, en steeds al hetgeen zij nodig had, gegeven of laten geven.

33709. De **Voorzitter**: Dus na de moeilijkheden, die opgetreden zijn in de tweede helft van 1942 (als ik het goed begrijp), hebt u dit zelfde werk een tijdlang niet meer verricht?

A. Neen, dat ging door, op allerlei verschillende manieren.

33710. De **Voorzitter**: Maar u zei: „Wij gebruikten het Rode Kruis toen als koerier.”?

A. Ja, als koerier. Vroeger bracht ik het zelf in Vught.

33711. De **Voorzitter**: Dus het Rode Kruis werd als koerier voor dat werk gebruikt? De goederen, die u in de illegaliteit verzamelde,

werden eenvoudig aan ienand van het Rode Kruis meegegeven om ze in Vught te brengen?

A. Ja.

33712. De **Voorzitter**: Ten slotte was het precies hetzelfde, alleen bracht u het niet zelf, maar bracht iemand anders het?

A. Ja. Het is alleen, misschien, omdat je ouder bent, dat ik daar meer kon bereiken in de controle, en de illegale kant van ons werk was kapot!

33713. De **Voorzitter**: Vanuit Amsterdam?

A. Neen, in Vught. In Vught is dat wonderlijk gegaan, het is haast niet te begrijpen; zo iets moet je eigenlijk zelf beleven. Ik heb geëist en een hoge toon aangeslagen, want ik was zgn. gewend om in een Nederlandse arts te werken. Zij hebben mij internationale zuster genoemd en die rol ben ik toen gaan spelen. Toen heb ik verteld, dat het altijd de gewoonte was om met een arts van je eigen nationaliteit te werken. Dus ik wenste een Nederlandse dokter en er was er één ook in het kamp (dr. *Wamsteker*). Inderdaad werd dr. *Wamsteker* geroepen en iedere keer, dat ik daar kwam, dat was twee keer in de week, eiste ik de aanwezigheid van dr. *Wamsteker* en hij mocht dan komen. Hij gaf mij dan een wenslijst, in tegenwoordigheid van de Duitsers. Daardoor hadden wij een prachtige controle. U moet niet vergeten, dat onze mensen hun leven waagden voor wat zij daar brachten.

33714. De **Voorzitter**: In hoeverre? Wanneer ze alleen levensmiddelen brachten, waagden ze dan hun leven?

A. Neen, ik bedoel met het in bezit krijgen van distributiekaarten.

33715. De **Voorzitter**: Maar niet met levensmiddelen?

A. Distributiekaarten betekenen levensmiddelen! Wel met medicamenten. Wij hebben hier in Nederland medicamenten achtergehouden.

33716. De **Voorzitter**: Waagden ze daarmee hun leven?

A. Ja, natuurlijk. Prof. *Borst* heeft die medicamenten laten wegbergen. Als de Duitsers daar achter gekomen waren, was prof. *Borst* er niet goed afgekomen.

33717. De **Voorzitter**: Later bent u toch voortgegaan met werken voor de gevangenen in de Duitse concentratiekampen?

A. Ja.

33718. De **Voorzitter**: Wanneer is dat begonnen? Naderhand pas, toen ze daar in groten getale heengebracht werden?

A. Ja.

33719. De **Voorzitter**: Dus dat moet dan in 1944 geweest zijn?

A. Neen, dat is al in 1943 geweest.

De **Voorzitter**: Juist.

A. Toen had ik de eerste adressen, doordat mijn groep naar Oraniëburg was gebracht en de vrouwen naar Ravensbrück. Ik ben gewoon gaan sturen en het lukte.

33720. De **Voorzitter**: Kwamen die pakketten aan?

A. Ja, ze kwamen aan, en het is gegroeid, het is wonderlijk gegroeid.

33721. De **Voorzitter**: Maar hoe wist u, dat alles aankwam?

A. Ik stuurde in ieder pakket zo'n kaart. De mensen waren erg handig; je stuurde bijv. één kaart, en dan kwamen er tien adressen terug. Dan stuurden wij dus pakketten aan die tien nieuwe adressen.

33722. De **Voorzitter**: Bij de volgende zending stuurde u dan ook pakketten aan de nieuwe namen, die er op stonden?

A. Ja. Zo hebben we ten slotte een jaar lang tussen de 1000 en 1500 pakketten per week gestuurd, later nog meer. Ook aan Belgen en „goede Duitsers“ stuurden wij. Ik heb gezegd, dat 15000 kilo voedsel wekelijks door mijn huis ging.

33723. De **Voorzitter:** En zond u die pakketten aan de civiele gevangenen in de concentratiekampen in Duitsland?

A. Ja. En dan stopte ik er de bewuste kaarten in.

33724. De **Voorzitter:** Daar stond dus als afzender op Internationale Rode Kruis-zuster *de Bussy*, Bernard Zweerskade 15, Amsterdam-Zuid. Dat papiertje stopte u dus in ieder pakket?

A. Neen, dat stond buitenop.

33725. De **Voorzitter:** Dat was dus helemaal particulier, dat was K.P. Het was helemaal geen kwestie van een organisatie of actie, maar in ieder geval kwam het allemaal aan?

A. Ja, het kwam allemaal aan. Zij vlogen er in, ze dachten, dat de pakketten inderdaad van het Internationale Rode Kruis kwamen. L.O.-K.P. en 60 dames, die bij mij thuis werkten, deden dit samen. Ik gaf leiding.

33726. De **Voorzitter:** Dus u stuurde ze aan bepaalde personen?

A. Ach ja, dat groeide, de mensen in Holland wisten dat en vertelden het aan hun familie. Alles werd altijd op naam gestuurd, behalve naar het kamp Natzweiler.

33727. De **Voorzitter:** Kon u naar het kamp Natzweiler niet op naam sturen?

A. Veel mensen waren weg. Alles is heel vreemd in zijn werk gegaan. Ik ben in die tijd enige keren gevangengenomen. Daarom kan ik zo goed getuigen, dat het Rode Kruis dit niet kon doen. Dr. *Reuter* heeft mij zelf gezegd: „Wie gaf, nu wij het Nederlandse Rode Kruis verboden dit te doen, u vergunning?”

33728. De **Voorzitter:** Waarom kon het Rode Kruis het niet doen?

A. Omdat het hun is verboden; dat bleek mij bij verhoren, die men mij afnam.

33729. De **Voorzitter:** Is hun dat door de Duitsers verboden?

A. Het is hun absoluut verboden. Hier hebt u een briefje van dr. *Offerhaus*, gedateerd vijf dagen vóórdat dr. *Offerhaus* gevangengenomen werd. Ik had een prettige verstandhouding met dr. *Offerhaus*.

33730. De **Voorzitter:** Ik heb hier een briefje aan u van dr. *Offerhaus*, Secretaris-Generaal van het Rode Kruis, van het Nederlandse Rode Kruis, uit den Haag, 25 Augustus 1944, dat luidt:
„Hooggeachte Mevrouw,

Hierbij moge ik u doen toekomen een schrijven van den heer *Snoek*, te Amsterdam, Apollolaan 35, met het vriendelijk verzoek, zo mogelijk de behandeling hiervan wel te willen overnemen. Bij voorbaat betuig ik u hiervoor mijn oprechten dank.”

Wat wilt u hiermee zeggen?

A. Dat dr. *Offerhaus*, ofschoon hij wist, dat ik illegaal werkte, meegewerkt heeft of wilde helpen. Het Rode Kruis heeft absoluut gedaan, wat het kon.

33731. De **Voorzitter:** Naar uw mening heeft het Rode Kruis gedaan wat het binnen de beperkingen van zijn eigenlijke opdracht kon doen?

A. Ja.

33732. De **Voorzitter:** Is het ook wel buiten de perken gegaan, die door de Duitsers werden gesteld?

A. Ze zijn waarschijnlijk wel zo handig geweest om dat niet aan mij te vertellen.

33733. De **Voorzitter:** Daarover hebt u dus geen zekerheid?

A. Neen. Zij zijn bij mij geweest, dr. *Offerhaus* en baron *van Lynden*. Dat zijn oude heren en ze zijn enige keren komen kijken naar het werk, dat bij mij thuis werd verricht.

33734. De **Voorzitter:** Oude heren? De heer *van Lynden* is op het moment 68 jaar. Dacht u, dat dat een oude heer was?

A. Ik vind mij zelf al oud en ik ben 60 jaar, maar ik dacht, dat hij veel ouder was.

De **Voorzitter:** Neen, nog lang geen zeventig, hij was in de oorlog nog een jonge man.

A. Misschien dan naar leeftijd, maar de heer *van Lynden* was geen jonge man.

De **Voorzitter:** Neen, hij deed erg oud!

A. Ja, hij leek mij ten minste een goede zeventiger. Is mijnheer *Offerhaus* al oud?

De **Voorzitter:** Ja, die is ouder.

33735. De **Voorzitter:** U meende dus ook, dat het oude heren waren?

A. Ja, maar omdat zij een heel belangrijke instantie vertegenwoordigden, meende ik, dat zij openbaar niets konden doen. Bent u zelf wel eens voor de Duitsers geweest? Bent u zelf wel eens verhoord door een man als dr. *Reuter*? Ik was gevangen genomen. hechte niet zo erg aan het leven, want het leven had mij erge klappen gegeven, juist ook in die tijd. Daarom was ik voor hen onaantastbaar en brutaal. Alleen iemand, die vóór ze heeft staan, kan beoordelen hoe men gaat reageren op hun manieren.

33736. De **Voorzitter:** Maar hebben de heren *Offerhaus* en *van Lynden* dan in de positie verkeerd, dat ze hevig werden aangevallen door dr. *Reuter*?

A. Neen, dat weet ik niet.

33737. De **Voorzitter:** Of hebben zij zich aan de voorschriften gehouden, zodat zij niet in de situatie kwamen, dat ze zeer onaangenaam werden bejegend?

A. Dat zult u beter weten dan ik.

33738. De **Voorzitter:** Dr. *Offerhaus* heeft verteld, dat hij hevig is aangevallen door *Reuter*.

A. Ja, natuurlijk is hij erg aangevallen, want die man kon niet anders dan aanvallen.

De **Voorzitter:** Later is hij gevangen genomen.

A. *Reuter* is een verschrikkelijk mens geweest. Hij heeft mij uit Amsterdam laten halen en mij verhoord op een vreselijk vervelende manier. Het is heel typisch gegaan, want ik wist bijv. niet, waar onze N.N.-gevangenen zaten.

De **Voorzitter:** Neen, dat kon u niet weten.

A. Neen, maar ik heb toen heel hoog spel gespeeld. Ik wist maar één naam van een hoge Duitse autoriteit. Dat was een zekere *Hüsmann*. Ik weet niet of u die naam ooit gehoord heeft. Dat was één van de hoogste autoriteiten bij de politie van de S.S. in Duitsland. Het is een rechter. Die naam had ik gehoord en die naam heb ik maar kalmweg genoemd. Ik heb gezegd, dat ik verlof van de heer *Hüsmann* had gekregen om dit werk te doen en zij daarover aan Berlijn konden schrijven. Die leugen heb ik strak volgehouden bij iedereen. Ik heb het zelfs dr. *Offerhaus* voorgelogen, ook degenen, die bij mij werkten. Ze hebben niet geweten, dat ik die vergunning niet gehad heb.

33739. De **Voorzitter:** En hebt u op die wijze ook de gevangenen in de Nacht- und Nebellager bereikt?

A. Ja. Er werd mij gevraagd, of ik dan ook de gevangenen in de Nacht- und Nebellager, zoals Natzweiler bijv., pakketten mocht sturen? Er schoot mij zo gauw geen naam te binnen, ik was te moe en ik zei op goed geluk: „Ja, naar de gevangenen in Natzweiler.” Er zijn toen meteen de volgende dag pakketten naar Natzweiler gestuurd, want we wisten de naam niet; doordat *Reuter* die naam noemde, bracht hij mij op dat idee.

33740. De **Voorzitter:** Maar u hebt toen toch niet kunnen adresseren aan bepaalde personen?

A. Neen, maar ik heb een briefje aan de commandant geschreven, dat ik uit Duitsland vergunning had gekregen om pakketten te sturen; dat ik er tot nu toe nog niet toe gekomen was; dat ik hierbij 100 pakketten stuurde en de pakketten in het vervolg iedere week gestuurd zouden worden.

33741. De **Voorzitter**: En hebben ze die pakketten gekregen?

A. Ja, die pakketten hebben ze gekregen.

33742. De **Voorzitter**: Ook prof. *Schmutzer*?

A. Dat weet ik niet. Als u daar mensen van kent, moet u ze eens over die pakketten vragen. De heer *Beelaerts* is bij mij geweest, want hij had ze ook ontvangen.

33743. De **Voorzitter**: Dus langs de weg van onpersoonlijke verzending hebt u de pakketten daar in Nederlandse handen gekregen?

A. Ja, in het kamp Natzweiler. Acht keer 100 pakketten, zoals ik al hiervóór zei. De pakketten zijn aangekomen, toen zijn deze mensen vervoerd naar Dachau, alwaar ze kans hebben gezien mij hun adressen te sturen. En aan die adressen heb ik toen weer pakketten gestuurd.

33744. De **Voorzitter**: Dus u kreeg die adressen uit Dachau?

A. Ja, ook.

33745. De **Voorzitter**: Op welke wijze kreeg u die?

A. Op de kaarten, die ik met vorige pakketten had meegestuurd.

33746. De **Voorzitter**: Juist, op die manier.

U wilde in de eerste plaats te weten komen, welke Nederlanders in de kampen zaten, alvorens de pakketten te zenden.

A. Ja. Dit groeide zo hard en er kwamen ook zoveel familieleden bij ons, dat ik dikwijls zei: „Kunnen jullie niet zelf pakketten sturen?”

33747. De **Voorzitter**: Dat kon, geloof ik, niet?

A. Neen, en toen wij merkten, dat het niet kon, hebben we eenvoudig aan allen gestuurd.

33748. De **Voorzitter**: Wij hebben van verschillende gevangenen, zowel in Ravensbruck als in Sachsenhausen, Buchenwald, Dachau, gehoord, dat zij de particuliere pakketten wel eens ontvingen.

A. Ja, dat kan wel. Bij de kaarten, die ik u toonde, is er juist één van Ravensbruck. Zo'n kaart werd ondertekend door de commandant. Hij maakte de pakketten eerst half leeg en aan ondertekende hij de kaart.

33749. De **Voorzitter**: Ja, dat hebben wij ook wel eens van iemand gehoord, die er gezeten heeft. Ten slotte kregen ze dan toch wel een gedeelte.

A. Ja. Liter ben ik weer gevangengenomen en toen hebben de Duitsers heel lang in mijn huis rondgekeken.

33750. De heer **Stokvis**: Werd u nu werkelijk gevangengenomen of gehoord?

A. Neen, meegenomen, 14 uur aan één stuk verhoord en na een hartaanval (ik heb angina pectoris) drie maanden huisarrest gehad. Het gekke is (dat moet ik u nog even vertellen), ik heb in 1943 bij een verhoor bij dr. *Reuter* die naam *Hüsmann* genoemd. Ik heb daarop doorgewerkt en dr. *Reuter* heeft mij mijn gang laten gaan.

Ik had srhijnbaar indruk gemaakt. Een week of zes later, we waren net bezig met dames in mijn huis pakketten klaar te maken, werd er gebeld en bleek het de heer *Hüsmann* te zijn. Ik wist amper, dat de man bestond. U begrijpt wel, dat ik op dat ogenblik erg schrok, en ik heb mij waarschijnlijk heel dwaas aangesteld. Ik heb gezegd, dat ik zo blij was, hem eindelijk te kunnen danken voor wat hij toegestaan had, waardoor hij een weldoener in Nederland was. enz. De man was helemaal overbluft door die aanval van mij.

Ik ben hem gaan fêteren en nodigde hem uit binnen te komen: Ik zei. „Ik zal even een Hollandse kop koffie voor u zetten. Wat ben ik blij, dat ik u danken kan. Wat bent u een goed mens.” En hij heeft het allemaal rustig aangehoord.

33751. De heer **Stokvis**: Dus hij dacht, dat hij u werkelijk toestemming had gegeven.

A. Of hij ging die rol meespelen, aangezien het einde van de oorlog in zicht was. Hij vond het waarschijnlijk ook mooi om voor weldoener te fungeren.

Hij bleek ook een heel eigenaardig mens te zijn; toen hij bij mij in de kamer zat, vertelde hij, dat hij net in België de Koning had moeten vervoeren. Als je dergelijke mensen liet praten, dan had je daar veel aan en kwam je veel te weten. Het werd een gesprek over kunst. omdat hij onze schilderijen bewonderde, in plaats van over gevangenen, maar ondertussen had ik het er steeds over, dat ik hem zo dankbaar was. Het hele bezoek was eigenlijk een comédie.

33752. De **Voorzitter**: Is het verzenden gewoon doorgegaan of was het toen afgelopen met pakketten zenden?

A. Neen, dat is nooit opgehouden. Wij hebben altijd genoeg gehad. De spoorwegstaking verhinderde het later gedeeltelijk.

33753. De heer **Stokvis**: En wat was het eigenlijke doel van zijn komst, mevrouw? Had u daar enig idee van?

A. Ik denk, dat het ten slotte in Berlijn is doorgelekt en dat hij toen eens is gaan kijken, wat er toch eigenlijk was.

Hij vroeg hoe ik hem dan kende. Ik deed net of iemand van zijn kantoor mij die vergunning gestuurd had. Ik zei: „In ieder geval is die vergunning van u gekomen, want ik heb de naam *Hüsmann* in mijn hoofd.” Hij vond het in ieder geval een mooie rol, die hij speelde.

Ik geloof, dat ik nu wel alles verteld heb, wat ik weet.

De **Voorzitter**: Nog een ogenblikje, mevrouw de *Bussy*.

A. Hier heb ik een lijstje van levensmiddelen, die ik dan per week stuurde. Dit is het enige exemplaar, dat ik nog heb.

33754. De **Voorzitter**: Hebt u bij het Rode Kruis wel eens gehoord over mevrouw *Ross*?

A. Ja, nu pas.

33755. De **Voorzitter**: Maar niet in die tijd?

A. Neen.

33756. De **Voorzitter**: Mevrouw *Ross* had nl. een heel grote lijst met de namen van duizenden gevangenen.

A. Ja, dat heeft zij mij nu pas verteld. Het is vreselijk jammer, dat ik dat niet eerder geweten heb.

33757. De **Voorzitter**: U wist niets van haar en zij wist niets van u?

A. Neen.

33758. De **Voorzitter**: En het Rode Kruis heeft zelf niet de moeite genomen, om u met elkaar in contact te brengen?

A. Ik denk, dat dr. *Offerhaus* het niet wist.

33759. De **Voorzitter**: Wat u voor werk deed?

A. Neen, wat mevrouw *Ross* voor werk deed. Wat ik deed, wist dr. *Offerhaus* wel.

33760. De **Voorzitter**: Wist de heer *Verspyck* het ook?

A. Dat weet ik niet. De rol van de heer *Verspyck* is mij zeer duister.

Het is een verschrikkelijk aardige man, maar ik weet niets van hem af.

33761. De **Voorzitter**: Maar wist de heer *Verspyck* van uw werk?

33752. De **Voorzitter**: Maar hij w-st ook van het werk van mevrouw *Ross*. Daarvoor had hij namelijk zelf permissie gegeven. Dan had hij toch kunnen bedrken, dat de adressen van mevrouw *Ross* aan u zouden kunnen worden gegeven?

A. Dat is voor mij ook een vraagteken.

De **Voorzitter**: Ja, dat kan ik mij voorstellen. Wij zullen het nog wel eens aan de heer *Verspyck* vragen.

A. Ik heb bij het Rode Kruis dikwijls gevochten.

33763. De **Voorzitter**: Tegen wie?

A. De gangen er naar toe waren dikwijls heel zwaar. Ik vind altijd, dat het Rode Kruis niet waardig is blijven werken; dat liet wel wat te wensen over.

33764. De **Voorzitter**: Tegen de heer *Offerhaus*?

A. Ja, tegen de heren *Offerhaus* en *van Lynden* spraken wij dit uit.

33765. De **Voorzitter**: Maar wat was dan de moeilijkheid, die u aanleiding gaf tegen hen te vechten?

A. Ik vond, dat het Rode Kruis waardiger moest optreden dan het deed. Ik vond het optreden van mevrouw *van Overeem* tegenover Nederland niet waardig genoeg.

33766. De **Voorzitter**: Wat deed ze dan verkeerd?

A. Ja, ik vind het erg moeilijk om het te zeggen. Ziet u, ik heb tegen de Duitsers gevochten en ik ben van het standpunt uitgegaan, dat ik wilde doen voorkomen toch tegenover een man van eer te staan. Moreel verzet is mijn grootste kracht geweest! Ik heb nooit „geveid” of „poezig” gedaan. Ik heb gevochten, ik vond het onze waardigheid te na, als je anders deed. Werkelijk, als je als oude vrouw onbevreesd hun voorhield, dat een „Ehrenmann” niet kon goedkeuren, wat er gebeurde, bereikte je iets en wij (de illegaliteit) weten zeker, als wij niet zo opgetreden waren, dat Vught een hel als Amersfoort geworden was. Dat was mijn grief tegen het Rode Kruis, dat dan toch vertegenwoordigd werd door mevrouw *van Overeem*.

33767. De **Voorzitter**: Dus mevrouw *van Overeem* trachtte volgens u meer te bereiken door de Duitsers te vriend te houden?

A. Ja, misschien door haar charme.

Nooit was Amersfoort, als men opgetreden was als mejuffrouw *Lonkhuyzen* en ik deden, zo'n hel geworden!

Het is waarschijnlijk niet eerlijk, dat ik dat als vrouw zo zeg, want dat zult u misschien anders beoordelen. Maar volgens mij konden ze meer bereiken en dan, zoals ik u zeg: mijn vrienden hebben over het hele land de levensmiddelen bij elkaar gebracht, die het Rode Kruis uitgedeeld heeft. Wij vonden, dat wij enig recht hadden om daar controle op uit te oefenen. Dat liet mevrouw *van Overeem* absoluut niet toe en dat hebben wij dikwijls onder het oog van de heren *Offerhaus* en *van Lynden* gebracht, maar die hadden het toen zo moeilijk.

33768. De **Voorzitter**: Dus u bedoelt, dat het brengen van die goederen, waar u zoëven van sprak, naar de kampen eigenlijk gebeurde onder supervisie van mevrouw *van Overeem*?

A. Ja.

33769. De **Voorzitter**: En dan had u er niet meer het oog op?

A. Neen, niemand kon er enige controle op uitoefenen. Dat verdroeg zij niet. Zij heeft zich tot de Duitsers gewend met klachten over mevrouw *van Beuningen* en mij. U kunt hier *Rauter* naar laten vragen.

Ik noem u een voorbeeld van mij uit Amsterdam. Ik heb al die tijd de mensen in de gevangnissen gehad en ik wist dus precies, dat er op een gegeven moment 700 gevangenen in de twee gevangnissen waren. Mevrouw *van Overeem* kwam om de veertien dagen bij mij en dan deed ze 1350 pakketten uit en dat vonden wij niet juist. Al gauw bleek, dat de N.S.B.-ers met zakken vol levensmiddelen uit de gevangnissen naar huis gingen.

33770. De **Voorzitter**: Waar vandaan?

A. Uit de gevangnissen, waar mevrouw *van Overeem* de pakketten heenbracht.

33771. De **Voorzitter**: Wat deden die N.S.B.-ers in die gevangnissen?

A. Dat waren de bewakers, enz.

33772. De **Voorzitter**: U weet misschien, dat het Rode Kruis de heer *de Ranitz* aangewezen had om toezicht te oefenen op het werk van mevrouw *van Overeem*?

A. Ja, dat is, geloof ik, later gebeurd. De heer *de Ranitz* heeft zich nog eens een keer bij mij gemeld en dat is een vreselijk vreemd schouwspel geweest. Admiraal *Quant* was er ook bij. Trouwens, ook de heer *van Gennep* was aanwezig. Onaangediend drong hij zich in.

33773. De **Voorzitter**: Hebben ze toen een bijeenkomst in Amsterdam gehad?

A. Ja, in mijn huis. Ik werd even weggeroepen en men deed mij mede, dat zojuist 12 K.P.-vrienden gefusilleerd waren — ik kan niet goed daarover spreken.....

33774. De **Voorzitter**: Was dat na de maand April?

A. Ja, er zijn woorden gevallen. Dat weet ik niet meer.

33775. De **Voorzitter**: Over wie zijn er woorden gevallen?

A. Ik vond het woorden, die de Nederlanders in oorlogstijd helemaal niet waardig waren. De tijd was zo moeilijk en het kostte allemaal onze levens en alles om ons heen viel. Toen hadden dergelijke onaangenaamheden niet moeten plaats vinden.

33776. De **Voorzitter**: Waar werden dan onaangename dingen over gezegd?

A. Juist over mevrouw *van Overeem*. Wij hebben *Offerhaus* kwalijk genomen, dat hij niet sterker ingreep. *Reuter* heeft mij zelf verteld, dat *Offerhaus* niet meer kon doen voor het buitenland.

De **Voorzitter**: Ja, dat weet ik.

A. Ik dacht, dat ik daarover in hoofdzaak verhoord werd.

33777. De **Voorzitter**: Neen, ik heb u willen horen, ten einde te weten te komen, wat u eigenlijk voor werk hebt gedaan en ten einde datgene, wat wij weten, daaraan te toetsen. Bovendien of het Rode Kruis of de Regering er een rol bij hebben vervuld. En daar ben ik nu aardig mer opgeschoten, want u hebt een hele reeks dingen verteld, die aardig in het geheel passen.

Alleen wilde ik nog graag weten, wat u zoëven precies bedoelde met dat gesprek van die drie heren bij u thuis. Is dat een twist-gesprek tussen die vier of vijf heren geweest? Daar waren dus admiraal *Quant*, dr. *Wamsteker*, bankier *H. Muller*, jhr. *de Ranitz*, de heer *van Gennep* en u bij aanwezig. En waarover werd dan getwist? U zei, dat het een naar tafereel was.

A. Ja. Om mij heen stierven al mijn vrienden. Kunt u dan begrijpen, dat ik het afschuwelijk vind, dat mensen daar ruzie gaan maken over.....

33778. De **Voorzitter**: Waarover?

A. Ja, ik denk over die hele kwestie-mevrouw *van Overeem*.

33779. De heer **Stokvis**: U denkt. U was er toch bij? Dan weet u het toch?

A. Ja, dan zal het zo zijn. Een en ander greep mij zeer aan, de vorige dag waren vrienden gefusilleerd en mijn hart hinderde mij, zodat ik zelf niets gezegd heb .....

33780. De **Voorzitter**: Ik kan niet goed begrijpen, dat de heren kwestie hadden over mevrouw *van Overeem*.

A. Hadden zij kwestie over mevrouw *van Overeem*? Ik geloof het niet.

33781. De **Voorzitter**: Was het dan admiraal *Quant*, die het er niet mee eens was?

A. Neen. Ons comité vond de grote grief: het niet controleren van die levensmiddelen. *Quant* heeft dit *Offerhaus* geschreven.

De **Voorzitter**: Juist.

A. Ja, de heer *de Ranitz* is toen gekomen en heeft een onderhoud aangevraagd en wilde ons spreken. Bij dat onderhoud waren tegenwoordig de heer H. *Muller*, admiraal *Quant*, dr. *Wanstecker* en ik.

33782. De **Voorzitter**: Wie is de heer *Muller*?

A. Dat is een bankier in Amsterdam. Deze werkte met de heer *Quant* en mevrouw van *Harinxma thoe Slooten*.

De **Voorzitter**: Dan wil ik nog even die brief voorlezen, die u mij zoëven gegeven hebt, opdat wij die in ons verslag kunnen opnemen.

A. Die beloofde ik aan Oorlogsdocumentatie, want het is de enige doorslag, die ik heb.

33783. De **Voorzitter**: Ja, u krijgt hem dadelijk terug.

Alleen uw naam staat er niet onder. Maar het is dus een brief, die u geschreven en getikt hebt?

A. Mejuffrouw *Lonkhuyzen* heeft hem 'smorgens bij *Rauter* gebracht.

Ik was de dag te voren bij de kampcommandant doorgedrongen. We hebben wel twee uur tegen elkaar zitten schreeuwen. Dat is iets vreselijks geweest.

33784. De **Voorzitter**: U en de kampcommandant?

A. Ja. Hij had mij vreselijk geprikkeld en schreeuwde maar door en ik moest doorgaan.

Hij heeft mij toen gezegd, dat ik de volgende avond gevangen zou worden genomen. Ik vertelde hem toen, dat ik de volgende ochtend naar *Rauter* toe zou gaan. Hij wilde daar dan ook aanwezig zijn. Toen ik thuiskwam, had ik geen stem meer. 's Nachts heb ik daarom die bewuste brief met mejuffrouw *Lonkhuyzen* geschreven. Mijn secretaresse was toen 's morgens om acht uur bij *Rauter*. De commandant en dr. *Hermann* waren daar ook.

33785. De **Voorzitter**: Deze brief is dus eigenlijk het begin van uw bemoeiingen geworden?

A. Ja.

33786. De **Voorzitter**: Zou ik hier misschien een kopie van mogen laten maken?

A. Ja, natuurlijk. Dat laatste maakt het u misschien duidelijker.

33787. De **Voorzitter**: Ik kan begrijpen, dat *Rauter* er een beetje van geschrokken is. Dan schrijft u dit nog:

„Vor allem, Herr *Rauter*, geben Sie die Erlaubnis für dasjenige, um was ich Herrn dr. *Harster* schon seit 3 Monaten bitte, gestatten Sie, dass Verwandte den Gefangenen in den Lagern Pakete senden dürfen. Sie werden sehen, wie dann die Sterbeziffer abnimmt, und inspizieren Sie einmal selbst die Konzentrationslager und verbieten Sie, dass die Menschen geschlagen werden.“

A. Dat heeft hij gedaan.

33788. De **Voorzitter**: Wat heeft hij gedaan?

A. Drie dagen er na is hij naar de kampen gegaan. Hij zelf heeft daar verboden, dat er geslagen werd. Mijn secretaresse kwam terug met de vergunning, dat ik mocht werken.

De volgende dag vertrokken wij met drie grote wagens. Professor *Borst* had de medicamenten verzorgd.

33789. De **Voorzitter**: Dit zijn enige papieren met het brievenhoofd van Reimann Stok & Kersken's Verenigde Expeditiebedrijven, Amsterdam. Een opstelling van, ik veronderstel, expeditiekosten.

A. Ja, het is meer om u te laten zien, wat wekelijks door mijn huis ging.

33790. De **Voorzitter**: Dus dat waren alleen expeditiekosten?

A. Ja, dat waren alleen expeditiekosten.

33791. De **Voorzitter**: Dus expeditie van goederen, die naar Vught gegaan zijn, f 39,40; van goederen, die naar Ravensbrück gegaan zijn, f 487,20; van goederen, die naar Oranienburg gegaan zijn, f 235, en van goederen, die naar Dachau gegaan zijn, f 572,05. Betaald 19 Juni 1943. Daaruit blijkt ook inderdaad, dat u naar al die kampen goederen gezonden hebt.

33792. De heer **Stokvis**: En u zegt, dat dat iedere week zo ging?

A. Ja.

33793. De heer **Stokvis**: U moest de firma Reimann Stok & Kersken eigenlijk een recapitulatie van de facturen vragen.

A. Ach neen, wij hebben het immers ook op een andere manier gedaan. Wij hebben ook goederen met onze eigen wagens naar de grens gebracht.

33794. De heer **Stokvis**: Mag ik even iets anders vragen. Heeft het Rode Kruis u in voldoende mate geholpen? Brnt u wel tevreden over het Rode Kruis?

A. Dat kan ik niet goed beoordelen.

33795. De heer **Stokvis**: Ja, wat kunt u niet goed beoordelen?

33796. De **Voorzitter**: Dat zij meer hadden kunnen doen?

A. Neen, ik geloof het niet.

33797. De heer **Stokvis**: Zij hebben dus weinig gedaan.

A. Ik geloof niet, dat zij meer hadden kunnen doen.

33798. De heer **Stokvis**: Maar hetgeen zij gedaan hebben, was dat veel of weinig?

A. Dat kan ik toch niet beoordelen.

33799. De **Voorzitter**: Wat zij voor u gedaan hebben.

A. Voor mij hebben zij gedaan .....?

De heer **Stokvis**: Ja, zegt u het maar.

A. Ja, maar wat konden zij voor mij meer doen?

33800. De heer **Stokvis**: Dat weet ik niet. Wat hebben zij voor u gedaan? Zij hadden u bijv. geld kunnen verschaffen.

A. O neen, ik heb hun geld gegeven. Toen zij het werk uit mijn handen genomen hebben, heb ik hun direct f 15 000 gestuurd, want het werk in Vught moest voortgaan, en f 15 000 naar de burgemeester van Vught (burgemeester *Loeff*?)

Het verweer van het Rode Kruis heeft mij boos gemaakt. Doordat het de illegaliteit beschuldigde — zij moeten toch wel begrepen hebben, dat de 10 of 15 000 kilo voedsel, die door mijn huis per week ging, illegaal was.

33801. De **Voorzitter**: U hebt dus eigenlijk niet veel assistentie van het Rode Kruis gehad?

Het Rode Kruis heeft alleen het werk van u overgenomen, zegt u. Op een wijze, die u niet best beviel. Toen hebt u hun geld gestuurd, om het werk voort te zetten?

A. Ja, natuurlijk.

33802. De **Voorzitter**: En toen hebben zij u later niet eens aangenaam bejegend?

A. Hebt u het verweer van het Rode Kruis tegen het rapport van de Pakketten-Commissie? Nu daar ziet u in, dat gezegd wordt, dat de illegaliteit niets heeft gedaan. Dat is mijn grief. Dat nu toevallig mijn naam er onder stond, dat kon niet anders. Maar dat ben ik toch niet, die dat werk gedaan heeft. Dat is toch de illegaliteit geweest.

De **Voorzitter**: Ja, dat begrijp ik.

33803. De heer **Stokvis**: En daartegen hebt u geprotesteerd?

A. Juist, daartegen heb ik geprotesteerd.

33804. De **Voorzitter**: Maar u wilt toch niet zeggen, dat het Rode Kruis steeds met uw naam heeft gewerkt?

A. Had u door dat briefje niet de indruk gekregen, dat zij het van plan waren? Vijf dagen na dit briefje is dr. *Offerhaus* gevangen genomen. Anders zou hij zeker voortgegaan zijn mij dergelijke briefjes te sturen.

De **Voorzitter**: Misschien wel; ik weet niet precies, waar het op sloeg. Slaat dat dan op arbeid, die zij aan u overdroegen?

A. De heren *Offerhaus* en *van Lynden* zijn indertijd bij mij geweest en wilden graag zien wat er dan door mijn huis moest gaan. Er werkten bij mij in huis steeds 60 dames aan de pakketten. Dat is natuurlijk een geweldig gezicht; beiden waren verwonderd over de omvang van het bedrijf. Toen heb ik gezegd: „Als u adressen krijgt, geeft u ze ons dan toch.” Dat hebben zij beloofd.

33805. De **Voorzitter**: Hebben zij dat niet gedaan?

A. Neen, en dat is nu pas duidelijk geworden waarom zij het niet hebben gedaan. Ik ben zoëven bij de heer *Verspyck* geweest en ik

heb hem gevraagd, waarom dr. *Offerhaus* eigenlijk nooit meer heeft gestuurd na dat briefje. *Verspyck* vertelde mij toen, dat dr. *Offerhaus* vijf dagen daarna gevangen was genomen.

Dus dat klopt dan toch?

En dan, dr. *Offerhaus* heeft een zoon verloren. Ik heb hem misschien het laatst gezien van alle Nederlanders en beloofde die 72 mensen hun ouders en verwanten te eren. Kunt u dan begrijpen, dat ik altijd schuw ben geweest om iets te zeggen?

De **Voorzitter**: Mevrouw *de Bussy*, ik dank u zeer voor de door u verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

A. M. LE COSQUINO DE BUSSY—VAN DER LELIE.

SCHILTHUIS, *voorzitter.*

STOKVIS.

POSTHUMUS.

GERRETSEN, *griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 16 NOVEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Stokvis en Posthumus, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

ADRIENNE MINETTE BOISSEVAIN—VAN LENNEP,
oud 52 jaar, wonende te Amsterdam, zonder beroep.

Zij legt de eed af als getuige.

33806. De **Voorzitter**: Wij willen gaarne met u spreken over uw werkzaamheden als lid van de Pakketten-commissie, die onder voorzitterschap van de heer *Vorrink* gestaan heeft en waartoe het initiatief door het nieuwe hoofdbestuur van het Rode Kruis genomen was. Door wie bent u aangezocht om lid van die commissie te worden?

A. Door het Rode Kruis.

33807. De **Voorzitter**: En het Rode Kruis heeft zich gewend tot de Grote Advies-Commissie van de Illegaliteit?

A. Ja.

33808. De **Voorzitter**: En heeft die toen enige personen aangevozen om als lid deel van de commissie uit te maken?

A. Ja, zo is het gegaan.

33809. De **Voorzitter**: Hoe kwam het, dat u één van die leden was?

A. Ik heb enige jaren in Duitse en Hollandse concentratiekampen gezeten. Daardoor wist ik er veel van, voor zoveel je veel kunt weten van wat je zelf ondergaat. Ik weet wat het voor ons betekend zou hebben, als wij eten gekregen hadden. Ik bezie het van de kant van het arme slachtoffer.

33810. De **Voorzitter**: Ja, dat begrijp ik. Zijn er, toen de Pakketten-commissie werkzaam was, nog wensen geuit tegenover de een of andere Regeringsinstantie om medewerking aan het werk van de commissie te verlenen, of heeft zij dat geheel op eigen initiatief gedaan?

A. Hoe bedoelt u dat?

33811. De **Voorzitter**: Waar werden de zittingen gehouden?

A. Grotendeels bij het Rode Kruis. De commissie was door het Rode Kruis ingesteld.

33812. De **Voorzitter**: Werd geen enkele bevoegdheid gevraagd? Werden de mensen niet onder ede gehoord?

A. Neen, dat mochten wij niet.

De **Voorzitter**: Neen, maar u had het kunnen proberen.

A. Daar hadden wij geen bevoegdheid voor, dus dat konden wij niet doen. Wij hebben de mensen altijd beleefd en vriendelijk verzocht of ze voor ons wilden verschijnen.

33813. De **Voorzitter**: Deden ze dat in de regel ook?

A. Ja, ze kwamen wel geregeld of zij verstrekten schriftelijk inlichtingen. Wanneer de mensen daar geen zin in hadden, zeiden zij gewoon: „Ik doe het niet." De heer *van Harinxma* zei: „Ik zal mij wel verantwoorden voor de commissie *Cleveringa*; ik heb met jullie niets te maken." Dus dan was je verder uitgepraat.

33814. De **Voorzitter**: Ja, maar wanneer ze wel bereid waren om gehoord te worden, werden ze dan door de commissie in pleno gehoord of door één of enkelen van de leden?

A. Dit is op verschillende manieren gebeurd. Soms in pleno en soms gingen twee leden van de commissie iemand opzoeken om met hem of haar te spreken. Ik ben zelf met de heer *Boellaard* bij de heer *Gerbrandy* geweest om hem te vragen of hij zich het geval van de voedselzendingen naar de illegale werkers in Duitsland, onze politieke gevangenen, herinnerde en of dit geval in de Ministerraad was behandeld. Toen zei hij tegen ons: „Ja, dat herinner ik mij heel goed; dat is ook behandeld en ik zal het voor u opzoeken in de notulen van de vergaderingen." Wij hebben er niets meer van gehoord en hebben enige maanden later nog eens schriftelijk aan de heer *Gerbrandy* gevraagd of hij het nu opgezocht had, waarop wij ten antwoord kregen, dat hij er niets van kon vinden. Dus blijkbaar was er nooit over gesproken.

33815. De **Voorzitter**: Is die conclusie van hem of van u?

A. Die is van ons.

33816. De **Voorzitter**: Wij hebben hier gemerkt, dat er wel over gesproken is.

A. En is dat niet genotuleerd?

De **Voorzitter**: Waarschijnlijk wel, maar ik weet niet of de heer *Gerbrandy* alle notulen van de Ministerraad heeft.

A. Hij zei juist, dat wij hem de tijd moesten laten om het na te kijken, want dat er ongetwijfeld alles van opgetekend was.

De **Voorzitter**: Dan heeft hij het niet kunnen vinden.

A. Ja, laten wij hopen, dat hij het niet heeft kunnen vinden.

33817. De **Voorzitter**: In ieder geval was dus wel de kans aanwezig, dat de inlichtingen, die u bij de verhoren kreeg, niet allemaal volledig waren.

A. Die kans bestaat zeker. Wij hebben zelf in het rapport gezegd, dat wij geen enkele aanspraak op volledigheid maken en dat wij ons volkonzen van de onvolledigheid van het rapport bewust zijn. Wij hebben eenvoudig 22 maanden alles gedaan, wat wij konden. Meer kan een mens niet doen. Toen hebben wij gezegd: „Nu kunnen wij er verder geen andere kijk meer op krijgen, dus moet het rapport maar uitkomen en moeten de mensen maar zelf oordelen wat zij er van vinden."

33818. De **Voorzitter**: Nu zijn, geloof ik, voordat het ontwerp van het rapport werd opgesteld, niet de leden van het oude hoofdbestuur van het Rode Kruis gehoord.

A. Bedoelt u o.a. de heer *van Lynden*?

De **Voorzitter**: De heer *van Lynden* en dr. *Offerhaus* en anderen.

A. Gehoord hebben we hen niet, maar ik meen toch wel, dat wij pogingen in het werk hebben gesteld om hen op de hoogte te brengen van wat er in het concept-rapport stond.

33819. De **Voorzitter**: Hebt u dat gedaan, toen het concept klaar was?

A. Er zijn in het geheel vier of vijf concepten geweest. 'Telkens kwamen er weer aanvullingen bij en dan moest het weer omgewerkt worden. Ik denk, dat u ook wel contact met onze rapporteur, de heer *van der Mnaden*, hebt gehad. De heer *van der Maaden* is een soort van wandelend register van alles, wat er in die 22 maanden gebeurd is. Hij weet alles uit zijn hoofd. Hij heeft het rapport een paar keer omgewerkt en kan, om zo te zeggen, van achteren naar voren en van voren naar achteren alles opzeggen. Als men hem iets vraagt, weet hij ook precies waar het staat. Ik zou op het ogenblik niet durven zeggen, dat wij van te voren geen enkele poging hebben gedaan om dr. *Offerhaus* of de heer *van Lynden* te horen.

33820. De heer **Stokvis**: Het zou toch niet zo moeilijk zijn geweest deze poging ten uitvoer te brengen?

A. Wij hadden in de persoon van de heer *Verspyck* een „link“ met het Rode Kruis in onze commissie. Dus als dergelijke zaken noodzakelijk waren, zorgde de heer *Verspyck* daar meestal voor. Als er iets niet duidelijk was, weid aan de heer *Verspyck* gevraagd of hij dat voor de volgende vergadering nog eens wilde uitzoeken. Tevens werd hem dan gevraagd of hij er nog iets over kon vinden in de papieren van het Rode Kruis of op het bureau van het Rode Kruis.

33821. De **Voorzitter**: Weet u niet meer in welk stadium van het werk van de commissie de leden van het oude hoofdbestuur gehoord zijn?

A. Ja. Wij hebben eigenlijk de leden van het oude hoofdbestuur van niets beschuldigd. Wij hebben wel gezegd: „Jullie houding is niet zo vreselijk ideaal geweest.“

De **Voorzitter**: Ze waren daar nogal boos over.

A. Ja, inderdaad. Als men de waarheid zegt, is de reactie meer dan eens boosheid. Dat wordt dan niet prettig gevonden.

33322. De **Voorzitter**: U hebt toch, als ik mij niet vergis, wel eens een bijeenkomst met hen gehad? De commissie heeft een bijeenkomst gehad, waarbij zij in de gelegenheid werden gesteld al datgene te zeggen, waartoe het ontwerp-rapport hun aanleiding gaf.

A. Een bijeenkomst met dr. *Offerhaus* en de heer *van Lynden*?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Daar ben ik niet bij geweest.

33823. De **Voorzitter**: En er waren nog meer mensen aanwezig. Dat is geweest, toen het ontwerp in de laatste vorm klaar was en hun werd voorgelegd.

A. Ik weet wel, dat een paar leden aanwezig waren, niet het hele bestuur. Ik ben die dag niet aanwezig geweest.

33824. De **Voorzitter**: U weet dus niet, of het juist is, dat de tegenspraak van het oude hoofdbestuur eigenlijk al gepubliceerd was, voordat uw stuk nog publiek geworden was?

A. Ja, zij hebben een tegenspraak geuit en die hebben wij afgedrukt en bij het rapport gevoegd.

33825. De **Voorzitter**: Was die tegenspraak van het oude bestuur van het Rode Kruis te voren al gepubliceerd?

A. Ik vind het bevreemdend, dat iemand er zo buitengewoon op gebrand is om, vóórdat er nog iets gezegd is, al iets terug te zeggen.

33826. De **Voorzitter**: Ja, juist; dat is inderdaad vreemd. Het heeft ons ook verbaasd, dat zij, voordat het rapport van de commissie gepubliceerd was, daar al zo veel kennis van droegen, dat zij het konden aanvullen. Dat kon alleen, doordat het rapport hun reeds bekend moet zijn geweest voordat uw commissie het hun heeft voorgelegd.

A. Ja, dat is ook zeker het geval geweest.

33827. De **Voorzitter**: Ik kom nu tot de vraag of het Rode Kruis al of niet aan illegaal werk heeft gedaan. Weet u die vraag ook te beantwoorden?

A. Ik weet dit *alleen* van horen zeggen. In onze commissie zat de heer *Verspyck*, die ook al secretaris van het oude hoofdbestuur geweest was. Hij is dus van het begin af aan bij geweest en hij verzekerde ons, dat, als er al iets illegaals gedaan werd, het altijd erg voorzichtig buiten het hoofdbestuur om gedaan moest worden, omdat men anders onmiddellijk de grootste last daarmee kreeg. Inderdaad schijnen er illegale plannen bestaan te hebben, want mevrouw *Ross-Regeur*, die een lijst heeft gemaakt van de politieke gevangenen, die in Duitsland waren, heeft met levensgevaar die verschillende adressen verzameld. Zij heeft er voor gezorgd, dat zij die adressen kregen en dat zij via Zwitserland naar Engeland gingen. Het hoofdbestuur van het Rode Kruis heeft dat absoluut niet mogen weten. Het had haar zelfs, volgens haar eigen verklaring, verboden een schrijfmachine van het Rode Kruis te gebruiken, omdat de Duitsers anders het schrift zouden kunnen herkennen. Dan zouden zij kunnen uitvinden, dat het op het Rode Kruis getikt was, en dat zou verschrikkelijk zijn.

33828. De **Voorzitter**: Wij hebben gehoord, dat zij op het Rode Kruis een kamer heeft gekregen en dat dr. *Offerhaus* dat wel degelijk geweten heeft.

A. Hebt u dat van mevrouw *Ross* gehoord?

De **Voorzitter**: Niet van mevrouw *Ross*.

A. Mevrouw *Ross* verklaart de zaak heel anders.

Zij heeft indertijd tegenover onze commissie verklaard, dat zij van het Rode Kruis nooit enige werkelijke medewerking heeft onderhouden. Dat hebben ook mevrouw *de Bussy* en mevrouw *van Overeem* verklaard. Ofschoon zij onder elkaar veel onenigheid hebben gehad, verklaarden zij hetzelfde.

33529. De **Voorzitter**: Hoe komt het, dat zij onenigheid onder elkaar hadden?

A. Dat hebben vrouwen altijd, als zij samenwerken. Dat is haar manier van werken.

33830. De **Voorzitter**: Vindt u dat niet een ernstig gebrek?

A. Ik vind het verschrikkelijk, maar zij doen het nu eenmaal

33831. De **Voorzitter**: Meent u niet, dat het veel kwaad gedaan heeft?

A. Neen, dat geloof ik niet. Zij hebben immers gewerkt. Ik heb ten ininste in de gevangenis gebakken vis en broodjes gekregen.

33832. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Door toedoen van mevrouw *van Overeem*. Zij kwam daar in een Rode Kruis-uniform en sperlde, dat zij van het Rode Kruis kwam. Achteraf heeft zij mij verteld, dat het alleen maar onder de vlag van het Rode Kruis ging, maar dat het allemaal op haar initiatief gebeurde. Ik weet alleen, dat wij toen altijd zeiden: „Het Rode Kruis heeft weer heerlijk voor ons gezorgd.“

33833. De **Voorzitter**: Waar was u toen?

A. Toen was ik in Amsterdam, op de Amstelveenseweg.

33834. De **Voorzitter**: Hoe was het later in Duitsland?

A. In Duitsland heb ik nooit iets gekregen.

33835. De **Voorzitter**: U bent daar toch lange tijd geweest? Hoe komt het dan, dat juffrouw *Epker* beweert, dat zij voortdurend pakketten kreeg?

A. Juffrouw *Epker* heeft waarschijnlijk pakketten gekregen door het initiatief van mevrouw *de Bussy*. ik zat eerst in Vught en ik ben op 6 September, op „Dolle Dinsdag“, met de hele trein uit Vught weggegaan.

De mensen, die zijn weggegaan, voordat onze spoorwegstaking er was, hebben pakketten gekregen. Mevrouw *de Bussy* had een uit-

stekend functionerende actie en mijn zoon, die al eerder naar Dachau was gebracht, heeft door haar toedoen zeven keer een pakket ontvangen. Dat was zogenaamd ook van het Rode Kruis.

33836. De **Voorzitter**: Maar juffrouw *Epker* heeft ons gezegd, dat zij voortdurend pakketten kreeg van haar eigen familieleden.

A. Dat kan wel zijn. Dat was allemaal vóórdát de spoorwegstaking begon.

33837. De **Voorzitter**: Was u er toen nog niet?

A. Neen, toen was ik nog in Vught.

33838. De **Voorzitter**: En in Vught kregen ze pakketten door de actie van mevrouw van *Overeem*?

A. Ja, door toedoen van mevrouw van *Overeem* en mevrouw de *Bussy* en ook van mevrouw van *Beuningen*. Mevrouw van *Beuningen* had in Vught een comité. Ze zorgde voor enorme hoeveelheden gesmeerde broodjes.

33839. De **Voorzitter**: Had mevrouw van *Beuningen* geen ruzie met die andere dames?

A. Dat weet ik niet.

33840. De **Voorzitter**: Dat kon u natuurlijk in Vught niet merken, maar u zou het later gehoord kunnen hebben.

A. Ja.

33841. De **Voorzitter**: Van mevrouw *Ross* weet u alleen, dat zij ontevreden is over de wijze, waarop het Rode Kruis haar heeft behandeld?

A. Zij heeft zich voor onze commissie in die geest uitgelaten.

33842. De **Voorzitter**: Was zij lid van uw commissie? Is zij gehoord?

A. Ja, zij is door ons gehoord, maar ze is geen lid van de commissie geweest.

33843. De **Voorzitter**: Wij hebben omtrent haar gehoord, maar dat moet ik mevrouw *Ross* zelf vragen ..... Zij is op het ogenblik met kindertransporten bezig en daardoor kunnen wij haar nu nog niet horen.

Ons is uitdrukkelijk verzekerd, niet door dr. *Offerhaus*, maar door anderen, dat zij met medeweten van dr. *Offerhaus* een kamer heeft gekregen.

A. Dat kunt u het best met mevrouw *Ross* en de heer *Verspyck* bespreken, want die weten er ook alles van.

33844. De **Voorzitter**: Ja. In het rapport van de Pakkettencommissie staat, dat de heer *Flugi van Aspermont* gezegd heeft, dat geld naar Zwitserland overgemaakt kon worden om te worden gebruikt voor de verzorging van de politieke gevangenen.

A. Ja, en dat het niet aankwam; dat het in een lade bleef liggen of iets dergelijks.

33845. De **Voorzitter**: Neen, dat het overgemaakt kon worden naar Zwitserland.

A. Het kon overgemaakt worden naar Zwitserland. Hij heeft, geloof ik, één keer geld overgekregen, meer niet.

33846. De **Voorzitter**: Het was dus niet steeds mogelijk?

A. Die ene keer kon het.

33847. De **Voorzitter**: Ja. Heeft de commissie geweten waarom er niet meer geld kwam?

A. Ja, we hebben geprobeerd met de heer *Bosch van Rosenthal* en de heer *de Vos van Steenwijk* contact te krijgen. En die hebben, meen ik, ook geantwoord.

De **Voorzitter**: Ja.

A. Enfin, dat zit allemaal in de bijlagen van het rapport. We hebben wel ons best gedaan ons zo objectief mogelijk te laten inlichten, maar het lukte niet altijd. Je kon niet altijd inlichtingen krijgen.

De **Voorzitter**: Neen. U moest telkens weer ergens anders vragen.

A. We hebben op een gegeven moment gezegd: Nu maken we er maar een eind aan, want iedere dag staat er in een of andere krant: „Wanneer komt het nu?“ We konden niet jaren doorgaan. Men kan ieder ogenblik wel weer andere mensen horen.

33848. De **Voorzitter**: Ik heb hier nog een speciaal onderwerp. U hebt in Duitsland de ervaring opgedaan, dat mensen van alle mogelijke nationaliteiten wel degelijk pakketten kregen en u niet. Ik kan mij voorstellen, dat dat een afschuwelijke gewaarwording was. In de hongerwinter was het hier ook niet plezierig, dat de een geen eten kreeg en de ander wel. Nu is de vraag: Hoe kwamen nu de Noorse en Deense gevangenen aan pakketten?

A. Ja, dat hebben we naderhand ook helemaal uitgezocht. De heer *Verspyck* heeft een uitgebreid onderzoek in Noorwegen en Zweden ingesteld. Dat is, meen ik, verleden najaar geweest. Hij heeft het resultaat daarvan als bijlage aan het rapport toegevoegd. Het was tot op zekere hoogte gemakkelijker voor de Noren, omdat zij zo'n lange grens hadden en ook omdat het verzenden der pakketten door Zweden kon worden gedaan. Bovendien waren er heel veel uitgeweken Noren in Zweden. De financiering is echter wel degelijk door de Noorse Regering in Engeland geschied, wel helemaal in het geheim, omdat zij zo bang was, dat, als het zou uitkomen, de andere Regeringen het ook zouden gaan doen en de Engelsen dan zouden zeggen: „Nu is het te veel voor de blokkade; nu moet er mee worden opgehouden.“ Zij heeft ook werkelijk alles gedaan om het geheim te houden, maar zij heeft dan toch maar het initiatief genomen om het te doen.

33849. De **Voorzitter**: En weet u dat van de heer *Verspyck*?

A. Ja, en van de Noren, die hij heeft gesproken.

33850. De **Voorzitter**: Nu is het merkwaardige, dat het Noorse Rode Kruis zegt: er is niets van waar. Dat maakt de zaak des te moeilijker.

A. Zegt het Noorse Rode Kruis, dat het niet waar is, dat de Noorse Regering het gefinancierd heeft?

De **Voorzitter**: En dat de illegaliteit in Noorwegen het gedaan heeft.

A. Goed, maar zij hebben naderhand toch misschien de gelden op de een of andere manier teruggekregen, zoals men hier met het Nationaal Steunfonds eenvoudig ook overal geld heeft weten los te krijgen, omdat men zeker wist, dat de Regering het naderhand terug zou geven. Dus zo is het natuurlijk ook in Noorwegen geweest. Maar ze hebben het ten minste geprobeerd.

33851. De **Voorzitter**: Dan hebben die Noren de pakketten dus niet van de Noorse Regering gekregen.

A. Ik zal u vertellen: de Noren kregen niet alleen pakketten uit Zweden, zij kregen ook enorme pakketten uit Argentinië en overal vandaan, buiten Zweden om.

33852. De **Voorzitter**: Kregen de Noren pakketten b.v. uit Argentinië en Lissabon?

A. Zij kregen ook pakketten, die niet over Zweden kwamen. De Fransen kregen ook pakketten, die helemaal niet over Zweden kwamen.

33853. De **Voorzitter**: Waar kwamen die dan wel vandaan?

A. Die kwamen ook uit Algiers of Portugal, dus uit het zuiden.

33854. De **Voorzitter**: U bent na September 1944 in Ravensbruck gekomen. Toen waren België en Frankrijk vrij.

33855. **De Voorzitter:** Die landen zonden toen pakketten.

A. Ja, maar er kwamen uit België en Frankrijk niet zo heel veel pakketten.

33856. **De Voorzitter:** Waar kwamen ze dan wel vandaan?

A. Uit Lissabon en uit Algiers kwamen ook pakketten.

De Voorzitter: Ja, dat is dus Frankrijk.

A. Was het in oorlogstijd net zo makkelijk dingen uit Algiers te sturen als uit Frankrijk zelf?

De Voorzitter: Dat weet ik niet, maar ik weet wel, dat men uit Lissabon, zolang de Portugese Regering het toestond, wel pakketten heeft kunnen verzenden.

A. Toen de bevrijding vlak bij was, bleken er in Berlijn en ook ook in de buurt van Ravensbrück duizenden en duizenden Amerikaanse Rode Kruis-pakketten te zijn.

33857. **De Voorzitter:** Voor de Nederlanders?

A. Neen, die waren zo maar in Duitsland aanwezig, zonder namen en zonder nadere aanduiding. Er was dus wel degelijk een mogelijkheid om voedsel te krijgen, want het was er. Op dat ogenblik werd het ineens uitgedeeld en toen hebben een heleboel mensen zich dood gegeten, omdat zij ineens weer te veel kregen. Het waren de schitterendste Amerikaanse pakketten, die er toen waren bij honderden. Je kreeg ineens allemaal één of twee pakketten in de week. Het was hollen of stilstaan. Het was dus niet het probleem het voedsel in Duitsland te krijgen, want het was er. Het was er ook voor de krijgsgevangenen. Het ging er maar om: hoe vond je de weg, zodat de andere mensen er ook van mee konden profiteren. Als u vraagt: „Is daar iets aan gedaan?“, dan is het antwoord: „Neen”.

33858. **De Voorzitter:** Wat gedaan werd voor onze krijgsgevangenen, ging via het Amerikaanse of Engelse Rode Kruis, omdat het Nederlandse Rode Kruis in Londen niet door de Duitsers werd erkend. Dus onze krijgsgevangenen konden de pakketten alleen krijgen, indien zij zogenaamd door het Amerikaanse en Engelse Rode Kruis werden gezonden. Dat is één feit. De tweede vraag is: Waarom kon er niet beter voor de civiele gevangenen gezorgd worden? Dat is, wat ons veel meer interesseert.

A. Zij zijn er in Engeland veel te laat aan begonnen. Zij hebben er niet gauw genoeg aan gedacht, dat zij andere wegen zouden moeten vinden dan de voorgeschreven keurige wegen. Ik heb geen enkele rancune, tegen niemand. Iets anders is, dat wij toen dachten: laten wij goed in ons hoofd prenten, wat er dit keer verkeerd is gedaan, want er komt zeker nog een keer.

33859. **De Voorzitter:** U hebt veel critiek en die kan ook wel gegrond zijn; maar is die nu gebaseerd op uw conclusies of op dingen, die u weet? Dat is nu juist de moeilijkheid. Ik geloof, dat heel veel van wat u zegt conclusies zijn. U zegt: „Zij zijn er veel te laat mee begonnen. Zij hadden het veel beter kunnen doen, als zij er op tijd bij waren geweest.” Dat zijn, geloof ik, gevolgtrekkingen uit bepaalde feiten.

A. Ja, en uit de verhoren van verschillende mensen, o.a. van de heer *Dentz*, die daar in Engeland gewerkt heeft.

De Voorzitter: Die moeten wij nog horen.

A. Als u hem gehoord hebt, zult u van de zaak veel meer begrijpen, want hij heeft er bij gezeten en van dag tot dag een dagboek gemaakt van wat er allemaal niet gebeurde en wat gebeuren kon. Dit dagboek is zeer indrukwekkend.

De Voorzitter: Ja, dat weet ik, want wij hebben daarover wel in het rapport gelezen.

A. Dus dat is één van onze steunpilaren, die werkelijk kan zeggen: „Ik heb daar van dan tot dan gezeten en ik had er wel degelijk veel meer kunnen doen. Ik had het kunnen doen, want het werd mij opgedragen, maar ik werd voortdurend geremd.”

33860. **De Voorzitter:** Hoe is de commissie eigenlijk met die heer *Dentz* in contact gekomen?

A. De heer *Dentz* zat in Londen, waarheen hij was uitgeweken. Hij is een van Nederlands grootste tabakkers van de firma *Dentz & van der Breggen*. Hij is dus een gezien Amsterdammer uit de tabakswereld. Ik kende hem al als kleine jongen, want hij was een vriend van mijn broer. Hij was met mijn broer op school, dus ik heb hem mijn levenlang gekend.

Hij wist helemaal niet, dat die commissie van ons was ingesteld. Mijn broer was uit Indië uit het Jappenkamp teruggekomen en woonde bij mij. De heer *Dentz* had gehoord, dat mijn broer terug was, en is ons komen opzoeken. Toen vertelde ik, dat er een commissie door het Rode Kruis was ingesteld, die nu toch wel eens wilde uitzoeken, hoe het allemaal zat met het verzenden van die pakketten. Toen hij dit gehoord had, zei hij: „Londen, pakketten, Rode Kruis; als je nu de man moet hebben, die daar werkelijk alles van weet, die de hele lijdensgeschiedenis van het begin tot het eind heeft meegemaakt, hier zit hij.” Dat was heel merkwaardig.

33861. **De Voorzitter:** Nu wordt de heer *Dentz* ons afgeschilderd als iemand van zeer ondergeschikte positie en van heel weinig wetenschap, en weinig betrouwbaar. Is dat allemaal waar?

A. Dat is helemaal niet waar. De heer *Dentz* is een uiterst scherpzinnig en toegewijd mens.

33862. **De Voorzitter:** Hoe oud is uw broer?

A. 45 jaar.

33863. **De Voorzitter:** Dus de heer *Dentz* is ook ongeveer van die leeftijd?

A. Ja.

33864. **De Voorzitter:** Wij hebben namelijk enigszins de indruk gekregen, die ons gesuggereerd is door sommige personen, die in Londen waren, dat de heer *Dentz* als onbetekenend werd beschouwd en dat men hem al meermalen had willen uitschakelen.

A. Als men hem de vrije hand had gegeven, want deze man zit boordevol initiatief — het is een zakenman, die in alle landen relaties heeft door de tabak —, waren er zeker resultaten gekomen. Hij was daar echter gestrand.

33865. **De Voorzitter:** Ja, dat begrijp ik. U denkt dus, dat hij wel een betrouwbaar man is?

A. Ja, zeer zeker.

33866. **De Voorzitter:** Ik zou eigenlijk graag willen weten, hoe men tot de conclusie is gekomen, dat Polen, Joego-Slavië en Noorwegen met behulp van de Zweden goederen uit Argentinië haalden en die in Zweden brachten tegelijk met Zweedse goederen, die toch naar Zweden gingen; hoe ze die goederen daar in pakketten pakten en ze dan onder de naam van het Zweedse Rode Kruis naar de politieke gevangenen in de kampen zonden. Hoe komt men eigenlijk aan die wetenschap? Het vreemde doet zich daarbij voor, dat de Poolse Regering zegt: Daar is niets van waar, dit zijn alleen zendingen voor de krijgsgevangenen geweest.

A. Dan waren er waarschijnlijk mensen, die pakketten van de krijgsgevangenen ook doorstuurden naar anderen. Het was overal in de wereld een reusachtige janboel. Als je er gebruik van wist te maken, kon je mensen in het leven houden. Als je die mentaliteit niet had, gingen de mensen dood.

33867. **De Voorzitter:** Ziet u dat als de reden van de moeilijkheden?

A. Ja, ik geloof het wel. Dat is de enige praktische oplossing in een tijd van ellende.

Ik bedoel, is dat een oplossing van het raadsel, dat zich bij die pakkettenzending voordoet? Dat kan best, ik weet het echter niet.

33868. **De Voorzitter:** De Polen zeggen, dat het niet zo is.

A. Dat is heel merkwaardig. Dan zijn alle Regeringen even formalistisch geweest en hebben bepaalde landen meer onformalistische mensen gehad dan andere. Een Nederlander is formalistisch van aard; dus die zegt: „Het is zo voorgeschreven, dus nu moeten we die maar dood laten gaan.”

33869. De **Voorzitter**: Ja, maar de Polen zeggen, dat het niet waar is.

A. De Poolse Regering. Daarom kan het wel zijn, dat andere Polen gewoon buiten de Regering om hebben gehandeld. Die werkten allemaal naast elkaar. Als je in een concentratiekamp gezeten hebt, is je dat heel helder, want dan weet je, dat het zo is. Dan weet je, dat er hier iemand wordt doodgeslagen, terwijl daar iemand hoogtezon krijgt, vlak naast elkaar. En als iemand bijna doodgeslagen is, gaat hij naar het hospitaal en wordt hij weer opgekweekt om weer doodgeslagen te worden. Zo is het leven. Als je daar een tijdje ingezeten hebt, zeg je dus: „Je moet nooit zeggen: het kan niet, want het is voorgeschreven." Als je er van afkeert en je doet het anders, dan is het niet meer voorgeschreven. Of het is wel voorgeschreven en het gebeurt toch anders. Iets van die mentaliteit van onmiddellijk ingrijpen, wanneer het nodig is voor het leven van de mens, schijnen mensen, die aan de top zitten, kwijt te raken. Dat is het gewone rechtstreekse aanpassingsvermogen, dat een mens moet hebben om in oorlogstijd in leven te blijven. Dat was er bij onze Regering helemaal niet en daardoor hebben zij niets kunnen doen. Ik zie heel goed, dat het verschrikkelijk moeilijk is en dat je, als je werkelijk in dat formalistische weggetje zit, ook het gevoel krijgt: „Ja, dat mag ik niet."

33870. De **Voorzitter**: U hebt, geloof ik, zoëven gezegd, dat u mee bent geweest naar de heer Gerbrandy?

A. Ja.

33871. De **Voorzitter**: U hebt hem toen natuurlijk allerlei vragen gesteld?

A. Ja.

33872. De **Voorzitter**: Hebt u hem toen ook de vraag gesteld of hij het dan niet noodzakelijk achtte, dat er iets voor die civiele gevangenen gebeurde?

A. Ja, dat hebben wij zeker gevraagd.

33873. De **Voorzitter**: Wat heeft hij daarop geantwoord?

A. Dat vond hij ook.

Hij zei „Er zijn hier zeker fouten gemaakt en als er voor geboet moet worden, ben ik degene, die er voor moet boeten, want ik was Minister-President." Hij wilde tot in finesses uitzoeken waar de fout zat. Wij waren er zeer van onder de indruk.

33874. De **Voorzitter**: Maar heeft hij erkend, dat het op de weg van de Regering lag om er wat aan te doen, als het kon?

A. Neen, hij zei: „Wij hebben wat gedaan en ik zal het voor u in de notulen opzoeken." En toen moest hij naderhand zeggen, dat hij er niets van kon vinden.

33875. De **Voorzitter**: Hij heeft hier alleen gezegd, dat er in de Ministerraad over gesproken is.

A. Hij zou het opzoeken, want hij wist zeker, dat er over gesproken was.

De **Voorzitter**: Ja, er is, geloof ik, minder aan gedaan dan er over is gepraat.

A. Ja, het was in de Ministerraad geweest.

Ik weet niet wie het was, maar een van de mensen, die wij gehoord hebben, heeft gezegd, dat de Engelsen het niet wilden hebben vanwege de blokkade. Toen hebben de Noren gezegd, dat Set voor hen net zo gold. Als je de Engelse mentaliteit kent, weet je, dat, zolang het niet te bar wordt, zij het door de vingers zien en doen alsof zij het niet merken; dan kun je het wel sturen. Dus als je nu te formalistisch bent en „neen" zegt, omdat de Engelsen het niet goedkeuren, en je dan maar niets probeert, heeft dit tot gevolg, dat je niets kunt doen, en dan heb je, van jouw standpunt bezien, gelijk.

De **Voorzitter**: Ja, dat zelfde stond in uw rapport.

A. Ja, dat is helemaal een kwestie van verschil van mentaliteit. De mentaliteit van de illegaal, die zegt: „Het leven is belangrijker dan de theorie", is een andere dan die van degene, die op een plaats zit, waar het niet zo verschrikkelijk gevaarlijk is, en die zich nog kan permitteren volgens bepaalde lijnen te leven en te denken. Dat is het verschil.

33876. De heer **Stokvis**: Handhaaft u nog altijd de conclusie, die in het rapport is opgenomen?

A. Ja, dat geloof ik wel. Ik heb ten minste nog niets anders gezien, dat van een andere strekking is. Ik zou het zeer aangenaam vinden, als ik gegevens kreeg, op grond waarvan ik kon zeggen: „Ja, nu moet ik mijn conclusie wijzigen, nu hebben zij ten minste iets geprobeerd." Maar ik ben er nog altijd van overtuigd, dat er niets geprobeerd is.

De heer **Stokvis**: Juist.

A. Dat vind ik het punt, waar het om gaat: „Is er iets geprobeerd? Antwoord: „Neen".

33877. De heer **Stokvis**: Ja, dus een ernstig te kort schieten.

A. Een schromelijk te kort schieten.

De heer **Stokvis**: Ja.

A. Als het wel geprobeerd is en het is niet gelukt, dan is dat heel naar. Het Rode Kruis stond ook op het standpunt: „Als wij nu pakketten naar Duitsland gaan sturen, komen ze misschien niet aan, en dat is dan zonde van het eten." Ja, dat is inderdaad vreselijk zonde; dan eet een ander het op.

33878. De **Voorzitter**: Ik wilde u nog de volgende vraag stellen. Bent u tot het einde in Ravensbruck geweest?

A. Ja, ik ben naar Zweden gegaan.

33879. De **Voorzitter**: Bent u een van de mensen geweest, die door *Bernadotte* naar Zweden zijn gebracht?

A. Ja.

33880. De **Voorzitter**: Hoe is u dat bekend geworden?

A. Eerst gingen de Fransen weg. Dat leek wel een sprookje. Het is zo wonderlijk in concentratiekampen, daar heb je geruchten. Waar die geruchten vandaan komen, weet je nooit helemaal precies. Ik ben op 25 April weggegaan, maar voordat wij zijn weggegaan, waren de Fransen al veertien dagen geleden werkelijk vertrokken. Er waren prachtige, grote, witte auto's gekomen. D3t hoorde je ook weer fluisteren in het kamp, want die auto's mochten niet in het kamp komen, omdat de kampcommandant bang was voor prestige-verlies, wanneer wij dat merkten. Die Fransen werden dus in alle stilte geëvacueerd. Zij werden weggehaald met wagentjes, waarmee anders de mensen naar de gaskamers gebracht werden. Men dacht dus: „O, die mensen zijn gegast."

Toen kwam het gerucht, dat ze niet gegast waren, maar dat er buiten het kamp prachtige, grote auto's stonden, waarmee ze weggingen. De Fransen vertrokken allemaal. Dat gaf een ontzaglijke opwinding. Daarna kwamen de Belgen aan de beurt en vervolgens de gezonde Nederlanders.

33881. De **Voorzitter**: Was u daarbij?

A. Neen. Want ik was een zieke Nederlandse, ik woog nog 66 pond, had een gat in mijn long en lag in het hospitaal!. Toen kwam er iemand bij mij, die mij adviseerde mee te gaan: „Sta op, kleed je aan en speel, dat je gezond bent, want wij weten niet, of er hierna nog een ander transport komt; dan ben je ten minste in Zweden." Ik zei: „Neen, ik doe het niet, want ik kan het niet; ik kan niet in een auto gaan zitten. Laat nu een gezond mens mijn plaats innemen. Ik blijf wel hier, als ik dood moet gaan, ga ik hier wel dood. Gaan jullie maar weg." Toen zijn zij weggegaan en twee dagen later kwam er een ziekentransport. Daar stonden al die grote, witte auto's; daar werden we ingeladen en ik werd op een brancard, helemaal tegen het dak van de auto aan, naar Zweden getransporteerd. Wij zijn drie dagen onderweg geweest, want 's nachts moesten we in het bos staan, aangezien de Engelsen alles bombardeerden, wat langs de weg was, omdat de Duitsers altijd tussen die transport-n in gingen rijden. En zo zijn wij dan in Denemarken gekomen en daar was Bernadotte zelf met zijn vrouw.

33882. De **Voorzitter**: Was hij zelf niet in Ravensbrück?

A. Neen, hij was niet in Ravensbruck. Dat waren allemaal hospitaalsoldaten, die met de auto's reden.

33883. De **Voorzitter**: Waren dat Zweden?

A. Neen, Deense en Zweedse hospitaalsoldaten en chauffeurs. Als hij mee zou zijn gegaan, zou hij een plaats hebben ingenomen, die kostbaar was, want hij chauffeert niet zelf. Hij zou er alleen maar bij gezeten hebben; hij had daar niets te zoeken. Hij organiseerde die zaak en hij was in Denemarken om ons te ontvangen.

33884. De **Voorzitter**: Waar was dat?

A. Aan de grens. Ik zal het nooit vergeten. Hij heeft mij zelf uit de auto getild. Hij vroeg wat voor een transport het was. Hij heeft mij er uit getrokken op die brancard. Het was een heel t.b.c.-transport. Hij heeft er als een koelie gewerkt om de mensen voor die nacht onder dak te krijgen. Het was voor ons onvergetelijk.

33885. De **Voorzitter**: Ik vind het heel logisch, dat hij ook de handen uit de mouwen stak, als iedereen het deed.

A. Dat weet ik niet. Heel veel mensen zouden het niet gedaan hebben.

De **Voorzitter**: Daar zullen we niet over redetwisten.

A. Maar dat was die groep van *Bernadotte*. Nu weet ik, dat er op het ogenblik veel over wordt gepraat, dat de heer *Kersten* eigenlijk de zaak heeft aangepakt. Dat kan ook waar zijn. Dan hebben zij het allebei gedaan. Dat komt er helemaal niets op aan, als de mensen er maar uitgekomen zijn.

33886. De **Voorzitter**: Maar is u ooit medegedeeld, wie daar eigenlijk de hand in heeft gehad?

A. *Bernadotte*.

33887. De **Voorzitter**: Wie heeft u dat medegedeeld?

A. Dat is ons door het Hollandse consulaat in Gotenburg medegedeeld.

33888. De **Voorzitter**: Door de Nederlandse consul in Gotenburg?

A. Hij heeft gezegd: „Dit is de actie-*Bernadotte*.” De Nederlandse consul was een honorair consul, hij was een Zweed. Hij zei verder: „Die actie is al een hele tijd aan de gang en gelukkig, dat jullie er uit zijn gekomen.” In die geest hield hij een populair praatje. Dus ik heb nooit beter geweten — ik ben maandenlang in Zweden geweest — dan dat *Bernadotte* voor onze bevrijding had gezorgd.

33889. De **Voorzitter**: Dus er werd u verteld, dat *Bernadotte* voor alles had gezorgd?

A. Ja, dat hij daaraan had gewerkt en dat hij naar *Himmler* was gegaan, en daar hadden wij in het kamp ook al geruchten over gehoord.

33890. De **Voorzitter**: Dus niet, dat hij de transportgeleider was, maar dat hij de bevrijder was.

A. Ja, dat het initiatief was uitgegaan van het Zweedse Rode Kruis.

De **Voorzitter**: Dat is waarschijnlijk onjuist

A. Verder had men in Zweden door bemiddeling van de heer *Woensdregt* ook contact met onze eigen Regering in Londen betreffende die bevrijding.

33891. De **Voorzitter**: Hebt u ook wel eens aan de heer *Woensdregt* gevraagd, waarom hij er niet voor kon zorgen, dat u pakketten kreeg?

A. Daar is wel met de heer *Woensdregt* over gesproken.

33892. De **Voorzitter**: En wat heeft hij daarover gezegd?

A. De heer *Woensdregt* was zeer ontevreden over de handelwijze van de Regering in Londen. Hij heeft tegenover ons verklaard, dat hij nooit antwoord kreeg uit Londen en dat zijn contact met de Regering verschrikkelijk langzaam, traag en slordig was. Dat klopte ook precies met de gegevens van de heer *Dentz*, die zei: „Iedere keer, dat ik iets wilde doen, mocht ik dat niet doen.”

33893. De **Voorzitter**: Heeft hij veel adressen gehad van mensen in concentratiekampen?

A. Heel laat, heel op het einde.

33894. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk is er toen pas wat naar de kampen gestuurd?

A. Ja, heel op het eind is dat wel gebeurd.

33895. De **Voorzitter**: Heeft hij toen niets meer kunnen bereiken?

A. Ja, ik geloof, dat zij juist wilden beginnen wat te sturen, toen het afgelopen was. Voor de krijgsgevangenen heeft hij van het begin af aan wel iets kunnen doen, maar de heer *Woensdregt* kreeg nooit uit Engeland opdracht om wat voor de politieke gevangenen te doen. Het gaat niet om de krijgsgevangenen. Daar hebben zij alles voor gedaan. Waarom?

33896. De **Voorzitter**: Omdat het Rode Kruis ingevolge de Conventie van Genève daartoe officieel in staat was. Die andere dingen stonden niet in de Conventie, dus wanneer men daaraan iets wilde doen, moest dat op onregelmatige wijze geschieden.

A. Ja, en dan moest er iemand zijn, die daar de verantwoordelijkheid voor nam, en dat wilde niemand.

33897. De **Voorzitter**: Hebt u zelf nog het een en ander op te merken?

A. Neen, het enige, dat ik zou willen onderstrepen, is, dat onze commissie werkelijk heel erg haar best heeft gedaan om de zaak waardig en objectief te behandelen. Als het hier en daar misschien niet die indruk maakt, komt dat eenvoudig doordat wij niet de macht hadden tegen de mensen te zeggen, dat zij moesten komen. Wij waren aangewezen op de mensen, die vrijwillig kwamen om te worden gehoord. Wij hebben dat zelf duidelijk gevoeld. Het staat trouwens ook in het rapport.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor uw inlichtingen en sluit het verhoor.

A. M. BOTSSEVAIN—VAN LENNEP.

SCHILTHUIS, *voorzitter.*

STOKVIS.

POSTHUMUS.

GERRETSEN, *griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 17 NOVEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit *l* en *m*.

Verhoor van

HENRI KOOT,

oud 65 jaar, wonende te 's-Gravenhage, generaal-maloor b.d.,
Kanselier der Nederlandse Orden.

Hij legt de eed af als getuige.

34052. De *Voorzitter*: Waar was u en welke functie bekleedde u, toen Nederland in Mei 1940 in de oorlog kwam?

A. Toen was ik reserve-koloneel van de generale staf, hoofd van de afdeling G.S.-IIIc, die belast was met de chiffrerdienst, omvatende de codeer- en decodeerdienst, de decrypteerdienst, de censuur en al wat daarmee samenhangt. De codeer- en decodeerdienst is eigenlijk een dienst, welke o.m. belast is met het in klare taal omzetten van een cryptogram (een bericht in geheimschrift) en omgekeerd het omzetten tot geheimschrift, terwijl decrypteren is het langs wetenschappelijke weg proberen de sleutels te ontdekken en op deze wijze de cryptogrammen te ontcijferen. Het ene gaat automatisch en het andere gaat wat moeizamer, dat is het verschil tussen decoderen en decrypteren.

34053. De *Voorzitter*: U bent na die oorlogsdagen in een andere functie gekomen. Ik meen, dat u toen de leiding hebt gekregen bij de „Actie Pleegouders voor Krijgsgevangenen”.

A. Ik ben nog enkele weken chef van het kabinet van majoor Breunese geweest, die indertijd commandant van de Arbeidsdienst was. In September daaropvolgende ben ik in z.g. „Untersuchungshaft” geraakt, omdat men mij verdacht de „Leiter” te zijn van de „Geheime Funkverbindung” met Engeland.

Ik heb toen 3 maanden gezeten ten gevolge van een valse beschuldiging van één van mijn onderhebbende korporaals. In December werd ik ontslagen, omdat het mij gelukt was, mij van deze aanklacht vrij te pleiten. Daarna ben ik nog enige maanden bij de Nederlandse Unie belast geweest met de reorganisatie van haar administratief apparaat en daarna heb ik mij met de verzorging van pakketten voor de Nederlandse krijgsgevangenen beziggehouden.

34054. De *Voorzitter*: Wanneer bent u daarmee begonnen?

A. Dat was begin Augustus 1942.

34055. De *Voorzitter*: Was die verzorging toen niet in handen van het Rode Kruis?

A. Neen.

34056. De *Voorzitter*: Het Rode Kruis heeft zich toch altijd met de verzorging van de krijgsgevangenen beziggehouden,?

A. Deze actie was eigenlijk een spontane actie, die ontstaan is uit een initiatief van generaal Boerstra. Deze heeft mij hierover gesproken en samen met hem heb ik toen het plan tot die actie A.P.K. („Actie Pleegouders voor Krijgsgevangenen”) samengesteld.

34057. De *Voorzitter*: Dus dat is geheel particulier gegaan?

34058. De *Voorzitter*: Wat betekent eigenlijk: „Pleegouders voor krijgsgevangenen?”.

A. Het was mijn bedoeling voor iedere krijgsgevangene een „pleegouder” te krijgen; die pleegouder zou dan de krijgsgevangene als pleegkind aannemen om hem te kunnen voorzien van alles, waarvan hij eventueel behoefte zou hebben.

34059. De *Voorzitter*: Dit ging dus buiten de actie van het Rode Kruis om en was een completering daarvan?

A. Ja.

34060. De *Voorzitter*: Hield die actie veel in? Zijn er veel pakketten verzonden?

A. Het is een zodanige lawine geworden, dat ik mijn pleegouders wel eens moest remmen en hen moest aanraden de pakketten niet in dergelijke hoeveelheden naar Duitsland te zenden, maar datgene, wat zij verzamelden, ook ten goede te doen komen aan mensen in hun naaste omgeving, die daaraan ook behoefte hadden.

34061. De *Voorzitter*: Was het nodig om naast de actie van het Rode Kruis ook nog pakketten te sturen?

A. Het was zeer zeker nodig, want deze pakketten werden eigenlijk door familie samengesteld uit eigen voorraden en via het Rode Kruis gestuurd en die familie kon het benodigde door de beperkende distributiebepalingen werkelijk niet in dergelijke hoeveelheden opbrengen.

34062. De *Voorzitter*: Maar deed het Rode Kruis het dan niet zelf?

A. Zeker; met eenheidspakketten, maar daarnaast had men behoefte aan pakketten van huis.

34063. De *Voorzitter*: En zorgde het Rode Kruis daar dan voor?

A. Neen, dat deed alleen de familie.

34064. De *Voorzitter*: Maar was het dan niet georganiseerd door het Rode Kruis?

A. Het was wel georganiseerd nl. in de afdeling 4, en later in de afdeling 4a, waarvan majoor *Zijlmans* hoofd was.

34065. De *Voorzitter*: Daar had men dus ook twee wijzen om de krijgsgevangenen aan pakketten te helpen: ten eerste, de actie van het Rode Kruis zelf, en bovendien de actie van de familieleden, die men daarbij hielp.

A. Ja, ik denk wel, dat het zo was. Ik heb mij er helemaal niet mee bemoeid.

34066. De *Voorzitter*: Daarnaast had u dan nog die particuliere actie, die heeft geduurd tot Mei 1943, want toen bent u bij het Rode Kruis zelf die afdeling gaan oprichten?

A. Ik ben toen aangezocht de afdeling 4b op te richten.

34067. De *Voorzitter*: Wat deed die afdeling?

A. De afdeling 4b was een afdeling van het Rode Kruis, die belast was met de pakkettenverzorging aan de krijgsgevangenen.

34068. De *Voorzitter*: Maar deed majoor *Zijlmans* dit dan niet in de afdeling 4a?

A. U moet in aanmerking nemen, dat er bepaalde categorieën van krijgsgevangenen waren. De eerste categorie krijgsgevangenen

werd gevormd door de 6 generaals met een zeventigtal Indische officieren, die om principiële redenen geweigerd hadden hun erewoord te geven en die direct in krijgsgevangenschap zijn afgevoerd. Daarna heeft men gehad de wegvoering van wat ik zou willen noemen de tweede categorie; officieren en minderen.

34069. De **Voorzitter**: Werden deze twee categorieën dan verschillend behandeld?

A. De minderen werden zeer zeker anders behandeld. Zij kregen minder en moesten werken.

34070. De **Voorzitter**: Ik bedoel of zij door het Rode Kruis verschillend werden behandeld?

A. Neen, daar is helemaal geen discriminatie toegepast.

34071. De **Voorzitter**: Waarom moesten er dan aparte afdelingen 4a en 4b zijn? Was dat in verband met die verschillende categorieën?

A. Omdat de afdeling 4 van majoor *Zijlmans* alleen niet bij machte was, die grote categorie van 8000 krijgsgevangenen te verzorgen.

34072. De **Voorzitter**: Toen hebt u dit gedaan?

A. Ja.

34073. De **Voorzitter**: Maar hoe kwam u aan de goederen, die verzonden moesten worden?

A. Die goederen heb ik op dezelfde wijze als bij de actie A.P.K. was geschied uit het gehele land kunnen krijgen.

34074. De **Voorzitter**: Maar verzamelde en verzond het Rode Kruis, als orgaan, die levensmiddelen dan niet zelf?

A. Dat deed het Rode Kruis wel, maar het moest van de Duitse autoriteiten vergunning hebben alvorens die z.g. eenheidspakketten te kunnen wegzenden.

34075. De **Voorzitter**: Maar daarvoor gaven de Duitsers toch wel permissie? Zij wensten toch juist, dat er gevolg werd gegeven aan de Conventie van Genève?

A. Ja. Men heeft echter toch grote moeilijkheden gehad om van de Duitsers de vergunning tot verzending van levensmiddelen te verkrijgen. Daarbij kwam, dat de familieleden van de krijgsgevangenen zelf gelegenheid hadden hun eigen krijgsgevangenen van pakketten te voorzien. Sen gevolge van de toen bestaande omstandigheden waren zij daartoe echter niet in staat, daar men de levensmiddelen niet kon krijgen. De afdeling 4b is het inderdaad gelukt om dit manco aan levensmiddelen uit het gehele land te verkrijgen.

34076. De **Voorzitter**: Hoe kreeg u die bij elkaar?

A. Op de wijze zoals ik het u heb gezegd, nl. door pleegouders. Dezen zonden als pleegouders rechtstreeks hun pakketten aan de krijgsgevangenen.

34077. De **Voorzitter**: En kwamen die ook aan?

A. Ja, die werden allemaal via de afdeling 4b verzonden.

34078. De **Voorzitter**: Dus indirect, niet rechtstreeks?

A. Wij waren de afzender. Ze passeerden ons en wij verzonden ze naar de verschillende kampen in Duitsland. Wij controleerden de inhoud, om na te gaan of de pakketten, die bij ons aankwamen, inderdaad voldoende levensmiddelen bevatten. Wanneer dit niet het geval was, werden ze bijgevuld met de voorraden, welke ik ook op deze manier, op zeer clandestiene wijze, uit het gehele land kreeg.

34079. De **Voorzitter**: Dus dit was illegaal?

34080. De heer **Stokvis**: Wanneer ik het wel begrijp, is, dank zij uw verdienste, de afdeling 4b goed gaan functioneren. Maar dit geschiedde eigenlijk met middelen, die voor het allergrootste gedeelte van buiten kwamen en niet van het Rode Kruis zelf. Wanneer u dus niet deze functie had bekleed, zou het er waarschijnlijk slecht uitgezien hebben voor de grote groep van 8000 krijgsgevangenen, die nu door u geholpen is?

A. De kleine groep werd voldoende geholpen. Ik had bronnen, die ik ontsluiten kon voor het zenden van levensmiddelen voor de grote groep. Wanneer men echter zelf voor een krijgsgevangene wilde zorgen, kreeg men van de afdeling 4b een adres en maakte men zelf zijn pakketten klaar. De andere goederen, die ik kreeg, waren bij de afdeling 4b opgeslagen en daar werden de armoedige pakketten mee aangevuld of werden andere pakketten gevormd, die naar de verschillende kampen werden gezonden. Wanneer u mij vraagt: „Wanneer de afdeling 4b er nu niet geweest was en zich op dit terrein niet had bewogen — nl. het aanwerven van pleegouders —, zou dan het Rode Kruis niet in staat zijn gebleken deze krijgsgevangenen met pakketten te verzorgen?“, zou ik moeten antwoorden: „niet zo goed als het nu gebeurd is“, want het Rode Kruis kon alleen maar de krijgsgevangenen verzorgen met de door de Duitse autoriteiten toegestane eenheidspakketten, die bij „Victoria“ in Dordrecht gemaakt werden.

Deze eenheidspakketten waren niet toereikend op zichzelf en waren niet voldoende om de krijgsgevangenen er behoorlijk mee te voeden.

34081. De **Voorzitter**: Weet u hoeveel de krijgsgevangenen kregen? Wij hebben wel eens gehoord, dat zij twee pakketten in de maand kregen.

A. Neen, dat weet ik niet precies uit het hoofd. Het is wel mogelijk, dat zij in het begin twee eenheidspakketten kregen per maand, maar later is een en ander door de felle tegenwerking van de Duitse autoriteiten zeer minimaal geweest en was de inhoud van die pakketten zeer sober. De pakketten van de familieleden en van de afdeling 4b werden toen, wat dit betreft, beter dan de eenheidspakketten.

34082. De **Voorzitter**: Maar die pakketten van de familieleden en de afdeling 4b waren toch eigenlijk één geheel?

A. Ja.

34083. De **Voorzitter**: Dus wanneer de heer *Stokvis* vraagt: „Zouden ze zonder die afdeling 4b niet genoeg gehad hebben?“, moet u dit bevestigend beantwoorden?

A. Ja, dan moet ik dit inderdaad bevestigend beantwoorden.

34084. De **Voorzitter**: Maar officieren of minderen werden dus gelijk behandeld en kregen dus hetzelfde?

A. Ja.

34085. De **Voorzitter**: Ik kom nog even terug op de particuliere actie: de A.P.K., verleende het Rode Kruis daar enige medewerking aan?

A. Dit is helemaal particulier gegaan, al had ik natuurlijk wel de morele steun nodig van het Rode Kruis.

34086. De **Voorzitter**: Kreeg u die ook?

A. Ja.

34087. De **Voorzitter**: Van wie?

A. Van afdeling 4, van majoor *Zijlmans*, die mij persoonlijk van de verschillende adressen voorzag in de verschillende kampen. Verder kreeg ik de medewerking van het commissariaat van de Nederlandse weermacht, de heer *Rietveld*, die mij ook van adressen voorzag, adressen in de kampen en ook adressen hier in Nederland, omdat het mijn bedoeling was, pleegouders te recrutereren voor krijgsgevangenen uit die plaatsen, waar zij zelf woonachtig waren, ten einde zodoende een band te vormen tussen een krijgsgevangene en zijn pleegouders.

34088. De **Voorzitter:** U vertelde zoëven, dat de wijze, waarop u de levensmiddelen kreeg om de pakketten van de familieleden bij te vullen en ook om zelf nog pakketten te sturen, illegaal was.

A. Ja.

34089. De **Voorzitter:** Daar wilt u dus mee zeggen, dat u levensmiddelen trachtte te verkrijgen, die eigenlijk niet aan u mochten worden verschaft? Kreeg u die dan van fabrikanten of van particulieren?

A. Van particulieren: boeren, vissers (voor zover er nog visconserven waren) en ook van fabrikanten.

34090. De **Voorzitter:** Bezocht u die dan?

A. Neen, ik had overal mijn contacten. Illegale contacten, die wel eens bij mij verschenen — soms ook wel eens niet —, zagen kans levensmiddelen voor deze krijgsgevangenen uit de streek te krijgen en dit deden zij dan rechtstreeks door middel van deze peetschappen. Op een gegeven ogenblik kregen zij zoveel goederen, dat men zei: „Wat kunnen wij er mee doen?” En dan werd er gezegd: „Stuur het maar op de een of andere wijze naar de afdeling 4b in de Hamerstraat in den Haag, dan zal men er daar wel pakketten van maken, of pakketten van bijvullen.”

34091. De **Voorzitter:** Werde daarvoor betaald?

A. Neen, het ging allemaal gratis.

34092. De **Voorzitter:** Tot wanneer heeft dit geduurd?

A. Tot mijn gevangenneming. Dat was, naar ik meen, in April 1944.

34093. De **Voorzitter:** Dus dit alles heeft eerst particulier en later in de afdeling 4b van Augustus 1942 tot April 1944 plaats gehad? Wist het Rode Kruis, dat deze levensmiddelen, voor een gedeelte althans, illegaal werden verkregen?

A. Ja, het hoofdbestuur, zoals dr. *Offerhaus*, en mijn nevenafdelingen wisten dat. Ik steunde b.v. de afdeling 4a van majoor *Zijlmans*, want die had deze contacten niet.

34094. De **Voorzitter:** Dus diegenen, die onder hem ressorteerden, moesten ook geholpen worden en u hielp de heer *Zijlmans* daar weer mee?

A. Ja; zo ook de afdeling van mevrouw van *Overeem*, die ook behoefte had aan levensmiddelen voor de politieke gevangenen. Hier werd ook dikwijls geholpen met de voorraden, die ik had.

34095. De **Voorzitter:** Dus het hoofdbestuur van het Rode Kruis wist hiervan?

A. Ja.

34095. De **Voorzitter:** Heeft het hoofdbestuur daarop wel eens aanmerkingen gemaakt?

A. Gelukkig niet.

34097. De **Voorzitter:** Dus u denkt, dat b.v. de heer van *Lynden* en dr. *Offerhaus* dit geweten hebben?

A. Ja. dat weet ik zeker.

34098. De **Voorzitter:** Weet u dat zo zeker, omdat u er zelf met hen over gesproken hebt?

A. Ik heb hun er over gesproken. Ze hebben mij juist hoofd van de afdeling 4b gemaakt, omdat ik met die A.P.K. enig succes had gehad.

34099. De **Voorzitter:** Hebben de Duitsers wel eens moeilijkheden gemaakt?

A. Daarmede moest ik altijd zeer voorzichtig zijn. Ik heb mij, toen ik hoofd van de afdeling 4b werd, direct met Hauptmann *Claus*

in verbinding gesteld, die belast was met de behandeling van de aanleggenheden van de krijgsgevangenen. Hij was van de „Abteilung I H” van de Wehrmachtsbefehlshaber.

Daar ben ik zeer koel en min of meer vijandig ontvangen bij mijn eerste bezoeken.

34100. De **Voorzitter:** Waarom moest u hem bezoeken?

A. Om van hem te kunnen vernemen, wanneer de pakkettenzendingen aan deze nieuwe categorie van krijgsgevangenen konden beginnen. Ik kreeg direct de indruk, dat zij zelf door de maatregelen, om onze militairen in krijgsgevangenschap terug te voeren, verrast waren. Hij heeft zich achter allerlei bevelen van Berlijn verscholen om eigenlijk zijn onwetendheid te verbergen over het wel of niet goedkeuren van een pakketdienst ten behoeve van de krijgsgevangenen, toevertrouwd aan het Rode Kruis. Hij wist mij nog niet mede te delen, of dit rechtstreeks via de postrijen kon gebeuren, dan wel of het Rode Kruis daarbij zou worden ingeschakeld evenals ten aanzien van diegenen, die zich reeds eerder in krijgsgevangenschap bevonden.

34101. De **Voorzitter:** De Duitsers hebben zich er toch altijd zo op laten voorstaan, dat zij de Conventie van Genève handhaafden, en toch maakten zij telkens weer bezwaren?

A. Inderdaad.

34102. De **Voorzitter:** Zouden de Duitsers er bij het hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis ook bezwaar tegen hebben gemaakt? Heeft het hoofdbestuur last met hen gehad?

A. Ik denk het wel, maar ik heb mij heel weinig op dit terrein bewogen, dat eigenlijk tot het hoofdbestuur behoorde. Ik heb mij uitsluitend aan mijn eigen afdeling gewijd.

34103. De **Voorzitter:** Dus u weet niet of het hoofdbestuur veel moeite heeft gehad om uw actie tegen de Duitsers te verdedigen en in stand te houden; of de leden daarvan zich bijzondere verdiensten hebben verworven door tegen de Duitsers in te gaan?

A. Neen, dat weet ik niet.

34104. De **Voorzitter:** Nu hebben wij van de heer *Offerhaus* gehoord, dat hij zich op een gegeven ogenblik tot u gewend heeft met de vraag, of u meende, dat het Rode Kruis zich met illegale werkzaamheden zou moeten bezighouden.

A. Toen uw griffier de heer *Gerretsen* een keer bij mij was, heeft hij mij deze vraag gesteld en toen heb ik geantwoord: „Ik herinner mij niet precies, of men mij dit inderdaad gevraagd heeft.” Maar wanneer de heer *Offerhaus* mij dit had gevraagd, zou ik ook tegenover hem dezelfde houding hebben aangenomen als ik tegenover een ieder in die tijd heb aangenomen. Wanneer men mij toen vragen had gesteld omtrent illegale actie, zou ik daarover niet eerder openhartig alles hebben gezegd dan nadat ik iemand volkomen had vertrouwd. Wanneer ik had gedacht, dat een illegaal geheim nog niet toevertrouwd kon worden, zou ik mij op de vlakte hebben gehouden. Dit is mijn illegale tactiek geweest. Wat ik dus aan dr. *Offerhaus* zoal geantwoord heb, weet ik niet. Dit kan ik u echter wel zeggen: mijn afdeling 4b bestond bijna uitsluitend uit vrouwen, meisjes van de burgerschool, studenten, etc. Ik had er inderdaad een vrouwelijk bedrijf van willen maken.

34105. De **Voorzitter:** Dat was dus voor de verpakking?

A. Ja; maar niet alleen voor de verpakking. Dit hele bedrijf had de administratie en registratie van al de krijgsgevangenen, het inschrijven naar hun beroep, plaats van inwoning, naar de peet, welke zij gekregen hadden, en het onderdeel, waartoe zij behoorden. Het was werkelijk een intensief bedrijf. Ik had hier uitsluitend vrouwen voor. Veertig betaalde werksters van het Rode Kruis en een 40-tal vrijwilligsters. Maar ik merkte al, dat verschillenden van deze meisjes ook illegaal werkzaam waren. Ik liet het toe, totdat ik op een gegeven ogenblik berichten kreeg, dat deze meisjes onvoorzichtig waren. Ik heb toen gelanceerd: „Denk er aan meisjes, wij zijn leden van het Rode Kruis. Zorg er voor, dat u het Rode Kruis niet compromitteert met illegale actie”. En naast deze reprimande, die ik meende aan deze meisjes te mogen geven.....

34105. De **Voorzitter**: Waarom meende u dat?

A. Om ze enigszins te remmen.

34107. De **Voorzitter**: Te eigen behoefte of ten behoeve van het Rode Kruis?

A. Te harer eigen behoefte en ten behoeve van de afdeling 4b, want die deed ook nogal ongeoorloofde dingen in die tijd, ik zelf althans deed dat.

34108. De **Voorzitter**: U was dus van mening, dat dit werk niet in gevaar moest worden gebracht?

A. Dit moest niet in gevaar worden gebracht door enthousiaste meisjes, die, wanneer ze op een gegeven moment gearresteerd waren, iets zouden loslaten, zodat zij de gehele illegale ontvangst van de levensmiddelen zouden compromitteren. Daarvoor moest ik dus altijd wat voorzichtig zijn. Maar ik wist b.v. dat mijn secretaresse, mevrouw *Guise*, en nog enkele andere dames zeer nauw betrokken waren bij de illegale inlichtingendienst in den Haag, o.a. om gecompromitteerde illegalen naar het buitenland te evacueren. Ik wist dit van anderen, maar ik liet het toe, omdat ik wist, dat zij goed werk verrichtten. Later heeft mevrouw *Guise* ook veel gedaan ten bate van de vrouwelijke gevangenen in Duitsland. De afdeling 4b had ik ook dienstbaar gemaakt aan de inlichtingendienst uit Duitsland. Wij ontvingen nogal veel brieven of mondelinge boodschappen van de krijgsgevangenen en „arbeidsinzettingen” in Duitsland, die steun kregen van de afdeling 4b, en deze mensen dachten zelfs wel eens, dat de familie *Vierbé* een familie van die naam was, terwijl daarmede de afdeling 4b bedoeld werd. Deze berichten gaf ik door aan mijn betrouwbare illegale contacten in den Haag om ze op deze wijze ook naar de overkant te krijgen. Direct contact met Engeland had ik niet, maar wel zijdelings. Eén van de velen, aan wie ik deze berichten doorgaf, was o.a. de oud-Minister van Buitenlandse Zaken, de heer *van Royen*. Verder generaal *Boerstra*; dus aan diegenen, die hier in den Haag contacten met de militaire illegaliteit hadden, zo ook kolonel *Colthoff* en kolonel *Schmidt*, hopende, dat hetgern zij van belang achtten om naar Engeland te worden overgebracht, ook daarheen zou worden geseind. Voor de bestwil van deze illegale dienst meende ik de meisjes te moeten waarschuwen; ik morst ten slotte rekening houden met de loslippigheid van deze jonge meisjes.

34109. De **Voorzitter**: U hebt nu verschillende malen gesproken over Uw „illegale werk”. Daarmede bedoelt u dus datgene, wat u nu omschreven hebt? Of was er nog meer?

A. Neen.

34110. De **Voorzitter**: Nu schijnt het, dat sommige illegale organisaties er bij het Rode Kruis op aangedrongen hebben, ook personen, die zich met illegaal werk bezighielden, te vervoeren en hen daar te brengen, waar zij zijn moesten. Ook zouden zij aangedrongen hebben op het verzenden van illegale voedselvoorraden, enz. voor hen. Dit zou de reden geweest zijn, waarom dr. *Offerhaus* aan u zou hebben gevraagd: „Wat denkt u er van?”, waarop u dan voorzichtig geantwoord zou hebben en zou hebben aangeraden daarmede voorzichtig te zijn. Hebt u dat min of meer gedaan uit de overweging, dat die oudere mensen van het Rode Kruis dergelijke dingen niet moesten gaan dorn?

A. Wanneer dr. *Offerhaus* mij zo'n vraag had gesteld, om b.v. wapens met Rode Kruis-auto's te vervoeren, zou zo'n vraag mij al verwonderd hebben en zou ik mij beslist op de vlakte gehouden hebben. Ik zou mij hebben afgevraagd, of dit misschien een vraag was om te toetsen, wat ik in een dergelijk geval zou doen. Ik kan mij dus voorstellen, dat, wanneer hij mij dit had gevraagd, ik geantwoord zou hebben: „Nu dokter, doet u het niet”. Maar ik zelf zou het wel hebben gedaan; slechts zou ik het niemand hebben gevraagd.

34111. De **Voorzitter**: Maar kende u hem ook niet voldoende om over dergelijke zaken openhartig met hem te praten?

A. Neen. Toen ik bij het Rode Kruis kwam, had ik de indruk, dat de zaak daar te veel gecentraliseerd was. En toen ik later hoofd van de afdeling 4b werd, heb ik min of meer laten blijken, dat ik gaarne mijn eigen gang zou willen gaan met deze afdeling. Ik kreeg daartoe van dr. *Offerhaus* ook onmiddellijk toestemming. Zo heb ik ook geïnformeerd, hoe men er tegenover stond, uitsluitend vrouwen

in dit bedrijf te betrekken. Ik geloof, dat dr. *Offerhaus*, of althans de heren van het Rode Kruis, die daar reeds lang werkzaam waren, daar zeer sceptisch tegenover stonden. Ik zei hun, dat ik het toch wilde proberen, want op een gegeven moment kon het nodig zijn, dat de mannen weer moesten onderduiken, en dan was ik genoodzaakt toch weer verder te werken met uitsluitend meisjes. Ik wilde ook bewijzen, dat vrouwen inderdaad in staat waren in een dergelijk Rode Kruis-bedrijf te werken.

34112. De **Voorzitter**: Waarom zouden zij tegen het werken met meisjes zijn?

A. Men had er geen ervaring mee gehad; ik wilde het daarentegen proberen.

34113. De **Voorzitter**: Zaten ze met hun gedachtengangen enigszins aan tradities vast?

A. Ja. Ik heb ook direct een zekere controversie gemerkt tussen de verschillende afdelingen van het Rode Kruis in verband met al diegenen, die, hoewel zij geen deel uitmaakten van het Rode Kruis, toch Rode Kruis-werk verrichtten, in de vorm van. peetschappen, het verzamelen van gelden en levensmiddelen. De één wilde de zaak gaarne gecentraliseerd hebben en er in gekend worden en de ander zei: „Het is allemaal illegaal werk, laten wij het alles zelfstandig doen, zonder dat wij elkaar kunnen compromitteren”. Maar het is mij gelukt deze twee groepen tot elkander te brengen en tot samenwerking te krijgen.

34114. De **Voorzitter**: Dus voor de dingen, die enigszins in het verborgene moesten geschieden, waren de heren niet erg geschikt?

A. Neen, 'daarvoor waren ze niet geschikt.

34115. De **Voorzitter**: Ze waren beter geschikt om dat te doen, wat de Duitsers voorschreven, en dan hun best te doen?

A. Wat legaal kon gebeuren deden zij wel goed.

34116. De heer **Stokvis**: Dat is betrekkelijk, als ik naga, dat zij eigenlijk volkomen van uw activiteit afhankelijk waren bij het doen marcheren van de afdeling 4b, die zo belangrijk was.

De **Voorzitter**: Ja, maar die activiteit was niet legaal.

De heer **Stokvis**: Zij was gedeeltelijk legaal, maar het was in ieder geval een afdeling, die althans theoretisch op legale wijze gedreven had kunnen worden.

A. Dan had die toch niet die hoeveelheden kunnen verwerken.

34117. De heer **Stokvis**: Misschien ligt dit zelfs ook wel aan de leiding van het Rode Kruis. Wellicht zou het u gelukt zijn om het langs legale weg wel tot grotere uitbreiding te brengen?

A. Misschien; ik moet een en ander ook toeschrijven aan het feit, dat het mij wel gelukt was om althans de militaire autoriteiten, zoals Hauptmann *Claus*, te temmen.

34118. De heer **Stokvis**: Dat is u gelukt?

A. Dit is mij inderdaad gelukt. Nu meen ik ook wel, dat dr. *Offerhaus* er niet geschikt voor was, want die was bitter gestemd tegen de Duitsers door het verlies, dat hij geleden had. Hij was altijd zeer dankbaar, dat ik er met Hauptmann *Claus* over ging spreken, hoewel het misschien uit prestige-overweging beter was geweest, wanneer het hoofdbestuur zich zelf gewend had tot de Duitse autoriteiten. Maar ik deed deze dingen graag, vooral toen ik merkte, dat ik invloed kreeg op de beslissing van deze militaire autoriteiten.

34119. De heer **Stokvis**: Dit alles vormt een bevestiging van mijn twijfel aan de juistheid van de suppositie, dat wat legaal kon gebeuren, ook op voortreffelijke wijze door het hoofdbestuur van het Rode Kruis gedaan werd, want dit is niet het geval.

A. Het Rode Kruis heeft datgene wat het legaal kon doen, dus wat door de Duitsers werd toegestaan, inderdaad wel goed gedaan.

34120. De heer Stokvis: Maar dit was ten slotte niet zo heel veel. Wanneer men de afdeling 4b uitschakelde, bleef er niet veel meer over, dat legaal kon gebeuren.

A. Toen het Nederlandse Rode Kruis zich afzijdig hield van de Winterhulp, is er een soort van „voet van oorlog” ontstaan tussen de Duitse autoriteiten en het Nederlandse Rode Kruis.

34121. De heer Stokvis: Wanneer was dat?

A. Ik heb hier een aantal fotocopies van de correspondentie van de heer *Wimmer*.

34122. De Voorzitter: Dat was toch de een of andere Duitse commissaris?

A. Hij was Staatssecretaris, Generalkommissar für Verwaltung und Justiz. En naar aanleiding van de gegevens die ik hieruit heb kunnen putten, heb ik hier geschreven: „Reeds bij mijn eerste aanraking met Hauptmann *Claus* had ik de overtuiging, dat eerder op tegenwerking dan op medewerking van Duitse autoriteiten moest worden gerekend.”

De Voorzitter: In Mei 1943.

A. „Vooral de mijns inziens juiste distanciërende houding van het Nederlandse Rode Kruis tegenover Winterhulp heeft grote verbittering gewekt bij die Duitse autoriteiten, die meenden langs deze weg het Rode Kruis geleidelijk voor hun politieke doeleinden te kunnen winnen. Typerend voor deze vijandige houding der Duitsers tegenover het Nederlandse Rode Kruis is de annotatie van Staatssecretaris dr. *Wimmer* naar aanleiding van een antwoord-memorandum van het Nederlandse Rode Kruis op een vraag om te verantwoorden, waarom het zo weinig deed voor Winterhulp.

„Diese umfangreiche Beantwortung ist für mich ein erschütterndes Zeichen des Bürokratismus. Dasz man so der politischen Sawirtschaft im niederländischen Roten Kreuz nicht beikommen kann, ist mir völlig klar.

Es ging in der Anfrage einfach darum, warum die Angehörigen des Roten Kreuzes nicht ebenso wie die Sportvereine gesammelt haben.

Berufung auf ein einschlägiges Verbot ist doch Quatsch — so werden wir natürlich immer an der Nase herumgeführt. Bitte sehr *energisch* in diesen Sachen Ordnung zu machen.”

De Voorzitter: Dat is een succes!

A. Dat is de geest, waarin het Nederlandse Rode Kruis heeft moeten vechten tegen deze Duitse autoriteiten. En dat de afdeling 4h nog iets heeft kunnen doen, heeft ze te danken aan de geest van het Nederlandse Rode Kruis, de vaderlandse geest van al deze mensen, die deel hebben uitgemaakt van het Nederlandse Rode Kruis. Men heeft van het begin tot het eind gevochten tegen deze Duitse autoriteiten en die hebben allerlei dingen aangegrepen om een einde te maken aan het dagelijks bestuur, waar men een geweldige haat tegen had.

34123. De heer Stokvis: Nu krijgt men wel de indruk, dat het antwoord van het Rode Kruis aan de Generalkommissar *Wimmer* niet erg handig en tactisch is geweest. Ze hebben veel merr geantwoord dan gevraagd werd; dat blijkt uit deze brief.

A. Ze hebben zich op de vlakte gehouden. Ik heb dit verder helemaal niet bestudeerd, want ik ben ten slotte geen beoordeelbaar hiervan.

34124. De heer Stokvis: Van wanneer is de brief aan generaal *Rauter*?

A. Daar staat geen datum boven.

34125. De Voorzitter: Blijkbaar heeft deze moeilijke verhouding geruime tijd geduurd, want ten slotte hebben de Duitsers ingegrepen en het bestuur afgezet.

A. Ja.

34126. De Voorzitter: Toen hebben zij die nieuwe voorzitter, de heer *Engelbrecht*, benoemd, of was dit reeds eerder gebeurd?

A. *Engelbrecht* was er toen al.

34127. De Voorzitter: Ten slotte hebben zij de leden van het bestuur vervolgd en veroordeeld. Waartoe werden die veroordeeld?

A. Tot ontslag bij het Rode Kruis en f 300 boete.

34128. De Voorzitter: *U* was één van degenen, die veroordeeld werden?

A. Ja. Ik heb hier een hele bundel fotocopies over het proces, daar vindt u de aanklacht, etc.

34129. De Voorzitter: Waar bestond die aanklacht ongeveer uit?

A. „Deutschfeindliche Kundgebung”, naar aanleiding van een pamflet, dat gepubliceerd was in een van de maandbladen.

De Voorzitter: Dat is dan geen grote straf voor Deutschfeindliche Kundgebung.

A. Neen. Voor mij zelf had ik ook verwacht, dat ik naar Duitsland weggevoerd zou worden. Het was de tweede maal, dat ik met de Duitse justitie in contact kwam. Maar men is mild geweest, mijn tijd was blijkbaar nog niet gekomen.

34130. De Voorzitter: Toen zijn dus de heer *van Lynden*, dr. *Offerhausen* u afgezet.

A. Ja, ook de heer *Canté*.

Ik heb u voorgelezen waarom dr. *Wimmer* naar aanleiding van een antwoord van het bestuur van het Rode Kruis zich bedot voelde. De Duitsers hebben door stille en openlijke tegenwerking steeds gepoogd het dagelijks bestuur van het Nederlandse Rode Kruis tot vrijwillig aftreden te dwingen en toen hun bleek, dat dit niet of eerst na lange tijd zou gelukken, heeft men naar andere middelen gezocht om het dagelijks bestuur in gebreke te kunnen stellen. De eerste gelegenheid, die men daartoe gunstig achtte, was de ontdekking en inbeslagneming in een pakket, bestemd voor een der krijgsgevangenen in het kamp Stalag 371, van middelen, die dienden tot ontvluchting uit de kampen.

34131. De Voorzitter: Was dat waar?

A. Ja.

34132. De Voorzitter: Wat waren dat dan voor middelen?

A. Een zaag, etc. Eigenlijk weet ik hier heel weinig van, omdat dit de afdeling 4a aanging. Het was een krijgsgevangene, die onder de hoede was van de afdeling van de heer *Zijlmans*. Ik heb het pas later gehoord.

34133. De Voorzitter: Wist de heer *Zijlmans* dan, dat die zaag in dat pakket zat?

A. Neen, die wist er niets van. De pakketten werden bij ons niet gecontroleerd. Wanneer een pakket goed ingepakt was en het gewicht had, werd dit meteen doorgezonden. Had het een geringer gewicht, dan werd het opengemaakt en bijgevuld tot het toelaatbare gewicht; dat was 2 kg of 5 kg.

34134. De heer Stokvis: Werd het pakket dan doorgezonden in een verpakking van het Rode Kruis?

A. Wanneer het overgepakt was wel. Dikwijls was het absoluut nodig, dat het pakket overgepakt werd, maar wanneer het, wat de verpakking betreft, goed bij onze afdeling kwam, werd het zo doorgestuurd.

34135. De heer Stokvis: Maar dan werd er toch wel een of ander kenteken van het Rode Kruis opgeplakt?

A. Men had de zogenaamde plakadressen en die werden door de afdeling uitgegeven. Ieder familielid van een krijgsgevangene kreeg deze etiketten.

34136. De heer Stokvis: Dus formeel kwam het als Rode-Kruis-pakket bij u binnen?

A. Ja. Maar de censuur op de pakketten werd in het kamp uitgeoefend door de Duitsers.

34137. De heer **Stokvis**: Dus deze gang van zaken was inderdaad niet zonder gevaar?

A. Inderdaad.

De inschakeling van de heer *Engelbrecht* bleek al spoedig niet het gewenste resultaat te zullen hebben. Er is ook een brief van Staatssekretär *Wimmer* aan *Rauter*, waarin staat:

„Wie Ihnen bekannt ist, wurde seinerzeit der Kommissar der Provinz Utrecht, Gesandter *Engelbrecht*, vom Herrn Reichskommissar zum Präsidenten des Niederländischen Roten Kreuzes bestellt. An diese Bestellung wurde die Hoffnung geknüpft, dasz die politisch unliebsamen Verhältnisse im Niederländischen Roten Kreuz nach und nach wenigstens einigermaßen behoben werden. Diese Hoffnung hat sich bisher kaum erfüllt, da *Engelbrecht* sich als eine wenig aktive Natur erwies und in die Verhältnisse im Niederländischen Roten Kreuz nicht in entsprechender Weise eingriff. Schon in der Zeit da *Engelbrecht* ernannt wurde, erschien es nötig, nicht nur die Präsidentenstelle, sondern auch die Stelle des Generalsekretärs des Niederländischen Roten Kreuzes neu zu besetzen, in welcher Richtung *Engelbrecht* Ausschau halten sollte. *Engelbrecht* hat aber bisher keine Vorschläge in dieser Richtung zu erbringen vermocht.“

Verder leest u: „Ich wäre daher dankbar, wenn Sie in der Lage wären, mir eine Persönlichkeit zu empfehlen, die an die Stelle des jetzigen Generalsekretärs (*Offerhaus*) treten könnte.“

Gegadigden voor de openkomende vacatures waren de heren *Dyserinck* en *Coen*. Reeds medio 1943 hadden de Duitsers plannen om „in verband met de politiek onverkwikkelijke toestanden in het Nederlandse Rode Kruis hierin personeel en organisatorisch in te grijpen“. Nu volgt er ook een brief van *Wimmer* van 28 Juli 1943 aan Herrn Gesandten *Bene*:

„Angesichts der politisch unerfreulichen Verhältnisse im Roten Kreuz steht zur Erwägung, in dieses personell und organisatorisch einzugreifen. Ich erbitte Ihre Stellungnahme zu diesem Vorhaben.“

34138. De heer **Stokvis**: Ik begrijp niet wat *Bene* daar nu mee te maken had; die was Vertreter van het Auswärtige Amt, als ik mij goed herinner.

A. Ik zelf meen, dat *Wimmer* hierin een zeer kwade rol gespeeld heeft.

34139. De heer **Stokvis**: Hij wilde zich misschien dekken.

A. Ik weet het niet, want ik heb mij in deze regionen nooit bewogen. Het was voor mij een openbaring toen ik het las. De beste stok, waarmede men het bestaande Dagelijks Bestuur van het Rode Kruis uit elkaar kon slaan, verschaftte hun het pamflet van de burgemeester *C. M. A. Koot* van Uithoorn, die te goeder trouw, maar min of meer tegen mijn bedoelingen in en met meer tamtam dan gewenst was, zijn gemeentenaren opwekte voor een pakketten-actie ten behoeve van onze krijgsgevangenen. Hij wilde dit doen geschieden in de geest van de A.P.K., maar heeft toen nogal op de grote trom geslagen en een kort pamflet doen uitgaan, dat inderdaad gelezen kon worden als een „deutschfeindliche Kundgebung“. Zij hebben hem toen een week in arrest gesteld. Hierdoor werd de aandacht ge-

vestigd op mijn artikel in bijlage 2, dat ten slotte als de stok werd aangegrepen om daarmede de hond te slaan i.c. het Dagelijks Bestuur van het Nederlandse Rode Kruis.

Bijlage X bevat: akten van beschuldiging, requisitoir en o.a. stukken uit het proces contra het Nederlandse Rode Kruis. Dat dit proces uitsluitend ten doel had, zich van het Dagelijks Bestuur te ontdoen, blijkt onder meer uit het vertrouwelijke schrijven van Staatssekretär *Wimmer* aan Generaal *Rauter* van 19 Juli 1944, toen mijn proces wel aan de gang was, maar er nog geen veroordeling was uitgesproken.

„Mit Beziehung auf Ihre Anfrage betreffend die Verwendung des ehemaligen Generalkonsuls *Dyserinck* übermittle ich Ihnen Abdruck der Anklageverfügung gegen 4 Funktionäre des Roten Kreuzes.“ (Daar was ik er één van.) „Die Gerichtsverhandlung findet nächstens statt. Mit Zustimmung des Herrn Reichskommissars warte ich mit personellen Änderungen im Roten Kreuz zu, bis das Urteil vorliegt. Ich bemerke, dasz ich dem Generalkonsul *Dyserinck* weder eine Zusicherung noch eine Andeutung bezüglich seiner eventuellen Verwendung im Roten Kreuz gemacht habe und auch nicht machen konnte, da ich das Fell des Bären nicht gut verkaufen konnte, bevor der Bär erlegt is.“ (Met die beer bedoelden zij *Offerhaus*, *van Lynden*, etc.) „Es ist aber mit Sicherheit damit zu rechnen, dasz verurteilende Urteile ausgesprochen werden, sodasz dann der Weg für Neubesetzungen frei ist. Wie ich Ihnen schon mündlich mitgeteilt habe, bin auch ich für die Verwendung *Dyserinck's* im Roten Kreuz; der gleichen Auffassung ist auch Gesandter *Bene*. Ich werd Sie selbstverständlich auf dem Laufenden halten.“

Ich darf Ihnen noch mitteilen, dasz an der Gerichtsverhandlung vielleicht auch ein Vertreter des Genfer Büros teilnehmen wird. Ich habe meiner Hauptabteilung Justiz Auftrag gegeben, Ihr Büro von dem Termin der Verhandlung in Kenntnis zu setzen.“

U ziet, dat het Nederlandse Rode Kruis zwaar tegen mensen als *Rauter*, *Wimmer* en *Bene* heeft moeten vechten.

34140. De **Voorzitter**: Heeft men van dr. *Reuter* erg veel last gehad?

A. Wanneer ik mij goed herinner, heeft dr. *Reuter*, lid van het Duitse Rode Kruis, in het begin neutraal en zelfs wel vriendschappelijk tegenover het Nederlandse Rode Kruis gestaan, maar later is ook hij afgedreven in deze scherpe richting. Dat heb ik gemerkt toen mijn proces behandeld werd, hij heeft mij toen zeer heftig aangevallen en ook majoor *Ehrhardt*.

De Voorzitter: Ik geloof niet, dat wij hierop nog verder behoeven in te gaan. Het was interessant en wij danken u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt willen verstrekken.

Ik sluit thans het verhoor.

H. KOOT.

SCHILTHUIS, *voorzitter.*

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 17 NOVEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden. alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

Dr. HENDRIK KAREL OFFERHAUS,

oud 73 jaar, wonende te Wassenaar,
oud-secretaris-generaal van het Nederlandse Rode Kruis.

34141. De **Voorzitter**: U bent op 21 October jl. reeds door de commissie gehoord en hebt toen de eed als getuige afgelegd. Uw antwoorden ditmaal worden geacht te zijn gegaan onder het verband van de toen afgelegde eed. U hebt de wens te kennen gegeven, ons te vertellen, wat het Rode Kruis gedurende de oorlog heeft gedaan.

A. Gaarne wil ik uw commissie mijn dank betuigen, dat zij mij gelegenheid geeft, mededelingen te doen omtrent de hulpverlening van het voormalige dagelijks bestuur van het Nederlandse Rode Kruis aan onze politieke gevangenen in binnen- en buitenland en hetgeen daarmede verder in verband staat gedurende de jaren 1940—1944.

Tot beter begrip moge het zijn nut hebben in het kort uiteen te zetten, wat de positie van het dagelijks bestuur in de oorlogsdagen en gedurende de bezetting was.

De voorzitter, H.K.H. Prinses *Juliana*, was in het buitenland. De inspecteur grneeskundige dienst landmacht en de inspecteur geneeskundige dienst zeemacht hadden hun eigen taak te vervullen en namen geen zitting in het dagelijks bestuur. Er bleven nog tien leden over, waarvan er slechts zeven in den Haag woonden. Volgens artikel 32 van de statuten wordt in geval van oorlog, oorlogsgevaar of andere buitengewone omstandigheden alle bevoegdheid, die in het Koninklijk besluit en deze statuten zijn toegekend aan de afdelingen, de kringcommissarissen, het Hoofdbestuur en de algemene vergadering, aan het Dagelijks Bestuur gegeven, hetwelk gemachtigd is, een gedeelte van die bevoegdheid over te dragen hetzij aan de in het Koninklijk besluit en deze statuten genoemde organen, hetzij aan anderen.

Het Dagelijks Bestuur stond dus voor zijn moeilijke taak alleen; het had alle macht en verantwoordelijkheid in handen en had geen vergaderingen meer met het Hoofdbestuur of met de afdelingsbesturen.

34142. De **Voorzitter**: Konden de afdelingen ook afzonderlijk optreden?

A. Deze hadden een zekere zelfstandigheid.

34143. De **Voorzitter**: Tot hoever ging die zelfstandigheid?

A. Die ging, voor zover ze zich bewoog binnen het kader der statuten en reglementen, en zover als haar door ons was voorgescreven.

34144. De **Voorzitter**: Dan kon dus een afdeling ook onafhankelijk optreden en werk verrichten onder de naam van het Rode Kruis?

A. Ja, wanneer dit maar niet in botsing kwam met de statuten en reglementen.

Het Dagelijks Bestuur deed zijn taak volkomen belangeloos. In 1940 was mr. Donker *Curtius* secretaris-generaal, doch hij moest op aandringen van de secretarissen-generaal, vooral van de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken, in 1941 aftreden; hij werd opgevolgd door kolonel *Thoden van Velzen*, die reeds spoedig velerlei interne moeilijkheden veroorzaakte, waardoor hij in April 1942 zijn ontslag moest nemen.

34145. De **Voorzitter**: Was *Thoden van Velzen* politiek niet goed?

A. Hij is een oude vriend van mij en ik kende hem precies. Ik kan u ook garanderen, dat hij politiek voor zijn land in alle opzichten alles over had.

34146. De heer **Stokvis**: Bedoelt u hiermede in democratische of in fascistische zin?

A. Ik heb nooit gemerkt, dat hij comunistische denkbeelden had.

34147. De **Voorzitter**: Dat bedoelt de heer Stokvis niet, maar hij wil als voorbeeld geven, dat veel jongelui bijv. naar het Oostfront zijn gegaan als S.S'er, op grond van de overweging, dat dit in het belang van hun land zou zijn. Naar aanleiding daarvan zou ik dus willen vragen, of hij bij de N.S.B. was aangesloten.

A. Neen.

34148. De **Voorzitter**: Had hij daar wel neiging toe?

A. Voorzover ik weet, heeft hij daartoe geen neiging gehad.

34149. De **Voorzitter**: Hebt u er nooit iets van gemerkt?

A. Neen.

34150. De **Voorzitter**: Was hij misschien pro-duits?

A. Hij had bewondering voor hun organisatievermogen, maar ik geloof niet, dat hij verder iets met het *Hitler*-regiem te maken wilde hebben.

34151. De heer **Stokvis**: Dan was hij dus een voortreffelijk Nederlander. Ik begrijp niet, waarom u dan niet rechtstreeks de vraag van de voorzitter hebt beantwoord.

A. Mij werd toen door het Dagelijks Bestuur verzocht de functie van Secretaris-Generaal op mij te nemen. Ik was reeds sedert 1918 Hoofdbestuurslid en sedert 1936 lid van het Dagelijks Bestuur als Hoofddcommissaris van het Ziekenhuiswezen. Ik voorzag grote moeilijkheden; ik was reeds 67 jaar oud; mijn enige zoon was door de Duitsers ter dood veroordeeld als lid van de O.D. en mijn vrouw had er bijzondere bezwaren tegen, dat ik deze positie op mij zou nemen. Bovendien eisten de Duitsers, met name dr. Reuter, dat de nieuwe Secretaris-Generaal persoonlijk geheel verantwoordelijk zou zijn voor alles, wat het Rode Kruis deed of naliet.

Enig financieel of ander voordeel was niet aan de positie van Secretaris-Generaal verbonden. Niettegenstaande al deze grote h e zwaren meende ik, dat het mijn plicht was, de benoeming aan te nemen. Daarom aanvaardde ik mijn taak.

Het lot van onze politieke gevangenen had van de aanvang af mijn grote belangstelling, niet alleen als vertegenwoordiger van het Rode Kruis, maar mede, omdat ik door de clandestiene briefjes van mijn in het concentratiekamp Amersfoort gevangen zoon, die inmiddels op 3 Mei 1942 gefusilleerd was, wist, welk een ellendig lot onze politieke gevangenen moesten ondergaan in de concentratiekampen.

Mijn eerste conflicten met dr. Reuter ontstonden dan ook, doordat ik aandrang op hulpverlening aan onze politieke gevangenen, terwijl dr. Reuter zich op het standpunt stelde, dat het Rode Kruis zich volgens de Conventie van Genève alleen mocht bemoeien met de krijgsgevangenen, de civiel geïnterneerden en de gijzelaars, doch niet met de politieke gevangenen, noch in het binnenland, noch in het buitenland. Hij verbood dit te enenmale. Niettegenstaande dit verbod heeft het Dagelijks Bestuur steeds zijn best gedaan, toch zoveel mogelijk hulp te verlenen. Wat het binnenland betreft, is het Dagelijks Bestuur door verschillende omstandigheden hierin volkomen geslaagd. Zelfs de commissie *Vorrink* erkent zulks, waar zij op blz. 18 en 151 van haar rapport schrijft, dat de verzorging van de politieke

gevangenen in het binnenland slechts reden tot lof geeft. De redenen, waarom wij hier konden slagen, waren wel grotendeels hierin gelegen, dat wij van allerlei zijden grote steun ondervonden in het binnenland, maar voor een ander belangrijk gedeelte is dit ook wel te verklaren, doordat dr. *Reuter* weinig of niets te zeggen had over de binnenlandse concentratiekampen en gevangenis, welke onder de Wehrmacht of wel onder de Sicherheits-Polizei en de S.D. ressorteerden, waarmede wel te onderhandelen viel. Ten gevolge van deze uitgebreide hulpverlening daalde het verschrikkelijke sterftcijfer van 72 per week in de concentratiekampen Amersfoort en Vught binnen korte tijd tot 1 à 2, d.w.z. tot het normale.

34152. De **Voorzitter**: U spreekt nu over de hulp aan de politieke gevangenen in Nederland, welke hulp het Rode Kruis heeft georganiseerd en verleend. Doelt u daarmee op het werk van mevrouw *van Overeem*, mevrouw *van Beuningen* en mevrouw *de Bussy*?

A. Inderdaad.

34153. De **Voorzitter**: U bent dus de mening toegedaan, dat dit als Rode Kruis-werk kan worden beschouwd.

A. Ja, volkomen; namelijk dat werk van mevrouw *van Overeem*.

34154. De **Voorzitter**: Had dat werk van mevrouw *van Overeem* eigenlijk uw volledige instemming? U was ten slotte degene, die aan het Rode Kruis het dagelijkse werk deed.

A. Het had mijn volledige instemming en ik heb ook mijn best gedaan haar te krijgen, want ik kende haar reeds lang. Indertijd heb ik haar en haar man zelf benoemd voor die ambulances naar Frankrijk. Het eerst heb ik haar ontmoet in Breda, waar zij onder mevrouw *Prins* onze vluchtelingen en verschillende leden van de krijgsmacht heeft teruggebracht. Ik vond haar een zeer bewonderenswaardige figuur, die goed wilde en kon doorzetten.

34155. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens wrijving met haar gehad'?

A. Zeker. Ik moest haar soms beteugelen, want zij deed wel eens dingen, welke niet goed door de beugel konden.

34156. De **Voorzitter**: Van welke aard waren die dingen?

A. B.v. haar praten tegenover verschillende mensen. Zij wilde het alleen zó doen, als zij het goed achtte. Dit gaf dan dikwijls grote moeilijkheden. Ze handelde ook wel eens tegen mensen in, die werkelijk ook grote verdiensten hadden, b.v. mevrouw *van Beuningen* en mevrouw *de Bussy*. Dat heeft ontzettend veel moeilijkheden veroorzaakt. Zij heeft ook nog meer moeilijkheden veroorzaakt, redenen, waarom wij de heer *de Ranitz* in dit werk inschakelden.

34157. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Dat was in 1944.

34158. De **Voorzitter**: Waren die onaangenaamheden met mevrouw *van Beuningen* minder ernstig dan met mevrouw *de Bussy*?

A. Ja.

34159. De **Voorzitter**: Was het alleen haar schuld of kwam deze van twee zijden?

A. Van de zijde van mevrouw *de Bussy* en ook wel van andere zijde was zij bijzonder verdacht. Ze moesten niets van mevrouw *van Overeem* hebben.

34160. De **Voorzitter**: Waarom niet?

A. Omdat men beweerde, dat zij het met de Duitsers hield.

34161. De **Voorzitter**: Maar waarom beweerde men dit?

A. Dat kan ik heel moeilijk in alle opzichten verklaren.

34162. De **Voorzitter**: Hadden ze daar dan gegevens voor of was dit min of meer uit jalousie de métier?

A. Ik veronderstel, dat dit er wel voor een groot gedeelte bij kwam. Zij kon heel veel van de Duitsers gedaan krijgen. Vele mensen was dit een doorn in het oog. Die vertrouwden dit niet helemaal.

34163. De **Voorzitter**: Men moest er toch blij om zijn, dat zij zoveel van de Duitsers gedaan kreeg?

A. Ja, maar het gaf natuurlijk verdenking, dat zij maar steeds met die mensen omging en allerlei dingen van hen gedaan kon krijgen, die andere mensen niet gedaan konden krijgen, etc.

34164. De **Voorzitter**: Wekte dit ook bij u verdenking?

A. Absoluut niet.

Ik had mij op het standpunt gesteld: ik moet positief de bewijzen hebben, voordat ik haar werkelijk ga verdenken. Ik heb er echter wel tal van mensen over gevraagd, zoals *van Lanschot* en verschillende mensen uit den Bosch, want ik moest volkomen zeker zijn, dat er geen positieve bezwaren tegen haar waren.

Van geen enkele van deze mensen heb ik echter een beschuldiging gehoord in de geest van de verdenkingen en verdachtmakingen, zoals die door de tegenwoordige burgemeester *Loeff* en enkele andere mensen zijn geuit.

34165. De **Voorzitter**: Wat zeiden die dan?

A. Dat zij met de Duitsers onder één dekentje lag en dergelijken.

34166. De **Voorzitter**: Dat is toch wel merkwaardig, want wat zij bereikte, was toch allemaal in het belang van de Nederlandse gevangenen. Hoe kan men dan zeggen, dat zij verkeerde dingen deed met de Duitsers?

A. Dat kwam waarschijnlijk doordat het andere mensen lang niet altijd gelukte, iets van de Duitsers gedaan te krijgen.

34167. De **Voorzitter**: Men meende dus niet, dat zij in figuurlijke zin met de Duitsers onder één deken lag, maar men meende, dat zij, om iets te bereiken, dingen deed, die men niet behoorde te doen.

A. Waarschijnlijk wel.

34168. De **Voorzitter**: Maar men beweerde dus niet, dat zij iets verkeerd nastreefde, maar alleen verkeerde middelen gebruikte?

A. Neen, er werden positieve beschuldigingen tegen haar geuit

34169. De **Voorzitter**: Dat zij iets bepaalds nastreefde wat niet goed was?

A. Ja. Dat was juist de grote moeilijkheid. Men zei mij: „Pas op, want zij ligt met de Duitsers onder één dekentje; wees dus voorzichtig met haar." Zo iets is hoogst onaangenaam.

Van het begin af — ik kende haar reeds lang — hebben wij gezegd: „Wij staan positief achter haar en wat men van haar denkt, doet er niet toe; zolang zij haar werk goed doet, zijn wij absoluut op haar hand, wat er ook van haar wordt gezegd." Ik apprecieerde haar om haar innerlijk buitengewoon. Zij was iemand, die uitstekend werk deed en wist door te zetten. Dat zij dit succes behaald heeft, was ten dele er aan te danken, dat zij dit onder de naam van het Rode Kruis deed. Anders had zij waarschijnlijk heel weinig bereikt. Wij stonden echter volkomen voor haar in.

34170. De **Voorzitter**: Zij was het toch, die van *Harster* die aanbeveling heeft gehad, die er toe heeft bijgedragen, dat zij in het kamp werd toegelaten?

A. Ja, dat is op mijn verzoek toegestaan.

34171. De **Voorzitter**: Hebt u dit aan *Harster* verzocht?

A. Ja.

34172. De **Voorzitter**: Wij hebben daar namelijk een geheel andere lezing over gehad, waaruit bleek, dat zij bij *Harster* geïntroduceerd is op een diner bij de heer *van Gennep*. Daarna zou zij met de heer *van Gennep* bij *Harster* zijn geweest. Dat zou de aanleiding geweest zijn van de toeschietelijke houding van *Harster*, die zich geuit heeft in de brief, waarin staat, dat zij medicamenten, vitamines, etc., naar de kampen mocht brengen. Wat is dan uw werk in dezen geweest?

A. Ik ken de heer *van Gennep* wel; hij was een goede kennis van *Christiansen* indertijd. Maar zij heeft mij van het begin af verteld, hoe ze eigenlijk met *Harster* in aanraking was gekomen, namelijk door middel van een mr. *Swane*, die haar bij *Harster* heeft gebracht.

34173. De *Voorzitter*: Dit is dan indirect door die mr. *Swane* geschied, via de heer *van Gennep*.

A. Dit heeft ze mij er nooit bij verteld.

De heer *Stokvis*: Het gaat er hier om, wat de getuige zelf in dezen hieraan heeft gedaan.

34174. De *Voorzitter*: Mijn vraag aan u was: Wat is nu uw eigen rol geweest bij de vergemakkelijking van die aanvankelijke arbeid van mevrouw *van Overeem*, waardoor zij dan bij *Harster* dat witte koetje kreeg?

A. Daarmede heb ik absoluut niets te maken gehad.

Maar u vroeg mij, wat mijn rol was geweest in die positie, dat zij bij het Rode Kruis kwam. Door middel van *Harster* zou zij waarschijnlijk wel toegang tot de kampen gekregen hebben, anders wel door middel van de heer *van Gennep*; daaraan twijfel ik geen moment. Zij kwam echter bij mij en vertelde, dat zij dit werk graag wilde doen. Ze vertelde mij toen ook, dat zij met hem in verbinding stond en hem kende (zoals ik u al zei: door mr. *Swane*). Ik zei haar toen, dat het het mooiste zou zijn, wanneer zij dit namens het Rode Kruis deed. Dit was ook haar wens. *Harster* wilde haar wel toestaan, dat zij die toegang kreeg, maar niet namens het Rode Kruis. Ze toonde mij toen die brief, waarin dit stond, maar ik zei haar: „Nee, u zult dit werk positief doen onder het Rode Kruis en dit zal *Harster* in die brief aan mij moeten erkennen.” Over deze kwestie heb ik met *Harster* nog herhaaldelijk last gehad, want ik stuurde haar herhaaldelijk heen en weer. Op een gegeven avond zei ze echter: „Wanneer u dit werkelijk verlangt, veroorzaakt dit grote moeilijkheden, want *Harster* vertikt het.”

34175. De *Voorzitter*: Wat vertikte hij?

A. Te erkennen, dat zij een vertegenwoordigster van het Rode Kruis was, want dit werk gebeurde namens het Rode Kruis. Toen zij dit doorzette, heeft hij die brief geschreven.

34176. De *Voorzitter*: Aan u?

A. Dat wil zeggen: Aan het Rode Kruis. En natuurlijk aan mij, in mijn functie van secretaris-generaal.

34177. De *Voorzitter*: Men kan dus werkelijk zeggen, dat het werk van die dames Rode Kruis-werk was?

A. Volkomen.

34178. De *Voorzitter*: Behalve dan, dat zij zich zelf de goederen verschaffen, welke onder de mensen werden verdeeld.

A. Dat gebeurde toch wel voor een gedeelte via onze afdelingen. Zij richtten comités op in verschillende delen van het land en door middel van deze comités kwamen de gelden en goederen binnen. Wanneer wij daar echter niet achter hadden gestaan en ik niet voortdurend voor haar had ingestaan, had zij werkelijk buitengewoon weinig bereikt, want er was ten opzichte van haar enorm veel vijandigheid.

34179. De *Voorzitter*: Maar zij en ook nog enkele andere dames hebben verschillende fabrikanten bereid gevonden haar goederen te geven. Dat ging dan toch niet via het Rode Kruis, dat deed zij zelf toch?

A. Ik had met deze fabrikanten ook nog geregeld vergaderingen.

34180. De *Voorzitter*: Waren dit dezelfde fabrikanten, waarmee de heer *Koot* zich voor de afdeling 4b in verbinding had gesteld?

A. Nee, dat waren weer anderen.

34181. De *Voorzitter*: Hij had wel hetzelfde soort van werk?

A. Ja. De heer *Redelé*, directeur der Biscuitfabriek „Victoria”, heeft mij hierin altijd buitengewoon geholpen. Hij haalde de fabrikanten bij elkander en dan bespraken wij met her, verschillende dingen.

34182. De *Voorzitter*: In de fabriek van „Victoria” te Dordrecht uerden toch ook de pakketten verpakt?

A. Ja. Daarvan was mede de oorzaak, dat ik zo bevriend met zijn ouders was geweest en ook met hem zelf.

Toen de verdeling kwam van die fabrikaten, nl. dat de beschikbare voorraad moest worden verdeeld onder mevrouw *de Bussy*, mevrouw *van Beuningen* en mevrouw *van Overeem*, heb ik er altijd de hulp van de fabrikanten bijgehaald. Dit was dus heel gemakkelijk. Maar onze afdelingen hielpen toen ook mede en richtten comités op.

34183. De *Voorzitter*: Van de afdeling Amsterdam was, naar ik meen, dr. *Veldhuyzen* de voorzitter. Nu hebben wij hier vernomen, dat dr. *Veldhuyzen* een zekere volmacht aan mevrouw *Wijsmuller* had verlernd.

A. Inderdaad, maar dit is natuurlijk dwaasheid, want hij had niet het recht die volmacht te verlenen.

34184. De *Voorzitter*: Ik wilde u juist vragen, of hij daartoe wel het recht had.

A. Nee, wanneer zij iets wilde, had zij deze volmacht van ons moeten krijgen.

34185. De *Voorzitter*: Daarom wilde ik zoëven juist weten, hoever de bevoegdheid van een afdeling ging.

A. Ik zou baar een bewijs hebben kunnen geven, dat zij lid was van het Rode Kruis in de afdeling Amsterdam en dat het buitenland werd verzocht haar als zodanig te helpen. Maar de afdeling Amsterdam kon haar geen opdracht geven, namens het Rode Kruis in het buitenland te gaan werken.

34186. De *Voorzitter*: Ze heeft het toen toch gedaan. O.a. heeft zij kinderen naar Frankrijk gebracht en meer dergelijke dingen. Het viel ons op, omdat er van u, het Rode Kruis nl., een briefje bij de Duitsers was, dat zij niet voor het Rode Kruis werkte.

A. Daarmede had ik niets te maken.

34157. De *Voorzitter*: Maar u weet het wel?

A. Ja, ik heb het later in de stukken gelezen.

34188. De *Voorzitter*: Hebt u dit in die tijd dan niet meegemaakt?

A. Ik heb het wel meegemaakt, maar ik weet niets van deze correspondentie.

34189. De *Voorzitter*: U weet dus niets van de correspondentie, die *Thoden van Velzen* niet de Duitsers heeft gevoerd, waarin hij heeft vermeld, dat deze dame niet voor het Rode Kruis werkte? Het gevolg is geweest, dat zij toen niet meer die kinderen heeft kunnen helpen wegbrengen en geen medicamenten naar Frankrijk heeft kunnen brengen. Dat lijkt mij toch enigszins het paard achter de wagen spannen.

A. Inderdaad. Ik heb deze correspondentie eerst in het rapport gelezen; dat is heel merkwaardig.

34190. De *Voorzitter*: Wij hebben hierover nog nader gesproken met mevrouw *Wijsmuller* en haar precies gevraagd, hoe dit in elkaar zat. Zij heeft ons deze brieven getoond. Zij heeft ons ook de brief laten zien, welke zij oorspronkelijk ontvangen had van dr. *Veldhuyzen*.

Nu was dat wel geen brief, waarin een volmacht stond, maar het neemt niet weg, dat de Duitsers die wel als zodanig beschouwden en haar dit werk lieten verrichten. *Thoden van Velzen* heeft er toen plotseling een stokje voor gestoken, waardoor zij nog zelfs enige tijd in Parijs gevangen heeft gezeten. Daarna was het radicaal afgelopen.

Allerlei dingen, die zij nog had kunnen doen, zijn niet gebeurd, en kinderen, die nog weggebracht hadden kunnen worden, zijn niet weggebracht. En nu begrijpen wij volstrekt niet, wat hierin de drijfveer van de heer *Thoden van Velzen* is geweest.

A. Ik kan het u ook niet zeggen, want ik weet het niet.

34191. De Voorzitter: Leeft de heer *Thoden van Velzen* nog?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

De Voorzitter: Dan kunnen wij het dus hem zelf nog wel eens vragen.

34192. De heer Stokvis: Hebt u wel met deze moeilijkheden te maken gehad? De Duitsers kwamen natuurlijk informaties inwinnen, toen mevrouw *Wijsmuller* werd vastgehouden, en natuurlijk zijn zij gaan informeren, of zij inderdaad voor het Rode Kruis werkte. Toen kwam daarop het negatieve antwoord. Hebt u met die beantwoording iets te maken gehad?

A. Neen, alleen de heer *Thoden van Velzen*.

De Voorzitter: Dit punt is nu voldoende afgewerkt. Ik verzoek u thans weer verder te gaan met uw rapport.

A. Ik behoef dus over deze hulpverlening aan onze binnenlandse politieke gevangenen niet verder uit te weiden.

Voor onze hulpverlening aan de politieke gevangenen in Duitsland hadden wij echter te maken met dr. *Reuter*, die zich niet alleen uitdrukkelijk hiertegen verzette, maar hierin werd gesteund door Gesandter *Bene*, dr. *Wirmner* en *Rauter*. Waar het eerst nog gelukte om door de 4de afdeling van het informatiebureau, die zorgde voor de pakketzendingen aan onze krijgsgevangenen, met min of meer succes privé-pakketten door te zenden aan de politieke gevangenen, moest dit, na het schriftelijk verbod van dr. *Reuter* op 18 December 1942 en na twee invallen van de S.D., worden opgegeven. Mijn persoonlijke besprekingen met dr. *Reuter* hadden niet het minste resultaat en eindigden steeds in bedreigingen.

34193. De Voorzitter: Waarom noemt men de 4de afdeling een afdeling van het informatiebureau?

A. Het informatiebureau had verschillende afdelingen, welke een eigen taak hadden, alles ten behoeve van onze krijgsgevangenen. Er waren vier afdelingen; de ene afdeling verzorgde de binnenlandse krijgsgevangenen, de andere de buitenlandse: er was een informatie- en een gravendienst en de 4de afdeling zou voor de pakketten zorgen.

34194. De Voorzitter: Het was dus eigenlijk geen informatie-dienst, want die behoorde er alleen maar organisatorisch bij?

A. Ja.

34195. De Voorzitter: Nu hebben wij hierover ook de heer *Koot* gesproken. Hij heeft ook gezegd, dat zij wel eens iets voor civiele gevangenen in Duitsland hebben gedaan. Het is ons niet gelukt om te weten te komen, wat dat precies is geweest. U vermeldde dit echter zoëven ook weer. In welke vorm hebben zij dan wel eens iets gedaan voor civiele gevangenen in Duitsland?

A. De heer *Koot* was er toen nog niet bij. Dit is in 1940 of 1941 geweest. Er kwamen toen nogal eens mensen bij ons, die familieleden in Duitsland hadden. Zij brachten dan privé-pakketten en ons werd verzocht, hiervoor zorg te dragen.

34196. De Voorzitter: Dus die waren niet alleen voor krijgsgevangenen?

A. Neen, die waren ook bestemd voor de politieke gevangenen. Zo is de 4de afdeling hiermee begonnen. De Duitsers kwamen hier echter betrekkelijk snel achter. Dit was de afdeling van majoor *Zijlmans*. Ik werd toen bij *Reuter* ontboden, die mij dit verbod. Dit gaf natuurlijk onaangenaamheden. Bovendien deed de S.D. invallen om op de afdeling te kijken, daar zij vermoedden, dat er toch nog wel eens iets in die pakketten werd gestopt, wanneer ze werden verzonden. Dat is dus in het begin geweest en het mislukte spoedig.

34197. De Voorzitter: U hebt het werk later niet meer kunnen uitbreiden tot de civiele gevangenen?

A. Ik heb dit op een geheel andere manier gedaan. Mijn persoonlijke besprekingen met dr. *Reuter* hadden niet het minste resultaat en eindigden steeds in bedreigingen. Langs andere wegen trachten wij toch nog ons doel te bereiken, waarvoor kolonel L. F. *Klaassen*, adviserend lid van het hoofdbestuur, werd ingeschakeld, die zich reeds bezighield met pakketten-zendingen aan krijgsgevangenen,

die van eigen familie weinig of geen steun konden ontvangen. De vele verzoeken, die wij ontvingen om levensmiddelenpakketten te willen doen toekomen aan familieleden, die zich bevonden in de concentratiekampen, werden aan kolonel *Klaassen* doorgezonden en door hem behandeld. In 1942 werd hiermede aangevangen. In het geheel verzond kolonel *Klaassen* 1829 pakketten aan onze politieke gevangenen en geïnterneerden.

34198. De Voorzitter: Aan politieke gevangenen in concentratiekampen?

A. Ja.

34199. De Voorzitter: Kreeg hij die pakketten van familieleden?

A. Neen, hij zocht die bij elkaar. Hij kreeg van enkele fabrikanten hiervoor nog verschillende dingen.

U vindt die verklaring op blz. 52 van het rapport der Pakketten-commissie.

34200. De Voorzitter: Het was dus in een tijd, dat er nog maar weinig gevangenen in concentratiekampen waren?

A. Ja.

34201. De Voorzitter: Hoe kwam u aan hun namen?

A. Van de familieleden, die kwamen.

34202. De Voorzitter: Dan wist u dus, waar ze waren.

A. Neen, dat hebben wij getracht uit te zoeken. Het gelukte niet altijd. Wij visten het uit bij het Polizei-bureau hier op het Binnenhof.

34203. De Voorzitter: En zei men het daar?

A. Lang niet altijd, maar dat kwam ook, omdat zij later merkten hoe wij er wel achter kwamen.

Verder vertelde ik de drie gedelegeerden van het C.I.C.R., die achtereenvolgens ons land bezochten en bij ons kwamen, van de nood van onze politieke gevangenen in Duitsland en het verbod, dat ons was opgelegd om hulp te verlenen. Ik vroeg hun dringend alles te doen om onze politieke gevangenen van levensmiddelen te voorzien, hetzij door middel van Genève, hetzij door middel van de Zweedse gezant te Berlijn. Veel hoop op slagen gaven zij mij echter niet. Ook droeg ik enkele zeer vertrouwde personen, die naar Berlijn gingen, op, met de Zweedse gezant te spreken, maar ook dit had weinig resultaat.

34204. De Voorzitter: Wie waren die personen?

A. Ik weet niet of het goed is, dat ik u deze namen vertel. Zelf heb ik er niet het minste bezwaar tegen ze u te noemen. Dit was o.a. de heer *van der Vlugt*. *Charles Redelé* is er ook naar toe geweest. Ook onze oud-Gezant *Huyssen van Kattendijke*. Zij gaven ons echter betrekkelijk weinig hoop in deze hele geschiedenis. Het lag aan de Zweedse gezant daar.

34205. De Voorzitter: In 1942 heeft de heer *Millenaar* herhaaldelijk pakketten-zendingen gehad voor de civiele gevangenen. Die kwamen er wel.

A. Dat ging langs een geheel andere weg.

34206. De Voorzitter: Die kwamen van Genève.

A. Ja. Dit is echter betrekkelijk weinig geweest.

34207. De Voorzitter: Hij had dikwijls vrij grote collecties, maar het is onzes inziens veel te weinig geweest.

A. Inderdaad. Het geringe succes was echter geen reden voor mij om niet door te zetten en ik zocht dus naar andere wegen. Door mijn dochter, die op het informatiebureau werkte, werd mijn aandacht gevestigd op mr. *Vleer*, de onderchef van de afdeling nalatenschappen, een hoogstaand, ijverig en zeer intelligent persoon. Ik droeg hem op naar de commandanten van de bekende concentratiekampen in Duitsland te schrijven en te vragen of zij toestemming gaven pakketten te zenden en tevens om namen en inlichtingen te verzoeken.

34208. De **Voorzitter**: En deed hij dit onder de naam van het Rode Kruis?

A. Ja.

34209. De **Voorzitter**: Ofschoon *Reuter* het verboden had?

A. Hij had verboden pakketten te zenden, maar niet, om informatie in te winnen, dus daaraan heb ik mij gehouden.

Hierop kwamen enkele positieve antwoorden binnen. Er werd een klein aantal proefpakketten afgezonden over de post met de namen van gefingeerde afzenders, dus geen Rode Kruis-pakketten. Tot onze teleurstelling kwamen slechts enkele bewijzen van ontvangst binnen. De nood van onze politieke en andere gevangenen betrof echter niet alleen de levensmiddelen en de medicamentenvoorziening, maar was van zeer verscheiden aard. Om deze redenen besloot ik een 5de afdeling op te richten, welke zich uitsluitend hiermede zou bezighouden en waarvan *mr. Vleer* aan het hoofd zou staan. Hierbij ondervond ik echter zeer veel tegenwerking.

34210. De **Voorzitter**: Van welke kant ondervond u tegenwerking?

A. Van eigen zijde, nl. van mijn medeleden van het dagelijks bestuur en de afdelingshoofden. In de eerste plaats was *Vleer* een ondergeschikt ambtenaar en men vond het al buitengewoon verkeerd, dat ik zo iemand tot hoofd van een grote afdeling zou maken. Ten tweede waren er financiële bezwaren. Wij hadden maar een bepaald subsidie en dit gaf ook moeilijkheden. Zowel met ons eigen dagelijks bestuur als met de heer *van Arkel* en andere heren van het informatiebureau had ik hierover grote moeilijkheden. Het liep zelfs zo ver, dat één van de heren mij er van beschuldigde, dat ik de heer *Vleer* voortrok boven de anderen.

Ik heb mij er echter niet aan gestoord. Het moest ten slotte gebeuren; er moest iets voor al deze mensen gedaan worden in alle mogelijke opzichten.

34211. De **Voorzitter**: Kon u er wel iets aan doen, wanneer u openlijk een afdeling van het Rode Kruis daarvoor oprichtte? *Reuter* had het toch verboden?

A. Ja, maar daarover heb ik ook meerdere malen conflicten met de Duitsers gehad.

34212. De **Voorzitter**: Maar had u het dan niet beter in stilte kunnen doen?

A. Dat leek mij niet mogelijk; dergelijke dingen worden zo snel overgebracht.

34213. De **Voorzitter**: Waren er te veel mensen van op de hoogte?

A. Die 5de afdeling heeft een buitengewoon succes gehad. In een minimum van tijd waren er over de honderd personen werkzaam.

34214. De **Voorzitter**: Wat deden deze mensen dan?

A. Van alles en nog wat. U kunt dit precies lezen in het boek, dat is uitgekomen van het informatiebureau.

De **Voorzitter**: Dat verslag hebben wij niet.

A. Deze 5de afdeling kwam in het begin van 1943 tot stand. Zij behandelde alle bijzondere aangelegenheden betreffende de krijgsgevangenen en de politieke gevangenen, de geïnterneerden en andere in gevangnissen of concentratiekampen opgenomen personen, zowel in Nederland als in Duitsland. Alle mogelijke inlichtingen werden hier verzameld omtrent de namen en de verblijfplaats van deze gevangenen, hun gezondheidstoestand, de correspondentiemogelijkheden, de toelaatbaarheid van pakketten-zendingen. Nalatenschappen werden hier behandeld, aangelegenheden betreffende boeken-zendingen, studiebelangen, kleding en ten slotte de sociale verzorging en hulpverlening aan achtergelaten behoeftige betrekkingen.

Deze 5de afdeling breidde zich zeer snel uit tot 5 onderafdelingen met een personeel van ruim honderd personen. Zij heeft buitengewoon veel nuttig werk verricht. (Zie hieromtrent het Verslag van het Informatiebureau van 1939—1947, blz. 75.) Duizenden namen met alle mogelijke gegevens werden verzameld. Deze werden o.a. in het geheim opgenomen op zeer kleine films, die ik u hier kan tonen. Ook gingen er geregeld personen naar het Binnenhof naar de S.D. om te informeren. Zo werkte mevrouw Ross eveneens voor ons.

34215. De **Voorzitter**: Werkte zij op de 5de afdeling?

A. Ja, daarheen heb ik haar in begin 1944 gestuurd.

34216. De **Voorzitter**: Het heeft, geloof ik, wel enige voeten in de aarde gehad, voordat zij daarheen werd gestuurd?

A. Ja, want de heer *van Arkel* wilde er niets van weten.

34217. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat u er niet toe bereid gevonden was.

A. Neen, dat is de heer *van Arkel* geweest, maar het is wel mijn werk geweest, dat zij daar kwam. Ik bemoeide mij echter niet met haar.

34218. De **Voorzitter**: Maar wist u wel, dat zij bezig was namen te verzamelen?

A. Ja, dat wist ik reeds lang.

34219. De **Voorzitter**: Wist u ook, dat zij deze wel meegaf aan deze en gene om ze in Genève bekend te maken?

A. Neen, dat wist ik niet.

34220. De **Voorzitter**: Maar u weet het nu wel?

A. D.w.z., ik wist het van één gedelegeerde, want ik heb haar zelf met die gedelegeerde eenmaal in aanraking gebracht.

34221. De **Voorzitter**: U wist dus toch wel, dat zij die namen meegaf naar Genève?

A. Neen, toen niet.

34222. De **Voorzitter**: Maar wat kon dan anders nog het doel zijn van de gesprekken met de mensen, die uit Genève kwamen?

A. Om het aan Genève door te geven. Maar ik wist niet, dat zij het al langs die andere weg, door middel van de heer *de Graaff* deed. Maar ik geloof ook niet, dat zij toen al zoveel namen had, want eerst in 1944 kwamen die namen gemakkelijk los. Toen was ik er niet meer.

34223. De **Voorzitter**: Heeft men er ook wel eens aan gedacht, deze namen in Engeland bekend te maken?

A. Wij gingen van de veronderstelling uit, dat, wanneer deze namen eerst in Genève kwamen, ze ook wel naar Engeland zouden worden doorgestuurd. Wij hadden buitengewoon moeilijke connecties met Engeland.

34224. De **Voorzitter**: Nu is het merkwaardig, dat ons is gebleken, dat de Regeringsvoorlichtingsdienst in Londen alle mogelijke kranten, pamfletten en boeken, die hier uitkwamen, binnen 14 dagen in zijn bezit had. Toen hebben wij ons wel eens afgevraagd, waarom niet net zo goed de namen van de gevangenen, die men hier kende en waarvan b.v. mevrouw Ross vele duizenden verzamelde, ook naar Londen konden worden verzonden. Dan had men uit Londen misschien nog iets kunnen doen via Zweden of op een andere manier.

A. Ja. In die tijd zijn er ook wel eens mensen bij mij geweest, die berichten van mijn zijde zouden willen overbrengen naar Londen, maar ik moet u eerlijk zeggen, dat ik op dit punt misschien wel ie voorzichtig geweest ben. Ik was bang, dat het provocateurs waren.

34225. De **Voorzitter**: Is dat ook gebleken.

A. Neen, maar het waren heel obscure mensen. Later heb ik ook nooit meer iets van hen gehoord. Ik was er achteraf heel blij om, dat ik geen verder contact met hen gezocht had.

34226. De **Voorzitter**: Is het later ook niet gebleken, dat het provocateurs waren?

A. Neen. Eerst in 1944 was het iets eenvoudiger om met Londen in contact te komen.

34227. De heer **Stokvis**: Is het toen ook gebeurd?

A. Ja, wij hebben toen verschillende dingen gestuurd.

34228. De heer **Stokvis**: Ook lijsten met namen?

A. Neen, want die zijn naar Genève gestuurd.

34229. De heer **Stokvis**: Maar er kwamen toch geregeld namen bij? Mevrouw *Ross—Regeur* heeft ongeveer 6000 namen gezonden; er waren er toch heel wat meer en er kwamen er toch nog steeds meer bij?

A. Maar u moet rekenen, dat die namen van mevrouw *Ross—Regeur* voor een gedeelte van de 5e afdeling kwamen.

34230. De heer **Stokvis**: Zijn de namen, die nu niet door mevrouw *Ross* aan Genève waren doorgegeven, later, toen het eenvoudiger werd, aan Londen doorgegeven?

A. Voorzover ik weet, is dat niet gebeurd. Ik geloof ook niet, dat het is gebeurd, omdat wij geen idee hadden, dat men er in Londen iets aan kon gaan doen. Wij hebben altijd gedacht, dat het Genève was, dat iets kon doen, en in de tweede plaats was dit met Zweden ook het geval.

34231. De heer **Stokvis**: Maar u had toch wel kunnen veronderstellen, dat de Regering zich in de mogelijkheid bevond, iets te doen? Via neutrale landen bij voorbeeld.

A. Ook in deze dienst ondervonden wij zeer veel last en tegenwerking van dr. *Reuter*, waardoor mr. *Vleer* en ik persoonlijk telkenmale met hem in conflict kwamen. Door gebrek aan levensmiddelen in ons eigen land en de onmogelijkheid een grote actie op touw te zetten voor het verkrijgen hiervan, was het helaas ook voor de 5de afdeling onmogelijk levensmiddelenpakketten naar onze politieke gevangenen in Duitsland te zenden, afgezien nog van het verbod van dr. *Reuter*, die hierover meermalen brieven schreef.

34232. De **Voorzitter**: Wanneer is dat geweest?

A. De eerste brief is geweest op 18 December 1942 in zijn positie van de Beauftragte van het Deutsche Rote Kreuz en in zijn hoedanigheid van hoofd van de volksgezondheid. Hierin verbood hij aan het hoofdbestuur onze politieke gevangenen pakketten te zenden. In Mei 1944 volgden nogmaals twee brieven, toen ik nog secretaris-generaal was. Hij verbood het aanhoudend, maar wij hebben steeds geprobeerd er rustig mee door te gaan.

Ondertussen waren onze moeilijkheden toegenomen door de benoeming van de N.S.B.-er de heer *Engelbrecht* tot voorzitter van het Nederlandse Rode Kruis. Wij hebben ons destijds zeer ernstig beraden of wij moesten aanblijven als leden van het dagelijks bestuur, dan wel aftreden. Er behoorde meer moed toe om aan te blijven dan om heen te gaan, in welk laatste geval wij zeker een groot succes zouden hebben geogst bij het merendeel van de Nederlandse bevolking en vooral bij de illegalen. Wij meenden echter verplicht te zijn aan te blijven, aangezien anders het Nederlandse Rode Kruis in handen zou zijn gekomen van de N.S.B. en van de Duitsers en ons uitgebreide Rode Kruis-werk in elkander zou zijn gestort, zoals later in November 1944 toch is geschied onder het beheer van *Piek*.

In het begin van 1944 ontstond plotseling een groot conflict, doordat dr. *Reuter* en Gesandter *Bene* het Rode Kruis beschuldigden ontvluchtingsmateriaal te hebben verpakt in de pakketten aan onze krijgsgevangenen, om welke redenen zij de pakketten-zendingen geheel stop dreigden te zetten. Het gelukte mij na vele mondelinge en schriftelijke uiteenzettingen deze aanklacht te ontzenuwen, aangezien zij geen bewijsmateriaal konden overleggen. Na 1 Juni 1943 mochten geen gedistribueerde artikelen meer verzonden worden aan onze krijgsgevangenen; alleen wat rookwaren, scharpasta, tafelzuur en mosterd, dus zonder enige calorieënwaarde. Doch afgezien van dit verbod, zou het ons toch reeds de grootste moeite hebben gekost een behoorlijk aantal goede levensmiddelenpakketten aan onze krijgsgevangenen te zenden; zij waren zo goed als niet te krijgen.

Zelfs al hadden de Duitsers ons toestemming gegeven onze politieke gevangenen in Duitsland voedselpakketten te zenden, dan nog zou het ons tegen het eind van 1943 en in 1944 onmogelijk zijn geweest, aangezien de voedselpositie hier te lande steeds nijpender werd en wij zelf met honger hadden te kampen. Wij mochten reeds zeer dankbaar zijn, dat wij de politieke gevangenen in de Nederlandse concentratiekampen nog redelijk konden voorzien.

34233. De **Voorzitter**: Dat deed dan toch hoofdzakelijk de afdeling 4b?

A. Neen, ieder had zo zijn speciale taak; 4a en 4b zorgden uitsluitend voor de krijgsgevangenen, maar daarbij kwam nog, dat wij de politieke gevangenen hier te lande konden voorzien door mevrouw *van Overeem* en de andere dames met onze comité's.

34234. De **Voorzitter**: *U* zegt: „Wij konden uiteindelijk weinig verzenden”, maar de afdeling 4b had toch nog aardig wat artikelen, die verzonden konden worden.

A. Toch was het maar buitengewoon weinig, wat zij in deze pakketten hebben kunnen versturen.

Men heeft in de tijd tussen 1 Augustus 1943 en October 1943 niets anders kunnen zenden dan scharpasta en wat rookwaren.

In November 1943 stuurde men 1 blik scharpasta, 1 flacon tafelzuren, een potje mosterd. In December 1943 hebben wij eindelijk met veel moeite gedaan kunnen krijgen, dat wij wat suiker en vleeswaren konden sturen. Dit is maar éénmaal geweest, dus een half jaar lang had men niets anders gehad. Toen kon er in Januari 1944 weer wat scharpasta, tafelzuren en mosterd worden gezonden en na veel moeite in Februari 1944 een normaal pakket. Dus u ziet, dat het er toen wel heel droevig voorstond.

34235. De **Voorzitter**: Dat ging dan toch allemaal uit van de afdeling van majoor *Zijlmans*, de afdeling 4a?

A. Ja, doch uitsluitend voor de officieren-krijgsgevangenen.

34236. De **Voorzitter**: Maar hoe ging het nu met de heer *Koot*?

A. Dat ging ook op dezelfde wijze, doch uitsluitend voor de krijgsgevangenen beneden de rang van officier en de reserve-officieren, weggevoerd na 7 Mei 1943.

34237. De **Voorzitter**: Staat dit ook in het verslag van de pakketten-commissie.

A. Neen, althans niet uitgebreid.

34238. De **Voorzitter**: Hoe komt dat?

A. Er staat wel iets van generaal *Koot* in het verslag.

34239. De heer **Stokvis**: Het werk van generaal *Koot* was toch veel uitgebreider dan dat van de afdeling 4a?

A. Dat was betrekkelijk. Pas later heeft dit zich uitgebreid.

De heer **Stokvis**: Neen, van het begin af aan.

A. Toen de militairen zijn weggegaan, heeft hij de zorg voor deze krijgsgevangenen beneden de rang van officier en de reserve-officieren gekregen. Het verslag van de afdeling 4a is door de heer *Zijlmans* zelf opgesteld en het verslag van de afdeling 4b door de onderchef van generaal *Koot* en mejuffrouw van *Borselen*. Zie verslag pakkettencommissie blz. 53, 54, 55, 56, 57.

Ik stelde het werk van *Koot* veel meer op prijs dan dat van de heer *Zijlmans*, want *Koot* was een man, die durfde op te treden. Hij kwam veel bij mij en dan bespraken wij al deze dingen. Ik had groot respect voor hem. Bovendien heeft hij toen nog die vereniging opgericht voor adoptatie van de militairen.

34240. De heer **Stokvis**: Maar waarom vermeldt het verslag er dan zo weinig van?

A. Er staat wel iets van in, de nauwkeurige gegevens waren vernietigd.

34241. De **Voorzitter**: Maar weinig; er staat geen uitvoerige uiteenzetting in, zoals b.v. over de afdeling 4a. En de afdeling 4a had ten slotte een veel kleinere groep onder zich. Ik dacht, dat juist daarom het werk van 4a minder belangrijk was dan dat van 4b, omdat 4a een veel kleinere groep mensen verzorgde.

A. 4b was inderdaad veel belangrijker. Ik heb dit zelf echter niet opgesteld. Wanneer ik het zelf had gedaan, had ik het waarschijnlijk veel uitvoeriger gedaan.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de inlichtingen en sluit thans het verhoor.

H. K. OFFERHAUS.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS.
STOKVIS.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 23 NOVEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Hoogcarspel, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

ABRAHAM JAN THEODOOR VAN DER VLUGT,

oud 54 jaar, wonende te Helsinki,

Hr. Ms. gezant te Helsinki.

Hij legt de belofte af als getuige.

34337. De Voorzitter: Er zijn verschillende onderwerpen, waarover wij met u zouden willen spreken. In de eerste plaats zou ik gaarne van u willen vernemen of u uw tegenwoordige functie reeds bekleedde, toen Nederland in de oorlog gemoeid raakte.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter. Ik was toen honorair consul-generaal van Finland hier in Nederland.

34338. De Voorzitter: Hebt u deze functie in de oorlogstijd nog langer voortgezet?

A. Die functie is voortgezet tot het eind van de oorlog en ook daarna. Er waren enkele landen, welke het recht hadden om hier een honoraire vertegenwoordiger te behouden, bijv. Zweden, Denemarken en o.a. ook Finland. Elk van deze landen mocht één vertegenwoordiger aanwijzen en zo heeft Finland mij indertijd aangewezen als enige vertegenwoordiger van Finland tijdens de Duitse bezetting.

34339. De Voorzitter: Wanneer bent u naar Finland vertrokken?

A. In Januari 1946.

34340. De Voorzitter: Dus u hebt de oorlogstijd daar niet meer meegemaakt?

A. Ik heb alleen de oorlogstijd hier in Nederland meegemaakt, voorzover ik niet van Nederland uit ergens naar toe ging.

34341. De Voorzitter: Kwam dit veel voor?

A. Dit is vele malen voorgekomen.

34342. De Voorzitter: In welke functie ging u dan?

A. Als Fins consul-generaal had men bepaalde faciliteiten, die anderen moeilijker verkregen. Ik had op mijn paspoort een „Dauer-visum" om naar Berlijn te reizen en daar heb ik gebruik van gemaakt voor het Rode Kruis, de Joodse Raad en alle mogelijke andere instanties, die graag iets van de toestanden in Berlijn wilden weten of die daar bepaalde mededelingen te doen hadden, voor wat het Rode Kruis betreft aan de Zweedse Legatie en voor wat betreft de Joodse Raad aan de soortgelijke instelling in Duitsland, waarvan men inlichtingen wenste over de maatregelen, welke in Duitsland genomen werden. Ik ging natuurlijk zogenaamd voor een bezoek aan mijn chef, want het consulaat was destijds ondergeschikt aan het Finse gezantschap in Berlijn. Men is mij daar in alle opzichten behulpzaam geweest om, wanneer dit in het belang van de Nederlandse zaak nuttig was, een zogenaamde dienstreis naar de Finse legatie in Berlijn te doen ondernemen. Bij die gelegenheid kon ik dan tevens bepaalde andere dingen bespreken dan waarvoor de reis eigenlijk bedoeld was.

34343. De Voorzitter: In die tijd bent u dus betrekkelijk nauw in aanraking gekomen met het werk van het Rode Kruis?

A. Inderdaad; en ook ben ik nauw in aanraking geweest met i.h.r. mr. *Snouck Hurgronje* en later met de heer *Huijssen van Kattendijke* en in een zeker opzicht met mr. van *Royen*.

54344. De Voorzitter: Bekleedde u ook een functie bij het Rode Kruis?

A. Ik heb geen bepaalde functie bij het Rode Kruis bekleed, maar ik heb, reeds eerder al, contact gehad met het Rode Kruis, want ik was voorzitter van het Nederlands-Finse Relief-Comité, dat tijdens de Fins-Russische winteroorlog en direct daarna een relief-actie hier heeft gevoerd ten bate van Finland. Bij die actie zijn op verzoek van de Nederlandse Regering bepaalde afdelingen van het Nederlandse Rode Kruis ingeschakeld. Zo heeft o.a., op verzoek van dat Fins-Nederlandse comité het Rode Kruis zich destijds ook belast met de organisatie van de Nederlandse ambulance, die toen naar Finland is gezonden en waarvan de kosten, etc. door het Nederlands-Finse Relief-Comité gefinancierd zijn.

34345. De Voorzitter: Dat ligt enigszins buiten onze gezichtskring, omdat wij als Enquêtecommissie ons uitsluitend hebben bezig te houden met het Regeringsbeleid en alles, wat daarmee in verband staat, gedurende de laatste oorlog.

A. Dit was inderdaad ook in 1939—1940 en het liep af, zodra het moment was aangebroken, dat Nederland in de oorlog was geraakt. Ik geef u echter deze verklaring, omdat daaruit mijn contact met het Nederlandse Rode Kruis ontstond.

34346. De Voorzitter: Nu hebt u gedurende de oorlog steeds met het Rode Kruis te maken gehad en daardoor weet u ook welke werkzaamheden het Rode Kruis alzo verrichtte. U weet dus ook waarschijnlijk in hoeverre het Rode Kruis zich voor de burgergevangenen in Duitse gevangenissen en concentratiekampen interesseerde?

A. Ongetwijfeld.

34347. De Voorzitter: Kunt u ons daar iets over vertellen?

A. Het is juist een punt, waar ik met het hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis over gesproken heb. In hoofdzaak met de secretaris-generaal, dr. *Offerhaus*, voor wie ik persoonlijk bijzonder groot respect heb gehad, omdat hij, op zijn leeftijd, want hij was eigenlijk voor die functie in die dagen veel te oud, toch nog een dergelijke activiteit heeft kunnen ontplooiën.

34348. De Voorzitter: Heeft die activiteit niet onder zijn leeftijd geleden?

A. Ik denk, dat, wanneer het Rode Kruis volkomen vrij was geweest in de keuze van een secretaris-generaal op dat moment, men waarschijnlijk niet iemand van een dergelijke betrekkelijk hoge leeftijd benoemd had, maar het neemt niet weg, dat er weinig personen zouden geweest zijn, die met een dergelijke geweldige belangstelling en activiteit die zaak behandeld zouden hebben. Maar de totale organisatie van het Nederlandse Rode Kruis was ongetwijfeld niet opgewassen tegen de moeilijkheden, die zich voordeden. Ik geloof niet, dat ik met dit te zeggen iets te kort doe aan de goede bedoelingen van velen van de medewerkers.

De totale organisatie was zeer zeker niet opgewassen tegen de zeer grote taak, die het Rode Kruis te vervullen had in die dagen, mede ten aanzien van politieke en burgergevangenen, etc.

34349. De Voorzitter: Wanneer u spreekt over de organisatie, bedoelt u daar waarschijnlijk het dagelijks en het hoofdbestuur mee?

A. Ik geloof, dat alle leden van het hoofdbestuur individueel de allerbeste bedoelingen hadden en volkomen eerlijk tegenover hun

functie stonden. Daar twijfel ik geen moment aan. Maar het waren geen van allen figuren, die op grond van hun eigen ervaringen en vorige werkzaamheden tegen een dergelijke taak, waarvoor eigenlijk de nodige voorbereidingen getroffen hadden moeten worden, opgewassen waren.

34350. De **Voorzitter**: Het zwaartepunt lag dus bij de samenstelling van het hoofdbestuur? In tegenstelling bijv. bij het personeel, dat men op de verschillende afdelingen had? Wordt, wanneer u spreekt over de organisatie, bepaaldelijk de leiding bedoeld?

A. Ik geloof, dat men het aan beide kanten kan zoeken. Zelf heb ik ook enige ervaring gehad, juist omdat bij het werk van het Nederlands-Finse Relief-Comité ook nogal wat afdelingen ingeschakeld waren. Ook bij een dergelijke organisatie was het wel zo, dat de ene afdeling veel beter georganiseerd en voor bepaalde taken berekend was dan andere afdelingen. Maar dat zelfde geldt ook voor het hoofdbestuur van het Rode Kruis wat betreft zijn personeel en ondergeschikten. Er waren bepaalde personen aan verbonden, die zonder twijfel uitstekend werk verricht hebben, o.a. enkele medici, die er aan meegewerkt hebben en perfect werk hebben verricht. Ik geloof echter, dat het Rode Kruis zwaar heeft geleden en niet datgene heeft kunnen bereiken en tot stand brengen, wat in een ander geval misschien wel mogelijk geweest was, doordat men heeft moeten woekeren met een beperkt aantal krachten, die men eigenlijk ineens uit de grond heeft moeten stampen.

Vóór de oorlog was het Rode Kruis een betrekkelijk zeer beperkte organisatie, die ook eigenlijk nooit voor dergelijke problemen gesteld was geweest als waarvoor men thans tijdens de oorlog kwam te staan. Er waren, zoals u ongetwijfeld ook wel zult weten, kort vóór de oorlog in het hoofdbestuur nog wijzigingen gebracht, maar men moest tijdens de oorlog het apparaat zó uitbreiden, dat men ongetwijfeld wel moeilijkheden heeft ondervonden om daarvoor de geschikte krachten te verkrijgen.

34351. De **Voorzitter**: Zou anders de bemoeienis met de civiele gevangenen beter hebben kunnen zijn?

A. Ik geloof, dat van uit andere landen bemoeiingen met de civiele gevangenen groter resultaat hebben opgeleverd dan in Nederland het geval is geweest.

34352. De **Voorzitter**: Welke landen bedoelt u hiermee?

A. Andere geallieerde landen, van waaruit men bepaalde belangen beter heeft kunnen waarnemen.

34353. De **Voorzitter**: Was dit met België ook het geval?

A. Ik ben van België zelf te weinig op de hoogte.

34354. De **Voorzitter**: Bedoelt u dan de Scandinavische landen'?

A. Ja; o.a. Noorwegen en Denemarken.

34355. De **Voorzitter**: Hoe was het met Polen?

A. Dat durf ik niet te zeggen.

34356. De **Voorzitter**: Weet u iets van Joegoslavië?

A. Ik durf te weinig te zeggen over de bijzonderheden van de verschillende landen.

34357. De **Voorzitter**: Maar u bent wel van mening, dat het in die andere landen beter is gelukt dan hier? U zei zoëven, dat u zich hiermee nogal beziggehouden had. Wilt u er ons iets van vertellen?

A. Als ik spreek over het hoofdbestuur van het Rode Kruis, dan moet ik hierbij zeggen, dat in hoofdzaak, waar het mij betreft, het de secretaris-generaal betrof, dr. *Offerhaus*. Hij heeft, naar mijn ervaring, verreweg het grootste aandeel gehad in het werk, dat toen door de leden van het hoofdbestuur is verricht, en hij verrichtte ook het meeste praktische werk. Hij heeft mij bijv. verschillende malen verzocht om bepaalde aangelegenheden in zake voedselvoorziening aan krijgsgevangenen, zoals de Amerikaanse pakketten en alle mogelijke zaken, in Duitsland te willen bespreken. D.w.z. bespreken met de Zweedse legatie aldaar, die toen als Schutzmacht van Nederland optrad.

34358. De **Voorzitter**: Nu wilde ik gaarne in het bijzonder nog iets van u vernemen omtrent de zorg voor de civiele gevangenen.

A. Ik heb mij moeite gegeven om datgene door te geven, wat het Rode Kruis mij verzocht.

Dit was b.v. de positie van *Colijn*. Deze was in Duitsland gevangen en men wilde weten wat er met hem gebeurde en waar hij zat. Verder o.a. de behandeling van de respectieve gevangenen, het bezoek door de Zweedse vertegenwoordigers aan de verschillende concentratiekampen. Dergelijke aangelegenheden zijn op verzoek van de secretaris-generaal door mij in hoofdzaak mei de Schutzmacht behandeld.

34359. De **Voorzitter**: Besprak u deze aangelegenheden dan met de heer *Millenaar* of met de Zweedse gezant?

A. Met verschillende personen. Ik zag natuurlijk altijd de heer *Millenaar*, maar meestal heb ik deze aangelegenheden ook met de heer *Rickert* persoonlijk en in de eerste tijd met de overste *de Laval* en later mei de heer *von Rosen* besproken. Dit laatste heb ik echter spoedig opgegeven, want dat had totaal geen waarde.

34360. De **Voorzitter**: Was het niets waard vanwege zijn politieke inzichten?

A. Vanwege zijn persoon. Van zijn politieke inzichten heb ik wel eens iets gehoord, maar verder weet ik daar niets naders van te vertellen. Het was echter een vrij povere figuur helaas, die toen deze zaken te behandelen kreeg.

34361. De **Voorzitter**: Maar ondanks zijn povere figuur heeft de heer *Millenaar* toch, geloof ik, wel goed niet hem kunnen werken?

A. Wanneer ik u mijn indruk mag geven van de verschillende personen van de Zweedse legatie, dan heb ik hier een paar aantekeningen, waarin o.a. ook de persoon van de heer *Millenaar* vermeld wordt.

In de eerste plaats de heer *Rickert*. Hij heeft ongetwijfeld voor de Nederlandse belangen de volste belangstelling gehad. Hij zelf was een uitgesproken anti-nazi figuur, die ook zeer zeker niet zo sterk onaan de invloed van de Duitsers is geweest als dit wel het geval was met andere buitenlandse gezanten, die in die tijd in Berlijn waren. Hij stond onder een zeer sterke Duitse druk, speciaal in verband met de zeer delicate positie van Zweden, die hem alle aanleiding gaf om grote voorzichtigheid te betrachten bij de behartiging van de verdere buitenlandse belangen, welke hem waren toevertrouwd. Zo is hij speciaal bevreesd geweest zich te veel in te laten met de Nederlandse Joodse belangen, nadat speciaal daaromtrent de Duitsers hun sterke ergernis kenbaar gemaakt hadden.

34362. De **Voorzitter**: De heer *Rickert* had zich daar dus mee beziggehouden en waren de Duitsers daarover geërgerd!

A. De Zweedse Schutzmacht heeft aanvankelijk onder overste *de Laval*, die optrad als de directe leider van de Schutzmacht-afdeling, zich ook wel degelijk beziggehouden mei Joodse belangen en elke keer, wanneer een Joodse aangelegenheid door de Zweden bij de Duitsers naar voren gebracht werd, is daar door de Duitsers altijd geweldig scherp tegen opgetreden. Ik heb dit zelf ook ervaren, toen ik herhaaldelijk optrad voor de Joodse Raad. Over Joodse belangen wilden zij überhaupt niet spreken. Over andere Nederlandse belangen, wanneer het op een bepaalde manier ingekleed werd, ging dit nog wel. Maar voor zover het Joods-Nederlandse belangen waren, kwam een gesprek met de Duitsers hierover praktisch niet in aanmerking.

De heer *Rickert* had wel enige aanleiding om zijn hele positie als zeer delicaat te beschouwen, omdat hij zelf in de jaren van 1942 en 1943 tweemaal meende, dat Zweden door Duitsland in de oorlog betrokken zou worden. Hij heeft mij persoonlijk verteld, dat hij eenmaal bij *von Ribbentrop* werd geroepen en hij zelf overtuigd was, dat hij bij dit bezoek de mededeling zou krijgen, dat Zweden door Duitsland in de oorlog betrokken was. De tweede keer heeft hij mij verteld, dat *Hitler* plotseling een zijner grote redevoeringen ging houden en dat daarbij het corps diplomatique uitgenodigd was en hij ten tweeden male meende, dat *Hitler* bij die redevoering zou verklaren, dat Duitsland met Zweden in oorlog was. De gehele positie van de gezant was in die dagen buitengewoon delicaat.

34363. De **Voorzitter**: Wanneer was dit?

A. Dit was tot midden 1943. Daarna is het mij verboden om nogmaals naar Duitsland te gaan. Er was nog een bijzondere om-

standigheid, die de heer *Rickert* in een enigszins moeilijke positie bracht wat Nederland betreft, omdat hij te voren ook de Poolse belangen behartigd had. Die belangen waren hem door de Duitsers afgenomen, op grond van het feit, dat Polen niet meer bestond. De Duitsers hadden zich op het standpunt gesteld, dat zij alleen een Schutzmacht konden erkennen voor bestaande mogendheden. Polen bestond huns inziens niet meer, dus de Schutzmacht voor Polen werd ook niet meer erkend. De heer *Rickert* heeft toen enige malen het dreigement gehad, dat hij zeer voorzichtig moest zijn, want dat hem ten aanzien van Nederland dezelfde mededeling gedaan zou kunnen worden, „dat ook Nederland niet meer bestond”. Dat voor zodanige kans wel enige aanleiding bestond, bleek mij, toen ik daaromtrent persoonlijk een bepaalde ervaring had, die u in dit geval misschien kan interesseren. Tijdens de oorlog, ik meen in 1943, heb ik bij de Finse gezant een aantal prominente nazi's ontmoet, waaronder zich een van de chefs van de z.g. „Dienststelle Ribbentrop” bevond. U weet wellicht, dat *von Ribbentrop* onvoldoende vertrouwen had in het „Auswärtige Amt” en toen een eigen bureau „Dienststelle Ribbentrop” had opgericht, waar eigenlijk de buitenlandse politiek voor elkander werd gebracht.

Eén van de hoofdmensen van deze Dienststelle was een dr. *von Kleist*. Bij die ontmoeting waren verscheiden dergelijke prominente nazi-figures aanwezig en in de loop van het gesprek kreeg ik het volgende te horen: Nederland bestaat niet meer. De grens van Duitsland loopt ten zuiden van Brussel. België wordt verdeeld. Zuid-België komt bij het Bourgondische land, d.w.z. Frankrijk plus wat daar bijgevoegd zal worden en dat in een bepaalde verhouding zal worden gebracht tot Duitsland. Noord-België en Nederland worden de „West-Gouw”. Duitsland kan, als grootste macht in Europa, niet toestaan, dat de mondingen van de grote rivieren in Europa buiten Duits gebied liggen. Dus de inondingen van Schelde, Maas, Rijn, enz., i.c. Noord-België en Nederland, moeten bij Duitsland gevoegd worden. Nederland bestaat dus niet meer. Bij dit zelfde onderhoud kreeg ik te horen, dat ook de Nederlandse taal geheel zou verdwijnen. Men zou voorlopig nog wel toestaan, dat het Nederlands als een soort van volkstaal gehandhaafd zou worden, maar het was de bedoeling, dat ook in Nederland de Duitse taal ingeschakeld zou worden als officiële taal. Dit is mij niet gezegd door onbetekenende figuren, maar door Duitse gedelegeerden, die toen in die dagen deelgenomen hadden aan een zogenaamde „Juristen-Tagung”, waaronder zich de allereerste personen van de nazi's bevonden. Het was natuurlijk een volkomen nazi-congres. U kunt zich misschien wel voorstellen, in welke gemoedsstemming ik mij bevond, toen ik dergelijke mededelingen moest aanhoren. Ze waren echter toch wel voldoende interessant om pogingen aan te wenden om dit gesprek nog verder te doen voortduren. Maar toen ik op het laatst een niet bepaald diplomatieke uitval deed, werd dit gesprek door anderen in een enigszins andere richting geleid en kwam ik even alleen te staan. Toen is mij sterk opgevallen, dat bij dit betrekkelijk grote gezelschap één man in militair uniform was, nl. de chef van de juridische afdeling van liet weermachtsministerie. Hij had bij dit onderhoud gestaan en kwam even daarna naar mij toe, sloeg mij op de schouder en zei: „Die Hollander brauchen sich noch keine Sorgen zu machen; es gibt noch vernünftige Menschen in Deutschland.” Maar het totale onderhoud was interessant genoeg geweest als uitgaand van zeer prominente nazi's en ondersteunde volkomen datgene, wat de heer *Rickert* mij had gezegd, nl.: „Er is mij al verschillende malen bedreigd met de ontneming van de Nederlandse belangen op grond van het feit, dat Nederland niet meer bestaat.” Dit is ook aanleiding voor hem geweest om voorzichtig te zijn bij de vervanging van overste *de Laval*, die sedert het begin van de oorlog de leider van de Schutzmacht-Abteilung geweest was. Deze was oud-militair attaché van Zweden in Polen en niet alleen scherp anti-nazi, maar ook uitgesproken anti-Duits. Hij was sterk Frans georiënteerd, een prima figuur, die destijds ongetwijfeld alles gedaan heeft om te trachten voor de Nederlandse belangen op te komen, maar die juist daarom voor de Duitsers niet meer als zodanig aanvaardbaar was en moest verdwijnen. Hij is toen door Zweden in Washington aangesteld. Hij is opgevolgd door *von Rosen*, een zeer slappe figuur, die nogal in enige moeilijkheden zat op ander gebied en van wie de heer *Rickert* ook wel degelijk inzag, dat hij eigenlijk niet de man was, die op een behoorlijke manier de Nederlands belangen kon waarnemen. Maar hij heeft hem aanvaard in het gevoel: „als wij daar een tweede *de Laval* neerzetten, wordt Zweden opzij gezet en heeft Nederland niets meer. Het is dus beter om hier deze post te handhaven.” Hij zelf heeft toen ook wel de hoop en de bedoeling gehad, dat een legatie-raad, die in het gebouw van het Nederlandse gezantschap in de Rauchstrasse woonde, waar ook de Schutzmacht gevestigd was en eigenlijk verbonden was aan het Zweedse deel van het gezantschap, wel een oogje in het zeil zou houden op het werk van *von Rosen*.

Maar ik geloof, dat althans gedurende de tijd, dat ik naar Berlijn kon gaan, daar niets van terecht is gekomen. Dit verwondert mij niets, want, het Scandinavische formalisme kennend, begreep ik, dat nooit de ene persoon, wanneer hij niet een speciale opdracht daarvoor heeft of wanneer zijn functie het niet meebrengt, een ander, over wie hij formeel niets heeft te zeggen, zou gaan controleren. Dus dit is een volkomen mislukking geweest en zo is naar mijn mening ook het werk van *von Rosen* een mislukking geweest.

De persoon van *von Rosen* ken ik verder niet. Twee keer heb ik met hem te maken gehad en die ervaring was van die aard, dat ik het onnodig vond om mij verder nog met hem in verbinding te stellen, wanneer ik in Berlijn kwam. Ik heb mij toen, en daar had de heer *Rickert* mij ook toestemming voor gegeven, steeds rechtstreeks met deze in verbinding gesteld, en daarnaast steeds met de heer *Millenaar*. Omtrent de heer *Millenaar* kan ik niet anders dan met volle lof spreken. Hij was een rasechte Nederlander, die prima werk verricht heeft. Maar ik heb mij wel eens afgevraagd of hij toch niet bepaalde moeilijkheden te overwinnen had, die wellicht voor een ander niet zouden hebben bestaan. Er is mij medegedeeld — de juistheid hiervan kan ik dus niet beoordelen — dat hij de enige was van het personeel der vroegere Nederlandse legatie, die bereid geweest was om dienst te nemen bij de Schutzmacht. Wanneer dit het geval is, dan mag men, met buitengewone erkentelijkheid tegenover hem voor het feit, dat hij dit wel heeft gedaan, en met geweldig respect voor het werk, dat hij verricht heeft, toch aan de andere kant zeggen, dat een man, die voorheen een zeer bescheiden functie bekleed had bij de Nederlandse legatie als assistent van de landbouw-attaché *Joustra*, speciaal voor personen van Zweedse nationaliteit, misschien nu niet bepaald de meest geschikte figuur was om daar een zelfstandige functie te gaan bekleden bij de Schutzmacht. De Zweden zijn zeer formalistisch, hechten geweldig aan rangen, titels, etc. De heer *Millenaar* was maar een kleine legatie-employé. Ik vrees, dat dit er wel toe heeft bijgedragen, dat, zonder dat hij daarmee iets onvriendelijks bedoeld heeft en allerm minst er mee bedoeld heeft het Nederlandse belang er minder door te behartigen, de heer *Rickert* vrijwel nooit zelf enig persoonlijk contact met de heer *Millenaar* gehad heeft. Was daar een gezantschapssecretaris of een gezantschapsraad geweest, dan zou de positie van een dergelijke functionaris een andere geweest zijn dan van deze prima figuur *Millenaar*. Dit is het Nederlandse belang niet ten goede gekomen, maar ik stel daar volkomen tegenover, dat, welke gezantschapsraad of gezantschapssecretaris of welke functionaris dan ook, niet met meer hart en ziel zich ingezet zou hebben voor de taak, die hem daar opgedragen was, dan *Millenaar* gedaan heeft.

34364. De **Voorzitter**: Dus de beslissing van de Nederlandse gezant in Berlijn, op het ogenblik, dat Nederland in de oorlog gemoeid raakte en het personeel weg moest, dat hij *Millenaar* daar achterliet, vindt u niet juist?

A. Integendeel, want er moest daar bij de Zweedse legatie iemand zijn.

34365. De **Voorzitter**: Maar dat hij daar nu juist *Millenaar* achterliet, vond u niet juist?

A. Ik had het veel juister gevonden, wanneer een gezantschapssecretaris of een gezantschapsraad zich bereid verklaard had, die functie te bekleden en dan desnoods *Millenaar* er bij was gebleven. Maar de Nederlandse gezant heeft naar mijn mening te weinig rekening gehouden met het feit, dat een jong gezantschaps-employé in Scandinavische ogen toch niet de figuur is, die een bepaalde prominente positie bekleedt aan een gezantschap. Hij had geen autoriteit, althans bij de Zweden niet.

34366. De heer **Hoogcarspel**: Lag dit aan de Nederlandse gezant, of hebben de anderen geweigerd te blijven?

A. Mij is medegedeeld, dat *Millenaar* de enige geweest is, die zich er toe bereid heeft verklaard.

34367. De **Voorzitter**: Heeft het enige moeite gekost om hem daartoe te brengen? En dan zou ik ook willen vragen of de anderen daar wel geschikt voor waren. Hebt u ze gekend?

A. Ik mag toch aannemen, dat op een Nederlands gezantschap de personen in diplomatieke dienst geschikt zijn voor het waarnemen van een dergelijke functie, die uitsluitend het waarnemen van Nederlandse belangen betreft. Het zou een brevet van onvermogen zijn voor de Nederlandse diplomaat, waar ik allerm minst toe zou mede-

werken, integendeel, waar ik tegen zou protesteren, wanneer er gezegd werd, dat van de andere personen, aan het Nederlandse gezantschap verbonden, niet één geschikt geweest zou zijn om die functie waar te nemen.

34368. De **Voorzitter**: Weet u wie daar waren?

A. Ik geloof het wel, maar ik zou dit niet inerns uit mijn hoofd durven te zeggen.

34369. De **Voorzitter**: Wij hebben wel eens gehoord, dat iedereen bezwaren had of bepaald niet wilde.

A. Dat „niet willen" vind ik hoogst ernstig, want hier was een Nederlandse taak te verrichten, die verre uitging boven wat voor werk men ook kon gaan verrichten, wanneer men ergens naar het buitenland gezonden werd. Dit is dus alleen maar te betreuren. Dit kan alleen maar het prima werk van *Millenaar* onderstrepen, dat hij onder die omstandigheden toch daar verricht heeft. Echter moet volkomen erkend worden, dat degene, die deze lagere functie voorbijgezien heeft, overste *de Laval* is geweest. Overste *de Laval* heeft ook tegenover mij nooit anders dan met zeer grote sympathie en respect over de heer *Millenaar* gesproken. Maar de eerste de beste keer, dat ik *von Rosen* sprak, kreeg ik de een of andere kleinerende opmerking, waarop ik hem toen onmiddellijk van repliek gediend heb, zodat vanaf het eerste moment mijn verhouding met *von Rosen* niet de meest vriendschappelijke te noemen was.

34370. De **Voorzitter**: Zijn er nog meer mensen aan het Zweedse gezantschap werkzaam geweest, over wie u nog iets te zeggen hebt?

A. Neen. Ik wilde nog wel vertellen, dat er aan het gezantschap nog een mevrouw *van der Kroon* werkzaam is geweest en dat ik de indruk gehad heb, dat zij gedurende de tijd, dat ik dit heb kunnen constateren, daar zeer nuttig werk verricht heeft.

34371. De **Voorzitter**: Is dit in tegenstelling met andere vrouwelijke beambten, die men daar had?

A. Aan de Schutzmachtteilung heb ik practisch geen mensen verder gezien. Ik moest daar natuurlijk altijd enige voorzichtigheid betrachten. Want ik kwam zg. voor het Finse gezantschap en ging naar het Zweedse gezantschap, maar ik kon mij daar niet al te veel openlijk gaan vertonen.

34372. De heer **Hoogcarspel**: Hebben andere landen daar ook een bepaalde officiële liaison gehad? U was als het ware een verbinding tussen ons land en bepaalde organisaties hier en de Zweedse legatie, die de Nederlandse belangen behartigde. U zei zoëven, dat het in Noorwegen veel beter was. Hebben die ook een dergelijke verbindingsman gehad?

A. Daar heb ik nooit iets van gemerkt.

34373. De heer **Hoogcarspel**: De Nederlanders bevonden zich in dit opzicht dus wel in een gunstige positie? 71

A. Er zijn meerdere Nederlanders geweest, die, wanneer zij naar Berlijn gingen en van Nederlandse zijde voor betrouwbaar gehouden werden, zich er gaarne voor beschikbaar gesteld hebben om daar bepaalde contacten teweeg te brengen. Maar zoals ik u zei, is dit voor mij nog gemakkelijker geweest dan voor de anderen; daarom is er niets, waarop ik mij ook maar wil beroemen, want ik stond onder bijzondere bescherming in verband met de functie van Fins consul en naderhand Fins consul-generaal.

34374. De **Voorzitter**: Nu hebt u waarderend over de heer *Millenaar* gesproken, maar kunt u ons ook mededelen wat hij met zijn werk concreet bereikt heeft, dat u aanleiding geeft tot dit waarderende oordeel? Waarschijnlijk ligt de grond van uw waardering toch in zekere concrete dingen, die hij gedaan heeft.

A. In zijn activiteit.

34375. De **Voorzitter**: Op welk gebied ontwikkelde die activiteit zich?

A. O.a. in het bezoeken van kampen, het geven van inlichtingen over de vragen, die ik hem te stellen had. e.d.

34376. De **Voorzitter**: En gelukte het hem om toegang tot de kampen te verkrijgen?

A. Overste *de Laval* en *Millenaar* zijn verschillende malen naar kampen geweest.

34377. De **Voorzitter**: Zijn dit niet uitsluitend krijgsgevangenenkampen geweest?

A. Ik meen van niet.

34378. De **Voorzitter**: Is het u bekend, dat het ook andere kampen betrof, of vermoedt u dat alleen maar? Ik meende, dat zij in Dachau geweest zijn.

A. *Millenaar* zal u hier ongetwijfeld alle details over kunnen geven.

34379. De **Voorzitter**: Maar u hebt de aantrekkelijkheid voor ons, dat datgene, wat u daar kwam doen, en de boodschappen, die u aan de heer *Millenaar* overbracht, voortkwamen uit besprekingen in Nederland. Nu interesseert het ons uitermate op welk gebied deze boodschappen lagen. Wat stelde men zich voor door uw bemiddeling te bereiken?

A. Dat was o.a. de kwestie van het uitvinden van de verschillende adressen van burgergevangenen, die naar Duitsland gebracht waren en waarvan ik aan de lijst met namen naar Duitsland kon meenemen. ik deed dan het verzoek aan de Zweedse legatie om te pogen uit te vinden waar deze mensen zich bevonden. Ook ging het wel eens over personen zelf.

34380. De **Voorzitter**: Kreeg u deze namen dus van het Rode Kruis of van de heer *Snouck Hurgronje*?

A. De lijst van burgergevangenen heb ik ook wel eens van de heer *Huijssen van Kattendijke* gehad, de opvolger van de heer *Snouck Hurgronje*, maar dit ging dan toch altijd in overleg met hem. Men verzocht mij dan deze lijsten over te brengen aan de Zweedse legatie, opdat deze dan kon proberen iets over de mensen te weten te komen.

34381. De **Voorzitter**: Waren dat lange lijsten? Van een man of twintig bij voorbeeld of met meer namen?

A. Er waren ook wel langere lijsten bij.

34382. De **Voorzitter**: Waren dat dan de namen van mensen uit een speciale vriendenkring of waren het zeer algemeen gestelde lijsten?

A. Het waren algemene lijsten. Er is nooit sprake geweest van een bepaalde vriendenkring. Er zijn natuurlijk wel eens gevallen bij geweest, waar men door een toeval over hoorde, en dan kwam het wel eens voor, dat dit een meer persoonlijke relatie bleek te zijn, maar het werd nooit als een persoonlijke relatie behandeld. Ik mag wel zeggen, dat, welke aanmerkingen er ook over het Rode Kruis te maken zijn, ik nooit de indruk gekregen heb, dat het Rode Kruis een bevoorrecht van persoonlijke vriendjes in de hand werkte. Wanneer het Rode Kruis te kort is geschoten, dan is dit te wijten aan gebrek aan organisatie in het algemeen.

34383. De **Voorzitter**: Nu stelde ik deze vraag niet in het bijzonder in verband met het Rode Kruis. Heeft het Rode Kruis u mensen opgegeven, opdat u hun adressen in Duitsland zou kunnen uitvinden?

A. Niet dat ik de adressen zou kunnen vinden, maar dat dus de Zweedse legatie dit zou pogen, dat is ongetwijfeld het geval geweest.

34384. De **Voorzitter**: En dit betrof dus niet enkelingen?

A. Neen, het zijn hele lijsten geweest.

34385. De **Voorzitter**: Kunt u mij vertellen of dit succes gehad heeft?

A. Ik geloof wel, dat er verschillende keren resultaten mee bereikt zijn. Ik weet mij nog wel te herinneren, dat men na die bezoeken aan verschillende kampen van burgergevangenen juist daar dikwijls aanknopingspunten gevonden had om vast te stellen waar de verschillende mensen zich bevonden.

34386. De **Voorzitter**: En wanneer u nu had uitgevonden waar de mensen zich bevonden, wal deed men dan verder met deze wetenschap?

A. Dan neem ik aan, dat deze gegevens, die door mij teruggebracht werden naar het Rode Kruis, verder bewerkt werden, maar ik durf hier geen garantie voor te geven.

34387. De **Voorzitter**: Hebt u ook niet gehoord wat men er mee deca?

A. Neen.

34388. De **Voorzitter**: U hebt ook niet gehoord in hoeverre de heer *Millenaar* succes had met zijn bemoeiingen met de civiele gevangenen?

A. Neemt u het geval *Colijn*.

De **Voorzitter**: Dat heb ik gehoord, maar dat zijn speciale persoonlijke gevallen.

A. Ik geloof, dat er door vele personen van de Zweedse legatie in die dagen hard gewerkt is, o.a. door overste de *Laval* en de heer *Millenaar*. Ik geloof ook, dat b.v. na die bezoeken aan de kampen men zo niet de wetenschap, dan toch de hoop heeft gehad, dat door die bezoeken bepaalde verbeteringen aangebracht zouden worden in de behandeling in de kampen, etc. Maar ik geloof, dat men niet moet overschatten wat het resultaat van die bemoeienis kan zijn geweest. Want naar mijn persoonlijke overtuiging, die ik niet alleen naderhand gehad heb, maar vooral ook in die dagen had en waardoor dat werk zo deprimerend was, vocht men volkomen tegen de bierkaai. Maar dit doet niets af aan de strijd, die de Schutzmacht zelf gepoogd heeft om tegen die bierkaai te voeren.

34389. De **Voorzitter**: Maar wanneer men iets bereikte, zou dit dan uit niets anders hebben kunnen bestaan dan het verstrekken van levensmiddelenpakketten?

A. Men heeft b.v. bewerkstelligd, dat, toen die Amerikaanse pakketten zouden komen in de kampen, zolang deze nog niet verdeeld konden worden, er van Zwitserse zijde leenpakketten verstrekt zouden worden.

34390. De **Voorzitter**: U spreekt over Zwitserse, maar moet men hier niet spreken over het Internationale Rode Kruis te Genève?

A. Dat kan zijn.

34391. De **Voorzitter**: Is u van deze Amerikaanse pakketten bekend of dit pakketten waren uit Amerika of dat het pakketten waren, die onder Amerikaanse naam werden verdeeld, maar eigenlijk afkomstig ware-i van het Nederlandse Rode Kruis in Engeland, hetwelk niet door de Duitsers werd erkend?

A. Dat is zeer goed mogelijk. Ik heb er wel eens over gehoord, maar ik kan hier niet over oordelen.

34392. De **Voorzitter**: Dus de mogelijkheden, die er nog bestonden, lagen op het terrein van de pakketten.

A. Van de pakketten, van adressen uitvinden, de behandeling in de kampen.....

34393. De **Voorzitter**: Zou men op dit gebied iets bereikt hebben?

A. Persoonlijk sta ik er helaas heel sceptisch tegenover, maar dat vooral een man als overste *de Laval* zich hiervoor zeker heeft ingezet — de heer *Millenaar* niet te na gesproken, doch die was natuurlijk meer de man, die het bureauwerk deed —, staat voor mij vast. Overste *de Laval* heeft zich hier zeker geheel en al voor ingezet.

34394. De **Voorzitter**: Is u bekend, dat het de heer *Millenaar* tijdens het laatste gedeelte van zijn verblijf in Berlijn zeer bepaaldelijk onmogelijk werd gemaakt om nog ergens heen te reizen?

A. Ik heb het gehoord, maar mij is zelf sedert de tweede helft van 1943 de toegang tot Duitsland verboden.

34395. De **Voorzitter**: Waarom heeft men u die verboden? Wat was de aanleiding hiervoor?

A. Ik werd bij Gesandter *Bene* des Auswärtigen Amtes geroepen, die mij de vraag stelde: „Wat hebt u met de Zweedse gezant te maken?” Ik wist niet wat hem omtrent mijn doen en laten bekend was; dus hield ik mij op de vlakte en zei, dat ik het genoeg had om kennis met de Zweedse gezant te maken, omdat hij een vriend en buurman van de Finse gezant was. *Bene* bleek heel weinig te weten, wat mijn geluk was. En hij heeft toen alleen maar mijn paspoort ingehouden en mijn visum ongeldig gemaakt. Ik kon nu niet meer naar Berlijn. Het was vermoedelijk een kwestie van verraad.

34396. De **Voorzitter**: Nu hebt u zoëven bepaaldelijk uw bewondering en waardering uitgesproken voor dr. *Offerhaus*. Ik wilde gaarne van u vernemen op welke concrete ervaringen en waarnemingen dit gegrond was.

A. Op grond van het feit, dat ik met dr. *Offerhaus* in die dagen veel te maken had en veel dingen met hem besprak omtrent de werkzaamheden, etc., waarbij ik door die reizen naar Berlijn enigmate zelf betrokken was. Het is mij altijd opgevallen, dat al die besprekingen met dr. *Offerhaus* eigenlijk altijd volkomen confidentieel met hem plaats vonden. Hij was in die dagen werkelijk de leidende figuur.

34397. De **Voorzitter**: Maar bepaalde dat leiden en werken van de heer *Offerhaus* zich tot de krijgsgevangenen, dus tot de conventionele taak van het Rode Kruis, of ging het ook verder?

A. Ik geloof, dat het zich tot het algehele werk van het Rode Kruis uitstrekte; natuurlijk was er enige werkverdeling, de heer *Verspyck* stond hem ter zijde. Maar dr. *Offerhaus* is in die dagen naar mijn mening degene in het dagelijks bestuur geweest, die de dagelijkse leiding van de zaken in handen had.

34398. De **Voorzitter**: Maar was men ook enigszins gereserveerd, voorzover het iets betrof, dat van Duitse zijde niet zo graag gezien werd, b.v. bemoeienis met civiele gevangenen?

Dat was ten slotte wel de taak van het Rode Kruis, hoewel het die niet opgedragen had gekregen door de Conventie van Genève.

A. Aangezien ik er geen bewijzen van heb, maar het alleen mijn indruk is, zal ik geen namen noemen, maar ik geloof, dat in het bestuur dr. *Offerhaus* in dit opzicht de ruimste ideeën had.

34399. De **Voorzitter**: Betekent dit ook „ruime ideeën”?

A. Dr. *Offerhaus* was een man van hoge leeftijd, die natuurlijk zich zelf moest realiseren, dat hij een beperkte arbeidscapaciteit had.

34400. De **Voorzitter**: U gebruikte zoëven de uitdrukking, dat hij in het bestuur nog de ruimste ideeën had, maar dan behoeven dat nog geen ruime ideeën te zijn. Was het nu bij de heer *Offerhaus* zo, dat hij wei is waar wat ruimer dacht op dit punt dan zijn medebestuurleden, maar dat hij toch zelf ook wel wat erg angstig was voor min of meer illegaal werk, de zorg b.v. voor civiele gevangenen?

A. Dan is het in ieder geval zo, dat hij door mij o.a. zich bezighield met illegaal werk, want mijn reizen naar Berlijn met b.v. lijsten, etc., die ik van hem kreeg, en de opdrachten, welke hij mij gaf, waren natuurlijk 100 pct. illegaal. Hij zag dit zelf zo sterk in, dat hij die besprekingen met mij hoogstens voerde in tegenwoordigheid van een employé, die hij in dit opzicht helemaal vertrouwde. Op dit gebied heeft hij dus bewezen, dat hij inzag, dat in die tijd alleen dan iets bereikt kon worden, wanneer het niet legaal werd gedaan.

34401. De **Voorzitter**: Hebt u bij het vraagstuk van die namen ook wel eens mevrouw *Ross* ontmoet?

A. Ja zeker.

34402. De **Voorzitter**: In welke zin?

A. Ik geloof, dat mevrouw *Ross*—*Regeur* de allerbeste bedoelingen heeft gehad, doch dat zij zeer positief niet tegen haar taak was opgewassen.

34303. De **Voorzitter**: Waaruit bestond die taak dan?

A. B.v. het adressenmateriaal van de burgergevangenen. Dat zij, om haar man in vrijheid te krijgen, bepaalde dingen ten aanzien van

de Duitsers deed, die wel zeer ver gingen; betrekkingen met Duitsers hield, enz. Maar ik heb in die dagen nooit de indruk gekregen, hoewel ik haar zelf verschillende keren er voor gewaarschuwd heb en mij zelf wel eens enigszins van haar afzijdig gehouden heb, juist in verband met haar contacten, dat zij dit uit onbetrouwbaarheid zou hebben gedaan. Het is één van de grote fouten van het Rode Kruis geweest, dat men mevrouw Ross een dergelijk zeer belangrijk werk heeft opgedragen als die kwestie van de adressen van de burgergevangenen.

34404. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat zij wel tussen de 5000 tot 6000 namen bijeengebracht had en die aan afgezanten van het Internationale Rode Kruis van Genève had meegegeven, die hier kwamen.

A. Wanneer u de copieën van deze lijsten zou vragen, zou u vermoedelijk wel 5000 namen vinden, doch waarschijnlijk 3000 verschillende personen. Want die administratie was helaas een dermate janboel, dat b.v. een man als *Wiardi Beckman* in 4 of 5 kampen tegelijk stond geregistreerd. Daar was zij nu eenmaal niet tegen opgewassen. Zij had bovendien heel veel meegemaakt en ik geloof, dat zij bij de Duitsers heeft bereikt, dat haar man niet is gefusilleerd. Dat zij daarbij niet kieskeurig geweest is met de middelen, welke zij er voor gebruikt heeft, is een vrouw onder deze omstandigheden nu eenmaal niet aan te rekenen. Men moest er zelfs in zeker opzicht respect voor hebben. Maar het heeft natuurlijk wel andere bezwaren, vooral wanneer die vrouw dan nog een dergelijke, zeer belangrijke functie had waar te nemen, zoals o.a. het adressenmateriaal van de burgergevangenen te behandelen.

34405. De **Voorzitter**: Gebeurde het ook niet op accurate wijze?

A. Die adressen van de burgergevangenen is één van mijn grieven tegen het Rode Kruis geweest, maar dit mag men natuurlijk niet altijd de personen aanrekenen. Mijn grief was, dat de administratie van de burgergevangenen een janboel was. Nu neem ik aan, dat dit een bijzonder moeilijke taak was, maar wanneer men daar werkelijk een kopstuk voorgezet had, dan had men op dit gebied geheel andere resultaten bereikt.

34404. De **Voorzitter**: Kent u generaal *Koot*?

A. Hij is degene, voor wie ik de allerhoogste achting heb als commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten. Als zodanig heb ik hem heel goed gekend.

34407. De **Voorzitter**: Kende u hem ook in zijn functie bij het Rode Kruis?

A. Ik kende hem toen alleen maar zeer oppervlakkig. Ik heb generaal *Koot* leren kennen vanaf het moment, dat hij commandant was van de Binnenlandse Strijdkrachten, en ik geloof, dat hij één van de Nederlanders is, aan wie Nederland het allermeeste te danken heeft, al was het alleen maar het feit, dat hij mede voorkomen heeft, dat op grond van hopeloos ondoordachte radiotoespraken in de nacht van 4 Mei 1945 hier een bloedbad zou zijn aangericht. Het is het werk van generaal *Koot* geweest, dat dit is voorkomen.

34408. De **Voorzitter**: Ons interesseert de persoon van generaal *Koot*, omdat hij bij het Rode Kruis een afdeling heeft geleid, die ook aan civiele gevangenen pakketten verzond.

A. Ik weet daar wel van, maar ik heb er nooit iets mee te maken gehad.

34409. De **Voorzitter**: Bent u wel eens met dr. *Kersten* in aanraking gekomen?

A. Neen. Het is natuurlijk wel heel vreemd voor u dit te vernemen. Hij was een Fin en ik was enig vertegenwoordiger hier: dan vraagt men zich natuurlijk af hoe het mogelijk is, dat men dan niet met zo iemand in aanraking komt. Ik heb u toegezegd, dat ik op uw vragen zou antwoorden, maar dit is een enigszins pijnlijke onderwerp, dat u aansnijdt, omdat dit een onderwerp is, dat ik met de Minister van Buitenlandse Zaken in behandeling heb. Ik heb deze zaak met hem behandeld als gezant en niet particulier; dit kan mij dus misschien van beantwoording verschonen. Maar ik ben er van overtuigd, dat het Ministerie van Buitenlandse Zaken er geen bezwaar tegen zal hebben om u in te lichten ten aanzien van de informatie, die ik als gezant omtrent de heer *Kersten* verstrekt heb.

34410. De **Voorzitter**: Hebt u die wel?

A. Er zijn mij vele informatie omtrent de heer *Kei-sten* verstrekt.

34411. De **Voorzitter**: En zijn die allemaal gelijk?

A. Alle informatie, die mij verstrekt zijn, zijn gelijk.

34412. De **Voorzitter**: Is er enigerlei kans, dat wij horen van u in welke richting die informatie gaan? In gunstige of ongunstige?

h. Allerminst in gunstige richting.

34413. De **Voorzitter**: Ik behoef u er dus niet verder over te vragen?

h. Het is heel moeilijk, omdat ik deze zaak als gezant in behandeling heb.

34414. De **Voorzitter**: Hebt u een rapport bij Buitenlandse Zaken er over ingediend?

A. Ik heb een rapport ingediend en ik heb toegezegd, dat ik daar nader op terug zou koinen, nadat men mij van Finse zijde had toegezegd, dat men nog verdere informatie over hem zou verzamelen.

34415. De **Voorzitter**: Wij zouden dus dit rapport kunnen opvragen bij Buitenlandse Zaken?

A. Er is door mij een brief over gezonden aan Buitenlandse Zaken.

34416. De **Voorzitter**: Dus die brief zouden wij kunnen vragen?

A. Ik neem aan van wel, maar dit moet Buitenlandse Zaken beoordelen.

34417. De **Voorzitter**: Wanneer hebt u deze brief geschreven?

A. Kortgeleden.

34418. De heer **Hoogcarspel**: Maar u bent van mening, dat de inlichtingen, die u over hem kunt verstekken, voor het onderzoek van deze Enquêtecommissie van belang kunnen zijn?

A. Ik krijg omtrent de heer *Kersten* vermoedelijk nog nadere inlichtingen in Finland. Het bewuste boek, dat hij geschreven heeft, is nl. ook in het Zweeds uitgegeven en daar is in Finland natuurlijk ook nog wel iets over te doe, geweest. Er is mij van enkele Finse zijden de opinie medegedeeld, die men over dit boek had op grond van eigen ervaringen, die men vroeger met *Kersten* gehad had. Mei woord „Doktor” is een relatief begrip, want dat hij gestudeerd heeft aan de universiteit te Helsingfors is bepaaldelijk onjuist.

34419. De **Voorzitter**: Dat beweert hij niet; zijn artsdiploma behaalde hij in Duitsland en dit diploma ligt, naar hij ons mededeelde, hier bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Is hij inderdaad Fins Medizinalrat?

A. Daar is mij niets van bekend.

Mij is van officiële zijde in Finland medegedeeld, dat hij massage gestudeerd had aan een particulier instituut in Helsingfors.

34420. De heer **Hoogcarspel**: De heer *Kersten* beweert, dat hij een officiële onderscheiding van de Finse Regering heeft, nl. die van Medizinalrat.

A. Dat zou mij niets verwonderen. Ik weet het niet, maar ik zal het onderzoeken.

34421. De **Voorzitter**: Nu heeft de heer *Hoogcarspel* u gevraagd of er in uw rapport iets omtrent hem vermeld wordt, dat naar uw mening voor ons belangrijk zou zijn.

Dat zal voor u echter moeilijk zijn om te beoordelen, want dan zult u eigenlijk eerst moeten weten wat ons ten aanzien van de heer *Kersten* interesseert en waarom hij ons interesseert.

A. Er is mij in Finland meegedeeld, dat iemand, die vroeger in Berlijn was, omtrent dit geval nog wel het een en ander kan mededelen, en die persoon heb ik nog niet kunnen spreken.

34422. De heer **Hoogcarspel**: Het is voor ons van belang om te weten of inderdaad (dit is het hele onderwerp van de Enquêtecommissie) door de Nederlandse autoriteiten, waar ook, al datgene is gedaan, wat nodig was om de Nederlandse belangen op een behoorlijke wijze te behartigen. Nu is hier de kwestie, dat in dat boek o.a. tot uiting kwam, dat dr. *Kersten* die belangen behartigd zou hebben.

A. Het stond zelfs in de Finse couranten, dat dr. *Kersten* door de Enquêtecommissie was gehoord, en toen heeft men mij van Finse zijde gezegd: „Wanneer het in Nederland zo ernstig wordt opgevat, stellen wij er prijs op om u verschillende dingen over hem mede te delen.”

34423. De **Voorzitter**: Maar niet als medicus?

A. Neen, niet als medicus, maar als informator.

34424. De heer **Hoogcarspel**: En nu is het voor ons van belang om de mededelingen van de heer *Kersten* te verifiëren en dat kunt u wel beoordelen, want u kent die mededelingen onder meer uit het boek.

A. Ik heb het boek niet gelezen, maar ik heb er wel verschillende dingen over gehoord.

Maar ik kan u natuurlijk niet inlichten omtrent de juistheid van de beweringen in dit boek. Ik heb alleen aan de Minister een bepaalde mededeling gedaan, die ik in Finland kreeg omtrent andere opmerkingen. Daden, die de heer *Kersten* vroeger zou hebben verricht en waarvan hij andere Finnen in kennis had gesteld. Wanneer nu deze informatie een bepaald licht op de figuur *Kersten* werpen, kan dit misschien van belang zijn bij de beoordeling van de figuur *Kersten* in dit verband.

34425. De **Voorzitter**: Onze vraag is nu: zou het geleid hebben tot het verlenen van hulp aan meer Nederlandse gevangenen in Duitsland, indien men, meer dan geschied is, gebruik had gemaakt van de mogelijkheden, waarover *Kersten* beschikte? Hier trachten wij nu het antwoord op te vinden.

A. Heeft hij die hulp ooit aangeboden aan Nederland?

34426. De **Voorzitter**: Ja, dat staat vast. En in verband daarmee is het natuurlijk belangrijk voor ons om te weten of men in algemene zin staat kan maken op beweringen van hem. En dit kan men beoordelen, wanneer men zich kan vergewissen van de juistheid van dingen, die hij gezegd heeft en welke nog nagegaan kunnen worden.

Dus daarom zijn de inlichtingen, die u kunt geven, zo interessant.

A. Ik beloof u, dat ik, wanneer ik terug ben in Finland, na zal gaan of ik omtrent dr. *Kersten* die nadere informatie kan krijgen, welke mij toegezegd zijn. Wanneer ik ze verkrijg, mag ik ze qualitate qua natuurlijk uitsluitend ter kennis van de Minister brengen, maar ik zal nu aan de heer *Lovink* vragen of hij wil overwegen om althans de feitelijke gegevens uit deze zaken ter kennis van de Enquêtecommissie te brengen.

34427. De heer **Hoogcarspel**: Dit is juist de moeilijkheid voor de Enquêtecommissie. Daarmee worden wij als Enquêtecommissie afhankelijk van de beslissing van de Minister van Buitenlandse Zaken. Maar het is voor ons natuurlijk van grote betekenis om bij ons onderzoek daar niet afhankelijk van te zijn.

A. Maar aan de andere kant begrijpt u natuurlijk ook wel, dat ik, wanneer ik qualitate qua een informatie krijg in Finland en daarvan mededeling doe aan de Minister, ik ver buiten mijn boekje zou gaan door deze informatie aan u door te geven.

De **Voorzitter**: Dit hele vraagstuk wordt beheerd door de Enquêtewet en die zegt in zo'n geval, dat u zich alleen op uw plicht tot geheimhouding kunt beroepen, indien de Minister u daartoe machtigt. Dat zou u natuurlijk kunnen doen, maar ik geloof niet, dat het nodig is, dat wij ons hier zo scherp in begeven,

A. Ik geloof, dat er geen enkel bezwaar zal bestaan, wanneer ik het aan de heer *Lovink* vraag, omdat de Minister op het moment afwezig is.

De **Voorzitter**: Het lijkt mij het eenvoudigst, wanneer wij aan de heer *Lovink* vragen of wij er op kunnen rekenen, dat wij die rapporten van u krijgen. Mochten wij een afwijzend antwoord daarop

krijgen, dan kunnen wij deze zaak verder op de spits drijven, wanneer wij dat wenselijk achten, en het verder behandelen volgens de Enquêtewet.

A. Daar zal wel geen kwestie van behoeven te zijn.

34428. De heer **Hoogcarspel**: Raakt dit alles het verleden van de heer *Kersten*?

A. Het raakt alleen een ervaring, die men mij meegedeeld heeft en die men aan Finse zijde in een soortgelijk opzicht met de heer *Kersten* gehad zou hebben.

Het betreft het optreden van de heer *Kersten* tijdens de winteroorlog en zijn mededelingen daaromtrent na de beëindiging van die oorlog.

34429. De **Voorzitter**: In ieder geval kan het enige invloed hebben op ons oordeel omtrent zijn betrouwbaarheid. Het heeft dus wel waarde.

De heer **Hoogcarspel**: Maar het is helemaal geen zekerheid, dat, wanneer iemand in een bepaald geval onbetrouwbaar gebleken is, zijn mededelingen in een ander geval ook niet betrouwbaar zouden zijn.

A. Ik ken de heer *Kersten* helemaal niet, maar mij persoonlijk heeft het altijd ten zeerste verwonderd, dat, wanneer men hier zovele jaren zijn land heeft vertegenwoordigd, die persoon nooit enig contact heeft gezocht.

34430. De **Voorzitter**: Maar nu geloof ik, dat hij eigenlijk Estlander is of althans is geweest.

A. Ik geloof, dat de man iiberhaupt een groot raadsel is. Ook vroeger zijn alle informatie altijd in deze geest geweest, toen ik hier Fins consul was. Men zou zeggen, dat men dan toch zeker wel eens iets met hem te maken zou hebben gehad.

34431. De heer **Hoogcarspel**: Maar dat hij door de Finse Regering onderscheiden is, zal toch wel juist zijn?

A. Ook dit verwondert mij niet.

34432. De heer **Hoogcarspel**: Het bevreedt mij zeer, dat het u niet verwondert.

Er moeten toch enige concrete diensten van de heer *Kersten* tegenover gestaan hebben?

A. Dal vindt zijn oorzaak in het feit, dat er wel eens diplomatieke Finse vertegenwoordigers geweest zijn, die zeer nauw in verbinding stonden met de heer *Kersten*.

34433. De **Voorzitter**: Dat pleit dan toch voor de heer *Kersten*? Of wilt u hiermee zeggen, dat dit tegen deze vertegenwoordigers pleit?

A. Zolang ik niet zeker weet wie de heer *Kersten* is, kan ik niet zeggen, dat het pleit tegen de vertegenwoordigers. Maar ik kan mij wel voorstellen, dat de ene mens sneller geïmponeerd wordt door iemand dan de ander. Deze vertegenwoordigers zijn waarschijnlijk nogal snel geïmponeerd geweest. maar het kan best zijn, dat een krachtige persoonlijkheid als de heer *Kersten*, want dat schijnt hij te zijn — niet alleen met zijn handen maar ook in andere opzichten — iemand, die daarvoor gevoelig is, sterk imponeert.

34434. De heer **Hoogcarspel**: Heeft de getuige goede grond om te veronderstellen, dat de mededelingen van de heer *Kersten* betreffende de verleende hulp aan Nederlanders onwaar zijn?

A. Ik kan alleen dit herhalen — en dat is de mededeling, waaromtrent ik aan de heer *Lovink* zou vragen of hij bereid is, wanneer daaromtrent iets naders bekend is, u verder in te lichten — dat in een analoog geval bewezen zou zijn, dat de heer *Kersten*, afgezien van zijn grote capaciteiten als masseur, ook beschikt heeft over een grote mate van phantasie.

34435. De heer **Hoogcarspel**: Maar in concreet opzicht hebt u geen enkele aanwijzing?

A. Geen enkele, want ik heb nooit enig contact met hem gehad.

34436. De **Voorzitter**: Is u ook niet bekend of hij iets te maken heeft gehad of zich op enigerlei wijze bemoeid heeft met de heer *Colijn*?

A. Neen. Wel heb ik vernomen, dat het in zijn boek staat, en het heeft mij in grote mate geïnteresseerd, want persoonlijk heb ik nogal wat met dit geval te maken gehad en er ook vele gesprekken over gevoerd in Berlijn met de heer *Rickert*. Doch nooit heb ik de naam van *Kersten* in dit verband gehoord, noch hier in Nederland, noch in Duitsland.

Vele personen, die met *Colijn* te maken hadden gehad, waren o.a. bij het afscheid van mevrouw *Colijn* aanwezig, toen zij naar Ilmenau ging, en ik kan mij niet herinneren, dat daar b.v. de heer *Kersten* bij aanwezig was.

34437. De **Voorzitter**: Dat wordt ook niet beweerd, maar wel, dat hij in Duitsland zekere stappen ten gunste van *Colijn* heeft gedaan, die een zeker resultaat hebben gehad.

A. Zeer positief heeft ook de heer *Rickert* persoonlijk verschillende stappen ten gunste van de heer *Colijn* gedaan.

34438. De **Voorzitter**: Hebt u nog iets te maken gehad met het lot van de vluchtelingen, die in Zweden waren en waarvan sommigen in Oostelijke richting verdwenen zijn?

A. Neen, want toen was ik hier. Wel heb ik zelf enkele mensen naar Finland geholpen, per coaster, etc. Over Rusland zijn zij zo verder naar het Oosten gegaan.

Zo zijn er ook over Zweden enkele mensen vertrokken. Finland heeft deze mensen alle medewerking hiertoe verleend, door ze verder te zenden.

34439. De **Voorzitter**: Langs welke weg gingen deze mensen nu vanaf Delfzijl?

A. De mensen, die ik heb doorgezonden, gingen aan boord van een coaster van Delfzijl naar Zuid-Finland. Daar deserteerden zij en dan meldden zij zich aan de adressen, die ik hun had opgegeven. Deze adressen zorgden dan voor verdere expeditie via Rusland naar het Oosten.

34440. De **Voorzitter**: Zijn het er veel geweest?

A. Neen, ik meen, dat het er over Finland ongeveer 7 of 8 geweest zijn.

De Voorzitter: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

A. J. TH. VAN DER VLUGT.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

WOOGCARSPEL.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 23 NOVEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: k, l en m.

Verhoor van

Mr. JOHAN CAREL SIGISMUND WARENDORF,
oud 46 jaar, wonnende te Amsterdam, advocaat.

Hij legt de eed af als getuige.

34441. De Voorzitter: Er zijn enkele punten, waarop u in aanraking met ons terrein bent gekomen. Dat terrein omvat namelijk voor deze subcommissie van de Parlementaire Enquête-Commissie alle financiële en economische bemoeiingen van de Regering in Engeland gedurende de oorlog en alles, wat zich in die tijd heeft voorgedaan op het gebied van de Nederlandse vertegenwoordigingen in het buitenland: hulp aan vluchtelingen, etc.

Nu zou ik graag van u willen vernemen, waar u was toen Nederland in Mei 1940 in de oorlog geraakte.

A. In Amsterdam.

34442. De Voorzitter: Bent u kort daarop naar Engeland vertrokken?

A. Ik ben in November 1942 uit Nederland vertrokken.

34443. De Voorzitter: Welke functie bekleedde u gedurende de tijd, dat u nog hier was?

A. Vóór de oorlog had ik een zaak, de „International Corporation Service”. Het was een juridisch bedrijf, dat gespecialiseerd was in het oprichten van naamloze vennootschappen voor buitenlanders in Nederland en voor Nederlanders in het buitenland. Het was gespecialiseerd in internationaal vennootschaps-, fiscaal recht en ik had daarbij een adviserende praktijk.

Uit de aard der zaak heeft dit door de oorlogsgebeurtenissen plotseling een einde genomen, daar de verbindingen verbroken waren.

Ik voelde mij in Mei 1940 niet in zo'n prettige positie, daar ik sedert 1933 enige activiteit tegen Hitler ontwikkeld had. Ik heb namelijk in 1933 de stoot gegeven tot de oprichting van „Das neue Tagebuch”, met als hoofdredacteur Leopold Schwarzschild. Overigens was ik eind April voor zaken in Parijs en van Parijs ben ik naar Londen gegaan. Op 3 Mei 1940 ben ik van Londen teruggekomen en op 6 en 7 Mei heb ik in Brussel nog een zakelijke conferentie gehad. Ik vernam daar echter, dat in Nederland de verloven ingetrokken waren, waarop ik naar huis ben gegaan.

Tijdens de oorlogshandelingen was ik assistent-blokhoofd bij de luchtbescherming en toen de capitulatie kwam, ben ik ondergedoken. De komst der Duitsers was voor mij een aanleiding om mij even aan de belangstelling te onttrekken in verband met hetgeen ik daarvoor gedaan had.

Dit heeft echter niet zo erg lang geduurd, want wat ik vermoedde, dat gebeuren zou, is ook gebeurd. Zij zijn namelijk in begin Juli gekomen, niet vanwege mijn activiteit ten aanzien van „Das Neue Tagebuch”, maar in verband met het feit, dat ik honorair-secretaris was van het genootschap „Nederland—Engeland”. Het vermoeden was bij hen gerezen, dat de „Secret Service” bij mij op kantoor een filiaal gevestigd had.

34444. De Voorzitter: Was dat ook zo?

A. Neen.

Mijn kantoor is toen eerst verzegeld. Het wekte wel enige bevreemding bij de autoriteiten, dat ik er niet was. Ten slotte is de boel er ook weggesleept, maar omstreeks half Augustus was het toch wel bij de heren bekend, dat ik in het land was, omdat ik — waar ik optrad voor buitenlandse belangen — mij verplicht had gevoeld, kennis te geven aan de „Wirtschafts-Prüfstelle”, dat ik inderdaad buitenlandse activa in beheer had, die ik als Amerikaans tegoed aangaf, omdat de Verenigde Staten op dat ogenblik nog neutraal waren. Het gevolg is geweest, dat zij een paar keer terug zijn geweest om te kijken of ik er was.

In September ben ik weer officieel naar huis gegaan. Ik ben toen door een secretaresse, die het op een bepaald punt niet erg met mij eens was, aangegeven en ben op 30 September 1940 voor het eerst verhoord. Bij die gelegenheid ben ik over allerlei dingen, en speciaal wel over „Nederland—Engeland”, doorgezaagd. Zo ook over de Venlo-affaire, „Das Neue Tagebuch”, etc.

34445. De Voorzitter: Had u iets met die Venlo-affaire te maken gehad?

A. Neen, maar ik kende van Oorschot, doordat hij vice-voorzitter was van het genootschap „Nederland—Engeland” en voorzitter van de afdeling den Haag.

In begin November ben ik nog eens opnieuw verhoord in verband met het feit, dat men toen zocht naar mensen, die iets met de tentoonstelling de „D.O.O.D.” (De Olympiade Onder Dictatuur) te maken hadden gehad. In 1938 is die anti-fascistische tentoonstelling gehouden, georganiseerd om de Olympische Spelen in Berlijn te boycotten.

Daar was ook een tentoonstelling van boeken van medewerkers aan en gebonden exemplaren van het „Tagebuch”, etc.

Er is toen echter weer niets gebeurd. In Januari 1941 ben ik nog eens verhoord om inlichtingen te geven over die naamloze vennootschappen en buitenlandse belangen en ten slotte ben ik in Juni 1942 ten vierden male verhoord in verband met een brief, die ik naar Lissabon had geschreven.

Van September 1940 af heb ik geprobeerd deel te nemen aan het verzet en ik heb dit in de allereerste plaats gedaan door contact te zoeken met mijn oude vriend mr. Maurits Kan, destijds hoofdredacteur van de „Groene”. Ook heb ik met Nico van der Stadt, één van de 24 gefusilleerden, getracht de illegale, para-militaire organisaties bij elkander te brengen. Van der Stadt was daarbij een figuur van betekenis; hij heeft mij toen nog gewaarschuwd in het najaar van 1941 bij de voorbereiding van of tijdens het proces, dat ging tegen de groep van overste Westerveld, en alles, wat daarmee samenhangt. Lang vóórdien heb ik via Kan getracht de figuur van Pieter 't Hoen te zoeken. Zodoende ben ik ook in contact gekomen met Lex Althoff.

Dit is gelukt. Ik kende Vorrink van vóór de oorlog; deze is een keer bij mij gekomen en dit is het begin geweest van de oprichting van het toenmalige ondergrondse blad „Net Parool”.

Dit is de achtergrond geweest, waardoor het noodzakelijk was geworden, dat ik plotseling ben weggegaan.

Eerst ben ik naar Maastricht gegaan. Daar ben ik de grens overgegaan naar Brussel en van daar naar Parijs. Daar heb ik enkele maanden gezeten om contact te zoeken met Engeland. Dit is mij inderdaad gelukt, op twee manieren zelfs. Niet langs een of andere Nederlandse lijn, want dat was daar helemaal mis.

34446. De Voorzitter: Wat bedoelt u met „mis”?

A. De zaak was daar, meen ik, net opgerold. Ten slotte ben ik op 1 Mei 1943 uit Parijs gegaan. Op 3 Mei trok ik over de Pyreneeën en ten slotte ben ik via Barcelona, Lerida, Saragossa en Zamora naar Portugal gekomen.

34447. De Voorzitter: Hebt u zich, toen u in Barcelona aankwam, tot de Nederlandse consul gewend?

A. Neen. Ik heb hem niet gezien of gesproken.

34448. De **Voorzitter**: In Madrid wel?

A. Ook niet. Ik ben niet in Madrid geweest. Bij Zamora ben ik de Portugese grens overgegaan.

34449. De **Voorzitter**: Kon u zo maar die grens overgaan?

A. Daar zorgde een organisatie voor.

34450. De **Voorzitter**: Wat voor een organisatie was dat?

A. Later is gebleken, dat het een Belgische organisatie was.

34451. De **Voorzitter**: Bestond die organisatie uit Belgen of Spanjaarden?

A. Gemengd. De gids daar was een Spanjaard. Van Perpignan zijn wij gegaan met 2 Belgen, 1 Fransman en ik. Wij hebben daar gidsen gevonden. Die gidsen hebben ons na de tocht door de Pyreneeën in de steek gelaten, vlak vóór het gevangenenkamp van Figueras. In Barcelona is de Fransman achtergebleven en de Belgen en ik zijn toen beschouwd als „speciale mensen“, die door moesten.

34452. De **Voorzitter**: U hebt dus in Madrid niets te maken gehad met de een of andere Nederlandse organisatie. Bent u ook nergens met Nederlandse organen in aanraking gekomen?

A. Neen. Ik geloof wel, dat ik daardoor een record gevestigd heb, want ik ben in 12 dagen door Spanje gegaan. Over de Pyreneeën, langs de oostkust, naar de Portugese grens. Ik heb er 2 dagen over gedaan van Oporto naar Lissabon. Op 15 Mei was ik op Portugese bodem en op 17 Mei 'smorgens was ik in Lissabon.

Toen is er sprake van geweest of ik met die Belgen mee zou gaan naar Engeland, of dat ik eindelijk in Nederlandse handen gesteld zou worden. Dit laatste is toen gebeurd en heeft mij een vertraging van een dag of tien gekost.

34453. De **Voorzitter**: In wiens handen hebt u zich gesteld?

A. Ik ben naar hzt Nederlandse gezantschap gegaan. Daar heb ik de heer *Flaes* ontmoet, maar deze was daar nog niet in officiële functie. De heer *van Pallandt* heb ik daar even zien lopen, hij ging toen juist naar Londen. Ik heb daar zeer uitvoerig met de heer *Maas Geesteranus* gesproken. Ik zou daar ook een paspoort krijgen. De consul, een zekere mijnheer *Droogendijk*, is daar ontboden. Hij vroeg mij o.a. wat ik voor papieren had. Ik antwoordde: „Dat is heel eenvoudig, mijnheer *Droogendijk*, ik heb helemaal geen papieren.“ Hij trok daarop een heel bedenkelijk gezicht en zei, dat het helemaal niet zo eenvoudig was. Overigens was het vaststellen van mijn identiteit niet zo heel erg moeilijk, want op dat ogenblik kwam de heer *Voorbeytel* net binnen, die daar pers-attaché was, en deze herkende mij onmiddellijk.

In de loop van de dagen, dat ik daar nog was, heb ik de heer *van der Maesen de Sombreff* ontmoet, die te Lissabon consul-generaal was. Ook ontmoette ik er de heer *van den Berkhoff van Kockengen*, die er ook aan het bureau van de pers-attaché verbonden was. Voorts zat er nog een kanselier, wiens naam mij ontschoten is.

34454. De **Voorzitter**: Hebt u er ook de heer *Sloet tot Everlo* gezien?

A. Dat durf ik niet te zeggen, in ieder geval heeft hij dan geen indruk op mij gemaakt.

De heer **Stokvis**: Dat zou hij zeker wel gedaan hebben.

34455. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Slors* daar ontmoet?

A. Die was er wel. Hij was medewerker van de heer *Maas Geesteranus*.

34456. De **Voorzitter**: Ons interesseert het meest of u te Lissabon nogal medewerking hebt gekregen. Bent u uitgehoord over allerlei dingen, die ze graag van u wilden vernemen?

A. Inderdaad. Wat het eerste deel van uw vraag betreft, kan ik u mededelen, dat, wanneer ik er zelf niet het een en ander aan had gedaan, ik er, naar mijn gevoel, nog zat. Misschien is dit wat erg sterk uitgedrukt.

34457. De **Voorzitter**: Maar ik denk toch wel, dat men verwachtte, dat u zelf enigszins zou meewerken?

A. Inderdaad. Ik heb echter heel sterk de indruk gekregen, dat bij andere landen, b.v. bij de Belgen, wanneer er een organisatie was voor mensen, die clandestien het land binnenkwamen en naar Londen wilden, dezen ook naar Londen *konden*, ook wanneer dit clandestien moest gebeuren. Ik ken de techniek van die heren niet, maar in ieder geval gingen dezen toch meteen door.

34458. De **Voorzitter**: Hoe gingen die door? Per schip of met een vliegtuig?

A. Ik vermoed, dat het met vliegtuigen ging.

34459. De **Voorzitter**: Maar hoe kan men nu clandestijn met een vliegtuig vertrekken?

A. Ik weet niet, waar de grens van de clandestiniteit daar ophoudt. Ik heb het gevoel, dat er met geld bij bepaalde ambtenaren in Portugal wel iets uit te richten was.

Die mensen waren er op ingesteld om wat wij dan „Engelandvaarders“ noemen door te sturen.

34460. De **Voorzitter**: Maar in Portugal waren ze deze mensen toch liever kwijt dan rijk?

A. Dat lijkt mij ook.

34461. De **Voorzitter**: En was het ook zo?

A. Dat zal wel. Maar u vroeg mij of ik daar medewerking heb gehad.

Er werd mij gezegd, dat deze zaak in orde gemaakt moest worden met de Portugese Regering en dat het het verstandigste was, dat ik mij begaf naar Praia das Maças, waar men onder de voortreffelijke hoede kwam van de heer *Zelander* in een rustig pension, en hier moest men dan maar afwachten, wanneer men aan de beurt kwam. Nu had ik het geluk, door een samenloop van omstandigheden, een goede reden te hebben om in Lissabon terug te komen van uit dat plaatsje, om doctoren te bezoeken. Tegelijkertijd heb ik er onderzocht hoe ik naar Engeland kon komen.

Het laatst ben ik er verhoord door de heer *Maas Geesteranus*. Naderhand heb ik te Londen vernomen, dat, overigens ten onrechte, mijn komst uit Nederland in niet bezet gebied was aangekondigd. Dat berustte op een vergissing, maar bij de verschillende buitenposten buiten bezet gebied lag een boodschap, dat ik ter gelegener tijd daar zou verschijnen. Bij mijn verschijning zouden mij faciliteiten worden verleend om naar Londen door te gaan. Bij deze gelegenheid is mij daarvan niets gebleken. De hele Londense geschiedenis is echter daarom zo moeilijk te vertellen, omdat het steeds door elkaar loopt.

Op het moment, dat ik in Portugal was, had ik ernstige bezwaren tegen de heer *Maas Geesteranus*, maar ik geloof, dat op het ogenblik, nu ik weet wat er al zo gebeurd is, mijn sympathie uiteindelijk naar hem uitgaat.

Mijn bezwaren betroffen hoofdzakelijk het verhoor, dat hij mij afnam, en omdat ik niet zag, dat ik iets opschoot.

34462. De **Voorzitter**: Ging dat verhoren in een bepaalde richting?

A. Van het verhoor is een proces-verbaal opgemaakt. Eerst heb ik hier bezwaren tegen gemaakt, maar later heb ik het getekend. Het gaf mij destijds de indruk of men mij iets wilde laten zeggen tegen *van Oorschot*, op dat ogenblik.

34463. De **Voorzitter**: Had u het gevoel, dat de vragen van de heer *Maas Geesteranus* in haar verband een zekere tendenz hadden?

A. Ik kreeg de indruk, dat hij iets wilde weten tegen *van Oorschot*. Maar ik heb mij verder uitermate op de vlakte gehouden.

34464. De **Voorzitter**: Ging dat verhoor behalve tegen *van Oorschot* ook tegen anderen?

A. Op dat ogenblik niet, maar dat kon ook niet, omdat ik mij er van heb onthouden veel mededelingen te doen. Van het ogenblik af, dat ik hoorde, dat men aan de internationale politie in Portugal mijn gegevens zou doorgeven, was dit mij op zich zelf al zo onaangenaam, dat ik meende, dat ik, wat ik te zeggen had, beter in Londen kon zeggen. Ik heb mij dus buitengewoon weinig uitgelaten over de dingen, die ik wist.

Om naar Engeland te komen moest men een fiat van de Engelsen hebben. Er was dus in Lissabon een „passport control office". Door mijn Engelse relaties, die ik nog van vóór de oorlog had, meende ik, dat ik daar zelf ook nog wel het een en ander aan zou kunnen doen.

Dat was ook zo, want ik ben in het noorden van Portugal binnengekomen en ik ben op 16 Mei om 8 uur 's avonds in Oporto aangekomen. In Oporto was de Engelse consul-generaal *Denton Thompson*, die ook consul-generaal in Amsterdam geweest was en daar is opgevolgd door de heer *Dible*.

Bij aankomst te Oporto belde ik *Denton Thompson* op en vertelde hem, dat ik die zelfde avond nog door wilde naar Lissabon. Hij is naar de trein gekomen en vroeg hoe het in Holland was.

Zelf had hij er o.a. nogal gunstige berichten over gekregen van een zekere mijnheer *Voetelink*. Deze man was voor Lippman Rosenthal & Co. naar Portugal gegaan om daar effecten te slijten.

Deze man had blijkbaar verteld, dat het in Nederland niet zo erg was, en ik was zo vrij om het tegendeel te beweren. Ik vertelde hem, dat ik door moest naar Engeland. Hij had dit wel verwacht en had iets voor mij meegebracht, dat mij dan wel van dienst kon zijn. Hij haalde een visitekaartje uit zijn zak, een introductie voor de militair attaché van de Engelse legatie.

Ik ben daar naar toe gegaan en daar kreeg ik te horen, dat ik eerst naar het „passport control office" moest, maar dat men mij daar wel ter wille zou zijn. Toevalligerwijze werd ik daar ontvangen door een juffrouw, die secretaresse van *Dible* was geweest, toen deze in Bordeaux consul was geweest. Hier werd mij meegedeeld, dat ik, zodra het Nederlandse paspoort er was, zou kunnen vertrekken.

Op 20 Mei ben ik bij de Nederlandse legatie gekomen en op 30 Mei ben ik ten slotte naar Londen gevlogen.

34465. De **Voorzitter**: Voornamelijk hebt u zich dus zelf geholpen door die relaties met Engelse consulaire ambtenaren?

A. Ik stel er prijs op om u te vertellen, dat de heer *Droogendijk* op het laatst stellig wel wist wat hij doen moest.

De zaak is nl. zo geweest (als het niet zo is, dan lieg ik in commissie, want zo is het mij verteld), dat de Nederlandse legatie zich toen gewend heeft tot de Portugese autoriteiten om te vertellen, dat ik zonder paspoort het land was binnengekomen, en er moest dus in mijn geval worden onderhandeld om gedaan te krijgen, dat ik Portugal weer, en ditmaal „legaal", kon verlaten.

Omstreeks de 25ste Mei kwam er bericht of ik maar bij de internationale politie wilde komen. De heer *Droogendijk* en ik zijn op 29 Mei daar toen heengegaan. Daar werd mij medegedeeld, dat mijn situatie zo was, dat de Portugezen er prijs op stelden mij te verhoren. Dit was nodig, omdat ik zonder papieren het land binnen was gekomen.

Om mij te kunnen verhoren, was het echter nodig, dat men mij arresteerde. Zo stond het in de wet, zei men. Ik werd beleefd uitgenodigd om daar te komen op Zaterdagochtend om een uur of 10 en men heeft ons daar eerst tot ongeveer half vier 's middags laten wachten. Het bleek de bedoeling te zijn, dat één van ons zijn geduld zou verliezen, bij voorkeur de consul, zodat toch nog een arrestatie mogelijk was. Om halfvier werd de heer *Droogendijk* binnengelaten door de kapitein der politie en dia zei ook, dat het zo jammer was, dat men mij geen uitreisvisum, etc. kon geven.

De heer *Droogendijk* heeft toen gezegd: „Het is erg mooi wat u daar allemaal vertelt, ik heb echter honger gekregen en ga nu koffiedrinken. Denkt u er nog maar eens over na." Ze vroegen: „waar is die mijnheer?" waarop hij antwoordde: „die zit beneden in de wachtkamer." „Prachtig", werd er gezegd, „gaat u dan maar weg." Toen hij beneden kwam, ben ik vlug met hem meegegaan en zijn wij samen gaan koffiedrinken.

Om halfvijf zijn wij teruggekomen. Men vertelde ons toen, dat, wanneer ik boete zou betalen, ik het uitreisvisum dan wel zou kunnen krijgen. Men moest mij echter wel verhoren. Er heeft toen een soort symbolische arrestatie plaats gevonden. Ik ben nl. met de heer *Droogendijk* vele trappen afgedaald en in een soort sousterrain gekomen, waar achter een deur met tralies een houten tafel stond, waarachter een man met een zeer ongunstig uiterlijk zat. Ik weet niet of dit de gevangenis was, maar het leek er wel een beetje op. Die mijnheer achter dat tafeltje begon mij te verhoren. Na het verhoor ben ik met de heer *Droogendijk* nog even langs de legatie gegaan en inderdaad die volgende ochtend vertrokken.

34466. De **Voorzitter**: U had dus dat visum gekregen?

A. Ja.

34467. De **Voorzitter**: Had u ook reeds het Engelse visum?

A. Ja.

34468. De **Voorzitter**: En had u intussen ook een Necierlandse pas gekregen?

A. Ja.

34469. De **Voorzitter**: Ondanks het feit, dat u geen papieren had'?

A. Ja.

De nos. 34470 t/m 34506 hebben betrekking op punt k van het Enquêtebesluit.

34507. De **Voorzitter**: Ik zou u graag willen vragen of u wel eens iets te maken hebt gehad met de mogelijkheid om van Engeland uit de verbsëring van het lot der Nederlandse civiele gevangenen in Duitsland te bevorderen?

A. Ik heb daar reeds een brief over geschreven, naar aanleiding van de vraag van de heer *Gerretsen*.

34508. De **Voorzitter**: Die heb ik niet gezien.

Het interesseert ons, of men van Engeland uit iets heeft kunnen doen voor de civiele gevangenen in Duitsland. En of men dit dan in voldoende, onvoldoende of in overvloedige mate onk gedaan heeft.

A. In onvoldoende mate.

34509. De **Voorzitter**: Had men, naar uw gevoel, daar meer aan kunnen doen dan men gedaan heeft?

A. Stellig.

34510. De **Voorzitter**: Wat zou men dan b.v. ten behoeve van die civiele gevangenen hebben kunnen doen wat men niet gedaan heeft?

A. Daarbij kan ik alleen maar wijzen op de resultaten, die u ongetwijfeld wel bekend zijn.

34511. De **Voorzitter**: Ondervindingen van u zelf?

A. Neen. Mijn vrouw en kinderen hebben wel in verschillende kampen gezeten. Eerst één jaar Westerbork. Ze waren opgepakt als strafgeval, in verband met mijn ontsnapping. Na Westerbork zijn zij naar Bergen-Belsen afgevoerd. Gelukkig zijn zij, ondanks alle ontberingen, goed terechtgekomen. In 1945 heb ik ze mee naar Engeland genomen.

34512. De **Voorzitter**: Wat is nu van Engeland uit mogelijk geweest om in zulke gevallen te helpen?

A. U moet goed onderscheiden; zo was er de kwestie oin ze vrij te krijgen door een iitwisseling, wat ik natuurlijk ook geprobeerd heb.

34513. De **Voorzitter**: Die uitwisseling is toch mislukt?

A. Ja.

34514. De **Voorzitter**: Waarom is die mislukt? Omdat de Duitsers niet toestemden of omdat de Nederlanders er niet voldoende aandacht aan besteedden?

A. Dit is een hoogst pijnlijke zaak. Ik kan daar weinig over zeggen, maar ik heb niet de overtuiging, dat daar aan gedaan is, wat men er aan had kunnen doen.

34515. De **Voorzitter**: Hebt u dan aanwijzingen voor de opvatting, dat indien er iets anders aan gedaan was, het wel gelukt zou zijn?

A. Ik zal u een voorbeeld noemen. Mijn vrouw en kinderen zijn gedeporteerd van Westerbork in Februari 1944. Waarom ze niet naar Auschwitz zijn gegaan, kan ik niet met zekerheid zeggen, maar ik heb wel enige aanwijzingen. Men heeft van Holland uit geprobeerd ze te redden door een diamantfooi. Mijn vrouw meent, dat zij op die grond naar Bergen-Belsen gegaan zijn.

Daar is aan voorafgegaan, dat zij op een goed ogenblik in Westerbork het gerucht vernam, dat mensen met veel buitenlandse relaties daarvan een lijst konden indienen, omdat daar ook een zekere bescherming in zat. De nazi's geneerden zich blijkbaar enigszins om later lastige vragen te krijgen.

Die lijst van relaties heeft zij overgelegd en die zou er ook enigszins toe bijgedragen kunnen hebben.

De dag vóór hun vertrek hebben zij gehoord, dat zij z.g. Palestina-certificaten gekregen hadden.

Ik durf het niet met zekerheid te zeggen, maar ik geloof zeker, dat ik die Palestina-certificaten te danken heb gehad aan de medewerking van de heer *Meyer Sluysen*.

34516. De Voorzitter: Voor zover wij hier van de heer *Sluysen* hebben gehoord, zijn die Palestina-certificaten indertijd wel aangevraagd geweest. Er waren b.v. lijsten opgesteld, die ook waarschijnlijk wel naar Palestina zullen zijn gegaan, naar het comité, dat zich daar bezighield met het uitgeven van de certificaten. Maar of zij ooit enig effect op de Duitsers hebben gehad, is zeer de vraag. Het is zelfs de vraag of zij die lijst ooit gezien hebben.

A. Van Bergen-Belsen uit is er in ieder geval een groep Joodse Nederlanders uitgewisseld naar Palestina. Dat staat vast.

34517. De Voorzitter: Hoe is dat gebeurd?

A. Ik ben er zeer over verbaasd, dat u dit niet bekend is.

34518. De Voorzitter: Wij hebben van *Meyer Sluysen* geweldige lange lijsten gehad, maar daar is ten slotte heel weinig van terechtgekomen.

A. Dat weet ik niet. Ik heb hier een Rode Kruis-bericht, dat mijn familie in Westeroork gekregen heeft; dat is gedaateld van 3 Februari 1944 en is daar dus inderdaad zeer kort voor het vertrek van mijn familie aangekomen. Ze hebben het gehoord de dag voordat ze weggingen. Dit bericht kwam ook van de Jewish Agency uit Jeruzalem. Ik zelf heb het gevoel gehad, dat dit wel gelukt is.

Ik heb natuurlijk ook bij alle mogelijke Engelse instanties een poging in het werk gesteld en ben b.v. ook bij Buitenlandse Zaken geweest.

34519. De Voorzitter: U zegt, dat volgens uw vaste overtuiging de mogelijkheid zou hebben bestaan om in de eerste plaats door middel van die Palestina-certificaten te komen tot een groter aantal Joodse gevangenen in Duitsland in de concentratiekampen, die in vrijheid zouden zijn gesteld?

A. Ja, dat lijkt mij wel.

34520. De Voorzitter: Wanneer ik het goed begrijp, dan zijn die Palestina-certificaten verklaringen van een comité in Palestina, gesanctionneerd door de Engelse Regering, dat men toegang zou krijgen in Palestina?

A. Ja. De tekst van dit Rode Kruis-bericht van de Jewish Agency in Jeruzalem aan mijn familie luidt:

„*Warendorf, Margarethe* and family. Address: Joodse Raad Jan van Eyckstraat 15 Amsterdam, (Hollande).

Message of 24th January, 1944. Please inform *Margarethe Warendorf* and family. Croix Rouge Néerlandaise Amsterdam

That they have been registered on the eighth Zionist list for immigration into Palestine and exchange. The number is ..... foreign office will communicate to protecting power.”

Het Foreign Office zou dus een mededeling daarvan doen aan de Protecting Power in Zwitserland. Zwitserland was namelijk de Protecting Power voor de Britse onderdanen in Nederland.

34521. De Voorzitter: Met „exchange” bedoelt u dus, dat hier niet alleen sprake is van een te verwachten Duitse toestemming om mensen, die naar Palestina konden gaan, vrij te laten, maar dat er bovendien nog een ruil bij moest komen?

A. Dat is mogelijk.

34522. De Voorzitter: Er is ons echter niets van een ruiling bekend. Wel is ons bekend, dat men geprobeerd heeft om te ruilen, maar dat dit niet lukte, omdat er geen ruilobjecten waren aan de andere kant.

A. Ik wilde er nog even de nadruk op leggen, dat noch mijn vrouw noch ik, laat staan onze kinderen, ooit Zionisten geweest zijn. Die eighth-List is een vriendelijkheid geweest.

34523. De Voorzitter: Daarom vroeg ik er zoëven juist naar. U bent toch bijgeval geen oud-Zionist?

A. Ik ben helemaal geen Zionist. Ook nu nog niet.

34524. De Voorzitter: Maar nu was het misschien zo, dat die lijst door oud-Zionisten was samengesteld?

A. Neen. Ik was reeds enige tijd in Engeland, toen ik de heer *Sluysen* volkomen bij toeval sprak over mijn vrouw en kinderen. Hij zei toen: „Wat zeg je? Heb jij vrouw en kinderen, waar zijn die dan?” Ik zeg: „Naar ik aanneem, zijn zij in Westerbork”. Hij begreep niet, dat ik het hem niet eerder had gezegd en vroeg mij, wat ik had gedaan om ze er uit te krijgen. Ik heb hem toen verteld, dat ik al verschillende pogingen in het werk had gesteld. Het eerste, dat mij bij dit hele geval opgevallen is, is, dat nooit iemand mij gezegd heeft, dat er van officiële zijde enige pogingen in het werk gesteld werden, waren of zouden worden.

34525. De Voorzitter: Maar ik weet ook helemaal niet of er van officiële zijde pogingen in het werk gesteld zijn.

A. Ik heb de brief gevonden, die ik op 26 November 1943 aan de heer *Sluysen* heb geschreven:

„Zeer Geachte Heer *Sluysen*,

Naar aanleiding van de vergadering van de Kring van Nederlandse Joden in Engeland gehouden op Woensdag 17 November jl. moge ik mij met het volgende verzoek tot U wenden.

Volgens Uw uiteenzetting in genoemde vergadering is thans bij de Nederlandse Regering een lijst in voorbereiding van hen, die voor uitwisseling in aanmerking komen. Ik zou het uitermate op prijs stellen, indien mijn vrouw en kinderen op deze lijst geplaatst zouden worden, tot welk doel ik hieronder namen en geoordeelden laat volgen.”

34526. De Voorzitter: Als ik het goed begrijp, heeft hij dus tegen u gezegd, dat bij de Nederlandse Regering een lijst in voorbereiding was?

A. Ja, dat begreep ik hier ook uit.

34527. De Voorzitter: De heer *Sluysen* maakte die lijsten zelf. Maar of men nu zou kunnen zeggen, dat ze bij de Regering in voorbereiding waren?

A. Ik lees op het ogenblik de brief voor, die ik hem geschreven heb.

34528. De Voorzitter: Het is een brief, waarin u bevestigt wat hij gezegd heeft?

A. Zeker, wat hij in die vergadering gezegd heeft. Het is echter ook wel mogelijk, dat ik het verkeerd heb begrepen.

34529. De Voorzitter: Dat de wens de vader der gedachten geweest is?

A. Inderdaad. „Naar uit een particulier schrijven van 28 Augustus jl. is gebleken, bevonden zij zich op die datum nog in het Lager Westerbork, Hooghalen Oost, Provincie Drenthe, waarheen zij omstreeks 23 November 1942 werden vervoerd. Ik heb goede reden om aan te nemen, dat zij zich op dit ogenblik nog daar bevinden. In de eerste plaats omdat invloedrijke vrienden, met wie ik in Holland samengewerkt heb, zullen trachten een deportatie tegen te houden en in de tweede plaats, omdat mijn vrouw door tussenkomst van dezelfde vrienden een administratieve taak in het kamp heeft gekregen. U bij voorbaat dank zeggend voor Uw medewerking, Hoogachtend”.

Het laatste is van belang, omdat ik mij herinner uit die tijd, dat toen de voorwaarde gesteld werd van de zijde van de Nederlandse Regering, dat men ook zou weten of die mensen er inderdaad nog waren. Zij wilde nl. de lijst niet bederven door er namen op te zetten van mensen, die er niet meer waren.

34530. De Voorzitter: Hebt u nu enige andere grondslag dan die nededeling van de heer *Sluysen* in die vergadering, dat de Nederlandse Regering enigerlei rol heeft vervuld bij deze zaak?

A. Ik kan u zeggen, dat ik bij de heren *van Pallandt*, *Huender* en *Neuerburg* geweest ben, en uit die tijd heb ik nog een Engels briefje gevonden. Ik heb het bewaard in de enveloppe, waarin ik het heb teruggekregen, in het handschrift van de heer R. *Neuerburg*, Stratton House, Departement van Buitenlandse Zaken.

34531. De **Voorzitter**: Van wie heeft hij het gekregen?

A. Ik heb het hem gegeven. Ik had erg veel goede Engelse relaties. Eén van mijn oudste Engelse vrienden was the Right Hon. *H. Graham White*. Indertijd is hij liberaal M.P. geweest, assistant-postmaster-general in de tweede nationale Regering en tegenwoordig P. C., (lid van de Privy Council; Staatsraad, zou men bij ons zeggen). *Graham White* had een zeer invloedrijke positie en heeft zich toen voor mij gewend o.a. tot het Foreign Office om te trachten mijn familie eventueel op een exchange-lijst geplaatst te krijgen. De heer *Hall*, secretaris van de „Home Secretary”, schrijft op 12 Januari 1945 het volgende:

„Dear *Graham White*.

Thank you for your letter of 21st December, 1944, enclosing a further letter from your friend, Mr. C. J. S. *Warendorf*, about the possibility of arranging an exchange for his wife and children. Mr. *Warendorf* asks whether it would be possible to reconsider the statement given in my previous letter to you of 17th November, 1944, in the light of a conversation he had with Baron *van Pallandt* of the Netherlands Ministry of Foreign Affairs. I am afraid however, that this does not materially alter the position; nor does Mr. *Warendorf's* information appear to correspond with the facts as we know them. We have no knowledge of Germans originally interned in the Netherlands East Indies, and now held in India being „pegged” to the British list, as Mr. *Warendorf* infers. These Germans are held on Netherlands East Indies account and are not available for any exchange of British civilians. As for the Palestine exchange referred to by your friend, this was an exchange of people whom the Palestine Government were willing to accept against Germans held in Palestine. This is, of course, an entirely different matter and has nothing to do with any Anglo-German exchange. I am very sorry that there is nothing further I can do to help in this matter, but in the circumstances I think you will agree that the position remains the same as I explained to you in my previous letter.”

Yours sincerely
w.g. *G. H. Hall*.

34532. De **Voorzitter**: Nu wil ik het nog eens herhalen: Hebt u nu enigerlei aanwijzing, dat alle plannen van die Palestijnse geschiedenis en van die ruil iets meer zijn geweest dan denkbeelden van de heer *Sluysen* en ook van die mijnheer *Graham White* misschien en van de commissie, waar *Sluysen* secretaris van was, of ook nog van anderen?

A. Ik begrijp de tendenz van deze vraag eigenlijk niet. Het is ten slotte toch niet nodig om te slagen om iets in het werk te stellen?

34533. De **Voorzitter**: Neen, maar wanneer u deze dingen hier vertelt, zou men kunnen zeggen: „de Nederlandse Regering heeft niets van dien aard gedaan”. Het verwijt, dat daarin schuilt, zou meer kracht krijgen, indien de plannen bij anderen wel geslaagd waren.

A. Hierop kan ik u dit antwoorden, dat het natuurlijk uiterst moeilijk is bij een dergelijk onderwerp bij gebrek aan gegevens op iets anders af te gaan dan een indruk, die men krijgt. Nu zou ik daarom welbewust even over willen stappen naar die kwestie van het zenden van pakketten.

De heer **Stokvis**: Mijnheer de Voorzitter, ik heb wel bezwaar tegen dat overstappen.

34534. De **Voorzitter**: Ik ook. Ik wilde hier graag nog even over doorgaan. U bent begonnen met te zeggen, dat er veel meer gedaan had kunnen worden aan het bevrijden van Joodse en andere civiele gevangenen in Duitsland. Toen heb ik u gevraagd: „Wat is nu voor dit oordeel uw grondslag?” U bent toen uit gaan wijden over die plannen. Dat die plannen bestaan hebben, is ons bekend. Met de heer *Meyer Sluysen* hebben wij hierover gesproken. Hij heeft ons ook die lijsten laten zien van die mensen voor Palestina, die hij zelf gemaakt heeft. Ook heeft hij ons verteld, dat hij er adressen achter moest zetten en dat hij, wanneer de adressen hem niet bekend waren, er

maar achter zette: Joodse Raad, Amsterdam; dan kwam er misschien toch nog iets van te recht.

U hebt ons voorgelezen, dat het adres van uw vrouw en kinderen eveneens Joodse Raad, Amsterdam, was.

A. Maar dat spreekt toch van zelf? De mensen werden toch uit hun huizen gestuurd in die tijd en naar een ander adres gebracht!

34535. De **Voorzitter**: Ik wil hier ook niet beweren, dat het zo heel gemakkelijk zou zijn geweest om de ware adressen van die mensen duidelijker op te geven. Natuurlijk waren ze niet meer in de huizen waar ze gewoond hadden, dat weten wij wel. Maar de heer *Sluysen* heeft ons verteld:

„Ik wist die adressen natuurlijk niet meer. Sommige wel; in Londen heb ik een Nederlands telefoonboek gevonden, waarin ik de verschillende adressen heb opgezocht. Ik vond daar sommige adressen, andere weer niet, waar ik dan ook maar weer „Joodse Raad” achter zette. Men kon ten slotte niet weten of ze dan toch nog gevonden werden. Ook van de mensen, waarvan ik wist, dat ze reeds gedeporteerd waren en waar ik dus de adressen niet meer van kon vinden, heb ik als adres gegeven „Joodse Raad”. En toen hebben zij die lijsten weg willen sturen, of misschien ook wel gestuurd, dat weet ik niet zeker meer. In ieder geval is daar uitermate weinig van terechtgekomen. Ook dat ruilen is niet gelukt.”

U hebt daar zoëven één van de redenen van voorgelezen uit die brief van de heer *Hall*. Nu is mijn vraag: Zijn er nu aanwijzingen, dat enigerlei plan gelukt is, zodat men kan zeggen: als de Nederlandse Regering zich wat meer moeite gegeven had in de richting van die plannen b.v. of in een andere richting, dan zou het gelukt zijn en dan zouden er veel meer mensen uit die kampen gekomen zijn.? Maar tot nog toe heb ik daar eigenlijk geen aanwijzing voor gezien.

A. U hebt de aanwijzing wel gezien in het geval van die mensen, die inderdaad naar Palestina uitgewisseld zijn.

34536. De **Voorzitter**: Daarvoor zou ik eerst te weten moeten komen, wanneer dat geweest is en op welke wijze het geschied is.

De heer **Stokvis**: En of er Nederlanders bij waren.

A. Dat kan ik u precies vertellen. Ik kan u een brief overleggen, die ik van mevrouw *de Bruin* heb gekregen, die bij die groep behoorde en mij er een zeer volledig verslag over heeft gedaan.

De **Voorzitter**: Zou u die brief dan aan de griffier willen geven?

A. Met genoegen.

34537. De **Voorzitter**: U zult waarschijnlijk niet weten, hoe het tot stand gekomen is.

A. Ik geloof wel, dat het inderdaad mogelijk is om het achteraf min of meer te zeggen.

De **Voorzitter**: Wanneer wij er nu eens iets meer van te weten konden komen, dan zouden wij ten minste een houvast hebben.

A. In de eerste plaats kan ik u een naam noemen van iemand, die er ook bij geweest is. De heer *Maintz* uit Amsterdam, hij is geen Nederlander.

34538. De **Voorzitter**: Woont hij nog in Amsterdam?

A. Hij is uit Palestina teruggekomen en woont weer in Amsterdam.

34539. De **Voorzitter**: Kunt u ons zijn adres ook opgeven? Het lijkt mij wel nuttig, dat wij kunnen vernemen, hoe hij er gekomen is.

A. Ik wist niet, dat u dit niet bekend was. Deze lijsten waren samengesteld en lagen in Berlijn.

34540. De **Voorzitter**: Die bepaalde groep, waar mevrouw *de Bruin* bij hoorde en de heer *Maintr*?

A. Neen, ik begin eerst veel verder. Uit die lijsten, die daar lagen, moest een keuze gemaakt worden.

34541. De **Voorzitter**: De heer *Sluys* heeft zelf in Londen lijsten geïnaakt. Welke lijsten bedoelt u dan?

A. Er was b.v. een kantoor van de Jewish Agency in Londen. Men kon daar naar toe gaan en zeggen: „Wilt u die en die op een lijst zetten?” En ik neem ook aan, dat de heer *Sluys* met deze instantie contact heeft gehad.

Naar ik gehoord heb, hebben de Polen veel mensen door omkoperij op grote schaal losgekregen. Dit zijn echter allemaal van die verhalen, waar u niet veel aan hebt. Maar in dit verband kan ik u wel zeggen, dat er dus wel lijsten waren. Dit bericht, dat ik u zoëven voorlas van de Jewish Agency, is een „echt ding”

34542. De **Voorzitter**: Maar waar kwam dat Rode Kruis-bericht vandaan?

A. Uit Palestina van de Jewish Agency. Tegenwoordig zou men zeggen: Van de voorlopige Regering van Israël.

Deze lijsten lagen ook inderdaad ergens in Berlijn en werden ook opgestuurd. Deze mensen werden geclaimd.

34543. De **Voorzitter**: De lijsten werden dus in Palestina door de Jewish Agency opgemaakt. Dan gingen ze naar Berlijn, maar hoe kwamen die nu van Palestina in Berlijn?

A. Door de Protecting Power natuurlijk. Dit blijkt ook uit dit bericht. U schijnt op het ogenblik, geloof ik, te denken, dat hetgeen de heer *Sluys* u verteld heeft een soort van hersenschim geweest is?

De **Voorzitter**: Dat is te sterk uitgedrukt.

A. Ik kan alleen maar dit zeggen; Er is dus een lijst geweest, dat is positief een feit. Ik neem aan, dat er verschillende lijsten geweest zijn (hier wordt namelijk al gesproken van de achtste lijst), die door de Jewish Agency in Palestina werden opgesteld van mensen, die zijn geclaimd voor het geval er dus een ruil mogelijk zou zijn. Die lijsten werden dus naar de Protecting Power gezonden.

34543. De **Voorzitter**: Dat is dus het Zwitserse gezantschap in Berlijn? Het Zwitserse gezantschap was de Schutzmacht voor Engeland?

A. Ja.

34545. De **Voorzitter**: Zouden het dus lijsten geweest zijn van Engelse Joden, denkt u?

A. Neen, pertinent niet. Palestina was een gedeelte van het Britse Empire, dus wanneer men kon zeggen: „Ik word geclaimd door Palestina”, dan kreeg men daarmee automatisch de Britse bescherming. En met die Britse bescherming kreeg men automatisch de bescherming van de Protecting Power, dus in dit geval van Zwitserland of van Zweden, wat het dan ook geweest is. Dus die lijsten lagen in Berlijn en nu is het merkwaardige, dat b.v. mevrouw *de Bruin* wel is uitgewisseld, terwijl mr. *Abel Herzberg* uit Amsterdam niet uitgewisseld werd. Waarom is de heer *Maintz* wel uitgewisseld en mr. *Marinus Kan* niet?

34546. De **Voorzitter**: Waarom zou ik *Abel Herzberg* en *Marinus Kan* wel moeten noemen, wanneer ik niet weet, dat zij ook op die lijsten stonden?

A. Dat vertel ik u.

34547. De heer **Stokvis**: Dat zegt u *nu*.

A. Inderdaad, u hebt gelijk.

34548. De **Voorzitter**: Dus niet iedereen, die op die lijsten stond, heeft ten slotte de weg naar Palestina gevonden, maar alleen een zeker aantal. En u weet niet in hoeverre die mensen willekeurig uit die lijsten voor de dag zijn gekomen?

A. Ik heb wel gehoord, dat men in Bergen-Belsen heeft geprobeerd om in dit systeem, in de zin van de Duitse nazi-geest, enig systeem te ontdekken bij de keuze. Dit is hun echter nooit helemaal duidelijk geworden. Ze hebben wel gemeend, dat er eerst sprake was van een negatieve keus, namelijk dat de mannen van onder de 45, die dus dienstplichtig zouden kunnen zijn, van die lijst waren uitgesloten. Maar ook daar is een uitzondering op gemaakt. Men heeft nooit precies geweten, wie op die effectieve lijst van uitgewisselden kwam en wie niet.

34549. De **Voorzitter**: Er zijn dus ten slotte een aantal mensen van die lijst in Palestina aangekomen. U kunt personen van die lijst aan ons opgeven, die in Nederland wonen en waarvan wij misschien hunnen aannemen, dat ze ons kunnen vertellen hoe die zaak in haar werk is gegaan. Zou b.v. de heer *Maintz* dat kunnen?

A. Dat wil zeggen voor zover mij bekend is, heeft men nooit precies begrepen, welke maatstaven de Duitsers hebben aangewend.

34550. De **Voorzitter**: Maar misschien wel hoe die zaak in haar werk is gegaan. Kwam daar b.v. een ruil bij te pas, een uitwisseling?

A. Men heeft toen gezegd, dat er inderdaad een uitwisseling zou plaats vinden van Engelsen tegen Duitsers, civiele personen. Die uitwisseling heeft ook inderdaad plaats gevonden. Men vertelde, dat de Duitse autoriteiten op een gegeven moment 200 Engelsen ongeveer „te kort kwamen”, die, als ik mij wel herinner, „per ongeluk” door de Gestapo waren afgemaakt, en deze gaten moesten toen worden aangevuld. Zij zijn toen aangevuld met een aantal mensen, die men uit Bergen-Belsen heeft genomen.

34551. De **Voorzitter**: Dat is dan wel een zeer speciaal geval, dat moeilijk zou kunnen worden gebruikt als argument tegenover de Nederlandse Regering als grondslag voor een verwijt: „Je hebt er niet genoeg aan gedaan.”

A. Ik wil nog veel verder gaan; het is best mogelijk, dat de Nederlandse Regering op dit gebied wel iets heeft gedaan, maar ik heb het nooit gehoord.

34552. De **Voorzitter**: Ik geloof niet, dat ze er iets aan deed.

A. De eerste vraag, die u mij stelde op dit punt, was een dubbele vraag: — „Wist ik iets van wat zij wel dan niet gedaan hadden?” — en: — „Wist ik iets over die pakketten?”

Meteen heb ik dit hierop geantwoord, omdat ik weet hoe bedroevend de houding was van Buitenlandse Zaken.

34553. De heer **Stokvis**: Heeft de getuige wel eens gehoord, dat er in Zwitserland een mogelijkheid bestond om Joden vrij te krijgen uit de kampen, indien men een bedrag van 10 000 Zw. frs. ter beschikking stelde van die mijnheer in Zwitserland, die als tussenpersoon fungeerde?

A. Ik geloof alleen, dat uw prijs een beetje laag is. We hebben mijn eigen broer op deze manier vrijgekregen.

34554. De heer **Stokvis**: Was de prijs hoger?

34555. De **Voorzitter**: Dit is het eerste geval, waarvan we horen, dat het gelukt is. We hebben nog nooit een geval vernomen, waar dit inderdaad werkelijkheid geworden is.

A. Dat verbaast mij.

34556. De **Voorzitter**: Dit vrijkopen van Joden uit de kampen in Duitsland?

A. Dit is natuurlijk iets anders, o, uit de kampen...

De **Voorzitter**: Het vrijkopen van Joodse gevangenen uit de kampen in Duitsland voor 10 000 frs. per persoon is een methode geweest, waarover men eens heeft gesproken en waarvan een Zwitser beweerd heeft, dat hij het tot uitvoering kon brengen. Dientengevolge heeft de Nederlandse gezant te Bern aan de Regering te Londen gevraagd om voorlopig een bedrag van één miljoen francs over te maken, ten einde alvast een groot aantal van die mensen uit Duitsland vrij te kopen. Het was omkoperij van Duitse beambten.

Maar er is ons nog nooit één geval bekend geworden, waarin dat inderdaad is geschied. Nu zegt u, dat uw broer is vrijgekocht.

A. Dit is een misverstand, want mijn broer is niet uit een kamp, maar uit bezet gebied gekomen.

34557. De **Voorzitter**: Dat is een andere kwestie. Die gevallen gebeurden meer. Maar het geval, dat de heer *Stokvis* bedoelt, is zeer bepaald het systeem, dat ik zoëven noemde. Hebt u daar nu wel eens van gehoord?

A. Ik heb er wel eens van gehoord, maar wanneer ik mij goed herinner, is dit geweest helemaal tegen het einde van de oorlog. In de omgeving van *Himmler* waren toen bepaalde neigingen om een wit voetje te krijgen, onder welk systeem toen ook die mensen uit Theresiënstadt naar Zwitserland zijn vrijgelaten.

34558. De Voorzitter: Ten aanzien van dit vraagstuk hebben wij alleen gehoord van Duitse ambtenaren, die zich graag lieten omkopen. De kwestie van Theresiënstadt is weer heel iets anders, vanwaar toen ongeveer een 400 Nederlanders naar Zwitserland zijn gekomen.

Maar u is van dit systeem niets bekend, althans u hebt natuurlijk bij geruchte daar wel iets van vernomen, maar u hebt er in Engeland nooit iets over gehoord. U weet ook niet of daar nog pogingen aangewend zijn om er iets aan te doen? U weet ook niet of de commissie, waarvan de heer *Sluyser* secretaris was, het heeft geprobeerd?

A. Neen. Ik zeg dit even aarzelend, want ik weet wel, dat die commissie op dat ogenblik pogingen in het werk heeft gesteld om ook langs minder regelmatige weg iets te bereiken.

34559. De Voorzitter: Maar hebt u nog verder iets vernomen, behalve dan in dit geval, waar u niet van op de hoogte bent, van een bepaald afwijzende, weinig belangstellende houding van de Nederlandse Regering? Hebt u dat wel eens van dichtbij meegemaakt?

A. Wat betreft het vrijkrijgen van de mensen?

34560. De Voorzitter: Of men in algemere zin probeerde iets te doen voor de civiele gevangenen, Joodse of andere, in de kampen, door ze b.v. vrij te krijgen. Door te trachten de positie, waarin zij verkeerden, te verbeteren?

A. Regelmatig zijn er op uiterst geringe schaal uitwisselingen geweest tussen civiele en ook wel andere gevangenen van verschillende nationaliteit, b.v. Engelsen tegen Duitsers, etc. Hieruit leid ik af, dat de Nederlandse Regering dit ook wel had kunnen doen, althans pogingen in het werk had kunnen stellen, doch mij is hiervan nooit iets gebleken. Dit briefje van *Hall* heb ik bewaard, omdat ik inder tijd bij de heren van *Pallandt*, *Huender* en *Neuerburg* geweest ben om te informeren of er nog niet één of andere uitwisseling mogelijk was, omdat ik in een enigszins uitzonderlijke positie verkeerde, nl. dat ik met een onderbreking van ongeveer 6 maanden voortdurend wist waar mijn familie was, terwijl ik zelf in Engeland zat.

34561. De Voorzitter: Dus naar uw mening had de Regering het in het groot b.v. ook kunnen doen?

A. In ieder geval hadden zij iets van medewerking kunnen laten merken in mijn geval. Te elfder ure heeft men besloten, dat men wat pakketten zou gaan sturen; dat is u bekend?

De Voorzitter: Neen.

A. Omstreeks Augustus/September 1944 is de heer *Woensdregt*, Regeringscommissaris voor de repatriëring te Stockholm, in Londen geweest om deze zaak te bespreken met de heer *Dentz*, van de repatriëring. Ik ben aanwezig geweest bij één van die besprekingen. De heer *Dentz* kende mijn familie en mijn geval. Toen ik dus van hem hoorde, dat die mijnheer *Woensdregt* zou komen, heb ik gezegd, dat ik er graag iets aan wilde doen. Ik had nl. niet zo erg veel vertrouwen in datgene, wat de Nederlandse Regering ten opzichte van dit feit zou doen, en wilde daarom zelf in contact komen met de heer *Woensdregt*.

Ik heb tegen de heer *Woensdregt* gezegd: „Hier hebt ge van mij een cheque van £ X. Wat er ook nog gebeurt langs officiële weg, doet u mij een plezier als mens tot mens en stuurt u voor dit geld uit Zweden straks pakjes. En weest u zo vriendelijk om 2 brieven van mij mee te nemen.” Deze twee brieven waren voor mijn familieleden en ik wilde, dat deze met tussenpozen op de post gedaan werden in Zweden, om te zien wat er zou gebeuren.

Toen ik mijn vrouw op 29 Juni 1945 terugzag, was de eerste vraag, die zij mij stelde: „Wat deed je in Zweden?” Ik vertelde haar, dat ik nooit in Zweden was geweest.

De heer *Woensdregt* heeft die twee brieven inderdaad met tussenpozen voor mij in Stockholm op de bus gedaan en met een paar maanden vertraging en een maand tussentijds verschil zijn ze in Bergen-Belsen aangekomen en aan mijn vrouw ter hand gesteld.

En juist in die tijd, dat ze in Bergen-Belsen straf hadden en geen eten kregen, zijn er ook pakketten aangekomen.

Ik kan niet met zekerheid zeggen, of het de pakketten waren, die de heer *Woensdregt* voor mij had verstuurd. Het was tegen het einde, dat ze de pakketten kregen.

Achteraf is mij trouwens eveneens — onlangs — gebleken, dat er in Stockholm ook een mijnheer *Konijn* woonde (mijn vrouw heet

ook *Konijn* van zich zelf), die op goed geluk zelf één of meer pakketten naar Bergen-Belsen gezonden heeft aan hen, die mogelijkwijze nog familie zouden zijn. In Stockholm had hij nl. een lijst gezien van mensen, die in Bergen-Belsen zaten. Hoe hij aan die lijst gekomen is, kan ik u niet zeggen, maar hij heeft die lijsten gezien.

34562. De Voorzitter: Het is een lijst, die daar op goed geluk gemaakt is. Men heeft toen geprobeerd om die te gebruiken.

A. Dit is dus wellicht de achtergrond van dat pakketten sturen.

34563. De Voorzitter: Maar heeft uw vrouw niet kunnen constateren of die pakketten uit Zweden kwamen?

A. Jawel, het waren Zweedse pakketten.

34564. De Voorzitter: Weet u ook of het er veel waren?

A. Neen, voor zover ik weet, niet. Er is wel een aantal Zweedse pakketten aangekomen.

34565. De Voorzitter: U weet niet of het zeer algemeen voorkwam?

A. Zeer algemeen is het zeker niet geweest.

34566. De Voorzitter: Zijn het misschien maar enkele pakketten geweest? In het eerste geval zou het op een algemene actie duiden bij deze of gene. Wanneer het er enkele waren, zou het kunnen zijn, dat er ook van u bij waren.

A. Neen, deze beide pakketten waren geadresseerd en zijn ook aan haar uitgereikt, dus was het niet aan enige twijfel onderhevig, dat ze ook voor haar bestemd waren.

34567. De Voorzitter: Dus kwamen ze zeer waarschijnlijk van u?

A. Ja, of van die onbekende weldoener, die ook *Konijn* heette, en het kan ook zijn, dat het pakketten zijn, die uit een algemene pakketten-actie van de Repatriëringsdienst via de heer *Woensdregt* of van Buitenlandse Zaken gestuurd zijn.

34568. De Voorzitter: Wij moeten de heer *Woensdregt* nog verhoren, maar tot nog toe hebben wij van de Repatriëringsdienst niets gemerkt van een algemene pakketten-zending.

A. Dan zou ik er erg veel prijs op stellen u het volgende voor te lezen: Toen ik van Amsterdam onderweg naar Londen was, heb ik intuïtief de Nederlandse instanties vermeden, omdat ik dacht, dat ik daar toch geen steun kreeg. De geschiedenis heeft mij ook gelijk gegeven. In Londen heb ik getracht door verschillende Engelse kanalen tot die uitwisseling te komen en ik heb daarbij niet het idee gehad mij te wenden tot de Nederlandse Regering, of Buitenlandse Zaken, daar dit naar mijn mening toch geen zin zou hebben. Ik ben daarbij op mijn intuïtie afgegaan, ook al, omdat de officiële Nederlandse instanties nooit iets daaromtrent hebben medegedeeld. Ten slotte heb ik toch eens een poging in het werk gesteld en heb ik op 10 Februari 1945 geschreven aan Buitenlandse Zaken, ter attentie van de heer *Huender*, die deze zaken behartigde.

Ik lees u nu voor:

„Met referte aan een onderhoud, dat ik op 6 dezer te Uwen Departemente hebben mocht, doe ik U hieronder een korte uiteenzetting toekomen van de beweegredenen, die mij noopten mij met het volgend verzoek tot U te wenden.

Op 1 October 1944 schreef ik een brief aan mevrouw *Eva Wilson*, een particuliere relatie, woonachtig te Lund, 5 Smale Gatan in Zweden. Dit schrijven bevatte de namen van mijn vrouw en 3 kinderen, die in het uitwisselingskamp Bergen-Belsen, nabij Zelle, Kreis Hannover, geïnterneerd zijn en die blijkens een in September 1944 ontvangen inlichting uit het neutrale buitenland voedselpakketten mogen ontvangen. Het schrijven hield een verzoek in om voor toezending van pakketten aan mijn gezin zorg te dragen. De namen met geboortedata en -plaatsen waren op een afzonderlijk kaartje ingesloten. Als substituut officier bij de Nederlandse Maritieme rechtbank te Londen wendde ik mij tot het Ministerie van Justitie met het verzoek van de inhoud van deze brief kennis te nemen en, en zo men zich daarmee kon verenigen, namens mij Uw Departemente te vragen, dit schrijven in de diplomatieke zak of per koerier tot Stockholm mee te willen zenden.”

Op 3 October 1944 heeft het Departement van Justitie aan mijn verzoek voldaan. Eerst begin November daaropvolgende ontving ik een afwijzend antwoord:

„Van de door U bedoelde regeling kan alleen gebruik gemaakt worden, indien de brieven voor naaste familieleden in bezet Nederland bestemd zijn.”

34569. De **Voorzitter**: Dus niet de familieleden in Bergen-Belsen?

A. Ja.

„De correspondentie als de onderhavige kan per gewone luchtpost naar Zweden worden verzonden.”

Dit is dus de mededeling, die ik van Buitenlandse Zaken gekregen heb.

34570. De **Voorzitter**: Dat systeem kon alleen gebruikt worden voor verzending via Zweden naar mensen in Nederland en niet naar mensen in Duitsland?

A. Ja. Ik lees deze brief voor, omdat ik meen een zeer ernstig bezwaar te moeten maken tegen het feit, dat hier een maand overheen is gegaan, vóórdat ik een afwijzend antwoord heb gekregen.

34571. De **Voorzitter**: Niet alleen dat u een afwijzend antwoord hebt gekregen, maar dat het zolang heeft geduurd.....

A. „Mijn naaste familieleden bevinden zich niet meer in Nederland doch als gezegd in een kamp in Duitsland, waarheen ik geen correspondentie zenden kan. Ik heb gemeend met mijn verzoek binnen de grenzen van vermelde regeling, althans naar de gerst ervan, te blijven. Onmiddellijk na ontvangst van het afwijzend antwoord heb ik de brief, op a e in de laatste alinea van dat antwoord aangegeven wijze, per gewone luchtpost verzonden.”

Dus ik heb zelfs dat nog gedaan.

Een maand verschil op een mensenleven in dergelijke omstandigheden is toch wel van belang.

„Ik heb nimmer enig antwoord gekregen. De laatste brief, die ik van mevrouw *Wilson* ontving, is van 24 Februari 1944 gedateerd. Inmiddels verscheen j.l. Zondag 4 Februari 1945 een artikel in de *Sunday Times* — „Allied mail leakage” getiteld. (Dat betekent een lek in de geallieerde mail). Van de inhoud daarvan kunt u kennis nemen. „Het behandelde een aantal gevallen, waarin aan in Zweden gedomicilieerde personen geadresseerde correspondentie, onder meer namen van personen, b.v. in Polen, bevattende, blijkbaar toch of juist in Duitse handen geraakt was. In verband met mijn daardoor en door het uitblijven van enig antwoord van mevrouw *Wilson* ontstane ongerustheid verzoek ik u hierbij, langs de daarvoor aangewezen diplomatieke en/of consulaire weg bij geadresseerde te willen doen informeren of, en zo ja, wanneer en onder welks omstandigheden zij mijn bovenbedoeld schrijven met ingesloten kaartje heeft ontvangen. c.q. wanneer zij haar antwoord heeft verzonden”.

34572. De **Voorzitter**: Is dat nog gebeurd?

A. Dat is gebeurd.

34573. De **Voorzitter**: Hebben zij het nog aan die dame gevraagd? Is er ook een antwoord op gekomen?

A. Het volgende antwoord is er op gekomen:

„Met verwijzing naar uw brief van 10 Februari betreffende de aan mevrouw *Wilson* in Zweden gerichte correspondentie heb ik de eer u te berichten dat H.M.'s Gezant te Stockholm mij het volgende ter zake antwoordt: „mevrouw *Eva Wilson* heeft begin Februari een brief van mr. *Warendorf* ontvangen.” (Dat is dus die brief, die ik in November heb verstuurd. Deze brief is 3 maanden onderweg geweest.) „Mevrouw *Wilson* heeft ongeveer 27 Februari een antwoord op deze brief aan de heer *Warendorf* verzonden.”

Dat antwoord heb ik nooit ontvangen.

„Wat pakkettenverzending aan de familie *Warendorf* in Bergen-Belsen betreft, kunnen wij u mededelen, dat wij in Januari 1945 één pakket per persoon verzonden hebben en in Februari 1945 twee pakketten per persoon. Van beide zendingen weten wij, dat ze de plaats van bestemming bereikt hebben.”

34574. De **Voorzitter**: Dit is nogal gunstig. Dus het was blijkbaar toch wel mogelijk?

A. Ja, blijkbaar was het wel mogelijk.

34575. De **Voorzitter**: Wanneer ik het goed begrijp is uw vrouw dus tot aan de bevrijding in Bergen-Belsen gebleven?

A. Neen, ze is niet daar bevrijd. Eén van mijn vrienden was van het Foreign Office uitgeleend indertijd aan de Displaced Persons Section en door andere kennissen heb ik de gelegenheid gehad, het zo in te richten, dat mijn vrouw en kinderen er uit gehaald zouden worden om naar Engeland doorgestuurd te worden, zodra de Engelsen in Bergen-Belsen kwamen. De geallieerden zijn op 13 April in Bergen-Belsen aangekomen en op 10 April zijn mijn vrouw en kinderen weggevoerd met die beruchte treinreis. Eind April zijn zij door de Russen in Treulitsch bij Torgau bevrijd, bij de Elbe. Door verschuiving van de fronten waren zij daar uiteindelijk terechtgekomen. Ze waren met 2000 mensen in die trein: 600 zijn er tijdens de (14-daagse) reis in de trein overleden en na aankomst stierven nog 900.

Het Russische front zou opschuiven over de Elbe heen naar Leipzig toe. Zij zijn toen gehaald door een afdeling van het Amerikaanse leger. Een aardige Amerikaanse negerchauffeur bracht hen naar Leipzig en zei: „Nu gaan jullie allemaal naar hotels.” Toen ze in Leipzig aankwamen werden zij ingedeeld in de kazerne en bij iedere nationaliteit was een Rode Kruis- of repatriëringspost, behalve voor Nederland.

Zij zijn toen bij de Zwitsers gaan schooieren en zijn zo van Leipzig met een Amerikaanse Rode Kruis-trein gerepatriëerd naar Maastricht.

De **Voorzitter**: Gaarne zouden wij nog van u enkele kopieën ontvangen van de brieven, welke u ons zoëven hebt voorgelezen. Ik dank u zeer voor de inlichtingen en sluit het verhoor.

J. C. S. WARENDORF.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 25 NOVEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Stokvis en Posthumus, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en m.

Verhoor van

SIMONETTA JELIZINA ROSS—REGEUR,
oud 30 jaar, wonende te Voorburg,
verbindingsofficier van het Nederlandse Rode Kruis,

Zij legt de eed af als getuige.

34577. De **Voorzitter**: Wij willen graag met u spreken over uw relaties met het Rode Kruis gedurende de oorlog. Waar was u toen Nederland in Mei 1940 in de oorlog geraakte?

A. In Nederland, in den Haag.

34578. De **Voorzitter**: Waar werkte u toen?

A. Toen werkte ik niet.

34579. De **Voorzitter**: Wanneer bent u met het Rode Kruis in aanraking gekomen?

A. In Februari 1943 ben ik bij het Rode Kruis aangesteld.

34580. De **Voorzitter**: Als ik het wel heb, stond dit in verband met hetgeen u voor uw man deed?

A. Neen, mijn man was gearresteerd, ik had niets te doen.

34581. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat u pogingen deed uw man vrij te krijgen.

A. Ja, natuurlijk wel, maar dit had daar niets mee te maken.

34582. De **Voorzitter**: Het Rode Kruis had daar dus geen bemoeienis mee?

A. Neen.

34583. De **Voorzitter**: U hebt toen een betrekking gekregen bij het Rode Kruis, ik geloof bij de informatiedienst?

A. Ja, bij het Informatiebureau. Ik heb dit gedaan, omdat ik niets te doen had.

Ik had gehoord, dat daar mensen nodig waren.

34584. De **Voorzitter**: Wat deed men toen bij de afdeling, waar bij u werkte en wat deed u daar?

A. Er was toen pas een afdeling voor krijgsgevangenen in Nederlandsch-Indië opgericht om de gegevens, die van het Japanse Rode Kruis binnenkwamen, uit te werken en door te sturen naar de familie in Nederland. Die afdeling was, geloof ik, in Januari 1943 opgericht.

34585. De **Voorzitter**: Werkte u daar onder kolonel van Arkel? Hield hij zich niet bezig met de insulinevoorziening?

A. Ja.

34586. De **Voorzitter**: Of was dit maar een klein onderdeel van het geheel?

A. Neen. Kolonel van Arkel deed dit niet.

34587. De **Voorzitter**: Wat deed u dan met die insuline?

A. Dit was een voorstel van mij. Ik had een kennis, die dokter was; hij had gevraagd of het niet mogelijk was via het Rode Kruis insuline naar Nederland te krijgen.

34588. De **Voorzitter**: Dat is dus een heel andere kwestie.

A. Ja, dit is iets heel anders, het heeft niets met dit werk te maken.

34589. De **Voorzitter**: De kwestie betreffende de insuline was, geloof ik, niet direct Rode Kruis-werk?

A. Min of meer echter wel. Het Rode Kruis had contact met Genève en kon het misschien via Genève krijgen.

34590. De **Voorzitter**: Is het ook gelukt?

A. Later.

34591. De **Voorzitter**: Is het gelukt door bemiddeling van Genève?

A. Ja.

34592. De **Voorzitter**: Hebt u dit met dokter *Friedrich* besproken, toen hij hier eens kwam?

A. Ik had het eerst besproken met de heer van Arkel en toen dr. *Friedrich* uit Genève kwam, heb ik aan kolonel van Arkel gevraagd, er met hem over te spreken, maar hij zei, dat ik het zelf maar moest doen.

34593. De **Voorzitter**: Dat is dus de wijze, waarop u in contact bent gekomen met de heer *Friedrich*. Dit was toch de man, die u nodig had voor uw verdere denkbeelden, of zijn die denkbeelden toen pas ontstaan?

A. Die zijn toen pas ontstaan.

34594. De **Voorzitter**: Vroeg hij u naar adressen van civiele gevangenen?

A. Dat is volkomen toeval geweest. Ik ging naar hem toe om te vragen, of er mogelijkheden bestonden om insuline naar Nederland te krijgen. Kolonel van Arkel had mij vooruit gezegd, dat dit buiten het Rode Kruis om ging, ik moest het particulier houden. Ik heb toen met de heer *Friedrich* zitten praten; hij vroeg mij, wat ik bij het Rode Kruis deed; hij had mij daar de dag te voren zien zitten — ik had niet gezegd, dat ik van het Rode Kruis kwam. Ik heb hem toen verteld, dat ik daar werkte, omdat mijn man gevangen was. Hij heeft mij toen gezegd het adres op te geven van mijn man; hij zou dan zorgen, dat die een pakket kreeg.

34595. De **Voorzitter**: U zegt, dat u aan de heer van Arkel hebt voorgesteld, moeite te doen voor insuline. De heer van Arkel zei: „Spreek er maar zelf over met de heer *Friedrich*, maar denk er om, dat het niets te maken heeft met het Rode Kruis, het is uw eigen idee." Waarom was de heer van Arkel van mening, dat het buiten het Rode Kruis om moest gaan?

A. Ik had dit aan kolonel van Arkel voorgesteld, omdat ik dacht, dat het Rode Kruis dit kon doen. Ik zag dr. *Friedrich* toen hij een bezoek aan het Informatiebureau bracht en het bezichtigde, en dacht toen: „Dat is de man, die wij hiervoor moeten hebben." Ik ben toen naar kolonel van Arkel gegaan en ik heb gevraagd, of hij het met hem besproken had. Hij antwoordde ontkennend. Ik heb toen gevraagd of er geen oplossing voor was en hij zei, dat wanneer hij dr. *Friedrich* de volgende dag weer zag, hij het nog zou doen. De volgende dag heb ik het hem weer gevraagd, maar hij had hem niet gesproken. Ik heb toen gevraagd of ik naar hem toe mocht gaan. Hij antwoordde, dat dit goed was, maar ik moest particulier komen en niet zeggen, dat ik door hem was gestuurd.

34596. De **Voorzitter**: Waarvoor was dat? Waarom wilde de heer *van Arkel*, dat u dit particulier behandelde?

A. Hij zei, dat, wanneer ik vertelde, dat ik door hem was gestuurd, het hoofdbestuur zich gepasseerd voelde. Dit is het enige motief, dat hij mij heeft gegeven.

34597. De **Voorzitter**: Was het niet omdat hij bezwaar had iets nieuws te beginnen?

A. Dat weet ik niet.

34598. De **Voorzitter**: Hij heeft dus alleen gezegd, dat hij bang was, dat het hoofdbestuur zich dan gepasseerd zou gevoelen.

A. Ja, hij zei: „Het is natuurlijk gek, dat u hierover praat, dit had via het hoofdbestuur moeten gaan.” Ik heb niet zelf met het hoofdbestuur gesproken.

34599. De **Voorzitter**: Uit hetgeen u zoëven zei, blijkt dus, dat dr. *Friedrich* u voorstelde aan uw man pakketten te sturen via Genève. Waar was uw man toen?

A. Mijn man was in de gevangenis in Siegburg.

34600. De **Voorzitter**: Heeft dit u op het idee gebracht, dat het zenden van pakketten misschien wel op grotere schaal zou kunnen gebeuren?

A. Ja. Ik moet u nog even zeggen, dat dr. *Friedrich* voor het Internationale Rode Kruis te Berlijn was gedetacheerd, hij had daar een delegatie. Hij zei toen: „Wij hebben nu net bereikt, dat wij van uit Genève pakketten mogen sturen naar gevangenenkampen in Duitsland en in de bezette gebieden, wanneer de namen in Genève bekend zijn. De Duitsers geven geen namen door, daar moet u zelf voor zorgen.”

34601. De **Voorzitter**: Dit wil ik graag even herhalen. Dr. *Friedrich* heeft u gezegd, dat men in Genève van de Duitsers toestemming had gekregen pakketten te sturen aan politieke gevangenen in Duitsland en in de bezette gebieden, mits men de Duitsers niet om de namen vroeg, maar ze zelf produceerde.

A. Dus mits de pakketten gestuurd werd-n op naam. Er mochten bijv. niet duizend pakketten naar Oranienburg worden gestuurd, ze moesten geadresseerd zijn.

34602. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik. Heeft hij nog iets gezegd over het aantal pakketten, dat gezonden mocht worden?

A. Neen.

34603. De **Voorzitter**: Hebt u later nog ooit iets gehoord over een beperking in het aantal?

A. Neen.

34604. De **Voorzitter**: Dus u hebt eenvoudig de mededeling gekregen, dat er pakketten gezonden mochten worden naar civiele gevangenen in gevangnissen en kampen.

A. Ja.

34605. De **Voorzitter**: Het ging niet om gijzelaars of krijgsgevangenen?

A. Neen.

34606. De **Voorzitter**: Het ging bepaaldelijk om gevangenen in kampen en gevangnissen. U hebt toen daarin een aanleiding gevonden om namen te gaan verzamelen?

A. Dr. *Friedrich* vroeg mij toen, of ik meer namen kon verschaffen en ik heb toen gezegd, dat ik mijn best zou doen en de volgende dag zou proberen nog wat namen te vinden. Dat was op een Donderdagavond en hij zou Zaterdagmorgen om zes uur vertrekken, dus ik had één dag de tijd. In de loop van die Vrijdag heb ik dit dus geprobeerd bij kennissen, enfin, overal, en ik heb ongeveer 60 namen er bij verzameld.

34607. De **Voorzitter**: Die hebt u meegegeven?

A. Die heb ik Vrijdagavond gebracht.

34608. De **Voorzitter**: Heeft hij ze meegenomen naar Genève?

A. Ik weet niet of hij rechtstreeks naar Genève is gegaan, maar ze zijn in elk geval in Genève terechtgekomen.

34609. De **Voorzitter**: Weet u ook of er in Genève inderdaad gevolg aan gegeven is en de mensen pakketten gekregen hebben?

A. Of ze allemaal pakketten gekregen hebben, dat weet ik niet.

34610. De **Voorzitter**: Dit kunt u ook moeilijk weten, maar weet u ook of het doorzenden van uw namen resultaat gehad heeft?

A. Ja.

34611. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Wij kregen op het Rode Kruis — dit was een jaar later — veel brieven van familieleden of kennissen of andere relaties van gevangenen, dat zij van hun familierelaties, die gevangen zaten, hadden gehoord, dat vele gevangenen pakketten uit Genève kregen, en wanneer anderen zich aan Genève opgaven, werden hun ook pakketten gestuurd.

34612. De **Voorzitter**: Hadden zij dat gehoord van collega's gevangenen?

A. Ik heb daar heel veel brieven van gehad.

34613. De **Voorzitter**: U neemt dus aan, dat de mensen, die u hebt opgegeven, pakketten hebben ontvangen?

A. In veel gevallen weet ik het.

34614. De **Voorzitter**: U weet dat dus met zekerheid.

A. In veel gevallen kende ik de namen.

34615. De **Voorzitter**: U weet dus met zekerheid, dat er een aantal mensen bij was, waarvan u de naam aan dr. *Friedrich* had opgegeven.

A. Ja, ook heeft de heer *Flugi* in Genève ontvangstbewijzen gekregen van de pakketten, die gestuurd zijn. Ik heb ze nooit gezien, maar hij heeft mij gezegd, dat hij ontvangstbewijzen gekregen heeft van mensen, die pakketten toegestuurd kregen. De mensen stuurden deze ontvangstbewijzen terug en schreven daar dan vaak andere namen bij.

34616. De **Voorzitter**: Hebt u met de heer *van Arkel* gesproken over het opgeven van namen aan dr. *Friedrich*?

A. Niet direct.

34617. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u dat, niet dadelijk?

A. Veel later pas.

34618. De **Voorzitter**: U hebt pas veel later aan de heer *van Arkel* gezegd, dat u het gedaan had.

A. Ja.

34619. De **Voorzitter**: Waarom hebt u het niet dadelijk gezegd?

A. Omdat ik dr. *Friedrich* had gevraagd, waarom hij niet had geprobeerd dit door het Rode Kruis te laten doen. Het is zo gegaan. Ik gaf dr. *Friedrich* 's avonds vlak voor zijn vertrek die 60 namen. Hij zei toen: „Kunt u hier niet mee doorgaan? Als u in één dag 60 namen kunt vinden, kunt u er ook meer vinden.” Ik antwoordde, dat ik dat wel kon, maar ik deed het ten slotte privé, en zei hem, dat hij het beter bij het Rode Kruis kon vragen, hij was er toch geweest.

34620. De **Voorzitter**: Hebt u dit tegen hem gezegd?

A. Ja. Hij heeft toen gezegd, dat hij het ook gevraagd had.

34621. De **Voorzitter**: Aan wie?

A. Hij heeft geen naam genoemd. Hij heeft alleen gezegd: „Ik heb het gevraagd en ik heb het antwoord gekregen, dat dit niet op de weg lag van het Rode Kruis.”

34622. De **Voorzitter**: Dus heel in het begin, vóórdat hij vertrok, wist men al bij het hoofdbestuur, dat deze mogelijkheid in Genève bestond?

A. Volgens deze uitlating, ja. Dit is het enige, dat hij mij gezegd heeft.

34623. De **Voorzitter**: Hebt u ooit gehoord, hoe men in Genève kwam aan de inhoud voor de pakketten?

A. Dit heb ik later, na de oorlog, van de heer *Flugi* gehoord.

34624. De **Voorzitter**: En wat zei hij?

A. Hij moest het **geld** er voor opbrengen.

34625. De **Voorzitter**: Waar moest hij dat vandaan halen?

A. Van de Regering in Londen of de gezant in Bern of Nederlanders in Zwitserland, of de Nederlandse Rode Kruis-vertegenwoordiger in Genève.

34626. De **Voorzitter**: Kon hij de goederen dan kopen in Zwitserland?

A. Het Rode Kruis beschikte over deze pakketten, als ze maar betaald werden.

34627. De **Voorzitter**: Ze hadden dus genoeg en ze konden de levensmiddelen krijgen?

A. Ja.

34628. De **Voorzitter**: Dus u meent, dat daarin geen beperking gelegen heeft van de mogelijkheid om pakketten te zenden?

A. Neen, de beperking kan hoogstens in het geld gelegen hebben.

34629. De **Voorzitter**: Weet u of deze zendingen beperkt zijn door hei geld?

A. Ik wist het toen niet; ik heb het later gehoord van de heer *Flugi*.

34630. De **Voorzitter**: Wat hebt u later van hem gehoord?

A. Ik was er bij, toen de heer *Flugi* ondervraagd werd door de commissie *Vorrink*. Hij heeft daar verteld, dat hij moeilijkheden heeft gehad met geld ontvangen.

34631. De **Voorzitter**: Van de Regering, van het Rode Kruis, Nederlanders in Zwitserland of van het Nederlandse gezantschap in Bern? Of had hij moeilijkheden met allemaal?

A. Ik weet het niet zeker, maar ik geloof èn de gezant èn het Rode Kruis in Genève.

34632. De **Voorzitter**: U denkt dus, dat hij moeilijkheden heeft gehad met geld ontvangen van de gezant, of bedoelde u het anders?

A. Ik durf niet te zeggen, of het Bern of Genève was, maar hij had moeilijkheden met geld, dat weet ik zeker.

34633. De **Voorzitter**: U weet dus niet waar die moeilijkheden lagen; of het verband hield met het geld uit Londen van de Nederlandse Regering, dan wel of de moeilijkheden lagen bij de gezant in Bern?

A. Het is hetzelfde of men het vraagt bij de gezant in Bern of in Londen.

34634. De **Voorzitter**: Dat weet ik wel, maar men zou b.v. kunnen denken, dat de gezant aan Londen gevraagd heeft, geld te sturen en dat men in Londen gezegd heeft, dit niet te kunnen doen of het niet

te willen. Het kan ook zijn, dat de heer *Flugi* het gevraagd heeft bij de heer *Bosch van Rosenthal* en dat die gezegd heeft, dat hij het niet had en het niet kon krijgen.

A. Ik neem aan, dat de heer *Flugi* niet rechtstreeks met Londen contact heeft gehad, maar met de gezant; dat ligt op zijn weg.

34633. De **Voorzitter**: De mededeling, dat er geen geld was, zal dus waarschijnlijk gekomen zijn via Bern?

A. Ik vermoed van wel.

34636. De **Voorzitter**: U weet het niet zeker?

A. Neen.

34637. De **Voorzitter**: Ik zal het dus aan de heer *Flugi* moeten vragen.

A. Ik kan het hem wel vragen, ik zie hem geregeld in Zwitserland.

34638. De **Voorzitter**: Komt u daar geregeld?

A. Ja, ik ben verbonden aan de transportafdeling van het Rode Kruis en ga geregeld met de transporten mee.

34639. De **Voorzitter**: Denkt u, dat de heer *Flugi* binnenkort eens hier zal komen? Wij wachten al lang op hem.

A. Hij is enige maanden geleden in Holland geweest.

34640. De **Voorzitter**: U hebt dus gezegd, dat de heer *Friedrich* aan het hoofdbestuur in een vergadering gezegd heeft, dat de mogelijkheid bestond voor het zenden van pakketten aan civiele gevangenen?

A. Ik weet niet of hij het in een vergadering gezegd heeft; hij heeft alleen tegen mij gezegd, dat hij bij het Hoofdbestuur gevraagd heeft namen te verzamelen.

34641. De **Voorzitter**: Bij het hoofdbestuur betekent dus op het kantoor; dus niet in een vergadering. Hij zou het dus gevraagd kunnen hebben aan de heer *Offerhaus* of de heer *Verspyck*, zijn medewerker?

A. Ik heb toen expres geen namen gevraagd, ik wilde er buiten blijven.

34642. De **Voorzitter**: Laten wij het nu nog even vaststellen: Ik heb van u begrepen, dat dr. *Friedrich* u gezegd heeft, dat er een mogelijkheid bestond om pakketten te zenden naar politieke gevangenen in Duitsland. Hij heeft dit medegedeeld aan het hoofdbestuur. Is dat juist?

A. Ja.

34643. De **Voorzitter**: Niet alleen heeft hij gevraagd om namen op te geven, maar hij heeft medegedeeld, dat de mogelijkheid bestond.

A. Ja, hij heeft dit tegen mij gezegd. Ik heb toen gezegd: „Ik kan die namen natuurlijk verschaffen, maar waarom vraagt u dit niet bij het Rode Kruis?" Hij heeft toen geantwoord, dat hij het had besproken op het Rode Kruis en had gevraagd om de namen. Hij heeft toen ten antwoord gekregen, dat dit niet op de weg lag van het Rode Kruis. Dat is formeel ook juist.

34644. De **Voorzitter**: Ja, in verband met de Conventie van Genève.

A. Ja.

34645. De heer **Stokvis**: U zegt, dat het formeel juist is, maar zodra de Duitsers zelf blijken niet formeel te zijn, kan men zich in zake het toestemming geven niet meer verschuilen achter een beroep op het formele, maar moet men ingrijpen.

Ik maak u in dit opzicht geen verwijt, maar ik moet tegen uw zienswijze opkomen.

A. Ik begrijp u, maar ik wil dit niet een aanklacht tegen het Rode Kruis laten zijn.

34646. De **Voorzitter**: Als er sprake is van een aanklacht, zullen wij dat wel doen. Hebt u later nog wel eens een gesprek gevoerd met de hogere personen van het Rode Kruis, b.v. dr. *Offerhaus*, waaruit bleek, dat zij dit wisten?

A. Ja.

34547. De **Voorzitter**: Dus wanneer u b.v. zei: „wij kunnen misschien wel doorgaan met pakketten te sturen naar de civiele gevangenen”, bleek men daarmee bekend?

A. Ja, maar dr. *Offerhaus* . . . .

34648. De **Voorzitter**: U kunt het ook aan anderen gezegd hebben, laten wij zeggen, de heer *van Lynden* of de heer *Verspyck*.

A. Ja.

34649. De **Voorzitter**: Het bleek u dan wel, dat deze zaak bij het hoofdbestuur bekend was?

A. Ja, later.

34550. De **Voorzitter**: Hoeveel later?

A. Na een half jaar.

34651. De **Voorzitter**: Begin 1944?

A. Eind 1943.

34652. De **Voorzitter**: Dus eind 1943 begin 1944 was naar uw wetenschap bij het hoofdbestuur van het Rode Kruis bekend, dat in Genève de mogelijkheid bestond, pakketten te sturen naar civiele gevangenen in kampen en gevangenissen in Duitsland. Dus dat staat vast.

U hebt verder namen verzameld; hebt u dit ook weer particulier gedaan of onder de auspiciën van het Rode Kruis?

A. In het begin heb ik het particulier gedaan.

34653. De **Voorzitter**: Hoelang duurde dat begin?

A. Van Mei 1943 tot Februari 1944.

34654. De **Voorzitter**: Dus al die tijd hebt u het op uw eigen houtje gedaan?

A. Ja.

34655. De **Voorzitter**: Hebt u geprobeerd het onder de auspiciën van het Rode Kruis te doen?

A. Niet eerder dan na Februari 1944.

34656. De **Voorzitter**: U hebt dit dus uit eigen beweging particulier gedaan.

A. Ja, de heer *Friedrich* zei direct: Wie doet het nu? Er was risico aan verbonden, omdat mijn man gearresteerd was, en hij dacht, dat de Duitsers het daarom niet goed zouden vinden, dat ik het deed. Hij heeft zelf gezegd: „Denk er om, ik heb het aan het Rode Kruis gevraagd, u bent employée van het Rode Kruis.” Daarom heb ik er nooit over gesproken.

34657. De **Voorzitter**: Ik zie hierin een gebrek aan logica. Wanneer *Friedrich* u zegt, dat het mag, dan kan ik niet goed begrijpen, waarom hij tevens te verstaan gaf, dat u het maar particulier moest doen, omdat de Duitsers het misschien niet prettig zouden vinden.

A. De Duitsers gaven toestemming, wanneer de namen in Genève bekend waren, maar zij gaven geen toestemming de namen te verzamelen.

34658. De **Voorzitter**: Ik kan mij voorstellen, dat hij dacht, dat de Duitsers zo onberekenbaar waren en het misschien helemaal niet logisch vonden, dat je de namen eerst moest verzamelen om ze te kunnen opgeven. Een gewoon mens zou natuurlijk zeggen, „om ze te kunnen opgeven, moet je ze eerst verzamelen.”

A. Hij heeft juist tegen mij gezegd: „Vermoedelijk hebben de Duitsers op deze voorwaarde de toestemming gegeven, omdat ze weten, dat Genève geen namen heeft.”

34659. De **Voorzitter**: Juist. U hebt het dus tot Februari 1944 particulier gedaan, en daarna? Blijkbaar bent u het torn gaan bespreken met het Rode Kruis.

A. De heer *Friedrich* zou weer naar Nederland komen! Hij dacht binnen een maand of twee, maar hij kwam niet. Toen kwam een mr. *de Graaff* van *Philips* uit Eindhoven bij mij met de mededeling, dat hij tijdens zijn laatste bezoek in Zwitserland een verzoek had gehad van een zekere heer *Friedrich* — hij kende hem niet — om naar mij te gaan en mij te vragen naar de namen en adressen van onze gemeenschappelijke vrienden. De heer *de Graaff* zei verder, dat hij niet wist waar dit alles om ging, maar ik moest hem de adressen maar opgeven. Ik wist van de heer *de Graaff* niets, maar hij zei, dat hij bij *Philips* werkte en geregeld naar Zwitserland reisde en dat ik dus de adressen aan hem kon meegeven. Verder wisten wij natuurlijk niets van elkaar. Ik heb hem toen medegedeeld waar het om ging.

34660. De **Voorzitter**: Hebt u hem de zaak uitgelegd?

A. Als hij dit deed, moest hij naar mijn mening ook weten wat hij deed. Kwam hij eventueel van de Duitse kant, dan wist hij toch al te veel. Ik vind het juist, dat, als hij het risico nam de namen mee te nemen, hij ook wist, wat hij meenam.

34661. De **Voorzitter**: Hij heeft ze dus meegenomen. Deze adressen zijn ook weer in handen gekomen van de heer *Friedrich*?

A. Ja.

34562. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. De heer *de Graaff* kwam terug en zei, dat hij de naamlijsten had overhandigd aan de heer *Flugi*. Dit was een verzoek van Genève, omdat hij assistent was van onze vertegenwoordiger in Zwitserland, de heer *de Vos van Steenwijk*. Deze was onze vertegenwoordiger in Genève.

34663. De **Voorzitter**: Hij had de adressen dus moeten afgeven aan de heer *Flugi*?

A. De heer *Flugi* zou het overnemen, dit was een verzoek van Genève.

34664. De **Voorzitter**: Weet u ook of na de zending van de eerste, dus van die 60 namen, deze mensen ook inderdaad pakketten hebben gekregen,?

A. Ja. Ik kon dit zien uit de correspondentie, die ik op het Rode Kruis kreeg — dat was later —, en door de mededelingen van de heer *Flugi*.

34665. De **Voorzitter**: Hadden deze mededelingen en berichten van de gevangenen ook betrekking op de latere lijsten van gevangenen?

A. Ja.

34666. De **Voorzitter**: Kreeg u deze lijsten gemakkelijk?

A. Neen.

34667. De **Voorzitter**: Wat moest u er voor doen?

A. Ik heb mij gewend tot illegale contacten; dus iedereen, die mensen kende, die gevangen zaten, gaf het door en dit eindigde dan bij mij. Ik heb mij gewend tot enkele advocaten en dominé's, ik deed dus alles zo particulier mogelijk. Ik dorst niet naar het Rode Kruis te gaan, omdat ik wist, dat men indertijd hierop niet was ingegaan.

34668. De **Voorzitter**: Wist u dat? Maar dan toch alleen van de heer *Friedrich*.

A. Juist.

34669. De **Voorzitter**: U had er verder niets meer over gehoord van het Rode Kruis zelf?

A. Niets.

34670. De **Voorzitter**: Hoe groot was u aantal namen, toen u die lijst meegaf aan de heer *de Graaff*?

A. De eerste lijst, die de heer *de Graaff* heeft meegenomen, bevatte ruim duizend namen, ik geloof twaalfhonderd.

34671. De **Voorzitter**: Heeft hij er later nog meer meegenomen?

A. Om de zes, acht weken nam hij een lijst mee.

34672. De **Voorzitter**: En waren deze altijd van omstreeks duizend namen of kwam u niet altijd zo hoog?

A. Soms wel, soms niet. Totaal zijn het ongeveer 5500 à 6000 namen geworden.

34673. De **Voorzitter**: In Februari 1944 bent u wel met deze zaak bij het Rode Kruis gekomen?

A. Dit is zo gegaan. In December 1943 werd ik een keer door het hoofdbestuur opgebeld en men vroeg mij daar te komen. Toen ik daar kwam, werd ik ontvangen door mijnheer *Canté*, de secretaris van het hoofdbestuur. Als ik mij niet vergis, had hij met perszaken te maken. U moet beseffen, dat ik toen een zeer ondergeschikte employée was; ik kwam nooit op het hoofdbestuur. De heer *Canté* zei toen, dat zij bezoek hadden van de heer E. *Maier*, ook een gedelegeerde uit Genève, die gedetacheerd was in Berlijn, dus de tweede gedelegeerde. Deze vroeg naar mij. Verder zei de heer *Canté*: „U zou immers lijsten maken voor het C.I.C.R. (Comité International de la Croix Rouge)“.

34674. De **Voorzitter**: Dus hij wist het?

A. Ja, door het gesprek met de heer *Maier*. Hij begon met te zeggen: „Die lijsten, die u zou maken.“ Ik vroeg: „Hoe weet u dat?“, waarop hij antwoordde: „Van de heer *Maier*, die heeft er naar gevraagd.“ Ik heb toen gezegd gaarne de heer *Maier* te willen ontmoeten, om ze aan hem te geven. Dit is de volgende dag gebeurd. Toen wist het hoofdbestuur dus, dat ik dit deed.

34675. De **Voorzitter**: Dat wil zeggen, de heer *Canté* wist het.

A. De volgende dag ben ik er geweest en toen waren er verschillende heren, die ik niet kende, daarbij waren de heer *Canté* en de heer *Verspyck*: het waren er een stuk of vier.

34676. De **Voorzitter**: Was dr. *Offerhaus* er misschien bij?

A. Ik weet niet zeker of hij er was. Ik heb toen de heer *Maier* gesproken en gezegd, dat ik de lijst zou geven. Daardoor had ik een aanknopingspunt met het hoofdbestuur.

34677. De **Voorzitter**: Heeft het hoofdbestuur er toen aanmerkingen op gemaakt?

A. Neen, dat konden ze ook niet.

34678. De **Voorzitter**: U bent toen in die zelfde tijd nog eens op het hoofdbestuur gekomen met deze aangelegenheid?

A. Ja, ik ben toen naar de heer *Verspyck* gegaan en heb gezegd: „U weet nu toch, dat ik dit doe, nu wilde ik graag de steun van het hoofdbestuur.“ Het werk groeide natuurlijk steeds en ik vond, dat men dit als particulier niet behoorlijk kon doen.

34679. De **Voorzitter**: Hebt u gemerkt, dat u fouten maakte?

A. Dat kun je nooit beoordelen.

34681. De **Voorzitter**: Ik heb namelijk wel eens gehoord, dat de lijsten van mevrouw *Ross* veel duplicaten bevatten.

A. Ja, want ik had kopieën van de lijsten. Ik had natuurlijk vaak dezelfde namen.

34681. De **Voorzitter**: Ik heb nl. wel eens gehoord, dat de lijsten van mevrouw *Ross* veel duplicaten bevatten.

A. Dan waren het overplaatsingen. Wanneer je in Mei een naam verkrijgt in Siegburg en in December in een ander kamp, — ik neem nu mijn eigen man —, dan is dat een overplaatsing en dat moest men in Genève ook weten. Er was daardoor veel duplicaat bij, dat weet ik.

34682. De **Voorzitter**: Wanneer u dus zegt, dat er zo wat tussen de 5500 en 6000 namen zijn, dan moet men daaruit niet concluderen, dat er dus ook tussen de 5500 en 6000 mensen waren.

A. U kunt er ongeveer 500 nemen voor duplicaten.

34683. De **Voorzitter**: Deze duplicaten waren dus in de lijsten aanwezig wegens overplaatsing van het ene kamp naar het andere?

A. Ja.

34684. De **Voorzitter**: U zei dus tegen de heer *Canté*: „U weet nu toch, dat ik er mee bezig ben, kan het nu niet onder het Rode Kruis gebeuren?“

A. Ik zei dit tegen de heer *Verspyck*; dat was dus na het gesprek met de heer *Maier*.

34685. De **Voorzitter**: Wat gebeurde er toen?

A. Hij vond het prachtig. Ik wist, dat er een afdeling bij het Rode Kruis was, die zich bezighield met burger-geïnterneerden.

34686. De **Voorzitter**: Welke afdeling was dat?

A. Afdeling V, dat is de afdeling van mr. *Vleer* in de dr. *Kuyper* straat. Dit was een afdeling voor de civiele geïnterneerden en daaronder vielen dus ook de politieke gevangenen. Aan deze onderafdeling waren een paar mensen werkzaam.

34687. De **Voorzitter**: Wat deden die mensen daar?

A. De brieven over politieke gevangenen, die binnenkwamen, werden beantwoord; dat waren er veel, dus het moest op een eigen afdeling gebeuren.

34688. De **Voorzitter**: Werden die beantwoord in de zin van: „Hier kunnen wij niets aan doen.“?

A. Als er informatie gevraagd werden omtrent de verblijfplaats van iemand, werd er altijd geschreven naar een Duitse instantie om hiernaar te informeren.

34689. De **Voorzitter**: Hielp dit wel eens?

A. Ja.

34690. De **Voorzitter**: Gaven zij wel eens bericht waar de gevangenen zich bevonden?

A. Ja, maar het duurde altijd erg lang.

34691. De **Voorzitter**: Wisten zij het dan langs directe weg?

A. Dat heb ik later gemerkt, toen ik zelf bij die afdeling kwam; de berichten waren erg langzaam.

34692. De **Voorzitter**: Hoe kwam het dan, dat de familie het al wist? Op welke wijze waren zij het te weten gekomen?

A. Uit brieven van de gevangenen zelf. Zo ging het ook met mijn man.

34693. De **Voorzitter**: U hebt er dus met de heer *Verspyck* over gesproken. Heeft het hoofdbestuur van het Rode Kruis u dadelijk volledige medewerking verleend? Hebben zij u een kamer aangeboden?

A. Neen, ik heb de heer *Verspyck* gezegd, dat ik wist, dat deze afdeling bestond en dat daar natuurlijk gegevens moesten zijn van politieke gevangenen, die ik niet had, en gevraagd of ik die mocht hebben. Dat was goed, ik mocht ze overnemen.

34694. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Verspyck* onmiddellijk op eigen initiatief gezegd, dat hij het goed vond, of heeft hij gezegd, dat hij er eerst over moest spreken met het hoofdbestuur?

A. Hij heeft gezegd, dat hij mr. *Vleer* hierover zou opbellen.

34695. De **Voorzitter**: Dus dat deed hij uit eigen beweging?

34696. De **Voorzitter**: Hij heeft dus de heer *Vleer* gevraagd u behulpzaam te zijn. Wat vond de heer *Vleer* daarvan?

A. Hij vond het goed. Hij zei: „Wat u er precies mee doet, behoeft ik niet te weten, ga uw gang maar en neemt u het maar over.” Ik heb dus een lijst gemaakt van de gegevens, die zij daar hadden.

34697. De **Voorzitter**: Bent u daartoe op dat kantoor komen zitten?

A. Ja, dat was maar twee dagen. Ik had die namen in anderhalve dag overgenomen.

34698. De **Voorzitter**: Hebt u nagegaan of er namen bij waren, die u nog niet bekend waren?

A. Ja. Ik heb ze vergeleken met mijn eigen gegevens.

34699. De **Voorzitter**: Had u copieën van de lijsten, die u had afgegeven?

A. Ja. Ik heb ze tot het bombardement van het Bezuidenhout gehad, toen is alles weggeraakt.

34700. De **Voorzitter**: U hebt ook eens een gesprek gehad met dr. *Offerhaus*?

A. Ja, dat is later geweest.

34701. De **Voorzitter**: Was dat niet in December 1943?

A. Neen, dat was pas een maand later. Ik heb de heer *Maier* toen wat ik had, meegegeven en alles, wat ik op het Rode Kruis gekregen had. Ik ben toen weer naar de heer *Verspyck* gegaan en ik heb gezegd, dat ik mijn werk vermoedelijk veel beter kon doen in Rode Kruis-verband of met steun van het Rode Kruis, als het niet op het Rode Kruis kon gebeuren. Hij heeft torn gezegd, dat hij het zou bespreken met dr. *Offerhaus*, maar ik hoorde er niet veel op, dus ik heb er een beetje achteraan moeten lopen.

34502. De **Voorzitter**: Was het toen langzamerhand Februari 1944 geworden?

A. Het was toen omstreeks Nieuwjaar. Ik heb toen de heer *Verspyck* nog eens opgebeld en gezegd, dat ik er maar niets op hoorde en dat ik het zonde van de tijd vond. De heer *Verspyck* heeft toen gezegd, dat dr. *Offerhaus* het beter vond, dat ik op de oude voet doorging. Ik heb toen gevraagd of ik dr. *Offerhaus* hierover zelf mocht spreken. Hij heeft dit toen geregeld en ik ben bij dr. *Offerhaus* geweest. Ik heb hem er toen van overtuigd, dat het zo niet kon doorgaan.

34703. De **Voorzitter**: Hebt u hem in één gesprek kunnen overtuigen?

A. Hij heeft alleen gezegd: „Ik wil mij hier niet te veel mee bemoeien, ik kan het niet beoordelen, gaat u maar naar mr. *Vleer*.”

34704. De **Voorzitter**: In één gesprek hebt u hem dus overtuigd?

A. Dat is toch lang genoeg?

34705. De **Voorzitter**: Uit uw mededelingen aan de heer *Gerretsen* had ik opgemaakt, dat u er meer moeite mee had gehad om dr. *Offerhaus* te overtuigen.

A. Neen, dr. *Offerhaus* heeft heel vlug gezegd: „Dit is iets, dat ik niet bekijken kan, het is beter, dat u dit opneemt met mr. *Vleer*, want die houdt zich bezig met de civiele geïnterneerden.”

34706. De **Voorzitter**: Men kan dus zeggen, dat op dat moment het Rode Kruis de medewerking heeft verleend, die u nodig had? Weest u alstublieft niet al te voorzichtig, maar zegt u werkelijk, wat u op het hart hebt.

A. Ik heb niets tegen het Rode Kruis.

34707. De **Voorzitter**: Ik wil graag weten in hoeverre het Rode Kruis ten volle heeft medegewerkt aan de pogingen, die u deed om iets goeds tot stand te brengen.

A. Ik had geen tegenwerking, maar het had op grotere schaal gekund.

34708. De **Voorzitter**: Wat had eigenlijk op grotere schaal gekund?

A. Ik bedoel, men had veel meer namen te pakken moeten krijgen. In September 1944 — ik spring nu een halfjaar vooruit — heb ik contact gekregen, via dr. *Offerhaus*, met de heer *van der Vlugt*, die nu gezant in Finland is. Deze kwam bij mij en zei, dat men graag pakketten wilde sturen naar gevangenen.

34709. De **Voorzitter**: Uit Finland?

A. Neen, dit was in 1944, hij was hier Fins consul. Hij werkte bij het Interkerkelijk Overleg. Het Interkerkelijk Overleg wilde graag pakketten sturen; zij hadden het zich voorgesteld dat zó te doen, dat elke dominé opdracht kreeg te zorgen, dat in zijn parochie twee van zijn parochianen een pakket stuurden naar Duitsland.

34710. De **Voorzitter**: De leden van zijn gemeente?

A. Ja, een kerkelijke gemeente. Zij wilden dus, dat volkomen particulier een pakket gestuurd werd, en wanneer nu elke dominé en elke pastoor over het land dit deed en ieder zorgde voor twee pakketten, dan kon er heel wat bereikt worden. Alleen moesten zij natuurlijk namen hebben van de gevangenen in Duitsland en deze kon hij natuurlijk van mij krijgen. Dit was pas in September 1944.

34711. De **Voorzitter**: Heeft dat nog iets uitgericht?

A. Het was toen te laat. Na 5 September kon er niets meer gebeuren. Particulier had men het wel kunnen doen, men kon op goed geluk een pakket naar Duitsland sturen.

34712. De **Voorzitter**: Ook na 5 September 1944?

A. Neen, toen kon het niet meer. Je kon het wel proberen, maar het kwam nooit aan. Toen niet, maar vóór die tijd kwam het er wel.

34713. De **Voorzitter**: U hebt dus later contact gekregen met de heer *van der Vlugt* en het Interkerkelijk Overleg. U zei zoëven, dat ze u bij het Rode Kruis niet hadden tegengewerkt, maar zo erg goed was het toch ook niet met die samenwerking.

A. Het ging een beetje langzaam. Begin Januari sprak ik met dr. *Offerhaus* en pas half Februari kwam ik in werkelijke dienst van de heer *Vleer*. Maar alles moest van mij uitgaan en dit vond ik niet in orde; men had meer moeten doen.

34714. De **Voorzitter**: Hadden zij zelf eens iets moeten doen ter verbetering van het systeem en hoe hadden zij het dan kunnen verbeteren? U zei: „Het had beter gekund, als ik maar de volle medewerking had gehad.” Wat had beter gekund?

A. B.v. het idee van de medewerking met de Kerken.

34715. De **Voorzitter**: De heer *van der Vlugt* kwam pas in September bij u. U bedoelt: het Rode Kruis had meer kunnen bereiken?

A. Ja.

34716. De heer **Stokvis**: Dat had u toch ook kunnen bereiken?

A. Ja, dit is een fout van mij, het spijt mij. Ik ben wel bij dominés geweest, maar ik was toen particulier. Ik wist helemaal niet, dat het Interkerkelijk Overleg bestond, maar toen ik de heer *van der Vlugt* gesproken had, hadden wij in vijf minuten afgesproken hoe wij het zouden aanpakken. Het lijkt mij, dat een instantie dit misschien wel had geweten, zo moet u het zien.

34717. De **Voorzitter**: Toen u met de heer *van der Vlugt* sprak, was u toen in uw functie als employée van het Rode Kruis of deed u dit ook weer particulier?

A. Neen, als Rode Kruis. Toen ik half Februari 1944 bij de heer *Vleer* kwam, ben ik gekomen op de afdeling van politieke gevangenen. Omdat mijn man gevangen zat, had ik veel contact met Duitsers, wat iedereen wel gehad zal hebben in de oorlog. Er kwamen toen mensen bij mij, die mij vroegen of ik voor hen naar de Duitse

instanties wilde gaan, omdat ik het gewend was. Ik probeerde dit en het lukte wel eens om b.v. een pakje te brengen of toestemming voor een bezoek te krijgen. Dit zijn natuurlijk details, maar voor degenen, wie het overkwam, was het prettig. Daardoor kreeg men een soort handigheid om bij de Duitsers iets te bereiken. Ik heb toen voorgesteld, dit ook in Rode Kruis-verband te mogen doen, want dit nam natuurlijk veel tijd en met een Rode Kruis-band om je arm kon je veel beter bij de Duitsers terecht komen dan als particulier.

34618. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gesproken over de adressen, die u verzameld hebt vóór September 1944. Men heeft ons wel eens gezegd, aat het aantal gevangenen — geen arbeiders, die in Duitsland moesten werken — in concentratiekampen en gevangenis en vóór September 1944 niet groot was, ten minste wat Nederlanders betreft. Het verbaast mij nu, dat er blijkbaar toch zoveel waren, dat u bijna 6000 namen kon verzamelen. Daar moeten nog weer 500 af, dus ongeveer 5000 à 5500 namen. Deze aantallen, die hier worden genoemd van de Nederlanders, die toen al in de kampen zaten, verwonderen mij. Kunt u hier een verklaring van geven?

A. Neen.

34719. De **Voorzitter**: Iemand, die van het begin van de oorlog tot het einde in Ravensbruck gezeten heeft, heeft ons verteld, dat daar in het begin zeker niet meer dan 80 à 90 Nederlandse vrouwen waren, terwijl er later duizenden waren. Zo was het ook in Dachau, Buchenwald; het waren altijd maar kleine aantallen Nederlanders. Dit is toch enigszins in strijd met de grote aantallen van u. Waren deze mensen er werkelijk? Zaten ze niet in Nederland, neemt u dit wel aan?

A. Neen, dit neem ik wel aan.

34720. De **Voorzitter**: Ce aantallen, waarvan u weet, dat zij de pakketten kregen en waarvan *Flugi* b.v. de gegevens heeft, waren inderdaad wel in de richting van de door u genoemde aantallen?

A. Ik kan alleen dit zeggen, dat de gegevens, die wij kregen, meestal kwamen van de familiebetrekkingen, die brieven uit de kampen hadden gekregen.

34721. De **Voorzitter**: Dus het staat wel vast, dat die mensen inderdaad in Duitsland zaten?

34722. De heer **Stokvis**: Of in andere bezette gebieden, België, Nederland.

A. En Frankrijk.

34723. De **Voorzitter**: Bestaat ook de mogelijkheid, dat de mensen, waarvan u de namen verzamelde, zich in Nederlandse gevangenkampen bevonden?

A. Bij de eerste lijsten waren natuurlijk ook mensen uit Nederlandse kampen, die later overgeplaatst zijn naar Duitsland.

34724. De **Voorzitter**: Wanneer ik dus dit grote aantal van u beschouw, dun is daarbij inbegrepen een aantal personen, die zich tijdens het samenstellen van de lijsten nog in een kamp in Nederland bevonden?

A. Ja.

34725. De heer **Stokvis**: Bovendien is er nog de kwestie van de Joden. Als men de Joden meetelt, die zich in de kampen in Duitsland bevonden, dan was het aantal natuurlijk veel groter. En daarom wil ik de getuige vragen of haar actie zich ook heeft gericht tot de Joodse mensen, die in deze situatie verkeerden.

A. Wanneer die namen doorgegeven werden, ja, maar het waren er niet veel. Men wist nooit waar ze bleven.

34726. De heer **Stokvis**: Juist. In dit verband zou ook kunnen worden opgemerkt, dat een informatie bij de Joodse Raad in Amsterdam natuurlijk tot opgave van een zeer groot aantal namen en adressen had kunnen leiden.

A. Wist de Joodse Raad dan waar die mensen heengingen?

De heer **Stokvis**: Aanvankelijk wel. Alle mensen, die in Westerbork zaten, waren bekend, zij hadden registratienummers, men had

iedere administratieve aanwijzing, die nodig was. Het werd later met betrekking tot andere kampen moeilijker.

A. Ja, maar de Duitsers hadden geen toestemming gegeven voor de Joodse kampen.

34727. De heer **Stokvis**: Waren die uitgesloten?

A. Ja. Na de oorlog heb ik een brief van de heer *Flugi* gekregen, waarin staat, dat men ook wilde proberen namen en adressen van Joodse kampen te krijgen, aangezien men dacht er later wel iets aan te kunnen doen. Er is nooit een officiële bevestiging geweest of het mocht of niet mocht. Maar deze brief heeft mij pas bereikt in Juni of Juli 1945.

34728. De **Voorzitter**: Die was zeker veel eerder geschreven?

A. Ja, ik geloof, dat hij in begin 1944 was geschreven, ik weet het niet zeker, maar ik kan het nakijken, ik heb hem thuis. In het begin zei de heer de *Graaff* — ik sprak met hem, omdat hij het contact was —, dat hij niet geloofde, dat er iets bereikt kon worden, maar men zou hierover praten.

34729. De heer **Stokvis**: In uw eerste lijst hebt u in ieder geval ook een aantal namen van Joden opgegeven?

A. Practisch niet, ik kreeg ze heel weinig.

34730. De heer **Stokvis**: Wel enkele?

A. Eén weet ik zeker, want dat was een vriend van ons. Ik weet er enkele, maar het waren er maar heel weinig.

34731. De heer **Stokvis**: Dan wilde ik nog even terugkomen op het door u opgegeven aantal. In uw verklaring voor de commissie-Vorink zegt u, dat u tot September 1944 5163 namen hebt verzameld. Als ik het wel heb, noemt u nu een groter getal.

A. Ik heb het nu slechts geschat.

34732. De heer **Stokvis**: Ja, maar 5153 is natuurlijk geen schatting. Hebt u, toen u dit cijfer opgaf, te voren een opstelling gemaakt, waaruit u dit kon concluderen?

A. Ik geloof, dat het getal, dat u noemt, van de heer *Flugi* afkomstig is, want ik ben samen met de heer *Flugi* gehoord.

34733. De heer **Stokvis**: Hij zal dus gezegd hebben: „Ik heb van mevrouw *Ross* zoveel namen opgekregen.”

A. De heer *Flugi* was de hele middag aan het woord; ik ben echter maar heel kort verhoord. Ik heb toen geen getallen genoemd, ik heb alleen in een paar woorden gezegd, hoe het gegaan is en men heeft toen de getallen van de heer *Flugi* overgenomen.

34734. De heer **Stokvis**: Juist, en die zijn dus in het rapport terechtgekomen.

A. Dit is vermoedelijk het aantal, dat hij ontvangen heeft, want ik wist eerlijk gezegd helemaal geen getal. Ik heb alles nu geschat, ik had een kaartsysteem, maar dat is verbrand.

34735. De **Voorzitter**: Ik wil nog even terugkomen op hetgeen u zoëven gezegd hebt over de wijze, waarop het Rode Kruis u heeft gesteund. U zei: „tegengewerkt hebben ze mij niet”. Daaruit blijkt wel, dat er toch niet het maximum aan medewerking werd verleend.

A. In het begin niet.

34735. De **Voorzitter**: Maar na enig aandringen van u en met enige vertraging kwamen de dingen gewoonlijk nog wel tot stand?

A. Ja.

34737. De **Voorzitter**: Moet ik daaruit begrijpen, dat er van het Rode Kruis eigenlijk geen initiatief is uitgegaan om aan uw arbeid een ruimere betekenis te geven? B.v. om zelf te proberen adressen te verzamelen en die naar Londen te krijgen, opdat men via Zweden nog eens een poging kon wagen?

A. Ik geloof niet, dat het Rode Kruis dit gedaan heeft.

34738. De **Voorzitter**: Hebt u ooit gedacht aan het nut om deze adressen aan Londen op te geven?

A. Dat is ook gebeurd.

34739. De **Voorzitter**: Hoe is dat gebeurd?

A. Ik weet, dat de heer *de Graaff* ze van uit Genève naar Londen doorgaf, dat heeft hij mij gezegd. Verder gaf ik ze zelf door aan mr. *de Stoppelaar*.

34740. De **Voorzitter**: Waar woont die?

A. Hier in den Haag, hij is pas overleden. Ik was aan hem voorgesteld door de heer *Verspyck*.

34741. De **Voorzitter**: Waar was de heer *de Stoppelaar*, woonde hij in Nederland?

A. Hij woonde in den Haag en hij gaf alle namen naar Londen.

34742. De **Voorzitter**: Hoe deed hij dat?

A. Dat weet ik niet. Ik had veel met hem te maken en ik gaf hem dit, omdat ik wist, dat hij contact had met Londen.

34743. De **Voorzitter**: Hoe had u veel met hem te maken, persoonlijk?

A. Neen, op illegaal gebied.

34744. De **Voorzitter**: Hij zei dus, dat hij contact met Londen had en de lijsten doorgaf. Waren dat copieën van de lijsten, die u aan dr. *Friedrich* stuurde?

A. Ja.

34745. De **Voorzitter**: Hebt u er ooit iets van gemerkt wat er met die lijsten in Londen gebeurd is?

A. Eind Mei 1945 is er iemand bij mij gekomen, die mij verzocht opgave te doen van het nominale aantal gevangenen, dat mij bekend was. Volgens die dame was dit een verzoek uit Londen. Dit is de enige reactie, die ik er ooit op heb gehad.

34746. De **Voorzitter**: Dus toen u gevraagd werd een lijst met namen op te geven, mocht eigenlijk aangenomen worden, dat men er al een van u had.

A. Zij vermoedden natuurlijk, dat ik van September 1944 tot Mei 1945 was doorgedaan, en vroegen mij dus alles uit te werken, wat ik had.

34747. De **Voorzitter**: U wilt dus zeggen, dat ze inderdaad deze lijsten van u wel zullen hebben ontvangen, omdat ze u later om meer hebben gevraagd.

A. De dame, die hiervoor bij mij kwam, was mevrouw *Voûte* uit Utrecht. Zij beweerde, dat zij van uit Londen het bericht had gekregen of wij dit in orde wilden maken, en zij verzocht zoveel mogelijk gegevens over de mensen, die ons bekend waren.

34748. De heer **Stokvis**: Aantallen, maar geen namen?

A. Jawel, aantallen en namen.

34749. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens gehoord van de heer *Woensdregt* in Stockholm of de heer *de Jong* in Malmö of Stockholm?

A. Neen.

34750. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat u helemaal niet weet, wat er in Londen met de lijsten gebeurd is. U hebt alleen een vermoeden, dat ze er wel zijn aangekomen, hetgeen blijkt — zoals u zegt —, omdat er later nog eens naar is gevraagd.

A. Ik vermoed dit, het is het enige, dat ik ooit als reactie van uit Londen gemerkt heb.

34751. De **Voorzitter**: U hebt ook nooit getracht zelf iets naar Stockholm te sturen?

A. Neen.

34752. De **Voorzitter**: U meent, dat het Rode Kruis nooit zelf bedacht heeft om via Londen—Stockholm hier iets aan te doen?

A. Daar heb ik nooit iets van gehoord.

34753. De **Voorzitter**: Zouden ze het niet hebben willen doen, omdat de Duitsers het niet wilden hebben?

A. Ik weet het niet.

34754. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat mr. *Vleer* het dadelijk goedgevond, dat u bij hem werkte. Is dat wel helemaal juist?

A. Ja, hij vond het best, dat ik bij hem kwam, maar ik had in het begin wel tegenwerking.

34755. De **Voorzitter**: Van hem?

A. Ja.

34756. De **Voorzitter**: Was hij bang, dat u te veel op zijn terrein kwam?

A. Ja, ik geloof het wel.

34757. De **Voorzitter**: Waarom bent u op dit punt een beetje terughoudend?

A. Ik weet niet wat de motieven waren. Ik heb de eerste maanden op de vijfde afdeling tegenwerking gevoeld, maar de motieven er voor heb ik nooit geweten.

34758. De **Voorzitter**: Wat was het resultaat van die tegenwerking?

A. Ik heb u zoëven gezegd, dat ik graag wilde proberen rechtstreeks contact met Duitse instanties te krijgen. Wij kregen veel aanvragen om gratieverzoeken op te stellen voor mensen, die ter dood veroordeeld waren, of om mensen vrij te krijgen. Ik vond, dat men hiervoor persoonlijk naar de Duitsers moest gaan. Juist op dit terrein had ik tegenwerking; mr. *Vleer* vond dat niet nodig.

34759. De **Voorzitter**: Vond hij het niet goed voor u, dat u er heen ging?

A. Neen, dat geloof ik niet, ik was het zo gewend. Ik geloof, dat hij vond, dat het geen zin had.

34760. De **Voorzitter**: Dus niet, dat hij het zelf wilde doen en het niet kon verdragen, dat een ander het deed?

A. Hij had zoveel andere dingen te doen.

34761. De **Voorzitter**: Zei hij dat tegen u? Zei hij: „Wat bemoei jij je met mijn werk“, of iets van die aard?

A. Hij vond altijd, dat ik mij er veel te veel voor uitsloofde.

34762. De **Voorzitter**: Dus in plaats van dat op prijs te stellen, vond hij het een beetje overdreven?

A. In het begin stelde hij het niet op prijs, hij vond het niet goed.

34763. De **Voorzitter**: Misschien kon hij zulke actieve mensen niet verdragen?

A. Het is dan ook op erge ruzie uitgelopen.

34764. De **Voorzitter**: Dat dacht ik al; u zei zoëven, dat u niet zo goed met hem kon opschieten.

A. Ik genoot eerst geen vertrouwen; later werd het goed.

34765. De **Voorzitter**: Kon u vóór of na de ruzie goed met hem opschieten?

A. Daarna.

34766. De **Voorzitter**: Het is dus weer bijgelegd?
- A.** Volkomen. In het begin genoot ik op het Rode Kruis geen vertrouwen. Ik merkte, dat ze het eigenlijk een beetje overdreven van mij vonden, wat ik wilde proberen. Ik had het gevoel, dat ik eigenlijk alleen getolereerd werd, omdat dr. *Offerhaus* het voorgesteld had.
34767. De **Voorzitter**: Dus dr. *Offerhaus* stond wel achter u?
- A.** Neen, dat niet, maar dr. *Offerhaus* had immers gezegd, dat ik maar naar mr. *Vleer* moest gaan. Ik was dus geïntroduceerd door dr. *Offerhaus*, onze hoogste chef; dus ze moesten het wel accepteren.
34768. De **Voorzitter**: Wie stond er ten slotte achter u? Heeft dr. *Offerhaus* dat alleen gezegd en hebt u hem daarna niet meer gezien;
- A.** Ik heb hem nooit meer gesproken. Toen ik de bewuste ruzie had met de heer *Vleer*, kwam dat, omdat ik rechtstreeks naar dr. *Offerhaus* was gegaan.
34769. De **Voorzitter**: U hebt dus in het begin daardoor die ruzie met hem gehad.
- A.** Het was een maand later. Dr. *Offerhaus* heeft toen gezegd, dat hij hier niets mee te maken had.
34770. De **Voorzitter**: Wist de heer *Vleer* ook, dat u die lijsten via de heer *de Graaff* naar dr. *Friedrich* stuurde?
- A.** De heer *de Graaff* had mij gezegd, dat hij dit wilde doen op voorwaarde, dat niemand wist wie hij was. Ik heb toen ook de namen meegenomen, die ik op het Rode Kruis had in kaartsystemen en brieven. De heer *Vleer* wilde toen weten wie het was, die de lijsten wegbracht, maar ik heb het hem niet gezegd. Hij heeft toen gezegd: „Zolang ik niet weet, wie het is, gaan er geen namen weg.” Ik heb toen gezegd: „Dat is best.”
34771. De **Voorzitter**: Dus ze gingen niet weg?
- A.** Jawel. Ik nam ze toch over, maar ik heb hem nooit gezegd wie het was, die de lijsten naar Genève bracht.
34772. De **Voorzitter**: Was dat de ruzie?
- A.** Neen, dat was iets anders. Hij heeft gewoon gezegd: „Ik moet weten wie het is en anders gaan de namen niet weg.”
34773. De **Voorzitter**: U hebt de namen dus toch overgenomen en aan de heer *de Graaff* gegeven?
- A.** *Vleer* zal het waarschijnlijk toch wel geweten hebben, dat ik dat deed.
34774. De **Voorzitter**: Hij heeft dus ook niet gecontroleerd of u het wel deed?
- A.** Neen, dat heeft hij niet gedaan. Hij heeft het ook niet tegenhouden.
34775. De **Voorzitter**: Deze onwil van de heer *Vleer* heeft dus niet veel schade aan uw werk teweeggebracht?
- A.** Neen, het is er alleen door vertraagd.
34776. De **Voorzitter**: Bent u ook nog in aanraking gekomen met mevrouw *van Overeem*?
- A.** Neen.
34777. De **Voorzitter**: Helemaal niet, ook niet met haar werk?
- A.** Ik heb gehoord van het bestaan van mevrouw *van Overeem*, maar zij werkte alleen in Nederland. Ik vond, dat het geen praktische zin had om contact met haar te zoeken. Bovendien hoorde ik zoveel over mevrouw *van Overeem*, dat ik, eerlijk gezegd, er niet veel voor voelde om contact met haar te zoeken.
34778. De **Voorzitter**: U voelde er niet veel voor?
- A.** Neen.
34779. De **Voorzitter**: Wat hoorde u dan van mevrouw *van Overeem*?
- A.** Mevrouw *van Overeem* deed ontzaglijk veel, ze deed genoeg.
34780. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u daarmee?
- A.** Ik bedoel, dat zij zo ontzettend veel hier in Nederland deed. Volgens mij had dat niets te maken met de kampen in het buitenland.
34781. De **Voorzitter**: Ja, maar wat u zoëven zei, duidde ergens anders op. U zei: „Ik hoorde zoveel van mevrouw *van Overeem*, dat ik mij liever niet met haar wilde bemoeien.”
- A.** Ik had het gevoel, dat ik zo onbekend mogelijk en zoveel mogelijk op de achtergrond moest blijven.
34782. De **Voorzitter**: U bedoelt dus niet, dat u zoveel onprettigs over mevrouw *van Overeem* hoorde, dat u geen contact wenste?
- A.** O, neen.
34783. De **Voorzitter**: Dat bedoelt u dus niet?
- A.** Ik bedoel alleen, dat men niet met mevrouw *van Overeem* kon samenwerken.
34784. De **Voorzitter**: Een beetje „overbearing”?
- A.** Zij was een overheersend type, die alles naar zich toetrok. Ik had het gevoel, dat dit werk er onder zou lijden, als ik er mee bij haar kwam en zij het wilde overnemen.
34785. De **Voorzitter**: Bent u ook bang geweest voor mevrouw *de Bussy*?
- A.** Neen, want ik had nooit van haar gehoord. Ik heb haar helaas pas na de oorlog ontmoet.
34786. De **Voorzitter**: Dus met haar hebt u helemaal geen contact gehad?
- A.** Neen, ik heb dit erg jammer gevonden.
34787. De **Voorzitter**: Zij bemoeide zich wel degelijk met de gevangenen in Duitsland, zij heeft ook veel pakketten gestuurd.
- A.** Zij heeft daar veel bereikt. Als ik geweten had, dat zij bestond, had ik haar al mijn namen gegeven.
- De heer **Stokvis**: En u had van haar namen kunnen krijgen.
34788. De **Voorzitter**: Het is merkwaardig, want zij werkte ook onder auspiciën van het Rode Kruis en toch wist u het niet?
- A.** Het Rode Kruis heeft mij nooit haar naam genoemd.
34789. De **Voorzitter**: Men zou zeggen, dat, waar mevrouw *de Bussy* zich bezighield met de civiele gevangenen in Duitsland, zij toch ook bij afdeling V goed bekend zou moeten zijn geweest.
- A.** Het is ook best mogelijk, dat de heer *Vleer* haar heeft gezien, maar ik heb haar nooit gezien.
34790. De **Voorzitter**: U hebt haar niet alleen nooit gezien, maar u hebt zelfs niets gemerkt van haar werk, terwijl dit werk toch thuishoorde bij die afdeling.
- A.** Ja, dat vind ik ook.
34791. De **Voorzitter**: Zij werkte voor het Rode Kruis en onder de naam van het Rode Kruis.
- A.** Achteraf kun je ook zeggen, waarom, maar ik heb nooit haar bestaan vermoed.
34792. De heer **Stokvis**: Welke medewerking hebt u nu — in het kort gezegd — wel van het Rode Kruis gehad bij het verzamelen van die namen? Welke andere medewerking, dan dat ze u een kamer beschikbaar stelden, een schrijfmachine en misschien een typiste?

34793. De **Voorzitter**: Niet eens een typiste, wel?

A. Jawel, later wel.

34794. De heer **Stokvis**: Maar welke medewerking hebt u nog gehad, buiten hetgeen ik nu noemde?

A. Het is misschien een beetje wonderlijk om het te noemen, maar de ruzie: die ik zo net aanhaalde, dat was in het voorjaar van 1944, ongeveer Maart. heeft tot resultaat gehad, dat de heer *Vleer* tegen mij zei: „Ga nu maar je gang, ik zal er op letten wat je doet, en je hebt de volle vrijheid om alles te doen.” Ik had van andere contacten gehoord, dat het mogelijk was om gevangenen, die heel ziek waren, uit Duitsland terug te halen. Als ze op sterven lagen, gaven de Duitsers hiervoor toestemming. Een van deze gevallen was de aanleiding tot het meningsverschil tussen ons. Ik heb toen gezegd: „Laten wij proberen de papieren te bemachtigen en dit gedaan te krijgen.” Toen hij mij eenmaal de vrije hand gaf, verleende hij mij ook steun.

34795. De heer **Stokvis**: Dit betreft dus het terughalen van de zieke mensen. Maar ik heb het over het verzamelen van de namen, dat is wat ons in hoofdzaak interesseert. Hebben zij u daarin actief gesteund? Als ik het verhaal, dat u nu gedaan heeft, overzie, dan zou ik zeggen: „Nee, ze hebben u dit zelf laten opknappen, precies zoals met mevrouw *de Bussy* het geval was.”

De **Voorzitter**: Zij hebben mevrouw Ross wel in de gelegenheid gesteld kennis te nemen van de correspondentie en de stukken.

A. Ce correspondentie kreeg ik zelf in handen.

34795. De **Voorzitter**: Doordat u die positie bij de heer *Vleer* gekregen had, was u in staat de correspondentie uit de eerste hand te zien en daaruit uw gegevens te halen.

A. Van iedere brief, die binnenkwam, nam ik de gegevens over, die ik nodig had.

34797. De **Voorzitter**: Daartoe bepaalt zich hun medewerking aan het verzamelen van de namen?

A. Ja.

34798. De heer **Stokvis**: Het was dus eigenlijk meer een passief toelaten van het werk, dat u deed, dan een bevorderen er van?

A. Als u het zo ziet, ja.

34799. De **Voorzitter**: Behalve misschien de typiste, die u ter beschikking werd gesteld.

De heer **Stokvis**: Die typiste zult u wel voor ander werk nodig hebben gehad.

A. Ja, er waren ook nog meisjes op die afdeling.

34800. De heer **Stokvis**: De volgende vraag, die ik u wil stellen, is deze: het verzamelen van deze namen is een heel belangrijk en nuttig werk geweest, maar uiteindelijk is het aantal namen, dat u verzameld hebt, gezien de lange periode, waarin u gewerkt hebt, niet zo buitensporig groot. Men is dus geneigd te vragen, wat u nog meer deed.

A. Ik zei u al, dat ik voor enkele gevallen contact probeerde te krijgen niet de Duitsers voor gratieverzoeken bij doodstraf, vrijlating wegens ziekte, eventueel bemiddeling voor heel eenvoudige mensen, die gern contact konden krijgen met de Duitsers. Vanaf Maart heb ik zo'n beetje de leiding gekregen van die afdeling, alle correspondentie, die binnenkwam, werd door mij gelezen en ik zette er op wat er gedaan moest worden, hoe het antwoord moest zijn.

34801. De heer **Stokvis**: Moest u rekening en verantwoording afleggen van uw werk betreffende de namen of bekommerde men zich daar niet om?

A. Neen.

34802. De heer **Stokvis**: Dat deed u dus geheel op uw eigen houtje?

A. Ja. Zoals ik u zeg, het enige is, dat de heer *Vleer* heeft gezegd, dat hij wilde weten wie de man (de heer *de Graaff*) was, die de namenlijsten naar Genève bracht, en ik heb toen gezegd: „Dat zeg ik u niet.” Hij heeft toen alleen gezegd: „Dan gaan die namen niet weg”, maar hij heeft *niet* tegengewerkt.

34803. De heer **Stokvis**: Maar hij heeft ook nooit gecontroleerd of u het werk goed deed en of er duplicaten op die lijsten stonden; hij heeft nooit gevraagd hoe het in elkaar zat. Men bemoeide zich niet met uw werk.

A. Neen, helemaal niet.

34804. De heer **Stokvis**: Dan moet u mij nog op de volgende vraag antwoorden: Het bevreemdt mij een beetje, dat u na het gesprek met dr. *Friedrich* niet rechtstreeks naar dr. *Offerhaus* bent gegaan om deze aangelegenheid met hem op te nemen. Dat is eigenlijk pas gebeurd naar aanleiding van die toevallige bespreking met de heer *Maier*. U hebt, meen ik, gezegd, dat u een beetje huiverig was om dit te doen, omdat de zaak geheim was. Heb ik dat goed begrepen?

A. Neen, helemaal niet.

34805. De heer **Stokvis**: Een geheim was het helemaal niet?

A. Dr. *Friedrich* stelde het mij zo voor: Hij had er over gesproken op het Rode Kruis, waar men het niet wilde doen. Hij nam aan, dat het door de Duitsers zou worden tegengewerkt of verboden. Hij zei: „De Duitsers zullen deze toestemming gegeven hebben, omdat ze weten, dat wij in Genève geen namen hebben, en dan ligt het aan ons om daar voor te zorgen.” Hij zei er nog bij: „Vermoedelijk zullen zij iedere poging stoppen om de namen naar Genève te krijgen.”

34806. De heer **Stokvis**: Ja, maar dat is een volgend stadium. Ik wil niet meer terugkomen op het gesprek tussen dr. *Friedrich* en u, dat hebben wij al een paar keer gehad. Ik begrijp intussen niet, waarom u niet na het gesprek met dr. *Friedrich* ook van uw kant er op hebt aangedrongen, dat het verzamelen van de namen op groter schaal en systematisch zou plaats vinden.

A. Als het Rode Kruis het hem geweigerd heeft, dan ga ik niet het hoofdbestuur er op wijzen wat ze wel en niet moeten doen. Ik was er pas en ik was een van de laagste employées. Ik zou het nu wel doen, want nu is mijn positie bij het Rode Kruis een andere.

34807. De heer **Stokvis**: Ook de heer *van Arkel* hebt u er naderhand niet meer over gesproken?

A. In het najaar, voordat de heer *Maier* kwam, heb ik er met de heer *van Arkel* over gesproken. Ik heb b.v. gevraagd om een schrijfmachine, omdat ik die niet had. Ik zei: „Ik kan die namen niet met de hand schrijven, die moet ik tikken; mag ik dit niet na kantoortijd doen?” Hij heeft toen gezegd: „als ik er maar niets van weet, ik weet niet wat u doet, u kunt hier wel gaan zitten tikken.”

34808. De heer **Stokvis**: Hebt u hem gezegd, waar u het voor deed?

A. Ja.

34809. De heer **Stokvis**: Toen heeft hij gezegd: „Je moogt het eigenlijk niet doen, maar als je het doet, dan weet ik het niet.”?

A. Dus zo: „Je kunt hier wel zitten, maar ik weet niet, wat je uitvoert.” Uit die enkele losse opmerking kreeg ik dus de indruk, dat dit zo stil mogelijk moest worden gehouden.

34810. De heer **Stokvis**: Het lijkt mij, dat men nogal bang was op het Rode Kruis. De een was bang, de ander was bang en allen te zamen waren erg bang.

A. Ja, men was voorzichtig. Maar ik zei u al, als een van de nieuwste en jongste employées kon je niets zeggen. Ik had nog nooit een werkring gehad.

De heer **Stokvis**: Ik wil u er ook geen speciaal verwijt van maken.

A. Ja, dat bedoel ik ook niet, maar gezien de verhoudingen, kon ik mij er verder niet mee bemoeien.

34811. De **Voorzitter**: In het voorbijgaan hebt u zoëven gesproken over de evacuatie van zieken uit Duitsland. Was dit een afzonderlijke werkzaamheid van het Rode Kruis?

A. Wet was een poging.

34812. De **Voorzitter**: Een poging? Wat wilde men dan eigenlijk doen?

A. Ik had terloops gehoord, dat mensen, die ziek in Duitsland lagen en stervende waren, wel toestemming konden krijgen om terug te komen naar Nederland.

34813. De **Voorzitter**: U bedoelt krijgsgevangenen of civiele gevangenen?

A. Politieke gevangenen.

34814. De **Voorzitter**: Politieke gevangenen in kampen en gevangnissen. Hoe kon u te weten komen, dat de mensen ziek waren?

A. Door brieven van de gevangenen aan de ouders of familieleden.

34815. De **Voorzitter**: Ging het initiatief van u uit om de mensen naar Nederland te krijgen? Kreeg u bericht uit Duitsland, dat er iemand ziek lag; kreeg de familie misschien berichten van ziekte of kon u uit brieven opmaken, dat er iemand ziek lag en dat het hoogst noodzakelijk was, dat hij weggevoerd werd?

A. De gevangenen hebben niet gevraagd om weggehaald te worden. Zij wisten niet, dat het kon.

34816. De **Voorzitter**: Maar hoe kwam u dan aan zulke mededelingen?

A. Ik had gehoord van een geval, waarin het gebeurd was. Ik heb toen geprobeerd het bij een ander geval ook gedaan te krijgen.

34817. De **Voorzitter**: Kwam u er langzamerhand een beetje in?

A. Ja. Dit is iets, dat *Philips* gedaan heeft, niet ik. Toevallig was de eerste van deze mensen een nef van iemand, die bij *Philips* werkte, en toen de toestemming voor die jongen gegeven was, heeft de oom de firma *Philips* er toe gekregen een ambulance naar Siegburg te sturen om de jongen te halen. De ambulance kwam terug met de mededeling, dat er nog een paar zieken lagen. Zo hebben wij getracht daar meer papieren voor te krijgen en nog eens naar Duitsland te gaan om de mensen te halen.

34818. De **Voorzitter**: Dus het was eigenlijk maar toevallig, dat u dit bekend werd? U had dus geen systematische methode om er achter te komen?

A. Wij hebben toen geprobeerd of het ging. *Philips* kwam terug met de mededeling wie er ziek lagen en bij welke Duitse instantie je daarvoor moest zijn.

34819. De **Voorzitter**: Lukte het wel om de mensen hier te brengen?

A. Een paar keer is het gelukt.

34820. De **Voorzitter**: Zijn er ook gevallen geweest, dat de mensen weer genezen zijn?

A. Ja.

34821. De **Voorzitter**: De meesten waren er zeker zo slecht aan toe, dat ze hier stierven?

A. Na September 1944 heb ik het contact met de meesten verloren. Toen waren al deze dingen afgelopen, men kon niets meer doen.

34822. De **Voorzitter**: Dit wilde ik u ten slotte nog vragen: Was alles na September 1944 afgelopen?

A. Ja.

34823. De **Voorzitter**: Het opgeven van namen, enz.?

A. Ik had geen enkel contact met Zwitserland na September 1944.

34824. De **Voorzitter**: De heer *de Graaff* ging er niet meer heen en de heer *Friedrich* kwam niet meer hier?

A. Neen. Dr. *Friedrich* is hier nooit meer geweest.

34825. De **Voorzitter**: Helemaal niet meer en de andere gedelegeerden ook niet! Het was dus totaal afgelopen?

A. Neen, wij hebben nog steeds getracht de post, die op het Rode Kruis lag, te beantwoorden en schriftelijk contact te houden met gevangnissen, maar wij kregen nooit antwoord.

34826. De **Voorzitter**: U hebt er dus niets meer aan kunnen doen?

A. Niet meer na September 1944, maar toen was het ook gauw afgelopen.

34827. De **Voorzitter**: In het laatste halve jaar van de oorlog is er ook niets meer van die aard ontstaan?

A. Neen. Het enige is, dat ik in Holland door ben gegaan met naar de Duitse instanties te gaan om iets voor de gevangenen te bereiken.

34828. De **Voorzitter**: De gevangenen hier?

A. Ja. Het lukte soms om mensen vrij te krijgen.

34829. De **Voorzitter**: Dat was eigenlijk geen Rode Kruis-werk? Dit deed u op uw eigen houtje. Ik zeg niet, dat het daarom minder waard was.

A. Neen, dat begrijp ik wel. Na September kon men niet veel meer doen.

34830. De **Voorzitter**: Hebt u uw man vrij gekregen?

A. Mijn man is teruggekomen na de oorlog. Ik heb voor mijn man, nadat hij naar Duitsland was getransporteerd, niets meer kunnen doen. Hij heeft ook nooit pakketten ontvangen.

34831. De **Voorzitter**: Heeft hij nooit pakketten ontvangen?

A. In de tuchthuizen mocht het niet.

34832. De **Voorzitter**: Zat hij in de gevangenis?

A. In een tuchthuis.

34833. De **Voorzitter**: Is dat iets anders dan een gevangenis?

A. Ja, in Duitsland was er verschil tussen Gefangnis en Zuchthaus.

34834. De **Voorzitter**: Is een Zuchthaus strenger?

A. Ja. De tuchthuizen stuurden alles terug of ze hielden het zelf, maar de gevangenen in de tuchthuizen kregen niets.

34835. De **Voorzitter**: Heeft uw man nooit iets van u ontvangen?

A. Na September 1942 niets meer.

34836. De heer **Stokvis**: Beschouwt u het werk, dat u hebt besteed aan het vrijkrijgen van mensen, zelf als particulier werk of beschouwt u dit als werk, dat u deed in dienst van het Rode Kruis?

A. Neen. Zolang ik op het Rode Kruis was, was dit Rode Kruis-werk. Het Rode Kruis wist ook volledig wat ik deed. Ze wisten, dat ik de gratieverzoeken persoonlijk weg ging brengen. Het is helemaal in Rode Kruis-dienst gebeurd.

34837. De **Voorzitter**: Vonden zij dat goed? .

A. Ja.

34838. De **Voorzitter**: Beschouwden zij het als een gedeelte van hun werk of beschouwden zij het als een gedeelte van uw werk, dat zij duldden?

A. Ja. het is pas begonnen, nadat ik bij het Rode Kruis ben gekomen. Maar het gebeurde op het Rode Kruis.

34839. De heer **Stokvis**: Gebeurde het op enigszins grote schaal?

A. Aar: ieder verzoek, dat bij ons kwam, hebben wij gedaan wat wij konden.

34840. De heer **Stokvis**: Ik heb namelijk nooit gehoord, dat dit werk tijdens de bezetting door het Rode Kruis werd gedaan; ik heb er als advocaat zelf middenin gezeten.

A. Het gebeurde natuurlijk ook zo, dat men er eigenlijk niet over sprak, maar het wel deed. Je had geen tijd om er over te praten. Het laatste halve jaar waren wij met 10 mensen op die afdeling.

De **Voorzitter**: Wij danken u zeer en ik sluit het verhoor.

S. J. ROSS—REGEUR.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

STOKVIS.

POSTHUMUS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 26 NOVEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Schinal, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: l en m.

Verhoor van

Dr. HENDRIK KAREL OFFERHAUS,
oud 73 jaar, wonende te Wassenaar,
oud-secretaris-generaal van het Nederlandse Rode Kruis.

35032. De **Voorzitter**: U bent over de punten l en m van het Enquêtebesluit reeds enige keren door onze commissie verhoord. De eerste maal op 21 October jl. U hebt toen de eed als getuige afgelegd. De antwoorden, welke u ditmaal zult geven, worden geacht te zijn afgelegd onder het verband van de toentertijd afgelegde eed, zodat geen hernieuwde aflegging behoeft plaats te vinden. Ik geloof, dat het uw bedoeling is, uw uiteenzetting verder voor te lezen.

A. Graag. Ik meen, dat ik de vorige keer heb medegedeeld, dat het conflict met dokter *Reuter* en Gesandter *Bene* ontstaan is vanwege het ontvluchtingsmateriaal, dat wij hadden gezonden.

35033. De **Voorzitter**: De zaag, die in het pakket was geraakt?

A. Inderdaad. En ook de moeilijkheden, die wij hadden om de krijgsgevangenen behoorlijk van pakketten te voorzien, omdat het verbod was gekomen, dat geen gedistribueerde artikelen mochten worden gestuurd. Zij kregen dus een uiterst klein pakketje met een beetje pasta, wat tafelzuur en een beetje rokerij.

„Maar al onze pogingen om hulp te verschaffen, waren de Duitsers een doorn in het oog. Zij hebben ons steeds op allerlei wijzen gedwarsboomd; zij hebben er voortdurend alles op gezet om het al onze gevangenen in Duitsland zo hard en zo moeilijk mogelijk te maken en hen zo veel mogelijk te vernietigen.”

35034. De **Voorzitter**: Ook de krijgsgevangenen?

A. Het was voor onze krijgsgevangenen dikwijls heel moeilijk.

35035. De **Voorzitter**: Als u spreekt over vernietigen, bedoelt u speciaal de civiele gevangenen?

A. Ja, dan bedoel ik de politieke civiele gevangenen.

35036. De **Voorzitter**: Maar het eerste, dat u zei over de pakketten, waar zo weinig in zat, dat was toch voor de krijgsgevangenen?

A. Ja, dat was voor de krijgsgevangenen.

35037. De **Voorzitter**: Hebt u geprobeerd dit te verbeteren door bijv. Genève te waarschuwen?

A. Indertijd ben ik met één van de gecommiteerden — dit was toen dr. *Friedrich* — naar *Schönbeck* gegaan, de man van de distributie. Ik had al tweemaal geprobeerd met hem over het voedselvraagstuk te spreken, maar hij heeft botweg geweigerd ons te ontvangen.

35038. De **Voorzitter**: Ook *Friedrich* wilde hij niet ontvangen?

A. Wij zijn er samen naar toe gegaan, maar hij heeft botweg geweigerd. Dit is natuurlijk een buitengewoon sterk staaltje van onwillendheid.

35039. De **Voorzitter**: Kon Genève er zelf niets aan doen door van daaruit pakketten te zenden?

A. Het was de taak van Genève om toezicht te houden op de verschillende krijgsgevangenenkampen en dergelijke dingen en daarvoor waren de gedeputeerden ook telkens in de verschillende landen om dit te doen en het aan Genève te rapporteren.

35040. De **Voorzitter**: Zij woonden ook permanent in Berlijn?

A. Ja, er was er één permanent in Berlijn.

35041. De **Voorzitter**: Waren er niet twee gedelegeerden in Berlijn, *Friedrich* en *Maier*?

A. Wij hebben er zelfs drie gehad, maar die anderen waren niet permanent in Berlijn. *Friedrich* was degene, die in Berlijn woonde.

35042. De **Voorzitter**: Lag het niet op de weg van Genève om, wanneer er van hieruit niet voldoende pakketten konden worden gestuurd, daar zelf voor te zorgen?

A. Natuurlijk is het buitengewoon moeilijk om dit te zeggen, want feitelijk ligt dit aan de Regeringen.

35013. De **Voorzitter**: Maar wanneer zij dit nu aan de Nederlandse Regering verzochten, dan zou die daar toch zeker wel geld voor beschikbaar stellen?

A. Zeker, daar ben ik heilig van overtuigd.

35044. De **Voorzitter**: Denkt u, dat men dit niet heeft gedaan?

A. Men heeft Genève gewaarschuwd.

35015. De **Voorzitter**: Is het u bekend, of Genève dit heeft doorgegeven?

A. Dit zou ik u niet kunnen zeggen. ik weet het niet.

35046. De **Voorzitter**: Hebt u zelf ook geen pogingen gedaan om Londen te waarschuwin?

A. Neen, dat heb ik niet gedaan. Londen was om zo te zeggen, onbereikbaar voor ons.

De **Voorzitter**: Ja, om zo te zeggen: maar toch niet in werkelijkheid.

A. Twee keer zijn er mensen bij mij geweest, die iets zijn komen overbrengen, maar ik vertrouwde dat niet. Later hebben wij pas gemerkt, op welke wijze wij het konden doen; dat is in 1944 geweest.

35047. De **Voorzitter**: De heer *Pelt*, de directeur van de Regeeringsvoorlichtingsdienst in Londen, heeft ons indertijd gezegd, dat hij op zeer gemakkelijke wijze alle drukwerken, pamfletten en boeken, enz kreeg. Veertien dagen nadat ze in Nederland waren uitgegeven, waren ze al in Londen. Dit ging, meen ik, door middel van de kustvaarders, die uit Delfzijl vertrokken en de zendingen naar Zweden brachten.

A. Ja, men moet natuurlijk toevallig deze kanalen kennen, maar ik kende ze niet. Wij meenden, dat het voldoende was als Genève op de hoogte was van de zaak. Genève kon natuurlijk wel met Engeland in aanraking komen.

35048. De heer **Schmal**: Is het u nooit in de gedachten gekomen, dat een man, die voortdurend in den Haag vertoefde en die u ook kende, de heer *van der Vlugt*, de tegenwoordige gezant in Helsinki, relaties had, die u geïnkkelijk met Londen in verbinding hadden kunnen brengen?

A. Jawel, ik sprak *van der Vlugt* geregeld, hij kwam herhaaldelijk bij mij. De heer *van der Vlugt* is ook wel eens naar Berlijn geweest.

35049. De heer **Schmal**: Juist in die gedachtengang vraag ik mij af of het inderdaad voor het Rode Kruis zo buitengewoon moeilijk zou zijn geweest om verbinding met de buitenwereld te krijgen. De heren wisten wel, wie de heer *van der Vlugt* was en mij dunkt, dat het aan het Rode Kruis weinig moeite had behoeven te kosten om te begrijpen, dat langs die weg ook wel enig contact met de buitenwereld mogelijk was.

A. Wij voelden daar de urgentie niet zo van. Wij dachten. „Van Genève kan alles uitgaan, als Genève eenmaal weet, hoe de toestanden zijn, dan volgt de rest vanzelf.“; wij konden het niet anders doen.

De heer **Schmal**: Dat begrijp ik, dank u zeer.

35050. De **Voorzitter**: Is u ook later niet ter ore gekomen, b.v. bij monde van de heer *van der Vlugt*, dat men van uit Londen pogingzn heeft grdaan om de krijgsgevangenen beter te voorzien?

A. Neen, daar heb ik niets van gehoord.

„Reeds tegen het einde van 1942 wilden de Duitsers mij als secretaris-generaal uit het Rode Kruis verwijderen, zoals ook blijkt uit de fotocopiëen van de correspondentie tussen dr. *Wimmer*, dr. *Reuter*, Gesandter *Bene* en *Rauter*, welke in Duitsland achterhaald zijn.“

Ik heb hier enkele fotocopiëen, die kan ik wel even voorlezen. Dit is een brief van 8 October 1943, van dr. *Wimmer* aan *Rauter* en hiervan werd toen tegelijkertijd een copie gestuurd aan *Bene* op 25 October 1943. Ik heb hiervan korte uittreksels gemaakt.

35051. De **Voorzitter**: Wij hebben van generaal *Koot* de originelen gekregen, maar ik wil heel graag, dat u ze even voorleest. omdat u het systeïatisch hebt verzameld en bijnergebracht in een collectie, terwijl wij van generaal *Koot* de originelen in een grote verwarde collectie hebben gekregen.

A. Ja, het is een enorm pak, helemaal door elkaar. Ik heb er enkele dingen uitgehaald.

Dr. *Wimmer* schrijft het volgende:

„De verwachting, dat *Engelbrecht* (een weinig actieve persoon) een einde zal maken aan de politiek ongewenste verhoudingen in het Nederlandse Rode Kruis, zijn niet vervuld. Reeds bij de benoeming van *Engelbrecht* in Augustus 1942 bleek het nodig te zijn, niet alleen de plaats van de voorzitter, maar eveneens die van de secretaris-generaal opnieuw te doen bezetten. Dit laatste zou door *Engelbrecht* tot stand moeten worden gebracht, maar hij liet na, voorstellen te doen. Ik zou dankbaar zijn, indien hij in de gelegenheid was mij een persoon aan te bevelen, die de plaats van de tegenwoordige secretaris-generaal, dr. *Offerhaus*, kon innemen.“

Op 23 October 1943 komt een antwoord op deze brief van dr. *Wimmer*. *Rauter* schrijft dan:

„Als secretaris-generaal van het Rode Kruis stel ik u voor de leider van de Sozial-Abteilung, de heer *Chr. Coene*, geboren 17-1-98, Alkernadelaan 668, aan te stellen.“

35052. De **Voorzitter**: Hoe heet hij precies?

A. *Christiaan Coene*, geboren 17-1-1898.

35053. De **Voorzitter**: Wat is dat voor iemand?

A. Ik heb deze man nooit ontmoet, ik weet er niets van.

„*Coene* is lid van de N.S.B. sedert 30-11-'36.“

Daarna schrijft Gesandter *Bene* dr. *Wimmer* e-n brief, waarin hij voorstelt *Dyserinck* te benoemen. Deze kende ik wel, hij was de Nederlandse consul in München, ik heb hem daar indertijd wel eens ontmoet.

Op 20 Februari 1944 is er een brief van de Wehrmachtbefehlshaber aan dr. *Reuter*. Hierin wordt vermeld, dat het Nederlandse Rode Kruis op 3-12-'43 aan de vertrouwensman der krijgsgevangenen in Stalag, 371, Oberst *de Jongh*, een brief heeft geschreven, waarin staat, dat het Nederlandse Rode Kruis aan vaandrig *Schiphuis* een pakket heeft gezonden met ontvluchtingsmateriaal en een leerboek met aanwijzingen voor het gebruik. Hij beveelt dr. *Reuter* de pakketzendingen onmiddellijk stop te zetten totdat dr. *Offerhaus*, mr. *Vleer*, mr. *baron van Lynden*, jhr. *Beelaerts van Blokland* en jhr. *Verspyck* uit het Rode Kruis zijn gezet.

Hierop volgt, dat *Naumann* en dr. *Reuter* in een brief aan *Rauter* er om aandringen, dat de strengste maatregelen moeten worden genomen tegen de verantwoordelijke personen voor de zending van het pakket, nl. onmiddellijke gevangenneming.

Er volgen nog enkele brieven over hetzelfde onderwerp, het stopzetten van de pakketten. Het is toen ook tijdelijk stopgezet.

De 3de Maart 1944 komt er een brief van de Wehrmachtbefehlshaber aan dr. *Reuter* en *Bene*:

„Het schijnt, dat Dr. *Wimmer* bedenkingen heeft geopperd tegen de koppeling van Bestuurshervorming in het Rode Kruis en het stopzetten der pakketzendingen: de hervorming zou te lang duren, bij scheiding dezer zaken zou men niet bang behoeven te zijn voor represailles.“

Zij zijn steeds bang geweest voor represailles. Ik had veel gecorrespondeerd over dit ontvluchtingsmateriaal en nu volgt een fragment van een brief van dr. *Wimmer*. Waarschijnlijk heeft hij die geschreven naar aanleiding van mijn verdediging omtrent het gewraakte pakket. Hierin zegt hij, dat het op het Rode Kruis een „Sauwirtschaft“ is en hij door het Rode Kruis bij de neus is genomen.

Op 12 Mei 1944 is er een brief van dr. *Reuter* aan dr. *Wimmer*.

„Na het verweer van het N.R.K. betreffende de pakketzending met vluchtmaterial etc., staat deze zaak niet meer zo op de voorgrond aangezien er nu een ander middel is gevonden om het Rode Kruis te lijf te gaan, nl. het artikel van kolonel *Koot*.“

Zij zochten natuurlijk naar een goede reden om mij er uit te gooien. Op 19 Juli 1944 is er een brief van dr. *Wimmer* aan *Rauter*, waarin hij mededeelt, dat hij *Dyserinck* nog niet heeft gepolst over zijn mogelijke opvolging van dr. *Offerhaus*, de secretaris-generaal. aangezien hij nog in afwachting is van de afloop van het proces en hij de huid van de beer niet kan verkopen, alvorens deze is geschoten.

35054. De **Voorzitter**: Ik vind het merkwaardig, dat zij zich zoveel moeite gaven om er werkelijk een plausibele reden voor te vinden; zij hadden u toch gewoon aan de dijk kunnen zetten?

A. Ze waren bang voor represailles.

35055. De **Voorzitter**: U hebt nu enige dingen voorgelezen over het stopzetten van de pakketzendingen aan krijgsgevangenen. Is dat ook gebeurd?

A. Ja, dat is tijdelijk gebeurd. De maandelijkse zendingen vonden plaats tot 1 Juli 1943; daarna komt 1 Augustus 1943, toen werden er alleen rookwaren verstuurd, dus geen levensmiddelen. 1 October 1943 idem, daar is een spatie tussen van twee maanden. 1 November 1943 een blik scharpasta, een flacon tafelzuur, een potje mosterd en wat rookwaren. Eindelijk in December 1943 konden wij weer een uitgebreider pakket sturen en 1 Januari was het weer mis, weer een blik scharpasta, een flacon tafelzuur, een potje mosterd en één maandrantsoen rookwaren. 1 Februari weer een uitgebreider pakket, Maart werd weer overgeslagen.

Op 1 April 1944 ging er weer een iets groter pakket en zo is het doorgedaan tot September van dat jaar.

35056. De **Voorzitter**: Een verbod is er dus eigenlijk niet geweest?

A. Geen verbod. alleen beperkende bepalingen

35057. De **Voorzitter**: Ia de brieven wordt gesproken over stopzetten, maar dat is dus eigenlijk niet gebeurd.

A. Feitelijk wel, want van 1 Augustus tot 1 October 1943 hebben wij alleen rookwaren kunnen sturen.

35058. De **Voorzitter**: Dit is dus een beperking geworden onder het mom, dat er geen gedistribueerde artikelen mochten worden verzonden. Maar waar de heren in hun brieven over spreken en wat zij aanbevelen, is formeel niet gebeurd?

A. Neen, ze waren bang voor represailles, dit vindt u ook in de fotocopiëen, die ik u zoëven voorlas.

35059. De **Voorzitter**: Hoe kwam het dan, dat er later weer uitgebreidere pakketten konden worden gestuurd?

A. Dan praatte ik werr eens met de heren of het niet op een andere wijze kon, b.v. met *Reuter*.

35060. De **Voorzitter**: Als u nu met *Reuter* praatte, in de tijd toen zij zo op u gebeten waren, had dit dan nog enig effect?

A. Weinig. Het meeste succes heb ik gehad bij een tijdelijke plaatsvervanger van dr. *Reuter*, een zekere dr. *Lutz*.

35061. De **Voorzitter**: Had dit ten gevolge, dat u weer meer uitgebreide pakketten mocht zenden?

A. Ja, hij was een buitengewoon geschikte man; hij vond ook alles goed, wij hadden heel weinig inoefening met hem.

35062. De **Voorzitter**: U hebt gesproken over *Dyserinck*, die niet gekomen is.

A. Hij is later gekomen.

35063. De **Voorzitter**: Is hij later toch gekomen, onder *Engelbrecht*?

A. Neen, hij is pas gekomen in de tijd van *Piek*.

35064. De **Voorzitter**: Nu wij toch over de secretarissen-generaal spreken, wilde ik u iets vragen over de heer *Thoden van Velzen*; die was toch uw voorganger?

A. Ja.

35065. De **Voorzitter**: Was hij politiek goed?

A. De heer *Thoden van Velzen* is door generaal *Best* beschuldigd, dat hij politiek niet goed was. Hij is ook voor geweest bij de commissie van generaal *van Voorst tot Voorst*. Men heeft er mij ook nog over gevraagd. Ik heb mijn mening per brief uiteengezet en daarin gezegd, dat ik hem een goed vaderlander vond, maar hij had alleen heel eigenaardige ideeën, nihilistische ideeën. Men kon nooit geheel uit hem wijs worden, maar N.S.B.-er was hij stellig niet.

35056. De **Voorzitter**: Heeft hij in de tijd, dat hij secretaris-generaal was, wel goed voor het Rode Kruis gewerkt?

A. Hij heeft niet veel kunnen doen. Het enige, dat hij toen heeft gedaan, is de kwestie met mevrouw *Wijsmuller*. Met de heer v. d. *Berg*, de directeur-generaal van de Volksgezondheid, heeft hij het nog gehad over de kwestie van het sturen van een ambulance naar het Oostfront.

35067. De **Voorzitter**: Wat vond de heer v. d. *Berg* daarvan?

A. De heer v. d. *Berg* was er van overtuigd, dat wij dit moesten doen, aangezien, hoewel wij als dagelijks bestuur dit plan hadden geweigerd, alle secretarissen-generaal er voor waren. Hij was van oordeel, dat anders het gehele Rode Kruis gesaboteerd zou worden.

35068. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Verweij* dit niet gezegd?

A. Neen, dit hebben, indien ik mij wel weet te herinneren, de heer v. d. *Berg* en de heer *Thoden van Velzen* ons medegedeeld namens de heer *Verweij*.

35069. De **Voorzitter**: Ik meen, dat de heer *Verweij* op grond daarvan er zeer sterk op heeft aangedrongen om zelfs de ambulance te geven voor het Nederlandse legioen.

A. Dit is zo gegaan. Wij hadden geweigerd en de heer *Verweij* zei toen, dat hij persoonlijk eens wilde komen om onze bezwaren daaromtrent te horen. Ik heb hem die uiteengezet, en voornamelijk was voor ons het grote bezwaar, dat wij niet het legioen niets te maken wilden hebben. Als men een ambulance stuurt, dan stuurt men die naar vriend en vijand, dus naar de beide partijen. Bovendien wilden wij niets met de militairen te maken hebben en het legioen was een militaire aangelegenheid. Wij hebben dus gezegd, dat wij het niet wensten te doen. Bovendien kwamen wij hier in Nederland instrumenten, verbandartikelen en aergelijke dingen tekort. Dit waren allemaal redenen voor ons om eenvoudig te weigeren. Wij hebben dit dus aan de heer *Verweij* uitgelegd; hij heeft toen overleg gepleegd met de verschillende secretarissen-generaal en is toen bij ons gekomen om te vertellen, dat zij er zeer sterk op aandedrongen. Ik heb de bewijsstukken bij mij, indien u ze wenst te zien.

De **Voorzitter**: Het is genoeg, als u het ons vertelt. U kunt dan de bewijsstukken aan de heer *Gerretsen* geven.

A. Hier is een stuk van 25 Juli, waarin ons ter kennis werd gebracht, dat de secretarissen-generaal unaniem van oordeel waren, dat het Nederlandse Rode Kruis voor het materiaal van een ambulance moest zorg dragen. Na ampele bespreking heeft het dagelijks bestuur toen besloten tot medewerking en dat het bevel van *Rauter* onverwijld en met alle beschikbare middelen zou moeten worden uitgevoerd. Daartoe werd aan een ambulance-commissie, bestaande uit de secretaris-generaal en de hoofdcommissaris van het ziekenhuiswezen, dr. *Offerhaus*, een algemene volmacht verstrekt om de vereiste stappen te gaan doen.

Ik had al drie keer een ambulance uitgerust en ik ben er zelf met één meegeweest, vandaar dat het mij als medicus met anderen werd opgedragen, dit voor elkaar te krijgen.

35070. De **Voorzitter**: Wilt u doorgaan met voorlezen?

A.

„Het is vanzelfsprekend, dat ik mij niet alleen bezighield met de talrijke dagelijkse Rode Kruis-plichten, doch ook plannen moest maken voor de Rode Kruis-taak na afloop van de oorlog, het opzoeken en terugbrengen van de Joden, van de tienduizenden gedeporteerde arbeiders, van de krijgs- en politieke gevangenen, het onderbrengen en verplegen van een groot aantal zieken en vluchtelingen, het voorkomen van epidemieën etc.

Zo besprak ik met dr. *Polak Daniëls*, mijn huisarts, het moeilijke Jodznavraagstuk. Wij achtten het noodzakelijk, dat er speciale hulpexpedities voor hen werden uitgerust. Zeer in het geheim, buiten weten van het dagelijks bestuur, gaf ik dr. *Polak Daniëls* in November 1942 de opdracht deze hulpexpeditie voor te bereiden en gaf hem tevens de namen op van verschillende zeer bekwame Rode Kruis-hulpsters om hem bij te staan.

Verder richtte ik in overleg en samenwerking in met mr. *Heusdens*, dr. *Banning* en de heer *Verspyck*, eveneens zeer in het geheim en buiten weten van het dagelijks bestuur, een klein comité op, dat in 1943 en 1944 een volledig uitgewerkt repatriëringsplan klaarmaakte met kaarten en bijlagen voor het terugbrengen van al onze gedeporteerden en gevangenen uit Duitsland. Dit alles werd fotografisch gecopiëerd en met advies langs geheime weg naar de Nederlandse Regering in Londen gezonden.”

35071. De **Voorzitter**: Een ogenblik. In de eerste plaats hebt u gezegd, dat u verschillende dingen deed buiten het dagelijks bestuur om. Hiervoor waren geldmiddelen nodig.

A. Voorlopig niet.

35072. De **Voorzitter**: Er zijn dus geen moeilijkheden geweest om buiten het dagelijks bestuur om aan geld te komen?

A. Neen, er was voorlopig geen geld nodig.

35073. De **Voorzitter**: Hebt u het later wel aan het dagelijks bestuur gezegd?

A. Neen, noch het een, noch het ander.

35074. De **Voorzitter**: Het is nooit door het dagelijks bestuur gesanctionneerd?

A. Neen.

35075. De **Voorzitter**: U hebt het dus steeds onder u gehouden?

A. Ja.

35076. De **Voorzitter**: Ook na de oorlog?

A. Na de oorlog heb ik het verteld.

35077. De **Voorzitter**: Dat was dan toch aan het nieuwe dagelijks bestuur?

A. Neen, aan het oude dagelijks bestuur.

35078. De **Voorzitter**: Maar dat was er toen toch niet meer, het was toch op 7 Mei 1945 ontslagen?

A. Wij kwamen nog geregeld bij elkaar na 28 Augustus 1944 toen de heer *van Lynden* en ik zelf door *Wimmer* ontslagen waren.

35079. De **Voorzitter**: Hebt u het na het ontslag nog verteld?

A. Na het ontslag kwamen wij nog geregeld bij elkaar, maar dit gebeurde „zwart” in het huis van de Synode. Maar pas nadat de Duitsers hier weg waren, heb ik hun deze dingen verteld.

35080. De **Voorzitter**: Dit moet u dan gedaan hebben na het ontslag, want dit is ingegaan zeer kort nadat de Duitsers weg waren, namelijk op 7 Mei 1945.

A. Ons ontslag?

De **Voorzitter**: Ja, u bent door de Duitsers ontslagen, maar ik bedoel, wanneer hebt u het aan het dagelijks bestuur medegedeeld? Na het Duitse ontslag?

A. U bedoelt aan het oude dagelijks bestuur?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Dadelijk na ons ontslag in Mei 1945. Deze dingen waren natuurlijk gedurende de bezetting gevaarlijk en ik was bang, dat, wanneer de Duitsers er de lucht van kregen en zij mij zouden oppakken, mijn mede-bestuursleden gecompromitteerd zouden worden. Nu stond ik ten minste alleen; dit was de enige reden, waarom ik hen er buiten hield.

35081. De **Voorzitter**: Hebt u toen ook, zonder het dagelijks bestuur er in te kennen, dr. *Polak Daniels* geïnstrueerd?

A. Ja.

35082. De **Voorzitter**: Is dit de oorzaak geweest van het vertrek van dr. *Polak Daniels* met zijn vrouw naar Zwitserland?

A. Waarschijnlijk wel. Hij was Jood, er waren moeilijkheden; zijn beide ouders hadden zich van kant gemaakt. Ik kende zijn vader heel goed; die had ik ook aan een positie bij het Rode Kruis geholpen, om hem voor de Duitsers onaantastbaar te maken. Maar niettegenstaande dat heeft hij toch zo'n angst gekregen, dat hij zich van kant heeft gemaakt.

35083. De **Voorzitter**: Zijn zoon is dus naar Zwitserland gegaan met zijn vrouw?

A. Ook om die zaak daar voor te bereiden

35084. De **Voorzitter**: Dat was dus in verband met de instructie van u omtrent het evacueren van Nederlanders, voornamelijk uit Oost-Europa, is het niet zo? Joden en niet-Joden.

A. Het zouden waarschijnlijk voornamelijk Joden zijn.

35085. De **Voorzitter**: Weet u iets van de ervaringen van dr. *Polak Daniels*, nadat hij is vertrokken naar Zwitserland?

A. Neen. Het enige, dat ik er over gelezen heb, is het verslag van de Pakketten-commissie.

35086. De **Voorzitter**: Hij heeft namelijk in Zwitserland zekere moeilijkheden gehad, omdat men twijfelde aan de juistheid van zijn mededelingen omtrent de instructie. In Londen wist men niet, wie hij was en men vertrouwde het eigenlijk niet goed, dat hij instructies van het Rode Kruis had.

A. Dit was de moeilijkheid met hem, omdat ik die instructies niet schriftelijk had meegegeven. Juist in bijzijn van de heer Verspyck — de enige, die bij al die gesprekken aanwezig was — heb ik hem die opdracht mondeling gegeven.

35087. De **Voorzitter**: U vond het dus beter de instructies niet schriftelijk te geven, ofschoon dat voor hem natuurlijk een grote handicap was, toen hij eenmaal in Zwitserland aankwam.

A. Hij had zich wel op een of andere manier met mij in verbinding kunnen stellen toen hij daar was.

35088. De **Voorzitter**: Heeft hij dat niet gedaan?

A. Neen, dat heeft hij niet gedaan; hij had het stellig wel kunnen doen. Van uit Zwitserland was er nog een betrekkelijk gemakkelijke verbinding.

35089. De **Voorzitter**: Weet u niet, waarom hij het niet gedaan heeft?

A. Neen.

35090. De **Voorzitter**: Hebt u hem sindsdien niet meer gesproken?

A. Neen, ik heb hem sinds die tijd niet meer gesproken.

35091. De **Voorzitter**: Waar is hij nu? Weet u dat?

A. Ik geloof, dat hij weer in den Haag is, maar ik heb hem nooit meer gesproken. Dat is heel eigenaardig, want hij was mijn eigen dokter; hij heeft mij meermalen behandeld en wij konden heel goed met elkaar opschieten. Misschien verwacht hij, dat ik hem opzoek, maar de reden weet ik niet.

De **Voorzitter**: Gaat u dan maar weer door met voorlezen.

A. „Dit alles werd fotografisch gecopieerd en met advies langs geheime weg naar de Nederlandse Regering in Londen gezonden.”

35092. De **Voorzitter**: U hebt dus de gehele toedracht aan Londen gemeld?

A. Ja. Wij waren klaar in 1944. Kort te voren was ik ontslagen en de andere heren hebben het toen naar Engeland gestuurd.

35093. De **Voorzitter**: Weet u wanneer?

A. Dat is waarschijnlijk eind 1944 geweest.

35094. De **Voorzitter**: Dus lang nadat dr. *Polak Daniels* naar Zwitserland was gegaan.

A. Dat was alles veel eerder.

„Een dergelijk geheim comité bracht natuurlijk vele gevaren met zich mede, vooral omdat zijdelings ook vele anderen hierin betrokken moesten worden.”

Dit was de grote moeilijkheid voor ons, wanneer je met je vijven of zessen bent, kun je een zaak wel geheim houden. Maar wij moesten langs de grens verschillende doktoren en directeurs van ziekenhuizen waarschuwen en alle mogelijke mensen, omdat, wanneer eenmaal de exodus uit Duitsland zou plaats vinden, wij klaar moesten zijn. Dus er moesten geneesmiddelen worden gebracht naar de verschillende grensplaatsen, wij moesten ziekenhuizen indelen en plaats zien te vinden voor al de vluchtelingen. Hiervoor moesten wij allerlei mensen kennen en telkens ging er dan één op af om de mensen te spreken. Ze wisten het natuurlijk ook niet allemaal van elkaar. Het was de moeilijkheid juist om te zorgen, dat het niet bekend werd, omdat er zoveel personen bij betrokken waren.

35095. De **Voorzitter**: Is deze grensorganisatie goed gelukt?

A. Ja, zij was uitstekend in orde, maar er is nooit gebruik van gemaakt.

35096. De **Voorzitter**: Wij hebben nl. ten aanzien van de terugkomst van de gedeporteerden en de mensen uit de concentratiekampen gehoord, dat er heel weinig mogelijkheid was om daar geholpen te worden.

A. Omdat ze van onze organisatie geen gebruik hebben gemaakt.

35097. De **Voorzitter**: Wie zijn „ze”?

A. De Regering.

35098. De **Voorzitter**: Was het haar wel bekend?

A. Wij hebben er nooit iets op gehoord. Wij hebben er alles naar toegestuurd.

35099. De **Voorzitter**: U hebt dus aan Engeland bericht, hoe de gehele grensorganisatie was ingericht, waar de gedeporteerden konden komen om te worden behandeld en geholpen aan kleren en voedsel, misschien in quarantaine konden worden gehouden. Wij hebben de mededeling gekregen, dat eigenlijk alleen Nijmegen goed was.

A. Dat komt doordat ze ons plan niet gebruikt hebben.

35100. De **Voorzitter**: Weet u wie het gekregen heeft en waar het heen is gestuurd?

A. Ik denk, dat de heer *Heusdens* daarvoor gezorgd heeft; hij is tegenwoordig burgemeester van Vlaardingen. Vroeger was hij bij Binnenlandse Zaken.

35101. De **Voorzitter**: Hij zou dus voor de verzending van uw plan naar Engeland gezorgd hebben, maar u weet niet aan wie hij het gestuurd heeft.

A. Aan de Regering natuurlijk.

35102. De **Voorzitter**: Ja, maar de Regering is een groot begrip.

A. Ik kan het tot mijn spijt niet zeggen.

De **Voorzitter**: Dan zullen wij het aan de heer *Heusdens* moeten vragen.

A. Mr. *Heusdens* zal wel weten waar het naar toe is gegaan en wie het heeft ontvangen. Ik zal nu mijn stuk weer verder lezen.

„Tenslotte moet ik nog wijzen op het plan van het Dagelijks Bestuur om onze ongelukkige gedeporteerde arbeiders in Duitsland te helpen. Zeer velen van hen waren ziek en hadden een zeer slechte medische verzorging. Ons plan om Rode Kruisambulances naar Duitsland te zenden werd zorgvuldig uitgewerkt, maar strandde tenslotte op de onwil van Dr. *Reuter*, die eiste dat al ons personeel en materieel onder het bevel van het Duitse Rode Kruis zou komen te staan, zodat de Duitsers er zelf voor eigen doeleinden naar believen gebruik van zouden kunnen maken.”

Het is heel ellendig, dat dit gebeurd is, want wij hadden alles al voor elkaar.

35103. De **Voorzitter**: Dit was voor hulpverlening aan de gedeporteerde arbeiders?

A. Ja, voor de gedeporteerde arbeiders.

35104. De **Voorzitter**: Hoe wist u, dat het zo slecht gesteld was met die mensen?

A. Er kwamen telkens berichten uit Duitsland.

35105. De **Voorzitter**: Kreeg u die van de mensen zelf?

A. Van hen zelf en van de familieleden.

35106. De **Voorzitter**: Kwamen zij daarover hun beklag doen bij het Rode Kruis?

A. Ja, zij kwamen bij mij en vertelden mij van de ellendige toestand. De Duitsers hadden tegen het einde ook haast geen doktoren meer.

35107. De **Voorzitter**: Ja, ik weet wel, dat het zo was, maar ik wilde graag weten, hoe u het te weten gekomen was.

A. Het kwam toch over de grenzen. Ons plan was keurig uitgewerkt en het was onze bedoeling, dat verschillende ambulances Duitsland zouden inrijden en zich daar zouden oriënteren. Er zou een verzamelplaats komen en van daaruit zouden de mensen telkens naar Nederland geëxpediëerd worden en dan hier verzorgd worden. In 1944 was het volkomen onwil van *Reuter*, dat het niet mocht.

35108. De **Voorzitter**: Dacht u, dat de Duitsers het wel zouden toestaan, dat de zieken hierheen werden gebracht?

A. Ja. Eerst was *Reuter* er wel voor. Toen ik met hem over die zaak sprak, voelde hij er in het begin wel wat voor. Later stelde hij de eis, dat het onder het Duitse Rode Kruis zou moeten gebeuren. Dit betekende met andere woorden, dat wij ons Rode Kruis aan het Duitse Rode Kruis moesten uitleveren, en zij konden dan doen en laten wat ze wilden. Er waren talrijke verpleegsters en helpsters aan verbonden, er was materiaal en er waren autobussen. Het heeft mij zeer gespeten, dat het niet door is gegaan.

„Eindelijk in Mei 1944 vonden dr. *Reuter* en dr. *Wimmer* een in hun ogen gegronde reden om ons aan te grijpen. Dit geschiedde naar aanleiding van een artikel van kolonel *Koot* in

ons maandblad. Mr. *W. Baron van Lynden*, kolonel *Koot*, onze secretaris de heer *Canté* en mijn persoon werden voor het Kriegsgericht gedaagd en de 31ste Juli 1944 wegens deutscheindliche Kundgebung schuldig bevonden en tot een geldboete veroordeeld, waardoor dr. *Wimmer* een wettelijke reden kreeg om ons uit onze Rode Kruis-posities te ontslaan op 28 Augustus 1944.”

35109. De **Voorzitter**: Hoe hoog was die boete?

A. f 300.

35110. De **Voorzitter**: Per persoon, allemaal gelijk?

A. Ja, allemaal gelijk.

35111. De **Voorzitter**: U bent dus niet beroofd van uw vrijheid?

A. Neen, goddank niet, wij dachten niet anders, dan dat wij er achter zouden gaan. Als men dit later overziet, dan weet men, dat het angst voor represailles is geweest. Deze hele geschiedenis was een nonsens-reden.

35112. De **Voorzitter**: Waar ging het artikel van generaal *Koot* over?

A. Het ging over de krijgsgevangenen, omdat zij in Duitsland zo slecht voorzien werden van levensmiddelen. Het was een opwekking voor het Nederlandse volk om hen te helpen en artikelen te sturen. Er stond ook in, dat de mensen oproerig werden, omdat de toestanden daar zo ellendig waren. De Duitsers interpreteerden dit zo, alsof wij opgestoot hadden tot ontevredenheid en om oproer te maken. Ik heb hier het gehele proces.

35113. De **Voorzitter**: Het artikel gaat dus uitsluitend over krijgsgevangenen?

A. Ja.

„Reeds voor die datum had de secretaresse van dr. *Reuter*, een Duits-Hollandse, mij heimelijk medegedeeld en de bewijzen getoond, dat het plan bestond om mr. *W. Baron van Lynden*, mijn persoon en onze twee secretarissen naar Duitsland te brengen.”

Wet was natuurlijk een hoogst onaangenaam idee, dat men wist, dat men op een bepaald moment opgepakt zou worden.

Onze officiële Rode Kruis-positie en -loopbaan eindigden met het ontslag.

35114. De **Voorzitter**: Wanneer was dit precies?

A. 28 Augustus 1944.

„De overige leden van het Dagelijks Bestuur hebben nog enige maanden hun moeilijke taak voortgezet, maar traden af toen de beruchte *Piek* in November 1944 tot mijn opvolger werd benoemd. Vóór zijn optreden in het Rode Kruis-gebouw waren in één nacht door onze trouwe medewerkers alle goederen en alle belangrijke papieren en boeken weggehaald en verborgen. Kolonel *Lucardie* werd naar aanleiding hiervan gedurende tien dagen in het Oranjehotel opgesloten. In diezelfde maand werden de concentratiekampen in Amersfoort, Vught etc., ontruimd en werden onze ongelukkige politieke gevangenen naar Duitsland vervoerd, waar duizenden de dood vonden op de meest rampzalige en barbaarse wijze.

Het voormalige dagelijks bestuur van het Nederlandse Rode Kruis betreurt het ten diepste, dat al zijn pogingen om onze politieke gevangenen in Duitsland van de nodige voedselpakketten te voorzien, zulk een gering resultaat hebben gehad, doch dit moet uitsluitend worden toegeschreven aan de volkomen onwil en het hardvochtig optreden van de Duitse autoriteiten, die er voor verantwoordelijk zijn, dat zovelen van onze beste Nederlanders in de Duitse concentratiekampen op rampzalige wijze om het leven zijn gekomen.

Hei oordeel van de commissie *Vorrink*, dat, indien het torn functionerende dagelijks bestuur van het Nederlandse Rode Kruis meer moed, initiatief en fantasie had getoond en minder formeel was geweest, de resultaten van de hulpverlening aan de politieke gevangenen in het buitenland belangrijk beter hadden kunnen zijn, heeft ons uiterst pijnlijk getroffen en is niet op feiten gebaseerd. Wij hadden na al hetgeen wij in moeilijke

tijden en onder zeer moeilijke omstandigheden volkomen belangeloos tot stand hebben gebracht en verder getracht hebben te doen, meer begrip en meer waardering verwacht."

35115. De **Voorzitter**: Ik wilde nog even spreken over afdeling 4B, dit was toch de afdeling van generaal Koot?

A. Ja.

35116. De **Voorzitter**: Als ik het goed heb begrepen, was deze afdeling ook werkzaam — voorzover het mogelijk was — op het gebied van de civiele gevangenen. Ik meen, dat de heer Koot ons daarvan heeft verteld en dat het wel eens lukte tussen de andere pakketten door ook pakketten naar de civiele gevangenen te sturen.

A. Het lukte wel eens een enkele keer, maar het gebeurde heel weinig. De afdeling 49 is zo ontstaan: eigenlijk was er alleen één 4de afdeling; de heer *Zijlmans* was daarvan het hoofd, maar hij was ongeschikt voor een uitgebreide taak.

35117. De **Voorzitter**: Hij had immers als taak pakketten te zenden naar de krijgsgevangenen, toen er nog maar weinig krijgsgevangenen waren?

A. Ja, het waren er toen nog maar weinig, alleen maar officieren.

35118. De **Voorzitter**: Toen er later meer bij kwamen, heeft hij wel die kleine groep behouden, maar generaal Koot is toen belast met de grote groep.

A. Ja, de heer Koot heeft toen ook die actie georganiseerd van de pleegouders voor de militairen. Heel veel ouders of familieleden hadden geen geld om pakketten te kopen. Hij heeft toen deze actie op touw gezet, dat men als liet ware pleegkinderen onder deze krijgsgevangenen accepteerde en daarvoor geld of levensmiddelen gaf om hun pakketten te sturen.

35119. De **Voorzitter**: Dit ging toch niet in het openbaar, het ging toch zeker onder de roos?

A. Al deze dingen gingen betrekkelijk opeilijk, maar er was toch een strenge controle op door de Duitsers.

35120. De **Voorzitter**: Wat controleerden zij dan, of het inderdaad alleen naar krijgsgevangenen ging?

A. Ja.

35121. De **Voorzitter**: Controleerden zij ook of de gelden, die binnenkwamen, ook inderdaad daarvoor werden gebruikt?

A. Ja, zij controleerden of die dingen er werkelijk naar toe werden gestuurd. Ik heb de Duitsers zelf aangeboden de pakketten te controleren, want wij waren altijd bang, dat de Duitsers zelf later iets in de pakketten zouden stoppen om op deze manier een reden te krijgen de gehele zaak stop te zetten. Dat was één keer gebeurd en naar aanleiding daarvan heb ik *Reuter* gezegd: „Zet er mensen bij.”

35122. De **Voorzitter**: Was het dan een keer gebeurd, dat er van Duitse zijde iets in het pakket gestopt werd, dat zij zelf verboden hadden?

A. Dat vermoeden wij. Het was de kwestie van het zogenaamde ontvluchtingsmateriaal.

35123. De **Voorzitter**: Ik had tot nu toe steeds gedacht, dat dit inderdaad door één van de pleegouders in het pakket was gestopt.

A. Dat was heel moeilijk na te gaan. De pakketten werden hier niet alleen ingepakt en van alles en nog wat voorzien, maar de naain van de afzender stond er op vermeld en ook de inhoud werd vernield. Wanneer er dus iets bijzonders in zou zitten, dan zou het pakket onderweg al moeten zijn opgehouden.

35124. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u dit?

A. Op weg naar Duitsland. Van ons bureau gingen de pakketten direct in een wagen met een van onze wachten naar het Staatsspoor, daar werden ze ingeladen en dan werd de wagon verzegeld. In Duitsland kwamen de pakketten pas weer vrij. Ze konden er dus heel moeilijk iets instoppen.

35125. De **Voorzitter**: Ja, maar als men daar een inventaris bij doet, dan kan men natuurlijk ongeoorloofde goederen onvermeld laten.

A. Natuurlijk niet, de pleegouders werden niet toegelaten.

35126. De **Voorzitter**: Maar zij konden toch iets in een pakket doen, dat niet geoorloofd was?

A. De pakketten van de pleegouders werden allemaal uitgepakt.

35127. De **Voorzitter**: De heer Koot heeft ons verteld, dat hij ze niet uitpakte, maar dat ze alleen dan werden overgepakt, wanneer ze erg licht van gewicht waren. Wanneer dan bleek, dat er heel weinig in zat, deed men er iets bij. Maar niet alles werd uitgepakt.

A. Hij weet de feiten. Ik ging herhaaldelijk controleren. Het waren allemaal aparte afdelingen en daar ging ik dan naar toe. Eén van de assistenten vertelde mij hoe alles in zijn werk ging en zei: „Wij pakken de zaak uit en doen het dan over, want al die pakketten zijn slecht ingepakt en komen kapot aan.”

35128. De **Voorzitter**: Generaal Koot heeft gezegd, dat de slecht ingepakte pakketten werden overgepakt, maar als het kon, werd dit niet gedaan, omdat er geen mensen voor waren.

A. Dat is mogelijk. Hij weet het en ik kwam er alleen maar af en toe om te controleren of de boel liep; hij zal dus wel gelijk hebben.

35129. De **Voorzitter**: Het is dus niet helemaal waar, dat — zoals u zegt — alles overgepakt werd.

A. Het is best mogelijk. Ik herinner mij nog heel goed, dat die helpster mij dit vertelde.

35130. De **Voorzitter**: Misschien zijn haar de verkeerde pakketten gegeven.

A. Het is best mogelijk, het was een grote afdeling.

35131. De **Voorzitter**: Generaal Kool zei, dat hij dikwijls geprobeerd heeft iets te doen voor civiele gevangenen en dat hij er in zo'n zending wel eens iets tussen stopte.

A. Ik wist, dat hij het wel eens deed, maar dat waren nooit grote zendingen. Op iedere afdeling probeerden wij dit.

35132. De **Voorzitter**: Uw mening is, dat het van Duitse zijde beslist verboden was, iets aan civiele gevangenen te sturen?

A. Absoluut zeker.

35133. De **Voorzitter**: Was het ook verboden aan Genève?

A. Dat durf ik niet te zeggen.

35134. De **Voorzitter**: Ik meen, dat dr. *Friedrich* u wel eens gezegd heeft, dat zij permissie hadden gekregen aan civiele gevangenen in kampen en gevangenissen in Duitsland pakketten te sturen, mits de naam bekend was.

A. Ja, maar dan hing het nog af van de kampcoördinatanten.

35135. De **Voorzitter**: Maar dr. *Friedrich* heeft het dus wel eens gezegd?

A. Ik moet u eerlijk zeggen, dat ik het mij niet herinner.

35136. De **Voorzitter**: Dat is ons medegedeeld; wij hebben dr. *Friedrich* niet zelf gesproken. Is hij nog verbonden aan het Rode Kruis?

A. Dat is mij niet bekend.

35137. De **Voorzitter**: Er is ons verteld, dat hij aan het hoofdbestuur — er worden geen namen genoemd — heeft laten weten, dat men in Genève permissie had om aan politieke gevangenen pakketten te sturen.

A. Ik herinner het mij niet en ik betwijfel het ook. Er zijn van uit Genève heel weinig pakketten naar onze civiele gevangenen verzonden.

35138. De **Voorzitter**: Maar het is wel bekend, dat hij in de dagen, dat hij hier was, om namen heeft gevraagd. U weet ook, dat hij deze heeft gekregen.

A. Ik heb hem toen zelf per auto gebracht naar een plaats, waar hij mevrouw *Ross* zou ontmoeten.

35139. De **Voorzitter**: Waar was dat?

A. Dat was op de hoek Korte Voorhout.

35140. De **Voorzitter**: Werkte mevrouw *Ross* daar?

A. Neen, zij zou hem daar ontmoeten, dat was afgesproken. Ik vroeg hem, waar hij heen moest en hij gaf dit op, hij zou daar mevrouw *Ross* ontmoeten.

35141. De **Voorzitter**: Op straat?

A. Hij vroeg mij, hem daar af te zetten, maar of ze elkaar op straat ontmoet hebben of in een huis, dat weet ik niet. Ik heb hem toen daar afgezet, ik wist waarvoor het was.

35142. De **Voorzitter**: U wist dat ook? U hebt mevrouw *Ross* ook later de gelegenheid gegeven dit te doen op de afdeling van de heer *Vleer* en u hebt er daardoor zelf toe bijgedragen, dat zij die namen kon verzamelen?

A. Maar zij deed het niet alleen, anderen deden het ook.

35143. De **Voorzitter**: U weet ook, dat deze namen naar Genève werden gestuurd?

A. Inderdaad.

35144. De **Voorzitter**: Gedeeltelijk door bemiddeling van de heer *de Graaff* van Philips.

A. Ja. Dat wist ik toen niet.

35145. De **Voorzitter**: Wanneer wist u dat niet?

A. Ik wist niet wie het deed.

35146. De **Voorzitter**: Maar dat ze er heen gingen, wist u wel?

A. Ja.

35147. De **Voorzitter**: Vond u het beter, dat u het officieel niet wist?

A. Ik hield zelf ook allerlei dingen geheim voor anderen. Ik vond het beter er zo min mogelijk vanaf te weten, als het maar gebeurde.

35148. De **Voorzitter**: U wist dus, dat het gebeurde?

A. Ja.

35149. De **Voorzitter**: Het ligt natuurlijk voor de hand, dat, wanneer er zo iets gebeurt, men er wel een beetje meer van wil weten. Wanneer men er zich niet mee bemoeit, dan zijn er twee mogelijkheden: dat het je niet schelen kan of dat je het beter vindt, het niet te weten.

A. Ik vond het beter, dat ik het niet wist.

35150. De **Voorzitter**: Wij menen te weten, dat inderdaad gebleken is, dat de pakketten, die aan de personen, die op de lijsten voorkwamen, verzonden werden van uit Genève, ook inderdaad bij hen zijn aangekomen.

A. Dat is best mogelijk.

35151. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat u niet wist, wat er van terecht gekomen was. Hebt u daarover nooit iets gehoord van de heer *Flugi van Aspernzont* uit Genève?

A. Neen, die heb ik niet meer gesproken.

35152. De **Voorzitter**: Hij schijnt een hele collectie ontvangst-berichten te hebben.

A. Ik ken *Flugi* al lang, hij heeft onder mij gewerkt.

35153. De **Voorzitter**: Wat wilt u daarmee zeggen?

A. Ik wil daarmee zeggen, dat, als dit zo was, hij mij dit wel eens had kunnen vertellen.

35154. De **Voorzitter**: Heeft hij onder u gewerkt, nadat dit werk begonnen was'?

A. Neen, vóór die tijd.

35155. De **Voorzitter**: Toen had hij het u dus niet kunnen vertellen.

A. Hij heeft vóór de oorlog onder mij gewerkt, later niet meer.

35156. De **Voorzitter**: Later, toen deze actie plaats vond, is hij misschien niet meer hier geweest?

A. Neen, hij is nooit meer terug geweest.

35157. De **Voorzitter**: Dan is het ook moeilijk voor hem om het u te vertellen.

A. Hij zat in Genève, dus hij kon hier niet komen.

35158. De **Voorzitter**: U zegt, dat hij het u wel had kunnen vertellen.

A. Hij had het kunnen schrijven. Als dit lukte, was het zo belangrijk, dat wij van onze kant wel een uitweg hadden kunnen vinden om meer namen te vragen. Ik denk, dat hij ook bang was, dat de brieven zouden worden geopend. Men schrijft dan niet zo gemakkelijk over zulke dingen.

35159. De **Voorzitter**: Er was nog iemand, die er van af wist. Ik heb zelfs gehoord, dat er hier brieven zijn aangekomen van gevangenen, waarin ze schreven, dat zij pakketten hadden ontvangen.

A. Het is mogelijk. Wij wisten ook wel, dat enkele commandanten van bepaalde kampen het goedgevonden, dat er pakketten werden ontvangen.

35160. De **Voorzitter**: Dr. *Friedrich* zou bericht hebben, dat de permissie om pakketten naar civiele gevangenen te zenden officieel in Genève was ontvangen. Het hing niet af van de kampcommandant.

A. Ik weet wel zeer positief, dat hij dit mij persoonlijk niet heeft verteld. Dat is het enige, dat ik positief weet. Als hij dat aan het hoofdbestuur had geschreven, dan .....

35161. De **Voorzitter**: Hij heeft het gezegd, toen hij hier was, niet geschreven. Weet u niet welke personen toen bij het hoofdbestuur waren, aan wie hij het zou kunnen hebben gezegd?

A. Het was altijd het dagelijks bestuur, het hoofdbestuur bestond toen niet.

35162. De **Voorzitter**: Dat was u toch en u weet er niets van?

A. Ik weet er niets van. Hij kan het aan de heer *van Lynden* hebben verteld, dat is mogelijk, maar die vertelde alles, wat enigszins belangrijk was, over.

35163. De **Voorzitter**: Ik zou zo zeggen, dat dit nogal belangrijk is.

A. Zonder enige twijfel.

35164. De **Voorzitter**: Vooral in het licht van wat er na de oorlog over is gepraat en geschreven, is het een zaak van gewicht.

A. Ja zeker, het zou buitengewoon belangrijk zijn geweest. Maar ik heb altijd de indruk gehad, dat deze zaak met zich zelf in tegenspraak was. Want ik heb dr. *Friedrich* en de twee anderen steeds gesproken over onze moeilijkheden om pakketten aan onze politieke gevangenen te sturen.

35165. De **Voorzitter**: Was een van deze gedelegeerden de heer *Maier*?

A. Ja, de naam van de andere ben ik vergeten. Ik heb er hen op gewezen, dat het voor ons onmogelijk was deze pakketten te

zenden door het verbod van de Duitsers en door de strenge controlemaatregelen. Ik heb hun gevraagd of het niet van uit Genève kon gebeuren of via de Zweedse gezant in Berlijn, en zij hebben mij positief verzekerd, dat zij hun best zouden doen, maar ze konden mij niet heel veel hoop geven. Ik vind dit met elkaar in tegenspraak.

35166. De **Voorzitter**: Het kan misschien verklaard worden uit het tijdsverschil tussen wat zij u hebben gezegd en wat later mogelijk is geworden.

A. Zij hebben het mij alle drie verklaard en daar was zeker anderhalf jaar tussenin. Daarom heb ik mij verbaasd, dat dr. *Friedrich* dit zou hebben verklaard, maar het kan natuurlijk heel goed mogelijk zijn. Maar waarom gaf hij mij dan zo weinig hoop?

35167. De **Voorzitter**: Dat vraag ik mij ook af en daarom vraag ik het u juist.

Is het u bekend, dat particulieren gewoon over de post pakketten konden sturen naar de gevangenen?

A. Ja zeker, wij hebben daarvan ook gebruik gemaakt om de proefpakketten te zenden.

35168. De **Voorzitter**: U bedoelt de pakketten van generaal *Koot*?

A. De heer *Koot* heeft het gedaan, maar ook de heer *Vleer*.

35169. De **Voorzitter**: U bedoelt met die proefpakketten, dat u aan de adressen, die u bekend waren, pakketten stuurde om te kijken of het lukte?

A. Ja, het ging onder een gefingeerde naam.

35170. De **Voorzitter**: Kon dat niet op grotere schaal gebeuren?

A. Dat kon niet. Ik heb u zoëven al duidelijk genaakt, dat de krijgsgevangenen — en dit was toegestaan — zulke ellendig kleine pakjes kregen, omdat wij geen goederen konden krijgen. Hiervoor konden wij nog acties op touw zetten, maar in 1943 en 1934 werd het hier zo krap, dat wij niets kregen, ook al wilde men het duur kopen. Wij hebben dit nog gedaan voor de krijgsgevangenen. Van Organon en verschillende andere grote fabrikanten hebben wij nog met moeite verschillende dingen kunnen krijgen, maar dat was op een gegeven moment ook afgelopen. Dus al hadden de Duitsers toestemming gegeven om ook aan de politieke gevangenen pakketten te sturen, dan was het toch onmogelijk geweest. Ik heb de heilige overtuiging, dat wij het onmogelijk hadden kunnen doen. Van ons konden ze dit niet verwachten. Het ondraaglijke van de commissie *Vorrink* is, dat, terwijl zij dit heel goed weten, zij ons toch in de schoenen schuiven, dat het onze schuld is. U begrijpt wel, dat ik daarover helemaal verbijsterd ben.

35171. De **Voorzitter**: Dit is juist de reden, waarom ik u alles zo uitvoerig vraag, niet omdat ik het niet vertrouw of u het al dan niet gedaan hebt, maar omdat ik precies wil weten hoe deze dingen moeten worden bekeken.

A. Ik moet eerlijk zeggen, dat wij dat buitengewoon prettig vinden. U begrijpt, dat mijn mede-oud-bestuursleden er mede groot belang bij hebben, en ik heb hun verteld, dat de manier, waarop u mij onaervroeg, de indruk gaf, dat het er u nadrukkelijk om te doen is om precies te weten hoe de zaak in elkander zit. Wij vinden dit buitengewoon plezierig, want het is onze enige kans eindelijk eens uit deze vorm van besmetting weg te komen. Wat de commissie *Vorrink* heeft gedaan, is een smet op onze naam werpen. Men kan hierover licht of zwaar oordelen, maar het zijn dingen, die je in je gemoed schokken. Als je denkt, dat je je best hebt gedaan en hebt gedaan wat je kon, dan is dit iets verschrikkelijks.

35172. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat u bij het denken aan de wijze, waarop u de civiele gevangenen nog zou kunnen helpen, niet alleen hebt gedacht aan Zwitserland, maar ik ineen ook, dat u het Zweedse gezantschap in Berlijn hebt genoemd. Ons is bekend, dat daar nogal eens pakketten aankwamen uit Zwitserland en dat bij de heer *Millenaar* op zijn kantoor een grote collectie pakketten lag. Dit heeft iemand verteld, die het zelf heeft gezien. Wij hebben het hem gevraagd en hij zei: „Ja, dat was zo, ik kreeg ook wel eens pakketten en die stuurde ik aan de kampen en aan de civiele gevangenen. Het waren er niet zo heel veel, maar toch wel

zulke collecties, dat er wel een kamer vol was." Hoe hebt u geprobeerd langs die weg iets te bereiken?

A. Door middel van de gecommitteerden van het Internationale Rode Kruis.

35113. De **Voorzitter**: U hebt dus de gecommitteerden gevraagd naar de Zweedse gezant te gaan en te overleggen op welke wijze dit kon geschieden? Met kon alleen gebeuren doordat de pakketten uit Zwitserland of uit Zweden bij het Zweedse gezantschap kwamen. Hebt u langs andere weg nog geprobeerd iets van Zweden gedaan te krijgen?

A. Wij zagen geen kans om brieven naar Zweden te sturen.

35114. De **Voorzitter**: Er was wel een gelegenheid, maar u kende die niet, nl. over Delfzijl via de dokter in Appingedam, waar door bemiddeling van deze dokter nogal een druk verkeer was. Ook gingen er mensen via deze route.

A. Deze dingen hoorde men natuurlijk wel eens van onze afdelingen, maar het moest wel heel toevallig zijn, dat men met zulke mensen in aanraking kwam, en dit was niet het geval, dus wij wisten het ook niet.

35115. De heer **Schmal**: U zegt, dat het heel toevallig was, als u in aanraking kwam met mensen, die u misschien op een goed spoor hadden kunnen leiden, maar moet ik mij de zaak aldus voorstellen, dat men bij het Rode Kruis niet voortdurend op de uitkijk zat naar dergelijke contacten, of werd dit wat onachtzaam behandeld?

A. In zo'n tijd is er de moeilijkheid, dat men elkander niet helemaal vertrouwt: de enige wijze, waarop wij er achter konden komen, was door middel van Binnenlandse Zaken, door middel van de heer *Heusdens*. Deze was verbonden aan Binnenlandse Zaken toen ik met hem in aanraking kwam. Het was indertijd mijn bedoeling, dat hij mij zou opvolgen als secretaris-generaal, hij was een bekwame jonge man met veel energie en alle mogelijke goede vooruitzichten. Hij kwam geregeld, bijna iedere week, bij ons en dan praatten wij wel eens over zulke dingen. Wij dachten, dat, wanneer iemand iets bekend zou zijn over het zenden van berichten naar het buitenland, het Binnenlandse Zaken moest zijn, en zij zouden ons dan de weg kunnen wijzen.

35176. De heer **Schmal**: Ik kan niet aannemen, dat u veel belang stelt in mijn persoonlijk vermoeden, maar ik geloof, dat ik mij in een dergelijke tijd niet beperkt zou hebben tot ambtelijke contacten. Ik had geprobeerd of ik buiten de ambtenarij ook nog iets gewaar kon worden; in den Haag was dit niet zo moeilijk. Ik begrijp, dat u veel moeilijkheden had.

Ik zou nog een andere vraag kunnen stellen, nl. deze: Heeft het Rode Kruis, toen het in de bezettingsjaren bij zijn zware arbeid zoveel moeilijkheden ondervond — wij weten, dat de Duitsers op alle mogelijke manieren moeilijkerden —, zich nooit afgevraagd of het niet vlotter zou gaan, indien men persoonlijk contact had, in dier voege, dat men eens in Genève ging praten? Met andere woorden: is er wel eens gepoogd een betrouwbaar Nederlander van uit Nederland naar Genève te krijgen?

A. Wij hebben er wel over gesproken, maar ik moet het mij even trachten te herinneren.

35177. De heer **Schmal**: Misschien kan ik uw geheugen wat opfrissen, althans, indien het een feit betreft, waar u kennis van hebt gekregen. Heeft de heer *Engelbrecht* nooit het idee gehad om naar Genève te gaan? Ik zeg niet, dat hij de man van mijn keuze zou zijn geweest. Het zou niet moeilijk zijn, in dit verband een ander bekend Nederlander te noemen, die een grotere inate van betrouwbaarheid had dan de andere kandidaat.

A. Er is over gesproken.

De **Voorzitter**: De heer *van der Vlugt* had ook wel gekund.

35178. De heer **Schmal**: Niet alleen gekund, maar ik meen te weten, dat de heer *van der Vlugt* dit ook duidelijk te verstaan heeft gegeven, en het resultaat is geweest, dat men — waarschijnlijk onder Duitse druk — het daarheen geleid heeft, dat eigenlijk *Engelbrecht* maar moest gaan. Waarschijnlijk was hij daartoe ook wel bereid, hij wilde ook wel eens naar Genève, maar trn slotte hebben de Duitsers gezegd, dat hij ook maar moest blijven.

Ik zou graag willen weten — indien u zich dat herinnert en indien het in uw tijd van actieve bemoeienis was — hoe deze zaak aan het rollen is gegaan. Van wie is de idee gekomen een Nederlander naar Genève te zenden, die daar persoonlijk door mondelinge mededelingen de boel op gang kon brengen? Staat u daarvan nog iets voor de geest?

A. In mijn herinnering was het zo: Wij kregen heel veel uit Zwitserland. Dat waren belangrijke dingen in de vorm van zendingen sinaasappelen en sardientjes, enz., maar het allerbelangrijkste waren de medicamenten. Het ging om de insuline-positie hier te lande, die ons veel zorg baarde. De mensen met suikerziekte gingen te gronde, omdat ze geen injecties konden krijgen. Hierover heb ik een uitgebreide correspondentie met Genève gevoerd. Wij kregen ook veel medicamenten, maar naar aanleiding van de verschillende andere moeilijkheden achtte ik het toch verstandig, dat er iemand naar Genève zou gaan om er over te praten. Voorzover ik mij kan herinneren, is dit de enige oorzaak er voor geweest.

35179. De heer **Schmal**: Wat heeft men toen gedaan om deze gedachte te verwezenlijken? Heeft men zich er zonder meer bij neergelegd, dat de Duitsers dit niet prettig zouden vinden, of is er wel actief iets ondernomen om dit plan door te zetten?

A. Ik geloof, dat het is gekomen, doordat ik er met *Reuter* over heb gesproken. *Reuter* dacht, dat het wel kon, maar dan zou *Engelbrecht* moeten gaan.

35180. De heer **Schmal**: Is er nooit met *Bene* over gesproken?

A. Ik kwam nooit bij *Bene*, ik heb grote ruzie met hem gehad om zijn leugens.

35181. De heer **Schmal**: Dat kan ik mij voorstellen, hij was niet de enige.

A. Ik ging alleen naar *Bene*, als het absoluut noodzakelijk was. Dit is dus besproken met *Reuter*. Ik vond, dat het niet de minste betekenis zou hebben, als de heer *Engelbrecht* werd gestuurd, hij wist nergens van en was van niets op de hoogte.

35182. De **Voorzitter**: Stond de heer *Engelbrecht* helemaal buiten het dagelijks bestuur en u en ging dat met zijn eigen goedkeuring?

A. Volkomen. Ik had hem die conditie gesteld; terwijl de heer *van Lynden* er bij was, heb ik hem dit duidelijk gezegd. Wij hebben het bovendien ook aan de Duitsers geschreven. Hij vond het prachtig; hoe minder moeite hij had, des te beter vond hij het. Hij was ook niet een persoon om iemand in de wielen te rijden.

35183. De **Voorzitter**: Kwam hij wel eens bij het Rode Kruis?

A. Hij kwam iedere week één keer en bleef dan twee uur.

35184. De **Voorzitter**: Ik zou dan eerder denken, dat u mijn vraag ontkennend zou beantwoorden en gezegd zou hebben, dat hij er bijna nooit kwam.

A. Hij kwam er eens in de week.

35185. De **Voorzitter**: Is dat niet heel weinig?

A. Zijn hele positie was belachelijk.

35186. De **Voorzitter**: Wanneer hij voorzitter van het Rode Kruis was, zou hij in zo'n tijd toch veel vaker moeten komen.

A. Maar hij wist, dat hij het niet was.

35187. De **Voorzitter**: De heer *van Lynden* kwam in zijn tijd toch zeker veel vaker?

A. Hij kwam bijna iedere dag een uurtje bij mij praten over Je dingen, waar ik mee bezig was, en over de plannen, die ik had.

35188. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat u veel uit Zwitserland kreeg; sinaasappels, sardines en ook medicamenten, maar ook nog andere dingen. Kreeg u deze ook wel uit Portugal?

A. De sardines zijn, geloof ik, uit Portugal gekomen. Het eigenaardige was, dat alles via Zwitserland kwam; wij wisten nooit waar het vandaan kwam.

35189. De **Voorzitter**: De sardines werden toch niet in Zwitserland gevangen, maar die zijn waarschijnlijk uit Portugal gekomen. Ik bedoel echter, dat het waarschijnlijk gern zendingen zijn geweest, die afkomstig waren van het Rode Kruis.

A. Ik meen, dat het zendingen waren van Nederlanders in het buitenland. Er werd zelfs gemompeld, dat de Koningin er de hand in had, maar wij wisten dat niet.

35190. De **Voorzitter**: Ik wilde u nog vragen of u het aannemelijk acht, dat er 500 ton sardines gekomen zijn.

A. Het was een reusachtige hoeveelheid.

35191. De **Voorzitter**: 500 000 kg is een ontzaglijke hoeveelheid.

A. Wij hebben inderdaad ook heel veel gekregen.

35192. De **Voorzitter**: Weet u of het ook meer kan geweest zijn?

A. Van een dergelijke hoeveelheid kan niemand zich zo maar een voorstelling maken.

35193. De **Voorzitter**: Denkt u dat het 4000 kisten zijn geweest?

A. Hei kunnen er stellig wel zoveel geweest zijn.

35194. De **Voorzitter**: Er zouden in een jaar of een zekere periode 4000 kisten zijn gekomen en er zouden ook eens 9000 à 10 000 kisten zijn gekomen.

A. Wij hebben al deze dingen nauwkeurig opgeschreven, dus hei is na te gaan.

35195. De **Voorzitter**: Wat gebeurde er met de sardines?

A. Die werden gedistribueerd.

35196. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik wel, maar waar en hoe?

A. Dat hing er van af. Er werd overleg gepleegd met de hoofdinspecteur van de volksgezondheid en het ging dan naar scholen, ziekenhuizen, sanatoria en naar inrichtingen, die er het meest behoefte aan hadden in die tijd.

35197. De **Voorzitter**: Drong het toen niet tot u door hoe de zendingen tot stand kwamen? Is het u later ook niet bekend geworden?

A. Nern. Wij hebben wel gehoord, dat er door verschillende grote maatschappijen en door Nederlanders geld werd verzameld, maar zelfs nu weet ik nog niet wie het allemaal heeft gefinancierd.

35198. De **Voorzitter**: Ze waren van de Nederlandse Regering en de heer *van Harinxma thoe Slooten* zorgde er voor. Ik vraag me alleen af of die hoeveelheden inderdaad groot kunnen worden genoemd. Voor iemand, die wel eens een blikje sardines op tafel krijgt, is 14 000 kisten heel veel, maar ten opzichte van de voorziening van Nederland is het natuurlijk niets.

A. Neen. Op de scholen konden wij hoogstens ieder kind één blikje meegeven en dan moest men nog oppassen, dat het niet op de zwarte markt werd verkocht. Er werden dus allerlei maatregelen genomen om dit tegen te gaan, o.a. door de blikjes open te maken.

35199. De **Voorzitter**: Werden ze zelfs opengemaakt?

A. Toch zijn er nog vele van „zwart“ verkocht.

35200. De **Voorzitter**: Hebt u enig idee, wat de Duitsers hiervan vonden?

A. Zij hebben het ons daarmee nooit moeilijk gemaakt.

35201. De **Voorzitter**: Zij vonden het dus wel goed?

A. Ja.

35202. De **Voorzitter**: Zij zouden het dus ook wel goedgevonden hebben, als er meer was gekomen?

A. Ja, ik heb er ten minste nooit moeilijkheden mee onderhouden.

35203. De **Voorzitter**: Hebben wij al met u gesproken over dr. *Veldhuyzen* en mevrouw *Wijsmuller*?

A. De vorige keer.

35204. De **Voorzitter**: Dan wil ik graag nog even spreken over de heer *van Waveren* in Parijs. Had u met hem contact?

A. Ja.

35205. De **Voorzitter**: Welke rol speelde hij?

A. Het is begonnen door de kwestie van de gestrande mensen in Frankrijk, waar wij toen drie ambulances naar toe hebben gestuurd om ze terug te halen. Verder zorgden wij ook, dat er geld kon worden gestuurd voor de Indische gepensioneerden, die in Frankrijk woonden.

36206. De **Voorzitter**: Zorgde u daarvoor?

A. Ja.

35207. De **Voorzitter**: Dus het Rode Kruis werd verzocht bemiddeling te verlenen bij het uitbetalen van de pensioenen aan de Nederlandsch-Indische gepensioneerden in Frankrijk?

A. Ja. De zoon van prof. *van Hamel*, die later is gefusilleerd, heeft daarvoor gezorgd. Er is toen een heel bureau voor opgericht.

35208. De **Voorzitter**: Waar?

A. Bij ons.

35209. De **Voorzitter**: Van wie had u het verzoek gekregen om te zorgen voor de uitbetaling van die pensioenen?

A. Dat was geen verzoek, het was een idee van ons. Wij wisten, dat deze mensen het heel moeilijk hadden. Daarom heeft de heer *van Hamel* connecties aangeknoopt o.a. met verschillende banken en zo heeft hij er voor gezorgd, maar het idee is van ons uitgegaan.

35210. De **Voorzitter**: U bent dus op het idee gekomen, doordat u daarover berichten uit Frankrijk kreeg. Wie betaalde dit geld?

A. De banken betaalden het.

35211. De **Voorzitter**: Betaalden zij dit zo maar uit, op goed geluk en in de hoop, dat zij het wel eens terug zouden krijgen?

A. Welke onderpanden zij er voor kregen, weet ik niet meer.

35212. De **Voorzitter**: Die zullen zij toch vermoedelijk niet gehad hebben.

A. Neen, maar zij wisten zeker, dat deze gelden bestemd waren voor gepensioneerden, die werkelijk in Frankrijk waren en aan wie het werd uitbetaald.

35213. De **Voorzitter**: Werd de heer *van Waveren* daarvoor gebruikt?

A. De heer *van Waveren* en ook de heer *Verspyck* werden er voor gebruikt.

35214. De **Voorzitter**: De heer *van Wavererz* woonde toch in Parijs?

A. Ja.

35215. De **Voorzitter**: Ik wilde u nog iets over de heer *van Waveren* vragen.

A. Wij werden voor enkelen van de heren gewaarschuwd.

35216. De **Voorzitter**: Door bemiddeling van mevrouw *Wijsmuller* werd u gewaarschuwd voor de heer *van Waveren*.

A. Ik weet niet of het door middel van mevrouw *Wijsmuller* was, ik weet alleen, dat ik voor hem ben gewaarschuwd.

35217. De **Voorzitter**: U hebt een boodschap gekregen — mevrouw *Wijsmuller* had die in het zuiden van Frankrijk gekregen —, aat u voor de heer *van Waveren* gewaarschuwd moest worden.

A. Ja, maar ik heb daarover nooit gesproken met mevrouw *Wijsmuller*; zij zelf heeft mij nooit gewaarschuwd. Ik heb haar maar twee keer even gezien. Ik hoorde het van andere kanten. Maar er was daar bij die heren meer niet in orde.

35218. De **Voorzitter**: Wie zijn die heren?

A. Diegenen, die in Parijs het comité vormden. De heer *Verspyck* was daarbij en de heer *van Wavererz*.

35219. De **Voorzitter**: *Verspyck* was toch niet in Frankrijk?

A. Deze heer *Verspyck* was een neef van de heer *Verspyck*, die bij ons is, een veel ouder iemand, die ook in Parijs woonde. Het waren allemaal leden van de vroegere Kamer van Koophandel in Parijs en die hadden zich voor dat werk verenigd.

35220. De **Voorzitter**: Waren zij leden van de Nederlandse Kamer van Koophandel in Parijs?

A. Ja. Wij hebben ook wel eens goede tips van hen gehad om onze Nederlanders te helpen.

35221. De **Voorzitter**: Herinnert u zich nog de aard van die waarschuwing?

A. Men zei, dat de heer *van Waveren* het met de Duitsers hield. Toen was dit de gewone waarschuwing.

35222. De **Voorzitter**: U wist natuurlijk niet of u hem kon vertrouwen of niet. Hebt u later nog gemerkt of er iets van waar was?

A. Ik heb er nooit iets van gemerkt.

35223. De **Voorzitter**: Hebt u de waarschuwing opgevolgd?

A. Ik deed hem bij voorkeur geen mededelingen, die enigszins gevaarlijk zouden kunnen zijn.

35224. De **Voorzitter**: Werden de financiële transacties wel voortgezet?

A. Die zijn voortgezet.

35225. De **Voorzitter**: Ook nog na de waarschuwing?

A. Hij trad niet alleen op, maar er was een comité. De comité-leden moesten zelf weten of ze hun mensen vertrouwden of niet.

35226. De **Voorzitter**: Weet u niet of deze waarschuwing te recht was? Zij kwam namelijk uit Londen.

A. Neen, dat kan ik niet zeggen.

35227. De **Voorzitter**: Deze boodschap was van uit Londen aan mevrouw *Wijsmuller* overgebracht, met de mededeling, dat zij het aan den Haag moest doorgeven en er met *van Waveren* over moest spreken. Het was natuurlijk een heel vreemde opdracht, dat zij met *van Waveren* moest spreken over de mededeling, dat er tegen hem gewaarschuwd was.

Toen is het zo gegaan: het Rode Kruis heeft de heer *van Waveren* ingelicht. Later moest mevrouw *Wijsmuller* zich voor hulp wenden tot de heer *van Wavererz* en toen heeft ze ruzie met hem gekregen, wat natuurlijk geen wonder is. Het Rode Kruis had gezegd, dat zij degene was, die het Rode Kruis had ingelicht. De heer *Thoden van Velzen* had het hem verteld. Deze heeft tegen de heer *van Waveren* gezegd, dat mevrouw *Wijsmuller* hem over de heer *van Waveren* had ingelicht, en later heeft mevrouw *Wijsmuller* opdracht gekregen iets met de heer *van Waveren* te bespreken. U begrijpt natuurlijk wel, dat dit een beetje vreemd was. Is u hier iets van bekend?

A. Neen, ik was toen nog niet zo op de hoogte met de dagelijkse dingen, ik was toen nog geen secretaris-generaal.

35228. De **Voorzitter**: Was u toen gewoon lid van het bestuur?

A. Ik was toen hoofdcommissaris van het ziekenhuiswezen en ik had het zeer druk, maar ik ben dat gebleven niettegenstaande ik later ook nog secretaris-generaal was. Bovendien was ik nog ondervoorzitter van de bloedtransfusiecommissie, ik had dus drie dingen tegelijkertijd te doen.

35229. De **Voorzitter**: Ja, nu heb ik nog iets. Mevrouw Ross verzamelde namen met uw goedkeuring en met medewerking en met behulp van de gegevens van de heer Vleer. Mevrouw de Bussy gaf zich veel moeite om pakketten te sturen aan de civiele gevangenen in Duitsland en slaagde daar ook in. De vraag is nu echter bij ons opgekomen, waarom mevrouw de Bussy en mevrouw Ross niet met elkaar in verbinding zijn gebracht. Mevrouw Ross had dan materiaal kunnen geven aan mevrouw de Bussy.

A. Zij heeft al die namen gekregen, dat erkent zij zelf ook. Het staat ook in het rapport.

Wij waren 15 Augustus 1944 bij haar gekomen om eens naar haar werk te kijken en ook als een soort contrôle. Zij heeft toen over die namen gesproken en wij hebben toen gezegd, dat wij ze haar zouden geven. Wij hebben haar die namen toen niet kunnen zenden, want dit was net in de tijd, dat wij ontslagen werden in 1944. Wij hebben wel de opdracht gegeven en ze heeft de namen gekregen.

35230. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik niet goed. U hebt de opdracht gegeven haar de namen te bezorgen en zij heeft ze gekregen. Maar even daaraan voorafgaand zegt u: doordat u werd ontslagen kwam er niets meer van. Dit gaat toch niet samen?

A. Ik heb dit niet persoonlijk gedaan. Ik heb het haar niet zelf gestuurd.

35231. De **Voorzitter**: U hebt het toch gestuurd?

A. Zij heeft het op een andere wijze gekregen.

35232. De **Voorzitter**: Maar toch van het Rode Kruis?

A. Ja.

35233. De **Voorzitter**: Zij heeft de namen in elk geval gekregen en zij heeft ze dus kunnen gebruiken, alleen heeft zij ze zo laat gekregen, dat ze er waarschijnlijk niet veel mee heeft kunnen doen. Dit is geen verwijt, maar ik wil alleen maar vaststellen, dat dit het geval is. Het is dus pas gebeurd in September 1944, maar toen kon ze er niets meer mee doen, omdat ze geen pakketten meer kon versturen.

A. Ja, ze zijn toen gestuurd. Wij zijn er geweest, toen zij hier pas betrekkelijk kort mee bezig was; van Lynden en ik zijn er toen geweest en hebben alles bekeken.

35234. De **Voorzitter**: In Amsterdam?

A. Ja. Zij stuurde die pakketten op naam van het Internationale Rode Kruis.

De **Voorzitter**: Ja, dat is ons bekend, dat heeft zij ons verteld.

A. Zoals ik u al zei, is zij een heel eigenaardig-, dame. Ik heb een gedeelte van de middag met haar doorgebracht, zij beweerde, dat zij de laatste ogenblikken van mijn zoon had meegemaakt. Zij heeft mij meegenomen naar haar kamer en er allerlei van verteld.

35235. De **Voorzitter**: Was het waar?

A. Dat is nooit met zekerheid gebleken, maar ik geloof van wel.

35236. De **Voorzitter**: Dat is het ene punt. Nu wilde ik nog graag even met u spreken over de wijze, waarop u in de gelegenheid bent geweest zich tegenover de commissie-Vorrink uit te spreken over hetgeen zij hadden gemeend te constateren. Heb ik u in de eerste zitting al gevraagd over de wijze, waarop u bent verhoord door de commissie-Vorrink?

A. Ja, dat hebt u inderdaad gedaan. Ik heb toen nog gezegd, dat de commissie-Vorrink had gezegd, dat zij ons hadden uitgenodigd en dat het van hen uitging. Ik was daarover nog zeer verontwaardigd, want het ging niet van hen uit, maar het was op zerr sterk aandringen van ons bij het huidige bestuur van het Rode Kruis. dat zij er voor moesten zorgen, dat wij met die commissie konden spreken.

35237. De **Voorzitter**: Is het niet zo geweest, dat zij u een exemplaar van het rapport hebben toegezonden, met de medzdeling, dat dit een ontwerp was en dat zij er graas met u over wilden spreken?

A. Wij kregen één rapport, dat door het Rode Kruis aan de heer van Lynden was toegestuurd.

35238. De **Voorzitter**: Door het Rode Kruis? Dan toch zeker door de heer Verspyck.

A. Dat weet ik niet, maar het kwam van het Rode Kruis.

35239. De **Voorzitter**: Maar de heer Verspyck zat in de commissie, dus hij is het zeer waarschijnlijk geweest. Hij heeft dus één exemplaar aan de heer van Lynden gestuurd, maar vóórdat het gepubliceerd was.

A. De ellende was, dat, vóórdat wij een exemplaar in handen kregen, er aan alle kanten al over was geschreven. De heer Vorrink heeft dit tegenover ons ook erkend. Natuurlijk was dit zeer onaangenaam voor ons, want er werd gezegd, dat er vreselijke dingen bij ons zouden zijn gebeurd.

35240. De **Voorzitter**: De heer Vorrink zegt, dat dit een lek is geweest en dat hij er niets van weet.

A. De zaak was in elk geval al vrij bekend en toen wij het rapport in handen kregen, hebben wij er op aangedrongen, dat wij ogenblikkelijk een samenkomst zouden hebben met de commissie Vorrink.

35241. De **Voorzitter**: Toen u het kreeg, was het nog een ontwerp voor het rapport.

A. Het was volkomen af.

35242. De **Voorzitter**: Ik zeg u nu alleen wat ons verteld is. Men zei ons, dat het een ontwerp was en dat het de bedoeling was — ik meen, dat de heer Verspyck dit ook heeft gezegd —, dat u in de gelegenheid zou zijn naar aanleiding daarvan uw opmerkingen te maken, opdat deze in het rapport konden worden opgenomen en er in konden worden verwerkt. Dit is dus de lezing, zoals wij die van de andere kant hebben gehoord. Toen is uw protest verschenen, dat in het rapport is opgenomen, en nadat ze met u gepraat hadden, zijn ze tot de conclusie gekomen, dat het maar beter was, dat deze zaak niet werd opgenomen in de tekst, en dat ze het rapport nu maar zouden publiceren met uw protest er bij.

A. Dit is toch een scheve voorstelling van zaken, want de zaak zit zo: Toen ons het rapport is toegestuurd — dagen van te voren hadden er al verschillende dingen over in de krant gestaan —, hebben wij er onmiddellijk ten sterkste bij het Rode Kruis op aangedrongen, dat wij alsnog met de commissie Vorrink zouden spreken. Na heel veel strubbelingen en aandringen van onze zijde is hierin eindelijk toegestemd, d.w.z. zo vaag, dat de uitnodiging van het Rode Kruis uitging. Het is niet van de commissie Vorrink uitgegaan, maar van het Rode Kruis. Op de vergadering heb ik het woord gevoerd — het protest heb ik ook zelf geschreven — en ik heb gezegd, dat zij hun dure plicht hadden verzuimd, de beschuldigten — dat waren wij — te verhoren en dezen in de gelegenheid te stellen zich te verdedigen. De heer Vorrink heeft daarvoor excuses gemaakt en hij heeft erkend, dat het een inanco was.

35243. De **Voorzitter**: Dat het een manco was, dat het te laat gebeurde?

A. Dat hij het niet gedaan had.

35244. De **Voorzitter**: Zij zeggen allemaal, dat zij het van plan waren.

A. Dat is heel fraai. Als men bij zo'n belangrijke zaak iets van plan is, had men het ook moeten doen. In de aliereerste plaats had hij het ons moeten vragen en hij had het niet moeten doen nadat van onze kant het verwijt was gekomen, dat het verzuimd was. Ik vond het een schandelijk verzuim. Bovendien waren wij al buitengewoon onaangenaam getroffen door de samenstelling van deze commissie. Het was geen objectieve commissie, het waren geen competente mensen om zo iets te doen. Ten slotte is het hele Nederlandse volk bij deze zaak betrokken geweest en dit hele geval Vorrink heeft veel ellende teweeggebracht. Ik zeg alleen wat ons Nederlandse Rode Kruis in den Haag betreft. Wij hebben er ten sterkste op aangedrongen, dat, wanneer zij hun opinie niet wilden veranderen, ons rapport althans tegelijkertijd met het hunne zou worden gepubliceerd. Ik neem het de heren nog kwalijk, dat zij hebben gezegd, dat eerst hun rapport gepubliceerd zou worden en wij het later konden doen. Zij hadden tegelijkertijd gepubliceerd moeten worden, dan had

het publiek zich enigszins een opinie kunnen vormen over hetgeen waar en niet waar was. Het gevolg is geweest, dat er tienduizenden hebben bedankt voor het Rode Kruis. Bovendien heeft het de oud-bestuursleden een slechte naam gegeven; het was een grote ellende.

35245. De **Voorzitter**: Wij moeten nog eens uitvinden hoe aanvankelijk de bedoeling en de volgorde zijn geweest voor het samenstellen van het rapport en waarom men het niet dadelijk aan de leden van het oude bestuur heeft gevraagd. Wij hebben hierover al gesproken, maar de meningen hieromtrent lopen uiteen.

A. Mag ik nog even deze opmerking maken? De heer *Verspyck* heeft hen er wel degelijk op gewezen, dat wij gehoord moesten worden, en dat heeft *Vorrink* ook erkend. Hij heeft gezegd, dat het niet nodig was, dat wij gehoord zouden worden.

35246. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat er alleen verschil van mening was over het ogenblik, waarop dit zou gebeuren.

A. Hij heeft gezegd, dat hij meende, dat hij genoeg wist van het Rode Kruis, doordat de heer *Verspyck* altijd met mij samenwerkte.

35247. De **Voorzitter**: Zoiets heb ik ook gehoord, maar desondanks wilden ze toch de oude bestuursleden horen. Alleen vonden zij het beter, dat zij aan de leden de feiten konden voorleggen, zoals zij ze vernomen hadden — het geheel was dan gemakkelijker te overzien —, en de leden konden daar dan het hunne van zeggen er. dit zou in het rapport worden verwerkt. Vandaar ook, dat het u is toegezonden, vóórdat het is uitgegeven.

A. Deze vergadering, die wij hebben gehad, was geen verhoor. Zij hebben mij uitsluitend aangehoord, toen ik mijn protest heb voorgedragen, niet anders. Er is niet over gediscussieerd ook.

35248. De **Voorzitter**: Hebben ze ook geen vragen gesteld, ook niet op ander gebied?

A. Neen, enkel dit.

35249. De **Voorzitter**: Is het daarmee afgelopen?

A. Ja.

35250. De **Voorzitter**: En wat heeft de heer *Verspyck* gezegd?

A. Ik heb hem een verwijt gemaakt en gezegd, dat het verschrikkelijk was, dat dit het eindresultaat was van het jarenlang samenwerken in moeilijke omstandigheden. Vooral omdat er geen enkele beschuldiging in het rapport tegen ons te vinden is.

Hij vond dat zelf ook niet en hij zei, dat dit zijn indruk was en dat hij niets aan het rapport veranderen kon.

Men gaat toch niet eerst een rapport opstellen en dan naderhand ook nog eens de betrokkenen horen?

De **Voorzitter**: Wij hebben een groot aantal gegevens verzameld over het financiële en economische beleid gedurende de oorlog in Engeland en wij hebben daarover ongeveer 50 mensen gehoord, misschien wel meer, totaal hebben wij hier tot dusverre 110 getuigen gehad. Toen wij hiermee klaar waren en al de gegevens hadden, hebben wij de heer *Gerbrandy* gevraagd hier te koinen om hem het gehoorde voor te leggen en zijn mening daarover te horen.

A. Dat kan ik begrijpen, maar u zult toch niet vooraf een volledig rapport hebben opgesteld.

De heer **Schmal**: En het zal niet naar buiten zijn doorgedrongen.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat wij nu gereed zijn en wij u niet meer lastig zullen behoeven te vallen. Ik dank u zeer en sluit het verhoor.

H. K. OFFERHAUS.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS.
SCHMAL.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 1 DECEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: k, l en m.

Verhoor van

Prof. mr. PIETER SJOERDS GERBRANDY,
oud 63 jaar, wonende te 's-Gravenhage, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. oud-voorzitter van de Raad van Ministers.

De nos. 35934 t/m 35973 hebben betrekking op punt k van het Enquêtebesluit.

35974. De *Voorzitter*: Nu is er een onderdeel van het Regeringsbeleid 1940—1945, dat ons erg interesseert, nl. het beleid ten aanzien van de vluchtelingen en civiele gevangenen. Ik zou met het laatste willen beginnen. U weet wel, dat er hier nogal critiek is geïeerd op de houding van de Regering in die jaren ten aanzien van dat vraagstuk. Niet alleen ten aanzien van de Regering, maar ook betreffende de houding van het Rode Kruis in Nederland. Dat laatste echter gaat buiten u om. U zou alleen het een en ander mee kunnen delen over het Rode Kruis in Engeland, over het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis. Heeft dat vraagstuk van de civiele gevangenen in Duitse concentratiekampen en gevangnissen wel veel aandacht van de Regering gehad in Engeland? Heeft men zich wel eens afgevraagd „Wat kunnen we toch in 's hemelsnaam daaraan doen? Hoe vinden we toch iets om die mensen te hulp te komen?” Heeft men zich daar veel mee beziggehouden?

A. D.w.z., Mijnheer de Voorzitter, ik heb indertijd een Comité van Onderzoek bij mij gehad. Toen heb ik gezegd: „Ik kan u niet inlichten. Ik weet daar niet van.”

35975. De *Voorzitter*: Wat bedoelt u met „Comité van Onderzoek”? Was dat hier in Nederland, toen u terug was?

A. Ja, toen ik hier terug was.

35976. De *Voorzitter*: Is dat misschien het comité geweest, waarvan de heer *Vorrink* voorzitter was?

A. Ja, ik meen van wel. Ik heb een dame bij mij gehad: die zich ernstig beklagde over het feit, dat, terwijl andere nationaliteiten in de Duitse kampen goed van pakketten voorzien werden, Nederlanders niets kregen. Van die kwestie weet ik echter heel weinig. Ik heb toen inlichtingen trachten in te winnen. Ik heb daarover naar de heer *Michiels van Verduynen* geschreven. Mijn brief luidde ongeveer als volgt: *Michiels*, die kwestie van de pakkettenzending is wel eens in de Ministerraad aan de orde geweest. U en ik hebben gezegd: „Denk er om, dat het goed gebeurt, maar weet je daar ook meer van?” Hij heeft mij echter teruggeschreven, dat hij mij ook niet meer aarvan kon zeggen dan dat hij zich herinnerde, dat er op aangedrongen was.

35977. De *Voorzitter*: Bij wie?

A. Ik meen bij de heer *van den Tempel* en de heer *van Boeyen*. Ten minste, zo staat het mij voor de geest. Dan had men natuurlijk het Rode Kruis zelf nog, dat eerst onder leiding stond van de heer *van Lidth de Jeude* en daarna onder leiding van de heer *van Harinxma thoe Slooten*. Deze heren hebben mij gerapporteerd, dat ze daar alles, wat mogelijk was, voor gedaan hadden.

35976. De *Voorzitter*: Hebt u niet dikwijls in de Ministerraad gesproken over het feit, dat er zoveel duizenden Nederlanders waren,

die in ellende verkeerden? Heeft men zich in de Ministerraad niet afgevraagd, wat men daaraan kon doen?

A. Dat is wel aan de orde geweest, maar ik weet niet of dat ter sprake is gekomen in de vorm, die u daar aanduidt.

35979. De *Voorzitter*: In welke vorm dan, dacht u?

A. In de vorm van: „worden er voldoende pakketten gezonden? Doe je wat je kunt?”

35980. De *Voorzitter*: Maar als ik het goed begrijp, werden er helemaal geen pakketten aan civiele gevangenen gezonden, omdat men meende, dat de Engelsen dat niet hebben wilden en dat er geen mogelijkheid toe bestond.

A. U hebt het over de civiele gevangenen, niet over de krijgsgevangenen?

De *Voorzitter*: Juist.

A. Daar durf ik niets over te zeggen.

35981. De *Voorzitter*: Hebt u ook niet meer in gedachten, wat u er zelf van vond of men pakketten met levensmiddelen naar Duitsland moest sturen, ja dan neen?

A. Op het ogenblik niet. Op één uitzondering na is deze zaak, voorzover ik heb kunnen nagaan, pas na de oorlog als zodanig onder mijn aandacht gebracht.

35982. De *Voorzitter*: Hebt u nog wel in gedachten, wat u zelf vond van het voorstel, dat u gedaan is door de heer *Bosch van Rosenthal* in Bern om een bedrag aan Zwitserse francs ter beschikking te stellen, ten einde Joden in Duitsland vrij te kopen?

A. Ja, daar heb ik nog wel een voorstelling van. Ik was daar vierkant tegen.

35983. De *Voorzitter*: Wilt u even vertellen, waarom?

A. Omdat ik geen relatie met Duitse autoriteiten wilde hebben in het belang van Nederlandse onderdanen. Ik meen, dat het hier op neer kwam, dat *Himmler* voor elke lood, die vrij kon komen, 50.000 francs wilde hebben. Toen heb ik gezegd: „Dat is een voorstel, waar de Nederlandse Regering nooit in kan treden. Dat doen wij per se niet. Daar verzet ik mij tegen.”

35984. De *Voorzitter*: Was dat een mededeling van de heer *Bosch* aan U, dat dat geld bij *Himmler* terecht kwam?

A. Wij konden, naar mij voor de geest staat, uit de gegevens opmaken, dat het bij *Himmler* terecht kwam.

35985. De *Voorzitter*: Naar de mededelingen, welke wij gekregen hebben, zouden Duitse ambtenaren zich hebben laten omkopen, ondergeschikte ambtenaren. Een Duitsgezind men, die in Zwitserland zat, zou een dergelijk voorstel besproken hebben met de heer *Bosch* of met één van zijn secretarissen. Het was dus geen kwestie van *Himmler*, maar van omkoperij. De zaak bleef voor u echter dezelfde?

A. Voor mij wel.

35986. De *Voorzitter*: Zelfs wanneer dat ten gevolge had, dat degenen, die niet vrijgekocht werden, omkwamen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Dit zou ik nooit doen. Als Regering kan men dit niet doen. We hebben wel dit gedaan: de instanties, die in de gelegenheid zijn het ten bate van deze mensen te effectueren, hiervan kennis te laten nemen. Als er particuliere organisaties

te vinden waren — wij hebben daar toen over gesproken —, moesten zij dat werk doen. Ik meen zelfs, dat er contact is opgenomen met een particuliere organisatie van Amerikanen, die bij wijze van spreken dit vuile werk wel met fatsoen konden doen.

35987. De **Voorzitter**: U bedoelt het Jewish Agency?

A. Ja, ik weet dat niet meer precies. Wij hebben er ons niet van zfgemaakt in die zin, dat we zeiden: „We weten het, maar we doen het niet.” Neen, het was echter zo; dat we moesten zeggen: „Wij doen het niet.” Dat wil niet zeggen, dat anderen het ook niet konden doen.

35988. De **Voorzitter**: Herinnert u zich, dat de commissie, bestaande uit de heren *Polak, van Zwanenberg* en *Sluysen*, zich daarmee tot u gewend heeft?

A. Dat kan zijn.

35989. De **Voorzitter**: Ook tot u persoonlijk? Dat ze daarover wel eens een gesprek met u gevoerd hebben?

A. Mij dunkt, dat ik mij wel een gesprek met de heer *Polak* herinner.

35990. De **Voorzitter**: Ook over dit punt? Zou u dan daarbij misschien hebben kunnen zeggen: „Ik vind het best, dat jullie het doet, maar geld heb ik er niet voor over”, of hebt u alleen maar gezegd: „Ik wens niet in relatie te komen met Duitsers.”?

A. Geld had ik er *wel* voor over. Ik wilde alleen die relatie niet hebben.

35991. De **Voorzitter**: Dus geld had nien er wel voor over, maar men wilde dat niet via een gezantschap in Bern beschikbaar stellen. Men wilde niet de officiële weg bewandelen.

A. Juist, zo ligt de zaak. Het ware een eindeloze chantage geworden.

35992. De **Voorzitter**: Ik geloof niet, dat er ooit iets van gekomen is.

A. Dat weet ik niet meer, Mijnheer de Voorzitter. Het voorstel, dat ik mij herinner, ging over de Joodse Nederlanders in Theresienstadt.

35993. De **Voorzitter**: Ja, dat is er ook bij geweest. Maar daarvan is op andere wijze een gedeelte vrijgekomen. Ik meen: vierhonderd. Dat heeft hier echter niets mee te maken.

A. Het betrof, voorzover ik mij herinner, niet de Joodse Nederlanders uit Bergen-Belsen. Dat herinner ik mij zeker niet.

35994. De **Voorzitter**: De heer *Bosch* meende van wel.

A. Laat ik dit even zeggen, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb bezoek ontvangen van één der leiders van de mensen, die vooral opkwamen voor de Joden over de gehele wereld, en die heeft mij persoonlijk verklaard in tegenwoordigheid van de heer *van Haersma de With*, dat er geen Regering was, die zich zo intensief daarvoor had geïnteresseerd als de Nederlandse.

35995. De heer **Stokvis**: Dat was dan een platonische belangstelling, mijnheer *Gerbrandy*.

A. Neen.

35996. De heer **Stokvis**: Dan zou ik graag van u willen horen, wat er in concreto gedaan is.

A. Hij heeft er bij gezegd: ik weet, dat u zo weinig kunt bereiken. Men moet niet de uitslag, het resultaat tellen, maar het doel.

De heer **Stokvis**: Inderdaad.

35997. De **Voorzitter**: Hoe kwam het nu, dat u niets bereiken kon? Kwam dat voornamelijk door Engelse tegenstand, waarbij u zich neerlegde?

A. D.w.z. fysieke onmogelijkheid, Mijnheer de Voorzitter.

35998. De **Voorzitter**: Niet omdat de Engelse Regering verbod voor dat doel, waar wij het zoëven over hadden, geld naar Zwitserland over te maken?

A. Verbod.....

35999. De **Voorzitter**: Zij moesten u deviezenvergunning geven. Eigenlijk kwam het dan neer op een weigering of een verbod, niet waar?

A. Neen.

36000. De heer **Stokvis**: Is het verzocht?

De **Voorzitter**: Is dat de reden geweest?

A. Neen, want we hebben deviezenvergunningen gekregen en er zijn aankopen gedaan.

36001. De heer **Stokvis**: Kunt u ons daar misschien iets meer van zeggen?

A. Uit mijn hoofd weet ik het niet meer, maar dat staat vast.

36002. De heer **Stokvis**: Ik twijfel er niet aan, maar het is interessant er iets meer van te weten, omdat het tot dusver niet algemeen bekend geweest is.

A. Dat zou ik na moeten gaan. Maar er zijn deviezen voor beschikbaar gesteld.

De **Voorzitter**: Als u ons zegt bij wie wij ons daartoe moeten vervoegen, kunnen wij het misschien wel nagaan.

A. Dat weet ik uit mijn hoofd niet meer, Mijnheer de Voorzitter.

36003. De **Voorzitter**: De heer *van den Tempel* misschien? Wij hebben de heer *van den Tempel* nog niet gehoord, omdat wij eerst van andere kanten het een en ander daarover wilden horen.

A. Dat zou kunnen zijn, maar ik weet het niet precies. Ik herinner mij, dat die aanvraag van deviezen besproken is en dat men — zij het in beperkte mate — daartoe ook gekomen is.

36004. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat u wel wat naar Zwitserland gestuurd hebt voor het Nederlandse Rode Kruis in Genève, zij het dan via de heer *Bosch*. U hebt ook wel het een en ander naar Lissabon gestuurd om daar inkopen te doen. Die levensmiddelen werden echter naar Nederland gestuurd en werden hier verdeeld onder ziekenhuizen en ouden van dagen. Dat had dus met de gevangenen in Duitsland niets te maken.

A. Ik durf over de gevangenen in Duitsland geen inlichtingen te geven.

36005. De **Voorzitter**: Maar u hebt wel voortdurend voor de krijgsgevangenen geld beschikbaar gesteld. Dat is eigenlijk niet wat wij voor ogen hebben. Wij wilden gaarne weten wat er voor de civiele gevangenen is gedaan.

A. Daar weet ik verder niets van.

36006. De **Voorzitter**: U hebt, geloof ik, ook eens correspondentie gevoerd met dat Joodse comité over het weghalen van Joodse kinderen uit Nederland, waar echter niets van gekomen is. Daarvan hebt u gezegd: „Goed, wij willen er wel aan meedoen, maar dan moeten wij eerst weten, wat er van particuliere zijde geschiedt, en dan zou ik er ook graag zeker van zijn, dat de Duitsers het goed vinden.”

A. Daar kan ik geen inlichtingen over geven.

36007. De **Voorzitter**: Neen, maar u zou ons wel een genoegen doen, wanneer u ons zei, bij wie wij, naar uw mening, moeten zijn om daarover wat te weten te komen.

A. U bedoelt dan speciaal die kwestie van de civiele gevangenen?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Ik dacht zoëven, toen het ging over die zendingen naar Duitsland, dat u het had over de krijgsgevangenen en niet speciaal over de civiele gevangenen.

36008. De **Voorzitter**: Dat waren sardines e.d. uit Lissabon.

A. Ja.

36009. De **Voorzitter**: Ofschoon ons voorgehouden is, dat dat zelfde in veel sterkere mate door de Belgen gedaan is, nl. kopen in Lissabon en sturen naar België.

A. Ja, hier stonden wij ook anders tegenover dan de Belgen.

36010. De **voorzitter**: Wilt u het verschil even uitleggen?

A. In Nederland had men oneindig veel minder kans, dat de zaak in goede handen kwam, want Nederland stond onder het civiele bestuur van *Seys-Inquart* en de verhouding van Engeland tot Nederland was een andere dan die van Engeland tot België. Daar was men vrijer. In België had men veel meer kans, dat de zaak daar kwam, waar het wezen moest.

36011. De **Voorzitter**: Ik geloof niet, dat hier groot risico bestond, dat die levensmiddelen door de Duitsers in beslag werden genomen. Wij hebben daar weinig last van gehad, veel minder dan u wel zou denken.

A. Ja, maar de Nederlandse bevolking was veel meer het slachtoffer dan de Belgische bevolking.

De **Voorzitter**: Zeker.

A. Wij stonden nogal triest tegenover de „égards”, die de heren tegenover de bevolking in acht namen. Ik herinner mij een gesprek, dat ik had met de heer *Churchill*, waarbij ik hem moest overhalen de Zweedse relief toe te staan. Dat is nogal een karwei geweest en ten slotte is het slechts op kleine schaal geschied. Voor Nederland kreeg ik daarbij natuurlijk speciaal het argument te horen: ik ben niet van plan de vijand te voeren.

36012. De **Voorzitter**: En was dat met België niet het geval?

A. Dat weet ik niet. Maar in elk geval staat het vast, dat Nederland er in dit opzicht anders voorstond dan België, of, laat ik het liever zo zeggen, naar onze voorstelling.

36013. De heer **Stokvis**: In dit geval maakt het geen verschil, want het ging noch om Belgen in België, noch om Nederlanders in Nederland, maar om de civiele gevangenen in Duitsland.

36014. De **Voorzitter**: Neen, ik sprak zoëven met de heer *Gerbrandy* over de aankopen van sardines e.d. in Lissabon. Ik zei, dat er van Belgische zijde veel meer gedaan is dan van Nederiandse zijde. Uit Lissabon hebben ons cijfers bereikt van de bedragen, welke van Belgische zijde beschikbaar zijn gesteld, die veel groter waren dan die van Nederland. Wist u dat?

A. D.w.z.: dat begrijp ik nu.

36015. De **Voorzitter**: U meent, dat dat voortgesproken is uit een bepaald inzicht, dat men omtrent deze zaken in Engeland had?

A. Ja.

36016. De **Voorzitter**: Dat zou dan voornamelijk hierop neerkomen, dat u van mening was, dat men er hier minder dan in België op rekenen kon, dat het voedsel ook degenen bereikte, voor wie het bestemd was, omdat de Duitsers hier meer wegsleepten en in bezit namen dan in België. Dan zou ik juist willen zeggen, dat het bij deze artikelen niet zo is gegaan. U hebt dat toen echter zo ingezien.

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter, zo leeft het bij mij.

36017. De **Voorzitter**: U gebruikte zoëven de uitdrukking „Zweedse relief”, wat bedoelt u daarmee?

A. Men kon van Zweden levensmiddelen voor de bevolking in Nederland krijgen. Dat was in het najaar 1944 of begin 1945. Daar is nogal over gediscussieerd tussen de Engelsen en ons.

36018. De **Voorzitter**: Maar konden die levensmiddelen naar Nederland gestuurd worden?

A. Ja, die schepen zijn gekomen.

36019. De **Voorzitter**: Hoe wist u dat?

A. Daar zijn onderhandelingen over gevoerd. Toen is het volgende aan de orde geweest. Ik heb liever, dat u dit niet opschrijft, want ik ben hier persoonlijk in gemengd.

36020. De **Voorzitter**: Is dat een reden om het niet op te schrijven?

A. Het was de Nederlandse Regering bekend, dat men van Zweden uit relief kon krijgen; dat men bereid was, relief-schepen te zenden. Schepen met levensmiddelen naar Nederland.

36021. De **Voorzitter**: Dat waren dus die schepen met margarine, wittebrood en enkele andere goederen?

A. Ja. Daar is echter nog al wat over te doen geweest. Daarvoor moest men in contact met de vijand komen. Dat was één van de punten, welke grote moeilijkheden opleverden in oorlogstijd.

36022. De **Voorzitter**: Dat hebben ze dan ook niet gedaan. Ze zijn in onderhandeling getreden met ir. S. L. *Louwes* en deze heeft dat bij de Duitsers in orde gemaakt.

A. Ja, dat is later geweest bij de voedselvoorziening.

36023. De **Voorzitter**: Neen, ook bij het Zweedse brood.

A. De Engelsen stonden aanvankelijk op het standpunt, dat men dit niet kon doen. Onze mensen aan Buitenlandse Zaken konden *Eden* wel overtuigen, dat het toch goed was, want wij konden de Engelsen aantonen, dat de toestand in Nederland hartverscheurend slecht begon te worden. Toen hebben wij ons op het standpunt gesteld: dit komt aan alle Nederlanders ten goede. Hier hebben we niet de moeilijkheid, dat het voor enkele particulieren is en voor ziekenhuizen, zodat men zegt. „het is toch maar een druppel op een gloeiende plaat”, maar dit was bestemd voor allen.

Ik werd op een middag opgebeld door de heer *Michiels van Verduynen*, die tegen mij zei: „Ik heb nu van de heer *Eden* de mededeling gekregen, dat zij er vóór zijn, maar *Churchill* is er tegen, want hij zegt: „Ik voer de vijand niet.”” Hij vertrouwde de Duitsers absoluut niet, ik ook niet. Hij, nl. de heer *Eden*, zei: „Er is maar één middel. Jullie Prime Minister spreekt vanavond met *Churchill*. Die heeft nog invloed op hem. Laat hij dan eens zijn best doen om hem te overtuigen, dan krijgen we iets gedaan.” Natuurlijk heb ik toen de zaak besproken. Een dag later werd mij medegedeeld, dat de zaak voortgang kon hebben. Wij sprongen in de lucht en dachten, dat er heel wat goeds uit voort zou komen. Toen begon het lijden echter pas, want de schepen moesten naar Delfzijl en moesten een bepaalde route varen. Er is toen een commissie in het leven geroepen om die hele zaak te regelen en ten slotte is er nog maar betrekkelijk weinig uit voortgekomen.

36024. De **Voorzitter**: Een keer of drie hebben we enige broden en margarine gehad, maar het was een buitengewone tractatie.

A. We hebben daarvoor gevochten, want dat was voor de Nederlandse bevolking. Later hebben we gevochten voor die kwestie van de voorziening uit de lucht, enz. Ik zeg dit daarom even, omdat thans die pakkettenzending in een ander teken gezet wordt.

36025. De **Voorzitter**: Op een zeker moment hebt u gemerkt, dat het mogelijk was uit Zweden relief-goederen te zenden naar Nederland. Hebt u niet gemerkt, dat het mogelijk zou zijn, pakketten op legale wijze te sturen naar de civiele gevangenen in Duitsland?

A. Stel eens, dat dat de kwestie was — dat is te merken bij de Zweedse relief en dat heeft zich elders ook voorgedaan — als iets moeilijkheden opleverde, kwam men ten slotte bij mij. Dus dan moest men aan het touw trekken. Dat is gebeurd bij de Zweedse relief en in andere zaken. Maar ik kan u dit wel zeggen, men heeft nooit in de kwestie der pakkettenzendingen aan civiele gevangenen in Duitsland bij mij aan het touw getrokken en gezegd: „President, nu moet u eens even uw best doen, want wij kunnen dit of dat niet gedaan krijgen.” Daardoor leeft de hele pakkettenkwestie bij mij, die ten

slotte andere dingen aan het hoofd had, ook niet zo sterk. Dat herinner ik mij helaas te flauw. Ik heb die zaak niet voor de geest als een acuut geval. Bovendien is mij later meegedeeld, dat zij, die meer speciaal verantwoordelijk waren, al het mogelijke hadden gedaan.

36026. De **Voorzitter**: Is er op dit gebied nog niet anders dat u wel in het geheugen ligt? U spreekt over **relief**, dat doet denken aan 1914—1918. Toen had men de Belgische **relief**, die toen door **Hoover** is georganiseerd. Ik meen, dat op een gegeven ogenblik in deze oorlog die gedachte van **Hoover** weer is opgekomen en dat de heer **C. van Stolk** in Amerika daar met **Hoover** over gesproken heeft en dat hij naar Engeland is gekomen en getracht heeft de Regering daarvoor warm te maken. U hebt daar toen niet aan gewild, als ik me goed herinner. Dat was in een heel andere periode, nl. in het begin van de oorlog. Herinnert u er zich iets van?

A. Ik herinner me, dat de heer **van Stolk** over geweest is, maar zo als u het zegt, herinner ik het me niet.

36027. De **Voorzitter**: Hij is, meen ik, niet speciaal voor deze kwestie over geweest.

Hij heeft deze kwestie tegelijkertijd, toen hij in Engeland was, behandeld, na met **Hoover** te hebben gesproken. Hij schijnt toen verder in Engeland ook met u te hebben gesproken.

A. Ging dat niet over de voorziening na de bevrijding?

De **Voorzitter**: Neen, dat ging bepaaldelijk over iets dergelijks als in de vorige oorlog gebeurd was in België onder leiding van **Hoover**, want hij was daar immers voor aangesteld.

A. In die vorm staat het mij niet voor de geest. Ik zou zeggen: als er zo iets ter sprake was geweest, zou ik mij dat moeten herinneren.

36028. De **Voorzitter**: Het schijnt, dat de heer **Steenberghe** er belangstelling voor had, maar hij heeft ons, meen ik, verteld, dat u niet wilde.

A. Voor algemene **relief** was ik altijd sterk geporteerd.

36029. De **Voorzitter**: Voor deze bepaalde vorm van hulpverlening in Nederland zou u echter niet geporteerd zijn geweest.

A. Dit verbaast mij, Mijnheer de Voorzitter. Ik zou dat na moeten gaan.

36030. De **Voorzitter**: Zou u dat niet gewild hebben uit een overweging, welke zeer nauw verband houdt met hetgeen u straks gezegd hebt van uw weigering om zich met de Duitsers in verbinding te stellen? De heer **Steenberghe** heeft zich daar zeer positief over uitgesproken.

A. Dat hij dat wel wilde?

De **Voorzitter**: Neen, dat u het niet wilde. Dat was het zwaartepunt van de zaak.

A. Dat zal dan waar zijn. Dat weet ik echter niet meer.

36031. De **Voorzitter**: U wilde dat niet uit de overweging, dat u zich niet wilde inlaten met de demonische krachten in Duitsland.

A. In welk jaar was dit, Mijnheer de Voorzitter?

De **Voorzitter**: Begin 1941 misschien.

A. Ja, toen was ik er tegen.

36032. De **Voorzitter**: Wilt u dan eens vertellen waarom u er tegen was? Hoe kwam het, dat u er toen tegen was en later niet meer?

A. Omdat later de toestand in Nederland slecht begon te worden.

36033. De **Voorzitter**: En u meende, dat het in het begin niet zo erg was?

A. D.w.z. het was beroerd genoeg, maar toch niet van die aard, dat het geraden was om op dat ogenblik — de hele politieke situatie en de verhoudingen in aanmerking genomen — iets dergelijks ter hand te nemen.

36034. De **Voorzitter**: Dat het dus zo tegen uw gevoel indruiste, dat er met deze machten geen contact kon worden aangeknoopt?

A. Zeker, Mijnheer de Voorzitter, dat was mijn opvatting toen.

36035. De **Voorzitter**: En waarom mocht dat niet gebeuren?

A. In de eerste plaats omdat ik er absoluut geen heil in zag, gezien het feit, dat deze Duitsers altijd hun woord braken, terwijl zij nog de macht in handen hadden. In 1944 waren de borden verhangen en in 1945 kon gezegd worden, zoals naar ik mij nog herinner, de heer **Churchill** het uitdrukte: „We have them in our grip.” Nu kun je van die mensen wat gedaan krijgen. Nu zijn het geen eigenlijk gezegde onderhandelingen. Het loopt naar het einde, maar in 1944, toen zij sterk en machtig waren, was ik er op tegen.

36036. De **Voorzitter**: Er is op een merkwaardige wijze medegedeeld wat de reden was, waarom u er tegen was. Die was niet zoals u nu zegt. Dat is nu niet zo heel erg, want men kan zulke dingen in de herinnering verschillend voelen.

A. Wat is er gezegd, Mijnheer de Voorzitter?

36037. De **Voorzitter**: De heer **Steenberghe** heeft het gezegd in die geest, dat u het krachtens uw levensbeschouwing verkeerd vond zich met de krachten van de Demon in verbinding te stellen.

A. Zo is het zeker niet gezegd. Misschien is wel eens een terminologie, die hieraan herinnert, gebruikt, maar het gaat natuurlijk over het beeld van de gehele zaak. Deze mensen hebben macht, daar kunnen wij op het ogenblik niet mee onderhandelen. Ik beschouwde ze inderdaad, en dat doe ik nog, bij wijze van spreken als duivels uit de hel. Dus pas daarmee op. Er zal wel eens zo'n woordje gevallen zijn, Mijnheer de Voorzitter. Dat moet u natuurlijk niet tot het saillante punt alleen maken, als het beeld van deze zaak aan de orde komt. Als mijn oud-ambtgenoot zich in deze gerst over mijn opvatting heeft uitgelaten, dan is bij hem één markante opmerking blijven hangen, maar het totaalbeeld en de gehele groep overwegingen zijn daarmee niet gesteld. Daar was b.v. ook de zeer praktische overweging: „Zolang de Duitsers de macht hebben, krijg je van hen in dat opzicht ten goede niets gedaan.” Bovendien behoorde naar mijn oordeel alles vermeden te worden, wat de oorlogsdrijfkracht, de wil tot overwinning kon beschadigen, of alles, wat de oorlog zou kunnen verlengen.

De **Voorzitter**: Zo kan ik het wel begrijpen.

36038. De heer **Stokvis**: Natuurlijk was dat toch niet meer dan een veronderstelling.

A. Dit is wel door de feiten bewezen, dacht ik.

De heer **Stokvis**: Neen.

36039. De **Voorzitter**: Van wat er op deze wijze Nederland binnenkwam, zal wel eens wat gestolen zijn, maar het is zeer zeker niet systematisch ontvreemd. Wij hebben bij voorbeeld die sardines, die uit Lissabon kwamen, wel degelijk gekregen.

A. Ja, in 1945.

36040. De **Voorzitter**: Neen, dat was niet in 1945, het is eerder geweest. Die kregen de gewone burgers niet, maar de mensen in de ziekenhuizen. Dat was in 1943.

Kunt u zich voorstellen, mijnheer **Gerbrandy**, dat, wanneer de heer **Bosch** u kwam vragen om dat geld voor die Joden of wanneer gevraagd werd om in Lissabon meer artikelen als b.v. sardines aan te schaffen en naar Nederland te sturen, er bericht werd: „Daar hebben we geen geld voor.”?

A. Neen, dat herinner ik mij niet.

36041. De **Voorzitter**: Kunt u zich dat voorstellen?

A. Neen. Dat is ook zeker zo niet.

36042. De **Voorzitter**: Wij hebben nl. een paar keer gehoord, dat men dat geantwoord zou hebben van Nederlandse zijde uit Engeland.

A. Dat kan niet, Mijnheer de Voorzitter. Wij hebben tientallen miljoenen naar Nederland gestuurd voor het verzet. Hoe zouden wij dan kunnen zeggen: „Voor zulke dingen hebben wij geen geld.”?

36043. De **Voorzitter**: Daarom komt het mij zo vreemd voor en vraag ik het u juist. Wij waren van mening, dat, wanneer zoiets nogelijk zou zijn, er altijd geld voor beschikbaar was.

A. Natuurlijk! Mits het zijn doel bereikte.

36044. De **Voorzitter**: Het gaat niet alleen om de kwestie, dat men vreesde, dat het niet lukken zou, dat het niet goed terecht zou komen, maar al kon dat wel, dan hadden wij er toch geen geld voor.

A. Neen, dat is niet juist.

36045. De **Voorzitter**: En wanneer iemand ons zoiets zegt, moeten wij op uw getuigenis aannemen, dat het niet waar kan zijn?

A. Dat kan niet waar zijn. De enige kwestie, welke ik mij daarvan herinner, is de currency-kwestie. Daarop werd, op advies van de Minister van Financiën, scherp gelet.

36046. De **Voorzitter**: U bedoelt dus, dat men de buitenlandse betaalmiddelen niet zou kunnen krijgen. Maar escudo's kon men toch altijd krijgen, dacht ik.

A. Over die currency is wel ernstig gehandeld, maar nooit in die zin van „daar hebben wij geen geld voor over". Daar herinner ik mij niets van. En dat is ook in strijd met alles, wat mij voor de geest staat.

36047. De **Voorzitter**: Ook in strijd met uw eigen gedachtengang, zoals u die moet hebben gehad in Engeland?

A. Absoluut. Niet wat ik pas zei, Mijnheer de Voorzitter. Zoëven spraken wij over dat plan in 1941—1942, daar was ik principieel op tegen.

36048. De **Voorzitter**: Neen, daar heb ik het nu ook niet over. Daar slaat ook niet datgene op, waaromtrent men ons gezegd heeft, dat van Nederlandse zijde gezegd was: „Daar hebben wij geen geld voor." Dat slaat op het geval van de Joden, die men vrij kon kopen.

A. Dat is juist; daar was ik principieel tegen. Ik heb dadelijk gezegd: Laten wij geld beschikbaar stellen. Maar wij kunnen officieel daarover niet onderhandelen.

36049. De **Voorzitter**: Dat was dus geen kwestie van geld?

A. Neen. Laat ik het sterker zeggen, Mijnheer de Voorzitter, ik was volkomen bereid om bij wijze van spreken voor iedere joodse Nederlander 50 000 francs te geven, als hij daardoor vrij kon komen.

36050. De **Voorzitter**: U wilde het niet zelf doen langs officiële weg, maar één of ander Joods comité kon dat gedaan krijgen?

A. Precies.

36051. De heer **Stokvis**: Is dat nu gebeurd, getuige?

A. Dat weet ik verder niet. Ik herinner mij van deze zaak alleen, voorzover ik er mee te maken heb gehad, de principiële kwestie, die in de Ministerraad aan de orde kwam, waarbij besloten is af te buigen naar een andere mogelijkheid.

36052. De heer **Stokvis**: Die mogelijkheid is niet verwezenlijkt, want er is van Regeringswege voor dit doel geen geld beschikbaar gesteld.

A. Ik weet niet hoe dat verder gelopen is.

36053. De heer **Stokvis**: In verband daarmee wilde ik vragen: Vond de Regering het nu niet op haar weg liggen om die commissie van de heer *Polak* en de heer *Sluysen* in de eerste plaats op de hoogte te stellen van de mogelijkheid en in de tweede plaats op de hoogte te stellen van de bereidheid om geld daarvoor te fournieren?

A. Dat zijn dingen, die ik niet weet, want dat loopt ten slotte over een andere Minister. Daar zijn de Ministers van Financiën, van Sociale en van Buitenlandse Zaken mee gemoeid. Dat durf ik niet te zeggen.

36054. De **Voorzitter**: Ik heb dezer dagen nog een afschrift van een brief in handen gehad, die aan de heer *Sluysen* geschreven is en waarin staat wat u nu zegt, nl. dat mrn geld zou willen geven, indien eerst medegedeeld werd in hoeverre er gelden te krijgen zouden zijn

van de joodse organisaties, hetgeen de heer *Sluysen* zelf in een andere brief aangeoonden had; en dat men ook graag wilde weten of het mogelijk was van Duitse zijde toestemming daarvoor te krijgen. Het ging nl. over joodse kinderen. Men was dus bereid daar geld voor te geven.

De heer **Stokvis**: Dat is dus niet precies hetzelfde geval als waar ik het nu over heb. Het is een ander geval, maar de waarschijnlijkheid is inderdaad groot, dat, wanneer men in het ene geval mee wilde werken, men daartoe in het andere ook bereid zou zijn.

De **Voorzitter**: Ik heb zoëven gezegd, dat het door ons gehoorde verwijt sloeg op het feit, dat de Regering geen geld wilde geven, ook al was het gestelde doel bereikbaar, en dat slaat ook op het geval van de levensmiddelen via Lissabon. Op een gegeven ogenblik zou de Regering ook daar hebben laten weten, dat zij er geen geld meer voor had, of met andere woorden — ik kan het ten minste alleen maar op die manier vertalen —, „dat zij er geen geld voor over had". Zij had het natuurlijk wel.

A. Ja, naar mijn voorstelling, zijn er wel gelden voor beschikbaar gesteld.

36055. De **Voorzitter**: Ja, dat is twee keer gebeurd. Eén Keer 4000 kisten en één keer ongeveer 10 000 kisten, wat natuurlijk maar weinig was.

Hebt u wel eens van iemand gehoord, wiens naam *Sloet tot Everlo* luidt?

A. Die naam komt mij niet onbekend voor.

36056. De **Voorzitter**: Hij zat in Portugal en hij had plannen uitgewerkt om voor deze werkzaamheden een lening in Portugal te sluiten. Dat is nooit tot u doorgedrongen?

A. Het was natuurlijk zo in Londen, Mijnheer de Voorzitter, dat men een zekere werkverdeling had. Dus u komt zo nu en dan op zaken, waar ik slechts van ter zijde kennis van heb genomen, waar ik dus zeer voorzichtig moet zijn, omdat ik het naadje van de kous niet weet.

36057. De **Voorzitter**: Ik begrijp dat heel goed, maar ik weet niet precies wat wel en wat niet tot u doordrong. U hebt zoëven gezegd, dat alleen datgene tot u doordrong, wat zij niet klaar konden spelen en waarbij men u dan te hulp riep. Ik weet niet precies wanneer dat geweest is en daarom probeer ik het te weten te komen door u omtrent verschillende punten vragen te stellen.

Nu die kwestie van de vluchtelingen. Hebt u de indruk gehad, dat het behandelen van de vluchtelingen, die via Portugal kwamen, goed geschiedde, toen u in Engeland was?

A. D.w.z. ik heb er veel klachten over gehoord.

36058. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens twijfel bij u voelen opkomen omtrent de wijze, waarop dit geschiedde? Hoe kwam dat! Kwam dat, doordat er veel klachten bij u kwamen?

A. Ja, doordat bepaalde personen, die uit Frankrijk, Portugal, Spanje naar ons toe kwamen, wel eens audiëntie bij mij kregen en dus hun hart konden luchten. Dat is gebeurd.

36059. De **Voorzitter**: En als zij dan zo met u spraken, had u dan ook de indruk, dat zij onder de invloed stonden van verhalen, welke zij gehoord hadden?

A. Het waren mensen, die het zelf beleefd hadden.

36060. De **Voorzitter**: Ja, maar u weet zich misschien nog wel te herinneren, dat er wel eens deze of gene in Spanje en Portugal geweest is, die de jongelui allerlei ongunstigs over de Nederlandse Regering en Regeringspersonen verteld heeft.

A. Daar zegt u iets, dat ongetwijfeld wel gebeurd is.

36061. De **Voorzitter**: Als ik zeg Maas *Geesteranus*, wat zegt u dan?

A. Ja, wat moet ik daarover zeggen?

36062. De **Voorzitter**: Ik zou graag van u weten, wat uw indruk van hem was, want wij hebben natuurlijk allerlei verhalen van hem gehoord en rapporten over hem gelezen. Hebt u gemerkt, dat er dingen door het werken van *Maas Geesteranus* niet goed liepen en door onenigheden met de gezant in Madrid minder goed liepen dan zij zouden hebben kunnen lopen?

En dat onenigheden met personen aan het gezantschap in Lissabon ook tot onaangename consequenties leidden? Dat hebt u wel gemerkt? Waarom heeft men *Maas Geesteranus* dan niet weggestuurd? Waarom is daar geen einde aan gemaakt, ten einde de zeer grote belangen, die er mee gemoeid waren en die daardoor in gevaar kwamen, te sauveren?

A. Omdat het buitengewoon moeilijk was van Londen uit precies uit te maken, wie bij wijze van spreken gelijk had, want ik heb b.v. een rapport van ir. *Warners* gekregen, die er naar toe geweest is en die mij gerapporteerd heeft, dat deze man voortreffelijk werk verrichtte. Dat is in flagrante tegenspraak met wat anderen beweerden. Mijnheer de Voorzitter, ik geef het u te doen om, wanneer men voor dergelijke beslissingen staat, die betrekking hebben op wat op een afstand gebeurt, precies te weten wat te doen. Dat was niet eenvoudig. De heer *van Boeyen* is er geweest.

36063. De **Voorzitter**: Ja, wat vond hij er van?

A. Dat weet ik niet precies meer. De heer *Warners* was één van mijn ondergeschikten, dus dat herinner ik mij nog met stelligheid. Ik meen, dat de heer *van Boeyen* meer rapporteerde in die geest, dat hij zei: „Het is niet helemaal in orde, maar hij heeft toch belangrijke dingen gedaan.” Daar moeten wel stukken over zijn.

36064. De **Voorzitter**: Het hoorde niet tot het terrein van de heer *van Boeyen* na te gaan of hij al dan niet vreemd met het geld omsprong?

A. Neen, maar dat is wel onderzocht.

36065. De **Voorzitter**: Ja, de heer *van Rhijn* heeft daar met een speciale commissie een onderzoek naar ingesteld. Dat rapport hebben wij gelezen. Dat de heer *Warners* u toen gunstig heeft bericht, heb ik ook gelezen.

A. Die kwestie van dat onderzoek naar het geld is op mijn instigatie gebeurd.

36066. De **Voorzitter**: Als die jongelui bij u kwamen, konden ze dan gemakkelijk tot u doordringen?

A. Ik was wat men noemt „approachable”.

36067. De **Voorzitter**: Kwamen ze met een bepaald doel bij u of kwamen ze alleen om u over Nederland in te lichten of zich te beklagen over hun ondervindingen?

A. Ik heb ze natuurlijk ook vragen gesteld, want als zij uit Nederland kwamen, wilde ik weten hoe het daar was. Ik kan u wel zeggen, dat ik daarbij herhaaldelijk op één zeer bepaalde moeilijkheid ben gestuit, nl. dat de mensen hoe langer hoe meer wisten, zodat ik eindelijk wel zeggen moest: „Die mensen weten veel meer dan er werkelijk gebeurd is.” Daar kan ik de meest krasse voorbeelden van noemen. Een man, die b.v. bij mij kwam en die ik vragen stelde, kon in het begin betrekkelijk weinig inlichtingen geven. Maar toen hij voor de derde maal kwam, omdat ik hem nog eens wilde spreken, wist hij zo veel, dat ik bij mij zelf zei: „Driekwart daarvan is zeker niet gebeurd.” Voor dergelijke gevallen kwam men te staan.

36068. De **Voorzitter**: Was dat een soort wellust naar het sensationele?

A. Neen, meer bereidheid om inlichtingen te geven. „Ik kom uit dat beroerde land en ik wil u alles vertellen.” In betrekkelijk korte tijd vermengde de phantasie zich met de werkelijkheid.

36069. De **Voorzitter**: Gelukkig dat u dat gemerkt hebt. Hebt u nog te maken gehad met de details van het vluchtelingen beleid in Spanje en Portugal?

A. Niet in details, Mijnheer de Voorzitter.

36070. De **Voorzitter**: Ook niet met het al of niet legaal en het al of niet illegaal werken, waar toch zoveel kwesties over geweest zijn?

A. Ik stond er niet helemaal buiten. De heer *van Kleffens* en ik hebben daar natuurlijk over gesproken. „Hoe zit dat? We krijgen zoveel klachten te horen.” Ik heb meer dan eens een onderhoud met de heer *van Pallandt* gehad.

36071. De **Voorzitter**: Is hij toen in Engeland geweest om daar met u over te spreken?

A. Zeker, en de heer *Maas Geesteranus* eveneens. Ten slotte lag dit geval echter op het terrein van Buitenlandse Zaken en behoorde het tot de competentie van de vluchtelingen-Minister.

36072. De heer **Stokvis**: U hebt een brief dd. 24 Juli 1947 aan de Commissie *Vorrink* geschreven, welke brief u zich waarschijnlijk nog herinneren zult. Daarin zegt u o.a., dat u, ingevolge het verzoek van de commissie, een gedeelte van de notulen van de Ministerraad hebt geraadpleegd. Het resultaat was negatief. Dat betekent dus, als ik het goed begrijp, dat u in de notulen van de Ministerraad geen besprekingen hebt kunnen terugvinden betreffende de verzorging van civiele gevangenen in Duitsland. Moet ik dat in die zin opvatten?

A. Ja, zo moet u het opvatten.

36073. De heer **Stokvis**: Dan maakte u een andere opmerking, die mij tot een vraag leidt betreffende de heer *Dentz*. U zegt in die brief, dat de heer *Dentz* wel is waar een ongunstig oordeel uitspreekt omtrent de activiteit van de Londense Regering op dit punt, maar dat hij nooit de moeite heeft genomen, zich tot u te wenden, terwijl u „approachable” was.

A. Dat is inderdaad zo, want — mag ik dat er nog even bij zeggen — men wist, dat ik om zo te zeggen te benaderen was. Men wist, dat de Minister-President, tenzij men zich ook tot de Koningin wilde wenden — immers de verhoudingen in Engeland lagen anders dan nu —, altijd bereikbaar was. Ik heb om bij dag en nacht steeds te bereiken te zijn ook altijd dezelfde kamer, hetzelfde telefoonnummer, enz. gehouden.

De nos. 36074 t/m 36081 hebben betrekking op punt *k* van het Enquêtebesluit.

P. S. GERBRANDY

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 2 DECEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Algera en van Dis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

HUIBERT VAN DER MAADEN,
oud 44 jaar, wonende te Katwijk aan Zee,
onderwijzer.
Rapporteur van de Pakkettencommissie.

Hij legt de eed af als getuige.

36361. De **Voorzitter**: Wilt u ons vertellen, waar u was, toen 10 Mei 1940 Nederland in oorlog geraakte?

A. Te Katwijk aan Zee.

36362. De **Voorzitter**: Welke functie bekleedde u toen?

A. Die van onderwijzer.

36363. De **Voorzitter**: Bent u dat daar nog geruime tijd gebleven?

A. Tot aan mijn arrestatie.

36364. De **Voorzitter**: Wanneer had die arrestatie plaats?

A. Op 26 of 27 Mei 1943. De juiste datum weet ik niet meer. Het was in ieder geval eind Mei 1943.

36365. De **Voorzitter**: Welke was de reden voor die arrestatie?

A. Illegaal werk. Ik ben verraden.

36366. De **Voorzitter**: Was u aangesloten bij een organisatie?

A. Ik had zelf een organisatie te Katwijk en was daarvan één van de twee leiders.

36367. De **Voorzitter**: Bent u door een van uw medewerkers verraden?

A. Neen. Ik ben verraden door de vrouw van een predikant. Het is een zeer rare geschiedenis geweest en het is een verhaal op zich zelf.

36368. De **Voorzitter**: Vertelt u het dan maar niet; het heeft niets te maken met het Regeringsbeleid, dat wij moeten onderzoeken. Hebt u toen in verschillende gevangnissen gezeten?

A. Ik heb gezeten in de gevangenis van Scheveningen; van daar ben ik in November 1943 getransporteerd naar Utrecht. Daar ben ik voor het gerecht geweest en veroordeeld tot 10 maanden gevangenisstraf, omdat zij niets konden bewijzen. De zaak zat gelukkig goed in elkaar. Zij konden mij alleen betrappen op het hebben van radio. Ik had twee radiotoestellen, doch had geen van de twee toestellen aangegeven. Daarom hebben zij mij toch nog tot 10 maanden gevangenisstraf moeten veroordelen. Begin Februari 1944 ben ik naar Kleef gebracht en van daar na een week naar Dusseldorf-Hafen.

36369. De **Voorzitter**: Was dat een speciale gevangenis?

A. Dat was een commando van Dusseldorf-Ulm. In Dusseldorf-Hafen heb ik nog 7 weken gewerkt. De omstandigheden zal ik u maar niet beschrijven, want deze zullen u waarschijnlijk wel bekend

zijn. Toen de 10 maanden om waren en ik vrij zou komen, werd ik naar de gevangenis teruggebracht om weer te worden aangekleed, mijn papieren, vulpen en alles, wat ik had ingeleverd, terug te krijgen, enz. Ik stond klaar om te vertrekken, toen mij plotseling werd gezegd: Es ist noch etwas los mit diesem Mann; wir müssen ihn noch hier halten.

Later bleek mij, dat uit den Haag het bericht was gekomen, dat ik als „Schutzhäftling“ moest „ingesperrt“ worden tot aan het einde van de oorlog, omdat zij mij niet vertrouwden.

36370. De **Voorzitter**: Zonder u bepaalde feiten ten laste te leggen?

A. Zij hadden te veel gevonden bij mij thuis. Ik had een drukkerij in huis. Zij konden mij niet officieel veroordelen, omdat ik overal goede verklaringen voor had, maar zij vertrouwden het niet. Dat merkte ik reeds na mijn verhoor in den Haag. Aan het einde van het verhoor werd mij gezegd: Jetzt haben Sie genug gelogen!

36371. De **Voorzitter**: Waar hebben zij u toen opgeborgen?

A. Ik ben in Dusseldorf-Ulm gebleven. Dat is de grote gevangenis, die in het stadsgebied stond, dat toentertijd nog niet was gebombardeerd, aan de noordzijde. Ik mocht er niet meer uit. Eerst was ik op commando en zat in de stad. Toen had ik wel kans te ontvluchten, maar ik wilde het risico niet nemen. Ik heb toen in de cel gezeten, aardappelen geschild en verschillende gevangeniswerkjes gedaan. Ik heb daar tot einde Juli 1944 gezeten en ben daarna plotseling op transport gegaan via Hannover naar Berlijn. Daar, in de gevangenis op de Alexanderplatz, ontmoette ik twee andere Nederlanders. Dat was de broer van het Kamerlid jonkvrouw *Wttewaall* van *Stoetwegen*, en een Rotterdamse jongen. Wij zijn met zijn drieën verder gegaan naar Sachsenhausen en kwamen daar aan op 5 Augustus 1944. Daar ben ik gebleven tot 21 April 1945, toen de dodenmars begon. Deze heb ik ook meegemaakt.

36372. De **Voorzitter**: U hebt dus wel de nodige ervaringen opgedaan in die jaren. U zult daarbij in die tijd verschillende dingen hebben geconstateerd omtrent het al of niet doordringen in die kampen van belangstelling uit Nederland of van de Nederlandse Regering. Wilt u ons daarvan misschien iets vertellen? Wilt u beginnen met uw ervaringen in de gevangnissen?

A. Daar heb ik nooit iets van hulp gemerkt. Daar heb ik wel eens iets ontvangen, dat mijn vrouw mij had toegestuurd.

36373. De **Voorzitter**: Kwam datgene, wat uw vrouw u stuurde, altijd aan of hebt u geconstateerd, dat lang niet alles is aangekomen?

A. Ik heb van mijn vrouw gehoord, dat zij enige malen iets naar Scheveningen had gestuurd, dat niet is aangekomen. Ik weet, dat zij mij warm goed, sokken, handschoenen en een pyama heeft toegestuurd, welke goederen nooit zijn aangekomen. In Scheveningen heb ik tweemaal een klein roggebroodje gekregen, dat mijn vrouw er door heeft weten te krijgen.

36374. De **Voorzitter**: Hebt u in Scheveningen wel iets gemerkt van het Rode Kruis?

A. Ja, van die hulpactie van mevrouw van *Overeem* heb ik wel iets gemerkt.

36375. De **Voorzitter**: Kwam zij in de gevangenis in uw cel?

A. Neen, maar wij konden wel door het luikje kijken of er iemand was en ik heb toen iemand, een dame, gezien. Ik meen, dat deze dame dezelfde was als de dame, die ik later in het gebouw van het Rode Kruis ontmoette en die aan mij werd voorgesteld als mevrouw van *Overeem*.

36376. De **Voorzitter**: Kreeg u, wanneer u constateerde, dat er iemand van het Rode Kruis was, een pakketje overhandigd?

A. Dat zijn nooit pakketjes geweest. De eerste keer, dat was Augustus 1943, ging plotseling het luikje open en werd er een aantal peren naar binnen geworpen. Na die tijd is er iedere maand iets gekomen. Begin November ben ik echter weggegaan en ik heb er dus niet veel van geprofiteerd. Er werd bij gezegd, toen het luikje openging en er een hand vol peren naar binnen kwam: „Van het Rode Kruis”. Ik geloof, dat het later ook wat appels en een keer een gebakken visje zijn geweest, maar dat weet ik niet precies meer. Wij waren er ontzaglijk blij mee; ik weet niet of u ook ervaringen met honger lijden hebt gehad .....

De **Voorzitter**: Wel met honger lijden, maar niet met gevangnissen.

A. Dan was men in staat alles te eten.

36377. De **Voorzitter**: Wist u toen, dat het systematische pogingen van het Rode Kruis waren?

A. Neen, totaal niet. Als er iets door het luikje naar binnen kwam, werd er bij gezegd: „Van het Rode Kruis”. Toen dachten wij: „Gelukkig, als het iedere maand maar wat is.” Dat is toen ook het geval geweest.

36378. De **Voorzitter**: Is er, toen u eenmaal in Dusseldorf was, niets meer geweest?

A. In Utrecht, in de gevangenis aan het Wolvenplein, werd niets toegelaten; wel in de Gansstraat, naar ik later heb gehoord van een vriend, die daar gezeten heeft.

36379. De **Voorzitter**: Een heel enkele keer; één of twee keer. Dat is ook heel weinig geweest.

A. Aan het Wolvenplein was het helemaal niets.

36380. De **Voorzitter**: Hebt u in Dusseldorf ook niets van het Rode Kruis gemerkt?

A. Daar heb ik iets bemerkt van een Nederlander, die in Düsseldorf woonde en het waagde om, als hij een Hollandse gevangene op straat ontdekte, deze iets te geven. Ik ken hem wel: hij is familie van iemand uit Katwijk. Hij hield mij aan, toen ik daar met een kruiwagen grind aan het rijden was.

36381. De **Voorzitter**: Kende hij u? Hoe wist hij, dat u Nederlander was?

A. Hij vroeg: Hollander? Hij hield mij aan, als de wachtmeester een eindje verder was en dan kreeg ik een sneetje brood. Daarmee waren wij zo blij. Die man heeft mij later eens gezegd — ik heb toen wel vijf minuten met hem kunnen spreken —: „Let op, ik kom over een paar dagen hier weer langs; zorg, dat je op deze plek aan het werk bent, dan krijg je een pak brood.” Daar heb ik een keer een pak belegde boterhammen gekregen.

36382. De **Voorzitter**: Kwam er ook wel eens iets door van uw vrouw?

A. Dat is later één keer gebeurd, toen ik in de gevangenis zat.

36383. De **Voorzitter**: Hoe kwam zij aan uw adres?

A. Zij heeft overal geïnformeerd, net zo lang tot zij wist, waar ik zat.

36384. De **Voorzitter**: Bij de Duitsers?

A. Ja, zij heeft daar de deur platgelopen; ik mocht echter ook schrijven.

36385. De **Voorzitter**: Ik wilde u juist vragen, of u zelf uw adres niet kon opgeven.

A. Mijn brieven — ik mocht eenmaal per maand schrijven — heeft zij geregeld ontvangen.

36386. De **Voorzitter**: Weet u, of van veel gevangenen in Nederland bekend was, waar zij zich bevonden?

A. Ik vermoed van niet. De adressen, welke hier bekend waren, kwamen de mensen m.i. bijna uitsluitend te weten door de brieven, welke zij ontvingen, doch niet van bepaalde instanties.

36387. De **Voorzitter**: Dat bedoel ik niet. Wist men door brieven van veel gevangenen, waar zij zich bevonden?

A. Als zij ergens langer zaten wel. Het ging vrij langzaam met die correspondentie. Ik wijs er maar op, hoe het bijv. hier in Scheveningen ging. Toen er gelegenheid tot schrijven werd gegeven en ik er voor het eerst voor in aanmerking kwam, moest ik een keer overslaan. Toen moest ik weer vier weken wachten. Misschien zijn het er drie geweest, dat weet ik niet meer. Dan was er weer geen pen, dan weer geen inkt of papier, waarna ik weer drie weken moest wachten. Ik heb daar 9 weken gezeten vóórdat ik voor het eerst kon schrijven.

36388. De **Voorzitter**: Als men schreef, duurde het dan lang voordat zo'n brief werd bezorgd?

A. Dat weet ik niet. Daarnaast heb ik nooit geïnformeerd. Ik heb de indruk, dat de brieven dagen en dagen bleven liggen vóórdat zij werden gecontroleerd, vooral in Sachsenhausen.

36389. De **Voorzitter**: Mocht u schrijven, toen u in Dusseldorf was?

A. Wij hebben overal kunnen schrijven.

36390. De **Voorzitter**: Deed men dat over het algemeen ook wel?

A. Men was er wild op.

36391. De **Voorzitter**: Toen u in Sachsenhausen was gekomen, bemerkte u toen wat van medeleven in Nederland of van het Nederlandse Rode Kruis of het Rode Kruis in Zwitserland? Kreeg u pakketten of had u contact?

A. Wat wij er van hebben gemerkt, is geweest enkele weken nadat ik daar ben aangekomen. Ik meen, dat wij eind Augustus 1944 twee pakketjes tegelijk van het Internationale Rode Kruis kregen.

36392. De **Voorzitter**: Wat zat er in?

A. Dat is verschillend geweest. De eerste keer waren het mooie pakketten. Daarin zaten: busjes gehakt, vlees, harde kaken, een potje jam. De sigaretten waren er uitgehaald door de S.S. De inhoud van deze pakketten bestond dus uit krachtvoer.

36393. De **Voorzitter**: Was er aan te zien of de Nederlandse Regering of het Nederlandse Rode Kruis het gezonden had?

A. Het waren pakketten van het Internationale Rode Kruis. Verder was er niets aan te zien.

36394. De **Voorzitter**: Het Londense comité van het Nederlandse Rode Kruis is door de Duitsers niet erkend en heeft van de Duitsers niet de bevoegdheid gekregen tot het doen van enigerlei werk van die aard. Wat zij deden, moesten zij daarom via het Engelse of het Amerikaanse Rode Kruis doen. Daardoor is er nogal eens iets geweest, waarvan men niet kon zien, dat het uit Londen kwam.

A. Dat is het geval met de krijgsgevangenen geweest.

36395. De **Voorzitter**: Niet uitsluitend. Onder de benaming „Internationaal Rode Kruis” heeft mevrouw de Bussy onder de auspiciën van het Nederlandse Rode Kruis iets van die aard gedaan. Dat kon alleen, omdat zij het verzond namens het Internationale Rode Kruis. Weet u dat niet?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

36396. De **Voorzitter**: U hebt toch als lid van de Pakkettencommissie contact gehad met het werk van mevrouw de Bussy? Toen is toch ook verteld, dat zij op een oude aanstelling van het Internationale Rode Kruis dat werk heeft kunnen doen?

A. Er is mij niet gebleken, dat zij pakketten onder de naam van het Internationale Rode Kruis heeft verzonden.

De **Voorzitter**: Dat heeft zij ons verteld.

A. Dat is nieuw voor mij.

36397. De **Voorzitter**: U kreeg toen Jus dadelijk die twee pakketten uit Genève. Wat is verder uw ervaring op dat gebied geweest?

A. Tegen Kerstmis is er weer een zending voor de Hollanders gekomen; wij hebben toen per man een half pakket gekregen.

36398. De **Voorzitter**: Kwam dat ook weer uit Genève?

A. Vermoedelijk wel. Ik heb zelfs de indruk, dat ik uit het onderzoek, dat ik heb ingesteld, kan achterhalen, welke pakketten dat zijn geweest, want de inhoud bestond uitsluitend uit tomatenpuree; later bleek mij namelijk uit berichten uit Genève, dat zij in Hongarije een hele zending tomatenpuree hadden opgekocht. Ik vermoed dus, dat het van die zending afkomstig was.

36399. De **Voorzitter**: Van Augustus tot Kerstmis was er dus niets geweest?

A. Neen.

36400. De **Voorzitter**: Is er verder in die winter nog wel eens wat geweest?

A. Later — de juiste datum herinner ik mij niet meer — is er nog een aantal pakketten gekomen, echter niet voldoende om ieder een half pakket uit te delen. Er schoten er heel wat over, die niets kregen, o.a. ik zelf. De Noren zijn bijgesprongen en hebben gezegd: „Degenen, die niets hebben gekregen, krijgen wat van ons.”

36401. De **Voorzitter**: Kwam er in die tijd ook nog bericht uit Nederland van uw vrouw?

A. Ik kreeg 11 lege enveloppen.

36402. De **Voorzitter**: Kreeg u ook nog wel eens een pakket van uw vrouw?

A. Nooit. Ik heb één keer met Kerstmis een heel klein pakket gekregen — het was meer voor de aardigheid — van een meisje uit Katwijk, dat in Duitsland werkte en dat ik toevallig kende. Zij was naar Nederland geweest. Mijn vrouw had haar gevraagd of zij mij misschien wat kon sturen.

36403. De **Voorzitter**: Had uw vrouw wel pakketten gestuurd?

A. Zij heeft mij heel veel geld gestuurd. Op de brieven stond namelijk, dat ik in de cantine van alles kopen mocht. Ik ontving bericht, dat er geld was gekomen en kreeg een strookje. Dat geld is mij nooit uitbetaald. Ik deed trouwens nooit moeite om het te krijgen.

36404. De **Voorzitter**: Was het waar, dat u er iets kon kopen?

A. Een heel enkele keer, b.v. met Kerstmis, kon men een beker heel slecht bier kopen. Eén keer in de maand was er een uitdeling van Russische tabak, Magorka, gemalen boomschors of zo iets. Daar mochten wij wat van kopen.

36405. De **Voorzitter**: Het is toch merkwaardig, want ik meen, dat de heer *Vorrink* nogal eens pakketten van thuis kreeg.

A. Ja zeker, maar hij heeft in de goede tijd in Sachsenhausen gezeten, toen er nog pakketten uit Nederland doorkwamen.

36406. De **Voorzitter**: Kwam er na September 1944 niets meer door?

A. Neen.

36407. De **Voorzitter**: Dat was het werk van mevrouw *de Bussy*. Zij verzamelde die familiepakketten en die gingen dan naar de gevangenen toe.

A. Ja. Toen ik in Sachsenhausen zat, heb ik daar ontmoet de heer *Jan Schouten*, de voorman van de antirevolutionairen; daar zaten ook de heer *Staring*, een Katholieke kapelaan, en de heer

Rutgers. Dezen hebben mij gezegd: „Wij zullen je ook opgeven aan Amsterdam; dan krijg je ook een pakket.” Zij kregen regelmatig pakketten van mevrouw *de Bussy*. Ik heb later ten minste begrepen, dat de pakketten van mevrouw *de Bussy* kwamen. Toen zij mij dat zeiden, was ik blij. Ik heb echter nooit wat gehad, want eer mijn adres naar Amsterdam was opgestuurd en het zover was, dat mijn pakketten konden worden gestuurd, kwam Dolle Dinsdag en daarna is er niets meer doorgekomen.

36408. De **Voorzitter**: Behalve, dat er, naar ons is verteld, na die tijd iets doorkwam van mevrouw *de Bussy*.

A. Daarvan heb ik nooit iets gemerkt.

36409. De **Voorzitter**: Hebt u ook wel eens wat gemerkt van het Zweedse gezantschap in Berlijn?

A. Zeker. Ik had een vriend, de heer *van der Molen*, die de heer *Milienaar* van het Zweedse gezantschap persoonlijk kende, zoals hij mij vertelde. Hij heeft naar deze man geschreven en heeft daarna iedere week een pakketje van hem ontvangen. Anderen, die dit meemaakten, gingen het ook proberen en ontvingen toen postwissels.

36410. De **Voorzitter**: Ja, die kregen zij. Het was echter niet de bedoeling, die mensen geld te bezorgen, maar wanneer die postwissels terugkwamen, wist hij, of zij er al dan niet waren. Daarna werden dan pas de pakketjes gestuurd.

A. Ik heb er ook over gedacht, aan *Millenaar* te schrijven. Zoals ik er over dacht, dachten vele Nederlanders. Die hebben ook niet geschreven, omdat zij het eigenlijk te brutaal vonden, zo'n man zoveel geld uit zijn zak te kloppen voor pakketjes.

36411. De **Voorzitter**: Hij kreeg die pakketjes uit Genève.

A. Dat wisten wij niet. Wij dachten, dat *Millenaar* het uit zijn eigen zak bekostigde en winkel in winkel uit moest gaan om die pakketjes samen te stellen. Wij hebben helaas een verkeerde conclusie getrokken en dachten, dat hij uit armoede maar geld stuurde.

36412. De **Voorzitter**: Hij heeft wel zo nu en dan mensen geholpen met zijn eigen geld. Die pakketten kwamen gewoonlijk echter uit Genève.

A. Wanneer wij dit hadden geweten, hadden wij allemaal geschreven.

36413. De **Voorzitter**: Hij zocht naar adressen en die kreeg hij door middel van postwissels.

A. Dat is een ongelukkig misverstand geweest.

36414. De heer **van Dis**: Had de heer *van der Molen* die adressen van u en die anderen niet kunnen doorgeven?

A. Om dezelfde reden heeft hij dit ook niet gedaan.

36415. De heer **van Dis**: Kreeg de heer *van der Molen* nooit brieven van de heer *Milienaar*?

A. Soms wel, maar dan stond er nooit iets bijzonders in. In de pakketjes zaten altijd briefjes, die de inhoud vermeldden, maar waarop nooit stond: „Geef mij adressen”.

36416. De **Voorzitter**: Hij heeft wel collecties pakketten gehad, die uit Genève kwamen. Deze waren gedeeltelijk van het Nederlandse Rode Kruis te Londen en van het Internationale Rode Kruis in Zwitserland. Het Nederlandse Rode Kruis te Londen mocht echter niet op eigen naam pakketten verzenden, maar wel op naam van het Engelse of Amerikaanse Rode Kruis.

Bent u na de bevrijding lid geworden van de Pakkettencommissie?

A. Ik was geen lid, maar rapporteur.

36417. De **Voorzitter**: U bent uit Sachsenhausen teruggekomen en hebt ook de „dodenmars” meegemaakt. Daarvan hebben wij gehoord. Wij wilden echter gaarne van u weten, welke uw ervaringen zijn geweest bij uw terugkomst in Nederland. Waar bent u aangekomen?

A. In Enschede.

36418. De **Voorzitter**: Wat heeft men met u gedaan!

A. Wij kwamen met het eerste transport politieke gevangenen over de grens. Ik wil de mensen verder niets verwijten... .

36419. De **Voorzitter**: U kwam op eigen gelegenheid;

A. Boor Amerikanen.

36420. De **Voorzitter**: Waar hebben die Amerikanen u opgenomen?

A. In Schwerin heb ik de eerste Amerikanen ontmoet.

36421. De **Voorzitter**: Was u daar met de dodenmars aangekomen en hebben zij u daar opgevangen?

A. Daar is het transport met stukjes en beetjes opgevangen. Er was niet op gerekend. Wij hebben ons de eerste dagen zelf zo goed mogelijk geholpen. Wij zijn toen in een verzamelkamp ondergebracht; daarna zijn wij weer in een ander verzamelkamp terechtgekomen. Vervolgens zijn wij in camions, zeer grote transportwagens, naar Luneburg gebracht. Het laatste transport geschiedde door Fransen.

36422. De **Voorzitter**: Waren er geen anderen dan vreemdelingen, alleen maar Fransen, Engelsen en Amerikanen?

A. Mensen, die ons zouden helpen? Neen.

36423. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. In Mei 1945.

36424. De **Voorzitter**: Begin Mei?

A. Ik ben een dag vóór Pinksteren te Enschede aangekomen.

36425. De **Voorzitter**: Pinksteren viel toen op 19 Mei. U bent dus 18 Mei aangekomen?

A. Ja.

36426. De **Voorzitter**: Bent u toen door de Fransen gebracht tot Enschede?

A. Van Rheine tot Enschede hadden wij een Franse chauffeur. Deze wilde ons vóór de grens afzetten; wij hebben hem echter zo ver gekregen, dat hij ons tot Enschede bracht. Bij een fabriek zijn wij afgeladen. Wij zijn tussen een groep arbeiders terechtgekomen. Er waren er nog meer meegekomen; het waren echter geen politieke gevangenen. Wij waren het eerste groepje politieke gevangenen. De heer *Teunissen*, die ook lid van de Pakkettencommissie is geweest, was er ook bij. Ik kende hem goed. Wij hebben daar in de rij gestaan om te worden ingeschreven en ontluisd en alles, wat er mee verband houdt. Er haperde bij mij nogal het een en ander aan. Van 's middags twee uur tot 's nachts halfvier is men met mij bezig geweest.

36427. De **Voorzitter**: Werd er in die tussentijd voor eten of drinken gezorgd?

A. Neen. Eten heb ik niet gehad. Ik kan het mij ten minste niet herinneren. Ik ben eerst ontluisd en daarna met de anderen in een grote danstent terechtgekomen. Daar vingen zij ons op; daar moesten wij maar weer wachten. Vandaar kwamen wij in een café'tje en daar heb ik maar wat rondgescharreld; mijn papieren waren niet in orde. Later bleek, dat mijn hele stapel papieren, welke zij 's middags bij de inschrijving hadden gebruikt, zoek was. Wij stonden daar maar te wachten op verder transport. Ten slotte schoot ik om halfvier 's nachts alleen over en ik ben toen evenals een paar anderen, die er niets mee te maken hadden, ook maar op de grond gaan liggen vóór de toonbank; ik heb toen nog tot halfzes geslapen.

36428. De **Voorzitter**: Wie heeft u zo verkeerd behandeld?

A. Een ontvangstcomité. De mensen hadden het ontzettend druk.

36429. De **Voorzitter**: Waren het burgers, die zich beschikbaar hadden gesteld?

A. Ik weet niet, of het een georganiseerd comité is geweest. Ik vermoed, dat het enigszins georganiseerd is geweest, want zij hadden

contact met enkele fabrieken in de stad, waar zij de mensen konden laten slapen; het kan nooit diletantisme zijn geweest. Dat transport politieke gevangenen overviel hen echter. Met die eerste politieke gevangenen wisten zij geen raad. Wij vormden het eerste groepje, dat aankwam.

36430. De **Voorzitter**: Althans in Enschede.

A. Ja. Wij als Nederlanders zijn in Hagenau verzameld, maar er werd van alles verzameld.

36431. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat dit groepje, waartoe u ook behoorde, uit politieke gevangenen bestond. Hoeveel waren er dat?

A. Wij waren een klein groepje te midden van een groot transport terugkerende gedeporteerden, die in Duitsland hadden moeten werken. Wij zaten in een vrachtauto, bij elkaar geperst, met 40 man. Wij waren blij, dat wij over de grens kwamen. Wat er achter ons kwam, interesseerde ons niet.

36432. De **Voorzitter**: Was er in die danstent, waar u bent opgevangen, een groot gedrang van mensen, die uit Duitsland waren gekomen, waarbij uw gezelschap een klein groepje vormde? Was het aantal der mensen, die daar aanwezig waren, vele malen groter dan het groepje, waarvan u een onderdeel uitmaakte?

A. Ik kan niet zeggen, hoeveel het er zijn geweest. Er liepen er wel veel rond. Van Zaterdagmiddag af gingen er voortdurend transporten met autobussen naar het noorden en het zuiden. Ik ben daar om twee uur aangekomen en om vier uur was ik pas klaar met de ontluising.

36433. De **Voorzitter**: Hebben zij u werkelijk verder kunnen helpen?

A. Er kwam een vrachtauto, die ons naar een fabriek bracht, waar wij werden onthaald. De politieke gevangenen werden er uit gehaald en dezen mochten zoveel melk drinken als zij maar wilden. Er waren mensen, die zeiden: „Zijn dat politieke gevangenen? Zij zijn zo dik." Ik liep rond met dikke benen van hongeroedeem. Ik was zó dik, dat ik, bij wijze van spreken, mijn eigen tenen niet kon zien. Zij dachten, dat ik zo gezond was.

36434. De **Voorzitter**: Was dat onthaal zo georganiseerd of was de directie van die fabriek zo vriendelijk?

A. Neen, dat was georganiseerd. Het was er zindelijk en er waren goede slaappleatsen. Het was allemaal keurig voor elkaar.

36435. De **Voorzitter**: Bent u spoedig naar huis getransporteerd?

A. 's Maandags heb ik kans gezien naar Tilburg te gaan. Ik kon nog niet naar huis, want de zaak was nog afgesneden. Ik ben in de stromende regen naar mijn broer in Tilburg gegaan.

36436. De **Voorzitter**: Was dat op uw eigen instigatie of was dat ook georganiseerd?

A. Er was een auto, die daarheen een rit maakte speciaal voor het comité.

36437. De **Voorzitter**: Welk comité?

A. De organisatie, die de mensen ontving.

36438. De **Voorzitter**: Weet u niet welke organisatie dat is geweest?

A. Daarvan weet ik niets. Wij waren al blij, als wij weg konden komen. Er ging een auto naar het zuiden en wie mee wilde, ging mee.

36439. De **Voorzitter**: Daarna bent u in aanraking gekomen met de Pakketten-commissie?

A. Dat is in December 1945 geweest.

36440. De **Voorzitter**: Bent u daarvoor door het Rode Kruis aangezocht?

A. Door de heer *Verspyck*. Dat kwam, omdat ik de heer *Teunissen* goed kende uit Sachsenhausen. Wij zijn daar levensvrienden geworden.

36441. De **Voorzitter**: Vond u, dat die commissie goed samengesteld is geweest?

A. Ja zeker.

36442. De **Voorzitter**: Zij is immers samengesteld geweest voornamelijk uit mensen, die zelf aan den lijve hebben ondervonden, wat daar in Duitsland is gebeurd'?

A. Ik zal u direct een argument noemen, dat u waarschijnlijk niet kunt begrijpen. Mijn ervaring is, dat na de oorlog de mensen, die in Duitsland onder druk hebben geleefd en zijn teruggekomen, over het algemeen de zïken heel wat objectiever bekijken dan degenen, die het niet hebben meegemaakt.

36443. De **Voorzitter**: Objectief, naar welke kant bedoelt u?

A. Ik bedoel, dat zij er eerlijk tegenover staan en geen vooroordeel hebben.

36444. De **Voorzitter**: Welk vooroordeel hadden de andere Nederlanders?

A. Men hoort zo vaak schelden zonder grond.

36445. De **Voorzitter**: Op wie?

A. Op de Regering, het Rode Kruis, enz. Dat heb ik niet één, maar honderden keren meegemaakt. Dat begon al in Sachsenhausen zelf bij een bepaalde categorie, die, als zij merkte, dat zij niets kreeg, direct door het kamp liep rond te bazuïnen: „Dat Nederlandse Rode Kruis weet niet, hoe de toestand is." De meer bezadigden, waartoe ik mij zelf ook reken, hebben dat echter altijd tegengegaan door te zeggen: „Mensen, praat a.u.b. zo niet, jullie weet niet, wat er achter zit en het gaat niet aan, hierover zo maar een oordeel te vellen; misschien kunnen wij later achter de coulissen kijken, nu is het verkeerde taal."

36446. De **Voorzitter**: Hebt u dat later kunnen doen?

A. Gelukkig wel.

36447. De **Voorzitter**: En wat hebt u er van gevonden?

A. Ik ben geschrokken van de toestand te Londen.

36448. De **Voorzitter**: U bedoelt de toestand, die betrekking had op het niet voldoende werken voor de gevangenen in Duitsland. Of bedoelt u meer algemeen de toestand te Londen?

A. Daarover kan ik geen oordeel hebben.

36449. De **Voorzitter**: Neen, over het laatste niet, alleen over het eerste.

A. Ik heb alleen kunnen onderzoeken de toestand te Londen en in Nederland in verband met het verstrekken van pakketten.

36450. De **Voorzitter**: U hebt dat niet ter plaatse te Londen, maar van hieruit onderzocht. Van hieruit hebt u er zich dus een oordeel over gevormd, hoe de toestand te Londen was?

A. Ja.

36451. De **Voorzitter**: Welk oordeel — niet in de algemene zin, aat het een verkeerde toestand was — hebt u zich daarover kunnen vormen?

A. Als rapporteur van de Pakkettencommissie heb ik mijn oordeel zo objectief en goed mogelijk weergegeven in het rapport, dat u waarschijnlijk hebt gelezen. Wanneer ik daarover sprak, zou ik enigszins in herhaling moeten treden.

36452. De **Voorzitter**: Valt u maar gerust in herhaling. Wij zien uw mededelingen liever opgenomen in uw stenogram dan dat wij zouden moeten nazien, wat u hebt geschreven. Dat rapport hebben wij meer dan eens gelezen. Daarmee zijn wij voortdurend bezig; daarover hebben wij reeds vele mensen gehoord. Daarom willen wij nu gaarne ook mondeling van u het een en ander vernemen.

A. Dan wil ik over deze kwestie met u, Mijnheer de Voorzitter, en de andere leden van de commissie spreken als mens tegenover

mens en zo min mogelijk officieel. Ik zal beginnen, maar het is moeilijk.

Ik heb bij het gehele onderzoek getracht altijd zo objectief mogelijk te blijven en mij zelf tegenover de feiten te stellen, niet alleen als mens, maar ook als Christen. Ik ben lid van de Nederlands Hervormde Kerk en ik weet, dat een lichtvaardig oordeel, geveld over iets, waarbij mensen zijn betrokken, heel gevaarlijk kan zijn. Ik weet ook, dat ik als rapporteur in deze commissie een belangrijk werk had en dat ik de eerste was, die kennis nam van heel veel stukken en dat mijn oordeel in eerste instantie vaak een stimulans kon zijn om in een bepaalde richting te denken. Daarvoor moest ik altijd geducht oppassen. Ik heb dit werk zo minutieus mogelijk gedaan en ik heb er geen paskwil van gemaakt. Maanden en maanden achtereen heb ik practisch iedere minuut, die ik beschikbaar had, gebruikt om te trachten tot een goed beeld van de toestand te komen. Ik werkte er aan 's morgens als ik opstond totdat ik naar school ging en ik werkte er aan, als ik 's middags thuiskwam, na het eten, totdat ik weer naar school ging en dan weer na schooltijd aan één ruk door tot 's avonds halfelf, behalve de keren, dat ik eens een avond wegging naar een vergadering of een verjaardag. Iedere minuut, die ik beschikbaar had, gebruikte ik voor het rapport. Ik stond er mee op en ging er mee naar bed, zó interesseerde het mij. Hoe verder ik er in kwam, hoe meer bij mij het gevoel naar boven kwam: „Deze zaak wordt door de instanties uit Londen, die hun beleid moeten verdedigen, veel te formeel aangepakt. Ik lees in hun stukken niet de mens, maar de instantie. Alles ging er daar in de eerste plaats om: Behoort het wel tot onze competentie; moet een ander dat niet doen?". Ik heb zo weinig de indruk gekregen, dat die mensen hebben gevoeld, wat het betekende om in een concentratiekamp te zitten. Dat is hun enerzijds niet kwalijk te nemen, want ik kan onmogelijk vertellen, wat dat is geweest. Die ellendige toestand is met geen pen te beschrijven. Er waren echter toch ook mensen, zoals mevrouw *de Bussy* en mevrouw *van Overeem* — er zaten er wel meer — die toch alles op haren en snaren zetten om te helpen wat zij konden en die er het haast onmogelijke voor deden en dan ook telkens iets wisten te bereiken, hoe dan ook. Er bleken toch altijd weer mogelijkheden te zijn.

36453. De **Voorzitter**: Bedoelt u hiermede ook Engeland?

A. Ik spreek zowel over Engeland als Nederland. Van uit Engeland had men ook wel wat kunnen bereiken.

36454. De **Voorzitter**: U zegt: „kunnen bereiken"; daarmee is niet duidelijk, of zij ook werkelijk iets bereikt hebben.

A. Er is iemand, die wat heeft bereikt.

36455. De **Voorzitter**: Wie?

A. Een Amsterdammer, de heer *Dentz*.

36456. De **Voorzitter**: Wat heeft hij bereikt?

A. Eind 1943 is hij bij de repatriëringdienst gekomen en hij is direct aan het werk gegaan. In Augustus 1944 heeft hij contact gekregen met de heer *Woensdregt* en toen is dat zaakje verder aan het rollen gegaan, zodat in Januari 1945 de eerste pakketten zijn weggestuurd.

36457. De **Voorzitter**: Waar vandaan?

A. Uit Stockholm.

36458. De **Voorzitter**: Waar zijn die heen gegaan?

A. Het is mij onbekend, waar zij verder terecht zijn gekomen.

36459. De **Voorzitter**: Waar zouden de dingen, die in de pakketten zaten, vandaan zijn gekomen?

A. Dat was een toewijzing van de Zweedse Regering, voor een deel bestemd voor politieke gevangenen en voor een ander deel voor krijgsgevangenen. Toen ik echter al de stukken zo eens door zat te werken, kwam ik steeds deze mentaliteit tegen: „Ja, wij mochten niet, want de Engelsens wilden niet; wij mochten niet, want wij zaten vast aan de Conventie van Genève; wij konderr niet, want de gevangenen waren ons niet bekend". De Nederlandse Regering zegt: „Wij hadden in het begin de gehele verzorging van de politieke gevangenen, indien deze mogelijk was, aan het Londen-Comité van

het Nederlandse Rode Kruis opgedragen." Het Londen-Comité verdedigt zich op zijn beurt door te zeggen: „Het was onmogelijk." Wij zijn bij de heer *van den Tempel* geweest en hij heeft gezegd, dat de politieke gevangenen geen ogenblik door hem zijn vergeten; altijd dacht hij aan hen. Het zijn zijn eigen woorden; ik hoor het hem nog zeggen. Hij was er zeer over ontdaan, dat de toestand zo was. Zij hebben van alles geprobeerd. Overal, waar wij zijn gekomen, is ons verteld, dat zij van alles hebben geprobeerd en gedaan.

36460. De **Voorzitter**: Nu hebt u gezegd: zij hebben alleen formele bezwaren gehad. Zij hebben gezegd: wij zitten vast aan de Conventie van Genève, de Engelsen wilden niet, enz. Ik heb nog niet van u gehoord, of u meent, dat zij toch het een en ander hadden kunnen doen.

A. Zij hebben het niet geprobeerd.

36461. De **Voorzitter**: Dat vraag ik mij ook af. Hebben zij het naar uw gevoelen nu wel gekund?

A. Dan moet ik de heer *Gans* nazeggen, hetgeen hij in zijn rapport, opgenomen in het rapport van de Pakkettencommissie, schrijft, nl.:

„Wij kunnen niet absoluut zeker zeggen, dat de kans er geweest is, maar een feit is, dat door ervaring bekend is, dat, waar iets geprobeerd werd, een mogelijkheid gevonden werd.”

36462. De **Voorzitter**: Wie heeft die ervaring opgedaan? De heer *Woensdregt* bijv.?

A. De heer *Gans* en mevrouw *de Bussy*, die het probeerden. Die ervaring heeft men opgedaan in Maastricht, waar zij het probeerden.

36463. De **Voorzitter**: U moet die dingen niet door elkaar halen. Wanneer u spreekt over de Nederlandse Regering in Engeland en het Rode Kruis in Engeland, moet u niet onmiddellijk daarmee vermengen de actie in Maastricht en die van mevrouw *de Bussy*, omdat deze acties van hieruit plaats vonden. Ik zeg dit niet, omdat wij ons niet met Nederland zouden hebben te bemoeien, maar omdat er verschil is tussen deze twee dingen.

A. Ik meende, dat u zich niet met Nederland bemoeide.

36464. De **Voorzitter**: Wij hebben wel te maken met het Rode Kruis, en omdat uw commissie zich zo nauwkeurig heeft bemoeid met de wijze, waarop men te Londen zijn taak heeft verricht, kunnen wij dat niet uit elkaar houden. Wij houden ons dus ook bezig met het Rode Kruis in Nederland — het werk van de dames *de Bussy*, *van Overeem* en *van Beuningen* —, maar wij moeten die twee dingen uit elkaar houden en u moet Engeland en Nederland niet in één adem noemen, omdat er geheel andere omstandigheden heersten.

Als u zegt: „In Engeland konden zij dit en dat wel gedaan gekregen hebben, kijk maar naar Maastricht", dan klopt dat niet. Nu is de vraag: wat had men in Engeland kunnen doen, naar uw mening, tegen de door hen aangevoerde Engelse weigering in? U zegt: kijk naar *Gans* en naar *Dentz*.....

A. Kijk maar naar Polen en Tsjecho-Slowakije,

36465. De **Voorzitter**: Uw stelling is geweest: zij hebben uit Argentinië allerlei voedsel naar Zweden gebracht voor rekening van Polen en Joego-Slavië en andere landen en dat voedsel is uit Zweden naar de kampen — ook naar concentratiekampen — gezonden.

A. Ik heb de weerleggingen van het Londense comité bestudeerd en heb de rapporten opgevraagd van *Donner* en *Cleveringa* in de hoop iets te kunnen vinden, dat aantoonde, dat ik het fout had gezien. U noemt het geval van de aanvoer uit Argentinië naar Zweden. Door Joego-Slavië zijn in 1943 en 1944 voedseltransporten naar Stockholm gebracht, welk voedsel daar werd verdeeld over de krijgsgevangenen en de politieke gevangenen.

36466. De **Voorzitter**: Hoe bent u in uw commissie aan die wetenschap gekomen? Het merkwaardige is, dat, wanneer wij dit aan de Londense Rode Kruiscomité's of aan de nationale Rode Kruiscomité's in die zelfde landen vragen, deze zeggen, dat er niets van waar is.

A. Dat klopt, omdat de Londense comité's van andere landen dit niet hebben gedaan, maar de Regeringen.

36467. De **Voorzitter**: U bedoelt, dat de Poolse Regering daarvoor heeft gezorgd?

A. Ja, en de Noorse Regering heeft dit b.v. ook gedaan. De Noren hadden een bevoorrechte positie. Die hebben altijd wat klaar weten te maken. Zij hebben vele voordelen gehad.

36468. De **Voorzitter**: Die hadden zij, doordat zij gemakkelijk toegang tot Zweden hadden. Dat is niet de kwestie van het doorbreken van de blokkade.

A. Neen.

36469. De **Voorzitter**: Wat de Polen hebben klaargespeeld, nl. het brengen van voedsel van buiten de blokkade naar binnen de blokkade, was in strijd met de wens van Engeland en is naar Uw mening bereikt door de activiteit van hun Regering in Londen?

A. De activiteit van hun Regering in Londen strekte zich zó ver uit, dat zij vroeg begonnen de kansen te onderzoeken om te helpen. Dit geldt zowel voor krijgsgevangenen als voor politieke gevangenen. De mensen, die zich verweerd hebben, hebben evenwel gelijk, als zij beweren: het ging alleen voor krijgsgevangenen. Zij zeggen er echter niet bij, dat, wanneer het in Zweden was, het in tweeën ging.

36470. De **Voorzitter**: Wij hebben ook geprobeerd, dat vast te stellen.

Dat gelukte ons echter niet erg best. Wij hebben alleen de erkenning gekregen van Poolse zijde, dat er wel eens wat zou zijn doorgelopen, dat in handen van civiele gevangenen is te recht gekomen; dat het ook wel eens opzettelijk zal zijn gebeurd door deze of gene ambtenaar, maar u gaat verder. Wilt u ons vertellen, waar u die wetenschap vandaan hebt? Dan kunnen wij uit die bron ook eens putten.

A. Uit het onderzoek, dat de heer *Verspyck* bij zijn bezoek aan Stockholm heeft ingesteld. Als gevolg van dit bezoek ontving onze commissie een brief van de heer *Beer*, secretaris-generaal van het Zweedse Rode Kruis, waarin deze schrijft, dat het reeds in 1943 en 1944 gelukte om grote hoeveelheden levensmiddelen uit Argentinië naar Stockholm te verschepen. Hij zegt er niet bij, of deze levensmiddelen voor krijgsgevangenen of politieke gevangenen bestemd waren; hij zegt echter wel, dat deze levensmiddelen in Stockholm opnieuw in pakketten werden verpakt en ten slotte zowel aan krijgsgevangenen als politieke gevangenen werden verzonden.

36471. De **Voorzitter**: Daar moeten wij de heer *Verspyck* nog eens naar vragen.

A. Wij hebben van te voren in die brief speciaal nog gevraagd, of dat ook mogelijk was geweest voor Nederlandse politieke gevangenen. De heer *Beer* schrijft, dat dit mogelijk was geweest, als zij er maar om hadden gevraagd.

36472. De **Voorzitter**: Aan wie?

A. Aan het Zweedse Rode Kruis.

36473. De **Voorzitter**: Als zij dus maar het initiatief hadden genomen om op dezelfde wijze te werken, was het gelukt. Nu is het de vraag, of de Nederlandse Regering op deze mogelijkheid opmerkzaam was gemaakt.

A. Blijkbaar niet.

36474. De **Voorzitter**: Het zou mogelijk zijn, dat men uit Zweden aan de Nederlandse Regering te Londen had bericht: De Polen en Joego-Slaven doen zo en zo; zouden jullie er ook niet attent op worden?

A. Ik heb nooit bemerkt, dat het is gebeurd.

36475. De **Voorzitter**: U hebt persoonlijk de zekerheid, dat de Nederlandse Regering dat had kunnen doen en meent, dat zij zich in hun gedachten voortdurend zo met de gevangenen hadden moeten bezighouden, dat zij daaraan ook hadden gedacht?

A. Dat is erg sterk uitgedrukt,

De **Voorzitter**: Dat is mijn conclusie.

A. Ik zal even moeten uitweiden. Ik beschouw dat mede als het gevolg van de mentaliteit van de Nederlanders, ook van mij zelf.

Toen de heer *Vorrink* het rapport aan het bestuur van het Nederlandse Rode Kruis overhandigde, zeide hij: „Wij willen geen bloed zien; het gaat mij er niet om, wraak te nemen, bepaalde personen in de gevangenis te helpen, doch om te signaleren wat er aan heeft gemankeerd, opdat wij ons zelf als volk kunnen verbeteren." Voor mij is een hoofdfout, dat wij, Nederlanders, vrij langzaam werken en eerst de kat uit de boom kijken. Bovendien kregen wij in de oorlog dat machteloze gevoel, dat, als wij over de grens kwamen, men ons niet meer kon bereiken; dan was men verloren. Dat gevoel had ik zelf ook. Ik herinner mij, dat ik, vóórdat ik vertrok voor een nachtelijke tocht, eens tot een van mijn medewerkers zeide: „Als ik van nacht val, val jij voor mij in; de boog is dubbel gespannen. Zorg echter voor mijn vrouw en kinderen en laat vooral het illegale werk doorgaan. Verdwijnt ik naar Duitsland, houd dan geen rekening meer met mij; dan kun je mij afschrijven."

Toen mijn vriend het eerst werd gepikt en in Scheveningen terecht kwam, heb ik het vuur uit mijn sloffen gelopen om hem er uit te krijgen. Daarvoor ben ik zelfs naar de hoogste instanties gegaan. Na enige dagen is hij weer losgelaten. Ik weet niet, of dit door mijn toedoen is geweest, maar ik had het idee, dat, wanneer hij naar Duitsland was gevoerd, ik machteloos zou hebben gestaan. Toch is er verschil tussen de illegaliteit, die als eerste opgave had, het ondergrondse werk te verrichten, en de instanties, die als eerste opgave hadden, er alles op te zetten om die mensen te bereiken. Ik vind, dat dit de fout is, die men in Engeland niet voldoende op tijd heeft ingezien, nl. dat er wel wat aan te doen was, indien men al het mogelijke probeerde. Die indruk heb ik gekregen, doordat Noorwegen, dat in Engeland in dezelfde positie verkeerde als Nederland, reeds in 1942 dat werk deed.

36476. De **Voorzitter**: U gaf zoëven toe, dat Noorwegen in een bevoorrechte positie verkeerde, doordat het aan Zweden grensde.

A. De Noren gingen aan het werk in 1942, de Polen in 1942, en de Joego-Slaven en de Tsjechen gingen aan het werk, lang voordat onze Regering het idee kreeg: „Kunnen wij er misschien ook wat aan doen?" Men heeft het niet geprobeerd. Wanneer men het had geprobeerd, had men altijd nog kunnen zeggen: het is ons niet gelukt. Wanneer zij nu zeggen: „Wij hebben alles geprobeerd", dan ga ik de stukken na en constateer dan, dat de heer *Gerbrandy*, die verhoord is geweest, heeft gezegd: „Ik herinner mij, dat er enkele malen over politieke gevangenen is gesproken." In de notulen van de Ministerraad was daarvan echter niets te vinden. Wanneer de mensen zeggen: „Wij hebben van alles geprobeerd", dan ga ik, als rapporteur, de feiten na. Ik ben de stukken dus chronologisch doorgegaan om iets te vinden, dat er op wees, dat men in die richting iets had gedaan, al was het nog zo gering. Ik vind dan in Juni 1944 het eerste bericht.

36477. De **Voorzitter**: Wat was dat?

A. Dat sloeg bij mij in, want dat was het bericht in de mededelingen van de Repatriëringscommissie, die streng vertrouwelijk waren. De strekking daarvan was, dat het voornemen bestond, een voorlopige registratie van Joodse gedeporteerden op te zetten door adressen te gaan verzamelen. Op 14 September 1944 komt dan het bericht, dat het plan tot uitvoering komt; men ging dus namen verzamelen. In verband daarmee heb ik natuurlijk nauwkeurig het verweer van de heren *van Harinxma thoe Slooten*, *de Meester* en *van Lidth de Jeude* nagegaan, nl. dat men einde 1943, begin 1944 daaraan reeds iets had gedaan.

Daarin schrijven zij zelf: De heer *Flugi van Aspermont* heeft toch ook reeds pakketten gestuurd van Zwitserland uit; hij was medewerker van de gedelegeerde van het Londen-Comité te Genève, de heer *de Vos van Steenwijk*, zodat hetgeen hij heeft gedaan, behoort tot ons werk.

36478. De **Voorzitter**: Dat is niet zo. De heer *Flugi van Aspermont* is in staat gesteld tot het verzenden van pakketten, doordat hij de namen van de gevangenen, aan wie pakketten konden worden gezonden, uit Nederland kreeg.

A. Dat hij dat heeft gedaan, beschouw ik als eigen initiatief.

36479. De **Voorzitter**: Neen, wij hebben ontdekt, dat dit geen eigen initiatief is geweest. Hij heeft er echter geld voor gekregen uit Londen.

A. Hij heeft herhaalde malen geschreven om geld en heeft ook wel eens wat gekregen, maar de actie voor het verzenden van pakketten heeft niet plaats gehad op instigatie van het Londen-Comité. Zijn eigen hersens waren daar aan het werk.

36480. De **Voorzitter**: Daarmede is men begonnen in Nederland, toen een van de vertegenwoordigers van het Internationale Rode Kruis uit Genève hier is geweest. Deze heeft er hier over gesproken en daarna heeft de heer *Flugi van Aspermont* er een rol bij vervuld.

A. Ik begrijp niet, dat de heren voorzitters van het Londen-Comité zich er achter verschuilen en zeggen, dat het Londen-Comité wel heeft gewerkt.

36481. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik ook niet.

Ik wilde nu nog gaarne spreken over het Rode Kruis in Nederland, althans voorzover betreft het contact tussen uw commissie en het oude bestuur van het Nederlandse Rode Kruis. Uw commissie is benoemd door het nieuwe bestuur van het Nederlandse Rode Kruis en dit heeft de heer *Verspyck* als lid aangewezen, omdat hij in de oorlog die dingen had meegemaakt. Heeft de commissie u aangewezen als rapporteur of bent u door het nieuwe bestuur van het Rode Kruis benoemd?

A. Toen de pakkettencommissie aan het onderzoek was begonnen, bleek het werk zo veelomvattend, dat de heer *Verspyck* mij in December 1945 verzocht eens te komen praten. Hij vroeg mij toen de stukken, welke de commissie had ontvangen, door te lezen en er een rapport over samen te stellen. Nadat ik er drie weken aan had gewerkt, heb ik het voorlopige rapport ingeleverd. Hierop heeft de commissie mij voor vast als rapporteur benoemd. Ik maakte er uit op, dat het een proefrapport, een soort van examen was geweest.

De **Voorzitter**: Misschien was het wel goed.

A. Natuurlijk; zij kenden mij niet.

36482. De **Voorzitter**: Toen hebt u dat rapport dus samengesteld en daarbij hebt u verschillende mensen gehoord. Wij hebben langzamerhand wel vernomen, hoe dat is gebeurd. Meestal werd aan enkele leden van de commissie verzocht zo'n verhoor af te nemen. Onder ede gebeurde het niet.

A. Dat kon niet.

36483. De **Voorzitter**: U kon hen ook niet verplichten om te komen; u hing enigszins van hun goede wil af. Enkelen zijn echter wel eens door de volledige commissie gehoord.

A. Ja zeker.

36484. De **Voorzitter**: U hebt echter in die eerste weken bij de verhoren, die stof voor uw rapport moesten opleveren, niet dadelijk de leden van het oude hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis gehoord?

A. Neen.

36485. De **Voorzitter**: Nu werden zij ook niet zo heel erg onder handen genomen in het rapport, maar in algemene zin werden er toch onvriendelijke woorden over het Rode Kruis gezegd en u hebt waarschijnlijk wel eens gevoeld, dat hun het rapport behoorde te worden voorgelegd, vóórdat het werd gepubliceerd.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

30486. De **Voorzitter**: Wat is er de bedoeling van geweest, dat u het ontwerp-rapport maakte, zonder dat u de heren van het oude Rode-Kruisbestuur hoorde?

A. U bedoelt het eerste rapport, dat ik heb gemaakt?

36487. De **Voorzitter**: Neen, het gehele rapport. Wie hebt u wel gehoord?

A. De penningmeester, de heer *de Waal*, de heer *Verspyck*, de heer *Zijlmans*, mevrouw *van Overeem*.....

36488. De **voorzitter**: Dat waren geen leden van het hoofdbestuur; de heer *van Lynden* was voorzitter. Verder waren daar nog de heren *Canté*, *Maas* en dr. *Offerhaus*, de secretaris-generaal. Deze heren hebt u in eerste instantie niet gehoord.

A. Neen, toen wij die stukken kregen — ik spreek nu niet als persoon, maar als lid van de commissie; ik geef de gedachte weer, die leefde in de commissie, waarmee ik instemde — en die verhoren hadden afgenomen, kregen wij een indruk, die zo vaststond, dat wij

het niet meer nodig oordeelden, alle leden van het oude hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis nog eens stuk voor stuk te horen, omdat daaruit niets nieuws naar voren zou kunnen komen. Een andere reden is geweest, dat onze tijd zó hard begon op te schieten, dat wij zeiden: „Als wij, nu wij dit allemaal weten, dit moeten verifiëren met de mensen uit het oude hoofdbestuur, die nog nooit zijn verhoord, kan het nog wel heel lang duren." Er werd drang op ons uitgeoefend om op te schieten.

36489. De **Voorzitter**: Wie deed dat?

A. Wij kregen o.a. telkens het bericht door, dat de Koningin er naar vroeg. Ook de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit zat er op te wachten. Telkens werd ons gevraagd: „Hoever zijn jullie?" Het heeft toch nog twee jaar geduurd. In het begin kwamen er slechts een paar rapporten binnen, maar toen er namen werden genoemd, leek het, of er geen einde aan kwam.

36490. De **Voorzitter**: Hebt u het rapport, dat in ontwerp gereed was, aan het oude hoofdbestuur toegezonden?

A. Ik meen, dat het einde September 1947 aan het nieuwe hoofdbestuur is overhandigd en daarna doorgestuurd is aan het oude hoofdbestuur ter kennisneming.

36491. De **Voorzitter**: De heren van het oude hoofdbestuur waren toch degenen, die in het rapport critiek ondergingen. Het is toch te begrijpen, dat deze heren graag gehoord zouden willen zijn? Hebt u het zelf bij het samenstellen van het rapport niet nodig geoordeeld, die heren te horen?

A. Dat is niet gebeurd, omdat wij er van overtuigd waren, dat wij niets nieuws meer zouden horen. De heer *Verspyck* garandeerde ons, dat hij alles wist. Om tijd te sparen, hebben wij het werk toen beëindigd. Toen die heren het wenselijk achtten, toch nog gehoord te worden, zeiden wij: „Zij krijgen nog de gelegenheid en blijkt dan, dat er nog iets is, dat wij moeten verwerken, dan zullen wij het rapport nog veranderen."

In de voltallige vergadering is ons dat verweer voorgelezen en is ons gevraagd, of wij bereid waren, ons rapport te wijzigen in een voor hen gunstige zin. Toen heeft, naar ik meen, de heer *Boellaard* gewaarschuwd en gezegd: „Neem dat protest niet in de vorm op, want wanneer wij moeten antwoorden op dat verweer, kunnen wij direct komen met dingen, die het veel erger voor u maken. Doe dat niet, wijzig het op dat en dat punt, want dat ziet u beslist verkeerd." Wij hebben in die vergadering in elk geval niets kunnen vinden — ik persoonlijk ook niet — dat ons aanleiding gaf om het werk, zoals ik het had volbracht, weer grondig te wijzigen. Er is een kleine wijziging, welke niet veel betekende, in aangebracht, maar in het algemeen moest ik het laten staan. Toen zijn zij toch doorgegaan met hun publicatie en hebben dat verweer practisch onverkort gepubliceerd. Wij waren toen wel gedwongen om uit onze tent te komen en de troeven op tafel te leggen.

36492. De **Voorzitter**: Hebben zij dat verweer gepubliceerd, vóórdat uw rapport was gepubliceerd?

A. Ons rapport is in December van het vorige jaar gepubliceerd en 14 dagen later kwam hun verweer.

36493. De **Voorzitter**: Dat verweer is toch in het rapport afgedrukt.

A. Dat is het gedrukte, maar niet het gestencilde rapport.

36494. De **Voorzitter**: Aan wie is dat gestencilde rapport gezonden?

A. Aan de pers.....

De **Voorzitter**: Wij hebben het niet gehad; de pers wel. In de pers heeft er een uittreksel van gestaan. Wij hebben zeer veel moeite gedaan om het te pakken te krijgen.

A. Vijf en zeventig exemplaren zijn er vervaardigd en deze zijn verzonden aan de mensen, die ons gegevens hadden verstrekt, en aan het oude hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis. Nu weet ik niet zeker meer, of de Voorzitters van de Eerste en de Tweede Kamer ook een exemplaar hebben gehad. Er is door ons wel over gesproken om alle leden van de Eerste en de Tweede Kamer een exemplaar te sturen, maar dit bleek zulke hoge kosten mede te brengen, dat wij er van moesten afzien; het zou bovendien toch kort daarop worden gedrukt. Wij hadden zelfs nog een exemplaar te weinig om er een aan dr. *Visser 't Hooft* te kunnen sturen. Wij hebben hem nog een brief moeten sturen, waarin stond, dat het rapport binnenkort gedrukt zou worden en dat hij dan een exemplaar kreeg.

36495. De **Voorzitter**: Dr. *Visser 't Hooft* te Genève, de predikant?

A. Ja.

36496. De **Voorzitter**: Die 75 exemplaren zijn dus eerst gedistribueerd. Daarop is gevolgd de verdediging van het oude hoofdbestuur. Toen hebt u het rapport laten drukken.

A. Ja, met dat verweer en ons antwoord op dat verweer er in.

36497. De **Voorzitter**: De leden van het oude hoofdbestuur zijn boos geweest, dat zij niet eerder zijn verhoord en niet in de gelegenheid zijn geweest om evenals de andere getuigen mede te werken bij het ontstaan van het rapport.

A. Ja, dit was hun ernstig verwijt. Als ik in hun positie had verkeerd, zou ik waarschijnlijk hetzelfde hebben gezegd.

36498. De **Voorzitter**: Heeft nu het nieuwe hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis er op aangedrongen om de leden van het oude hoofdbestuur nog eens te horen en hen in de gelegenheid te stellen nog eens het hunne te zeggen?

A. Dat weet ik niet.

36499. De heer **van Dis**: Mij is iets niet erg duidelijk. U zeide, dat de Polen en Joego-Slaven levensmiddelen kochten en deze naar Stockholm stuurden. Deze levensmiddelen werden niet alleen verzonden naar krijgsgevangenen, maar ook naar politieke gevangenen, Polen en Joego-Slaven. Wisten de Poolse en Joego-Slavische Regeringen te Londen echter, dat deze levensmiddelen ook aan civiele gevangenen werden gestuurd? Zouden zij daarvoor instructies hebben gezonden?

A. Daarover kan ik niet oordelen. Ik constateerde alleen het feit, dat het in Stockholm werd gesplitst.

36500. De heer **van Dis**: Dat zou van belang zijn geweest, omdat, wanneer Nederlandse Ministers met die Poolse en Joego-Slavische Ministers spraken — dit zal wel eens zijn gebeurd —, onze Regering zou hebben gezegd: „dan doen wij het ook". Is daarover niet gesproken, dan ligt het voor de hand, dat onze Regering niet op dat idee is gekomen. Had men in Stockholm adressen van de Polen en Joego-Slaven?

A. Daar hadden zij veel meer. Ik weet niet, of die speciaal in Stockholm aanwezig waren. Ik concludeer uit het feit, dat de pakketten uit Stockholm werden gestuurd, dat die adressen daar bekend waren. Wanneer echter wordt gezegd, dat een vergelijking met Noorwegen niet opgaat, omdat Noorwegen een bevoorrechte positie had, dan kan men Noorwegen voor mijn part uitschakelen, maar dan neem ik Polen daarvoor in de plaats. Stond Polen niet onder een nog veel ergere druk dan Nederland? In Sachsenhausen heb ik er duizenden zien binnenkomen. In heel Duitsland liepen ze met een P op hun jas. Zij ontvingen wel pakketten.

36501. De **Voorzitter**: Waar kwamen die pakketten vandaan?

A. Dat is voor mij een vraag. De Polen vierden feest op Kerstmis met een groot Kerstmaal, terwijl wij in een overbevolkt blok bijgedrukt werden.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat wij hiermede kunnen volstaan. Mochten wij nog iets van u willen weten, dan zullen wij u verzoeken, nogmaals hier te komen.

A. Zelf heb ik ook een verzameling gegevens en rapporten met mijn eigen aantekeningen er in. Mocht het nodig zijn, dat u in verband met ons rapport en met de verweren, die daartegen ingebracht zijn, iets naders wilt weten, dan zal ik gaarne bereid zijn, u die gegevens te verstrekken.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

H. VAN DER MAADEN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

ALGERA.

VAN DIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 7 DECEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, l en m.

Verhoor van

JACOBUS GERHARDES VAN NIFTRIK,

oud 55 jaar, fabrikant, wonende te Putte (N.-B.),
Directeur N.V. Fabrik voor Persplastic Gebr. van Niftrik.

Hij legt de eed af als getuige.

36651. De **Voorzitter**: Wij hebben als één van de punten van het Enquêtebesluit de verbindingen met het bezette Nederlandse gebied, in het bijzonder de militaire en civiele inlichtingendienst te onderzoeken. Hieronder valt ook een onderzoek naar de „Zwitserse weg“, waarbij u — naar ik meen — nogal nauw betrokken bent geweest. Misschien kunt u mij vertellen in welke tijd en in welke hoedanigheid u daarbij betrokken bent geweest.

A. Dit alles is heel geleidelijk gegaan, dus een vaste datum is heel moeilijk vast te stellen. Het is ongeveer het einde van het jaar 1942 begonnen.

36652. De **Voorzitter**: In welke hoedanigheid bent u daarbij betrokken geraakt?

A. Eigenlijk eerst als particulier, als voortzetting van de weg, die men hier in Nederland was begonnen, en later als assistent van generaal van Tricht in Bern.

36653. De **Voorzitter**: Als ik het dus goed begrijp, bent u tijdens de oorlog uit Nederland naar Zwitserland gegaan?

A. Ja.

36654. De **Voorzitter**: Wanneer is dit geweest?

A. 15 Augustus 1942 ben ik aangekomen.

36655. De **Voorzitter**: Was het direct al uw bedoeling om naar Zwitserland te gaan of wilde u naar Engeland en bent u daar gestrand?

A. Ik ben gegaan, om het zo uit te drukken, „om het vege lijf te redden“.

36656. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u dit? Was het nodig, dat u ging?

A. Ja, ik werd door de Gestapo gezocht wegens het overbrengen van berichten. Dit was verraden en daarom moest ik vluchten.

36657. De **Voorzitter**: Was er toen al een geregeld verkeer?

A. Het was inderdaad geen geregeld verkeer, het was het zoeken naar een weg. Wij hadden een weg gevonden via het Franse tweede bureau.

36658. De **Voorzitter**: Wat verstaat u onder het Franse tweede bureau?

A. Dat was de Franse inlichtingendienst. Het is eigenlijk ontstaan, doordat de toenmalige kapitein *Somer* van de generale staf hier in

Nederland een inlichtingendienst aan het organiseren was en daarvoor verbinding zocht. Wij hadden een weg om mensen naar Engeland te voeren. Van deze weg heeft men gebruik gemaakt om de eerste berichten door te zenden.

36659. De **Voorzitter**: Werkte u in die tijd samen met de heer *Somer*?

A. Ja, met de tegenwoordige kolonel *Somer*.

36660. De **Voorzitter**: Heeft het laatste gedeelte daarvan zich niet afgespeeld in Breda?

A. Ja, inderdaad.

36661. De **Voorzitter**: De heer *Somer* heeft dit hier verteld. U was daar dus bij betrokken?

A. Ik was belast met het overbrengen van de berichten en kapitein *Somer* met het verzamelen er van.

36662. De **Voorzitter**: Bent u reserve-officier?

A. Ja, vanaf 1914 tot 1945.

36663. De **Voorzitter**: Vandaar dus uw contact met de heer *Somer*?

A. Eigenlijk is het niet daardoor gekomen. Het is gekomen, doordat wij een weg hadden om Engelandvaarders naar Engeland te helpen; velen van hen waren militairen, o.a. jongelui van de militaire academie, officieren en toekomstige officieren. Zij werkten al samen met kapitein *Somer* en zij zeiden toen: „U hebt zo'n mooie weg om naar Engeland te komen, zou daar de dienst van kapitein *Somer* geen gebruik van kunnen maken?“

36664. De **Voorzitter**: U had dus al een verbinding?

A. Ja, ik had een verbinding.

36665. De **Voorzitter**: Was dit in samenwerking met een bepaalde groep?

A. Het is langzamerhand een groep geworden. Het is ontstaan, doordat in de zomer van 1940 enige jongelui, het waren studenten — ik herinner mij o.a. de naam van *Droogleever Fortuyn*, de zoon van de toenmalige burgemeester, en baron *d'Aulnis* — bij ons aan de grens kwamen om te vragen of wij geen overgang over de grens wisten — omdat wij precies bij de grens woonden — om in België te komen. Ook vroegen zij of wij geen tips konden geven om door te gaan naar Engeland. Wij hebben dit gedaan en zij hebben ons adres toen weer doorgegeven aan andere jongelui, studenten, enz.; dit is uitgegroeid tot een regelmatige lijn, waarlangs de jongelui weg-reisden. Het waren vooral militairen en vliegeniers, die naar Engeland gingen.

36666. De **Voorzitter**: De directe aanleiding, waardoor u hierbij betrokken bent geworden, was dus uw woonplaats?

A. Mijn woonplaats is de directe aanleiding geweest.

36667. De **Voorzitter**: U woonde vlak bij de grens?

A. Ja, de grens van ons terrein lag tegen de Rijksgrens; de schildwachten patrouilleerden voor ons huis, dus wij konden hen gemakkelijk om de tuin leiden.

36668. De **Voorzitter**: U had waarschijnlijk geen bemoeienis met de organisatie van de hele weg, dus door Nederland, België, Frankrijk, enz.? U bemoeide zich alleen met een bepaald onderdeel.

A. Voor zover mij bekend is, bestond er toen nog geen weg. Ik spreek nu over de zomer van 1940, toen het is begonnen.

36669. De **Voorzitter**: U hielp dus de mensen over de grens en dan moesten ze maar zelf zien hoe ze verder kwamen?

A. Zo is het begonnen, maar toen hebben wij stap voor stap een hele route gevormd. Wij hebben toen mensen aangenomen, die hen op reis vergezelden. Eerst hebben wij een route rechtstreeks naar Spanje geprobeerd, hieraan waren echter vele moeilijkheden verbonden, maar omdat de reis — als ze eenmaal in Zwitserland waren — van daaruit naar Spanje via Zuid-Frankrijk nog officieel kon geschieden, was het al voldoende om de mensen voorlopig naar Zwitserland te helpen. Deze reis was gemakkelijker en korter en daarom hebben wij eerst de route naar Zwitserland gevolgd.

36670. De **Voorzitter**: De mensen, die u in Frankrijk hielpen, waren toch zeker geen Nederlanders?

A. Het waren meestal Belgen, d.w.z. een van de mensen was een Nederlander. Hij was de voorzitter van de Nederlandse vereniging in Antwerpen; hij verleende de mensen onderdak in Antwerpen; later werden ze dan door een gids opgehaald en verder gevoerd.

De heer *van Dulken* is in 1942 op heterdaad betrapt en met zijn zoon gearresteerd.

Later hebben we een Belg naar de Zwitserse grens gestuurd; hij heeft daar een villa'tje gehuurd om zo een vaste post aan de grens te hebben om regelmatig voor gidsen te zorgen, die de mensen over de grens hielpen. Zodoende hebben wij een route gekregen, waarmee men ten slotte in ongeveer 36 uur in Bern kon zijn.

36671. De **Voorzitter**: In 36 uur?

A. Ja. Wij hebben ruim 100 personen, militairen en vliegeniers op deze manier naar Zwitserland gebracht; later zijn zij allemaal naar Engeland gegaan.

36672. De **Voorzitter**: Wie deden dit met u?

A. Er was hier een dienst Nederland, waar de mensen werden uitgezocht, die de meest belangrijke waren. Er waren veel meer gegadigden dan het mogelijk was te vervoeren; wij mochten deze lijn natuurlijk niet overladen, want dan was het spoedig bekend. De mensen werden op een lijst geschreven en dan werd uitgemaakt, wie er kon gaan. In den Haag werkte daarvoor een zekere heer *Melsen*, een accountant van een Departement: ten slotte is hij gepakt en geëxecuteerd. De vliegeniers werden ons geleverd door majoor *van Voorthuizen*, de commandant van het vliegveld Soesterberg. Ik had regelmatig contact met hem; hij leverde mij dan de lijst en ik maakte dan de route in orde. Op een afgesproken dag werden dan de mensen naar mijn huis gezonden en ik zorgde dan, dat ze verder kwamen en in Zwitserland arriveerden.

36673. De **Voorzitter**: Heeft u tijdig gemerkt, dat er iets mis was?

A. Ja. Naast die route is een inlichtingendienst ontstaan, door de toenmalige kapitein *Somer* in Breda opgericht. Later is deze dienst overgenomen door zijn twee eerste-assistenten, dit waren beroeps-officieren, de heren *Korte* en *Brejaarf*. De heer *Brejaart* is ook gepakt en gefusilleerd.

36674. De **Voorzitter**: Leeft de heer *de Korte* nog?

A. Ja, hij leeft nog, ik geloof, dat hij in Indië zit.

36675. De **Voorzitter**: Is hij ook in die tijd weggegaan?

A. Ik heb hem uit het oog verloren. De heer *Brejaart* deed de contra-spionage voor ons en hij heeft ons gewaarschuwd, dat in onze dienst een onbetrouwbaar element was gekomen. Dit was een oud-marinier, die ook illegaal werk had verricht; hij is door de Duitsers gepakt en heeft zich vrijgekocht door spionage voor de Duitsers te verrichten. Hij zat in onze groep en hij heeft een maand of drie met ons samengewerkt. Wij hebben zekerheid gekregen, dat hij verkeerd was, doordat wij hem hebben laten volgen en bemerkte, dat hij naar de Gestapo in Rotterdam ging. Wij hebben toen plannen beraamd om hem uit de weg te ruimen, wat ook later is gebeurd. Hij is nog één keer bij ons geweest (hij heette *Dame*) met een paar mensen, die moesten worden doorgestuurd. Hij beschikte over auto's. Hij bracht zelf de mensen bij ons om zo de lijn precies te bestuderen. Op een gegeven ogenblik kwam hij bij ons, in gezelschap van de heer *Melsen*, degene, die voor ons in den Haag de mensen uitkoos. Ik heb toen de heer *Melsen* apart genomen en hem gezegd, dat deze man niet goed was.

36676. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hoe heette hij?

A. Hij heette *Dame*; het was een man uit Ierseke, die bij de marine had gediend. *Melsen* wilde dit eerst niet geloven, maar ik heb hem van de waarheid overtuigd. De heer *Melsen* heeft toen gezorgd, dat hij uit de weg werd geruimd. Hij is toen op de Drentse hei gedood. De heer *Melsen* deed nog allerlei ander werk, mensen uit de gevangenis halen, enz. Hij heeft toen op een keer *Dame* gevraagd daarvoor mee te gaan naar Groningen en toen heeft men hen op de Drentse hei met een paar helpers geëxecuteerd. Een week daarna is er een overval bij al de leden van onze organisatie geweest; het was in de nacht van 5 op 6 Augustus 1942. Ik heb daaraan kunnen ontsnappen, doordat ik mijn maatregelen had genomen. In 1940 hebben wij het ongeluk gehad om ons huis helemaal tot de grond te zien afbranden. In 1941 hebben wij het weer gedeeltelijk opgebouwd en omdat wij toen al bezig waren met het ondergrondse werk, heb ik het huis daarna laten bouwen en een onzichtbare schuilplaats laten maken, die nog steeds bestaat. Ik heb daarvan dankbaar gebruik gemaakt. Toen de Duitsers 's avonds om halftwaalf kwamen, ben ik in mijn schuilplaats gevlucht en zij hebben mij niet gevonden. Het was toevallig mijn verjaardag en mijn zoon was thuis — hij woonde niet bij ons, want hij studeerde in den Bosch aan de M.T.S. — hij is meegenomen en hij heeft zes maanden gevangen gezeten. Men had blijkbaar aangenomen, dat hij er niets mee te maken had, doordat hij bijna nooit thuis was. Het was 1942 en toen namen de Duitsers nog niet vlug represaille-maatregelen. Ik wist, dat ze terug zouden komen, dus ik kon toch mijn werk daar niet voortzetten. Ik heb het toen overgegeven aan mijn opvolger, de ontvanger van het douanekantoor in Putte. De verschillende mensen, die met ons samenwerkten, heb ik laten waarschuwen; zelf ben ik er ook nog op uit gegaan en ik hoorde overal, dat die zelfde nacht ook een inval bij hen had plaats gehad. Er was dus niets meer aan te doen en wij hebben langs onze eigen weg een heenkomen naar Zwitserland gezocht.

36677. De **Voorzitter**: U zegt „wij”. Zijn er nog anderen met u meegegaan?

A. Mijn vrouw, zij werd ook gezocht. Toen wij in een bepaalde plaats in België waren, heeft men daar nog aanplakbiljetten gezien, waarop stond vermeld, dat wij gezocht werden. Wij hebben toen heel veel geluk gehad; Dinsdag tussen 12 en 1 zijn wij clandestien de grens overgegaan langs onze eigen weg; om vier uur zijn de Duitsers met een hele compagnie met mitrailleurs, enz. gekomen om ons te omsingelen, maar gelukkig waren wij net weg. Nog 14 dagen is ons terrein bezet geweest.

36678. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Was er niemand meer in huis?

A. Ja, mijn mede-directeur, zijn zoon en mijn neefje. Zij zijn allen gearresteerd en hebben een tijd gevangengezeten. Ook mijn dochter hebben ze nog te pakken gekregen en nog een tijd gevangengehouden. Onze lijn was bewaakt, maar wij zijn er gelukkig toch doorgekomen. Mijn vrouw spreekt van oorsprong Frans en daarom spreken wij dit steeds. Toen wij in Nancy ondervraagd werden, hebben ze niet opgemerkt, dat wij geen Fransen waren; onze papieren waren gelukkig ook in orde en wij zijn dus weer vrijgelaten. Die zelfde nacht zijn wij nog over de Zwitserse grens gekomen en wij hebben ons daar dadelijk gemeld bij generaal *van Tricht*. Hij kende ons door de mensen, die door ons naar hem werden gestuurd. Als „résidence forcée" is ons Genève aangewezen, waar wij toen zijn gaan wonen. Toen is eigenlijk de verbinding van daaruit met Nederland begonnen.

Het was natuurlijk ons doel niet zonder werk in Zwitserland te zijn en ik heb toen aan generaal *van Tricht* toestemming gevraagd om te trachten uit Nederland militaire berichten voor hem te krijgen. De generaal vond dit goed en hij heeft ons daar toen laten werken. Dit viel samen met de poging van dr. *Visser 't Hooft*, die verbinding met Nederland zocht in opdracht van de Regering. Wij hebben onze krachten gecombineerd en zijn begonnen iemand uit te zenden, die zich daarvoor aanbood; het was een Engelandvaarder, die nog geen kans had gekregen verder te komen.

Ter verduidelijking moet ik hiertussen even vertellen hoe het ging met de mensen, die in Zwitserland kwamen. Zij meldden zich bij generaal *van Tricht* en hij zorgde dan, dat zij een paspoort en visa voor Spanje kregen — dit gebeurde bij het Franse en Spaanse gezantschap in Zwitserland —; zij kregen dan een Spaanse en Franse pas, en konden via Portugal naar Engeland reizen.

In November 1942 ging dit niet meer, omdat Zuid-Frankrijk toen werd bezet. Omdat mijn vrouw en ik nogal op de hoogte waren van clandestiene routes, verzocht de generaal ons eer, route door Frankrijk naar Spanje te organiseren. Wij zijn daarmee begonnen en hebben deze route stap voor stap in orde gemaakt, zodat wij er ten slotte in geslaagd zijn de mensen clandestien door Frankrijk en Spanje naar Engeland te krijgen. De heer van *Borssum Buisman* was één van de mensen, die op de lijst stond om naar Engeland te gaan; deze lijn functioneerde in het begin natuurlijk maar heel langzaam, zodat er maar enkelen gaan konden. Hij was vooreerst nog niet aan de beurt, omdat hij geen geoefende militair was en daarom bood hij zich aan om koeriersdiensten te verrichten tussen Nederland en Zwitserland. Ik heb hem toen de nodige inlichtingen gegeven om langs de bekende lijn naar Nederland te gaan en daar contact te zoeken met de mensen van onze oude organisatie, o.a. mijn opvolger. Ook moest hij zoeken naar wegen voor mensen, die inlichtingen verzamelden; wij wisten, dat zij bestonden, maar zij hadden geen gelegenheid de verzamelde inlichtingen af te voeren. Hij is daarin uitstekend geslaagd, doordat hij terecht is gekomen bij één van de personen, die dit zeer vakkundig deed, nl. de reservekapitein der artillerie *Leendert Pot*. Eén van zijn rapporten — een zeer belangrijk rapport voor de oorlogvoering — heeft van *Borssum Buisman* naar Zwitserland gebracht en tevens heeft hij weer een lijn uitgestippeld, waarlangs koeriers konden reizen. Wij hebben dit enige malen herhaald.

36679. De **Voorzitter**: De heer van *Borssum Buisman* is dus op en neer gegaan? Hij heeft het traject dus meerdere malen afgelegd?

A. Ja, doch het is maar één keer door van *Borssum Buisman* afgelegd en tweemaal door drs. *Bartels*.

36680. De **Voorzitter**: Dan heb ik u verkeerd begrepen, ik dacht, dat van *Borssum Buisman* nog meer op en neer was gegaan.

A. Neen, van *Borssum Buisman* heeft het één keer gedaan, hij heeft de eigenlijke grondslag gelegd. Hij is toen met ander werk belast, zodat *Bartels* is gegaan. Daaruit is zo langzamerhand een regelmatige route gegroeid, doordat wij in verbinding kwamen met iemand, die veel van dit werk in Frankrijk had gedaan en daar zijn lijnen al had; dit was *Jean Weidner*. Hij heeft grotendeels de lijn voor ons bestuurd en is ten slotte de grote organisator van de lijn geworden.

36681. De **Voorzitter**: Ging alles wat binnenkwam via Genève?

A. Alles liep via Genève; er was daar een werkplaats opgericht voor het maken van micro-photo's.

36682. De **Voorzitter**: Werkte u samen met de heer *Visser 't Hooft* of deed u alles afzonderlijk?

A. Wij hebben een hele tijd volkomen samengewerkt en van deze ene lijn gebruik gemaakt, met dien verstande, dat de lijn voor beide doeleinden werd gebruikt. De technische dienst scheidde dadelijk na aankomst het militaire van het niet-militaire; dit ging dan naar dr. *Visser 't Hooft* enerzijds en naar de generaal en mij anderzijds.

36683. De **Voorzitter**: In deze combinatie moeten wij u toch zien als de vertegenwoordiger van generaal van *Tricht* in Genève? Zo is het toch?

A. U kunt het zo opvatten, dat de generaal mij eigenlijk carte blanche heeft gelaten om de zaak op te richten. De generaal moest zich natuurlijk dekken tegenover de Zwitserse Regering en ook vooral tegen niet-serieuze pogingen. Hij heeft eerst uitgekeken of dit werkelijk goede resultaten opleverde en toen hem bleek, dat het werkelijk betrouwbare mensen waren, die er bij betrokken waren, heeft hij de directie zelf op zich genomen.

36684. De **Voorzitter**: Bleef hij in Bern?

A. Ja, de generaal bleef in Bern, maar onze technische dienst was in Genève. Wij zijn spoedig begonnen de berichten te micro-fotographeren; deze waren verborgen in voorwerpen. Deze films werden ontwikkeld en gescheiden en over de twee diensten verdeeld. Deze berichten werden dan in twee of drie exemplaren gekopieerd en langs verschillende wegen naar Engeland gezonden.

36685. De **Voorzitter**: In het begin in 1942 is er een zekere juffrouw *Kohlbrugge* over geweest.

h. Ja, dat was in 1942. Zij kwam onder de schuilnaam *Chrisje*. Juffrouw *Kohlbrugge* heeft het contact tussen Nederland en dr. *Visser 't Hooft* tot stand gebracht. Zij is, geloof ik, in April of Mei 1942 gegaan.

36686. De **Voorzitter**: Was u er toen nog niet?

A. Neen, ik ben in Augustus vertrokken, dus ik was toen nog in Putte. Zij is langs onze lijn naar Zwitserland gereisd; zij heeft daar de verschillende contacten opgenomen en ons op de hoogte gebracht van de toestanden in Zwitserland. Zij heeft ons daar een grote dienst mee bewezen, want wij hoorden vrijwel niets meer van de mensen als rij eenmaal weg waren. Men durfde niet te schrijven uit veiligheidsoogpunt, dus wij wisten vrijwel niets van wat er eigenlijk met de mensen gebeurde, die eenmaal Zwitserland hadden bereikt. Juffrouw *Kohlbrugge* heeft ons toen precies van de toestand in Zwitserland op de hoogte gesteld en zij heeft ons ook verteld van het werk van dr. *Visser 't Hooft*.

36687. De **Voorzitter**: Toen u dus in Genève arriveerde, had dr. *Visser 't Hooft* reeds zijn contacten?

A. Neen, ik geloof niet, dat dr. *Visser 't Hooft* over directe verbindingen beschikte, maar als ik goed ben ingelicht, werkte hij wel met mensen, die berichten overbrachten langs legale weg, zoals mr. *de Graaff* van Philips. Hij heeft heel veel berichten overgebracht, maar hij kwam langs een legale weg.

36688. De **Voorzitter**: Vanmorgen hebben wij de heer *Slotemaker de Bruine* gehoord. Hij vertelde, dat in het jaar 1942/1943 het contact nog incidenteel was, d.w.z. van geval tot geval ging. Als men eens iemand wist, die naar Zwitserland ging, maakte men er gebruik van en er werd ook wel een en ander over de post gestuurd. Maar in 1942 is er nog niets langs de estafettedienst gegaan. Deze bestond toen nog niet?

A. Mag ik even de data nagaan? Dan kan ik u die precies geven. De reis van van *Borssum Buisman* is geweest in December 1942, ik geloof, dat hij begin December is weggegaan. Hij is vrij lang gebleven, want hij kwam terug met het bericht, dat er contact met mijn zoon was, dus hij is waarschijnlijk in Januari of Februari teruggekomen.

Ik kan u ook zeggen, wanneer regelmatig berichten doorkwamen. 9 Juni 1943 kregen wij regelmatig berichten van „*Evert*” (dat was *Pot*). Ik spring dan over op October en November 1943. In de zomer 1943 was het regelmatig, ik zie, dat wij dan geregeld tweemaal in de maand contact hadden; ik heb hier de afschriften van de correspondentie tussen *Pot* en ons. Eerst werd het gevoerd uit mijn naam en later uit naam van M.A., dat was de Militair Attaché, generaal van *Tricht*.

36689. De **Voorzitter**: De correspondentie met *Pot* kan toch niet zo lang hebben geduurd?

A. Het ging eigenlijk niet direct naar *Pot*, het ging eerst weer naar een ander adres. Wij werkten nooit direct met de mensen samen, het ging uit veiligheidsoogpunt nog weer over zijlijnen. *Pot* is geloof ik in eind 1943 gearresteerd.

36690. De **Voorzitter**: Neen, *Pot* is, naar ik meen, al in Mei 1943 naar Zweden gegaan.

A. Toen is het overgenomen door *Hugo* en later is het *Kees* geweest.

36691. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat was *Beukema toe Water*?

A. Ja.

36692. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Weet u wie *Hugo* was?

A. Dat weet ik niet, ik heb nooit zijn eigenlijke naam gehoord. Ik zal eens kijken of ik het laatste rapport heb, maar het kan zijn dat hieraan rapporten ontbreken. Wij adresseerden alles aan B.I., dat was *Bosch van Rosenthal*, de zoon van de oud-commissaris van de Koningin in Utrecht. Hij was verbindingsman tussen *Evert (Pot)* en ons.

36693. De **Voorzitter**: Het komt dus hierop neer, dat in de zomer 1943 de estafettedienst is ontstaan?

A. Die estafettedienst is in de zomer van 1943 regelmatig gaan functionneren.

36694. De **Voorzitter**: Ging het zo, dat u bepaalde mensen op bepaalde trajecten had, die daar heen en weer reisden?

A. Ja, dit is georganiseerd door *Weidner*.

36695. De **Voorzitter**: De eerste etappe daarvan, d.w.z. Nederland—Brussel, is een tijd verzorgd door de heer *le Jeune*? Later heeft deze een vaste standplaats in Brussel gekregen?

A. Ja. Eigenlijk waren dit meer de zaken van *Weidner* dan van ons. Wij wensten eigenlijk zo weinig mogelijk te weten van wat daarginds gebeurde, men wist nooit hoe de zaken zouden lopen en kon dan later bijv. onder dwang ook nooit iets verklappen.

36696. De **Voorzitter**: Wie waren die organisatoren van de verbinding Genève—Spanje?

A. Dat zijn wij eigenlijk aanvankelijk geweest.

36697. De **Voorzitter**: Had u daarvoor ook bepaalde mensen in bezet Frankrijk?

A. Ja, dat deed ook *Weidner*.

36698. De **Voorzitter**: Deed hij dit ook?

A. Eerst hebben wij het zelf gedaan. Onze oude mensen, die ook gewerkt hadden aan het tot stand brengen van de weg naar Zwitserland, zijn ook weer als proefkonijn naar Frankrijk gestuurd. Dit zijn ook weer grotendeels cadetten geweest. Wij stuurden ze met berichten naar Frankrijk naar enige mensen, die wij daar kenden en die hun weer andere adressen gaven. Ook in Zwitserland hebben wij veel steun gehad van de Zwitserse inlichtingenaienst; deze gaf ons ook adressen; hij werkte nauw met ons samen. Zo hebben wij een lijn weten op te zetten.

36699. De **Voorzitter**: Er is ons hier medegedeeld, dat u over de weg van Zwitserland naar Spanje, wat berichten betreft, alleen rapporten heeft meegegeven, die door moesten en die niet telegrafisch naar Londen konden worden overgebracht. Was dat inderdaad zo?

A. Het ging zo: door de dienst van generaal *van Tricht* werd van de berichten een kort uittreksel gemaakt, dat dadelijk telegrafisch naar Londen werd doorgegeven; daarna werden de volledige berichten op drie verschillende manieren naar Londen gestuurd; zij zijn daar vrijwel allemaal aangekomen.

36700. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u met drie verschillende manieren?

A. Ze werden meegenomen door de Engelandvaarders, verborgen in voorwerpen. Zo nu en dan gingen ze via de Franse verbindingen met vliegtuigen uit Frankrijk. Maar degenen, die het zekerste werkten, waren de Duitsers zelf.

Mijn vrouw is gaan leren boekbinden en zij heeft de verdunde micro-photo's in de kaften van boeken ingebonden. Deze micro-photo's zullen u wel bekend zijn, het is een uitvinding van dr. *Eisma*; deze films werden zo dun gemaakt, dat ze in een käft niet meer uaren te voelen. Zij werden dan in de kaften ingebonden en dan werden de boeken door een Zwitserse uitgever naar een Stockholmse boekhandel gezonden. Daar werden ze afgehaald en verder naar

Engeland verzonden. Deze boeken werden vanaf Bern met Lufthansa verzonden.

36701. De **Voorzitter**: Was er geen luchtverkeer van Zwitserland naar Engeland?

A. Neen, helemaal niet.

36702. De **Voorzitter**: Was dit niet mogelijk om militair-technische redenen?

A. Er was geen verbinding. Zwitserland was helemaal door bezet gebied omgeven; ik denk niet, dat de Duitsers dit zouden hebben toegestaan.

36703. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Zwitserland—Spanje wel?

A. Ook niet. Voor zover mij bekend is, is er geen enkele luchtverbinding van uit Zwitserland geweest.

36704. De **Voorzitter**: Vandaag is hier gezegd, dat een aantal van deze berichten meeinging met een vliegtuig van Zwitserland via Portugal naar Engeland. Dit vliegtuig werd nooit beschoten, want het vervoerde zowel het Duitse als het geallieerde materiaal. Dit is een verhaal, dat hier is gedaan.

A. Ik heb dit nooit geweten; ik zou bijna durven tegenspreken, dat dit gebeurd zou zijn, ten minste in de tijd, dat ik in Zwitserland was. Het zou natuurlijk vóór die tijd gebeurd kunnen zijn.

36705. De **Voorzitter**: Bent u er tot het einde van de oorlog gebleven?

A. Generaal *van Tricht* zal dit waarschijnlijk wel kunnen weten, want hij was natuurlijk beter op de hoogte met de Bernse zaken dan ik. Voor zover mij bekend is, was er geen vliegtuigverbinding met Engeland.

36706. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Wist de uitgever, die deze boeken verzond, dat er iets in geplakt was?

A. Hij dacht waarschijnlijk, dat er Zwitsers materiaal in was verborgen.

36707. De **Voorzitter**: Is de samenwerking tussen u en de heer *Visser 't Hooft* altijd goed geweest?

A. Ja. Men heeft natuurlijk, wanneer men samen een dienst heeft, wel meningsverschillen; op een bepaald ogenblik is dit tot uiting gekomen, doordat wij — de generaal en ik — vonden, dat op lijn A eigenlijk meer de nadruk werd gelegd op de burgerlijke dan op de militaire gegevens. Wij vonden, als militair, dat het militaire eigenlijk de voorrang moest hebben. Daarom hebben wij geprobeerd daarnaast nog andere lijnen te krijgen; dit is ons gelukt door een lijn in Brussel op te vangen, die geen verbinding met Londen had.

De nos. 36708 t/m 36774 hebben betrekking op punt f van het Enquêtebesluit.

J. G. VAN NIFTRIK.

DONKER, *voorzitter*.

WTTewaall van STOETWEGEN.
KOERSEN.

DUISTERWINKEL, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 8 DECEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Dassen en Posthumus, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *in*.

Verhoor van

SALOMON VAN ZWANENBERG,

oud 59 jaar, wonende te Nijmegen,

President-Directeur der N.V. Zwanenberg's Fabrieken en
Voorzitter Raad van Beheer van de N.V. Organon, te Oss.

Hij legt de eed af als getuige.

37369. De **Voorzitter**: U hebt al vernomen, waarover wij gaarne met u wilden spreken. Nu zou ik in de eerste plaats gaarne willen weten, waar u was toen Nederland in de oorlog gemengd raakte.

A. In den Haag.

37370. De **Voorzitter**: Wat was toen uw functie?

A. Dezelfde als thans.

37371. De **Voorzitter**: U bent, naar ik meen, tijdig uit Nederland weggekomen. U bent nog tot Juli 1940 hier geweest, als ik het goed begrijp, en u bent toen op gelukkige wijze in Zwitserland gekomen als eerste station op uw reis. Wat was toen uw bedoeling? Waar wilde u heen?

A. Mijn bedoeling was primair om weg te komen en daarna te kijken wat er ging gebeuren. Toen ik in Zwitserland kwam — ik heb zojuist met groot genoegen de eed afgelegd, maar bij wat ik vertel, moet ik uitsluitend op mijn herinnering afgaan, papieren heb ik vrijwel niet meer — toen ik in Zwitserland kwam, heb ik mij onmiddellijk in verbinding gesteld met verschillende personen. Ik heb de Nederlandse Regering telegrafisch bericht, dat ik in Zwitserland was en heb ook mijn diensten aangeboden, waarvan men echter geen gebruik meende te moeten maken. Ik kreeg een telegram terug, waarin ik gelukgewent werd. Mijn diensten had men niet nodig. Dat was voor mij verder van geen betekenis. Ik heb mij ook in verbinding gesteld met mijn broer in Londen, die directeur was van Zwanenberg Limited, zoals het daar heette — waarvan ik ook commissaris was — en met relaties in Amerika. Ik ben in Zwitserland dus al begonnen met te trachten zoveel mogelijk nog uit te zoeken, waar ik heen kon. Waar wij heen wensten te gaan, wisten wij zelf nog niet. In de eerste plaats wilden mijn schoonzoon en a.s. schoonzoon, die bij ons waren, zo mogelijk naar Engeland om dienst te nemen. Wij, mijn vrouw en ik, wilden ook wel naar Engeland, als het kon. Als dat niet mogelijk was, konden wij naar Zuid- of Noord-Amerika gaan.

37372. De **Voorzitter**: Hebt u in Zwitserland enige ervaring opgedaan met de Nederlandse diplomatieke vertegenwoordiging?

A. Ik meende, dat ik een van de eerste Nederlanders was, die langs niet heimelijke weg Nederland verlieten. Ik had wat paperassen in mijn tas gestopt, o.a. photo's met betrekking tot de kwesties, die zich voordeden op de verjaardag van de Prins, en de nos. 1 en 2, die juist uitgekomen waren, van het Verordnungsblatt. Die stukken had ik bij mij en ik heb mij op de morgen, nadat ik aangekomen was — ik meen op een Woensdagmorgen — telefonisch gemeld bij het gezantschap en gevaagd, of zij het op prijs stelden, aan Londen kennis te geven van wat ik meende, dat van belang was. Ik heb er bij gezegd, dat ik het anders zelf van Zwitserland uit zou doen. De heer Luns heeft mij toen aan de telefoon te woord gestaan en gezegd: „Wij

willen het graag van u weten; maar wacht u even, ik zal mij met de gezant in verbinding stellen, dan kunnen wij misschien een afspraak maken. „Die afspraak werd gemaakt — ik weet niet meer, of het voor die zelfde dag of voor de volgende dag was — om 10 of 11 uur. Ik heb toen de heer *Luns* en generaal *van Tricht* gesproken. De gezant was wrl in het gebouw, maar die had blijkbaar ernstiger zaken dan het boren van enige gegevens over Nederland. Ik heb hem niet gezien. Het gesprek werd om 1 uur afgebroken. Ik had natuurlijk veel te vertellen van alles, wat ik had meegemaakt. Toen is de heer *Luns* 's middags bij mij op visite gekomen en hebben wij afgesproken: dat ik de volgende morgen nog eens zou komen. De tweede dag heb ik de gezant ook niet gezien. Be eerste dag was, geloof ik, het excuus van de gezant, dat hij naar een begrafenis moest, en de tweede keer was het, geloof ik, dat hij een collega bij zich had. Het kan ook omgekeerd zijn geweest. De tweede keer heb ik mij aan het slot van mijn gesprek hierover scherp uitgelaten. Toen ik weer in mijn hotel was, heb ik aan de portier gezegd, dat, als de gezant mij zou opbellen, ik voor hem niet te spreken zou zijn.

37373. De **Voorzitter**: Welke functie had de heer *Luns*?

A. Dat weet ik niet precies. Ik geloof, dat hij secretaris van het gezantschap was.

37374. De **Voorzitter**: U zei, dat de heer *Luns* zich in verbinding stelde met de gezant en dat hij daarna aan u heeft voorgesteld, dezelfde dag of de volgende dag te komen. Was dat niet om met de gezant te spreken?

A. Ja, maar ik heb de gezant niet gezien. Wij moet die keer naar een begrafenis zijn geweest of een collega bij zich hebben gehad. Hij is niet binnengekomen gedurende de twee of drie keer, dat ik daar gezeten heb.

37375. De **Voorzitter**: Hebt u, buiten die begrafenis of die collega, een verklaring voor deze houding?

A. Neen. Wanneer ik dit als een gewoon zakenman beschouw, dan zeg ik: „Een man, die zoiets is overkomen, kan één van mijn belangrijke bronnen zijn om te weten, wat er in het vaderland is gebeurd." Dan zou ik die begrafenis door een ander laten bijwonen of een andere afspraak maken. Ik zat twee of drie dagen in Bern. Ik heb het uur van samenkomst niet voorgesteld. Het kon mij niet schelen.

37376. De **Voorzitter**: Heeft hij in de tijd, dat u in Bern was, nog getracht u te spreken?

A. Al zou hij het geprobeerd hebben, zou ik niet met hem hebben gesproken. Ik had de stellige opdracht gegeven, dat ik niet voor hem te spreken was.

37377. De **Voorzitter**: Heeft hij geen poging meer gedaan om met u in contact te komen?

A. Dat weet ik niet. Dat kan ik niet met zekerheid zeggen.

37378. De **Voorzitter**: Hebt u ook van anderen gehoord, dat zij een dergelijke ervaring met het gezantschap in Bern hebben opgedaan?

A. Dat weet ik niet. Ik heb wel eens gehoord — maar ik kan geen feiten geven —, dat mensen zich hebben beklagd, dat de behandeling niet was, zoals zij verwachtten. Ik heb ook gehoord van mensen, die daar een goede behandeling hebben gehad.

37379. De **Voorzitter**: Sloeg dat ook op generaal *van Tricht*?

A. Dat weet ik niet. Ik kan geen namen noemen.

37380. De **Voorzitter**: Was generaal van Tricht aanwezig bij de gesprekken, die u met de heer *Luns* hebt gevoerd?

A. Gedeeltelijk.

37381. De **Voorzitter**: Interesseerde hij er zich wel voor?

A. Ja. Ik heb alle papieren, die ik bij mij had, achtergelaten. Voor mij was de hoofdzaak, dat zij bij de Koningin of de Regering kwamen.

37382. De heer **Dassen**: Was er van de zijde van het gezantschap personeel wel belangstelling?

A. Ja, absoluut. De heer *Luns* had grote belangstelling.

37383. De **Voorzitter**: Hebt u later van Londen uit zijdelings nog enigerlei ervaring opgedaan met het gezantschap in Bern?

A. Ja.

37384. De **Voorzitter**: Daarover zullen wij straks spreken. Bent u daarna door Franlirijk naar Spanje gereisd?

A. Wij zijn naar Genève gegaan en daar hebben wij een bus met een aanhangwagen gehuurd. Na een heel merkwaardige reis met heel veel moeilijkheden, waarover ik nu maar niet zal spreken, zijn wij in Barcelona aangekomen.

37385. De **Voorzitter**: Hebt u, toen u in Genève was, nog met de Nederlandse consul gesproken?

A. Neen.

37386. De **Voorzitter**: Hebt u ook niets van hem gemerkt?

A. Neen, maar daar kon hij niets aan do-n, want hij wist misschien niet eens, dat wij daar waren.

37387. De **Voorzitter**: U hebt dus een bus gehuurd en u bent daarmee door Franlirijk gereisd. Had u geen visum nodig?

A. Wij hadden allerlei papieren. Wij hadden een gezamenlijk visum.

37388. De **Voorzitter**: Tot aan Londen?

A. Wij hadden een doorreisvisum voor Frankrijk en een voor Spanje. Een Portugees visum hadden wij op onze Hollandse passen. Wij reisden dus op Uruguayaanse papieren — niet op Hollandse — tot de Portugese grens. Van de Portugese grens af reisde ieder, behalve ik, weer op een Hollandse pas. Er lag in Nederland tussen de Duitse toestemming en het ogenblik, waarop wij ons visum moesten krijgen, 2 x 24 uur en er was hier toen geen Franse vertegenwoordiger meer. Er was daarom geen Frans visum meer te krijgen. Een Zwitsers visum was ook lastig te krijgen, maar dat hebben wij ten slotte gekregen. Een Portugees visum hebben wij op onze Hollandse passen gekregen. De met behulp van de Uruguayaanse gezant opgezette onderneming was zó, dat wij op een gegeven ogenblik weer als Nederlanders uit de bus zouden komen en ook wilden komen. Ik ben tot en met Portugal op Uruguayaanse papieren gegaan en de anderen hebben tot en met Spanje, dus tot aan de Spaans-Portugese grens, op Uruguayaanse papieren gereisd.

Zo zijn wij in Barcelona gekomen, waarna wij naar Madrid zijn gegaan. Wij hebben daar twee dagen gezeten tot wij een trein kregen om naar Portugal te reizen. Wij zaten met de volgende moeilijkheid. Wij hadden aan de Spaanse grens, omdat wij hei geld hadden gestopt in een diplomatieke tas en deze hadden verzegeld, heel weinig geld aangegeven. Mijn vriend, de Uruguayaanse gezant in Nederland, was ontstemd, omdat zijn diplomatieke rechten niet voldoende erkend werden en hij gaf slechts 100 Franse francs aan. Ik had het geluk, dat ik iets meer aangaf, maar het was niet voldoende om voor 31 mensen de reis- en logieskosten te betalen. Je mocht niet meer wisselen dan was afgestempeld op je paspoort. Wij moesten in Spanje dus trachten geld te krijgen. Dat hebben wij toen gekregen door de gerant van Venezuela.

37389. De **Voorzitter**: Hebt u het Nederlandse gezantschap er niet bij betrokken?

A. Neen, maar wij moesten in Barcelona al geld hebben, omdat wij met de trein moesten en de bushuur moesten betalen. De Zwit-

serse bus was in verband met het oponthoud aan de grens teruggegaan. Wij hebben toen een andere bus gehuurd, die betaald moest worden, er moesten hotelkosten voldaan worden, enz. Wij hebben daar, terwijl wij geld hadden, maar dat niet konden gebruiken, als bedelaars rondgelopen. Wij hebben door de gezant van Venezuela geld gekregen. Daarvoor hebben wij dollars teruggegeven, die wij bij ons hadden. De gezant kon die dollars wel inwisselen.

Zo zijn wij ten slotte in Lissabon gekomen, op Zondagavond. Dat zal de 20ste of 21ste Juli 1940 zijn geweest. Wij hadden van Bern uit getelefoneerd naar een vriendin van ons, mevrouw *Vinke*. Zij woonde bij Lissabon. Zij is op het ogenblik in Nederland. Het is mevrouw *Mary Vinke* en zij verblijft op het ogenblik in het American Hotel in Amsterdam. Zij gaat de 20ste weer weg. Ik heb haar vanmorgen nog aan de telefoon gehad. Zij zal u veel meer details kunnen vertellen over ons verblijf in Lissabon. Zij woont daar al 12 jaar. Zij was een oude vriendin van ons. Wij hadden haar van uit Bern opgebeld. Wij hadden haar een en ander medegedeeld over haar dochters, die nog in Nederland zaten. Maar tegelijkertijd hebben wij haar gevraagd, of zij niet een klein huisje te pakken kon krijgen. Wij hadden genoeg van het inwonen bij anderen. Wij zaten met plm. 40 man in het huis van de Uruguayaanse gezant te den Haag en wij wilden zien, of wij op ons zelf konden wonen. Ik heb toevallig in Estoril een huisje van een Engelsman gekregen, die was weggegaan. Wij gingen iedere dag naar Lissabon om de visa af te wachten en toen hebben wij visa gekregen voor Amerika, Engeland en Brazilië. Toen was het de kwestie om naar Engeland te komen. Maar nu ben ik met mijn verhaal misschien al iets verder dan u bedoelt.

37390. De **Voorzitter**: Inderdaad. Kunt u iets vertellen, dat betrekking heeft op de Nederlandse vertegenwoordigers in Spanje?

A. Alleen van horen zeggen. Ik heb zelf niets meegemaakt.

37391. De **Voorzitter**: Waren het interessante dingen, die u van horen zeggen hebt?

A. Neer, het waren geen prettige dingen, met uitzondering van één man, wiens naam ik niet weet, over wie men steeds goed sprak. De Engelandvaarders en de andere mensen, die doorkwamen, waren niet zo buitengewoon over de Spaanse toestanden te spreken. Ik kan u daarvan zelf niets vertellen, want ik heb geen contact gezocht.

37392. De **Voorzitter**: Ook niet met de consul in Barcelona?

A. Noch in Barcelona, noch in Madrid.

37393. De **voorzitter**: In Lissabon hebt u wel Nederlanders meegemaakt?

A. Daar is mij het volgende overkomen. Mevrouw *Vinke* haalde ons van de trein af en zij moest van alles weten. Je moest al die verhalen tot in het oneindige vertellen. Het merkwaardige is, dat hoe beroerd je het ook vond, je blij was, als je eens kon luchten over die beroerde toestanden hier. Toen zei zij: „Ga eens naar de heer *Sillem*”. Zij kende de heer *Sillem* nogal goed. Ik zei: „Ik ga naar geen enkele gezant, als hij mij niet roept. Ik heb nooit veel naar gezanten gelopen, als ik op reis was. Ik hoop in Engeland te komen of ergens anders, waar ik mijn mededelingen kan doen.” Toen zei zij: „En als hij je vraagt?” Ik antwoordde: „Dan ga ik direct.” Ik werd de volgende dag of de daaropvolgende dag opgebeld, waarbij mij werd gevraagd, of ik bij de heer *Sillem* wilde komen. Toen ben ik naar hem toe gegaan en heb ik hem het verhaal gedaan. Twee dagen daarna werden wij bij mevrouw *Vinke* op een diner uitgenodigd. Daar waren de heer en mevrouw *Sillem* en de gezant van Uruguay, die wij door mevrouw *Vinke* hadden leren kennen. Dit diner, dat met zeer goede bedoelingen was opgezet, is in elkaar geplonst door twee gesprekken, die aan tafel werden gehouden.

De Vrijdag voordat wij uit Nederland weggingen, werden wij uitgenodigd op een lunch bij de gezant van Chili. Daar waren ook de heer *de Brauw*, de advocaat, en zijn vrouw. Toen zei de heer *de Brauw* op een gegeven ogenblik: „Wat jammer, wij zitten hier met een zoon van de heer *Sillem*, die wij niet weg kunnen krijgen.” Wij hebben toen niets gezegd. Wij wilden er zo weinig mogelijk over praten, wanneer en hoe wij weggingen. Op dat ogenblik waren onze papieren nog niet helemaal in orde; die hebben wij pas Vrijdagsmiddags om 4 uur gekregen en wij zijn Dinsdags vertrokken. 's Avonds zei mijn vrouw: „Het is eigenlijk een schandaal, dat wij niet proberen daar iets aan te doen.” Toen heb ik gezegd: „Ik durf de verantwoordelijkheid daarvoor niet op mij te nemen; wij gaan wel weg, maar wij weten niet, waar wij terecht komen. Wij lopen een

groot risico. Ik zou ook niet graag willen, dat iemand mijn kind meenam zonder mijn toestemming. Wij kunnen wel gebombardeerd worden of in Duitsland worden opgepikt." Mevrouw *Sillem* wilde het gehele verhaal, dat ik aan de gezant gedaan had, ook wel horen. Mijn vrouw zei: „Wij hebben er over gedacht uw kind inee te neinen." Daarop zei de heer *Sillem*: „Ik ben blij, dat u het niet gedaan hebt, want hij moet maar leren onder die Duitsers te zijn." Ik antwoordde daarop: „Ben? u vertegenwoordiger van Londen of van de moffen?" Zo moest ik het niet opnemen, zei hij, de toestand was nu eenmaal zo.

Het tweede gesprek, tegen het einde van het diner, ging over de kwestie van de N.S.B. en over de heer *Pont*, mr. dr. *Pont*, het vroegere lid van de Eerste Kamer en burgemeester van Hillegom en Uithoorn. Vóór die tijd was hij secretaris van *Arie van Hengel* van de Amsterdamse Bank. Als zodanig heb ik hem meegemaakt en ook als burgemeester van Uithoorn. Ik was president-commissaris van de in Uithoorn gevestigde baconfabriek. Ik heb hem gevraagd commissaris te worden, omdat op het terrein van de gemeente werd gebouwd. Toen deze man N.S.B.-er werd, hebben wij hem direct als zodanig afgezet. Dat was in 1934, naar ik meen. Hij had een paar aandelen en deze hebben wij direct teruggekocht.

Wij kwamen dus toevallig te spreken over de N.S.B. en over de heer *Pont*. Ik heb toen ook mijn mening over de heer *Pont* gezegd. Ik hoorde toen, dat de heer *Pont* een zwager was van de heer *Sillem*, maar ik geloof, dat ik dat op dat ogenblik al wist. De heer *Sillem* zei mij toen, dat hij het een schandaal vond, dat er in Nederland geen vrije gedachtneming mogelijk was, daar men de heer *Pont* gedwongen had of als N.S.B.-er te bedanken of zijn ambt neer te leggen. Ik heb toen tot de heer *Sillem* gezegd: „Nu breekt mijn klomp. Als u dat 3 maanden geleden gezegd had, zou het mij zeer verwonderd hebben., maar dat u dat als gezant vandaag nog zou zeggen, had ik allerminst verwacht. Als ik dat zou zeggen, zou het al eer? schandaal zijn, maar u als gezant!"

Ik heb daarover een rapport gemaakt en ik heb dat gezonden aan een goede kennis van mij, de heer *van 't Sant* — hij woonde naast mij op de Parklaan —, die toen, naar ik wist, in Londen zat. Ik heb hem dat rapport gezonden met het verzoek het te bevoegder plaatse — ik hoopte aan de Koningin, en dat is blijkbaar ook gebeurd — te laten lezen. Ik heb in dat rapport het verhaal gedaan zowel over Bern als over de heer *Sillem*, waarschijnlijk nog meer gedetailleerd dan ik nu heb gedaan. Het was een dik pak. Het is mij ook gebleken, dat het rapport de nodige aandacht heeft gehad. Toen ik de eerste keer het bureau van de Koningin betrad, twee dagen na mijn aankomst, trof ik de Prins, die ik niet kende, zittend bij zijn bureau. Toen ik mij aan hem voorstelde, zei hij: „U bent die mijnheer, die die brief heeft geschreven. Ik wilde u daarover gaarne spreken". Het bleek, dat hij die brief haast van buiten kende. Ik heb mijn verhaal ook verteld aan de heer *van Kleffens* en de heer *Gerbrandy*. Ik geloof, dat ik het aan het gehele gezelschap heb rondverteld, want het zat mij heel hoog.

37394. De **Voorzitter**: Denkt u, dat daarom de heer *Sillem* afgezet is?

A. Ik denk, dat dit een van de redenen is geweest, die meegeteld hebben.

37595. De **Voorzitter**: Hij is nog wel enige tijd gezant gebleven.

A. Die molens malen nu eenmaal niet zo hard!

37396. De **Voorzitter**: Was de heer *van Harinxma* er toen al?

A. Neen.

37397. De **Voorzitter**: En de heer *Maas Geesteranus*?

A. Neen, ook niet.

37398. De **Voorzitter**: De heer *van Pallandt* was er toch wel?

A. Toen ook nog niet. Ik ben in September 1940 doorgegaan naar Londen. Wij zijn ongeveer 21 Juli in Lissabon aangekomen en zijn er 7 weken geweest.

37399. De **Voorzitter**: Heeft het Nederlandse gezantschap u toen bijgestaan?

A. Ik heb maar één ding gevraagd en dat is geweigerd. Ik was vrij goed met de heer *Selby*, de Engelse gezant in Portugal. Ik was bij hem geïntroduceerd door de heer *Alexis*, die vroeger in Nederland

gezant was van Oostenrijk. Hij was ontvlucht uit Frankrijk. Ik kende hem heel goed. De heer *Selby* zei: „Wij hebben relaties en daarover kunt u beschikken".

Toen zei mijn vrouw: „Wij zijn nu allemaal ontsnapt, laten wij proberen met ons zessen in één vliegtuig naar Engeland te komen. Gebeurt er iets, dan zijn wij alle zes verloren. Ik wil niet, dat wij na al deze ellende in angst zitten, omdat wij niet weten, waar de anderen zijn." Toen ben ik naar de Engelse luchtvaart-attaché gegaan, die daarover ging. Hij zei: „Ik heb van het Hollandse gezantschap een briefje nodig voor priority. Voor de mannen kan ik het direct in orde maken, maar ten aanzien van de vrouwen moet de gezant verklaren, dat zij met jullie mee moeten; dat mag ik anders niet doen." Wij konden een vliegtuig krijgen: waarmee wij allen weg konden. Het was een toer om zes plaatsen te vinden, die vrij waren. Toen ben ik naar het gezantschap gegaan. Toen ik daar kwam, had de gezant het te druk om mij te ontvangen. Dat was heel goed mogelijk. Het was om 4 of 5 uur. Toen heb ik een briefje binnengestuurd met de vraag, of de gezant de luchtvaart-attaché wilde opbellen. Als hij maar even had opgebeld, was de zaak in orde geweest. Het speet de gezant zeer, maar dat kon hij niet doen. Toen ben ik naar de Engelse gezant gegaan, die zei, dat hij er ook niets aan kon doen. Toen heb ik mijn mening er over gezegd en toen heeft hij de air service opgebeld en kregen wij zes plaatsen.

37400. De **Voorzitter**: Was dat na dat gesprek?

A. Ja, maar ik geloof, dat dit er niets mee te maken heeft gehad. In normale tijden mag men misschien niet van de instructies afwijken, maar in tijd van nood moet men het anders doen.

Ik heb een ander geval gehad, waarin ik zeer zeker ook en default was. Dit had niet met de gezant te maken. Ik had uit de tijd, dat ik Regeringscommissaris was, een diplomatieke pas. Die was verloren en die had ik niet teruggegeven. Ik heb toen naar Londen getelefoneerd: „Ik heb hier een diplomatieke pas, die mij niet toekomt: ik zou het prettig vinden, als die drie of zes maanden werd verlengd, zodat ik uit deze Europese geschiedenis kan komen." Ik heb toen een telegram van de heer *Steenberghe* ontvangen, waarin hij zei, dat het hem zeer speet, maar dat er van Buitenlandse Zaken bezwaren waren. Wat ik toen heb gezegd, zal ik nu maar niet herhalen.

37401. De **Voorzitter**: Hebt u later nog met de heer *Steenberghe* daarover gesproken?

A. Ja, hij zei, dat de heer *van Kleffens* bezwaar had. Toen heb ik er niet meer over gesproken. Ik ben er toch gekomen, want ik heb het geluk mee gehad.

37302. De heer **Posthumus**: Hebt u de indruk, dat de weigering van de priority door de gezant mede veroorzaakt werd door het feit, dat er op dat ogenblik zeer veel belangstellenden waren voor de tocht naar Engeland en dat daarvan een lijst was opgemaakt?

A. Er waren er nog niet zoveel.

37403. De heer **Posthumus**: Dus het was heel goed mogelijk geweest?

A. Ja. Het is mij immers op die zelfde dag gelukt. Ik heb aan mijn vrouw getelefoneerd: „Pak de koffers en zorg, dat wij een wagen hebben, want wij moeten om 5 uur 's morgens weg." Dat ging niet gemakkelijk. De air service deelde mij iedere dag mede, hoeveel plaatsen er vrij waren. Dan wachtte je tot 6 uur om te zien, of iemand niet kwam.

37404. De **Voorzitter**: Waren er niet veel andere Nederlanders?

A. Er waren nogal wat Nederlanders. Een gedeelte was uit Holland en een gedeelte uit Zuid-Frankrijk gekomen.

37405. De **Voorzitter**: Waren dat overwegend Joden?

A. Toen waren het voor een groot gedeelte Joden

37403. De **Voorzitter**: Kwamen die uit Nederland of uit Antwerpen?

h. Een gedeelte is uit Antwerpen gekomen.

37407. De **Voorzitter**: Dat waren slechts halve Nederlanders?

A. Ik heb gedacht: „Die maken gebruik van de Nederlandse voordelen, maar ik weet niet, of zij die ook in normale tijden gevraagd zouden hebben." Dat heb ik in Londen ook wel eens ontdekt. Dat waren mensen, die hun hele leven in Antwerpen hadden gewoond.

37408. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens iets gemerkt van de wijze, waarop zij door het gezantschap werden geholpen?

A. Van een antiseniitisch standpunt?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Dat heb ik niet gemerkt, want ik heb weinig contact met hen gehad. Wij hebben wel eens enkele mensen wegens hun armoede moeten helpen, die in hotels geholpen waren, maar er uit zouden moeten. Of het gebrek aan medewerking daaraan te wijten was, dat er nog geen regeling was of dat men er geen aandacht aan schonk, weet ik niet. Wel heb ik de indruk, dat het heel lang geduurd heeft, voordat onze buitenlandse vertegenwoordigingen er van overtuigd waren, dat er nog iets anders was dan het daar zitten, visa afgeven, verjaardagen vieren e.d. en eer zij van de ernst van de toestand en het gevaar voor de mensen doordrongen waren.

37409. De **Voorzitter**: U bedoelt, dat zij aanvankelijk eigenlijk niet voldoende zorg hebben besteed aan de belangen van de vluchtelingen?

A. Dat heeft men in het begin zeer zeker niet gedaan. Maar ik geloof, dat men de toestand ook niet begrepen heeft.

37410. De **Voorzitter**: Waren ze toen al begonnen met pogingen om die vluchtelingen weg te werken?

A. Wel om gelden voor hen in te zamelen.

Ik heb de heer *Gerretsen* al het verhaal gedaan over een rede van het Kamerlid *Boon* bij de herdenking van de eerste verjaardag van de Koningin na de bezetting in Lissabon.

37411. De **Voorzitter**: Was de heer *Boon* daar?

A. Ja, hij kwam uit Engeland en was op weg naar Canada. Hij kwam naar Portugal om van daar per vliegtuig of per boot naar Canada te gaan.

37412. De **Voorzitter**: Moest dat gebeuren van uit Portugal?

A. Uit Engeland kwam je niet naar Canada. Die verbinding was alleen militair. Wij troffen in Lissabon ook de heer *Schaepman* aan.

37413. De **Voorzitter**: Wilde die naar huis?

A. Ja. Hij was eerst in Zeeland geweest en is toen naar Engeland gegaan. Maar in Engeland hadden ze hem ook niet nodig.

De heer *Boon* zou in Londen een rede hebben gehouden bij de herdenking van de verjaardag van de Koningin, maar hij moest drie dagen te voren verdwijnen, omdat hij anders geen plaats kreeg in het vliegtuig van Engeland naar Portugal. Hij kwam in Portugal met zijn vrouw en zijn zoon aan. Er was door de Hollanders, die in Portugal zaten, een soort comité opgericht. Daarbij was b.v. de oud-burgemeester van Purmerend — zijn zoon is later bij ons in Engeland geweest als marine-officier — en een van de accountants van de Unilever. Mevrouw *Boon* vertelde, dat haar man een aardige rede in elkaar had gezet. Ik vroeg: „waarom houdt u die hier oiet?" Hij zei: „Wilt u die rede eens lezen?" Het was een inspirerende rede over de toestand. Ik zei: „Die rede moet u zeker houden." De voorzitter van het comité zei: „U moet die rede eerst aan de gezant laten zien." Ik ben een vrijgevochten jongen en ik zei: „Doe dat niet." Maar hij deed het wel. De gezant heeft tegen enkele passages bezwaar gemaakt. Ik heb toen tot de heer *Boon* gezegd: „Als ik die rede zou houden, zou ik haar toch helemaal houden." Dat is dan ook ongeveer zo gebeurd. Maar de gezant was er niet zo op gesteld. Die leefde in de sfeer van de deftige vertegenwoordiger van Buitenlandse Zaken, oorlog of geen oorlog, en nu ja, Nederlanders waren er nu eenmaal, maar je moest.....

37414. De **Voorzitter**: Dat was de heer *Sillem*?

A. Ja. Ik kreeg de indruk, dat hij dacht: „Ik wil wel de mooie vertegenwoordiger van de Nederlandse Staat zijn, maar ik moet er niet al te veel beroerdigheid van hebben."

37415. De **Voorzitter**: Zijn ze in die tijd wel direct begonnen met de Nederlanders weg te werken?

A. Er waren verschillenden, die zelf voor hun overtocht zorgden. Er waren verschillende mensen, die financieel zich zelf konden helpen, doordat zij geld meegenomen hadden uit Nederland of België of doordat hun door hun relaties in Amerika geld gestuurd werd. Toen ik daar kwam en niet wist hoe lang mijn verblijf daar zou duren, heb ik een neef in Amerika getelefoneerd en hem verzocht, telegrafisch \$ 5.000 te sturen. Dat heeft hij gedaan. Ik heb ze op de bank laten staan en heb ze later telegrafisch teruggestuurd. Zo waren er verschillende mensen, die door hun relaties zelf voor hun overtocht konden zorgen. Of men toen al bezig was de andere mensen weg te werken, behalve degenen, die naar Engeland gingen voor de militaire dienst, weet ik niet. Wel weet ik, dat er geld tot steun van die mensen werd ingezameld. Op die bewuste bijeenkomst ter herdenking van de verjaardag van de Koningin, toen de heer *Boon* die speech hield, werd er een collecte gehouden. Dat was om de vluchtelingen te helpen.

37416. De **Voorzitter**: Dat geld werd dus door particulieren bijreingebracht.

A. Dat gebeurde door mensen — ik weet niet of de gezant een beroep op hen heeft gedaan —, die een comité hadden gevormd, waarin ook mevrouw *Vinke* zat, die u de details daarvan kan vertellen.

37417. De **Voorzitter**: Het was dus niet geld, dat door de Staat werd verstrekt?

A. Ik geloof het niet.

37418. De **Voorzitter**: Hebt u daar ook de heer *Sloet tot Everlo* gezien?

A. Ja.

37419. De **Voorzitter**: Wat was dat voor iemand?

A. Hij maakte op mij de indruk van een doodgoede kerel te zijn. Daar heb ik hem tegelijkertijd mee gedoodverfd. Hij is een heel beste man, maar gelukkig, dat het buskruit al is uitgevonden, want anders zou hij het zeker niet doen. Hij is een man van goede wil, die daar gestrand was op zijn huwlijksreis met de dochter van *de Jong* van Douwe Egberts. Wij heeft onmiddellijk zijn hulp aangeboden om voor de vluchtelingen te werken. Hij stond onmiddellijk klaar om iets te doen. Hij heeft in het vluchtelingencomité of in een van die onderafdelingen gewerkt. Ik heb nog een brief van de heer *Sloet tot Everlo* aan Minister *van Boeyen* gevonden. Hij heeft later getracht werk te vinden.

De **Voorzitter**: Ik meen, dat wij die brief ook hebben.

A. Ik zal hem u toch geven. Ik heb er een afschrift van laten maken. Nadat Minister *van Boeyen* daar geweest was, heeft hij moeite gedaan een crediet te krijgen bij de bank *Espiritu Santo*, voor de Nederlandse Regering.

37420. De **Voorzitter**: *Espiritu Santo* was niet de volledige naam. Er stond nog bij: „e *Commerciale*".

A. Ja, maar zij werd altijd „*Espiritu Santo*" genoemd. In ieder geval heeft hij het crediet gekregen en in die brief beklagde hij zich, dat daarvan geen gebruik werd gemaakt. In October 1943 heeft hij die brief verzonden en in Maart 1944 heeft hij mij een kopie daarvan gestuurd. Ik heb deze brief aan de heer *van Boeyen* gebracht, waarop deze, als ik mij goed herinner, zei: „Wat denkt u daarvan?" Ik heb toen gezegd: „Dat weet ik niet; de Regering moet uitmaken of zij dat crediet wil hebben; ik ben wel van mening, dat, als u goederen kunt krijgen voor Nederland na de bevrijding, u die ook moet kopen, maar ik kan niet beoordelen of u daarvoor dat crediet nodig hebt". Toen heeft de heer *Sloet tot Everlo* mij een tweede brief geschreven, waarin hij zei, dat hij geen antwoord had ontvangen. Dat was later, in 1944. Hij maakte zich nogal kwaad. Ik heb gezegd: Ik zou mij maar niet kwaad maken, want wij zijn bijna aan het einde van de oorlog. Hij was een beste, brave man, die het ook wel goed gedaan heeft en het zeker goed gewild heeft.

37421. De **Voorzitter**: Enigszins een fantast?

A. Ook nog niet zo erg, geloof ik.

37422. De **Voorzitter**: Ook dat niet eens?

A. Neen. Hij meende het goed en heeft het ook wel goed gedaan. Ik geloof, dat men hem enigszins misbruikt heeft door te zeggen: „Probeer jij maar een crediet te krijgen”.

37423. De **Voorzitter**: Zou de heer van Boeyen dat gezegd hebben?

A. Misschien heeft de heer van Boeyen gedacht: „Dan ben ik van hem af; hij krijgt het toch niet”. Hij heeft het, geloof ik, onder bepaalde voorwaarden gekregen. Er was een stemming in Lissabon en in mindere mate ook in Zwitserland — maar daar was het niet zo goed —, waarbij men voor Nederland wel het nodige kon krijgen.

37424. De **Voorzitter**: De bedoeling was, dat geld te gebruiken voor zendingen levensmiddelen naar Nederland?

A. Ja.

37425. De **Voorzitter**: Die lening is niet tot stand gekomen, maar wel zijn er van uit Portugal levensmiddelen naar Nederland verzonden. Eerst zijn 92 ton sardines gestuurd en toen nog eens 10 000 kisten, maar daarmee is het opgehouden. Hebt u daarvan iets meegemaakt, toen u in Nederland was?

A. Van die aankopen?

De **Voorzitter**: Van die zendingen naar Nederland.

A. Daarvan niet. Ik heb er wel iets mee te maken gehad. Men heeft een delegatie, bestaande uit de heren *Quarles van Ufford* en *Piet de Gruyter*, naar Lissabon gestuurd. Ik ben daaraan in zoverre schuld, dat ik tegen Minister van den Broek heb gezegd: Stuur er eens enige mensen heen om te zien of er werkelijk iets te krijgen is, iets, dat je zo spoedig mogelijk naar Nederland kunt krijgen. De toestand in Nederland werd hoe langer hoe beroerder.

37426. De **Voorzitter**: Wanneer zijn de heren *Quarles van Ufford* en *de Gruyter* daar geweest?

A. Eind 1943, begin 1944. Ik meen mij zelfs te herinneren, dat zij eind 1943, omstreeks December, nog zijn teruggekomen, in elk geval de heer *Quarles van Ufford* kwam toen weer in Engeland.

37427. De **Voorzitter**: Waarom zouden zij zo weinig hebben gekocht?

A. Dat weet ik niet.

37428. De **Voorzitter**: U hebt in Londen heel veel in allerlei Regeringskringen verkeerd. U kunt dus veel weten en gehoord hebben. Hebt u b.v. ook gehoord, waarom men die goederen niet gestuurd heeft naar de concentratiekampen in Duitsland en wel naar Nederland? De Noren b.v. hebben wel goederen gestuurd naar de concentratiekampen.

A. Ik geloof, dat daar primair ook de tijdvakken wel even anders lagen.

37429. De **Voorzitter**: Maar anderen hebben het wel gedaan, zoals de Noren.

A. Vóór die tijd?

De **Voorzitter**: Niet vóór die tijd, de Noren hebben dat in die tijd gedaan.

A. Ik kan alleen zeggen, dat ik vind, dat van Nederlandse zijde die hele verzorging van vluchtelingen en mensen in de concentratiekampen slecht is geweest.

37430. De **Voorzitter**: U oordeelt dus niet heel gunstig over het beleid van de Nederlandse Regering ten aanzien van de Nederlandse gevangenen in concentratiekampen in Duitsland en de Nederlandse vluchtelingen. Ten aanzien van de Nederlandse gevangenen in Duitse concentratiekampen hebben wij nogal tegenstrijdige inlichtingen gekregen. De heer van *Lidth de Jeude* heeft verklaard, dat alles prachtig is gegaan en men alles heeft gedaan, wat men kon, terwijl andere mensen het tegzovergestelde hebben verteld. Het is moeilijk te weten

te komen, hoe het precies is geweest. U hebt zich in Londen daarvoor geïnteresseerd en u bent tot de conclusie gekomen, dat het niet veel was.

A. Ik zou het liever zo uitdrukken: „ik kan niet beoordelen, of men meer had kunnen doen.” Daarvoor zat ik niet genoeg in de details. Ik heb gezegd, dat de Nederlandse Regering over mij kon beschikken. Zij heeft het wel eens gedaan, als zij iets nodig had. Zij heeft mij ook wel eens om advies gevraagd. De vluchtelingenkwestie zelf kan ik niet voldoende beoordelen. De heer van *Lidth de Jeude* heeft, voor zover ik het kan beoordelen, in de tijd, toen hij daar zat als Regeringscommissaris voor de vluchtelingen, zeer zeker getracht de mensen, die daar kwamen, te helpen. De een was wel tevreden en de ander niet. Het werd in die tijd enigszins beschouwd als een philanthropische instelling. Het was een zaak, die zelf zeer krap in haar middelen zat.

37431. De **Voorzitter**: De heer van *Lidth* is een tijdlang voorzitter van het Londense comité van het Rode Kruis geweest. Later is de heer van *Harinxma thoe Slooten* dat geworden.

A. Dat ging, geloof ik, samen. Toen hij Minister van Oorlog werd, is de heer van *Harinxma thoe Slooten* in zijn plaats gekomen.

37432. De **Voorzitter**: Dat gezelschap schijnt toch niet zo heel goed voor die dingen te hebben gezorgd.

A. Achteraf beschouwd, geloof ik, dat het slecht is geweest. Het is ontzettend moeilijk, wanneer ie in Londen als particulier een beetje om de deur van de keuken kon kijken, om te zeggen, dat het beter had gekund. Er zijn mensen, die veel meer gedaan hebben om de gevangenen uit de concentratiekampen te krijgen dan b.v. de heer van *Harinxma thoe Slooten* of een van de anderen. Ik noem een zekere *Sally Noach*, een koopmanntje uit Amsterdam, die in ~ ~ ~ ~ ~ k rijk bij het Office Néerlandais was. Ik heb later heel veel contact met hem gehad. Hij is naar Engeland gekomen, toen men tegen hem gezegd had: „Je moet er uit.” Hij heeft in Frankrijk honderden mensen uit concentratiekampen gered.

37433. De **Voorzitter**: Hoe kunnen wij hem bereiken?

A. Hij heeft een tapijtenzaak op het Rokin te Amsterdam. Hij moest in 1943, meen ik, uit Frankrijk weg ^{en} is toen naar Engeland gegaan.

37434. De **Voorzitter**: Toen zijn daar alle Nederlanders weggegaan.

A. Ja, toen moest hij ook weg. Hij heeft met valse stempels en alle mogelijke andere dingen de mensen uit de concentratiekampen gehaald. Als men vraagt: „Is de weg, die hij heeft gekozen, de juiste geweest?” dan zeg ik: „Ja, iedere weg is de juiste, als je wat tegen die smerlappen kunt doen.” In Londen heeft deze man het vrij zwaar gehad. Er waren verschillende kringen, die hem de eer voor zijn werk misgunden. Verschillende andere mensen hebben hem altijd de hand boven het hoofd gehouden.

37435. De **Voorzitter**: Nu zegt men altijd, dat van Nederlandse zijde zo slecht voor de mensen in de concentratiekampen is gezorgd en dat het veel beter had gekund, omdat anderen het veel beter deden en veel meer bereikten, zoals de Noren, die steeds levensmiddelen uit Portugal naar hun civiele gevangenen in de concentratiekampen stuurden, en de Belgen, die veel meer dan de Nederlanders naar hun eigen land hebben gestuurd. Zijn de anderen daarin inderdaad beter geslaagd en wat zou daarvan de reden zijn geweest?

A. Ik geloof, dat die reden alleen kan hebben gelegen bij de mensen, die er zaten, en bij de instructies, die zij kregen.

Wanneer men in tijd van nood — ik wil er bij zeggen: het is natuurlijk gemakkelijk om achteraf te redeneren — mensen heeft zitten op bepaalde plaatsen, moeten zij de vrije hand hebben, wanneer het er om gaat mensenlevens te redden, en dan moet men daar zo goed mogelijk mensen hebben, die de nodige moed en durf hebben. Ik heb het idee, dat onze mensen dat voor een groot deel hebben gemist. Die *Noach* heeft dingen gedaan, waarvan u de aangename en prettige resultaten nog kunt horen. Verschillenden van die jongens, die in de vliegdiens zijn gegaan en bij mij thuis zijn gekomen, dragen die man op de handen.

De **Voorzitter**: Dan zouden wij zo'n jongen ook eens moeten horen.

A. Hij zal u een heel stel namen op papier kunnen geven. Die mensen hebben ook te maken gehad met de officiële Nederlandse instanties en kunnen hun ervaringen te dien aanzien mededelen. Ik kan alleen een gedachte geven en die gedachte is daarom beroerd, omdat ik weet: andere mensen hebben het wel gekund. Ik zeg in zaken ook altijd: „Als een ander het kan, moet je het door hard werken ook kunnen.” En als het gaat om het redden van menselijke levens, is er mijns inziens alleen een excuus, wanneer men kan bewijzen, dat men het even goed heeft gedaan als de anderen.

37436. De **Voorzitter**: Is het misschien ook een kwestie van geld geweest?

A. Dat kan ik niet zeggen. Als u vraagt, of het mijn indruk is geweest, dat het een kwestie van geld was, antwoord ik, dat men in het begin wel heeft gezegd: „er wordt zoveel voor beschikbaar gesteld”. Maar als het er om ging geld bijeen te krijgen, had men dat ook gekregen van de Hollanders, die er waren. Toen het op een gegeven ogenblik ging over de mogelijkheid om Joden uit te wisselen of vrij te kopen, deed zich ook de kwestie voor, dat wij meer geld moesten hebben. Toen hebben wij in Londen gezegd: „Alles, wat wij hebben, zullen wij geven.” Er is bovendien naar Amerika getelegrafeerd en het antwoord kwam: „Ga je gang maar.”

37437. De **Voorzitter**: Had men, wanneer de Regering dat wenste, geld naar Portugal kunnen krijgen zonder veel moeite?

A. Mijn indruk is, dat dit wel mogelijk was. Dat had men direct met de Engelse Regering in orde gekregen.

37438. De **Voorzitter**: En als men geld had willen sturen naar Zwitserland om het Internationale Rode Kruis in de gelegenheid te stellen pakketten te sturen aan de civiele gevangenen in de concentratiekampen, zou men daarvoor dan permissie hebben gekregen van de Engelse Regering?

A. Dat geloof ik wel.

37439. De **Voorzitter**: Weet u ook of men dat gewild heeft?

A. Dat weet ik niet.

37440. De **Voorzitter**: De mogelijkheid was aanwezig.

A. Positief.

37441. De **Voorzitter**: Ik bedoel: „de Duitsers hadden daarvoor permissie gegeven”.

A. Maar wist men dat in Engeland ook?

De **Voorzitter**: Ik vermoed van wel.

A. Als men het in Zwitserland wist, had de Nederlandse gezant het moeten weten.

37442. De **Voorzitter**: Men wist het in Genève en hier. Ik heb ook het vermoeden, dat men het in Engeland heeft geweten.

A. Dan had het altijd mogelijk moeten zijn. Ik mag in dit verband misschien even op het volgende wijzen. Op een gegeven ogenblik kwam er een telegram bij de Minister van Handel en Nijverheid, de heer *van den Broek*, naar aanleiding van die geheime telegrammen — dat was al in de hongerwinter —, die waren uitgegaan om te weten te komen hoe het o.a. stond met de vitaminekwestie in Nederland. In dat telegram, afkomstig van de directeur-generaal van de Volksgezondheid, stond, dat zoveel vitamine C moest worden gekocht. Het was een phantastische hoeveelheid. Wij schrokken ervan. Er werd mij gevraagd: „is er zoveel in Engeland?” Nu moest in de eerste plaats Engeland zelf vitamine C hebben, maar bovendien waren de prijzen daar te hoog. Ik heb toen gezegd: „Ik zal mij in verbinding stellen met *Hoffmann La Roche* in Zwitserland.” Wij deden daarmee vaak zaken. Het hoofdkantoor van *Hoffmann La Roche* was in Zwitserland. Wij konden bij die firma kopen. Laat ik direct zeggen, dat wij bij haar niet hebben gekocht, gelukkig niet, omdat die reusachtige kwantiteit niet nodig bleek. Maar toen kwam — en daarom wijs ik even op dit geval — de betalingskwestie naar voren.

Toen zei de firma *Hoffmann*: „Kunt u ons betalen”? Ik heb toen gezegd: „Wij betalen na de oorlog”. Dat wilde zij wel toestaan, als de Nederlandse Regering garanties stelde. Toen heb ik gezegd: „Laten wij een garantie stellen in goud, door de Regering in Canada te stellen”. Ik verzeker u, dat wij dat met iedereen hadden kunnen doen.

37443. De **Voorzitter**: Dus men had het kunnen financieren?

A. Men had de mogelijkheid om die dingen te doen.

37444. De **Voorzitter**: Ik vroeg niet, of men het kon financieren op de wijze, zoals u zoëven uiteenzette, maar ik bedoelde het in deze zin: kon men van de Engelse Regering gedaan krijgen, dat voor deze doeleinden geld werd overgemaakt?

A. Ja, ik geloof, als men het maar goed aanpakte met de Engelse Regering. Die was op een gegeven ogenblik zeer redelijk, wat dat aangaat.

37445. De **Voorzitter**: Heeft de Nederlandse Regering niet onder druk van de Engelse Regering gestaan, die zei: „Er gaat niets van buiten de blokkade naar binnen de blokkade; er gaat geen geld naar Duitsland en ook geen pakketten, want de Duitsers eten de inhoud zelf op; er wordt niet onderhandeld met de Duitsers; wij willen niets met Duitsland te maken hebben?”

A. Ik geloof, dat vooral *Churchill* in deze richting dacht. Wij zijn met het geval van de vitamine C niet naar de Engelse Regering gegaan. Ik heb tegen de heer *van den Broek* gezegd: „U moet hier verder niet over praten, want als de Polen en de Belgen ook met vitamine C beginnen, gaat morgen de prijs met 30 of 40 pct. omhoog”. Ik begrijp, dat men in de oorlogvoering, wanneer het gaat om er op of er onder, de lijn strak moet trekken. Men dacht in Engeland, dat een gedeelte van die pakketten verdween. Dat wisten wij ook. Toen wij uit Portugal weggingen, hebben wij geld bij mevrouw *Vinke* achtergelaten om pakketten naar Holland te sturen. In Engeland konden wij voor 1 pond ook een pakket naar Nederland sturen.

37446. De **Voorzitter**: Door bemiddeling van het Nederlandse Rode Kruis?

A. Ja.

37447. De **Voorzitter**: Dat kon toch niets doen?

A. Dat deed het via Portugal. Wij kregen dan een bedankbriefje, b.v. van mijnheer X uit den Haag, die schreef, dat hij het had ontvangen. Wij kenden soms het handschrift en dan wisten wij, dat het goed ging. Dus dat deed het Rode Kruis wel. Ik wil er niet op pochen, maar mijn familie heeft regelmatig 20 à 30 van die pakketten per maand verstuurd. Dat had m.i. ook de Regering wel op grotere schaal kunnen doen.

37448. De **Voorzitter**: Dus u gaf geld aan het Nederlandse Rode Kruis en dat had ten gevolge, dat er pakketten in Nederland kwamen?

A. Ja. Wij hebben niet gedaan kunnen krijgen, dat pakketten naar de kampen werden gestuurd.

37449. De **Voorzitter**: Dat kon men wel bij het Internationale Rode Kruis te Genève, ten minste, naar wij hebben vernomen.

Hebt u zich, toen u te zamen met prof. *Polak* en de heer *Meyer Sluys* lid werd van de Commissie van Advies voor Joodse Aangelegenheden, ook beziggehouden met de mogelijkheid om via Zwitserland Joden in Duitse kampen voor een zeker bedrag per gezin of per persoon vrij te kopen?

A. Ja.

37450. De **Voorzitter**: Toen hebt u ook contact gehad met de gezant in Bern?

A. Wij hebben zelf geen contact met hem gehad. Toen wij lid waren van de Commissie van Advies, hebben wij altijd met ons drieën aan de bel gehangen bij de heer *Gerbrandy* of bij degene, wie het aanging, over Joodse kwesties. Wij kregen altijd de indruk, dat men van goeden wille was, maar dat men, vooral in de eerste tijd, de ernst van de toestand niet heeft ingezien. Ik kon ook weinig

bereiken. Ik zeg niet, dat men anders meer kon bereiken. Ik heb de indruk, dat men in het begin gedacht heeft: „er is toch niets aan te doen”. Eerst heeft men gedacht: „het is zo erg niet”. Bij alles, wat wij kwamen vertellen, bemerkten wij, dat er een zekere twijfel was of het niet overdreven werd. Toen men later wist, dat het niet overdreven was en van de Jewish Council de berichten doorkwamen, schrok men eigenlijk.

37451. De **Voorzitter**: Is die commissie gevormd door de Regering?

A. Ja. Wij hebben een brief daarover gehad. Ik heb die correspondentie niet meer. Ik heb, toen ik uit Engeland vertrok, de meeste correspondentie weggedaan. Bovendien is er niet veel correspondentie geweest, want de meeste dingen werden mondeling besproken. Overigens was de enige, die correspondentie hield, Meyer *Sluys*, de secretaris. Er zijn besprekingen gevoerd, eerst met de heer *Gerbrandy*, waarmede wij niet veel opschoten, daarna met de heer *van Boeyen*, waarmede wij misschien niet meer opschoten, maar waarbij wij toch heil gevoel hadden, dat de heer *van Boeyen* zich volledig gaf, niet alleen ten behoeve van de Joodse slachtoffers, maar van alle slachtoffers van de terreur, die buiten Nederland verbleven. Hij heeft zich daarvoor teel volle en met zeer veel gevoel gegeven. Deze man is, terwijl hij ziek was, nog tweemaal naar Portugal gegaan in verband met de aangelegenheid van de vluchtelingen. Wij hebben deze zaak ook besproken met de heer *van Pallandt*.

37452. De **Voorzitter**: Welke functie had de heer *van Pallandt*?

A. Hij zat in Londen op het Departement van Buitenlandse Zaken.

37453. De **Voorzitter**: Was dat dezelfde, die in Portugal is geweest?

A. Inderdaad. Hij zit nu in Zuid-Amerika. Ik moet zeggen, dat wij in ieder geval de indruk kregen, dat alle mogelijke moeite werd gedaan voor ons om dit voor elkaar te krijgen. Ik wijs op twee gevallen, die het meest typisch spreken. Het eerste geval was het ruilen van mensen tegen mensen, waar geld bij moest komen; het ruilen van Nederlanders tegen Duitsers in West-Indië. Het tweede geval was het uitwisselen van de kinderen. En dan was er nog een derde geval, waarin wij in die lijsten getracht hebben nog andere uitwisselingen te krijgen. Daarvoor was geld nodig. Na enige besprekingen heeft de Regering gezegd: „wij zorgen voor het noodzakelijk levensonderhoud van de kinderen, maar als er meer kosten zijn, willen wij een tegemoetkoming zien”. „Goed”, zo zeiden wij, „als de kinderen er maar uit komen.”

37454. De **Voorzitter**: Hebt u toen van de Regering de boodschap gekregen: „wij zijn wel bereid om daarvoor gelden beschikbaar te stellen, maar vertel ons eerst eens, hoeveel er komen kan van de kant van de belangstellenden?”

A. Het is als volgt gegaan. Wij hebben gezegd: „Wij rekenen er op, dat de Regering dit betaalt; of het Joodse Nederlanders of andere Nederlanders zijn, doet er niets toe, al is dan het beroerde, dat de Joden in grotere massa het slachtoffer zijn geworden.” Toen is ons gezegd: „Dat moeten wij in het Kabinet bespreken: wij zullen zien, wat wij beschikbaar kunnen stellen, maar wij zullen helpen.” Wij konden daarop niet wachten. Wij verklaarden ons bereid te bevorderen, dat de degenen, die nog wat geld hadden, dat bijeen zouden brengen. Verschillende mensen hebben daaraan direct willen meedoen. Verschillende mensen van de Koninklijke, de Unilever en Philips hebben aanstonds gezegd: „Als u geld nodig hebt, wij doen mee.” Voor alle securiteit heeft prof. Polak getelegrafeerd aan zijn collega in Amerika, *Arthur Hartog*, die zich vervolgens met de Jewish Agency in verbinding heeft gesteld, en hij telegrafeerde terug: „Wat je wilt hebben, kun je krijgen.” Maar het was dus zo, dat de Regering in principe bereid was mee te doen en zij later hebben gezegd: „wij zullen ook meebetalen”.

37455. De **Voorzitter**: Dat ene project van de koop van Joodse gevangenen in Duitsland leek enigszins phantastisch, omdat dat door een niet zo heel betrouwbare man in Zwitserland, die *Musy* heette, werd aangebracht.

A. Wij wisten niet, wie die man was. De heer *van Pallandt* kwam op een vergadering met het verhaal.

37456. De **Voorzitter**: Had de heer *van Pallandt* er bericht over ontvangen?

A. Ja. Toen werd gezegd, dat men niet wist of de man, die het aanbracht, goed was. Toen hebben wij gezegd: „Dan sturen wij iemand daar naar toe om te kijken wat het is. Als het niet goed lijkt, moeten wij beginnen met niet te veel geld te geven.” Het moest in ieder geval geprobeerd worden. Ik stond op het standpunt, dat alles geprobeerd moest worden.

37457. De **Voorzitter**: De heer Bosch varz *Rosenthal* scheen nogal vertrouwen in hem te hebben, want hij heeft de Regering gevraagd onmiddellijk een miljoen francs te sturen.

A. Ja?

37458. De **Voorzitter**: Dat heeft de Regering niet gedaan.

A. Daar wisten wij toen niets van. Later hebben wij er wel van gehoord.

37459. De **Voorzitter**: U hebt er dus door de heer *van Pallandt* over gehoord?

A. Als het gelukte, zouden 1200 mensen uitgewisseld kunnen worden. Het ging er om, als het gebeurde, klaar te zijn met een lijst van 1200 mensen.

37460. De **Voorzitter**: Waren dat mensen, die naar Palestina konden?

A. Gedeeltelijk mensen, die naar Palestina konden, maar ook mensen, die niet naar Palestina konden.

Die Palestina-lijsten waren een afzonderlijk vraagstuk. Wij hebben alle mogelijke moeite gedaan om mensen op die Palestina-lijsten te krijgen.

37461. De **Voorzitter**: U moest Duitse medewerking hebben.

A. Dat konden wij natuurlijk niet doen; dat moesten zij doen.

37462. De **Voorzitter**: Het is ons nooit duidelijk geworden, wat men zich daarvan heeft voorgesteld, ook ten aanzien van die kinderen. Er was niets van bekend, of men van Duitse zijde daarmee akkoord ging.

A. Ja, uit de correspondentie. Ik heb de correspondentie van *Meyer Sluys* bij mij. Die heb ik opgevraagd om mijn geheugen op te frissen. Ik heb daarbij een mededeling uit Palestina over die kinderen gezien.

37363. De **Voorzitter**: Er is niet een mededeling van de Duitsers, dat zij daartoe bereid waren. De vraag is onbeantwoord gebleven, waartoe de Duitsers bereid waren, zowel ten aanzien van die kinderen als ten aanzien van de Palestina-lijsten en de uitwisseling van 1200 mensen.

A. Dat is een heel belangrijke vraag, die wel nooit opgelost zal worden. Er zijn zoveel van die vraagstukken. Degene, die tegenover u zit, hebben zij zes jaar lang uitgescholaen voor alles, wat mooi was.

De **Voorzitter**: Of lelijk was.

A. Ja. Ik heb mijn mening nooit onder stoelen of banken gestoken. Zij hebben mij Donderdags, 1½ dag na de capitulatie, in Oss gezocht en toch hebben zij mij onder mijn eigen naam uit Nederland laten gaan. Waarom?

De **Voorzitter**: Toen had u papieren.

A. Toen was de Admiraal Scheer-kwestie acht dagen oud. Er waren soms van die dingen, die wij van de Duitsers niet konden begrijpen. Ik ben er eens bijna door in moeilijkheden gekomen met de Trading with the Enemy. Mevrouw *Vinke* stuurde mij op een gegeven ogenblik een in het Duits gesteld telegram van de president-directeur van Schering in Berlijn, waarin stond, dat hij gaarne een onderhoud met mij wilde hebben. Zij hadden al bezit genomen van onze fabriek „Organon”. Dat wist ik niet, maar dat vermoedde ik. Hij wilde gaarne een onderhoud met mij hebben om verschillende zaken te regelen. Hij was bereid daarvoor naar Portugal of Spanje te komen, waar ik maar wenste. Wat maakt u daarvan? Hij heeft ook nog een tweede telegram gestuurd. Ik had gelukkig een helder ogenblik. Toen ik dat eerste telegram ontving, was het acht dagen oud. Ik zei tegen mijn collega, een Engelsman: „Dat heeft natuurlijk

de Trading with the Enemy te pakken gehad; bel die kerels op en zeg, dat ik met hen kom praten." Ik kwam bij hen en zei: „Ik heb dit telegram ontvangen; ik weet niet, of u het kent." Ik deed, alsof zij het niet kenden.

Daarmee zou je last kunnen krijgen. Waarom hebben die Duitsers dat gedaan? Dat is niet te achterhalen.

37464. De **Voorzitter**: Maar voor ons is het van belang te weten, wat men van Duitse zijde wilde, want wanneer de Nederlandse Regering te recht kon zeggen: „Nee, wij distancieren ons daarvan, want van Duitse zijde wil men het niet", moet men er anders tegenover staan, dan wanneer bekend zou zijn, dat de Duitsers het wel wilden.

A. De bedoelingen van de Duitsers kunnen verschillend zijn geweest. Het is vaak voorgekomen, als er iemand bij ons kwam, dat wij dachten: „Hoe is hij in Godsnaam er uit gekomen?"

37465. De **Voorzitter**: U kunt geen aanwijzing geven?

A. Neen, wat de uitwisseling zelf betreft, dat de Duitsers, voorzover er nog menselijk gevoel in hen zat, wel gevoelden voor een uitwisseling tegen hun landgecoten in West-Indië?

37466. De **Voorzitter**: Is dat gebeurd?

A. Neen, het is niet gebeurd.

37467. De **Voorzitter**: Omdat de Duitse Regering het niet wilde?

A. Ja, omdat de Duitsers het niet wilden.

37468. De **Voorzitter**: Waarom is er van de uitwisseling van de kinderen niets terechtgekomen?

A. Om dezelfde reden. Dit was niet een Nederlandse, maar een Duitse kwestie, dat is zeker. Het is geprobeerd en enkele Duitse instanties zijn er mede akkoord gegaan, maar misschien is het afgesprongen, omdat de een of ander niet voldoende geld kreeg. Ik geloof niet, dat dit is terug te brengen tot een kwestie van Nederlandse zijde.

37469. De **Voorzitter**: Kunt u dat ook beoordelen voor wat betreft de Palestina-lijsten?

A. Die kwestie van de Palestina-lijsten is op zich zelf voor mij altijd iets onbegrijpelijk geweest. Er zijn veel mensen geweest, die door die Palestina-lijsten zijn gered, mensen, die, doordat zij op die lijsten stonden, niet weggevoerd zijn, maar in Nederland zijn gebleven. Zelfs in Westerbork en Theresienstadt zijn er nog gebleven, omdat zij op die lijsten stonden. Een gedeelte is vermoord, een gedeelte niet. Er stonden mensen van mijn eigen bedrijf op die lijsten, die vermoord zijn, maar er waren er toch ook, die daardoor gered zijn.

37470. De **Voorzitter**: Zijn zij gered door plaatsing op die lijsten?

A. Positief.

37471. De **Voorzitter**: En dat berustte op een verklaring van het Comité Palestina en van de Engelse Palestina-regering, dat die mensen in Palestina zouden worden toegelaten?

A. Ja. Het afvoeren van deze mensen is daardoor uitgesteld. Als het langer geduurd had, was er misschien niemand meer overgebleven, maar zij hebben het transport steeds uitgesteld. Die mensen hebben daardoor een bevoorrechte positie gekregen. Van mijn broers en zusters zijn er velen vermoord. Omdat zij ondergedoken waren, durfde ik in het begin hen niet op die lijsten te laten zetten, maar ten slotte heb ik het toch gedaan. Een van mijn zusters, die in Bergen-Belsen heeft gezeten en op de lijst stond, is zelf ook van mening, dat zij daardoor — zij heeft niet een bevoorrechte positie gehad, wat de behandeling betreft — in een langzamer tempo is afgevoerd en daardoor is gered.

37472. De **Voorzitter**: Maar zij zijn niet naar Palestina gekomen.

A. Naar Palestina is gekomen een honderdtal. Dat is een toevalligheid geweest. Er is toen een uitwisseling geweest van een groep Joden tegen een groep moffen en omdat men er niet genoeg had, heeft men er honderd Hollanders bij genomen en de groep daarmee aangevuld. Die honderd zijn uit een of ander kamp gekomen en ten slotte in Palestina terechtgekomen.

37473. De **Voorzitter**: Kunt u nog iets mededelen over dat loskopen?

A. Toevallig heb ik getracht over dat loskopen nog wat correspondentie te krijgen. Ik kan hierover een merkwaardig verhaal doen. Door mevrouw *Vinke* kwam ik in aanraking met een dame van het Engelse gezantschap in Portugal. Wij zijn zeer bevriend geraakt. Wij woonden in Londen en zij moest voor haar zaken ook in Londen zijn. Zij deelde mij mede: „Er is een kans, dat u enkelen van uw familieleden er uit kunt krijgen; wij zijn in contact gekomen met een paar mensen, maar wij kunnen er niet voor instaan, dat u uw geld niet kwijt bent." Het waren betrouwbare mensen. Zij zei: „U moet een adres in Zwitserland opgeven, waar zij terecht kunnen." Toen heb ik mij in verbinding gesteld met prof. *Reichstein*, een van de bekendste chemici in de wereld. Hij is met een Hollandse, me-juffrouw *Quarles van Ufford*, getrouwd. Wij hadden zakelijk ook relaties met hem. Ik heb hem naar aanleiding van uw oproep gevraagd of hij hierover nog iets had. Hij heeft mij geantwoord: „Ik heb niet veel, maar ik heb nog iets van de correspondentie." Het meeste had hij weggegooid. Ik heb toen een paar dingen van hem gekregen.

In November 1942, toen hij mij vroeg: Hebt u iets van uw familie gehoord; hoe is het?, heb ik hem getelegrafeerd:

„Following your letter and as situation severe have given your name to our friend mrs *Vinke* estoril portugal as our swiss nominee when necessary to help some relations stop she will contact you writing details many thanks regards — *saal van zwanenberg*.".

Naar aanleiding daarvan heeft hij mij getelegrafeerd:

„Saw mister *Acheson*" — dat was mijn advocaat — „who has already taken first steps for your friends gave him twelve thousand francs account for solicitor am ready to help with any reasonable amount in future but have no other possibility being useful or to intervene directly".

Ik wil terloops opmerken, dat niet alleen de Regering van toen becristiseerd kan worden. Ik probeer sedert mijn terugkomst toestemming te krijgen om de 12 000 francs, die prof. *Reichstein* welwillend beschikbaar heeft gesteld, terug te betalen, maar ik heb die toestemming nog niet gekregen.

Ik heb daarna op een gegeven ogenblik een oproep gekregen van de Trading with the Enemy. Ik begreep wel waarover het ging, want die zelfde avond stonden grote artikelen in de couranten, waarin gezegd werd, dat de Engelse Regering besloten had, dat geen geld mocht worden gestuurd naar welk ander land ook voor uitkoop, afkoop of wat ook en dat de Nederlandse Regering zich daarachter had gesteld. Ik werd daar dus geroepen en kreeg de telegrammen voor mijn neus. Ik zei: „Ik had wel gedacht, dat u daarover zou spreken." Er werden mij toen heel veel vragen gesteld.

37474. De **Voorzitter**: De heer *Gerbrandy* heeft ons juist verteld, dat particulieren het wel mochten doen.

A. Ik zal u dit verhaal helemaal doen. Men zei mij bij de Trading with the Enemy — ik weet de naam niet meer van degene, met wie ik daar gesproken heb — tot nu toe was u vrij om dat te doen. Ik zei: „U kunt niet bewijzen, dat ik die man gevraagd heb geld te geven; ik heb gevraagd: Kunt u mij helpen?" Het was een volkomen open telegramwisseling. Toen zei hij: „Dat mag u niet, dat moet gestopt worden." Ik heb daarna naar aanleiding daarvan met de Nederlandse Regering getelefoneerd. Ik durf niet meer met zekerheid te zeggen met wie. Het is al zolang geleden. Ik meen, dat het met de heer *van Angeren* was. Hij heeft gezegd: „De Engelse Regering eist dat er wij moeten ons daaraan houden; er mag niets gebeuren." Ik vroeg, of hij niet een brief voor mij kon meegeven. Ik wilde deze mensen niet in moeilijkheden brengen. Het was voor mij gevaarlijk, wanneer deze mensen er last van zouden krijgen en op de zwarte lijst zouden komen.

Ik heb toen nog getracht een brief mee te geven met een diplomatieke mail, maar dat mocht niet. Ik heb hem via een andere „diplomatieke mail" toch weggekregen. Ik moest eerst een telegram zenden aan prof. *Reichstein*, waarin ik hem vroeg, of hij condities had gesteld omtrent het geld. Daarop antwoorde hij het volgende:

„Money paid was fee for Doctor *Frick* Zurich who gave me receipt stop no conditions stipulated stop no other demands have been made stop your friends probably safe during immediate future but chances of reaching Switzerland very poor."

Wij hadden toen weer enige hoop, dat er iets zou gebeuren. Maar ik moest een brief schrijven voor de Trading with the Enemy aan mevrouw *Vinke* en prof. *Reichstein* en die brief moest ik hun overhandigen, dan zouden zij deze posten. Ik heb acht dagen gewacht met het maken van het concept en heb intussen in mijn brief aan prof. *Reichstein* en mevrouw *Vinke* gezegd: Als jullie gehoord worden, zorg dan, dat je dat niet zegt. Anders bestond de kans, dat zij op de zwarte lijst kwamen. Toen is deze brief weggegaan:

„You will understand that we are anxiously awaiting to hear whether any of our relations have been able to get out of occupied territory and away from the danger they are living in and have reached your country. I know if they had been so fortunate that you would not have hesitated to send me a wire.

With reference to your last wire re the money which you have so kindly handed to Mr. *Acheson*, I would like to ask you something: Firstly, when you handed the money did you stipulate the condition that if nobody should arrive in Switzerland the money would be returned to you after, of course, deducting the actual out-of-pocket expenses; or did he promise you this himself?”

Dat ging er dus over of het geld zou worden terugbetaald als het niet gelukte.

„Secondly, have any demands been made to you for further deposits and, if so, would you kindly let me know for how much.”

Dat mocht niet meer en ik had hem geschreven: je zegt in elk geval „neen”, anders ben je er bij.

„I can understand that these queries may sound a bit strange to you and if so I would ask you to see the British Consul in Basle.”

Ik moest hem dat schrijven. Dit werd gestopt en de Nederlandse autoriteiten hebben toen gezegd: „wij staan niet achter u, u moet dat stoppen”.

37475. De **Voorzitter**: Dat is dus pas gebeurd in 1943?

A. In 1942/1943. Ik zal u deze telegrammen overhandigen.

37476. De **Voorzitter**: Wij moeten nagaan wanneer de heer *Bosch van Rosenthal* dat voorstel aan de Regering heeft gedaan. Heeft die telegrafische weigering plaats gehad in 1942? Ik hoor juist van de griffier, dat het in 1944 was en daarvoor, in 1942, was er ook reeds een verbod.

A. Dit is alle correspondentie, die ik van prof. *Reichstein* heb gekregen.

37477. De **Voorzitter**: De heer *Gerbrandy* heeft verklaard: officiële Regeringsinstanties konden niet met de vijand onderhandelen, doch er was geen bezwaar tegen, als particulieren deze actie tot vrijkopen van gevangenen in Duitschland ondernamen.

A. Misschien zal hij er nu geen bezwaar meer tegen hebben; of meent hij nu, dat het zo was.

Mijnheer de President! Ik heb een heleboel kwaads gezegd, maar ik moet ook het goede zeggen. Ik geloof, dat men daar in Londen langzamerhand kwam te staan voor duizenden vraagstukken. En deze kwestie was niet zo eenvoudig. Daarmede moet men ook rekening houden. De heer *Gerbrandy* zal zeggen: „Dat kan ik nooit gezegd hebben, dat ik die mensen wilde laten creperen”, maar u begrijpt, dat ik voor mijn familie zou hebben gevochten tot het laatste. Dat werd mij echter uit de hand geslagen, niet alleen door de Engelsen — ik heb die post toch wel weggekregen — maar doodeenvoudig daardoor: ik moest enige steun van de Hollandse Regering hebben, ik moest weten, dat, als er met die correspondentie wat gebeurde, zij mij zou dekken, en ik kan niet zeggen, dat dit het geval is geweest.

37478. De **Voorzitter**: Zij hebben ook niet gezegd, wat de heer *Gerbrandy* ons heeft gezegd: de Regering kan het niet doen, maar wanneer particulieren het doen, vinden wij het best?

A. Integendeel. U begrijpt, dat ik met deze dingen bij de Regering ben geweest, in de eerste plaats in verband met de Trading with the Enemy en in de tweede plaats, omdat er mij veel aan gelegen was.

37479. De **Voorzitter**: Hebt u misschien nog iets te zeggen over onderwerpen, waarnaar wij u niet hebben gevraagd?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

S. VAN ZWANENBERG.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

DASSEN.

POSTHUMUS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 9 DECEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis, Posthumus en Stufkens, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van:

Dr. WILLEM ADOLF VISSER 'T HOOFT,
oud 48 jaar, wonende te Genève,
predikant en algemeen secretaris van de Wereldraad der Kerken.

Hij legt de eed af als getuige.

37480. De **Voorzitter**: Had u die functie ook al vóór de oorlog?

A. Voor zover er een Wereldraad bestond, want de Wereldraad der Kerken is pas definitief opgericht in Amsterdam bij de assemblée van dit jaar, maar in het jaar 1938 was een voorlopig comité van de Wereldraad der Kerken opgericht, waarvan ik toen secretaris-generaal was.

37481. De **Voorzitter**: Ook in Genève?

A. Ja.

37482. De **Voorzitter**: Woonde u daar toen al?

A. Ik woon daar al 24 jaar, want ik heb altijd in internationaal werk van verschillende soort gezeten.

37483. De **Voorzitter**: U was daar dus ook, toen Nederland in de oorlog geraakte?

A. Ja,

37484. De **Voorzitter**: Wij waren van mening, dat het gewenst zou zijn u eens te horen, onder meer, nadat wij het rapport gelezen hebben van de commissie *Cleveringa* over de bemoeiingen van de diplomatieke vertegenwoordiging in Zwitserland met vluchtelingen en dergelijke vraagstukken. Het ligt niet in onze bedoeling om nog eens het werk van de commissie *Cleveringa* te herhalen, maar er zijn toch wel een aantal vragen, die naar voren komen en die wij u graag zouden stellen en die wij graag beantwoord zouden zien. In de eerste plaats zou ik u dan dit willen vragen. U bent door die commissie gehoord. Herinnert u zich nog of dat door de plenaire commissie gebeurde?

A. Ik meen, dat er ongeveer vier of vijf leden waren.

37485. De **Voorzitter**: En de secretaris?

A. Ja, en natuurlijk een stenograaf. Ik denk, dat er vier waren.

37436. De **Voorzitter**: Werd u daar onder ede gehoord?

A. Ik geloof niet, dat ik een eed afgelegd heb.

33487. De **Voorzitter**: Maar is het wel een zeer volledig verhoor geweest over al hetgeen u over deze kwestie wist?

A. Ja. Het heeft lang geduurd en het stenogram, dat ik later gekregen heb, is een zeer uitvoerig document.

De **Voorzitter**: Ik denk wel, dat wij niet zo uitvoerig zullen zijn, zodat het stenogram, hetwelk u van deze commissie zult krijgen, niet zo groot zal zijn.

A. Hebt u dat stenogram ook gehad?

De **Voorzitter**: Neen.

A. Het is natuurlijk veel uitvoeriger dan wat in het rapport opgenomen is.

37488. De **Voorzitter**: Kent u het rapport?

A. Ja, ik heb het gelezen.

37489. De **Voorzitter**: Geeft dat rapport de punten goed weer?

A. Ja, maar wanneer u meerdere details zou willen kennen, dan kunt u het allemaal in dat stenogram vinden.

37490. De **Voorzitter**: En is er nogal veel bij, dat naar uw mening belangrijk voor ons zou kunnen zijn, in verband met onze taak ten aanzien van deze vraagstukken, die hierin bestaan, dat wij in het bijzonder het beleid van de Regering in Londen hebben na te gaan?

A. Niet bijzonder veel, Mijnheer de Voorzitter, want het is in dat verhoor voornamelijk gegaan over de toestand in Zwitserland zelf en de bemoeienissen van het gezantschap met de vluchtelingenkampen, zodat er over de werkwijze van de Regering in Londen niet heel veel in staat.

37491. De **Voorzitter**: Ja, maar wat de vertegenwoordigingen in het buitenland gedurende de oorlog hebben gedaan, behoort toch wel tot ons terrein van onderzoek.

A. Daarover zult u zeer veel in dat stenogram vinden.

37492. De **Voorzitter**: Hoe bent u nu voor het eerst in aanraking gekomen met het vluchtelingenvraagstuk en vooral ten aanzien van degenen, die in Zwitserland op doorreis waren?

A. Op tweeërlei wijze, Mijnheer de Voorzitter. In de eerste plaats omdat ik nu eenmaal een Hollander was, die lang in Zwitserland woonde, en verder uit hooide van mijn functie als predikant, zodat de mensen zeer veel bij mij kwamen. In het begin heb ik reeds contact gezocht met het gezantschap, de vluchtelingenkampen bezocht en veel gesproken. Later ben ik door het gezantschap aangezocht om voorzitter te worden van een speciale commissie voor de culturele verzorging van de vluchtelingen. Wij hebben toen geprobeerd om in de kampen programma's op te zetten, zodat de mensen ook eens geestelijk werkten. Wij hebben cursussen gehouden en er werden lezingen gegeven. Zodoende kwamen wij in constant contact met deze dingen. Doch minstens even belangrijk, zo niet belangrijker, is het contact, dat ik gehad heb vanwege de Zwitserse weg. In 1942 werd ik door Londen opgeroepen. Ik had toen met de Minister-President gecorrespondeerd en naar aanleiding daarvan kreeg ik het verzoek naar Londen te komen. Dat is het begin geweest van de organisatie van de Zwitserse weg. Gisteren heb ik hier zeer uitvoerig voor een andere sub-commissie verteld, hoe dat alles chronologisch gegaan is. Daardoor werden wij een belangrijk contactcentrum tussen Nederland en Londen. In de eerste plaats ging dat natuurlijk om de verzorging van Londen, en voorzover mogelijk ook Nederland, met documenten en inateriaal, maar al spoedig begonnen zich daar enkele andere dingen aan vast te knopen. Wij hadden dus een geregelde koeriersdienst, die aan de ene kant naar Holland moest werken, maar ook moest zorgen, dat de dingen weer naar Engeland kwamen. Aan die koeriersdienst begonnen zich natuurlijk allerlei vragen van hulp aan vluchtelingen vast te knopen. Om u een voorbeeld te geven. De man, die voor mij werkte in Frankrijk en België en dat ook op schitterende wijze gedaan heeft, de heer *Jean Weidner*, een Hollander, was het hoofd van die koeriersdienst, waarin langzamerhand een aantal andere mensen meewerkten. Hij werkte van België op Genève. Met die dienst verbonden zich andere werkzaamheden, omdat zij de cnigen waren, die de situatie in Frankrijk goed kenden en de organisatie konden aanpakken van het wegbrengen van Engelandvaarders

via Spanje naar Engeland. Het was eigenlijk een enigszins ingewikkelde geschiedenis, want met het werkwerk van die candidaat-militairen had ik officieel niets te maken, dat stond onder generaal *van Tricht*. Het bureau, dat wij langzamerhand in Genève opbouwden, en die koeriersdienst zijn ten slotte gekomen onder de gezamenlijke leiding van generaal *van Tricht* als militair attaché en van mij als verantwoordelijk persoon van de Zwitserse weg. Dit alles had tot de meest ingewikkelde situaties aanleiding kunnen geven en heeft van tijd tot tijd ook wel enige problemen opgeleverd. Ten slotte is het echter toch heel goed afgelopen, omdat de verstandhouding tussen de generaal en mij gedurende de hele oorlog buitengewoon goed geweest is.

37493. De **Voorzitter**: In het verslag van de commissie *Cleveringa* staat iets over wrijving, die er wel eens opgetreden is, maar dat heeft dan zeker geen betekenis gehad?

A. De wrijving was niet tussen generaal *van Tricht* en mij, maar met het Bureau Inlichtingen in Londen. Daar heb ik gisteren al uitvoerig van verteld. Wat betreft het wegbrengen van mensen naar Spanje, verliep alles altijd uitstekend tussen ons. Dat stuk van het werk stond onmiddellijk onder generaal *van Tricht* en niet onder mij. Ik had er natuurlijk praktisch wel veel mee te maken.

37494. De **Voorzitter**: Nu hebben wij niet speciaal de Zwitserse weg te bestuderen, maar doordat wij nogal eens in aanraking komen met de Engelandvaarders en vluchtelingen, horen wij daarover wel eens het een en ander, d.w.z. niet zozeer over de Zwitserse weg van hier naar Zwitserland, maar de verdere weg naar Spanje. Zij hebben ons verteld — ik weet niet precies meer in welke periode —, dat die weg naar Frankrijk toch wel heel slecht in orde was. Er werden bijvoorbeeld adressen opgegeven, waarheen zij zich in de eerste plaats moesten begeven, bijvoorbeeld bij een boer, die op zich zelf uitermate geschikt was, maar wanneer zij daar aankwamen zei: „Sturen zij jullie nu nog hierheen? Ik heb toch al drie weken geleden geschreven, dat ik onder controle van de Gestapo sta.” En inderdaad kwam de Gestapo 's nachts ook,

A. Dit verwondert mij allerminst, want zulke dingen gebeurden steeds weer. Men moet ook wel goed bedenken onder welke omstandigheden dat werk geschiedde. Het kan betekend hebben, dat *Jean Weidner* of één van zijn medewerkers, die er voor verantwoordelijk was, eenvoudig niet op tijd die boodschap heeft gekregen, en het kan ook zijn, dat hij zelf gevangen zat. *Jean Weidner* en één van zijn medewerkers hebben een hele tijd vastgezeten in Toulouse. Toen zat alles ook volkomen vast. Met andere woorden, het was een werk, waar men nooit met zekerheid op kon rekenen.

37495. De **Voorzitter**: Zij hebben ons hier ook verteld van één of ander bewijsstuk, waaruit de Duitse controle in Frankrijk begripen moest, dat de vluchtelingen en Engelandvaarders een werkring in Frankrijk hadden, welk stuk uitermate ondeskundig was samengesteld. Zij ontsnapten dan ook alleen aan gevangenneming door de Gestapo, doordat de controle 's avonds in een trein plaats vond, waar geen verlichting was en de controleur dus niet zien kon, wat voor een papier dat was. Er mankeerde alles aan.

A. Dat is ook heel goed mogelijk, maar ik zou hier bij willen voegen, dat het werk ontzettend moeilijk en gevaarlijk was, hetgeen hieruit blijkt, dat een aantal mensen, die het georganiseerd hebben, momenteel niet meer leven. Ik weet niet of dat hier ooit verteld is. Ik noem het hoofdadres in Annecy. Dat was een oude dame, die een winkel in babykleden had, een Française, die eenvoudig uit liefde voor de goede zaak dit werk aangepakt heeft. Tegen het eind van de oorlog is zij naar een concentratiekamp in Duitsland gebracht en daar overleden. De eigen zuster van *Jean Weidner*, die het hoofdadres in Parijs was, is al in het eind van 1943, misschien begin 1944, naar Ravensbruck gebracht en daar ook overleden. Eén van de andere hoofdmedewerkers, een zekere *Nijkerk*, is tot op heden nooit meer te voorschijn gekomen. Of hij in Rusland zit of dat hij overleden is, weet ik niet. Ik zeg u dat allen maar om u te laten zien, met welke risico's deze mensen werkten en hoe geweldig moeilijk hun werk was.

37496. De **Voorzitter**: De heer *Beets* o.a., die pas in 1943 uit Zürich is weggekomen, heeft ons hier ook verteld, dat in Toulouse alles in de war was.

A. Ja, want de zaak ging ieder ogenblik kapot. Een tijdlang ging het goed en dan kwam er weer een heel aantal mensen weg,

maar opeens was er weer ergens een schakel, die kapot gegaan was. Wanneer men de mensen wegstuurde, werd dat gedaan in de mening, dat op dat moment de weg goed was. Maar er was altijd een grote kans, dat ondertussen het zaakje weer gebroken was. U kunt dan ook wel begrijpen, dat wij zeer bijzondere maatregelen hebben genomen om de heer *van Heuven Goedhart* er door te krijgen. In de correspondentie noemden wij hem de ZBM (zeer buitengewone man) om alle medewerkers onder de indruk te brengen, dat hij er in ieder geval safe over moest komen. Maar als u het boekje leest, dat hij zelf over zijn reis geschreven heeft, dan ziet u wel, wat daaraan nog ontbroken heeft. Het is nog een wonder geweest, dat hij overgekomen is.

37497. De **Voorzitter**: Van verschillende mensen, die ons hierover verteld hebben, zijn wij wel tot de conclusie gekomen, dat er niet zozeer fouten werden begaan en er onvoldoende zorg aan werd besteed, maar dat het nu eenmaal een uitermate moeilijke opgave was om die zaak in orde te houden en dat telkens weer door de tegenstander de zaak ontdekt werd.

A. Er zaten ook allerlei personen in, die nu niet bepaald experts op dat gebied waren en eenvoudig gebruikt moesten worden, omdat zij nu eenmaal de enige mensen waren, die we hadden.

De **Voorzitter**: Wij zullen hier maar niet verder op ingaan, tenzij u er nog iets over zeggen wilt.

A. Ik zou alleen nog willen onderstrepen, dat generaal *van Tricht* in ieder geval op dat gebied verbazend hard gewerkt heeft en zich met grote overgave aan deze taak gegeven heeft.

37498. De **Voorzitter**: Dan zou ik nog eens even willen concluderen, dat naar uw mening, wanneer men hoort, dat het daar niet in orde was, dit niet moet worden geweten aan onvoldoende aandacht en werk van de zijde der Nederlandse vertegenwoordiging in Zwitserland. Daar gaat het eigenlijk om. U vertelde zoëven, dat u met die vluchtelingen en de Nederlanders, die in Zwitserland aankwamen, in contact kwam via het gezantschap. Ging daarbij het initiatief van het gezantschap of meer van u uit en kostte het u misschien ook enige moeite om dat contact te krijgen?

A. Het gezantschap heeft te veel de houding van een officiële Regeringsinstantie aangenomen en het particulier initiatief op dit gebied niet altijd geëncourageerd. Nu was ik in een gemakkelijke positie. Ten eerste omdat ik al lang in Zwitserland zat, maar vooral doordat ik de Zwitserse weg had. Ik ben privé-persoon gebleven en ben nooit ambtenaar geworden en heb er ook nooit een cent voor gekregen. Dit maakte mijn positie sterk. Ik had een Regeringsopdracht en kon daarom met allerlei punten naar het gezantschap gaan en het erin en ander voorstellen. Maar veel andere mensen hebben er grote moeite mee gehad. De vluchtelingen zelf b.v. wilden dikwijls dingen opzetten en dat werd altijd zeer ontmoedigd.

37499. De **Voorzitter**: Was daar dan aanleiding voor?

A. Zeer veel zelfs. Doch men had meer moeten onderscheiden tussen de vluchtelingen.

37500. De **Voorzitter**: Ik denk, dat die objecten dikwijls nogal fantastisch waren.

A. Ja, maar men had toch de vluchtelingen meer kans moeten geven om gedurende die jaren, dat ze daar niets zaten te doen, zelf aan de slag te gaan en op allerlei punten mee te kunnen werken.

37501. De **Voorzitter**: Deze dagen hebben wij van een zeer belangrijk Nederlander gehoord, die eind Juli 1933 naar Zwitserland kwam en toen dadelijk naar het gezantschap ging of eigenlijk telefoneerde om te vragen wanneer hij kon komen en toen de boodschap kreeg, dat hij morgen kon komen om zo en zo laat. De gezant was daarover eerst geraadpleegd en toen de bezoeker kwam, was de gezant niet aanwezig, omdat hij naar een begrafenis moest. Er werd hem toen gevraagd om de volgende dag op dezelfde tijd terug te komen, wat hij gedaan heeft. Toen kreeg hij de boodschap, dat de gezant hem niet kon spieken omdat hij in gesprek was met een collega. Hij had daarna geen enkele keer contact meer gehad met de gezant en hem ook nooit meer te spreken kunnen krijgen, terwijl het een man van gewicht was, die veel had kunnen vertellen. Is dat een verschijnsel, dat zich meer voorgedaan heeft bij de heer *Bosch*?

A. Dat geloof ik niet. Ik geloof, dat het ern zekere tijd geduurd heeft, voordat het gezantschap op de oorlogssituatie ingesteld was. Ik geloof, dat het Nederlandse gezantschap in Zwitserland vroeger geen al te drukke taak had en dat de dingen in vredetijd nogal gemoedelijk togingen. Om ingesteld te geraken op de situatie, waarin het gezantschap opeens een zeer belangrijke schakel in de hele oorlogsvoering moest worden, heeft veel tijd gekost.

37502. De **Voorzitter:** Hoe lang?

A. Dat zou ik niet zo kunnen bepalen op maanden of zelfs jaren.

37503. De **Voorzitter:** Had het gezantschap zich in 1942 al volkomen ingeleefd in die nieuwe toestand?

A. Grotendeels wel. Laat ik het zo zeggen. Toen ik eenmaal de Zwitserse weg ben gaan opzetten, heb ik van dat moment af volkomen medewerking van het gezantschap gehad.

37504. De **Voorzitter:** En wanneer was dat?

A. Dat is in het begin van 1942 geweest, toen ik naar Londen ging met de plannen.

37505. De **Voorzitter:** Zou dat geval, dat ik u zoëven vertelde, misschien verklaard kunnen worden door het feit, dat die Nederlander, over wie ik u sprak, een Jood is?

A. Ik vind dat een moeilijk probleem, want ik zie daar het duidelijke antwoord niet op, Mijnheer de Voorzitter. Er zijn hier en daar momenten geweest van lichte neigingen tot anti-semitisme. Om u een voorbeeld te geven, dat mij indertijd zeer geschokt heeft: er is eens een voorstel gekomen om de Joodse vluchtelingen apart in een kamp te zetten, gescheiden van de andere, niet-Joodse vluchtelingen. Daarover hebben wij toen een vergadering gehad, waar ik mij tegen verzet heb.

37506. De **Voorzitter:** Wie zijn „wij“?

A. Dat was toen die commissie voor Culturele Verzorging.

37507. De **Voorzitter:** Wie heeft daar dan dat voorstel gedaan?

A. Het kwam van het gezantschap, maar ik weet niet van wie. Men heeft het echter heel gauw laten vallen. Ik zou dat eigenlijk niet zozeer als voorbeeld willen nemen, dat er een bewust anti-semitisme bij het gezantschap was, maar veel meer, dat men bij deze dingen eenvoudig de consequenties niet overzag en, op dat moment althans, niet goed ingezien had, wat op dat moment zulk een daad voor de oorlogsvoering betekende. Uit het feit, dat men heel spoedig het voorstel heeft laten vallen, bleek juist, dat er eigenlijk niet iets dieps achter zat, eerder iets oppervlakkigs.

37508. De **Voorzitter:** Goed, maar dat lijkt mij toch een uitermate ongunstig oordeel voor een gezantschap, want dan blijkt het, dat het niet voor zijn taak berekend is, wanneer men zulke gedachten kan ontwikkelen. Het geval, waar ik u nu over spreek, was in het begin van de oorlog, maar het heeft toch enige tijd geduurd. Maar wanneer men niet zover kan komen in twee jaar, wat toch een geweldige tijd is, om te begrijpen wat er eigenlijk in de wereld gaande is, lijkt mij dat wel bedenkelijk.

A. Ik zit hier niet om het gezantschap te verdedigen en aan de andere kant wil ik het ook niet aanvallen. Ik wil u eenvoudig zeggen hoe de zaken stonden.

37509. De **Voorzitter:** Wij hebben ook veel gehoord over onenigheden, die er in Zwitserland bestonden, wrijvingen, die voortdurend de werkzaamheden belemmerden en zeer schadelijk hebben gewerkt voor de belangen van al degenen, voor wier belangen juist moest worden opgekomen. Wij hebben gehoord over onenigheid tussen de heer *de Vos van Steenwijk* en het gezantschap en over onvoldoende werk, dat de heer *de Vos van Steenwijk* kon verrichten in zijn functie als vertegenwoordiger van het Londense comité van het Rode Kruis. Wij vragen ons ook af of het werk van de heer *Flugi* daaronder geleden heeft en of uw werk daaronder geleden heeft en of de vluchtelingen daar veel nadeel van ondervonden hebben. In hoeverre is dat alles het geval?

A. Ik geloof, dat wij hier de raken enigszins moeten rangschikken. Ik geloof, dat de vraag *de Vos van Steenwijk-Flugi*, in zoverre zij voor de hele oorlogsvoering betekenis gehad heeft, op het gebied van het zenden van pakketten en het verzorgen van krijgsgevangenen in van personen in concentratiekampen lag en ernstige gevolgen gehad heeft.

37510. De **Voorzitter:** Er was dus een bepaalde onenigheid tussen die twee heren?

A. Dat is zeker geen te sterk woord. Er was inderdaad een echte veëwijdering tussen hen.

37511. De **Voorzitter:** Spraken ze elkaar niet?

A. Neen, in de laatste tijd niet meer.

37512. De **Voorzitter:** Terwijl toch hun werk op volkomen hetzelfde terrein lag.

A. Ja.

37513. De **Voorzitter:** Was de heer *Flugi* ondergeschikt aan *de Vos van Steenwijk*?

A. Ja, theoretisch wel, wat betreft de Nederlandse zaken. Hij stond echter op eigen benen, voorzover het de Nederlandsch-Indische zaken aanging. Maar aangezien de belangen van krijgsgevangenen en mensen in concentratiekampen allemaal Nederlandse zaken waren, ging het conflict over het grootste deel van *Flugi's* werkzaamheden. Het was inderdaad een onmogelijke situatie.

37514. De **Voorzitter:** U zegt, dat het ongetwijfeld nadelige gevolgen zou hebben gehad voor de mensen in de concentratiekampen en de krijgsgevangenen. Konden de mensen in de concentratiekampen van Zwitserland uit geholpen worden?

A. Het is moeilijk op die vraag met absolute zekerheid te antwoorden, maar men komt een heel eind in de richting van een duidelijk antwoord, wanneer men eenvoudig verklaart (wat trouwens in het bekende pakkettenrapport zeer duidelijk verteld wordt) hoe andere Regeringen het gedaan hebben. Ik zie tot op heden niet in, waarom heel veel van die methodes door de Nederlandse Regering niet gebruikt konden worden.

37515. De **Voorzitter:** Dat is een negatieve verklaring van u. Ik heb veel liever, dat wij een positieve aanwijzing in de ern of andere richting krijgen.

A. Ik zie niet in, hoe u wel een volkomen positieve aanwijzing zou kunnen krijgen, want het gaat over het hypothetische geval, wat men had kunnen doen.

37516. De **Voorzitter:** Maar men had toch als positief voorbeeld, en dat zou dus een positieve aanwijzing kunnen zijn, ons het bewijs kunnen leveren, dat de Noren iets hebben gedaan, dat de Nederlanders niet hebben gedaan. Wij hebben er wel veel over gehoord in allerlei verhoren, maar we krijgen over hetgeen er over dit punt in het rapport staat evenveel ontkenningen als bevestigingen.

A. Maar ik ben niet in staat om dat bewijs te leveren, omdat mijn wijsheid op dit gebied grotendeels uit het pakkettenrapport komt. Ik moet u zeggen, dat ik met die pakketten direct niets re maken gehad heb. De heer *Flugi* kwam tijdenlang bijna dagelijks bij mij en vertelde mij van zijn zorgen, omdat hij iemand hebben moest, met wie hij die dingen bespreken kon. Van hem heb ik dus heel veel over deze dingen gehoord.

37517. De **Voorzitter:** Is hij een actief persoon?

A. De heer *Flugi* heeft in die tijd bijzonder hard gewerkt. Het is jammer geweest, dat zijn relatie met de heer *de Vos van Steenwijk* niet beter was. Persoonlijk geloof ik, dat de grootste moeilijkheden eigenlijk helemaal niet in Zwitserland gelegen hebben, maar in Londen. Het geval van ondersteuning van ondergedoken Joden in Nederland heb ik zelf medegemaakt. Door de heer *Gans*, die zoals u weet de Joodse Coördinatie-Commissie in Genève opgezet had en met wie ik ook vrijwel dagelijks contact had, waren wij tot de conclusie gekomen, dat wij op een of andere wijze helpen moesten

om geld voor de ondergedoken Joden in Nederland te leveren. Daarover zijn telegrammen naar de Regering gegaan, maar er is nooit een belangrijk bedrag ter beschikking gesteld. We hebben echter zeer grote bedragen gekregen van de Joodsch Co-ordination Committee.

37518. De **Voorzitter**: Heeft de Regering niets ter beschikking gesteld?

A. Dat zou ik niet met absolute zekerheid durven zeggen.

37519. De **Voorzitter**: Is dat niet die kwestie van frs. 12 500 per maand?

A. Ik dacht, dat het bedrag van Frankrijk en België was. Het is mij niet bekend, dat er een bedrag voor Nederland ter beschikking is gesteld. In ieder geval heb ik er niets mee te maken gehad. Ik heb echter wel met de Joint Distribution Committee te maken gehad, waarvan ik grote bedragen doorgegeven heb. Ik herinner me maar al te goed de heer *Sally Mayer*, die de organisator was van de Joint in Zwitserland.

Hij kwam steeds weer bij mij klagen, omdat hij al dit geld op tafel moest leggen. Hij vond het te gek, dat de Regering daar niet voor zorgde.

37520. De **Voorzitter**: Volgens hetgeen ons is medegedeeld, was er een bericht bij de Regering gekomen, waarin de Joint vroeg of het niet nuttig zou zijn, indien de Regering meedeed in die frs. 25 000 per maand, waarop de Regering geantwoord heeft, dat ze het goed vond en de helft zou betalen.

A. Is dat voor Nederland geweest? Of was dat voor Nederlanders in Frankrijk en België? Want ik herinner me heel goed, omdat ik er ook mee te maken heb gehad, dat er grote bedragen aan Frankrijk en België ter beschikking gesteld zijn. Ik had daar ook mee te maken, omdat ik zelf de hulp voor Nederlandse Joden in Frankrijk heb helpen opzetten met Jean *Weidner*. Dat is ook de reden geweest, dat ik voor het eerst met hem in contact gekomen ben. Hij kwam naar Zwitserland en zei, dat ze geen cent meer hadden en dat de mensen verhongerden en er geld moest zijn. Samen hebben we toen een collecte onder de Nederlanders in Zwitserland georganiseerd, die ook behoorlijke bedragen opgeleverd heeft. Toen dat geld op was, zijn wij naar de Regering gegaan, die daarop inderdaad voor Frankrijk sommen ter beschikking heeft gesteld.

37521. De **Voorzitter**: Dat was dus voor de Nederlandse Joden in Frankrijk?

A. Later is ook geld ter beschikking gesteld voor België.

37522. De **Voorzitter**: U hebt dus in Engeland om geld gevraagd om daarmee hulp te verlenen aan de Joodse onderduikers in Nederland?

A. Dat heeft de heer *Gans* gevraagd en dat heb ik ondersteund.

37523. De **Voorzitter**: Dat is dus voorgelegd aan de Regering in Engeland? Weet u nog wat daar het antwoord op geweest is?

A. Neen, dat weet ik niet meer, Mijnheer de Voorzitter. Ik zou het wel na kunnen kijken, want het zal waarschijnlijk allemaal te vinden zijn in de archieven van de Zwitserse weg, die hier staan. Ik denk, dat het niet moeilijk is om dat even na te kijken. U zou dus de documenten van de Joodse Coördinatie-Commissie in het bijzonder moeten bekijken.

37524. De **Voorzitter**: Was de heer *Gans* een man, op wie men werkelijk kon vertrouwen?

A. De heer *Gans* was een zeer energiek man. Een man, die zich met grote concentratie op deze ene taak, de hulp aan Joden, geworpen heeft en daarbij altijd zeer ontevreden was, als hij geen volle medewerking kreeg.

37525. De **Voorzitter**: Van wie kreeg hij die niet?

A. Hij beklagde zich zeer over gebrek aan medewerking van Londen en in tweede instantie over een zeker gebrek aan medewerking van het gezantschap.

37526. De **Voorzitter**: Had hij daar gelijk in, naar uw mening?

A. Naar mijn gevoel overdrijft hij het. Het is een feit — en dat zeg ik u in het kader van wat ik al eerder aangeduid heb —, dat men het initiatief van de vluchteling *Gans* in het begin met enigszins lede ogen aanzag. Hij was een man, die veel organiseerde en veel hulp vroeg. Het is hem gelukt om de Coördinatie-Commissie min of meer erkend te krijgen. Ik ben toen naar de gezant gegaan en heb hem gevraagd om een brief te tekenen naar Londen, waarin gevraagd werd om van daaruit de Joodse Coördinatie-Commissie te erkennen.

37527. De **Voorzitter**: Waarom heeft die commissie „coördinatie-commissie“?

A. Omdat zij coördineerde wat er op allerlei Joodse gebieden aan hulp gegeven moest worden. Zij interesseerde zich voor de kwestie van de bijzondere passen, valse passen of Zuid-Amerikaanse passen. Zij heeft hard gewerkt aan het sturen van pakketten naar Theresienstadt en verschillende andere plaatsen en zich geïnteresseerd voor wat er in België gebeurde. Zij hebben ook geprobeerd financiële hulp te bieden aan Joden in Nederland, die ondergedoken waren en geld nodig hadden e.d. Het is uiterst goed en actief werk geweest. Hij deed het trouwens niet alleen. Een der leiders was de heer *Isaac*, directeur van de Bienenkorf, die er ook hard aan gewerkt heeft. Het was een serieuze onderneming.

37528. De **Voorzitter**: Ik wilde nu toch graag nog even terugkomen op de heer *Flugi*. U zegt, dat hij zich in het bijzonder veel beziggehouden heeft met de Nederlanders in de concentratiekampen in Duitsland. Nu is het voor ons van zeer veel belang om wat mesr te weten te komen over de mogelijkheden, die op dat gebied bestonden. Wij hebben vernomen, dat, ik geloof in eind 1943, een van de vertegenwoordigers van het Internationale Rode Kruis in Berlijn, dr. *Friedrich*, in den Haag geweest is en daar gezegd zou hebben, dat officieel door de Duitsers was toegestaan om van uit Genève pakketten te sturen naar gevangenen in concentratiekampen. Dat is een uitermate belangrijke mededeling, de belangrijkste, die wij op dit gebied tot nog toe gekregen hebben. Er werd voortdurend van Engeland uit beweerd, dat dit niet kon en mocht. Die mededeling van dr. *Friedrich* is daarom een zaak van groot gewicht geweest. Men heeft dat hier ook gezien en daarom heeft men zich dadelijk op het verzamelen van namen geworpen van Nederlandse gevangenen in concentratiekampen.

A. Ik herinner me die lijst heel goed.

37529. De **Voorzitter**: De eerste lijst heeft dr. *Friedrich* meegenomen en daarna zijn verdere lijsten telkens naar Genève gebracht door de heer de *Graaff* van Philips.

A. Dat herinner ik me ook heel goed.

37530. De **Voorzitter**: Wanneer niet de mogelijkheid bestond om pakketten naar de civiele gevangenen te sturen van uit Genève, hadden die namenlijsten geen zin. Hebben ze zin gehad? „Ja“, zegt de heer *Flugi*, „want“ zegt hij: „ik heb van verschillende gevangenen kaarten ontvangen, waarop zij ondertekend hadden, dat ze hun pakket gekregen hadden.“

Weet u ook of de omvang, waarin dat geschiedde, groter had kunnen zijn dan hij was en weet u ook in hoeverre van die lijsten gebruikt gemaakt is en in welke mate?

A. Daar weet ik heel weinig van. Ik zou er alleen die opmerking over willen maken, dat het best kan zijn, dat zowel Londen als de heer *Friedrich* gelijk hadden, nl. dat het officieel niet kon, zoals Londen dacht, maar dat de facto heel wat bereikt kon worden en dat een poging, om aan zoveel mensen pakketten te sturen, in ieder geval gewaagd had moeten worden. Niemand zal ooit meer uit kunnen maken hoever men daarmee gekomen zou zijn, omdat ze op een gegeven moment gestopt zijn.

37531. De **Voorzitter**: Had men op dit gebied merr kunnen doen, als er genoeg geld was geweest om goederen te kopen, waarvan dan pakketten hadden kunnen gemaakt?

A. Ik kan wat dat betreft alleen maar afgaan op wat ik van de heer *Flugi* altijd gehoord heb. Van hem heb ik altijd sterk de indruk gekregen, dat hij, als hij grotere middelen gehad had, pogingen in deze richting had kunnen doen. Het resultaat zou natuurlijk altijd onzeker gebleven zijn.

37532. **De Voorzitter:** Maar die poging was toch zeer zeker gemotiveerd?

A. Ja, naar mijn gevoelen was het volkomen zinvol geweest.

37533. **De Voorzitter:** Nu ben ik in verband daarmee toch even sterk getroffen geweest door uw mededeling over die koeriersdienst, die er zich mee bezighield om berichten naar Engeland te zenden en waar u ongetwijfeld succes mee zult hebben gehad.

A. Er is praktisch niets van verloren gegaan, alles is aangekomen.

37534. **De Voorzitter:** Nu heeft men in Engeland naar ons voorlopig vermoeden zeer weinig verricht ten aanzien van die gevangenen in de concentratiekampen en men zegt, dat het ook niet kon, omdat ze geen namen hadden. In Zweden, waarmee Londen natuurlijk voortdurend contact had, zei men ook, dat ze niets konden doen, omdat ze geen namen hadden. Die namen waren echter in groten getale aanwezig in Genève. Aan al degenen, die er mee te maken hebben gehad, heb ik gevraagd, waarom nu wel allerlei berichten uit Nederland over Zweden en Genève naar Londen konden komen en waarom daar geen namen bij waren van civiele gevangenen en of niemand nu ooit op de gedachte gekomen is, dat die ook wel eens interessant zouden kunnen zijn.

A. Daarvoor zal men ook in de archiefkasten moeten kijken, maar als ik mij niet heel erg vergis, zijn er inderdaad lijsten met namen naar Londen gegaan. De hoofdbron van pakketten was op dat moment het Internationale Rode Kruis te Genève, want daar lagen de grote voorraden opgetast, waaruit men dan steeds weer kon kopen. Ik zie daarom niet erg goed in, waarom de namen in Londen belangrijker zouden zijn dan in Genève.

37535. **De Voorzitter:** Oin ze dan door te geven aan Zweden, opdat uit Zweden hetzelfde op touw kon worden gezet.

h. Maar men had in ieder geval die grote pakkettenvoorraden in Genève aan kunnen spreken, waarvoor men dan natuurlijk grote bedragen nodig zou hebben gehad.

37536. **De Voorzitter:** Waren de goederen daar steeds volop te krijgen?

A. Het veranderde steeds. Er waren momenten, dat men opeens veel kon krijgen. Het ging soms met millioenen, want de Engelsen of de Amerikanen hadden dan weer een groot aantal pakketten nodig voor hun krijgsgevangenen en dan was er opeens geen voorraad meer. Maar op andere momenten was er weer een grote voorraad en dan kon men weer krijgen wat men nodig had.

37537. **De Voorzitter:** Dus het ging er niet om, dat de Zwitserse Regering het tegenhield vanwege gebrek aan levensmiddelen in Zwitserland?

A. Men kon niet veel in Zwitserland krijgen, het waren groten-deels ingevoerde pakketten.

37538. **De Voorzitter:** Men kon daar dus niet in grote hoeveelheden kopen?

A. Neen. Wat dat betreft is de Zwitserse Regering in het algemeen nogal lastig geweest. Er waren sommige dingen, die men kopen kon. Een vrij lange tijd heeft men gecondenseerde melk kunnen kopen e.d., maar er was verder niet veel te koop in Zwitserland.

37539. **De Voorzitter:** Er moest veel uit Zuid-Amerika komen. Kwam er ook veel uit Portugal; herinnert u zich daar ook iets van?

A. Ik herinner me, dat we op alle gebieden en ook op het gebied van het helpen van de mensen in Holland steeds weer sardines uit Portugal bestelden.

37540. **De Voorzitter:** Ik weet wel, dat er sardines uit Portugal naar Nederland gestuurd zijn, maar ik vraag me af: waarom zijn er geïmporteerde goederen van dien aard uit Portugal naar Genève gezonden ter distributie onder de civiele gevangenen? Dat hebben anderen, naar ik meen, wel gedaan.

h. Ik kan u daar geen inlichtingen over geven

37541. **De Voorzitter:** Dat weet u dus niet. We zijn op al deze dingen gekomen naar aanleiding van mijn aanvankelijke vraag of de niet altijd aangename houding tussen de Nederlandse autoriteiten in Zwitserland ook schade heeft gedaan aan de belangen van Nederlanders. Toen zijn wij langzamerhand zo via de heer *de Vos van Steenwijk* op de heer *Flugi* gekomen en daar zijn al deze dingen vanzelf uit voortgevloeid. Ik wilde nog graag even op die aanvankelijke vraag terugkomen. Die vraag heeft ook betrekking op dr. *Kyzer*. Ik heb een rapport gelezen over de heer *Kyzer* in verband met het hele vluchtelingenvraagstuk gedurende de oorlog. Deed hij het eigenlijk goed of was hij wel eens wat hardhandig?

A. Aan de commissie *Cleveringa* heb ik heel wat verteld over de heer *Kyzer*. Mijn oordeel over hem is, dat hij een zeer goede organisator was, die de zaak uitmuntend opzette, financieel en organisatorisch, maar de menselijke toon miste, waarop men met vluchtelingen in bijzonder moeilijke omstandigheden behoorde om te gaan. Daardoor heeft hij dikwijls wat hij organisatorisch goed deed moreel verknoeid, zodat u ook weinig vluchtelingen zult vinden, die met waardering over hem spreken. Men kan niet zeggen, dat hij niet hard gewerkt heeft. In de commissie *Cleveringa* heb ik, geloof ik, gezegd, dat hij een „sergeants-toon" gebruikte tegenover de vluchtelingen, wat dikwijls ernstige gevolgen had en wat de sfeer moeilijk maakte.

37542. **De Voorzitter:** Ook de gezant was dus niet erg toeschietelijk?

A. De gezant is een man, die zich te veel teruggehouden heeft, niet graag in het publiek komt en het onaangenaam vindt om een redevoering te moeten uitspreken.

37543. **De Voorzitter:** Hij is dar, wel een merkwaardig diplomaat.

A. Dat is dan ook één van de redenen, waarom hij niet naar de kampen ging. Dat heb ik heel duidelijk gemerkt. Wanneer men nl. in een kamp kwam, dan stond men opeens tegenover een paar honderd Hollanders, voor wie men een redevoering moest uitspreken. Dat lag eenvoudig niet in zijn aard. De gezant is in zijn persoonlijke relaties met de vluchtelingen nooit onbeleefd geweest en heeft ook wel hard voor ze gewerkt, maar alleen op een wijze, die de vluchtelingen niet zien konden. Ik heb er veel mee te maken gehad, omdat ik er soms bij geweest ben, wanneer er onderhandelingen gaande waren met de Zwitserse Regering. Dat ging dan over kwesties in de kampen en daar heeft de gezant hard aan gewerkt. Hij ging veel naar de heer *Rotmund*, de chef van de vreemdelingenpolitie. Er moest ook wel hard aan gewerkt worden, want de Zwitsers werden steeds moeilijker. Hoe meer vluchtelingen er kwamen, hoe lastiger ze werden en hoe minder zij de Hollanders vrijheid lieten om zelf de dingen op te zetten in de vluchtelingenkampen.

De Zwitserse leiding van de kampen was dikwijls beneden peil. Daar heeft men hard aan moeten werken.

37544. **De Voorzitter:** In hoeverre is het in de gezant te appreciëren, dat hij er geen bezwaar tegen had om met de heer *Rotmund*, die toch een heel wat lagere positie als ambtenaar had, persoonlijk te gaan praten?

A. Ik persoonlijk zou het willen appreciëren, want dat was de enige manier om iets gedaan te krijgen. De heer *Rotmund* was werkelijk de aangewezen man, die het allemaal in handen had.

37545. **De Voorzitter:** Maar heeft men er dan van Zwitserse zijde niet op aangedrongen, dat de gezant zich tot het Zwitserse Ministerie van Buitenlandse Zaken wendde, wanneer hij over de kampen wilde spreken?

A. Och, dat ging alleinaai nogal gemoedelijk. In theorie behoorden deze dingen waarschijnlijk onder Buitenlandse Zaken, maar in de praktijk kreeg men veel meer gedaan, wanneer men er zelf over ging praten.

37546. **De Voorzitter:** Dat was dus te appreciëren?

A. Ja.

37537. **De Voorzitter:** Wat is u bekend over de pogingen, die er gedaan zijn om Joodse gevangenen uit Duitsland los te kopen?

A. Ik heb er steeds weer over horen spreken en de heer *Gans* is enige malen daarvoor bij mij geweest. Verder hebben wij, als Zwitserse weg, heel wat boodschappen daarover naar Londen moeten doorgeven. Zo kwam het in mijn handen.

37548. De **Voorzitter**: Wie was die Zwitser *Musy*?

A. Een vroegere Conseiller fédéral, die zeer rechts in de politiek stond en daardoor meende, en misschien ook wel reden had om te menen, dat hij gemakkelijker met zekere Nazi-opperhoofden kon praten dan alle anderen.

37549. De **Voorzitter**: Was hij bepaaldelijk ook zelf Nazi?

A. Keen, zeker niet. Op dat moment waren de Zwitsers en in het bijzonder het Zwitserse leger zo bang voor alles, wat Nazi was, dat iemand, die ook maar enigszins van nationaal-socialistische sympathieën verdacht werd, onmiddellijk ingerekend werd. U weet, dat er in die tijd heel wat veroordelingen tot de doodstraf rijen geweest van mensen, die actief Nazi in Zwitserland waren. Dat is in die tijd een hele lijst geweest.

37550. De **Voorzitter**: Werden die doodstraffen ook uitgevoerd?

A. Ja, want de Zwitsers hadden grote angst voor een vijfde colonne. Maar de heer *Musy* was een randfiguur en had door zijn vroegere positie nog steeds een zekere invloed. Ik moet zeggen, dat het me niets verwonderde, dat het antwoord van onze Regering was, dat ze er niets mee te maken wilde hebben. Ik geloof, dat dat ook weer over onze weg gekomen is.

37551. De **Voorzitter**: Ook van anderen hebben wij gehoord, dat de Regering heeft laten weten, er niets mee te maken te willen hebben en men wijst dan op de zeer starre houding van *Churchill* op dat punt. Anderzijds heeft een van de belangrijkste Regeringspersonen uit die tijd hier verklaard, dat de Regering had laten weten, zelf niets te kunnen doen, maar dat zij daaraan had toegevoegd, dat, wanneer een particulier zulke dingen wilde gaan doen, zij bereid zou zijn er geld voor te geven.

A. Die laatste zin herinner ik me helemaal niet. Ik heb nooit gehoord, dat de Regering bereid geweest zou zijn om daar geld voor te geven, maar het is goed mogelijk. Ik kan ook onmogelijk ontkennen, dat daar allerlei dingen langs andere wegen behandeld zijn. Net gezantschap had directe relaties met Londen via code-telegrammen. M.a.w., dit is een zaak, die zeker via het gezantschap behandeld is. Ik kreeg er alleen maar mee te maken, voor zover de heer *Gans* en de Joodse Coördinatie-Commissie en eventueel de heer *Flugi* zich voor deze zaak interesseerden.

37552. De **Voorzitter**: Zijn ze nooit bij u geweest met de mededeling, dat de Regering niet wilde?

A. Ik herinner me niet, dat er op de een of andere wijze gereageerd is. Ik zou het wel nuttig vinden, wanneer deze zaak in het archief bekeken werd, om na te gaan of er een antwoord bij ons binnengekomen is en hoe dit luidt.

37553. De **Voorzitter**: Maar u zegt, dat veel van die onderhandelingen via u naar en van het gezantschap kwamen; dus dat gebeurde niet met alles?

A. Neen, want de code-telegrammen gingen naar het gezantschap. De telegrammen, die ik uit Londen kreeg, kwamen bij mij via het gezantschap.

37554. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik, alleen hetgeen over die koeriersdienst liep, kwam uit Londen eerst bij u.

A. Alleen wanneer het over dingen ging, waarover ik vragen in Londen gesteld had, of als het om antwoorden op mijn naar Londen gezonden brieven ging, die via de illegale weg gingen, dan kwam het bij mij.

37555. De **Voorzitter**: U hebt dus ook nooit gehoord van die bijzin bij de weigering van geld voor het loskopen van Joden, die ik zoeven genoemd heb?

A. Neen. Daar herinner ik me niets van.

37555. **Cu Voorzitter**: Zou het vreemd zijn in verband met de organisatie van de correspondentie, als u het zich wel zou herinneren? En zou u het vreemd vinden, als blijken zou, dat de Regering die aanwijzing had gegeven?

A. Ik zou daarover verwonderd geweest zijn, omdat het over zeer grote bedragen ging, als ik mij goed herinner, en die bedragen zouden ten slotte aan de Duitse oorlogvoering ten goede gekomen zijn.

37557. De **Voorzitter**: Zouden ze inderdaad aan de Duitse oorlogvoering ten goede gekomen zijn?

A. Ik dacht van wel, omdat het om grote bedragen in Zwitserse francs ging. Dat waren dus deviezen. Op dat moment werd in Zwitserland in allerlei fabrieken van ecig belang materiaal voor Duitsland gemaakt.

37558. De **Voorzitter**: Maar het zou toch door degenen, die omgekocht moesten worden, in Zwitserland op een bank gezet kunnen worden om het tot na de oorlog te bewaren?

A. Dat is mogelijk, maar naar mijn gevoel was de zaak te bekend dan dat ze dat zo gemakkelijk zouden kunnen doen. Ik herinner me, dat er over de zaak *Musy* in de kranten in Zwitserland geschreven is. M.a.w., het was geen geheimzinnig complotje tussen een paar Nazi-opperhoofden met de heer *Musy*; het is ten slotte een vrij publieke actie geworden.

37559. De **Voorzitter**: Dan hebt u zoëven in de loop van uw mededeling iets gezegd over de kwestie met de Amerikanen over valse Zuid-Amerikaanse passen en dergelijke. Is dat nu alleen maar gebeven bij een bepaald incident, naar aanleiding van die gevangenen uit Bergen-Belsei, die overgebracht werden, of heeit het vaker gespeeld?

A. Het heeft veel meer gespeeld

37560. De **Voorzitter**: Heeft het vooral verband gehouden met Bergen-Belsen?

A. Ik herinner me het geval Bergen-Belsen lang zo goed niet als het geval van Westerbork. Daar hebben veel mensen met Zuid-Amerikaanse passen gezeten. Nu kan ik me niet herinneren in hoeverre die mensen uiteindelijk door die passen gered zijn.

37551. De **Voorzitter**: Hoe bent u met deze kwestie bekend geworden?

A. Omdat ik met de heer *Gans* daaraan gewerkt heb. Ik herinner me zelfs ook nog passen naar Holland gestuurd te hebben. „Valse“ Zuid-Amerikaanse passen. Dat was heel moeilijk.

37562. De **Voorzitter**: Hoe kwam u daaraan?

A. Dat speelde allemaal in Genève.

37563. De **Voorzitter**: Hoe werden die valse passen gemaakt?

A. Nu moet ik eerst het woord „valse“ definiëren. De passen waren eigenlijk niet vals. Het waren echte passen, maar die werden voor een zekere som verkocht door een Zuid-Amerikaanse diplomaat. M.a.w., ze waren vals in die zin, dat deze diplomaat niet het recht had om ze uit te geven. Waarschijnlijk had het Ministerie van Buitenlandse Zaken op een goede dag kunnen zeggen, dat ze niets waard waren, omdat ze zonder machtiging waren uitgegeven en tegelbetaling van een zekere som. In een andere zin was het een „echte“ pas. Ik herinner me die dingen in handen gehad te hebben.

37564. De **Voorzitter**: Weet u ook, of er nog gebruik van werd gemaakt?

A. Ik kan op dit moment niet goed zeggen, of zij aangekomen zijn. Ik herinner me heel goed, dat we pogingen gedaan hebben om ze naar Holland te krijgen en dat er mensen met zekere passen heen-gegaan zijn. En ik herinner me ook heel goed, dat we er over hebben gesproken of we dat wel konden doen en of we daardoor niet de koeriers in een veel te groot gevaar konden brengen en in zekere zin ook al ons andere werk, wanneer we hen met dergelijke passen in de zak naar Holland lieten gaan. Met was een moeilijk probleem.

37565. De **Voorzitter**: Het waren dus gewoon passen, waaruit blijken moest, dat de houder een Hondurees was of iets dergelijks! Het was dus geen visum op een Nederlandse pas?

A. Neen, het waren gewone passen. Daar kan de heer *Gans* u wel details van vertellen, want die heeft het allemaal precies geregeld. Hij woonde tot voor kort nog in Amsterdam, maar ik denk, dat hij nu in Palestina zit, want ik weet wel, dat het zijn plan is geweest om naar Palestina te gaan.

37566. De **Voorzitter**: Maar het is mij nog niet helemaal duidelijk geworden hoe die moeilijkheden met het doorzenden van adspirant-militairen waren. Zou het nog voor ons van belang zijn om daar nog dieper in door te dringen? Er zijn zoveel vraagstukken, waar wij ons mee bezig moeten houden.

A. Op dit moment zie ik het directe belang er van niet, tenzij uit de stukken van de heer *Gans* zou blijken, dat de Regering op de een of andere wijze niet gedaan heeft wat hij gevraagd heeft, maar dat herinner ik mij eigenlijk niet.

37567. De **Voorzitter**: Dan zullen wij ons daar maar liever buiten houden totdat wij merken, dat er iets aan vast zit. Er zijn nog genoeg onderwerpen, waarmee wij ons bezig kunnen houden; wij zullen liever niet onnodig de lijst nog uitbreiden. De heer *de Vos van Steenwijk* was toch gedelegeerde van het Nederlandse Rode Kruis in Londen? Hij had wel geregeld contact met het Internationale Rode Kruis in Genève? Of bestond daar ook een zekere wrijving?

A. Van enige wrijving daar is mij niets bekend, maar ik heb het altijd een bezwaar gevonden, dat hij in Clarens bleef wonen en dus niet, als ik het zo uit mag drukken, op de stoep zat van het Rode Kruis. Want dat zou natuurlijk veel beter geweest zijn. Men moest daar eigenlijk dagelijks contact mee hebben.

37568. De **Voorzitter**: Waar ligt Clarens ook weer?

A. 't Is niet zo erg ver, het ligt even voorbij Lausanne; tussen Lausanne en Montreux. Maar men had er echter in die tijd eigenlijk dag in dag uit bij moeten zijn.

37569. De **Voorzitter**: Het is toch maar enige uren sporen?

A. Ja, maar het betekende, dat hij soms wekenlang niet aan het Rode Kruis kwam.

37570. De **Voorzitter**: Nu wilde ik nog graag iets van u weten over dr. *Polak Daniëls*. Aanvankelijk, toen de heer *Polak Daniëls* in Zwitserland kwam, heeft men hem daar niet erg best vertrouwd, omdat men niet wist of zijn geloofsbriefen wel in orde waren. Zij vonden het vreemd, dat hij zo maar uit Nederland kwam, want met iemand, die zo maar, zonder dat het in het verborgene gaat, naar Zwitserland komt, kon wel eens iets niet in orde zijn. Was het zo niet?

A. Daar zat ook die grote onzekerheid achter, die wij toen in Zwitserland hadden over het Nederlandse Rode Kruis, want men wist natuurlijk, dat het Rode Kruis hier al half „gleichgeschaltet” was. Ik dacht, dat er toen al een of andere commissaris bij zat van de N.S.B.....

37571. De **Voorzitter**: De N.S.B.'er *Engelbrecht* is er bij gekomen, die als voorzitter door de Duitsers was aangewezen in plaats van de Prinses. Maar dat is, geloof ik, later geweest.

A. Wij waren er onzeker over. Wij vroegen ons af: „Is het Rode Kruis nog in orde?” Wij wisten niet precies hoe het zat. Daardoor is ook de aanvankelijke onzekerheid ontstaan over dr. *Polak Daniëls*, die echter niet lang geduurd heeft.

37572. De **Voorzitter**: Neen, dat herinner ik mij ook wel. Maar wij hebben aan de toenmalige secretaris-generaal van het Rode Kruis gevraagd, die volstrekt goed was, dr. *Offerhaus*, of men dan niet te voren geschreven had, dat *Polak Daniëls* komen zou.

A. Dat is gebeurd en die brief is bij de gezant terechtgekomen. Ik herinner mij, dat daarover ook in de commissie *Cleveringa* gesproken is. Maar die brief is op een wonderlijke wijze bij de gezant terechtgekomen, nl. via een Italiaanse diplomaat, met andere woorden, ook daarvan wist men niet wat men er van denken moest. Er was dus een zekere sfeer van onzekerheid, maar ik geloof niet, dat dit een punt van enig groot belang is, want het heeft niet lang geduurd.

37573. De **Voorzitter**: Men heeft er toen Londen over gevraagd en ik geloof, dat de heer *Polak Daniëls* zich er nogal over opgewonden heeft.

A. Ja, dr. *Polak Daniëls* heeft zich over veel dingen opgewonden.

37574. De **Voorzitter**: Ja, dat wilde ik u juist eens vragen. Is hij gauw opgewonden?

A. Zeer gauw, Mijnheer de Voorzitter.

37575. De **Voorzitter**: Vindt hij gauw, dat hij niet goed behandeld wordt?

A. Inderdaad is dat het geval. Ik moet zeggen, dat hij ook dikwijls met recht over een zeker gebrek aan medewerking geklaagd heeft. Dit moet gezien worden in het kader van wat ik reeds eerder noemde, dat men particuliere initiatieven niet zeer gaarne zag.

37576. De **Voorzitter**: Nu had hij de opdracht om in sommige landen van Europa de Nederlanders weg te halen, te evacueren dus en ze naar Nederland te brengen. Had men toen in Zwitserland de indruk, dat dat toch een onbegonnen werk was?

A. Dat geloof ik niet. Ik geloof, dat dit pas later gekomen is, toen bleek, dat dit oneindig beter georganiseerd kon worden in het verband van de invasielegers. Veel beter dan van Zwitserland uit, waar men eenvoudig niet in dat verband opgenomen was.

37577. De **Voorzitter**: Zou u hem in staat hebben geacht om voldoende werkelijkheidszin te bezitten om de zaak tot een goed einde te brengen?

A. Ik geloof, dat hij een goed organisator geweest zou zijn. Ik vond het zeer normaal, dat hem later een kans gegeven werd om de zaak op te zetten.

37578. De **Voorzitter**: Ik heb de indruk gekregen, en dat kan wel juist zijn, dat hij, blijkens de hele outillage van de ambulances, de equipe, zoals hij die wilde hebben, toch eigenlijk een heel verkeerde indruk had van de chaos, die daar in het Oosten toen heerste.

A. Op dat gebied heb ik me ook in gesprekken met dr. *Polak Daniëls*, die nogal eens bij mij kwam, zeer verwonderd: dat men namelijk niet genoeg zag in welke volkomen chaos men terecht zou komen. Ik heb hem ook eens gewaarschuwd op dat punt.

37579. De **Voorzitter**: Ik meen, dat hij, toen hij zijn eigenlijke voornemen niet kon uitvoeren, weinig tot stand heeft kunnen brengen.

A. Ik heb me met die technische vragen, waarvoor ik ook incompetent ben, nooit bemoeid. Ik heb nooit precies geweten, wat voor inrichting hij voor zijn equipe wilde hebben.

37580. De **Voorzitter**: *Polak Daniëls* heeft, toen hij in Zwitserland was aangekomen, de gezant in Londen instructies laten vragen, zoals u zoëven ook al aanduidde. Zouden nu die instructies of het karakter er van er toe hebben bijgedragen, dat die hele equipe mislukt is?

A. Ik zie niet in, dat dit noodzakelijk zou moeten zijn, maar het heeft nog zo lang geduurd. De zaak is niet mislukt op die wijze. De heer *Polak Daniëls* heeft ten slotte toch nog, hoewel laat, een kans gekregen om zijn hele ambulance op te zetten.

37581. De **Voorzitter**: Ja, maar niet om er iets mee te doen.

A. Neen, maar dat had eigenlijk weinig te maken met Londen of met Bern; dat had te maken met de objectieve oorlogssituatie. En dat ligt dan in zoverre misschien weer in Londen, dat ze niet op tijd deze hele equipe ingebouwd hadden in de hele organisatie.

37582. De **Voorzitter**: U hebt dus niet persoonlijk de indruk, dat er mede door de houding van Londen van die hele opzet van dr. *Polak Daniëls* niet veel terecht gekomen is?

A. Ik geloof, dat wij dan bij een veel verder reikend vraagstuk terecht komen, nl. bij de vraag, of de hele opzet in Londen wel adequaat was, en ik moet zeggen, dat dan het aspect van de heer *Polak Daniëls* van zeer ondergeschikt belang was. Daarbij komt de dienst van de heer *Ferwerda*. Maar ik geloof, dat men van uit Zwitserland daar niet veel licht op zou kunnen werpen. Ik geloof, dat dit veel meer van uit Londen zelf bekeken moet worden.

37583. De **Voorzitter**: U hebt in het begin van ons gesprek al iets gezegd, waaruit blijkt, dat u niet geloofde, dat ze daar in Londen nu erg actief zijn geweest op dat gebied van de vluchtelingen en de concentratiekampen, eerder het tegendeel. Dan is er nog een incidenteel punt, wat ik u nog even wilde vragen. Wilt u nog iets vertellen over de Nederlanders, die uit Theresienstadt gekomen zijn

en waarover nogal harde noten zijn gekraakt? Niet over die mensen, maar over de wijze, waarop zij ontvangen zijn. En ook over het gezantschap. Moet men daar nu een speciale waarde aan hechten?

A. Ik geloof, dat u dit bekijken moet in verband met wat ik over dr. *Kyzer* gezegd heb. Ik geloof, dat de technische ontvangst niet kwaad geweest, voorzover ik weet, maar dat er altijd weer een zekere menselijke toon ontbrak, die zoveel goed gedaan zou hebben. Dat men werkelijk inging op de situatie van de mensen.

37584. De **Voorzitter:** Ik denk wel, dat die mensen zelf ook niet altijd even redelijk waren.

A. Dat was zo met vele vluchtelingen. Er werd altijd veel geklaagd en dikwijls over onzinnige dingen, m.a.w. zodat de klachten dikwijls niet sloegen op de werkelijkheid.

37585. De **Voorzitter:** Kwam dat niet, doordat zij in al die jaren ook min of meer hun evenwicht verloren hadden?

A. Ja, en het is ook verkeerd om al die vluchtelingen bij elkaar te zetten. Men zou ze liever in een normaal milieu op willen nemen. Worden ze toch bij elkaar gebracht, dan wordt het natuurlijk steeds erger.

37586. De **Voorzitter:** Weet u ook, hoe het nu eigenlijk kwam, dat die mensen uit Theresienstadt geholpen zijn? Waarom juist die mensen en geen anderen? Was het een proefneming of een ruil, was het een gevolg van de een of andere afspraak met de Duitsers?

A. Ik spreek hier met enige onzekerheid, ik kan u alleen maar mijn eigen indruk uit die dagen weergeven. Ik dacht, dat het samenhing met de pogingen van zekere groepen in Duitsland, ook vooral in het Rode Kruis in Duitsland, om toch weer een zeker contact met het Westen te krijgen. Ik dacht zelfs, dat er zekere Nazi-opperhoofden meegespeeld hadden en ik vraag mij af, of die *Kaltenbrunner-kliek* er toen niet tussen zat, die op die wijze toch weer een wit voetje bij zekere kringen in het Westen wilde krijgen. Ik geloof, dat dat er achter zat. Men krijgt daar dan dezelfde sfeer van de acties van *Bernadotte*, die toen ook veel bereikt heeft.

37587. De **Voorzitter:** Behalve dat de rol van *Bernadotte* ten zeerste in twijfel getrokken wordt. *Bernadotte* is pas op het tapijt gekomen, toen er gezorgd moest worden voor het weghalen van vrouwen uit Ravensbruck en nog enkele andere kampen. Toen heeft de Zweedse Regering aan *Bernadotte* gevraagd, of hij die transporten wilde begeleiden.

A. Mijn indruk was, dat *Bernadotte* al eerder allerlei andere pogingen gedaan had.

37588. De **Voorzitter:** *Bernadotte* was nog nooit in Duitsland geweest en had nog nooit enig contact met Duitse Regeringspersonen gehad, vóórdat hij die mensen uit Duitsland halen moest.

A. Ik herinner mij b.v., dat in die dagen een zekere *Fritz Berber* — aan de heer *Stufkens* en mij van heel vroeger bekend — in Genève opdook en dat ik tot mijn grote verwondering een telefoontje van *Max Huber*, de president van het Rode Kruis, kreeg, of ik de heer *Berber* wilde ontvangen. Hoewel ik tegenover de heer *Huber* altijd zeer beleefd ben geweest, want hij is de president van liet Internationale Rode Kruis en een man, die ik zeer hoog acht. heb ik hem toen enigszins onbeleefd gezegd, dat ik er niet over dacht. Ik heb in de oorlog veel met Duitsers gepraat en wel met alle mogelijke soorten van Duitsers, waardoor ik wist, dat de heer *Berber* een direct medewerker van *von Ribbentrop* was. Ik zeg dit alleen maar, om u de sfeer van die tijd te laten zien. *Fritz Berber* kwam bij het Internationale Rode Kruis praten. Al die mensen waren toen bezig om op de één of andere wijze pogingen te doen om te laten zien, dat de Nazi's nog niet zo slecht waren.

37589. De **Voorzitter:** Maar *Bernadotte* was ondervoorzitter van het Rode Kruis in Zweden.

A. Ja, maar ik dacht, dat *Bernadotte* ook in die tijd nog een rol gespeeld heeft, maar de juiste data zijn mij niet bekend.

37590. De **Voorzitter:** Het is wel mogelijk, dat hij een zekere rol heeft gespeeld, maar toch niet een rol, die samenhangt met Theresienstadt. Dat geloof ik niet. Het heeft voor ons ook geen zin om

alsnog te proberen te ontdekken, waarom nu wel Joden uit Theresienstadt zijn vrijgegeven en andere Joden niet. Maar er wordt ons van Joodse zijde verteld, dat er bij dat transport veel meer Nederlanders hadden kunnen zijn dan die vierhonderd, indien er dit of dat was gebeurd. Daar kan ik geen aanknopingspunt voor krijgen.

A. Ja, dat is heel goed mogelijk, maar dan rijst onmiddellijk de volgende vraag of de mensen, die „dit en dat" hadden moeten doen, dat ook wisten. Ik herinner mij best, dat er in Zwitserland grote verwondering was, toen inderdaad die mensen uit Theresienstadt opdoken. Ik heb wei horen vertellen, dat er zekere mogelijkheden waren. Wij dachten echter, dat het er wel nooit van zou komen. Wij waren dan ook ten zeerste verwonderd, toen die mensen toch aankwamen. Dat men niet precies geweten heeft hoe men die zaak aan moest pakken, is niet zo verwonderlijk.

37591. De **Voorzitter:** Hoe die vluchtelingen werden ondergebracht en hoe zij behandeld werden, toen zij uit de kampen kwamen, staat in het rapport van de heer *Kyzer*, en dat zal wel goed zijn.

A. Technisch is het zeker goed geweest.

37592. De **Voorzitter:** Hij had toch zeker de zaak organisatorisch goed onder de duim? Hij geeft een hele uiteenzetting over de wijze, waarop de mensen overgebracht werden.

A. Over de andere kant van de zaak kan men alles in het rapport *Cleveringa* lezen.

37593. De **Voorzitter:** U hebt zoëven al gezegd, dat van de Zwitserse kant ook niet alles even prachtig was, vooral de leiding in de kampen was bepaaldelijk zeer slecht, wat ook in het rapport *Cleveringa* staat.

A. Ik zou willen onderscheiden. Er waren bijzonder slechte kampen, maar er waren toch ook wel enige behoorlijke kampen. Ik zou niet alle Zwitsers, die daar leiding gegeven hebben, over één kam willen scheren. Er was wel eens een kamp, waar het een bepaalde tijd heel goed was totdat er een andere leider kwam, waarna het opeens heel slecht werd.

37594. De **Voorzitter:** Dus al die kampen, ook die hotel- en werkkampen, waar speciaal Nederlanders ondergebracht waren, stonden altijd onder Zwitserse leiding?

A. Ja. Zij hadden de hele zaak in handen.

37595. De **Voorzitter:** Waren die hotelkampen werkelijk hotels?

A. Een hotelkamp was geenszins een kamp, maar een mooi hotel en dat tekent de situatie van de vluchtelingen. Ik weet niet of u de streek boven Clarens kent, maar ik denk wel, dat iedere Hollander er veel voor over zou hebben om daar zijn vakantie door te brengen. Dit zijn dan de hotelkampen, waar de vluchtelingen zaten, maar toen men er heen gestuurd werd, ging iedereen brommen. Practisch zaten zij in een soort mooi hotel met een schitterend uitzicht. Maar ja, het is natuurlijk een verschil, wanneer men daar voor zijn vakantie heen gaat of dat men er heen gestuurd wordt met mensen, die men zelf niet uitgekozen heeft.

37596. De **Voorzitter:** Ja, en bovendien waren zij natuurlijk niet altijd in een even evenwichtige toestand. Er werd nogal eens over geklaagd, dat generaal *van Tricht* er weinig voor voelde om de mensen dadelijk naar Engeland doer te sturen als zij eenmaal in Zwitserland waren. Uit wat u zoëven verteld hebt over generaal *van Tricht*, heb ik begrepen, dat dat wel gelegen zal hebben aan de onvoldoende mogelijkheid, die daarvoor bestond.

A. En ook aan andere dingen. Hij had de prioriteit te beoordelen; u weet hoe dat gaat. Er komt dan de een of andere jonge persoon, die denkt, dat hij de belangrijkste is en vindt, dat hij direct doorgestuurd moet worden. Maar ik denk wel, dat de generaal meestal een lange lijst had van anderen, die een militaire opleiding hadden gehad en die eider weg moesten.

37597. De **Voorzitter:** Maar waardoor werd de mogelijkheid om weg te gaan beperkt?

A. Door de veiligheid. Wanneer men ze er bij bosjes doorgestuurd had, zou de lijn direct kapot geweest zijn en zou het trouwens tot een staking gekomen zijn van de mensen, die het werk doen moesten. Die waren alleen bereid een zeker aantal per week of per twee weken af te werken.

37595. De **Voorzitter**: Eén van die jongelui heeft ons hier verteld, dat, toen hij in Toulouse aankwam bij een klein hotelletje, waar zij zich allemaal moesten verzamelen, zij achter een juffrouw aanliepen met zn achten, wat natuurlijk ieders aandacht trok. Dat was natuurlijk heel verkeerd.

A. Ja natuurlijk.

37599. De **Voorzitter**: Dus wanneer dat niet zo snel in zijn werk ging, moet men dat niet wijten aan generaal van Tricht?

A. Neen.

37600. De **Voorzitter**: Hoe was het nu met de andere ambtenaren, b.v. met de heer van der Elst?

A. Die heeft altijd hard gewerkt. Ik geloof ook, dat het oordeel, dat door de commissie *Cleveringa* over hem uitgesproken is, volkomen te recht is.

37601. De **Voorzitter**: Had hij veel met deze dingen te maken?

A. Heel weinig. Zijn werk lag op ander gebied. Wij hadden een apart bureau, waar de illegale zaken werden behandeld, terwijl het consulaat de officiële zaken behandelde, waar iedereen naar kijken mocht. Dat waren dus twee volkomen gescheiden werelden.

37602. De **Voorzitter**: Was de heer van Nijtrik zelf een vluchteling?

A. Ja. Eerst had hij een tijdlang aan een illegale organisatie meegewerkt. Hij woonde vlak aan de Nederlands-Belgische grens en heeft daar speciaal geholpen om mensen over te brengen. Toen daar de situatie onmogelijk werd, is hij naar Genève gekomen en is hij daar de rechterhand van de generaal geworden voor het sturen van mensen naar Spanje.

37603. De **Voorzitter**: Was hem dat wel toevertrouwd?

A. Over het algemeen geloof ik, dat hij dat goed heeft gedaan.

37604. De **Voorzitter**: Er is ons hier al het een en ander verteld over de wijze, waarop hij dat deed, waaruit ik meer de gevolgtrekking zou moeten maken, dat hij zich niet zo erg van de ernst der zaak bewust was en er niet zo bij nadacht, dat er wel mensenlevens bij verloren konden gaan.

A. Ik kan alleen maar zeggen, dat hij een man was, die zelf ook in die situatie geweest was. Hij was niet iemand, die niets wist van het gevaarlijke illegale werk.

37605. De **Voorzitter**: Dus u vindt, dat hij de consequenties wel degelijk overwoog?

A. Ja. De mensen, die aan dat werk zaten, waren mensen, die geen opleiding voor geheime dienst gehad hadden en die nu opeens dingen moesten doen, die eigenlijk een getrainde politieman had moeten ondernemen. Dat gold voor ons allen.

37606. De **Voorzitter**: Nu is er nog één punt, dat eigenlijk niet zozeer de Nederlandse Regering aangaat, maar dat toch wel interessant is. Dat is de houding van de Zwitserse Regering tegenover de vluchtelingen, die over de grens kwamen. We hebben hier in de oorlog nu en dan zeer verbaasd gestaan over verhalen van terugsturen van Nederlanders, die in Zwitserland waren, zelfs Nederlandse Joden, die een zekere dood te gemoet gingen, wanneer ze over de grens gezet werden. We hebben ons in verband daarmee later zeer sterk verbaasd over de bewijzen van dankbaarheid tegenover de Zwitserse Regering van Nederlandse kant. We zeiden: „Wat, moeten we daar nu nog dankbaarheid tonen en moeten de Prins en de Prinses er heen, terwijl ze zo met Nederlanders hebben omgesprongen en met mensenlevens hebben gespeeld?" Later is mij niet gebleken, dat die verhalen allemaal onjuist waren.

A. Er is niet de minste twijfel aan, dat er een aantal mensen teruggewezen is en daardoor in groot gevaar en zelfs in levensgevaar kwam en ik twijfel er ook geen moment aan, dat de Zwitserse Regering op die wijze indirect voor de dood van een aantal Joden en misschien ook van illegale mensen verantwoordelijk is. Maar deze zaak is nogal ingewikkeld. Men moet zich ten eerste afvragen, in welke situatie de Zwitserse Regering was. Eenvoudig de grenzen voor

alle vluchtelingen open zetten, zou in die tijd praktisch een onmogelijkheid geweest zijn. Ze hebben het een tijdje lang gedaan, maar toen zijn er opeens zeer scherpe tegenorders gekomen. Het is b.v. een hele tijd zo geweest, dat wel vrouwen met kinderen de grens over mochten komen. Ik had vlak achter mijn eigen huis een van die Zwitserse opvangkampen — Auffanglager werden ze genoemd — en ik herinner me nog goed, dat de sociale werkster daar me vertelde, dat er steeds weer vrouwen aankwamen met kinderen en een paar dagen later bleek, dat het niet haar eigen kinderen waren. Ze hadden eenvoudig een kind ergens opgepikt om zo over de grens te komen. U ziet wel, hoe moeilijk het toen was. Ik heb mensen in huis gehad, die ik persoonlijk bij de Zwitsers heb aangegeven, die twee dagen later weer uit Zwitserland uitgewezen werden, waar men niets aan doen kon.

37607. De **Voorzitter**: Waren dat Joden?

A. Ja, het waren Joden, die uit België gekomen waren, uit Antwerpen. Men kon er niets aan doen. Maar in dit verband moeten we ook dankbaar zijn tegenover de Zwitsers, want het merkwaardige is, dat het volk zelf er op gereageerd heeft. Het heeft een tijd geduurd, maar toen begonnen die verhalen rond te gaan en is er een volksbeweging ontstaan, die gezegd heeft, dat dat niet zo mocht. Toen zijn ook op heel veel punten de maatregelen teruggenomen. Het was toen praktisch zo, dat we alle mensen, van wie wij wisten, dat zij komen zouden, ten slotte binnen konden krijgen. Wanneer ze b.v. in Frankrijk op een adres niet ver van de grens waren en ze daar lieten weten, dat ze er waren.

37608. De **Voorzitter**: Konden ze dat laten weten?

A. Er waren zoveel smokkelcontacten over de grens en zoveel illegale contacten. Het was niet tegen te houden. Er gingen elke nacht mensen over. Wanneer die mensen ons op tijd lieten weten, waar ze zaten en dat ze over moesten, konden we ze praktisch altijd binnen krijgen. Dikwijls gebeurde het ook met de hulp van de Zwitserse geheime dienst, maar dat zijn dingen, die moeilijk in het openbaar te brengen zijn, want op dat gebied is er heel veel door de Zwitsers zelf gedaan tegen hun eigen officiële wetgeving in. Zo kan men aan de ene kant zeggen, dat er een aantal mensen door de Zwitsers praktisch in hun dood gejaagd zijn, terwijl een aantal anderen, geheel tegen de wet in, gered werden.

37609. De **Voorzitter**: Maar heeft die periode van dat „in de dood jagen" lang geduurd?

A. In zekere zin heeft het tot het eind geduurd, want er waren altijd weer mensen aan de grens en er hing altijd zo heel veel af van de mensen, die aan de grens op wacht stonden. Het begon bij de een of andere Zwitserse soldaat en wanneer die een dienstklapper was, een lastpak, dan sloeg hij de mensen over de grens terug, vóór dat zij zelfs nog maar met een officier gesproken hadden. Als hij een menselijk man was, bracht hij de mensen naar een officier. En wanneer die officier een fatsoenlijk man was, dan belde hij op naar Bern en praatte er over. Het wordt heel duidelijk voor ogen gesteld in die film, die u misschien gezien hebt en waarin de Zwitsers op zeer openhartige wijze laten zien wat er gebeurd is.

37610. De **Voorzitter**: Hoe heet die film?

A. La dernière chance.

Die film is daarom zo interessant, omdat de Zwitsers zich daarin niets mooier en beter hebben voorgedaan dan zij waren. Maar wanneer die officier b.v. een vriendelijk man was, dan liet hij de mensen naar hun gezantschap opbellen en dan was men al weer een heel eind verder. Het gezantschap kon natuurlijk contact opnemen met het Ministerie. Op die wijze zijn ook heel wat mensen binnengekomen. Het gebeurde, dat er mensen teruggeslagen werden ergens aan de grens en twee of drie dagen later op een heel ander stuk opeens binnenkwamen. Enige mensen hebben dat gedaan. Zodat deze zaak twee kanten heeft en men aan de ene kant de Zwitsers bedanken moet en aan de andere kant weer niet.

37611. De **Voorzitter**: Hebt u veel Nederlanders zien aankomen en weer vertrekken? Wij hebben veel gehoord van wat die mensen in Spanje ondervonden hebben. Wat was uw indruk van die mensen? Waren er velen bij van erg avontuurlijke aard?

A. Men had er werkelijk alle categorieën bij van het Nederlandse volk. Daarbij kon men inderdaad de avontuurlijke jongeman vinden,

die soms wel en soms niet in het illegale werk in Nederland gezeten had, maar in ieder geval wilde vechten. Er waren er ook zeer velen bij, die eenvoudig uit het gevaar ontsnapt waren en die daarom helemaal geen zin hadden om verder te gaan. Er waren er bij, die men aansporen moest om ze aan hun plicht te herinneren, dat ze naar Engeland moesten. Met andere woorden, men had er allerlei soorten mensen bij.

37612. De **Voorzitter**: Waren er ook wel eens ongunstige typen bij?

A. Ongunstig in de politieke zin van het woord waren er heel weinig. Ongunstig lijkt mij een te sterk woord. Lastig waren er velen. Losgeslagen elementen waren er ook bij, die, wanneer zij naar een kamp gestuurd werden — de Zwitsers zeiden eenvoudig: „werkkamp, want jullie eten hier Zwitsers voedsel op, dan kunnen jullie ook Zwitsers werk verrichten” — de discipline van zo'n werkkamp eenvoudig niet konden zetten. Dat is altijd een heel moeilijk probleem geweest. Er waren ook zeer goede elementen bij. Ik denk aan een aantal, die tot de beste jonge mensen horen, die men in ons land kan vinden. Ik zou daarom geen denigrerend oordeel willen uitspreken. Ik heb er dan ook direct een aantal medewerkers uitgepikt.

37613. De **Voorzitter**: Gewoonlijk zijn het toch wel de besten van de natie, die zulke dingen gaan ondernemen. Wij hebben over de ervaringen, die men opgedaan heeft met sommigen van deze Nederlanders in Frankrijk en ook in Spanje, heel vreemde dingen gehoord.

A. Ja, het waren de besten van het standpunt van energie en van moed. Maar niet altijd de besten op sommige andere geoiden. Er waren b.v. mensen bij, die op het gebied van geld uitgeverv en feesten etc., hun grenzen niet kenden.

37614. De **Voorzitter**: Is het ook gebeurd, dat ze uit een hotel, waar ze logeerden, de meubels verkochten aan een opkoper en die dan 's nachts lieten zakken van het hotelbalkon aan een touw?

A. Van dergelijke verhalen heb ik nimmer gehoord, maar ik kan mij een verhaal uit Genève herinneren, dat er dicht in de buurt kwam. Het was oorlogs-nihilisme. Het was de tegenstelling om op eens in een bourgeois-land te komen. Zij begrepen eenvoudig niet, dat men daar niet kon doen, wat zij meenden in Holland wel te kunnen doen.

37615. De **Voorzitter**: Heeft de gezant nog moeite gedaan om verbetering te brengen in de toestand, dat er mensen aan de grens teruggezonden werden?

A. Ja zeker.

37616. De **Voorzitter**: Heeft hij dan telkens met de heer *Rotmund* gepraat?

A. Zeker. In individuele gevallen heeft de gezant dit steeds weer geprobeerd.

37617. De **Voorzitter**: En lukte dat ook wel eens?

A. Soms wel en soms niet. Het lukte veel beter, toen het Zwitserse volk eenmaal door krantenartikelen en alle mogelijke vergaderingen bereidheid had getoond om meer mensen op te nemen.

37618. De **Voorzitter**: Deze en gene, uit Genève komende, heeft gezegd, dat men van het Internationale Rode Kruis niet te veil verwachten moest ten aanzien van de pakketzendingen naar de civiele gevangenen in Duitsland. Had het Internationale Rode Kruis bepaalde moeilijkheden of weet u dat niet?

A. Dat weet ik zeer goed, Mijnheer de Voorzitter. Door mijn andere werk had ik ook veel met het Internationale Rode Kruis te maken. Maar het Rode Kruis zat altijd tussen de vuren. De basis van het Internationale Rode Kruis was zijn neutraliteit en die neutraliteit werd dikwijls bijna tot een obsessie. Er kwamen ook steeds weer gevallen voor, waarin men van het Internationale Rode Kruis veel meer actie verwacht zou hebben, maar waar het eenvoudig niet durfde. Er was dikwijls ook een groot onderscheid tussen de verschillende afdelingen van het Internationale Rode Kruis. Op sommige afdelingen zaten mensen, die veel meer moed hadden dan anaeren. De meesten waren benauwd, dat ze in conflict zouden komen met andere Regeringen en dat daardoor hun werk op de een of andere wijze afgebroken zou worden. Ze hebben het dan ook inderdaad moeilijk gehad.

37619. De **Voorzitter**: Ik heb nu wel veel van u gehoord, mijnheer *Visser 't Hooft*, maar is er nu nog iets, waarvan u denkt, dat ik vergeten heb u er naar te vragen?

A. Ik geloof het niet, Mijnheer de Voorzitter. Vele andere dingen heb ik gisteren verklaard en enige andere dingen zouden in het strnogram van de commissie *Cleveringa* nog te lezen zijn.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen en ik sluit het verhoor.

W. A. VISSER 'T HOOFT.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

POSTHUMUS.

STUFKENS.

GERRETSEN, *griffie*

ZITTING VAN DONDERDAG 9 DECEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Roosjen en van Dis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l.* en *m.*

Verhoor van

Mr. dr. JAN DONNER,
oud 57 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
President van de Hoge Raad.

Hij legt de eed af als getuige.

37620. De **Voorzitter**: Ik zou graag met u willen spreken over het rapport van de commissie, waarvan u de voorzitter bent geweest en die zich bezig heeft gehouden met de heer *van Harinxma thoe Slooten*.

Ik stel mij voor, dat deze commissie gevormd is, omdat de Regering, kennende het rapport van de Commissie *Cleveringa* en daarna het rapport van de Commissie *Vorrink* lezende, nu wel eens wilde weten hoe men dit met elkander rijmen moest en wat nu haar eindoordeel er van moest zijn.

A. Wij zijn destijds uitgenodigd door de President van de Ministerraad voor de beantwoording van de vraag of in verband met de uitgebrachte rapporten baron *van Harinxma* als gezant te Brussel kon worden gehandhaafd. Het was dus niet de tegenstelling van het rapport *Cleveringa* en het rapport *Vorrink*, want deze rapporten gingen betrekkelijk langs elkander heen. Het rapport *Cleveringa* immers had betrekking op de werkzaamheid van baron *van Harinxma* in Portugal en dat van de Commissie *Vorrink* betrof vooral het beleid van baron *van Harinxma* als voorzitter van het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis. Alleen had de Commissie *Vorrink* bovendien, ten opzichte van de gestie in Portugal, enige dingen als bijlage in haar rapport opgenomen en gepubliceerd, er aan toevoegend, dat zij dit niet verder zou bekijken, maar dat zij deze gegevens toch niet aan de lezers wilde onthouden. Dit laatste hebben wij in ons rapport nogal sterk gewraakt, omdat het niet aanging, dat men dergelijke beschuldigingen, waarvan men bovendien had kunnen weten, dat ze door het rapport *Cleveringa* besproken waren en grotendeels weerlegd, zonder meer weer eens als bijlage in een rapport ging opnemen. Bovendien was het zonderlinge nog, dat de commissie op de ene bladzijde vertelde, dat zij dit alleen maar aan de lezer bekend zou maken, zonder daarover een oordeel uit te spreken, maar desondanks in de conclusie het toch baron *van Harinxma* ten laste legde.

Het ging dus meer hierover, dat ten eerste na de publicatie van het rapport *Cleveringa* er nogal een deining in de pers geweest is, die zich eigenlijk door het rapport niet bevredigd voelde. En in de tweede plaats was daarna door het rapport *Vorrink* de kwestie van het London Committee er bijgekomen, want dit was een zaak, die de Commissie *Cleveringa* helemaal niet bekeken had. Toen kwam de concrete vraag: Is nu het resultaat van die rapporten zodanig, dat de heer *van Harinxma* niet langer als gezant is te handhaven?

De bedoeling was natuurlijk niet, dat wij het onderzoek nog eens over zouden doen, maar dat wij aan de hand van de rapporten de zaak in haar geheel moesten bekijken en de Regering adviseren over de vraag: Is nu baron *van Harinxma* eigenlijk na deze rapporten wel dan niet te handhaven?

37621. De **Voorzitter**: Tot welke conclusie bent u gekomen?

A. Wij zijn zonder enige aarzeling tot de conclusie gekomen, dat er zeker geen grond was om baron *van Harinxma* niet langer in Brussel te handhaven. Ten overvloede hebben wij nog laten uitkomen,

dat men voor die vraag zich speciaal ook rekenschap moest geven, dat de functies, waarover het dan ging, nl. in Portugal en in het London Committee, geen diplomatieke functies geweest waren en dat dus, zelfs wanneer men enige critiek zou hebben op de wijze, waarop hij dat gedaan had, daaruit nog niet behoefde te volgen, dat hij diplomatiek ook niet goed was. Inderdaad was onze indruk, die een minder gunstige factor voor dit werk was geweest, dat de heer *van Harinxma* een ietwat stroeve figuur is. De een heeft nu eenmaal een vlottere wijze van optreden dan de ander. Maar dit is ten slotte slechts een overweging geweest, die er zijdelings bijkwam.

37622. De **Voorzitter**: Wat was nu uw oordeel over de rapporten van de commissies?

A. Van het rapport van de Commissie *Cleveringa* hebben wij ook gezegd, dat wij dit een hoogst bekwaam rapport vonden. Er blijkt uit, wat trouwens, gegeven de samenstelling, ook wel te verwachten was, dat men de zaak zeer grondig had bekeken en ook met grote voorzichtigheid. In die zin, dat men zeer zorgvuldig alle punten had overwogen. Wij hebben toen nog eens nagegaan wat wij er zelf nog van konden vinden. Bij de publicatie had de Commissie *Cleveringa* gezegd, dat ze eigenlijk al het materiaal niet gehad had; dat sloeg er dan op, dat al de Engelandvaarders, die in Portugal aangekomen waren, verhoord waren en ook weer bij de politie in Londen. De Commissie *Cleveringa* had al deze rapporten niet gehad en het onderzoek was in zoverre niet volledig geweest.

Wij hebben ons toen met de betrokken instanties nog eens in verbinding gesteld, waarna wij nog een 800 rapporten gefourneerd hebben gekregen. Ons bleek toen echter, dat de rapporten, waar iets in stond, reeds door de Commissie *Cleveringa* bekeken waren, en dat de rest gevormd werd door rapporten, waar niet veel nieuws in stond of waar hetzelfde in stond als in de andere rapporten. Dit gaf dus geen nieuw materiaal.

Overigens hadden wij natuurlijk een beperkte taak. Bovendien drong de Regering er zeer op aan, dat onze arbeid op korte termijn gedaan zou worden. Wij hebben ons werk dan ook in een paar weken moeten doen. Het ging er dan om of wij, alles nog eens negaande, bekijkend het materiaal, dat de Commissie *Cleveringa* had gehad, meenden, dat dit een rapport was, waarop de Regering kon vertrouwen. Wij hebben ten opzichte van het rapport van de Commissie *Cleveringa* als onze slotsom gegeven, dat wij geen reden hadden om van de conclusies af te wijken. Bepaalde punten hebben wij daarbij nog eens speciaal bekeken. Met name het oordeel van de heer *van Pallandt*. Deze was tegelijk met baron *van Narinxma* in Portugal en er was nogal enige wrijving tussen hen geweest. Zoals u weet, speelt de figuur van de heer *Maas Geesteranus* in het geheel een grote rol. De heer *van Pallandt* stond nogal aan zijn zijde. Wij hebben de heer *van Pallandt* daar nog eens persoonlijk over gehoord, maar dit heeft ons toen niet de indruk gegeven, dat hetgeen de Commissie *Cleveringa* op grond van zijn schriftelijke inlichtingen geconcludeerd had, niet juist zou zijn.

37623. De **Voorzitter**: Nu is mij in het rapport *Cleveringa* één aing speciaal opgevallen en dat is, dat zij bijna, zo niet geheel, uitsluitend uitgegaan zijn van de mededelingen, die in „Trouw“ gestaan hebben.

A. Dat is toch niet helemaal juist. Wanneer u het gehele rapport leest, is het toch veel meer. Zij hebben heel wat meer mensen gehoord.

37624. De **Voorzitter**: Maar men is steeds weer uitgegaan van die klachten van „Trouw“.

A. U moet niet vergeten, dat het zo gegaan is: toen de commissie is ingesteld, heeft zij een oproep gedaan en van Regeringswege is toen eveneens een oproep gedaan aan iedereen, die ook maar enig materiaal kon geven met betrekking tot de werkzaamheid van de betrokken diplomatieke ambtenaren. Men werd min of meer uitgenodigd om te dien opzichte met klachten te komen. Vanzelf was

de commissie aldus aangewezen op het materiaal, dat zij op die manier verkreeg. Maar in het materiaal, dat zij verwerkt hebben, hebben zij zich zeker niet te veel beperkt. Zij hebben zelfs van de klachten van „Trouw“ dingen verwerkt, die helemaal buiten de werkzaamheid van van *Harinxma* vielen. Dit zeggen zij zelf ook, maar zij waren van mening, dit toch maar in onderzoek te nemen, daar dit anders wellicht zou kunnen blijven hangen. Zo b.v. de pakkettenzending naar Nederland en ook die geldzending naar mevrouw van *Harinxma*, die op zich zelf niets met deze kwestie te maken hadden, maar waarvan de commissie, volkomen te recht, meende, dat zij opgehelderd moesten worden.

37625. De Voorzitter: U bent niet van mening, dat zij het terrein dus niet voldoende zouden hebben afgewerkt?

A. Neen, zeker niet. De heer *Cleveringa* trouwens kennende, zou ik dit ook nooit hebben verwacht. Ik zelf zou vermoedelijk een heel wat korter rapport geschreven hebben, maar mr. *Cleveringa* is nu eenmaal iemand, die de zaken buitengewoon grondig behandelt.

Zoals reeds gezegd, is het enige geweest, dat wij nog gedacht hebben: hebben zij al het materiaal wel gehad? Ofschoon zij dan niet alleen „Trouw“ hadden gehad, maar beschikt hadden over al de klachten, die er waren van mensen, die in Portugal aankwamen. Het was voor deze mensen inderdaad een lijdensgeschiedenis. Vooral de behandeling in Spanje, waarover van de Commissie *Cleveringa* nog een rapport komt. De wijze, waarop deze mensen daar b.v. vastgehouden werden. Ik durf daar zelf geen oordeel over uitspreken, maar ik heb al de verhalen daarover gezien en het is daar inderdaad een ellendige geschiedenis geweest.

Daarom is het voor ons nog wel een vraag geweest, in hoeverre de heer van *Harinxma* ook aansprakelijk moest worden geacht voor wat er in Spanje gebeurd is. Wij hebben dit in ons rapport wel niet uitdrukkelijk met zoveel woorden gezegd — dit zou de schijn hebben gegeven, alsof wij een ongunstig oordeel over Spanje uitspreken, terwijl de zaak nog in onderzoek is — maar wij hebben het wel degelijk overwogen. Er is ons uit de correspondentie, die ons is overgelegd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken, gebleken, dat men in Londen altijd op het standpunt heeft gestaan, dat de kwestie van hetgeen er in Spanje gebeurde buiten de heer van *Harinxma* omging, en men heeft dan ook van Londen uit steeds rechtstreeks mensen naar Spanje gezonden om die zaak eens te bekijken.

37626. De Voorzitter: Was dat ook uw conclusie?

A. Dat was ook onze conclusie. Wij hebben ook uit de rapporten, die reeds heel vroeg uit Londen zijn gestuurd, op kunnen maken, dat, voorzover men uit Spanje klachten had, de Regering nooit de heer van *Harinxma* er bij ingeschakeld heeft, maar die zaak altijd rechtstreeks heeft opgenomen met de mensen in Spanje. Ik wil daarmee niet zeggen, dat ik de gezant en de consul-generaal in Spanje wil belasten: alleen was, objectief gezien, de toestand in Spanje allerellendigst. De vraag of die heren met de middelen, waarover zij beschikten, en de hele verhouding daar er meer van hadden kunnen maken, lag niet op onze weg te beoordelen. Toen wij eenmaal hadden vastgesteld, dat de heer van *Harinxma* er niet voor aansprakelijk was, hebben wij er van afgezien dit verder te onderzoeken. Hierover zal nog een rapport komen van de Commissie *Cleveringa*. De Commissie *Cleveringa* heeft ons wel, dit staat ook in ons rapport, opdat wij enige indruk van het geheel konden krijgen, reeds de gegevens ter beschikking gesteld van de rapporten over Zwitserland en Spanje, waarmee zij nog bezig was. Wij konden toen een enigszins beter beeld krijgen van de gehele situatie, waarin deze kwestie zich afspeelde.

37627. De Voorzitter: Hebt u daar nog mensen over gehoord om een beter beeld te krijgen?

A. Neen. Wij hebben ons op het standpunt gesteld, dat, wanneer wij met verhoren begonnen, het wel heel moeilijk werd de beperkte opzet van ons onderzoek te handhaven.

Zoals ik u reeds zei, hebben wij alleen van de gelegenheid gebruik gemaakt om de heer van *Pallandt*, die nogal erg aan de zijde van de heer *Maas Geesteranus* stond, op wie de heer *Maas Geesteranus* zich ook voortdurend beriep en die de Commissie *Cleveringa* alleen maar schriftelijk had kunnen bereiken, nog eens persoonlijk te horen, nu hij toevallig in het land was. Wij hebben toen sterk de indruk gekregen, dat wat de heer van *Pallandt* aan bezwaren had bij de Commissie *Cleveringa* wel tot zijn recht is gekomen. Ik zou zelfs zeggen, dat de heer van *Pallandt* in die mondelinge bespreking iets gereserveerder stond dan in zijn schriftelijke rapporten.

37628. De Voorzitter: Nu hebt u ons zoëven verteld, dat u nog eens inzage had genomen, of althans uw commissie, van de rapporten van de Engelandvaarders. Hebt u daar zelf ook een aantal van gelezen?

A. Jazeker. Ik geloof, dat wij er 800 hebben doorgewerkt, en dit moest allemaal in een paar weken gebeuren!

37629. De Voorzitter: Daar waren zeker veel rapporten bij, die de heer *Maas Geesteranus* gemaakt had?

A. Voorzover het gevallen uit Portugal waren, waren de verhoren door het bureau van de heer *Maas Geesteranus* afgenomen. Maar onmiddellijk, wanneer de Engelandvaarders in Londen aankwamen, werden zij daar door het Bureau Inlichtingen opnieuw gehoord.

37630. De Voorzitter: Hebt u nu de indruk gekregen van de rapporten, die door de heer *Maas Geesteranus* samengesteld waren over de Engelandvaarders, dat hij die mensen min of meer suggereerde in de richting van klachten over het beleid in Spanje?

A. Dit is een netelige vraag. Wanneer men op grond van rapporten, die zeer talrijk zijn, min of meer op korte termijn een oordeel moet uitspreken, moet men toch een zekere reserve in acht nemen. Men kan ten slotte de gehele zaak niet overdoen, dat was de bedoeling ook niet.

Wij hebben er ons dus ook van onthouden om de heer *Maas Geesteranus* te verhoren. Ik vind het daarom een beetje moeilijk om over de heer *Maas Geesteranus* een oordeel uit te spreken. Mijn indruk stemt niet in met de Commissie *Cleveringa* overeen. Ik ken trouwens de heer *Maas Geesteranus* nog van vroeger. Ik voel mij toch echter een beetje bezwaard om, zonder dat ik de heer *Maas Geesteranus* gehoord heb, hem op de een of andere wijze te belasten, maar het is wel waar, dat de tegenstelling van *Harinxma* — *Maas Geesteranus* sterk was. Dit kwam, omdat de heer *Maas Geesteranus* de zogenaamde illegale kant uit wilde en de heer van *Harinxma* aan het andere standpunt vasthield.

37631. De Voorzitter: Maar heeft niet tevens de heer *Maas Geesteranus* de Engelandvaarders op enigszins merkwaardige wijze ingelicht over de houding van de Regering?

A. Het is op een openlijk conflict tussen de Regering en hem uitgelopen, maar ik geloof wel, dat het beeld, dat men van hem geeft, dat hij een zeer actieve man was en met de beste bedoelingen bezield geweest is, juist was. Wat ik echter als resultaat van zijn werk gezien heb uit de stukken, is niet erg positief. Hij schrijft dit nu wel toe aan tegenwerking, maar tot tweemaal toe heeft hij zogenaamd illegaal mensen uit Spanje naar Portugal gebracht, doch dat is beide keren een grandioze mislukking geweest. Hij zegt nu wel: Dat komt, omdat zij daar niet meewerkten, etc., een wraak aan het zg. legale standpunt. Maar men moet zich bij de beoordeling van deze tegenstelling niet instellen op de voor ons gangbare zin van „legaal“ en „illegaal“, vooral in het begin niet. Aanvankelijk immers betekende illegaal, en in Spanje en in Frankrijk, hetzelfde als buiten de Franse en de Spaanse autoriteiten om. Dat is natuurlijk een geheel andere vorm van illegaliteit dan de wijze, waarop men hier b.v. tegen de Duitsers vocht. Het was dus zo, dat b.v. de gezant in Spanje redeneerde: Ja, kijk nu eens, wanneer jullie je nu liever niet aan de voorschriften houdt, dan kan dit wel eens een keer gelukken, maar wanneer het dan niet gelukt, dan ben je ook erg achterop.

37632. De Voorzitter: Bestond er bij de Regering in Londen ook een zekere afkeer tegen illegaal werken?

A. Het standpunt ten deze heeft zich geleidelijk ontwikkeld. Men moet zich de situatie goed voorstellen. Toen van *Harinxma* daar gezet werd, was dat wegens de Nederlanders, die na onze bezetting vóór de Duitsers uit over België naar Zuid-Frankrijk gekomen waren. Het waren in hoofdzaak Joden, die bang geworden waren. Aanvankelijk was het dus een soort evacuatie van gestrande mensen. Langzamerhand is daar toen de kwestie van die Nederlanders bijgekomen, die over de „linie“ kwamen en op die manier via Spanje en Portugal naar Engeland wilden. Maar ook toen dit min of meer actueel werd, is er nog een tijd geweest, dat men dit langs de legale weg nog wel kon opvangen; wel niet zo schitterend, maar het ging. Maar omstreeks 1942, toen Frankrijk geheel bezet werd, werd dit veel moeilijker. Toen heeft de heer van *Harinxma* zelf geschreven, dat zijn opdracht daarmee ten einde ging lopen, daar zogenaamde legale evacuatie onmogelijk zou worden. Wanneer

men wilde voortgaan, dan moest men het heel anders doen. De Regering heeft toen ook ten opzichte van Spanje het standpunt ingenomen, dat het geheel over andere schijven moest lopen. Er is in 1943 — het heeft tot September 1943 geduurd, totdat die regeling gereed was — een regeling gekomen en wanneer men deze regeling over die evacuatie leest, staat er ook uitdrukkelijk in, dat de officiële instanties er nu buiten moesten blijven en dat men het over een geheel andere weg moest laten lopen. Vooral de heer *Maas Geesteranus* was echter reeds dadelijk van het begin af een andere overtuiging toegedaan. En hij wilde voor zijn „illegaal” werk ook met de consuls in Zuid-Frankrijk werken, waar de heer *van Harinxma* nogal wat bezwaren tegen had. Ik kan echter die bezwaren van *van Harinxma* wel delen; een vermenging van „legaal” en „illegaal” was heel gevaarlijk; ook wanneer men in acht neemt, dat men het „legaal” en „illegaal” niet moet opvatten zoals het b.v. bij ons was tegen de Duitsers; dat het ging tegen autoriteiten in Frankrijk en Spanje, die op zich zelf niet in strijd waren gewikkeld, doch in verband met hun eigen neutraliteit, benauwd waren om iets te doen.

Men kan zich overigens voorstellen, dat die mensen, die uit Nederland gingen, wanneer ze over de grens wsen, dachten, dat zij nu meteen in de vrijheid waren, en dan verschrikkelijk teleurgesteld waren. Men moet ook niet vergeten, dat in het begin Engeland er helemaal niet op gesteld was, deze mensen op te nemen. Het heeft lang geduurd, voordat de Regering de Engelsen overtuigd had. In het begin moesten deze mensen dan ook naar Curaçao en Suriname en eerst later werden de mensen van Portugal naar Engeland overgebracht.

27633. De **Voorzitter**: Nu vroeg ik u zoëven uw mening over de Pakkettencommissie en van dit onderwerp zijn wij enigszins afge-
weken.

A. Het rapport *Vorrink* was allereerst in zoverre van belang, dat er ook een stuk in voorkwam, dat enigszins de Portugese kwestie raakte. Zoals reeds gezegd, was het op dit punt wel heel vreemd, dat aan de ene kant werd gezegd, dat zij zich van een oordeel onthielden, en daarnaast dan toch weer stukken van de heer *Maas Geesteranus* en van enige andere mensen werden opgenomen, terwijl men had kunnen weten, dat er toen reeds een rapport *Cleveringa* was, waarin deze zaak besproken en geheel anders belicht was. Ik vind het, om u de waarheid te zeggen, niet verantwoord om dergelijke beschuldigingen tegen iemand dan nog op die manier te publiceren.

Het punt, waar het voor ons bij de commissie *Vorrink* om ging, betrof het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis, waarvan de heer *van Harinxma* voorzitter is geweest. Wij hebben het rapport van de Pakkettencommissie dan ook alleen bekeken met het oog op datgene, wat er over de heer *van Harinxma* in stond. Er staat nog veel meer in, met name over de repatriëringsdienst en het Rode Kruis hier in Nederland, maar wij hebben alleen als taak gehad, het rapport te onderzoeken, voorzover het de heer *van Harinxma* bezwaarde. Iets dat ook alweer opviel, was, dat, terwijl het London Committee drie voorzitters heeft gehad — de heer *van Lidth de Jeude*, de heer *van Harinxma* en de heer *de Meester* — het rapport *Vorrink* op dit punt eigenlijk alleen maar over de heer *van Harinxma* spreekt.

Van het gedeelte van het rapport, waarover wij ons een oordeel moesten vormen, kan ik niet anders zeggen dan dat dit oordeel was, dat uit de eigen gegevens van het rapport volgde, dat de heer *van Harinxma* geen redelijk verwijt kon treffen. De verdediging van de heer *van Harinxma* ten opzichte van het London Committee was: Wij hebben daar gezorgd, en daar konden wij ook voor zorgen, voor de krijgsgevangenen en de civiel geïnterneerden — de heer *Roosien* zal zich nog wel herinneren, dat wij ook in Buchenwald pakketten hebben gekregen van het Rode Kruis —, maar de geallieerden zelf maakten het ons onmogelijk om aan de politieke gevangenen iets te sturen, want de geallieerden, inclusief Amerika, wilden niet, dat er pakketten heen gezonden werden. Zij zeiden namelijk: Dat komt toch nooit bij die mensen terecht, alleen maar bij de Duitsers. Die wilden dus bepaald niet, dat het gebeurde. Toen 1944 is dit pas veranderd. De Pakkettencommissie erkent, dat het London Committee — er waren niet minder dan 10 000 krijgsgevangenen — voor deze krijgsgevangenen goed gezorgd heeft. Maar het gaat er om of zij nu aansprakelijk zijn voor het feit, dat de politieke gevangenen zo weinig ontvangen hebben.

37634. De **Voorzitter**: Maar u zei zoëven, dat u als civiel gevangene in het concentratiekamp Buchenwald pakketten hebt ontvangen?

A. Wij waren gijzelaars.

37635. De **Voorzitter**: U was dus geen civiel gevangene, maar gijzelaar.

A. Neen, zeker niet. U moet goed onderscheid maken tussen civiele en politieke gevangenen. Een gijzelaar heet ook tegelijkertijd civiel gevangene, geen politiek gevangene.

37636. De **Voorzitter**: De gijzelaars werden dus gelijkgesteld met de krijgsgevangenen; dientengevolge kreeg u ook pakketten.

A. Ja, maar die andere mensen kregen niets. Dat kon niet, omdat ten eerste de conventie er niet op van toepassing was en de geallieerden bovendien niet wilden, dat daarvoor geld werd uitgetrokken.

37637. De **Voorzitter**: Nu is dit juist de kwestie, die ons bezighoudt. Er is ons nl. meegedeeld, dat één van de gedelegeerden van het Internationale Rode Kruis in Berlijn, die nogal eens hier kwam, hier is komen vertellen, dat men officieel van Duitse zijde in Genève de boodschap had gekregen, dat het Internationale Rode Kruis pakketten kon sturen aan de politieke gevangenen in de concentratiekampen. Die boodschap is hier gebracht en naar aanleiding daarvan heeft men toen een heleboel namen verzameld van gevangenen, die in concentratiekampen zaten. Deze zijn toen allemaal naar Genève gestuurd en van daaruit heeft de heer *Flugi* hun pakketten gestuurd.

A. D.w.z. het London Committee heeft dit gedaan. Dit staat in ons rapport.

37638. De **Voorzitter**: Dat is nu juist de moeilijkheid. U zegt, dat het London Committee het heeft gedaan.

A. Neen, het is er bij betrokken geweest.

37639. De **Voorzitter**: Nu zou ik zo graag willen weten, waar nu het verband ligt tussen het London Committee en het werk, dat *Flugi* met die lijsten heeft gedaan.

A. Wel, dat is de heer *de Vos van Steenwijk*. Hij was de gedelegeerde van het London Committee. *Flugi van Aspermont* was in dienst van *de Vos van Steenwijk*.

37640. De **Voorzitter**: Die hadden, geloof ik, niet veel met elkaar op?

A. Ja, d.w.z. de Pakkettencommissie geeft de indruk, dat *Flugi* eigenlijk niet in dienst stond, maar wij hebben dit onderzocht, en het bleek wel degelijk, dat *Flugi* in dienst stond.

37641. De **Voorzitter**: Dat staat misschien wel in het rapport van de Pakkettencommissie, maar ik neem het niet zonder meer voor juist aan. De heer *Visser 't Hooft* zegt, dat zij elkaar hoogst zelden spraken en dientengevolge het werk van de *Vos van Steenwijk* voor het London Committee heeft geleden, voorzover hij zich daarmee moest wenden tot het Internationale Rode Kruis. *Flugi* heeft verklaard, dat hij een aantal ontvangstbewijzen in zijn bezit heeft van gewone gevangenen in concentratiekampen, die hem bevestigd hebben, dat zij pakketten hebben ontvangen, die hij hun uit voorraden in Genève gestuurd had. Nu zegt u, dat het London Committee daar ook iets mee te maken had. Kunt u dat nader uitleggen?

A. Ja, in zoverre, dat het London Committee er geld voor heeft gestuurd. Maar dit heeft eerst op een later tijdstip kunnen geschieden. Eerst tegen het voorjaar van 1944 zag men kans geld over te maken. Van dit geld heeft de heer *Flugi* die pakketten gestuurd.

37642. De **Voorzitter**: Dat was toch al eerder dan 1944?

A. Neen, dat was niet zoveel eerder dan 1944. Het speelt in eind 1943, begin 1944.

37643. De **Voorzitter**: Dat die ontvangstberichten in het bezit van de heer *Flugi* kwamen?

A. Neen, dat uit Londen geld is gezonden. Volgens de verklaringen van de heer *Visser 't Hooft* staat overigens inderdaad wel vast, dat de verhoudingen in Zwitserland niet „alles rozengleur en manschijn” waren.

37644. De **Voorzitter**: Eén van de belangrijke dingen, die wij hier telkens weer ontmoeten is, dat men van de zijde van het London Committee telkens weer zegt — zo ook van de zijde van de Regering in Londen —, dat de Engelsen zich hevig kantten tegen alles, wat in verband stond met het zenden van pakketten naar de gevangenen in de concentratiekampen. Men zei tevens, dat het ook niet mogelijk was, omdat de Duitsers het niet toestonden. *Friedrich* heeft echter in het begin van 1943 verklaard, dat de Duitsers er sedert kort geer, bezwaar meer tegen hadden.

A. Men moet niet vergeten, dat het nog iets anders was, wanneer het binnen de blokkade kon geschieden. Binnen de blokkade kon er wel eerder het een en ander gebeurd zijn. Bovendien stond vast, dat de Engelsen wel toestonden, dat men pakketten naar eigen land stuurde.

37645. De **Voorzitter**: Maar die pakketten, die *Flugi* stuurde, kreeg hij uit de miljoenen pakketten, die uit Amerika kwamen voor de krijgsgevangenen, en daarvan hadden zij ontzaglijke voorraden in Genève liggen.

A. Maar men kon dan toch alleen de mensen, die binnen de blokkade zaten en in Zwitserland de beschikking over deze pakketten konden krijgen, dit laten organiseren. De zaak was echter, dat men daarvoor het geld moest hebben. Ik herinner mij, dat ik gelezen heb, dat de Joden-comité's in Zwitserland b.v. nogal over middelen konden beschikken. Misschien had de samenwerking beter kunnen zijn, maar daar is ook van geprofiteerd voor het zenden naar onze politieke gevangenen.

37646. De **Voorzitter**: Het sturen van geld uit Engeland had, geloof ik, ook nogal wat voeten in de aarde? Waarom kon het niet gestuurd worden?

A. Omdat het niet mocht.

37647. De **Voorzitter**: Wie wilde het dan niet hebben?

A. Volgens de beweringen zijn de geallieerden begonnen met te zeggen: „Het mag niet“.

37648. De **Voorzitter**: En wanneer wij er de mensen van de Nederlandse Regering naar vragen, zeggen zij altijd, dat zij volkomen bereid waren om geld te sturen.

A. Zeker, maar zij kregen er geen toestemming voor.

37649. De **Voorzitter**: Het is mij toch niet helemaal duidelijk waarom het niet gekomen is. Aanvankelijk hebben wij gedacht, dat het een heel eenvoudige zaak was.

A. Afscheiden daarvan, dat het London Committee in hulp aan de politieke gevangenen door de geallieerden werd verhinderd, zou dit ook daarom moeilijk te organiseren zijn geweest, omdat men in Londen — daar wordt ook wel een grief van gemaakt door de Pakkettencommissie — niet eens gegevens had over de namen.

Er is hier te lande een dame, mevrouw *Ross*, bezig geweest namen van gedeporteerden te verzamelen en eindelijk heeft zij kans gezien om 5000 namen naar Zwitserland te krijgen. Maar het staat vast — en de Pakkettencommissie zegt zelf, dat het haar nog altijd een raadsel is —, dat men eigenlijk in Nederland als illegaliteit die politieke gevangenen min of meer had afgeschreven.

In Nederland had toch eigenlijk de illegaliteit de namen moeten verzamelen, zoals men het in Noorwegen ook gedaan heeft. Men heeft van hieruit ook nooit naar de overkant in dit opzicht gegevens verstrekt.

37650. De **Voorzitter**: Heeft men er ook nooit aan de overkant eens aan gedacht, er naar te vragen?

A. Blijkbaar niet. In het rapport van de Pakkettencommissie zelf wordt gezegd, dat men achteraf verbaasd is, dat men aan Londen zo weinig de aandacht heeft gevraagd voor de nood van deze politieke gevangenen. Ten slotte is er een zekere wisselwerking. Nu men in Londen meende: wij kunnen van Londen uit praktisch niets aan de politieke gevangenen sturen, want pakketten mogen alleen

gezonden worden aan de krijgsgevangenen, was natuurlijk ook de vraag naar de namen minder dringend. U moet niet vergeten, dat die zorg van het London Committee alleen al voor de krijgsgevangenen ruim 10 000 mensen betrof.

37651. De **Voorzitter**: In uw rapport hebt u over de Noren gezegd, dat er niet 7500 waren, maar 5000. Hoe wist u dat?

A. Dat zijn de gegevens, die de heer *Schot-h* uit Londen heeft meegebracht.

37652. De **Voorzitter**: Dat hebt u dus geschreven, omdat u reden hebt het aan te nemen?

A. Ja, omdat dit cijfers zijn, die wij gekregen hebben.

37653. De **Voorzitter**: De heer *Rietveld* heeft ook gezegd, dat hij het getal 7500 niet aannemelijk vond. Ons is hier opgevallen uit de verhoren, die wij reeds gehad hebben, dat mevrouw *Ross* namen verzamelde, welke zij naar Genève stuurde door bemiddeling van mr. *de Graaff* van Philips. Daarbij komt, dat allerlei drukwerken en andere geschriften, welke hier in Nederland uitkwamen, in minder dan geen tijd naar Engeland overgezonden konden worden. Ook werden deze wel eens via de Zwitserse weg en Spanje verzonden, zowel als over Zweden. Zo gingen allerlei papieren op deze wijze naar Engeland. Niemand is echter op het idee gekomen — de illegaliteit ook niet — om er nu eens zorg voor te dragen, dat, behalve de boeken en pamfletten, die hier uitkwamen, ook eens de namen van diegenen, die in de concentratiekampen zaten, naar Engeland overgebracht werden.

A. Ja, maar men stond daar in Londen, en dit blijkt ook uit de gegevens van andere Rode Kruisen, die daar zaten, voor het feit, dat men, in verband met de geallieerde politiek, inderdaad de politieke gevangenen niet rechtstreeks van Londen uit kon bereiken. Men kon hoogstens naar Nederland iets zenden, wat het London Committee ook inderdaad enige malen heeft gedaan.

Zodoende had de kwestie van die namen voor hen in dit opzicht, anders dan bij de krijgsgevangenen, waarvan zij ze van het Internationale Rode Kruis kregen, die betekenis ook niet.

37654. De **Voorzitter**: Toch wel. Ze hadden deze namen b.v. heel gemakkelijk aan het gezantschap in Zweden kunnen doorgeven.

A. Inderdaad. In het najaar van 1944 was de blokkade verbroken.

37655. De **Voorzitter**: Dat was ook juist de slechtste tijd, want toen kwam er van elders niets meer.

A. Zeker, maar vóór die tijd kon Zweden het niet doen. Vóór die tijd hebben zij het voor de Noren kunnen doen, maar daarover verklaarden zij uitdrukkelijk, dat zij het niet voor anderen konden doen — dat is ook eerder gebleken —, tenzij men het aanvoerde, zoals voor de Polen en de Tsjechen, van uit Zuid-Amerika, en dat was alleen voor krijgsgevangenen.

37656. De **Voorzitter**: Dat weet ik heel goed. Het was allemaal in Zweden aangekomen om voor krijgsgevangenen te worden gebruikt. Maar torn het eenmaal in Zweden was aangevoerd voor krijgsgevangenen, had men het net zo gord aan de anderen kunnen verzenden.

A. Wij hebben het in Londen nog eens na laten vragen en volgens de gegevens was dit niet mogelijk.

In de brief, die de heer *Beer* schrijft, staat dat van hetgeen voor krijgsgevangenen bestemd was wel eens iets naar de politieke gevangenen ging. Dat staat er nu wel, maar volgens de gegevens, die de mensen van het Noorse Rode Kruis verstrekt hebben — toen de heer *Schoch* ze in Londen heeft gehoord —, waren het toch inderdaad vrijwel uitsluitend krijgsgevangenen, die het ontvingen.

37657. De **Voorzitter**: Ik weet wel, dat die elkander telkens tegenspreken.

A. In het rapport *Vorrink* staat ook, dat het eigenlijk voor de krijgsgevangenen was en niet voor de politieke gevangenen.

37658. De **Voorzitter**: Dat weet ik, maar het woord „eigenlijk” heeft nu juist zo'n grote betekenis.

A. Daarvoor zou u moeten weten hoe het precies is geweest. U moet ook niet vergeten, dat, wat de aantallen betreft, het over geheel andere cijfers gaat. Uit die kwestie van de Joden is gebleken, dat zij voor de Joden ook niet veel konden doen.

37659. De **Voorzitter**: Behalve dat men op een gegeven moment 70000 pakketten van Zweden uit naar de Joden in Duitse kampen heeft gestuurd.

A. Desalniettemin is er toch ook niets van de Noorse Joden terechtgekomen. Ik begrijp heel goed, dat u als Enquêtecommissie een algemene belangstelling hebt voor alles, wat er gebeurd is, en b.v. de kwestie van die namen is in een later stadium van belang geweest, maar toen betrof het de repatriëringsdienst, aan welke het uitdrukkelijk als één van de taken is opgelegd. Die hele geschiedenis van Zweden van 1944 heeft betrekking op de repatriëringsdienst. Dit gaat dus niet over het London Committee. Bovendien is voor ons ten opzichte van de heer *van Harinxma* ook van belang, dat hij in midden 1944 na de bevrijding van België, daar reeds heen gegaan is. Dus dit laatste jaar, waar het vooral om gaat, regardeert hem helemaal niet meer.

De **Voorzitter**: Dat weet ik wel.

A. Ik begrijp heel goed, dat u als Enquêtecommissie niet alleen met de heer *van Harinxma* te maken hebt, maar met alles, wat er in Londen gebeurd is. Wij hadden natuurlijk alleen maar te onderzoeken in hoeverre men de heer *van Harinxma* kon belasten met fouten, die er gemaakt zijn. Wat de Commissie *Vorrink* niet heeft gedaan, hebben wij de heer *Schoch* laten doen door hem naar Londen te sturen om nog eens de mensen te horen, die daar voor andere Rode Kruiscomité's hebben gezeten. Dezen zeggen allemaal, dat zij niet meer hebben kunnen doen. Wat b.v. van Zweden uit gezonden is, is niet van het Zweedse London Committee uitgegaan, maar van het Zweedse Rode Kruis in Zweden.

37660. De **Voorzitter**: Ik zeg niet: daar behoeft men geen vertrouwen in te hebben, maar ik sta met verbazing te kijken, welke resultaten de heer *Verspyck* in Oslo heeft gehad, die met andere boodschappen terugkwam dan de heer *Schoch* uit Londen.

A. Dat ben ik nu juist niet met u eens. Dit vind ik het opvallende, dat, wanneer men de brieven, die de Commissie *Vorrink* heeft gepubliceerd, kritisch en met het nodige onderscheidingsvermogen leest, men tot de conclusie moet komen, dat het juist niet zoveel uitloopt. Eén van onze grieven tegen de Pakkettencommissie is, dat in haar rapport de gegevens niet voldoende zijn verwerkt.

37661. De **Voorzitter**: Maar ik ben niet bezig de Pakkettencommissie te verdedigen.

A. Dat begrijp ik wel. Maar de zaak is, dat wij hebben gemeend, dat, wanneer men de gegevens van het rapport van de Pakkettencommissie zorgvuldig leest, met voldoende kijk op de onderscheidingen, die men moet maken, men uit het rapport zelf kan zien, dat er eigenlijk geen bezwaren tegen de heer *van Harinxma* persoonlijk gevonden konden worden. Het rapport van de Pakkettencommissie heeft een heleboel instanties door elkander gegooid en toen gezegd, dat deze instanties het anders hadden moeten doen. Ik kan mij volkomen begrijpen, dat men achteraf zegt: Wat is het toch beroerd gegaan, daar moet toch iemand schuld aan hebben. Maar daarmee is men er niet af om zorgvuldig ieders verantwoordelijkheid te onderscheiden. En nu is onze conclusie geweest, dat tot een verantwoordelijkheid van het London Committee en dan in het bijzonder van de heer *van Harinxma* uit het rapport van de Pakkettencommissie niet valt te besluiten. Overigens is, zoals gezegd, dan nog merkwaardig, dat het rapport over de heer *van Lidth de Jeude* en de heer *de Meester* met geen enkel woord spreekt, terwijl die toch evenzeer voorzitter van het London Committee zijn geweest.

37662. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd — het staat, geloof ik, ook in uw rapport —, dat het eerst in 1944 eenvoudiger was om geld over te maken. Hoe weet u dat eigenlijk?

A. Dat zou ik niet zo dadelijk weten te zeggen.

37663. De **Voorzitter**: U hebt hier geen document van gezien?

A. Neen.

37664. De **Voorzitter**: U hebt ons medegedeeld, dat het gemakkelijker geworden was.

A. Het kan zijn, dat dit een verklaring van de heer *van Harinxma* zelf is geweest. Ik durf dit echter niet met zekerheid te zeggen. Wij hebben de verhoren gehad uit Zwitserland van *Flugi* en *de Vos van Steenwijk*, etc.; de verhoren, die de commissie *Cleveringa* gehouden heeft. Ik vermoed, dat het daaruit afkomstig is.

37665. De **Voorzitter**: U hebt nogal vaak gesproken — blijkbaar heeft het nogal indruk op u gemaakt — over de vergelijking tussen het werk van het Londense Comité van het Nederlandse Rode Kruis en van dergelijke comité's van andere landen, waarbij het Londense Comité er best afkwam.

Zijn dat inlichtingen, die de heer *Schoch* gehaald heeft?

A. D.w.z., Miss *Warner*, die zelf aan het Rode Kruis in Londen werkzaam was, heeft dit gezegd.

37666. De **Voorzitter**: De inlichtingen, die de heer *Schoch* uit Londen heeft gehaald, zijn dus voor u de gronden hiervoor. Die hebben dus uw grondslag gevormd?

A. Neen, niet de grondslag. Wij waren tot de conclusie gekomen, dat, wanneer men datgene, wat in het rapport van de Pakkettencommissie zelf stond, kritisch las, daar eigenlijk, afgescheiden van bezwaren, die men zou kunnen hebben tegen het Nederlandse Rode Kruis, de repatriëringsdienst, of wie ook, in ieder geval geen voldoende grond inzate voor beschuldigingen tegen de heer *van Harinxma*.

Nadat wij tot deze conclusie gekomen waren, hebben wij gezegd: laten wij eens even informeren, hoe het staat met de London Committee van die andere landen, waarvan de politieke gevangenen beter geholpen zijn, of deze ook zelf zeggen; dat is niet aan ons te danken; dit is buiten ons omgegaan; dat is bij ons het werk van andere instanties geweest.

Inderdaad hebben toen de betrokken organisaties van die landen in Londen, die op één lijn te stellen zijn met het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis, verklaard, dat Nederland in dit opzicht zeker niet minder dan zij gedaan heeft.

Het is van betekenis, dat, terwijl de redenering is: kijk nu eens, de Polen, Tsjechen, Noren, etc. zijn wel geholpen, de comité's van deze landen, die gelijk waren met ons London Committee, zeiden: maar dit is niet ons werk geweest. Daarin ligt de conclusie, dat, voorzover er dan van Nederlandse zijde een fout is geweest, dit niet is een fout van het London Committee, maar men het ergens anders moet zoeken.

De **Voorzitter**: Ik geloof niet, dat wij u verder nog iets te vragen hebben.

A. Ons onderzoek is alweer enige tijd geleden en staat mij dus niet meer in alle bijzonderheden voor, maar ik geloof toch wel, dat ik het naar juistheid heb weergegeven.

Ik wil nog eens herhalen, dat het voor ons ten eerste alleen om de heer *van Harinxma* ging en in de tweede plaats dan nog alleen over deze vraag, of de zaak van die aard was, dat men de heer *van Harinxma* niet als diplomaat zou kunnen handhaven.

37667. De **Voorzitter**: U bent dus wel van mening, dat de heer *van Harinxma* zich wel moeite heeft gegeven om ten slotte voor de politieke gevangenen iets te doen?

A. Zijn idee is ten leste geweest te trachten in de neutrale landen zoveel mogelijk grote voorraden te vormen.

Wanneer dit vóór de bevrijding reeds gelukt was, had men daar een fonds gehad om van daaruit aanstonds iets te kunnen doen. Hij heeft daarop in Londen sterk aangedrongen.

37667a. De **Voorzitter**: Uit uw conclusie blijkt ten slotte wel, dat men hem niet ten laste kan leggen, dat hij te weinig voor de politieke gevangenen heeft gedaan?

A. Neen. In de eerste plaats al, omdat zij datgene, wat zij voor de krijgsgevangenen konden doen, alleen onder de Conventie van Genève konden doen. En van de kant der Duitsers wilde men ook niet de gegevens, welke via het Internationale Rode Kruis over de krijgsgevangenen verschaft werden, verschaffen over de politieke gevangenen; dat heeft men uitdrukkelijk geweigerd. In de tweede plaats was het standpunt van Amerika en Engeland: Stuur het er maar niet zo naar toe, want wanneer men het er zo naar toestuurt,

komt er niets van terecht en wordt de bevolking in de vijandelijke landen er nog maar door geholpen. Men gaf ten slotte nog wel toe om naar het eigen bezette gebied iets te zenden. Vandaar ook, dat Tsjecho-Slowakije voor onze mensen in dat land nog iets heeft kunnen doen van Londen uit, terwijl er voor ons geen mogelijkheid was.

De Voorzitter: Ik dank u zeer voor uw inlichtingen. Ik sluit het verhoor.

J. DONNER.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

ROOSJEN.

VAN DIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 9 DECEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Roosjen en van Dis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en *m*.

Verhoor van:

Mr. HERMAN CONSTANTIJN SCHOCH,
oud 38 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
gezantschapssecretaris.

Hij legt de eed af als getuige.

37668. De **Voorzitter**: U weet al over welke vraagstukken wij graag met u willen spreken.

A. Ja.

37669. De **Voorzitter**: Ten eerste zou ik dan graag van u willen weten, waar u was, toen Nederland in oorlog kwam in 1940.

A. Op Java.

37670. De **Voorzitter**: Bent u toen nog vóór 1942 naar Engeland vertrokken?

A. Neen, ik ben op Java gebleven als krijgsgevangene.

37671. De **Voorzitter**: En wanneer bent u hier teruggekomen?

A. In Januari 1946.

37672. De **Voorzitter**: Toen hebt u dus dadelijk uw werkkring gekregen op het Departement van Buitenlandse Zaken?

A. Dat was een paar maanden later.

37673. De **Voorzitter**: Heel kort, nadat u die werkkring op Buitenlandse Zaken kreeg, werd u secretaris van de Commissie *Cleveringa*?

A. Neen. Ik ben in Juli 1946 naar Parijs gegaan. alwaar ik een jaar op de ambassade geweest ben, en in Juni 1947 ben ik teruggekomen.

37674. De **Voorzitter**: Bent u toen secretaris geworden van de Commissie *Cleveringa*?

A. Ja.

37675. De **Voorzitter**: Wie heeft daar eerst als secretaris gewerkt?

A. Eerst van *Rijckevorsel* en toen *Bentinck*.

37676. De **Voorzitter**: U hebt de oprichting van de Commissie *Cleveringa* dus niet meegemaakt, maar u weet natuurlijk wel, waarom die benoemd is. Wilt u nu misschien even omlijnen, wat de taak van de Commissie *Cleveringa* was?

A. Beoordeling van de houding van diplomatieke en consulaire ambtenaren tegenover uitgewekenen gedurende de oorlog.

37677. De **Voorzitter**: Alleen uitgewekenen en niet de gevangenen in concentratiekampen?

A. Ingevolge de opdracht van de Minister van Buitenlandse Zaken uitsluitend Nederlandse uitgewekenen; dat houdt, dan in Engelandvaarders, enz.

37678. De **Voorzitter**: Ze heeft toen als terrein van haar werkzaamheden gekozen: Portugal, Zwitserland, Spanje, en welke landen verder nog?

A. Ze hebben het werk in vieren verdeeld. Ze hebben eerst van *Harinxma* genomen als een figuur apart, met alles, wat er bij kwam, omdat hij een van de hoofdpersonen was, ten minste de leiding had, en toen hebben ze Zwitserland genomen, daarna Spanje en Portugal samen en ten slotte Frankrijk.

37679. De **Voorzitter**: En wordt nu onderzocht, hoe het gedrag van *Schuller tot Peursum* was?

A. Dat is al gebeurd, het rapport is nu bijna klaar.

37680. De **Voorzitter**: Dus het rapport over de heer *Schuller tot Peursum* is bijna gereedgekomen?

A. Ja, wij zijn nu met het concept bezig.

37681. De **Voorzitter**: Wie is daartoe voor de commissie in Curaçao geweest?

A. De heer van *Ketwich Verschuur* is in Curaçao geweest en heeft daar de heer *Schuller* gehoord.

37682. De **Voorzitter**: En welke landen zijn er nu nog meer, die men zich voorstelt te bekijken?

A. Het enige land, dat nu nog bekeken zal worden, is Frankrijk.

37683. De **Voorzitter**: Portugal wordt dus tegelijk met Spanje bekeken?

A. Het Iberisch schiereiland wordt als één geheel behandeld.

37684. De **Voorzitter**: Behandelt de commissie voor Portugal de periode van de heer *Sillem*?

A. Neen. De enige, die daarvoor ter sprake komt, is de heer *Flaes*, maar verder niemand. De heer *Sillem* is behandeld door een afzonderlijke commissie. Hij is bovendien geheel in het begin daar werkzaam geweest, toen er eigenlijk nog geen uitgewekenen door Portugal kwamen.

37685. De **Voorzitter**: Zijn aan de commissie gern uitgewekenen bekend, die de heer *Sillem* hebben meegemaakt?

A. Ja, ik meen een enkele.

37686. De **Voorzitter**: Bij voorbeeld toen de heer van *Zwanenberg* er kwam in Juli of Augustus 1940, waren er al verscheiden vluchtelingen, die toen al ondergebracht waren in pensions of hotels en onder de hoede van het gezantschap stonden. Vooral Joodse vluchtelingen.

A. Dat is mij verder niet bekend. Ik kan mij geen klachten uit die tijd herinneren, die wij zijn tegengekomen. In dit verband heb ik de naam *Sillem* slechts één of twee keer gelezen in het hele onderzoek. Ik ken toevallig de hele geschiedenis van de heer *Sillem* zelf vrij goed, omdat ik iets van het onderzoek indirect heb meegemaakt.

37687. De **Voorzitter**: Worden alleen die gezantschappen behandeld, waaromtrent klachten zijn binnengekomen?

A. Ja, in het algemeen wel.

37688. De **Voorzitter**: Dan zou ik u wel eens willen vragen, hoe het komt, dat Zweden niet behandeld wordt?

A. Ik moet het eigenlijk aan de commissie zelf overlaten om daar antwoord op te geven, omdat ik per slot toch alleen het administratieve gedeelte behandel, maar het idee, dat ik daarvan heb, is,

dat er gebleken is, dat de belangrijkste klachten alleen over andere landen gaan, over andere diplomatieke vertegenwoordigers, en wij over Zweden geen klachten gekregen hebben.

37689. De **Voorzitter**: Wij hebben over Zweden zeer interessante bijzonderheden gehoord. Of men dat nu bepaald klachten moet noemen, weet ik niet, maar er waren wel dingen bij, die bij een onderzoek ter sprake zouden kunnen komen.

A. Die werkelijk betrekking hadden op de houding tegenover uitgewekenen?

37690. De **Voorzitter**: Ja, betreffende de zeelui. Ik weet niet of dat nu bepaald klachten zijn.

A. Wij zijn praktisch geen klachten van uitgewekenen tegengekomen.

37691. De **Voorzitter**: Ik zei zoëven al, dat dus blijkbaar alleen die landen behandeld worden, waarover klachten zijn binnengekomen.

A. Ja, ik geloof inderdaad, dat men moet zeggen, alleen landen, waarover klachten zijn geweest. Ja, de moeilijkheid is, dat men anders alle landen moet gaan behandelen, waar op een gegeven moment uitgewekenen terecht kwamen, maar dat is niet de opzet geweest. Ze hebben het willen beperken tot die landen, waarover werkelijk klachten zijn binnengekomen, en dat hebben zij niet uitgebreid, omdat het dan wel een beetje te veel zou worden.

37692. De **Voorzitter**: Nu zou ik nog graag even willen weten hoe de Commissie *Cleveringa* werkt. Roept die haar getuigen op, zoals deze Enquêtecommissie dat doet, en worden die dan onder ede gehoord?

A. Neen, ze worden niet onder ede gehoord.

37693. De **Voorzitter**: Is daar een bepaalde reden voor?

A. Dat weet ik niet. Ik heb er nooit een reden voor gehoord.

37694. De **Voorzitter**: En worden degenen, die gehoord worden, altijd door de volledige commissie gehoord?

A. Niet altijd en zeker niet de laatste tijd, want langzamerhand is de commissie zeer vermagerd. Generaal *Huender* is een aanzienlijke tijd in Berlijn geweest en heeft dus verschillende vergaderingen niet kunnen meemaken. En de heer *van Ketwich Verschuur* is nu naar Palestina; die heeft dus ook al sinds een maand of twee niets meer aan het onderzoek kunnen doen. De heer *le Poole* heeft praktisch alle verhoren meegemaakt totdat hij om gezondheidsredenen uit de commissie is gegaan. Prof. *Cleveringa* en prof. *Verzijl* zijn er dus eigenlijk altijd bij geweest en de heer *van Ketwich Verschuur*. Sinds deze laatste weggegaan is, hebben wij geloof ik nog maar één verhoor gehad. Men kan dus zeggen, dat die drie leden praktisch alle verhoren hebben meegemaakt.

37695. De **Voorzitter**: Maar wie zijn er dan nu nog lid, nu die anderen afgevallen zijn?

A. Ze zijn nog allen lid, behalve de heer *le Poole*. Maar men zou eigenlijk kunnen zeggen, dat op het ogenblik het werk grotendeels neerkomt op prof. *Cleveringa* en prof. *Verzijl*.

37696. De **Voorzitter**: Zijn er niet meer leden dan die u genoemd hebt?

A. Neen.

37697. De **Voorzitter**: Dus dat is het volledige aantal leden? Veel werk hebt u op het ogenblik niet?

A. Och, in zoverre, dat het grootste werk geweest is het verzamelen van gegevens. Het maken van de rapporten is niet eens het grootste werk. Het komt er toch op neer, dat het concept van een rapport door één persoon wordt gemaakt. Deze bespreekt het met de andere heren en samen stellen ze dan op een zeker ogenblik het eindrapport samen. Dus de snelheid boet daar op het ogenblik niet bij in.

37698. De **Voorzitter**: Worden de verhoren stenographisch opgenomen?

A. Ja, sinds ik secretaris ben geworden door stenografen van de Tweede Kamer. Vóór mijn tijd is het gebeurd door secretaresses van Buitenlandse Zaken.

37699. De **Voorzitter**: Stuurde u de stenogrammen ook aan de verhoorden toe, met het verzoek om te laten weten of zij er mee accoord gingen?

A. Ja.

37700. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk maakte u in eerste instantie de rapporten?

A. Neen. Dat deed praktisch alleen prof. *Cleveringa* en soms ook wel prof. *Verzijl*, maar eigenlijk doet prof. *Cleveringa* er wel het grootste gedeelte van.

37701. De **Voorzitter**: Nu hebt u bij de Commissie *Cleveringa* het geval *van Harinxma thoe Slooten* behandeld. U hebt zich rekschap gegeven van de wijze, waarop de evacuatie van Nederlanders uit Frankrijk via Spanje en Portugal gebeurde. Hebt u dat eigenlijk alleen gedaan ten aanzien van de legale evacuatie of ook van de illegale? U hebt zich toch ook beziggehouden met de heer *Maas Geesteranus*?

A. Die hebben wij ook verhoord.

37702. De **Voorzitter**: Met het oog op die evacuatie of met het oog op zijn verhouding tot *van Harinxma*?

A. Die is er in ieder geval ook bijgehaald, maar ik moet u eerlijk zeggen, Mijnheer de Voorzitter, dat ik er niet veel van heb meegemaakt. Ik heb nl. de verhoren van het hele geval *van Harinxma* niet meegemaakt.

37703. De **Voorzitter**: Was dat dan vóór uw tijd?

A. Ja. Toen ik in de commissie ben gekomen, was juist het rapport *van Harinxma* klaar, dus het grootste gedeelte van wat ik er van weet, heb ik eigenlijk bij het onderzoek van de Commissie *Donner* ontdekt.

37704. De **Voorzitter**: Dus u weet ook niet of de klachten, die in „Trouw" verschenen zijn, als hoofdzaak genomen zijn voor het vormen van de mening omtrent *van Harinxma*.

A. Het is wel een zeer belangrijke klacht geweest.

37705. De **Voorzitter**: Het is mij opgevallen, dat er eigenlijk als grondslag voor het onderzoek niet zo heel veel meer geweest is dan juist die verhalen in „Trouw".

A. Het belangrijkste, dat er geweest is, is inderdaad afkomstig van „Trouw", wat ook een heel rapport geweest is, en daarnaast zijn er als grondslag genomen de klachten, die bleken uit de Londense dossiers van Buitenlandse Zaken.

37706. De **Voorzitter**: Waren daar ook de rapporten bij over de Engelandvaarders?

A. Ja, de klachten uit de rapporten van de Engelandvaarders.

37707. De **Voorzitter**: De klachten daaruit. Dus het waren niet de rapporten zelf over Engelandvaarders, opgemaakt door de heer *Maas Geesteranus* en in Engeland.

A. Neen. De rapporten, die Engelandvaarders maakten, hielden o.a. volledige gegevens in van hun vertrek uit Nederland, de omstandigheden, die daar bestonden, en de ervaringen tijdens hun reis. Die volledige rapporten heb ik eigenlijk pas gezien bij het onderzoek van de Commissie *Donner*.

37708. De **Voorzitter**: Dat waren er ongeveer 800, niet waar?

A. Ja, ik kan wel zeggen, dat ik er ongeveer 500 gevonden heb bij de Politie-Buitendienst hier in den Haag.

37709. De **Voorzitter**: Waar kwamen die vandaan?

A. Uit Londen. Ik heb dus ongeveer 500 rapporten gevonden bij de Politie-Buitendienst. Die kwamen oorspronkelijk van het B.I.

uit Londen. Dan heb ik van het B.I. hier in den Haag nog een tweehonderd rapporten gekregen uit Lissabon. Dat waren dus rapporten, die voor de dienst van *Maas Geesteranus* zijn opgemaakt in Lissabon, twee- of driehonderd ongeveer.

37710. De **Voorzitter**: Zijn die 500 rapporten door de Commissie *Donner* gelezen?

A. Ja. De klachten in die rapporten zijn geverifieerd en kwamen allemaal voor in de dossiers van Buitenlandse Zaken in Londen. Dus die klachten waren alle reeds behandeld door de Commissie *Cleveringa*, maar niet de rapporten zelf, met alles, wat er omheen zat, wat natuurlijk veel meer was, maar niet direct iets met de reis te maken had.

37711. De **Voorzitter**: De Commissie *Cleveringa* heeft dus de excerpten gehad met de klachten, die er in voorkwamen?

A. Ja, omdat die zijn doorgegeven, kennelijk door B.I., aan Buitenlandse Zaken.

37712. De **Voorzitter**: En de *Commissie Donner* heeft nog eens de volledige rapporten doorgewerkt?

A. Ja, om te zien of dat ongeveer overeenkwam en ze werkelijk die klachten inhielden.

37713. De **Voorzitter**: Hebt u ze zelf gezien?

A. Ja, vrijwel allemaal.

37714. De **Voorzitter**: Hebt u ook die tweehonderd rapporten gezien, die door Lissabon gemaakt zijn?

A. Ja, dat waren eigenlijk wel de belangrijkste.

37715. De **Voorzitter**: Hebt u daar menen te constateren, dat *Mans Geesteranus* de gesprekken, die hij daar voerde met de Engelandvaarders, in een bepaalde richting leidde of niet?

A. Ik weet niet of *Maas Geesteranus* dat gedaan heeft. Er is één ding, dat mij opgevallen is, dat er bij enkele rapporten een zelfde zinsnede voorkomt aan het eind van het rapport. Per slot van rekening waren er vrij eenvoudige mensen bij, die dan op een goed moment opeens een terminologie gebruikten, die eigenlijk niet in het rapport paste, waarbij zo iets gezegd werd van: „Vervolgens vertrok ik van Madrid, langs de illegale weg, die was samengesteld door de tussenkost van *van Pallandt* in samenwerking met *Maas Geesteranus*”, of zo iets dergelijks. Ik weet het niet precies meer, maar er werden in ieder geval bepaalde termen gebruikt om die weg aan te geven van Madrid naar Portugal in de latere tijd van de oorlog. Ik kreeg toen de indruk, dat het een zin was, die kennelijk niet van die mensen zelf kwam. Dat is het enige, dat ik persoonlijk gezien heb.

37716. De **Voorzitter**: Hebt u er ook enig idee van wat daarvan het doel was?

A. Neen, daar kan ik geen oordeel over vellen.

37717. De **Voorzitter**: Hebt u niet gemerkt, dat er door invloeden van buiten ook veel onredelijkheden en critiek op de Nederlandse Regering in voorkwamen?

A. Och ja, er is veel critiek geoefend op de diplomatieke ambtenaren, maar of dat door invloed van buiten kwam, weet ik niet.

37718. De **Voorzitter**: En op de Regeringspersonen in Londen?

A. Neen, ten minste niet het gedeelte, dat mij eigenlijk interesseerde. Ik heb niet gelet op het gedeelte over Nederland en in hoeverre er in gesproken werd over Londen, weet ik niet. Maar als zij spraken over hun reis en over hun bejegeningen in Madrid, in Bern en Genève en in Frankrijk, dan werd daarbij vrijwel nooit gesproken over de Regering in Londen.

37719. De **Voorzitter**: Maar was er wel altijd een kritische geest?

A. Bij die rapporten, waar klachten in kwamen?

De **Voorzitter**: Neen, bij die rapporten, die u gelezen hebt. Daarom vroeg ik u zoëven, of u alleen klachten, dan wel al die rapporten gelezen had.

A. Ik heb ze allemaal gelezen.

37720. De **Voorzitter**: Ja, en daarom vroeg ik ook, of het algemeen zo was, dat er in die rapporten steeds op onheuse wijze gesproken werd over Nederlandse Regeringsvertegenwoordigers. B.v. over degenen, die de posten in Bern, Frankrijk, enz. bezetten.

A. Neen. Ik kan wel zeggen, dat er op de tweehonderd rapporten ongeveer veertig waren met klachten.

37721. De **Voorzitter**: U zult wel begrijpen waarom ik het vraag.

A. Zeker, ik heb ze allemaal gelezen, voor zover ze betrekking hadden op de reis, en zoals ik al zei, waren er op de tweehonderd ongeveer veertig met klachten. Ik geloof wel, dat dit juist is aangegeven.

37722. De **Voorzitter**: Men kan dus niet zeggen, dat, zoals in Londen is gezegd, de heer *Maas Geesteranus* de mensen eigenlijk ophitste tegenover de Nederlandse Regering; althans in de rapporten is u dit niet gebleken.

A. Neen, dat is mij althans uit de rapporten niet gebleken. Wel heb ik op een keer een stencil gezien, waarin de mensen vragen werden gesteld en waarin zeer duidelijk stond: „Hebt u bepaalde klachten tegen de vertegenwoordigers van de Regering in de plaatsen, waar u voorbij bent gekomen?” Dat werd ongeveer zo aangegeven.

37723. De **Voorzitter**: Dat behoeft geen suggestie te zijn om dan ook inderdaad met de klachten voor de dag te komen.

A. Neen. Als dat gebeurd is, dan is het waarschijnlijk gebeurd bij gesprekken tijdens het verhoor. Ik heb die indruk wel eens gekregen.

37724. De **Voorzitter**: Hebt u die indruk wel gekregen?

A. Niet uit de rapporten, daar kan ik het niet uit zien. Ik heb het een paar keer gelezen in brieven, en ik zou bijna zeggen uit de manier, waarop al die rapporten geschreven zijn, die overeenkomt met de indruk, die ik later gekregen heb van verschillende diplomaten zelf en andere mensen. Maar om nu precies te zeggen: „Ik heb het daar en daar vandaan”, dat zou ik beslist niet durven zeggen.

37725. De **Voorzitter**: U spreekt dus nog steeds over de indruk, die *Maas Geesteranus* zou hebben gewekt, dat hij degenen, die hij ondervroeg, aanspoorde om zich onheus uit te laten over Regeringspersonen.

A. Ik zou niet willen zeggen „Regeringspersonen”. Ik krijg meer de indruk, dat *Maas Geesteranus* in edele verontwaardiging was, dat die evacuatie niet zo geregeld was als hij dat zelf wel zou willen doen.

Dat was in ieder geval zijn idee. Hij was daar verontwaardigd over en hij heeft misschien bij degenen, die daar voorbij kwamen, mensen gezocht, die zijn ideeën konden staven. Dus heeft hij volgens mij zeker gevraagd of ze moeilijkheden ondervonden hadden.

37726. De **Voorzitter**: U weet misschien wel, dat er in die jaren uit Londen heftige brieven zijn gewisseld met Lissabon, zij het dan niet met *Maas Geesteranus* zelf, waarin uiting gegeven werd aan verontwaardiging over deze wijze van optreden.

Is dat niet wat meer dan wat u nu zegt? U zegt nu, dat u de indruk hebt, dat hij vaak aan de mensen vroeg, of zij ook klachten hadden. Volgens datgene, wat ik in de correspondentie uit die tijd gelezen heb, is hij veel verder gegaan.

A. Dat heb ik niet in die rapporten zelf kunnen vinden.

37727. De **Voorzitter**: Ook niet in die Londense rapporten?

A. Die houden heel weinig klachten in. Want van de vijfhonderd, die ik dan gezien heb, zijn er slechts enige tientallen, die werkelijk klachten inhouden, en dan waren ze nog niet eens belangrijk. Dus vrijwel alle klachten zijn volgens mij uit de Lissabonse dossiers en de Lissabonse rapporten en de klachten, die u in de Londense rapporten van de Engelandvaarders vindt, zijn volgens mij herhalingen van de Lissabonse rapporten, behalve dan die enkele uitzonderingen van mensen, die niet over Lissabon gekomen zijn.

37728. De **Voorzitter**: Gelukkig, dat het niet zo erg is geweest als het wel eens . . . .

A. Ja. Het enige is, dat ik er slechts vijfhonderd gezien heb en er blijken er tweeduizend te zijn. Dat heb ik uit Londen gehoord.

37729. De **Voorzitter**: Kent u *Maas Geesteranus* wel?

A. Ik heb hem nooit gezien.

37730. De **Voorzitter**: U bent voor de Commissie *Cleveringa* naar Londen geweest, niet waar?

A. Voor de Commissie *Donner*.

37731. De **Voorzitter**: Ach ja, natuurlijk. Om daar eens na te gaan hoe het eigenlijk geweest is met hetgeen de Londense Comité's van het Rode Kruis, behalve het Nederlandse Comité, in de oorlog daar hebben kunnen doen voor hun civiele gevangenen in Duitsland, of in het algemeen voor de gevangenen in Duitsland.

A. Ja, de opzet is eigenlijk geweest, dat ik bij het Engelse Rode Kruis in Londen moest informeren, hoe het eigenlijk zat met die verschillende dingen.

37732. De **Voorzitter**: Maar u hebt toch ook nog andere mensen aangetroffen?

A. Neen. Deze gegevens heb ik gekregen van het Britse Rode Kruis en die heb ik later ook nog gekregen van de heer *de Meester*.

37733. De **Voorzitter**: Maar uw bedoeling was toch wel om na te gaan, in hoeverre het juist is, zoals de Commissie *Vorrink* heeft gezegd, dat de andere Londense Rode Kruis-comité's meer succes op dat gebied hebben gehad dan het Nederlandse.

A. Ja, dat had ik willen onderzoeken bij het Britse Rode Kruis.

37734. De **Voorzitter**: En wat hebt u daar geconstateerd?

A. Nu, ik heb mij eerst in verbinding gesteld met *Chetwode*, die mij eigenlijk alleen maar heel in het kort heeft gezegd, dat hij bevestigde, wat hij in de verklaring van hem zelf en *John Kennedy* geschreven had, en mij verder naar miss *Warner* verwees.

37735. De **Voorzitter**: Wat was hij, had hij bij het Rode Kruis veel te zeggen?

A. Ja, ik meen, dat hij toen al één van de directieleden van het Rode Kruis was, maar ik weet het niet zeker.

Ik werd eigenlijk onmiddellijk doorgestuurd naar miss *Warner*, omdat die er alles van af wist, daar zij er jaren had gezeten. Zij heeft mij het één en ander verteld over de heer *van Harinxma*. Ik heb dat zelf neergeschreven in een rapport aan de Commissie *Donner*. Ik heb twee verslagen ingediend. Een verslag van het onderhoud met miss *Warner* en een verslag van het onderhoud met de heer *de Meester*, over hetzelfde onderwerp, en daarbij enkele copieën van de brieven van de vertegenwoordigers van het Noorse en het Poolse Rode Kruis overgelegd, die werkelijk die verklaringen bevestigen en die u, geloof ik, ook hebt.

37736. De **Voorzitter**: De heer *de Meester* was de laatste, die de leiding had van het Londense Rode Kruis, niet waar?

A. Ja, ik meen ook, dat hij er het langste geweest is. De heer *van Harinxma* is er, geloof ik, maar vrij kort geweest.

37737. De **Voorzitter**: En wat hebben zij u nu eigenlijk medegedeeld, zowel juffrouw *Warner* als de heer *de Meester*?

A. Zij was nogal enthousiast over *van Harinxma*. Zij zei, dat hij inderdaad in die tijd, dat hij daar geweest is, wel degelijk met energie geprobeerd heeft om op te koinen voor de belangen van de civiele geïnterneerden in Duitsland.

37738. De **Voorzitter**: Veel heeft die poging toch niet opgeleverd?

A. Neen, veel hebben die pogingen niet opgeleverd, omdat dat toen niet mogelijk was. Ze hebben me toen ook de redenen daarvan aangegeven, die ik ook in mijn verslag heb weergegeven.

37739. De **Voorzitter**: Weet u ook nog wat die redenen waren?

A. Ja. In de belangrijkste plaats, dat er geen pakketten gezonden mochten worden van buiten de blokkade naar Duitsland, tenzij voor krijgsgevangenen en een klein aantal civiele geïnterneerden, die daarmee gelijk waren gesteld.

37740. De **Voorzitter**: Wie wilden dat niet hebben?

A. De geallieerden.

37741. De **Voorzitter**: En wie waren die gelijkgestelden?

A. Dat zijn, meen ik, mensen als gijzelaars en nog enkele anderen. Ik geloof, dat het in de correspondentie van Genève wordt behandeld. Het waren er in ieder geval zeer weinig.

37742. De **Voorzitter**: Dus die konden dan pakketten krijgen, die gezonden werden via Genève en het Internationale Rode Kruis of ook over Zweden?

A. Ik meen ook via andere landen. Van buitenaf mochten alle mogelijke pakketten gezonden worden, doch alleen maar aan krijgsgevangenen.

37743. De **Voorzitter**: Was die beperking in de pakkettenzending ook een Duitse beslissing of alleen maar een geallieerde?

A. Ik heb begrepen, dat het een geallieerde beslissing is geweest.

37744. De **Voorzitter**: Was er niet bepaald een Duits verzet daartegen?

A. Het kan er bij zijn gekomen, maar dat weet ik niet. Ik heb het idee gekregen, dat dit een geallieerde wens was.

37745. De **Voorzitter**: En heeft iedereen zich daaraan gehouden, dacht u?

A. Ik denk niet iedereen, maar ik heb verder geen enkele reden om dit positief te zeggen.

37746. De **Voorzitter**: Zou het ook zo kunnen zijn, dat degenen, die die brieven geschreven hebben, inderdaad de officiële houding, die ze moesten aannemen, hebben neergeschreven, maar dat de praktijk wel een beetje anders geweest is?

A. Neen, dat geloof ik bepaald niet. Als de praktijk anders geweest is, dan is dat buiten deze instanties om gegaan. Helemaal buiten de Rode Kruis-instanties om.

37747. De **Voorzitter**: Wij hebben de indruk gekregen, dat b.v. de Polen in Zweden nogal wat pakketten — die ten slotte daar waren aangekomen op dezelfde wijze, waarop de Nederlandse goederen daar zijn aangekomen, die eveneens voor de krijgsgevangenen bestemd waren — gestuurd hebben naar de civiele gevangenen.

A. Ik acht het niet uitgesloten, dat dat wel eens gebeurd is, maar daar weet ik bepaald verder niets van.

37748. De **Voorzitter**: U hebt ook in Londen, toen u daar met miss *Warner* sprak, niet de indruk gekregen: ja, u vertelt het nu allemaal zo vreselijk formeel, maar dat kan in de praktijk toch ook wel een klein beetje anders geweest zijn.

A. Neen, die indruk heb ik bepaald niet gekregen.

37749. De **Voorzitter**: Maar de Engelsen controleerden ook niet of die goederen, wanneer ze eenmaal in Zweden of in Genève waren, niet ergens anders heengingen dan naar de krijgsgevangenen.

A. Misschien, dat de Duitsers dat ook niet zouden hebben gevonden.

37750. De **Voorzitter**: Wij hebben dikwijls het tegendeel gehoord, ook uit Genève, maar het is moeilijk om de ware toestand vast te stellen. Hebt u enig idee of er ook een tijd gekomen is, waarop deze dingen, die eerst niet mogelijk waren, wel mogelijk werden?

A. Zonder twijfel is het helemaal op het laatst wel mogelijk geworden.

37751. De **Voorzitter**: Wat is mogelijk geworden?

A. Om grotere hoeveelheden uit Zweden te zenden. Dat geloof ik wel.

37752. De **Voorzitter**: Ook aan anderen dan militairen en gijzelaars?

A. Dat weet ik niet. Want ik heb me eigenlijk alleen maar bepaald tot de periode van *van Harinxma* en dat is dus geweest tot halverwege 1944. Toen kwam eigenlijk de moeilijkste tijd.

37753. De **Voorzitter**: Die kwam dus toen nog.

A. Ja.

37754. De **Voorzitter**: Maar daar heeft *van Harinxma* al niet meer aan mee gedaan. Dat is dus buiten uw gezichtskring gebleven.

A. Het is me opgevallen, dat klachten, die wij onderzochten met de Commissie *Donner*, allemaal op de heer *van Harinxma* gericht waren, terwijl die periode, waarin de heer *van Harinxma* voorzitter van het London Committee was, de kortste tijd geweest is. Maar de naam *de Meester* heb ik verder nooit gezien. Ik heb ook nooit begrepen waarom dat eigenlijk was. Ook de naam van de heer *van Lidth de Jeude* kwam vrijwel nooit voor.

37755. De **Voorzitter**: De heer *van Lidth de Jeude* was de eerste nietwaar? Toen kwam *van Harinxma* en daarna *de Meester*.

A. Ja. Van die laatste periode weet ik natuurlijk heel weinig.

37756. De **Voorzitter**: Is of wordt er nog onderzocht wat er verder in die andere periodes gebeurd is, toen niet *van Harinxma*, doch *de Meester* er de scepter zwaaide?

A. Neen. Dat was ook niet de opdracht van een der commissies.

37757. De **Voorzitter**: Hebt u bij gelegenheid ook vernomen of er in tegenstelling met hetgeen in het rapport *Vorrink* staat, geen 7500 Noorse krijgsgevangenen en Noorse gevangenen in Duitsland waren?

A. We hebben het niet verder onderzocht na die mededeling, die we van mevrouw *Huitfeld* ontvingen.

37758. De **Voorzitter**: Hebt u dat in Londen gehoord?

A. Ja, dus ik heb eigenlijk alleen van het Britse Rode Kruis die brief van mevrouw *Huitfeld* gekregen, waarin zij dat verklaarde over de aantallen van de Noren. Ik heb het idee gekregen, dat de commissie-*Donner* daar meer waarde aan hechtte dan aan die andere verklaringen.

37759. De **Voorzitter**: Geen wonder, want mevrouw *Huitfeld* moest het toch zeker weten.

A. Zij moest dat weten. We zijn er niet verder op ingegaan, omdat we vonden, dat we eigenlijk al ver genoeg gegaan waren.

37760. De **Voorzitter**: Hebt u enige speciale grondslag gehad voor uw opvatting, dat de Polen ophiielden met het zenden van pakketten uitsluitend aan krijgsgevangenen?

A. Neen, daar weet ik niets van.

37761. De **Voorzitter**: Ik zeg nu wel „u”, maar ik bedoel natuurlijk de Commissie *Donner*. Heeft die ten aanzien van de Poolse werkzaamheden een bijzondere grondslag gehad voor de bewering, dat ze alleen aan krijgsgevangenen pakketten stuurden?

A. Die zelfde verklaring van de Poolse President van het London Committee, neem ik aan.

37762. De **Voorzitter**: Ja, daarvan heb ik zo'n klein beetje het gevoel, dat ze erg formeel doen over hetgeen ze toen hebben verricht, maar dat het in de praktijk wel een klein beetje anders ging.

A. Dat hebben wij verder niet kunnen nagaan. Het is mogelijk, maar ik weet er verder niets van.

37763. De **Voorzitter**: Hoe zouden anders die Poolse civiele gevangenen meer hebben kunnen krijgen dan de Nederlandse?

A. Ik denk niet van buiten.

37764. De **Voorzitter**: Daarmee wilt u dus zeggen, dat ze het uit Polen zelf kregen.

A. Misschien.

37765. De **Voorzitter**: Maar Polen verkeerde in die jaren nu niet bepaald in een toestand, dat men van daaruit de gevangenen te hulp kon komen.

A. Dan weet ik het verder niet. Ik weet ook niet zeker of dat gebeurd is.

37766. De **Voorzitter**: Ik ken alleen de mededeling van vrijwel ieder, die wij spreken en die in een concentratiekamp gezeten heeft. Ze zeggen allemaal: „De Noren hadden veel over; de Polen hebben ons zelfs wel eens mee laten delen in hun overvloed en wij hadden niets en keken toe.” Zulke verhalen waren nogal positief, zodat we toch haast wel moeten aannemen, dat het waar geweest is. Dat sloeg ook nog op de Tsjechen, geloof ik. Dat de Tsjechen en Noren veel meer hadden dan de Nederlanders, staat eigenlijk wel vast. Maar nu is de vraag, hoe kwam dat?

A. Dat weet ik niet.

37767. De **Voorzitter**: Het is wel merkwaardig, dat ieder, die daarover spreekt, van Engeland uit, hier zegt, dat het alleen betrekking kan hebben op krijgsgevangenen. Maar de civiele gevangenen uit Nederland zeggen, wat ik u zoëven verteld heb.

A. Ze waren in Londen zo pertinent daarover, dat ik dat werkelijk aanneem. Ik kan me niet voorstellen, dat deze mensen van het Britse Rode Kruis achteraf niet rustig zouden zeggen, dat het wel eens gebeurd is.

37768. De **Voorzitter**: Praatten ze er ook over in die zin, dat wat zij voorschreven, ook gebeurde?

A. Dat wel en ik heb de indruk van het tegendeel niet gekregen. Ik heb er vrij vertrouwelijk over gesproken en ik geloof bepaald, dat, als miss *Warner* wat geweten had, ze me dat verteld zou hebben. Als er iets van buiten is gekomen op een andere manier, buiten Engeland om, eventueel rechtstreeks uit Amerika, dan is dat mogelijk.

37769. De **Voorzitter**: Men heeft hier verteld, dat de pakketten gebruikt werden voor andere doeleinden, wat niet volgens de afspraak was, dus m.a.w., dat men ze aan de civiele gevangenen gaf in plaats van aan de krijgsgevangenen.

A. Ik heb wel de indruk gekregen, dat ze dat in Londen in ieder geval niet wisten, ten minste bij het Rode Kruis niet.

37770. De **Voorzitter**: Als er iemand in die tijd van het Poolse Rode Kruis in Londen was geweest, dan zouden ze het misschien wel geweten hebben. Ja, ik vind het zo merkwaardig, dat men aan de zijde van de Commissie *Donner* of *Cleveringa* (welke van die twee weet ik niet precies, ik meen, dat het de Commissie *Donner* is geweest) van mening is, dat *Flugi* in Genève, bij het zenden van pakketten naar civiele gevangenen, gehandeld heeft op instructies van het Londense Comité. Hebt u iets als grondslag daarvoor gezien in de stukken, die u onder ogen hebt gehad?

A. Ik heb alleen gezien, dat *van Asch van Wijck* vertegenwoordiger was van het Londens Comité.

37771. De **Voorzitter**: U bedoelt *de Vos van Steenwijk*.

A. Ja natuurlijk. Dat *de Vos van Steenwijk* vertegenwoordiger was en *Flugi* aan hem was toegevoegd. Ik heb dus ook de indruk gekregen, dat hij daar eigenlijk werkte als vertegenwoordiger van het London Committee.

37772. De **Voorzitter**: Het is juist, dat *de Vos van Steenwijk* vertegenwoordiger was van het London Committee en het is ook juist, dat *Flugi* zijn assistent was. Er is een hele tijd geweest, dat ze elkaar niet meer spraken, vooral in de latere tijd niet. Maar de vraag is nu alleen maar: is dat zenden van de pakketten door *Flugi* aan Nederlandse gevangenen, wier namen hij uit Nederland kreeg, in opdracht van het Londens Comité gegaan. Dat staat in het rapport *Donner*, als ik mij niet vergis.

A. In het rapport *Donner* staat, dat de arbeid van de heer *Flugi* aan het Londens Comité valt toe te rekenen, omdat hij door dat comité was aangesteld als assistent van de heer *de Vos van Steenwijk*. Er staat niet, dat de heer *Flugi* in opdracht van dat comité pakketten zond.

37773. De **Voorzitter**: Als men nu weet, dat, zonder dat Londen er iets van wist, er een aantal duizendtallen namen in handen van *Flugi* gekomen zijn, en als men weet, dat er honderdduizenden pakketten in Genève opgestapeld waren, waarvan een zeker aantal door *Flugi* gestuurd zijn aan degenen, wier namen hij kreeg uit Nederland, weet u dan ook wat Londen daar mee te maken heeft gehad, zodat men zeggen kan, dat dat één van de te waarderen werkzaamheden van het Londens Comité geweest is?

A. Neen, dat weet ik niet; dat zou ik na moeten gaan.

37774. De **Voorzitter**: Als de heer *Schoch* zegt, dat hij dat na wil kijken, dan bedoelt hij daarmee, dat hij dat na wil kijken in zijn eigen notities over zijn reis naar Londen?

A. Neen, niet over mijn reis naar Londen. Ik wilde nagaan, of ik uit de stukken van de Commissie *Donner* kan opmaken, waar deze verklaring vandaan komt.

37775. De **Voorzitter**: Dan behoeft het ook niet beperkt te blijven tot de periode, waarmede de Commissie *Donner* te maken had, nl. de periode van *van Harinxma*. Het kan ook later nog geweest zijn.

A. Ja.

37776. De **Voorzitter**: Ook in het laatste gedeelte van 1944, toen het natuurlijk voor gevangenen moeilijker werd, omdat er niets meer uit Nederland kwam, want na de Dolle Dinsdag is er niets meer uit Nederland gekomen en dat was in begin September 1944. Vóór die tijd kwam er geregeld wat uit Nederland; het was wel niet veel, maar het kwam toch.

A. Ik twijfel er niet aan, dat u die inlichtingen van het London Committee zelf direct kunt krijgen.

37777. De **Voorzitter**: Het London Committee zelf is daarin zeer vaag.

Wij hebben de heer *van Harinxma* hierover gevraagd en de heer *van Lidth de Jeude*, maar die zijn erg vaag op dit punt. Zij zeiden, dat zij eigenlijk niets voor de civiele gevangenen konden doen, omdat het niet mocht. De Commissie *Donner* zegt, dat het werk van *Flugi* werk voor het Londense Comité was. Begrijpt u, hoezeer het ons interesseert, nu het Londense Comité beschuldigd wordt, niets gedaan te hebben en ook zelf mededelingen doet, waaruit blijkt, dat zij zeer weinig hebben kunnen doen, afgezien nog van de vraag of dat door eigen schuld is geweest, of dat ze het werkelijk niet konden. En nu lezen wij ineens, dat zij wel wat gedaan hebben, nl. het werk, dat *Flugi* uitvoerde.

A. Ik heb werkelijk de indruk gekregen, dat wij het iets andersom moeten beredeneren. De Commissie *Donner* zegt, dat er in het rapport *Vorrink* staat, dat het Londense Comité niets gedaan heeft en dat de enige, die nog iets bereikt heeft met de pakketzendingen, de heer *Flugi* is geweest, en dat het London Committee daartegenin zegt: „Ja, dat is nu allemaal goed en wel, maar de heer *Flugi* is één van ons.” Want hij handelde als vertegenwoordiger van het London Committee.

De **Voorzitter**: Dat zal ook niemand tegenspreken.

A. U moet niet vergeten, dat dat ook werk is geweest van het London Committee.

37778. De **Voorzitter**: Dat zijn gedachten, die elkaar tegenspreken. Als hij de boodschap uit Nederland gekregen heeft van de mogelijkheid van dat verzenden, dan kan men dat niet op het credit schrijven van het Londense Comité.

Dat zouden dan allemaal dingen zijn, die buitengewoon interessant waren, maar dat kan de heer *van Lidth de Jeude* ons niet vertellen en ook de heer *van Harinxma* niet. Het zou daarom zo interessant zijn, om van de andere kant er iets over te vernemen en daarom

vraag ik het u. U hebt daar misschien wel enige notities van, zodat u misschien nog eens na kunt kijken of u er iets over kunt vinden. Wij zouden dat zeer op prijs stellen.

A. Ja, ik zal nagaan of er notities over zijn.

37779. De **Voorzitter**: Bent u als secretaris van de Commissie *Donner* aangewezen, omdat u toch goed in die materie zat?

A. Ja, ik geloof wel, dat dat de reden is geweest, althans wat het rapport van de Commissie *Cleveringa* betreft.

37780. De **Voorzitter**: Vanwege uw werkkring bij de Commissie *Cleveringa*?

A. Ja, omdat ik de enige was, die die stukken allemaal wel enigszins kende en de heer *Donner* kon voorlichten.

37781. De **Voorzitter**: De heren *Brandel* en *van Harinxma* hebben elkaar in de haren gezeten, zoals u weet. Nu heeft de heer *van Harinxma*, min of meer onhandig, op de beschuldiging van *Brandel*, dat men zo weinig deed, geantwoord in termen, waaruit men niet anders kon concluderen dan dat er inderdaad weinig werd gedaan. Hij had dat misschien voor zich moeten houden, want hiermede heeft hij voet gegeven aan de veronderstelling, dat de mededelingen van *Brandel* en degenen, die hem opgevolgd zijn, juist zijn. Maar nu zegt de Commissie *Donner*, dat *van Harinxma* wel degelijk zoveel mogelijk gedaan heeft voor de civiele gevangenen. Hoe is de commissie eigenlijk tot die conclusie gekomen? Ik ken alleen die correspondentie van *Brandel* in „Vrij Nederland”, maar ik heb nu in het rapport niet de grondslag voor de mening gevonden, dat *van Harinxma* zich nogal veel moeite voor die civiele gevangenen gegeven heeft.

A. Dat komt eigenlijk van het Britse Rode Kruis.

37782. De **Voorzitter**: Dat is dus de mededeling van miss *Warner*?

A. Ja, en van lord *Chetwode* en die andere persoon. Hoe die heet weet ik niet voor de vuist weg. Maar het waren de hoofden van het Britse Rode Kruis.

De **Voorzitter**: Ja, dat heb ik gehoord.

A. Door die mensen is er nog bij aangegeven, dat hij ook benoemd is tot vice chairman van het Executive Committee.

37783. De **Voorzitter**: Dat wil dus zegen, dat dit de commissie was van de gezamenlijke in Londen gevestigde Rode Kruis-commissies, die dan dikwijls samenwerkten en waar hij de voorzitter van was?

A. Ja, dus daar heeft de commissie eigenlijk uit gehaald, dat hij als lid van het London Committee langs de officiële weg in ieder geval wel degelijk zijn best heeft gedaan om te proberen iets gedaan te krijgen voor de civiele gevangenen.

37784. De **Voorzitter**: Nu nog even die zendingen over Lissabon. U weet misschien, dat de Commissie *Donner* ook het een en ander heeft gezegd over de zendingen voedsel van Lissabon, die dan door het London Committee zouden zijn verricht in zoverre, dat het geld beschikbaar stelde in Lissabon om daar goederen te laten kopen, die naar Nederland werden gestuurd om daar verdeeld te worden door het Rode Kruis onder hospitalen en dergelijke instellingen.

Ik wilde u nog wat vragen over die zendingen van levensmiddelen over Lissabon door bemiddeling, of door bemoeiingen van het London Committee. Het stelde er geld voor beschikbaar en die goederen, speciaal sardines, werden daar gekocht. Weet u nu ook waarom dat op een gegeven moment uit was? Waarom men niet meer gezonden heeft?

A. Neen, dat weet ik niet.

37785. De **Voorzitter**: Was het geld op of had men er geen lust meer in; meende men, dat er genoeg gestuurd was?

A. Ik weet het niet.

37786. De **Voorzitter**: Weet u ook, of er een gedeelte van dergelijke goederen naar Genève gestuurd is, ten einde ze vandaar uit naar de civiele gevangenen te zenden?

A. Misschien dat dat niet werd toegelaten.

37787. De **Voorzitter**: Uit Portugal niet? Anderen hebben het wel gedaan.

A. Ik zit eigenlijk op het ogenblik te denken aan datgene, waar ik wel iets van af weet. En wel van dat geval uit Zweden. In de hongerwinter van 1945 zijn er vijf scheepsladingen naar Nederland gezonden en toen heeft *van Rijckevorsel* daar op een keer een aantekening over gemaakt en gezegd: „U moet nooit vergeten, dat wij dit met heel veel moeite van de Zweedse Regering gedaan hebben gekregen.”

37788. De **Voorzitter**: Dat was bij de Engelsen.

A. Goed, eerst bij de Engelsen, maar toen beschikte de Zweedse Regering natuurlijk niet over zoveel voedsel, dat ze daar ongelimiteerd van naar Nederland kon zenden. Toen zei hij: „Je moet niet vergeten dat, als er nu nog bij gevraagd wordt, om nog meer te geven om naar de interneringskampen in Duitsland te zenden, dat ontzettend weinig kans van slagen zou hebben gehad.” In hoeverre dat mogelijk was, daarover zou ik u geen oordeel kunnen geven, maar het komt mij redelijk voor, dat men wel degelijk bij het één ook het ander moest bedenken.

37789. De **Voorzitter**: Dus die twee dingen zijn door hem met elkaar in verband gebracht?

A. Ja. Dat was *van Rijckevorsel*, die toen in Stockholm zat als gezantschapssecretaris. Hij heeft dat laatste gedeelte in ieder geval helemaal meegemaakt.

37790. De **Voorzitter**: Maar die had niets te maken met hetgeen ik zoëven vroeg, nl. het verzenden van meer goederen vanuit Portugal.

A. Neen, daar weet ik niets van.

37791. De **Voorzitter**: Het zenden van goederen dus naar *Flugi* voor doorzending aan de civiele gevangenen. Dat is niet gebeurd, terwijl anderen dat van uit Portugal wel hebben gedaan. Dat die geldzendingen op een gegeven moment zijn opgehouden, zit waarschijnlijk zo. De invasie kwam en dus zat het invasieleger er tussen en kon er niets meer van Portugal naar Nederland gestuurd worden en ook niet naar Genève. Dat hebben de anderen toen dus ook niet meer kunnen doen.

In begin 1943 is men pas begonnen met die geldzendingen van Londen naar Lissabon en vóór die tijd verzetten de Engelsen er zich hevig tegen. Eerst hebben de Belgen het gedaan gekregen en in Februari 1943 is het de Nederlanders pas gelukt. In Juli 1944 is pas de invasie begonnen. Een jaar lang hadden ze dus die zendingen naar Genève kunnen sturen, wat echter niet gebeurd is, terwijl het zenden naar Nederland slechts in beperkte mate is geschied. Dat zijn ook weer twee dingen, waarvan ik graag het waarom zou willen weten, maar dat weet u natuurlijk ook niet.

A. Neen.

37792. De **Voorzitter**: Zoëven begon ik met tegen de heer *Gertsens* te zeggen, dat u niet op de hoogte bent van het vraagstuk van dat loskopen van Joodse gevangenen uit Duitsland.

A. Ja, dat wil zeggen, niet meer dan eigenlijk in het rapport staat. Ik heb wel gehoord, dat de gezant in Bern dat wel degelijk aan Londen heeft doorgegeven, en ik meen, dat hij er zelfs meer of minder op heeft aangedrongen.

37793. De **Voorzitter**: Daaruit blijkt natuurlijk wel, dat hij de mogelijkheid gezien heeft.

A. Dit is eigenlijk het enige, wat ik er van af weet.

37794. De **Voorzitter**: Weet u ook in welke vorm het geweigerd is?

A. Ik meen, dat daar aan vastgeknoopt is de verklaring voor de radio. Op een goed moment is er een verklaring geweest voor de

radio in Londen, dat definitief niet mocht worden samengewerkt met de vijand, in welke vorm dan ook, en dat dergelijke dingen niet mochten gebeuren.

37795. De **Voorzitter**: Maar hebt u enigermate de indruk, dat daaraan ook verbonden was de mededeling, dat de Regering dat niet kon doen, maar wanneer particulieren het nu eens deden, ze wel bereid was er geld voor ter beschikking te stellen?

A. Neen, dat is daar niet aan vastgeknoopt, ten minste niet in de correspondentie met *Bosch van Rosenthal*.

37796. De **Voorzitter**: U hebt dus nooit iets van dien aard gehoord?

A. Voorzover ik gezien heb, niet.

37797. De **Voorzitter**: Van Londen uit is er dus nooit iets van dien aard aan hem bericht?

A. We hebben niets in de correspondentie daarover gezien.

37798. De **Voorzitter**: Weet u ook van *Polak Daniëls* mee te praten?

A. Ik heb het verhoor van *Polak Daniëls* meegemaakt voor de Commissie *Cleveringa*.

37799. De **Voorzitter**: Ja, dat is ook in het rapport van de Commissie *Cleveringa* behandeld. Maar hij werd aanvankelijk met enig wantrouwen begroet, nietwaar, zowel in Zwitserland als in Londen, toen men van uit Zwitserland naar Londen berichtte, dat hij aangekomen was.

A. Ja, althans met grote voorzichtigheid. Ik weet niet of dat nu bepaald wantrouwen was.

37800. De **Voorzitter**: Ja, want men vond het zeer merkwaardig, dat daar iemand uit Nederland zo maar naar Zwitserland kwam, zonder dat hem iets in de weg was gelegd, terwijl hij nog wel een Jood was.

A. Ja, dat was over het algemeen wel voldoende om de voorzichtigheid noodzakelijk te maken.

37801. De **Voorzitter**: Hij was toch aangekondigd door de secretaris-generaal van het Rode Kruis, dr. *Offerhaus*?

A. Ja, die had een brief geschreven.

37802. De **Voorzitter**: Die brief was geschreven aan de gezant. Was men daar dan niet tevreden mee?

A. Neen, ik heb begrepen, dat dat niet voldoende was.

37803. De **Voorzitter**: Weet u ook waarom niet?

A. Neen.

37804. De **Voorzitter**: Was dat misschien omdat die brief overgebracht was door een Italiaans diplomaat?

A. Zeker niet. Dat kan ik me ten minste niet voorstellen, want de gezant herinnerde zich ook niet meer, wie die brief precies gebracht heeft.

37805. De **Voorzitter**: Was het dan misschien, omdat men meende te weten, dat het Nederlandse Rode Kruis niet meer zo erg goed was?

A. Dat zou eerder in de lijn liggen, omdat ze niet precies meer op de hoogte waren, hoe het Rode Kruis in Nederland op dat moment werkte.

37806. De **Voorzitter**: Maar hoe komt het dan, dat ze ten slotte in Londen goedgevonden om met *Polak Daniëls* in zee te gaan?

A. Ik weet niet, wie dat beslist heeft.

37807. De **Voorzitter**: Was hij een geschikte rustige man, toen hij verhoord werd?

A. Ja, hij is samen met zijn vrouw verhoord. Zijn vrouw is iets minder rustig; die is, geloof ik, meer de stuwende kracht in dezen.

37808. De **Voorzitter**: Wij hebben ook wel gehoord, dat hij zijn zaak niet bevorderd heeft, doordat hij zich gemakkelijk opwond en overdreven eisen had.

A. Hij overdrijft wel enigszins, maar ik moet toch zeggen, dat hij zeker geen onaangename indruk gemaakt heeft. Ik geloof eigenlijk, dat hij de hele zaak iets te veel van zijn kant beziet.

37809. De **Voorzitter**: Heeft hij in die tijd de zaak misschien ook te optimistisch bekeken en te weinig gedacht aan de chaos, die er in het Oosten van Europa zou heersen, waar hij de Nederlanders vandaan wilde halen als de mogelijkheid daartoe zou ontstaan?

A. Hij heeft zich helemaal geconcentreerd op dat werk en heeft daardoor ook alle mogelijke aspecten van die hele geschiedenis niet gezien. Dat idee heb ik ervan. Hetzelfde was, geloof ik, het geval met de heer Gans, die ook fantastisch energiek werkte en die daardoor ook uitermate ontevreden werd, omdat hij daardoor niet voldoende geholpen werd.

37810. De **Voorzitter**: In hoeverre?

A. Omdat veel, wat hij wenste, onmogelijk was en men niet kon verwachten, dat de gezant even energiek en enthousiast op elk punt was, als hij dat was.

37811. De **Voorzitter**: Als de gezant even energiek als hij op dat punt was geweest, zou het hem dan wel gelukt zijn om die dingen uit te voeren?

A. Ik geloof het niet. Ik heb het idee, dat de gezant misschien wat meer had kunnen doen, maar erg veel meer, geloof ik nu ook weer niet.

37812. De **Voorzitter**: Er is hier een inlichting, die ik van terzijde heb. We hebben het nl. wel eens gehad over de houding van Zwitserland ten aanzien van vluchtelingen, die van elders in Zwitserland wilden binnenkomen. Nu schijnt die houding van Zwitserland berust te hebben op het niet tekenen van een verdrag, want er blijkt nl. door verschillende landen een verdrag getekend te zijn, waarbij dan werd vastgesteld, dat een beperkt aantal vluchtelingen uit oorlogvoerende landen in Zwitserland of in andere landen asyl zouden kunnen krijgen en dat Zwitserland het niet heeft aangedurfd om die verdragen te tekenen. Misschien heeft de Commissie *Cleveringa* in verband met het feit, dat zij ook geconstateerd heeft, dat er verschillende mensen uit Zwitserland zijn gezet door de Zwitserse autoriteiten, kennis genomen van dit verdrag en van het feit, dat Zwitserland het niet heeft getekend. Weet u daar zelf iets van?

A. Neen, dat zijn we nog niet tegengekomen.

De **Voorzitter**: Dan dank ik zeer voor uw inlichtingen en ik sluit het verhoor.

H. C. SCHOCH.

SCHILTHUIS, *voorzitter*

RQOSJEN.

VAN DIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 15 DECEMBER 1948

Slib-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Prof. mr. RUDOLPH PABUS CLEVERINGA,
oud 54 jaar, wonende te Leiden,
hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden.

Hij legt de eed af als getuige.

37922. De **Voorzitter**: Het is van deze sub-commissie o.a. de taak een onderzoek in te stellen naar de zorg — voldoende of onvoldoende — van de Nederlandse Regering in oorlogstijd ten aanzien van het vraagstuk van de vluchtelingen, de gevangenen, enz.

Het is natuurlijk niet onze bedoeling dubbel werk te doen, nl. het werk, dat u met uw commissie heb verricht, nog eens over te doen.

Wij wilden er echter gaarne eens met u over spreken, omdat er enkele vragen zijn, die wij u wilden stellen. Er is hier en daar iets, dat u niet hebt behandeld, maar waar wij wel belangstelling voor hebben. U hebt dit niet in uw rapport behandeld, maar waarschijnlijk zult u er ons toch wel inlichtingen over kunnen geven.

Beperkte de opdracht van uw commissie zich tot het vluchtelingen-vraagstuk?

A. Ja. Onze opdracht luidde: Een onderzoek in te stellen naar de houding van diplomatieke en consulaire ambtenaren ten aanzien van uitgewekenen in de bezettingstijd uit Nederland naar het geallieerde en onzijdige buitenland.

De juiste tekst kan ik u nog bezorgen; deze kunt u ook krijgen van onze secretaris, de heer *Srhoch*.

37923. De heer **Stokvis**: De taakvervulling van de Regering op dat punt valt daar dus buiten.

A. Ja.

37924. De **Voorzitter**: Wij hebben gehoord, dat u zich bezighield met Portugal, Spanje, Zwitserland en Frankrijk.

A. Ja, omdat ons daaromtrent de meeste klachten hebben bereikt en in de dossiers zijn daarover ook de meeste klachten aangetroffen. Wij hebben ook nog een ogenblik gedacht of Zweden er ook niet bij behoorde; wij hebben dit echter verworpen, d.w.z., wij zijn zo langzamerhand tot de conclusie gekomen, dat wij daaraan maar niet moesten beginnen. In de eerste plaats hebben wij over Zweden eigenlijk geen klachten gekregen; ik herinner mij vaag, dat iemand heeft geklaagd, dat hij naar Zweden was gegaan en daar op het gezantschap onheus was bejegend. Wij hebben hem toen gevraagd, wie het was geweest, doch dat wist hij niet meer. Wij hebben toen naar Zweden geschreven: op het gezantschap waren drie mensen, die dit gezegd zouden kunnen hebben. Zij beweren echter alle drie, dat zij nooit iets van die aard hebben gezegd. Voor de veiligheid hebben wij nog bij een consulaat geïnformeerd, doch daar kregen wij ook nul op het request. Verder hebben wij over Zweden geen enkele ons rakende klacht gekregen. Bovendien zijn wij er toen niet mee doorgedaan, omdat er op een gegeven moment voor het onderzoek van de diplomatieke dienst in Zweden een afzonderlijke commissie is ingesteld. Deze commissie bestond, meen ik, uit de heer *W. F. L. C. van Ravard*, *I. H. van Laer* en in ieder geval het medelid van mijn commissie, de heer *J. le Poole*. Deze heeft toen ook tegen mij gezegd, dat het niet de minste zin had, wanneer wij er ons in gingen verdiepen, omdat alles, wat wij zouden kunnen onderzoeken, al door de andere commissie was onderzocht.

Men kan, er wel van op aan, dat, wanneer de heer *le Poole* bij de commissie is geweest, de zaak degelijk is onderzocht. Hij is niet vlug bereid iets met de mantel der liefde te bedekken.

37925. De **Voorzitter**: Hetgeen wij hierover hebben gehoord en waardoor wij er toe gekomen zijn hiernaar een onderzoek in te stellen, heeft ook geen betrekking op de vluchtelingen, maar op de bemoeiingen met de gevangenen in Duitsland.

A. Wat dat betreft, herinner ik mij, dat wij een brief hebben gekregen van de heer *Dulfer* uit Ede, mij persoonlijk als betrouwbaar bekend. Hij is iemand, die in Duitsland gevangen is geweest en in Maart of April 1945 op een zeer avontuurlijke wijze is vrijgekomen en ten slotte in Zweden is beland. Mij heeft toen een brief geschreven, die enige klachten bevatte over de bejegening, die hem daar ten deel was gevallen. Ik herinner mij niet precies wat wij met die brief hebben gedaan, misschien hebben wij hem wel doorgezonden naar die commissie. In ieder geval was deze brief voor mij geen aanleiding er verder op in te gaan, omdat de klacht buiten onze opdracht viel.

U zult in ons rapport over Zwitserland ook wel hebben gelezen, dat wij ons niet hebben beziggehouden met de mensen, die uit Theresienstadt, enz. kwamen.

Wij zijn er niet diep op ingegaan, maar wij hebben in het rapport gezegd, dat wij ons er slechts mee bezighielden, omdat het een enigszins verband hield met het ander. De verhalen waren ons toegekomen en wij konden ze nu niet zo maar willekeurig uit ons hoofd zetten. Het kon ook zijn, dat de houding, die b.v. de heer *Bosch Ridder van Rosenthal* en de heer *Kyzer* bij die gelegenheid hadden aangenomen, wees op een zekere karakterfout of minder juiste gemoedsgesteldheid. Wanneer wij dit zouden hebben kunnen noteren, zouden, wanneer die zelfde fout was gebleken in een ander verband, de verhalen daarover aannemelijker geworden zijn. Daarom zijn wij er even op ingegaan en hebben wij het niet naast ons neergelegd.

37926. De **Voorzitter**: Wanneer u getuigen hoorde voor uw commissie, deed u dat dan plenair?

A. Ik heb dit wel gepoogd, maar het is bijna nooit voorgekomen. De heer *Huender* is er maar heel zelden bij geweest, gewoonlijk was hij in Berlijn en had hij geen tijd om te komen. Wanneer ik mij daardoor zou laten ophouden, zouden wij nooit klaarkomen. Ik heb dus maar doorgezet en gewoonlijk waren wij met ons vieren; de laatste tijd waren wij echter slechts met ons drieën. De heer *le Poole* is ziek geworden en heeft ontslag genomen. De Minister heeft mij toen gevraagd, of ik prijs stelde op aanvulling van de commissie; ik heb echter gezegd, dat ik hierop geen prijs stelde. Het is niet mogelijk ineens met zo iets te beginnen; hierin moet men van het begin af aan hebben gezeten. Wij waren dus met ons drieën over, ril. de heren *van Ketwisch Verschuur*, *Verzijl* en ik. Bij de meeste processen-verbaal zult u dus de namen van ons drieën vinden.

Wij hebben ook de heer *Schuller tot Peursum* moeten horen, toentertijd gezant te Madrid. Dit was echter zeer moeilijk, omdat hij op het ogenblik in Bogota is. Het leek ons enigszins overdreven de heer *Schuller* voor dit verhoor naar den Haag te laten komen; het leek ons echter nog minder gepast, dat wij met elkaar naar Bogota zouden gaan, vooral in deze tijd van deviezenschaarste. Toevallig kwam er toen een oplossing, doordat de heer *van Ketwisch Verschuur* als gedelegeerde van het Rode Kruis naar Curaçao moest. Er is toen afgesproken, dat de heer *Schuller* naar Curaçao zori komen; hij is daar toen verhoord door de heer *van Metwisch Verschuur*. Dit heeft hij dus alleen gedaan; daar zijn wij niet bij geweest.

37927. De **Voorzitter**: Hoorde u de getuigen onder ede?

A. Neen.

37928. De **Voorzitter**: Werd er ook een stenografisch verslag opgenomen, hetwelk dan later ter goedkeuring werd toegezonden?

A. Ja Een enkele keer is het niet gebeurd, dit was echter slechts één geval, nl. van de heer *van der Woude*. Deze had in Lissabon gezeten en daar een rol gespeeld Er kwamen enige zeer netelige dingen ter snake, die achteraf op niets bleken te berusten; zij moesten echter toch even onder de ogen worden gezien. Ik vond het toen verstandiger hier maar niemand bij te laten: voor de vertrouwelijkheid ben ik alleen met hem begonnen De secretaris heeft hiervan slechts een kort resumé opgemaakt.

37929. De **Voorzitter**: Als regel liet u dus wel stenogrammen maken, die u de mensen ter goedkeuring voorlegde.

A. Wij legden ze hun niet ter goedkeuring voor. Wij stuurden hun later een exemplaar toe.

37930. De **Voorzitter**: Er konden toch zeker wel verbeteringen in worden aangebracht?

A. Dat konden zij per brief doen, en zij hebben het ook wel gedaan.

37931. De **Voorzitter**: U kreeg ze dus niet goedgekeurd terug.

A. Neen

37932. De **Voorzitter**: Eén van uw rapporten heeft betrekking op de rol van de heer *van Harinxma* in Lissabon, als vertegenwoordiger van de Regeringscommissaris voor de vluchtelingen.

Hebt u zich ook nog bemoeid met de rol van *van Harinxma* later bij het Rode Kruis in Londen?

A. Neen.

37933. De **Voorzitter**: Wel met zijn positie als Regeringscommissaris, of alleen in Lissabon?

A. Alleen de periode in Lissabon, dus van September 1940 tot eind 1942.

37934. De **Voorzitter**: U hebt zich natuurlijk ook rekenschap gegeven van zijn verhouding tot verschillende mensen in Lissabon, in het bijzonder tot de heer *Maas Geesteranus*.

Bent u daarbij tot de conclusie gekomen, dat de heer *Maas Geesteranus* iemand was, die daar niet erg op zijn plaats was?

A. Neen. De heer *Maas Geesteranus* was een eigenaardige figuur. Wij hebben hem gehoord in tegenwoordigheid van de heer *van Harinxma*, om hen tegenover elkaar te stellen.

Hij is een wonderlijke figuur. Zoals wij ook in ons rapport hebben geschreven — dit is ook mijn eigen overtuiging —, is hij daar gekomen, bezield met de beste bedoelingen. Hij was vol vuur om iets te doen: ik geloof, dat hij een goed vaderlander was.

Uit de dossiers en verhoren hebben wij echter wel kunnen opmaken, dat hij een moeilijke man is. Dat is mij later ook gebleken, omdat hij mij verschillende bezoeken heeft gebracht. Het eene was nog onaangener dan het andere. Hij wenste een afschrift van het rapport over de heer *van Harinxma*, dat wij hadden uitgebracht. Ik heb hem toen gezegd, dat ik geen vrijheid had, hem dit te geven; ik was de adviseur van de Minister van Buitenlandse Zaken en ik inoest het aan deze overlaten aan wie hij het rapport ter hand wilde stellen. Ik heb hem toen gezegd, dat hij het zelf aan de Minister kon gaan vragen en er bij zeggen, dat er mijnerzijds geen bezwaar tegen bestond. Hij heeft het ook gevraagd, maar hij heeft het rapport niet dadelijk van de Minister gekregen, die het om verschillende redenen beter vond, dat hij het voorlopig niet in handen kreeg; ook tegenover anderen heeft hij het voorlopig vastgehouden.

De heer *Maas Geesteranus* is torn weer bij mij gekomen en heeft mij gevraagd de Minister te schrijven en te zeggen, dat ik er op stond, dat hij het rapport kreeg. Ik heb dit geweigerd. Wanneer ik de Minister zeg, dat ik er geen bezwaar tegen heb, dan ga ik zover als ik gaan kan; wanneer ik de Minister echter zeg: „Gij moet het rapport geven”, dan treed ik in een beoordeling van zaken, die de inijne niet zijn. Ik weet niet wat voor beweegredenen de Minister had om hem het rapport te onthouden; bovendien ging het mij niets aan. Hij was daarover enigszins gebelgd en zei, dat hij langs omwegen had gehoord, dat er voor hem onaangename dingen in stonden. Ik heb mij hier verder niet over uitgelaten, hetgeen hem waarschijnlijk mishaagde. Hij zei verder: „Op het Ministerie wordt er waarschijnlijk munt uit geslagen tegen mij” (klaarblijkelijk hoopte

hij, dat hij een betrekking zou krijgen, waarover Buitenlandse Zaken zeggenschap had); „ik weet niet eens wat er in staat, ik kan mij er dus ook niet tegen verdedigen”. Ik heb toen herhaald, dat hij dan maar naar de Minister van Buitenlandse Zaken moest gaan. Ook zei hij riog: „Ik heb ook gehoord, dat de heer *van Harinxma* zelf van de Minister wel een afschrift van zijn rapport heeft gekregen”, waarop ik hem antwoordde, dat mij dit zeer juist leek, daar de heer *van Harinxma* in deze zaak de beklagde was. „Ja”, zei hij toen, „de heer *van Harinxma* is de beklagde en krijgt een afschrift; ik ben helaas maar getuige — er worden in het rapport ook kwade dingen van mij gezegd — en ik krijg geen afschrift”. Ik antwoordde daarop: „Ik heb u niet gezegd, dat er kwade dingen over u in stonden; dat zegt u zelf”. Hij hield echter vol, dat hij het uit betrouwbare bron had vernomen. Ik heb toen geadviseerd naar de Minister te gaan en te vragen of hij ook als beklagde mocht worden gehoord, en of er ook een commissie over zijn gestie mocht worden ingesteld.

37935. De **Voorzitter**: Dit is ook gebeurd.

A. Ja, in Londen, maar dat ging slechts over zijn geldeijke afrekening.

Hij ging weer verder en zei: „Ja, maar er is niemand, die over mij klaagt”, waarop ik hem antwoordde een klager uit te zoeken. „Wie wil er dan over mij klagen?” „De heer *van Harinxma*.” Hij is toen weggegaan en hij moest er eigenlijk zelf om lachen, terwijl hij zei: „Daar zit wat in, dat zal ik eens door laten geven”. Dergelijke gesprekken heb ik met hem gehad. Dit behoeft natuurlijk nog geen smet op iemands naam te werpen, maar bij zulke gesprekken krijgt men wel een bepaalde kijk op iemand en ik kan niet zeggen, dat hij een figuur is, die ik aantrekkelijk vind. Ik kan mij ook voorstellen, dat hij iemand is — zo is hij ons trouwens ook afgeschilderd — met wie het niet heel veel moeite kost om op slechte voet te komen.

37936. De **Voorzitter**: Hebt u zich bij uw onderzoek naar de heer *van Harinxma* voornamelijk laten leiden door alles, wat er in het rapport van „Trouw” stond?

A. Het is ten minste wel de basis voor ons onderzoek geweest; wij hebben ook nog enkele klachten gekregen — die worden ook in ons rapport besproken — van een zekere heer *Meier*. Wanneer wij iets gingen onderzoeken, verifieerden wij dit zoveel mogelijk in de dossiers van Buitenlandse Zaken: als men daarin eenmaal gaat zoeken, treft men ook nog allerlei andere dingen aan. De afschriften van de klachten van de Engelandvaarders hebben wij daarin ook aangetroffen.

37937. De **Voorzitter**: Hebt u uit de rapporten wel de indruk gekregen, dat de heer *Mans Geesteranus* degenen, die hij verhoorde, min of meer in opstand bracht tegen Regeringsinstanties?

A. Dit is een heel moeilijke vraag om te beantwoorden. Laat ik het negatief zeggen, dat ik er niet diep van overtuigd ben, dat de heer *Maas Geesteranus* Ge bekwaamheid bezit iemand in alle objectiviteit een verhoor af te nemen; daar is hij te cholisch voor. Hij was zelf zeer doordrongen van wat er aan misstanden bestond en daar kar. hij licht iets van hebben laten doorschemeren

Ik geloof niet, dat hij het er om heeft gedaan.

37935. De **Voorzitter**: Het wordt wel gezegd.

A. Ja. Ik heb wel ergens gelezen van iemand, die beweerde, dat, toen hij aan *Maas Geesteranus* iets goeds zei over iemand, er geantwoord zou zijn: „Dat is ern kwade noot voor je”. Dit verhaal heb ik niet kunnen verifiëren en ik ben met dergelijke verhalen voorzichtig geworden. Ik kan u echter wel iets anders vertellen, dat mij heeft getroffen: u kunt het ook in ons rapport vinden. Wij hebben een Engelandvaarder gehoord, nl. de heer *Molenaar*. Deze vertelde, dat hij in Lissabon kwam en daar eerst werd opgevangen door de heer *Maas Geesteranus*, die hem dadelijk volstampte met antipathie tegen de heer en mevrouw *van Harinxma*. Hij vertelde hem, dat de heer *van Harinxma* naar zijn opvatting alles verkeerd deed, maar mevrouw *van Harinxma* was nog veel erger en daarbij bezigde hij termen als „feeks” en dergelijke. Zo werd dus de heer *Molenaar* vooringenomen gemaakt tegen het echtpaar *van Harinxma*, dat hij nog nooit had ontmoet. Later is hij door de heer *van Harinxma* ontvangen en tot zijn verwondering werd hij zeer vriendelijk ontvangen. Nu was de heer *Molenaar* een man, die nog ogen in zijn hoofd had en zich niet zo vlug liet imponeren door wat een ander hem had verteld. Ik kan

mij echter voorstellen, hoe het met anderen is gegaan, die daardoor een zekere parti pris tegen de heer *van Harinxma* hebben gekregen. (Zo zijn er meer van die dingen, b.v. dit, het staat ook in ons rapport): Ik weet niet of u iets bekend is van de klacht, die tot ons is gekomen en die eigenlijk buiten onze opdracht viel, maar die wij toch hebben onderzocht (en het is gelukkig, dat wij deze hebben onderzocht, doordat hij een bepaald licht op de heer *van Harinxma* werpt), over pakjes, die hij zou hebben gezonden aan N.S.B.-ers. De heer *van Harinxma* heeft aan de hand van lijsten, die hij uit Londen had gekregen, pakjes naar Nederland gezonden, alles met de beste bedoelingen. Op deze lijsten schijnen echter twee of drie verkeerde namen te hebben gestaan.

37939. De **Voorzitter**: Die lijsten kwamen toch uit konden?

A. Ja. Men was waarschijnlijk; verkeerd ingelicht; er behoeft natuurlijk niets boosaardigs achter te worden gezocht. De heer *van Harinxma* heeft zich op het standpunt gesteld, dat deze lijsten uit Londen te vertrouwen waren. Hij heeft deze mensen dus pakjes gezonden. De heer *Maas Geesteranus* heeft ontdekt, dat er twee of drie — in de klacht van „Trouw“ wordt gesproken over een hele massa en speciaal medewerkers van *Mussert*: zij hadden het al weer mooier gemaakt dan de heer *Maas Geesteranus* — verkeerde namen op stonden. Hij heeft daarbij o.a. gevonden de naam van *Fruin*, die nog een blauwe Maandag president van de rechtbank in Utrecht is geweest. De heer *Maas Geesteranus* wist dit dus en heeft het naar Londen gerapporteerd. Wij hebben hem toen gevraagd of het niet bij hem was opgekomen naar de heer *van Harinxma* te gaan, die vlak bij hem was, en hem te zeggen, dat hij zich vergiste, daar uit zijn kaartsysteem bleek, dat de mensen verkeerd waren. Hij beweerde, dat hij het niet had gedaan, omdat de heer *van Harinxma* toch nooit naar hem luisterde. Ik vond het een zonderling argument. Hij heeft de lijsten dus naar Londen gezonden en langs een omweg is het toen aan de heer *van Harinxma* ter ore gekomen, dat het mis was. Hij heeft toen zijn namen met die van de heer *Maas Geesteranus* vergeleken en het is verder ook niet meer voorgekomen. Ik heb hem gevraagd, waarom hij deze namen rechtstreeks naar Londen had gerapporteerd. Had hij gedacht, dat de heer *van Harinxma* een verrader was? Hij antwoordde, dat hij wel dacht, dat de heer *van Harinxma* volkomen te goeder trouw had gehandeld; hij had echter het feit geconstateerd.

Iets dergelijks is ook gebeurd met de geldzendingen. Toen wij hem vroegen, of hij geloofde, dat de heer *van Harinxma* dit met een kwade bedoeling had gedaan, antwoordde hij, dat de heer *van Harinxma* wel te goeder trouw was, maar hij vond het verkeerd, dat iemand uit Nederland geld kreeg, want dan stond je minder vrij. Ik heb toen gezegd, dat dit impliceerde, dat de heer *van Harinxma* deswege door de Duitsers kon worden beïnvloed. Hij bleef er echter bij en steeds als wij hem vroegen, waarvan hij de heer *van Harinxma* eigenlijk beschuldigde, was het eigenlijk niets, maar toch wilde hij maar steeds zout op dit slakje leggen. Ook hebben wij de heer *Fock* gehoord.

37940. De **Voorzitter**: Was die zijn opvolger?

A. Ja, maar hij heeft eerst nog een tijd naast hem gewerkt. Hij kwam eigenlijk om als zijn sous-chef onder hem te worden geplaatst. De heer *Maas Geesteranus* heeft hem echter dadelijk buiten alle zaken gehouden — hij beviel hem zeker niet — zodat hij niet aan het werk heeft kunnen komen, totdat de heer *Maas* vertrok en hij hem is opgevolgd. De heer *Fock* is echter wel bij de verhoren geweest en hij beweert, dat ze in de trant van beïnvloeding werden afgenomen.

Ik ben echter voorzichtig met deze bewering, want toen ik de heer *Fock* verzocht dit met een voorbeeld toe te lichten, deed hij dit eigenlijk niet; hij omzeilde dit punt steeds en herhaalde het in algemene termen. Het is natuurlijk moeilijk om na zoveel jaren met een voorbeeld voor de dag te komen, maar ik ben dan toch voorzichtig met zo'n uitlating.

Wanneer iemand iets niet nader weet te adstrueren, vooral wanneer het om een ernstige beschuldiging gaat, dan geef ik in dezen de heer *Maas Geesteranus* liever „the benefit of the doubt“. De heer *Maas Geesteranus* was voor mij slechts een getuige, die min of meer betrouwbaar was, en het was mij en de commissie al spoedig duidelijk, dat wij geen al te groot gewicht aan zijn verklaringen moesten hechten. In het rapport, dat wij over de heer *van Harinxma* hebben uitgebracht, hebben wij dit ook zoveel mogelijk gedemonstreerd.

37941. De **Voorzitter**: De klachten in „Trouw“ waren nog een graadje erger, omvangrijker en preciezer dan de opmerkingen van de heer *Maas Geesteranus* tegenover u. Hebt u kunnen doorgronden,

waarom er in „Trouw“ zulke geweldige beschuldigingen aan het adres van de heer *van Harinxma* stonden?

A. Neen.

37942. De **Voorzitter**: Zouden dit verhalen zijn, zoals ze in Engeland in omloop waren of zouden ze uit het brein ontsproten zijn van de schrijver in „Trouw“?

A. De schrijver van „Trouw“ heeft gesproken met de heer *Maas Geesteranus*; dat zeggen zij allebei. Volgens mij is deze de hoofdbron van zijn klacht. Verder is hij zelf nog op zoek gegaan en heeft o.a. de heer *Boas* gesproken. Ik stel mij voor, dat hij het op zijn manier heeft verwerkt en het nogal heeft opgeblazen.

37943. De **Voorzitter**: Het was dus nogal erg opgeblazen en er bleef heel weinig van over.

A. Ja. Ik denk ook, dat hij alles niet zo nauwkeurig heeft bekeken. Wanneer u de klacht vóór u neemt, zult u zien, dat de stijl er van soms ook nogal onbeholpen is. Ik neem aan, dat een journalist van de hoedanigheid van de heer *Kuipers*, die ook heeft gestudeerd, haar wel in een betere vorm had kunnen gieten; waarschijnlijk heeft hij het wat haastig neergeschreven.

37944. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat de werkzaamheden van de heer *van Harinxma* als voorzitter van het Londense Rode Kruis niet bij uw onderzoek zijn betrokken; dit kan ik mij voorstellen. Toen hij echter in Lissabon was, was hij ook werkzaam voor het Rode Kruis.

A. Dat is mogelijk; ik herinner mij dit niet precies meer. Het kan natuurlijk zijn, dat hij deze pakjes naar Nederland heeft gezonden in de hoedanigheid van iemand van het Rode Kruis.

37945. De **Voorzitter**: Zou hij niet als de man, die voor de vluchtelingen moest zorgen, meer hebben kunnen doen ten aanzien van degenen, die in Spanje waren, in de gevangnissen, enz.?

Van uit Lissabon is nog wel eens iets gestuurd naar b.v. het kamp in Miranda; ik meen, dat de gedelegeerde van het Comité dit heeft gedaan of de heer *Sloet tot Everlo*.

A. Ik weet dit zelf niet.

37946. De **Voorzitter**: Bent u misschien van mening geweest, dat dit thuis hoorde bij het gezantschap in Madrid?

A. Voorzover ik het heb gezien, was dit ook zo. Wij zijn nog bezig met Madrid.

37947. De **Voorzitter**: U hebt zich ten aanzien van de heer *van Harinxma* beziggehouden met zijn werkzaamheden voor het evacueren van vluchtelingen uit Frankrijk over Spanje en Portugal. Aanvankelijk was zijn opdracht dit te doen langs — wat men noemde — legale wegen. U hebt ook onderzocht, waarom hij in het begin eigenlijk niets wilde weten van illegale wegen; bovendien behoorde dit niet tot zijn terrein, maar tot dat van de heer *Maas Geesteranus*. Later is vast komen te staan, dat ook hij wel voor de illegale wegen voelde, omdat het langs legale weg niet meer mogelijk was. Heeft hij er zich echter, toen men e-nmaal met de illegale weg bezig was, ook actief mee beziggehouden?

A. Neen, want de illegale weg is er — bij wijze van spreken — nooit gekomen. Op een gegeven ogenblik is de heer *Warners* in Lissabon geweest, die eigenlijk de illegale weg in orde zou brengen. Hij heeft dit willen doen door te beginnen met in Barcelona iemand te installeren, die de mensen dan moest opvangen. Voor de voorzichtigheid moest dit buiten het gezantschap om gebeuren. De man in Barcelona is echter nooit gekomen en daardoor is het met deze weg ook nooit in orde gekomen. Er zijn natuurlijk allerlei mensen, die op illegale wijze Spanje zijn binnengekomen. Van uit Zwitserland zijn er wegen aangelegd over de heer *Kolkman*, die consul was in Perpignan, en zo zijn er mensen over de Pyreneeën gekomen. Er zijn een paar pogingen gedaan van uit Lissabon. Er is een transport geweest van Madrid naar Portugal, dat goed is overgekomen, en daarna nog een tweede transport, dat is mislukt.

37948. De **Voorzitter**: De transporten, die per schip uit Bilbao zijn gegaan, waren toch ook min of meer illegaal?

A. Ja. Kijkt u eens, helemaal legaal heeft de heer *van Harinxma* ook niet altijd gewerkt. Hij heeft de mensen ook wel eens een andere leeftijd gegeven; de scheidingslijn tussen legaal en illegaal is niet zo heel scherp.

Er is eigenlijk nooit iets gekomen van een bepaalde illegale dienst, zoals die de heer *van Harinxma* ook zelf voor ogen stond.

37949. De **Voorzitter**: Ofschoon de heer *Maas Geesteranus* daarover zeer uitvoerig denkbeelden had.

A. Velen zeggen, dat de denkbeelden van de heer *Maas Geesteranus* nogal onbekookt waren. Hij heeft er op een gegeven ogenblik nog een begin van uitvoering aan gegeven door een jacht te kopen, waarmee de mensen zouden worden afgehaald.

Het is achteraf echter uitermate moeilijk om zich een denkbeeld te vormen over wat toen zin had en wat niet.

37950. De **Voorzitter**: Dit vormt ook een gedeelte van het rapport van de Commissie *van Rhijn*; ook daaruit is mij echter niet helemaal duidelijk geworden wat de heer *Maas Geesteranus* eigenlijk met dat jacht wilde doen.

A. Ik geloof, dat hij met het jacht wilde varen naar de buurt van San Sebastian en daar mensen wilde halen.

37951. De **Voorzitter**: Er konden toch maar heel weinig mensen op het schip?

A. Ik weet dit niet precies. Het kwam wel meer voor bij de denkbeelden van de heer *Maas Geesteranus*, dat ze niet helemaal waren uitgewerkt.

Hij zegt zo nu en dan maar wat. Op een vraag van de heer *le Poole* heeft hij op een gegeven ogenblik gezegd: „Als men het goed had aangepakt, had men wel 100 000 jongens uit Nederland kunnen halen.” Wij hebben dit maar aangemerkt als een bewijs van de phantasie van de heer *Maas Geesteranus*.

37952. De **Voorzitter**: Rent u wel van mening, dat over het algemeen de heer *van Harinxma* wel zijn werk ten aanzien van de vluchtelingen heeft gedaan, zoals het behoorde te gebeuren?

A. Ja. Hij heeft ten slotte toch een groot aantal vluchtelingen weten over te brengen; het zijn er in totaal 1596 geweest. In het kamp Praia das Maças hebben de mensen het toch ook behoorlijk gehad.

37953. De **Voorzitter**: Hebt u bij uw onderzoek ook nog het geval van de stoomboot *Angola*, die met een aantal Nederlandse uitgewekenen naar Mozambique is vertrokken om hen van daar verder naar Indië te zenden, betrokken?

A. De naam van het schip herinner ik mij niet, maar wel het verhaal, dat er via Afrika mensen naar Indië zijn gegaan.

37954. De **Voorzitter**: Er is dus niet bepaald een onderzoek ingesteld naar de klachten over dit schip?

Wij hebben er namelijk nogal wat klachten over gehad; wij hebben echter niet kunnen vaststellen, in hoeverre deze gemotiveerd zijn.

A. Er is bij ons geen bijzondere klacht over binnengekomen.

De heer **Stokvis**: De „Ochtendpost“ heeft er over geschreven.

37955. De **Voorzitter**: Wij hebben de heer *Rodrigues Lopes*, de hoofdredacteur van de „Ochtendpost“, hier gehoord.

Bent u de naam van de heer *Sloet tot Everlo* bij uw onderzoek tegengekomen?

A. Hij zou eens iets hebben gezegd, dat ging in de richting, dat hij niet wilde beweren, dat de Duitsers zulke slechte mensen waren. Daarover is ook een stuk opgemaakt.

Men weet echter nooit wat men er wel en wat niet van moet geloven.

37956. De **Voorzitter**: Wij wilden u nu iets vragen over uw onderzoek in Zwitserland, dat een ruimer terrein heeft bestreken.

U bent tot de conclusie gekomen, dat de heer *Bosch* eigenschappen had, die hem voor dit werk misschien minder geschikt maakten, maar verder hebt u niet veel aanmerkingen op hem.

Er is echter iets, dat ik niet in uw rapport heb gelezen, maar hetgeen ons op andere wijze ter ore is gekomen.

Enige maanden nadat de oorlog was uitgebroken, is de heer *van Zwanenberg*, van de firma van die naam te Oss, die in Nederland een bekend persoon was en een zeer verdienstelijk man, met zijn echtgenote en een aantal familieleden en kennissen er op een merkwaardige manier in geslaagd naar Zwitserland te komen met een diplomatieke trein onder de hoede van de gezant van Uruguay.

Hij is in Bern aangekomen en heeft zich dadelijk telefonisch in verbinding gesteld met het gezantschap en kreeg de heer *Luns* aan de telefoon.

A. De heer *Luns* is daar heel in het begin werkzaam geweest en is daarna naar Lissabon gegaan.

37957. De **Voorzitter**: De heer *Luns* zei hem even te wachten, daar hij de gezant even moest spreken. Toen hij terugkwam, zei hij de heer *van Zwanenberg* de volgende ochtend om een uur of elf te komen. Toen hij de volgende dag kwam, kreeg hij de boodschap, dat de heer *Bosch* geen tijd had, omdat hij naar een begrafenis moest; hij moest echter de volgende dag om dezelfde tijd maar terugkomen. De volgende dag kreeg hij bij zijn komst de boodschap, dat de gezant geen tijd had, omdat hij met een collega in gesprek was.

De heer *van Zwanenberg* heeft toen wel de eerste keer zijn ervaringen verteld aan een ambtenaar van het gezantschap, maar hij heeft de heer *Bosch* niet gezien. De heer *Bosch* heeft ook geen pogingen aangewend hem te spreken te krijgen.

Verder is ons verteld, dat het gezantschap heeft gepoogd de Joden en de andere Nederlandse vluchtelingen in aparte kampen onder te brengen. Wij wilden u dit vragen, omdat hierover niets in uw rapport staat. Hebt u hiervan niets vernomen of hebt u het maar ter zijde gelaten?

A. Ik herinner mij niets van het verhaal van de heer *van Zwanenberg*.

37958. De **Voorzitter**: Hij heeft er zich dus blijkbaar niet over beklaagd.

A. In de dossiers heb ik er ook nooit iets van gevonden. Ik herinner mij echter wel heel vaag iets betreffende het bijeenbrengen van Joden in een afzonderlijk kamp, maar in een volmaakt onschuldige vorm. Men wilde op een gegeven ogenblik de mensen bij elkaar brengen, omdat men dacht hun daarmee — in verband met zekere ritualiteiten — een genoegen te doen.

37959. De **Voorzitter**: Is dit een verklaring, die de heer *Bosch* er voor heeft gegeven, of is dit iets, dat u werd medegedeeld, toen het verhaal u ter ore kwam?

A. Ik weet niet precies waar ik het verhaal vandaan heb, maar het is zeker niet afkomstig van de heer *Bosch*.

37960. De **Voorzitter**: Het heeft in elk geval geen aanleiding gegeven er dieper op in te gaan en na te gaan of er bij het gezantschap misschien een zeker anti-semitisme heerste.

A. Daarover hebben wij het wel gehad. Wij hebben wel eens meer klachten gehad over anti-semitisme: wij zijn echter tot de slotsom gekomen, dat daarvan geen sprake is geweest.

37961. De **Voorzitter**: Ook niet bij het geval *Polak Daniëls*, tegen wie aanvankelijk wantrouwen bestond?

A. Er is eigenlijk geen sprake geweest van wantrouwen. Men vond hem een enigszins opdringerige man.

37962. De **Voorzitter**: Heeft men aanvankelijk niet het gevoel gehad, dat iemand, die zo maar legaal uit Nederland was gekomen, niet helemaal te vertrouwen was?

A. De heer *Polak Daniëls* is niet legaal gekomen; hij is illegaal gekomen.

37963. De **Voorzitter**: Hij is gekomen met een aanbeveling van het Rode Kruis.

A. Ja, maar hij is illegaal gekomen.

37964. De **Voorzitter**: Ik meende, dat hij niet clandestien uit Nederland was weggekomen.

A. De heer *Polak Daniëls* en zijn vrouw zijn illegaal gekomen. De heer *Kyzer* is legaal gekomen.

37965. De **Voorzitter**: De heer *Polak Daniëls* had toch wel een aanbeveling van het Rode Kruis.

A. Ja, van de heer *Offerhaus* en de heer *Verspyck*.

De beschuldiging van anti-semitisme, die ons ook maar zeer sporadisch ter ore is gekomen, hebben wij ook van ons afgezet en ik geloof daarvan ook niets.

Wij hebben dit ook voornamelijk gedaan op grond van de getuigenverklaring van de heer *Visser 't Hooft*, die alles steeds van nabij heeft meegemaakt.

37966. De **Voorzitter**: Wij hebben hier gevraagd, hoe men in Londen over dr. *Polak Daniëls* dacht, omdat men het niet vertrouwde, dat iemand met zijn vrouw en met een aanbeveling van het Rode Kruis — dat men op zich zelf niet vertrouwde — naar Zwitserland kwam.

A. De heer *Polak Daniëls* had al veel vroeger een brief geschreven, die de gezant niet dadelijk heeft doorgegeven. Toen hij eindelijk zelf kwam, had hij een groot plan, nl. om een dienst op te zetten, die na de oorlog allerlei gevangenen, Joden en niet-Joden, uit Oost-Europa naar Nederland terug zou brengen. De gezant heeft hierover instructies gevraagd aan Londen. Hij heeft toen verzuimd — maar hieraan is de heer *Polak Daniëls* zelf medeschuldig, hetgeen hij erkent — in het telegram, dat hij daarover aan Londen heeft gestuurd, mede te delen, dat de heer *Polak Daniëls* illegaal was binnengekomen. Men heeft in Londen dus slechts het bericht gekregen, dat er iemand was van het Nederlandse Rode Kruis, die een dienst op touw wilde zetten; de gezant wenste te weten, wat hij hieraan moest doen. In Londen is men er niet dadelijk op ingegaan, hetgeen ik mij ook kan voorstellen. Zij hebben gevraagd hoe hij uit Nederland was gekomen er! wat zijn betrekkingen met het Rode Kruis waren. Natuurlijk had dit dadelijk moeten zijn medegedeeld. De heer *Polak Daniëls* heeft dit telegram een „stommitieit” genoemd; hij heeft het echter zelf opgesteld met de gezant. Hij is er dus zelf mede aan schuldig.

De heer **Stokvis**: Het is dus een fout in de redactie.

A. Dit alles had echter niets met anti-semitisme te maken; ik geloof ook niet, dat de heer *Polak Daniëls* dit heeft gesuggereerd.

37967. De **Voorzitter**: In uw rapport heb u ook het plan van de Duitser *Musy* behandeld om Joden uit de concentratiekampen in Duitsland vrij te kopen.

A. Ja, maar de heer *Musy* was geen Duitser, maar een Zwitser.

37958. De **Voorzitter**: Ja, ik vergiste mij. De heer *Bosch* heeft daaromtrent zekere voorstellen aan Londen gedaan en hij heeft om een miljoen Zwitserse francs gevraagd; hij kreeg echter de boodschap, dat dit niet mogelijk was. U hebt dit alles met hem behandeld en besproken.

A. Ik heb het slechts gedeeltelijk met hem besproken. Datgene, wat in ons rapport staat, heb ik meer uit de stukken opgemaakt; hij heeft zelf ook gezegd, dat de Regering het niet wilde. Ik wilde deze zaak wel eens zwart op wit voor mij zien, dus ik heb alles in de dossiers nagezocht.

37969. De **Voorzitter**: Hebt u het ook gevonden?

A. Ja.

37970. De **Voorzitter**: Herinnert u zich nog welke motivering u hebt gevonden in de weigering van Londen?

A. Ja, ik geloof, dat wij het ook in ons rapport hebben opgenomen. De Regering zei dit: Wij verbieden onze onderdanen handel te drijven met Duitsland en betalingen te doen aan de Duitsers en op enigerlei wijze geldelijk contact te hebben met hen, waaruit een of ander voordeel zou kunnen voortkomen. Wanneer wij dit aan onze onderdanen voorschrijven, kunnen wij ons niet zelf met een dergelijke chantage inlaten. Er heeft natuurlijk ook dit achter gezeten, dat de Regering dacht: Als wij dit doen, denkt *Himmler* natuurlijk, dat het een voordelige zaak wordt, wanneer hij nog meer mensen oppakt, die hij weer kan verkopen.

37971. De **Voorzitter**: Hebt u niet bemerkt, dat latei door de Regering ten opzichte van deze zaak een ander standpunt is ingenomen?

A. Neen.

37972. De **Voorzitter**: U hebt dus met name ook niet gemerkt, dat men daarover zou hebben gezegd, dat de Regering het zelf niet kon doen, maar, wanneer particulieren het wilden doen, zij wel bereid was die particulieren daarvoor geld te verstrekken?

A. Ik heb daarvan niets gehoord; ik zou ook zeggen, dat het in strijd zou zijn met de motivering, die de Regering er zelf aan heeft gegeven.

37973. De **Voorzitter**: Men zou later wel van motivering verandeid kunnen zijn.

A. Ik heb niets van dien aard vernomen.

37974. De **Voorzitter**: Acht u het ook niet waarschijnlijk, dat het gebeurd zou zijn?

A. Neen.

37975. De heer **Stokvis**: Toch is het zo: het wordt hier t-n minste gezegd.

A. Er wordt zoveel gezegd.

37676. De **Voorzitter**: Het is afkomstig uit de allerbeste bron.

A. De heer *Bosch van Rosenthal* was voor mij het object van onderzoek. Toen ik had gevonden, wat de Regering hierover in Februari 1945 met hem heeft afgehandeld, heb ik daarna de klacht, die op dit punt tegen hem was ingebracht, voldoende weerlegd geacht en ik heb er toen niet speciaal naar gekeken of er in de volgende maanden misschien een verandering in standpunt was gekomen. Het komt mij daarom wonderlijk voor, omdat het standpunt niet dateerde van de allerlaatste tijd. Ik herinner mij, dat er in 1942 ook al sprake van was; er is toen een ander argument gebruikt, dat in 1945 niet met zoveel woorden is gebezigd, maar misschien ook wel een rol heeft gespeeld, nl. dat ook de Engelsen en Amerikanen liet niet goedkeurden.

37977. De **Voorzitter**: *Churchill* zou het plan zeer nadrukkelijk hebben afgekeurd. De heer *Gans* is niet met klachten bij u gekomen?

A. Neen, hij heeft slechts enkele zeer uitvoerige rapporten bij ons ingediend, waaruit wij herhaaldelijk hebben geput. Bepaald klachten heeft hij niet ingediend, zo nu en dan een enkel wrevelig woord over een kleinigheid. De teneur was niet bepaald klagerig. Ik geloof wel, dat hij teleurgesteld was in de werkzaamheden, die hij kon verrichten, en de vruchten, die zijn werk heeft afgeworpen. De beschrijving, die hij van de gezant geeft, hebben wij zogoed als letterlijk in ons rapport opgenomen; deze is vrij vriendelijk. Wel geloof ik, dat hij op niet al te beste voet heeft gestaan met de heer *Kyzer*, maar daarin was hij niet de enige.

37978. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat de heer *Kyzer* niet zeer gemakkelijk in de omgang was.

A. Hij is een uitstekend organisator, maar hij is niet iemand, die mensen voor zich weet in te nemen. Men kan zakelijke dingen evengoed op een vriendelijke als op een kwade manier doen. Hij hield er misschien ook wel van, eens te laten merken, dat hij het voor het zeggen had, en daarbij schijnt hij in zijn terminologie niet altijd even gelukkig te zijn geweest. De heer *Visser 't Hooft* zei, dat hij altijd praatte als een „sergeant”.

37979. De **Voorzitter**: Ten aanzien van de heer *Bosch* komt men tot de conclusie — althans ik —, dat hij eigenlijk niet tegen de plot-seling op hem geworpen taak was opgewassen.

A. In het begin heeft hij er zeker moeite mee gehad; hij heeft er echter het beste van gemaakt. Ik geloof niet, dat er reden is de heer *Bosch* veel na te houden, behoudens een zekere onhandigheid, die men van een diplomaat niet zou hebben verwacht.

Daarvan hebben wij een voorbeeld aangehaald in ons rapport — misschien hebt u het gelezen — betreffende de aankomst van de heer *Arendsen de Wolf*. Die is een heel rustige man; hij is door ons gehoord en hij overdrijft volstrekt niet. Hij was reserve-officier en

hij was met twee andere officieren uit Nederland gekomen; vlak vóór de grens hadden zij nog drie andere mensen ontmoet, drie Joden. Zij zijn dus met hun zessen aangekomen. De heer *Arendsen* is toen naar Bern gegaan om de gezant te spreken. Hij moest even wachten en toen de gezant binnenkwam, zei hij: „Wat komt u hier doen?” Dit is natuurlijk een zeer wonderlijke en onhandige manier van optreden.

De heer *Arendsen de Wolf* zelf zegt, dat hij het toen heel gek vond, maar dat het, achteraf beschouwd, niet zo gek is. De heer *Bosch van Rosenthal* had natuurlijk al de ervaring opgedaan, dat er veel mensen kwamen, niet om zich bij de legers van de geallieerden te voegen, maar om daar rustig het einde van de oorlog af te wachten. Het was dus niet zo gek, dat hij eerst wilde weten, wat voor vlees hij in de kuip had. Bovendien was hem natuurlijk wel gemeld, dat er bij deze zes mensen drie officieren waren, die natuurlijk geen uniform aanhadden, en drie Joden. Hij zal wel begrepen hebben, dat de officieren naar Londen wilden, maar wat de Joden wilden, wist hij niet.

Het is natuurlijk een zonderling optreden, vooral tegenover die mensen, die tal van gevaren hebben getrotseerd; de gezant had het heel anders kunnen inkleden. Ik begrijp, dat hij heel voorzichtig is geweest met de ontvangst; hij moest dit wel, want er zijn ook wel eens onbetrouwbare personen bij geweest.

Wanneer men gezant in Zwitserland is en er komt iemand, die verklaart, dat hij alle mogelijke avonturen heeft aorstaan en dat hij zo'n brave Nederlander is, dan kan ik mij voorstellen, dat men toch nog enige innerlijke terughoudendheid in acht neemt. Ook dit kan echter nog wel gepaard gaan met het tonen van enige warmte in de ontvangst.

Ik geloof, dat dit zijn grootste tekort is geweest; het ongeluk was echter, dat dit vaak heel vervelend werkte. De mensen, wie het aanging, overwogen niet datgene, wat ik nu in alle rust en kalmte vertel; zij hielden er alleen rekening mee, dat zij op een manier werden bejegend, die hen zeer teleurstelde, en hieraan verbonden zij dan weer allerlei gevolgtrekkingen, waarvoor eigenlijk geen reden was.

37980. De **Voorzitter**: Op dat ogenblik waren de mensen toch al niet zeer evenwichtig.

A. Ja.

37981. De **Voorzitter**: Hebt u nog iets onderzocht ten aanzien van de gezant *Sillem*?

A. Neen.

37982. De **Voorzitter**: Hebt u ook geen klachten over hem gehoord?

A. Wij hebben van vluchtelingen geen klachten over de heer *Sillem* vernomen. De figuur van de heer *Sillem* zijn wij natuurlijk wel tegengekomen, ook in verband met *van der Woude*, die secretaris van de heer *van Harinxma* is geweest.

37983. De **Voorzitter**: Ik geloof dat dat een raar heer is

A. Ja, en toch heeft hij in het begin iedereen voor zich ingepalmd, de heer *Maas Geesteranus* inclusief. Deze *van der Woude* is in contact geweest met een zekere *Themal*, een knecht van de heer *Sillem*; hij was een Duitser en schijnt niet dadelijk ontslagen te zijn.

37984. De **Voorzitter**: Hebt u niet onderzocht waarom de heer *Sillem* is ontslagen?

A. Neen. Voor mij zelf heb ik de gevolgtrekking gemaakt, dat dit o.a. verband moest houden met het feit, dat hij de Duitse huis-knecht niet had ontslagen.

37965. De **Voorzitter**: Ten aanzien van de vluchtelingen hebt u het geval *van Harinxma* onderzocht. Gaat u nog in ruimere zin Lissabon onderzoeken?

A. Neen. Wij stellen ons voor nog wel enige woorden te wijden aan de persoon van de heer *Flaes*, die ook in Lissabon is geweest. Wij zullen dit echter in ons Spanje-rapport doen.

37986. De **Voorzitter**: U zult de heer *Sillem* dus niet behandelen?

37987. De **Voorzitter**: Als ik het wel heb, is één van de redenen, waarom de heer *Sillem* is ontslagen, een klacht van de vluchtelingen geweest.

A. Dat is mij niet bekend.

37988. De heer **Stokvis**: Ook de heer *Rodrigues Lopes* heeft persoonlijke klachten ten opzichte van de heer *Sillem* geuit bij onze commissie.

A. Niet bij mijn commissie.

37989. De heer **Stokvis**: Is hij bij u gehoord?

A. Neen. U heeft het wél gedaan, hetgeen ik zeer consciëntieus vind; ik heb echter wel het een en ander van hem in rapporten gelezen, dat niet altijd zo betrouwbaar is.

De **Voorzitter**: Hij heeft dat trouwens zelf bevestigd.

De heer **Stokvis**: Ik kan mij dat niet herinneren.

37990. De **Voorzitter**: U hebt hem zelf gevraagd, waar de grondslag voor al zijn mededelingen lag.

A. Door de Minister is een afzonderlijke commissie ingesteld om een onderzoek te doen naar de heer *Sillem*.

De **Voorzitter**: Dat is mij niet bekend.

A. Er is mij verteld, dat de Minister een afzonderlijke commissie had ingesteld om het gedrag van de heer *Sillem* te onderzoeken; deze commissie zou onder voorzitterschap van de heer *van Limburg Stirum* hebben gestaan. Deze is intussen overleden, dus er zal nu wel een ander zijn.

De eerste keer, dat ik van deze commissie hoorde, was in Mei 1947; toen heeft de heer *de Graeff* het mij verteld.

37991. De heer **Stokvis**: Hebt u nadien niets meer van die commissie gehoord?

A. Neen, ik heb mij er niet meer voor geïnteresseerd.

37992. De heer **Stokvis**: U hebt de zaak-*Sillem* niet meer onderzocht, omdat u dacht, dat die speciale commissie dit geval onderzocht?

A. Dat niet alle-n. Wij hebben de zaak-*Sillem* laten liggen, omdat wij eigenlijk geen klachten van vluchtelingen over hem hadden ontvangen. De heer *Sillem* is er, zoals u bekend is, al heel spoedig uitgegaan, in September 1940.

37993. De **Voorzitter**: Voor een gedeelte, of misschien ook wel voornamelijk, is dit gebeurd op grond van klachten van bepaalde vluchtelingen.

A. Deze klachten hebben ons dan niet bereikt. De heer *Maas Geesteranus* heeft ons b.v. ook nog iets over de heer *Sillem* verteld. Toen hij in Lissabon kwam, is hij eerst naar de heer *Sillem* gegaan: hij kende hem nog; zij waren jaargenoten in Leiden geweest.

Volgens de heer *Maas Geesteranus* heeft de heer *Sillem* uit een volkomen verkeerd vaatje getapt.

De **Voorzitter**: Dat klopt met hetgeen wij er over hebben gehoord.

A. Ik heb er echter mijn schouders over opgehaald.

37994. De **Voorzitter**: Degene, die wij er over hebben gehoord, is van enigszins andere aard dan de heer *Maas Geesteranus*. Het schijnt, dat zijn klachten mede hebben geleid tot het terugroepen van de heer *Sillem*.

A. Wij hebben de heer *Sillem* buiten spel gelaten, niet omdat ons werd medegedeeld, dat er een commissie voor hem was ingesteld, maar omdat wij er toch al geen aanleiding voor vonden hem te horen. Daarnaast heb ik vernomen (en dit heeft mij nog bevestigd in mijn mening, dat wij op dit standpunt niet behoefden terug te komen, omdat het geen zin had), dat er een afzonderlijke commissie was ingesteld.

37995. De **Voorzitter**: U bent dus wel van plan u rekenschap te geven van hetgeen ten aanzien van de vluchtelingen in Lissabon in algemene zin is gebeurd buiten de tijd van *van Harinxma thoe Slooten*; u doet dit echter in combinatie met Spanje.

A. Voorzover het met Spanje is verbonden. Ik noemde speciaal de naam van de heer *Flaes*; wij zijn van plan nog wel iets over hem te zeggen, maar dit nemen wij dan op in ons Spanje-rapport. In verband hiermede hebben wij nog schriftelijk enige inlichtingen ingewonnen bij de heer *Droogendijk*, die daar toen consul was; hij is nu consul in Genua.

37996. De **Voorzitter**: Wat gaat u met Frankrijk doen?

A. Dit weten wij zelf nog niet precies. De heer *Sevenster* hebben wij uitvoerig gehoord. Uit de dossiers hebben wij al zeer veel bij elkaar gezocht, maar alles gaat tegen elkaar in. De een zegt: de heer A. is een brave man, en de ander vindt hem een schurk.

37997. De **Voorzitter**: Dat zou b.v. de heer *van Waveren* kunnen zijn.

A. Ik had niet precies de heer *van Waveren* op het oog.

37998. De **Voorzitter**: Wij hebben dit nl. gehoord over de heer *van Waveren*.

A. De enige, waarover iedereen het eens is, dat hij goed is geweest, is de heer *Kolkman* geweest. Hij is nu overleden.

37999. De **Voorzitter**: Ik begrijp niet veel van het vluchtelingenbeleid op de verschillende posten in Frankrijk.

A. Wij zijn ook van plan nog iets te zeggen over de heren *van Dobben*, *Testers* en *van Lennep*.

38000. De **Voorzitter**: Ik vroeg naar uw plannen met Frankrijk, omdat wij gaarne willen weten in hoeverre wij daar aandacht aan moeten besteden.

A. Wij zijn van plan ons daar wel enigszins in te verdiepen; tot op zekere hoogte hebben wij dat al gedaan, maar datgene, wat wij er tot dusverre van te weten zijn gekomen, is voor mij nog volkomen onoverzichtelijk.

Het komt wel voor, dat zich aan het einde van zo'n onderzoek een bepaald beeld bij je vestigt, zodat je weet welke richting je uit moet. Van Frankrijk weet ik dit echter nog helemaal niet; ik betwijfel het ook of wij hier helemaal uit zullen komen.

38001. De **Voorzitter**: Het zou wel zeer interessant zijn, indien men wat naders te weten kon komen omtrent de heer *van Waveren*.

A. In de dossiers zijn wij hem wel enkele malen tegengekomen.

38002. De **Voorzitter**: Er is een moment geweest, ik geloof in 1943, dat men van uit Londen aan het Rode Kruis in Nederland heeft medegedeeld, dat men voorzichtig moest wezen met de heer *van Waveren*, omdat hij niet goed was. Ik ben er echter niet volkomen van overtuigd, dat alles omtrent de heer *van Waveren* waar is.

A. Tot dusverre zou ik daarvan ook nog niet overtuigd zijn.

De **Voorzitter**: Wanneer u dit onderzoekt, zou ons dat wel zeer interesseren.

A. Ik kan u niet beloven, dat wij dit in alle delen zullen onderzoeken, vooral ook omdat wij, wat de heer *van Waveren* betreft, van de vluchtelingen geen klachten hebben ontvangen. Wanneer wij er in de dossiers ook geen klachten over aantreffen, zijn wij natuurlijk gauw geneigd het onderzoek te beëindigen.

38003. De **Voorzitter**: Het gaat om het geld, dat hem ter beschikking werd gesteld.

A. Ja, hij was penningmeester van de Association de Secours.....

38004. De **Voorzitter**: Dit speelt natuurlijk daarbij wel een belangrijke rol.

A. Misschien dat wij nog wel op hem stuiten, want één van de klachten, die men tegen de heer *Sevenster* heeft, is, dat hij de verschillende posten zo slecht van geld voorzag; het kan zijn, dat wij langs deze weg dan weer op de heer *van Waveren* stuiten.

Bovendien komt daar nog bij, dat de heer *van Waveren* geen diplomatiek of consulaire ambtenaar is geweest; dit kan voor ons ook wel een reden zijn de zaak maar verder te laten rusten.

Ik heb u echter al gezegd, en het zal u ook wel blijken uit onze rapporten, dat wij ons niet zo doctrinair streng aan deze regel vasthouden, omdat het een vaak met het andere samenvalt. Het is dan wel eens nodig buiten je eigen terrein te treden.

De voornaamste figuren voor ons heb ik u al opgenoemd, nl. de heren *Sevenster*, *van Dobben*, *Aarts*, *Testers*, *van Lennep*, *de Kuyper*, enz.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor hetgeen u ons hebt verteld en sluit het verhoor.

R. P. CLEVERINGA.

SCHILTHUIS, *voorzitter*

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 15 DECEMBER 1948

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

ARIE PARQUI,

oud 48 jaar, wonende te Wassenaar, zonder beroep.

Hij legt de eed af als getuige.

38006. De **Voorzitter:** Wij willen gaarne met u spreken over uw werkzaamheden bij de repatriëring van Nederlandse uitgewekenen in België. Waar was u, toen Nederland in oorlog geraakte?

A. Ik ben in 1939 in België gaan wonen en ik heb de hele oorlog in België meegemaakt.

38007. De **Voorzitter:** Hoe bent u na de bevrijding, in September 1944, in aanraking gekomen met de steunverlening aan Nederlandse uitgewekenen?

A. Ik was een vriend van de heer *van Merkestein*, de plaatsvervangend consul. De consul, de heer *Ruys*, was naar Engeland uitgeweken en na de oorlog heeft men de heer van *Merkestein* — de directeur van de firma van Ommeren — gevraagd plaatsvervangend consul te worden. Hij heeft dit aangenomen.

38008. De **Voorzitter:** Is de heer *Ruys* niet dadelijk na de oorlog teruggekomen?

A. Neen, die is half December 1944 teruggekomen.

38009. De **Voorzitter:** Heeft hij toen weer het consulaat overgenomen?

A. Ja.

38010. De **Voorzitter:** Wat was uw werk in Antwerpen?

A. Ik had verschillende werkzaamheden, maar ik had eigenlijk geen betrekking in Antwerpen.

38011. De **Voorzitter:** Wat was u vóór die tijd?

A. Automobielhandelaar.

38012. De **Voorzitter:** U bent dus via de heer van *Merkestein* met dit werk begonnen. Was hij er al mee bezig?

A. Hij was directeur van de firma van Ommeren; aanvankelijk was hij geen consul. Na de bevrijding, ongeveer half September 1944, heeft men hem gevraagd plaatsvervangend consul voor de heer *Ruys* te zijn, die voorlopig nog niet uit Engeland zou terugkomen.

38013. De **Voorzitter:** Hield dit in, dat hij zich ook bezighield met de steunverlening aan Nederlanders?

A. Hij had de leiding van het consulaat en ik werkte daar ook voortdurend, dus ik had geregeld contact met hem.

38014. De **Voorzitter:** „Voortdurend”, d.w.z. vanaf de bevrijding van België?

A. Toen ik op het consulaat kwam, was het zuiver om met consulaire bezigheden te helpen.

38015. De **Voorzitter:** Dit was dus na de bevrijding van België.

A. Ja, ik ben er ongeveer in de derde week van September 1944 mee begonnen. Toen ik er ongeveer twee weken werkzaam was, kwam majoor *Schipper* uit Londen, die mij vroeg het bureau voor Antwerpen op te zetten. Ik heb toen een kamer in het consulaat in Antwerpen gekregen.

38016. De **Voorzitter:** Wat moest dit bureau doen?

A. De vluchtelingen, die uit Nederland kwamen, registreren en dan zoveel mogelijk verzorgen en ondersteunen.

38017. De **Voorzitter:** Ik heb begrepen, dat u zich speciaal hebt beziggehouden met de in België verblijvende schippers.

A. Neen, dat is niet zo. In de eerste plaats was het voor de Nederlanders, die in België waren, en later is de kwestie van de schippers er bij gekomen. Het is niet opgezet voor de schippers.

38018. De **Voorzitter:** Men heeft u toen verzocht uw medewerking te verlenen voor de zorg voor degenen, die in die tijd uit Nederland kwamen, en voor hen, die al in België waren?

A. Ja. Er waren vrij veel onderduikers in België, die na de bevrijding voor de dag kwamen. Zij konden toen geen van allen naar Nederland terug.

38019. De **Voorzitter:** Blijkbaar waren daar ook schippers bij?

A. Dat waren schippers, die in België waren gestrand en schade aan hun schepen hadden.

38020. De **Voorzitter:** Zij waren daar zeker vóór de oorlog al gestrand?

A. De meesten zijn vóór of gedurende de oorlog met hun schepen vastgelopen. De meesten hadden schade en konden niet teruggaan. Door het vernielen van bruggen konden zij niet verder en zij moesten daar blijven.

38021. De **Voorzitter:** Kwamen er in die tijd ook nog veel vluchtelingen uit Nederland, uit de Betuwe en Noordbrabant?

A. In Antwerpen kwamen hoofdzakelijk mensen uit Zeeuws-Vlaanderen en Noordbrabant.

38022. De **Voorzitter:** Zijn er ook niet heel veel uit de Betuwe gekomen?

A. Uit de Betuwe zijn er ook veel gekomen, maar hiervan zijn er niet zoveel naar Antwerpen gegaan. Zij kwamen in de Kempen, enz.

38023. De **Voorzitter:** Bent u alleen in Antwerpen werkzaam geweest?

A. Ja.

38024. De **Voorzitter:** Het aantal mensen wisselde zeker nogal?

A. Het groeide steeds aan. Er waren er wel, die doorgingen naar familie of kennissen, maar de meesten bleven in Antwerpen.

38025. De **Voorzitter:** Werden zij ondergebracht in de buurt van Geeraardsbergen?

A. Ik geloof wel, dat er daar velen zijn ondergebracht, maar ik ben er zelf nooit geweest.

38026. De **Voorzitter**: Ik meende, dat Antwerpen meer een door-gangplaats was voor de uitgewekenen.

A. De meesten, die er kwamen, bleven er

38027. De **Voorzitter**: Hoeveel hebt u er gehad?

A. Dit is heel moeilijk te schatten, maar ik geloof, dat wij voor uitbetaling en ondersteuning een 3 à 4000 mensen hebben gehad.

38028. De **Voorzitter**: Bedoelt u alles bij elkaar in de loop van de tijd of tegelijk?

A. Ik geloof, dat het er alles bij elkaar wel 4000 zijn geweest.

38029. De **Voorzitter**: Gebeurde het wel eens, dat u 2000 mensen tegelijk had?

A. Zeker, wel meer.

38030. De **Voorzitter**: Wat gebeurde er dan met die mensen?

A. Er werd geprobeerd de mensen onderdak te bezorgen en dan kregen zij eens per week een uitkering. De Commissie van Openbare Onderstand en het Leger des Heils hebben er ook moeite voor gedaan.

38031. De **Voorzitter**: Is de Commissie van Openbare Onderstand een gemeentelijke instelling?

A. Ja.

38032. De **Voorzitter**: Hebt u haar gevraagd mee te helpen, voor die mensen te zorgen?

A. Ik persoonlijk niet, maar dit was al afgesproken, voordat ik er kwam. Een zekere mijnheer *Maljers*, die daar was voor de uitbetaling van pensioenen, enz., heeft er met de gemeente over gesproken of er een mogelijkheid was om de mensen onderdak te verschaffen. Er zijn toen verschillende localiteiten aangewezen, waar de mensen onderdak konden krijgen.

38033. De **Voorzitter**: Kwamen zij ook bij particulieren onderdak?

A. Er zijn er ook velen bij particulieren onderdak gekomen. Omdat de uitkering nogal behoorlijk was, konden de meesten wel bij mensen inwonen.

38034. De **Voorzitter**: Weet u hoeveel deze uitkering bedroeg?

A. Voor een enkele persoon was de uitkering 50 frs. per dag en voor iedere persoon, die het gezin meer telde, 25 frs. Een echtpaar kreeg dus 75 frs.

38035. De **Voorzitter**: Konden ze daar van bestaan?

A. Zij hadden het er niet breed van, maar ze konden er wel mee rondkomen.

38036. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat er nogal een groot bedrag was uitgegeven.

A. Voor die tijd vond ik het een vrij behoorlijk bedrag.

38037. De **Voorzitter**: Konden deze mensen wel onderdak krijgen bij Belgische gezinnen?

A. Ja.

38038. De **Voorzitter**: Betaalde u het kostgeld dan aan de gastheren uit?

A. Neen.

38039. De **Voorzitter**: Betaalde u aan degenen, bij wie de mensen in huis waren, of betaalde u het aan de uitgewekenen?

A. Wij hebben nooit aan de gastheren betaald; wij hebben het altijd zelf aan de uitgewekenen gegeven.

38040. De **Voorzitter**: Kregen zij nog steun in natura, kleren of schoenen?

A. Wij hadden het ze graag willen geven, maar dit was in die tijd zeer moeilijk te krijgen.

38041. De heer **Stokvis**: Zij kregen het dus niet?

A. Zo goed als niet. Er zijn wel wat Belgen geweest, die kleren hebben gebracht, wat broeken en jassen. Maar misschien zijn dit er in het geheel tien of twaalf geweest.

38042. De **Voorzitter**: Wanneer de uitgewekenen nu niet bij particulieren thuis waren, waren er dan scholen en dergelijke gebouwen beschikbaar gesteld?

A. Er was één jeugdherberg, waar ze ook werden ondergebracht. Ik kan mij de naam van de heren, die dit bestuurden, niet herinneren. Ook kwamen ze wel bij het Leger des Neils.

38043. De **Voorzitter**: Had u daarover een afspraak gemaakt met het Leger des Heils?

A. Ja, er zijn besprekingen geweest en zij hebben goed gevonden, dat zij — voorsover er plaats was — Nederlanders zouden opnemen.

38044. De **Voorzitter**: Wat was de rol van de Commissie van Openbare Onderstand?

A. Zij heeft ook verschillende localiteiten beschikbaar gesteld, waar de mensen konden worden ondergebracht.

38045. De **Voorzitter**: Behoefden de mensen daarvoor niet te betalen?

A. Neen, zij kregen wel uitbetaling van ons. maar zij betaalden niet. Als wij wisten, dat de mensen onderdak hadden, dan kregen zij minder uitbetaald; zij kregen dan 25 frs. per dag.

38045. De heer **Stokvis**: Wat kon men in die tijd met 25 frs. per dag doen? Kon men daarvoor meer krijgen dan nu en dan een ver-versing?

A. Zeer zeker.

38047. De heer **Stokvis**: Degenen, die er van op de hoogte zijn, verklaren, dat in die tijd de prijzen in België exorbitant hoog waren. Dit in aanmerking nemende, is een bedrag van 25 of zelfs 50 frs. per dag geheel onvoldende.

A. Zij kregen dit, als ze onderdak hadden; ook kregen zij dan gedeeltelijk te eten. Ik weet niet precies hoe dit alles werd geregeld, ik heb nooit de kans gehad, dit te controleren. Deze toestanden heb ik weinig meegemaakt.

38048. De heer **Stokvis**: U persoonlijk treft geen verwijt, u voerde uit wat u werd opgedragen, maar hebt u hierover ook een persoonlijke mening?

A. Ik geloof, dat zij er heel aardig mee toekwamen. U moet niet vergeten, dat het meestal gezinnen waren, dus zij kregen minstens 75 à 100 frs.

38049. De heer **Stokvis**: Maar daar moesten dan ook weer meer mensen van eten.

A. Ik kan u zeggen, dat wij er nooit klachten over hebben gehad.

38050. De heer **Stokvis**: Zou u zelf kans hebben gezien in die tijd met 50 frs. per dag rond te komen?

A. Als het alleen om eten ging, was men met een kleinigheid tevreden. U moet niet vergeten, dat het oorlogstijd was.

38051. De heer **Stokvis**: Maar dit bedrag van 50 frs. per dag was niet alleen voor eten bestemd.

A. Ja, dan moest men voor onderdak, enz. zelf zorgen.

38052. De **Voorzitter**: Dan is het inderdaad niet veel.

A. Het was ook niet veel, maar u moet niet vergeten, dat Antwerpen op alle regels een uitzondering maakte door de V 1- en V 2-aanvallen. De toestand was daar verschrikkelijk gespannen en de meesten waren blij, dat ze onder dak waren.

38053. De heer **Stokvis**: Maar de honger deed zich daar evenzeer gevoelen als op plaatsen, waar geen V 1 vielen.

A. Ik weet niet of u de toestand in die tijd in België kent, maar het was heel moeilijk iets op de bonnen te krijgen. Bijna alles moest zwart worden gekocht. Het was wel geregeld, dat deze mensen iets op hun bon konden krijgen.

38054. De **Voorzitter**: Hoe was dit geregeld? Waren er voorraden, waaruit kon worden geput?

A. Ik zou het u niet precies kunnen zeggen, maar ik vermoed van wel.

38055. De heer **Stokvis**: Ik zou hierop niet zijn ingegaan, wanneer u niet had gezegd, dat de bewuste uitkering een vrij behoorlijk bedrag was. Het lijkt mij een zeer onbehoorlijk bedrag.

A. Wij hebben er nooit klachten over gehad, zij schijnen er toch altijd mee hebben kunnen rondkomen.

38056. De **Voorzitter**: Wij kunnen dus niet nagaan hoe het precies is geweest, want u weet ook niet precies wat ze er van moesten doen.

A. Ik heb de heer *Gerretsen* medegedeeld, dat ik daarvoor graag naar Antwerpen zou willen gaan, waar precies alle gegevens zijn. Daar is ook nog het rapport van majoor *Schipper*.

38057. De **Voorzitter**: Wij kennen het rapport van majoor *Schipper*, ten minste als het hetzelfde is. En dan hebben wij nog enkele rapporten van de heer *Ferwerda*.

A. Ik ben naar Antwerpen geweest en ik heb de heer *Maljers* een ogenblik te spreken kunnen krijgen.

38058. De **Voorzitter**: Wie is de heer *Maljers*?

A. Hij heeft met mij samengewerkt. Hij werkte op het consulaat in Antwerpen. Hij heeft altijd voor de betalingen gezorgd.

38059. De **Voorzitter**: Wat doet hij nu?

A. Hij is daar nog altijd voor Binnenlandse Zaken.

38050. De **Voorzitter**: Voor het Nederlandse Ministerie van Binnenlandse Zaken? Wat doet hij daar als zodanig?

A. Hij zorgt voor de uitbetaling van pensioenen en dergelijke.

38061. De **Voorzitter**: Weet hij meer van de betaling dan u?

A. Ik heb hem om alle gegevens gevraagd, maar hij wist ook niet alles uit zijn hoofd. Zijn kantoor is overgeplaatst naar Brussel en daar heeft hij ook zijn archief; dus hij kon mij lang niet alle gegevens verstrekken, die ik wilde weten. Hij is bereid om ook gehoord te worden en zou u dan alle inlichtingen kunnen geven, die u wenst.

38062. De **Voorzitter**: Woont hij in Brussel?

A. Neen, hij woont in Antwerpen, maar hij heeft zijn kantoor in Brussel.

38053. De **Voorzitter**: Was er ook medische verzorging voor de uitgewekenen?

A. Heel weinig.

38064. De **Voorzitter**: Waren er veel zieken?

A. Als er zieken waren, werd dit opgegeven aan de Openbare Onderstand en dan waren er Belgische doctoren, die deze gevallen behandelden.

38065. De **Voorzitter**: Hoelang bent u in deze eerste phase werkzaam geweest?

A. Ik ben ongeveer de 20ste September 1944 op het consulaat gekomen: een week of twee later, toen majoor *Schipper* in Antwerpen kwam, ben ik bij de repatriëring gekomen.

38056. De **Voorzitter**: Heeft hij u dat gevraagd en bent u er op ingegaan?

A. Ja.

38067. De **Voorzitter**: Hoelang bent u daar werkzaam geweest?

A. Tot half December 1944. Majoor *Schipper* heeft mij toen gevraagd, of ik mij beschikbaar wilde stellen voor de dienst van repatriëring uit Duitsland. 2 Januari 1945 ben ik toen naar Engeland overgestoken.

38058. De **Voorzitter**: U hebt het aanbod dus geaccepteerd. Moest u daarvoor nog worden opgeleid?

A. De opleiding hebben wij later in Frankrijk gekregen.

38059. De **Voorzitter**: Wat bent u dan in Engeland gaan doen?

A. Wij zijn met ons negenen naar de Regeringscommissaris de heer *Ferwerda* gestuurd. Wij zijn daar twee weken geweest en hebben daar een legeruitrusting gekregen.

38070. De **Voorzitter**: Wat deed u in die twee weken? Wat gebeurde er verder behalve het aanschaffen van die kleren?

A. Niet veel meer.

38071. De **Voorzitter**: Hebben zij u verteld, wat er van u verwacht werd en wat u doen moest?

A. Wij hebben daar boeken gekregen over de ideeën van de repatriëring.

38072. De **Voorzitter**: Wat waren die ideeën, wat wenste men eigenlijk van u?

h. Wij zouden voor de repatriëring worden ingedeeld bij het Amerikaanse of het Engelse leger: wij zouden dan naar Romilly in Frankrijk worden gestuurd — waar wij ook inderdaad een paar maanden zijn geweest — en daar zouden wij een opleiding krijgen van Amerikaanse officieren van de S.H.A.E.F.

38073. De **Voorzitter**: Wat moest u leren?

A. Wij hebben van alles gedaan; wij hebben onderricht gehad in de inrichting van het Amerikaanse leger, schietlessen, enz.

38074. De heer **Stokvis**: Is dit van belang voor de repatriëring?

A. Het was ten slotte oorlog en zij wensten, dat wij ons konden gedragen als officieren.

38075. De **Voorzitter**: Ze hebben u toch zeker wel het een en ander over de repatriëring verteld. Hoe waren de denkbeelden daarover, wat wilde men eigenlijk?

A. In de eerste plaats werd ons verteld, wat wij moesten doen met de mensen, als zij doorkwamen. Er werd ons verteld, hoe wij de mensen moesten behandelen, enz., maar het was zuiver theorie.

38075. De **Voorzitter**: Wat was nu eigenlijk de bedoeling, was u bij het Engelse of Amerikaanse leger ingedeeld, als Engels of Amerikaans officier, of als Nederlands officier gedetacheerd bij dit leger?

A. Als Nederlands officier, gedetacheerd bij de Engelsen.

38077. De **Voorzitter**: Dus wanneer u in Duitsland een Nederlandse gevangene of arbeider tegenkwam, kon deze dan in u een Nederlander herkennen?

h. Ja zeker, want wij hadden een Nederlands insigne op de arm.

38078. De **Voorzitter**: Was u met een aantal Nederlanders ingedeeld bij de S.H.A.E.F. of bij de Engelsen en de Amerikanen?

A. Het kamp in Romilly was een kamp van de S.H.A.E.F. Het waren S.H.A.E.F.-officieren van het Amerikaanse leger, die ons les gaven.

38079. De **Voorzitter**: Waren er ook Belgen en Fransen, die dezelfde lessen volgden?

A. Er waren mensen van alle nationaliteiten. Als er lessen waren, zaten wij allemaal bij elkaar in een groot lokaal.

38080. De **Voorzitter**: Was het de bedoeling, dat deze mensen straks hun landgenoten naar hun land terugbrachten'?

A. Gedeeltelijk. Wij hebben eerst de order gekregen, zolang de oorlog duurde, te zorgen, dat iedereen, die niet op de weg hoorde, onverschillig van welke nationaliteit, in kampen werd ondergebracht; zij moesten achter het front komen.

38081. De **Voorzitter**: Wanneer het land, waar zij hoorden, dan vrij was, moest u ze er heen brengen?

A. Ja, als het mogelijk was om hen naar hun eigen land terug te brengen, dan moesten wij dat doen.

38082. De **Voorzitter**: Bent u toen naar het Brandtkamp in Aken gestuurd? Er was daar al een voorganger van u geweest, kapitein Hoek. Wat had hij daar gedaan?

A. Hij was ingedeeld bij het VIde leger en ik bij het XVde. Het VIde leger moest verder, en toen is het XVde daarvoor in de plaats gekomen.

38083. De **Voorzitter**: Wat heeft hij daar gedaan?

A. De Nederlanders hebben daar goed werk verricht. Bij de Amerikaanse leiding waren het vrijwel alleen Nederlanders, die meehielpen het kamp te besturen. Zij hielpen de doctoren, zij hadden het toezicht op de keukens.

38084. De **Voorzitter**: Waren er ook Nederlanders in dit kamp?

A. Op zijn hoogst 150 Nederlanders.

38085. De **Voorzitter**: Hoeveel mensen waren er in totaal in het kamp?

A. Ruim 20 000, het was een uitgebreid kamp.

38086. De **Voorzitter**: Het was dus niet bepaald zo, dat de Nederlandse officieren gebruikt werden om Nederlanders te repatriëren?

A. In de eerste plaats was dit hun werk, maar zij moesten natuurlijk ook in het geheel meewerken.

38087. De **Voorzitter**: Dit werk kwam dan toch eigenlijk weinig tot zijn recht, wanneer er maar 150 Nederlanders op deze 20 000 mensen waren. Er waren in Duitsland toch zeker 50000 Nederlanders, die gepatriëerd moesten worden.

A. U moet niet vergeten, dat het nog volop oorlog was, wij konden nog niet aan de andere kant van de Rijn komen, de mensen waren dus nog niet bereikbaar. Er waren er daar maar een beperkt aantal, het grootste percentage bestond uit Russen, er waren er over de 10 000.

38088. De **Voorzitter**: Van daar uit bent u naar andere kampen gegaan, Dusseldorf en Bonn en Keulen. Wanneer er nu Nederlanders in die kampen kwamen, hoe kwamen die daar dan?

A. Zij werden door de Amerikaanse M.P.'s gebracht. De Amerikaanse M.P.'s hadden de order gekregen, dat zij iedereen in burger langs de weg moesten oppikken en naar kampen moesten brengen.

Wanneer zo'n truck het kamp binnenkwam, zaten daarop mensen van alle mogelijke nationaliteiten, ook veel Duitsers. Die moesten eenvoudig het kamp weer worden uitgezet.

38089. De **Voorzitter**: Waren er veel Nederlanders bij?

A. Ja.

38090. De **Voorzitter**: Wat gebeurde er met hen, als ze aankwamen?

A. Ze werden eerst geregistreerd, dan werden zij ontsmet met D.D.T. en kregen zij een barak aangewezen. Er waren een aantal trucks verdeeld onder de verschillende landen. Nederland had daar ook een percentage van. De mensen, die het eerst binnenkwamen, werden ook weer het eerst doorgevoerd.

38091. De **Voorzitter**: Werden deze mensen toevalligerwijze op de weg opgepikt?

A. Als zij de kans kregen uit de handen van de militaire politie te blijven, kwamen ze zelf naar de kampen toe.

38092. De **Voorzitter**: Waar kwamen zij vandaan?

A. De meesten kwamen over de Rijn en ook wel uit de bevrijde gebieden.

38093. De **Voorzitter**: Waren dit tewerkgestelden of waren het mensen uit concentratiekampen?

A. Tegen het einde van de oorlog, toen de Duitsers al weg waren, kwamen de mensen de concentratiekampen uit en stroomden zij over de wegen.

38094. De **Voorzitter**: Waren het aanvankelijk alleen mensen, die in Duitsland waren tewerkgesteld, en geen gevangenen?

A. Er waren wel gevangenen tussen, want aan deze kant van de Rijn waren ook Duitse interneringskampen.

38095. De **Voorzitter**: Er waren dus mensen bij, die te werk waren gesteld, en er waren mensen bij, die in concentratiekampen gezeten hadden. Degenen, die uit concentratiekampen kwamen, liepen dus ook langs de weg; zij waren weggelopen. Is men ze niet systematisch uit die kampen gaan halen? Dikwijls lagen zij ziek in die kampen, ging men ze er dan niet uithalen?

A. Zeker wel. Persoonlijk heb ik dit, vóórdát ik de Rijn overging, nooit meegemaakt; ik werkte toen in die kampen en heb toen zelf niet de bevrijding van de concentratiekampen meegemaakt.

38096. De **Voorzitter**: Daarna wel?

A. Ik was de eerste van de Nederlandse officieren, die in de gevangenis van Recklinghausen kwam.

38097. De **Voorzitter**: Maar waarom ging men de gevangenen niet uit de kampen halen?

A. Het zal waarschijnlijk wel zijn gebeurd, maar wij waren zo druk bezig in ons eigen kamp, dat wij eigenlijk niet wisten, wat er om ons heen gebeurde.

38098. De **Voorzitter**: Had u speciaal opdracht in het kamp werkzaam te zijn?

A. Ja, ik heb deze opdracht gekregen van het hoofdkwartier van het Amerikaanse 22ste Corps te Hilden.

38099. De **Voorzitter**: Wat moest u daar precies doen?

A. Ik was verbindingsofficier. Verder moest ik de Nederlanders, die er kwamen, registreren en hen verzorgen en dan had ik o.a. nog de leiding over de keukens.

38100. De **Voorzitter**: Ik vraag dit alles zo nadrukkelijk, omdat de mensen, die in Duitsland in concentratiekampen hebben gezeten, zich er over hebben beklagd, dat niemand zich om hen heeft bekommerd, althans geen Nederlanders. Nederlandse officieren waren nergens te zien. Officieren van alle mogelijke andere nationaliteiten waren er wel, maar Nederlandse officieren waren niet te bespeuren. Zij zeiden, dat er niets voor hen werd gedaan. Hoe verklaart u dit alles?

A. Het is best mogelijk, dat dit in sommige gedeelten van Duitsland is gebeurd. Het was voor Nederland veel moeilijker om officieren te krijgen dan voor de andere landen. Frankrijk, België, enz. waren

bevrijd, maar uit Nederland was geen officier te krijgen. In Londen vroeg men majoor *Schipper* Nederlanders voor de repatriëring* te zoeken; hij had slechts de keuze uit een beperkt aantal mensen en bovendien was niet iedereen bereid dit werk te doen. In vergelijking met andere landen was het aantal Nederlanders klein.

38101. De **Voorzitter**: Hoeveel mensen waren er in Romilly?

A. Wij zijn er met 11 Nederlanders gekomen.

38102. De **Voorzitter**: Hoeveel waren er in totaal in opleiding?

A. Ongeveer 150 à 200. Wat het aantal betreft, waren de Nederlanders in de minderheid. Het is inderdaad juist, dat er in Duitsland meer Fransen, Polen en Belgen werkten, maar waar wij zijn geweest, hebben wij hierover nooit klachten vernomen.

38103. De **Voorzitter**: Het gaat er speciaal om, dat de mensen niet uit de kampen werden bevrijd. Wanneer zo'n kamp openging, moest men zijn heil maar ergens zoeken. De Fransen en Belgen kwamen hun landgenoten halen, maar de Nederlanders werden aan hun lot overgelaten.

A. Ik weet hier niets van, bij ons is dit niet voorgekomen.

38104. De **Voorzitter**: Hebt u dus niet gezien, dat, wanneer de kampen opengingen, de Nederlanders aan hun lot werden overgelaten, terwijl voor de andere gevangenen wel werd gezorgd? Er kwamen bussen om de mensen te halen en dokters om de zieken te verzorgen.

A. In de kampen, die ik heb meegemaakt, werd er voor de Nederlanders evenveel gedaan als voor de andere gevangenen.

38105. De **Voorzitter**: Ik heb het over de concentratiekampen, waar de mensen jarenlang zijn geweest.

A. Bedoelt u onder de Duitsers?

38106. De **Voorzitter**: Toen de concentratiekampen zo langzamerhand waren bevrijd, kwamen er hulp-équipes van allerlei nationaliteiten, behalve van Nederland.

A. Ik durf dit niet tegenspreken, omdat ik het zelf niet heb meegemaakt. Maar ik zei u al, dat in Recklinghausen een Nederlandse officier de eerste was, die er binnenkwam. Heel snel daarna kwamen er een Fransman en een Belg.

38107. De **Voorzitter**: Was dit een kamp of een gevangenis?

A. Een gevangenis voor politieke gevangenen.

38108. De **Voorzitter**: U vond daar dus ongeveer 200 Nederlandse gevangenen. De gevangenis was toen al onder leiding van een Nederlandse dokter.

A. Ik meen, dat het de heer *Veterman* was.

38109. De **Voorzitter**: Was hij geen medicus?

A. Neen, ik meen, dat hij schrijver was.

38110. De **Voorzitter**: Voelden de mensen in deze gevangenis wel, dat deze Nederlandse officier kwam om hen te bevrijden?

A. Zeker.

38111. De **Voorzitter**: Wat deed u voor ze?

A. Wij hebben zo snel als het mogelijk was deze mensen uit de gevangenis gehaald en naar Nederland vervoerd. Twee weken later waren ze allemaal over de Nederlandse grens.

38112. De **Voorzitter**: Gebeurde dit, toen het noorden nog niet was bevrijd?

A. Neen, het noorden was nog niet bevrijd.

38113. De **Voorzitter**: Zijn ze dus naar het zuiden gebracht?

A. Ja, zij zijn in kampen in Limburg, bij Heerlen, Venlo, Roermond, ondergebracht.

38114. De **Voorzitter**: Werd er daar goed voor hen gezorgd?

A. Over die kampen kan ik u weinig vertellen.

38115. De **Voorzitter**: Ik bedoel dit: als u ze had overgenomen, werd er dan dadelijk goed voor hen gezorgd?

A. Ja, ze kregen dadelijk volop eten, ze konden krijgen wat ze wilden hebben.

38116. De **Voorzitter**: Bleven deze mensen in de gevangenis tot ze naar Limburg werden vervoerd?

A. Ze werden onmiddellijk bevrijd, maar ze moesten natuurlijk wachten tot aan alle formaliteiten was voldaan, vóórdat ze uit de gevangenis mochten.

38117. De **Voorzitter**: Zij bleven dus in bevrijde toestand in de gevangenis.

A. Zolang zij geen toestemming voor vervoer hadden, mochten zij niet buiten de gevangenis. Dit was heel goed, want anders waren ze allemaal op eigen gelegenheid naar Nederland gegaan. Natuurlijk was dit niet het idee van de geallieerde legers; zij moesten dus een ogenblik geduld hebben om zich te laten registreren, enz., voordat zij konden worden vervoerd.

38118. De **Voorzitter**: U bent dus in verschillende kampen geweest, ook in Oeynhausen?

A. Neen, Oeynhausen is geen kamp geweest; het was het hoofdkwartier van de Engelsen.

38119. De **Voorzitter**: Wat hebt u daar gedaan?

A. Ik was ingedeeld bij het 22ste Corps van de Amerikanen en plotseling kreeg ik van majoor *de Jong*, die bij de S.H.A.E.F. was ingedeeld, een telegram, dat ik bij hem moest komen en dat ik was overgeplaatst naar het hoofdkwartier van de Engelsen in Bad Oeynhausen.

38120. De **Voorzitter**: Was majoor *de Jong* Nederlander?

A. Ja.

38121. De **Voorzitter**: Wat was zijn taak?

A. Hij had in Frankfort een kantoor bij S.H.A.E.F. voor de repatriëring.

38122. De **Voorzitter**: Was hij bepaald repatriëringsofficier?

A. Ja, repatriëringsofficier bij S.H.A.E.F., hij was onze chef.

38123. De **Voorzitter**: Heeft hij u in Bad Oeynhausen geplaatst?

A. Ja, eigenlijk zou daar een ander komen, maar doordat er met hem moeilijkheden waren, kreeg ik de order om daarheen te gaan. Ik ben bij het hoofdkwartier aangesteld als senior-officer over de Nederlandse officieren voor de repatriëringdienst in de Engelse zone.

38124. De **Voorzitter**: De Engelse zone is groot, had u daar de leiding van?

A. Ja, over de Nederlandse officieren, die waren geplaatst in de Engelse zone.

38125. De **Voorzitter**: Hoeveel waren er dat?

A. Toen ik het overnam, moeten het er 40 zijn geweest, maar er zijn er toen spoedig veel van weggegaan. Ik heb hoofdzakelijk met ongeveer 22 officieren gewerkt.

38126. De **Voorzitter**: Wanneer werd u daarheen overgeplaatst,?

A. In Juni of Juli 1945.

38127. De **Voorzitter**: Was er toen nog veel te doen?

A. Ik had hoofdzakelijk kantoorwerk te doen. De afstand was te groot om de mensen te bezoeken.

38128. De **Voorzitter**: Moesten er nog veel mensen worden gepatrieerd?

A. In sommige streken wel. In de streken van Lubeck waren er nog veel, maar bij Bad Oeynhausen waren in die tijd geen D.P.'s meer.

38129. De **Voorzitter**: Waren deze mensen D.P.'s of waren ze afkomstig uit concentratiekampen en gevangenis?

A. Het grootste percentage Nederlanders, dat toen nog in Duitsland was, waren mensen, die er niet veel voor voelden om te worden gepatrieerd. O.a. waren dit Nederlanders, die een Duitse vrouw hadden en dan niet wisten wat er met haar zou gebeuren, en dan waren er, die politiek niet helemaal juist waren en bang waren om terug te gaan.

38130. De **Voorzitter**: In Juni 1945 was het dus zo, dat de mensen, die toen nog in Duitsland waren, niet heel veel zin hadden om naar Nederland te gaan?

A. Voor het grootste gedeelte van hen is dat juist.

38131. De **Voorzitter**: Men kan dus niet zeggen, dat het maanden en maanden getraineed heeft, voordat al de gevangenen en D.P.'s terug waren?

A. Zeker niet in het gedeelte, waar ik ben geweest. Natuurlijk kan ik niet voor heel Duitsland spreken; het is mogelijk, dat er in de andere gedeelten heel weinig Nederlandse officieren zijn geweest, maar deze ervaring heb ik niet opgedaan.

38132. De **Voorzitter**: U zegt, dat de officieren dit alles moesten regelen. Eigenlijk waren dit toch geen echte officieren? Net zo min als u?

A. Geen van allen.

38133. De **Voorzitter**: Wat moesten zij eigenlijk doen om de mensen weer naar Nederland terug te brengen?

A. De mensen werden geregistreerd en dan moest men zien vervoermiddelen te krijgen om ze terug te brengen. Enkele malen zijn daarvoor treinen beschikbaar gesteld, o.a. uit Hamburg, en anderen zijn met vrachtwagens naar Nederland vervoerd. Tot de grens werden ze gebracht en daar werden ze dan in kampen opgenomen. Het vervoer moest natuurlijk met Engels materiaal geschieden, wij hadden geen eigen vervoermiddelen.

38134. De **Voorzitter**: Kostte het veel moeite om dat van de Engelsen los te krijgen?

A. Ik heb er heel weinig moeite mee gehad.

38135. De **Voorzitter**: Behoefde u, wanneer u de wagens aanvraag, niet eerst te wachten tot andere nationaliteiten waren afgewerkt?

A. Zeker niet, wij werden niet achtergesteld bij de anderen.

38136. De **Voorzitter**: U zegt verder, dat ze dan naar de grens werden vervoerd en daar werden ondergebracht in kampen. Ze werden dan onderzocht, ontluisd, enz. Waar gebeurde dit, bent u er wel bij geweest?

A. In het begin ben ik met verschillende van deze transporten meegegaan om te zien hoe de mensen werden ontvangen.

38137. De **Voorzitter**: Waar werden ze dan ontvangen?

A. In Nederland in de receiving camps, o.a. bij Heerlen.

38138. De **Voorzitter**: Dus voordat het noorden was bevrijd, bent u meegeweest naar Heerlen. Waar kwam u toen vandaan?

A. Deze mensen kwamen uit de buurt van Keulen, Duisdorff-kamp.

38139. De **Voorzitter**: Hoeveel waren het er?

A. De grootte van de konvoeien hing af van het aantal trucks, dat de Amerikanen beschikbaar stelden. Meestal waren het vijf à zes 2-tons trucks, waar maar 30 mensen op mochten, maar het waren er altijd zeker 50.

38140. De **Voorzitter**: Hoe werden de mensen in Heerlen ontvangen, was alles goed in orde?

A. Het was natuurlijk nog niet 100 pct. georganiseerd, maar ze konden toch vrij behoorlijk de mensen opnemen. Hoe ze verder werden behandeld, heb ik nooit meegemaakt.

38141. De **Voorzitter**: U zegt „opnemen“, waaruit bestond dit?

A. Er waren daar voor de mensen barakken ingericht, ze werden medisch onderzocht en kregen te eten. Wij gingen altijd zo snel mogelijk terug, dus ik kan niet zeggen hoe ze verder werden behandeld.

38142. De **Voorzitter**: Waren de mensen tevreden over de behandeling?

A. De mensen zongen in de trucks als ze teruggingen. Ik heb vrijwel nooit klachten gehoord over de behandeling van de mensen.

38143. De **Voorzitter**: Bent u, voor of nadat u in Oeynhausen was, in Bocholt geweest?

A. Toen ik verbindingsofficier was in Bad Oeynhausen heb ik het plan opgevat het restant Nederlanders, dat er nog was — het waren hoofdzakelijk mensen, die met Duitse vrouwen waren getrouwd, wij wisten eigenlijk niet wat wij met hen moesten doen —, samen te brengen in één kamp. Eerst heb ik de D.P.-afdeling gepolst of zij eventueel een kamp beschikbaar wilden stellen. Toen zij dit plan goedkeurden, ben ik naar Nederland gegaan en heb er met mijn chef, overste *Lange van der Valk*, over gesproken. Wij hebben geprobeerd een kamp in Bocholt te krijgen. De Engelsen wilden het kamp wel beschikbaar stellen, maar wij moesten zelf zorgen voor een kampleider en personeel.

38144. De **Voorzitter**: Was dit een kamp vlak bij Winterswijk?

A. Ja, het was maar een kilometer of zeven van de grens.

38145. De **Voorzitter**: Hebt u de mensen daarheen gebracht?

A. De besprekingen met de Engelsen zijn in December 1944 begonnen en in Mei 1945 is het kamp geopend. Het heeft dus ongeveer 5 maanden geduurd, voordat alles gereed was. Toen zijn de echt-paren, die gepatrieerd wilden worden, naar het kamp gegaan. Het kamp was niet groot genoeg om ze allen onder te brengen.

38146. De **Voorzitter**: Het is toch niet gelukt om deze mensen te repatriëren?

A. Toen ik in October 1946 uit de dienst ging, was er nog een groot aantal in Bocholt. Er zijn er wel gepatrieerd.

38147. De **Voorzitter**: Was het kamp in orde?

A. Dit is een moeilijke vraag. Ik was er heel enthousiast over en ik heb een goed rapport over het kamp naar Nederland gezonden. Toen de leider, de heer *de Jong*, naar het kamp kwam, vond hij het zeer slecht. Ik had in Duitsland veel kampen gezien en ik was er van overtuigd, dat er geen beter kamp te vinden was in vergelijking met de andere. Dit kamp was vrij behoorlijk ingericht.

38148. De **Voorzitter**: Wie was de heer *de Jong*?

A. Hij was door het Ministerie van Justitie als leider van dit kamp gestuurd.

38149. De **Voorzitter**: Is dit werk later niet overgedragen aan de Militaire Missie in Berlijn?

A. Op een gegeven ogenblik kwamen wij allen onder de missie in Berlijn, ik kwam onder kolonel *van Rij*.

38150. De **Voorzitter**: Heeft de S.H.A.E.F. toen opgehouden te bestaan of is het werk alleen van S.H.A.E.F. naar de Militaire Missie overgebracht?

A. In Nederland hebben wij een tijd onder het Militair Gezag gewerkt en daarna werden wij onder de missie in Berlijn gesteld. Maar ik weet niet meer wanneer wij van S.H.A.E.F. onder het Militair Gezag zijn gekomen.

38151. De **Voorzitter**: Onder kolonel van Rij — die ook geen kolonel was, hij was advocaat —, bent u onder d: Militaire Missie gekomen. Bent u niet naar Berlijn gegaan?

A. Het was toen heel moeilijk; een paar weken lang wist ik eigenlijk zelf niet meer waaronder wij stonden, Militair Gezag of Militaire Missie.

38152. De **voorzitter**: Bleef het werk hetzelfde?

A. Ja.

38153. De **Voorzitter**: Bent u er gebleven, totdat men u niet meer nodig had?

A. Het laatste, dat ik heb gedaan, is het kamp Bocholt regelen en toen dat klaar was, was er geen reden voor mij om nog langer in Duitsland te blijven en heb ik ontslag gevraagd.

38154. De **Voorzitter**: Ik wilde nog graag iets over de Antwerpse periode weten. Is er daar nog iets gedaan om de mensen te werk te stellen?

A. Dat is wel mogelijk, maar het was niet in mijn tijd. Waarschijnlijk zal dit na Januari 1945 zijn geweest. Onze organisatie ging niet zo ver, dat wij ook nog werk voor hen hebben gezocht.

38155. De **Voorzitter**: Werden er ook geen vrachten gezocht voor de schippers, die daar lagen?

A. Ik geloof, dat de heer van Merkestein, wat dit betreft, wel enkele schippers heeft geholpen.

38156. De **Voorzitter**: Konden er toen geen mensen worden te werk gesteld in de haven? Er kwamen toch geweldige Amerikaanse legervoorraden?

A. Ik heb daar heel weinig van gehoord; ik geloof, dat dit is gebeurd, nadat ik ben weggegaan.

38157. De **voorzitter**: U bent in December 1944 uit Antwerpen weggegaan; dan hebt u toch het tegenoffensief van von Rundstedt meegemaakt? Vóór die tijd werden er al ontzaglijke legervoorraden naar Antwerpen gebracht, daardoor was er heel veel te doen in de haven. Hebt u er toen geen bemoeienis mee gehad om deze mensen daarbij te werk te stellen?

A. Ik heb daarmee niets te maken gehad. Het is mogelijk, dat de heer van Merkesiein dit heeft geregeld.

38158. De **Voorzitter**: Weet u ook niet of de mensen iets hadden te doen?

A. Over het algemeen hadden de meesten niets te doen.

De **Voorzitter**: Dat was dus een zeer onbevredigende toestand.

38159. De heer **Stokvis**: Hoe was hun plunje?

A. De kleding was over het algemeen zeer slecht.

38160. De heer **Stokvis**: Hebt u niet geprobeerd een kledingcomité op te richten?

A. Dit is mijn eigen voorstel geweest. Ik heb ook nog gevraagd of iemand van een Antwerpse krant daarover een stukje wilde schrijven. Wij zouden bij het consulaat een gelegenheid zoeken, waar de Belgen de kleren dan konden brengen. De heer van Merkestein vond het beter, dat hij er met de ambassadeur over zou spreken. Toen hij 's avonds terugkwam, zei hij, dat wij dit niet konden doen. De ambassadeur was het er niet mee eens, dat dit werd gedaan: „Nederland bedelde niet.”

38161. De heer **Stokvis**: De Nederlanders mochten echter wel als bedelaars gekleed lopen.

A. Het heeft mij ook ontzettend verwonderd. Wij hebben ook nooit enige raad van de ambassadeur gekregen wat wij dan wel moesten doen. Ik ben toen naar de directie van de Grand Baéar in Antwerpen gegaan en heb gevraagd of de mensen met een papertje van de repatriëringdienst konden komen en of zij daar dan wat ondergoed en kleren op wilden leveren. Zij zijn daarmee accoord gegaan en bovendien hebben zij nog een speciale prijs vastgesteld.

38162. De heer **Stokvis**: Werd het door u betaald?

A. Ja, het werd door de repatriëringdienst betaald.

38163. De **Voorzitter**: Wanneer was uw werk afgelopen?

A. October 1946 ben ik uit de dienst gegaan.

38164. De **Voorzitter**: Was het werk toen vrijwel afgelopen?

A. Het repatriëringswerk was vrijwel afgelopen.

38165. De **Voorzitter**: Is er nog iets, dat u wilt vertellen?

A. Wij spraken zoëven over het rapport van majoor *Schipper*. De heer *Maljers* en mij is vooral opgevallen, dat hij een heel uitvoerig rapport heeft opgesteld over de toestand in België, doch over de repatriëring uit Antwerpen heeft hij vrijwel niets gezegd. Gisteren heb ik dit rapport voor het eerst gezien en het viel mij direct op, dat er met geen woord over Antwerpen werd gerept.

38166. De **Voorzitter**: Worden er dan wel bepaalde plaatsen in genoemd?

A. Over sommige plaatsen wordt zeer uitvoerig gesproken, maar over Antwerpen staat niets. Het aantal gerepatriëerden uit Antwerpen staat vermeld als ± 1500, terwijl bij de andere plaatsen het juiste aantal wordt genoemd. Volgens mij moet het driemaal zo veel zijn.

38167. De **Voorzitter**: Waarom zou hij Antwerpen niet hebben genoemd?

A. Dit is mij volkomen onbegrijpelijk.

38168. De **Voorzitter**: Is er misschien geen rapport over Antwerpen gemaakt, zodat hij geen gegevens had, waaruit hij zijn rapport kon samenstellen?

A. Ik heb er geen rapport over gemaakt. Toen ik het voorstel kreeg om naar Duitsland te gaan, is alles zo overhaast gegaan, dat ik geen kans heb gehad enig rapport op te stellen. Maar als hij gegevens en cijfers had willen hebben, had hij ze zeer gemakkelijk kunnen krijgen.

38169. De **Voorzitter**: Dan zou hij die toch van de heer *Crane* moeten hebben gekregen.

A. Over het eerste gedeelte, dat de heer *Crane* niet heeft meegemaakt, had hij volledige inlichtingen van de heer *Maljers* en de heer *de Jong* kunnen krijgen. Als de heer *Schipper* een rapport over Antwerpen had willen opmaken, had hij dat zeer zeker kunnen doen.

38170. De heer **Stokvis**: Had u wel voldoende administratieve gegevens om daar een rapport op te baseren?

A. Zeker. Ze zijn nu nog te krijgen. Ik had geen tijd meer om naar Brussel te gaan, maar anders had ik alle gegevens van de heer *Maljers* kunnen krijgen.

38171. De **Voorzitter**: Heeft hij deze gegevens thuis?

A. Op zijn bureau heeft hij in zijn archief alles compleet; alle gegevens kan hij verstrekken.

38172. De **Voorzitter**: De Nederlandse uitgewekenen in België kregen geld bij wijze van voorschot, is ons medegegeeld.

A. Later is het gezegd, maar het is ons nooit medegegeeld.

38173. De **Voorzitter**: Toen het geld dus werd uitbetaald, is er niet bij gezegd, dat het een voorschot was?

A. Nooit, daar ben ik zeker van. Bij de uitbetaling hebben wij nooit gezegd, dat het een voorschot was, dat later moest worden terugbetaald.

38174. De **Voorzitter**: Is het u bekend, dat deze mensen het hebben moeten terugbetalen?

A. Ik dacht van wel. Ik heb later nog een dame gesproken, die toen ook zo'n voorschot heeft gekregen; zij zei: „U had wel eens kunnen vertellen, dat wij het later in Nederland weer moesten terug-

betalen." Ik heb toen geantwoord, dat wij daarvan niets wisten. Wij hebben altijd gedacht, dat het een ondersteuning was, en wij hebben uit Brussel nooit de mededeling gekregen, dat het later moest worden terugbetaald.

3817.5. De heer **Stokvis**: Moesten de mensen voor ontvangst tekenen?

A. Ja, het werd op hun kaart afgeschreven.

3817.6. De heer **Stokvis**: Moest u deze kaarten paraferen, of schreef u het af?

A. Ik geloof niet, dat wij ze zelf parafeerden.

3817.7. De heer **Stokvis**: Ze moesten de eerste keer dus niet een schuldbekentenis ondertekenen?

A. Ik geloof van niet.

3817.8. De **Voorzitter**: Wilt u nog iets mededelen, mijnheer *Parqui*?

A. Ik wilde alleen nog onder het oog brengen, dat de tijd van September tot December 1944 in Antwerpen zeer abnormaal was. Het was dus niet zo verwonderlijk, dat de mensen in die tijd niet klaagden. Zij waren dankbaar voor alles, wat er voor hen werd gedaan.

3817.9. De **Voorzitter**: Wat dit in de tijd van V 2?

A. Ja, de V 1 en de V 2

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer en sluit het verhoor.

A. PARQUI.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 16 DECEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, en van Dis en jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

MARIA WILHELMINA JOHANNA VINKE—VAN DER LIET,
oud 67 jaar, wonende te Estoril (Portugal), zonder beroep.

Zij legt de eed af als getuige.

38508. De **Voorzitter**: Wij hebben vernomen, dat u in 1933 al in Estoril woonde. U hebt in 1940 dus ook meegemaakt de eerste Nederlanders, die daar aankwamen als uitgewekenen, als vluchtelingen. Nam dat niet direct zo'n grote vlucht?

A. Neen, niet direct. Wij kregen heel gauw in hoofdzaak het personeel van de verschillende legaties met de chefs de mission uit Italië, Frankrijk en België. Deze mensen kwamen er het gemakkelijkst door met hun diplomatiek paspoort.

38509. De **Voorzitter**: Dat zijn eigenlijk niet de vluchtelingen, die ik op het oog heb. Ik bedoel de vluchtelingen, die uitweken uit vrees voor oorlogsgeweld. Daarbij waren aanvankelijk veel Joden.

A. Het waren meest Joden en dan nog meestal Joden, die zeer slecht Hollands spraken.

38510. De **Voorzitter**: Dus Joden, van wie men dacht: „Zijn dat wel Nederlanders?”

A. Joden met een Duits accent. Zij kwamen vooral uit België en ook wel uit Zuid-Frankrijk. De meesten kwamen uit Antwerpen. Wij hebben echter gezegd: „Het zijn mensen, die men moet redden.”

38511. De **Voorzitter**: Werd op het gezantschap onderzocht, of zij werkelijk Nederlanders waren?

A. Voorzover het mensen waren met een Nederlands paspoort. Er was iemand, die *Fruyer Mauer* heette. Dat was een Pool met een in het Duits vertaalde Poolse naam. Wij vroegen hem: „Hoe komt u aan een Nederlandse pas, u spreekt amper Nederlandds.” Hij antwoordde: „Ja, mijn vrouw is een Hollandse”, waarop ik hem weer vroeg: „Is dat dan de reden, dat u een Hollandse pas heeft?” Die man is naderhand voor zich zelf begonnen, hetgeen heel verstandig was, want hij was een bontwerker. Hij kon overal terecht. Hij heeft daar in Portugal goed geboerd en had zelfs zijn eigen paarden en zijn automobiel. Hij was geen Hollander, maar wij hebben ze natuurlijk moeten helpen. Hij wilde niet als militair naar Londen zonder zijn vrouw; dat mocht niet, en dus ging hij niet.

38512. De **Voorzitter**: Hij zal misschien genaturaliseerd Nederlander zijn geweest?

A. Dit weet ik niet. Op de paspoorten kwamen allemaal „Nederlanders” en er waren veel Nederlanders bij, die in Antwerpen woonden en daar de diamantslijperijen bevolkten.

38513. De **Voorzitter**: Moest dadelijk voor deze mensen worden gezorgd of hebben zij een tijd voor zich zelf gezorgd?

A. Neen, er moest dadelijk voor hen worden gezorgd. hfaar waar was geld? Toen wij de stoet mensen zagen komen, hebben wij allemaal, staande een vergadering met mijnheer *Sillem*.....

38514. De **Voorzitter**: Wie waren „allemaal”?

A. Dil waren de Zegers-mensen, van de gist- en spiritusfabriek, de Philips-mensen, mijn persootje, mevrouw *Brito Arnhn*, een geboren *Bierman* uit Rotterdam. *Ans Bierman*, een goede zangeres; ik weet het niet allemaal meer precies, maar u kunt het hele lijstje krijgen van de heer *Sloet tot Everlo*.

De **Voorzitter**: Dat hebben wij al.

A. Wij hebben eerst een provisorisch comité gehad. Er was een zekere mijnheer *van den Berkhof*, kolonel *Graswinckel*, majoor *van der Harst*, een persattaché, de N.S.B.-er *van Dittmar*, van de kiosk-onderneming — dit was geen prettige figuur —; dan was er nog iemand, genaamd *Koenders* — zijn vrouw heette *Mady* en had een modezaak in Portugal; hij is op het ogenblik kanselier op de legatie —. Wij hebben allemaal staande de vergadering getekend voor 1000 escudo's uit eigen zak; *Philips* heeft iets meer gegeven voor de *Philips*-mensen en *Zegers* iets meer voor zijn mensen.

38515. De **Voorzitter**: Wie was *Zegers*?

A. Dit is de gewezen consul-generaal honorair, die zich heeft teruggetrokken — ik kan niet beoordelen waarom —; *Zegers* was de directeur van de gist- en spiritusfabriek bij Lissabon. Dezen hebben extra gegeven. U begrijpt, dat wij maar een kleine kolonie hebben en dat het dus niet zo veel was. Wij zijn toen aan het bedelen geslagen en hebben daarbij ontzaglijk veel hulp gehad van Portugezen; heel veel, waarvoor heel weinig is bedankt!

38516. De **Voorzitter**: Wie had dat behoren te doen?

A. Wij hebben het zelf gedaan, totdat wij een secretaresse hadden — dat was mevrouw *Zegers* —; die naar onze mening daarvoor in aanmerking kwam en zich zeer goed van haar taak kweet.

Wij kregen allemaal een lijst met het stempel van de legatie er op en daarop hebben wij geld ingezameld bij Portugezen en ook bij andere Hollanders, die wij kenden, die tijdelijk daar waren en ook bij de réfugiés zelf, die niet het leeuwendeel hebben gegeven en wel grote diamanten bij zich hadden.

38517. De **Voorzitter**: Toen u zeide, dat zij niet voor zich zelf zorgden, wilde ik zeggen, dat wij hebben gehoord van vluchtelingen, die met veel geld in Londen aankwamen, niet alleen met diamanten, maar ook met goud en dollars.

A. Ik heb er zelf een uitgeholpen. Dat was mevrouw *Speijer*—*Siebenhoff*, wier man later is vergast. Hij had dat vrouwtje met haar zoon naar Portugal gestuurd met veel goud in October 1939. Dat is haar geluk geweest, want anders was zij nooit in Amerika gekomen. Dat vrouwtje was heel eenvoudig en logeerde in het Palace Hotel. Zij vroeg mij: „Kunt u niets voor mij doen?” Ik heb haar toen beloofd, dat ik zou proberen wat ik kon. Men wilde haar geen permissie geven om naar Amerika te gaan.

38518. De **Voorzitter**: Wie was „men”?

A. De Amerikanen. Die mevrouw *Speijer*—*Siebenhoff* had wel een paspoort, maar haar man, die een bekecd assuradeur was, had haar verder geen papieren meegegeven, zelfs niet haar trouwpapieren. Zij is toen op een middag bij mij gekomen en ik heb alles voor haar opgeschreven in een brief. Ik heb haar toen gezegd: U gaat met deze brief naar de Amerikaanse consul — deze was een vriend van mij —; maar u geeft deze brief niet aan een ander af. U ziet wat er op staat, nl. dat het een brief van mevrouw *Vinke* is. Zij is toen het hol van de leeuw binnengekomen en de consul heeft die brief bekeken en haar gevraagd, of zij een vriendin van mevrouw *Vinke* was. Dit vroeg hij haar nog verscheidene malen. Hij wilde weten, of het waar was. Hij vroeg haar ook: „Waar is dat goud?” Zij antwoordde hierop: „Dat heb ik thuis.” Toen werd haar gezegd: „Komt u dan morgen

maar eens met dat goud." Zij kwam toen neerslachtig bij mij en zei: Geen succes. Ik moet morgen met dat goud komen. Ik feliciteerde haar echter en zij kwam er ook door. Er was toen in 1939 nog geen oorlog, het was dus een voorzorgsmaatregel.

38519. De **Voorzitter**: Waarom moest zij dat goud meebrengen?

A. Opdat men kon kijken, of he: waar was. Als men vroeger gewoon naar Amerika ging, moest men ook vertellen, wat men bezat. Er zijn natuurlijk ook veel mensen naar Amerika kunnen gaan door middel van steekpenningen. Dat gebeurde ook wel, zegt men.

38520. De **Voorzitter**: U hebt toen geld bijeengezameld, dat de grondslag is geweest van het fonds om de mensen, die in Praia das Mações moesten gaan wonen, te helpen en van zakgeld te voorzien om naar Lissabon te gaan?

A. Dat geld kregen zij, omdat zij wel eens naar Lissabon moesten.

38521. Dr **Voorzitter**: Wie had het beheer over dat geld?

A. Dat was later de heer *Sloet*, maar die was er toen nog niet. Eerst was het van *Dittmar*.

38522. De **Voorzitter**: Hoe hebben ze het werk van de heer van *Dittmar* weer afhandig gemaakt?

A. Doordat wij *Sloet* hebben laten benoemen tot definitief secretaris-penningmeester, nadat van *Dittmar* met familie naar Argentinië trok.

38523. De **Voorzitter**: Heeft hij het geld onder zijn beheer gehad?

A. Ja.

38524. De **Voorzitter**: Werde het geld direct aangevuld met Rijks-geld?

A. Later. Het geld is toen aangevuld uit het Queen Wilhelmina Fund. *Sloet* kreeg toen het geld van van *Harinxma*.

38525. De **Voorzitter**: Men heeft dus niet al te lang op de beurs van de Portugezen geleefd?

A. Het heeft een hele tijd geduurd, voordat het voor elkaar was. Wij kwamen elke week met onze intekenlijst, noemden de bedragen op, die we hadden ontvangen, en deze werden ingeschreven in de boeken; er kwam een paraaf achter onze namen en de mensen, die wij het geld gaven, lieten wij er achter zetten: „betaald“.

38526. De **Voorzitter**: Had het gezantschap daarbij aanvankelijk geen rol te vervullen?

A. Neen. Mevrouw *Sillem* wel, want zij was onze presidente. Ik vond haar niet sympathiek, ofschoon ze wel altijd present was en wel haar best deed. *Sillem* kon zijn, wat hij was, geld geven, aan wie hij wilde — dat was zijn zaak en het ging mij niet aan —, maar ik heb altijd gezegd: „als die man valt, dan is het haar schuld“.

38527. De **Voorzitter**: Was zij Nederlandse?

A. Ja.

38528. De **Voorzitter**: U hebt een paar maal de heer *Sloet* genoemd. Wat is hij voor iemand?

A. Hij is op het ogenblik in Lissabon. Het is een beste, goede kerel. Hij timmert niet hoog, maar het is een beste vent, die zijn best heeft gedaan voor iedere Nederlander.

Hij heeft in Fribourg economie bestudeerd en is later naar Wenen gegaan om verder te studeren. Veel geld had hij niet.

38529. De **Voorzitter**: Zijn vrouw wel?

A. Ja, die was heel rijk; zij is een dochter van de oudste firmant van Douwe Egberts.

Zij waren bij het uitbreken van de oorlog op hun huwelijksreis naar Rome om de zegen af te smeken van de Paus, want zij zijn zwaar Rooms, en daar zijn zij gestrand.

Ik heb een telegram gekregen met de vraag, of ik wilde zorgen, dat zij onderdak hadden in Portugal, maar in Italië is hun gezegd: U kunt wel naar Frankrijk gaan! Toen zij zagen, wat daar gaande was, en dat daar de hele stoet van al die mensen, die met de legaties te maken hadden, ook wegtrok, zijn zij terechtgekomen in Bordeaux. Hier hebben zij een paar dagen gewoond, maar telkens kwamen de Duitsers dichterbij. Ik heb toen een telegram gekregen en later heeft hij ook een telegram gestuurd aan de Pretzident van Portugal, Don *Duarte*, die hij heel goed kende.

38530. De **Voorzitter**: Hoe kende hij die?

A. Hij kende Don *Duarte* uit Oostenrijk. Deze heeft gezorgd, dat hij in Portugal binnen mocht komen. Dit was heel moeilijk; u moet niet vergeten, dat zij ook de Spaanse grens over moesten. *Sloet* is een prettig, eerlijk mens.

De **Voorzitter**: U beschrijft hem, zoals ook wij menen, dat hij is.

A. Hij timmert niet hoog en is een beetje-langzaam in het denken. Men zal gauw het idee krijgen, dat hij suf is, maar dat is hij niet, want als hij op zijn praatstoel komt, blijkt dat wel.

38531. De **Voorzitter**: Er is nogal wat over te doen geweest, wat hij op de verjaardag van de Koningin wel of niet zou hebben gezegd. Daarover gaan vreemde verhalen. Wij hebben wel een copir van die rede, maar toen ik een vorige maal tegen een van de mensen, die hem beschuldigden, zei, dat er niets verkeers in stond, zei deze: Dan heeft hij die rede vervalst.

A. Wat gemeen!!!

De **Voorzitter**: Daarom vraag ik u als getuige, wat er van waar is.

A. Au contraire. Hij heeft niets dan de waarheid gezegd. Hij heeft gezegd, dôt wij in een ellendige toestand waren gekomen, omdat niemand de oorlog heeft willen zien aankomen.

38532. De **Voorzitter**: Hij zou hebben gezegd, dat niet alle Duitsers slechte mensen waren.

Men heeft gezegd, dat hij een pro-Duitse rede zou hebben gehouden.

A. Nu, dan ben ik ook pro-Duits. Ik stond op de Duitse zwarte lijst. Die man was eerlijk. Hij is altijd te lang van stof. Deze redevoering was dus ook lang, maar volgens mij was elk woord goed.

38533. De **Voorzitter**: U hebt na enige maanden *Saal van Zwanenberg* zien arriveren?

A. Ja, ik kende hem reeds jaren. Hij is een eerlijke vent en neemt geen blad voor zijn mond. Ik heb hem indertijd, toen hij met zijn familie in Estoril was, voorgesteld aan de toenmalige consul-generaal van Uruguay, *Carlos Guromendez*.

38534. De **Voorzitter**: Was die honorair consul?

A. Neen, hij was beroeps-consul-generaal van Uruguay. Dat is een aardige kennismaking geweest en van *Zwanenberg* zei: „Als u in Holland komt, dan staat mijn huis voor u open.“ *Guromendez* stond op de nominatie om naar Griekenland, Polen of Nederland te gaan, maar hij zei: „Naar Polen? Ik spreek geen Duits; wat moet ik daar spreken? Dan wil ik het liefst naar Holland, want daar spreken ze Frans.“

Ik was in 1939 in Engeland. Ik had in Augustus afscheid genomen van iedereen; ik wilde eerst nog even naar vrienden gaan en dan zou ik proberen, weg te komen. Men heeft mij daar gezegd: „Ik weet niet, of er oorlog komt, maar ik weet wel, dat ik mijn personeel drie weken salaris heb gegeven voor het geval, dat er weer eens een moratorium zou komen.“ Mijn Engelse vrienden zeiden: „Jij, als partner in een scheepvaartmaatschappij, krijgt natuurlijk op een boot een goede plaats.“ Ik ben teruggegaan met de Vlissingse boot, die propvol was. Daarna heb ik nog bij *Saal van Zwanenberg* gelogeerd — mijn ene dochter was in Zeeland en de andere in Noordwijk — en daar heb ik *Guromendez* weer gesproken; deze zei: „Als er ooit wat gebeurt, zend de kinderen in mijn huis.“

38535. De **Voorzitter**: De heer van *Zwanenberg* heeft toen met de gehele familie *Guromendez* — ze waren met z'n dertigen, meer zelfs — nog een moeilijke reis gehad.

A. De *Guromendezzen* waren al met hun tien of twaalf. Hij heeft mij toen van Zwitserland uit getelefoneerd met de vraag: „Wil je zorgen, dat wij een onderdak hebben?” Ik hee voor de *van Zwanenbergs* een huis kunnen krijgen en voor de *Guromendezzen* een hotelletje aigehurd in Pareæ. Al onze hotels waren intussen al vol. Voor de reis hee ik een hele autoous atgehurd en deze naar Luso gestuurd. Over die mensen in Luso wil ik straks graag spreken, als u mij daarover vraagt.

Wij hadden in Oporto een tijdelijke consul. Vroeger hadden wij daar een mof gehad. Daarna kwam er een Hollander, ae directeur van het Zuidairikaans Handelshuis in Oporto. Hem moet u eens voor informatie halen. Dat was de heer *Polling*.

De Voorzitter: Wij zouden die informatie ook graag van u ontvangen.

A. Die moet u van de heer *Polling* krijgen. De vluchtelingen stooktsn ekaar op, dat zij niet naar Lissabon moesten gaan.

38536. **De Voorzitter:** U bedoelt met Lissabon zeker de legatie?

A. Ja. Er zijn twee heren met lijsten de boer op gestuurd naar het noorden van Portugal, waar réfugiés woonden, welke heren vertelden, dat zij wel terug konden gaan naar Holland.

38537. **De Voorzitter:** Waren dat Joodse réfugiés?

A. Ja. Zij vonden, dat die best terug konden gaan naar Holland. Mijnheer *Velleman*, ook in Estoril, die een grote zaak op het Spui had, is bij mij gekomen en heeft gezegd: „Mevrouw *Vinke*, zou ik werkelijk terug kunnen gaan naar Holland?”

38538. **De Voorzitter:** Is hij daar nu weer?

A. Dat weet ik niet. Het huis van de heer *Velleman* hoorde aan een mijnheer *Larsen*. Deze mijnheer had een schuilkelder geouwd onder zijn huis. Men noemde hem *Prikkebeen* met zijn zuster *Ursula*.

De Voorzitter: Het Haags Modehuis was zijn onderneming.

A. De heer *Velleman* zei: „Ik heb toch nooit iets misdreven. Sedert generaties wonen wij in Holland.” Ik zei hem: „Er is verschil tussen een Jood en een Hollander. Het gaat om het ras. De Duitsers zijn rasverdelgers.”

38539. **De Voorzitter:** Wisten zij dat zelf niet?

A. Toen was die geschiedenis van het vergassen nog niet bekend.

38540. **De Voorzitter:** De heer *Sillem* zou die mensen dus naar Holland willen doen terugkeren?

A. De heer *Polling* weet dat precies. Die heren zijn de boer opgegaan met lijsten ter invulling en dezen zijn bij de heer *Polling* terechtgekomen. De Joden hebben de heer *Polling* gevraagd: „Wat moeten wij doen?” Deze heeft gezegd: „Jullie zouat wel gek zijn, als jullie het aeedt.” Er stond o.a. de vraag op dat formulier: Waarom gaat u niet naar Nederland terug? Zij hebben toen unaniem er op geantwoord: „Om dezelfde reden, waarom de Koningin niet teruggaat.” Vraagt u deze dingen maar eens aan de heer *Polling*. Hij is directeur van het Zuidafrikaans Handelshuis in Oporto. Hij komt hier dikwijls. Ik denk, dat hij in het begin van het volgende jaar werr zal komen. Van hem zult u wel dingen horen, die u nog niet weet.

38541. **Jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen:** Wie heeft die lijsten opgemaakt?

A. Dat weet ik niet.

38542. **Jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen:** Die lijsten werden dus vanwege het Nederlandse gezantschap in Lissabon aan de Joodse vluchtelingen ter invulling aangeboden? Dat was dus een zekere animering om weer terug te gaan?

38543. **De Voorzitter:** Stonden daarop namen of moesten zij die verzamelen?

A. Ik heb die lijsten niet gezien. Ik weet het van de heer *Polling* en van vrienden in Amerika, die de lijsten natuurlijk niet invulden en die ook weggegaan zijn. Ze zijn allemaal weggegaan door *Polling*.

Ze zijn niet naar Lissabon gegaan, omdat het hun zo moeilijk werd gemaakt. Daar zat een zekere mijnheer *van Haastert*; niet die dikke, die nu in Rome zit, maar een andere, die nota brne kanselier is geworden in Madrid. Hij is intussen overleden.

38544. **De Voorzitter:** Waarom zegt u: „nota bene”?

A. Hij heeft bij het Vreemdelingenlegioen gediend. Moeten wij zo iemand bij de legatie hebben? Wij hebben gespuis gehad; dit pikten zij er uit.

38545. **De Voorzitter:** Waarom piktrn ze er de goeden niet uit?

A. Waarom hebben ze bij de Shipping and Trading niet de goeden uitgepikt? Die *van Haastert* — straks wil ik ook graag nog spreken over pater *van Tilburg* — is naderhand opgedoken, ik wert niet waar vandaan, maar ik denk uit Parijs, waar hij blijkbaar werkte bij *Cook* of zo iets, en op de legatie gekomen, waar hij heeft gewerkt bij mijnheer *van Harinxma*. Er moest natuurlijk een hoop werk worden gedaan, maar zij hebben genomen, wat zij konden krijgen. Die *van Haastert* was een slechte figuur, die wel meer op zijn geweten had. Hij was bij het faillissement van een van de twee *Gilissens* betrokken.

38545. **De Voorzitter:** Was hij op het kantoor van *Gilissen* werkzaam geweest?

A. Ja. Dat is ook wel de ondergang geweest van nagenoeg het gehele fortuin van de familie *Sloet*.

38547. **De Voorzitter:** Had hij zijn geld bij *Gilissen*?

Er zijn dus op de legatie mensen uit de vluchtelingen gezocht, die niet tot de besten behoorden.

A. Er waren mensen, die er helemaal niet thuishoorden. Er zat een mijnheer *Kraak*, bijgenaamd „de planteneter” — hij was zogenaamd vegetariër — die ook aan spiritisme deed. Hij heeft de kinderen van de heer *van Pallandt* gemagnetiseerd, opdat ze niet zouden hoesten, aangezien ze anders niet op de boot mochten wegzns kinkhoest.

38548. **De Voorzitter:** Hoestten zij toen niet meer?

A. Dat weet ik niet, maar zeer zeker niet, toen ze op de boot kwamen.

38549. **De Voorzitter:** Wij hadden het over *Saal van Zwanenberg*. U hebt een huis voor hem gehurd en hij heeft met zijn gehele familie in dat huis gewoond?

A. Ja. Er woonden in Estoril ook de heer *ten Haven* van de Unilever en de heer *Schaepman*. Ik had gezegd: „Mom eens bij mij eten, dan kun je ook kennis maken met de gezant.”

38550. **De Voorzitter:** Wilt u vertellen, wat de gezant heeft gezegd?

A. Wij hebben met ons allen aangezeten en toen zei mevrouw *van Zwanenberg*: „Wij hebben bijna *Johnnie* meegebracht”. Dat was het zontje van het echtpaar *Sillem* en dat was in Zeist op school. Toen zei zij: Och, het is heel goed, dat u dat niet hebt gedaan. Mevrouw *van Zwanenberg* vroeg: „Hoe zo, mevrouw?” Toen antwoordde zij: „Wij zijn nu onder Duits regiem; zij moeten het maar jong leren.”

38551. **De Voorzitter:** Zei mevrouw *Sillem* dat?

A. Ja. Zij ontving altijd de vrouw van de Duitse gezant. Die zal wel meer hebben geweten. Mevrouw *Sillem's* eigen naam was *Ogtrop*.

De Voorzitter: Dat was vroeger een heel achtbare familie.

A. Ja. Daarom kunnen er wal dochters zijn, die dat niet zijn. Er was op dat moment een groot debat gaande bij de heren. Ik liet de koffie serveren. Het gesprek ging toen over *Pont*. Ik kende *Pont*, omdat hij burgemeester van Hillegom was geweest en met *Guus Thomson* had gestudeerd. Ik zei: „Die is natuurlijk door de Koningin afgezet, omdat hij niet goed was.”

Daarop zei *Sillem*: „Dan vind ik het een groot schandaal, dat men als ambtenaar niet het recht heeft om de politieke partij te kiezen, die men is toegedaan.” Het gevolg was, dat *Saal* zei: „*Mary*, ik hoop, dat je het ons niet kwalijk neemt, maar wij staan op”.

3855.1. De **Voorzitter**: Praatte *Sillem* meer op die wijze?

A. Ik zag hem weinig. Na die tijd heb ik hem nooit meer gevraagd. Ik ben nog een keer bij hem geweest, toen ons comité in volle gang was. Daar was *van Dittmar* bij. Deze was bij *Sillem* kind aan huis.

38553. De **Voorzitter**: Was die *van Dittmar* een N.S.B.-er?

A. U moet de Joden er maar eens over horen. Hij verkocht „Volk en Vaderland”. (Kioskenonderneming.)

38554. De **Voorzitter**: Wist *Sillem*, dat *van Dittmar* een N.S.B.-er was?

A. Dat weet ik niet. Ik heb hem wel gewaarschuwd voor een vrouwelijke spion, maar hij geloofde het niet. Ik heb haar adres in Berlijn gegeven, maar hij zei: de mensen zijn gek. Die vrouw is nu getrouwd met een Amerikaan, met een commercieel attaché; een juffertje met een hondje. Het paspoort is haar afgenomen; het was een Duitse met een Nederlands paspoort. Zij was natuurlijk gestuurd met een Nederlands paspoort. Er zijn hopen mensen geweest met Nederlandse paspoorten, die vals waren, maar hoe wist je dat? Je weet per saldo niet, wie je ontmoet.

Saal zei: „Ik vind het een groot schandaal; ik schrijf naar Londen”.

38555. De **Voorzitter**: U weet, wat hij later in Londen heeft gezegd over deze aangelegenheid?

A. Ja. Het was ook een schandaal.

Mevrouw *Sillem* heeft het gemerkt aan dat diner. Dit was de nachtsleep. Zij was reusachtig jaloers op mij en zei: „Wat moet dat mens op de legaties doen?” Ik had mijn vrienden, lang voor zij in Lissabon kwam. Zij is gaan stoken bij de Belgen. Er zat ook bij de vrouw van de militaire gouverneur van Lissabon en die zei: „Nu kunt u veel vertellen van mevrouw *Vinke*, maar dat geloven wij niet.”

38556. De **Voorzitter**: Wat had zijn dan gezegd?

A. Zij had gezegd, dat ik niet te vertrouwen was. Ik was zoveel als een spionne. Hetzelfde heeft zij mij geleverd op de Amerikaanse legatie. (Familie *Pell*.)

Onze goede *Carmona*, onze president, heeft voor dat mens geposeerd, zij was zo'n beetje artiste, maar het portret, dat zij hem natuurlijk moest aanbieden, heeft zij meegenomen. Daar heeft zij, mevrouw *Sillern*, ook gekletst.

Ook is zij geweest bij de Engelsen, maar daar is het natuurlijk helemaal niet gelukt. Later is daar gekomen sir *Campbell* met lady *Campbell* en die heeft zij gepaaid. Daarover is heel wat te doen geweest, nadat mr. *Sillem* uit zijn ambt was gezet.

38557. De **Voorzitter**: U raakte er dus helemaal uit?

A. Ik ben niet meer gegaan.

38558. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat het geen invloed zou hebben gehad.

A. Bij de Zuid-Amerikanen niet; bij de Engelsen en Belgen had het geen invloed. De Fransen werden Pétain-mensen, dus daarmee bemoeide je je niet. De Polen kende ik niet. Ik belde de Contessa *de Lichtervelde* op en deze zei: „Wij moeten je eens spreken”.

Zij waren uit hun job gezet, de *Sillem's*, en toen ging het praatje: „Dat heeft mevrouw *Vinke* gedaan.” Op de Belgische legatie vroegen ze: „Hoe vind je dat en hoe komt het? Ze beweren, dat het jouw schuld is.” Ik zei: „Mijn schuld? Dan sta ik zeker erg hoog, wanneer ik dat kan bewerken; in de eerste plaats is het een interessant geval en in de tweede plaats heb ik ruzie met haar gehad.”

De Belgische gezant is op een middag op een receptie geweest bij de heer *Pell* (Amerikaans gezant), die naar Roemenië ging, en toen zei hij tegen *Pell*: „Weet u, dat die hele geschiedenis van *Sillem* over mevrouw *Vinke* niet waar is?” „Och”, zei *Pell*, „dat zijn mensen, die vandaag zijn vergeten, wat zij gisteren hebben gezegd.” U ziet dus, Mijnheer de Voorzitter, hoe zij in de gaten liep.

38559. De **Voorzitter**: Zij hebben u toch niet zoveel kwaad gedaan?

A. Neen. Zij is eerst op een andere manier begonnen. Zij begon mij te roepen en zei: „Ik zag bij u aan huis *ten Haven* en *Schaep-*

man; daarmee moet u oppassen, dat is niet in de haak.” Zij kon dat zo geraffineerd gemeen zeggen. Op een andere keer kwam *van Harinxma* met een brief uit Londen over de vluchtelingen. Zij zouden geld krijgen. Wij hielpen in de eerste plaats — wat logisch is — de Hollanders, die nooddriftig waren en in Portugal woonden. Er was b.v. een vrouw van in de tachtig, die geen familie had en dus geen geld meer kreeg. Van ons hield dat ook op. Naderhand hebben wij f 200 uit Holland gekregen. Iedereen, ook van de legatie, voorzover zij geld in Holland hadden.

Mevrouw *Sillern* is toen op een andere manier begonnen en heeft mij een brief geschreven op papier van de legatie — zij mocht als vrouw van de gezant geen papier van de legatie gebruiken —, waarin zij vertelde, dat zij veel klachten over mij had vernomen en dat ik anti-Nederlands was. Op de dag, dat *van Harinxma* met die brief uit Londen kwam, heb ik gezegd: „Neen, wij moeten ons houden aan de brief van de Nederlandse Regering, waarin staat, dat wij eerst en vooral de Nederlanders moeten helpen. Die mensen komt het het eerst toe.” Zij zei toen: „Niet zo kritisch.” Hierop zei ik: „Ik maak critiek op hetgeen u zegt.” Zij had ook over die oude dame, waarover ik zoëven sprak, veel te zeggen. Gelukkig hebben wij haar goed kunnen verzorgen. Zij heeft toen dus een zeer insinuerende brief aan mij geschreven, waarna ik haar heb teruggeschreven: „Hooggeachte mevrouw *Sillern*, ik heb uw vriendelijk schrijven ontvangen — heel sarcastisch, in vijf regeltjes —, maar het was van die aard, dat ik geen lid meer wilde zijn van het vluchtelingencomité.

Ik heb dit laten lezen aan dr. *L. Riess*, met wie ik zeer bevriend was — dit was een zeer bekwaam mens, die met zijn oude moeder gevlucht was en in een hotelletje woonde —; ik heb gezegd: „*Riess*, lees jij die brief van mevrouw *Sillem* eens! Kijk ook eens — jij bent advocaat —, wat ik geantwoord heb; ik wil geen woord te veel, maar ook geen woord te weinig zeggen.”

Ik kan u het origineel van deze brief geven.

De **Voorzitter**: Laat u er een photo van maken; het origineel kan zoekraken.

A. Zij heeft die brief ontvangen en toen zat zij met de gebakken peren. Zij is ontzettend dom. Er kwam toen een volgende vergadering. *Van Pallandt*, die natuurlijk geen vriend van haar was, kwam om te luisteren. Hij was toen nog niets; hij was zo iets als adviseur van de gezant. Zij konden elkaar niet zien; vooral haar niet, maar hem ook niet. *Van Pallandt* zat er toen bij en zei: „Waar is mevrouw *Vinke*?” Hij was misschien al ingelicht, want de hele kolonie wist het. „Er was een geschil tussen mevrouw *Vinke* en mevrouw *Sillem*.” Mevrouw *Zegers* was een vriendin van haar en die moest haar dan overhalen. Zij begreep niet, wat mevrouw *Vinke* bezielde, want die had zij een heel vriendelijke brief geschreven.

Mevrouw *Zegers* zei: „Ik weet vooruit, dat zij niet komt, ik ken haar.” Ik zei: „Al degenen, die iets van mij hebben gezegd, wil ik horen op het gezantschap. Ik wil weten, wat ik misdaan heb; eerder kom ik niet in het comité.”

Deze boodschap werd overgebracht. Zij zei: „Dan zal zij een brief moeten schrijven aan mijn man.”

Ik heb een brief geschreven aan de gezant. Hij wist natuurlijk wel, dat ik herrie had met zijn vrouw en dat ik hem graag wilde spreken, opdat al degenen, die iets van nadele van mij hadden gezegd, zich konden verantwoorden. Maar ik wilde dan ook vragen stellen, want — dit staat er zeer duidelijk in om hem te laten voelen, wat ik van hem dacht — het veroordelen van iemand zonder mee, lijkt meer op nazi-manieren. Aan mevrouw schreef ik: „met verschuldigde hoogachting”, en niet meer „hoogachtend”, want ik wilde haar alleen beschouwen als de vrouw van de gezant.

Begin Januari kreeg ik een invitatie om op de thee te komen, wat ik niet deed. Op 5 Januari kreeg ik de vraag of ik op de 6de op het gezantschap wilde komen. Hij was altijd zeer vriendelijk — gezanten zijn altijd zeer vriendelijk.

Hij vroeg mij: „Hoe maakt u het?” Ik zei: „Is er niemand hier? Waar zijn ze allemaal?” Hierop antwoordde hij: „Ik ben hier toch. Och Goa, mevrouw *Vinke*, laten wij het uit de wereld helpen. Ik vind het zo verschrikkelijk dat het voorgevallen is.” Ik zei: „U hebt er toch zelf aan meegedaan? U hebt toch uw hele staf verboden met mij om te gaan?” Hij riep uit: „Heb ik dat gedaan?” „Ja”, antwoordde ik, „natuurlijk hebt u dat”. „Ik heb gezegd”, zei hij, „zolang deze toestand duurt.” Ik heb toen gezegd: „Die kan zo wel 6 jaar duren.”

38560. De **Voorzitter**: Heeft hij dat tegen zijn staf gezegd?

A. Ja. Ik heb die brief van majoor *van der Harst* ook bewaard. Zij waren allemaal bang voor elkaar. Zij zouden er anders uitgegooid zijn.

Hij zei: „Ik heb de kopie van die brief“, en ik zei: „Ik heb het origineel.“ Toen begon hij op mijn goede hart te werken en zei: „U hebt een hart van goud; u deed zoveel; wij vinden het zo ellendig.“ Ik vroeg hem: „Wat verlangt u van mij?“ „Dat u weer in het comité zitting neemt. Laten wij die zaak uit de wereld helpen. Schrijf nu geen brief meer en komt u nu gewoon weer bij het comité a.s. Donderdag.“ Dezelfde dag hield er een auto stil voor mijn huis met C.D. er op. Ik zei tegen mijn meisje: „Mevrouw is niet thuis.“ Er werd toen een grote doos violette de Parme afgegeven met een kaartje om mij te bedanken, dat ik weer bij het comité wilde komen.

Naderhand heeft zij mij weer iets anders geleverd. Dat was, toen de heer *van Kleffens* en zijn vrouw, die in Londen het een en ander van de réfugiés hadden gehoord, in Portugal kwamen.

38561. De **Voorzitter**: Waarom kwam de heer *van Kleffens*?

A. Hij kwam zo maar eens kijken.

38562. De **Voorzitter**: Was hij misschien op weg naar Indië?

A. Dat is mogelijk. In ieder geval zijn de heer en mevrouw *van Kleffens* daar geweest en toen is de heer *van Kleffens* naar mij toe gekomen en heeft gezegd: „Wij vinden het geweldig aardig van u, dat u zoveel tracht te doen.“ Daar was de gehele legatie bij. Ik zei: „U weet, dat men van zo'n comité denkt, dat het maar een mandje heeft, waaruit men het geld kan schudden. U weet niet: hoe veeleisend men nog is. Het dasje moet bij het pak passen en het sokje bij het schoentje.“ Zo praatten wij met elkaar. Mevrouw *van Kleffens* zei: „Dat is bij ons precies hetzelfde.“ Toen is daarop gevolgd die lunch, waarbij de heer *van Kleffens* naast mevrouw *Sillem* zat. Zij zei toen tegen de heer *van Kleffens*: „U moest maar eens weten, wat zij heeft gezegd.“ De heer *van Kleffetz* was een groot vriend van mijnheer *Kiess*, zij kwamen beiden uit Groningen en kenden elkaar dus heel goed.

De heer *van Kleffens* zei tegen *Riess* — hij kende diens moeder heel goed — „Ik begrijp er niets van; je hoort van alle kanten goeds van mevrouw *Vinke* en dan hoor je dat.“ *Riess*, die al die brieven had doorgezien, zei: „Nu ja, zeg, dat is zo'n loeres, daar zit niets anders achter — er is veel meer voorgevallen — dan jaloezie en afgunst.“ De heer *van Kleffens* zei toen: „Dat dacht ik wel.“ *Riess* heeft mij dat natuurlijk verteld.

38563. De **Voorzitter**: Ik wilde nog een paar andere dingen van u weten. Toen de heer *Sillem* weg was, kwam eerst de heer *van Pallandt* en toen kwam de heer *Flaes*.

A. Die kwam pas veel later.

38564. De **Voorzitter**: Had u, toen *vatz Pallandt* kwam, die zelfde ervaringen en die zelfde intrigues?

A. Toen de heer *van Pallandt* kwam, dachten wij: „nu hebben wij ten minste wel iets goeds.“ De intrigues hielden echter niet op; au contraire, het werd veel erger.

Het is een fout geweest, dat zij de heer *van Harinxma* op de legatie hebben gesteld onder een chef de mission, die maar eerste secretaris was geweest te Parijs.

38565. De **Voorzitter**: De heer *van Harinxma* was toen al jarenlang gezant te Brussel geweest.

A. Hij werd gesteld onder de heer *van Pallandt*, die de chef de mission was. De heer *van Harinxma* zat als buffer tussen *van Pallandt* en *Maas Geesteranus*.

38566. De **Voorzitter**: De heer *van Harinxma* had toch een afzonderlijke taak?

A. Dat is het juist. De heer *van Pallandt* bemoeide zich met zijn zaken en achter zijn rug werd hij gedwarsboomd. *Maas* wilde secret service spelen, waar hij niets van afwist. De heer *van Harinxma* is een Fries, stijf, koppig; een charmant man en een eerlijk mens, maar niet sterk genoeg om tegen twee van die mensen op te roeien.

38567. De **Voorzitter**: U zegt: „tegen twee“, maar de heer *Maas Geesteranus* is toch zeker de sterkste, degeen, tegen wie het moeilijkst op te roeien is?

A. *Maas Geesteranus* is volgens mij een zeer slecht mens.

38568. De **Voorzitter**: In welk opzicht?

A. In alle opzichten. Het is een vals mens. Hij heeft o.a. gezegd: „Mij kunnen ze niets doen, want ik heb zo'n hoge bescherming in Engeland“.

38569. De **Voorzitter**: Wie was dat?

A. Ja, ...

De **Voorzitter**: Wij weten het wel.

A. Hij is gekomen zonder een cent. Waarom moest hij uit Frankrijk komen? Hij was geen Jood. Hij had daar vrouw en kinderen.

De heer *van Pallandt* zei eens tegen mij: „Kent u *Maas Geesferanus*“? Ik zei: „Ja; ik weet, dat hij met een soort Russische prinses getrouwd is.“

38570. De **Voorzitter**: Zijn schoonvader woonde in Parijs. Deze is min of meer onderhouden door *Maas Geesteranus*.

A. Hij heeft zoveel mensen onderhouden! De vrouw en kinderen van de heer *Maas Geesteranus* hebben ook gedreigd, over te komen! Die waren in Frankrijk en hadden het heel arm.

38571. De **Voorzitter**: Waarom zei u: „Zij hebben gedreigd, te komen?“ Als je vrouw en kinderen komen, voel je je toch niet bedreigd?

A. Hij had het zo heerlijk. Hij had een prachtig huis en nog een logeerkamer, dat was gehuurd van mr. *Pinto de Rocha*. De heer *Maas Geesferanus* wilde de muur tussen die twee huizen laten doorbreken. Hij had zes auto's en een jacht.

38572. De **Voorzitter**: Waarom heeft hij dat jacht aangeschaft?

A. Dat weet ik niet. Ik sprak niet met die man. Dat jacht heeft hij aangeschaft, naar men zei, voor het geval de Duitsers zouden komen. Hij zou dan daarmee als Rode Kruis-boot naar Engeland zijn gevaren met zijn vriendjes, d.i. het uitvaagsel, dat hij er op nahield.

38573. De **Voorzitter**: Bedoelt u daarmee zijn agenten?

A. Ja, b.v. *Slors*. Die moet u maar eens vragen, waar hij gaat wonen. *Maas Geesteranus* heeft een huis in Zuid-Frankrijk. De vraag is: „Hoe komt hij daaraan?“ en *Maas Geesteranus* heeft hem nog kort geleden aangeboden daar een tijd te wonen. *Slors* heeft een mijnheer, die ik u zo dadelijk zal noemen, gesproken en heeft hem verteld, dat hij mocht gaan wonen in een huis van *Maas Geesteranus* in Zuid-Frankrijk.

38574. De **Voorzitter**: De heer *Slors* heeft verteld, dat hij naar Indië ging.

A. Misschien kunt u die mijnheer, die ik heb gesproken, nog te pakken krijgen. Dan moet u hotel Pays Bas in Utrecht opbellen en vragen naar mijnheer *Dreiber*. Die heeft gezegd: „Ik ken mevrouw *Vinke* en ik ben bij haar aan huis geweest onder een andere naam. Ik heb hopen papieren, ga naar Canada en geef die daar uit.“

Het verhoor wordt voor enige tijd geschorst en daarna hervat.

38575. De **Voorzitter**: Wij hadden het dus over de wisseling in het gezantschap. Eerst was er dus de heer *van Pallandt* en toen kwam de heer *Flaes*. U zegt, dat in *van Pallandt's* tijd de positie voor de heer *van Harinxma* zo moeilijk werd, doordat *Maas Geesteranus* hem niet kon zetten.

A. *Van Pallandt* ook niet. Er schijnt een vete te zijn uit hun studietijd. Wij kregen de indruk, dat er vroeger iets was geweest.

38576. De **Voorzitter**: Ging u veel met hem om?

A. Neen, liever niet; alleen als het moest. Ook de anderen, behalve de heren *van Harinxma* en *Sloet*, die een quantité négligeable was in *van Pallandt's* ogen, omdat hij geen salaris aannam.

38577. De **Voorzitter**: Ik meende, dat de heer *Sloet* daarover nogal ontstemd was.

A. Neen. Hij zei eens: „Ik deed het pro deo, eerst omdat mijn vrouw nogal wat geld uit Amerika kreeg en later omdat wij die f 200

uit Holland kregen." Daarmee kon hij zich wel redden. Hij zag echter al de weelde van de anderen; het kon niet op.

Van de Berkhof heeft hem toen gezegd: „Als *van Haastert* weggaat, dan krijg jij die post.”

Van de Berkhof was bij ons niet gezien; wij noemden hem „het fluweeltje”. Het was een man met twee gezichten. Op aanstoken van *van Pallandt* is hij heel lelijk tegen *Sloet* geweest en heeft daarover later zijn excuus gemaakt in bijzijn van mevrouw *Sloet* en de heer *Huber* (ex-gezant Siam) en zeide, dat hij alles op aanstoken van *van Pallandt* had gedaan.

De heer *van Pallandt* kon de heer *Sloet* niet uitstaan, omdat deze zeer gezien was in Portugal.

38578. De **Voorzitter**: Onder de Nederlanders?

A. Onder de Nederlanders. Hij is een heel goed en eerlijk man. Hij was echter vooral gezien onder de Portugezen. Waarom? Omdat hij aan de kant van de royalisten stond.

38579. De **Voorzitter**: En dat konden de anderen niet verdragen?

A. Neen. Hij ging nogal prat op zijn titel van baron.

38580. De **Voorzitter**: Dat is de heer *van Pallandt* toch ook?

A. Ja, maar *van Pallandt* kon niet uitstaan, dat de heer *Sloet* zo gezien was. *Sloet* heeft er een dinertje gegeven voor de Conde de *Murça* en daar was *van Pallandt* ook bij. Deze heeft toen de stommititeit gehad bij die gelegenheid te zeggen tegen de *Murça*: „U begrijpt, dat zo'n landje als Portugal er niet over hoeft te denken, dat het een eerste viool zal spelen op het Europese concert na de oorlog.”

38581. De **Voorzitter**: Waarom zei hij dat?

A. Hij is dom, uit branie. Waarom moeiten wij daar toch alle-nadl domme mensen hebben, die ons een slechte naam bezorgden? U begrijpt, hoe de *Murça* daarover heeft gesproken. *Sloet* was erg gezien, omdat de Portugezen hem vertrouwden. *Mauricio Franco*, iemand van de internationale geheime politie, heeft tegen *Sloet* gezegd: „Die *Maas Geesteranus* souneirt jullie centen op. Millioenen escudo's! Jij hoort niet thuis bij dat zoodje.”

38582. Jonkvrouwe **Wtewaall van Stoetwegen**: Had de heer *Maas Geesteranus* geen cent?

A. Neen, hij heeft van de heer *van Pallandt* in het begin, dus Mei 1940, een kostuum en een overjas gekregen.

38583. Jonkvrouwe **Wtewaall van Stoetwegen**: En toen hij dáár zat, had hij plotseling een jacht en auto's, enz. Hoe kwam hij daar-aan?

A. Hij kreeg ongelimiteerde gelden uit Londen. Ook de heer *van Pallandt* heeft daarvan geleend, zegt men.

38584. De **Voorzitter**: Voor zijn persoonlijke behoeften?

A. Ja, *van Pallandt* was altijd court d'argent; hij gaf veel geld uit. Daarom heeft hij de heer *Maas* op het taoijt geholpen. Zij hadden aan mij vreeselijk het land gezien, vooral *Maas*.

38585. De **Voorzitter**: Er is wel eens een tijd ge-verst, dat men uit Portugal levensmiddelen stuurde naar Nederland.

A. Ging dat van de legatie uit?

De **Voorzitter**: Ja, ik geloof, dat de heer *van Harinxma* er aan mee-gedaan heeft. Er zijn een paar keer nogal wat sardines gestuurd; deze zijn in Nederland verdeeld onder ziekenhuizen, tehuizen voor ouden van dagen, enz.

A. Er zijn ook amandelen en vijgen gestuurd.

38586. De **Voorzitter**: Ook particulieren hebben het gedaan.

A. Ik heb zelf voor duizenden gestuurd, o.a. aan mijn familie, aan mensen op kantoor, maar ook aan andere mensen, zoals de *van Zwanenbergs* en de *Hartogen* en nog vele anderen.

35587. De **Voorzitter**: Aan wie werd dit alles gezonden?

A. Het ging allemaal naar Holland. Het is allemaal aangekomen en ik geloof, dat er nooit iets uit gestolen is.

38588. De **Voorzitter**: Toen was de heer *van Harinxma* al in Londen, maar in ieder geval is het toch gebeurd, toen hij Regerings-commissaris voor het vluchtelingenbeleid was.

A. Het is allemaal goed terechtgekomen, behalve een zending sardines en amandelen en vijgen, die teruggekomen is.

38589. De **Voorzitter**: Toen was de invasie intussen begonnen.

Wanneer men nu meer had willen sturen, had dit dan zo maar gekund of waren er in Portugal bezwaren tegen, dat men al te veel stuurde?

A. U kon niet sturen wat u wilde. In het begin heeft het Belgische Rode Kruis — mijn vrienden *de Lichtervelde* — veertig wagons gestuurd. Dit is reeds vroeg begonnen; het was een erg grote en schatrijke kolonie. Wie was er echter bij ons rijk? Ik leefde van remises uit onze zaken en in het begin van mijn levens-verzekering, waarvan ik maar een derde heb uitbetaald gekregen. Dit was van de „Algemene”, die failliet is gegaan en waaraan mijn goede man gedurende zijn hele leven heeft betaald. Ik heb gezegd: „Dit geld gaat naar het buitenland”. Ik heb er onmiddellijk grond voor gekocht, doch die lag renteloos.

38590. De **Voorzitter**: U zegt, dat men niet ongelimiteerd kon wegsturen?

A. Neen. Engeland en Duitsland moesten allebei levensmiddelen hebben. De Portugezen hadden geen blik. Zij waren neutraal en daarom werd het zó gedaan: Engeland levert zoveel blik en Duitsland zoveel en wat daarvan overschiet, mogen jullie hebben. Hiermee hebben de Portugezen de sardines geblikt, die voor onze consumptiepakketten waren.

Wij hebben aan het hoofd onze *Salazar*. Dit is geen dictator; het is een keurig mens. Wij hebben de grootste vrijheid, die u zich maar denken kunt. Ontevreden mensen vindt u overal.

Wij kregen dus voor eigen consumptie sardine?, die wij tegen 4 escudo's kochten. Wat wij wegstuurden, kostte 13 of 14 escudo's per blik. Dat blik kwam niet terug. Wij gaven de lege blikjes altijd terug of gingen voor war help. Het was geen onvriendelijkheid van de Portugezen, maar het ging om het blik. Wij konden toen niet ongelimiteerd meer sturen.

38591. De **Voorzitter**: Het zat dus niet in de levensmiddelen, maar in de verpakking?

A. Ja, sardines waren er genoeg. U moet ook niet vergeten, wat *Franco*, onze buurman, afnam. Die had niets. De Italianen, die in Spanje waren geweest, aten niet alleen de sardines en de olie op, maar namen ook nog de blikjes mee naar huis.

38592. De **Voorzitter**: Hebt u dikwijls Engelandvaarders mee-gemaakt; dus jongelui, die uit Nederland kwamen, door Spanje trokken en in Portugal aankwamen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

38593. De **Voorzitter**: Vindt u, dat deze jongelui in Portugal op een verkeerde wijze zijn behandeld of niet genoeg tegemoetkomend zijn behandeld, of dat men weinig aandacht aan hen heeft besteed?

A. Ik vind niet, dat die behandeling zo slecht is geweest. Die mensen moesten natuurlijk allemaal door de handen van de heer *Maas Geesteranus*.

38594. De **Voorzitter**: Wat deed hij dan met hen?

A. Dat weet ik niet. Hij maakte er natuurlijk weer zijn kluwen van.

38595. De **Voorzitter**: Wat voor kluwen kon hij daarvan maken, als de jongelui vertelden, wat zij gezien hadden?

A. Vele mensen wilden liever niet naar de legatie gaan; zij wilden liever direct weg. Zij kwamen dikwijls op eigen gelegenheid en gingen dan niet naar de legatie. Ik ken de jonge *Samson* en de jonge *Hartog*, die er door zijn gekomen en doodgewoon naar de Engelsen zijn gegaan. Zij werden daar geholpen. Zij kregen geld uit Amerika naar Spanje gestuurd.

De **Voorzitter**: Daarover moet men ook maar beschikken.

A. *Hartog* en zijn neef kregen het in ieder geval wel. Zij gingen ook wel liever clandestien de grens over. Zij zijn over Lissabon verder gegaan, zonder *Maas Geesteranus*, meen ik, zelfs gezien te hebben.

38596. De **Voorzitter**: Deed de legatie genoeg voor die jongelui?

A. Dat weet ik niet.

38597. De **Voorzitter**: Het lukte dus ook wel, indien men geen geld had en niet naar de legatie ging. Men kreeg dan wel een visum voor Engeland?

A. Ja. Hebt u dat boek van Sir *Samuel Hoare* „Ambassador on Special Mission” wel eens gelezen?

De **Voorzitter**: Neen.

A. Wij zijn in Spanje wel gesard door de moffen, die er waren. *Franco* was niet zo slecht; het is meer zijn zwager *Suñer*, die zeer pro-Germaans was. Zie ook aantekeningen *Ciano* en *Samuel Hoare*.

Het was een zwager van *Franco*; hij had alles in handen. De moffen konden er vrij in; de andere jongens kwamen dikwijls met de grootte moeilijkheden over de grens. Wie zal u vertellen, wat er in de gevangnissen gebeurde? Wie kan u zeggen, hoe die jongens bepraat zijn?

38598. De **Voorzitter**: Daarvan hebben wij geen enkele keer gehoord. Op dit punt hebben de jongens zich nooit beklaagd.

A. Zij werden teruggestuurd.

38599. De **Voorzitter**: Neen, zij kwamen wel verder.

A. Leest u dat boek maar eens, dan behoef ik u niets meer te vertellen. Pater *van Tilburg* is ook iemand, die u eens kunt aanschrijven. Hij is in New York bij de Salesianen, een Italiaanse orde. Hij is 16 of 17 jaar in de Belgische Congo geweest als missionaris. Toen hij hoorde van de oorlog, wilde hij uit zijn mensen weg, die pro-Duits waren. Het hoofd van de orde heeft torn gezegd: Ga maar naar Italië, maar hij zei: „Neen, ik wil zien, dat ik op de een of andere manier met de Hollanders in contact kom, want ik wil aalmoezenier worden.”

Er is in zijn paspoort een vergissing gemaakt door de Belgische consul aldaar. Er stond in, dat hij Italiaan was, maar hij is Nederlander. Deze man is in Portugal op de legatie terechtgekomen. Mij is behaandeld, alsof hij een spion was. Hij is in Estoril te land geraakt; hier moest hij logeren in dat Italiaanse klooster en dit vond hij allemaal vreselijk. Die mensen hebben werkelijk geen voorlichting; zij geloven en aarnee uit. Hij is dikwijls met Hollanders in aanraking geweest, o.a. met *van der Maesen de Sombreff*, die later voorzitter is geworden van het Rode Kruis. Hij is een zeer respectabel mens.

38600. De **Voorzitter**: Is hij nu in Luxemburg?

A. Ja; hij is chargé d'affaires. Hij was werkzaam in Dantzig, waar hij alles is kwijtgeraakt. Die pater *van Tilburg* is vanwege de legatie schandelijk behandeld. Men zei: U kunt niet weg; uit Londen is geschreven, dat er geen plaats voor u is als aalmoezenier. Er waren natuurlijk aalmoezeniers genoeg nodig. Daarop zei hij: „Dan ga ik naar Amerika”, maar hierop werd geantwoord: „Dan moet u naar Suriname of Curaçao.” Het kon mij niet schelen, of het een rabbi was of een pastoor of een Mohammedaan. Er waren keurige Joden, maar er was ook tuig. *Van Tilburg* was in ieder geval een priester en moest een behoorlijke hut hebben bij zijn overtocht. Wij ontvingen pater *van Tilburg* veel en hij vertelde ons heel wat. Zij hebben hem gezegd: „U moet 5000 escudo's hebben.” Dat heeft *van Haastert* gedaan en dat was in de tijd van de heir *van Pallandt*. Deze kwam met een schijnheilig gezicht op kantoor en vroeg: „Is die pater nog niet weg?” *Van Pallandt* heeft later een brief geschreven naar de kardinaal in Suriname en daar heeft die pater zolang in een kamp gezeten.

38601. De **Voorzitter**: Mankeerde er niets aan hem?

A. Totaal niets.

38502. De **Voorzitter**: Hij is dus ten slotte in Suriname terechtgekomen?

A. Ja. Hij heeft die 5000 escudo's niet kunnen leveren. Hij heeft geld moeten bedelen. *Van Haastert* had hem dit gezegd. Ten slotte is hij bij een vriendin van mij terechtgekomen, die het een schandaal vond en het hem niet gaf. Die man moest weg, maar wilde niet in het ruim. Naderhand is *van Haastert* gekomen en heeft gezegd: Als je 3000 escudo's hebt, kun je een 2de klas hut krijgen. Hierop kreeg

hij ten antwoord: Ik heb door bemiddeling van mevrouw *Vinke* de kardinaalshut gekregen. Ik was even naar een stoombootmaatschappij geweest en.....

38603. De **Voorzitter**: Was dat op de „Angola”?

A. Het is in ieder geval een schip geweest van dezelfde maatschappij. De *Companhia Nacional de Navigação*.

38604. De **Voorzitter**: Weet u, of men gemakkelijk geld uit Londen kon overmaken naar Lissabon?

A. Daarvan heb ik nooit geboord. Ik zelf kreeg wel geld uit Londen, nl. van de Bank of England, omdat onze schepen daar waren.

38605. De **Voorzitter**: Een van de leden van de firma *Vinke* was toch in Londen?

A. Neen. helaas niet. Mijn zoon wilde er heen gaan, maar hij mocht niet.

38606. De **Voorzitter**: Het was toch niet zo moeilijk, dat geld te krijgen?

A. In het begin wel. Mijn advocaat zei: „U krijgt het van de Bank of England”. Hierop heb ik gezegd: „Ik ben niet British; ik ben van een Nederlandse maatschappij, die op Engeland vaart en ik wil ook leven.”

38607. De **Voorzitter**: Hebt u het toen gekregen?

A. Ik kreeg elke maand mijn geld gestuurd.

38608. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Schols* gekend?

A. *Louis Schols*? Ja.

38609. De **Voorzitter**: Waarover kunnen wij van hem inlichtingen krijgen?

A. Zijn kijk op het beleid van *Sillem*. Die man is gek verklaard. Hij is zenuwziek geworden. Hij is jarenlang kanselier geweest, eerst in Turkije. Tussen *Loudon* en *Wichers*, die wij nu hebben, is een groot hiaat; deze beiden zijn goed en de rest is niets.

Schols was kanselier en hij zag alles. Hij heeft ook gewaarschuwd.

38610. De **Voorzitter**: Waarheen?

A. Waarschijnlijk naar Londen. Hij kon alles zeggen. Hij wist van alles, b.v. van telegrammen, die openlagen. Ik heb een heleboel gehoord, maar dit ging het ene oor in en het andere uit.

Hij heeft gezegd: „Is het geen schandaal, zoals men mij behandelt”? Ik heb gezegd: „Ja *Schols*; ga jij nog eens naar *van Pallandt* en praat met hem.” Men heeft gezegd: „Die vent is gek en hij is in staat, van ons ook het nodige te zeggen.” Hij is toen weg-gewerkt en naar het Zuiden gegaan om zo goedkoop mogelijk te wonen.

Van Londen uit is gezegd: „Die man moet niet meer worden uitbetaald”

De heer *Flaes* was er om de vuile rommel van *van Pallandt* en *Maas Geesferanus* weg te werken. Ik heb gevraagd. „Wat gebeurt er nu met *Schols*; die man is altijd een goed ambtenaar geweest: het zou gemeen zijn hem niet te betalen.” Hij heeft gezegd: „Dat doe ik ook niet; daar denk ik niet aan.” Gek was hij niet, maar een beetje een oud wijf, een oude zanik, een bachelor, maar hij was een goed ambtenaar. Ik heb aan *Loudon* gevraagd: „Was *Schols* een goed ambtenaar?” Hij zei: „Ja zeker, ik heb over *Schols* nooit klachten gehad.” *Zegers* wist er niets van, maar ik heb hem gevraagd: „Waarom helpen jullie niet?” Hij was bang zich aan koud water te branden. „Is hij dan een slecht ambtenaar geweest? Wat doen jullie dan? Dan laten jullie iemand niet gek worden.”

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat hij nu pensioen heeft.

De inlichtingen, die u hebt verstrekt, waren zeer interessant en ik dank u daarvoor zeer. Ik sluit het verhoor.

M. W. J. VINKE—VAN DER LIET.

SCHILTHUIS, voorzitter,

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

SERRETSSEN, griffier.

ZITTING VAN DINSDAG 21 DECEMBER 1948

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: l en m.

Verhoor van

HENRI PHILIP KAREL ALEXANDER VAN CAMPEN,
oud 62 jaar, wonende te 's-Gravenhage, eertijds hoofd van de afdeling Repatriëring en Opsporing van het Ministerie van Sociale Zaken, thans zonder beroep.

Hij legt de eed af als getuige.

38798. De **Voorzitter**: Waar was u, toen Nederland in Mei 1940 in de oorlog geraakte?

A. In België.

38799. De **Voorzitter**: Had u in België een eigen onderneming?

A. Neen. Ik was in Brussel op een verffabriek werkzaam.

38800. De **Voorzitter**: Dateren uw bemoeiingen met vluchtelingen en uitgewekenen uit de tijd nadat België bevrijd was?

Kunt u ons even vertellen hoe dit in zijn werk is gegaan?

A. In de oorlog van 1914–1918 ben ik reeds met het Rode Kruiswerk in België begonnen; ik was daar toen al gevestigd. Gedurende deze laatste oorlog heb ik mij in het bijzonder met allerlei organisaties bemoeid, welke zich op het gebied van sociale zorg en hulpverlening aan oorlogsslachtoffers, enz. bewogen.

Ik kan hier nu wel zeggen, want het zal toch wel van vertrouwelijke aard blijven. . . .

De **Voorzitter**: Neen, zeker niet! Hier staat een toestel, dat alles, opneemt, wat u hier aan ons vertelt.

A. Dat is een andere kwestie, maar dan zou u mij misschien verplichten om zekere dingen, die met het Regeringsbeleid te Londen niets uitstaande hebben, te verzwijgen.

De **Voorzitter**: Ik vermoed toch niet, dat u dit zal lukken.

A. Dat denkt u nu wel!

De **Voorzitter**: Wanneer u dat van te voren zegt, gebeurt het zeker niet.

A. U zult het begrijpen, wanneer ik het u verteld heb. Het gaat hier nl. om een aangelegenheid, het Belgische Rode Kruis betreffend. Het Rode Kruis, dat eigenlijk daar niet voor is aangewezen, is nl. gebruikt voor het dekken van zeker illegaal werk.

38801. De **Voorzitter**: Spreekt u nu over de laatste of de eerste wereldoorlog?

A. Over de tweede wereldoorlog natuurlijk!

38802. De **Voorzitter**: Bent u dan van mening, dat men op het ogenblik bij het Rode Kruis niet graag zou willen weten, dat zij zich in deze laatste wereldoorlog wel eens met zaken beziggehouden hebben, die niet prettig waren voor de Duitsers en die illegaal waren?

A. Ik geloof niet, dat het met de Rode Kruis-gedachte in het algemeen verenigbaar is. Stelt u mij maar de vragen, Mijnheer de Voorzitter, dan zal ik daarop antwoorden.

De **Voorzitter**: Neen, mijnheer van Campen, zo moet u deze zaak niet zien. Volgens de wet bent u verplicht, ons alles mee te delen, wat u bekend is van de vraagstukken, waarover ik hier nu ga spreken. Wanneer u nu van te voren zegt, dat u een gedeelte daarvan zult verzwijgen, dan kunnen er minder aangename dingen gebeuren!

A. Ik zal alles mededelen wat ik weet over de repatriëring.

De **Voorzitter**: Ik zal u wel zeggen, waarover gesproken zal worden, en wanneer u naar waarheid kunt antwoorden, dat u hetgeen ik u vraag niet weet, dan kunt u mij er niet op antwoorden, maar wanneer u niet naar waarheid kunt zeggen, dat u niet weet wat ik u vraag, dan zal dit werkelijk niet gaan. U zult mij datgene moeten mededelen, wat u over de dingen, waarover ik met u spreek, weet. U kunt zich niet beroepen op de overweging, dat u maar liever iets verzwijgt, want dat gaat niet.

A. Ik heb u de reden daarvan opgegeven. Ik weet niet of u dit begrijpt. Ik weet niet of alles, wat hier gezegd wordt, voor publicatie bestemd is. . . .

De **Voorzitter**: Ja zeker.

A. Dan zal ik mij beperken tot het naar waarheid beantwoorden van uw vragen, voorzover die verband houden met het Regeringsbeleid te Londen.

De **Voorzitter**: U moogt zich helemaal niet beperken.

Ik zal u niet dadelijk uiteenzetten, wat er gebeurt, wanneer ik merk, dat u zich beperkt in het zeggen van wat u weet. Wij zitten hier niet in een vriendschappelijk onderonsje, maar het is iets heel anders.

Ik zal het echter wel merken, wanneer u iets verzwijgt. Ik vermoed trouwens, dat datgene, wat u wilt verzwijgen, iets volkomen onschuldigs is, want er is geen sprake van, dat het Rode Kruis behoeft te worden behoed tegen de mogelijkheid, dat wij zouden vernemen, dat het Rode Kruis iets gedaan zou hebben, dat in de oorlog illegaal werd genoemd. Daar zijn wij allang overheen in onze gesprekken met mensen van het Rode Kruis. Integendeel, die vertellen het ons gaarne en die zijn ook van mening, dat zij daar trots op mogen zijn.

De heer **Stokvis**: Zij wilden zelfs, dat zij ons er *meer* over konden vertellen!

De **Voorzitter**: Deze mensen zijn er trots op, dat zij in de oorlog het een en ander hebben kunnen doen.

A. Het gaal hier op het ogenblik niet over het Nederlandse Rode Kruis, dat over zijn werk in de bezettingstijd beter kan zwijgen, maar over het Belgische Rode Kruis.

In een land, waar ik zo veel jaren gastvrijheid heb genoten, heb ik van mijn erkentelijkheid voor die gastvrijheid loyaal blijk gegeven. Ik wens daarom het Belgische Rode Kruis niet op de een of andere wijze in internationale moeilijkheden te brengen voor de toekomst.

De **Voorzitter**: Dat is wel erg ver gezocht.

A. Houdt u mij ten goede, Mijnheer de Voorzitter. U hebt het woord „vriendelijk” gebruikt, maar ik moet u zeggen, dat ik de hele gang van zaken hier niet buitengewoon vriendelijk kan vinden.

38803. De **Voorzitter**: Voorzover dit nodig mocht zijn, zullen wij de middelen, die wij daartoe bezitten, gebruiken, maar ik hoop, dat dit niet nodig is en u zich zult bedenken.

Ik heb u zoëven gevraagd op welke wijze u gemeoid bent geraakt in het werk ten aanzien van de Nederlandse vluchtelingen en de Nederlandse uitgewekenen en dergelijke werkzaamheden.

A. Het Belgische Rode Kruis had in samenwerking met het Fonds National de Secours, hetgeen eigenlijk een soort ontvinkende organisatie was om de Duitsers op alle mogelijke wijze op een dwaalspoor te brengen, verschillende verzamel- en ontvangcentra — toen speciaal bedoeld voor gesinistreerden en slachtoffers van bombardementen —, met de kennelijke bedoeling om voorbereid te zijn op de vloed van terugkerende gedeporteerden.

38804. De **Voorzitter**: Dat was dus een Belgisch voorbereiding?

A. Ja.

38805. De **Voorzitter**: Dat houdt ons niet in de allereerste plaats bezig. Het is natuurlijk interessant om te vernemen wat men van Belgische zijde voor Nederlandse slachtoffers gedaan heeft, maar wat ons in de eerste plaats bezighoudt is, wat van de zijde der Nederlandse Regering gedaan is en in de tweede plaats komt daar dikwijls het werk van het Nederlandse Rode Kruis bij te pas.

In de eerste plaats interesseert het ons wat de Nederlandse Regering op dit gebied gedaan heeft en teweeg heeft gebracht en door anderen heeft laten doen. Ik meen, dat u ook met Nederlandse Regeringslichamen in contact bent gekomen, en in de eerste plaats zou ik daarom van u willen weten of dat juist is en hoe dit in zijn werk is gegaan.

A. Ik heb ongeveer 4 tot 5 maanden het werk belangeloos gedaan, sinds de bevrijding van Brussel, begin September 1944. Na ± 3 maanden ben ik in contact getreden met de consul-generaal in Brussel.

38806. De **Voorzitter**: Was dat toen de heer *van Romburgh*?

A. Ja. Door de consul-generaal ben ik successievelijk in contact gekomen met de Repatriëringdienst, die inmiddels uit Londen was overgekomen, zo ongeveer tegen Januari 1945.

38807. De **Voorzitter**: In de persoon van wie?

A. In de persoon van kapitein *Schipper*, later majoor. Hij was de vertegenwoordiger van het Nederlandse Regeringscommissariaat voor de Repatriëring. De Regeringscommissaris was de heer *Ferwerda*.

38808. De **Voorzitter**: Bent u via de heer *van Romburgh* met de heer *Schipper* in contact gekomen?

A. Ja.

38809. De **Voorzitter**: Wat heeft de heer *Schipper* u toen verzocht of opgedragen?

A. De heer *Schipper* heeft mij eigenlijk niets verzocht, maar prof. *de Boer* van het Militair Gezag, Sectie Repatriëring en Evacueringzaken, met wie ik reeds voordien in contact gekomen was, want zij waren reeds enige tijd in Brussel gevestigd. Het was echter geen permanente taak; alleen verstreekte zij de benzine voor de wagen, die wij gebruikten. Het was een wagen, die ons ter beschikking was gesteld door de illegale werkers voor het vervoer van levensmiddelen, etc.

Prof. *de Boer* heeft toen aan *Schipper* medegedeeld, dat hij mij niet moest laten schieten.

38810. De **Voorzitter**: U zegt: „die benzine werd aan ons verstrekt” voor een wagen, die u daar bij uw werk gebruikte. Wie bedoelt u met „ons”?

A. Daarmee bedoel ik de Sectie Boschvoorde van het Belgische Rode Kruis.

38811. De **Voorzitter**: Waarom kwam daar prof. *de Boer* bij te pas?

A. Omdat die wagen gebruikt werd t.b.v. de Nederlandse reparianten, die zich in het ontvangcentrum aan de Chaussée de la Hulpe bevonden. Er moesten voedingsmiddelen voor extra-voeding gezocht worden. En dit was niet anders dan door bedelarij mogelijk, waarvoor zich het vrijwillige personeel van de afdeling Boschvoorde van het Belgische Rode Kruis ter beschikking had gesteld. De wagen werd gebruikt om de boer op te gaan. Toen het moeilijk werd om daarvoor nog langer bij de Engelsen benzine te krijgen, heb ik mij tot de heren van het Militair Gezag gewend. Ik heb hun de situatie uiteengezet en gevraagd of zij konden bevorderen, dat er voor deze wagen een weinig benzine beschikbaar werd gesteld.

38812. De **Voorzitter**: Had het Belgische Rode Kruis een ontvangcentrum ingericht voor Nederlandse uitgewekenen in Boschvoorde?

A. Het ontvangcentrum werd voor uitsluitend Nederlandse D.P.'s afgestaan. Het was een ontvangcentrum, dat reeds sedert 1943 bestond voor het opvangen van gesinistreerden bij bombardementen. Dit was althans de voorstelling van zaken.

In September 1944, vrijwel 24 uur na de bevrijding, kwamen de D.P.'s van verschillende nationaliteiten achter de legers aanlopen. De centra voor gesinistreerden werden direct ter beschikking gesteld door het Fonds National de Secours om daarin de gedeporteerden op te vangen (D.P.'s).

Tegen 11 September werden we verwittigd, dat wij ons gereed moesten houden om een zeker aantal Russen aldaar te ontvangen.

Deze Russen zijn ook inderdaad gekomen en waren vergezeld van een nog groter aantal Nederlanders.

De nationaliteitsverschillen leverden vele moeilijkheden op, mede doordat het personeel de verschillende landstalen niet machtig was. Ik heb toen met de Belgische autoriteiten gesproken of er geen mogelijkheid bestond om het kamp te Boschvoorde, dat nu eenmaal in mijn sectie lag, alleen voor Nederlanders te bestemmen. Ik heb hun gewezen op de moeilijkheden, die er ontstonden door het mengen van verschillende nationaliteiten.

Men is hier zeer welwillend op ingegaan en men besloot niet alleen Boschvoorde alleen ter beschikking te stellen van de Nederlanders, maar om alle inrichtingen in Brussel zodanig in te delen, dat iedere inrichting maar één nationaliteit kreeg.

De behandeling en verzorging dezer centra waren meestal toevertrouwd aan de secties (afdelingen) van het Belgische Rode Kruis, waarin zij zich bevonden.

De inrichting aan de Chaussée de la Hulpe, die ter beschikking was gesteld van het Fonds National de Secours, werd dus door die afdeling beheerd. Het toeval wilde, dat in de afdeling Boschvoorde zeer veel Nederlandse medewerkers waren Niet alleen vanaf het ogenblik van de bevrijding, maar reeds voordien.

38813. De **Voorzitter**: Waren er aan de leiding ook nog Nederlanders verbonden? Had men contact met de instantie van de heer *Ferwerda* of met het Nederlandse Militair Gezag?

A. Op dat moment niet.

38814. De **Voorzitter**: Dus toen stond dit alles geheel onder Belgische leiding?

A. Ja.

38815. De **Voorzitter**: Hoe zijn er dan diverse Nederlanders bij annex geraakt? Ik bedoel niet degenen, over wie u het reeds had, maar die Nederlanders, die met de Regering verbonden waren of met het Nederlandse Rode Kruis. Die hebben zich toch langzamerhand met de Nederlandse uitgewekenen beziggehouden?

A. Welke Nederlanders bedoelt u? De Nederlanders, die uit Engeland gekomen zijn, of wel Nederlanders, die zich daar reeds met deze zaak bezighielden?

De **Voorzitter**: Ik bedoel diegenen, die uit Engeland gekomen zijn.

A. De Nederlanders, die in December—Januari uit Engeland gekomen zijn, hebben zich direct in verbinding gesteld met het Belgische Commissariaat voor Repatriëring. Dit was de kapitein *Schipper*, met wie ik door mr. *van Romburgh* in verbinding werd gesteld. Het Belgische Regeringscommissariaat had eigenlijk uitsluitend te doen met alle D.P.'s, van welke nationaliteit dan ook, die in België kwamen. Zo is successievelijk de gehele dienst, die eerst door het Belgische Rode Kruis, door de Sectie Boschvoorde, onder mijn leiding werd beheerd, overgegaan naar de Belgische Repatriëringdienst, die intussen ook volledig functioneerde, maar nog niet dadelijk alles had georganiseerd en toen verder de zaken behandelde met de vertegenwoordiger van de Nederlandse commissaris voor repatriëring, de kapitein *Schipper*.

38816. De **Voorzitter**: U hebt een paar maal over het Militair Gezag gesproken. Had het Nederlandse Militair Gezag een afdeling in Brussel?

A. Ja. Ik heb een rapport gemaakt over hetgeen er gebeurd is in de periode van geïsoleerd werken zonder enige tussenkomst van de

Nederlandse Regering, omdat die er nu eenmaal nog niet was. In dit rapport kunt u de gehele gang van zaken van deze vrijwillige hulpverlening lezen. Ik overhandig u dit rapport voor het nemen van een afschrift.

38817. De **Voorzitter**: Aan wie is dit rapport uitgebracht?

A. Dit rapport is door mij geschreven als leider van het kamp. Het is uitgebracht aan de consul-generaal der Nederlanden en aan het Militair Gezag.

38818. De **Voorzitter**: Dezen hadden u geen van beiden aangesteld, maar naar uw mening zouden zij er wel belang in stellen?

A. Ja. Het Militair Gezag.

38819. De heer **Stokvis**: En u bevestigt onder ede de juistheid van alle gegevens, daarin opgenomen?

A. Inderdaad.

38820. De **Voorzitter**: U zei zoëven, naar ik meen, dat die periode van volkomen particulier werken aan die tehuizen in Boschvoorde geleidelijk beëindigd is, toen de Nederlanders eenmaal gekomen waren, zoals b.v. de heer *Schipper* en, naar ik meen, ook het Nederlandse Rode Kruis?

A. Neen, niet het Nederlandse Rode Kruis.

38821. De **Voorzitter**: Die hebben zich er dus niet mee bemoeid en het is geheel buiten het Nederlandse Rode Kruis gegaan?

A. Ja. Het Nederlandse Rode Kruis heeft eerst maanden later een gedelegeerde in Brussel gekregen, die zich hoofdzakelijk met de Nederlandse kinderuitzending naar Zwitserland heeft bemoeid. Deze bemoeienissen zijn wel zo geweest, dat uiteindelijk de Repatriëringsdienst van de Regeringscommissaris voor de Repatriëring zich daar hoofdzakelijk mee bezig heeft moeten houden, want de gedelgvergeerde was steeds afwezig.

38822. De **Voorzitter**: Ik wilde het nu nog graag even hebben over de repatriëring en de arbeid van de heer *Schipper*. Wat was nu eigenlijk de arbeid van de heer *Schipper*?

A. De heer *Schipper* was belast met de organisatie van de repatriëring der Nederlanders, die in België waren of die via België zouden komen, volgens de instructies, die daaromtrent door Londen gegeven waren. Ze waren een aangevuld afschrift van de door de geallieerde autoriteiten opgemaakte instructies. De uitvoering van deze instructies bleek al heel ras onmogelijk te zijn. Theoretisch waren die instructies heel mooi, maar voor de praktische uitvoering er van heeft men nooit aan zekere omstandigheden gedacht, waardoor die uitvoering onmogelijk zou kunnen worden. Namelijk de georganiseerde repatriëring van de D.P.'s, die zich in Duitse of andere kampen bevonden, of te werk gesteld waren, was door de gevechtshandelingen niet mogelijk. Deze gingen in een zo snel tempo voort, dat de verschillende legergroepen van Amerikanen en Engelsen hier en daar op verzamelingen van vreemdelingen (D.P.'s) stuitten. Hals over kop moesten zij worden weggevoerd om het terrein vrij te houden. Bovendien waren zij niet gesteld op de roofzucht en diefstal van velen van deze mensen. Daarom werden zij op militaire wagens geladen en zonder enige vorm van proces in Frankrijk en België over de grens gezet, met de gedachte van: zoek het zaakje nu verder zelf maar uit. Nederland was daar natuurlijk niet bij inbegrepen om de eenvoudige reden, dat de bevrijding van de oostelijke grens van Nederland nog al even geduurd heeft.

38823. De **Voorzitter**: Daarom werden ze dus, naar uw mening, niet naar Nederland gestuurd en wel naar België en Frankrijk.

A. Ik zeg u alleen hoe de repatriëring in zijn werk is gegaan en waarom de zeer gedetailleerde instructies niet uitvoerbaar geweest zijn en de repatriëringdiensten meestal naar omstandigheden hebben moeten improviseren.

38824. De **Voorzitter**: Waren er veel Nederlanders onder deze displaced persons en gevangenen, die op deze wijze over de Belgische en Franse grens kwamen?

A. Ja.

38825. De **Voorzitter**: Hebt u of heeft het commissariaat van de heer *Schipper* op een of andere wijze deze mensen spoedig aangetroffen?

A. Ja.

38826. De **Voorzitter**: Op welke wijze?

A. Op verschillende wijzen. Hij heeft ze dikwijls aan de grens opgevangen, maar meestal in Brussel of Antwerpen, waar deze mensen door Amerikaanse en/of Canadese wagens heengebracht werden, voorzover die wagens in die gebieden iets te maken hadden om weer oorlogsmateriaal op te halen. Wanneer dit niet het geval was, werden ze eenvoudig afgezet aan de grens en door de Belgische diensten, in samenwerking met de Nederlandse, naar Brussel doorgevoerd, om daar getrieerd te worden en in de verschillende centra te worden ondergebracht.

38827. De **Voorzitter**: Wie had deze centra ingericht?

A. Deze centra waren door de Belgen ingericht. Het waren ook uitsluitend Belgische repatriëringscentra.

38828. De **Voorzitter**: Was het iets dergelijks als Boschvoorde?

A. Ja. Boschvoorde is er ook voortdurend nog bij inbegrepen geweest.

38829. De **Voorzitter**: Werden deze centra nu afgestaan aan de dienst van de heer *Schipper* of aan het Militair Gezag?

A. Aan de dienst van de heer *Schipper*.

38830. De **Voorzitter**: Dus met andere woorden: aan de Nederlandse Regering.

A. Ja. Maar in deze centra was Belgisch personeel werkzaam. Het komt dus hierop neer, dat feitelijk de organisatie van de heer *Schipper* of liever van de heer *Ferwerda* meer belast was met het toezicht op de gang van zaken.

Ik heb nog een tweede rapport gemaakt, waarin u vindt hoe deze zaken zijn verlopen. Een afschrift daarvan sta ik u gaarne eveneens af voor het maken van een afschrift te uw behoeve. U vindt hierin de gehele gang van zaken.

38831. De **Voorzitter**: Had de heer *Schipper* bij zijn arbeid nog andere Nederlanders onder zich?

A. Inderdaad.

38832. De **Voorzitter**: Wie waren dat?

A. De heer *Schipper* was aanvankelijk alleen met de heer *Loopuit* en was op een primitieve wijze, in een klein hokje, dat door het consulaat-generaal was afgestaan, bezig met het registreren en het verstrekken van geld aan D.P.'s.

Sommigen waren bij burgers ondergebracht; anderen ontvingen zakgeld.

Het bleek nodig zich te houden aan de instructies en voorschriften, voor wat betreft de registratie van de D.P.'s, het medisch onderzoek, de administratie van de kleding, die aan de D.P.'s verstrekt werd, enz. Deze laatste liet nog wel iets te wensen over, maar de heer *Schipper* had niets en moest op een gegeven moment ook maar overal gaan bedelen. Mij is toen verzocht mij te belasten met de organisatie van de registratiedienst.

38833. De **Voorzitter**: Ik meende, dat er in België ook heel weinig kleren waren om de mensen iets te verschaffen.

A. In zoverre, er waren nogal tamelijk veel kleren, die ondergedoken waren. Maar het aantal Belgen, dat teruggekomen is, was zó groot, dat deze voorraad snel uitgeput was. Zodoende moest men ernstig remmen met de hulpverlening aan buitenlandse instanties. Niettemin heeft men het tóch zo veel mogelijk gedaan, maar „mondjesmaat“.

38833. De **Voorzitter**: Ik heb van de heer *Gerretsen* vernomen, dat u hem verteld hebt, dat op een zeker ogenblik de heer *van Romburgh* Fr. 5000 gaf voor de aanschaffing van kleding.

A. Die Fr. 5000 waren ter dekking van verstrekte extra-voeding. De besteding van de ontvangen gelden van de heer *van Romburgh*

en de Fr. 5, die van de zakgelden van de D.P.'s afgehouden werden, omdat zij feitelijk meer dan voldoende kregen, is verantwoord in dit dossier.

38835. De **Voorzitter**: Fr. 5000 is toch maar heel gering, wanneer men een belangrijk aantal mensen moet helpen.

A. Op dat moment was de Franc-inzinking nog niet zo belangrijk en daarom was het toch nog wel een bedrag, waar men aardig wat mee kon doen, wat de extra-voeding betreft.

38836. De **Voorzitter**: Later zijn er toch ongetwijfeld wel grotere bedragen ter beschikking gekomen, via het consulaat-generaal of rechtstreeks van Regeringsorganen?

A. Die gelden zijn ter beschikking gekomen van de vertegenwoordiger van de Regeringscommissaris voor de Repatriëring. Met de financiële aangelegenheden had ik geen bemoeienis; dit was het terrein van de heer *Schipper*. Maar voorzover mij bekend werden deze gelden uitsluitend door het consulaat, in feite de Belgische Nationale Bank, ter beschikking gesteld. Later waren het ook wel chèques van het consulaat-generaal en naderhand van het gezantschap.

38837. De **Voorzitter**: Voor deze D.P.'s, gevangenen of andere mensen, die uit Duitsland kwamen, werd dus voor onderdak, voeding en voorzover nodig voor wat kleren gezorgd. Ten slotte geschiedde dit wel onder leiding van de Repatriëringdienst en bovendien waren er nog de uitgewekenen uit Nederland, die gedurende die maanden in verband met de krijgsverrichtingen naar België gekomen waren?

A. Wanneer ik u even mag onderbreken, wil ik u er op attent maken, dat bij deze opsomming van hulp die werd verleend, nog het zakgeld mankeert, dat deze mensen ontvingen.

Men vergete niet, dat de D.P.'s volledige vrijheid van beweging genoten, voorzover hun papieren in orde waren en zij zich niet op de een of andere wijze schuldig maakten aan dingen, welke niet door de beugel konden.

Ze kregen Fr. 25 zakgeld per dag.

38838. De **Voorzitter**: Werd dit geld verstrekt door de Repatriëringdienst?

A. Door de vertegenwoordiger van de Regeringscommissaris voor de Repatriëring.

Deze Fr. 25 werden op een gegeven ogenblik, in overleg met de heer van *Romburgh*, verminderd tot Fr. 20. De Fr. 5, welke werden afgeliouden, werden gebruikt voor het verstrekken van extra-voeding. De voeding werd nl. nog verstrekt uit de voormalige keukens van Winterhulp. Het was dus de bekende hutspot met sardines (hetgeen herhaaldelijk conservenvergiftiging deed voorkomen), maar verder werkelijk niets.

De toestand van deze mensen was zodanig, dat deze hutspot te enenmale onvoldoende was. Er moest op andere wijze in extra-voeding voorzien worden.

Naar mijn mening ontvingen deze D.P.'s meer dan voldoende per dag, om er Fr. 5 van te kunnen afstaan voor het bekostigen van extra-voeding. Zodoende is het gekomen, dat er iedere keer een zeker bedrag werd gebruikt om extra-voedingsmiddelen te kopen. De quantaties hiervan werden door de Belgische directeur van het oitvangcentrum getekend en aan de consul-generaal afgedragen. Een kopie er van hield ik voor mijn dossier, voor mijn verantwoording tegenover het Belgische Rode Kruis. Hei was nl. gebleken, dat de Belgische autoriteiten levensmiddelenbonnen verstrekten aan D.P.'s, die in het bezit waren van een behoorlijk paspoort en/of D.P.-Index-kaart. Ik ben er nl. achtergekomen, doordat ik tot de ontdekking kwam, dat er een vrij levendige handel bestond in deze bonnen. Ik heb onderzocht hoe deze mens-n aan die bonnen kwamen en zodoende kwam ik te weten, dat deze door de Belgische autoriteiten verstrekt werden. Ik heb toen, in overleg met mr. van *Romburgh*, een bespreking gehad met de Belgische autoriteiten om het in het vervolg zo te regelen, dat de levensmiddelenbonnen niet meer in handen gegeven zouden worden van iedere D.P., maar gezamenlijk verstrekt zouden worden aan de Belgische directie van het ontvangcentrum, die zich dan daarmee levensmiddelen zou kunnen aanschaffen naast de voeding, die uit de voormalige Winterhulpekeuken werd verstrekt. Aldus was het mogelijk een behoorlijke voeding te verzekeren om de mensen (D.P.'s) weer op peil te brengen.

38839. De **Voorzitter**: Is nu het geld, dat men deze mensen heeft verstrekt, als een voorschot beschouwd of is het beschouwd als een gift?

A. Het is altijd beschouwd geweest als een voorschot. Voor al de gelden, die de D.P.'s ontvangen hebben, is een schuldbekentenis getekend.

38840. De **Voorzitter**: Waar zijn die schuldbekentenissen gebleven?

A. Deze zijn allemaal bij het Ministerie van Sociale Zaken terechtgekomen, waar zij op het ogenblik nog in behandeling zijn voor terugvordering. Vele zijn reeds ingevorderd.

38841. De **Voorzitter**: Dit is dus via het consulaat-generaal of het gezantschap gebeurd?

A. De heer *Schipper* heeft al deze schuldbekentenissen verzameld en heeft van het allereerste begin uitdrukkelijk aan de consul-generaal verzocht om een accountant aan te wijzen, die de gehele boekhouding en het financiële beheer zou controleren. Dit is ook gebeurd.

38842. De **Voorzitter**: Waren de mensen, die het geld kregen, er wel goed van doordrongen, dat het voorschotten waren?

A. Het waren de gebruikelijke schuldbekentenissen, welke door alle consulaten afgegeven worden.

38843. De **Voorzitter**: Men behoefde dus niet nog eens extra tegen deze mensen te zeggen: „Kijkt u eens, dit is een schuldbekentenis”?

A. Neen, volstrekt niet. Het stond er heel duidelijk dik gedrukt boven.

38844. De **Voorzitter**: Bent u van mening, dat de mensen, die tekenden, ook wel in staat zouden zijn het bedrag terug te betalen?

A. Sommigen niet.

Voorzover men niet in staat was het bedrag terug te betalen, heb ik op zeer vele D.P.-Registratiekaarten naar aanleiding van de „Schuldbekentenissen”, die mij geregeld iedere week ter controle getoond werden, aantekeningen gemaakt over de omstandigheden van verschillende D.P.'s. Maar over het algemeen was het een uitzondering, dat de D.P.'s geen extra-verdiensten hadden uit alle mogelijke „zaakjes”, smokkelpartijtjes niet het minst, zelfs diefstal, etc.

38845. De **Voorzitter**: Diefstal is wel heel erg.

Maar bent u nu van mening, dat uit die notities van u omtrent degenen, waarvan gezegd kan worden, dat zij het niet konden terugbetalen, geconcludeerd zou worden, dat het dan maar liever geschonken moest worden?

A. Neen, dat niet. Voorzover ik heb kunnen zien bij de afdeling Comptabiliteit van Sociale Zaken, gaat men principieel tot terugvordering over. Men wacht dan de nadere verklaringen van de betrokkenen af. Wanneer deze er nu zeer dramatisch uitzien, wordt er een onderzoek in de gemeente van inwoning ingesteld, bij de afdelingen Sociale Zorg of Maatschappelijk Hulpbetoon en desnoods bij de politie. Naar aanleiding van deze rapporten wordt dan geconcludeerd of betrokkenen voorlopig vrijgesteld zullen worden of dat er termen voor een volledige kwijtschuldiging aanwezig zijn, dan wel dat hun toegestaan zal worden het bedrag bij gedeelten terug te betalen.

38846. De heer **Stokvis**: Wanneer ik het goed heb begrepen, waren er toch altijd verschillende verzamelcentra van Nederlanders?

A. Inderdaad.

38847. De heer **Stokvis**: Hebt u ook wel bemoeiing gehad met de mensen in de verschillende kampen?

A. Niet zozeer.

38848. De heer **Stokvis**: Ik vind hier o.a. de kampen Maeseyk en Mol, waren dat ook verzamelkampen?

A. Het waren inderdaad ook verzamelcentra, die hoofdzakelijk gebruikt werden voor de stroom van D.P.'s, die niet allemaal meer in Brussel waren onder te brengen. Men heeft daarom centra genomen, die het dichtst bij de Nederlandse grens lagen om bij de eerste mogelijkheid of bij de eerste toestemming van de Engelse leger-autoriteit de D.P.'s snel naar Nederland te kunnen afvoeren.

38849. De heer **Stokvis**: U zegt in uw rapport, dat aan u de registratie werd overgelaten van de z.g. loslopende D.P.'s. Wat verstaat men hieronder?

A. Loslopende D.P.'s waren mensen, die eigenlijk ieder op zich zelf zo'n beetje in Brussel rondzweerven. Er waren ook mensen bij, die reeds langer in Brussel ondergedoken waren geweest of niet met georganiseerde transporten overgekomen waren, zelfs na de bevrijding ook wel uit Nederland.

De Belgische Repatriëringsdienst had zich aanvankelijk op het standpunt gesteld, dat de Nederlandse autoriteiten met de registratie niets te maken hadden, maar dat dit alleen hun zaak was.

De Regeringscommissaris voor de Repatriëring had echter het grote belang begrepen van een behoorlijke registratie van alle Nederlanders, met alle gegevens, waarvoor de Belgen uiteraard helemaal geen directe interesse hadden. Dit heeft aanleiding gegeven tot langdurige besprekingen met de Belgen om te trachten tot overeenstemming te komen om toch de registratie van de Nederlanders over te laten aan Nederlanders. Hetgeen voor het grootste gedeelte gebeurd is, met uitzondering van enkele plaatsen.

38850. De heer **Stokvis**: U zegt ook, dat Maeseyk en Mol als verzamelcentra eigenlijk een weinig door de Belgen vergeten waren?

A. D.w.z. de Belgen gebruikten deze centra eigenlijk niet, maar hadden ze zo'n beetje laten liggen. Zij hebben daar zelf ook helemaal niet geregistreerd. Dit heeft ook de doorslag gegeven om te zeggen: „Ja, kijk nu eens, jullie willen dit nu wel allemaal doen, maar je doet het soms helemaal niet. Op een gegeven moment kunnen jullie ons niet eens de kaarten ter beschikking stellen. En ten slotte zitten daar toch mensen.”

Dit heeft toen de Belgen er toe gebracht om te zeggen: „Goed, doen jullie het dan maar zelf.”

De opzet van de registratie was, dat de gegevens van de D.P.'s, die geregistreerd werden, natuurlijk in eerste instantie voor alle mogelijke controle-noodzakelijkheden in Brussel verzameld zouden blijven, maar duplicaten van de registratiekaarten, steeds in tweevoud geschreven, werden onmiddellijk naar Londen doorgezonden, want men kon nooit weten wat er nog eens zou gebeuren, zodat er een volledig registratie-archief in duplo elders aanwezig zou zijn.

38851. De heer **Stokvis**: Nu is er in Mol een zekere mijnheer *Wijkniet* geweest, gemeentesecretaris van Elst, die de registratie ter hand heeft genomen van een 144-tal mensen.

A. Dat waren eigenlijk geëvacueerden, die in Mol verzeild geraakt waren en niet in een verzamelkamp zaten, maar bij burgers waren ondergebracht. Zij behoorden tot de categorie van „geëvacueerden uit de Betuwe”. Eén gedeelte daarvan is in Maeseyk gekomen. De registratie werd later verzorgd door de heer *Wijkniet*, die het eigenlijk helemaal in de war heeft laten lopen.

38852. De heer **Stokvis**: Er is in uw rapport ook sprake van ± 900 evacueerden te Denderwindeke, Nieuwenhuizen en Vianen.

A. Deze plaatsen liggen in de streek Ath—Geeraardsbergen, waar de f 9000 tot 10 000 geëvacueerden uit de Betuwe werden ondergebracht.

De registratie van deze mensen is geheel door de Belgische dienst gedaan, maar heel slecht. Ettelijke kaarten zijn er verloren geraakt en in sommige gemeenten is het helemaal niet gedaan, zodat wij die registratie hebben willen overnemen, maar daarbij zijn wij onmiddellijk op vrij ernstige moeilijkheden gestuit met de Belgen, omdat de heer *Wijkniet*, in opdracht van enkele burgemeesters uit de Betuwe, een registratie begonnen was. Eigenlijk kon men dit het inrichten van een volledige burgerlijke stand noemen.

38853. De heer **Stokvis**: Dit betrof toch maar 144 mensen in Mol?

A. Ook, maar hoofdzakelijk in de streek van Geeraardsbergen.

38854. De heer **Stokvis**: Werkte de heer *Wijkniet* daar ook?

A. Ja.

38855. De heer **Stokvis**: Ik dacht, dat daar alleen de heer *van Loon* werkte, op wie niets aan te merken was, omdat zijn werk keurig was.

A. De heer *van Loon* werkte alleen maar in Denderwindeke en de heer *Wijkniet* beheerde deze hele organisatie. Maar de heer *van Loon* had ook de registratie verzorgd op de officiële D.P.-registratiekaarten. Denderwindeke was maar een onderdeel.

38856. De heer **Stokvis**: Hoeveel Nederlandse mensen hebt u naar uw schatting geholpen?

A. 80 à 85 000. Daarin zijn natuurlijk ook de doorgaande D.P.'s begrepen, die met een oponthoud van 1 of 2 uur in Schaerbeek gelost werden, van eten voorzien en gewassen en, voorzover nodig, ook nog geneeskundige behandeling ontvingen.

38857. De heer **Stokvis**: Werden zij daar ook geregistreerd?

A. Ja, voorzover er ten minste geen D.P.-kaart aanwezig was. U zult ook lezen, dat bij de 85 000 mensen, die door de Nederlandse Repatriëringsdienst in België verzorgd zijn, er maar 22 500 volledig geregistreerd zijn, d.w.z. 22 500 D.P.'s, die enkele maanden achtereen in België zijn gebleven. De organisatie was nl. zo: het transport stond onder een leider en die ontving van de registratiedienst alle kaarten van de op transport gestelde D.P.'s. De D.P.'s kregen die kaarten niet in handen, maar de leider, en hij gaf ze weer af aan de kampleiding, waar deze D.P.'s werden heengevoerd. Dit was volgens de repatriëringsinstructies; nl. van het ene „assembly center” naar het andere „assembly center” moest de registratiekaart steeds de D.P. volgen. Dit is in de praktijk niet altijd geschied.

De heer **Stokvis**: Dat is zeer te betreuren.

A. Daarom was het noodzakelijk om van veel D.P.'s de registratie helemaal over te doen. Heel velen zijn er met de kleine kaartjes gekomen, D.P. index card, want dat was een belangrijk document voor hen. Het was wel geen paspoort, maar een bewijs, dat ze ingeschreven waren als D.P. De registratiekaart kwam echter niet in hun bezit, voordat zij op de eindbestemming waren aangekomen.

38858. De **Voorzitter**: Waren deze kaarten eigenlijk van de S.H.A.E.F.?

A. Ja, ze zijn alleen door Nederland aangevuld op verzoek van de Nederlandse Regering te Londen, met een extra-vermelding aan de andere zijde.

38859. De **Voorzitter**: Dus eigenlijk is de organisatie, blijkens deze stukken, voor een groot gedeelte toch nog in handen van de S.H.A.E.F. gebleven, die zich oorspronkelijk er ook mee bezighield?

A. Neen, de S.H.A.E.F. heeft de kaarten ter beschikking gesteld en zich er zelf nooit mee beziggehouden.

In de enkele centra, die er geweest zijn in Duitsland, werd het invullen van de registratiekaarten door kampmensen zelf of „repatriation officials” verricht.

38860. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Schipper* zich ook verzeerd van andere Nederlanders, die in België gevestigd waren?

A. U bedoelt dus Nederlanders, die reeds vóór 10 Mei 1940 in België gevestigd waren?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Neen. Het kan zijn, dat het in enkele gevallen is gebeurd, maar dat zullen dan ook zeer enkele gevallen geweest zijn, maar in principe had hij er geen bemoeienis mee.

38861. De **Voorzitter**: Zo bedoel ik het niet precies. U hebt de heer *Schipper* bijgestaan; waren er nu ook nog andere Nederlanders, die dit deden?

A. Die bij hem in dienst waren?

De **Voorzitter**: In dienst bij de heer *Schipper*. Mensen, die in dezelfde positie verkeerden als u, die in België woonden en wier hulp hij gevraagd heeft en die hem hebben bijgestaan.

A. Neen, dat niet.
Het waren meestal mensen, die allen uit Nederland gekomen waren.

38862. De **Voorzitter**: Heeft de heer *de Crane* hem nog bijgestaan?

A. Ja. De heer *Veenhof* o.a. De heer *Parqui* is nooit in dienst geweest van de heer *Schipper*. Voorzover mij bekend is, is de heer *l'arqui* een man van het Militair Gezag geweest of bij het Militair Gezag in Brussel in dienst geweest, maar niet bij de heer *Schipper*.

38863. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Parqui* de heer *van Merkestein* geholpen, die het consulaat waarnam, in de afwezigheid van de heer *Ruys*?

A. Dat is heel in het beginstadium geweest, in de eerste dagen na de bevrijding, want de heer *Ruys* is betrekkelijk vlug teruggekomen.

Nadat ik in dienst getreden was bij het Regeringscommissariaat voor de Repatriëring, heb ik ook in verbinding met de heer *Ruys* gestaan en is de administratie van de heer *Ruys* ook zeer snel door de afdeling Antwerpen overgenomen.

38864. De **Voorzitter**: U hebt gesproken over zwarte handel, diefstal, etc., waaraan nogal wat Nederlanders zich schuldig maakten. U hebt daar de displaced persons en terugkerende Nederlanders mee bedoeld, geloof ik?

A. Inderdaad.

38865. De **Voorzitter**: Heeft men pogingen aangewend om die mensen dit te beletten en ze daarvoor te straffen?

A. Wij hebben zoveel mogelijk geprobeerd om deze mensen te bestraffen.

38866. De **Voorzitter**: Hoe deed men dat?

A. De zeer ernstige gevallen werden bij Justitie aangebracht, maar ik heb dit zo min mogelijk gedaan. Omdat ik het toch niet prettig vond om te zien, dat bij herhaling de Nederlandse reputatie bij de Belgische autoriteiten in opspraak kwam. Ik ben daar zoveel mogelijk in tegemoet gekomen, door in de eerste plaats bijeenkomsten en gezellige avondjes te organiseren, die deze mensen enigszins konden amuseren, en door, wat naar mijn mening zeer noodzakelijk was, geregeld met de D.P.'s te spreken, zelfs in gezelschap van velen. Soms wel de hele kampen bij elkaar, waar dan toespraken gehouden werden. Hier werd op het gevoel, etc. gewerkt.

38867. De **Voorzitter**: Deed u dit onder auspiciën en onder de naam van de Repatriëringdienst en op kosten van de Repatriëringdienst? Hoe gebeurde dit eigenlijk?

A. In het begin deed ik dit werk geheel belangeloos en na die tijd, toen ik in dienst van de repatriëring was en ook gesalarieerd werd, ben ik er rustig mee voortgegaan, zonder er uitdrukkelijk bij te zeggen: Ik spreek hier namens de Regeringscommissaris voor de Repatriëring of namens de Nederlandse Regering of namens mij zelf. Ik heb eenvoudig een soort moraliteitsbetoog, een preek gehouden en op het gemoed van deze mensen gewerkt. Ik heb hun het een en ander medegedeeld over de ontwikkeling van de toestanden in Nederland, waarvan de meesten natuurlijk uiteraard niet op de hoogte waren, omdat zij geen Franse couranten konden lezen. Ik kan u zeggen, dat, ondanks de geweldig verwilderde toestand, ik er zeer veel succes mee gehad heb. Er is natuurlijk geen kruid gewassen voor het gespuis. Die hebben dan ook in enkele gevallen de narigheid er van moeten ondervinden.

38868. De **Voorzitter**: Is er niet in Frankrijk ook een repatriëringdienst geweest, waar u waarschijnlijk nogal contact mee hebt gehad? Want de mensen, die door deze dienst gerepatriëerd werden, moesten door België. Weet u iets van deze repatriëringdienst?

A. Uit hoofde van de contacten in de praktische dienst in België weet ik er niet veel van. Ik heb er alleen de ellende van ondervonden. De narigheid van de ondoelmatige organisatie. Van de slordige verzorging van de transporten. De afwezigheid van voldoende bewaking

en D.P.-kaarten. Maar het meerdere wat ik er van weet, is mij bekend uit hoofde van mijn werkzaamheden op Sociale Zaken, als hoofd van de afdeling Repatriëring en Opsporing, toen ik belast ben geworden met de liquidatiewerkzaamheden en ook met de contrôle van alles, wat er in de verschillende landen gebeurd was.

Naar aanleiding van mijn ervaring was mij dit niet zo erg moeilijk en ik heb zeer onprettige ervaringen gehad met alles, wat er in Frankrijk gebeurd is.

38869. De **Voorzitter**: Wanneer had u die positie aan het Departement van Sociale Zaken, waarbij die liquidatie te pas kwam?

A. In Augustus 1945 ben ik op verzoek van de heer *Ferwerda* naar Holland gezonden.

Hij had het plan opgevat op 30 September zijn werk te beëindigen en er moest geliquideerd worden. Het een en ander moest nog aan het Ministerie van Sociale Zaken worden overgedragen.

38870. De **Voorzitter**: Was het werk in België bijna afgelopen!

A. Niet geheel afgelopen. In Brussel waren nog enkele kleine lopende dingen. Het aantal mensen, dat doorkwam, beperkte zich op een gegeven moment tot 100 à 200 per week, maar die moesten ten slotte toch nog geholpen worden, hetgeen dan ook geschiedde met een uitermate klein personeel. Zodoende is dan ook deze repatriëringdienst officieel opgeheven op 31 December 1945.

38871. De **Voorzitter**: Toen was de heer *Ferwerda* dus al weg?

A. Inderdaad. Ik ben naar Holland gekomen, niet zozeer met de bedoeling om mij te gaan bemoeien met de afwikkeling van de zaken van de heer *Ferwerda* dan wel met het organiseren van de opsporingsdienst voor vermiste personen.

Daar is het niet zo dadelijk toe gekomen, doordat mr. *de Groot*, mijn ambtsvoorganger, toen hoofd van de afdeling Repatriëring van Sociale Zaken, in het vooruitzicht hebbende om weldra naar West-Indië te vertrekken, direct zijn oog op mij gericht had en zei: „Neen vriend, jij moet niet weggaan. Kom maar hier. Deze zaak moet nog doorlopen en we hebben nog allerlei problemen met Frankrijk, Zwitserland, Zweden en Polen, enz. en jij zit er zo in, dus blijf hier.” Zodoende is deze organisatie van de opsporing enigszins op de achtergrond gekomen.

38872. De **Voorzitter**: Nu hebt u zoëven gezegd, dat u zeer onaangename ervaringen had opgedaan met de mensen, die uit Frankrijk kwamen, en daardoor was u wel gebleken, dat het daar toch niet zo erg goed ging. Wie had daar de leiding?

A. De heer *van Waveren*.

38873. De **Voorzitter**: Was die consul geweest?

A. Neen. Het eigenaardige van de geschiedenis was juist, dat de heer *van Waveren* accountant was of lid van een belangrijke accountantsfirma. En juist bij deze dienst is de financiële administratie zodanig in het honderd gelopen (ik weet niet of dit opzettelijke verzwaring is geweest of niet), dat er geen huis meer in te houden was.

38874. De **Voorzitter**: Is er toen langzamerhand toch nog enige orde geschapen?

A. Neen, dat was onmogelijk. Men heeft het moeten opgeven. Het Ministerie van Financiën is er mee bezig geweest. Het Ministerie van Economische Zaken is er mee bezig geweest en heeft er 3 of 4 maanden een aantal accountants heen gestuurd, hetgeen handen met geld heeft gekost. Naderhand heeft Financiën zich er nog eens mee bemoeid. De heer *Kamsteeg* is er toen met 6 mensen geweest. Het heeft 6 maanden geduurd, maar men zag geen oplossing. Ten slotte heeft de afdeling Comptabiliteit van Sociale Zaken dit zaakje nog eens ter hand genomen, omdat zij eigenlijk niet goed wijs konden worden uit de rapporten van de heer *Kamsteeg*.

Zij zijn echter ook van mening geweest, dat het goed geld naar kwaad geld gooien was. Naar hun mening was het een wespennest, waar zij nooit uit zouden kunnen komen.

38875. De **Voorzitter**: Wie is de heer *Kamsteeg*?

A. De heer *Kamsteeg* had een zeer belangrijke functie bij het Ministerie van Financiën, bij afwikkelingen, inspecties, etc. Hij behoorde tot de Rijksaccountantsdienst.

38876. De **Voorzitter**: Is hij daar nog?

A. De heer *Kamsteeg* is overleden.

38877. De **Voorzitter**: Wie is er wel op het Ministerie van Financiën, die ons daar iets over zou kunnen mededelen?

A. Ik heb alleen met de heer *Kamsteeg* te doen gehad.

38878. De **Voorzitter**: U sprak zoëven over de afdeling Comptabiliteit van het Ministerie van Sociale Zaken, welke zich daarmee ook nog bemoeid heeft.

A. Het was de afdeling Comptabiliteit van Economische Zaken, als ik mij niet vergis.

Er is op een zeer eigenaardige wijze, zonder dat Sociale Zaken er verder iets van af wist, op een gegeven moment een accountants-onderzoek ingesteld. En wanneer ik mij wel herinner, is dit geschied door accountants van Economische Zaken of van Landbouw. Ik weet wel, dat het heel vreemd was. Ik heb zelfs nog de vraag gesteld aan de Minister: „Wat hebben die daar nu toch mee te maken, het is toch feitelijk uw zaak?”

38879. De **Voorzitter**: We zullen proberen deze rapporten in handen te krijgen.

U heb dus ook het een en ander gezien van de gebrekkige organisatie van de transporten.

A. Ik kan heel algemeen zijn, Mijnheer de Voorzitter. De hele organisatie was een rompslomp. En het een was het gevolg van het ander.

38880. De heer **Stokvis**: Aan wiens schuld wijt u dat?

A. Ik heb altijd als principe gehad: wanneer er een verantwoordelijke leiding is, dan is de verantwoordelijke leiding ook verantwoordelijk.

38881. De heer **Stokvis**: Dus van *Waveren*?

A. Ik kan niet zeggen: „Het is die of die.” Wanneer ik in dienst ben van de Minister van Sociale Zaken en ik haal een domme strek uit, dan is de Minister van Sociale Zaken verantwoordelijk voor mijn daad als ambtenaar.

38882. De **Voorzitter**: In dit geval zal dus de heer van *Waveren* het gedaan hebben.

A. De heer van *Waveren* is uiterst slordig geweest; hij als accountant had zijn comptabiliteit in orde moeten hebben. Nog daargelaten wat er in zijn kampen gebeurd is. Het mag niet voorkomen, dat een mijnheer van *Waveren* b.v. van het een of andere kamp maandenlang geen afrekening kreeg, terwijl het in de kampen zeer ruim toeging. Maar ondanks de afwezigheid van deze afrekeningen ging hij toch maar door met geld verstrekken. Deze man moest iedere maand een afrekening maken. Toen ik in Nederland kwam en de heer *Ferwerda* aanstalten maakte om af te treden en ook aanstalten maakte om afrekeningen gereed te maken en daarvoor ook van *Waveren* had aangeklampt, bleek in Augustus, dat de afrekeningen van April nog niet klaar waren.

38883. De **Voorzitter**: Is de heer *Ferwerda* wel eens naar hem toe geweest?

A. Inderdaad. Er zijn ook wel eens brandbrieven geschreven van den Haag uit, door de heer *Henning*, maar men kon geen ijzer met handen breken. De achterstand was te groot. Ik ben er zelf geweest en heb de algehele situatie er eens opgenomen. (Ik ben zelf nl. ook accountant.) Ik heb echter geen maanden nodig gehad om het te zien. In 2 maal vier en twintig uur had ik reeds een volledig overzicht, hoe de stand van zaken was.

Deze mensen hadden geen documenten, maar lijsten en daar was geen enkele quitantie meer bij, of de quitanties waren verdwenen of door elkander gekomen. Er waren gelden uitgegeven, waarvan men zei: „Ja, het is aan zakgeld besteed”, maar men kon er geen enkel bewijs meer van terugvinden, enz.

38884. De heer **Stokvis**: Zijn deze mensen, voorzover u weet, niet aansprakelijk gesteld?

A. Dat staat niet aan mij om dat te beoordelen.

38885. De heer **Stokvis**: Neen, dat begrijp ik, maar is u niet iets bekend omtrent het feit of ze al dan niet aansprakelijk gesteld zijn?

A. Het is hier net zoals bij zoveel andere buitenlandse dirnsten. Men weet, dat er heel vreemde dingen gebeurd zijn, maar het bewijs ontbreekt.

38886. De **Voorzitter**: Heeft het Militair Gezag nog veel pogingen aangewend om het werk van de repatriëring in zijn handen te krijgrn? Heeft dit aan de dienst van de repatriëring veel last veroorzaakt?

A. Ik wil u over deze zaak een zeer korte opmerking voorlezen.

„De repatriëring van Nederlanders via België mag een geslaagde onderneming genoemd worden. (Ik durf dit te bevestigen, want de bewijzen zijn ter overtuiging bij Sociale Zaken ter beschikking.) Het bilaterale verdrag, dat de Nederlandse Regering te Londen in 1943—1944 uitgewerkt had en met de Belgische Regering was gesloten, ligt hieraan ongetwijfeld ten grondslag.

Opgemerkt zij, dat het bilaterale verdrag door omstandigheden vrijwel unilateraal effect gehad heeft. De grootste moeilijkheden, waarmede de repatriëringdienst te kampen heeft gehad, deden zich niet zozeer voor bij de samenwerking met de Belgen. Ze zijn grotendeels te wijten aan het feit, dat te veel instanties en organisaties zich met de zaken hebben willen bemoeien, zonder dat de Regering krachtig heeft ingegrepen om tot coördinatie en centralisatie te geraken.

Gebrek aan contact en aan de noodzakelijke samenwerking met de geallieerde legerautoriteiten hebben de eznvoudige behandeling van de gehele zaak in de weg gestaan en nodeloos verstoord. Mede doordat de niet ter zake kundige kopstukken van het voortdurend over de hoofden van de Ministers heenvliegende Militair Gezag, die veelal in de eerste plaats eigen belangen en voordeel op de voorgrond stelden, niet alleen niet de medewerking hebben verleend, waarop aanspraak mocht worden gemaakt, maar steeds meer verwarring gesticht hebben.”

Nu heb ik nog iets over de repatriandi.

„Nederlanders: Gemoedstemming zeer laag, morele en zedelijke verwildering erbarmelijk. Houding tegenover vreemde autoriteiten onwaardig, zowel bij de mannen als de vrouwen. Vrouwen nog wel het ergste. Grote tegenstelling heb ik moeten merken met D.P.'s van andere nationaliteiten, in het bijzonder de Fransen en Belgen. Die waren steeds gedisciplineerd, vriendelijk en erkentelijk tegenover meestal vrijwillige dames van het personeel. Menigmaal was ik beschaamd Nederlander te zijn.

B.v. treinen uit Schaerbeek werden gelost. Wanneer er nu een Franse trein kwam met 1200 D.P.'s, en deze mensen stapten uit, dan waren 2 woorden van de Belgische officier, die daar alleen mee belast was, reeds voldoende om deze mensen in het gelid te brengen en behoorlijk de trap af te krijgen naar de restauratiezaal. Met Nederlanders daarentegen moest telkens de gendarmerie er bij te pas komen om de D.P.'s bij elkander te krijgen. Ze sprongen over hekjes, iieprn alle kanten uit, etc. Wat men met anderrn in 10 minuten gedaan kreeg, b.v. bij ezn convooi van 1200 Franse of Joegoslavische D.P.'s, dat duurde ± 3 kwartier bij een convooi van 700 Nederlanders. Wanneer de Fransen en zelfs de Joegoslaven (een zeer zonderling volk) de restauratiezaal uitgingen, bedankten ze allen de dames, waar ze langs liepen, uit erkentelijkheid voor hetgeen men voor hen gedaan had. De Nederlanders daarentegen mopperden steeds: „Wat een rot stuk brood, is dat alles, wat men hier te vreten krijgt?”

38887. De **Voorzitter**: Ik meende toch uit dit stuk te mogen concluderen, dat u over de dienst in algemene zin wel tevreden waart.

A. Voor wat de repatriëring uit België betreft, zeer zeker.

38888. De **Voorzitter**: Naar uw mening is die wel goed gegaan?

A. Zeker. Ik kan er nog wel aan toevoegen, dat, op grond van contrôle, die ik gedaan heb, en onderzoekingen, welke ik verricht heb in mijn latere functie aan het Departement van Sociale Zaken, lietzelfde gezegd kan worden van Zwitserland, waar het eveneens zeer voorbeeldig geweest is, en wat Stockholm betreft, de behandeling en het vervoer der D.P.'s, alsmede de financiële afwikkeling, verdienen ook daar alle lof.

38889. De **Voorzitter**: U sprak zoëven over het salaris, dat u daar kreeg: hoeveel was dat?

A. Fr. 1200 per week voor de gehele dienst, terwijl de andere heren uit Londen Fr. 2000 per week ontvingen.

38890. De heer **Stokvis**: Wat bedoelt u met „voor de gehele dienst“?

A. Alles draaide om mij.

38891. De heer **Stokvis**: U verzorgde de registratie, etc.?

A. Ik zorgde voor de gehele gang van zaken, behalve het financiële gedeelte; daarmee had ik niets te maken.

Een zeer bijzondere omstandigheid, die wel kenmerkend is, zonder op de een of andere wijze iets onprettigs te willen zeggen, is, dat 59 pct. van het personeel Israëliet was. Ik was de enige Christen.

38892. De heer **Stokvis**: In uw rapporten bent u vol lof over het personeel.

A. Inderdaad.

38893. De **Voorzitter**: Toen u van deze subcommissie van de Parlementaire Enquêtecommissie het verzoek kreeg te verschijnen, hebt u zich, naar ik verneem, onmiddellijk met de heer *Ferwerda* in verbinding gesteld?

A. Ja.

38894. De **Voorzitter**: Wat was daar eigenlijk de reden van?

A. Ik wilde gaarne van de heer *Ferwerda* vernemen wat nu eigenlijk dit onderzoek van de Enquêtecommissie betekende, omdat ik meende, dat deze hele zaak reeds afgelopen was. En ik wilde daarom op deze wijze nog de gelegenheid krijgen om hier en daar die documenten, waarover ik beschikte, te verzamelen.

38895. De **Voorzitter**: U vroeg zich dus af of het eigenlijk wel op uw weg lag om gehoor te geven aan de oproep van deze commissie?

A. Misschien wel.

De **Voorzitter**: Dat vind ik een zeer merkwaardige opvatting. Ik weet niet of u gemerkt hebt, dat u hier zoëven bent binnengebracht door iemand van de politie. De politie is altijd vertegenwoordigd, wanneer deze en de andere subcommissies bijeenkomen. Tot nog toe heeft ze nog maar één keer moeten ingrijpen. Maar deze com-

missie heeft volgens de Nederlandse Enquêtewet het recht om, wanneer iemand niet komt, hem met de politie hierheen te halen.

A. Dit staat met zoveel woorden in uw oproep geschreven.

De **Voorzitter**: Juist. Dan behoeft u toch niet eerst na te gaan, of u wel verplicht bent voor deze commissie te verschijnen?

A. Ik heb deze oproep eerst gekregen na de uitermate prettige brief van de griffier der subcommissie, de heer *Gerretsen*. Het verloop van het vervolg hierop was minder prettig. En ik weet niet wat de bedoeling hiervan is.

De **Voorzitter**: U antwoordt bevestigend op mijn vraag of u eerst nog eens wilde overwegen of u wel voor deze commissie zou verschijnen. Ik heb u toen gezegd, dat het niet nodig is, dat men zich dit afvraagt, want wanneer men na oproeping niet voor deze commissie verschijnt, dan wordt men daartoe gedwongen.

A. Dat is niet nodig geweest.

De **Voorzitter**: Dat weet ik wel. Wat mij echter wel ten zeerste getroffen heeft omtrent dit gesprek var, u met de heer *Ferwerda* is, dat wij daarover, of liever gezegd, dat ik daarover persoonlijk de mededeling heb gekregen, dat de heer *van Campen* zich telefonisch met de heer *Ferwerda* in verbinding had gesteld, ten einde met de heer *Ferwerda* te overleggen op welke wijze hier moest worden gesproken, ten einde enkele dingen niet aan de grote klok te hangen.

A. Neen, de wijze, waarop u dit nu verklaart, met zoveel woorden u ten enenmale onjuist. Ik heb de heer *Ferwerda* getelefoneerd om hem te vragen of hij wist wat deze Enquêtecommissie met repatriëringzaken te maken had.

De **Voorzitter**: Daar is natuurlijk niets op tegen.

A. Ik heb het volstrekt niet op de wijze gevraagd, zoals dit aan u is medegedeeld, want wanneer dit zo gezegd is, dan bevestig ik hier onder ede, dat dit een flagrante leugen is.

De **Voorzitter**: Dat verheugt mij dan.

Ik geloof, dat wij dit verhoor dan nu wel kunnen beëindigen. Ik dank u voor uw komst.

H. PH. K. A. VAN CAMPEN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*,

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 23 DECEMBER 1948

Subcommissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, en van Dis en jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegzn, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en m.

Verhoor van

JAN LODEWIJK SLORS,

oud 29 jaar, wonende te Rijswijk (Z.-H.), zonder beroep.

Hij legt de eed af als getuige.

39030. De *Voorzitter*: In de eerste plaats zou ik graag met u willen spreken over uw ervaringen gedurende uw reis van Nederland naar Portugal in 1941.

Wanneer bent u uit Nederland vertrokken?

A. 13 Januari 1941.

39031. De *Voorzitter*: Ik meen, dat dit gezamenlijk met twee vrienden van u geschiedde?

A. Ja, met *van Stolk* en *Wolters*.

39032. De *Voorzitter*: Waren dezen te voren al vrienden van u?

A. Ja, zij waren clubgenoten van mij uit Delft. Het waren R. *van Stolk* en L. D. *Wolters*.

39033. De *Voorzitter*: Waar kwamen zij vandaan?

A. *Van Stolk* kwam uit Delft, zijn vader was directeur van de Lijm- en Gelatinefabriek, en *Wolters* kwam uit Vlissingen; zijn vader was dokter.

39034. De *Voorzitter*: Zijn zij beiden gestorven?

A. Ja.

39035. De *Voorzitter*: Omtrent hetgeen *van Stolk* in Spanje heeft gedaan, zal ik het straks even met u hebben.

U bent dus via België, Frankrijk en Spanje naar Portugal gereisd en hebt onderweg niet de hulp ingeroepen van Nederlandse diplomatieke of consulaire vertegenwoordigers?

A. Neen.

39036. De *Voorzitter*: Waarom hebt u dat niet gedaan?

A. Dat was niet nodig. Onze route tot Marseille ging heel vlot.

39037. De *Voorzitter*: Op welke wijze reisde u?

A. Een Belgische student, die in Parijs woonde, hielp ons over de grenzen.

39038. De *Voorzitter*: Was de hulp, welke hij bood, georganiseerde hulp?

A. Oorspronkelijk niet; later is dit wel georganiseerd.

39039. De *Voorzitter*: Hoe heette die organisatie in Parijs?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen.

39040. De *Voorzitter*: Weet u, behoudens de naam, welke u dan niet kent, over die organisatie nog iets te vertellen? Ik heb hierover wel wat gehoord, maar weet toch niet hoe zij in elkaar zat.

A. Ik weet, dat een nevenorganisatie zich toen bezighield met het verzamelen van Engelse militairen, die achtergebleven waren in Duinkerken. Dezen werden overgebracht naar Marseille en daar overgegeven aan een Engelsman, die dan verder voor de tocht moest zorgen.

39041. De *Voorzitter*: Ik heb daar de naam Dutch-Paris hij gehoord. Kent u die naam in dit verband?

A. Neen.

39042. De *Voorzitter*: U bent dus naar Marseille gegaan en hebt zich daar gemeld bij de heer *van Lennep*, die daar consul was?

A. Ja. Hij was geen consul, maar vertegenwoordiger voor de vluchtelingen.

39043. De *Voorzitter*: Was hij niet bepaald een consilair ambtenaar? Was hij daar alleen maar heengestuurd om het vluchtelingen-vraagstuk te helpen oplossen?

A. Hij stond rechtstreeks onder de heer *van Harinxma thoe Slooten*, althans voor zover het mij bekend is.

39044. De *Voorzitter*: U meent dus, dat hij daar vertegenwoordiger van de Regeringscommissaris voor de vluchtelingen is geweest?

A. Precies.

39045. De *Voorzitter*: De heer *van Harinxma thoe Slooten* was in die tijd ook vertegenwoordiger van de Regeringscommissaris voor de vluchtelingen, welke functie de heer *van Lidth de Jeude* bekleedde.

Wat heeft de heer *van Lennep* toen voor u gedaan? Welke methoden gebruikte hij om u te helpen?

A. Ons plan was natuurlijk om illegaal door te reizen, doch de heer *van Lennep* heeft dat blijkbaar niet goed begrepen, want hij zei ons, dat er nog wel kansen voor ons waren om naar Nederland terug te keren.

39046. De *Voorzitter*: Dus hij dacht, dat u terug wilde? Dat lijkt mij nogal vreemd, want wanneer u nu duidelijk tegen iemand zegt, dat u naar Portugal wilt.....

A. Hij zei zich niet bezig te kunnen houden met illegale werkzaamheden.

39047. De *Voorzitter*: Hij had waarschijnlijk opdracht gekregen zich daar niet mee te bemoeien. Dat neemt echter niet weg, dat hij u toch wel had kunnen helpen.

Uw bedoeling was om in Engeland in militaire dienst te komen, meen ik?

A. Ja.

39048. De *Voorzitter*: Was dit ook de bedoeling van uw vrienden?

A. Ja.

39049. Jonkvrouwe *Wittewaall van Stoetwegen*: U hebt toch aan de heer *van Lennep* verteld, waarom u uit Nederland gegaan was?

A. Wij kwamen ons daar eigenlijk enthousiast melden, in de mening verkerende, dat het Nederlandse consulaat verder voor de tocht zou zorgen.

39050. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Dan begrijp ik niet, dat, als u enthousiast uit Nederland kwam om naar Engeland te gaan, de heer *van Lennep* alleen maar de weg terug naar Holland voor u opende.

A. Dat is ons ook altijd een raadsel geweest,

39051. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u hem dat niet in de een of andere warme discussie onder het oog gebracht?

A. Wij hebben er wel zachtjes om gelachen natuurlijk.

39052. De **Voorzitter**: De heer *van Lennep* heeft u dan of verkeerd begrepen of hij heeft iets anders gewild. Illegale overgang naar Spanje behoorde, zoals u later wel bemerkt zult hebben, eigenlijk niet tot zijn gebied: of hij het toch had kunnen doen, is weer wat anders. Sommigen hebben dit inderdaad toch gedaan.

A. Ja, inderdaad. O.a. de heer *Kolkman*.

39053. De **Voorzitter**: Hoe bent u toen ~~u~~ slotte in Lissabon terechtgekomen?

A. Toch weer ten slotte door de hulp van de heer *van Lennep*. Wij zijn op een gegeven moment op een eigenaardige manier aan een visum gekomen voor Paraguay of Uruguay, dat weet ik niet meer precies. Het was zo, dat, wanneer men maar één visum had, de overige langzamerhand ook wel kwamen. We kregen toen dus een uitreisvisum voor Frankrijk en daarmee heeft de heer *van Lennep* dan ook kans gezien ons een doorreisvisum voor Spanje te verschaffen.

39054. De **Voorzitter**: Was dat visum voor Paraguay of Uruguay een echt visum? Was dat ook werkelijk door een Uruguayaanse of Paraguayaanse consul afgegeven?

A. Ja.

39055. De **Voorzitter**: Daarmee bent u dus naar Spanje gekomen?

A. Toen wij dus op een gegeven moment dat uitreisvisum hadden voor Frankrijk — dat was het moeilijkste voor iemand van militaire leeftijd — kon de heer *van Lennep* ons verder helpen aan een doorreisvisum voor Spanje en Portugal. Wij zijn dus op een zeker ogenblik gewoon op de trein gestapt.

39056. De **Voorzitter**: U bent, geloof ik, via Perpignan gegaan?

A. Wij zijn via Perpignan gegaan, doch zijn helemaal niet in Perpignan geweest.

39057. De **Voorzitter**: Was het een doorgaande trein?

A. Ja.

39058. De **Voorzitter**: Bent u zonder enige moeilijkheid door Spanje gereisd?

A. Ja.

39059. De **Voorzitter**: *Van Stolk* wilde, meen ik, niet mee?

A. *Van Stolk* geloofde niet in dit visum. Hij dacht, dat wij, omdat wij de militaire leeftijd hadden, toch zouden worden opgepakt in Spanje.

39060. De **Voorzitter**: Dat is echter niet gebeurd?

A. Neen.

39061. De **Voorzitter**: *Van Stolk* is dit, geloof ik, wel overkomen en hij is eerst in het kamp van Miranda geweest. Nu hebt u over dat kamp te Miranda aan onze griffier het een en ander gezegd, o.a. dat het er ellendig was, enz. U hebt het echter zelf nooit gezien, geloof ik?

A. Ik ben er zelf nooit geweest.

39062. De **Voorzitter**: Hebt u het alleen gehoord van de heer *van Stolk*?

A. Ja, en van diverse andere Nederlanders, die er geweest zijn.

39053. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Schmutzer* gekend?

A. Neen, voorzover ik weet.

39064. De **Voorzitter**: Kwam de heer *van Stolk* weer gauw uit dat kamp?

A. *Van Stolk* heeft ongeveer 1½ jaar in Miranda gezeten. Uit was dan de eerste keer. Later is hij nog eens opgepakt.

Omstreeks Juli 1941 is hij in Spanje terechtgekomen en in Maart 1944 kwam hij eerst in Londen.

39065. De **Voorzitter**: Maar in die tijd heeft hij in Spanje toch ook een functie vervuld?

A. Dat zal gedurende ongeveer 6 maanden geweest zijn.

39066. De **Voorzitter**: Nu verwondert het mij toch, dat hij die eerste keer — dus bij het binnenkomen van Spanje — zulk een lange tijd in Miranda heeft gezeten. Wat ik daarover verschillende malen gehoord heb, is, dat men daar na enige tijd wel weer uitkwam, naar Madrid ging en daar wel eens lang moest wachten, voordat men verder kwam.

A. Dat was in de latere tijd; in het begin waren de Spanjaarden veel feller dan later en *van Stolk* is in het begin reeds opgepakt. In de latere tijd kwamen zij inderdaad reeds na een maand of zes vrij.

39067. De **Voorzitter**: U bent dus doorgereisd met de heer *Wolters*. Bent u ook Portugai zonder moeite binnengekomen?

A. Ja, eveneens zonder moeite.

39068. De **Voorzitter**: Bent u in Madrid geweest?

A. Wij hebben ons in Madrid even gemeld op het gezantschap en op het consulaat-generaal, omdat *van Roosendaal*, die wij in België hadden leren kennen, daar geld had staan.

39069. De **Voorzitter**: Wie was *van Roosendaal*?

A. Dat is een Hollander, die nog wèl leeft en destijds vanaf Antwerpen met ons meegereisd is.

39070. De **Voorzitter**: Had die ook een visum voor Uruguay of Paraguay?

A. Wij hadden alle drie hetzelfde visum.

39071. De **Voorzitter**: Deze *van Roosendaal* had dus geld bij het gezantschap in Madrid staan, dat hij daar opgenomen heeft?

A. D.w.z. niet dan met veel moeite, want we zijn door de heer *de Bruyn Tengbergen* niet erg vriendelijk ontvangen.

39072. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Wat had de heer *de Bruyn Tengbergen* daar voor een functie?

A. Hij was de consul-generaal.

39073. De **Voorzitter**: Is dat de enige ervaring, welke u met de heer *de Bruyn Tengbergen* opgedaan hebt, dat hij u niet erg vriendelijk ontvangen heeft?

A. Ja.

39074. De **Voorzitter**: U hebt bij voorbeeld niet gemerkt of hij hulp verleende bij uw doorreis?

A. Dat was niet nodig, daar wij van de Nederlandse vertegenwoordigers in Spanje verder geen hulp behoeften.

39075. De **Voorzitter**: U hebt hem dus verder helemaal niets gevraagd, maar hij heeft u alleen enigszins merkwaardig bejegend door u te vragen: „Wat komt u hier doen?”

A. *Van Roosendaal* legde hem natuurlijk wel uit, wat hij in Spanje kwam doen. Hij werd toen echter kwaad.

39076. De **Voorzitter**: Wat zei *van Roosendaal* dan?
- A. Dat hij niet kon begrijpen, dat een consul-generaal in het buitenland niet begreep, wat een Hollander op een consulaat in het buitenland kwam doen.
39077. De **Voorzitter**: Hij vond, dat het vanzelf sprak, dat hij op weg was naar Engeland?
- A. De consul-generaal had dit althans op normale manier kunnen vragen.
39078. De **Voorzitter**: Was het niet zo, dat hij zei: „Wat komen jullie hier doen“?
- A. Neen, integendeel. Hij zei het op een manier van: „Wat komen jullie in hemelsnaam hier doen?“
39079. De **Voorzitter**: Dus meer met de intonatie van: „Je had maar liever niet moeten komen.“
- Wij hebben hier ook wel eens zo'n gesprek gerapporteerd gekregen, dat eigenlijk betekende: „Waar gaan jullie heen; ik wil jullie wel helpen. Vertel mij eens, wat jullie van plan bent.“
- A. Neen, we werden bepsaldelijk zeer onaangenaam behandeld. meer in de geest van: „Het zijn een paar kwajongens en daar krijg ik maar weer meer werk door.“
39080. De **Voorzitter**: Nu zei u zoëven, dat het nogal wat moeite kostte om dat geld van *van Roosendaal* los te krijgen.
- A. Wij zijn het consulaat-generaal min of nieer afgetrapt.
39081. De **Voorzitter**: Toch niet in letterlijke zin?
- A. Hij drukte op de bel en zei: „Daar is de deur“.
39082. De **Voorzitter**: Ik meende, dat hij zo'n zachtzinnig man was.
- A. *Van Roosendaal* vroeg hem toen of hij hem ten minste de weg kon wijzen naar het gezantschap, omdat daar dan dat geld zeker zou zijn. Hij heeft ons toen een jongetje meegegeven om ons naar het gezantschap te brengen. Daar werden wij ontvangen met de woorden: „Jullie zijn zeker die drie brutale jongens, die zoëven van het consulaat-generaal zijn gegooïd!“
39083. De **Voorzitter**: Door wie werd u daar ontvangen?
- A. Door een dame, van wie de naam mij echter niet bekend is.
39084. De **Voorzitter**: En dat geld?
- A. Dat heeft hij toen ontvangen. Dat hadden ze blijkbaar klaarliggen.
39085. De **Voorzitter**: Wisten ze dan, dat hij inderdaad *van Roosendaal* was?
- A. Hij kon zich voldoende legitimeren.
39085. De **Voorzitter**: U bent daarna dus doorgereisd naar Portugal, waar u zich gemeld hebt bij het gezantschap, en daar bent u zeker ontvangen door de heer *van Pallandt*?
- A. Ja.
39087. De **Voorzitter**: Hoe werd u door de heer *van Pallandt* behandeld?
- A. Uitstekend.
39088. De **Voorzitter**: De heer *van Pallandt* heeft u toen, geloof ik, gezegd, dat u maar eens met de heer *Maas Geesteranus* moest gaan praten?
- A. Ja.
39089. De **Voorzitter**: Wat wilde de heer *Maas Geesteranus* van u?
- A. Voornamelijk wilde hij inlichtingen van ons hebben, hoe wij er door gekomen waren en wie ons daarbij geholpen had.
39090. De **Voorzitter**: Vroeg hij die inlichtingen toen voornamelijk ten behoeve van zijn arbeid, denkt u?
- A. Ja, inderdaad. Wij hebben onze tocht van het begin af aan moeten uitstippelen.
39091. De **Voorzitter**: En dat werd dus genoteerd?
- A. Ja.
39092. De **Voorzitter**: Vroeg hij dst aan allen, die kwamen?
- A. Ja.
39093. De **Voorzitter**: Had hij daarbij ook commentaar op degenen, die u onderweg gesproken had, zoals consuls e.d.?
- A. Oorspronkelijk niet. Toen wij hem het verhaal vertelden over die ontvangst in Madrid, kreeg ik de indruk, dat hij dacht: „Dat zijn een paar geëxalteerde jongens, die er een beetje trots op zijn, dat ze zo'n succesvolle tocht hebben gehad.“ Verder praatte hij er echter niet over. Toen er echter langzamerhand meer Engelandvaarders kwamen met dezelfde verhalen, is hij dat gaan rapporteren. Hij verzocht die Engelandvaarders toen hun ervaringen zwart op wit te zetten, waarna hij de verklaringen naar Londen zond.
39094. De **Voorzitter**: Waren die verhalen van de Engelandvaarders, die in Madrid onvriendelijk bejegend waren, hem erg welkom?
- A. Ze waren hem oorspronkelijk zeker niet welkom.
39095. De **Voorzitter**: Bent u er wel eens bij geweest, wanneer hij die verhoren afnam?
- A. Ja.
39096. De **Voorzitter**: Ging het daarbij naar uw mening ook niet zo toe, dat hij naar onaangename dingen viste?
- A. Neen.
39097. De **Voorzitter**: Toen u dus in Lissabon aangekomen was en de heer *van Pallandt* gesproken had, hebt u toen ook nog enige hulp van hem ondervonden?
- A. Wij kregen de indruk, dat de heer *van Pallandt* eigenlijk de man was, die onze tocht naar Engeland bespoedigde.
39098. De **Voorzitter**: U had toch zeker wel hulp nodig, want u had waarschijnlijk niet genoeg geld om dat allemaal te bekostigen?
- A. Wij werden ondergebracht in Praia das Mações. Daar kregen wij oorspronkelijk één escudo per dag en later — volgens mij door toedoen van de heer *van Pallandt* — vijf escudo's.
39099. De **Voorzitter**: Wat kon men met die escudo's doen?
- A. Wij konden er twee pakjes sigaretten van kopen per week.
39100. De **Voorzitter**: Eén escudo was 14 cent, meen ik?
- A. Eén escudo was toen 8 cent.
39101. De **Voorzitter**: Dat was dus geen overdreven betaling. Uw verblijf in dat hotel of pension in Praia das Mações was, geloof ik, wel geschikt?
- A. Ja.
39102. De **Voorzitter**: Wie had daar de leiding?
- A. Aanvankelijk mevrouw *van den Broek*.
39103. De **Voorzitter**: Was dat een Nederlandse dame, die in Portugal woonde?
- A. Ik geloof, dat zij met haar man uit Toulouse kwam en op weg was naar Londen: haar man is doorgereisd en zij is enige tijd achtergebleven in Praia das Mações en heeft daar het huis min of meer beheerd. Zij stond in ieder geval onder de heer *Sloet tot Everlo*.

39104. De **Voorzitter**: Was de heer *Sloet tot Everlo* eigenlijk degene, die de leiding had?

A. Ja, ik meen wel, dat de heer *Sloet tot Everlo* de baas was; hij was trouwens de baas over de vluchtelingen in het algemeen. Dat was juist de moeilijkheid, want „vluchtelingen" en „Engelandvaarders" waren twee verschillende begrippen.

39105. De **Voorzitter**: Onder vluchtelingen verstaat u eerder de Joodse vluchtelingen, die daar uitsluitend zaten met het doel te vluchten, terwijl u een bepaald doel had met uw tocht?

A. Ja.

39106. De **Voorzitter**: Maar u genoot daar verder toch zeker dezelfde behandeling als die andere mensen?

A. Behalve die 5 escudo's, welke alleen de militairen kregen. Wij werden beschouwd als adspirant-militair.

39107. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Door het gezantschap. De aanmelding was zelfs in Portugal nog steeds vrijwillig; dus iemand, die niet wilde, kon niet gedwongen worden naar Londen te gaan.

39108. De **Voorzitter**: U had dus mededeling gedaan, dat u zich in Londen als militair wilde gaan melden, en dat werd dan reeds beschouwd als een zekere verbintenis?

A. Ja.

39109. De **Voorzitter**: Ik heb in de stukken gezien, dat u in Portugal later de rang van luitenant gekregen hebt. Van wie hebt u die gekregen?

A. Van de Minister van Oorlog.

39110. De **Voorzitter**: U hebt dus een bepaalde aanstelling gekregen van de Minister van Oorlog?

A. Ja, bij Koninklijk besluit.

39111. De **Voorzitter**: Op voordracht van de heer *van Pallandt*?

W. De heer *Maas Geesteranus* was toen mijn chef, maar ik geloof, dat dit toen gebeurd is op voordracht van de tegenwoordige kolonel *Somer*.

39112. De **Voorzitter**: Maar die was toch eerst in 1943 in Portugal?

A. Ik ben ook pas in 1943 luitenant geworden.

39113. De **Voorzitter**: Dus de heer *van Pallandt* was vriendelijk en heeft er naar uw mening ook voor gezorgd, dat u die 5 escudo's kreeg. Bestond daarvoor dan geen vaste regel?

A. Wij behoorden tot de eerste Engelandvaarders.

39114. De **Voorzitter**: U wilt hiermede waarschijnlijk zeggen, dat er toen nog geen vaste regel bestond.

A. Vóór ons was er ook juist een groep geweest, die echter geboft heeft en direct doorging, terwijl wij enkele weken hebben moeten wachten op een plaats in een vliegtuig.

39115. De **Voorzitter**: Wat is de heer *Sloet tot Everlo*, die het naar iuw mening zo goed gedaan heeft, eigenlijk voor iemand?

A. Iemand, die inderdaad wel met geheel zijn hart heeft geprobeerd het de mensen in Praia das Maçães zo prettig mogelijk te maken.

39116. De **Voorzitter**: Heeft hij dat met straffe hand gedaan? Of heeft hij geen straffe hand?

A. Hij heeft niet zozeer een straffe hand, maar er waren natuurlijk mensen onder, die vervelend werden, en tegen die mensen is hij dan ook dikwijls onaangenaam geweest.

39117. De **Voorzitter**: Terecht?

A. Volgens mij wel.

39118. De **Voorzitter**: Beschikte hij over voldoende middelen om de huishouding daar op gang te houden?

A. Bedoelt u financiële middelen?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Wij, die daar in het hotel logeerden, betaalden een bepaald bedrag per persoon.

39119. De **Voorzitter**: Hoe kon men dat betalen?

A. Dat betaalde de vluchtelingenorganisatie.

39120. De **Voorzitter**: En was dat voldoende?

A. Ja.

39121. De **Voorzitter**: Nu zegt u „vluchtelingenorganisatie" en u zegt „wij". Ik meen, dat u later in dienst gekomen bent van de organisatie van de heer *Maas Geesteranus*. Dat is niet de vluchtelingenorganisatie; de vluchtelingenorganisatie stond onder de heer *van Harinxma thoe Slooten*.

A. ..... met de heer *Sloet tot Everlo*.

39122. De **Voorzitter**: Maar als u zegt „wij" .....

A. Daarom zei ik zoëven ook, dat het altijd heel moeilijk te scheiden was, „vluchtelingen" en „Engelandvaarders", want het liep soms in elkaar over.

39123. De **Voorzitter**: Maar één van beiden was toch de baas?

A. Neen, geen van beiden was de baas.

39124. De **Voorzitter**: De heer *Maas Geesteranus* was toch bepaaldelijk Inlichtingendienst.

A. Inderdaad.

39125. De **Voorzitter**: Toen u er enige tijd was, bent u dus bij de dienst van de heer *Maas Geesteranus* terechtgekomen. Hoe is dat tot stand gekomen?

A. Oorspronkelijk zou ik naar Nederland teruggezonden worden als agent. Ik kreeg daartoe een korte opleiding in Lissabon.

39126. De **Voorzitter**: U zou dus als agent naar Nederland teruggezonden worden. Hieruit volgt dus, dat u toen al ingedeeld was — anders zou dit niet mogelijk zijn — bij de Inlichtingendienst.

A. Neen. De heer *Maas* vroeg mij op een gegeven moment of ik daar iets voor voelde, hetgeen ik bevestigde.

39127. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Dat zal in Juli, resp. Augustus 1941 geweest zijn, in Juni, resp. Juli 1941 was ik in Lissabon aangekomen.

39128. De **Voorzitter**: Dus na één maand heeft de heer *Maas* u reeds gevraagd of u blijven wilde en zich onder zijn dienst wilde scharen?

A. Om door zijn dienst teruggezonden te worden naar Nederland.

39129. De **Voorzitter**: Daartoe zou u een opleiding krijgen?

A. Ja.

39130. De **Voorzitter**: Wie zou die opleiding geven?

A. Iemand van de Poolse Geheime Dienst.

39131. De **Voorzitter**: Hoe was die daartoe bereid gevonden?

A. Ik meen, dat de heer *Maas* die dienst kende.

39132. De **Voorzitter**: Had die Pool dan niet zijn eigen werk?
- A. Die had zijn eigen werk, maar daarnaast gaf hij mij ongeveer twee uur per dag les.
39133. De **Voorzitter**: Waarin?
- A. Voornamelijk in morse en codes.
39134. De **Voorzitter**: Wat voor codes?
- A. Cijfercodes.
39135. De **Voorzitter**: Waar werden die codes gebruikt?
- A. Ik weet niet of ze gebruikt werden. Ik heb ze nooit gebruikt. Hij heeft mij alleen maar een algemeen inzicht gegeven in codes, zodat, wanneer ik uitgezonden zou worden, ik er idee van had hoe een code werkte.
39136. De **Voorzitter**: Was dat niet een code, welke in de Nederlandse Geheime Dienst gebruikt werd?
- A. Neen. De Nederlandse Geheime Dienst van dat moment gebruikte de code van het gezantschap.
39137. De **Voorzitter**: En die code werd u niet uitgelegd?
- A. Neen, voor het geven van uitleg gebruikten ze toch niet de code van het gezantschap.
39138. De **Voorzitter**: Als zij u die gegeven hadden, ten einde u daarover onderwijs te geven ....., maar dat hebben ze dus niet gedaan.
- Maar zou u nu door die algemene code-opleiding ook met die Nederlandse code hebben kunnen werken?
- A. Aan de ene kant was het natuurlijk gemakkelijker geweest die code te leren.
39139. De **Voorzitter**: Verder kreeg u dus ook een opleiding in morse; wat voor opleidingen genoot u nog meer?
- A. Dat was eigenlijk alles.
39140. De **Voorzitter**: Is dit alles, wat men behoefde te weten, als men opgenomen zou worden in de Geheime Dienst?
- A. De bedoeling was toen voornamelijk, dat ik een contactpunt zou vormen in Nederland.
39141. De **Voorzitter**: Wat wil dat zeggen?
- A. Er bestond geen directe verbinding door middel van agenzieën tussen Nederland en Engeland. De bedoeling was om die nu te scheppen, waarvoor ook van Londen uit moeite gedaan is en in het begin evenmin met veel succes.
39142. De **Voorzitter**: Deed de heer *Maas Geesteranus* het in opdracht van Londen?
- A. Dat geloof ik wel, want de heer *Maas Geesteranus* is in Augustus van dat jaar naar Londen gegaan, waar hij het besproken heeft.
39143. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat hij dat voorstel al in Juli gedaan had.
- A. Ja, maar hij is in Augustus 1941 naar Londen gegaan.
39144. De **Voorzitter**: Dus hij heeft het denkbeeld niet uit Londen meegebracht?
- A. Neen, van hem is het idee uitgegaan. Of hij daartoe in het begin opdracht gekregen heeft, weet ik echter niet.
39145. De **Voorzitter**: Het zou dus zo zijn geweest, dat mensen, van uit Engeland naar Nederland gestuurd, zich hier tot u moesten wenden als contactpunt?
- A. Ik meen, dat het meer de opzet was, dat ik hier in Nederland een organisatie zou beginnen.
39146. De **Voorzitter**: Die u dus zelf op touw zou gaan zetten?
- A. Ja. Om te beginnen hadden we dan al vast een verbinding.
39137. De **Voorzitter**: Wist u hoe u dat doen moest? Wat die niensen moesten gaan doen, wat u hun moest opdragen e.d.?
- A. Neen, toen nog niet.
39148. De **Voorzitter**: Dat had u toch ook moeten weten, vóórdat u dat ging ondernemen?
- A. Ja, maar wanneer je eenmaal contact hebt, kun je instructies krijgen.
39149. De **Voorzitter**: U moest dan instructies krijgen uit Lissabon?
- A. Of direct uit Londen.
39150. De **Voorzitter**: Maar u werd niet opgeleid in de wijze, waarop u handelen moest?
- A. Neen.
39151. De **Voorzitter**: U kreeg dus een opleiding in morse en in algemene zin in codes. Hoelang heeft die opleiding geduurd?
- A. Een maand of drie.
39152. De **Voorzitter**: Kreeg u toen, behalve die 5 escudo's, een salaris?
- A. In de eerste tijd kreeg ik gratificaties.
39153. De **Voorzitter**: Van wie kreeg u die?
- A. Van de heer *Maas Geesteranus*.
39154. De **Voorzitter**: Als lid dus van de Inlichtingendienst. U was toen dus werkzaam bij de Inlichtingendienst?
- A. Ik begon langzamerhand ook voor de heer *Maas Geesteranus* te werken, omdat ik mij destijds verveelde in Lissabon. Ik heb de heer *Maas* gevraagd of hij niet wat voor mij te doen had.
39155. De **Voorzitter**: Dus die twee uren onderwijs was geen volledige dag.
- A. Na die twee uren onderwijs werkte ik er nog ongeveer twee uur zelf aan, dus dit was nog geeri dagtaak.
39156. De **Voorzitter**: Wat heeft de heer *Maas* u toen opgedragen?
- A. Ik ben eerst begonnen met gewoon typewerk; later heb ik ook mensen ondervraagd, Engelandvaarders dus.
39157. De **Voorzitter**: Waaruit bestond dat typewerk?
- A. Dat waren rapporten.
39158. De **Voorzitter**: Ook weer rapporten over die zelfde vraagstukken van mensen, die door Spanje gekomen waren?
- A. In het begin nog niet.
39159. De **Voorzitter**: Wat voor soort rapporten waren het dan?
- A. Inlichtingen. Die gingen naar de een of andere inlichtingendienst in Londen. Ik geloof, dat er daar toen 5 inlichtingendiensten bestonden.
39160. Jonkvrouw **Witewaall van Stoetwegen**: Vijf inlichtingendiensten?
- A. Precies weten doe ik het niet, want dat is iets, waar we nooit precies achter zijn gekomen. Hoe de organisaties in Londen waren, zijn we nooit te weten gekomen.
39161. De **Voorzitter**: Wie zijn „wij“?
- A. De heer *Maas Geesteranus* en ik.

39162. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Was dat zo moeilijk?

A. Iedere maand was het daar anders.

39163. De **Voorzitter**: Is dat niet wat overdreven?

A. Iets overdreven natuurlijk. Maar ik geloof toch, dat er daar in die korte tijd zeven chefs geweest zijn.

39164. De **Voorzitter**: Wie waren dat dan allemaal?

A. Minister van *Boeyen* is er een geweest.

39165. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Minister van *Boeyen* is nooit hoofd van een inlichtingendienst geweest.

A. Dan is er geweest: kolonel *de Bruyne*.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat was in 1942.

A. Verder bij de Politie-Buitendienst: de heer *Derksema*.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: De heer *Derksen* was de voorganger van kolonel *de Bruyne*. De heer *Derksema* is in 1940 begonnen.

A. Kolonel *de Bruyne* was toch van de M.I.D. en de heer *Derksema* van de Politie-Buitendienst?

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Ja, maar die is een tijdlang tijdelijk hoofd van de Inlichtingendienst geweest, na de heer van 't *Sant*. Toen is hij overgegaan naar de Politie-Buitendienst. De heer van 't *Sant* is in 1940 begonnen, is hiermede in 1941 al opgehouden, waarna de heer *Derksema* tijdelijk is gekomen. Daarna kwam kolonel *de Bruyne* met zijn staf.

A. Die werkten toch tegelijkertijd, de heer *Derksema* en kolonel *de Bruyne*? Wij moesten een gedeelte van onze rapporten naar de heer *Derksen* en een ander gedeelte naar kolonel *de Bruyne* sturen.

39166. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Ja, maar dat waren toch twee verschillende diensten.

A. Later is er verder nog de heer *Warners* geweest. Toen is langzamerhand ook het Bureau Inlichtingen in het leven geroepen met majoor *Broekman* en later majoor *Somer*.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Majoor *Somer* is eerst veel later gekomen.

A. Ja. in 1943.

39167. De **Voorzitter**: De heer *Warners* is, meen ik, nog een keer in Lissabon geweest?

A. Ja.

39168. De **Voorzitter**: U werkte dus onder de heer *Maas Geesteranus* en u hielp hem aanvankelijk met het maken van die rapporten en het verzenden daarvan. Dat waren niet alleen rapporten van Engelandvaarders, maar het waren ook rapporten, welke hij kreeg door agenten van de Geheime Dienst. Waaruit bestonden die rapporten?

A. Dat waren militaire inlichtingen of inlichtingen over bepaalde personen.

39169. De **Voorzitter**: Maar op welk gebied lagen de militaire inlichtingen dan, welke men in Portugal kon krijgen?

A. Ondervraging van Engelandvaarders bij voorbeeld. Ik kon bij wijze van spreken vertellen, dat er op Ypenburg een bepaald aantal vliegtuigen was.

39170. De **Voorzitter**: Ik begrijp dus: Enerzijds zond u rapporten van Engelandvaarders, anderzijds rapporten van agenten van de Geheime Dienst. Wat had men nu voor interessante dingen, die in die rapporten aan het licht moesten worden gebracht?

A. O.a. op het gebied van contraspionnage.

Ik herinner mij bij voorbeeld, dat op de Azoren, die reeds door de geallieerden bezet waren, een geheime Duitse zender was.

Ook weet ik mij nog te herinneren, dat er een tijdbom zou worden aangebracht in een Brits schip, hetgeen toen door ons verijdeld is.

39171. De **Voorzitter**: Was u er zeker van, dat dit gebeurd zou zijn, als u het niet bijtijds ontdekt had?

A. Ja, want de Engelsen waren hierover zeer tevreden.

39172. De **Voorzitter**: Hebben ze tegenover u erkend, dat dit een belangrijke mededeling was?

A. Ja.

39173. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebben ze de bom er bijtijds uitgevist?

A. Ja. Hij zat reeds tussen de kolen, maar was nog niet aan boord.

39174. De **Voorzitter**: Dus met de kolen zou hij aan boord gebracht worden?

A. Ja.

39175. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Had u die mededeling gekregen?

A. Die mededeling had de heer *Maas Geesteranus* via een agent gekregen.

39176. De **Voorzitter**: Er waren, meen ik, verscheiden agenten?

A. Ja.

39177. De **Voorzitter**: Hoeveel denkt u?

A. Wij hadden heel weinig hoofdagenten, maar dezen hadden weer hun mensen.

39178. De **Voorzitter**: Hoeveel hoofdagenten waren er naar uw mening?

A. Ik denk, dat er later ongeveer vijf waren.

39179. De **Voorzitter**: Waarom heeft de heer *Maas Geesteranus* eigenlijk dat jacht aangeschaft?

A. Dat heeft hij om twee redenen gedaan. Ten eerste omdat er een plan bestond om de evacuatie van Nederlanders uit Zuid-Frankrijk per boot, dus met dat jacht, te doen plaats vinden. En in de tweede plaats om daarmee in geval van een Duitse inval, welke in het begin dreigde, Portugal te kunnen verlaten.

39180. De **Voorzitter**: Hoeveel mensen konden er op dat jacht?

A. Ongeveer 30 man.

39181. De **Voorzitter**: Officieel was het jacht toch maar op 5 mensen berekend?

A. Ik meen 8.

39182. De **Voorzitter**: Kon men dan op zijn gemak met 30 mensen in de kajuit zitten?

A. Ja, het was een aardig schip. Niet in de kajuit, maar wel op het schip.

39183. De **Voorzitter**: Was het een zeewaardig schip?

A. Ja.

39184. De **Voorzitter**: Is het nog gebruikt?

A. Het is nooit gebruikt.

39185. De **Voorzitter**: Heeft men wel gepoogd het te gebruiken, doordat men bij voorbeeld een afspraak had gemaakt, dat het op een zekere plaats zou liggen, waar het dan ook heengegaan is, waarna bleek, dat het niet klopte?

A. Voorzover mij bekend is, niet.

39186. De **Voorzitter**: Waarom moesten évacués uit Zuid-Frankrijk gehaald worden?

A. Dat waren Engelandvaarders, die in Zuid-Frankrijk vastzaten.

39187. De **Voorzitter**: Aan de Middellandse Zee-kant?

A. Aan de Middellandse Zee-kant zouden wij ze dan opwachten.

39188. De **Voorzitter**: Dus dan zouden ze bij voorbeeld in Marseille of in een kleine havenplaats worden gehaald?

A. Ja.

39189. De **Voorzitter**: Waren er daar velen, die op deze wijze moesten worden geholpen?

A. Ja; ik denk een paar honderd.

39190. De **Voorzitter**: Zijn die ook weggekomen op andere wijze?

A. Neen.

39191. De **Voorzitter**: Wat is er met die mensen gebeurd?

A. Gedeeltelijk hebben ze getracht om na de Duitse bezetting van Zuid-Frankrijk over de grens in Spanje terecht te komen, wat een groot deel van deze mensen ook gelukt is. Dezen zijn toen in Spanje opgepakt. Het andere gedeelte, o.a. de heer *Kolkman*, is door de Duitsers gearresteerd.

39192. De **Voorzitter**: De heer *Kolkman* bevond zich toch in Perpignan?

A. Ja.

39193. De **Voorzitter**: Wat deed de heer *van Harinxma*, aan wie toch het vluchtelingenbeleid was opgedragen, eigenlijk op dit punt?

A. Daar weet ik niets van, want daar ben ik niet aan te pas gekomen.

39194. De **Voorzitter**: U bent bij de heer *Maas Geesteranus* natuurlijk wel te pas gekomen aan het vraagstuk van de legale en illegale evacuatie uit Zuid-Frankrijk, wat nogal een strijdvraag is geweest, meen ik?

A. Ik was toen een groot voorstander van illegale evacuatie, want ik zag, dat de jongens er legaal niet doorkwamen.

39195. De **Voorzitter**: Is er toch, nadat u deze mening al toegegaan was, wel eens de mogelijkheid aanwezig geweest om toch min of meer legaal weg te komen?

A. Na ons zijn er nog wel mensen doorgekomen.

39196. De **Voorzitter**: Toen dus de heer *Maas Geesteranus* en u al van mening waren, dat nu maar eens ernstig moest worden gepoogd hen illegaal weg te krijgen?

A. Neen, dat was toen wij verwachtten, dat Zuid-Frankrijk bezet zou worden. Hierna was de heer *Maas* de mening toegedaan, dat we de jongens er niet meer uit kregen en ze dus vanaf dat moment illegaal weggeholpen moesten worden.

39197. De **Voorzitter**: Maar is het hierna toch nog niet enkele keren gelukt ze legaal er uit te krijgen?

A. Niet meer na de bezetting van Zuid-Frankrijk door de Duitsers.

39198. De **Voorzitter**: Hebben er geen verschepingen plaats gevonden uit Bilbao met min of meer legale steun, als men maar betaalde?

A. Betrof dat geen jongens uit Zwitserland? Ik geloof niet, dat die uit Frankrijk kwamen.

39199. De **Voorzitter**: Zou dat niet uit Frankrijk geweest zijn? Als ze uit Zwitserland kwamen, moesten ze toch door Frankrijk!

A. Hoe dat gegaan is, is mij niet bekend.

39200. De **Voorzitter**: Was u er toen niet meer?

A. Ja, ik was er nog wel.

39201. De **Voorzitter**: Hoe komt het dan, dat u dit niet weet?

A. Ik heb mij er nooit mee beziggehouden, hoe dit werkte.

39202. De **Voorzitter**: U hield zich dus niet met alles bezig, wat in de dienst van de heer *Maas Geesteranus* gebeurde?

A. Neen, maar bovendien behoorde dit niet tot de dienst van de heer *Maas Geesteranus*.

39203. De **Voorzitter**: Ik wist niet precies of de heer *Maas Geesteranus* zich hiermee bezighield of de heer *van Harinxma*.

A. Dat behoorde tot de dienst van de heer *van Harinxma*.

39204. De **Voorzitter**: U is waarschijnlijk wel op de hoogte van de gespannen verhouding, welke er bestond tussen de heer *Maas Geesteranus* en de heer *van Harinxma*?

A. Daar weet ik wel van.

39205. De **Voorzitter**: U bent daar zeker wel eens bij betrokken geweest?

A. De heer *Maas Geesteranus* heeft altijd wel geprobeerd, dat buiten mij om te doen, maar ik merkte het toch wel.

39206. De **Voorzitter**: Waarom waren die heren zo op elkaar gebeten?

A. De heer *Maas Geesteranus* vond, dat de heer *van Harinxma* te weinig deed aan de belangen van de Engelandvaarders; hij meende, dat er meer voor dezen gedaan kon worden.

39207. De **Voorzitter**: In welke richting?

A. Dit gold zowel de evacuatie als het sturen van levensmiddelen naar het kamp Miranda.

39208. De **Voorzitter**: Was het mogelijk levensmiddelen naar het kamp in Miranda te sturen?

A. Ik heb het gedaan.

39209. De **Voorzitter**: Ging u gewoon naar een winkel in Lissabon en kocht u daar wat u wilde sturen en verzond u dat dan over de post naar het kamp?

A. De winkel zorgde voor de verzending. Ik ging naar een bepaalde winkel toe, gaf hun een aantal escudo's en verzocht hun dan b.v. wat bijkjes sardines te sturen naar de heer zo en zo.

39210. De **Voorzitter**: Waren dat uw eigen escudo's?

A. Ja.

39211. De **Voorzitter**: Deed u dat dan op eigen initiatief?

A. Ja, want mijn vriend *van Stolk* bevond zich daar toen.

39212. De **Voorzitter**: Zou dat echter ook min of meer organisatorisch gebeurd kunnen zijn?

A. Het lijkt mij bijzonder onwaarschijnlijk, dat dit niet zou kunnen.

39213. De **Voorzitter**: Is dat ook gebeurd?

A. In het begin in ieder geval niet. Het is mogelijk, dat dit later wel gebeurd is.

39214. De **Voorzitter**: Waarom denkt u, dat de heer *van Harinxma* dit speciaal had moeten doen?

A. Het lag mogelijk ook wel op de weg van het gezantschap of het consulaat in Madrid, maar ook van die kant werd daarvoor niet gezorgd.

39215. De **Voorzitter**: Kon men in Portugal dan ongelimiteerd allerlei levensmiddelen kopen en wegsturen?

A. Niet altijd. Ook zelfs ten aanzien van sardines is er een periode geweest, dat er een uitvoerverbod was. We konden dan echter andere artikelen sturen, zoals vijgen, noten e.d.

39216. De **Voorzitter**: Stuurde u dat ook van uit Lissabon naar Nederland?

A. Ja, maar ook niet via het Rode Kruis.

39217. De **Voorzitter**: Ik ineen echter, dat het Rode Kruis dit ook gedaan heeft.

A. Ja, maar onze ervaring was, dat het via het Rode Kruis nogal lang duurde, dus deden wij het via winkels in Lissabon.

39218. De **Voorzitter**: Waren dat nogal grote hoeveelheden?

A. Neen. In een pakje zaten ongeveer 12 blikjes sardines, wat aadels en wat noten.

39219. De **Voorzitter**: Het Rode Kruis heeft destijds eens een keer 4000 en een keer 10 000 kisten gestuurd. Men wees die artikelen dan in Nederland toe aan gestichten, tehuizen van ouden van dagen, enz., maar de gewone bevolking kreeg er niet van.

A. Men kon bij het Rode Kruis tegen betaling — ik weet niet meer precies hoeveel dat was — opgeven, dat men een pakje naar personen in Holland verzonden wilde zien.

39220. De **Voorzitter**: Het Rode Kruis heeft het toch ook uit eigen beweging en met eigen geldmiddelen gedaan?

A. Dat is mij niet bekend.

39221. De **Voorzitter**: Dat is inderdaad gebeurd. Alleen zou men misschien graag nog wat meer daarvan hebben willen zien. Het waren echter, zoals ik u zoëven zei, twee zendingen, één van 4000 er, één van 10 000 kisten, dus nogal veel.

A. Die jongens in Miranda hebben daar echter toch niets aan gehad.

39222. De **Voorzitter**: Merkte c, dat *van Stolk* die levensmiddelen nodig had?

A. Ja.

39223. De **Voorzitter**: Hoe is *van Stolk* er ten slotte uitgekomen, nadat hij zo'n tijd in het kamp te Miranda gezeten had?

A. Met de hulp van het gezantschap. Als men maar lang genoeg in dat kamp zat, kwam men er wel uit.

39224. De **Voorzitter**: Is hij, toen hij vrijkwam, direct naar Lissabon gekomen?

A. Neen, hij is in Madrid gebleven en heeft daar voor de heer *Maas Geesteranus* gewerkt.

39225. De **Voorzitter**: Maar hoe kon de heer *van Stolk* voor de heer *Maas Geesteranus* in Madrid werken, als hij geen enkele opleiding had gehad voor het werk, dat er moest worden verricht?

A. Hij was meer een contactfiguur. Hij moest er op een gegeven moment voor zorgen, dat er een bepaald aantal Nederlanders klaar stond om op een zekere manier vervoerd te worden. Wij zorgden dan voor de weg.

39226. De **Voorzitter**: Was dat het enige, wat hij te doen had?

A. Meer had hij niet te doen. Hij moest er in de eerste plaats op letten, dat hij — als ik het zo mag zeggen — de „goeden” koos, de enthousiasten.

39227. De **Voorzitter**: Heeft hij het goed gedaan?

A. Hij heeft het zeer goed gedaan. Later heeft hij wel fouten gemaakt, maar in het begin deed hij het heel goed.

39228. De **Voorzitter**: Naar ik meen, heeft hij eens een konvooi Nederlanders naar de Portugese grens gebracht.

A. Dat heeft hij niet gedaan: hij heeft ze alleen maar uitgezocht.

39229. De **Voorzitter**: Dus hij heeft het konvooi niet zelf georganiseerd?

A. Neen, hij gaf hen in Madrid aan onze agent over, die hen in een auto stopte naar de Portugese grens.

39230. De **Voorzitter**: Wie was dat?

A. Dat was een Spanjaard.

39231. De **Voorzitter**: Dus hij heeft niets anders gedaan dan de mensen uitzoeken. Waar ging hij die mensen uitzoeken?

A. In de hotels in Madrid. In die tijd — 1943 — werden de Nederlanders al meer en meer vrijgelaten en zij mochten dan in een soort van *résidence forcée* in Madrid in een bepaald hotel verblijven.

39232. De **Voorzitter**: Bent u daar nooit geweest in die tijd?

A. Neen.

39233. De **Voorzitter**: Hij zocht hen dus alleen maar uit.....

A. ....en besprak dan verder met die Spanjaard hoe het geregeld zou worden.

39234. De **Voorzitter**: Hij heeft daar dus beslist niets gedaan, wat duidelijk het karakter had van militaire geheime dienst?

A. Neen, absoluut niet.

De **Voorzitter**: Er is ons namelijk verteld, dat dit wel het geval zou zijn geweest.

A. Hij is later als spion opgepakt, maar dat sloeg nergens op.

39235. De **Voorzitter**: Waar is hij opgepakt?

A. In Madrid met het tweede of het derde konvooi, dat zou vertrekken.

39236. De **Voorzitter**: Is er nog een derde konvooi geweest? Ik meende, dat het tweede reeds mislukt was.

A. Neen, het was het derde konvooi, dat mislukte. Daar tussendoor was er een konvooi van 2 man, op verzoek van Minister *van Boeyen*.

39237. De **Voorzitter**: Dat noemt u dus het tweede!

A. Ja. Dat bestond dus uit twee mensen, die door Minister *van Boeyen* waren aangewezen.

39235. De **Voorzitter**: Wie waren dat?

A. Ik kan niet meer op hun namen komen; ik meen, dat een van hen v. d. Wel heette.

39239. De **Voorzitter**: Dus het derde konvooi, dat was dan weer een konvooi van enige tientallen mensen, is mislukt?

A. Ja.

39240. De **Voorzitter**: En daarna is *van Stolk* opgepakt als spion!

A. Die jongens zijn toen allemaal opgepakt en speciaal hij weid in Madrid in de gevangenis gestopt.

39241. De **Voorzitter**: Als spion?

A. Ja.

39242. De **Voorzitter**: Hoe heeft zich dat toen verder ontwikkeld?

A. Na een gevangenschap van ongeveer 6 maanden werd hij in vrijheid gesteld, waarna hij direct naar Lissabon gekomen is en van daaruit naar Londen is gegaan.

39243. De **Voorzitter**: Er was dus geen sprake van spionage? Hij heeft dus niets anders gedaan dan de mensen uitzoeken voor de konvooien en besprekingen voeren met die Spaanse agent over de organisatie van de konvooien?

A. Ja.

39244. De **Voorzitter**: Wanneer is hij naar Engeland vertrokken?

A. Ik meen in Maart 1944.

39245. De **Voorzitter**: Wat wilde hij in Engeland gaan doen?

A. Hij wilde in militaire dienst gaan. De organisatie van de heer *Maas Geesteranus* was immers opgebroken en de heer *Maas* was vervangen door de heer Fock, zodat die illegale evacuatie dus geen zin meer had en er voor *van Stolk* geen werk meer was.

39246. De **Voorzitter**: Dus hij was eigenlijk een van degenen, die de illegale evacuatie van uit Zuid-Frankrijk door Spanje naar Portugal en Engeland moesten bevorderen op Spaans gebied?

A. Ja.

39247. De **Voorzitter**: Hij is dus toen waarschijnlijk ook in militaire dienst gekomen in Engeland en waar is hij toen heengegaan?

A. Hij is door het Departement van Koloniën uitgezonden naar Australië. Daar heeft hij toen een verkorte B.B.-opleiding gekregen en na de bevrijding van Indië is hij naar Singapore gezonden als B.B., waar hij overleden is.

39248. De **Voorzitter**: Overleden?

A. Ja, hij heeft een auto-ongeluk gehad.

39249. De **Voorzitter**: Toen dat derde konvooi gevangengenomen was, heeft men van uit Portugal, naar ik meen, nog wel gepoogd hen vrij te krijgen.

A. Inderdaad.

39250. De **Voorzitter**: Hoe heeft men dat geprobeerd?

A. Door contact te zoeken met de gouverneur van de gevangenis, die eventueel voor een paar peseta's wel bereid zou zijn de gevangenis een beetje open te zetten.

39251. De **Voorzitter**: U zegt: „die wel bereid zou zijn”.....

A. Daarover was door een van onze agenten, die aan de grens zat, vluchtig en heel vaag reeds gesproken en wij hadden de indruk gekregen, dat het wel zou gelukken. Directe pogingen zijn toen echter niet aangewend.

39252. De **Voorzitter**: Waarom niet?

A. Toen was het te laat. Ik werd namelijk op een gegeven moment uit Lissabon opgebeld, dat het al niet meer nodig was, want dat ze 's nachts naar Madrid vervoerd waren.

39253. De **Voorzitter**: Er is dus geen poging meer aangewend om de gouverneur van de gevangenis om te kopen?

A. Neen, geen directe poging; er waren alleen maar voorbereidende besprekingen geweest.

39254. De **Voorzitter**: Nu hadden wij het zoëven over dat conflict tussen de heer *Maas* en de heer *van Harinxma*, waarbij ik u vroeg of u ook kon verklaren, wat voor reden daarvoor bestond. U antwoordde hierop, dat dit was, omdat de heer *van Harinxma* niet genoeg zorgde voor de doorzending van de Engelandvaarders.

A. De belangen van de Engelandvaarders niet behartigde.

39255. De **Voorzitter**: Wat wil dat zeggen: „de belangen van de Engelandvaarders”?

A. Dat hij o.a., naar mijn mening, behalve voor de doorzending van die mensen ook had behoren te zorgen, dat er voedsel gestuurd werd. Of het Madrileense gezantschap daartoe in staat was of niet kan ik moeilijk beoordelen, hoewel ik mij niet kan indenken, waarom ze dat niet hadden kunnen doen. De heer *van Harinxma* had dit toch echter in ieder geval kunnen doen. Daarvan ben ik overtuigd, omdat ik het zelf ook gedaan heb.

39256. De **Voorzitter**: Er waren zeker nog wel meer redenen, want dit lijkt mij toch niet dadelijk een reden om zulk een hevige ruzie met elkaar te krijgen.

A. Volgens mij was dit wel de oorzaak, het begin van de tegenstellingen.

39257. De **voorzitter**: Weet u ook, waar de heer *Maas* gestudeerd heeft?

A. Ik meende in Leiden.

39258. De **Voorzitter**: Het is u zeker niet bekend, waar de heer *van Harinxma* gestudeerd heeft en de heer *van Pallandt*?

A. Neen, dat weet ik niet.

39259. De **Voorzitter**: U ziet dus eigenlijk geen andere reden dan de verontwaardiging van de heer *Maas Geesteranus* over de wijze, waarop de heer *van Harinxma* handelde ten aanzien van Engelandvaarders? Betrof dit ook vluchtelingen of alleen Engelandvaarders?

A. Voornamelijk Engelandvaarders.

39260. De **Voorzitter**: Een andere reden ziet u niet?

A. Mevrouw *van Harinxma* bemoeide zich ook met spionage-aangelegenheden, wat de heer *Maas Geesteranus* natuurlijk ook vervelend vond.

39261. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Dit heb ik uit een rapport van de heer *Maas Geesteranus*. Hij heeft mij dit verteld en dat rapport is ook naar Londen gegaan. Hierop zijn van uit Londen later telegrammen gekomen, dat mevrouw *van Harinxma* haar activiteiten moest staken.

39262. De **Voorzitter**: Wat voor activiteiten waren dat?

A. Zij heeft een Hollander, die in Lissabon aangekomen was, aan de tand willen voelen en heeft zich daartoe verkleed.

39263. De **Voorzitter**: Als wat verkleed?

A. Zij heeft haar haar los gehangen, haar gebit uitgedaan .....

39264. De **Voorzitter**: Wat nog meer?

A. Hierna heeft zij met een vriendin, meen ik, die dan haar verpleegster zou zijn, die man ondervraagd, en deze is toen, geloof ik, de volgende dag weer teruggegaan.

39265. De **Voorzitter**: Waarheen?

A. Naar Madrid. Die man was — daar verdachten wij hem ook al van — niet helemaal zuiver.

39266. De **Voorzitter**: Hoe heette die man?

A. Dat weet ik niet meer; zou het *van Straten* kunnen zijn?

De **Voorzitter**: Ik heb dit verhaal nooit gehoord, dus ik kan het u niet zeggen.

A. Het is een heel aardig rapport.

39267. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Maar is het ook waar?

A. Dit is zeker waar.

39268. De heer **van Dis**: Maar waarom heeft zij eigenlijk dat gebit uit haar mond gehaald?

A. Zij wilde niet herkend worden.

39269. De **Voorzitter**: Hebt u dit verhaal ook op zijn juistheid onderzocht?

A. Neen, maar hierover bestaat toch een rapport en dit rapport zal u teel opzichte hiervan meer duidelijkheid geven dan wat ik u hier uit mijn herinnering vertel.

39270. De **Voorzitter**: Wie heeft dat indertijd onderzocht?

A. De heer *Maas Geesteranus*.

Ik meen, dat die z.g. verpleegster hem dat verteld heeft.

39271. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Wie was die verpleegster?

A. Dat is mij niet bekend. Dit zal de heer *Maas Geesteranus* u wel kunnen vertellen.

39272. De **Voorzitter**: U is het dus alleen bekend uit een rapport, dat de heer *Maas Geesteranus* uitgebracht heeft? Aan wie?

A. Aan zijn chef in Londen, met het verzoek daaraan een einde te maken.

39273. De **Voorzitter**: Dus dat rapport zouden we in het archief van die chef moeten kunnen terugvinden?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Het is alleen moeilijk om te weten, welk archief dat geweest is.

A. In ieder geval moet daarvan een kopie in het archief in Lissabon zijn.

39274. De **Voorzitter**: In het archief van de heer *Maas Geesteranus*, bedoelt u?

A. Ja.

39275. De **Voorzitter**: Weet u, waar zich dat bevindt?

A. Ik heb er geen idee van.

39276. De **Voorzitter**: U weet het dus alleen uit het rapport, dat uitgebracht is, maar u weet niet of het waar is.

A. Ik weet wel, dat er toen ook inderdaad een telegram op is gekomen aan de heer *van Harinxma*, met het verzoek, zijn vrouw's activiteiten te doen beëindigen.

Nu kan ik mij niet meer precies herinneren of de heer *van Harinxma* zich destijds in Londen bevond en hij dit van uit Londen heeft moeten schrijven. Een feit is echter, dat het gebeurd is.

39277. De **Voorzitter**: Maar de heer *van Harinxma* kon toen toch moeilijk in Londen zijn, want toen hij zich in Londen bevond, was zijn vrouw toch zeker niet meer in Lissabon?

A. Zijn vrouw is nog enige tijd in Lissabon gebleven.

39278. De **Voorzitter**: Nadat de heer *van Harinxma* al naar Londen was overgegaan en daar zijn nieuwe positie bekleedde?

A. Ja.

39279. De **Voorzitter**: Denkt u, dat zij dat in die periode gedaan heeft?

A. Ja.

39280. De **Voorzitter**: U weet er dus alleen van uit dat rapport, dat u gezien hebt?

A. Ja.

39281. De heer **van Dis**: Waren er, naar u bekend is, nog meer gevallen, dat zij trachtte, op die manier iets te weten te komen?

A. Ik kan mij op het ogenblik geen duidelijker geval voor de geest halen dan dat, wat ik u zoëven noemde.

39282. De **Voorzitter**: Wat zou haar bedoeling hiermee geweest zijn?

A. Ook in Madrid werd zij verdacht van het in het leven roepen van een organisatie, welke tegen *van Stolk* werkte, en wel met behulp van de heer *de Bruyn Tengbergen*.

39283. De **Voorzitter**: Uit welke overweging?

A. Misschien uit een soort antipathie tegen de heer *Maas Geesteranus*.

De **Voorzitter**: Het is mogelijk, maar het lijkt me toch een beetje ver gezocht om in Madrid een organisatie te gaan oprichten alleen om de heer *Maas Geesteranus* onaangenaam te zijn.

39284. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hebt u mevrouw *van Harinxma* wel eens ontmoet?

A. Ja.

39285. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Vindt u dat iemand om zulke wonderlijke avonturen uit te halen?

A. Mevrouw *van Harinxma* is, om u eerlijk te zeggen, niet mijn sympathie.

39286. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Dat mevrouw *van Harinxma* iemand zou hebben ondervraagd, die verdacht werd, kan ik mij voorstellen, maar de manier, waarop dit zou zijn geschied, vind ik heel eigenaardig en ik kan mij niet indenken, dat dit juist is.

A. Ik heb het zelf natuurlijk niet gezien, maar naar mijn mening is dit wel juist.

39287. De **Voorzitter**: Hoe was nu de verhouding tussen de heer *van Pallandt* en de heer *van Harinxma*?

A. Ik geloof ook niet erg gunstig. Uit persoonlijke ervaringen weet ik hier echter weinig van.

39288. De **Voorzitter**: De heer *Maas Geesteranus* en de heer *van Pallandt* waren, meen ik, goed bevriend?

A. Ja.

39289. De **Voorzitter**: Moest de heer *van Pallandt* de geldmiddelen verschaffen aan de heer *Maas Geesteranus*, welke deze nodig had voor zijn werk?

A. De geldmiddelen werden wel via het gezantschap aan de heer *Maas Geesteranus* overgemaakt, maar niet door het gezantschap. Wij kregen bij voorbeeld van het Ministerie van Oorlog uit Londen geld, dat dan gezonden werd aan het gezantschap op naam van de Nederlandse dienst .....

39290. De **Voorzitter**: Dat werd dus gezonden aan de heer *Maas Geesteranus* p.a. gezantschap?

A. Ja, op een dergelijke manier. De grote kas werd beheerd door de man, die ook het geld van het gezantschap beheerde, de heer *van Haastert*.

39291. De **Voorzitter**: Waar en wat is die nog meer geweest?

A. Hij is later bij de Raad van Advies in Londen gekomen.

39292. De **Voorzitter**: Wat voor een functie bekleedde hij daarvoor?

A. Dat is mij niet bekend.

39293. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u met „bij de Raad van Advies gekomen“? Bedoelt u als gewoon lid?

A. Ja.

39294. De **Voorzitter**: Dat is dan natuurlijk geen ambtelijke functie. De Raad van Advies bestond uit mensen uit de Nederlandse kolonie in Londen, aan wie gevraagd werd bij voorkomende gelegenheden hun mening te geven over bepaalde punten. Dat waren echter geen mensen, die daar een betrekking hadden en salaris genoten.

A. Dat wist ik niet.

39295. De **Voorzitter**: U kunt dus moeilijk zeggen, dat iemand, die kanselier was in Lissabon, later lid van de Raad van Advies (als betrekking dan) geworden is.

A. Dat was mij niet bekend. Ik meende, dat het wel een betrekking was.

De **Voorzitter**: Hij zou daarbij natuurlijk griffier of secretaris kunnen zijn geworden; dit is mij echter niet bekend.

A. Hij is later door zijn broer vervangen in Lissabon en ik heb hem in Londen zelf nog gesproken, waarbij hij mij dit vertelde.

39296. De **Voorzitter**: Dat klopt niet, tenzij hij daarnaast nog andere middelen van bestaan gehad heeft.

Hij was dus kanselier bij het gezantschap en zorgde voor de gelden. De gelden, welke voor de heer *Maas Geesteranus* bestemd waren, gingen dus ook door de handen van *van Haastert*. Gaf de heer *van Haastert* dat geld alleen tegen afgifte van documenten, waaruit bleek, waarvoor het gebruikt moest worden?

A. Neen, de heer *Maas Geesteranus* kon onbepakt, voorzover er dan geld was, geld uit de kas halen tegen tekening van een reçu.

39297. De **Voorzitter**: Werd dat geld dan ook geboekt in de boekhouding bij de heer *Maas*?

A. Ja.

39298. De **Voorzitter**: Wie voerde die boekhouding?

A. De heer *de Vos*.

39299. De **Voorzitter**: Wat was dat voor iemand?

A. Dat was een Hollander, die vóór de oorlog in België woonde, naar Lissabon was gekomen als Engelandvaarder en toen ook in dienst is getreden bij de heer *Maas Geesteranus*.

39300. De **Voorzitter**: Hoe oud was hij?

A. Ik schat hem op ongeveer 40 jaar.

39301. De **Voorzitter**: Hield hij, *de Vos*, een goede boekhouding?

A. Ik heb heel weinig verstand van boekhouden.

39302. De **Voorzitter**: Ik bedoel of men steeds kon constateren, waar het geld heenging en hoeveel er in kas was.

A. Ik voor mij kan dat moeilijk beoordelen, maar de heren *Warners* en *Broekrnan*, die die boekhouding onderzocht hebben, waren er, voorzover mij bekend, heel tevreden over.

39303. De **Voorzitter**: Wat betekent „voor zover u bekend“?

A. Ik heb het de heer *Warners* persoonlijk niet horen zeggen. Ik weet alleen, dat de heer *de Vos* na het onderzoek van de heer *Warners* mij zei, dat deze zeer tevreden was.

39304. De **Voorzitter**: U weet dit dus alleen van de heer *de Vos*?

A. Ja.

De heer *Broekrnan* heb ik tegen de heer *Maas Geesteranus* horen zeggen, dat hij over de boekhouding tevreden was.

39305. De **Voorzitter**: Weet u, waar de heer *de Vos* tegenwoordig verblijft?

A. Ik durf het u niet zeggen; ik vermoed weer in België.

39306. De **Voorzitter**: Kunt u ook nog mensen noemen, die ontevreden waren over die boekhouding?

A. Ik ben natuurlijk bekend met dat rapport van dr. *van Rhijn*.

39307. De **Voorzitter**: Hebt u dat gelezen?

A. Dat heb ik vroeger gelezen, ja.

39308. De **Voorzitter**: Heeft dat u aanleiding gegeven tot zekere opmerkingen bij u zelf?

A. Ja.

39309. De **Voorzitter**: Wat voor opmerkingen?

A. Dat het zeer onvolledig is en op bepaalde punten bepaaldelijk onjuist.

39310. De **Voorzitter**: In hoeverre is het onvolledig?

A. Er zijn vele getuigen niet gehoord, zoals *van Stolk*; onze belangrijkste agent, die het meeste geld heeft uitgegeven, *Astro*; ik zelf ben niet gehoord .....

39311. De **Voorzitter**: U zegt *Astro*, was dat een Nederlander?

A. Dat was een Luxemburger.

39312. De **Voorzitter**: Waar hadden ze de heer *Astro* kunnen bereiken, toen dat onderzoek plaats vond?

A. Hij bevond zich in Lissabon.

39313. De **Voorzitter**: Ze hadden hem dus kunnen laten overkomen naar Londen en hem daar kunnen ondervragen?

A. Ja.

39314. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat het rapport op bepaalde punten onjuist was. Welke zijn de fouten, die u er in geconstateerd hebt?

A. Ik zal u een voorbeeld geven. Er wordt in dat rapport gesproken over het feit, dat de heer *Maas Geesteranus* te veel gesmeten heeft met 's Rijks gelden, o.a. reden er 7 auto's voor zijn dienst. Nu waren er van die 7 auto's twee van hem zelf .....

39315. De **Voorzitter**: Van welk geld had hij zich die dan aangeschaft?

A. Hij was daarmee uit Frankrijk gekomen.

39316. De **Voorzitter**: Had hij toen geld?

A. Met één auto is hij uit Frankrijk gekomen en de andere wagen heeft hij later aangeschaft.

39317. De **Voorzitter**: Hij is dus met één auto uit Frankrijk gekomen en hij heeft die tweede auto gekocht van zijn eigen geld. Had hij dan eigen geld?

A. Ja, dat had hij meegebracht.

39318. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Ik heb zijn bankrekening wel eens gezien. Hij had geld in Amerika.

39319. De **Voorzitter**: Bleek uit die bankrekening, dat hij dat geld in Amerika reeds lang bezat?

A. Voor zover ik weet, heeft hij dat geld uit Frankrijk meegenomen naar Portugal en daarna naar Amerika gestuurd.

39320. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat? Betekent dit „voor zover ik weet“, dat hij u dit verteld heeft of dat u dat ergens geconstateerd hebt?

A. Dat weet ik natuurlijk voornamelijk door wat hij mij verteld heeft; ik weet echter niet meer, wanneer ik die bankrekening voor het eerst heb gezien. Dat zal in de beginperiode geweest zijn.

39321. De **Voorzitter**: Ja, wanneer hij dat geld meegebracht heeft uit Frankrijk, naderhand naar Amerika gestuurd en het in Amerika belegd heeft in aandelen, waarvan u dan de aanwezigheid hebt geconstateerd, moet dit natuurlijk in het begin geweest zijn, nog vóórdat u er was. Dan zou u dus de aanwezigheid van die effecten in Amerika geconstateerd hebben in bij voorbeeld 1942?

A. Ja, dat is mogelijk.

39322. De **Voorzitter**: Toen hebt u dus alleen de aanwezigheid van de effecten in Amerika kunnen constateren, maar u hebt niet kunnen zien of hij dat geld meegebracht heeft uit Frankrijk.

A. Neen, dat heb ik niet kunnen constateren.

39323. De **Voorzitter**: Wij hebben ook wel eens het tegendeel van wat u zojuist vertelde gehoord, namelijk, dat hij zonder geld gekomen was en dat hij veel heeft moeten betalen voor het onderhoud van zijn schoonvader, die hem tot Madrid was nagereisd.

A. Als hij zonder geld gekomen was, zou ik wel eens willen weten, hoe de dienst de eerste maanden gedraaid zou hebben.

39324. De **Voorzitter**: Dacht u dan, dat dit met zijn geld heeft plaats gevonden?

A. Ja, want uit Londen was er de eerste tijd geen geld gekomen. Hij heeft zelfs geen salaris gekregen de eerste zes maanden. Dit is mij bekend, doordat ik de brieven naar zijn chef in Londen geschreven heb, waarin hij verzocht mede te delen, waar dat geld nu eigenlijk bleef.

39325. De **Voorzitter**: Toen u daar kwam, was het er dus ook nog niet?

A. Neen.

39326. De **Voorzitter**: Maar dan had hij toch ook nog zijn schoonvader en zijn vrouw en kinderen, die allen in Madrid verbleven?

A. Zijn vrouw en kinderen waren oorspronkelijk in Frankrijk.

39327. De **Voorzitter**: Zijn die later dan niet naar Madrid gekomen?

A. Ik meen van wel, maar eerst later.

39328. De **Voorzitter**: En zijn schoonvader heeft hij — behalve zijn vrouw en kinderen — toch ook moeten onderhouden?

A. Zijn schoonvader is doorgereisd naar Amerika.

39329. De **Voorzitter**: Maar dat alles kostte toch zeker nogal veel geld?

A. Dat waren zijn particuliere aangelegenheden, dus hiervan weet ik niets af.

39330. De **Voorzitter**: U zei zoëven zelf, dat hij een bankrekening had, en dus veronderstelde ik, dat u van zijn particuliere aangelegenheden iets afwist.

A. Ja, maar hoeveel dat alles nu kostte, is mij natuurlijk niet bekend.

39331. De **Voorzitter**: Waar ligt dat huis, dat hij in Frankrijk heeft en dat hij u aangeboden heeft om er een poosje te verblijven?

A. In Bretagne.

39332. De **Voorzitter**: Dat huis bestaat dus en dat aanbod heeft hij u gedaan?

A. Hij heeft mij aangeboden daar een korte vakantie door te gaan brengen.

39333. De **Voorzitter**: Bent u er al geweest?

A. Ik ben er niet geweest.

39334. De **Voorzitter**: Wanneer zou die vakantie gehouden worden?

A. Dat heeft hij mij indertijd gezegd. Hij bood mij aan na de oorlog daar enige tijd naar toe te komen.

39335. De **Voorzitter**: Ik dacht aan de mogelijkheid, dat hij u misschien nu aangeboden had er heen te gaan.

A. Neen.

39336. De **Voorzitter**: Zou hij dat huis al gehad hebben, toen hij in Frankrijk woonde?

A. Ja, ik vermoed van wel. Ik ben er echter nooit geweest en heb het nog nooit gezien.

39337. De **Voorzitter**: Noemt hij het een „château" of noemt hij het een „huisje"?

A. Ik geloof, dat hij het zijn landgoed noemde.

39338. Jonkvrouw **Wttevaall van Stoetwegen**: Hebt u er wel eens een photo van gezien?

A. Neen.

39339. De **Voorzitter**: Meent u, dat het er vóór de oorlog reeds was?

A. Ja.

39340. De **Voorzitter**: U hebt dus geen bepaalde aanleiding daaraan te twijfelen?

A. Neen. Hij heeft er met mij in Lissabon dadelijk in het begin al over gesproken. Ik heb dus niet de minste aanleiding hieraan te twijfelen.

39341. De **Voorzitter**: Ik vraag u er naar, omdat ik het graag wil weten, want niet iedereen is zo goed van vertrouwen geweest. Er zijn namelijk ook anderen geweest, die ons daarover gesproken hebben en ons zeiden: „U moet eens aan de heer *Slors* vragen, waar dat huis eigenlijk is en of hij iets af weet van het tijdstip, waarop dit huis in het bezit gekomen is van de heer *Maas Geesteranus*." Daarom vraag ik het u.

A. Maar of hij dat geld in Amerika had en wanneer hij dat daar gestort heeft, is toch gemakkelijk na te gaan! Ik denk, dat de heer *Maas Geesferanus* wel bereid zal zijn u zijn bankrekening te laten zien. Ik weet althans, dat hij dit de commissie *van Rhijn* aangeboden heeft.

39342. De **Voorzitter**: Van dat huis hebt u dus reeds gehoord bij het begin van uw kennismaking met de heer *Maas Geesteranus*?

A. Ja, dit verklaar ik uitdrukkelijk.

39343. De **Voorzitter**: Nu is in 1942 de heer *Warners* in Lissabon gekomen om daar de illegale evacuatie uit Zuid-Frankrijk te bespreken.

A. Onder meer, ja.

39344. De **Voorzitter**: Van die illegale evacuatie is, meen ik, niet veel terechtgekomen?

A. Neen, maar er is een volledige route geweest tussen Lissabon en Perpignan. Via deze route heeft de heer *van Pallandt* tot twee keer toe een boodschap gestuurd aan de heer *Kolkman* en daarop zelfs een keer antwoord gekregen van de heer *Kolkman*. Om een voor ons tot op heden onbegrijpelijke reden heeft de heer *Kolkman* echter nooit Engelandvaarders aan onze gids meegegeven.

39345. De **Voorzitter**: U weet helemaal niet waarom?

A. Neen.

39346. De **Voorzitter**: Is er niemand, aan wie men dit zou kunnen vragen?

A. Neen. Daarom heb ik indertijd ook al aan de heer *Gerretsen* gevraagd of een van de secretarissen van de heer *Kolkman* nog in leven is, bij voorbeeld een Engelandvaarder, die op zijn kantoor werkte, of iets dergelijks.

39347. De **Voorzitter**: Kent u iemand, die dat zou kunnen zijn geweest?

A. Neen, niemand.

39348. De **Voorzitter**: U meent dus, dat die weg wel bruikbaar zou zijn geweest?

A. Ja.

39349. De **Voorzitter**: Wij hebben er namelijk wel eens aan horen twijfelen of die weg bruikbaar zou zijn geweest.

A. Niemand kan dat beoordelen.

39350. De **Voorzitter**: Kunt u beoordelen, dat hij wèl bruikbaar was?

A. Wanneer een agent tweemaal heen en weer reist, is dit een bewijs, dat die weg bruikbaar is.

39351. De **Voorzitter**: U hebt zoëven niet gezegd, dat er een agent heen en weer gereisd was, maar dat de boodschap overgekomen was. Dit had dan ook kunnen gebeuren van de ene contactman naar de volgende.

A. Dan nòg zou dit een teken van bruikbaarheid zijn.

39352. De **Voorzitter**: Nu betekent het feit, dat men een boodschap kan overbrengen, niet, dat men ook mensen kan overbrengen.

A. Niet direct, maar in ieder geval was er dan toch een weg.

39353. De **Voorzitter**: Er is dus wei degelijk een agent heen en weer gereisd?

A. Ja. Ik had ook gerust zonder enige angst van deze weg gebruik durven maken.

39354. De **Voorzitter**: De heer *Somer* is, meen ik, in 1943 gekomen?

A. Daarvóór is de heer *Broekman* er eerst nog geweest.

39355. De **Voorzitter**: De heer *Broekman* kwam naar ik meen met de Minister, de heer *van Boeyen*, mee.

A. Ja, dat was ongeveer in dezelfde periode.

39356. De **Voorzitter**: De heer *Broekman* kwam in de Minister mee om hier en daar financiële controle te houden. Meer hebben ze, geloof ik, ook niet gedaan.

A. Met de heer *Broekman* is, naar ik meen, de organisatie van de dienst besproken en de moeilijkheden, welke er waren met bepaalde Nederlandse vertegenwoordigers, met de bedoeling die op te lossen, zoals de moeilijkheid met de heer *de Bruyn Tengbergen* en met de heer *van Harinxma*, en andere zaken, de dienst aangaande.

39357. De **Voorzitter**: Toen de heer *Somer* kwam, is als resultaat van dat zelfde bezoek echter besloten, dat de heer *Maas* verdwijnen zou.

A. Ja.

39358. De **Voorzitter**: Bracht de heer *Somer* de heer *Fock* toen al mee?

A. De heer *Fock* was ongeveer 2 weken daarvoor uit Amerika gekomen, overigens ook met een auto, dus een van de zeven.

39359. De **Voorzitter**: Wie heeft verteld, dat de heer *Maas* zeven auto's had?

A. Dat staat in het rapport van dr. *van Rhijn*.

39350. De **Voorzitter**: Ik heb dat rapport zeer onlangs gelezen en ik heb daaruit niet de indruk gekregen, dat er zeven auto's waren. Ik heb daaruit alleen gelezen, dat er een aantal auto's was, waarvan er enige kapot waren.

A. Twee wagens waren ieder ogenblik stuk, ja. Die twee wilde de heer *Maas* ruilen voor een andere wagen.

39351. De **Voorzitter**: Waarom heeft de heer *Sonier* de heer *Maas Geesteranus* aan de dijk gezet?

A. Naar mijn gevoel, omdat de heer *Sonier* in Londen niet meer samen kon werken met Buitenlandse Zaken in verband met de moeilijkheden, welke de heer *Maas* had met dit Departement.

De heer *Somer* had in Londen moeilijkheden met mensen van Buitenlandse Zaken, omdat de heer *Maas Geesteranus* veel moeilijkheden had niet mensen, zoals de heer *de Bruyn Tengbergen*, *van Harinxma thoe Slooten*, *Schuller tot Peursum*, *van Panhuys*.....

39362. De **Voorzitter**: Hij had dus eigenlijk moeilijkheden met iedereen, die binnen zijn bereik was, behalve met de heer *van Pallandt*?

A. Behalve met de heer *van Pallandt*. In Lissabon uitsluitend met de heer *van Harinxma*.

39363. De **Voorzitter**: Moeten wij het dus zo zien, dat Buitenlandse Zaken naar aanleiding hiervan de heer *Somer* verzocht heeft hem alseblieft te doen verdwijnen?

A. Het zou mij niet verbazen, als het zo gegaan was.

39364. De **Voorzitter**: Dat bedoeld: u toch zoëven?

A. Ja.

39365. De **Voorzitter**: Dus het zou volgens u op aandringen van Buitenlandse Zaken geweest zijn, dat de heer *Sonier* hem weggestuurd heeft?

A. Dat is moeilijk positief te beamen.

39366. De **Voorzitter**: De heer *Somer* heeft u hierna het voorstel gedaan in Lissabon te blijven met een salaris van 6000 escudo's, onder voorwaarde, dat u een bepaalde houding zou aannemen?

A. Die voorwaarde luidde, dat ik niet van mijn loyaliteit tegenover de heer *Maas Geesteranus* mocht laten blijken.

39367. De **Voorzitter**: Ir, welke vorm had u die loyaliteit dan kunnen laten blijken, wanneer de heer *Maas Geesteranus* weg was?

A. Dit zijn de woorden van de heer *Somer*. Wat hij precies gezegd heeft — ik heb dat de vorige keer zo ongeveer aan de heer *Gerretsen* verteld —, zou ik nog wel kunnen traceren, want ik heb

toen onmiddellijk na het ontslag, omdat ik er nogal verontwaardigd over was, het gesprek zwart op wit gezet. Ik heb dit document op het ogenblik niet meer in mijn bezit; ik geloof, dat de heer *Maas* het heeft.

De **Voorzitter**: Ik zou liet zeer op prijs stellen, dat van u te ontvangen.

A. Ik heb reeds geprobeerd het te pakken te krijgen, maar heb het tot op heden nog niet ontvangen.

39368. De **Voorzitter**: U bent toen niet ingegaan op dat aanbod, want u wenste die conditie niet te vervullen. Hierna is, geloof ik, gebeurd wat de heer *Somer* u gezegd had, nl. dat u dan weer soldaat zou worden?

A. Ik ben 'soldaat geworden.

39369. De **Voorzitter**: Was die rang van luitenant, welke u gekregen had, een tijdelijke rang?

A. Ja.

39370. De **Voorzitter**: Dus het was niet bepaald een degradatie?

A. Neen. Ik heb echter nooit een bewijs gehad, dat ik ontslagen was. Als ik bij Koninklijk besluit tijdelijk benoemd word tot officier, dan moet er toch een of ander papier komen, vermeldende, dat die tijdelijke benoeming is opgehouden.

39371. De **Voorzitter**: Dat annuleren van een tijdelijke rang kan een inajoor ook niet zonder meer doen.

A. Natuurlijk niet. Het was helemaal vreemd, want in Londen wist men op een gegeven moment op het Ministerie van Oorlog ook niet meer, wat men doen moest. Ik heb ten minste gedurende drie maanden twee keer rantsouen gekregen, een keer voor de soldaat *Slors* van het K.N.I.L., en een keer voor de luitenant *Slors* van de K.L.

De **Voorzitter**: Zulke dingen komen wel meer voor; dat betekent alleen, dat u de ene keer nog niet geschrappt is en de andere keer wel ingevuld is op de lijst.

A. Het salaris heb ik helaas niet tweemaal gekregen.

39372. De **Voorzitter**: Ik vind het woord degraderen in dezen toch wel wat sterk, waar u een tijdelijke rang van luitenant had en waar dus altijd de mogelijkheid bestond, dat u die weer zou verliezen.....

A. Ik vind dit toch wel als zodanig te beschouwen; ik heb ten minste nog geen ander voorbeeld gezien van iemand, die tijdelijk.....

De **Voorzitter**: Ik wel.

A. Na de oorlog bedoelt u?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Goed, maar niet tijdens de oorlog. Na de oorlog zijn er meer teruggesteld, en dat is ook normaal.

39373. De **Voorzitter**: Maar degraderen is toch bepaaldelijk een zeer ernstige straf!

A. Dat zou ook niet zonder meer kunnen gebeuren; dat zou toch moeten plaats vinden via een krijgsraad?

De **Voorzitter**: Wanneer men echter een tijdelijke rang krijgt en men wordt teruggesteld, dan is daar geen krijgsraad voor nodig.

A. Ik heb dit ook altijd beschouwd als een particuliere straf van de heer *Somer*.

39374. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Bent u daar dan niet tegen in beroep gekomen?

A. Ik had er langzamerhand zo genoeg van gekregen, dat ik verzocht heb naar Australië gezonden te worden.

39375. De **Voorzitter**: U bent toen dus naar Australië gezonden. In welke functie?

A. Als sergeant. Ik had inmiddels een opleiding genoten in commando-training en als parachutist en als zodanig ben ik toen naar Australië gezonden.

39376. De heer **van Dis**: Waar is de heer *Maas Geesteranus* na zijn ontslag heengegaan?

A. Hij had een auto-ongeluk gekregen en is aanvankelijk enige tijd in Lissabon gebleven. Later heeft hij verzocht maar naar Londen gezonden te worden en althans mij nog zolang in Londen vast te houden, omdat hij van plan was in Londen een commissie van onderzoek in het leven te roepen. Hij is in ongeveer Juli 1944 in Engeland aangekomen.

39377. De heer **van Dis**: Hebt u hem na die tijd nooit meer gesproken?

A. Enige maanden geleden heb ik hem gedurende twee uur gesproken in Heilo. Na die tijd heb ik hem niet meer gezien.

39378. De **Voorzitter**: Waar is hij nu?

A. In Frankrijk op dat landgoed. In Parijs heeft hij een kamer in de Rue Eugène Labiche; ik meen, dat die in het 15de arrondissement is.

39379. De heer **van Dis**: Heeft de heer *Maas Geesteranus* op het ogenblik nog een functie?

A. Ik geloof niet, dat hij een officiële functie heeft.

39380. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Wel een officiële?

A. Hij is bij Unesco.

39381. De **Voorzitter**: U hebt hem dus niet meer gesproken, toen hij naar Londen kwam?

A. Neen, toen was ik weg.

39382. De **Voorzitter**: Was dat een toevallige coincidentie?

A. Naar mijn mening niet.

39383. De **Voorzitter**: Was het volgens u een opzettelijke coincidentie?

A. Ja. ik kon toen ook niet gehoord worden door die commissie.

39384. De **Voorzitter**: Wat voor betekenis zou het gehad hebben, als u hem gesproken had?

A. Dat kan ik niet beoordelen, want wanneer u het rapport van dr. *van Rhijn* ziet, is dit zó onvolledig ondanks getuigenverklaringen dat ik niet weet of mijn getuigeverklaring er veel aan afgedaan zou hebben.

39385. De **Voorzitter**: Ik kan mij voorstellen, dat u zegt: de commissie *van Rhijn* heeft mij niet gehoord en daardoor is het rapport niet volledig. Ik kan mij echter niet goed voorstellen, wat de commissie *van Rhijn* er voor belang bij had of u al dan niet met de heer *Maas Geesteranus* sprak.

A. Ik weet niet of het alleen de commissie *van Rhijn* was, die daar geen belang bij had, maar het is toch wel typisch, dat jongens, die langer zaten te wachten dan ik op uitzending naar Australië, niet gingen en dat ik op Zaterdag hoorde, dat ik 's Zondags zou vertrekken. Dit op een moment, dat Engeland potdicht zat en ik op een 14000 tons schip met 6 mensen van de Engelse Intelligence gezet werd zonder papieren.

Dat is toch wel typisch, als u in aanmerking neemt, dat er tientallen Hollandse jongens al veel langer wachtten.

39386. De **Voorzitter**: En waren er maar 6 mensen op een 14000 ton's schip?

A. Ja.

39387. De **Voorzitter**: Waarom werd dat schip verder niet gebruikt voor het vervoer van mensen?

A. Omdat het de dag vóór de invasie was en niemand Engeland uit mocht.

39388. De **Voorzitter**: Kent u ook het protest tegen het rapport *van Rhijn* van de heer *Maas Geesteranus*?

A. Ja.

39389. De **Voorzitter**: Hebt u dat in uw bezit?

A. Ik heb het nog niet, maar ik heb wel geprobeerd het te pakken te krijgen, wat mij echter nog niet gelukt is.

39390. De **Voorzitter**: Waar hebt u dat geprobeerd?

A. Ik heb geprobeerd de heer *Maas* te bereiken, want ik denk wel, dat hij er nog een exemplaar van heeft.

19391. De heer **van Dis**: U hebt zoëven gezegd, dat u een visum gekregen had — ik meen in Marseille — voor Uruguay of Paraguay. Van wie had u dat visum gekregen?

A. Dat was volkomen een phantasie-visum van een consul, die wij daar in Marseille tegen het lijf waren gelopen.

39392. De **Voorzitter**: Het was toch een visum van een echte consul?

A. Ja. Het was echter volgens mij een enigszins eigenaardige manier van doen voor een echte consul. Hij mocht dit niet doen.

De heer **van Dis**: Het was waarschijnlijk ook om u te helpen!

39393. De **Voorzitter**: Het was toch een echte consul?

A. Ja, en wij hebben er ook behoorlijk voor betaald.

39394. De heer **van Dis**: Kan het niet zijn, dat de heer *van Lennep* daar achter zat?

A. Neen, in die periode niet. Toen wij dat Franse uitreisvisum moesten hebben, heeft de heer *van Lennep* ons gezegd, dat wij moesten trachten dat eerst te krijgen.

39395. De heer **van Dis**: Het zou bij voorbeeld kunnen zijn, dat de heer *van Lennep* die consul kende en moeite voor u gedaan heeft, zonder dat u het wist.

A. Neen, toen nog niet. Op het moment, dat wij dat uitreisvisum hadden, hebben wij ons paspoort aan de heer *van Lennep* gegeven en heeft hij voor de rest gezorgd. Dat Uruguay of Paraguay is dan ook doorgestrept en daarvoor is in de plaats gekomen Lissabon, omdat wij toen dat uitreisvisum in ons bezit hadden. Het was een heel eigenaardige manier van doen met die visa; als men het ene maar had, dan kwam de rest ook wel.

39396. De **Voorzitter**: U kreeg een visum voor het laatste land van bestemming. . .

A. Ja, en daarmee eerst het uitreisvisum voor Frankrijk, hierna het doorreisvisum naar Lissabon en daarna. . .

39397. De **Voorzitter**: Wanneer men een uitreisvisum voor Uruguay krijgt, geven de tussenlanden toch permissie om door te reizen.

A. Neen, want in Spanje kreeg men niets, als men de militaire leeftijd had.

39398. De **Voorzitter**: Dan moest men toch zeker een doorreisvisum van Spanje hebben?

A. Neen, eerst moest men een Frans uitreisvisum hebben. Toen wij dat dan ook hadden, zijn wij naar de heer *van Lennep* gegaan, die voor de rest zorgde.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor uw inlichtingen en sluit het verhoor.

J. L. SLORS.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 1 FEBRUARI 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en m.

Verhoor van

Jhr. HANS FRIEDERICH WILHELM HORST VAN PELSER
BERENSBURG,

oud 56 jaar, wonende te Aken, consul der Nederlanden in Aken.

Hij legt de eed af als getuige.

39498. De **Voorzitter**: Datgene, waarover wij u wilden spreken, heeft voornamelijk betrekking op hetgeen u in Berlijn hebt meegemaakt, toen aldaar de Nederlandse belangen door het Zweedse gezantschap behartigd werden. Waar was u toen Nederland in oorlog raakte?

A. Op 10 Mei 1940 was ik in Aken. Ik was toen eveneens consul.

39499. De **Voorzitter**: Leefde uw vader toen nog?

A. Mijn vader leefde niet meer, deze is op 2 November 1935 overleden.

39500. De **Voorzitter**: Was u dus consul in Aken?

A. Ja, ik was consul in Aken, d.w.z. honorair consul.

39501. De **Voorzitter**: Welke functie vervulde nog u daarnaast?

A. Ik vervulde geen andere functie.

39502. De **Voorzitter**: U zat dus in Mei 1940 in Aken?

A. Ja.

39503. De **Voorzitter**: Bent u al spoedig daarna naar Berlijn gegaan?

A. Ik heb mij bij de Zweedse legatie in Berlijn gemeld en ben aangenomen. Op 1 Juli 1940 ben ik naar Berlijn gegaan.

39504. De **Voorzitter**: Dus u hebt zich schriftelijk aangemeld?

A. Ja, ik heb mij schriftelijk aangemeld.

39505. De **Voorzitter**: Wat was er intussen gebeurd met de vele Nederlanders, die in Aken woonden?

A. In Aken is niet een Nederlander in de gevangenis geweest.

39506. De **Voorzitter**: Hoe kwam dat?

A. Door mijn relaties.

39507. De **Voorzitter**: Met wie?

A. Met de instanties, die daarover zeggenschap hadden. Die instanties kende ik allemaal. Er waren eigenlijk veel te veel Nederlanders, in mijn district al ongeveer 8000. Zij konden deze mensen niet allemaal gevangennemen, zoals bijv. in Berlijn en andere plaatsen is gebeurd.

39508. De **Voorzitter**: Dus zij werden helemaal met rust gelaten?

A. Ja, zij werden helemaal met rust gelaten.

39509. De **Voorzitter**: Hebben zij generlei moeilijkheden onderhouden?

A. Ja, wel van de bevolking. Delen van de bevolking, die erg pro-Hitler waren. Ik kan u echter een ander voorbeeld geven: Als ik op straat liep, fluisterden de mensen mij wel toe, dat het een schandaal was Nederland te overvallen. In het openbaar werden wij niet aangekeken, deze opmerkingen werden tersluiks gemaakt. Ik kreeg wel zogenaamd „Stubenarrest“; ik mocht het huis niet verlaten, en wel van Zaterdagmiddag zo tegen drie uur tot Pinksterdinsdag. De politiepresident — die later een felle Nazi is geworden en sterk geageerd heeft tegen de Joden in Polen — was in die tijd nog erg rustig en heeft mij gezegd er aan te denken, dat hij de Nederlandse consul kamerarrest had gegeven, maar niet de heer van Pelsler. Verder zei hij: „Uw geslacht leeft sedert 500 jaar in Aken en ik kan het voor mij persoonlijk niet verantwoorden. Ik moest het doen op aanwijzing van het Auswartige Amt te Berlijn.“

39510. De heer **Stokvis**: Hebt u toen' inderdaad kamerarrest gehouden?

A. Ja, ik mocht er niet uit. Ik had de Gestapo voor de deur.

39511. De **Voorzitter**: Heeft dat enige dagen geduurd?

A. Ja, dat heeft ongeveer vier dagen geduurd.

39512. De **Voorzitter**: Hebt u zich toen nog wel met de Nederlanders beziggehouden, die in Aken woonden?

A. Neen, dat mocht ik niet meer, dat was absoluut afgelopen. Dat was daarna in handen van de Zweedse consul.

39513. De **Voorzitter**: Was er in Aken een Zweedse consulaire ambtenaar?

A. Ja, *Bragard*. Deze was vice-consul.

39514. De **Voorzitter**: Dat was toch geen Zweed?

A. Hij was met een Zweedse vrouw getrouwd.

39515. De **Voorzitter**: Was hij Duitser?

A. Ja.

39516. De **Voorzitter**: U hebt zich dus spoedig daarna bij het Zweedse gezantschap in Berlijn gemeld?

A. Spoedig wil ik niet zeggen. Dat is ongeveer midden Juni gebeurd.

39517. De **Voorzitter**: Wanneer bent u daar aangekomen?

A. In Juli. Ik ben eerst een keer in Berlijn geweest om mij voor te stellen en op 1 Juli ben ik dan op de legatie gekomen.

39518. De **Voorzitter**: Hoe kwam het, dat ze u in Aken niet hebben uitgewezen?

A. Dat gebeurde toen nog niet. De uitwijzing, resp. het brengen naar Zwitserland, zoals bijv. mijn collega Schmidt in Essen, gebeurde pas veel later. Dat is ongeveer in September of October geweest, voorzover ik het mij nog herinner.

39519. De **Voorzitter**: Hebben ze de heer *Schmidt* ook tot September met rust gelaten?

A. Ja, ik geloof het wel. Ik weet niet of hij in de gevangenis heeft gezeten. Hij is naar Zwitserland gekomen.

39520. De **Voorzitter**: Was hij honorair consul?

A. Ja, wij waren allen honorair consul met uitzondering van Hamburg, Dusseldorf en Berlijn.

39521. De **Voorzitter**: De heer *Schmidt* is toch heel lang in Essen geweest?

A. Ja, heel lang, ik geloof zo iets van 45 jaar. Hij zit er nu nog.

39527. De **Voorzitter**: Is hij er weer?

A. Ja.

39523. De **Voorzitter**: Dus toen bent u tegen Juli in Berlijn aangekomen?

A. Ja.

39524. De **Voorzitter**: Bent u daar dadelijk te werk gesteld bij de afdeling, die zich bezighield met de Nederlandse belangen?

A. Ja, afdeling B, onder de gezantschapsraad *Wistrand*.

39525. De **Voorzitter**: Waaruit bestonden uw werkzaamheden?

A. Ik werkte bij de Paspoortenafdeling.

39526. De **Voorzitter**: Wat was uw werk bij die paspoortenafdeling?

A. Toen ik arriveerde, waren er drie postzakken met paspoorten. Deze lagen voor mij klaar om bewerkt te worden.

39527. De **Voorzitter**: Waar kwamen deze paspoorten vandaan?

A. Van alle consulaten in Duitsland.

39528. De **Voorzitter**: Wat moest er met die paspoorten gebeuren?

A. Ik moest ze verlengen of vernieuwen.

39529. De **Voorzitter**: Waren ze in die tijd afgelopen?

A. Ja. De consulaten kregen de formulieren, vulden deze in en stuurden ze naar Berlijn. Wat niet goed was, werd dan weer teruggestuurd, voorzien van eventuele opmerkingen mijnerzijds. Als ze klaar waren, werden ze door mij bewerkt.

39530. De **Voorzitter**: Waren daar geen oude paspoorten bij? Paspoorten, die lang geleden verlopen waren?

A. Wat bedoelt u met lang geleden?

De **Voorzitter**: Een halfjaar bij voorbeeld.

A. Ja, er waren paspoorten bij, welke een halfjaar verlopen waren. De mensen wisten in het begin nog niet waar ze heen moesten gaan. Niet iedereen wist, dat de Zweden de bescherming van de Nederlanders op zich hadden genomen.

39531. De **Voorzitter**: De consuls wisten dat toch wel?

A. Zij waren ingelicht door de Zweedse legatie via de Regering in Londen.

39532. De **Voorzitter**: Wat is er verder met de Nederlandse consuls gebeurd? Zijn zij uitgewezen?

A. Ja, *Schmidt* was in Zwitserland. *Rens* uit Stuttgart was eveneens in Zwitserland. *Rens* is op het ogenblik consul in Baden-Baden. *Schrikker* was beroeps-consul en verbleef ook in Zwitserland. Enkelen zijn nog achtergebleven, b.v. *Lampe* uit Dortmund. *Jurgens* uit Kleef is naar Holland gegaan. Ik weet echter niet wanneer. Ik weet ook niet of dat dadelijk gebeurd is.

39533. De **Voorzitter**: Wat deed deze heer *Lampe*?

A. Hij had zijn zaak, Hethlage & Co.

39534. De **Voorzitter**: Heeft hij die zaak gehouden?

A. Ja.

39535. De **Voorzitter**: Ik wilde eigenlijk alleen maar vragen of zij ook nog iets te maken hebben gekregen, op de Zweedse consulaten, met de belangen van de Nederlanders.

A. Neen.

39536. De **Voorzitter**: Hebben de Zweedse consulaten zich wel overal beziggehouden met Nederlandse belangen?

A. Ja, het ene goed, het andere minder goed. U moet natuurlijk bedenken, dat het precies zo is, wanneer men mij b.v. morgen belangen van Peru ter behartiging zou geven. Dan moet ik mij in het begin ook eerst inwerken. Ik moet eerst weten hoe zich alles in Peru toedraagt. Dat hebben de Zweden natuurlijk ook eerst moeten weten. In het begin liep het natuurlijk helemaal niet. Dat kon ook niet lopen.

39537. De **Voorzitter**: Neen. Het ging natuurlijk van de Duitse Regering uit of iemand wel of niet blijven zou?

A. Ja, dat hing van de Duitse Regering af, resp. ook van de Regering in Londen, welke opdracht gaf, dat de consul ergens heen kon gaan. Ze moesten immers voor hen betalen, vooral voor degenen, die naar Zwitserland gingen.

39538. De **Voorzitter**: Maar waarom ging de heer *Schmidt* dan weg? Heeft hij opdracht van de Duitse Regering gekregen?

A. Het is van de Duitse Regering uitgegaan, of liever gezegd, ik geloof eigenlijk van de Zweedse legatie.

Ik herinner mij nog, dat wij op een keer een grote lijst kregen van al de consuls, die weg zouden gaan. Ik stond natuurlijk ook op de lijst. *Wistrand* heeft toen gezegd, mij niet te zullen loslaten. *Wistrand* zei: „Wanneer u weggaat, heb ik niemand, die het werk kan doen.”

39539. De **Voorzitter**: Behalve *Millenaar* dan toch zeker?

A. *Millenaar* was in het begin ook nog niet bekend met dit soort werk. Hij had weer ander werk.

39540. De **Voorzitter**: Wat was hij ook weer geweest?

A. Hij was landbouwconsulent.

39541. De **Voorzitter**: Ja, dat was hij. Dus u bedoelt, dat hij met deze nieuwe werkzaamheden ook niet al te goed op de hoogte was.

A. Ja.

39542. De **Voorzitter**: U hebt dus direct onder *Wistrand* gewerkt?

A. Ja, direct.

39543. De **Voorzitter**: Niet onder *Millenaar*?

A. Neen. *Millenaar* had een heel andere afdeling. *Millenaar* zat beneden en ik zat boven.

39544. De **Voorzitter**: Bent u gebleven tot aan het einde van de oorlog?

A. Ik ben gebleven tot 13 April 1945. 's Ochtends vroeg om halfdrie gingen we naar Lubeck, enz. In ieder geval kwamen we op 18 April 1945 in Stockholm aan.

39545. De **Voorzitter**: Ik dacht eigenlijk, dat het 21 April was. Dus u hebt in Berlijn het werk verricht, dat bestond uit het nazien van passen. Nederlandse passen, die voor de Nederlanders, die in Duitsland woonden, zo moesten worden opgesteld, dat ze geldig waren?

A. Ja.

39546. De **Voorzitter**: Daar is zeker niet zo verschrikkelijk nauwkeurig mee te werk gegaan?

A. Ja, toch wel.
Ik ben blij, dat ik het nauwkeurig heb gedaan.

39547. De **Voorzitter**: Tot het einde toe?

A. Ja, anders had ik ook weer moeilijkheden gekregen. U moet natuurlijk één ding bedenken: Op een gegeven moment kwamen de Zweedse beschermingspaspoorten.

39548. De **Voorzitter**: Wat zijn dat voor paspoorten?

A. Dat waren paspoorten, door de Zweden uitgegeven.

39549. De **Voorzitter**: Voor wie?

A. Voor de Nederlanders.

39550. De **Voorzitter**: Maar die hadden toch hun eigen paspoorten?

A. Ja, wij hadden echter geen formulieren meer. Er moest wel iets nieuws komen.

39551. De **Voorzitter**: Waarom moest u die formulieren hebben? Wanneer men een pas had, kon deze toch worden verlengd?

A. Ja, maar deze paspoorten waren afgelopen. Er waren te veel stempels in. Er was geen ruimte meer. Er moesten nieuwe paspoorten gemaakt worden. Toen hebben ze deze beschermingspaspoorten ingesteld. Op Dinsdag, toen al de N.S.B.'ers naar Duitsland kwamen, kon niemand beoordelen of het een N.S.B.'er was of niet; diens gevolg zijn er misschien enige paspoorten aan verkeerde mensen gegeven.

39552. De **Voorzitter**: Wij hebben gehoord, dat allerlei mensen, die er helemaal niet voor in aanmerking kwamen, met zo'n Zweeds beschermingspaspoort liepen. B.v. Duitsers, zelfs mensen van de Gestapo.

A. Dat moet na mijn tijd gebeurd zijn. In de tijd tussen ons en de bezetting.

De **Voorzitter**: Ja, dat begrijp ik.

A. We weten natuurlijk niet, wat er in die tijd gebeurd is.

39553. De **Voorzitter**: Is het in ieder geval niet in uw tijd gebeurd?

A. Neen. We behandelden dergelijke aangelegenheden altijd heel nauwkeurig.

39554. De **Voorzitter**: Dat is juist, want de mededelingen zijn ons alleen ten aanzien van de allerlaatste veertien dagen gedaan.

A. Ja. Dat is mogelijk, de allerlaatste veertien dagen!

39555. De **Voorzitter**: Wie waren er nog meer op de afdeling, waar u werkte?

A. Mijn secretaresses, mevrouw *Buck* en mevrouw *Schmidt*.

39556. De **Voorzitter**: Waren dat Duitse of Nederlandse dames?

A. Dat waren Duitse dames, met Nederlanders getrouwd.

39557. De **Voorzitter**: Ze waren dus met Nederlanders getrouwd?

A. Ja. Mevrouw *Buck* kwam uit Berlijn en mevrouw *Schmidt* uit Bunzlau in Silezië.

39558. De **Voorzitter**: Waren zij te vertrouwen voor het werk, dat zij verrichtten?

A. Ja.

39559. De **Voorzitter**: Was er werk bij, waardoor vertrouwen werd geschonken?

A. Hoe bedoelt u dat?

De **Voorzitter**: Hebben deze vrouwen werkzaamheden verricht, waarmee een zeker vertrouwen gemeend was?

A. Neen, ze kregen het werk van mij en voerden dat uit.

39560. De **Voorzitter**: Was dat werk, dat iedereen zien mocht?

A. Ja, dat kon iedereen zien. Dat was alleen het maken van de paspoorten en de daarbij behorende formulieren.

39561. De **Voorzitter**: Dus er was geen kwestie van, dat deze secretaresses, wanneer zij onjuiste bedoelingen hadden, daar iets mee konden doen, dat niet in de haak was?

A. Dat is mij nooit opgevallen.

39562. De **Voorzitter**: Hebt u mevrouw *Schot* meegemaakt?

A. Ja. Zij heeft ook een tijdlang bij mij gewerkt.

39563. De **Voorzitter**: Hoe deed ze haar werk?

A. Mevrouw *Schot* was een avondwerkster. Zij kon overdag niet goed werken. Als om vijf uur het licht opging, begon zij te werken.

39564. De **Voorzitter**: Wanneer ging ze weg?

A. Dat weet ik niet meer.

39565. De **Voorzitter**: Hoelang werkte zij dan na vijf uur?

A. Dan werkte zij heel lang, vooral toen zij bij de Zweden zelf was. Bij ons kon zij dat niet doen, omdat het bij ons afgelopen was. Zij heeft bij mij ook niet veel gedaan. Bij de Zweden werkte zij onder *Gavrèll* op een kasteel.

39566. De **Voorzitter**: Wat voor een kasteel?

A. Ik weet niet meer hoe het heet. Een ander kasteel, waar de Zweden eveneens werkten, heette Hornow.

39567. De **Voorzitter**: Waar was dat?

A. Het andere kasteel was van Fürst *Bismarck*. In de Niederlausitz. Daar hadden zij twee kastelen. Het ene was voor de Afdeling B; dat was kasteel „Hornow”. Op het tweede kasteel zat de hoofdlegatie. Daar heeft mevrouw *Schot* later ook gewerkt. Ik weet echter niet meer hoe dat kasteel heette. Ik ben er één keer geweest.

39568. De **Voorzitter**: In welk gebied is dat?

A. Ook in de Niederlausitz.

39569. De **Voorzitter**: Is dat ver weg?

A. Het is bij Spremberg, ten zuiden van Berlijn. Berlijn-Spremberg-Glogau.

39570. De **Voorzitter**: Dat is dus helemaal de kant van Breslau op?

A. Ja, dat is de kant van Breslau op, heel ver naar Breslau; het is zoiets van 200 km ten zuiden van Berlijn.

39571. De **Voorzitter**: Maar waarom was de legatie daarheen gegaan?

A. Voor de bommen.

39572. De **Voorzitter**: Dus de legatie is overgeplaatst?

A. Ja, de legatie is naar die twee kastelen overgeplaatst. Ik zelf ben de hele oorlog, met uitzondering van 8 dagen, dat ik in Bad Wildungen was, in Berlijn gebleven, aangezien de mensen voor de paspoorten geregeld bleven komen.

39573. De **Voorzitter**: Eerst in de Rauchstrasse?

A. Ja. Rauchstrasse 10, daarna op een ander nummer in de Rauchstrasse.

39574. De **Voorzitter**: Was dat vóór of na het bombardement?
- A. Na 23 November 1943, na het bombardement.
39575. De **Voorzitter**: Zat u toen in een ander gebouw in de Rauchstrasse?
- A. Ja. Daarna kwam ik in het derde gebouw in de Rauchstrasse te zitten. Vervolgens kwam ik in Bad Wildungen.
39576. De **Voorzitter**: Hebt u daar vacantie gehad?
- A. Ja, daar heb ik vacantie gehad, hoewel ik eigenlijk was overgeplaatst. Wij zijn met een auto uit Berlijn gegaan, maar dadelijk weer teruggeroepen. De auto kwam om zes uur aan en om acht uur moest ik weg.
39577. De **Voorzitter**: Waarheen?
- A. Naar Bad Wildungen.
39578. De **Voorzitter**: Waarom?
- A. Om mij te halen. Alles in Berlijn liep vast.
39579. De **Voorzitter**: Werd u naar Berlijn gehaald?
- A. Ja.
39580. De **Voorzitter**: Waar was u toen, in Wannsee?
- A. Torn was ik in de Kaiser Friedrichstrasse, ook in de buurt van de Rauchstrasse. Daarna was ik pas in Wannsee, ten minste voor zover ik mij herinner.
39581. De **Voorzitter**: Bent u ten slotte ook in Wannsee geweest'?
- A. Ja, maar in een ander gebouw, niet in de Dreilindenstrasse. Daar zat b.v. kolonel *Millenaar*. Ik zat weer in de Tristanstrasse, met mevrouw *Bäck* en mevrouw *Schnidt*. Het waren twee verschillende gebouwen. Later kwam mevrouw *Naundorf* er nog bij. Deze mevrouw *Naundorf* was vroeger op het consulaat in Aken werkzaam geweest. De heer *Bragard* is toen naar Zweden gegaan, waartoe hij permissie had gekregen. Zijn secretaresse is daarna bij mij gekomen.
39582. De **Voorzitter**: Hebt u mejuffrouw *Boosmann* ook gekend?
- A. Ja, zij is ook nu nog op de legatie.
39583. De **Voorzitter**: Hoe heeft zij zich in de oorlog gedragen?
- A. Heel goed. Mejuffrouw *Boosmann* was een gewone typiste.
39584. De **Voorzitter**: Daarom kan zij wel verkeerde inzichten gehad hebben?
- A. Neen.
39585. De **Voorzitter**: Hoe waren haar inzichten dan?
- A. Zij had absoluut geen inzichten. Ik heb met haar nooit over politiek gepraat.
39586. De **Voorzitter**: Hebt u ook niet gemerkt, dat ze Gestapo-agente was?
- A. Neen, dat geloof ik ook niet.
39587. De **Voorzitter**: Als iemand dat verteld heeft, zal dat dus wel niet waar zijn?
- A. Neen, werkelijk niet.
39588. De **Voorzitter**: Kent u mejuffrouw *Weisse*?
- A. Mejuffrouw *Weisse* had de Mexicaanse afdeling. Mexico was er ook vertegenwoordigd.
39589. De **Voorzitter**: Waar was deze afdeling gevestigd?
- A. Deze was in Wannsee, in de Dreilindenstrasse gevestigd.
39590. De **Voorzitter**: Hoe was deze mejuffrouw *Weisse* politiek?
- A. Ik heb met haar nauwelijks contact gehad.
39591. De **Voorzitter**: Had mevrouw *Schot* zekere politieke inzichten?
- A. Neen.
39592. De **Voorzitter**: Hebt u daar niets van gemerkt?
- A. Ik heb helemaal nooit iets van de politieke inzichten van de dames gemerkt.
39593. De **Voorzitter**: Er heeft ons juist hier iemand verteld over de politieke inzichten van die dames; vandaar, dat ik het u vraag. Toen bent u dus ten slotte op de 13de April uit Wannsee weggegaan?
- A. Ja, op 13 April 1945 ben ik uit Wannsee weggegaan. Ik wist het toen nog niet, maar later, toen ik in Stockholm was, heb ik gehoord, dat de Nederlandse Regering in Londen al in 1942 opdracht had gegeven, voor het geval, dat ons iets gebeurde, waardoor we weg moesten, ons permissie te geven naar Zweden te gaan.
39594. De **Voorzitter**: Allen?
- A. Neen, alleen de Hollanders. Dat waren kolonel *Millenaar*, mevrouw *Bäck*, mevrouw *Schmidt* en ik.
39595. De **Voorzitter**: De heer *Millenaar* is toch niet gegaan?
- A. Jawel, wij zijn allemaal samen gegaan.
39596. De **Voorzitter**: Tegelijk?
- A. Ja.
39597. De **Voorzitter**: Ik meende, dat hij eerst niet wilde gaan? Heeft hij niet tegengestribbeld?
- A. Ja, hij wilde misschien niet gaan in het belang van de Nederlanders.
39598. De **Voorzitter**: Is het dus juist, dat hij niet weg wilde gaan'?
- A. Ja. Ten minste, voorzover mij ter ore is gekomen. Hij moest geloof ik gaan.
39599. De **Voorzitter**: U kreeg toch wel de indruk?
- A. Ja.
39600. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Millenaar* dikwijls in zijn werk meegemaakt?
- A. Ja.
39601. De **Voorzitter**: Niettegenstaande u in het andere gebouw zat?
- A. Ja, later.
39602. De **Voorzitter**: In Wannsee. In de Rauchstrasse natuurlijk niet?
- A. Ja. In de Rauchstrasse niet.
39603. De **Voorzitter**: Had hij nogal eens te maken met de verzending van pakketten naar kampen?
- A. Ja.
39604. De **Voorzitter**: Naar krijgsgevangenenkampen?
- A. Ja.
39605. De **Voorzitter**: Ook wel naar concentratiekampen voor politieke gevangenen?
- A. Ja, ook.

39606. De **Voorzitter**: Hebt u deze pakketten wel eens bij hem zien liggen?

A. Ja.

39607. De **Voorzitter**: Hoeveel pakketten tegelijk zag u daar dan liggen?

A. Dat was verschillend.

39608. De **Voorzitter**: B.v. 10 of 200?

A. Ja, dat is natuurlijk een heel groot verschil, maar ik kan u geen schatting geven. Er kwamen altijd pakketten. Ze waren soms heel slecht verpakt.

39609. De **Voorzitter**: Waar kwamen die pakketten vandaan?

A. Dat weet ik niet. Dat kan ik ook niet zeggen. Ik had verder met de pakketten niets te maken.

39610. De **Voorzitter**: Neen, maar daarom kon u ze wel gezien hebben?

A. Ja, gezien heb ik ze.

39611. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens een kamer vol gezien?

A. Neen.

39612. De **Voorzitter**: Er heeft ons nl. iemand verteld, dat hij een kamer vol had zien liggen.

A. Dat weet ik niet. Er gingen voortdurend pakketten in en uit.

39613. De **Voorzitter**: Dus u hebt zich ook helemaal niet beziggehouden met de afdeling van de gevangenen?

A. Neen.

39614. De **Voorzitter**: Hebt u ook geen kampen bezocht?

A. Neen.

39615. De **Voorzitter**: Behoorde dat niet tot uw werk?

A. Neen.

39616. De **Voorzitter**: Hebt u te Berlijn wel eens jongelui ontmoet, b.v. studenten of arbeiders, die naar Duitsland werden gehaald?

A. Ja.

39617. De **Voorzitter**: Waar hebt u die ontmoet?

A. Bij mij.

39618. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u dat?

A. Zij kwamen ook voor paspoorten bij mij. Ze kwamen ook privé. Om de veertien dagen nodigde ik een aantal studenten bij mij thuis uit. We kregen van de Zweden pakketten en zodoende konden ze weer eens behoorlijk eten.

39619. De **Voorzitter**: Hadden ze dat nodig?

A. Ja. Ze waren altijd in een kamp, dus was een gedekte tafel voor hen eer, evenement. Ze hebben zich prachtig gedragen.

39620. De **Voorzitter**: Hielden ze zich goed?

A. Ja.

39621. De **Voorzitter**: Waar woonde u?

A. Ik woonde in het begin in de Schwabische Strasse bij twee oude dames, waar vroeger leden van de legatie hadden gewoond. Dan heb ik gewoond in de Badensche Strasse, dat was particulier. Vervolgens heb ik in Gross-Glienicke gewoond, bij een Hollandse familie. Dat ligt tussen Berlijn en Potsdam. En dan woonde ik in Wannsee in het huis in de Tristanstrasse.

39622. De **Voorzitter**: Hebt u in die verschillende woningen van u studenten op bezoek gehad?

A. Ja, in het begin niet, later pas.

39623. De **Voorzitter**: Nu zegt u, dat u ze pakketten van de Zweden gaf?

A. Ik had pakketten van de Zweden.

39624. De **Voorzitter**: Hoe kwam u daar aan?

A. We kregen deze pakketten uit Zweden.

39625. De **Voorzitter**: Kreeg u ze uit Zweden?

A. Ja.

39626. De **Voorzitter**: Of kreeg het Zweedse personeel ze uit Zweden en kreeg u van hen wel eens een pakket?

A. Neen, we kregen ieder onze pakketten.

39627. De **Voorzitter**: Kreeg iedereen deze pakketten?

A. Ja, we kregen ze allemaal,

39628. De **Voorzitter**: Als lid van het personeel?

A. Ds. *Hebbel* zorgde voor de boekhouding. Dat heet in het Zweeds Kamrer. Hij heeft er voor gezorgd, dat wij meer pakketten kregen.

39629. De **Voorzitter**: Zorgde hij er voor, dat u verder allemaal pakketten kreeg?

A. Ja. Dat was heel belangrijk en daardoor kon ik dan bijv. de studenten uitnodigen.

39630. De **Voorzitter**: Waren er ook wel eens gedeporteerde arbeiders bij?

A. Ja, vooral in de laatste tijd. Het was overstelpend, zo veel als er kwamen. Ze kregen ook allen een bijzonder papier, waarop stond, dat zij Nederlanders waren.

39631. De **Voorzitter**: Van wie kregen zij dat?

A. Ook van de Zweden.

39632. De **Voorzitter**: Waren dat identiteitspapieren?

A. Ja, dat was zo'n kaart in drie talen.

39633. De **Voorzitter**: Kwamen zij deze kaarten bij u halen?

A. Ja, die kwamen zij bij ons halen.

39634. De **Voorzitter**: Op welke wijze konden zij dan bewijzen, dat zij Nederlanders waren?

A. Door hun paspoort.

39635. De **Voorzitter**: Hadden zij allemaal een paspoort?

A. Ja. Ik heb dikwijls op één ochtend 200 mensen bij mij gehad.

39636. De **Voorzitter**: Waarom moesten zij dan naast dat paspoort ook nog een identiteitskaart hebben?

A. Wij wisten toen niet, wie er zouden komen, de Amerikanen of de Russen. Er stond op de identiteitskaart, dat zij Nederlanders waren. Dat gold bijv. ook voor de huizen; zij konden een Zweedse vlag voor hun ramen plakken.

39637. De **Voorzitter**: Dus die identiteitskaart was in verschillende talen gesteld?

A. De identiteitskaart was, meen ik, in het Nederlands, Russisch. Frans en Engels gesteld.

De naam stond er op vermeld en dat hij Nederlander was.

39638. De **Voorzitter**: Hoe gebeurde dat nu voor de mensen, die niet in Berlijn waren, maar die in andere delen van Duitsland zaten?

A. Met de paspoorten?

39639. De **Voorzitter**: Ja, wat betreft de gedeporteerde arbeiders?

A. Zij stuurden het paspoort op naar het consulaat.

39640. De **Voorzitter**: Naar het Zweedse consulaat? Het dichtstbij zijnde?

A. Ja, het Zweedse consulaat stuurde ze weer naar ons door.

39641. De **Voorzitter**: Moest u dan voor de kaart zorgen?

A. Ja, d.w.z. de kaarten werden door de hoofdlegatie uitgereikt. Wij verzorgden natuurlijk wel de paspoorten.

39642. De **Voorzitter**: Maar hoe kwam iemand, die nu b.v. in Beieren werkte als Nederlandse gedeporteerde arbeider, in het bezit van de kaart?

A. Door het consulaat. Het consulaat kon de kaarten ook uitreiken.

39643. De **Voorzitter**: Juist. Hebt u in Wannsee nog meegemaakt, dat er geregeld Duitsers in het gebouw kwamen? Mensen van de S.D.?

A. Ja, ik herinner mij wel eens een Duitser gezien te hebben. Ik weet natuurlijk niet of het iemand van de S.D. was.

39644. De **Voorzitter**: Waren het militaire Duitsers?

A. Neen, ik heb niemand in uniform gezien. Ik ben niet zo heel veel in de Dreilindenstrasse geweest. Als ik er kwam, was het meestal 's avonds.

39645. De **Voorzitter**: We hebben van deze en gene verhalen gehoord, dat er voortdurend Duitse soldaten kwamen en dat die zo maar vrij in het gehele gebouw rondliepen en konden inkijken, wat ze wilden inkijken.

A. Daar ben ik nooit bij geweest.

39646. De **Voorzitter**: Was dat in de andere straat ook niet zo?

A. Neen, in de Tristanstrasse liet ik niemand binnen.

39647. De **Voorzitter**: Had u het daar te zeggen?

A. Ja.

39649. De **Voorzitter**: Stond er geen Zweeds ambtenaar boven u?

A. Ja, er was inderdaad een ambtenaar, maar deze kwam alleen 's morgens om te ondertekenen. Wij Hollanders deden het werk en de Zweden ondertekenden.

39649. De **Voorzitter**: In dat gebouw?

A. Ja.

39650. De **Voorzitter**: Er waren dus niet voortdurend Zweden aanwezig?

A. Neen. Dikwijls kwamen ze helemaal niet, dan moest je de Hollanders eerst weer naar de Dreilindenstrasse sturen voor de ondertekening. Dan stonden ze daar eerst voor de deur.

39651. De heer **Stokvis**: Ik wilde vragen of u wel eens de naam *Klein* gehoord hebt?

A. Ja.

39652. De heer **Stokvis**: Is dat een van die Duitsers?

A. Ja. Ik heb hem ook leren kennen. Ik herinner mij echter niet hem in uniform te hebben gezien. Wanneer ik goed ingelicht ben, is hij met een Zweeds meisje getrouwd.

De **Voorzitter**: Ja.

A. Ik weet niet meer hoe ze heette.

De **Voorzitter**: *Warelius*?

A. Ja, inderdaad. Hij is daarna, geloof ik, naar Danzig gegaan?

De **Voorzitter**: Ja.

A. En vervolgens naar Zweden.

39653. De heer **Stokvis**: Wat voor indruk had u van deze *Klein*?

A. Geen goede.

39654. De heer **Stokvis**: Was hij daar kind aan huis?

A. Dat weet ik niet. Ik heb hem één keer gezien.

39655. De **Voorzitter**: Hebt u *Klatta* gekend?

A. Ja, *Heinrich Klatta* heb ik gekend.

39656. De **Voorzitter**: Wat was dat voor iemand; was het een Duitser of een Nederlander?

A. Hij was een Duitser.

39657. De **Voorzitter**: Hoe hield hij zich?

A. Hij was een heel goede Duitser. Ook *Gehl* was een prima Duitser.

39658. De **Voorzitter**: Was deze *Gehl* ook in Nederlandse dienst?

A. Ja, hij was portier bij de gezant.

39659. De **Voorzitter**: Wat was *Klatta* dan?

A. *Klatta* was eerst de knecht van baron *Gevers*. Ik bedoel in de heel oude tijd. Later is hij portier van de legatie geweest. *Gehl* was voor het gehele gebouw, hij maakte de deur open; *Klatta* was voor alles.

De **Voorzitter**: Dat begrijp ik niet goed.

A. Hij was voor het grote gebouw, waar de gezant woonde.

39660. De **Voorzitter**: In de Rauchstrasse?

A. *Gehl* was de portier voor iedereen, die bij de gezant of bij de kanselarij naar binnen ging. *Klatta* was alleen voor de kanselarij. Daarvoor was hij ook bij ons.

39631. De **Voorzitter**: Wat deed hij daar?

A. De post aannemen, de brieven frankeren, enfin, allerlei werkjes. Hij diende ook de mensen aan.

39662. De **Voorzitter**: Dus meer bodediensten?

A. Ja, hij was eigenlijk bode.

39663. De **Voorzitter**: Hoe oud was deze man? Zestig jaar?

A. Neen, zo oud was hij nog niet. Ik schat een jaar of 55.

39664. De **Voorzitter**: Hebt u mevrouw *van der Kroon* gekend?

A. Ik ken haar heel goed.

39665. De **Voorzitter**: Mevrouw *van der Kroon* was een Duitse, meen ik?

A. Mevrouw *van der Kroon* was een Duitse, getrouwd met een Nederlander.

39666. De **Voorzitter**: Was zij weduwe?

A. Ja. Zij had nog een Duitse zoon.

39667. De **Voorzitter**: Die was dus zeker uit een vorig huwelijk?
- A. Ja, ik denk het.
39668. De **Voorzitter**: Hebt u wel een iets van de politieke inzichten van mevrouw *van der Kroon* gemerkt?
- A. Neen. Deze vrouwen interesseerden zich meer voor andere aangelegenheden.
39669. De **Voorzitter**: Er zijn anders in Duitsland wel vrouwen geweest, die meer nazi waren dan de mannen.
- A. Ja.
39670. De **Voorzitter**: Maakte mevrouw *von Trotha* daar ook een uitzondering op?
- A. Ja. Zij was eveneens slechts korte tijd bij ons.
39671. De **Voorzitter**: Maakte zij ook uitzondering op de regel, die ik zojuist noemde?
- A. Dat weet ik niet. Haar man had een zaak in kunstmatige bloemen en ze woonden ergens in Berlijn.
39672. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens een brandkast gezien op het kantoor in Berlijn? Is u iets bekend van de geschiedenis met de bontjas?
- A. Neen, dat weet ik heus niet. De zaak is zo geweest: Op 23 November 1943 brandde het gebouw af. Op dat moment zat ik in Gross-Glienecke en ik hoorde dat natuurlijk. Op de 24ste 's morgens vroeg ben ik gaan liften, want de bussen reden niet. Ik moest natuurlijk naar Berlijn, omdat de legatie was gebombardeerd. Toen ik voor het legatiegebouw aankwam, was daar ook kolonel *Millenaar*. We zijn naar de brandkast toegegaan en hebben deze opengemaakt. U moet mij begrijpen, het hele gebouw was weg, al mijn werk was weg; toen heb ik er heus niet op gelet of er een bontjas uit de brandkast werd gehaald. Het is mogelijk, maar het is ook mogelijk, dat dit niet het geval was. Wanneer er inderdaad een bontjas inzat, is deze zeker van één onzer dames geweest! Hoogstwaarschijnlijk van mevrouw *Schmidt*, want zij had een mooie bontjas.
39673. De **Voorzitter**: Dat bedoel ik eigenlijk niet. Het gaat eigenlijk meer om het gebruik, dat van de brandkast gemaakt werd, voordat het bombardement plaats had.
- A. Dat weet ik niet. Dat wist kolonel *Millenaar* alleen.
39674. De **Voorzitter**: U zat in het andere gebouw; dus kon u dat niet zo precies weten.
- A. Neen, toen zaten wij nog in het gebouw Rauchstrasse 10.
39675. De **Voorzitter**: Nu is ons wel eens ter ore gekomen, dat de brandkast voor allerlei doeleinden, waarvoor zij niet bestemd was, werd gebruikt. En juist de zaken, die in de brandkast thuishoorden, lagen vrij door de kamers verspreid.
- A. Dat kan ik niet zeggen. Eén sleutel van de brandkast had kolonel *Millenaar* en één sleutel van de brandkast was in het bezit van de Zweedse chef. Ik ben nooit in de brandkast geweest.
39676. De **Voorzitter**: Weet u dus ook niet, waarvoor de brandkast gebruikt werd?
- A. Neen. Zij is natuurlijk voor de papieren gebruikt. Ik heb ook gezien, dat er papieren uitkwamen.
39677. De **Voorzitter**: Waren deze papieren nog goed? Of waren ze verbrand?
- A. Neen, ze waren niet verbrand, maar wel geschroeid en een beetje bruin geworden.
39678. De **Voorzitter**: Waren de papieren nog wel bruikbaar?
- A. Ik heb de papieren daarna niet meer gezien. Kolonel *Millenaar* heeft ze weggebracht.
39679. De **Voorzitter**: Over de brandkastaangelegenheid is dus ook niet veel interessants te vertellen?
- A. Neen.
- De **Voorzitter**: Het is op zich zelf overigens ook geen belangrijke aangelegenheid.
39680. De heer **Stokvis**: Ik heb mij dit afgevraagd: „Hoe komt het, dat u u nooit met de pakkettenzendingen hebt bemoeid?” Dat was een heel belangrijke zaak.
- A. Dat was mijn zaak niet.
39681. De heer **Stokvis**: Formeel misschien niet, maar u was één van de weinige Nederlanders op een plaats, waar u iets doen kon.
- A. Daar had ik niets mee te maken.
- De heer **Stokvis**: Formeel niet.
- A. Kolonel *Millenaar* en mevrouw *van der Kroon* hadden officieel toestemming van de Regering om te blijven met een Regeringsopdracht. De twee dames, die ik u noemde, mevrouw *Back* en mevrouw *Schmidt*, en ik waren daar eveneens aanwezig. Bovendien was mej. *Boosmann* er nog.
- Had mijn Zweedse chef mij gezegd, dat ik mij eveneens met de pakketten moest bemoeien, dan had ik dat gedaan. Ik heb echter veel te veel werk gehad om dat er nog bij te kunnen doen.
39682. De heer **Stokvis**: Heeft de heer *Millenaar* u dat nooit gevraagd?
- A. Neen.
39683. De heer **Stokvis**: Hebt u het hem ook nooit aangeboden?
- A. Ja, ik heb misschien wel eens een pakket helpen verpakken. Voor de verzending van pakketten heb ik echter nooit gezorgd.
39684. De heer **Stokvis**: Hebt u zich daarbij dus helemaal afzijdig gehouden.
- A. Ja.
39685. De **Voorzitter**: Hebt u bij uw verblijf in Zweden wel eens Nederlanders ontmoet? O.a. de heer *Woensdregt*?
- A. De naam komt mij bekend voor.
39686. De **Voorzitter**: Hij was daar de vertegenwoordiger van liet Nederlandse Rode Kruis.
- A. Wanneer hij er in het begin was, heb ik hem zeker ontmoet.
39687. De **Voorzitter**: U bent toch de 18de April 1945 in Stockholm aangekomen?
- A. Ja. Was hij in Stockholm? Dan heb ik hem zeker ontmoet. Ik heb van ongeveer 18 April tot 15 Juni niets gedaan. Daarna heb ik op de Hollandse legatie gewerkt.
39688. De **Voorzitter**: Hebt u consul-generaal *de Jong* in Malmö wel eens ontmoet?
- A. Ja, daar ben ik ook aan huis geweest. Hij was toch consul-generaal in Stockholm en zat toch niet in Malmö?
39689. De **Voorzitter**: Juist. Hebt u wel eens gemerkt, wat hij voor de Nederlanders daar deed? Heeft hij zich veel moeite gegeven voor het zenden van pakketten via Zweden, naar de verschillende kampen?
- A. Dat weet ik niet. Daar heb ik ook niets van gehoord.
39690. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens iets van dokter *Kersten* gemerkt?
- A. Is dat de beroemde *Kersten*, die met *Bernadotte* heeft samengewerkt?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Hij is niet bij mij geweest.

39691. De **Voorzitter**: Hebt u hem dus ook nooit gesproken?

A. Neen.

39692. De **Voorzitter**: Hebt u er ook nooit iets van de heer *Millenaar* over gehoord? Of van een ander?

A. Over *Kersten*?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Ja, ik heb wel iets over *Kersten* gehoord.

39693. De **Voorzitter**: Wat hebt u over hem gehoord?

A. Later pas, in de kranten, heb ik artikelen over hem gelezen.

39694. De **Voorzitter**: Dus in de tijd, toen alles gebeurde, hebt u niets van *Kersten* gemerkt?

A. Neen.

39695. De **Voorzitter**: Ook niet van *Bernadotfe*?

A. Neen. Deze heren kwamen ook niet bij mij. Ze hadden altijd met de Zweden te doen.

De **Voorzitter**: Ja, natuurlijk, dat begrijp ik. Het kon zijn, dat u iets over hen gehoord had.

A. Neen, in die tijd niet.

De **Voorzitter**: Dan geloof ik niet, dat wij nog iets te vragen hebben, tenzij de andere heren nog iets te vragen hebben?

39696. De heer **Stokvis**: Ja, ik wilde nog iets vragen. Kunt u zich herinneren, dat u met mevrouw *Schot* eens een onderhoud hebt gehad, waarbij zij u gewaarschuwd heeft voor verschillenden van de dames, die u noemde, op grond van haar politieke inzichten?

A. Neen.

39697. De heer **Stokvis**: Kunt u zich dat niet herinneren?

A. U weet ook hoe het is op een kantoor, waar enkele dames zijn. Zij hebben natuurlijk onder elkaar ook dikwijls kleine ruzietjes. Er is tegenover mij natuurlijk ook op de dames gescholden. De dames hebben ook weer op haar gescholden.

39698. De heer **Stokvis**: Kunt u zich geen positieve feiten herinneren, welke zij u genoemd zou hebben?

A. Neen.

39699. De heer **Stokvis**: Het is nl. zo, dat zo iets in die tijd moeilijk was en gevaarlijk; dus kan ik mij voorstellen, dat men in uw positie, een waarschuwing ontvangende, die men serieus neemt, voorzichtig wordt. Maar dat is bij u niet het geval geweest?

A. Neen.

39700. De heer **Stokvis**: Toen u omstreeks 13 April bent vertrokken, wat is er toen met uw werk gebeurd? Met uw afdeling?

A. De afdeling werd opgeheven en mevrouw *Naundorf*, mijn toenmalige secretaresse, bleef achter. Mevrouw *Back* en mevrouw *Schmidt* gingen mee naar Zweden. Wat daarna gebeurd is met het werk weet ik niet.

39701. De heer **Stokvis**: Wij hebben zoëven van u vernomen, naar aanleiding van vragen van de Voorzitter, dat het heel goed mogelijk is geweest, dat na uw vertrek misbruik van de aanwezige paspoorten en stempels is gemaakt, waardoor Duitsers of in ieder geval mensen, die geen recht op Nederlandse paspoorten hadden, ze gekregen hebben. U ontkent, dat het gebeurd is gedurende de periode, waarin u de verantwoordelijke man was?

A. Ja.

39702. De heer **Stokvis**: Nu vraag ik u: hebt u maatregelen genomen om dat te voorkomen? Hebt u de aanwezige voorraad paspoorten meegenomen of vernietigd? Hebt u de stempels meegenomen of vernietigd? Hebt u alles achtergelaten?

A. Er bleef toch ook nog een Zweed achter, *Gavrèll*. Hij droeg daarna de verantwoording.

39703. De heer **Stokvis**: Hebt u het werk aan hem overgedragen?

A. Neen, aan mevrouw *Naundorf*. *Gavrèll* wist daar eveneens van.

39704. De heer **Stokvis**: Welke opdrachten hebt u mevrouw *Naundorf* verstrekt?

A. De opdrachten, die ik ook weer van de Zweden kreeg. Zover ik mij herinner, is er toen een opdracht gekomen, dat er geen paspoorten meer zouden worden gemaakt en verstrekt.

39705. De heer **Stokvis**: Blijkbaar is dat toch gebeurd?

A. Dat weet ik natuurlijk niet.

39706. De heer **Stokvis**: Ik heb toch de indruk, dat daar niet voldoende zorg aan is besteed.

A. Heeft men dan paspoorten gevonden, die verkeerd waren? Zijn er b.v. Duitsers met Zweedse beschermingspaspoorten over de grens naar Nederland gekomen?

De heer **Stokvis**: We kunnen dat niet positief zeggen, maar we hebben er wel veel over gehoord.

A. Ja, ik heb er ook veel over gehoord.

De heer **Stokvis**: Goed, ik dank u.

39707. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens iets gemerkt van het verzamelen van namen van Nederlandse gevangenen in Duitse concentratiekampen?

A. Het verzamelen van namen?

39708. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens lijsten gezien, of hebt u wel eens over lijsten horen spreken?

A. Deze lijsten konden hoogstens in het bezit van de heer *Millenaar* zijn. Ik weet er niets van. Degenen, die in de concentratiekampen kwamen, werden bij de Zweden gemeld. Ze waren hoogstwaarschijnlijk op een lijst geschreven.

39709. De **Voorzitter**: Alleen de krijgsgevangenen?

A. De anderen ook.

39710. De **Voorzitter**: Hebt u er verder geen verstand van?

A. Neen.

39711. De **Voorzitter**: Hebt u er in Zweden ook niets over gehoord?

A. In Zweden ook niet.

39712. De **Voorzitter**: Hoe lang bent u in Zweden geweest?

A. Van 18 April tot 3 Mei 1945.

39713. De **Voorzitter**: Tot 3 Mei?

A. Ik bedoel 3 September.

39714. De **Voorzitter**: Bent u daarna weer naar Aken teruggegaan?

A. Neen, ik ben eerst naar Holland gegaan, naar familie in Twelio. Alle consuls moesten negen maanden in Holland blijven. Daarna kregen we pas permissie van de Engelsen om naar Duitsland terug te gaan.

39715. De **Voorzitter**: Permissie om uw werk te hervatten?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u voor de door u gegeven inlichtingen en ik sluit het verhoor.

H. F. W. H. VAN PELSER BERENSBERG.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 1 FEBRUARI 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *k*, *l* en *m*.

Verhoor van

HENRI DENTZ,

oud 44 jaar, wonende te Amsterdam, makelaar in tabak.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 39716 t/m 39809 hebben betrekking op punt *k* van het Enquêtebesluit.

39810. De **Voorzitter**: We waren gevorderd tot het ogenblik, waarop de heer *Ferwerda* u zijn mededeling deed over een betrekking, die er voor u te vinden zou zijn bij hem, toen hij Regeringscommissaris voor de Repatriëring werd. Hebt u die betrekking aanvaard?

A. Ja, ik was zeer verheugd het geestdodende werk bij liet Departement van Oorlog te kunnen beëindigen.

39811. De **Voorzitter**: Blijkbaar had de heer *Ferwerda* geen ongeschikte indruk van u. Anders zou hij u niet voor die betrekking gevraagd hebben. De wrijving was zeker een beetje vergeten?

A. Ja, een moment was de heer *Ferwerda* natuurlijk — ik kan het ook wel begrijpen — ontstemd. Ik had mijn mededelingen aan *Jiskoot* gedaan en deze op zijn beurt aan het Ministerie. De heer *Ferwerda* kreeg een ernstige berisping van de Minister en achteraf bleek. ...

39812. De **Voorzitter**: Wie was die Minister?

A. Was dat niet *Kerstens* in die tijd?

39813. De **Voorzitter**: Wanneer was dat dan? *Kerstens* is Minister geworden in Februari 1942.

A. Ja, dan was het *Kerstens*.

39814. De **Voorzitter**: Dat is dan een verklaring voor de mededeling van *Kerstens* aan ons over het beheer van de tabak.

A. Ja, dan komt het uit.

39815. De **Voorzitter**: U vertelt, dat de heer *Ferwerda* u die baan aangeboden had, of hebt u bij de heer *Ferwerda* op een baan aangedrongen?

A. Neen. Ik weet het niet meer nauwkeurig, het was tijdens een gesprek. Ik herinner het mij waarlijk niet meer. Het is reeds zo lang geleden. Enfin, ik was met de heer *Ferwerda* op een of andere wijze in contact gekomen of ik heb hem toevallig ontmoet. Ik vertelde hem, dat ik zo'n bijzonder eentonige taak had. Het werk was vrij geestdodend. Het klinkt enigszins arrogant, maar ik had het gevoel, dat ik nuttiger werk kon doen dan het uiterst primitieve werk, dat ik op het Departement van Oorlog verrichtte. In de loop van het gesprek kwam toen ter sprake, dat hij een nieuwe functie dacht te krijgen en dat het hem wel zou passen, dat ik zijn medewerker zou worden. Achteraf te vertellen, in welke mate het initiatief van hem dan wal van mij uitging in dat gesprek, is mij thans niet meer mogelijk. Het is al weer zeven jaar geleden.

39815. De **Voorzitter**: Wat voor werk kreeg u toen opgedragen?

A. Misschien mag ik nog ter toelichting de reden zeggen, waarom de heer *Ferwerda* mij graag hebben wilde. Ik had de heer *Ferwerda* vroeger al eens verteld, dat ik vóór de oorlog een jaar lang bij het Joodse Vluchtelingen-Comité in Amsterdam gewerkt had. Dat was een comité onder leiding van prof. *Cohen* en de heer *Asscher*, dat de zorg voor de vluchtelingen uit Duitsland op zich nam, en ik had speciaal toezicht op de kampen Westerbork, Zeaburg, Hoek van Holland, etc. Ik heb ook wel eens groepen vluchtelingen uit Duitsland overgeorocht. Dat repatriëringswerk van de heer *Ferwerda* lag misschien, zeer ruim gezien, op een aanverwant terrein, want het ging er toch om, mensen buitenslands in grote groepen te verplaatsen. Het leek dus een enigszins aanverwant terrein en dat is dan voor de heer *Ferwerda* de reden geweest mij te vragen of ik mij daarmee wilde belasten.

39817. De **Voorzitter**: Waar bestonden uw eerste concrete werkzaamheden uit?

A. Wel, de eerste veertien dagen ongeveer niets, want de zaak werd pas georganiseerd en alles was nog in statu nascendi. De eerste tien dagen was er vrijwel niets te doen. Daarna is die zaak geleidelijk zo georganiseerd, dat er verschillende afdelingen ingericht werden.

39818. De **Voorzitter**: Wat voor afdelingen?

A. Voor de toekomstige repatriëring.

39819. De **Voorzitter**: Van het Regeringscommissariaat?

A. Ja, intern in het Regeringscommissariaat. Er was bijv. een afdeling Transport, een afdeling Registratie, een afdeling Medische Verzorging, een afdeling Voedsel en Kleding, etc. U moet zien dat alles in theorie voorstellen. Als ik dit zeg, wil ik eigenlijk hiermee voren brengen, dat aan een bepaalde persoon, die b.v. de afdeling Transport onder zich had, werd verzocht, een plan uit te werken om, als de repatriëring na afloop van de vijandelijkheden — niemand wist toen, wannéér dat zou zijn — feit zou worden, de mensen naar Nederland te transporteren. De man van de afdeling Medische Verzorging kreeg de opdracht, een schema te ontwerpen voor de medische verzorging van de te repatriëren gedeporteerden. Zo werden er ongeveer vijf of zes afdelingen gesticht, elk met een leider met één of twee man personeel onder zich, en die stelden dan rapporten samen. Ze kwamen, naar ik meen, elke week een middag bijeen of één keer in de veertien dagen en dan werden de rapporten van die verschillende heren gecoördineerd. Er is nooit iets van terechtgekomen. maar dat is een tweede.

De zaak is heel anders gelopen.

39820. De **Voorzitter**: Hebt u ook in die periode een rapport opgesteld?

A. Ja, mijn taak was dan, aanvankelijk alleen en later met enkele medewerkers, om vast te stellen hoeveel mensen gedeporteerd waren onder verschillende hoofden, waar zij waren en in welke omstandigheden. Dat was dan eigenlijk de taak van de afdeling, met welke leiding ik belast werd. In feite was het aldus: de algemene supervisie had de heer *Brandel*, die toen directeur van „Vrij Nederland" was, maar hij gaf veeleer directieven in zeer algemene zin, want hij was er niet regelmatig werkzaam, hij werkte als regel op het kantoor van „Vrij Nederland". De tegenwoordige kapitein *van Walt van Praag*, die een paar maanden geleden bij de Militaire Missie in Berlijn in functie was, was mijn collega en later ook mevrouw *Boogert*. Later heeft mevrouw *Boogert* nog geruime tijd op het Departement van Onderwijs gewerkt, maar ik heb haar uit het oog verloren. De heer *van Walt van Praag* heb ik toevallig enkele maanden geleden nog ontmoet. Dit was dus de sectie, die

tot taak had, gegevens samen te stellen of gegevens te verkrijgen en die te schiften en daaruit een opstelling te maken van de omstandigheden der gedeporteerden, hun aantallen en de plaatsen, waar zich gedeporteerde Nederlanders bevonden. Deze gegevens moesten dan weer gerangschikt worden naar verschillende categorieën.

39821. De **Voorzitter**: Hebt u daar een lang rapport over gemaakt?

A. Ja. We hebben toen een soort werkverdeling gemaakt. We waren er met zijn drieën en de heer *van Walt van Praag* heeft zich toen in het begin — hoewel er natuurlijk een zekere mate van overlapping was — (de grens is niet altijd gemakkelijk te trekken) met de politieke gevangenen beziggehouden. Of juist gezegd: met het verzamelen van gegevens in zake politieke gevangenen. Mijn taak is het geweest, gegevens te verzamelen omtrent de gedeporteerde Joden. Ik heb deze taak verkozen, omdat ik iets gemakkelijker contact kon krijgen met de diverse Joodse instanties. Mevrouw *Boogert* heeft zich in hoofdzaak beziggehouden met gegevens omtrent de gedeporteerde arbeiders.

39822. De **Voorzitter**: Ik heb dat rapport van u gelezen, waarin u alles opsomt, wat er in Nederland ten aanzien van de Joden van dag tot dag werd bepaald. U eindigt met de beschrijving van de verschrikkelijke dingen, die zich in Polen hebben afgespeeld. Ik heb mij verbaasd over de juistheid en de volledigheid van de berichtgeving, die in die tijd in Londen bekend was.

A. Mag ik dat als een compliment opvatten?

De **Voorzitter**: Dat hangt er van af, aan wie ik dat compliment zal moeten maken. Aan u of aan degenen, die u de gegevens verschaften.

A. Welnu, ik heb het samengesteld. Ik heb de gegevens uit alle mogelijke bronnen bijeengegaaard. Ik heb in het andere rapport, dat ik aan de commissie *Vorrink* overhandigd heb, in de aanhef vermeld, met al welke instanties we in verbinding hebben gestaan.

39823. De **Voorzitter**: Hoe verzamelde u die gegevens?

A. Bij stukjes en beetjes bijeenverzameld, gedeeltelijk b.v. van Engelandvaarders. Als zij over waren gekomen, interviewde ik ze.

39824. De **Voorzitter**: Hadden die Engelandvaarders dan papieren bij zich?

A. Neen, de meesten hadden natuurlijk geen papieren en vertelden uit hun geheugen.

39825. De **Voorzitter**: Klopte dat dan allemaal?

A. Niet altijd, want ik heb zo'n interview wel eens aan een kennis ter lezing voorgelegd, die dan de aanmerking maakte, dat er iets niet klopte. Dan waren er berichten, die wij van Bureau Inlichtingen kregen, Bureau Inlichtingen, waarbij meestal wel gegevens voor ons bij waren.

39826. De **Voorzitter**: En van de Regeringsvoorlichtingsdienst?

A. Ja, ook wel. Er waren zoveel diensten, waarvan men nooit wist, wat de begrenzing van hun gebied was. Men had de Voorlichtingsdienst en dan het Bureau Documentatie bij Binnenlandse Zaken en het Bureau Inlichtingen, dan nog het Bureau Militaire Inlichtingen. Enfin, ze staan ergens in het rapport vermeld. We kregen ook gegevens uit „Vrij Nederland“, uit Rode Kruis-rapporten, dikwijls uit buitenlandse rapporten van de Engelse en Amerikaanse Inlichtingendienst.

39827. De **Voorzitter**: Wie heeft dat rapport gekregen?

A. Dat rapport stelde ik samen in opdracht van de Regeringscommissaris, de heer *Ferwerda*. Ik weet niet precies meer, wanneer ik die opdracht kreeg. Ik ben er eind November gekomen en toen heb ik eerst een betrekkelijk summier rapport gemaakt, eigenlijk meer voor intern gebruik. In de tweede helft van Januari werd door de heer *Ferwerda* of de heer *Brandel*, gemeenschappelijk in één van die wekelijkse vergaderingen, de gedachte geopperd, dat het dienstig zou zijn, nu eens een gedocumenteerd en enigszins uitgebreid rapport samen te stellen over wat er met de verschillende groepen gedeporteerden uit Nederland gebeurd was, zowel vóór de deportatie als er na.

39828. De **Voorzitter**: Ten behoeve van wie moest zo'n rapport opgesteld worden?

A. Ten eerste ten behoeve van de commissie zelf, opdat alle employe's van de verschillende afdelingen zich een beeld zouden kunnen vormen en ook zij, die later uitgezonden zouden worden, van wat de gedeporteerden achter de rug hadden. Feitelijk ook ten behoeve van de verschillende Ministers en van andere Nederlandse instanties, die er mee te maken hadden.

39829. De **Voorzitter**: Denkt u ook, dat uw rapport inderdaad in ruime mate verspreid is?

A. Ja, ik geloof, dat het aan alle Ministeries toegezonden is.

39830. De **Voorzitter**: Aan de Ministeries alleen?

A. Dat weet ik eigenlijk niet.

39831. De **Voorzitter**: Ik wilde u vragen, wat naar uw mening de reactie zou moeten zijn van iemand, die dat rapport leest.

A. Dat hangt van de persoon af.

39832. De **Voorzitter**: Een gewoon redelijk denkend mens?

A. Dan zou ik zeggen: Is er nu niet iets, dat we in Londen kunnen doen om deze mensen te helpen?

De **Voorzitter**: Juist, dat bedoel ik.

A. Dat is mijn persoonlijke reactie.

39833. De **Voorzitter**: Ja, de mijne ook, maar is dat ieders reactie geweest?

A. Wel bij enkele particulieren, die ik zo eens sprak. Ik kwam op de Hollandse club en daar hadden ook enkele leden een exemplaar gekregen, uit hoofde van hun functie.

39834. De **Voorzitter**: In Sackville Street?

A. Ja. Er waren mensen, die dezelfde opinie hadden, maar het spijt mij, dat ik het zeggen moet, ik heb ook een zekere mate van lauwheid moeten constateren bij mensen, waar ik mee te maken had.

39835. De **Voorzitter**: Hoe verklaart u dat?

A. Dat kan ik juist niet verklaren. Het is altijd een mysterie voor mij geweest. Ik moet u even zeggen, dat ik steeds tot de heren zeide: Wij hebben nu het geluk ons buiten de greep van de vijand te bevinden. Het is hier enigszins onaangenaam, omdat we blootstaan aan het risico van bombardementen, maar verder hebben wij toch een vrij goed en gemakkelijk leven met ruimschoots voedsel, enz. Als men nu leest hoe die mensen het hebben, dan moeten we toch alles voor hen doen wat menselijkerwijze mogelijk is. Dan mag toch geen moeite te groot zijn om ook maar iets voor die mensen te doen, zelfs als de kans op verwezenlijking inderdaad misschien vrij gering is, omdat men natuurlijk nooit zeker weet of de pogingen succes hebben.

39836. De **Voorzitter**: Denkt u, dat de mensen van het Londense Comité van het Nederlandse Rode Kruis dat rapport ook ontvangen hebben?

A. Ja, ik geloof het wel. Daar waren toen de heer *van Harinxma* en de heer *Friedhoff* aan verbonden.

39837. De **Voorzitter**: Denkt u, dat zij ook bij degenen zijn geweest, die er wat lauw tegenover gestaan hebben?

A. Neen.

39838. De **Voorzitter**: Hebben zij wel geprobeerd te doen wat zij konden?

A. Zij stonden er enigszins formalistisch tegenover. Zij namen het standpunt in, dat zij zich als London Committee van het Nederlandse Rode Kruis eigenlijk alleen konden bemoeien met het lot van de krijgsgevangenen, die volgens de Conventies van Genève en Tokio onder hen ressorteerden. Dat het niet mogelijk was zich

bezig te houden met de burgerlijke gevangenen; dat zijn dus in grote trekken de politieke gevangenen en de gedeporteerde Joden, omdat ze aldus vreesden hun werk ten behoeve van de krijgsgevangenen in gevaar te brengen.

39839. De **Voorzitter**: Hebben ze dat ook niet gedaan?

A. Niet bij mijn weten. Dat hebben ze niet gedaan en ik herinner mij nog een onderhoud met de heer *Schwartz*, de president van The American Joint Distribution Committee.

39840. De **Voorzitter**: Als men spreekt over de Joint, bedoelt men dat Comité dan?

A. Ja.

39841. De **Voorzitter**: Is dat een Joodse instelling?

A. Het heet officieel, geloof ik, American Jewish Joint Distribution Committee. Het is een zeer grote Joods-Amerikaanse liefdadigheidsinstelling, die buitengewoon efficiënt en zakelijk geleid wordt en die over alle landen van de wereld, waar althans reddingswerk nodig is, haar vertakkingen en agenten heeft. In de oorlog is dit comité zeer verdienstelijk geweest op het terrein van hulpverlening aan Joden, maar zij nemen steeds een ruim standpunt in, want als er bij dat hulpwerk ook andersdenkenden steun nodig hebben, dan helpen ze die mensen dikwijls ook. Het is echter in de eerste plaats een Joodse instelling. Om er nog even op terug te komen, de heer *Schwartz* was president van de instelling en ik kende hem. Hij heeft mij ook verteld van het contact, dat hij in Lissabon met de heer *van Harinxma* had gehad, en dat hij ook tegen de heer *van Harinxma* gezegd had: Ziet, wij zijn in staat om pakkettenzendingen naar Theresienstadt e.d. te organiseren, mits gij de nodige stappen neemt om namen van de mensen te weten te komen, die zich daar bevinden. Daar schijnt de heer *van Harinxma* enigszins lauw op gereageerd te hebben. Overigens was de heer *Schwartz* ook wel weer goed over de heer *van Harinxma* te spreken.

39842. De **Voorzitter**: Hoe kon nu juist de heer *van Harinxma* de namen van de Joden in Theresienstadt te weten komen?

A. Waarschijnlijk via Holland, want men wist toch in Holland door de ondergrondse verzetsbeweging mogelijkheden te scheppen om met het buitenland in contact te komen, zeker met een neutraal land als Portugal. De meeste mensen wisten het wel, als hun familie, oom of tante, neef of nicht gedeporteerd was. Op die wijze zijn toch in zeer veel gevallen, naar mijn mening, de namen door particulieren doorgegeven. In andere gevallen ook wel eens door de illegaaliteit, die het collectief deed. Een zekere mevrouw *Ross* heeft, naar ik meen, een paar duizend namen tersluiks naar Zwitserland weten over te brengen.

39843. De **Voorzitter**: Ja, hier wist men van velen, waar zij zich bevonden.

Nu vraag ik mij af, waarom u nu meent, dat juist de heer *van Harinxma* in Lissabon die namen had moeten verzamelen. Wat was daar voor belang bij?

A. Omdat er van uit Lissabon de mogelijkheid bestond voor het verzenden van pakketten. De heer *Schwartz* had de mogelijkheid in zake Theresienstadt georganiseerd en hij heeft tot de heer *van Harinxma* gezegd — ik citeer hierbij het betreffende korte gesprek, dat ik eens met de heer *Schwartz* daarover had — „Als u nu uit Holland, hoe dan ook, namen weet te verschaffen van mensen, die in bepaalde kampen zitten, dan kunnen wij door onze organisatie zorgen, dat die mensen pakketten krijgen.”

39844. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Schwartz* dat tegen de heer *van Harinxma* gezegd?

A. Ja, ik citeerde de heer *Schwartz*.

39845. De **Voorzitter**: Is dat niet centraal in Londen behandeld?

A. Deze mededeling was ook eigenlijk zeer terloops.

39846. De **Voorzitter**: Maar nogmaals, is het niet centraal in Londen behandeld?

A. Dat heb ik juist op touw willen zetten.

De **Voorzitter**: Ja, dat weet ik, dat komt straks.

De verschillende werkzaamheden, die u op touw hebt willen zetten, wil ik stuk voor stuk behandelen.

A. Ik sta te uwer beschikking.

39847. De **Voorzitter**: Ik bedoel eigenlijk of u wel weet, dat men in Londen er niets aan gedaan heeft om namen te verzamelen, en of men er niets aan gedaan heeft om pakketten te verzenden aan namen, die men kende.

A. Ik moet inderdaad beide vragen bevestigend beantwoorden. Ik heb, toen ik eigenlijk op dat terrein contact kreeg en werkzaam was, niet kunnen constateren, dat enigerlei instantie zich beziggehouden heeft met het verzamelen van namen ten behoeve van de pakkettenverzending aan de gedeporteerden of dat men op welke wijze dan ook nagegaan heeft, in hoeverre het mogelijk was om eventueel iets voor deze mensen, voor deze gedeporteerde Nederlanders te doen, hetzij door het zenden van pakketten, hetzij eventueel op ander terrein, en dat men evenmin heeft nagegaan, wat andere landen op dit terrein deden.

39848. De **Voorzitter**: Heb u dat laatste nagegaan?

A. Ik mag de zaak misschien zo stellen. Ik heb het niet nagegaan, het is eigenlijk anders in zijn werk gegaan. Ten aanzien van het rapport, waarover zoëven gesproken werd, het rapport, waarin dat alles van dag tot dag vermeld wordt, vroeg u mij van welke instanties de berichten afkomstig waren.

Ik heb mij natuurlijk — zoals reeds gezegd — met alle mogelijke instanties in verbinding gesteld. Bij dit werk, bij het contact met deze instanties, waar ik placht te komen. Joodse instanties ten dele, Tsjechische. Poolse en andere, daar is mij duidelijk geworden, dat andere landen bepaalde maatregelen namen ten behoeve van hun gedeporteerden, en zodoende ben ik op de gedachte gekomen: Waarom doen wij dat eigenlijk niet?

39849. De **Voorzitter**: Welke landen waren dat en wat deden ze?

A. Bij voorbeeld de Tsjechen, die hadden een instantie, waar namen verzameld werden en registers werden aangelegd. Het heette, geloof ik, Relief Committee for Czecho-Slovakia.

39850. De **Voorzitter**: Was dat gevestigd in Londen?

A. Ja. Westbourne Terrace 128. Ik herinner mij dat adres, omdat ik er vrijwel dagelijks kwam. Ze hadden daar dus een instantie, waar namen geregistreerd werden van mensen, die gedeporteerd werden.

39851. De **Voorzitter**: Hoe kwamen ze daar achter?

A. Er kwamen dikwijls particulieren, die, hoe dan ook, hadden gehoord — ik weet veelal niet hoe — via Amerika, Zwitserland of op enigerlei wijze, dat één van hun familieleden in een kamp zat. Als dat dan plausibel te maken was, op welke wijze dan ook, werd diens naam daar geregistreerd. Ook kregen ze weer namen van andere Joodse instanties, verkregen door ondergrondse instanties in Tsjecho-Slowakije. Hoe dat doorkwam, heb ik maar niet gevraagd. Dat vond ik iets te ver gaan, enigszins indiscreet. Ik kan u alleen vertellen, dat men er over een vrij uitgebreide administratie van namen beschikte.

39852. De **Voorzitter**: U zegt: uitgebreid. Hoe bent u aan die wetenschap gekomen?

A. Omdat ik er wel eens kwam en ik zag daar dan uitgebreide registers en kaartsystemen, enz.

39853. De **Voorzitter**: Wat deed men met die gegevens?

A. Men had in Lissabon een organisatie gesticht, een soort filiaal. De hele zaak was op enigerlei wijze verbonden aan het Tsjechische Ministerie van Sociale Zaken, als ik het goed begrepen heb. Uit Lissabon werden door een particuliere Portugese firma pakketten verzonden met sardines en allerlei andere waren, die in Portugal te krijgen waren, naar de diverse kampen.

39854. De **Voorzitter**: Dus hier ook uitdrukkelijk niet naar kampen van krijgsgevangenen?

A. Neen. Voor de krijgsgevangenen bestond een Rode Kruisorganisatie. Ik heb daar geen enkel contact mee gehad.

39855. De **Voorzitter**: Ik bedoel zeer uitdrukkelijk kampen voor burgergevangenen.

A. Zeer uitdrukkelijk; ik kan dit met nadruk onderstrepen.

39856. De **Voorzitter**: Ook geen gijzelaars?

A. Neen, gewone gevangenen, meestal Joden. Niet uitsluitend, maar wel in hoofdzaak.

39857. De **Voorzitter**: Werden daar pakketten uit Lissabon heen gestuurd?

A. Ja, uit Lissabon. Het ging zo: er was, zoals gezegd, een particuliere firma uit Lissabon, een gewone commerciële firma, die er natuurlijk ook voor betaald werd. die de pakketten aan de verschillende gedeporteerden in de kampen verzond met hun naam er op; daarbij ging een reçu-bewijs, waarop de mensen voor ontvangst moesten tekenen.

Die reçu's kwamen terug en dat was dan meteen het bewijs, dat de geadresseerde het pakket ontvangen had.

39858. De **Voorzitter**: Nu vertelt u ons dat en daar ik het rapport van de Coinmissie *Vorrink* gelezen heb, weet ik, dat er nog veel van die aard volgen zal. Al deze dingen vertelt u zeer positief. Ik zou graag willen, dat u daar ook telkens bij vertelde, hoe u het weet. Hoe weet u nu bijv. wat er in Lissabon gebeurde met die reçu's en kaarten?

A. Dat heb ik o.a. van de leidende figuren van de Joint gehoord, die toch zeer belangrijke functies vervulden.

39859. De **Voorzitter**: Maar toch niet van de heer *Schwartz*, want die hebt u maar één keer gesproken?

A. Neen, ik heb hem meerdere malen gesproken. Hij is geruime tijd in Londen geweest.

39860. De **Voorzitter**: Kwam hij dikwijls in Lissabon, dat hij alles zo precies wist?

A. Ja, hij had zijn hoofdkwartier in Lissabon. De Joint heeft tijdens de oorlog zijn hoofdkwartier in Lissabon gehad.

39861. De **Voorzitter**: Dus van hem hebt u gehoord, dat die pakketten verzonden werden?

A. Ja, ook speciaal van de vertegenwoordiger van de Joint in Londen. Ze hebben iemand gehad, die daar permanent het Londense kantoor onder zich had, en het spijt mij ten zeerste, dat zijn naam mij op het ogenblik niet te binnen schiet. Meestal schiet je zo iets te binnen. als je in de trein naar huis zit.

39862. De **Voorzitter**: Ja, zo is het gewoonlijk. Dus u vertelde ons, dat er reçu's waren, waaruit bleek, dat de geadresseerde het pakket ontvangen had.

A. Dat hebben ze mij bovendien op die Tsjechische instantie verteld. Ik zie niet in, waarom die mensen enige reden zouden hebben om het te vertellen, als het niet waar was.

39863. De **Voorzitter**: Het zou verschillend zijn, indien ze hadden uitgelegd: Zo gaan we dat doen, dat is ons systeem. Of hebben ze gezegd: Zo is het gebeurd?

A. Zo gebeurt het, was het antwoord. Het was toen aan de gang.

39864. De **Voorzitter**: Kwamen die ontvangstberichten geregeld binnen?

A. Ja.

39865. De **Voorzitter**: Hebben ze dat ook gezegd? Hebt u ze ooit gezien?

A. Het ging mij verder niet aan.

39866. De **Voorzitter**: Dan hebben ze u dus verteld, dat het gebeurde?

A. Ik was daar niet om een onderzoek in te stellen. Wat ik hoorde, hoorde ik terloops van de heren.

39867. De **Voorzitter**: Ze hebben u dus niet van hun plannen in kennis gesteld, maar ze hebben u in kennis gesteld van de dingen, die gebeurden.

A. Van hun organisatie, die in gang was.

De **Voorzitter**: Die met succes werkte.

A. Het is nog geen bewijs, want de Gestapo in het kamp kan wel tegen een van de gevangenen zeggen, dat hij het bewijs moest tekenen, en dan zelf de inhoud opeten. Er is natuurlijk van alles mogelijk. Achteraf heb ik gehoord, dat ze ook wel eens ontvangstbewijzen hebben gekregen van mensen, die al overleden waren, en dat de Duitsers ze van te voren hadden laten tekenen. De vreemdste dingen zijn voorgevallen.

Een doorslaand bewijs is de ontvangst van zo'n getekende kaart niet, maar er zit een zekere mate van waarschijnlijkheid in.

39868. De **Voorzitter**: Dus dat waren de Tsjechen?

A. Ja.

39869. De **Voorzitter**: U noemde daarnet ook andere landen, Noorwegen en Polen bijv.

A. Ja, misschien mag ik eerst even de Duitsers en de Oostenrijkers nemen, omdat zij een soortgelijke organisatie hadden als de Tsjechen. Ze hadden in het huis er naast ook een organisatie.

39870. De **Voorzitter**: De Duitsers?

A. Ja.

39871. De **Voorzitter**: Wat waren dat voor Duitsers?

A. Eigenlijk geëmigreerde Duitse Joden. Zij hadden natuurlijk geen Regering achter zich, dus zij hebben dat door een interne hulporganisatie georganiseerd. Die heette Association of Jewish Refugees in Great Britain; daarvan kende ik ook de leidende mensen en daar heb ik ook heel veel over hetgeen u zoëven vroeg. gehoord. Zij hadden een soortgelijke organisatie, alleen met dit verschil, dat het werk van de Tsjechen door de Tsjechische Regering gefinancierd werd; voor de Duitsers, die natuurlijk geen geld hadden buiten hetgeen ze als onderlinge hulp wisten op te brengen, werd de organisatie door de Joint gefinancierd. De Oostenrijkers hadden ook iets dergelijks, dat eveneens door de Joint werd gefinancierd.

39872. De **Voorzitter**: Hadden zij allemaal lijsten van namen van gedeporteerden?

A. Ze hadden allen organisaties. Daar zaten employé's met kaartsystemen; er kwamen familieleden van gedeporteerden bij hen, om te vertellen, dat hun broer of zoon in een bepaald kamp zat. Als dat enigszins plausibel leek — soms bleek het uit een brief, die met omwegen uit Zwitserland gekomen was of ook wel uit Amerika, op allerlei wijzen —, kwam zijn naam op een lijst en dan kwam die naam voor de pakkettenzending uit Lissabon in aanmerking.

39873. De **Voorzitter**: Uit Lissabon?

A. Ja.

39874. De **Voorzitter**: Weet u of in die tijd grote hoeveelheden uit Lissabon verzonden zijn?

A. Ik zou u de omvang niet kunnen zeggen.

39875. De **Voorzitter**: Uit uw beschrijving zou men vermoeden, dat het heel veel is geweest.

A. Ik kan het u niet zeggen; hiervan ben ik niet op de hoogte.

39876. De **Voorzitter**: Zijn er ook van Nederlandse zijde pakketten verzonden uit Lissabon? Zijn er levensmiddelen verzonden?

A. Ja, naar Westerbork, voorzover ik weet.

39877. De **Voorzitter**: Alleen naar Nederland?

A. Alleen naar Westerbork.

39878. De **Voorzitter**: Voorzover ik weet, zijn er eens een keer 4000 en 10 000 kisten sardines verzonden en die zijn hier verdeeld onder ziekenhuizen en ouden van dagen. Ook aan scholen.

A. Dat weet ik niet.

39879. De **Voorzitter**: Dus geheel zonder het idee, dat uit Lissabon zou kunnen worden geholpen, is men toch niet geweest, al heeft men dan niet de weg bemiddeld en de methodes toegepast, die u nuttig zou hebben geacht.

Maar nu krijgen we nog Noorwegen en Polen.

A. Over Noorwegen kan ik u niets zeggen, dat weet ik niet. De Polen hadden ook een dergelijke organisatie; ik kan mij de details niet herinneren. Het kwam er ongeveer mee overeen. De Polen hadden behalve deze actie ook nog specifiek een actie, die wel is waar niet zo zeer betrekking had op de toezending van pakketten, maar wel om door bemiddeling van de verzetsgroepen van de ondergrondse beweging in Polen mensen uit werkkampen e.d. te bevrijden en, zolang dat nog ging, over de Hongaarse grens te helpen en later, toen dat ook niet meer mogelijk was, die mensen te helpen om onder te duiken of om ze van valse persoonsbewijzen of het equivalent daarvan en van valse distributiekaarten e.d. te voorzien. Ik heb al die papieren ook meegebracht, aangezien ik daar nogal uitvoerig contact over heb gehad.

39880. De **Voorzitter**: En daarvoor heeft de Nederlandse Regering op een gegeven ogenblik 10 000 dollar beschikbaar willen stellen. Maar dat heeft vier maanden geduurd.

A. Ja, eindeloos.

39881. De **Voorzitter**: Voordat het geld eindelijk voor de dag kwam?

A. Ja.

39882. De **Voorzitter**: Wilt u daar misschien iets naders van vertellen?

A. Ja. Mag ik misschien nog even teruggrijpen op uw vraag in zake Poien? Toen ik dus bezig was met de samenstelling van dat rapport, heb ik mij ook in verbinding gesteld met een lid van de Nationale Raad van Polen. Deze commissie was ongeveer vergelijkbaar met onze Adviescommissie. Deze commissie interesseerde zich o.m. speciaal voor Joodse aangelegenheden. Een zekere dr. *Schwarzbart* bekleedde daar een vrij hoge positie. Ik heb deze heer *Schwarzbart* bezocht, ik kondigde het doel van mijn bezoek aan, zeggende, dat ik een Regeringsfunctie bekleedde en dat men nu bezig was en mij opgedragen had gegevens in te winnen omtrent het lot van het grote aantal Nederlanders — het waren er toen al ruim 100 000 —, dat naar Polen gestuurd was. Ik vertelde hem, dat ik het zeer op prijs zou stellen, als hij mij zelf hieromtrent gegevens zou verstrekken of wel mij te dien einde met Poolse instanties in contact zou willen brengen. Ik vroeg tevens waar ik die gegevens zou kunnen krijgen. Ik herinner mij nog zeer specifiek het enigszins pijnlijke moment, toen hij zei, dat hij zeer gaarne hiertoe bereid was, maar dat hij deze gelegenheid toch wel wilde waarnemen om niet alleen namens zich zelf, maar ook namens andere personen in zijn Regering zijn verwondering tot uitdrukking te brengen over het feit, dat er torn welhaast twee jaar verlopen waren, sinds de deportaties uit Nederland op grote schaal naar Polen begonnen waren, en dat geen enkele Nederlandse instantie enigerlei Poolse instantie tot dusverre geïnteresseerd had om te trachten iets gewaar te worden van het lot van dit grote aantal gedeporteerden, die onder zeer droeve omstandigheden naar Polen gedirigeerd waren. Dat heeft mij in zér hoge mate gefraspeerd, het was mij onbegrijpelijk. Wij hebben er toen een uitvoerig gesprek over gehad. Ik vind dit wel de moeite waard om aan te stippen. Dat dus niemand, geen enkel officieel orgaan, zich eigenlijk ooit met de Poolse organen in contact gesteld had om eens iets gewaar te worden over die 100 000 of 150 000 — men taste toen in het duister over het aantal — Nederlanders, die onder ellendige omstandigheden naar Polen waren gedeporteerd.

39883. De **Voorzitter**: Meende hij, dat er toch wel iets over gewaar te worden was? En grondde men dat daarop, dat men over zijn eigen mensen wel wat wist?

A. Ja. Men was ook bereid om te helpen. Ik ben dan ook het een en ander gewaar geworden, dat u ten dele verwerkt vindt in dat rapport, waar u zoëven op zinspeelde, het rapport, dat een beeld geeft van het lot van de Joden in Polen. Er zijn verschillende ge-

gevens, die ik of wel rechtstreeks van de heer *Schwarzbart* verkreeg, of wel van andere Poolse instanties, waarmee hij mij in contact bracht.

39884. De **Voorzitter**: Hij kon u natuurlijk geen namen verschaffen?

A. Neen, dat ging natuurlijk niet.

39885. De **Voorzitter**: Dat zou gebeurd moeten zijn met behulp van de illegaliteit in Polen of wilde die er alleen toe bijdragen, dat er mensen uit de kampen werden bevrijd?

A. Zo was het eigenlijk. Het beeld heeft zich natuurlijk steeds gewijzigd, want toen ik er het eerste contact over had, had men een organisatie om van uit Polen mensen via Hongarije naar de Balkan te krijgen en via de Balkan naar Palestina. Zij functioneerde; de mensen gingen er natuurlijk niet met honderdduizenden heen, dat kunt u zich wel voorstellen.

De zaak functioneerde echter wel; ik heb eens een cijfer gehoord van een zeven à achtduizend, die op die wijze weggekomen zijn uit Polen, via Hongarije. Daar kregen ze van een of andere organisatie valse papieren. Ze gingen dan door de Balkan en werden ingescheept naar Palestina. Ik kan u het cijfer noemen, maar ik kan het u alleen maar onder enig voorbehoud geven.

39886. De **Voorzitter**: Ik trek daaruit de conclusie, dat er zeer goed heel wat ten behoeve van die Nederlanders had kunnen gebeuren. Men had de namen wel te weten kunnen komen, men had misschien een beperkt aantal kunnen helpen weg te komen naar Palestina of elders en men had ook wel kunnen overwegen om hun levensmiddelen te bezorgen of dat althans te proberen.

A. Ja, Polen was uiteraard wat levensmiddelen betreft wel bezwaarlijker dan Theresienstadt of Bergen-Belsen, omdat het natuurlijk moeilijker bereikbaar was.

Ik heb dan ook het standpunt ingenomen, dat we moesten beginnen met datgene, dat wel is waar moeilijk was: de pakkettenverzending, maar de grootste kans van slagen had. U vroeg over die illegale hulp aan Polen. Eï bestond dus die organisatie via Hongarije en toen ik dit vernam, bracht ik het ter kennis van de heer *Ferwerda*, evenals de andere aangelegenheden, die ik vernomen had omtrent de pakkettenverzending naar Theresienstadt. Toen nam ik mij voor het zo te arrangeren, dat de heer *Ferwerda* dit te horen zou krijgen uit de mond van de diverse heren zelf, die dat werk deden. Dus bracht ik een bespreking tot stand, toevallig kan ik mij zelfs nog de nauwkeurige datum herinneren. Het was 21 Februari 1944 in de zittingszaal van de Ministerraad, die wij voor deze gelegenheid in bruikleen hadden. Daar heb ik dus deze heren van de verschillende Joodse, Tsjechische en Poolse instanties bij elkaar weten te brengen. De heer *Ferwerda* was aanwezig en, als ik mij niet vergis, ook de heer *Brandel*. Toen hebben die heren een uiteenzetting gegeven van hun werk van verscheiderlei aard betreffende hetzij de illegale uitleiding uit Polen, hetzij de toezending van pakketten naar Theresienstadt, etc. Ik was er natuurlijk zeer voor gepoorterd en ook de heer *Ferwerda* om iets dergelijks ook ten behoeve van onze landgenoten te organiseren. Ik moge nog iets toevoegen over deze kwestie met Polen in het bijzonder. Ik had toen contact met de Poolse Ministerie van Binnenlandse Zaken, dat rechtstreeks in verbinding stond met de illegaliteit in Polen, en men heeft mij ter zake ingelicht. Men heeft contact gezocht met de illegaliteit en gevraagd of de illegaliteit in Polen ook bereid was om soortgelijke hulp te bieden aan Nederlanders, die daar in bepaalde werkkampen zaten, als zij aan hun eigen landgenoten boden. Dit ging natuurlijk met clandestiene telegrammen en er is na enige tijd antwoord uit Warschau gekomen, waar de organisatie haar hoofdzetel had, dat men er inderdaad toe bereid was, doch daar was natuurlijk geld voor nodig. Men stelde voor, dat een bedrag van 10 000 dollar door Nederland beschikbaar zou worden gesteld.

De **Voorzitter**: Wij zullen het verhoor de volgende keer voortzetten.

Ik schors nu het verhoor.

H. DENTZ.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS.
STOKVIS.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 2 FEBRUARI 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

SIMON WIJNBERGEN,

oud 55 jaar, wonencie te Rotterdam, koopman (importeur en exporteur).

Hij legt de eed af als getuige.

39891. De Voorzitter: Wij zouden gaarne met u spreken over uw ervaringen gedurende de oorlog op uw tocht door Europa, die ten slotte uitgelopen is in uw werkkring bij de organisatie, waarvan de heer *Ferwerda* de chef was. Waar was u toen Nederland in oorlog geraakte?

A. Toen de oorlog uitbrak, was ik werkzaam als commandant 2 I depot bereden artillerie.

39892. De Voorzitter: Bent u toen in krijgsgevangenschap geraakt voor korte tijd?

A. Ja. Vindt u het goed, wanneer ik een kort resumé geef van alles wat ik heb meegemaakt? Dan kunt u over alle onderdelen, waar u dat wenst, verdere vragen stellen.

De Voorzitter: Dat vind ik best, maar dan is het waarschijnlijk zo bedoeld, dat u niet eerst alles afwerkt. Wij stellen namelijk gaarne tussentijds vragen.

A. Ik ben commandant geweest van de tweede afdeling I depot bereden artillerie; ik ben in krijgsgevangenschap geraakt en overgeplaatst naar de Opbouwdienst. Als depot-commandant moest ik de mensen weer demobiliseren. Ongeveer in October 1940 kwam er een rondschrjven van de Duitsers, dat ieder zijn afstamming moest opgeven; ik heb toen een brief geschreven aan de heer *Breunese*, dat ik dat in strijd achtte met de Nederlandse gewoonten en bepalingen en ik heb toen mijn ontslag gevraagd. Dat ontslag is mij geweigerd. Enkele maanden later hebben de Duitsers gelast, dat ik geen dienst mocht doen. Ik ben zelf niet arisch; ik heb Joodse grootouders. Ik vertel u dit er even bij, want dit werpt enig licht op Je heer *Breunese*, de man van de Opbouwdienst. Mijn commandant heeft mij toen bij zich laten komen en mij gevraagd: Hoe sta je er financieel voor? Ik heb hem verteld, dat ik in Rotterdam het grootste gedeelte van mijn vermogen was kwijtgeraakt. Hij zei: Dan laten we jou niet gaan; we moeten jou steunen. Toen is er een brief van de Duitsers gekomen, waarin stond, dat ik geen dienst mocht doen en daarop heeft de heer *Breunese* bepaald, dat ik maar naar huis moest gaan. Hij bleef mijn salaris betalen. Er is toen een brief gekomen met de mededeling, dat ik moest worden ontslagen, waarna ik ben ontslagen.

39893. De Voorzitter: Wanneer is dat geweest?

A. In het begin van 1941. De Opbouwdienst — majoor *Breunese* — heeft mij toen nog drie maanden mijn salaris betaald. Ik ben in Rotterdam gebleven en heb geprobeerd om zaken te blijven doen en naar het buitenland weg te komen. Mijn bezittingen zijn in beslag genomen. Ik heb toen een brief geschreven aan de Zweedse gezant in Berlijn, omdat hij de Nederlandse belangen in Duitsland

behartigde, en heb een afschrift van deze brief gegeven aan mr. *Philip Mees*, te Rotterdam, de Zweedse consul-generaal. Enkele weken daarna heb ik van mr. *Philip Mees* een brief gekregen — van de dingen, welke ik nu vertel, heb ik het bewijs bij mij —, waarin stond, dat de Duitsers gedemobiliseerde officieren niet meer als militairen beschouwden en dat ik dus geen recht had mij te beroepen op de Conventie van Genève, op grond waarvan ik mijn burgerrechten zou blijven behouden. Ongeveer tegen die tijd kwam iemand van de politie mij waarschuwen, dat ik op het Haagse Veer moest komen. Ik was reeds een paar maal bij de heren geweest, nl. in de Parklaan en één keer op de Heemraadssingel. De derde keer voelde ik er niet veel voor, althans mijn vrouw niet. Toen ben ik weggegaan en is mijn zwerftocht begonnen. In Augustus 1942 ben ik mijn reis door Europa begonnen.

39894. De Voorzitter: U hebt zich gewend tot het Zweedse gezantschap te Berlijn en de Zweedse consul-generaal te Rotterdam omdat Zweden de beschermende mogendheid voor de Nederlanders was, maar dit was toch niet zo voor de Nederlanders in Nederland?

A. Ik meen, dat de Zweedse gezant de belangen van alle Nederlanders behartigde.

39895. De Voorzitter: Ik meen: alleen van de Nederlanders in Duitsland.

A. Neen, want er was hier geen vertegenwoordiger meer. Ik ben naar mr. *Philip Mees* gegaan en heb hem dat gezegd. Hij ging er mee accoord. Ik heb toen het volgende antwoord van hem gehad.

39896. De Voorzitter: Hebt u hem gevraagd om zijn tussenkomst?

A. Ik heb geprotesteerd tegen het in beslag nemen van mijn vermogen door de Duitsers. Dit heb ik gedaan op grond van artikel 3 van de Conventie van Genève, volgens hetwelk ik mijn volle burgerrechten bleef behouden. Ik gaf hem een brief om die door te sturen naar de Zweedse gezant te Berlijn, die de Nederlandse belangen behartigde; ik heb hem tevens een afschrift van die brief gegeven.

39897. De Voorzitter: En wat verwachtte u van de Zweedse gezant te Berlijn?

A. Ik deed het meer bij wijze van protest tegen de Duitse maatregelen dan om resultaat te verwachten. Ik heb daarop dit berichtje gekregen.

39898. De Voorzitter: Toen hebt u van de heer *Mees* een briefje gekregen van 6 Augustus 1942, luidende:

„Naar aanleiding van Uw schrjven van 28 Juli heb ik de eer U mede te deeln, dat, naar ik uit Berlijn vernomen heb, de Nederlandsche officieren, die niet als krijgsgevangenen naar Duitschland zijn overgebracht, volgens de Duitsche opvatting niet als krijgsgevangenen beschouwd worden.”

Wij zullen ons dus niet begeven in de vraag of u al dan niet aan het juiste adres was.

A. Ik heb mij hier gegrond op artikel 3 van de Conventie van Genève van 27 Juli 1929, waarin staat:

„De krijgsgevangenen hebben recht op eerbiediging van hunne persoonlijkheid en hunne eer.
De gevangenen behouden hunne volledige burgerlijke bevoegdheid.”

De Voorzitter: Dat klinkt erg mooi.

A. Het optreden der bezetters was hiermede in strijd en ik heb daartegen geprotesteerd.

39899. De **Voorzitter**: Ik begrijp dus, waarom u het land verlaten hebt. U bent via Frankrijk naar Zwitserland gegaan. Hebt u zich in Frankrijk nog gewend tot enige illegale of niet-illegale instantie?

A. Ik ben daarmee niet in contact kunnen komen.

39900. De **Voorzitter**: Wanneer bent u weggegaan?

A. Augustus 1942. Ik was toen in aanraking gekomen, door mijn oud-commandant, de heer Sickinge, met een meneer in Eindhoven, later in 's Hertogenbosch, de heer *Groeneveld*, door bemiddeling van ds. *Douwes*; die zou mij verder helpen. Mijn vrouw en mijn twee zoons zijn meegegaan. Ik wilde weer onder dienst; mijn zoons ook. Mijn vrouw is een goede organisatrice en wilde ook mede. Ik had nog een dochtertje, dat echter te klein was om mee te gaan; dat heb ik laten onderduiken. Ik had gehoord, dat de meeste mensen onderweg werden gevangengenomen doordat zij verraden werden door de kleine kinderen. De vermoeden was ook te groot: mijn kind kon veilig onderkomen in Rotterdam en dat achtten wij beter. Het resultaat is geweest, dat alles goed gegaan is; wij zijn er gelukkig allen uitgekomen.

39901. De **Voorzitter**: U bent toen terechtgekomen bij de Zwitserse grens. Ik heb de naam van de grensplaats niet nodig, omdat u toch niet met enige Nederlandse organisatie in aanraking bent gekomen. Wat is u toen overkomen?

A. Dat is December 1942 geweest. Ik ben die grens overgekomen met mijn vrouw en kinderen en heb mij toen onmiddellijk in verbinding gesteld met het Nederlands gezantschap te Bern. In een boerderij even over de grens was een telefoon; ik heb daar gesproken met jhr. Quarles van Ufford, die daar attaché was bij generaal van Tricht. Hij heeft toen ook gezegd: kom maar naar Bern, daar zullen wij alles in orde maken. Toen heb ik hem gevraagd een auto te sturen, maar die hadden zij niet; ik moest met de trein gaan vanaf Porremtuy. Ik ben toen op weg gegaan en ik ben enkele honderden meters van de plaats, waar ik zat, opgepakt met mijn vrouw en kinderen door enkele gendarmes. Ik heb toen verteld hoe de vork in de steel zat, dat ik getelefoneerd had met Bern; ik zeide toen, dat ik getelefoneerd had met het gezantschap; papieren had ik niet. Toen zeiden zij mij: dat zijn allemaal leugens, er bestaat geen Nederlands gezantschap meer. Dat was korporaal Moine van de Zwitserse grenswacht. Ik moest toen terug; mij werd verboden te telefoneren en mij in verbinding te stellen met het gezantschap.

Toen hebben de heren bedreigd, dat zij, als ik niet vrijwillig ging, mij hier, mijn vrouw een paar km verder en mijn zoon nog een paar km verder over de grens zouden zetten. Zij hebben gevraagd, waar wij hadden getelefoneerd, want die mensen waren strafbaar. Wij hebben dat niet gezegd. Ik dacht echter: het is maar het beste, dat we gaan, want dan blijven wij bij elkaar en dan kunnen wij verder nog wel zien. Ik heb hun toen gevraagd mij te zeggen, wanneer de Duitse grenswacht zou passeren. Zij zaten aan de grens en wisten precies, wanneer die patrouille langs ging. Wij hebben gewacht tot de Duitsers voorbij waren, zijn toen over de grens gezet en zijn weer in Zwitserland teruggekomen. Wij hebben nog een paar dagen rondgelopen, zijn verder gegaan de Zwitserse grens langs en zijn er na een paar weken doorgekomen.

39902. De **Voorzitter**: En gebeurde u al die tijd niets?

A. Het was een avontuur; wij zijn er doorgekomen.

39903. De **Voorzitter**: Bent u verder zuidelijk de grens weer overgekomen?

A. Ja; toen zijn wij verder gekomen. Het schijnt, dat er in Zwitserland een bepaling bestond, dat mensen, die binnen een zekere strook langs de grens werden gepakt, zonder vorm van proces werden teruggestuurd. Ik ben toen iets verder het binnenland in kunnen komen en heb mij weer in verbinding gesteld met het gezantschap. Er was een mijnheer de Vries uit Buurmalsen in ons gezelschap; deze had een vriend, die reserve-officier bij het Zwitserse leger was en ook met deze laatste heeft hij zich in verbinding gesteld. Het resultaat is geweest, dat wij zijn gebracht naar het Auffanglaggr Bueren aan de Aar.

39904. De **Voorzitter**: Waar ligt dat zo ongeveer?

A. In het noordoosten van Zwitserland.

39905. De **Voorzitter**: Dat kan niet. In het noordwesten.

A. Ja, bij de Aar.

39906. De **Voorzitter**: Toen was u dus al ver het land in.

A. Neen, de Zwitsers hebben ons daar naar toe gebracht. Daar hebben wij een paar weken gezeten; er waren veel mensen; ik schat een paar duizend.

39907. De **Voorzitter**: Waren er ook veel Nederlanders bij?

A. Er waren ook Nederlanders bij, maar niet veel. Men was daar — ik kan niet zeggen: genoeglijk — heel aardig onder elkaar. Er waren Duitsers, Elzassers, allerlei Europeanen bij. De violist Schwalbe, die hier een prijs heeft gewonnen en eveneens in Jat kamp zat, heeft een concert gegeven.

39908. De **Voorzitter**: Kreeg u uw voedsel van de Zwitsers?

A. Voorzover het niet gestolen was, kregen wij het.

39909. De **Voorzitter**: Wie stal het?

A. De Zwitserse commandant Lind, die later ook gevangen is genomen.

39910. De **Voorzitter**: Hoe wist u dat?

A. Dat heb ik later gehoord. Ik ben twee jaar in Zwitserland geweest.

39911. De **Voorzitter**: Kreeg u niet genoeg?

A. Wij gingen 's avonds langs de velden en probeerden aardappelen te bemachtigen, welke wij dan poften.

39912. De **Voorzitter**: Mocht u vrij wandelen?

A. Het was een groot kamp met prikkeldraad er om heen; het was boerenland.

39913. De **Voorzitter**: Hoe was overigens de behandeling door de Zwitsers?

A. Vrij behoorlijk.

39914. De **Voorzitter**: Niet onheus?

A. Neen, daarvan heb ik geen hinder gehad.

39915. De **Voorzitter**: Hebt u in die tijd contact met het gezantschap gehad?

A. Het gezantschap kon op dat ogenblik niet veel doen. Er was censuur op alles, wat in- en uitging. Ik ben wel in aanraking gekomen met de heer Piet Kerdel, te Arosa, een Rotterdams kolenhandelaar; hij is later in Zwitserland gestorven.

39916. De **Voorzitter**: Wat deed hij daar?

A. Hij woonde daar en had er veel land gekocht.

De **Voorzitter**: U zegt: de Rotterdamse kolenhandelaar. Dat was hij dus blijkbaar vroeger geweest.

A. Mijn broeder kende hem. Ik wist, dat hij in Zwitserland woonde; ik heb op goed geluk naar hem geschreven en dat is doorgekomen. Hij heeft toen ook bij het gezantschap aangedrongen, dat ik zo spoedig mogelijk uit het kamp gehaald zou worden. Hij heeft buitengewoon veel gedaan voor de mensen in het algemeen.

39917. De **Voorzitter**: Kwam dr. Kijzer ook naar het kamp?

A. Neen, dat komt later. Hij was het hoofd van de afdeling Vluchtelingen.

39918. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat Kijzer wel contact zou zoeken met u.

A. Ik betwijfel of dat voor hem op dat ogenblik mogelijk was. De Zwitsers hielden de mensen in de kampen zeer afgesloten van anderen. Ik ben toen na enkele weken naar het z.g. hotelkamp Beausite gegaan. De Nederlanders hadden drie kampen, bij Montreux (Beausite), Mont Pélérin en Chamby.

39919. De **Voorzitter**: Was dat eigenlijk wel een kamp?

A. Het was geen kamp in de eigenlijke zin van het woord. Het waren leegstaande hotels, die gemeubileerd waren en waarvoor geen emplot was. Aan de Nederlandse Regering was het recht gegeven daar Nederlanders onder te brengen. De Zwitserse Regering bleef daar de leiding houden.

39920. De **Voorzitter**: Wie betaalde het verblijf daar?

A. Dat weet ik niet. Ik in elk geval niet. Ik had geen geld. In Eindhoven zijn wij nog voor f 10000 of f 12000 opgelicht. Ik gaf een man dat geld om ons naar Engeland te helpen. Kreeg natuurlijk geen schriftelijk ontvangstbewijs; de man ontkent het nu. Ik heb een klacht tegen hem ingediend. In dat hotelkamp heb ik een klein jaar gezeten. Generaal *van Tricht* heb ik daar ontmoet; die was buitengewoon voorkomend. Ik heb gezegd, dat ik op weg was naar Engeland; mijn oudste zoon is onderweg van ons afgeraakt; die is toen op eigen houtje doorgedaan en is via Frankrijk, Spanje en Curaçao in Canada terechtgekomen, waar hij vliegenier is geworden. Ik heb aan generaal *van Tricht* gevraagd, mij er uit te halen; dat heeft hij toen gedaan. Hij heeft gezorgd, dat ik vrij kon wonen.

39921. De **Voorzitter**: Als u „mij” en „ik” zegt, bedoelt u dan uw gezin?

A. Ja, mijn gezin, behalve mijn oudste zoon, die tijdig door Spanje gekomen was. Die is door Frankrijk gegaan; die is wel in aanraking gekomen met de Nederlandse autoriteiten in Vichy. Die hebben hem gestuurd naar een kamp, een verzamelplaats in Chateau Neuf, vrij dicht bij de Zwitserse grens. Zij hebben hem daar laten zitten. De Nederlandse autoriteiten hebben hem niet geholpen om weg te komen; hij is toen uit dat kamp ontsnapt, door Frankrijk getrokken en door Spanje heen naar Amerika.

39922. De **Voorzitter**: Is hij nu terug?

A. Ja. Hij is verleden jaar uit dienst gekomen.

39923. De **Voorzitter**: Heeft hij nog ervaringen omtrent de Nederlandse autoriteiten in het buitenland?

A. In Spanje is hij buitengewoon goed behandeld.

39924. De **Voorzitter**: En in Portugal?

A. Daar is hij ook goed behandeld.

39925. De **Voorzitter**: Wat doet hij nu?

A. Hij is bij mij in de zaak. Als u hem wilt horen, komt hij.

39926. De **Voorzitter**: U was dus in Beausite?

A. Ja

39927. De **Voorzitter**: U hebt gezegd: Zij hebben mij naar Beausite gebracht. Hoe kwam dat zo?

A. De Nederlanders hadden van de Zwitsers dit hotel ter beschikking en naarmate er daar plaats vrijkwam, vroegen zij dan de Zwitsers om Nederlanders, die in de Auffanglager zaten, naar dit hotel te brengen.

39928. De **Voorzitter**: Dat geschiedde dus op initiatief van het gezantschap?

A. Ja. Er waren er, die door de mazen heenglipten en naar Bern konden komen; zij werden niet altijd in een kamp ondergebracht.

39929. De **Voorzitter**: Met hoeveel Nederlanders was u in Beausite?

A. Met een honderd Nederlanders. Het was een Zwitsers hotel. Ik heb geen enkele reden tot klagen gehad over de behandeling. U

moet niet vergeten, dat de mensen, die daar waren — nog daargelaten, dat er verschillenden bij waren, die geen mooie staalkaart van Nederlanders waren — veel ellende hadden. Zij hadden ouders, kinderen, broers en zusters in de kampen in Duitsland. Vele mensen waren niet geheel normaal; zij waren boven hun zenuwen, zeer nerveus. Wat met hen gebeurde, geschiedde niet altijd met tact. Wanneer zij polenta te eten kregen, zeiden zij: dat zwijnenvoedsel geven ze ons maar te eten! Als u wel eens in Zwitserland bent geweest, weet u, dat men dat daar te eten krijgt, maar zij zeiden: Dat geven de Zwitsers ons maar. Zij kregen de aardappels in de schil; de Zwitsers sneden de aardappels in stukken en kookten ze. De Nederlanders zeiden dan, dat de Zwitsers te beroerd waren om er de nodige aandacht aan te besteden.

39930. De **Voorzitter**: Was het er netjes?

A. Ja, het was een goed hotel. Ik had een goede kamer, omdat ik een van de ouderen was. De Zwitsers deelden de mensen in. Ik had de leiding en was ingedeeld als chef van de dienst van het huis, assistent van de Zwitserse leider. Het enige, dat de mensen hadden te doen, was het hotel schoonhouden en hulp bij het eten bereiden; 's middags konden zij gaan wandelen. Men kon moeilijk verwachten, dat ieder een kamermeisje kreeg. Ik heb zelf ook vuilnisbakken schoongemaakt. Ik was blij, dat ik onder dak was; ik kreeg behoorlijk te eten en te drinken. Verschillende mensen vertikten het om te werken en wilden alleen maar eten en drinken.

39931. De **Voorzitter**: Liepen zij dan maar wat op en neer, wanneer zij geen huishoudelijke werkzaamheden wilden verrichten?

A. Uiteindelijk gebeurde het toch. Men moest het werk zelf doen; de Zwitsers gaven er geen personeel voor. Er was een hele lijst, een werkrooster, waarop stond hoe de verschillende mensen waren ingedeeld, wat zij moesten doen. Dat vertikten de onwilligen.

39932. De **Voorzitter**: Deden zij het ten slotte toch of deden zij het niet?

A. Ten slotte is het wel gebeurd.

Wat het contact met Bern betreft; ik heb de gezant één keer in het hotelkamp gezien. In ieder hotel was er iemand aangewezen als trait d'union tussen de mensen en het gezantschap. Nu is het gezantschap niet gelukkig geweest met zijn greep naar de man, die in het kamp, waar ik zat, die trait d'union was.

Dat was een onmogelijke, onaangename man; hij was ook een van de vluchtelingen. Deze man had bijzonder veel tact de mensen tegen zich op te zetten. Daardoor kwam er een betrekkelijk beroerde stemming. Daarbij kwam het volgende. In Bern had de gezant dr. *Kijzer* belast met het beheer over de vluchtelingen. Dr. *Kijzer* was daarvoor volgens mij — ik mag toch mijn mening zeggen — niet de aangewezen man. De gezant liet veel aan dr. *Kijzer* over; die had zijn volste vertrouwen en dr. *Kijzer* was iemand, die zich daarop zeer liet voorstaan. Een klein staaltje daarvan. Het viel mij op, dat hij de gezant in het bijzijn van anderen tutoyeerde. Mijnheer *Kijzer* gevoelde zich zeer en wilde een grote afstand bewaren tussen zich en de vluchtelingen. Daardoor zijn er zeer zeker zeer veel klachten tegen dr. *Kijzer* gekomen. Wat de Nederlandse Regering voor de vluchtelingen gedaan heeft, was op zich zelf goed; de Nederlandse vluchtelingen hadden het naar mijn mening beter dan de vluchtelingen uit welk ander land ook. Maar als u mij vraagt of deze goede bedoelingen wel voor 100 pct. daadwerkelijk tot uiting zijn gekomen, dan moet ik zeggen: neen. Dit komt doordat de personen, die daarvoor aangewezen waren, niet voor hun taak berekend waren.

39933. De **Voorzitter**: Zoals dr. *Kijzer*?

39934. De heer **Stokvis**: Dus wat gedaan werd, wat ten slotte werd uitgericht, was uiteindelijk niet zo opperbest.

A. Wij kregen goed eten en hadden goed onderdak.

39935. De heer **Stokvis**: Wat ontbrak er dan?

A. De sfeer, de stemming. De wijze, waarop iemand, die iets vroeg, te woord gestaan werd. De dames hadden b.v. geen kleren, moesten kledingstukken hebben en werden dan onaangenaam behandeld. Soms kregen zij die wel, soms niet. Dr. *Lans* was aangewezen om te beoordelen of een dame een onderlijfje moest hebben.

39936. De **Voorzitter**: U zei, dat u de gezant enige keren meegemaakt hebt. Hebt u de gezant ook, meegemaakt doordat hij wel eens in het kamp kwam?

A. De gezant is één keer in het hotelkamp geweest zolang ik er was. Dat was echter uitgesloten in het Auffanglager. Daar kon hij niet komen.

39937. De **Voorzitter**: Wat deed hij in het hotelkamp?

A. Zien hoe de mensen gelegerd en gehuisvest waren

39938. De **Voorzitter**: Had hij daarvoor belangstelling? Kon hij met de mensen plezierig converseren?

A. Neen, ik heb hem nooit gesproken.

39939. De **Voorzitter**: U was toch assistent van de chef!

A. Ik was aangewezen door de Zwitserse leider om hem te helpen bij de verdeling van het werk. De ander trad op als verbindingsman met het gezantschap.

39940. De **Voorzitter**: Hij heeft dus geen indruk op u gemaakt, noch ten goede, noch ten kwade?

A. Neen.

39941. De **Voorzitter**: U bent dus van mening, dat de Regering wel genoeg deed, maar de wijze, waarop dat geschiedde, was weinig toeschietelijk.

A. Juist omdat deze mensen een bijzondere geestesgesteldheid hadden op dat ogenblik.

39942. De **Voorzitter**: Ik begrijp het. Is de heer *Visser 't Hooft* wel eens in het kamp geweest?

A. Die heb ik verscheidene keren gesproken.

39943. De **Voorzitter**: Wat kwam hij in het kamp doen?

A. Wat een dominee doet. Ik heb een kerkdienst van hem meegemaakt in Clarens. Wanneer de mensen hulp nodig hadden, schreven zij hem en dan schreef hij hun terug.

39944. De **Voorzitter**: Hij verleende dus geestelijke bijstand?

A. Ja.

39945. De **Voorzitter**: En daar bleef het bij? Hij had geen bemoeienis met Rode Kruis-werkzaamheden?

A. Dat was de heer *de Vos van Steenwijk*.

39946. De **Voorzitter**: Had hij geen bemoeienis met deze vluchtelingen, voor wie immers voldoende werd gezorgd?

A. Neen.

39947. De **Voorzitter**: Hebt u, toen u in Zwitserland was, ook pogingen aangewend om verder te komen?

A. Ik heb er met generaal *van Tricht* over gesproken en deze vond ook, dat ik te oud was om de tocht over de Pyreneeën te maken.

39948. De **Voorzitter**: U was toen 49 jaar. Was het zo erg om over de Pyreneeën te komen?

A. Toen ik daar eind 1943 kwam, schijnt er verraad te zijn gepleegd en zijn er verschillende mensen gevangengenomen.

39949. De **Voorzitter**: Behalve hotelkampen waren er in Zwitserland ook werkkampen. Wat waren dat?

A. Dat waren kampen, waar jongere mensen, voor wie in de hotelkampen geen voldoende werk was, naar toe werden gestuurd.

39950. De **Voorzitter**: Wat deed men in die werkkampen?

A. Grond ontginnen, wegen aanleggen.

39951. De **Voorzitter**: Hebben zij er zich wel eens over beklagd, dat zij te hard moesten werken?

A. Dat was verschillend. De een vond, dat men daar te hard moest werken; een ander weer niet. Mijn overtuiging was, dat zij zich daarover niet hadden te beklagen.

39952. De **Voorzitter**: Bent u daar wel eens in aanraking gekomen met het vraagstuk van de zich in Duitsland bevindende Nederlandse gedeporteerde arbeiders, gevangenen in concentratiekampen, enz.?

A. Toen ik daar een jaar was, heb ik aan generaal *van Tricht* gevraagd of het niet goed zou zijn reeds pogingen aan te wenden om de mensen, die gedeporteerd waren, terug te voeren, en heb ik inlichtingen gevraagd.

39953. De **Voorzitter**: Hoe kwam u daar zo bij?

A. Ik had het deporteren uit Nederland meegemaakt en wist, dat er honderdduizenden Nederlanders in Duitsland moesten zijn. Ik heb uit mij zelf gedacht: Er moet iets georganiseerd worden; wij zitten hier op een rustig punt; zouden wij het niet organiseren?

39954. De **Voorzitter**: Wat wilde u organiseren: het terugvoeren later of het toen in vrijheid krijgen?

A. Het terugvoeren later.

39955. De **Voorzitter**: Wat vond generaal *van Tricht* daarvan?

A. Hij vond, dat er geen gegevens of wat dan ook waren, wat betreft de plaatsen, waarheen de Nederlanders waren gevoerd. Hij heb een brief van generaal *van Tricht* bij mij.

39956. De **Voorzitter**: U laat mij een brief zien van generaal *van Tricht* van 21 Juli 1943, aan u gericht, luidende:

„Ik heb de eer U HoogEdelGestrenge mede te deelen, dat het Roode Kruis op de door U gestelde vragen in het geheel geen antwoord zal kunnen geven.

Deze instelling is alleen op de hoogte van krijgsgevangenen. weet echter niets van gedeporteerden af en krijgt, zonder eenigen twijfel van de Duitschers daarover geen enkele inlichting. Ook omtrent de in Duitschland tewerkgestelden zal het Roode Kruis U geen enkele inlichting kunnen geven.

Aangezien ik dit zeker weet, acht ik Uw verzoek aan den Heer *van Notten* nutteloos, weshalve ik U Uw brief aan Zijn HoogEdelGestrenge terugzend.”

De heer *van Notten* was de consul-generaal in Genève?

A. Ja.

39957. De **Voorzitter**: (vervolgt de voorlezing van deze brief)

„Toch blijft het door U in studie genomen vraagstuk van groot belang. Helaas zal men zich bij die studie niet kunnen baseeren op eenig positief gegeven.

Wat de Nederlanders betreft, die naar Duitschland zijn gevoerd als arbeidskrachten, zullen, naar ik meen, de arbeidsbeurzen en dergelijke kantoren in Holland na de bevrijding over vrij volledige gegevens beschikken.

Hun terugkeer zal stellig moeilijkheden opleveren en zal veel organisatie vereischen; veel moeilijker zal echter de opsporing zijn van hen, die naar Polen, Litauwen en de Ukraine zijn gedeporteerd.

Ik zal het op prijs stellen t.g.t. kennis te nemen van de conclusies waartoe U komt, en van de vragen, die zich bij de overweging van dit vraagstuk voordoen. Wellicht kan een gedachtenwisseling daarover, ook met Dr. *Kijzer*, nuttig zijn.”

Daar vond U dus niet veel belangstelling of medewerking.

A. Zij konden niet medewerken, omdat niets bekend was van de mensen, die gedeporteerd waren. Ik onderstreep dit even, omdat later verwijten zijn gericht tot de Regeringscommissaris, dat er niets voorbereid was. De mensen, die het dichtst bij het vuur zaten en het het beste konden weten, waren in Genève en die wisten toentertijd niets.

39958. De **Voorzitter**: U zegt daar iets, wat misschien niet geheel juist is, nl. dat zij het dichtst bij het vuur zaten en het het beste konden weten.

A. Dat dacht ik toen. Daarom schreef ik ook. Ik zeg dit, omdat u mij vraagt, hoe ik daarbij ben gekomen. Dit is de brief, die ik indertijd geschreven heb aan de heer *van Nottcn*, de consul-generaal, in Juli 1943. Het is hetzelfde als de brief van mij aan generaal *van Tricht*. Ik had een brief ingesloten.

Die brief luidde:

„Teneinde nu reeds voor te bereiden hetgeen onmiddellijk na den oorlog voor weggevoerde Nederlanders gedaan kan worden, zou ik het zeer op prijs stellen, indien Uhoogedeligstrenge bij het Rode Kruis te Genève op onderstaande vragen, geheel of gedeeltelijk antwoorden zoudt willen laten verzamelen.

1. hoeveel Nederlanders zijn gedeporteerd.
2. hoe en waar zijn dezen ondergebracht
  - a. in kampen (concentratie-, krijgsgevangenenkampen)
  - b. in de industrie
  - c. in de landbouw zoo mogelijk te splitsen in mannen en vrouwen.
3. waar zijn de uit Nederland weggevoerde kinderen ondergebracht.
4. is het mogelijk iets te weten te komen van de gezondheids-toestand van de menschen.
5. is er gebrek aan kleeding en schoeisel, zoo ja, is boven-dan wel onderkleeding noodig.
6. zijn er gegevens bekend die voor het brengen van hulp onmiddellijk na den oorlog van belang kunnen zijn? (bijv. bepaalde kampen of plaatsen waar de toestand zeer slecht is)“

Dat is mijn brief, die ik in 1943 geschreven heb.

39959. De **Voorzitter**: U wist niets en had alleen de gedachte, dat er wat gedaan moest worden.

Bent u wel eens in aanraking gekomen met de heer *Flugi van Aspermont*, de assistent van de heer de *Vos van Steenwijk*?

A. Met die ben ik niet in aanraking gekomen. Ik heb hier nog een brief van 27 Juli 1943 van dr. *Kijzer*, het hoofd van de afdeling vluchtelingen van het gezantschap te Bern, welke brief luidt als volgt:

„In antwoord op Uw schrijven van 23 Juli deel ik U mede, dat de repatriëering van weggevoerde Nederlanders reeds lang een punt van overweging van mijn afdeeling uitmaakt. Deze zaak zal natuurlijk door H. M.'s Regeering te Londen, of later in Nederland worden geregeld, en ik vermoed dat de mogelijkheid bestaat, dat daarvoor ons advies zal worden gevraagd.

Ik zou het daarom zeer op prijs stellen van U te mogen vernemen, of gij te dezer zake nuttige suggesties kunt doen, en welke deze zijn. Ik zou U aanraden dit in den vorm van een rapport neer te leggen, opdat het t.z.t. desgewenscht aan H. M.'s Regeering kan worden overhandigd.“

De **Voorzitter**: Erg belangrijk is deze correspondentie niet.

A. Ik heb hier nog een brief van de heer *Gans*.

39960. De **Voorzitter**: Een halfjaar later, nl. 27 Februari 1944, schrijft de heer M. H. *Gans* uit Genève aan de heer *Wijnbergen*:

„Tot mijn spijt heeft het veel langer geduurd eer ik u kon antwoorden dan ik oorspronkelijk dacht. Ik verwachtte (en ver-wacht nog steeds) veel meer uitvoerige gegevens, maar dit gaat alles heel moeilijk. Ik zend U dus maar vast wat ik heb.

- ± 380 000 arbeiders, verspreid
- ± 100 000 arbeiders in Rijngebied (onder meer bekende om-standigheden, vacantie e.d.)
- ± 10 000 krijgsgevangenen
- ± 5 000 civiel geïnterneerden
- ± 2 000 politiek geïnterneerden.

Alhoewel ik meen, dat deze gegevens juist moeten zijn, kan ik er natuurlijk toch niet voor instaan. Iets naders we-t ik U hieromtrent niet te vertellen.

Ter inzage zend ik U wel 2 rapporten over de behandeling van de gedeporteerde Joden, waardoor U een indruk krijgt van de wijze, waarop men ook met de ruim 100 000 uit Nederland gedeporteerde Joden omgaat. Waar deze gebleven zijn, weten wij helaas niet. Iets, geen namen, is ons bekend omtrent ruim 200 in Warschau. Verder weten wij wat uit Poolsche kampen, maar alles bij elkaar is het toch heel weinig. Wij verzamelen intusschen hier zooveel mogelijk gegevens.

Gaarne ontvang ik de rapporten ten spoedigste terug.

Het spijt mij nog niet in de gelegenheid te zijn U meer in-lichtingen te verstrekken.“

Dat had dus allemaal niet veel resultaat. Van hetgeen voor die mensen kon worden gedaan waren zij dus niet op de hoogte. Hebt u ook de indruk, dat zij iets hebben gedaan? Hebt u niet gehoord, dat het Rode Kruis wel eens pakketten levensmiddelen en misschien nog andere dingen naar de concentratiekampen heeft gestuurd?

A. Dat weet ik niet; ik weet wel, dat het Rode Kruis naar Neder-land niet veel kon sturen.

39961. De **Voorzitter**: Het Rode Kruis en particulieren hebben anders nogal wat sardines gestuurd uit Lissabon.

A. Van zendingen van particulieren kwam niet veel terecht.

De **Voorzitter**: Ik heb er wel gezien.

A. Ik heb ook pakketten gestuurd, maar er is slechts een zee: klein percentage aangekomen.

39962. De **Voorzitter**: Hier zijn aangekomen 10 of 15 000 kisten sardines.

A. Er waren in Zwitserland talrijke firma's, die zich belastten met het sturen van levensmiddelen naar Nederland, maar er kwam weinig van terecht.

39963. De **Voorzitter**: Er is hier toch veel aangekomen.

A. Als ik 10 pakketten stuurde en er kwamen er 3 van terecht, was het een behoorlijk resultaat. Ik heb aan het Zwitserse Rode Kruis gevraagd enkele dingen naar mijn familie in Nederland te sturen. Ik kon geen pakket met geneesmiddelen sturen uit Zwitserland, zoals blijkt uit de brief, welke ik hier heb.

39964. De **Voorzitter**: Dit is een brief van 22 September 1933 van de „Commission Mixte de Secours de la Croix-Rouge Inter-nationale“ aan mevrouw *Wijnbergen* (Beausite, Clarens/Montreux). Daarin lees ik:

„Nous accusons réception de votre demande concernant un envoi de médicaments à un particulier en Hollande, et avons le grand regret de vous informer que nous ne pouvons pas, actuellement, faire d'envois individuels.

Nous vous conseillons, par contre, de prier les personnes auxquelles vous destinez ces médicaments de s'adresser à la Croix-Rouge néerlandaise, à La Haye, que sera probablement à même de leur donner satisfaction.“

U kwam er dus niet verder mee.

A. Dat betreft een brief, welke ik zelf heb gestuurd.

39965. De **Voorzitter**: Wij hadden het zoëven over het Rode Kruis te Genève, dat pakketten heeft gestuurd aan mensen in concentratiekampen in Duitsland. Daar weet u niets van?

A. Neen.

39966. De **Voorzitter**: Nadat u een tijd in Zwitserland bent geweest, bent u naar Parijs vertrokken. Geschiedde dit niet op uw eigen initiatief?

A. Dit geschiedde op last van generaal *van Tricht*.

39967. De **Voorzitter**: Wat bedoelde hij met die lastgeving?

A. Mij te belasten met het transport van vrijwilligers.

39968. De **Voorzitter**: Was het toen al zover gekomen?

A. Ja, dus na de invasie.

39969. De **Voorzitter**: Dus torn bent u uit Zwitserland met de-genen, die zich bij de Irene-brigade wilden aansluiten, naar Parijs gegaan?

A. Ja, ik heb hier een brief van generaal *van Tricht*, betreffende mijn vertrek naar Parijs, welke luidt:

„Ik heb de eer UHEG hierbij een lijst aan te bieden van hen, die onder Uw commando op 22 December a.s. naar Parijs zul-len vertrekken. Zij zijn allen bestemd voor de troepen in Neder-land.

Ik zal het toejuichen, als U tevoren een indeeling maakt en de ondercommandanten vaststelt. De aanwijzing en indeeling kan geschieden op 21 December in het kamp van Chamilles.

De bedoeling is, dat het convoi van de Zwitserse grens tot Parijs zal worden begeleid door een Nederlandsch officier en eenige onderofficieren in uniform, die daarvoor uit Parijs zullen worden gezonden. Vanzelfsprekend zult U zich met dezen officier moeten verstaan.

Te Uwer informatie diene, dat in Frankrijk en andere landen in den oorlog betrokken, alleen de militair in uniform iets beteekent, in burger is het zeer moeilijk gehoor te vinden.

Het werd beter geacht in de verzonden rondschrijvens niet te spreken over achterblijvende bagage en deze kwestie voorloopig aan de betrokkenen zelf over te laten."

39970. De **Voorzitter**: Dus toen bent u vertrokken naar Parijs met dat gezelschap. U hebt hen daar afgeleverd?

A. Ik heb op verzoek van de heer *Kwantes*, de militaire attaché, die mensen gebracht naar Fournes, bij Rijssel, het opleidingskamp; dat was een oud klooster; commandant was daar de majoor *Pijzelman*; daar werden de mensen gebracht. Ik ben toen teruggegaan naar Brussel.

39971. De **Voorzitter**: Toen bent u in contact gekomen met de heer *Ferwerda*?

A. Eerst ben ik daar gebleven; eerst wilde men mij behouden. De heer *André de la Porte*, die bij kolonel *Doorman* zat, wilde mij behouden voor zijn dienst, maar de heer *Kwantes* zeide, dat in Londen op mij gewacht werd, zodat ik naar Londen moest. Dat heeft enige dagen geduurd. Ik ben daar gekomen en toen heeft de toenmalige Minister van *Lidth de Jeude* mij gedetacheerd bij de heer *Ferwerda*.

39972. De **Voorzitter**: Welke werkzaamheden kreeg u bij de heer *Ferwerda*?

A. Allereerst het aanwerven van repatriërings-officials en repatriërings-officieren. Op grond van de overeenkomst met de S.H.A.E.F. De S.H.A.E.F. wilde bij de optrekkende legers officieren hebben. Nu bleek het mij, dat in Londen de Nederlandse autoriteiten in het begin dachten, dat zij konden volstaan met burgers in uniform; het bleek echter, dat S.H.A.E.F. daarbij alleen militairen wilde hebben. De geallieerde autoriteiten wilden alleen bij hun legers militairen gedetacheerd hebben, geen burgers. Toen moesten officieren aangesteld worden; die moesten aangeworven worden. Er waren er slechts enkelen.

Ik heb hier een lijst van de officials en officieren, die indertijd aangesteld zijn.

39973. De **Voorzitter**: Ik dacht 83.

A. Een goede 100.

Die zijn toen aangesteld. Dat kostte toen vrijveel moeite; waar moest je de mensen vandaan halen? Ik heb toen met luitenant-kolonel *Silbinger* gesproken; die wilde in het begin die mensen niet aanstellen. Tevens mocht ik niemand engageren, die reserve-officier was of die onder dienst was. Men moest dus mensen zoeken, die niet in de termen voor werkelijke dienst vielen, hetgeen, gezien het feit, dat de oorlog nog in volle gang was, erg moeilijk was.

39974. De **Voorzitter**: De Minister heeft u dus aangewezen en toegevoegd aan de dienst van de heer *Ferwerda*. Was dat uit zijn eigen brein ontsproten of had de heer *Ferwerda* daar zelf aanleiding toe gegeven?

A. Ik kende hem niet. Ik vermoed, dat generaal van *Tricht* mij daarvoor heeft aanbevolen, o.a. omdat ik als afdelingscommandant bij het depot bereden artillerie bij de opleiding betrokken ben geweest.

39975. De **Voorzitter**: Welke was uw taak bij de repatriëringsdienst?

A. In het begin moest ik officieren aanwerven, al deze mensen beoordelen en onderzoeken of zij geschikt waren. Ik heb dus enige weken in Zuid-Nederland rondgereisd om deze mensen op te vissen. Daarna moesten zij gekleed worden. Er was echter niets. Ons leger in Brussel had niets; men was afhankelijk van de geallieerden.

S.H.A.E.F. drong er op aan, dat zij naar Engeland zouden komen. Daarna gingen zij naar Romilly bij Parijs. Vergunning om in Engeland te komen gaf het Home Office. Het vervoer was toen erg moeilijk, zodat er enkele weken overheen gingen. Met allerlei kunst- en vliegwerk zijn wij er in geslaagd ze via Engeland weer naar het vaste land te brengen.

39976. De **Voorzitter**: Het aanwerven van de mensen was dus een van uw werkzaamheden.

A. Ja.

39977. De **Voorzitter**: Hebt u zelf onder de heer *Ferwerda* ook repatriëringswerk moeten verrichten?

A. Het repatriëringswerk zelf was toevertrouwd aan de officieren, die bij S.H.A.E.F. waren gedetacheerd. Hun chef was eerst overste *Kwantes*, militair attaché te Parijs, maar omdat zijn drukke werkzaamheden niet met die van chief liaison-officer waren te verenigen, is majoor *de Jong* aangesteld.

39978. De **Voorzitter**: Overste *Kwantes* bleef dus militair attaché?

A. Ja, en majoor *de Jong* werd chief liaison-officer; hij vormde dus de verbinding tussen de officieren en S.H.A.E.F. S.H.A.E.F. wenste zelf te repatriëren, de heer *Ferwerda* had op het terugvoeren zelf geen invloed.

39979. De **Voorzitter**: Ten slotte had hij eigenlijk niets te maken met de aanvoer van de mensen naar Frankrijk en België.

A. Hij had er officieel niets mee te maken; het was zelfs verboden. Er waren grote plannen opgezet — ik noem b.v. organisaties om de mensen terug te voeren —, maar de grote toevloed van mensen, die terugkwamen, het gevolg van de snelle opmars der geallieerden, leidde er toe, dat de te voren opgezette organisatie als het ware in duigen viel en dat de mensen op een geheel andere manier terugkeerden.

39980. De **Voorzitter**: Dat kwam toch niet alleen door die grote aantallen mensen, maar ook doordat er nogal wat verwarring heerste tussen S.H.A.E.F., de heer *Ferwerda* en Militair Gezag.

A. Dat kwam later. Het Militair Gezag wilde alles aan zich trekken. Zover ben ik echter nog niet.

De **Voorzitter**: Ik ben misschien te haastig.

A. Ik moest geregeld heen en weer reizen van Londen naar het vasteland; op een van die tochten heb ik onderweg ontmoet kolonel *van Andel*, nl. op 22 Maart 1945. Deze vertelde mij, dat hij aangewezen was voor de repatriëring; ik deelde hem mede, dat ik ook daarbij was. Hij zeide toen: dan hoor je bij mij, wij moeten confereren met *van Os van Delden*, de chef van de repatriëring van het Militair Gezag in Brussel, kom maar mee. Kolonel *van Andel* bleek toen te zijn liaison-officer for Prisoners of War (P.O.W.). Er bleek derhalve nog een andere repatriëring te zijn, nl. voor de krijgsgevangenen, die apart liep van die van de burgergevangenen. Ik heb toen de volgende ochtend gezegd: het is toch beter, dat wij samenwerken en dat er niet twee of drie organisaties naast elkaar werken. Op 23 Maart 1945 heb ik toen gesproken met de kolonel *van Andel* en met de heer *van Os van Delden*. Ik heb onmiddellijk de heer *Ferwerda* daarvan in kennis gesteld; wij hebben toen een bijeenkomst gehad met de heer *Schipper*, de man die in Brussel werkte als direct ondergeschikte van de heer *Ferwerda*. De heer *Ferwerda* had mensen in Brussel, in Parijs, in Zweden, de heer *van Andel* ook.

39981. De **Voorzitter**: Is toen direct gebleken: zoveel hoofden, zoveel zinnen?

A. Deze bijeenkomst is gevolgd door nog meer bijeenkomsten en het resultaat was, dat Militair Gezag stelselmatig niet is nagekomen wat overeengekomen is. Dit is zelfs zo sterk geweest: men zie daarvoor het verslag van een bijeenkomst in Arlington House op 7 Juli 1945, waar aanwezig waren de heren mr. dr. *van Rhijn*, *Ferwerda*, mr. de *Groot*, *van Os van Delden* en ik zelf; toen is besloten tot samenwerking in zake repatriëring met Militair Gezag. Op 9 Juli zijn wij nog eens bijeen geweest met de heren *de Groot* en

van *Os van Delden*. Deze laatste gingen akkoord met de samenvoeging van de repatriëring van de verschillende autoriteiten. Enige dagen later, op 19 Juli 1945, liet Militair Gezag weten, dat het terugkwam op de gesloten overeenkomst; die wilden het niet meer!

39982. De **Voorzitter**: Wat was daarvan de bedoeling?

A. Het tot zich trekken van alle macht.

39983. De **Voorzitter**: Dat is het Militair Gezag zeker niet meegevallen, toen S.H.A.E.F. het deed?

A. Op een gegeven ogenblik, toen ik in Breda was, kreeg ik een boodschap of ik wilde komen bij de heer *van Os van Delden*. Ik had in Eindhoven gewerkt. Ik woonde in Oisterwijk, in hotel „Bosch en Ven”. De heer *van Os van Delden* vroeg of ik naar hem toe wilde komen op die avond: hij deelde mij toen mede, dat de repatriëringdienst van de heer *Ferwerda* was opgeheven.

39384. De **Voorzitter**: Wanneer was dat? In Mei, geloof ik.

A. Dat is 26 Mei geweest; toen ben ik bij de heer *van Os van Delden* geweest.

39985. De **Voorzitter**: Ministers *Wijffels* meende, dat alles in één hand moest zijn.

A. De heer *van Os van Delden* liet mij bij zich komen en vertelde mij, dat de boel was opgeheven. Hij had al bericht rondgestuurd. Ik heb gezegd: Er is mij niets van bekend; ik vind het buitengewoon pijnlijk voor mij; de heer *Ferwerda* weet er niets van en moet er van in kennis worden gesteld. Ik vind het niet aangenaam over het hoofd van mijn chef heen een dergelijke boodschap te ontvangen. Het heeft een poosje geduurd en is blijven hangen. Onder deze bedrijven zijn de heren van Militair Gezag naar S.H.A.E.F. gegaan en hebben daar verteld, dat zij de organisatie van repatriëring overnamen, terwijl dit officieel *niet* vaststond. Wat moest S.H.A.E.F. denken van de Nederlandse repatriëringdienst, van die heren, die met elkaar aan het vechten waren!

39986. De **Voorzitter**: Ik heb de indruk, dat het niet erg belangrijk was, omdat S.H.A.E.F. het zelf wilde laten doen.

A. Inderdaad. Ik vraag niet wat belangrijk was voor het werk, maar voor de geest. Hetzelfde hebben wij later in Duitsland gekregen. Als u het rapport van de missie *Boon* leest, zult u daarin vinden, dat kolonel *Boon* zich beklaagt over de wijze, waarop verschillende Nederlandse instanties aan het repatriëren waren.

39987. De **Voorzitter**: Nu moet u mij toch eens vertellen, waarom ik telkens hoor, dat er in Duitsland zo weinig Nederlandse repatriëringsofficieren waren. De gevangenen zeggen nl. telkens, dat zij daar zo weinig Nederlandse repatriëringsofficieren zagen.

A. Dat kan best. Dat is de schuld van S.H.A.E.F. Wij kregen een briefje: Zorg voor zoveel mensen. Wij hadden niets anders te doen. Hier hebt u zo iets.

De **Voorzitter**: Dat is een kopie van een staattie.

A. Het komt van S.H.A.E.F.

39988. De **Voorzitter**: Het is van een „Army Group”, die opgeeft hoeveel officieren van verschillende nationaliteit zij wil hebben. Ik lees hier:

„Present 21 Army Group War Establishment for Allied Liaison Officers for D.P.'s is as follows:

French	50	Russian	53
Belgian	50	Norwegian	4
Netherland	15	Danish	4
Polish	52	Yugoslav	12
Czech	18	Italian	12”

15 Nederlanders op dat hele gezelschap is een klein beetje. Ik lees verder:

„These numbers have been found insufficient to meet operational needs and the following action has been taken to meet the operational emergency.

(a) Allied Military Missions have loaned officers for work with Displaced Persons als follows:

French	15
Belgian	20
Netherland	8
Polish	20
Czech	18

(b) Second Army has recruited 60 Russian ex PW and placed them in charge of Camps.”

Waarom zijn er nu zo weinig Nederlanders geweest?

A. Dat weet ik niet. In hogere regionen werd uitgemaakt: zoveel officieren van iedere nationaliteit willen wij hebben. Uiteindelijk haren er niet veel minder Nederlanders dan anderen, dit is slechts één van de aanvragen voor een bepaalde Army Group.

39989. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gesproken over de missie *Boon*. Bent u daaraan te pas gekomen?

A. Ik ben enkele keren met opdrachten naar Praag geweest.

39930. De **Voorzitter**: De heer *Boon* is pas in Juli 1945 gegaan, omdat hij zo lang moest wachten op zijn pas.

A. De Russen waren buitengewoon moeilijk.

39991. De **Voorzitter**: Heeft hij weinig kunnen uitrichten?

A. De heer *Boon* heeft buitengewoon veel gedaan.

39997. De **Voorzitter**: Wat heeft hij gedaan?

A. Hij heeft mensen, die aanwezig waren aan de kant van Silezië en het overige oosten, allen naar Nederland gebracht.

39993. De **Voorzitter**: Wat deed hij? Kocht hij een spoorkaartje of bracht hij hen met auto's weg?

A. Hij had in het begin veel hulp van de Fransen. De Nederlandse repatriëringsofficieren hebben al die streken geheel afgezocht; het was zeer moeilijk te weten te komen waar de mensen daar zaten. Uit zijn rapporten blijkt, dat hij ook contact heeft gezocht per radio. Ik heb zelf contact gehad met de Russen in Parijs, alle gegevens werden daar (Piaag) bij elkaar verwerkt; midden-Europa werd systematisch afgezocht en afgetast. Wanneer er iemand gevonden werd, ging hij naar een kamp bij Pilsen; in het begin althans, van daar gingen zij verder met de Amerikanen. Er zijn vrij veel zieken met Amerikaanse vliegtuigen hierheen gekomen.

39994. De **Voorzitter**: Gingen zij ook wel met de trein? Zorgda de heer *Boon* daarvoor?

A. Ja. Het was moeilijk daar. De Tsjechen hebben zeer veel medewerking verleend, de Fransen ook.

39995. De **Voorzitter**: En de Russen? Die hadden er misschien niet zoveel belangstelling voor.

A. Zij deden alsof.

De **Voorzitter**: Men kan dat, dunkt mij, moeilijk constateren.

A. Ik heb in Brussel een luitenant *Iwanow* ontmoet, die mij mededeelde, dat er een vrij groot aantal Nederlanders — dit was in Mei 1945 — in Rusland zat en dat generaal *Dragoen* daarvan meer wist. Deze was Russisch generaal. Dit heb ik aan de heer *Ferwerda* medegedeeld; deze zeide: onmiddellijk daarheen gaan. Ik ben er onmiddellijk heengegaan met luitenant *Orlow*, een Nederlands officier, die goed Russisch spreekt. Toen zijn wij bij die generaal gekomen en hebben daar gesproken. Die generaal heeft ons toen gezegd naar de Russische repatriëringdienst in Praag te gaan; hij zou een telegram naar Moskou sturen om die heren in Praag opdracht te geven ons te helpen. Het Nederlandse gezantschap in Parijs heeft toen onmiddellijk getelegrafeerd naar de heer *van Breugel Douglas*, die in Moskou was; deze was de dichtstbijzijnde man, die ons in Praag kon helpen. Toen ik in Praag was, ben ik naar de Russische ambassade gegaan, de Russische militaire vertegenwoordiger daar; die wist daarvan niets; die wist ook niet waar de repatriëringdienst was. Ik had bij mij majoor *Kruytbosch* van de

organisatie van kolonel *Boon*, een Nederlander, die in Rusland geboren is, vloeiend Russisch spreekt en die ook goed geïntroduceerd was bij de Tsjechen.

Men heeft ons toen op het Tsjechische Ministerie verteld, dat in een gebouw ergens buiten de stad Russische repatriëringsambtenaren zaten. Misschien mag ik, om er een indruk van te geven, hoe de Russen waren, hierover iets uitvoeriger vertellen. Na enig zoeken kwamen wij daar bij een zeer vies gebouw; aan de voorkant was alles kapot en rommelig. Wij dachten, dat het onbewoond was. Wij hebben gebeld.

De heer **Stokvis**: Het was een Tsjechisch gebouw.

De **Voorzitter**: Het had door de oorlog geleden.

A. Het was een oud vervallen gebouw. Er kwam een soldaat aan. Wij vroegen, of wij bij de heren konden komen. Wij gingen achterom. De terrassen stonden vol met vieze rommel, ondergoed, borden enz.; het zag er vreselijk vies uit. Wij kwamen binnen. Ik heb zelden iets gezien, dat zo luxueus was ingericht: het lag er o.a. vol met schitterende dikke Perzische tapijten. Zij noemden ons een paar Tsjechische kampen, waar Nederlanders zaten. Na onze inlichtingen te hebben ingewonnen, bedankte ik de heren en zeide, dat wij, wanneer wij iets voor hen konden doen — er was geklaagd, dat er Russen bij de Nederlandse mijnen zaten —, er gaarne bij de Nederlandse autoriteiten op wilden aandringen om aan hun verzoek gevolg te geven. Toen ik vroeg naar de naam van de Russische officier, die ons inlichtingen had gegeven — ik had zijn naam niet goed verstaan —, dit voor het geval ik later met hem in connectie wilde komen, was zijn antwoord: *Majoor Wijnbergen* heeft niets met mijn naam te maken. Hij had inlichtingen gegeven en was vermoedelijk bang, dat, wanneer dit bekend werd, hij meer had gedaan dan hij kon verantwoorden.

De heer **Stokvis**: Daarin had hij gelijk.

39995. De **Voorzitter**: Zijn die Nederlanders nog gevonden in de kampen?

A. Ja.

39997. De **Voorzitter**: Hij had dus goede inlichtingen gegeven.

A. Ja. Hij heeft gezegd: U moet gaan naar het Tsjechische bureau. Daar hebben zij gezegd, waar de Nederlanders zaten. Het was erg moeilijk om er te komen. Er waren geen spoorwegen; alles moest met gebrekkige hulpmiddelen geschieden. Kolonel *Boon* belastte zich met de repatriëring. Er was geen benzine; alles moest uit Nederland komen.

39998. De heer **Stokvis**: Ik begrijp niet, waarom u zich zo beklagt over de medewerking van de Russen.

A. Over de Nederlanders, die in Rusland zaten en om wie het ging, hebben wij niets gehoord.

39999. De **Voorzitter**: Wat was er voor u te doen in Zweden?

A. In Zweden ben ik geweest om o.a. een verschil van mening, dat was ontstaan tussen de heren *Dorenbos* en *Woensdregt*, op te lossen.

40000. De **Voorzitter**: Wie was de heer *Dorenbos*?

A. Dat was de vertegenwoordiger van de heer *Ferwerda*.

40001. De **Voorzitter**: Beschikte u bij uw werk wel eens over gegevens omtrent de plaatsen in Duitsland, waar Nederlandse gevangenen moesten zitten? In Tsjecho-Slowakije bent u dat zelf gaan vragen. Of hebt u in Duitsland geen onderzoek ingesteld, omdat S.H.A.E.F. dit moest doen?

A. Wat ik u vertelde, was iets aanvullends, hetgeen ik hoorde, doordat ik met die Russische mijnheer in aanraking was gekomen.

40002. De **Voorzitter**: In Zweden hebt u een geschil tussen de vertegenwoordiger van de heer *Ferwerda* en de heer *Woensdregt*, vertegenwoordiger van de repatriëringsdienst te Stockholm, moeten oplossen. Is dat gelukt?

A. Ja. De heer *Woensdregt* is toen weggegaan; toen is *Dorenbos* in zijn plaats gekomen. Ik heb hier de correspondentie daarover.

De **Voorzitter**: Ik wil liever niet, dat u mij die geeft.

A. Ik dacht, dat u mij vroeg.....

40003. De **Voorzitter**: Ik wist, dat u in Zweden was geweest, maar ik wist niet of het ging over de repatriëring dan wel over gekibbel tussen twee personen.

A. Ik moest er naar toe gaan om dat geschil in orde te maken en rapport uit te brengen, hoe het met de repatriëring stond.

40004. De **Voorzitter**: Waren er mensen te repatriëren uit Zweden?

A. Ja. Dat waren mensen uit Polen; die waren van daar naar Zweden gebracht. In December 1945 waren er 320 Nederlanders.

De **Voorzitter**: Niet veel!

A. Dat waren mensen, die ziek waren of die daar te werk gesteld waren. De anderen werden echter geregeld doorgevoerd.

40005. De **Voorzitter**: Hoe kwamen zij in Zweden?

A. Per schip.

40005. De **Voorzitter**: Wie bracht hen op dat schip?

A. De heer *Willems*. Die deed daar hetzelfde werk in Warschau als de heer *Boon* in Praag deed.

40007. De **Voorzitter**: U hebt wel in Zweden die mensen gezien, maar u hebt niet medegewerkt aan hun repatriëring?

A. Neen, dat deed de heer *Doreribos*.

40008. De **Voorzitter**: Wat hebt u gemerkt van kolonel mr. *van Rij* in Berlijn?

A. Die was daar voor de Nederlandse militaire missie.

40009. De **Voorzitter**: Hebt u iets gemerkt van het werk van mr. *van Rij*?

A. Ja. Ik heb in Londen gesproken met de chef van de Franse repatriëringsdienst over samenwerking in Duitsland om met ons de mensen terug te krijgen; die verschillende missies werkten naast elkander en deden alle hetzelfde werk. Ik heb toen in Londen met de heer *de Gramont* gesproken over die samenwerking; deze heeft mij verwezen naar en in contact gebracht met de chef van de Franse repatriëringsstaf; deze verwees mij op zijn beurt weer naar Berlijn, waar de commandant de *Roten* zat. De Fransen verleenden zeer grote medewerking. Ik ben toen in Berlijn gekomen en heb daar afgesproken, dat een paar Nederlandse officieren bij hem gedetacheerd zouden worden, die met hem zouden meegaan naar Oost-Pruisen, dat door de Russen bezet was. De Fransen hadden het beste contact met de Russen; die konden het meest van hen gedaan krijgen.

40010. De **Voorzitter**: Was mr. *van Rij* een van die officieren?

A. Neen. Ik ging terug naar Praag om dat met de heer *Boon* te bespreken; die had de repatriëring uit Oost-Europa; die vond het neer goed en zou daar enkele officieren detacheren. Dat had ik met de *Roten* afgesproken. Ik kwam toen dus terug in Praag en hoorde van de heer *Boon*, dat dit niet doorging, omdat mr. *van Rij* het niet wilde. Ik zeide: Dat gaat hem niet aan; ik heb een afspraak gemaakt met de Fransen. Ik ben toen teruggegaan met de heer *Boon* en heb met mr. *van Rij* gesproken.

40011. De **Voorzitter**: Kon de heer *Boon* dat zelf niet doen?

A. Ik had de opdracht gehad het contact, in Londen opgenomen, tot stand te brengen. De heer *Boon* verzorgde de uitvoering.

40012. De **Voorzitter**: Heeft hij wat bereikt?

A. U kunt, wat dat betreft, de rapporten van kolonel *Boon* doorlezen. Hij heeft er over geschreven.

40013. De **Voorzitter**: Hij heeft ten slotte bij de Fransen te Berlijn geen Nederlanders geplaatst.

A. Bij kolonel *de Roten* niet. Misschien is het in dit verband van belang, dat u de rapporten van kolonel *Boon* — er zijn verschillende rapporten, welke daarop betrekking hebben — doorleest. Men heeft het geval van het terugvoeren van schepen uit de Russische zone naar Nederland gehad. Kolonel *Boon* had dit in orde gebracht; later is het echter weer niet doorgegaan.

De **Voorzitter**: Dat zouden wij waarschijnlijk aan de heer *Boon* moeten vragen.

A. Kolonel *Boon* heeft, voorzover ik weet, bij de Russen zeer goede ervaringen gehad, wat betreft medewerking. De Russische havenmeester te Vomin heeft hem een schip teruggegeven. Er was hem nog meer beloofd; er was een overeenkomst getroffen, welke echter niet is uitgevoerd, omdat kolonel *Boon* door kolonel *van Rij* is gedesavoueerde.

40014. De **Voorzitter**: Hebben zij onenigheid met elkaar gekregen?

A. Ja. U kunt dat vinden op blz. 2 t/m 5 van rapport 8 van kolonel *Boon* over October. Hierbij een uittreksel voor afdeling Repatriëring van Sociale Zaken:

„Naar aanleiding van de opmerkingen betreffende een artikel in het Algemeen Handelsblad dd. 4.12.45 diene het navolgende: met chef pers is overlegd betr. publicatie en een kort berichtje ter opname gegeven. Meerdere zullen in overleg met persafdeeling volgen.

bijgaande een vragenlijst die terugkeerenden ter invulling wordt gegeven.

een uittreksel uit de rapporten van Kol. *Boon* gaat hierbij.

De inhoud spreekt voor zich zelf. Reeds vroeger gaf Mr. *de Groot* zijn oordeel over deze zaak.”

Aan rapport 4 van kolonel *Boon* over Augustus/September ontleen ik het volgende:

„Kolonel *Boon* onderhandelt met Generaal *Sokolovsky* te Berlijn over Nederlandsche schepen in Duitschland. 400 à 500 stuks. Hij bezocht Riesa (30 K.M. ten W. van Dresden), waar ca. 10 Nederlandsche schepen liggen en verzocht den schippers de schepen niet te verlaten, daar zij anders naar Rusland zouden worden gesleept.”

Aan rapport 6 van kolonel *Boon* over October ontleen ik:

„Het motorschip *Sicilia* van fa. v. *Ommeren*, dat te Praag lag door de Czechen vrij gegeven. Kol. *Boon* gebruikt het om de bagage van 1600 Nederlanders naar Nederland terug te brengen.”

Dat waren mensen uit Theresienstadt.

„16 October contact met Nederl. schippers te Riesa, totaal 11 schepen, waarvan reeds 6 door de Russen met goederen beladen.”

Blz. 1 van rapport 7 van kolonel *Boon* over October:

„24 October bespreking met Russischen Havenmeester te Riesa.”

40015. De **Voorzitter**: Het is beter, dat u dat niet allemaal hier voorleest. Kunt u de stukken misschien aan de heer *Gerretsen* afstaan?

A. Ja. Dit zijn uittreksels, welke ik zelf heb gemaakt. In margine staat het nummer van het betreffende rapport en de plaats, waar u deze gegevens kunt vinden, vermeld.

40016. De **Voorzitter**: Bent u wel eens in contact gekomen met de heer *Dentz*?

A. Ik heb hem te Londen een paar keer gesproken.

40017. De **Voorzitter**: Weet u iets van hem?

A. Ik weet, dat de heer *Dentz* zeer ernstige klachten heeft geuit aan het adres van de heer *Ferwerda*.

40018. De **Voorzitter**: Bent u het daarmee eens?

A. Ik kan dat niet beoordelen. De heer *Dentz* wilde — dat heb ik later gehoord — hulp gaan brengen in Zweden. Iedereen meende hulp te moeten brengen; te bewijzen was er echter niets. Ieder, die hulp wilde brengen, wilde dan een grote uitrusting hebben; wij hebben het gezien in Zwitserland, bij de voorgenomen expeditie van dr. *Polak Daniëls*. Enorm veel goederen en mensen waren daarmee gemoeid. Wanneer er ook maar een mogelijkheid van een zweem van een resultaat was, dan zou ik gezegd hebben: de mensen gaan boven de goederen. Voorzover ik de heer *Dentz* ken, verbeeldde hij zich, dat hij meer kon bereiken dan in werkelijkheid mogelijk was geweest. Wij hebben in Zwitserland, waar die colonne voor Oost-Europa klaarstond, waarvan niets terechtgekomen is, gezien .....

40019. De **Voorzitter**: Wanneer het gekund had, was het misschien wel nuttig geweest, maar was de kans, dat het zou gelukken, toen al niet meer groot meer?

A. Dat is niet te beoordelen. Hoe is het te beoordelen wat de Russische generale staf in dezen zou beslissen?

40020. De **Voorzitter**: Zo is het met het plan van de heer *Dentz* ook?

A. Ja. Dr. *Polak Daniëls* had een groot plan opgezet, waarvan niets is terecht gekomen. Men kon niet zeggen: hier heb je de Nederlandse goederen en mensen, ga je gang maar.

40021. De **Voorzitter**: Ja, als gebleken was, dat het wel mogelijk was geweest en het was niet toegestaan, dan zou men dat kwalijk moeten nemen.

A. Het is zeer moeilijk daarover te beslissen en ik geloof, de heer *Ferwerda* kennende, dat hij het zeker gedaan zou hebben, wanneer er enige kans op succes zou zijn geweest.

40022. De **Voorzitter**: U meent dus, dat de heer *Ferwerda* het wel goed zag en veel moeite gedaan heeft?

A. De heer *Ferwerda* heeft buitengewoon hard gewerkt; hij heeft echter veel tegenwerking ondervonden.

40073. De **Voorzitter**: Van het Militair Gezag?

A. Ja. De heer *Ferwerda* heeft al die colonnes verzorgd en heeft ook gezorgd voor het meeste van wat gedaan is; hij heeft gedaan wat gedaan kon worden met de middelen, die hij had.

40024. De **Voorzitter**: Hebt u de kwestie met die colonne auto's meegemaakt, die in beslag genomen werden door Militair Gezag?

A. Ja.

40025. De **Voorzitter**: Was dat een colonne, die klaarstond voor uw dienst?

A. De heer *Ferwerda* kon de beschikking krijgen over een Engelse Rode Kruis-colonne; toen heeft hij gevraagd of die naar Duitsland kon gaan om de mensen uit Dachau te halen. Toen heeft kolonel *Daubenton* die colonne in beslag genomen, omdat die misschien wel nodig zou kunnen zijn in Nederland voor het westen of voor het oosten.

40026. De **Voorzitter**: Daardoor is die colonne onttrokken aan de dienst van de heer *Ferwerda*, waarvoor ze beschikbaar was gesteld?

A. Die colonne deed niets op dat ogenblik; die stond klaar. Ik weet niet precies hoe de onderhandelingen tussen de heer *Ferwerda* en het Engelse Rode Kruis geweest zijn, maar voor zover ik weet, kon de heer *Ferwerda* die wagens naar Duitsland sturen; die werden toen in beslag genomen door kolonel *Dauhenton*. Dat weet de heer *Ferwerda* beter dan ik.

Later is de colonne *Pieké* gegaan.

40027. De **Voorzitter**: Was dat niet een avontuurlijk geval?

A. Er zijn verschillende colonnes naar Duitsland vertrokken, o.a. de colonne *Pieké*, waarop het rapport van de heer *Boellaard* betrekking heeft.

40028. De **Voorzitter**: De heer *Boellaard* heeft verteld, dat de heer *Pieké* gelukkig is geslaagd. Het had hem ook kunnen mislukken, maar de gelukkige omstandigheid heeft zich voorgedaan, dat zij hem hebben doorgelaten.

A. De heer *Boellaard* is met de heer *van Lanschot* gekomen uit Dachau.

40079. De **Voorzitter**: Deze dingen weten wij reeds allemaal. Wat is de beschuldiging van de heer *Boellaard* geweest?

A. Zijn beschuldiging is geweest, dat de heer *Ferwerda* de boel in de steek heeft gelaten en naar Engeland is gegaan.

40030. De **Voorzitter**: En dat niemand overbleef.

A. Hij zou met vakantie gegaan zijn en de boel in de steek hebben gelaten. De ware toedracht is als volgt:

Op 17 Mei 1945 heeft generaal *Daubenton* 20 auto's in beslag genomen. De heer *Ferwerda* heeft toen 's avonds met de heer *Gerbrandy* gesproken — ik ben er bij geweest — over teruggave van die colonne. De heer *Gerbrandy* kon er niets aan doen; zij zouden nodig kunnen zijn bij de bevrijding van Nederland. De volgende dag is de heer *Ferwerda* naar Engeland gegaan om te zien of hij andere wagens kon krijgen. In die zelfde tijd is de heer *Radijs* naar Duitsland vertrokken.

40031. De **Voorzitter**: Hoeveel wagens had die?

A. Verschillende wagens, 12 ambulances. Hij was chef van het Rode Kruis in Brabant; het was een handige kerel. Hij heeft die wagens bij elkaar gekregen en wij hebben hem voorzien van benzine en een marsorder.

40032. De **Voorzitter**: En zonder iemand iets te vragen?

A. Die marsorder had ik uitgeschreven. Majoor *Bridge* heeft het toen verboden; ik mocht dat niet doen. Onder die bedrijven is de heer *Pieké* bij mij gekomen. Hij was de commandant van een verwoercolonne van de commissaris in Brabant. De 19de Mei heb ik met de heer *Pieké* een hele colonne in elkaar gezet. Ik heb hem voorzien van benzine en een marsorder. Hij is naar de grens gegaan in afwachting van de order van S.H.A.E.F. S.H.A.E.F. heeft deze echter niet gegeven. Toen is de heer *Pieké* met mijn papieren toch naar Dachau gegaan en hij is daar met die colonne aangekomen.

40033. De **Voorzitter**: En was daar de heer *Boellaard* ook bij?

A. De heren *Boellaard* en *van Lanschot* zouden eerst meegaan, maar zijn geen van beiden gegaan. De heer *Pieké* is gegaan. De colonne bestond uit 87 personen, 8 motorrijders en 57 auto's. Zij hebben 25000 liter benzine van mij gekregen. De heer *Pieké* zou zorgen voor de stempels van de Army, maar kon die niet krijgen. Toen heb ik een movement order gemaakt. Dat is dus een lastgeving, welke ik hem heb gegeven.

40034. De **Voorzitter**: En welke u eigenlijk niet geven mocht?

A. Ja. Daarvoor ben ik op 28 Mei 1945 ter verantwoording geroepen bij kolonel *Barkshire*, die mij vroeg hoe ik het in mijn hoofd had gehaald om papieren te geven aan die colonne en die mensen weg te sturen. Het was echter nu eenmaal gebeurd.

40035. De **Voorzitter**: Hij kon er niet veel meer aan veranderen. De heer *Boellaard* heeft gezegd: „De heer *Ferwerda* is naar zijn bungalow gegaan in die dagen.” U zegt: „Dat is niet waar.” Waar was u?

A. Ik heb met de heer *Pieké* die gehele zaak geregeld.

40036. De **Voorzitter**: En was die andere official, met wie de heer *Boellaard* bij zijn eerste bezoek aan „Bosch en Ven” gesproken had, ook weg? En was er toen niemand meer?

A. Dat is niet waar. Ik was er wel.

40037. De **Voorzitter**: Waarom heeft de heer *Boellaard* u dan niet aangetroffen?

A. Ik zat niet in mijn hotel. Ik was de gehele dag onderweg. Er werd gezegd, dat de Belgen het veel beter konden dan de Nederlanders. Daarvan is niets waar. Ik heb hier enkele uittrekseltjes van Belgische couranten. Ik lees b.v. in „La Libre Belgique” van 25 Mei 1945:

„Nous avons dit que trois colonnes sanitaires sous les ordres du Général *Sillevaerts* de la D.A.P. avaient quitté Bruxelles pour les camps allemands. Cette mission n'a pu s'accomplir, les trois colonnes ayant été stoppées à la frontière par les autorités militaires alliées. Quinze autres colonnes devaient partir incessamment pour la Russie.”

40038. De **Voorzitter**: Wij hebben wel gehoord, dat die Belgische colonnes zijn vertrokken, maar er werd niet bij verteld, dat de wagens aan de Belgische grens zijn gestopt.

De heer **Stokvis**: Andere colonnes zijn er wel doorgekomen.

A. Neen, die moesten vertrekken, maar die zijn bij de Belgische grens opgehouden. *Pieké* is er per ongeluk doorgekomen. *Radijs* was een duivel; die heeft het ook geprobeerd en hem is het ook gelukt, zelfs verscheiden keren.

40039. De **Voorzitter**: Ten aanzien van de colonne *Polak Daniëls* hebt u medegedeeld, dat de heer *Polak Daniëls* niet zo erg gewillig is geweest ten aanzien van opdrachten van het Regeringscommissariaat.

Hebt u bemoeiingen gehad met de heer *Polak Daniëls*?

A. Ik had niets met hem te maken. Hij heeft daar een mooie expeditie opgebouwd, maar er is niets voor haar te doen geweest. De mensen kwamen terug en toen heb ik gezegd tegen de heer *van Waveren* — later kwam die grote vloed van mensen; die moesten naar de Franse kampen; wij hadden verscheiden kampen in Frankrijk en wij hadden gebrek aan mensen — Neem wat mensen van de colonne *Polak Daniëls*; dat zijn mensen, die uit de kampen (in Zwitserland) gehaald zijn, die extra betaald zijn en die nu kunnen tonen wat zij waard zijn.

40040. De **Voorzitter**: Waar waren zij?

A. In Parijs.

40041. De **Voorzitter**: Wat deden zij daar?

A. Niets. Zij waren in Zwitserland opgesteld om naar Oost-Europa te gaan. Toen de vluchtelingen naar Nederland teruggingen, wilden zij ook naar Nederland repatrieerd worden. Toen zij nog in Frankrijk waren, heb ik gezegd: Neem enige mensen van hen. Dat wilden zij echter niet.

Zij kwamen in Parijs. Toen zeide de heer *van Waveren*, dat hij een bepaald aantal mensen nodig had. Ik zeide: U hebt hier een colonne, neem daar maar mensen van. Zij vertikten het echter. Toen heb ik gezegd: Dan brengt u eerst andere mensen naar Nederland.

Wij hebben met Militair Gezag strubbelingen gehad. Men maakte ons het verwijt, dat wij ook mensen hadden thuisgebracht. Met betrekking tot de mentaliteit, welke bij sommige mensen heerste, wil ik u de volgende brief voorlezen:

„Maastricht, 4 Juli 1945.

Hoog Edel Gestr. Heer.

Door deze bevestig ik U H E G. de goede ontvangst van het aan Mevr. *Snapper* gezonden telegram, hetwelk heden om 18½ uur in mijn bezit kwam.

Aangezien Mevr. *Snapper* intusschen naar A'dam is vertrokken p/a *Bendien*, Reijnier Vinkeleskade 41, heb ik direct telegrafisch getracht Uw bericht naar A'dam door te zenden.

Op het Postkantoor werd mij medegedeeld, dat er geen telegrafische verbinding bestaat, weshalve ik mij tot het bureau van den repatrieeringscommissaris Kapt. *Drost* wendde, met het verzoek om mij in deze te helpen. De secretaresse van Kapt. *Drost* verwees mij naar Kamer 9 van den Repatrieeringsdienst, Witmakerstraat, Maastricht, met de mededeeling, dat er telefonische verbinding met Uw bureau te Eindhoven bestond en dat dan vandaar uit telegrafisch of telefonisch bericht aan Mevr. *Snapper* in A'dam gezonden zou kunnen worden.

Op Kamer 9 werd ik te woord gestaan door een zekeren heer *Wesly*, die, nadat ik hem Uw telegram had laten lezen, en het

vriendelijk verzoek had gedaan om telefonisch Eindhoven te berichten, mij de volgende woorden toevoegde:

„Ik verdom het om voor zoo'n lulboodschap van den Regeeringscommissaris terug naar Eindhoven te telefoneren en eenige uren op aansluiting te wachten.”

Ik merkte op, dat het niet op zijn weg lag te beoordeelen, welke berichten de Regeeringscommissaris voor Repatriëring belangrijk genoeg achtte om telegrafisch te verzenden en deelde hem mede, dat ik zijn onbehoorlijke uitlatingen te bevoegder plaatse zou melden, waarop hij mij op grove wijze de deur wees.

Ik gevoel mij verplicht Uw aandacht op dit onbeschoft optreden van dhr. *Wesly* te vestigen, die m.i. op deze wijze het prachtige werk der Repatriëring onnoodig afbreuk doet.

Tot mijn spijt heb ik toen Uw telegram per brief moeten doorsturen.

Met beleefde hoogachting,
M. Hertog.”

40042. De *Voorzitter*: Welke boodschap was dat voor mevrouw *Snapper*?

A. Mevrouw *Snapper* was de schoondochter van prof. *Snapper* in Amerika; deze had niets gehoord van zijn kinderen. Wij ontdekten haar. Wij wisten echter niets van haar schoonvader af; hij was buiten ons rayon. Die mijnheer kwam bij mij in Eindhoven en vroeg mij: Kunt u mij helpen?

40043. De *Voorzitter*: Wie was die mijnheer?

A. Dat was een mijnheer van wie wij kinderen hadden teruggebracht. Die kinderen waren in een bepaald deel van het land. Hij kon niet gedaan krijgen, dat die kinderen bij hem kwamen en kwam bij ons om hulp vragen. Wij hebben hem een auto gegeven. Hij was dankbaar en toen hij iets had, kwam hij naar ons toe.

40043a. De *Voorzitter*: Was de man, die zo onhebbelijk was, iemand van Militair Gezag?

A. Ja. Ik heb toen het volgende briefje geschreven aan de chef staf van Militair Gezag te den Haag:

„Ik heb de eer UHoogedelgestrenge ingesloten een brief te doen toekomen van den Heer *M. Hertog* te Maastricht.”

Dat was de brief van de heer *Hertog*, welke ik zoëven heb voor-gelezen.

„Ter toslighting moge ik U mededeelen, dat wij eenigen tijd geleden via den Gezant te Washington verzoek ontvingen inlichtingen te verstrekken over de verblijfplaats van Mevr. *Snapper*.

Tegelijkertijd ontvingen wij van Mevr. *Snapper* verzoek, inlichtingen te verstrekken betreffende haar schoonvader (Professor *Snapper*) en haar echtgenoot Lt. *Snapper*, aangezien zij van deze Heeren in geen 3 jaar iets had gehoord.

Ik heb mij onmiddellijk daarop tot mijn kantoor in Londen gewend en ontving inlichtingen betreffende de verblijfplaats van deze heeren.

Aangezien Mevrouw *Snapper* pas gerepatriëerd was, heb ik onmiddellijk telegrafisch naar haar verblijfplaats deze inlichtingen doorgegeven.

Naar aanleiding van dit telegram ontving ik een brief, waarvan ik U ingesloten het afschrift doe toekomen. Het verloop van deze zaak is eenigszins pijnlijk en ik zou het op prijs stellen, indien u naar dit verloop een onderzoek wilde instellen.”

Daarop heb ik nooit iets gehoord.
Dan een briefje van de heer *Mann*, luidende:

„F. A. Mann

Eindhoven 7-7-45
Pasteurlaan 81

Zeer geachte Heer *Wijnbergen*

Het zij mij vergund U hierbij nogmaals mijn hartelijken dank uit te spreken voor alle moeite en zorgen, die U en Uw staf zich hebben getroost om mijn kinderen vanuit Duitschland naar hier terug te brengen.

Met de meeste hoogachting
F. A. Mann.”

Men kreeg meer van dergelijke briefjes.

Dan heb ik hier nog een briefje betreffende de colonne *Pieké*, een ontvangstbewijs van kapitein *van Drimmelen*. Wanneer de heer *Boellaard* voor een andere colonne zorgt, komt hij toch bij mij niet om benzine! Ik heb later de heer *van Lanschot*, die een goede bekende is van de Prins, gevraagd of hij niet voor een en ander kon zorgen; ik heb toan ten antwoord gekregen, dat de Prins zich daarmee niet kon bemoeien.

De *Voorzitter*: Ik dank u voor uw inlichtingen en sluit het verhoor.

S. WIJNBBERGEN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS.
STOKVIS.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 2 FEBRUARI 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

JOHANNES DE CRANE,

oud 45 jaar, wonende te Antwerpen, directeur van een exportfirma.

Hij legt de eed af als getuige.

40044. De **Voorzitter**: U weet reeds, dat wij gaarne met u zouden willen spreken over de rol, welke u hebt vervuld bij de Nederlandse Repatriëringsdienst kort na de bevrijding eerst van het zuiden en daarna van geheel Nederland.

Toen Nederland in oorlog geraakte, was u in België?

A. Ja. Ik ben toen eerst naar Frankrijk gegaan en eind Augustus 1940 teruggekomen. Daarna ben ik in Antwerpen blijven wonen.

40045. De **Voorzitter**: Wanneer hebt u contact met de Nederlandse Repatriëringsdienst gekregen?

A. Eind September, begin October 1944.

40046. De **Voorzitter**: Dadelijk bij de bevrijding van het zuiden dus.

A. Ja, Toen is de heer *Schipper* naar Antwerpen gekomen.

40047. De **Voorzitter**: Was dat iemand, die door de heer *Ferwerda* was aangesteld? Met welk doel was hij aangesteld?

A. Met het doel de repatriëring van de Nederlanders, die in België terecht kwamen, te helpen bevorderen.

40048. De **Voorzitter**: De heer *Schipper* was daarvoor dus de man in België?

A. Ja.

40049. De **Voorzitter**: Heeft hij zich tot u gewend?

A. Hij is begonnen op het Nederlandse consulaat met de heer *Parqui* als chef de bureau. Zijn hoofdkantoor was gevestigd te Brussel; het bijkantoor was gevestigd in het Nederlandse consulaat te Antwerpen. Hij heeft vrijwilligers opgeroepen om te worden opgeleid in Engeland en dan met de geallieerde legers mee te trekken naar Duitsland. Daarvoor heeft de heer *Parqui* zich aangemeld.

40050. De **Voorzitter**: Wat was de heer *Parqui*? Was hij werkzaam aan het consulaat?

A. Hij was directeur van het bijkantoor van de heer *Schipper*.

40051. De **Voorzitter**: U zegt: „Daarvoor heeft de heer *Parqui* zich aangemeld”. Wat was hij vóór die tijd?

A. Hij deed niets; hij heeft de gehele oorlog niets gedaan. Hij woonde te Antwerpen en was werkloos. Hij heeft zich aangemeld op die oproep van de heer *Schipper*, waardoor dus de plaats van de heer *Parqui* in de organisatie van de heer *Schipper* te Antwerpen vrijkwam. Daarvoor heeft de heer *Schipper* mij aarigezocht. Ik ben bij de repatriëringsdienst officieel in dienst getreden op 1 Januari 1945.

40052. De **Voorzitter**: Wat was er toen te verrichten?

A. Er waren toen in Antwerpen ongeveer 350 Nederlanders, die door de Nederlandse Regering werden geholpen met een dagelijks steunbedrag; wij moesten verder voor onderdak van deze Nederlanders zorgen.

40053. De **Voorzitter**: Waren dat vluchtelingen?

A. Het waren hoofdzakelijk mensen, die uit Frankrijk kwamen en in België waren opgedoken.

40054. De **Voorzitter**: Dus niet mensen, die er vroeger al hadden gewoond, maar bepaaldelijk repatriërenden uit Duitsland?

A. Neen, op dat moment nog niet.

40055. De **Voorzitter**: Waren het mensen, die in Frankrijk vertoefden of door de Duitsers daarheen waren gebracht?

A. Die door de Duitsers naar Frankrijk en België gebracht waren om daar te werk gesteld te worden, wier arbeidsverband met de Duitsers afliep, die ondersteund moesten worden en die aan huisvesting en/of kleding werden geholpen door de Nederlandse Regering. Dat viel dus onder deze Nederlandse Repatriëringsdienst.

40056. De **Voorzitter**: Er viel nog niets te repatriëren, maar zij moesten geholpen worden.

A. Zij mochten Nederland nog niet binnen.

40057. De **Voorzitter**: Waren er ook schippers bij?

A. In het begin wel, maar die hebben wij geëndosseerd aan het Nederlandse consulaat. Wij hebben ons op het standpunt gesteld: die schippers waren met hun schepen in België. Hoe dat nu juridisch precies in elkaar zat, ben ik vergeten, maar in een conferentie, waaraan deelgenomen werd door majoor *Schipper*, de consul, de heer *Ruys*, en mij, is toen vastgesteld geworden, dat schippers of schippersknechts, die op Nederlandse of op andere schepen op die wijze in België terecht gekomen waren, niet ten laste van de repatriëringsdienst vielen, maar zuiver ten laste van het Nederlandse consulaat zouden komen, wanneer zij buiten werk geraakt waren.

40058. De **Voorzitter**: Die mensen waren met hun schip al werkende in Antwerpen gekomen?

A. Dit waren geen displaced persons.

40059. De **Voorzitter**: U had dus die 350 mensen, die aan onderdak geholpen moesten worden; moesten zij zakgeld hebben en eten?

A. Ja.

40060. De **Voorzitter**: Zorgde u voor dat eten?

A. Wij hadden een regeling gemaakt met het gemeentebestuur van Antwerpen; deze mensen konden eten in gaarkeukens, maar moesten daarvoor een zeker bedrag betalen; wij betaalden aan die gaarkeukens namens hen 25 of 35 francs per dag en zij kregen in contanten uitgekeerd het overschot van de 50 francs per dag, die voor hen werden uitgetrokken.

40061. De **Voorzitter**: Wat moesten zij daarvan bekostigen?

A. Niets. De bedoeling was daarvan te bekostigen de aankoop van kleding en sommige kleine dingen, maar practisch kochten zij er niets van. Zij konden er een glaasje bier van kopen.

40062. De heer **Stokvis**: Zij hadden daaraan dus ook niet veel om iets te kopen?

A. Inderdaad, praktisch hadden zij er ook niets aan. Wij hadden een gedeelte van die mensen ondergebracht in een jeugdherberg en bij het Leger des Heils. Op onze jeugdherberg is een bom gevallen; daarbij zijn 11 doden gevallen; het Leger des Heils heeft ook een bom gehad, waardoor een groot gedeelte van de slaappleatsen weg viel. Wij hebben toen van de Belgische Regering gedaan gekregen, dat ons schoollokalen ter beschikking zijn gesteld; dat kostte ons niets; dat gebeurde op grond van het wederkerigheidsverdrag.

40063. De **Voorzitter**: Bekostigde de Belgische Regering alleen het onderdak?

A. In het begin wel; naderhand betaalde zij ook het eten.

40064. De **Voorzitter**: Was dat ook volgens dat verdrag?

A. Ja, dat verdrag gold in het begin ook al. Vóórdat deze zaak georganiseerd was, duurde het echter enige maanden; daarom hebben wij in het begin het eten zelf betaald; vanaf Februari 1945 was dat anders.

40065. De heer **Stokvis**: Het overleg met de Belgische Regering over dat verdrag had toch niet veel te maken met de organisatie daarvan?

A. U moet niet vergeten, dat in die tijd in Antwerpen zo'n gemiddelde van 30 bommen per dag viel: de gemeentebesturen wareii daarom niet zo erg toe aan het organiseren van hulp aan Nederlandse vluchtelingen; zij hadden veel meer last met de Belgen. Wij zaten toen volop in de bommentijd.

De heer **Stokvis**: Veel geld heeft dit onderhoud Nederland dus niet gekost.

40066. De **Voorzitter**: Waren er niet meer dan 350?

A. Later zijn er meer gekomen.

40067. De **Voorzitter**: Ook in Antwerpen?

A. Per 1 April 1945 had ik er in Antwerpen geen meer over; ik had hen allen als inwonenden ondergebracht bij Belgen. Een groot gedeelte van hen — ongeveer 150 — had ik werk bezorgd in de haven. Zij konden zich zelf daardoor volkomen bedruipen; zij hadden ffs. 180 per dag en konden daarvan leven en eten en drinken wat zij ailden. Wat niet werken kon — vrouwen en kinderen — was ondergebracht in een sanatorium te Brasschaet, ten noorden van Antwerpen, en kwam volgens het verdrag volledig ten laste van de Belgische Regering.

40068. De **Voorzitter**: Dat verdrag heeft dus goed gewerkt.

A. Het heeft buitengemeen goed gewerkt.

40069. De **Voorzitter**: Waren de mensen ook tevreden met de behandeling van Belgische zijde?

A. Zij waren allen zeer tevreden over het eten en onderdak. Het grote bezwaar was echter, dat deze mensen te dicht bij Nederland zaten en altijd probeerden weg te lopen, m.a.w. op eigen gelegenheid probeerden te repatriëren. In een plaatsje bij de grens op Nederlands gebied — ik herinner mij op het ogenblik de naam niet meer, maar het is, als men van Holland komt, het laatste plaatsje voor Wuestwezel — was een zekere mijnheer *Lommaarts* — een boomkweker —, door Militair Gezag aangesteld tot Regeringsgedelegeerde voor de repatriëring. Hij zond zijn procuratiehouder naar ons tehuis in Brasschaet en deze zeide tegen de mensen: Jullie zijn gek, dat ie hier blijft zitten, komt mee. Dan had die vent wat te doen. Ik ben bij hem geweest en heb gezegd: Wat heeft dat voor nut? Hij zei: Ik heb hier alles ingericht; wat moet ik doen? Ik zeide: Dan is het nog niet nodig, dat u de mensen uit Brasschaet haalt; dat is een averechtse organisatie.

40070. De **Voorzitter**: Wat deden zij in dat plaatsje?

A. Zij werden daar ontluisd. Dat vond hij prachtig. Hij roste die kerels, dat de stukken er afvlogen. Hij gaf hun een rijksdaalder

en dan gingen zij weg en trokken Nederland in. Zij probeerden te liften, want treinen reden er niet uit dat gat. Die ongelukkige kerels waren dan nog slechter af dan wanneer zij in Brasschaet waren gebleven, want de mensen, die rustig bleven zitten en hun tijd afwachtten, werden met speciale treinen, die wij van België kregen, van Antwerpen naar Eindhoven vervoerd en werden dan verder voortgeholpen.

40071. De heer **Stokvis**: Wat verstaat u onder „voorthelpen“?

A. U moet goed begrijpen, dat onze organisatie eindigde op het moment, dat wij deze mensen in Nederland afleverden.

40072. De heer **Stokvis**: Dus dat weet u niet precies.

A. Neen.

40073. De **Voorzitter**: Van die mijnheer *Lommaarts* kregen zij een rijksdaalder?

A. Dat betaalde hij uit zijn privé-zak.

40074. De **Voorzitter**: Dat was vóór de bevrijding van het noorden. Zeer ver konden zij dus niet gaan.

A. Zo ver konden zij niet. Dat was een ramp; mensen, die in Amsterdam thuishoorden, moesten in Brabant blijven hangen.

40075. De **Voorzitter**: Wanneer *Lommaarts* zo handelde, moet het aantal vluchtelingen, dat in Brasschaet was, spoedig verdwenen zijn; dat waren er maar weinigen.

A. Er kwamen er voortdurend bij. Allen, die in de Belgische provincie Antwerpen kwamen of opdoken, gingen naar Brasschaet.

40076. De **Voorzitter**: Had u contact met hen?

A. Eens per week werden die mensen opgezocht. Verder hebben wij voor deze mensen uitvoeringen gegeven; dat was het werk van *Jan Teulings*, die toneelspeler en voordrachtskunstenaar was; die voerde des Zaterdagavond stukjes op, enz. Wij hebben getracht de mensen nog voetballen te geven om er een beetje beweging in te krijgen, maar dat was zeer moeilijk; dat is mij maar in één kamp gelukt.

40077. De **Voorzitter**: U sprak van een veel groter aantal mensen.

A. Toen ik uit Antwerpen wegging, hadden wij onder bestuur gekregen, door bemiddeling van de Belgen, kampen in Brasschaet, Herbeumont en Godinne, dus in verscheidene plaatsen.

40078. De **Voorzitter**: Lagen die kampen niet alle in de provincie Antwerpen?

A. Neen.

40079. De **Voorzitter**: Het aantal Nederlanders, met wie u te maken had, is toen aanzienlijk toegenomen?

A. Ja. Ik ben toen gegaan naar Brussel en heb van de heer *Schipper* de organisatie van die kampen gekregen. Dat waren mensen, die uit de bevrijde dorpen in Duitsland opgedoken waren. De geallieerde legers waren opgerukt; de mensen uit Duitsland kwamen zo langzamerhand naar België toe.

40080. De **Voorzitter**: Die werden niet opgehaald door de repatriëringdienst, maar kwamen op eigen gelegenheid?

A. Die werden door de geallieerde legers verzameld, op de trein gezet en naar België gestuurd. Een gedeelte van hen ging naar Brussel, een gedeelte naar de kampen; die kampen werden dus gevuld; wanneer ze vol waren, kwam de volgende trein en tegen de tijd, dat wij weer een kamp hadden leeggemaakt, door de mensen naar Holland te sturen, werd het weer gevuld. Dit was een soort legpuzzle.

40081. De **Voorzitter**: Het waren dus alle doorgangskampen?

40082. De **Voorzitter**: Is het niet slecht gelukt, voor kleding te zorgen?

A. Neen, in het begin ging dat met de grootste moeite, maar het is in Mei 1945 veel beter geworden.

40083. De **Voorzitter**: Waren dat kleren, die door België werden verstrekt?

A. Die kwamen uit Engeland. Zij werden aangevoerd door de repatriëringsdienst, later door Militair Gezag.

40084. De **Voorzitter**: Waren die kleren zo, dat de mensen ze goed vonden?

A. Die kleren waren min of meer fatsoenlijk; toen is een overeenkomst aangegaan met de heer *Ferwerda*, dat wij van de Belgische repatriëringsdienst mochten overnemen kleren, die deze in handen had. Toen hebben wij ons verder kleren aangeschaft door rechtstreekse aankoop, door aankoop bij de Belgische repatriëringsdienst en bij de Belgische industrie, door bemiddeling van *Wishrun* uit Rotterdam; in hem vonden wij een expert op het-gebied van kleding.

Wanneer wij dus kleren nodig hadden, zeiden wij tegen *Wishrun*: Wij hebben zoveel broeken en jassen nodig, ga eens kijken of je niet een of andere fabrikant kunt vinden, die het goedkoop wil maken. Op deze wijze hebben wij kleren aangeschaft, welke groten-deels zijn verdeeld.

40085. De **Voorzitter**: De mensen, die uit Duitsland kwamen, hadden kleren zeker hoog nodig.

A. Ja, hoog nodig.

40086. De **Voorzitter**: Waren voedsel en onderdak in die kampen ook goed?

A. Dat was prachtig. Die mensen kregen zo ontstellend goed te eten. dat een deel van onze staf, die de mensen moest ontvangen, liever at in de kampen dan ergens anders.

40087. De **Voorzitter**: Ging dat allemaal onder het verdrag?

A. Ja.

40088. De **voorzitter**: En daaruit vloeide voort, dat de Nederlandse Regering het niet hoefde te betalen?

A. Ja.

Een bezwaar was, dat de mensen zich hopeloos verveelden. Zij mochten er niet werken. Wij hebben er geweldige kift over gekregen met de Belgen. In België moet een arbeider een arbeidskaart hebben en deze kerels hadden er geen van allen een. Er werd tegen mij gezegd: Je bent een gemene schooier, je hebt al die mensen laten werken zonder arbeidskaart. Dat was echter een andere zaak, want zij werkten niet bij bestaande Belgische zaken, maar bij het Amerikaanse leger. Ik meende dus, dat zij geen arbeidskaart nodig hadden.

40089. De **Voorzitter**: Namen zij werkgelegenheid weg voor de Belgen?

A. In de haven niet. Het gaf niet of er Nederlanders tussendoor liepen. Eigenlijk mocht het echter niet.

40090. De **Voorzitter**: U hebt bij het Amerikaanse leger mensen geplaatst, maar andere werkmogelijkheden zijn er niet geweest?

A. Neen, dat ging niet. Dat konden wij er niet doorkrijgen. He: was de arbeidsbeurs, welke zich er tegen verzette, hetgeen begrijpelijk was.

40091. De **Voorzitter**: Waren de mensen tevreden met hun behandeling? Was het niet alleen in uw, maar ook in hun oog goed?

A. Dat is het moeilijkste probleem van alles; hierop is volgens mij de critiek op de repatriëring terug te schuiven. U moet deze repatriërenden onderscheiden in drie groepen. Tot de eerste groep behoorden de mensen, die door de Duitsers in België en Frankrijk waren te werk gesteld. Zij hadden altijd goed verdiend en waren over de door ons gegeven behandeling zeer tevreden. Verder had men de groep van degenen, die in Duitsland hadden gewerkt. Onder hen waren er, die zeer tevreden, en anderen, die zeer ontevreden

waren. Onder hen kwamen hoofdzakelijk de intellectuelen voor; er waren vrij veel studenten bij en het waren juist de studenten, die mij hielpen om deze kampen te organiseren en de mensen bezig te houden. Elk kamp had een kampcommandant en deze zocht ik altijd onder de studenten. Dat waren de enigen, bij wie ik een zeker enthousiasme kon kweken om de mensen bij elkaar te houden.

40092. De **voorzitter**: Deden zij het met animo?

A. Ja.

De derde groep was die der politieke gevangenen. Men kon hun hakken met vet en hun tenen met boter besmeren, maar dan nog kon men hen niet tevreden stellen.

Het was een soort kampmentaliteit, welke doodeenvoudig moest afslijten. Ik wist niet, wat ik met hen moest doen: er was met hen niet te praten; die mensen waren ook dusdanig uit hun evenwicht geraakt. Wij hadden een prachtig rusthuis voor politieke gevangenen. Zij kregen sigaretten, eten, drinken, zakgeld, maar verkochten elkaar het eten, en dat was waanzin, want er was zoveel, dat zij hun eigen eten niet behoeften te verkopen. Als zij tegen de verpleegsters zeiden: „geef mij een kop soep“, kregen zij die.

40093. De heer **Stokvis**: Ik begrijp alleen niet, waarom het werd verkocht.

A. Ik weet niet of u er in hebt gezeten, wanneer niet, dan kunt u zich dat niet indenken.

40094. De heer **Stokvis**: Het is in strijd met de beginselen van de economie.

A. Het is in strijd met alle economische beginselen en begrippen en met elke rechtschapenheid. Het is het meest krankzinnige, dat ik ooit had meegemaakt. Die mensen waren hun evenwicht volkomen kwijt; hetgeen volkomen begrijpelijk was.

Een ander voorbeeld. Er waren verscheidene Joodse vrouwen; die waren onderscheiden door de Duitsers in diamantjoden en anderen; er waren in totaal 21 plaatsen in het rusthuis in Brussel en die mensen aten allen aan één tafel. Ik heb uit principiële overwegingen het verschil in stand in het rusthuis afgeschaft.

40095. De **Voorzitter**: Wat zijn diamantjoden?

A. Er waren Joden, die diamant hadden mogen meenemen naar Duitsland; als dit voldoende karaats-diamanten waren, mochten zij bij elkaar blijven van de Duitsers. Zij hebben op een gegeven ogenblik tegen deze diamantjoden gezegd: neem al je diamanten mee, wij gaan een grote slijperij oprichten. Die mensen zijn vergast en de Duitsers hebben de steen in hun zak gestoken. Maar op een gegeven ogenblik weigerden twee diamantjodinnen aan één tafel te zitten met een sinaasappeljodin uit Amsterdam. Het is mogelijk, dat die wel eens een onaardig woord gezegd heeft. De enige oplossing om deze mensen weer tot normaal denkvermogen terug te brengen, is het tenietdoen van een dergelijke mentaliteit; met een dergelijke mentaliteit is niet te werken.

40096. De **Voorzitter**: En denkt u, dat daardoor ook wel eens onredelijke dingen over die behandeling gezegd zijn?

A. Daarvan ben ik heilig overtuigd. Wij hebben nog een heel stel mensen uit Theresienstadt gehad, onder wie *Jo Spier*, de tekenaar. Ik wilde zeer gaarne een aandenken hebben aan deze tijd van repatriëring en ik heb *Jo Spier* — ik kende zijn broeder zeer goed —, die was daar met zijn vrouw, opgezocht en hem gevraagd: wil je mij een groot genoegen doen, nl. door één of twee dagen langer te blijven en een boekje te produceren, met een kleine schets van hetgeen het rusthuis en de repatriëring eigenlijk doet, voor mij een aangename herinnering en ik kan dat cadeau geven aan de heer *Ferwerda* en aan allen, die met ons dit werk samen gedaan hebben. Dat heeft hij gedaan. Hij woonde dus in dat rusthuis. Maar de mensen, die samen met hem in Theresienstadt gezeten hadden, wensten niet met hem en zijn vrouw samen te zitten, want, zo zeiden zij: hij is een lelijke schoft van een vent, hij heeft de kinderkamer in Theresienstadt moeten illustreren. Het was hun niet aan het verstand te brengen, dat hij dat moest doen, al ware het alleen om zijn eigen leven en het leven van zijn vrouw te redden.

40097. De **Voorzitter**: Wat mankeerde er aan de illustratie van die kamer?

A. Niets, maar men verweet hem, dat hij zich had laten verleiden voor de Duitsers een illustratie aan te brengen voor een kinderkamer.

40098. De heer *Stokvis*: Men heeft hem ook andere dingen ver- weten. Hij heeft destijds in verband met die beschuldigingen mijn hulp ingeroepen. Door anderen, b.v. door prof. *Meijers*, zijn zeer gunstige testimonia omtrent *Spier* gegeven.

A. Wanneer ik de keuze had tussen het leven van vrouw en kinderen en het aanbrengen van illustraties in Theresienstadt, dan zou ik zeker die illustratie gekozen hebben.

40099. De heer *Stokvis*: Bovendien profiteerden van die illustraties niet de Duitsers, maar de Joodse kinderen.

A. Dat is nog een tweede; dat was echter niet het punt.

40100. De *Voorzitter*: Dat tekent de toestand, waarin zij ver- keerden.

A. Dat tekent, hoe zij volkomen hun evenwicht hadden verloren.

40101. De *Voorzitter*: Er schijnen voor sommigen van die repa- triandi kosten te zijn gemaakt, welke als voorschot werden beschouwd.

A. Dat waren die volledige 50 franc.

40102. De *Voorzitter*: Niet wat daarvan overschoot?

A. Neen. Daarvoor moesten zij een schuldbekentenis tekenen en dat hebben wij dus in die tijd ook laten doen.

40103. De *Voorzitter*: Was dat in het begin, vóórdat het verdrag volledig werkte?

A. Ja; voor alles, wat zij dus als zakgeld kregen, moesten zij een schuldbekentenis tekenen; hun is gezegd: Het is mogelijk, dat het wordt teruggevraagd.

40104. De *Voorzitter*: Waren zij er nijdig over of hebben zij het goedgevonden?

A. Er is gezegd: Die 50 franc zult u misschien moeten terugbe- talen en dan zullen wij wel zien.

40105. De *Voorzitter*: Is u bekend of het is terugbetaald?

A. Daarvan is mij niets bekend. Dat raakt het Departement van Sociale Zaken.

40106. De *Voorzitter*: Kent u de heer *van Campen*?

A. Ja zeker. Dat is de moeilijkste vraag, welke u mij stelt. Dat is een man met een ontstellende plichtsbetrachting, maar tot zijn nadeel moet ik mededelen, dat hij van huis uit waarschijnlijk een querulante natuur heeft. Daardoor is het een man, die steeds, wanneer hij tot op een te hoge trap van de maatschappelijke ladder komt, het nodig vindt om een reusachtige ruzie te gaan maken met iedereen, die onder of naast hem staat.

40107. De *Voorzitter*: Hij is de enige geweest van de 130 getuigen, die wij met ons drieën hebben gehoord, met wie wij kwestie hebben gehad en die ik onder handen heb moeten nemen om hem in het gareel te houden.

A. Ik heb hem leren kennen, toen ik in Brussel kwam. De heer *van Campen* was oorspronkelijk in Brussel aangenomen als chef van de registratie van de repatriëringdienst. Wij moesten daar kaarten invullen. Er waren van die kaartjes, waarop wij moesten schrijven de geboortedatum, de nationaliteit, de naam van de vrouw en die van de kinderen, hoeveel talen zij spraken, kortom, een heel verhaal. Hij was chef van de registratie en vulde deze kaartjes in. Toen ik op 1 Januari 1945 bij de repatriëringdienst kwam, kwam hij bij mij om mij uit te leggen, hoe die kaartjes moesten worden inge- vuld. Ik vond die kaartjes heel aardig, maar toen de repatriëring begon, waren de kaartjes niet klaar. Daaraan kon niemand iets doen; zij moesten worden geleverd door S.H.A.E.F. en die had deze kaartjes niet op tijd laten drukken, omdat de heren van S.H.A.E.F. — dat was het Department Displaced Persons — niet met elkaar akkoord konden geraken over de tekst van die kaartjes. Toen het eenmaal zover was, dat wij die kaartjes kregen, kregen wij er voor geheel België duizend. Dat was niet voldoende; je zat met te weinig kaartjes. Verder heb ik het idee, dat niemand er belang in stelde of die mijnheer, die bij mij kwam, wel Frans, Duits of Engels sprak. Waar- voor het nodig is geweest om dat in te vullen, is mij een raadsel. Hoofdzaak was, dat de mensen te boek werden gesteld, zodat te zijner tijd kon worden nagegaan of zij er waren geweest. Zij kregen een nummer; dat was het werk van de heer *van Campen*. Hij heeft mij dat uitgelegd.

Toen is de heer *van Campen* chef geworden van de registratie in Brussel; toen liep die registratie zo hard, dat hij een eigen departe- ment kreeg. Daarin zaten de heer *van Campen* als hoofd, een zekere heer *Feenstra*, zijn rechterhand, een gewezen procuratie- houder van de Rotterdamse Bankvereniging in Brussel; verder vroeg hij aan jonge, repatriërende studenten of die hem wilden helpen. Die jongens kregen daarvoor een zeker salaris. In Augustus 1945 was het werk van dit departement Registratie bijna gedaan; de heer *Ferwerda* wilde er uit en vroeg of wij iemand wisten, die wilde overgaan naar Sociale Zaken voor de repatriëring. Oorspronkelijk heeft de heer *Ferwerda* mij daarvoor gevraagd, maar omdat zij mij een onzalig salaris gaven van f 300 per maand, waarvan ik alleen maar dood kon gaan — ik zou hier moeten wonen, mijn vrouw en kinderen zouden dan in Antwerpen blijven en die f 300 zouden over de clearing naar België gaan —, heb ik dat niet gewild. Toen hebben zij daarvoor gevonden de heer *van Campen*; die is toen terecht- gekomen op het Departement van Sociale Zaken hier; de heer *Ferwerda* is weggegaan op 1 September 1945; de heer *van Campen* heeft zich toen gebombardeerd tot God zelf op het gebied van de repatriëring; die is toen begonnen de repatriëring te organiseren naar zijn mening en goeddunken; hij heeft dan ook prompt met iedereen ruzie gekregen, met Militair Gezag en met het Rode Kruis.

40108. De *Voorzitter*: Hij heeft hier ook beschuldigingen tegen het Rode Kruis geuit, in tegenstelling tot het Belgische Rode Kruis. Hij heeft gesproken over de mentaliteit van de vluchtelingen; die was zeer slecht, evenals hun zedelijk gedrag.

Dat ging over de Betuwanaren in Geeraardsbergen.

A. Er zijn altijd vrouwen, die in de Betuwe z.g. de stille hoer uithangen en die dat in Geeraardsbergen in het openbaar gingen doen. Dat zijn er zegge en schrijve twee geweest; die zijn bij ons op kantoor gekomen en zijn door de heer *Schipper* op een geweldigs manier uitgescholden; toen was het gedaan. Dat vond ik ook niet zo heel erg; op 8000 vluchtelingen twee, die zo iets doen; ik vind het niet de moeite waard, daarover veel poeha te maken.

40109. De *Voorzitter*: U bent op 1 April 1945 naar Brussel verhuisd. Is dat geweest, omdat het werk te Antwerpen afgelopen was?

A. Toen was mijn zaak in Antwerpen geliquideerd.

40110. De *Voorzitter*: Waarom was het de moeite waard, dat u daarna nog te Brussel te werk gesteld bent?

A. In Brussel hadden wij nog de mensen van de Betuwe.

40111. De *Voorzitter*: Wanneer waren die gekomen?

A. October, November 1944. Dat waren er 8000; die zijn ver- spreid over Geeraardsbergen en omgeving, over allerlei dorpen. Dat werd geadministreerd van uit Brussel.

40112. De *Voorzitter*: Vormde u de verbinding tussen de leiding en de mensen zelf?

A. In het begin ten minste, Later hebben zij in Geeraardsbergen een zekere mijnheer *Duys* neergezet als contactman tussen Brussel en die Betuwanaren.

40113. De *Voorzitter*: Wat was er verder te doen in Brussel?

A. Men had het bezoeken van de verschillende kampen, het bezoeken van de 3000 krankzinnigen. Die kwamen allen uit Limburg. Ik geloof, dat het er 3000 waren; het juiste getal weet ik niet meer. In April, Mei kwamen de eerste treinen uit Duitsland binner. In de maanden April, Mei, Juni en Juli hebben wij die grote macht van mensen doorgekregen.

40114. De *Voorzitter*: Was er een belangrijk aantal personen in Brussel om dat af te werken?

A. De staf bestond — als ik het mij goed herinner — in totaal uit 45 man.

40115. De *Voorzitter*: Wat deed u met al die mensen, die uit Duitse kampen kwamen? Doelde u op daar te werk gestelde arbeiders of ook op mensen uit Duitse concentratiekampen?

A. Op mensen uit concentratiekampen en te werk gestelden.

40116. De *Voorzitter*: Gingen zij naar de kampen in de Arden- nen of naar Brussel?

A. Ja. De politieke gevangenen; zij, die dus het meeste hadden geleden en in de slechtste kampen hadden gezeten, kwamen naar Brussel en werden of naar een ziekenhuis of naar een rusthuis gebracht.

40117. De **Voorzitter**: Had u daar medische hulp?

A. Wij hadden een speciale dokter, de heer *van Vliet*, een Hollander, die reeds jaren in Brussel woonde. Wij moesten een dokter hebben, die perfect Nederlands sprak. Daarom was het een zeer groot geluk, dat wij die dokter *van Vliet* hebben gevonden. Wij hadden verder drie Nederlandse verpleegsters. Twee zijn er gebleven; zij kwamen van de kant van Arnhem vandaan.

40118. De **Voorzitter**: Hebt u bij al dat werk nogal moeilijkheden gehad met het Militair Gezag, dat het werk wilde doen, waarbij dan prestige-kwesties ontstonden?

A. De eerste ruzie, welke ik heb gehad, is er niet zo zeer een geweest met het Militair Gezag als met het Ministerie van Energie en Vervoer. Wij hadden dus deze mensen van Geeraardsbergen, en Energie en Vervoer zou hen hebben teruggebracht in autobussen. Dat is een ramp geoordeeld. Toen dus een tweede transport van spoorwegwerkers moest plaats hebben, hebben wij ons op het standpunt gesteld: laten wij dat doen met militaire auto's van de Engelsen of Amerikanen, met een transportcolonne; wij weten dan, dat wij zeker goede wagens krijgen en in de tweede plaats, dat de wagens nieuw zijn; in de derde plaats is het ons bekend, dat de Engelsen er prijs op stellen om de Nederlanders, die van Nederland naar België waren geëvacueerd, weer terug te brengen naar de plaats van bestemming. Dat is zeer goed gelukt. Wij hebben toen het restant van Geeraardsbergen teruggevoerd.

40119. De **Voorzitter**: U zei, dat het een ramp was geworden met dat vervoer van de mensen uit Geeraardsbergen.

A. Men gebruikte verouderd materiaal. De mensen moesten gebruik maken van materiaal, dat na de bevrijding nog in Nederland reed. Dat waren van die bussen met vergassers achterop. U kunt zich indenken, dat dit materiaal er niet geschikt voor was, zeker niet, als die mensen 200 km per dag moesten rijden. Die wagens zijn vaak blijven stilstaan. Onderweg is er een kind gestikt. In Augustus kwam het vervoer van de krankzinnigen aan de orde. Toen kwam het Ministerie van Energie en Vervoer weer opzetten en werd er gezegd: Dat vervoer van de krankzinnigen moet door ons geschieden, want dat is voor ons een reclamestunt. De heer *Schipper* was ziek. Het kwam dus op mij neer om deze onderhandelingen met de heren van Energie en Vervoer te voeren.

Ik zei: Het spijt mij erg, maar ik kan het niet zien, wat voor een reclamestunt dit voor jullie zou zijn; het is daarom beter dit te doen in Engelse legerauto's. Dat hebben zij mij buitengewoon kwalijk genomen en zij hebben deze zaak voorgebracht bij de directeur van de afdeling Mrankzincigenwezen van het Departement van Binnenlandse Zaken. Deze heeft toen beslist, dat aan ons over te laten en toen hebben wij het met Engelse auto's laten doen; deze directeur vond goed, dat wij dat deden. Ik heb hem uitgelegd, dat wij van het Engelse leger de beschikking kregen over een volledige ziekentrein, die naar het dichtstbijzijnde station kon rijden; daar zijn des nachts al onze krankzinnigen ingeladen en overgebracht naar Leiden met bestemming Koordwijkerhout. Dat was beter dan dat eerst in tweedetransportmateriaal gereden werd naar Eindhoven en daar overnacht, terwijl daai de volgende dag doorgereisd werd naar Noordwijkerhout. Bovendien kostte het vervoer met die trein niets; de Engelsen deden dat gratis. Mijn persoonlijke visie was, dat Militair Gezag altijd weigerde benzine en eten te geven.

40120. De **Voorzitter**: Waarom?

A. Omdat wij maar geassimileerde militairen waren.

40121. De **Voorzitter**: Militair Gezag niet?

A. Ik kan u op mijn erewoord verklaren, dat ik nog nooit in een hotel een maaltijd heb kunnen krijgen van Militair Gezag; ik nam dus, wanneer ik met mijn colonnes krankzinnigen of zieken naar Amsterdam ging, zelf broodjes mee en zelfs mijn eigen benzine. Ik kon bij geen enkele pomp van Militair Gezag benzine krijgen. Dat was een fout in de organisatie en dan ging ik in de nacht terug.

40122. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Ferwerda* dikwijls zelf ontmoet?

A. Ja.

40123. De **Voorzitter**: Was hij naar uw mening genoeg geïnteresseerd in deze dienst?

A. Hij was buitengewoon geïnteresseerd in de dienst en hij deed er buitengewone moeite voor, maar het grote bezwaar was, dat men te maken had, ik zeg niet met tegenwerking, maar met zo geweldig veel moeilijkheden. Het was de eerste keer, dat er gerepatriëerd moest worden; ieder wist, dat het een tijdelijke betrekking was; iemand, die een goede betrekking had, verliet deze dus niet om te gaan repatriëren. Men moest de mensen, die de repatriëring moesten bewerkstelligen, dus zoeken onder de amateurs of onder mensen zoals ik, die een eigen zaak hadden, waarin op dat ogenblik niet veel te doen was. De mensen werden dus hoofdzakelijk gerecrueteerd uit hen, die vier jaren lang werkloos waren geweest; mijn voorganger in Antwerpen had b.v. vier jaren lang in België gezeten en was dolblij, dat hij kon gaan repatriëren om een zeker bedrag te verdienen. Dat was de grondfout; aan dat werk ontbrak van alles en nog wat. De enige kerels, die hard gewerkt hebben, zaten in Brussel; Brussel heeft in dit opzicht het beste resultaat bereikt, omdat daar zaten de heer *Schipper*, de heer *Orlow*, van de Turmac, en ik, ook met eigen zaken. En of ik nu 2000 of 3000 of 4000 francs verdiende, deed er niet toe; ik was kapitein en mijn vrouw en kinderen kregen in totaal 4000 francs per maand uitgekeerd, dat was f 240 per maand.

Wij kregen per man 75 francs per dag, maar daarvan moesten wij onze kamer betalen, onze kleren kopen en eten. U kunt zich wel levendig indenken, dat er niet veel van overbleef. Dat is een grote fout geweest.

40124. De **Voorzitter**: Hoeveel man zijn er in totaal in Brussel verwerkt?

A. In Brussel 70 000.

40125. De **Voorzitter**: En als u zegt „in Brussel”, bedoelt u dan het centrale kantoor?

A. Ja. Dat viel allemaal onder onze administratie. Wij hebben 70 000 mensen door België gehad.

40126. De **Voorzitter**: Behalve de mensen uit Antwerpen, die er niet onder vielen?

A. Die zijn er ook onder opgenomen, want wij hebben de administratie van Antwerpen naar Brussel overgebracht.

40127. De heer **Stokvis**: Waarom heeft men, toen er zulk een nijpend gebrek aan kledingstukken was, niet een actie tot het inzamelen van gedragen kleren bij de Belgen op touw gezet?

A. Dat is niet gebeurd om de doodeenvoudige reden, dat zij ook geen kleren hadden.

40128. De heer **Stokvis**: Ik heb wel eens een andere verklaring daarvoor gehoord, nl. dat de gezant in Brussel er bezwaar tegen had.

A. Dat weet ik niet; het is mogelijk. Ik weet echter wel, dat er één ding was, dat ons altijd sterk werd ingeprent — het is ook mij ingeprent op de ambassade —, nl. dat wij ons zelf zoveel mogelijk moesten zien te behelpen en bedruipen en zo min mogelijk moesten bedelen bij de Belgen om hulp of iets dergelijks.

40129. De **Voorzitter**: Speciaal bij de Belgen niet?

A. Neen.

40130. De **Voorzitter**: De bedoeling was dus, dat u zich moest beperken tot de middelen, welke uit Nederland kwamen?

A. Ja; ik vond dat ook juister. U moet niet vergeten, dat de textielsituatie in België in 1944 abominabel slecht was.

De **Voorzitter**: Wij zijn u dankbaar voor hetgeen u ons hebt verteld; ik sluit thans het verhoor.

J. DE CRANE.

SCHILTHUIS, voorzitter.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 2 FEBRUARI 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: l en m.

Verhoor van

JACOBUS NIEUWENHUIS,
oud 39 jaar, wonende te Stockholm, handelaar.

Hij legt de eed af als getuige.

40131. De **Voorzitter**: Wij wilden u gaarne spreken over de relatie, waarin u hebt gestaan tot de heer Kersten, en over hetgeen daaruit is voortgevloeid. Hoe bent u met hem in relatie gekomen?

A. Ik ben voor het eerst met de heer *Kersten* in aanraking gekomen bij mijn schoonouders, die door hem in behandeling zijn genomen als patiënt; daaruit is een vriendschapsband ontstaan. Dat is in den Haag gebeurd, waar zij met verlof uit Indië waren. Ik zelf zat toen in Indië. Dat was in 1938. Toen ik in Januari 1940 met verlof naar Holland ging, kreeg ik van mijn schoonouders geschenken mede, bestemd voor de heer Kersten; voorts kreeg ik een introductie mee om hem op te zoeken. Wij zijn toen toevallig met hem in aanraking gekomen, in September 1940; wij liepen tegen hem aan; uit de beschrijving, die wij hadden meegekregen, maakten wij op, dat hij het was, en toen wij het hem vroegen, bleek hij het ook te zijn.

40132. De **Voorzitter**: Wist u toen ook al van zijn contact met *Himmeler*?

A. Dat is pas later bij de nadere kennismaking gebleken. Wij zijn verscheidene keren bij hem op bezoek geweest; uiteraard werd bij die bezoeken over de oorlog gesproken. De heer *Kersten* had indertijd een woning, Badhuisweg 18, maar hij moest die woning opheffen.

40133. De **Voorzitter**: Heeft hij u toen al spoedig zekere voorstellen gedaan?

A. Vrij spoedig — wij zijn verschillende malen bij hem geweest — kwam hij op het idee om te vragen of wij, wanneer wij of naaste kennissen in moeilijkheden kwamen, dit aan hem wilden doorgeven: dan kon hij zijn invloed uitoefenen.

40134. De **Voorzitter**: Kennissen van wie?

A. Van ons.

40135. De **Voorzitter**: Niet van hem?

A. Neen. Dat is bij latere gesprekken uitgebreid tot de meer algemene vorm van het geven van inlichtingen, nl. om, als ik hoorde, dat er mensen in moeilijkheden kwamen, dit door te geven.

40136. De **Voorzitter**: Wie hebt u wel eens opgegeven?

A. In October 1940 ben ik begonnen aan een cursus van het Koloniaal Instituut te Amsterdam. Ik was met verlof en had hier niets te doen. Toen heb ik meegemaakt, dat prof. Gerke was opgepakt door de Duitsers. Dat feit heb ik aan de heer Kersten doorgegeven.

40137. De **Voorzitter**: Door middel van een brief met zijn veldpostnummer?

A. Ja, veldpostnummer 35360.

40138. De **Voorzitter**: En later hebt u weer mensen opgegeven?

A. Het was de bedoeling, dat ik doorlopend zou rapporteren; dat heeft in verschillende phases min of meer plaats gevonden. De eerste tijd was het een losse verbinding; deze is later in een vaste verbinding overgegaan; dat is begonnen in Januari 1932, toen ik rila een verblijf in Duitsland weer in Holland kwam in verband met de economische maatregelen, welke werden genomen.

40139. De **Voorzitter**: Dat is mij niet dadelijk duidelijk. Was u gedurende enige tijd in Duitsland?

A. Ik ben in September 1941 op verzoek van dr. Kersten naar Berlijn gegaan.

40140. De **Voorzitter**: Wat moest u daar doen?

A. Dr. Kersten heeft mij verzocht om naar Berlijn te komen; hij had nl. gehoord, dat er door de Duitsers op grote schaal voorraden zouden worden weggekocht door middel van de zwarte markt en wel in Frankrijk, België en Nederland. Hij vond dat een zeer schadelijk iets voor Nederland en wilde daar iemand hebben, die hem daarover de meest volledige inlichtingen kon geven. Toen heeft hij mij na enige onderhandelingen een plaats bij een Duitse instantie bezorgd om die zaak geregeld aan hem door te geven, opdat hij op die wijze met betrekking tot het inkopen van die goederen in Nederland bij *Himmeler* kon ingrijpen.

40141. De **Voorzitter**: Bij welke Duitse instantie?

A. Dat was de S.S.-Auftragsverlagerung, Javastraat 2 B, te den Haag.

40142. De **Voorzitter**: U hebt daar dus gezeten als ambtenaar van de Duitsers?

A. Als Zivilangestellter. Ik kwam daar als Sachverständiger te zitten en moest de goederen keuren, in eerste instantie offertes verzamelen, welke later door uit Duitsland komende experts werden goedgekeurd; aan de Ueberwachungsstelle van het vierjarenplan van *Hermann Goering* werd beslist of het gekocht werd of niet. Zodoende was ik in staat om over de groep waren, welke bij ons werd aangeboden, een nauwkeurig rapport uit te brengen.

40143. De **Voorzitter**: Maar daarmee kon u toch niet teweegbrengen, dat bepaalde goederen niet werden weggekocht?

A. In zover gedeeltelijk natuurlijk wel, maar mijn invloed was uitermate gering. Dit werd echter aan de heer Kersten doorgegeven en die heeft zeer zeker zeer veel kunnen verhinderen.

40144. De heer **Stokvis**: Dus die heeft kunnen verhinderen, dat van het aanbod van verkopers gebruik werd gemaakt?

A. Neen, ik zal het beter uitleggen. Aanvankelijk was bepaald, dat de Dienststelle, waar ik zou werken, Marktenderei-waren zou verkopen en levensmiddelen. Onder „levensmiddelen" werden verstaan alle levensmiddelen. Dat is indertijd doorgegeven aan de heer *Kersten* en die heeft kunnen verhinderen, dat gedistribueerde levensmiddelen opgenomen werden in de lijst van waren, die gekocht konden worden.

40145. De **Voorzitter**: Hebt u dat doorgegeven aan de heer *Kersten*?

A. Dat heb ik doorgegeven. Zodoende kreeg mijn instantie alleen toestemming die levensmiddelen te kopen, die vrij waren; op dat tijdstip was dat zeer weinig. Later — wij hebben niet stilgezeten — is die gehele zwarte actie stopgezet, maar dat is eerst in Februari, Mei 1943 geweest.

40146. De **Voorzitter**: Denkt u, dat dat ook het werk van de heer *Kersten* is geweest?

A. In elk geval heeft hij zeer veel daartoe bijgedragen.

40147. De **Voorzitter**: Gebeurde dat ook op grond van uw inlichtingen?

A. Ik zat op een Dienststelle en ik wist omtrent die Dienststelle het meeste nauwkeurig te melden, maar uiteraard kon ik ook andere berichten wel doorgeven. Ik moest elke week een rapport over de gebeurtenissen daar doorgeven; over het algemeen betrof dat hetgeen op de Dienststelle gebeurde, omtrent goedereninkopen b.v. Maar ik gaf door alles, wat er gebeurde; berichten over personen, die opgepakt waren, over nieuwe maatregelen, die genomen werden. Ik heb bij voorbeeld direct doorgegeven de verscherping van de bepalingen omtrent de Joden in Maart 1942; ik heb b.v. ook doorgegeven, dat in den Waag een vesting gemaakt werd, en later, dat een actie tegen de artsen ingezet werd.

40148. De **Voorzitter**: Hoe was het met die persberichten, die u doorgegeven hebt over gevangennemingen en dergelijke gebeurtenissen?

A. Dat was doodeenvoudig; ik kende dikwijls de mensen zelf niet. Wat ik omtrent de mensen hoorde, gaf ik door.

40149. De heer **Stokvis**: Hoe hoorde u, dat zij gevangengenomen werden? Van vrienden en collega's?

A. Van collega's. Vrienden had ik onder de Duitsers niet.

40150. De heer **Stokvis**: U was toch zeker niet anti-Duits?

A. Pro-Duits was ik niet.

40151. De heer **Stokvis**: Dit was een inkoopcentrale, maar niet van veel betekenis. Waarom zette de heer *Kersten* u bij deze ene, niet belangrijke organisatie, terwijl er zovele andere belangrijke waren?

A. Deze gehele zaak ressorteerde niet onder de S.S., maar onder het vierjarenplan van *Goering*. De heer *Kersten* had uitsluitend invloed bij *Himmler*, zijnde deze een S.S.-hoofd; daarom kon hij mij uitsluitend bij een S.S.-Stelle plaatsen en niet bij een andere. Die Dienststelle is achteraf gebleken niet de belangrijkste te zijn.

40151. De **Voorzitter**: De gegevens, die u verstrekt hebt, hadden waarschijnlijk maar zeer betrekkelijke waarde?

A. Ik had een zeer grote inzage in de zaken.

40153. De **Voorzitter**: Dus hebben die Duitsers geen achterdocht gekregen? Merkten zij er niets van, dat u berichten doorgaf?

A. Rechtstreeks, wat ik er van gemerkt heb vooral in de beginjaren niet.

In Augustus 1943 heb ik dr. *Kersten* echter in Salzburg gesproken.

40154. De **Voorzitter**: Hoe kwam u daar?

A. Op een gegeven moment heb ik een bericht doorgeregeld, dat hij naar Salzburg zou gaan en ik ben toen naar Salzburg gereisd. Ik heb mij weten aan te sluiten bij een kindertransport naar Salzburg: dat was in Augustus 1943. Op deze wijze heb ik hem daar ontmoet en gesproken.

40155. De heer **van Dis**: Kreeg u toestemming van de Duitsers om met dat kindertransport mee te gaan en kreeg u daarvoor verlof?

A. Voor de Duitsers was hetgeen ik daar deed een goed werk. Het brengen van Duitse kinderen naar Salzburg was een van de dingen, waarvoor ik uit de aard der zaak verlof kon krijgen.

40156. De **Voorzitter**: U hebt daar de heer *Kersten* gesproken?

A. Daar waarschuwde hij mij, dat hij een gesprek had gehad met *Rauter* op het hoofdkwartier en dat deze zijn verwondering had uitgesproken over het feit, dat dr. *Kersten* eerder bericht doorgaf aan *Himmler* dan hij zelf, dus vóórdat het officiële bericht op het hoofdkwartier was.

40157. De **Voorzitter**: Het bericht, dat *Rauter* zond, als er iemand was gevangengenomen?

A. Ja. Dan had dr. *Kersten* reeds contact gehad. Dat was de eerste waarschuwing, dat er door *Rauter* werd gezocht naar een contactpersoon.

40158. De **Voorzitter**: Daaruit bleek wel, dat *Rauter* had begrepen, dat er contactpersonen waren.

A. Ja.

40159. De **Voorzitter**: Hij heeft alleen nooit gemerkt, wie het was?

A. Later is wel gebleken, dat zij hun aandacht op mij hadden gevestigd, maar toen was ik reeds weg en zat ik in Hartzwalde.

40160. De **Voorzitter**: Hoe is de noodzaak gebleken, dat u naar Hartzwalde ging?

A. Het is vreselijk lastig om dit met directe punten aan te geven. Het is een zeer nerveuze tijd geweest; dikwijls kreeg je zeer kleine aanwijzingen.

Ik kan een voorbeeld noemen. Ik had in Januari 1944 door toedoen van dr. *Kersten* een vergunning voor mijn auto gekregen. Hij vond, dat ik meer onafhankelijk moest zijn om eventueel berichten naar hem over de grens te brengen in verband met de censuur in Nederland. Toen is er op een gegeven moment een melding in het politiebld verschenen om de auto X 229 voor onderzoek aan te houden. Dat is een aanwijzing geweest. Ik heb het nummer weten te veranderen. Ik heb nl. met behulp van een bevriende relatie bij de politie — iemand, die in de ondergrondse beweging zat — een ander nummer kunnen nemen en op mijn wagen gezet.

40161. De heer **Stokvis**: Was uw oude nummer niet geregistreerd?

A. Ja.

40162. De heer **Stokvis**: Dan begrijp ik het niet. Waarom kwamen de Duitsers dan niet eenvoudig bij u informeren: Waar is uw auto?

A. Zij hebben die auto zien rijden en wisten niet, wie er in zat.

De heer **Stokvis**: Als ik weten wil, wie de eigenaar is van de eerste de beste wagen, welke voorbij dit gebouw rijdt, weet ik het binnen tien minuten.

A. Dat wil ik gaarne geloven, maar in het politiebld stond, dat er een onderzoek moest worden ingesteld naar auto X 229.

40163. De heer **van Dis**: Kon het niet zo zijn, dat zij, wanneer u met die auto op reis was, eerder iets zouden vinden dan wanneer u thuis was?

A. Dat is mogelijk. Ik ben indertijd ook op instigatie van dr. *Kersten* weer lid van de N.S.B. geworden.

40164. De **Voorzitter**: Geworden of gebleven? U hebt toch verteld, dat u de contributie niet meer wilde betalen.

A. Neen, dat heb ik niet gezegd. Ik heb geen contributie meer betaald; ik heb niet bedankt; ik heb dat laten schieten.

40165. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat u ook bedankt had.

A. Ik heb in Januari 1942 bedankt, tegen uitdrukkelijk bevel van de heer *Kersten* in. Dat was juist aan het begin van mijn activiteit bij de Dienststelle.

40166. De **Voorzitter**: Maar waarom moest u weer lid worden op wens van de heer *Kersten*?

A. Omdat hij het een prachtmiddel vond om te horen wat in de N.S.B. omging. Daarin was hij geïnteresseerd.

40167. De **Voorzitter**: Hebt u hem daarover gerapporteerd?

A. Zeer vaak heb ik gerapporteerd daarover; in samenwerking met de heer *Kersten* is besloten, dat ik de zomer 1942 zou doorbrengen in het hotel „De Herikerberg”, een hotel van de N.S.B., en dat ik daar in contact zou komen met kopstukken van de N.S.B., om gesprekken met hen door te geven aan de heer *Kersten*, omdat deze daarin zo geïnteresseerd was. Dat is inderdaad gebeurd. Dat was einde April 1942. Al die tijd heb ik in het hotel „De Herikerberg” gezeten.

De heer **Stokvis**: Geen slechte betrekking.

A. Ik was met verlof uit Indië en bracht z.g. daar een vacantie door.

40168. De **Voorzitter**: Waren daar belangrijke persoonlijkheden uit de N.S.B., met wie u gesproken hebt?

A. Ik heb daar getroffen de heer *Bilderbeek*, de heer *Duys*, het vroegere Kamerlid en de heer *van Iersel*; *Mussert* zelf heb ik daar ook getroffen.

40169. De **Voorzitter**: Hebt u ook berichten kunnen doorgeven, die de heer *Kersten* interesseerden?

A. Ik kreeg op dergelijke berichten, die ik doorgaf, nooit direct antwoord. De heer *Kersten* heeft zich altijd in het algemeen uitgesproken, dat mijn berichten hem zeer interesseerden, maar over bepaalde feiten kreeg ik zeer weinig te horen.

40170. De **Voorzitter**: Ik begrijp toch niet, wat u kon berichten. U zat daar in het hotel met *Mussert* en andere N.S.B.-leiders. Bespraken die met u belangrijke partijkwesities of gingen zij met u aan een tafeltje zitten?

A. Omtrent politieke inzichten, niet over belangrijke partijkwesities.

40171. De heer **Stokvis**: Het lijkt mij alles zo fantastisch. Dergelijke politieke inzichten kon u in „Volk en Vaderland” lezen. Deze mensen gaan u toch geen vertrouwelijke dingen mededelen!

A. Er zijn mij zeer zeker vertrouwelijke dingen medegedeeld. Zo ten aanzien van de houding tegenover Indië, om de tevredenheid van de Duitsers te behouden, en ten aanzien van de politieke inzichten.

De heer **Stokvis**: Dan zijn zij toch nog onverstandiger geweest dan wij gedacht hebben.

40172. De **Voorzitter**: Ten slotte hebt u aan verscheidene aanwijzingen bemerkt, dat het beter was, dat u er vandoor ging, en toen bent u met uw auto naar Hartzwalde gereisd?

A. Op zekere dag kreeg mijn Dienststelle een spoedverhuizing naar Apeldoorn; toen moest ik mee. Ik heb gezegd: ik ga niet zo maar, ik moet een Dienstreisebefehl hebben; daarvoor hadden de heren geen tijd, ik moest het zelf uitschrijven. In plaats van „Apeldoorn” heb ik daarin toen „Berlijn” vermeld; ik heb zelf het stempel gezet en de naam van de chef ingevuld. Op die wijze kreeg ik een Dienstreisebefehl om naar Berlijn te gaan en verder was het op hoop van zegen.

40173. De **Voorzitter**: Bent u toen rechtstreeks doorgereden naar Hartzwalde?

A. Ja. Ik had een generator op mijn auto; de tocht heeft bij elkaar drie en een halve dag geduurd.

40174. De **Voorzitter**: En was toen niet langzamerhand in Berlijn de boodschap ontvangen, dat u voortvluchtig was?

A. Dr. *Kersten* heeft dat op het hoofdkwartier onderzocht. Ik vertelde hem, dat ik bang was geworden. Hij geloofde dat eerst niet zo bepaald. Het leek hem onwaarschijnlijk.

40175. De heer **Stokvis**: Dat u bang was geworden?

A. Dat er reden voor was. Toen heeft hij geïnformeerd op het hoofdkwartier en geconstateerd, dat zij mij zochten. Hij heeft het echter kunnen doodzwijgen; hij heeft het later met de heer *Brandt*, de secretaris van *Himmler*, kunnen sussen.

40176. De **Voorzitter**: Bent u toen op de een of andere manier geëxpedieerd naar Zweden?

A. Ik heb eerst acht maanden op Hartzwalde gezeten, nl. tot April 1945.

40177. De **Voorzitter**: Wat hebt u daar uitgevoerd?

A. Niets, rondgehangen.

40178. De **Voorzitter**: Hebt u dr. *Kersten* daar veel ontmoet!

A. Dr. *Kersten* is 28 September 1944 naar Zweden vertrokken en in December 1944 weer teruggekomen; later is hij weer weggegaan en toen in Maart 1945 teruggekomen. Zijn laatste reis naar Zweden heeft hij gemaakt omstreeks 20, 22 April 1945.

40179. De **Voorzitter**: En maakte u iets mee van zijn werkzaamheden?

A. Uit de aard der zaak.

40180. De **Voorzitter**: Wat deed hij?

A. Hij kwam op Hartzwalde terug om periodiek *Himmler* te behandelen. *Himmler* zat op een soort van landgoed Hohenlychen. Dr. *Kersten* ging er elke dag naar toe, als *Himmler* er was, en behandelde daar de dingen, die hij had. Op deze wijze heb ik gezien en meegemaakt, hoe hij verschillende personen hielp en loskreeg. Dat vertelde hij mij dan.

40181. De heer **Stokvis**: Dus meegemaakt hebt u het niet. U hebt het gehoord. Wij weten er dan even veel van als u.

A. Als dr. *Kersten* in Zweden was, werd zijn secretaresse of aangenomen zuster, die op Hartzwalde zat, opgebeld, dat hij over die en die personen een onderhoud met *Himmler* had gehad en dat die mensen „unbedingt” vrij moesten komen, en dan nam die secretaresse of aangenomen zuster het met de persoonlijke secretaris van *Himmler*, dr. *Brandt*, op. Op die manier heb ik meegemaakt, dat verschillende personen vrijkwamen.

40182. De heer **Stokvis**: U zegt „meegemaakt”. Hebt u die personen gezien of gesproken?

A. Ja, ik heb het meegemaakt en ben voorgesteld geworden aan vier Zweden, die dr. *Kersten* had gered. Dat zijn z.g. Warschau-Zweden geweest; zij waren ter dood veroordeeld. Zij zijn samen met dr. *Kersterz* naar Zweden gevlogen.

40183. De **Voorzitter**: Waren het ingenieurs?

A. Ja, ingenieurs van L. hl. Ericsson en Svenska Tandstickor A. B. Vier van hen heb ik gesproken; de drie anderen waren reeds eerder bij een andere gelegenheid vrijgekomen. Verder heb ik, toen dr. *Kersten* op Hartzwalde was, nog het volgende meegemaakt. Hij is naar Ravensbrück, 25 km van Hartzwalde vandaan, gereden en heeft daar een Française uit het kamp gehaald en meegenomen naar Hartzwalde. Zij is toen naar Frankrijk gegaan.

40184. De **Voorzitter**: Hebt u haar gezien?

A. En gesproken.

40185. De **Voorzitter**: Bleek het, dat zij uit Ravensbrück kwam?

A. Ja zeker.

40185. De **Voorzitter**: Wat waren er nog meer voor dingen, welke u van dichtbij hebt gezien en waaruit u bleek, dat dr. *Kersten* iets heeft bereikt?

A. Ik heb meegemaakt het volgende. Medio Maart 1945 was de heer *Kersten* niet op Hartzwalde; toen kwam een Zweedse auto voorrijden, wit, met een Zweedse vlag beschilderd; daaruit stapte

een officier; er zaten twee officieren in die auto; een stapte uit en ging binnen, de ander bleef in de auto. Omdat de heer *Kersten* er niet was, ben ik op Hartzwalde naar binnen gegaan; die officier stelde zich voor als graaf *Bernadotte*; hij vroeg mij of de heer *Kersten* thuis was. Ik antwoordde ontkennend; de heer *Kersten* was op een landgoed in de buurt, maar ik zei, dat ik hem eventueel wel zou kunnen opbellen. Dat heb ik toen ook gedaan; toen heeft hij de telefoon overgenomen en ik heb dat telefoongesprek meegemaakt, waarin *Bernadotte* de hulp van de heer *Kersten* inriep voor een twintigtal Fransen, Noren en Polen. *Bernadotte* zei, dat hij niet verder kon, dat *Kaltenbrunner* hem tegenwerkte en dat hij niet tot *Himmler* kon doordringen; hij vroeg, of de heer *Kersten* deze zaak niet bij *Himmler* kon voorbrengen. Toen is de heer *Kersten* naar Hartzwalde teruggekomen na een half uur. Bij het onderhoud tussen de heer *Kersten* en graaf *Bernadotte* was ik verder niet tegenwoordig; wel weet ik, dat na het vertrek van *Bernadotte* de heer *Kersten* weer naar *Himmler* ging; die avond heeft hij medegedeeld, dat die mensen ook weer vrij waren. Uit de verdere bewoordingen is mij gebleken, dat die mensen vrij waren. Dat is de enige keer, dat ik persoonlijk *Bernadotte* gesproken heb.

40187. De **Voorzitter**: Hebt u niets gemerkt over de wijze, waarop *Bernadotte* doorgedrongen is tot *Himmler*?

A. Daarvan weet ik niets. Ik weet wel, dat hij er bij geweest is. Uit eigen waarneming weet ik daarvan niets af.

40188. De **Voorzitter**: U bent daarna naar Zweden gegaan. Wanneer was dat?

A. 3 April 1945.

40189. De **Voorzitter**: Hebt u in Zweden nog iets bemerkt van de werkzaamheid van de heer *Kersten*?

A. Ik heb mij in Zweden onmiddellijk in verbinding gesteld met mijn gezantschap, met luitenant *Knulst* van de Inlichtingendienst.

40190. De **Voorzitter**: Had u met hem iets te maken?

A. Hij wilde uiteraard inlichtingen hebben van mij. Luitenant *Knulst* kwam daar bij *Kersten* op bezoek, als hij in Stockholm was. De heer *Kersten* heeft gezegd: ga naar *Knulst* toe, dan krijg je een lijst van personen, Nederlanders, die ik van *Himmler* zal proberen vrij te krijgen. Ik heb toen een lijst gekregen van 94 mensen (eerst dacht ik 95, maar het waren er 94), allen Joodse Nederlanders, mannen en vrouwen, prominente namen; toentertijd althans waren er zeer bekende personen bij. Die lijst heb ik overhandigd aan de heer *Kersten*, die zeer teleurgesteld was, dat het zo'n kleine lijst was. Ik heb gevraagd of er niet meer namen bekend waren. Ik heb van de heer *Knulst* als antwoord gekregen, dat hij niet meer lijsten had. Torn heeft dr. *Kersten* zelf het aantal vergroot. Hij heeft er dus een groter getal van gemaakt en die mensen zijn vrijgekomen.

40191. De **Voorzitter**: Dr. *Kersten* heeft dus volgens u dat getal van 94 vergroot zonder er namen bij te zetten?

A. Wij had geen namen.

40192. De **Voorzitter**: En die mensen zijn vrijgekomen?

A. Ja.

40193. De **Voorzitter**: Bedoelt u, dat hij er nog 100 of 1000 heeft bijgezet?

A. Hij is geslaagd met die 1000 plus 94.

40194. De **Voorzitter**: En die 1000 vrouwen uit Ravensbrück zeker?

A. Ja.

40195. De **Voorzitter**: Hebt u nog andere mensen van het gezantschap in Stockholm gesproken?

A. Ik heb niet rechtstreeks met hen te maken gehad. Met een zekere kapitein *Schuur* heb ik een paar woorden gewisseld, maar verder heb ik er niets mee te maken gehad.

40196. De **Voorzitter**: Heeft dr. *Kersten* u verteld, hoeveel van die Nederlanders hij had vrijgekregen? U had het over 1094. Het getal 1000 heb ik genoemd; dat had ik misschien aan u moeten overlaten.

A. Ik heb niet gemerkt, dat u 1000 zei. Die 1000 mensen zijn die vrouwen uit Ravensbrück geweest.

40197. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *van Nagell* gesproken?

A. Met hem heb ik kennis gemaakt.

40198. De **Voorzitter**: Hebt u aan de heer *Knulst* gevraagd of hij niet meer namen had?

A. Juist.

40199. De **Voorzitter**: Heeft hij bij zijn ontkennend antwoord nog enig commentaar gegeven of heeft hij alleen gezegd, dat hij niet meer namen had?

A. Hij heeft zijn spijt uitgedrukt. Wat de heer *Knulst* precies heeft gezegd, weet ik niet meer.

40200. De **Voorzitter**: Heeft hij niet gezegd: Ik heb die namen telkens weer aangevraagd in Londen, maar ik krijg er niet meer?

A. Dat weet ik niet.

40201. De **Voorzitter**: U hebt aan de heer *Gerrefsen* verteld, dat u, toen u in Zweden was aangekomen, bemerkte, dat dr. *Kersten* geregeld contact had met de Zweedse Minister van Buitenlandse Zaken, de heer *Günther*. Hoe kon u dat merken?

A. Dat kon ik merken, omdat ik dikwijls bij dr. *Kersten* aan huis kwam en hij in mijn bijzijn vaak Minister *Günther* aan de telefoon had.

40202. De **Voorzitter**: Welke zaken werden dan behandeld?

A. Altijd de vrijlating van mensen in Duitsland en de vraag of graaf *Bernadotte* al instructies voor het transporteren e.d. had gekregen.

40203. De **Voorzitter**: Graaf *Bernadotte* kreeg niet instructies voor het vrijmaken, maar voor het weghalen van de mensen?

A. Ja, voor het weghalen.

40204. De **Voorzitter**: Waarom kreeg hij geen instructies voor het vrijmaken van de mensen?

A. Graaf *Bernadotte* is — naar ik hoorde — uitsluitend ingezet voor het transporteren van de mensen, die in Duitsland vrijkwamen.

40205. De **Voorzitter**: Roe kwamen zij dan vrij?

A. Dat is door de bemiddeling van dr. *Kersten* gebeurd.

40206. De **Voorzitter**: Nu zegt u, dat u gehoord hebt, dat graaf *Bernadotte* alleen maar de leider van die transporten was. Wat wilt u er mee zeggen, dat u dat bekend is, dat u dat gehoord hebt?

A. Ik ben niet bij die besprekingen geweest.

40207. De **Voorzitter**: Wat wilde u daarmee zeggen?

A. Dat heb ik bij dr. *Kersten* thuis gehoord.

40108. De **Voorzitter**: Hebt u het uit wat daar behandeld werd begrepen?

A. Juist.

40209. De **Voorzitter**: En niet doordat hij het u bepaald vertelde?

A. Torn ik in Stockholm zat, waren er tussen dr. *Kersten* en Minister *Günther* onderhandelingen over een reis van dr. *Kersten* naar Duitsland gaande. Die reis is in opdracht van *Günther* gebeurd en samen met een vertegenwoordiger van het Joodse bureau Masur, om de Joden uit de concentratiekampen in Duitsland te ontslaan. Daarbij heeft ook *Bernadotte* instructies gekregen om die Joden af te transporteren.

40210. De heer Stokvis: Is het juist, dat *Bernadotte* daarvoor aanvankelijk niet veel gevoelde?

A. Daarvan weet ik niets uit eigen ervaring. Ik heb van Joodse zijde ook dergelijke beschuldigingen gehoord, maar ik weet dat niet persoonlijk.

40211. De heer Stokvis: Hebt u dat ook niet van de heer *Kersten* gehoord?

A. Ja, ook.

40212. De heer Stokvis: Dus de heer *Kersten* heeft u ook gezegd, dat *Bernadotte* er aanvankelijk niet veel voor gevoelde?

A. Ik heb het gehoord van een Joods meisje op mijn kantoor in Stockholm.

40213. De Voorzitter: Hoe wist die dat?

A. Dat was een meisje, dat lid was van de Irgoen Zwai Lioemi.

40214. De Voorzitter: Is er nog meer, dat u ons kunt vertellen?

A. Ja. De heer *Gerretsen* vertelde mij, dat er een lijst van 14 000 namen in Zweden zou zijn.

40215. De Voorzitter: De griffier heeft geen getallen genoemd. Van uit Engeland zou een grote lijst naar Zweden gezonden zijn.

A. Dat heb ik ook in een Nederlandse courant gelezen. Ik heb nogmaals aan dr. *Kersten* gevraagd of hem iets van die lijst bekend was. Hem was daarvan niets bekend, maar hij heeft aan Minister *Gunther* een brief geschreven om inlichtingen. Een kopie van die brief stel ik u bij dezen ter hand.

40216. De Voorzitter: Dit is een brief van 26 Januari 1949, ondertekend *Felix Kersten*, gericht aan Minister *Giinther* welke brief luidt als volgt:

„Darf ich Sie bitten, inir liebenswurdigerweise eine Auskunft zu geben, und zwar handelt es sich um Folgendes:

In Holland kursiert ein Gerucht, dasz angeblich die holländische Gesandtschaft in Stockholm Ihnen in den Kriegsjahren 1943 oder 1944, Listen mit den Namen von vierzehntausend holländischen Staatsangehörigen, die in deutschen Konzentrationslagern gefangen waren, übergeben haben soll, mit dem Ersuchen, sich für die Freilassung dieser vierzehntausend Menschen einzusetzen und sie möglichst nach Schweden bringen zu lassen. Dieses ist aber nicht erfolgt. Mir ist von diesen Listen damals nichts bekannt gewesen.

Icli ware Ihnen, hochverehrter Herr Minister, sehr dankbar, wenn Sie mir mitteilen würden, ob dieses Gerucht auf Wahrheit beruht.“

Is daarover verder nog iets bekend geworden?

A. Het antwoord op deze brief kan ik elk ogenblik verwachten. Dr. *Kersten* zal mij het antwoord van Minister *Günther* toesturen.

De Voorzitter: Is er verder nog iets, dat u ons wilt mededelen?
Zo neen, dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen. Ik sluit het verhoor.

J. NIEUWENHUIS.

SCHILTHUIS, *voorzitter.*

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 3 FEBRUARI 1949

Sub-Commissie III.

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

Jhr. CAREL HENDRIK CHRISTIAAN FLUGI
VAN ASPERMONT,

oud 50 jaar, wonende te Genève, Consul der Nederlanden
en adjunct-gedelegeerde van het Nederlandse Rode Kruis
in Zwitserland.

Hij legt de eed af als getuige.

40217. De **Voorzitter**: Mag ik u in de eerste plaats vragen ons mede te delen, waar u was, toen Nederland in de oorlog geraakte?

A. Ik was toen employé van de Shell in den Haag, tegenwoordig genaamd de Shell-Nederland, aan de Carel van Bylandtlaan—Wasse-naarseweg. Ten gevolge van de oorlog werd ik door de directie overgebracht naar het Rijksbureau voor Aardolieproducten in Nederland, dat gevestigd was in het gebouw van de Nederlandse Reisvereniging, Laan van Meerdervoort, hoek Zeestraat. Op dat bureau heb ik gewerkt als adjunct-chef personeel.

40218. De heer **Stokvis**: U kwam daar dus in Rijksdienst.

A. Ja, als arbeidscontractant.

40219. De heer **Stokvis**: Uw dienstverband met de Shell werd derhalve verbroken?

A. Neen, dat werd gehandhaafd. Ik was als zodanig in dubbele functie.

40220. De **Voorzitter**: Bent u daar enige tijd gebleven?

A. Ik ben daar gebleven, ik denk tot ultimo Juni 1943.

40221. De **Voorzitter**: Intussen had u er zich van vergewist, dat u nog de Zwitserse nationaliteit bezat?

A. Ik heb uit een soort familietraditie een brief geschreven aan de burgemeester van St. Moritz, of mijn gezinsleden en ik burgers van St. Moritz waren en als zodanig in het Eürgerregister waren ingeschreven. Als antwoord daarop — ik kan de burgemeester daarvoor niet genoeg hulde bewijzen — kreeg ik een paspoort toegezonden voor mij en mijn familie.

40222. De **Voorzitter**: Hoe kwam dat?

A. Mijn familie is ereburger van St. Moritz sinds 1323. Als wij dus niet officieel schriftelijk aan de Conseil Fédéral opgaven, dat wij geen prijs stelden op ons Zwitsers burgerschap, bleef dat automatisch in de mannelijke lijn doorgaan.

40223. De **Voorzitter**: Heeft iemand zich toen zeer verdienstelijk gemaakt tegenover een of ander kanton?

A. Die *Flugi* indertijd staat in de geschiedenis bekend als „begütert”. Misschien had hij vele Güter. Hij was eerste burger van St. Moritz.

40224. De **Voorzitter**: Hij was waarschijnlijk een Zwitser?

A. Ja. Mijn familie is ongeveer 1792, als officieren van de Republiek hier gekomen. Zij zijn in republikeinse dienst Neder-

lander geworden en in de Nederlandse adelstand opgenomen. Van daar, dat men, eerst bewust en daarna waarschijnlijk volkomen onbewust, Nederlander en volgens de Zwitserse wet Zwitser was.

40225. De **Voorzitter**: Dat heeft dan tot zekere gevolgen geleid. Wilt u eens vertellen, hoe dat in zijn werk is gegaan?

A. De eerste gevolgen waren niet erg geruchtmakend. Ik weet niet meer precies, wanneer ik de paspoorten heb ontvangen; ik denk, dat het was Januari 1943. Eerst zijn ze verdwenen in de linnenkast, want hei zei mij eigenlijk niets, tot ik op een goede dag tegenkwam mr. W. J. *baron van Lynden*, toen eerste ondervoorzitter van het Nederlandse Rode Kruis (N.R.K.). Waar ik van 1925 tot ultimo 1929 secretaris van het hoofdbestuur van het N.R.K. was geweest, kende ik hem persoonlijk al lang. Hij stelde mij de vraag, of ik een Zwitser kende, die naar Zwitserland zou kunnen teruggaan om daar zaken, die de Duitsers niet moesten weten, in orde te maken. Ik heb geantwoord: „Ik zelf ben eigenlijk een Zwitser”, tot grote verbazing van de heer *van Lynden*; als zodanig was ik nooit bekend geweest. Waarop zijn opmerking volgde: „Dan ben je verplicht naar Zwitserland te gaan, want iedereen vecht op zijn manier, de een vecht als soldaat, de ander op die manier.”

De heer **Stokvis**: De laatste methode is veiliger.

A. Ik bedoel dit: als employé van het Rijksbureau voor Aardolieproducten had ik een zekere kennis van de ligplaatsen van aardolieproducten, etc., afgescheiden van mijn Rode Kruis-kennis en -ervaring.

De heer **Stokvis**: Ik verwijt het u niet.

A. Ik begrijp het. Ik heb er niet één, twee, drie „ja” op geantwoord, maar mij eerst gewend tot twee ouderen, prof. mr. dr. J. P. A. *François* en C. J. *baron Collot d'Escury*.

40226. De **Voorzitter**: Wat hadden zij er mede te maken?

A. Niets; het waren twee oudere mensen, in wie ik vertrouwen had en bij wie ik wilde controleren of ik wel gerechtigd was, hier een betrekking neer te leggen en als fatsoenlijk landverhuizer naar Zwitserland te gaan, waar ik niets geen middelen van bestaan zou hebben.

En zie: beiden zeiden tegen mij: „Als je het niet doet, zou de Nederlandse Regering in Londen je later kunnen verwijten, dat je niet je volle plicht gedaan hebt.”

Ik heb mijn vrouw gevraagd: „Neem jij de helft van de verantwoordelijkheid?”, en zij zei „ja”, zodat 9 Juli 1943 mijn vrouw, de twee kinderen, ik en een hondje in de trein volkomen legaal op onze Zwitserse paspoorten naar Zwitserland gingen.

Wij kwamen de 10de Juli — ik zal u een beschrijving van de reis besparen — in Bazel aan. Na daar ern nacht te hebben gelooged, zijn wij direct doorgedaan naar Glion sur Montreux, omdat daar was het Beatrix-lyceum, waar door Nederlandse leraren onderwijs werd gegeven, hetgeen voor mij van belang was met het oog op het onderwijs aan mijn kinderen.

Daar zijn wij het eerste anderhalf jaar blijven wonen.

Ik had — en nu begint mijn verhaal u eigenlijk pas te interesseren — vóór mijn vertrek een gesprek gehad met *baron van Lynden*, de eerste ondervoorzitter van het N.R.K., en dr. H. K. *Offerhaus*, secretaris-generaal van het N.R.K., die mij vroegen te trachten in Zwitserland een garantie van f 500 000 te krijgen, op welke garantie een aantal Haagse bankiers, die ik vóór mijn vertrek naar Zwitserland ook had ontmoet, bereid waren aan het hoofdbestuur van het N.R.K. dat bedrag uit te keren, opdat het hoofdbestuur met dat bedrag, ik geloof, levensmiddelenpakketten aan krijgsgevangenen zou kunnen sturen.

Haagse bankiers zouden aan het hoofdbestuur een bedrag van f 500 000 geven, indien men in Zwitserland een garantie voor deze bankiers kon krijgen.

40227. De **Voorzitter**: Van wie zou die garantie moeten komen?

A. Die zou moeten komen van het Comité International de la Croix Rouge.

40228. De **Voorzitter**: En wat moest die inhouden? Dat de Nederlandse bankiers hun geld zouden terugkrijgen?

A. Dat zij op de dag van de wapenstilstand direct hun geld zouden terugkrijgen.

Nu was ik wel een legaal reiziger, maar ik kon niet alle papieren meenemen; ik moest mijn verhuisboek met de Gruyter verzenden. Een notitieboekje lag er heel onschuldig tussen, waarin o.a. de gegevens omtrent aardolieproducten. De verhuisboek is drie maanden na mijn aankomst ook aangekomen en heeft mij in staat gesteld details te vertellen.

40229. De **Voorzitter**: Aan wie?

A. Dat zal ik u straks vertellen.

Ik kreeg van van Lynden een introductiebrief voor de heer *Max Huber*, voorzitter van het Internationale Rode Kruis. Het was niet anders dan een briefje, waarin stond, dat ik een fatsoenlijk mens was; het was geen officiële brief, dat ik vertegenwoordiger van het Nederlandse Rode Kruis in Zwitserland was, en dat was een zekere teleurstelling voor het Comité, dat prijs stelde op iemand, die ter zake bevoegd was het hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis te vertegenwoordigen.

40230. De heer **Stokvis**: Waarom deden ze dat eigenlijk niet in den Haag, nl. u een officiële verklaring meegeven, dat u als vertegenwoordiger optrad?

A. Ik weet niet, of dat zonder voorkennis van de Duitsers mogelijk geweest zou zijn.

40231. De heer **Stokvis**: Dat begrijp ik niet. Hadden de Duitseis zeggenschap in soortgelijke dingen?

A. Ik weet het niet.

40232. De heer **Stokvis**: Hebt u zelf niet aangedrongen op het verkrijgen van een zodanige aanstelling? Het was u toch wel duidelijk, dat u als particulier persoon daar niet hetzelfde kon doen als wanneer u in een officiële functie kwam?

A. Ik geloof wel, dat het besproken is, maar welk bezwaar men had, weet ik niet meer.

40233. De heer **Stokvis**: Uw indruk was, dat men bevreesd was voor misnoegen van de zijde van de Duitsers?

A. In elk geval wel voor moeilijkheden.

40234. De **Voorzitter**: Wat gaf u aanleiding tot dat vermoeden?

A. B.v. het feit, dat de correspondentie tussen het Nederlandse Rode Kruis en het Internationale Rode Kruis in Genève via het Duitse Rode Kruis liep. Dat was een tussenschakel voor de contrôle en waarschijnlijk moest men daarover corresponderen met Berlijn.

Ik moest dus praten over de garantie, maar ik ben begonnen met in Glion uit te rusten van alle emoties en ik heb dat gedaan door mijn gedachten af te reageren in een rapport, dat ik misschien op een beetje merkwaardige manier heb samengesteld; het gaf, in alfabetische volgorde, de toestand weer, zoals ik die in Nederland had achtergelaten. Het begon dus met A; b.v. aannemers, waarbij ik vermeldde wat mijn opinie over aannemers was; en het ging door met b.v. a.a.r., van aardappels, die geconserveerd werden en in niet meer behoorlijk consumabele toestand werden vrijgegeven voor de voedselvoorziening.

40235. De **Voorzitter**: Was dit begin 1943 of eind 1943?

A. Ik kwam 10 Juli 1943 in Zwitserland en heb dat rapport gemaakt op, laat ik zeggen, 20 Juli ongeveer. Dat rapport heb ik in twee- of drievoud gegeven aan dr. *W. A. Visser 't Hooft* — ik heb het getikt in mijn hotelkamer — die contact had met het gezantschap, naar ik had gehoord, en die zorgde voor de rest.

40235. De **Voorzitter**: Wat was de rest?

A. De doorzending waarschijnlijk naar Londen.

40237. De **Voorzitter**: Weet u of het doorgezonden is?

A. Ik kan alleen zeggen, dat ik weet, dat de Zwitserse politie-autoriteiten kennis kregen van de meeste rapporten, welke doorgezonden werden. De Zwitserse geheime dienst was waarschijnlijk de best ingelichte geheime dienst, die er was op dat moment, want zowel de As als de Geallieerden waren gebrand op nieuws en konden dat krijgen bij de Zwitsers, zodat er een geweldige bron van informatie was in Bern.

Een gedeelte van dat rapport, dat de Zwitsers kon interesseren, is buiten mijn medeweten om vertaald en heeft vooral op Joods gebied een onaangenaam incident opgeleverd. Ik had een niet lang gedeelte, ik denk een regel of vijftien, gewijd aan de Joodse kwestie, die ik dacht, dat door andere en zeker deskundiger personen belicht zou zijn, en had mij alleen beperkt tot de opmerking, dat vóór de oorlogsdagen de gefortuneerde Joodse mensen uit Nederland verdwenen waren, maar dat de armere Joden natuurlijk in Nederland bleven en eigenlijk het kind van de rekening werden. Dat is vertaald in het Frans, meen ik, voor de Zwitserse autoriteiten; de vertaler heeft blijkbaar niet zijn mond gehouden en zo kon in Genève de opinie ontstaan, dat die *Flugi* een anti-semiet was. De conclusie is merkwaardig. U kunt het stuk opvragen.

40238. De **Voorzitter**: Begrijpt u hoe het mogelijk was, dat een rapport, dat u aan het gezantschap gaf, op die wijze publiek werd?

A. Ik heb het rapport gegeven aan dr. *Visser 't Hooft* met verzoek het aan het Nederlandse gezantschap door te geven, waarvoor het bestemd was. Ik geloof, dat dat de bemiddeling was, waardoor het Nederlandse gezantschap zijn berichten aan de Regering in Londen gaf. Het lag eigenlijk bij de heer *Visser 't Hooft*. Ik was niet op de hoogte van die vertaling; ik heb dat pas twee of drie maanden daarna gehoord tot mijn stomme verbazing en was niet erg prettig getroffen. De vertaler, een Nederlander, die in Genève woonde, heeft zijn mond voorbijgepraat, nadat hij had kennis genomen van die volkomen als vertrouwelijk bestemde aantekening.

40239. De **Voorzitter**: Waarom moest dat stuk van u, bestemd voor de Regering in Londen, in Zwitserland in het Frans vertaald worden?

A. Dat zou u aan de heer *Visser 't Hooft* moeten vragen.

40240. De **Voorzitter**: Dat kon toch alleen dienen om de Zwitsers in te lichten?

A. Inderdaad.

40241. De **Voorzitter**: Waarom moesten de Zwitsers ingelicht worden over een rapport van u?

A. Ik vermoed, dat de Nederlandse Inlichtingendienst op zijn beurt ook informatie kreeg van de Zwitsers en graag iets losliet, dat geen gevaar opleverde waarschijnlijk om de Zwitsers te beledigen en daartegenover zekere goodwill te krijgen voor andere informatie. Dat is althans mijn, ik zou zeggen, logische gedachtengang.

40242. De **Voorzitter**: Het is voor u geen plezierige gewaardwording geweest.

A. Neen.

40243. De heer **Stokvis**: Wist u, wie de vertaler was?

A. Ja.

40244. De heer **Stokvis**: Hebt u die opgezocht?

A. Neen. Ik vond hem niet de voornaamste schuldige.

40245. De heer **Stokvis**: Hij had u kunnen inlichten omtrent de bron, die hem het stuk ter inzage of vertaling had gegeven.

A. Dat was bekend: de heer *Visser 't Hooft*.

De heer **Stokvis**: Aha! Dus u twijfelt er niet aan, dat het van die kant kwam.

40246. De **Voorzitter**: Gaat u voort! U hebt in Glion het rapport gemaakt en...?

A. Ja, en toen ik uitgerust was, ben ik naar Genève gegaan en heb ik een bezoek gebracht bij het Comité International de la Croix Rouge (C.I.C.R.), waar men mij op mijn vraag antwoordde: „Wij zijn doodarm. Wij hebben geen geld. Wij willen graag eens kijken, wat wij kunnen doen. Maar u zult bij die besprekingen ontmoeten een zekere landgenoot, de heer *de Vos van Steenwijk*." Ik maakte de opmerking: „Wat is dat voor iemand?" „Ja", zei men, „dat is de vertegenwoordiger van het Comité Londen van het Nederlandse Rode Kruis." Het was het eerste moment, waarop ik hoorde van het bestaan van het Comité Londen van het Nederlandse Rode Kruis. Ik neem aan, dat noch baron *van Lynden*, noch dr. *Offerhaus* van het bestaan hebben geweten, want ik kan mij niet voorstellen, dat zij mij naar Zwitserland hadden laten gaan, als zij daarvan kennis hadden gehad.

Ik vond het een moeilijke figuur, als twee Nederlanders daar tegenover het C.I.C.R. bij voorbeeld elkaar niet precies dekkende meningen in de eerste bespreking zouden geven, en dus bracht ik een bezoek aan de heer baron *de Vos van Steenwijk* in La Tour de Peilz, dat tussen Montreux en Vevey ligt.

40247. De **Voorzitter**: Hoe ver ligt het van Genève?

A. Anderhalf uur met de trein.

40248. De **Voorzitter**: Op een afstand van 100 km?

A. Ik denk het wel. De heer *de Vos van Steenwijk* heeft mij vriendelijk ontvangen. Hij vertelde mij, dat de Nederlandse gezant hem had gevraagd in Zwitserland het Comité Londen van het Nederlandse Rode Kruis te vertegenwoordigen, en vertelde mij van de oprichting van dat comité.

Daarna vertelde ik hem van mijn opdracht te trachten een garantie van f 500 000 te krijgen voor de Haagse bankiers.

De vergadering met het C.I.C.R. heeft plaats gehad en alras bleek mij, dat er niet de minste kans was van het C.I.C.R. geld te krijgen.

40249. De **Voorzitter**: Wilt u nu even vertellen, hoe het, voor zover u dat later vernomen hebt, met de aanwijzing van de heer *de Vos van Steenwijk* is gegaan? Woonde hij toen in Zwitserland?

A. Hij woonde in La Tour de Peilz, toen de oorlog uitbrak, en hem werd door de gezant of via de gezant gevraagd, de vertegenwoordiging van het Comité Londen van het Nederlandse Rode Kruis op zich te nemen.

40250. De **Voorzitter**: Had hij enige kennis van zaken op het gebied van het Rode Kruis? Had hij er zich vroeger wel mede beziggehouden?

A. Voorzover mij bekend absoluut niet.

40251. De **Voorzitter**: Was hij wel degene, aan wie men in de eerste plaats zou denken, als er een vertegenwoordiger van het Nederlandse Rode Kruis moest worden gezocht?

A. Ik geloof niet, dat hij die eigenschappen bezit, die hem werkelijk bij uitstek geschikt maken voor sociale arbeid. Ik geloof wel, dat de heer *de Vos van Steenwijk* een goed organisator was.

40252. De **Voorzitter**: Weet u, wat hij van zijn vak geweest was?

A. Ik hoorde, dat hij lid van de Eerste Kamer, meen ik, geweest was.

40253. De **Voorzitter**: Was hij een man op leeftijd?

A. Een goede 60 jaar.

40354. De **Voorzitter**: Die daar in ruste woonde?

A. Die daar zeer plezierig woonde.

40755. De **Voorzitter**: Kwam hij dikwijls naar Genève voor zijn werk?

A. Eens in de twee maanden.

40256. De **Voorzitter**: Hoe lang bleef hij daar dan?

A. Een paar uur.

40257. De heer **Stokvis**: Had hij een bureau met een staf van personeel?

A. Die staf kan niet erg groot zijn geweest, want de brieven, die hij schreef, werden met de hand geschreven. Ik kan niet aannemen, dat er een grote staf is geweest.

40258. De **Voorzitter**: Hebt u ooit zijn kantoor gezien?

A. Neen: ik heb veel moeite gedaan zelf een kantoor te krijgen, maar had er geen geld voor.

40259. De **Voorzitter**: Als hij in Genève was, waar bleef hij dan?

A. Dan bracht hij een bezoek aan het Internationale Rode Kruis-comité.

40260. De **Voorzitter**: Dus had hij geen eigen pied à terre?

A. Neen.

40261. De **Voorzitter**: Wat deed hij dan ter uitvoering van zijn opdracht als vertegenwoordiger van het Londense comité?

A. Hij heeft aan *Flugi* gevraagd, aangezien die kennis had van het Rode Kruis-werk, of die werkzaam wilde zijn voor de krijgsgevangenen. Ik lees u voor uit een brief van 8 September 1943:

„Bij al deze personen" — het gaat over een paar mensen van het Internationale Rode Kruis-comité — „introduceer ik u als agent de liaison."

(Dit was naar aanleiding van een brief, die hij mij gestuurd heeft.)

„Vooral zoveel mogelijk dadelijk mededeelen aan mij als u omtrent de bevolking der kampen iets bekend wordt. Dit en het bevorderen van het zenden van pakken zoodra Amerika ze stuurt (Engeland kan niet meer sturen) is uw hoofdtaak nu."

40262. De **Voorzitter**: Hoe wist hij, dat Engeland iets niet kon en Amerika wel, als hij maar twee uur in de twee maanden in Genève kwam?

A. Ik weet niet hoe hij aan deze kennis gekomen is, want het was niet juist. Ik kan alleen maar zeggen, dat bij die gesprekken over de garantie de heer *de Vos van Steenwijk* erg gretig tegen mij zei: Als u toch bezig bent over die garantie, kijkt u dan ook eens uit naar wat u zou kunnen doen voor krijgsgevangenen, enz. Ik heb dat gedaan en gezegd: Goed, ik wil dat met alle plezier doen; het ligt in mijn oude lijn. Ik heb toen dus het Internationale Rode Kruis-comité bezocht als agent de liaison van de heer *de Vos van Steenwijk*.

40263. De **Voorzitter**: Was dat voldoende introductie om met die mensen zakelijk te onderhandelen?

A. Het is mij gebleken, dat de beste introductie altijd de persoon zelf met zijn werk is. Er waren heel wat mensen, die absoluut niet wisten of ik gedelegeerde was dan wel agent de liaison, maar ze zeiden: Als je met het Nederlandse Rode Kruis wilt praten, moet je bij *Flugi* zijn, zodat ik binnen 14 dagen alle brieven kreeg, die eigenlijk voor *de Vos van Steenwijk* bestemd waren en zelfs geadresseerd aan de gedelegeerde van het Londense Nederlandse Rode Kruis-comité.

40264. De **Voorzitter**: Raadpleegde u hem ook over die brieven?

A. Ik heb ze doorgezonden met mijn advies er op. De brieven, welke de heer *de Vos van Steenwijk* van het C.I.C.R. kreeg, zond hij mij. In die zelfde brief van 8 November zegt hij:

„Ik zend u nu de volgende stukken, die ik, na gebruik, terug zou willen ontvangen."

En dan volgt: nr. zoveel, nr. zoveel, enz. Dan begon ik te antwoorden over wat er moest gebeuren. Een schrijfmachine had ik niet en kon ik ook niet krijgen voor dit werk, zodat ik de eerste vijf rapporten met de hand schreef. Ik heb er geen copie meer van en weet niet meer, wat ik daarin heb geschreven. Totdat ik gelukking ontmoette een Joodse vluchteling, mej. N. *Troostwijk*, secretaresse van de tegenwoordige president-commissaris van de Nederlandse Jaarbeurs in Utrecht, die een schrijfmachine had meegenomen op haar vlucht en dank zij haar con amore medewerking, die ik niet genoeg

kan roemen, ben ik in staat geweest mijn brieven te gaan schrijven en mijn rapporten te maken op die schrijfmachine. Ik was tot de overtuiging gekomen, dat het goed was, daarvan hebben wij nu misschien plezier, om de belangrijkste feiten vast te leggen in een klein memorandum, een klein rapport.

40265. De **Voorzitter**: Ik zou eerst even de kwestie van die garantie van f 500 000 willen afwerken. Toen u bleek, dat het Internationale Comité van het Rode Kruis daaraan niets kon doen, hebt u blijkbaar uw pogingen om iets gedaan te krijgen, niet opgegeven,

A. Toen heb ik die kwestie besproken met dr. *Maurice Golay*, president-directeur van de Schweizerische Bankverein, die zich in principe bereid verklaarde tot een garantie. Ik sprak af, dat hij zich zou wenden tot de Nederlandse gezant in Bern om te informeren, of de Nederlandse Regering in Londen bereid zou zijn dit bedrag in Londen te storten. Hij zei: ik wil u de garantie geven, maar dan moet ik op mijn beurt garantie hebben van de Nederlandse Regering in Londen.

40266. De **Voorzitter**: Moest die garantie van de Nederlandse Regering bestaan in een depot?

A. Waarschijnlijk een depot in Engeland; hij moest een garantie hebben tot dat bedrag, vóór het ter beschikking was. Het kon worden gestort in ponden.

40267. De **Voorzitter**: En dat was de president-directeur van de Schweizerische Bankverein?

A. Ja, zijn filiaal in Londen zou in verbinding treden met de Engelse Regering en met de Nederlandse Regering in Londen. Ik heb er bij gezet:

„Ik hoop alleen maar, dat de Duitschers dan nog geen lucht van de zaak gekregen hebben.

Een afschrift van de heele voorgeschiedenis tot heden zal ik naar Londen zenden, opdat men ook daar de details kent.”

In het rapport no. 9 van 18 October 1943 schreef ik:

„Blijkens brief d.d. 15.10.1943 is de Société de Banque Suisse in principe bereid deze garantie te verlenen. Overleg met den Gezant te Bern had plaats op 13.10.1943. Ingevolge huidig telefonisch overleg met den heer baron *van Lynden* — deze was de eerste secretaris van het gezantschap in Bern — „zal deze thans Londen telegrafisch den stand der onderhandelingen mededeelen.”

Ik kan alleen maar zeggen, dat de Nederlandse Regering in Londen, om welke reden is mij onbekend, niet verder is kunnen treden in het geven van garantie, zodat het mij op mijn beurt ook niet gelukt is die f 500 000 door te geven.

40268. De **Voorzitter**: Voor wie waren uw rapporten bestemd?

A. Ik zond een exemplaar naar het comité in Londen van het Nederlandse Rode Kruis via de heer *de Vos van Steenwijk* en een ander via de heer *de Vos van Steenwijk* aan de Nederlandse gezant voor de Regering in Londen.

40269. De **Voorzitter**: Was het een denkbeeld van u, de rapporten via de heer *de Vos van Steenwijk* in handen van de Nederlandse Regering in Londen te doen komen?

A. Dat moest ik wel, want ik had het pertinente verbod van de heer *de Vos van Steenwijk* zelf te corresponderen met het comité Londen van het Nederlandse Rode Kruis.

40270. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat de Regering zich niet in staat heeft gevoeld, mede te doen aan het plan van de garantie van die f 500 000. Dat wil dus zeggen, dat de Regering het geweigerd heeft?

A. Ja.

40271. De **Voorzitter**: Zij heeft het geweigerd; dat is u bekend geworden door een mededeling van de gezant of weer via de heer *de Vos van Steenwijk*?

A. Ik denk van de heer *de Vos van Steenwijk*. Het is zeker een mondelinge mededeling geweest.

40272. De **Voorzitter**: In ieder geval weet u, dat het werd geweigerd?

A. Ja.

40273. De **Voorzitter**: U weet alleen niet waarom?

A. Neen, ik weet niet waarom.

40274. De **Voorzitter**: Hebt u gevraagd, waarom het werd geweigerd?

A. Ik heb er nooit naar gevraagd.

40275. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens gehoord, dat een ander het gevraagd heeft?

A. Neen, dat heb ik ook niet.

40276. De **Voorzitter**: Wie was degene in Londen, van wie de weigering moest komen?

A. Op dat moment was de heer *van Harinxma* voorzitter van het Comité Londen van het Nederlandse Rode Kruis.

40277. De **Voorzitter**: Het verzoek is indertijd tot de Regering gericht door de heer *Bosch van Rosenthal*. Was dat Buitenlandse Zaken?

A. Wie „de Regering” was, de Minister van Financiën of de Minister van Sociale Zaken, weet ik niet.

40278. De **Voorzitter**: Voor de heer *Bosch van Rosenthal* was het natuurlijk de Minister van Buitenlandse Zaken.

A. Inderdaad.

40279. De **Voorzitter**: Verder weet u er niets van? Alleen, dat de boodschap „neen” was gekomen? Daarmee was de zaak afgedaan?

A. Daarmede was de zaak volledig kapot.

40280. De **Voorzitter**: Er was dientengevolge geen kwestie van, dat in Nederland gelden beschikbaar konden komen, die het Nederlandse Rode Kruis in staat zouden stellen meer voor de krijgsgevangenen te doen?

A. Inderdaad.

40281. De **Voorzitter**: Hebt u ooit gehoord, dat dit geleid heeft tot het achterwege laten van dingen, die voor krijgsgevangenen hadden moeten gebeuren?

A. Neen. Ik heb, toen ik wist, dat Londen niets deed, nog een poging gedaan om bij de Schweizerische Rückversicherungsgesellschaft een crediet van fr. 500 000 te krijgen, maar ook dat is mislukt.

40282. De **Voorzitter**: Hebt u ooit aan Nederland kunnen berichten, dat het mislukt was?

A. Ik heb aan dr. *Offerhaus* briefkaarten geschreven over „Marietje”; ik heb hem de gezondheidstoestand van „Marietje” beschreven. „Marietje” was het bedrag van f 500 000.

40283. De **Voorzitter**: Was dat afgesproken?

A. Ja, dat was de afspraak.

40284. De heer **Stokvis**: Is het wel eens bij u opgekomen, dat de houding van de Haagse bankiers, die een garantie eisten, aanleiding tot critiek kon geven?

A. Daar heb ik mij verder niet mede bemoeid.

40285. De heer **Stokvis**: U hebt later nooit gedacht over de vraag, of het eigenlijk niet zonder die garantie mogelijk was geweest?

A. Ik heb meer gedacht dan ik zei of opmerkte.

40286. De heer **Stokvis**: Als u het nu eens zei. Of hebt u daar bezwaar tegen?

A. Ja, daar heb ik bezwaar tegen.

De heer **Stokvis**: Dat zegt ons genoeg.

De **Voorzitter**: Het gaat niet over wat de heer *Flugi* denkt, maar over wat wij denken.

De heer **Stokvis**: Inderdaad.

40287. De **Voorzitter**: U hebt ook niet geprobeerd, of de heer *de Vos van Steenwijk* of de heer *Bosch van Rosenthal* in deze richting iets wilde doen?

A. Ik heb er over gesproken met de heer *de Vos van Steenwijk*. Waarschijnlijk heb ik er ook met de Nederlandse gezant over gesproken; ik herinner het mij niet meer; ik heb er geen notities van.

40288. De **Voorzitter**: Als u de gezant daarover gesproken zoudt hebben, zou hij zich daarvoor dan geïnteresseerd hebben; wat dunkt u. voorzover u hem kent?

A. Ik geloof het wel. Hij zal hierover zeker ook geschreven hebben.

40289. De **Voorzitter**: Toen u uit Nederland wegging, was daar toen al sprake van pogingen om iets te doen voor de Nederlandse gevangenen in Duitse concentratiekampen? Heeft men u bij het Rode Kruis daarover niets verteld?

A. Het bedrag van f 500 000 was alleen bestemd voor de krijgsgevangenen; over de mensen in de concentratiekampen werd mij niet gesproken, voorzover ik mij herinneren kan.

40290. De **Voorzitter**: Had u geen opdracht om die mogelijkheid te onderzoeken?

A. Neen; er werd mij gezegd: zie, dat je ons uit Genève zoveel mogelijk hulp bezorgt, hetzij in natura, hetzij door een garantie.

40191. De heer **Stokvis**: Werde het woord „krijgsgevangene” wel genoemd?

A. Inderdaad; er werd uitdrukkelijk niet over de concentratiekampen gesproken.

40292. De **Voorzitter**: U bedoelt, dat het positief bedoeld was voor de krijgsgevangenen? U zei het omgekeerd: positief niet bedoeld voor de civiel geïnterneerden.

A. Het was positief bedoeld voor de krijgsgevangenen.

40293. De **Voorzitter**: Hebt u in Nederland iets gehoord over het nut, dat het zou hebben in Londen, Zwitserland of Zweden bekend te doen zijn, wie in concentratiekampen zaten?

A. In Nederland zelf heb ik daarvan niets gemerkt. Dat klopt ook met het feit, dat ik in mijn rapport nr. 8 van 13 October het volgende rapporteerde aan *de Vos van Steenwijk*. Ik noem het nu helaas bij de verkeerde naam. De naam is fout. Een civiel geïnterneerde is b.v. de kinderjuffrouw van de Nederlandse gezant in Berlijn, die door de Duitsers geïnterneerd wordt; die is een civiel geïnterneerde en deze is niet beschermd volgens de conventie van Genève, maar het ontwerp voor een dergelijke conventie (Tokio), dat in elk geval deze mensen noemde, lag ter tekening door de Staten gereed, en wel in 1940; het Internationale Rode Kruis-comité heeft gedurende de oorlog nog getracht voor deze kleine categorie civiel geïnterneerden, dus mensen, die op het moment van het uitbreken van de oorlog zich in een vijandelijk land bevonden, ratificatie van de Regeringen te vragen. De naam is dus fout; ik had niet moeten praten over civiel geïnterneerden, maar de schakeringen waren mij toen nog niet geheel duidelijk; ik bedoelde politieke gevangenen.

40294. De **Voorzitter**: En wat zei u daarvan?

A. Het volgende:

„Zendingen van pakketten voor de Nederlandsche bewoners der in de lijst genoemde Zuchthäuser, Gefängnisse, huizen van bewaring, Jodenkampen en krankzinnigengestichten in Duitschland en Nederland zijn helaas vooralsnog onmogelijk. De Duitse autoriteiten hebben reeds vroeger te kennen gegeven, dat zij zendingen aan zulke adressen niet zullen toelaten.

De onderhandelingen van het C.I.C.R. met de Duitse autoriteiten, ten einde de civiele geïnterneerden — liever dus: politieke

gevangenen — (die nu eenmaal niet door de conventie van Genève beschermd worden) met de krijgsgevangenen op één lijn gesteld te krijgen (en hen b.v. ook door délégués van het C.I.C.R. te mogen doen bezoeken) hebben niet direct tot juridisch vast te leggen resultaten geleid, maar toch wel den indruk achtergelaten, dat voor deze categorie iets gedaan zal kunnen worden.

De Duitse autoriteiten weigeren bezoek van délégués van het C.I.C.R., maar deden de toezegging: „indien het C.I.C.R. zich op een of andere wijze de namen en adressen van civiele geïnterneerden zou kunnen verschaffen, de aan die adressen gerichte pakketten ooglukkend te zullen doorlaten.”

40295. De **Voorzitter**: Was dat een toezegging?

A. Dat was een onofficiële toezegging, als ik mij niet vergis, van de Duitse consul in Bazel aan prof. *Burckhart*, lid van het C.I.C.R. Dit is ook voor de eerste keer, dat ik dus hoorde, dat er een mogelijkheid was. Dit berichtte ik op 13 October 1943. Vandaar neem ik aan, dat op het moment van mijn vertrek uit Nederland dit in Nederland nog niet bekend kon zijn.

40296. De **Voorzitter**: Dr. *Friedrich* zou bij zijn bezoek hier hetzelfde gezegd hebben. Daarom is men toen meer belang gaan stellen in het werk van mevrouw *Ross*, die bezig was om namen van die gevangenen te verzamelen. De heer *Eriedrich* heeft lijsten meegenomen en ik meen, dat er toen nog maar enkele honderdtallen namen op stonden. Later zijn die namen door middel van de heer *de Graaff* bij u, althans in Genève, gekomen en toen waren het er ruim 5000. Dat waren dus namen, welke men zou hebben kunnen gebruiken in verband met die toezegging.

A. Ja.

40297. De **Voorzitter**: Die hebt u ook als zodanig gebruikt?

A. Ja.

40298. De **Voorzitter**: Bij wie bracht de heer *de Graaff* die namen?

A. Bij mij. Ik gaf ze direct door aan de Service Watson van het C.I.C.R. Dat was een dienst met machines van de uitvinder *Watson*, die in staat was een kaartsysteem te maken, die kaarten te schiften op ouderdom, sexe, kampadressen, enz. Die machines gooidrn direct uit en de kaarten werden geponst. Ik bezat alleen maar één schrijfmachientje en kon dus niet allemaal namen gaan zitten tikken. Wie moest er mede werken? Niet ik, maar het C.I.C.R. Ik gaf dus de lijsten aan het C.I.C.R. met het volgende verzoek; ik mag dat verder even voorlezen:

„Gezien deze Duitse toezegging en gezien de ervaringen, welke het C.I.C.R. bij de navolgende kampen opdeed, (ik vertrouw deze bij voorkeur niet aan het papier toe en zou U deze gaarne Vrijdagmiddag 15 October a.s. in La Tour de Peilz mondeling mededeelen) stel ik U aan de hand van de lijst voor voortaan via het C.I.C.R. geregeld pakketten te doen zenden aan:

60 Nederlanders in Konzentrationslager Sachsenhausen en Oranienburg
17 Nederlanders in Frauengefangnis Ravensbruck bei Fürstentumburg
96 Nederlanders in Konzentrationslager Buchenwald (Weimar)
43 Nederlanders in Konzentrationslager Dachau bei München
216 totaal.

40299. De **Voorzitter**: Dat was de eerste zending van adressen?

A. Ja.

40300. De **Voorzitter**: Uw idee was in die tijd nog, dat men in Londen zou zorgen voor pakketten?

A. Ik vervolgde mijn rapport met:

„De kostprijs van een dergelijk pakket zou ongeveer frs. 17 bedragen.

Waar de zending van deze pakketten voor de civiele geïnterneerden (in veel sterkere mate nog dan bij de Nederlandsche krijgsgevangenen het geval is) een kwestie van leven of dood beteekent, stel ik U voor 10 000 pakketten (d.w.z. ongeveer 46 x 216 pakketten) bij het C.I.C.R. te koopen door storting van een bedrag ad Frs. 170 000.—”

40301. De **Voorzitter**: Is dat rapport in Londen aangekomen?

A. Voorzover ik weet, is elk rapport aangekomen. Ik heb nooit gehoord, dat een rapport van mij niet is aangekomen, want al mijn rapporten zijn genummerd en gedateerd en als er een niet was aangekomen, zou een nummer zijn uitgevallen en zou het een klein kunstje zijn geweest, een kopie er van in de plaats te sturen.

40302. De **Voorzitter**: Als zij ergens aangekomen zijn, zullen zij aangekomen moeten zijn bij het Nederlandse Rode Kruis-comité in Londen; door middel van Buitenlandse Zaken?

A. Ja.

40303. De **Voorzitter**: Als uw veronderstelling juist is, zullen zij aangekomen moeten zijn bij het Londense Comité?

A. Ja. Ik weet verder niet, hoe de heer *de Vos van Steerzwijk* over geld zal beschikken en ik vraag een vrij groot bedrag. Ik schrijf:

„Het is mij niet bekend of wij in Zwitserland over een daartoe voldoende krachtig fonds beschikken. Mocht dit niet het geval zijn, dan stel ik u voor mij te machtigen, met behulp van een duidelijke autorisatie van Londen, contact te zoeken met een Zwitsersche bankinstelling, ten einde het bedrag ad frs. 170.000 te onzer beschikking te krijgen.”

U ziet: ik zit in mijn oude garantie-idee en poog hier weer fr. 170.000 te krijgen.

In hetzelfde rapport zeg ik, dat er uit het kamp Ruwenberg (St. Michielsgestel) smeekbeden komen om zeep, tandenborstels en tabak.

40304. De **Voorzitter**: Hoe kwamen die smeekbeden bij u?

A. Via de heer *Rigg*, die uit Holland was gekomen en mij zei: daar zijn mensen, die het hard nodig hebben.

40305. De **Voorzitter**: Heeft het rapport over die 216 adressen enig gevolg gehad?

A. Het heeft tot gevolg gehad, dat ik van de heer *de Vos van Steerzwijk* het volgende antwoord ontving:

„15 X 1943.
La Tour de Peilz.

Hooggeachte Heer *Flugi*,

In antwoord op Uw no. 8 deel ik U mede, dat, door geldgebrek belemmerd, ik nu kan bestellen: 4 x 216 p. à 17. = frs. 14.688.

U kunt — vrijblijvend tot ik antwoord uit Londen heb — b.v. 1G.000 pakketten reserveren.”

40306. De **Voorzitter**: De heer *de Vos van Steerzwijk* had dus fr. 14.688?

A. Ja.

40307. De **Voorzitter**: Dat geld had hij van het N.R.K.?

A. Ja.

40308. De **Voorzitter**: Mijn conclusie, dat het rapport in Londen aangekomen was, was niet juist; zij kan alleen zijn, dat het rapport is aangekomen bij de heer *de Vos van Steenwijk*.

A. Het is zeker aangekomen bij de heer *de Vos van Steenwijk*.

40309. De **Voorzitter**: Dat blijkt er uit. Wat zijn later de reacties geweest van Londen?

A. U moet goed begrijpen: ik kon niet corresponderen met het Comité Londen en zag dus geen reacties. Het kan alleen zijn, dat ik telefoneerde met de heer *de Vos van Steenwijk* en geld vroeg voor dit en voor dat, en dan kwam er wel iets: als ik fr. 170.000.— vroeg, kreeg ik dus fr. 14.000.

40310. De **Voorzitter**: Dan is het geen reactie van Londen, maar van de heer *de Vos van Steerzwijk*.

A. Enfin, dan ging ik door.

40311. De **Voorzitter**: is er ooit meer gekomen voor dit doel?

A. Ja, er zijn grotere bedragen gekomen, maar het duurde lang en zij kwamen meestal na de tijd, dat zij nodig waren. Op een goed moment maakte ik een begroting. Ik kan het nu niet zo gauw in mijn dossier vinden, maar op een moment in Januari 1944 zeg ik: ons zijn nu bekend zoveel politieke gevangenen. Dit groeit steeds aan. Ik neem dus aan, als ik twee pakketten per maand wil verzenden, dat ik per maand een bedrag van zóveel nodig heb, zodat men b.v. vóór Mei en Juni rekening kon houden met een bepaald bedrag.

40312. De heer **Stokvis**: Hoe kwam de heer *de Vos van Steenwijk* aan dat geld?

A. Ik meen via de Nederlandse gezant.

40313. De **Voorzitter**: U zei, dat het geld steeds zo laat kwam, lang nadat het nodig was geweest en dikwijls zelfs te laat voor uw doel. Zou dat geweest zijn wegens de zeer langzame verbindingen, waardoor de rapporten zo laat aankwamen in Londen of zou het geweest zijn door vertraging, die in Londen optrad wegens allerlei oorzaken van bureaucratie, gebrek aan belangstelling of wat dan ook?

A. U noemt een mogelijkheid niet, nl. de moeilijkheden in verband met de clearing.

40314. De **Voorzitter**: Dat neem ik niet aan; de Regering beschikte over voldoende middelen; zij had b.v. een belangrijke hoeveelheid goud tot haar beschikking.

A. Ik kan dat niet beoordelen; ik heb het ook niet te beoordelen; ik ben maar agent de liaison. Ik kan u dit zeggen, dat de heer *de Vos van Steenwijk* door het gezantschap liet telegraferen naar het Comité Londen van het Nederlandse Rode Kruis.

40315. De **Voorzitter**: Het Comité te Londen heeft nooit gebrek aan geld gehad.

A. Dan spijt het mij toch ontzaglijk, want had ik geld gehad, dan had ik heel wat meer mensen kunnen helpen.

40316. De **Voorzitter**: Ook civiele gevangenen?

A. Niet meer, maar op tijd.

40317. De **Voorzitter**: U hebt eerst een lijstje gehad met 216 mensen; hebben die enkele keren wat gehad?

A. Die hebben geregeld wat gekregen. Het C.I.C.R. had order om per twee maanden een pakket te sturen aan elke politieke gevangene, die bekend was.

40318. De **Voorzitter**: Dat waren eerst die 216?

A. Ja.

40319. De **Voorzitter**: Is dat aantal later groter geworden?

A. Dat is geworden 5163.

40320. De **Voorzitter**: Naar uw inzicht zijn ook inderdaad aan die ruim 5000 mensen die pakketten gestuurd? Of zij ze hebben gekregen, is een tweede vraag.

A. In het begin is aan iedere civiele geïnterneerde gestuurd, maar op zeker moment waren wij tot de overtuiging gekomen, dat sommige Konzentrationslager slachthuizen waren. U moet zich het volgende indenken: die pakketten werden gezonden met een reçu en vrij behoorlijk kwamen de reçus terug, soms voorzien van de handtekening van de geadresseerde, soms voorzien van de handtekening van een andere landgenoot, ook wel eens van een vreemdeling, een Pool of een Belg.

40321. De **Voorzitter**: Hoe kon u weten, dat het Polen of Belgen waren?

A. Uit de naam bijv.

40322. De **Voorzitter**: Handtekeningen zijn meestal erg onduidelijk.

A. Meestal werd het nummer er bijgezet, de handtekening en de naam er achter. Soms kwamen er reçus met tien handtekeningen.

Ik heb ook een reçu gezien, dat mij buitengewoon heeft getroffen, waarop iemand had gekrabbeld: Nu geloof ik weer in God. De handtekening stond er onder. Ik wist natuurlijk niet, als de pakketten zelf niet terugkwamen en ze waren geaccepteerd in een kamp, of zij de betrokken mensen bereikten. Ik was er niet zeker van, of zulk een pakket een Nederlander zou bereiken, maar ik moest aannemen, dat de inhoud in het kamp geconsumeerd zou worden; misschien door een Duitser, dat wist ik niet, dat kon ik niet controleren. Ik heb later gehoord van de manier, waarop die dingen gedistribueerd werden.

40323. De **Voorzitter**: Welke was dat?

A. Dat was vooral op het laatst, ik praat hier dus van December 1944, toen ze moeilijkheden kregen. De Duitsers wensten geen reservestock. Zij bepaalden alleen een gelimiteerde reservestock en alles, wat wij zonden en wat die stock boven die grens zou brengen, moest ogenblikkelijk geconsumeerd worden. Die pakketten werden dan opengemaakt. er werd jam op gegooid en boter enz. met het gevolg, dat dat binnen driemaal 24 uur opgegeten moest worden, anders was het haast niet meer te eten.

40324. De heer **Stokvis**: Hebt u ook klachten gekregen, dat de Duitsers het voor zich hielden en het zelf consumeerden? Wij hebben van verschillende zijden gehoord, dat dit niet het geval was.

A. Neen, en ik zou zeggen: tegen die zienswijze pleit het feit, dat de Duitse post stipt heeft gewerkt. Als er pakketten onderweg verloren zijn gegaan, is dat gebeurd, doordat een wagon in een bombardement kwam. Dit in tegenstelling tot wat in Frankrijk gebeurde. Ik heb pakketten gestuurd naar Drancy en die kwamen nooit aan, zodat ik zei: daar heb ik geen moeite meer aan te geven, want die komen niet terecht. De Duitse post integendeel was keurig en leverde alles af.

40325. De heer **Stokvis**: Aan het Lager?

A. Ja.

40326. De heer **Stokvis**: En leverde het Lagerpersoneel het ook al aan de betrokkenen?

A. Voorzover ik kon nagaan wel.

40327. De **Voorzitter**: U hebt dat geconcludeerd uit het feit, dat u veel van die reçus getekend terugkreeg, maar weet u ongeveer, welk het percentage was van de reçus, die u getekend terugkreeg, vergeleken met het aantal pakketten?

A. Ik denk: een 30 pct.

40328. De **Voorzitter**: Dus zekerheid hebt u over 30 pct.?

A. Zekerheid heb ik helemaal niet.

De **Voorzitter**: Daar hebt u gelijk aan.

A. Ik heb het vermoeden, dat het zal zijn 30 pct.

40329. De **Voorzitter**: Ten aanzien van 30 pct. neemt u dus wel aan, dat er grote kans is, dat de mensen ze gekregen hebben. Dan is er ook de mogelijkheid, dat de mensen ze wel gekregen hebben, maar niet de reçu's hebben teruggestuurd. Die zullen er ook wel geweest zijn?

A. Inderdaad. Maar het zal geen groot aantal geweest zijn.

40330. De **Voorzitter**: Dus wij kunnen aannemen, dat de helft van de pakketten in handen van de gevangenen is gekomen?

A. Neen, 40 pct.

40331. De **Voorzitter**: Waar is de rest gebleven? Dat de inhoud in magen is gekomen, kan ik mij voorstellen; maar als de Duitsers ze niet hebben opgegeten, wie hebben die 60 pct. dan wel opgegeten?

A. Die zijn misschien opgegeten door Nederlanders, maar dan door Nederlanders. die zich niet als zodanig hebben bekendgemaakt.

40332. De heer **Stokvis**: En waarvan u de namen niet kende.

A. Er waren slimmen bij, die een tiental namen zetten op één reçu.

40333. De **Voorzitter**: Hebt u slechts pakketten gestuurd, geadresseerd aan degenen, wier namen u waren opgegeven?

A. Ja, dat was afgesproken met de Duitsers.

40334. De **Voorzitter**: Het is voor ons interessant te vernemen, of het een eis van Zwitserland of van de Duitsers was, want uit Zweden heeft men herhaaldelijk pakketten gestuurd zonder naam.

A. Op het laatst hebben ook wij collectieve pakketten gezonden.

40335. De **Voorzitter**: Weet u, wat daarmee gebeurd is in bepaalde gevallen?

A. Ja, die zijn eigenlijk boven verwachting goed gedistribueerd.

40336. De **Voorzitter**: Goed terechtgekomen, bedoelt u?

A. Ja.

40337. De **Voorzitter**: Hoe hebt u dat kunnen constateren?

A. Door de reçu's.

40338. De **Voorzitter**: Zaten er reçu's bij?

A. Ja. Die reçu's kwamen en dan zeiden wij: die man hebben wij nooit een pakket gestuurd; dan moest het een van de collectieve zijn.

40339. De **Voorzitter**: Als u zegt: 40 pct., bedoelt u niet te zeggen, dat 60 pct. niet in handen van de gevangenen zijn gekomen?

A. Neen. Ik zeg: waarschijnlijk zijn die 60 pct. ook allemaal in handen van de gevangenen gekomen, maar dan niet in ons bekende handen.

40340. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik. Wanneer men aanneemt, dat uw rapporten in Londen aangekomen zijn, moet men ook aannemen, dat het Comité Londen geweten heeft, dat aan politieke gevangenen pakketten konden worden gestuurd.

A. Ja, per se!

40341. De **Voorzitter**: U weet met vrij grote zekerheid, dat in Londen rapporten van u zijn aangekomen, waar het in stond, want u hebt er geld voor gekregen?

A. Al mijn rapporten zijn in Londen gekomen.

40342. De **Voorzitter**: Kunt u ook rustig zeggen, net zo positief als u dit zegt: zij hebben bij het Londense Comité van het Nederlandse Rode Kruis geweten, dat aan politieke gevangenen pakketten konden worden gezonden van Zwitserland uit?

A. Laat ik aannemen, dat het mondeling overgebracht zou zijn, dan hebben zij het, denk ik, zeker drie weken daarna geweten. Maar ongetwijfeld is de kwestie getelefoneerd; de zaak was te belangrijk om dat niet te doen. En dan heeft men het drie dagen na het verzenden van mijn rapport geweten.

40343. De **Voorzitter**: Zij zouden het ook hebben kunnen weten van de gedelegeerde van het C.I.C.R., die in Londen zat, maar wij kunnen niet constateren, of die het verteld heeft; dat zou hij kunnen ontkennen.

A. De gedelegeerden van het C.I.C.R. waren geen domme jongens. Het was werkelijk verbazend moeilijk werk. Ik ben er absoluut van overtuigd, dat ook een delegatie van het C.I.C.R. in Londen zat. Omdat Londen een centrum was, van waaruit heel veel lijnen gingen, had het C.I.C.R. daar een delegatie, een vrij grote delegatie zelfs, en toen moet deze zeker de kwestie met het comité in Londen besproken hebben.

40344. De **Voorzitter**: Het is dus bekend geworden in Londen?

A. Per se.

40345. De heer **Stokvis**: De mededelingen, die de heer *de Vos van Steenwijk* doorgaf aan Londen, bestonden waarschijnlijk groten-deels uit berichten, die hij van u ontving?

A. Ik heb een keer getwijfeld of mijn berichten precies zo door-gingen.

40346. De heer **Stokvis**: Dat is een andere kwestie. Ik vraag of hij, behalve hetgeen u hem meedeelde, nog andere dingen had om door te geven.

A. Ik zou niet weten wat.

40347. De heer **Stokvis**: Dat is van belang, omdat de heer baron *de Vos van Steenwijk* in bijlage 32 van het rapport van de commissie *Vorrink* meedeelt, dat Hr. Ms. gezant met grote welwillendheid in cijfertelegammen al zijn mededelingen naar Londen doorzond.

A. De redactie van zijn mededelingen ligt hier.

40348. De heer **Stokvis**: Welnu, dan is de vraag van de Voor-zitter positief te beantwoorden: Uw berichten gingen dus door naar Londen?

A. Dat is een conclusie, die u trekt!

De heer **Stokvis**: Ja.

A. Allright.

40349. De **Voorzitter**: Maar de berichten van *de Vos van Steen-wijk* konden alleen maar uw berichten zijn, want hij kwam maar eens per twee maanden naar Genève.

A. Hij telefoneerde ook wel eens met het C.I.C.R., maar dan was het over een kwestie, waarover ik met hem getelefoneerd had. Er waren geen andere kwesties.

Ik heb aan *de Vos van Steenwijk* gevraagd of ik bij zijn be-sprekingen met het C.I.C.R. mocht zijn, waarop ik ten antwoord kreeg Neen, dat wenst de heer *Huber* niet. Ik heb dat vastgelegd: „ik wil mij voor de toekomst verzekeren van het feit, dat ik niet op eigen initiatief afwezig ben bij de bespreking, die hongerend Nederland levensmiddelen zou brengen; ik leg vast de mededeling, dat het C.I.C.R., de heer *Huber* — of *Burckhart* was het, meen ik — mijn aanwezigheid niet wenste en zelfs niet die van de gezant. Tien dagen daarna spreek ik de secretaris van *Burckhart* — *von der Mühle* was die secretaris — en die zegt mij: „Neen, zo is het niet: de heer *de Vos van Steenwijk* heeft gezegd, dat hij u er niet bij wilde hebben.” In mijn rapport schreef ik een potloodkanttekening: Het summum, of iets dergelijks.

40350. De **Voorzitter**: Dan de lijst van politieke gevangenen. Kwamen daarop ook namen voor van Joden en Joodse kampen?

A. Ja, maar niet veel. Die waren dan in elk geval niet als Joden gevangengenomen.

40351. De **Voorzitter**: Dus alleen als politieke gevangenen. Maar de grote aantallen Joden, hebt u daarvan geen namen gehad?

A. Neen; u moet goed begrijpen, de gedelegeerde van het C.I.C.R. werd niet toegelaten tot die kampen. Dat zouden de Duitsers weigeren, omdat die mensen helaas nog niet door de conventie beschermd waren.

Wij hebben zelfs, ik geloof in October 1944, een moment gehad, dat de Duitsers van plan schenen om bij de krijgsgevangenen de Joden en niet-Joden te gaan scheiden. De heer *de Vos van Steenwijk* vloog daarover vreselijk op en stelde mij voor een protestbrief te sturen aan het C.I.C.R., waarop ik zei: Laten wij dat niet doen, want als *Hitler* de conventie goed leest, zal hij daarin zien staan, dat een kampcommandant gerechtigd is om, als er moeilijkheden zijn, rassen te scheiden in het kamp. Ik vermoed, dat de conventie dat indertijd heeft bepaald naar aanleiding van de moeilijkheden tussen Amerikanen en negers, maar het was in ieder geval een klein kunstje geweest voor *Hitler* om, zich beroepende op die conventie, dat te doen. Daarom heb ik gezegd: Laten wij niet protesteren, want wij geven misschien de Duitsers, die er niet aan denk-n, dat dit in de conventie staat, nog een tip, dat zij het mogen gaan doen. Het is, geloof ik, ook niet gebeurd.

40352. De **Voorzitter**: Dus men zou u ook uit Nederland namen van Joden hebben kunnen sturen, want daar kende men er vele en wanneer men u die gestuurd had, zou u ook aan die gevangenen pakketten hebben kunnen sturen?

A. Natuurlijk.

40353. De **Voorzitter**: Weet u, dat aan Joden van andere landaard in concentratiekampen pakketten gestuurd zijn?

A. Ik weet het van Nederlanders en van Polen. Ik weet, dat de Polen begonnen zijn in December 1944 met een beperkt aantal pak-ketten te sturen aan Theresienstadt en Bergen-Belsen, met rebus er bij om te kijken of het iets zou geven; sommige pakketten met een rebus, andere weer zonder. Toen men bemerkte, dat er inderdaad enkele rebus terugkwamen, het percentage hiervan zou ik niet durven noemen, heb ik voorgesteld dat ook te gaan doen; trouwens, ik was in Januari 1944 er al mede bezig.

40354. De **Voorzitter**: U had dus wel namen?

A. Ja, ik had er toevallig. Je spreekt landgenoten in Genève. Iemand vraagt: weet je ook, waar die en die zit? Op die manier kwam je wel achter namen en adressen en formeel kon aan het C.I.C.R. gevraagd worden: Ziet gij kans die en die te ontdekken? Ik hoorde dus wel eens een adres.

Ik schreef in rapport no. 27 dd. 20-1-1944 aan de heer *J. W. J. baron de Vos van Steenwijk*:

„Voedselpakketten aan Joodsche Nederlanders in Polen enz. ref. telegram H 46 en schrijven Nederlandsch Gezantschap Bern 402 d.d. 14-1-1944.

Het is juist, dat Polen rechtstreeks vanuit Portugal voedsel-pakketten, voorzien van rebus, geadresseerd aan een Portugeesch adres, gezonden hebben aan Joodsche Polen in Theresienstadt.

De pakketten werden geadresseerd: Aeltestenrat der Joden, Theresienstadt fur (volgt persoons- en straatnaam). Deze pak-ketten werden niet door bemiddeling van het C.I.C.R. gezonden en uitsluitend aan Theresienstadt (niet naar Auschwitz enz.). In Theresienstadt zouden momenteel 40000 Joden onder-gebracht zijn van allerlei nationaliteit.

De heer *Riegner* van het Congrès juif mondial te Genève heeft thans voor de Polen het C.I.C.R. financieel in staat ge-steld een 100-tal pakketten à titre d'essai met rebus naar There-sienstadt te zenden. Deze pakketten zijn begin Januari 1944 afgezonden, zoodat nog geen resultaat bekend is.

Verzending zonder vermelding van persoonsnaam en straat-naam is uitgesloten.

Bestelling vanuit Portugal lijkt mij voor ons" (dus voor *de Vos van Steenwijk* en *Flugi*) „af te raden, aangezien het dan uitsluitend verzending van sardines en vijgen betreft, de lan-koop hiervan waarschijnlijk zeer duur zal zijn en we door gemis aan contrôle op de afzending geen enkele zekerheid van ver-zending hebben.

Ik stel u voor het resultaat van de proefzending van het C.I.C.R. ten behoeve der Polen af te wachten, zal mij daarvan op de hoogte houden en u t.z.t. nader berichten. Brief no. 402 d.d. 14-1-1944 gaat hierbij retour."

In mijn rapport dd. 24 Februari 1944 (no. 32) schreef ik:

„In antwoord op Uw vraag in Uw schrijven dd. 19.2.1944 of mij gegevens over Joodsche Nederlanders in Theresienstadt be-kend zijn."

(Intussen had ik de heer *Gans*, de voorzitter van de Joodse Coördinatie-Commissie, gesproken en tegen hem gezegd: „Ik bezit vijf of zes adressen; daaraan zond ik een pakket. Ik heb er nog niets van gehoord, maar ik kan ook niet aan meer adressen komen. Krijst u adressen?" Ja, zei hij, hij kon er wel aankomen. „Hebt u ook geld?" vroeg ik. Misschien, zei hij, zou het gelukken; hij zou het bekijken, maar hij gevoelde er voor, zelf te gaan zenden.)

„deel ik U mede, dat ik deze vraag juist bij gebrek aan ge-gevens aan den heer *Gans*, oud-directeur der Joodsche Invalide, thans te Genève, heb voorgelegd met verzoek alle beschikbare adressen voor mij te verzamelen, ten einde aan deze adressen bij een eventueel succes der Poolsche pogingen bij het C.I.C.R. direct voedselpakketten te kunnen afzenden. Ik vermoed, dat mijn vraag op deze wijze via U weer mij bereikt."

De heer *de Vos van Steenwijk* dacht: ik zal het informeren, en was het vorige rapport vergeten en had de vraag gekregen van de gezant.

40355. De **Voorzitter**: Is het u ooit gebleken, of de Poolse zendingen aankwamen?

A. Ja.

40356. De **Voorzitter**: En toen bent u begonnen met de vijf of zes adressen in Theresienstadt. Hebt u meer gezonden?

A. Ja, voor honderdduizenden francs, die ik kreeg van de J.C.C.

40357. De **Voorzitter**: Het was ten slotte geld van de Joint?

A. De Joint gaf een chèque aan de J.C.C., die de chèque aan mij gaf. Ik stapte er mee naar het C.I.C.R., waaraan ik de namen en adressen van de J.C.C. gaf.

40358. De **Voorzitter**: Van welke orde van grootte was het aantal namen van Joodse gevangenen, dat U had?

A. Ik had wel enkele namen, maar gaf die door aan het C.I.C.R.

40359. De **Voorzitter**: Hoeveel namen van Joden hebt u doorgegeven?

A. Dat weet ik niet; dat interesseerde mij niet, want de Joodse Coördinatie-Commissie had een kartotheek.

40360. De **Voorzitter**: Hebt u ook gemerkt of er van die pakketten aankwamen?

A. Ja, daarvan kwamen ook reçu's terug.

40361. De heer **Stokvis**: Kunt u geen schatting geven van het aantal?

A. Neen.

40362. De **Voorzitter**: Als u spreekt van honderdduizenden francs, hoeveel zijn dat dan ongeveer?

A. Ik heb het allemaal opgeschreven; u zou het op uw gemak kunnen uitzoeken. U vindt ergens in mijn rapport de bedragen voor de Joodse hulp, over die en die maanden gezonden.

40363. De **Voorzitter**: Hebt u ook wel eens wat van Londen daarvoor gekregen?

A. Neen.

40364. De **Voorzitter**: Hebt u het wel eens gevraagd?

A. Natuurlijk.

40365. De **Voorzitter**: Hebt u het gevraagd aan het Londense Comité van het Rode Kruis?

A. Ik heb het gevraagd aan *de Vos van Steenwijk*.

40366. De **Voorzitter**: Dat ging dus door naar het Rode Kruis in Londen?

A. Ja.

40367. De **Voorzitter**: Daar is nooit op gereageerd?

A. Niet tegenover mij. Er is gereageerd met een chèque van 5000 pond sterling, bestemd voor de Joodse Coördinatie-Commissie.

40368. De **Voorzitter**: Die heeft dus een keer een subsidie van 5000 pond voor haar werk gehad?

A. Ja; dat is ten minste wat ik weet, dat zij gekregen heeft.

40369. De **Voorzitter**: U weet niet of zij meer gekregen heeft?

A. Dat weet ik niet, maar dat geval ken ik goed; het was het eerste bedrag, dat de commissie kreeg. Daar waren verschillende voorwaarden aan verbonden; ik moest zelf de voorwaarden maken voor die chèque, zodat ik een kop koffie ging drinken met *Gans* en tegen hem heb gezegd: Hoe wil je het hebben?

40370. De **Voorzitter**: Heeft het C.I.C.R. wel eens op eigen houtje pakketten gestuurd aan Nederlanders in concentratiekampen of ging het alleen via u? Wij hebben hier nl. een zekere juffrouw *Epker* gehad, die in Ravensbruck heeft gezeten; die vertelde, dat zij een hele

reeks pakketten, wel 20, heeft gekregen van het Rode Kruis in Genève. Ze heeft er vier jaar gezeten. Maar andere vrouwen zeiden, dat ze zo goed als niets kregen.

A. Ik kan mij de naam niet herinneren en dat ik aan Ravensbruck in een eerdere periode zou gezonden hebben, neem ik niet aan.

40371. De **Voorzitter**: Dus als het van haar veel eerder was, dan zou u daaruit concluderen, dat haar geheugen haar in de steek liet of dat het C.I.C.R. eigener beweging pakketten stuurde.

A. Uit Portugal bij voorbeeld. Men heeft door de J.C.C. misschien uit Portugal pakketten laten zenden.

40372. De heer **Stokvis**: Dit was geen Joodse vrouw. Zij verwacht het misschien met particuliere pakketten.

A. Dat is mogelijk. Ik heb van de dag af, dat ik kwam, om zo te zeggen, particuliere pakketten opgestuurd, maar dat was niet aan Joden of zendingen aan Joden in Ravensbruck. Dat betrof een van de politieke gevangenen.

40373. De **Voorzitter**: Wanneer u niet in voldoende mate geld kreeg uit Londen, probeerde u in Zwitserland geld te krijgen van particulieren?

A. Ik heb, toen ik niet direct geld kreeg voor civiele geïnterneerden, omdat de heer *de Vos van Steenwijk* zei: die mensen zijn niet beschermd door de conventie, daarvoor heb ik geen geld, op een krankzinnige manier geprobeerd om aan geld te komen. Ik heb een lezing gehouden in Montreux en ik heb daar 800 frs. mede verdiend, die aan dit doel zijn weggegaan. Ik heb mij gewend tot de heer *Welbergen*, de directeur van de Lumina, dat is in Zwitserland wat de Shell is hier. Ik heb de toezegging voor een gift gehad en berichtte dat aan de heer *de Vos van Steenwijk*, die mij daarna schreef: laat het maar, ik zal wel met de heer *Welbergen* praten, zodat ik daarna maar heb gedaan of mijn neus bloedde en later hoorde, dat de heer *Welbergen* had geantwoord: u vergist zich, mijnheer *de Vos van Steenwijk*, dat geld heb ik niet gegeven aan het Nederlandse Rode Kruis, maar aan het Nederlandsch-Indische Rode Kruis. Er is gegoocheld in het begin om er geld voor te krijgen. Ik heb uit mijn eigen zak een pakket gestuurd, om iets gekst te noemen, al heel vroeg naar Holland.

Ik kreeg een briefkaart van een zuster en hoorde, dat iemand in het Oranje-Hotel zat. Zij schreef: hij zit in het bekende hotel. Ik stuurde domweg een pakket uit Zwitserland naar het Oranje-Hotel, dat was aan ern *Panthaleon* Baron *van Eck* en dat is, naar ik gehoord heb, het eerste pakket geweest, dat hij ooit heeft gehad. Dat is geweest 21 Februari 1944.

40374. De **Voorzitter**: Kon men zo particulier ook pakketten zenden aan de kampen in Duitsland?

A. Ja, dat wil zeggen, dan moest men het C.I.C.R. opdracht daartoe geven.

40375. De **Voorzitter**: Kon men ze ook particulier verzenden, over de post?

A. Neen, dat moest het C.I.C.R. doen.

40376. De **Voorzitter**: Ik kan het mij voorstellen, als je kwam met adressen of met geld, maar waarom ging het niet met pakketten?

A. In het begin is het voor een paar mensen gedaan, maar toen is er direct misbruik van gemaakt met het doorgeven van berichten, enz. Toen was het uit.

40377. De **Voorzitter**: Dus voordien had het C.I.C.R. nog geen pakketten gestuurd aan Nederlandse politieke gevangenen?

A. Neen, want de Duitsers lieten het niet toe.

40378. De **Voorzitter**: U hebt in een vorig stadium van uw verhaal verteld, dat u bericht gekregen had, dat allerlei dingen mankeerden bij de gevangenen in Nederlandse kampen: tandenborstels, enz. Hebt u daaraan wat kunnen doen?

A. Ik heb vrij geregeld pakketten gezonden aan de gijzelaars in St. Michielsgestel.

40379. De **voorzitter**: Kende u de namen, of werden zij verzonden aan de gijzelaars in het algemeen?

A. Ik kende natuurlijk wel veel namen, maar wist, dat er 893 waren, en dit ging eenvoudig collectief.

40380. De **Voorzitter**: En dat ging ook via het C.I.C.R.?

A. Ja. Ik kon niets anders doen. Ik had geen bureau, geen pakpapier, geen touw; ik had niets.

40381. De **Voorzitter**: Het C.I.C.R. moest er van u geld voor hebben, want het had ook geen geld, dus het kwam van de heer *de Vos van Steenwijk* ....

A. .... of het kwam niet.

40382. De **Voorzitter**: Dan werden er geen pakketten verzonden?

A. Als wij een stock hadden voor de krijgsgevangenen, gapte ik daaruit en ging het naar St. Michielsgestel, als de krijgsgevangenen het niet nodig hadden. Dan biechtte ik — u zult het in mijn rapporten kunnen vinden — ik heb uit de voorraad-krijgsgevangenen gezonden aan die en die adressen.

40383. De **Voorzitter**: Kwam het geld niet met een speciaal doel? Als er geld uit Londen kwam, kocht men er pakketten voor?

A. Ik vroeg steeds maar geld, steeds een gefixeerd bedrag.

40384. De **Voorzitter**: Ja, maar doordat de gelden zo ongeregeld binnenkwamen, zult u het niet zo precies hebben kunnen aanpassen?

A. Ik kreeg ze steeds te laat.

40385. De **Voorzitter**: U zult het dus hebben verdeeld over hetgeen u op touw wilde zetten?

A. Ik zie hier staan in een rapport van 14 November 1944:

„Onderkleding voor Nederlandsche civiel geïnterneerden in Duitschland.

ref. punt 2 van rapport No. 66 dd. 6.11.1944.

Hierbij gaat U schrijven ZC 07/17 dd. 8.11.1944 van den Heer *J. de Schwarzenberg*, C.I.C.R. toe. Voor 750 prisonniers civils zou een bedrag ad frs. 9000 à frs. 9750 noodig zijn. *Wilt U Londen hierom telegrafisch verzoeken?* Antwoord is omgaand gewenscht.

Zaterdag 11 November jl. hield ik mijn lezing voor het Roode Kruis in de Hollandsche Club van Montreux e.o. Een na afloop gehouden buscollecte bracht frs. 180 op, welk bedrag ik voor bovengenoemd doel op de rekening van het C.I.C.R. stortte."

Ik had nog geen cent voor kleding van politieke gevangenen; ik had tot dat moment — wij praten nu over November 1944 — vrijwel alles gegeven voor voeding. Maar Zwitserland, dat de oorlog ziet eindigen, begint nu langzamerhand ook wat kleding los te laten. Dat kan men zich indenken! Ik praat met het C.I.C.R. geregeld over kleding; wij kunnen ze niet bemachtigen. Op dat moment begint de zaak te rommelen en gevoelen de Zwitserse industrieën, dat zij wel wat van haar voorraad kleding kunnen lozen; het C.I.C.R. zegt: ik wil je kleding kopen voor 750 politieke gevangenen. Het zal frs. 9750 kosten. Ik vraag het geld, maar krijg het niet. Ik krijg door een lezing wat geld en geef het.

40386. De heer **Stokvis**: Het laatste brengt mij op een andere vraag. Er bevonden zich natuurlijk in Zwitserland meer gefortuneerde landgenoten. die er niet als refugie's waren, maar daar hun vaste woonplaats hadden.

Hebben die Nederlanders wel iets van enige betekenis bijgedragen om het lot van hun landgenoten in concentratiekampen te verzachten?

A. Ja. Over het algemeen kan ik niet anders zeggen dan dat de Nederlanders, die in Zwitserland woonden, met heel mooie sommen werkelijk gedaan hebben, wat zij konden.

40387. De heer **Stokvis**: Dat geld gaven zij u, respectievelijk de heer *de Vos van Steenwijk*?

A. Het kwam waarschijnlijk bij de gezant.

40388. De heer **Stokvis**: Die gaf het aan de heer *de Vos van Steenwijk*?

A. Dat weet ik niet.

40389. De **Voorzitter**: U hebt een boodschap gekregen van de heer *van Lynden*, dat het Rode Kruis gebrek had aan dekens en kleren. Wat is naar aanleiding daarvan gebeurd?

A. Die brief heb ik doorgegeven, maar dat heeft geen resultaat gehad.

40390. De **Voorzitter**: Aan wie hebt u die boodschap doorgegeven?

A. Aan de heer *de Vos van Steenwijk*, aan Londen.

Ik zet ergens in mijn rapport: De handtekening van *van Lynden* is mijn waarborg, dat het zeer waarschijnlijk goed besteed wordt. maar u hebt eens gezegd, dat Londen niet wil, dat ik contact heb met Nederland.....

40391. De **Voorzitter**: Waarom eigenlijk?

A. Ik heb dat nooit kunnen begrijpen. Het was zo iets als: als je contact hebt met Nederland, ben je besmet persoon geworden. Ik heb wel zoveel contact gehad, dat ik zeer besmet was!

40392. De heer **Stokvis**: Men vond het niet helemaal comme il faut?

A. Ik heb een brief gehad van dr. *Wassink* van het Nederlandse Kanker Instituut over een radio-uitzending van Londen over nieuwe middelen voor kankerbestrijding. Hij kon niet zeggen: Ik heb dat over de radio gehoord, vertel mij eens. hoe zit Jat? Dus kwam er ondergronds een brief op een filmpje in een vulpotloodje: Wat is er waar van deze radio-mededeling? Waarop ik die vraag heb voorgelegd aan twee professoren in Zwitserland, die mij een verslag hebben gegeven, dat ik in kleiner vorm teruggaf aan dr. *Wassink*, niet via het C.I.C.R., want die weg liep over het Duitse hoofdkwartier en het Duitse Rode Kruis en dan viel dr. *Wassink* door de mand. Ik moest het dus illegaal doorgeven en dat is keurig uitgekomen; ik heb er ern bedankje voor gekregen. Toen de reactie uit Londen. Een brief van *de Vos van Steenwijk*, die mij schreef:

„Het is heelemaal niet best wat je gedaan hebt. De heer *de Meester* schrijft: Ik heb het oog op een schrijven door den heer *Flugi* op den 1en Juli gezonden aan dr. *Wassink*, directeur van het Nederlandsche Kanker-instituut te Amsterdam, hetwelk mij via Buitenlandsche Zaken bereikte. Het komt mij onjuist voor, dat een met ons comité verbonden persoon correspondeert met het door den vijand bezette gebied en het zou m.i. correcter zijn geweest, indien hij dit contact via het C.I.C.R. had gezocht."

Dat was het bedankje voor mijn werk.

40393. De **Voorzitter**: Dan is er nog een geval geweest van *Millenaar*, die om lectuur vroeg voor arbeiders. Wat vond de gezant daarvan?

A. Ik vroeg hem in de maandelijkse medelingen van het gezantschap op te nemen een oproep voor Nederlandse lectuur, die in Zwitserland aanwezig was.

Het antwoord van de heer *de Vos van Steenwijk* van 12 October 1943 was:

„Hoewel de Gezant het wel wil vragen in de Mededeelingen, zijn wij beiden van oordeel, dat het niets zal opleveren, daar al herhaaldelijk de diverse bibliotheken van Nederlanders zijn uitgekamd voor de kampen, voor de studenten, etc. Wij zien er niets geen heil in."

Ik heb gezegd in het rapport no. 9 dd. 18 October 1943:

„Nederlandsche Studieboeken aan Nederlandsche politieke gevangenen in Duitschland.

Ik betreurt het, dat de Gezant en U zo pessimistisch zijn omtrent het resultaat van een oproep in de maandelijkse Mededeelingen voor bovengenoemd doel. Wat studiemateriaal betreft zal de vangst wel niet groot zijn; doch de vangst aan Nederlandsche romans, enz. wordt door U m.i. onderschat. Alleen al door er in Glion over te praten ontving ik al zeer geschikte boeken, welke ik aan het Fonds européen doorgaf en de schen-

kers deed bevestigen. Zou de Gezant niet tot plaatsing in de Mededeelingen bereid zijn, onder het motto „Baat het niet, dan schaadt het niet“?”

Naderhand heb ik een paar duizend boeken gezonden.

40394. De **Voorzitter**: Is die oproep wel geplaatst?

A. Ja.

40395. De **Voorzitter**: Toen viel het erg mee, want toen hebt u een paar duizend boeken gehad. Zijn die naar *Millenaar* gestuurd?

A. Neen, want dat was niet de taak van de „beschermende Mogendheid“.

In rapport no. 32 dd. 24 Februari 1944 aan de heer *de Vos van Steenwijk* schreef ik:

„3. Nederlandsche civiele arbeiders in Duitschland. Ref. punt 1 van mijn rapport no. 26, d.d. 19.1.1944.

Voorzoover ik kan nagaan, ontving ik nog geen mededeeling omtrent de bevestiging van het Zweedsche Gezantschap te Bern, dat het bereid is via de Zweedsche consulaten boeken te distribueeren. Kan ik deze thans spoedig tegemoet zien om deze kwestie met het Fonds européén te kunnen afhandelen?“

Dan schrijft de heer *de Vos van Steenwijk* dd. 28 Februari 1944:

„Rapport jhr. *Flugi van Aspermont* no. 32, sub 3:

„De gezant meent, dat men deze vraag niet aan het Zweedsche gezantschap kan voorleggen, als zijnde niet de taak van de beschermende Mogendheid.““

40396. De **Voorzitter**: Waarom is eigenlijk de Joodse Coördinatie Commissie opgericht?

A. Die is opgericht in Genève op initiatief van de heer *Gans* en dat was ten dele welkom en ten dele niet welkom. Er is een vergadering geweest met dr. *Kijzer*, die verbonden was aan de sociale afdeling van het gezantschap, en de heer *de Vos van Steenwijk*, ik moet hier eigenlijk iets vertellen, wat ik haast niet bewijzen kan, want het werd mij verteld door de heer *Gans*. Het heeft zijn vrolijke kanten ook gehad.

De heer *de Vos van Steenwijk* schrijft mij 12 Mei:

„Ik heb a.s. Dinsdag te Lausanne eene bijeenkomst met de heeren *Gans*, *Isaac* en *Troostwijk* — deze is uitgeschreven door dr. *Kijzer* over de positie der „Joodsche Coörd. Cie“, etc. Misschien is daar gelegenheid er over te spreken.“

40397. De **Voorzitter**: Wie hadden de J.C.C. eigenlijk opgericht? Hadden zij dat zelf gedaan?

A. Dat heeft de heer *Gans* gedaan met de heren *Isaac* en *Troostwijk*.

40398. De **Voorzitter**: Hebben zij dat gedaan om gezamenlijk voor de Joodse belangen op te komen bij het gezantschap en het Rode Kruis? Hadden zij ook de hulp van de Joint?

A. Zij hebben van de Joint financiële hulp gekregen.

40399. De **Voorzitter**: Zij hebben zelfs geld gekregen van de Nederlandse Regering.

De heer **Stokvis**: Dat bewijst hun activiteit.

A. Zij hebben vreselijke moeilijkheden gehad, want er is een moment geweest, dat de Joint niet meer voor Nederlandse Joden geld wilde geven aan de J.C.C., omdat er niet voldoende garantie door de Nederlandse Regering werd gegeven, terwijl de andere Regeringen zonder geld te geven zich garant verklaarden. Het is zelfs zo geweest, dat de heer *Gans* mij heeft gevraagd: „Ik kan niet meer met de Joint praten; ik verlies daar elke dag mijn gezicht; wilt u er gaan praten?“

40400. De **Voorzitter**: Dan kon u ook uw gezicht verliezen.

A. Het kon mij niet schelen.

40401. De heer **Stokvis**: Dus de Nederlandse Regering weigerde?

A. Ik zal niet zeggen „weigerde“.

40402. De heer **Stokvis**: „Bleef in gebreke“.

A. Het eerste standpunt van de Regering is geweest — als ik het goed heb begrepen — daar kunnen wij niets aan doen, niet beschermd door de Conventie, of: daarvoor hebben wij geen fondsen. Ik ken haar motieven niet. Daarna biedt de Nederlandse Regering aan de helft te betalen. Wat daarna gebeurd is, weet ik niet. Ik geloof, dat de oorlog dan afgelopen is.

40403. De **Voorzitter**: U zei zoëven: het comité was gedeeltelijk wel welkom en gedeeltelijk niet. Hoe dachten de gezant en de heer *de Vos van Steenwijk* er over?

A. In de vergadering, die de heer *de Vos van Steenwijk* hier noemt, heeft de heer *Kijzer* (volgens het verhaal, dat de heer *Gans* mij heeft gedaan, maar waarvan ik u niets kan overleggen) met de heer *Je Vos van Steenwijk*, zittende aan de ene kant van een tafeltje, de heren *Gans*, *Isaac*, *Troostwijk* en ik denk ook de heer *Polak Daniëls* en diens vrouw toegesproken. Hij is begonnen met te zeggen (ik citeer uit mijn hoofd):

„Heren, wij kunnen kort zijn, wij zullen de operatie maar niet lang uitstellen. Wij zien eigenlijk niet het belang van een J.C.C. in Zwitserland in en, ja, uw arbeid wordt hier eigenlijk door de sociale afdeling van het gezantschap gedaan. Wij begrijpen eigenlijk niet, wat u precies wilt.“

De J.C.C. heeft hem rustig laten uitpraten en toen hij klaar was en de vergadering bijna afgelopen was, haalde de heer *Troostwijk* heel laconiek een brief van de gezant uit zijn zak, waarin stond, dat de gezant met bijzonder veel genoegen van het werk van de commissie heeft kennis genomen en haar veel succes toewenst.

40404. De **Voorzitter**: Misschien was de heer *Kijzer* van mening, dat de commissie zich in het bijzonder wilde bezighouden met Nederlanders, die in kampen in Zwitserland zaten, wat zijn werk was?

A. Neen, zeker niet. Hij zal er wat aan gedaan hebben. dat is een feit, maar de Joodse Coördinatiecommissie keek met het gezicht naar de kampen buiten Zwitserland.

40405. De **Voorzitter**: Maar zij had zich toch nogal eens een keer bemoeid met de kampen in Zwitserland en dat zal *Kijzer* wel minder plezierig hebben gevonden.

A. Ik kan alleen maar dit zeggen: Er zijn Joden uit Bergen-Belsen losgekocht.

40406. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Ik ben niet gerechtigd daaromtrent een inlichting te geven.

40407. De heer **Stokvis**: Maar wel verplicht; u hebt de eed afgelegd de waarheid en niets dan de waarheid te zullen zeggen. Als u het weet, moet u het hier als getuige zeggen.

A. Dat is niet juist. Deze eed legt mij op, dat wat ik zeg de zuivere waarheid is.

40408. De heer **Stokvis**: Maar als ik u nu vraag: Weet u het? Dan moet u de zuivere waarheid zeggen.

A. Ik weet het niet en kan alleen maar zeggen, dat ik een sterk vermoeden heb, dat de Joodse commissie u beter zou kunnen inlichten.

40409. De **Voorzitter**: Heeft de Joodse commissie het zelf gedaan?

A. Het zou mij niet verwonderen, maar weten doe ik het niet.

40410. De **Voorzitter**: Is hetgeen u op het oog hebt de poging van de heer *Musy*, zoals men het noemt?

A. Waarschijnlijk is die er een van geweest.

40411. De **Voorzitter**: Maar is er ooit iets van terechtgekomen, dat men voor 10000 francs de Joden kon uitkopen uit de kampen?

A. Dat zou ik niet kunnen zeggen. Ik weet wel van een transport uit Bergen-Belsen, losgekocht of geruild. Ik heb nooit zelf onderhandeld over dergelijke dingen; dat was mijn taak niet. Ik heb wel vermoed, dat de heer *Gans* er veel meer van wist, maar ik kan er werkelijk geen inlichtingen over geven.

40412. De heer **Stokvis**: U weet er dus niets meer van dan u gezegd hebt?

A. Neen.

40413. De **Voorzitter**: Het zou voor ons zeer belangrijk zijn het te weten. Het was de taak van de Nederlandse Regering.

De heer **Stokvis**: Het is de taak geweest van de Nederlandse Regering, die zij van zich afgezet heeft.

A. Ik kan alleen dit zeggen: Ik reisde met *Gans* en *Polak Daniëls* en zijn vrouw en toen wij in de nacht met zijn vijven aankwamen in St. Gallen en naar het kamp gingen, waar de mensen ondergebracht waren, zei de commandant: Je moogt er niet in. Ik was ten slotte de enige, die er in mocht; daarvoor had de gezant gezorgd. Ik was de eerste, die bij die mensen kwam, behalve een paar Zwitserse militairen. Waarom de mensen van de Joodse commissie niet werden toegelaten, dat is een vraag, die ik niet kan beantwoorden.

40414. De **Voorzitter**: Zou de gezant wel hebben kunnen teweegbrengen, dat zij werden toegelaten?

A. Hij zal in elk geval, zo goed als ik toegelaten werd met zijn hulp, ook zijn hulp hebben kunnen geven aan deze mensen, maar ik geloof, dat dr. *Kijzer* het niet wenselijk vond, dat deze Joodse commissie daar kwam.

40415. De **Voorzitter**: Wat hebt u gedaan met die mensen uit Bergen-Belsen?

A. Briefkaarten gegeven; namen genoteerd van die mensen en van anderen, die zij opgaven. Zij waren doodvermoeid.

40416. De **Voorzitter**: Kwamen die mensen werkelijk uit Bergen-Belsen?

A. Ja.

40417. De **Voorzitter**: U bedoelt niet het transport uit Theresiënstadt?

A. Neen, Bergen-Belsen was dat.

40415. De **Voorzitter**: Hoeveel waren het er?

A. Een goede 200 Nederlanders.

40419. De **Voorzitter**: Wij hebben nooit gehoord, dat ooit een transport uit Bergen-Belsen is vrijgekomen. Wij kennen wel het transport uit Theresiënstadt van 1200 personen, bij wie 400 Nederlanders.

A. Neen, ik vergis mij; het zijn er 30 geweest uit Bergen-Belsen en de 200 zijn uit Theresiënstadt geweest. Ik zal het even voor u in mijn dossier opzoeken.

De **Voorzitter**: Het kan wel in het stenogram worden opgenomen.

A. Ik weet, dat er een transport uit Bergen-Belsen is gekomen, waarin ongeveer 30 Nederlanders zaten. Ik hoorde het 's middags om vier uur. Ik heb kleding en levensmiddelenpakketten bij elkaar gehaald en verzonden. Ik wist, dat zij direct zouden doorgaan naar Frankrijk. Zij kwamen in Buchs aan. Ik heb hun die pakketten toegestuurd via een Frans-Zwitserse plaats, waar zij Zwitserland zouden verlaten. Mijn pakketten kwamen er precies te laat aan.

40420. De **Voorzitter**: Wij zouden dit graag in het stenogram zien opgenomen. Misschien mag de heer *Gerretsen* met u overleg plegen om te zien, welke cijfers voor de dag komen.

Ik wilde nu graag iets weten over het Kindercomité en de plannen om Nederlandse ambtenaren uit Indië naar Zwitserland te laten gaan.

Dat plan om mensen uit Indië, Nederlandse ambtenaren, naar Zwitserland te laten gaan, was dat een plan, dat bij u persoonlijk opgekomen was?

A. Ja.

40421. De **Voorzitter**: En waarvoor u in Londen belangstelling trachtte te wekken?

A. Ik heb daarover een rapport van 25 October 1943.

40422. De **Voorzitter**: Heeft men in Londen niet gevoeld voor dat plan om Nederlandse ambtenaren uit Indië naar Zwitserland te laten komen?

A. Er zijn twee dingen. Ik heb aan *van Mook* geschreven in December 1943, meen ik, en wel naar Londen, waar *van Mook* toen zat: Zou het niet nuttig zijn voor de ambtenaren uit Indië met hun gezinnen, die zo geleden hebben door de gevangenenkampen, als Indië eenmaal bevrijd is — dat was nog lang niet het geval — om hen naar Zwitserland te brengen, b.v. drie maanden, om ze daarna direct weer te kunnen inschakelen? Dat voorstel is aangenomen. *Van Mook* heeft er op geantwoord: Ik ga er mee akkoord. Ik kreeg dat bericht door dr. *Huender*, Gouverneur van Suriname, die gedelegeerde van het Nederlandsch-Indische Rode Kruis in Londen was en die mij verzocht om een gedetailleerd plan. Dat heb ik gedaan en daarmee ben ik bij het Departement van Overzeese Gebiedsdelen gekomen. De plannen worden heden ten dage nog uitgevoerd. We zijn er mee begonnen in December 1945 en er is nu al 2 miljoen aan besteed, meen ik.

40423. De **Voorzitter**: Hebt u daarvoor eerst gebrek aan belangstelling gevonden totdat *van Mook* er ten slotte mee akkoord ging?

A. Ik ben geweest bij de secretaris-generaal en heb kennis gemaakt met de heer *Bertsch*.

De **Voorzitter**: U spreekt nu over later.

A. Toen *van Mook* in Londen was, heb ik niet anders gekregen dan dit bericht: Een prachtplan, vooral sociaal; het is te hopen, dat de Nederlandsch-Indische Regering, als de vrede eenmaal komt, over de nodige contanten zal beschikken.

40424. De **Voorzitter**: Was daaraan voorafgegaan een minder sympathieke houding van Londen?

A. Neen. Ik heb dit gewoon ingediend bij *Huender* en die bracht mij het bericht terug.

Wat die 800 000 francs betreft, die zijn mij door de vingers gegaan, maar later zijn er 2 miljoen francs voor beschikbaar gesteld. Ik had — ik vind het wel prettig dit te zeggen — het auteurschap van dit plan, maar het is mij blijkbaar niet gegund.

40425. De heer **Stokvis**: Door wie niet?

De **Voorzitter**: De heer *de Vos van Steenwijk*?

A. Neen, die was het niet. Ik zou u kunnen laten zien het aller-eerste concept en de antwoordbrief van *van Mook*.

Ik heb het indertijd meegedeeld aan wijlen prof. *Otten*, die mij vertelde, dat hij op Overzeese Gebiedsdelen had gehoord, dat er een plan was van een mijnheer, wiens naam ik nu niet meer weet. Ik kan u een brief laten zien van de heer *Otten*, waarin hij zegt: ik vind het reusachtig leuk het gelezen te hebben.

Ik kan het nu officieel vastleggen; ik heb er tot nu toe niet over gesproken.

40426. De **Voorzitter**: En nu het Kindercomité.

A. Ik heb in October 1943 een rapport samengesteld, waarin ik zeg: zou het niet goed zijn om, als de oorlog is afgelopen, Nederlandse kinderen naar Zwitserland te laten komen. Ik heb hier rapport no. 11 van 25 October 1943, waarin staat:

„Onderbrenging van kinderen uit vrij Nederland in Zwitserland.

Zou het aanbeveling verdienen reeds thans door middel van een enquête na te doen gaan welke Nederlandsche families in Zwitserland bereid en in staat zouden zijn zoo spoedig mogelijk na den wapenstilstand met Duitschland, naast kinderen van familieleden, ook onbekende, sterk verzwakte (tuberculeuze?) kinderen gratis in Zwitserland op te nemen? Er zitten vele moeilijkheden aan dit vraagstuk vast. Maar het is zeker een Roode Kruis-taak deze actie zooveel mogelijk reeds thans voor te bereiden. Gaarne uw zienswijze.”

40427. De **Voorzitter**: Wat heeft dat opgeleverd? Wat vonden de gezant en de heer *de Vos van Steenwijk* daarvan?

A. De heer *de Vos van Steenwijk* besprak het met de gezant, maar ik heb er verder geen houvast aan gekregen.

Dan zijn wij ineens een hele tijd verder. In October 1944 zeg ik tegen de gezant, die ik een keer ontmoet: „Excellentie, zou u niet een comité willen oprichten voor Nederlandse kinderen voor dat

doel?" De gezant zegt: „Daar gevoel ik wel voor." Het wordt November en het wordt December en dan krijg ik de kriebel. Op 28 December 1944 deel ik de heer *de Vos van Steenwijk* telefonisch mede, dat een Kindercomité is opgericht. In mijn rapport van 2 Januari 1945 schrijf ik hem:

„Nederlandsch Kindercomité in Zwitserland.

Zoals ik U reeds telefonisch mededeelde is 28 December 1944 bovenstaand Comité gevormd, dat tot doel heeft een coördinatie van alle acties van Nederlandsche zijde in Zwitserland gericht op huisvesting, verzorging, onderwijs, enz. van Nederlandsche kinderen uit Nederland in Zwitserland en dat een intermediair wil zijn voor de voor hetzelfde doel bestaande en nog in te stellen acties van Zwitsersche zijde.

Het Comité wordt gevormd door:

Dr. *Charles J. Bernard*, voorzitter,
ondergeteekende (Ned. Rode Kruis), secretaris,
J. B. *Braaksma*, (Persafd. Ned. Gezantschap) (nog geen antwoord),
M. H. Gans, (Joodsche Gemeente),
Dr. P. C. *Gugelot* (Ned. Sanatorium),
Prof. Dr. W. A. *Hartogh S. J.* (R.-K. Kerk),
M. L. Kobus (Prinses Beatrix Lyceum),
Dr. W. A. *Visser 't Hooft* (Ned. Herv. Kerk)."

Ik heb ook een dergelijke brief geschreven aan de gezant: Excellentie, ik deel u mede, dat opgericht is het Nederlandsch Kindercomité.

Er is een schriftelijke instemming van de gezant geweest.

40428. De **Voorzitter**: Vond de heer *de Vos van Steenwijk* het ook goed?

A. Dat zal ik u vertellen. Wij hebben daarna een heel merkwaardige reis gekregen. Ik werd 16 of 17 Januari 1945 opgebeld: „Mijnheer *Flugi*, wanneer gaat u naar Glion?" Ik antwoordde: „Ik denk Zaterdagavond laat." „Kunt u niet Zaterdagochtend 19 Januari gaan en kunt u niet 2e of 1e klasse reizen?"

40429. De **Voorzitter**: Van wie kwam die boodschap?

A. Van de heer *de Vos van Steenwijk*, ver telefoon. Hij zeide: „Ik wilde zo graag met u en de gezant eens spreken". Ik herinner mij deze reis zeer goed.

40430. De **Voorzitter**: Bent u dat gaan doen?

A. Inderdaad.

40431. De **Voorzitter**: Hebt u zich die extra-kosten getroost?

A. Ja. Ik heb er veel plezier van gehad. Er is contrôle van de Zwitserse militaire politie; deze vraagt paspoorten. *De Vos van Steenwijk* geeft het zijne het eerst. Dat was eigenlijk een identiteitskaart van de A.N.W.B. Daarna komt de gezant; die geeft een diplomatiek paspoort en zegt: Dat is veel mooier; waarop ik mijn Zwitsers paspoort te voorschijn haal en zeg: Dit is nog veel mooier. Het was. 1—0 en wij kwamen zo op 1—1!

De Vos van Steenwijk liet mij een brief van *de Meester* zien, waarin stond: Nu moet ik u iets meedelen, dat minder prettig is; het Londense comité schreef: Natuurlijk, *Flugi* heeft stipt uw bevelen op te volgen. Ik zeide: Hebt u zich te beklagen? Neen, maar het is goed te weten, hoe de zaken liggen. Prachtig, zeg ik, dan zal ik het tekenen voor gezien. Toen zei de heer *de Vos van Steenwijk* (of de gezant): Ik wilde nog eens praten over dat Kindercomité. De gezant voelde meer voor een groot comité, niet alleen voor kinderen, maar ook voor ouden van dagen. Je weet — zei hij — ik wil wel het voorzitterschap op mij nemen, mits ik een goede secretaris heb (hij keek daarbij naar mij). Ik zeide: Excellentie, ik juich dat erg toe, maar ik heb het Kindercomité zelf opgericht, ik ben er secretaris van en ben niet meer beschikbaar voor uw grote comité, maar ik zeg u bij dezen en ik meen te spreken namens alle leden van het bestuur: wij willen gaarne medewerken aan uw grote comité als onderafdeling kindercomité b.v. of hoe u het noemen wilt. Daarna heb ik de heer *Hartogh* gevraagd — want ik voelde, dat er moeilijkheden waren voor het Kindercomité — of hij eens wilde praten met de gezant in Bern en die heeft prompt gereageerd. Wij hebben echter veel medewerking gehad en het grote comité is nooit opgericht. Het Kindercomité heeft dus eigenlijk niets anders gedaan dan gewerkt met het Zwitserse Rode Kruis. Ik was met een Zwitserse verpleegster op de dag van de capitulatie in Tilburg. De stationschef zei: Er komt geen

Zwitserse trein, waarop ik zei: Die komt wel. Hij kwam ook; ik ben toen met 500 kinderen en 2 ouderen weggereden en wij zijn goed en wel in Bern aangekomen.

40432. De **Voorzitter**: Was dat een Zwitserse trein?

A. Inderdaad; Nederland had geen wagons.

40433. De **Voorzitter**: Hoe kwam u aan geld?

A. Van het Zwitserse Rode Kruis, de Don Suisse, de Schweizer Spende. Een woord van hulde daarvoor is zeker op zijn plaats. Ik geloof, dat wij 15 000 kinderen drie maanden in Zwitserland hebben gehad: zij zijn ondergebracht bij gewone mensen, bij de timmerman, de smid, enz.; de kinderen, ondervoed als zij waren, hebben te eten gehad en zijn vrijwel in nieuwe kleren gestoken; verder hebben zij b.v. tandheelkundige behandeling gehad.

Of van de mensen zelf òf van de Don Suisse òf ondersteund door de Don Suisse; het is werkelijk schitterend.

40434. De **Voorzitter**: Van wie ging de Don Suisse uit?

A. Van de Zwitserse Regering, die een beginfonds heeft gestort en daarna collecten heeft gehouden. Het is voor ons, Nederlanders, wel merkwaardig te weten, dat, naar ik meen 60 pct. van de collecten werd bestemd voor Nederlandse kinderen. Zo populair was (en is nog) Nederland in Zwitserland.

40435. De **Voorzitter**: Maar het heeft niets met het Rode Kruis te maken gehad?

A. Neen.

40436. De **Voorzitter**: Was de Don Suisse speciaal voor Nederland bestemd?

A. Neen, voor alle omringende landen. Op het ogenblik zijn nog in Zwitserland Oostenrijkse kinderen. waarvan de kosten betaald worden uit de laatste gelden van de Don Suisse.

40437. De **Voorzitter**: Hoe is het eigenlijk gegaan met de wijze, waarop men u heeft gehonoreerd?

A. 1 September 1943 is het begonnen. Ik heb gevraagd of ik een remuneratie kon krijgen, omdat ik toch wel graag zou blijven leven. Daarop heb ik de volgende brief ontvangen:

„Gezantschap der Nederlanden
No. 5351

Bern, 8 September 1943.

Hooggeachte Heer *Flugi*,

Ten vervolge op het schrijven van den Heer *van Lynden*, heb ik de eer U te berichten, dat Londen er mee accoord gaat U te behandelen op dezelfde wijze als andere Nederlanders, die geen gelden meer door de clearing ontvingen, terwijl U bovendien een extra toelage zal worden verstrekt voor Uw werk bij het Rode Kruis (ha!!), waarbij de bepaling dat U ook voor deze extra toelage een schuldbekentenis moet tekenen (heu!!), daar het Rode Kruis-werk niet kan worden bezoldigd."

40438. De **Voorzitter**: Hoeveel kreeg u toen?

A. Francs 800 per maand, waarvan francs 100 voor de school van mijn kinderen afgang. Toen heb ik toch door lang zeuren na een half of driekwart jaar francs 250 gekregen, waarvoor ik niet direct een schuldbekentenis behoefde te tekenen.

Na anderhalf jaar werd mij plotseling gevraagd: zou u salaris willen hebben? Ik heb gezegd: ja, graag. 1 Januari 1945, wij waren dus bijna aan het einde van de oorlog, kreeg ik ineens een salaris van 2000 Zwitserse francs per maand.

40439. De **Voorzitter**: Wat is er gebeurd met de schuldbekentenissen?

A. Die heb ik afbetaald.

40440. De **Voorzitter**: Dat waren dus de schuldbekentenissen voor het bedrag van het Rode Kruis. Hoeveel was het?

A. Voor het Rode Kruis heb ik niets afbetaald, d.w.z. dat is later, met de regeling van 1 Januari 1945 .....

40441. De **Voorzitter**: U zei zoëven: u kreeg in de eerste plaats net zoveel als degenen kregen, die in Zwitserland woonden en geen remises meer kregen; dat waren bedragen, waarvoor zij schuldbekentenissen tekenden.

A. Op dezelfde wijze heb ik het gedaan.

40442. De **Voorzitter**: En terugbetaald?

A. En ook afbetaald!

40443. De **Voorzitter**: U kreeg ook een bedrag voor het Rode Kruis?

A. Daarvoor heb ik ten slotte geen schuldbekentenis behoeven te tekenen.

40444. De **Voorzitter**: En dat hebben zij wel met u verrekend, zonder dat u getekend hebt?

A. Ja.

Mijn privé onderhoud heb ik terugbetaald, tot de laatste cent. Dat was ongeveer frs. 9300.

40445. De **Voorzitter**: Geen erg royale behandeling van het hele geval. Maar die 2000 francs waren toch zeker wel voldoende, of niet?

A. 2000 francs lijkt voor een Nederlander een koninklijk bedrag.

40446. De **Voorzitter**: Dat was het vermoedelijk niet, want u had ten eerste het verblijf van uw familie in Glion en zelf was u in Genève.

A. Ten slotte zijn wij in Genève komen wonen, maar niemand vergoedde mij de verhuizing.

40447. De **Voorzitter**: Zijn uw kinderen in Glion op school gebleven?

A. Mijn jongen is daar gebleven. Mijn dochttertje, de jongste, is meegegaan naar Genève. De jongen is intern bij een leraar van het Beatrix-lyceum geweest.

40448. De heer **Stokvis**: Nog een enkele vraag. Ik heb de indruk gekregen, dat u op eigen initiatief en geheel zelfstandig enorm veel voortreffelijk werk gedaan hebt. Daarom is het wat zonderling in de mededelingen van de heer *de Vos van Steenwijk* aan de commissie *Vorrink* te lezen, dat de heer *Flugi* niet zelfstandig optrad, doch „door mij was aangewezen om te Genève bij het Internationale Rode Kruis alles, wat de pakketten aan krijgsgevangenen betrof, te behandelen." Formeel is dat juist, maar materieel onjuist, als ik het goed begrijp?

A. Inderdaad. *De Vos van Steenwijk* heeft zich wel eens geërgerd aan de zelfstandigheid van *Flugi*. Die zelfstandigheid is te verklaren uit de noodzaak om het te doen; in de tweede plaats, dat hij toch niet betaald werd en zich een vrij mens achtte, en ten derde, dat *Flugi* de enige man was, die van het Rode Kruis-werk kaas gegeten had.

40449. De heer **Stokvis**: Mag ik vragen of er wel iets van al dat mooie werk zou zijn terechtgekomen, wanneer de heer *de Vos van Steenwijk* alleen op die plaats was gebleven, naar uw inzicht althans?

A. Ik vind het erg moeilijk mijn eigen lof te zingen, maar als ik het niet gedaan had, zou er misschien wel een ander gevonden zijn, die het had gedaan.

40450. De **Voorzitter**: Maar u zou niet kunnen zeggen wie?

A. Neen.

40451. De **Voorzitter**: U had geen andere hulp dan die juffrouw *Troostwijk*, die u con amore hielp?

A. Ik heb alleen gehad juffrouw *Troostwijk* en nog een Hollandse juffrouw, die het ook con amore deed. Deze mensen kregen geen sou. Ik kon ze niet betalen, terwijl mejuffrouw *Troostwijk*, die een uitstekende secretaresse was, toch allerlei aanbiedingen kon krijgen om een zeer behoorlijk salaris te verdienen.

Ik heb ook nog een jongmens *Carp* gehad, pl.m. drie maanden, en ik heb nog gehad een Nederlandse Joodse vluchteling, die nu in Biel zit. Vier mensen dus, die mij con amore, al was het alleen maar moreel, gesteund hebben. Ik heb mijn bureau gekregen; ik mocht eigen kamers huren in Juni 1945 en op dezelfde dag een schrijfmachine; toen was het niet zo nodig meer, maar ik kon haar best gebruiken.

40452. De heer **Stokvis**: Maar de vele Nederlanders, die met hun vrije tijd geen raad wisten en in café's en andere tijdpasseringsgelegenheden zaten, hebben u de facto niet geholpen?

A. Er is één geweest (een Joodse Nederlander, dezelfde, die mij oorspronkelijk, zoals ik u heb verteld, van anti-semitisme heeft be-

schuldigd), die mij vóór zijn terugkeer naar Holland vier maanden op mijn bureau is komen helpen, gratis, waarmee hij eigenlijk liet zien: „man, de zaak is mij nu duidelijk”.

40453. De heer **Stokvis**: U bent op of omstreeks 7 Septembris 1945 klaarblijkelijk gehoord door de commissie *Vorrink*.

A. Daar was ik de eerste getuige en was het onderwerp alleen „politieke gevangenen”.

40454. De heer **Stokvis**: Wij vinden, dat in het rapport van die commissie (bijlage 29) enige van uw mededelingen zijn weergegeven. Hebt u er ooit kennis van genomen?

A. Ik heb een afschrift van het rapport der commissie *Vorrink* gekregen.

40455. De heer **Stokvis**: Is het alles juist, zoals het daarin staat?

A. Inderdaad.

De heer **Stokvis**: Dat wordt nu onder het verband van uw eed opgenomen.

40456. De heer **van Dis**: U hebt zoëven gezegd, dat er een lijst van 5000 namen was van personen, aan wie ten slotte pakketten werden gestuurd. Heeft dat lang plaats gehad?

A. Neen, want de aanvullingen op de lijst kregen wij geleidelijk. De heer *de Graaff* kwam uit Nederland met nieuwe aanvullingen, wat natuurlijk tijd kostte. Bovendien zijn niet alle 5361 namen uit Nederland gekomen, want als één pakket gestuurd werd, stonden soms tien namen op het reçu. Er zijn namen bijgekomen uit Duitsland en niet uit Nederland.

Er zijn ook kampen geweest, waaraan wij wrlbewust niets hebben gezonden; ik kan u laten zien, dat een van de employé's van het C.I.C.R. tegen mij zegt: „Het heeft geen zin, naar die en die kampen iets te sturen; het zijn gewone vernietigingskampen; het is zonde, als je daar je geld aan geeft, neem het van mij aan; zend het niet”.

Ik heb na zekere worsteling gezegd: dan staken wij dat en zullen zien ergens anders iets meer heen te zenden.

40457. De heer **van Dis**: Hebt u een idee van het totaal aantal pakketten, dat verzonden is aan deze mensen?

A. Neen, maar het hoofdbestuur van het Rode Kruis kan het zeker zeggen, want ik heb daarvoor de gegevens opgevraagd aan het C.I.C.R., dat die gegevens heeft verstrekt. Ik heb ze rechtstreeks doorgezonden: het interesseerde mij niet meer; ik had nooit gedacht, nog eens hier te zitten.

40458. De heer **van Dis**: Kwamen de nodige gelden uit Londen?

A. De gelden voor de Joden?

De heer **van Dis**: Neen, ik bedoel voor die 5000 zoveel adressen.

A. Neen, die kwamen via de heer *de Vos van Steenwijk* uit Londen.

40459. De heer **van Dis**: U hebt ook gezegd, dat u een bedrag van frs. 170 000 niet hebt kunnen krijgen; maar daarna hebt u een bedrag gehad, dat frs. 170 000 overtrof?

A. Neen, helaas niet. Wij kregen op het eind de grote moeilijkheid, dat de kampen werden opgerold. Ook heb ik gehad het moment van de invasie in Normandië; het was heel mooi, maar het betekende ook het afsnijden van de aanvoer van levensmiddelen voor mij. Daarna kwam het stadium van de desorganisatie in Duitsland, zodat wij zelfs gingen zeggen: Laten wij de voedselpakketten alleen door S.S.-mensen laten behandelen, omdat die alleen nog vervoer hadden en de militairen niet.

De **Voorzitter**: Wij zijn u zeer erkentelijk voor uw uitvoerige uiteenzetting. Ik sluit het verhoor.

C. H. C. FLUGI VAN ASPERMONT

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 16 FEBRUARI 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

HENRI DENTZ,

oud 44 jaar, wonende te Amsterdam, makelaar in tabak.

41660. De **Voorzitter**: U bent op 1 Februari jl. door de commissie gehoord en hebt toen de eed als getuige afgelegd. Uw antwoorden ditmaal worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toen afgelegde eed. Wij zullen het verhoor van de vorige keer voortzetten en wij waren gebleven bij uw uiteenzetting over de wijze, waarop uw rapport tot stand is gekomen, hetwelk u in de eerste maanden van uw werkzaamheden bij het repatriëringscommissariaat hebt opgesteld.

A. De vorige keer heb ik vergeten te zeggen, dat ik daarbij enige steun heb gehad van mijn collega de heer *van Walt van Praag*, thans kapitein bij de Militaire Missie in Berlijn. Hij was in 1941 via Spanje uit Holland gekomen en heeft mij op verschillende manieren kunnen voorlichten en de gegevens kunnen verstrekken, die ik voor het rapport nodig had.

41661. De **Voorzitter**: Is hij in 1941 gekomen?

A. Ongeveer 1942.

41662. De **Voorzitter**: Hij kon dus nog niet zo heel veel weten van wat er in Nederland gebeurde.

A. Over de gebeurtenissen uit de beginperiode heb ik van hem heel wat gehoord.

41663. De **Voorzitter**: In uw rapport staan nauwkeurige data en omschrijvingen van allerlei Duitse maatregelen en voorschriften, die u moeilijk van iemand als de heer *van Walt van Praag* gekregen kunt hebben. Mij dunkt, dat u ze uit een of ander gedrukt of geschreven stuk moet hebben overgenomen.

A. Zeer vele van deze gegevens waren afkomstig van het Bureau Inlichtingen.

41664. De **Voorzitter**: Hadden zij de originele stukken?

A. Dat kan ik u niet vertellen; ik kan u slechts zeggen, wat ik van de heren gekregen heb.

41665. De **Voorzitter**: Ik bedoel dit. Hebben zij u de originele stukken kunnen geven of hebben zij u slechts iets verteld?

A. Zij zonden gestencilde stukken naar de verschillende Regeringsinstanties, die er belang bij hadden van bepaalde feiten kennis te nemen, en deze kwamen ook bij ons.

Wanneer ik daar kwam, werd ik meestal te woord gestaan door luitenant *Speijer* en ook een enkele maal door majoor *Somer*.

41666. De **Voorzitter**: Majoor *Somer* is pas in 1943 aan het hoofd van de Inlichtingendienst gekomen.

A. Ik ben mijn taak begin 1944 begonnen. Eind November, begin December 1943 ben ik bij het repatriëringscommissariaat gekomen; de eerste paar weken moest men de zaak nog enigszins organiseren en ik ben pas in begin 1944 met het regelmatige werk begonnen.

41667. De **Voorzitter**: Het heeft ons getroffen, dat u zeer nauwkeurig al de maatregelen van de Duitsers hebt gekend en in uw rapport hebt opgenomen. Dit is ons niet alleen opgevallen, omdat wij het interessant vinden, dat u die had, maar ook omdat daaruit blijkt, dat men allerlei gegevens uit Nederland kon krijgen. Daarom vraag ik u zo nadrukkelijk of u ook weet, hoe men die kreeg. Men kan ze slechts hebben gekregen uit gedrukte of schriftelijke stukken, die men uit Nederland kreeg.

A. Ik heb deze gegevens in hoofdzaak van B.I. gekregen; dit kan ik slechts herhalen. Hoe B.I. functioneerde en hoe alles uit Holland overkwam, daarover kan ik u geen inlichtingen geven. De begingegevens, dus over de periode, toen de heer *van Walt van Praag* nog in Holland was, heb ik van hem gekregen. Verder heb ik als aanvulling ook nog af en toe de gelegenheid gehad, pas uit Nederland overgekomen mensen, de Engelandvaarders, te spreken. Soms kwamen ook nog berichten uit buitenlandse bron en ik had contact met verschillende Engelse instanties. Alles heb ik bij elkaar gevoegd en in de samenstelling van het rapport verwerkt.

41668. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens iets gekregen van de informatiedienst van de heer *Pelt*?

A. Van de Regeringsvoorlichtingsdienst? Daarvan heb ik af en toe wel eens materiaal gekregen, maar voor de samenstelling van dit rapport was het niet zo belangrijk.

41669. De **Voorzitter**: Had u van uw chef opdracht gekregen met de buitenlandse vertegenwoordigers te spreken?

A. Ja, d.w.z. de constructie was eigenlijk aldus. De heer *Ferwerda* was de hoogste chef van het Regeringscommissariaat; de samenstelling van het rapport was de taak van de sectie Inlichtingen, die zich bezighield met het verzamelen van gegevens, waartoe ik ook het mijne heb bijgedragen. Deze sectie stond onder leiding van de heer *Brandel*; hij had dus de directe leiding, hoewel hij er niet dagelijks werkzaam was. De heer *Brandel* was directeur van „Vrij Nederland". Hij was degene, die in eerste instantie de indicaties gaf, waar, naar zijn mening, inlichtingen te krijgen zouden zijn, die voor de samenstelling van het rapport dienstig konden zijn. Hij was juist hiertoe in staat uit hoofde van zijn functie van directeur van „Vrij Nederland", waardoor hij diverse connecties had en waardoor hij wist, welke instanties eventueel voor bepaalde inlichtingen in aanmerking zouden kunnen komen.

41670. De **Voorzitter**: Wie was uw directe chef?

A. De heer *Ferwerda*.

41671. De **Voorzitter**: Was er niemand tussen hem en u?

A. Wanneer u het zo noemen wilt, de heer *Brandel*, hoewel er een zeer collegiale verhouding was. Wanneer u het zuiver ambtelijk wilt stellen, kunt u zeggen, dat de heer *Brandel* mijn chef was; in de praktijk was het echter zo, dat de heer *Brandel* bepaalde suggesties deed, die de heer *van Walt* en ik, en later mevrouw *Boogert*, uitvoerden.

41672. De **Voorzitter**: Vormden deze drie personen de hele staf van de sectie van het Regeringscommissariaat?

A. Neen. Wij drieën, onder de algemene leiding van de heer *Brandel*, waren belast met het verzamelen van gegevens en inlichtingen betreffende de gedeporteerden. Dit was één afdeling; er waren ook andere afdelingen, die eveneens voorbereidend werk deden, de medische afdeling, de afdeling transport, de afdeling voedselvoorziening, enz.

41673. De **Voorzitter**: Zij bestudeerden alle verschillende vraagstukken?

A. Ja, het was hun taak een rapport uit te werken ten behoeve van de Regeringscommissaris, dat hij dan t.z.t. zou overleggen aan de Minister van Sociale Zaken en waarvan men zich voorstelde, dat op grond hiervan na afloop van de oorlog de repatriëring zou plaats vinden. Ik moge u even een toelichting geven.

Het ging zo, dat er éénmaal in de week vergadering was onder leiding van de heer *Ferwerda*; de afdelingschefs brachten dan rapport uit over hetgeen zij hadden gedaan of zij brachten bepaalde suggesties te berde, die voor de organisatie van belang zouden kunnen zijn.

41674. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens kennis genomen van het rapport van professor *Hondelirzk* en zijn comissie?

A. Daar wilde ik juist over spreken. Ongeveer een halfjaar te voren was er door de commissie *Hondelink* een zeer lijvig rapport uitgebracht, waarin algemene richtlijnen werden aangegeven, en het was de opzet van de heer *Ferwerda* bij het uitwerken van de plannen rekening te houden met deze richtlijnen.

Ik heb er wel eens enkele gedeelten van in handen gehad, ik heb het niet helemaal gelezen, want het was een zeer uitvoerig document.

41675. De **Voorzitter**: Hebt u er bij het verrichten van uw taak wel eens iets aan gehad?

A. Mijn indruk was, dat het rapport *Hondelink* zeer theoretisch was opgesteld en dat niet altijd met de praktische toestanden rekening was gehouden, zoals men die na het einde van de oorlog kon verwachten. In de loop van de tijd is het rapport *Hondelink* meer en meer op de achtergrond geraakt; in het begin heeft men er veelvuldig aan gerefereerd en later werd het in veel mindere mate gebruikt.

41676. De **Voorzitter**: U vindt dus, dat het langzamerhand op de achtergrond is geraakt, omdat het te weinig met de werkelijkheid overeenkwam?

A. Naargelang men zelf dieper in de materie doordrong, had men er ook minder behoefte aan. Dat is mijn indruk.

41677. De **Voorzitter**: Is er iets in het rapport *Hondelink* geweest, waarvan later is gebleken, dat het de toets van de werkelijkheid heeft kunnen doorstaan?

A. Ik kan deze vraag feitelijk niet beantwoorden. Ik ken het rapport *Hondelink* eigenlijk niet voldoende.

41678. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat er gedeelten zijn, die u bij uw werk wel hebt gebruikt.

A. „Gebruikt“ is misschien iets te veel gezegd. Ik heb het wel eens doorgelezen, omdat het mij interesseerde, maar ik kan slechts zeggen, dat ik, in het algemeen gesproken, de indruk kreeg, dat het zeer theoretisch was. Ik moet echter een negatief antwoord geven op de vraag of het bij mijn werk van pas is gekomen.

41679. De **Voorzitter**: Terwijl u met uw werk bezig was, hebt u een dagboek gehouden. U hebt bij zekere data gebeurtenissen vermeld en ervaringen, die u had opgedaan.

A. Ik weet waaraan u refereert, maar dit is een vol jaar later geweest.

41680. De **Voorzitter**: Het heeft dus niets te maken met het rapport, dat u hebt opgesteld, maar het houdt verband met heel andere dingen?

A. Ja.

41681. De **Voorzitter**: Hebt u dit dagboek gemaakt, terwijl u bezig was, of hebt u het later uit uw geheugen opgeschreven?

A. Het dagboek, waaraan u refereert en dat eigenlijk pas in een later stadium aan de orde komt, had op één bepaalde, concrete aan gelegenheid betrekking, nl. op de pogingen om de geïnterneerden in liet kamp Bergen-Belsen eventueel te evacueren. Deze pogingen hebben niet tot een resultaat geleid door toedoen van bepaalde personen, die niet de nodige mate van activiteit aan de dag hebben gelegd om te trachten deze pogingen te verwezenlijken. Aan de heer

van Zwaneberg van de Joodse Adviescommissie heb ik melding gemaakt van de feiten, die zich kort daarvoor hadden voltrokken. Het was een lange uiteenzetting en toen ik alles had verteld, zeide de heer *van Zwaneberg*, dat het een zo uitgebreide kwestie was, dat hij het wel overzichtelijk voor zich wilde hebben. Ik moest dus alles in de volgorde, zoals de gebeurtenissen hadden plaats gevonden, op papier zetten. Ik zei u reeds, dat alles zich nog in dezelfde maand had afgespeeld; ik kon het nagaan door bepaalde telegrammen en brieven te raadplegen, die waren ontvangen of verzonden en uit mijn agenda kon ik nagaan, welke besprekingen ik had gehad. Dit rapport of overzicht heb ik aldus samengesteld en aan de heer *van Zwaneberg* overhandigd. Aan de heer *van den Bergh*, die de Regeringscommissaris tijdens zijn afwezigheid vertegenwoordigde en die bij nagenoeg alle besprekingen, waaraan gerefereerd wordt, aanwezig was, heb ik het rapport ter inzage gegeven, hem vragende vast te stellen of de feiten in principe juist waren, voor zover hij zich deze kon herinneren.

41682. De **Voorzitter**: Was de heer *van den Bergh* een van de employe's van het Regeringscommissariaat?

A. Ja.

41683. De **Voorzitter**: Stond hij direct onder de heer *Ferwerda*?

A. Toen de heer *Ferwerda* in het laatste stadium van de oorlog veel weg was, naar Eindhoven, Brussel of Parijs, nam hij de zaken waar.

41684. De **Voorzitter**: Weet u waar de heer *van den Bergh* zich tegenwoordig bevindt?

A. Tot voor kort was hij nog in Londen, maar in October is hij naar Rhodesia vertrokken; hij werkt daar bij een bank.

41685. De **Voorzitter**: U hebt de methode, bepaalde dingen op te schrijven met de data er bij, meer toegepast. U hebt dit, meen ik, ook gedaan ten aanzien van de \$10 000, waar wij het de vorige keer terloops over hebben gehad.

A. Het gedeelte, waaraan u nu refereert, is te beschouwen als een stuk, dat ik samenstelde voor een collectieve vergadering van het repatriëringscommissariaat onder leiding van de heer *Ferwerda* en de Joodse Adviescommissie. Het was nl. zo, dat, nadat ik de taak had gekregen, te trachten bepaalde maatregelen ten behoeve van de gedeporteerden te nemen, op instigatie van de heer *Ferwerda* om de veertien dagen of drie weken een korte bespreking werd gehouden met de drie leden van de Joodse Adviescommissie. Zij stelden, speciaal ten aanzien van de Joodse gedeporteerden, belang in de voortgang van het werk. Om de vergadering voor te bereiden en de verschillende punten naar voren te brengen, die besproken moesten worden, werd een agenda opgesteld en ten behoeve van de overzichtelijkheid had ik de gewoonte enige notities te maken, waarin bepaalde punten, waarover ik meende te moeten klagen, werden opgesomd. Het stuk, waaraan u refereert, was een stuk, dat voor een zodanige vergadering was bestemd.

Alle notities, de binnengekomen en uitgegane brieven en de data van telegrammen en recente besprekingen sloegen meestal op aan gelegenheden, die in de afgelopen weken hadden plaats gevonden, zodat ik dat toen nog kon vaststellen.

41686. De **Voorzitter**: U hebt dus niet systematisch belangrijke vraagstukken genoteerd, maar u hebt voor bepaalde gevallen, die ter behandeling kwamen, uit uw geheugen notities gemaakt met de stukken er bij?

A. Ja.

41687. De **Voorzitter**: Ik vraag dit, omdat deze stukken enige waarde en betekenis hebben gekregen, doordat u ze hebt overhandigd aan de commissie *Vorrink*. De commissie *Vorrink* heeft zich bij het vormen van haar mening voor een gedeelte hierop gebaseerd. Daarom willen wij juist garne weten, hoe dit alles tot stand is gekomen.

A. Het is niet zo, dat ik op een bepaalde dag noteerde wat ik die dag had beleefd, maar het ging meestal om de periode van de laatste drie of vier weken. In mijn dossier had ik nog alle brieven en in mijn agenda kon ik nazien, wanneer ik een bespreking met bepaalde personen had gehad. Ook had ik nog mijn medewerkers, o.a. de heer *van den Bergh*, en met hen heb ik het toen samengesteld.

41688. De **Voorzitter**: U kunt de heer van den Bergh toch moeilijk een van uw medewerkers noemen, want als ik het goed begrijp, is de heer *van den Bergh* eigenlijk een van uw chefs geweest.

A. Het ging op het Regeringscommissariaat nogal onofficieel toe. De heer van den Bergh is een tijdlang mijn medewerker geweest en toen de heer Ferwerda eens op reis moest, verzocht hij de heer van den Bergh de zaken waar te nemen en de gevallen, die urgent waren, zo goed mogelijk af te doen.

41689. De **Voorzitter**: Vroeg hij u dat ook wel eens?

A. Neen, hij heeft het mij nooit gevraagd.

41690. De **Voorzitter**: Zoëven waren wij bezig met het rapport, dat u hebt opgesteld en dat het eerste werk was, dat u werd opgedragen.

A. Ik mag er volledigheidshalve aan toevoegen, dat ik, toen het rapport gereed was, het aan de heer Ferwerda ter goedkeuring heb voorgelegd. De heer Ferwerda heeft toen enkele passages geschrapt of mij verzocht die te wijzigen, omdat hij het zo erg vond, dat men het eigenlijk niet op schrift kon zetten.

41691. De heer **Stokvis**: Was het wel juist?

A. Ik ben niet in Polen geweest, dus ik kan het u niet zeggen, maar volgens mijn beste weten was het juist. Wij kregen deze gegevens uit alle mogelijke bronnen en alles werd als een legpuzzel bijeengevoegd. Ik kan natuurlijk niet voor de absolute juistheid instaan, maar men kan natuurlijk de gegevens, die uit verschillende bronnen afkomstig zijn, aan elkaar toetsen en dan kan men zich op grond daarvan toch wel een beeld vormen van de omstandigheden.

41692. De heer **Stokvis**: Klopten de gegevens, die u toen hebt gekregen, met hetgeen later aan de dag is gekomen door de verklaringen van de mensen, die uit de verschillende kampen zijn teruggekomen?

A. Ja, over het algemeen wel. Ik kan u b.v. noemen hetgeen ik heb geschreven over het kamp, waar de mensen electrisch ter dood werden gebracht. Toevallig heb ik ongeveer een jaar geleden een publicatie gelezen — ik weet niet meer waarin — die vrij nauwkeurig overeenkwam met de gegevens, die ik in Londen had gekregen.

41693. De heer **Stokvis**: Nu wil ik dit nog vragen: ik begrijp niet, waarom de heer Ferwerda dit liet schrappen. Was dit uit emotionele of aesthetische overwegingen?

A. Ik heb het ook niet begrepen.

41694. De heer **Stokvis**: Hebt u er niet tegen geprotesteerd?

A. Ja, ik zeide tot de heer Ferwerda: „U hebt mij gevraagd een rapport samen te stellen. Ik kan natuurlijk niet voor de juistheid instaan, maar naar mijn beste weten schijnt het zó te zijn.” De heer Ferwerda vond het echter akelig en zei, dat de mensen het niet zouden geloven. Hij geloofde het zelf ook niet. Hij refereerde aan gruwelen, die in de oorlog van 1914—1918 zouden zijn voorgekomen en achteraf onjuist bleken te zijn.

41695. De **Voorzitter**: Wat er in is blijven staan, is toch nog heel veel. Het is geen slap rapport geworden van vergoelijkende aard.

A. Op grond van hetgeen ik na de oorlog heb gehoord en als men aanneemt, dat er in Polen zes miljoen mensen zijn vergast, en op grond van hetgeen ik uit het z.g. Sobibor-rapport van het Rode Kruis heb vernomen, geloof ik niet, dat het rapport overdreven was. Het heeft toen echter in Londen in Hollandse kringen nogal opzien gebaard. Men had er eigenlijk geen idee van.

41696. De **Voorzitter**: Wanneer men dit niet van nabij meemaakt, kan men zich ook niet voorstellen, dat de mens zo ver kan dalen.

A. Hetgeen mij eigenlijk heeft gefraspeerd, is, dat pas in de eerste helft van 1944 in verband met de toekomstige repatriëring van Overheidswege op systematische wijze gegevens werden verzameld, die ook in dit rapport zijn verwerkt. Tot op dat moment

heeft de Regering nagelaten zich te vergewissen van de omstandigheden van degenen, die gedeporteerd waren; bij B.I. en bij andere instanties waren wat losse gegevens. Tot op dat moment was er eigenlijk geen poging gedaan een zodanig rapport samen te stellen.

Ik kan hier nog aan toevoegen, dat dit rapport maar op een gedeelte van het werk betrekking heeft. Zo heeft b.v. mevrouw Boogert een soortgelijk rapport samengesteld, dat veeleer betrekking heeft op de verplaatste arbeiders, en de heer van Walt heeft weer over een andere sectie van het werk een rapport opgesteld. Mijn rapport was dus een onderdeel, dat in hoofdzaak op de Joodse aangelegenheden betrekking had.

41597. De heer **Stokvis**: Wat dit onderdeel betreft wil ik u vragen of een onderzoek daartoe niet op de weg had gelegen van de Joodse Adviescommissie. Ik heb de taak van de Joodse Adviescommissie eigenlijk nooit helemaal begrepen.

A. Ik ook niet. Ik heb zoveel in Londen niet begrepen. Ik kende de instructie aan die commissie niet. Uit persoonlijk onderhoud met die heren heb ik wel begrepen, dat het de taak was van de Joodse Adviescommissie maatregelen te beramen, die na de bevrijding voor het herstel van de Joodse gemeenschap in Nederland nodig of nuttig zouden kunnen zijn.

41698. De **Voorzitter**: Konden ze dit ook niet voor een eerdere periode dan na de oorlog trachten te doen?

A. Zij trachtten bepaalde maatregelen te beramen, die na de bevrijding nodig zouden kunnen zijn.

41699. De **Voorzitter**: Hoe weet u dit eigenlijk?

A. Uit gesprekken.

41700. De **Voorzitter**: Klopt dit ook met hetgeen zij hebben gedaan?

A. Behalve door deze concrete zaak, waardoor ik met de Joodse Adviescommissie in contact kwam, heb ik met de werkzaamheden van deze commissie geen bemoeienis gehad.

41701. De **Voorzitter**: U kent de opdracht dus eigenlijk niet en ook niet de werkzaamheden, behalve hetgeen u er zelf van hebt meegemaakt. U hebt alleen een indruk van hetgeen zij misschien wel hadden kunnen doen.

A. Op het gebied van het aanschaffen van visa voor Palestina en soms voor Zuid-Amerika zijn zij zeer actief geweest. De heer *Sluys* stond daartoe in contact met de heer van *Pallandt* van Buitenlandse Zaken.

41702. De **Voorzitter**: Toen u gereed was met uw rapport, dat een onderdeel vormde van het grotere geheel, dat door uw afdeling werd samengesteld, hebt u zeker een nieuwe taak gekregen?

A. Neen.

41703. De **Voorzitter**: Toen het rapport gereed was, heeft men u toch zeker gevraagd, wat u nu ging doen?

A. Dit rapport was een onderdeel van mijn taak.

41704. De **Voorzitter**: Wat was uw taak dan verder?

A. De positie ten aanzien van de gedeporteerden was geenszins statisch. Steeds waren er wijzigingen en er kwamen nieuwe gegevens binnen; onze afdeling ging dus door met het verzamelen van soortgelijke gegevens. Als ik mij goed herinner, is het rapport eind Maart verschenen en daarna hebben wij een maandelijks supplement laten verschijnen, waarin tabelsgewijze de aantallen gedeporteerden, die zich in de verschillende landen bevonden, werden aangegeven. Wij hadden de gewoonte, daarbij een korte toelichting te geven, waarin aan het grote rapport werd gerefereerd en waarin bepaalde wijzigingen of nieuwe berichten, die waren binnengekomen, werden gepubliceerd. Bovendien gaf het repatriëringcommissariaat eenmaal in de week of in de veertien dagen een bulletin uit. Elke afdeling had de taak, de berichten, die hiervoor van belang zouden kunnen zijn, door te geven aan degene, die dit bulletin samenstelde. Meestal werd dit door de heer *Brandel* gedaan. Ook voor dit doel werden dus de gegevens gebruikt. Ik was dus steeds bezig nieuwe gegevens te verkrijgen, zowel voor het bulletin als voor de maandelijkse aanvulling en voor de statistiek.

41705. De **Voorzitter**: Bepaalde u zich daarbij tot het Joodse vraagstuk?

A. In grote lijnen wel. Wanneer ik echter bij een bepaald gesprek zaken tegenkwam, die voor een van mijn collega's van belang waren, dan werd dit doorgegeven.

41706. De **Voorzitter**: Dit betrof dus het verzamelen van gegevens voor het repatriëringscommissariaat. Bleef het hierbij? Blijkens uw latere berichten hebt u meer dan dit gedaan.

A. Inderdaad.

41707. De **Voorzitter**: Had u zich bij het verzamelen van deze gegevens ten doel gesteld, dat die zouden kunnen bijdragen tot de verlichting van de ellende van de gedeporteerden?

A. Neen, dat is eigenlijk in een later stadium opgekomen.

41708. De **Voorzitter**: U hebt de gegevens dus niet verzameld met het idee de mensen voor het heden al te helpen.

A. Deze gedachte is natuurlijk bij mij opgekomen, toen ik kennis kreeg van de ellende, waarin deze mensen zich bevonden.

41709. De **Voorzitter**: Welke uitvoering hebt u aan deze gedachte gegeven?

A. Eigenlijk ging dit alles buiten mijn taak. Het was niet mijn taak maatregelen te nemen op het gebied van de hulpverlening.

41710. De **Voorzitter**: Was er bij het repatriëringscommissariaat een afdeling, die hier iets mee te maken had?

A. Neen.

41711. De **Voorzitter**: Wie had er dan wel mee te maken?

A. Niemand; daar gaat het juist om.

41712. De **Voorzitter**: Eind 1943, begin 1944 was er volgens u niemand, die zich bij de Regering in Londen bemoeide met de noden van de gedeporteerden en de gevangenen in de concentratiekampen?

A. Laat ik het zo zeggen, dat ik niemand heb kunnen ontdekken.

41713. De **Voorzitter**: Hebt u ook kunnen ontdekken of er wel iemand was, die er mee was belast, zonder dat hij zich van zijn taak kweet?

A. Ik kan deze vraag moeilijk beantwoorden, want ik weet niet wat de taak was, waarmede het Rode Kruis belast was. Theoretisch gesproken, zou men kunnen zeggen, dat het Rode Kruis dit moest doen, maar het Rode Kruis stelde zich op het standpunt, dat het alleen voor militairen iets kon doen.

41714. De **Voorzitter**: Ik heb u niets over het Rode Kruis gevraagd, ik vraag u iets over Regeringsinstanties.

A. Zoudt u misschien de vraag willen herhalen, opdat ik er het juiste antwoord op kan geven?

41715. De **Voorzitter**: Ik zou gaarne van u weten of het u bekend is, dat er een Regeringsinstantie is geweest, die opdracht had zich met de noden van de gedeporteerden, de gevangenen in de concentratiekampen, enz., bezig te houden.

A. Ik heb nooit van enige instantie gehoord, die een zodanige taak had. Ik heb mij natuurlijk de moeite gegeven uit te vinden wie eventueel met een zodanige taak belast zou kunnen zijn, omdat ik mij daarmee in verbinding had willen stellen. Mij is echter geen enkele instantie van die aard bekend.

41716. De **Voorzitter**: Verkeerde u in een positie om, indien u zich van dit punt op de hoogte wilde stellen, werkelijk daarover iets te weten te komen?

A. Ten einde dit te kunnen doen, heb ik mij tot de heer *Ferwerda* gewend.

41717. De **Voorzitter**: Hij was toch geen Regeringspersoon?

A. Natuurlijk wel.

41718. De **Voorzitter**: In zoverre, dat hem een bepaalde taak was aangewezen, die hij verrichtte, d.i. de zorg voor de repatriëring. Dit includeert niet, dat hij ook wist wie zich met andere dingen bemoeide.

A. Neen. Nadat ik mij aan de ene kant door de berichten, die ik verzamelde, een beeld kon maken over de ellende en aan de andere kant door de verschillende contacten, die ik onwillekeurig kreeg, kon vaststellen, dat er in andere landen in meerdere of mindere mate officieel, semi-officieel of hoe dan ook bepaalde stappen werden gedaan en nadat ik de heer *Ferwerda*, om hem te overtuigen, dat daar inderdaad iets gebeurde, met de desbetreffende personen en instanties in contact had gebracht, welke besprekingen eigenlijk niets opleverden, overwoog ik, dat ik eigenlijk op het verkeerde spoor was, omdat de heer *Ferwerda*, zoals de voorzitter juist zei, alleen aangewezen was om plannen voor de toekomst uit te werken. Op een middag stelde ik mij toen met de heer *Ferwerda* in verbinding. Voor de accuratesse had ik alles even op schrift gezet en ik zeide toen tot hem: „Ziet, op het ogenblik hebben wij deze verschillende punten kunnen constateren. Er schijnen diverse mogelijkheden te zijn om mensen te helpen, die, voorzover ik kan nagaan, van Hollandse zijde niet zijn geëxploreerd. U bent zo welwillend geweest hiervan kennis te nemen, u hebt verschillende buitenlandse functionarissen gesproken en ik wil u nu de concrete vraag stellen of dit onder uw taak ressorteert, en zo niet, of u mij dan kunt mededelen, welke Regeringsinstantie hiervoor competent is.” De heer *Ferwerda* zeide mij daarop, dat hij het eigenlijk niet wist en dat wij de heer *de Groot* van het Departement van Sociale Zaken eens moesten raadplegen om hem te vragen, wat diens mening hieromtrent was.

41719. De **Voorzitter**: De heer *Ferwerda* interesseerde er zich dus ook wel voor.

A. Ja. Wij zijn toen naar de heer *de Groot* gegaan. Dat zal begin Maart 1945 zijn geweest.

41720. De **Voorzitter**: Zo laat?

A. Ik vergis mij, het was 1944.

41721. De **Voorzitter**: U ging dus naar Sociale Zaken met het idee, dat dit Departement daarvoor wel een opdracht zou hebben, of wist u daar niets van?

A. Neen, het was zo. Ik ging naar de heer *Ferwerda* en ik zeide, dat er bepaalde mogelijkheden waren en ik vroeg hem of er van Hollandse zijde iets aan werd gedaan. Voorts vroeg ik hem of hij er voor verantwoordelijk was en of dat indirect onder zijn competentie viel, en zo niet, of hij mij dan kon zeggen, wie het eigenlijk wel deed. De heer *Ferwerda* antwoordde daarop, dat hij het niet zeggen kon en dat wij samen naar de heer *de Groot* moesten gaan om het hem te vragen.

41722. De **Voorzitter**: Waarom dacht u, dat juist de heer *de Groot* het zou weten?

A. Ik dacht het niet, het was net initiatief van de heer *Ferwerda*.

41723. De **Voorzitter**: Wie was de heer *de Groot*?

A. De heer *de Groot* was hoofdambtenaar bij het Departement van Sociale Zaken.

41724. De **Voorzitter**: Weet u, of hij werkelijk ambtenaar was?

A. Hoe bedoelt u dit?

41725. De **Voorzitter**: Een ambtenaar, die uit Nederland was meegekomen?

A. Neen. Ik meen, dat hij met het leger uit Nederland was gekomen.

41726. De **Voorzitter**: Was hij militair?

A. Ja, ik heb onder hem in het kamp Wolverhampton gediend.

41727. De **Voorzitter**: Wat was zijn rang?

A. Als ik mij niet vergis, was hij in die dagen eerste-luitenant; later is hij kapitein geworden.

41728. De **Voorzitter**: Was hij jurist?

A. Ja.

41729. De **Voorzitter**: Was hij geen beroepsofficier?

A. Neen, hij was bij de afdeling O. en O. (Ontwikkeling en Ontspanning), hij heeft ook het stafmuziekkorps gedirigeerd.

41730. De **Voorzitter**: U bent dus samen met de heer *Ferwerda* naar het Departement van Sociale Zaken gegaan en u hebt daar met de heer *de Groot* gesproken.

Wat zei de heer *de Groot* over de bemoeiingen van het Departement van Sociale Zaken met de pogingen tot leniging van de ellende van gedeporteerden en gevangenen?

A. Voorzover ik mij dit gesprek herinner, zeide hij, dat zodanige pogingen buiten de opdracht van de heer *Ferwerda* vielen. De heer *Ferwerda* of ik — ik kan het mij niet precies herinneren — zeiden in de loop van het gesprek, dat er mogelijkheden waren, en vroegen of hij wist, welke Nederlandse instantie dan wel verantwoordelijk was. Daarop antwoordde de heer *de Groot*, dat voorzover hem bekend was geen instantie een zodanige opdracht had. Hij kende geen instantie, die zich met dergelijke zaken belastte.

41731. De **Voorzitter**: Dit was dus in Maart 1944?

A. Ja, dat weet ik zeker.

41732. De **Voorzitter**: Hebt u later misschien iets gemerkt van een verandering in die situatie? Hebt u gemerkt, dat later de Minister van Sociale Zaken opdracht had deze onderwerpen te behandelen?

A. Juist naar aanleiding van de verschillende pogingen, die ik samen met anderen in het werk heb gesteld, is er uiteindelijk iets in die geest gedaan.

41733. De **Voorzitters**: U denkt dus, dat door aansporing van buitenaf, b.v. door u, de Ministerraad besloten heeft de Minister van Sociale Zaken op te dragen deze dingen te bestuderen en te behandelen?

A. Zo is het gegaan.

41734. De **Voorzitter**: Wie zijn degenen, die, behalve u, daartoe hebben bijgedragen?

A. De Joodse Adviescommissie en de heer *Ferwerda*.

41735. De **Voorzitter**: Anders niemand?

A. Niet dat ik mij op het ogenblik kan herinneren. Ja, ook de heer *Brandel*, die zeer actief was.

41736. De **Voorzitter**: Dit gaat nu alleen om Joodse belangen. Het vraagstuk betrof echter niet alleen gedeporteerde Joden, maar ook de mensen in de concentratiekampen, die natuurlijk niet altijd Joden waren. Ook voor hen is men zich dus langzamerhand gaan interesseren. Waarschijnlijk is dit echter pas later gebeurd. Want Nederlandse gevangenen in concentratiekampen waren er toen in Duitsland nog niet veel. De grote aantallen zijn pas in de tweede helft van 1944 naar Duitsland gestuurd. Te voren waren zij er ook wel, maar niet zulke grote aantallen als later. Een aantal gevangenen bevond zich toen in Nederlandse concentratiekampen.

Het aantal der Nederlanders, die zich in Engeland voor dit vraagstuk interesseerde, was dus zeer gering. Wanneer u met de anderen, die u hebt opgenoemd, de enigen waart, is het wel een heel klein aantal. Was aan dit geval niet langzamerhand een zekere ruchtbaarheid gegeven door de rappers, die u had ingediend? Was het in de Nederlandse kolonie niet bekend geworden, dat er zoveel ellende door Nederlanders werd geleden, en sprak men er niet veel over?

A. Ik spreek nu even over het Joodse vraagstuk. Er was een Joodse gemeenschap in Londen, die zich ervoor heeft geïnteresseerd en ook verschillende mijner kennissen waren verontwaardigd en vonden, dat er iets moest worden gedaan.

41737. De **Voorzitter**: Ik bedoel of er onder de Nederlanders in Engeland niet langzamerhand een grote onrust ontstond over de landgecoten, die zo in ellende zaten. Moet u hier ontkennd op de woorden of kunt u zeggen, dat men zich ongerust maakte en vergaderingen heeft gehouden en er in de kerk over is gesproken, enz.?

A. Ik kan u slechts zeggen, dat de Joodse vereniging op dat gebied wel diligent is geweest en ook enkele particulieren, die ik kende. Uw vraag moet ik verder negatief beantwoorden.

41738. De **Voorzitter**: Ook bij de Regering merkte u niets van deze dingen, ofschoon u er naar hebt gezocht?

A. Ik heb bij de Regering geen initiatief kunnen vaststellen. Ik weet niet of dit er bij bepaalde personen is geweest, die ik dan helaas niet heb gesproken.

41739. De **Voorzitter**: U hebt dit ook in Maart 1944 niet gevonden bij de heer *de Groot*. Deze activiteit was dus blijkbaar ook toen niet aanwezig bij het Departement van Sociale Zaken. U denkt, dat de belangstelling daarvoor is ontstaan nadat u en de anderen, die u hebt genoemd, bij de heer *de Groot* zijn geweest en zijn attentie op deze zaak hebben gericht?

A. Ja.

41740. De **Voorzitter**: Men is toen dus wakker geworden en men zal zich toen ook wel hebben afgevraagd, wat men moest gaan doen. Het was u bekend, dat er door andere landen wel iets werd gedaan, of althans pogingen werden aangewend.

A. Ja.

41741. De **Voorzitter**: Waaruit bestonden die pogingen? Wilde men voor levensmiddelen zorgen door het zenden van pakketten?

A. In hoofdzaak wel. In Polen werden er door middel van een Poolse verzetsbeweging ook pogingen in het werk gesteld, mensen uit de kampen te bevrijden en naar mij werd gezegd, met een zekere mate van succes. Wat de andere landen betreft, heeft de activiteit zich hoofdzakelijk beperkt tot het zenden van levensmiddelenpakketten naar de mensen in de kampen.

41742. De **Voorzitter**: U hebt een paar maal gezegd: naar het mij toeschijnt, waarschijnlijk, enz.

Het lijkt mij nuttig, dat wij weten wat u precies weet en niet alleen uw conclusies vernemen. Naar aanleiding van de Poolse pogingen mensen uit de kampen te krijgen, hebt u b.v. gezegd, dat het u toeschijnt, dat men daarbij enig succes heeft gehad. Mag ik weten, wat voor positiefs u hiervan weet?

A. Om te weten in de meest strenge zin van het woord zou ik er bij moeten zijn geweest, of ik zou in Palestina moeten zijn geweest en de mensen hebben zien aankomen. Ik weet alleen iets, wanneer ik het met mijn eigen ogen heb gezien. Ik kan echter alleen afgaan op mededelingen van derden.

41743. De **Voorzitter**: Zulke strenge eisen stel ik niet. U zou b.v. een rapport hebben kunnen zien van de een of andere vertegenwoordiger van Polen of van een organisatie, waarin stond, dat zij dit hadden bereikt.

A. Bij de verschillende Joodse instanties, waarmee ik contact had en die nauw met de Polen samenwerkten, omdat het daar voor een zeer groot gedeelte om Joden ging, heb ik inderdaad berichten gezien, dat enige duizenden mensen — het was nooit precies te zeggen hoeveel — uit werkkampen waren bevrijd en over de Hongaarse grens waren gebracht en uiteindelijk naar Turkije en Palestina waren overgebracht. Deze gegevens zijn mij verteld door mensen, ten aanzien van wie ik geen aanleiding heb om aan hun woorden te twijfelen.

41744. De **Voorzitter**: Hebt u het rapport niet zelf gezien?

A. Ik heb het niet in handen gehad. Bovendien heb ik soortgelijke gegevens vernomen van de Poolse instanties, die zich met het ondergrondse werk bezighielden. Na de oorlog heb ik de bevestiging hiervan gehoord, dat inderdaad een aantal, enige duizenden, op soortgelijke wijze uit Polen naar andere landen is uitgeweken.

41745. De **Voorzitter**: Dat weet u dus.

A. Ja, ik heb dit gehoord en het heeft ook in de kranten gestaan.

41746. De **Voorzitter**: Wij moeten straks overwegen of wij al dan niet onze afkeuring kunnen uitspreken over het uitblijven van zekere stappen van de Nederlandse Regering. De reden voor die afkeuring wordt ons door u en anderen gesuggereerd op grond van uw mededelingen, dat andere Regeringen het wel hebben gedaan en daarmee bepaalde resultaten hebben bereikt. Wij kunnen aan deze suggestie voldoen en wij willen hieraan ook voldoen, indien wij werkelijk weten, dat anderen het wel hebben gedaan en met succes. De zaak wordt echter anders, wanneer wij dit niet met zekerheid weten en wanneer ons slechts wordt gezegd: „Ik heb dit gehoord.” Voor zeer veel gevallen geldt dat laatste. Persoonlijk heb ik het gevoel, dat de mededelingen goed moeten worden bekeken, maar feiten worden er ons zelden over voorgelegd.

A. Ik kan slechts herhalen, dat, wanneer u onder weten verstaat, dat ik met mijn eigen ogen gezien en geconstateerd heb, dat ze in Polen over de grens werden geholpen en in Palestina aankwamen, ik negatief moet antwoorden. Verder moet ik u zeggen, dat dit natuurlijk volstrekt in het geheim gebeurde en men er zo gering mogelijke ruchtbaarheid aan gaf om de hele zaak niet in gevaar te brengen. Wanneer men mij bij bepaalde instanties wel eens iets niet zien, gebeurde dit ten zeerste in het geheim. Er werd natuurlijk tegen gewaakt, dat zulke documenten door onbevoegden zouden worden ingezien. Wel kan ik u vertellen, dat de American Joint Distribution Committee mij indertijd heeft medegedeeld, dat zij onder meer voor dit doel \$ 200000 beschikbaar heeft gesteld, en ik weet, dat deze organisatie zeer nauwlettend werkt en zeer zorgvuldig is met de besteding van haar geldmiddelen. Dit is ook voor de heer *Brandel* aanleiding geweest de zaak serieus te nemen. Ik beschik ook over een geheim rapport, dat ik indertijd van de Poolse Regering kreeg en dat uit Polen is overgekomen. Bij het Poolse Ministerie van Binnenlandse Zaken is men zo welwillend geweest het voor mij in het Engels te vertalen. Hierin wordt ook het een en ander vermeld en het is ook getekend door de desbetreffende ambtenaar, zoiets als secretaris-generaal. Het is mij ter hand gesteld, opdat ik mij een beeld zou kunnen vormen van de mogelijkheden, die er waren. Het gaat natuurlijk ook over alle mogelijke andere zaken.

41747. De **Voorzitter**: Ik weet natuurlijk wel, dat u deze dingen niet kunt hebben gezien; het is echter anders, wanneer u mij zo'n rapport laat zien, dan wanneer iemand mij zegt, dat weer iemand anders hem dit heeft verteld. Daar schieten wij weinig mee op.

A. Ik kan mij niet precies herinneren, wat er in het rapport staat, maar uit de strekking van het rapport blijkt wel duidelijk wat de bedoeling is. In oorlogstijd hangt men deze dingen niet aan de grote klok; dus wordt altijd enigszins in bedekte termen aangegeven wat de bedoeling van een zodanige actie is.

41748. De heer **Stokvis**: Hebt u, de zaak objectief beziend en de feiten, die tot u kwamen, objectief beoordelend, er ooit aan getwijfeld, dat er door de andere landen, met name Polen, veel werd gedaan, dat door Nederland werd verwaarloosd?

Hebt u ooit aan de juistheid van al die feiten en gegevens getwijfeld?

A. Ik heb niet aan de juistheid van de gegevens getwijfeld, maar ik heb altijd gezegd, toen ik hiervoor pleitte, dat men niet van te voren van resultaat overtuigd kan zijn. Ik heb echter geen reden te twifelen aan iets, dat ik van de American Joint Distribution Committee heb gehoord en van deze Poolse instanties en van Joodse instanties. Ik kan geen enkele reden vinden, waarom men zoiets zou vertellen, als het niet waar was.

41749. De heer **Stokvis**: Bovendien zei u, dat deze feiten voor een belangrijk deel na de bevrijding zijn bevestigd?

A. Ja, het is een feit, dat op het moment mensen in Palestina zijn, die uit Poolse kampen zijn ontvlucht met behulp van de Poolse Regering.

41750. De **Voorzitter**: Op een gegeven moment heeft de Nederlandse Regering het goed gevonden een poging te wagen en een proef te nemen. Om te beginnen wilde zij \$ 10000 beschikbaar stellen. Het heeft heel lang geduurd voordat het er heen ging en toen het er eindelijk heen ging, was het toen niet te laat?

A. Toen was het niet meer nodig, toen waren de Russen er al. Ik weet niet of het uiteindelijk is overgemaakt, maar het heeft ontzettend lang geduurd.

41751. De **Voorzitter**: Een van de andere dingen, die naar uw mening moesten gebeuren en door anderen wel werden gedaan, was het zenden van pakketten.

A. Dit is ook iets concreter, dat beter controleerbaar is.

41752. De **Voorzitter**: U had dus gemerkt, dat andere landen deze pakketten zonden, die ook bij degenen, voor wie ze waren bestemd, aankwamen?

A. Er kwamen ten minste antwoordkaarten.

41753. De **Voorzitter**: Waar kwamen die?

A. In Lissabon.

41754. De **Voorzitter**: Wie deed het in Lissabon?

A. In de eerste plaats was daar het Europese hoofdkantoor van de American Joint Distribution Committee en verder een commerciële organisatie, die het dus niet uit charitatieve overwegingen deed, maar er voor werd betaald. Deze pakketten werden naar Theresienstadt en andere kampen gezonden met een antwoordkaart, die door de begunstigde moest worden afgetekend en die dan terug placht te komen als bewijs van ontvangst.

41755. De **Voorzitter**: In Theresienstadt en andere kampen, zegt u. Is het wel goed de andere kampen met Theresienstadt over één kam te scheren? Was Theresienstadt niet bevoordeeld?

A. Het schijnt daar iets minder erg te zijn geweest dan in andere kampen.

41756. De **Voorzitter**: Denkt u, dat er b.v. ook pakketten zijn gezonden naar Bergen-Belsen en zulk soort van kampen en daar ook zijn aangekomen bij degenen, voor wie ze bestemd waren?

A. Up het tijdstip, waarover u nu spreekt, was dit niet mogelijk. Voorzover ik mij herinner, is het kamp Bergen-Belsen in het voorjaar 1944 in gebruik genomen.

41757. De **Voorzitter**: Daar spreekt u toch ook over?

A. Ja, maar omstreeks Maart, April 1944 is het ons pas bekend geworden, dat er grote aantallen mensen naar toe werden gezonden.

41758. De **Voorzitter**: Ik noemde nu Bergen-Belsen als voorbeeld, maar ik vraag u nu, of het u bekend is, dat in de andere kampen de pakketten aankwamen bij degenen, voor wie ze bestemd waren? Of is u dat slechts van Theresienstadt bekend?

A. Ik moet u zeggen, dat ik deze vraag niet precies kan beantwoorden. Ik kan u niet meer vertellen dan ik weet. Ik moest natuurlijk voorzichtig zijn. De Tsjechische instanties zijn zeer ver gegaan mij allerlei inlichtingen te verschaffen, die ik graag wilde weten, toen ik merkte, dat er iets gaande was. Ik moest echter een zekere mate van discretie in acht nemen en niet al te veel vragen.

41759. De **Voorzitter**: U hoeft niet te vertellen, waarom u het niet weet. U weet het dus niet. Het is daarom voor ons van gewicht, omdat wij moeten kunnen afwegen, hoe ver wij kunnen gaan bij het uitspreken van afkeuring, zoals die in algemene zin in het rapport van de commissie *Vorrink* is uitgesproken, voor welk rapport u nog al wat gegevens hebt verschaft. Wanneer ons wordt gevraagd de waarheid van dit rapport te onderzoeken, dan is het van gewicht, of wij kunnen zeggen, dat er pakketten werden gestuurd, waarvan ontvangstberichten kwamen van vele kampen in Duitsland, dan wel of wij slechts kunnen zeggen, dat er van Theresienstadt ontvangstberichten kwamen. Hiertussen is verschil, daarom vraag ik het zo precies. U weet het dus alleen van Theresienstadt.

A. In de loop van de gesprekken, die ik had over de kampen, werd Theresienstadt als *voorbeeld* genoemd, omdat het misschien een van de bekendste kampen was. Ik kan u echter niet meer zeggen dan ik weet. Ik heb de indruk gehad, dat er ook naar andere kampen pakketten werden gestuurd, maar ik ben er niet nader op ingegaan.

41760. De **Voorzitter**: U weet dus ook niet of uit die andere kampen bepaaldelijk ontvangstberichten zijn gekomen?

A. Neen, dat weet ik niet. Ik veronderstel echter van wel, want als die niet waren gekomen, was men spoedig opgehouden met het zenden van pakketten.

41761. De **Voorzitter**: U spreekt nu dus over het zenden van pakketten uit Portugal. Ik zou mij kunnen voorstellen, dat men inderdaad in Portugal is opgehouden met het zenden van pakketten naar verschillende kampen van andere aard dan Theresienstadt.

De bezendingen, die van Portugal kwamen, waren, geloof ik, niet ongelimiteerd van omvang.

A. Ik kan u de omvang niet zeggen.

41762. De **Voorzitter**: U weet dus, dat dit gebeurde door de Joint.

A. Door de Joint voorzover het ten behoeve was van de gezezen Duitse en Oostenrijkse Joden en door de Tsjechische Regering voorzover het Tsjechische onderddnen betrof.

41763. De **Voorzitter**: Bedoelt u Joden?

A. Er waren in Theresienstadt hoofdzakelijk Joden, maar ik neem aan, dat de Tsjechische Regering daarin, evenmin als de Nederlandse, een principieel verschil maakte.

41764. De **Voorzitter**: U weet dus niet met zekerheid, of dit Joodse concentratiekampen of ook andere kampen betrof.

A. Neen, ik kan u dit niet met absolute zekerheid zeggen.

41765. De **Voorzitter**: Weet u ook of deze zendingen geschieden op naam van de gevangenen?

A. Ja, anders ging het niet.

41766. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Er werd mij altijd gezegd, dat het alleen op naam kon gebeuren.

41767. De **Voorzitter**: Hoe kwam men aan die namen?

A. Voorzover mij bekend is op verschillende manieren. In de eerste plaats waren het dikwijls familieleden in Engeland of Amerika, die, hoe dan ook, wisten, dat hun familieleden in een kamp zaten. Zij kwamen het dan vertellen en opgeven; er werd hun dan gevraagd dit te motiveren en wanneer men dit kon, werd de naam van de betrokkene op de lijst geplaatst en kwam hij in aanmerking voor toezending van een pakket.

Ook van allerlei ondergrondse organisaties kwamen berichten binnen.

41768. De **Voorzitter**: Wanneer u van ondergrondse organisaties spreekt, dan kwamen deze namen dus uit Tsjecho-Slowakije of Oostenrijk en misschien wel uit Duitsland, of bedoelt u dat niet?

A. Dat bedoel ik. De Tsjechen schenen zeer goede contacten te hebben.

41769. De **Voorzitter**: Deze namen kwamen dus naar Portugal en vanzelfsprekend ook naar Londen.

A. Ook uit Zwitserland kwamen zeer veel namen. Het scheen, dat, doordat Zwitserland aan Oostenrijk en Duitsland grenst, daar nog zekere mogelijkheden waren om aan gegevens te komen.

41770. De **Voorzitter**: U hebt zich dus afgevraagd of wij van Nederlandse zijde niet iets dergelijks zouden kunnen doen.

A. Daar streefde ik naar.

41771. De **Voorzitter**: Dit hield geen verband met de opdracht, die u bij het repatriëringscommissariaat had.

A. Ik ging ambtelijk buiten mijn boekje.

41772. De **Voorzitter**: Ieder kan buiten zijn ambtelijke bezigheden nog andere dingen doen en dus ook u.

Gebruikte u hiervoor ambtelijke tijd of niet?

A. Ja.

41773. De **Voorzitter**: Heeft iemand u dit wel eens kwalijk genomen!

A. Neen, dit zou ook het toppunt zijn.

41774. De **Voorzitter**: U hebt dus gepoogd van Nederlandse zijde in die zelfde richting te gaan werken.

A. Ja.

41775. De **Voorzitter**: Wie hebt u daarvoor getracht te activeren!

A. Deze pogingen gingen uit van de heer *Brandel* en van mij. De eerste stap, die ik deed, was de heer *Ferwerda* met verschillende mensen van die organisaties in contact te brengen. Dit waren dus organisaties, die op dit terrein bezig waren.

41776. De **Voorzitter**: Joods terrein?

A. Hoofdzakelijk wel.

41777. De **Voorzitter**: Niet alleen Tsjechische?

A. Hierbij waren ook heren van de Joint en van de Poolse instanties, die aan de heer *Ferwerda* zekere inlichtingen konden verschaffen. Dit was min of meer ter staving van hetgeen ik hem ondershands had verteld. De heer *Ferwerda* heeft via de ambassade enig contact gehad met de Poolse ambassade, doch dit is in het zand verlopen. Ik moet nu even herhalen hetgeen ik zoëven zeide om deze mededelingen te voltooien. Ik ging toen naar de heer *Ferwerda* en vroeg waar hij dit nu had gehoord, of hij hiertoe wel of niet competent was. Daarop bezochten de heer *Ferwerda* en ik de heer *de Groot* en stelden wij hem deze vraag. De heer *de Groot* antwoordde toen, dat hem geen instantie bekend was, die hiertoe competent was.

41778. De heer **Stokvis**: En dat het niet behoorde tot de competentie van de heer *Ferwerda*?

A. Ja. Daarop zeide ik, dat wij deze mensen toch niet konden laten omkomen, alleen omdat er geen instantie was, die voor hen te zorgen had. Ik opperde toen de suggestie, het Koninklijk Huis te approcheren; ik dacht, dat dit wellicht de juiste weg was om hiertoe enige activiteit te ontwikkelen.

41779. De heer **Stokvis**: Waarom dacht u dat? Waarom was niet uw eerste gedachte, dat het de taak van de Regering was?

A. Omdat ik dacht, Lat, wanneer er door de Koningin of Prins *Bernhard* een zekere mate van druk zou worden uitgeoefend, er meer kans op een snelle verwezenlijking zou zijn dan wanneer het van een of ander Departement uitging. Dit was ook vooral, omdat men niet wist, tot wie men zich moest wenden. Ik zeide toen, dat wij ons tot het Staatshoofd moesten wenden, die wellicht de nodige stappen zou kunnen ondernemen en doen ondernemen.

41780. De heer **Stokvis**: Verwachtte u niet veel van de activiteit van de Ministerraad?

A. Ik dacht, dat dit de beste weg was en deed deze suggestie; de heer *de Groot* heeft die echter afgewezen.

41781. De **Voorzitter**: Hebt u geen andere suggestie gedaan, b.v., dat de heer *Gerbrandy* er zich voor zou spannen?

A. Neen, de heer *de Groot* of de heer *Ferwerda*, ik kan mij niet meer herinneren wie, stelde in de loop van het gesprek voor, de Joodse Adviescommissie te verzoeken zich tot de Ministerraad te wenden. Ik maakte nog de opmerking, dat ik dit niet geheel juist vond, omdat ik dit niet als een Joodse, maar als een Nederlandse aangelegenheid beschouwde. Ik vond, dat iedereen, die zich in een kamp bevond en voor wie iets gedaan kon worden, moest worden geholpen. Godsdienst of ras speelden mijns inziens geen rol. Vastgesteld werd dus, dat wij de Joodse Adviescommissie zouden approcheren met het verzoek een desbetreffend request aan de Ministerraad te zenden. Dit is verzonden op 21 April 1944.

41782. De **Voorzitter**: Hebt u zich in die tussentijd, terwijl u dus afwachtte wat er zou gebeuren, niet afgevraagd, hoe u aan namen zou kunnen komen? Wanneer u met die poging bij de Regering succes zou hebben — hetgeen u natuurlijk hoopte —, zou u er niets aan hebben, wanneer u geen namen had, waaraan die pakketten konden worden gezonden. Hebt u zich al dadelijk ingespannen om namen te verzamelen?

A. Op dat moment kon ik dat niet doen, omdat ik dan rechtstreeks buiten mijn taak was gegaan.

De **Voorzitter**: Dat begrijp ik niet.

A. Ik had zuiver de taak inlichtingen van zeer algemene aard te verzamelen.

41783. De **Voorzitter**: Waren er in dit stadium waardevoller inlichtingen dan de namen van mensen, die in kampen waren?

41784. De heer **Stokvis**: Het was, dunkt mij, anders heel goed met die taak te verenigen geweest; ook voor hetgeen er na de bevrijding moest gebeuren, was het heel belangrijk te weten, welks mensen zich op een bepaald ogenblik in een Duits concentratiekamp bevonden.

A. Ik stelde ook voor, dat men hiertoe actief zou zijn. Als ambtenaar blijft men toch binnen het kader van de algemene richtlijnen. Kort voordat een beslissing van de Ministerraad werd verwacht, maakte ik deze zaak bij de heer *Ferwerda* aanhangig en wendden wij pogingen aan, namen te verkrijgen.

41785. De **Voorzitter**: Waaruit bestonden die pogingen?

A. Van de Joodse kant was de eerste stap, die ik deed middels de vereniging van Joodse Nederlanders, zoveel mogelijk gegevens te verzamelen van familie, vrienden en kennissen, die zich in kampen bevonden. Als ik mij goed herinner, was dit de eerste stap, die werd ondernomen; dit was iets, dat gemakkelijk kon gebeuren, omdat het betrekkelijk ondershands ging.

41786. De **Voorzitter**: Werd dit door particulieren gedaan? Of hebt u hiervoor een ambtelijk apparaat gebruikt?

A. Ik vroeg het aan de voorzitter van de vereniging.

41787. De **Voorzitter**: Heeft die het ook gedaan?

A. Ja, wij kregen een aantal namen.

41788. De **Voorzitter**: Hoeveel namen hebt u gekregen?

A. Het was een lijst van misschien honderd namen.

De **Voorzitter**: Het was dus een aantal van weinig betekenis.

A. Het was het begin. De eerste lijst ontvingen wij van een of andere niet-Nederlandse instantie; dat waren namen van mensen in Theresienstadt.

Het is alweer vijf jaar geleden. U moet mij niet kwalijk nemen, als ik niet alles precies meer weet.

Ik kan mij herinneren, dat ik bij de heer *Ferwerda* kwam met de eerste lijst van namen. Dit was de eerste voor de kartotheek van de repatriëringsdienst.

41789. De heer **Stokvis**: Dat waren dus andere namen dan die, welke u van de Joodse vereniging had gekregen.

A. Ja, ik kan mij echter niet herinneren, van welke instantie ze afkomstig waren.

Er werden toen 100 mensen uit Belsen naar Palestina geëvacueerd. Toen wij dit wisten, stelden wij ons — via de heer *Ferwerda* — met de heer *Dozy*, consul in Jeruzalem, in verbinding met het verzoek om deze mensen te ondervragen. Deze honderd geëvacueerden zouden zich elk wel een paar namen kunnen herinneren en zo zouden wij er weer wat bij elkaar kunnen krijgen.

41790. De **Voorzitter**: Is dat ook gelukt?

A. Ja. Het is er alleen zeer ongelukkig mee gegaan, omdat deze lijst een kleine maand bij Sociale Zaken is blijven liggen.

41791. De **Voorzitter**: Hoe kwam die lijst daar?

A. Van Buitenlandse Zaken.

41792. De **Voorzitter**: De heer *Dozy* had de lijst dus naar Buitenlandse Zaken gezonden en dit had de lijst wzer naar Sociale Zaken doorgestuurd, omdat dat met de aangelegenheid was belast.

A. Ja.

41793. De **Voorzitter**: Zoëven sprak u van de kartotheek bij de repatriëringsdienst; de repatriëringsdienst was zich dus al gaan bezighouden met de zorg voor de gevangenen in de concentratiekampen. Was dat een uitbreiding van de taak, die hij had gekregen van de Overheid, of was dit een eigen bedenksel van de heer *Ferwerda* om het werk uit te breiden? U hebt zoëvnz zelf gezegd, dat dit eigenlijk niet tot de taak van de dienst behoorde.

A. Er is natuurlijk een zekere mate van „overlapping”. Intussen had het bekende request van 21 April toch wel enig resultaat gehad. Hierop is medio Juli na talrijke besprekingen tussen de Joodse commissie en de diverse Ministers een beslissing van de Ministers afgekomen, waarbij aan de Minister van Sociale Zaken de opdracht werd verstrekt maatregelen tot hulp of evacuatie van de Joodse geëvacueerden te nemen.

41794. De **Voorzitter**: Dat moet dus in Juli 1944 zijn geweest.

A. Ja.

41795. De **Voorzitter**: Het is dus toen aan de Minister van Sociale Zaken opgedragen. Intussen was bij uw commissariaat de kartotheek ontstaan.

A. Ja, in zeer primitieve vorm. Er waren toen al enkele namen binnengekomen, maar niet veel.

41796. De **Voorzitter**: U had er toch al honderd en later weer vijfhonderd?

A. De namen van uit Palestina zijn pas later binnengekomen.

41797. De **Voorzitter**: U had toch al eerder vijfhonderd namen gekregen?

A. Ja.

41798. De **Voorzitter**: Hebt u nog andere wegen bewandeld bij uw pogingen om namen te verkrijgen van Joodse en andere gevangenen in de concentratiekampen?

A. Ik heb alles gedaan, wat ik mogelijk achtte.

41799. De heer **Stokvis**: En wat was dat?

A. Ten eerste hebben wij ons in verbinding gesteld met Zwitserland, waar een commissie in het leven was geroepen, die ook over namen beschikte. Zij hebben ons die toegezonden. Ook heb ik mij herhaaldelijk gewend tot het Bureau Inlichtingen, dat ook allerlei berichten uit Holland had overgebracht, en hun gevraagd ook namen te verschaffen van de mensen, die zich in de kampen bevonden.

41500. De **Voorzitter**: Kunt u nader omschrijven, hoe u dat precies hebt gedaan en wie u hebt gesproken bij het Bureau Inlichtingen?

A. Ik sprak daar de luitenant *Speijer* en ook wel eens de majoor *Somer*. Verschillende malen ban ik er geweest en heb ik hun verzocht mij aan namen te helpen. De wil was echter wel aanwezig, maar er waren zoveel andere berichten uit Nederland, dat er in de practijk niets van is gekomen.

41801. De **Voorzitter**: Hebt u nooit gemerkt, dat men in Zwitserland al duizenden Nederlandse namen had van mensen, die in Duitsland in concentratiekampen zaten?

A. Ik zeide u reeds, dat ik mij in Zwitserland, wat de Joden betreft, met de Joodse coördinatiecommissie in verbinding stelde.

41802. De **Voorzitter**: Met de heer *Gans*?

A. Ja, en met zijn collega, de heer *Isaac*. Wat de niet-Joden betreft, heb ik mij in verbinding gesteld met de heer *Friedhoff*.

41803. De **Voorzitter**: De heer *Friedhoff* was toch in Londen?

A. Ja, maar ik kon mij niet rechtstreeks tot het Rode Kruis in Zwitserland wenden.

41804. De **Voorzitter**: Wat heeft de heer *Friedhoff* gezegd?

A. Hij heeft zich in verbinding gesteld met de heer *Flugi* en de heer *de Vos van Steenwijk* in Zwitserland. Het schijnt, dat de heer *de Vos van Steenwijk* niet zeer actief is geweest, maar de heer *Flugi* klaarblijkelijk wel. In November, December 1944 heb ik inderdaad van de heer *Friedhoff* een aantal namen gekregen, die hij uit Zwitserland had gekregen.

41805. De **Voorzitter**: Weet u hoeveel namen het waren?

A. Indien ik mij goed herinner, was dit een zeer lange lijst, maar er stonden ook buitenlanders op. ik meen, dat het aantal Nederlanders, dat wij er hebben uitgezocht, met enig voorbehoud, enkele honderden was.

41806. De **Voorzitter**: Er waren er enige duizenden, vijf duizend zeshonderd.

A. Wanneer ik zeg enige honderden, is dit aan de hoge kant.

41807. De **Voorzitter**: Er waren ook al lange lijsten naar het Rode Kruis in Londen gezonden.

A. Van het Rode Kruis in Londen heb ik nooit meer dan enige honderden namen gekregen.

41808. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat u in November 1944 die gesprekken met het Bureau inlichtingen hebt gehad.

A. Ook al eerder.

41809. De **Voorzitter**: Nu wil ik graag weten, wanneer u het gesprek met de heer *Friedhoff* hebt gehad en wanneer de heer *Friedhoff* u de namen moet hebben gegeven.

A. Als ik mij goed herinner, was dit eind 1944 of begin 1945.

41810. De **Voorzitter**: Waren dit al de pogingen, die u hebt aangewend om namen te verkrijgen?

A. Ik heb mij ook met Buitenlandse Zaken in verbinding gesteld.

41811. De **Voorzitter**: Met wie?

A. Met de heer *van Pallandt*.

Ook heb ik nog eens van de gelegenheid gebruik gemaakt, dat dominé *Visser 't Hooft* uit Zwitserland was overgekomen. Hij is een van de weinige mensen bij wie ik werkelijk 100 pct. gevoel hiervoor kon vaststellen. Hij zeide mij toe, dat, wanneer hij in Zwitserland terug zou zijn, hij zich nogmaals met de Joodse Coördinatiecommissie en met andere Nederlandse autoriteiten in verbinding zou stellen om daar iets te bereiken. Ik heb ook het gevoel, dat ik de namen: die ik uiteindelijk kreeg, te danken had aan de ijver van de heer *Visser 't Hooft*.

De **Voorzitter**: Wij moeten dit verhoor nu weer schorsen, omdat wij om halftwee weer een verhoor hebben. Ik sluit dus nu voorlopig het verhoor en binnenkort zullen wij u verzoeken nog eens voor ons te verschijnen.

H. DENTZ.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 16 FEBRUARI 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis, Hoogcarspel en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

GERRIT FREDERIK FERWERDA,

oud 62 jaar, wonende te 's-Gravenhage, directeur van Van den Bergh en Jurgens' Fabrieken, lid van de Groepsdirectie van de Unilever voor West-Europa, oud-Regeringscommissaris voor de Repatriëring.

Hij legt de eed af als getuige.

41812. De **Voorzitter**: Wij zouden graag met u willen spreken over uw werkkring als Regeringscommissaris voor de Repatriëring. Had u in Londen, toen Nederland in ocrlog geraakte, reeds dezelfde werkkring als tegenwoordig?

A. Ja, ik was lid van het zogenaamde Continental Committee of the Board in Londen, dat zich in het bijzonder bezighield met het toezicht op Continentale Maatschappijen van Unilever; te voren was ik lid van het Oversea Committee of the Board, dat zich bezighield met het toezicht op de Overzeese Maatschappijen, zodat mijn werkkring al sedert jaren die was van coordinator en van het opvangen van moeilijkheden.

41813. De **Voorzitter**: En wanneer heeft de Regering u voor het eerst verzocht u bezig te houden met een of ander onderwerp van Regeringszorg?

A. Wanneer dat voor het eerst gebeurd is? Het was onmiddellijk na het uitbreken van de oorlog.

41814. De **Voorzitter**: En wat hebt u toen gedaan?

A. Toen ben ik directeur geworden van de Nederlandse Scheepvaart en Handelscommissie.

Die taak heb ik afgemaakt, voorzover het mijn werk betrof. Zoals u zich misschien zult herinneren, waren er twee handelsdirecteuren, de heer *Gischler* en ik, waarvan ik mij in het bijzonder met het handelsgedeelte heb belast. Dat werk was juist beëindigd (ik bedoel natuurlijk in grote lijnen beëindigd, behalve de langdurige afwikkeling, welke hierop gevolgd is), toen de vraag kwam of ik dit repatriëringswerk op mij zou willen nemen.

41815. De **Voorzitter**: U hebt toen het verzoek gekregen als Regeringscommissaris voor de Repatriëring op te treden?

A. Ja.

41816. De **Voorzitter**: Wanneer is dat ongeveer geweest?

A. In October 1943.

41817. De **Voorzitter**: Had de commissie *Hondelink* zich toen reeds met de repatriëring beziggehouden?

A. Ja, die was al een geruime tijd bezig. Deze commissie was een maand of vijf, zes eerder in het leven geroepen en had tot taak het vraagstuk van de repatriëring in grote lijnen te bezien en de Minister van Sociale Zaken in het bijzonder voor te lichten omtrent de wijze, waarop zij meende, dat de repatriëring zou moeten worden uitgevoerd.

41818. De **Voorzitter**: Was prof. *Hondelink* iemand, die voor zulk soort van werk een bijzonder geschikt persoon was?

Weet u waar hij eigenlijk professor was?

A. Hij was in Delft professor en in ....., ik vrees het antwoord te moeten schuldig blijven; ik meen zeker te weten, dat hij professor in Delft is geweest. Hij was toen geloof ik ook verbonden aan een Engelse universiteit.

41819. De **Voorzitter**: Ik ben tot de vraag gekomen of hij wel de geschikte persoon was voor zulk soort werk, omdat ik zijn rapport heb gelezen en ik daar niet de indruk van heb gekregen, dat het grote praktische waarde had. U wel?

A. Het was moeilijk om dat op dat tijdstip te beoordelen. Mijnheer de Voorzitter. Er waren zoveel onzekerheden en onbekende factoren, dat het niet gemakkelijk was een afgerond oordeel te hebben op dat moment. In het licht van wat later gebeurd is, staan er inderdaad in het rapport een aantal aanbevelingen, welke in de praktijk bleken, laat ik zeggen, enigszins naïef te zijn.

41820. De **Voorzitter**: Niet op dat moment?

A. Er bestond nog niets, er was in feite niemand, die aan het probleem had gedacht. Er waren geen internationale organisaties, er bestond geen U.N.R.R.A., er bestond geen SHAEF, dat zich met de repatriëring bezig zou houden. Het vraagstuk hing volkomen in de lucht en op zo'n moment is het al een verdienste om dit toen nog nevelachtige vraagstuk althans enigszins te kunnen concretiseren.

41821. De **Voorzitter**: Naar uw mening kon het rapport dan ook niet veel waarde hebben.

A. Geen overdreven waarde.

41822. De **Voorzitter**: Wat was nu ongeveer de taakomschrijving, die u als Regeringscommissaris kreeg?

A. Mag ik, vóórdat ik daarop antwoord, nog dit zeggen: per saldo is de aanbeveling van de commissie *Hondelink* geweest: „Er zijn zoveel moeilijkheden, het is nodig de taak in één hand te leggen.” Op zich zelf was dat een zeer praktische aanbeveling.

De taak was het terugbrengen, voorzover dat natuurlijk binnen de grenzen van het mogelijke zou liggen, van gedeporteerde en uitgeweken Nederlanders. Zo is het ook, naar ik meen, zij het niet in dezelfde woorden, omschreven.

41823. De **Voorzitter**: Zou u nu eens willen vertellen, hoe u zich die taak gedacht had en wat u bent gaan doen, toen u deze taak op u genomen had?

A. U moet zich verplaatsen in de omstandigheden van dat moment, waarbij dus een volkonien luchtledig bestond van wat er ten aanzien van repatriëring mogelijk zou zijn. Ik ben begonnen, en daar was ik betrekkelijk gelukkig in, omdat ik vele relaties had, met een staf van medewerkers aan te werven. Op zich zelf was dat een groot voordeel en iets, dat niet een ieder mogelijk zou zijn geweest, omdat er een schrikbarend gebrek aan mensen was. De mensen, die enigszins capabel waren om te handelen, waren of in het leger of in de een of andere Regeringsdienst. Nadat ik mij dus althans van enige medewerkers had verzekerd, ben ik begonnen mij, mede op grond van het rapport van de commissie *Hondelink*, voor te stellen en te trachten te concretiseren, welke praktische maatregelen zouden moeten worden genomen om te repatriëren, indien die taak inderdaad aan ons, als Nederlanders, zou blijven overgelaten.

41824. De heer **Hoogcarspel**: Twijfelde u daar toen al aan'?

A. Natuurlijk twijfelden wij daaraan, of liever er was geen twijfel, dat het niet zo zou zijn. Er was geen twijfel, dat dit probleem een

Europees probleem was, een probleem, dat voor alle West-Europese landen en ook ten dele voor de Oost-Europese landen min of meer op dezelfde wijze en dezelfde basis zou moeten worden opgelost. Maar men moet per saldo, als men een probleem als dit wil aanpakken, bij zich zelf beginnen en wij zijn dus begonnen met ons zelf voor te stellen, indien wij de macht volkomen in handen zouden hebben, en wij over voldoende materiaal zouden kunnen beschikken, welke maatregelen, welk materiaal, welke financiën en welke mensen wij nodig zouden hebben, welke organisatie er vereist zou zijn om te repatriëren. Aannemende, dat het voor Nederland om een half miljoen mensen zou gaan. Wij hebben dit neergelegd in diverse rapporten. Ik heb dit onderwerp onderverdeeld in een aantal secties, zoals verzorging, vervoer, medische verzorging, financiële verzorging, geestelijke verzorging, behuizing (onderbrenging in kampen) registratie (zeer belangrijk) en voor elk van deze problemen dus theoretisch een oplossing op papier gezet. Die oplossing, dat programma, heeft ons later zeer geholpen. Wij waren de eersten, die een dergelijk programma in zijn volledigheid uitgewerkt hebben.

41825. De **Voorzitter**: U bedoelt de eersten . . .

A. De eersten onder de Europese naties in Londen, die een praktisch programma van terugvoering, van repatriëring hadden opgesteld en op papier gezet.

41826. De **Voorzitter**: U rekende daarin dus zowel op de gedeporteerde arbeiders, die daar te werk werden gesteld, als op gevangenen uit concentratiekampen, gevangenis, al de verschillende groepen gijzelaars, al die groepen, die daarvoor . . .

A. Inderdaad, al de groepen, die daarvoor in aanmerking kwamen, met uitzondering van krijgsgevangenen.

Wij waren eigenlijk nog maar nauwelijks met de uitwerking klaar toen de U.N.R.R.A. zich met de repatriëring ging bezighouden althans . . . Wilt u iets vragen?

41827. De **Voorzitter**: Nu bent u tot een nieuwe periode gekomen, nl. die, waarin de U.N.R.R.A. zich met de zaak gaat bemoeien. Daarom wilde ik u eerst nog wat vragen over hetgeen hieraan voorafgegaan is.

U hebt gezegd, dat u zich direct moeite had gegeven om een aantal mensen tot uw beschikking te krijgen, die dan uw medewerkers zouden worden. Is dit nogal gelukt?

A. Ja en neen. Ik was gelukkig genoeg om een aantal mensen, die bij de Nederlandse Scheepvaart- en Handels-Commissie onder en met mij gewerkt hadden, te kunnen overnemen en dat was de kern, waarmee ik begon. Deze mensen kende ik, zij hadden 3 jaren gewerkt met mij, ik kende hun kwaliteiten, ik kende hun tekortkomingen en ik wist op welk gebied ze gespecialiseerd waren, wat hun voorgeschiedenis was en er waren daar mensen bij, die voor dit werk bijzonder geschikt waren. Zo had ik bijv. voor de afdeling Vervoer aanvankelijk de latere majoor *Schipper*, die van beroep expediteur is, en die aan de firma Wm. H. Muller verbonden is. Daar bekleedt hij thans in Londen een voorname functie. Voor de registratie had ik een accountant van ons eigen bedrijf, van wie men kon aannemen, dat hij voor zijn taak berekend was, aangezien hij de registratie, zij het dan niet van personen, maar van ladingen, bij de Nederlandse Scheepvaart- en Handels-Commissie had opgezet, ook een zeer moeilijk, omvangrijk en verward werk, en die dus moest geacht worden van dat vak verstand te hebben en zo waren er ook andere mensen.

41828. De **Voorzitter**: Wie was *van den Bergh*?

A. *Van den Bergh* was een textielabrikant, die eerst veel later bij de commissie is gekomen. Hij was uitgeweken (ik spreek nu uit mijn hoofd) naar Jamaica en had zich tot ons gewend met het verzoek naar Engeland terug te keren. Deze man hebben wij in dienst genomen toen hij aankwam.

41529. De **Voorzitter**: Bij de commissie al of pas . . .

A. Pas later bij het Regeringscommissariaat, één of anderhalf jaar nadat dit al functioneerde. Hij heeft zich toen in het bijzonder beziggehouden met het kantoor Londen en is ook later chef geworden van dit kantoor. Een flinke, behoorlijke, hardwerkende man.

41830. De **Voorzitter**: U hebt toen niet dadelijk secties gevormd voor continentale landen. Was u daar nog niet aan toe?

A. Neen, nog niet.

41831. De **Voorzitter**: Hebt u dat eerst gedaan, toen er behoefte aan kwam?

A. Toen het probleem zich aftekende.

41832. De **Voorzitter**: Hebt u gemakkelijk de financiële middelen kunnen bemachtigen voor uw organisatie?

A. Financiën en gemakkelijk zijn twee woorden, welke in Londen niet met elkaar in overeenstemming te brengen waren. Het was uitermate moeilijk. De eerste stappen daarvoor waren het indienen van een begroting. Wij hebben dus een uitvoerige begroting opgesteld, ook weer uitgaande van het denkbeeld, dat voor een zeer belangrijk deel de repatriëring een Nederlandse zou zijn en door Nederlanders zou worden uitgevoerd. Per saldo de enige wijze, waarop het probleem op dat moment te bekijken was. Op grond van die begroting zijn later diverse bedragen gebezigd voor allerlei voorzieningen.

41833. De **Voorzitter**: Ressorteerde u onder het Departement van Sociale Zaken?

A. Ja, onder Sociale Zaken.

41834. De **Voorzitter**: Hebt u toen al dadelijk in die eerste periode gedacht over repatriëringsovereenkomsten met andere landen?

A. Neen, toen nog niet.

41835. De **Voorzitter**: Wanneer is dat opgekomen?

A. Dat is pas opgekomen toen zich de vorm van de repatriëring begon af te tekenen. Toen de waarschijnlijkheid zich ging voordoen, dat België en Frankrijk een voorname rol zouden spelen in de Nederlandse repatriëring. Dat was in het begin niet te voorzien. Heel in het begin was het onze opvatting, dat de repatriëring van uit Duitsland direct naar Nederland zou geschieden en het gehele probleem geconcentreerd zou zijn op het treffen van maatregelen in Duitsland. Wij hadden daarvoor in het begin een uitvoerige organisatie ontworpen, welke in de praktijk niet nodig geweest is, omdat het probleem op andere wijze opgelost is.

41836. De **Voorzitter**: U hebt zoëven nog gesproken over medische verzorging. Hebt u daarmee de verzorging aan de grens op het oog, wanneer de repatriandi naar Nederland zouden komen?

A. Neen, dat was de taak van het Militair Gezag, of althans, dat was de taak van de in Nederland ontvangende autoriteit. Zoals u misschien zult weten, hield mijn taak op aan de grens en alles, wat in Nederland gebeurde, zou in de conceptie van de Minister van Sociale Zaken geschieden, onder leiding van de directeur-generaal van Arbeidszaken, meen ik, die dan verder de verantwoordelijkheid zou overnemen.

41837. De **Voorzitter**: Rijksarbidsbureau, geloof ik.

A. Ja.

41838. De **Voorzitter**: Ja, dat was dus uw plan. Hebt u ook getracht uw denkbeelden te verwezenlijken wat betreft de ontvangstations op Nederlands gebied?

A. Natuurlijk. Toen eenmaal bekend was, dat het Militair Gezag belast zou worden, of althans zich zelf belastte, met een gedeelte van dit werk, hebben wij onmiddellijk pogingen in het werk gesteld, en zijn daarin slechts ten dele geslaagd, om in overleg met het Militair Gezag vast te stellen, wat, naar ons inzicht, de contactpunten zouden zijn, waarop de organisaties in elkaar zouden moeten vloeien.

41839. De **Voorzitter**: Deels ook wat betreft het afleveren van de Nederlandse repatriandi door hen, die zorg droegen voor het naar de grens brengen, aan de Nederlandse ontvangende instantie?

A. Ja.

41840. De **Voorzitter**: Wie zou die ontvangende instantie zijn? Weet u dat nog?

A. Militair Gezag, afdeling Repatriëring.

41841. De *Voorzitter*: Van het Nederlandse Rode Kruis in Nederland heb ik gehoord, hoe teleurgesteld ze daar zijn geweest, dat er volstrekt geen gebruik is gemaakt van de uitstekende organisatie, die ze daarvoor hadden opgezet. Ze hadden daarvoor in allerlei plaatsen medici klaarstaan, verpleegsters, ontvangstgelegenheden met medicijnen en allerlei meer. Alles was keurig in orde. Op één plaats heeft men dat plan uitgevoerd, en wel naar ik meen in Nijmegen, en volgens degenen, die wij gehoord hebben en die gerepatriëerd zijn, is dat de enige plaats, waar het goed gebeurde. Ik weet niet zeker of dat die organisatie van het Rode Kruis was, maar het lijkt er veel op. Ik wilde u vragen, wat u daarvan vindt. Er is ons tevens nog gezegd, dat het Rode Kruis drie uitgewerkte plannen naar Londen heeft gezonden en dat die daar ook werkelijk aangekomen zijn. Het Rode Kruis is zeer teleurgesteld geweest, toen later bleek, dat de gehele organisatie ongebruikt bleef. Weet u, waarom er geen gebruik van is gemaakt?

A. Mijnheer de Voorzitter, ik kan u daarop tot mijn leedwezen geen antwoord geven. Mij is van dit plan niets bekend. In Londen was daarvan niets bekend bij mij en vermoedelijk niet bij Sociale Zaken, want anders had ik het zeker gehoord, en ik kan daar dus tot mijn leedwezen geen inlichtingen over geven. Ik neem het graag aan, maar het was iets, dat buiten mijn terrein lag. Ik had, geloof ik, al voldoende moeilijkheden, zonder mij te verdiepen in de ongetwijfeld ook talrijke moeilijkheden van anderen.

41842. De *Voorzitter*: Hoe was de medewerking, die u ondervond van het Departement van Sociale Zaken?

A. Uitmuntend.

41843. De *Voorzitter*: Wie had daar contact met u?

A. Oorspronkelijk de Minister alleen, later de heer *de Groot*, de waarnemend Secretaris-Generaal, en de Minister; zowel het contact met de Minister als met de heer *de Groot* was zeer innig.

41844. De *Voorzitter*: U weet wel, dat er wel eens dingen over de heer *de Groot* gezegd zijn, die daar moeilijk mee in overeenstemming zijn te brengen.

A. Volkomen onjuist.

41845. De *Voorzitter*: Weet u hoe het ontstaan is, dat men over de heer *de Groot* zuike dingen zegt?

A. Ik neem aan, dat u refereert aan het door de heer *de Groot* bewerkte ontslag van de heer *Dentz*?

De *Voorzitter*: Dat is mogelijk, maar dat hij de heer *Dentz* ontslagen heeft, wist ik niet. Ik heb echter wel datgene op het oog, dat over de heer *de Groot* gezegd is in het rapport van de pakkettencommissie, waarvan de heer *Vorrink* voorzitter was.

A. Daarin wordt iets gezegd over het feit, dat de heer *Dentz* een bepaald telegram had willen zenden en de heer *de Groot* hem dat niet wilde toestaan. Na enige strubbelingen en moeilijkheden is later op verzoek van de heer *de Groot* de heer *Dentz* ontslagen. Over de moeilijkheden kunnen wij straks nog spreken, maar ik kan u wel mijn mening, maar dan ook *zér* besliste mening geven, dat de heer *de Groot* zich ten opzichte van de repatriëring de allergrootste moeite gegeven heeft, die iemand zich in zijn positie kon geven. Dit is mijn ervaring. Ik ben nooit tevergeefs bij hem geweest. Ik heb ook nooit last gehad, dat ik bij een meningsverschil de Minister niet heb kunnen benaderen, integendeel, ik heb van hem niets dan medewerking ondervonden en ik heb hem leren kennen als een ijverig en enthousiast medewerker.

41846. De *Voorzitter*: Van wie?

A. Eigenlijk was hij geen medewerker van mij natuurlijk, maar medewerker in het werk, dat ik te verrichten had.

41847. De *Voorzitter*: Dit betreft dus de heer *de Groot*. Wanneer is de U.N.R.R.A. opgericht? In November 1943?

A. Ja, omstreeks die tijd, Mijnheer de Voorzitter.

41848. De *Voorzitter*: Zijn ze zich toen dadelijk gaan bezighouden met de repatriatie? Ik denk het niet.

A. Neen.

41849. De *Voorzitter*: Dat werd zeker wel voorjaar 1944?

A. Nu, het zal iets vroeger geweest zijn.

41850. De *Voorzitter*: Ik had nl. nog een paar vragen willen stellen. Ik vraag mij even af, of die in dezelfde periode vallen, waarover wij nu bezig zijn, dus van vóór de U.N.R.R.A. Als het inderdaad geweest is in het voorjaar van 1944....

A. Ja, ongeveer.

41851. De *Voorzitter*: Dan zijn er ook weer een paar dingen, die ons via het rapport van de commissie *Vorrink* bekend zijn geworden. Dat is nl. iets, waarover ook de heer *Dentz* wel eens gesproken heeft. Wij hebben eigenlijk gezegd de heer *Dentz* niet gehoord over de repatriëring, maar meer over andere onderwerpen en over zijn eigen werk.

A. Mag ik even in het kort mijn contact met de heer *Dentz* uitschetsen? 16 Mei 1940, meen ik, ben ik bij de Nederlandse Scheepvaart- en Handelscommissie begonnen en toen trof ik daar reeds de heer *Dentz*, die zich blijkbaar onmiddellijk na het uitbreken van de oorlog bij de reders had gemeld om te horen wat er niet de tabakspartijen, waar hij belang bij had, gebeurd was. Ik ben toen met min of meer hetzelfde werk begonnen, dat ik later bij de repatriëring heb gedaan, nl. een organisatie in elkaar te zetten, welke de ladingen zou kunnen beheren en later liquideren. Daar de heer *Dentz* de enige Nederlandse tabaksexpert was, die ik in Engeland de eerste twee jaren heb kunnen vinden, besloot ik hem te belasten met het beheer van de tabaksafdeling. Ik heb de heer *Dentz* leren kennen als een uiterst kundig tabaksmen, die met grote belangstelling en met, zeker aanvankelijk, veel ijver het nodige werk verrichtte om uit de chaos enigszins wegwijs te worden. Het was een zeer omvangrijk werk en de heer *Dentz* heeft kort daarop een assistent aangesteld in de persoon van de heer *Kahn*, nadat hij mij hierover had gesproken en ik deze man had goedgekeurd. In de praktijk bleek de heer *Dentz* noch met zijn collega's van andere afdelingen, noch met de heer *Kahn* te kunnen samenwerken. Ik laat in het midden aan wie dat lag, maar een feit is, dat de samenwerking zeer moeilijk was. De heer *Dentz* heeft na enige tijd met de heer *Kahn* zeer grote moeilijkheden gekregen. Ik beschouwde de heer *Kahn* als een kundig en ijverig werker, die ook inderdaad zeer hard gewerkt heeft. Ik heb de heer *Kahn* niet willen desavoueren. De heer *Dentz* heeft mij toen zijn ontslag aangeboden, maar gelukkig was hij niet in staat dit ontslag te nemen, want hij was bovendien dienstplichtig en de keuze tussen militair en tabaksexpert was voor hem niet moeilijk. Dit heeft zich trouwens enkele malen herhaald. Uiteindelijk is de heer *Dentz* toch voor de militaire dienst opgeroepen, maar ik heb toen gedaan gekregen, dat hij als expert-militair bij de commissie werd gedetacheerd. In die tijd hebben zich zeer veel moeilijkheden voorgedaan, moeilijkheden, welke niet veroorzaakt waren door te weinig belangstelling voor het werk en voor de kunde van de heer *Dentz*, maar welke te wijten waren aan zijn persoonlijke eigenschap om niet met andere mensen te kunnen samenwerken. Ik heb daar een zeer definitief oordeel over. De heer *Dentz* is de zoon van een zeer rijke vader in een éénmanszaak, die gewend was alles naar zijn zin en hand te kunnen zetten. Hij woonde samen met zijn moeder, waar hij de verwende zoon thuis was, en hij kon zich moeilijk aanpassen aan een grote organisatie, waar ook andere meningen dan de zijne soms als niet geheel onjuist werden beschouwd. Hij heeft dat nooit kunnen verdragen. Het resultaat is geweest, dat de heer *Kahn* na enige tijd beschuldigd werd van minder fraaie handelingen en daar zijn verscheiden moeilijkheden door ontstaan. Uiteindelijk is gebleken, dat de beschuldiging niet juist was. De heer *Dentz* heeft dan ook ten slotte ontslag genomen en ik heb hem laten gaan, toen hij niet meer nodig was, of liever gezegd, toen de zaak zover was, dat ik hem kon missen en er ook andere experts waren gekomen, o.a. in de persoon van de heer *van Tienhoven*. Hij heeft geruime tijd rondgelopen en toen ten slotte een rapport ingediend over de gesties van de handelsdirectie van de Scheepvaartcommissie ten aanzien van het beheer van de tabak, dat voor mij niet vleidend was en bepaald ongunstig. Dit heeft hij ingediend bij de heer *Westerman*, die toen belast was met de betreffende afdeling van het Departement van Overzeese Gebiedsdelen. Die zaak is gebleken niet zo belangrijk te zijn als de heer *Dentz* heeft gemeend te moeten rapporteren. De man, die in deze periode de heer *Dentz* bijzonder goed kende, was natuurlijk de Regeringsvertegenwoordiger bij de commissie. Dat was de heer *de Smit*, die, meen ik, thans ook nog bij de ambassade is in.....

De **Voorzitter**: In Washington.

A. Ik dacht in Londen. Ik zou zeggen, als u mijn oordeel eens zou willen toetsen aan dat van de heren *de Smit* en *Westerman*, dan zou dat misschien niet onnuttig zijn. Wij hebben van de heer *Dentz* bij de commissie veel profijt getrokken. Dat wil zeggen, en ik heb dit ook gaarne en grif erkend, dat wij zonder de deskundigheid van de heer *Dentz* en zonder zijn bekendheid met het zeer gespecialiseerde en moeilijke tabaksvak, zeker niet die resultaten hadden kunnen behalen, die behaald zijn. Dat neemt niet weg, dat de heer *Dentz* als persoon volkomen onmogelijk was. Bovendien was de belangstelling van de heer *Dentz* toch voor ern belangrijk deel op zich zelf gericht. Hij heeft herhaalde malen getracht naar Amerika te komen. Ik heb hieraan niet medegewerkt, omdat wij hem niet konden missen. Onder normale omstandigheden, wanneer er keuze geweest was tussen mensen, die van een bepaald vak verstand hadden, was de heer *Dentz* nooit lang gebleven. Bij de repatriëring heeft zich eigenlijk hetzelfde afgespeeld. De heer *Dentz* heeft vele maanden rondgelopen en zich herhaalde malen tot mij gewend met het verzoek of ik voor hem dan toch niets te doen had, want het was toch onjuist, dat in een tijd met zo'n ontzaglijke schaarste aan mensen, hij (de heer *Dentz*), die gaarne wilde werken, niets te doen had. Ik heb hem gern gelegenheid en trouwens ook gern lust om hem aan te stellen, totdat eindelijk het plan bij mij opgekomen was om Joodse gedeporteerden te helpen.

De **Voorzitter**: Enkel Joodse?

A. Ja, speciaal Joodse. Onder mijn goede kennissen in Londen waren ook verschillende leden van de Joodse coördinatiecommissie, de Joodse commissie in Londen; o.a. de heer dr. Polak, die u vermoedelijk kende, en ik heb o.a. op hun aandringen aangeboden te trachten met de organisatie, welke ik had, verdere hulp te verlenen aan Joodse gedeporteerden, waar dit mogelijk zou zijn.

41852. De **Voorzitter**: U spreekt nu niet zozeer over repatriëring als over de ellende, waarin de Jodea zich bevonden?

A. Inderdaad.

41553. De **Voorzitter**: U zegt, dat u er het initiatief toe genomen hebt om dit toe te voegen aan de taak van de Regeringscommissaris voor Repatriëring?

A. Ja. Ik heb mij daartoe tot de Minister gewend, die dit gaarne geaccepteerd en verdedigd heeft, waarop de Regering aan mij toestemming verleend heeft, te trachten in die richting te doen wat er te doen was.

41854. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Ik meen, ik zal u de datum direct geven, Juni, Juli 1944.

41855. De **Voorzitter**: Over dit onderwerp is dus wel gesproken met de heer *Dentz*. Omdat wij hierover nu toch bezig waren, zou ik gaarne van u willen weten of u hem dus in uw staf hebt opgenomen speciaal om Joodse zaken te behandelen?

A. Inderdaad.

41856. De **Voorzitter**: Dus u hebt hem opgenomen in een onderdeel van uw organisatie, die, geloof ik, gegevens moest verzamelen, een soort van documentatiebureau?

A. Niet alleen dat, Mijnheer de Voorzitter. De heer *Dentz* had, en dat wist ik, vóór de oorlog in Nederland zich beziggehouden met het brengen van hulp aan Joodse vluchtelingen in Nederland en elders en had dus van Joodse vluchtelingenverzorging enig verstand; hij had er althans reeds eerder mee te maken gehad. Bovendien had de heer *Dentz*, en dat wist ik natuurlijk ook, uitmuntende Joodse connecties. Wanneer men zich specialiseert op een bepaald terrein, dan is een man, die speciaal goede connecties op dat gebied heeft, van enige waarde, en ik ben toen dus over alle persoonlijke bezwaren ten aanzien van de heer *Dentz* heengestapt, daar ik meende, dat het in het belang van de goede zaak nuttig zou zijn, hem aan dat werk te zetten.

41857. De **Voorzitter**: Dat was in November 1943?

A. Neen, dat was in Juni, Juli of althans in de loop van 1944. Mag ik even de datum opzoeken, Mijnheer de Voorzitter? Het zal begin 1944 geweest zijn. Ik heb de datum niet helemaal precies hier.

De **Voorzitter**: Er is ons verteld . . . .

A. Als ik u even in de rede mag vallen, ik heb nl. de heer *Dentz* niet aangesteld, toen ik de kern van mijn organisatie vormde. Ik ben in October 1943 benoemd en ik weet mij met stelligheid te herinneren, dat het enige maanden geduurd heeft, alvorens de heer *Dentz* aan mijn organisatie verbonden werd. Het moet dus zeker in het begin van 1944 geweest zijn.

41858. De **Voorzitter**: Hij heeft toen, ineen ik, dadelijk een opdracht gekregen om een rapport samen te stellen over hetgeen in Nederland met de Joden gebeurd was.

A. Ja.

41859. De **Voorzitter**: Dat rapport hebben wij ook. Ik vind, dat dit rapport in het licht van de later gebleken gebeurtenissen, waarvan men toen nog niets wist, goed was. Het stond er allemaal goed in met de resultaten er bij.

Hij heeft in dat rapport ook een beeld gegeven van de ellende van de Joden in de kampen in Polen en Duitsland.

A. Inderdaad.

41860. De **Voorzitter**: Die hele ellende staat er in. Heeft hij het eerst aan u voorgelegd, vóórdat het uitging?

A. Ongetwijfeld.

41861. De **Voorzitter**: Weet u ook of u daar wat in veranderd of geschrapt hebt?

A. Ja, dat heb ik inderdaad gedaan.

41862. De **Voorzitter**: Wat hebt u geschrapt?

A. Nu moet ik het uit mijn hoofd zeggen en ik kan mij het rapport niet geheel en al voor de geest halen, maar er stonden in dit rapport bepaalde gruwelverhalen.

De **Voorzitter**: Die staan er nog in.

A. Maar er waren bepaalde passages, die mij beslist stotend voorkwamen en welke dat nu precies waren, kan ik u niet zeggen.

41863. De **Voorzitter**: Stotende dingen zijn er natuurlijk gebeurd.

A. Goed, de vorm, waarin men stotende dingen kan zeggen, kan verschillend zijn. Ik geloof, dat een zaak door overdrijving kan worden geschaad. Het rapport .....

41864. De **Voorzitter**: Wat voor overdrijving?

A. Mag ik het misschien anders zeggen? Dit was een zaak, welke ik een zeer goed hart toedroeg, meer dan vele andere Nederlanders in Londen, en ik meende, dat het, waar ten slotte de medewerking van vele anderen bij de behandeling en de bevordering van de belangen van deze zaak aangetrokken moest worden, gewenst was de zaak zo gematigd mogelijk voor te stellen. Ik heb me helemaal niet verzet tegen de tendenz van het rapport, maar ik heb inderdaad het rapport naar mijn mening enigszins bijgevijld, te recht of ten onrechte.

41865. De **Voorzitter**: U meende dus, dat, wanneer het rapport met al te schrille kleuren uitgebeeld werd, het dan bij diegenen, voor wie het bestemd was, niet het geloof zou vinden, dat dit alles juist was.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Als men dit, te recht of ten onrechte, maar laten wij voor een ogenblik ten onrechte aannemen, voor overdrijving zou hebben aangezien, zou dit eerder de medewerking hebben geschaad dan gebaat. Het was dus een poging van mij om medewerking te verkrijgen, daar, waar die medewerking door ten onrechte veronderstelde overdrijving misschien niet zou zijn verkregen.

41866. De **Voorzitter**: Dit rapport is toen verschenen; heeft het tot een bepaald resultaat geleid? Wat was de bedoeling er van? Alleen om gedocumenteerd te zijn, ten einde daarop het werk van de commissie te kunnen baseren, of had u er andere bedoelingen mee?

A. Neen, men begint bij het ter hand nemen van een probleem dit eerst te concretiseren. De heer *Dentz* heeft dit gedaan en dit is voor mij aanleiding geweest om hem te verzoeken bepaalde dingen te doen. En die bepaalde dingen bestonden o.a. in het opnemen van contact met alle Joodse organisaties, die daarvoor in aanmerking kwamen.

41867. De **Voorzitter**: Is dat van u uitgegaan?

A. Het engageren van de heer *Dentz* is van mij uitgegaan.

De **Voorzitter**: Neen, dat bedoel ik niet.

A. Mag ik even de gedachtengang weer in de juiste lijn brengen? Het idee om Joodse vluchtelingen of Joodse gedeporteerden te helpen, is van mij uitgegaan. Het idee om daartoe de heer *Dentz* te engageren is van mij uitgegaan, ondanks de persoonlijke bezwaren, die ik tegen hem had. U kunt het van mij aannemen, dat ik de heer *Dentz* in dezen inderdaad de opdrachten heb gegeven, waarvan ik meende, dat zij juist waren. Natuurlijk is de heer *Dentz* met gegevens gekomen en ik heb hem aangemoedigd om verdere gegevens te verzamelen. Het is voor mij natuurlijk op dit moment niet gemakkelijk om precies de volgorde van de wijze, waarop dat zich ontwikkeld heeft, weer te geven. Ik heb de heer *Dentz* gesteund in zijn pogingen om zo groot en zo wijd mogelijk verspreide contacten te krijgen met Joodse en andere organisaties, om te trachten hiervan gebruik te maken ten behoeve van Joodse gedeporteerden.

41868. De **Voorzitter**: Hoe kwam hij nu in contact met b.v. de Tsjechische Regering in Londen?

A. Dat was toch niet moeilijk, Mijnheer de Voorzitter.

41869. De **Voorzitter**: Ik bedoel, was dit iets, dat van hem zelf uitging, of was dat een van de adressen, waar u hem heengestuurd had?

A. Dit kan best z'n eigen initiatief geweest zijn. De heer *Dentz* was een zeer zelfstandige werker, die veel meer geschikt is om aan de weg te timmeren dan op kantoor te zitten en die dus aan de ene kant de indruk op het kantoor kon maken te lanterfant en toch tegelijkertijd daarbuiten zeer ijverig kon zijn; hij kon dus op kantoor een verkeerde indruk wekken, indien men hem niet beter kende. Deze man was voortdurend op stap en hij had steeds contacten met de Joint, Poolse en Tsjechische en andere vertegenwoordigers. Dit heeft hij natuurlijk voor een zeer belangrijk deel op eigen initiatief gedaan.

41870. De **Voorzitter**: Kostte het hem wel moeite u te activeren in de richting van het verlenen van hulp voor het heden, in tegenstelling bedoeld met de repatriëring voor later?

A. Naar mijn mening, Mijnheer de Voorzitter, is de vraag stellig ontkennend te beantwoorden.

De **Voorzitter**: Ik wil die vraag graag even stellen, ik heb daar zekere reden voor.

A. Het kostte hem niet de minste moeite, maar dat wil niet zeggen, dat ik het altijd met de heer *Dentz* eens was.

41871. De **Voorzitter**: Ik vraag dit niet alleen speciaal in verband met een gesprek met de heer *Dentz*, dan wel in verband met hetgeen er staat in het rapport van de Commissie *Vorrink*. U weet wel wat daar in staat en wat er de strekking van is.

A. Ja, ik heb het niet helemaal gelezen.

41872. De **Voorzitter**: U weet wel wat er in staat?

A. Ja, ongeveer wel.

41873. De **Voorzitter**: Daarom interesseert mij, wat u daar zo juist zei, nl. dat u al die dingen bedacht hebt en dientengevolge de heer *Dentz* hebt aangenomen en hem hebt gestuurd in bepaalde richting, terwijl anderen in twijfel trekken of het wel waar is, wat u daar zegt.

A. Ja, u moet mij hier op mijn woord geloven of niet, maar ik heb twee sterke aanwijzingen, dat het juist is. Ten eerste dat ik

het initiatief genomen heb, en ten tweede, dat ik de heer *Dentz* heb geëngageerd en dat laatste is wel het sterkste argument, want het zal in normale omstandigheden en normale tijden niet gemakkelijk voorkomen, dat men iemand aanstelt, die een bezwarend, lasterlijk en onjuist rapport over zijn superieuren heeft ingediend bij een Regeringsinstantie.

41874. De **Voorzitter**: Over die tabak?

A. Ja, over die tabak. Ik had voor deze man niet de minste reden om hem persoonlijk gunstig gezind te zijn, maar ik heb mij daarvan niets aangetrokken. Ik heb het belang van de zaak laten gelden. Toen ik over het grote persoonlijke bezwaar was heengestapt, waren alle andere dingen kleinigheden.

41875. De heer **Stokvis**: Heeft er niet op een gegeven ogenblik een onderhoud plaats gehad met de heer de *Groot* op het Departement van Sociale Zaken, waarbij u en de heer *Dentz* tegenwoordig waren?

A. Daar hebben verschillende onderhouden plaats gevonden.

41876. De heer **Stokvis**: Maar één zeer belangrijk onderhoud, waarbij de competentiekwestie ter sprake is gekomen? De vraag nl. of de bemoeiingen waarop u doelt en waarvan u zegt, dat door u het initiatief is genomen, wel onder uw competentie vielen.

41877. De **Voorzitter**: De coördinatiecommissie, de Joodse adviescommissie. Weet u nog hoe dat afgelopen is?

A. Ik kan mij niet precies herinneren wat de competentiekwestie in dezen is.

41878. De heer **Stokvis**: De competentiekwestie in dezen betrof de vraag of de zorg voor bijv. de Joden in Duitse kampen, met name de verzorging van pakketten aan hen, onder uw afdeling viel?

A. Daarop kan ik antwoorden, dat het natuurlijk niet onder mijn verantwoording lag.

De heer **Stokvis**: Uw werk betrof in hoofdzaak de toekomst?

A. Wat ik gevraagd had en wat mij opgedragen is, was te trachten hulp te verlenen en niet om in de plaats te treden van andere instanties, welke reeds hulp verleenden.

41879. De **Voorzitter**: Welke instanties waren dat? Regeringsinstanties?

A. Geen Regeringsinstanties alleen, maar ook Joodse organisaties.

De **Voorzitter**: Ja, natuurlijk.

A. Er waren natuurlijk belangrijke Joodse organisaties, zoals de Joint, die zich in het bijzonder het lot van Joodse gedeporteerden aantrokken, en bovendien had de Regering in het algemeen speciale verzorgingsmaatregelen of was zij verantwoordelijk voor die maatregelen.

41880. De heer **Stokvis**: Ja, zij was verantwoordelijk, maar wat is er gedaan voor deze mensen in feite?

A. Ja maar, Mijnheer *Stokvis*, op dat tijdstip was mij daarvan niets bekend; dat was bovendien uitsluitend de verantwoordelijkheid van de Regering.

De heer **Stokvis**: Accoord.

41881. De **Voorzitter**: Hebt u er ook nog iets van gemerkt, dat de Regering die verantwoordelijkheid voelde en in daden omzette? In de eerste periode tot bijv. 1944 toe.

A. Ik mag daarop misschien dit antwoorden. Als ik gevoeld had, dat op voldoende wijze verzorging en hulp gegeven waren, dan zou ik mij zelf de moeite bespaard hebben om nog eens mede te werken. Maar dat wil helemaal niet zeggen, dat ik kon beoordelen of beoordelen wilde of beoordeelde of de Regering in staat was om iets te doen, maar ik had wel degelijk het gevoel, dat ik misschien zou kunnen medewerken.

41882. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u met medewerken?

A. In het bijzonder de verzorging en het bijeenbrengen van de gegevens, het coördineren van de verschillende Joodse hulporganisaties, het overkoepelen daarvan en daardoor concretiseren van het probleem en het gemakkelijker maken om in bepaalde gevallen hulp te brengen.

41883. De **Voorzitter**: Wij spreken nu slechts van het Joodse probleem, maar wij hebben ook het vraagstuk van concentratiekampen, waar anderen dan Joden in zaten. Was dat allemaal een zelfde onderwerp?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, dit betrof in het bijzonder het hulpverlening aan Joodse gedeporteerden.

41884. De **Voorzitter**: In die periode?

A. Ja.

41885. De heer **Stokvis**: Kunt u zich niet herinneren, dat bij het onderhoud op het Departement van Sociale Zaken, waarop ik zoëven doelde, het oordeel van mr. *de Groot* was dat deze werkzaamheden, waarover wij het nu gehad hebben, niet onder u ressorteerden en dat toen afgesproken is, dat de Joodse Adviescommissie zich zou wenden tot de Regering met de vraag of zij iets kon doen?

A. Ik kan het mij niet herinneren. Ik wil niet zeggen, dat het niet zo is, maar als het zo is, dan moet dit geweest zijn voordat ik gemachtigd was door de Regering, wat later gebeurde (speciaal gemachtigd), om mede te werken aan deze hulpverlening. Het hangt dus af van het tijdstip, waarop dit onderhoud heeft plaats gevonden.

41886. De heer **Stokvis**: Op of omstreeks 21 April 1944, volgens de heer *Dentz*.

A. Ja, dat klopt.

41887. De heer **Stokvis**: Volgens de heer *Dentz* is op 21 April 1944 een brief geschreven door de Joodse Adviescommissie aan de Regering.

A. Ja, dat komt volkomen uit, deze zaak klopt als een bus, want ik ben pas in Juni, Juli gemachtigd door de Regering om aan deze Joodse hulpverlening mede te werken. Het is dus heel goed mogelijk, dat ik in April een onderhoud met *de Groot* gehad heb, waarbij *de Groot* zei: „Ja, maar jij hebt er niets mee te maken voorlopig.” Juist, dat is de aanwijzing.....

41888. De heer **Stokvis**: Toen had u *Dentz* al in uw dienst?

A. Inderdaad, ik had toen al het plan om de heer *Dentz* te laten werken aan Joodse .....

41889. De heer **Stokvis**: Terwijl u nog niet zeker wist of het wel onder uw competentie viel? Gevaarlijk voor een ambtenaar!

A. Waarom gevaarlijk? Ten eerste had ik alle redenen om aan te nemen, dat dit zou gelukken, aangezien ik de verhoudingen, met alle respect voor uw kennis van de omstandigheden, beter kon beoordelen dan u op het ogenblik kunt. Ten tweede, zelfs gesteld, dat het mij niet gelukt zou zijn, dan was er nog niets gebeurd, dan had ik de heer *Dentz* alleen als medewerker gehad, en dat was dan ook het ergste, wat mij had kunnen gebeuren.

41890. De heer **Stokvis**: Mijn bedoeling met al deze vragen is, zo mogelijk vast te stellen wie nu gelijk heeft, de heer *Dentz*, die zegt, dat het initiatief tot deze gehele actie van hem is uitgegaan, of u, die zegt: ik heb het initiatief daartoe genomen en ik heb juist om die reden mij verzekerd van de hulp van de heer *Dentz*.

De **Voorzitter**: Ja, die vraag kan gesteld worden.

A. En ik heb u er het antwoord op gegeven.

41891. De heer **Stokvis**: En nu ga ik verder en concludeer, wanneer dus vaststaat, dat de heer *Dentz* in uw dienst is geweest voordat vaststond, dat u zich met deze dingen van Regeringswege bemoeien mocht, dan krijgt de lezing van de heer *Dentz* een zekere mate van waarschijnlijkheid.

41892. De **Voorzitter**: Een meerdere mate van waarschijnlijkheid. Dan blijft echter nog altijd wel van betekenis, dat dus op het aandringen van de verschillende personen, die bij het gesprek op het Departement met de heer *de Groot* aanwezig waren, en op het aandringen van de Joodse Adviescommissie, althans in Juni, Juli 1944 het Departement van Sociale Zaken het als zijn taak is gaan beschouwen mede te werken om hulp te verlenen aan diegenen, die in de kampen zaten.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

41893. De **Voorzitter**: Heeft dat enig resultaat opgeleverd, naar uw gevoelens?

A. Weinig.

41894. De **Voorzitter**: Dat dacht ik ook. Het weinige, dat het dan zou hebben opgeleverd, kunt u dat omschrijven?

A. U weet, dat ik, toen het denkbeeld van de specifiek Joodse hulpverlening gerijpt was, begonnen ben uit onze algemene gegevens de gegevens van diverse Joodse organisaties, de namen van Joden, die in diverse kampen zaten, en waar ze vandaan kwamen, te verzamelen. Dat was een heel werk: de gegevens, welke wij hadden, waren natuurlijk zeer onvolledig. Wij hebben daarbij de pers te hulp geroepen, ook Buitenlandse Zaken en de overzeese organisaties, zoals de Joodse coördinatiecommissie in Genève, Irgun Holland in Tel-Aviv of Jeruzalem, een Joodse organisatie. Met behulp van al deze organisaties hebben wij getracht ons een beeld te vormen, waar deze mensen nu allemaal zaten, want voor het brengen van hulp moet men eerst weten waar men naar toe gaat. Dit heeft grote moeilijkheden veroorzaakt. Wij hebben op initiatief van de heer *Dentz* het contact met de Poolse Regering opgenomen en van deze Regering de toezegging verkregen, dat zij bepaalde hulp zou verlenen aan Joden in Poolse kampen en later, maar dat was pas in October, November 1944, is getracht via Zweden pakketten te verzenden naar Duitsland. Bovendien is door de Regering aan de Joint gedurende enige tijd een vergoeding betaald voor de onkosten, welke zij voor rekening van Nederlandse Joodse gedeporteerden maakte. Ik meen Zw. fr. 25 000 per maand.

41895. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat het de helft was.

A. Ja, de helft.

41896. De **Voorzitter**: De Joint betaalde de andere helft zelf, niet waar?

A. Ja, oorspronkelijk betaalde de Joint alles zelf. Dit is ook weer een bewijs, dat het initiatief van ons uitging. Wij hebben ons tot de Joint gewend. Als ik zeg „wij”, vereenzelvig ik mij dus in deze natuurlijk met de heer *Dentz*, die dit trachtte uit te voeren. Wij vroegen aan de Joint op welke wijze wij konden medewerken. Er is toen het verzoek van hen gekomen of wij niet konden bijdragen en de Nederlandse Regering (de Minister van Sociale Zaken) heeft daarin toegestemd. Het verstrekken van geldmiddelen heeft dikwijls vertraging ondervonden, maar dit viel natuurlijk buiten de verantwoordelijkheid van mij of van het Ministerie van Sociale Zaken. Maar deze vertraging heeft op de hulpverlening geen vertragende invloed gehad.

41897. De **Voorzitter**: Behalve die \$ 10 000 naar Polen!

A. Die hebben helemaal geen vertraging veroorzaakt.

41898. De **Voorzitter**: Maar het heeft toch zeer lang geduurd, vóór het geld betaald werd.

A. De late betaling heeft helemaal geen vertraging in de hulpverlening veroorzaakt.

41899. De **Voorzitter**: In hoeverre niet?

A. De Poolse Regering had op zich genomen, onmiddellijk nadat wij die overeenkomst hadden aangegaan, opdracht te geven en heeft dit ook gedaan en bevestigd, dat die hulpverlening onmiddellijk zou worden verstrekt. Veel later werd gezegd: „Ja, maar wij willen die \$ 10 000 nu toch wel hebben.” Ze hebben ze pas met vertraging gekregen.

41900. De **Voorzitter**: U bedoelt dus, dat dit het verlenen van de hulp niet heeft tegengehouden, want dat die onafhankelijk van het arriveren der gelden is verleend.

A. Onafhankelijk van de betaling op dat moment.

41901. De **Voorzitter**: Maar dacht u, dat dat werk enig succes heeft gehad, dat het enig resultaat heeft opgeleverd?

A. Mijnheer de Voorzitter, het is onmogelijk om dat te beoordelen. Ik ben ten opzichte van deze hulpverlening via de Poolse Regering niet optimistisch.

41902. De **Voorzitter**: Hebt u ooit iets van de resultaten gezien; een rapport misschien? Misschien van de Joint of een ander, waaruit bleek, dat er Joden uit Poolse kampen aangekomen zijn in Palestina?

A. Ik heb dergelijke rapporten van de Joint nooit gezien.

41903. De **Voorzitter**: Hebt u ooit gehoord, dat ze er waren; hebt u ooit enige waarschijnlijkheid kunnen ontdekken, dat die onderneming gelukt was?

A. Wij hebben vele geruchten gehoord, maar ik heb geen bewijzen gezien, dat het inderdaad zo is.

41904. De **Voorzitter**: Hebt u ook nog geprobeerd om van de juistheid dier geruchten de bewijzen te krijgen?

A. Dat kon ik niet.

41905. De **Voorzitter**: Br zou een rapport van de Joint zijn, dat 26 Joden uit een of ander kamp uit Polen in Tel-Aviv of in Jeruzalem aangekomen zijn.

A. Vrij geregeld kwamen er berichten door, dat er wel eens Joden hier of daar aankwamen. Ze werden uitgewisseld en vrijgelaten en dat heb ik zonder meer aangenomen, maar dit was alles op een zeer kleine schaal.

41906. De **Voorzitter**: Bent u ook te pas gekomen aan het voorstel uit Barn om geld te sturen om Joden vrij te kopen uit Duitse concentratiekampen tegen betaling van 10 000 Zwitserse francs per persoon?

A. Neen, dat ging buiten mij om. Ik weet wat er gebeurde, maar het ging buiten mij om.

41907. De **Voorzitter**: U hebt daar niet uit eigen beweging aan medegewerkt?

A. Ik heb daar niet aan medegewerkt en ik heb ook geen advies gegeven. Deze zaak ging buiten mij om.

41908. De **Voorzitter**: Dan komt nu de vraag over de pakkettenzending aan de orde. Bij die pakkettenzending hoorde de echt Duitse eis, waarover men dikwijls hoort spreken en waarvan ik niet met zekerheid kan zeggen of hij ten volle werd gesteld, dat men namen moest hebben, aan wie men die pakketten adresseerde,

A. Ja.

41909. De **Voorzitter**: Zijn er pogingen in het werk gesteld om daarvoor zoveel mogelijk namen te krijgen? Namen van mensen, die in kampen zaten?

A. Inderdaad. Er zijn door ons ontzaglijk veel pogingen gedaan, ik mag u er misschien aan herinneren, dat wij reeds einde 1943 met de registratie zijn begonnen.

De **Voorzitter**: Dat hebt u verteld.

A. Lang voordat dit probleem aan de orde was, dus voordat wij aan de specifiek Joodse hulpverlening begonnen waren, beschikten wij reeds over een uitgebreid archief, dat was midden '44. Ik wil niet zeggen, dat dit archief op volledigheid of juistheid kon bogen, want er waren ontzaglijk veel fouten en hiaten in. Wij hebben ons bijzonder veel moeite gegeven om ten aanzien van de personen

in bepaalde kampen en in bepaalde omstandigheden te trachten, iets positiefs te weten te komen. Dat is zeker niet bevredigend gelukt, maar als ik zeg, dat het niet bevredigend gelukt is, dan is het niet „for want of trying“.

41910. De **Voorzitter**: U bent van mening, dat men eigenlijk alles gedaan heeft, wat mogelijk was, om een zo groot mogelijk aantal namen van Joodse en andere gevangenen in concentratiekampen in Duitsland te bemachtigen?

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter.

41911. De **Voorzitter**: Nu verbaast het mij toch enigszins, dat u dit zo positief zegt, omdat ons bekend is, dat in de tweede helft van 1944 in Zwitserland bij de heer *Flugi* zeker 5600 van die namen bekend waren.

A. Maar die hadden wij toch ook!

De **Voorzitter**: Dat wist ik niet.

A. Die hadden wij toch ook, wij hadden toch al de namen van de Joodse coördinatiecommissie in Genève.

41912. De **Voorzitter**: Ja, maar dit waren geen Joodse namen.

A. Ik heb het over specifiek Joodse namen.

41913. De **Voorzitter**: Ik niet, ik heb het niet over specifiek Joodse namen. U had dus een groot aantal Joodse namen.

A. Wij hadden ongetwijfeld een groot aantal Joodse namen, welke wij gekregen hadden van allerlei Joodse organisaties en van hun familieleden.

41914. De **Voorzitter**: U had er zeer vele. Een paar honderd of een paar duizend?

A. Neen, duizenden.

41915. De **Voorzitter**: Die 5600 waren Nederlandse politieke gevangenen in concentratiekampen en dat waren niet bij uitstek Joden, al waren er wel enkele Joden onder. Dit waren 5600 namen, die in Zwitserland waren bij de heer *Flugi* en die u ook had behoren te krijgen.

A. Mogelijkerwijze, Mijnheer de Voorzitter, maar ik mag er misschien op attenderen, dat de verzorging van politieke gevangenen als zodanig nooit tot het werk van de Regeringscommissaris behoorde.

41916. De **Voorzitter**: Dat weet ik wel. U was Regeringscommissaris voor de repatriëring. U bent nu echter allerlei dingen aan het vertellen, waaraan u inedege werkt hebt, die niet tot de repatriëring behoorden. Ik dacht aan de mogelijkheid, dat dit er bij hoorde, en naar mij voorkomt, hoorde het er bij.

A. Het is best mogelijk, dat het een hiaat is geweest bij mij. Mij is, althans in mijn herinnering, niet bekend, dat wij deze namen van de heer *Flugi* bezaten, maar het kan ook wezen van wel.

41917. De **Voorzitter**: Was uw organisatie niet het enige orgaan bij de Nederlandse Regering, dat zich bezighield met concentratiekampen in Duitsland?

A. Neen.

41918. De **Voorzitter**: Wie deed dat nog meer, het Departement zelf?

A. Neen, de verzorging van gedeporteerde Nederlanders met uitzondering van Joodse gedeporteerden behoorde niet tot de taak van het Ministerie van Sociale Zaken en niet tot mijn taak. Ik bemoeide mij met de Joodse gedeporteerden.

41919. De **Voorzitter**: Juist en de anderen behoorden niet tot uw taak. Voor de Joden had u namen, ten einde pakketten te kunnen verzenden?

A. Ja.

41920. De **Voorzitter**: Is daar nog wat van terechtgekomen?

A. Er zijn via Zweden vele tienduizenden pakketten verstuurd. Of ze hun bestemming bereikt hebben, is natuurlijk een andere zaak.

41921. De **Voorzitter**: Via Zweden, alleen via Zweden?

A. Ook via Zwitserland.

41922. De **Voorzitter**: Met behulp van wie gebeurde dat? Van de heer Gans met zijn Joodse coördinatiecommissie? Of ging dat door het Rode Kruis?

A. Dat is zeker door het Rode Kruis gebeurd, maar ik moet u zeggen, dat ik nu uit mijn hoofd spreek.

41923. De **Voorzitter**: Gebeurde het niet van uit Portugal?

A. De Joint wel, wij niet.

41924. De **Voorzitter**: Verzond u deze pakketten op eigen naam? Maakte u die pakketten zelf?

A. Neen. De Zweedse pakketten gingen uit Zweden, de Zwitserse uit Zwitserland en de Portugese uit Portugal.

41925. De **Voorzitter**: U verstreekte de namen en het geld?

A. Ja.

41926. De **Voorzitter**: Ging dat via de repatriëring en de U.N.R.R.A.?

A. Ja.

41927. De **Voorzitter**: U was zover, dat u zei: en toen kwam de U.N.R.R.A. Het is al lang geleden, dat u dat zei, maar dat hebt u een ogenblik gezegd.

A. Inderdaad, ik was zover, dat ik u zei: dat wij voor ons zelf een theoretische organisatie hadden uitgewerkt, die zich baseerde op het theoretische geval, dat 500 000 Nederlanders te repatriëren waren onder omstandigheden, waarin wij wat te zeggen zouden hebben.

Het uitwerken van deze plannen heeft natuurlijk maanden geduurd en gedurende dat tijdsverloop is door de U.N.R.R.A. in Washington besloten een afzonderlijke afdeling voor de repatriëring op te richten, welke toevertrouwd zou worden aan een Committee for Displaced Persons in Washington en later gedelegeerd zou worden naar een Sub-Committee for Displaced Persons in Londen. Maar voordat dit gebeurde heeft de U.N.R.R.A. een afgevaardigde naar Europa gestuurd, in de persoon van een zekere mijnheer *Hoehler*.

De **Voorzitter**: Hoe wordt deze naam geschreven?

A. *Hoehler*.

Deze Amerikaan heeft zich toen in verbinding gesteld met de diverse Europese Regeringen en heeft deze Regeringen uitgenodigd om met hem besprekingen te voeren omtrent wat zij meenden, dat ten aanzien van de repatriëring zou moeten geschieden, en om plannen, als zij die hadden, aan hem voor te leggen. Dit is ook door ons gedaan, en na enige tijd is daarop besloten, dat een Sub-Committee for Displaced Persons zou worden opgericht in Londen. Op voorstel van de heer *Hoehler* ben ik tot voorzitter van die commissie benoemd, met toestemming van de Minister van Sociale Zaken natuurlijk.

41928. De **Voorzitter**: Hoe kwam het, dat ze u daartoe hebben benoemd?

A. Ik neem aan, dat dit het gevolg is van het persoonlijke contact, dat ik met deze heer gehad heb, en van het feit, dat wij de meest volledige plannen voorgelegd hadden. De plannen, welke het beste en het meest volledige inzicht gaven in wat wij meenden (wij, Europeanen), dat ten aanzien van de repatriëring zou moeten geschieden. Ik ben ook overtuigd, dat dit zo is, want de heer *Hoehler* heeft mij dat herhaalde malen verzekerd.

41929. De **Voorzitter**: U was dus de enige, van wie de plannen goed in elkaar zaten?

A. Dat wil ik niet zeggen, Mijnheer de Voorzitter, maar in elk geval werden onze plannen terecht of ten onrechte beschouwd als de beste. Wat verder de aanleiding is geweest om mij te benoemen, mag ik in het midden laten.

41930. De **Voorzitter**: Maar ik heb sterk de indruk gekregen bij het lezen van de stukken, die u voor ons bij elkaar gezocht hebt, dat de U.N.R.R.A. ten slotte de hele boel in de war heeft gestuurd. Of is dat een verkeerde indruk?

A. Ik geloof, dat het een verkeerde indruk van u is.

41931. De **Voorzitter**: Is het misschien wel juist wanneer ik zeg, dat het door al die verschillende competentieverdelingen tussen U.N.R.R.A., S.H.A.E.F., Militair Gezag, wel een erge verwarde geschiedenis werd?

A. Aanvankelijk.

Natuurlijk geeft de opeenstapeling van diverse instanties, die zich met hetzelfde probleem bezighouden, aanleiding tot verwarring. Maar dit is een kwestie van uitzoeken en aanpassen. U kent de ontwikkeling: eerst de Regeringen, die zich voor het probleem begonnen te interesseren, dan de U.N.R.R.A. en later de S.H.A.E.F. Het geval Militair Gezag mag ik misschien apart houden, want dat is een geval op zich zelf; dat heeft met deze ontwikkeling niets te maken. U kunt in feite constateren, dat de plannen, die uiteindelijk door U.N.R.R.A. en S.H.A.E.F. zijn uitgevoerd, S.H.A.E.F. in de militaire periode en U.N.R.R.A. in de non military period, de plannen zijn, die door ons in de Committee for Displaced Persons zijn uitgewerkt. Het zijn onze plannen, die uiteindelijk zijn overgenomen, geamendeerd door S.H.A.E.F., maar die per saldo in wezen de plannen zijn, zoals wij ze in onze vergaderingen hebben uitgewerkt.

41932. De **Voorzitter**: Wie zijn „wij“?

A. De vertegenwoordigers van diverse Europese Regeringen in Londen.

41933. De **Voorzitter**: Vertegenwoordigers bij wie?

A. Bij het Coinmittee for Displaced Persons.

41934. De **Voorzitter**: Van de U.N.R.R.A.?

A. Ja.

41935. De **Voorzitter**: Eigenlijk moet u dus zeggen, dat de U.N.R.R.A. het lichaam is geweest, dat de regeling heeft opgesteld, die uitgevoerd is.

A. Inderdaad.

41936. De **Voorzitter**: Dat wil dan echter niet zeggen, dat de U.N.R.R.A. ze helemaal zelf uitgevoerd heeft.

A. Die heeft ze zeker niet zelf uitgevoerd, de U.N.R.R.A. heeft alleen bepaalde delen uitgevoerd en aan andere bepaalde delen medegewerkt.

41937. De **Voorzitter**: Hier zijn min of meer de denkbeelden bij gevolgd, die door u als Nederlandse Regeringscommissaris voor het commissariaat zijn opgesteld?

A. Zij hebben daarbij een rol gespeeld. Dit committee heeft anderhalf jaar gewerkt en wij hebben zeker een jaar vergaderd, en wel een paar maal per week, met de diverse vertegenwoordigers van alle Europese landen. Alle Europese landen waren aangesloten inclusief Engeland, Amerika en Rusland. Uit deze uitwisseling van gedachten is per saldo een plan ontstaan. Dit plan heeft uiteindelijk lijnen gevolgd, welke zeer veel leken op de oorspronkelijke plannen, zoals wij ze opgesteld hadden, maar natuurlijk aangepast aan de omstandigheden.

41938. De **Voorzitter**: Hoe komt het, dat het geen verwarring heeft veroorzaakt, dat de S.H.A.E.F. daarbij de leiding hebben moest en dat niet meer de nationale regeringen het werk konden doen?

A. Omdat uiteindelijk het praktische werk streng gedefinieerd door bepaalde instanties is uitgevoerd. Uiteindelijk is uit deze ontzaglijke wirwar van gedachtenwisselingen en wensen en verlangens een plan te voorschijn gekomen. Dat plan is in twee delen gesplitst, een deel, dat door S.H.A.E.F. zou worden uitgevoerd, maar dan ook geheel met medewerking binnen bepaalde enge grenzen van Europese vertegenwoordigers, en een ander deel, dat zou worden uitgevoerd door de Regeringen zelf op haar eigen territorium.

41939. De **Voorzitter:** U zegt een deel ..... Ik begrijp dat niet goed.

A. De repatriëring, als ik het in andere woorden mag zeggen, uit vijandelijk gebied heeft S.H.A.E.F. volkomen tot zich getrokken, wat ook vanzelf sprak en de repatriëring uit geallieerd territorium is uiteindelijk overgelaten aan de nationale regeringen, maar dan ook volkomen.

41940. De **Voorzitter:** Dus u bedoelt, wanneer uit België mensen naar Nederland moesten worden gebracht of omgekeerd, dan gebeurde dit in onderling contact tussen Nederland en België.

A. Ja.

41941. De **Voorzitter:** En wanneer gedeporteerden uit Duitsland moesten worden teruggebracht naar hun eigen land, of het Nederlanders, Fransen of Belgen waren, dan gebeurde dit door S.H.A.E.F.?

A. Ja, met medewerking van vertegenwoordigers van de diverse landen, de liaison officers, en hier en daar de U.N.R.R.A. Het was een concreet, nauwkeurig uitgewerkt plan met een scherpe scheiding van verantwoordelijkheden en het is ook overeenkomstig uitgevoerd.

41942. De **Voorzitter:** Hebt u de indruk, dat het goed gebeurd is of niet?

A. Ik geloof, dat grosso modo de repatriëring, die per saldo, toen eenmaal de repatriëring begon in drie maanden was afgelopen, bijzonder goed is verlopen.

41943. De **Voorzitter:** U weet wel, dat hier nogal eens andere stemmen zijn gehoord. Waren dat ongeduldige mensen, die graag heel vlug naar huis wilden en over wie men zich dus niet moest verbazen, indien ze ontevreden waren, als het iets langer duurde?

A. U kent de verhoudingen, Mijnheer de Voorzitter. U kunt natuurlijk niet de toestand in Nederland, dat pas op 5 Mei is bevrijd, vergelijken met de toestand in Frankrijk, dat al 8 maanden lang was bevrijd. Indien dus de repatriëring in April begonnen is en Nederland pas op 5 Mei bevrijd is, moet er natuurlijk een periode zijn geweest, waarin een repatriëring op enigszins grote schaal naar Nederland niet heeft kunnen plaats vinden. Ik heb toevallig iets gevonden over een bespreking, die u misschien in dit verband zal interesseren, welke wij te zamen met het Militair Gezag gehouden hebben op 29 April, nadat enkele .....

41944. De **Voorzitter:** 1945?

A. Ja 1945. Het was een bespreking op een van de verschillende vergaderingen, welke wij gehouden hebben te zamen met de vertegenwoordigers van het Militair Gezag en waarin o.a. het volgende voorkomt. Misschien geeft u dit een idee van wat er in Nederland wel en wat er niet mogelijk was.

Mag ik het in het Engels voorlezen of zal ik het vertalen?

De **Voorzitter:** Misschien is het beter, als u het vertaalt.

A. Een verzoek is tot S.H.A.E.F. gericht om belangrijke mensen per vliegtuig uit Duitsland te vervoeren. Dat was op 29 April; het verzoek is toegestaan. Op verzoek van de Minister van Sociale Zaken om accommodatie beschikbaar te stellen in Nederland voor te repatriëren personen is geantwoord, dat voor niet meer dan 1000 mensen plaats is. Van de eerste mensen, die aankwamen, bleek 25 % hospital cases te zijn. Het totale aantal is 16000; er zouden dus 4000 bedden nodig zijn en die zijn er niet. In verband hiermede zal dus aan de repatriëringskantoren in Parijs en Brussel worden verzocht maatregelen te nemen, dat de Reseringen van België en

Frankrijk de ontvangst van deze mensen op zich nemen en bedden beschikbaar stellen. De heer *Ferwerda* zei, dat het Belgische Rode Kruis 40 ambulances naar Buchenwald heeft gezonden en dat de Nederlandse autoriteiten hetzelfde behoorden te doen. Kolonel *Kwantes* antwoordde hierop, dat volgens informatie van S.H.A.E.F. welfare teams in Duitsland niet worden toegelaten en dat verschillende Franse teams gearresteerd zijn. Desondanks zal er bij S.H.A.E.F. verder over gedacht worden welfare teams wel tot te laten. Majoor *Bridge*, de vertegenwoordiger van S.H.A.E.F., deelde de vergadering mede, dat de Netherlands Military Administration 30 ambulances beschikbaar heeft en dat er nog 60 onderweg zijn.

41945. De **Voorzitter:** Onderweg zijn? Waar vandaan?

A. Uit Engeland, en er staat een noot bij: „Sedert de vergadering is ons door S.H.A.E.F. medegedeeld, dat alle ambulances worden vereist voor relif in het Noorden”, m.a.w., dat ze niet voor de repatriëring beschikbaar konden worden gesteld.

Er stond hier ook nog iets anders, dat u misschien zal interesseren, en ik zal u dit documentje graag geven, het is het enige, dat ik heb: „De heer *Ferwerda* informeerde omtrent de mogelijkheid, om geestelijken in Duitsland toegelaten te krijgen. S.H.A.E.F. heeft hierop geantwoord, dat zij per se geen toestemming konden verlenen voor heil toelaten van geestelijken in Duitsland. Ze kunnen echter wel later in U.N.R.R.A.-teams worden gebruikt.” Er is geen antwoord ontvangen op mijn brief over dit onderwerp, door U.N.R.R.A. aan S.H.A.E.F. geadresseerd. Daarop is op 5 Mei, ik herinner mij die datum nog, door de Minister van Sociale Zaken persoonlijk, nadat ik met S.H.A.E.F. nog gesproken had, een brief gericht aan generaal Mickelson, maar dit heeft ook geen resultaat opgeleverd. Ik geef u dit, omdat dit het enige verslag is van etn vergadering, die gehouden werd met vertegenwoordigers van het Militair Gezag. De reden, waarom de repatriëring naar Nederland iets later begonnen is dan die naar andere landen, is, omdat Nederland bezet was. Op verzoek van de chef staf van het Militair Gezag en in overleg met S.H.A.E.F. is de repatriëring naar Nederland vertraagd. Het had niets met mij te maken.

41946. De **Voorzitter:** Maar dat is één van die dingen, waarover hier veel geklaagd is. Men heeft dit niet onmiddellijk ingezien en daardoor zijn die klachten gekomen.

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter, maar het had niets met mij te maken.

41947. De **Voorzitter:** Wij hebben veel klachten onder de ogen gekregen.

A. Dat zijn klachten, die gebaseerd zijn op onbekendheid met de omstandigheden. U zult in het stuk, dat ik u geef, bovendien het aantal mensen gespecificeerd vinden, hetwelk S.H.A.E.F. toegestaan had om naar Nederland gerepatriëerd te worden, en uit mijn hoofd sprekende, was dat 800 man per week van België, te beginnen 14 Mei, en 1000 man van Frankrijk, te beginnen op 5 Mei of iets dergelijks.

41948. De **Voorzitter:** Vóór die tijd helemaal niet?

A. Helemaal niet. Vóór 5 Mei helemaal niet, na 5 Mei geleidelijk, maar ook overeenkomstige hoeveelheden. Ik ken die aantallen niet helemaal.

41949. De **Voorzitter:** Aan die aantallen hebben ze zich toen niet gehouden!

A. Ja zeker.

41950. De **Voorzitter:** Er zijn toch veel grotere aantallen over de grens gekomen?

A. Er is natuurlijk een aantal ongeorganiseerd over de grens gekomen, maar in algemeen verband gezien zijn dit geringe aantallen geweest. De grens was streng bewaakt. Bovendien was, zoals u zich misschien zult herinneren, het Dortmund—Eemskanaal tot aan de Rijn afgezet.

Daar lagen de repatriëringskampen. Die kampen lagen er achter, in Paderborn en andere plaatsen, en daar ben ik herhaalde malen geweest. Daar zaten de meeste mensen en die wachtten totdat zij er eindelijk uit mochten.

41951. De **Voorzitter**: En waren zij ontevreden, dat ze daar moesten wachten?

A. Niet helemaal. Naar omstandigheden (het was in de verschillende kampen natuurlijk niet overal gelijk) werden de mensen redelijk verzorgd.

41952. De **Voorzitter**: Ik wil u gaarne eens vragen naar uw lezing van iets, dat de heer *Boellaard* ons verteld heeft.

Hij heeft verteld, dat hij toevalligerwijze de gelegenheid kreeg om met pater *Rooyackers*, die door een paar Katholieken gehaald was uit Dachau, en nog een andere geestelijke naar Nederland te komen. Hij heeft zich dadelijk vervoegd in „Bosch en Ven” geloof ik, en is daar ontvangen door iemand, naar wiens mening hij erg uit zijn evenwicht was. Maar het onderhoud is toch gelukt en hij is daarna boodschappen gaan brengen naar mensen in centraal Nederland. Er was met hem afgesproken, dat er op een bepaalde dag waarschijnlijk wel een auto-colonne zou zijn, waarmede hij zich naar Dachau kon begeven om de mensen te halen. Hij moest dan maar terugkomen op, ik meen, de 13de, 15de of 18de Mei. Hij kwam terug op de afgesproken datum en toen was er niemand! De heer *Ferwerda* was de Pinksterdagen gaan doorbrengen op zijn bungalow in Engeland, de heer *Wijnbergen* was weer ergens anders heen. De heer *Daubenton* was er ook niet, noch de heer *Schipper*. De enige, die er was, de portier of zo, had gezegd: ze zijn allemaal weg!

A. Mijnheer de Voorzitter!

De **Voorzitter**: De heer *Daubenton* was er wel en zei: „Heren, ik heb er niets mee te maken, maar ik weet wel: ze zijn daar en daar heen.”

A. Ik mag u om te beginnen er opmerkzaam op maken, dat wij geen kantoor hadden in het Regeringshotel „Bosch en Ven”, maar dat wij daar uitsluitend nu en dan, met permissie van de Regering, vergaderden.

41953. De **Voorzitter**: Waar was dat hotel?

A. Niet ver van Eindhoven en dat moet de heer *Boellaard* ongetwijfeld ook bekend zijn geweest. Dat de heer *Boellaard*, toen hij uit Dachau kwam, enigszins onder de indruk was van de omstandigheden, waarin hij vertoefd had, en dat hij dus misschien de indruk heeft gekregen, dat wij enigszins abnormaal waren, lijkt mij heel begrijpelijk.

41954. De **Voorzitter**: Hij vond, dat u hem te zeer beschouwde als abnormaal.

A. Ik kan me dat best voorstellen. Deze man had een zeer moeilijke tijd doorgemaakt. Ik neem aan, dat zijn beoordelingsvermogen misschien op dat moment niet hetzelfde was als het enige tijd later geweest zou zijn. Ik ben zeer onder de indruk gekomen van wat hij mij vertelde. Hij heeft zeer emotioneel aangedrongen op het brengen van hulp en wel onmiddellijk. Het feit, dat ik hem heb verklaard wat de reden van de vertraging in Nederland was, maakte niet de minste indruk op hem. Hij zei: „Er moet wat gedaan worden.” Ik heb, nadat de heer *Boellaard* weg was, toen nog eens met mijn medewerkers gesproken en gezegd: „Wij moeten al het uiterste proberen om deze man te helpen. Het geluk wilde, dat de heer *Gerbrandy* op dat moment in „Bosch en Ven” vertoefde, en ik meende toen nog, dat de heer *Gerbrandy* in Nederland de opperste autoriteit was. Ik heb mij dus met de heer *Wijnbergen* naar de heer *Gerbrandy* begeven en hem met zeer grote aandrang verzocht ons te helpen. Ik heb hem gezegd, dat er 60 wagens beschikbaar stonden tij Breda en dat wij ze maar 2 of 4 dagen nodig hadden, waarna ik ze weer zou afleveren voor hulpverlening aan het noorden. De heer *Gerbrandy* heeft gemeend, en vermoedelijk te recht (hij had vanzelfsprekend met dit geval zeer veel sympathie), dat de toestand in het noorden zodanig was, dat hij zelfs die 4 dagen niet mocht riskeren en dat deze wagens dus eenvoudig niet beschikbaar gesteld konden worden. Hij zei echter: „Ga maar naar de U.N.R.R.A., daar ben je nogal goed mee, misschien kunnen deze mensen je wel op korte termijn aan iets helpen.” Ofschoon ik de omstandigheden bij de U.N.R.R.A. enigszins kon beoordelen en niet optimistisch was, heb ik deze laatste kans niet willen missen en ben dus naar Londen gevlogen, waar ik het alleruiterste gedaan heb om van de U.N.R.R.A. onmiddellijk ambulances te krijgen. Dit is toen niet gelukt, later wel.

41955. De **Voorzitter**: Werkte die wel met de Pinksterdagen?

A. Ja. Natuurlijk werd er gewerkt. Er waren helemaal geen feestdagen. Ik had met de heer *Wijnbergen* afgesproken, dat hij ondertussen zou doorgaan (dit was illegaal, dat begrijpt u, dit alles mocht niet, want S.H.A.E.F. wilde helemaal nog geen ambulances in Duitsland hebben en zeker niet zonder bijzondere toestemming. S.H.A.E.F. was bevreesd voor de verwarring en de moeilijkheden, welke ontstaan zouden) om te trachten van de binnenlandse strijdkrachten wagens te lenen. Hij heeft toen diverse besprekingen gehad. Eindelijk is een colonne onder commando van een heer Pieké bij elkaar getrommeld. Deze colonne had echter geen papieren, geen voedsel en geen benzine. Zij is door ons van voedsel en benzine voorzien, d.w.z. door de heer *Wijnbergen* en ten slotte is die colonne ook van papieren voorzien, papieren die hel-maal geen waarde hadden, maar ze zijn er toch mee in Dachau gekomen. De heer *Wijnbergen*, die dit gedaan had, is later ter verantwoording geroepen bij S.H.A.E.F., dat dit niet meer voor mocht komen. Het was volkomen tegen de voorschriften in.

41956. De **Voorzitter**: Dus dat er niemand in „Bosch en Ven” te vinden was en ze allemaal verdwenen waren, was ten eerste, omdat zij daar helemaal niet hoorden, het was slechts een vergaderplaats; zij hoorder, in Eindhoven thuis.

A. Er was een kantoor in Eindhoven, dat heeft natuurlijk in die dagen doorgewerkt. Wij hebben zeker in 3 maanden geen Zon- en feestdagen gekend. Maar dat spreekt vanzelf. Het is betreurenswaardig, dat wij op dat moment niet vlugger succes gehad hebben, maar dat lag aan de omstandigheden, waarover wij geen controle hadden, en ik mag hieraan toevoegen, dat ik overtuigd ben, dat wij het alleruiterste gedaan hebben, dat er in deze omstandigheden te doen was.

41957. De **Voorzitter**: U weet, dat wij dikwijls de klacht of de verzuchting hebben gehoord: „Ja, als wij uit die kampen kwamen ten slotte, dan vonden wij daar officieren van allerlei nationaliteiten en zelfs Luxemburgse, maar geen Nederlandse officieren.

A. Dat is natuurlijk juist, maar in een ander kamp was het net andersom. Daar waren natuurlijk wel Nederlanders, maar geen Luxemburgers.

41958. De **Voorzitter**: Hoe zit dit? De verdeling .....

A. Het aantal repatriëringsofficieren werd bepaald door S.H.A.E.F. Dit is één van de moeilijke opgaven, die wij hebben gehad om te zorgen, dat er Nederlanders, Fransen en anderen bij S.H.A.E.F. gedetacheerd werden. Dit is ons na zeer veel moeite en onderhandelen van zeker 6 maanden gelukt. Deze mensen hadden dus bepaalde taken, welke zij in opdracht van en in samenwerking met S.H.A.E.F. moesten uitvoeren. De aantallen waren vastgesteld door S.H.A.E.F. Wij moesten de mensen leveren. Wij hebben de mensen geleverd, maar natuurlijk vond de verdeling door S.H.A.E.F. plaats, die ze ook oefende. Deze mensen werden getraind in S.H.A.E.F.-kampen in Frankrijk en ze gingen, nadat ze getraind werden naar diverse army-corps en wanneer dus iemand zegt, dat.....

41959. De **Voorzitter**: In het kamp Romilly?

A. Ja, en als er dus klachten geweest zijn, dat er hier en daar geen Nederlander was, dan zal dat zeker juist wezen. Er zullen ook van andere zijden klachten geweest zijn, maar die hebben wij niet gehoord.

41960. De **Voorzitter**: Heeft de verdeling van bevoegdheden werkelijk niet tot onaangename dingen geleid?

A. Verdeling van bevoegdheden tussen wie?

41961. De **Voorzitter**: Tussen U.N.R.K.A. en S.H.A.E.F. U zei zoeven, dat het toch eigenlijk niet tot onaangename consequenties heeft geleid. Ten slotte heeft de zaak toch aardig goed gelopen en in een paar maanden zijn dan toch maar heel wat mensen gerepatriëerd.

A. Ik geloof ook, dat het inderdaad gunstig verlopen is. Ik geloof, dat het een voordeel geweest is, dat U.N.R.R.A. in de militaire periode, dus in de periode, toen alle vervoer in Duitsland gestremd was en alle mogelijkheden tot voedselvoorziening en alle mogelijk-

heden om mensen onder te brengen uitsluitend door S.H.A.E.F. gecontroleerd werden, feitelijk uitgeschakeld was: dit wil echter niet zeggen, dat U.N.R.R.A. toen geen invloed gehad heeft. Wat er gebeurd is, hoe het gebeurd is, is wel degelijk mede een gevolg van het enge overleg en de samenwerking, welke tussen S.H.A.E.F. en U.N.R.R.A. bestaan heeft. Natuurlijk heeft dit, voordat de samenwerking of, liever gezegd, de verdeling van bevoegdheden eindelijk vastgesteld was, geleid tot alle mogelijke verwarring en moeilijkheden. Dat gaf niets, zolang er niets gebeurde. Op het moment, dat het gebeuren ging, stond precies vast wat de verantwoordelijkheid was en bij wie.

41962. De **Voorzitter**: U bent hier niet zo pessimistisch over als anderen, die zeggen: „al die verschillende lichamen, die zich daarmee beziggehouden hebben, hebben de zaak wel erg bemoeilijkt”.

A. Ze hebben de taak van de mensen, die er aan gewerkt hebben, zeer bemoeilijkt, maar ze hebben het werk, als zodanig, toen het eindelijk uitgevoerd is, niet belemmerd.

41963. De **Voorzitter**: Maar de opzet, de voorbereiding?

A. De opzet, de voorbereiding, ja, ik heb er de moeilijkheden van ondervonden, anderen evenzo, voordat de zaak aan de gang was. Wij hebben ontzaglijke moeilijkheden gehad vóórdat vaststond zou er gebeuren zou en door wie. Op ons aandringen is ook inderdaad vastgesteld bij wie respectievelijk de verantwoordelijkheid lag. In die periode hebben wij dikwijls gezegd: „Daar komt niets van terecht, tenzij deze zaak geregeld wordt”.

41964. De **Voorzitter**: Heeft ten slotte het Militair Gezag, toen alles in orde was, speciaal wat de Nederlanders betreft, weer niet de zaak in de war gestuurd?

A. Ik ben natuurlijk van mening, dat de splitsing van repatriëring in een afdeling Repatriëringscommissaris en in een afdeling Militair Gezag organisatorisch onjuist geweest is. Of het politiek onvermijdelijk geweest is, daarover kan ik geen oordeel geven. Organisatorisch was het een onding. Men kan geen twee organisaties naast elkaar laten werken met verschillende loyaliteiten, zonder dat men wrijving en moeilijkheden krijgt. Die wrijving en moeilijkheden zijn er ook voldoende geweest, maar het was mijn taak niet om die moeilijkheden aan te dikken; mijn taak is geweest om, ondanks die moeilijkheden en ondanks dat verschillend inzicht te zorgen, dat de zaak toch liep. Ik kan mij ook levendig voorstellen, dat er andere mensen zijn, die misschien niet uit hetzelfde oogpunt deze zaak bekeken hebben en konden bekijken en die menen, dat deze geschilpunten tot allerlei verwarringen en minder gewenste resultaten aanleiding hebben gegeven. Het is slechts ten dele zo; ten slotte is het toch gelukt; het heeft echter de arbeid en de moeilijkheden van voorbereiding ontzaglijk vergroot.

Ik kan u een heel goed voorbeeld geven van moeilijkheden zoals die door het gebrek aan samenwerking met het Militair Gezag nu en dan ontstonden. Begin Maart of eind Februari 1945, toen het er naar uit ging zien, dat er binnenkort iets gebeuren ging, heb ik aan één van mijn medewerkers, luitenant *Flantua*, opdracht gegeven een plan uit te werken.

De **Voorzitter**: *Plantula*?

A. Neen, *Flantua*, ik zal u graag het adres geven.

41965. De **Voorzitter**: Is hij Nederlander?

A. Ja. Dit was een plan, waarbij de mogelijkheid zou worden geschapen met de repatriëringsofficieren in Duitsland een zo nauw mogelijk contact te onderhouden. Ik had sterk de indruk, dat, wanneer dat contact levendig was, veel van de klachten, die ons later ter ore kwamen, verminderd zouden zijn, want wij hadden verklaringen kunnen geven. Bovendien zou het zeker een voordeel zijn geweest deze mensen te voorzien van vervoermiddelen, die helemaal niet gemakkelijk te krijgen waren. In dat plan, dat in ongeveer een week opgesteld was, werd voorgesteld een aantal wagens, trucks en 50 motorfietsen te verdelen onder de officieren van de repatriëring. Dit plan heb ik goedgekeurd en ik heb toen onmiddellijk met de heer *de Groot*, die toen in Londen zat, contact opgenomen, die het eveneens goedkeurde en die het onmiddellijk uitgevoerd heeft. Die wagens, trucks en motorfietsen zijn inderdaad met verrassende snelheid, de omstandigheden in aanmerking nemende, in Nederland aangekomen. Toen de heer *Flantua*, die chef van de afdeling Vervoer-

wezen bij ons was, de voertuigen in ontvangst wilde nemen, werd hem medegedeeld, dat het Militair Gezag ondertussen over deze vervoermiddelen had beschikt en ze voor andere doeleinden had bestemd.

41966. De **Voorzitter**: Wie is dat geweest?

A. Ik weet het niet, maar de heer *Flantua*, die mij er dezer dagen aan heeft herinnerd, want ik was het vergeten, is gaarne bereid u daarover inlichtingen te geven.

41967. De **Voorzitter**: Misschien hadden ze deze wagens ook wel werkelijk nodig?

A. Ik zeg niet, dat het niet zo is, maar wij hadden ze ook nodig. Alleen zij hadden de macht en wij niet en dat maakte, dat er iets anders mee werd gedaan.

41968. De **Voorzitter**: U had steeds contact met S.H.A.E.F. nodig. Daarvoor had u contact-officieren of -personen; had u hiervoor niet de heer *Brandel*?

A. Oorspronkelijk wel.

41969. De **Voorzitter**: In Parijs?

A. Ja, in Parijs.

41970. De **Voorzitter**: Was de heer *Brandel* ook uw vertegenwoordiger in Frankrijk? Of is hij dat nooit geweest?

A. Aanvankelijk wel; hij was lid van de Franse missie met de heren *van Waveren* en *Knappert*.

41971. De **Voorzitter**: Later is de heer *Kwantes* het geworden?

A. De heer *Kwantes* is militair vertegenwoordiger geweest.

De **Voorzitter**: Militair attaché.

A. Voordat hij militair attaché werd, is hij hoofd-liaison-officier bij S.H.A.E.F. geweest.

41972. De **Voorzitter**: Men moest dus bij hem zijn, wanneer het om Nederlandse belangen ging?

A. Ja, dat wil zeggen, hij behandelde de militaire contacten met S.H.A.E.F. *Brandel* was in dezen dus de niet-militaire contactman.

41973. De **Voorzitter**: Deed hij het goed?

A. Zeer goed.

41974. De **Voorzitter**: Had u ook steeds contact met *van Waveren*?

A. Geregeld.

41975. De **Voorzitter**: Wat deed die voor u?

A. *Van Waveren* was lid van de Franse missie en was bovendien de man, die de administratie van deze missie behartigde.

41976. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u met missie?

A. De Nederlandse missie bij de Franse Regering. Onder het repatriëringsverdrag was bepaald, dat de Nederlandse Regering een missie moest afvaardigen....

41977. De **Voorzitter**: Dit behoort dus bij het repatriëringsverdrag?

A. Ja.

41978. De **Voorzitter**: Behoorde de heer *van Waveren* dus tot de Franse missie?

A. Ja, met de heren *Knappert* en *Brandel*.

41979. De **Voorzitter**: Hebt u met de heer *van Waveren* goede ervaringen opgedaan?

A. Ik heb met de heer *van Waveren* een zeer goede ervaring opgedaan. Ik weet, dat er over de heer *van Waveren* allerlei klachten geuit zijn. Ik kan die klachten niet beoordelen, maar ik heb bij het opzetten van de organisatie in Frankrijk enige tijd in dat land doorgebracht, zoals ik ook bij het opzetten van de organisatie in België enige tijd daar heb doorgebracht en later elders. Ik heb daar de kampen en tehuizen gezien, die hij ingericht had, evenals de moeite, die de heer *van Waveren* zich gegeven heeft bij het registreren, de verzorging van de duizenden mensen, die daarvoor in aanmerking kwamen. In de periode, dat ik de heer *van Waveren* heb meegemaakt, heeft hij zich ontzaglijke moeite gegeven. *Van Waveren* was en is naar mijn mening een zeer humaan voelend mens, die allerlei dingen heeft gedaan om het leven van de mensen, vooral aan de sociale kant, draaglijker te maken.

41980. De **Voorzitter**: Het is merkwaardig, dat in het begin van de oorlog de heer *van Lidth de Jeude* een boodschap heeft laten brengen naar den Haag, dat men voorzichtig moest zijn met de heer *van Waveren* en dat men zich volstrekt niet meer met hem moest bemoeien.

A. Ik kan het niet beoordelen, ik heb er nooit iets van gemerkt. Het is voor mij heel merkwaardig, dat de heer *Brandel*, die Frankrijk prima kent en die als Jood en later als directeur van „Vrij Nederland" getoond heeft een ontzaglijk fel anti-duitsers te zijn, de heer *van Waveren* heeft uitgezocht.

41981. De **Voorzitter**: Voor de missie?

A. Ja, voor deze missie. De ambassade in Parijs heeft ook nooit met één woord hierover iets tegen mij of tegen een ander gezegd. Noch heeft de heer *Kwantes*, die militair attaché was bij de ambassade, ooit met één woord tegen mij iets gezegd over de heer *van Waveren*. Die was een boezemvriend van *van Waveren*, zij woonden bij elkaar thuis. Ik vind dit in elk geval vreemd.

41983. De **Voorzitter**: U weet ook niet, waarom die boodschap gekomen is van de heer *van Lidth de Jeude*?

A. Ik weet wel, dat er wel eens moeilijkheden met de heer *van Waveren* waren. De heer *van Waveren* heeft zich ontzettend veel moeite gegeven voor het bevrijden van in Frankrijk vastgezette Nederlanders. Er waren vlak na de bevrijding door de Franse verzetsbeweging honderden en honderden Nederlanders gevangengenomen. Er hebben kerels maanden en maanden in Franse gevangenissen gezucht, dikwijls onder de meest afgrijpselijke omstandigheden.

41983. De **Voorzitter**: Verstonen ze elkaar niet?

A. Ze hadden geen papieren of ze verstonen elkaar niet en de Fransen dachten, dat ze Duitsers waren. Hoe zag dat, het waren dikwijls arbeiders of mensen, die ondergedoken waren. Er waren slechte individuen bij en er waren ook goede mensen bij. Een feit is, dat ze links en rechts mensen hadden vastgezet en de heer *van Waveren* heeft toen met ontzaglijke energie en met veel moeite een aantal dezer mensen weten te bevrijden.

41984. De **Voorzitter**: Is het niet een geldkwestie geweest?

A. Heeft hij geldkwesties gehad? Ik weet er niets van, Mijnheer de Voorzitter. Alleen al uit belangstelling zou ik het gaarne willen weten. Het zou mij verbazen, maar men kan natuurlijk nooit weten.

41985. De **Voorzitter**: Maar weet u er van of niet?

A. Ik weet er niet van.

41986. De **Voorzitter**: Wie vielen er in Frankrijk te repatriëren? Waren dit mensen, die er door de Duitsers waren te werk gesteld? Waren het vluchtelingen, die er ondergedoken waren, of waren het mensen, die uit Duitsland naar België en Frankrijk kwamen?

A. Van alles wat.

41987. De **Voorzitter**: Waren het er veel?

A. Het zijn er uiteindelijk 30 000 geweest

41988. De **Voorzitter**: Die door de heren *Knappert* en *van Waveren* op de trein gezet zijn?

A. In kampen gezet zijn, verzorgd met alle mogelijke moeite, welke daaraan verbonden was, en uiteindelijk teruggestuurd.

41989. De **Voorzitter**: Een dergelijke organisatie had u ook in België?

A. Ja.

41990. De **Voorzitter**: Wie was daar de baas van?

A. De heer *Schipper*.

41991. De **Voorzitter**: Hij had daar verschillende mensen aangesteld o.a. een mijnheer *van Campen*, geloof ik?

A. Ja.

41992. De **Voorzitter**: Is hij een vriend van u of niet?

A. Een enigszins lastige jongeman.

41993. De **Voorzitter**: Een jonge?

A. Het is geen vriend en ook geen vijand van mij.

De **Voorzitter**: Hij is van de meer dan 130 getuigen, die wij hier gehad hebben, wel de lastigste geweest.

A. Inderdaad is hij lastig.

41994. De **Voorzitter**: Hoe kwam het dan, dat men die man geëngageerd had?

A. Ja, hij was er nu eenmaal. Die aanstelling is misschien een van de minder gelukkige grepen geweest.

41995. De **Voorzitter**: Men heeft nog al wat moeite gehad met de mensen, die tussen September 1944 en voorjaar 1945 geëvacueerd zijn uit de Betuwe naar Brabant, enz.

A. Ja, zeer vele moeilijkheden, vooral ook met krankzinnigen, die zich daaronder bevonden.

41996. De **Voorzitter**: Kunt u daarover nog iets bijzonders mededelen? Had u de organisatie daarvan opgedragen aan een aantal Nederlanders, die in België woonden?

A. Inderdaad.

41997. De **Voorzitter**: Is alles, wat er heeft plaats gevonden in België en Frankrijk, gebeurd op grond van de Nederlands-Belgische en Nederlands-Franse verdragen?

A. Volkomen. Deze organisaties hadden ook nooit kunnen werken, indien ze niet de volle steun hadden gehad van de Belgische en Franse Regeringen. In het begin heeft dit nog enige moeite gekost, vooral in Frankrijk, maar na een korte aanlooptijd heeft men die verantwoordelijkheden aanvaard. Het was een kwestie van voedselvoorziening, van kleding, van het overgeven van kampen. Voor kampen was men ten slotte ook aangewezen op de Franse Regering. Ik weet niet of het u bekend is, dat er op een gegeven moment een plan van S.H.A.E.F. is geweest om langs de rivieren 100 000 mensen uit Nederland te evacueren, behalve de mensen, die er al zaten. België kon die mensen niet opnemen en wij hebben ons toen met de Franse Regering in verbinding gesteld en zijn er inderdaad in geslaagd om in Frankrijk een organisatie voor elkaar te krijgen met kampen, waarin deze 100 000 mensen onder Nederlandse leiding ondergebracht zouden kunnen worden. Dit is gelukkig niet doorgedaan, maar het had kunnen doorgaan en het is een bewijs, dat in dezen de samenwerking met de autoriteiten zeer goed was.

41998. De **Voorzitter**: Wie was de luitenant ter zee *Lindner*?

A. Hij was de militaire medewerker van het commissariaat, die te zijner tijd was bestemd voor hoofd-liaison-officier bij S.H.A.E.F.

41999. De **Voorzitter**: Ging dat niet door?

A. De heer *Lindner* was van mening, dat er voor een civiele organisatie eigenlijk geen plaats was.

42000. De **Voorzitter**: Het Militair Gezag kon het dus volgens hem van het begin af aan wel alleen af!

A. Ja, er was in elk geval voor een civiele organisatie geen plaats, volgens de opvatting van de heer *Lindner*. Hij is naar Oorlog (naar de heer *Furstner*) teruggegaan.

42001. De **Voorzitter**: Het verbaasde ons, waarom hij plotseling weer weg was.

A. Dat is nogal duidelijk.

42002. De **Voorzitter**: Hebt u enige moeilijkheden in België gehad met de mensen, die niet aan orde wilden wennen?

A. Betrekkelijk weinig.

42003. De **Voorzitter**: Ook niet met de mensen in Geeraardsbergen?

A. Ja, er zijn enige moeilijkheden geweest met de mensen, die wij daar ondergebracht hebben.

42004. De **Voorzitter**: Ging u er nogal eens heen?

A. Ik ben er nogal eens geweest.

42005. De **Voorzitter**: Wat gebeurde daar dan eigenlijk? Werd er goed voor de mensen gezorgd?

A. In het algemeen uitmuntend. Er waren natuurlijk ook omstandigheden, waardoor het niet zo gunstig was. Wat zo nu en dan bijzondere moeilijkheden heeft opgeleverd, is het feit, dat de streng protestantse bevolking van de Betuwe in de katholieke streken van België moest worden ondergebracht en voordat deze mensen bezonken waren, van geestelijke voorgangers waren voorzien, onderwijzers bij zich hadden, de kinderen op de juiste scholen waren en voordat er alle mogelijke voorzieningen getroffen waren, hebben deze toestanden wel enige moeilijkheden gegeven, maar dit verwachtte men niet anders.

42006. De **Voorzitter**: Het is daar over het algemeen goed gegaan?

A. Ik vind, dat het over het algemeen, de aantallen mensen in aanmerking genomen, de aantallen zieke mensen, de mensen, die verzorgd moesten worden, uitstekend is gegaan.

42007. De **Voorzitter**: Moest er ook voor werkgelegenheid worden gezorgd?

A. In België is dat niet mogelijk geweest, maar in Frankrijk gelukkig wel enigszins. Dit heeft vooral geholpen in de lange wachtperiode. In Frankrijk is een wachtperiode van 8 maanden geweest, voordat gerepatrieerd kon worden en toen zijn een aantal mensen met landarbeid beziggehouden. Wij hadden in Frankrijk enkele zeer fraaie kampementen, enkele in Ris Orangis, een paar oude Franse kastelen.

42008. De **Voorzitter**: Is dat dicht bij Parijs?

A. Ja. In Méridon, ook bij Parijs, was het verzorgingshuis; dat was een prachtig kasteel.

42009. De **Voorzitter**: Wie stelde dat ter beschikking?

A. De Franse Regering.

42010. De **Voorzitter**: Op grond van het verdrag?

A. Jawel.

42011. De **Voorzitter**: Deze verdragen zijn door het initiatief van de Nederlandse Regering, als ik het goed begrepen heb, tot stand gekomen?

A. Inderdaad.

42012. De **Voorzitter**: Wie heeft de grondslagen daarvoor gelegd, hebt u die bedacht?

A. Dat is een kwestie geweest van onderhandelingen met mijn tegenligger bij de Franse missie, maar ze zijn natuurlijk door de Minister van Sociale Zaken aangegaan. Ze zijn door ons opgesteld. In de loop der tijden is het idee opgekomen, dergelijke verdragen uit te wisselen. Ik heb dit besproken met mijn Franse collega's en wij hebben ontwerpen gemaakt, welke na wijzigingen en aanvullingen uiteindelijk het verdrag geworden zijn.

42013. De **Voorzitter**: Dat bracht met zich, dat de kosten, als ik het goed begrepen heb, door de Belgische en Franse Regeringen zelf gedragen werden.

A. Dat ze die verschafte. Ja, ik neem aan, maar ik begeef mij op een terrein, waarop ik niet deskundig ben, dat dit uiteindelijk een kwestie van verrekening zou worden. Maar het kan ook zijn, dat het anders is en dat ze ons kwijtgescholden zijn, maar ik zou u dit niet kunnen zeggen. Het waren zeer belangrijke bedragen.

42014. De **Voorzitter**: Was men in België ook algemeen van mening, dat de heer *Schipper* zijn werk goed verrichtte?

A. Ja.

42015. De **Voorzitter**: Hier heb ik ook wel eens anders over zijn werk horen spreken.

A. Dat verwondert mij niet, Mijnheer de Voorzitter. In een tijd als waarover wij nu juist spreken was het heel gemakkelijk om te klagen en er werd veel geklaagd, maar niet altijd terecht.

42016. De **Voorzitter**: Wie was de accountant, die het financiële gedeelte van het repatriëringswerk controleerde?

A. De heer *Beukers*, het adres heb ik u opgegeven.

42017. De **Voorzitter**: Heeft hij het goed gedaan?

A. Ja.

42018. De **Voorzitter**: Zijn er ook veel mensen, die ondervoed en uit hun evenwicht uit Duitsland kwamen, in België speciaal verzorgd?

A. Ja.

42019. De **Voorzitter**: Kon u hiervoor nogal gemakkelijk geld krijgen bij Financiën?

A. Dit werd gefinancierd door de Belgische Regering, dus daar hadden wij geen moeilijkheden mee en dat was een ontzaglijk voordeel; de financiën kwamen vanzelf. Al de moeilijkheden, welke wij in Londen kenden, waarbij ondanks een budget elke bijzondere post moest worden geagreëerd, waren plotseling vervallen, het geld kwam automatisch beschikbaar.

42020. De **Voorzitter**: Merkwaardig, dat het Belgische Ministerie van Financiën zoveel gemakkelijker was dan het Nederlandse.

A. Vermoedelijk ten dele, omdat men dacht: dat zal toch wel terugbetaald worden, dit is onze verantwoordelijkheid niet.

42021. De **Voorzitter**: Met de kleding was het veel moeilijker?

A. Ja.

42022. De **Voorzitter**: Hoe kwam dat eigenlijk?

A. Er was een ontzaglijke vraag naar uniformen; kleren waren er eenvoudig niet. Er was een ontzaglijk gebrek aan textiel. Wij hebben veel moeite gehad, maar wij hebben toch hier en daar grote partijen kleren kunnen krijgen.

42023. De heer **Stokvis**: Hebt u inzamelingen van oude kleren gehouden?

A. Ja, de heer *Dentz* heeft zich daar o.a. zeer voor beijverd. Hij heeft enkele malen zelfs klerenzendingen uit Amerika gekregen, meen ik, en deze hebben wij ook ter beschikking gesteld.

42024. De **Voorzitter**: Waarom wilde de heer *Wijffels* zich terugtrekken?

A. De heer *Wijffels* had zich aangesloten bij de mening van het Militair Gezag, dat er voor twee organisaties geen plaats was en dat de repatriëring in feite door de organen van Militair Gezag of van Oorlog behoorde te gebeuren met medewerking, voorzover nodig, van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Deze mening had hij reeds vrijwel onmiddellijk nadat hij aan het bewind gekomen was te kennen gegeven. Toen heb ik er met hem over gesproken en er is verder niets van gekomen. Begin Mei of ik geloof iets later in Mei kwamen de klachten van de mensen, die nog niet gerepatriëerd waren en dat is ongetwijfeld de aanleiding geweest, dat de heer *Wijffels* de knoop doorgemaakt heeft. Ik heb mij daar toen tegen verzet. Ik heb hem gewezen op de grote gevaren, die bestonden door het omgooien van het roer, terwijl de zaak in volle gang was. Hij is daarvoor weer gezwicht en heeft er uiteindelijk in toegestemd, dat de repatriëring uit alle geallieerde en neutrale gebieden verder door de organen van het commissariaat zouden worden afgewikkeld, maar dat de militaire contacten zouden worden overgedragen aan Militair Gezag. In feite heeft dit laatste niets betekend; de repatriëring uit het vijandelijke gebied is toch door S.H.A.E.F. geschied met medewerking van de repatriëringsofficieren, die er al waren.

42025. De **Voorzitter**: U moest toch zeker die repatriëringsofficieren uitzoeken?

A. Ja.

42026. De **Voorzitter**: In welke kringen zocht u die?

A. Wij hebben deze mensen slechts ten dele in Engeland kunnen vinden. Er waren in Engeland geen Nederlanders meer over en dus moesten wij hen zoeken ten dele in België, Frankrijk en Zwitserland (zeer ten dele in België). De mensen zijn met behulp van Nederlandse verenigingen, ambassades en consulaten aangeworven. De mensen uit Zwitserland, die wij aanstelden, waren personen, die reeds militair waren of zich als militair hadden opgegeven en die uit Zwitserland naar Engeland onderweg waren om ergens ondergebracht te worden en die wij opgevangen hebben. Het was een heel moeilijke taak en vanzelfsprekend wil ik niet beweren, dat er bij deze repatriëringsofficieren, wanneer wij grotere keus gehad hadden, niet eens wijzigingen zouden hebben plaats gevonden, maar die keuze bestond eenvoudig niet.

42027. De **Voorzitter**: Over het algemeen hebben zij hun plicht nogal goed gedaan?

A. Inderdaad, over het algemeen hebben zij hun plicht goed gedaan. Over het algemeen zijn wij tevreden geweest.

42028. De **Voorzitter**: Kunt u ons enig denkbeeld geven van de omvang van wat er eigenlijk verricht is op het gebied van de hele repatriëring?

A. Ik kan u wel enkele cijfers geven. Uit België zijn, meen ik, 70 à 75 000 mensen gerepatriëerd, maar ik mag misschien zo meteen refereren aan de juiste cijfers, uit Frankrijk ongeveer 30000, uit Engeland enkele duizenden, uit Noorwegen enkele duizenden, uit Zweden en uit Denemarken ook enkele duizenden.

42029. De **Voorzitter**: En uit Duitsland?

A. Uit Duitsland 160 000.

42030. De **Voorzitter**: En al die anderen? Er waren er toch veel meer in Duitsland?

A. Er zijn totaal ongeveer 300 000 personen gerepatriëerd. U zult zien, dat deze cijfers ongeveer op 300 000 uitkomen, als u ze bij elkaar optelt.

42031. De **Voorzitter**: Maar er waren in Duitsland toch 300 à 400 000 arbeiders te werk gesteld. Zijn die op eigen gelegenheid gekomen?

A. Die zijn gedeeltelijk via Frankrijk en België en via Noorwegen en Zweden en Denemarken gerepatriëerd.

42032. De **Voorzitter**: Ja, maar er zijn er toch ook op eigen gelegenheid gekomen, want bij dit aantal zijn ze niet inbegrepen, daar zit voor hen niet genoeg ruimte in; velen moeten dus op eigen gelegenheid zijn gekomen.

A. Er is er een aantal geweest, maar dit aantal is niet zo heel groot geweest. Op eigen gelegenheid reizen in Duitsland zonder voedsel en vervoermiddel was in die tijden niet zo verschrikkelijk gemakkelijk. Er zijn er dus wel enkelen, misschien wel 10 000, om eens een gissing te doen, op eigen gelegenheid teruggegaan, misschien wel 20 000, maar dat is dan ook het alleruiterste.

42033. De **Voorzitter**: Is het dan niet juist, dat er 350 à 400 000 Nederlanders in Duitsland waren te werk gesteld als gedwongen arbeider?

A. Ik geloof, dat de cijfers in de praktijk iets minder bleken te zijn.

42034. De **Voorzitter**: Toch niet zoveel minder, dat het er slechts 160 000 zouden zijn.

A. Ja, maar als u er nu eens bijrekent 100 000 uit en via Frankrijk en België en nog eens 50 000 uit en via andere gebieden, dan komt u, meen ik, al aan 300 000 en als u daar dan nog bijrekent 10 à 20 000, die op eigen gelegenheid zijn gekomen, dan komt u toch aan 320 000 of 330 000. Ik meende, dat dit het aantal ook ongeveer is.

42035. De **Voorzitter**: U hebt zich ook wel eens uitgelaten over de moeilijk te verkrijgen samenwerking van Militair Gezag en van Oorlog met Sociale Zaken.

A. Ja, dat is inderdaad zo.

42036. De **Voorzitter**: Kon de Minister van Sociale Zaken geen mogelijkheid vinden om, door in contact te treden niet de Minister van Oorlog en Militair Gezag, overeenstemming te bereiken?

A. Ik geloof, dat de zaak als volgt lag. Het contact tussen de Ministers van Oorlog en van Sociale Zaken was zeer goed. De Minister van Oorlog was zeer toegankelijk en ik heb ook nooit de minste moeite gehad om toegang tot hem te krijgen. Het bleek echter, dat, wanneer de Minister van Oorlog iets afsprak, dat betrekking had op het Militair Gezag, althans voor zover het repatriëring betrof, dit in de praktijk zelden uitgevoerd werd. De Minister van Sociale Zaken is er toen toe overgegaan om met de vertegenwoordigers van het Militair Gezag zelf eens te gaan praten. Maar ook dit heeft geen resultaat opgeleverd. Mijn indruk was, maar nu zeg ik misschien iets onjuists, dat wellicht door de Minister van Oorlog niet die autoriteit gebruikt werd over de vertegenwoordigers van het Militair Gezag, die nodig was om zijn inzichten door te voeren.

42037. De **Voorzitter**: Wie was de Minister van Oorlog?

A. De heer van *Lidth de Jeude*.

42038. De **Voorzitter**: Dan wilde ik u nog iets vragen over het geval *Boon*. Ik heb het rapport van de heer *Boon* een dezer dagen nog eens gelezen.

A. De heer *Boon* heeft een moeilijke taak gehad.

42039. De **Voorzitter**: Vindt u, dat hij het, voor zover het mogelijk was, goed gedaan heeft?

A. Ik geloof, dat niemand het beter gedaan had.

Ik ken de heer *Boon* slechts oppervlakkig en hij heeft een ontzaglijk moeilijke taak gehad. Iedereen, die in de door Rusland gecontroleerde gebieden moest werken, had moeite met het feit, dat in deze gebieden de locale militaire commandant de uiteindelijke autoriteit was, die vrijwel nooit iets anders sprak dan Russisch. Daarom hebben wij dan ook Russische tolken aan de missie toegevoegd, die wij met moeite bij elkaar hebben gekregen. De Russen konden Nederlanders, Duitsers en Fransen zeer moeilijk van elkaar onderscheiden. Het was niet gemakkelijk om daar tot resultaten te komen.

42040. De **Voorzitter**: Uit het verslag van zijn rapport krijgt men wel de indruk, dat hij zich veel moeite heeft gegeven, ook voor veel kleine gevallen.

A. U weet, dat ook de militaire missies, die later van uit Berlijn gewerkt hebben, in dit opzicht volkomen hebben gefaald. Het was nu eenmaal in deze gebieden verschrikkelijk moeilijk werken.

42041. De **Voorzitter:** Wat is er gebeurd met de minder gewenste Nederlanders, die u tegenkwam in het buitenland?

A. Die werden gesignaleerd aan de Nederlandse militaire autoriteiten en zij behandelden die gevallen verder. Hiervoor waren speciale instanties.

Wij hadden met de z.g. screening en eventueel met het verhoor en de gevangenneming van deze mensen niets te maken. Dit waren zuiver militaire aangelegenheden of justitiële aangelegenheden.

42042. De **Voorzitter:** Wanneer de heer Boon ze tegenkwam in Silezië, kon hij ze niet aan een Nederlandse militaire autoriteit uitleveren.

A. Dan moest men eenvoudig ō de mensen laten zitten of hen meenemen.

42043. De **Voorzitter:** Heeft het u ook enigszins verbaasd, dat de Amerikanen er niet voor voelden, dat de Nederlandse displaced persons geestelijke verzorging op prijs stelden?

A. Neen, helemaal niet, maar de reden hiervan was niet antipathie tegen geestelijke verzorging, maar het lag in de instelling van de Amerikanen. Zij beschouwden het repatriëringsprobleem, de organisatie, welke zich hiermede ging bemoeien, voor alle volken van Europa als een geheel. Toen ze daarvoor een bepaalde organisatie hadden uitgedacht en goedgekeurd, wensten ze daarin geen wijziging te brengen, want ze meenden, dat dat tot alle mogelijke afwijkingen zou kunnen leiden, welke men moest vermijden. Wij hebben bij de Amerikanen absoluut op een blinde muur gestoten.

42044. De **Voorzitter:** Heel merkwaardig, want ze zijn helemaal niet tegen geestelijke verzorging in Amerika.

A. Neen, maar de Amerikaanse legerautoriteiten hadden uitsluitend het standpunt, dat er vooral niets moest gebeuren, dat de legers in hun bewegingen zou bemoeilijken. De mensen moesten zo gauw mogelijk weg en ze moesten bovendien behandeld worden zoals het vastgesteld was.

42045. De **Voorzitter:** Hebt u veel moeite gedaan, wanneer ze zich er tegen trachtten te verzetten, hun een ander inzicht te geven?

A. Ik heb er inderdaad veel moeite voor gedaan.

42046. De **Voorzitter:** Maar dat is niet erg gelukt, geloof ik.

A. Het is niet gelukt.

42047. De **Voorzitter:** Ze wilden per se hun eigen zin volgen.

U hebt zoëven gesproken over de heren in Parijs, die de Nederlandse missie vormden. Dat was die commissie, die in het verdrag vastgesteld was?

A. Ja.

42048. De **Voorzitter:** De leden waren?

A. De heren Knappert, *Brandel* en van *Waveren*.

42049. De **Voorzitter:** Wat was de heer Knappert?

A. Hij was verbonden aan de ambassade. De heer Knappert is op aanbeveling van Buitenlandse Zaken aan de missie toegevoegd. Ik geloof, dat de heer Knappert op het ogenblik vertegenwoordiger is van de Internationale Kamer van Koophandel in Parijs, Boulevard Malesherbes 9.

42050. De **Voorzitter:** Hadden de repatriëringsofficieren ook nog een taak bij het verschaffen van ontspanning?

A. Ja.

42051. De **Voorzitter:** Ik heb eens een verhaal gehoord van een van de repatriëringsofficieren, dat hij in een kamp was geweest bij Aken. Hij kon niet zeggen of het een kamp was, waar de mensen

opgevangen werden, die zo algemeen door het land trokken. Hij wist alleen, dat er Nederlanders binnenkwamen. Hij zelf kon er nooit uit en wanneer ze binnengekomen waren, moest hij ze bezighouden. Waar ze vandaan kwamen, kon hij niet zeggen. Ze vertelden alleen, dat ze zich niet op straat of langs de wegen mochten ophouden, ze werden eenvoudig door Amerikanen in een jeep opgepakt. Duitsers of geen Duitsers, alles wat langs de weg liep, werd opgepakt. Wanneer dan later bleek, dat het Duitsers waren, werden ze losgelaten en de anderen werden in het kamp gestopt. Is dat zo?

A. Ja, dat is juist.

42052. De **Voorzitter:** Men had zeker handen vol werk om dat vol te houden.

A. De militaire autoriteiten stonden geen ongeorganiseerde repatriëring toe. Wanneer men dit dus wel deed werd men opgepakt, dat was een bevel van de militaire autoriteiten.

42053. De **Voorzitter:** Moesten de mensen dikwijls lang in zo'n kamp blijven?

A. Dat hing in het Nederlandse geval af van de tijd, waarin ze aangekomen waren. Er zijn mensen, die er toch zeker wel een week of 4 gezeten hebben en langer.

42054. De **Voorzitter:** Hing dat dan af van het aantal, dat volgens S.H.A.E.F. per week toegelaten werd in Nederland?

A. Ja.

42055. De **Voorzitter:** Hoe gingen ze dan weg?

A. Dat hing van de treingelegenheid af en viel samen met de vervoerscapaciteiten. Weken te voren moest een schema gemaakt worden en volgens dat schema werden zoveel Nederlanders, zoveel Belgen, zoveel Fransen en zoveel anderen geretourneerd en daar waren een bepaald aantal treinen of trucks voor nodig.

41056. De **Voorzitter:** Mochten ze niet op eigen gelegenheid verdwijnen?

A. Neen.

42057. De **Voorzitter:** Deden ze dat ook niet? Of werden ze...

A. Dan werden ze opgepakt en in het kamp gehouden. U moet zich dat ook niet zo verschrikkelijk voorstellen. Ten slotte was er in deze kampen voedsel en slaapelegenheid.

42058. De **Voorzitter:** Ook bezigheid?

A. Niet zoveel bezigheid, natuurlijk niet voldoende, maar daar buiten was dikwijls geen voedsel en geen slaapelegenheid. Bovendien was het betrekkelijk vroeg in de tijd en het was 's nachts een beetje koud om op het land te overnachten; het was ongeveer April.

42059. De **Voorzitter:** En dat deed men natuurlijk liever niet.

A. Over het algemeen hebben die mensen de wachtperiode vrij goed doorstaan.

42060. De **Voorzitter:** Kregen ze ook zakgeld?

A. Ja.

42061. De **Voorzitter:** Zijn er ook geweest, die nog een tijdje in de fabrieken of kampen zijn gebleven, waar ze zich bevonden?

A. Neen, heel weinig.

42062. De **Voorzitter:** En hoe is het gegaan met het doorbetalen van lonen?

A. Ik kan natuurlijk geen percentage noemen, maar als ik zo gis, dan heeft zeker 99 pct. van de mensen onmiddellijk alles opgenomen om naar huis te gaan, behalve natuurlijk de mensen, die fout waren.

42063. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Polak Daniëls* nog meegemaakt?

A. Tot mijn leedwezen wel, Mijnheer de Voorzitter.

42064. De **Voorzitter**: Waar hebt u hem meegemaakt, in Parijs?

A. In Parijs ook, maar speciaal in Londen.

42065. De **Voorzitter**: Wat deed hij eigenlijk in Parijs? Ik hoorde, dat hij in Bern was en later bij de missie van de heer *Boon* is terechtgekomen.

A. Dat was, nadat er besloten was van de colonne *Polak Daniëls* geen gebruik te maken, nadat duidelijk was geworden, dat voor deze colonne geen visum van de Russische Regering kon worden verkregen. De colonne is toen aangezegd, dat ze niet langer betaald zou worden. Deze mensen werden naar omstandigheden zeer goed betaald, zij hadden naar verhouding een herenleven en waren ook dienovereenkomstig verwend. Toen uiteindelijk definitief bekend was, dat de Russen geen visum gaven, is de colonne ontbonden; dat wil zeggen, de leden hebben aanzegging gekregen, dat ze in Zwitserland geen ondersteuning meer zouden krijgen. Er is gezegd: „We zullen jullie naar Parijs zenden en dan kun je in Parijs werken, als je wilt.”

Er is toen practisch geen van de leden van de colonne geweest, die geprobeerd heeft om te werken in Parijs; ze zijn allemaal snel doorgegaan naar Nederland. De heer *Polak Daniëls* is na enkele dagen in Parijs te hebben vertoefd, nadat geprobeerd was van U.N.R.R.A. toestemming te verkrijgen hem te gebruiken met een gedeelte van zijn colonne, hetgeen door U.N.R.R.A. is geweigerd, naar Londen gekomen. Daar is hij toen enige tijd bij de missie geweest . . .

42066. De **Voorzitter**: Met welk doel?

A. Om te zien of hij op de een of andere wijze te gebruiken was.

43067. De **Voorzitter**: Met zijn vrouw of was zijn vrouw in Parijs achtergebleven?

A. Mevrouw *Polak Daniëls* — *Boon Hartsinck*, ik neem aan, dat ze in Londen wel bij hem was, maar ik heb haar niet gezien.

42068. De **Voorzitter**: In het rapport van de heer *Boon* staat, hoeveel per dag uitgekeerd werd aan mevrouw *Polak Daniëls*.

A. Mevrouw *Polak Daniëls* heeft enige tijd een functie gehad.

42069. De **Voorzitter**: Bij hem?

A. Ja, maar ik geloof niet, dat ze in Londen in functie was.

42070. De **Voorzitter**: Wat was de moeilijkheid, die u er toe bracht te zeggen: ja, helaas heb ik hem ontmoet?

A. Mijnheer *Polak Daniëls* was een m.i. onevenwichtig mens, die alle mogelijke klachten had over iedereen en over zijn medewerkers in Zwitserland, over de verhoudingen in Zwitserland, over de missie in Parijs, over het gebrek aan ondersteuning van Sociale Zaken, over de weinige medewerking van het commissariaat. Alles zou heel anders zijn gegaan, als hij het gedaan had. Deze man was heel moeilijk.

De enige reden, waarom *Polak Daniëls* aangesteld is, was om te proberen hem met zijn missie te gebruiken voor Oost-Europa. Dit hing uitsluitend af van het visum van Rusland, dat niet verkregen is.

42071. De **Voorzitter**: Hij heeft toen ten slotte met *Boon* nogal wat dingen uit de weg geruimd?

A. Op grond van het Tsjechische verdrag hadden wij het recht een missie te sturen. Wij hebben toen het idee gekregen: indien wij niet in Rusland kunnen komen, laten wij dan naar Tsjecho-Slowakije gaan en vandaar uit proberen het Russische territorium te bereiken. Daar was een missie voor nodig en van die missie is *Polak Daniëls* tijdelijk lid geweest; hij heeft toen ook allerlei moeilijkheden met *Boon* gehad.

42072. De **Voorzitter**: In het rapport van *Boon* staat daar niets over.

Hebt u nog iets te maken gehad met het opstellen van die ontvangstcentra aan de grens?

A. Neen, niets.

42073. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat ik u alles gevraagd heb, wat wij graag wilden weten.

Op blz. 13 van uw rapport wordt door u melding gemaakt van een bespreking van dr. *van Rhijn* en de heer *de Groot* op 7 Augustus 1945. Naar aanleiding van die bespreking zou het vastgestelde programma door de chef staf van het Militair Gezag niet zijn goedgekeurd. Wat hield dat programma in en waarom keurde het Militair Gezag het niet goed? Wat was dat voor een plan *Ferwerda*?

A. Dat was een nieuwe taakverdeling, een precisering van de taak van het Militair Gezag en van Sociale Zaken, resp. Commissariaat. Bij die bespreking was aanwezig de heer *van Rhijn* als secretaris-generaal met de heer *van Os van Delden*, meen ik, en majoor *Wijnbergen*, de heer *de Groot* en ik. In die bespreking is toen met algemene instemming een programma vastgesteld, dat in een memorandum is vastgelegd, en de volgende dag is er een mededeling van de chef staf van het Militair Gezag gekomen, dat het niet doorging.

42074. De **Voorzitter**: Generaals *Kruis* vond het dus niet goed en hebt u niet geweten waarom?

A. Neen, de moeilijkheid der situatie was.....

42075. De **Voorzitter**: Het onberekenbare van de verhouding tot de militaire waarnemer?

A. Inderdaad.

42076. De **Voorzitter**: Is uw berekening nogal goed uitgekomen wat betreft het waarschijnlijke aantal repatriandi, waarmee u te maken zou krijgen?

A. Wij hadden geschat ongeveer 400000. Het is iets minder geworden.

De **Voorzitter**: Wij zijn u zeer erkentelijk voor de tijd, die u ons gegeven hebt, en danken u voor uw inlichtingen.

Ik sluit het verhoor.

G. F. FERWERDA.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

HOOGCARSPHEL.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 17 FEBRUARI 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Posthumus, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

THEODOOR HERMAN DE MEESTER,

oud 64 jaar, wonende te Londen,

consul-generaal van Nederland te Londen, oud-voorzitter van het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis

Hij legt de eed af als getuige.

42482. De **Voorzitter**: Welke was uw functie, toen Nederland in de oorlog kwam?

A. Consul-generaal te Londen; dat ben ik de gehele oorlog door gebleven.

42483. De **Voorzitter**: Hoe kwam het, dat u degene was, die de heer van *Harinxma thoe Slooten* opvolgde als voorzitter van het Londense Comité van het Nederlandse Rode Kruis?

A. Toen de oorlog uitbrak, werd de zorg voor de Nederlanders in Engeland en vooral in Londen aan mij opgedragen, alsmede de zorg voor degenen, die overgekomen waren. Ik heb opgericht het Emergency Committee met geld, door Nederlanders in Londen bijeengebracht, nl. ± f 50 000. Toen het geld op was, heeft het Rode Kruis het Emergency Committee overgenomen.

42484. De **Voorzitter**: Wat wil dat zeggen: „overgenomen“?

A. Overgenomen, voorzover er iets over te nemen was. Het Emergency Committee had zich langzamerhand uitgebreid; wij hadden de zorg vooral voor de vluchtelingen.

42485. De **Voorzitter**: Had het Rode Kruis zich daarmee niet beziggehouden?

A. Dat bestond nog niet.

42486. De **Voorzitter**: Het London Committee van het Rode Kruis is toch opgericht, toen de Prinses nog in Londen was?

A. Ik geloof daarna.

42487. De **Voorzitter**: Het feit, dat de Prinses in Londen was, heeft de mogelijkheid geschapen, dat het Committee opgericht werd.

A. Het is al heel gauw geweest. Het London Committee is opgericht in de zomer van 1940. Toen was het Emergency Committee er al.

42488. De **Voorzitter**: Ik heb wel eens aan de heren van het Rode Kruis gevraagd, wat er gebeurd zou zijn, indien de Prinses niet in Londen was geweest. Men heeft mij daarop geantwoord, dat het dan in verband met de statuten van het Rode Kruis moeilijk geweest zou zijn om het Londense Comité op te richten.

A. Op 13 Mei 1940 is het Emergency Committee opgericht. Een tijdlang hebben de werkzaamheden parallel gelopen. Toen het geld op was, heeft de samensmelting plaats gevonden en heeft het Rode Kruis het werk van het Emergency Committee overgenomen. Dat is allemaal in 1940 geweest. De opheffing moet in 1941 hebben plaats gehad,

42489. De **Voorzitter**: Wie zaten in de leiding van het Emergency Committee?

A. Mevrouw *Michiels van Verduynen* was wat men in het Engels noemt, president. President is een honoraire positie. Ik was voorzitter. Wijlen de heer *Knottenbelt* was honorair secretaris. De heer *ten Doesschate* was honorair penningmeester. Verder zaten er in de heren *Rijkens*, *van Dorp*, kolonel *van den Bergh*, wijlen dr. *Henny*, *Quarles van Ufford*, *van Heeteren* en *van Zwancenberg*.

42490. De **Voorzitter**: Voor wie is dat bedrag van f 50 000 gebruikt?

A. Voornamelijk voor refugés. Wij hebben in het Bonnington Hotel in Londen een kamer gehuurd, waar zij bij elkaar konden komen. Wij merkten, dat die mensen eenzaam waren, aanspraak wilden hebben en elkaars belangen wilden bespreken. Zij konden toen in een centrum bijeenkomen en hiervan is nogal gebruik gemaakt. Toen er geen gebruik meer van werd gemaakt, hebben wij het opgeheven.

42491. De **Voorzitter**: Kregen zij een ondersteuning in geld?

A. Ja.

42492. De **Voorzitter**: Hoe werd dat berekend? Kregen zij allemaal dezelfde ondersteuning?

A. Als ik mij goed herinner, hing dat af van de omstandigheden.

42493. De **Voorzitter**: Werd er rekening gehouden met wat zij zelf hadden?

A. Ja, ik geloof het wel, maar ik herinner het mij niet meer precies. Wij hielpen ze ook aan een betrekking, o.a. bij de Regering.

42494. De **Voorzitter**: Ook aan een Engelse werkkring?

A. Ja, ook wel, als zich dat voordeed.

42495. De **Voorzitter**: Waren zij daartoe bereid?

A. Ja, volkomen. Er waren mensen bij, die tot niet veel meer in staat waren, omdat zij oud waren.

42496. De **Voorzitter**: Zijn zij in Londen gebleven?

A. Ze zijn ook wel over Engeland verspreid geraakt. Diamantbewerkers hebben een plaats in de diamantindustrie gekregen. Die zijn, als ik mij goed herinner, naar West-Engeland gegaan.

42497. De **Voorzitter**: Hebt u er enig idee van hoeveel mensen door het Emergency Committee zijn geholpen?

A. Ik denk tegen de duizend. Misschien mag ik nog even zeggen wat wij precies deden.

„Our activities comprised:

Supporting people in need of financial help.
Advice in getting and help in finding accommodation.
Advice in all difficulties which presented themselves.
Assistance in trying to get work and make a living.
Assistance, financial and otherwise, for emigration.
Supply of clothing.”

42498. De **Voorzitter**: Is emigratie ook wel gelukt?

A. Ja, naar Amerika, Indië en Curaçao, voornamelijk naar Indië. Ik weet niet zeker of dat onder het Emergency Committee, dan wel

onder het Rode Kruis was. Het is langzamerhand in elkaar overgegaan. Het is mogelijk, dat wij begonnen zijn. In 1941 is het werk van het Emergency Committee versmolten met het werk van het Rode Kruis.

42499. De **Voorzitter**: U hebt zich daarmee praktisch ook niet meer beziggehouden?

A. Neen. Ik ben lid van het bestuur van het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis geworden.

42500. De **Voorzitter**: Was dat onder de leiding van de heer van *Lidth de Jeude*?

A. Ja.

42501. De **Voorzitter**: De heer van *Harinxma thoe Slooten* is pas in 1943 gekomen?

A. Ja. Ik ben voorzitter geworden in September 1944 en aangebleven tot April 1946.

42502. De **Voorzitter**: Lag het min of meer voor de hand, dat u aangezocht werd voor de functie van voorzitter van het London Committee van het Rode Kruis na de heer van *Harinxma thoe Slooten*?

A. Ja.

42503. De **Voorzitter**: Hoe kwam het London Committee verder aan geld? Kwam dat van de Regering?

A. Voor alle werkzaamheden, die wij verrichtten, ook ten aanzien van de krijgsgevangenen, kwam er geld van de Regering. Zelf deden wij ook wat. Wij hadden wel geld. Dat hadden wij voornamelijk uit Indië gekregen.

42504. De **Voorzitter**: f 300 000?

A. Ja.

42505. De **Voorzitter**: In de tijd, dat u er was, was er toch al veel van uitgegeven?

A. Neen, er was nogal wat. Wij hebben ook uit Amerika gekregen, van het Queen Wilhelmina Fund.

42506. De **Voorzitter**: Ik heb mij wel eens afgevraagd hoe dat is ontstaan.

A. Dat heeft zich alles in Amerika afgespeeld.

42507. De **Voorzitter**: Het is wel uit Amerika gekomen?

A. Ja.

42508. De **Voorzitter**: Kwamen er gelden, toen u al voorzitter van het London Committee was, of was dat vroeger gebeurd?

A. Het was vroeger gebeurd; er kwamen geen nieuwe gelden. Suriname heeft ook wel wat gegeven, maar er kwam veel meer in natura uit Amerika, Suriname en verschillende andere landen.

42509. De **Voorzitter**: Kwam dat naar Londen of ging het naar Lissabon?

A. Het ging allemaal naar Londen en werd daar opgeslagen met de bedoeling het na de bevrijding te gebruiken.

42510. De **Voorzitter**: Niet met de bedoeling het naar de krijgsgevangenen te sturen?

A. Dat kregen wij al van de Regering. Wij deden zelf met eigen geld ook wel iets.

42511. De **Voorzitter**: Wanneer er geld van de Regering kwam, wil dat dan zeggen, dat het Departement van Sociale Zaken het betaalde?

A. Ja, en de krijgsgevangenen kwamen voor rekening van het Departement van Oorlog. Het ging nogal gemakkelijk, althans de

toezegging. Het loskrijgen van het geld was moeilijker, want dat moest van Financiën komen en wanneer het naar het buitenland ging, moesten wij toestemming van de Engelsen hebben.

42512. De **Voorzitter**: Wij hebben wel eens van hen, die zich in Genève met het Rode Kruis bezighielden, gehoord, dat het erg veel moeite kostte om daar geld van de Nederlandse Regering te krijgen.

A. De deviezenvoorschriften werkten dikwijls vertragend.

42513. De **Voorzitter**: Er komt uit Genève nog de mededeling bij, dat men dikwijls een veel kleiner bedrag kreeg dan men had gevraagd.

A. Ik kan mij niet voorstellen, dat, als wij £ 10.000 vroegen, wij er maar £ 9.000 kregen.

42514. De **Voorzitter**: Van wie kwamen de mededelingen uit Zwitserland gewoonlijk?

A. Van *de Vos van Steenwijk*. Dikwijls waren het mededelingen van de heer *Flugi*, die door *de Vos van Steenwijk* gezonden werden. De heer *de Vos van Steenwijk* was de chef van de heer *Flugi*.

42515. De **Voorzitter**: Deed de heer *de Vos van Steenwijk* veel aan dit werk?

A. Ik geloof het wel.

42516. De **Voorzitter**: Weet u waar hij woonde?

A. Bij Clarens.

42517. De **Voorzitter**: Dat is een anderhalf uur sporen van Genève. Ik weet niet of u bekend bent met de tijd, die de heer *de Vos van Steenwijk* aan het werk, dat in Genève moest worden verricht, besteedde. Hebt u daar wel eens iets van gehoord? Was hij dikwijls in Genève?

A. Ik geloof, dat hij veel overliet aan de heer *Flugi*.

42518. De **Voorzitter**: Van anderen hebben wij meer dan eens vernomen, dat hij hoogstens een paar keer per maand een uurtje in Genève kwam.

A. Ik kan het niet beoordelen.

42519. De **Voorzitter**: Ik denk, dat de heer *Flugi* het werk deed.

A. Hij heeft inderdaad veel gedaan.

42520. De **Voorzitter**: Nu komt het ons voor, dat ten aanzien van de Nederlandse krijgsgevangenen de zaak nogal goed is gelopen, behalve in het tijdperk, dat gevolgd is op de grote toeneming van krijgsgevangenen in Mei 1942.

A. Het duurde ongeveer een klein jaar om de gehele machinerie op gang te brengen. Ons land was het enige, dat van een paar honderd krijgsgevangenen op tien duizend krijgsgevangenen kwam. Die berichten kwamen pas geleidelijk door. Het plaatsen van de nodige orders en het uitvoeren daarvan van uit Amerika duurt ongeveer een maand of negen.

42521. De **Voorzitter**: U hebt dus moeite gehad om het zo ver te brengen, dat de krijgsgevangenen een voldoende aantal pakketten per maand kregen, nadat het aantal krijgsgevangenen was toegenomen?

A. Ja.

42522. De **Voorzitter**: Hebt u daarbij van de Amerikanen en Engelsen tegenstand ondervonden?

A. Het was niet zo heel gemakkelijk die boel geplaatst te krijgen en de orders uitgevoerd te krijgen. De anderen waren ons al lang vóór geweest.

42523. De **Voorzitter**: Weet u, hoeveel pakketten de Engelsen en Amerikanen, die in Duitsland gevangen zaten, per maand kregen?

A. Neen, maar de onzen kregen er vier.

42524. De **Voorzitter**: Ik dacht in het begin vier, evenals de anderen. Ik dacht, dat zij later, toen het aantal is uitgebreid, eerst heel weinig kregen, dat het met grote moeite op twee is gebracht en dat u eigenlijk nooit veel verder gekomen bent.

A. Toen de chaos in Frankrijk begon en het verkeer volkomen ontwricht was, zijn er heel wat pakketten blijven steken. Die hebben wij later teruggevonden in de dokken van Marseille en op andere plaatsen in Zuid-Frankrijk.

42525. De **Voorzitter**: In 1942 is het aantal gevangenen zo sterk uitgebreid. Daarna heeft het dus nog een maand of negen geduurd, vóórdat de pakketten werkelijk in handen van de krijgsgevangenen kwamen. Bent u toen ooit verder gekomen dan twee per maand?

A. Ja zeker. Toen Prinses *Juliana* de eerste vergadering medemaakte — dat was in 1944 —, hebben wij het kunnen uitbreiden en orders geplaatst in Brazilië.

42526. De **Voorzitter**: Gingen de pakketten uit Brazilië naar Londen of naar Genève?

A. Direct naar Genève. Zij waren niet gelabeld. Daarom wisten de krijgsgevangenen niet van wie zij waren.

42527. De **Voorzitter**: Werden zij niet altijd gemerkt alsof zij afkomstig waren van het Amerikaanse of het Engelse Rode Kruis, terwijl zij in werkelijkheid van u afkomstig waren? Die regeling was, naar ik meen, getroffen, omdat de Duitsers het Londense Comité van het Nederlandse Rode Kruis niet erkenden. Nu is het met de krijgsgevangenen vrij gord gelopen, naar wij hebben wel erg veel belangstelling voor hetgeen u voor de andere gevangenen hebt getracht te doen. Hebt u getracht iets voor hen te doen?

A. De grootste moeilijkheid was natuurlijk, dat wij niet door de blokkade konden komen. Ik beweer altijd, dat het nooit helemaal op behoorlijke wijze had kunnen worden gedaan, want er waren zoveel voedseltransporten mede gemoeid geweest, en dat zonder toezicht, dat de geallieerden er uiteraard niet aan konden denken het te doen.

42528. De **Voorzitter**: Dat geldt voor de periode na September 1944. Na die datum zijn alle gevangenen uit Nederlandse concentratiekampen naar Duitsland gebracht.

A. Dat was de hoofdoorzaak, dat de geallieerden het eenvoudig niet wensten te doen. Het kon eenvoudig niet gedaan worden, omdat de geallieerden het niet toestonden.

42529. De **Voorzitter**: Daar staat tegenover, dat nogal eens beweerd wordt, dat het door andere landen en organisaties wel gebeurde; dat deze wel pakketten zonden aan hun landgenoten, die in Duitsland in concentratiekampen zaten.

U zult wel vernomen hebben, dat de Polen en de Noren b.v. van alle kanten werden voorzien, veel beter dan de Nederlanders. Kunt u van dit verschijnsel een verklaring geven?

A. Het heeft ook ons zeer getroffen. Ik heb mij persoonlijk veel moeite gegeven dit uit te zoeken. Ik wilde het er niet bij laten zitten. Ik heb mij in verbinding gesteld met mrs. *Huitfeld*, de secretaresse van het Londense Comité van het Noorse Rode Kruis, met *Poklewski* van het Poolse Rode Kruis en vooral ook met miss *Warner* van het Engelse Rode Kruis. Lord *Chetwode* staat aan het hoofd van het Britse Rode Kruis, *Kennedy* was de chef van het Foreign Relations Department en miss *Warner* stond direct onder de heer *Kennedy*. Miss *Warner* weet er waarschijnlijk wel het meeste van. Wij hebben met haar over de zaak gesproken. Zij zei, dat in het algemeen gesproken met de meeste beslistheid kon worden gezegd, dat er van uit Londen voor de politieke gevangenen in Duitsland niets kon worden gedaan.

42530. De **Voorzitter**: Maar zij was een Engelse en zal zich verplicht hebben gevoeld zich meer naar de Engelse wensen te gedragen.

A. Maar wij waren er ook bij.

42531. De **Voorzitter**: Bovendien hadden de Engelsen niet veel politieke gevangenen in Duitsland zitten.

A. Neen, maar zij was aangesteld voor de foreigners. Zij bemoeide zich helemaal met ons. Haar gehele werkkring was ingesteld op het Rode Kruis-werk van andere naties.

42532. De **Voorzitter**: Ja, maar mij dunkt, dat een Engelse zich eerder zal neerleggen bij een Engelse wens dan een vreemdeling, die weet, dat er grote aantallen gevangenen verhongeren.

A. Ja, maar dat was dan ook een voortdurend onderwerp van gesprek op het Foreign Relations Department.

Toen heb ik het ook aan de Noren en de Polen gevraagd.

42533. De **Voorzitter**: Woont *Poklewski* nog in Londen?

A. Ja.

42534. De **Voorzitter**: Dus u hebt het aan *Poklewski* en mrs. *Huitfeld* gevraagd.

A. Ja. De Noren hebben gezegd: alles, wat gedaan is, is van uit Oslo en van binnen de blokkade gekomen; wij hebben heel weinig kunnen doen. *Poklewski* zeide hetzelfde: alles, wat van onze kant gebeurd is, is van Polen gekomen.

42535. De **Voorzitter**: D.w.z., dat datgene, wat aan pakketten uit Argentinië en Brazilië is gekomen, of datgene, wat aan goederen, die tot pakketten zijn verwerkt, naar Genève en naar Zweden is gegaan, voor de krijgsgevangenen bestemd was?

A. Ja, of mensen in krijgsgevangenenkampen.

42536. De **Voorzitter**: Nu is de vraag of ook inderdaad die pakketten uitsluitend naar krijgsgevangenen zijn gezonden. Wij hebben de indruk, dat b.v. de Polen, die in Zweden zaten en die er voor zorgen moesten, dat de pakketten naar de krijgsgevangenen gingen, daarop dikwijls inbreuk hebben gemaakt en ze gestuurd hebben naar de mensen in concentratiekampen.

A. *Poklewski* heeft gezegd, dat de pakketten, die uit Argentinië naar Zweden zouden zijn gekomen, bestemd waren voor de Polen in Polen. Het was een dienst, te vergelijken met onze Portugaldienst.

42537. De **Voorzitter**: Georganiseerd door het Rode Kruis is er toch alleen maar tweemaal een hoeveelheid sardines gezonden?

A. U moet onderscheid maken tussen bulkzendingen en pakketzendingen. De pakketzendingen heb ik met mijn eigen ogen gezien; ik heb geregeld elke week geld binnengehaald van familieleden in Engeland. Daarvoor had ik een heel kantoor.

42538. De **Voorzitter**: Dat georganiseerd verzenden door het Rode Kruis zelf op eigen initiatief over Portugal heeft zich toch bepaald tot tweemaal een zending sardines. Dat is gegaan naar scholen, ziekenhuizen en tehuizen van ouden van dagen in Nederland. Men heeft er heel wat moeite mede gehad om die sardines te krijgen in de magen van diegenen, voor wie zij bestemd waren.

Maar nu komt het mij voor, dat men de pakketzendingen aan de Polen in Polen moeilijk kan vergelijken met de zendingen van particulieren.

A. Ik kan niet beoordelen in hoeverre door Polen in andere landen hiervoor geld is gegeven. Ik weet wel, dat er geen sprake kon zijn van pakketzendingen van buiten de blokkade aan politieke gevangenen in Duitsland.

42539. De **Voorzitter**: Kon u niet aan de voorschriften van de Engelse Regering ontkomen?

A. Neen, want om door de blokkade te komen, moest men een permit van de Engelse marine hebben.

42540. De **Voorzitter**: Er is toch wel iets in Engeland op touw gezet, want men heeft geprobeerd de namen te krijgen van diegenen, die in de concentratiekampen zaten. Waarom werden die namen opgezocht, wanneer men toch niets kon sturen?

A. Tegen het einde van de oorlog werden de Engelsen wat gemakkelijker. Dat is dadelijk door ons geconstateerd en toen zijn wij aan het werk gegaan. De heer *Flugi* zegt het ook in zijn rapport. Wat gedaan kon worden, werd gedaan. Het stond echter in geen vergelijking met wat wij graag gezien hadden. Het waren 10000 pakjes hier en 10000 pakjes daar.

42541. De **Voorzitter**: Konden er, toen die mogelijkheid ontstond, niet 100 000 pakketten worden gezonden?

A. Neen, want men kreeg er het geld niet voor. Wij moesten geld naar Zwitserland sturen en daar had men tegen het einde van de oorlog ook niet meer zoveel, dat ze alles konden geven.

42542. De **Voorzitter**: Er lagen toch in Genève honderdduizenden pakketten opgetast. Moeilijkheden op het gebied van levensmiddelen bestonden er niet in Zwitserland.

A. Die hebben daar ook wel bestaan. Men is daar ook wel eens uitgeput geweest.

42543. De **Voorzitter**: Het oversturen van geld was dus een kwestie van transfer.

A. Ja.

42544. De **Voorzitter**: Als men uit Amerika geld wilde overmaken naar Zwitserland, ging dat dan niet?

A. Neen, de transfer van vreemd geld voor aankoop van levensmiddelen werd gelijkgesteld met het zenden van het voedsel zelf.

42545. De **Voorzitter**: Hoe kwam het dan, dat er toch zekere be-
dragen werden overgezonden?

A. Door veel aan te dringen, hetgeen gebeurde door de thesaurier-generaal. Gedurende een hele tijd was dat de heer *van Asch van Wijck*. Daarna *Noë*, naar ik meen, en *Mackay*.

42546. De **Voorzitter**: Hebt u nogal wat namen gekregen?

A. Ja. Zij kwamen altijd van *Flugi*.

42547. De **Voorzitter**: Hoe kwam die er aan?

A. Uit Holland, van het hoofdbestuur of van zekere organisaties hier.

42548. De **Voorzitter**: De organisatie van mevrouw *Ross*?

A. Ja. Wij gaven ze door aan Sociale Zaken met bestemming voor de organisatie van de heer *Ferwerda*. Dat werd in ons kantoor gedaan. De lijsten gingen dezelfde dag door. Sociale Zaken zond ze, naar ik meen, door naar Zweden, naar de heer *Woensdregt*, die daar vertegenwoordiger bij de legatie was.

42549. De **Voorzitter**: Hoeveel grond hebt u voor die mening?

A. Ik was niet van uur tot uur bij het Rode Kruis. Ik heb mijn secretaris, de heer *Friedhoff*, gevraagd: Wat deed u, als de lijsten kwamen?

Hij antwoordde: Zij gingen dadelijk naar Sociale Zaken.

43550. De **Voorzitter**: U zeide: Sociale Zaken zond ze door aar, de heer *Woensdregt*.

Hoeveel grond hebt u voor die mening?

A. Niet erg veel. Laat ik zeggen, dat het dan uit onze gezichtskring verdwenen was.

42551. De **Voorzitter**: Ik heb er niet zo heel veel vertrouwen in. Hoe komt het, dat luitenant *Knulst* in Zweden nooit meer dan 94 namen van Nederlanders heeft gehad?

A. Ik heb die naam zelfs nooit gehoord.

42552. De **Voorzitter**: Tot nog toe hebben wij niet kunnen ontdekken, dat er lijsten van enige omvang zijn aangekomen. Wie had ze naar Zweden moeten sturen?

A. Sociale Zaken.

42553. De **Voorzitter**: Door bemiddeling van Buitenlandse Zaken?

A. Sociale Zaken had ze moeten doorgeven.

42554. De **Voorzitter**: *Woensdregt* zat toch bij de legatie. Met de grootste spoed had Sociale Zaken ze in elk geval moeten doorgeven. Wie was daarvoor verantwoordelijk?

A. Kan ik de naam *Dentz* gehoord hebben?

42555. De **Voorzitter**: Maar de heer *Dentz* zat niet op het Departement van Sociale Zaken, maar bij de heer *Ferwerda* en hij had de zorg voor de Joodse gevangenen in Duitsland.

A. Ik kan er niet veel over vertellen.

42556. De **Voorzitter**: Wie zou degene aan Buitenlandse Zaken hebben moeten zijn, die er voor zorgde, dat het naar Zweden ging?

A. Dat zou moeten geschieden via de gewone koeriersdienst op Zweden.

42557. De **Voorzitter**: Maar wie zou degene aan Buitenlandse Zaken hebben kunnen zijn, die die lijsten in zijn la hield?

A. Ik kan mij niet voorstellen, dat iemand dat deed.

42558. De **Voorzitter**: Dit is geen veronderstelling van mij, het is ons gezegd.

A. Ik stel het mij toch zo voor, dat van Sociale Zaken een brief naar de heer *Woensdregt* ging en dat deze brief zonder meer met de koeriersdienst werd meegegeven. Zij, die de koeriersdienst verzorgden, behoeften toch niet in de brief te kijken.

42559. De **Voorzitter**: Wij hebben er geen hoogte van kunnen krijgen, waarom die brieven niet zijn aangekomen.

A. Ik heb zeer speciaal aan *Friedhoff*, onze secretaris, gevraagd, wat hij had gedaan en hij beweerde stellig, dat hij de opgaven had doorgegeven.

42560. De **Voorzitter**: U dacht: uit Zweden kunnen ze pakketten verzenden binnen de blokkade?

A. Ja, en dat hebben ze tot op zekere hoogte ook gedaan.

42561. De **Voorzitter**: Kreeg u ook wel eens namen uit Zweden van mensen, die in Duitse gevangenschap zaten?

A. Neen.

42562. De **Voorzitter**: Hebt u zich nooit afgevraagd, waarom u nooit uit Nederland opgaven ontving?

A. Ja, maar ik dacht, dat hetgeen de heer *Flugi* ons zond, uit Nederland kwam.

42563. De **Voorzitter**: Hebt u zich nooit afgevraagd, waarom dergelijke opgaven niet uit Nederland zelf kwamen, want er kwam toch zeer veel uit Holland? De in Nederland uitgegeven brochures b.v. had de heel *Pelt* veertien dagen later in zijn bezit. Er zouden dus ook dergelijke opgaven kunnen worden verzonden. Is dat nooit bij u opgekomen?

A. Neen. Er zijn wel eens berichten doorgekomen van mensen uit de kampen, maar dat was een uitzondering.

42564. De **Voorzitter**: Het is in ieder geval nooit systematisch geprobeerd en het is nooit gevraagd.

A. Neen. Wij hadden dan trouwens dergelijke opgaven toch weer naar Genève moeten sturen.

42565. De **Voorzitter**: De heer *Flugi* heeft later, toen de Duitsers toegeeflijker werden, heel wat pakketten aan politieke gevangenen kunnen zenden. Weet u hoe het kwam, dat de Duitsers het goed vonden, dat er pakketten gingen naar Nederlanders in concentratiekampen?

A. Ja. Ik meen, dat wij dit in de notulen hebben gezet. Het moet begin Januari 1945 geweest zijn. Wij hebben een boodschap gekregen.

42566. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk van *Flugi of de Vos van Steenwijk*.

A. Ja, of wel van de gedelegeerde van het Internationale Rode Kruis.

42567. De **Voorzitter**: Heeft dat aanleiding gegeven tot het uitbreiden van uw pogingen, waarvan u zeide, dat zij nu en dan met een beetje succes bekroond werden?

A. Ja. Ik vergelijk het altijd met datgene, wat wij hebben kunnen doen voor de krijgsgevangenen.

42568. De **Voorzitter**: Waardoor werd de omvang van het werk, dat u via Portugal hebt kunnen doen, begrensd, de familiepakketten, bulkzendingen, enz.?

A. Door datgene, wat de Engelsen aan transporten wilden doorlaten.

42569. De **Voorzitter**: Hebt u alles, wat binnen die grens gestuurd kon worden, gestuurd?

A. Wij hebben getracht het op te voeren.

42570. De **Voorzitter**: Hebt u de naam *Sloet tot Everlo* wel eens gehoord?

A. Niet in dit verband.

42571. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens gehoord van een poging om bij een bank in Portugal een lening te sluiten, die gebruikt zou worden voor het verzenden van die pakketten of bulkzendingen?

A. Neen.

42572. De **Voorzitter**: Hebt u nooit gehoord van een reis, die de heren *de Gruyter* en *Quarles* daarvoor gemaakt hebben?

A. Neen, nooit voordat de heer *Gerretsen* er over gesproken heeft.

42573. De **Voorzitter**: Het heeft ons verbaasd, dat het mogelijk is geweest, dat de Belgen zulke enorme sommen voor hetzelfde doel hebben kunnen besteden. Ik heb een rapport gelezen van de voorzitter van het Belgische Rode Kruis in Portugal, waarin staat, dat zij voor 680 miljoen escudo's hebben verzonden.

A. Dat punt hebben wij ook onderzocht. De Belgen verkeerden in een bevoorrechte positie, doordat zij goud uit de Congo konden laten komen. Dat gebruikten zij in Portugal. De Belgen hadden veel meer geld. Zij hadden bovendien een militair bestuur, terwijl wij een civiel bestuur hadden.

42574. De **Voorzitter**: Nederland had ook goud: in Pretoria, in Londen, in New York.

A. Zij hadden goud binnen de blokkade.

42575. De **Voorzitter**: Werd Pretoria beschouwd als gebied, buiten de blokkade liggend?

A. Ja, daarmee konden wij niets doen. Maar dat is een punt, dat wij wisten. De Belgen zijn in een bevoorrechte positie geweest.

42576. De **Voorzitter**: U zegt: goud in de Congo. Brengt de Congo goud voort?

A. Ja, maar u moet niet vergeten, dat de Belgen voor hun producten uit de Congo ook goud kregen.

42577. De **Voorzitter**: Juist, maar dat verklaart nog niet, waarom ook de Belgische politieke gevangenen in de Duitse concentratiekampen meer kregen dan de Nederlanders.

A. Dat moet gebeurd zijn van Brussel uit, niet van Portugal uit. Ik geloof, dat het Rode Kruis in Brussel veel heeft kunnen doen.

42578. De **Voorzitter**: Hebt u enig idee, waarom het Rode Kruis in Nederland dit niet kon doen'?

A. Neen, meer dan uit de rapporten weet ik niet.

42579. De **Voorzitter**: Herinnert u zich de bedragen, die op onze begroting van Oorlog voorkwamen voor hulp aan krijgsgevangenen?

A. Het waren zeer grote bedragen, want daarmee was de Nederlandse Regering zeer coulant. Het moet wel honderd duizend pond zijn geweest.

42580. De **Voorzitter**: De heer *van Lidth de Jeude* heeft een lager bedrag genoemd, terwijl er in zijn tijd toch ook veel nodig was.

A. Ja, wij vroegen het steeds voor een half jaar aan. Ik zou het bedrag echter niet in zekerheid durven zeggen.

42581. De **Voorzitter**: Kende u de commissie voor Joodse gelegenheden?

A. Ja.

42582. De **Voorzitter**: Zij bestond uit de heren *van Zwanenberg*, *Polak* en *Meyer Sluyser*. De commissie heeft pogingen aangewend om door middel van lijsten allerlei gedaan te krijgen. De lijsten kwamen uit Palestina. Weet u daar iets van?

A. In mijn tijd heeft die commissie zich niet met ons in verbinding gesteld. Het kan zijn, dat zij zich met het Rode Kruis in Zwitserland in verbinding heeft gesteld.

42583. De **Voorzitter**: Weet u ook niet wat met die lijsten is gebeurd?

A. Neen.

42584. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat u tot April 1946 werkzaam bent geweest als voorzitter van het London Committee, dal toen geliquideerd is, terwijl de overgebleven gelden zijn overgedragen aan het Rode Kruis in den Haag. Was daarmee ook het werk afgelopen?

A. Ja.

42585. De **Voorzitter**: Wij hebben zoëven gesproken over de mogelijkheid om uit Zweden pakketten aan de gevangenen in de concentratiekampen te zenden. U hebt verwezen naar de heer *Woensdregt*. U weet, dat deze mogelijkheden zijn benut. Weet u daar meer van?

A. Het was een uitvloeisel van het werk van de heer *Ferwerda*, die de mensen uit de concentratiekampen zou halen. Het zou wel goed zijn geweest, als hij pakjes had kunnen medebrengen.

42586. De **Voorzitter**: Na de oorlog?

A. Ja, maar ook daarvoor zijn er wel pakjes gegaan.

42587. De **Voorzitter**: Kon u er geen pakjes heen krijgen?

A. Neen. De Regering heeft er wel naar toe gekregen.

42588. De **Voorzitter**: Hebt u geen vertegenwoordiging in Zweden gehad?

A. Neen, dat was de gezant, de heer *van Rechteren*.

42589. De **Voorzitter**: Deed hij iets in uw opdracht?

A. Hij heeft misschien wel iets gedaan, maar wij hadden toch niet veel contact met hem.

42590. De **Voorzitter**: Had hij er niet veel belangstelling voor?

A. Dat kan ik niet zeggen. Wij waren geheel aangewezen op het Internationale Rode Kruis in Genève. Het Zweedse Rode Kruis wilde een aparte rol spelen.

42591. De **Voorzitter**: Hebt u zo ongeveer in de laatste maanden van de oorlog wel iets te maken gehad met de ladingen voedsel, die uit Zweden naar Delfzijl zijn gegaan?

A. Neen.

42592. De **Voorzitter**: Wel met de „Henri Dunant“?

A. Ja, maar ook met de partij rogge uit West-Duitsland.

42593. De **Voorzitter**: Gefinancierd over Genève?

A. Ja.

42594. De **Voorzitter**: Hebt u daarvoor de middelen verschaft?

A. Ja, die hebben wij van de Regering gekregen, met goedvinden van de Engelsen. Dat was in de tijd, waarin wij bezig waren overal partijtjes op te kopen.

42595. De **Voorzitter**: De goederen uit West-Duitsland zijn met schepen uit Frankfort gekomen. De „Henri Dunant“ kwam uit Lisabon. Daar heeft men slechte rogge ingeladen en daarvan hebben wij slecht brood te eten gekregen.

A. Ja. Daarmede heeft voornamelijk te doen gehad de vertegenwoordiger van het Rode Kruis in Londen.

42596. De **Voorzitter**: Heeft uw organisatie ook met de „Henri Dunant“ te doen gehad?

A. Ja. Wij konden er echter weinig aan doen. Wij moesten zien, dat wij van de marine-autoriteiten de nodige permissies kregen.

42597. De **Voorzitter**: Met de schepen uit Zweden hebt u dus niets te doen gehad.

A. Neen.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

TH. H. DE MEESTER.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

POSTHUMUS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 3 MAART 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Korthals, Hoogcarspel en Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, l en m.

Verhoor van

ADRIAAN MATTHEUS DE JONG,

oud 51 jaar, wonende te Stockholm, koopman,
oud-Consul-Generaal honorair der Nederlanden te Stockholm.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 43942 t/m 43948 hebben betrekking op punt f van het Enquêtebesluit.

43949. De **Voorzitter**: Dat was in Mei 1942; dat was in de nachten van *Rabagliati*. U hebt dus met hem die afspraak gemaakt?

A. U weet ook de aanleiding, waarom ik met hem die afspraak maakte?

De **Voorzitter**: Neen.

A. Wij zaten met allerlei vrijwilligers in Zweden, die wij niet kwijt konden. De situatie in Zweden was in vele opzichten catastrofaal. Wij hebben de heer van *Nagell* gehad als gezant en die is, om hoogst onbegrijpelijke redenen voor ons in Zweden, afgezet, waardoor wij geen gezant meer konden hebben, maar alleen een chargé d'affaires. Een gezant was geaccrediteerd bij de Koning, een chargé d'affaires bij de Minister van Buitenlandse Zaken. De Koning mocht geen fout doen door Nederland te erkennen; de Minister van Buitenlandse Zaken blijkbaar wel. De chargé d'affaires werd de heer *Scheltus*, die uit Noorwegen naar Zweden was gevlucht, een man, die op de hoogte was van de situatie in Scandinavië. Hij is het een korte tijd geweest, werd vervangen door de heer *de Decker*, daarna door graaf van *Regteren Limpurg* en daarna door *Teixeira*. Ik heb onder vijf gezanten moeten werken, wat geen kleinigheid is, maar waarover wij thans spreken, voltrekt zich alleen onder de periode van de heer *Scheltus*. Ik ben vanmorgen over de vluchtelingen zorg in een andere commissie gehoord, maar dit staat volkomen vrij van elkaar. Ik heb vanmorgen een merkwaardigheid naar voren gebracht, die ik zelf in 1944 heb ontdekt na een bezoek aan Londen. In een voordracht, in Zweden voor de Hollandse kolonie gehouden, heb ik naar voren gebracht: wij moeten er op voorbereid zijn na de bevrijding, dat wij met drie mentaliteiten hebben te maken. Eén van de Nederlanders uit het bezette gebied, die al die ellende van uit dat oogpunt bekijken; één van de Nederlanders in neutrale landen, en of dat Spanje, Portugal of Zweden was, doet er niet toe; één mentaliteit van de Nederlanders in de oorlogvoerende landen, dus Londen of Amerika, waar graaf van *Regteren Limpurg*, respectievelijk *Teixeira* vandaan kwamen. Dat is een heel andere mentaliteit. Wanneer wij een gezant krijgen, die niet weet, hoe de toestand in Zweden is, die alleen Zweden op het moment bekijkt, zoals hij er in andere landen, Amerika, over had

gesproken, dan is het moeilijk om elkaar te begrijpen, want allen hebben alles zo verschillend meegemaakt. Vluchtelingen, die uit Nederland naar Zweden kwamen, meenden, dat de Zweden moesten dansen naar het pijpen van de Nederlanders. Zij konden niet begrijpen, dat de Zweden neutraal wilden en konden zijn, en dat is een grote moeilijkheid geweest. Zweden moest naar alle kanten neutraal blijven. Het stond onder zware druk van Duitse kant en er zijn heel wat principiële gevechten geleverd, o.a. tussen mij en de Duitsers op Zweeds grondgebied, waarbij wij steeds moesten uitzien, hoe wij konden werken zonder tegen de Zweedse neutraliteitswet in te gaan. Wij hebben heel dikwijls daartegen moeten zondigen.

43950. De **Voorzitter**: U vertelt dit in verband met de afspraak, welke u hebt gemaakt met *Rabagliati*?

A. Wij hadden op dat ogenblik veel vrijwilligers in Zweden en de afvoer was ongeveer nihil. Eerst gingen enkele vrijwilligers via Moskou—Wladiwostok—Tokio naar Canada; later is nog een partij via Moskou en Iran gestuurd, maar dat is ook spoedig afgelopen. De toevloed werd steeds groter en er was geen afvoer. Koeriersvliegtuigen bestonden er eigenlijk niet en de enkele, die er waren, namen alleen belangrijke Noren mee naar Engeland.

Als wij met een paar honderd vluchtelingen zaten, zaten de Nor-n met tienduizenden. Dat was een broedervolk, dat heel anders werd behandeld. Wij zaten al moeilijk genoeg met die paar honderd vluchtelingen. De toestand werd steeds moeilijker. Er waren er bij, die doelbewust naar Zweden kwamen en naar Engeland wilden, en als dat niet ging, vonden zij, dat dat onze schuld was. Ik ben naar Engeland getogen om te trachten daarin verandering te brengen en te bereiken, dat wij afvoer van vluchtelingen zouden hebben. *Viruly*, de piloot, was ook in Zweden. Ik wist, dat wij hard piloten nodig hadden. *Viruly* was goed bekend in Londen; hij werd tegengewerkt om naar Engeland te gaan. *Viruly* was o.a. de aanleiding, waarom ik in Londen ben gaan praten. Minister *Albarda* was met hem goed bevriend; hij wist alles van *Viruly* af. *Viruly* had een defaitistisch boekje geschreven vóór de oorlog, doch hij heeft, toen de oorlog uitbrak, onmiddellijk zijn diensten aangeboden aan Nederland. Minister *Albarda* lieft tegen mij in Londen gezegd: „Er zit hier ergens een kerel, die *Viruly* tegenwerkt, maar ik kan hem niet uitvinden.” Ik ben overal geweest, totdat ik bij *Rabagliati* kwam en hem vroeg of hij wist wie *Viruly* tegenwerkte, waarop hij bevestigend antwoordde, dat hij het was. De reis, die ik toen maakte, was in hoofdzaak om de afvoer van vluchtelingen te bevorderen.

De nos. 43951 t/m 44048 hebben betrekking op punt f van het Enquêtebesluit.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de inlichtingen, die u ons verstrekt hebt en ik sluit het verhoor.

A. M. DE JONG.

DONKER, voorzitter.

WTTewaALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

HOOGCARSPeL.

KOERSEN.

DUISTERWINKEL, griffier.

ZITTING VAN VRIJDAG 4 MAART 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, en van Dis, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: k, l en m.

Verhoor van

ADRIAAN MATTHEUS DE JONG,
oud 51 jaar, wonende te Stockholm, koopman,
oud-Consul-Generaal honorair der Nederlanden te Stockholm.

Hij legt de eed af als getuige.

44162. De **Voorzitter**: U weet reeds waarover wij gaarne met u wilden spreken.

A. Ik zou gaarne een voorbehoud willen maken.

De **Voorzitter**: U wilde zeker een voorbehoud maken met betrekking tot hetgeen u ons als getuige gaat vertellen.

A. Ik heb in oorlogstijd getracht zoveel mogelijk voor mijn vaderland te doen en heb daarbij zeer dikwijls tegen de Zweedse wet in moeten werken. Ik heb er ook Zweedse onderdanen in moeten betrekken, dit om mij behulpzaam te zijn. Wanneer deze stukken later worden gepubliceerd, zou het mogelijk zijn, dat deze Zweedse onderdanen in moeilijkheden geraken, evenals ik in een verkeerd daglicht kom te staan. Nu ik geen consulaire ambt meer bekleed en dus geen diplomatieke bescherming meer geniet, sta ik daar op het ogenblik als buitenlander, die moet zien, dat zijn zaak niet in de war wordt gestuurd.

De **Voorzitter**: Nu moet ik u er even opmerkzaam op maken, dat wij in deze subcommissie van de Parlementaire Enquêtecommissie alleen zullen spreken over uw functie als inkoper van de Regering. Ik denk, dat uw voorbehoud hierbij niet zulk een rol speelt.

A. Daarbij heb ik geen voorbehoud.

De **Voorzitter**: En ten aanzien van de kwestie van de vluchtelingen?

A. Hier moet wellicht voorbehoud worden gemaakt.

44163. De **Voorzitter**: Wilt u mij er even opmerkzaam op maken, wanneer u een voorbehoud nodig acht?

Over het derde vraagstuk van uw werkzaamheden in Zweden spreken wij nu niet, want dit behoort niet tot de werkzaamheden van deze subcommissie.

Waar was u en wat was uw functie, toen Nederland in oorlog kwam?

A. Ik was toen in een overgangperiode. Ik was 17 of 18 jaar in Malmö woonachtig geweest, waar ik vice-consul en later consul was. In 1937 ben ik naar Stockholm verhuisd. Het Departement van Buitenlandse Zaken was tevreden over mijn werk. In Stockholm was een Zweed consul-generaal geweest, nl. de heer *Uggla*, en deze was zeer op leeftijd gekomen. De heer *Uggla* zou tot zijn 75ste jaar aanblijven; omstreeks die tijd bereikte hij deze leeftijd en toen ben ik zijn opvolger geworden.

44164. De **Voorzitter**: Bent u eerst waarnemend geweest?

A. Eerst was ik consul, maar zonder functie, dus eigenlijk honorair. Ik ben afgetreden als consul te Malmö en benoemd tot consul in Stockholm.

44165. De **Voorzitter**: Ik heb gelezen, dat u consul-generaal was gedurende een zekere tijd voordat de oorlog uitbrak.

A. Dit is een fout.

44166. De **Voorzitter**: Wat was uw werk in Malmö en later in Stockholm?

A. Ik heb een naamloze vennootschap, die hoofdzakelijk in hangen sluitwerk en gros handelt.

44167. De **Voorzitter**: Vertegenwoordigt u deze of gene fabriek als agent of handelt u voor eigen rekening?

A. Ik ben geen agent; ik werk voor eigen rekening.

44168. De **Voorzitter**: Ik heb ergens gelezen, dat u vertegenwoordiger was van sommige firma's.

A. Ik werkte alleen als inkoper voor eigen rekening.

44169. De **Voorzitter**: Ik vind een vertegenwoordiger eigenlijk een agent.

A. Een agent handelt op provisie-basis en op naam van de leverancier, terwijl ik op eigen naam heb gekocht en geïmporteerd.

44170. De **Voorzitter**: U hebt dus kort nadat u in 1937 in Stockholm was gekomen de functie van de heer *Uggla* overgenomen. Was dit nog in 1937?

A. Neen, later. Het moet omstreeks 1939 zijn geweest.

44171. De **Voorzitter**: Toen Nederland in oorlog kwam, was u dus consul in Stockholm. Hoe bent u in aanraking gekomen met het vluchtelingenvraagstuk? Het verbaast ons, dat u deze taak kreeg, omdat het een zaak was voor het gezantschap.

A. De vraag was hoe de bezetting was van het gezantschap. Hier waren alleen *van Nagell*, *van Haersolte* en een loopknecht.

44172. De **Voorzitter**: De heer *van Nagell* is bij ons geweest. Hij heeft ons over de eerste bemoeienissen met de vluchtelingen en het schip in Narvik een heel verhaal gedaan. Ik dacht toen, dat hij dit werk zelf gedaan had, maar later bemerkte ik, dat u er ook veel aan gedaan hebt.

Betrof dit ook het expediëren van die jongelui over Wladiwostok?

A. Zij zijn niet over Wladiwostok gegaan.

De bemanning is teruggekeerd naar Nederland, door Duitsland. In het vervoeren van de mensen, die later zijn gekomen, heeft de heer *van Nagell* een zeer daadwerkelijk aandeel gehad.

44173. De **Voorzitter**: Hij heeft ons verteld van zijn gesprekken met de Russische gezante in Zweden .....

A. Dat was mevrouw *Kollontay*.

De **Voorzitter**: ..... met wie hij nogal bekend was. Mij kende Rusland van vroeger. Hij had met haar dikwijls gesproken en zij had hem eigenlijk geholpen met het verkrijgen van doorreis-visa.

A. Dit is wel nieuw voor mij. Ik wist niet, dat de heer *van Nagell* contact met mevrouw *Kollontay* onderhield.

De **Voorzitter**: Dat is toch zo.

A. Dan zal het wel waar zijn, maar het is nieuw voor mij.

44174. De **Voorzitter**: Welk contact had u met de mensen van de „Bernisse“?

A. Wij konden niet over doorgaan naar Engeland spreken. In April 1940, dus toen Noorwegen in oorlog kwam met Duitsland, werd de „Bernisse“ voor Narvik in de grond geboord. De bemanning was naar Zweden gekomen. Die mensen moesten worden geholpen. Er was eigenlijk geen geld op de legatie aanwezig. Ik weet nog goed, dat de heer *van Nagell* mij toen, een van de eerste weken, heeft gevraagd of ik hem misschien behulpzaam kon zijn met contanten om de salarissen van het legatiepersoneel uit te betalen. Ik weet, dat hij zich eerst heeft gewend tot een maatschappij, welke hem een bedrag — ik weet niet of het 10 of 20000 Kronen was — heeft voorgeschoten; over een week moest hij die echter terugbetalen. Zo was de situatie. Er was geen contact met Londen.

44175. De **Voorzitter**: Dat was dus de allereerste tijd.

A. Zeker.

De banken waren niet bereid voorschot te geven. Wij zaten volkomen van alles verstoken op een eiland.

44176. De **Voorzitter**: Vindt u, dat daar een fout in zit van Nederlandse zijde?

A. Neen, dat was een onmogelijkheid; alles was zo verward in het begin. De Nederlandse Regering zat in Londen, maar om alles ineens te organiseren en al haar organen over de gehele wereld van geld te voorzien, was ondoenlijk.

44177. De **Voorzitter**: De kwestie van de bemanning van de „Bernisse“ was niet zo erg belangrijk. Die mannen zijn dus naar Nederland geëxpedieerd?

A. Ja.

44178. De **Voorzitter**: Zijn zij allen tezamen op één datum naar Nederland geëxpedieerd?

A. Ja.

44179. De **Voorzitter**: Was er één bij, die er geen zin in had?

A. Ik nieen, dat het een communist was. Dat was *van der Ende*; met hem heb ik veel ellende gehad.

44180. De **Voorzitter**: Waarin bestond die ellende?

A. Hij was een slampamper, die aan alle kanten klap liep en geen vinger wilde uitsteken. Hei was geen man met wie je enige eer kon behalen; integendeel, het was een zeeman op zijn smalst.

44181. De **Voorzitter**: Is daaruit nog enige moeilijkheid voortgevloeid in die zin, dat u klachten hebt gehad?

A. Er is geen aanleiding dat te behandelen.

44182. De **Voorzitter**: Zijn naam is ook niet genoemd in het onderzoek, dat later door de betreffende commissie is ingesteld.

A. Neen. Moeilijkheden zullen altijd voorkomen op een consulaat, maar er is geen aanleiding er veel ophef over te maken.

44183. De **Voorzitter**: Dat was dus het begin van de tijd, dat u als consul rekening moest houden met het feit, dat Nederland in oorlog was. Ik heb hier voor mij liggen het rapport van de Commissie-*van Rappard*. Daarin staat, dat u in October 1940 bent benoemd tot honorair consul-generaal te Stockholm. Dat zou dus niet kloppen met hetgeen u zoëven zeide. U zult nog geen consul-generaal zijn geweest, toen het geval van de „Bernisse“ speelde.

A. Dit is volkomen juist. Ik ben eerst later benoemd. Ik was consul, maar zonder functie, en ik heb de kwestie van de „Bernisse“ helemaal waargenomen.

44184. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Was u bij het uitbreken van de oorlog in Malmö of in Stockholm?

A. Van 1937 af woonde ik in Stockholm. Ik zal waarschijnlijk in 1940 begonnen zijn met mijn werkzaamheden als consul-generaal.

44185. De **Voorzitter**: U was consul-generaal te Stockholm en niet te Malmö; dit is een fout in het rapport.

Na enige tijd kwamen er dus vluchtelingen. Wat waren dat voor mensen?

A. Keurige kerels, die hadden aangemonsterd op een coaster en hebben getracht te vluchten. Allereerst waren er een zekere *Niermeyer* en *Liebert*. Ik kan niet anders zeggen dan dat ik de grootste bewondering heb voor de wijze, waarop *van Nagell* is opgetreden voor die jongens.

44186. De **Voorzitter**: Waren dat zeelui?

A. Neen, het waren studenten, die gekomen waren met de gedachte: wij ontvluchten Nederland; wij willen vechten.

44187. De **Voorzitter**: Voor hen heeft *van Nagell* dus veel gedaan?

A. Enorm veel. De Duitsers hebben altijd getracht, die mensen in te palmen. Wanneer iemand van een schip deserteerde, dan was de consul ter plaatse de aangewezen persoon om de politie behulpzaam te zijn, hem op te sporen en terug te brengen naar het vaartuig. Mijn functie was echter het omgekeerde. Ik moest de Hollanders helpen, zich te onttrekken aan de politie. Hier kom ik op een van de gevallen, waarvoor ik zoëven een voorbehoud heb moeten maken, voor wat betreft de publicatie.

De **Voorzitter**: Alles, wat in het stenogram komt, wordt gepubliceerd. De overweging, die u zoëven gaf, acht ik juist. Wanneer dergelijke punten ter sprake komen, kunnen wij ze later schrappen, wanneer ze niet van overwegend belang zijn. U krijgt het stenogram toegezonden om het te bekijken en eventueel hier of daar wijzigingen aan te brengen. Ik denk, dat deze punten voor ons niet zo belangrijk zijn, dat ze in het rapport moeten blijven staan.

A. De Duitsers hebben dus getracht, deze jongens op te sporen en ze terug te brengen aan boord van hun vaartuig. Wanneer de politie de jongens te pakken kreeg, werden ze als deserteur opgepakt. Wij kwamen te weten, dat de jongelui aan land opgepakt waren.

Ik heb getracht te onderhandelen met de politie en ook met Buitenlandse Zaken, ofschoon de consul principieel niet mag onderhandelen met Buitenlandse Zaken; dat mag alleen de legatie doen. Maar nood breekt wet; ik heb het zeer dikwijls moeten doen, maar kon niets bereiken. Ik ben vooral die ene dag, toen *Liebert* en *Niermeyer* er waren, tot 's avonds halfelf in touw geweest. Toen heeft de heer *van Nagell* Buitenlandse Zaken opgebeld en heeft dermate met de vuist op tafel geslagen, dat hij succes behaalde. De minoriteit, welke wij hadden, was echter niet gering, want wat was Holland op dat moment? Hadden wij een Regering? Wij wisten er niets van. Genoemd geval heeft de heer *van Nagell* op een zeer goede manier behandeld. Hij heeft de weg gewezen, welke wij later hebben gevolgd. Hij heeft nl. gezegd: Dit zijn geen deserteurs, maar politieke vluchtelingen. Met de diplomatieke wijze, waarop hij de zaak aanpakte, heeft hij de weg gewezen, welke wij later ook met zeer veel succes hebben gevolgd.

44188. De **Voorzitter**: Hij heeft dus de mensen vrijgekregen en voor het expediëren gezorgd?

A. Hij heeft er zeer veel toe bijgedragen. Er zijn massa's mensen geweest, die ook getracht hebben daarbij behulpzaam te zijn. Ik weet, dat een zekere stuurman *Doezelaer* ook zeer veel contact had met bepaalde Russen.

44189. De **Voorzitter**: Wie was *Doezelaer*? Was het iemand, die daar woonde?

A. Neen; het was een van de vluchtelingen; wij hebben hem ook eens bij ons gehad. Er zijn zo ongelofelijk veel mensen aangekomen. Ik zou denken, dat van de gezanten de heer *van Nagell* het meeste voor hen heeft gedaan. Hij heeft zeer veel belangstelling voor hen getoond. Zijn zoon, een jongen van 17 jaar, heeft hij weggestuurd via dezelfde weg; deze is later gesneuveld.

44190. De **Voorzitter**: Toen was het dus een zeer goed stel jongelui, maar is later het peil van degenen, die daar onder uw hoede kwamen, nogal wat gedaald?

A. Het heeft nogal geruime tijd geduurd, vóórdat het peil slechter werd.

44191. De **Voorzitter**: Zijn er veel jongelui gekomen, vóórdai het zover was?

A. De eerste jongens, die kwamen, waren doelbewust.

44192. De **Voorzitter**: Hoeveel waren het er?

A. Het zullen er toch zeker 30 à 40 zijn geweest.

44193. De **Voorzitter**: Zijn van die eerste jongens velen via de oostelijke weg gegaan?

A. Indien ik het mij goed herinner, zijn er ongeveer 35 via de oostelijke weg vertrokken. Zij gingen eerst via Moskou en Wladiwostok. Toen Duitsland met Rusland in oorlog kwam, konden zij alleen nog maar via Moskou en dan naar Engels-Indië.

44194. De **Voorzitter**: Ik had de indruk gekregen, dat de weg over Rusland toen gesloten was.

A. Daarna is de weg over Rusland gesloten. Het is mogelijk, dat ik mij hier vergis en dat dit het geval was, toen Japan in de oorlog kwam.

44195. De **Voorzitter**: Het volgende komt enigszins in strijd met uw gunstige mededeling over die eerste jongelui. Wij hebben nl. wel eens gehoord, dat zij geld meekregen om de reis van Wladiwostok naar Batavia er mee te betalen, maar dat het geld op was, vóórdat zij in Wladiwostok waren; dat zij het dus in de trein hadden op-gemaakt.

A. Dat is ook gebeurd met hun reserve-zakgeld. Zij konden het geld, dat zij meekregen om van Japan naar Batavia te reizen, nooit opmaken, want dat geld hadden wij hun meegegeven in een ticket van Japan naar Batavia. Wij hadden een afspraak gemaakt met het reisbureau, dat het ticket Japan—Batavia kon worden geruild in Tokio tegen een ticket Japan—Vancouver. Het was een doekje voor het bloeden. De Japanners waren nl. niet bereid om een doorreisvergunning te geven, wanneer deze mannen naar Canada gingen, maar zij waren wel bereid, de jongens te helpen, wanneer die naar Indië gingen.

44196. De **Voorzitter**: Wij hebben gehoord, dat u ze voor het reisgeld, dat zij opmaakten, later een chèque hebt gegeven, die zij pas konden incasseren in Tokio.

A. Neen, daar kwamen zij weer in handen van de legatie. Het ging er voor ons om, te zorgen, dat zij zo ver kwamen.

44197. De **Voorzitter**: Het is dus wel juist, dat sommigen het geld opmaakten, vóórdat zij in Tokio waren?

A. Ja, maar dit vind ik heus niet zo heel erg. Wij moeten de zon in het water kunnen zien schijnen.

44198. De **Voorzitter**: Zijn er van de eersten niet met een vliegtuig naar Engeland gegaan?

A. Neen. Wij hebben de jongens rondom de hele wereld moeten helpen.

44199. De **Voorzitter**: U zei: een doorreis naar Vancouver konden ze niet krijgen, omdat Japan dit niet toestond?

A. Ze moesten een doorreis-visum hebben van Japan. Hiervoor moesten ze een biljet hebben voor Batavia.

44200. De **Voorzitter**: Ze zijn dus niet naar Batavia gegaan?

A. Neen. Alleen *Egbert Joost van Nagell* heeft dat gedaan.

44201. De **Voorzitter**: Wanneer is nu het peil van de jongelui minder geworden?

A. Het is het eerste jaar wel tamelijk goed gelopen. Langzamerhand is dat zich gaan ontwikkelen, toen het gemakkelijker werd Zweden binnen te komen, toen wij veel beter wisten, welke voorschriften de Zweedse autoriteiten maakten. Wanneer de jongelui deserteerden en in handen van de politie vielen, terwijl hun vaartuig

nog in de Zweedse haven lag, werden zij onherroepelijk teruggebracht. Als wij hen echter konden helpen uit handen van de politie te blijven totdat het vaartuig vertrokken was, dan was er niets aan te doen.

44202. De **Voorzitter**: U liet ze dus lange reizen maken door Zweden, totdat het vaartuig vertrokken was?

A. Dit zijn dingen, die niet bekend mogen worden. Iedereen, die een buitenlander huisvestte, was verplicht onmiddellijk aangifte te doen bij de politie.

44203. De **Voorzitter**: Wanneer is *van Nagell* vertrokken en vervangen door *Scheltus*?

A. In 1942 al. *Scheltus* hebben wij ongeveer een jaar gehad. Toen is *de Decker* gekomen, ongeveer een halfjaar daarna *van Rechteren Limpurg* en ten slotte *Teixeira de Mattos*.

44204. De **Voorzitter**: *Van Rechteren Limpurg* is er tot aan de bevrijding geweest.

A. Ja.

44205. De **Voorzitter**: U kon met *van Nagell* wel opschieten?

A. Ja. Ik heb hem gewaardeerd als diplomaat en als aristocraat. De gehele Nederlandse kolonie was enorm verwonderd, toen *van Nagell* gedesavoueerde werd. Dat was een van de grootste moeilijkheden voor ons in Zweden; 99,9 pct. van de Nederlanders in Zweden is er verwonderd en verdrietig over geweest.

44206. De **Voorzitter**: Had hij ook een goede entree bij de Zweedse autoriteiten?

A. Enorm.

44207. De **Voorzitter**: Ook bij de Koning?

A. Het is mij nl. overkomen, toen ik mijn eerste reis naar Londen maakte, dat ik indirect werd benaderd door iemand, die liet weten, dat de Kroonprins er prijs op stelde, dat de heer *van Nagell* gerehabiliteerd werd.

44208. De **Voorzitter**: Weet u of bij het ontslag van de heer *van Nagell* enigerlei drang uit Zweden in het geding is geweest?

A. Ik kan het mij niet voorstellen. Ik moge hieraan toevoegen, dat ik bij de tweede reis, welke ik naar Engeland maakte, direct ben benaderd door de Engelse gezant.

44209. De **Voorzitter**: Vóórdat u wegging?

A. In Zweden. Toen ben ik bij de Engelse gezant geroepen; deze heeft mij ook gezegd: Mijnheer de *Jong*, probeer te doen wat u kunt, zodat *van Nagell* weer in zijn functie mag terugkomen. De heer *van Nagell* was de getapte man op het moment dat wij hem kwijtraakten. Hij was gezant en dus geaccrediteerd bij de Zweedse Koning. Toen de heer *van Nagell* werd afgezet en de heer *Scheltus* zijn opvolger werd, kon de Zweedse Koning geen daad stellen, waardoor hij persoonlijk Nederland als een zelfstandige eenheid erkende. De Engelsen zullen dat dus kwalijk hebben genomen. Wij konden geen nieuwe gezant benoemen. Er kon echter wel een chargé d'affaires worden benoemd. Zweden wilde niet onvriendelijk zijn tegenover dat kleine Nederland. Bij de benoeming van een chargé d'affaires behoefde de Zweedse Koning zich niet te laten gelden, maar hij mocht geen fout maken.

44210. De **Voorzitter**: Bij die chargé d'affaires kwam de Zweedse Koning niet te pas?

A. Neen.

44211. De **Voorzitter**: Is de heer *Scheltus* dus niet door de Zweedse Koning ontvangen?

A. Ik geloof het niet.

44212. De **Voorzitter**: Hij was onze vroegere gezant in Noorwegen. Zijn nieuwe positie was dus geen bevordering.

A. Hij is gedecoreerd door de Zweden. Of dit echter door de Koning persoonlijk is geschied, weet ik niet.

44213. De **Voorzitter**: Maar hij is daar toch in ieder geval geapprecieerd.

A. Zeker.

44214. De **Voorzitter**: Was hij een goed vertegenwoordiger?

A. Ja.

44215. De **Voorzitter**: Is hij enigszins het slachtoffer geworden van de moeilijkheden ten opzichte van de Duitsers?

A. Over de heer *Scheltus* heb ik mijn eigen oordeel.

44216. De **Voorzitter**: Hij was toch zeker een brave man. Ik heb hem indertijd in Oslo meegemaakt.

A. Ik vond hem te braaf.

De **Voorzitter**: Dat kan ik mij voorstellen.

A. Hij was een aanhanger van de Oxford-beweging, die, als hij een klap kreeg, zei: Hier heb je mijn andere wang. Ik ben eens bij de heer *Scheltus* geroepen — het is toch wel van belang, dat ik het hier even zeg — en toen vroeg hij mij: Mijnheer *de Jong*, kunt u die en die handeling met uw geweten in overeenstemming brengen en tegenover God verantwoorden? Toen heb ik daarop moeten antwoorden: Het spijt mij heel erg; mijn land is in oorlog, ik voel, dat ik dit tegenover mijn vaderland verplicht ben, en dan komt mijn geweten er niet bij in aanmerking en kom ik ook niet met mijn geweten in conflict. Wij hebben te dikwijls dingen moeten doen, waarbij je niet precies kon zeggen, dat het volgens je geweten ging.

De **Voorzitter**: Als je vaderland in oorlog is, kun je die dingen, omdat het in oorlog is, wel met je geweten in overeenstemming brengen.

A. Ik moet zeggen: zijn karakter was mooi. Hij heeft zich eens tegenover mij vergalopperd. Hij sprak nl. over een zekere mijnheer *Ugglå jr.* Die mocht hij niet lijden. Hij zeide: Je behoeft zijn gezicht maar te zien, dan heb je al genoeg. Ik heb hem gezegd: Dat moogt u niet zeggen; hij heeft zijn gezicht niet zelf gemaakt. Een uur later werd ik door hem opgebeld en zeide hij: Wilt u mij excuseren; wat ik straks heb gezegd, was niet mooi.

44217. De **Voorzitter**: Zo was hij. Dat was echter niet zo'n belangrijke zaak. Wat ons wel interesseert, betreft de heer *van Rechteren Limpurg*. Verbeeld ik het mij, of is het juist, dat onder de heer *van Rechteren Limpurg* de verhoudingen onder de Nederlanders, die in Zweden waren, nu niet zo buitengewoon gunstig zijn geworden?

A. Dit wil ik niet direct zeggen, maar ik zou nu graag een standpunt naar voren willen brengen, dat ik in het begin al had willen geven.

In 1944 heb ik een voordracht gehouden voor de Nederlandse kolonie en daarbij heb ik te berde gebracht, dat wij, als straks de oorlog voorbij was, de grootste morilijkheid zouden hebben om tot een goed begrip voor elkaar te komen. Wij hadden nl. te maken met drie mentaliteiten. Er was een mentaliteit van de Nederlanders in het bezette gebied, een van die in de oorlogvoerende landen en een van hen, die in neutrale landen hadden vertoefd. Voordat wij elkaar goed begrijpen, moest er heel wat gebeuren. *Van Nagell* was in Zweden, toen de oorlog uitbrak, *Scheltus* was in Zweden gedurende de gehele oorlog en *de Decker* ook, maar de graaf *van Rechteren Limpurg* kwam uit Amerika en zei: de vrijwilligers, dat zijn onze jongens. In Amerika kon alles en mocht alles. Een vrijwilliger in Canada of Engeland was heel iets anders dan een aspirant-vrijwilliger, die bij de gratie Gods in Zweden mocht verblijven.

44218. De **Voorzitter**: Was een „aspirant-vrijwilliger" werkelijk wat men hieronder taalkundig verstaat?

A. Wij mochten ze zo slechts noemen. Indien ik vrijwilligers accepteerde, zou ik een ronselaar geweest zijn.

44219. De **Voorzitter**: Ik bedoel: van uit Hollandse ogen. Waren zij bona fide? Wilden ze werkelijk dienst nemen of waren ze voornamelijk uit Nederland weggegaan, omdat het leven in Zweden gemakkelijker was?

A. Het is later heel doelbewust zo geworden.

44220. De **Voorzitter**: Wat voor mensen kwamen er toen!

A. Het waren heel verschillende mensen. U herinnert zich, dat hier Rijnschepen zijn geweest, die werden b.v. bemand met een chauffeur, een architect, een bakker en alle mogelijke mensen, die daarvoor bijeen werden geroepen. Deze mensen hebben die schepen naar Noorwegen gebracht. Wij hebben die kerels in bepaalde gevallen kunnen helpen en zelf hebben zij zich ook verschillende keren kunnen helpen om aan land te komen. Wij hebben langzamerhand de medewerking gekregen van verschillende Zweedse autoriteiten om die mensen oogluikend toe te laten.

44221. De **Voorzitter**: Op grond van welke overwegingen kwamen die mensen nu in Zweden? Was het, omdat zij liever niet meer in Nederland waren of omdat zij van plan waren, in het Nederlandse leger te dienen?

A. Ik durf gerust te zeggen, dat de meesten dit laatste niet van plan waren.

44222. De **Voorzitter**: Wat wilden zij dan?

A. Het liefst door vaders Staat onderhouden worden. Er zijn echter ook uitstekende krachten onder geweest.

44223. De **Voorzitter**: Het is niet mijn bedoeling alles, wat u daarover zou kunnen zeggen, nog eens te releveren, want u hebt het in verschillende verslagen zeer uitvoerig behandeld. Daaruit weten wij het. Ik heb hier een rapport van u: daar staat boven: „Memorandum in zake de Nederlandse Vluchtelingenverzorging gedurende de oorlog in Zweden ten behoeve van de Parlementaire Commissie belast met het onderzoek naar het Beleid van de Londense Regering, samengesteld door de voormalige Consul-Generaal, A. M. de Jong te Stockholm". Ik zie er geen datum op staan.

A. Een datum staat er, geloof ik, niet eens op.

44224. De **Voorzitter**: U wilt wel even zien of dit het rapport is, dat u hebt uitgebracht.

A. Ik zou gaarne even naar voren willen brengen, dat ik geen Hollandse correspondenten heb in Zweden. Deze stukken zijn dus in Nederland ingevolge mijn verschillende gegevens en dossiers opgesteld. Het is natuurlijk onmogelijk om te zeggen, dat het woordeboek allemaal hetzelfde is, maar dit is natuurlijk het rapport van mij.

44225. De **Voorzitter**: En u bevestigt nu onder ede, dat wat u in dat rapport hebt geschreven, de volle waarheid is?

A. Zeker.

44226. De **Voorzitter**: Dan behoeven wij al die zaken niet te bespreken; dat lijkt mij onnodig. Wij hebben natuurlijk van de inhoud van dit rapport kennis genomen: wij hebben echter ook van iets anders kennis genomen, nl. van de verdediging, welke u min of meer summier hebt gegeven tegenover de commissie *van Rappard*. Bij dit rapport of passages er van hebt u telkens uw opmerkingen kenbaar gemaakt. U zult zich dat ook herinneren.

A. Zeker.

De **Voorzitter**: Dat is het rapport, dat ik hier heb.

A. Het was niet direct mijn bedoeling dit bij u in te dienen

44227. De **Voorzitter**: Dat weet ik wel. Wij hebben echter wel meer dingen ontvangen. U kunt die wel bij ons indienen, want wij krijgen van Buitenlandse Zaken en allerlei Departementen, welke in de oorlog werkten, alle stukken, welke wij vragen, behalve wanneer er met het oog op het Staatsbelang zeer bepaaldelijk bezwaren aan zijn verbonden.

Kunt u de mededelingen, welke u daarin aan de commissie *van Rappard* hebt gedaan, ook onder ede bevestigen?

A. Zeker.

De **Voorzitter**: Wij behoeven dat niet allemaal na te gaan, maar enkele kanttekeningen wilde ik toch wel gaarne maken.

A. U hebt zoëven over het gehalte van de vrijwilligers gesproken. Ik ben in het bezit van een boekje, dat eigenlijk werd opgesteld

onder de periode van de heer Middendorp, het z.g. „zwarte boekje". Ik zou het aan u willen overhandigen. Hierin kunt u ongeveer 115 namen van deze mensen vinden. Het moge u zonder meer een indruk van hun gehalte geven. Dit boekje is niet door mij, maar door iemand op het kantoor van de heer Middendorp opgemaakt. Het is op de een of andere wijze in mijn dossier terechtgekomen. Ik lees hier: „weigert te tekenen, weigerde te tekenen, weigerde te vertrekken, verrader en spion, weigerde te vertrekken, S.S. Duitse Dienst, Noorse Quisling-familie, weigerde te vertrekken, weigerde te tekenen, legde valse verklaringen af, was in Duitse krijgsdienst, onbetrouwbaar, Germaanse landdienst, stond op punt van vertrekken en meldde zich niet, weigerde te vertrekken, weigerde te vertrekken, weigerde te vertrekken, idem, weigerde vrijwilligersverklaring te tekenen, weigerde te tekenen, weigerde te vertrekken, weigerde pas op te zenden, later weer aangenomen, thans opnieuw opgeroepen, ten tweeden male geweigerd, weigerde te tekenen, is doorlopend ziek, weigerde te vertrekken, op punt van vertrek verloor hij zijn pas".

Dit was een heel, heel normaal iets. Wanneer de heren eindelijk zo ver waren, dat zij mochten vertrekken, dan zeiden zij: ik ben mijn pas kwijt.

„Stond in relatie met de Duitse dienstbode van de Duitse legatie."

Hier hebt u man en paard omtrent de verschillende aspirant-vrijwilligers. De namen staan er allemaal bij.

44228. De **Voorzitter**: Wanneer men de mensen dus „aspirant-vrijwilligers" gelieft te noemen, is dit min of meer een euphemisme.

A. Van den beginne af is dit de benaming geweest. Daarna hebben wij ons afgevraagd „wat zijn het voor jongens en hoe kunnen wij ze helpen"? Zijn het vluchtelingen, die geholpen moeten worden? Van de 1000 staan er 115 in het zwarte boekje, die niet naar Engeland wilden.

44229. De **Voorzitter**: Zijn het er nog zoveel geweest? Zijn al die mannen naar Zweden gekomen door middel van coasters en Rijnschepen?

A. Zij konden er niet op een andere manier komen. Een heel enkele mag misschien over de Noorse grens zijn gevlucht, maar dit betreft toch maar één of twee stuks.

44230. De **Voorzitter**: Er is nogal eens over gepraat, dat u niet naar de kampen ging, waar die mensen zich bevonden. U hebt daarop wel geantwoord en de reden er van opgegeven in de stukken, die ik zoëven heb genoemd. Wilt u dat nog eens doen?

A. Ik zal iets daarvan dan moeten herroepen. Voor de commissie van Rappard heb ik getracht de zaak zo vroeg mogelijk te behandelen. De heren hebben gezegd: wij hebben haast; wij moeten — ik meen, dat dit op een Donderdag of een Vrijdag was — het antwoord op het resumé, dat wij geven, aanstaande Maandag hebben, want wij moeten Dinsdag (of Woensdag) weer weg. Ik heb gezegd: ik weet niet waarover het gaat. Gaat het over de vluchtelingendienst, over de inkoopcentrale of over de geheime dienst? Ten slotte heb ik gezegd: Ik meen, dat ik u morgen wel een rapport kan geven. Dit heb ik expres gedaan om de gelegenheid te krijgen tot nadere voelingname. Ik heb inderdaad de volgende morgen mijn heel uitvoerige rapport overhandigd, maar wat ik verwachtte, heb ik tot mijn spijt niet gekregen. Wel heb ik nog een onderhoud gehad van 1 of 1½ uur, maar een nadere voelingname heb ik niet mogen hebben. Bij het tweede onderhoud zijn mij enkele dingen in de schoenen geschoven, die ik heb getracht te weerleggen. Nadien heb ik getracht de zaak met brieven te achterhalen, maar ik heb bemerkt, dat die niet eens meer in overweging zijn genomen.

Toen ik tegevoerd de commissie van Rappard heb gezegd, dat ik geen inspectie had gehouden, heb ik er niet aan gedacht, dat dit eigenlijk wel was gebeurd. Wij hebben eerst een inspectie gehad in Zuid-Zweden, niet ver van Stockholm. Daarna kwam een kamp, waar men speciaal in de landbouw werkzaam was; hier ben ik een paar maal op bezoek geweest. Ik ben in Falun, een 4 à 500 km van Stockholm, minstens twee keer geweest. Ik ben enkele houthakkerskampen ook wel gaan bezoeken.

44231. De **Voorzitter**: Waren het houthakkerskampen?

A. Ja.

44232. De heer **Stokvis**: Er is verschil tussen bezoeken en inspecteren.

A. Ik zou het verschil niet weten.

De heer **Stokvis**: Ik wel.

A. Als ik als consul-generaal een reis maak en in een kamp kom, bezoek ik de jongelui om een blijk van medeleven te geven. Tegelijkertijd zie ik dan natuurlijk wel wat er gaande is en zijn er dingen, welke mij niet aanstaan, dan zullen wij proberen daarin verandering te brengen.

44233. De heer **Stokvis**: Hebt u dat ook gedaan?

A. Volgens mijn opinie bestond er geen aanleiding toe.

44234. De heer **Stokvis**: Waren de dingen in orde?

A. Ik weet niet of de heren wel eens photo's van die kampen hebben gezien. Hebt u wel eens gezien hoe de jongens, die in die kampen waren, er uitzagen? Hier hebt u van die photo's. De jongens hebben er jekkers aan, welke zeer geschikt zijn en zeer doelbewust zijn berekend tegen wind, sneeuw, enz. Dat het geen uitgaansjases zijn om er mee in de stad te flaneren, laat zich begripen.

44235. De **Voorzitter**: U bent dus niet alleen in Falun geweest, maar hebt later ook nog andere kampen bezocht.

A. Ja. Het kamp, waarop deze photo's betrekking hebben en dat in de buurt van Stockholm ligt, heb ik gezamenlijk met de heer van *Rechteren Limpurg* bezocht.

44236. De **Voorzitter**: Hoe weet u nu, dat, zoals u zoëven zeide, brieven, welke u nog aan de commissie van Rappard hebt nagezonden, niet in behandeling zijn genomen?

A. Omdat die commissie deze brieven niet heeft aangenomen.

44237. De **Voorzitter**: Met de boodschap er bij, dat zij te laat waren gekomen?

A. Ja,

44238. De **Voorzitter**: Hoe komt het, dat uit die kampen zoveel klachten naar Engeland zijn gekomen? Ook dit vindt gedeeltelijk beantwoording in de stukken, waarover wij het zojuist hebben gehad en waarvan u de juistheid zoëven hebt bevestigd. Het is niet nodig, dat u dit punt al te uitvoerig behandelt. Het heeft mij verbaasd, dat men zo maar met allerlei klachten van de jongens kwam.

A. Het is zeer moeilijk, dat in een paar woorden te vertellen, want er zijn samenhangende omstandigheden. Toen de heer Lindenburg als mijn opvolger aan het Bureau Inlichtingen optrad, heeft hij, zonder die zaak objectief te beoordelen, klakkeloos alles, wat die jongens er uitflapten, doorgegeven aan Londen; in plaats van even te vragen: „Hoe zit dat en dat?", is dat doorgegaan naar Londen. Dan komen er uit Londen natuurlijk brieven met de vraag: Hoe is dat in Godsnaam mogelijk?

44239. De **Voorzitter**: Die opmerking hebben wij gelezen. Heeft het kantoor van de heer Lindenburg vlak naast het uwe gelegen? Het had dan even kunnen worden besproken en opgelost.

A. Ja.

44240. De **Voorzitter**: Moet daaruit de conclusie worden getrokken, dat er tussen u en de heer Lindenburg een onaangename verhouding bestond?

A. Dat kan ik niet zeggen. Hij is bij mij gekomen samen met jhr. Six, jhr. van der Wijck en de heer van Houten, die met zijn drieën met kapitein *Roossien* naar Stockholm waren gekomen. De een zegt tegenwoordig: „ik ben ontvlucht uit Nederland", de ander: „ik ben met kapitein *Roossien* meegekomen". Als mensen als zij zeggen, dat zij zo zijn gevlucht, zit daaraan vast, dat de route in ieder geval was opgericht en dat zij met een bepaalde man zijn meegekomen.

44241. De **Voorzitter**: Waar vandaan?

A. Uit Delfzijl, met een coaster onder kapitein Roossien. Lindenburg werd mij bijzonder genoemd door dr. Oosterhuis, omdat hij bijzondere diensten had gedaan voor de organisatie *Oosterhuis*. Tegelijk heeft dr. Oosterhuis er echter ook de waarschuwing bij

gegeven: oppassen! Vroeger heeft hij *Lindenburg* eens als een gematigd communist aangemeld.

Wij kregen hier weer het verschil tussen de mentaliteit-Holland en de mentaliteit-Zweden. De heren verwachtten in Zweden reeds alles te vinden zoals in oorlogvoerend Engeland.

44242. De **Voorzitter**: Hoe kwam u tot het werk voor de geheime dienst?

A. Het verhoren van vluchtelingen hoorde altijd bij mijn functie.

44243. De **Voorzitter**: *Lindenburg* was de man, die uw functie overnam bij B.I.; verhoorde hij de vluchtelingen, die in Zweden kwamen en waren?

A. Alleen, die kwamen.

44244. De **Voorzitter**: Hoe kwam het dan, dat bij *Lindenburg* de klachten kwamen van degenen, die er waren?

A. De mensen liepen een paar dagen rond en dan kwamen de klachten,

44245. De **Voorzitter**: Hoe konden de mensen, die in de houthakkerskampen zaten, in een positie geraken, dat zij tegenover *Lindenburg* klachten uitspraken?

A. Dat konden zij niet.

44246. De **Voorzitter**: Dus er zijn geen klachten in Engeland gekomen van mensen, die al in de houthakkerskampen waren? De klachten waren dus uitsluitend van nieuwe aankomelingen?

A. Ja, van mensen, die van horen zeggen wisten hoe de toestand was. Zij hoorden dit van eerder aangekomenen en *Lindenburg* en consorten, *Gevers Deynoot*, gaven dit klakkeloos door.

44247. De **Voorzitter**: Waaruit verklaart u, dat de klachten van de nieuwe aankomelingen dadelijk al zo omvangrijk waren? Wat wisten zij van hetgeen er in Zweden was?

A. Het duurde altijd geruime tijd vóórdat de jongens doorgestuurd werden naar de kampen; er ging een dag of veertien over heen. De jongens bepraatten van alles en er waren altijd opruiers onder, die alles even zwart vonden. Er zijn later brieven gekomen, waarin stond: de bossen zijn mij uitgeschilderd als het vagevuur, maar het is hier best uit te houden.

Het heeft ook heel veel afbreuk gedaan, dat mevrouw van *Rijckevorsel*, de vrouw van de secretaris van de legatie, verschillende keren ingegrepen heeft. Dit ondermijnde mijn werk.

44248. De **Voorzitter**: Ik heb gezien, dat een van de jongens bij de Mexicaanse legatie terecht kwam. Wie heeft dit bewerkstelligd?

A. Mevrouw van *Rijckevorsel*.

44249. De **Voorzitter**: Hoe kon zij dat doen?

A. Er werd met autoriteit gezegd: de gezant vindt het goed, dus moet hij onmiddellijk hier naar toe.

44250. De **Voorzitter**: Tegen wie werd dit gezegd?

A. Tegen het bureau Vluchtelingen zorg.

44251. De **Voorzitter**: Waarom stond men dan aan dat bureau gereed om die orders uit te voeren?

A. Wanneer het een order is van de gezant? Zij stonden allen onder de gezant. Ik kan niet anders aannemen dan dat, wanneer de vrouw van de secretaris van de legatie definitief zegt tegen iemand van het Vluchtelingenbureau: „de gezant vindt het goed”, het een order is.

44252. De **Voorzitter**: Iemand van het bureau. Dat is dus niet u zelf?

A. Ik meen, dat het mevrouw van *Deventer*, die bij mij werkte, is geweest.

44253. De **Voorzitter**: Vindt u, wanneer u een boodschap krijgt van een dame, die zegt: „de gezant vindt het goed”, dat u dat moet beschouwen als een bevel, dat u moet uitvoeren?

A. Mijn gezag was zó ondermijnd, dat er geen houden aan was.

44254. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Ik moet bijna zeggen: dezelfde bron.

44255. De **Voorzitter**: De gezant dus.

A. Niet de gezant. Mevrouw van *Rijckevorsel* is op een goede dag met haar man, pastoor *Krijn* en de heer *Willems* een kamp gaan inspecteren. Dat werd mij niet te voren verteld. Hadden zij dat wel gedaan, dan had ik kunnen voorkomen, dat zij een vergeefse reis maakten. Het kamp, waar zij naar toe reisden, was nl. verplaatst; het was ter plaatse opgeheven. Zij zijn het nagereisd en hebben een nieuw opgericht kamp gevonden, dat nog niet goed in elkaar zat. Zij kwamen terug met de zoon van de vroegere Minister *Gelissen*.

44256. De **Voorzitter**: Hadden zij hem uit het kamp gehaald?

A. Ja.

44257. De **Voorzitter**: Wat hebben zij met hem gedaan?

A. Hij is bij de Persdienst te werk gesteld.

44258. De **Voorzitter**: Vroegen zij dat aan niemand?

A. Neen.

44259. De **Voorzitter**: Wat was hij op het kantoor van de heer *Willems*?

A. Persbeambte.

Zij hebben ook nog een ander meegenomen, nl. *Kreumer*, die „hulp in de huishouding” bij mevrouw van *Rijckevorsel* is geworden. Daar heb ik helemaal niets op tegen. Daar kamp ik niet tegen, maar wel tegen het feit, dat werd gezegd: „Die dokter van het kamp deugt niet; hij heeft verklaard, dat die jongen gezond is, terwijl die het zware werk daar niet kan verdragen.” Als de dokter verklaart, dat hij gezond is, kan hij m.i. dat werk doen; hij is echter meegenomen naar Stockholm. Zij zijn hem naar een andere dokter gaan brengen en deze heeft nota bene weer verklaard, dat hij gezond was. De rekening werd naar mij gestuurd; die moest ik betalen. Daar voelde ik echter niets voor. Zij zijn toen naar een marinedokter gegaan en deze heeft eindelijk een verklaring afgegeven, dat het beter was, dat hij niet in de bossen werkte. Daar kan ik niet tegen op.

Als men op de Persdienst ineens een timmerman nodig heeft, kan ik daar ook niet tegen op. Als de heer *Willems* zegt: „Ik moet aie jongen hebben”, en ik stel de vraag welke capaciteiten de gewenste werkkraft moei bezitten, en het antwoord komt daarop: „Ik heb een timmerman nodig”, dan moet ik die afstaan.

44260. De **Voorzitter**: Kon u zich niet beklagen bij de gezant?

A. Dat geval van die timmerman gebeurde in het bijzijn van de gezant.

44261. De **Voorzitter**: En dat geval van mevrouw van *Rijckevorsel*? Kon u zich over haar niet beklagen?

A. Zij is een keer boos op mij geworden. Er was een klereninzameling van een damescomité ten bate van Nederland onder leiding van mevrouw van *Rijckevorsel* en mijn eigen vrouw, welke inzameling plaats vond op het consulaat-generaal. Op een goede Jag komt er een jongedame kleren brengen. Toen zij was vertrokken vroeg mevrouw van *Rijckevorsel* wie het was. Er werd navraag naar gedaan. Het was mejuffrouw *Bok* geweest. Mevrouw van *Rijckevorsel* zei: Wat denkt die mejuffrouw *Bok* wel, dat is een schandaal!, en kwam naar mij toe. De vader van mejuffrouw *Bok* was invalide. Hij was herhaalde malen met zijn lamme been de trap bij mij opgekomen en heeft met mij zitten praten. Hij was getrouwd met een Duitse vrouw uit de randstaten. Hij heeft mij herhaaldelijk geld voor liefdadige doeleinden gegeven en heeft aan alle kanten getoond welk een goed hart hij Nederland toedroeg. Dat zijn vrouw een Duitse uit de randstaten was, kon hij niet helpen. Hij kon niet eens scheiden. Het was jammer, dat die vrouw alleen Duits en Lets sprak.

Die vrouw heeft de „onbeschaamdheid“ gehad met Kerstmis naar de Duitse kerk te gaan, en mevrouw van *Rijckevorsel* was woedend, dat de dochter van de vrouw, die naar de Duitse kerk was geweest, de onbeschaamdheid had op het consulaat-generaal te komen ontkleren aan Nederland te schenken. Mevrouw van *Rijckevorsel* zou haar een volgende keer ongezouten de waarheid zeggen. Ik heb gezegd: als hieraan iets gedaan moet worden, dan zal de consul-generaal het doen. Twee dagen later werd de inzameling verpiaatst naar de legatie. Toen was ik van de „moeilijkheid“ af.

44262. De **Voorzitter**: Hoe kon mevrouw van *Rijckevorsel* zich daarmee bemoeien?

A. Zij behandelde de klereninzameling en was dus ter plaatse aanwezig.

44263. De heer **Stokvis**: Had mevrouw van *Rijckevorsel* een functie op de legatie?

A. Neen.

44264. De heer **Stokvis**: De vrouw van mijn chef de bureau zit ook niet de hele dag op mijn kantoor. Dat zou ik niet dulden. Ik begrijp niet, dat u niet zei, vaststellende, dat zij geen functie had: ik heb niets met u te maken; daar is de deur!

A. Dat heb ik die keer gedaan.

Later heeft een inspectie plaats gevonden, waarbij de jongens *Gelissen* en *Kreumer* werden meegetroefd uit de bossen. Ik heb er tegen geprotesteerd, dat een jongeman, die kok was in de bossen, bij de Mexicaanse gezant kwam, maar ik kon er niets aan doen.

De moeilijkheden met de Zweden waren best te boven te komen. Wanneer zij echter de smaak van het leven in Stockholm te pakken hadden, dan deden zij alles om daar te blijven, hetgeen niet strookte met de Zweedse voorschriften.

44265. De **Voorzitter**: Hebt u, toen er in de bossen werd ingegrepen, getracht daar iets aan te doen?

A. Indirect. Ik heb aan de gezant geschreven, dat naar mijn mening alle vluchtelingen op een zelfde basis moesten worden behandeld. Deze brief is mij ook — dit weet ik heel positief — door de heer van *Rijckevorsel* zeer kwalijk genomen.

44266. De **Voorzitter**: Het was toch een brief aan de gezant?

A. Het was een indirecte aanduiding, dat er geen vriendjes mochten worden uitgezocht, maar dat objectief moest worden gehandeld.

44267. De **Voorzitter**: Vond van *Rijckevorsel* dat niet?

A. Dat heeft hij mij nooit gezegd, maar een koele verhouding is toch wel aan te voelen.

44268. De **Voorzitter**: U hebt uit Londen rooit aanwijzingen gekregen over het vluchtelingenbeleid, dat moest worden gevoerd?

A. Neen. Er zijn wel massa's brieven van mij geweest, waarin ik heb geklaagd over het gedrag van de aspirant-vrijwilligers. Er is een keer een brief geweest, waarin stond: het ziet er naar uit alsof de heer *de Jong* het wel goed aanpakt; de aandacht van de gezant werd er daarbij op gevestigd, dat hij alle mogelijke steun van de gezant nodig had. Die steun heb ik echter niet gehad.

44269. De **Voorzitter**: Waarom hebt u ten slotte uw ontslag genomen als leider van het vluchtelingenbeleid?

A. Dit is in twee étappes gegaan, omdat de toestand volkomen onhoudbaar werd. De gezant greep ook in; hij was een man, die uit Canada kwam en dus niet de situatie ter plaatse begreep. Hij wilde werkelijk zelf ook eens onderzoeken, of het niet mogelijk was die jongelui op een andere manier onder te brengen dan in de bossen, bij de wegenverharding of turfonginning.

44270. De **Voorzitter**: Sprak hij daar niet met u over?

A. Hij heeft het gedaan. Hij heeft mij voor een fait accompli gesteld door iemand van de Shell, die zich bereid had verklaard om zijn sociale medewerker ter beschikking te stellen.

44271. De **Voorzitter**: Had u daartegen bezwaar?

A. In het geheel niet. Ik heb er om moeten lachen. Die man is bij mij gekomen en zou zorgen, dat de zaak voor elkaar kwam. Na 14 dagen kwam hij bij mij en zei: ik zie kans om 14 man in de bossen te plaatsen.

44272. De **Voorzitter**: En die waren daar intussen al?

A. Ik had er misschien al 40 geplaatst.

44273. De **Voorzitter**: Dat was onaangenaam werken. Welke was de reden, waarom het voor u onhoudbaar was geworden?

A. De situatie tegenover de heer *Lindenburg*, mijn opvolger aan B.I., was verre van prettig. Ten opzichte van welk tijdstip bedoelt u echter?

44274. De **Voorzitter**: U zeide, dat u op een gegeven moment was afgetreden.

A. Ik heb verzocht om te mogen aftreden. Dat is ook uit de correspondentie duidelijk gebleken. Ongeveer 14 dagen na mijn aftreden heb ik de aandacht van de gezant er weer op moeten vestigen, dat de toestand volkomen onhoudbaar werd, dat de boekhouding in de war liep, etc., etc.

44275. De **Voorzitter**: Hoe kwam dat?

A. Omdat er geen vaste teugel meer was.

44276. De **Voorzitter**: Ik begrijp het niet goed. U was toch niet meer in functie.

A. Ik verzocht zelf om er van ontheven te mogen worden.

44277. De **Voorzitter**: U was Regeringsinkoper en vertegenwoordiger van B.I. U hebt gedacht: het gaat daar met de vluchtelingen. zorg niet. Ik kan het niet volhouden en neem mijn ontslag, maar totdat u ontslag kreeg, hebt u toch die zaak geleid?

A. Toen heb ik er twee of drie weken naast gestaan, d.w.z. op dezelfde verdieping, waar ik zat, ging men met de vluchtelingenzorg door; ik heb moeten zien, dat de zaak scheef ging.

44278. De **Voorzitter**: Toen had u reeds uw ontslag?

A. Ja, mondeling. Toen heeft de gezant mij weer verzocht de leiding op mij te nemen tot de heer *Middendorp* kwam.

44279. De **Voorzitter**: Waar kwam de heer *Middendorp* vandaan?

A. Uit Londen.

44280. De **Voorzitter**: Was hij uit Londen gestuurd met dit doel, ten einde u te vervangen?

A. Ten einde de leiding op zich te nemen en mij te vervangen. Hoe zij dat wilden opknappen, moesten zij zelf weten.

44281. De **Voorzitter**: Dat ontslag is n op uw verzoek verleend?

A. Ik had nooit een officiële benoeming gehad. Ik heb verzocht te worden ontheven van de last van de vluchtelingenzorg.

44282. De **Voorzitter**: Die was u toch opgedragen...

A. Toevertrouwd.

De **Voorzitter**: .....in de dagen, toen de heer van *Nagell* er nog was. Later hebt u aan de heer van *Rechteren Limpurg* gevraagd om er van ontheven te worden.

A. Wat op mijn schouders rustte was veel te veel. De heer van *Rechteren Limpurg* heeft mij gevraagd, hoeveel bezigheden ik had. Hij heeft toen met mij de zeer lange lijst van mijn bezigheden nagegaan en wij zijn het er over eens geworden, dat ik een deel ter zijde zou leggen.

44283. De **Voorzitter**: Is dat kort daarna,

A. Ja.

44284. De **Voorzitter**: De heer *Middendorp* is gekomen om u te vervangen. Had hij enig verstand van dat soort van werk?

A. Hij was, meen ik, leraar aan een zeevaartschool. Wanneer men dus met werkelijke zeelui te doen heeft, lijkt hij mij een geschikte figuur.

44285. De **Voorzitter**: Maar het waren geen zeelui.

A. Er waren wel degelijk verschillende jongelui tussen, die op zijn school hadden gestudeerd en hem kenden.

44286. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: In het rapport van *Rappard* staat, dat *Middendorp* is kapitein-ter-zee, dus marine-officier. Een leraar aan een zeevaartschool is iets anders.

A. Inderdaad. Dit is volkomen juist.

44287. De **Voorzitter**: U was het er niei mee eens, dat *Middendorp* zoveel geld had om uit te geven?

Hebt u steeds genoeg geld tot uw beschikking gehad om datgene te doen, wat u meende, dat nodig was?

A. Keen, dit mag ik ook weer niet zeggen. Ik heb een keer aan van *Rechteren Limpurg* gezegd, dat ik voor de administratie een nieuwe telefoon nodig had — ik had gevraagd om een 100 kronen —, maar dit mocht niet. Ik had grotere lokalen nodig, of iets dergelijks, maar dit mocht niet.

44288. De **Voorzitter**: Was het alleen van *Rechteren Limpurg*, die dit vond?

A. Ja.

44389. De **Voorzitter**: Kreeg *Middendorp* het ook van van *Rechteren*?

A. Hij mocht vrij opnemen wat hij wilde. Ik geloof niet, dat hij rekening en verantwoording gaf.

44290. De **Voorzitter**: Hij had dus een machtiging uit Londen?

A. Ik denk, dat hij uit Londen de opdracht heeft gekregen: zie, dat ze hun mond houden; het koste wat het kost.

44291. De **Voorzitter**: Dat weet u niet zeker?

A. Neen.

44292. De **Voorzitter**: Hebt u zich wel eens gewend tot Londen om meer geldmiddelen?

A. Ik was volkomen gedesavoueerd. De manier, waarop *Middendorp* mij begroette, was mens-onterend.

44293. De **Voorzitter**: U zat toen ook zonder geld?

A. Ik heb steeds over geld kunnen beschikken, maar ik heb altijd voeling genomen met de gezant en de genoemde bedragen bij voorbeeld vond hij niet goed.

44294. Jonkvrouw **Wttewaall van Staetwegen**: Kon u zich dan niet tot Londen wenden?

A. Dan zag het er naar uit alsof ik mij ging beklagen over mijn directe chef. *Middendorp* had instructies uit Londen; ik heb die niet gehad. Op allerlei klachten, die ik heb geuit, heb ik nooit enig antwoord gekregen, behalve dan die verklaring, dat de heer *de Jong* in een zeer moeilijke positie zat, dat de zaak goed liep en dat hij de volle steun van de legatie diende te hebben.

44295. De **Voorzitter**: Hebt u in Stockholm ook de Finse dr. *Felix Kersten* wel eens ontmoet?

A. Indirect heb ik wel eens van hem gehoord. Een jongeman *Nieuwenhuis*, die onder hem heeft gewerkt, is later bij mij geweest.

44296. De **Voorzitter**: Behalve door *Nieuwenhuis* hebt u nooit over hem gehoord?

A. Neen.

Nieuwenhuis is iemand, die bij mij op de exportafdeling werkzaam was. Als werkkraft viel hij bij mij niet erg in de smaak.

44297. De **Voorzitter**: Was hij wel betrouwbaar?

A. Ja. Het komt mij voor, dat hij wel volkomen bona fide is.

44298. De heer **Stokvis**: In welk opzicht? Wist u, dat hij politiek niet betrouwbaar was geweest?

A. Zeer zeker, want vóórdat ik hem engageerde, heb ik mij tot B.I. gewend en gevraagd of zij hem daar kenden. Toen is er een brief gekomen, waarin zij mij ronduit schreven: Neen, afblijven met uw vingers! Ik heb B.I. daarop nog eens opgebeld. Een paar dagen later kreeg ik een brief, waarin stond: Wij herroepen alles, wat wij schreven over *Nieuwetihuis*. Wij hebben de zaak grondig onderzocht en zouden hem niet in de weg willen staan. Indien u hem wilt engageren, is er geen bezwaar van onze kant.

44299. De heer **Stokvis**: Hebt u niet de indruk gekregen, dat het een fantast is?

A. Hij is een soort fantast. Ik ben eens op reis geweest; toen ik terugkwam, was er volgens hem ik weet niet wat gebeurd en aangevraagd. Hij bezit een enorm optimisme.

44300. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Een bona fide fantast?

A. Ja.

44301. De **Voorzitter**: Niet met kwade bedoelingen?

A. Neen.

De nos. 44302 t/m 44358 hebben betrekking op punt k van het Enquêtebesluit.

44359. De heer **Stokvis**: Is u ook bekend welke bedragen per maand door uw opvolger, de heer *Middendorp*, werden uitgegeven bij de zorg voor de uitgewekenen?

A. Ik heb hierover nog een kleine notitie.

44360. De heer **Stokvis**: In de eerste plaats: wat gaf u zelf uit?

A. Die opgave kan ik u definitief verstrekken, want ik heb het over een bepaalde periode uitgerekend.

44361. De heer **Stokvis**: Ik kan het misschien bekorten. Wij hebben hier een verslag van een vergadering van de commissie van *Rappard*, in welke vergadering o.a. is gehoord mevrouw van *Deventer*. Zij zegt, dat u haar maandelijks ongeveer Kr. 25 000 liet uitgeven.

A. In een bepaalde periode heb ik voor 24 635 persoondagen een uitgave van Kr. 115 931,77 gedaan, hetgeen gemiddeld per persoon per dag was Kr. 4,71.

De heer **Stokvis**: Dat is niet veel.

A. Inderdaad, maar het is ook niet nodig, wanneer de mensen zelf hun onderhoud trachten te verdienen. Ik heb pas een Hollander ontmoet in Stockholm, die zeide: Het was een goede tijd; ik heb een fiets en een horloge gekocht en heb dat allemaal in de bossen verdiend.

44362. De heer **Stokvis**: Hebt u wel eens gehoord wat de heer *Middendorp* per maand uitgaf?

A. Ik kan het niet onder ede bevestigen, maar weet alleen, dat de heer *Middendorp* gedurende een periode van ongeveer drie maanden zo iets van Kr. 200 à 250 000 alleen voor de vluchtelingen zorg heeft opgenomen. Dat komt neer op gemiddeld ongeveer Kr. 10 per persoon per dag. Dat ging ook over 24 000 persoondagen.

44363. De heer **Stokvis**: Dus tweemaal zoveel.

A. Twee en een halfmaal zoveel.

44364. De heer **Stokvis**: Dus meer dan twee en een half maal zoveel. Volgens mevrouw *van Deventer* ligt de zaak nog ongunstiger, doordat *Middendorp* 125 000 kronen per maand uitgaf, dus ongeveer vijfmaal zoveel als u.

A. In het rapport van de commissie *van Rappard* staat o.a. het verhoor van jhr. *Six*, dus iemand, die met de mentaliteit is gekomen, dat hij in Zweden dezelfde toestand zou vinden als in Londen. Wij zien elkaar nog als de beste vrienden. Hij heeft verteld, dat hij zich later heeft afgevraagd of hij mij niet te zeer belast had. Ik ben er mij volkomen van bewust, dat *Six* met een opgestoken zeil in Londen te veel verteld heeft. Later heeft *Six* het verhaal niet meer kunnen achterhalen, dat zich overal had verspreid. Het is heel gemakkelijk een gerucht in de wereld te brengen, maar het valt niet mee het weer te stoppen.

44365. **De Voorzitter**: Wie is die jhr. *Six*?

A. Ik meen, dat hij Rijksadvocaat was. Het is luitenant-kolonel jhr. mr. P. Th. *Six*. *Charles van Houten* is indertijd tegelijk met *Six* in Zweden gekomen.

Ten slotte wilde ik nog opmerken: als je niets doet, maak je ook geen fouten.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

A. M. DE JONG.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

WTEWAALL VAN STOETWEGEW.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 31 MAART 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

Ir. WILLEM FRIEDHOFF,

oud 60 jaar, wonende te Londen,
secretaris van de Nederlandse Kamer van Koophandel te Londen.

Hij legt de eed af als getuige.

46136. De **Voorzitter**: Waar waart u, toen Nederland in oorlog kwam?

A. In Londen.

46137. De **Voorzitter**: Wat waart u daar toen?

A. Ik was vertegenwoordiger van machinefabrieken.

46138. De **Voorzitter**: Hoe bent u in contact gekomen met het Nederlandse Rode Kruis?

A. Men heeft mij gevraagd als secretaris op te treden.

46139. De **Voorzitter**: Toen het London Committee werd opgericht?

A. Ja.

46140. De **Voorzitter**: Was dat al in het eerste begin van de oorlog?

A. Dat is geweest — als ik mij niet vergis — 6 Juni 1940.

46141. De **Voorzitter**: Ik meende, dat het was vóórdat Prinses *Juliana* was vertrokken.

A. Ik weet niet meer of zij er was, dan wel was weggegaan.

46142. De **Voorzitter**: Ons is verteld, dat, indien Prinses *Juliana* er niet was geweest, het in verband met de statuten van het Rode Kruis erg moeilijk zou zijn geweest het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis op te richten.

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen.

46143. De **Voorzitter**: Omdat zij de presidente was.

A. In Nederland!

46144. De **Voorzitter**: Dit was een Londens comité van het Nederlandse Rode Kruis.

A. Ja.

46145. De **Voorzitter**: En daarom was, naar ik meen, haar aanwezigheid nodig bij de oprichting. Dat is ons althans gezegd.

A. Het is mogelijk! Ik zou het niet met zekerheid kunnen zeggen. Andere geallieerden hebben ook dergelijke comité's opgericht en daar is de originele president niet bij geweest. Ik zou niet kunnen zeggen ja hoeverre het verband hield met de statuten van het Nederlandse Rode Kruis.

46146. De **Voorzitter**: Misschien is het te formalistisch voorgesteld. Dus in Juni 1940 is het Nederlandse Rode Kruis (N.R.K.) met zijn arbeid begonnen en u bent secretaris van het comité geworden. Wie heeft u daartoe aangezocht?

A. Als ik het mij goed herinner, was het de heer A. P. C. van *Karnebeek*.

46147. De **Voorzitter**: Die was verbonden aan de ambassade. Dus u bent aangezocht vanwege het gezantschap, met andere woorden vanwege de Nederlandse Regering? Of bekleedde hij een of andere functie bij het Rode Kruis?

A. Dat weet ik niet!

De **Voorzitter**: Het is voor ons min of meer interessant het te weten.

A. Ik heb begrepen (ik weet niet of het juist is), dat de heer van *Lidth de Jeude* de opdracht van de Prinses had om zo'n comité samen te stellen, dat hij zich daartoe ook tot de legatie heeft gewend en dat de heer, van *Karnebeek* mij toen heeft opgebeld en mij heeft verzocht naar hem toe te komen. Welke opdracht het was en wie de opdracht heeft gegeven, kan ik niet zeggen.

46148. De **Voorzitter**: Is later niet op de een of andere wijze vastgelegd hoe het in zijn werk is gegaan?

A. Dat weet ik niet.

46149. De **Voorzitter**: Zijn er wel vsn de vergaderingen van het London Committee notulen gehouden?

A. Ja.

46150. De **Voorzitter**: Bestaan die nog'?

A. Ja.

46151. De **Voorzitter**: Waar zijn re?

A. Die liggen in Londen.

46152. De **Voorzitter**: Bij wie?

A. Bij mij.

46153. De **Voorzitter**: Heeft men bij het Rode Kruis hier niet gevraagd de notulen voor het archief te mogen hebben?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen.

46154. De **Voorzitter**: Dat zou u wel kunnen, want u zelf zou het verzoek hebben ontvangen.

A. Neen, ik heb het verzoek niet ontvangen.

46155. De **Voorzitter**: Dat is merkwaardig. Zij horen eigenlijk thuis bij het Nederlandse Rode Kruis alhier.

A. Neen, bij het London Committee.

46156. De **Voorzitter**: Dat is er toch niet meer!

A. Dat geef ik toe, maar er zijn toch nog heren bij geïnteresseerd.

46157. De **Voorzitter**: Het London Committee bestaat niet meer, maar het was een comité van het Nederlandse Rode Kruis.

A. Neen, niet van het Nederlandse Rode Kruis. Wij waren geheel onafhankelijk van het Nederlandse Rode Kruis.

46158. De **Voorzitter**: Het London Committee was toch opgericht onder de statuten van het Nederlandse Rode Kruis?

A. Wij hadden een gemeenschappelijke president.

46159. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat het was opgericht onder de statuten van het Nederlandse Rode Kruis, met sanctie van.....

A. Neen, wij hadden niets met de statuten van het Nederlandse Rode Kruis te maken. Wij vormden een Engelse charity met een trustdeed. Wij hadden de statuten van het Nederlands Rode Kruis niet eens.

46160. De **Voorzitter**: Is het dan misschien zo, dat de vorm van het comité, zoals dat door u werd overgenomen, werd bepaald door een internationale Rode Kruis-overeenkomst?

A. Dat wil zeggen onze statuten zijn nooit ter goedkeuring naar Genève gezonden. Daarmede hadden zij niets te maken. Genève heeft ons wel erkend als emergency committee en ons dezelfde behandeling en rechten gegeven, die het gewone nationale Rode Kruis heeft.

46161. De **Voorzitter**: Ik meen, dat er een voorschrift bestaat met betrekking tot de omstandigheden, waarin zulk een emergency committee al dan niet wordt erkend.

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen. Ik wiet, dat wij als zodanig erkend zijn met goedkeuring van het Britse Rode Kruis. Dat had hierin eigenlijk meer te zeggen, omdat het Britse Rode Kruis het nationale Rode Kruis in Engeland was.

46162. De **Voorzitter**: Was dat niet, omdat de Duitsers het Nederlandse Comité niet erkenden en u dientengevolge moest werken via het Engelse of het Amerikaanse Rode Kruis?

A. Ieder land heeft op grond van de Rode Kruis-organisatie slechts één nationaal Rode Kruis. In Engeland kon er geen Nederlands Rode Kruis zijn. Dat kon alleen gebeuren met goedkeuring van het Britse Rode Kruis, dat het oogluikend wilde toestaan.

46163. De **Voorzitter**: Dat is de vraag. Ik meen, dat er een voorschrift bestaat, volgens hetwelk zulk een emergency committee in bepaalde omstandigheden kan worden opgericht.

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen.

46164. De **Voorzitter**: U zegt: dat het Britse Rode Kruis het oogluikend wilde toestaan. Ik betwijfel dat.

A. Dat had er in zekere zin zeggenschap over. Genève erkende ons, nadat men zich er van vergewist had, dat het Britse Rode Kruis geen bezwaar had, hetgeen vanzelfsprekend was.

46165. De **Voorzitter**: Wanneer er geen regeling bestaat, zou men kunnen zeggen, dat het vanzelfsprekend is, maar wanneer er een regeling bestaat, waardoor het volkomen wettig is, dat het London Committee werd opgericht, dan behoeft het niet vanzelfsprekend te zijn.

A. Ik weet het niet precies.

46166. De **Voorzitter**: De notulen zijn bij u?

A. Een kopie daarvan heb ik bij mij.

46167. De **Voorzitter**: Werden die uitvoerig opgemaakt?

A. Neen, zo kort mogelijk.

46168. De **Voorzitter**: D.w.z., dat er geen sprekers met name werden genoemd, maar dat u ten slotte alleen opnam datgene, wat besloten werd, met enige overwegingen er bij?

A. Ja.

46169. De **Voorzitter**: Zijn er dikwijls besprekingen gehouden over datgene, wat men zou moeten doen, en over de vraag of men iets zou kunnen doen ten opzichte van de Nederlanders, die in verschillende omstandigheden naar Duitsland werden gebracht?

A. Ja, geregeld.

46170. De **Voorzitter**: Van welk gezichtspunt uit?

A. Op grond van de vraag of er voor hen wat gedaan kon worden.

46171. De **Voorzitter**: Welke groepen waren dat? Er zijn verschillende groepen geweest. Er waren gedeporteerde arbeiders, er waren mensen, die in concentratiekampen zaten, er waren Joodse gedeporteerden, die op hun noodlot wachtten.

A. Over al die categorieën hebben wij geregeld gesproken en wij hebben getracht hun belangen te behartigen.

46172. De **Voorzitter**: Dus u hebt zich niet op het standpunt gesteld, dat u zich uitsluitend moest bepalen tot de krijgsgevangenen?

A. Neen.

46173. De **Voorzitter**: Wij horen nog wel eens hier en daar, dat het Rode Kruis zich eigenlijk met niet veel anders bemoeide dan met de krijgsgevangenen en voor andere dingen weinig belangstelling had, omdat men vreesde, dat zodra men buiten de conventie ging, het andere werk zou worden geschaad doordat de Duitsers maatregelen zouden nemen.

A. Wij hebben natuurlijk wel getracht iets voor hen te doen, maar wij hebben nooit iets kunnen doen, men wilde de rest van het werk niet in gevaar brengen.

46174. De **Voorzitter**: Wat kon u dientengevolge niet doen, terwijl u het toch wel overwogen had?

A. Voedselpakketten naar de civiele geïnterneerden sturen.

46175. De **Voorzitter**: Zou dat voor het eigenlijke Rode Kruiswerk gevaar hebben opgeleverd?

A. Ja, omdat wij daarmede zouden overtreden de voorschriften van de diverse Regeringen en organisaties. Wij konden ons niet onwettig gedragen. Zodra wij dat zouden hebben gedaan, zou ons recht van bestaan als officiële Rode Kruisorganisatie verloren zijn gegaan.

46176. De **Voorzitter**: Dat lijkt mij wel heel boud gesproken. Ik denk, dat, wanneer het gedaan zou zijn en men in Engeland boos zou zijn geworden, men gezegd zou hebben: schei er mee uit.

A. In Engeland zou men niet boos zijn geworden. Ik denk aan Duitsland. Wij hebben verschillende keren van de heren uit Genève waarschuwingen gekregen, in die zin, dat men zei: denk er aan, er zitten ook Duitsers in Genève, je moet dus binnen de conventie blijven of een speciale goedkeuring van de Duitsers zien te verkrijgen.

46177. De **Voorzitter**: Wie zijn er dan bij u geweest uit Genève?

A. Ten eerste hadden wij de vaste gedelegeerde, de heer *Haccius*, die de gedelegeerde in Londen was gedurende de oorlog.

46178. De **Voorzitter**: U zei: wanneer de mensen bij ons kwamen, brachten ze die boodschappen over. Deed mijnheer *Haccius* dat?

A. Ja.

46179. De **Voorzitter**: Kwamen er ook mensen uit Genève speciaal naar Londen om mededelingen te doen en overleg te plegen?

A. Ja, dat waren de heer *Zollinger*, mademoiselle Odier en jonkvrouw *Burckhart*. Met hen hadden wij gemeenschappelijke vergaderingen.

46180. De **Voorzitter**: Gemeenschappelijke vergaderingen met de andere nationale comités?

A. Ja.

46181. De **Voorzitter**: Van welke landen waren die comités?

A. Griekenland, België, Noorwegen, Polen, Tsjecho-Slowakije, Joego-Slavië, Frankrijk en Luxemburg. Er kunnen geen andere bij zijn.

46182. De **Voorzitter**: Het waren eigenlijk alle Europese geallieerden. Hadden die alle een z.g. Nationaal Comité, zoals Nederland er een had?

46183. De **Voorzitter**: En die kwamen bijeen, wanneer een afgevaardigde uit Genève kwam. Men pleegde daar dan overleg omtrent wat men kon doen?

A. Ja, zij gaven uit Genève raad en advies omtrent wat wel en wat niet kon.

46184. De **Voorzitter**: Hadden zij alle of hadden de meeste er van te stellen met de zorg voor degenen, die niet als krijgsgevangenen in gevangenschap waren?

A. Dat deden zij niet allemaal; maar ik kan er natuurlijk niet over oordelen, in hoeverre het voor hen al of niet nodig zou zijn geweest.

46185. De **Voorzitter**: Zij maakten er zich niet allemaal even druk over?

A. Dat zou ik niet kunnen zeggen, omdat ik niet weet, of zij die hadden. De Joego-Slaven hebben mij gezegd, dat zij nooit voor anderen dan krijgsgevangenen hebben gewerkt.

46186. De **Voorzitter**: Wij komen daarbij op een heel belangrijk terrein. Heelt zo iemand het een keer tegen u gezegd, of is het steeds gebleken?

A. Neen, want wij konden natuurlijk nooit zien, wat die diverse andere comités privé deden.

46187. De **Voorzitter**: Neen, u zegt, dat u bekend is, dat Joego-Slaven u hebben gezegd, dat zij zich uitsluitend bepaalden tot de krijgsgevangenen. Heeft een Joego-Slaaf dat 'n keer tegen u gezegd, of bleek het telkens weer?

A. Ik zeg juist, dat ik niet kan zeggen, dat het telkens bleek, omdat wij niet wisten, wat zij deden.

46188. De **Voorzitter**: U kon dus alleen weten, wat zij u zeiden?

A. Alleen als ik het vroeg. Ik heb aan de secretarissen na afloop van deze oorlog, naar aanleiding van de kwesties, die er gerezen waren, gevraagd: vertel mij eens, wat jullie hebt gedaan voor de civiele geïnterneerden. Toen hebben zij mij pertinent gezegd: daar hebben wij ons nooit mee bemoeid.

46189. De **Voorzitter**: Was het een Zuidslavische dame, die u dat zei?

A. Ja.

46190. De **Voorzitter**: Of een Engelse?

A. O neen!

46191. De **Voorzitter**: Nu dwalen wij een klein beetje af, maar ik wilde dit punt graag even afwerken. Wat hebben de anderen u er over gezegd?

A. Dat zou ik u niet precies uit mijn hoofd kunnen zeggen.

46192. De **Voorzitter**: Wat heeft mevrouw *Huitfeld* gezegd? Zij is toch een Engelse?

A. Zij is van origine een Engelse en is getrouwd met een Noor. Zij heeft mij alleen gezegd, dat zij er nooit iets aan heeft kunnen doen; niet dat zij geen belangstelling er voor toonde. Dat hebt u waarschijnlijk uit de brief gelezen.

46193. De **Voorzitter**: Jawel, maar heeft zij u gezegd, dat zij er nooit iets aan heeft kunnen doen?

A. Van Londen uit.

46194. De **Voorzitter**: Maar heeft zij u wel eens gezegd, dat zij er pogingen toe had aangewend?

A. Zij heeft mij gezegd, dat zij er de gehele tijd veel belang in had gesteld.

46195. De **Voorzitter**: Neen, of zij pogingen had aangewend, de mogelijkheid had overwogen!

A. Hoe kun je zeggen: pogingen aanwenden, als er geen mogelijkheden zijn? Het enige is: mogelijkheden overwegen.

46196. De **Voorzitter**: Dat zou zij dus ook hebben gedaan, d.w.z. haar comité?

A. O, absoluut!

46197. De **Voorzitter**: Hoe is het met de Polen gegaan?

A. Dat is een controversieel punt, waarover ik met de heer *Gerretsen* heb gesproken. Ik herinner mij, dat een lid van het London Committee van het Poolse Rode Kruis gezegd heeft, dat zij geen civiele gevangenen in Duitsland hadden. Hij heeft het onderhoud bevestigd. Uit deze brief zou blijken, dat zij ze wel gehad hebben. In ieder geval blijkt er uit, dat zij voor hen nooit iets hebben kunnen doen.

46198. De **Voorzitter**: Hij heeft gezegd, dat zij ze niet hadden, maar een brief geschreven, waaruit blijkt, dat zij ze wel hadden?

A. Ja, hij is waarschijnlijk bij nader inzien tot een andere conclusie gekomen.

46199. De **Voorzitter**: Van Nederlandse ex-gevangenen in Duitse concentratiekampen hebben wij gehoord, dat zij er wel waren en dat zij met een P op hun jas rondliepen.

A. Dan vermoed ik, dat het Comité-lid zich bedacht heeft, nadst hij met ons gesproken had.

46200. De **Voorzitter**: Ik kan mij niet voorstellen, dat men kort na de oorlog zo iets belangrijks niet meer weet. Wanneer er gedurende de oorlog ooit sprake is geweest van civiele gevangenen, dan weet men toch, of zij er geweest zijn? Heeft hij misschien een bepaalde reden, waarom hij het liever wil doen voorkomen, alsof zij er niet geweest waren?

A. Dat weet ik niet.

46201. De **Voorzitter**: Weet u misschien, of er in de Poolse kolonie enige wrijving is over de vraag, of men de mensen goed of niet goed behandeld heeft, en of het lid van het Poolse Comité zich daar misschien liever uitwerkt?

A. Ik heb er niets van gehoord.

46202. De **Voorzitter**: Behoort hij tot de oude Polen en is hij diensgevolge niet persona grata bij de tegenwoordige Regering?

A. Daar was in de oorlog geen kwestie van.

46203. De **Voorzitter**: Ik zou mij kunnen voorstellen, dat hij tegenover u een speciale houding aangenomen heeft, omdat hij zich er gaarne wilde uitwerken.

A. Dat weet ik niet.

46204. De **Voorzitter**: Wat hebben de Belgen gedaan!

A. Ook niets voor de civiele gevangenen van Londen uit.

46205. De **Voorzitter**: Was het Belgische Comité in Portugal niet afhankelijk van het Belgische Comité in Londen?

A. Dat weet ik niet.

46206. De **Voorzitter**: Van Portugal uit hebben zij veel gedaan.

A. Dat is mogelijk, dat weet ik niet.

46207. De **Voorzitter**: En de Fransen?

A. Ten aanzien van hen weet ik in het geheel niet, of zij iets gedaan hebben, ja dan neen.

46208. De heer **Stokvis**: Hebt u het nooit aan iemand gevraagd?

A. Neen, niet speciaal gevraagd. Wij hebben er met elkaar over gesproken.

46209. De **Voorzitter**: Weet u iets van de Franse problemen af?
- A.** Neen, wij hebben met elkaar gesproken over de gemeenschappelijke problemen, waartoe ook behoort de kwestie van de civiele gevangenen, maar in hoeverre de Fransen die hadden, ja dan neen, erl wat zij gedaan hebben, dat weet ik niet.
46210. De **Voorzitter**: Er is er geen een bij, van wie u iets in positieve zin weet?
- A.** Toen de aantijging in de pers verscheen, werden alleen genoemd de Belgen, Noren, Polen en Joego-Slaven. Met hen heb ik mij naderhand in verbinding gesteld. Lang na de oorlog is gezegd, dat zij inderdaad van Londen uit niets hadden kunnen doen. Wat zij van hun eigen hoofdsteden uit gedaan hebben, weet ik niet. Ik weet alleen, dat er wel eens wat gebeurd is, maar daarop had men van Londen uit geen contrôle.
46211. De heer **Stokvis**: En ook geen bemoeienis?
- A.** Neen.
46212. De heer **Stokvis**: Ging dat buiten Londen om?
- A.** Ja.
46213. De **Voorzitter**: Ook geen contact?
- A.** Ook geen contact, tenzij via Genève. Direct contact hebben zij geen van allen kunnen onderhouden.
46214. De **Voorzitter**: Staat er over deze besprekingen iets in uw notulen?
- A.** Neen.
46215. De **Voorzitter**: Als u zegt: de notulen zijn kort gehouden, eigenlijk staan er alleen de conclusies in, dan zou ik het toch niet vreemd vinden, als over deze punten, waar honderdduizenden mensenslevens mee gemoeid waren, toch wel een conclusie is opgenomen, nl. deze: wij kunnen niets doen.
- A.** Er staat alleen in, dat het nu mogelijk wordt iets te doen.
46216. De **Voorzitter**: Was dat in het begin van 1944?
- A.** Ja,
46217. De **Voorzitter**: Kunt u mij mededelen hoe u die wetenschap hebt gekregen?
- A.** Dat zou ik niet precies kunnen zeggen. Die mededeeling is uit Genève van onze gedelegeerde gekomen.
46218. De **Voorzitter**: Hebt u daarover een brief van de heer *de Vos van Steenwijk* of de heer *Flugi* gekregen?
- A.** Ja.
46219. De **Voorzitter**: In welke zin?
- A.** Dat er een mogelijkheid was om pakketten te sturen aan met name genoemde en geadresseerde gevangenen.
46220. De **Voorzitter**: Bent u toen allemaal met grote vreugde opgesprongen en hebt u toen gezegd: nu kunnen wij iets doen en laten wij daarvoor geld beschikbaar stellen?
- A.** Ja.
46221. De **Voorzitter**: Wat hebt u toen gedaan?
- A.** Toen zijn wij begonnen pakketten te verzenden van uit Zwitserland.
46222. De **Voorzitter**: Hoe kwamen die pakketten tot stand?
- A.** Die werden door het Internationale Rode Kruis gemaakt.
46223. De **Voorzitter**: Wat geschiedde er verder om het plan uitgevoerd te krijgen?
- A.** Die pakketten werden verstuurd.
46224. De **Voorzitter**: Ik bedoel dit: u moest toch geld hebben. Hoe kwam u daaraan?
- A.** Dat vroegen wij bij de Regering aan. Overigens was er genoeg geld over, het was alleen de moeilijkheid om het over te maken.
46225. De **Voorzitter**: Hebt u ook geld aan de Regering gevraagd?
- A.** Ja.
46226. De **Voorzitter**: Hebt u het gekregen?
- A.** Dat vermoed ik wel.
46227. De **Voorzitter**: U hebt dus steeds geld genoeg gehaa om de heer *Flugi* te voorzien van de middelen, die nodig waren om zoveel mogelijk pakketten te kopen bij het Internationale Rode Kruis in Genève. U hebt alleen niet altijd gelegenheid gehad het geld over te maken in de mate, waarin u het graag gedaan zou hebben.
- A.** Ik bedoel het zo. Wij hebben nooit een tekort gehad aan toezeggingen van geld en wij hebben ook altijd gezorgd voor aanvragen om het geld over te maken. In hoeverre het er werkelijk gekomen is, kan ik niet uit het hoofd zeggen. Ik heb redenen aan te nemen, dat het er gekomen is.
46228. De **Voorzitter**: Hebt u geen reden om aan te nemen, dat het moeilijk ging?
- A.** Dat weet ik. Het ging moeilijk.
46229. De **Voorzitter**: Wie maakte de moeilijkheden?
- A.** Het was een banktechnische kwestie. Goud kon men niet naar het bezette gebied overmaken.
46230. De **Voorzitter**: Zwitserland was toch geen bezet gebied. Kon men geen geld beschikbaar stellen voor Zwitserland?
- A.** U vraagt mij banktechnische kwesties, en die ken ik niet.
46231. De **Voorzitter**: De Schweizerische Bankverein heeft een belangrijk kantoor in Londen en zijn hoofdkantoor in Zwitserland. Wanneer men geld betaalde bij de Schweizerische Bankverein, kon men uitbetaling krijgen in Zwitserland.
- A.** Neen, dat kon niet.
46232. De **Voorzitter**: De directeur van de Schweizerische Bankverein in Zwitserland heeft tegen de heer *Flugi*, volgens diens mededelingen, gezegd, dat, indien slechts bij de bank in Londen fondsen werden gedeponereerd, hij het geld in Zwitserland zou uitbetalen.
- A.** Dat kan ik mij best voorstellen, maar je kon het niet deponeren bij het Londense kantoor van de Zwitserse Bank, tenzij met goedkeuring van de Bank of England.
46233. De **Voorzitter**: Ik zeg alleen: dan behoefde men geen goud over te sturen.
- A.** Men moest het toch overgeven.
46234. De **Voorzitter**: Men moest goud of iets anders deponeren bij de Zwitserse Bank in Londen; dan kreeg men de uitbetaling in Zwitserland.
- A.** Het goud werd earmarked, maar dat komt op hetzelfde neer.
46235. De **Voorzitter**: Het is niet verzonden?
- A.** Neen.
46236. De **Voorzitter**: Dat zou moeilijk zijn geweest. Maar wanneer de Nederlandse Regering goud had willen deponeren bij de Zwitserse Bank in Londen of het te haren behoeve had earmarked, zou het niet zoveel moeilijkheden hebben gebaard; de Nederlandse Regering had genoeg goud, want er is goud overgebleven. Voor dit uitermate belangrijke doel zou zij zeker geld beschikbaar hebben gesteld.

Hebt u de heer Gerbrandy wel eens gevraagd te willen zorgen, Jat de Regering daarvoor de nodige middelen beschikbaar stelde op de wijze, die ik noemde?

A. Zeker, maar dat kon zij zelf niet alleen doen. Het kon alleen met toestemming van de Bank of England en van de Federal Reserve Bank of America.

46237. De **Voorzitter:** Kon zij haar eigen goud niet overbrengen van de Bank of England naar Zwitserland of naar de Schweizerische Bankverein te Londen?

A. Neen, niet zonder algemene goedkeuring. Ik weet alleen, dat er altijd een zeer groot tekort aan Zwitserse franken was en dat het vreselijk moeilijk was, die te krijgen, voor welk doel ook. Ondertussen hebben wij wel degelijk de Zw. Fr. 2 miljoen voor medicijnen overgemaakt.

46238. De **Voorzitter:** Hoe was de houding van de Nederlandse Regering ten aanzien van uw verzoeken om geld beschikbaar te stellen?

A. Zij heeft het nooit geweigerd.

46239. De **Voorzitter:** Dus het kostte enige moeite het geld naar Zwitserland te krijgen, zodat er pakketten konden worden gekocht?

A. Ja.

46240. De **Voorzitter:** U hebt ook wel aanvragen om geld gehad van de heer *Flugi* of van de heer de Vos van Steenwijk. Ik geloof, dat er correspondentie door de heer *Flugi* over is gevoerd. U hebt wel gehoord, dat hij met tekorten aan geld had te kampen? Het ging blijkbaar niet alles zo gemakkelijk in zijn werk. Hij heeft wel eens te kampen gehad met zo'n ernstig tekort, dat pakketten, die hij wilde kopen, niet gekocht konden worden.

A. Wij hebben geregeld — zou ik haast zeggen — berichten gekregen, dat hij geld nodig had, en dan deden wij ons best zoveel mogelijk de zending te bespoedigen.

46241. De **Voorzitter:** Hoe kwam de heer *Flugi* aan de namen van degenen, aan wie pakketten moesten worden gestuurd?

A. Ja, die heeft hij, laten wij zeggen, van het Internationale Rode Kruis gekregen.

46242. De **Voorzitter:** Hoe kwam dat er aan?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen.

46243. De **Voorzitter:** Hebt u u in Londen niet afgevraagd: wat kunnen wij doen om zoveel mogelijk namen te krijgen?

A. Ja, natuurlijk.

46244. De **Voorzitter:** Hebt u pogingen aangewend om zoveel mogelijk namen te krijgen?

A. Ik heb ook een heleboel namen aan Genève doorgegeven.

46245. De **Voorzitter:** Hoe bent u er aan gekomen?

A. Van mensen, die wisten, dat familieleden of vrienden in kampen waren verzeild geraakt of gedeporteerd waren. Zij kwamen bij ons vragen en dan ging er een schrijven naar Genève.

46246. De **Voorzitter:** Waren dat tientallen?

A. Dat weet ik niet. Het waren familieleden van de réfugiés, die wij in Engeland hadden.

46247. De **Voorzitter:** Het aantal liep niet in de duizenden?

A. Die duizenden hebben wij alleen uit Genève gekregen.

46248. De **Voorzitter:** Hoe kwamen die daar?

A. Dat weet ik niet.

46249. De **Voorzitter:** Hebt u het nooit gehoord?

A. Ik heb wel namen horen noemen.

46250. De **Voorzitter:** Hebt u nooit de naam van mevrouw Ross gehoord?

A. Neen, niet eerder dan nu.

De **Voorzitter:** Dat is uitermate merkwaardig.

A. De lijsten, die wij kregen, waren door het Internationale Rode Kruis naar Londen gestuurd.

46251. De **Voorzitter:** Waar?

A. In Zwitserland. Genève stuurde ze door naar het Britse Rode Kruis.

46252. De **Voorzitter:** Wat deed u er mede?

A. Ik heb ze doorgegeven aan de dienst voor de Repatriëring.

46253. De **Voorzitter:** Aan wie nog meer?

A. Aan niemand anders.

46254. De **Voorzitter:** Wie had u in Zweden zitten?

A. Wij hadden geen vertegenwoordiger in Zweden. Als wij iets nodig hadden, werkten wij via de legatie.

46355. De **Voorzitter:** Bent u nooit op het idee gekomen, dat een zelfde manier van handelen via Zweden mogelijk was?

A. Dat kon niet, wij moesten via Genève werken.

46256. De **Voorzitter:** Konden niet uit Zweden evenzeer pakketten worden gezonden, geadresseerd aan bepaalde mensen in concentratiekampen?

A. Op hetzelfde moment, waarop het van Genève uit mogelijk was. Dus was er voor ons geen reden naar Zweden te gaan.

46257. De **Voorzitter:** Kwamen die pakketten, als zij verzonden werden, alle aan?

A. Wij hebben heel weinig ontvangstbevestigingen gehad. Wij hadden de voorziening van de civiele gevangenen aan de Repatriëringdienst overgelaten, voorzover dit van Zweden uit mogelijk was.

46258. De **Voorzitter:** De Repatriëringdienst via Zweden? Was dat in overleg met de heer *Ferwerda*?

A. Ja.

46259. De **Voorzitter:** Welke weg kon hij bewandelen?

A. Hij had een eigen vertegenwoordiger.

46260. De **Voorzitter:** Wie was dat?

A. De heer *Woensdregt*. Hij had fondsen in Zweden, vermoedelijk van de Regering.

46261. De **Voorzitter:** Kon men daar wel geld heen krijgen?

A. Wij hebben wel degelijk geld naar Zweden gestuurd. Het ging niet altijd gemakkelijk. Het ging dikwijls heel moeilijk. Het gevolg was, dat wij dachten: laten wij de zaak niet verknoeien en verdubbelen.

46262. De **Voorzitter:** Zou verdubbelen niet uitermate nuttig zijn geweest?

A. Ik bedoel verdubbelen van het zenden van geld. Dat kon hij, de heer *Ferwerda*, net zo goed doen. Bovendien was het aantal pakketten, dat men in Zweden kon krijgen, zeer beperkt.

46263. De **Voorzitter:** Waardoor werd het beperkt?

A. Door de Zweedse Regering.

46264. De **Voorzitter:** Hoe was het in Zwitserland?

A. Hetzelfde.

46265. De **Voorzitter**: Was er in Zweden niet een voortdurende toevloed van nieuw voedsel, doordat de scheepvaart met Argentinië nog steeds mogelijk was?

A. Ja, maar niettegenstaande dat heeft de Zweedse Regering streng toezicht gehouden op de uitvoer.

46266. De **Voorzitter**: Ik meen, dat verscheidene landen b.v. voor de krijgsgevangenen levensmiddelen naar Zweden stuurden, die van Zweden uit doorgezonden werden naar de krijgsgevangenen.

A. Dat is nooit gebeurd, behalve op het allerlaatst, omdat de weg via Lissabon en Marseille verstopt raakte. De pakketten voor de krijgsgevangenen zijn altijd via Genève gegaan.

46267. De **Voorzitter**: Wij hebben de mededeling ontvangen, dat ook via Zweden systematisch met Zweedse boten van Zweedse lijnen, die op Argentinië bleven varen, levensmiddelen kwamen, tegelijk met de levensmiddelen voor de Zweedse Regering, voor de bevolking, en dat de bestemming daarvan was: doorsturen naar de krijgsgevangenenkampen.

A. Ik meen, dat u verkeerd bent ingelicht. Ik kan het bijna zeker zeggen.

46768. De **Voorzitter**: Wanneer dacht u, dat het gebeurd zou zijn?

A. Alleen op het laatst. Toen heeft het Internationale Rode Kruis zelf een lading naar Göteborg gestuurd.

46769. De **Voorzitter**: Wanneer moeten de moeilijkheden zijn ontstaan?

A. Toen het vervoer door Frankrijk onmogelijk werd.

46270. De **Voorzitter**: U bedoelt dus in de tweede helft van 1944. Dat is dus niet helemaal aan het einde.

A. Ja. De zending is echter niet ter plaatse aangekomen. Het is mij verzekerd door de gedelegeerde van het Internationale Rode Kruis. Ze hebben gezegd, dat het geprobeerd was en dat er niet veel van terecht kwam. Maar dat geef ik u voor wat het waard is.

46371. De **Voorzitter**: Zouden dan de krijgsgevangenen in Duitsland in het laatste halve jaar van de oorlog zeer slecht voorzien zijn geweest, want dat zou het gevolg moeten zijn?

A. Dat vermoed ik. Vanuit Genève werd alles in het werk gesteld om de pakketten toch door te krijgen.

46272. De **Voorzitter**: Het behoorde toch tot uw taak. U zult dus ook wel geweten hebben hoe het de krijgsgevangenen in het laatste jaar van de oorlog verging.

A. Wij hebben er geen klachten over gehoord.

46273. De **Voorzitter**: U begint met te vertellen, dat het Internationale Rode Kruis over Zweden ging verzenden, toen het over Zwitserland niet meer ging . . . .

A. Toen het grote moeilijkheden gaf. Niettemin zijn ze doorgegaan om ook via Genève te sturen,

46274. De **Voorzitter**: Hoe ging dat dan?

A. Met vrachtwagens vanuit Zwitserland.

46275. De heer **Stokvis**: Hebt u naderhand nog onderzocht of de mededeling van de gedelegeerde juist was, dat de zending naar Göteborg niet was doorgekomen?

A. Neen.

46276. De heer **Stokvis**: Had u daarvoor geen belangstelling?

A. Ik wil niet zeggen, dat ik geen belangstelling had, maar ik heb het niet speciaal gevraagd.

46277. De heer **Stokvis**: Dat zou toch voor de hand hebben gelegen. U hoort, dat het niet is doorgegaan, dan gaat u het onderzoeken, zou men zo denken.

46378. De **Voorzitter**: Wanneer hebt u het gehoord?

A. Dat heb ik na afloop van de oorlog gehoord, maar ik weet heus niet meer wanneer.

46279. De heer **Stokvis**: Hebt u toen niet verder onderzocht of het juist was?

A. Neen, trouwens toen had ik geen contact meer met Genève, omdat het Londense Comité niet meer bestond.

46280. De heer **Stokvis**: Ik denk niet, dat ze het u euvel hadden geduid, wanneer u daar blijken van belangstelling voor had betoond. Maar wat de kwestie van de door u doorgegeven namen betreft, hebt u daarin een passieve houding aangenomen, hebt u gewacht, totdat de mensen bij u kwamen en de namen opgaven of hebt u ook actief getracht namen te verzamelen?

A. Hoe had ik dat kunnen doen?

46281. De heer **Stokvis**: U zou een oproep hebben kunnen doen uitgaan, waarin de mensen werden uitgenodigd u namen te doen toekomen. Bent u niet op die gedachte gekomen?

A. Neen.

46282. De heer **Stokvis**: U hebt dus rustig gewacht totdat iemand bij u kwam om een naam op te geven. Is het zo gegaan?

A. Ik vermoed van wel.

46283. De heer **Stokvis**: Neen, niet „ik vermoed“. Het was uw werk. U kunt „vermoeden“ wat buiten uw werkkring ligt, maar wat binnen uw werkkring ligt, behoort u te weten en kunt u weten.

U weet of u actief hebt deelgenomen aan het verzamelen van namen.

A. Ik zie niet in, op welke wijze actief.

46284. De heer **Stokvis**: Dat geef ik u in de mond. Het is niet gebeurd?

A. Neen, er is niet een speciale oproep geweest.

46285. De heer **Stokvis**: Ik mag u niet verhalen, getuige, dat ik de indruk heb, dat men aan uw zijde (misschien ook aan andere zijden) zeer laconiek heeft opgevat het belangrijke werk, waarmee het leven van duizenden was gemoeid.

A. Over wie spreekt u nu?

De heer **Stokvis**: Ik spreek nu over de burgerlijke gevangenen.

46286. De **Voorzitter**: Hebt u niet geprobeerd namen uit Nederland te krijgen?

A. Het kon niet; wij hadden geen contact met Nederland.

46287. De **Voorzitter**: „Het kon niet!“ Dat is een antwoord, dat ik dikwijls heb ontvangen, wanneer ik die vraag gesteld heb. Daar ben ik altijd zeer verbaasd over geweest en dat ben ik nog, want de heer *Pelt* heeft hier verteld, dat hij brochures, pamfletten, enz. uit Nederland kreeg binnen veertien dagen na hun verschijning; waarom zou men dan niet langs dezelfde weg namen van gevangenen in Duitse gevangenschap hebben kunnen krijgen? Hoe is het mogelijk, dat men, als men via de nieuwsdienst van de heer *Pelt* allerlei mededelingen kreeg, niet op de idee is gekomen: zij kunnen alles uit Nederland krijgen, laten wij proberen veel namen van mensen in Duitse concentratiekampen te krijgen, dan zenden wij hun pakketten van Zwitserland uit. Het is een samenhang, waarvan ik volstrekt niet begrijp, dat die niet onmiddellijk is ingezien.

U kreeg van de heer *Pelt* een zee van gegevens. Ik heb ten minste in een of ander document uit de Londense tijd gelezen, dat er hevige critiek is geweest op de vele overbodige verhalen, waarvoor te veel papier werd gebruikt, doordat zij onder zoveel mensen werden verspreid. Ik neem aan, dat iedere Nederlander overstromd werd met verhalen.

A. Zo erg was het nu ook weer niet.

46288. De **Voorzitter**: Zo'n verhaal heb ik dezer dagen gelezen over het werk, dat daaraan werd besteed. Nu begrijp ik volstrekt niet, dat men niet tot de conclusie is gekomen: dat is een prachtige gelegenheid.

A. Ik weet niet op welke wijze de heer *Pelt* inlichtingen kreeg, maar ik weet wel, dat wij geen contact met Nederland hadden.

46289. De **Voorzitter**: Dat spreek ik volstrekt niet tegen, maar wanneer wij zien, dat de heer *Pelt* zoveel contacten had en voortdurend drukwerken kreeg binnen de termijn van veertien dagen, nadat zij zijn uitgekomen, vragen wij ons af: hoe is het mogelijk, dat men, gezien de ellende van de gevangenen in de Duitse kampen, niet aan de heer *Pelt* heeft gevraagd: Hoe kom je aan de gegevens en kunnen wij met elkaar niet die namen zien te krijgen?

A. De weg was natuurlijk geweest, dat van den Haag (het Haagse Rode Kruis) uit Genève was geïnstrueerd; dan hadden wij ze gekregen.

46290. De **Voorzitter**: O ja? Het Nederlandse Rode Kruis heeft 5600 namen naar Genève geëxpedieerd door middel van de heer *de Graaff*.

A. Die heb ik gehad; het waren er over de 5000.

46291. De **Voorzitter**: Wanneer hebt u die gehad? Vóór de oorlog was afgelopen?

A. Ik geloof het wel.

46292. De **Voorzitter**: Hebt u er gebruik van gemaakt?

A. Ja.

46293. De **Voorzitter**: Dat gebruik heeft daarin bestaan, dat u zo hebt gegeven aan de Repatriëringdienst van de heer *Ferwerda*?

A. Ja, en dat in Genève pakjes zijn gestuurd, zoveel als gedaan kon worden.

46294. De **Voorzitter**: Daarvoor behoefde men geen namen uit Londen te sturen; dat kon ook zonder de namen te noemen.

A. Dat ben ik met u eens.

46295. De **Voorzitter**: Wat gebeurde er toen de namen in Londen kwamen?

A. Zij gingen naar de Repatriëringdienst, want dan was mijn werk afgelopen.

46296. De **Voorzitter**: En dan moest de Repatriëringdienst er voor zorgen, dat er wat uit Zweden gebeuren kon. Was dat afgesproken met de heer *Ferwerda*?

A. Dat heb ik persoonlijk met de heer *Ferwerda* afgesproken.

46297. De **Voorzitter**: En met de heer *Dentz*?

☞ Die wist het ook; hij kwam geregeld op mijn kantoor.

46298. De **Voorzitter**: Wat deed hij?

A. Hij kwam mij inlichten omtrent datgene, wat hij hoorde, en ik vertelde wat voor hem van belang was.

46299. De **Voorzitter**: Hebt u hem verteld wat de heer *Ferwerda* deed, wat zijn daden waren, wat men poogde te bereiken?

A. Dat weet ik niet meer.

46300. De **Voorzitter**: Heeft hij zich bij u wel eens ergens over beklagd?

A. Niet, dat ik weet.

46301. De heer **Stokvis**: Hij vond dus alles best?

A. Dat vermoed ik.

46302. De **Voorzitter**: U weet dus niet, dat hij zich ooit heeft beklagd over gebrek aan medewerking van deze of gene?

A. Dat herinner ik mij absoluut niet.

46303. De **Voorzitter**: Heeft hij het ooit gehad over besprekingen op het Departement van Sociale Zaken?

A. Neen.

46304. De **Voorzitter**: Is de naam van de heer mr. J. M. *de Groot* van Sociale Zaken daarbij nooit te pas gekomen?

A. Dat herinner ik mij niet.

46305. De **Voorzitter**: Weet u, of de Repatriëringdienst de namen ooit naar Zweden heeft doorgegeven?

A. Daarover kan ik niet oordelen.

46306. De **Voorzitter**: Hebt u enige oplossing ten aanzien van de daaromtrent bij ons opgekomen vraag, waarom in Zweden slechts 94 namen van Nederlanders in concentratiekampen bekend waren?

A. Dat heb ik de vorige week pas gehoord. Ik heb er vóór die tijd nooit van gehoord.

46307. De **Voorzitter**: Wist u, dat er niemand in Zweden was, die ooit meer dan 94 namen heeft gehad?

A. Ik heb er van te voren nooit van gehoord.

46308. De **Voorzitter**: U weet ook niet, welke de weg zou zijn geweest, waarlangs die 5000 namen zouden zijn gegaan, indien zij naar Zweden waren verzonden?

A. Neen.

46309. De **Voorzitter**: Hebt u geen aanleiding te menen, dat zij nooit verder dan Londen zijn gegaan?

A. Geen enkele. Ik weet er niets van. Ik heb ze aan de heer *Dentz* overhandigd. Hij kreeg de lijsten van mij persoonlijk.

46310. De **Voorzitter**: Heeft hij zich er nooit tegenover u over uitgelaten, wat er verder mede gebeurd is?

A. Ik herinner het mij niet.

46311. De heer **Stokvis**: U zegt steeds: „Ik herinner het mij niet”, maar het was toch uw werk; het ging om mensenlevens!

A. Het was niet mijn werk Sociale Zaken te controleren.

46312. De heer **Stokvis**: U had er belangstelling voor, naar u zegt! Dan vraagt u toch aan de heer *Dentz*: hoe staat het met die 5000 namen?

A. In de eerste plaats had ik geen tijd en in de tweede plaats zou het zeer ongehoord zijn geweest na te vragen, hoe het Ministerie werkte.

46313. De **Voorzitter**: Ik heb het gevoel, dat ik steeds gedacht zou hebben: zouden die kerels het goed behandelen; wat zou er met die namen gebeuren; ik ga er achteraan! Maar misschien was ik ook in de sfeer geraakt van degenen, die er zich niet verder voor geïnteresseerd hebben.

A. Wij hadden allen ons eigen werk.

46314. De **Voorzitter**: U kunt zich misschien voorstellen in hoe hoge mate het ons interesseert, waar die namen zijn blijven hangen, waarom zij niet zijn doorgelaten en waarom men zich er verder niet voor geïnteresseerd heeft. Dat is een vraagstuk, dat tallozen in Nederland in de grootste spanning en opwinding heeft gebracht. Dit is een van de redenen, waarom het rapport van de Commissie-*Vorink* is uitgebracht, waarover degenen, die er niet erg plezierig van afkomen, heel boos zijn geworden. Wij hadden gehoopt, dat u ons had kunnen helpen.

A. Het spijt mij, maar ik weet niet, wat men ten aanzien van de Repatriëringdienst intern heeft gedaan.

De **Voorzitter**: Als het zo geweest was, dat u het wel gevraagd had, zou dat ons een eind verder hebben gebracht. Ik heb altijd de gewoonte gehad om, wanneer ik iets van die aard onder handen had, mij af te vragen: doen ze het wel goed, en dan ging ik er zelf achter aan, maar dat hebt u blijkbaar niet gedaan.

46315. De heer **Stokvis**: Hebt u er op aangedrongen, dat u meer namen zoudt krijgen via dezelfde weg, waarlangs u die 5600 namen bereikt hebben?

A. Dat heb ik geregeld in Genève aangevoerd.

46316. De heer **Stokvis**: Hebt u niet geprobeerd die weg te traceren om zo meer rechtstreeks tot het verzamelen van de namen te komen?

A. Nean, dat behoorde tot de functie van het Internationale Rode Kruis en eventueel de delegatie in Zwitserland.

46317. De heer **Stokvis**: U weet heel nauwkeurig allerlei personen en Ministeries te noemen, die een bepaalde functie hadden, maar ten slotte was het uw functie te zorgen, dat er iets werd gedaan voor de mensen in de Duitse concentratiekampen. U kunt niet volstaan met te zeggen: een ander moet het doen. U hebt toch zelf ook een taak?

A. Dat laatste ben ik met u eens.

46318. De heer **Stokvis**: Ik zou geen nacht rustig geslapen hebben in uw plaats, wanneer ik er niet aan gedaan had wat mogelijk was.

A. Ik zie niet in op welke wijze het mogelijk was geweest. Ik zie niet in hoe ik iets op het continent had kunnen traceren.

46319. De **Voorzitter**: Alle Nederlandse gevangenen, die in de concentratiekampen in Duitsland hebben gezeten, stemmen in hun mededeling overeen, dat de Polen, de Noren en Joego-Slaven voortdurend meer pakketten kregen dan zij. Het zijn de civiele gevangenen, waarover ik spreek. Kunt u mij verklaren waarom?

A. Het enige, dat ik kan zeggen is, dat die pakketten niet van buiten de blokkade zijn gekomen.

46320. De **Voorzitter**: Waar vandaan dan wel?

A. Van uit de betrokken landen zelf.

46321. De **Voorzitter**: Van uit Polen, dat zelf door de Duitsers is leeggeplunderd?

A. Ik geef alleen maar een veronderstelling.

46322. De **Voorzitter**: Maar heeft dat lid van het Londense Comité van het Poolse Rode Kruis er geen verklaring voor, dat u heeft verteld, dat er geen civiele gevangenen waren? Wat hij heeft gezegd, lijkt mij onjuist.

Maar hoe moeten wij nu, die voor die taak gesteld zijn, dat oplossen? De mensen, die uit Duitsland terugkomen en die gezien hebben, dat de anderen meer kregen, zijn geladen. Als ze hier komen, zijn ze nog ontzaglijk verontwaardigd en hebben ze heftige critiek. Hoe moeten wij die moeilijkheid oplossen? Waarom moesten zij verhongeren, waarom kregen zij tegen Kerstmis niets? De Polen kwamen dan bij hen en zeiden: wil je iets van ons hebben?

A. Ik ben er van overtuigd, dat het alleen uit Polen kan zijn gekomen.

46323. De **Voorzitter**: Polen was uitgehongerd en door de Duitsers leeggesleept.

A. De eindconclusie van het Poolse Comité-lid, dat hij van Londen uit niets heeft kunnen doen, klopt met die van alle anderen. Hoe de anderen hebben gedaan, weet ik niet.

46324. De **Voorzitter**: U kunt ons bij deze moeilijkheid dus geen uitweg wijzen?

A. Ik kan u niet helpen.

46325. De **Voorzitter**: Die moeilijkheid bestaat, zoals u weet.

A. Ik begrijp het volkomen.

46326. De **Voorzitter**: U zult het rapport van de commissie-Vorink wel hebben gelezen?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Daarmee schieten wij dus niets op.

46327. De heer **van Dis**: Hebt u wel eens van de heer *Pelt*, toen hij in Londen was, gehoord, dat hij allerlei boeken en geschriften uit bezet gebied kon krijgen?

A. Ik kende de heer *Pelt* natuurlijk wel; ik heb hem verschillende keren ontmoet en ik wist ook, dat boeken en geschriften langs ondergrondse wegen Engeland bereikten.

De heer **van Dis**: Ik vraag het, omdat, als u het niet had geweten, u ook niet had kunnen komen op de gedachte, die de **Voorzitter** zoëven heeft geuit.

A. Wij stelden ons altijd op het standpunt, dat het Rode Kruis geen ondergrondse kanalen mocht gebruiken.

46328. De **Voorzitter**: Dat weet ik wel; dat zei men hier ook. Maar wanneer wij hier met personen van het Rode Kruis er over praten, beginnen zij te vertellen: dat en dat hebben wij ondergronds gedaan. Zij vinden het niet zo heel braaf, dat zij niets gedaan zouden hebben. Zij gingen wel van dat standpunt uit, maar zij deden ook, wat de Duitsers niet absoluut goedvonden.

U hebt u blijkbaar eerder of completer gericht naar de Duitse wensen dan zij.

A. Wij hebben ons alleen naar de Duitse wensen gedragen, wanneer de Duitsers anders een of ander voorschrift zouden maken, waardoor ons doel niet zou kunnen worden bereikt; wij hebben het niet gedaan uit liefde voor de Duitsers.

46329. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik. Ik beweer alleen, dat u u spoediger hebt gericht naar de overtuiging, dat men geen ondergronds of verboden werk moest doen, dan men het hier heeft gedaan.

A. U bedoelt met „men" het Rode Kruis hier?

De **Voorzitter**: Ja. De mate, waarin men zich er hier aan heeft gehouden, is velen niet best bevallen.

A. Wij hebben ons altijd op het standpunt gesteld — en ik meen nog, dat het correct is —, dat het Rode Kruis geheel op legale wijze moest handelen en dat, wanneer iets illegaal zou moeten gebeuren, dit eventueel door de Regering zou moeten worden gedaan. Laten wij het zo zeggen: men kan begrijpen, dat de Regering dergelijke dingen wel kan doen, maar dat wij uit safeguard voor onze positie als zodanig ons niet met illegale werkwijzen konden ophouden.

46330. De **Voorzitter**: Laten wij niet ingaan op de vraag of die opvatting al of niet juist is, maar laten wij stellen, dat u die hebt; hebt u dan in die opvatting de aandacht van de Regering steeds gevestigd op wat langs illegale weg kon geschieden?

A. Het is door onze diverse voorzitters gedaan.

46331. De **Voorzitter**: Zoals?

A. Zij hebben gevraagd, omhuld gevraagd, gewaarschuwd.

46332. De **Voorzitter**: Gewaarschuwd? Voor wat? Dat men iets zou kunnen doen, bedoelt u?

A. Oin die civiele geïnterneerden te helpen, op welke wijze.....

46333. De **Voorzitter**: Hebt u daaromtrent de Regering weleens iets aan de hand gedaan?

A. Dat zou ik niet meer precies kunnen zeggen, maar ik weet, dat het een onderwerp van belangstelling is geweest.

46334. De **Voorzitter**: Ik wil dan nu met u spreken over Lissabon. U had daar een vertegenwoordiging?

A. Ja, wij hadden er een gedelegeerde.

46335. De **Voorzitter**: Wie was het?

A. Eerst was het de heer *van Harinxma*. Toen is de heer *Luns* er een maand of zes geweest en vervolgens is jhr. *van der Maesen de Somhreff* opgetreden.

46336. De **Voorzitter**: Welke was de functie van de heer *Luns*?

A. Hij was werkzaam bij het gezantschap.

46337. De **Voorzitter**: Was het een diplomatieke of een administratieve functie?

A. Ik geloof: een diplomatieke functie. De heer *van der Maesen de Somhreff* was consul-generaal.

46338. De **Voorzitter**: Welke was hun taak?
- A. Het zoveel mogelijk behartigen van de belangen van het London Committee.
46339. De **Voorzitter**: Was dat een taak, die verband hield met de krijgsgevangenen?
- A. Het betrof ook de krijgsgevangenenpakketten. Die kwamen praktisch gesproken alle in Lissabon aan. Er was daar ook een gedelegeerde van het Internationale Rode Kruis. Daarmede hield men contact.
46340. De **Voorzitter**: Daarmede behoefde uw gedelegeerde zich dus niet te bemoeien?
- A. Neen, hij moest alleen nu en dan rekeningen betalen. Het ging per schip verder naar Marseille, Barcelona, Toulon, Genua, enz.
46341. De **Voorzitter**: En kwam op die wijze langzamerhand in Genève terecht?
- A. Gewoonlijk werden de goederen naar Lissabon verscheept in grote Atlantische boten en overgebracht in speciale Rode Kruis-schepen, die voeren naar de Middellandse Zee.
46342. De **Voorzitter**: In welke vorm kwamen die goederen aan? In de vorm van pakketten?
- A. Ja.
46343. De **Voorzitter**: Welk teken van herkomst stond er op?
- A. Amerika, Brazilië enz.
46344. De **Voorzitter**: Stond er op: Internationaal Rode Kruis?
- A. Amerikaans Rode Kruis, Braziliaans Rode Kruis, Argentijns Rode Kruis, enz.
46345. De **Voorzitter**: Desondanks kwamen de goederen dikwijls van u?
- A. Als zij voor de Nederlandse krijgsgevangenen bestemd waren, altijd van ons.
46346. De **Voorzitter**: Het waren dus eigenlijk pakketten van het Nederlandse Rode Kruis in Londen. Ik heb dikwijls horen zeggen: het Nederlandse Rode Kruis heeft ons in de steek gelaten; als Amerika ons niet geholpen had, hadden wij niets gekregen.
- A. Wij zijn zover gegaan, dat wij Genève gewaarschuwd hebben, dat er ernstige klachten over kwamen. Men heeft toen een van de gedelegeerden, die de kampen ging bezoeken, opdracht gegeven dit, als er kans op was, vertrouwelijkerwijze aan de vertrouwensman van de Nederlandse krijgsgevangenen mede te delen. In hoeverre dit geschied is, kan ik niet weten.
46347. De **Voorzitter**: Thans kom ik tot de andere zendingen van particuliere aard, dus ook van familieleden. Geschiedde dat ook door bemiddeling van u?
- A. Ja.
46348. De **Voorzitter**: Hoe werden de gelden daarvoor beschikbaar gesteld?
- A. Die werden gestort in Londen door de familieleden, die de orders voor de pakketten plaatsten. De orders gingen naar Lissabon, waar de goederen ingekocht en verpakt werden.
46349. De **Voorzitter**: Gebeurde dat door bemiddeling van uw gedelegeerde?
- A. Ja. Daarvoor kon wel geld worden overgemaakt. Daarvoor hadden wij een speciale vergunning van de Bank of England.
46350. De **Voorzitter**: In escudo's was het gemakkelijker dan in Zwitserse francs?
- A. Gewoonlijk wel. In Zwitserland konden wij geen voedsel krijgen.
46351. De **Voorzitter**: De goederen moesten in Lissabon worden gekocht?
- A. Ja.
46352. De **Voorzitter**: Werden ze van daar verzonden naar Nederland?
- A. Ja.
46353. De **Voorzitter**: Toen u merkte, dat particulieren het konden doen, hebt u het toen in ruimer verband ter hand genomen? Ik kan mij voorstellen, dat, wanneer het er in Nederland beroerd begint uit te zien en men bemerkt, dat particulieren op die wijze pakketten kunnen verzenden, men dan tot de conclusie komt: van die gelegenheid moeten wij gebruik maken om meer goederen naar Nederland te sturen, ook zonder dat het aan familieleden is.
- A. Dat is gebeurd door sardines te sturen. Dat is twee keer geschied.
46354. De **Voorzitter**: Kon u daarvoor geld krijgen?
- A. Dat was de grote moeilijkheid natuurlijk. Daarvoor hebben wij een speciale vergunning gevraagd en gekregen.
46355. De **Voorzitter**: Waardoor werd de omvang van deze zendingen begrensd?
- A. De hoeveelheid geld, die wij daarvoor beschikbaar konden krijgen van de Bank of England.
46356. De **Voorzitter**: Waarom is men er op een zeker ogenblik mee opgehouden?
- A. Omdat de oorlog voorbij was.
46357. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat het antwoord moet luiden: Omdat de invasie er was. Wij hebben de mededeling gekregen: Omdat er een boodschap uit Londen was, dat de Regering het niet meer wilde.
- A. Ik geloof, dat dat slaat op de particuliere pakketdienst. Die dienst is door ons gestopt, omdat het postvervoer doos Frankrijli onmogelijk werd.
46358. De **Voorzitter**: Dat kan ik mij voorstellen, maar wij hebben ook de mededeling gekregen, dat, toen het nog wel kon, de Regering heeft laten weten: Niet meer.
- A. Dat weet ik niet. Ik weet wel, dat er grote moeilijkheden waren om van de Minister of Economic Warfare vergunning te krijgen. Er waren zo vreselijk veel gevangenen over geheel Europa. Wat ze aan ons toestonden, hadden ze ook aan anderen moeten toestaan. Bovendien is het verzenden van voedsel in pakketten de minst economische wijze van verzenden. Die pakketten nemen zeer veel ruimte in.
46359. De **Voorzitter**: Toen de mogelijkheid van het verzenden van pakketten over Portugal bestond, is toen niet geprobeerd via die weg ook pakketten aan de gevangenen in de concentratiekampen te sturen?
- A. Dat kon niet meer op het laatst.
46360. De **Voorzitter**: Ik spreek niet over de laatste tijd, want de pakkettenzendingen naar Nederland over Portugal zijn reeds vroeg begonnen.
- A. Ja, maar toen gingen de postverbindingen door Frankrijk door. Het is een geheel gescheiden zaak.
46361. De **Voorzitter**: Je kon ze net zo goed naar Genève sturen als langs een andere weg.
- A. Daarin hebt u gelijk. De zaak was deze: Wij hadden een speciale allocatie van sterling gekregen voor deze dienst. Als wij deze op andere wijze wilden uitbreiden, dan hadden we daarvoor een vergunning van de Bank of England nodig om het geld naar Portugal over te maken. Deze werd niet verleend.

46362. De heer **Stokvis**: Werd het ook gevraagd?

A. Ja.

46363. De **Voorzitter**: Toen de boodschap van *Flugi* kwam: Nu kunnen er pakketten naar de concentratiekampen worden gezonden, en toen u die maatregelen hebt moeten nemen, die *Flugi* in staat hebben gesteld iets te doen, toen u die namen aan de heer *Ferwerda* hebt gegeven, hebt u het toen ook via Portugal geprobeerd?

A. Wij hebben het wel degelijk geprobeerd. Wij hadden geregeld contact met de diverse Ministeries, maar er werd geweigerd geld voor dat doel naar Portugal over te brengen.

46364. De **Voorzitter**: Is er niet een moment geweest, waarop de boodschap is gekomen — ik meen door middel van *Eden* —, dat *Churchill* het wel goedvond?

A. Dat heb ik nog nooit gehoord.

46365. De **Voorzitter**: Was dat niet, toen de invasie min of meer begon te gelukken?

A. Dat heb ik nooit gehoord; daar weet ik niets van.

46366. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens gehoord van de heer *Sloet tot Everlo*, die werkzaam was in Lissabon?

A. Ik heb de naam wel eens gehoord.

46367. De **Voorzitter**: Niets anders?

A. Neen.

46368. De **Voorzitter**: Hebt u nooit gehoord, dat hij enige denkbeelden had om aan geld te komen voor het zenden van pakketten?

A. Neen. Ik heb van de week voor het eerst gehoord, dat die vraag zou worden gesteld, bij wijze van spreken.

46369. De **Voorzitter**: Wij hebben wel eens het gevoel gehad, dat het niet altijd even goed boterde tussen de heren *de Vos van Steenwijk*, *Flugi* en *Bosch van Rosenthal*, die elkaar wel eens wat vliegen zaten af te vangen, en dat de heer *de Vos van Steenwijk* wel eens op zijn teentjes was getreden, wanneer de heer *Flugi* iets deed, en dat de heer *Flugi* verontwaardigd was, wanneer hij geen geld kon krijgen om een nieuwe jas te kopen.

Weet u er iets van?

A. Ik heb er wel eens iets van gehoord.

46370. De **Voorzitter**: Hoe komt het, dat het Nederlandse Rode Kruis in Londen er genoegen mee heeft genomen, dat in Zwitserland een vertegenwoordiger werd aangewezen, die anderhalf uur sporens van Genève woonde en eens in de veertien dagen daar een uurtje kwam?

A. De heer *de Vos van Steenwijk* is bij het uitbreken van de oorlog aangezocht, omdat — naar ik vermoed — de heer *van Lidth de Jeude* meende, dat hij de geschikte man was.

46371. De **Voorzitter**: Omdat de heer *Bosch van Rosenthal* hern had aanbevolen?

A. Dat weet ik niet precies.

46372. De **Voorzitter**: Was de heer *de Vos van Steenwijk* de speciaal aangewezen persoon voor dit werk vanwege zijn activiteit? Ik geloof toch niet, dat, wanneer je op die leeftijd in Clarens gaat wonen, dit getuigt van een grote activiteit.

A. Daarover heb ik niet te klagen gehad.

46373. De **Voorzitter**: Ik heb de correspondentie nagelezen er, daarin niet veel aangetroffen, dat wijst op een buitengewone activiteit.

A. Corresponderitie van .....?

De **Voorzitter**: Van de heer *de Vos van Steenwijk* met Bern en van de heer *de Vos van Steenwijk* met de heer *Flugi* en van de heer *de Vos van Steenwijk* met u.

A. Ik heb er niets speciaals van gemerkt. Hij heeft indertijd de heer *Flugi* in Genève aangesteld om ter plaatse het werk waar te nemen.

46374. De **Voorzitter**: Ik vind dat euphemistisch uitgedrukt .....

A. Hoe bedoelt u dat?

De **Voorzitter**: ..... omdat door zeer bijzondere omstandigheden de heer *Flugi* toevallig met een opdracht van het Nederlandse Rode Kruis in Zwitserland is aangekomen en toen heeft aangeboden, die werkzaamheden te gaan doen.

A. Dat is mogelijk. Ik weet niet precies hoe het gebeurd is.

46375. De **Voorzitter**: Zoals u het zegt, zou het de indruk kunnen wekken, dat de heer *de Vos van Steenwijk* zich moeite heeft gegeven een goede kracht te zoeken en na veel moeite de heer *Flugi* heeft gevonden. *Zó* is het niet.

A. Die zaak is gebeurd voordat de oorlog over was en het enige verkeer met Genève per codetelegram ging. Wij hebben vijf jaar lang geen ander contact kunnen hebben, zodat wij niet alle details precies wisten. Wij moesten er op vertrouwen, dat de heer *de Vos van Steenwijk* de moeilijkheden op de beste wijze oploste.

46376. De **Voorzitter**: Kreeg u de indruk, dat hij het op de beste wijze had gedaan?

A. Ja.

46377. De **Voorzitter**: Wist u niet, dat hij éénmaal in de veertien dagen, of met nog langere tussenpozen, in Genève kwam?

A. Dat weet ik niet. Als hij zijn werk maar goed deed!

46378. De **Voorzitter**: Ik weet niet of het mogelijk is, dat je je werk goed doet, wanneer je maar één of twee uurtjes in de veertien dagen in Genève komt. Dat bestaat niet.

A. Ik laat het aan u over, die mening te hebben. Wij hebben niet te klagen gehad over de wijze, waarop de delegatie haar werk deed.

De **Voorzitter**: Dat was *Flugi*!

A. Dat was een employé van *de Vos van Steenwijk* en dus van ons.

46379. De **Voorzitter**: Wij vinden het wel vreemd, dat men steeds *de Vos van Steenwijk* naar voren plaatst als de man, die zulk goed werk heeft gedaan.

A. Hij was de verantwoordelijke man.

46380. De **Voorzitter**: Wat zou er in Zwitserland gebeurd zijn, als *Flugi* er niet geweest was? Naar mijn gevoelen niets.

A. Dan was er iemand anders aangesteld. Ik ben er in het geheel niet van overtuigd, dat er dan niets gebeurd zou zijn.

46381. De **Voorzitter**: Zou *de Vos van Steenwijk* dan in Genève zijn gaan wonen in plaats van in Clarens?

A. Dat weet ik niet.

46382. De **Voorzitter**: Gedurende al die tijd, dat *Flugi* er niet was, heeft *de Vos van Steenwijk* niets gedaan. *Flugi* is er niet dadelijk geweest!

A. Wij hebben over de samenwerking met *de Vos van Steenwijk* beslist niet te klagen gehad.

46383. De **Voorzitter**: U zegt: wij hebben alleen contact gehad door middel van codetelegrammen.

U hebt niet kunnen weten, wat hij had kunnen doen.

A. Dat ben ik volkomen met u eens.

46384. De **Voorzitter**: *De Vos van Steenwijk* is daar gedurende de eerste tijd alleen geweest. Hij kwam eens in de veertien dagen of nog minder in Genève en deed uitermate weinig.

A. Ik kan niet oordelen over datgene, wat eventueel wel gedaan had kunnen worden. Als wij telegrafeerden en instructies gaven, werden die prompt uitgevoerd.

46385. De **Voorzitter**: Dat zij uitgevoerd werden, weet u niet.

A. Dat ben ik met u eens, wij konden dit slechts aannemen.

46386. De **Voorzitter**: In welke omvang weet u ook niet. Of er initiatief zou zijn genomen, indien er een meer actief man had gezeten, weet u ook niet. Ik ben wel van mening, dat er gedurende de eerste 2½ jaar een zeer onvolledige vertegenwoordiging is geweest en dat men voornamelijk heeft geprofiteerd van de activiteit van het Internationale Rode Kruis en niet van *de Vos van Steenwijk*,

Hebt u wel eens iets te maken gehad met de Commissie van Advies voor Joodse Aangelegenheden in Londen?

A. Ik heb er nooit van gehoord, voordat ik er van de heer *Gerretsen* van hoorde.

46387. De **Voorzitter**: Van de Palestina-lijsten weet u ook niets?

A. Daarvan heb ik wel eens heel in de verte iets gehoord. Ik kan u er echter niets over mededelen.

46388. De **Voorzitter**: Wanneer is het werk van het London Committee beëindigd?

A. Op 16 April 1946, dat is de liquidatiedatum.

46389. De **Voorzitter**: De datum, waarop de liquidatie ingegaan is?

A. Van die dag af was het London Committee opgeheven. Toen was de liquidatie afgelopen.

46390. De **Voorzitter**: Had u op het secretariaat een aantal mensen zitten?

A. Op een gegeven ogenblik 120 man, heel veel vrijwillige werkers.

46391. De **Voorzitter**: Was er zoveel te doen?

A. Ontzettend veel.

46392. De **Voorzitter**: Maar er werden toch in Londen geen pakketten gemaakt?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Had u zoveel mensen en bovendien nog vrijwilligers?

A. Ja, de vrijwilligers werkten hoofdzakelijk in het klerendepartement onder mevrouw *Michiels van Verduynen*. In het begin was het de bedoeling de réfugiés, die zonder kleren kwamen, te helpen. Later werden er kleren verzameld om ze na de bevrijding naar Nederland te zenden.

46393. De **Voorzitter**: Men nam dus ook op zich om de vluchtelingen, die kwamen, behulpzaam te zijn.

A. Ja, in het begin geschiedde dat door het Emergency Committee, dat opgericht was om de réfugiés te helpen. Later, toen het geld op was, is dit werk overgegaan naar het Rode Kruis.

46394. De **Voorzitter**: Hoe is men aan het geld gekomen?

A. Ingezameld bij de Nederlandse kolonie

46395. De **Voorzitter**: Was het een groot bedrag?

A. Ik meen, dat het over de £ 30000 was.

46396. De **Voorzitter**: Zat daarin geen subsidie van de Regering?

A. Neen, het was geheel opgebracht door de kolonie.

46397. De **Voorzitter**: Wie had daarvan de leiding?

A. Mevrouw *Michiels van Verduynen* was presidente, de heer *de Meester* was chairman. Verder zaten er in de heren *Knottenbelt*, *ten Doesschate*, *Rijkens*, ds. *van Dorp*, kolonel *van den Bergh* en dr. *Henny*.

46398. De **Voorzitter**: Wie is kolonel *van den Bergh*?

A. Dat is *Donald Stanley van den Bergh*, de zoon van *Henry*, een Engelsman. Voorts waren er nog jhr. *Quarles van Ufford*, de heer *van Heeteren* en mevrouw *van Zwanenberg*.

46399. De **Voorzitter**: Ik zou graag willen weten, wat die 120 mensen uitvoerden, die op de salarislijst stonden, en wat het grote aantal vrijwilligers deed.

A. De vrijwilligers zaten op het klerendepartement.

46400. De **Voorzitter**: En wat deden die 120 gesalarieerden'?

A. Al het werk van het secretariaat; het is moeilijk nu in details uit te leggen, wat het was.

Er was een afdeling voor de voedselpakketten naar Lissabon.

46401. De **Voorzitter**: Wanneer u zegt: „de voedselpakketten naar Lissabon”, bedoelt u: het aannemen van orders van particulieren om pakketten te kopen in Lissabon en die door te zenden.

A. Er was een afdeling „tweede reserve” voor de zeelui, waarvan wij de administratie hadden. Die administratie was aan ons gegeven, omdat wij van origine brgonnen waren, en toen heeft Minister *van den Tempel* het aan mij persoonlijk in handen gegeven.

46402. De **Voorzitter**: Waren dat de zeelui, voor wie er geen taak was, doordat zij ziek of gewond of te oud waren?

A. Juist.

46403. De **Voorzitter**: Wat gebeurde er met die mensen?

A. Die hadden een uitkering volgens het Vaarplichtbesluit.

45404. De **Voorzitter**: Gebeurde er verder nog iets voor hen of kregen zij alleen geld?

A. Wij trachtten hen aan werk te helpen: wij hadden een hele afdeling, een soort van arbeidsbeurs, waar iedereen zoveel mogelijk werd geholpen om een baantje te krijgen. Het was de bedoeling, dat zij zich zelf zouden kunnen bedruipen.

46405. De **Voorzitter**: Werd er ook voor hun ontspanning gezorgd?

A. Daar hebben wij ons niet zelf mee bemoeid. Het Welfare Committee for the Fighting Forces — en daaronder behoorden ook de zeelui — organiseerde nu en dan vermakelijkheden.

45406. De **Voorzitter**: Deden de mensen van de „tweede reserve” daar ook aan mee?

A. Ja. Wij hadden ook het Informatiebureau. Dat was een van de grootste afdelingen.

46407. De **Voorzitter**: Wat deed dat?

A. Het belastte zich in het verzenden van de Rode Kruisberichten naar de mensen in het bezette gebied.

45408. De **Voorzitter**: Was daar zeer veel aan te doen?

A. Ja, heel veel. Zij moesten alle worden getikt met drie of vier kopieën: één ging door, één ging, als ik mij goed herinner, naar het Britse Rode Kruis, één ging naar de censuur en één moesten wij achterhouden; bij de censuur werden zij opgeslagen. Hoe het precies ging, weet ik niet meer uit mijn hoofd, maar er was een bepaald systeem voor de registratie.

46409. De **Voorzitter**: Zaten er wel veertig mensen op dat bureau?

A. Zeker! Een heel lange tijd hebben wij de schoolverzorging voor kinderen onder ons gehad. Dat waren kinderen van réfugiés; die moesten worden ondergebracht.

46410. De **Voorzitter**: Waren er veel gezinnen met kinderen?

A. Ja, heel wat. Wij hadden op een gegeven ogenblik voor 70 kinderen te zorgen.

De **Voorzitter**: Dat kan ik mij voorstellen.

A. Het is zo. Er hebben ongeveer 70 kinderen op onze lijst gestaan.

46411. De **Voorzitter**: Waren die over België en Frankrijk gekomen?

A. Ja.

46412. De **Voorzitter**: In de eerste dagen?

A. Ja; er waren verschillende Hollanders, die eigenlijk uit Antwerpen kwamen.

46413. De **Voorzitter**: Waren dat altijd werkelijke Nederlanders'?

A. Ja, anders gingen zij naar het Belgische Rode Kruis of Je Belgische Regering toe.

46414. De **Voorzitter**: Wij hebben wel eens gehoord, dat in Lissabon Nederlanders als zodanig waren aanvaard, van wie het zeer de vraag was of het wel Nederlanders waren, en dat daar personen bij waren, die een Nederlandse pas hadden, maar op een min of meer eigenaardige wijze daaraan waren gekomen, terwijl zij helemaal geen Nederlander waren.

A. Wij gingen uit van de paspoorten. Wanneer zij een geldig paspoort hadden, waren zij natuurlijk Nederlander. Wij zijn op dat punt natuurlijk niet te formeel geweest. Er waren er bij, die op een gunstpas liepen en toch als Nederlanders werden beschouwd.

46415. De **Voorzitter**: Hebt u gemerkt, dat er wel eens mee is geknoeid?

A. Dat hebben wij niet gemerkt.

46416. De heer **Stokvis**: Een gunstpas was juist een bewijs, dat de betrokkene geen Nederlander was.

A. Wij hebben ons altijd zoveel mogelijk op een humanitair standpunt gesteld.

46417. De **Voorzitter**: Met gunstpassen is toch niet geknoeid?

A. Neen.

46418. De **Voorzitter**: Er is nog een vreemd geval. Het Rode Kruis in Nederland heeft een zeer uitvoerig plan opgemaakt voor de ontvangst van de repatriërenden aan de grens tegen de tijd, dat Nederland bevrijd zou zijn, en daarvoor medici en verpleegsters geïnstrueerd en hospitalen ingericht. Dat plan is volgens het Rode Kruis in Nederland toegezonden aan het Nederlandse Rode Kruis in Londen, maar op de een of andere manier in Londen in de een of ander lade terechtgekomen. Er is nooit enige uitvoering aan gegeven. Die medici, verpleegsters en hospitalen zijn hier voor dat doel nooit gebruikt, behalve in Nijmegen. Er is hevig geklaagd over de slechte ontvangst aan de grens, terwijl de regeling toch klaar was. Is u daarvan iets bekend?

A. Neen. Het enige, dat ik u kan mededelen, is, dat wij lang vóór de afloop van de oorlog deze moeilijkheid onder de ogen hebben gezien. Zij was een van de redenen, waarom het Vrouwen Hulpkorps is opgericht. Dit korps is opgericht als Rode Kruis-korps. Het is door ons opgericht. Wij hebben voor de organisatie mevrouw *Smit—Dyserinck*, die nu nog commandante is, uitgezocht. De kwestie van de ontvangst aan de grens had niet alleen onze belangstelling, doch ook die van het leger. Ik heb zelf oefeningen bijgewoond, waarbij een dergelijke toestand gesuggereerd en de organisatie beproefd werd.

46419. De **Voorzitter**: Bedoelt u daarmee het leger of Militair Gezag?

A. Ik vermoed, dat het Militair Gezag is geweest. Er was eigenlijk geen leger. Laten wij zeggen: de militaire autoriteiten.

De **Voorzitter**: Dat is weer wat anders.

A. Ik heb indertijd in Wolverhampton een oefening bijgewoond van militairen en ons meisjeskorps in Rode Kruis-uniform. Later,

toen de invasie plaats vond, heeft de S.H.A.E.F. als eis gesteld, dat niemand naar het vasteland ging, of hij of zij moest militair zijn. Toen is het korps hals over kop in khaki gestoken en gemilitariseerd. Het was oorspronkelijk een stichting van het Rode Kruis.

46420. De **Voorzitter**: Wanneer zijn zij naai het vasteland gegaan?

A. Na de invasie.

46421. De **Voorzitter**: Hebben zij ook de invasie gevolgd?

A. Zij zijn in het zuiden aangekomen en binnengekomen via Ostende, toen dat vrij was. Zij zijn gedurende de gehele winter 1944/1945 in het zuiden geweest.

46422. De **Voorzitter**: Zijn zij dus dadelijk naar België gestuurd, toen dat vrij was?

A. Ja.

46423. De **Voorzitter**: Dus u had in Londen bij het Rode Kruis belangstelling voor wat er aan de grens moest gaan gebeuren.

A. Ja.

46424. De **Voorzitter**: Maar u weet niet, dat u ooit van het Rode Kruis in Nederland een plan hebt ontvangen?

A. Neen.

46425. De **Voorzitter**: Het was toch naar Londen gestuurd, maar men wist niet precies aan wie. De heer *Heusdens*, de tegenwoordige burgemeester van Vlaardingen, zou er voor zorgen, dat het plan op zijn bestemming kwam.

A. Ik herinner het mij absoluut niet

46426. De **Voorzitter**: Hebt u er ook nooit over horen spreken?

A. Deze week heb ik het voor het eerst gehoord.

46427. De heer **Stokvis**: Is er u ook iets van bekend, dat door het Britse en Internationale Rode Kruis bij herhaling pakketten zijn gezonden naar Theresienstadt?

A. Dat weet ik.

46428. De **Voorzitter**: Kunt u daarover iets naders mededelen?

A. Ik weet, dat ze zijn verstuurd.

46429. De **Voorzitter**: Van waar uit?

A. Van uit Genève. Dat hebben wij ook gedaan. Wij hebben er ook voor gezorgd.

46430. De heer **Stokvis**: Hoe kwam u aan de namen van de desbetreffende mensen?

A. Dat zou ik niet meer kunnen zeggen. Ik heb ze in Londen gekregen van het Tsjechische Rode Kruis. Dan was de zaak al verzorgd, voorzover het ons aanging, want dan had *Flugi* de lijsten al.

46431. De heer **Stokvis**: Dus ook dat punt heeft u niet in contact gebracht met de Joodse commissie, waarvan u het bestaan niet wist.

A. Neen, wij hebben het van het Tsjechische Rode Kruis in Londen gekregen.

46432. De **Voorzitter**: Hebt u de namen van het Tsjechische Rode Kruis gekregen?

A. Ja, dat was ook correct. Het Internationale Rode Kruis zond de lijsten van de in elk land geïnterneerden naar het Rode Kruis van dat land.

46433. De **Voorzitter**: Werden de pakketten alle onder Amerikaanse of Engelse naam verzonden? Kon men er alleen maar Amerikaanse of Engelse herkomst aan ontdekken?

A. Dat zou ik niet weten, want ze zijn in Zwitserland verpakt. Ik denk, dat het onder de naam van het Zwitserse Rode Kruis ging, maar dat zou ik niet met zekerheid kunnen zeggen. Dat punt heb ik inderdaad nooit onder het oog gezien.

46434. De **Voorzitter**: Dus de mensen hebben nooit geweten, dat, wanneer ze pakketten ontvingen, deze door het Nederlandse Rode Kruis waren gezonden.

A. Daaraan heb ik nooit speciaal aandacht besteed.

46435. De heer **Stokvis**: U hebt gezegd, dat er voor Zw. fr. 2 000 000 medicamenten zijn verzonden. Weet u daarvan nog iets naders?

A. Dat staat allemaal in mijn rapport. Dergelijke dingen konden pas worden gepubliceerd na afloop van de oorlog, juist met het oog op de Duitse connecties in Genève, want die kregen dergelijke boekjes ook in handen.

Wij konden daarover dus niet praten. Er zijn verschillende dingen, die in de rapporten niet zijn vermeld, omdat het min of meer onder de roos moest gebeuren.

46436. De **Voorzitter**: Zijn het rapporten uit de oorlog?

A. De laatste rapporten zijn na de oorlog gepubliceerd; daar staan de lijsten in.

46437. De heer **Stokvis**: Die zijn compleet?

A. Zo compleet als ik ze kon maken.

Als u er geen bezwaar tegen hebt, zou ik nog één ding willen zeggen. Ik heb uit diverse besprekingen en uit de vragen de indruk gekregen, dat u er speciaal belang in stelt of wij vroeg genoeg aan de civiele geïnterneerden hebben gedacht. Ik heb een lijst van het Britse Rode Kruis gevonden, die miss *Warner* mij indertijd ter inzage heeft gegeven. Het is een lijst van brieven; de brieven zelf heb ik niet. Het zijn short notes.

Zou het misschien van belang zijn, dat de heer *Gerretsen* deze lijst eens doorzag en eventueel vragen daarover aan mij stelde?

De **Voorzitter**: Het beste zou zijn, dat wij kopieën van die brieven kregen.

A. Ik wil graag proberen ze te krijgen, als de heer *Gerretsen* de lijst wil doorkijken en aantekent, wat hij denkt, dat de moeite waard is.

Er is ook een brief bij, gericht aan het Britse Rode Kruis, van de heer *Max Huber*, president van het Internationale Rode Kruis, van 26 Augustus 1943, over de civiele gevangenen, waarin hij enige dingen zegt, die interessant zijn.

Hij zegt aan het einde:

„P.S. We should greatly appreciate if you considered it possible to bring this problem to the attention of the authorities of the Red Cross Societies of the Allied Countries, some of whom (the Norwegians, Dutch and Czechs) have often applied to us through their representatives in Switzerland with requests to come to the assistance of their compatriots in concentration camps.”

Daar is het bewijs, dat niet alleen wij het hebben gedaan, maar dat ook „the representative in Switzerland”, zijnde de heer *de Vos* van *Steenwijk*, er vóór 1943 op heeft aangedrongen.

46438. De **Voorzitter**: U wilt misschien de tekst van de brief wel overleggen?

De heer **Stokvis**: Kunt u de notes, die in uw bezit zijn gebleven, overleggen?

A. Ja, zeker; het is geen interessante lectuur.

De heer **Stokvis**: Ik denk, dat interessant zal zijn niet alleen wat er in staat, maar ook wat er niet in staat.

De **Voorzitter**: Zou u die file aan de heer *Gerretsen* willen toevertrouwen? U krijgt ze natuurlijk terug.

A. Zeker. Dit is een copie van de notulen.

De **Voorzitter**: Misschien mag de heer *Gerretsen* die hebben. Hebt u misschien nog meer stukken bij u, waarvan de mogelijkheid bestaat, dat zij de heer *Gerretsen* interesseren?

A. Ik heb nog wel andere stukken, maar ik geloof niet, dat er veel in staat, dat u niet weet.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

W. FRIEDHOFF.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 7 APRIL 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Roosjen en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen. griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en *m*.

Verhoor van

LIBERTUS POLLING,

oud 55 jaar, wonend- te Oporto (Portugal),
Directeur Buitenlands Bedrijf „Zuid-Afrikaans Handelshuis”,
en honorair consul der Nederlanden te Oporto (Portugal).

Hij legt de eed af als getuige.

46776. De Voorzitter: U weel waarschijnlijk wel. over welk vraagstuk wij u graag willen spreken.

A. Ik heb enige vermoedens daaromtrent.

De **Voorzitter**: In uw brief, die u op 5 Januari aan onze griffier, de heer *Gerretsen*, geschreven hebt, hebt u gezegd, dat hrt u verbaasde — ik geloof zelfs; dat er min of meer ontstemming uit bleek —, dat wij niet eerder hadden getracht u te horen. In de eerste plaats zou ik willen zeggen, dat op allerlei wijzen, o.a. in de *Staatscourant* een jaar geleden, is bekendgemaakt, dat degenen, die naar hun mening iets te vertellen hebben, dat de Enquêtecommissie kan interesseren, zich bij de commissie kunnen aanmelden. Daar zijn veel aanmeldingen op gekomen. U zult dat in Portugal niet gemerkt hebben en al had u het wel gemerkt en ook al had u ons wel geschreven, dan hadden wij toch niet dadelijk gezegd, dat wij u op dat moment gaarne zouden willen spreken. Deze commissie behandelt een uitermate uitgebreid terrein. Zij is in drie afdelingen gesplitst en deze subcommissie behandelt op zich zelf ook al een groot terrein. Wij waren van den beginne af aan niet onmiddellijk aan deze soort van vraagstukken toe. Wij zijn er nu mee bezig. Er zal in de loop van 1949 een aantal rapporten van de commissie verschijnen. Misschien hebt u al gemerkt, dat er één is verschenen. Zo komen er een stuk of acht. Het was helemaal niet de bedoeling van onze kant om u niet te horen, zodra wij van uw bestaan afwisten. Omdat u met deze vraagstukken bekend bent, kunt u ons waarschijnlijk wel interessante mededelingen doen.

A. Mag ik misschien een kleine opmerking maken? U zei zoëven, dat uit mijn brief een zekere ontstemming bleek. Dat is ook inderdaad waar. Die ontstemming is bij mij ontstaan, nadat ik in de pers had gelezen, dat over het algemeen de Nederlandse vluchtelingen in Portugal zo slecht waren behandeld. Het is dan toch logisch, dat ik mij afvraag, uit welke bron dit afkomstig was. Schijnbaar heeft u de betrokken mensen niet gehoord, alvorens de publicatie in de pers verscheen.

De Voorzitter: Wij dragen voor zulke publicaties in de pers geen verantwoordelijkheid.

A. Maar zijn die dan niet uit officiële bron gekomen? Ik heb zoveel gelezen over de toestanden daar, over de heer *Maas Geesteranus* en dergelijke, dat dit toch uit officiële bron moet zijn gekomen.

De Voorzitter: Neen, dat geioof ik niet. Ik heb ten minste nooit gemerkt, dat aan al datgene, wat er over in de pers heeft gestaan, — ik heb niet de indruk, dat het veel geweest is —, officiële mededelingen ten grondslag lagen.

A. Er werd daarin zeer ongunstig gesproken over de behandeling van de vluchtelingen in Portugal.

De Voorzitter: Het is mogelijk; men heeft zoveel in de kranten geschreven over ongunstige behandeling, wat later bleek, niet op waarheid te berusten.

A. Daardoor ontstond bij mij dat gevoel van ontstemming.

46777. De Voorzitter: Dat is een beetje misplaatst, want er staan zoveel dingen in de pers, die niet waar zijn. Maar **die** ontstemming bedoel ik niet. Ik bedoel uw oordeel over deze commissie. Ik ben er wat verbaasd over geweest, dat u uit de verte precies wist, hoe de commissie werkte. Naar mijn mening werkt ze met de middelen, waarover ze beschikken kan, zogoed als onder de omstandigheden mogelijk is. Ik zal me nu verder bepalen tot datgene, wat wij van u mogelijk is. Ik zal me nu verder bepalen tot datgene, wat wij van u willen weten. Het eerste, dat ik dan graag wil weten, is of u in Portugal was — ik meen, dat die vraag bevestigend is te beantwoorden —, toen Nederland in oorlog kwam.

A. Ja.

45718. De Voorzitter: Wat deed u daar toen, wat was functie?

A. Mijn taak was daar te werken voor het Zuid-Afrikaans Handelshuis, en mijn nevenfunctie was consul der Nederlanden.

45759. De Voorzitter: Maar toen nog niet?

A. Neen, bij het uitbreken van de oorlog was een zekere heer *van den Niepoort* consul in Oporto. Zijn vrouw was Duitse en zijn kinderen gingen naar de Duitse school. Voor mijn voorganger was toen de tijd gekomen om heen te gaan.

46780. De Voorzitter: Heeft hij zelf dit besluit genomen?

A. Ja, min of meer. Er is wel enige pressie op hem uitgeoefend. Ten slotte is het van weerskanten gekomen. Aangezien er toen een consul moest zijn, ben ik aangezocht om die functie over te nemen. Dat heb ik gedaan, niet wetende wat de consequenties waren, want een paar weken later kwamen er honderden vluchtelingen. Niet dat ik er spijt van heb gehad, integendeel, het zijn de mooiste jaren van mijn leven geweest, toen ik die mensen kon helpen, maar dat was eigenlijk niet de bedoeling, toen ik die functie overnam, want ik was er voor zaken.

46781. De **Voorzitter**: Dus de benoeming van u en het ontslag van de heer *van den Niepoort*, dat daaraan voorafging, zijn spoedig tot stand gekomen?

A. Heel spoedig.

46782. De Voorzitter: De Regering heeft toen dus met snelheid ingegrepen?

A. Ja, dat was een hoge uitzondering.

46783. De heer **Roosjen**: Hoe bedoelt u dat?

A. De ambtelijke machine werkt anders nogal langzaam.

46784. De Voorzitter: Op 1 Juni 1940 hebt u die benoeming gekregen?

A. Ja.

46785. De Voorzitter: U zei zoëven, dat al heel spoedig grote aantallen vluchtelingen kwamen uit Nederland. Wanneer was dat?

A. Dat is begonnen ongeveer half Juli.

46786. De **Voorzitter**: Daar stond u toch waarschijnlijk wel een beetje vreemd tegenover? Een beetje onwennig, omdat u zo kort tevoren als consul was opgetreden?

A. Ik weet niet of dat nu direct onwennig genoemd kan worden. Als iemand hulp nodig heeft en hij roept die hulp in, dan behoort men klaar te staan.

46787. De **Voorzitter**: Natuurlijk moet men dan klaarstaan, maar ik kan me voorstellen, dat men dan niet dadelijk weet, welke bevoegden men heeft en hoever men er mee kan gaan. Vooral wanneer het op geld aankomt en zo verder. Was toen de heer *van Harinxma thoe Slooten* al in Lissabon?

A. Neen, die was er toen nog niet.

46788. De **Voorzitter**: Dus toen ressorteerde het vluchtelingenwerk nog helemaal onder het gezantschap?

A. Dat stond destijds onder de heer *Sillern*, de gezant.

45789. De **Voorzitter**: Wat zijn zo uw ervaringen geweest in de eerste tijd, zowel ten aanzien van de vluchtelingen en hun gesteldheid als uw ervaringen met de heer *Sillem* als gezant?

A. Uw eerste vraag betrof de ervaringen met de vluchtelingen. Ik zei u al, dat die ervaring buitengewoon prettig was. Ik heb altijd heel goed met de mensen kunnen opschieten. Ik heb honderden brieven gekregen zodra de mensen aan de andere zijde van de oceaan waren. Dankbetuigingen; ik heb er hier enige meegenomen, die u eventueel ter inzage kunt krijgen. Wat de samenwerking betreft met het gezantschap, die was nooit buitengewoon goed.

46790. De **Voorzitter**: Hoe kwam dat zo?

A. Dat kan ik alleen zó verklaren, dat de heren daar eigenlijk nog jarenlang geleefd hebben alsof er geen oorlog was. Zij wisten niets van ellende af. Ze konden wel het een en ander horen van de vluchtelingen, maar daaraan werd volgens mij heel weinig aandacht geschonken. De mensen werden een beetje behandeld van: Daar komen weer een paar van die kerels, die we moeten helpen.

46791. De **Voorzitter**: Deden ze dat ten slotte ook?

A. Dat geloof ik wel. Maar of het nu altijd op efficiënte wijze is gebeurd, geloof ik niet. Ik heb in dat opzicht natuurlijk meer kunnen bereiken, omdat ik honorair consul ben en eigenlijk geen ondergeschikt ambtenaar, die zijn superieuren naar de ogen moet zien. Ik heb dus vaak dingen gedaan, die volgens mijn instructies niet gedaan mochten worden. Zoals b.v.: De mensen wilden naar Amerika, en om daarvoor een visum te krijgen, moest worden voldaan aan verschillende voorwaarden. Afscheiden van financiële voorwaarden, moesten de mensen een paspoort hebben, dat ze in de regel wel hadden. Wanneer ze getrouwd waren, moesten ze daarvan een bewijs hebben. Ook moesten ze een geboortebewijs hebben en een bewijs van goed gedrag. Aan die eisen moest worden voldaan. Een paspoort hadden de mensen in de regel wel, maar de andere documenten niet. Ik stond op heel vertrouwelijke voet met de Amerikaanse consul in Oporto. Op die wijze kon ik bereiken, dat de mensen wegwamen zonder die formaliteiten, want ik heb duidelijk kunnen maken, dat iemand, die vlucht, in de haast wel een paspoort bij zich steekt, maar niet zijn trouwboekje of geboortebewijs en dergelijke dingen, en zeker geen bewijs van goed gedrag. Ik geloof, dat ik in mijn leven nooit een bewijs van goed gedrag nodig heb gehad. Niet, dat ik zo braaf ben, maar ik heb dat document bij mijn weten nooit bezeten. Deze eis werd echter gesteld en ik ging praten met de Amerikaanse consul en vroeg hem of het goed was, dat ik die bewuste persoon een verklaring gaf op grond van het paspoort, uitgegeven daar en daar, op die en die datum geboren. Dit werd goedgevonden. Wanneer ze getrouwd waren, vroeg ik de mensen: Vertel me eens heel eerlijk: Zijn jullie werkelijk voor de wet getrouwd? En als ze mij dat bevestigden en ik kon het aannemen, dan gaf ik die verklaring. De laatste verklaring — de moeilijkste — was het bewijs van goed gedrag. Ik kon toch slechts de mensen vragen: Heb je wel eens ooit van je leven in de gevangenis gezeten? Ben je wel eens met de politie in aanraking geweest? Dan was het antwoord meestal: Ja, ik heb wel eens een bekeuring gehad, omdat ik zonder licht reed, of iets dergelijks. Maar goed, ik gaf ook die verklaringen. De Amerikaanse consul aanvaardde dat. De mensen gingen dan met de eerste de beste gelegenheid naar Amerika.

46793. De **Voorzitter**: Moest de consul daarvoor niet eerst zijn gezantschap in Lissabon raadplegen?

A. Dat kan ik u niet zeggen.

46793. De **Voorzitter**: Gaf hij ze dan een visum?

A. Dat hing heel veel van de consul af. Ik heb wel mensen doorgekregen, die aanvankelijk geen visum konden krijgen. Vaak na uren en uren lang met de man te praten, kreeg ik hem dan zo ver, dat hij een uitzondering maakte en een visum gaf, zodat de mensen weg konden gaan.

46794. De **Voorzitter**: Was er zo vaak scheepsgelegenheid van uit Oporto?

A. Betrekkelijk vaak. Wanneer eenmaal het visum verstrekt was, kon men ook in Lissabon aan boord.

46795. De **Voorzitter**: Vond men het in Lissabon wel goed, dat u reizigers behandelde, die over Lissabon vertrokken?

A. U moet niet vergeten, dat de mensen in mijn ressort waren in Oporto, dus ik had ze bij te staan, ook met de aanvraag voor het visum. Het visum werd gegeven door de Amerikaanse consul in Oporto, niet in Lissabon. Dus als de mensen eenmaal het visum hadden, konden ze vrij naar Lissabon gaan en daar aan boord gaan. Het resultaat was echter, dat spoedig massa's vluchtelingen uit Lissabon naar Oporto kwamen, die ook door mij werden geholpen, totdat de Amerikaanse consul er een stokje voor stak. Die mensen hadden al een aanvraag voor een visum ingediend in Lissabon en de gevallen waren dus in Lissabon in behandeling. Toen was er voor mij één mogelijkheid: wanneer er vluchtelingen uit Lissabon kwamen, moesten zij zich wenden tot de Amerikaanse consul, waar ze een vragenlijst moesten invullen. Ik heb ze toen gewaarschuwd, dat ze niet moesten zeggen, dat ze van Lissabon kwamen, maar dat ze uit Spanje afkomstig waren. Zodoende werden ze geholpen.

46796. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk kwamen zij ook wel uit Spanje?

A. Ja, maar ze waren dan gehuisvest in Lissabon. Ze trokken van uit Lissabon naar het noorden, omdat ze daar sneller werden geholpen.

46797. De **Voorzitter**: Er was dus nogal vaak scheepsgelegenheid?

A. Ja, nogal vaak.

46798. De **Voorzitter**: Wie betaalde de vracht?

A. Veel mensen waren zelf in staat de passage te betalen. Bovendien was er nog het Joodse comité. 90 pct. van de vluchtelingen, zo niet meer, waren Joden.

46799. De **Voorzitter**: Was dat een afdeling van de Joint?

A. Juist, dus daar stond ik feitelijk buiten.

46800. De **Voorzitter**: U hebt dus niet veel moeilijkheden onderhouden met het verkrijgen van de middelen voor de mensen om de reis te betalen?

A. Neen.

45801. De **Voorzitter**: Werd ook de eis gesteld, dat ze voldoende middelen hadden om, wanneer ze in Amerika aankwamen, in hun levensonderhoud te voorzien?

A. Ja, als ik me goed herinner werd een bedrag van \$ 8000 als eis gesteld.

46802. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk zullen ze dat niet allemaal gehad hebben?

A. Neen, maar wanneer men kon aantonen, dat er bij aankomst in New York \$ 8000 was, was dit voldoende. Het was mij echter bekend, dat die \$ 8000 door meer dan één persoon werd gebruikt. Er was dan \$ 8000, waarvoor het visum werd verstrekt. Wanneer de persoon dan in Amerika was, kon een ander weer over die \$ 8000 beschikken. Zodoende werd er dan meer dan eens gebruik van gemaakt.

46803. De **Voorzitter**: Hielp de Joint daarbij!
- A. Ja.
46804. De **Voorzitter**: Is er ook wel eens gevraagd of het Nederlandse gezantschap in Lissabon te hulp kon komen of niet?
- A. U bedoelt voor steun?
46805. De **Voorzitter**: Neen, voor zo'n reis.
- A. In Oporto niet. Over Lissabon kan ik niet oordelen.
46806. De **Voorzitter**: Kon men direct naar Amerika; moest men niet over Curaçao?
- A. Dat gebeurde ook wel; de mensen zijn niet alleen naar de Verenigde Staten gegaan, maar ook naar Canada, Cuba, Zuid-Amerika; eigenlijk zijn ze over de hele aardbodem verspreid.
46807. De **Voorzitter**: Werd niet de eis gesteld, dat ze eerst naar Curaçao moesten?
- A. Neen.
46808. De **Voorzitter**: Is die eis later misschien wel gesteld van Amerikaanse zijde?
- A. Neen, die eis is niet gesteld.
46809. De **Voorzitter**: Zijn er ook wel naar Engeland gegaan?
- A. Neen, niet zoveel. De meesten prefereerden het om naar Amerika te gaan in plaats van naar Engeland.
46810. De **Voorzitter**: Waarom?
- A. Het was veel verder weg, ze vonden dat misschien veiliger en waarschijnlijk ook vanwege de zakelijke mogelijkheden. Bijv. diamantbewerkers vonden in Amerika vlot werk.
46811. De **Voorzitter**: Is de manier, waarop u in Oporto werkte, niet ongeveer dezelfde methode geweest als die in Lissabon is gevolgd?
- A. Op die vraag kan ik u niet antwoorden. Het enige antwoord, dat ik u geven kan, is, dat de mensen in Oporto sneller werden geholpen dan in Lissabon. De oorzaak daarvan staat niet aan mij te beoordelen.
46812. De **Voorzitter**: U hebt dus de eerste tijd geen moeilijkheden ondervonden, die voortsproten uit de merkwaardige mentaliteit, die er bij het gezantschap in Lissabon heerste en waarover u zoëven sprak?
- A. Ik geloof, dat die mentaliteit niet alleen in Lissabon heerste. Toen de eerste vluchtelingen kwamen, lag het voor de hand, dat die mensen naar Nederlands grondgebied overzee wilden, naar Suriname en Curaçao of naar Indië. De eerste tijd had ik de bevoegdheid om visa te verstrekken voor Curaçao en verschillende mensen hebben daarvan gebruik gemaakt. Ze waren dan ook in een minimum van tijd naar „de andere wereld". Tot er plotseling een telefonische boodschap kwam uit Lissabon, dat er geen visa meer mochten worden verstrekt aan mensen, die naar Suriname en Curaçao wilden, tenzij ze kapitaalkrachtig waren.
46813. De **Voorzitter**: Hebt u ook gehoord waarom u die mededeling moest worden gedaan?
- A. Neen, maar de conclusie ligt voor de hand, dat ze daar geen mensen wilden hebben, die niet veel geld hadden.
46814. De **Voorzitter**: Neen, zo bedoel ik het niet. Men zal dit toch niet in Lissabon hebben bedacht?
- A. Kijk eens, wanneer ik een brief van een gezant krijg, dan kan ik niet vragen, op wiens instructies hij die brief schrijft.
46815. De **Voorzitter**: Volstrekt niet, maar het zou helemaal niet zo vreemd zijn, wanneer de gezant schreef, dat hij uit Londen opdracht had ontvangen, dit of dat te doen.
- A. Ik vermoed, dat hij die opdracht uit Londen heeft gekregen.
46816. De **Voorzitter**: Heeft hij het er niet bij gezegd?
- A. Dat kan ik u niet met zekerheid zeggen. Dat zou ik in ae correspondentie moeten opzoeken.
46817. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat er voornamelijk — wel 90 pct. — Joodse vluchtelingen waren. Kwamen zij uit Nederland?
- A. De eerste vluchtelingen kwamen uit Nederland, en dit is steeds doorgegaan. Er kwam b.v. drie of vier maanden na de invasie een vissersboot, driemaster, uit het zuiden van Frankrijk met 80 vluchtelingen aan boord. Die mensen waren al een tijd in Frankrijk geweest. Wie de kans kreeg tot ontvluchten uit Nederland, moest eerst naar België, van België naar Frankrijk, enz. Er waren echter ook Nederlanders in België en in Frankrijk.
- De **Voorzitter**: Ik bedoel eigenlijk met mijn vraag iets anders, nl. of deze mensen bij de invasie in Nederland waren.
- A. Er waren er enkelen uit Zeeland en Noordbrabant.
46818. De **Voorzitter**: Dat waren dus in Nederland gevestigde personen; waren er ook veel uit Antwerpen bij?
- A. Ook uit Antwerpen.
46819. De **Voorzitter**: Waren dat werkelijk Nederlanders?
- A. Ja.
46820. De **Voorzitter**: Bent u daar steeds van overtuigd geweest?
- A. Ja, absoluut.
46821. De **Voorzitter**: Wij hebben wel eens gehoord, dat er nogal wat mensen bij waren, van wie men ten zeerste betwijfelde of ze wel Nederlanders waren.
- A. Ik heb de passen steeds gecontroleerd. Ik heb altijd een register op mijn consulaat, waarin iedereen, die zich komt aanmelden, wordt ingeschreven, zelfs heb ik zoveel mogelijk foto's er bij geplakt. Daar staan de nummers van de paspoorten in, de data van afgifte, kortom alle bijzonderheden. Ik geloof, dat ik de paspoorten wel zo kon beoordelen, dat ze geldig waren.
46822. De **Voorzitter**: Niet alleen geldig, wat de termijn van uitgifte betreft, maar bent u er ook van overtuigd geweest, dat ze echt waren?
- A. Ja, ten volle.
46823. De **Voorzitter**: Er waren dus geen mensen, die helemaal geen Nederlands kenden en die kennelijk van andere landen kwamen, zodat u verbaasd was, dat ze een Nederlandse pas hadden?
- A. Neen, die heb ik niet gehad. Ik, heb misschien één geval gehad, van een man met Duitse of Oostenrijkse nationaliteit, die al jaren Nederlander was en die in Amsterdam zijn bedrijf had.
- De **Voorzitter**: Dat was natuurlijk helemaal niet zo wonderlijk.
46824. De heer **Stokvis**: Hebt u die man als Nederlander beschouwd?
- A. Voor mij is iedereen Nederlander, die een Nederlands paspoort heeft. Ik heb zoëven gesproken over mijn voorganger in Oporto, de heer *van den Niepoort*. Hij is nog nimmer in Nederland geweest en spreekt geen woord Hollands. Zijn vrouw, een Duitse, heeft de Nederlandse nationaliteit. De kinderen, die altijd naar de Duitse school gingen, zijn Nederlanders.
46825. De **Voorzitter**: Hoe heet hij: *van den Niepoort*?
- A. Ja, *van den Niepoort*. Zijn vader is consul geweest en zijn grootvader ook. De familie woont al honderd jaar in Portugal en ze spreken geen woord Nederlands; toch hebben ze een Nederlands paspoort.

46826. De heer **Stokvis**: De man, waar we het zoëven over hadden, had dat dus ook?

A. Ja, die had een Nederlands paspoort.

46827. De **Voorzitter**: Na korte tijd is dus al het Regeringscommissariaat voor de vluchtelingen te Londen opgericht en de heer *van Harinxma thoe Slooten* is vertegenwoordiger van dit Regeringscommissariaat geweest?

A. Ja.

46828. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk is van het moment af, dat hij te Lissabon was, het contact tussen de heer *van Harinxma* en u nogal geregeld geweest.

A. Betrekkelijk. Wij hebben steeds weinig contact gehad, want in Oporto kon ik mijn eigen zaakjes redden. Als ik dan de heren uit Lissabon er buiten kon houden, deed ik dat liever, want dat werkte maar remmend.

46829. De **Voorzitter**: Maar hebt u hem niet zozeer nodig gehad om tot bepaalde beslissingen te komen, om aan geld te komen b.v., dat u nodig had om de mensen te ondersteunen in hun dagelijkse uitgaven?

A. Er is kort na de invasie te Lissabon een steuncomité gevormd. Ik heb een van de eerste vergaderingen bijgewoond. Over dat comité had ik al genoeg gehoord in die korte tijd van zijn bestaan, er was altijd ruzie.

46830. De **Voorzitter**: Tussen wie en wie?

A. Tussen de leden onderling en met de gezant. Mevrouw de gezant zei, wanneer er vergadering was: *John*, jij weet er niets van, het is zo en zo, en ze nam het woord over.

46831. De **Voorzitter**: Wie was *John*?

A. Dat was de gezant, Zijne Excellentie.

46832. De **Voorzitter**: Hij was haar man, dus ze kon hem wel beoordelen.

A. Zeker, maar zo iets zegt men niet in een comité-vergadering. Op die vergadering werd mij het verzoek gedaan in Oporto een dergelijk comité op te richten. Ik heb toen gezegd: Excellentie, wanneer u er op staat, dat er een dergelijk comité in Oporto komt, dan ben ik bereid daaraan mede te werken, maar dan neem ik daarin zelf geen zitting. Maar alternatief is, ik ben het comité zelf, en dan loopt het beter. Ik heb in Oporto nooit een comité willen hebben. Ik heb geld ingezameld, wat mij heel vlot gelukte, dank zij mijn zakenrelaties. Ik beschikte binnen korte tijd over grote sommen. In Oporto waren de vluchtelingen blijkbaar eerlijker, want ik heb nooit enige last met hen gehad. In Lissabon had blijkbaar iedere vluchteling geïd nodig en ik stuurde maar steeds geld van Oporto naar Lissabon. In Lissabon is dus het geld opgemaakt, dat ik in Oporto heb gecollecteerd.

46833. De **Voorzitter**: Wat voor soort bedragen zijn dat geweest?

A. Het zal een bedrag zijn geweest van — geld en goederen — misschien tien duizend gulden, dus niet zo ontzettend veel, maar het was toch een aardig bedrag. U moet niet vergeten, dat het acht jaar geleden is.

46834. De **Voorzitter**: Vooral ook, omdat het goeddeels giften waren van mensen, die geen Nederlander waren. Er waren zeker veel Portugezen, die daaraan medededen?

A. Ja.

46835. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat u de eerste vergadering hebt meegemaakt van het comité in Lissabon. U vertelde er toen bij, dat de heer *Sillem* de voorzitter was. Ik meende, dat mevrouw *Sillem* de presidente was van het comité.

A. In elk geval had zij toch de macht in handen, of hij nu voorzitter was of niet. Ik weet wel, dat op die bewuste vergadering — ik heb gelukkig maar één vergadering bijgewoond — de gezant de voorzitter was.

46836. De **Voorzitter**: Denkt u, dat het ongunstig heeft gewerkt op de zaak, dat mevrouw *Sillem* daar zo'n belangrijke stem had?

A. Ik geloof niet, dat het in de eerste plaats te wijten was aan mevrouw *Sillem*. Het zal meer de onderlinge samenwerking tussen de verschillende commissieleden zijn geweest. Het werd over het algemeen meer beschouwd als een erebaantje om in zo'n comité zitting te hebben. Ontegenzeglijk werd er ook wel iets gedaan, maar het streven was toch eigenlijk om de eer, lid te mogen zijn van dit comité

46837. De **Voorzitter**: Ook van mevrouw *Vinke*?

A. Moet ik u daarop antwoord geven?

46838. De **Voorzitter**: Hoe was de positie van mevrouw *Vinke* in de Nederlandse kolonie in Portugal?

A. Ik heb hier nog een mededeling, op speciaal verzoek van mevrouw *Vinke*, om die aan u te overhandigen. Ik ben blij, dat u me daaraan helpt herinneren. Misschien mag ik u die nu vast overhandigen. Het is een berichtje over de heer *Maas Geesteranus*. Mevrouw *Vinke* is het nieuws van de dag in Lissabon. Vandaag is ze dikke vrienden met iemand en morgen bittere vijanden. Maar ze heeft ontegenzegglijk hard gewerkt, in de goede zin.

46839. De **Voorzitter**: Wat was zo haar positie? U zegt: Nieuws van de dag. Dat is ze hier voor ons ook geweest. Wat is haar positie in de kolonie, ziet men haar gaarne?

A. Ik meen, dat ik op die vraag al antwoord heb gegeven. Vandaag is ze met iemand dikke vrienden en morgen vijanden, overmorgen is ze weer goeie vrienden.

46840. De **Voorzitter**: Dus wanneer je eenmaal haar vijand bent, behoeft dat niet zo te blijven?

A. Neen, dat is helemaal niet nodig.

46841. De **Voorzitter**: Als ze zo eens wat vertelt, moet men dat voor 100 % als juist aanvaarden of voor 72 % of voor 43 %?

A. Het is moeilijk voor mij om precies op te geven, wat waar is en wat niet.

46842. De **Voorzitter**: Heeft zij u weleens feitelijke mededelingen gedaan?

A. Zij heeft mij wel mededelingen gedaan, die achteraf juist bleken, maar ik heb natuurlijk niet alle mededelingen kunnen controleren. want het interesseerde me niet zo.

46843. De heer **Stokvis**: Heeft ze u ook mededelingen gedaan, die achteraf onjuist bleken?

A. Neen, dat kan ik u niet zeggen. Ik heb het niet gecontroleerd. Wanneer men met mevrouw *Vinke* praat — ik heb haar veertien dagen geleden nog gezien — hoeft men zelf niets te zeggen, maar men luistert. Het gaat het ene oor in en het andere uit. Het zou onbeleefd zijn om te zeggen: mevrouw *Vinke*, schei nu maar uit. Ze vertelt uren en uren lang, dus u begrijpt wel, dat ik niet alles ga controleren.

46844. De **Voorzitter**: Toen de heer *van Harinxma* in Lissabon kwam, was toen ten aanzien van het vluchtelingenbeleid uw contact met de gezant en het gezantschap eigenlijk voorbij?

A. Ja, dat was toen afgelopen.

46845. De **Voorzitter**: U hebt toen verder dus, wanneer u dat nodig achtte, zich met hem verstaan en hij zal zich wel van tijd tot tijd tot u hebben gewend, Deed hij dit dikwijls uit eigen beweging?

A. Inderdaad gebeurde dit wel en hij vergat het ook nogal eens. Er is eens een moment geweest, toen er een boot in Oporto aankwam met 120 mensen aan boord, die naar Suriname gingen. Wet was op een Zondagmorgen, toen de boot aankwam, en toen ik 's Maandags op kantoor kwam, werd mij verteld, dat de stad vol met Hollanders zat en het duurde niet lang of ze kwamen bij mij op kantoor om de consul een handje te geven, anderen vroegen om een handtekening, enz. Ik heb toen Lissabon opgebeld om te

vragen, hoe dat eigenlijk zat. De heer *van Harinxma* zei toen: Ja, dat is inderdaad een verzuim. We hadden het u even moeten berichten. Die boot kwam van Lissabon af naar Oporto voor Suriname. Er liepen toen 120 Hollanders rond, waar de consul niets vanaf wist. Ik kreeg toen het verzoek — eerst een aanbieding van excuses, hij had ine het wel eens eerder kunnen zeggen — om te zorgen, dat die mensen allemaal onmiddellijk weer aan boord teruggingen, want ze mochten niet van boord af. Dat was blijkbaar ook een verzuim van Lissabon geweest. Deze 120 mensen liepen allemaal heel gezellig te passagieren in Oporto. Ik heb torn gezegd, dat het e-n onmogelijkheid was om ze allemaal op te vangen en weer aan boord te brengen, als ze allemaal op straat liepen. De boot heeft enige dagen in Oporto gelegen en toen kwamen er klachten van verschillende mensen. Er waren passagiers, die eerste klasse reisden, kapitaalkrachtigen. Anderen gingen in de tweede en het uitscliot in de derde. Ze kwamen bij mij om te zeggen, dat ze zo niet konden leven, ze wilden tweede klasse reizen. De tweede klassers wilden graag tot eerste klassers worden gepromoveerd. Ik heb toen de heer *van Harinxma* opgebeld, die zei, dat hij er alles vanaf wist en dat ik maar moest doen, wat ik dacht, dat goed was. Als ik meende, dat mensen naar een betere klasse moesten overgaan, dan moest ik daar maar voor zorgen. Zelf heb ik dagenlang aan boord doorgebracht, de hutten bekeken. De derde klasse hutten waren heus niet slecht, maar ze waren voor 4 personen. Er waren mensen — die het misschien nog nooit zo goed gehad hadden als op dat moment —, die zeiden, dat ze niet in een hut gingen slapen voor 4 personen. Ik heb gezegd, dat de jonge vrouwen best met haar vieren in een hut konden; de vier mannen moesten dan maar in een andere hut. Die paar weken moesten ze dan maar gescheiden zijn. Over het eten werd geklaagd, maar dat was ook helemaal niet slecht. Er waren misschien mensen, die nog nooit zo goed gegeten hadden als aan boord. Maar er zijn bepaalde gevallen geweest, dat ik het toch maar beter vond, dat mensen in een betere klasse werden ondergebracht, mensen, die werkelijk ziekelijk waren, heb ik in een hogere klasse geplaatst, en enkele mensen zijn van de tweede klasse naar de eerste gegaan.

46846. De **Voorzitter**: Was dat een Engelse boot?

A. Neen, het was een Portugese boot.

46847. De **Voorzitter**: Ik kan me wel voorstellen, dat bepaalde Nederlandse mensen niet dadelijk kunnen wennen aan de Portugese kost op zo'n schip.

A. De Portugese kost is uitstekend

46848. De **Voorzitter**: Ja, dat weet ik wel, maar wanneer men het niet gewend is olie door het eten te krijgen, is dat niet plezierig.

A. Het is heus zo erg niet. Vooral niet voor mensen, die zoveel ontberingen hebben gehad. Over deze aangelegenheid heb ik dit schrijven gekregen van de heer *van Harinxma thoe Slooten*. Wilt u het even lezen of leest u het even voor? Het gaat om de aanhef van die brief.

46849. De **Voorzitter**: Brief gedateerd 11 December 1942. Van het Nederlandse gezantschap te Lissabon, getekend door de heer *van Harinxma*. Daar staat in: „Met veel belangstelling las ik uw rapport van 9 tot 10 December. Ik moge hierbij hulde brengen aan uw uitstekend en gedecideerd optreden ten aanzien van de passagiers van de „Nyassa”.

46850. De **Voorzitter**: De „Nyassa” is een mooie boot.

A. Het is een heel goede boot.

De **Voorzitter**: Mogen wij dit behouden, dan krijgt u het gelijktijdig met die andere stukken terug.

A. Maar dat duurt toch niet te lang? Het zijn consulaire stukken. ik heb geen machtiging om die er uit te nemen.

46851. De **Voorzitter**: Ik laat ze meteen even overtuiken. Nu hebt u tot dusverre nog niet veel verontrustends gerapporteerd over hetgeen er in Lissabon gebeurde en niet gebeurde. U zegt zelf, dat u er niet veel van weet en er liever niet over spreekt. In een van uw brieven hebt u echter wel gesproken over de slappe houding van het gezantschap. Tot nog toe heb ik uit de mededelingen niets positiefs kunnen distilleren, dat daarop wijst. Kunt u dat nader toelichten en wilt u dat tegelijkertijd ook doen ten aanzien van uw dergelijke opmerking over het beleid op uw gebied in Engeland?

A. Ja, als ik maar even met de laatste vraag mag beginnen. Ik heb u geschreven, dat wij een koude douche kregen, toen wij bericht kregen, dat alleen mensen, die geld bezaten, voor evacuatie in aanmerking kwamen. Volgens mij is dit verkeerd beleid, want er werd onderscheid gemaakt tussen mensen met geld en vluchtelingen zonder geld. Dat is een zeer ernstige grief van mij.

46852. De **Voorzitter**: Juist naar aanleiding van dat punt heb ik zoëven gevraagd, of het gezantschap wel eens moest bijspringen in de scheepsvracht. U hebt daarop een antwoord gegeven in ontkennende zin. U sprak zoëven over dat voorschrift, dat u gekregen had. Was dat uit Engeland afkomstig?

A. Neen.

46853. De **Voorzitter**: Heeft die richtlijn voor sommigen dan niet tot de onmogelijkheid geleid om toch weg te komen? U zei zoëven van niet.

A. De vraag is dus, of het gezantschap in gebreke zou zijn gebleven om de mensen te helpen aan de geldmiddelen?

46554. De **Voorzitter**: Neen, de vraag is, of u de richtlijnen, die u zoëven aangaf — namelijk, dat iemand, die het niet betalen kon, niet werd geëvacueerd —, afkeurt?

A. Ja.

46855. De **Voorzitter**: De tweede vraag is, of dit er ooit toe geleid heeft, dat mensen niet weggekomen zijn. U zei zoëven van niet, want zij kregen de gelegenheid wel om naar Amerika, of waar ook heen, te vertrekken.

A. In Oporto, ja.

46856. De **Voorzitter**: In Oporto heeft dit dus niet geleid tot de onmogelijkheid voor vluchtelingen om weg te komen.

A. Neen. In Oporto niet, want ik heb ze toch weggekregen.

46857. De **Voorzitter**: In Lissabon wel?

A. Ik weet alleen, dat in Lissabon vluchtelingen jaren en jaren lang zijn gebleven.

46858. De **Voorzitter**: U weet echter niet of dat hierdoor is gekomen?

A. Het ligt, geloof ik, wel voor de hand.

De **Voorzitter**: Wij hebben er een andere indruk over gekregen van degenen, die wij hierover hebben gehoord.

46859. De heer **Stokvis**: Weet u in concreto geen voorbeelden van mensen, die niet zijn weggekomen om deze reden?

A. Neen, ik kan alleen zeggen, dat er mensen in Juli 1940 in Lissabon waren, die er jaren later nog waren. Het ligt volgens mij toch voor de hand, waarom die mensen niet wegkonden, namelijk dat zij niet de geldmiddelen of de gelegenheid hebben gekregen van de Nederlandse Regering om weg te komen. Die mensen wilden niet in Portugal blijven; zij wilden weg, want steeds liepen er geruchten over de Duitsers, die door Spanje zouden trekken tot Portugal toe. Achteraf is ook gebleken, dat het heel weinig heeft gescheeld. **Als** dan de Duitsers in Portugal waren gekomen, laten we zeggen in Augustus, September 1940, waren die mensen verloren geweest.

46860. De **Voorzitter**: Bent u indertijd nog bekend geweest met mensen, die vertrokken zijn met het stoomschip „Angola” naar Mozambique en dan verder naar Indië?

A. Ja, met enigen van hen.

46861. De **Voorzitter**: Weet u of zij de reis allemaal zelf hebben betaald?

A. Neen, dat kan ik u niet zeggen.

46862. De **Voorzitter**: Ik heb wel de indruk gekregen, dat dit niet het geval is geweest.

A. Ik geloof ook, dat het betaald is door de Nederlandse Regering; dat is echter jaren later gebeurd.

De **Voorzitter**: Zij zijn niet met eigen middelen weggekomen, een aantal althans niet. Daar is dan blijkbaar deze regel niet gevolgd.

De Indische Regering heeft, voorzover mij bekend, ook nooit tot iets gesteld, dat deze mensen over een bepaalde som moesten beschikken.

46863. De heer **Stokvis**: Mag ik in dit verband eens vragen, of u iets weet van de accommodatie op de „Angola“? Daaromtrent zijn klachten geuit.

A. Daarvan zijn mij geen klachten bekend.

46864. De heer **Stokvis**: Hole was de accommodatie naar uw mening?

A. De „Angola“ is naar mijn mening een behoorlijke boot. Ik ben er wel eens aan boord geweest, maar niet bij die gelegenheid.

46865. De **Voorzitter**: Dit is dus een van de punten, waarbij u tot de conclusie bent gekomen, dat het Nederlandse beleid ten aanzien van de vluchtelingen blijf gaf van een slappe, onjuiste houding. Hebt u nog andere opmerkingen daarvoor?

A. Neen, ik zou moeten vervallen in algemeenheden, dat de medewerking nooit groot was, de klachten van de vluchtelingen, dat zij werden beschouwd als lastige elementen.

46866. De **Voorzitter**: In Lissabon?

A. In Lissabon. De mensen wilden veel liever naar Oporto en later mochten ze niet meer weg uit Lissabon om naar Oporto te gaan.

46867. De **Voorzitter**: Werden ze in Lissabon vastgehouden?

A. Ja, een aantal.

46868. De **Voorzitter**: Door wie gebeurde dat en op wiens instigatie? Op Nederlandse instigatie of op initiatief van de Portugese politie?

A. Mogelijk beiden.

46869. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat het een voorschrift van de politie was, die ze eerst in Praia das Mações wilde houden, en dat ze door Nederlandse invloed in de gelegenheid gesteld werden, zich een paar keer in de week naar Lissabon te begeven. Dit duidt dus niet op een beperking van bewegingsvrijheid, die van Nederlandse kant zou zijn opgelegd. Weet u dat misschien niet zo precies?

A. Neen, dat is dan later gekomen. want in het begin was er eigenlijk volkomen bewegingsvrijheid.

46870. De **Voorzitter**: De politie heeft daar toch een eind aan gemaakt?

A. Dat is mogelijk, dat weet ik niet.

46871. De **Voorzitter**: Was het dan niet zo in Oporto, dat ze in de stad moesten blijven en zich niet naar buiten mochten begeven?

A. In Oporto niet. De vluchtelingen konden gaan waar ze wilden. Ze konden in Oporto leven, ze konden ook buiten Oporto leven, waar ze maar wilden. Slechts elke 14 dagen moesten ze zich aanmelden bij de politie.

46872. De **Voorzitter**: Was er ook voor het levensonderhoud van de mensen geen ondersteuning nodig?

A. De mensen hadden geen ondersteuning nodig, behoudens een enkel geval, en dat was niet veel. Daarom is het mij altijd opgevallen, dat er in Lissabon zoveel mensen waren, die steun nodig hadden, en in Oporto altijd zo weinig.

46873. De **Voorzitter**: Hebt u daar een verklaring voor?

A. Jawel. Daar is wel een verklaring voor. De mensen in Oporto vonden daar een vriendelijke sfeer, ze werden met vertrouwen behandeld. Mij is slechts één geval bekend, in Oporto, dat men mij

moedwillig heeft willen bedriegen. Dat was iemand, die beweerde, geen financiën te hebben en die door mij werd gesteund, ik betaalde de hotelrekening. Dat is zo enige maanden gegaan, tot ik er achter kwam, dat de man wel geld had. Hij kwam op zekere dag bij me om me te vertellen, dat hij zijn visum had voor Amerika en dat hij op die en die datum aan boord zou gaan. Ik heb toen hoog spel gespeeld en gezegd: Of hij dat wel zeker wist? Jawel, zei hij, ik heb een visum. Ik heb toen gezegd: Weet je, wat er met jou gebeurt? Als je halverwege de treeplank bent, komt de Portugese politie, en zegt: Heb jij de schuld betaald aan de Nederlandse consul in Oporto? Als jij die niet betaald hebt, kom jij niet aan boord. Daar schrok de man van. Hij hield aanvankelijk vol, dat hij geen geld had. Maar de volgende morgen om negen uur kwam hij bij mij op kantoor en zei: Mijnheer de consul, hoeveel is het? Ik heb gezegd: Zo en zoveel, en ik kreeg het geld prompt. Toen de man werkelijk vertrok, bracht hij me een blikje sigaretten en voor mijn assistente een doosje bonbons. Dat is het enige geval, waarbij men getracht heeft, mij beet te nemen. Wanneer men echter van het standpunt uitgaat, dat iedereen oneerlijk is, zoals dat in Lissabon inderdaad is gebeurd, naar mij is medegedeeld, waar iedereen direct werd gezegd, dat hij geld, enz. had, dan is een mens toch wel in staat om te zeggen, dat hij niets heeft, en dan komen de mensen om ondersteuning vragen.

Het is in Lissabon gebeurd — dat geval is bij ons bekend —, dat een dame steun kreeg en op zekere dag bij het gezantschap kwam met een klein pakje bij zich, waar een stukje zeep en een beetje tandpasta in waren. Een van de dames van het comité rukte het pakje uit haar handen en zei: Laat mij eens kijken, wat er in zit. Zeep, tandpasta, dan heb jij geld. Waar heb je dat vandaan? Als dergelijke dingen gebeurden, als er wantrouwen is van de ene zijde, komt dat van de andere zijde ook. Zo is de mens.

46874. De **Voorzitter**: Hoe werden de mensen behandeld in Praia das Mações?

A. Niet slecht. Destijds heb ik eenmaal een aanmerking gemaakt, omdat de ledikanten te dicht bij elkander stonden. Men had daar blijkbaar nog nooit aan gedacht en de gezant zei toen: Ja, ik geloof, dat je gelijk hebt, daar moet wat aan gedaan worden. Overigens geloof ik, dat de ligging en de voeding daar goed waren.

46875. De **Voorzitter**: Wat deed eigenlijk de heer *Sloet tot Everlo* daar?

A. Hebt u hier niet volledige informatie gekregen van de heer *Sloet*? Ja, ik geloof, dat de heer *Sloet* daar wel hard gewerkt heeft, maar ik ben er van overtuigd, dat hij de nodige tact absoluut miste. Hij deed zijn best in zijn functie, maar hij deugde er niet voor.

46876. De **Voorzitter**: Waarin openbaarde zich, dat hij er niet voor deugde?

A. Dat is een kwestie van karakter, van mentaliteit en mensenkennis.

46877. De **Voorzitter**: Was hij daar niet zo'n beetje leider in dat pension of hotel?

A. Bij mijn weten was hij eigenlijk zo'n beetje onbezoldigd secretaris.

46878. De **Voorzitter**: Hebt u niet tot hem in betrekking gestaan?

A. Neen.

46879. De **Voorzitter**: Hebt u er wel eens van gehoord, dat hij eens heeft gepoogd een financiële transactie op touw te zetten?

A. Ik heb eens gehoord, dat hij gepoogd heeft om een zending levensmiddelen naar Nederland te sturen.

46880. De **Voorzitter**: Hebt u niet gehoord, dat hij een lening heeft proberen te sluiten?

A. Ja, dat heb ik ook gehoord. Ik geloof, een zeer hoog bedrag, ik weet niet hoeveel miljoen gulden. Ik heb de heer *Sloet* nooit als vol beschouwd. Hij heeft mij in het begin van de oorlog al eens verteld, dat hij een vierkante kogel had uitgevonden: dat was zo'n geweldig projectiel, dat het overal doorging.

46881. De **Voorzitter**: Hoe kwam het nu, dat hij zo maar van Rome via Frankrijk en Spanje met zijn vrouw kon komen en zo maar, zonder enige moeilijkheid, in Portugal binnenkwam?

A. Dat is handig gedaan.

46882. De **Voorzitter**: Wist u, dat hij daarvoor een speciale relatie had, die hem geholpen heeft?

A. Dat kan ik u niet zeggen.

46883. De **Voorzitter**: Die relatie is ons namelijk genoemd. Het komt mij echter vreemd voor, zijn naam is *Duurte*.

A. Dat is de troonpretendent.

46884. De **Voorzitter**: Is dat de zoon van de enige jaren geleden gestorven jonge Koning?

A. Ja, daar is het een zoon van. De oudste zoon van baron *Sloet* heeft, zoals het behoort in die stand, zeven voornamen, waarvan één *Duarte* is.

46885. De **Voorzitter**: Hoe kent hij die dan?

A. Dat weet ik niet.

46886. De **Voorzitter**: Dat is een eigenaardige relatie. Woont die *Duarte* in Portugal?

A. Ik zou het u niet kunnen zeggen. Ik heb hem nooit ontmoet; ik weet alleen, dat hij troonpretendent is.

46887. De **Voorzitter**: Wij weten wel, dat er nogal wat wrijving was op het gezantschap in Lissabon tussen de heren *Maas Geesteranus* en *van Harinxma thoe Slooten* en ook tussen de heer *van Harinxma* en de heer *van Pallandt*. Wij hebben daar natuurlijk de nodige Tapporten over gelezen, die er over zijn uitgebracht. Merkte men dat zo in de dienst, heeft dat b.v. nadeel berokkend aan de behandeling van de vluchtelingen?

A. Of het de dienst belemmerd heeft, kan ik niet beoordelen. Ik zit 350 km van Lissabon vandaan.

De **Voorzitter**: Daarom vraag ik juist of u er nadeel van hebt ondervonden, of u het gemerkt hebt.

A. Dat de dienst er nadeel van had kan ik niet zeggen, maar de onderlinge verhoudingen waren bijzonder slecht, dat is algemeen bekend.

46888. De **Voorzitter**: Dus dat merkte u wel, ook al zat u er 350 km vandaan?

A. Ja, dat was algemeen bekend.

46889. De **Voorzitter**: Hebben de vluchtelingen daar nadeel van ondervonden?

A. Dat geloof ik niet.

46890. De **Voorzitter**: Heeft die, naar veler mening merkwaardige actie van *Maas Geesteranus* veel verkeerde gevolgen gehad?

A. Wilt u zich wat nader verklaren?

46891. De **Voorzitter**: Heeft dat b.v. onnodig veel geld gekost? Heeft dat het publiek of de politie in Portugal tegen Nederland in het harnas gejaagd? Werden er vreemde merkwaardige elementen te werk gesteld? U zult nu wel voldoende weten om te kunnen antwoorden ja of neen.

A. Dat behoorde tot de geheime dienst, daar lekte nooit iets van uit. Ik weet alleen, dat de heer *Maas Geesteranus* een duur paardje op stal was.

46892. De **Voorzitter**: Wist u dat toch wel?

A. Dat weet ik daarom, omdat hij nogal eens telefoneerde, dat men in Lissabon geen tweedehands auto's kon krijgen en vroeg of die misschien in Oporto te krijgen waren, want hij had er een paar nodig. Ik heb gezegd, dat die wagens op dat ogenblik beestachtig duur waren. Een behoorlijke wagen kostte zeker twintig duizend gulden, tweehonderdduizend escudo's. Toen zei de heer *Maas Geesteranus*, dat hij dat beestachtig goedkoop vond. Dat betreft dus de

geheime afdeling, Wanneer echter de Nederlandse Pers- en Propagandadienst naar Oporto kwam, dan vertelden de heren, dat ze een toelage kregen van de Nederlandse Regering, die zo laag was, dat ze in Oporto geen recepties konden aanbieden aan de journalisten. Ze vroegen dan, of de consul in Oporto, die over meer geld beschikte, die kosten misschien wilde dragen. Die heb ik dan ook meer dan eens gedragen.

46893. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik niet helemaal. Waar kwamen die heren vandaan?

A. Welke heren! Van de persdienst? Uit Lissabon.

46894. De **Voorzitter**: Waaraan was de persdienst verbonden?

A. Aan het gezantschap, dus die had met de geheime dienst niets te maken. Ik wil alleen aantonen, dat voor de geheime dienst blijkbaar onbeperkte bedragen ter beschikking stonden, maar voor de pers- en propagandadienst niets.

46895. De **Voorzitter**: Dus voor het gezantschap niet en voor de geheime dienst wel.

A. Voor het gezantschap, dat weet ik niet, ik heb het hier alleen over de geheime dienst en de pers- en propagandadienst.

46896. De **Voorzitter**: De pers- en propagandadienst was verbonden aan het gezantschap en dat had met de geheime dienst niets te maken. Dus die auto's, waar hij er verscheidene van had .....

A. Ja, die werden geleverd aan de lopende band.

46897. De **Voorzitter**: Daar was hij blijkbaar erg makkelijk in. Bent u er verder nog persoonlijk aan te pas gekomen, behalve bij zulke aangelegenheden?

A. Neen.

46898. De **Voorzitter**: Bent u te pas gekomen aan de onenigheden tussen de heren *Maas Geesteranus* en *van Harinxma* of tussen de heer *van Harinxma* en de heer *van Pallandt*?

A. Neen.

46899. De **Voorzitter**: Wij hebben nu gesproken over de naar uw mening onjuiste slappe houding van de Regering in Londen tegenover het vluchtelingenvraagstuk. Hoe zit het nu met de slappe houding van het gezantschap in Lissabon tegenover de vluchtelingen? U noemde zoëven het wantrouwen, dat er tegenover de mensen werd getoond, de minder geschikte geest, die daardoor ontstond, en wat nog meer?

A. Ik meen, een algemeen gebrek aan belangstelling.

46900. De **Voorzitter**: Een gebrek aan belangstelling? Deed men geen moeite om de mensen weg te krijgen?

A. Ja, dat bedoel ik. Wanneer de klok b.v. 5 uur geslagen had en er kwamen vluchtelingen, die hulp nodig hadden, dan werd er gezegd, dat die mensen de volgende dag maar terug moesten komen.

46901. De heer **Stokvis**: Denkt u dat of weet u dat?

A. Ik weet, dat het zo ging. Mij is een geval verteld — of het waar is, weet ik niet — van drie vluchtelingen, die de gezant absoluut nodig hadden, terwijl de gezant aan het tennissen was. De kanselier zei toen, dat de gezant niet gestoord mocht worden. De mensen bleven aandringen, de kanselier ging naar de tennisbaan en kreeg daar tot antwoord: Laat die mensen morgen maar terugkomen, ik help ze nu niet meer, en neem er nota van: ik wens voortaan niet meer gestoord te worden.

46902. De **Voorzitter**: Was dat misschien een diplomatieke tennispartij?

A. Dat was misschien zo. Misschien stonden er heel hoge belangen op het spel, dat weet ik niet. Ik ben maar een eenvoudige consul.

46903. De **Voorzitter**: Toen de heer *Sillem* weg was en de heer *van Pallandt* gezant werd, hoe was het toen?

A. Ik geloof, dat hij een betere figuur was dan de heer *Sillem*.

46904. De **Voorzitter**: Hebt u van de heer *Sillem* wel eens iets gemerkt ten aanzien van zijn politieke inzichten?

A. Ik vond zijn houding lauw. Wanneer wij er over spraken, heb ik hem nog nooit enthousiast gezien. Ik maak me sterk, dat hij behoorde tot die kringen in Lissabon, die eigenlijk dachten, dat de oorlog gauw afgelopen was en dat de Duitsers de oorlog zouden winnen.

46905. De **Voorzitter**: Ja, dat is dus defaitistisch, maar nog niet bepaald Duitsgezind.

A. Zelfs onze militair attaché in Lissabon liet zich eens zo tegen mij uit, toen we het hadden over de oorlog en over de vloot, die Engeland had. Hij zei: „Ach man, wat doen we met een vloot; daarmee kunnen ze niet het continent binnenvallen. Het Duitse leger is zo sterk, dat is onoverwinnelijk”. Dat was dan een van onze beroemde militaire deskundigen, die dat zei, nl. de heer *van der Harst*.

46906. De **Voorzitter**: Is hij militair attaché in Lissabon geweest?

A. Ja, hij was militair attaché in Lissabon.

46907. De **Voorzitter**: Was dat majoor *van der Harst*?

A. Ja, naderhand is hij belast met het Nederlandse Regeringscommissariaat.

46908. De **Voorzitter**: Er is hier een brief van het Nederlands Regeringscommissariaat voor Nederlandse vluchtelingen in Portugal, gedateerd 11 September 1940, over de familie *van Dam*, en die brief is getekend P. G. H. *van der Harst*, majoor der artillerie. Toen was hij dus geen militair attaché meer. Hij was dan zeker al in dienst van het vluchtelingencomité gekomen.

A. In dienst van de heer *van Harinxma thoe Slooten*, ofschoon hij zo tekende. Daar had hij blijkbaar geen militair attaché voor nodig.

46909. De **Voorzitter**: Toen de heer *Flaes* er was, was toen de verhouding beter dan te voren?

A. Ik geloof, dat toen de verhouding slechter was dan ooit te voren.

46910. De **Voorzitter**: Hoe kwam dat zo, en met wie?

A. Speciaal tussen de heer *Flaes* en de heer *van der Maesen de Sombreff*, de consul-generaal. Deze is daar zenuwziek van geworden en heeft in Oporto bij mij thuis zijn vacantie doorgebracht om bij te komen.

46911. De **Voorzitter**: Omdat de heer *Flaes* hem verkeerd *behandelde*?

A. Ja.

46912. De **Voorzitter**: Wat deed die dan?

A. Ik kan niet zeggen, wat de heer *Flaes* deed, ik kan alleen zeggen wat hij niet deed. Toen er b.v. een verzoek kwam uit Londen om 2000 pakketten met voedsel te zenden aan nagelaten betrekkingen van omgekomen zeelieden, schreef de heer *Flaes* in de marge van de brief: „Zal niet gaan”. Dus het was afgewezen. De heer *van der Maesen* heeft daar werk van gemaakt, niet als consul-generaal, maar als vertegenwoordiger van het Rode Kruis. De tweeduizend pakketten gingen naar Nederland. Maar zo is het daar eigenlijk altijd geweest. Wanneer je daar kwam met een verzoek en er was 10 pct. kans, dat het niet werd ingewilligd, dan werd het in Lissabon niet gedaan, want dat risico mocht men niet nemen.

46913. De **Voorzitter**: Nu werden er nogal eens levensmiddelen naar Nederland gezonden, sardines voornamelijk. Als ik mij niet vergis, heeft de heer *van Harinxma* zich daar nogal mee bemoeid. Hij heeft daarvoor, als vertegenwoordiger van het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis, geld beschikbaar gekregen uit Londen en daarvoor sardines gekocht. Ik meen, dat het nogal belangrijke hoeveelheden waren.

A. Ja, er zijn toen massa's pakketten weggegaan, maar de grote meerderheid werd gezonden van Oporto.

46914. De **Voorzitter**: Niet alleen in de vorm van pakketten, maar er zijn toch ook enige wagons verzonden, één keer 4000 kisten en één keer 10 000 kisten.

A. Dat is mij niet bekend.

46915. De **Voorzitter**: Dus u weet alleen van de pakketzendingen. Daar waren er dus ook bij van het Nederlandse Rode Kruis?

A. De pakketzendingen gingen officieel uit van het Rode Kruis. U kunt hier in de correspondentie vinden, dat er weken waren, dat er twee duizend pakketten verzonden werden (door Porto).

46916. De **Voorzitter**: Gebeurde dit niet op verzoek van familieleden?

A. Dat gebeurde op verzoek van familieleden, piloten, zeelieden, enz.

46917. De **Voorzitter**: De pakketten werden dus verzonden naar bepaalde adressen in Nederland?

A. Ja.

46918. De **Voorzitter**: Werden ze wel eens verzonden naar mensen, die in concentratiekampen zaten?

A. Neen, daar is nooit aan gedacht. Dat kon blijkbaar niet.

46919. De **Voorzitter**: Hebt u daar nooit aan gedacht?

A. Ik zelf heb er wel over gesproken in Lissabon, maar dat scheen op te veel bezwaren te stuiten.

46920. De **Voorzitter**: Met wie hebt u daarover gesproken?

A. Met de gezant.

46921. De **Voorzitter**: Weet u nog, welke dat was?

A. Dat kan ik u niet zeggen. Wanneer ik in Lissabon was, sprak ik altijd over die dingen, maar het was nooit mogelijk.

46922. De **Voorzitter**: Deden de Belgen het wel?

A. Die deden het wel; ze hebben er massa's gestuurd.

46923. De **Voorzitter**: Waarheen?

A. Naar de kampen.

46924. De **Voorzitter**: Weet u dat zeker'?

A. Laat ik niet zeggen: kampen, laat ik zeggen: naar de geïnterneerde militairen, de krijgsgevangenen.

46925. De **Voorzitter**: Er gingen zeer grote aantallen pakketten naar de Nederlandse krijgsgevangenen, ook via Lissabon.

A. Werden ze van andere landen naar Lissabon gezonden en dus niet in Portugal gekocht?

De **Voorzitter**: Neen.

A. De Belgen kochten in Portugal.

46926. De **Voorzitter**: De Belgen hadden de middelen om in Portugal te kunnen kopen.

A. Juist.

46927. De **Voorzitter**: Hadden de Nederlanders die middelen niet?

A. Op die vraag kan ik u geen antwoord geven.

46928. De **Voorzitter**: Wanneer u eens met iemand sprak, had u misschien wel kunnen horen, dat men daarvoor het geld niet uit Londen kon krijgen.

A. Neen.

46929. De **Voorzitter**: Hebt u er een verklaring voor, dat de Belgen genoeg middelen hadden om daar te kopen?

A. De enige verklaring, die ik daarvoor geven kan, is, dat de Belgen actiever waren.

46930. De **Voorzitter**: Het is mogelijk. Ze waren zeer actief, dat neem ik onmiddellijk aan. maar dat ze daarvoor het geld hadden, hangt misschien samen met de Congo.

A. Ja, dat geloof ik wel.

46931. De **Voorzitter**: U hebt zoëven verteld, dat men er bij het gezantschap van uitging, dat de vluchtelingen ongewenste elementen waren en dat het onaangenaam was, dat ze zich kwamen aanmelden om bescherming te krijgen. Wat is daarvoor uw grondslag?

A. Men heeft ergens belangstelling voor of men heeft die niet. Men heeft aan het gezantschap misschien te veel te doen gehad om zich daar veel mee te bemoeien. Ik had mijn eigen zaken, die mij ook tijd kostten, maar daarnaast had ik tijd voor de vluchtelingen, al was het tot in de nacht toe. Het is natuurlijk moeilijk om dat van de heren daar te verlangen. Wanneer het tijd is, willen ze graag naar huis, en er zijn wel mensen, die dan willen gaan tennissen.

46932. De **Voorzitter**: Dit is nog iets anders dan wanneer u spreekt van gebrek aan belangstelling. U hebt het nog een beetje erger gemaakt. U hebt er van gemaakt, dat het in hun ogen ongewenste elementen waren, dat is een stap verder.

A. Ja, dat is een gradueel verschil.

46933. De **Voorzitter**: Maar u hebt daar niet speciaal iets mee bedoeld van principieel andere aard?

A. Wanneer uw vraag is of de mensen eigenlijk veel met Joden op hadden, dan geloof ik, dat algemeen de stemming anti-semietisch was.

46934. De **Voorzitter**: Waarin openbaarde zich dat?

A. Die vraag is moeilijk te beantwoorden. Dat zijn natuurlijk persoonlijke indrukken. Wanneer ik in Lissabon was en zag hoe de mensen daar te woord gestaan werden .....

46935. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Door de mensen, die daarvoor aangewezen waren, o.a. baron *Sloet*, en nog meer, ik weet het niet allemaal meer.

46936. De **Voorzitter**: Was de heer *Sloet* bepaald onvriendelijk tegen de Joden?

A. Ja, erg vriendelijk was hij, geloof ik, niet.

46937. De **Voorzitter**: Was hij onvriendelijker tegen Joden dan tegen andere mensen?

A. Die vraag is moeilijk te beantwoorden.

46938. De **voorzitter**: U komt met een conclusie, dan zou ik daarvoor toch ook gaarne de reden kennen.

A. Wanneer ik tot deze conclusie kom, dan kom ik daartoe op grond van mededelingen, die mij door vluchtelingen zijn verstrekt en door brieven, die ik ontvangen heb van vluchtelingen, dat ze in Oporto veel beter werden behandeld dan in Lissabon.

46939. De **Voorzitter**: Maar dat is weer anders dan wanneer u zegt, dat Joden niet zo goed werden behandeld als niet-Joden. Dan kunt u pas spreken van anti-semietisme. Dit kan misschien duiden op een onhandigheid, onvriendelijkheid in algemene zin.

A. Laat ik zeggen een persoonlijke conclusie van mij, die misschien niet volledig in feiten terugslag vindt.

46940. De heer **Stokvis**: U zei het straks nogal positief. U zult dat toch wel op grond van zekere waarnemingen hebben gedaan. Vooral omdat u daarin niet alleen staat, want deze klacht is meer geuit.

A. Het sloeg niet op de heer *Sloet*.

De heer **Stokvis**: Neen, meer in het algemeen. Men had geen begrip voor de grote moeilijkheden, waarin deze mensen leefden, geen medeleven.

A. Neen

46941. De **Voorzitter**: In verband daarmee zou ik van u een verslag willen hebben over het geval met die circulaires, die op een

gegeven ogenblik rondgezonden werden en waarin o.a. de vraag stond: „Waarom gaat u niet naar Nederland terug?“ Het is een vragenlijst, die voorgelegd is aan Nederlanders in Portugal. Van wie kreeg u die?

A. Dat is geweest in de tweede helft van 1940. Toen de vluchtelingen bij mij in Oporto kwamen, heb ik alle bijzonderheden genoteerd, namen, enz., en een van de eerste dingen, die ik deed, was vragen of de mensen Hollandse bankbiljetten hadden. Alle nummers heb ik daarvan geregistreerd; iedereen, die Nederlandse bankbiljetten had, heb ik een lijstje laten maken met de aantallen en de nummers van ieder biljet. Die mensen hadden alleen maar hun Hollandse geld en konden daarmee niets doen. Ik heb me toen gewend tot het gezantschap om te vragen of de Nederlandse Regering niet onder zekere voorwaarden die biljetten of een deel daarvan wilde innemen en voor een deel daarvan Portugese valuta beschikbaar wilde stellen. Dat verzoek werd afgewezen. Het resultaat was, dat de mensen hun biljetten op straat gingen verkopen en de koers meer en meer zakte. Op het laatst kregen de mensen voor een bankbiljet van f 100 niet meer tegenwaarde dan b.v. f 30. Ik had al die nummers genoteerd. Op zekere dag kreeg ik bericht, dat een commissie van 2 personen — of 3, dat weet ik niet meer — uit Londen zou komen om allerlei gegevens te vragen. Ik heb toen gezegd, dat alle gegevens, die zij nodig hadden, bij mij aanwezig waren. Dit werd afgewezen, en de heren zouden naar Oporto komen. Mij werd toen gevraagd of ik mijn kantoor wilde beschikbaar stellen voor een paar dagen om de vluchtelingen één voor één te ontvangen. Dat verzoek heb ik toen geweigerd; wat de heren wilden welen, had ik hun ook kunnen vertellen. Was er dan nog iets, dan hadden ze de consul kunnen vragen om die gegevens alsnog te zenden. Ik heb dus gezegd, dat ik mijn kantoor niet beschikbaar wilde stellen, omdat ik iedere dag mijn zaken had. Ik wilde wel voor die commissie een paar kamers reserveren in een hotel en daar konden ze dan de vluchtelingen ontvangen. Een paar dagen van te voren kreeg ik die circulaires met het verzoek, daarvan een exemplaar te zenden aan iedere vluchteling. Er was nog een briefje bij, dat ze zich moesten melden, de één 'smorgens om tien uur, de ander om halfelf, enz. zodat ze allemaal op nummer kwamen. De vluchtelingen kregen die circulaires dus vóórdat ze ter zitting verschenen. Waar de mensen natuurlijk al dadelijk over vielen, was die vraag no. 18: „Waarom keert u niet naar Nederland terug?“ Ze waren hevig verontwaardigd. Toen daar de eerste de beste mee aankwam, heb ik gezegd: Als ik u een raad mag geven, zou ik als antwoord op die vraag zetten: Om dezelfde reden, als waarom H.M. de Koningin niet naar Nederland teruggaat. Dat heeft nogal ingeslagen. Het resultaat was, dat, toen de vluchtelingen voor de commissie verschenen, het antwoord op vraag 18 eensluidend was. Waaïnschijnlijk hebben de heren dit niet zo prettig gevonden. Er staat nog een andere vraag in de circulaire, waarvan men de indruk krijgt, dat de mogelijkheid bestaat, dat de Nederlandse Regering de mensen zou helpen om terug te gaan naar Nederland. Het nummer van die vraag weet ik niet.

46942. De **Voorzitter**: Door wie zijn die circulaires u te voren toegezonden?

A. Vermoedelijk via het gezantschap.

46943. De **Voorzitter**: Denkt u, dat ze afkomstig zijn uit Londen. omdat u zegt: via?

A. Neen, dat kan ik u niet zeggen. Mogelijk zijn ze in Londen gemaakt en vandaar naar Lissabon gezonden, ter doorzending.

46944. De **Voorzitter**: Wie waren de heren, die naar Oporto kwamen?

A. Dat was de heer van *Weede*, die op het ogenblik in Rome is, luitenant *Doorman* en nog iemand.

46945. De **Voorzitter**: Wat was eigenlijk de bedoeling van dat bezoek?

A. Alleen om de lijsten in te vullen en die weer mee te nemen naar Londen.

46946. De **Voorzitter**: Moesten zij daarvoor van Londen komen?

A. Dat moet u niet aan mij vragen. Ik heb zoëven gezegd, dat ik de komst van die commissie onnodig achtte, en u vraagt aan mij, waarom die mensen naar Portugsl komen.

46947. De **Voorzitter**: Zij konden namelijk met hun komst toch ook nog wel een ander doel gehad hebben.

A. Het is mogelijk. Maar als de heren in Lissabon werk te verrichten hadden, hadden zij in Lissabon kunnen blijven en behoefden zij niet naar Oporto te komen.

46948. De **Voorzitter:** Hebben zij u niet verteld, wat eigenlijk de bedoeling was van hun reis?

A. Neen.

46949. De heer **Stokvis:** Hoe lang zijn zij gebleven?

A. Ik denk drie of vier dagen in Oporto.

46950. De heer **Stokvis:** En in Lissabon?

A. Dat weet ik niet.

46951. De **Voorzitter:** Hebt u ook wel eens pakketten gezonden naar Nederlanders in Nederland van uit Oporto?

A. U bedoelt voor het Rode Kruis?

De **Voorzitter:** Neen, ik bedoel voor eigen kennissen.

A. Ja zeker.

46952. De **Voorzitter:** Ging dat gemakkelijk?

A. Zeer eenvoudig.

46953. De **Voorzitter:** Stuurde men ze gewoon over de post?

A. Ik heb honderden pakketten gestuurd, o.a. voor de K.L.M.-piloten, gewoon over de post, en zij kwamen allemaal aan. Het was sterk, er werd bijna nooit iets uit gestolen.

46954. De **Voorzitter:** Verstuurde u ze dan als monster zonder waarde?

A. Gewoon als postpakketten.

46955. De **Voorzitter:** Wij hebben namelijk ook wel eens gehoord, dat er plotseling een oekase uit Nederland kwam, van de Nederlandse postbode, dat het niet meer mocht.

A. Aanvankelijk konden er pakketten worden gezonden met elke willekeurige inhoud en daarnaast konden levensmiddelen als monster zonder waarde worden verzonden. Toen zijn er gaandeweg meer restricties gekomen, omdat Portugal zelf al verschillende artikelen te kort kwam. De restricties gingen van Portugal uit en zijn steeds groter geworden, tot het op het laatst alleen nog mogelijk was sardientjes te sturen, gedroogde vruchten en amandelen.

46956. De **Voorzitter:** Men heeft ons hier gezegd, dat die restricties uitgingen van Nederland.

A. Dat is mogelijk, maar ik weet het niet. Ik kan dat niet aannemen, omdat, toen de restricties kwamen, dat bepaalde artikelen niet meer mochten worden verzonden, ik massa's levensmiddelen heb verzonden als brief en elke brief werd in Nederland geopend, maar de inhoud kwam aan.

46957. De **Voorzitter:** Dan wilde ik nog vragen of degenen, die in Engeland waren of elders en die pakketten wisten te zenden uit Portugal naar Nederland, daarvoor gemakkelijk het geld naar Portugal kregen.

A. Dit werd gedaan door het Rode Kruis in Londen.

46958. De **Voorzitter:** Hebt u nooit gemerkt, dat ze geen permissie konden krijgen om met eigen middelen in Portugal escudo's ter beschikking te krijgen?

A. Dat is mogelijk, ik heb zeer dikwijls geld moeten voorschieten, als er geen geld was: Ik heb hier enige brieven van het Rode Kruis; deze is gedateerd 12 Juli 1943: „Enkele dagen geleden deed ik op de rekening zo en zo 150 000 escudo's storten. De rest van het door u voorgeschoten bedrag hoop ik volgende week te doen volgen.”

Deze is getekend door mejuffrouw H. S. *Schröder*, vertegenwoordigster van het Nederlandse Rode Kruis in Lissabon. Dat was dus op 12 Juli 150000 esc.; 18 Sept. 100000 esc.; 18 Aug. 250000 esc.; 28 Sept. 160 000 esc.

46959. De **Voorzitter:** Allemaal voor zendingen van het Rode Kruis?

A. Ja.

46950. De **Voorzitter:** Dat wil zeggen: zendingen van het Rode Kruis zelf of van particulieren?

A. Mensen in Engeland of waar dan ook werden in de gelegenheid gesteld, ik geloof eens per maand, een pakket naar Nederland te sturen. Neen, dat is een ander geval. Zij betaalden aan het Rode Kruis in Londen een bedrag van £ 1. Voor dat geld werden levensmiddelen gekocht in Portugal en naar Nederland gestuurd.

46961. De **Voorzitter:** Dat zijn de gelden, die beschikbaar kwamen in Lissabon, waar u inkopen voor deed, en die u dikwijls moest voorschieten, omdat het niet tijdig in Lissabon was?

A. Ja, dat is zo. Eén keer heb ik een bedrag van ongeveer f 100 000 voorgeschoten. Ten slotte is het er allemaal gekomen.

46962. De **Voorzitter:** Bent u wel eens in contact gekomen met Engelandvaarders?

A. Ja, maar niet vaak. Het was geen dagelijks werk, maar ze kwamen wel eens.

46963. De **Voorzitter:** Ciingen zij niet door naar Lissabon?

A. Zolang als ik dat zelf kon doen, gingen ze heel vlug weg.

46964. De **Voorzitter:** Ik meende, dat de Engelandvaarders gewoonlijk gestuurd werden naar Lissabon.

A. Dat is naderhand gebeurd, toen ging het zeker niet goed in Oporto, en toen moesten de jongelui eerst naar Lissabon, waardoor ze het risico liepen, dat ze onderweg werden aangehouden.

46965. De **Voorzitter:** Waarom moesten ze dan eerst naar Lissabon?

A. Dat kan ik u niet zeggen, dat is hogere politiek.

46956. De **Voorzitter:** U weet dus niet of ze daar eerst moesten worden gehoord door de heer Maas *Geesteranus*?

A. Ik zou het u niet kunnen zeggen. Wanneer ze in Oporto kwamen, stelde ik mij in verbinding met de Britse consul in Oporto; dan kreeg ik b.v. een briefje, zoals ik er hier een heb.

46967. De **Voorzitter:** „Dear Colleague, I believe there is a Dutch ship arriving here to-morrow. Perhaps you might be able to do something about a „parcel” you wish to ship.” „Parcel” betekende dus Engelandvaarder?

A. Ja.

46968. De **Voorzitter:** Het is getekend door de Engelse consul; 20 September 1940 gedateerd.

A. Ja, hij is op het ogenblik consul-generaal in Amsterdam, de heer *Danton i'homson*.

46969. De **Voorzitter:** Dat wil dus zeggen, dat u zonder veel moeite met medewerking van de Britse consul die Engelandvaarders naar Engeland kon krijgen.

A. 1a. Die jongens moest ik thuis nemen, want zij mochten niet op straat lopen. Ze hadden geen papieren en geen visum.

46970. De **Voorzitter:** Waren ze van militaire leeftijd?

A. Ja. Er waren er ook bij, die uit Spanje kwamen, die zogenaamd boven de militaire leeftijd waren doordat zij in Spanje in de gevangenis door de cipier op hun paspoorten de datum van geboorte lieten veranderen, zodat ze er wel uit konden. Wij deden dat zo. De boot lag op de rivier. Alles moest in het donker gebeuren. Er liepen twee militairen op en neer te wandelen, opdat er niet gesmokkeld kon worden. We lieten de heren dan wat sigaretjes roken en gingen een beetje praten, om te proberen ze een eindje van de boot weg te krijgen. Als de kans kwam, moesten de jongens het water in, we vroegen altijd eerst of ze wel goed zwemmen konden, en dan zwommen ze aan boord. Aan boord waren ze gewaarschuwd, en ze werden dan aan boord gehesen. Ik heb ook andere gevallen gehad, dat ik met de kapitein ging praten en dat we gedaan wisten te krijgen, dat ze op de monsterrol kwamen. Als ze ermaal op de monsterrol staan, dan zijn ze vrije burgers.

46971. De **Voorzitter**: Hoeveel hebt u er op deze wijze weggekregen?

A. Niet zoveel, ik denk misschien 15.

46972. De **Voorzitter**: Gewoonlijk gingen ze dus over Lissabon?

A. Ja, naderhand kreeg ik opdracht uit Lissabon om ze naar Lissabon te sturen, een spoorkaartje derde klas naar Lissabon te kopen en ze op de trein te zetten. Derde klas is in Portugal niet te reizen, maar ze moesten dan toch derde klas.

46973. De **Voorzitter**: Nu hebt u zoëven gesproken over de heer *Flaes*, ten aanzien van dat ene bepaalde punt. Wat is eigenlijk zijn houding tegenover de vluchtelingen en de Engelandvaarders geweest? Bemoeide hij er zich persoonlijk mee?

A. Ik geloof niet, dat het hem veel interesseerde.

46974. De **Voorzitter**: Is er toen een wijziging gekomen in de houding tegenover die mensen?

A. Er waren toen natuurlijk andere instanties, die dat behandelden, dat behoorde toen niet meer tot de competentie van de gezant.

46975. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Warners* nog meegemaakt?

A. De heer *Warners*? Neen, die heb ik niet meegemaakt.

46976. De **Voorzitter**: Deze is komen praten over de illegale evacuatie uit Frankrijk.

A. Nooit van gehoord.

De **Voorzitter**: Hebt u nog iets te vragen, mijnheer *Stokvis*?

46977. De heer **Stokvis**: Begrijp ik goed, dat de mededeling, dat niet geëvacueerd mocht worden, zolang als de persoon niet over voldoende middelen beschikte, ook betrekking had op evacuatie naar onze overzeese gebieden, dus naar Suriname, Curaçao en Oost-Indië?

A. Neen, dit speciale geval sloeg op Suriname en Curaçao.

46978. De heer **Stokvis**: Dus naar Indonesië mochten de mensen, die geen middelen hadden, wel geëvacueerd worden?

A. Ja, maar dat was toen buitengewoon moeilijk, omdat er geen schepen in Portugal aankwamen naar Indië.

46979. De heer **Stokvis**: Het was dus zo, dat praktisch alleen evacuatie mogelijk was naar Suriname en Curaçao. Ik vraag dit

daarom, omdat u in uw brief gericht aan de gezant in Lissabon van 16 Juli 1940, die u aanhaalt in uw brief aan deze commissie, schrijft:

„De mededeling, dat slechts zij een kans zullen hebben, tot onze overzeese gebieden te worden toegelaten, die over voldoende middelen van bestaan beschikken, acht ik onder huidige omstandigheden allerminst op haar plaats”.

Deze op zich zelf volkomen juiste opmerking is in algemene termen vervat. U zegt nu echter, dat dit in de practijk alleen betrekking had op Suriname en Curaçao.

A. Ik kan u dat niet met zekerheid zeggen, want het is nu al 9 jaar geleden, dus de juiste bewoordingen van die bewuste brief herinner ik mij niet. Ik zou er dan de brief van het gezantschap bij moeten hebben, en die heb ik hier niet.

46980. De heer **Stokvis**: Concluderend zou men uw verklaring kunnen samenvatten in datgene, wat u hier in de brief aan de commissie ook schrijft, dat de houding van de verantwoordelijke autoriteiten in Lissabon ten opzichte van de Nederlandse vluchtelingen slap was, dat er onvoldoende medewerking was en dat er somtijds zelfs sprake was van bepaalde tegenwerking.

A. Dat heb ik reeds geschreven.

De heer **Stokvis**: Maar u spreekt nu onder ede. Ik twijfel er overigens niet aan dat u hier juiste mededelingen hebt gedaan.

46981. De **Voorzitter**: Misschien hebt u zelf nog iets, waarvan u meent, dat wij het behoren te weten.

A. Ik heb in het begin gesproken over de critiek, die ik heb gelezen in de pers over de behandeling in het algemeen van de vluchtelingen, en ik heb enige brieven uit de honderden genomen, om te laten zien, dat althans niemand zich beklaagt.

46982. De **Voorzitter**: Is dat het enige'?

A. Dat is het enige.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor wat u ons hebt verteld en ik sluit het verhoor.

L. POLLING.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

ROOSJEN.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 14 APRIL 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis, Schmal en Posthumus, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: l en m.

Verhoor van

Dr. WILHELMUS JOHAN ANTONIUS WILLEMS,
oud 50 jaar, wonende te Stockholm,
ambtenaar ter beschikking van het Ministerie van Overzeese
Gebiedsdelen.

Hij legt de eed af als getuige.

47381. De **Voorzitter**: U kent het terrein, waarover wij graag met u zouden willen spreken, maar vóór wij daarover beginnen, zou ik u willen vragen: waar was u op 10 Mei 1940?

A. In Indië.

47382. De **Voorzitter**: Wanneer bent u naar Europa gekomen?

A. Ik ben begin Maart 1942 naar Engeland vertrokken.

47383. De **Voorzitter**: Hebt u zich daar aangemeld bij de Nederlandse Regering?

A. Ik ben op verzoek van de Regering naar Londen gekomen, maar wist niet waarvoor.

47384. De **Voorzitter**: Dat hebt u wel begrepen, toen u er kwam?

A. Toen heeft men mij persattaché in Zweden gemaakt.

47385. De **Voorzitter**: Had u enige ervaring op dat gebied?

A. Totaal niet. Ik werkte in de rimboe, las geen courant en had geen radio.

47386. De **Voorzitter**: Hebben ze u juist daarom persattaché gemaakt?

A. Het is mogelijk, dat ze mij toen graag kwijt wilden.

47387. De **Voorzitter**: Hebben ze er niet bij verteld, waarom ze er u speciaal geschikt voor vonden?

A. Ik geloof, dat men mij gestuurd heeft om contact met Nederland op te nemen, omdat men weinig van Nederland wist. Men wilde b.v. illegale bladen hebben. Ik heb gezegd: dan zullen wij die over enkele weken sturen, en dat is ook gebeurd. Wat men in Londen vaak dacht, dat zeer moeilijk was, was vaak heel gemakkelijk en wat men in Londen voor heel eenvoudig versleet, was niet uit te voeren.

47388. De **Voorzitter**: Hoe kreeg u die illegale bladen?

A. Eenvoudig door kennissen, die ze met schippers meegaven, zoveel u wilde.

47389. De **Voorzitter**: Hebt u geen enkele moeite gehad?

A. Neen.

47390. De **Voorzitter**: Waren het gewone illegale couranten?

A. Ja, alle illegale couranten, die te krijgen waren. Maar ik heb ook altijd een blad gewoon over de post gehad, zelfs zó gevouwen, dat de spotprenten tegen Hitler op de bovenkant istonden. Dat moet iemand bij de post hebben gedaan; ik heb nooit geweten, wie het gedaan heeft.

47391. De **Voorzitter**: Was het wel iemand, die wist, wie u was?

A. Het was aan het gezantschap gericht. Er stond op: Aan het gezantschap, en het kwam gewoon door.

47392. De **Voorzitter**: Hebt u ze doorgezonden naar Engeland?

A. Ja.

47393. De **Voorzitter**: Was het niet moeilijk, dingen uit Nederland te krijgen'?

A. Het was moeilijk, communistisch propagandamateriaal te krijgen, aangezien men dat niet goed begreep: mijn kennissen en relaties weigerden in de aanvang dat te verzamelen.

47394. De **Voorzitter**: U kon van Zweden uit gemakkelijk in contact komen met uw kennissen?

A. Ja, gewoon per brief; dan begrepen wij elkaar wel.

47395. De **Voorzitter**: Wat waren het voor dingen, die men dacht, dat eenvoudig waren, maar die onmogelijk waren?

A. Als er b.v. een nummer van de *Staatscourant* ontbrak, werd gevraagd of wij dat hadden achtergehouden en of wij als de bliksem er voor wilden zorgen, dat het er kwam. Dat was niet zo gemakkelijk. Sommige zendingen waren niet aangekomen. Vooral toen de treinen werden gebombardeerd, vielen gehele zendingen uit.

47396. De **Voorzitter**: Wie waren degenen, met wie u in Londen in contact stond?

A. Ik was verbonden aan de Voorlichtingsdienst, dus ik gaf alles door aan de R.V.D.

47397. De **Voorzitter**: Aan de heer Pelt?

A. Ja.

47398. De **Voorzitter**: U had dus geen contact met Buitenlandse Zaken, ofschoon u gedetacheerd war bij het gezantschap?

A. De Voorlichtingsdienst behoorde onder Algemene Oorlogvoering en Buitenlandse Zaken. Ik correspondeerde altijd direct met de Voorlichtingsdienst, ook over economische problemen, over aankopen, enz. Ik gaf alles, wat ik wist, gewoon door. Ik meende, dat mijn taak niet verder ging.

47399. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat de R.V.D. onder Buitenlandse Zaken behoort.

A. Hij behoorde onder Algemene Oorlogvoering, maar aangezien hij ook in het buitenland werkte, moest hij met Buitenlandse Zaken samenwerken.

47400. De **Voorzitter**: Ik meen, dat de heer Pelt heeft verteld, dat zijn begroting een onderdeel uitmaakte van die van Buitenlandse Zaken.

A. Gedeeltelijk.

47401. De **Voorzitter**: U bent in de aanvang niet direct in contact gekomen met het vluchtelingenbeleid en met hetgeen het gezantschap in Stockholm en de Regering in Londen te dien aanzien deden?

A. Ik was de eerste, die van Londen naar Zweden kwam. Er was nog nooit contact geweest.

47402. De **Voorzitter**: U hebt zich, toen u in Zweden kwam, niet dadelijk met het vluchtelingenvraagstuk beziggehouden?

A. De eerste drie maanden mocht ik niet werken. De gezant aanvaardde mij niet.

47403. De **Voorzitter**: Als wat?

A. Als persattaché. Hij had geen persattaché nodig.

47404. De **Voorzitter**: Wie was toen gezant?

A. De heer *Scheltus*.

47405. De **Voorzitter**: Die is er maar heel kort geweest. Hij is spoedig teruggegaan naar Londen en daar gestorven.

A. Hij is naar Londen ter verantwoording geroepen en daar geschorst.

47406. De **Voorzitter**: Waarover is hij ter verantwoording geroepen?

A. Over vele dingen. Ik was dus persattaché geworden. De heer *Scheltus* zei: Het gaat niet; de Zweden aanvaardden u niet. Nu was de Duitse invloed in Zweden zeer groot. Ik had een visum voor een week gekregen. Toen ik aankwam, moest ik dus na een week terug, terwijl er geen verbinding was. Mijn visum is verlengd door de hulp van de Engelse gezant. De Nederlandse gezant weigerde mijn visum te laten verlengen.

47407. De **Voorzitter**: Waarom?

A. Hij vond, dat ik daar niet thuisbehoorde.

47408. De **Voorzitter**: Wanneer u daarheen gestuurd was door Buitenlandse Zaken, behoorde u toch tot het gezantschap?

A. Dat dacht ik ook. Ik heb hetzelfde geantwoord. Ik heb gezegd: Wend u tot de Minister van Buitenlandse Zaken; als die het niet wil, ga ik gaarne terug. Aangezien ik dus niet in functie was, kon ik niets doen. Ik heb natuurlijk toch wel wat gedaan, maar officieel was ik niets. Mijn visum is verlengd door de hulp van het Engelse gezantschap. Dat gold voor 14 dagen, zodat ik de tijd kreeg mij te beklagen in Londen, waarna de heer *Scheltus* is opgedragen mijn visum te doen verlengen. Dat was voor een maand. Ik had daardoor natuurlijk het wantrouwen van de Zweden opgewekt. Ik was de eerste, die van Engeland naar Zweden kwam. Het visum werd niet verleend door de hulp van onze eigen gezant, maar dat moest ik verkrijgen door de hulp van een andere mogendheid.

47409. De **Voorzitter**: Hoe kwam het, dat de Engelsen dadelijk bereid waren zich daarvoor moeite te geven?

A. Zij hadden gehoopt, dat ik bij hen aan het werk zou worden gezet. Er zijn grote moeilijkheden geweest, waarvan ik op dat ogenblik de portée ook niet kende. De Engelse geheime dienst heeft bij de heer *Gerbrandy* moeite gedaan mij terug te doen roepen om mij dan te doen opsluiten. Het moet samenhangen met iets, waar de heer *Lovink* bij betrokken is.

47410. De **Voorzitter**: Hebt u nooit begrepen wat dat was?

A. Men was bang, dat ik een spion was, als ik naar Londen schreef om mij te beklagen, en ik kreeg daarom geen antwoord. Ik heb aan de heer *Gerbrandy* en anderen geschreven, dat ik het vertikte onder dergelijke omstandigheden aan te blijven. Ik ben echter op 1 Januari mijn werk begonnen en door de drukke werkzaamheden is deze aangelegenheid in het vergeetboekje geraakt.

47411. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Scheltus* u nooit verteld, waarom hij het deed?

A. De heer *Scheltus* was een zeer ouderwetse man. Hij wilde niemand van buiten op het gezantschap hebben. Zijn secretaris was de heer jhr. *van Rijckevorsel*, die ik zeer goed kende. Toen ik met de gezant had kennis gemaakt, zei ik: Ik hoor, dat ook de heer *van Rijckevorsel* hier is. Ik zou hem gaarne een hand willen geven. Toen zei hij, dat ik dat maar buiten dienst moest doen. Toen ik daarna voorbij de kamer van de heer *van Rijckevorsel* kwam, heb ik tegen het raam getikt. Hij zei: Ben je hier ook? Kom dan onder de lunchtijd, dan kunnen we met elkaar praten. Dat was mijn entrée in Zweden.

De **Voorzitter**: Ik heb de heer *Scheltus* meegemaakt in Oslo en toen was hij een aardige man.

A. Het was ook een aardige baas, maar hij begreep er niets van. Toen de invasie van de Amerikanen in Noord-Afrika plaats had, verzocht hij mij als persattaché er op te wijzen, dal hij elk ogenblik van de Nederlandse Regering een protest tegen deze invasie verwachtte, want die stelde hij gelijk met de invasie van de Duitsers in Nederland. Onder die omstandigheden heb ik moeten werken.

47412. De heer **Schmal**: Hij was dus pro-Duits.

A. Neen, dat was hij niet. Hij begreep er niets van. Hij was tegen elk geweld.

De **Voorzitter**: Gelukkig, dat wij dat niet behoeven te onderzoeken, want anders zou het een onplezierige discussie worden.

A. Mijn ervaringen met de gezanten zijn nooit zo prettig geweest.

47413. D2 **Voorzitter**: U zegt gezanten?

A. Ja, daarna is gekomen de heer *de Decker* uit Riga en vervolgens de heer *van Rechteren*.

47414. De **Voorzitter**: Was de heer *de Decker* ook niet plezierig om mede samen te werken?

A. Jawel, maar hij begreep het ook niet. Het kan ook niet anders, want hij was oud en versleten.

47415. De **Voorzitter**: Hoe oud was hij?

A. Ik zou het niet precies kunnen zeggen. Hij was versleten, zelfs al was hij 40 jaar geweest, maar ik geloof, dat hij omstreeks 60 jaar oud was.

47416. De **Voorzitter**: Bracht hij er ook niet veel van terecht?

A. Neen, hij vond de declaraties het belangrijkste op het gezantschap. Dikwijls moesten de belangrijke berichten, die ik had, wachten tot de volgende keer. Men mocht aan het vliegtuig één kilo post meegeven en wanneer dan de declaraties en de gewone stukken weggingen, was er geen plaats meer. Illegale bladen of belangrijke berichten moesten dan wachten. De declaraties waren de hoofdzaak. Ik gaf nog een blad uit als voorlichting voor Nederlanders in Zweden. Hij vond, dat ik te fel was, want de Duitsers zouden het toch wel winnen.

47417. De **Voorzitter**: Vond de *Decker* dat ook?

A. Dat vond iedereen.

47418. De **Voorzitter**: Wanneer was dat eigenlijk?

A. Het was einde 1943. Hij had al zijn geld in Nederland.

47419. De **Voorzitter**: Waarom zou hem dat leiden tot die wensdroom?

A. Als je veel lawaai maakt, vestig je de aandacht op Stockholm.

47430. De **Voorzitter**: En zouden ze het hem lastig kunnen maken bij zijn bank?

A. Blijkbaar.

47421. De **Voorzitter**: Is hij er lang geweest?

A. Neen, heel kort.

47422. De **Voorzitter**: Wat is er toen met hem gebeurd?
- A. Hij is naar Londen geroepen. Hij was van Riga gevlucht naar Stockholm. Oud-gezant *van Nagell* zat er ook; zij waren niet in functie.
- De **Voorzitter**: De heer *de Decker* was toen tijdelijk zaakgelastigde.
- A. Aangezien hij verbonden was aan het gezantschap — al kwam hij er nooit —, verving hij *Scheltus*. Hij is toen naar Londen gegaan en is hoofd van de afdeling protocol geworden en later gezant in Griekenland en Joego-Slavië.
47423. De **Voorzitter**: Leeft hij nog?
- A. Hij is verleden maand gestorven. Hij was voor mij een goed man.
47424. De **Voorzitter**: Een vriendelijk man, bedoelt u?
- A. Ja, een vriendelijk man.
47425. De **Voorzitter**: Hij was alleen geen actief medewerker voor u?
- A. Dat kan ik niet zeggen.
47426. De **Voorzitter**: En hij wilde de stukken niet doorlaten!
- A. De goede man begreep het niet.
47427. De **Voorzitter**: Toen kwam de heer *van Rechteren Limpurg*?
- A. Ja.
47428. De **Voorzitter**: Kent u de politieke instelling van de heer *van Rechteren* in de oorlogstijd?
- A. Dat is moeilijk te zeggen. Hij had heel andere opvattingen dan ik. Wij hebben vaak in gezelschap ruzie gehad, omdat hij meende, dat wij zowel Curaçao als Suriname aan de Amerikanen moesten geven; dat konden wij niet aan. Daar begreep ik niets van. Toen was de Amerikaanse attaché er bij en ik heb gezegd: dan word ik partisaan. Daar verzette ik mij erg tegen, dus dan hadden wij altijd moeilijkheden. Maar buiten het werk was hij zeer geschikt.
47429. De **Voorzitter**: Was hij bevriend met enige vooraanstaande industriëlen?
- A. Jawel.
47430. De **Voorzitter**: Waren dat geen mensen, die erg aan de Duitse zijde stonden in verband met hun bedrijf?
- A. Dat geloof ik niet. Toen ik in Zweden kwam, vond ik, dat heel Zweden onder de pressie van Duitsland stond.
47431. De **Voorzitter**: Ons is verteld, dat grote industriëlen zeer speciaal in verband met hun belangen Duits dachten.
- A. Dan moeten wij niet vergeten, dat Zweden neutraal was en het recht had met Duitsland te handelen.
47432. De **Voorzitter**: Ik bedoel niet: te handelen.
- A. Zij hadden het recht pro-Duits te zijn.
47433. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat die industriëlen speciaal pro-Duits waren.
- A. Dat zou ik niet weten.
47434. De **Voorzitter**: Hebt u er velen ontmoet?
- A. Ik heb er velen ontmoet, van wie ik weet, dat zij pro-geallieerd waren.
47435. De **Voorzitter**: Men kan dus niet zeggen, dat de heer *van Rechteren* vooral kennissen had onder de vooraanstaande grote Zweden, die pro-Duits waren?
- A. Dan zou het niet van hem zijn uitgegaan, maar toeval zijn geweest; het zou niet bij hem zijn opgekomen: pro of anti.
47436. De **Voorzitter**: Was hij ook niet anti-Duits?
- A. Jawel.
47437. De **Voorzitter**: En u zegt: het zou niet bij hem opgekomen zijn!
- A. Ik bedoel: om het zo te ontwikkelen, dat hij pro-Duits zou zijn. Hij was Amerikaan; hij had altijd in Amerika gezeten en wilde het helemaal aan de Amerikanen geven.
- Het was natuurlijk niet gemakkelijk: wij hebben vóór de oorlog geen persattaché's gekend. De enkele persconferenties werden door de gezant gehouden en ik mocht daarbij tegenwoordig zijn. Dan ontwikkelden zich vaak heel vreemde gevallen. Ik herinner mij heel duidelijk, dat, toen de bevrijding in het zicht was, door de grote couranten persconferenties werden aangevraagd bij de meeste gezanten, en ook bij ons. Ik was op die conferentie aanwezig, waar correspondenten verschenen, die b.v. 10 jaar in Nederland hadden gewoond en dus volledig op de hoogte waren. Zij vroegen: Zweden krijgt steenkolen uit Duitsland; hoe zal dat na de oorlog gaan? Wij krijgen ook cokes uit Nederland voor onze ijzerindustrie; hoe zal dat gaan? Toen zei de heer *van Rechteren*: Wij hebben geen kolen in Nederland. Zij vroegen: En in Zuid-Limburg dan? Neen, dat bestaat niet, zei hij.
47438. De **Voorzitter**: Hij wist toch wel, dat wij mijnen hebben?
- A. Neen, dat wist hij niet.
- De politieke redacteur van „Dagens Nyheter" vroeg, of de partijverhoudingen in Nederland straks dezelfde zouden blijven. Hij vond het vreemd, dat in een land als Nederland de Katholieke partij de grootste was. Dat ontkende de heer *van Rechteren*. Daarvan had hij nooit gehoord. Daarop zei ik: Toch is dat zo. Ik ben na afloop maar met enkele redacteurs gaan lunchen. Toch moest ik op bevel van de gezant naar „Dagens Nyheter" gaan om te zorgen, dat daarin niet werd gezegd, dat de Katholieke partij de grootste partij in Nederland was. Dat heb ik gedaan, omdat ik de vrede wilde bewaren. Ik wil u zeggen, dat ik zelf Katholiek ben.
47439. De **Voorzitter**: Dat is vreemd van een dergelijke tegenwoordiger.
- A. Hij was ook niet de kwaadste.
47440. De **Voorzitter**: O neen? Hebt u er wel erger meegemaakt?
- A. Ik vond de besluiteloosheid van deze man het ergste. Hij kwam tot niets.
47441. De **Voorzitter**: Had hij veel moeten besluiten en doen?
- A. Ook niet zoveel.
47442. De **Voorzitter**: U hebt gezegd: Zijn besluiteloosheid was het ergste. Had hij veel moeten besluiten?
- A. Als ik een telegram moest sturen, moest dat door de handen van de gezant gaan. Hij bracht daarin altijd wijzigingen. Ik herinner mij, dat ik eens een telegram wilde sturen. Veertien dagen later riep hij mij naar aanleiding van dat telegram en toen dacht ik, dat het antwoord er was. Toen zei hij: Ik heb het nog eens nagegaan, maar ik vind het beter het zo te schrijven. Zo'n telegram moest in oorlogstijd dus veertien dagen wachten. Ik had reeds antwoord uit Londen, want ik had zelf geschreven.
47143. De **Voorzitter**: Dat telegram is dus niet weggegaan.
- A. Neen.
47444. De **Voorzitter**: Waarom niet? Omdat hij in algemene zin niet van u hield?
- A. Besluiteloosheid.
47445. De **Voorzitter**: Of uit oppositie tegen u?
- A. Neen. Laat u mij er buiten. Ik schilder slechts het geheel. Hij was besluiteloos en onbekend met de economische, financiële, sociale en politieke vormen van het vaderland. Dat waren zij eigenlijk allemaal, ook de heer *van Nagell*.

47446. De **Voorzitter**: U hebt de heer *van Nagell* niet meer actief meegemaakt.

A. Maar naar buiten trad hij op als gezant van Nederland.

47447. De **Voorzitter**: Wat was hij eigenlijk in die tijd?

A. Toen ik er kwam, was hij door de heer *van Kleffens* op non-actief gesteld, maar hij liet hem daar zitten.

47448. De **Voorzitter**: Maar wat deed hij eigenlijk!

A. Niets.

47449. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat hij op verschillende manieren trachtte zich verdienstelijk te maken.

A. U bedoelt later, toen er mogelijkheden waren. Bij de Zweden trad hij op als de vertegenwoordiger. Ik heb daarvan heel vreemde gevallen meegemaakt.

47450. De **Voorzitter**: Bij welke Zweden? Niet bij Buitenlandse Zaken bij voorbeeld?

A. Ik heb een diner van de grootindustrie meegemaakt, waarbij de heer *van Nagell* tegenwoordig was. Hij ging staan en zei: dat H.M. de Koningin naar Noord-Afrika was geweest, daar *Stalin* had gesproken en Nederland voor f 3 miljoen had verkocht. U zult het niet geloven. Ik heb de heer *van Nagell* toen gezegd: Als u nog wat zegt, gaat u de deur uit.

47451. De **Voorzitter**: Wat mankeerde die man?

A. Niets. De grote fout was, dat, toen hij op een zijspoor was gezet — hij was ontslagen, terecht of ten onrechte —, ik ken het geval niet eens, men hem niet naar Londen heeft gehaald. Daar had hij op Buitenlandse Zaken kunnen werken.

47452. De heer **Schmal**: Om te tikken?

De heer **Posthumus**: Om briefjes te nieten?

A. Zo bedoel ik het niet. Hij had ingeschakeld kunnen worden.

47453. De **Voorzitter**: Deed hij zulke vreemde dingen uit dépit?

A. Ja.

47454. De **Voorzitter**: Of had hij misschien te veel gedronken?

A. Ja.

47455. De **Voorzitter**: Had hij te veel gedronken?

A. Ja, beslist.

47456. De **Voorzitter**: Misschien uit dépit?

A. Zeker, want ieder, die hem van vroeger kende, was over hem te spreken.

47457. De **Voorzitter**: Wat vonden de Zweden er van?

A. Die begrepen het niet. Er was een hoge ambtenaar van Buitenlandse Zaken van Zweden bij en die begreep, dat het niet kon.

47458. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat hij zich voordeed als de vertegenwoordiger.

A. Zo was hij ook bekend. Hij trad naar buiten op. De heer *Scheltus* verscheen niet in het openbaar. Hij was zeer actief en zeer gezien.

47459. De **Voorzitter**: Was de heer *van Nagell* met het Zweedse Koninklijke Huis bevriend?

A. Ja.

47460. De **Voorzitter**: Wanneer iemand zulke gekke dingen doet, kan ik mij toch slecht voorstellen, dat hij daar gezien was.

A. Toch was het zo. Hij was een prettige man, en de heer *Scheltus* was misvormd en leed schijnbaar daardoor aan een minderwaardigheidscomplex. Het was fout om zo'n man in Zweden te plaatsen.

47461. De **Voorzitter**: Vonden de Zweden het onverklaarbaar, dat de heer *van Nagell* geen gezant meer was?

A. Of het van hem uitging, weet ik niet, maar er werd van Zweedse kant steeds aan gewerkt om hem terug te krijgen. Ik vertel dit alles om aan te tonen, dat het daar moeilijk werken was. Ik kreeg de naam van ruziemaker.

47462. De **Voorzitter**: Was u dat niet?

A. Ik heb u geschetst waardoor ik moeilijkheden kreeg. Ik heb mijn temperament tegen en ben waarschijnlijk te fel geweest. Dat wil ik erkennen.

47463. De **Voorzitter**: U hebt zoëven uiteengezet, dat het zo gemakkelijk was de kranten uit Nederland te krijgen, en u hebt verteld hoe dat geschiedde. Wij zijn daarvan op de hoogte. De heer *Pelt* heeft o.a. het een en ander verteld, maar wij hebben daaraan altijd de vraag verbonden: wat is dan de reden geweest waarom men niet tevens in Nederland gevraagd heeft om de namen van de mensen, die in Duitse concentratiekampen verbleven, opdat ook zij konden worden geholpen door middel van het Rode Kruis in Genève.

A. Dat is voor mij moeilijk te beantwoorden. Dat lag niet op mijn weg. Op de eerste dag, dat ik in Zweden kwam, heb ik berichten gekregen over de gijzelaars in St. Michielsgestel. Ik heb dit alles onmiddellijk doorgeseind en later vond ik de mededelingen terug in publicaties in Londen en New York.

47464. De **Voorzitter**: Wat voor publicaties?

A. Ik bedoel „Vrij Nederland" of de „Knickerbocker". Ik gaf het door aan de R.V.D., en dat het doorgekomen is, bewijzen de mededelingen in die bladen.

47465. De **Voorzitter**: Dus u hebt gezien, dat de namen gepubliceerd zijn?

A. Ja. Toen ik een tijdje in Zweden was geweest, ben ik naar Engeland gegaan, waar ik mij vervoegd heb bij de voorzitter van het Rode Kruis. Ik heb gezegd, dat ik van mening was, dat er in Zweden een vertegenwoordiger van het Rode Kruis moest zijn. Stockholm was in die tijd zeer belangrijk. Een van de weinige vensters met uitkijk op Europa. Er was in Stockholm wel een vertegenwoordiger van het Internationale Rode Kruis. Er is tenslotte geen Nederlandse vertegenwoordiger gekomen.

47466. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Al in 1943. Ik ben drie keer in Londen geweest.

47467. De **Voorzitter**: Bent u uit eigen beweging naar Londen gegaan?

A. Ik heb mij laten roepen.

47468. De **Voorzitter**: U bent toch niet geroepen op de wijze zoals de heer *Scheltus* geroepen is?

A. Neen, integendeel. Ik heb dit naar voren gebracht zowel bij de heer *Gerbrandy* als bij de heer *van Lidth de Jeude*, die toen, naar ik meen, voorzitter van het Nederlandse Rode Kruis in Londen was.

47469. De **Voorzitter**: De heer *van Harinxma* was het al, geloof ik.

A. In elk geval heb ik met de heer *van Lidth de Jeude* gesproken op het kantoor van het Rode Kruis.

47470. De **Voorzitter**: Vond hij het niet nodig?

A. Hij zou het bekijken. Er is nooit iets gebeurd.

47471. De **Voorzitter**: Dus toen is er niets gebeurd?

A. Het Nederlandse Rode Kruis heeft nooit iemand in Zweden gehad.

47472. De **Voorzitter**: Wat wij er over hebben vernomen, is, dat de in December 1944 opgerichte dienst van de heer *Ferwerda* met

het Rode Kruis de afspraak heeft gemaakt, dat hij het werk zou doen ten aanzien van de vluchtelingen, enz., dat anders het Rode Kruis had gedaan.

A. Ik heb het in 1943 reeds naar voren gebracht. Ik ben begonnen plannen te maken in 1943 over de mogelijkheden, die zouden bestaan, indien Duitsland ineenstortte. Ik kreeg toezegging van Zweedse verenigingen, die echter niet openlijk naar buiten konden optreden. Zweden was een neutraal land; men kon niet zeggen: wij wensen alleen de geallieerden te helpen en niet de Duitsers. Het is mij toen gelukt, dat men voor Nederland aanwees technische en medische ploegen, en dat heb ik via de R.V.D. voorgebracht in Londen, waar het zijn moest. Ik kreeg geen antwoord. Na mijn herhaald schrijven werd gevraagd, hoeveel zakgeld zij moesten hebben.

47473. De **Voorzitter**: Wat waren het voor mensen?

A. O.a. Zweedse technici en doctoren. Ik heb geschreven, dat ik niet genegen was, dit antwoord aan de Zweden over te brengen en dat het Ministerie het maar zelf moest doen.

47474. De **Voorzitter**: Welk Ministerie was dat?

A. Het Ministerie van Sociale Zaken.

47475. De **Voorzitter**: Herinnert u zich nog, wie de brief had getekend? Had de Minister zelf het gedaan?

A. Neen.

47476. De **Voorzitter**: Een ondergeschikte?

A. Ja.

47477. De **Voorzitter**: Was het de heer *de Groot*?

A. Dat zou ik niet kunnen zeggen. Ik geloof, dat ik het briefje nog wel zou kunnen vinden.

De **Voorzitter**: Als u het ons stuurde, zou ik het zeer op prijs stellen; u krijgt het natuurlijk terug.

A. De heer *van den Tempel* was mij zeer genegen: ik heb vaak met hem gesproken. Hij vond, dat het moest gebeuren. Toen was men blijkbaar in Londen bezig met de opbouw van de repatriëring.

47478. De **Voorzitter**: Was deze Zweedse hulp voor de repatriëring of voor voorzieningen in Nederland na de oorlog?

A. Het ging om de ontvangst van de mensen aan de grens en de voorziening in het gebrek in Nederland.

47479. De **Voorzitter**: En speciaal de repatriëring?

A. Dat heb ik voorgedragen in 1943. Ik heb er nooit antwoord op gekregen. Ik ben naar Londen gegaan en ben daar in een commissie ontvangen, toen de heer *Ferwerda* aanwezig was. Het was een commissie, waarin de heren *Huender* en *Lindner* zaten; die vonden mijn voorstellen een beetje phantastisch.

47380. De **Voorzitter**: Uw voorstellen hielden verband met de repatriëring?

A. Ja. Ik zei: als Duitsland in elkaar valt, wat moeten wij dan doen? Ik heb er altijd grote belangstelling voor getoond.

47481. De **Voorzitter**: Nu het andere, waarover u sprak. U sprak over de Zweedse groepen, die naar Nederland zouden gaan. Was dat alleen voor de technische hulp of voor de repatriëring?

A. Gezamenlijk: aan de grens de mensen opvangen en de technische moeilijkheden trachten op te lossen.

47482. De **Voorzitter**: Die verband hielden met de repatriëring?

A. Zeker.

47483. De **Voorzitter**: Er is niets van gekomen?

A. Tenslotte heeft de heer *Ferwerda* geschreven, dat hij gaarne in contact zou willen komen met de S.I.S.U.-organisatie, zoals die in Zweden heette; ik weet op het ogenblik niet eens meer, wat die naam betekent. Het was een Zweedse organisatie voor hulp na de oorlog aan bevrijde gebieden.

47484. De **Voorzitter**: Niet speciaal voor Nederland'?

A. Dat was speciaal voor Nederland.

47485. De **Voorzitter**: Die commissie was niet speciaal voor Nederland.

A. Die was voor heel Europa bedoeld en ik trachtte voor Nederland de grootste mogelijke hulp te verkrijgen. Ik bleef daar op de duur mee zitten, want Londen antwoordde niet en dus ben ik die hulp tenslotte kwijtgeraakt, althans, er is niets van gekomen.

47486. De **Voorzitter**: Het is dus een voorbijgaande fase geweest. Daarvan is geen gebruik gemaakt, doordat men in Londen daarvoor weinig belangstelling had?

A. Ja.

47487. De **Voorzitter**: Die sector is ontgaan aan de belangstelling van Sociale Zaken, maar ook aan die van het Rode Kruis?

A. Ja, van het Rode Kruis zeer zeker.

47488. De **Voorzitter**: De heer *Ferwerda*, die later de voorzitter van de repatriëringscommissie was, heeft gezegd, dat hij op een gegeven ogenblik...

A. Toen was de heer *Woensdregt* reeds aangesteld. Ik ben in Londen geweest, maar men heeft er mij niets van gezegd. Ik heb mij altijd met het repatriëringsvraagstuk beziggehouden en zonder dat ik van iets wist, werd de heer *Woensdregt* benoemd. Ik heb mij er niet tegen verzet, maar mij alleen er over verwonderd, dat ik overal buiten ben gehouden. Men benoemde alleen vertegenwoordigers van grote firma's, van Philips, de Unilever, enz. De heer *Woensdregt* was van Philips.

47489. De **Voorzitter**: Waar woonde hij?

A. In Stockholm.

47490. De **Voorzitter**: Hij heeft dus, daar wonende, de vertegenwoordiging van het Londense Comité van het Nederlandse Rode Kruis gekregen?

A. Neen, alleen voor de repatriëring.

47491. De **Voorzitter**: Wij hebben de mededeling gekregen, dat de vertegenwoordiger van de Regeringscommissaris in Stockholm zich ook bezighield met Rode Kruis-werk, vooral bestaande in het zenden van pakketten.

A. De zaak is zo gegaan. De heer *van Rijkevorsel* kreeg van de B-afdeling van het Zweedse gezantschap in Berlijn alle mogelijke berichten door. Ik kreeg ze illegaal door, vaak van de heer *Millenaar*. Ik had een koerier, een Zweed, die vaak van Berlijn naar Stockholm kwam, en die bracht die berichten mee. Daardoor wisten wij, dat de toestand in de kampen verschrikkelijk was en dat juist de Nederlanders niet werden geholpen. Wij hebben heel vaak dergelijke rapporten doorgestuurd. Ik heb ook rapporten van het Internationale Rode Kruis over bepaalde kampen gekregen. Die heb ik ook doorgestuurd.

47492. De **Voorzitter**: Aan de R.V.D.?

A. Ja. Ik heb een keer het bericht gekregen, dat ik mij daarmee niet te bemoeien had.

47493. De **Voorzitter**: Van wie kwam dat bericht?

A. Van de R.V.D. Ik meende, dat ik mij daarmee wel moest bemoeien. In Göteborg lagen veel pakketten van Amerika, die, om welke reden ook, niet verzonden werden. Ik heb de heer *Knulst*, liet hoofd van B.I., daarover gesproken en gezegd, dat, wanneer hij die pakketten doorstuurde, men het in Londen wel zou betalen. Dat heeft de heer *Knulst*, in samenwerking met de heer *Woensdregt*, gedaan, waarop Londen heeft gemopperd, maar tenslotte heeft gezegd, dat wij ze persoonlijk niet behoefden te betalen.

47494. De **Voorzitter**: Aan wie werden die pakketten gestuurd'?

A. Aan alle Nederlandse gevangenen in kampen.

47495. De **Voorzitter**: Hoe kwam u aan hun namen?

A. Wij wisten de namen niet.

47496. De **Voorzitter**: Aan wie verzond u ze dan?

A. Die werden door het Zweedse Rode Kruis aan de Nederlanders verzonden. Dat ging gemakkelijk genoeg.

47497. De **Voorzitter**: Kwamen die pakketten ook aan?
A. Ja.

47498. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat!
A. Van de mensen zelf gehoord.

47499. De **Voorzitter**: Van die gevangenen?
A. Ja.

47500. De **Voorzitter**: Is dat één zending geweest of is dat voortgegaan?
A. Het is één zending geweest, die niet in één keer is gegaan. Het was een zending voor ongeveer 300 000 kronen.

47501. De **Voorzitter**: Is de hoeveelheid, die u hebt gekocht, geleidelijk aan de verschillende kampen gestuurd?
A. Dat is door de Zweden bezorgd.

47502. De **Voorzitter**: Was het voor de gevangenen te zien, dat de pakketten van Nederlandse zijde kwamen?
A. Dat moeten de Zweden hebben gezegd. Anders was het niet te zien, want het waren Amerikaanse pakketten.

47503. De **Voorzitter**: Hoe kon men het dan weten?
A. Omdat de Zweden het hebben gezegd. Het is officieel overhandigd. Men wist dus, dat het van Nederlandse zijde kwam.

47504. De **Voorzitter**: Is u dat later gebleken toen u de mensen gesproken hebt?
A. Ja. In die tijd hebben zij één pakje gehad en dat was het pakje uit Zweden. De gegevens over de ellendige toestanden in de kampen, ook in de militaire kampen, heb ik vaak naar Londen doorgestuurd.

47505. De **Voorzitter**: Betrof dit ook de geïnterneerden?
A. Ja. Wij hebben gezegd: voor de Nederlanders in de kampen.

47506. De **Voorzitter**: Hebt u dat niet voortgezet?
A. Neen.

47507. De **Voorzitter**: Hebt u voorgesteld om het voort te zetten?
A. Ik heb dat niet gedaan. Wij hebben het door de organisatie, die de heer *Ferwerda* was begonnen op te richten, laten doen. Zij hebben als antwoord gekregen, dat het hun taak niet was. Zij hebben een standje gekregen.

47508. De **Voorzitter**: Men heeft dus wel voorgesteld om liet voort te zetten?
A. Ja. Wij zijn er echter mee opgehouden, omdat ze het door ons wilden laten betalen. Er kwamen in dat opzicht meer gekke dingen voor. Zo herinner ik mij, dat in 1943 generaal baron *van Voorst tot Voorst* geen uniform meer had. Hij liet dit in Stockholm weten. De heer *van Rijckevorsel* heeft toen met veel moeite een stof weten te vinden, die voor Nederlandse uniformstof kon doorgaan. Men liet er distinctieven op aanbrengen. De uniform kostte 800 kronen. Men liet hem weten, dat hij het zelf maar moest betalen, en wanneer hij dat op dat ogenblik niet kon, zou het op zijn familie worden verhaald. De heer *van Rijckevorsel* kan u dit zwart op wit tonen.

47509. De **Voorzitter**: Waar is de heer *van Rijckevorsel* thans?
A. Hij is secretaris aan de ambassade in Parijs.

47510. De **Voorzitter**: Er kwamen in Stockholm nogal veel goederen aan voor krijgsgevangenen van allerlei landaard. Het waren hoofdzakelijk levensmiddelen uit Argentinië. Het is u waarschijnlijk bekend, dat er nogal eens over gepraat is, dat er in de concentratiekampen, waar Nederlanders zaten, levensmiddelen in pakketten uit Argentinië aankwamen, doch dat de Nederlanders niets kregen.
A. Inderdaad, de Nederlanders kregen niets.

47511. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?
A. Wij hebben uit de kampen berichten gekregen, dat de Nederlanders niets kregen, dat de Nederlandse soldaten in de krijgsgevangenenkampen niet goed konden herstellen, omdat zij niets extra's

kregen. De Denen, Noren en de Amerikanen — zelfs de Amerikaanse vliegers, die in 1944 werden neergeschoten — kregen wel pakketten, alleen de Nederlanders kregen niets. Ik heb die berichten doorgezonden.

47512. De **Voorzitter**: U spreekt thans over de krijgsgevangenenkampen. Ik sprak over de concentratiekampen.

A. Ook daar kregen ze niets.

47513. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Die berichten kregen wij ook door. Er werden altijd berichten doorgesmokkeld. Ik kreeg berichten van de heer *Millenaar*, uit Berlijn. Hij vroeg om hulp.

47514. De **Voorzitter**: Maar hoe weet u, dat de mensen van andere nationaliteiten die pakketten wel kregen?

A. Ik wist van de Noren zelf, dat zij ze kregen door contact met de Noorse legatie.

47515. De **Voorzitter**: Van de Polen wordt het ook gezegd.

A. Dat weet ik niet.

47516. De **Voorzitter**: Dat zou ook uit Zweden zijn gekomen.

A. Het is mogelijk.

47517. De **Voorzitter**: Kunt u het verklaren?

A. Ja, die hadden er hun vertegenwoordiger zitten. Wij hadden niets in Stockholm.

47518. De **Voorzitter**: Hadden de Polen een vertegenwoordiger in Zweden?

A. Ja, iemand, die namens het Poolse Rode Kruis in Londen optrad.

47519. De **Voorzitter**: Wie verzond de pakketten?

A. Dat deden de Zweden.

47520. De **Voorzitter**: Voor hem?

A. Ja.

47521. De **Voorzitter**: Die gingen naar de krijgsgevangenen. Gingen er ook naar de concentrahekampen?

A. Ja.

47522. De **Voorzitter**: Het is merkwaardig, dat dit van Poolse zijde wordt ontkend.

A. Ik zou het kunnen navragen. De ene man, die er voor zorgde, is uit de legatie verwijderd, vóódat ik wegging. Hij woont thans nog in Stockholm.

47523. De **Voorzitter**: Wij zouden het zeer op prijs stellen, indien u hem bij uw terugkomst in Stockholm zou willen vragen hoe het geweest is.

A. Ik zal hem vragen, het u schriftelijk mede te delen.

47524. De **Voorzitter**: Er werd ons namelijk steeds voorgehouden, dat de Nederlanders niets kregen en de andere naties wel, dat die uit wat voor de krijgsgevangenen aankwam een groot gedeelte stuurden naar de concentratiekampen.

A. Ik verklaar, dat men het met hulp van de Zweden heeft gedaan. Wij hadden geen vertegenwoordiger.

47325. De **Voorzitter**: Wie verpakten de goederen voor de krijgsgevangenen?

A. Er werden door ons geen goederen gestuurd over Zweden voor de krijgsgevangenen.

47526. De **Voorzitter**: Ging het allemaal over Marseille en Genua?

A. Wij deden niets.

47527. De **Voorzitter**: Er viel niets te verzenden aan de krijgsgevangenen?

A. Wij hebben alleen van de Amerikanen overgenomen wat te veel was; die ene keer.

47528. De **Voorzitter**: Nooit meer?
- A. Neen; het was op het einde.
47529. De **Voorzitter**: Het is over Marseille en Genua gegaan tot de invasie in Normandië, maar toen die een beetje voortgang had gemaakt, ging dat niet meer. Zijn toen de goederen voor de Nederlandse krijgsgevangenen niet over Zweden gegaan?
- A. Het is mij niet bekend.
47530. De **Voorzitter**: Zou u het geweten hebben, als het wel zo was?
- A. Het lijkt mij van wel.
47531. De **Voorzitter**: En dan niet omdat het tot uw taak behoorde, maar omdat u zich buiten uw taak er mee bemoeide?
- A. Ik geloof, dat ik het wel geweten zou hebben al hield de gezant mij er buiten.
- De gezant hield mij buiten de hulp aan Nederland. De kapitein van het schip, dat de eerste zending levensmiddelen naar Delfzijl had gebracht, kwam mij bezoeken en zei mij: „Ik mag van de gezant niet bij u komen, maar in Nederland zei men mij, dat ik met u contact moest zoeken.”
47532. De **Voorzitter**: Was dat *van Rechteren*?
- A. Ja. De hulpverlening aan Nederland was een belangrijke zaak; die behandelde hij zelf.
47533. De **Voorzitter**: Wanneer iemand bereid was, daaraan mede te werken, werd die medewerking niet aanvaard?
- A. Ik heb meegeholpen aan de voorbereiding. De Zweed, die de organisatie in Nederland zou hebben, heeft mij op mijn kamer opgezocht, waar hij mij vertelde, dat het Nederlandse Rode Kruis in Nederland Duits geïntereerd was, maar geen invloed op de verdeling zou hebben.
47534. De **Voorzitter**: U bedoelt: toen aan het einde van de oorlog de hulp uit Zweden kwam?
- A. De boot lag voor Delfzijl; de gezant wilde de boot laten terugkomen, omdat de Duitsers oprukten. Toen heb ik gezegd: dat nooit. Ja, zei hij, maar de Duitsers stelen de helft, waarop ik heb geantwoord: dan moeten wij tweemaal zoveel sturen.
47535. De **Voorzitter**: Het is bovendien niet waar en het Nederlandse Rode Kruis heeft zich er niet mee beziggehouden.
- A. Dat weet ik. Maar die ene Zweed heeft heel belangrijk werk gedaan.
47536. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat het Nederlandse Rode Kruis in Nederland Duits geïntereerd was en deze hulpverlening daaraan dus niet kon worden toevertrouwd. Het Nederlandse Rode Kruis heeft zich hiermede echter niet beziggehouden; dat heeft het Ministerie van Landbouw, afdeling Voedselvoorziening, gedaan.
- A. Men heeft het Rode Kruis er buiten gelaten. Dat heeft die Zweed net het Ministerie gedaan.
47537. De **Voorzitter**: Dat was volkomen vertrouwd.
- A. Volkomen.
47538. De **Voorzitter**: Het werk stond in Nederland onder leiding van de heer *Louwes*.
- A. Die werkte dan met die Zweed. Ik weet zijn naam niet meer.
47539. De **Voorzitter**: Hebt u te maken gehad met de voorbereiding van die zendingen met een aantal boten naar Delfzijl?
- A. Het was een gift van de Zweedse Staat en die ging in drie boten, maar de derde boot was half vol. Dat werd ons medegedeeld en het was dus duidelijk, dat zij bedoelden: Gooien jullie die boot vol. Daarover is naar Londen getelegrafeerd, maar er is niets in die boot gekomen en die boot is dus half vol weggegaan.
47540. De **Voorzitter**: Wat zei men in Londen?
- A. Niets. Zo was het goed.
47541. De **Voorzitter**: Had men kunnen opdragen, b.v. aan het gezantschap, om goederen te kopen?
- A. De wenk van de Zweden was duidelijk: het derde schip is half vol.
47542. De **Voorzitter**: Had u die goederen kunnen krijgen?
- A. Volop.
47543. De **Voorzitter**: Dan had men daartoe uit Londen geld moeten sturen.
- A. Dat behoefden zij niet te sturen. De gezant had het kunnen verrekenen.
47544. De **Voorzitter**: De gezant had het kunnen bestellen ter verrekening na de oorlog?
- A. Natuurlijk.
47545. De **Voorzitter**: Dat is niet zo natuurlijk. Had hij krediet kunnen krijgen?
- A. Zoveel hij wilde.
47546. De **Voorzitter**: In Portugal kon men het niet krijgen.
- A. In Zweden wel. Het is vaak genoeg aangeboden.
47547. De **Voorzitter**: Door wie?
- A. Door grote firma's, voor de aankoop van materialen na de oorlog op krediet.
47548. De **Voorzitter**: Had men dat met deze dingen ook kunnen doen?
- A. Zeker. De Nederlandse Regering had niets anders behoeven te zeggen dan: Gooi die boot vol.
47549. De **Voorzitter**: Waarom is het niet gevraagd?
- A. Dat weet ik niet; dat heeft men mij ook niet verteld. Ik heb mij er alleen aan geërgerd, dat die boot niet vol is weggegaan.
47550. De **Voorzitter**: U hebt alleen gemerkt, dat die order niet is gegeven.
- A. Ja.
47551. De **Voorzitter**: Die order is wel gesuggereerd door de Zweden?
- A. De gezant heeft het gemeld aan Londen.
47552. De **Voorzitter**: Heeft hij daartoe wel de bereidheid gehad!
- A. Ja.
47553. De **Voorzitter**: Wie heeft hem zover gebracht?
- A. Dat zou ik niet meer kunnen zeggen.
47554. De **Voorzitter**: Heeft hij het zelf bedacht?
- A. Dat weet ik niet.
47555. De **Voorzitter**: In ieder geval heeft hij het gedaan.
- A. Maar het effect is geweest, dat er niets méér verzonden is.
47556. De **Voorzitter**: Heeft hij het tijdig gedaan?
- A. Ja.
47557. De **Voorzitter**: Na die tijd zijn er nog enige boten gekomen. Wij hebben hier in Delfzijl drie ladingen gehad.
- A. Ik geloof, dat wij die toch ook betaald hebben.
47558. De **Voorzitter**: Dat was dus geen gift.
- A. Dat heeft de Nederlandse Regering betaald.
47559. De **Voorzitter**: Dus later heeft de Regering eieren voor haar geld gekozen en opdracht gegeven de goederen te kopen.
- A. Maar niet bij de eerste zending, toen de nood zo groot was.

47560. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gesproken over de heer *Millenaar* in Berlijn, waar hij employé was bij de beschermingsafdeling van het Zweedse gezantschap. U hebt van hem nogal wat gehoord.

A. Ik heb hem ook ontvangen, toen hij uit Duitsland kwam.

47561. De **Voorzitter**: Hebt u van het werk van de heer *Millenaar* veel gemerkt, doordat hij telkens rapporteerde?

A. Hij kon enkele malen rapporteren, maar het was zeer moeilijk. Hij had het niet gemakkelijk. Ik heb berichten naar hem gestuurd, die werden onderschept door de Zweedse gezant. Hij rapporteerde daarover aan onze gezant: Een zekere *Willems* heeft zich er mee bemoeid en hij heeft geld gestuurd; wat heeft dat te betekenen? Ik werd ter verantwoording geroepen, maar ik heb het altijd ontkend. Aangezien deze mensen het niet begrepen, vond ik het gevaarlijk het te erkennen.

47562. De **Voorzitter**: Met „deze mensen" bedoelt u de Nederlandse gezant?

A. Ook de Zweedse gezant, die onze belangen behartigde, begreep er niets van.

47563. De **Voorzitter**: Wie was dat?

A. De heer *von Rosen*.

47564. De **Voorzitter**: Wat hebt u over zijn werk gehoord?

A. Niets dan lof.

47565. De **Voorzitter**: Van wie hebt u dat gehoord?

A. Van vele Hollanders, die daar gebleven zijn, en van diplomaten.

47566. De **Voorzitter**: Nu kom ik aan de heer *Woensdregt*, vertegenwoordiger van Philips. Hij had een zekere opdracht. Van wie had hij die?

A. Van de heer *Ferwerda*.

47567. De **Voorzitter**: Wat moest hij doen?

A. De repatriëring ter hand nemen van alles, wat over Zweden zou komen.

47568. De **Voorzitter**: Heeft hij die opdracht niet in het begin van 1945 gekregen?

A. Ja.

47569. De **Voorzitter**: Wat heeft hij in die functie gedaan?

A. Ik heb de heer *Woensdregt* twee van mijn kamers van de persafdeling afgestaan, aangezien er elders geen ruimte was. Het gezantschap kon niets doen en toen heb ik gezegd: neem van mij maar twee kamers.

47570. De **Voorzitter**: Waarom kon het gezantschap niets doen?

A. Daar kon nooit iets. Men stond niets af aan anderen, die niet bij het gezantschap hoorden. Ik had de persafdeling op wat op het ogenblik het gezantschap is. Men nam het mij kwalijk, dat ik het huis had gehuurd. Het bleek intussen niet fout gezien te zijn geweest, want nu is het gezantschap er gevestigd. Het oude gezantschap had slechts twee kamers. Ik kon een groot gebouw huren en stelde voor, alle diensten daarin onder te brengen. Ik heb een grote flat gehuurd. Toen het er op aankam, was het B.I. er ook niet voor te vinden er in te trekken. Men heeft mij het contract alleen laten tekenen, wat ik zonder enig bezwaar heb gedaan.

47571. De **Voorzitter**: Hebt u ook de huur betaald?

A. Ja.

47572. De **Voorzitter**: Heeft het moeite gekost het geld terug te krijgen?

A. De gezant was verantwoordelijk. De gezant vond, dat ik het moest declareren.

47573. De **Voorzitter**: De heer *Woensdregt* heeft zich dus alleen beziggehouden met de repatriëring. Viel er veel te doen?

A. In het begin niet. Er waren kartotheken aangelegd. Ik had alle berichten uit bladen voor Nederlanders in Duitsland op kaart gebracht en met vlaggetjes aangegeven. Ik heb al mijn gegevens naar Londen doorgezonden, ook van hen, die als arbeider verplaatst waren. Ik heb ook deze blaadjes, welke voor de Nederlanders die in Duitsland werkten, verschenen, steeds naar Londen gezonden. De heer *Woensdregt* heeft al deze gegevens gekregen.

47574. De **Voorzitter**: Zijn deze gegevens ook verwerkt door de heer *Ferwerda* in Londen?

A. Ik ben twee keer in Londen op het bureau van de heer *Ferwerda* geweest, maar dat weet ik niet. Ik heb alleen de indruk, dat het een zeer groot kantoor was, waar veel mensen werkten.

47575. De **Voorzitter**: Aanvankelijk had de heer *Woensdregt* dus weinig te doen?

A. Ja, maar er kwamen al spoedig mensen uit Duitsland. Die zijn er gekomen met behulp van het Zweedse Rode Kruis, door de actie van de heer *Bernadotte*.

Toen bleek — ik ben zelf naar Malmö gegaan —, dat er geen Nederlanders meekwamen, behalve een enkele verdwaalde. Toen heb ik de heer *Bernadotte* gesproken en ik heb hem gevraagd waarom nooit Nederlanders meekwamen; hij heeft mij gezegd, dat de Nederlandse Regering hem daartoe niet had aangezocht, waarop ik boos werd en gezegd heb, dat ik niet kon begrijpen, dat iemand aan de poort van een concentratiekamp nog naar de nationaliteit vraagt. Ik heb wel gezorgd, dat het verzoek binnen 24 uur aan de heer *Bernadotte* werd gericht, en toen zijn ook Nederlanders gekomen.

47576. De **Voorzitter**: De heer *Bernadotte* was toen onderzitter van het Zweedse Rode Kruis?

A. In Zweden zijn de hulpacties nooit rechtstreeks door het Rode Kruis gedaan; daarvoor had men meer een Rijkshulpactie opgericht, waarbij het Rode Kruis vaak werd ingeschakeld, zoals Polen *Hjälpen*, Europa *Hjälpen*; men wendde zich tot het Rode Kruis om materieel en personeel, maar deze organisatie trad niet als zodanig buiten Zweden op.

47577. De **Voorzitter**: De heer *Bernadotte* heeft zijn functie vervuld in de rol van ondervoorzitter van het Rode Kruis.

A. Die heeft veel door elkaar gehaald en de dank der landen geooft in de vorm van ridderorden en trad op als vertegenwoordiger voor het Rode Kruis, terwijl de Staat de organisator was.

47578. De **Voorzitter**: En dat was *Gunther*, de Minister van Buitenlandse Zaken. Waarom was de Zweedse Regering er voor geporteerd, de mensen te krijgen? Uit menslievendheid?

A. De Zweden als massa deden het uit menslievendheid.

47579. De **Voorzitter**: Wij hebben gehoord, dat het voor een groot deel zijn grondslag vond in de Zweedse wens neutraal te blijven.

A. Dat heb ik ook gehoord, maar onder de massa van het Zweedse volk, bij de gewone man, leefde het verlangen iets goeds te doen. Maar dat men het politiek uitgebuit heeft, is zeker.

47580. De **Voorzitter**: Wat is de rol van *Kersten* bij het gehele geval geweest?

A. Wat ik er van weet, is, dat hij met *Bernadotte* van *Himmler* verlof kreeg deze mensen uit de kampen te halen.

47581. De **Voorzitter**: Zou het zo kunnen zijn, dat *Kersten* door een zekere invloed op *Himmler* het verlof heeft gekregen de mensen uit de kampen te halen en dat hij gevraagd heeft aan Minister *Gunther*: „Hoe krijgen wij de mensen uit de kampen in Zweden; daar willen de Duitsers niet voor zorgen", en Minister *Gunther* het toen heeft gevraagd aan *Bernadotte*?

A. Het zou een logische gang van zaken zijn, maar ik geloof, dat *Kersten* naar Zweden wilde uitwijken om zich daar veilig te stellen met behoud van zijn kunstschaten en geld en graag iets wilde doen om een betere toekomst te hebben; dat heeft *Himmler* ook willen doen.

47582. De **Voorzitter**: Maar daarmee wordt mijn voorstelling van zaken niet anders; alleen wordt misschien het argument anders, waarom *Kersten* het deed.

Ik heb alleen gevraagd of de feiten zich zo hebben toege dragen, zonder mij daarbij af te vragen of de heer *Kersten* zo'n beiang bij de zaak gehad heeft.

A. De gang van zaken kan zo geweest zijn, maar dat weet ik niet.

47583. De **Voorzitter**: Hebt u meegemaakt, dat er vrouwen uit Ravensbruck kwamen?

A. Ik ben haar persoonlijk gaan ontvangen in Malmö. Ik was aangewezen voor de repatriëring in Oost-Europa, wachtte op een beslissing uit Londen en voor mij was de hulpverlening door de Zweden een goede leerschool.

47584. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Op persoonlijk verzoek van Minister *Wijffels*.

47585. De **Voorzitter**: Was u geen pers-attaché?

A. Ja, dat was ik ook, maar de werkzaamheden waren sterk verminderd en ik heb zes maanden moeten wachten, alvorens ik naar Oost-Europa kon vertrekken.

47586. De **Voorzitter**: Dus u was pers-attaché in dezelfde tijd?

A. De oorlog liep af; er was niets te berichten over Nederland.

47587. De **Voorzitter**: De Minister van Sociale Zaken heeft u toen aangewezen, als wat?

A. Als hoofd van de repatriëring van Rusland en Polen.

47588. De **Voorzitter**: Was dat in de organisatie van *Ferwerda*?

A. Neen. Ik heb geweigerd onder *Ferwerda* te staan.

47589. De **Voorzitter**: Waarom?

A. Omdat ik het een rommel vond.

47590. De **Voorzitter**: Hebt u veel gemerkt van die rommel?

A. Het heeft zich afgespeeld zonder dat de heer *Ferwerda*, die een bekwaam man was, zich daarmee ooit heeft kunnen bemoeien. Er was in die tijd geen contact met Engeland. Ik was op weg naar Nederland om bij het Militair Gezag te worden ingelijfd, maar ik had daarvan zoveel rare dingen gehoord, dat ik zei: ik doe het niet.

47591. De **Voorzitter**: Was dat een opdracht uit Londen?

A. Ja, ik werd door kolonel *Kruls* aangewezen voor de sectie Voorlichting. Ik heb mij in Januari 1945 naar Londen begeven. Ik hoorde daar veel rare dingen. Toen ben ik illegaal naar Brabant gegaan en op grond van wat ik daar gezien heb, heb ik gezegd: ik doe het niet.

47592. De **Voorzitter**: Wat zag u in Brabant?

A. Dat het niet best ging, althans met de voorlichting. Toen ben ik teruggegaan. Ik heb geweigerd als militair te verschijnen. Ik vond, dat de voorlichting burgerlijk moest zijn.

47593. De **Voorzitter**: En toen u terugkwam in Londen?

A. Toen hebben zij mij gepolst over de verhoudingen in Rusland en Polen betreffende de repatriëring. Ik heb gezegd, dat men iemand daar naar toe moest sturen. Minister *Wijffels* heeft toen gezegd: Dun moet u dat doen. Toen heb ik gezegd: Dan vertrek ik onmiddellijk. Het visum moest worden aangevraagd bij de Russische ambassadeur bij het Nederlandse Hof in Londen. Toen hebben zij mij in Zweden zes maanden laten wachten. Ik weet niet wie het voor elkaar moest brengen. Ik mocht het visum zelf niet aanvragen. Ik heb voortdurend gereclameerd. Ik heb toen een telegram gekregen, waarin werd gezegd, dat een ambtenaar de orders van de Minister had op te volgen.

47594. De **Voorzitter**: Hebt u nooit een Russisch visum gekregen?

A. Onmiddellijk, toen ik het zelf had aangevraagd.

47595. De **Voorzitter**: Hebt u dan ten slotte toch permissie gekregen het zelf aan te vragen?

A. Toen is mij gezegd, dat het in Stockholm moest worden aangevraagd. en dat heb ik onmiddellijk gedaan.

47596. De **Voorzitter**: Bij mevrouw *Kollontay*, die gezante was?

A. Ja; die kende ik zeer goed.

47597. De **Voorzitter**: Wij waren nog bezig met het geval van de vrouwen uit Ravensbruck, die u in Malmö hebt ontvangen. Ik heb gevraagd in welke functie u dat deed.

A. Ik was voor de repatriëring aangesteld. De heer *Knulst* werkte dag en nacht om de mensen te ondervragen. Ik meende, dat ik daar moest werken, omdat ik niet veel te doen had, en beschouwde het als een leerschool.

47598. De **Voorzitter**: Hebt u bij die gelegenheid de indruk gekregen, dat *Bernadotte* niet meer heeft gedaan dan die vrouwen uit Ravensbruck halen, of denkt u, dat hij ook haar bevrijding heet bewerkstelligd?

A. Het laatste geloof ik niet, maar ik kan het niet bewijzen.

47599. De **Voorzitter**: Hebt u ooit gehoord, dat *Bernadotte* met *Himmler* besprekingen heeft gevoerd over de bevrijding van die mensen?

A. Er werd wel zo iets gemompeld. Het interesseerde mij ook niet. Ik werkte met twee mensen dag en nacht. Wij kregen b.v. 600 mensen binnen. 's Morgens ontbeet je en dan kwam je 's nachts om 1 uur weer terug.

47600. De **Voorzitter**: Omtrent dit punt hebt u geen gegevens?

A. Ik ben alleen boos geweest, omdat wij zo weinig Nederlanders kregen.

47601. De **Voorzitter**: Wat gebeurde er met de vrouwen, die uit Ravensbruck kwamen?

A. Dat hadden de Zweden geheel in handen. Wij konden er alleen bij komen, wanneer zij ondergebracht werden. Dan probeerden wij de Nederlanders bij elkaar te brengen. Dan gaven wij zakgeld en sigaretten. Zij vroegen eerder om sigaretten dan om eten. Wij zorgden zo goed mogelijk, dat zij wat kregen. De Zweden gaven b.v. geen extra-eieren. Die verzamelden wij voor hen. Je probeerde contact op te nemen met de familie en je liet ze brieven schrijven.

47603. De **Voorzitter**: Hoe kwam u aan de middelen?

A. De Nederlanders, die daar woonden, hebben zeer veel gedaan.

47603. De **Voorzitter**: Geen Regeringsgeld?

A. Neen.

47604. De **Voorzitter**: Is er ooit geprobeerd geld van de Regering te krijgen?

A. De Zweden betaalden het. Wij hebben het zover weten te krijgen, dat de mensen zakgeld kregen. Later hebben zij zelfs kleding gekregen en dat heeft de Nederlandse Regering moeten betalen.

47605. De **Voorzitter**: Maar zijn de kosten van de verzorging door de Zweden voor rekening van de Nederlandse Regering gekomen?

A. Ik geloof het wel, maar dat interesseerde mij toen niet. Ik geloof, dat het op onze rekening gebracht is.

47606. De **Voorzitter**: Ik heb met u het een en ander besproken over lijsten van namen van Nederlanders in Duitse gevangenkampen, die men in Zweden bezat. Nu is ons eens gebleken, dat de heer *Knulst* 94 namen van grotendeels Joden had. Zijn er nooit opgaven met duizendtallen van namen in Zweden geweest?

A. Neen, want er was geen vertegenwoordiger voor Nederland voor deze doeleinden.

47607. De **Voorzitter**: Ze hadden naar het gezantschap gestuurd kunnen zijn.

A. Dat zou alleen de heer *van Rijckevorsel* hebben kunnen weten, die dag en nacht bereid is geweest alles te doen.

47608. De **Voorzitter:** Er zijn in Nederland 5600 namen verzameld. Die opgaven zijn ontvangen door de vertegenwoordiger van het Londense Comité van het Rode Kruis in Genève, de heer *Flugi*. Deze heeft de opgaven doorgezonden naar Londen, waar ze zijn aangekomen. Zij zijn daar gegeven aan Buitenlandse Zaken, dat er voor zou zorgen, dat de namen in Zweden zouden komen.

A. Dan kan ik u verzekeren, dat het nooit is gebeurd.

47609. De **Voorzitter:** Zouden ze nooit in Zweden zijn aangekomen?

A. Dan zou ik het geweten hebben. De samenwerking tussen de heer *van Rijckevorsel* en mij was goed.

47610. De **Voorzitter:** Dan moeten ze in Londen of in Stockholm in een lade terecht zijn gekomen.

A. In Stockholm is uitgesloten. De heer *van Rijckevorsel* was zeer actief voor alles, wat Nederland betrof.

47611. De **Voorzitter:** De namen kunnen dus niet zijn aangekomen?

A. Uitgesloten, dan hadden wij die zeker gekregen.

47612. De **Voorzitter:** Thans wat betreft de repatriëring, waarmee u was belast. In welke landen hebt u zich moeite gegeven om Nederlanders terug te krijgen?

A. Ik zou beginnen met naar Moskou te gaan.

47613. De **Voorzitter:** Bent u er heengegaan?

A. Ja.

47614. De **Voorzitter:** Wat hebt u daar uit de weg kunnen zetten?

A. Daar heb ik alleen ruzie gehad met de ambassadeur, *van Breugel Douglas*, die vond, dat ik er niet thuishoorde; hij wenste mij ook niet onder te brengen en vond, dat ik terug moest; hij zou aan de heer *van Kleffens* seinen, dat ik er niet paste. Ik heb gezegd, dat ik er mee accoord ging en even gaarne terug wilde als hij het voorstelde. Hij zei: u bent mijn secretaris hier en moet mijn orders opvolgen. Ik heb geantwoord: daarvoor ben ik hier niet gekomen, dat doe ik niet. Daarop zei hij: dan pleegt u insubordinatie; dat had hij nog nooit meegemaakt. Hij rei, dat ik een gewone burger was en hij een baron.

47615. De **Voorzitter:** Zei hij dat?

A. Ja. Hij zei: u bent gewoon burger en ik ben een baron en u bent wel brutaal.

Toen heb ik gezegd: vader, dan treft u het goed, dat ik gekomen ben. En toen hadden wij ruzie, waarna mijn auto niet gestald mocht worden en mijn chauffeur niet mocht meeëten in de ambassade, d.w.z. dat ik moest betalen. Dat is niet te betalen vanwege de koers.

Ik heb contact gezocht met de Amerikanen en Fransen en ben te weten gekomen, dat er in Polen een hoop mensen zaten. Ik zei: dus ga ik naar Polen, maar de ambassadeur zei: dan zend ik jhr. H. *Bosch van Drakestein*, die zal het opknappen, want hij moest toch naar Warszawa in verband met de komst van onze gezant aldaar. Hij wilde jhr. *Bosch van Drakestein* voor de repatriëring naar Polen sturen. *Bosch van Drakestein* was een van zijn ondergeschikten met de rang van gezant; ik zou hem kanselier moeten noemen.

47616. De **Voorzitter:** Was hij kanselier met de rang van gezant? Merkwaardig!

A. Ik heb gezegd: „U kunt niet zeggen, dat jhr. *Bosch van Drakestein* komt, en veertien dagen later mij sturen; als ik niet met hem mee kan gaan, gaat het fout en zal ik het naar Londen seinen.” Toen heeft hij erg gelachen en gezegd: „U kunt niet seinen”, waarop ik antwoordde: „U hebt niet heel goed gekeken, want er is in uw straat een gewoon telegraafkantoor.”

Dat heeft geholpen; ik mocht toen wel met jhr. *Bosch van Drakestein* naar Polen.

47617. De **Voorzitter:** Het telegraferen naar Londen behoefde niet?

A. Neen. Ik ben met jhr. *Bosch van Drakestein* meegegaan. Ik heb het contact met Poolse autoriteiten opgenomen. Ik ben via Moskou teruggegaan en heb het voorstel bij de Regering ingediend, dat wij in Polen zouden beginnen met het werk. In Rusland was het voorlopig onmogelijk.

47618. De **Voorzitter:** Waarom?

A. Ik kon er niet werken.

47619. De **Voorzitter:** Vanwege *van Breugel Douglas*?

A. Die had dezelfde opvatting als de Russen. Hij had de mensen gerepatriëerd; hij had de eer en de voldoening en ik zou op het bureau zitten.

47620. De **Voorzitter:** Had hij mensen gerepatriëerd?

A. Niet één.

47621. De **Voorzitter:** Waarom zei hij het dan?

A. Dat weet ik niet; de Russen zeggen ook, dat zij 36 000 mensen gerepatriëerd hebben.

47622. De **Voorzitter:** Is er niets van waar?

A. Zij hebben wel Nederlanders gerepatriëerd.

Ik heb de tweede keer de grote ruzie gehad, omdat de heer *van Breughel* van de Russen zeventien Nederlanders aangeboden gekregen had (in November 1945) om te repatriëren, maar deze mensen niet wilde ontvangen, omdat zij luizen hadden en hij zei, dat zij maar volgens de Russische bepalingen moesten worden gerepatriëerd, waardoor deze mensen nog steeds niet zijn teruggekeerd. Ik heb de stukken ook bij mij. Zij zijn telefonisch aangeboden. Dat is schriftelijk bevestigd, waarop de heer *van Breugel* aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken gemeld heeft, dat hij zeventien Nederlanders ter repatriëring had; de Regering heeft geantwoord, dat contact moest worden opgenomen, waarop hij in een open telegram seinde: de Russen verbieden contact op te nemen.

47623. De **Voorzitter:** Was dat niet zo?

A. Zij hebben die zeventien mensen aangeboden! Dus het is geweigerd. Toen ik onderhandelde met generaal *Gouloubiev*, zei deze: Nederland wenst de betrekkingen tussen de Sovjets en Nederland slecht te maken; uw ambassadeur heeft dit gedaan en dat gezegd en dat geseind; wat weet u hierop te antwoorden? Ik heb alle voorstellen aan de Nederlandse Regering doorgezonden, maar ik heb nooit antwoord gekregen.

47624. De **Voorzitter:** Hadden die voorstellen alleen betrekking op zeventien mensen?

A. Neen, zij gingen over de repatriëring van de Nederlanders.

47625. De **Voorzitter:** Wat waren die voorstellen?

A. Die waren tamelijk idioot. Ik heb ze op schrift gesteld.

De **Voorzitter:** Wilt u die aan de heer *Gerretsen* geven?

A. Ja. Ik zeg niet, dat de Russe deze mensen werkelijk zouden hebben laten repatriëren, maar het was toch altijd mogelijk. Generaal *Gouloubiev* was een nette man. Als je werkelijk al het slechte van Rusland wilde geloven, moet je eigenlijk bang voor hem zijn. Hij was een heel grote, zwaargebouwde man met een prachtige uniform aan, die je heel vriendelijk liet uitspreken. Toen hij echter bemerkte, dat het niet ging, dus dat ik weg wilde — ik droeg een kolonelsuniform, zij het niet van Nederlandse snit, ik had het zelf ontworpen, want ik had niets en men kon mij geen uniform sturen — sprak hij mij aan met „de heer kolonel”. Het is fout, als zij „heer” zeggen, want anders spreken zij van „kameraad”. Toen kwam hij met zijn bezwaren tegen de Nederlandse Regering in verband met de repatriëring. Daarvan heeft de Nederlandse Regering mij nooit op de hoogte gebracht. ik heb gevraagd, welke volmachten ik had en wat de bedoeling van de Regering was. Ik weet alleen, dat men achter mij om een nieuwe missie op touw heeft gezet, waarvan de heer *van Lanschot* het hoofd zou zijn.

De **Voorzitter**: Die heb ik nog nooit horen noemen.

A. Hij heeft overlegd met Buitenlandse Zaken. Hij had het voor elkaar en heeft een visum aangevraagd, maar dat is geweigerd door de Russen.

47636. De **Voorzitter**: Welke van *Lanschot* was het?

A. Hij is tegenwoordig hoofd van de missie tot opsporing van vermiste personen. Er was een telegram gekomen, waarin werd gevraagd of hij bij mij gedetacheerd kon worden in Polen, met de bedoeling hem naar Rusland te brengen. Ik heb een uiteenzetting gevraagd over wat die detachering inhield. Ik heb daarop nooit een antwoord gekregen. Na een week is hij verdwenen. Hij was, volgens zijn zeggen, in opdracht van Prins *Bernhard* in een speciale missie belast.

47627. De **Voorzitter**: Toen u de eerste keer uit Moskou naar Warszawa kwam, hebt u voorstellen van de Poolse Regering gekregen. Met die plannen bent u naar Stockholm gegaan en u hebt ze doorgezonden naar Londen.

A. Naar den Haag.

47628. De **Voorzitter**: En toen?

A. Ik had vroeger reeds allerlei plannen voor de repatriëring ontworpen en ik was dus bekend met alle hulpinstanties in Zweden. Mijn bedoeling was eigenlijk, dat de Zweden het voor ons zouden doen en het ook zouden bekostigen.

47629. De **Voorzitter**: Als doorreis door Zweden?

A. Neen. Vroeger was mijn opzet, dat de Zweden het zouden doen. Ik heb u al verhaald van die S.I.S.U.-organisatie in Zweden.

47630. De **Voorzitter**: De repatriandi moesten toch eerst in Zweden zijn om door de Zweden te kunnen worden behandeld?

A. Neen. Daarvoor wilde ik met een Zweedse *équipe* naar Polen. Daar voelden de Polen wel voor, het was de enige mogelijkheid. De Zweden deden veel voor de Polen en hadden een goede naam. Het Zweedse Rode Kruis werkte nooit in het buitenland en vroeg daarvoor verlof van de Zweedse Regering. Dat werd heel welwillend bekeken. Intussen verschenen twee gedelegeerden van het Nederlandse Rode Kruis. Zij kwamen onderhandelen met *Bernadotte* over de repatriëring uit Polen en zij vonden, dat het heel anders moest gebeuren.

47631. De **Voorzitter**: Wie waren dat?

A. Hun namen heb ik ook bij mij. Het waren twee houthandelaars; dus die wisten als houthandelaars in Zweden hun zaken te doen.

Toen kwam ook de heer *Ferwerda* als Regeringscommissaris en die vond, dat het zo en zo moest gebeuren en dat de Nederlandse Regering dit zeker zou betalen.

47632. De **Voorzitter**: Was dat een derde manier of was het uw methode?

A. Het was allemaal in wording, waarop de heer *Bernadotte* gevraagd heeft wie ik was en welke volmachten ik had. De gezant had geantwoord, dat hij er nooit van gehoord had en dat hij niet wist, waarmee ik belast was. Ik heb toen naar den Haag geschreven om mij volmachten te geven om te onderhandelen.

47633. De **Voorzitter**: U had toch een aanstelling?

A. Ja, ik was aangesteld, maar ik had geen volmachten om b.v. tot een miljoen te gaan. Toen heeft men mij geseind, dat mij de volmachten zouden worden gegeven na het welslagen van de onderhandelingen, wat ik idioot vond. Ik ben begonnen. Ik heb het voor elkaar gekregen. Wij zijn met een Zweedse boot overgevoerd en zijn Polen binnengekomen. De Engelsen mochten niet binnen en ik ben gewoon binnengereden.

47634. De **Voorzitter**: En hebt u toen de Nederlanders gehaald?

A. Ja.

47635. De **Voorzitter**: Hoeveel'?

A. Dat is tamelijk weinig geweest. Zij waren zeer laat. Ik denk ongeveer 400.

47636. De **Voorzitter**: Waren er al velen weg?

A. Ja.

47637. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Boon* van uit Praag nog iets gedaan?

A. Hij moest in Warszawa zijn geweest, of een van zijn medewerkers, maar hij heeft het niet verder gebracht dan de Franse ambassade. Hij vond het erg gevaarlijk en hij is de volgende dag weer teruggeëisd.

47538. De **Voorzitter**: Was er werk voor hem?

A. Ja, hetzelfde werk, dat ons later te wachten stond.

47639. De **Voorzitter**: In de rapporten van de heer *Boon* staan voorbeelden van mensen, die weggehaald zijn.

A. De heer *Boon* is een keer in Silezië geweest. Daar vond ik mensen, die wel contact hadden gehad met de inissie-*Boon* en die verder wachtten, maar niets meer hadden gehoord.

47640. De **Voorzitter**: Waren er ook, die liever niet weg wilden'?

A. Van velen was het gehalte niet best.

47641. De **Voorzitter**: Hoe waren die mensen er gekomen?

A. Er waren vluchtelingen bij. Ik heb er zelfs een dame gevonden, die uit Bergen-Belsen was bevrijd door de Amerikanen, die ik daar terugvond.

47042. De heer **Posthumus**: Waren er ook gevluchte N.S.B.-ers bij?

A. Enkelen, maar niet veel. Die heb ik hierheen gestuurd.

47643. De **Voorzitter**: Lieten zij zich sturen?

A. Die twee wel. Ik heb er enkelen gehad, die niet terug wilden. Ik heb iedereen een verklaring laten tekenen, opdat men niet zou zeggen, dat men door de missie niet was geholpen. Over het geheel waren het arme stumperds. Deze oorlog had meegebracht, dat iedereen maar trouwde, de een met een Duitse, de ander met een Poolse vrouw, en volgens de wet hier was het allemaal heel moeilijk. Hier richtte men commissies op, die het zouden onderzoeken. Ik had in Gdynia een huis van de Polen gekregen. Er konden tien mensen in, maar er woonden er tachtig. De mensen werden daar ondergebracht voor verdere expeditie. De toestand was ten slotte onhoudbaar in verband met de Russen, die de vrouwen niet met rust lieten. Ik heb haar daarom doorgestuurd. Na een jaar kreeg ik toestemming, maar toen waren de betrokkenen al een jaar in Nederland. Ik heb alleen grote moeilijkheden ondervonden van de Rijksvreemdelingendienst. Als ik mijn ervaringen daarmee moet noemen, zie ik die hetzelfde als die met de Duitse Gestapo, wat betreft zowel de ontvangst van mij als de manier, waarop men deze mensen behandelde.

Ik heb in November 1948 31 mensen uit de mijnen in Silezië gehaald, die daar als slaven zijn gekomen. Van de 48 heb ik op het laatste ogenblik 17 moeten achterlaten, die volgens de Rijksvreemdelingendienst geen Nederlander waren, althans hun nationaliteit hadden verloren. Ambtelijk kan het zeer juist zijn. Een Nederlander, die in het buitenland woont, moet om de tien jaar zijn nationaliteit kenbaar maken bij de legatie of hij verliest ze. Omdat het armē mensen waren, die dit niet wisten en het dus ook niet hadden gedaan, hadden zij hun Nederlanderschap verloren. Dat betekent — als men geen hulp van vroegere Nederlanders krijgt — dat de slavenarbeid tot de dood er op volgt. Buitenlandse Zaken heeft nu aan Rusland kenbaar gemaakt, dat daar nog 300 Nederlanders zijn. Men geeft daarmee te kennen, dat men de anderen niet kent; de Russen zullen dus 330 terugsturen, waarvan Nederland er 220 heeft geschrapt, wat betekent, dat dezen naar de gebieden aan de Woordelijke IJszee gaan. Men kan ambtelijk zeggen: anders halen wij verkeerde mensen binnen. Maar dan had men moeten zeggen: wij halen geen mensen uit Polen en Rusland binnen, zelfs geen Nederlandse gezant. Ik heb het geval bestudeerd en ben bepaalde organisaties op het spoor gekomen, waarbij mij bleek, hoe men mensen in Nederland als anti-communist communistische werkzaamheden laat verrichten.

Het slot van mijn werkzaamheden is, dat ik te boek sta als communistisch gezind en Sovjet-spion.

47644. De **Voorzitter**: Bij wie?

A. Ik zou het wel kunnen zeggen, maar breng dan andere mensen in moeilijkheden.

47645. De **Voorzitter**: Van de Rijksvreemdelingendienst?

A. Niet alleen. Indien men zo te boek staat, zal de Minister het ook niet ontkennen. De Minister heeft alleen te zeggen, dat de man ongeschikt is.

47646. De **Voorzitter**: Hebt u die boodschap gekregen?

A. Die heb ik gekregen.

47647. De **Voorzitter**: Wat doet u dan nu?

A. Niets.

47648. De **Voorzitter**: Woont u nog in Stockholm?

A. Daar is mijn huis, maar ik kom naar Nederland terug

47649. De **Voorzitter**: Hoe komt u aan de naam en de roep, dat u communistische neigingen heeft?

A. Tja . . . . wie komt wel in Rusland!

47650. De **Voorzitter**: Alleen omdat u er gekomen bent?

A. Ja. De diplomaten hebben die medewerking niet gekregen. Ik heb op verzoek van de Nederlandse Regering in Londen het contact met de Russen opgenomen; dat betekent: met de officiële Russen, andere Russen zijn er niet. Daarin ben ik in Stockholm geslaagd. Ik heb het eerst geweigerd; toen zei men, dat het moest en ik heb het gedaan. Met deze mensen heb ik het contact gekregen op een zeer eigenaardige manier. Ik ben bij de herdenking van de Rode-Legerdag op de legatie in Stockholm geweest; de Russen hebben mij gevraagd: wat zegt u van het Russische leger? Ik heb gezegd, dat wij respect hebben voor het Russische leger en dat de propaganda in die tijd was, dat Nederland zijn bevrijding te danken zou hebben aan het Russische leger; dat ik er ook van overtuigd was, maar dat ik alleen een heftige tegenstander van hun regime was, waaraan ik heb toegevoegd: „Als u Nederland bezet, word ik partisaan”, waarop zij mij de hand reikten en zeiden: „U zegt wat u meent, want de Engelse ambassadeur heeft gisteravond dit en dat verklaard in tegenstelling met wat hij nu zegt.”.

47651. De **Voorzitter**: Was dat allemaal in Stockholm?

A. Ja. Ik heb daardoor het contact behouden met Russische collega's, die bij mij kwamen lunchen en dineren, wat zij bij anderen nooit doen. Maar zij wisten mij een week later, toen onze kennis-making gaande was, te vertellen, op welke dag in December 1936 ik in het openbaar in Batavia tegen *Stalin* en het communisme in een openbare vergadering heb gesproken.

Toen heb ik hun geantwoord, dat ik wel wist, dat het in 1936 was, maar dat ik mij de datum beslist niet meer zou kunnen herinneren. De Russen wisten precies, welke datum het was. Dat was dus in oorlogstijd, terwijl er verder geen contact was.

47652. De **Voorzitter**: In 1936 was het toch geen oorlogstijd?

A. In oorlogstijd leerden zij mij kennen en toen wisten zij het toch uit te vinden. Ik was wel degelijk pro-Russisch. Als u zich de propaganda uit de oorlog herinnert, dan weet u, dat *Churchill* heeft gezegd: Ik vertrouw *Stalin* voor 100 pct. Waarom moest ik hem dan voor 98 pct. vertrouwen? Ik deed het ook voor 100 pct. Toen ik in Moskou ben aangekomen, ben ik in 24 uur bekeerd. Ik was pro-Russisch, maar nooit communist.

47653. De **Voorzitter**: Dus het gemak, waarmee u toegang hebt gekregen, is de reden, waarom men meent u niet te kunnen vertrouwen?

A. Dat begrijp ik ook best. Dan heb ik dus vijanden. Ik ken ze niet en ik wist ook niet, dat ik vijanden had.

47654. De **Voorzitter**: Ik denk, dat de heer *van Breugel* geen vriend van u is.

A. Die zal het niet zijn.

47655. De **Voorzitter**: En ik denk, dat de heer *van Rechteren* het ook niet is.

A. Dat kan ik mij niet indenken. Wanneer ik met de heer *van Rechteren* zakelijk te doen had, had ik verschil van mening met hem. Verder was hij een charmant gastheer. Als ik een borrel met hem dronk, was dat heel prettig.

47656. De **Voorzitter**: Hoelang hebt u die missie in Polen vervuld?

A. Ik ben drie jaar in Oost-Europa geweest.

47657. De **voorzitter**: Is dat begonnen in 1946?

A. Ik was 8 Augustus 1945 voor de eerste maal in Moskou.

47658. De **Voorzitter**: Daarna bent u naar Warschau vertrokken en toen naar Stockholm en daar hebt u contact met den Haag opgenomen?

A. In November 1945 ben ik naar Warschau gegaan.

47659. De **Voorzitter**: En dat heeft tot zeer kort geleden geduurd?

A. Tot 1 Januari van dit jaar. Ik heb in Polen onder zeer moeilijke omstandigheden gewerkt. Vooral in Polen zijn grote groepen Nederlanders overleden. Het was daar een chaos.

47660. De **Voorzitter**: Hebt u er Nederlandse Joden aangetroffen?

A. Eén. Hij wilde niet terug, omdat hij hier geen relaties had. Hij wilde naar Brazilië, waar hij familie had.

47661. De **Voorzitter**: Hebt u enig succes gehad met uw nasporingen in verband met degenen, die overleden zijn?

A. Het is de vraag of het de moeite en de kosten heeft geloond. Ik heb van de Gravedienst een beetje geld gekregen om de graven te onderhouden. Ik heb veel graven teruggevonden. Ik heb mij altijd verzet tegen het terugvoeren van overledenen, want de ervaring heeft mij geleerd, dat de opgravingen, die men daar doet, eenvoudig onverantwoord zijn. Men krijgt wel een kist, maar men weet riooit of die de juiste inhoud heeft. Het zijn allemaal massagraven, waar de slachtoffers naakt zijn ingegooid. Ik ben er dus een voorstander van de massagraven kenbaar te maken, er een kruis of een ander ken-teken op te zetten en er verder af te blijven. Ik ben dus blij, dat de Nederlandse Regering nooit stappen heeft gedaan ten aanzien van hetgeen in Polen moest gebeuren. Ik ben archaeoloog en wanneer ik een goed onderzoek wil instellen, ben ik daar zeer lang mede bezig. Wat ik gezien heb van de Fransen en de Polen is niet erg mooi. De Belgen doen het ook. Hun missie krijgt voor elke overledene, die zij terugvoert, zoveel duizend francs. Je krijgt wel het aantal kisten, dat je moet hebben, maar men heeft geen zekerheid. Ik had daar geen opdracht toe, maar ik heb in Polen mijn best gedaan, vaak onder moeilijke omstandigheden. Ik ben drie maanden lang gevolgd door mensen van de Poolse geheime dienst.

47662. De **Voorzitter**: Waarom?

A. Dat zou u hun moeten vragen.

47663. De **Voorzitter**: Hebt u er geen moeilijkheden door gehad?

A. Neen, maar ik kon niets doen of ze wisten het. Als ik een photo van een graf had genomen, werd de film soms in beslag genomen. Brieven werden gefotocopieerd en mijn kamer werd bewaakt. Men weet nooit, wat ze zullen doen, als men verder reist. Er zijn wel mensen verdwenen. Bij de Russen is het een keer voorgekomen, dat ze zeiden: handen omhoog, maar overigens heb ik met hen nooit veel moeilijkheden gehad.

47664. De **Voorzitter**: Spreekt u Russisch?

A. Een klein beetje.

47665. De **Voorzitter**: Spreekt u Pools?

A. Ook een heel klein beetje.

47666. De **Voorzitter**: Ik meen, dat u ook allerlei Scandinavische talen spreekt.

A. Als u ergens drie jaar verblijft, spreekt u elke taal een beetje.

47667. De heer **Posthumus**: In verband met de benoeming van de heer *Woensdregt* zei u, dat daarvoor in het algemeen vertegenwoordigers van grote firma's werden aangewezen. Weet u ook, waarom dat zo was? Was de heer *Woensdregt* al in Stockholm, toen hij daar werd benoemd?

47668. De heer **Posthumus**: Gebruikt men deze mensen, omdat liet aantal der Nederlanders, die anders dan als vertegenwoordiger van een grote firma in het buitenland vertoeven, spaarzaam is, of vermoedt u, dat het een wijdere strekking heeft?

A. Het ligt voor de hand. Als ik bij de Unilever ben, ken ik de meeste mensen van de andere grote concerns. Militair Gezag deed hetzelfde. De heer *Ferwerda* deed het ook. Hij zei: „ik schakel mijn collega's in”.

47669. De heer **Posthumus**: Combineren deze mensen hun eigen commerciële functie met de speciale opdracht?

A. De heer *Woensdregt* was directeur van een fabriek in Zweden. Hij kon toen heel gemakkelijk worden gemist. Van al hetgeen ik over de repatriëring weet, kan ik een rapport overhandigen, dat ik daar heb opgemaakt.

47670. De **Voorzitter**: Ik wilde u nog iets vragen over de heer *de Jong*, die zich gedurende geruime tijd met de vluchtelingen heeft beziggehouden, totdat hij vervangen is door de heer *Middendorp*. Hij heeft ons een uitvoerig verhaal gedaan. De heer *Middendorp* had blijkbaar de beschikking over meer middelen.

A. Dat zeker. De heer *de Jong* was niet de aangewezen persoon voor dit werk. Hij was een harde werker en ijverig, maar ik heb het een enkele maal meegemaakt, dat hij te keer ging tegen de mensen op een wijze, waarvoor ik mij schaamde. Er waren er bij de repatriërenden, die b.v. een extra-jas trachtten te krijgen. Zij hadden daarop natuurlijk geen recht, maar daarover ontwikkelden zich ruzies, die niet al te prettig waren.

47671. De **Voorzitter**: Dus u weet het uit de eerste hand, niet uit de tweede?

A. Niet uit de eerste hand. Hij deed zijn best om het goed te doen, maar was er niet de geschikte man voor. Je kreeg verzet bij de Nederlanders in Stockholm, die geld inzamelden om deze mensen iets extra's (sigaretten en snoepgoed) te geven.

Het werk in de bossen in Zweden valt niet mee; de muskietenplaag is phantastisch. Het werk is veel te zwaar voor Nederlanders. Er werd gewerkt zonder toezicht; er was wel Zweeds toezicht, maar dat werkte elders. De jongens kaptten de bomen om, of deze goed waren of niet. Je kreeg moeilijkheden met de Zweden. Die bossen moesten worden gedund, maar de jongens werden per kubieke meter betaald en sloegen alles om; je kreeg lamme toestanden.

Dat de heer *de Jong* het fout heeft gedaan, zou ik niet graag zeggen, alleen: hij was er in alle opzichten de minst aangewezen persoon voor.

47672. De **Voorzitter**: Dat u mensen uit houthakkerskampen hebt gehaald, acht u gerechtvaardigd?

A. Dat heb ik gedaan en ik heb er ruzie over gehad met de heer *de Jong*.

47673. De **Voorzitter**: Wie hebt u er uitgehaald?

A. Een stelletje; zij werden gebruikt als kok, dienstjongen of huisknecht. De heer *van Rijckevorsel* heeft er ook een gehad als kok.

47674. De **Voorzitter**: Daarover was de heer *de Jong* nogal ontsticht?

A. Ja.

47675. De **Voorzitter**: Waarom hebt u het gedaan? Waarom hebt u de jongens weggehaald?

A. Ik had een groot kantoor en te weinig werkrachten. Londen kon niets leveren. Moesten wij de jongens in de bossen de kost laten verdienen? Ik heb de jongens, die geschikt waren, op kantoor gehaald. Ik zei tegen zo'n jongen: je zorgt, dat je over veertien dagen kunt typen, anders ga je weer naar de bossen terug. Vroeg hij dan, hoe hij het moest leren, dan antwoordde ik: van mij niet, want ik tik met één vinger. Maar na veertien dagen konden ze het, natuurlijk niet zo, dat zij bij de Tweede Kamer of op een kantoor konden werken, maar ik ben zeer tevreden geweest.

47676. De **Voorzitter**: Hoe kon u, die niets met de kampen te maken had, jongens er uit weghalen?

A. Omdat ik wist, dat zij er zaten. Ik ging naar de gezant en zei: ik moet er een hebben, die zit daar en is geschikt, u moet hem er uithalen.

47677. De **Voorzitter**: Wat deed de gezant dan?

A. Hij deed het liever niet. Dan zei ik: schrijf naar Londen. Maar Londen kan niemand leveren en ik moet hem hebben.

47678. De **Voorzitter**: Wat dan?

A. Dan kwam hij.

47679. De **Voorzitter**: Op wiens bevel?

A. Dat weet ik niet precies. Ik kreeg hen.

47680. De **Voorzitter**: Als de heer *de Jong* aan het hoofd van de kampen staat, hoe kunt u hen dan weghalen?

A. Ik heb het de heer *de Jong* gevraagd; die zei, dat het niet mocht. Dan ging ik naar het gezantschap en zei, dat zij moesten komen.

47681. De **Voorzitter**: Wie zei, dat zij moesten komen?

A. Ik.

47682. De **Voorzitter**: Luisterde de heer *de Jong* naar het bevel?

A. Ja, onmiddellijk.

47683. De **Voorzitter**: Dan kan ik begrijpen, dat de heer *de Jong* boos werd.

A. Dan had hij moeten medewerken!

47684. De **Voorzitter**: En toen het zover was?

A. Toen was er geen andere oplossing meer. Anders zou het ambtelijk moeten gebeuren, naar allerlei instanties in Londen en waren wij nu nog niet klaar.

47685. De **voorzitter**: Wenst u zelf nog iets mede te delen, waarvan u meent, dat wij het moeten weten?

A. Van alles, wat ik heb verteld, kan ik de bewijsstukken overleggen.

De **Voorzitter**: Die zouden wij graag willen hebben; wij maken er copieën van en u krijgt ze terug.

A. U mag ze hebben.

47686. De **Voorzitter**: De repatriëring, die de Russen voorgesteld hebben en waarvan u zei, dat zij min of meer phantastisch was...

A. Zo phantastisch was het niet. Ik geloof niet, dat de Russen dit zouden hebben uitgevoerd. De Regering liet mij totaal onkundig. Ik wist niet, wat de bedoeling van de Regering was.

47687. De **Voorzitter**: Kende u de regeling, die de Russen hebben voorgesteld?

A. Die heb ik aan de Regering voorgelegd. Dat was mijn taak.

47688. De **Voorzitter**: Ook die van Warschau?

A. Ja. Ik heb nooit antwoord gekregen.

De **Voorzitter**: Wij willen die gaarne zien.

A. Die heb ik.

47689. De **Voorzitter**: Zijn die Russische voorstellen ook voorgelegd aan de heer *van Breugel Douglas*?

A. Ik heb de heer *van Breugel Douglas* alleen op de hoogte gehouden, voorzover dat noodzakelijk was. Om verdere ruzie te voorkomen, heb ik hem er buiten gehouden. De Regering heeft mij altijd onkundig gelaten zowel van haar opvatting als van haar bedoeling. Ik heb nooit geweten, wat de Regering wilde.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de inlichtingen, die u hebt verstrekt, en sluit het verhoor.

W. J. A. WILLEMS.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

SCHMAL.

POSTHUMUS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 4 MEI 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, en Algera, jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, l, m en p.

Verhoor van

HENDRIK GEERT DE JONGE,

oud 32 jaar, wonende te 's-Gravenhage, jeugdleider.

Hij legt de eed af als getuige.

48627. De **Voorzitter**: U bent in de nacht van 11 op 12 Maart 1943 in Nederland als parachutist gedropt?

A. Ja.

48628. De **Voorzitter**: Als agent van het Bureau Inlichtingen (B.I.)?

A. Ja.

48629. De **Voorzitter**: Kunt u ons eerst vertellen hoe u in Engeland bent gekomen?

A. Via België, Frankrijk, Spanje, Curaçao, haven van New York, Bristol. Vandaar ben ik naar Londen gegaan.

48630. De **Voorzitter**: Wanneer is dat geweest?

A. In 1942.

48631. De **Voorzitter**: Hoelang hebt u over de reis gedaan?

A. Tot ik in Engeland voet aan wal zette?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Ik ben half Juli op reis gegaan en meen, dat ik 27 November in Engeland ben aangekomen.

48632. De **Voorzitter**: Hebt u gebruik gemaakt van een u bekende lijn of bent u op goed geluk weggegaan?

A. Ja, op goed geluk, met iemand uit Roosendaal.

48633. De **Voorzitter**: Wie was dat?

A. Dat was een zekere mijnheer *Overwater*, een fabrikant, die naar Zwitserland is gegaan.

48634. De **Voorzitter**: Ging hij niet verder?

A. Neen.

48635. De **Voorzitter**: U bent niet over Zwitserland gegaan?

A. Neen, wij hebben elkaar in het z.g. vrije Frankrijk verlaten; ik ben naar Spanje gegaan, hij naar Zwitserland.

48636. De **Voorzitter**: Waar hebt u de grens Nederland—België overschreden?

A. Ten zuiden van Roosendaal, in de buurt van Esschen.

48637. De **Voorzitter**: Het is dus niet gebeurd met behulp van de heer *van Niftrik*?

A. Neen, ik heb met niemand officieel contact gehad over een of andere lijn.

48638. De **Voorzitter**: Dus de grensoverschrijding hebben de heer *Overwater* en u op eigen gelegenheid gedaan?

A. Ja, met behulp van een jonge vrouw, kennis van de heer *Overwater*, in Roosendaal woonachtig.

48639. De **Voorzitter**: U wist waarschijnlijk een plaats, waar het mogelijk was?

A. De heer *Overwater* had kennissen, bij de grens woonachtig.

48640. De **Voorzitter**: Heeft die reis nog grote moeilijkheden opgeleverd? Of is het u meegevallen?

A. Wij zijn vrij vlot in het „vrije Frankrijk” aangekomen, maar daar begonnen de moeilijkheden, omdat wij toen gearresteerd werden door de Sûreté Nationale, in de trein naar Lyon, vijf km ten noorden van Lyon. Toen zijn wij teruggevoerd naar Mâcon.

48641. De **Voorzitter**: Was de heer *Overwater* toen nog bij u?

A. Ja. Wij zijn in de gevangenis opgesloten en tegen ons werd geëist de maximumstraf, één jaar gevangenisstraf, wegens misdrijf tegen de Franse Staat, namelijk het hebben van valse papieren. Door het voortreffelijk pleidooi van twee advocaten is echter duidelijk geworden, dat wij niet de bedoeling hadden te leven op valse papieren; op grond daarvan zijn wij tenslotte tot twee dagen gevangenisstraf veroordeeld; wij hadden reeds een week gezeten. Men heeft speciaal voor ons geval gebroken met de bestaande jurisprudentie, naar men daar zei; een dergelijk geval had zich nog niet voorgedaan. Mede op grond van een aangehaald beroep op de traditionele hospitalité, gedaan door de vorige Franse Presidenten, is men zo coulant geweest; alleen werden wij als ongewenste vreemdelingen beschouwd en moesten wij ons dagelijks bij de Franse politie melden.

48642. De **Voorzitter**: Toen heeft u geprobeerd verder te komen?

A. Door bemiddeling van de heer *Jacquet*, een Fransman, die op uitmuntende wijze de Nederlandse belangen behartigde, in tegenstelling helaas tot sommige Nederlanders, die in dit opzicht werkzaam waren. Deze heeft ons papieren gegeven en geld; na veel vijven en zessen hebben wij van de Zweedse gezant een paspoort gekregen met een visum voor Curaçao, een uitreisvisum voor Frankrijk en een transit-visum voor Spanje.

48643. De **Voorzitter**: Heeft het lang geduurd, vóórdát u die papieren had?

A. Enige maanden.

48644. De **Voorzitter**: Dat is dus feitelijk het grote oponthoud geweest in uw reis! Toen u eenmaal die papieren had, is de reis verder vlot verlopen?

A. In Spanje is de zaak vlot verlopen, dank zij die papieren.

48645. De **Voorzitter**: In Spanje heeft u geen moeilijkheden ondervonden, zoals gevangenneming?

A. Neen.

De nos 48646 t/m 48918 hebben betrekking op de punten f en p van het Enquêtebesluit.

H. G. DE JONGE.

DONKER, *voorzitter*.

ALGERA.

WTTWAALE VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

STOKVIS.

DUISTERWINKEL, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 10 JUNI 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, l en m.

Verhoor van

Mr. HENDRIK ROELOF DE ZAAIJER,

oud 48 jaar, wonende te Leeuwarden, procureur-generaal bij het gerechtshof te Leeuwarden.

Hij legt de eed af als getuige.

No. 58022 heeft betrekking op punt f van het Enquêtebesluit.

58023. De **Voorzitter**: Wat heeft *Rauter* over de kwestie-Kersten gezegd?

A. Die kwestie kwam ter sprake, omdat — ik herhaal het — ik natuurlijk met hem heb gedebatteerd over de handelingen van de Duitsers hier te lande, waarover men welhaast geen goed woord kan zeggen. Toen kwam dat deportatieplan van de Nederlanders naar Polen ter sprake; dat plan van Hitler en *Himmler*. *Rauter* zei: gelooft u die onzin? Ik had dat boek van Kersten zelf niet gelezen, maar ik had er natuurlijk over gelezen, wat er van in de couranten was geschreven. Hij zei: het is te gek om over te praten; Kersten is te goeder trouw geweest, maar hij is het slachtoffer geworden van verhalen, die officieren om *Himmler* hebben opgedist; die hebben hem iets op de mouw gespeld. Nu had ik zelf de indruk, dat dit wel waar was; wat ik daarover had gelezen, geloofde ik onvoorwaardelijk; ik heb er nooit aan getwijfeld, dat het niet waar was; ik had het verhaal reeds in de bezettingstijd gehoord. Maar in die laatste nacht zei *Rauter*, dat het belachelijk was; dat hij daarvan nooit iets geweten heeft en dat het ook niet waar was. Hij zei: Denk u nu eens de transportmoeilijkheden, die wij hadden; die moeilijkheden waren voor ons reeds zo enorm; die zouden nog veel groter zijn geworden, indien wij al de Nederlanders gingen deporteren; het is te gek om over te praten; *Kersten* vertelt dit te goeder trouw, maar waar is het niet. Ik vertel nu niet mijn eigen oordeel, Mijnheer de Voorzitter, maar datgene wat *Rauter* in de nacht vóór zijn executie heeft ver-

teld. Kersten is zo'n goedgelovig man, zei *Rauter*, maar hij is het slachtoffer geworden van een verhaal van die officieren; hij is er ingelopen.

58024. De heer **Stokvis**: Wist hij, dat die officieren om *Himmler Kersten* iets op de mouw hadden gespeld of was dat een suppositie van hem?

A. Dat weet ik niet.

58025. De heer **Stokvis**: Noemde hij het als een feit?

A. Ja, *Rauter* zei het als een feit, dat vaststond. Het viel hem erg van mij tegen, dat ik zo'n nonsensverhaal geloofde, althans die indruk maakte hij. Hij heeft zich die nacht reusachtig goed gehouden, maar niet bovenmenselijk. Hij zat er niet als iemand, die er zich niets van aantrok, dat hij geëxecuteerd zou worden; hij was soms zeer gevoelig die nacht. Ik ben niet altijd alleen bij hem geweest; ook de gevangenisdirecteur en de aalmoezeniers kwamen.

58026. De **Voorzitter**: Hij was dus stellig niet in een stemming, dat hij op dat moment behoefte zou hebben gehad om bepaalde verhalen te lanceren?

A. Neen; ook geen stemming die nacht zo van de grote man, die op het laatst nog eens zal vertellen, hoe het was. Hij heeft veel gesproken over zijn vrouw en over zijn vijf kinderen.

58027. De **Voorzitter**: Meent u, dat er bij hetgeen hij gezegd heeft nog andere punten zijn, welke voor ons onderzoek van belang kunnen zijn?

A. Ik zou het niet weten.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en sluit ik het verhoor.

H. R. DE ZAAIJER.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

STOKVIS.

DUISTERWINKEL, griffier.

ZITTING VAN VRIJDAG 17 JUNI 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, l en m.

Verhoor van

JOHAN HENDRIK WEIDNER,
oud 37 jaar, wonende te Parijs, koopman.

Hij legt de eed af als getuige.

58595. De **Voorzitter**: Een onderdeel van de opdracht van onze commissie, de Enquêtecommissie uit de Tweede Kamer, die een onderzoek instelt naar het Regeringsbeleid in de periode 1940—1945, heeft betrekking op de verbindingen, die er geweest zijn tussen de Regering te Londen en het bezette Nederlandse gebied. Nu is ons uit verschillende verhoren, die wij hierover hebben gehad, gebleken, dat u veel bemoeienis hebt gehad met de verbindingen, die met name door Frankrijk bestaan hebben tussen het bezette Nederlandse gebied en Spanje en Zwitserland. Zou het u mogelijk zijn ons iets mee te delen over het werk, dat u in dit opzicht gedaan hebt, ten einde ons daardoor een verder gaand inzicht te geven in hetgeen er in die jaren bestaan heeft aan verbindingen, met name met Spanje en Zwitserland?

A. Met veel genoegen wil ik daarop antwoorden en mijn best doen, die inlichtingen te geven, die u van nut kunnen zijn.

Ik ben koopman. Ik was het vóór de oorlog en nu ben ik het weer. Ik heb mijn best gedaan trouw te blijven aan mijn Koningin, land en Regering.

Toen de oorlog uitbrak in Nederland, heb ik geprobeerd in het Nederlandse leger te komen. Ik heb mij bij het Nederlandse consulaat in Parijs gemeld.

Uit het onderhoud, dat ik op het consulaat had, kreeg ik de indruk, dat men er geen belangstelling voor had, dat jonge Hollanders vanuit het buitenland naar Nederland wilden gaan om dienst te nemen in het Nederlandse leger. Dat was ook enigszins te begrijpen, want men vreesde, dat de Duitsers Nederlanders als spionnen naar Nederland zouden kunnen zenden. Er was een zeker enthousiasme bij de jongere Nederlanders, die in Frankrijk waren in Mei 1940, om bij het leger dienst te nemen; ik heb zelf op het consulaat meegemaakt, dat velen zich daarvoor aanmeldden; zij werden allen ingeschreven en wij zouden bericht krijgen, maar na een maand waren de Duitsers al in Parijs; wij hebben in het geheel geen bericht meer gekregen en evenmin instructie wat wij zouden moeten doen. Het was m.i. mogelijk geweest, deze vrijwilligers te verzamelen in een plaats in het zuiden van Frankrijk; maar terwijl de Nederlandse autoriteiten in Frankrijk naar het zuiden trokken, was er nog in het geheel geen bericht, wat deze vrijwilligers moesten doen. Ik heb toen geprobeerd Spanje te bereiken; ik ben zelfs met vrienden in Sète (Zuid-Frankrijk) op een boot gekomen, die naar Engeland zou gaan op de dag van de wapenstilstand, maar wij moesten er weer af. Wij hebben toen geprobeerd naar Spanje te komen, via Perpignan, maar de Spaanse consul was reeds vertrokken (dat paste geheel in de voorzichtige Spaanse politiek, die gevoerd werd). Naar Lyon gegaan om mijn zaken weer op te vatten, ben ik toen begonnen Nederlanders te helpen. Maar mijn aanvankelijk plan om naar Engeland te gaan, heb ik niet opgegeven, getuige een brief naar de Nederlandse consul in Lyon, waarin ik kennis gaf van mijn wens om dienst te nemen. De heer *Sevenster* heeft die brief naar Londen gezonden en tot op heden heb ik nog geen antwoord gekregen. Ik ben dus in Lyon ge-

bleven; ik heb toen besloten mijn zaken door te zetten en de Nederlanders, die daar kwamen, te helpen. Zuid-Frankrijk werd door de vluchtelingen beschouwd als een vrij neutraal land. Er zou veel te zeggen zijn over de Vichy-Regering, maar u zult waarschijnlijk meer belangstellen in de vraag, of hetgeen tijdens de oorlog voor de Nederlanders gedaan is ook goed gedaan is.

De heer *Sevenster* heb ik in oorlogstijd leren kennen. Ik weet, dat door sommige vluchtelingen aanvallen op hem zijn gedaan; ik heb echter die gehele zaak meegemaakt en ik heb een zeer grote bewondering voor de heer *Sevenster*. Ik heb meegemaakt, dat hij grote moeilijkheden had met de Vichy-Regering. De Vichy-Regering was ons zeker niet genegen. Er heerste in dat milieu een zekere xenofobie. *Koestler* heeft in zijn boek „La lie de la terre” heel goed uiteengezet, hoe de instelling van deze mensen was. Er waren er natuurlijk in die Vichy-Regering, die aardig waren en die de indruk wilden geven hun soevereiniteit vast te houden. Zij waren echter machteloos, want de Duitsers beslisten alles. De heer *Sevenster* kon dikwijls bereiken, dat er uitreisvisa werden gegeven voor de Hollanders, die groot gevaar liepen en die daar dus niet konden blijven. Dat heeft hij met energie gedaan. Hij was m.i. van een zeer groot formaat, energiek en capabel. Hij was echter een Fries, met alle eigenschappen van een Fries. Hij zei: „Ik heb niet aan elke Nederlander uit te leggen, hoe mijn situatie is; ik doe, wat ik kan en dan is het afgelopen.” Dat heeft hij ook gedaan. De Nederlanders hebben niet altijd geweten, in welke positie hij was. Zij kwamen daar in Zuid-Frankrijk en dachten: „Dit is een vrij land, daar kan onze gezant of onze consul alles doen, wat hij wil.” Dat was natuurlijk niet het geval. De heer *Sevenster* heeft daardoor moeilijkheden gehad. Veel van deze landgenoten waren ontevreden. Om u een voorbeeld te geven van de onjuiste en dikwijls naïve voorstelling, die vele Nederlanders hadden van de situatie in onbezet Frankrijk, moge ik u de volgende geschiedenis vertellen. Ik moest eens vluchtelingen uit Annecy per auto naar Zwitserland brengen. Toen wij drie of vier meter van de Zwitserse grens waren, zei ik tegen hen: „Stapt u hier uit en gaat u nu de grens over.” Daarop zeiden zij: „Wij dachten, dat u ons naar Genève zou brengen.” Zij dachten, dat er geen grens bestond. Ik vertel u dit om u duidelijk te maken, dat sommigen van deze landgenoten niet begrepen, welke de werkelijke situatie was. Die zelfde naïviteit van opvatting gold dikwijls ook de positie van de heer *Sevenster*. Hij heeft m.i. het maximum gedaan van wat hij kon. Ik ben geen diplomaat en weet niet precies, welke taak een diplomaat heeft, maar ik weet wel, dat de heer *Sevenster* altijd de Nederlandse belangen heeft vertegenwoordigd en de Nederlanders heeft beschermd. Hij beschouwde Joden, Protestanten en Katholieken allen als Hollanders. Ik weet, dat de Vichy-Regering er op stond, dat de Joden anders behandeld werden. Zij zei: „Voor de Hollanders, die geen Joden zijn, kunnen wij iets doen, want daar hebben de Duitsers niets tegen, maar voor de Joden kan niets worden gedaan, want de Duitsers willen, dat de Joden aan hen overgeleverd worden.” De heer *Sevenster* heeft de goede positie ingenomen. Hij zei: „Ik ken slechts Hollanders.”

58596. De **Voorzitter**: Hoe lang hebt u de heer *Sevenster* in zijn werkzaamheden kunnen gadeslaan?

A. Ik heb hem leren kennen begin 1941 en ik heb hem meegemaakt tot zijn arrestatie; als ik het goed in mijn hoofd heb, in December 1942. Ik heb, toen hij in de gevangenis zat, nog contact met hem gehad door zijn vrouw, die regelmatig van Vichy naar de gevangenis in Evaux ging; zij was een heel energieke vrouw. De heer *Sevenster* is maar een poosje in Vichy geweest. Daarna is hij naar Toulouse gegaan.

58597. De heer **Stokvis**: Weet u omtrent zijn werkzaamheden nog iets meer dan door de gevallen, die u zelf met hem behandeld hebt?

A. Ja, bijvoorbeeld: de heer *Sevenster* heeft ongeveer midden 1942 van de Vichy-Regering gedaan gekregen, dat de Hollanders uit

de gevangenis ontslagen moesten worden. Met een daartoe strekkend Frans bevel zijn de heren *Jacquet* en *Noach* naar de gevangenis in Lyon gegaan en zij hebben inderdaad het ontslag van de Hollanders kunnen bewerken.

Het was betreurenswaardig, dat de heer *Sevenster* altijd in grote financiële moeilijkheden zat. De Hollanders in Frankrijk hadden weinig geld. Er is toen een telegram naar Londen gestuurd — ik weet niet meer precies wanneer —, waarop het antwoord kwam, dat men niet méér geld kon sturen, omdat het gevaarlijk was, daar het in handen van de Duitsers kon vallen. Ik weet ook, dat ik op een dag de tekst van een telegram van de heer *Loudon* (die gezant was geweest in Frankrijk), bestemd voor de Regering in Londen, naar Bern heb gebracht. In dat telegram protesteerde de heer *Loudon* energiek tegen het feit, dat men geen geld stuurde naar Zuid-Frankrijk. De heer *Loudon* heeft mij ook een schriftelijke verklaring gegeven, waarin hij garandeerde alles te zullen doen, opdat aan degenen, die geld zouden lenen, dat geld t.z.t. door de Regering zou worden teruggegeven. Die twee teksten heb ik naar Bern gebracht en die zijn daar mogelijkerwijze te vinden. Als er meer geld uit Londen was gekomen voor de heer *Sevenster* en later voor de heer *Janse*, had er veel meer gedaan kunnen worden voor de vluchtelingen en hadden er veel meer van hen gered kunnen worden. Vele vluchtelingen kwamen aan zonder iets en men kon niet veel voor hen doen zonder geld.

De heer *Sevenster* had op een ogenblik de door de Regering te Londen geopende mogelijkheid om weg te gaan naar Spanje en toen heeft hij er de voorkeur aan gegeven om, niettegenstaande de gevaren, te blijven, ten einde zich te blijven wijden aan het lot der vluchtelingen.

Ik geloof, dat het niet slecht was geweest, als de Regering in Londen iemand naar Zuid-Frankrijk had gestuurd met de opdracht om de vluchtelingen te helpen op clandestiene manier. Men kan zich nl. afvragen of het niet beter ware geweest, indien de heer *Sevenster*, als officiële autoriteit, zich niet rechtstreeks met illegale zaken zou hebben behoeven in te laten. Beter ware het m.i. geweest, daarvoor iemand afzonderlijk aan te wijzen, bijvoorbeeld iemand van de geheime dienst. Wij hebben geprobeerd de vluchtelingen te helpen, door hun valse papieren te geven en door hen te brengen naar Zwitserland en naar Spanje. Ik ben naar Zwitserland geweest in 1942 en 1943 en heb daar contact opgenomen met de Nederlandse legatie. Ik heb daar medegedeeld, dat er te weinig geld was in Zuid-Frankrijk.

58598. De heer **Stokvis**: Aan wie persoonlijk heeft u dit verteld?

A. Aan generaal *van Tricht* en aan de heer *Bosch van Rosenthal*; ik heb dezen persoonlijk medegedeeld, dat de Nederlandse autoriteiten in Zuid-Frankrijk in financiële moeilijkheden waren en ik heb gevraagd, of daaraan niets gedaan kon worden. Beiden hebben daarop geantwoord, dat zij hiervoor helaas geen fondsen beschikbaar hadden en dat zij dat bezwaarlijk op persoonlijk initiatief, d.w.z. zonder autorisatie van de Regering, konden doen, maar dat zij naar Londen zouden seinen. Daarna heb ik ontmoet — de toestand was toen hopeloos — ds. *Visser 't Hooft*; dat was toen midden 1943; ik heb hem medegedeeld, dat wij geen geld hadden, en toen heeft de heer *Visser 't Hooft* onmiddellijk een chèque van 100000 Franse francs gegeven (de Franse franc was toen vijfmaal zoveel waard als nu). Voorts heeft hij een collecte georganiseerd in de Nederlandse kolonie in Zwitserland; die heeft veel opgebracht; dat heeft ons enige maanden gered; daarna is er geld uit Londen gekomen.

58599. De **Voorzitter**: Speciaal voor dit werk?

A. D.w.z.: niet alleen voor de organisatie, maar vooral ook voor de vluchtelingen. De heer *Janse*, die eigenlijk de kassier was, de opvolger van de heer *Sevenster*, heeft dit geld eind 1943 in contanten ontvangen. Het was weinig voor de grote behoefte, die er was, maar ook de heer *Visser 't Hooft* heeft toen geld gegeven om de vluchtelingen te helpen. Wij, als clandestiene werkers, vroegen geen geld en deden dit, althans tot mijn arrestatie midden 1943, op eigen kosten: de gelden zijn totdien integraal voor de vluchtelingen besteed. Ik heb mij zelf beschouwd als de organisator van dit vluchtelingenwerk. Voor ds. *Visser 't Hooft* heb ik grote dankbaarheid en bewondering; hij is de man geweest, die een sterke stimulans was voor de verdediging van de belangen van Nederlanders in Frankrijk en Zwitserland en die in die verdediging ook zelf een zeer belangrijke rol heeft gespeeld.

58600. De heer **Stokvis**: Wilt u zeggen, dat de gezant zelf te kort schoot?

A. Neen, dat wil ik niet zeggen. Ik heb de heer *Bosch van Rosenthal* verscheidene keren gesproken; hij is altijd zeer aardig geweest en heeft mij altijd ontvangen; hij heeft zijn best gedaan mij te helpen.

58601. De heer **Stokvis**: Heeft u weleens contact gehad met de heer de *Vos van Steenwijk*?

A. Neen, voor zover ik mij herinner.

58602. De heer **Stokvis**: En de heer *Flug*?

A. Daarmee heb ik, meen ik, enige keren contact gehad. Ik weet, dat zij altijd waren bereid te doen, wat zij konden, maar ik heb de indruk gehad, dat zij weinig konden. Ik heb wel de indruk, dat het misschien goed was geweest, als hier en daar een energiek man toegevoegd was. Zo was bijvoorbeeld het consulaat van Genève een belangrijke post. Daar kwamen heel wat Hollanders over de Zwitserse grens. Die moesten op een min of meer energieke manier geholpen worden.

58603. De **Voorzitter**: Hebt u contact met de heer *van Niftrik* gehad?

A. Ja.

Ik mag eerst misschien nog iets zeggen over ds. *Visser 't Hooft*? Hij was zeer gezien, omdat hij het verzetswerk goed heeft georganiseerd. Hij had de opdracht van de heer *Gerbrandy* om te proberen het contact met Holland te organiseren en heeft mij gevraagd, midden 1943, of ik mij geheel wilde gaan wijden aan die z.g. „Zwitserse weg”. Ik heb dat aanvaard. Juist in die tijd evenwel is de Gestapo gekomen om mij te arresteren. (Augustus 1943 in Lyon.) Gelukkig was ik niet thuis. Daarna ben ik helemaal in het clandestiene werk gekomen. In 1943 heb ik de Zwitserse weg naar Holland georganiseerd met behulp van mijn vrouw en de heren *Rens*, *Nijkerk*, *Chait*, *Laatsman*, *Veerman* en anderen onder de naam „Dutch Paris”. Daarvoor hadden wij de weg naar Spanje georganiseerd, dat was einde 1942. Ik beschouwde ds. *Visser 't Hooft* als de chef van het Nederlandse verzetswerk in Frankrijk. Ik heb mij er over verwonderd, dat de Regering hem daarvoor niet heeft gedecoreerd.

Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Hij heeft verleden jaar de Nederlandse Leeuw gekregen.

A. Ik dacht, dat hij voor ander werk, te weten voor de Oecumenische Beweging, gedecoreerd is.

Dan moet ik ook nog spreken over generaal *van Tricht*. Ik acht hem heel hoog. Hij had veel hart voor de goede zaak en deed altijd zijn best om ons te helpen. B.v. toen wij eens geen geld hadden om de Amerikaanse en Engelse piloten te helpen, heb ik hem dat gezegd en toen is hij naar de Engelse attaché militaire gegaan en daar heeft hij 30 000 Zwitserse francs losgekregen. Ik heb nog nooit zo'n groot bedrag in mijn handen gezien. Hij is toen vroeg in de dag uit Bern vertrokken om het geld te brengen. Want ik ben toen in Genève gebleven, omdat ik die zelfde dag moest vertrekken. Dit bewijst, dat hij iemand was, die veel voor de zaak over had. Ik heb altijd met de grootste blijdschap met hem samengewerkt en ik heb een grote bewondering voor hem.

58604. De heer **Stokvis**: U bent dus over iedereen buitengewoon tevreden, maar u meent, dat er nog iemand bij had moeten zijn?

A. Ik geloof, dat het helemaal niet slecht was geweest, als iemand uit Londen was gekomen, die belast was geweest met de behartiging van de belangen van al die refugieés en die het vertrouwen van de Regering had om een aantal zaken te organiseren. Een dergelijk iemand heeft mijns inziens aan het verzetswerk in Frankrijk ontbroken. Wij hebben tientallen mensen uit Frankrijk geholpen, niet alleen mensen zonder functie, maar ook agenten van B.I., etc. die via onze weg in Londen zijn aangekomen en die dus wisten van onze werkzaamheden. Wij hadden wel ervaring met wat er in Frankrijk gebeurde, maar wij waren onwetend ten aanzien van hetgeen met die mensen gebeurde, wanneer zij eenmaal over de Spaanse grens waren. Ik heb altijd gehoopt, dat iemand zou komen, die enige reizen door Spanje had gemaakt en die dus wist, wat daar gebeurde.

Bovendien zou het voor ons van belang zijn geweest, indien wij uit Londen gegevens zouden hebben gekregen over betrouwbare adressen in Frankrijk. Over dergelijke gegevens beschikte men namelijk in Londen uit de mededelingen van vluchtelingen, die langs een andere

weg dan die van mijn organisatie hadden gereisd. Juist omdat het vinden van goede adressen behoorde tot het moeilijkste deel van ons werk, zou onze taak daardoor ten zeerste kunnen zijn verlicht.

De nos. 58605 t/m 58612 hebben betrekking op punt f van het Enquêtebesluit.

58613. De **Voorzitter**: Hoe heeft u samengewerkt met de heer *van Niftrik*?

A. Wij hebben veel contact gehad met hem. Hij heeft ook zeer mooi werk gedaan aan de Hollands-Belgische grens, vóór hij in Zwitserland aankwam.

58614. De **Voorzitter**: U heeft nooit iets te maken gehad met de verbinding, die de heer *van Niftrik* vóór 1942 van Nederland uit met Zwitserland had?

A. Neen.

58615. De **Voorzitter**: Was dat vóór de tijd, dat u met deze dingen bezig was?

A. Ik was al bezig, mensen, die ik in Zuid-Frankrijk aantrof, naar Spanje te brengen.

58616. De **Voorzitter**: Maar aan het helpen van Nederlanders naar Zuid-Frankrijk is u pas in 1943 begonnen?

A. Met de heer *van Niftrik* had ik geen contact vóórdat ik einde 1942 in Zwitserland kwam; toen heeft hij getracht een weg te vinden om mensen naar Frankrijk te helpen. Wij hebben hem een tijd geholpen zonder dat hij het wist; hij was toen bezig met een organisatie op Frans gebied op te richten om de mensen naar Spanje te helpen. Begin 1943 heb ik daarover contact met hem gekregen. De heer *van Niftrik* kende Frankrijk niet; hij had geen adressen; hij was daar nooit geweest. Het grote punt in het verzet was altijd: adressen; ik had vele relaties in Frankrijk; ik kende daar velen en ik heb deze adressen ook gebruikt om deze mensen naar Spanje te brengen. Ik ben heel eerlijk geweest tegenover de heer *van Niftrik* en ik heb tot hem gezegd: die adressen zijn er niet voor om door iedereen gebruikt te worden. Uit verscheidene dingen is gebleken, dat de heer *van Niftrik* een eigen weg heeft willen maken met die adressen; dat heeft elkaar enigszins gekruist; wij zagen op die adressen opeens mensen, die zonder onze voorkennis uit Zwitserland kwamen, en ik zag daar bepaalde gevaren in.

58617. De **Voorzitter**: Waaraan schrijft u toe, dat hij dat deed?

A. Had hij misschien opdracht een weg te maken? Had hij de bedoeling om zich zelf ter ere een weg te maken? Dat kan hij alleen weten.

58618. De **Voorzitter**: Heeft dat naast elkaar werken voortgeduurd?

A. Neen. Generaal *van Tricht* was de chef van de heer *van Niftrik* er, de generaal was altijd zeer fair; hij wilde dat niet en wenste samenwerking in die zin, dat de heer *van Niftrik* de mensen over de Zwitsers-Franse grens hielp en dat ik hen verder zou helpen. Er is in dat opzicht misschien een misverstand geweest; ik had geconcludeerd, dat de heer *van Niftrik* het zo ook had begrepen; later bleek, dat de heer *van Niftrik* het niet zo had opgevat. Deze manier van werken is altijd zo gebleven. Er was soms zelfs een zekere wrijving. Dat was niet in het belang van Nederland. Mijn standpunt is altijd geweest: laat ie'der zijn eigen deel van het werk doen, dan komen er geen moeilijkheden. Wij hebben meermalen besprekingen gehad en daarop ging het enigszins eigenaardig toe, doordat de heer *van Niftrik* enigszins doof was. Soms begrepen wij elkaar slecht, hetgeen tot misverstanden aanleiding gaf. De heer *van Niftrik* had een echtgenote, die hem zeer energiek hielp. Ik constateer, dat, wanneer deze samenwerking sterker was geweest, het werk meer vruchten had opgeleverd. Maar toch heeft deze samenwerking nog goede resultaten gehad. Ds. Visser 't *Hooft* en generaal *van Tricht* hebben altijd geprobeerd de zich voordoende moeilijkheden op te lossen. Ik ben overtuigd, dat, wanneer er meer samenwerking zou zijn geweest, de kans, dat het b.v. in het geval-Horschner verkeerd zou gaan, veel geringer zou zijn geweest.

58619. De heer **Stokvis**: Zijn er meer ongelukken gebeurd door zijn optreden?

A. Ik geloof niet, dat men rechtstreeks kan zeggen: er zijn ongelukken gebeurd door zijn optreden. Ik geloof alleen, dat dit ongeluk mogelijkerwijze vermeden had kunnen zijn, als de samenwerking sterker was geweest. Ik weet niet of, als de samenwerking 100 pct. was geweest, het goed zou zijn afgeiopen. Het risico zou echter minder groot zijn geweest. Wij hebben met de heer *van Niftrik* tot het einde gewerkt en wij hebben ons best gedaan de mensen te helpen. Het is mij bekend, niet uit die tijd, maar daarna, dat er strijd was tussen de O.D. en de contacten van ds. Visser 't *Hooft* in Holland, een strijd, die misschien daar ook in Genève werd gevoerd.

De nos. 58620 t/m 58630 hebben betrekking op punt f van het Enquêtebesluit.

58631. De **Voorzitter**: En de mensen, die u wilde helpen, werden van het ene punt naar het andere gebracht en zo verder geholpen. Het was dus zo, dat over die wegen, die u door Frankrijk had, allerlei soorten van mensen kwamen. U noemde: Engelsen, Belgen, Nederlanders en Amerikaanse piloten. Daarnaast was er de berichtgeving.

U was echter niet de enige, die dat deed. Was het nu bij andere lijnen niet zo, dat men meestal één lijn uitsluitend voor één doel, voor piloten, voor berichtgeving, enz. reserveerde? Had een dergelijke differentiatie niet veel vóór? Wat is uw oordeel daarover?

A. Ik was een debutant, een beginneling. In het begin had ik het idee: ik help de mensen, wie het ook zijn; als er een Nederlander komt, ik help hem en ik breng hem in veiligheid. Langzamerhand, toen wij die wegen hebben georganiseerd, hebben wij ze ook voor iedereen gebruikt. Had ik in die tijd een man van het vak gehad, die er meer van wist dan ik, dan zou ik gedaan hebben, wat ik nu zou doen; dan zou ik een zeer veilige weg gebruiken voor agenten en een andere veilige weg voor de anderen. Ik zou nu differentiëren. Dat hebben wij ook gedaan, maar pas sinds einde 1943; toen hebben wij twee lijnen gemaakt, één alleen voor de berichten; die kenden weinig mensen, namelijk ik zelf, met zes of zeven van onze mensen.

58632. De **Voorzitter**: Een verbinding van Nederland regelrecht naar Spanje had u niet?

A. Neen, niet direct in het begin. Dat ging alles over Zwitserland; om twee redenen. Men kwam gemakkelijker in Zwitserland dan in Spanje; wij waren dan zeker, dat de mensen in Zwitserland in goede handen waren, en dan konden wij de volgende poging voorbereiden. Ik ben op de Zwitserse weg nooit door de Duitsers gepakt; ik ben één keer op weg gegaan naar Spanje en toen ben ik wel gepakt door Fransen. Wij hebben later twee lijnen gehad, een koerierslijn alleen voor de koeriers en voor de agenten, en een aparte pilotenlijn naar Zwitserland en naar Spanje. In Februari 1944 is een van onze medewerkers aan de pilotenlijn gepakt door de Fransen, die met de Gestapo samenwerkten; toen is een groot aantal arrestaties gevolgd en toen zijn er honderd van onze mensen gepakt, onder wie mijn zuster, die in een concentratiekamp overleden is. De berichtenlijn kon echter doorgaan, juist, omdat deze medewerkster de details daarvan niet kende.

58633. De **Voorzitter**: Dus op de duur heeft u ook gehuldigd het principe: niet verschillende soorten werk door elkaar?

A. Ja. Wanneer ik het weer moest doen, zouden wij weer differentiëren. Deze beide zaken moeten geheel gesplitst worden. Ieder, die in onze handen viel, kon door de Duitsers gestuurd zijn. Eens is het mij overkomen, dat mij op straat door een jonge Hollander gevraagd werd, of ik geen weg wist om naar Spanje te komen. Ik zeide hem: ik weet misschien wel een weg, maar het kost je 30 000 francs. Ik dacht toen: als hij een agent is van de Gestapo, zal hij zeggen: ik zal proberen het geld te krijgen. Toen hij antwoordde, dat hij het geld niet had, zeide ik: als ik het geld niet onmiddellijk krijg, kan ik er niet voor zorgen. Toen barstte die jongen in huilen uit. Toen meende ik, dat de conclusie gerechtvaardigd was, dat hij niet met de Gestapo te maken had. Hiermee wil ik slechts aantonen hoe voorzichtig wij moesten zijn en hoezeer dus ook differentiatie een eis van voorzichtigheid was. Als het weer zou moeten worden gedaan, zou er een scheiding moeten worden gemaakt tussen drie lijnen: één lijn voor de piloten en vluchtelingen, één voor de geheime agenten en één voor de koeriers. De moeilijkheid was altijd adressen te vinden. Nu zegt iedereen, dat hij aan het verzet heeft geholpen, maar in die tijd was het vreselijk moeilijk om mensen er voor te vinden.

58634. De **Voorzitter**: U hebt dus naast elkaar gehad — ik denk nu aan het overbrengen van personen — een verbinding België—Frankrijk—Spanje en een verbinding België—Frankrijk—Zwitserland.

A. Die hebben wij naast elkaar gehad.

58635. De **Voorzitter**: Waar hing het van af, of iemand linea recta naar Spanje ging?

A. Mensen, die b.v. op verzoek van Londen daarheen reisden, gingen natuurlijk direct naar Spanje; naar Zwitserland brachten wij gevallen, die wij niet van eerste urgentie achtten, maar waarbij het van

belang leek, dat zij toch op korte termijn contact met Nederlandse autoriteiten konden opnemen.

De nos. 58636 t/m 58686 hebben betrekking op punt *f* van het Enquêtebesluit.

J. H. WEIDNER.

DONKER, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

DUISTERWINKEL, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 19 AUGUSTUS 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: k, l en m.

Verhoor van

Mr. ALEXANDER WILLEM REINHARD BARON MACKAY, oud 41 jaar, wonende te Amsterdam, plaatsvervangend onderdirecteur van De Nederlandsche Bank.

Hij legt de eed af als getuige,

De nos. 63314 t'm 63373 hebben betrekking op punt k van het Enquêtebesluit.

63374. De **Voorzitter**: In deze commissie hebben wij ook het vraagstuk te behandelen betreffende de al of niet door de Nederlandse Regering te Londen betoonde zorg voor de gevangenen in Duitsland; niet alleen de krijgsgevangenen, maar speciaal de gevangenen in de concentratiekampen. Het is een uitermate moeilijk vraagstuk. Enerzijds hebben wij het verslag van de Rode Kruis-commissie onder voorzitterschap van de heer *Vorrink* en anderzijds hebben wij uitspraken gehoord, die daarvan precies het tegenovergestelde zijn. Hierbij is telkens sprake van het verzenden van pakketten uit Portugal, Zwitserland en Zweden; deze zijn niet in voldoende mate verzonden of helemaal niet en volgens sommigen zijn ze verzonden in een mate, die veel geringer was dan mogelijk zou zijn geweest. Voorts wordt gezegd, dat dit alles is tegengehouden door het Engelse gebrek aan bereidwilligheid om remises naar Zwitserland, Zweden en Portugal toe te staan voor dit doel. Het geld was dus bestemd om pakketten te zenden naar Nederlandse hongerlijdende gevangenen in de concentratiekampen. Het staat vast, dat de pakketten in de kampen werden toegelaten. Kunt u zeggen in hoeverre inderdaad deze weigering van Engelse kant positief is?

A. Dit punt is voor mij nieuw. Wij hadden met de Bank of England algemene arrangementen, volgens welke wij over buitenlandse valuta konden beschikken. Wat Portugal betreft, was dat vrijwel onbeperkt; de Portugezen hadden een regeling met de Engelsen, krachtens welke de Engelsen praktisch over ieder bedrag in escudo's konden beschikken, als zij dit wensten. De Engelsen hebben ons, voorzover ik weet, en ik derd het inderdaad zelf, nooit enige beperking opgelegd.

63375. De **Voorzitter**: U deed het dus inderdaad zelf.

A. Ja.

63376. De **Voorzitter**: Wanneer b.v. het Rode Kruis graag escudo's wilde hebben om deze te besteden in Portugal voor levensmiddelen en het verzocht hierom, dan kreeg het ze?

A. Ja, zonder meer. Met Zweden was het ook zo het geval, ofschoon de Zweden veel voorzichtiger waren met hun neutraliteitspolitiek dan de Portugezen. De Engelsen hadden in Zweden en ook in Zwitserland veel meer moeite om voldoende Zweedse kronen, resp. Zwitserse francs te creëren. Zij moesten dus de geallieerde regeringen, die ook van dat potje gebruik wensten te maken, noodzakelijkerwijze ook beperken. Het is voor ons inderdaad altijd erg moeilijk geweest onze organisaties in Zwitserland te financieren.

63377. De **Voorzitter**: Gold dit ook voor Zweden?

A. Het gold in mindere mate voor Zweden, maar in Zwitserland was het verreweg het moeilijkste. Dat kwam echter door de beper-

kingen, die de Zwitserse Regering aan alle geallieerden oplegde. Het is wat beter geworden na de geallieerde landingen in Normandië en toen heeft men zelfs een krediet aangeboden. Gedurende de hongerwinter was het dus gemakkelijker geweest aan Zwitserse francs te komen.

63378. De **Voorzitter**: Toen begon juist de grote ellende in de kampen.

A. Ik begrijp niet, dat iemand kan zeggen, dat op dat ogenblik financiële beperkingen werden opgelegd. Ik herinner er mij niets van en ik geloof er ook niets van. Ik zeg nogmaals, dat ik gedurende de hongerwinter in Brussel was en dus al grotendeels bij Financiën weg was; ik heb echter nooit gehoord dat er moeilijkheden waren met de overmakingen van Londen naar Zwitserland en Zweden in die tijd.

63379. De **Voorzitter**: Kan men deze periode in Zweden net zo beschouwen?

A. Ja. Om een voorbeeld te noemen: wij hebben o.a. in die tijd grote bestellingen geplaatst voor locomotieven voor een bedrag van 53 miljoen, waarvoor wij krediet hebben gekregen. Het is dus een voorbeeld, dat men over voldoende Zweedse kronen beschikte.

63380. De **Voorzitter**: Is het mogelijk, dat de Belgen in de voorgaande periode, dus vóór de invasie, gemakkelijker de beschikking kregen over Zwitserse en Zweedse valuta dan de Nederlanders?

A. Neen, ik geloof van niet. Als ik mij niet vergis, heeft men al de geallieerde regeringen aan een zelfde regime onderworpen.

63381. De **Voorzitter**: Zou het dus niet waar zijn, dat België op dat punt in een gemakkelijker positie verkeerde vanwege het belang, dat de Congo voor de geallieerden had?

A. Ik geloof het beslist niet.

63382. De **Voorzitter**: Ook niet vanwege het goud, dat in de Congo werd gevonden?

A. Neen, beslist niet.

63383. De **Voorzitter**: Lijkt u dat min of meer een sprookje?

A. Dit punt is voor mij volkomen nieuw.

63384. De **Voorzitter**: Daarom zou het nog wel waar kunnen zijn.

A. Het lijkt mij zeer onwaarschijnlijk. Alles, wat ik in die tijd heb gehoord van vrienden, die bij de Ministeries van Financiën van andere geallieerde regeringen waren, wijst er op, dat wij allemaal precies hetzelfde werden behandeld.

De enige manier, waarop wij wel over meer Zwitserse francs hebben kunnen beschikken — wij hebben dit altijd zeer terecht geweigerd en het zou mij zeer onwaarschijnlijk voorkomen, als de Belgen dit wel zouden hebben gedaan — was: ingaan op het Zwitserse voorstel om goud met een vliegtuig naar Bern te doen transporteren. Dit voorstel is ons eens gedaan, toen wij de Zwitsers om een apart krediet hadden verzocht.

63385. De **Voorzitter**: Eind 1942, begin 1943 is de heer *Flugi* van *Aspermont* naar Zwitserland gegaan met een opdracht van het Nederlandse Rode Kruis om te trachten in Zwitserland geld te krijgen. Hij heeft van de Schweizer Bankverein als antwoord gekregen, dat nien het goedvond, indien de Regering geld of goudwaarde deponeerde bij het kantoor dier bank in Londen, dus niet in Bern.

A. Men heeft in de eerste plaats Bern genoemd.

De **Voorzitter**: Dan kan ik mij voorstellen, dat het moeilijk was.

A. Daarna heeft men Portugal genoemd, omdat het een neutraal land was, en tenslotte Londen.

63386. De **Voorzitter**: Waarom kon dat laatste niet?

A. Het had eventueel wel gekund.

63387. De **Voorzitter**: Daarmede had zeer veel kunnen worden gedaan voor de Joden in Duitsland en ook voor de niet-Joden in de concentratiekampen. Van Nederlandse zijde heeft men het dus niet gewild en dat heeft mij enigszins verbaasd. Men had daarmee toch wat leniging kunnen brengen in de ellende.

A. Ik wil er de aandacht op vestigen, dat het een beslissing van het Kabinet is geweest, het niet te doen. U vroeg mij of de geallieerden ons hadden beperkt.

63388. De **Voorzitter**: Dat is een ander punt. Ik vroeg u eerst over het deponeren van geld in Londen, waarop u zei, dat de Zwitsers depot in Bern vroegen, hetgeen wij niet hebben gewild. Daarna heeft men depot in Portugal gevraagd, wat wij eveneens hebben geweigerd, en toen men tenslotte depot in Londen vroeg, wilden wij het weer niet. U zei toen, dat dit laatste wel had gekund. Het is dus naar aanleiding van een beslissing van de Nederlandse Regering niet gebeurd. Herinnert u zich waarom de Nederlandse Regering het niet wilde?

A. De discussie in de Ministerraad hierover heb ik natuurlijk niet meegeïnaakt, maar ik meen, dat de Nederlandse Regering in het algemeen, en met name de heer *Gerbrandy*, op het standpunt

stond, dat men hieraan niet kon beginnen, omdat dat dan voor Je Duitsers aanleiding zou zijn tot het plegen van chantage. Als zij eenmaal zouden bemerken, dat zij hierdoor de beschikking zouden kunnen krijgen over Zwitserse francs, zouden zij door chantage meer kunnen afpersen.

63389. De **Voorzitter**: Van de pakketten, die door middel van kleine bedragen, die werden overgemaakt, zijn verzonden, zijn uit de concentratiekampen reçu's gekomen van de ontvangers, waaruit bleek, dat de pakketten waren ontvangen. Het gebeurde dus wel.

A. Het gebeurde inderdaad wel.

63390. De **Voorzitter**: Volgens de heer *Flugi* had het veel meer kunnen gebeuren.

A. Ik ben het met u eens. Ik ineen, dat het doelbewust niet is gedaan, omdat men meende, dat de Duitsers daarvan zouden profiteren en dat men het dus eigenlijk aan de Duitsers weggegooid geld vond.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

A. W. R. MACKAY.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *grijfier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 19 AUGUSTUS 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en *in*.

Verhoor van

Mr. WILLEM CONSTANTIJN GRAAF VAN RECHTEREN
LIMPURG,
oud 51 jaar, Hr. Ms. gezant te Caïro.

Hij legt de eed af als getuige.

63391. De **Voorzitter**: Wij wilden graag met u spreken over uw werkzaamheden en uw ervaringen als gezant in Stockholm. Wanneer bent u er geweest?

A. Ik ben er Juni 1943 gekomen en eind December 1945 ben ik er weggegaan.

63392. De **Voorzitter**: Waar was u voordat u naar Stockholm ging?

A. Ik was raad aan de ambassade in Washington.

63393. De **Voorzitter**: Bent u direct van Washington naar Stockholm gegaan?

A. Ik ben eerst naar Engeland gevlogen, waar ik veertien dagen ben gebleven om contact op te nemen met de Regering en toen ben ik in het holst van de nacht naar Stockholm overgevlogen.

63394. De **Voorzitter**: Eén van de onderwerpen, die deze commissie moet onderzoeken, is hetgeen er gedaan is door of vanwege de Regering in Londen in verband met de krijgsgevangenen en andere gevangenen in Duitsland, vluchtelingen, enz. In Zweden zal hierover ook wel het een en ander bekend zijn geweest. Ik denk, dat u op de hoogte was van de ellende, die in de concentratiekampen heerste en ik vermoed, dat u zich zult hebben afgevraagd, wat men er in Zweden aan kon doen. Kunt u ook zeggen, wat u er aan hebt gedaan?

A. Het is natuurlijk een punt, waarop mijn geheugen weleens kan falen, want ik zou interessante dingen kunnen vertellen, als ik het nog eens kon naslaan.

De Zweedse Regering was onze bemiddelaarster en behartigde onze belangen: dus alles, wat wij deden, ging via de z.g. B.-afdeling van het Zweedse Ministerie van Buitenlandse Zaken. Dit was een afdeling, die er speciaal was voor de bescherming van de belangen van de diverse bezette Mogendheden, waartoe wij ook behoorden. Deze B.-afdeling had contact met de Zweedse legatie in Berlijn. Aan deze legatie was van het begin tot, ik geloof, 1944, een Hollander, de heer *Millenaar*, verbonden.

De **Voorzitter**: Hij is er nu nog.

A. Dank zij de onvermoeide energie van de heer *Millenaar* kregen wij zeer waardevolle gegevens van de Zweedse B.-afdeling. Deze gegevens werden doorgezonden naar het Ministerie in Londen.

63395. De **Voorzitter**: Waaruit bestonden die gegevens?

A. Het waren gegevens over bezoek aan krijgsgevangenenkampen. In de eerste jaren erkenden de Duitsers de bescherming van de Zweden voor ons hoofdzakelijk met betrekking tot de krijgsgevangenen. Zij zeiden, dat wij niet meer bestonden en dus ook geen

land waren, dat nog beschermd moest worden. Als men op het terrein kwam, dat niet de krijgsgevangenen betrof, werd alles veel moeilijker. Naarmate de oorlog minder goed voor de Duitsers verliep, hebben de Zweden zich ook met andere dingen kunnen bemoeien.

63396. De **Voorzitter**: U gaf deze gegevens dus door naar Engeland?

A. Ja. Wanneer men via de heer *Millenaar* of in Engeland door de ondergrondse berichten uit Holland te weten kwam, dat bepaalde krijgsgevangenen gevaar liepen, dan werd ons opgedragen stappen te ondernemen en dan trachtten wij via de Zweden daarvoor het een en ander te doen. Een enkele keer is het wel eens gelukt. Ik herinner mij b.v., dat wij hebben getracht het bestaan van de heer *Colijn* ietwat veraangenaamd te krijgen.

63397. De **Voorzitter**: Hoe deed men dat?

A. Wij kregen bericht, dat hij niet goed werd behandeld. Dit werd medegedeeld aan de Zweedse B.-afdeling, die het doorgaf aan de Zweedse legatie in Berlijn, en daar werd getracht bij de Duitse autoriteiten iets voor hem te doen.

63398. De **Voorzitter**: Hadden de mededelingen dikwijls betrekking op de concentratiekampen?

A. Ja, vooral later. In 1944 werd bekend dat de Joodse bevolking van Nederland gevaar liep en heel slecht zou worden behandeld in de concentratiekampen, eventueel naar Polen zou worden gezonden en daar waarschijnlijk de dood zou vinden. Er zijn toen pogingen aangewend om via Zweden gedaan te krijgen, dat het bestaan van deze mensen zou worden verzacht. De meesten van hen waren in het bezit van emigratiebewijzen voor Palestina en men hoopte, dat er een ruil zou kunnen plaats vinden tussen personen met deze emigratiebewijzen en Duitsers, die in onze macht waren.

63399. De **Voorzitter**: Is het u bekend, of hiervan ooit iets terecht is gekomen?

A. Van deze ruil is weinig terechtgekomen. Het was al tegen het einde van de oorlog en toen is alles heel snel gegaan.

63400. De **Voorzitter**: Zijn u uit Londen weleens namen toegezonden, die voor deze ruil in aanmerking kwamen?

A. Ja, er zijn mij lijsten met namen gezonden en deze zijn doorgezonden.

63401. De **Voorzitter**: Stonden op deze lijsten meer dan 94 namen?

A. Het zullen er wel meer dan 94 zijn geweest.

63402. De **Voorzitter**: Zouden het er wel 5600 zijn geweest?

A. Ik durf het u niet te zeggen, maar ik zou het in Zweden kunnen nagaan, in elk geval waren het er heel wat.

63403. De **Voorzitter**: Ik noem u deze aantallen niet zo maar. De lijst met 94 namen was van luitenant *Knulst*. Weet u waar de 5600 namen vandaan kwamen?

A. Ik weet niet, of het er 5600 waren. Ik heb hier een brief van 24 Januari 1944, waarin wordt gesproken van een lijst van 568 namen en van een lijst van 590 namen. Het was één lijst, die uit verschillende onderdelen bestond en ook uit verschillende bronnen afkomstig was.

63404. De heer **Stokvis**: Uit welke bronnen?

A. De een was van de Jewish Agency in Londen en de andere kwam van het consulaat-generaal te Jeruzalem.

63405. De heer **Stokvis**: Dus niet van de zijde van de Londense Regering?

A. Zij was ons door de Regering te Londen toegezonden, die daar deze gegevens verzamelde. Wij kregen de brief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Londen.

63406. De **Voorzitter**: Zijn dit speciaal Joodse namen?

A. Ja.

63407. De **Voorzitter**: Er was ook een collectie namen bekend, die niet speciaal Joodse gevangenen in concentratiekampen betrof. al kwamen ze er ook op voor; deze namen waren van Nederland naar Zwitserland gezonden en door de heer *Flugi van Aspermont*, de Nederlandse vertegenwoordiger van het Rode Kruis te Genève, naar Londen doorgestuurd. Deze namen zijn in Londen geweest ter verzending naar Zweden. Weet u ook of deze namen ooit bij u zijn nagekomen?

A. Ik heb de zoëven genoemde namen gekregen

63408. De **Voorzitter**: Het zijn niet de namen, die u zoëven noemde. U zegt, dat die uit Jeruzalem afkomstig waren en van de Jewish Agency, terwijl deze uit Nederland kwamen.

A. Ik zal u een brief voorlezen van het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Londen, gedateerd 24 Januari 1944 en gericht aan mij.

„Ik heb de eer u hierbij een lijst te doen toekomen van Joden, die zich op het ogenblik naar alle waarschijnlijkheid nog in Nederland bevinden en waarvan vaststaat, dat hun een emigratiecertificaat voor Palestina is verstrekt. De lijst is samengesteld met het voornemen haar ter kennis van de Duitse Regering te brengen, aangezien is gebleken, dat het feit van het bezitten van een emigratiecertificaat voor Palestina in sommige gevallen de betreffende Joden voor deoortatie naar Polen heeft behoed. De lijst is samengesteld als volgt: een lijst van 868 namen, opgemaakt door de Jewish Agency te Londen; een lijst van 590 namen, toegezonden door de gezantschapsraad, belast met het waarnemen van het consulaat-generaal te Jeruzalem, bij zijn schrijver! van 1 December 1943; een alhier opgemaakte lijst van prominente Joodse Nederlanders, zich bevindend te Barneveld of Westerbork; een lijst van Joodse Nederlanders, opgegeven uit particuliere bron, waarvan vaststaat, dat zij zich nog in Nederland in vrijheid of in kampen bevinden. Lijst I werd reeds door de Britse Regering door bemiddeling van de Zwitserse Regering ter kennis van de Duitse autoriteiten gebracht. Dezen hebben hierop gereageerd door te vragen welke, zich in Britse handen bevindende, Duitsers tegenover eventueel vrij te laten Joden zouden worden aangeboden ter uitwisseling.”

63409. De heer **Stokvis**: Wat wenste men, dat u met deze lijsten deed?

A. Op deze lijsten kwam ook een belangrijk aantal niet-Nederlandse Joden voor, namelijk Duitsers of apatriden, die zich op dat ogenblik in Nederland schenen te bevinden. In een uitwisseling tegenover Duitsers, die zich in onze handen bevonden, waren deze mensen niet te betrekken.

Men wilde deze mensen ook helpen, maar het uitwisselingsmateriaal was beperkt. Wij hadden heel weinig Duitsers in onze macht. Om reden van menslievende aard wilde men deze mensen voorlopig er bij laten, met de hoop dat ze niet uit de kampen zouden worden vervoerd.

Deze lijst moest aan de B.-afdeling van de Zweedse Regering worden doorgegeven.

63410. De heer **Stokvis**: Was dat de gehele taak?

A. Mijn secretaris en ik stonden voortdurend in contact met de chef van de B.-afdeling; wij legden hem de situatie uit en wij informeerden steeds wat er gedaan was en gedaan kon worden. Wij konden natuurlijk alleen overleg plegen naar aanleiding van de gegevens en wij verzochten hun te doen wat mogelijk was. Dit werd naar het gezantschap in Berlijn doorgegeven en daar werd er voor gewerkt.

63411. De heer **Stokvis**: Zou het niet een ietwat kortere weg zijn geweest, wanneer u zich rechtstreeks met de heer *Millenaar*, die zeer actief was, in verbinding had gesteld?

A. Mag ik u er opmerkzaam op maken, dat wij geen rechtstreekse postverbinding met Berlijn hadden? De enige methode dus om met Berlijn te communiceren, was via de Zweedse legatie. Een enkele keer kregen wij wel eens een brief van de heer *Millenaar*, door middel van iemand, die uit Berlijn kwam en dan konden wij hem ook iets vragen, maar er was geen geregeld contact.

63412. De **Voorzitter**: U kreeg dus lijsten, u wist, dat de mensen het er ellendig hadden en u vroeg zich natuurlijk af wat men voor hen kon doen. Hebt u zich wel eens afgevraagd op welke manier u hun voedsel kon bezorgen?

A. Vooral in de laatste periode hebben wij veel pakketten gezonden vanuit Zweden.

63413. De **Voorzitter**: Hoe kreeg u die pakketten?

A. Als ik mij goed herinner, kochten wij ze. Mijn gezantschap bestond uit verschillende diensten en vooral de repatriëringdienst heeft zich in de laatste periode heel veel met deze zaak beziggehouden.

63414. De **Voorzitter**: Wie deed dat?

A. De heer *Woensdregt*. Deze heeft veel onderhandeld met het Zweedse Rode Kruis en hij is in contact geweest met het Jewish Agency. Wij hebben pakketten gekocht en deze zijn verzonden; in hoeverre ze zijn aangekomen, is niet bekend.

63415. De **Voorzitter**: Weet u, of de heer *Woensdregt* bij de pakketten reçu's ter tekening door de ontvanger had gedaan?

A. Ik geloof, dat bij ieder pakket een reçu werd ingesloten.

63416. De **Voorzitter**: Kwamen deze reçu's weleens terug?

A. Ik weet het niet. Van vrouwen uit het kamp Ravensbrück, die toen naar Zweden zijn geëvacueerd, heb ik gehoord, dat er wel wat pakketten zijn aangekomen, maar het waren er niet veel. Voorzover ik mij herinner, werden de verbindingsmogelijkheden hoe langer hoe moeilijker. Er was een grote opstopping, want er waren niet alleen pakketten van ons, maar ook van Noorwegen, Denemarken en misschien ook van Engeland.

63417. De **Voorzitter**: Was Polen ook niet bij deze landen?

A. Ja, zij hebben ook wat gestuurd.

63418. De **Voorzitter**: Hoe kwamen de verschillende landen aan de levensmiddelen? Kon men die in Zweden kopen?

A. Er is in Zweden gekocht en er is ook wat gekomen uit Canada en Amerika.

63419. De **Voorzitter**: Kon men daarover beschikken voor verzending naar de concentratiekampen?

A. Ja, voorzover dat mogelijk was.

63420. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u dat?

A. Het vervoer was buitengewoon moeilijk. Men trachtte het via het Rode Kruis naar Duitsland te krijgen.

63421. De **Voorzitter**: Ik bedoel, of men er in slaagde de levensmiddelen te gebruiken voor verzending naar de concentratiekampen.

A. Het was zeer beperkt, men kon niet zoveel levensmiddelen kopen als men wilde.

63422. De **Voorzitter**: U zei, dat men ze ook uit Canada en Amerika kreeg?

A. Ja, ik herinner het mij niet precies meer.

63423. De **Voorzitter**: Waar vandaan kreeg men de middelen om die goederen aan te kopen?

A. Wij hebben van Londen wel wat geld gekregen. Wij konden echter maar weinig aankopen, omdat de Zweden zelf niet genoeg voedsel hadden.

63424. De *Voorzitter*: Zij werden toch voorzien uit Noord- en Zuid-Amerika?

A. Net was beperkt. U moet niet vergeten, dat Zweden vijf schepen met levensmiddelen naar Wederland heeft gezonden.

De heer *Stokvis*: Dat was zeer kort vóór de bevrijding.

A. Ik heb zelf de onderhandelingen geleid en de zaak gearrangeerd.

63425. De heer *Stokvis*: Daaruit zou men kunnen afleiden, dat mogelijkheden om de ongelukkigen in de concentratiekampen te helpen op ruimere schaal bestonden dan uw verklaring nu doet denken.

A. De mogelijkheden waren zeer beperkt. De Zweden vonden deze hoeveelheid voedsel, die werd verzonden, al zeer groot.

63436. De heer *Stokvis*: De zendingen naar de concentratiekampen gingen hieraan toch vooraf.

A. Het is hoofdzakelijk in de laatste tijd gebeurd.

63427. De *Voorzitter*: U zei, dat er vijf ladingen voedsel waren verzonden. Vergist u zich daarin niet?

A. Jk geloof het niet.

63378. De *Voorzitter*: U bedoelt toch de ladingen, die naar Delfzijl zijn verzonden?

A. Het zijn vijf schepen geweest. In de winter van 1944 op 1945 is er een grote actie van het Zweeds-Nederlands hulpcomité geweest en er is toen geld verzameld voor de voedselzendingen naar Nederland. Deze actie heeft twee miljoen kronen opgebracht en dit geld is besteed voor voedsel voor Nederland. Ik herinner mij, dat wij toen hebben overwogen, of wij iets meer voor pakketten zouden gebruiken of hiervoor. Het laatste leek echter een groter kans op succes te hebben dan het zenden van pakketten, omdat de berichten over het terechtkomen van de pakketten niet gunstig waren. Hierbij hadden wij de garantie, dat de Duitse Regering, na de eideloze onderhandelingen tussen hen en de Engelsen, via mij en de Zweden, het goed vond, dat de schepen er heen gingen. Wij hadden toen de vrij grote zekerheid, dat het goed zou terechtkomen. Ik herinner me nog, dat, toen de schepen in Delfzijl kwamen, alles in kleine schepen moest worden overgeladen, omdat er vorst was. Alles is in het westen aangekomen, maar er is nogal wat tijd overheen gegaan. De Zweedse Regering heeft zelf voor vijf miljoen kronen aan voedsel bekostigd; zij heeft dat dus geschonken. Het andere geld was door de hulpactie verzameld. De Nederlandse Regering heeft voor zeven en een half miljoen kronen voedsel bekostigd. Totaal was er dus voor ongeveer 14½ miljoen kronen aan levensmiddelen.

63429. De *Voorzitter*: Is het ook nog voorgekomen, dat een boot niel vol was en dat men toen de Nederlandse Regering telegrafisch om middelen heeft verzocht om de lading vol te maken en dat door de Regering aan dat verzoek niet is voldaan?

A. De Regering heeft alles gedaan. Ik geloof, dat ik weet waarop u doelt. Er was een boot van het Internationale Rode Kruis, ik ben de naam vergeten, die uit Lissabon kwam en bij Göteborg is vastgelopen.

63430. De *Voorzitter*: Was het de „Henri Dunant“?

A. Ja. Deze boot moest langs Kopenhagen en vanwege de mijnevelden moest zij door een klein kanaal, dat te ondiep was voor de nogal grote boot. Na veel conferenties tussen het Zweedse en het Internationale Rode Kruis — ik heb meegewerkt via het Zweedse Ministerie van Buitenlandse Zaken — hebben wij bereikt, dat een gedeelte van de levensmiddelen uit het schip zou worden geladen in een kleiner schip. De lading was toen niet genoeg voor dat schip en deze hebben wij toen gecompleteerd.

63431. De *Voorzitter*: Heeft zich bij het overmaken van het geld hiervoor geen moeilijkheid voorgedaan?

A. Neen. Ik heb een krediet weten te verkrijgen, waaruit ik toen kon putten. De Zweden vonden het goed, dat het voor deze doeleinden werd gebruikt.

63432. De *Voorzitter*: Hebt u in een vroegere periode en misschien ook later moeilijkheden gehad met het overmaken van geld van Londen?

A. Op een gegeven moment waren wij volkomen afgesneden en toen kwam er helemaal niets meer.

63433. De *Voorzitter*: Hoe kwam dat?

A. Het geld moest worden gezonden via de Bank of England. Op een bepaald ogenblik kon het niet meer via de Bank of England worden gezonden, omdat Zweden en Engeland het niet eens waren. De Zweden kregen te veel ponden en hadden er genoeg van.

63434. De *Voorzitter*: Zijn er later minder bezwaren gemaakt?

A. Dit was in de winter van 1944 op 1945. Later is er een financiële regeling getroffen. Bij ons is het zo gegaan, dat ik van de Zweedse Regering krediet heb gekregen op niets, tegen een buitengewoon lage rente, waaruit wij deze zaak hebben kunnen financieren.

63435. De *Voorzitter*: Wat voor een bedrag was dat?

A. Het was een groot bedrag. Op het ogenblik kan ik het niet uit mijn hoofd zeggen.

63436. De *Voorzitter*: Wat werd met dit geld gedaan?

A. Daarmede hebben wij hoofdzakelijk de eerder genoemde dingen betaald. Het kostte ontzaglijk veel om een schip van Zweden naar Nederland te zenden; het waren heel grote bedragen. Ik ben begonnen met te zeggen, dat ik niet meer precies weet hoe groot het bedrag was.

63437. De *Voorzitter*: Was het wel twintig miljoen kronen?

A. Misschien wel, maar misschien ook wat minder.

63438. De *Voorzitter*: Maakt u er vijftien miljoen kronen van. Dat is toch een bedrag, dat uitgaat boven de vracht van de schepen van Göteborg naar Holland?

A. Het was daarvoor, maar ook om de legatie in stand te houden, want ik kreeg daarvoor helemaal geen geld meer. Het restant van dat bedrag is opgenomen in het eerste handelsverdrag, daarbij kunt u het vinden.

63439. De heer *Stokvis*: Wanneer werd dat krediet verstrekt?

A. In de winter van 1944 op 1945.

63440. De heer *Stokvis*: Vóór die tijd heeft de verschaffing van gelden u geen moeilijkheden geleverd en u kreeg wat u vroeg. Hebt u bedragen van enige betekenis gevraagd om daarmede de pakketzendingen te effectueren?

A. Dat was niet mogelijk, want men kon daar niet kopen.

63441. De heer *Stokvis*: Ik meen toch zoëven het een en ander van u te hebben vernomen, waaruit kon worden afgeleid, dat er wel pakketten werden verzonden, zij het dan, dat u niet wist of ze aankwamen.

A. Dat was vooral in de laatste tijd, toen de situatie zo slecht was geworden, dat men van alles probeerde.

63442. De heer *Stokvis*: Waarom hebt u het niet eerder geprobeer? Veel mensen waren al vanaf 1942 in kampen en anderen nog langer.

A. Ik zou dit punt nog eens moeten nakijken.

63443. De heer *Stokvis*: U zegt nu in feite, dat men gedurende de eerste jaren hieraan niets heeft gedaan.

De *Voorzitter*: De heer *van Rechteren* is pas in 1943 in Stockholm gekomen.

De heer *Stokvis*: Hebt u er in de eerste tijd van uw werkzaamheden in Stockholm iets aan gedaan?

A. Het heeft geen grote omvang gehad,

63444. De heer **Stokvis**: Ook later had het geen grote omvang.

A. Het is niet in de miljoenen gelopen.

63445. De **Voorzitter**: Toen wij zoëven hierover spraken, bent u overgegaan op de schepen voor Delfzijl. Ik wil nu graag even op deze geschiedenis terugkomen. Op een gegeven ogenblik was het u in Zweden bekend, dat de Duitsers het goed vonden, dat aan de mensen in de concentratiekampen pakketten werden gezonden. Ik meen, dat u dit eind 1943 begin 1944 bekend moet zijn geweest. Er konden pakketten worden gezonden met namen er bij, daarom werden van Londen aan u lijsten met namen gezonden. Daarom vroeg ik u zoëven of u geen andere lijsten had gekregen, die samen ongeveer vijf of zes duizend namen nióeten hebrn bevat. Vijf à zes duizend namen zouden u dus zijn toegezonden en daaraan zou nooit enig gevolg zijn gegeven. Ik weet nu niet, waar de oorzaak gelegen heeft, in Stockholm of in Londen.

A. Het zou mogelijk zijn, dat wij daarvoor geen geld hebben gekregen. Wij kregen genoeg geld, maar het was precies voor hetgeen wij strikt nodig hadden.

63446. De **Voorzitter**: Ik spreek nu niet over geld, maar over lijsten met namen.

A. De gegevens, die ik heb, betreffen de lijsten van Joodse gevangenen.

63447. De **Voorzitter**: Ik bedoel lijsten met namen, die naar Zwitserland zijn gezonden en vandaar naar Londen, waar ze zijn aangekomen. Van Londen zouden ze naar Zweden worden gezonden en daartoe heeft men ze van het Departement van Sociale Zaken naar het Departement van Buitenlandse Zaken gestuurd. Op Buitenlandse Zaken zijn ze ontvangen met de bedoeling ze naar Zweden te zenden en verder is er niets bekend.

A. Als het zoveel namen waren, kan ook de mogelijkheid hebben bestaan, dat men er geen pakketten voor kon kopen.

63448. De **Voorzitter**: Zover ben ik nog niet eens. Ik vraag nu, of deze lijsten bij u zijn aangekomen en, zo ja, wat er mee is gebeurd. U zou kunnen antwoorden, dat u er weinig aan had kunnen doen, omdat u de goederen niet had kunnen kopen.

A. Met is mogelijk, dat het zo is gegaan.

63449. De **Voorzitter**: Wat ons op het ogenblik interesseert, is de vraag of de lijsten bij u zijn aangekomen. Het enige, dat luitenant *Knulst* heeft doorgezonden was een lijst met 94 namen.

A. Het ging er vooral om, mensen te bevrijden.

63450. De **Voorzitter**: Ja, men wilde ze het liefst bevrijden, maar zolang dat niet mogelijk was, wilde men hun pakketten zenden. Alle voor dat doeí te Stockholm gebruikte namen, behalve de Joodse voor uitwisseling, hebben, volgens hetgeen wij hebben vernomen, nooit meer dan 94 bedragen.

A. Dat was de lijst van luitenant *Knulst*.

63451. De **Voorzitter**: Hoe kwam luitenant *Knulst* aan die namen?

A. Die kreeg hij van de repatriëringsafdeling van de heer *Woensdregt*.

63457. De **Voorzitter**: Die 94 mensen vormen slechts een uitermate klein gedeelte van degenen, die in de ellende zaten. Er zijn 5600 namen op weg geweest naar u en nu is mijn vraag of ze zijn aangekomen.

A. Het is de vraag, wat het voor mensen waren.

De **Voorzitter**: Dat weet ik niet.

A. Waren er Joden bij betrokken?

De **Voorzitter**: Zeer beslist niet. De lijst, die ik bedoel, is van Zwitserland gekomen.

A. Weet u ook, wanneer het is geweest?

De **Voorzitter**: In 1944.

A. In de concentratiekampen waren hoofdzakelijk Joden.

De **Voorzitter**: Degenen, die ik bedoel, waren hoofdzakelijk niet-Joden. Het waren mensen, die bij duizenden op politieke overwegingen naar concentratiekampen waren gezonden; daarvan waren de namen bestemd om via Engeland naar u te worden doorgezonden. De vraag is nu of ze u hebrn bereikt.

De heer **Stokvis**: In ieder geval heeft het niet zoveel indruk op u gemaakt, dat het u is bijgebleven.

63453. De **Voorzitter**: Ik wil graag van u weten, wat uw bezwaren waren en eventueel zijn tegen de arts *Kersten*.

A. Ik heb dr. *Kersten* maar eenmaal ontmoet, en ik herinner mij niet precies meer wat wij hebben besproken, de ontmoeting was zeer kort. Ik heb toen nagegaan wie hij was en wat hij was en het feit, dat hij lijfarts was van *Himmler*, deed ons voorzichtig zijn.

63454. De heer **Stokvis**: U had ook kunnen denken, dat hij iemand was, die zou kunnen helpen, als hij helpen wilde.

A. Met luitenant *Knulst* heb ik het zorgvuldig overwogen en het resultaat is geweest, dat luitenant *Knulst* een lijst met 94 namen heeft gegeven. De kwestie van de Joden en het redden van de mensen uit de concentratiekampen liep de laatste tijd via graaf *Bernadotte* en het Rode Kruis. *Bernadotte* heeft tenslotte die duizend vrouwen uit Ravensbrück gehaald.

63455. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Ik ben er bij geweest, toen hij er over heeft onderhandeld.

63456. De **Voorzitter**: Wij zijn van mening, dat men er uitermate voorzichtig mee moet zijn om dat te geloven. Wij menen, dat de bewijzen aanwezig zijn, dat het niet waar is wat *Bernadotte* in zijn boek heeft geschreven, namelijk, dat hij de mensen heeft gered. Hij heeft ze gehaald en getransporteerd, dat is waar.

A. Er zijn alle mogelijke onderhandelingen gevoerd.

63457. De **Voorzitter**: Maar niet door *Bernadotte*.

A. Misschien door Buitenlandse Zaken.

63458. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat u met luitenant *Knulst* had gesproken over het al of niet geven van de lijst met 94 namen aan de heer *Kersten*.

A. De heer *Knulst* heeft ook een onderhoud gehad met de heer *Kersten*. Hij is daarna bij mij gekomen en wij hebben besproken wat wij van hem dachten. De heer *Knulst* heeft tenslotte de lijst met 94 namen aan dr. *Kersten* gegeven.

63459. De **Voorzitter**: Heeft hij dat in overleg met u gedaan?

A. Ik denk niet wel, ik weet niet precies, of hij het mij heeft gevraagd of niet. In elk geval heb ik hem over dr. *Kersten* gesproken en hebben wij het ernstig onderzocht.

63460. De **Voorzitter**: U was dus van mening, dat men voorzichtig moest zijn niet dr. *Kersten*.

A. Ik ben niet positief tegen dr. *Kersten*, maar zijn figuur werd in die tijd enigszins omstreden. Door zijn positie was hij zeker iemand, met wie men voorzichtig moest zijn. Men kon niet ineens aannemen, dat hij alles kon doen zonder enig gevaar.

63461. De **Voorzitter**: Omdat hij de lijfarts van *Himmler* was, vond men dit min of meer een reden om voorzichtig te zijn. Dienengevolge hebt u niet met hem in zee willen gaan?

A. Juist.

63462. De **Voorzitter**: Hoe komt het, dat de Zweedse Regering wel met hem in zee ging?

A. Zij deed het in het geheim.

63-16?. De **Voorzitter**: U wist het toch? U wist, dat zij hem gebruikte, u hebt het zoëven zelf gezegd. Bovendien wist u, dat de Minister van Buitenlandse Zaken, *Giinther*, in geregeld contact met hem stond.

A. Dat wist ik niet op dat ogenblik; ik heb het later in het boek gelezen.

63464. De **Voorzitter**: Het boek was voor u een bevestiging van een wetenschap, die u al vrrl errder had.

A. Ik wist niet in hoeverre de Zweden contact met hem hadden, of het nu de Zweedse legatie in Berlijn was of de heer *Gunther* zelf, dan wel *Bernadotfe*.

63465. De **Voorzitter**: U wist allang, dat *Kersten* in relatie stond met Zweedse Regeringsorganen, ten einde mensen te bevrijden.

A. Ja.

63466. De **Voorzitter**: Desondanks hebt u het niet gewild. Waarom wilde u het niet, wanneer de Zweden het wel deden en wanneer er misschien kans bestond, dat de levens van duizenden Nederlanders konden worden gered? Het was geen zekerheid, maar een kans. Wat was uw reden om het desondanks niet te proberen? Dit is een vraag, die ons al jaren bezighoudt. Sedert enige tijd weten wij, dat u hebt geweigerd u met *Kersten* in verbinding te stellen, terwijl de Zweedse Regering het wel deed en u hiervan op de hoogte was. Het was een connectie, die de kans bood de levens van duizenden Nederlanders te redden. Waarom hebt u het niet gedaan? U hebt daarop geantwoord, dat men voorzichtig moest zijn, omdat hij de lijfarts van *Himmler* was. Ik geef dat toe, maar wanneer u ziet, dat de Zweden het wel deden en dat er een aantal mensen was vrij gekomen, die met vliegtuigen naar Zweden werden gebracht, waarom hield u zich dan toch afzijdig van *Kersten*?

A. Ik heb het met luitenant *Knulst* besproken en deze heeft het ook via zijn kanalen nagegaan. Bij de legatie was ook een afdeling inlichtingen, die speciaal werkte. Deze had haar eigen contacten en rapporteerde ook naar Londen. Van deze afdeling konden wij dus uiteraard de meeste gegevens krijgen.

De heer **Stokvis**: U bent daar de verantwoordelijke man geweest.

63467. De **Voorzitter**: Ik meen, dat luitenant *Knulst* weleens heeft geprobeerd u er van te overtuigen, dat het toch wel goed zou zijn het eens met *Kersten* te proberen. Is dat zo?

A. Wij hebben het besproken en ik meen, dat hij er ook huiverig van was.

63468. De **Voorzitter**: Is het niet zo gegaan, dat hij in een gesprek heeft getracht u er toe te brengen anders tegenover de heer *Kersten* te staan?

A. De heer *Knulst* heeft contact met hem gehad.

63459. De **Voorzitter**: Is het zo geweest, dat de heer *Knulst* het wel wilde, maar u niet?

A. Het had mijn goedkeuring, dat hij contact met hem opnam. Dr. *Kersten* was een figuur, die veel in Duitsland. ....

63470. De heer **Stokvis**: U hebt hem eenmaal gezien en toen heeft *Kersten* gezegd, dat u eens naar hem bij Minister *Giinther* moest informeren. Hebt u dat gedaan?

A. Heeft hij dat gezegd?

63471. De heer **Stokvis**: Ja, dat heeft hij hier onder ede verklaard. Hebt u naar hem geïnformeerd bij Minister *Giinther*?

De **Voorzitter**: Zou het niet voor de hand liggen, ook wanneer de heer *Kersten* er niets van had gezegd, dat u, er van uitgaande, dat hier de levens van duizenden Nederlanders op het spel stonden, eens bij *Gunther* ging informeren?

A. Men wist natuurlijk niet welke macht hij had en moest het maar aannemen.

63472. De **Voorzitter**: Dat zou een reden te meer zijn geweest om eens te informeren bij de heer *Giinther* en te vragen, wat deze in hem zag. Ik geloof, dat u dit niet hebt gedaan.

A. Ik herinner mij niet, dat ik hierover met Minister *Gunther* heb gesproken.

63473. De heer **Stokvis**: Zijn de 94 personen, die op het lijstje van luitenant *Knulst* stonden, naar Zweden gekomen?

A. Er zijn die duizend vrouwen gekomen.

63474. De heer **Stokvis**: Dat weet ik wel, maar daar gaat het niet om. Het gaat om de personen, die op het lijstje van de toenmalige luitenant *Knulst* voorkwamen en welk lijstje aan de heer *Kersterz* is gegeven.

A. Ik weet het niet.

63475. De heer **Stokvis**: Volgens de heer *Kersten* zijn deze mensen wel teruggekomen.

A. Ik heb het in zijn boek gezien. Tegelijk met de vrouwen uit Kavensbruck zijn zij aangekomen met een boot uit Kopenhagen, maar er waren maar heel weinig mannen bij. O.a. was hierbij een dominé uit Groningen en nog twee anderen. Ik geloof echter niet, dat het er 94 waren.

63476. De heer **Stokvis**: Heeft de heer *Knulst* u hierover nooit nader gesproken? Heet u er hem nooit nader over ondervraagd?

A. Ik heb hem niet meer gezien.

63477. De heer **Stokvis**: Had deze hele kwestie uw grote belangstelling?

A. Ja, natuurlijk.

De heer **Stokvis**: Men zou het niet afleiden uit de mededelingen, die u nu doet.

63478. De **Voorzitter**: Hebt u de heer de *Jong* nog meege.maakt, torn hij nog consul was?

A. Ja.

63479. De **Voorzitter**: Wat is uw mening over de betrouwbaarheid van de heer de *Jong*?

A. Ik heb nooit reden gehad deze in twijfel te trekken. Een bewijs hiervoor is, dat hij tot het laatste toe Regeringsinkoper is geweest en over enorme sommen beschikking heeft gehad.

63480. De **Voorzitter**: Waarom is hij later zo verguisd? Waarom heeft de Regering hem losgelaten?

A. Hij is een moeilijk man. In plaats van het consulaat-generaal is toen een consulaire afdeling bij het gezantschap gekomen en daarvoor is het consulaat-generaal toen opgeheven.

63481. De **Voorzitter**: Was hij al niet eerder ontslagen?

A. Neen.

63482. De **Voorzitter**: Hij is hier zeer nadrukkelijk gepasseerd bij het verlenen van onderscheidingen. Dit is een bijzonder teken van afkeuring van de Regering. Wat zou de reden zijn?

A. Dat moet u aan de Regering vragen.

63483. De **Voorzitter**: Ik wil het graag van twee kanten vernemen. Wanneer u hieraan te pas bent gekomen, zou u er mij iets van kunnen vertellen. Weet u er iets van?

A. Ja, maar ik vind, dat het tegenover de Regering niet past hierover te spreken.

63484. De **Voorzitter**: Waarom niet, dat begrijp ik niet.

A. De Regering beslist of een decoratie wordt toegekend of niet.

63485. De **Voorzitter**: Ik bedoel niet speciaal de decoratie, maar ik vraag hoe het is gekomen, dat hij in ongenade is gevallen.

A. Hij was een heel lastig man, die nogal eens moeilijkheden veroorzaakte. Tot het laatst toe heb ik echter goed met hem samen-gewerkt. Ik heb weleens moeilijkheden met hem gehad en er is een moment geweest, dat het zeer moeilijk was, maar het is terecht-gekomen. Totdat ik wegging, is er een behoorlijke samenwerking tussen ons geweest.

63486. De **Voorzitter**: Heeft hij ook geen grote verdiensten op het gebied van zijn eerlijkheid bij de inkopen en zijn grote opoffe-ningen in verband met de vluchtelingen?

A. Hij heeft de Regeringsinkopen heel goed behandeld.

63487. De **Voorzitter**: Heeft hij zich ook goed geweerd met be-trekking tot de vluchtelingen?

A. In het begin rijnt er wel wat moeilijkheden geweest, maar deze zijn opgelost toen de heer *Middendorp* is gekomen en de leiding van de Engelandvaarders op zich heeft genomen.

63488. De **Voorzitter**: Was dat niet een desavouering van de heer *de Jong*?

A. Hij had op dat moment veel te doen. Toen ik er in 1943 kwam, had de heer *de Jong*, behalve het consulaat-gzneraal, verschillende economische zaken te behandelen en hij was belast met de inlich-tingen voor B.I. Daarbij kwamen nog de vluchtelingen. In het begin was de behandeling van de vluchtelingen eenvoudig, omdat er niet zoveel waren en deze direct naar Engeland werden doorgezonden. Toen er zes maanden lang geen vliegtuigen konden gaan, is er een opstopping ontstaan, wat hem enigszins over het hoofd liep. Er zijn toen klachten van de vluchtelingen gekomen en daarom moest er een nieuwe organisatie worden gevormd.

63489. De **Voorzitter**: Waren die klachten gegrond?

A. De heer *de Jong* was niet altijd even tactvol. Ik geloof, dat het ook meer een financiële kwestie was. Hij wilde het op een zeer bescheiden schaal doen, ik vond het te bescheiden en daarom is het

ook veranderd. De heer *Middendorp* deed het uit ruimere beurs en toen is alles gemakkelijker gegaan.

63490. De **Voorzitter**: Waarom is er in Stockholm geen vertegen-woordiger van het Nederlandse Rode Kruis uit Londen geweest? Zou het, in verband met de zorg voor de gevangenen, niet goed zijn geweest, als daar iemand van het Rode Kruis was geweest?

A. Later is er wel iemand van het Rode Kruis geweest.

63491. De heer **Stokvis**: Wij hebben vernomen, dat mevrouw *van Rijkevorsel* op uw legatie een rol van betekenis heeft gespeeld. Is u hiervan iets bekend?

A. Zij had de grootste belangstelling voor de vluchtelingen.

63492. De heer **Stokvis**: Bemoeide zij zich met veel dingen, die haar niet aangingen op een wijze, die ambtenaren, die hun plicht deden, moest hinderen?

A. Neen, daarvan heb ik nooit iets gemerkt.

63493. De **Voorzitter**: Waren er in Stockholm wel vertegenwoor-digers van het Rode Kruis uit andere landen?

A. Misschien van Noorwegen.

63494. De **Voorzitter**: Dus niet van Polen en b.v. Joego-Slavië? Bent u er niet mee in aanraking gekomen?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

W. C. VAN RECHTEREN LIMPURG.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *grif fier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 19 AUGUSTUS 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Algera en van Dis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: l en m.

Verhoor van

HELENE ANNA BERTHA BOOSMANN,
oud 54 jaar, wonende te Berlijn,
secretaresse op het Consulaat-Generaal der Nederlanden,
van Duitse nationaliteit.

Zij legt de eed af als getuige.

63495. De **Voorzitter**: Toen de oorlog uitbrak in 1939, was u, geloof ik, werkzaam aan het gezantschap van de Unie van Zuid-Afrika, te Berlijn?

A. Ja.

63496. De **Voorzitter**: Wilt u verklaren, hoe u later bij het Consulaat der Nederlanden terechtgekomen bent?

A. Toen de oorlog uitbrak, werkte ik bij het Zuid-Afrikaanse gezantschap en had alleen met dingen te doen voor de Zuid-Afrikanen. In Augustus of September 1940 werd alles, wat Afrika betrof, aan de Zweden overgedragen en ik kwam direct, nadat ook Nederland in de oorlog betrokken was, in de Nederlandse afdeling, omdat torn alleen twee mensen, die de Nederlandse belangen konden waarnemen, werkten in deze Nederlandse afdeling.

63497. De **Voorzitter**: Van de Zweedse legatie?

A. Ja, de heer *Millenaar* en mevrouw *van der Kroon*. Het was te veel werk voor die beide mensen en toen heeft de gezant gevraagd of ik zin had in de Nedeilandse afdeling te werken.

63498. De **Voorzitter**: De Zweedse gezant?

A. Ja. Ik heb toen natuurlijk gaarne medegewerkt. Ten eerste was ik zeer op Nederland gesteld: ik ben vroeger hier vele jaren geweest en heb dat dus graag gedaan. Ik ben in die Nederlandse afdeling werkzaam gebleven tot aan het eind van de oorlog. Toen ben ik in Februari 1946, op verzoek van kolonel *Millenaar*, in de Nederlandse Militaire Missie gekomen en daar ben ik nu nog werkzaam op het consulaat, sectie VI, een afdeling van de missie.

63499. De **Voorzitter**: U bent dus in de oorlog werkzaam geweest bij de afdeling B van het Zweedse gezantschap in Berlijn.

A. Ja, dat zorgde voor verscheidene landen, die in oorlog met Duitsland kwamen; de rest werd door Zwitserland behandeld. Alleen Zwitserland en Zweden waren beschermmacht en hebben die zaken behandeld.

63500. De **Voorzitter**: Er was natuurlijk een uitgebreid personeel op die afdeling B.

A. Ja; er zijn er ook steeds meer bijgekomen. Torn Argentinië in oorlog met Duitsland kwam, kwamen er nog een dame en een heer bij. Wij hebben ook de belangen van Mexico moeien waarnemen en zelfs die van Rusland. Daar was niet veel voor te doen, want alle Russen zijn al binnen korte tijd vertrokken; er was niemand meer, maar er waren toch belangen waar te nemen en dat alles heeft deze afdeling B gedaan.

63501. De **Voorzitter**: Hoeveel mensen waren op die afdeling werkzaam voor Nederland?

A. Dat is niet strikt uit elkaar gehouden, want de Zweden hebben ook allen door elkaar laten werken. Ik moest ook dingen schrijven voor Argentinië en Ierland.

63502. De **Voorzitter**: Maar kolonel *Millenaar* werkte toch alleen voor Nederlandse belangen?

A. Ja.

63503. De **Voorzitter**: En dan was er mevrouw *van der Kroon*.

A. Die werkte ook uitsluitend voor Nederlandse belangen.

63504. De **Voorzitter**: Was zij op het Nederlandse gezantschap?

A. Zij was op het Consulaat-Generaal der Nederlanden te Berlijn en ik meen, dat zij daar reeds meer dan 20 jaren werkzaam was.

63505. De **Voorzitter**: Is zij Duitse van geboorte?

A. Vermoedelijk is zij dit.

63506. De **Voorzitter**: U bent ook Duitse?

A. Ik ben nog Duitse.

63507. De **Voorzitter**: Waren er verder nog andere dames met Nederlandse nationaliteit in die zelfde positie?

A. Ja, later nog.

63508. De **Voorzitter**: Mevrouw *Bäck*?

A. Mevrouw *Back* en verder mevrouw *Schmidt* en mevrouw *Schot*. Het waren allen vrouwen van Nederlanders. Zij waren vroeger Duitse geweest en hebben door haar huwelijk de Nederlandse nationaliteit gekregen. Ik moet er echter bij vertellen, dat zij absoluut niet in staat waren een Nederlandse brief te schrijven of Nederlands te spreken.

63509. De **Voorzitter**: Geen van allen?

A. Neen, geen van allen.

63510. De **Voorzitter**: Is mevrouw *van der Kroon* weduwe?

A. Jawel.

63511. De **Voorzitter**: Al lang?

A. Ja, ik meen van goed 25, 26 jaar

63512. De **Voorzitter**: Was het nu volkomen vertrouwd, dat die Nederlandse Leden van het personeel steeds konden zien, wat daar op de Nederlandse afdeling gebeurde?

A. Ja, ik geloof wel, dat wij de gelegenheid hadden om het te zien, maar er zijn natuurlijk ook dingen geweest, welke geheim waren en welke wij, b.v. ik, nooit hebben gezien. Ik heb wel geschreven voor de leider van deze afdeling, omdat alle dingen in het Duits aan het Auswärtige Amt moesten worden geschreven en daarvoor moesten natuurlijk de notes verbales worden uitgewerkt. Dat heb ik wèl gedaan.

63513. De **Voorzitter**: U wist wel, wat er gebeurde?

A. Ik wist wel af van de meeste dingen, die er gebeurden. Als er geheime dingen waren, heeft de secretaresse van de gezant dat zelf geschreven.

63514. De **Voorzitter**: Was dat een Zweedse dame?

A. Ja.

63515. De **Voorzitter**: Is het ook mogelijk geweest, dat men op die afdeling inzage kreeg van zaken, waarin de nazi's belang zouden stellen en welke men kon overbrengen?

A. Ik geloof haast niet, dat er zulke dingen waren. Ja, er zijn dingen geweest, dat is waar.

63516. De **Voorzitter**: Waarin zij belang zouden hebben gesteld?

A. Ja.

63517. De **Voorzitter**: Zijn zij weleens overgebracht?

A. Neen, niet dat ik weet.

63518. De **Voorzitter**: Hoe komt het dan, dat mevrouw *Schot* ons heeft verteld, dat er zulke grote gevaren waren gelopen, want allerlei papieren lagen in de kamer, iedereen kon er in kijken, in allerlei gegevens, welke daar waren, en u, die volgens haar waarschijnlijk nazi was, kon dat overbrengen.

A. Misschien heeft zij zich dat wel verbeeld, want ik weet zeer goed, dat alles, wat werkelijk geheim was, ook geheimgehouden werd. Vooral toen mevrouw *Schot* er kwam, want wij waren altijd op weg naar andere plaatsen. Sinds 1943 hebben wij niet in één plaats gezeten, nadat het huis van het gezantschap Rauchstrasse 10 is gebombardeerd en afgebrand met alles, wat er in was; zelfs de brandkast was zo aangetast, dat alles, wat er in zat, niet meer te lezen was. Wij hebben de brandkast drie weken later laten openen. Er zijn o.a. lijsten uitgekomen.

63519. De **Voorzitter**: Zaten er ook bontmantels in?

A. Dat geloof ik wel.

63520. De **Voorzitter**: Van wie waren ze?

A. Niet van mij.

63521. De **Voorzitter**: Zat er ook jenever in?

A. Dat geloof ik niet, maar ik ben er niet bij geweest. Ik weet heel goed, dat er van gesproken is, dat er wel dingen in zijn geweest van het gezantschap, maar dat het toch niet zo is geweest, dat alleen zulke dingen er in waren.

63522. De **Voorzitter**: Was het een brandkast, die men in de kamer zet, of een ingebouwde?

A. Er waren twee brandkasten, die in de kamer hebben gestaan, en een kluis. Daar is de kas in geweest en het kasboek, maar van het andere was niets meer te gebruiken.

63523. De **Voorzitter**: Was dus niet alle ruimte ingenomen door die bontmantels en dat ondergoed?

A. Neen. Ik heb zelf de stukken gezien: ze zijn zo in stukken op tafel gekomen, Ze waren in stukjes gegaan.

63524. De **Voorzitter**: Is het niet zo geweest, dat sommige boeken of stukken of papieren, die eigenlijk in de brandkast moesten worden geborgen, in de kamer lagen, omdat in de brandkast de bontmantels van de dames hingen?

A. Dat is best mogelijk. Ik weet, dat één boek, waarin alle verklaringen werden geschreven voor de Nederlandse nationaliteit — een heel dik boek, ongeveer een meter breed —, niet in een brandkast kon worden opgeborgen; dat is natuurlijk ook verbrand.

63525. De **Voorzitter**: Lag de kamer vol met dossiers?

A. Ja, natuurlijk; die moesten buiten de brandkast blijven.

63526. De **Voorzitter**: Is alles verbrand?

A. Ja, tot in de kelder. Er was een gedeelte, nl. het gedeelte, waar de verwarming in was en waar de portier woonde, dat misschien een

beetje steviger was. De portier heeft aan de voorkant nog een kamer in de kelder en daar woont hij nu nog in. Dit is *Heinrich Gehl*; ik geloof, dat hij al dertig jaar in betrekking was bij de Nederlandse legatie.

63527. De **Voorzitter**: Is hij een Duitser?

A. Ja.

63528. De **Voorzitter**: Is men van het gebouw in de Rauchstrasse verhuisd?

A. Ja, naar nr. 23 en daarna naar nr. 25. Regelmatig is dit alles kapotgegaan en toen is men naar nr. 3 verhuisd, steeds in de Rauchstrasse, doordat alles kapot was — ook het Zweedse gezantschap is helemaal weg —; hier is alles verbrand tot in de kelder toe en toen zijn wij verhuisd naar Wannsee, waar wij in een kleine villa hebben gewerkt.

63529. De **Voorzitter**: Wilt u eens iets vertellen over uw eigen politieke inzichten gedurende de oorlog? Hebt u sympathie gehad voor het Hitler-regime?

A. Nooit; dat kan ik eerlijk zeggen.

63530. De **Voorzitter**: Ik behoef dus niet te vragen, of u nazi was, en ook niet, of u agente van de Gestapo was?

A. Daarop kan ik met één woord „neen“ zeggen.

63531. De **Voorzitter**: Hoe komt het, dat mevrouw *Schot* dat beweert?

A. Mevrouw *Schot* is niet goed over mij te spreken geweest.

63537. De **Voorzitter**: Welke reden heeft zij daarvoor gehad?

A. Zij heeft misschien de indruk van mij gehad, dat ik alles zo'n beetje heb gezien wat ze van plan was te doen en dat ze niet erg veel zin had om te werken. Zij heeft daar maar gezeten en gestaan. Zij was geen werkkraacht, zoals wij die nodig hadden. Ik heb in mijn uitingen wel laten blijken, dat ik dat heb gezien, en daarom was zij slecht over mij te spreken.

63533. De **Voorzitter**: Wat was haar politiek inzicht'?

A. Ik geloof, dat zij alleen zin had om overal voordeel uit te trekken.

63534. De **Voorzitter**: Was zij weduwe?

A. Neen, gescheiden van een zekere *Sidney Schot*. Die man heeft, nadat hij gescheiden was, dat weet ik zeer zeker, want ik heb zijn papieren zelf gezien, nog een huwelijk gesloten, ook met een Duitse, en hij is na zeven maanden weer gaan scheiden.

63535. De **Voorzitter**: Is hij met mevrouw *Schot* ook zo kort getrouwd geweest?

A. Dat kan ik niet zeggen, maar het is vóór de oorlog geweest, zodoende had zij nog de Nederlandse nationaliteit.

63536. De **Voorzitter**: Had dat huwelijk ten doel, de Nederlandse nationaliteit te krijgen?

A. Ik denk het. Zij was voordien gehuwd met een Duitse Jood en had ook een zoon uit dat huwelijk. Die jonger: was, geloof ik, 12 of 13 jaar. Die heeft, volgens mijn herinnering, de naam *Kahn* of *Kohn* gehad, maar hij was alleen bekend onder de naam *Stephan Schot*. Zo heette hij niet. Torn is zij begonnen om klaar te spelen, dat die jongen naar Zweden kon. Zij heeft niet met mij er over gesproken, maar ik heb gehoord, dat rij de heren verzocht had te bereiken, dat die jongen naar Zweden mocht gaan. Zij heeft toen niet opgegeven, dat die jongen een heel andere naam had; dus ze hebben het aangevraagd in de mening, dat hij *Stephan Schot* heette, maar dit was niet het geval. Toen hebben ze op het Auswärtige Amt die aangelegenheid nagegaan en toen bleek natuurlijk, dat ze verkeerd ingelicht waren. Kort daarna heeft graaf *von Rosen* met mij daarover gesproken en hij was woedend! en zei: ik sta daar voor gek, want het is niet waar geweest, wat zij heeft gezegd; dat is een Duitse jongen uit het eerste huwelijk van haar en hij heet heel anders en ik heb op het Auswärtige Amt gezegd: dat is een Nederlands kind.

63537. De **Voorzitter**: Hij was, meen ik, gezantschapssecretaris?

A. Ik geloof legatieraad von *Rosen*; de eerste tijd is hij secretaris geweest en toen legatieraad. Het is natuurlijk te begrijpen, dat zij dat op deze wijze heeft geprobeerd; om misschien voor het kind te bereiken, dat het uit Duitsland kwam.

63538. De **Voorzitter**: Wie was mevrouw von *Trotha*?

A. Dat is een kennis geweest van graaf von *Rosen*. Zij was een dame, die uit een officiersfamilie kwam. Admiraal von *Trotha* is een heel bekende man geweest in Duitsland en zij kwam uit die familie. Zij was een jonge vrouw en zoals ieder moest zij ook ergens werken. Zij wilde natuurlijk niet gaarne in een fabriek werken, waar ze munitie moest maken of zo iets. Zij heeft dus geprobeerd om daar te werk gesteld te worden en dit is dan ook gelukt. Graaf von *Rosen* heeft het kunnen klaarspeien, dat zij daar kon werken, maar zij was absoluut geen werkkraacht voor kantoor; zij heeft er wel wat geschreven, maar kon niet typen, doch alleen maar gewoon administratief werk doen, wat noteren en zo iets.

63539. De **Voorzitter**: Was zij een gevaarlijke nazi-spionne?

A. Dat durf ik niet te zeggen. Dat geloof ik niet.

63540. De **Voorzitter**: U gaat niet verder dan: „Dat geloof ik niet“?

A. Ik geloof het niet. Ik heb echter zeer weinig met haar te doen gehad. Zij is misschien twee maanden bij ons werkzaam geweest. Toen is zij zogenaamd ziek geworden.

63541. De **Voorzitter**: Mevrouw Schot heeft allerlei verhalen over mevrouw von *Trotha* verteld.

A. Mevrouw Schot? Dat verbaast mij erg.

63542. De **Voorzitter**: Waarom?

A. Omdat zij heel erg bevriend met haar was: op het oog te zien, zij heeft nooit over mevrouw von *Trotha* iets te zeggen gehad.

63543. De **Voorzitter**: Is mevrouw Schot lang geweest bij die afdeling van u?

A. Mevrouw Schot is daar geweest van 1943 — ik weet niet of het Juli of Augustus is — tot Maart 1945, meen ik.

63544. De **Voorzitter**: Zo lang?

A. Zij zelf beweert, dat zij nooit ontslagen is, maar zij is wel ontslagen.

63545. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Dat heeft secretaris *Österlind* gezegd, toen hij ons nog een keer in Wildungen heeft opgezocht.

63546. De **Voorzitter**: U zegt, dat zij ontslagen is en dat de heer *Österlind* het heeft gezegd?

A. Ja. Wij hebben er over gesproken en hij heeft gezegd: Zij was er sinds Maart 1945 uit. Ik heb het zelf niet geweten, want wij zijn op het laatst, in Maart, weer komende van zo'n klein buitengoed, waar wij hebben gewerkt, van Berlijn naar Wildungen gegaan, omdat alles, wat nog in Berlijn was, het Auswartige Amt in de eerste plaats, naar Wildungen moest gaan. De afdeling Protokoll was daar ook al reeds. Wij zijn daar het eerste geweest van de afdelingen van het Zweedse gezantschap, die daar komen zouden.

63547. De **Voorzitter**: Wanneer mevrouw Schot dus hier van het Ministerie van Buitenlandse Zaken eist betaling van salaris, omdat zij niet is ontslagen, is dat naar uw mening onjuist?

A. Ja, in zoverre dat een mondelinge afspraak betreft, want ik heb natuurlijk nooit gezien, dat zij schriftelijk ontslagen is.

63548. De **Voorzitter**: Bovendien was zij niet in dienst bij de Nederlandse maar bij de Zweedse legatie.

A. Ja.

63549. De **Voorzitter**: Zij had nooit een eis kunnen instellen.

A. Alleen bij de Zweden.

63550. De **Voorzitter**: Het bevreemdt u misschien, dat wij zoveel over mevrouw Schot spreken, maar zij heeft ons een paar maal van twee tot vijf uur en nog langer steeds allerlei verhalen verteld; het zijn zeer grote stukken geworden. Ik wilde alleen nog gaarne van u weten, hoe het nu komt, dat deze vrouw op deze wijze onwaarheden vertelt. Dat is niet alleen mijn gevolgtrekking uit hetgeen u hebt gezegd; alle andere mensen, die wij hierover hebben gehoord, hebben ook ontkend, hetgeen mevrouw Schot beweert. Hoe komt het nu, dat zo'n vrouw zo liegt?

A. Deze vrouw heeft alleen op het oog er allerlei voordeel uit te trekken; zij stelt nergens anders belang in. Waarom zij dat heeft gedaan? Misschien is zij van mening, dat zij moest worden gesteund door de Nederlanders; ik weet niet of het daarop uitloopt, want al degenen, die met haar hebben samengewerkt, weten veel te goed, dat zij geen werkkraacht was, dat zij zich ook nooit heeft ingezet voor iets en dat zij elk ogenblik ziek was. Het is welerns gebeurd, dat degene, die de afdeling voor de krijgsgevangenen, op welke afdeling zij dan werkte, onder zich had, heeft gezegd: Ik moet hulp hebben, want ik heb nooit wat aan Frau Schot, en jullie moet allemaal hier helpen. Wij hebben toen gezegd: Dat doen wij niet; dan moeten zij Frau Schot er uitzetten en iemand anders er voor in de plaats nemen. Zij was er ingekomen, omdat zij had gezegd, dat zij heel goed Nederlands kende, maar dit was niet het geval. Zij is nooit in Nederland geweest en wist niets van de taal; zij kon het Nederlands niet schrijven en niet spreken en nauwelijks „ja” en „neen” zeggen.

63551. De **Voorzitter**: Zij heeft over u ook veel kwaad verteld. Toen ik u zoëven vroeg, of u voor het Hitler-regime hebt gevoeld, zei u „neen”. Kunnen wij hiermee volstaan of wilt u dat nog nader preciseren?

A. Ik geloof niet, dat dit nodig is, want allen, die mij kenden, weten het.

63552. De **Voorzitter**: Wie dan?

A. In de eerste plaats mijn vroegere familieleden, maar hiervan leeft niemand meer. In de tweede plaats vrienden van mij.

63553. De **Voorzitter**: Kolonel *Millenaar*?

A. Ja.

63554. De **Voorzitter**: Wij hebben het hem al gevraagd. Wij moeten nu nog iets vragen over het personeel. Wie was mejuffrouw *Warelius*?

A. Dat was een Zweedse juffrouw, die ook in onze afdeling werkte. Als er iets in het Zweeds moest worden geschreven, dan was zij hiervoor. Alle correspondentie binnen Duitsland of met Nederlanders was in het Duits gesteld. Men wilde niet hebben, dat er in het Nederlands werd gecorrespondeerd.

63555. De **Voorzitter**: Correspondeert men tegenwoordig wel Nederlands aan het consulaat-generaal?

A. Ja.

63556. De **Voorzitter**: U ook?

A. Ik heb zo weinig te schrijven — ik zit op een andere afdeling —, maar als er iets te schrijven is, gebeurt dit in het Nederlands. Mejuffrouw *Warelius* was uitsluitend aangesteld voor het contact met Zweden en dit moest in hei. Zweeds worden geschreven. Ik geloof ook niet, dat zij er lang is geweest; ik meen, dat zij pas in 1943 is gekomen. Het was een weinig betrouwbare dame.

63557. De **Voorzitter**: Is zij de vriendin geweest van de soldaat Klein?

A. Ja.

63558. De **Voorzitter**: Heeft dit enige nadelige invloed gehad op het werk ten behoeve van de Nederlanders? Heeft het enige Duitse infiltratie op het gezantschap teweeggebracht?

A. Dit is uitgesloten.

63559. De Voorzitter: Wanneer wij ons afvragen, of het Zweedse gezantschap goed heeft gezorgd voor de Nederlandse belangen, dan behoeven wij daarbij dus niet te denken aan de verhouding van mejuffrouw *Warelius* met Klein?

A. Ik weet alleen, dat zij, toen bekend werd, dat zij geëngageerd was met die man, de deur werd uitgezet. Zij is binnen een week weggegaan. Ik heb het haar zelf nog gevraagd, maar zij kwam er niet eerlijk voor uit. Zij schaamde zich een beetje.

63560. De Voorzitter: Is er de laatste maanden van de oorlog een tijd geweest, dat er een aantal Duitse soldaten steeds in de villa in Wannsee kwam?

A. Zolang ik daar ben geweest, niet.

63561. De Voorzitter: Is het ook mogelijk geweest, dat die Duitse soldaten kwamen in de villa in Wannsee en daar de dossiers inzagen?

A. Dat is absoluut uitgesloten.

63562. De Voorzitter: Is het mogelijk geweest, dat iemand in die dagen gebruik maakte van de stempels van het gezantschap, ten einde aan mensen, die geen Nederlanders waren, een Nederlandse pas te bezorgen?

A. Dat weet ik niet beslist, maar ik geloof het niet, want de passenafdeling was alleen in handen van van Pelser Berensberg, die een aparte doos voor de stempels had. Voorzover ik weet, werd die steeds dicht gemaakt. Het was een ijzeren kistje. Dat was wel uitgesloten. Bovendien waren alle paspoorten, die wij hadden, in de brandkast. Ze waren op nummer en wie de brandkast in bewaring had, gaf de nummers uit, dus als van Pelser Berensberg paspoorten nodig had, ging hij daar naar toe en zei: ik moet honderd paspoorten hebben. Dan moest hij daarvoor een quitantie tekenen voor de nummers zo en zo, later hebben wij geen nummers meer gehad maar paspoorten, die uit Zweden kwamen. Dat waren niet meer Nederlandse paspoorten. Ze hadden ongeveer hetzelfde formaat, maar werden ook gebruikt voor andere nationaliteiten bijvoorbeeld voor Finland. Dan kwam er alleen in: Nationalitat: Finnisch.

63563. De Voorzitter: Wanneer dus wordt gezegd, dat, toen de Russen er kwamen, zij de Nederlanders er van beschuldigd hebben, dat zij aan iedereen, aan allerlei Duitsers en S.S.-ers, een Nederlands paspoort hebben gegeven, is dat eenvoudig een onwaarheid.

A. Ik moet zeggen, dat ik op dat ogenblik niet meer in Berlijn was, maar ik weet, dat wij alle stempels en paspoorten, die Nederlanders hebben betroffen, naar Wildungen hebben meegenomen. Misschien is er nog iets achtergebleven, zodat ze paspoorten hebben kunnen uitgeven, maar wie moesten die hebben uitgegeven?

63564. De Voorzitter: Weet u ook, wie Dirk Bras was?

A. Ik heb de naam wel gehoord, maar ik heb de man nooit gezien. Wij hebben wel heel veel correspondentie over hem, want er wordt geregeld gevraagd naar Dirk Bras. Ik meen, dat hij nog in Rusland zit.

63565. De Voorzitter: Wie vraagt naar hem?

A. In verband met een zekere *Mijsberg* en von Schmidt auf Altenstadt. Die zijn allemaal in Rusland geweest.

63566. De Voorzitter: Is mevrouw Schot ook in Rusland geweest?

A. Ja.

63567. De Voorzitter: Waarom eigenlijk?

A. Ik geloof, dat zij er zelf veel zin in had. Vele Nederlanders waren in Berlijn gebleven, terwijl zij niet naar Rusland mee moesten, maar zij heeft zich sterk op de voorgrond geplaatst. Zij vond het misschien erg interessant om mee te gaan.

63568. De Voorzitter: Hebt u er iets van gehoord, wat daar is gebeurd?

A. Neen. Ik weet alleen, wat nu zo verteld wordt en wat de heer von Schmidt auf *Altenstadt* heeft geschreven.

63569. De Voorzitter: Wat heeft hij geschreven?

A.. Die heeft een bericht gemaakt over zijn oponthoud in Rusland en daarin heeft hij ook het een en ander over Frau Schot geschreven. Dat is nu bij Buitenlandse Zaken. Als u er belang in stelt, is het heel gemakkelijk daar inzage van te krijgen.

De Voorzitter: U bent ook al een goed diplomaat.

A. Ik weet het toevallig niet precies, wat er in staat, maar het is toch veel beter inzage van het origineel te nemen.

63570. De Voorzitter: Dan weet onze griffier, wat hem te doen staat.

Welke was de houding van de heer *Millenaar* gedurende de oorlogstijd?

A. De houding van de heer *Millenaar* in de oorlogstijd was een voorbeeld voor alle Nederlanders kan ik wel eerlijk zeggen. Ik heb nooit iemand leren kennen, die zo'n fanatiek Nederlander was als de heer *Millenaar*; hij heeft iedereen, die maar kwam, geholpen. Hij heeft niet veel gepraat. Het is ook moeilijk met hem te praten, toen nog meer dan nu; hij is erg gehandicapt door zijn doofheid. Toch wist iedereen, dat hij het was, die iedereen zou helpen. Dat heeft hij gedaan.

63571. De Voorzitter: Hoe kon hij de mensen helpen!

A. Hij heeft hen bij zich opgenomen, hun geld en te eten gegeven, al de jongelui, die daar zijn gekomen. Hij heeft geprobeerd mensen uit de gevangenis te halen. Het is zelfs gelukt iemand, die heel erg ziek was, uit een K.-Z., een concentratiekamp, te halen en over te brengen naar een ziekenhuis en vele dingen meer. Ik kan niet alies speciaal opnoemen, maar wat het geheel van het werk betreft, kan ik zeggen, dat hij fanatiek Nederlander was.

63572. De Voorzitter: Dat is al begonnen met de *Stijkel*-groep?

A. Ja. Ik weet ook — ik heb er nooit over gesproken —, dat hij alle dingen, welke van belang waren, heeft doorgegeven naar Nederland.

63573. De Voorzitter: Wat was dat?

A. Geheime berichten. Ik weet zeer zeker — ik kan niet zeggen, of het de *Stijkel*-groep betrof —, dat hij, toen al deze mensen werden doodgeschoten, een bericht direct heeft doorgegeven aan Nederland en dat nog op dezelfde avond de B.B.C.-zender in Londen daarvan mededeling heeft gedaan. Dat gaf zo'n reactie in Duitsland, dat zij aan de Zweden hebben gezegd: er zijn spionnen op het gezantschap, anders is het onmogelijk, dat deze melding zo direct openbaar kon worden. Toen moesten alle brieven, welke met koeriers naar Stockholm gingen, ook privé-brieven, open blijven. Niemand mocht meer een brief sluiten. Dat was de reactie alleen op zo'n mededeling.

63574. De Voorzitter: Heeft hij zich dus ook zeer geïnteresseerd voor mensen in de concentratiekampen?

A. Ja, altijd.

63575. De Voorzitter: Heeft hij iets voor hen kunnen doen?

A. Hij heeft soms niet veel kunnen doen, maar hij heeft natuurlijk altijd geprobeerd iets te doen, want wij wisten nauwelijks de namen van de mensen.

63576. De Voorzitter: Wist hij de namen van sommigen wel?

A. Ja.

63577. De Voorzitter: Als hij de namen wist, wat kon hij dan doen?

A. Dan heeft hij geld gestuurd.

63578. De Voorzitter: Wat konden de gevangenen met geld doen?

A. Er was een cantine, waar men wat kon kopen.

63579. De **Voorzitter**: Hier zijn mensen geweest, die zeiden: *Millenaar*, een mooie kerel! Hij stuurde ons geld. Een schandaal! Wat moesten wij met 10 mark doen?

A. Wat moest hij dan doen?

De **Voorzitter**: Ik weet het niet. Ik vraag het u.

A. Wij moesten eerst weten, of de man daar was. Er is meestal een noteverbale aan het Auswärtige Amt gezonden en gevraagd, of hij er was. Het moest zeer voorzichtig worden gedaan. De Zweden waren heel erg voorzichtig. Eerst als werkelijk bekend was, dat die man of die vrouw daar zat, konden wij beginnen iets te doen. Hij heeft soms geld gestuurd, alleen om te weten te komen, of iemand nog leefde.

63580. De **Voorzitter**: Hoe kon hij dat gewaar worden?

A. Anders kwam het terug met de aantekening: overleden.

63581. De **Voorzitter**: Als men te weten kwam, dat iemand in een kamp zat, wat kon men dan doen?

A. In de eerste plaats proberen, hem er uit te krijgen. Dit was meestal onmogelijk. Als bekend werd, waarom hij daar zat, hebben zij het wel geprobeerd. Ik heb soms een noteverbale moeten schrijven. Als aan spionage of zo iets werd gedacht, hebben zij geprobeerd, te zorgen, dat hij in ieder geval niet ter dood werd veroordeeld of dat hij werd ontslagen. Ook hebben zij geprobeerd, hem te ruilen tegen een Duitser, die om dezelfde reden in Engeland zat.

63582. De **Voorzitter**: Probeerde hij ook, pakketten te sturen?

A. Ja, altijd.

63583. De **Voorzitter**: Waar kwamen die vandaan?

A. Ik weet, dat veel familieleden pakketten aan ons hebben gestuurd.

63584. De **Voorzitter**: Particulier of via het Rode Kruis?

A. Particulier.

63585. De **Voorzitter**: Waar gingen die heen?

A. Naar het Zweedse Rode Kruis. Ik heb ze zien staan, geadresseerd aan het Zweedse gezantschap. In de regel stuurden ze een bericht, dat ze een pakketje hadden gestuurd, met de vraag, of wij het verder wilden geven.

63586. De **Voorzitter**: Gebeurde dat?

A. Ja.

63587. De **Voorzitter**: Kwam het over?

A. Voorzover ik weet wel.

63588. De **Voorzitter**: Werd er geen reçu in gedaan?

A. Dit was niet mogelijk, meen ik.

63589. De **Voorzitter**: Als hij het doorstuurde aan een gevangene, kon hij er wel een kaartje in doen.

A. Ik weet niet, of dat gebeurde.

63590. De **Voorzitter**: Hebt u die pakketten gezien?

A. Ja.

63591. De **Voorzitter**: Waren het er veel?

A. Tamelijk veel, vooral in de tijd van Kerstmis.

63592. De **Voorzitter**: Waren er bijvoorbeeld wel 1200?

A. 1200 nooit, maar misschien 50.

63593. De **Voorzitter**: U herinnert zich de naam *Schmutzer*?

A. De naam is mij niet onbekend, maar ik kan mij geen voorstelling van hem maken.

63594. De **Voorzitter**: Die jongeman is naar Duitsland gebracht en in een fabriek te werk gesteld. Hij is bij *Millenaar* terechtgekomen en hij heeft ons verteld, dat hij de hele kamer vol heeft zien staan met pakketten,

A. Het was een heel kleine ruimte, die natuurlijk gauw vol was. Het waren misschien vijftig pakketten: meer beslist niet.

63595. De heer **Algera**: Is u ook iets bekend omtrent de bezoeken, die de Zweedse gezant zelf met de heer *Millenaar* bracht aan de gijzelaars in het kamp Buchenwald?

A. Ik weet van één bezoek, waarbij kolonel *Millenaar* mee geweest is. Verder weet ik niets. Bovendien is niet altijd de gezant zelf gegaan, maar wel zijn de andere heren gegaan, zoals de legatieraad of de secretaris of wie ook.

63596. De heer **Algera**: Werd van zulk een bezoek rapport uitgebracht?

A. Ja.

63597. De heer **Algera**: Zijn die rapporten u ook bekend?

A. Ik heb één van de rapporten zelf geschreven. Dit was heel in het begin; het betrof een concentratiekamp.

63598. De heer **Algera**: Die rapporten behelsden toch waarschijnlijk de klachten van de gijzelaars, die ter kennis waren gekomen van de delegatie?

A. Ja.

63599. De heer **Algera**: Wat gebeurde er met zo'n rapport? Ging dat naar het Auswärtige Amt?

A. Neen, die rapporten waren uitsluitend bestemd voor de Regering in Londen en ze zijn via Stockholm naar Londen gegaan. Er zijn vijf of zes exemplaren van geschreven; die zijn nooit in handen van de Duitsers gekomen.

63600. De heer **Algera**: Maar die klachten behelsden waarschijnlijk ook aandrang op verbeteringen in de positie van de gijzelaars in het concentratiekamp in Buchenwald. Werden die klachten, om die verbeteringen te krijgen, dan niet met de Duitsers besproken?

A. Ja zeker, direct: met al die dingen, die in het proces-verbaal geschreven zijn, ging de gezant of de legatieraad naar het Auswärtige Amt.

63601. De heer **Algera**: Hebt u de inhoud van dat verbaal gezien?

A. Er zijn er zoveel gegaan.

63603. De heer **Algera**: Hebt u de indruk, dat het resultaat heeft opgeleverd?

A. Gedeeltelijk wel, maar ik geloof toch heel weinig.

63603. De heer **Algera**: Wat stond in die rapporten, die naar Londen gingen? Was dat ongeveer hetzelfde als wat met de Duitsers werd besproken?

A. Neen, dat waren andere zaken, want wat in zo'n rapport stond, was naar persoonlijke indrukken geschreven van degene, die er naar toe was geweest. Dat was dan op een zodanige wijze geschreven, dat het beter was, dat de Duitsers geen inzage hadden van zulk een rapport.

63604. De heer **Algera**: Dus u meent, dat de Regering in Londen volledig op de hoogte is geweest van de situatie van de gijzelaars in Buchenwald?

A. Dat moet zij zijn geweest, want er zijn altijd rapporten hierover gemaakt en de berichten zijn altijd naar Stockholm gegaan. Ik veronderstel, dat ze zijn doorgegeven naar Londen.

63605. De **Voorzitter**: De heer *Algera* sprak over de gijzelaars in Buchenwald. Ik meen mij te herinneren, dat een van de Zweedse ambtenaren van het gezantschap ook in Dachau is geweest en ook in andere concentratiekampen. Herinner ik mij dit goed?

A. Dat is best mogelijk, maar het was heel moeilijk om vergunning voor het bezoeken van een concentratiekamp te krijgen.

63606. De **Voorzitter**: Ging dat rapport, dat geschreven is over de concentratiekampen, ook over krijgsgevangenenkampen?

A. Wat ik heb geschreven, ging over het krijgsgevangenenkamp bij Neurenberg; daar waren toen de officieren.

63607. De **Voorzitter**: Weet u zeker, dat er rapporten zijn geschreven over concentratiekampen, nadat daar bezoek was gebracht?

A. Na ieder bezoek werd een rapport opgemaakt.

63608. De **Voorzitter**: Zijn er bezoeken geweest in concentratiekampen?

A. Dat meen ik wel.

63609. De **Voorzitter**: Weet u het, of meent u het alleen maar?

A. Ik weet het ook, want ik heb toen met overste *de Laval* gesproken en heb gezegd: is het niet veel beter voor de mensen in de krijgsgevangenenkampen dan in de concentratiekampen? Toen zei hij: ja, veel beter, want ze blijven in een zekere orde en hebben de mogelijkheid om bij de oudste van het Lager klachten in te dienen, die ook verder moeten worden doorgegeven. Er moet dus een mogelijkheid zijn geweest om daar naar toe te kunnen, anders had hij die vergelijking niet kunnen maken.

63610. De heer **Algera**: Tenzij de zaak anders kon liggen, want het bezoek aan het kamp in Buchenwald was een bezoek aan gijzelaars, die in een aparte positie stonden, onder bescherming van het Internationale Rode Kruis, dus als een bezoek gebracht werd aan Buchenwald kan worden verondersteld, dat het ook mogelijk is, dat bezoeken zijn gebracht aan andere concentratiekampen, waar geen gijzelaars werden samengebracht.

A. Dat durf ik niet te zeggen, wel concentratiekampen. Ik was echter absoluut van mening, dat hij vergunning heeft gekregen.

63611. De **Voorzitter**: U sprak over overste *de Laval*. Is dat een Zweed?

A. Dat is de opvolger geweest van *Wistrand* en hij had de leiding van 1941 af tot begin 1942; *Wistrand* was de eerste. Hij was legatieraad, die deze afdeling speciaal voor de waarneming van Nederlandse belangen had.

63612. De **Voorzitter**: Hoe was nu de politieke houding van die Zweden?

A. In één woord gezegd: erg voorzichtig. Zij waren vooral heel in het begin natuurlijk bang om in oorlog te komen met Duitsland. Later is dat enigszins veranderd en zijn zij zo bang niet meer geweest.

63613. De **Voorzitter**: Waren er ook bij met nationaal-socialistische sympathieën?

A. Ik heb nooit de gelegenheid genomen om met iemand over deze dingen te spreken, maar heb de indruk, dat graaf *von Rosen* wel een beetje sympathie voor deze beweging had en zich ook daarom in Duitsland kon handhaven, want overste *de Laval*, die de leiding had, ging weg en hij is daar toentertijd a? secretaris geweest. Later is hij legatieraad geworden. Wat ik zo gehoord heb, doch niet op schrift heb gezien, was, dat de Duitsers hebben gezegd: Er moet toch iemand komen, die wat meer toeschietelijk is en niet zo afwijzend tegenover ons staat. Dat was *von Rosen*.

63614. De **Voorzitter**: Had hij een Duitse vrouw?

A. Dat weet ik niet. Dat is mogelijk. Ik heb het hem nooit gevraagd.

De **Voorzitter**: Dan kon u het misschien toch wel weten.

A. Ik heb alleen gevraagd, of hij een familielid was van de eerste vrouw van *Göring*. Toen heeft hij tegen mij gezegd — hij heeft niet ja en niet neen gezegd — Ik geloof, dat u de 195ste bent, die het mij vraagt.

63615. De **Voorzitter**: Is hij niet boos geworden?

A. Neen.

63616. De **Voorzitter**: Als hij niet boos was, stond hij misschien wel sympathiek tegenover *Göring*. Als je dat niet goedvindt, word je boos.

A. Neen, dat was hij nooit.

63617. De **Voorzitter**: U had het zoëven over de mogelijkheden, welke er bestonden om de mensen in de concentratiekampen nog eens te hulp te komen. U zeide, dat er pakketten waren en dat die kwamen van familieleden uit Nederland.

A. Ja.

63618. De **Voorzitter**: Kwamen er ook pakketten ergens anders vandaan?

A. Dat weet ik niet. Zij zijn van alle kanten gekomen. Gedeeltelijk wist men niet eens de afzenders.

63619. De **Voorzitter**: Zijn er ook pakketten uit Genève gekomen?

A. Dat is mogelijk.

63620. De **Voorzitter**: Hebt u op de pakketten weleens het merkteken van het Rode Kruis zien staan? Dat is niet zo moeilijk te zien. Het is een kruis, dat ongeveer 1 dm groot is.

A. Ik heb deze pakketten nooit bekeken.

63621. De **Voorzitter**: U hebt ook niet gehoord, of er pakketten uit Genève kwamen?

A. Ik denk, dat deze alle direct zijn verzonden. Dat er altijd pakketten door ons zijn gezonden, weet ik.

63622. De **Voorzitter**: De heer *Millenaar* kreeg nog weleens namen van mensen, die in concentratiekampen zaten. Wat deed hij er mee?

A. Hij is de zaak nagegaan om te zien of het klopte en dan probeerde hij er achter te komen, waar zij zaten. Meestal was het een mededeling, welke niet secuur was.

63623. De **Voorzitter**: En als hij wist, waar zij zaten?

A. Dan maakte hij een noteverbale op.

63624. De **Voorzitter**: Stuurde hij de namen echter weleens ergens anders heen? Stuurde hij ze ook naar Genève?

A. Dat weet ik niet.

63625. De **Voorzitter**: Weet u ook, of er ooit een boodschap is gekomen uit Nederland, dat het nuttig zou zijn, die namen naar Genève te sturen?

A. Daarvan heb ik nooit gehoord.

63626. De **Voorzitter**: In Genève bestond de mogelijkheid, de mensen, van wie men de namen had, in de kampen pakketten te sturen.

A. Dat weet ik niet.

63627. De **Voorzitter**: Is het mogelijk, dat u het niet hebt geweten, maar dat het toch is gebeurd?

A. Dan zou het in de laatste tijd moeten zijn geweest.

63628. De **Voorzitter**: In de laatste winter'?
- A.** Toen was ik er niet.
63629. De **Voorzitter**: Wanneer bent u naar Wildungen gegaan?
- A.** In Maart 1945. Wij zijn al in Augustus 1944 naar een kleine plaats buiten Berlijn gegaan en daarheen is het niet gekomen. Het is mogelijk, dat het in de bunker van de Zweden is gekomen en daar is bewaard.
63630. De **Voorzitter**: Waar was *Millenaar*?
- A.** Hij werkte in Berlijn en hij woonde in Biesenthal, 50 km van Berlijn.
63631. De **Voorzitter**: Kwam hij ook steeds in Wannsee'!
- A.** Ja, als hij de mogelijkheid daartoe had.
63632. De **Voorzitter**: Het is dus niet waarschijnlijk, dat hij de vraag uit Londen heelt gekregen, namen te versturen naar Genève?
- A.** Dat zou ik niet kunnen zeggen.
63633. De **Voorzitter**: Dus zou u zeggen: dan is het niet waarschijnlijk, dat die opdracht er is geweest?
- A.** Ik meen van niet, maar ik heb deze dingen niet meer behandeid.
63634. De **Voorzitter**: Wat deed u, toen u in Wannsee was?
- A.** Ik ben toen buiten geweest en heb niet meer in Wannsee gewerkt. Ik ben altijd op het grote buiten bij Cottbus geweest, 175 km van Berlijn.
63635. De **Voorzitter**: Wat deed u daar?
- A.** Ik heb daar geschreven. De heren reisden iedere dag heen en weer.
63636. De **Voorzitter**: Legden zij iedere dag die 175 km af?
- A.** Ja. Er was geen andere mogelijkheid.
63637. De **Voorzitter**: Wat gingen ze dan in Berlijn doen?
- A.** Zij hebben alles meegebracht. Zij kwamen 's avonds, wij hebben 's nachts de stukken uitgewerkt en zij zijn de volgende dag weer weggegaan. Dat was ons werk daar.
63638. De **Voorzitter**: Toen de oorlog afliep en Berlijn het niet lang meer kon uithouden, is het personeel van het Zweedse gezantschap verdwenen?
- A.** Ja, ik meen in April 1945.
63639. De **Voorzitter**: Zijn er ook nog personen achtergebleven?
- A.** Er moeten nog een paar personen zijn achtergebleven. Er was bijvoorbeeld Frl. *Weisse* van de Mexicanen en nog een dame van de Finnen; iemand met Finse nationaliteit is, geloof ik, ook achtergebleven.
63640. De **Voorzitter**: Van de Nederlanders bleef *Millenaar*?
- A.** Neen, die is meegegaan naar Zweden. Uit Berlijn is het gehele personeel vertrokken; zij zijn allen naar Zweden gegaan.
63641. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Millenaar* niet geweigerd naar Zweden te gaan?
- A.** Ik geloof, dat hij heeft geweigerd. Hij wilde tot het laatste ogenblik blijven, maar ik meen, dat hij opdracht had en dat hij mee moest. Ik geloof, dat hij zelf heeft verteld, dat hij de opdracht gekregen had, dat hij mee moest.
63642. De **Voorzitter**: Dus vindt u, dat het moment ook was gekomen om weg te gaan?
- A.** Absoluut.
63643. De heer **Algera**: Hoe was de positie van de heer *Millenaar*? Was hij rechtstreeks ondergeschikt aan de Zweedse gezant?
- A.** Ja, dat heeft hij zelf altijd erg betreurd.
63644. De heer **Algera**: De heer *Millenaar* is toch geplaatst in het kader van waarneming van de Nederlandse belangen door Zweden. Is het in het algemeen zo, wanneer zo iemand wordt geplaatst aan het gezantschap van een neutrale staat, dat hij ook organiek onder de bevelen komt van die gezant? Dus hij verliest zijn zelfstandigheid?
- A.** Ja, hij was zelfs niet meer exterritoriaal.
63645. De heer **Algera**: Dus hij moest gehoorzamen aan de opdrachten van de gezant?
- A.** Ja.
63646. De heer **Algera**: Zelfs wanneer dat Nederlandse belangen in gevaar zou brengen?
- A.** Dat geloof ik wel, maar of hij het gedaan zou hebben weet ik niet. Hij was soms erg obstinaat. Hij was fanatiek Nederlander. Hij heeft niet altijd alles goedgevonden, maar altijd wel in het belang van Nederland. Ze zijn hem altijd wat te zachtzinnig geweest, te weinig resoluut en energiek; ze hebben volgens hem niet vlug genoeg gehandeld.
63647. De heer **Algera**: Of is die opdracht van Minister van *Kleffens* gekomen, dat hij weg moest gaan?
- A.** Dat is best mogelijk, maar dat is toch eerst door de handen gegaan van de gezant; die heeft het verder gegeven. Of het van een Nederlandse Minister is uitgegaan of van de gezant, durf ik niet te zeggen.
63648. De **Voorzitter**: Hebt u zelf in het gezantschap ook pakketten gekregen?
- A.** Ja, de laatste tijd bestond de mogelijkheid ook voor ons nu en dan een pakket te krijgen. De Zweden hadden een zeker bedrag voor ons gereserveerd in kronen. Daarvoor konden wij iets kopen van de z.g. Liebesgaben.
63649. De **Voorzitter**: Moest u dat betalen?
- A.** Ja, in Zweedse kronen.
63650. De **Voorzitter**: Duur?
- A.** Vrij duur.
63651. De **Voorzitter**: Moest u dat van uw eigen geld betalen?
- A.** Ja.
63652. De **Voorzitter**: Heeft de Nederlandse Regering nooit iets voor u gedaan?
- A.** Voor het personeel nooit. Ik ben een Duitse, maar de Nederlanders hebben ook nooit iets gehad.
63653. De **Voorzitter**: Werd er van de pakketten, die van de Zweden kwamen, wel eens gestolen?
- A.** Door wie?
63654. De **Voorzitter**: U zegt, dat u pakketten kon krijgen en dat u daarvoor moest betalen.
- A.** Het was aldus: er was een firma in Duitsland, die vergunning had om pakketten te leveren met wat vet of wat spek en van alles, wat er in die Liebesgaben-pakketten zat. Die hebben die pakketten geleverd tegen betaling door middel van een chèque in Zweedse kronen, dus het kwam niet direct uit Zweden maar van die firma, die dat leverde.
63655. De **Voorzitter**: Wanneer die pakketten aan u werden overhandigd, nadat u ze betaald had met het volle bedrag, dat daarvoor bestemd was, was er dan wel eens iets uitgehaald?
- A.** Neen, nooit.

63656. De **Voorzitter**: U kreeg dus het pakket volledig?

A. Ja.

63657. De **Voorzitter**: Niet gedeeltelijk leeggestolen?

A. Neen, die pakketten waren intact.

63658. De **Voorzitter**: Er is gezegd: Wij kregen pakketten; die moesten duur worden betaald en zij hadden er nog uit gestolen ook.

A. Wie had er uit gestolen,?

63659. De **Voorzitter**: Mevrouw *Schot* zeide: Vóór ik ze kreeg, had het Zweedse personeel er uit gestolen, Toen heb ik gevraagd, wat er uit was gestolen.

A. Hoe durft zo'n vrouw zo iets te vertellen?

63660. De **Voorzitter**: Werd er wel eens hulp verleend door de heer *Millenaar* en u aan Nederlandse arbeiders, die naar Duitsland waren gesleept, en studenten, om hen te helpen uit Duitsland weg te komen?

A. Dat is altijd zo geweest, want de studenten, die daar zijn gekomen, vooral de eerste groep — het is een grote groep geweest —, hadden geen paspoort, maar alleen een persoonsbewijs, en — dat weet ik zeer zeker — daarover hebben wij wel gesproken, ook de heer *Millenaar*. Daarbij was mevrouw *van der Kroon*. Wij hebben gezegd: Dat gaat zo niet: deze mensen moeten in de eerste plaats paspoorten hebben, zodat zij kans hebben om terug te gaan; anders komen zij natuurlijk nooit over de grens. Als zij echter een paspoort hebben, kunnen zij gewoon met een trein weer teruggaan; wanneer zij alleen maar een persoonsbewijs hebben, is het alleen mogelijk om in dezelfde groep terug te gaan, met wie zij waren gekomen.

63661. De **Voorzitter**: Met het hele gezelschap?

A. Met 300 studenten tegelijk bijvoorbeeld; die waren ineens gekomen met een trein en konden zonder paspoort alleen zo weer teruggaan. Daarom hebben zij een paspoort gekregen.

63662. De **Voorzitter**: Ten einde hun de gelegenheid te geven zo mogelijk te ontvluchten?

A. Dat hebben wij niet gezegd; dat was de bedoeling. De eersten hebben vakantie gekregen, nadat zij een jaar of enige maanden daar hadden gewerkt of bericht kregen, dat vader of moeder heel erg ziek was. De meesten zijn natuurlijk niet teruggekomen, zoals u kunt begrijpen. Later is het niet meer toegestaan.

63663. De **Voorzitter**: Werden zij ook weleens bepaaldelijk geholpen om te ontvluchten?

A. Ja, ook dat is gebeurd.

63664. De **Voorzitter**: Wilt u eens vertellen hoe?

A. Zij hebben kleren en reisgeld of zo iets gekregen. Dat weet ik ook. Ik kan geen namen noemen.

63665. De **Voorzitter**: Omdat u ze niet meer weet? U zou ze wel willen noemen, maar weet ze niet meer?

A. Het is geen geheim.

63666. De **Voorzitter**: Maar u weet niet meer, welke de namen zijn?

A. Neen.

63667. De **Voorzitter**: U weet zeker, dat het gebeurd is?

A. Dergelijke dingen zijn gebeurd. Ik weet, dat toentertijd officieren zijn gevlucht, nadat zij bij ons zijn gekomen en wij hen hebben geholpen.

63668. De **Voorzitter**: Hoe hebt u hen geholpen?

A. Zij hebben een overjas gekregen. Zij kwamen met een broek, waarop de biezen nog zaten; iemand heeft hun wat van zijn kleren gegeven en dan konden zij verder gaan.

63669. De **Voorzitter**: Iemand. Wie kan dat zijn?

A. Ik weet, dat mevrouw *van der Kroon* een oud pak van haar zoon heeft gegeven.

63670. De **Voorzitter**: Als die officieren werden geholpen, wist men, dat het officieren waren?

A. Zij hebben dat te kennen gegeven; zij kwamen gewoon op het gezantschap. Twee zijn er geweest; dat was in Februari 1944; wij zijn nog in de Rauchstrasse geweest in een van die gebouwen daar. Toen kwamen op een zekere ochtend twee officieren in het bureau, waar de Nederlandse belangen werden waargenomen, en zelden, dat zij de heer *Millenaar* moesten spreken. Deze was er nog niet. Zij hebben toen met *van Pelsler* gesproken en met mevrouw *van der Kroon* en zij hebben eerst een paar boterhammen gegeten, die wij zelf nog hadden. Zij hebben geprobeerd, naar *Millenaar* in Biesenthal te gaan: zij hebben dit ook klaargespeeld, maar hij kon ze die dag niet bergen, want hij zei: de politie heeft mij zo op de vingers gekeken, dat ik het niet aandurf. Over dergelijke dingen werd verder niet gesproken. Het gebeurde en dan was het goed. Hoe minder er werd gesproken, hoe beter.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

H. A. B. BOOSMANN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

ALGERA.

VAN DIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN MAANDAG 22 AUGUSTUS 1949

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heren Hoogcarspel en Posthumus, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: b, c, d, e, f, i, l, m, n en o.

Verhoor van

Mr. EELCO NICOLAAS VAN KLEFFENS,
oud 54 jaar, wonende te Washington (Ver. Staten),
Hr. Ms. ambassadeur in de Verenigde Staten, oud-Minister van
Buitenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 63867 t/m 63907 hebben betrekking op de punten b, c, d, e, f, i en o van het Enquêtebesluit.

63908. De **Voorzitter**: Nu is dat een van de punten, welke hier voor en na aan de orde zijn geweest bij de behandeling van het vluchteingenvraagstuk, waarbij de vraag rijst, of de vertegenwoordigers van de Nederlandse buitenlandse dienst in de gegeven verhoudingen onder alle omstandigheden dit beginsel moesten laten prevaleren of om redenen van menselijkheid of in verband met de moeilijkheden vanwege de opeenhoping van landgenoten niet eens even daarvan moesten afwijken. Dat is een vraagstuk, dat hierbij aan de orde komt.

A. U bedoelt het vraagstuk van de illegale evacuatie, een heel moeilijk vraagstuk.

63909. De **Voorzitter**: Ja; daarom stel ik het nu algemeen. Wat zou u daarvan zeggen?

A. Zodra men zich zet tot illegale evacuatie, brengt men de post in gevaar. De Spanjaarden probeerden steeds maar, of zij ons niet weg konden krijgen. Zij stonden onder hevige Duitse druk; dat was algemeen bekend. Wij waren, geloof ik, het enige gezantschap van de duor de Duitsers bezette landen, dat daar nog een gezant had. De rest was zaakgelastigde, die dus niet toegang tot de hogere Regeringspersonen van het land, waar zij zijn geaccrediteerd, hebben, die een gezant wel heeft. Wanneer men dat waagde, moest men zich daarbij ook voor ogen houden, dat het misschien morgen met die post zou zijn gedaan en men kreeg geen nieuwe; dat stond vast. Wanneer b.v. een ondergeschikte ambtenaar van dat gezantschap uitviel, overleed of werd weggehaald, stond Spanje geen nieuwe toe. Dat waren dus allemaal praktische overwegingen, welke toen terdege meetelden.

63910. De **Voorzitter**: Geloof u echter, dat b.v. alle militaire attaché's, die zich om buitenlandse diplomatieke posten bewegen, zo sterk het beginsel, dal u op het ogenblik vooropstelt, in acht nemen?

A. U raakt hier de enige uitzondering op dat beginsel. Dat is een geijkte figuur. De militaire attaché behoort bij het personeel van een gezantschap, maar staat eigenlijk me-r onder de Minister van Defensie. Dat is het enigszins hybridische van de figuur.

63911. De **Voorzitter**: Hij is echter ter plaatse, waar hij is, ondergeschikt aan de gezant.

A. Neen. Het is bij ons althans zo. De militaire attaché ontvangt zijn bevelen van de Minister van Defensie. Ik heb in Washington als chef de poste het recht van zijn instructies kennis te nemen en de uitvoering daarvan, als ik dat nodig vind om redenen van algemene aard of van algemeen belang, op te schorten.

63912. De **Voorzitter**: Niet het recht tot het geven van instructies?

A. Neen. Wel kan men — de verhouding moet natuurlijk goed zijn — hem verzoeken ergens heen te gaan of hem vragen iets op te zoeken; dat kan ik hem opdragen, maar eigenlijk is hij een man van het militair apparaat, ingebouwd in de ambassade. Het is een moeilijke figuur; het is het dienen van twee heren. Ik heb dus het recht zijn instructies ter inzage te vragen en ik heb het recht, te zeggen: Ik wens, dat u deze instructie niet uitvoert; daarover wil ik eerst met den Haag telegraferen.

De nos. 63913 t/m 64034 hebben betrekking op de punten f, j en o van het Enquêtebesluit.

64035. De **Voorzitter**: Wij zullen die andere kwestie zien op te helderen met behulp van de heer *Gerbrandy*.

Dan zou ik nu willen afstappen van de bespreking van deze punten en willen overgaan tot de behandeling van het buitenlandse beleid, waarover u, zoals u hebt gezegd, ons een uiteenzetting zoudt kunnen geven.

A. Mijnheer de President! Ik ben mij er van bewust, dat het beeld, dat ik mij voorstel te geven van het buitenlandse beleid in de jaren 1940—1945, vijf kritieke jaren, dus vol van belangrijke gebeurtenissen, niet volledig kan zijn en dat ik het slechts zal kunnen hebben over de hoofdzaken en bovendien nog wel moet trachten deze tot haar eenvoudigste gedaante te herleiden. Dat is hetgeen ik mij vanavond voorstel te doen. Ik ben er mij ook van bewust, dat dit niet zonder gevaar is. Immers, de vereiste verregaande bekorting kan zo gemakkelijk leiden tot, wat ik zou willen noemen, legendevorming, dat wil dus zeggen, het ontstaan van een onjuiste voorstelling van zaken, wortelend in een verschil tussen het beeld, dat men-zich van het gebeurde maakt, en het werkelijke verloop daarvan. Mijn taak wordt verder nog bemoeilijkt door het feit, dat op menig gebied van de gedragingen van de Regering te Londen reeds allerlei verwrongen voorstellingen zijn ontstaan, voorstellingen, welke, naar ik hoop, door het resultaat van de arbeid uwer commissie voor een groot deel althans zullen kunnen worden rechtgezet. Deze legendevorming behoeft in het geheel niet te berusten op kwade trouw. Dat kan met de eerlijkste bedoelingen zijn gebeurd. Om u dit duidelijk te maken door een concreet voorbeeld, dat buiten Nederland speelt, zodat niemand zich in dit land het behoeft aan te trekken, zou ik u willen wijzen op een boek van een van de zoons van wijlen President *Roosevelt*, die, naar ik aanneem, volkomen te goeder trouw het volgende schrijft. Het boek heet: „As He saw it". „He" is hier *Roosevelt*. Het is verschenen te New York in 1946 en de passages, welke ik u zou willen voorlezen, staan in dat boek op blz. 223—224 en blz. 250—251.

Dat is dus de zoon *Roosevelt*, die de vader sprekende invoert:

„You know, it was just about a year ago that Queen *Wilhelmina* was here. In the White House. For a visit. And we got to talking" — he grinned — „I should say, I got *her* talking, about the Dutch colonies, and what was going to happen to them after the war. Java, Borneo — all the Netherlands East Indies. Talked back and forth for more than six hours, over two or three evenings. I made the point that it was American arms that would be liberating those colonies from the Japanese. American soldiers and sailors and marines. I mentioned the Philippines." He grinned in recollection „And, *Elliott*, she agreed that the policy we have in the Philippines would be the pattern she would follow in the Dutch East Indies, after the war. She promised me that her government would announce, immediately after victory in Japan, that they were going to grant the peoples of the Dutch East Indies first dominion status, with the right of self-rule and equality.

Then, after their government has been established, if the people by free vote, decide that they want complete indepen-

dence, they shall be granted it. Just as we are granting it in the Philippines. That's a commitment. And it means a sharp break away from the leadership of the British. Think what that will mean to Stalin! How it will show him what the western nations can and will accomplish, in the postwar!"

en vervolgens:

„A comparison of promise and performance in the colonial world evidences a still sharper disparity. Take the Dutch East Indies, concerning which Queen *Wilhelmina* had said she would announce *immediately on the cessation of hostilities* that they would first have dominion status with later a swift opportunity to vote themselves independence. True, this commitment had been made on the understanding that it would be American troops which would liberate those rich colonies. In fact, as the world noted with dismay, the British — mindful of the effects of Javanese independence on their own colonial peoples — shot into the Dutch East Indies as though out of a gun and used American Lend-Lease material to suppress most ruthlessly the struggle of those peoples for independence, while in America we did precisely nothing."

Dit is een typisch voorbeeld van legendevorming en dat is het juist, waartegen ik moet waarschuwen. Dit staat zwart op wit in een boek van *Elliott Roosevelt*; het is niet juist, dat dit zo gegaan is. Dat kan ik als volgt aantonen. Het bezoek van de Koningin begon in de late namiddag van 5 Augustus 1942: op de eerste avond werd gegeven een z.g. state-dinner, een officieel diner in het Witte Huis, waar de Koningin verbleef, gevolgd door de vertoning van enige korte legerfilms en een korte zanguitvoering. Daarop vertrokken de gasten, waarop de Koningin zich terugtrok; gelegenheid voor een rustig onderhoud van de Koningin met de President was er dus niet. De volgende dag, 6 Augustus 1942, gaf de Koningin een diner op de ambassade, waarbij de President niet aanwezig was; deze verliet het Witte Huis niet. De volgende middag is de Koningin vertrokken. Dat dus op enige avonden, laat staan op enige achtereenvolgende avonden, zes uren achter elkaar over dergelijke zaken gesproken zou zijn, is uitgesloten. Van enig onderhoud op een van die avonden of op een ander tijdstip, laat staan „for more than six hours over more than three evenings", is dus geen sprake geweest. Zo min als tijdens het gehele bezoek enig onderhoud over Indonesië overdag heeft plaats gehad, was zulks bij mijn weten het geval tijdens de bezoeken van de Koningin in Hyde Park van 11 tot 14 Juli 1942 en van 18 tot 22 Juni 1943, bij het grootste gedeelte waarvan ik aanwezig was en althans wanneer de kans bestond, dat er over zaken gesproken zou worden, overeenkomstig ons Nederlandse constitutionele gebruik. De op de ambassade berustende aanwezige teksten van naar Londen gezonden telegrammen of brieven bevatten dienaangaande dan ook geen enkele aanwijzing. Hier hebt u nu een voorbeeld van een verhaal, dat eenvoudig met de feiten in tegenspraak is. Dit is eer, zaak, die mij zeer beweegt, en daarom ben ik zo blij, dat deze commissie aan het werk is.

Nu was de ergste van zulke voorstellingen, die niet juist zijn, wel, dat het Kabinet en het ambtelijk apparaat in Londen een gemakzuchtig bestaan leidden, het einde van de oorlog afwachtend, terwijl de waarheid was, dat, uitzonderingen, die er altijd zijn, daargelaten, te Londen een aantal Nederlandse mannen en vrouwen ernstig zijn best deed 's lands zaken naar vermogen in ongunstige omstandigheden zo goed mogelijk te dienen. Daarbij zullen ongetwijfeld veel fouten zijn gemaakt, maar de fundamentele instelling was goed.

Ik zal dus mijn best doen u in de korte spanne van tijd, die u mij vanavond ter beschikking kunt stellen, een zodanig beeld te geven van de tussen 1940 en 1945 gevoerde buitenlandse politiek, dat op legendevorming buiten de waarheid om zo weinig mogelijk kans blijft bestaan. Natuurlijk zal die legendevorming eerst ten volle kunnen worden gestuit, wanneer eenmaal de archieven volledig zullen opengaan.

Helderheid is daarvoor een eerste vereiste. Ik zal daarnaar streven zo goed ik kan; mocht ik daarin te kort schieten, dan hoop ik, dat u mij zult onderbreken of na afloop van mijn uiteenzetting vragen zal willen stellen, terstond of op een nader tijdstip, opdat de zo nodige klaarheid worde bereikt.

Allereerst zou ik in herinnering willen brengen, dat ik u op 13 Maart 1948 een memorie met bijlagen heb doen toekomen, waarin een overzicht: wordt gegeven van een aantal hoofdpunten, het buitenlands beleid in oorlogstijd betreffend, en waarin tevens een aantal punten werd besproken, die toen tot m.i. ongegronde meningsvorming aanleiding gaven. Ik reken er op, dat die memorie met de bijlagen zal worden afgedrukt in de bijlage van uw verslag.

In de tweede plaats herinner ik aan die gedeelten van prof.

Gerbrandy's publicatie, getiteld „Eenige Hoofdpunten van het Regeeringsbeleid in Londen gedurende de Oorlogsjaren" (Algemeene Landsdrukkerij, 1946), die betrekking hebben op het buitenlandse beleid.

Dit bij wijze van inleiding.

Thans overgaande tot het materiële gedeelte van mijn uiteenzetting, zou ik dit, zoals trouwens voor de hand ligt, willen verdelen: 1. de onzijdigheidsperiode; 2. de oorlogsperiode. Mijn bedoeling is slechts u een algemeen overzicht te geven. Mocht u naar aanleiding van bepaalde punten mij nu of later willen ondervragen, dan sta ik daartoe volledig ter beschikking van de commissie.

Nog zou ik willen opmerken, dat ik in dit overzicht slechts algemene rubrieken van in de oorlogsjaren behandelde kwesties kan noemen, waardoor geenszins een volledig beeld wordt verkregen van hetgeen in die tijd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken is verricht; immers, al hetgeen verricht is ten behoeve van bepaalde Nederlandse ondernemingen, maatschappijen of personen blijkt aldus niet, en dikwijls waren juist dat bewerkelijke en tijdrovende zaken.

Ik begin dus, Mijnheer de President, met de onzijdigheidspolitiek en wil, hoewel dat hier al eens ter sprake is gekomen, er nog eens de aandacht op vestigen in het licht van het materiaal, dat sindsdien ter beschikking is gekomen, dat dat de enige politiek was, welke voor ons te volgen viel. Ik zou u daarbij in de eerste plaats willen herinneren aan een gedeelte van de memoires van *Churchill*, waarin hij het weliswaar niet heeft over ons maar over België, maar alles, wat hij daar ten opzichte van België zegt, geldt ook voor ons. Hij zegt namelijk:

„Of coirise, if British and French policy during the five years preceding the war had been of a manly and resolute character, within the sanctity of treaties and the approval of the League of Nations, Belgium" — lees Nederland — „might have adhered to her old Allies, and allowed a common front to be formed. This would have brought immense security, and might perhaps have averted the disasters which were to come.

Such an alliance properly organised would have erected a shield along the Belgian frontier to the sea against that terrible turning movement which had nearly compassed our destruction in 1914 and was to play its part in the ruin of France in 1940. It would also have opened the possibility of a rapid advance from Belgium into the heart-centre of German industry in the Ruhr, and thus added a powerful deterrent upon German aggression."

En dan geeft hij al die voorbeelden:

„At the worst Belgium could have suffered no harder fate than actually befell her. When we recall the aloofness of the United States; Mr. *Ramsay MacDonald's* campaign for the disarmament of France; the repeated rebuffs and humiliations which we had accepted in the various German breaches of the Disarmament Clauses of the Treaty; our submission to the German violation of the Rhineland; our acquiescence in the absorption of Austria; our pact at Munich and acceptance of the German occupation of Prague; when we recall all this, no man in Britain of France who in those years was responsible for public action has a right to blame Belgium."

Dat geldt ook voor ons. Hij zegt dan verder:

„In a period of vacillation and appeasement, the Belgians clung to neutrality and vainly comforted themselves with the belief that they could hold the German invaders on their fortified frontiers until the British and French armies could come to their aid."

Het is overgedrukt in „The New York Times" van 5 Mei 1948. Verder zou ik u willen herinneren aan een gedeelte uit het boek van *Churchill*, waaruit ik hedenmiddag al een gedeelte heb geciteerd, „The Gathering Storm" (New York 1948, blz. 481), waar hij zegt:

„We should, of course, try to retard the German movement from east to west by air attack upon the communications and concentration areas. Thus, a preliminary air battle to reduce or eliminate the Allied air forces by attack on airfields and air-craft factories might be expected, and so far as England was concerned, would not be unwelcome. Our next task would be to deal with the German advance through the Low Countries. We could not meet their attack so far forward as Holland, but it would be in the Allied interest to stem it, if possible, in Belgium.", enz.

Ik geloof, dat wij hierover verder niet heel lang behoeven te praten. Wanneer *Churchill*, die lid was van het Kabinet en dus beter dan wie ook op de hoogte was, ook omdat hij hoofd van een van de verdedigingsministeries, nl. de admiraliteit, was, „bluntly” -- ik weet niet, hoe ik het in het Hollands moet zeggen --, in de meest duidelijke bewoordingen zegt: „We could not meet their attack so far forward as Holland”, staat zonneklaar vast, dat wij van die zijde — wanneer hij zegt „we”, bedoelt hij Frankrijk en Engeland — niet op enige hulp hadden te rekenen.

In die omstandigheden een vijandige houding tegenover Duitsland aan te nemen, in welk opzicht ook, b.v. door ons aan te sluiten bij Frankrijk en Engeland, ware gelijk geweest aan zelfmoord. Zij konden ons nu eenmaal niet verdedigen en wij hadden niet genoeg kracht om onze oostelijke naburen, wanneer zij wilden doordringen, te weerstaan. Die neutraliteitspolitiek is consequent uitgevoerd en doorgevoerd en naar mijn mening heeft het resultaat van uw verhoren dit ten overvloede bevestigd. Die politiek werd gedragen door de overgrote meerderheid van het Nederlandse volk in die tijd; met uitzondering van enkele groepen, heb ik de steun gehad van het volk en van de pers, met name ook van de Staten-Generaal. Ik heb daarvan de meest overtuigende blijken ontvangen, die ik nooit zal vergeten, naar aanleiding van de verdediging achtereenvolgens in de Tweede Kamer en in de Eerste Kamer van de begroting van Buitenlandse Zaken voor 1940. Ieder, die de *Handelingen* van die dagen opslaat, zal kunnen constateren, dat ik, dit zeggende, geen woord te veel gebruik. Ik ben natuurlijk bereid, in het raam van een dergelijke beschouwing over buitenlandse politiek, dit nader toe te lichten. Er zijn vele interessante zaken geweest; vele daarvan zijn reeds gezien. Ongetwijfeld zijn er, waarover u mij nader wenst te ondervragen: nu of later ben ik bereid alle inlichtingen te geven, die ik in staat ben te verstrekken. Juist omdat deze periode eigenlijk al het voorwerp is geweest van een vrij uitgebreid onderzoek uwerzijds, zou ik daarvan op dit ogenblik willen afstappen, tenzij u mij nu mocht wensen te onderbreken, wat mij aangenaam zal zijn.

Wat betreft de buitenlandse politiek in de oorlogsperiode, op 10 Mei 1940 kwamen wij in de oorlog, hetgeen betekende, dat het roer geheel moest worden omgegooid. En het werd ook omgegooid. Ik had mij natuurlijk dikwijls moeten afvragen: wat doen wij nu, wanneer er iets gebeurt. Met die gedachtenkring was ik wel enigszins vertrouwd geraakt, maar natuurlijk alleen in de zeer grote lijnen. Men wist niet in welke omstandigheden en hoe wij in de oorlog zouden worden betrokken, als wij er in werden betrokken. Hoofdzaak is, dat die koers veranderde; die totale koersverandering is voltrokken. In zijn Memorandum heeft de heer *Gerbrandy* die nieuwe oriëntatie als volgt omschreven:

„In daad en woord steeds tot uiting biengen, dat de strijd gewonnen zou worden, omdat hij niet verloren mocht worden. In de oorlogvoering loyaal en welbewust als gelijkgerechtigde alle krachten ter beschikking stellen tegen den gemeenschappelijken vijand, daarom alle medewerking verlenen in de militaire, maar ook in de economische en psychologische oorlogvoering. Tegenover andere Staten de consequenties van het staan aan de zijde van de geallieerden beslist, maar beleidvol trekken. Medewerken aan die maatregelen, welke in den loop van den gemeenschappelijken strijd het onderling overleg als nuttig en noodzakelijk erkent. Helpen bevorderen een naoorlogsch herstel der internationale samenleving, met open oog voor de eigen plaats van het Koninkrijk der Nederlanden, voor de grenzen, aan een internationale organisatie eigen, voor het permanente Duitse en Japansche gevaar en voor de noodzaak, vast te houden aan beginselen van moraal en recht.”

Uit die gezichtshoek is inderdaad onze verhouding tot vriend en vijand en tot de neutralen opgebouwd en zijn de vraagstukken, die zich voordeden, behandeld. Daarover wil ik enige opmerkingen maken. Ik wil er alleen nog bijvoegen, dat die verhouding zich op de allereerste dag al heeft afgetekend.

Ik ben met de heer *Welter* bij aankomst in Londen onmiddellijk naar lord *Halifax* gegaan. rechtstreeks van het station, die mij ook onmiddellijk heeft ontvangen. Terstond zijn die dag ook, in samenwerking met de Britse Minister van Scheepvaart, allerlei maatregelen genomen kunnen worden, die eenvoudig er op neerkwamen: wij zijn nu belligerente partij in bondgenootschappelijk verband niet de andere geallieerden. Dat nam alle mogelijke vormen aan; dat had ook met onze koopvaardijvloot te maken. Een zeer groot punt was: kunnen wij nu hulp krijgen van de geallieerden? Dat was natuurlijk bedroevend weinig. Voor een verder afliggend gebiedsdeel was dat meer bevredigend. Men was namelijk zeer bevreesd

voor aanvallen van Duitse raiders op de raffinaderijen in Suriname en Curaçao. Lord *Halifax* vroeg: U vindt het goed, dat wij daar troepen aan land zetten? Ik heb gezegd: Dat vind ik helemaal niet goed; ik wil daar wel een vorm voor vinden, maar er is geen kwestie van, dat u Curaçao en Aruba bezet. Hij zei: Waar denkt u dan aan? Ik heb gezegd: Wij vragen u om enige hulp troepen, die worden geplaatst onder het nominale commando van degene, die in het gebiedsdeel Curaçao, zoals het toen heette, het opperbevel heeft, nl. de Gouverneur; die zullen samen met onze troepen de verdediging op zich nemen. Toen heeft hij gezegd: Die vorm is redelijk; die accepteer ik. De volgende dag zijn die troepen aan land gezet en dat heeft uitstekend gewerkt.

64036. De **Voorzitter**: Hoe is het later met Suriname gegaan, waar de Amerikanen troepen hebben gedetacheerd?

A. Toen Amerika in de oorlog kwam, heeft Engeland gevraagd zijn troepen te mogen terugnemen van het gebiedsdeel Curaçao, dus zowel van Curaçao als van Aruba, omdat zij die te veel nodig hadden. Amerika zou dat gebied dan in overleg met ons overnemen. Dit heeft een tijd later plaats gehad. In Suriname zijn nooit Britse troepen geweest. U weet, dat Suriname voor de geallieerde oorlogvoering van het allergrootste belang was, omdat daar zeer rijke bauxietlagen worden aangetroffen, die Amerika op eigen gebied niet heeft. Het heeft wel bauxietlagen in de Staat Arkansas, maar dat zijn zeer povere lagen en niet te vergelijken met de onze. Dat bauxiet moet natuurlijk een lange weg ter zee afleggen. Die gaat meestal van Paramaribo naar Mobile aan de kust van Alabama. Dat transport moest worden beveiligd, evenals de mijnen zelf en de verbindingswegen naar de kust. Dat heeft de Amerikanen aanleiding gegeven ons te vragen of wij, aangezien wij onze troepen voor de oorlogvoering in Europa en later ook in Azië wilden bestemmen, goedvonden, dat zij daar ook enige troepen legerden. Dat is gebeurd.

Er was nog een ander aspect aan de zaak. Er was daar een vrij belangrijk vliegveld op de route Amerika—kop van Zuid-Amerika — overwal van Afrika —, eerst Portugees Guinea, later andere koloniën, die daar in geallieerde handen waren, en zo naar Europa, een lange weg, die ik zelf een paar keer heb moeten vliegen om in Amerika te komen en die de enige mogelijkheid was. Dat heeft ook bevredigend gewerkt. Na de oorlog is het natuurlijk geïquideerd.

64037. De **Voorzitter**: Is in Suriname dezelfde constructie toegepast?

A. Het was iets anders, maar het was toch een volkomen aannemelijke constructie. Er werd niet zomaar over ons beschikt. Dit is het object geweest van een akkoord, dat gesloten is eerst ten aanzien van Curaçao, later ten aanzien van Suriname.

64038. De **Voorzitter**: Zijn de Amerikaanse troepen daar niet gesteld onder bevel van de Gouverneur?

A. Ik weet niet precies hoe het was — daarvoor zou ik de tekst van het akkoord op moeten halen —, maar in ieder geval heeft de proef op de som geleerd, dat het eigenlijk zonder enige moeite is verlopen.

64039. De **Voorzitter**: U wilt zeggen: het akkoord had een dusdanige vorm, dat onze soevereine rechten daarbij werden erkend?

A. Ja, inderdaad. Daar was geen kwestie van. De Amerikanen zijn er ook met de meeste vlothed weer uitgegaan. De betrekkingen tussen de Gouverneurs en de Amerikaanse commandant zijn ook goed geweest. Het is een goede verhouding gebleven.

Nu zou ik dus eerst willen spreken over de verhouding tot de andere Mogendheden om daarna te komen op diverse vraagstukken, welke zich in de loop van de jaren hebben voorgedaan. Allereerst wat Engeland betreft. Ik spreek dus nu over de verhouding tot allerlei andere Mogendheden. Laat ik daarvan in dit stadium mogen zeggen, dat er natuurlijk een nauw contact was met de Britse Regering en de afzonderlijke Regeringspersonen. In de eerste plaats natuurlijk met de heer *Churchill*, maar hij was zeer in beslag genomen; men zag hem niet heel veel, geen van de geallieerden zag hem heel veel, behalve natuurlijk de heer *Roosevelt*, want hij ging veelvuldig naar de overkant en heeft ook met de heer *Roosevelt* de bekende bespreking gehad in Casablanca. Het contact liep echter in het algemeen over in de eerste plaats lord *Halifax* en later *Anthony Eden* en voor bijzondere kwesties, laat ik zeggen: Britse en scheep-

vaartkwesities, eerst over Sir *Ronald Cross* en later over Lord *Leathers*. Verder was er nauw contact met de hoofden van defensie, A. V. *Alexander*, Sir *James Grigg*, die later het leger onder zich had — *Alexander* had de vloot en *Sinclair* de luchtmacht —, omdat wij toch nog altijd wat vliegers in de lucht hadden, en vele anderen. Wij hebben er voor gezorgd, en daaraan heeft de Engelse Regering ook heel goed medegewerkt, dat wij ook eens andere Britse Regeringspersonen dan alleen maar die ons het meest na lagen door de aard van het werk ontmoetten. Ik noem *Ernest Bevin*, Minister van Arbeid, *Herbert Morrison*, Minister van Binnenlandse Zaken, en vele anderen. *Eden* had bovendien de gewoonte mij soms alleen, soms ook met mijn collega's van andere landen, waarvan de Regering tijdelijk in Londen was, Noorwegen, Joego-Slavië, Polen, te vragen om samen te gaan eten, meestal aan de lunch, waarbij gelegenheid was allerlei indrukken uit te wisselen en hij ons altijd zeer royaal inlichtte. Bovendien had ik de gewoonte om op ongeregelde tijden, maar zeer zorgvuldig, met de heer *Michiels* — ik heb altijd getracht hem in zijn volle waarde te laten in zijn diplomatieke post —...

64040. De **Voorzitter**: Dat was een moeilijk plint. Hij had het wat anders dan wanneer u in den Haag zat.

A. Het had moeilijk kunnen zijn, maar het is niet moeilijk geweest. Het was de meest hartelijke samenwerking. Toen ik daar kwam, heb ik hem gezegd: „Stratton House”, waar wij werkten, „is den Haag en mijn aanwezigheid hier zal in geen enkel opzicht tot gevolg hebben, dat uw positie tegenover de Britse Regering verandert, met name vermindert.” Dat is ook volkomen goed gegaan. Wij gingen er samen altijd naar toe en er is nooit enige schaduw op gevallen.

Wij gingen dus veelvuldig naar *Eden* toe, die ons dan inzage gaf, met de kaarten en gegevens er bij, van de situatie op het gebied van de oorlogvoering, zoals die op dat ogenblik was, en met wie dan eigenlijk alle lopende vraagstukken, die wij meenden ter sprake te moeten brengen, werden besproken. Dat was bepaald een aangename verhouding.

Wat de Verenigde Staten van Amerika betreft, heb ik mij beïjverd veelvuldig daarheen te gaan. Mijn plaats moest natuurlijk overwegend zijn in Londen, omdat daar nu eenmaal het gros van de Nederlandse Regering was, maar naar mijn mening moesten wij er toch blijk van geven, dat wij niet een kleine volgboot waren geworden van het Britse fregat, maar dat wij met de Verenigde Staten van Amerika — Frankrijk tijdelijk uitgeschakeld zijnde — even goede verhoudingen wensten als met de Britse Regering, waarbij de Verenigde Staten van Amerika en Engeland door ons als twee grote partners beschouwd werden. Dat is ook wel begrepen en gewaardeerd. Ik heb altijd de meest dankbare herinnering aan de wijze, waarop President *Roosevelt* ons is tegemoetgekomen en ook mij persoonlijk. Dat was bepaald een zeer hartelijke verhouding. Hij gevoelde zich steeds bewust van zijn Nederlandse afstamming en liet geen gelegenheid voorbijgaan, dit te demonstreren, in het grote en in het kleine, met name bij de bezoeken, die de Koningin daar heeft gebracht, die van een opvallende vriendelijkheid en oostentatie waren en waarbij andere vorstelijke bezoeken welens afstaken.

Ik heb ook uitstekend contact gehad met die merkwaardige man *Harry Hopkins*, helaas te vroeg overleden. Ik heb daaraan b.v. te danken gehad, dat ik voor de Koninklijke Luchtvaart Maatschappij (K.L.M.) enkele vliegtuigen heb weten te bemachtigen, op een ogenblik, dat vliegtuigen het moeilijkst te krijgen waren. Dat hebben wij te danken gehad aan *Harry Hopkins*. Ook met *Cordell Hull* hadden wij ook een zeer goed contact, evenals met *Sumner Welles*, een contact, dat ik nog altijd heb. Evenzo met *Frank Knox*, Secretary of the Navy, met *Stimson*, Secretary of the Army, met de militaire leiders, generaal *Marshall* en admiraal *King*, met wie ook de heer van *Mook* een zeer goed contact had. Ik wil het niet laten voorkomen, alsof ik het monopolie had, al kwam ik er zeer vaak. Voorts had ik ook een zeer goed contact met een figuur als *Myron Taylor*, de persoonlijke vertegenwoordiger van de President bij het Vaticaan, en met vele anderen. Met name ook met de pers. Dit geldt voor Engeland en dit geldt ook voor Amerika. Ik heb mij altijd beïjverd, die mensen persoonlijk te leren kennen. Ook daaruit zijn duurzame vriendschappen voortgevloeid, zowel in Engeland als in Amerika, die mij nog steeds zeer te stade komen. Dit ging in de vorm van persoonlijke bezoeken en leidde meestal tot uitgebreide en zeer opgewekte discussies over allerlei onderwerpen. Ook hadden wij ontmoetingen met de gehele redactiestaf van de grote couranten, zoals de „New York Times”, de „New York Herald Tribune”, enz., enz. Dit heeft dus ten gevolge gehad, dat men ons daar kende. De heer *Kerstens* is daar geweest, de heer *Steenberghe*

is na zijn aftreden daar zeer lange tijd geweest. Men begon eigenlijk daar Nederland meer te kennen; vroeger stonden wij wel zeer ver van Amerika af; er was een gezantschap, maar daarmee was het uit. Het meest heeft daartoe bijgedragen een bezoek van de Koningin en een bezoek van de toenmalige Prinses *Juliarza*. Dit heeft een enorme publiciteit gehad; de President heeft zich altijd de grootst mogelijke moeite gegeven, daaraan het grootst mogelijke éclat te verlenen en dat heeft ons land grote voordelen bezorgd.

Ik kom nu op *de Gaulle* en zijn beweging. *De Gaulle* was natuurlijk een zeer merkwaardige figuur. Hij was eigenlijk illegaal. Hij was, zoals u allemaal in de gedenkschriften van *Churchill* hebt kunnen lezen, op het laatste ogenblik op een soort van kunstmanier ontsnapt. Hij deed, alsof Rij een Engelse generaal uitgeleide deed, wipte op het laatste ogenblik, toen het vliegtuig al in beweging was, naar binnen en zo verdween hij, omdat hij zeker wist, dat men hem anders niet zou toelaten te gaan.

Met generaal *de Gaulle* hebben wij ook altijd een zeer hartelijk contact gehad, dat zich op verschillende manieren uitte. Ik herinner aan een boodschap, die de Koningin hem op Quatorze Juillet in 1932 heeft gezonden en die overduidelijk aantoonde, dat wij met hem en zijn beweging een zeer hartelijke verhouding hadden.

Persoonlijk was dat ook zo. Ik heb zelf altijd een bijzonder aangename herinnering aan de vele gelegenheden, die ik heb gehad om met hem van gedachten te wisselen. Dat heeft tenslotte ook geleid tot zijn uitnodiging, dat ik in Maart 1945 een bezoek aan Parijs zou brengen, omdat hij dingen met mij had te bespreken.

Van de andere Regeringen te Londen noem ik in de eerste plaats België. Daarmee hebben wij altijd een zeer prettige verhouding gehad. Ik kende natuurlijk de heer *Spaak* al van vroeger, uit de neutraliteitsperiode en eigenlijk al daarvoor, toen wij die gemeenschappelijke vredespozing hadden gedaan met andere, later neutrale landen in de maand Augustus 1939.

De Belgen hadden het natuurlijk in zoverre moeilijker dan wij, dat hun Vorst niet aanwezig was en daar dus alleen een Kabinet zat, hetgeen ons niet heeft belet met die heren een voortdurende aanraking te onderhouden en hen ook zoveel mogelijk te helpen, zoals zij ons hebben geholpen. Met België en Luxemburg, waarvan de Groot-Hertogin met een aantal Ministers daar eveneens verbleef, hebben wij eigenlijk de meest intieme relaties gehad. Daarvoor was natuurlijk een eenvoudige oorzaak, nl. dat de wederzijdse belangen met name in die oorlog zo volkomen parallel liepen, dat wij in het algemeen een evenwijdige gedragslijn konden volgen. Dat was met Noorwegen al iets lastiger, want daar lagen de verhoudingen en belangen iets anders. Dat trad b.v. aan de dag, toen wij — dit is een punt, waar ik iets later, bij de bespreking van de afzonderlijke problemen, op hoop te komen — het hadden over de voorbereiding van een wapenstilstand. De Noren wisten, dat wij ontzettend veel hadden zien roven; bij hen was minder geroofd en was ook minder te roven. Daarbij kwamen kwesties aan de dag, als: Moeten wij nu ieder het onze, dat wij vinden, terugclaimen, in welk geval wij, Nederlanders, natuurlijk beter af zouden zijn, of moet dat alles in één pot en pondspondsgewijze worden verdeeld? Daar voelden de Noren meer voor. Ik geef hier een concrete kwestie uit de praktijk om u te illustreren, dat de belangen welens een beetje uiteenliepen. Ik zou dit kunnen vermenigvuldigen, maar ik hoop, dat u dit als illustratie zult willen aanvaarden. Overigens hadden de Noren, evenals wij, een grote zeegaande koopvaardijvloot, zodat er zeer veel punten van contact waren. De Ministers van Scheepvaart *Kerstens* en *de Booy* hebben met hun Noorse collega's altijd veel contact onderhouden en dat kwam beide partijen ten goede.

Een goede herinnering heb ik ook aan onze betrekkingen met de Poolse Regering en met name met die merkwaardige figuur, een man, bedeed met eer? grote mate van visie en imaginatie, een man van groot formaat, helaas rampzalig omgekomen, generaal *Sikorski*, een zeer bijzondere figuur, wiens heengaan voor de gehele geallieerde wereld een verlies is geweest.

Er waren nog anderen, Joego-Slaven, Grieken, van wie men minder merkte, maar met wie wij toch altijd relaties hebben gaande gehouden. Een zeer bijzondere plaats in die buitenlandse verhoudingen werd ingenomen door Canada. Men kan zeggen, dat door de oorlog Nederland en Canada elkaar hebben ontdekt. Dit is in de eerste plaats natuurlijk het gevolg geweest van het feit, dat de Prinses met haar kinderen zich in Canada heeft gevestigd en zich daar een buitengewone sympathie heeft verworven. Het derde dochtertje is daar geboren. De Canadese Regering heeft daar de meest sympathieke vorm aan weten te geven door bij de wet te bepalen, dat de plaats, waar deze prinses werd geboren, zou gelden als Nederlands territorium, zodat zij technisch niet in Canada is ge-

boren, maar, op Nederlands gebied, een van de kleine en fijne trekjes, welke Canada aanspraak op onze erkentelijkheid geven. Men heeft daar werkelijk niets onbeproefd gelaten om ons te helpen, ei: dat op elk gebied, traininggelegenheid voor Nederlandse troepen in het plaatsje Guelph, bevoorradingskwartier; dit is allemaal met ruime hand gebeurd. Een zeer goede herinnering bewaar ik altijd aan die bijzonder merkwaardige figuur *Mackenzie King*, met wie ik heel veel heb overlegd met het oog op bezoeken aan de noordelijke helft van het Westelijk Halfrond, waarbij ik er altijd voor zorgde, dat, wanneer ik in Amerika zou komen of was geweest, ik Canada niet zou vergeten, doch altijd via Canada ben gereisd en op mijn reis een dag of wat in Canada verbleef, waarbij de buitengewoon gastvrije ontvangst door de Gouverneur-Generaal en zijn vrouw, Prinses Alice, die, zoals u weet, zeer nauwe familierelaties met ons Koninklijk Huis heeft, voor mij altijd een lichtpunt in die donkere jaren zal blijven.

64041. De *Voorzitter*: Waren de andere Regeringen, welke te Londen vertoefden en dus geëmigreerde Regeringen waren, in het algemeen ook alle volledig geëquipeerd? Ik bedoel, dat zij hadden een volledig Kabinet en Departementen, met ambtenaren op al die Departementen, zoals onze Regering dat heeft gehad, of was het zo, dat bij sommige van die Regeringen eigenlijk alleen maar kon worden gesproken van een soort vertegenwoordiging?

A. Wel, de ene was beter geëquipeerd dan de andere. De Polen hadden heel veel mensen, ook zeer veel militairen, die allemaal uit Frankrijk waren overgekomen. De Belgen heb ik al vermeld. Zij misten hun Koning, maar hadden overigens Regeringsdepartementen, welke zeer sober waren bemand: net zoals de onze en enigszins op dezelfde schaal, zou ik zeggen. De Fransen idem. Ik ken er eigenlijk niemand, die alleen maar een soort vertegenwoordiging had, al was de een er wat beter aan toe dan de ander. Grieken en Joego-Slaven waren wat eenvoudiger. De Noren waren volkomen met ons te vergelijken. Zij hadden daar een vrij groot aantal mensen, misschien wel een wat groter aantal dan wij, waarbij dan kwam, dat de Noren zoveel meer overkwamen. De kans om te ontvluchten was in Noorwegen door de mijlenlange kustlijn en de fjordenformatie veel groter dan in ons land en zo was er eigenlijk een gestadige stroom van Noren, die overzee kwamen aanvaren. Dat heeft de gehele oorlog voortgeduurd.

64042. De *Voorzitter*: Onder wie vanzelf wel bruikbare mensen waren voor de Departementen.

A. Ja zeker. Het kwam ook zelfs voor — ik heb van die Noren ontmoet, voor wie ik het grootste respect bewaar —, dat zij uitgingen en weer terugkwamen; dat was bij hen mogelijk.

Wat betreft de Sovjet-Unie verwijs ik wederom naar de uiteenzetting, welke ik u in Maart 1948 heb doen toekomen, en naar het boek van prof. Gerbrandy, dat ook een en ander daarover vermeldt. Die verhouding is altijd goed geweest. Wij hebben echter de moeilijkheid gehad, dat met die heren niet altijd zeer gemakkelijk gesproken kon worden. Sommigen van de vertegenwoordigers, de ambassadeur niet uitgezonderd, spreken niets of zeer weinig anders dan Russisch. Ik heb mij beijverd daaraan het nodige te doen. Ik heb nog eens een diner gegeven, waarbij ik de Russische ambassadeur, die bij ons geaccrediteerd was, met zijn gehele staf heb uitgenodigd; er was één, die Engels of Frans sprak, zodat het niet een geanimeerd onderhoud was. Meer kon men niet doen. Zij hebben mij ook een tegen-lunch aangeboden. Ik heb ook weleens gedineerd bij de Russische ambassadeur, de heer *Bogomolow*, om eens meer kennis te maken.

Verder is er een legende ontstaan, als zou het aan ons hebben gelegen, dat onze ambassadeur niet eerder in Rusland is gekomen. Dat is ten enenmale ten onrechte; ik heb het gevaar gelukkig op tijd doen onderkennen en de inoefte genomen aan de Russische ambassadeur te schrijven, waarin precies vastgelegd is, waarom het niet eerder heeft gekund. Dit lag voornamelijk hieraan, dat het diplomatenkorps, toen de Duitsers dichtbij Moskou stonden, was geëvacueerd naar Samara, nu Koejbisjew. Wij hebben gevraagd: Wat is daar beschikbaar voor onze mensen? Dat bleek eigenlijk niets te zijn, geen bedden, geen meubelen, geen kantoor, geen keukengerei, niets. Het enige was, dat het door ons zelf daarheen gebracht zou worden, naar Koejbisjew; dat is ook gebeurd; wij hebben daarvoor op zeer eenvoudige schaal het nodige aangekocht; dat zou met de enige weg, die toen beschikbaar was, naar Rusland vervoerd worden. Deze weg was het konvooi naar Moermansk, het meest geëxposeerd aan de Duitse aanvallen van de gehele wereld. Dit konvooi is uitgevaren en na een aantal dagen onverrichterzake terug-

gekeerd. En daar zat onze fraaie inrichting voor de nood-ambassade te Koejbisjew. Wij hebben toen getracht het oin het zuiden te krijgen; de Russen zeiden voortdurend, dat er nog niets was, zij konden ons niet helpen; zij hadden natuurlijk ook wel andere zorgen. Tenslotte was het resultaat, dat, toen het gevaar voor Moskou geweken was en toen men ons daar wel kon helpen, onze ambassadeur via Perzië naar Moskou gevlogen is. Dat alles heeft iang geduurd, maar wij konden er tenslotte niets aan doen.

Chronologisch komt nu aan de orde het Vaticaan. Het is een grote voldoening voor mij geweest, dat in de tijd, dat ik Minister was, met medewerking trouwens van ieder, die daarbij betrokken was, de betrekkingen met het Vaticaan op de basis van tweerichtingsverkeer zijn hersteld. Bij de Nederlandse Kegering is in de latere jaren altijd een internuntius geaccrediteerd geweest. Dit bleef in naam ook zo, hoewel die ons niet naar Londen is gevolgd. Hij is in Rome gebleven, maar hij bleef bij ons geaccrediteerd. Toen heeft het een hele tijd geduurd — want die afspraak van het zenden van een Nederlandse gezant naar de Heilige Stoel viel weer samen met de tijd, dat de Duitsers Rome pakten, zodat er niet alleen Italianen, maar ook Duitsers waren en wij er niet konden doorkomen —, vóórdat de tocht van de heer van *Weede* mogelijk bleek.

Als ik nu iets mag zeggen van de neutrale landen, wil ik beginnen met Zweden. Zweden is voor ons een uiterst welwillende post geweest. Daar zijn ook vele Nederlandse vluchtelingen geholpen. Zij zijn er ten dele te werk gesteld. Zweden had zeer veel vluchtelingen en die wilde men ook niet laten rondlopen. Die werden dan in kampen gezet, zoals ook in Zwitserland is gebeurd. Zij zijn echter altijd redelijk geweest.

Een bijzonder dankbare herinnering moeten wij, geloof ik, allemaal bewaren aan de zeer efficiënte hulp, die Zweden ons in de benarde tijd aan het einde van de oorlog, toen het maar even kon, via Delfzijl heeft gebracht. De leider van dat konvooi heeft het heel moeilijk gehad met de Duitsers, maar hij heeft zich daarbij voortreffelijk gedragen, zodat er van die hulp inderdaad iets is terechtgekomen.

Later heeft Zweden een voor het aantal inwoners van het land groot bedrag in kronen ter beschikking gesteld, dat ons ten goede is gekomen.

Zij hebben er verder niet tegenopgezien — en dit betekent iets, als u denkt aan de houding van sommige andere neutrale landen — voor ons midden in de oorlog locomotieven op stapel te zetten. Weliswaar moest daar niet over gesproken worden, want dan kregen zij weer te veel last met de Duitsers. Ik heb daar zelf altijd een zekere belangstelling voor gehad en heb de heer *Albarda* gezegd: Waarom proberen wij dat niet eens? En het is gebeurd. Wij moesten wat tin bijleveren, omdat Zweden dat niet had, maar het resultaat is geweest, dat wij aan het einde van de oorlog locomotieven hadden.

Zwitserland, omklemd als het was door oorlogvoerende Mogendheden, was een bijzonder geval, met name nadat Duitsland Zuid-Frankrijk had bezet. Aan de Tweede Kamer is door de Minister van Buitenlandse Zaken het rapport overgelegd, dat door de commissie *Cleveringa* is uitgebracht over het onderzoek, dat zij heeft ingesteld naar het beleid van de gezant in Bern. Ik volsta dus met daarnaar te verwijzen, wat betreft kwesties, zoals de behandeling van vluchtelingen, de verlenging van hulp en dergelijke meer. Dit onderzoek heeft tot dezelfde conclusie geleid als waartoe ik tijdens de oorlog ben gekomen, nl. dat die gezant op zijn post kan worden gehandhaafd. Het was een land, dat het ook moeilijk had. Daar zijn dikwijls dingen gebeurd, die ons niet bevielen, maar toch hebben vele Nederlanders hun leven te danken aan de gastvrijheid, die hun daar is bewezen. Ook heeft Zwitserland door de Don Suisse aan het einde van de oorlog veel gedaan om de eerste nood hier te lande te lenigen.

Ook over Spanje en Portugal is nu veel bekend door de commissie *Cleveringa*. Het rapport over Spanje en Portugal is voltooid en aan de Staten-Generaal overgelegd. Daar is het al heel moeilijk geweest. Vooral Spanje stond onder zware Duitse druk. Dit was het moeilijkste land. De Regering-Franco, die zelf zeer dictatoriale neigingen heeft, leidde ook daartoe. Bij het zoveel mildere bewind in Portugal was dat in veel mindere mate het geval. Portugal lag, wat zijn aanvoer betreft, natuurlijk veel gemakkelijker en het had zijn oude verbond met Engeland. Ik heb zelf met *Salazar* tijdens de oorlog, als ik daar doorkwam, een paar zeer goede en vruchtbare ontmoetingen gehad, waaruit mij ook bleek — hij had het natuurlijk verschrikkelijk moeilijk —, dat hij Nederland bepaald zeer welgezind was.

Wat Zuid-Amerika betreft, kunnen wij in het geheel niet klagen.

Menigeen heeft aan Zuid-Amerikaanse paspoorten, al of niet geldig naar de regelen van het betreffende land, zijn leven te danken gehad. Verschillende Zuid-Amerikaanse landen hebben ons b.v. ook geholpen met het redden van Joden. Er zijn er nu nog, en naar de gezant in Buenos Aires, tevens geaccrediteerd in Paraguay, mij onlangs meldde, is er een aantal Joden in Paraguay, die er op die manier zijn gekomen. Dat gold eigenlijk voor de gehele lijn. Wij hebben met één land — ik zal het maar niet noemen; straks, als het niet genoteerd wordt, wil ik het wel zeggen — welerns moeilijkheden gehad, welke voor de Joden last gaven. Daar heb ik toen een speciale man naar toegezonden. Die moeilijkheden zijn volkomen uit de weg geruimd en wij hebben later nooit meer een klacht gehad. Velen van die ongelukkige Joodse landgenoten van ons hebben door onze organisaties een toevlucht gevonden in Jamaica, waar een speciaal kamp voor hen was gereserveerd en waar zij geruime tijd zijn gebleven onder leiding van de voortreffelijke vroegere consul te Boekarest, nu gezant in Belgrado, de heer *Dozy*.

Ik kom nu op Japan vóór de oorlogsverklaring. Daar lag de zaak erg moeilijk. U weet, dat Tokio door een zogenaamde as, een as met een knik er in, was verbonden met Berlijn en Rome. Van de eerste dag af was de taal niet aangenaam. Direct is er een zekere twijfel ontstaan, of zij ons gezag over Nederlandsch-Indië nog zouden erkennen. Dat is al heel gauw bijgetrokken. Zij hebben toen een missie gestuurd om te onderhandelen over zekere voordelen op het gebied van het betrekken van grondstoffen. Die onderhandelingen waren moeilijk en hierbij heeft dr. *van Mook* zich zeer grote verdiensten verworven. Hij heeft het inderdaad met groot talent gedaan. Hij heeft zelf een sober boekje over die onderhandelingen geschreven, dat u misschien kent. Die onderhandeling culmineerde tenslotte in de tijd, toen de heer *Welter* en ik er waren. Die onderhandelingen zijn eigenlijk zonder resultaat afgebroken en korte tijd daarna is Amerika in de oorlog meegegaan, waar wij van de eerste dag af bij zijn geweest. Dat lag echter allemaal heel lastig; er was met Japan een onaangename sfeer in optima forma.

China heeft in de oorlog kans gezien om zich, gebruik makend van de mogelijkheden, welke de oorlog diplomatiek bood, te ontdoen van de laatste beperkingen van zijn soevereiniteit, welke, zoals u weet, de vorm hadden van allerlei exterritoriale rechten van vreemdelingen op het gebied van rechtspraak, douane, post en telegraaf; er waren allerlei beperkende bepalingen. China heeft eerst onderhandeld met Amerika, waar men altijd voor China een grote sympathie heeft gehad, daarna met Engeland en daarna met ons. Dat waren de allerlastigste onderhandelingen, welke ik ooit heb meegemaakt. Ik vond, dat er geen enkele aanleiding was om, wat dat betreft, verder te gaan dan Amerika en Engeland. De Chinezen vonden, dat er wel aanleiding toe was, maar dat pleit hebben wij gewonnen. Dit heeft heel lang geduurd. Zij trachtten door rekken wat verder te komen, maar dat is tenslotte naar onze zin beslist.

Dan moet ik nog iets zeggen van enkele Britse dominions. Canada heb ik al genoemd. Ik noem nu Zuid-Afrika. Ik heb al eens eerder gesproken over de zeer goede verhoudingen, welke wij gehad hebben met generaal *Smuts*, de wijze man van Zuid-Afrika, die meermalen in Londen kwam en wie ik altijd bij die gelegenheden heb gesproken; met wie ik vele gedachtenwisselingen heb gehad.

Australië en Nieuw-Zeeland hebben de heer *Welter* en ik bezocht, toen wij vanuit Indië teruggingen naar Engeland. Het was om het even: men moest reizen langs die weg of over de Philippijnen; toen de oorlog in het Oosten dreigde, achtten wij het gewenst, over Australië en Nieuw-Zeeland te gaan, betrekkingen aan te knopen met leidende figuren, bepaalde dingen af te spreken, voor het geval dat er iets mocht gebeuren. Dat heeft zijn vruchten gedragen. Er was daar nog nooit een Nederlandse Minister geweest, er was nauwelijks een gezant. Dit was allemaal geheel nieuw. Dat heeft een goede uitwerking gehad, omdat later de Nederlandsch-Indische Regering zich gevestigd heeft in Brisbane; daarvoor hebben wij de eerste spade in de grond kunnen steken.

Voorts spreek ik over de zorg, die wij altijd hebben gehad, waarvoor ik mij altijd veel moeite heb gegeven, om de positie van Nederland als middelgrote Mogendheid te markeren. De harde werkelijkheid brengt mede, dat een dergelijke Regering in ballingschap extra moet oppassen; men is extra-geneigd om te zeggen: Jan Zonder Land; met alle gevolgen van dien. Daarom moest gezorgd worden, dat wij erkend bleven als wat wij waren, geen grote Mogendheid, geen kleine Mogendheid, maar een middelgrote Mogendheid, een claim, die berustte op onze resources in Europa, ons volk met zijn vele grote eigenschappen, de overzeese gebiedsdelen en alles, wat wij bezaten ter zee. Ik heb u overgelegd in de vorm van een uittreksel uit mijn dagboek bij mijn memorie van Maart 1948 een

brief, die ik eens aan de „Times“ heb gestuurd, toen daarin klanken werden gehoord, die dreigden ons te kort te doen. Een dergelijke brief aan een courant is in Engeland geheel iets anders dan in Nederland. In Engeland is dit een geijkte vorm om vragen van gewicht ter kennis van het publiek te brengen; dat is niet zo'n hartekreet als het in Amerika en hier veelal is. Die rol van Nederland was relatief vrij belangrijk. Dit spiegelde zich b.v. af in het lidmaatschap van het Steering Committee van de conferentie te San Francisco, waarin wij gekozen zijn voor Europa, en later ook in het feit, dat wij, als eerste land voor West-Europa, zijn gekozen in de Veiligheidsraad. Niettegenstaande de grote handicap, waaronder wij in de oorlog leefden, is, voor wat dit betreft, het bewijs geleverd, dat wij, wat het aanzien van het land betreft, de vlag hebben hooggehouden en dat dit in het algemeen werd erkend, aanvaard en gehonoreerd.

Wat algemeen politieke vraagstukken betreft, allereerst de voorbereiding van de wapenstilstand. Najaar 1942 heeft generaal *Sikorski* de eerste Minister en de Minister van Buitenlandse Zaken van de tijdelijk in Londen gevestigde Regeringen aan een lunch verenigd, na afloop waarvan hij gezegd heeft: Hoe zou het zijn, wanneer wij eens wat meer contact onderhouden? Ik heb toen gezegd: Laten wij dat doen, maar laten wij dan ook iets serieus ondernemen; anders is dat te volatiel, laten wij de een of andere kwestie van gezamenlijk belang gezamenlijk bestuderen. Op voorstel van de zijde van Nederland is toen besloten een studie te maken betreffende de vraag, hoe een wapenstilstandsovereenkomst er uit zou moeten zien.

Ik heb dat idee geopperd, omdat wij, door de ervaring geleerd, moesten vrezen, dat zo'n wapenstilstandsovereenkomst door de grote geallieerden zou worden opgemaakt. Zo was het ook gegaan in de oorlog van 1914 tot 1918. Wij konden er natuurlijk zeker van zijn, dat, wanneer dat aan de grote geallieerden werd overgelaten, daarbij ongetwijfeld niet in de mate, waarin dat nodig was, zou worden rekening gehouden met typische belangen van bezette Mogendheden. Engeland was niet beroofd, zoals wij beroofd waren, had daardoor niet het ware begrip voor wat zo'n beroving betekent en evenmin het ware begrip voor wat men zou moeten en kunnen doen om die beroving zo goed mogelijk ongedaan te maken. Hetzelfde gold voor Amerika. Wij — hiermee bedoel ik dus al die Regeringen van bezette landen — wisten dat door de berichten, die wij uit die landen kregen, maar al te goed. Ik geef u dit bij wijze van voorbeeld, maar zo waren er tal van kwesties, die voor ons van enorm belang waren, maar waarvan wij moesten vrezen, dat die door de grote geallieerden, die geheel andere zorgen hadden en geheel andere aspecten van de zaak zagen, misschien zouden worden vergeten. Dit is een geweldig werk geweest. Daarbij kwam, naar de ondervinding ons heeft geleerd, veel meer kijken dan men op het eerste gezicht wel had gedacht. Wij hebben daarvoor een commissie benoemd. Iedere Regering zette daar twee of drie vertegenwoordigers in. Voor ons hebben daarin grote prestaties geleverd de heer *Huender*, nu nog Gouverneur van Suriname, en de heer *Star Busman*, die de secretaris-generaal is van de Western Union. De resultaten van het werk van die commissie zijn aan de grote Mogendheden aangeboden in de vorm van een uitvoerige nota met toelichting, waarin al die vraagstukken werden geanalyseerd en bepaalde redacties werden voorgesteld. Die nota heeft ook wel enig effect gehad, al is de inhoud er van niet volledig geïncorporeerd in hetgeen tenslotte uit de bus is gekomen. Het voorname was echter, dat wij in die vorm de ogen van de geallieerden, die zelf niet bezet waren en geen ervaring hadden van hetgeen een bezetting betekent, hebben geopend. Ik geloof, dat wij daarmee niets dan winst hebben geboekt.

Natuurlijk hield ons, met name ons op het Ministerie van Buitenlandse Zaken, die kleine groep mensen, die ik daar om mij heen had kunnen verzamelen, ook bezig de vraag: Wat moet er nu na de oorlog gebeuren tot betere verzekering van de internationale veiligheid? Daar heb ik met mijn medewerkers en mijn medeleden in het Kabinet, wanneer wij bepaalde conclusies hadden bereikt in het Ministerie van Buitenlandse Zaken, veel tijd en moeite aan besteed. Met name heb ik daar omstreeks Pinksteren 1942 een nota over gemaakt, die ik met machtiging van het Kabinet en natuurlijk van de Koningin met leidende figuren in Engeland en Amerika en ook in het bewind *de Gaulle* heb besproken. Daarbij sloot zich een andere nota aan, die meer liep over de vraag, hoe men Duitsland op de duur er onder zou kunnen houden, omdat wij moesten rekenen, zoals wij natuurlijk nog moeten doen, met de mogelijkheid, dat Duitsland, zijn oude nationalistische instincten volgend, weer op een min of meer expansionistische politiek zal terugvallen. Wij dienden ons rekenschap te geven van de vraag, hoe dat het best zal kunnen worden gekeerd. Wij zijn daarbij als Nederlandse Regering tot de conclusie gekomen, dat dit het best kan niet door een eeuwige bezetting, al zal een bezetting ongetwijfeld vele jaren lang nodig zijn, maar

door Duitsland onder contrôle te stellen, wat betreft de productie van staal en nitraten. Hieraan lag de overweging ten grondslag, dat er nauwelijks een oorlogsinstrument bestaat, waarbij geen staal te pas komt, en dat er geen ontplofbare stof bestaat — het was nog vóór de atoomsplijting —, waarbij de stikstof geen rol speelt. Ik heb daarbij de voorlichting gehad — ik heb de zaak persoonlijk behandeld — van een aantal bevriende Britse staalexpersten en experts op het gebied van ontplofbare stoffen, maar de grondgedachte was van Nederlandse makelij. Deze twee nota's met nog een aantal nota's, parallel daaraan, over Japan, zijn later door mij bijeengevoegd in een soort verzamelnota, welke tot nu toe nooit is gepubliceerd, maar ik zie niet in, waarom die nu niet aan uw commissie zou kunnen worden gegeven. Ik heb dus de eer deze nota aan uw commissie in fotokopie aan te bieden. Het is een stuk, dat u misschien interesseert. U zult zelf wel bepalen, of u aanleiding vindt 'die in de bijlagen op te nemen, maar ik hechte er aan u dit eens voor te leggen, opdat u zoudt zien wat de aard en het gehalte waren van de arbeid, welke daar werd geleverd.

Ik ga nu over op een ander probleem, namelijk de kwestie van de plaats van Nederland in de na-oorlogse wereld. Ook daarover hebben wij dikwijls overleg gepleegd en ik heb zelf eens een toespraak gehouden voor Radio-Oranje, welke misschien sommigen van u destijds hebben gehoord en waarvan ik hier een exemplaar bij mij heb, dat ik u zal geven. Ik doe het daarom, omdat deze radiorede een zekere internationale repercussie heeft gehad. Ik heb hier b.v. voor mij artikelen uit de „New York Herald Tribune” van 2 Januari 1944. Dat werd dus wel degelijk opgemerkt en er werd naar geluisterd. Ik heb hier de „Washington Post” van 31 December 1943. Ik maak u verder attent op het feit, dat die radiorede is afgedrukt als bijlage 1 in een boek van Sir *Edward Grigg* (nu lord *Altrincham*), getiteld „British Foreign Policy”. Ik zeg dit niet om mij er op te beroemen, doch om u de overtuiging bij te brengen, dat men wel degelijk lette op wat wij zeiden, ook wanneer dat ging in de vorm van radioredevoeringen naar bezet Nederland. Men vond blijkbaar, dat er iets inzat, dat de mensen interesseerde.

64043. De **Voorzitter**: Wat was het onderwerp van die redevoering?

A. U hebt haar daar. Ik heb het er boven gezet. Dat is dus die toespraak, welke ik eenvoudig bij wijze van voorbeeld geef. Ik heb altijd geprobeerd de Nederlandse zaak uit te dragen en kan een aantal toespraken noemen, als u het nuttig vindt: voor de internationale Kamer van Koophandel, de Londense Rotaryclub, de Reformclub, the Royal Institute of Foreign Affairs, the City Corporation te Edinburgh, te Manchester, te Liverpool, the Oxford Union, alwaar de stuatenen het Parlement nabootsen. Ook in Amerika, te New-York, te Chicago, te Washington, in Canada, in Australië en in Nieuw-Zeeland heb ik mij beijverd het Nederlandse standpunt recht te doen wedervaren, zo goed als ik kon, ook wel in de vorm van tijdschriftartikelen, in „The New York Times”, in „La France Libre”, in het Amerikaanse kwartaaltijdschrift „Foreign Affairs”. Voorts in het boekje „The Rape of the Netherlands”. Dat was het alternatief van een Oranjeboek. Ik ging er van uit: een Oranjeboek leest niemand, dus ik moet trachten een meer leesbaar boekje uit te geven, hetgeen ook is gebeurd. Dit boekje is in tienduizenden exemplaren verspreid, in het Engels, in het Spaans en in het Duits voor Zwitserland. Bovendien is er een Amerikaanse editie, voorts een Nederlandse vertaling, die is gepubliceerd ten bate van het Prins Bernhard-fonds. Ik heb tot mijn vreugde bemerkt, dat het ook hier is doorgedrongen. Tenslotte wijs ik op de nota over het voorontwerp van de United Nations, de z.g. Dumbarton Oaks text, afgedrukt met een uiteenzetting van de heer *Gerbrandy*.

Van de bijzondere politieke vraagstukken noem ik speciaal de kwestie van de annexatie van Duits gebied, een vraagstuk, waarvan de voornaamste kampioen was mijn zeer betreurde en helaas overleden collega de heer van *den Broek*, die daarvan een zeer warm voorstander was. Ik zelf heb in dit opzicht een evolutie doorgemaakt. Ik herinner hier aan de uitdrukking van ik weet niet welke grote Duitse schrijver: nur die Lumpen sind konsequent. Toen ik zag, hoe hier de Duitsers het land gingen vernielen in 1944, hoe zij in de Noordwestpolder zout water inlieten en de boerderijen vernielden, toen heeft zich in mij een proces voltrokken en ben ik van lauw tegenstander een warm voorstander geworden in die zin, dat het moest worden gedaan met mate. Het had geen zin een Duitse irredenta te scheppen, al had ik gaarne wat meer gehad dan nu uit de bus is gekomen. Ik heb daarover eens een artikel geschreven in het tijdschrift „Foreign Affairs”, dat in Amerika met instemming is begroet. Wanneer de oorlogsgroes eenmaal is uitgewoed, gaan

andere overwegingen een rol spelen; niemand had voorzien, dat de Russen tot de Elbe zouden oprukken; dat gaf aan het gehele vraagstuk een ander aspect. Men moest in Londen daarvoor gegevens verzamelen omtrent de bevolking in de te annexeren gebieden, omtrent de administratieve verdeling van het grondbezit aldaar, omtrent de geografisch het best te achten grenzen. Buitenlandse Zaken had dan na de oorlog enig voorlopig werk daarover te doen.

64044. De **Voorzitter**: Zijn omtrent dit punt, de annexatie van Duits gebied, tijdens de oorlog ook nota's tot de geallieerden gericht?

A. Nota's? Dat zou ik u niet ineens kunnen zeggen. Wij hebben wel een soort van reserve gemaakt tegenover de geallieerden, dat wij ons dit voorbehielden, maar dat is meer *urbi et orbi* gebeurd. Attlee heeft er in het Britse Parlement met instemming over gesproken.

Ik kom nu op de kwestie van de leniging van de nood in Nederland, een zaak, die al heel spoedig onze bijzondere aandacht heeft vereist en gehad. Nederland was van alle landen, die een Regering in Londen hadden, het eerste, dat een organisatie en een plan op touw heeft gezet om daar stelselmatig wat aan te doen. Wij zijn begonnen met voedsel te kopen, met name in de Verenigde Staten en Canada, waarbij zich grote verdiensten heeft verworven de heer van *Stolk*, de bekende Rotterdammer, die nog steeds in de Verenigde Staten woont en daar nog steeds voor graanzaken voor de Nederlandse Regering werkt. Vele anderen hebben ons toen gevolgd, met het resultaat, dat de prijzen stegen. Wij hadden eigenlijk, voor wat er beschikbaar was, te veel in handen. Daaraan is tot op zekere hoogte een eind gemaakt. Men heeft toen gezegd, dat dit in onderling overleg moest gebeuren. Wij hebben wel bedongen, dat wij mochten houden, wat wij door eigen initiatief en ijver hadden verworven, en dat heeft ons natuurlijk een grote steun gegeven bij het overige, dat op dit gebied is verricht, met name ook, toen het eenmaal zover was, dat het kon worden aangevoerd. Er deden zich natuurlijk heel moeilijke opslagkwesties voor. Men kan graan niet onbepaald bewaren, maar door het telkens weer te verkopen en te ruilen voor jonger graan is dat tenslotte allemaal heel goed gelopen. Dit was een zeer groot stuk werk, waarin ook de heer *Steenberghe* bijzonder verdienstelijk bezig is geweest.

64045. De **Voorzitter**: U brengt dit in verband met de werkzaamheden van het Departement van Buitenlandse Zaken.

A. Niet alleen. Ik spreek over de buitenlandse politiek. Mijn uiteenzetting is niet beperkt tot het Departement van Buitenlandse Zaken, maar ik spreek nu over wat de Regering heeft verricht op het gebied van de buitenlandse politiek en de buitenlandse vraagstukken. Ik heb hierboven staan „Diverse vraagstukken”. Dat zijn de vraagstukken, waarin ik met het Departement van Buitenlandse Zaken een groter of kleiner aandeel heb gehad. Hier lag het groten-deels in andere handen — ik heb ook uitdrukkelijk de heren van *Stolk* en *Steenberghe* genoemd —, van de Departementen van Economische Zaken, van Financiën, enz. Dat werk moest door de gezanten bij de betreffende Regeringen worden ondersteund. Die heren moesten worden ingeleid, die Regeringen moesten worden gewonnen voor het principe en eerst wanneer dat was gebeurd, konden deze uitvoerende ambtenaren of Regeringspersonen aan het werk gaan.

64046. De **Voorzitter**: Waar ressorteerde de missie-*Steenberghe* ambtelijk onder?

A. Ambtelijk onder het Ministerie van Economische Zaken. Er was natuurlijk een nauwe samenwerking niet de ambassadeur in Washington. Gedeeltelijk waren zij ook in hetzelfde gebouw gehuisvest.

Ik heb u vanmiddag al een kleine statistiek mogen geven van de stappen, die wij hebben gedaan in het belang van die voedselvoorziening, die in de loop van jaren legio zijn geweest. Daar is werkelijk — ik spreek hierbij niet over mij zelf, maar voornamelijk over anderen — zeer veel werk gedaan, niet het minst ook door de heer *Michiels van Verduynen*, die daarover een voortdurend contact met Britse Regeringspersonen heeft gehad, zoals met lord *Selborne* en lord *Drogeda*.

Ik wil nu nog even spreken over de U.N.R.R.A.

Het toeval wilde, dat ik goede relaties had met de oud-Gouverneur van de Staat New York *Lehmann* en niet minder met zijn rechterhand *Francis Sayre*, die oorspronkelijk in Siamese dienst is geweest. Wij hebben samen eens een handelsverdrag gesloten, ik ineen in 1924. Ik heb hem later teruggevonden als hoge commis-

saris van de Verenigde Staten in de Philippijnen. Hij was toen vervolgens weer onderhoofd van de U.N.R.R.A. Daardoor ben ik, in Amerika vertoevende, er van het begin af bij geweest. Ik heb het later weer overgedragen aan de organen, welke zich er speciaal mee belastten, met name een afdeling van het Departement van Economische Zaken, maar daar zijn wij dus ook van het begin af met onze wensen, hoop en verlangens bij geweest.

Nu een woord over de bescherming van Nederlanders.

Ik moet hier een somber onderwerp aanroeren, Mijnheer de President. Dat betreft in de eerste plaats de vele stappen, welke zijn gedaan ten bate van ter dood veroordeelden, een uiterst delicate zaak, want, zoals u wel weet, in zulke gevallen kan men door een teveel aan belangstelling te tonen weleens het omgekeerde bereiken van hetgeen men wenst te bereiken. De Bulgaarse Regering heeft gezegd, dat, wanneer met name Engeland en Amerika niet zoveel belangstelling voor *Petkof* hadden getoond, *Petkof* misschien nog in leven zou zijn geweest. Wij hebben dit gevaar meermalen voor ons gehad; dat was een zeer nare zaak. Ik moge nu weer eens een paar statistische gegevens noemen. Ik weet niet of het u interesseert, maar dan krijgt u van de intensiteit van dit bedrijf een beeld. In 1943 zijn er stappen gedaan met gepaste behoedzaamheid op 25 Maart, 5 April, 5 April, 3 Mei, 28 September, 6 October, 25 October en 1 November. Dat was, zoals het vroeger heette in de Troonrede, een voorwerp van aanhoudende zorg van de Regering, maar inderdaad van aanhoudende zorg. Wij kregen de berichten langs allerlei wegen en dan werd er geprobeerd om die mensen te ruilen of gratie voor hen te krijgen, langs allerlei wegen, via Zweden, Zwitserland, meestal via de Mogendheden, die onze belangen in het betreffende land verzorgden. In Duitsland was dit, zoals u weet, Zweden.

64047. Jonkvrouw **Wttewaall van Stoetwegen**: Heeft dat ook wel resultaat gehad?

A. Heel weinig, want wij konden eigenlijk geen ruilobjecten aanbieden; dat was de grote moeilijkheid.

64048. De **Voorzitter**: Wij zijn nl. bij de behandeling van de verbindingen met het bezette Nederlandse gebied nogal eens gestuit op gevallen van mensen, die in Duitse handen gevallen en ter dood veroordeeld waren en over wie kennelijk uitwisselingsonderhandelingen waren gevoerd. Ik geloof niet, dat ik mij één geval kan herinneren, waarin het inderdaad tot zulk een uitwisseling is gekomen, wel dat op grond van die uitwisselingsonderhandelingen de uitvoering van het doodvonnis is vertraagd en in sommige gevallen ook weleens zó lang vertraagd, dat het niet is doorgegaan.

A. Ook het Vaticaan heeft hierbij herhaaldelijk geholpen.

Verder riatuurlijk talloze stappen ten bate van Engelandvaarders in allerlei landen — hier verwijs ik weer naar de commissie-Clevringa —, maar die stappen moesten worden gedaan tot in Engeland toe. Zij werden daar opgevangen, in een instituut, een soort van safe, de Patriotic School gestopt.

Soms konden wij aannemelijk maken, dat mensen, die van de meest vreselijke dingen verdacht waren, totaal onschuldig waren. Ik herinner mij enkele Rotterdamse jongelui, die ik zelf los gekregen heb. Het was een voortdurend opletten. Dan stappen doen ten behoeve van Joden in Cuba, in Zuid-Amerika, in Paraguay. Wij hebben ook pogingen gedaan om Joden naar Palestina te krijgen. Daar speelde die dr. Kersten ook doorheen.

64049. De **Voorzitter**: In welk opzicht?

A. Wij wisten van de heer Kersten niets, maar deze heeft beweerd, dat hij vele pogingen had gedaan om Joden te redden. Wij hadden lijsten van Joden met een Palestijns visum; die werden via Zweden doorgegeven aan de Duitsers, met de mededeling er bij: die kunnen ergens heen, van die heb je dan geen last meer. Ik heb nog van die lijsten overgehouden; die zal ik u gaarne overleggen.

De **Voorzitter**: Ik zal aan de heer Schilthuis, de voorzitter van onze derde sub-commissie, mededelen, dat u die lijsten nog heeft en dat het van belang is, u daarover te horen. Het is echter ook mogelijk, dat men inmiddels reeds zoveel getuigen daarover gehoord heeft, dat het niet nodig is.

A. Met het meeste plezier. Men kan die zaak rustig openleggen wat die lijsten betreft. De kwestie van die lijsten van Joden is een brandende kwestie.

Er ging ook veel werk zitten in de kwesties betreffende Curaçao en Suriname.

Omtrent de financiële gestie heb ik u gegevens doen toekomen bij de Memorie van Maart 1948.

Nu een grote rubriek, samen te vatten onder het opschrift admini-

stratieve zaken. Ik noem als een groot object — ik za! het niet hebben over de duizenden zaken ten behoeve van particulieren, die bij elk Ministerie van Buitenlandse Zaken geregeld en altijd spelen — de inventaris, die wij hebben gemaakt — wij zijn het enige land, dat dat gedaan heeft — van de Nederlandse belangen in Duitsland, een inventaris, die wij gemaakt hebben om aan de geallieerden te overhandigen, om hen door hen hun troepen attent te maken op bepaalde fabrieken, die wel in Duitsland lagen en door Duitsers werden beheerd, maar die Nederlands eigendom waren, zodat zij daarmee met bijzondere voorzichtigheid moesten omgaan. Ik wil niet zeggen, dit het succes daarvan groot is geweest, maar wij kunnen zeggen, dat wij niets hebben nagrlatec om daar zo goed mogelijk voor te zorgen. Dat is een hele uitzoekkerij geweest, want er liepen ook weleens elementen onder, die dachten: Dat is een mooie gelegenheid om ons als Nederlands bezit aan te melden; daar kunnen wij misschien beter van worden. Dat moest dus worden geverifieerd en uitgezocht en daar heeft met name de juridische en economische afdeling, klein als zij was, — want wij waren met weinigen — veel werk aan gehad. Dat is aan de geallieerden, ook aan Rusland, gegeven, met verzoek dat ter kennis te brengen van de troepen, die dat zouden behoren te weten.

Ik noem verder de herziening van het reglement op de buitenlandse dienst. Er waren tevoren allerlei verspreide reglementen, een diplomatiek reglement, een consular reglement, een reglement op de kanseliers, eer, reglement op de verhuizingen, enz. Daarvan hebben wij tijdens de oorlog een soort codificatie gemaakt, die later de Raad van State is gepasseerd en als algemene maatregel van bestuur is ingevoerd, met als voornaamste gedachte, wat wij zouden kunnen noemen, een wijdere openstelling van de dienst voor jongelui uit alle mogelijke maatschappelijke kringen, dus wat men placht of misschien pleegt te noemen: democratisering van de buitenlandse dienst. Daarin werd ook gesproken over studiebeurzen e.d. Dat heeft ook wel effect gehad, zoals u misschien weet. Men schijnt zich nog altijd voor te stellen, dat dit nog moet gebeuren, maar hoe het dan zou morten gebeuren na wat er al gebeurd is, vergeet men er altijd bij te zeggen.

Aan de terugkeer van het Departement naar den Haag zat heel veel vast. Ik zal u daarmee niet vervelen. Het lijkt zo'n eenvoudig onderwerp, maar het was een zeer ingewikkelde zaak, waaraan zich speciaal wijlen de gezant *Je Decker* heeft gewijd.

Economische Zaken. Ik noem alleen de Benelux, geboren in een kamer van het Savoy Hotel met als opschrift „Patience“. Dat heb ik altijd symbolisch gevonden. Deze voorstudies hebben geleid, zoals u weet, tot de conventie van 1944, die het begin is geweest van de gehele Benelux-opzet en die daarna is uitgewerkt en nog steeds wordt uitgewerkt.

64050. De **Voorzitter**: Kunt u nog iets meer vertellen van de wijze, waarop dat initiatief is geboren?

A. Zeker. Ik wil zoveel vertellen, als u wilt en als ik zelf kan.

De Benelux heeft twee vaders en drie peetvaders gehad. De vaders waren de heer van den Broek bij ons en de heer *Cutt* van de kant van België. Dat waren twee grote vrienden. Die vriendschap berustte op gemeenschappelijke belangen bij de tin. De heer *Gutt* had die belangen, wat België betreft, in de Congo en de heer van *den Broek* had ze, wat betreft het toenmalige Nederlandsch-Indië, bij de Billiton Maatschappij. Die twee kenden elkaar en hun ideeën liepen voor een groot deel parallel. Zij hebben gezegd — wie het het eerst heeft gezegd, weet ik niet — Wij moesten zoiets zien te doen; laten wij Spaak en van *Kleffens* er bij halen en vragen, wat die er van denken, want daar zit een stuk politiek in. Ik heb daar van het begin af buitengewoon veel voor gevoeld en voel daar nog veel voor. De heer Spaak dacht er ook zo over. Wij hebben Luxemburg er bij gehaald in de persoon van de heer *Bech*, die zo'n beetje alles deed voor Luxemburg. Wij hebben toen de deskundigen gevraagd hierover voorbereidend werk te doen en dat heeft tenslotte geleid tot de conventie van begin September 1944. Zo is het eigenlijk gegaan. Die vaders waren dus de heren van *den Broek* en *Gutt*; peetvaders waren de heren Spaak, Bech en ik zelf. Die vijf hebben het gedaan, althans onder hun auspiciën is het gedaan. Er stak nl. statistisch en ander voorwerk in, dat door de ambtenaren heel goed is gedaan.

64051. De **Voorzitter**: Hebt u het gevoel, dat die gedachte door het feit, dat men daar gezamenlijk zat in Londen in oorlogstijd, bevorderd is, m.a.w. dat het onder die omstandigheden heel wat gemakkelijker is gegaan dan onder normale omstandigheden het geval zou zijn geweest!

A. Bepaald. Men zag elkaar voortdurend, het contact was gemakkelijk, veelvuldig en hartelijk. Dat was een van de heldere, goede zijden van die ballingschapsperiode.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Men stond onder gezamenlijke druk.

A. Ja, en zo'n vriendschap als van de heren *van den Broek* en *Gutt* is afgestraald op mij; die bestaat nog in volle glorie. De heer *Gutt* is nu voorzitter van het International Monetary Fund.

Hel is gauw afgelopen, als ik u daarmee kan troosten.

De **Voorzitter**: Wat de duur betreft, zijn wij hier alles gewend. Daardoor behoeft u zich dus niet te laten afschrikken.

A. Het gaat mij evenzo.

Dan de voorlichtingsdienst. De voorlichting werd bedreven onder de leiding van heer *Gerbrandy*, met dien verstande, dat de boekhouding van de voorlichtingsdienst (onder de onmiddellijke leiding van de heer *Pelt*) bij mij berustte. Dat berustte op do ervoudige overweging, dat de heer *Gerbrandy* geen comptabele afdeling had. Dat was een zeer klein Departement. Er werd natuurlijk boekgehouden, maar er was niet een staf, hoe klein ook, die het er bij kon doen, en daarom had ik de administratie. Daarvan heb ik in één opzicht last gehad: er was één afdeling, welke over de schreef ging, maar verder is het heel goed gegaan. Nu was er een materiële kant aan, welke ik altijd met gepaste zorg heb trachten te verzorgen, namelijk het politiek overzicht van Radio-Oranje over buitenlandse politieke aangelegenheden. Dat ging op de volgende manier. Iedere Donderdagmiddag kwamen de heren *de Jong* en *Spoelstra*, alias *Den Doolaard*, bij mij en dan werd gedurende een uur of meer of minder, al naarmate het nodig was, de uitzending besproken en in elkaar gezet, welke de volgende dag zou worden gehouden, meestal door de heer *de Jong*.

64052. De heer **Posthumus**: Wie deed het bij uw afwezigheid?

A. Dan deed meestal de heer *van Bylandt* het. Ik heb er altijd veel belangstelling voor gevoeld, omdat mij van zoveel belang leek, dat dit halfuur, of korter, zoveel mogelijk geconcentreerd gaf, wat het Nederlandse volk een denkbeeld zou kunnen geven van hetgeen er in de wereld gebeurde. Dat is altijd een erg aardige verhouding geweest en ik bewaar daaraan de allerbeste herinnering.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Het politiek weekoverzicht van Radio-Oranje was voor heel veel mensen het punt van de radio-uitzendingen.

A. Dat hoor ik met veel plezier, want in de eerste plaats *den Doolaard* en de heer *de Jong* en ik zelf hebben geprobeerd, dat zo goed mogelijk te verzorgen, hetgeen op die Donderdagmiddagbijeenkomsten moest gebeuren.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen**: Er waren heel veel mensen, die niet meer luisterden naar Radio-Oranje behalve naar dat politieke weekoverzicht, mensen, die zelf geen mogelijkheid om te luisteren hadden, doch toch nog een gelegenheid zochten om die uitzending op Vrijdagavond te horen en een afspraak maakten om bij anderen daarnaar te komen luisteren.

A. Ik denk, dat, wanneer die toespraken van de heer *de Jong* eens gebundeld waren, zij een aardige kroniek van geheel de oorlog zouden vormen, juist omdat wij daar een meedogenloze condensatie moesten toepassen, zodat de hoofdzaken op pregnante manier daaruit te voorschijn kwamen.

Ook de andere Ministers hebben de Nederlandse gedachte uitgedragen; ik wil niet zeggen, dat ik daarvan een heel of half monopolie heb gehad. De heer *Gerbrandy* heeft zich in dit opzicht ook zeer verdienstelijk gemaakt, andere Ministers evenzeer. Het lag echter in bijzondere mate op mijn weg om dat te doen; ik heb dat zo goed mogelijk gedaan en volgehouden.

Voor vele andere zaken op het terrein van het Departement van Buitenlandse Zaken verwijs ik naar Bijlage II van mijn memorie van 13 Maart 1948.

Ik zou gaarne deze uiteenzetting willen besluiten met een kort woord van hulde aan mijn medewerkers. In de eerste plaats denk ik dan aan graaf *van Bylandt*, die, toen de oorlog uitbrak, op weg was naar China, waar hij tot gezant was benoemd en die een trouw, uiterst ijverig en voortreffelijk waarnemend Secretaris-Generaal is geweest, een man, die in alle bescheidenheid heeft gewerkt, maar die een hoeveelheid werk heeft verzet, waarvoor ik altijd nog het grootste respect moet hebben. Verder denk ik aan verreweg de meeste vertegenwoordigers van Nederland in het buitenland, waarbij ik in het bijzonder herdenk de heer *Michiels van Verduynen*, die een steunpilaar is geweest niet alleen van het Nederlandse beleid, maar door zijn grote

common sense, die hij ia zo hoge mate bezit, als Minister Zonder Portefeuille. Wij moeten buitengewoon blij zijn, dat hij zich voor die nevenfunctie heeft laten vinden. Ik heb aan die verhouding niet anders dan beste herinneringen bewaard.

64053. De **Voorzitter**: Heeft hij u ook altijd vervangen bij uw afwezigheid?

A. Ja.

Dit is dan het algemeen overzicht van dit wijde terrein, waarbij ik veel in het duister of halfduister moet laten, als zijnde van minder belang, toch een overzicht dat u althans de gelegenheid geeft u rekenenschap te geven van wat daar nu eigenlijk gebeurde. Er is met ijver gewerkt; ook wat dit betreft, kan ik niet anders zeggen dan dat ik mijn medewerkers erkentelijk blijf; het was maar een klein gezelschap, rnaar de intensiteit en toewijding van hen hebben ons er doorgehaald. De resultaten naar buiten, wat sommigen hier ook mogen zeggen, waren niet onbevredigend.

Ik weet niet of u nog moed, tijd en lust heeft om vragen te stellen; ik hoop nog eens te mogen terugkeren hier, maar ik zal ook nu met grote animo klaarstaan om, indien u mij nu wilt ondervragen, daarop naar mijn beste weten antwoord te geven.

64054. De **Voorzitter**: Er is nog een reeks van problemen, die u niet heeft aangeroerd en ten aanzien waarvan ik het toch wel op prijs zou stellen, wanneer u daarvan iets zoudt willen mededelen, namelijk de vraagstukken, ook van internationale aard zijnde, voorzover ze verband houden met de gebeurtenissen in Nederlandsch-Indië.

A. Wat dit betreft, heb ik al genoemd Japan. Japan was echter een vijand. Wij hadden ook vrienden. Ik ben zelf in 1941 naar de Philippijnen gegaan en heb daar gesproken met vrienden; dat waren de Amerikanen, die zich toen nog zeer op de vlakte moesten houden, omdat zij neutraal waren. Maar daarheen overgekomen zijnde, is men mij met uiterste hoffelijkheid tegemoet gekomen, daar had ook de ontmoeting plaats met de commandant van de Britse zee-, lucht- en landmacht, de heer *Brooke Popham*, die later van het toneel is verdwenen. *Brooke Popham* en ik — de heer *Welter* was er ook bij — hebben overleg gepleegd, ten einde te bereiken, dat er eenheid zou zijn in het seinwezen en in al zulke dingen, die de elementen vormen voor een gemeenschappelijke oorlogvoering. Dit is heel nuttig geweest. Wij hebben dat contact via Singapore voortgezet. Generaal *ter Poorten* is daar naar toe gegaan. Daar is heel veel technisch werk door de militairen verricht.

64055. De **Voorzitter**: Naar ik heb begrepen, heeft dat zijn eigenaardige moeilijkheden gehad, omdat de verhoudingen in het oosten anders lagen dan hier. Wij hebben begrepen, dat dit overleg met een zekere behoedzaamheid moest plaats hebben.

A. Inderdaad. Dat was niet altijd gemakkelijk, vooral omdat sommigen van die officieren door lengte, lichaamsbouw en haarkleur tot de meest opvallenden behoorden, die beschikbaar waren. Maar, dat is toch goed afgelopen.

Op het diplomatieke terrein was er, zoals ik heb gezegd, ook wel iets. Ik heb hier een nota uit 1941, dus uit die zelfde tijd vóór Pearl Harbour, toen wij met Engeland een algemene gedachtenwisseling voerden juist ook met het oog op de dreiging, die naderde. Naar aanleiding van wat ik hier weleens — ik weet niet meer in welke courant — heb gelezen, nl. dat Engeland het op onze koloniën voorzien zou hebben, wil ik u toch een mededeling doen. Ik heb niet de vrijheid die gehele nota over te leggen. Ik zou de bemiddeling van Buitenlandse Zaken moeten inroepen om de Britse Regering te vragen, of er bezwaar tegen bestaat, dat die gehele nota wordt overgelegd en dus wordt gepubliceerd. Misschien wil de griffier zo goed zijn aan te tekenen, dat het een nota is van de heer *Anthony Eden* aan de heer *Michiels van Verduynen* van 5 September 1941, no. F 8675/230/G. Er staat boven „Secret”. Dat geeft een extra-aanwijzing, dat wij hier de correcte weg zullen moeten bewandelen. Maar ik wil toch wel zeggen — daartegen kan nooit bezwaar bestaan —, dal: daarin de volgende passage voorkomt:

„They — uit het voorafgaande blijkt, dat hiermede bedoeld wordt His Majesty's Government in the United Kingdom — „consider themselves to have already assumed the duty of safeguarding and restoring the possessions and rights of the Netherlands to the best of their ability during the war and at the peace. It follows therefore that an attack on the Netherlands East Indies would lead them to do the utmost in their power to this end.”

Hieruit volgt, dat „possessions” niet moet worden verstaan in de zin van b.v. de inventaris van het Koninklijk paleis, maar in de zin van onze overzeese gebiedsdelen. Mij dunkt, dat hiermede dus aan dat boosaardige praatje de bodem wel is onttrokken, tenzij men aan elke verzekering gaat twijfelen, maar ik leg de freule en de heren de vraag voor, of men dan nog in de wereld kan verder komen. In ieder geval — dat doet voor mij de deur dicht —, ik heb nooit iets gemerkt in de oorlog dat mij de indruk heeft gegeven, dat deze verzekering niet oprecht gemeend zou zijn.

64056. De **Voorzitter**: In de discussies over het Indonesische vraagstuk hier te lande speelt ook nogal eens een rol het akkoord of de regeling, getroffen tussen Amerika en Engeland over de afbakening van de militaire invloedssferen, waarin deze landen in de Pacific en met name in het tegenwoordige Indonesische gebied zouden optreden. Kent u die geschiedenis? Weet u, hoe dat is gegaan, en kunt u dat mededelen?

A. Ja, Mijnheer de President! Een duidelijke uiteenzetting er over vindt u in het boekje van dr. *van Mook*; die is vrij volledig. Hij zegt er over:

„Intussen schijnt ook in Quebec, bij de totstandkoming van S.E.A.C.” — South East Asia Command, dat was het commando van *Mountbatten* —, een uitbreiding van het operatieterrain voor dit commando overwogen te zijn, of althans van Britse zijde te zijn voorgesteld, uiteraard met het oog op de Britse belangen in Zuid-Oost-Azië in het algemeen en op de bevrijding van Brits-Borneo en Hongkong in het bijzonder. Het besluit daartoe werd in die maanden wel verwacht, doch bleef uit.

Eerst tijdens de bijeenkomst van de Grote Drie te Potsdam schijnt deze zaak wederom te zijn geactiveerd en werd klaarblijkelijk beiloten, dat de grenswijziging, die geheel Nederlandsch-Indië binnen het operatiegebied van S.E.A.C. zou brengen, te gelegener tijd tot stand zou komen. Uit bepaalde mededelingen, die ik” — dat is dr. *van Mook* — „te Kandy vernam, moet ik opmaken, dat men daarbij het oog had op een datum in October 1945, nadat in September van dat jaar de eerste aanval op Malaya zou zijn ontketend en dit gebied op de vijand zou zijn heroverd.

Zoals men weet, vond de overdracht plaats op 15 Augustus.” (Dr. H. J. *van Mook* „Indonesië, Nederland en de wereld”, Amsterdam 1949).

Dat laatste kwam door de volkomen onverwachte ontwikkeling in Japan, waar door het gebruik maken van de atoombom een ontknoping heeft plaats gevonden, welke niemand had voorzien en waardoor de gehele aanval op Malaya is kunnen uitblijven.

Hij zegt dan op blz. 56—57 ook nog dit:

„In Augustus 1943 echter besloot de geallieerde oorlogsleiding tijdens de eerste bijeenkomst van President *Roosevelt* en Minister-president *Churchill* te Quebec tot de instelling van een South East Asia Command (S.E.A.C.) onder admiraal *Mountbatten*, waarvoor een operatieterrain werd vastgesteld, dat o.m. Burma, Malaya en Sumatra omvatte. Voor Nederlandsch-Indië hadden wij dus van dat ogenblik af met twee geallieerde opperbevelhebbers te maken: Generaal *MacArthur* in de Amerikaanse en Admiraal *Mountbatten* in de Britse sfeer. Dit betekende al dadelijk voor ons een verdeling van het werk over Washington en Londen en over twee hoofdkwartieren. Dat van Generaal *MacArthur* was achtereenvolgens gevestigd te Melbourne, Brisbane, Hollandia, Tacloban (Leyte) en Manila; dat van Admiraal *Mountbatten* bevond zich aanvankelijk te New Delhi, ging al vrij spoedig over naar Kandy op Ceylon, van waar het-in-het-einde van de oorlog naar Singapore verhuisde.

Als gevolg hiervan was het nodig om zowel te Londen als te Washington de verhouding in bespreking te brengen, die zou bestaan tussen het geallieerde opperbevel en het Nederlandse gezag bij mogelijke herovering of bezetting van delen van Nederlandsch-Indië.”

Ik zelf teken daarbij aan, dat op de conferentie van Potsdam, die op 2 Augustus 1945 geëindigd is, besloten is, dat ook Java onder South East Asia Command (S.E.A.C.) en dus niet langer onder *MacArthur* zou ressorteren. Ook Australië zou een rol krijgen in het gedeelte, waar de Amerikanen bleven opereren. Dat was dus alles, behalve Java en Sumatra. Het zijn dan ook Australische troepen geweest, die hebben gevochten op de oostkust van Borneo en elders. De overgang van Java naar S.E.A.C. had plaats op 15 Augustus 1945, de dag van de overgave van Japan. Tevoren schijnt nog overwogen te zijn geheel Indonesië onder S.E.A.C. te brengen, maar dat is niet

gebeurd. Niet vermoedende, dat de Britten niet gereed waren voor de taak, Java terstond te bezetten — daar pleitte alles tegen; waarvoor zouden zij het dan op zich hebben genomen; zij waren echter niet klaar — richtte de Nederlandse Regering op 17 Augustus 1945 een nota tot de Britse Regering, door tussenkomst van Hr. Ms. ambassadeur te Londen. Ook over die nota moet toestemming tot publicatie aan Buitenlandse Zaken gevraagd worden; ik zou het zeer toejuichen wanneer uw commissie aan Buitenlandse Zaken toestemming zou vragen, die nota te doen overleggen. Bij die nota van 17 Augustus 1945 is gevoegd een hele schaal met alle mogelijke gegevens over de Nederlandse troepen, die men in de periode September 1945 tot Februari 1946 daarheen zou willen brengen, zowel uit Nederland als uit Amerika.

64057. De **Voorzitter**: Moet ik hieruit afleiden, dat de Nederlandse Regering tevoren niet er van op de hoogte was, dat voornemens bestonden om het S.E.A.C. uit te breiden?

A. Neen! Dat is een van de dingen geweest, waartegen wij ernstig bezwaar hebben gemaakt. Dat hebben wij ook niet onder stoelen of banken gestoken.

64058. De **Voorzitter**: Wanneer zijn die bezwaren gemaakt'?

A. Na de conferentie van Potsdam. Deze eindigde op 2 Augustus 1945. In het communiqué, door de Russen en Amerikanen naar aanleiding van deze conferentie uitgegeven, staat niets over deze zaak.

64059. De **Voorzitter**: Dat heeft u dus niet uit dat communiqué kunnen lezen.

A. Neen. Ook niet uit een daarop gevolgde mededeling. De heer *Michiels van Verduynen*, die toen die stappen moest doen — ik was toen ambulante; ik vertoefde drie dagen van de week in den Haag en drie dagen in Londen en daarom moest ik even met de heer *Michiels van Verduynen* verifiëren, hoe het was gegaan —, heeft mij geschreven:

„Ik herinner mij nog op dit punt verschillende gesprekken tussen ons, waarin *Gerbrandy* ook zijn aandeel had en waarvan de teneur was: zoveel mogelijk geheel Indonesië in het Britse operatiegebied inschakelen, opdat daardoor vermeden zou kunnen worden de toentertijd verwachte moeilijkheid, dat Amerika niet voor het bestaan van colonial empires zou willen vechten.”

Wij waren niet heel rouwig om die ruil, want in Amerika werd aldoor gezegd (dat geluid werd al gehoord in het begin van 1943): „Why give the Netherlands Indies back to the Dutch? Why should American boys die for the restoration of colonial empires?”

64060. De **Voorzitter**: Als de heer *Michiels van Verduynen* zich gesprekken herinnert, waarbij ook de heer *Gerbrandy* tegenwoordig was, bedoelt hij dus gesprekken uit de Londense tijd?

A. Inderdaad, want wij hielden ons voor ogen, dat een overdracht van deze zaak aan de Britten in zoverre beter was, dat de Amerikanen, die ten enenmale dit soort verhoudingen niet goed begrepen en altijd een parallel trokken met hun eigen revolutionaire periode van de strijd tegen de Engelsen, weleens ongenegen zouden kunnen zijn daarbij naar behoren te helpen. Wij gingen er — dat was het sluitstuk van de redenering — vanzelfsprekend van uit, dat de Britten dan ook in staat zouden zijn die taak ten uitvoer te leggen.

64061. De **Voorzitter**: Maar dan zie ik de rechte lijn in deze gedachtengang niet. In 1943 en 1944, voordat deze zaak beslist was, was dus, als ik het goed heb begrepen, de opvatting van de Nederlandse Regering te Londen, dat er de voorkeur aan moest worden gegeven, dat het een zaak van de Britten was. Dit betekende dus uitbreiding van het S.E.A.C. Nu meen ik u zo verstaan te hebben — maar daarin kan ik mij vergissen —, dat, nadat de beslissing van Potsdam bekend was geworden, daartegen berwaar is gemaakt. Die beslissing hield in een zekere uitbreiding van het S.E.A.C. Ging nu dat bezwaar tegen die uitbreiding of tegen het feit, dat die uitbreiding niet ver genoeg ging?

A. Het bezwaar ging tegen het feit, dat het buiten ons om was beslist. Wij waren wel blij, in de veronderstelling, dat de Britten deze taak ten uitvoer zouden kunnen leggen, dat het Britse gebied wat werd vergroot, maar het beviel ons niet, dat hier een beslissing was genomen buiten ons om.

64062. De **Voorzitter**: Word er niet bij gezegd, dat men er de voorkeur aan zou hebben gegeven, wanneer het S.E.A.C. geheel Indonesië zou bezetten?

A. Dat is niet gezegd, want dat behoorde niet tot de politieke realiteit.

64063. De **Voorzitter**: U wilt zeggen, dat het was beslist?

A. Wij wisten, dat Engeland dat niet kon, omdat het zo'n groot gebied was. Toen zat *MacArthur* al in Celebes en in Morotai. Dat was dus niet aan de orde. Ik wii hierbij aantekenen, dat men vooral niet inoet denken: Wij waren maar klein grut; daarover werd beslist. Zelfs Engeland werd in belangrijke beslissingen niet altijd door de Verenigde Si-aten geraadpleegd. Ik heb hier ern uiteenzetting van *Churchill*, opgenomen in de „Nieuwe Rotterdamse Courant" van 22 Juli van dit jaar, waarin het volgende staat:

„Op de vraag van *Foot* of *Bevin* uilde zeggen, dat ten aanzien van de eis van onvoorwaardelijke overgave de Regering" --- dat is dus de Biltse Regering --- „totaal niet was ingelicht, antwoordde *Bevin*: „Wij hooiden er het eerst van uit de krant". *Churchill* zei hierop: „Ik heb het liet eerst gehoord van tie lippen van President *Roosevelt*". *Bevin* antwoordde hierop weer, dat hij als de eis in het Kabinet ter sprake was gebracht, er nimmer mee zou hebben ingestemd."

U ziet, in oorlogstijd is allerlei mogelijk:, wat in vreedstijd meer langs lijnen, welke men zou verwachten, zou worden behandeld.

64054. De **Voorzitter**: Nu zegt u: er werd bezwaar gemaakt tegen het feit, dat men dit eenvoudig had beslist zonder enig vóór-overleg met ons; ddarna zegt u, dat, uitgaande van de gedachte, dat de Engelsen in staat zouden zijn het hun toegewezen gebied effectief te bevrijden, een aantal gegevens werd overgelegd. U had echter wel tevoren het idee, dat, hoezeer men wenste, dat het S.E.A.C.-gebied geheel Indonesie zou omvatten, de Engzlsen de bevrijding van het totale gebied wel niet aan zouden kunnen. Had u daarentegen wc2 de gedachte, dat zij het gebied, dat zij er bij hadden gekregen, o.a. Java wel aan zouden kunnen'?

A. Ja; dat was niet zoveel meer. Ik heb ook genoemd de overweging, dat de Amerikanen en Australiërs al in het oostelijk gebied zaten. U weet, dat Morotai al in een betrekkelijk vroeg stadium na Nieuw-Guinea is buitgemaakt. Toen is de sprong gemaakt naar Balikpapan en Tarakan om de olievindplaatsen en -raffinaderijen in handen te krijgen. Dat kwam dus niet meer voor ern Britse toewijzing in aanmerking.

Dat protest is niet ai te zwaar geweest, want als u blij bent, protesteert u niet al ie hard. Wij vonden echter dat de manier, waarop het was gegaan, onjuist was.

54065. De **Voorzitter**: De misrekening is geweest, dat men niet tevoren heeft geweten, dat de Engelsen niet voldoende troepsn beschikbaar hadden?

A. Dat is de Engelsen later ook duidelijk gezegd.

De **Voorzitter**: Maar toen was het natuurlijk gebeurd.

A. Wij hebben dat niet alleen niet over onze kant laten gaan, maar er zijn ook duidelijke woorden bij gebruikt.

64066. De **Voorzitter**: Ik zou u nog een enkele vraag willen stellen over een punt, dat reeds behandeld is in het tweede deel van het verslag van de Enquêtecommissie, nl. de verbreking van de diplomatieke betrekkingen met Italië. Uit de verschillende verklaringen, die daarover zijn afgelegd, en ook uit uw memorandum betreffende het buitenlands beleid, dat in ons bezit was, is gebleken, dat de weg, die is afgelegd vanaf het verbreken van de diplomatieke betrekkingen niet Italië tot het in oorlog geraken inet Italië, een zeer gecompliceerde is geweest. Speciaal op grond van citatrn, overgenomen uit uw memorandum, is de commissie in haar verslag tot de volgende conclusie gekomen:

„Blijkens deze gegevens is derhalve de verhouding tot Italië in alle mogelijke trappen en graden geregeld. Nederland heeft zich eerst met ingang van 11 December 1941, derhalve nadat het met Japan in oorlog was geraakt, en Italië zich ook aan de zijde van Japan had geschaard, in oorlog met Italië beschouwd."

Verder wordt hierover door Ce commissie gezegd:

„Van wijder strekking is de vraag of de in Juni 1940 door de Regering genomen beslissing met betrekking tot de tegenover Italië aan te nemen houding juist is geweest, dan wel of terstond

tot een oorlogsverklaring had moeten worden overgegaan. De commissie stelt zich voor deze vraag nader te bezien bij de behandeling van de onderwerpen, die berekking hebben op het buitenlandse beleid en op het militaire beleid, dat door de Regering te Londen is gevoerd."

A. Het is een doodeenvoudige zaak. In het licht van de indruk, die de houding van sommige andere landen had gemaakt, heeft de Nederlandse Regering het niet raadzaam en niet gewenst geacht Italië de oorlog te verklaren, zolang wij in de omgeving van Italië ter zee geen of nauwelijks enige strijdkrachten hadden om aan de uorlogvoering daar deel te neinen. Wel zijn door de marine zekere instructies uitgevaardigd voor het geval van ontmoetingen met Italiëaanse rtrijakrachten: eerst toen wij in die wateren een zekere rol mede konden spelen, is echter aan Italië de oorlog verklaard. Formeel heeft men dit laten samenvallen met het feit, dat Japan in oorlog was gekomen en Italië zich ook aan de zijde van Japan heeft geschaard. Zo is het eigenlijk geweest.

De **Voorzitter**: Wij zijn u zeer erkentelijk voor het exposé betreffende de grote lijnen van het buitenlands beleid van 1940 tot 1945, dat u ons gegeven heeft, welk exposé een eerste grondslag kan zijn voor ons verder onderzoek op dit punt. Vóórdat wij aan de afsluiting daarvan toe zijn, zal er zich waarschijnlijk nog wel een gelegenheid voordoen, dat wij, voor zover nodig, met u nog eens verder op de details van het buitenlands beleid in die periode kunnen ingaan.

Als wij te zijner tijd nog eens een beroep op u kunnen doen, zullen wij dat zeer op prijs stellen.

A. Ik ben ter beschikking van de commissie. Ik stel er prijs op uitdrukkelijk te zeggen, dat, hoe meer vragen u mij stelt, hoe aangenamer het mij zal zijn. Wanneer het de commissie mogelijk mocht zijn mij die vragen tevoren schriftelijk te doen toekomen, dan zal ik mij daartoe gaarne met uw griffier in verbinding stellen. Dan kan ik do zaak beter voorbereiden en word ik niet besprongen door onverwachte vragen, waarover ik niet eerst mijn gedachten heb laten gaan. Ik ben dus niet alleen bereid, maar zelfs zeer gaarne bereid op uw vragen te antwoorden, omdat ik er op gesteld ben, dat zoveel mogelijk licht op het verleden wordt geworpen.

In verband met het feit, dat, naar ik moet aannemen, ik voor langere tijd moet vertrekken, zou ik op dit late avonduur nog een beroep op het geauld van de commissie willen doen om nog even een punt recht te zetten.

Ik heb ergens gelezen — ik weet niet meer precies waar —, dat het initiatief tot de bekrnde, door dr Koningin gehouden radiorede van 6 December 1942 zou zijn ingegeven door President *Roosevelt*, met andere woorden, dat hier onder een zekere buitenlandse pressie, hoe zacht en vriendelijk ook, zou zijn gehandeld. Dit is te enenmale onjuist. Ik ben er daarom des te meer op gesteld te dezen aanzien licht te doen schijnen, omdat ik vind, dat het een vaderlands belang is, dat men hier en overal goed doordrongen is van het feit, dat dit een vrijwillige Nederlandse daad is geweest.

Wat toch is er gebeurd? De heer *van Mook* vermeldt op blz. 39 tot 40 van zijn boek, dat hier al meer ter sprake is gekomen en dat in dit jaar te Amsterdam is verschenen:

„In Juli 1942 besloot de Nederlands: Regering een beginsel-verklaring voor te berridcn, welk besluit de instemming van de Koningin verkreeg."

Het officiële bezoek van Hare Majesteit aan de President in dat jaar had eerst in de volgende maand plaats, terwijl blijkens het in het ambassade-archief te Washington berustende verslag van het op 12 Juli 1942 op zakelijk gebied besprokene tijdens het officieuze bezoek van de Koningin aan President *Roosevelt* te Hyde Park over Indonesië of e-c verklaring dienaangaande niet is gesproken. De verklaring sproot voort uit een Nederlands initiatief en aan Nederland alleen komt de eer van die verklaring toe. Dat wil ik gaarne in het verslag hebben vastgelegd.

Ik dank u van mijn kant ten zeerste voor het geduld, dat u hebt gehad om hier tot dit late uur bijeen te blijven. Ik zal de beste herinneringen aan dit contact bewaren.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons hebt verstrekt en ik sluit het verhoor.

E. N. VAN KLEFFENS.

DONKER, voorzitter.

WFTWAALL VAN STOETWEGEN.

HOOGCARSPHEL.

POSTHUMUS.

SCHUIJT, griffier.

ZITTING VAN DONDERDAG 25 AUGUSTUS 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilhuis, voorzitter, en van Dis, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *I* en *m*.

Verhoor van

Mr. EELCO NICOLAAS VAN KLEFFENS,
oud 54 jaar, wonende te Washington,

Hr. Ms. Buitengewoon en Gevolmachtigd Ambassadeur in de Verenigde Staten van Amerika, oud-kilnister van Buitenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

64249. De Voorzitter: Er zijn twee dingen, die ik u graag zou willen vragen. Op zich zelf beschouwd zijn het niet zulke gewichtige zaken, maar in verband niet hetgeen wij onderzoeken wel. Er bestaat een moeilijkheid ten aanzien van lijsten met namen van mensen in concentratiekampen, die door het Rode Kruis in Nederland waren opgesteld. Het waren lijsten met ongeveer 5600 namen, die door iemand naar Genève zijn gebracht, waar de heer *Flugi van Asperniont* ze heeft ontvangen. Op grond van deze lijsten heeft de heer *Flugi* pakketten kunnen zenden aan de mensen, die er op voor kwamen. Hij heeft het echter niet volledig kunnen doen, omdat hij daarvoor niet de pakketten had, noch de middelen. Tevens heeft hij deze lijsten doorgezonden naar het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis. Het staat vast, dat ze vandaar zijn doorgegeven aan het Departement van Sociale Zaken: zowel degene, die ze er heeft heengezonden, als degene, die ze heeft ontvangen, hebben dit bevestigd. Ook is ons bevestigd, dat de lijsten van Sociale Zaken zijn doorgegeven aan Buitenlandse Zaken met de bedoeling ze naar Zweden door te sturen. Men nam aan, dat vanuit Zweden misschien enige hulp kon worden verleend aan de mensen in de concentratiekampen.

Het is aannemelijk gemaakt, dat de lijsten op het Departement van Buitenlandse Zaken zijn aangekomen. Het lijkt mij goed hierover eens met de heer *van Bylandt* te spreken.

A. De heer *van Bylandt* en de heer *van Pallandt* waren aan het Departement van Buitenlandse Zaken verbonden. De heer *van Pallandt* had tijdelijk de leiding van de politieke afdeling.

Uit een brief van de heer *van Pallandt* aan mij blijkt, dat hij herhaaldelijk heeft gesproken mei leden van het Joodse comité in Londen over Joden, die zich in Duitse concentratiekampen bevonden. Ik kan niet zeggen, of hij enig aandeel heeft gehad in de behandeling van deze lijst, als die op Buitenlandse Zaken is geweest. De Minister kan niet alle stukken zien, ik weet dus niet of de lijsten er zijn geweest. Het lijkt mij het beste, dat u hierover de heer *van Bylandt* eens ondervraagt.

64250. De Voorzitter: Welke functie bekleedde hij toen?

A. Hij was waarnemend secretaris-generaal. Ik zeg steeds waarnemend, omdat wij altijd de figuur hebben gehandhaafd, dat er niets veranderde. De heer *Snouck Hurgronje* was secretaris-generaal en omdat hij zich in Nederland bevond en dus tijdelijk verhinderd was zijn functie uit te oefenen, was de heer *van Bylandt* waarnemend secretaris-generaal, zoals de heer *van Pallandt* waarnemend chef van de politieke afdeling was.

64251. De Voorzitter: Men kan aannemen, dat de lijsten met niet speciaal namen van Joodse gevangenen in concentratiekampen bij het Departement van Buitenlandse Zaken zijn aangekomen. Verder kunnen wij er niets van te weten komen. Het staat vast, dat de

lijsten niet in Zweden zijn aangekomen. Zou u ons enige aanwijzing kunnen geven, waar de oplossing van dit raadsel is te vinden?

A. Absoluut niet. Het staat voor mij daarom in een zeker reliëf, omdat ik mij b.v. heel goed herinner, dat ik van de president van het Internationale Rode Kruis, professor *Max Huber*, altijd brieven kreeg met namen van Nederlandse krijgsgevangenen, een totaal andere categorie. Ik herinner mij dat zeer positief, maar ik ben even positief als ik zeg, dat ik mij de lijsten van de heer *Flugi van Aspermont* helemaal niet herinner.

64252. De Voorzitter: Het staat vast, dat de lijsten niet in Stockholm zijn aangekomen, en het is voor ons van betehenis te weten te komen waar ze zijn gebleven. Wat wij onderzoeken, is, in hoeverre men zich in Londen heeft geïnteresseerd en moeite heeft gedaan het leed van de gevangenen in de concentratiekampen te verzachten. U weet, dat daarover rapport is uitgebracht door een commissie, onder voorzitterschap van de heer *Vonînk*, waarin wordt beweerd, dat daaraan niets is gedaan.

Wij zoeken nu uit in hoeverre die verwijten gegrond zijn of niet, hetgeen ons veel moeite kost, omdat op dit gebied de mensen elkaar tegenspreken. Voor een groot deel is het een psychologische kwestie. De gevangenen in Duitsland hebben zich boos gemaakt en zijn zeer teleurgesteld geweest over het feit, dat er zo weinig kwam, en verbinden daaraan allerlei conclusies. Aan de andere kant zegt men ons, dat er in Engeland voor deze dingen een grote belangstelling bestond.

A. Dat was ook zo, men kon alleen zo weinig doen.

64253. De Voorzitter: Die opmerking wordt van de andere kant beantwoord met de mededeling, dat anderen wel van alles kregen.

A. Omdat anderen binnen de blokkade-area werkten.

De Voorzitter: Dat is ook een voor de hand liggend antwoord.

A. Het is niet slechts een antwoord, maar het was een droevig feit, wij liepen daar tegen muren aan. Wanneer u nog eens onbevooroordeelde, niet Nederlandse elementen, die dus volkomen passie-loos tegenover deze zaak staan, zou willen horen, zou ik u in overweging willen geven twee personen hierover te ondervragen. Van de een weet ik de naam, nl. Lord *Chetwode*, de voorzitter van het Engelse Rode Kruis, en de andere is een dame, die het hoofd was van de buitenlandse afdeling daarvan.

Ik stel er voorts prijs op uitdrukkelijk te zeggen, dat ik slechts heel zijdelings in deze zaak had te maken, dit was werk van het Rode Kruis. Deze zaak interesseert mij echter, omdat ik zo gruwelijk onbillijk vind de manier, waarop hier de staf wordt gebroken over allerlei mensen, die hun best hebben gedaan. Het is heel gemakkelijk achtereaf te spreken over wat had moeten gebeuren, alsof torn mogelijk was geweest meer te doen.

Ik zou u in overweging willen geven nog eens na te lezen wat dienaangaande staat geschreven in de verschillende rapporten, die zijn opgesteld over het beleid van de heer *van Harinxma*. Een van die commissies heeft gecorrespondeerd met of heeft ondervraagd de twee personen, die ik u zoëven noemde. Ik moet aannemen, dat die ondervraging degelijk is geweest.

De Voorzitter: Wij hebben er de heer *van Harinxma* zelf over gesproken.

A. Als ik het mij goed herinner, is de heer *van Harinxma* driemaal voor een commissie geweest en tenslotte is er een commissie geweest, onder leiding van de heer *Donner*, waarbij ook de heer *Ringers* was, die zelf in een concentratiekamp is geweest, die unaniem tot de conclusie is gekomen, dat deze man niet is te kort geschoten.

64254. De Voorzitter: In de conclusie staat, dat hij kan worden gehandhaafd als ambassadeur in België.

A. Ja, maar dat was niet de vraag. De vraag was, of hij als ambassadeur in België kon worden gehandhaafd op grond van hetgeen hij in oorlogstijd in zijn hoedanigheid van Rode Kruis-commissaris zogenaamd zou hebben nagelaten.

64255. De Voorzitter: De vraag is volledig bevestigend beantwoord. Wij hebben hem hier gehoord. De overweging, die u hieraan hebt laten voorafgaan, hebben wij ook herhaaldelijk door ons hoofd laten gaan. Dit neemt echter niet weg, dat het heel moeilijk blijft de feiten vast te leggen. Tegen hetgeen u zoëven aanvoerde, wordt telkens weer gezegd, dat anderen niet van binnen de blokkade, doch van buiten de blokkade goederen kregen. Dit maakt voor ons de zaak nog moeilijker en één van de problemen is de lijst, die naar Zweden had zullen gaan.

A. Ik erger mij weleens over de lichtvaardige manier, waarop hier te lande door allerlei mensen wordt gesproken over tekortkomingen en nalatigheden, het einde van de oorlog afwachten, de oorlog niet voeren, maar vieren, enz. Dit zijn zeer grievende dingen, wanneer men daar zelf met een gezelschap is geweest, dat ernstig zijn best heeft gedaan en zeer hard heeft gewerkt om de zaak zo goed mogelijk te voeren. Ik kan met te meer onpartijdigheid ten aanzien van dit punt spreken, omdat ik er grotendeels buiten heb gestaan. Buitenlandse Zaken fungeerde hoogstens als brievenbus, want deze kwestie werd behandeld door het Departement van Sociale Zaken en dat van Binnenlandse Zaken en ook door het Departement van Oorlog, wanneer het de krijgsgevangenen betraf. Ik heb de mensen aan het werk gezien en ik weet wat zij hebben gedaan. Ook is wel gezegd, dat er in de Ministerraad niet of nauwelijks over deze zaken is gesproken; dit is eenvoudig niet waar.

64256. De Voorzitter: Er doet zich hierbij een zeer onaangename kwestie voor. De heer *Gerbrandy* heeft ons nl. beloofd de notulen van de Ministerraad na te kijken, om te zien hoe vaak over deze kwestie is gesproken, maar hij heeft het niet kunnen vinden.

A. Ik kan het mij heel goed voorstellen, want de notulen waren. wat kwaliteit betreft, niet altijd modellen van volledigheid en juiste weergave. Zij werden niet gehouden door stenografen, zelfs niet door beroepssecretarissen, maar een van de leden, die door de aard van zijn werk op dat ogenblik niet zo heel veel had te doen, hield de notulen, zo goed als het ging.

64257. De heer *Stokvis*: Heeft men niet getracht in de wijze van het houden van de notulen een verbetering te brengen? Men heeft toen toch ook al gemerkt, dat de notulen niet alles behelsden, wat zij behoorden te behelzen?

A. Inderdaad, maar wij hebben niet het beginsel willen verlaten, dat altijd heeft gegolden, nl. dat de Ministerraad uit de Ministers moest bestaan en verder niemand er bij. Wij hebben het niet wensen te doen, omdat wij vonden, dat het niet op onze weg lag innovaties in te voeren. Wij moesten dus blij zijn, dat er een paar heren waren, die het, zo goed als het hun mogelijk was, wilden doen. De heer *Albarda* en de heer *Bolkestein* hebben het lange tijd gedaan. Ik verzeker u, dat er over de kwestie van hulp aan de gevangenen in de concentratiekampen herhaaldelijk is gesproken.

64258. De Voorzitter: In elk geval kunt u ons niet helpen bij de moeilijkheid, waar de lijsten zijn gebleven.

Dan is er een andere vraag. In de loop van de vele verhoren hebben wij de indruk gekregen, dat ten aanzien van de mogelijkheid tot het helpen van de gevangenen in de concentratiekampen Stockholm een belangrijk punt was. Voorts hebben wij de indruk gekregen, dat de opeenvolgende diplomatieke vertegenwoordigers aldaar er heel weinig aan deden. Ik zeg niet, dat zij er geen belangstelling voor hadden, maar zij deden er heel weinig aan. Hun personeel heeft weleens getracht wat te bereiken, maar daarbij kreeg het niet de steun en medewerking van de chef. Men heeft ons weleens gezegd, dat dit ook eigenlijk niet tot hun taak behoorde, althans wanneer de pogingen hieruit zouden bestaan, dat men trachtte enigszins tegen de Engelse tegenzin tegen het doorbreken van de blokkade in te gaan. Is dat naar uw mening juist? Klopt het met de instructies, die men van u had gekregen?

A. Hier lopen twee dingen door elkaar en daardoor kan verwarring ontstaan. Vanuit Stockholm kon geen druk worden uitgeoefend op de tegenzin en de volstrekte weigering van de Engelse

Regering om de blokkade te breken; dit moest in Londen worden gedaan. Het aantal malen, dat met name de heer *Michiels van Verduynen* met mensen als lord *Selborne*, het hoofd van het betreffende Departement, en lord *Drogheda*, het onderhoofd, hierover heeft gesproken, is legio geweest. Ik weet het niet, maar u zou het de heer *Gerbrandy* gemakkelijk kunnen vragen, of hij in verband met dit punt ook nog naar *Churchill* is geweest.

64259. De Voorzitter: De heer *Gerbrandy* zelf vond het niet goed.

A. Het lot van de geïnterneerden ging hem toch ook wel ter harte. De heer *Michiels* ging als ambassadeur, hij kreeg dus instructies van mij en deze waren in harmonie met de gevoelens van de Ministerraad. De heer *Gerbrandy* wilde niet de blokkade in haar totaliteit doorbreken, zodat b.v. het Nederlandse volk in zijn geheel voedsel zou kunnen krijgen, waardoor de Duitsers misschien weer andere quantiteiten zouden kunnen wegvoeren. Er is echter geen kwestie van, dat hij onverschillig zou zijn geweest voor het lot der gevangenen. Ik herhaal dus, dat de druk op de Engelse weigering om een gaatje in de blokkade te boren niet te Stockholm moest worden uitgeoefend, maar in Londen.

64260. De Voorzitter: Stockholm had b.v. met een voorstel kunnen komen en vernemende, dat de bekende dr. *Kersten*, die de lijfarts van *Hinmler* is geweest.....

A. Ik ken hem nu, maar toen niet.

De Voorzitter: . . . . misschien iets kon bereiken en dat hij al veel had bereikt in overleg met de Zweedse Minister van Buitenlandse Zaken, *Günther*, had men zich daarvoor kunnen interesseren. Men had bij u kunnen aandringen op het in de arm nemen van *Kersten*; misschien zou het mislukken, maar de kans, dat het wel zou lukken, was toch ook aanwezig, omdat het de Zweden wel was gelukt en de Zweedse Regering in hem geloofde. In plaats daarvan heeft men zich niets aangetrokken van hetgeen de heer *Kersten* beweerde en heeft de heer *van Rechteren Limpurg* zelfs geweigerd met hem te spreken. Toen de heer *van Rechteren* hier was, heeft hij dat erkend. Dit zijn dingen, die ons bijzonder hebben getroffen, en vooral het feit, dat de heer *van Rechteren Limpurg* gezant in Stockholm is geweest. De heer *van Rechteren* heeft op ons een zeer merkwaardige indruk gemaakt. Naar onze mening is hij niet een man van zodanige capaciteiten, dat men hem een belangrijke post zou toevertrouwen. Volgens ons was in de oorlogsjaren Stockholm een belangrijks post. Daarom zou ik u willen vragen hoe het komt, dat u juist deze gezant naar Stockholm hebt gezonden.

A. Ja. Ik begrijp, dat u de heer *van Rechteren* hier eens een middag hebt aangehoord en zich een oordeel, naar ik aanneem, een voorlopig oordeel, over hem hebt gevormd. Hij is in Stockholm gekomen, omdat de heer *Scheltus* was overleden. Op zijn beurt was de heer *Scheltus* de opvolger van de heer *van Nagell*. Ik heb de heer *van Nagell* ter beschikking moeten stellen, of liever het is niet aan mij dat te doen, het is een daad van de Kroon, maar ik heb hem daarvoor in aanmerking moeten brengen. Ik noem dit, omdat u daaruit de conclusie moogt trekken, dat tekortkomingen van gezanten mij niet ontgingen; het is niet voor niets, dat ik er vijf ter zijde heb gesteld. De heer *van Rechteren* heb ik als hulpkracht mee gehad, toen ik met de heer *Welter* naar Indië ben geweest. Ik kende hem verscheiden jaren en ik weet, dat hij een secuur man is, die geen steek zal laten vallen, ondanks zijn eigenaardigheden. Ik weet heel goed, dat b.v. de eigenaardige stem, die hij heeft, op sommige mensen een wonderlijke indruk maakt. Dat hij iemand zou zijn, die nalatig is, is mij niet gebleken voordat ik hem naar Zweden zond en daarna ook niet.

Ik heb het een en ander over dr. *Kersten* gehoord in verband met de Joden, maar verder weet ik niets van hem.

64261. De Voorzitter: Men mag aannemen, dat *Kersten* de mensen heeft vrijgekregen, die *Bernadotte* als transportleider naar Zweden heeft gebracht. *Kersten* heeft het bewerkstelligd en *Bernadotte* heeft dat erkend.

A. Ik neem het graag aan. Ik heb hier een artikel uit „Het Vrije Volk” van 15 September 1948: „Remde de Stockholmse legatie *Kersten's* activiteit?” en „Nederlanders in Duitse dodenkampzn. Waren duizenden in 1944 nog te redden?”.

Ik heb toen onderzocht wat dit was en als het u interesseert, zal ik hierover enige bijzonderheden mededelen, indien de heer *van Rechteren* dit nog niet heeft gedaan.

De **Voorzitter**: Hij heeft heel weinig gezegd en niets overgelegd.

A. Dan zal ik maar iets vertellen, want ik geloof, dat hij dan te bescheiden is geweest. Ik heb nl. aan de gezant te Stockholm. de heer *Teixeira de Mattos*, een aantal vragen gesteld, naar aanleiding van de krantenartikelen, die ik zoëven noemde.

In de eerste plaats deze vraag:

„Blijkt uit het archief van het gezantschap te Stockholm van doorzending van Londen aan Stockholm van lijsten van door de Duitsers gevangengehouden Nederlanders?”

Antwoord van de heer *Teixeira*:

„Ja, zie bijgevoegd schrijven van Londen dd. 24 Januari 1944, dd. 25 Augustus 1944 en dd. 23 September 1944. Verder werden er geregeld supplementen gezonden.”

2. „Waren er instructies bijgevoegd?”

Antwoord:

„Ja, zie dezelfde brieven van 24 Januari en 25 Augustus 1944.”

3. „Kan worden nagegaan wat met de lijsten is geschied?”

Antwoord:

„Ja, zie b.v. de bijgaande nota's van doorzending aan het Zweedse Ministerie van Buitenlandse Zaken dd. 8 Februari 1944, 14 September 1944 en 12 October 1944.”

64262. De **Voorzitter**: Hebt u een nadere aanduiding van die lijsten gevraagd? Het is ons bekend, dat er lijsten zijn geweest.

A. In vraag 1 heb ik in het algemeen gevraagd naar lijsten van door de Duitsers gevangengehouden Nederlanders.

De **Voorzitter**: De lijsten, die zijn gekomen en waarvan u zoëven sprak, zijn lijsten van de Joodse Coördinatiecommissie te Londen.

64263. De heer **Stokvis**: Hebt u gevraagd naar de aantallen namen, die op de lijsten voorkwamen?

A. Wanneer de heren naar mij willen luisteren, zult u meer horen.

4. „Werden die lijsten doorgezonden naar het Rode Kruis (het Zweedse Rode Kruis)?”

Antwoord:

„Neen, zij werden toegezonden aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Echter is wel zeker, dat het Zweedse Ministerie van Buitenlandse Zaken, c.q. het Zweedse gezantschap in Berlijn in verbinding stond met het Zweedse Rode Kruis en het Internationale Rode Kruis.”

5. „Bleek iets van contact van het gezantschap met *Kersten*?”

Antwoord:

„Neen. voorzover uit de gezantschapsdossiers kan worden nagegaan. Echter is wel zeker, dat enig contact, althans in de tweede helft van 1944, met *Kersten* bestond, maar vermoedelijk met andere diensten en slechts incidenteel met de gezant. Dit vooral van horen zeggen, t.w. van dr. *Willems*, toen hoofd van de voorlichting, en mr. *Dijknzeester*.”

De heer *Teixeira* geeft vervolgens een uiteenzetting, die hij op mijn verzoek heeft opgesteld, op grond van de gezantschapsdossiers, die als volgt luidt:

„Hoewel niet precies is aangegeven wanneer het gezantschap de zaken verder ter behandeling overgaf aan de repatriëringsafdeling, welke in dezen nog samenwerkte met de geheime dienst, de persdienst en de toenmalige consul-generaal, blijkt wel uit de correspondentie, dat dit is geweest eind 1944 begin 1945. Dit was overigens toen de Duitse *débaçle* eigenlijk al vaststond en meer werd gezorgd voor repatriëring van gevangenen dan voor het redden van uitroeiing in interneringskampen, etc.

Van de hierboven vermelde brieven en nota's, totaal zes, zijn afschriften bijgevoegd, eveneens een afschrift van, het schrijven van jhr. *Teixeira de Mattos* en de heer *Boissevain* van 17 November 1947 en een schrijven van mr. *Nederburg* (secretaris gezantschap te Stockholm) aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken van 25 September 1948.”

Wilt u, dat ik het helemaal voorlees?

De **Voorzitter**: Het lijkt mij het beste, dat u dat niet doet en wij de stukken bestuderen.

A. Het was mijn bedoeling u in te lichten op grond van vragen, die u mij zou stellen. Ik wil de stukken wel graag terug hebben,

De **Voorzitter**: Wij zullen ze laten drukken en dan krijgt u ze terug.

A. Zelden heb ik een artikel gelezen, dat meer onverantwoordelijkheidsgevoel verraadde dan dat in „Het Vrije Volk” van 16 September.

64264. De **Voorzitter**: Meer dan in dit dossier staat, zult u waarschijnlijk met betrekking tot dit punt ook wel niet weten, b.v. de vraag in hoeverre de heer *Teixeira* bekend was met het contact, dat er is geweest met dr. *Kersten*.

De heer **Stokvis**: Uit uw antwoord heb ik geconcludeerd, dat de heer *van Rechteren* u nooit iets heeft gerapporteerd over de heer *Kersten*. U hoorde zijn naam eerst na de oorlog.

A. Ik had nooit van *Kersten* gehoord.

64265. De **Voorzitter**: U hebt dus nogal een gunstige indruk van de heer *van Rechteren*.

A. Ja. U weet, dat elke benoeming van een gezant door het gehele Kabinet moet worden goedgekeurd. Hij stond bekend als een secuur man, die zijn werk met consciëntie deed en die zijn taak in Washington, hetgeen ook in die tijd niet gemakkelijk was, zeer behoorlijk vervulde.

64266. De **Voorzitter**: Was hij behalve secuur ook actief?

A. Hij was in Washington zó actief, dat wij meenden hem in aanmerking te moeten laten komen voor de post in Stockholm. U moet ook niet vergeten, dat wij niet zo maar de vrije keus hadden. Ten eerste was het aantal beschikbare Nederlanders gering en waren zij ingesteld op allerlei posten, waar zij nuttig werk deden, en verder had ik geen reservoir.

64267. De **Voorzitter**: Wanneer u wèl een reservoir had gehad, zou u misschien iemand anders hebben gekozen. Met is een enigszins vreemde vraag, maar ik zou mij kunnen voorstellen, dat men onder de diplomatieke ambtenaren in Nederland wel een beter persoon had kunnen vinden dan de heer *van Rechteren*. Ik ken er verscheidenen, die ik op het eerste gezicht liever zou hebben dan de heer *van Rechteren*, en ik denk, dat dit ook wel uw mening zal zijn.

A. Ik spreek nooit graag over hypothesen.

64268. De **Voorzitter**: U zult het geen hypothetische vraag kunnen noemen, als ik zeg, dat er verscheidenen zijn, die ik liever zou hebben gezien dan de heer *van Rechteren*.

A. In de omstandigheden is de vraag wèl hypothetisch. Ik treed hier nu in een openbare beoordeling en misschien wel veroordeling van personen en ik weet niet of dit nu wel de bedoeling is. Wanneer u mij ondervraagt over zijn gedragingen in Zweden, akkoord, maar wanneer het een vergelijking is met anderen buiten de gebeurtenissen van 1940—1945, dan brengt dit mij enigszins in verlegenheid.

De **Voorzitter**: Dat is niet de bedoeling.

64269. De heer **Stokvis**: Is de heer *van Rechteren* iemand van eigen initiatief?

A. Ik wil niet zeggen, dat hij een man is zonder initiatief, volstrekt niet.

64270. De heer **Stokvis**: Is hij iemand, die zelfstandig kan werken?

A. Hij is nu gezant in Caïro en als hij niet voldoende initiatief had in een land, waar de golven hoog opsloegen in verband met de Indonesische kwestie, en wanneer hij dan niet uit eigen beweging daartoe stappen deed, waartoe de houding van de Regering, van de Arab League en van de pers, die daar altijd nogal emotioneel is, aanleiding gaven, dan hadden noch de heer *van Boetzelaer*, noch de heer *Stikker* hem gehandhaafd.

64271. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk zal u wel iets bekend zijn over het loskopen van Joden voor f 10 000 per persoon?

A. Ik weet er wel iets van; was het de geschiedenis met de heer *Musy*? Er bestond toen groot bezwaar. Ik geloof, dat het zich in de laatste maanden van 1944 heeft afgespeeld, en speciaal de heer *Gerbrandy* had er de allergrootste bezwaren tegen.

64272. De **Voorzitter**: Weet u nog wat die bezwaren waren?

A. Ik weet het niet meer in details, maar ik herinner mij een zekere heftigheid bij de heer *Gerbrandy*, die iets had te maken met het betalen van geld aan de Duitsers.

64273. De **Voorzitter**: Heeft hij toen ook gezegd, dat hij met de duivel geen contract wilde afsluiten?

A. Dat zei hij wel meer. Voor de heer *Gerbrandy* was Duitsland de duivel, een incarnatie van al het boze, zo voelde hij het volkomen eerlijk. Ik meen, dat het zó was, dat wij als deel van de Nederlandse wetgeving een bepaling hadden, die uitsloot liet doen van remises aan Duitsland of Duitsers. Als ik mij niet vergis, was een van de overwegingen, die toen hebben gegolden, waar het heen moest, als wij onze eigen wetgeving op zij schoven.

64274. De **Voorzitter**: Ook niet, als men daarmee de levens zou kunnen redden van mensen, die anders ten dode waren opgeschreven?

A. Ik wil ook niet zeggen, dat iedereen er zo over dacht.

64275. De **Voorzitter**: Waren er leden in het Kabinet, die er anders over dachten?

A. Ik zou dan de notulen moeten naslaan. Ik heb er slechts even over gehoord, dat de heer *Musy* contact had met een of andere belangrijke Duitser. Bovendien was het nog de vraag, of alles waar was.

64276. De **Voorzitter**: Men kon het alleen met zekerheid vaststellen, als men het probeerde.

A. Waarschijnlijk wel.

64277. De **Voorzitter**: De heer *Bosch van Rosenthal* te Bern heeft u een voorstel gedaan om daarvoor een bedrag over te maken, waarop hij de boodschap heeft gekregen, dat het niet ging. De overwegingen, die u ons zoëven noemde, zijn ons ook door anderen verteld.

A. Dit is wat ik er mij nog van herinner. Er zullen zeker ook nog andere overwegingen zijn geweest, maar dit herinner ik mij heel goed.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

E. N. VAN KLEFFENS.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 31 AUGUSTUS 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerreisen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Mr. FLORIS CARCILIUS ANNE BARON VAN PALLANDT, oud 46 jaar, wonende te Buenos Aires, Hr. Ms. gezant in Argentinië.

Hij legt de eed af als getuige.

64956. De **Voorzitter**: Ik wil u iets vragen over een punt, dat u, geloof ik, wel beken is, nl. over namen van mensen, die in concentratiekampen heeren gezeten gedurende de oorlog, welke namen zijn opgegeven aan Lonaen. Dat is, meen ik, in 1943 geweest.

A. Het moet in 1943 zijn geweest.

64957. De **Voorzitter**: Een aantal namen is in Nederland verzameld van personen, die in concentratiekampen in Duitsland zaten. Die namen zijn op lijsten gepiaats en die zijn naar Genève gebracht door een Nederlander, die telkens op en neer reisde. Die heet ze naar aangegeven aan jhr. *Flugi van Aspermont*, tegenwoordig consul in Genève; in die tijd was hij werkzaam voor het Rode Kruis in Genève, min of meer onder de heer *de Vos van Steenwijk*, die officieel vertegenwoordiger van het Londense Comité van het Nederlandse Rode Kruis was in Zwitserland, maar de heer *Flugi van Aspermont* werkte onafhankelijk in Genève. Hij heeft die lijsten gekregen, waar gezamenlijk ongeveer 3 a 4000 namen op heeren gestaan. De bedoeling was, dat die lijsten zouden kunnen worden gebruikt om, waar de mogelijkheid aartoe bestond, te dienen bij het helpen van Nederlanders, die in concentratiekampen gevangen zaten, aan pakketten levensmiddelen. Daarvoor zijn ze ook in Genève gebruikt door de heer *Flugi*. Hij heeft ze tevens uorgezonden naar Engeland in deze zin, aat de zendingen eigenlijk geschieden op naam van de heer *de Vos van Steenwijk*. Ze zijn in Engeland bij het Rode Kruis aangekomen. Van het Rode Kruis zijn ze naar Sociale Laken verhuisd en vandaar zijn ze gezonden naar Buitenlandse Laken, ten einde ze doorgezonden te krijgen naar Zweden, uit de overweging, dat waarschijnlijk van Zweden uit wel hulp zou kunnen worden geboden. Wij heeren vernomen van velen, die in die tijd in Zweden werkzaam waren, dat ze daar nooit aangekomen zijn. Nu zou ik van u graag willen weten of u ons kunt zeggen hoe het mogelijk is, dat zulke lijsten met namen naar verdere bestemming niet gevonden heeren. Ik vraag het, omdat ik meen, dat u bij Buitenlandse Laken werkzaam was.

A. Ik was inderdaad waarnemend chef van de afdeling Diplomatieke Zaken.

64958. De **Voorzitter**: De heer *van Kleffens* heeft ons gezegd: vraag het maar eens aan de heer *van Pallandt*. Hij zal het weten, als er iets van bekend is.

A. Ja, de heer *van Kleffens* heeft er mij verleden jaar over geschreven in verband met de zaak van de masseur in Zweden. Er zijn toen aanvallen in de pers geweest op Buitenlandse Zaken. De heer *van Kleffens* heeft mij toen geschreven, of ik er iets van wist. Toen heb ik geantwoord: Neen. Ik herinner mij wel iets van lijsten. Ik herinner mij die dingen gezien te hebben.

64959. De **Voorzitter**: Wilt u even uw geheugen goed raadplegen? Er zijn ook lijst-n geweest, afkomstig van de Joodse coördinatie-commissie in Londen.

A. Dat zijn de lijsten, die ik gezien heb.

64950. De **Voorzitter**: Die zijn wel in Zweden aangekomen. De heer *van Rechteren* had ze bij zich, toen wij hem hebben gehoord.

A. Ik dacht, dat dat dezelfde waren, die u bedoelde. Ik heb die zaak inderdaad behandeld met de heer *Sluysen*.

64961. De **Voorzitter**: Hebt u over die lijsten weleens gesproken met iemand, die *Dentz* heette?

A. Ja zeker, maar die behandelde ook Joodse aangelegenheden.

De **Voorzitter**: *Dentz* is ook werkzaam geweest aan andere lijsten.

A. Ik moet u bekennen, dat ik mij niet meer kan herinneren over welke lijsten ik precies gesproken heb.

64952. De **Voorzitter**: Herinnert u zich ook niet, dat u ooit over zulke aangelegenheden gesproken hebt met *Dentz*? Hij is hierover wel bij u geweest.

A. Hij kwam ieder ogenblik bij mij. Ik behandelde aan het Departement van Buitenlandse Laken de Joodse zaken. Wij kregen ook bijv. vragen om diplomatieke documenten te doen b.v. in Zuid-Amerika, om te proberen gestolen paspoorten geldig te doen verklaren. Dat waren zaken, waarin ik veel met *Dentz* te maken had. Hij was erg actief en deed erg zijn best voor die zaken.

64933. De **Voorzitter**: Hebt u met de heer *de Groot* te maken gehad?

A. Ja.

64964. De **Voorzitter**: Was deze erg actief?

A. Ik zag het natuurlijk zeer aan de buitenkant. Wat hij precies deed en wat zijn werk was, daarover her, ik gern oordeel. Ik onderhielden altijd graag met *Dentz*, omdat hij aarin goed was. Of de anderen niet zo goed waren, kan ik niet beoordelen.

64965. De **Voorzitter**: Maar mijn vraag gaat eigenlijk over de lijsten, die niet de lijsten van *Sluysen* waren.

A. Dat kan ik mij niet meer herinneren.

64966. De **Voorzitter**: Hebt u zich aan Buitenlandse Zaken weleens in een of andere vorm moeite gegeven iets gedaan te krijgen voor de gevangenen in concentratiekampen, zonder speciaal te denken aan Joodse gevangenen, die ook in buitengewoon moeilijke omstandigheden verkeerden?

A. Die acties gingen nooit van Buitenlandse Zaken uit, maar slechts van A.O.K., Algemene Oorlogvoering Koninkrijk.

64967. De **Voorzitter**: U zegt, die gingen niet van u uit, maar wanneer er medezendingen moesten worden gedaan bijv. naar Zweden, gingen die toch via Buitenlandse Zaken?

A. Inderdaad, via ons, maar dan kwam er een zending, die doorgezonden moest worden, en dan had men niet altijd tijd om dat te lezen. Dat ging door naar het gezantschap. Als het een rapport was, lasen wij het, maar als het een zending was, kregen wij een pakket met het verzoek: wilt u dat sturen aan die en die man? Sociale Zaken

had ook een correspondent aan het gezantschap in Zweden. Dan was er een pakket aan *Willems* of wie dan ook en dat ging zó door. Dat heb ik ook aan de heer *van Kleffens* geschreven: voor dergelijke zaken waren wij voor 90 % brievenbus.

64968. De **Voorzitter**: Wanneer u zo iets kreeg, ging dat dan per se door?

A. Ik kan niet bewijzen of iets niet of wel is doorgekomen, maar de organisatie van onze verzendingen was uitstekend. Wij hadden zeer accurate ambtenaren, de heren *van Groningen* en *Tjaardstra*. *Van Groningen* was er het eerst; die is directeur van de kanselarij in Brussel. Hij was de chef van de expeditie. Hij is eind 1944 weggegaan naar Brussel; toen is *Tjaardstra* hem opgevolgd als chef van de expeditie. Die zit nu in Oslo als kanselier. Ik ben zelf gedurende de oorlog op verschillende posten in het buitenland geweest en heb op Buitenlandse Zaken gezeten, maar heb nooit bemerkt, dat de post slordig werd verzorgd; dat gebeurde zeer accuraat.

64969. De heer **Stokvis**: U besliste over doorzending?

A. Ja, maar dat ging praktisch automatisch. Dikwijls deed de heer *Neurenburg* het, die onder mij ressorteerde.

64970. De heer **Stokvis**: Naar aanleiding van de opmerking van de voorzitter, dat er lijsten waren, nader gespecificeerd door de toelichting, dat er 5 à 6000 namen op stonden, zei u: ik heb zulke lijsten gezien. 5 of 6000 namen is veel meer dan het aantal namen, die op Joodse lijsten stonden.

A. Na zes jaar weet ik niet meer hoe dik die stukken waren. Buitenlandse Zaken had, behalve die doorzending, wat inderdaad onze verantwoordelijkheid was, geen enkele materiële bemoeienis met deze zaak.

64971. De heer **Stokvis**: Er is niet van de zijde van Sociale Zaken in het bijzonder uw aandacht op die reeks lijsten gevestigd, waarover de voorzitter sprak?

A. Niet voor zover ik mij herinner.

64972. De **Voorzitter**: U ziet dus wat onze moeilijkheid is. U hebt zoëven gezegd, dat *van Groningen* en *Tjaardstra* expeditiechef zijn geweest. Die zouden wij het misschien kunnen vragen.

A. Ja, die hebben hele dagen zitten in te pakken.

64973. De **Voorzitter**: Wat zou u, wanneer u in onze positie verkeerde, doen?

A. Ik zou de agenda van Buitenlandse Zaken uit die tijd opvragen, waarop de verzonden stukken staan.

64974. De heer **Stokvis**: Staat er ook een specificatie van de inhoud bij?

A. Waarschijnlijk wel. In ieder geval staan er nummers bij. Als een stuk verzonden is, moet het in de agenda staan.

64975. De **Voorzitter**: Denkt u, dat die agenda hier ligt?

A. Ja, die agenda is overgekomen uit Engeland. Wij hebben die agenda nop nodig gehad, toen het nieuwe archief werd opgezet. Ik geloof, dat u dat het beste kunt doen. Als er geen aantekening is, dat ze zijn ingekomen, dan zijn ze er ook niet geweest. Nu u zegt, dat er Joodse en andere lijsten waren, weet ik het niet zeker meer.

64976. De **Voorzitter**: Denkt u, dat de mogelijkheid bestaat, dat zulke dingen eenvoudig verloren zijn geraakt, dat ze niet ingeschreven zijn bij de ontvangst?

A. Dat is uitgesloten. Alles kan natuurlijk, maar dan kunnen ze ook zoekgeraakt zijn doordat een bode ze bij het overbrengen van Sociale Zaken naar Buitenlandse Zaken, dat was 100 in over straat, heeft laten vallen.

64977. De **Voorzitter**: U denkt dus niet, dat er iets verloren is geraakt?

A. Neen, dat heb ik nooit meegemaakt. Een briefje is natuurlijk niogelijk, maar een dik pak, neen, dat acht ik niet waarschijnlijk.

64978. De heer **Stokvis**: Is er nooit iets gebleken van ontvangstbevestiging van Zweden?

A. Dat zou ik nooit gezien hebben, Dat behandelde de expeditia.

64979. De **Voorzitter**: U noemde zoëven de naam *Willenzs*. Herinnert u zich hem?

A. Ja.

64980. De **Voorzitter**: Weet u wat hij daar deed en hoe hij daar gekomen is?

A. Kwam hij niet uit Berlijn?

De **Voorzitter**: Neen, hij kwam uit Indië.

A. Juist, en toen is hij bij de R.V.D. geweest. Daarna is hij naar Zweden gegaan, omdat hij in Polen wilde werken.

64981. De **Voorzitter**: Neen, dat is de volgende fase. Hij is naar Zweden gegaan met een aanstelling als persattaché en heeft zich vervoegd bij de heer *Scheltus*, die er zaakgelastigde was. De heer *Scheltus* wilde niets van hem weten, heeft hem zelfs niet willen helpen met een verlenging van zijn visum. Dat hebben de Engelsen tenslotte voor hem gedaan. De heer *Scheltus* is toen naar Engeland geroepen, waar hij is gestorven. Weet u, waarom de heer *Scheltus* naar Engeland is geroepen?

A. Toen was ik nog in Lissabon. Ik heb naderhand de kwestie gehoord. Hij was al gestorven, toen ik in Londen kwam.

64982. De **Voorzitter**: Hebt u gehoord, waarom hij geroepen was?

A. Neen.

64983. De **Voorzitter**: Hebt u *Willenzs* gesproken?

A. Ja.

64984. De **Voorzitter**: Wat voor indruk hebt u van hem?

A. Hij kwam spreken over propagandazaken.

64985. De **Voorzitter**: Kon hij dat wel?

A. Hij was wat wild, maar een bekwaam man.

64986. De **Voorzitter**: Hebt u nooit gehoord, dat hij tegen-gewerkt is?

A. Hij is erg tegengewerkt.

64987. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Was dat niet *de Jong*, de consul-generaal in Stockholm?

De **Voorzitter**: Daar was hij niet erg bevriend mee.

A. Inderdaad. Meer weet ik er niet van. Ik herinner mij: als de *Jong* overkwam in Londen, klaagde hij over *Willenzs* en als *Willems* overkwam, klaagde hij over *de Jong*.

64988. De **Voorzitter**: De heer *Willems* is niet erg vriendelijk behandeld, althans zijn denkbeelden ontmoetten niet veel belangstelling. Dit heeft echter niet met onvriendelijkheid te maken.

A. Ik weet het niet precies meer.

64989. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *van Rechteren* gekend of kent u die nog? Wij is nu in Cairo.

A. Dat is een neef van mij

64990. De **Voorzitter**: Hoe nabij?

A. Een volle neef.

64991. De **Voorzitter**: Hij kwam van Amerika. Toen is hij van daar naar Zweden verhuisd.

A. Ja. Hij is in dezelfde tijd naar Zweden gegaan als ik naar Londen.

64992. De **Voorzitter**: Is hij een actief man, aan wie men graag moeilijke posten opdraagt?

A. Ik ben zijn chef niet, en het ligt niet aan mij hem te beoordelen. Als toch mijn oordeel gevraagd werd, zou ik antwoorden: het is een man, wie belangrijk werk opgedragen is en die zich daar behoorlijk van gekwetend heeft.

64993. De **Voorzitter**: Nu u toch hier bent, wil ik u iets vragen, dat vandaag bij mij is opgekomen, ofschoon het u dus niet tevoren is gezegd. Ik zou u iets willen vragen over Lissabon. Wanneer bent u daar geweest?

A. Ik ben aangekomen in Lissabon 14 of 15 September 1940. Ik ben er weggegaan 30 April 1943.

64994. De **Voorzitter**: Dus bijna drie jaar bent u er geweest. In welke functie was u daar?

A. Ik was gezantschapsraad in Parijs. Ik ben in Lissabon aangekomen, eigenlijk op mijn doorreis naar Londen, en vond daar toen een instructie, dat ik voorlopig aan het gezantschap in Lissabon was geplaatst als raad. Ik ben daar gebleven en toen is, ik meen in Februari, de heer *Sillem*, die daar gezant was, weggegaan. Toen ben ik daar zaakgelastigd geworden.

64995. De **Voorzitter**: Dat was dus in 1941?

A. Ja; een maand of vijf nadat ik er was gekomen.

64996. De **Voorzitter**: Dus u hebt *Sillem* meegemaakt?

A. Ja.

64997. De **Voorzitter**: Waarom is hij daar weggeroepen?

A. Wilt u het gehele verhaal hebben? Het is allemaal in commissies geweest, maar ik wil het wel in het kort mededelen. Hij is weggeroepen, omdat men vond, dat zijn houding niet in overeenstemming was met de taak van een Nederlands gezant in oorlogstijd. Volgens mij volkomen juist.

64998. De **Voorzitter**: Was hij ook antisemiet?

A. Niet speciaal.

64999. De **Voorzitter**: Hebt u nog medegemaakt, dat de heer *van Zwanenberg* in Lissabon was?

A. Ja.

65000. De **Voorzitter**: Kende u mevrouw *Vinke*?

A. Ja.

65001. De **Voorzitter**: Hebt u bij haar gegeten?

A. Ja.

65002. De **Voorzitter**: Ook samen met de heer en mevrouw *van Zwanenberg*?

A. Ik geloof het wel, maar dat herinner ik mij niet precies. Maar ik heb zeker met *van Zwanenberg* weleens gegeten.

65003. De **Voorzitter**: Apprecieerde u hem?

A. Ja zeker. Hij heeft enorm veel werk gedaan voor zijn geloofsgenoten en in algemeen Nederlandse zin.

65004. De **Voorzitter**: Hebt u samen met hem en met de heer en mevrouw *Sillem* bij mevrouw *Vinke* gegeten?

A. Daar was ik niet bij.

65005. De **Voorzitter**: Hebt u er wel over gehoord?

A. Mevrouw *Vinke* stak haar mening niet onder stoelen of banken.

65006. De **Voorzitter**: Als mevrouw *Vinke* een interessant verhaal doet, moet je het dan als volkomen juist aanvaarden of moet je er een klein korreltje zout bij gebruiken?

A. Mijn subjectieve mening is: een korreltje zout.

65007. De **Voorzitter**: Een groot of een klein?

A. Een grote korrel.

65008. De **Voorzitter**: Is zij overigens een eerlijke vrouw?

A. Dat geloof ik zeker. Zij is een vrouw met een grote fantasie, iemand die veel praat en iemand, die zeer heftig is in haar antipathieën en sympathieën. Ik geloof, dat zij een zeer goede patriote was, zeer fel.

65009. De **Voorzitter**: Was, toen u daar kwam, de heer *van Harinxma toe Slooten* er al?

A. Die is er ongeveer tegelijkertijd met mij gekomen. Hij was er al geweest, maar weer weggegaan.

65010. De **Voorzitter**: Is hij ook een neef van u?

A. Neen.

65011. De **Voorzitter**: Mocht u hem graag?

A. Ik mocht hem persoonlijk heel graag.

65012. De **Voorzitter**: Hebt u dus geen onenigheid met hem gehad?

A. Ik heb onenigheid met hem gehad op zuiver zakelijke gronden.

65013. De **Voorzitter**: Waaruit sproot die voort?

A. Verschil van opinie in zake de behandeling van vluchtelingen.

65014. De **Voorzitter**: Hield het verband met illegale werkzaamheden?

A. Daar hield het verband mee. De onenigheid is gebaseerd op de figuur van *Maas Geesteranus*, die zeer nauw met mij samenwerkte en die ik probeerde de mogelijkheid te verschaffen zijn werk te doen, waar de heer *van Harinxma toe Slooten* tegen gekant was. Deze wilde er niets van weten. Ik vond, dat wij het wel moesten doen. Het was een zakelijk verschil van mening. Ik vond, dat wij naast de legale evacuatie, die veel te langzaam ging, ook de illegale weg moesten proberen mogelijk te maken; dat wij in ieder geval moesten trachten het te doen. Hij stelde zich op het standpunt: als je dat werk doet, breng je mijn legale evacuatie in gevaar; ik ben verantwoordelijk voor het vluchtelingenwezen.

65015. De heer **Stokvis**: Zou de legale evacuatie inderdaad in gevaar zijn gebracht?

A. In een bezet land wordt ieder legaal werk in gevaar gebracht door illegaal werk. Dat is een risico, dat men achteraf niet kan afwegen. Ik verweet hem, dat hij mij verhinderd heeft met de heer *Maas Geesteranus* het illegale werk te doen, maar hij zei, dat het alleen legaal gedaan moest worden, omdat er dan meer uit zou komen. Maar wie kan dat nu beoordelen? Ik weet het niet. De geschiedenis kan het niet eens meer leren.

65016. De **Voorzitter**: U voelde dus voor meedoen aan illegaal werk?

A. Zeker.

65017. De **Voorzitter**: Had dat de instemming van de Minister?

A. Tot op zekere hoogte, ja.

65018. De **Voorzitter**: Wist hij het?

A. Ja, want ik sprak er altijd over in Londen.

65019. De **Voorzitter**: Vordid hij het goed? Was het niet zijn mening, dat diplomatieke of consulaire diensten zich niet moesten bezighouden met illegale werkzaamheden?

A. Zeker, maar ik heb mij er persoonlijk naar buiten nooit mede bemoeid. Er rezen weleens moeilijkheden in verband met het werk van Maas *Geesteranus*. Ik sprak dan in Londen over het werk, dat, naar ik meende, moest worden gedaan.

65020. De **Voorzitter**: Hoe komt het, dat u blijkbaar wel waarderling had voor het merk van Maas *Geesteranus* en dat men daarover algemeen niet gesticht was? Hoe komt dat vrschil?

A. Dat verschil komt door de omstandigheden, waaronder hij heeft moeten werken. Ik was eigenlijk een van de weinigen, die dat kon beoordelen. *Maas Geesteranus* is indertijd gevraagd om de geheime dienst op zich te nemen, toen van 't Sant nog bij de geheime dienst was. Hij heet dat toen na lang aarzelen aangenomen. Hij heeft gezegd: ik heb dat nooit gedaan, ik-ken dat werk-niet, maar als het mij wordt gevraagd, wil ik het wel doen. Tozn is kort daarna die geheime dienst overgegaan eerst naar mr. *Derksema* en toen is de Bruyne gekomen en toen *Somer*. Of liever eerst nog onder kolonel Warners en toen onder *Somer*; maar pas onder *Warners*, dat was eigenlijk een jaar nadat hij was begonnen, zijn er instructies gekomen en is er geld gekomen. Toen was er eigenlijk eerst de mogelijkheid oin een organisatie te maken. Hij zei: ik heb opdracht van de Regering en als het geld er is, is het mogelijk voor die mensen iets te organiseren. Hij heet dat misschien wat luchthartig gedaan, maar hij heeft enorin veel werk verzet.

65021. De **Voorzitter**: Hoe komt het, dat u daarover gunstig oordeelt en dat men overigens daarover ongunstig denkt?

A. Van 't Sant had een gunstig oordeel en kolonel Warners had een zeer gunstig oordeel over zijn werk. Deze was ook een vakman, een van de hoofdmensen van de geheime dienst tegen de Japanners in Indië. Hij is drie weken bij ons in Lissabon geweest en heeft al het werk van Maas *Geesteranus* nagegaan en heeft gezegd: „Ik heb niets dan lof daarover. Ik heb nooit begrepen, dat een amateur zó veel kon doen.”

65022. De **Voorzitter**: Bent u gehoord door de commissie-van *Rhijn*?

A. Ja. Maar die heeft een groot deel van mijn verklaringen naast zich neergelegd. Vooràat het rapport van de commissie-van *Rhijn* is gepubliceerd, he's ik nog enige brieven gestuurd, waarin ik een paar punten wilde vastleggen. Die zijn nooit in het rapport opgenomen.

65023. De **Voorzitter**: Zou het kunnen zijn, dat de commissie-van *Rhijn* zich in het bijzonder heeft brziggehouden met het financiële beleid van de heer Maas *Geesteranus*?

A. Met alles, wat Maas *Geesteranus* maar kwaad kon doen.

65024. De **Voorzitter**: Wat kon hem kwaad doen?

A. Als men iemand in dit vak treffen wil, geeft deze zich altijd wel bloot; de manier, waarop je leeit, waarop je werkt, waarop je het geld uitgeeft, wat voor een groot gedeelte hierbij oncontroleerbaar was. Er werd altijd tegen hem uitgespeeld: je hebt met geld gesmeten; er was ge-n samenwerking genoeg. Toen Maas *Geesteranus* was gevraagd door van 't Sant om de dienst in Lissabon op zich te nemen, is er een hele tijd niets gebeurd; toen moest er geld zijn. Toen ben ik naar Londen gegaan. Ik heb met de heren *Gerbrandy* en van 't Sant gesproken en uitgelegd, wat wij konden doen en wat wij wilden proberen. Dat moet geweest zijn Juli 1941. Ik heb gezegd: de heer Maas *Geesteranus* wil dat doen, als hei hem gevraagd wordt, en het is hem gevraagd. Ik wil medewerking verlenen door hem een plaats op het gezantschap te geven, opdat hij werken kan, maar ik moet geld meeneinen. Ik kreeg f 2500. Er was een absolute conditie van de heer Maas *Geesteranus* en van mij over die f 2500. Wij wilden er nl. niets meer over horen. Wij konden daarover geen boekhouding houden of iets dergelijks. Ik heb gezegd: als u vindt, dat wij het niet kunnen doen, dan doen wij het niet. Wij wilden een weg vinden door Spanje. De beide heren vonden het uitstekend. Dit is herhaaldelijk tegenover de heer van *Rhijn* opgemerkt, maar daaromtrent vindt men niets in het verslag.

65025. De **Voorzitter**: Wanneer men tegen u zou zeggen: het is wel juist, dat men alle uitgaven voor e-n geheime dienst niet kan opschrijven, maar de heer Maas *Geesteranus* heeft het geld over de balk gegooid, wat zou u daarvan dan zeggen?

A. Dan zou ik zeggen: als men een lijst aanlegt van alle punten, waarop aanmerkingen zijn, en het zou een lijst van 25 punten zijn,

dan zou ik zeggen: misschien zijn er 4 of 5 punten niet nodig geweest, maar de andere wel. Een punt b.v. vormden de agznten, die uitgezonden werden naar Spanje, naar het noorden van Portugal, enz. Allerlei mensen, die in onze dienst waren, Portugezen en Fransen, kwamen naar Lissabon en moesten ondergebracht worden. Ze konden niet in een hotel logeren, want de politie was praktisch in Duitse handen. De treinen naar Estoril waren in Duitse handen. Op ieder station, bij iedere halte van de tram naar Estoril en langs de kust stonden Duitse agenten. De enige manier om zich vrij te bewegen, was in auto's. Ga het maar eens bewijzen, maar wij wisten, dat het zo was, en als je met een collega van de Engelse dienst er over sprak, dan wist hij dat wel. Kolonel Lesley werkte ten nauwste met hem samen en had grote waardering voor het werk.

65026. De **Voorzitter**: Als u bij die 25 punten ziet de zeilschuit, hoort deze man dan bij de 20 of bij de 5 punten?

A. Die hoort gedeeltelijk bij de 5. Wij moesten à tout prix een weg maken naar Frankrijk. Er was een telegram gekomen: op iedere wijze zorgen voor een weg naar Frankrijk.

65027. De **Voorzitter**: Van wie kwam dat telegram?

A. Ik meen van de heer Gerbrandy of van het hoofd van de dienst. de heer *Warners*.

65028. De **Voorzitter**: Dat betekende dus een illegale weg.

A. Ja. Dat was toen de Duitsers het onbezette gedeelte van Frankrijk binnentrokken. De heer Maas *Geesteranus* probeerde een weg te vinden over zee bij Sète. Wij hoopten het toen te kunnen doen onder Spaanse vlag. Dat was een zeiljacht, dat hij goedkoop kon krijgen. Hij is toen bij Warners gekomen, aan wie hij het plan van dat zeiljacht heeft voorgelegd. Ik heb het later gehoord. Warners heeft toen dat ding bekeken en heeft gezegd: wacht even met kopen totdat dat in Londen is uitgezocht.

65029. De **Voorzitter**: Wat uitgezocht?

A. Of er geld voor beschikbaar was en of er geld voor uitgegeven mocht worden. *Warners* heeft dus gezegd: dasr moet je even mee wachten totdat dat uitgezocht is. Toen is er ern ongelukkige samenloop van omstandigheden geweest, want terwijl er op gewacht werd, heeft de eigenaar van het lacht gezegd: als u het nu niet koopt, is het weg. Toen heeft Maas *Geesteranus* gezegd in een vlaag van optimisme: ik koop het, anders is het weg.

65030. De heer **Stokvis**: Was het schip duur?

A. Neen, helemaal niet. Hij heeft er een bod op kunnen krijgen, toen hij teruggeroepen werd naar Londen, waar hij ongeveer 50 % op verdiende.

65031. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat? Hebt u het gezien of alleen gehoord?

A. Dat heb ik alleen gehoord. Ik was toen in Lissabon en toen was nog niet de kritiek losgekomen. Hij zei: ik wil het niet verkopen, want dan hebben we niets meer over, maar ik kan er 50 % winst op maken. Toen was er nog geen kritiek geweest, maar toen is zijn opvolger, de heer Fock, gekomen en toen is dat lawaai over dat jacht begonnen en heeft heel Lissabon over die zaak gesproken. *Fock* kwam als opvolger van Maas *Geesteranus*.

65032. De **Voorzitter**: En hij vond dat jacht?

A. Ja. Toen is er veel kritiek over gekomen. Toen wist ineens heel Lissabon, dat het jacht te koop was, en toen is die prijs gezakt.

65033. De heer **Stokvis**: Is het ook gebruikt?

A. Ja, verschillende malen, om onderduikers te herbergen. Het lag in de haven; dan zeilde het wat naar buiten.

65034. De heer **Stokvis**: Niet om mensen te halen in Frankrijk'?

A. Neen, zover is het nooit gekomen. omdat de verbinding met Sète nooit is tot stand gekomen.

65035. De **Voorzitter**: Wat vond men bij de Portugese politie van zijn werkzaamheden? Heeft die daar onaangenaam tegenover gestaan?

A. Daar hadden wij ook onze vrienden. Dat kostte ons wel wat, maar dat ging wel.

65336. De Voorzitter: Wanneer er vluchtelingen kwamen, bijv. jongelui, die zeiden, dat ze Engelandvaarders waren, kon men dat niet aan hun neus zien. Wat deed *Maas Geesteranus* dan met hen?

A. *Maas Geesteranus* hoorde ze uit en maakte een verslag op, dat dan alvast naar Londen werd gestuurd, want ze bleven dikwijls nog enige maanden in Lissabon voordat er scheepsgelegenheid was.

65037. De Voorzitter: Vroeg bij ook wat ze hadden ondervonden op hun reis?

A. Ja, juist om inlichtingen naar Engeland te kunnen zenden.

65038. De Voorzitter: Wij hebben van jongelui gehoord, dat *Maas Geesteranus* zijn best deed om hen in te nemen tegenover alles, wat de Regering betrof. Als ik dat hoor, wat moet ik dan tegen die jongelui zeggen?

A. Wat de Regering betreft, zeker niet; dat heb ik ook nooit gehoord, maar wèl dat hij wat tegen bepaalde personen had; ik weet niet of hij iets hierover uitlokte of niet: ik ben er nooit bij geweest, ik heb wel iets in die geest gehoord, ook in verband met wat die jongens hebben gezegd.

65039. De Voorzitter: Dat lijkt mij gern erg goede manier.

A. Neen.

65040. De Voorzitter: Dus u hebt hier en daar ook wel zekere kritiek op hem.

A. Ja, zeker. Ieder heeft zijn fouten.

65041. De Voorzitter: U hebt de heer *Sloet tot Everlo* natuurlijk goed gekend?

A. Ja.

65042. De Voorzitter: Kunt u hem met een paar woorden karakteriseren?

A. Bijzonder weinig intelligent, maar zeer fatsoenlijk,

65043. De Voorzitter: Wanneer hij desondanks vertelt, dat hij een eind op weg geweest is om een lening aangeboden te krijgen van de bank *Espiritu Santo e Comercial* in Lissabon, ten einde met het geld goederen te kopen om die naar Nederland te zenden, wit vindt u daar dan vsn? Acht u het mogelijk, dat hij het zover gebracht heeft?

A. De mail kende verschillende mensen. Dat hij er over gesproken heeft, neem ik aan. Het is een reële bank. Dat zij met hem in zee zou gaan, acht ik onwaarschijnlijk.

65044. De Voorzitter: Hoe zou het komen, dat hij bevriend was met de Kroonpretendent? Eén van zijn kinderen hert zelfs naar hem.

A. Hij had het erg hoog in de bol. Hij had bijv. in zijn bezit een ridderkruis van de Malthazer-orde. Deze was hem niet uitgereikt geworden, maar wanneer mrn daarover een opmerking maakte, zei hij: Ik heb de onderscheiding niet gekregen, maar ik heb er wel recht op.

65045. De Voorzitter: Waarom zijn de heren *de Gruyter* en *Quarles van Ufford* op een zeker ogenblik naar Lissabon gekomen?

A. Waar zijn ze vandaan gekomen?

De Voorzitter: Uit Londen.

A. Inderdaad, ik herinner mij vaag dit bezoek.

65046. De Voorzitter: Ze zijn samen gekomen om een lening te sluiten.

A. Daarvan herinner ik mij niets.

65047. De Voorzitter: *Sloet* brengt dat in verband met zijn plan.

A. Ik kan mij niet indenken, dat er twee heren door Londen zijn uitgezonden om met *Sloet* te onderhandelen.

65048. De Voorzitter: Neen. De Regering zou naar aanleiding van de mededelingen van *Sloet* op de idee zijn gekomen: dat is best mogelijk, maar dan gaan wij er zelf heen.

A. Het is mogelijk. Hij had een ongebreidelde fantasie.

65049. De heer Stokvis: Hield hij ook toezicht op een van de verblijfplaatsen van vluchtelingen?

A. Ja. Op het bureau zaten *Sloet* en *van Haastert* (een uitstekende kracht) en ern paar meisjes. *Sloet* ging inderdaad weleens kijken naar het huis, waar de vluchtelingen zaten.

65050. De Voorzitter: Deed hij dat goed? Wij hebben weleens klachten gehoord, dat hij de vluchtelingen raar bejegende.

A. Ja, de vluchtelingen waren niet dol op hem.

65051. De Voorzitter: Was daar reden voor of waren die vluchtelingen wat uit hun evenwicht?

A. Ja, die waren lastig en boos, dat ze niet direct konden doorgaan naar Engeland. Het waren grotendeels Joden. Er waren twee groepen: jongens, die Engelandvaarders waren, en verder grotendeels Joden, waarvan velen waren gekomen uit Antwerpen. Die waren dikwijls moeilijk.

De Voorzitter: Dat was geen wonder, omdat die mensen in voortdurende angst leefden.

A. Ja, vooral in de tijd, toen ieder ogenblik dreigde, dat de Duitsers zouden binnenvallen in Lissabon. Die dreiging werd daar zeer sterk gevoeld. Wij hebben van 1940 tot de inval in Afrika gedacht: iedere veertien dagen kon het gebeuren.

65051. De heer Stokvis: Dat zou een reden te meer zijn geweest om de evacuatie met alle middelen te bevorderen.

A. Dat is ook wat *Maas Geesteranus* beweerde. Daarom heb ik hem ook geholpen waar ik kon, ook omdat ik zijn houding apprecieerde. Die is perfect geweest in de oorlog.

65053. De Voorzitter: Het was niet de vraag voor die mensen of zij lang werkloos in Portugal moesten zitten, al was dat natuurlijk vervelend voor hen, maar de kwestie voor hen was wel degelijk, dat het zou kunnen worden een zaak van leven of dood.

A. Inderdaad, ze waren bang. Het was ook niet een plezierige omstandigheid. Er was een zo goed mogelijke verzorging, maar er zaten veel te veel mensen boven op elkaar, die elkaar niet kenden, die dikwijls uit zrrr verschillende kringen kwamen.

65054. De heer Stokvis: Deze feiten werpen dus een zeer speciaal licht op de inzichten van de heer *van Harinxma thoe Slooten*.

H. Maar ik ben overtuigd, dat de opvattingen van *van Harinxma* volkomen te goeder trouw waren. Hij heeft niet gezegd: er moet niet illegaal geëvacueerd worden, omdat hij niet wilde helpen, maar omdat hij meende, dat het beter was het niet te doen. Ik heb nooit aan zijn goede trouw getwijfeld. Ik was het alleen niet met hem eens op zakelijke gronden.

65055. De Voorzitter: Maar de verhouding tussen *Maas Geesteranus* en *van Harinxma* was scherper.

A. Ja, veel scherper. Vóór de oorlog, voordat wij die zakelijke onenigheid hadden, waren *van Harinxma* en ik zeer bevriend, maar met *Maas Geesteranus* heeft hij nooit kunnen opschieten.

65056. De Voorzitter: Waarom had mevrouw *Vinke* zo ontzettend op *Maas Geesteranus* tegen?

A. Dat weet ik niet, maar er waren weinig mensen, op wie zij niet iets tegen had.

65057. De Voorzitter: Bleef zij steeds tegen of was zij na een paar maanden weer bevriend?

A. Met kwam veel voor, dat zij op mensen, waar zij goed mee was, tegen werd, maar het omgekeerde heb ik nooit kunnen constateren.

65058. De Voorzitter: Ook niet van mevrouw *Sillem*?

A. Neen, ook niet.

De Voorzitter: Wij zullen daarop maar liever niet ingaan. Ik vind die verhalen nogal koddig.

A. Maar het was niet koddig om het mee te maken.

65059. De Voorzitter: U hebt wel meegemaakt, dat er sardines, enz. werden gekocht om die naar Nederland te sturen. Daarvoor kwam geld uit Londen.

A. Ja, dat liep goed.

65060. De **Voorzitter**: De eerste tijd is een flinke kwantiteit verzonden.

A. Het was vooral van *Haastert*, die dat deed.

65061. De **Voorzitter**: Hoe kwam hij aan het geld?

A. Uit Londen.

65062. De **Voorzitter**: Is het niet moeilijk geweest om dat geld te krijgen? Men kon aan geld komen, dat de Nederlandse Regering bereid was beschikbaar te stellen, maar een tweede moeilijkheid was, of de Bank of England transfer wilde geven.

A. Was er altijd een groot gevecht met de Bank of England?

De **Voorzitter**: De heer *Mackay* heeft ons onlangs verteld, dat hij nooit de geringste moeilijkheid had om aan escudos te komen.

A. Ik geloof het ook niet.

65063. De **Voorzitter**: Hoe komt het dan, dat het op een gegeven ogenblik met dit werk afgelopen was?

A. Daarop kan ik geen antwoord geven. Ik kreeg de fondsen, die ik nodig had voor de kanselarij, en wat er toegestaan werd voor het merk van *Maas Geesteranus*, werd ook overgemaakt. Het kwam wel eens te laat, maar het kwam. Ik heb nooit klachten gehoord, dat het Regeringscommissariaat voor de vluchtelingen geen geld kreeg. Het is mogelijk, dat dit het geval was, toen ik uit Portugal weg was. Bovendien is het mogelijk, dat er wel moeilijkheden waren, maar dat ik er niet van op de hoogte was.

65064. De **Voorzitter**: Bent u nog in aanraking gekomen met Belgische kolonisten in Portugal?

A. Ja.

65055. De **Voorzitter**: Waren zij talrijk?

A. Ik had een paar kennissen onder hen.

65056. De **Voorzitter**: Beschikten zij over grotere middelen dan de Nederlanders om goed werk te doen?

A. Niet te vergelijken. Ik noem de Sofina. Dat was een machtig rijke organisatie. Het hele verlichtingswezen was in handen van die organisatie, zowel electriciteit als gas. De Belgen hadden in dat opzicht niet de minste moeite. Als het nodig was, konden zij direct een miljoen uit de grond stampen. Er was van Nederlandse kant alleen maar een klein fabriekje van Philips en dan was er de spiritusfabriek van Zegers; voorts had men nog het Hollandse handelshuis Polling in Oporto. Dat heeft goed werk gedaan.

65067. De **Voorzitter**: Deed hij zijn consulaire werk ook goed?

A. Ja, hij sloofde zich uit voor de vluchtelingen. Later kwam het haast niet meer voor, maar in het begin heeft hij veel gedaan. Volgens mij was zijn werk heel goed.

65058. De **Voorzitter**: Is het juist, dat de vluchtelingen probeerden naar Porto te komen, omdat zij daar sneller behandeld werden?

A. Dat schijnt in het begin gebeurd te zijn, in Augustus 1940, toen er een grote toeloop was.

65069. De **Voorzitter**: Hij heeft in elk geval naar uw mening zijn plicht gedaan?

A. Ja.

65070. De **Voorzitter**: Zegt de naam *Helmus* u iets?

A. Ja, wat was dat ook voor een rare vent? Was het niet een man, die naar Curaçao gegaan is? Kwam hij niet uit Noord-Afrika? Er staat mij voor de geest, dat hij bietenzaad of iets dergelijks aan boord had.

De **Voorzitter**: Sojabonen.

A. Het was een heel vreemde man. Ik kan mij herinneren, dat wij de grootste moeite hebben gedaan om hem weg te krijgen, omdat wij niet met hem wilden blijven zitten in Lissabon.

65071. De **Voorzitter**: U wilde hem dus liever kwijt. Hebt u hem zelf naar de boot gebracht?

A. Wij hebben alle mogelijke middelen verzonnen om hem naar Curaçao te krijgen.

65072. De **Voorzitter**: Hebt u hem zelf aan boord gebracht? Hebt u zijn koffertje gedragen?

A. Heeft *Helmus* dat verteld?

65073. De **Voorzitter**: Hebben *Sloet* en u hem naar de boot gebracht?

A. Geloof u het?

De **Voorzitter**: Ik vraag het u.

A. Neen.

65074. De **Voorzitter**: Hebt u ook zijn koffertje gedragen? Hij heeft een lange nota gestuurd en daarin staat, dat u zijn koffertje had gedragen. Om de waarde van de nota te kunnen beoordelen, vraag ik u dit.

A. Neen. Over Lissabon kan *Helmus* alleen tevreden zijn, waat om redenen, die wij hem niet hebben verteld, n.l. omdat hij zo lastig was, hebben van *Harinxma* en ik al het mogelijke gedaan om hem weg te krijgen.

65075. De **Voorzitter**: Hij was ontzettend met u ingenomen. Hebt u ook iets bemerkt van zijn werkzaamheden?

A. Neen, ik weet niets van sojabonen.

65076. De **Voorzitter**: Hebt u *Testa* in Tanger gekend?

A. Ja.

65077. De **Voorzitter**: Wat was hij daar?

A. Hij was daar consul. Eigenlijk kwam hij van vroeger uit de tolkendienst. Hij was de laatstovergeblevene van die dienst uit de Levant. Ik geloof, dat er nog één is in Istanboul. *Testa* is in de buitenlandse dienst gekomen en zat als consul in Tanger. Hij was dikwijls zaakgelastigde, als wij er geen gezant hadden.

65078. De **Voorzitter**: Weet u iets van zijn politieke houding in de oorlog?

A. Neen; ik meen, dat hij goed was. Ik herinner mij geen enkele klacht. Ik herinner mij wel mensen, die daar waren geweest en daar door hem geholpen waren.

65079. De **Voorzitter**: Stond hij geregeld met u in contact in Lissabon?

A. Neen. een enkele keer een zakelijk briefje. Hij is eens een week over geweest.

65080. De **Voorzitter**: Was er in die tijd een Nederlandse consul in Casablanca?

A. Ja, *Cabos*.

65081. De **Voorzitter**: Hoe deed hij het?

A. Goed. Er is enige kritiek op hem geweest, maar dat ontmoette je steeds in zo'n koloniestad, waar iedereen jaloers was. Er is kritiek gekomen, wat dikwijls gebeurde in die tijd, maar dat is uitgezocht.

65082. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Hij is naar Londen gekomen en toen heeft hij al die klachten kunnen weerleggen en zo volledig, dat men daarmee genoegen heeft genomen. Er is geen onderzoek naar ingesteld, maar de klachten zijn aan hem voorgelegd.

65083. De **Voorzitter**: Zou het waar zijn, dat *Helmus* in Engelse geheime dienst is geweest in Tanger?

A. Dat is mogelijk, vooral bij zo'n enorme organisatie als de Engelsen hadden. Maar het is zoveel voorgekomen, dat zo'n agent maar één klein werkje deed, en dan was het uit. Dan zegt zo iemand: ik heb in de oorlog voor de Engelse geheime dienst gewerkt. Misschien hebben ze hem daar ook wel eens gebruikt. De Engelsen hadden in Lissabon op de pay roll wel 8000 mensen staan!

65084. De **Voorzitter**: Was uw opvolger de heer *Flaes*?

A. Ja.

65085. De **Voorzitter**: Hebt u hem nog meegemaakt?

A. Slechts veertien dagen.

65086. De **Voorzitter**: U weet dus over zijn verrichtingen niets?

A. Neen. Ik was toen chef van de afdeling Londen. Ik kreeg zijn rapporten. Ik geloof, dat hij een bekwaam man is. Maar toen was het vluchtelingenprobleem al praktisch opgelost. Alle Joden waren al weggewerkt. Die waren naar Jamaica gegaan. De heer *Dozy* heeft daar fantastisch goed werk gedaan. Hij heeft 95% ondergebracht in betrekkingen in de Verenigde Staten, Suriname of in Jamaica. Wij was honorair consul-generaal in Roemenië geweest. In de oorlog is hij uitgeweken naar Turkije en vandaar is hij naar Londen gekomen. Men heeft hem toen gevraagd, of hij dit werk wilde organiseren. Dat heeft hij voortreffelijk gedaan. Toen het werk afgelopen was, heelt Buitenlandse Zaken hem, omdat hij zoveel in het Jodenprobleem gezeten had, als consul-generaal naar Jeruzalem laten gaan.

65087. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. In 1944, toen het werk in Jamaica afgelopen was.

65088. De heer **Stokvis**: Weet u iets van de „Angola” te vertellen, het schip, dat vluchtelingen naar Indonesië vervoerde?

A. Is dat schip niet in October of November 1940 vertrokken?

De heer **Stokvis**: Ja.

A. Dan ben ik aan boord geweest.

65089. De heer **Stokvis**: Hoe zag liet er uit?

A. Het zag er uit als een landverhuizersschip vóór de oorlog. Drie bedden boven elkaar. Ik herinner mij nu, dat er over gepraat is om het maar niet te nemen, maar er was geen keuze.

65090. De heer **Stokvis**: Wij hebben van verschillende zijden daarover kritiek gehoord.

A. Dat kan ik mij levendig voorstellen. Het moet een afschuwelijke reis geweest zijn, maar het reizen in oorlogstijd was altijd afschuwelijk. Mijn vrouw is met een troepenschip gegaan naar de Verenigde Staten, op de „Andes”, waar 30 000 soldaten aan boord waren. Zij moest naar Amerika met nog 800 andere vrouwen. Dat was ook niet plezierig, maar het was oorlog.

65091. De **Voorzitter**: Wat was de houding van de heer *van Bylandt* tegenover de Joodse moeilijkheden?

A. Vol belangstelling, maar hij droeg die zaken altijd aan mij over. Hij was secretaris-generaal en ik was chef van de afdeling.

65092. De **Voorzitter**: Bent u weleens beschuldigd van antisemitisme?

A. Neen, niet dat ik weet.

65093. De **Voorzitter**: De heer *van Bylandt* wel?

A. Niet dat ik weet. Daar zou ook geen enkele aanleiding toe zijn. Hij heeft er ook weinig mede te maken gehad. Ik heb eens in de courant gelezen, wat de heer *Dentz* over mij heeft gezegd, dat ik een van de weinigen was, die niet antisemit was.

65094. De heer **Stokvis**: Is u iets bekend van het steuncomité, dat onder leiding van mevrouw *Sillem* stond?

A. Ja, een darnescomité.

65095. De **Voorzitter**: Was mevrouw *Sillem* daarvan de voorzitter?

A. Ja.

65096. De **Voorzitter**: Zat daar mevrouw *Vinke* ook in?

A. Ja, en o.m. mevrouw *Wolfensperger* van Philips.

65097. De **Voorzitter**: Hoe werkte dat?

A. Heel behoorlijk.

65098. De **Voorzitter**: Hoe kwamen zij aan geld?

A. Ik meen van *van Harinxma*.

65099. De **Voorzitter**: Dus het is niet zo geweest, dat men eigenlijk zo'n beetje geld ophaalde bij de Portugese kennissen en niets van de Nederlandse Regering kreeg?

A. Dat heeft men in het begin ook gedaan, maar ik geloof niet, dat het comité veel van de Nederlandse Regering kreeg. Toen het Regeringscommissariaat bestond, was dat eigenlijk de instantie, die dergelijke dingen in handen had. Daar werd het een onderafdeling van. Toen mevrouw *Sillem* wegging, is mevrouw *van Harinxma* voorzitterster geworden van het comité, maar als comité deed het heel weinig. In het begin heeft het veel gedaan, vooral in Augustus, toen er een grote toeloop was, maar toen was ik er nog niet.

65100. De **Voorzitter**: Maar u hebt het wel zien werken?

A. Ik ben in September gekomen: het comité is opgericht in Juni of Juli. Het werkte daarna wel, maar dat werk werd voor 9/10 overgenomen door het Regeringscommissariaat.

65101. De **Voorzitter**: Was *Sloet* secretaris van het comité?

A. Dat is mogelijk, maar dat weet ik niet.

65102. De **Voorzitter**: Hebt u *Rodrigues Lopes* meegemaakt?

A. Ja.

65103. De **Voorzitter**: In welke zin?

A. Eerst als vluchteling. Op een gegeven ogenblik heeft hij zich aangeboden en hij beweerde, dat hij een lijn kon maken naar Frankrijk. Toen heeft *Maas Geesteranus* met mij overlegd of hij het doen zou, maar wij waren er niet vóór.

65101. De **Voorzitter**: Waarom niet?

A. Omdat wij hem een fantast vonden. Maar hij wilde het per se doen voor eigen risico. Wij hebben hem geen enkel geheim meegegeven. alleen één introductie voor Frankrijk, en de zaak was zo opgezet, dat hij geen kwaad kon doen.

65105. De **Voorzitter**: Is het gelukt?

A. Neen. Hij was één uur over de Spaanse grens, komende van Lissabon. Toen is hij in de coupé gaan opsnijden en toen heeft de politie hem er uit gehaald.

65106. De **Voorzitter**: En toen heeft hij een hele poos gezeten?

A. Ja.

65107. De **Voorzitter**: Heeft hij later in Lissabon ook weer niet gezeten?

A. Ja, hij is, geloof ik, in een gekkenhuis geweest. Toen is hij naar Londen gestuurd.

65108. De **Voorzitter**: Waarom heeft hij in Lissabon gezeten?

A. Hij was clandestien weer over de grens gekomen. Ik herinner mij nog, dat de heer *Maas Geesteranus* iets voor hem geprepareerd had om over de grens te komen. Hij heeft het beter willen weten en is in handen van de Portugese politie gevallen.

65109. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat overal geld voor nodig was.

A. Ja, ook als je bij de Duitsers terecht kwam, had je geld nodig.

65110. De **Voorzitter**: U herinnert zich hem niet als iemand, die belangrijke zaken uit de weg gezet heeft?

A. Absoluut niet. Het was bepaald min of meer een psychopathisch geval.

De **Voorzitter**: Wij zijn hiermede gekomen aan het eind van hetgeen wij te vragen hadden. Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

F. C. A. VAN PALLANDT.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 30 SEPTEMBER 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Fens, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *in*.

Verhoor van

Mr. WILLEM CONSTANTIJN GRAAF VAN RECHTEREN
LIMPURG,

oud 51 jaar, wonende te Cairo,

Hr. M's. buitengewoon en gevolmachtigd gezant te Cairo.

68382. De **Voorzitter**: Wij zullen dit verhoor laten vallen onder de eed, die u de vorige keer reeds hebt afgelegd.

Ik zal mij bepalen tot de reden, waarom dit verhoor wordt gehouden. U hebt een brief geschreven aan de Voorzitter van de Enquêtecommissie in aansluiting op het verhoor, dat op 19 Augustus jl. heeft plaats gehad. U hebt daarin aanleiding gevonden in Stockholm nog verschillende dingen na te gaan.

Bij uw brief van 30 September hebt u een aantal aantekeningen gevoegd, die niet zijn getekend. Ik zou deze stukken graag een officieel cachet geven door u te verzoeken uw naam er onder te plaatsen. Dan zou ik graag willen weten of wij deze stukken moeten beschouwen als door u zelf te zijn opgesteld of dat u die, na de zaken te hebben nagegaan, door iemand anders hebt laten opstellen.

A. Ik heb ze zelf opgesteld, aan de hand van gegevens, die ik in Stockholm heb gevonden. Ook de heer *Woensdregt* heb ik geraadpleegd.

68383. De **Voorzitter**: In het verslag van de heer *Woensdregt* staat op de eerste bladzijde, bij de datum van 23 Augustus 1944, het volgende:

„Vroeger werden zulke zendingen van eigen Zweedse voedselvoorraden naar anderen dan Noren en Denen geweigerd.”

A. Dit is gebaseerd op de twee eerste mededelingen, o.a. het antwoord van de heer *Woensdregt* aan de heer *Brandel*.

68384. De **Voorzitter**: U weet het dus niet uit eigen ervaring.

A. Ik kan hier aan toevoegen, dat er heel in het begin, op 28 Juni 1941, op verzoek van de Nederlandse Regering te Londen aan het Zweedse Rode Kruis is gevraagd of het mogelijk zou zijn aan Nederlandse geïnterneerden vanuit Zweden voedselnakketten te zenden. Het antwoord luidde, dat zulks in verband met de bestaande uitvoerverboden niet mogelijk was.

De **Voorzitter**: Het lag toen dus aan de uitvoerverboden.

A. Het is daarna nog eens indirect ongekomen, toen enige krijgsgevangenen het Zweedse Rode Kruis brieven hadden geschreven, of zij pakketten konden ontvangen. Het Rode Kruis heeft ons deze brieven toegezonden met de bedoeling, dat wij Londen zouden vragen hierin verbetering te brengen, want de krijgsgevangenen konden altijd pakketten krijgen. Men heeft ons daarbij medegedeeld, dat het Zweedse Rode Kruis op grond van de in Zweden bestaande uitvoerverboden niet in staat was zich bezig te houden met de organisatie van het zenden van pakketten aan krijgsgevangenen. Dit geval werd eveneens aan Londen bericht.

68385. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. September 1943.

68385. De **Voorzitter**: Er is dus een zeker moment geweest, waarop het is toegestaan aan Denen en Noren.

A. Ja, die werden altijd speciaal behandeld.

68387. De **Voorzitter**: Denkt u, dat het vóór die tijd al gebeurde?

A. Ik geloof wel, dat de Denen en Noren weleens wat kregen, speciaal de krijgsgevangenen. Het is mogelijk, dat de niet-krijgsgevangenen ook wat kregen.

68388. De **Voorzitter**: Ook in de periode, toen aan Nederland werd medegedeeld, dat het niet mogelijk was?

A. Waarschijnlijk wel, hoewel het hoofdzakelijk krijgsgevangenenpakketten waren.

58389. De **Voorzitter**: Ook vóór de datum van 23 Augustus 1944, die op de eerste bladzijde van de nota van de heer *Woensdregt* wordt genoemd, kregen de Noorse en Deense gevangenen in concentratiekampen al pakketten van het Zweedse Rode Kruis?

A. Ik heb het zo uit het telegram overgenomen, maar ik kan het mij niet herinneren. Ik meen wel, dat het toen zo was.

68390. De **Voorzitter**: Dat betreft dus de vraag op grond van de nota van de heer *Woensdregt*. U bevestigt dus de juistheid van deze stukken?

A. Ja, die zijn authentiek; wat ik hier heb geschreven, is uit de dossiers gehaald.

68391. De **Voorzitter**: In deze nota staat ook, dat op een gegeven ogenblik een afspraak is gemaakt met de Zweden, na goedkeuring van de geallieerden, dat maandelijks een zeker aantal pakketten zou worden gestuurd.

A. Ja, 2000 pakketten.

68392. De **Voorzitter**: In uw nota wordt slechts eenmaal melding gemaakt van een zending van ongeveer 2000 pakketten, die is verzonden.

A. Ja, in Januari.

68393. De **Voorzitter**: Moet ik hieruit begrijpen, dat het later niet weer is gebeurd?

A. Wat in de nota staat, is precies juist en gebaseerd op de dossiers. Het verzenden van de pakketten geschiedde door de dienst van de heer *Woensdregt* van de repatriëringdienst, die zijn eigen dossiers heeft. Deze dossiers zijn naar Sociale Zaken overgebracht en daarvan heb ik geen kennis kunnen nemen.

68394. De **Voorzitter**: U hebt dus alleen iets kunnen vinden over de eerste zending?

A. Omdat ik niet wilde gissen en ook de heer *Woensdregt* het zich niet precies kon herinneren, heb ik deze gegevens gehaald uit een brief, die hij stuurde aan zijn chef in Londen. Die brief was van 9 Maart 1945; wat daarna is gebeurd, heeft hij waarschijnlijk wel gerapporteerd, maar dat kon ik niet nagaan.

68395. De **Voorzitter**: Het wil dus niet zeggen, dat hij er mee is opgehouden?

A. Neen, maar ik kon helaas zo gauw niet meer vinden.

68395. De *Voorzitter*: Hetzelfde geldt natuurlijk ook voor de Joodse pakketten?

A. Ja, alle gegevens zullen precies in de dossiers zijn te vinden.

68397. De *Voorzitter*: Nu het geval van de lijsten met namen. Uit hetgern u daaromtrent in een van uw nota's hebt gemeld, is gebleken, dat u niets van die lange lijst hebt kunnen vinden.

A. Ik heb gezocht en er de assistente van de heer *Woensdregt*, die dit werk deed, naar gevraagd, maar er was niets te vinden. Toevallig heb ik gisteren vernomen, dat de heer *van Rijkevorsel* onlangs gevraagd is of hij er iets van wist, en gezegd had, dat hij er nooit van had gehoord.

68398. De *Voorzitter*: Woont mevrouw *Gravesen* nog in Stockholm?

A. Neen, zij woont in Kopenhagen. Ik heb met haar getelefoneerd vanuit Stockholm en ik heb ook nog een brief van haar gekregen.

68399. De *Voorzitter*: Het is een brief van mevrouw D. *Gravesen* —*Pothast*, te Kopenhagrn, gedateerd 28 September 1949.

„Excellentie,

Op Uw verzoek bevestig ik hierbij wat ik u mondeling mededeelde betreffende de verzending vanuit Zweden van voedselpakketten aan Nederlandse civiele gevangenen in Duitsland in de jaren 1944/1945, gedurende welke periode, van 1 Juni 1944, ik aangesteld was bij de afdeling repatriëring van de Nederlandse legatie te Stockholm. Vordselpakketten aan civiele gevangenen in Duitse concentratiekampen moesten voorzien zijn van namen en bloknummer. Wij trachtten daarom een zo hoog mogelijk aantal namen van gevangenen te verzamelen van alle instanties, die geacht konden worden in het bezit te zijn van gegevens over Nederlandse gevangenen, zoals World Jewish Congress en anderen. Uit Londen, van de Nederlandse Regering, ontvingen wij slechts enkele zeer onvolledige lijsten van namen van civiele gevangenen in verschillende kampen. Wij hebben van alle ontvangen lijsten een alfabetische kartotheek gemaakt en op deze kartotheek aangegeven, hoeveel pakketten wij verzonden hebben. Het totale aantal namen zal dus in deze kartotheek te vinden moeten zijn. Ik kan mij niet nauwkeurig herinneren, hoeveel namen wij van de verschillende instanties hebben verzameld, maar het totaal is, naar ik meen, ca. duizend geweest, zeker nooit meer dan twee duizend.

Bij onze eerste zendingen van, naar ik meen, twee duizend voedselpakketten, het door de Zweedse instanties ons toegezonden quantum, hebben wij herhaalde malen dringend Londen verzocht ons zo mogelijk meer lijsten te doen toekomen, opdat wij alle pakketten van namen en bloknummers enz. konden voorzien. Tenslotte zagen wij ons genoodzaakt, na afspraak met het Zweedse Rode Kruis, een groot aantal van de pakketten van gefingeerde namen te voorzien uit het Nederlandse telefoonboek in de hoop, dat deze pakketten toch in handen van Nederlandse gevangenen zouden komen.

Zoals ik reeds eerder aan de heer *Woensdregt* schreef, is het mij niet mogelijk nauwkeurige details te geven over de voedselpakkettenzendingen zonder de dossiers hierover te kunnen raadplegen."

Dit klopt met wat wij ook van anderen hebben gehoord. Nu is dus vastgesteld, dat voorzover u en ook mevrouw *Gravesen* bekend is, nooit sprake is geweest van de 5600 namen, die naar Stockholm zouden zijn verzonden door het Departement van Buitenlandse Zaken in Londen.

A. Hebt u kunnen constateren, dat de lijst in Londen is aangekomen?

68400. De *Voorzitter*: Wij hebben kunnen constateren, dat de lijst in Londen is aangekomen bij het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis. Wij weten ook, dat zij vandaar is verzonden naar Sociale Zaken en van Sociale Zaken naar Buitenlandse Zaken, met de afspraak, dat de lijst zou worden doorgezonden naar Stockholm. Het is ons verder alleen maar bekend, dat de lijst niet in Stockholm is aangekomen.

In de nota van u betreffende naamlijsten staat een aantal notities over lijsten, die u hebt ontvangen van de afdeling B van het Ministerie

van Buitenlandse Zaken te Stockholm, die ze blijkbaar had ontvangen van de afdeling B van het gezantschap te Berlijn. Deze lijst hebt u gegeven aan de heer *Knulst*?

A. Aan de heer *Woensdregt*, van de repatriëringdienst, die de pakketten verzond.

68401. De *Voorzitter*: Voorts heeft zich het geval met *Kersten* voorgedaan, waaromtrent u met de heer *Knulst* hebt afgesproken, dat hij maar eens wat namen aan hem moest geven.

A. Ik heb met de heer *Knulst* afgesproken, dat hij de zaak zou onderzoeken; hij heeft toen met de heer *Kersten* gesproken en hem een aantal namen gegeven.

68402. De *Voorzitter*: De heer *Kersten* zegt, dat het er 34 waren. Dit zal wel zijn gebeurd om een proef te nemen. Wij moeten de heer *Knulst* hierover nog horen en wij zullen hem vragen, waarom hij juist een aantal namen heeft gegeven en niet alle. De heer *Knulst* schijnt er maar 94 te hebben gekregen.

A. De heer *Knulst* heeft de namen doorgegeven.

68403. De *Voorzitter*: Ik zal hem vragen hoeveel hij er heeft doorgegeven. De heer *Knulst* en de heer *Woensdregt* waren werkzaam onder uw leiding en toezicht en ik kan dit moeilijk als drie verschillende grootheden beschouwen.

A. U moet wel begrijpen, dat het Bureau Inlichtingen zeer onafhankelijk werkte.

68404. De *Voorzitter*: Hoe bedoelt u dat?

A. Toen ik de heer *Knulst* over de heer *Kersten* sprak, heeft hij direct daarover aan zijn chef in Londen geschreven. Af en toe consulteerde hij mij wel, maar hij deed ook allerlei dingen zonder mijn kennis daarvan.

68405. De *Voorzitter*: De namen heeft hij toch van u gekregen?

A. Niet van mij persoonlijk, maar van de repatriëringdienst.

68406. De *Voorzitter*: Dus van de heer *Woensdregt*. De namen, die u van het Zweedse Ministerie van Buitenlandse Zaken ontving waren bij u en u gaf ze aan de heer *Woensdregt*?

A. Ja, en ik gaf ze ook aan Londen door.

68107. De *Voorzitter*: U had ze ook aan de heer *Knulst* kunnen geven. Ik zal de heer *Knulst* vragen, hoeveel hij er heeft gekregen.

A. U zou hem kunnen vragen hoe het precies in zijn werk is gegaan.

68408. De *Voorzitter*: Zijn de schepen voor Delfzijl in de winter van 1944 op 1945 vertrokken?

A. De actie is begonnen op 2 October, toen ik opdracht heb gekregen er mee te beginnen. Deze hele geschiedenis heb ik persoonlijk geregeld. Er moesten moeilijke onderhandelingen worden gevoerd om de toestemming van de Duitsers te verkrijgen voor geleide van die boten. Wat zij wilden, wilde Engeland niet en omgekeerd. Alles ging via het Zweedse Ministerie van Buitenlandse Zaken en mij, het was een zeer moeilijke kwestie. De eerste twee boten zijn ten slotte pas in Januari 1945 gegaan.

68409. De *Voorzitter*: Het staat vast, dat het toen is begonnen en enige tijd is doorgegaan.

Ik heb hier een nota van u, waarin staat: „Moeilijkheden met overmaken van geld uit Londen in Maart 1945”.

A. Deze nota heb ik opgesteld, omdat u had gevraagd of ik altijd voldoende geld had. Naar aanleiding daarvan is het krediet ter sprake gekomen, dat de Zweden hebben verleend. Uit de dossiers is mij gebleken, dat ik, toen ik hier ex tempore sprak, met de data in de war was.

68410. De **Voorzitter**: Ik kom niet terug op wat u toen hebt gezegd, maar ik bepaal mij tot wat hier staat. Hier staat o.a.:

„Op 29 Maart werd een telegram aan Buitenlandse Zaken gezonden, dat het gelukt was bij Skandinaviska Banken een crediet op te nemen (tegen 4½ %). Hierbij werd medegedeeld, dat in verband met de reliefschepen, met instructies aan de consul-generaal omtrent uitrusting van Nederlandse kustvaartuigen, enz. in de eerstvolgende 6 weken een bepaald bedrag nodig zou zijn.”

Ik heb mij afgevraagd of misschien in de datum een vergissing is geslopen, nl. 29 Maart 1945, want de reliefschepen waren toen al lang bezig en het liep al tegen het einde.

A. Neen. Eerstens was het niet afgelopen en ten tweede waren al die dingen niet betaald. De Zweedse instanties, die alles kochten en de Zweedse scheepvaartmaatschappijen, die de vrachten in rekening brachten en die heel vriendelijk waren, zonden de rekeningen niet direct in.

68411. De **Voorzitter**: Er is dus geen tegenspraak in de data?

A. Neen.

68412. De **Voorzitter**: Dan is er nog iets, waarin wij een tegenspraak menen te zien. U hebt gezegd, dat de gezant op 5 Juni aan de Riksbank, op verzoek van die bank, een schatting gaf van de benodigde gelden voor de eerstvolgende maand. Verder zegt u, dat het krediet werd gebracht op 3 500 000 kronen.

„Dit werd op 7 Juni geaccepteerd en door de gezant bericht aan Londen. In zijn brief van 7 Juni aan Londen drong de gezant er tevens op aan.”

Is het juist, dat er Londen staat? Was het niet den Haag?

A. Buitenlandse Zaken was nog in Londen. Op 20 Juni ben ik in den Haag geweest en ik kwam toen uit Londen. Daarna ben ik

nog weer bij Buitenlandse Zaken in Londen geweest. Ik weet niet precies, hoe lang het Departement daar is gebleven, maar in elk geval is het niet direct overgegaan.

68413. De **Voorzitter**: Dit is in elk geval dus geen vergissing. Hebt u zelf nog iets mede te delen?

A. Neen. Ik hoop, dat u een beter beeld zult hebben gekregen van hetgeen wij hebben gedaan in Zweden en dat wij ons werkelijk de moeite hebben gegeven, alles te doen, wat mogelijk was om in het lijden te helpen, zowel in Nederland als in de kampen. Misschien mag ik hieraan nog toevoegen — in de nota komt het niet zo uit —, dat wij ook veel bemoeienis hebben gehad met de krijgsgevangenen. Al direct vanaf het uitbreken van de oorlog is er een enorme correspondentie gevoerd met de B.-afdeling van het Ministerie van Buitenlandse Zaken te Stockholm en de legatie in Berlijn over de behandeling van de krijgsgevangenen. Iedere keer overtraden de Duitsers de artikelen van de Conventie van Genève en dan werden er aanmerkingen gemaakt en getracht verbeteringen aan te brengen. Wij kregen grote rapporten van de legatie over de toestand in de krijgsgevangenenkampen, of de gevangenen pakketten kregen of niet, uniformen nodig hadden, enz. In ieder geval is er een zeer grote correspondentie over geweest.

De **Voorzitter**: Die correspondentie is ons voor een groot gedeelte bekend.

Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

W. C. VAN RECHTEREN LIMPURG.

SCHIL'THUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

FENS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 26 OCTOBER 1949

Sub-Commissie III.

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

Mr. AUKE JOHANNES VLEER,
oud 37 jaar, tijdelijk wonende te 's-Gravenhage,
Secretaris-Generaal van de B.F.O.-Delegatie
ter Ronde-tafelconferentie.

Hij legt de eed af als getuige.

69327. De **Voorzitter**: Wij willen graag met u spreken over de tijd, toen u bij het Rode Kruis in den Haag werkzaam was.

A. Ik was met verlof in Holland en 13 Mei 1940 zou ik juist weer naar Indonesië vertrekken. Ik kon door het uitbreken van de oorlog niet meer weg en toen ik hoorde, dat bij het informatiebureau van het Rode Kruis veel mensen nodig waren, heb ik mij daar gemeld. Ik ben daar toen aangesteld als sous-chef van de onderafdeling Nalatenschappen en na twee maanden werd ik chef.

69228. De **Voorzitter**: Hebt u deze werkkring daar tot het einde van de oorlog gehad?

A. Eén of twee maanden vóór de komst van de heer **Piek**, in September 1944, heb ik mijn ontslag genomen, omdat ik het toen niet meer eens was met het hoofdbestuur.

69229. De **Voorzitter**: Hebt u al die tijd dezelfde afdeling gehouden?

A. Neen. Later werd ik hoofd van de Vde Afdeling van het Rode Kruis, de Afdeling Bijzondere Aangelegenheden.

69230. De **Voorzitter**: Wij wilden u graag horen, omdat wij het een en ander hebben vernomen van mevrouw *Ross*, die een tijdje bij u heeft gewerkt. Moet ik zeggen bij u of heeft zij onder u gewerkt?

A. Zij heeft onder mij gewerkt.

69231. De **Voorzitter**: Wat was eigenlijk haar werk?

A. Mijn afdeling was verdeeld in vijf onderafdelingen. Eén daarvan was o.m. belast met het opsporen van adressen en het zo mogelijk verder behulpzaam zijn van de politieke gevangenen in Duitsland. Mevrouw *Ross* was werkzaam op deze onderafdeling. Het hoofd van deze onderafdeling was mejuffrouw *van Buren*. Ik bemoeide mij zelf echter vrij veel met deze onderafdeling.

69232. De **Voorzitter**: Moest deze onderafdeling bepaald adressen verzamelen van mensen, die zich in concentratiekampen bevonden, en politieke gevangenen?

A. Ja.

69233. De **Voorzitter**: Dit verbaast mij enigszins, omdat ik van mening was, dat het hoofdbestuur zich in die tijd op het standpunt stelde, dat het zich daarmee niet kon bezighouden.

A. Inderdaad, dit was ook niet officieel.

69234. De **Voorzitter**: Wist het hoofdbestuur het niet?

A. Het hoofdbestuur wist het officieel niet. Onofficieel wist de secretaris-generaal, dr. *Offerhaus*, wel, dat een en ander door mij geentameerd was. Ik verstreekte er echter zo weinig mogelijk inlichtingen

over, omdat het hoofdbestuur het officieel heel moeilijk zou kunnen verantwoorden.

69235. De **Voorzitter**: Wie was degene, die het initiatief er toe had genomen?

A. Ik zelf.

69236. De **Voorzitter**: Vóórdat mevrouw *Ross* er was?

A. Ja, toen was de onderafdeling er al. Mevrouw *Ross* was oorspronkelijk bij de eerste afdeling van kolonel *Marinissen* en op een gegeven moment kreeg ik het verzoek, of zij naar mijn afdeling kon overgaan. Zij deed dit werk al illegaal en het was dus logisch, dat zij bij mijn afdeling werd ingepast.

69237. De **Voorzitter**: Wanneer u zegt „illegaal”, dan bedoelt u er waarschijnlijk mee, dat zij het op haar eigen houtje deed, want u deed het ook illegaal.

A. Inderdaad, zij deed het op haar eigen houtje. Bij deze onderafdeling van mijn afdeling werden ook legale dingen gedaan. Wij probeerden b.v. de nalatenschappen te pakken te krijgen van de mensen, die waren gefusilleerd, en ook om iets gedaan te krijgen voor de mensen, die in de gevangnissen of kampen waren. Dit laatste kon veelal niet officieel worden gedaan.

69238. De **Voorzitter**: Had het verzamelen van de namen enig resultaat?

A. Wij hadden grote lijsten en kaartsystemen.

69239. De **Voorzitter**: Wat wercl daarmee gedaan?

A. De familieleden, die totaal onbekend waren met de verblijfplaats van de gevangenen, lichtten wij in en wanneer wij de gelegenheid kregen, verleenden wij ook onze medewerking, dat er pakjes naar toe gingen.

69240. De **Voorzitter**: Werden de pakjes van hieruit gewoon naar de kampen gezonden of werden ze door particulieren bij u gebracht niet het verzoek ze door te zenden?

A. Ja.

69241. De **Voorzitter**: U maakte de pakketten dus niet zelf, maar u kreeg ze van degenen, die hun familieleden of vrienden iets wilden toesturen?

A. Ja. De pakketten kwamen echter bijna nooit terecht.

69242. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Dat konden wij uit de berichten opmaken.

69243. De **Voorzitter**: Van mensen, die aan hun familieleden in de kampen pakketten zonden, hebben wij gehoord, dat ze aankwamen.

A. In de krijgsgevangenenkampen waarschijnlijk.

De **Voorzitter**: Neen, in de concentratiekampen. Had u het gevoel, dat het niet zo was?

A. Ja. In enkele kampen werden zij wel toegelaten, maar van de meeste kampen wisten wij praktisch zeker, dat zij nooit aankwamen, althans naar de berichten te oordelen.

69244. De **Voorzitter**: Deed u er weleens reçu's bij in?

A. Dat weet ik niet meer. Ik herinner mij, dat het wel werd gedaan bij de pakketten, die naar de krijgsgevangenen werden gezonden.

69245. De **Voorzitter**: Vanuit Genève werden pakketten gezonden aan de gevangenen in de concentratiekampen, waarbij reu's werden gedaan. Van deze reu's kwamen er zeer vele terug, door de ontvangers ondertekend.

A. Ik geloof, dat wij het niet gedaan hebben. Officieel konden en mochten wij deze pakketten niet sturen.

69246. De **Voorzitter**: Was het bepaald verboden?

A. Dat kan ik u niet zeggen. In ieder geval was het mij niet toegestaan op naam van het Rode Kruis pakketten te sturen. Er werden wel pakketten op naam van de afzenders gezonden, maar dit werd door hen zelf gedaan. Wij zeiden wel, waarheen ze moesten worden gezonden en wat op het pakket moest worden geschreven, maar zij zonden ze zelf.

69247. De **Voorzitter**: Aan de pakketten was dus niet te zien, dat het Rode Kruis er zich mee had bemoeid?

A. Neen. Ik moet hierbij echter een voorbehoud maken; ik citeer uit mijn geheugen en alles is alweer meer dan vijf jaar geleden gebeurd.

69248. De **Voorzitter**: Toen ik u zo juist vroeg wat er met de namen werd gedaan, zei u, dat zij werden gebruikt voor het zenden van pakketten.

A. Gat lieten wij over aan de betrokken personen, maar wij hielpen ze er onofficieel bij en gaven hun de adressen door, die zij niet kenden. Het was voor de mensen al zeer belangrijk, dat zij wisten, waar hun familieleden waren.

69249. De **Voorzitter**: U hebt dus de adressen doorgegeven aan de familieleden en hen geholpen bij het zenden van de pakketten.

A. Wij hadden twee kaartsystemen. Een van de aanvragen van de mensen, die wilden weten waar hun familieleden zich bevonden, en één van de bekerde adressen. Bij de bekende adressen kwamen ook veel fouten voor; vaak waren het gissingen en dan werd het op de kaart aangetekend.

69250. De **Voorzitter**: Kwam dit, doordat de mensen vaak van het ene naar het andere kamp werden gezonden?

A. Ja, onder andere, maar wij kregen ook vaak langs particuliere weg berichten door, waarvan een kaart werd gemaakt; die kon ook wel fout zijn. Als ik mij niet vergis, werd de betrouwbaarheid van zo'n bericht ook op de kaart aangetekend. Ter verkrijging van inlichtingen of nadere inlichtingen werden naar alle kampen brieven gestuurd, die vaak als onbestelbaar terugkwamen. Deze brieven waren niet aan de betrokken persoon zelf gericht, maar aan de kampleiding. Verreweg het grootste gedeelte van de brieven leverde geen resultaat op, maar wij deden het om te proberen toch iets te weten te komen, en bij één op de tien lukte het.

69251. De **Voorzitter**: Werd er verder nog iets gedaan met de namen? De namen, die mevrouw Ross in handen kreeg, werden door de heer *de Graaff* van Philips naar Genève gebracht. Daar werden ze aan de heer *Flugi* van *Aspermont* gegeven en deze zond naar de adressen pakketten, die hij in Genève kocht uit de voorraad van het Amerikaanse Rode Kruis, wanneer hij er ten minste geld voor kon krijgen. Tevens stuurde de heer *Flugi* de lijsten naar Londen.

A. Dat laatste is mij niet bekend. Ik wist alleen, dat onze lijsten per koerier naar Genève werden gebracht.

69352. De **Voorzitter**: De heer *Flugi* zond de lijsten met adressen naar Londen in de hoop, dat men er daar iets mee kon doen. Het London Committee van het Rode Kruis te Londen meende, dat er met deze adressen misschien iets in Stockholm kon worden gedaan, door, zoals in Genève, pakketten te sturen. Het Rode Kruis in Londen heeft de lijsten gegeven aan het Departement van Sociale Zaken, met het verzoek ze via Buitenlandse Zaken naar Stockholm te zenden. De lijsten zijn bij het Departement van Buitenlandse Zaken aangekomen en verder tasten wij in het duister, althans ze zijn nooit aangekomen in Stockholm.

A. De lijsten werden door de heer *de Graaff* naar de heer *Flugi* in Genève gebracht met de bedoeling, dat daar vandaan pakketten zouden worden gezonden. Van Londen weet ik niets.

69253. De **Voorzitter**: Werden de lijsten doo. u naar Genève gezonden of deed mevrouw Ross dat op eigen houtje?

A. Neen, zij deed het met mijn toestemming en onder mijn verantwoordelijkheid.

69254. De **Voorzitter**: Sprak u bij zulke gelegenheden de heer *de Graaff* weleens?

A. Neen. Ik moest mij bij dergelijke dingen zo weinig mogelijk laten zien, omdat ik als Rode Kruis-man bekend was.

69255. De **Voorzitter**: Had mevrouw Ross dit plan bedacht en had zij de relatie met de heer *de Craaff*?

A. Ja.

69256. De **Voorzitter**: De heer *de Graaff* was dus een relatie van mevrouw Ross?

A. Ja, in ieder geval van de onderafdeling, waaraan zij was verbonden.

69257. De **Voorzitter**: Het was dus een relatie van haar, waarvoor zij uw toestemming heeft gekregen.

A. Ja, ik liet de lijsten ook opstellen.

69258. De heer **Stokvis**: Door hanr of door anderen?

A. Door haar en door anderen. Bij die onderafdeling werkten ongeveer tien mensen en dezen stelden de lijsten op.

69259. De heer **Stokvis**: Controleerde u de lijsten?

A. Neen, het ging van de kaarten af. De kaarten, waarbij wij adressen hadden gekregen en waarvan nog geen lijsten waren gemaakt, werden even apart gehouden. Daarna werden er lijsten van gemaakt en dan gingen ze bij de andere kaarten in.

69260. De **Voorzitter**: Dat was dus min of meer mechanisch werk.

A. Ja, maar er kwamen steeds particuliere inlichtingen bij en dat was uiteraard geen mechanisch werk en daarin was mevrouw *Ross* zeer actief.

69261. De **Voorzitter**: Mevrouw Ross was dus zeer actief werkzaam bij het inzamelen van de adressen. Zij zei, dat er inlichtingen binnenkwamen van de familieleden, maar die zullen dikwijls niet hebben geweten, waar zich de mensen bevonden.

A. Heel vaak kwamen er mensen uit een of ander kamp in Duitsland terug en dezen werd dan gevraagd, of zij nog namen konden noemen van andere mensen, die ook in dat kamp waren.

69262. De **Voorzitter**: Waren er nog andere manieren, waarop u de namen verkreeg?

A. Zoals ik u al zei, doo. briefwisseling met de kampen en van de familieleden, als het hun bekend was.

69263. De heer **Stokvis**: Kreeg u geen namen van advocaten?

A. Ik kan u er geen positief antwoord op geven, maar wij kregen uit allerlei bronnen berichten en daar zullen ook zeker advocaten bij zijn geweest.

69264. De heer **Stokvis**: Mevrouw Ross zegt, dat zij de namen onder meer van advocaten en predikanten kreeg.

A. Van predikanten kreeg zij ze zeker en ik geloof ook van advocaten.

69265. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Offerhaus* er toe bijgedragen, dat mevrouw Ross op deze onderafdeling werd geplaatst?

A. Ja. Ik was er in het begin helemaal niet op gesteld. Er werd nogal wat van dat werk bij de onderafdeling van mij verricht.

69265. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u met „dat werk“?

A. B.v. om pakketten in de gevangenis in Nederland te krijgen, enz.

69267. De **Voorzitter**: Waren dit dingen, waar, naar de mening van het hoofdbestuur, het Rode Kruis buiten moest blijven?

A. Ja.

69268. De **Voorzitter**: Naar de mening van de Duitsers hoorde dit werk niet bij het Rode Kruis thuis en sommige leden van het hoofdbestuur waren daardoor bang geworden?

A. Ongetwijfeld. Wanneer de Duitsers er achter kwamen, zou het voor de voortzetting van het werk van het Rode Kruis niet prettig zijn geweest.

69269. De **Voorzitter**: U wilde mevrouw *Ross* er dus liever niet bij hebben?

A. Ik kende mevrouw *Ross* persoonlijk niet, maar ik had wel van haar gehoord en ik wist, dat zij vrij veel contact had met Duitsers. Zoals in die tijd de geruchten zo vaak waren, waren ook deze niet gunstig; in ieder geval was het zo, dat ik op dat moment niet kon zeggen, dat ik haar voor 100 pct. vertrouwde. Voor dat werk had ik mensen nodig, die ik wel vertrouwde.

69270. De **Voorzitter**: Waarom had mevrouw *Ross* contact met de Duitsers?

A. Destijds trachtte zij op eigen houtje en ook later nog, mensen, die in Nederland in de gevangenis waren, te helpen, hetzij om hun pakketten te sturen, hetzij om te weten te komen, hoever hun zaak stond. Daarvoor had zij contact met Sachbearbeiters en dergelijke mensen. Ik kreeg ook bericht, dat zij wel bij die mensen aan huis kwam, en daar men in die tijd zeer voorzichtig moest zijn, en zeer in het bijzonder op mijn afdeling, was ik in het begin wat huiverig voor mevrouw *Ross*. Later is mij gebleken, dat zij zuiver was en toen heb ik haar ook mijn vertrouwen gegeven.

69271. De **Voorzitter**: Heeft het lang geduurd, voordat u tot die conclusie kwam?

A. Het kwam geleidelijk. Ik kan moeilijk zeggen, dat ik haar voor 100 pct. wantrouwde, toen zij op mijn afdeling kwam, en dit wantrouwen is geleidelijk afgenomen.

69272. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat u omstreeks de helft van 1944 bij het Rode Kruis bent weggegaan. Hebt u enig idee, hoe lang mevrouw *Ross* bij u heeft gewerkt?

A. Ik schat een jaar, het kan ook korter zijn geweest.

69273. De **Voorzitter**: Deed zij haar werk goed of kwamen er veel fouten voor in de lijsten?

A. Ik verklaarde u al, dat dat werk vrij mechanisch was. Het ging om het verkrijgen van inlichtingen, die langs allerlei wegen moesten worden verkregen.

69274. De **Voorzitter**: De fouten, die in de lijsten voorkwamen, waren dus ontstaan door de inlichtingen, die niet geheel zuiver waren, en b.v. niet door slordigheid van mevrouw *Ross*.

A. Neen, bovendien deed zij het niet alleen; de anderen wisten echter niet, waarheen de lijsten gingen.

69275. De **Voorzitter**: Ik vroeg u zoëven of dr. *Offerhaus* u heeft verzocht haar bij uw afdeling op te nemen.

A. Ik meen, dat het dr. *Offerhaus* was, die het mij destijds heeft gevraagd. Ik meen ook, dat kolonel *Marinissen* — u kunt het hem echter beter zelf vragen — haar wel kwijt wilde.

69276. De **Voorzitter**: Ook vanwege die verhalen?

A. Waarschijnlijk wel. Ik herinner mij iets dergelijks heel vaag. Later heeft mevrouw *Ross* mijn vertrouwen gekregen en was zij dit ook waard.

69277. De **Voorzitter**: Hebt u geprobeerd haar af te houden van de contacten met de Duitsers en de pogingen iets voor de Nederlanders in de gevangenis te doen?

A. Neen, natuurlijk niet.

69278. De **Voorzitter**: U had van mening kunnen zijn, dat het toch niets zou helpen.

A. Neen, bepaald niet.

69279. De **Voorzitter**: Dacht u, dat de mogelijkheid bestond, dat het weleens kon helpen?

A. Het hielp ongetwijfeld. Wij konden in ieder geval aan verschillende mensen inlichtingen geven.

69280. De **Voorzitter**: Waren dat inlichtingen, die uit de Duitse contacten voortkwamen?

A. Niet alleen uit de Duitse contacten. Zij heeft zelf de advocaten en predikanten genoemd; verder waren er de particuliere bezoeken van de ex-politieke gevangenen, die uit de kampen kwamen, enz.

69281. De **Voorzitter**: Ik bedoel nu speciaal de contacten, die zij met sommige Duitsers had, ten einde te weten te komen hoe het de mensen ging en of zij misschien iets voor hen kon doen. Hebt u daar fiducia in gehad of vond u het een onbegonnen werk?

A. Ik vond het niet zo prettig — althans niet in het begin en later zijn de contacten ook verminderd —, omdat ik haar niet vertrouwde. Ik herinner mij niet, of ik daarover een opmerking heb gemaakt.

69282. De heer **Stokvis**: Hebt u praktische resultaten gezien van die Duitse contacten?

A. Ik kan u geen concrete gevallen noemen.

69283. De **Voorzitter**: Draaide het voor een gedeelte om haar man?

A. Zij heeft mij later wei verteld, dat zij inlichtingen over haar man wilde hebben en daardoor is zij in de richting van dit werk gekomen. Zij was namelijk gewoon typiste bij de afdeling van de heer *Marinissen*. In verband met het oppakken van haar man is zij hiermede in contact gekomen en toen is ze er zelf mee verder gegaan.

69284. De **Voorzitter**: Zij was er dus al mee bezig vóór zij bij uw afdeling kwam en ze deed het dus helemaal buiten de aard van haar werk om?

A. Ja.

69285. De **Voorzitter**: Heeft mevrouw *Ross* zelf gevraagd, te worden geplaatst bij de afdeling, die de adressen verzamelde? Hoe zou dr. *Offerhaus* er anders toe komen haar naar uw afdeling te zenden? Hij deed dat toch niet alleen, omdat de heer *Marinissen* haar graag kwijt wilde?

A. Ik denk, dat ik het antwoord hierop schuldig moet blijven. Toen zij bij mij kwam, wist zij het een en ander van het werk. Zij kwam echter als typiste; daarvan waren er wel een honderd en ik weet werkelijk niet meer hoe die precies bij mij gekomen zijn.

69286. De **Voorzitter**: Over al deze dingen hebben wij gesproken met haar en met dr. *Offerhaus*, en daardoor zijn wij ook bij u aangeland en wilden wij gaarne van u horen hoe u over deze dingen denkt.

A. Dr. *Offerhaus* wist van dit werk af en het had ook bepaald zijn zeer grote belangstelling.

69287. De **Voorzitter**: Had het ook zijn instemming?

A. Ja.

69288. De **Voorzitter**: Heeft hij u niet gezegd, dat hij het wel goed vond, maar er verder niets over wilde horen?

A. Ik weet niet of hij dat heeft gezegd, maar als hij het niet had gezegd, zou ik het zelf ook wel hebben begrepen.

Als ik echter op een gegeven moment met mijn werk tegen de lamp liep, moest het Rode Kruis, om niet het andere werk door te kunnen gaan, uiteraard kunnen verklaren, dat het er niets van wist. Het hoofdbestuur wist er ook niets van, maar dr. *Offerhnu* wel, en het had zijn instemming.

69289. De heer **Stokvis**: Mevrouw *Ross* heeft voor onze commissie verklaard, dat zij, vooral aanvankelijk, van u tegenwerking heeft ondervonden. Is dat juist?

A. Ik weet niet, wat onder het woord tegenwerking moet worden verstaan. Als u daarvoor zegt, dat ik haar niet mijn volle vertrouwen gaf, dan heeft zij gelijk.

69290. De heer **Stokvis**: Vond u, dat zij zich te veel uitsloofde bij de vervulling van haar taak?

A. Ik kan mij niet voorstellen, dat ik een dergelijke opmerking heb gemaakt.

69291. De heer **Stokvis**: Hebt u destijds geweten, dat de lijsten via de heer *de Graaff* naar Zwitserland gingen?

A. Ja, dat wist ik.

69292. De heer **Stokvis**: Mevrouw *Ross* zegt namelijk, dat u het niet wist. U wilde, naar zij verklaart, weten wie het was, die de lijsten naar Zwitserland bracht, maar zij heeft, volgens haar mededeling, geweigerd het u te zeggen. Zij voegt er aan toe: „Hij (mr. *Vleer*) heeft toen gezegd: Zolang ik niet weet wie het is, gaan er geen namen weg.”

A. Dat is bepaald niet waar.

69293. De heer **Stokvis**: Zij stelt voorts, dat zij zonder uw medeweten en goedvinden toch de lijsten heeft doen doorgaan.

De **Voorzitter**: Ik had u zojuist al gevraagd of u de heer *de Graaff* kende en of het met uw instemming gebeurde.

A. Ik meen zelfs, dat hij een keer is geweest. Zodra u echter de naam *de Graaff* noemde, wist ik, wie u bedoelde. Ook de naam van de heer *Flugi* is mij bekend. Wat ik niet wist, is, dat de lijsten doorgingen naar Londen.

69294. De heer **Stokvis**: Kent u het totale aantal namen, dat door mevrouw *Ross* is verzameld?

A. Neen. De heer *de Graaff* ging op ongeregelde tijden en wij gaven dan de lijsten mee, die gereed waren.

69295. De heer **Stokvis**: Zij zelf spreekt van 5500 tot 6000 namen. Acht u dat aantal juist?

A. Het is mogelijk, maar ik weet het niet.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

A. J. VLEER.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS.
STOKVIS.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 1 DECEMBER 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Dr. JAN VAN DEN TEMPEL,
oud 72 jaar, wonende te Amsterdam,
oud-Minister van Sociale Zaken.

Hij legt de belofte af als getuige.

70431. De **Voorzitter**: Deze sub-commissie houdt zich onder meer bezig met het onderzoek naar de wijze, waarop, en de mate, waarin de Nederlandse Regering te Londen zich heeft beziggehouden met het lot der gevangenen in Duitsland, in het bijzonder met dat van de burgergevangenen in de concentratiekampen en gevangnissen, de gedeporteerden, enz. en ook met de Nederlandse vluchtelingen.

Ik meen, dat dit zaken zijn geweest, waarmede het Nederlandse Departement van Sociale Zaken te Londen was belast. Is dat juist?

A. Neen, dat is niet juist. Mag ik dat dadelijk even nader aangeven? Ik had mij voorgesteld de gang van zaken bij de repatriëring in algemene lijnen te schetsen.

70432. De **Voorzitter**: Wilt u met de repatriëring beginnen?

A. Gaarne. Van de periode vóór de oprichting van de Repatriëringdienst, dus aangaande de eerste tijd na de vestiging der Regering te Londen, heeft men veelal een verkeerde indruk. Toen wij in Londen aankwamen, was daar reeds een Emergency Committee opgericht door de gezant en de consul-generaal.

70433. De **Voorzitter**: Wie was daarvan het hoofd?

A. Zover ik mij herinner, was de heer *de Meester* voorzitter; de heer *Friedhoff* was secretaris. Zij werden financieel gesteund door particulieren.

70434. De **Voorzitter**: Door Nederlanders?

A. Ja, o.a. door leden van de Nederlandse Kamer van Koophandel. Toen er, na de eerste dagen, een grote stroom van vluchtelingen aankwam, werd de Regering vanzelf bij deze bemoeiing betrokken en toen is afgesproken, dat de heer *van Boeyen* en ik daarbij voor de Regering zouden optreden. De heer *van Boeyen* had er uiteraard mee te maken, omdat het Departement van Binnenlandse Zaken in Nederland de steunzaken behandelde, voorzover deze geen betrekking hadden op de werklozensteun. Ik voor mij vond het nodig hem bij te staan en wij hebben ons beiden dus met het Emergency Committee verstaan. Geleidelijk namen de bemoeiingen grotere omvang aan en daarvoor moesten maatregelen worden genomen. De heer *van Lidth de Jeude* is toen als Regeringscommissaris voor vluchtelingenaangelegenheden aangesteld. Hij is ook lid geworden van het Emergency Committee om de samenwerking te bevorderen; de heer *van Boeyen* en ik vormden de verbinding met de Minister-raad, zodat al spoedig, praktisch gesproken, de heer *van Boeyen*, de heer *van Lidth de Jeude* en ik de belangrijke zaken beslisten. Na korte tijd kreeg het Emergency Committee natuurlijk moeite met de geldmiddelen voor deze grote taak en moest de Regering in toenemende mate voor de financiën zorgen, want er kwamen honderden mensen over, die moesten worden ondergebracht. Wij hebben in Londen o.a. tijdelijk een tehuis geopend, waar de vluchtelingen bij elkaar konden komen. Honderden mensen zijn daarna naar Nederlandsch-

Indië, West-Indië, Amerika en andere gebieden uitgezonden. De uitvoering werd door de heer *van Lidth de Jeude* verzorgd, onder toezicht van de heer *van Boeyen* en mij.

70435. De **Voorzitter**: Spreekt u nu alleen over de vluchtelingen, die in Engeland kwamen?

A. Dit betreft in hoofdzaak de mensen, die in de allereerste tijd in Engeland aankwamen. Er waren met deze hulp grote bedragen gemoeid en deze kwamen tenslotte voor rekening van de Regering. Op deze wijze werd ik dus bij deze hulpverlening betrokken, maar de heer *van Boeyen* heeft van het begin af aan op het standpunt gestaan, dat deze bemoeiing eigenlijk bij hem behoorde. De Minister-raad aanvaardde echter deze gang van zaken. Met ons drieën hebben wij dit dus opgeknapt. Op mijn begroting is aanvankelijk ook nog een post uitgetrokken voor dit werk, maar daar is nooit uit geput, omdat de heer *van Boeyen* de kosten uit zijn begroting betaalde. Langzamerhand is aan deze samenwerking een einde gekomen. Toen de grote toevloed van Nederlanders was verwerkt en de mensen zich hadden „gesettled”, in dienst waren gekomen bij de verschillende departementen, scheepvaart, particulieren, enz., of waren uitgezonden, hield de bemoeiing, praktisch gesproken, op. Het is dus een bemoeienis geweest vooral van de eerste vier, vijf maanden. De indruk, alsof deze steunverlening was opgedragen aan Sociale Zaken, is dus niet juist; het verloop van zaken is geweest zoals ik het hier heb geschetst.

70436. De **Voorzitter**: U zei, dat deze bemoeienis na een maand of vier was afgelopen. Dit was natuurlijk in Londen, maar in Portugal was het toch nog niet afgelopen?

A. Neen, maar daarmee heeft het Departement van Sociale Zaken geen bemoeienis gehad.

70437. De **Voorzitter**: De heer *van Harinxma* was toen te Lissabon vertegenwoordiger van de Regeringscommissaris voor de vluchtelingen.

A. Ja, maar dat betreft een latere periode. Toen ik in 1941 naar Amerika ben gegaan, ging mijn weg via Lissabon; ik ben toen bij de heer *van Harinxma* op bezoek geweest; wij hebben toen nog een vluchtelingenverblijf bezocht. Maar deze bemoeiing ging buiten Sociale Zaken om en behoorde tot het werkterrein van het Departement van Binnenlandse Zaken. Deze werkverdeling is in hoofdzaak zo gebleven, de werkverdeling tussen Rode Kruis—Binnenlandse Zaken—Sociale Zaken. Het Rode Kruis bemoeide zich dus met de hulpverlening aan de Nederlanders in vijandelijk gebied, Binnenlandse Zaken met de Nederlanders buiten vijandelijk gebied, terwijl Sociale Zaken later de aangelegenheden betreffende de toekomstige repatriëring op zich nam en ten slotte, in de tweede helft van 1944, de zorg voor enkele speciale maatregelen ten behoeve van Joodse gedeporteerden. Deze werkverdeling is ook in de stukken, die ik aan uw commissie heb overgelegd, tussen de heer *van Boeyen* en mij zeer nadrukkelijk vastgelegd.

70438. De **Voorzitter**: U zei zoëven Rode Kruis—Binnenlandse Zaken—Sociale Zaken. Het Rode Kruis was geen Regeringsinstantie en blijkbaar waren er dus verschillende werkzaamheden aan het Rode Kruis toevertrouwd.

A. Dit is een punt, dat, naar ik meen, bij de behandeling van de allereerste periode in Londen niet van cardinaal belang is.

De **Voorzitter**: Het is juist een vraag, die ons interesseert.

A. Op de vraag, die u stelt, wil ik graag dadelijk terugkomen, maar dan in meer algemeen verband. Ik wil er ook nu wel op ingaan, maar ik geloof, dat het duidelijker uitkomt, wanneer ik het in ander verband behandel.

In de eerste periode van het Emergency Committee hebben zich geen bijzondere moeilijkheden voorgedaan. In de eerste maanden zijn de kwesties op eenvoudige wijze afgewikkeld. Door de heer van *Boeyen*, de heer van *Lidth de Jeude* en mij zijn in goed overleg alle kwesties afgehandeld. Honderden Nederlandse vluchtelingen zijn uitgezonden. Natuurlijk zijn er ook wel moeilijke gevallen geweest. Er waren uitgewekenen met en zonder middelen en allen moesten worden geholpen. De samenwerking is geleidelijk opgehouden, toen dit eerste probleem in Londen in hoofdzaak was opgelost.

70439. **De Voorzitter:** Bestond er voor een vluchteling, wanneer hij geen of onvoldoende middelen had, toch de gelegenheid om weg te komen?

A. Zeker. Er werd nagegaan, welke middelen hij te zijner beschikking had. Voorts werden de uitgaven begroot en dan werd er meestal een verklaring getekend, dat hij zich onder bepaalde omstandigheden bereid verklaarde het voorschot terug te betalen. Er werd dus als regel een voorschot gegeven.

70440. **De Voorzitter:** Men heeft ons weleens gezegd, dat men in Lissabon de menszen niet liet gaan, omdat zij b.v. geen geld hadden om naar West-Indië te komen.

A. Zulke beweringen worden gemakkelijk geuit, maar zover ik kan nagaan, is het niet zo. Ik moet hierbij echter zeggen, dat deze bemoeiingen in Spanje en Portugal buiten mij zijn omgegaan. De heer van *Boeyen* heeft zich later nog persoonlijk van de gang van zaken aldaar op de hoogte gesteld. Dit alles viel echter buiten mijn terrein. Van Londen, waar de grote toevloed was, weet ik het wel. Alle mensen, die er voor in aanmerking kwamen en wilden, zijn in staat gesteld te vertrekken naar Nederlandsch-Indië, West-Indië, Amerika, enz. De heer van *Lidth de Jeude* heeft voor dit werk nog gebruik gemaakt van de diensten van de heer *Ed Polak*. Op een gegeven moment is deze echter zelf naar Brazilië vertrokken.

70441. **De Voorzitter:** Wanneer de mensen dus niet genoeg bezaten, had dit niet ten gevolge, dat zij niet konden weggelaten?

A. Neen. Ik heb over deze behandeling ook geen klachten gehoord; later ook niet.

70442. **De Voorzitter:** Wij hebben er alleen iets over gehoord in verband met menszen in Portugal.

A. Daarover kan ik niet oordelen. Over Londen kan ik wel oordelen. De heer van *Lidth de Jeude* en de heer van *Boeyen* kwamen regelmatig op mijn kamer bijeen. De heer van *Lidth de Jeude* legde ons dan de moeilijke gevallen voor. Er was altijd algemene bereidheid om te helpen in de gevallen, waarin deze hulp verantwoord was.

Ik kom nu op de repatriëring, omdat dit een van de hoofdzaken is. Later zal ik nog spreken over de aanvullende hulpmaatregelen, het loskopen van gedeporteerde Joden in Polen, het zenden van pakketten, enz. Ik wil dit alles echter tegen de achtergrond der gebeurtenissen plaatsen, zodat u de gang van zaken beter kunt beoordelen.

Het initiatief tot de bemoeiing met de repatriëring is uitgegaan van het Departement van Sociale Zaken.

70443. **De Voorzitter:** Wanneer was dat?

A. In het begin van 1943. Op 1 Mei 1943 is ingesteld de Commissie Repatriëring onder professor *Hondelink* en vóór die tijd is er overleg geweest in de Ministerraad. Bij Sociale Zaken bewerkten wij overzichten, o.a. over de gang van zaken bij de tewerkstelling van Nederlanders in Duitsland.

70444. **De Voorzitter:** Hoe kwam u daaraan?

A. Uit alle mogelijke gegevens, die wij via Zweden, Zwitserland, enz. of via de radio binnenkregen. Wij wisten hierdoor, dat er honderdduizenden Nederlanders, ten slotte tussen de vier- en vijfhonderdduizend, in Duitsland en de omliggende landen verbleven.

70445. **De Voorzitter:** Dat was loch later dan 1943?

A. Ik wil niet zeggen, dat dit aantal er toen al was, maar in ieder geval waren er reeds ontzaglijke transporten. Ik spreek nu over Februari, Maart 1943.

70446. **De Voorzitter:** Werden deze gegevens verzameld met behulp van de Regeringsvoorlichtingsdienst?

A. Niet alleen; wij hebben er wel veel gegevens van gekregen. Wanneer zij zodanige berichten uit Portugal of Zweden kregen, werden ze veelal aan ons doorgegeven. Publicaties en statistieken, die in Holland uitkwamen, werden wel via Zweden doorgegeven. Mevrouw mr. N. J. *Clegg—Bruinwold Riedel*, die later secretaresse is geweest van de Commissie van *Rhijn*, te Londen, voor het onderzoek van de sociale verzekering, heeft deze rapporten bewaakt.

Deze deportatie van werkkrachten, nevens de andere deportaties, trok dus sterk onze aandacht en wij begrepen, dat tijdige maatregelen moesten worden voorbereid met het oog op hun latere terugkomst. In het begin van 1943 hebben wij het initiatief daartoe genomen; wij meenden, dat moest worden bezonnen met het instellen van een onderzoek naar hetgeen op dit terrein moest gebeuren. Ik ben toen zo gelukkig geweest professor *Hondelink* bereid te vinden voorzitter te worden van een in te stellen commissie. De heer *Marx* is secretaris geworden en elk Departement heeft een vertegenwoordiger in die commissie aangewezen. Dit alles gebeurde met volledige instemming van de Ministerraad. Deze commissie heeft eerst een voorlopig verslag uitgebracht, dat inhield een voorstel om onverwijld over te gaan tot het benoemen van een Regeringscommissaris voor de Repatriëring.

70447. **De Voorzitter:** Wat was professor *Hondelink* van beroep?

A. Hij was van Delft en sterk betrokken bij aangelegenheden betreffende het transport te land.

De Commissie *Hondelink* stelde in een rapport voor een organisatie op te bouwen op deze grondslag, dat de repatriëring van Nederlanders zoveel mogelijk in handen zou zijn van een Nederlandse organisatie, en wel een Nederlandse civiele organisatie. Dit strookte ook met mijn inzichten hieromtrent; er werd trouwens ook geregeld voeling met mij gehouden in verband met het werk van deze commissie.

Toen het rapport van de commissie uitkwam en ik het bestudeerde, bleek één ding duidelijk, namelijk, dat de commissie uiteraard op basis van bepaalde veronderstellingen had moeten werken. Het was midden 1943 en van het ondernemen van een invasie in Westelijk Europa was nog geen sprake. De plannen van het opperste geallieerde bevel waren niemand bekend en dus had men op grond van bepaalde veronderstellingen en overwegingen een plan in elkaar moeten zetten.

70448. **De Voorzitter:** Wanneer men het rapport vergelijkt met hetgeen later in werkelijkheid is gebeurd, heeft het niet veel waarde gehad.

A. Ik ben dat volkomen met u eens, maar ik moet hierbij opmerken, dat dit niet aan de commissie is te wijten. Wij hebben toch veel nut van het rapport gehad. Wij hebben het rapport zoveel mogelijk gevolgd in de omstandigheden van toen en aanvankelijk ging het ook wel, maar later ontstond er in toenemende mate, in alle opzichten, onzekerheid omtrent de gang van zaken en het te volgen beleid in repatriëringsaangelegenheden; er waren internationale invloeden aan het werk, waartegenover wij niets vermochten. Wij moesten ons aanpassen aan de praktijk van het ogenblik. Er is ons weleens gezegd, dat Sociale Zaken nogal vrij was ten aanzien van de stelregelen van het rapport. Ik heb geantwoord, dat wij voortdurend rekening moesten houden met de feitelijke omstandigheden en de werkelijke gang van zaken. Toen drukte ons dus al de onzekerheid omtrent de vermoedelijke gang van zaken en de onzekerheid omtrent de plannen van de geallieerde leiding in deze aangelegenheid.

Het eerste voorstel was dus, dat een Regeringscommissaris zou worden benoemd, waarmede ik het eens was. Ik moest mij dus beraden, wie voor deze gewichtige post in aanmerking zou kunnen komen. Op een keer was de toenmalige kolonel *Kruls* bij mij; ik achtte liet geraden ook bij hem eens mijn licht op te steken. Twee Departementen hadden vat op de beschikbare krachten, nl. Oorlog en Buitenlandse Zaken. De andere Departementen waren er in die opzicht veelal aanmerkelijk slechter aan toe. Buiten de kringen van Oorlog en van Buitenlandse Zaken konden er niet veel geschikte krachten in aanmerking komen. De heer *Kruls* gaf mij de raad, de heer *Ferwerda* te polsen. Ik had de heer *Ferwerda* weleens ontmoet en meermalen over hem gehoord, maar hij stond overigens niet tot mij in betrekking. De heer *Kruls* noemde hem „zijn beste man”.

70449. De **Voorzitter**: Wat was hij bij hem?

A. Toen was men in het allereerste begin van de inrichting van het Militair Gezag, en de heer *Ferwerda* had zich daarvoor blijkbaar beschikbaar gesteld. De heer *Kruls* dacht zeer goed over hem. Ik heb natuurlijk zoveel mogelijk inlichtingen ingewonnen. Het bleek, dat hij veel goede antecedenten had. De heer *Ferwerda* was gewend personeel te leiden, hij kende de moderne talen perfect en hij kende heel West-Europa uit de praktijk. Hij was gewend aan het doen van grote zaken. Toen ik tot de slotsom was gekomen, dat hij voor deze functie in aanmerking kwam, heb ik de heer *Rijkens* gevraagd bij mij te komen. De heer *Rijkens* had er natuurlijk al van gehoord; hij heeft mij het meest voortreffelijke getuigenis gegeven omtrent zijn geschiktheid voor die post. Ik heb hem voorgedragen aan de Ministerraad en daar is hij met algemene stemmen benoemd. Ik moet hierbij dadelijk zeggen, dat er kritiek is geïoefend op zijn werk.

70450. De **Voorzitter**: Wanneer?

A. In het bijzonder in het rapport *Vorrink*.

70451. De **Voorzitter**: En overigens?

A. Overigens: niet zozeer. Ofschoon ik vrees, dat hij door zijn zelfstandig optreden volgens de lijn van Sociale Zaken wel tegenstand heeft gezocht in de kringen van het Militair Gezag.

70452. De **Voorzitter**: Kreeg hij een hoog salaris?

A. Hij ging er niets mee vooruit; hij had al een goed salaris. Deze man heeft, naar mijn mening, een van de moeilijkste poiten gehad, die er in Londen waren. Alles was onzeker en moeilijk op zijn terrein, ook al door de houding van anderen. Ik geloof, dat het een goede keus is geweest en ik geloof ook, dat deze man volstrekt niet de waardering voor het werk heeft gehad, waarop hij recht heeft. Ik heb gezien hoeveel ridderorden er nadien zijn uitgedeeld, maar de paarden, die de haver verdienen, krijgen ze vaak niet.

70453. De **Voorzitter**: Heeft hij niets gekregen?

A. Neen, ik geloof het niet, hij heeft zich alleen tot in het kleine toe moeten verantwoorden. Hij heeft mij nooit over zich zelf of zijn belangen gesproken. Ik heb hem altijd als een door en door integer man gekend. Iedereen heeft natuurlijk zijn eigenaardigheden, hij bleef onder alle omstandigheden optimistisch, soms te optimistisch naar mijn zin, maar wat kon men toen bereiken zonder optimisme? De wijze, waarop hij later de heer *Dentz* bij de Repatriëringdienst heeft aangesteld — dat heb ik achteraf pas begrepen —, is wel verkeerd geweest, maar dit zijn kleine dingen. In het groot genomen heeft deze man hard en doeltreffend voor zijn taak gewerkt.

Naast hem is aangesteld kapitein-ter-zee *Lindner*, die ons van andere zijde voor de post van Regeringscommissaris was aanbevolen. Ik vond zijn candidatuur serieus; ik heb er met de heer *Furstner* over gesproken. Ik zal hierop verder niet breedvoerig ingaan; het resultaat is geweest, dat de heer *Lindner* als tweede man is aangesteld. Ik heb de indruk, dat het werken in de organisatie ad hoc, welke de Repatriëringdienst uit de aard der zaak was, hem niet lag. De heer *Lindner* heeft in de brief, waarin hij ontslag vroeg, als motief aangevoerd, dat de repatriëring, welke volgens de oorspronkelijke grond in handen zou liggen van de nationale organisatie, onder intergeallieerde leiding zou worden voltrokken en zijn emplot daarmede van andere aard was.

De taakomschrijving van de heer *Ferwerda* lag besloten in het Koninklijk besluit Repatriëring, dat 13 September 1944 is verschenen, n-jaar dat zeker al meer dan een jaar daarvoor in opzet gereed was. Hem was in hoofdzaak opgedragen de voorbereiding en de uitvoering van de terugvoering van Nederlanders, voorzover mogelijk, uit vijandelijk gebied naar Nederland. Ik had toen nog de illusie, dat Nederland op een gegeven ogenblik ook geheel vrij zou worden, zoals met Frankrijk en België het geval is geweest, en dat wij bij de bevrijding nog een sterke Regering in Londen zouden hebben, wat niet is gebeurd. Ook had ik de illusie, dat wij in Nederland in korte tijd veel zouden kunnen regelen met de Nederlanders zelf. Wanneer wij in Nederland zouden komen, zou liet Kabinet wel moeten aftreden, maar voor korte tijd zouden wij onze functies nog wel blijven behouden. Ik wilde dan in Nederland de stichting van een centrale dienst ter hand nemen, onder een directeur-generaal, die alle sociale bemoeienissen op het terrein van de arbeid voor de overgangstijd zou coördineren.

Ook de regeling van de zorg voor de gerepatrieerde werkkrachten, wanneer zij eenmaal de Nederlandse grens zouden zijn gepasseerd, zou in deze handen komen. Ik had mijn vaste plannen voor de ontvangst van deze landgenoten en voor het terugbrengen van hen in het economisch leven. De heer *Ferwerda* zou dus geen rol spelen in Nederland zelf: zijn taak bleef beperkt tot de terugvoering tot over de grens van Nederland. Wel is hem gezegd, dat het anders kon lopen dan volgens dit schema en dat hij ook bemoeienis zou kunnen krijgen met de repatriëring in Nederland zelf; maar zover is het niet gekomen.

70454. De **Voorzitter**: Ons is verteld, dat het Rode Kruis, uitgaande van dezelfde gedachtegang, dat de Nederlanders aan de grens moesten worden ontvangen, een plan had opgesteld voor deze ontvangst. Het had de vestiging van hospitalen aan de grens georganiseerd en tevens die van medici en verplegend personeel. Dit plan is naar Londen gegaan en men heeft er nooit meer iets van gehoord. Toen het ogenblik aanbrak, dat de mensen werkelijk aan de grens kwamen, dikwijls in ongeordende groepen, was er geen organisatie. Het Rode Kruis zei toen, dat, wanneer zijn plan was aanvaard, alles veel beter zou zijn gelopen dan het gelopen is. Dit plan zou zijn gezonden aan het Londense Comité van het Nederlandse Rode Kruis en vandaar zou het zijn doorgezonden naar uw Departement. Is u hiervan iets bekend?

A. Ik weet daar niets van, doch volgens mij moet u er niet te veel waarde aan hechten, en wel hierom. Er werden tal van plannen ontworpen op velerlei gebied; ook wel in het luchtledige. Een plan moet, om praktische betekenis te hebben, gebaseerd zijn op de feitelijke toestand van het ogenblik en op de beschikbare middelen en krachten. Overigens, deze zaak is eigenlijk nooit in handen geweest van Sociale Zaken; door de loop van omstandigheden is zij behandeld door het Militair Gezag. De repatriërenden zijn door de geallieerden tot de grens teruggevoerd en toen zijn zij op korte termijn verder gebracht naar de stad, waar zij hoorden. Van de plannen, die wij wel hebben gehad om voorzieningen aan de grens te treffen, bijvoorbeeld aanzien van de quarantaine, enz. is door ons niets kunnen worden uitgevoerd, omdat wij het niet meer in handen hadden. Ik geloof, dat er door het Militair Gezag in dit opzicht niet veel is gepresteerd, maar ik wil daarvan het Militair Gezag, gezien de abnormale verhoudingen, waaronder moest worden gewerkt, geen verwijt maken. In dit verband nog een opmerking. Sociale Zaken had ook een afdeling Volksgezondheid, waar aan het hoofd stond dr. *van den Belt*; deze is ook hoofd geworden van de sectie Volksgezondheid van het Militair Gezag, terwijl hij tevens chef was van mijn afdeling van Sociale Zaken. Dit is het enige gebied, waarop zich tussen het Militair Gezag en ons geen strubbelingen hebben voorgedaan. De heer *van den Belt* heeft aan vele plannen gewerkt. Hij heeft met onze instemming getracht barakken uit Zweden te laten komen, depots van geneesmiddelen aan te leggen. Er zijn ook plannen geweest voor de ontvangst der repatriërenden in hun woonsteden. Het Militair Gezag ging uit van de gedachte, dat zeer vele Nederlanders, ongeorganiseerd, en ook vele Fransen en Belgen, zouden terugvallen op onze oostelijke grens. Dit is niet zo gebeurd, velen zijn gegaan via België en Frankrijk.

70455. De **Voorzitter**: Over de oostelijke grens zijn er toch nog heel wat gekomen.

A. Ja Ik spreek nu over de tijd, toen ik geen Minister meer was. De wijze van repatriëring door de geallieerden heeft enerzijds alles natuurlijk veel vergemakkelijkt, anderzijds veel plannen omvergeworpen. Zij hadden de macht en de middelen en zij hebben de mensen aan de grens afgeleverd, die vandaar betrekkelijk spoedig zijn doorgezonden.

70456. De **Voorzitter**: Aan de Nederlandse grens was zeer weinig voor de ontvangst georganiseerd.

A. Wij hebben daarop geen invloed gehad. Toen het plan voor de repatriëring in eerste opzet werd ontworpen, heb ik met de heer *van Boeyen*, toen nog Minister van Binnenlandse Zaken, gesproken, die mij vroeg, welke rol de gemeente zou spelen bij de repatriëring. Mijn antwoord was, dat als de mensen aan de grens zouden komen, ze zouden worden overgenomen door de Repatriëringdienst Binnenland van Sociale Zaken en, voorzover ze daartoe geschikt zouden zijn, naar hun gemeente zouden worden gedirigeerd, terwijl de zieken, voor zover nodig, in barakken zouden worden ondergebracht. Het gemeentebestuur zou een paar belangrijke taken te vervullen hebben:

ten eerste zorgen voor een behoorlijke ontvangst van de mensen in hun gemeente, verder het ogenblikkelijk voorzie in de kosten van levensonderhoud, zodat de mensen de eerste paar weken rustig thuis konden blijven en zich konden oriënteren op hun toekomstige werkring. De heer *van Boeyen* was het hiermede eens. Wij hebben deze voornemens echter niet kunnen uitvoeren. De omstandigheden ontwikkelden zich anders dan midden 1944 kon worden voorzien. En wij verloren onze invloed op de Regeringsaangelegenheden. U zult het ingrijpende conflict zien, in het begin van 1945, toen aan onze taak opeens een einde kwam en het Militair Gezag feitelijk de macht overnam.

Ik kom nu op een ander punt. In het rapport *Vorrink* wordt de voorstelling gewekt, dat aan de Regeringscommissaris ook de terugvoer van de politieke gevangenen uit Duitsland was opgedragen. Dit is slechts betrekkelijk waar. Toen wij het Koninklijk besluit voor de repatriëring ontwierpen en de toelichting daarop gaven, is naar voren gebracht, dat aan de Regeringscommissaris de terugvoer van Nederlandse gedeporteerden werd opgedragen. Er is niet gezegd „van alle”, met opzet niet. In de Memorie van Toelichting heb ik reeds uit laten komen, dat ik een prioriteitsbehandeling verwachtte voor de politieke gevangenen en dat die prioriteitsbehandeling in de praktijk niet van Sociale Zaken alleen kon uitgaan, omdat Sociale Zaken de middelen niet had om deze te bewerkstelligen, en dat het een aanlegenschap was van de Minister-President, van Justitie, van Oorlog en van Sociale Zaken.

Er is dus ten deze geen sprake van enige tekortkoming van de zijde van de Regeringscommissaris. Wij hadden voor de repatriëring van de politieke gevangenen een prioriteitsregeling willen treffen, in dier voege, dat, terwijl er misschien maanden zouden verlopen vóórdat de honderdduizenden werkkrachten zouden zijn teruggevoerd, in de eerste dagen van de repatriëring de politieke gevangenen naar Holland zouden worden teruggebracht.

70457. De heer *Stokvis*: Is deze prioriteitsregeling ook tot stand gebracht?

A. Tot op zekere hoogte. De terugvoering van de politieke gevangenen heeft plaats gehad toen ik al maandenlang Minister af was; ik spreek dus uit de tweede hand. Toen later de repatriëring door S.H.A.E.F. in handen werd genomen en dus de aanvankelijke opzet, dat een Nederlandse organisatie de terugkeer zou regelen, niet door kon gaan, is door S.H.A.E.F. ook een prioriteitsbehandeling toegezegd. Dit heeft echter nogal wat voeten in de aarde gehad en is niet zo vlot verlopen. De heer *Ferwerda* schetst het verloop van zaken op blz. 10 van zijn verslag. Van Nederlandse zijde wilde men medewerken om deze politieke gevangenen terug te voeren, maar „het materiaal, in Nederland beschikbaar, inclusief het Rode Kruis-materiaal, werd geacht toch reeds onvoldoende te zijn en werd door het Militair Gezag gereserveerd voor de hulpactie aan westelijk Nederland. Desondanks zijn toch nog enkele colonnes naar Duitsland gezonden.

Dit is het cardinale verschil met België. In België was een belangrijk deel van dit werk opgedragen aan de heer *van Zeeland*. Toen het kritieke moment kwam van de terugkeer van de politieke gevangenen, stond België er in twee opzichten ontzaglijk veel beter voor dan Nederland. De heer *van Zeeland* kon uit naam van de Belgische Regering gelasten, dat men het materiaal beschikbaar moest stellen. Er is toen een colonne gevormd van de beschikbare transportmiddelen en de heer *van Zeeland* is, voorzover mij bekend, aan het hoofd daarvan naar Duitsland gegaan. Heel België was toen al maandenlang vrij, Nederland was a s een paar dagen vrij en verkeerde nog practisch in de oorlogstoestand. In Nederland was niet voldoende materiaal aanwezig en wat er was, werd niet door het Militair Gezag afgestaan. Het heeft dat gehouden om te hulp te komen in west-Nederland en niet om dadelijk hulp te verlenen aan de politieke gevangenen.

Men moet wel het verschil in positie inzien in Frankrijk en België op dat moment en in Nederland. Deze landen waren eerder bevrijd en de Regeringen van Frankrijk en België hadden deze zaak in handen, terwijl hier de feitelijke macht aan het Militair Gezag was overgegaan. Ik heb in 1943 reeds dat voorbehoud ten aanzien van de politieke gevangenen gemaakt, omdat ik toen al ervaren had hoe moeilijk het was iets gedaan te krijgen op korte termijn: ik heb mij voorgehouden, dat de andere Departementen daarbij ook nodig waren en betrokken moesten worden. Was ik voorjaar 1945 nog Minister geweest in een stabiele Nederlandse Regering, dan had ik ogenblikkelijk hetzelfde trachten te doen als de heer *van Zeeland* gedaan heeft, ofschoon wij daarbij toch in een ongunstige toestand zouden hebben verkeerd. Wij hadden niet meteen de honderdduizenden gedeporteerde Nederlanders kunnen helpen, maar de politieke ge-

vangenen hadden in de eerste plaats moeten worden geholpen. Gelukkig zijn er toch betrekkelijk snel maatregelen genomen, zij het niet alleen van Nederlandse zijde. Gegeven de volksverhuizing van twintig miljoen mensen in Europa, welke zich onder zeer abnormale omstandigheden moest voltrekken, heeft het geallieerde opperbevel het er mijns inziens krancig afgebracht. Dit sluit echter niet uit, dat er onvermijdelijk veel misstanden en tekortkomingen moeten zijn geweest.

70458. De *Voorzitter*: In dit verband is ons van vele kanten gezegd, dat Nederland er zich helemaal niet mee had bemoeid en er geen belangstelling voor had. Er was bij de kampen nooit een Nederlander te vinden, die de mensen hielp om naar huis te komen. Fransen, Engelsen of Luxemburgers kwamen bij de kampen, maar Nederlanders werden er niet gezien.

A. Ik weet hoe het is gegaan, maar ik wilde dit graag behandelen in overzichtelijk verband.

Ik wilde nu spreken over de voorbereiding in 1943 en de eerste maanden van 1944. Ik heb gesproken over de onzekerheid in dit probleem vanaf den beginne. Voor een juiste beoordeling van de gang van zaken kan men niet genoeg aandacht besteden aan deze factor. Dit probleem was van internationale aard. Van de zijde van de geallieerden heeft men aanvankelijk gedacht, dat men met burgerorganisaties ver kon komen. U is bekend met de oprichting van de U.N.R.R.A., waar de Amerikanen sterk achter stonden. Deze organisatie was een organisatie ad hoc, zeer ijverig, maar zonder een vaste goefende staf en zonder enige ervaring, doch met grote illusies omtrent haar taak. Op 1 December 1943 is er te Atlantic City een vergadering gehouden, waarbij een afdeling Displaced Persons van de U.N.R.R.A. is gesticht. Wij dachten dus, dat het probleem van nationaal, internationaal was geworden en dat het van de zijde van de U.N.R.R.A. zou worden behandeld. Bij deze vergadering tegenwoordigde de heer *Kerstens* Nederland. Toen bleek al, dat het Amerikaanse opperbevel er een heel andere kijk op had. Het Amerikaanse opperbevel kon aanvankelijk zijn zin niet doorvoeren, maar heeft het later volkomen gedaan en misschien ten goede. Van die zijde werd naar voren gebracht, dat het repatriëringprobleem in vijandelijk gebied vooral een militair probleem was. Het ging niet alleen om het terugvoeren van de mensen, maar om het voeren van de oorlog en het verwezenlijken van de militaire doelstellingen. Men moest o.a. het gehele verkeer van militaire zijde baas blijven. Sectie V 5 van S.H.A.E.F. is deze zaak gaan behandelen.

Eind 1943 was de aangelegenheid in handen van de U.N.R.R.A., die in Londen een technisch subcomité voor de repatriëring heeft opgericht, waarvan de heer *Ferwerda* voorzitter is geworden.

70459. De *Voorzitter*: Waarom?

A. Vermoedelijk omdat geen van de naties ten opzichte van deze materie verder was dan wij. Noch de Noren, noch de Fransen of Belgen. Dit zal u blijken uit onze verdragen met Frankrijk en België in verband met de repatriëring. De heer *Ferwerda* heeft goed werk in deze commissie gedaan, zij het dan op internationaal niveau. Het overwicht van het geallieerde opperbevel ten opzichte van de U.N.R.R.A. nam echter toe. De U.N.R.R.A. is per slot van zaken, ofschoon zij op ander terrein veel heeft gedaan, weggezaakt. Zij heeft in West-Europa weinig gedaan, helemaal niet overeenkomstig de opzet, zoals die er eind 1943 was. Men moet hier wel oog voor hebben. Ik ben in die tijd in Washington geweest, waar men toen nog zijn volle hoop op de U.N.R.R.A. had gericht; ik heb toen met de heer *van Boetzelaer*, onze tegenwoordige ambassadeur te Parijs, aan het hoofdkwartier van de U.N.R.R.A. te Washington een bezoek gebracht. Ik heb toen gesproken met de verschillende chefs, een Rus, een Fransman, een Engelsman. Deze mensen hadden hoegenaamd geen voeling met elkaar en zij hadden personeel, dat hier en daar bij elkaar was gehaald — Amerika stond ook midden in de oorlog —, zodat van die organisatie practisch gesproken weinig terecht kon komen. Wij hadden daar weinig over te zeggen, de organisatie bestond, en wij moesten er mede werken, totdat per slot van zaken de nationale plannen en de U.N.R.R.A.-plannen op zij werden geschoven voor de planner, van S.H.A.E.F., het geallieerde opperbevel.

U zei zoëven, dat er geen Nederlanders waren bij de terugvoering van de mensen uit Duitsland. Toen S.H.A.E.F. deze zaak in handen nam — ik snreek nu over 1944 —, heeft zij de regel gesteld, dat zij de repatriëring op vijandelijk bezet gebied zou uitvoeren, omdat zij de middelen daartoe had, maar er zou gebruik worden gemaakt van de U.N.R.R.A. en de nationale repatriëringdiensten. De nationale belangen zouden bij het optreden van S.H.A.E.F. worden behartigd door middel van geaccrediteerde officieren — burgerofficieren —

van de betrokken landen. Er zouden dus van deze landen door S.H.A.E.F. officieren worden opgeroepen, die door S.H.A.E.F. werden geplaatst en geïnstrueerd. Door het Militair Gezag zouden in overleg met de repatriëringdienst de officieren worden aangewezen, die als verbindingsofficier moesten optreden. Voor het Militair Gezag was dit ook een moeilijke aangelegenheid, omdat men niet voldoende mensen kon fourrieren, of Nederlanders moest onttrekken aan een andere taak. Wij hadden heel weinig mensen daarvoor beschikbaar. Toen moest tevens de positie worden geregeld, die deze mensen zouden innemen ten aanzien van de Repatriëringdienst en ten aanzien van het Militair Gezag. Door het Militair Gezag in overleg met Sociale Zaken zijn tenslotte 83 Nederlandse repatriëring-officieren bij S.H.A.E.F. geaccrediteerd. Het aantal werd door S.H.A.E.F. bepaald, evenals de standplaats. Ik geloof, dat dit een duidelijk antwoord is op hetgeen u zoëven vroeg.

70460. De **Voorzitter**: Weet u hoeveel officieren S.H.A.E.F. van die 83 heeft aangesteld?

A. Er zijn er, voor zover mij bekend, 83 opgeroepen. Of er dus in een deel van Tsjecho-Slowakije één of meer Nederlandse repatriëringsofficieren werden te werk gesteld hing geheel af van S.H.A.E.F. Deze aantallen zijn bepaald in verband met de aantallen te repatriëren personen van een bepaalde nationaliteit.

70461. De **Voorzitter**: De een kan dus in aanraking zijn gekomen met Nederlandse repatriëringsofficieren en een ander kan er geen hebben gezien en bijvoorbeeld alleen Belgische.

A. S.H.A.E.F. heeft sterk geprofiteerd van het voorbereidende werk van de nationale repatriëringdiensten en zal rekening hebben gehouden met de plaats, waar de verschillende groepen van te repatriëren personen van een zelfde nationaliteit vertoefden. De eerste uitzending van deze repatriëringsofficieren is nog met mij besproken en geregeld. Ik heb er op gestaan, dat het Militair Gezag er toe zou medewerken, dat deze repatriëring-officieren in verbinding bleven staan met onze repatriëringdienst en niet alleen met Oorlog. Ondanks de strubbelingen is er op dat gebied toch samenwerking geweest, maar de uitvoering heeft eerst haar beslag gekregen, toen ik al geen Minister meer was. Er moesten twintig miljoen mensen worden gerepatriëerd door heel Europa door de leiders van S.H.A.E.F., die veelal met tolken moesten werken. Ik heb in mijn boek geschreven, dat ik per slot van zaken ondanks alle fouten, die mogen zijn gemaakt, heb bewonderd wat zij hebben gedaan. In enkele maanden hebben zij deze grote volksverhuizing in goede banen geleid.

70462. De **Voorzitter**: Het waren er toch geen 20 miljoen, want leven zijn er blijven hangen.

A. Ja, er zijn velen blijven hangen en er zijn ook tal van mensen geweest, die niet zover van hun landstreek verwijderd waren. Maar alle opgaven koinen op hetzelfde cijfer neer. In elk geval mag ik zeggen, dat ik respect voor deze prestatie heb. Men kan gemakkelijk kritiek oefenen, maar men heeft tenslotte in aanmerking te nemen, dat heel dat ontzaglijke terrein mas ontwricht door de oorlog.

Terloops wil ik nog zeggen, dat tussrn de ontknoping, die ik zo net heb besproken, en de instelling van de repatriëringcommissie een groot tijdvak ligt, nl. van 1943 tot 1945. Er is in die tussentijd hard gewerkt. Voor de Repatriëringdienst moest natuurlijk over de nodige middelen kunnen worden beschikt. De voorstellingen, die er toen bestonden, niet alleen bij onze mensen, maar ook bij de anderen, bij de U.N.R.R.A. enz., omtrent de toekomstige afwikkeling na de repatriëring, waren min of meer fantastisch. Wanneer ik er de medewerkers naar vroeg, koesterden velen het idee, dat er maanden en maanden over heen zouden gaan, voordat de grote massa terug zou zijn, en dat natuurlijk in die tussentijd voor die mensen zou moeten worden gezorgd. Ik kon wel betogen, dat het zo niet kon gaan, maar dat was ook mijnerzijds een bloot vermoeden. Ik moest er op voorbereid zijn, dat deze taak bij een ongunstig verloop van zaken wel aan ons kon worden opgelegd, zodat wij een begroting dienovereenkomstig moesten maken. Anders gaf Financiën geen geld. Die begroting heb ik ook overgelegd en u zult zien hoe uitvoerig alles is uitgewerkt. Ook geestelijke verzorging is niet over het hoofd gezien.

70463. De **Voorzitter**: U ging dus uit van het idee, dat de mensen nog een tijdlang in het vreemde land moesten blijven?

A. Ja, men onderstelde, dat er grote groepen pas veel later zouden worden gerepatriëerd, en dit was ook heel goed mogelijk geweest. Er is daardoor onrendabel werk gebeurd, dat kon onder die omstandigheden moeilijk anders.

Bij de conferentie in Atlantic City is een besluit genomen van buitengewone betekenis voor het verdere verloop, nl. dat de beschikking over en de toewijzing van de wereldvoorraden aan voedsel en materiaal geheel geconcentreerd werden in handen van internationale instanties. De afsluiting van de vijandelijke landen werd effectief gemaakt, de blokkade werd verscherpt, de vrije beschikking over voorraden, die zij konden krijgen, werd aan de afzonderlijke Regeringen onttrokken en alles werd ten dienste gesteld van de internationale oorlogvoering.

Nu kom ik op een punt, dat u wellicht zal interesseren, nl. de vestiging van een vertegenwoordiger van de Repatriëringdienst in Zweden. Men heeft ons gevraagd, hoe wij er toe zijn gekomen daar een vertegenwoordiger te vestigen. Dit hield verband met het algemene inzicht, dat wij omtrent de gang van zaken hadden. Toen in het voorjaar van 1944 de keer van de oorlog in zicht was en de Russen sterk opdrongen, deed zich de vraag voor, of wij niet voor het geval zouden komen te staan, dat duizenden Nederlanders, tewerkgestelden en gedeporteerden achter de Russische linies zouden komen te verkeren in volkomen verwoest en kaal land, zonder voldoende verzorging en eigenlijk in het midden van het strijdgewoel. Moesten wij dan geen maatregelen treffen om deze mensen er uit te halen en ze in veiligheid te brengen? Naar Holland konden ze niet, dat was nog bezet. In onze gedachtengang was er een uitweg naar Zweden. Wij zijn toen tot de conclusie gekomen, dat het wenselijk was in Zweden een vertegenwoordiger aan te stellen. Dat kon slechts na overleg met en met toestemming van de Zweedse Regering. De Regeringscommissaris kende de heer *Woensdregt* en heeft zich met hem in verbinding gesteld; deze aangelegenheid zou in Stockholm en Londen door de betrokkenen worden besproken. Er heeft zich toen een moeilijkheid voorgedaan; toen ik trachtte dit voor elkaar te brengen, was er natuurlijk ook geld mee gemeoid en Financiën was niet bereid dat beschikbaar te stellen, omdat deze uitgaven nog niet in de begroting waren voorzien.

70464. De **Voorzitter**: Waarom moest het geld kosten?

A. In tweeërlei opzicht; in de eerste plaats kleine bedragen voor het reizen van deskundigen van Stockholm naar Londen en omgekeerd en in de tweede plaats voor het treffen van voorbereidingen om, als het zover was, de bevrijden te kunnen ontvangen. Aanvankelijk ging het om betrekkelijk kleine bedragen, doch de Minister van Financiën maakte vooral op vorengenoemde grond bezwaren. De Minister van Financiën en ik hebben hierover een correspondentie gevoerd, waarin tenslotte de Ministerraad betrokken is geweest. Ik heb de desbetreffende stukken overgelegd met het verzoek ze niet te publiceren, daar zij buiten verband een enigszins eenzijdige indruk zouden kunnen geven.

De correspondentie is leerzaam voor de gang van zaken; zij heeft er toe geleid, dat ik heb voorgesteld de zorg voor de repatriëring aan een ander lid van de Regering over te dragen. Ik ben er toen van uitgegaan, dat met het lot van de vier-, vijfhonderd duizend Nederlanders in Duitsland en andere vijandelijke landen de toekomst van Nederland was verbonden. Het geschil is bijgelegd; allen begrepen tenslotte wel, dat het geld moest worden toegestaan. Het persoonlijk overleg met Stockholm is door een ander toen echter beperkt. Het ging toen nog maar om een betrekkelijk klein bedrag, maar het was te voorzien, dat het tenslotte om miljoenen zou kunnen gaan. Later is de begroting samengesteld tot een zeer groot eindbedrag en de Minister van Financiën heeft deze begroting goedgekeurd. Ik heb dienaangaande geen klacht, maar ik wilde slechts schetsen hoe moeilijk de toestand was.

70465. De heer **Stokvis**: De gang van zaken, zoals u die hier schetst, wijst op een zeker gemis van begrip voor de ernst van de toestand.

A. Het moge waar zijn, wat u zegt, maar het is zeer eenvoudig geformuleerd. Ik zeg niet, dat het onjuist is, maar ik bedoel dit: Sociale Zaken was geneigd maatregelen te nemen, koste wat het kost, maar een Minister van Financiën denkt over zulke dingen enigszins anders. Deze zegt niet, dat hij er tegen is, maar hij vraagt eerst eens nadere precisering van de plannen ter zake van het terugvoeren van Nederlanders uit de Oostzee-Statens over Zweden. Het waren tenslotte denkbeelden van de Minister van Sociale Zaken en van de Regeringscommissaris, maar zouden ze ooit kunnen worden verwezenlijkt? Kon men, ook gelet op de zorgelijke financiële toestand, beter niet even afwachten tot de mogelijkheden betreffende Zweden beter konden worden overziet? Dit zijn twee standpunten tegenover elkaar, zoals die zich bij vrijwel elke aangelegenheid voordoen.

De betekenis van Zweden in dit opzicht is niet zo groot geworden als wij aanvankelijk voor mogelijk hadden gehouden. Wij stuitten hier op het feit, dat verder het repatriëringswerk in aanzienlijke mate heeft beïnvloed, namelijk dat wij niet tot vruchtbare samenwerking zijn kunnen komen met de Russen. Vanaf begin 1944 tot midden 1945 is getracht medewerking te krijgen van de Russische Regering, opdat wij onze repatriëringsbelangen op terrein, dat zij hadden bezet, mochten behartigen.

70466. De **Voorzitter**: Wie was de gezant in Moskou?

A. De heer *van Breugel Douglas*.

70467. De heer **Stokvis**: Heeft men getracht het contact via de gezant tot stand te brengen?

A. Met de Nederlandse gezant te Moskou en met de Russische gezant te Londen. En voor de gang van zaken in Stockholm en voor de gang van zaken met de colonne van dr. *Polak Daniëls* is dit van beslissende betekenis geweest. Voor de hulp, die wij wilden verlenen, door onze mensen naar Zweden te brengen en door een hulpexpeditie vanuit Zwitserland uit te zenden, was de toezegging van Rusland nodig, dat wij in door hen bezet gebied mochten komen. Deze toezegging hebben wij nooit kunnen verkrijgen.

70468. De heer **Stokvis**: Hebt u van de Amerikanen toestemming gekregen naar Duitsland te gaan om daar de mensen uit de door hen bezette zones te halen?

A. Ik heb zoëven gezegd, dat er 83 Nederlandse verbindingsofficieren door de Amerikanen zijn opgeroepen om te helpen bij het terugvoeren van de Nederlanders uit Duitsland.

De heer **Stokvis**: Nederlandse colonnes mochten niet gaan.

70469. De **Voorzitter**: Die colonnes zijn er wel geweest, maar volgens hetgeen wij hebben vernomen, zijn die eigenlijk op eigen gelegenheid en tegen de instructies in er heen gegaan. Is u hiervan iets bekend?

A. Dat is natuurlijk na mijn tijd gebeurd, ik heb er wel over gelezen.

Het is ook wel zo, dat de Amerikanen alles sterk in eigen hand hielden, maar zij hadden zich de medewerking verzekerd van die officieren.

70470. De heer **Stokvis**: Hebt u contact gehad met de gezant te Stockholm, de heer *van Rechteren Limpurg*?

A. Ja.

70471. De heer **Stokvis**: Ook over deze aangelegenheid?

A. Neen, ik kan niet zeggen, dat ik daarover rechtstreeks contact met de gezant te Stockholm heb gehad.

De heer **Stokvis**: Dat zou toch wel voor de hand liggen.

A. De heer *Woensdregt*, onze vertegenwoordiger in Zweden, kon niets doen zonder voorkennis en instemming van de gezant. Het is juist bij de heer *Polak Daniëls* een van mijn grieven geweest, dat hij eenzelfde instructie ten opzichte van de gezant te Bern niet heeft uitgevoerd. Voorzover ik over de heer *Woensdregt* kan oordelen, heeft deze zich altijd stipt gehouden aan onze opdracht alles te doen in overleg met de gezant. Het was voor mij nodig dit te eisen, omdat ik voortdurend was aangewezen op de hulp van Buitenlandse Zaken. Het officieel contact van Sociale Zaken, ook met onze gezant te Stockholm, liep over Buitenlandse Zaken.

70472. De **Voorzitter**: Vond Zweden het goed, dat u een plan had gemaakt, waarin het land zo'n belangrijke rol speelde?

A. Ja, zij hebben alle medewerking verleend. Wij waren ook bereid de kosten te dragen. Geleidelijk heeft zich deze idee ontwikkeld; zij is ook bij anderen opgekomen. Ik heb hier een brief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, tot mij gericht, van 25 November 1944, waarin het volgende wordt gezegd:

„Ik heb de eer Uwer Excellentie te berichten, dat de Zweedsche Gezant bij Kr. Ms. Regeering tijdens eene bespreking te mijnen departemente op 22 dezer gewaagde van een onderhoud, dat hij

kort geleden gehad had met den heer *van Zeeland* te Brussel. Laastgenoemde zou voornemens zijn om het na de bezetting van Duitschland daarheen te leiden, dat Belgische gedeporteerden daar te lande zooveel mogelijk zouden worden gedirigeerd naar een der Baltische zeehavens om vandaar uit per schip te worden gerepatriëerd. De heer *van Zeeland* nam namelijk aan, dat het Duitsche spoorwegnet zoodanig zal zijn ontredderd, dat vervoer per schip beter en sneller zal kunnen plaats vinden. Het zou in de bedoeling van den heer *van Zeeland* liggen om de Zweedsche Regeering in principe te verzoeken of daartoe Zweedsche scheepsruimte zou kunnen worden beschikbaar gesteld. De Zweedsche Gezant voegde aan de mededeeling toe, dat, wanneer Nederland wellicht overeenkomstige plannen mocht hebben...

Wij hadden onze agent toen al in Zweden.

70473. De **Voorzitter**: U had in verband hiermede dus al afspraken gemaakt met de Zweedsche Regering. Zijn die afspraken gemaakt door bemiddeling van de toenmalige gezant, de heer *van Rechteren Limpurg*?

A. Van onze kant door middel van de heer *Woensdregt* en zo via de heer *van Rechteren*.

70474. De **Voorzitter**: Is de medewerking van de heer *van Rechteren* goed geweest?

A. Daarop kan ik slechts in het algemeen antwoorden, dat wij daarover nooit te klagen hebben gehad. Al onze zaken liepen via de heer *Woensdregt* en die moest overleg plegen met het gezantschap.

70475. De **Voorzitter**: U hebt dus nooit enigerlei klachten gehad over de wijze, waarop de heer *van Rechteren* deze zaken behandelde?

A. Neen.

Ik zal nu weer verder met mijn overzicht gaan. Behalve deze moeilijkheden, hadden wij de moeilijkheden met het Militair Gezag. U ziet, dat het pad van de Repatriëringsdienst niet over rozen ging, als gevolg van de omstandigheden zelf, maar ook door het optreden van het Militair Gezag. Wat gebeurde er? Door de Ministerraad was aan Sociale Zaken opgedragen deze zaak te behartigen. In het midden van 1944 kwam ik terug van de conferentie te Philadelphia. Het eerste, dat ik bij mijn terugkomst hoorde, was, dat het Militair Gezag een afdeling repatriëring had opgericht en dat deze afdeling bezig was met een groot opgezette proefoefening voor de repatriëring.

70476. De **Voorzitter**: Waar deed men dit'?

A. In Wolverhampton. Gefingeerde groepen repatriërenden kwamen bij de grensposten, werden daar geadministreerd, doorgevoerd, enz.

De **Voorzitter**: Dat is wel praktisch.

A. Het was hoofdzakelijk theorie. Van praktisch resultaat is mij nooit gebleken. Wel gaf het ons te denken, dat het Militair Gezag voor deze oefening middelen en personeel kon mobiliseren, terwijl de Repatriëringsdienst te kampen had met een nijpend tekort aan geschoolde krachten. In ieder geval was dit alles opgezet volstrekt buiten voorkennis en medeweten van Sociale Zaken en ineens waren er twee repatriëringsdiensten. U begrijpt, dat ik hierover zeer onstemd was. Ik heb mij tot de Minister van Oorlog, de heer *van Lidth de Jeude*, gewend en ook deze vond, dat het niet in de haak was. Wij hebben getracht het geschil bij te leggen en een taakverdeling te vinden voor deze twee diensten.

70477. De **Voorzitter**: Heeft de Regering met de vorming van het Militair Gezag geen geesten opgeroepen, die zij later niet heeft kunnen bezweren?

A. Ja, maar de Regering heeft het niet gedaan, het was al zo.

70478. De **Voorzitter**: Heeft de Regering het niet gedaan?

A. Zij heeft de geesten niet opgeroepen, maar ze heeft er ook geen weerstand aan geboden.

70479. De **Voorzitter**: Door de vorming van het Militair Gezag werden toch geesten opgeroepen?

A. Ja, maar die geesten waren al zelf bezig met de vorming.

70480. De **Voorzitter**: Heeft men wel geprobeerd ze te bezweren?

A. Ja zeker, de Regeringscrisis van Januari is in de grond der zaak het gevolg geweest van ons definitieve verzet tegen de almacht van het Militair Gezag. In de laatste weken van 1944, toen ik in Brabant vertoefde, is door de daar aanwezige Ministers duidelijk te verstaan gegeven, dat, als de verhoudingen niet weer normaal werden, wij zouden aftreden.

70481. De **Voorzitter**: Ik vraag dit alles, omdat het ook hierbij weer voor de dag komt.

U hebt geprobeerd het zover te krijgen, dat het Militair Gezag u niet voor de voeten liep of werk van u overnam of op zijn eigen houtje het een en ander ging doen?

A. Bij de opzet van het Militair Gezag werd het zo voorgesteld, dat het de Regering zou helpen op die punten, waar militaire hulp nodig was, maar men drong zich op de plaats der Regering.

70482. De **Voorzitter**: Ik wil mij nu bepalen tot het terrein, dat wij hier behandelen, en daarbij is het u eigenlijk niet gelukt het Militair Gezag er buiten te houden.

A. Maar zeer betrekkelijk. De heer *Kerstens* heeft in zijn brief aan de heer *Gerbrandy* ook geschreven, dat het Militair Gezag aan alle kanten kocht, wat het nodig vond, terwijl zijn Ministerie met de aankopen was belast.

Bij ons ging het eender; allerlei bemoeiingen op dit terrein werden buiten ons om gedaan. De heer *van Lidth de Jeude* vond het ook niet in orde en heeft getracht er iets aan te doen, maar praktisch hielp het niet. Ik heb het toen nog op andere wijze geprobeerd. Aan het hoofd van de afdeling repatriëring van het Militair Gezag was kolonel prof. dr. *J. H. de Boer* geplaatst.

Nu moet men zich wel rekenschap geven van de personeelsverhoudingen. Wij waren dienaangaande in dubbel opzicht in een ongunstige positie, terwijl onze werkzaamheden zich van maand tot maand uitbreidden. Bij Buitenlandse Zaken dienden de aankomenden graag. Er was nog een kans op een toekomstige verbinding, maar welke kans op promotie of een duurzame relatie kon Sociale Zaken bieden? Bij het Militair Gezag was er kans op bevordering tot luitenant, kapitein, kolonel, op het beleven van allerlei avontuur en de dienstvoorwaarden waren er gunstig. Daar konden wij niet tegen op werken. Als er Engelandvaarders kwamen, schoot er zelden of nooit een kracht voor ons over. Toen de heer *Burger* kwam, was ik zeer blij een goede kracht te winnen, maar na een paar weken werd hij Minister. Daar zat ik weer. Wij konden in de personeelsbehoefte niet voorzien. Op de mensen van het Militair Gezag had men natuurlijk geen vat; zij vielen onder de militaire bepalingen en moesten voor verandering vergunning krijgen van kolonel *Kruis*. De toestand was uiterst moeilijk en wij moesten toch samenwerken. Met de heer *Kruis* persoonlijk heb ik nooit conflict gehad, maar wij stonden in menig opzicht tegenover elkaar. In het verslag van het Militair Gezag wordt gezegd, dat de Minister van Sociale Zaken een ongemotiveerd wantrouwen had tegen het Militair Gezag.

Ik heb toenmaals getracht kolonel *de Boer* als chef van de afdeling repatriëring van het Militair Gezag te verbinden aan onze Repatriëringdienst onder de Regeringscommissaris. Het is niet doorgestaan; wiens schuld het is, laat ik in het midden.

Een andere moeilijkheid was nog, dat bij de onderhandelingen met S.H.A.E.F. over de uitzending van de verbindingsofficieren en hun positie ten aanzien van de Nederlandse autoriteiten de militairen uiteraard weer een voorsprong hadden. De geallieerde militairen onderhandelden het liefst met militairen. Wij zijn zeer nadrukkelijk moeten optreden om te bewerken, dat S.H.A.E.F. zou goedvinden, dat de verbindingsofficieren, die later naar Duitsland gingen, rechtstreeks verslag mochten uitbrengen aan de Regeringscommissaris. Er was een voortdurende waakzaamheid nodig om te bereiken, dat een en ander zoveel mogelijk in handen van de burgerlijke dienst bleef.

70483. De **Voorzitter**: Heeft dit alles bij de uitvoering van uw werk veel kwaad gedaan?

A. Het heeft onze taak zeer verzwaard.

70484. De **Voorzitter**: Heeft het de repatriërenden kwaad gedaan?

A. De repatriëring in België en Frankrijk is in onze handen gebleven en er is daar, naar ik meen, ontzaglijk goed werk verricht.

In Duitsland is de invloed minder geweest, omdat de geallieerden het heft in handen hadden.

70485. De **Voorzitter**: Kan men aannemen, dat de strijd tegen het Militair Gezag geen nadelige invloed heeft gehad op de repatriërenden?

A. Ik zou zeggen van niet, alleen het vervoer van de repatriërenden van de grens tot de plaats van bestemming is helemaal onttrokken aan de Repatriëringdienst, dat is gedaan door het Militair Gezag.

70436. De **Voorzitter**: Binnenslands zou het toch niet door de Repatriëringdienst zijn gedaan.

A. Ne-n, maar dan zou het, uitgaande van normale verhoudingen, door Sociale Zaken zijn gedaan. U spreekt over de strijd met het Militair Gezag, maar zelf zou ik dit woord niet willen gebruiken. Er is een voortdurende wrijving geweest om de goede wrg te kunnen houden. Er is geen botsing geweest, maar iedereen in Londen wist, dat wij ook in deze aangelegenheid het overwicht bij de burgerlijke Regering wilden houden. Het Militair Gezag moest een verlengstuk blijven van de Regering, zonder meer, daarop was ten deze onze politiek gericht. De voortdurende nauwe samenwerking, die er had moeten zijn, was er niet. Er was een dubbele instelling voor één doel en men had elkanders taak veel kunnen verlichten. In Nederland werkten later, na mijn tijd, de Repatriëringdienst en het Militair Gezag naast elkaar. De heer *de Groot* was hoofd geworden van de afdeling Repatriëring van het Ministerie van Sociale Zaken; hij stond dus naast de heer *Ferwerda*. De rechte samenwerking met het Militair Gezag ontbrak voor en na. Dit blijkt o.a. uit het niet beschikbaar stellen van wagens om de politieke gevangenen uit Duitsland te halen. Op blz. 11 van het verslag van de Regeringscommissaris staat het volgende:

„Op 24 Juni 1945 werd Zijne Excellentie W. *Drees* tot Minister van Sociale Zaken benoemd. Op zijn wensch om tot een engere coördinatie tusschen de bestaande diensten en een zoo spoedig mogelijke versmelting van deze diensten onder de leiding van het Ministerie van Sociale Zaken te geraken, vond op 7 Augustus 1945 een bespreking plaats tusschen de vertegenwoordigers van den Minister, den Secretaris-Generaal Mr Dr A. A. *van Rhijn* en den heer M. *de Groot*, Hoofd van de Afdeling Repatriëring van het Departement van Sociale Zaken, met de hoofden der bestaande repatriëeringsorganisaties. In deze bespreking werd volledige overeenstemming bereikt, doch het vastgestelde program kon niet de goedkeuring wegdragen van den Chef Staf van Militair Gezag”.

Dus midden 1945, onder het nieuwe Ministerie, was het nog precies hetzelfde; dit geval illustreert volkomen hoe het in Londen was. Het was een voortzetting van de oude gang van zaken.

70487. De **Voorzitter**: Was het werk op 7 Augustus 1945 niet reeds grotendeels afgelopen?

A. Ja, maar er was nog allerlei werk te doen; bijvoorbeeld het opsporen van niet aangekomen mensen, het afwikkelen van allerlei zaken.

Ik wil nu nog even spreken over de repatriëring in België en Frankrijk. Toen midden 1944 de invasie voor de deur stond, is er op 21 Juli 1944 een bespreking geweest tussen vier Ministers, de heer *Ferwerda* en kolonel *Kruls*. Men vroeg mij toen hoe ik mij de gang van zaken voorstelde. De mogelijkheid werd namelijk verondersteld, dat de grote toevloed van mensen, ook van Belgen en Fransen, over de oostgrens van Nederland zou komen. Wij antwoordden, dat het natuurlijk te verwachten was, dat ongeregelde groepen Nederlanders daar zouden aankomen, maar dat het merendeel der Nederlanders daar zou aankomen onder Amerikaanse leiding en dat vermoedelijk de Belgische en Fransche repatriërenden en ook zeer vele Nederlanders een zuidelijker route zouden volgen. Wij hadden er onze redenen voor dit te verwachten, in verband met de routes van de geallieerde legers, de bruikbare spoorverbindingen, enz.

In overleg met het Departement van Buitenlandse Zaken en onze diplomatieke vertegenwoordiging te Parijs hebben wij vroegtijdig een missie naar Frankrijk gezonden onder leiding van de heer *Brandel*. Tegelijk hebben wij te Brussel een vertegenwoordiger aangesteld. Op 6 November 1944 ben ik naar Brussel gevlogen, voornamelijk om ons te keren tegen een voornemen van de geallieerden om tienduizenden mensen te evacueren uit Nederland naar België, vooral uit de Betuwe.

Ik heb in Brussel o.a. professor *de Boer* gesproken, die mij vertelde, dat dit plan was overgedreven.

70488. De **Voorzitter**: Er zijn tenslotte toch nog tienduizenden mensen uit de Betuwe heen gezonden.

A. Ja, er zijn toch nog vele duizenden mensen geëvacueerd. Zij zijn door onze organisatie opgevangen en verzorgd.

Oorspronkelijk zouden er vele tienduizenden gaan; ik was daar sterk tegen en dit was een van de voornaamste redenen, waarom ik naar Brussel was gegaan, want ik kon niet naar Nederland.

70489. De **Voorzitter**: Wie wilde het niet hebben, dat u naar Nederland ging?

A. De heer *Kruls* zei, dat het geallieerde opperbevel niet wilde, dat er voorshands Nederlandse Ministers kwamen. De heer *van Lidth de Jeude* was clandestien over de grens gegaan; ik trof hem in het hotel te Brussel. In Brussel kwamen verschillende functionarissen uit Brabant om mij te spreken. Ik had de heer *Gerbrandy* moeten beloven, dat ik zonder zijn voorkennis niet over de Nederlandse grens zou gaan, omdat dit tegen de afspraak met de geallieerden zou ingaan. Toen ik de heer *van Lidth de Jeude* sprak en zei, dat ik graag naar Eindhoven wilde, om daar mijn zaken te behartigen, heeft hij een telegram gestuurd naar Londen en wij kregen een telegram terug, dat het niet mocht. Later gaven de geallieerden wel toestemming, maar toen was ik reeds in Londen. In Brussel werd majoor *Schipper* vertegenwoordiger van de Repatriëringdienst.

70490. De **Voorzitter**: Wat was de heer *Schipper* vroeger geweest?

A. Hij was, naar ik meen, vertegenwoordiger van een scheepvaartmaatschappij in Antwerpen.

70491. De **Voorzitter**: Had hij speciale kwaliteiten, waardoor hij bijzonder geschikt was voor deze werkzaamheden?

A. Ik weet niet meer door wie hij was aanbevolen, maar toen ik in Brussel was, heb ik herhaaldelijk omgang met hem gehad en hij maakte een uitstekende indruk. Ik heb de heer *Schipper* zoveel mogelijk bevestigd en versterkt in zijn nieuwe positie: hij heeft de organisatie daar op touw gezet. Behalve degenen, die over België zijn repatriëerd, waren daar ook de geëvacueerden uit de Betuwe te verzorgen en duizenden evacuerende krankzinnigen. Het is een ontzaglijk werk geweest.

De **Voorzitter**: Wij hebben ook de indruk, dat het werk van de heer *Schipper* goed is geweest.

A. In Frankrijk is het ook goed gedaan.

70492. De **Voorzitter**: Wij hebben er ons over verbaasd, dat u in Frankrijk de heer *van Waveren* hebt aangesteld. Niet omdat wij een ongunstige indruk van de heer *van Waveren* hebben, maar omdat in het begin van de oorlog de Regering vanuit Londen speciaal naar Nederland heeft gewaarschuwd, dat men zich niet moest bemoeien met de heer *van Waveren*, omdat hij niet goed was.

A. Daar weet ik niets van. Ik weet echter wel, dat wij de heren *van Waveren* en *Knappert*, die met de heer *Brandel* de eerste missie vormden, hebben aangesteld in voliedig overleg en met instemming van het Departement van Buitenlandse Zaken en onze diplomatieke vertegenwoordiging te Parijs. Ik heb er de heer *van den Broek* over gesproken en gezegd, dat wij een vertrouwd financieel expert in de missie moesten hebben, daar het financiële beheer over belangrijke bedragen zou gaan en in Frankrijk tenslotte de verhoudingen ook nog ongeregeld waren. De heer *van den Broek* keurde de benoeming van de heer *van Waveren* volkomen goed en ook Buitenlandse Zaken, zodat ik gerust kon zijn.

Het kan heel goed gebeuren, dat u klachten hoort van mensen, wier weg over Frankrijk of België is gegaan, maar men moet daar zeer voorzichtig tegenover staan. Het was tenslotte oorlogstijd, de landen waren volkomen gedesorganiseerd en het is dan te begrijpen, dat er particuliere klachten komen, ofschoon zij ons nooit hebben bereikt.

70493. De **Voorzitter**: Is het naar uw mening in Frankrijk even goed geweest als in België?

A. Ik denk, dat het in België beter is geweest. In België wareri geregelder toestanden.

70494. De **Voorzitter**: Is alles gebeurd op grond van de verdragen?

A. Ja. Het bilaterale verdrag met Frankrijk is van 20 September 1944, maar het was al maanden tevoren tot stand gekomen en er is ook naar gehandeld. In de kringen van de U.N.R.R.A. was men er zeer mee ingenomen; geen enkel land had zodanig verdrag, toen wij het met Frankrijk afsloten.

70495. De **Voorzitter**: Het denkbeeld van zo'n wederkerigheidsverdrag is dus eigenlijk uitgegaan van de U.N.R.R.A.-kringen?

A. Bij de U.N.R.R.A. stond men op het standpunt, dat men moest trachten op dit terrein zoveel mogelijk samen te werken met de andere landen, die er mee te maken hadden, maar er is niet over een verdrag gesproken. Voorzover ik het kan beoordelen, is het voornemen tot het afsluiten van dit verdrag uitgegaan van de Regeringscommissaris en van mij.

70496. De **Voorzitter**: Het idee elkaar te helpen, is dus van u uitgegaan?

A. Het denkbeeld elkaar te helpen is ook door de U.N.R.R.A. gepropageerd, maar dat het deze vorm heeft aangenomen, is van ons uitgegaan.

70497. De **Voorzitter**: Het is dus een denkbeeld, dat van vóór die tijd dateert.

A. Ja, het streven naar samenwerking zat in de lucht. Wij hebben dat echter de vorm gegeven van een verdrag, waarin alles precies werd bepaald.

70498. De **Voorzitter**: Had u, toen u de verdragen met België en Frankrijk sloot, enigszins een denkbeeld over het resultaat daarvan?

A. Niemand kon dat precies weten, maar uit de notulen van de vergadering van de Ministers, de heer *Kruls* en de Regeringscommissaris blijkt duidelijk, dat het de Regeringscommissaris en mij duidelijk voor ogen stond, dat Frankrijk en België van belangrijke betekenis waren voor de Nederlandse repatriëring.

In alle opzichten hebben deze verdragen ons veel baat gebracht. Ten eerste droegen de Belgen en Fransen de kosten op hun gebied en ten tweede zijn zij, voor zover ik kan nagaan, hun verplichtingen altijd bijzonder loyaal nagekomen. Wat zij moesten doen, hebben zij gedaan; er zijn over de honderdduizend repatriërenden langs die weg teruggekomen.

70499. De **Voorzitter**: Moesten Frankrijk en België alles voor hun rekening nemen of was het een voorschot, dat later werd terugbetaald?

A. Zij hebben een belangrijk deel van de door hen gemaakte kosten voor hun rekening genomen. Wij waren uitgegaan van het beginsel der wederkerigheid. Het verdrag bepaalde, dat de financiële consequenties van de overeenkomst later zouden worden bestudeerd en geregeld.

70500. De **Voorzitter**: Is er later niet ook zo'n verdrag gesloten met Tsjecho-Slowakije?

A. Het is later met België en Tsjecho-Slowakije gesloten. Toen Tsjecho-Slowakije werd bevrijd, is de Tsjecho-Slowaakse Minister van Arbeid *Nemec* vanuit Londen als leider van de Tsjechische missie naar zijn land gegaan. Ik kende hem ook persoonlijk en ik heb hem toen een briefje geschreven in deze trant: Ik wens je geluk, dat je als hoofd van deze missie naar je bevrijde land kunt vertrekken. Je weet hoe wij er voor staan met de repatriëring. Ik reken op je volledige steun en medewerking.

De **Voorzitter**: Ik schors nu het verhoor tot morgenvoormiddag.

J. VAN DEN TEMPEL.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 2 DECEMBER 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Fens, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Dr. JAN VAN DEN TEMPEL,
oud 72 jaar, wonende te Amsterdam,
oud-Minister van Sociale Zaken.

70501. De Voorzitter: Wij zullen nu het gisteren geschorste verhoor voortzetten. Uw antwoorden ditmaal worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de gisteren door u als getuige afgelegde eed.

A. Ik wilde eerst twee uitlopers van de zaak behandelen, nl. het geval-Polak Daniëls en de beschuldiging tegen de heer de Groot.

In de eerste plaats een paar woorden over de hulp-équipe-Polak Daniëls. Ik wilde ook de opmerking maken, dat de bijlage van dr. Polak Daniëls bij het rapport *Vorrink*, waarin allerhande beschuldigingen worden geuit, die kant noch wal raken, noch in handen van de Regeringscommissaris is geweest, noch in die van mij, zodat wij er ook vóór de publicatie niet op hebben kunnen reageren. In dit rapport heeft dr. Polak *Daniëls* het voorgesteld, alsof hij in Zwitserland was in opdracht van het Rode Kruis in Nederland en zo heeft hij zich ook geïntroduceerd bij de gezant in Zwitserland, evenals hij dit te Londen heeft gedaan. Achteraf betwijfel ik sterk, of deze opdracht ooit is gegeven. Wij hebben echter steeds in de mening verkeerd, dat hij wel een soort officiële zending had uit Nederland.

70502. De Voorzitter: Er is een brief geweest van de secretaris-generaal van het Rode Kruis aan de gezant te Bern, waarin stond, dat dr. Polak Daniëls zou komen, maar ik meen, dat er niet in stond aangegeven, wat hij precies moest doen.

A. Ik weet dit niet precies, want ik heb die brief nooit onder de ogen gehad. Ik heb alleen de brief gezien, die de gezant in Zwitserland aan het Rode Kruis te Londen heeft gezonden.

70503. De Voorzitter: De gezant heeft dit gedaan naar aanleiding van een brief van het Rode Kruis in Nederland, die door een Italiaans diplomaat was overgebracht, hetgeen hij min of meer vreemd vond.

A. Achteraf gezien, vind ik een en ander niet zo vreemd, maar dit laat ik in het midden.

70504. De Voorzitter: Het Rode Kruis en in het bijzonder dr. Offerhaus kon men gerust vertrouwen.

A. Ik bedoel meer of pogingen van dr. Polak *Daniëls* om weg te komen uit Holland bij een en ander een rol hebben gespeeld.

70505. De Voorzitter: Nog niemand heeft ons in die geest iets gezegd; hebt u er bepaalde redenen voor?

A. Als ik achteraf zijn optreden beschouw, de ontvangst die hij in Zwitserland heeft gehad, de wijze, waarop het gezantschap in Zwitserland over zijn bemoeiingen sprak, en de wijze, waarop hij de zaak heeft aangepakt, dan doet dit bij mij de vraag rijzen, of alles wel strookte met de ons gegeven voorstelling van zaken.

70506. De Voorzitter: Het is wel juist, dat dr. Offerhaus hem heeft aanbevolen om bepaald werk te verrichten, maar ik weet niet of de gedachte van hem zelf is uitgegaan of van dr. Offerhaus.

A. Ik weet het ook niet. Tot dr. Polak *Daniëls* van ons de brief kreeg met zijn opdracht, is zijn positie in Zwitserland slecht geweest.

Dit is ook wel uit zijn eigen relaas gebleken. Uit de nota Polak Daniëls bij het rapport *Vorrink*, waarop ik moet teren, want meer weet ik ook niet, blijkt, dat hij in Zwitserland niet bepaald vrij in zijn bewegingen was, tot hij onze opdracht kreeg. In opdracht van mij heeft de Regeringscommissaris de gezant in Zwitserland een brief geschreven, waarin werd medegedeeld, dat dr. Polak Daniëls werd aangesteld om een Rode Kruis-équipe te vormen.

70507. De Voorzitter: Het was dus een opdracht van de Regering.

A. Het is een opdracht van mij geweest, waarvoor ik ook verantwoordelijk ben. De opdracht is natuurlijk in overleg met de Regeringscommissaris verstrekt. De opdracht was, dat hij een hulp-équipe moest formeren, en hierbij is nadrukkelijk bepaald, dat hij voortdurend moest handelen in overleg met de gezant te Bern. Deze was de schakel met de officiële instanties. De gezant kon oordelen, waar wij niet konden oordelen; corresponderen was niet zo eenvoudig en was omslachtig; alles moest dus steeds in overleg met de gezant worden gedaan, zoals dit ook voor Zweden was bepaald.

70508. De Voorzitter: Van verschillende zijden hebben wij vernomen, dat het weliswaar niet zo ging, dat men iedere dag een brief kon schrijven, die twee dagen later in Londen was, maar dat de correspondentie toch zeer geregeld was, alles overkwam en zelfs grote hoeveelheden stukken konden worden verzonden. Blijkbaar lag het meer aan de duur dan aan de mogelijkheid. Is er ooit een tijd geweest, dat u helemaal niet met Zwitserland in contact kon komen?

A. Neen. De correspondentie per brief ging echter niet zo erg vlug en wij hebben herhaaldelijk telegrammen moeten zenden.

Aan de opdracht, voortdurend contact te hebben met de gezant en de gedelegeerde van het Rode Kruis, heeft de heer Polak Daniëls niet voldaan. Dit blijkt duidelijk uit bijlage 32 van het rapport *Vorrink*, waarin het verslag staat van de heer de Vos van Steenwijk, de gedelegeerde van het Rode Kruis in Zwitserland. Daarin komt in de eerste plaats naar voren, dat hij niet heeft voldaan aan de opdracht alles in overleg te doen met onze officiële instanties aldaar, en in de tweede plaats, dat men in Bern en Genève de mogelijkheden heel anders inzag dan dr. Polak Daniëls dit deed. Ik was aanvankelijk blij, dat wij in Zwitserland een vertegenwoordiger konden aanstellen, die daar de zaken van de Repatriëringdienst kon behartigen. Het motief voor deze opdracht was hetzelfde als voor Zweden gold. Wij hoopten de Nederlandse gedeporteerden, die achter de Russische linies zouden komen, hulp te kunnen bieden vanuit Stockholm en Zwitserland. Dit berustte natuurlijk op een speculatie van ons; in Zweden is het gedeeltelijk gelukt, maar in Zwitserland niet. Deze kwam hierop neer, dat wij hoopten, dat de Russen op een gegeven moment bereidwillig zouden zijn een colonne van ons toe te laten. Wij zijn er maanden mee bezig geweest, maar het is niet gelukt, en daarmee is de grondslag van de actie uit Zwitserland weggenomen.

Ik heb er mij van tevoren rekenschap van gegeven, dat het een speculatie was en dat er belangrijke sommen mede gemoeid konden zijn. In Zwitserland waren echter uitgewekenen, die niets omhanden hadden; Polak Daniëls en anderen; deze krachten konden nu aldus worden benut. Wij wilden die uitgaven riskeren in de hoop de gedeporteerden te kunnen bereiken na het terugdringen van de Duitsers. Ik heb dus geweten, dat het een kans was; de heer *Ferwerda* en de heer de Groot deelden volkomen mijn opvattingen.

De eerste ongerustheid omtrent de heer Polak Daniëls werd bij mij gewekt, toen hij, na zijn aanstelling door ons, opgave deed van hetgeen hij nodig achtte voor de uitrusting van de colonne. Ik schrok hiervan, vooral omdat het onzeker was, of alles wel nut zou hebben. Hij wenste een complete kostbare uitrusting voor alle betrokkenen, een volkomen gemotoriseerde colonne, een transportabel noodziekenhuis en een laboratorium, voorraden levensmiddelen en geneesmiddelen, enz. In zijn brief stond geen woord omtrent de kansen van deze expeditie. Het was uiteraard zijn taak in Zwitserland na te gaan, welke kans van slagen dit alles had in verband met de afstanden en de technische moeilijkheden, welke te overwinnen zouden zijn; hij vroeg slechts

geld om dit alles te kunnen kopen. Ik heb deze verlanglijst besproken met de Regeringscommissaris. Wij wilden wel geld beschikbaar stellen, maar waren niet voornemens bijvoorbeeld een transportabel laboratorium in Zwitserland aan te schaffen. Daartoe was alles veel te onzeker. Wij hebben dus het bedrag verminderd, maar het was toch zo, dat hij zich op bescheiden voet behoorlijk kon inrichten. Zo stond het er dus voor, tot later bleek, dat het plan niet kon doorgaan; tot ver na mijn aftreden zijn er pogingen gedaan om toegang tot door de Russen bezet gebied te verkrijgen. Ik heb correspondentie overgelegd van de gezant te Moskou, nog begin 1945, waarin hij aanraadt de colonne Polak Daniëls gereed te houden, zodat, als er toestemming werd gegeven, deze dadelijk zou kunnen vertrekken. Deze toestemming is echter nooit verkregen.

Dit is dus de werkelijkste kern van de zaak geweest. Als ik nu weer, onder precies dezelfde omstandigheden, de beslissing moest nemen omtrent het uitrusten van zo'n colonne, zou ik evenzo handelen. Ik zou aanhouden op een bescheiden opzet. Maar wij moesten uiteraard vertrouwen op onze officiële vertegenwoordigers in Zwitserland en op de heer *Polak Daniëls* zelf.

Nu een woord over de nota, welke dr. Polak Daniëls aan de commissie Vorrink heeft gezonden. Op wiens instigatie dat is gebeurd, is mij niet bekend en wij hebben er eerst door de publicatie kennis van gekregen. Ik wil hier op een paar punten wijzen.

In de eerstr plaats zegt de heer Polak *Daniëls*, dat wij hem uit Londen hebben geschreven „dat ook legers weleens moeten wachten”. De desbetreffende brief heb ik aan uw commissie overgelegd. De eerste zin van die brief zette de situatie precies uiteen. Die luidde:

„De ontwikkeling van den oorlogstoestand, zowel in het Oosten als in het Westen. maakt het onmogelijk thans te zeggen, waar en wanneer de Zwitsersche équipe zal worden ingezet”.

Zolang wij geen toestemming hadden om in door de geallieerden of Rusland bezet gebied te komen, was men gedwongen te wachten. Voor ons was dat verre van prettig; tevergeefs poogden wij elke dag verder te komen. De heer Polak *Daniëls* moet deze brief voor zich hebben gehad toen hij het stuk voor het rapport Vorrink schreef, maar de zin, waar het op aankomt, laat hij weg; hij neemt alleen de laatste zin. Hij had geschreven, dat hij zo moeilijk zijn mensen bij elkaar kon houden, en hij vroeg of hij ze mocht laten gaan, als ze werden opgeroepen voor militaire dienst. Ik heb toen geschreven, dat de équipe in stand moest worden gehouden, dat men geduld moest oefenen en dat ook legers weleens moesten wachten, voor zij werden ingezet. Op dat ogenblik waren de geallieerde legers in Italië niet actief en waarschijnlijk heeft mij dit door het hoofd gespeeld. De zaak was echter, dat wij op dat ogenblik niets konden doen.

In de tweede plaats, zegt hij, dat alles, behalve kantoormateriaal, wat voor veel geld in Zwitserland moest worden gekocht, bij diverse Regeringsinstanties te Londen aanwezig was (medicamenten en kleding). Ik geloof er niets van, dat een en ander in mijn tijd in Londen beschikbaar was; ik wil echter hierop niet uitvoerig ingaan. Er werd in Londen voortdurend gefluisterd, dat er nog weleens iets „zwart” was te krijgen. Maandenlang is het hoofd van de geneeskundige dienst, door middel van het Departement van Economische Zaken, bezig geweest om geneesmiddelen voor Holland te kopen; dan stuitte men wel op die beweringen, maar het bleef altijd bij het vage. Het was trouwens niet mogelijk voor de Regering om „zwart” te kopen. Het is echter een fantastische bewering, dat wij in de tweede helft van 1944 in staat zouden zijn geweest goederen, die in Zwitserland nodig waren, vanuit Engeland daarheen te transporteren.

Het derde punt is, dat hij ons herhaaldelijk heeft verzocht, op welke verzoeken hij geen antwoord ontving, zijn team, in afwachting van het gaan naar Oost-Europa, in te zetten in Holland, Frankrijk of elders. Dat was echter volkomen onmogelijk: wij hadden er niet de ininste kans toe. Men moest wel volkomen de kluts kwijt zijn om te kunnen veronderstellen dat wij konden bewerkstelligen, dat de colonne zich naar Frankrijk, België of Holland kon begeven en daarna naar Oost-Europa.

Later, toen ik reeds was afgetreden als Minister, heeft men nog geprobeerd de colonne in Frankrijk toegelaten te krijgen. Dit is niet gelukt; de Franse Regering wilde de colonne niet torlaten. Wel schijnt er toen gezegd te zijn, dat zeventien leden van de équipe in Frankrijk te werk konden worden gesteld, maar los van de colonne. Onder die vijftig mensen waren dokters en verpleegsters, op wier hulp de Franse Regering wellicht prijs stelde.

70509. De **Voorzitter**: Ik meende, dat ze toen al in Parijs waren.

A. Dit is mogelijk wat de leden der colonne betreft.

70510. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat de mensen er al waren en dat hun toen is gevraagd of zij wilden werken.

A. Ja, maar die zeventien hebben toen geweigerd, hetgeen mij onbegrijpelijk is. Zij zeiden, dat er desorganisatie en corruptie in Frankrijk was, maar in welk deel van de wereld waren deze er niet? Dat was toch geen reden om zijn plicht niet te doen? Het beeld is niet fraai; deze mensen zijn in Zwitserland onderhouden en toen ze in Parijs kwamen, hebben zij hun eigen belangen laten gelden.

Om het beeld te voltooien, wil ik nog op één punt wijzen, nl. op het oordeel van dr. Polak Daniëls over de Nederlanders, waar hij met dezen in aanraking is gekomen. Hij klaagt over het Rode Kruis in Holland, over de houding van de Nederlandse autoriteiten in Zwitserland, over de ervaringen, die hij heeft gehad met de missie-Boon in Midden-Europa en over zijn ervaringen in Londen en Parijs; overal schoten de Nederlanders te kort. Ik wraak de betrouwbaarheid van de bijlage van dr. Polak Daniëls tot het rapport der commissie *Vorrink*.

In de conclusies van de commissie Vorrink staat op blz. 29 van het rapport, wat deze hoofdkwestie betreft, dus voornamelijk op grond van het rapport van de heer Polak Daniëls: „Zij acht evenwel de Regering te Londen — i.c. het Regeringscommissariaat voor de Repatriëring — alsmede het Londen-comité medeverantwoordelijk voor het mislukken van de Zwitserse hulpacties.”

Ik noem dit slechts als voorbeeld van de wijze van samenstelling van het rapport-Vorrink en u begrijpt wel, hoe ik daarover oordeel. De commissie-Vorrink kon gemakkelijk inlichtingen krijgen van mensen, die op de hoogte waren, maar zij volstaat met inlichtingen van iemand, van wiens onbetrouwbaarheid in dit opzicht zij zich gemakkelijk had kunnen overtuigen. Zij publiceert zonder meer een uiteenzetting, die een bepaalde indruk moest wekken. De pers is variabel voor sensationeel nieuws en als zij deze dingen beschreven vindt in een brief van de heer Polak *Daniëls*, zal zij allicht de andere zijde willen horen, maar als zij deze dingen vindt in het rapport van een commissie, waarin o.a. de heer Vorrink zitting heeft, bedenkt zij zich niet lang. De commissie Vorrink had zo behoorlijk moeten zijn dit voor te leggen aan mensen, die inlichtingen konden geven, maar dit alles niet zonder meer te publiceren. Ik wil dit niet nader kwalificeren, ik zou er een zeer sterk woord voor moeten gebruiken.

70511. De **Voorzitter**: In het rapport Vorrink zult u ongetwijfeld ook wel iets hebben gelezen over opdrachten, die zouden zijn gegeven door de heer Ferwerda aan dr. Polak *Daniëls* om zekere inkopen te doen. Ik meen echter, dat dit is gebeurd na uw tijd.

A. Er zijn inkopen van goederen geweest, die later nog naar Odessa zijn gezonden, maar dit is na mijn tijd gebeurd.

70512. De **Voorzitter**: In het rapport Vorrink staat ook, dat er fr. 300000 zou worden gestuurd, maar dat er nooit meer dan fr. 45 000 is gekomen. Het is u wel bekend, dat de kwestie van het geld in Zwitserland er een is, die telkens weer opduikt. Er werd steeds om geld gevraagd, dat wel werd beloofd, maar nooit kwam, enz. Van her hiertoe genoemde geval zult u het waarschijnlijk niet zo precies weten, maar ik wilde wel graag met u spreken over de steeds terugkerende klacht, dat men in Zwitserland nooit geld uit Londen kon krijgen. Hoe moeten wij deze klachten beoordelen?

A. Ik inact op de voorgrond stellen, dat beantwoording van die klacht niet in de eerste plaats op mijn gebied ligt.

70513. De **Voorzitter**: U hebt er mee te maken gehad.

A. Ja, maar ik wil er voorzichtig mee zijn, want ik spreek hier over de taak van de Minister van Financien. Wanneer ik zonder de stukken te kennen een oordeel uitspreek, is dit zeer gevaarlijk, met een kans op grote onrechtvaardigheid tegenover de heer *van den Broek* en anderen. Een commissie van onderzoek kan hun deze vraag voorleggen en dan moeten de betrokkenen weten, wat zij antwoorden, maar voor mij is het moeilijk. Ik zal u mijn eigen ervaring zeggen. Wij hebben er steeds moeite mee gehad, geld los te krijgen. De aanlegenheden, die ik heb opgedragen aan de Repatriëringdienst, zoals de buitengewone hulpverlening, zijn geëntameerd, nadat ik mij had verzekerd, dat de uitgaven zouden worden gehonoreerd door Financien. In verband met dit punt wil ik straks nog spreken over de \$ 10 000 voor het loskopen van Joden. Ik heb steeds gezegd, dat b.v. de verplichtingen jegens het Joint Distribution Committee, enz. konden worden aangeaan na daartoe verkregen toestemming van Financien. Het geld moest ik van Financien krijgen en Sociale Zaken is er herhaaldelijk over bezig geweest, omdat het geld niet kwam. Soms was het inderdaad zo, dat Financien het werkelijk niet kon. Voor het vrijkopen van Joden in Polen b.v. wilde men over dollarbiljetten de

beschikking hebben. Financiën heeft verzekerd, dat het geen papieren dollars kon verstrekken. Financiën zat vast met dollars en met de ponden had men ook grote moeilijkheden. Uit hetgeen de gedelegeerde van het Rode Kruis in Zwitserland schreef, blijkt ook, dat het Joint Distribution Committee over veel meer geld in Zwitserland kon beschikken dan het Rode Kruis. Inderdaad schijnt men bij het Departement van Financiën toch wel grote moeilijkheden te hebben gehad om deze uitgaven te financieren.

70514. De **Voorzitter**: Wanneer ik hierover spreek, kom ik dicht bij een algemeen vraagstuk, waarnaar ik u niet wil vragen als oud-Minister van Sociale Zaken, maar als lid van de toenmalige Ministerraad. Wij zijn van mening geweest, dat men zich in het Kabinet natuurlijk voortdurend heeft beziggehouden met de ellende, die de Nederlanders in Duitsland ondergingen en dat men zich heeft afgevraagd, wat daaraan was te doen. Aan verschillende van de toenmalige Ministers hebben wij dit voorgelegd, doch het antwoord, dat wij daarop ontvingen, was in de meeste gevallen zeer vaag.

Ook de heer *Gerbrandy* hebben wij hiernaar gevraagd en deze zei, dat men er voortdurend mee bezig was en er over sprak. Wij hebben toen gevraagd, wanneer men er dan over had gesproken, waarop hij heeft geantwoord, dat dit in de Ministerraad gebeurde en dat hij het voor ons zou nagaan in de notulen. Enige tijd later berichtte de heer *Gerbrandy* ons, dat er in de notulen niets voorkwam in verband met de ellende van de Nederlanders in Duitsland.

Van verschillende getuigen hebben wij vernomen, dat de heer *Gerbrandy* van veel van deze dingen niet wilde weten, omdat hij uit de grondslag van zijn gehele levenshouding het volstrekt afwees in contact te komen met „de duivel”, in deze de Duitsers. Hij moet hebben gezegd, dat hij nooit zou transigeren met de Duitsers en geen transacties met hen zou afsluiten, en daarom konden wij deze dingen ook niet doen.

Ik wil u nu vragen of u de indruk hebt, dat inderdaad bij de heer *Gerbrandy* deze mening bestond, die, wanneer zij heeft bestaan, ook wel buiten de Ministerraad zal zijn gebleken, dan wel, of men zich voortdurend heeft afgevraagd, wat er voor de gevangenen kon worden gedaan.

A. Hierover is wel het een en ander te zeggen, maar ik moet er bezwaar tegen maken op dit gebied een schildering te geven van de houding van de Minister-President en de andere Ministers. Zoveel mogelijk beperk ik mij tot mijn eigen werk. Ongetwijfeld is de heer *Gerbrandy* op grond van zijn opvattingen altijd iel geweest tegen de pogingen inbreuk te maken op de internationale regelen omtrent het binnenvoeren van goederen door de blokkade heen en hier was moeilijk in principe tegen in te gaan.

De heer *Gerbrandy* is altijd scherp geweest tegen alles, wat er op gericht was om hulp te verlenen aan de mensen door middel van een soort onderhandse transactie met de Duitsers, zoals b.v. geld geven voor het vrijkopen van mensen, enz. Ik breek dit niet af, ik laat het in het midden, want er was voor dit standpunt telkens veel te zeggen. Ik heb het niet altijd gedeeld; dit blijkt uit mijn werk. Ik kan echter niet zeggen, dat dit onderwerp nooit in de Ministerraad is besproken. Medio 1944 heb ik weten te bereiken, dat mij is toegestaan te trachten iets voor de Joden te doen. Dit is niet uitgegaan van de heer *Gerbrandy* of van de Ministerraad, integendeel, ik heb dit bewerkt.

70515. De **Voorzitter**: Kostte dat veel moeite?

A. Dat is wat sterk gezegd, maar men zei toch, dat alle mensen over één kam moesten worden geschoren.

70516. De **Voorzitter**: U bedoelt dus Joden en niet-Joden?

A. Ja.

70517. De **Voorzitter**: Ik bedoel het meer in algemene zin, nl. of u na uw pogingen eindelijk iets kon loskrijgen.

A. Ja, dit betrof speciale maatregelen voor de Joden, want de algemene hulpverlening behoorde niet tot mijn taak. De steun aan de mensen in bezet en vijandelijk gebied behoorde tot de bemoeiingen van het Rode Kruis, de steunverlening aan de anderen behoorde tot de bemoeiingen van Binnenlandse Zaken.

70518. De **Voorzitter**: Ja, maar ik stel mij voor, dat de Regering van oordeel was, dat er iets aan moest worden gedaan en dat men een gedeelte van deze taak aan het Rode Kruis toevertrouwde.

A. De verschillende punten, die er in dit verband bij te pas komen, heb ik aangetekend, om straks bij de behandeling van de pakkettenverzending de verhouding tot het Rode Kruis te schetsen.

De **Voorzitter**: Dit is een van de zaken, die ons het meest bezighouden.

A. De heer *Gerbrandy* zegt, dat het nooit in de Ministerraad is besproken, maar dat is zeker wel het geval geweest.

70519. De **Voorzitter**: Hij heeft gezegd, dat het niet in de notulen staat.

A. Daarover kan ik niet oordelen. Deze kwestie is zeker in de Ministerraad geweest. Ik ben in de Ministerraad gekomen met de vraag of wij niet iets extra konden doen voor de Joden, buiten de officiële taak van het Rode Kruis om en wat er op ander gebied door Binnenlandse Zaken werd gedaan. Ik zal er straks over spreken, wat er precies kon worden gedaan.

70520. De **Voorzitter**: De bemoeiingen van het Rode Kruis hadden, volgens hetgeen ons van die zijde telkens wordt gezegd, alleen betrekking op de krijgsgevangenen en een kleine rubriek anderen. Het Rode Kruis kon zich uit de aard van zijn internationale taak niet bezighouden met burgerlijke politieke gevangenen in concentratiekampen en wanneer men het toch deed, deed men meer dan waartoe men verplicht was en waartoe de conventies recht gaven. Op deze conventies heeft men zich tegenover ons dikwijls beroepen.

A. Deze voorstelling van zaken is moeilijk te aanvaarden. Het zal wel moeilijk zijn geweest voor het Rode Kruis, meer te doen dan het deed.

70521. De **Voorzitter**: Men kan toch niet zeggen, dat deze dingen tot het gebied van het Rode Kruis behoorden.

A. Slechts door middel van het Rode Kruis had men relatie met de kampen. De toezending van de 2000 pakketten over Stockholm geschiedde ook onder supervisie van het Zweedse Rode Kruis.

70522. De **Voorzitter**: Wij hebben de indruk, dat men een relatie kon krijgen via Stockholm. Dit is niet alleen een indruk, maar ook een zekerheid, omdat men via Stockholm contact had met de Zweedse legatie te Berlijn, waar de heer *Millenaar* werkzaam was voor de beschermingsafdeling voor Nederland. Deze stond op allerlei manieren voortdurend in verbinding met verschillende kampen, doordat deze kampen werden bezocht door Zweedse ambtenaren van zijn afdeling of doordat hij zelf contact had met de kampen en de boodschappen doorgaf naar Zweden. Voor zover wij hebben kunnen nagaan, zijn de boodschappen van Zweden ook naar Londen doorgegeven.

A. In welke tijd moet dat zijn geweest, want ik heb ze nooit ontvangen.

70523. De **Voorzitter**: In 1943 en 1944. Dit is een van de raadsels, waarvoor wij telkens komen te staan. Daarom lijkt het mij niet juist te zeggen, dat het de taak is gewest van het Rode Kruis, want men zou kunnen zeggen, dat het veel meer de taak van de Regering was er belangstelling voor te tonen. Een gedeelte van het werk was aan het Rode Kruis toevertrouwd en er moet dus een zeker contact zijn geweest tussen u en het Rode Kruis. U zult toch weleens hebben gesproken met de heer *de Meester* en de heer *Friedhoff*. Nu is het de vraag, in hoeverre het Rode Kruis datgene deed, wat u van het Rode Kruis kon verwachten.

In verband hiermede heeft zich een vreemde kwestie voorgedaan. In 1943 is de heer *Flugi van Aspermont* naar Zwitserland gegaan, omdat hij had ontdekt, dat hij Zwitsers burger was en dus naar dat land kon gaan. Hij is naar Zwitserland vertrokken met een opdracht van het Nederlandse Rode Kruis om daar verschillende transacties op touw te zetten ten behoeve van de Nederlanders in Duitsland. De heer *Flugi* zou trachten in Zwitserland geld te verkrijgen of krediet en daartoe heeft hij zich in verbinding gesteld met een bankier, die hij goed kende. Deze was directeur van de Schweizer Bankverein, een der grootste banken van Zwitserland, die een kantoor in Londen heeft. Toen de heer *Flugi* om krediet vroeg, voelde men er aanvankelijk niet veel voor, maar tenslotte wilde men het wel verlenen, mits de Nederlandse Regering in Zwitserland goud deponeerde. Daar dit niet mogelijk was, verlangde men depot van het goud bij het kantoor van de Schweizer Bankverein te Londen. Natuurlijk was dit uitvoerbaar, maar het was de vraag of de Nederlandse Regering het wilde. Het antwoord luidde, dat zij er niet toe bereid was. Waarom heeft de Nederlandse Regering niet voor Fr. 500 000 goud of goudwaarden gedeponerd bij het kantoor van de Schweizer Bank-

verein te Londen, waardoor zij in Zwitserland de beschikking over dit bedrag kon krijgen en dit voor verschillende doeleinden kon gebruiken! Is u hiervan iets bekend?

A. Ik weet hier niets van.

70524. De **Voorzitter**: Paste het niet in de gedachtengang van de Regering dit te doen?

A. Neen, dat kan ik niet zeggen. Wel wist de Regering, dat de Minister van Financiën voortdurend klachten had over de financiële toestand en dat hij moeilijkheden had het benodigde geld te vinden voor alles, wat er moest worden gedaan.

70525. De **Voorzitter**: De Regering had de beschikking over het goud en ik denk toch, dat niemand er bezwaar tegen zou hebben gehad, wanneer er zo nu en dan iets van was gebruikt voor deze doeleinden.

A. Wanneer men er een bepaalde concrete bestemming voor had, zeker niet, en ik zou er natuurlijk fel vóór zijn geweest. Het staat mij echter niet juist voor ogen, welke concrete bestemming u bedoelt.

70526. De **Voorzitter**: De bestemming was zo concreet, dat de heer *Flugi*, toen hij deze garantie niet kreeg, lezingen heeft gegeven in verschillende plaatsen om zodoende, en ook op andere wijze, wat geld te verzamelen, waarmede hij pakketten, die hij in grote aantallen had willen kopen, heeft gekocht en aan de gevangenen heeft gezonden.

A. Ik kan er niets van zeggen, want dit alles was mij geheel onbekend.

70527. De **Voorzitter**: Weet u ook niet of dit ooit in Londen bekend is geweest?

A. Neen. Van de bemoeiingen van de heer *Flugi van Aspertmont* heb ik pas gehoord na afloop van de oorlog.

Mag ik nog een paar opmerkingen maken?

Toen ik midden 1944 uit Amerika in Londen terugkwam, was de situatie zo, dat Sociale Zaken buiten elke pakkettenverzending stond. Deze bemoeiing beruiste bij het Rode Kruis en wat de hulpverlening in de andere landen betreft, zoals in Spanje, bij Binnenlandse Zaken. Ik ben er toen toe gekomen voor te stellen, dat ik aanvullende hulp speciaal voor de Joden zou mogen organiseren. De aanleiding daartoe was verschillend. In de eerste plaats was er in Londen een Joodse commissie, die op speciale hulp aandrong.

70528. De **Voorzitter**: Bestond deze commissie uit de heren *Polak*, *Sluysen* en *van Zwanenberg*?

A. Ja. De heer *Dentz* had ook mei deze commissie te maken, hij was veelal de woordvoerder. Deze commissie drong er bij mij op aan iets te doen. Daarbij kwam het algemeen besef, dat de toestand van de Joden schrikbarend was, zodat het de vraag was, of er geen speciale hulp kon worden verleend. De commissie had een soort programma opgesteld; het kwam er op neer, dat er maar een paar punten waren, waarbij van onze kant buitengewone hulp kon worden verleend. Er was toen nog geen sprake van de pakkettenzendingen over Zweden; dat kwam pas later; maar er was wel sprake van een mogelijkheid Nederlanders los te kopen uit Polen. Voorts drong de commissie er bij mij op aan, het Joodse comité, dat in Zwitserland werkte met de middelen van het Amerikaanse Joint Committee, bij te staan.

70529. De **Voorzitter**: Bedoelt u het comité van de heer *Gans*?

A. Ja. Tot op zekere hoogte heb ik dit buiten het Rode Kruis om gedaan en omdat het uitsluitend een aanvullende hulp voor de Joden was, kon dit.

Alleen op zeer speciale gebieden was er samenwerking tussen Sociale Zaken en het Rode Kruis. Praktisch gesproken, was het Rode Kruis te Londen een zelfstandige instelling. De wisseling van voorzitter, eerst de heer *van Lidth de Jeude*, daarna de heer *van Harinxma thoe Slooten* en de heer *de Meester*, is, voor zover ik weet, volkomen buiten de Regering om gegaan. Prinses *Juliana* was voorzitter van het Nederlandse Rode Kruis. Ik denk, dat dit een van de redenen is geweest, waarom men in Regeringskringen algemeen aannam, dat het comité zelfstandig was in zijn taak. Over de uitvoering van het eigenlijke werk van het Rode Kruis werd praktisch niet gesproken;

ik ben daar niet op ingegaan, omdat ik geen speciale kwaliteit had, welke daar aanleiding en bevoegdheid toe gaf. Toch was er een zekere verhouding gegroeid. Ik zal u er een voorbeeld van geven. In het midden van 1944 is er in de internationale kring van het Rode Kruis te Londen een plan opgekomen, een zeer grote partij pakketten aan te leggen om hulp te kunnen bieden aan de hulpbehoevenden bij het einde van de oorlog. Dit zou een internationaal depot worden en Nederland zou er ook aan deelnemen. Het zou belangrijke bedragen vorderen; voor Nederland vermoedelijk £ 600 000 voor 600 000 pakketten. Op een dag kwam de heer *van Harinxma thoe Slooten* bij mij en bracht mij op de hoogte van het plan. Hij was er een groot voorstander van; hij was van mening, dat dit de enige manier was om bij het einde van de oorlog de mensen direct en doelmatig te kunnen helpen. Hij vroeg mijn steun om hiervoor de benodigde gelden van de Regering te verkrijgen, waartoe ik mij dadelijk bereid verklaarde. Die dag heb ik de heer *van den Broek* opgebeld en hem gevraagd of ik bij hem kon komen. De heer *van den Broek* vroeg bij het onderhoud of ik meende, dat het geld hiervoor gevraagd moest worden. Teruggekomen, heb ik de heer *van Harinxma* opgebeld en hem gezegd, dat hij zijn gang kon gaan, want dat de benodigde bedragen zouden worden toegestaan.

70530. De **voorzitter**: De heer *van den Broek* heeft dus niet alleen gevraagd of het naar uw mening moest worden toegestaan, maar ook of u het er mee eens was.

A. Dat komt op hetzelfde neer.

70531. De **Voorzitter**: Wat was zijn oordeel hieromtrent?

A. Zijn oordeel was, dat, wanneer het een doelmatige regeling betrof, hij er voor was.

70532. De **Voorzitter**: Hij vond het dus ook goed.

A. Ja. Maar dit voorbeeld sluit niet uit, dat men altijd moeilijkheden met de financiën heeft gehad. In een vroegere correspondentie heb ik aan de Regering als mijn mening kenbaar gemaakt, dat men het financiële motief ten aanzien van bepaalde bemoeiingen niet kon laten gelden, gegeven het grote dollarbezit van Nederlanders in Amerika.

70533. De **Voorzitter**: Het goud was er ook nog.

A. Het goud had natuurlijk ook zijn bestemming. In ieder geval heb ik toer, al gezegd, dat voor bepaalde doeleinden het geld moest gevonden worden. Dit sluit echter niet uit, dat de financiële toestand moeilijk was. Oorlog en Marine vroegen ontzaglijke sommen en de stemming in de Ministerraad was zo, dat bovenal datgene gereed moest zijn, wat voor de oorlog diende.

Dit is dus een ervaring van mij met het Rode Kruis. Uit de correspondentie heb ik gezien hoe het later is verlopen. Wet is een tegenvaller geworden voor de heer *van Harinxma*, want het plan is in internationale kring op moeilijkheden gestuit. Anderen hadden er het geld niet voor over of men had het niet beschikbaar; in elk geval, men heeft het niet kunnen doorzetten. De correspondentie is later in afschrift bij Sociale Zaken gekomen en later heb ik gezien, hoezeer de Regeringscommissaris en de heer *de Groot* het mislukken van dit plan hebben betreurd.

70534. De **Voorzitter**: Deze ervaring met het Rode Kruis hebt u gehad in verband met hulp voor na de oorlog. Heeft het Rode Kruis tijdens de oorlog bereidheid getoond iets te doen voor de gevangenen in de concentratiekampen, Joods of niet-Joods?

A. De bedoeling van de aanleg van deze pakkettenvoorraad door het Rode Kruis was om dadelijk bij het einde van de vijandelijkheden, wanneer de blokkade was doorbroken en de mogelijkheid daartoe intrad, op doeltreffende wijze hulp te kunnen verschaffen. Dat de toestand van de mensen in de gevangenenkampen in Duitsland en de daaromheen liggende landen slecht was, was iedereen bekend. Hoe de mensen werden geholpen en of zij op extra-wijze werden geholpen, wist niet iedereen en men had hieromtrent vage voorstellingen. Men doet het voorkomen, alsof, in tegenstelling met de Nederlanders, de Noren zo buitengewoon veel hulp hebben gehad. Dat kan waar zijn. Achteraf gezien, hebben zij extra-hulp gekregen op een zeer verklaarbare wijze. Wij hebben dat toen niet geweten. De Noren hadden een zeer bijzondere positie door de lange grenslijn tussen Zweden en Noorwegen en ook doordat zij door Zweden als een

broedervolk werden beschouwd en Zweden met Rusland in een verhouding stond, die wij nooit hebben gehad en nooit konden krijgen. Doch enorm zijn de Noren ook weer niet geholpen, want uit het onderzoek van de commissies *Cleveringa* en *Donner* is gebleken, dat er van de Noorse Joden, zelfs in verhouding tot de Nederlandse, maar bitter weinig zijn teruggekomen.

70535. De **Voorzitter**: De niet-Joden kregen toch wel geregeld pakketten. Noorwegen lag, evenals Nederland, binnen de blokkadegrens.

A. Ja, maar er kwam nog meer bij. De Noorse Regering is van het begin af aan op de hoogte gesteld van de namen en adressen van de gedeporteerden en dit werd door de ondergrondse beweging in Noorwegen doorgegeven. Ik heb dit toenmaals niet geweten, maar het is achteraf uit de stukken gebleken. De Noorse ondergrondse beweging kon dit doen, maar onze beweging heeft er blijkbaar niet aan gedacht.

De Noorse Regering kon dit doen door deze relatie, maar ook doordat het hier veel kleinere aantallen personen betrof. Dat de Noren door de Zweden op extra wijze werden geholpen, is langzamerhand pas doorgedrongen naar Londen.

70536. De **Voorzitter**: Waarom zou men in Londen zo'n belangstelling hebben voor namen, want men kon niet vanuit Engeland pakketten naar Duitsland sturen?

A. Neen.

70537. De **Voorzitter**: Wat zou de Noorse Regering dan hebben kunnen doen met namen, die zij uit Noorwegen kreeg?

A. Het doorgeven van deze namen was ons niet bekend.

70538. De **Voorzitter**: Wat zou voor deze zaak het belang zijn, dat de Noorse namen in Londen kwamen?

A. Het zal verband hebben gehouden met het zenden van pakketten.

70539. De **Voorzitter**: De pakketten werden gezonden vanuit Noorwegen en Zweden, dus daar moesten de namen zijn. Het had dus geen zin de namen naar Londen te sturen.

In Nederland heeft men ondergronds talloze namen verzameld van mensen, die zich in concentratiekampen bevonden, het waren niet speciaal namen van Joodse personen. Mevrouw *Ross*, die werkzaam was bij het Rode Kruis op de afdeling van de heer *Vleer*, heeft bijna zes duizend namen verzameld. Deze lijsten zijn clandestien naar Zwitserland gesmokkeld, waar ze in handen van de heer *Flugi* zijn gekomen, en ze zijn gebruikt om zoveel mogelijk pakketten te sturen naar mensen in kampen. De heer *Flugi* kon dat doen, omdat de Duitsers het goed vonden en omdat hij in Zwitserland pakketten kon kopen uit de ontzaglijke hoeveelheden, die daarvan in Zwitserland aanwezig waren. Hij had echter geen geld genoeg, ook al vroeg hij er om. De heer *Flugi* heeft tevens gedacht, dat vanuit andere landen ook pakketten konden worden gezonden, b.v. vanuit Zweden, en daarom heeft hij de lijsten met namen naar Engeland gestuurd. Door bemiddeling van de heer *de Vos van Steenwijk*, de vertegenwoordiger in Zwitserland van het Londense comité van het Nederlandse Rode Kruis, is dit gedaan en deze lijsten zijn bij het Rode Kruis te Londen aangekomen, hetgeen door de heer *Friedhoff* is bevestigd.

A. Wanneer is dat gebeurd?

De **Voorzitter**: Medio 1944. De heer *Friedhoff* zegt, dat hij de lijsten heeft afgegeven aan Sociale Zaken met het verzoek ze door te zenden naar Zweden. De heer *de Meester* heeft dit eveneens verklaard. Deze lijsten moeten bij Sociale Zaken zijn geweest en ik meen, dat iemand dit heeft bevestigd.

A. Ik heb er nooit iets van gehoord.

70540. De **Voorzitter**: Deze lijsten zijn nooit in Stockholm aangekomen en juist met deze lijsten zou zo veel kunnen zijn gedaan. Evenals de Noren dit deden, hadden er pakketten kunnen worden gezonden aan de personen, die er op voorkwamen. In Londen zelf had men er niets mee kunnen beginnen, maar in Zweden had men er mee kunnen werken. Wel zijn er in Zweden lijsten gekomen met namen van Joodse personen. Na veel moeite heeft men bereikt, dat

de Zweedse Regering er in toestemde, dat er twee duizend pakketten per maand mochten worden gezonden. Daarvoor was natuurlijk ook geld nodig. Wij hebben vernomen, dat het moeilijk was van de Regering te Londen geldelijke steun te krijgen. Van de zijde van de toenmalige Nederlandse Regering te Londen hebben wij vernomen, dat het zo moeilijk was Zweedse kronen beschikbaar te krijgen. De heer *Mackay* heeft ons echter gezegd, dat men zoveel Zweedse kronen kon krijgen als men wenste. Ook is ons medegedeeld, dat men met dezelfde moeilijkheden had te kampen bij het verzenden van pakketten vanuit Portugal naar Duitsland. De heer *Mackay* heeft in verband hiermede gezegd, dat steeds voldoende escudos verkrijgbaar waren. Deze dingen zijn ons raadselachtig en de conclusies, die men daaruit in Nederland trekt, liggen voor de hand. Daarom zou het zo goed zijn, indien men ons kon mededelen wat de juiste toedracht is geweest.

A. Ik kan er slechts datgene over mededelen, wat mij bekend is. Er is geen sprake van, dat wij op de hoogte waren van de dagelijkse gang van zaken bij Financiën, zomin als zij op de hoogte waren van de dagelijkse gang van zaken bij ons. Ik geloof echter, dat hierbij veel achterafse wijsheid komt, die bij geen mens bestond op het ogenblik, dat het er om ging.

70541. De **Voorzitter**: Wat zou dat 'dan bijvoorbeeld zijn?

A. Dat de gelden ter plaatse beschikbaar waren en konden worden uitgegeven.

De **Voorzitter**: Dat zegt de heer *Mackay*, die toen in Londen was.

A. Ik ga nu weer terug naar mijn terrein. Van de adreslijst uit Zwitserland is mij niets bekend. In het begin van 1944 is de Repatriëringdienst begonnen met een registratie, die onder grote moeilijkheden is doorgezet. In de tijd, dat de lijsten zouden moeten zijn gekomen, was het verzamelen van namen in volle gang en wanneer ze er zouden zijn geweest, had mijn dienst het ogenblikkelijk geweten. In die zelfde dagen, het laatste kwartaal van 1944, konden de 2000 pakketten, die wij van de Zweedse Regering hadden gekregen, niet zonder hapering verzonden worden, omdat wij niet over voldoende betrouwbare adressen beschikten. Dit waren wel pakketten, die speciaal voor de Joden waren bestemd, maar hoofdzaak was natuurlijk, dat zij in elk geval een bestemming in Duitsland kregen.

Voorzover ik weet, zijn deze lijsten niet bij Sociale Zaken gekomen; voor een definitieve bevestiging kunt u dit aan de Regeringscommissaris vragen. Nergens in de stukken is hierover iets te vinden.

De **Voorzitter**: Dat is het juist en daarom is het ook zo moeilijk.

A. Er is mij niets van bekend en ik geloof niet, dat mijn dienst deze lijsten toenmaals heeft ontvangen.

70542. De **Voorzitter**: De heer *de Meester* heeft hieromtrent gezegd:

„Wij gaven ze door aan Sociale Zaken met bestemming voor de organisatie van de heer *Ferwerda*. Dat werd in ons kantoor gedaan. De lijsten gingen nog dezelfde dag door. Sociale Zaken zond ze, naar ik meen, door naar Zweden, naar de heer *Woensdregt*, die daar vertegenwoordiger bij de legatie was.”

A. U kunt de heer *Ferwerda* en de chef van de registratie van de Repatriëringdienst deze vraag voorleggen. Er is mij absoluut niets van bekend en gegeven de moeite, welke men had om voldoende lijsten gereed te maken voor de 2000 pakketten, die uit Zweden werden verzonden, was dit zeker opgelost geweest, eis men zo'n verzameling behoorlijke adressen had gekregen.

Ik wil nu even doorgaan over de klachten, dat van Nederlandse zijde te weinig aandacht zou zijn besteed aan de ellende van de mensen in de kampen. Wij hebben reeds over de Noren gesproken, die zich in elk opzicht in een uitzonderingspositie bevonden. Weliswaar zijn er verhoudingsgewijze meer Noorse dan Nederlandse Joden te gronde gegaan, maar de andere Noren zijn op betere voet geholpen. Men stelt het nu voor alsof dit over de gehele linie bij de desbetreffende volken het geval is geweest en alsof men dit te Londen moet hebben geweten. Dienaangaande was ik natuurlijk afhankelijk van de inlichtingen, die te Londen binnenkwamen. De Franszen en Belgen zouden ook op een ruimere voet van pakketten zijn voorzien dan de Nederlanders.

70543. De **Voorzitter**: Vooral na de bevrijding van deze landen.

A. Inderdaad, dit wordt telkens gezegd. Houdt men er echter wel rekening mee, hoe later de positie was van België en Frankrijk in vergelijking met Nederland? Voor hen had het toen ook betekenis, dat zij binnen de blokkadelijn lagen. Het is voor mij nog zeer de vraag, of zij tenslotte beter zijn geholpen.

70544. De **Voorzitter**: Hoe zit het met de Polen?

A. Zijn die zoveel beter geholpen?

De **Voorzitter**: Men zegt, dat de Polen in Zweden pakketten konden kopen om naar de krijgsgevangenen te sturen. Zonder dit aan de grote klok te hangen, zijn deze pakketten ook gebruikt om aan de civiele gevangenen te sturen.

A. Wij wisten dit niet. Hoe konden wij weten, dat zij pakketten, die waren bestemd voor de krijgsgevangenen, ook naar de civiele gevangenen stuurden?

Men spreekt over een differentiële behandeling, maar wie zijn er differentieel behandeld? De Polen schakelen wij in zoverre uit, dat er sprake van is geweest, dat zij een speciale zending uit Lissabon zouden hebben gekregen van tien of twintig ton per maand. Dit is weersproken van Engelse zijde.

70545. De **Voorzitter**: Men zegt, dat deze zendingen uit Argentinië afkomstig waren.

A. Het is nog een zeer twijfelachtig punt.

70546. De **Voorzitter**: Zij zijn wel gekomen, want het waren zendingen voor de krijgsgevangenen.

A. Dat gaat buiten het andere om. Ik spreek nu over de differentiële behandeling; ik zeg slechts, wat ik er van weet, want ik ben bij de uitvoering van de Rode Kruis-regelingen niet betrokken geweest. De differentiële behandeling van de Noren betreft alleen de niet Joodse gedeporteerden, niet de Joden, want die zijn er blijkbaar zeer slecht aan toe geweest. Deze hulp voitrok zich binnen de blokkadelijnen; de Noren werden op andere wijze door de Zweden behandeld.

Wat betreft de Franse en Belgische gedeporteerden, ligt het in de rede, dat dezen veel later, na de bevrijding dezer landen, kans op ruimere hulp zouden hebben gekregen. Ik was toen in Brussel en zag, hoe daar de dollars binnenvloeden en de legertransporten voorbijtrokken; de toestand daar was totaal verschillend met die in Nederland, ook niet die in het bevrijde zuiden van Nederland. De Fransen hadden hun eigen land vrij en hun legers konden doordringen in gebieden, waar onze mensen niet konden komen.

Toch heb ik in de stukken wrinig positieve gegevens gevonden over een differentiële hulpverlening ten ongunste der Nederlandse gedeporteerden, ook niet bij de stukken van de Commissie *Vorrink*. Wat blijft er dan over? Natuurlijk hebben wij in Londen ook ons oor te luisteren gelegd. Er kwamen tal van Engelandvaarders aan, die door bepaalde instanties werden ontvangen en ook wel verhoord. Nooit is er van de kant van de Engelandvaarders, via de Koningin of vis Justitie, tot ons één woord doorgedrongen, dat er op wees, dat de Nederlandse gedeporteerden op andere wijze werden geholpen dan anderen.

70547. De **Voorzitter**: Dat kon men niet eisen.

A. Waarom niet?

De **Voorzitter**: Omdat er in Nederland geen berichten doordrongen over de toestand in de kampen in Duitsland, waaruit dit onderscheid was af te leiden.

A. Zo was het ook met ons gesteld. Men kan achteraf zeggen, dat men zo en zo had kunnen doen. De ellende van onze mensen in de kampen gaat mij zeer ter harte, maar men moet oordelen naar wat er toen kon worden gedaan.

70548. De **Voorzitter**: Men zou de vraag kunnen stellen of de Nederlandse Regering te Londen wel alles heeft gedaan om de mensen te helpen, niet op grond van mededelingen betreffende differentiatie, maar op grond van de wetenschap, dat ze het slecht hadden.

A. Ik zou niet weten, welke weg men had moeten volgen, behalve die, welke is gevolgd. Ik laat in het midden, wat u zoëven hebt gezegd betreffende het falen bij het verlenen van financiële medewerking voor de helpactie van de heer *Flugi* in Zwitserland, want daarover kan ik niet oordelen.

70549. De **Voorzitter**: Men zou zich hebben kunnen afvragen op welke manier men aan adressen zou kunnen komen. Men weet nu, dat de heer *Pelt* van de Regeringsvoorlichtingsdienst geregeid brochures, kranten en zelfs de Staatscourant enige dagen na het verschijnen reeds in Londen kreeg. Had men deze weg ook niet kunnen gebruiken om aan namen van gevangenen in Duitsland te komen?

A. Geeft u zich er wel rekenschap van, wat het betekende, als de Nederlandse Regering te Londen deze opdracht aan Holland gaf? De verhouding tot ondergronds Nederland lag volstrekt in handen van de heer *Gerbrandy* en degenen, die om hem heen stonden. Het verkeer tussen bezet Nederland en Londen blijkt achteraf ook niet zo eenvoudig te zijn geweest. Uit veiligheidsoverwegingen werden wij er volkomen buiten gehouden. Het was een zaak van de inlichtingendienst en deze ressorteerde onder de heer *Gerbrandy*. Af en toe kregen wij toch waarlijk wel de indruk, dat er gevaaren aan waren verbonden, al bleven wij in Engeland onwetend wat betreft het England-Spiel.

70550. De **Voorzitter**: Dat heeft hier niets mee te maken.

A. Het heeft te maken met de aard van het verkeer niet bezet Nederland.

70551. De **Voorzitter**: Het versturen van de drukwerken ging via Zweden.

A. Men moest toch de gegevens verzamelen betreffende de verblijfplaatsen.

70552. De **Voorzitter**: Dat kon iedereen in die dagen. Iedereen had kennissen in concentratiekampen en van zeer velen was bekend, waar zij zich bevonden.

A. Begin 1944 heeft het Ministerie van Buitenlandse Zaken van alle Nederlandse vertegenwoordigers in het buitenland, dus vanzelf ook van Stockholm en Bern, de hulp ingeroepen voor het verkrijgen van gegevens omtrent de gedeporteerden. Op 14 Januari 1944 is het voornemen daartoe reeds gepubliceerd. De heer *Pelt* was van een en ander uiteraard volkomen op de hoogte. Enige suggestie om een weg te volgen, als nu door u aangegeven, heeft ons nooit bereikt. Wel zijn ook door de voorlichtingsdienst herhaaldelijk adressen verstrekt aan de Repatriëringdienst. Later toen er Joden over de vijandelijke grenzen kwamen, heeft Sociale Zaken de kosten gefinancierd voor het verzamelen van adressen o.a. door de Joodse organisatie in Palestina. Het is toch niet aan te nemen, dat, waar er op deze wijze gelden werden verstrekt oin adressen te verzamelen, men in Nederland bij de ondergrondse daarvan niets zou hebben geweten. Waarom verzamelde mevrouw *Ross* dan adressen, waarvoor zij terecht wordt geroemd, adressen, die overigens nooit bij ons terecht zijn gekomen? Waarom ging dit buiten de instanties van het verzet om? Ik had als zodanig niet de minste verbinding met de ondergrondse; ik spreek nu niet over een postzending via Zweden, maar over een opdracht aan de ondergrondse beweging in Nederland om adressen en gegevens te verzamelen.

70553. De **Voorzitter**: Het was geen postzending via Zweden, maar vanuit Zweden werd langs bepaalde ondergrondse kanalen aan personen in Nederland, die daarvoor hun leven waagden, de opdracht gegeven de stukken te zenden.

A. Hadden wij opdracht moeten geven, ook als zij daarvoor hun leven zouden wagen?

De **Voorzitter**: Met hetzelfde succes, waarmee de heer *Pelt* verzocht verschillende ondergrondse bladen te sturen, Staatscouranten, enz. had men kunnen verzoeken adressen te zenden. Gevaarlijker voor degene, die het deed, was dat niet. Men heeft er zich weleens over verbaasd, dat er in Engeland niet aan is gedacht het langs deze weg te vragen.

A. Ik moet u zeggen, dat ik niet geloof, dat u het in Londen zou hebben gedaan in de omstandigheden, waarin wij toen verkeerden. De verbindingen met Nederland liepen over bepaalde instanties en ik kan niet inzien, dat het zo eenvoudig was in Nederland op grote schaal gegevens te verzamelen omtrent de gedeporteerden.

De **Voorzitter**: Het was niet moeilijk, dat weet ik uit eigen ervaring.

A. Wij zouden met zodanige hulp zeker zeer gediend zijn geweest. Nu heeft men steeds grote moeite moeten doen lijsten met adressen bij elkaar te krijgen.

70554. De **Voorzitter**: Men heeft gemeend, dat die 5600 namen bij u waren aangekomen.

Van degenen, die in Engeland zijn geweest, hebben wij vernomen, dat men niet door de blokkade kon komen, daar de geallieerden dit niet goedvonden. Zij stonden het toe, dat de krijgsgevangenen pakketten van overzees kregen, maar wat betreft de politieke gevangenen werd dit geweigerd. Wij hebben ons afgevraagd, of het volstrekt noodzakelijk was, gezien de grote ellende, dit verbod tot in de perfectie op te volgen. Zou het niet mogelijk zijn geweest er zich niet zo strikt aan te houden en te trachten iets te doen om er doorheen te komen?

A. Spreekt u nu over het zenden van pakketten naar de gevangenen in Duitsland of over het doorbreken van de blokkade?

De **Voorzitter**: Ik spreek over degenen, die zich in Duitsland in de concentratiekampen bevonden. Deze mensen waren te bereiken, want het bewijs daarvoor is geleverd, doordat de heer *Flugi* uit voorraden van de geallieerden pakketten kocht en deze zond naar de gevangenen. De pakketten kwamen ook aan, want hij kreeg de ontvangstbewijzen terug. De heer *Millenaar* heeft het ook gedaan, doch op kleine schaal, want hij kreeg slechts zo nu en dan iets uit Genève toegezonden. Tenslotte heeft men in Zweden de regeling getroffen voor het verzenden van 2000 pakketten per maand.

A. Deze pakketten werden door Zweden verstrekt, ze behoeften dus niet door de blokkade te komen.

70555. De **Voorzitter**: Dat weet ik. Wij hebben de heren *de Meester* en *Friedhoff* gehoord en vooral uit de verklaring van de laatste hebben wij wel de indruk gekregen, dat de Engelse opdracht wel perfect werd uitgevoerd en dat er weinig moed aanwezig was ook wat anders te doen.

A. Daarmede is de mentaliteit bij Sociale Zaken volkomen onjuist getekend; bij ons was het geheel anders.

70556. De **Voorzitter**: Ik zeg ook niet, dat het bij u zo het geval was, maar deze indruk hebben wij gekregen door de verklaring van de heer *de Meester*. Wij stellen juist zo'n belang in de verhouding tussen de Regering en het Rode Kruis, omdat wij ons afvragen of de Regering niet heeft getracht er iets aan te doen, toen zij bemerkte dat het Rode Kruis zich zo strikt hield aan de door de Engelsen gestelde regelen.

A. Dit lag niet in mijn handen en Sociale Zaken heeft er aan gedaan wat het kon. Wij hebben b.v. die aanvullende hulp voor de Joden naar voren gebracht, omdat wij graag wat meer wilden doen.

Ik verdedig niet mijn eigen zaak, maar ik maak slechts een opmerking in het algemeen, omdat ik in die kring zat. Ik geloof echter, dat u deze zaak te eenvoudig ziet. Bij sommigen, en zeker bij de Minister-President, zal de opvatting hebben bestaan de regelingen, door de geallieerden vastgesteld, streng te handhaven. Ik kan begrijpen, dat de heer *de Meester*, voorzover ik hem ken, t.a.v. deze gestelde regelen die houding heeft aangenomen. Als men echter alles in aanmerking neemt en men gaat dan na wat er wel kon worden gedaan, dan scheelt dit achteraf toch niet zoveel. Men moest ook de middelen hebben om de goederen te verkrijgen en ze te verzenden. Hebben andere naties dat kunnen doen?

70557. De **Voorzitter**: De heer *Flugi* kon te Genève pakketten kopen uit de geweldige voorraden om ze aan de gevangenen te sturen. De Duitsers hebben dit in de tweede helft van 1943 toegestaan. De heer *Flugi* kon echter niet voldoende pakketten kopen, omdat hij niet over genoeg geld beschikte. In Engeland bij de Nederlandse Regering was geld, zij het in de vorm van goud.

A. Ik laat dit in het midden. Ik heb niet te maken gehad met de bemoeiingen van de heer *Fiugi*; ik kan er niet over oordelen. Als ik echter naga, wat er is gebeurd in de bezette gebieden, dan blijkt daaruit niet, dat door andere bevriende naties zoveel meer is gepresteerd. Kunt u afgezien van de extra-hulp van de Zweden en de Noren, andere voorbeelden noemen?

Ik heb steeds de indruk gehad en ik kan niet zeggen, dat deze sterk is geschokt, dat het Rode Kruis heeft gedaan waartoe het bij machte was. Ik kan er niet over oordelen, of het alle wegen heeft afgespeurd om ook in het kleine te doen, wat kon worden gedaan. Voorover ik er mee te maken heb gehad, heb ik gezien, dat er een wil was om te helpen, waar geholpen kon worden.

Het is pas achteraf gebleken, dat er een differentiële behandeling is geweest voor de niet Joodse Noren, en dat zal wel juist zijn. Wat de anderen betreft, is het mij niet duidelijk geworden. Ik geloof, dat het niet eenvoudig was, als klein land, de gemaakte regelingen en afspraken te breken om op eigen houtje iets tot stand te brengen. Ik noemde zoëven de Engelandvaarders, waartoe ook de heren *Burger*, *van Heuven Goedhart* en *van Roijen* behoorden. Noch door hen, noch door anderen is ooit gezegd, dat andere naties blijkbaar tot een andere hulpverlening aan de gedeprecieerden in staat waren dan Nederland.

70558. De **Voorzitter**: Dat is een onredelijke eis, want dit kon men in Nederland niet weten.

A. Wij wisten het evenmin.

70559. De **Voorzitter**: Van mijn kant hebt u dit ook niet gehoord. Mijn vraag is slechts of men in Engeland alles heeft gedaan, wat mogelijk was.

A. De taakverdeling bij ons was duidelijk en ik heb mij niet geroepen gevoeld mij op het gebied van het Rode Kruis te begeven. Dit lag eventueel op het terrein van de Minister-President en het had onaangename en moeilijke verhoudingen geschapen, waarin ik geen praktisch nut zag. Toen zich de mogelijkheid voordeed iets voor de meest verdrukte groep te doen, heb ik deze aangegrepen en in de Ministerraad gevraagd dit te mogen doen.

70560. De **Voorzitter**: Destijds hebt u ons een uitvoerige nota geschreven, waarvoor wij u zeer erkentelijk zijn. In deze nota staat veel over de kwestie van de helft van die 25 000 Zwitserse francs en ook het een en ander betreffende de \$ 10 000 voor Polen, beide zeer kleine objecten.

A. De Joodse commissie te Londen had geen grote objecten.

70561. De **Voorzitter**: U bevestigt natuurlijk de juistheid van dit memorandum, zodat wij dus niet alles, wat daarin voorkomt, in details behoeven te herhalen. Ik zou u dus willen voorstellen, deze twee punten hier nu niet te bespreken, tenzij u er nog iets aan toe wilt voegen.

A. Neen.

70562. De **Voorzitter**: Er zijn toch nog enkele dingen, die ons zeer interesseren. en een daarvan is de vraag hoe u er toe bent gekomen de Repatriëringsdienst in Zweden ook te belasten met de hulpverlening aan de mensen, die zich in Duitsland in concentratiekampen bevonden.

A. Bedoelt u, dat de taak van de heer *Woensdregt* was uitgebreid met het zenden van pakketten?

De **Voorzitter**: Ik spreek nu niet alleen over het zenden van pakketten, maar over de bemoeiingen met gevangenen in concentratiekampen.

A. Er zijn geen andere bemoeiingen geweest dan die op het uitgebreide gebied van de repatriëring.

70563. De **Voorzitter**: De heer *Woensdregt* heeft meer geprobeerd. De Repatriëringsdienst op zich zelf had deze taak niet, maar de heer *Woensdregt*, die toch de vertegenwoordiger was, wel.

A. Welke taak bedoelt u?

Dz **Voorzitter**: De heer *Woensdregt* zegt, dat hij de opdracht heeft gekregen zich ook te bemoeien met de gevangenen in de concentratiekampen.

A. Alleen ten aanzien van het zenden van pakketten.

70554. De **Voorzitter**: De heer *Woensdregt* heeft zich op zeer uitgebreide wijze met deze mensen beziggehouden en daarbij was inderdaad het zenden van pakketten een zeer belangrijk punt. Is alleen de Repatriëringsdienst in Zweden hiermede belast of is dit ook elders het geval geweest?

A. Er is aan de heer *Woensdregt* niets anders opgedragen dan aanvankelijk is vastgesteld, behalve het verzenden van pakketten. Het lag geheel in de lijn van zijn werk, dat hij zich op de hoogte hield van de mogelijkheden van transport uit Oostelijk Europa naar Stockholm. Wat zou hij meer hebben kunnen doen? Hij kan hebben geïnformeerd naar de toestand in de verschillende kampen, met de gedachte, dat hij zich later met deze mensen zou moeten bemoeien, als zij over de Oostzee naar Zweden zouden komen. Ik ken echter geen verdere opdrachten aan de heer *Woensdregt*. Of hij zich heft beziggehouden met iets, dat hem niet was opgedragen, laat ik in het midden. Hij werkte natuurlijk samen met de gezant.

70565. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gehoord, dat de heer *Woensdregt* zich ook heeft beziggehouden met correspondentie van krijgsgevangenen, die klaagden, dat zij te weinig voedsel en pakketten kregen? Hebt u vernomen, dat hij daarover aan het Rode Kruis te Londen heeft gerapporteerd, waarop het Rode Kruis hem heeft gezegd zich met zijn eigen zaken te bemoeien, in plaats van hem erkentelijk te zijn voor deze mededeling en hem te vragen hoe hierin kon worden voorzien?

A. Neen. Ik weet wel, dat, toen wij de beschikking kregen over die 2000 pakketten, wat een welwillendheid van de Zweedse Regering was, deze niet uitsluitend aan Joden zijn gestuurd, maar ook in handen van anderen zijn gekomen, wat wij op zich zelf volstrekt niet erg vonden. Het motief, waarop de Ministerraad mij het geld voor deze pakketten had toegestaan, berustte op de overweging, dat het speciaal hulp voor de Joden zou zijn. Als ik mij had begeven op het terrein van de anderen, zou de Ministerraad mij daartoe zeker geen toestemming hebben gegeven.

70566. De **Voorzitter**: De Ministerraad vond het dus niet goed pakketten aan de gevangenen in de concentratiekampen te zenden, voorzover het geen Joden waren?

A. Neen, zo is het niet. De Ministerraad gaf mij toestemming tot deze bijzondere hulpverlening, wanneer ik mij beperkte tot bemoeiing met Joden, want op deze uitzonderingspositie had ik mij grondvest. Wanneer het mijn bedoeling was geweest ook andere groepen te helpen, had de Ministerraad dit zeker niet goedgevonden en gezegd, dat dit tot de taak van het Rode Kruis behoorde. Dat wil niet zeggen, dat het de Regering zou bezwaard hebben, als zij hoorde, dat er een deel van de pakketten ook in handen van niet-Joden terecht was gekomen. Zij zou in zo'n geval de heer *van den Tempel* zijn gang hebben laten gaan.

Nu is tot mij doorgedrongen, dat, toen het bij het Rode Kruis te Londen bekend werd, dat een deel van de pakketten op zijn terrein terecht was gekomen, de heer *de Meester* de heer *Woensdregt* daarop heeft geattendeerd.

70567. De **Voorzitter**: Zo is het niet. De heer *Woensdregt* heeft de heer *de Meester* een brief geschreven, waarin hij hem heeft medegedeeld, dat de krijgsgevangenen klaagden, en gevraagd wat hij er aan moest doen. De heer *de Meester* heeft hem daarop gezegd, zich met zijn eigen zaken te bemoeien.

A. Het is zeer begrijpelijk, dat ik dit niet weet, want het lag niet op het terrein van Sociale Zaken.

70568. De **Voorzitter**: Dat ben ik met u eens, maar ik vind het niet begrijpelijk, dat de heer *de Meester* zo'n antwoord geeft.

A. Ik kan het ook niet bewonderen. Op dit gebied zijn er in oorlogstijd vaak dingen gebeurd, die ik niet graag op een goudschaaltje zou willen wegen en waarvan men kan zeggen, dat men het graag anders had gezien. Of het praktisch anders kon, laat ik in het midden. Uit onze houding blijkt in elk geval, dat wij openstonden voor de praktische mogelijkheden.

70569. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat, wanneer u zou hebben gezegd ook aan niet-Joden te willen zenden, de Ministerraad dit zou hebben geweigerd, omdat het tot de taak van het Rode Kruis behoorde. Als men het Rode Kruis vraagt, waarom het dit niet heeft gedaan, dan krijgt men ten antwoord, dat het er niets mee te maken had en zich alleen maar met de krijgsgevangenen bemoeide. Wie moest dan zorgen voor de mensen in de concentratiekampen?

A. De mensen in de concentratiekampen waren, volgens het uitgangspunt van de Regering, slechts te bereiken door middel van het Rode Kruis.

70570. De **Voorzitter**: Het Rode Kruis zegt, dat het zich slechts met de krijgsgevangenen kon bemoeien.

A. De praktijk leert anders. U moet echter niet aannemen, dat er, van welk land dan ook, behalve het uitzonderingsgeval met de Noren, een bepaalde verzorging was voor de gedeporteerden.

70571. De **Voorzitter**: Dat wil ik ook niet beweren. Er waren echter mogelijkheden aanwezig, gezien hetgeen de heer *Flugi* heeft gedaan en de tenslotte tot stand gekomen regeling van de 2000 pakketten. U zegt nu, dat deze pakketten voor de Joden bestemd waren, maar dat was geen Zweedse eis.

A. Neen, maar de opdracht van Sociale Zaken ging niet verder.

70572. De **Voorzitter**: Ik spreek niet speciaal over Sociale Zaken, maar over de Regering in Engeland. U zegt, dat dit tot de taak van het Rode Kruis behoorde, en het Rode Kruis zegt, dat het zich alleen met de krijgsgevangenen mocht bemoeien en niets had te maken met de politieke gevangenen. De conventie van Genève en de ontwerpconventie van Tokio hielden dit tegen. Wanneer men het zo beschouwt, kwamen deze mensen dus eigenlijk tussen twee stoelen te zitten.

A. Ik denk, dat dit bij alle volken het geval zal zijn geweest, niet omdat men zich tot het in de conventies bepaalde wilde beperken, maar omdat de praktische mogelijkheden zeer beperkt waren en omdat men tenslotte altijd afhankelijk was van de welwillendheid en de berekeningen van de Duitsers.

70573. De **Voorzitter**: Men moet het niet vergelijken met de gang van zaken bij anderen, maar zich afvragen hoe het bij ons zelf is gegaan.

A. Ja, maar dat geeft een kiik op de mogelijkheden, die er waren. Men stelt het weleens voor alsof er enige naties waren, die een speciale zorg voor de gevangenen hadden, die effect sorteerde, en men kan zich dan afvragen of deze in bijzondere omstandigheden verkeerden of dat men zelf zijn plicht verzaakte of dat deze voorstelling van zaken niet juist is.

70574. De **Voorzitter**: Het blijkt, dat de heer *Woensdregt* geld, dat hij van de repatriëring had gekregen, heeft gebruikt voor het zenden van pakketten, toen de gelegenheid daarvoor zich voordeed. Keurt u dit af?

A. Alles, wat de heer *Woensdregt* heeft gedaan, moet gebeurd zijn op grond van machtigingen, die van ons waren uitgegaan. Ik heb nooit zo iets afgekeurd of tegengewerkt.

70575. De **Voorzitter**: Hij zal dit niet met uw machtiging hebben gedaan, want hij had geld voor het zenden van pakketten gevraagd, hetwelk hij niet kreeg. Omdat hij deze pakketten, gezien de ellende in Duitsland, toch wilde sturen, heeft hij geld van de repatriëring daarvoor gebruikt.

A. Het geld voor de pakkettenzendingen was toch ook van onze dienst? Dit zijn van die voorstellingen van zaken, die men achteraf geeft.

70576. De **Voorzitter**: Hij was hier dus volkomen toe gerechtigd?

A. Natuurlijk. U zult, wat Sociale Zaken betreft, niets vinden, wat een andere geest ademt. Zoals altijd kreeg de heer *Woensdregt* het geld te laat, ik maak daarvan zozeer geen verwijt, omdat ik de moeilijkheden van de Minister van Financiën ook in aanmerking wil nemen. Het geld kwam altijd te laat en het ging altijd met moeilijkheden gepaard; dit heeft ons bij ons werk veel verdriet en last bezorgd. De voorstelling, die de heer *Woensdregt* nu geeft, kan ik niet respecteren.

70577. De **Voorzitter**: Ik zeg u deze dingen, omdat die ons zijn medegedeeld, en dit laatste haal ik uit recente correspondentie van de heer *Woensdregt*.

A. De mensen zijn er veelal op uit om zich zelf een positie te geven. U moet in dat licht eens het schrijven van mevrouw *Gravesen* aan de commissie *Vorrink* lezen, waarin zij de indruk wekt, alsof men daar zat te springen om adressen en men niets kon doen, omdat er geen adressen waren. Zij beklagt er zich over, dat zij de gegevens,

die zij hadden, met ontzettend veel getob en inoefening van andere instanties moesten krijgen. Alsof het in Londen niet precies zó was. Deze mevrouw *Gravesen* nu was aangesteld door de heer *Woensdrecht*, werd betaald uit onze begroting en werkte dus voor Sociale Zaken. Het was haar plicht, ook van haar kant moeite te doen om adressen te verkrijgen en daaraan voor zoveel nodig haar tijd te besteden. Mede door de hulp van deze dame, zouden wij inlichtingen hebben kunnen verkrijgen over de uitzonderingspositie van de Noren. Wie kon ons beter inlichten dan de mensen, die ter plaatse waren? Dat is mevrouw *Gravesen* blijkbaar ontgaan.

70578. De **Voorzitter**: U spreekt steeds over differentiatie tussen Noren en de Nederlanders.

A. Ik bedoel er mee, dat onze mensen daar waren en zij ons inlichtingen hadden kunnen verstrekken. Als men zo'n brief als van mevrouw *Gravesen* ziet, krijgt men een totaal verschillende indruk van hetgeen er werkelijk is gebeurd en van de werkelijke verhoudingen. De heer *Woensdrecht* stelt het nu voor, alsof hij dit heeft gedaan, maar er was helemaal geen bezwaar tegen, dat hij het geld er voor gebruikte. De heer *Woensdrecht* mocht dit doen en deze mevrouw heeft zich in dat briefje een air gegeven, dat helemaal niet nodig was.

Ik zal u een ander voorbeeld geven.

Ik heb de notulen van het verhoor van de heer *Dentz* voor de commissie *Vorrink*. Op een gegeven moment vraagt de heer *Vorrink*, of de heer *Dentz* bij de Noren is geweest om inlichtingen te verzamelen. waarop deze antwoordt, dat dit een tekortkoming zijnerzijds is geweest; hij is bijna bij iedereen geweest, alleen niet bij de Noren. Deze man uit nu beschuldigingen, maar hij werd door Sociale Zaken betaald om zijn werk goed te doen. Als hij zijn werk beter had gedaan, dan hadden wij nu minder bezwaren te horen gekregen.

70579. De **Voorzitter**: Hebt u, toen de heer *Woensdrecht* in 1944 in Engeland was, ook me: hem gesproken over de pakketten?

A. Wij waren toen nog niet zo ver en ik had toen de opdracht ook nog niet.

70580. De **Voorzitter**: Welke instantie bemoeide zich hiermede? Noemde men dit niet „bijkomende steun“?

A. Toen waren slechts het Rode Kruis en Binnenlandse Zaken op dit gebied werkzaam; in Juli 1944, toen ik uit Amerika terugkwam, heb ik het gedaan gekregen, dat ik buitengewone hulp aan de Joden mocht verlenen. In dit verband is er een zekere gedachtenwisseling ontstaan tussen de Repatriëringdienst in Londen en de heer *Woensdrecht*. In samenwerking met onze gezant heeft de heer *Woensdrecht* zich gewend tot de autoriteiten in Zweden en toen is de Zweedse Regering zo bereidwillig geweest ons de pakketten te leveren. Het is de vraag, of dit ooit vroeger zou zijn gebeurd. toen de verhoudingen en krijgskansen nog anders waren. In 1944, toen de zaken een ander aanzien kregen, was de Zweedse Regering bereid twee duizend pakketten en ook niet meer speciaal aan onze dienst te geven voor dit bijzondere belang, onder de conditie, dat wij ze betaalden en dat ze door het Zweedse Rode Kruis werden verzonden. Het initiatief hiertoe is zuiver uitgegaan van Sociale Zaken, omdat men iets wilde doen.

70581. De **Voorzitter**: Men zegt weleens, dat men pas in Juli 1944 is begonnen met de registratie van de gedeporteerde Nederlanders.

A. In het allereerste begin van 1944 is er al een desbetreffend schrijven uitgegaan van Buitenlandse Zaken naar alle buitenlandse vertegenwoordigers. De heer *Brandel*, die later naar Parijs is gegaan, was toen verbonden aan de Repatriëringdienst. Ik ben toen op dat bureau geweest en de heer *Brandel* heeft mij uitgelegd, hoe men zich voorstelde de registratie op te zetten. De heer *Brandel* heeft later bezwaren gepubliceerd tegen het Rode Kruis te Londen, in de tijd, toen hij verbonden was aan de Repatriëringdienst. Hij moet volkomen overtuigd zijn geweest, dat Sociale Zaken niet meer kon doen dan het deed.

70582. De **Voorzitter**: Weet u iets van Lissabon?

A. Heel weinig. Ik wil graag nog even een aanvulling geven op hetgeen ik gisteren heb gezegd omtrent het uitzenden van vluchtelingen, die zelf niet over geld beschikten, maar toch wensten te wor-

den geholpen. U zei, dat hieromtrent weleens klachten waren gekomen uit Spanje en Portugal. Hierop moet ik nog even terugkomen. U begrijpt, dat, wanneer de heer *van Lidde de Jeude* ons, de heer *van Boeyen* en mij, adviseerde geld toe te staan voor de uitzending van vluchtelingen, hierbij een rol speelde of het nut had deze mensen uit te zenden. Ik ben, op mijn doorreis naar Amerika, een paar dagen in Portugal geweest en ik heb toen kennis gemaakt met de toenmalige gezant, de heer *van Pallandt*. In de omgeving van Lissabon verbleef de heer *van Harinxma thoe Slooten*. Ik had niet de indruk, het was slechts een zeer oppervlakkige indruk, dat er tussen deze heren een intieme samenwerking bestond. Toen ik een middag bij de heer *van Harinxma* was, stelde deze voor, een tocht te maken en een instelling aan te doen, waar vluchtelingen waren ondergebracht. Wij zijn er geweest en ik herinner mij, dat er dadelijk vluchtelingen op mij afkwamen, die, wanneer ik even apart met hen sprak, ieder hun eigen leed en zorgen hadden. Ik kan mij voorstellen, dat er onder die omstandigheden Nederlanders waren, die graag naar Indië of West-Indië wilden gaan, terwijl daartegen bezwaren bestonden. Het is altijd een risico, uitgewekenen met grote kosten naar Amerika of West-Indië te sturen, terwijl men niet weet of zij bruikbaar zijn.

Als er dus klachten werden geuit, zegt dit niets omtrent de geest en het werkelijke effect van de bemoeiingen.

70583. De **Voorzitter**: U bent dus niet anders dan drie of vier dagen in Lissabon geweest en u kunt ons dus niets mededelen met betrekking tot levensmiddelen, die van daaruit naar Nederland zijn gezonden, enz.?

A. Neen.

70584. De **Voorzitter**: Gisteren hebben wij er al over gesproken, dat de heer *Ferwerda* voorzitter werd van het internationale technische subcomité voor de repatriëring. Ook hebben wij gesproken over het plan van het Rode Kruis voor het opvangen van gedeporteerden bij de Nederlandse grens, waarvan u niets wist. Ik zie nu, dat de heer *Heusdens*, de tegenwoordige burgemeester van Vlaardingen, dit plan naar Engeland heeft gezonden. Zeg: de naam *Heusdens* u iets?

A. Neen.

70585. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gesproken over Palestina, waar u zekere werkzaamheden van de daar aanwezige consul, de heer *Dozy*, hebt gesteund.

A. Hij stuurde ons lijsten met namen van geldeporteerden.

70586. De **Voorzitter**: Wat gebeurde er met die lijsten?

A. Dat waren o.a. de lijsten, die werden bewerkt voor Stockholm.

70587. De **Voorzitter**: Waren het de lijsten van degenen, die een pas kregen voor Palestina? Op allerlei manieren werd getracht een aantal Joden naar Palestina te krijgen en dit werd toch zeker door de heer *Dozy* gedaan?

A. Wij hebben daarmede geen directe bemoeienis gehad. De heer *Dozy* heeft wel met ons gecorrespondeerd over de vraag, hoe wij zijn kennis konden benutten. De lijsten betroffen voornamelijk personen, die nog in vijandelijk gebied verbleven. De heer *Ferwerda* heeft ogenschijnlijk gezegd, dat hij de kosten voor het verzamelen en bewerken van die gegevens door het comité in Palestina voor rekening van de Repatriëringdienst wilde nemen.

70588. De **Voorzitter**: Wat de heer *Dozy* u dus stuurde, gaf u door aan de instantie, waarvoor het was bestemd?

A. Ja.

70589. De **Voorzitter**: Kunt u zich nog herinneren; of er weleens kwestie over is geweest, dat het te langzaam in zijn werk ging?

A. Neen en ik kan dat ook niet geloven.

70590. De **Voorzitter**: Als iemand, die indertijd zelf tot het personeel behoorde, dit had geconstateerd, had hij er dan over moeten klagen?

A. Ja. Ik was trouwens steeds gemakkelijk toegankelijk. Majoor *Henning* was door de Regeringscommissaris aangewezen als de leider van de registratie van de Repatriëringdienst. Dit is een man,

waar de heer *Dentz* geweldig op afgeeft; hij zegt, dat deze man een verschrikkelijk bureaucraat was. Voorzover ik weet, is de heer *Hening* nooit gehoord. Deze zou u nader kunnen inlichten omtrent de gang van zaken.

70591. De **Voorzitter**: Naar uw mening is dit dus gewoon geroddel en men zou kunnen zeggen, dat hij, toen hij dit constateerde, er werk van had moeten maken, omdat hij een van uw ambtenaren was?

A. Zo is het. Als u de ambtenaren, die bij mij hebben gewerkt, er naar zou vragen, dan zou u van allen met slechts deze enkele uitzondering horen, welk een goede geest van samenwerking er is geweest en hoe toegewijd er is gewerkt. Ik spreek natuurlijk over de tijd, toen ik Minister was. Ik had mijn bureau eerst in een ander gebouw, maar later in Arlington House; in een flat was de kern van Sociale Zaken ondergebracht. In een ander flat van het gebouw was de afdeling documentatie en de afdeling volksgezondheid onder dr. *van den Belt* en vijf minuten daar vandaan, op Piccadilly, was de Repatriëringdienst gevestigd. Er was een voortdurend overleg met de twee andere afdelingen, maar het centrum lag natuurlijk in eerstbedoelde flat. Er was een dagelijkse samenwerking met de Regeringscommissaris en de heer *de Groot*. Dit was vóór ik de heer *van Rhijn* najaar 1944 aan Sociale Zaken kon verbinden. Zodra het mogelijk was, heb ik deze aangesteld, vroeger had ik helaas de heer *Burger* moeten prijsgeven. Ik had vroeger reeds graag nog andere ambtenaren van hoge rang in mijn staf willen opnemen, maar dezen waren niet te krijgen. Er was dus een dagelijks overleg. De Regeringscommissaris liep bij wijze van spreken elke dag mijn kamer binnen. Ik ging natuurlijk niet op zijn afdeling kijken hoe de mensen werkten en of zij een lijst vandaag of morgen bewerkten, of dat zij wrijvingen onder elkaar hadden, zoals bij elke dienst voorkomt; daar bemoeide ik mij niet mee.

70592. De **Voorzitter**: Zou u ons iemand kunnen noemen, die het een en ander zou kunnen vertellen over de verhoudingen bij uw Departement, over de heer *Dentz* en over hetgeen u geroddel noemt?

A. Nevens de heren *Ferwerda* en *de Groot* zou mr. *Marx*, die steeds bij mij is geweest, u wel het een en ander kunnen mededelen. Hij is in Londen; hij is verbonden aan de B.B.C. voor de Hollandse uitzending.

Verder de heer *Nieman*, de welfare-officer, die, wegens personeeltekort, ook een tijdlang de begrotingsaangelegenheden heeft behandeld. Iemand, die het van ondergeschikte kant heeft gezien, is mej. *de Wit*. Zij was typiste. Ik geef haar niet op als een autoriteit, maar ook zij kan u het een en ander over de sfeer vertellen. Als mij ooit iets heeft overvallen, dan is het de wijze, waarop van de zijde van de heer *Dentz* over de gang van zaken is geroddel. Zo iets was absoluut niet te verwachten.

70593. De **Voorzitter**: Zoëven hebt u gesproken over de grote voorraad pakketten, die men wilde aanleggen voor na de oorlog. Waarom is dit niet gelukt?

A. Het is afgestuit op bezwaren van andere betrokken landen. Ik vermoed, dat er landen waren, die de verplichtingen te zwaar vonden.

De heer *van Harinxma thoe Slooten* had reden zich tot mij te wenden; hij behoefde dit niet te doen, maar als men zich voor f 600 000 moet verbinden, is er alle aanleiding zich tijdig te vergewissen van de instemming van Financiën. Daartoe heb ik mij toen dadelijk tot de heer *van den Broek* gewend. In een van de bescheiden van *van Harinxma*, die ik bij de stukken heb gevonden, schrijft hij ook, dat hij weet, dat de heer *van den Tempel* zich persoonlijk voor deze zaak interesseerde. Dat was ook zo, toen ik het op die dag van hem hoorde, was ik direct voor het plan geporteerd. Wij konden momenteel toch al zo weinig doen en dan zouden er in elk geval pakketten gereedliggen.

70594. De **Voorzitter**: Men kan dus niet bepaald zeggen, dat sommige landen om verschillende redenen het niet wilden.

A. Misschien kan de heer *van Harinxma thoe Slooten* het u zeggen. Ik heb de indruk, dat voor sommige landen de verplichtingen te zwaar waren en dat ze het daarom liever zelf deden dan op deze wijze. Het was niettemin een mooi plan. De samenwerking van de betrokken landen had, mijns inziens, verzekerd, dat Engeland en Amerika hun hulp niet konden onthouden. Er had een ontzaglijk depot kunnen zijn, waaruit men in de kritieke dagen dadelijk na het staken der vijandelijkheden had kunnen helpen.

70595. De **Voorzitter**: Hebt u te maken gehad met de reliefschepen, die uit Zweden naar Holland zijn gegaan? Begin 1945 is er in Delfzijl een aantal schepen met brood en margarine voor Nederland aangekomen.

A. Neen, ik kan niet zeggen, dat ik daarbij een rol heb gespeeld. Toen wij eind 1944 zagen, dat het in het westen van Nederland kritiek werd, is er in kleine kring uit de Ministerraad nog wel bijzonder overleg geweest, waarbij ik betrokken ben geweest. Dat betrof vooral overleg met onze ambassadeur te Londen en met de heer *de Booy*. Deze was er bij betrokken, omdat het zeetransport bij een en ander zulk een belangrijke rol speelde. Er waren zelfs denkbeelden om in kleine schuiten en kleine havens levensmiddelen aan te voeren. Maar bij de komst van deze reliefschepen ben ik niet betrokken geweest. Ik was de laatste weken van 1944 in bevrijd gebied.

70596. De **Voorzitter**: Ook niet bij de opdrachten, die daaromtrent zijn verstrekt aan het gezantschap in Zweden?

A. Neen.

70597. De heer **Fens**: Ik wilde graag nog een concrete vraag stellen betreffende de kwestie van de hulpverlening. Het Rode Kruis had de zorg voor de krijgsgevangenen en op een gegeven moment hebt u met uw organisatie speciaal de zorg voor de Joodse mensen op u genomen. Zojuist hebben wij gehoord, dat de politieke gevangenen er eigenlijk tussen zweefden, hetgeen een allernaarste positie was. Heeft de Regering positief nooit gezegd, dat zij voor deze mensen iets bepaalds moest doen?

A. Niet dan wat er getracht en gedaan is vanuit Zwitserland en later van onze kant over Zweden. Overigens zie ik geen dingen, die apart zijn behandeld. Ik zou ook niet weten, hoe men dit concreet had moeten bewerkstelligen.

70598. De heer **Fens**: Dat weet ik ook niet, het is van mij zuiver informatief. Het gaat er echter om, dat er drie groepen waren. Voor de ene groep zorgde het Rode Kruis, voor de andere nam u de verantwoordelijkheid, maar voor de derde groep was geen organisatie, die zich er over ontfermde.

A. Er was voor hen geen aparte organisatie. De opvatting was, dat het Rode Kruis zou doen wat in deze oorlogstoestand nog kon worden gedaan voor alle gedeporteerden in vijandelijk gebied, uiteraard ook voor de politieke gevangenen. Mijn opdracht betrof slechts aanvullende hulp voor de Joden. Ik moet wel zeggen, ook achteraf, dat mij niet duidelijk voor ogen staat, wat in die tijd een aparte organisatie voor hen had moeten doen, want daar gaat het juist om. De Noren hadden iets apart, maar dat wisten wij niet, dat is pas achteraf gebleken. Het is door ons ook nooit zo opgevat, dat het Rode Kruis zich zou beperken tot de krijgsgevangenen. In zijn verslag staat ook, dat, als het Rode Kruis de Nederlandse Regering geld vroeg voor zijn werk, het dat ook altijd kreeg. Wij hebben steeds de indruk gehad, dat door de Internationale Rode Kruis-organisaties, die samenwerkten, en het Internationale Rode Kruis belangen van alle gedeporteerden behartigd werden, voorzover ze onder die omstandigheden te behartigen waren.

70599. De heer **Fens**: U kreeg natuurlijk weleens jaarverslagen van het Rode Kruis. Werd daarin niet gereageerd op de toestand van deze mensen?

A. Voorzover ik mij kan herinneren, kreeg ik het eerste jaarverslag van het Rode Kruis, toen ik al lang weer in Amsterdam was.

70600. De **Voorzitter**: Er staat uitermate weinig in dat verslag.

A. Er staat in, dat het steeds geld van de Regering kon krijgen als het dat nodig had, ook voor de grootste projecten.

De **Voorzitter**: Het hangt er vanaf, waarvoor men het vraagt en hoeveel men vraagt. Als men heel weinig vraagt, zegt het niet veel.

A. Het is voor mij in zoverre moeilijk, dat het heel gemakkelijk zou zijn de bezwaren op het Rode Kruis af te wentelen, al moet ik wel zeggen, dat wat er gebeurd is over Zweden buiten de lijn om van onze kant is gedaan. Als ik het achteraf beschouw, dan waren wij torn zeker — ik neem aan: alle Ministers — van mening, dat wij niet meer konden doen, hoe ellendig dat ook was. Wij konden wel vooruit maatregelen treffen, zodat wij de mensen tegemoet konden

komen, zodra er ruimte was in de oorlogstoestand. Als men concreet had gesteld in de omstandigheden, waarin men toen verkeerde, of men directe en werkelijke hulp kon organiseren voor de politieke gevangenen, dan hadden wij gezegd — dit is ook het standpunt, dat blijkbaar door de ondergrondse in Holland was ingenomen —, dat hiervoor geen weg was bij de Duitsers. In het midden van 1944, toen men in Duitsland zwak kwam te staan en er onderlinge omkoperij en fraude mogelijk werd, kwamen er nieuwe kanalen en mogelijkheden, maar daarvoor was dit niet mogelijk.

Ik kan in dit opzicht het Rode Kruis toch niet veroordelen.

Ik begrijp uw wijze van ondervragen en ik respecteer ze volkomen. U zegt, dat mijn opvattingen reeds uit het memorandum van Juli 1948 bekend zijn, en dit memorandum handhaaft ik ook geheel. Door de wijze van ondervragen zijn echter enige punten nogal op de achtergrond gekomen.

De **Voorzitter**: Deze zijn reeds in het memorandum vermeld en daarom zijn zij op de achtergrond gekomen.

A. Het geval van de heer *de Groot* staat ook in het memorandum vermeld: mij is dit natuurlijk zeer ter harte gegaan. Ik wilde de behandeling van het geval *de Groot* overlaten aan de heer *de Groot* zelf. Bij het raadplegen van de stukken vond ik er echter enige, die op dit geval betrekking hebben.

70601. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u precies met het geval *de Groot*?

A. Dat de heer *de Groot* door een telegram van de heer *Dentz* niet te verzenden medeverantwoordelijk zou zijn geweest voor het feit, dat de Hollanders uit Bergen-Belsen niet tijdig zijn weggevoerd. Dit is een der ergste beschuldigingen van het gehele rapport.

Ik achtte dit dadelijk onmogelijk en in zijn antwoord aan de commissie *Vorrink* heeft de heer *de Groot* het ook pertinent ontkend. Wanneer men het rapport van de heer *Dentz* leest, krijgt men de indruk alsof hij in deze aangelegenheid veel initiatief heeft genomen. Uit brieven van de heer *Woensdregt* en van Buitenlandse Zaken blijkt echter, dat de Zweedse Regering van het begin af aan voor ogen heeft gehad ook de mensen van andere nationaliteiten dan alleen de Noren over te brengen, „considered they are in real danger”.

Het plan is dus niet vanuit Londen gekomen, van de heer *Dentz* of anderen, maar het bestond in Zweden.

Ik heb hier een brief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken d.d. 12 Februari 1945 aan de Regeringscommissaris voor de repatriëring, die luidt als volgt:

„Het Ministerie van Buitenlandse Zaken heeft de eer hieronder te doen volgen den tekst van een van Hr. Ms. Gezant te Stockholm ontvangen code-telegram van 5 dezer, luidende:

„Het onderstaande is voor uwe Excellentie bestemd, tevens, namens *Woensdregt* met verzoek om doorgave aan *Ferwerda* — refereer hierbij naar mijn telegram van 31 Januari 1945. Met Zweedsche reëlerij is thans vervoersmogelijkheid geheel geregeld”.

Het Noorsche Repatriatie Bureau, dat een volledige uitrusting gereed heeft hiervoor, biedt bovendien aan medewerking voor het afhalen en vervoer naar Zweden. Hun eigen landgenooten en ook Denen worden dan gelijktijdig door de Noren gerepatriëerd. Vanzelfsprekend accepteren wij dit, brief hieromtrent volgt. Dat alle Nederlandsche repatriandi, welke in Oost-Europa voor ons te bereiken zijn, door Zweden geleid zullen worden,

wordt uiteraard door ons aangenomen, zulks te meer waar Zweden voor 100 000 personen ontvangst- en verblijfsmogelijkheid aanbiedt, waarschijnlijk gratis, onder aanteekening, dat net telegram van 31 Januari 1945, waarvan gewaagd wordt, werd aangeoonden bij dezerzijdsch schrijven van 2 dezer, Bureau Na-Oorlogsche Vraagstukken, No. B 13 IV/3993. Afschrift dezes wordt gezonden aan mijn Ambtgenoot van Sociale Zaken.”

Ik citeer nu uit de stukken; ik ben in Januari ziek geworden en lag in Februari in een rusthuis en heb deze zaak dus niet persoonlijk kunnen behandelen of volgen. Deze stukken, die mij uit het archief in handen zijn gekomen, werpen op de zaak een geheel ander licht. De besprekingen over de bussen in Londen droegen blijkbaar een geheel secundair karakter. De zaak lag in handen van de Zweedse Regering en onze gezant. De kink in de kabel is blijkbaar gekomen, toen *Hitler* en de Duitse opperleiding kennis kregen van deze onderhandelingen en zij gestopt zijn, wijl als compensatie de Duitsers moesten worden geholpen met levensmiddelen. De evacuatie is toen, naar ik meen, beperkt tot de Noren en Denen.

70602. De **Voorzitter**: Hebt u tijdens uw Ministerschap weleens iets bemerkt van dr. *Felix Kersten*?

A. Neen. Ik heb wel over hem gelezen, maar verder strekt de relatie zich niet uit.

70603. De **Voorzitter**: Is u, tijdens uw Ministerschap, nooit iets over hem gerapporteerd vanuit Zweden?

A. Neen.

Ik wil u er tenslotte nog opmerkzaam op maken, dat u bij het beoordelen van de gang van zaken in 1945 bij de Repatriëringdienst, enz., in het oog moet houden, dat, toen begin 1945 de toenmalige Regering aftrad, dit de positie van degenen, die aan Sociale Zaken waren verbonden, speciaal die van de Regeringscommissaris, aanmerkelijk heeft bemoeilijkt. U weet, dat de heer *Ferwerda* plotseling een ontslagbrief kreeg, welke echter geen rechtskracht had, omdat hij bij Koninklijk besluit was benoemd. Mijn opvolger, die pas een paar weken in functie was en van de interne gang van zaken geen kennis kon dragen, deed die stap onverwachts. Met de val van het Ministerie, begin 1945, werd het zwaartepunt verplaatst. Het Militair Gezag trok de macht aan zich. Natuurlijk had een en ander invloed op de positie van de ambtenaren van Sociale Zaken, die tot dan toe mijn leiding hadden gevolgd. Ook de heer *van Rhijn*, die voor Sociale Zaken in bevrijd gebied optrad, heeft van deze verandering de invloed ondervonden. Het eigen gezag van Sociale Zaken was verzwakt.

Ik voel mij nog altijd enigszins over die gang van zaken bezwaard, omdat ik deze ambtenaren had aangesteld. Ik spreek hier in het bijzonder ook over de Regeringscommissaris. Hun taak werd door de omstandigheden, waaronder zij moesten werken, moeilijker en dat is bij het beoordelen van de verdere gang van zaken wel in acht te nemen.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

J. VAN DEN TEMPEL.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

FENS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 16 DECEMBER 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier,

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

JOHAN MAURITS RUDOLF ALEXANDER KIJZER,
oud 58 jaar, wonende te Amsterdam, arts.

Hij legt de eed af als getuige.

70604. De *Voorzitter*: Wanneer bent u naar Zwitserland gegaan?

A. In September 1941.

70505. De *Voorzitter*: Welke functie bekleedde u in Nederland?

A. Ik was arts.

70606. De *Voorzitter*: Waardoor bent u naar Zwitserland kunnen gaan?

A. Ik had asthma, waarvoor ik een attest heb gekregen om voor vier weken naar Zwitserland te gaan. Toen ik daar was, ben ik er gebleven.

70507. De *Voorzitter*: Bent u spoedig beter geworden?

A. Tegen het einde van het jaar was ik beter.

70508. De *Voorzitter*: Blijkbaar hebt u zich toen tot het gezantschap gewend met de vraag of er iets voor u was te doen?

A. Dat had ik reeds in October gedaan. Ik ben eigenlijk naar het gezantschap gegaan om te vragen of ik naar Engeland kon gaan. Mijn leeftijd in aanmerking genomen, voelde men hiervoor niet zoveel.

70609. De *Voorzitter*: Was die leeftijd een bezwaar?

A. Het was in ieder geval geen aanbeveling. Ik heb hierover nauwelijks met de gezant gesproken, maar met de kanselier, tevens consul, die mij geen ja en geen nee gaf.

70610. De *Voorzitter*: Wat was zijn overweging om enigszins in de richting van nee te gaan?

A. Ik denk mijn leeftijd. Men was toen al druk bezig met het samenstellen van een krijgsmacht en er kwamen druppelsgewijze mensen, die via Zwitserland naar Engeland wilden gaan. Ik heb dit later van betrekkelijk dichtbij kunnen meemaken, omdat men mij toen heeft verzocht de pers-attaché te helpen. Zo ben ik langzamerhand meer bekend geworden met het gezantschap.

Vanaf Mei 1942 ben ik vrij geregeld op het gezantschap gekomen. Er was toen nog geen sprake van speciale vluchtelingenverzorging. Dit werd toen gedaan door de militair attaché, generaal van Tricht. Aanvankelijk kwamen er jongens van dienstplichtige leeftijd, die voor een groot deel ook al in Nederland hadden gediend. In overleg met de Zwitserse autoriteiten zijn dezen door generaal van Tricht in een speciaal Hollands kamp geconcentreerd. Dit was een speciaal werkkamp in Cossonay, in de buurt van Lausanne. Deze jongens stonden onder toezicht van de generaal en het gezantschap had er verder niet zoveel mee te maken.

Toen echter in Juni, Juli, Augustus honderden vluchtelingen naar Zwitserland kwamen, liep de zaak spaak.

70611. De *Voorzitter*: Waren het voornamelijk Joden?

A. Wel, het grootste deel bestond uit Joden, maar toch niet voornamelijk. Ongetwijfeld bestond het grootste deel uit mensen, die naar Zwitserland kwamen, omdat zij op de een of andere wijze uit Nederland hadden kunnen weggelopen. Zij kwamen met gezinnen en kinderen, op allerlei manieren.

Op een gegeven moment was het zo, dat de zaak het gezantschap absoluut boven het hoofd groeide.

70612. De *Voorzitter*: Wie had er zich tot op dat ogenblik mee bemoeid?

A. De generaal. Het was automatisch doorgegaan. Toen er andere vluchtelingen kwamen, kwamen dezen ook bij de generaal terecht. Administratief ging de zaak toen mis. Vele mensen waren in „Auffanglager" ondergebracht, die maar steeds brieven schreven, waarin zij vroegen, wanneer zij vrijkwamen, of zij geld kregen, enz. Op een zekere dag heeft de gezant mij toen gevraagd of ik de vluchtelingen, voorzover het niet waren dienstplichtige of alleenstaande jongens of mannen, onder mijn hoede wilde nemen. Ik kreeg toen een stapeltje van zestig of zeventig brieven, die voor een deel nog niet eens waren geopend met de opdracht mijn gang te gaan. Ik ben de brieven gaan lezen en ik heb lijsten gemaakt van alle mensen, die ik kon vinden.

70613. De heer *Stokvis*: Trof het u, dat er brieven van zeer oude datum bij waren?

A. Dat zou ik niet durven zeggen. Achteraf denk ik, dat er wel wat bij zullen zijn geweest, maar het is niet zo, dat ik heb gedacht, dat men de boel had laten versloffen. Ik heb wel gezegd, dat men lang heeft gewacht met maatregelen nemen, maar dat is iets anders. Het ging niet alleen om die brieven, maar iets anders, dat zeer belangrijk was, nl. de naam van Nederland en de verhouding tot de Zwitsers. Dit was van het grootste belang en iedereen heeft dit ook van de aanvang af ingezien. Wilde men voor de vluchtelingen iets kunnen doen en wilde men a fortiori iets doen voor het strijdende land, dan moest men vóór alles zorgen goodwill te kweken. Inderdaad is dit in de aanvang gelukt. Na langdurige besprekingen met de Zwitserse autoriteiten zijn deze mensen op een gegeven ogenblik ondergebracht in speciale Hollandse homes, in hotels, die geheel onder leiding van de Zwitsers stonden, maar waar het gezantschap toch een vinger in de pap had.

70614. De *Voorzitter*: Hoe was de leiding van de Zwitsers?

A. In welk stadium?

De *Voorzitter*: In het begin.

A. Daarvan weten wij niets, want wij hebben geen vergunning gekregen om tot de „Auffanglager" door te dringen. Toen eenmaal de hotels kwamen, ging het veel beter. Voor een deel waren het verouderde luxe-hotels, waar de mensen het uitstekend hadden.

70615. De *Voorzitter*: Mocht u daar wel komen?

A. Door besprekingen met het Departement en met de politieafdeling kregen wij een doorlopende toegangsvergunning. Het was gewoonte eerst even de hotelcommandant op te bellen en hem te zeggen, dat imen wilde komen om met verschillende mensen te spreken.

70616. De *Voorzitter*: Zoëven was u begonnen met te vertellen, hoe u dit ter hand hebt genomen.

A. Ik ben lijsten gaan maken van de mensen en hun verblijfplaatsen en ik heb hun teruggeschreven, dat wij bezig waren met besprekingen met de Zwitserse autoriteiten. Men moest er echter in elk geval rekening mee houden, dat men zou worden geïnterneerd. Voor veel mensen was dit een onaangename geschiedenis, want daarop

hadden zij niet gerekend. Er waren nl. nogal wat mensen, die wel geld in Zwitserland hadden of het van Engeland of Amerika naar Zwitserland konden laten overmaken. Zij hadden gedacht, dat zij, min of meer als pension gasten, vrij in Zwitserland hadden kunnen leven. Daarvan is geen ogenblik sprake geweest.

70617. De **Voorzitter**: Heeft men wel geprobeerd dit gedaan te krijgen?

A. Het is ongetwijfeld bij de besprekingen ter sprake gekomen. Ik kan u zeggen, dat dit als zodanig is geprobeerd ten opzichte van mensen, voor wie bijzondere omstandigheden golden, zoals b.v. ziekte. In de loop van deze jaren hebben wij honderden mensen uit deze hotels kunnen vrijmaken op grond van medische rapporten van Zwitserse dokters en voor hen een z.g. résidence forcée verkregen. Zij kregen dus een plaats aangewezen, waar zij konden verblijven, en daar konden zij een kamer huren of in pension gaan, dat hing van de middelen af. Dit was dus alleen voor mensen, voor wie een bijzondere omstandigheid gold, die praktisch altijd was ziekte of, wanneer het jongere mensen waren, studie, waarvoor zij verlof kregen in een universiteitsstad te wonen.

70618. De **Voorzitter**: Wat werd er voor de overige mensen gedaan?

A. Er was enorm veel te doen. In de eerste plaats moesten er regelingen worden ontworpen voor de mensen, die in het bezit van geld waren. De zaak was nl. zo, dat iedereen, die kwam, zei, dat hij moest worden ondersteund. Dit is een van de eerste moeilijke punten geweest. Er is voortdurend overleg gepleegd met Londen, maar Londen antwoordde uitermate langzaam.

70619. De **Voorzitter**: Kwam dit doordat de verbinding slecht was of doordat men in Londen niet erg hard werkte?

A. De ene keer, doordat de verbinding slecht was en de andere keer doordat men in Londen niet hard werkte. Het liep natuurlijk door elkaar, want er werd ook wel spoedig geantwoord. Wij hadden echter altijd de indruk, dat Londen traag was in de beantwoording. In het algemeen heeft Londen overigens de nodig geoordeelde maatregelen nooit doorkruist. Het is maar hoogst zelden voorgekomen, dat Londen iets heeft geweigerd. Ik heb altijd de indruk gehad, dat men blij was, dat men de voorstellen kant en klaar voor zich kreeg en er alleen maar „ja" op behoefde te zeggen.

70520. De **Voorzitter**: Deze voorstellen hadden natuurlijk dikwijls ten gevolge, dat er geld moest worden uitgegeven.

A. Er is enorm veel geld uitgegeven. Een van de weinige stukken, die ik u kan overleggen, is de uiteindelijke afrekening.

70621. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat de Nederlandse Regering te Londen altijd wel akkoord ging met hetgeen in Zwitserland werd voorgesteld. Wil dit ook zeggen, dat, wanneer deze voorstellen uitgaven met zich brachten, Londen daarmede ook spoedig akkoord ging?

A. Ik kan mij niet herinneren, dat Londen — behalve in één enkel geval — geld heeft geweigerd, en ik weet één of twee gevallen, waarin men tegen ons advies geld heeft gegeven. In het algemeen waren er geen moeilijkheden mee.

70622. De **Voorzitter**: Kwam het geld ook op tijd?

A. Ja. Wij hadden trouwens een reserve gekweekt. Het was met de comptabiliteit enigszins wonderlijk gesteld. Tenslotte was de gezant uitsluitend comptabel. Onze afdeling had echter een eigen boekhouding en wanneer wij geld nodig hadden, kregen wij dit van de gezant. De gezant vroeg aan het begin van de maand hoeveel wij nodig hadden en dan werd het tijdig aangevraagd. Iedere maand diende mijn afdeling bij de gezant een afrekening (gespecificeerd) in. Ik heb wel gemeend, dat het bij het gezantschap comptabel niet altijd zo verstandig is geweest geen reserve te kweken, omdat het is voorgekomen, dat wij enige malen zonder geld hebben gezeten. Dat was natuurlijk moeilijk, omdat wij verplichtingen hadden tegenover de vluchtelingen, die zakgeld kregen.

70623. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat iedereen wilde worden ondersteund. Waarschijnlijk hebt u dan nagegaan of dit noodzakelijk was?

A. Het is anders gegaan. Toen deze mensen onder de hoede van het gezantschap werden geconcentreerd, hebben wij, de gezant, de generaal, overste *Stoutjesdijk*, de heer *de Vos van Steenwijk* en ik,

overlegd, hoe wij dit konden regelen en wij hebben vastgesteld, dat wij de mensen zakgeld zouden verstrekken en de overige goedgekeurde uitgaven zouden betalen. Zowel de jongens, die in de werkcampen waren, als de andere vluchtelingen in de hotelcampen kregen zakgeld, kleding, geneeskundige hulp, onderwijs, vacaties, extra's, wanneer daartoe aanleiding was, culturele cursussen, toneelvoorstellingen, enz. Dat begon natuurlijk niet tegelijk op de eerste dag, de aanlooptijd is misschien wel een halfjaar of een jaar geweest. De mensen werden hiervoor op een persoonlijke rekening door mijn afdeling belast, omdat het oorspronkelijk de bedoeling van de Regering was, dat t.z.t. deze gelden zouden worden terugbetaald. Dat het achteraf niet is gebaard, is een zaak, die buiten het bestek van deze geschiedenis valt. Een zeer groot bedrag is niet geind, hetgeen achteraf in Holland niet het volste recht had kunnen gebeuren. De bedragen, die sommige mensen voor hun verblijf in Zwitserland schuldig waren, liepen in de frs. 20 000 à 25 000.

70624. De **Voorzitter**: Werden deze bedragen verstrekt zowel aan de bemiddelden als aan de onbemiddelden?

A. Ja. Al het geld, dat iemand bij zich had en b.v. maandelijks uit het buitenland kreeg toegezonden, moest aan het gezantschap worden afgedragen en men kreeg daarvan een premie van 20 pct. extra. Alle mensen werden over één kam geschoren. Wanneer zij zelf geld kregen — en dit was bepaald tot f 15 per maand — dan werden zij hiervoor bij het gezantschap gecrediteerd. Om hun dit overmalten van het geld aangenaam te maken, kregen zij daarvan 20 pct. uitbetaald, waarvoor men natuurlijk weer werd gedebiteerd. Iedereen had dus bij ons een rekening lopen, waarop men werd gecrediteerd en gedebiteerd.

70625. De **Voorzitter**: Waren er velen, die deze zendingen ontvingen?

A. Dat viel aardig mee.

70626. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat in een bepaald geval de Regering heeft geweigerd geld beschikbaar te stellen. Wat bedoelde u toen?

A. Ik heb daarmede iets op het oog, dat eind 1944 of begin 1945 heeft plaats gevonden. Op een zekere dag is toen bij mij gekomen een zekere dr. *Kühl*, Pools consul te Bern, die de leiding had van de Poolse vluchtelingen in Zwitserland. Uit de aard der zaak had ik herhaaldelijk contact met deze man gehad en hij vroeg mij nu of ik hem kon helpen. Er was in Amerika een comité van rabbijnen, dat een bepaalde som bij elkaar had gebracht om, als ik mij niet vergis, uit Theresienstadt een zeker aantal Joden los te kopen. Dit is niet de loskoopkwestie, waarvan in 1942 sprake is geweest, waarbij de Regering nog over de radio bekend heeft gemaakt, dat er niet mocht worden losgekocht. Dit was een andere kwestie en het geld zou worden bijeengebracht door de oud-bondsraad *Musy*. Deze heer *Musy* was een enigszins merkwaardige figuur, waarvoor men een beetje huiverig was. Men heeft toen gevraagd, of de Nederlandse Regering garant wilde zijn en het geld zou dan uit Amerika door het comité worden gezonden.

70627. De **Voorzitter**: Weet u zeker, dat dit verband hield met geld, dat uit Amerika moest komen?

A. Het geld zou uit Amerika worden gerestitueerd.

70628. De **Voorzitter**: Wij hebben nooit anders gehoord dan dat men voor fr. 10.000 per persoon Joodse gevangenen uit Duitsland kon vrijkopen. Dit zou de heer *Musy* hebben gezegd. De gezant te Bern heeft de Nederlandse Regering gevraagd daarvoor een krediet van een miljoen francs te openen.

A. Ik kan alleen zeggen, wat ik pertinent weet en dat is, dat het Joodse rabbijnencomité in Amerika een garantie had gevraagd. Ik ben toen bij de gezant geweest en heb dit uitvoerig met hem en de secretaris, de heer *van Lynden*, besproken. De gezant was bereid hierover te telegraferen naar Londen en hij heeft dit ook gedaan waarop de Londense Regering heeft geweigerd.

Eerder is er een kwestie geweest over het individueel vrijkopen van Joden, maar het betrof hier groepen.

70629. De heer **Stokvis**: In het laatste geval betrof het ook Amerikaans geld?

A. Voor zover mij bekend, betrof het in het laatste geval alleen een garantie.

70630. De **Voorzitter**: In ieder geval is het u bekend, dat de Nederlandse medewerking hieraan is geweigerd?

A. Inderdaad.

70631. De **Voorzitter**: Weet u ook de reden daarvoor?

A. Die is mij onbekend.

70632. De **Voorzitter**: Hebt u de mededelingen van *Musy* serieus opgevat?

A. Ja, destijds was men er in Zwitserland wel van overtuigd.

70633. De **Voorzitter**: Heeft men er de bewijzen van gezien?

A. Ik niet.

70634. De **Voorzitter**: Weet u of er inderdaad mensen zijn gekomen, die waren losgekocht voor fi. 10 000 per persoon?

A. Ik weet, dat er in die tijd een transport uit Bergen-Belsen door Zwitserland is gekomen. Het was een zeer geheimzinnig transport en niemand van ons heeft er ook maar enig contact mee gehad.

70535. De **Voorzitter**: De heer *Flugi* heeft ons gezegd, dat hierbij dertig Nederlanders waren.

A. Het is mogelijk, ik zou het u niet kunnen zeggen. Wij zijn hierbij altijd weer gestoten op de omstandigheid, dat, als wij de Zwitsers iets verzochten en dit werd geweigerd, wat natuurlijk weleens een enkele keer gebeurde, wij verder machteloos waren. Men kan als iemand, die werkzaam is bij het gezantschap, niet plotseling in een trein worden gesnapt en door de sterke arm er uit worden verwijderd. Dat het hier en daar een waaghals weleens is gelukt met de mensen in contact te komen, spreekt uit de aard der zaak vanzelf. In het geval Bergen-Belsen heeft mijn afdeling de onkosten van een clandestien bezoek aan de trein aan de betrokkene gerestitueerd (een zekere *Frank*, als ik mij wel herinner, uit Glion).

70636. De **Voorzitter**: Deze mensen waren op doorreis. Weet u waarheen ze gingen?

A. Men heeft ons gezegd, dat zij naar Algiers gingen. Toen in Februari 1945 het grote transport uit Theresienstadt is gekomen, had ik zelfs de officiële mededeling, dat deze mensen niet in Zwitserland mochten blijven, maar ook zouden doorgaan naar Afrika, naar Tunis of Algiers. De gezant en ik hebben toen veel moeite gedaan om de Hollanders in Zwitserland te laten en dit is toegestaan.

70537. De **Voorzitter**: Hoeveel Nederlanders waren er?

A. Ongeveer driehonderd.

70638. De **Voorzitter**: Zijn deze mensen ook in een kamp ondergebracht?

A. Zij zijn net als de andere mensen behandeld.

70539. De **Voorzitter**: Mocht u in dat kamp komen?

A. Het werd ons pertinent geweigerd in het allereerste Auffanglager te komen.

70640. De **Voorzitter**: Is de heer *Flugi* er wel in geweest?

A. Dat kan ik u niet zeggen, ik geloof het niet!

70541. De **Voorzitter**: Zijn er wel pogingen aangewend er in te komen?

A. Zeker. Ik ben met de consul te Zurich in St. Gallen geweest en wij hadden zelfs de toestemming van de Zwitserse vluchtelingen-commissaris. Er was daar echter een officier van het territoriale commando, die ons zei, dat wij de mensen niet mochten spreken. Wij hebben toen toch nog mogen spreken met twee mensen, die er voor ons zijn uitgehaald, nl. de heer *Simons*, tegenwoordig professor te Rotterdam, en de heer *Cohen*. Daarna is er voor gezorgd, dat deze mensen elders werden ondergebracht in hotels, en toen konden wij hen ook geregeld bezoeken.

70642. De **Voorzitter**: Hebt u van deze mensen ook gehoord wat de reden is geweest, dat zij uit Theresienstadt zijn vrijgelaten?

A. Men wilde opruimen en als men geen academische titel had, had men een kans weg te komen. Er zijn gevallen bekend van mensen, die niet hebben gezegd, dat zij een academische titel hadden, die men heeft laten gaan, en anderen, die het wel hebben gezegd, werden niet losgelaten.

70643. De **Voorzitter**: Waarom heeft men maar zo'n klein aantal laten gaan? Er waren veertig tot vijftig duizend Joden in Theresienstadt.

A. Ja, maar er waren natuurlijk niet zoveel Hollanders bij.

70344. De **Voorzitter**: Zijn er alleen Hollanders vrijgekomen?

A. Ik heb alleen Hollanders gezien. Ik heb nooit precies begrepen, of dit een reactie is geweest op vrijkoop van enigerlei zijde of niet.

70645. De **Voorzitter**: Hebt u nog iets voor de mensen kunnen doen, toen zij in het kamp te St. Gallen waren?

A. Ik heb gezorgd, dat zij enkele dagen later ergens anders waren. De mensen zijn toen ondergebracht in een kamp bij Zurich, waar de gezant en ik de mensen hebben bezocht. Er is toen een besmettelijke ziekte uitgebroken, waardoor het kamp veertien dagen in quarantaine moest en wij er niet mochten komen. De mensen zijn daar heel vriendelijk behandeld. Zij waren ondergebracht in een oude school en een oud fabrieksgebouw, wat geen prettige indruk maakte, maar zij hadden het daar oneindig veel beter dan in St. Gallen, omdat de militairen daar veel aardiger waren. Wij konden daar geregeld contact met de mensen hebben.

70646. De **Voorzitter**: Wanneer u contact met de mensen had, klaagden zij dan?

A. Ja.

70647. De **Voorzitter**: Hadden zij daarvoor een reden?

A. Soms wel.

70648. De **Voorzitter**: Hebt u degenen, die geen gelijk hadden, gezegd, dat hun klachten ongegrond waren?

A. Ja, dag in dag uit.

70649. De **Voorzitter**: Hoe vatten zij dat op?

A. Zij kregen het land aan mij, omdat ik het hun zei.

70650. De **Voorzitter**: Kreeg men het land aan u, omdat u hun de waarheid zei omtrent hun klachten?

A. Wij hadden te maken met twee belangen, de individuele belangen van de vluchtelingen en de landsbelangen. In het begin heb ik al even gezegd, dat ik het landsbelang bij de vluchtelingenzorg lang niet onbelangrijk achtte. Ik wilde hebben, dat men zou zeggen, dat de Nederlandse vluchtelingen een gunstige uitzondering waren op anderen. Het was prettig, dat de Zwitserse politie-autoriteiten andere gezantschappen naar ons verwezen om eens te zien, hoe wij het deden. Ik herinner mij, dat een Joegoslaaf en een Pool bij mij zijn geweest om onze methode van werken te bekijken, omdat de Zwitsers deze zerr goed tot, laat ik zeggen, overdreven vonden. Toen wij in de aanvang de jongens in de werkkampen frs. 25 per maand zakgeld gaven en nog eens frs. 10 per week, zodat zij met hun verdiensten in het werkkamp aan een kleine frs. 100 in de maand kwamen, hebben de Zwitsers geprotesteerd. Ik herinner mij nog een grote vergadering met verschillende Zwitserse autoriteiten, zoals de politie en de vreemdelingendienst, waarbij zij ons dringend hebben gevraagd de zakgeld minstens te halveren, omdat deze jongens, wanneer zij vrij hadden, dusdanige uitgaven konden doen, dat Lausanne en Genève gedurende enige tijd voor hen gesloten zijn geweest. Zo was de gehele kwestie van de Nederlandse vluchtelingen in Zwitserland er een van voortdurend er voor waken, dat men geen smet kon werpen op Nederland, dat in die tijd de goodwill nodig had. Als gezantschap hadden wij die goodwill ook nodig, omdat wij anders de goede elementen nooit hadden kunnen helpen. Het was tenslotte zo, dat ik ongevraagd op het Departement kon binnenlopen en de politie-afdeling kor, vragen iemand b.v. vrij te laten, en in het algemien geloofde zij mij ook, wannerr ik zei, dat deze persoon ziek was. Er werd met ziekte natuurlijk ontzaglijk geknoeid, dat is duidelijk, en het is de mensen ook niet steeds kwalijk te nemen, dat zij het deden. Wij moesten er echter tegen ingaan, want als de Zwitsers het bemerkten, kregen wij helemaal niets meer gedaan.

70651. De **Voorzitter**: Hadden de Zwitsers gelijk, wanneer zij zeiden, dat de jongelui met hun zakgeld te veel lawaai maakten?

A. Absoluut, het was niet waardig. Het waren jonge kerels, en wanneer zij hier zo iets b.v. op Koninginnedag zouden doen, zou ik het niet erg vinden. Tenslotte waren zij mensen uit een land in oorlog,

die over het algemeen waren gekomen met de bedoeling het land te helpen en die voor een groot deel kankeraars en lastige elementen bleken te zijn, de goeden niet te na gesproken, want er zijn grote groepen uitstekende mensen geweest. Ik herinner mij b.v. groepen cadetten uit Breda, maar dit is iets vroeger gebeurd dan de eigenlijke vluchtelingen, die pas midden 1942 is begonnen.

70552. De **Voorzitter**: Hoe was de werkverdeling tussen het Rode Kruis en uw afdeling bij het gezantschap? De vluchtelingen werden toch ook door het Rode Kruis geholpen?

A. Toen ik in October 1942 de zorg voor de vluchtelingen overnam, vond ik twee instanties: de generaal, die onder zich had de jongens, die zich in de werkkampen bevonden, de ongehuwde mannen of zij, die alleen waren gekomen; dit waren dus mensen, die voorbestemd waren naar Londen te worden doorgezonden om daar in dienst te gaan, en daarnaast werden de gezinnen met kinderen onderhouden met geld van het Rode Kruis, door mijn bemiddeling. Als ik mij goed herinner, stuurde ik de heer *de Vos van Steenwijk* iedere maand een rekening voor het bedrag, dat ik had uitgegeven voor de gezinnen.

70553. De **Voorzitter**: Kwam u daarbij ook in aanraking met de heer *Flugi*?

A. De heer *Flugi* was er toen nog niet. Wij hadden later echter niets te maken met de heer *Flugi*.

70654. De **Voorzitter**: Hebt u geen speciale relaties met hem gehad?

A. Ik heb hem enige malen gesproken.

70655. De **Voorzitter**: Kwam de heer *de Vos van Steenwijk* dikwijls in Bern?

A. Ik was dikwijls bij de heer *de Vos van Steenwijk*.

70656. De **Voorzitter**: Kwam hij zelden in Bern?

A. Ik denk eens in de maand.

70657. De **Voorzitter**: Ging hij dikwijls naar het Rode Kruis te Genève?

A. Dat kan ik u niet zeggen. Ik weet wel, dat hij voortdurend met het Rode Kruis in verbinding stond in verband met leveringen van medicamenten, enz.

70658. De **Voorzitter**: Ging hij daarvoor zelf naar Genève of deed hij dit door middel van de heer *Flugi*?

A. Hij ging zelf naar Genève.

70659. De **Voorzitter**: Wat is de heer *Flugi* voor iemand?

A. Dat is heel moeilijk te zeggen, de heer *Flugi* heeft een zekere pushing power. In het begin was de verhouding tussen de heer *de Vos van Steenwijk* en de heer *Flugi* zeer wel. Langzamerhand is daarin verandering gekomen. Door groepen mensen uit Genève werd gestookt.

70560. De **Voorzitter**: Tegen wie?

A. Tegen alles. In Genève heerste een abnormale toestand. Wij hadden daar een voortreffelijke consul, de heer *van Notten*, die werd bijgestaan door de heer *van der Elst*. De samenwerking tussen deze heren en ons bureau is allerprettigst geweest.

70661. De **Voorzitter**: Er doet een verhaal de ronde, dat iemand door toedoen van de heer *van der Elst* in handen van de Gestapo is gekomen en is gefusilleerd. Is u hiervan iets bekend?

A. Dit is zonder de minste twijfel gelogen. Ik heb vijf of zes jaar met de heer *van der Elst* samengewerkt en deze kennende, is dit volkomen uitgesloten. Een andere kwestie kan zijn, dat de heer *van der Elst* deze man waarschijnlijk niet heeft geholpen met iets, dat deze wilde — dit is slechts een suppositie van mij —, en dat deze man het toen op zijn eigen houtje heeft gedaan en in handen van de Gestapo is gevallen.

70562. De **Voorzitter**: De heer *van der Elst* zou hem hebben overgeleverd aan de Zwitserse politie en deze weer aan de Gestapo, waarop hij zou zijn gefusilleerd.

A. Ik acht dit uitgesloten.

Ik zei zoëven dus, dat er in Genève een uitstekend consulaat was. Er waren veel mensen, die toevallig daar „en résidence forcée" woonden, en dit had een belangrijke oorzaak. Zwitserland, met zijn sterke autonomie van de kantons, had deze zaak in de verschillende kantons ook verschillend geregeld. In het begin kwamen er Nederlandse vluchtelingen met geld, die van de Zwitserse autoriteiten te Genève, door bemiddeling van het consulaat, vergunning kregen daar „en résidence forcée" te gaan wonen. Toen op een gegeven ogenblik de Zwitsers zeiden, dat alle mensen in hotelkampen moesten worden ondergebracht, tenzij ze ziek waren of om een andere reden, is er een hele strijd geweest met de mensen, die daar woonden, soms zelfs zonder enige steun van het gezantschap, en die het ellendig vonden, dat ze weer in een hotel zouden moeten wonen. Dit is één van de punten, die kwaad bloed hebben gezet. Ik heb toen de indruk gekregen, dat er partijen waren, die zeer anti-gezantschap waren. Daar de heer *de Vos van Steenwijk* eerst met de gezant en later ook met ons goede vrienden is geworden, was deze houding ook tegen hem gericht. De heer *de Vos van Steenwijk* was iemand, die de vluchtelingen altijd zeer prettig heeft behandeld. Hij heeft deze mensen vaak bij hem thuis genodigd en hij heeft ze dikwijls in de hotelkampen bezocht. Hij heeft met de mensen gesproken en op mijn verzoek heeft mevrouw *de Vos van Steenwijk* een damescomité opgericht, welks leden één- of tweemaal in de week met de vrouwen kwamen spreken, en zij hebben een naaikamer ingericht. De heer *de Vos van Steenwijk* was bovendien de man, door wiens bemiddeling de mensen, die geld uit het buitenland konden laten overmaken, dit ook kregen. U begrijpt dus, dat de heer *de Vos van Steenwijk* in deze kleine gemeenschap werd geacht en gewaardeerd, en hij had de prettige omgangsvormen van de „zeer welwillende heer van het dorp".

De heer *Flugi* en hij hebben spoedig verschil van mening gekregen. Er is correspondentie, waarin de heer *de Vos van Steenwijk* zegt, dat de heer *Flugi* hem kon helpen, maar hij zou de baas blijven. De heer *de Vos van Steenwijk* deed dit de bon coeur, zonder honorarium, en de heer *Flugi* kreeg daarvoor per maand een bezoldiging,

70663. De **Voorzitter**: Weet u hoe groot die was?

A. Die is tenslotte frs. 1500 per maand geweest.

70564. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u met ten slotte?

A. Ik geloof, dat hij die in 1945 heeft gekregen.

In ieder geval weet ik, dat er op de een of andere manier een onprettige verhouding is gekomen tussen de heer *Flugi* en de heer *de Vos van Steenwijk*.

70565. De **Voorzitter**: Hebt u daarin partij gekozen?

A. Neen, daarvoor zag ik de heer *Flugi* niet vaak genoeg.

70566. De **Voorzitter**: Is er weleens een poging gedaan de Joodse vluchtelingen in aparte kampen onder te brengen?

A. Nooit, noch van Zwitserse, noch van Nederlandse zijde. Er is wel een poging gedaan, de mensen, die ritueel leefden, als zij dit wensten, in een apart kamp onder te brengen.

70667. De **Voorzitter**: Wat is er gebeurd met de staatlozen, die uit Nederland kwamen?

A. De staatlozen, die uit Nederland kwamen, waren gescheiden in twee groepen, nl. die gehuwd waren met Hollandse vrouwen en die niet gehuwd waren met Hollandse vrouwen. De groep, die niet met Hollandse vrouwen was gehuwd en dus vol staatloos was, werd gesteund uit een particulier fonds, dat oorspronkelijk is opgericht door de heer *Katz*, de kunsthandelaar uit Dieren, die naar Bazel is gevlucht. Generaal *van Tricht* en ik hadden in het begin al eens gezegd, dat wij het zo zielig vonden, dat mensen, die soms hun gehele opvoeding in Nederland hadden genoten, moesten worden afgewezen, want er was een strikt verbod van de Nederlandse Regering de staatlozen te helpen. De generaal heeft toen voorgesteld eens met de heer *Katz* te praten en naar aanleiding daarvan is het fonds opgericht en langzamerhand aangegroeid. Er zijn allerlei uitgaven gedaan door dit fonds en tenslotte heeft het ook nog geld gekregen van het Joint Distribution Committee, en later heeft dit comité de zaak min of meer overgenomen, omdat het fonds uitgeput raakte.

70568. De **Voorzitter**: Waren de staatlozen voornamelijk Joden?

A. Ik geloof iiitsluitend.

70669. De **Voorzitter**: Het was dus eigenlijk een Joodse aangelegenheid en vandaar, dat men zich met de heer *Kafz* in verbinding heeft gesteld.

A. Ik geloof, dat de heer *Katz* het wel prettig vond iets te doen en zo de steun van het gezantschap te hebben tegenover de Zwitsers.

70670. De **Voorzitter**: Hoe komt het, dat er een zekere controverse is ontstaan tussen u en de commissie van de heer *Gans*?

A. De heer *Gans* was een jonge man van drie of vier en twintig jaar, die „en résidence forcée" te Genève woonde, en hij is door mij aangezocht om de kampen rond te gaan en daar specifiek Joodse problemen te behandelen met de mensen, die daaraan behoefte hadden. Dat is begin 1943 geweest. De heer *Gans* heeft dit met veel ijver gedaan, al was het eigenlijk enigszins tegen de zin van de Zwitsers, want hij maakte op hen niet zo'n serieuze indruk. Ik heb herhaaldelijk opnieuw vergunning moeten vragen voor toegang tot de kampen voor de heer *Gans* en dit is altijd wel gelukt. De toegang is hem altijd verleend en hij heeft dit werk gedaan tot het ogenblik, dat hij een van de ongelukkigigen was, die, omdat de résidence forcée te Genève zou worden opgeheven, hetgeen echter niet is doorgegaan, ook in zo'n hotelkainp zou moeten gaan wonen. De heer *Gans* was zeer ontsteld, dat hij naar zo'n kamp zou moeten verhuizen, en hij heeft het niet geapprecieerd, dat ik hem heb gevraagd of het nu zo erg zou zijn, als hij eens een paar weken in zo'n kamp zou wonen om de stemming, waarover wij niet tevreden waren, eens te peilen. Dit is toen niet doorgegaan, omdat de heer *Gans* er geen plezier in had, hoewel hij altijd zeer sterk opkwam voor de belangen van de Joodse vluchtelingen, ook uit religieus oogpunt.

Begin 1944 is hij gekomen tnet een plan de adressen op te nemen van de mensen, die in Nederland, voorzover bekend, waren weggevoerd naar Duitsland. Wij zijn toen in Genève samengekomen, t.w. enerzijds overste *Stoutjesdijk* en ik en anderzijds de heren *Gans*, *Troostwijk* en *Isaac*, waarbij de laatsten met het plan kwamen een commissie te vormen, die de Coördinatie-Commissie zou worden genoemd. Ik voelde niets voor de Coördinatie-Commissie, omdat mij dit herinnerde aan een Coördinatie-Commissie in Nederland, waarvan de heer *Visser*, president van de Hoge Raad, president was. Ik heb toen gevraagd, wat deze commissie wilde doen en men antwoordde, dat men adressen wilde verzamelen. Men wilde de mensen officieel aanschrijven en om inlichtingen vragen; voorts zei men, dat het een Joodse zaak was. Ik heb toen gezegd, dat het geen Joodse zaak was. Als het nodig was, zou dit door het gezantschap worden gedaan, want het betrof Nederlanders; of dezen toevallig Joods waren, deed er niet toe. Wij hebben dit trouwens altijd zeer sterk gestipuleerd. Ik voelde er niets voor, dat een zo typisch Joods getinte commissie werk ging doen, dat eigenlijk door het gezantschap moest worden gedaan, wanneer het gebeuren moest. Ik zag er echter het nut niet van in, dat zij aan de Nederlandse vluchtelingen in Zwitserland gingen vragen, wie van hun familieleden gedeporteerd waren. Niemand had er wat aan en men wist toch niet wat er met die mensen was gebeurd. De gezant was het hiermede volkomen eens. Ik heb wel gezegd, dat ik het op prijs zou stellen, als de heren zich wilden constitueren tot een commissie van advies voor specifiek Joodse aangelegenheden, want dit was een zaak, waarmede wij altijd enigszins moeilijkheden hebben gehad.

Daarna is er een vergadering geweest, waarbij o.a. ook aanwezig waren de heer *van Dantzig* en de heer *de Vos van Steenwijk*. Hetzelfde is toen nog eens gezegd, waarop de gezant weer heeft geantwoord, dat hij niets voelde voor ern Officiële Coördinatie-Commissie, doch volkomen accoord ging met een adviescommissie. Waarschijnlijk heeft de heer *Gans* naar Londen geschreven — ik weet dit echter niet zeker — en op een goede dag kwam de gezant mij zeggen, dat hij de heer *Gans* had gesproken en dat deze weer zó had aangedrongen, dat hij toestemming had gegeven tot het oprichten van de Coördinatie-Commissie. Ik was toen de kwaaië pier, want iedereen zei, dat, als je maar iets aan de gezant zelf vroeg, het dan gebeurde. De gezant kwam mij zeggen, dat hij eigenlijk een beetje overstag was gegaan. Later is er in de Coördinatie-Commissie verschil van mening ontstaan tussen de heer *Troostwijk* enerzijds en de andere heren anderzijds, want ik herinner mij nog, dat de heer *Troostwijk* bij mij op het bureau is geweest om te klagen. Ik heb mij er echter niet mee bemoeid, want de Coördinatie-Commissie is toen haar gang gegaan.

70671. De **Voorzitter**: Wat deed die commissie?

A. Mensen aanschrijven om hun te vragen of zij ook wisten, wie van hun familieleden gedeporteerd waren en verder, geloof ik, niet.

70672. De **Voorzitter**: Wat werd er met de namen gedaan, die zij ontvingen?

A. Dat kan ik u niet zeggen.

70673. De **Voorzitter**: Er is ons gezegd, dat, nadat u de heren had gezegd, dat u niet voor deze commissie voelde, daar zij eigenlijk het werk deed, dat door de sociale afdeling van het gezantschap werd verricht, de heer *Troostwijk* u een brief heeft getoond van de gezant, waarin stond, dat hij volkomen met het plan akkoord ging en hun daarmede veel succes wenste.

A. Ik kan het mij niet herinneren en het lijkt mij niet waarschijnlijk. De heer *Troostwijk* was juist degene, die op de duur niet meer akkoord ging met de coördinatiecommissie.

70574. De **Voorzitter**: Is het u bekend of de coördinatie-commissie op een gegeven moment heeft voorgesteld, dat de Regering voor de helft de werkzaamheden van het Joint Distribution Committee voor haar rekening zou nemen?

A. Het is mij onbekend. Als het zou zijn gebeurd, zou dit buiten mijn afdeling om zijn gegaan.

70675. De **Voorzitter**: Heeft uw afdeling weleens iets te maken gehad met het zenden van pakketten aan gevangenen in Duitsland?

A. Ik heb te maken gehad met één vorm van pakketzendingen, nl. van mensen, die vanuit een z.g. Freilager in Hamburg of Bremen tegen inzending van Zwitserse francs een pakket konden zenden aan familieleden of gevangenen, ik geloof aan in kampen verblijvenden.

70576. De **Voorzitter**: Waar bevonden zich die gevangenen?

A. In kampen in Duitsland.

70577. De **Voorzitter**: Waren het ook Joden?

A. Speciaal Joden.

70678. De **Voorzitter**: Lukte het?

A. Ik heb daarvoor, in overleg met de gezant, de toestemming niet kunnen geven, omdat het recht inging tegen de bepalingen van de Regering, dat geen buitenlands geld ten goede mocht komen aan de Duitse oorlogvoering.

70679. De **Voorzitter**: U weet dus, dat men dit wilde doen.

A. Ja. De gezant heeft het echter niet goed gevonden en dit was volkomen conform de toen bekende opvatting van de Regering.

70679. De **Voorzitter**: U weet dus, dat men dit wilde doen?

A. Dat weet ik niet. In ieder geval was het mogelijk geld naar Hamburg of Bremen te sturen. Achteraf kan men zeggen, dat men niet eens wist of de mensen, aan wie de pakketten zouden worden gestuurd, nog leefden en of ze de pakketten kregen.

70681. De heer **Stokvis**: Hebt u er bij Londen niet op aangedrongen, deze mogelijkheid te realiseren?

A. Dit is zeker niet door mijn bemiddeling geschied. Of de gezant het zelf heeft gedaan, weet ik niet. Ik kan mij ook niet herinneren, of dit wel aan Londen is gevraagd en of Londen daarop heeft geantwoord.

70682. De **Voorzitter**: Besliste u hierover, of de gezant?

A. De gezant besliste over alles. Ik heb nooit iets gedaan, zonder het eerst de gezant te vragen.

70683. De **Voorzitter**: Deed u uw werk onder verantwoordelijkheid en in opdracht van de gezant?

A. Alles gebeurde onder verantwoordelijkheid van de gezant en elke dag werd er overleg gepleegd.

70684. De **Voorzitter**: Hebt u nog iets bemerkt van de evacuatie door generaal *van Tricht*?

A. Ik heb er niets mee te maken gehad.

70685. De *Voorzitter*: Hebt u er klachten over gehoord?

A. De jongens waren ontevreden, omdat het niet gauw genoeg ging.

70686. De *Voorzitter*: Wat is de reden geweest, dat de vluchtelingen vaak niet met u ingenomen waren?

A. Omdat ik hun politie-agent was en het stootblok tussen hen en de gezant.

70687. De *Voorzitter*: Ook omdat u, wanneer de mensen met klachten kwamen en u deze ongerechtvaardigd achtte, hun dit zei?

A. Zeer zeker. De Regering heeft de heer *van Bylandt*, die toen waarnemend secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken te Londen was, gezonden om de vluchtelingen in Zwitserland te controleren. De heer *van Bylandt* heeft toen allerlei mensen buiten tegenwoordigheid van mij en van de gezant gehoord en hij zal daarover wel een rapport hebben opgemaakt en die betrof juist deze dingen.

70688. De *Voorzitter*: Wanneer is dat gebeurd?

A. Ik vermoed, dat het Augustus 1944 is geweest, want Zuid-Frankrijk moet al bevrijd zijn geweest. De heer *van Bylandt* is gekomen met een officiële opdracht om deze zaken te onderzoeken.

70689. De *Voorzitter*: Waren er bezwaren geuit omtrent het vluchtelingenbeleid?

A. Ik geloof zeer zeker van wel en meen, dat het is gebeurd naar aanleiding van brieven, die naar Engeland waren geschreven, waarin men zei, dat men verschillende dingen niet mocht doen of te kort kwam. Ik denk ook, omdat de Regering, gezien de gelden, die naar Zwitserland werden overgemaakt, wel eens wilde zien, hoe het daar ging.

70690. De *Voorzitter*: Wie was overste *Stoutjesdijk*?

A. Toen ik in October 1942 kwam, heette het, dat generaal *van Tricht* als militair attaché uit Zwitserland zou weggaan. Aan overste *Stoutjesdijk*, gepensionneerd officier van het K.N.I.L., is toen gevraagd, of hij militair attaché wilde worden. Door de een of andere omstandigheid kon de generaal niet meer weggan, omdat in November 1942 Frankrijk helemaal werd bezet. De generaal bleef dus en overste *Stoutjesdijk* was er ook, waardoor weleens moeilijkheden omtrent de competentieverdeling ontstonden. De generaal had oorspronkelijk gezegd, dat ik de zorg voor de burgervluchtelingen op mij zou nemen en overste *Stoutjesdijk* de werkkampen. Doordat de generaal bleef, troonde hij hierboven en daarboven kwam nog eens de gezant, die tenslotte de verantwoordelijke persoon was. Het vlotte niet altijd even goed tussen de gezant en de generaal en dat gaf wel eens moeilijkheden.

70691. De *Voorzitter*: Is het u bekend, waarom juist de heer *de Vos van Steenwijk* de gedelegeerde van het Rode Kruis is geworden?

A. Neen. Hij was er al in 1942, toen ik kwam.

70692. De heer *Stokvis*: Uit uw mededelingen heb ik de indruk gekregen, dat u aan de van de heer *Musy* afkomstige mogelijkheid tot het loskopen van Joden tegen een prijs van frs. 10 000 wel enige waarde hebt gehecht.

A. Mijn zegsman kende ik als betrouwbaar, ik had veel met hem te maken gehad. Hij stond in Bern bekend als een man van gezag in deze materie en hij had een officiële uositie bij het Poolse consulaat en als wij een rustig gesprek van twee uren hebben, dan voel ik mij niet gerechtigd dit als nonsens te beschouwen. Op dit ogenblik ben ik er nog van overtuigd, dat er wel wat inzatz.

70693. De heer *Stokvis*: Op hoeveel schat u het totale bedrag van de niet geïnde vorderingen ter zake van door de Staat aan de vluchtelingen voorgeschoten gelden?

A. Er is uitgegeven frs. 4 293 211. Bij afsluiting van de afdeling vluchtelingen was er een saldo van ruim frs. 49 000. Deze ruim vier miljoen francs is het geld, dat door mijn handen is gegaan en op de een of andere wijze is betaald. Daarbij moeten echter worden gevoegd de niet onbelangrijke bedragen, die de Zwitsers oorspronkelijk van ons hadden te vorderen en waarvoor de Nederlandse Regering zich ook garant heeft verklaard. Dit was een bedrag van nog eens ruim twee miljoen voor de hotelkampen.

70594. De *Voorzitter*: Kwam dit bedrag in aanmerking om door de mensen te worden gerestitueerd?

A. Aanvankelijk zou alles worden gerestitueerd. In Juni 1946 ben ik in den Haag geweest en daar heb ik een uitvoerige bespreking gehad met ambtenaren van Buitenlandse Zaken, van Binnenlandse Zaken, van Sociale Zaken en van Financiën. Daar is nog gezegd, dat er geen aanleiding bestond deze mensen dit geld, voor zover zij het konden betalen, te schenken, te meer daar er van iedereen een persoonlijke rekening aanwezig was, waarop de kleinste uitgaven waren aangetekend. Het was een eeuwigdurende strijd tussen degene, die het geld in handen had, en degenen, die het er uit wilden hebben. Wij hadden kleren ingekocht en wij hielden alles in eigen beheer. Er was een grote administratie, ik had een afdeling met veertien ambtenaren, die frs. 350 per maand verdienden. Zij, die de gehele dag werkten, kregen precies zoveel als bepaalde vluchtelingen, die er niets voor behoeften te doen. Deze mensen hebben zich ongelofelijk verdienstelijk gemaakt, dat ziet u ook aan de afrekening.

70695. De *Voorzitter*: Er was dus gezegd, dat er geen aanleiding bestond de mensen dit geld te schenken, en later hebt u vernomen, dat dit toch is gebeurd. Weet u ook, wie dit heeft uitgemaakt?

A. Dat kan ik u niet zeggen. Als wij het hadden geweten, hadden wij onze administratie geheel anders ingericht. Maar het is altijd de opzet geweest, dat het „voorschotten" betrof. Daarop beriepen zich de uitgewekenen ook: „het is toch ons geld", zeiden ze. „want wij moeten het terugbetalen!"

Mag ik u nog iets zeggen over de kostwinnersvergoeding? Ik weet niet of het u bekend is, dat eind 1944 de mensen, die zich verplicht hadden in militaire dienst te gaan, uit Zwitserland zijn vertrokken. De gezinnen, die achterbleven, kregen kostwinnersvergoeding. Al die jaren waren deze mensen al volkomen onderhouden door de Staat der Nederlanden; de mannen hadden die tijd nooit iets verdiend, er was dus geen wegvallen van inkomsten.

Een ander punt is de geschiedenis van de frs. 160 000, die de Nederlandse Regering tegen het advies van het gezantschap voor de equipe *Polak Daniëls* heeft uitgetrokken. Deze mensen waren gewoon in de kampen opgenomen en van de dag, dat zij tekenden voor de heer *Polak Daniëls*, heeft de heer *Ferwerda* toegestaan, dat zij salaris kregen.

70696. De *Voorzitter*: Weet u hoe hoog die salarissen waren?

A. Deze waren gelijkgesteld aan die, welke men bij mijn bureau kreeg, nl. frs. 350 voor ongehuwden en ongeveer frs. 600 voor gehuwden. Deze mensen volgden enige cursussen en verder deden zij niets. Zij hadden alleen gezegd, dat zij te zijner tijd, als de ambulance zou weggaan, mee wilden gaan, en vanaf dat ogenblik kregen zij salaris. U begrijpt, dat ik mij hieraan ergerde; het was een door-kruisen van alle zuinigheid.

70697. De *Voorzitter*: Was dit in Londen goedgekeurd?

A. Ja.

70698. De *Voorzitter*: Er was dus een opdracht aan de gezant de heer *Polak Daniëls* dit geld beschikbaar te stellen?

A. Ja, en het was natuurlijk door de heer *Polak Daniëls* aan de Regering gevraagd. U weet natuurlijk, hoe het verder met die commissie is gegaan en met de uitgezonden militairen. Er waren er, die al in Frankrijk weglieden en in de zwarte handel gingen, terwijl de groep van dr. *Polak Daniëls* nooit ingezet is en de daaraan ten koste gelegde gelden totaal geen effect hebben opgeleverd. Ik vraag mij af, hoeveel mensen, die door ons zijn opgeleid en wier vrouwen kostwinnersvergoeding kregen, tenslotte werkelijk in Londen zijn aangekomen om dienst te doen.

De *Voorzitter*: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

J. M. R. A. KIJZER.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 16 DECEMBER 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: l en m.

Verhoor van

MATHILDA ANNA CORNELIA VISSER,
oud 48 jaar, wonende te Amsterdam, journaliste.

Zij legt de eed af als getuige.

70599. De **Voorzitter**: Waar bevond u zich toen de oorlog uitbrak?

A. Ik woonde in Parijs en was daar filmcorrespondente van de „Nieuwe Rotterdamse Courant“.

70700. De **Voorzitter**: Waar bent u heengegaan, toen het niet langer mogelijk was om in Parijs te blijven?

A. Op 10 Juni 1940, enige dagen vóór de bezetting van Parijs, ben ik naar het zuiden van Frankrijk gegaan. Ik ben o.a. geweest in Biarritz, waar de heer *Wijnaendts*, die oorspronkelijk advocaat in Parijs was, toen de zaken regelde, omdat daar op dat moment geen Nederlandse consul was. In Biarritz heb ik de leden van het Nederlandse gezantschap te Rome ontmoet, die via Biarritz naar Spanje gingen, behalve de heer *van Tricht*, militair attaché, die in Zwitserland order kreeg om uit de trein te stappen. Dit moet in Juni 1940 zijn geweest. Ik heb nog een gedeelte van de leden van het gezantschap uit Rome voortgeholpen, want het was hier ook weer zo, dat de hoofdpersonen van de legatie met auto's weggingen en de lagere goden maar moesten zien hoe zij wegkwamen. Er waren bijna geen taxi's en toen heb ik aangeboden ze met mijn auto tot de grens bij Irun te brengen. Door Zuid-Frankrijk ben ik via Nice naar Marseille gegaan.

70701. De **Voorzitter**: Bent u te Nice in aanraking gekomen met de consul?

A. Ja, maar ik heb geen last van hem gehad, want ik had geld. Iedere Nederlander, die niet over geld beschikte en om steun vroeg, heeft moeilijkheden gehad met de consul te Nice, de heer *de Kuiper*. Hij gaf de mensen 5 francs per dag, waarvan men niet kon leven. Er is zeer veel over de consul geklaagd.

70702. De **Voorzitter**: Wie heeft over hem geklaagd?

A. Vele Nederlanders, o.a. mevrouw *van Barneveld—Kooy*, Voor degenen, die over geld beschikten, was hij altijd zeer vriendelijk. Ik had genoeg geld om te kunnen leven, dus ik heb geen last van de heer *de Kuiper* gehad. Ik heb nooit iets goeds over de heer *de Kuiper* gehoord van degenen, die niet over geld beschikten.

70703. De **Voorzitter**: Denkt u, dat de consul over geld beschikte om de mensen te helpen?

A. Degenen, die zich op dat moment aan de zuidkust van Frankrijk bevonden, hadden de indruk, dat er in Frankrijk speciaal voor dit doel geld was, waarschijnlijk onder beheer van de heer *Sevenster*, en dat deze misschien te weinig beschikbaar stelde. In ieder geval werd aan degenen, die hulp nodig hadden, te weinig uitgekeerd en soms werden zij zelfs onhebbelijk behandeld.

De **Voorzitter**: Het is bekend, dat consuls niet de beschikking hebben over gelden om uitbetalingen te verrichten. Als zij toch gelden uitbetalen, wordt hun dit dikwijls niet gerestitueerd. Dat geldt niet alleen voor Nederlandse consuls, maar ook voor die van andere nationaliteiten.

A. Op dat moment was er een van Nederland losgesneden groep Nederlanders, waarvoor hulp aanwezig heette te zijn; het was ook bekend, dat er hulp aangekomen was.

70704. De **Voorzitter**: Juist dat laatste is een zaak van belang. Uit de gewone regeling spruit voort, dat de consul het niet mag doen, al verkeerde hij nu in een situatie, waarin het wenselijk was hulp te verlenen. Is het u bekend of aan de consul opdracht was gegeven en de middelen waren verstrekt wél hulp te verlenen?

A. Als er geen opdracht was gegeven, had hij de mensen ook niet met weinig geld geholpen. Ik kan mij niet voorstellen, dat de heer *de Kuiper*, zonder opdracht, geregeld mensen liet komen om steun te trekken.

De **Voorzitter**: Ik heb iemand, die bij mij kwam en geen eten had, ook wel eens vijf gulden gegeven.

A. Dit was geen kwestie van een enkeling, die geen eten had, maar van georganiseerde hulp. Deze hulp moest worden verleend, omdat men de Nederlanders niet van honger kon laten omkomen. Vele mensen waren zonder iets in het zuiden van Frankrijk aangekomen.

70705. De **Voorzitter**: Het is de vraag of men van een honorair consul kan verlangen, dat hij, tegen de instructies in, dus uit zijn eigen kas en met de kans het nooit terug te krijgen, aan mensen geld uitbetaalt.

A. Wat u zegt, zou betekenen, dat er door de Nederlandse Regering niet was gezorgd voor hulp aan de Nederlanders in Zuid-Frankrijk.

70706. De **Voorzitter**: Het is een honorair consul, wanneer hij daarvoor geen instructies en geen geld ontvangt, verboden mensen voor 's Rijks rekening met geld te help-n. Dat is een universele regel.

A. Het gaat hier om een hulpacctie, om het feit, of de Nederlandse Regering gezorgd heeft voor hulp aan de Nederlanders. Niet alleen in Nice, maar ook in Marseille, waar ik 1 Augustus 1940 aankwam, werden, op order van de heer *Sevenster*, bepaalde sommen per dag aan de Nederlanders uitbetaald.

70707. De **Voorzitter**: Daarom vraag ik u uitdrukkelijk of het u bekend is of de consuls opdracht hadden te betalen en of hun daarvoor gelden zijn verstrekt.

A. Het heette, dat zij opdracht daartoe hadden, maar ik heb de orders niet gezien.

De **Voorzitter**: U weet het dus niet, maar u denkt het.

A. Er stond geregeld een file van mensen, die geld kwamen halen, en dit doet veronderstellen, dat men een opdracht had.

70708. De **Voorzitter**: Hoe groot was het bedrag, dat werd uitbetaald?

A. Het was onvoldoende. Bovendien zijn er ook nog andere voorbeelden. Hollandse jongens, die Nederland waren ontvlucht om in militaire dienst te gaan, kregen officieel geregeld steun. Naderhand heette het, dat de heren *van Lennep* en *van Karnebeek* speciaal daarvoor naar Marseille waren gekomen en ook om te zorgen, dat men uit Marseille vertrok. Het vertrek uit Marseille was tweeledig: Zij, die Joods waren, behoefden niet naar Nederland terug: zij, die

niet Joods waren, werden gedwongen naar Nederland terug te gaan. De laatste Rode Kruis-ambulance is December 1940 naar Nederland teruggegaan. De mensen zijn par force teruggegaan, want deden zij dit niet. dan werden zij niet meer gesteund en zouden van honger omkomen.

70709. De **Voorzitter:** Wie waren de heren *van Lennep* en *van Karnebeek*?

A. Zij waren uit Engeland of Lissabon gekomen, juist om deze vluchtelingenkwestie te Marseille te regelen.

70710. De **Voorzitter:** Is de heer *van Lennep* daar gebleven?

A. Toen ik wegging, waren zowel de heer *van Lennep* als de heer *van Karnebeek* er nog. Het is mogelijk, dat de heer *van Karnebeek* heen en weer reisde en dat de heer *van Lennep* er steeds was. In ieder geval heeft het bevreemding verwekt bij de Nederlanders, dat de heren *van Karnebeek* en *van Lennep* hun intrek hadden genomen in het „Hotel de Noailles“, waar ook de Duitse commissie verbleef, Duitse officieren, te meer daar er genoeg hotels waren, waar geen Duitsers woonden.

70711. De **Voorzitter:** Deze heren zijn daar dus gekomen om de zorg voor vluchtelingen te organiseren. Hebben zij dit ook gedaan?

A. In sommige gevallen hebben zij het gedaan, maar het is weleens op een heel wonderlijke wijze gebeurd.

70712. De **Voorzitter:** In sommige gevallen heeft men dus geholpen bij het evacueren van de mensen?

A. Ja, o.a. van de Joden, die ook in het z.g. niet bezette Frankrijk van Vichy gevaar liepen na de afkondiging van de wetten tegen de Joden. Maar dit is gebeurd, toen ik er niet meer was.

70713. De **Voorzitter:** U bent er dus niet bij geweest, toen de Joden werden geëvacueerd?

A. Neen, in mijn tijd werden lijsten opgemaakt van Joodse Nederlanders, die wilden vertrekken, maar van mensen, die ik kende en van wie ik later uit Amerika bericht kreeg, o.a. van familie, hoorde ik van deze evacuatie. Ik weet niet hoe zij zijn weggegaan, maar wel heb ik meegemaakt, dat jongelui, die uit Nederland waren gevlucht om in het Nederlandse leger in Engeland te dienen, naar bezet Nederland werden teruggestuurd.

70714. De **Voorzitter:** Hebt u niet bemerkt, dat er ook een aantal jongelui door de heren *van Lennep* en *van Karnebeek* naar Portugal is gedirigeerd?

A. Neen, maar toen ik eind October, begin November 1940 in Vichy moest zijn ter bespoediging van mijn uitreisvisum, heb ik daar toevallig Polen van het Poolse Rode Kruis ontmoet, die met behulp van de Katholieke Kerk in Spanje een vaste organisatie hadden om mensen weg te helpen. Deze Polen hebben gezegd, dat zij bereid waren ook Nederlanders te helpen, en ik heb daarvan melding gemaakt op ons consulaat.

70715. De **Voorzitter:** Een dergelijke organisatie bestond ook voor Nederland, waardoor honderden personen via Frankrijk en Zwitserland naar Spanje zijn gebracht. Weet u nu precies, wanneer de order werd gegeven om terug te gaan naar Nederland?

A. In November 1940 bestond een dergelijke organisatie nog niet. De order om terug te gaan naar Nederland is gegeven gedurende de herfst van 1940 tot en met December 1940, toen er geen autobussen van het Rode Kruis meer zijn gekomen.

70716. De **Voorzitter:** Is het u ook bekend, van wie deze instructie afkomstig was?

A. De een zei, dat zij van de heer *Sevenster* afkomstig was, en de ander, dat de Regering er op aandrong.

70717. De **Voorzitter:** In ieder geval weet u dus niet, of de instructie inderdaad bestond en, zo ja, van wie zij afkomstig was. Hoeveel mensen zijn er wel teruggegaan?

A. Er gingen autobussen vol. Drie- of viermaal heb ik gezien, dat er autobussen voor het consulaat stonden.

70718. De **Voorzitter:** Waren het allemaal jonge mannen?

A. Neen, ook oudere mensen, soms hele gezinnen.

70719. De **Voorzitter:** Waren er ook mensen bij, die permanent in Zuid-Frankrijk hadden gewoond?

A. Ja, en ook mensen, die er niet permanent hadden gewoond of uit andere delen van Frankrijk kwamen.

70720. De **Voorzitter:** Waar waren zij vandaan gekomen?

A. Dat weet ik niet. Verschillenden waren uit Parijs afkomstig en anderen waren uit Nederland gevlucht.

Ongeveer half September kwamen op het consulaat te Marseille *J. J. van Eeghen* en *Mundi Oberman*. Zij waren samen uit Nederland gevlucht, omdat zij in Engeland bij het Nederlandse leger wilden dienen. Zij kregen heel weinig steun, ik meen, dat zij elk 20 francs per dag kregen, zodat zij op een gegeven ogenblik in een hotelletje aan de oude haven woonden, waar zij een klein kamertje hadden met slechts één bed, omdat zij er geen twee konden betalen. Elke dag gingen zij bij de Algerijnen koeskoes eten, waarmee zij hun maag bedierven, omdat zij te weinig geld hadden om behoorlijk eten te kopen.

70721. De **Voorzitter:** Wie moest in Marseille voor de Nederlanders zorgen?

A. De consul-generaal was de heer *van der Waarden* en de consul de heer *ten Hagen*.

70722. De **Voorzitter:** Hoelang bent u in Marseille geweest?

A. Zes maanden. Om niet te worden teruggebracht naar Nederland, hebben *van Eeghen* en *Mundi Oberman* zich laten demobiliseren in het Franse leger.

70723. De **Voorzitter:** Om zich te laten demobiliseren, moet men toch eerst gemobiliseerd worden?

A. Het was een truc. Zij deden net of zij zonder papieren over de demarcatielijn waren gekomen; de één zei, dat hij afkomstig was uit Afrika en de ander uit Syrië, waardoor het niet opviel, dat zij een accent hadden. Door dit te doen, zouden zij met troepenschepen van gedemobiliseerde militairen Frankrijk kunnen verlaten. Toen *Mundi Oberman* op die manier was gedemobiliseerd, heeft hij zijn kans om weg te gaan, laten verstrijken, omdat *Johnny van Eeghen* zwaar ziek was. In December werd hun de keus gelaten naar Holland terug te keren of geen uitkering meer te krijgen. wat betekende, dat zij moesten verhongeren. *Mundi* heeft lang nagedacht, wat hij zou doen en tenslotte heeft hij gezegd, dat hij zou teruggaan. Naderhand heb ik gehoord, dat hij de autobus, die naar Holland zou gaan, maar eerst nog verder naar het zuiden moest, ontvlucht is en over de Spaanse grens is gekomen, waarna hij in Miranda terecht kwam. In Spanje heeft hij natuurlijk weer last gehad van het gezantschap te Madrid.

De **Voorzitter:** U moet zich bepalen tot hetgeen u zeker weet en zelf hebt gezien.

A. Ik heb gezien, dat *Mundi* in de autobus voor Nederland is gestapt. In die tussentijd had *van Eeghen* kennis gemaakt met een Engelsman, *John Graham*, die hem heeft geholpen. Hij is bij deze Engelsman ingetrokken en deze heeft gezorgd, dat hij te eten kreeg. Eindelijk is hij er in geslaagd een man te vinden, die verstekelingen op schepen hielp, maar daarvoor was geld nodig. Ik heb toen nog de heer *van den Bergh*, het vroegere Eerste Kamerlid, gevraagd, of hij hiervoor geld wilde geven, waarop deze een dochteronderneming van de Unilever in Marseille opdracht gaf een gedeelte van het geld te fourneren. De Engelsen hebben hem nog geld moeten geven om hem weg te krijgen. Zelf heb ik 700 francs bijgedragen om hem te helpen. De heer *van Lennep* heeft toen voor het eerst wat geld afgeschoven uit zijn eigen zak. De heer *van Lennep* was echter een neef van *van Eeghen* en het leek mij dus meer op zijn weg te liggen *van Eeghen* te helpen dan op de mijne, te meer, daar de heer *van Lennep* een behoorlijk salaris ontving en luxueus leefde, terwijl ik zelf als emigrant moeilijk rondkwam.

70724. De **Voorzitter**: Waar bent u na December heen gegaan?

A. Ik ben op 1 Februari 1941 naar Joego-Slavië vertrokken, via Zwitserland, waar ik op het Italiaanse gezantschap in Bern, waar ik het schriftelijk in September had aangevraagd, mijn Italiaanse doorreisvisum moest halen. Om dit visum te verkrijgen, moest ik echter een verklaring kunnen overleggen, dat ik niet Joods was, waarvoor ik bij de heer *van der Waarden* moest zijn, die deze verklaring niet wilde afgeven. Zonder deze verklaring kreeg ik geen visum. Ik heb toen de heer *van der Waarden* op het consulaat een brief gedictieerd, dat ik verklaarde niet Joods te zijn en dat er, aangezien ik als honorabel bekendstond, voor het consulaat geen reden was aan te nemen, dat mijn verklaring onjuist was. Een dergelijk document was natuurlijk heel weinig waard, maar doordat de Italianen het Joodse vraagstuk niet zo zwaar hebben opgevat als de Duitsers, ben ik er doorheen gekomen.

70725. De heer **Stokvis**: Wilde de heer *van der Waarden* ook niet verklaren, dat hij er van overtuigd was, dat u niet Joods was?

A. Neen.

70726. De heer **Stokvis**: Hij wilde dus alleen verklaren dat door u aan hem bepaalde mededelingen ten deze waren gedaan.

A. Hij wilde dit doen, omdat dit niet werd verboden door de Regering. Hij zei, dat de Regering had verboden verklaringen af te geven, dat men niet Joods was, aangezien bij ons gern wettelijk verschil tussen Joodse en niet Joodse staatsburgers bestond.

70727. De **Voorzitter**: De Regering heeft verboden verschil te maken tussen Joodse en niet Joodse Nederlanders.

A. Dat is iets heel anders, maar dit was de uitleg, die de consul er aan gaf.

70728. De **Voorzitter**: Bent u toen naar Zwitserland gegaan?

A. Ik ben via Zwitserland naar Joego-Slavië gegaan. Nadat ik het transitvisum bij het Italiaanse gezantschap te Bern had gehaald, ben ik meteen naar het Nederlandse gezantschap gegaan, waar ik de gezantschapssecretaris, de heer *van Lynden*, heb gesproken. Ik wilde hem het een en ander zeggen over het geval van de Hollandse jongens in Marseille, die niet werden doorgestuurd. Dat was 3 Februari 1941. Ik meende, dat het mijn plicht was te waarschuwen, dat deze jongens, die mobiliseerbaar waren, niet werden doorgestuurd naar Engeland of werden teruggestuurd.

70729. De **Voorzitter**: Bent u in Genève geweest?

A. Later; niet op deze doorreis.

70730. De **Voorzitter**: Hebt u later in Zwitserland nog met verschillende instanties te maken gehad?

A. Ja. Met het gezantschap te Bern heb ik enige ervaring opgedaan naar aanleiding van hulp, die ik mijn moeder in Nederland wilde bieden. Mijn vader was in Februari 1942 gestorven, mijn broer was in September 1942 om het leven gebracht, dus mijn moeder was alleen. In Zwitserland heb ik gezorgd een Zwitsers visum voor mijn moeder te krijgen, in de hoop haar op de ern of andere manier daar te laten komen. Ik ben toen in aanraking gekomen met de handel in Joden. Het stuitte mij tegen de borst en ik was daartegen, doch meende, dat ik niets moest verzuimen, om mij later geen verwijten te maken. Daarbij heb ik te maken gehad met iemand, die in Amsterdam en Zurich woonde en van Zwitserse nationaliteit was. Hij en een Zwitserse advocaat hebben onderhandeld. Helaas ben ik hun namen vergeten.

70731. De **Voorzitter**: Trachtten zij Joden vrij te kopen?

A. Het heette, dat, wanneer men een bepaald bedrag aan Zwitserse francs betaalde, de betreffende persoon een visum kreeg om uit Nederland te vertrekken.

70732. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Vóórdat Radio Oranje dit heeft verboden, ik meen in November 1942.

70733. De **Voorzitter**: Wat werd er precies gezegd?

A. Ik heb zelf door de radio gehoord, dat er werd gezegd, dat er een bedrag van enige millioenen aan buitenlandse deviezen door enige Joodse families buiten Nederland bijeen werd gebracht om een aantal Joden uit Nederland vrij te kopen. Er is toen voor gewaarschuwd, dat dit waarschijnlijk een zaak was, die niet deugde, en door de radio werd verzocht dergelijke onderhandelingen af te breken.

70734. De **Voorzitter**: Hebt u aanwijzingen, dat dergelijke transacties mogelijk waren?

A. Eén transactie is mij bekend, nl. van de heer *Fentener van Vlissingen*, die 50 000 Zwitserse francs heeft betaald om zijn Joodse secretaresse uit het land te krijgen. Deze Joodse secretaresse heb ik later zelf in Zwitserland gesproken.

70735. De **Voorzitter**: Hebt u nog enig ander voorbeeld van deze transacties gezien of gehoord?

A. Een groot aantal familieleden van de heer *Katz*, die zich toen in Basel bevond, en hij zelf zijn over de grens gekomen. De heer *Katz* heeft zijn schilderijen aan de Duitsers verkocht en daarvoor mocht een groot aantal familieleden van hem uit Nederland vertrekken. Zij gingen over de zuidgrens in de richting Portugal. Mejuffrouw *Troostwijk*, zo heette de secretaresse van de heer *Fentener van Vlissingen*, is naar Zwitserland gegaan.

70736. De **Voorzitter**: Het is dus inderdaad gebleken, dat door verschillende transacties Joden uit Nederland zijn vrijgekocht?

A. Ja.

70737. De **Voorzitter**: Hoeveel moest u betalen?

A. Men had mij gezegd, dat ik eerst laag moest bieden, dus ik ben met 20000 francs begonnen en waarschijnlijk was ik ook tot 50000 francs gegaan.

70738. De **Voorzitter**: Dat gebeurde niet alleen in Zwitserland, maar ook hier?

A. Deze man reisde heen en weer en naar het heette, zou hij het dan in Nederland met de Duitse autoriteiten in orde maken.

70739. De **Voorzitter**: Hebt u succes gehad?

A. Neen. Allereerst verkeerde ik in de moeilijkheid, dat ik niet over geld in Zwitserland beschikte. Ik wist, dat mijn vader en moeder Nederlandse effecten op een bank in Engeland hadden gedeponeerd. Met behulp van de heer *Richard Polak* te Lausanne kreeg ik van die bank een afschrift van de effecten en op deze effecten trachtte ik geld te lenen, toen juist deze berichten door de radio werden omgeroepen. Ik heb kort daarop een brief van mijn moeder ontvangen, waarin zij mij schreef, op een wijze, die voor mij begrijpelijk was en niet voor de censuur, dat zij weigerde verder iets in die richting te ondernemen, omdat zij niet wilde, dat aan de vijand deviezen werden verschaft, waarmee deze de kogels kon maken, die Hollandse jonge mannen net als mijn broer zouden treffen. Met andere woorden, zij wilde niet, dat de Duitsers deviezen kregen om oorlogstuig te vervaardigen.

De **Voorzitter**: Wij spraken er zoëven over, welke ervaringen u met het gezantschap had opgedaan.

A. Dit is de eerste poging, die ik voor mijn moeder heb gedaan. Daarna is mijn moeder naar Barneveld gegaan. Ik wist eerst niet wat dit was. De heer *Visser 't Hooft* te Genève heeft mij toen verteld, dat daar een kamp was. Ik heb toen gezegd, dat ik deze zaak niet vertrouwde, waarop hij mij heeft geantwoord, dat men het daar goed had en dat het een uitstekende oplossing was. Het is mij toen opgevallen, dat hij dit zei. Op mijn vraag, wie dit kamp in Barneveld garandeerden, moest hij erkennen, dat het de Duitsers waren. Voor mij was een Duitse garantie geen garantie.

70740. De **Voorzitter**: Velen, die in Barneveld zijn geweest, leven nog. Zij zijn via Theresienstadt weer teruggekomen.

A. In Frankrijk schijnt net zoiets te zijn geweest, maar daar zijn de z.g. bevoorrechte Joden het allereerst door de Duitsers gedepoteerd — zo had ik vernomen — en zij zijn niet teruggekomen.

Najaar 1943 kreeg ik bericht, dat mijn moeder van Barneveld naar Westerbork was overgebracht. Ten einde raad heb ik toen een telegram gezonden aan de Koningin, in de mening, dat ik, aangezien mijn moeder door de positie van mijn vader, mr. L. E. Visser, president van de Hoge Raad, de Koningin enige malen had ontmoet, Haar wel een dergelijk telegram kon sturen. Op dit telegram is twee weken later antwoord gekomen door middel van een telegram van de Nederlandse Regering te Londen aan ons gezantschap te Bern. Ik ben toen naar Bern geroepen, waar ik de heer van Lynden heb gesproken. De heer Bosch van Rosenthal had bijna nooit tijd, zodat ik meestal met de heer van Lynden sprak. De heer van Lynden heeft mij toen het telegram voorgelezen, waarin stond, dat men op alle manieren prof. Meijers en mijn moeder moest trachten te redden. Volgens mij betekende dit niet, dat men alleen maar moest spreken met enige bekende mensen in Zwitserland, doch ook, dat men gebruik moest maken van illegale wegen. Welke de illegale wegen waren, was mij niet bekend, maar dat zij bestonden, had ik gehoord. De heer van Lynden ontkende toen, dat zij bestonden, en hij stelde voor, zich te wenden tot de President van het Internationale Rode Kruis, tot de heer Guerrero, die president was van het Internationale Hof van Justitie, enz. Ik had deze bezoeken al afgelegd, niet omdat ik er enig nut in zag, maar wel omdat ik meende, dat ik mij zelf dan later niet behoefde te verwijten, dit te hebben verzuimd.

78741. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat behalve legale ook illegale wegen moesten worden bewandeld. U zei, dat u illegale manieren bekend waren; bedoelde u daarmee het geval-Katz en het geval van mejuffrouw Troostwijk?

A. Neeri. Ik weet, dat er in de richting van de heer Visser 't Hooft en de heer van Niftrik illegale wegen naar Nederland waren.

70742. De **Voorzitter**: U bedoelt dus, dat prof. Meijers en uw moeder op een of andere wijze naar Zwitserland hadden kunnen worden gebracht?

A. Eventueel. Er zijn verschillende mensen uit de kampen gehaald. De heer van Lynden zei echter, dat er geen illegale wegen bestonden. Maar ik had gehoord, dat ook uit Westerbork mensen langs illegale wegen waren weggekomen.

70743. De heer **Stokvis**: Mede door toedoen van het gezantschap?

A. De organisaties, waaraan ik dacht, hadden in ieder geval te maken met de heren Gans, van Niftrik en Visser 't Hooft.

Ik heb de heer van Lynden toen ook gezegd, dat er m.i. nog een mogelijkheid bestond om prof. Meijers en mijn moeder te helpen door middel van de z.g. Palestinapapieren. Ik vroeg, of het niet mogelijk was de Engelse Regering voor te stellen enige mensen, die Palestina binnen mochten en aan wier redding de Nederlandse Regering veel was gelegen, voor te stellen, reeds bij voorbaat de Palestijnse nationaliteit te geven, waardoor zij staatsburgers van een wel vijandelijk, maar niet bezet land zouden worden, wat verschil in hun behandeling zou uitmaken.

70744. De **Voorzitter**: Er zijn vele Palestinapassen uitgeschreven, die via Zweden naar Berlijn zijn gezonden, maar tot nu toe hebben wij niemand kunnen ontdekken, die op zo'n pas naar Palestina is kunnen komen.

A. Daar ging het niet om. Ik wist wel zeker, dat noch mijn moeder, noch prof. Meijers zich in Palestina wilden vestigen. Ik heb voorgesteld te trachten in overleg met de Engelse Regering gedaan te krijgen, dat deze mensen als het ware fictief als Palestijns onderdaan werden beschouwd, waardoor zij tot het Engelse Gemenebest zouden behoren met een soort garantie, dat de kwestie na de oorlog zou worden gesteld. De heer van Lynden heeft beloofd, dat hij een en ander in een cijfertelegram zou overbrengen, maar ik geloof niet, dat hij het heeft gedaan.

De **Voorzitter**: U moest natuurlijk alles proberen.

A. Ik was er van overtuigd, dat zij nooit in Palestina wilden wonen, maar het was mij te doen om een nationaliteit van een niet bezet vijandelijk land, waardoor zij misschien konden worden beschermd tegen deportatie of voor het Rode Kruis bereikbaar waren. Dit plan stuitte ook daarom op de heer van Lynden, omdat hij vond, dat dit niet normaal was en niet de gewoonte. Na lang praten heeft hij er toen in toegestemd een cijfertelegram naar Londen te sturen, maar ik heb niet de indruk, dat het is gebeurd, want ik heb er nooit antwoord op gekregen.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

M. A. C. VISSER.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 21 DECEMBER 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

ALEID GERHARD VAN TRICHT,
oud 63 jaar, wonende te Voorburg,
gepensionneerd luitenant-generaal-titulair,
oud-militair attaché aan het Nederlandse gezantschap te Bern.

Hij legt de eed af als getuige.

70745. De **Voorzitter**: U weet waarschijnlijk wel ongeveer, waarover wij gaarne met u willen praten?

A. Ik meen over het vluchtelingenvraagstuk in Zwitserland.

70746. De **Voorzitter**: Ja, en wat u verder weet over hetgeen daar is geschied met Nederlanders, die daar al of niet vrijwillig verbleven. Was u reeds in Zwitserland vóórdat de oorlog uitbrak?

A. Ja, ik ben daar in April 1930 aangekomen. Begin April ben ik uit Nederland vertrokken als militair attaché zowel in Zwitserland als in Italië. Ik ben eerst een dag of tien te Bern gebleven, waarna ik naar Rome ben doorgegaan. Toen Italië in oorlog kwam, ben ik naar Bern teruggekeerd. Dat was ongeveer Juni 1940.

70747. De **Voorzitter**: Er is ons verteld, dat men u, toen u, terugkomende uit Rome, naar uw andere bestemming wenste door te reizen, in Bern uit de trein heeft gehaald — of dat u uit de trein is gestapt om de een of andere reden —, blijkbaar om daar enige kritiek in te leggen.

A. Dat is natuurlijk volmaakt onjuist.

70748. De **Voorzitter**: Daarom wilde ik gaarne van u vernemen of dit het geval is geweest.

A. Daar is helemaal geen sprake van geweest. Ik was geaccrediteerd in Rome en in Bern. Toen ik in Rome niet meer kon blijven, ben ik naar Bern teruggekeerd.

70749. De **Voorzitter**: Dit geschiedde dus geheel normaal binnen het kader van uw positie?

A. Ja, er is nooit sprake van iets anders geweest.

70750. De **Voorzitter**: Hebt u zich, toen u voor de tweede maal in Bern aankwam, al spoedig met de vluchtelingenvraagstukken beziggehouden?

A. Neen, dat is pas later gebeurd. De eerste vluchtelingen zijn eerst in midden 1941 gekomen.

70751. De **Voorzitter**: Is er niet dadelijk na de Nederlandse capitulatie een vrij groot aantal naar Zwitserland gekomen om zich aan de Regering in Londen aan te bieden?

A. Neen, dat is pas in Augustus 1941 begonnen

70752. De **Voorzitter**: Hoe dacht de Zwitserse Regering daarover? Opperde zij dadelijk bezwaren of stemde zij er mee in?

A. Aanvankelijk kwamen er jongelui, officieren en cadetten, die naar Engeland wilden doorgaan. Daartegen is nooit enig bezwaar gemaakt. Men apprecieerde dit wel. Al vrij gauw, in begin 1942,

waren er al een vijftigtal vluchtelingen. Men zag, dat zij niet zo gauw zouden kunnen doorgaan en torn kwamen de bezwaren. Ik werd al dadelijk op het Departement geroepen om de mededeling aan te horen, dat dat zo niet kon doorgaan. Er was toen een familie van 8 personen gekomen, wat men heel erg vond.

70753. De **Voorzitter**: Waarom vonden zij dat zo erg?

A. Economisch verkeerden de Zwitsers in grote moeilijkheden, vooral wat de voeding betrof, en men was bang, dat er veel mensen zouden komen. Van andere naties waren er ook al vluchtelingen, Polen, Fransen, enz.

70754. De **Voorzitter**: Waren er al grote aantallen vluchtelingen van andere landen?

A. Er was een hele Poolse divisie. Ik weet niet precies hoeveel er waren.

70755. De **Voorzitter**: Waar werden de Nederlanders ondergebracht gedurende de tijd, dat zij moesten wachten?

A. In het begin werden zij allemaal naar Genève doorgestuurd, waar zij in pensions of op kamers konden wonen.

70756. De **Voorzitter**: Zorgde de consul daarvoor?

A. Ja.

70757. De **Voorzitter**: Wie was de consul in die tijd?

A. De heer *van Notten*; degene, die het werk feitelijk deed, was de heer *van der Elst*.

70758. De **Voorzitter**: Deed de heer *van der Elst* dit werk goed?

A. Ja, hij heeft het buitengewoon goed gedaan.

70759. De **Voorzitter**: Men heeft ons hier verteld, dat de heer *van der Elst* zich eens ontstemd heeft gevoeld ten aanzien van een jonge Nederlander, waarom hij die jonge man aan de Zwitserse politie heeft overgedragen, ten gevolge waarvan deze jonge man in handen van de Gestapo is gevallen en gefusilleerd. Men zou dit de heer *van der Elst* verschrikkelijk kwalijk hebben genomen. Wat moet ik daarvan denken?

A. Ik geloof niet, dat de heer *van der Elst* ooit iemand aan de politie heeft overgeleverd. Dat wil zeggen, wanneer de mensen bij mij kwamen, gaf ik ze ook over aan de Zwitserse politie. Wanneer iemand zich bij mij meldde, wat vaak gebeurde — ze kwamen dan rechtstreeks naar Bern, naar mij —, moest ik de politie daarvan in kennis stellen; de mensen konden daar niet illegaal leven. Wanneer de mensen bij de Zwitserse politie waren aangegeven, waren zij altijd volkomen veilig.

70760. De **Voorzitter**: U is dus niets bekend van gevallen, waarin de politie mensen aan de Gestapo heeft overgeleverd?

A. Neen. Er zijn daar vervelende dingen gebeurd, maar ik weiger te geloven, dat de heer *van der Elst* daar ook maar enigszins bij betrokken is geweest. Een politiemans in Genève is een tijdlang heel ruw opgetreden en heeft verschillende mensen de grens overgejaagd. Een enkeling schijnt in handen van de Duitsers te zijn gevallen, is misschien ook doodgeschoten, maar daar weet ik niets van.

70761. De heer **Stokvis**: Over welke grens joeg hij ze?

A. Over de grens naar Frankrijk, bij Genève.

70762. De **Voorzitter**: Bedoelt u Vichy-Frankrijk?

A. Ja.

70763. De Voorzitter: Daardoor konden zij waarschijnlijk in handen van de Duitse politie vallen?

A. Ja, er zijn er ook in handen van de Duitse politie gevallen, dat heb ik wel gehoord, maar niet, dat er mensen zijn doodgeschoten. Ik geloof dat ook niet, want van de meesten heb ik later nog wel iets gehoord.

70764. De voorzitter: Zijn er van Nederlandse zijde pogingen aangewend om de Zwitsers een andere houding te doen aannemen bij het toelaten van Nederlanders in Zwitserland? Wij hebben hier verhalen gehoord van mensen, die na heel veel moeite eindelijk over de grens waren gekomen en daarna weer werden teruggestuurd.

A. Wij hebben voortdurend getracht — en dan bedoel ik hier voornamelijk de gezant, omdat dit vooral op de weg van de gezant lag — om daarin verbetering te brengen.

70765. De Voorzitter: Bij welke autoriteiten is dit verzocht?

A. In de eerste plaats bij het hoofd van politie. Ik meen, dat de gezant ook enige malen bij de Bondsraden is geweest. De Bondsraden zijn in Zwitserland wat hier de Ministers zijn.

70766. De Voorzitter: Heeft dit succes gehad?

A. Ze wilden eigenlijk wel, maar ze waren erg bang, dat er te veel mensen zouden komen. Ze hebben bepaald getracht, vooral Joden buiten te houden.

70767. De Voorzitter: Waren ze daarbij bang voor de Duitsers of was het een anti-semitische houding?

A. Ze waren niet bang voor de Duitsers, maar ze vreesden met de Joden te blijven zitten. Vroeger althans waren de Zwitsers bepaald anti-semitisch. Er is een bekend verhaal, dat Nederland in ongeveer 1878 een of ander tractaat met Zwitserland heeft geweigerd, omdat de Zwitsers de Joden zo slecht behandelden. Dit verhaal, dat ik heb gehoord, bewijst wel, hoe de Zwitsers er tegenover stonden. Er waren oorspronkelijk maar ongeveer 3000 Joden in Zwitserland. Men was bang, dat er te veel uit andere landen bij zouden komen, waarmee ze zouden blijven zitten.

70768. De Voorzitter: Hiervan was dus gebrek aan eten niet de hoofdrede?

A. Dat speelde natuurlijk ook een rol. De douane had opdracht deze mensen tegen te houden. Wij hebben toen voor elkaar gekregen, dat mensen, die de militaire status hadden, wel zouden worden toegelaten; ook mensen, die om politieke redenen gevaar liepen, wanneer zij in handen van de Duitsers zouden vallen, zouden worden toegelaten. Voor de Joden hebben wij natuurlijk alles gedaan, wat wij konden.

70769. De Voorzitter: Bij de grens werden er toch ook mensen teruggestuurd, wat niet door de douane geschiedde?

A. Het schijnt toch hoofdzakelijk door de douane te zijn geschied. Wanneer de mensen niet in handen van de douane vielen, kwam het meestal wel in orde.

70770. De Voorzitter: Loopt de douane in Zwitserland in een uniform, dat veel op dat van de militairen lijkt?

A. Ik moet u eerlijk zeggen, dat ik niet aan de grens ben geweest.

70771. De Voorzitter: U zult in Zwitserland toch wel douane hebben gezien?

A. De Zwitserse militairen hadden grijze uniformen, maar ik meen, dat de douane andere uniformen had. Ik weet dat echter niet meer precies.

70772. De Voorzitter: Liepen ze met een geweer?

A. Dat weet ik niet.

70773. De Voorzitter: Wij hebben hier gehoord, dat het publiek in Zwitserland zich nogal heeft geërgerd aan hun wijze van optreden tegen de vluchtelingen, die in Zwitserland wilden binnenkomen en die gevaar liepen, indien zij werden geweigerd.

A. Ergerden de Zwitsers zich hieraan?

De Voorzitter: Het Zwitserse publiek zou zich hieraan hebben geërgerd.

A. Nadat in Juli 1942 de grote stroom van Joden in Zwitserland binnenkwam na de vervolgingen hier in Nederland, vonden de Zwitsers het te erg worden. Daarom heeft het hoofd van politie, bij afwezigheid van de Bondsraad van Justitie, de grens gesloten, wat natuurlijk bij de grens ontzettende ellende gaf, omdat de mensen, die daar aankwamen, niet mochten worden binnengelaten. In de Zwitserse pers is door het Zwitserse publiek hieromtrent zodanige herrie gemaakt, dat hij binnen 14 dagen die opdracht moest in trekken. Men heeft er zich tot het uiterste voor ingespannen, dat dit zou gebeuren.

70774. De Voorzitter: Bemoeide u zich daar met alle vluchtelingen of alleen met degenen, die voor militaire dienst in aanmerking kwamen?

A. Tot einde 1942 heb ik mij bemoeid met alle vluchtelingen.

70775. De Voorzitter: Wanneer zij werden ondergebracht in pensions of andere gelegenheden, dan was daarvoor geld nodig. Dat hadden de vluchtelingen toch niet altijd zelf?

A. Ze hadden bijna geen van allen geld.

70776. De Voorzitter: Zij moesten daaraan dus worden geholpen.

A. Ja.

70777. De Voorzitter: Waar kwam dat geld vandaan?

A. Dat kreeg ik van het gezantschap, dat het uit Londen kreeg.

70778. De Voorzitter: Moest dat in Londen worden aangevraagd?

A. Ja. Langzamerhand, toen er zoveel vluchtelingen kwamen, kreeg het gezantschap voor alle uitgaven ongeveer 4 ton in de maand aan Zwitserse francs. Dat was niet alleen bestemd voor de vluchtelingen, maar voor iedereen, die in Zwitserland woonde en afhankelijk was van geld over de clearing uit Nederland of Indië. Deze mensen moesten allemaal worden ondersteund. Wat aan de vluchtelingen werd uitgegeven, weet ik niet precies. Wij hebben hiermee wel eens grote moeilijkheden gehad, omdat men vanuit Londen geen geld stuurde, of liever gezegd, omdat de Engelsen onze Regering niet toestonden geld te sturen.

70779. De Voorzitter: Hoe weet u, dat de oorzaak bij de Engelsen lag?

A. Ik herinner mij wel, dat door de gezant hierover telegrammen zijn gewisseld met Engeland. Ik heb van de gezant altijd gehoord, dat er moeilijkheden rezen bij het overmaken van Zwitserse francs. De Engelsen maakten hiertegen bezwaar.

70780. De Voorzitter: De Regering maakte dus geen bezwaren tegen de bedragen, die werden uitgegeven voor de vluchtelingen?

A. Neen. De Regering heeft natuurlijk aangedrongen op grote zuinigheid, die trouwens werd betracht. De Regering heeft niet gezegd, dat wij het met veel minder moesten doen.

70781. De Voorzitter: Werd dat geld als voorschot of als steun aan de Nederlanders verstrekt?

A. Het werd verstrekt als steun, maar er werd altijd bij gezegd, dat de Nederlandse Regering later zou beslissen, of het moest worden terugbetaald. Wij hadden daarover van de Regering toen nog geen uitspraak, maar de Regering had natuurlijk niet de plicht om die mensen gedurende hun verblijf in Zwitserland te onderhouden en de Regering had dus het recht om die gelden later terug te vorderen.

70782. De Voorzitter: Werd dat aan de mensen bij de betaling verteld? Stond er op de kwitantie een clause in deze geest?

A. Ja. Ze moesten iets tekenen, waarop stond, dat ze het waarschijnlijk later zouden moeten terugbetalen.

70783. De **Voorzitter**: Ze wisten dus allemaal, dat die eis tot hen kon worden gericht?

A. Ja.

70784. De **Voorzitter**: U hebt zoëven verteld, welke categorieën Nederlanders naar Zwitserland kwamen of daar reeds waren. Waren degenen, die als vluchteling naar Zwitserland kwamen, ook allemaal bereid naar Engeland te gaan?

A. Praktisch wel.

70785. De **Voorzitter**: We hebben hier weleens gehoord, dat er vluchtelingen zogenaamd als Engelandvaarders kwamen, maar die, wanneer zij aan de beurt waren om naar Engeland te gaan, bezwaren maakten.

A. Ik kan me geen geval herinneren, dat iemand bepaald bezwaren heeft gemaakt. Er zijn weleens vluchtelingen gekomen met hun gezin met kinderen; deze vluchtelingen waren wel bereid om te gaan dienen, maar wilden wel graag wachten tot de grenzen open waren, zodat ze niet die gevaarlijke tocht naar Engeland behoeften te maken. Over het algemeen waren ze allemaal altijd bereid.

70786. De **Voorzitter**: Hebt u degenen, die bereid waren, ook weg gekregen?

A. Gedeeltelijk, maar het ging langzaam. In totaal heb ik er ongeveer 250 weg kunnen krijgen. Tegen het einde van de oorlog kwamen er steeds meer vluchtelingen dan er weggingen, zodat wij er 500 overhielden. Deze mensen waren vaak van dienstplichtige leeftijd en waren heel boos, dat zij niet eerder hadden weggekund.

70787. De **Voorzitter**: Wat waren de moeilijkheden bij het naar Engeland gaan?

A. Ze moesten clandestien over de Pyreneeën naar Spanje reizen. Dat was een zeer gevaarlijke tocht. Dit kon niet op eigen gelegenheid gebeuren. Er moest een organisatie zijn om de mensen te helpen. Die organisatie kon echter niet al te veel mensen krijgen, want wanneer er te veel mensen op die weg zouden worden gezonden, zouden de Duitsers er ook weer achter komen, wat ook eenmaal is gebeurd.

70788. De **Voorzitter**: Is dat het geval met die boerderij, waarvan de boer de mensen heeft gehouden met de waarschuwing, dat hij onder verdenking van de Duitsers stond?

A. Het geval, waarop ik doel, is vlak bij de Spaanse grens gebeurd. Er is toen een razzia in Toulouse geweest, waarbij een aantal vluchtelingen werd opgepakt. Dat is met één groep gebeurd. De andere groepen zijn altijd goed doorgekomen.

70789. De **Voorzitter**: Van die 250 zijn er dus maar enkelen niet goed aangekomen. Zijn deze mensen in Spanje of Portugal nog opgehouden?

A. Nadat ze daar een tijd zijn vastgehouden, zijn ze tenslotte doorgeslagen. Sommigen hebben daar ergerlijk lang moeten blijven.

70790. De **Voorzitter**: Die weg was dus in Frankrijk georganiseerd?

A. Ja, die organisatie werkte reeds lang vóórdat ik er mee begon, onder de heer *Weidner*. Hij zorgde, dat de mensen vanuit Genève langs bepaalde adressen tot de Pyreneeën konden komen, en met gidsen werden ze over de Pyreneeën geleid. Met de gidsen heeft het aanvankelijk weleens moeilijkheden gegeven. De vluchtelingen moesten dan wachten. De mensen, die ik heb weggestuurd, zijn praktisch allemaal aangekomen, behalve dan die ene groep. Bij het vertrek hield ik allereerst rekening met de datum van aankomst in Zwitserland. Die het eerst aankwamen, gingen ook meestal het eerst door. Degenen, die reeds militair waren geoefend, hadden voorrang en dan verder ook degenen, die in aanmerking kwamen om in militaire dienst te gaan.

70791. De **Voorzitter**: Herinnert u zich ook een zekere heer *Beets*?

A. Jawel. Ik meen, dat hij reeds vóór de oorlog in Zürich studeerde. Ik heb eenmaal een groep studenten laten vertrekken. De mensen, die uit Holland kwamen en die in Zwitserland illegaal moesten leven en het niet zo prettig hadden, moesten voorgaan bij studenten, die in Zürich studeerden. Er was toen een groepje afgestudeerd, dat ik heb laten vertrekken.

70792. De **Voorzitter**: De heer *Beets*, die hier uit andere overwegingen is gehoord, namelijk omdat hij later bij de N.O.R.R., een aankooporganisatie in Londen, werkzaam is geweest, heeft ons hier verteld, dat hij onnodig zeer lang heeft moeten wachten en dat hij daarom tenslotte maar op eigen houtje is vertrokken.

A. Dat is mogelijk. Ik herinner mij wel, dat ik enige jonge ingenieurs heb laten vertrekken. Ik meende, dat de heer *Beets* daar ook bij was, maar het is ook best mogelijk, dat de heer *Beets* op eigen houtje is gegaan.

70793. De **Voorzitter**: Was het niet erg riskant om op eigen houtje te gaan?

A. Heel dikwijls mislukte het. Ik gaf daarbij geen hulp. Ik stelde mij op het standpunt, dat die jongelui te belangrijk voor het vaderland waren om lukraak hun leven te gaan riskeren in Frankrijk, vooral omdat de mogelijkheid bestond daar niet levend doorheen te komen.

70794. De **Voorzitter**: Naar ik heb vernomen, heeft de heer *Weidner* ook aan die weg door Frankrijk medegewerkt.

A. Ja. Enerzijds was hij met de organisatie naar Nederland belast, anderzijds liet hij de mensen over de grens naar Spanje brengen.

70795. De **Voorzitter**: Het zal wel geld hebben gekost om dit gedaan te krijgen. De mensen, die gidsendiensten verrichtten, en degenen, die vluchtelingen opnamen in hun woning of boerderij, moesten toch worden betaald?

A. Dat heeft toch niet zo heel veel gekost. Ik herinner mij niet meer precies hoeveel. Zo nu en dan kreeg ik een afrekening van de heer *Weidner*. De mensen gingen in een grote groep met een enkele gids. Zodoende werden dat geen grote bedragen. De heer *Weidner* rekende altijd met mij af.

70796. De **Voorzitter**: Dit geld stond dus ook onder uw beheer?

A. Ja.

70797. De **Voorzitter**: Zorgde u ook voor de nagemaakte Franse legitimatiebewijzen?

A. Dat liet ik weer doen door iemand in Genève.

70798. De **Voorzitter**: Wij hebben hier gehoord, dat die papieren erg slecht waren.

A. Dat is wel mogelijk, maar de oorzaak hiervan is gelegen in het feit, dat deze legitimatiebewijzen in Frankrijk ieder ogenblik werden veranderd.

70799. De **Voorzitter**: Wij hebben hier een verhaal gehoord van iemand, die werd aangehouden en wiens papieren eigenlijk helemaal niet goed waren, maar die heeft geboft, omdat het pikdonker was.

A. Over het geheel genonien waren ze wel goed. De heer *van Niftrik* zorgde voor deze papieren in Genève.

70800. De **Voorzitter**: Wat was de heer *van Niftrik*?

A. Hij is ingenieur en fabrikant te Putte in Brabant op de Belgische grens. Hij is ook uit Nederland gevlucht, nadat hij uitstekend werk had verricht.

70801. De **Voorzitter**: Was hij een jonge man?

A. Hij was niet zo vreselijk jong. Hij was ver boven de leeftijd om te gaan dienen en kwam met zijn vrouw naar Zwitserland. Hij is reeds een paar maal voor de commissie verschenen.

70802. De **Voorzitter**: Dat is voor een andere siibcommissie geweest. Voor tie jongelui, die gingen vertrekken, moest u waarschijnlijk zorgen voor de benodigde visa?

A. Ze hadden geen visa nodig. Wij konden ze geen passen meegeven, want wanneer ze in handen van de Duitsers zouden vallen met hun passen, waren ze er in ieder geval bij.

70803. De **Voorzitter**: Hoe kwamen ze dan in Spanje?

A. Ze kwamen daar ook illegaal binnen. Ze werden daar in een kamp gestopt en het gezantschap daar moest maar zorgen, dat ze er weer uit kwamen. Bij sommigen heeft dat weleens heel lang geduurd. In 1942, toen Frankrijk nog niet was bezet, hadden wij andere wegen om ze naar Spanje te krijgen. Een tijdlang zijn de mensen met een z.g. geplombeerde trein vertrokken, volgens een overeenkomst tussen Zwitserland en Spanje, dat de Zwitsers één in de 14 dagen een geplombeerde trein zouden laten lopen, vooral voor het overbrengen van Joden naar Spanje. Daarvoor hadden zij een Frans en een Spaans visum nodig, wat heel wat voeten in de aarde had om ze te krijgen. Vooral de Franse visa waren heel moeilijk te krijgen. Wanneer de mensen dadelijk een plaats bespraken op een Spaans schip, b.v. naar Curaçao, vonden de Spanjaarden dat wel mooi en dan gaven ze wel een visum. Ze stelden daarbij dan de eis, dat de mannen niet ouder mochten zijn dan 18 jaar en niet jonger dan 41. De grote moeilijkheid was echter, dat ze bijna allemaal in de 20 waren. Ik heb ze daarom allemaal passen gegeven van 17 jaar of van 41, wat meestal wel lukte. Een enkele maal is er eens iemand teruggestuurd, wanneer men het wat al te gek vond.

70804. De **Voorzitter**: Dat ging dus van u uit.

A. Ja. Dat gebruik maken van die trein is verboden onder Duitse druk. Dat hebben de Zwitsers erkend. Aangezien zij er zelf helemaal geen belang bij hadden, hebben ze dit aan de Duitsers toegegeven. Omdat ze dan zelf weer eens iets van de Duitsers konden vragen. Daartegen viel natuurlijk niet veel in te brengen.

70805. De **Voorzitter**: Wanneer u spreekt, over de Fransen, welke Fransen bedoelt u dan?

A. Tot einde 1942 waren het de Vichy-Fransen. De visa werden aangevraagd bij de Franse en Spaanse consuls in Genève. Deze gaven dat dan aan Vichy door.

70806. De **Voorzitter**: Heeft men alles goedgevonden wat u deed, ook wanneer het niet allemaal in orde was?

A. Ja, dat werd goedgevonden. De consul drong er weleens op aan, voorzichtigheid te betrachten. We moesten het natuurlijk niet al te gek maken.

70807. De **Voorzitter**: Heeft hij u altijd medewerking verleend?

A. Hij had er geen bezwaar tegen, dat wij dergelijke middelen gebruikten.

70808. De **Voorzitter**: Hebt u contact gehad met de heer *Visser 'r Hooft*?

A. Ja.

70809. De **Voorzitter**: In welke zin? Wat deed hij voor u?

A. De heer *Visser 'r Hooft* is in Londen geweest in 1942 en is teruggekomen met een opdracht van Minister-president *Gerhardy* om connecties te gaan onderhouden met Nederland en de Regering via Zwitserland te voorzien van voorlichting, vooral op geestelijk gebied, politiek en dergelijke. Hij is begonnen dit te organiseren met behulp van de heer *Weidner*. Einde 1942 kreeg ik ook opdracht hetzelfde te doen van B.I. in Londen. Wij kwamen toen eigenlijk naast elkaar te werken. Wij hebben zo goed mogelijk samengewerkt, wat weleens moeilijk was. Over het algemeen is het echter heel goed gegaan.

70810. De **Voorzitter**: Hebt u veel gegevens ontvangen, die voor B.I. van betekenis waren?

A. Bedoelt u uit Nederland?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Er zijn enorme hoeveelheden gegevens doorgestuurd naar Londen, waaronder uitstekende militaire rapporten. Ik geloof, dat de voornaamste inlichtingen, die de Regering kreeg, via Zwitserland zijn gekomen.

70811. De **Voorzitter**: Kreeg men daar die berichten geregeld door?

70812. De **Voorzitter**: Kon men die gemakkelijk het land uit krijgen?

A. Ja.

70813. De **Voorzitter**: Hoe gebeurde dat?

A. Dat gebeurde op verschillende manieren. Wij gaven ze mee aan joiigelui, die vanuit Zwitserland vertrokken. Wij kregen die berichten vaak in micro-films uit Nederland, ofwel wij maakten er micro-films van in Zwitserland. Deze werden zo verdund, dat men een groot aantal micro-films in een klein voorwerp kon verbergen. In een gewoon zakpotlood gingen wel 100 films, zonder dat dat ooit kon worden opgemerkt. Dat werd ook allemaal door de heer *van Niftrik* gemaakt. De meeste micro-films gingen in boeken, waar ze in de kaft werden verborgen. Meestal nam men daarvoor wetenschappelijke boeken, die eevoudig per post werden verzonden naar Zweden door Duitsland heen, ofwel naar Lissabon, en van daaruit per luchtpost van bepaalde adressen in Stockholm of Lissabon naar Londen.

70814. De **Voorzitter**: Ik vraag u dit om te weten of de mogelijkheid bestond om vanuit Zwitserland naar Londen gegevens door te geven, die betrekking hadden op de mensen in de concentratiekampen, waartoe weleens pogingen zijn aangewend, maar waarbij het aan het nodige succes heeft ontbroken. Dat kon dus geregeld?

A. Vanuit Zwitserland was dat mogelijk.

70815. De **Voorzitter**: Vanuit Holland kon men dus die berichten naar Zwitserland krijgen, zoals ook andere berichten uit Holland naar Zwitserland werden gezonden, waarna die berichten van Zwitserland uit naar Londen konden worden doorgegeven?

A. Ja, die mogelijkheid was er inderdaad.

70816. De **Voorzitter**: Kreeg men in Zwitserland bij het gezantschap weleens berichten van personen, die in concentratiekampen verbleven?

A. Aanvankelijk wel, dat weet ik ten minste zeker. We hebben berichten gehad uit Buchenwald, waarheen direct na de capitulatie in Nederland in 1940 Indische gijzelaars, enz. zijn gezonden. Daarover zijn berichten gekomen, die allemaal zijn doorgegeven. Verder weet ik niet veel van de inhoud van die berichten af, omdat deze meer bij de gezant binnenkwamen. Waarschijnlijk hebben die berichten over de concentratiekampen het gezantschap wel rechtstreeks bereikt, maar wij hebben zo'n massa berichten doorgegeven, die wij niet allemaal konden lezen. Die micro-films moesten daartoe eerst worden vergroot, wat enorme kosten met zich zou hebben gebracht en oponthoud zou hebben veroorzaakt.

70817. De **Voorzitter**: U hebt dus alleen aan datgene, wat werd verzonden, het uwe toegevoegd?

A. Ik heb er het een en ander aan toegevoegd. Militaire berichten liet ik er uit halen en ik heb getracht, die zo goed mogelijk te bestuderen.

70818. De **Voorzitter**: Hebt u contact gehad met de heer *de Vos van Steenwijk*?

A. Ja. Hij was bij het Rode Kruis.

70819. De **Voorzitter**: Hebt u weleens iets gemerkt van de rol, die de heer *Flugi* daarbij heeft gespeeld?

A. Ja.

70820. De **Voorzitter**: Welke indruk hebt u van de heer *Flugi*?

A. Ik vond hem een heel prettig en enthousiast man, die zijn uiterste best heeft gedaan in Genève. Ik moet eerlijk zeggen, dat ik het hoog nodig achtte, dat er iemand van die aard kwam.

70821. De **Voorzitter**: Dat is precies de indruk, die wij daar ook van hebben. Wij hebben het vreemd gevonden, dat de heer *de Vos van Steenwijk*, die zo ver van Genève af woonde en daar maar eens in de 14 dagen kwam, de zorg had voor het Rode Kruis. Wij meenden, dat hij op die manier niet zo veel heeft kunnen doen. Bent u ook die mening toegedaan?

A. Ik geloof, dat er niet zo heel veel is gedaan. Hij heeft allerlei zaken geëntameerd, die of niet of heel slapjes werden behandeld.

70822. De **Voorzitter**: Wie heeft de heer *de Vos van Steenwijk* voor deze functie uitgezocht?

A. Ik geloof, dat hij daar als zodanig reeds vóór de oorlog was. Ik heb hem niet anders dan als zodanig gekend.

70823. De **Voorzitter**: Was er een ietwat gebrekkige verhouding tussen de heren *Flugi* en *de Vos van Steenwijk*?

A. Ja. Ik heb hierover weleens met de heer *Flugi* gesproken, maar nooit met de heer *de Vos van Steenwijk*. Zo ben ik dus eenzijdig geïnspireerd.

70824. De **Voorzitter**: Merkte u er iets van in de kring van het gezantschap?

A. Neen. Ik had toen mijn kantoor op een andere plaats dan het gezantschap zelf. Ik hoorde dus niet alles, wat er omging.

70825. De **Voorzitter**: Hoe hielden de Nederlandse vluchtelingen zich in Zwitserland? We hebben hier verhalen gehoord, dat de jongelui, wanneer zij vrij waren, de bloemetjes buiten zetten.

A. Dat is ook gebeurd. In Lausanne hebben ze nogal eens de boel op stelten gezet. Dat werd natuurlijk ongaarne gezien.

70826. De **Voorzitter**: Hadden ze daar dan tijd voor?

A. Ze kregen de Zaterdagmiddag en Zondag vrij, en dan gingen ze naar Lausanne.

70827. De **Voorzitter**: Hadden ze geld om de bloemetjes buiten te zetten?

A. Ze kregen een zakgeldje.

70828. De **Voorzitter**: Is dat op Zwitsers aandringen verlaagd?

A. Ja.

70829. De **Voorzitter**: Van hoeveel op hoeveel is dat verlaagd?

A. Van 25 frs. op 5 frs. per week. We hebben dat toch weer een beetje weten goed te maken. Ze kregen dan minder vacantie, we lieten dat een beetje oplopen en kregen dan een bedragje ineens.

70830. De **Voorzitter**: 25 frs. per week is ook tamelijk veel.

A. In het begin had men te doen met jonge officieren, cadetten, adelborsten, enz., die zo nu en dan eens ergens heen wilden, waar ook moest worden overnacht.

70831. De **Voorzitter**: Heeft de meerderheid van de jongelui op deze wijze gehandeld?

A. Neen, dat waren natuurlijk maar enkele belhamels. Over het algemeen hebben ze zich heel behoorlijk gedragen.

70832. De **Voorzitter**: Hoe was de geestesgesteldheid bij de Joodse vluchtelingen?

A. Dat hing er van af. Ik heb daarbij uitmuntende mensen meegemaakt en anderen, die altijd kwaad en altijd vervelend waren.

70833. De **Voorzitter**: Wat moeten wij denken van de klachten, die wij hier hebben gehoord over legering en voeding?

A. De legering in het werkkamp was zodanig, dat ik er bezwaar tegen heb gemaakt. In het Auffanglager mochten wij niet komen. In de werkkampen was de legering bepaald onvoldoende. De Zwitsers waren hierover erg verbaasd en maakten ons er opmerkzaam op, dat de legering daar precies was als de Zwitserse soldaten die hadden. Toen waren wij natuurlijk uitgepraat, want wij konden moeilijk eisen, dat zij onze illegaal binnengekomen mensen beter legerden dan hun eigen soldaten.

70834. De **Voorzitter**: Waren het jonge mensen, die werden uitgezocht om in de werkkampen te verblijven?

A. Ja.

70835. De **Voorzitter**: Er had dus wel degelijk een schifting plaats van mensen, die in de hotelkampen woonden, en van mensen, die naar de werkkampen gingen?

A. Ja. De gehuwde mensen gingen naar de hotelkampen. De gezinnen bleven bij elkaar.

70836. De **Voorzitter**: Behoefden gehuwde mannen niet te werken?

A. Zo nu en dan moest een groep gehuwde mannen een paar maanden in een werkkamp doorbrengen. Over het geheel genomen echter bleven de gezinnen bij elkaar. In de werkkampen kwamen de ongehuwden tot een zekere leeftijd. Dat is zo ontstaan, omdat er steeds meer mensen in Genève begonnen te komen, waardoor er een min of meer onhoudbare toestand ontstond. De mensen liepen daar maar niets te doen, kletsten veel onder elkaar en maakten ruzie. Dat werd heel oripleizierig.

70837. De **Voorzitter**: Ledigheid is des duivels oorkussen?

A. Ja, dat was het.

70838. De **Voorzitter**: Is er weleens sprake van geweest, dat Joodse vluchtelingen in een afzonderlijk kamp zouden worden ondergebracht?

A. Daar is heel even sprake van geweest.

70839. De **Voorzitter**: Wat is daarbij de overweging geweest?

A. Wij hebben dat nooit overwogen. Wij waren er nooit vóór. Als ik mij goed herinner, is dat éénmaal van Zwitserse kant geopperd.

70840. De **Voorzitter**: Er is ons weleens verteld, dat dit van u is uitgegaan.

A. Neen, dat is nooit zo geweest. Ze vroegen b.v. ook verklaringen af te leggen wie Jood en wie niet-Jood was. Dat is door ons geweigerd. Men had die verklaringen voor het een of ander nodig. Bij het gezantschap kenden wij geen onderscheid; we waren Nederlanders en daarmee afgelopen. Er is weleens van een scheiding sprake geweest, omdat er in de kampen ongenoegen was tussen de Joden en niet-Joden. Van wie het eigenlijk is uitgegaan, weet ik niet precies, maar het was zeker niet mijn idee.

70841. De **Voorzitter**: Ook niet van andere Nederlandse zijde?

A. Dat zou ik niet meer durven zeggen. Het is maar een ogenblik opgekomen en dadelijk weer ter zijde gelegd.

70842. De **Voorzitter**: Wie heeft er voor gezorgd, dat het niet doorging?

A. Ik herinner mij heel goed, dat ik er niet vóór was, integendeel, ik was hier bepaald tegen. Ik heb hierover ook de opinie gevraagd van de jonge studenten, enz. in de kampen, die er onmiddellijk fel tegen waren. Ze vonden het niet prettig, dat er weleens ongenoegen was met de Joden, maar dit voorstel was toch volgens hen ook bepaald on-Nederlands. Men heeft toen verder het idee laten schieten. Ik weet niet meer precies, hoe het is gegaan.

70843. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Kijzer* zich ook met de vluchtelingen beziggehouden?

A. Ja.

70844. De **Voorzitter**: Hoe was de werkverdeling tussen de heer *Kijzer* en u?

A. In 1941 en 1942 heb ik het werk zelf gedaan. In October 1942 werd ik naar Londen geroepen, waardoor ik het werk moest overgeven. Het kon toen niet meer door één persoon worden overgenomen, die er bovendien zo maar moest worden ingezet. Mij was het op de duur ook te zwaar en te veel geworden. Wij hebben toen een afdeling vluchtelingen opgericht. Mijn vertrek is niet doorgestaan, omdat de Duitsers Frankrijk hadden bezet. Ik moest dus in Zwitserland blijven. Intussen was die afdeling reeds opgezet onder de heer *Kijzer*.

70845. De **Voorzitter**: Waar kwam de heer *Kijzer* ineens vandaan?

A. Hij was reeds vóór de oorlog in Bern.

70846. De **Voorzitter**: Was de heer *Kijzer* ook Jood?

A. Wij vermoedden, dat hij gedeeltelijk Jood was.

70847. De **Voorzitter**: Ik vraag dit zo speciaal, omdat ik heb gehoord, dat hij onder het Joodse gedeelte van de vluchtelingen nogal onaangenaamheden had, omdat men vond, dat hij zich tegen hen keerde, terwijl hij eigenlijk bij hen hoorde. Is dat zo?

A. Wij hebben de heer *Kijzer* nooit als Jood behandeld. Wij wisten echter wel, dat hij gedeeltelijk Jood was.

70848. De heer **Stokvis**: Hoe kon u hem als Jood behandelen?

A. Ik bedoelde meer, dat wij hem nooit als Jood hebben beschouwd! Wij spraken onder elkaar over hem niet als Jood. Er is tussen hem en de Joodse vluchtelingen wel eens ongenoegen geweest, maar het is ook reuze moeilijk om geen ongenoegen te krijgen, wanneer men daar aan het hoofd staat van vluchtelingen in drie hotelkampen. Het is een kunststuk, dat waarschijnlijk niemand zou hebben gepresteerd.

70849. De **Voorzitter**: Is de heer *Kijzer* op dat punt dan misschien bijzonder stug of moeilijk in de omgang geweest?

A. Ik heb wel eens klachten van de vluchtelingen gehoord. Wanneer ze bij de heer *Kijzer* niet verder kwamen, kwamen ze naar mij, waarna ik naar de heer *Kijzer* ging om te trachten de een of andere oplossing te vinden. Hij hield zich weleens heel streng aan de voorschriften, die wij zelf hadden opgesteld. Ik heb altijd volgehouden, dat de heer *Kijzer* zijn werk altijd op uitstekende wijze heeft gedaan.

70850. De **Voorzitter**: Stond de heer *Kijzer*, toen hij hoofd van de vluchtelingenafdeling werd, onder u?

A. Hij stond onder de gezant.

70851. De **Voorzitter**: En u?

A. Slechts op sommige punten. De financiële verantwoording naar Londen bleef b.v. bij mij. De werkkampen eveneens.

70852. De **Voorzitter**: Had u contact met de mensen in de werkkampen?

A. De Afdeling Vluchtelingen was belast met de algehele vluchtelingenverzorging. Wanneer de mensen eenmaal in de werkkampen verbleven, vielen ze, wat de verzorging in de werkkampen en de belangenbehartiging betrof, onder mij.

70853. De **Voorzitter**: Herinnert u zich de Joodse Coördinatie Commissie?

A. Ja.

70854. De **Voorzitter**: Weet u ook, waarom de heer Gans onenigheid heeft gehad met de heer *Kijzer*?

A. Neen, dat zou ik u niet kunnen vertellen. Ik heb heel weinig bemoeienis gehad met die commissie.

70855. De **Voorzitter**: Wat wilde de heer Gans eigenlijk met zijn commissie?

A. Zijn doel was het verzamelen van zoveel mogelijk gegevens over gedeporteerde mensen. Dat was, naar ik meen, de hoofdzaak.

70856. De **Voorzitter**: Wat was hij van plan te doen met die gegevens?

A. Hij verzamelde ze om ze later, na afloop van de oorlog, aan de Regering door te geven, zodat de Regering zoveel mogelijk gegevens had over de gedeporteerde mensen.

70857. De **Voorzitter**: Dus niet voor een dadelijk praktisch doel?

A. Neen, voor later,

70858. De **Voorzitter**: Dus niet met de bedoeling, pakketten te zenden naar deze gedeporteerden of om ze vrij te kopen op de een of andere manier?

A. Dat weet ik niet. Dat liep allemaal over de gezant en wanneer de gezant zich er mee bemoeide, hield ik mij er natuurlijk buiten.

70859. De **Voorzitter**: Geldt dit ook voor het geval *Polak Daniëls*?

A. De moeilijkheden, die er met de heer Polak zijn geweest, zijn voor een groot gedeelte buiten mij om gegaan.

70860. De **Voorzitter**: U hebt hem dus wel ontmoet?

A. Ja.

70861. De **Voorzitter**: Ook in zijn functie als hoofd van zijn equipé, die bestemd was om te trachten mensen te repatriëren?

A. Dat stond onder het Rode Kruis.

70862. De **Voorzitter**: Weet u dat zeker?

A. Ik heb met zijn werk geen bemoeienis gehad. De kwestie van het onderbrengen en het verkrijgen van geld daarvoor ging buiten mij om.

70863. De **Voorzitter**: Hebt u daarover wel besprekingen met hem gehad?

A. Ik heb hem daarover een paar maal gesproken.

70864. De **Voorzitter**: Gingen die besprekingen nogal van een leien dakje?

A. Ja, persoonlijk heb ik nooit moeilijkheden met hem gehad. Hij maakte op mij de indruk een veeleisend iemand te zijn. Hij vond, dat iedereen maar dadelijk voor hem klaar moest staan en men ontmoet het vaak, dat zulke mensen dan niet de moeilijkheden doorzien, waarvoor men staat in een dergelijk land als Zwitserland, een neutraal land, waar men niet alles kan doen wat men zelf wil.

70865. De **Voorzitter**: Hebt u in die tijd iets gemerkt van de mogelijkheid, die zou hebben bestaan om Joodse gevangenen uit concentratiekampen vrij te kopen?

A. Daar heb ik wel van gehoord, maar dat was geen zaak, die onder mijn behandeling viel.

70866. De **Voorzitter**: Hebt u contact gehad met de heer Musy?

A. Neen, daar heb ik geen contact mee gehad.

70867. De heer **Stokvis**: Van wie hebt u daarvan dan gehoord?

A. Bij gesprekken op het gezantschap.

70868. De heer **Stokvis**: Wat was uw indruk omtrent die aangelegenheid? Leek ze u serieus?

A. Dat durf ik niet te zeggen, omdat ik er te weinig bemoeienis mee heb gehad. Er was een financiële kant aan.

70869. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gehoord van pogingen om in Nederland visa te krijgen voor Joden, die daarmee naar Zwitserland zouden kunnen komen, wat van Zwitserland uit werd georganiseerd?

A. Ik heb wel gehoord van pogingen om Joden een visum te bezorgen, formeel door de Duitsers tegen betaling, voor Zwitserland of Portugal.

70870. De **Voorzitter**: Werd dat van Zwitserland uit bedisseld en in Nederland tot stand gebracht?

A. Het enige, dat ik daarvan weet, is, dat er een advocaat uit Zurich naar Nederland is geweest, waar hem werd gevraagd, of hij op de een of andere manier een visum kon bezorgen aan een Joodse

familie. Hij heeft daarvoor zijn best gedaan. Hij heeft dat willen organiseren, maar het is ontdekt en hij is onmiddellijk door de Engelsen op de zwarte lijst gezet, waar hij doodongelukkig onder was en waarna het ineens uit was. Praktisch heeft hij er ook niet één uitgekregen. Hij deed dit helemaal niet voor eigen voordeel, want hij was schatrijk.

70871. De heer **Stokvis**: Weet u zijn naam?

A. Die kan ik wel te weten komen. Hij was de schoonzoon van een heel beroemd oogarts in Zurich.

70872. De heer **Stokvis**: Weet u ook, of hij dit in samenwerking deed met de toenmalige Zwitsersche consul in Nederland?

A. Dat kan ik niet met zekerheid zeggen.

70873. De **Voorzitter**: Hebt u ook gehoord, dat de Nederlandse Radio uit Londen daartegen heeft gewaarschuwd of dat het op een andere manier is verboden?

A. Neen, dat weet ik niet. Ik heb er over gehoord, doordat hij op de zwarte lijst werd geplaatst.

70874. De **Voorzitter**: Hebt u iets gehoord van de doorreis van de heer *van Zwanenberg*?

A. Ja.

70875. De **Voorzitter**: Is het u bekend, dat hem geen gelegenheid is gegeven om met de gezant te spreken?

A. Hij is op het gezantschap geweest, waar ik met hem heb gesproken.

70876. De **Voorzitter**: Heeft hij u verteld, dat hij nieuws uit Nederland kwam brengen?

A. Neen.

70877. De **Voorzitter**: Ik zou me toch voorstellen, dat, wanneer u met hem hebt gesproken, u daarbij ook over Nederland zult hebben gesproken en dat u graag wilde vernemen, wat er in die laatste maanden in Nederland was gepasseerd.

A. Er kwamen zoveel mensen. In die tijd kwamen er ook allemaal gezanten uit Nederland, die bezoeken brachten en allerlei verhalen deden. Ik kan mij dus niet meer precies herinneren, wat de heer *van Zwanenberg* mij bij die gelegenheid heeft verteld.

70878. De **Voorzitter**: Hij schijnt enige dagen in Bern te zijn gebleven om met de gezant over de toestand in Nederland te spreken, maar hij is niet bij de gezant toegelaten.

A. Dat is best mogelijk. Ik herinner het mij niet meer. Ik weet echter vrij zeker, dat ik hem daar heb ontmoet.

70879. De heer **Stokvis**: Was het een normaal verschijnsel, dat de gezant Nederlanders, die onder die omstandigheden naar Zwitserland waren gereisd, niet ontving?

A. Een normaal verschijnsel kan ik het niet noemen.

70880. De heer **Stokvis**: Was de gezant moeilijk te benaderen?

A. Ja, wanneer het enigszins kon, had de gezant geen tijd.

70881. De **Voorzitter**: Hebt u daarvoor weleens een verklaring gevonden?

A. Ja, gebrek aan belangstelling voor de mensen. Dat is ook altijd mijn grief geweest. Zakelijk heeft hij zeker behoorlijk zijn werk gedaan, maar zijn hart zat er niet bij, wat toch wel nodig was in die tijd. Men moest de gezant echter geen last bezorgen.

70882. De heer **Stokvis**: Een dergelijke instelling kan toch niet anders dan een nadelige invloed gehad hebben op de vervulling van de taak, die op hem rustte?

A. Die taak, althans wat de vluchtelingen­zorg betreft, werd grotendeels door anderen verricht, namelijk door mij en overste *Stoutjesdijk* en de heer *Kijzer*. De zaken liepen wel goed. Hij had er wel degelijk belangstelling voor. Wij kwamen geregeld bij hem en hij was van alles op de hoogte. Daarop wil ik dus helemaal geen aanmerking maken. Belangstelling voor de mensen persoonlijk ontbrak echter.

70883. De heer **Stokvis**: Is het juist, dat de gezant zijn kinderen uit Nederland heeft laten overkomen, wat in Nederlandse kringen in Zwitserland een nogal onaangename indruk heeft gemaakt?

A. Ik geloof niet, dat dat een onaangename indruk heeft gemaakt. Het feit is wel juist. De zoon van mijn vrouw heb ik ook uit Nederland laten overkomen in 1941. Hij heeft alleen gereisd, wat met de kinderen van de heer *Bosch van Rosenthal* niet het geval is geweest; dezen werden door iemand verzorgd, die niet al te plezierig bekend stond. Vermoedelijk heeft de gezant dat niet geweten.

70884. De heer **Stokvis**: Was dat een Duitser, die niet al te goed bekend stond?

A. Het was een naturaliseerd Hollander, de heer *Berends*. Zo is het mij tenminste verteld. De mensen praten echter veel en hebben altijd iets aan te merken. Ik ben er door verschillende mensen over aangesproken; men had altijd praatjes over de gezant, maar daarover heb ik mij natuurlijk niet uitgelaten. Het feit op zich zelf is toch heel natuurlijk. Er is geen aanmerking op te maken, dat hij zijn kinderen heeft laten overkomen.

70885. De heer **Stokvis**: De leden van de Regering in Londen lieten hun kinderen ook niet overkomen via Zwitserland naar Engeland!

A. Neen.

70886. De **Voorzitter**: Is er nog iets, waarover wij nog niet hebben gesproken en waarvan u het toch belangrijk acht voor de commissie, het te weten?

A. Er is in die tijd heel veel gebeurd.

70887. De **Voorzitter**: Hebt u ook de komst van de Joodse gevangenen uit Theresienstadt meegemaakt?

A. Dat was even vóórdat ik vertrok. Ik heb mij daar dus niet veel mee kunnen bemoeien.

70888. De **Voorzitter**: Hebt u iets gemerkt van mensen, die uit Bergen-Belsen kwamen en die werden doorgestuurd?

A. Dat is éénmaal gebeurd. Deze mensen waren er ongelukkig aan toe en zijn naar Algiers gegaan. Ik heb daarmee geen bemoeienis gehad.

70889. De **Voorzitter**: Weet u, waarom deze mensen uit Bergen-Belsen zijn vrijgelaten en door Zwitserland zijn gekomen?

A. Ik heb daarover weleens verhalen gehoord, maar daar weet ik toch niet veel van te vertellen. Er was volgens de verhalen een overeenkomst met *Himmler* gesloten. Daarna zijn er gevangenen uit Theresienstadt vrijgekomen.

70890. De **Voorzitter**: Is er bij de Nederlandse kolonie in Bern nog weleens gedacht over het zenden van pakketten en dergelijke naar Nederlanders, die in de concentratiekampen verbleven?

A. Persoonlijk heb ik herhaaldelijk pakketten gestuurd naar collega's in de kampen.

70891. De **Voorzitter**: In krijgsgevangenenkampen of concentratiekampen?

A. In krijgsgevangenenkampen. Persoonlijk had ik geen kennis of relaties in concentratiekampen.

70892. De **Voorzitter**: Anderen wel?

A. Dat weet ik niet.

70893. De **Voorzitter**: Er is tot het gezantschap dus nooit een verzoek gericht om nu eens asjeblijft iets te doen voor die mensen in de concentratiekampen, die daar werden uitgehongerd?

A. Neen, daarvan herinner ik mij niets.

70894. De **Voorzitter**: U weet dus niet, of er op dit gebied iets voor de gedeporteerden is gedaan?

A. Neen. dat lag op de weg van het Kode Kruis.
Het was bovendien erg moeilijk om pakketten te sturen naar de kampen van Zwitserland uit.

70895. De **Voorzitter**: U hebt toch zelf wel iets gestuurd!

A. Ja, ik heb altijd het gevoel gehad, dat dit een zaak was voor het Rode Kruis en dat daarvoor wel veel te weinig werd gedaan. Ook in Siam waren Nederlandse mensen gedeporteerd, waarvoor nooit iets werd gedaan.

70896. De **Voorzitter**: Zou het mogelijk zijn geweest iets voor de mensen in Siam te doen?

A. Ik heb mij er toen niet in verdiept. Ik herinner mij alleen, dat dit ter sprake is gekomen met de heer *Flugi*, die er over bezig was, omdat daarvoor nooit iets was gedaan. Of het is gelukt, weet ik niet.

70897. De **Voorzitter**: Was men in Zwitserland wel op de hoogte van de ellendige positie, waarin die mensen verkeerden?

A. Ja, ongetwijfeld was men daarvan op de hoogte.

70898. De **Voorzitter**: Heeft men, terwijl men toch de officiële vertegenwoordiging van de Nederlandse Regering vormde en op de

hoogte was van de toestand in de kampen, nooit enig initiatief ontwikkeld ten aanzien van dit vraagstuk?

A. Ik weet niet, of de gezant daarover misschien correspondentie heeft gevoerd met de Regering en die mogelijkheid onder de ogen heeft gezien. Ik zelf had ook mijn handen vol. De mensen, die ik persoonlijk kon helpen, heb ik iets gestuurd. Ook heb ik voortdurend pakketten naar Nederland gestuurd.

70899. De **Voorzitter**: Was dat mogelijk?

A. Ja, omdat wij diplomaten waren, liet men dat wel oogluikend toe, wanneer wij een beetje smoesden.

70900. De **Voorzitter**: Bedoelt u hier de Zwitsers?

A. Ja, die moesten het goedvinden.

70901. De **Voorzitter**: Zijn er van Duitse zijde nooit enige bezwaren geuit?

A. Neen, helemaal niet. Die pakketten kwamen ook geregeld door.

De **Voorzitter**: Dit waren de vragen, die ik u had te stellen. Ik dank u voor uw mededelingen en sluit het verhoor.

A. G. VAN TRICHT.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 21 DECEMBER 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: l en m.

Verhoor van

CORNELIS KNULST,
oud 31 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
kapitein der Koninklijke landmacht

Hij legt de eed af als getuige.

70902. De **Voorzitter**: Ik meen, dat het u bekend is, waarover wij zullen spreken, namelijk uw werkzaamheden in Stockholm gedurende de oorlog. Nu zou ik allereerst gaarne willen weten, wanneer u daar bent gekomen?

A. Dat is mij de vorige keer in een andere subcommissie ook al gevraagd, Mijnheer de Voorzitter, maar dat kon ik mij niet meer herinneren. Ik meen, dat het in Maart of April 1944 is geweest.

70903. De **Voorzitter**: Welke functie kreeg u toen?

A. Ik kwam daar als vertegenwoordiger van het Bureau Inlichtingen in Stockholm.

70904. De **Voorzitter**: U bent nu 31 jaar oud en was toen dus 26 jaar. Was u niet erg jong voor zulk werk of moet men daar juist heel jonge mensen voor hebben?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, de heer *Somer* heeft dit zo beslist.

70905. De **Voorzitter**: Het zou mogelijk zijn geweest, dat u zelf de indruk had gehad, dat u daarmee toch wel op erg jeugdige leeftijd werd belast. Hebt u dat gevoel niet gehad?

A. Bij sommige dingen wel, bij andere weer niet.

70906. De **Voorzitter**: Bent u toen al in aanraking gekomen met de mensen, die vanuit Nederland naar Stockholm kwamen en vandaar uit naar Engeland vertrokken?

A. Ja.

70907. De **Voorzitter**: Waren daar veel mensen bij, die wel in Zweden kwamen, maar toch eigenlijk niet graag naar Engeland gingen?

A. Ik zou daar even over moeten denken, want het is al 5 jaar geleden.

70908. De **Voorzitter**: We hebben hier mededelingen gekregen, dat er onder de jonge mensen, die daar aankwamen, zich verschillende lieden bevonden, die wel graag uit Nederland weg waren, maar die toch niet zo graag naar Engeland gingen.

A. Bij de mensen, die in Noorwegen kwamen, bevond zich wel eens een enkeling, die niet graag door wilde gaan naar Engeland.

70909. De **Voorzitter**: Hoe kwamen die mensen in Noorwegen?

A. Dat waren meestal schippers of mensen, die daar waren te werk gesteld bij een of andere Duitse organisatie.

70910. De **Voorzitter**: Er kwamen toch ook geregeld mensen aan met kustvaarders.

A. Dat is in mijn tijd opgehouden, aangezien vlak vóór mijn aankomst de Duitsers het varen op Zweden hebben verboden.

70911. De **Voorzitter**: Dat hebt u dus niet meegemaakt?

A. Neen, dat is allemaal in de tijd van de heer *Lindenburg* gebeurd.

70912. De **Voorzitter**: Hebt u nog wel meegemaakt, dat de heer *de Jong* de leiding over deze mensen had?

A. Toen ik aankwam, had de heer *Middendorp* de leiding.

70913. De **Voorzitter**: Kon de heer *Middendorp* nogal vrede houden met die mensen?

A. Ik heb de stellige indruk, dat dat wel goed ging.

70914. De **Voorzitter**: Kwam hij nogal aan de wensen van de jongens tegemoet dooi alles maar goed te vinden, wat zij vroegen?

A. Ik weet niet, hoe het beleid van de heer *Middendorp* is geweest. Mijn persoonlijke indruk over hem is zeer gunstig. Hij wist heel goed met deze jongens om te springen. Aan veel wensen kwam hij tegemoet.

70915. De **Voorzitter**: Was het redelijk, dat hij aan die wensen tegemoet kwam?

A. Dat kan ik niet beoordelen.

70916. De **Voorzitter**: Of gaf hij maar toe om de vrede te bewaren?

A. Dat kan ik u niet zeggen.

70917. De **Voorzitter**: Was u daar dan niet direct bij betrokken?

A. Ik kwam eigenlijk direct in aanraking met de heer *Middendorp*. Zoals u weet, kwam het Bureau Inlichtingen met een politiek verhoorapparaat om de jongens, die in Stockholm aankwamen, te controleren, waardoor ik vrij veel contact had met de heer *Middendorp*. Ook bezocht ik hem weleens in de avonduren. Maar hoe nu het financieel beleid van de heer *Middendorp* is geweest, weet ik eigenlijk niet.

70918. De **Voorzitter**: Kent u mevrouw *van Deventer*?

A. Ik meen, dat zij werkzaam was bij consul-generaal *de Jong*. Haar naam ken ik wel. In mijn tijd liep het contact echter niet meer over de consul.

70919. De **Voorzitter**: Daarom is het toch wel mogelijk, dat u mevrouw *van Deventer* kent.

A. Ik heb weleens met haar kennis gemaakt, maar verder weet ik niets van haai- af.

70920. De **Voorzitter**: Hebt u, toen u daar werkzaam was, wel eens een lijst met namen van Nederlanders gekregen, die in Duitsland gevangenzaten, in concentratiekampen of gedeporteerd?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

70921. De **Voorzitter**: We hebben hier al vaak gehoord, dat u een lijst met 94 namen aan dr. *Kersten* hebt gegeven.

A. Ik heb wel een lijst gekregen — ik laat buiten beschouwing of hier 94 namen op stonden — voor dr. *Kersten*. Deze lijst heb ik gekregen, nadat ik allang met de heer *Kersten* in contact was.

70922. De **Voorzitter**: Vóórdat u de lijst aan dr. *Kersten* kon geven, moest u die eerst van iemand krijgen. Van wie hebt u die lijst gekregen?

A. Ik heb die lijst, naar ik meen, van mevrouw *Gravesen*, een Deense, gekregen. Zij werkte voor dr. *Willems* van het Bureau Repatriatie. Daar werkte ook een Zweed, een zekere *Rudesheim*.

70923. De **Voorzitter**: U weet dus niet, waar die lijst oorspronkelijk vandaan is gekomen?

A. Ik had de indruk, dat dat bureau die lijsten verzamelde.

70924. De **Voorzitter**: U hebt dus die lijst gekregen en haar aan dr. *Kersten* overhandigd?

A. Ja.

70925. De **Voorzitter**: Hoe bent u op het idee gekomen, dat dit de beste methode zou zijn om die mensen te helpen?

A. Op een gegeven moment — de datum kan ik mij niet meer herinneren — vroeg baronesse *van Haersolte*, de tegenwoordige echtgenote van baron *van Nagell*, aan mij, of ik bij baron *van Nagell* wilde lunchen met een zekere dr. *Kersten*. Dat is gebeurd. Dr. *Kersten* heeft toen een algemeen verhaal gedaan over zijn werkzaamheden. Na afloop van de lunch heb ik een afspraak gemaakt met dr. *Kersten*, aangezien hij mij nog eens graag alleen wilde spreken. Ik ben daarna nog bij dr. *Kersten* geweest. Hij heeft mij medegedeeld, dat hij er voor kon zorgen, dat vluchtelingen uit Duitse concentratiekampen naar Zweden werden overgebracht met behulp van de Zweedse Regering en van een of andere organisatie, waarin ook een Hongaarse Israëliet zitting had, wiens naam ik mij niet meer kan herinneren. Dr. *Kersten* heeft mij, meen ik, ook verteld van zijn relaties met *Himmler*.

70926. De heer **Stokvis**: Meent u dat of weet u dat? U zegt het allemaal zo vaag; zolang is het tenslotte niet geleden! Ik weet nog drommels goed, wat er vijf jaar geleden met mij is gebeurd en welke belangrijke mededelingen mij toen zijn gedaan!

A. Ik hoop, dat u mij niet kwalijk zult nemen, wanneer ik mij taalkundig niet juist uitdruk. Ik probeer op het ogenblik te reconstrueren wat dr. *Kersten* bij die gelegenheid tegen mij heeft gezegd.

70927. De **Voorzitter**: De heer *Kersten* heeft u dus verteld over zijn relaties met *Himmler*?

A. Ja.

70928. De **Voorzitter**: Heeft hij u gezegd, dat hij door die relaties met *Himmler* Nederlanders vrij zou kunnen krijgen?

A. In de verschillende gesprekken is naar voren gekomen, dat dr. *Kersten* kans zag Nederlanders te bevrijden uit concentratiekampen door zijn relaties met Duitsers en met behulp van de Zweedse Regering. Van dit onderhoud heb ik verslag opgemaakt. Ik heb mijn contactman bij het British Passport Office over deze zaak nagevraagd en inlichtingen ingewonnen over o.a. dr. *Kersten*.

70929. De **Voorzitter**: Welke nationaliteit had die contactman?

A. Hij was Brits onderdaan. Ik moet er met Londen over hebben getelegrafeerd, maar dat kan ik mij niet meer zeker herinneren. Ik neem aan, dat ik dat wel heb gedaan.

70930. De **Voorzitter**: Over die mogelijkheid om mensen vrij te krijgen?

A. Ja, en over mijn contact met dr. *Kersten*.

70931. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Kersten* u bij die gelegenheid ook verteld, wat hij op dat gebied reeds gedaan had gekregen?

A. Neen.

70932. De **Voorzitter**: Heeft hij u ook verteld over die Zweedse ingenieurs?

A. Neen.

70933. De **Voorzitter**: Hij heeft ons verteld, dat hij indertijd vijf of zeven Zweedse ingenieurs, die in Duitsland ter dood waren ver-

oordeeld, daar heeft weggekrepen en naar Zweden heeft laten transporteren. Weet u daar iets van?

A. Ik kan het mij niet herinneren.

70934. De **Voorzitter**: U hebt dus al of niet met Londen getelegrafeerd, al of niet antwoord gekregen. . . .

A. Ik heb positief geen antwoord uit Londen gekregen.

70935. De **Voorzitter**: Maar hebt u wel die lijst met 94 namen aan de heer *Kersten* overhandigd?

A. Neen, zo is het niet gegaan. Bij de eerste ontmoeting heeft dr. *Kersten* mij gezegd, dat hij eerst nog naar Duitsland ging, maar nog geen Nederlandse mensen kon meenemen. De tijd van voorbereiding was te kort. In die tussentijd ben ik naar de gezant geweest, de heer *van Rechteren Limpurg*, aan wie ik de zaak heb uiteengezet. De heer *van Rechteren* heeft mij over dr. *Kersten* gevraagd. Mij stonden toen alleen de gegevens ter beschikking, die ik van links en rechts had opgedaan, maar geen positieve gegevens, of hij al dan niet betrouwbaar was. Ik heb de gezant gevraagd een beslissing te nemen. Ik had zelf geen naamlijst; wanneer er dus naamlijsten moesten komen, zouden deze of uit Londen moeten komen, of van een of andere instantie, die in Zweden op dat gebied werkzaam was. Het was helemaal niet onze taak om naamlijsten te verzamelen van personen, die in Duitsland in concentratiekampen verbleven. De gezant was op dat moment huiverig om met dr. *Kersten* in zee te gaan, wat ik mij wel kon voorstellen.

70936. De heer **Stokvis**: Waarom kon u zich dat zo goed voorstellen?

A. Uit de gegevens over dr. *Kersten* wisten wij, dat hij lijfarts van *Himmler* was, waarom ik mij kon voorstellen, dat de gezant voorzichtig was.

70937. De **Voorzitter**: Hij was dus voorzichtig in die zin, dat hij eerst weleens wilde informeren'?

A. Ja.

70938. De **Voorzitter**: Heeft hij geïnformeerd?

A. Ik weet het niet. Ik heb nooit naamlijsten van de gezant gekregen. Ook heb ik met de toenmalige pers-attaché dr. *Willems* over deze zaak gesproken. Naar ik meen, heb ik dr. *Kersten* in het geheel drie of vier keer ontmoet. Telkens was hij afwezig, maar hij belde mij op, wanneer hij terugkwam. Pas bij de derde keer heeft hij om een lijst gevraagd. Ik heb toen aan dr. *Willems* om een naamlijst gevraagd.

70939. De **Voorzitter**: Dr. *Willems* kon u die lijst waarschijnlijk wel verschaffen, omdat hij vertegenwoordiger was van de Repatrieringsdienst?

A. Ja, hij was belast met het toezicht op de repatriëring. Dat was toen in een overgangsstadium, want het zou naar de heer *Woensdregt* overgaan.

70940. De **Voorzitter**: Hebt u die lijst gekregen, toen u er om vroeg?

A. Bij die gelegenheid heb ik een naamlijst van dr. *Willems* gekregen. Hoeveel namen er op stonden, weet ik niet.

70941. De **Voorzitter**: Weet u nog, hoelang die lijst was? Zes blaadjes of één blaadje?

A. Dat weet ik niet meer.

70942. De **Voorzitter**: Was het geen lijst met een paar duizend namen er op?

A. Neen, zo'n lange lijst was het niet. Het was geen boekdeel: het was een getikte naamlijst, enkele blaadjes papier.

70943. De **Voorzitter**: Hebt u die aan de heer *Kersten* gegeven?

A. Ja, die heb ik aan de heer *Kersten* doorgegeven.

70944. De **Voorzitter**: Wat is het resultaat geweest van het doorgeven van die lijst?

A. Kort nadat dr. *Kersten* voor de laatste keer wegging, is de vrede gekomen, als ik dit zo mag uitdrukken. Er kwamen toen 400 à 500 vluchtelingen binnen. Het Bureau Repatriëring had geen apparaat beschikbaar om die mensen op te vangen. Verschillende krachten van Bureau Inlichtingen hebben daarom geholpen. Ik heb die lijst verder nooit gecontroleerd.

70945. De **Voorzitter**: Hebt u nooit gemerkt, dat er mensen, die op die lijst stonden, naar Zweden zijn gekomen?

A. Neen, dat heb ik nooit gecontroleerd.

70946. De **Voorzitter**: U weet dus eigenlijk verder niets van die lijst af dan dat u haar aan dr. *Kersten* hebt gegeven?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

70947. De **Voorzitter**: De gezant heeft ons hier verteld, dat hij ook een lijst uit Londen heeft ontvangen met 1400 namen van Joodse vluchtelingen. Waar is die lijst gebleven?

A. Die heb ik nooit gezien.

70948. De **Voorzitter**: Weet u ook niet, wat daarmee is gebeurd?

A. Neen.

70949. De **Voorzitter**: Hoe stond de heer *van Rechteren* tegenover het geval *Kersten*?

A. Mijn indruk was op dat moment: sceptisch.

70950. De **Voorzitter**: U zegt, dat hij zeer voorzichtig was. Het lag voor de hand, dat hij eens informeerde, omdat u wist, dat hij lijfarts van *Himmler* was. Heeft de gezant informatie ingewonnen?

A. Dat weet ik niet.

70951. De **Voorzitter**: Hebt u toen zelf informatie ingewonnen?

A. Ik heb alleen bij de Engelsen geïnformeerd, waar ik heel summiere inlichtingen heb gekregen: dat hij lijfarts was van *Himmler*, dat hij schilderijen en kunstvolle bezittingen in huis zou hebben, enz. Zogenaamd was hij Medizinalrat, maar in werkelijkheid was hij maar Massagetherapeut. Positieve inlichtingen, dus of hij al dan niet goed was, heb ik nooit gekregen.

De heer **Stokvis**: U hebt er ook niet naar gezocht! Het zou intussen niet zo moeilijk zijn geweest om een grondig onderzoek in te stellen.

70952. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Kersten* u weleens gesproken over zijn relaties met de Zweedse Regering?

A. Ja, ik meen, dat hij relaties had met graaf *Bernadotte*.

70953. De **Voorzitter**: Had u dan niet een of ander Regeringspersoon in Zweden kunnen vragen, of dr. *Kersten* daar werd vertrouwd?

A. In het algemeen ben ik nooit om inlichtingen naar Zweedse instanties gegaan. Dit vloeiende voort uit mijn werkzaamheden als vertegenwoordiger van Bureau Inlichtingen. Ik was z.g. werkzaam op het Persbureau onder het mom van Attaché Bureau de **Presse**.

70954. De **Voorzitter**: U bent dus niet naar de Zweedse Regering geweest? U hebt dus nergens meer geïnformeerd?

A. Ik heb wel geïnformeerd, Mijnheer de Voorzitter!

70955. De **Voorzitter**: Hebt u hierover nooit meer met dr. *Willems* gesproken?

A. Ik heb er geregeld met dr. *Willems* over gesproken.

70956. De **Voorzitter**: Heeft dat nog ergens toe geleid?

A. Het ging er bij mij om, of ik met dr. *Kersten* in zee kon gaan of niet. Dr. *Willems* heeft gezegd, dat wij het maar moesten doen. De derde of vierde keer, dat ik dr. *Kersten* sprak, heb ik hem die lijst overhandigd.

70957. De **Voorzitter**: U weet dus helemaal niet, wat er met die lijst is gebeurd en wat de gevolgen zijn geweest?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

70958. De **Voorzitter**: Wij horen hier altijd, dat vrouwen uit Ravensbrück door de bemoeiingen van de heer *Kersten* naar Zweden zijn gekomen. Wat weet u daarvan?

A. Daar weet ik niet veel van af.

70959. De **Voorzitter**: U zult toch weleens hebben gehoord, dat er 1000 Nederlandse vrouwen uit Ravensbrück naar Zweden zijn gekomen?

A. Er zijn er toch geen duizend in Zweden aangekomen?

De **Voorzitter**: Het waren er achthonderd zoveel. Dat is zeker. Dat is ook algemeen bekend.

A. U moet mij niet kwalijk nemen, maar dat getal staat mij niet meer voor de geest. Ik schat het kamp, waarin die vrouwen zijn ondergebracht in Zweden, op een capaciteit van ongeveer 500.

70960. De heer **van Dis**: U weet toch zeker, dat deze vrouwen uit Ravensbrück afkomstig waren?

A. Er waren zeker vrouwen uit Ravensbrück bij, want één van haar, mevrouw *Meylink*, heeft nog op ons bureau gewerkt. Zij was uit Ravensbrück afkomstig.

70961. De **Voorzitter**: Hoe zijn die vrouwen in Zweden aangekomen?

A. Met transporten, Mijnheer de Voorzitter.

70962. De **Voorzitter**: Hoe zijn die transporten uit Duitsland gekomen?

A. Dat kan ik u niet meer vertellen.

70963. De **Voorzitter**: U weet dus niet, hoe deze vrouwen uit die kampen zijn vrijgekomen?

A. Neen, dat kan ik mij niet meer herinneren.

70964. De heer **Stokvis**: Wat had graaf *Bernadotte* daarmee te maken?

A. Dat weet ik niet meer.

70965. De **Voorzitter**: Was men in Zweden bekend met de positie, waarin de mensen in de kampen verkeerden?

A. Ik was persoonlijk wel op de hoogte van het feit, dat het in de kampen slecht was, maar ik wist niet, dat het er zó slecht was. Dat hoorde ik pas, toen deze vrouwen in Zweden aankwamen. We hebben toen eigenlijk pas vernomen, wat er allemaal is gebeurd.

70966. De **Voorzitter**: Hebt u weleens iets gemerkt van pakketzendingen of van pogingen daartoe?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

70967. De **Voorzitter**: Hebt u in Stockholm weleens naamlijsten aangetroffen, die afkomstig waren van het Zweedse gezantschap in Berlijn?

A. Neen. Ik had overigens wel contact met de Zweedse Kerk, namelijk met een Zweed, wiens naam ik om security-redenen liever niet noem.

70968. De **Voorzitter**: Op welke wijze had u contact met hem?

A. Hij werkte in Berlijn voor de Zweedse Kerk en als zodanig had hij contact met de heer *Millenaar* en met een journalist, van wie ik mij de naam niet meer kan herinneren. De heer *Millenaar* was, naar ik meen, ook journalist.

70969. De **Voorzitter**: De heer *Millenaar* was geen journalist. Hij was werkzaam bij de afdeling van het Zweedse gezantschap, die zich bezighield met de Nederlandse zaken. Het is niet de bedoeling, dat ik u iets vertel; wij zitten hier om iets van u te vernemen, maar u weet er eigenlijk niet veel van. Hebt u weleens van de S.I.S.U.-organisatie gehoord?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

70970. De **Voorzitter**: Ik verbaas mij er over, dat u zo ontzettend weinig weet van besprekingen, die er in Zweden zijn gevoerd, van dingen, die er daar in die tijd zijn gebeurd, en van personen, die er in die tijd in Zweden zijn geweest, zoals de heer *Woensdregt, Millenaar*, enz. Sprak u die mensen niet geregeld?

A. Ik sprak alleen dr. *Willerns* geregeld; de heer *Woensdregt* werkte niet bij ons op het bureau.

70971. De **Voorzitter**: Hij was toch wel in Stockholm. Het zou niet vreemd zijn, wanneer u contact had met Nederlanders, die zich evenals u, in Stockholm bevonden.

A. Ik had mijn eigen werk.

70972. De **Voorzitter**: Weet u, wat ik niet begrijp? Dat u, terwijl u in Stockholm zit — de enige plek in de gehele wereld, waarlangs men Nederlanders in concentratiekampen in Duitsland kon bereiken, die van honger omkwamen — zich daarom maar helemaal niet bekommert; dat men er daar niet voortdurend over heeft gepiekerd — ook al had men dan eigenlijk heel ander werk te doen —, wat er kon worden gedaan om die arme mensen te helpen. Dat kan ik me nu helemaal niet voorstellen. U was daar toch op de enige plek in de wereld, van waar men die mensen kon bereiken.

A. Ik heb hierover wel met de heer *van Rijckevorsel* gesproken, speciaal voor officieren.

70973. De **Voorzitter**: De officieren werden op alle mogelijke manieren bereikt, via het Rode Kruis en het Internationale Rode Kruis. Ze kregen geregeld pakketten, werden niet systematisch uitgehongerd, niet ter dood gebracht. Maar in de concentratiekampen gebeurde dat wel en dat wist men in Zweden heel goed. Het is mij volkomen een raadsel, hoe u daar zo vreemd tegenover kunt staan!

A. Ik sta niet vreemd tegenover de concentratiekampen! Ik heb alleen niet geweten, dat het daar zó ontzettend slecht was.

De **Voorzitter**: U was daar op de enige plek in de wereld, waar men iets voor deze mensen kon doen en u hebt niet anders gedaan dan hier en daar eens een gesprekje gevoerd met deze en gene, maar verder hebt u zich dan ook helemaal geen moeite hiervoor gegeven.

70974. De heer **Stokvis**: Heeft dr. *Kersten* u ook de naam *Giinther* genoemd, torn hij besprekingen met u voerde? *Giinther* was in die tijd Minister van Buitenlandse Zaken in Zweden en had relaties met de heer *Kersten*.

A. Ik kan mij wel herinneren, dat hij mij die naam heeft genoemd.

70975. De heer **Stokvis**: Heeft dit u geen aanleiding gegeven om te trachten Minister *Giinther* direct of indirect te benaderen?

A. Dat lag niet op mijn weg.

De **Voorzitter**: Dat was namelijk niet zo moeilijk! U had de gezant toch kunnen voorstellen eens naar de heer *Gunther* te gaan, die door de heer *Kersten* was opgegeven als zijn relatie, voor wie hij geregeld werkte, om de heer *Gunther* te vragen of hij vertrouwen had in de heer *Kersten* en waarom? Dat ligt in zo'n geval toch voor de hand! Dat spreekt toch vanzelf!

70976. De heer **Stokvis**: Heeft de gezant zelf ook nog de hand gehad in het gesprek, dat is gevoerd over de lijst met 94 namen?

A. Neen.

70977. De heer **Stokvis**: De gezant zelf zegt iets anders. Hij heeft hier voor de commissie verklaard, dat hij met luitenant *Knulst* zorgvuldig het al of niet samenwerken met dr. *Kersten* heeft overwogen. waarvan het resultaat is geweest, dat luitenant *Knulst* een lijst met 94 namen heeft gekregen. U zegt, dat het geheel buiten de gezant om is gegaan.

A. Ja. Dr. *Willems* heeft die lijst van mevrouw *Gravesen* gekregen, die haar mij heeft overhandigd, waarna ik haar aan dr. *Kersten* heb gegeven.

70978. De heer **Stokvis**: De gezant heeft zich daarmee volgens u niet bemoeid. Hebt u het boek van dr. *Kersten* zelf weleens gelezen?

A. Neen.

De heer **Stokvis**: Het gehele geval interesseerde u na afloop niet meer!

A. Nadat ik Zweden heb verlaten, ben ik naar Ceylon gegaan, alwaar ik 3 jaar bij de troep ben geweest.

De heer **Stokvis**: Ook bij de troep kan men lezen!

De **Voorzitter**: Op Ceylon kan men moeilijk een boek van dr. *Kersten* lezen. Ik dank u voor de verkregen inlichtingen en sluit het verhoor.

C. KNULST

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 21 DECEMBER 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

MATHILDA ANNA CORNELIA VISSER,
oud 48 jaar, wonende te Amsterdam, journaliste.

70979. De **Voorzitter**: U bent op 16 December jl. reeds door de commissie gehoord en hebt toen de eed als getuige afgelegd. Uw antwoorden ditmaal worden geacht te zijn gegeven onder het verband van de toen afgelegde eed. De vorige keer waren wij gebleven bij de bespreking op het gezantschap in Zwitserland.

A. Wij hebben toen gesproken over het telegram uit Londen, waarin werd verzocht pogingen aan te wenden prof. *Meijers* en mijn moeder op alle mogelijke manieren te redden. De heer *van Lynden* heeft mij toen gevraagd, waar de heer *Meijers* zich bevond, daar dit niet bekend scheen te zijn.

70980. De **Voorzitter**: Was het u bekend?

A. Neen. Op dat moment bevond hij zich inderdaad in Westerbork, maar dit bleek niet bekend te zijn bij ons gezantschap in Zwitserland en ik wist het ook niet.

70981. De **Voorzitter**: Tenslotte is hij uit Theresienstadt teruggekomen.

A. Ja, maar mijn moeder is in Westerbork overleden.

Op raad van de heer *Visser 't Hooft* heb ik in Januari 1944 getracht een pas van San Salvador voor haar te bemachtigen, in de hoop, dat ik haas dan via het Zuid-Amerikanenkamp van Vittel naar Zwitserland zou kunnen krijgen. Doordat ik met de Franse maquis in verbinding stond, had ik de garantie, dat zij niet lang in Vittel zou blijven en binnen de maand naar Zwitserland zou worden overgebracht. Toen ik die pas had, ben ik naar de nunciatuur gegaan om te vragen, of deze enige invloed kon uitoefenen (omdat San Salvador Katholiek is) om mijn moeder op die manier naar Vittel te krijgen.

70982. De **Voorzitter**: Hebt u er veel voor moeten betalen om een pas van San Salvador te bemachtigen?

A. Het heeft mij niets gekost, ik heb die zo gekregen.

70983. De **Voorzitter**: Werd de pas door een honorair consul afgegeven?

A. Neen, de heer *Gans* heeft hiervoor gezorgd. Hoe hij het heeft gedaan, weet ik niet. De pas voor mijn moeder is één van de laatste geweest, die op die manier is verkregen. Er was iemand op het consulaat van San Salvador, die de mensen inderdaad heeft geholpen.

70984. De **Voorzitter**: De heer *Gans* met zijn coördinatie-commissie had zich dus o.a. tot taak gesteld voor passen te zorgen voor deze Zuid-Amerikaanse republiek?

A. Ja, dat is hem gelukt. Er was in Zwitserland een schandelijke handel in zulke passen. Zo was er o.a. Augustus 1942 een dame uit Nederland in Zwitserland gekomen, mevrouw mr. *Hochberg—van Wallinga*, die dergelijke passen tegen heel hoge sommen verkocht.

De **Voorzitter**: Dat is ons bekend.

70985. De heer **Stokvis**: Was zij advocate in Amsterdam?

A. Zij beweerde advocate in Amsterdam te zijn.

De heer **Stokvis**: Zij is het wel geweest.

A. In ieder geval heeft de heer *Gans* kans gezien de pas kosteloos te verstrekken.

70986. De **Voorzitter**: Is het u bekend, of de heer *Gans* dit voor meer mensen heeft gedaan?

A. Ik meen van wel. De heer *Visser 't Hooft* was hiervan ook op de hoogte, want hij heeft mij begin 1944 aangeraden naar de heer *Gans* te gaan.

Toen ik het geval op de nunciatuur uiteenzette, bleek men daar bereid al het mogelijke te doen, mits men de garantie kreeg, dat een dergelijke pas voor de tijd van de oorlog door de Nederlandse Regering werd erkend. Men vroeg mij direct naar het gezantschap te gaan om dit te bespreken. Dezelfde middag ben ik naar het gezantschap gegaan en daar ik de heer *Bosch van Rosenthal* weer niet kon spreken, heb ik de heer *van Lynden* gesproken. Wederom bleek de heer *van Lynden* niet bereid, medewerking te verlenen, omdat dit niet legaal was.

70987. De **Voorzitter**: Welke rol had de nunciatuur hierin te vervullen?

A. De nunciatuur kon optreden voor Katholieken en staatsburgers van Katholieke landen, zowel in Berlijn als bij de Duitse vertegenwoordigers in Zwitserland. Het ging er om mijn moeder als „San-Salvadoraanse" naar Vittel te krijgen, overplaatsing uit het kamp Westerbork naar het kamp van Vittel te krijgen en de nunciatuur was inderdaad bereid op te treden en meende dit met enig succes te kunnen doen, doch eiste, dat deze pas door de Nederlandse Regering werd erkend.

70988. De **Voorzitter**: Was het een volkomen normale pas?

A. Ja, op een officieel papier, voorzien van een in mijn bezit zijnde photo en daarover een officieel stempel.

70989. De **Voorzitter**: Gezien het doel, was het een ten onrechte uitgeschreven pas en het Nederlandse gezantschap wenste die niet te erkennen?

A. Neen, men zei, dat men met dergelijke dingen niet bij de Nederlandse Regering kon aankomen, omdat het niet de normale weg was, en ik probeerde aan te voeren, dat *Hitler* evenmin normale wegen bewandelde.

70990. De **Voorzitter**: Er was toch een telegram gekomen, dat men alles voor uw moeder moest doen?

A. Men heeft niets gedaan.

70991. De **Voorzitter**: Men heeft dus bepaaldelijk geweigerd, datgene te doen, wat de nunciatuur u aanbeval.

A. Men wilde het niet doen, omdat het niet normaal was.

70992. De **Voorzitter**: Wie heeft dat gezegd?

A. De heer *van Lynden*.

70993. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Flugi van Aspermont* wel eens ontmoet?

A. Ja zeker. Onmiddellijk nadat hij in Zwitserland was, heeft de heer *Flugi* al hei mogelijke gedaan, om dat, waarin naar zijn oordeel de heer *de Vos van Steenwijk* te kort schoot, te verbeteren.

70994. De **Voorzitter**: Deed de heer *de Vos van Steenwijk* veel slecht?

A. Dat weet ik niet persoonlijk, maar ik hoorde van wel. De heer *Flugi* was het heftig oneens met de heer *de Vos van Steenwijk*, evenals dr. *Polak Daniëls* en zijn vrouw dat waren. De heer *de Vos van Sfeenwijk* heeft bovendien dr. *Polak Daniëls* zwart gemaakt.

70995. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat de heer *Polak Daniëls* nogal moeilijk is.

A. Ik heb er nooit iets van gemerkt.

70996. De **Voorzitter**: Hebt u met de heer *Polak Daniëls* te maken gehad?

A. Ik heb zakelijk niet met hem te maken gehad. Persoonlijk ken ik hem goed.

70997. De **Voorzitter**: Hebt u in Zwitserland nooit zakelijk met hem te maken gehad?

A. Hij heeft mij alleen veel verteld van zijn plannen. Ik heb de indruk, dat hij energiek was en graag goede dingen wilde doen, maar voortdurend werd dwarsgezet.

70998. De **Voorzitter**: Men zou kunnen veronderstellen, dat hij niet altijd even praktisch was.

A. Dat zou mij verbazen.

De **Voorzitter**: Wij hebben namelijk veel gehoord over hetgeen hij wilde.

A. Als hij dan niet praktisch was, zijn vrouw was het zeker wel. Ik kan mij moeilijk een vrouw voorstellen, die praktischer is dan zij.

70999. De **Voorzitter**: Mevrouw *Polak Daniëls* kon ook niet beoordelen of men inderdaad met een ambulance in Rusland kon doordringen.

A. Dat was ook niet nodig, maar men had toch zeer ver kunnen doordringen en men had veel zieke mensen kunnen meenemen, indien zij zoveel hulp hadden kunnen krijgen als zij hadden gewenst.

71000. De **Voorzitter**: Welke grondslag hebt u voor die mening?

A. Er zijn grote moeilijkheden geweest om de kampen te evacueren en van Nederlandse kant is uiterst weinig gedaan om hierbij te helpen.

71001. De **Voorzitter**: Waarop grondt u uw mening, dat het gemakkelijk zou zijn geweest Polen en Rusland met een ambulance binnen te dringen?

A. Er bestaan geen redenen om het tegendeel te geloven en in ieder geval behoefde men niet in Rusland door te dringen. Maar zij hadden tot zeer ver in Duitsland, Tsjecho-Slowakije en Polen kunnen helpen, mits zij enige welwillende medewerking hadden gehad. Er is nooit welwillendheid voor dit plan geweest.

71002. De **Voorzitter**: Hebt u er enigerlei aanwijzing voor, dat men met welwillendheid had kunnen doordringen?

A. Men is er in het geheel niet geweest. Men zou de vraag kunnen stellen hoe wij weten, dat het niet mogelijk was, wanneer men er nooit geweest is en er ook niet heen wilde.

De **Voorzitter**: Hierover is ons natuurlijk wel het een en ander bekend.

A. Wij spraken zoëven over de heer *Flugi*. Ik heb een onenigheid meegemaakt tussen de heer *Flugi* en de heer *Gans*. Op een lezing in Zwitserland heeft de heer *Flugi* een onhandige, antisemitische uitdrukking gebruikt, die hij helemaal niet zo bedoelde, want voor zover mij bekend, is hij nooit antisemiet geweest. Ook met de heer *Flugi*, die ik als kind had gekend, heb ik over die uitlating gesproken. Ik heb de heer *Gans* er van trachten te overtuigen, dat de heer *Flugi* geen antisemitische bedoelingen had, en langzamerhand schijnt die ruzie ook weer te zijn bijgelegd.

71003. De **Voorzitter**: Wanneer de heer *Gans* ons dus zegt, dat de heer *Flugi* een antisemiet was, dan behoeven wij dit niet te accepteren?

A. Dat kan ik u niet voorschrijven. Mijn indruk van de heer *Flugi* was, dat hij geen antisemiet was.

71004. De **Voorzitter**: Hebt u nog andere Nederlandse vertegenwoordigers in Zwitserland ontmoet?

A. Ik heb in Genève de Nederlandse consul en de heer *van der Elst* ontmoet.

71005. De **Voorzitter**: Hebt u nog contact in Zurich gehad?

A. Neen, daarmee heb ik niets te maken gehad. Het heeft, vooral onder de Nederlandse jongelui in Zwitserland, wel enige verbazing gewekt, dat de twee zoons van de heer *Bosch van Rosenthal*, waarvan de één al in de 5de of 6de klas lyceum zat, legaal in Zwitserland konden aankomen. Dit feit heeft buitengewoon veel kwaad bloed gezet, omdat men niet begreep hoe dit mogelijk was. Iets anders, waarover ook veel werd gesproken, was het feit, dat de heer *Bosch van Rosenthal*, als hij de jongens kwam bezoeken, vaak dronken was.

71006. De heer **Stokvis**: Was hij dan wat gemoedelijker dan wanneer hij nuchter was?

A. De jongens maakten er grappen om.

71007. De **Voorzitter**: Bij welke gelegenheden had hij te veel gedronken?

A. Wanneer hij b.v. in Genève kwam. Verschillende keren, dat hij de jongens moest bezoeken, had hij te veel gedronken. Er werd natuurlijk om gelachen en de jongens hadden niet het minste respect voor hem.

71008. De **Voorzitter**: Dronken de jongens 's Zaterdags en 's Zondags ook weleens te veel?

A. Het is heel natuurlijk, wanneer de jongens de hele week werken, dat zij het weekend dan weleens wat drinken, maar zij zijn dan ook geen gezant. Voor een gezant maakt dat een zeer slechte indruk.

71009. De heer **Stokvis**: Maakte het ook een slechte indruk, als de jongens zich misdroegen?

A. Zeer zeker maakte dit geen goede indruk, maar er waren verzachtende omstandigheden, b.v. de nervositeit van de oorlog, het zware werk en het slechte eten. Het waren tenslotte jonge jongens.

71010. De heer **Stokvis**: In ieder geval was het geen gedisciplineerde houding.

A. Bij sommigen zeer zeker niet.

71011. De **Voorzitter**: Kunt u mij iets mededelen omtrent mevrouw *van der Touw*?

A. Na het vertrek van haar man heeft mevrouw *van der Touw*, ik meen op verzoek van overste *Somer*, gewerkt op het bureau van de heer *Visser 't Hooft* of van de heer *van Niftrik*. Men vroeg daar nooit naar; men wist, dat de heer *van Niftrik* er was, en men vermoedde, wat hij deed, doch men hield zich alsof men van niets wist. Na de bevrijding van Frankrijk, toen het bureau eigenlijk niets meer te doen had, is mevrouw *van der Touw* naar Londen geroepen. Zij is op doorreis in Parijs geweest en heeft er zich toen over beklagd, dat er weer niets in orde was. Er was niet voor een hotel gezorgd en als *Jean Weidner*, met wie zij altijd in verbinding had gestaan, er niet was geweest, dan had zij niet geweten, waarheen ze had moeten gaan.

71012. De **Voorzitter**: De klachten van mevrouw *van der Touw* betreffen dus het feit, dat er geen onderdak voor haar was, toen zij in Parijs kwam?

A. Zij zal wel meer in Zwitserland hebben meegemaakt, want zij heeft lang op dat bureau gewerkt.

71013. De **Voorzitter**: Welk bureau bedoelt u precies?

A. Ik weet alleen, dat er een bureau was onder leiding van de heren *Visser 't Hooft* en *van Niftrik*, dat *Jean Weidner* er iets mee te maken had en dat het zorgde voor de illegale reis van Nederlanders naar Engeland. Daar kwamen ook de koeriers en alles was strikt geheim. Men wist, dat deze mensen er voor zorgden, maar men sprak er niet over.

71014. De **Voorzitter**: Was de heer *van Niftrik* handig in dat opzicht?

A. Men zei weleens, dat hij fouten maakte; men beweerde, dat mevrouw *van Niftrik* handiger was dan de heer *van Niftrik*.

71015. De **Voorzitter**: Wat voor fouten maakte hij?

A. Dat weet ik niet. Er is in Zwitserland geklaagd over het feit, dat, op het moment, dat er iets op de weg kapot was, er toch te snel een groot aantal jongens is doorgezonden, die gevangen zijn genomen.

71016. De **Voorzitter**: Wij hebben vernomen, dat er over het geheel maar zeer weinig zijn gevangengenomen.

A. In November 1943 zijn er betrekkelijk veel niet aangekomen. Op verschillende plaatsen zijn de mensen gepakt. Er zijn er in Toulouse gepakt en ook bij de grensovergang bij Portbou.

71017. De **Voorzitter**: Het geval van Toulouse is ons bekend. Wij kennen het aantal personen, dat uit Zwitserland is vertrokken, en het aantal, dat te Lissabon is aangekomen, en het verschil daartussen valt erg mee.

De vorige keer hebben wij reeds gesproken over de pogingen, die zijn gedaan om gevangenen los te kopen.

A. Het ging niet om gevangenen, maar om het wegstrijken van Joden uit Nederland.

71018. De **Voorzitter**: Men zegt ook, dat er een middel was om Joodse gevangenen uit de concentratiekampen vrij te kopen.

A. Daarover heb ik iets gehoord van mejuffrouw *Troostwijk*. Zij heeft nog de naam genoemd van degene, over wie het ging in Amsterdam.

71019. De **Voorzitter**: Werd dit via Nederland gedaan?

A. Ja, maar of het geregeld gebeurde, weet ik niet. Zij zei mij, dat er iemand was, die, als men hem geld gaf, enig succes had.

71020. De **Voorzitter**: In uw brief hebt u ook de naam van de heer *Lachnzan* genoemd.

A. Deze zal u het een en ander Kunnen vertellen over de ontvangst te Parijs van de jongens, die voor het Nederlandsch-Indische leger hadden getekend.

71021. De **Voorzitter**: Heeft hij het zelf meegemaakt?

A. Hij heeft mij in Parijs bezocht en hij heeft zich toen beklagd over de ontvangst, die niet in orde was.

Er is nog een kwestie geweest met een jongen, die over de grens is gezet door een Geneefs politiemann. De jongen is door de Duitsers gefusilleerd.

71022. De **Voorzitter**: Weet u zijn naam?

A. Neen, maar het is mogelijk, dat mevrouw *van der Touw* die weet. Deze politiemann verrichtte diensten voor de Nederlanders, maar naar het heette, had hij één grote fout; hij was verslaafd aan verdovende middelen en daarvoor had hij geld nodig, zodat er altijd Nederlanders bij hem in huis woonden, waardoor hij extra verdiende. De heer *van der Elst* was door die jongen bedreigd en is toen zo

benauwd geworden, dat hij de Zwitserse politie heeft gewaarschuwd, die de jongen heeft gearresteerd. Vóórdat zij het consulaat hebben gewaarschuwd, is de jongen, doordat hij over de grens werd gebracht, eenvoudig in handen van de Gestapo gespeeld.

71023. De **Voorzitter**: Die Zwitserse politiemann is later afgezet.

A. Dat is later gebeurd, maar niet daarom. Hij heeft het toen, meen ik, te bont gemaakt bij de Zwitserse politie.

71024. De heer **Stokvis**: Hebt u weleens gehoord van het loskopen van Joden uit concentratiekampen door bemiddeling van *Musy*?

A. Neen.

71025. De heer **Stokvis**: Hebt u de gezant zelf dikwijls gesproken?

A. Verschillende keren.

71026. De heer **Stokvis**: Is het juist, dat hij moeilijk te aborderen was?

A. Voor mij wel.

71027. De **Voorzitter**: Waarom zegt u: Voor mij wel.

A. Omdat ik het van anderen niet precies weet. Voor mij was hij zeer zeker moeilijk te benaderen.

71028. De heer **Stokvis**: Had u de indruk, dat hij voor het persoonlijke leed van de Nederlanders, die tot hem kwamen, een open oor en hart had?

A. Mijn indruk was altijd, dat er veel langs hem heen ging.

71029. De heer **Stokvis**: Hij verdiepte zich dus onvoldoende in het persoonlijke belang van anderen?

A. Ik heb de indruk, dat hij er zich werkelijk onvoldoende rekenschap van gaf, wat er in de oorlog gaande was; dit in tegenstelling met de heer *van Tricht*, die altijd een open oor had.

71030. De heer **Stokvis**: Hebt u wel een gunstige indruk van de heer *van Tricht*?

A. Ik heb altijd de indruk gehad, dat de heer *van Tricht* zeer veel hart had voor de jongens en voor hen graag het beste wilde en ook besepte, wat er gaande was.

71031. De **Voorzitter**: Hebt u weleens het een en ander vernomen over hetgeen *Sally Noach* in Frankrijk heeft gedaan?

A. Is hij in Lyon geweest? Ik heb gehoord, dat hij zeer veel deed, maar niet altijd alle medewerking ondervond.

71032. De **Voorzitter**: Van wie?

A. Dat weet ik niet. Men zei, dat hij in grote moeilijkheden had te kampen, maar hij schijnt reusachtig veel te hebben gedaan. Hij schijnt veel mensen naar Zwitserland te hebben geholpen en vooral ook veel Joodse kinderen. Hij schijnt hiermee uit eigen beweging begonnen te zijn.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

M. A. C. VISSER.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 22 DECEMBER 1949

Subcommissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

MOZES HEIMAN GANS,

oud 32 jaar, wonende te Amsterdam, juwelier-antiquair.

Hij legt de eed af als getuige.

71046. De **Voorzitter**: U bent opgeroepen, omdat wij gaarne met u zouden spreken over het tijdens de oorlog door u verrichte werk in het buitenland. Wij interesseren ons voor hetgeen u hebt gedaan in de Joodse Coördinatie Commissie in Zwitserland. Wij zouden ook graag vernemen, welke houding de verschillende Regeringsorganen tegenover uw werk hebben aangenomen. Wanneer bent u in Zwitserland aangekomen?

A. Einde Juli 1942.

71047. De **Voorzitter**: Waar kwam u toen vandaan?

A. Mijn vrouw en ik zijn vanuit Amsterdam gevlucht en 20 dagen later in Zwitserland aangekomen.

71048. De **Voorzitter**: Hoe bent u over de Zwitserse grens gekomen? Hebt u daar Zwitserse tegenstand ondervonden?

A. Wij hebben geen Zwitserse douane gezien. In die tijd was verordening, dat, wanneer men de Zwitserse douane was gepasseerd, terwijl de douane dit niet had opgemerkt, men over het algemeen in Zwitserland mocht blijven.

71049. De **Voorzitter**: Bent u toen in een Auffanglager terechtgekomen?

A. Wij hebben eerst een paar dagen in de gevangenis doorgebracht, waarna wij in een Auffanglager werden ondergebracht.

71050. De **Voorzitter**: Kwam u dus een paar dagen onder toezicht van de politie?

A. Wij zijn een paar dagen in de gevangenis van Neuchâtel geweest. Men noemde dit — of het juist is en of het officieel is, weet ik niet — een straf voor het illegaal de grens overkomen. Een van de politie-ambtenaren heeft ons dit gezegd.

71051. De **Voorzitter**: Hoelang bent u in dat Auffanglager geweest?

A. Ongeveer drie weken.

71052. De **Voorzitter**: Was u daar alleen?

A. Met mijn vrouw. Wij zijn met vrienden de grens overgekomen.

71053. De **Voorzitter**: Mocht u in dat lager samen blijven?

A. Mijn vrouw en ik mochten tenslotte samen blijven, nadat mijn vrouw had verklaard, dat zij liever wilde worden gerefouleerd dan gescheiden. Refouleren was de technische term voor terugsturen.

71054. De **Voorzitter**: Hoe werd u daar behandeld?

A. Wij werden daar bijzonder goed behandeld. Een paar dagen zijn wij in een Auffanglager geweest, waar verder geen vrouwen waren en waar het eten slecht was. Na een paar dagen zijn wij naar een oud hotel overgebracht, waar het bijzonder goed was. Dat was ook een Auffanglager onder militaire bewaking. Wij mochten daar geen post verzenden en geen contact opnemen met het buitenland en bovendien mochten wij er niet alleen uit.

71055. De **Voorzitter**: Waar was dat?

A. Dat kan ik mij op het ogenblik niet meer herinneren.

71056. De **Voorzitter**: Waar bent u na die drie weken heengebracht?

A. Wij werden toen onder militaire bewaking op transport gesteld naar Bern, waar wij verder zouden horen, waar wij heen zouden gaan. Eén dag zijn wij in Bern gebleven, waar wij in de loop van de middag hoorden, dat wij naar Genève zouden gaan. Daar kregen wij résidence forcée toegewezen in Vésenaz in de buurt van Genève.

71057. De **Voorzitter**: Werd u daar ondergebracht met andere mensen samen of kreeg u een pension toegewezen?

A. Officieel was het een hotel, dat echter eigenlijk niet die naain mocht hebben, omdat het meer een kroeg was, waar ongeveer 16 Nederlanders waren ondergebracht en waar hotelkosten voor werden betaald.

71058. De **Voorzitter**: Door wie werden die hotelkosten betaald?

A. Voorzover men het niet zelf kon betalen, door het gezantschap. Mijn vrouw en ik betaalden onze eigen kosten.

71059. De **Voorzitter**: Hoe stelde het gezantschap vast of men betalen kon?

A. Generaal van Tricht heeft ons dat gevraagd, nadat hij ons op het gezantschap had ontvangen. Wanneer wij ons geld uit Amerika konden krijgen, konden wij voor ons zelf zorgen. Dat was mogelijk en daarom hadden wij geen financiële steun nodig.

71060. De **Voorzitter**: Op welke wijze kon u geld uit Amerika krijgen?

A. Wij hadden van vóór de oorlog geld in Amerika. Raar het voor ons moeilijk was dit geld op te nemen, heeft mijn oom dit geld steeds voorgeschoten en via de gezantschappen overgemaakt.

71061. De **Voorzitter**: Hebt u, zodra u in Zwitserland was, naar uw oom in Amerika getelegrafeerd?

A. Ja, dadelijk na opheffing van de quarantaine. Wij hebben daarna iedere maand geld ontvangen, waarvan wij de helft mochten houden en de helft werd geblokkeerd.

71062. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Volgens het gezantschap door de Zwitsers. Ik meen echter, dat dit niet helemaal juist is. Ik meen, dat dit een afspraak was met het gezantschap.

71063. De **Voorzitter**: Wat deed het gezantschap met dat geld? Werd het bij het gezantschap geblokkeerd of bij een bank?

A. Het bleef op rekening bij het gezantschap geblokkeerd. Er is hierover een briefwisseling geweest, waardoor ik wist, dat er iedere

maand een bepaald bedrag zou komen en dat wij daar de helft van mochten houden. Het geld, dat wij niet mochten houden, bleef bij het gezantschap. Na de oorlog heb ik hierover een soort afrekening ontvangen.

71064. De **Voorzitter**: Wat was er van afgetrokken?

A. Dat was voor mij heel moeilijk na te gaan in verband met een kwestie, die straks ongetwijfeld nog ter sprake zal komen.

71065. De **Voorzitter**: Hiervan was dus waarschijnlijk de bedoeling, dat het uw geld bleef, dat uw rekening werd gecrediteerd, maar dat die van tijd tot tijd voor een bedrag gedebiteerd werd?

A. Ja. Ik moest echter toch een schuldbekentenis tekenen — hoe wel ik geen schuld had —, dat de schulden, die ik bij het gezantschap zou maken, na de oorlog door mij zouden worden terugbetaald. Onmiddellijk heb ik met enige anderen verklaard, dat ik geen schulden had. Ik moest echter toch tekenen. Een andere Nederlander had gezegd, dat hij geen schulden had en daarom geen schuldbekentenis zou tekenen, waarop van het gezantschap het antwoord kwam, dat het Nederlandse gezantschap bij terugkeer naar Nederland een trein zou moeten verzorgen en dat men op het laatste moment niet in de gelegenheid zou zijn het geld daarvoor te betalen, waarop de man heeft geantwoord: „Als het zover is, wilt u dan voor mij alvast een plaatsje bij het raam reserveren?”

71066. De **Voorzitter**: Werd bij anderen nog onderzocht of het inderdaad waar was, dat zij van het gezantschap financieel afhankelijk waren?

A. Wanneer bleek, dat men geen geld nodig had, werd dit ontzettend kwalijk genomen en ging men tot maatregelen over.

71067. De **Voorzitter**: Op het moment zelf werd het dus niet onderzocht?

A. Er werd geen onderzoek naar ingesteld. Men was verplicht tot het inleveren van juwelen en geld, maar voorzover ik weet, heeft men niet nagegaan, of men misschien iets achterhield.

71068. De **Voorzitter**: Wat deed men in die résidence forcée?

A. Niets, Mijnheer de Voorzitter; men wandelde.

71069. De **Voorzitter**: Dat was zeker niet erg bevorderlijk voor het goede humeur?

A. Neen, bijzonder slecht. De stemming was dan ook allerbijzonderst.

71070. De **Voorzitter**: Had dat alleen te maken met het niets te doen hebben?

A. Ongetwijfeld. Men had natuurlijk ook zorgen over thuis. Men sprak daarover doorlopend en men vroeg elkaar of er berichten waren gekomen.

71071. De **Voorzitter**: Zorgen en het niets te doen hebben waren dus de oorzaak, dat er een minder prettige stemming heerste?

A. Juist.

71072. De **Voorzitter**: Werd er ook getracht de mensen iets te doen te geven?

A. De heer *Kijzer* vroeg mij daar iets voor te doen en dat was het begin van mijn contact met het gezantschap. Hij noemde het, naar ik meen: cultureel-religieuze verheffing.

71073. De **Voorzitter**: Dat is heel mooi uitgedrukt! Werden Joodse vluchtelingen apart ondergebracht?

A. Neen.

71074. De **Voorzitter**: Zijn daartoe weleens pogingen gedaan?

A. Het denkbeeld is er geweest.

71075. De **Voorzitter**: Waarop was dat gegrond?

A. Mij uerd door dr. *Visser 't Hooft* verteld, dat historisch was bewezen, dat de Christenminderheden altijd door de Joodse meerderheden werden vervolgd.

71076. De **Voorzitter**: Wanneer is dat geweest?

A. Ik heb er hevig over nagedacht, Mijnheer de Voorzitter, maar voorzover ik weet, is het nooit voorgekomen. Dr. *Visser 't Hooft* heeft het mij verteld, nadat hij van een bespreking terugkwam met in ieder geval de heer *Kijzer* en de gezant, en naar ik ineen ook de heer van *Tricht* en de heer *Stoutjesdijk*.

71077. De **Voorzitter**: Was dat denkbeeld daar toen besproken?

A. Ja.

71078. De **Voorzitter**: Weet u niet van wie het uitging?

A. Volgens dr. *Visser 't Hooft* is het denkbeeld van de heer *Kijzer* afkomstig en de gezant was het daarmee gloeiend eens.

71079. De **Voorzitter**: Hoe stond de heer van *Tricht* daartegenover?

A. Dat weet ik niet. Ik betwijfel of de heer van *Tricht* het daarmee eens was, omdat zijn oordeel over „zijn Joodse jongens”, zoals hij ons weleens heeft genoemd, bijzonder gunstig was.

71080. De **Voorzitter**: Bedoelde hij daarmee degenen, die hij naar Engeland heeft weggeholpen?

A. Ja. Hiervan zijn er enkelen omgekomen.

71081. De **Voorzitter**: Onderweg?

A. Ja.

71082. De **Voorzitter**: Is dat bij Toulouse gebeurd?

A. Ja.

71083. De **Voorzitter**: Kent u meer van die gevallen?

A. Neen, ik ken wel gevallen, waarbij men moeilijkheden heeft ondervonden, maar voorzover ik weet, zijn er geen andere gevallen geweest, die mensenlevens hebben gekost. Over het geval-Toulouse gesproken, ik heb indertijd begrepen, dat het niet bij Toulouse is gebeurd.

71084. De **Voorzitter**: Wij hebben hirr enige malen heel nadrukkelijk over Toulouse horen spreken.

A. Ze zijn wel in Toulouse geweest. Een illegale Franse beweging, blijkbaar de hoofdbeweging, die een centrum in Zwitserland had, heeft mij verklaard, dat het wel degelijk te maken had met moeilijkheden aan de Spaanse grens.

71085. De **Voorzitter**: Zijn ze aan de grens teruggestuurd?

A. Ja.

71086. De **Voorzitter**: Zijn dat dezelfde jongelui geweest, die naar Compiègne zijn gebracht?

A. Ja.

71087. De **Voorzitter**: Eén van die mensen is onderweg in de Pyreneeën ziek geworden en heeft tegen de anderen gezegd, dat zij hem daar maar moesten laten liggen en dat hij daar wel dood zou gaan. Dat hebben de anderen echter niet gewild en ze zijn met de zieke teruggegaan, waarna ze gevangen zijn genomen.

A. Ik geloof, dat dit altijd wordt verward met het geval-Toulouse. Het is echter niet Toulouse geweest, waar deze mensen zijn gepakt.

71088. De **Voorzitter**: Ze zijn er toch voorbijgekomen. Ik vraag dit om te weten te komen of die weg door Frankrijk dikwijls heeft gefaald. Die weg is gebrekkig geweest. Wanneer wij de vraag stellen,

of die weg vaak heeft gefaald, krijgen wij altijd te horen, dat hieraan verscheidene mensen zijn ten offer gevallen. Wanneer ik dan echter nader navraag, krijgen wij altijd dit zelfde geval aangehaald.

A. Een van de mensen, die zijn gegaan en die is omgekomen, een apotheker, *de Vries*, verklaarde vóórdat hij wegging — zijn vrouw bleef bij ons achter —, dat hij er nooit doorheen zou komen. Hij wilde echter niet, dat men zou kunnen zeggen, dat een Jood zijn eed voor het vaderland had gebroken. Vóórdat hij vertrok, heeft hij aan de generaal een rapport gezonden, waarin stond, dat dit onverantwoord was, want — de volgende zin herinner ik mij uit het rapport — „hoe de weg is, schreeuwen de straatstenen in Genève je tegemoet.”

71089. De **Voorzitter**: Hij bedoelde waarschijnlijk daarmee de plaatsen, waar hij langs moest.

A. Ja, iedereen wist daar alles van.

71090. De **Voorzitter**: Dus niet hoe slecht die weg was, maar waarlangs die weg ging.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

71091. De **Voorzitter**: Iedereen kon dus altijd van die weg gebruik maken?

A. Ja.

71092. De **Voorzitter**: Was het aan de Spaanse grens, waar die man is verongelukt?

A. Ja.

71093. De **Voorzitter**: Dus niet onder de Zwitserse grens?

A. Neen.

71094. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gehoord, dat daar ongelukken zijn gebeïrd?

A. Ik heb wel gehoord, dat mensen daar moeilijkheden hebben, gehad, maar nooit van ongelukken daar.

71095. De **Voorzitter**: Wie zorgden eigenlijk voor die weg?

A. De generaal was de baas en de heer *van Niftrik* had er enorm vee: mee te maken: hij organiseerde ook veel. In Frankrijk was *Jean Weidner* de grote man.

71096. De **Voorzitter**: De heer *Weidner* is een heel goede kracht geweest.

A. Blijkbaar wel; ik ken hem niet persoonlijk.

71097. De **Voorzitter**: Bent u wel in aanraking geweest met het werk van de heer *van Niftrik*?

A. Ja.

71098. De **Voorzitter**: Heeft hij uws inziens goed werk verricht?

A. Dat kan ik niet beoordelen.

71099. De **Voorzitter**: Hoe was zijn houding tegenover de mensen?

A. Daarover werd heel verschillend geoordeeld. Ik zelf kan er betrekkelijk weinig over oordelen, maar men hoorde zowel „een onmogelijke kerel” of „een reuze antisemiet”, als meningen van mensen, die buitengewoon goed over hem te spreken waren.

71100. De **Voorzitter**: Hoe kwam dat?

A. Ik geloof, dat hij voor de Nederlandse zaak, zoals hij die zag, alles over had en dat, zoals dat meer het geval was, de Joden een beetje buiten het kader vielen, omdat men daar toch weinig mee had te maken. Op het einde van de oorlog heb ik van de heer *van Niftrik* een oproep gekregen bij hem te komen; op zekere middag om 2 uur werd ik bij de heer *van Niftrik* verwacht. Dat betekende consternatie, hoewel ik niet precies wist wat er aan de hand

was. Ik ben toen eerst naar dr. *Visser 't Hooft* gegaan, die mij zei, dat het wel meer om hem zou gaan dan om mij zelf. Ik mocht van de heer *Visser 't Hooft* gerust vertellen, dat ik door hem werd geholpen. Toen ik bij de heer *van Niftrik* kwam, was daar ook de generaal aanwezig, die niet buitengewoon oprechte belangstelling naar ons werk heeft geïnformeerd. Hij vroeg mij, op welke wijze wij onze stukken verzonden en op welke wijze wij contact met Nederland en Engeland hadden. Ik mocht toen dus antwoorden, dat dr. *Visser 't Hooft* ons hielp. De generaal zei mij toen, dat, wanneer wij over zijn weg zouden willen beschikken, wij daar maar eens over moesten praten. Ik moest dan maar eens bij hem komen.

71101. De **Voorzitter**: Dat was dus een buitengewoon welwillend gesprek?

A. Ja.

71102. De **Voorzitter**: De heer *van Niftrik* maakte dus geen uitzondering?

A. Neen, absoluut niet.

71103. De **Voorzitter**: Sommige mensen hadden zich over de heer *van Niftrik* als „een reuze antisemiet” uitgelaten. Hoe kwam dat verschil van mening over dezelfde man? Lag het misschien ook aan degenen, die met hem spraken?

A. Misschien wel. In dit geval met de heer *van Niftrik* kan ik het ontzettend moeilijk beoordelen, omdat ik te weinig contact met hem heb gehad. De heer *van Niftrik* is een stijve man en toonde ongetwijfeld weinig belangstelling en begrip voor de problemen, die de Joden in Zwitserland bezighielden.

71104. De **Voorzitter**: Waren dat problemen, die de heer *van Niftrik* te behandelen had?

A. Neen. Ik kan mij voorstellen, dat men tot deze mening over hem kwam, maar ik kan niet zeggen, of dat juist is of niet. Er ging een verhaal, dat de heer *van Niftrik* bij het organiseren van de weg — toen hij nog in Nederland was — zou hebben geweigerd deze weg door Joden te laten gebruiken.

71105. De **Voorzitter**: Welke weg was dat?

A. Ik meen, dat die weg wordt genoemd: de militaire weg Nederland—Zwitserland—Engeland.

71106. De **Voorzitter**: Deze dingen weet u dus niet dadelijk uit de eerste hand?

A. Neen.

71107. De **Voorzitter**: Hebt u in Zwitserland onder de Nederlanders, die daar op de voorgrond stonden en invloed hadden op hetgeen gebeurde, bepaaldelijk meegemaakt, dat zij antisemitisch waren?

A. Mag ik in de eerste plaats in dit verband wijzen op het rapport, dat ik voor de commissie *Vorrink* heb uitgebracht? Ik heb getracht daarin de kwestie van het antisemitisme uiteen te zetten. Ik sta hier onder ede en het is ontzettend moeilijk die kwestie precies en duidelijk weer te geven.

71108. De **Voorzitter**: Laten wij dan de zaak anders stellen. Is er een minder aangename houding tegenover de Joden aangenomen?

A. Wij hebben van het gezantschap een invulformulier gekregen, waarop iedereen zijn ras moest invullen. Toen ik daartegen op het Consulaat te Genève ging protesteren, heeft de heer *van Notten* ten slotte namens de gezant gezegd, dat het Nederlandse volk nu eenmaal was verdeeld in verschillende rassen; er zijn Batavieren en er zijn Joden. Het gezantschap interesseerde er zich nu voor, waarvan de mensen, die zich in Zwitserland bevonden, afstamden. In het rapport aan de commissie *Vorrink* heb ik vermeld, dat de gezant heeft gezegd, dat het later te pas zou kunnen komen met het aanvragen van papieren voor Zuid-Amerikaanse staten.

71109. De **Voorzitter**: Heeft men er aan vastgehouden die onderscheiding te maken?

A. Neen, dat is ingetrokken.

71110. De **Voorzitter**: Na protest uwerzijds en van de zijde van anderen?

A. Ik geloof, dat niemand het normaal heeft ingevuld. Iedereen heeft er een grapje van gemaakt. Men heeft b.v. van het woord „ras” „kras” gemaakt; men heeft er „blank” achtergezet, ook wel „Pekingeesje” en dergelijke.

71111. De **Voorzitter**: Weet u ook of de heer van *Tricht* het onderscheid maken verkeerd vond? .

A. Aan de houding van de heer van *Tricht* zou ik het wel zeggen.

71112. De **Voorzitter**: Bij de heer van *Notten* werkte de heer van *der Elst*. Was hij de consul?

A. Neen, ik geloof, dat zijn officiële titel secretaris was. In werkelijkheid was hij Manusje van alles.

71113. De **Voorzitter**: Hoe deed hij zijn werk?

A. Ik geloof, dat het de heer van *der Elst* boven het hoofd is gegroeid, maar dat hij in ieder geval zijn uiterste best heeft gedaan om er van te maken, wat er van te maken viel.

71114. De **Voorzitter**: Dat is dus lof. Wanneer er nu wordt gezegd, dat de heer van *der Elst*, nadat hij met iemand een woordenwisseling had gehad, deze persoon aan de politie heeft overgeleverd, die hem prompt aan de Gestapo heeft overgedragen, die deze man heeft doodgeschoten, wat moeten wij daar dan van geloven?

A. Ik weet niet, of de heer van *der Elst*, die niet gauw uit zich zelf iets deed en altijd bang was zelf initiatief te nemen, zo iets werkelijk uit zich zelf heeft gedaan. Ik heb ook een ander geval meegemaakt, waarop ik zoeven reeds zinspeelde, waar het zich inderdaad heel anders heeft toegedragen. Het is heel erg, dat dit is gebeurd en daarbij wil ik dan ook uitdrukkelijk naar voren brengen, dat de heer van *der Elst* heel dikwijls de portée van de zaak niet begreep. Mag ik u nu even dat voorbeeld vertellen, wat mijn eerste contact heeft betekend met het gezantschap?

Er was een meisje over de grens gekomen, dat afkomstig was uit Nederland, maar statenloos was, *Marjan Plessner*. Zij sprak goed Nederlands en heeft, zoals er meer gedaan hebben, bij de Zwitserse politie gezegd, dat zij Nederlandse was. Zij meende daardoor, en niet ten onrechte, veiliger te zijn dan wanneer ze had gezegd, dat ze statenloos was. Dat was haar onderweg, naar ik meen in Zuid-Frankrijk, aangeraden. Toen ze eenmaal aan het liegen was, moest ze doorliegen en dit ook volhouden tegenover het gezantschap. Daar ze geen geld had, moest ze gaan leven op kosten van het gezantschap. Het gezantschap heeft, wanneer er mensen binnenkwamen, altijd een briefje naar de burgerlijke stand in Nederland gestuurd, of de mensen inderdaad Nederlanders waren. De gezant verklaarde dat namelijk op deze manier, dat hij nog steeds Nederlands gezant was, dat het vluchten van de Regering naar Engeland in deze situatie niets had te betekenen en dat hij dus recht had op inlichtingen van Nederlandse zijde. Dat ons dat onaangenaam was, deed er weinig toe.

71115. De **Voorzitter**: Waarom was u dat onaangenaam?

A. Omdat verschillende mensen bang waren, heel begrijpelijk, al is dat dan in de praktijk niet voorgekomen, dat de Duitsers represailles zouden nemen tegen familieleden. In mijn geval was het zo, dat mijn moeder uit angst voor deze represailles er voor heeft gezorgd, dat ik op de deportatielijst naar Polen voorkwam bij het eerste transport. Voor de Duitsers was ik dus gedeporteerd. Een briefje naar de burgerlijke stand in Amsterdam, dat ik in Zwitserland verbleef, kon dus gevaarlijk zijn.

71116. De **Voorzitter**: Kwam dat dan aan?

A. Ja, de antwoorden zijn ook aangekomen.

De **Voorzitter**: Vertelt u die geschiedenis eens verder.

A. Op een dag kreeg *Marjan Plessner* een briefje, dat zij op het consulaat moest komen bij de heer van *der Elst*, waar haar werd gezegd, dat uit Nederland was vernomen, dat zij geen Nederlandse was. Zij had het gezantschap dus bedrogen en zij moest dadelijk naar de Zwitserse politie. Op het consulaat heeft zij gesmeekt het niet door te geven, omdat dat kon betekenen, dat zij over de grens zou worden gezet. De heer van *der Elst* heeft toen gezegd, dat het hem ontzettend speet, maar dat hij hiertoe opdracht had van het gezantschap. De

Zwitserse politie had inderdaad gezegd, dat zij over de grens zou worden gezet. Meestal had dit ook uitlevering tot gevolg. Na heel veel praten heeft zij tenslotte gedaan gekregen, dat de heer van *der Elst* mij heeft opgebeld. Zij was ook ondergebracht in *Vésénaz* in een ander pension dan wij, maar zij kwam geregeld bij ons.

71117. De **Voorzitter**: Werkte u toen al voor de Joodse Coördinatie Commissie?

A. Neen, zover was het nog niet. Ik heb aangeboden — wat iedereen zou hebben, gedaan, omdat het hier tenslotte om een mensenleven ging — de gezant te vragen of hij goedvond, dat ik de schuld overnam. De heer van *der Elst* was tegen mij zeer welwillend en vond het zelf ook ontzettend onaangenaam. Misschien een half uur later kreeg ik een telefoontje, dat het in orde was, mits ik dadelijk op het consulaat kwam om te tekenen. Dat heb ik gedaan. Ook heb ik gevraagd of het mogelijk was, dat die mededeling bij de politie ongedaan werd gemaakt. Daarover is getelefoneerd met Bern, maar dat was niet mogelijk; ik moest daar zelf maar voor zorgen. Dit was mijn eerste contact met de politie, waarbij het, dank zij de bemiddeling van mijn pensionhoudster — die op onze kosten aan de Zwitserse politie een diner heeft aangeboden, waarbij ik natuurlijk niet aanwezig was, maar waarbij ik na afloop van de maaltijd met de heren kon spreken — gelukt is, gedaan te krijgen, dat de mededeling uit het register is gelicht en de zaak daarop zo is veranderd, dat zij onmiddellijk zou hebben medegedeeld, dat zij statenloos was. Zij werd er toen niet uitgezet en mocht verder als statenloos in Zwitserland blijven.

71118. De **Voorzitter**: Zij moest er dus alleen uit, omdat zij had gejokt, maar als statenloos mocht zij wel blijven?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Dat is een merkwaardige geschiedenis.

A. Maar dit typeert toch wel de geest zowel bij het gezantschap als bij de Zwitserse politie.

71119. De **Voorzitter**: Wij hebben weleens gehoord, dat een commissaris van politie in Genève zeer onaangenaam was tegen de vluchtelingen in het algemeen, en dat die later is verdwenen, omdat de publieke opinie zich verzette tegen de strenge behandeling van de vluchtelingen. Weet u daar iets van?

A. Ja. Mijn antwoord hierop zou ook verband houden met wat ik in het rapport aan de Pakkettencommissie de zogenaamde geheime actie noemde. Ik ben volkomen bereid daarover inlichtingen te geven, vooral ook omdat daarover intussen wel iets is gepubliceerd.

Naar ik aanneem, bedoelt u hier de heer *Pierre Demierre*. Hij was een onmogelijk ziekelijk mens, die een lage rang bekleedde en toch aan de touwtjes trok, een enorme energie had en eigenlijk door niemand werd vertrouwd. Later heb ik hiervan iets begrepen, maar het beruiste hoofdzakelijk op chantage heen en weer bij de Zwitserse autoriteiten. Deze heer *Demierre* had zich oorspronkelijk heel slecht gedragen ten aanzien van de vluchtelingen in het algemeen. Mijn eerste contact met hem had ik in het geval *Marjan Plessner*. Hij was degene, die ons na dat diner heeft geholpen. Door dit contact is er ook contact ontstaan met een type, dat mij ook niet volkomen duidelijk is, namelijk de heer *Kamphuis* en zijn echtgenote. Tenslotte is het zo geweest, dat ik die heren iedere maand geld heb gebracht.

71120. De **Voorzitter**: Wie heeft dat gedaan?

A. Ik, met medeweten van de generaal. Eenmaal heeft de generaal mij hiervoor geld gegeven. Hij heeft mij gezegd, dat hij daartoe vaker bereid was. Ik moet eerlijk zeggen, dat ik dat uit persoonlijke overwegingen niet heb gedaan, omdat ik dezelfde gevoelens had tegenover mensen, die zogenaamd voor anderen geld kwamen vragen. Ik vroeg mij altijd af, of de generaal mij nu geloofde of niet. Eenmaal heb ik, naar ik meen, 150 frs. van de generaal aangenomen. Daarna heb ik er niet meer met hem over gesproken. Door de heer *Demierre* heb ik contact gekregen met andere politie-autoriteiten in andere kantons. Daardoor is het ons mogelijk geworden te zorgen, dat wij voor mensen, waarvan wij wisten wie ze waren en waarvan wij dachten, dat zij naar Zwitserland onderweg waren, konden bereiken, dat zij op een lijst werden gezet, dat zij door de douane niet zouden worden gerefouleerd. Er was namelijk een lijst met mensen, die naar binnen mochten. Bern maakte altijd een lijst op met familieleden

van de Zwitsers, want die mochten wel binnenkomen. Bij het overtuiken van de lijst op kaarten werden kaarten voor de mensen, die onderweg waren, ingevoegd. Dat is zo voor duizenden mensen gebeurd. Op een gegeven ogenblik had ik de indruk, dat het spaak liep. Toen was gebleken, hoe de zaak eigenlijk liep. Wij bleven zoveel mogelijk buiten schot. Men kon aanvragen voor familieleden indienen bij het gezantschap of bij het Joodse Wereld Congres of bij de Joint, die het dan weer op de een of andere manier aan ons doorgaven. Ik zorgde er dan voor, dat die mensen op de lijst kwamen, maar daarvoor was het nodig, dat wij 12 uur van tevoren van de komst van die mensen op de hoogte waren.

71121. De **Voorzitter**: Was dat indirect een gevolg van het feit, dat zo nu en dan aan de politie in Genève iets werd toegestopt?

A. Ja, iedere maand, behalve dan nog de extra-keren.

71122. De **Voorzitter**: Daarvoor werd dan dit soort van diensten verricht?

A. Ja. Eenmaal heeft een van die mensen getracht chantage te plegen. Hij kwam bij mij en heeft geld geëist, wat ik tenslotte gedeeltelijk heb moeten geven. Een van de leidsters van Joods werk in Zwitserland, Madame *Silberschein*, was eens bij de hoogste politieautoriteit in Zwitserland, *Rotmund*, om te vragen of twee vrouwen, die uit Auschwitz waren gevlucht en waarvan men wist, dat zij naar Zwitserland onderweg waren en ergens in de buurt van Basel over de grens zouden komen, visa konden krijgen. In alle gevallen, wanneer men hoorde, dat er mensen onderweg waren, werd dit gevraagd, maar practisch altijd geweigerd. De heer *Rotmund* achtte het uitgesloten, dat zij visa zouden kunnen krijgen, en geloofde, dat zij niet zouden worden toegelaten. Hij heeft toen erg lang volgehouden, wat hij anders niet placht te doen, zodat ik in die buurt niets kon bereiken. Ik kon die mensen, wat wij anders wel vaak konden doen, geen bericht sturen, dat zij via een ander kanton zouden moeten komen. De heer *Rotmund* zei, dat wat *Gans* in verschillende kantons kon doen hij in heel Zwitserland kon doen. Madame *Silberschein* was ontzettend geschrokken en heeft gevraagd of ik haar in een telefoonsel wilde terugbellen. Ik moest onmiddellijk alle papieren verscheuren en op de een of andere manier onderduiken. Ik ben toen dadelijk naar *Demierre* gegaan en heb verteld, wat er was gebeurd. Hij zei mij, dat ik mij er niets van hoefde aan te trekken, omdat *Rotmund* dat al lang wist, maar *Demierre* wist zoveel van hem, dat hij toch niets zou doen! Ik meen, dat de functie van *Rotmund* ongeveer gelijk is te stellen met die van secretaris-generaal van Justitie hier, als ik mij niet vergis. Dit is even ter typering van de situatie en daarom ging aar iedere maand geld heen.

71123. De **Voorzitter**: Hoeveel?

A. Dat was heel verschillend; er ging een vast bedrag naar *Demierre* van 150 frs. per maand (ongeveer f 150). Er is toen een heel ellendig geval gebeurd, wat drie mensenlevens heeft gekost. Er kwam bericht door, dat er drie mensen onderweg waren naar Zwitserland, die al verschillende malen hadden getracht binnen te komen. Ze waren al tweemaal gerefouleerd. Wij werden verzocht te zorgen, dat deze mensen konden worden toegelaten. Zij zouden nog die zelfde avond komen; dat viel binnen de vastgestelde 12 imr. Ik kon *Demierre* niet bereiken; hij was afwezig. Ik ben daarom naar iemand anders toegegaan, waarvan ik wist, dat hij er ook van wist. Ik heb iets extra gegeven en de mensen zijn op de lijst gekomen. Ik kreeg bericht, dat zij binnen waren en waren doorgestuurd naar Genève en in een Auffanglager verbleven. Dat betekende, dat zij normaal riet meer zouden worden gerefouleerd. De volgende dag kwam *Kamphuis* bij mij, die mij vertelde, dat het hem ontzettend speet, maar die mensen waren door de politie met een auto uit het kamp gehaald en de grens overgezet en uitgeleverd aan de Duitsers. Ik zou moeten weten, met wie ik mij in verbinding had te stellen.

71124. De **Voorzitter**: Wie was die *Kamphuis*?

A. Een Nederlander, die nauwe relaties onderhield met *Demierre* en bij de Nederlandse autoriteiten helemaal niet graag was gezien, maar die ons in deze gevallen beslist belangrijke diensten heeft bewezen.

71125. De **Voorzitter**: Woonde hij in Genève?

A. Hij was een Nederlands vluchteling.

71126. De **Voorzitter**: U verbleef dus nog steeds in Vézenaz, deed nog niet veel; u bent in aanraking gekomen met verschillende auto-

riteiten door die geschiedenis met *Marjan Plessner* en daarna bent u gekomen tot de vorming van de Joodse Coördinatie Commissie. Hoe is dat geschied?

A. Oorspronkelijk had ik dus zoveel mogelijk contact opgenomen inet de verschillende autoriteiten, Er waren mensen gekomen met alle mogelijke voorstellen. De mogelijkheid bestond, mensen los te kopen. De Duitsers zouden hiertoe bereid zijn. Dat was einde 1942, begin 1943. De verantwoording werd mij toen te zwaar en ik kon het werk niet allemaal meer alleen af. Iedereen kwam van alles en nog wat vragen en ik moest op eigen houtje maar beslissen, of wel of niet kon worden geholpen. Omdat het gezantschap steeds trachtte mij af te leiden voor uitsluitend cultureel werk — misschien volkomen goed bedoeld —, heb ik een 20-tal vluchtelingen bij elkaar geroepen en hun gevraagd een commissie in te stellen. Ik heb hun uitgelegd, waar de zaak om draaide. Einde 1943 werd er een commissie benoemd. In het rapport aan de commissie *Cleveringa* is de datum onjuist vermeld. De commissie bestond uit de thans overleden mr. *Isaac*, de heer *S. I. Troostwijk* en mij. Wij hebben deze zaak besproken met de heer *Visser 't Hooft*, die van tevoren ook precies op de hoogte was met de gang van zaken. Hij zou proberen de heer *Kijzer* te bewerken, dat deze eindelijk zijn toestemming zou geven.

71127. De **Voorzitter**: Waarom zou hij zijn toestemming moeten geven?

A. Toestemming voor de commissie om aan het werk te mogen gaan.

71128. De **Voorzitter**: U kon toch wel vrij werken?

A. Neen; men mocht niets zonder toestemming.

71129. De **Voorzitter**: Van wie niet?

A. Van de Koningin, en dat ben ik, zei dr. *Kijzer*.

71130. De **Voorzitter**: Was dat een gezegde van hem?

A. Ja, dat was zo ongeveer het dienstmeisje van mevrouw *Bicker* in de zeventiende eeuw.

71131. De **Voorzitter**: Ik begrijp niet, dat hij praktisch kon volhouden u te verbieden een commissie te vormen.

A. De Zwitsers vonden het niet goed, dat wij commissies oprichtten, volgens de heer *Kijzer*, maar dat was niet waar. Iedere dag had hij een ander argument. In ieder geval wilde hij het niet. Ik heb een brief van dr. *Kijzer* gehad, die ik tot mijn spijt niet bij mij heb, maar die ik u graag zal doen toekomen.

De **Voorzitter**: U krijgt die brief dan na behandeling hier van ons terug.

A. Ongetwijfeld zit hij ook bij de correspondentie van het gezantschap. In deze brief stond, dat wij ons moesten bezighouden niet cultureel werk. De gezant was beslist tegen het uitvoeren van dit werk.

71132. De **Voorzitter**: Voor ander werk mocht u dus wel een commissie hebben?

A. Ja, dat was, zoals dr. *Kijzer* het noemde, de opdracht aan mij. Anderhalf jaar lang had hij reeds geprobeerd mij tot cultureel werk te bewegen. Ik heb persoonlijk steeds tot de gezant en tot di. *Kijzer* gezegd, dat wij bij deze mensen op dat ogenblik niet meer met preken konden aankomen. Het enige culturele merk, dat wij konden doen, was te zorgen, dat er iets voor de familie van die mensen gebeurde. Tot dan toe had ik dat aan de Regering overgelaten, maar wanneer de Regering niets deed, zouden wij het wel doen. Andere mensen, die dit ook hadden geprobeerd, waren intussen in de kampen terechtgekomen in Zwitserland en hadden een streng verbod gekregen.

71133. De **Voorzitter**: Waren die mensen in hotelkampen terechtgekomen?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Dat was dus niet zo heel erg.

A. Het tragische hiervan was, dat zij niets mochten doen.

71134. De **Voorzitter**: Waren zij op Zwitsers initiatief daar ondergebracht?

A. Ik wilde niet zeggen, dat die mensen daarom in de kampen waren terechtgekomen, maar zij waren daar intussen heengestuurd. Dr. *Kijzer* heeft op een middag bij ons gegeten. Wij konden zeer goed met elkaar overweg en we hebben nooit enige ruzie gehad. Daarna heb ik hem naar dr. *Visser 't Hooft* gebracht, waar hij een afspraak had, wat ik wel wist, maar zogenaamd wist ik niet waarover het ging. Dr. *Visser 't Hooft* heeft getracht zijn toestemming te krijgen, wat eigenlijk een mislukking is geworden. Een aantal maanden later, ik meen in April 1944, kregen wij een uitnodiging tot een vergadering van vertegenwoordigers van het gezantschap, die in Lausanne zou worden gehouden. Daarbij waren tegenwoordig dr. *Kijzer* en baron *de Vos van Steenwijk*, namens het gezantschap. Op deze vergadering heeft dr. *Kijzer* gevraagd, wat de Joodse Coördinatie Commissie, die reeds enkele maanden bestond en zich bezighield met cultureel werk, tot dusverre had gepresteerd.

71135. De **Voorzitter**: Op die vergadering waren dan waarschijnlijk de heren *Troostwijk*, *Isaac* en u tegenwoordig?

A. Wij hadden nog een vierde lid benoemd. Om de een of andere reden wilde men oorspronkelijk met de heer *Isaac* niets te maken hebben. Daarom hadden wij de heer *van Dantzig* als vierde lid benoemd. Wij hebben dr. *Kijzer* gevraagd of de heer *van Dantzig* mee mocht komen, maar dat mocht niet, omdat het gezantschap slechts drie mensen erkende.

71136. De **Voorzitter**: Wanneer werd die vergadering gehouden?

A. Ik meen in April 1944.

71137. De **Voorzitter**: U bedoelt hier dus niet de vergadering van 12 Mei 1944, waarbij de heer *Troostwijk* en u tegenwoordig waren?

A. Ik zou dit niet onder ede kunnen zeggen.

71138. De **Voorzitter**: Kwam daar een brief van de heer *Troostwijk* bij te pas?

A. In ieder geval is bij die vergadering die brief te pas gekomen.

71139. De **Voorzitter**: Had de gezant die brief aan de heer *Troostwijk* gericht?

A. Neen, aan de Joodse Coördinatie Commissie, waarin hij ons gelukwensde met ons werk. Hij had met veel interesse van de resultaten gehoord en wenste ons verder veel succes toe.

71140. De **Voorzitter**: Dat waren dus niet die fictieve culturele resultaten?

A. Hij was op dat moment van de resultaten door dr. *Visser 't Hooft* op de hoogte gesteld. Toen wij die brief hadden ontvangen, heeft dr. *Visser 't Hooft* contact met de gezant gezocht. De gezant wist toen nog niets van de oproep af. Wij wisten ook niet waarover het ging.

71141. De **Voorzitter**: Het is dus eigenlijk op aanraden van dr. *Visser 't Hooft* geweest, dat de gezant die brief heeft geschreven?

A. Ja.

71142. De **Voorzitter**: Het is dus waarschijnlijk de opzet van de heer *Visser 't Hooft* geweest om de heer *Kijzer* een beetje in toom te houden?

A. Mag ik het noemen: om ons te helpen?

71143. De **Voorzitter**: De heer *Kijzer* heeft dus verteld, dat u zich uitsluitend mocht bewegen op cultureel gebied?

A. Ja, hij verbood ons namens de gezant om ons met iets anders bezig te houden. Toen kwam die brief.

71144. De **Voorzitter**: Was hij erg boos of gaf hij zich gewonnen?

A. Ongeveer zo stond het er: Zo iets gebeurt ons weleens meer met de gezant.

71145. De **Voorzitter**: Met andere woorden: hij is een beetje onwijs.

A. Lichtelijk.

71146. De **Voorzitter**: Is u nog in contact geweest met de heer *Flugi*?

A. Ja.

71147. De **Voorzitter**: Ik vergat nog te vragen, wat de heer *de Vos* bij die bespreking deed.

A. Dat was ons ook niet volkomen duidelijk; de uitnodiging luidde: met vertegenwoordigers van het gezantschap.

71148. De **Voorzitter**: De heer *de Vos van Steenwijk* kon toch nooit een vertegenwoordiger van het gezantschap zijn?

A. Hij heeft mij later persoonlijk ook gezegd, dat hij er alleen maar bij had gezeten.

71149. De **Voorzitter**: Door wie was die brief ondertekend?

A. Door dr. *Kijzer*.

71150. De **Voorzitter**: Het leek dus een persoonlijk streven van dr. *Kijzer* om u van dat werk af te houden?

A. Ja, al konden wij dat op dat moment heel moeilijk beoordelen. De gezant was voor ons heel hoog en heel ver. Wij konden toen heel moeilijk beoordelen, in hoeverre het inderdaad in overeenstemming was met de mening van de gezant en met de instructies uit Londen.

71151. De **Voorzitter**: Waarom was de heer *Kijzer* hier zo op tegen?

A. Het klinkt misschien gek, Mijnheer de Voorzitter, maar dat was hij niet. Hij had op mij ook niet veel tegen. Hij probeerde mij overal bij te halen.

71152. De **Voorzitter**: Waarom had hij dan op het werk van de commissie tegen, zoals de commissie dat voorstelde?

A. Ik geloof, dat dit op zijn Joodse „Selbsthass” is terug te brengen. Ik vrees, dat dit woord tot misverstand aanleiding kan geven.

De **Voorzitter**: Die psychologische samenhang heb ik weleens eerder gehoord.

A. Ik meen, dat hem dit inderdaad erg hoog zat. Wanneer hij tegen mij zei, dat hij geen anti-semiet was, klonk dit hoogst komisch.

71153. De **Voorzitter**: Is hij zelf van Joodse afkomst?

A. Ongetwijfeld.

71154. De heer **Stokvis**: Hebt u dat weleens onderzocht?

A. Na de oorlog heb ik er naar geïnformeerd. Het werd toen volkomen bevestigd. Ook zijn zwager, dr. *Lans*, die in Zwitserland was, heeft dit heel uitdrukkelijk ook gezegd.

71155. De **Voorzitter**: Dat is een vreemde wisselwerking. Hij was dus gekant tegen de wijze, waarop u het werk opvatte. Is dit zo tot het einde toe geweest of is hij veranderd?

A. Later heb ik met de heer *Kijzer* eigenlijk nauwelijks meer contact gehad, omdat ik toen contact kreeg met de gezant, waardoor ik de heer *Kijzer* kon passeren.

71156. De **Voorzitter**: U kon de gezant dus geregeld persoonlijk spreken?

A. Veel later wel. Ongeveer half 1944 is dit zo geworden.

71157. De **Voorzitter**: Heeft hij u geholpen in de richting, die u wenste?

71158. De **Voorzitter**: Heeft hij u ook aan geld geholpen?

A. Neen.

71159. De **Voorzitter**: Heeft hij zich bemoeid met de vraag of aan de Joint de helft van 25 000 frs. moest worden betaald?

A. De gezant heeft de vraag betreffende dat geld doorgegeven

71160. De **Voorzitter**: Hij was het daar dus mee eens?

A. Na verschillende besprekingen wel. Het duurde altijd erg lang en er moest veel in de brieven worden veranderd. Wij hebben er wel eens van af moeten zien om het via de gezant te vragen en dan ging het via dr. *Visser 't Hooft*. De heer *Mac Clelland* van het Amerikaanse gezantschap heeft aangeboden alle correspondentie tussen de Nederlandse Regering en ons te laten lopen via het Amerikaanse gezantschap.

71161. De **Voorzitter**: Het verzoek om de helft van die 25 000 frs. hebt u dus zelf doorgegeven. Van de Regering in Engeland is hierop toestemming ontvangen, maar de uitvoering van die toezegging heeft op zich laten wachten?

A. Ja.

71162. De **Voorzitter**: Iemand heeft ons hier weleens verteld, dat na heel veel gehaspel alleen die 12 500 frs. werden gegeven. Wij hebben gehoord, dat dit het gevraagde bedrag was. Men zou aan de Nederlandse Regering hebben geschreven, dat zij het bij die 12 500 frs. kon laten.

A. Wij hebben nooit om dit bedrag gevraagd.

71163. De **Voorzitter**: Wij hebben toch gehoord, dat in Londen was gevraagd om 12 500 frs. per maand.

A. Voorzover ik mij herinner, hebben wij nooit een bepaald bedrag gevraagd. Wij hebben gezegd, dat het uitdrukkelijk om een gaste ging. Ik heb aan de Regering geschreven, dat het al werd geapprecieerd, wanneer de Regering een telegram zou sturen, dat zij het mooi vond. Het ging niet eens zo zeer om het bedrag, maar de Joint zou graag merken, dat de Nederlandse Regering het er mee eens was.

71164. De **Voorzitter**: Is er iets van die aard gebeurd en is het gefd toegezegd?

A. Ja, maar toen het niet kwam, wilde men mij niet geloven. Men vond het erg mooi, toen ik vertelde, dat ik toezegging had gehad van 25 000 frs. Toen het maanden begon te duren voordat het kwam, maakte men zich boos, dat de Nederlandse Regering geen enkel interesse toonde.

71165. De **Voorzitter**: Hebt u enig idee, wat de oorzaak was van het feit, dat het geld niet kwam?

A. Ik heb er geen flauw idee van.

71166. De **Voorzitter**: Is u dat nooit gezegd?

A. Ik heb een bespreking gehad met graaf *van Bylandt*, die namens Buitenlandse Zaken in Zwitserland is gekomen gedurende de oorlog. Ik heb hem dit geval verteld en hij zei mij, dat dit buiten zijn opdracht viel, maar hij was bereid het over te brengen. Wij moesten er echter rekening mede houden, dat wij in Londen — naar zijn eigen woorden — een bijeen geraapt zootje hadden, waar alles om draaide.

71167. De **Voorzitter**: Wat was men van plan met dit geld te doen?

A. Het was bestemd voor pakkettenverzending.

71168. De **Voorzitter**: Kon u pakketten sturen naar de gedeporteerden in Duitsland vanuit Zwitserland?

A. Ja.

71169. De **Voorzitter**: Hoe wist u, dat dat mogelijk was?

A. Men deed het reeds naar verschillende kampen, zij het dan niet door Nederlanders. Het Wereldcongres was reeds bezig met pakkettenverzendingen. De Joint was bezig. Er kwamen in Zwitserland kaarten aan, waarin om pakketten werd gevraagd.

71170. De **Voorzitter**: Had iemand van Nederlandse zijde het reeds geprobeerd?

A. Neen, dat was nog niet gedaan.

71171. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Flugi* het dan niet gedaan?

A. Het is begonnen, voordat de heer *Flugi* in Zwitserland was.

71172. De **Voorzitter**: Stuurden de Joint en het Wereldcongres geen pakketten naar Nederlandse gevangenen?

A. Neen.

71173. De **Voorzitter**: Waarom niet!

A. Dat heeft eigenlijk een historische achtergrond. Men kende de Joden in Nederland niet. Een van de heren van de O.S.E. (*Oeuvre du Secours aux Enfants*), een Joodse instelling, zei mij bij het eerste gesprek, dat zij van de Nederlandse Joden alleen wisten, dat het bij hen altijd gord ging. De Nederlandse Joden hebben de laatste 150 jaar voor de Joden van de rest van de wereld een afgesloten gemeenschap gevormd, waarop men een beroep kon doen, wanneer men hulp nodig had. Men heeft echter nooit gedacht, dat het nog eens nodig zou zijn hulp te verschaffen, terwijl de persoonlijke contacten ook nagenoeg niet meer bestonden. De contacten b.v. tussen de Joden in Polen en Amerika, vooral de familiecontacten, waren veel sterker dan tussen de Joden in Nederland en het buitenland. Veel Joden in het buitenland spraken nog Jiddisch; de Nederlandse Joden kenden dat niet meer. Men kende niemand. De naam van prof. *Meijers* was de enige, die men mij kon noemen. Wanneer er een Joods bericht binnenkwam — ik ben daar heel vaak bij geweest — uit Lodz, sprongen alle aanwezigen op en er werd gevraagd of er nieuws van die of die was. Wanneer het echter Nederlanders betrof, zei niemand iets. Daar men voor deze hulpactie toch ook de namen nodig had van de mensen en toch eigenlijk ook de persoonlijke interesse, was er voor de Nederlanders niets gedaan. Bij de eerste bespreking met de Joint zei de heer *Sally Mayer*, die altijd nogal teatraal deed, terwijl hij op de wereldkaart in zijn kamer wees: „In Amsterdam kann ich spucken, nach Shanghai schicke ich Suppe!“ Hij bedoelde hiermee, dat hij in Shanghai, dat zo veraf lag, kon helpen, omdat zij daarmee contact onderhielden, maar voor Amsterdammers kon hij niets doen, omdat hij daarmee geen contact had. Daarbij kwam ook, dat het illegale contact, dat met alle andere landen zo bijzonder sterk was, ook wat betreft de Joden, zelfs met Po-en, enz.: mei Nederland ten enenmale ontbrak, behalve voor het doorlaten van enkele antisemitische rapportjes.

71174. De **Voorzitter**: Hebt u weleens onenigheid gehad niet de Joint?

A. Ja, naar aanleiding van het uitblijven van hulp van de Nederlandse Regering had de Joint de hulp gestopt, wat voor de eerste maal, maar dan ook tamelijk hevig, tot onaangenaamheden met de Joint heeft geleid. Ik heb telegrafisch naar Amerika geprotesteerd tegen het stopzetten van de hulp door de Joint. Amerika heeft toen opdracht gegeven aan de heer *Mayer* om werr door te gaan. Ik heb hierover een brief bij mij, die ik u kan overhandigen.

71175. De **Voorzitter**: Dat is een brief van u aan de heer *Mayer*.

A. Ja. Hieruit blijkt, hoe het precies is gegaan.

71176. De **Voorzitter**: Door het uitblijven van geld uit Londen is dus een hiaat ontstaan bij het verzenden van pakketten aan Nederlandse Joden in de concentratiekampen. Er is toen echter een brief uit Amerika gekomen om de pakketverzending weer door te laten gaan. Is dat ook gebeurd?

A. Ja, daar zijn echter maanden overheen gegaan.

71177. De **Voorzitter**: Het is dus niet zo geweest, dat wegens deze kwestie, die u met de Joint had, het zenden van pakketten is gestaakt?

A. Neen, daar is geen sprake van. Daarover ging juist de moeilijkheid.

71178. De **Voorzitter**: De moeilijkheid is dus ontstaan, doordat dat geld niet kwam?

A. Ja.

71179. De **Voorzitter**: Weet u wat er is gebeurd met ongeveer 30 Joden, die uit Bergen-Belsen via Zwitserland naar Algiers zijn vervoerd? Ik wilde graag weten, of de komst van dat kleine aantal, dat het toch eigenlijk maar was, het gevolg is geweest van bepaalde loskoopssystemen?

A. Het aantal was groter. Het gehele transport was natuurlijk veel groter, maar uit Nederland was er beslist een groter aantal mensen, waarschijnlijk ongeveer tachtig, bij dit transport. Wij maakten bij ons werk geen onderscheid, wij wilden dat niet en konden het ook niet, ondanks het verzoek van de Regering. Uit Theresienstadt zijn er ongeveer 400 gekomen.

71180. De **Voorzitter**: Het geval Bergen-Belsen interesseert ons juist daarom, omdat ons wordt verteld, dat dat het resultaat is geweest van loskoopmethoden, waaraan men van Nederlandse zijde niet heeft willen medewerken.

A. De mensen uit Bergen-Belsen hadden de zogenaamde Zuid-Amerikaanse passen, de zogenaamde valse burgerbrieven.

71181. De **Voorzitter**: Hoe kwamen die mensen aan die passen? Die konden ze toch niet in het kamp krijgen?

A. De passen werden in Zwitserland vervaardigd, waarna ze naar Nederland werden gestuurd, waar ze altijd aankwamen. Indien de mensen zo'n pas hadden, kwamen zij in een enigszins bevoorrechte positie. Het is zelfs gebleken, dat de Duitsers iemand zijn pas hebben nagestuurd, die daardoor is gered.

71187. De **voorzitter**: De mensen, die deze passen hadden, werden dus wel van Nederland uit naar Bergen-Belsen gebracht, waar ze echter werden ontzien?

A. Neen, ze werden niet speciaal ontzien. Het was in Bergen-Belsen in ieder geval gunstiger dan in Auschwitz. Bergen-Belsen gold als een gunst. Net als met de Palestina-certificaten kwamen de mensen met deze passen in Bergen-Belsen terecht. In het algemeen waren het dus bevoorrechte mensen.

71183. De **Voorzitter**: Een gedeelte van deze mensen met passen is dus door Zwitserland gekomen?

A. Een belangrijk gedeelte van hen is vanuit Bergen-Belsen op transport gesteld en in Biberach vlak onder de Zwitserse grens is het grootste gedeelte van dit transport stopgezet. Deze mensen moesten toen in Biberach blijven, de rest moest naar Zwitserland. Het bleek, dat de Duitsers oorspronkelijk de bedoeling hadden inderdaad nog veel meer mensen los te laten. In Biberach heeft de rest van deze mensen het bijzonder goed gehad. Daarmee wil ik dus zeggen, dat het aantal geredden eigenlijk veel groter was.

71184. De **Voorzitter**: Wat is de oorzaak geweest van het feit, dat er mensen uit Theresienstadt werden vrijgelaten?

A. Dat is het geval-*Musy*.

71185. De **Voorzitter**: Hoe meet u, dat er verband bestond tussen de heer *Musy* en Theresienstadt? Wij hebben nu al aan iederen, die toen in Zwitserland was en die wij hebben gehoord, de vraag gesteld, of die actie van *Musy* succes heeft gehad, waarop steeds het antwoord is geweest, dat zij er niets van hebben gehoord, terwijl die zelfde mensen het geval-Theresienstadt ook kenden.

A. Van het begin af aan heb ik die besprekingen meegemaakt. Eenmaal heb ik een bespreking met de heer *Musy* zelf gehad. Dit transport uit Theresienstadt had inderdaad direct met zijn werk te maken. Het betreft hier een organisatie in Zwitserland, waarover ik hier niet durf te vertellen zonder dat ik dat eerst heb gevraagd, omdat ik daar mijn erewoord op heb gegeven. Ik veronderstel echter, dat daartegen geen bezwaar bestaat.

71186. De **Voorzitter**: Ik zou wel heel graag willen weten, of er verband bestaat tussen *Musy* en het vrijkomen van 1200 mensen uit Theresienstadt. Dat is voor ons van buitengewoon veel belang.

A. Dat hield inderdaad verband. Ik wil graag vragen of wordt goedgevonden, dat ik een rapport maak of, wat nog beter is, dat de mensen van die Zwitserse commissie een rapport maken.

71187. De **Voorzitter**: Deze vraag houdt ons bezig, omdat wij weten, dat de gezant in Zwitserland te Londen om geld heeft gevraagd

ten einde niet gebruikmaking van *Musy* tot vrijlating te komen, en dat dat geld niet is gekomen.

A. Ik ben door mijn aanwezigheid bij die bespreking bijzonder goed op de hoogte. In de tijd van de besprekingen ben ik bij de gezant geweest.

71188. De **Voorzitter**: Hij heeft toch gevraagd om 1 miljoen francs?

A. Die vraag was er eigenlijk naast, omdat het niet om een miljoen francs ging. Ik weet niet, wie dit bedrag bij de gezant heeft genoemd, misschien *Musy* zelf. Dat kan ik niet beoordelen.

71189. De heer **Stokvis**: Om hoeveel ging het dan wel?

A. Dat verschilde nogal eens. Het ging hier echter in eerste instantie niet om geld. Op een gegeven ogenblik was er bijvoorbeeld gevraagd om 1000 francs per persoon. Met die inbedeling was ik naar het Amerikaanse gezantschap gegaan, waar werd gezegd, dat dit geen omkoopsom meer was, maar ievensonderhoud onderweg. Daartegen had men hier geen enkel bezwaar. Toen kregen wij die tragedie met de telegramwisseling met Londen. Ik had eerst gesproken over een transport van 500 mensen. Daarop werd gevraagd wie zou bepalen wie die 500 mensen zouden zijn. Dat zouden de Duitsers bepalen, omdat het anders een soort Joodse Raad-werk zou zijn, wanneer wij het zouden bepalen. Dat is een maandenlange tragedie geworden.

71190. De heer **Stokvis**: Volgens u is dat bedrag van 1 miljoen francs, dat de gezant heeft gevraagd aan Londen, dus uit eigen brein ontsproten?

A. Dat weet ik niet. De heer van *Lynden* heeft mij gezegd, dat hij nu eens eenmaal met Londen had getelegrafeerd, zonder dat wij er vanaf wisten. Dat was ook weleens goed volgens hem.

De **Voorzitter**: Ik zou van u erg graag een rapport hierover hebben. Eigenlijk behoort u deze dingen hier te verklaren zonder de goedkeuring van die Zwitserse commissie; daartoe bent u eigenlijk zelfs verplicht. Ik heb er echter geen bezwaar tegen, dat u eerst de goedkeuring van die mensen vraagt.

De heer **Stokvis**: U bent volgens de Nederlandse Enquêtewet verplicht hier alles te zeggen, wat u weet, en dit moet u dan ook aan de mensen, die u hierover zult schrijven, duidelijk kenbaar maken.

A. Ik kan u toezeggen, dat ik u hierover in ieder geval nadere inlichtingen zal verstrekken.

71191. De **Voorzitter**: Weet u iets van namen van mensen in de Duitse concentratiekampen, die door Londen zouden zijn opgegeven? U hebt toch lijsten van namen verzameld in Zwitserland? Wat hebt u daarmee gedaan?

A. In eerste instantie heb ik die lijsten aan het Internationale Rode Kruis doorgegeven. De Joint stuurde hiervoor geld aan het Rode Kruis. Ook heb ik die namen aan bepaalde acties van het Wereldcongres doorgegeven en ook naar Londen.

71192. De **Voorzitter**: Hebt u die namen aan die verschillende instanties gestuurd?

h. Ja.

71193. De **Voorzitter**: Aan welke personen hebt u ze gestuurd?

A. In ieder geval altijd aan de repatriatiecommissaris *Ferwerda*, aan het Joodsche Comité, de heer *Milhado*. Wanneer ik het goed begrijp, waren er in Londen twee Joodse comités: Het particuliere Joodse comité onder voorzitterschap van de heer *Milhado* en bovendien de adviseurs voor Joodse zaken van de Nederlandse Regering. Betreffende een telegram van de heer *Sluyser* is er eens een misverstane geweest, waarbij in de eerste verte niet valt te zeggen, dat hij de schuld had. Ik kreeg een telefoontje van de heer *Flugi* van het Internationale Rode Kruis, dat zij eigenlijk niets meer met mij hadden te maken, ze zouden nu alles wel direct met Londen behandelen, want er was een telegram, ondertekend door de heer *Sluyser*, dat direct contact met het Internationale Rode Kruis en Londen vroeg. Het heeft moeite gekost om deze raak weer te regelen.

71194. De **Voorzitter**: Hoeveel namen hebt u opgegeven?

A. Tenslotte hadden wij een kaartsysteem van 50 000 namen.

71195. De *Voorzitter*: Waren dat allemaal Nederlanders?

A. Joden uit Nederland. Wij wisten niet altijd waar deze mensen zich bevonden. Wij wisten alleen, dat ze waren gedeporteerd. Wanneer wij helemaal niets van de mensen afwisten, konden wij ze geen pakketten sturen.

71196. De *Voorzitter*: Hebben die lijsten enig resultaat opgeleverd?

A. Wij hebben pakketten kunnen sturen, en die zijn ook aangekomen.

71197. De *Voorzitter*: Deze werden dus vanuit Zwitserland verzonden. Heeft het zenden van die lijsten naar Nederland weleens resultaat gehad?

A. Neen, eenmaal is er een zending van de Nederlandse Regering uit gezonden.

71198. De *Voorzitter*: In Zweden is uit Londen een lijst ontvangen met 1400 namen.

A. Onze lijsten zijn ook naar Zweden gegaan.

71199. De *Voorzitter*: De volledige lijsten?

A. Neen, van de mensen, die in Bergen-Belsen waren.

71200. De *Voorzitter*: Wij hebben namelijk de mededeling ontvangen vanuit Zweden, dat er in Londen lijsten met 1400 namen van Joodse mensen zijn aangekomen.

A. Waarschijnlijk is dat de lijst geweest, die een maand onderweg is geweest vanuit Palestina. Er is namelijk een lijst geweest, die is opgemaakt van de mensen, die vanuit Bergen-Beisen in Palestina zijn aangekomen. Ik meen, dat deze lijst naar Zweden is gegaan.

71201. De *Voorzitter*: Vanuit Engeland heeft men een lijst met 1400 namen naar Zweden gestuurd met het doel naar de mensen in de concentratiekampen pakketten te zenden.

A. Ik durf niet met zekerheid te zeggen, welke lijst dat was.

71202. De *Voorzitter*: U zei zoëven dat u een lijst met namen van mensen naar Zweden hebt gestuurd. Bedoelt u dan, dat dit is geschied langs directe weg of via Engeland?

A. Via het wereldcongres.

71203. De *Voorzitter*: Die namen zijn nooit bij het Nederlandse gezantschap in Zweden aangekomen, want ons is uitdrukkelijk gezegd, dat daar geen verdere adressen van mensen in de kampen beschikbaar waren.

A. Die waren daar ook niet voor bestemd.

71204. De *Voorzitter*: Die waren bij het Wereldcongres in Stockholm, waar zij werden behandeld, want ik herinner mij, dat er b.v. eens 70 000 pakketten zijn gestuurd naar Duitsland.

A. Het Wereldcongres heeft deze namenlijsten opgenomen in zijn kartotheek, zoals dat ook in Portugal is geschied.

De *Voorzitter*: Dat gaat dus helemaal buiten ons om.

71205. De heer *Stokvis*: U nam dus zelf ook de namen in een kaartsysteem over?

A. Ja.

71206. De heer *Stokvis*: Dit gebeurde niet bepaald met spoed. Ik zie, dat deze lijst no. 233, die u hier aan de commissie hebt overgelegd, is ontvangen op 20 September 1944 en op kaart gebracht op 15 Februari 1945.

A. Waarschijnlijk staan op deze lijst geen namen van mensen, die wij dadelijk pakketten konden sturen. Wij lieten de mensen, waarvoor wij praktisch werk konden doen, voorgaan. Het was bovendien vrijwillig werk. Het was hoofdzakelijk bedoeld voor naoorlogse hulp.

71207. De *Voorzitter*: Nu is er nog een ding, waarover ik met u wilde spreken, en wel, hoe het is gegaan met de Palestina-certificaten. Ik weet wel, dat er is geprobeerd om de mensen naar Palestina te krijgen vanuit de kampen, door ze visa te verschaffen voor Palestina of door ze de Palestijnse nationaliteit te verschaffen.

A. In ieder geval door hun visa te verschaffen. Dat berustte op het oorspronkelijke Engelse witboek, dat er een bepaald aantal mensen per jaar naar Palestina mocht.

71208. De *Voorzitter*: Naar ik meen, is dit geschied met medewerking van de Nederlandse consul in Palestina.

A. Ja, ik had niet direct met hem te maken. Ik had alleen te maken met het Joodse Comité Irgun in Palestina, dat al onze aanvragen verzorgde. In die tijd zijn er veel brieven geschreven door de heer *Hoofien* en door de heer *Dozy*, die lieten weten, dat zij zich met die acties bezighielden.

71209. De *Voorzitter*: De bedoeling hiervan was, dat u hun namen opgaf van mensen, die een visum zouden krijgen?

A. Zij berichtten dat in eerste instantie naar Londen. Dan moest het bericht weer naar Zwitserland komen, dat het in orde was. Londen berichtte aan Palestina, dat de mensen een bepaald nummer hadden gekregen, en Palestina berichtte dan naar Zwitserland aan het Office Palestinien, dat vanuit Zwitserland de namen van die mensen konden worden doorgegeven.

71210. De *Voorzitter*: Heeft dat wel succes gehad?

A. Ja, evenals met de burgerbrieven, waarmee ik meer te maken heb gehad dan met de Palestina-certificaten. De mensen konden naar Bergen-Belsen, waar zij een kleine kans maakten op overleving.

71211. De *Voorzitter*: Ze werden daar dus op min of meer fictieve wijze bevoordeeld behandeld en daar bestond dan de mogelijkheid, dat ze met dat visum voor Palestina wegkwamen.

A. Ja. Dat is inderdaad gebeurd. Er is een transport via Istanboel direct naar Palestina vertrokken.

71212. De *Voorzitter*: Hoeveel mensen zijn op deze manier weggekomen?

A. Ik durf geen getal te noemen.

71213. De *Voorzitter*: Waren daar ook Nederlanders bij?

A. Ja.

71214. De *Voorzitter*: Het interesseert ons te weten, hoeveel Nederlanders daarbij waren.

A. Mag ik u dat dan later berichten? Ik kan het wel nagaan.

71215. De *Voorzitter*: Voor al deze werkzaamheden hebt u natuurlijk geld nodig gehad. Dat geld werd op verschillende wijzen verkregen. Is daar nopal wat van de Nederlandse Regering bij geweest?

A. Voorzover mijn eigen zak als van Nederlandse zijde geldt, ja. Oorspronkelijk kregen wij van niemand geld. Wij hebben het toen met voorschotten van particulieren moeten doen. Eenmaal is er een gift gekomen aan de vertegenwoordiger van het Nederlandse Rode Kruis en ik meen, dat die gift werd geschonken door het Nederlandse Rode Kruis in Londen. Dat was £ 500.

71216. De *Voorzitter*: Hebt u voor uw werk nooit grotere bedragen van de Regering gehad?

A. Neen.

71217. De *Voorzitter*: Hebt u weleens om giften gevraagd!

A. Voortdurend, maar dan hoofdzakelijk als geste. Ook heb ik de gezant om voorschotten gevraagd. Toen b.v. die 13.500 frs. niet kwamen, heb ik de gezant, die de brief had, om een voorschot gevraagd, maar de gezant weigerde iets te doen zonder instructie.

71218. De **Voorzitter**: Ik heb hier een brief van de gezant aan u van 10 October 1944, waarin staat:

„In antwoord op uw cijferteleggram waarvan ik u de parafraze toezond bij mijn schrijven van 26 Augustus, bericht de Regering mij, dat zij niet genegen is, de door de Joint afgegeven garantie van f 200.000 over te nemen.”

A. Dr. *Visser 't Hooft* had mij medegedeeld, dat er in Nederland bij illegale onderduikorganisaties geld nodig was en dat ze direct om f 200 000 vroegen. Dit zou in Nederland worden uitbetaald, wanneer dr. *Visser 't Hooft* maar verklaarde, dat het geld er was, dat gegarandeerd ergens in Zwitserland lag. Hierom is gevraagd aan de Joint en aan de Nederlandse Regering, die in eerste instantie eigenlijk beide weigerden. De Joint vond, dat de Nederlandse Regering dit maar moest doen. De Nederlandse Regering heeft toen een telegram gezonden. Persoonlijk heb ik toen bij dr. *Visser 't Hooft* getekend voor de garantie. Ik heb verklaard, dat de Joint dit garandeerde. Die verklaring hield dus in, dat ik persoonlijk garant stond voor f 200000 aan dr. *Visser 't Hooft*. Ik heb daarop getelegrafeerd naar Londen om de garantie te willen overnemen. Dat is geweigerd. Tenslotte is het toch door de Joint geschied.

71219. De **Voorzitter**: Door de Nederlandse Regering is er dus nooit iets gedaan van financiële aard ten aanzien van Zwitserland?

A. Neen.

71220. De **Voorzitter**: Ook niet van enigerlei andere aard?

A. Niets. Het is precies zo, dat, wanneer de vluchtelingen zelf niets hadden geprobeerd, er nooit een Nederlander een pakje had gekregen en dan was er noch bij de Theresienstadt-groep, noch bij de Bergen-Belsen-groep, die naar Zwitserland kwam, ook maar één Nederlander geweest.

71221. De heer **Stokvis**: Wij hebben hier iets gehoord omtrent de bemoeiingen, die verscheidene personen in Zwitserland hebben gehad om te trachten de Joden langs particuliere weg uit Holland los te krijgen. Onder andere is ons in dit verband de naam van mevrouw mr. *Hoochberg—van Wallinga* genoemd. Weet u daar iets van?

A. Ik heb reeds gezegd, dat ik verschillende contacten had opgenomen. Mevrouw *Hoochberg—van Wallinga* is verschillende malen bij mij geweest in Vézenaz tot op een avond Radio Oranje tegen haar waarschuwde. Zij bood aan om mensen los te krijgen uit Nederland tegen geld. Daarvoor moest, als ik mij niet vergis, 500 frs. worden gestort.

71223. De heer **Stokvis**: Ons is ook genoemd een advocaat in Zurich, die zich met deze dingen bezighield. Weet u misschien zijn naam?

A. Dat zou ik niet kunnen zeggen. Er waren echter enorm veel advocaten, die zich hiermee bezighielden. Het was het internationale centrum, waar moffen en wij in de wachtkamer om de beurt werden geholpen.

71223. De heer **Stokvis**: Leidde die mensenhandel tot een tastbaar resultaat?

A. Ik meen van wel.

71224. De **Voorzitter**: Weet u dat niet zeker?

A. Ik spreek hier zo onder ede, dat ik angstig ben om verklaringen af te leggen. Er zijn inderdaad families losgekocht.

71225. De **Voorzitter**: Van Zwitserland uit?

A. Ja, ook van Zwitserland uit.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrektz inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

M. H. GANS.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 22 DECEMBER 1949

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

HENRI DENTZ,

oud 45 jaar, wonende te Amsterdam, makelaar in tabak.

Hij legt de eed af als getuige.

71227. De **Voorzitter**: Wij zouden nu graag eens met u spreken over hetgeen u weet ten aanzien van repatriëring, vluchtelingenbeleid, gevangenenkampen, pakketten en alles, wat daarmee verband houdt. U bent bekend met de wijze, waarop de heer *Flugi* uit Nederland lijsten met namen kreeg van Nederlanders, die in Duitse concentratiekampen verbleven. U weet ook, dat de heer *Flugi* die namen naar Londen heeft gestuurd, waar ze zijn aangekomen bij de heer *Friedhoff*.

A. Ja.

71228. De **Voorzitter**: De heer *Friedhoff* zegt, dat hij ze heeft doorgezonden aan de dienst voor de repatriëring met het verzoek er voor te zorgen, dat ze in Stockholm kwamen. Ze zijn daar echter niet aangekomen. Wij meenden, dat het wel vaststond, dat ze bij het Departement van Sociale Zaken waren aangekomen. Wij zijn daar echter aan gaan twijfelen. Hebt u die lijsten weleens gezien? Het waren lijsten met ongeveer 4 à 5000 namen, niet speciaal Joden.

A. Ik mag hierbij misschien even in het midden brengen, dat dit inmiddels 5 jaar geleden is. Ik heb van allerlei zijden getracht lijsten te krijgen, ook via dit kanaal. Indertijd heb ik mij met de heer *Friedhoff* in verbinding gesteld en tot hem het verzoek gericht of hij geen kans zag vanuit Zwitserland lijsten te krijgen. Ik herinner mij ten kantore van het Rode Kruis inzage te hebben gekregen van afschriften van lijsten met een enorm aantal namen. Voorzover ik mij echter herinner, waren dit niet uitsluitend namen van Nederlanders.

71229. De **Voorzitter**: Waren dat misschien Joodse lijsten?

A. Neen. Deze lijsten waren uit Genève afkomstig, niet specifiek Joodse of niet Joodse. Voorzover ik mij herinner, ook niet speciaal Nederlandse of niet Nederlandse. Ik geloof, dat zij van het Internationale Rode Kruis afkomstig waren.

71230. De **Voorzitter**: Op Nederlands initiatief, in Nederland bij het Rode Kruis in den Haag zijn lijsten opgesteld en meegegeven aan iemand, die geregeld naar Zwitserland ging. Deze lijsten zijn bij de heer *Flugi* gebracht. Zij zijn opgesteld door mevrouw *Ross-Regeur*.

A. Daar heb ik na de bevrijding wel van gehoord.

71231. De **Voorzitter**: De heer *Flugi* heeft daarvan, onder meer, steeds exemplaren aan de heer *Friedhoff* doen toekomen die ze ook heeft ontvangen en ze naar Sociale Zaken heeft doorgegeven. Hebt u ze daar ook gezien?

A. Ik kan mij op het ogenblik niet specifiek herinneren deze lijsten, zoals u ze nu beschrijft, te hebben gezien. Dat wil natuurlijk niet zeggen, dat ik ze per se niet heb gekregen. Ik zal mijn aantekeningen hierover eens raadplegen of ik hierover misschien nog iets kan vinden.

71232. De **Voorzitter**: Volgens de heer *Friedhoff* heeft hij ze u persoonlijk gegeven.

A. Ik herinner mij wel, lijsten te zien te hebben gekregen, maar voor zover ik mij herinner, waren dat internationale lijsten. Het is natuurlijk mogelijk, dat mijn gzheugen mij hierbij in de steek laat. Ik weet, dat de heer *Friedhoff* mij een groot aantal lijsten heeft getoond omstreeks de jaarwisseling 1944/1945.

71233. De **Voorzitter**: U zegt, dat hij ze u heeft getoond. Ten aanzien van de lijsten, die ik op het oog heb, zegt hij, dat hij ze persoonlijk aan de heer *Dentz* heeft overhandigd.

A. Ik zal hierover graag mijn stukken eens raadplegen. Wanneer ik zo'n lijst zou kunnen zien, zou ik mij direct herinneren, wat er mee is gebeurd.

71234. De **Voorzitter**: De heer *Friedhoff* zegt: „Ik heb ze aan de heer *Dentz* overhandigd. Hij kreeg de lijsten van mij persoonlijk." Het is natuurlijk niet zo belangrijk, dat u ze kreeg, maar wel, dat ze in Stockholm kwamen. Hebt u daarheen weleens lijsten met namen verzonden?

A. Alle gegevens, die ik, van welke zijde dan ook, zij het van het Rode Kruis, zij het van bepaalde Joodse instanties of anderszins, heb gekregen, moesten — zoals dat nu eenmaal georganiseerd was — aan de afdeling „Registratie" worden doorgegeven. Als ik die lijsten heb gekregen — en dat wil ik geenszins tegenspreken —, dan heb ik die lijsten op de reguliere wijze, zoals dat door de heer *Ferwerda* als hoofd van de Repatriëringdienst was voorgeschreven, aan de sectie „Registratie" doorgegeven om daar te worden verwerkt in het kaartstelsel, waarna ik de lijsten van die afdeling terugkreeg en ze naar Stockholm heb opgezonden.

71235. De **Voorzitter**: Stuurde u ze naar Stockholm of bedoelt u te zeggen, dat er order werd gegeven, dat die lijsten naar Stockholm zouden worden verstuurd?

A. Die lijsten werden verzonden door de afdeling, waar ik werkzaam was.

71236. De **Voorzitter**: Dus niet door Buitenlandse Zaken?

A. Ja, dat wil zeggen, ik gaf ze door aan Buitenlandse Zaken, of wel, om meer accuraat te zijn, aan Sociale Zaken, omdat Sociale Zaken niet wenste, dat er rechtstreeks contact zou bestaan tussen de Repatriëringdienst en Buitenlandse Zaken. Sociale Zaken zorgde dan verder voor de expeditie naar Stockholm via Buitenlandse Zaken.

71237. De **Voorzitter**: U hebt dus zelf nooit iets naar Stockholm verzonden?

A. Dat mocht niet.

Dr Voorzitter: Maar u zei zoëven van wel!

A. Wanneer ik een brief voor Stockholm had, sprak het vanzelf, dat die ging via Sociale Zaken en Buitenlandse Zaken. Ik gaf die brief dan aan mijn secretaresse en gaf opdracht, dat zij die naar Stockholm moest sturen, hetgeen impliceerde, dat dat via Sociale en Buitenlandse Zaken ging.

71238. De **Voorzitter**: Het merkwaardige van deze geschiedenis is, dat er niets in Stockholm is aangekomen; alleen 1400 Joodse namen, die echter niets met deze zaak hebben te maken, want die lijst kwam van een Joodse commissie in Londen.

A. Neen, die kwamen van ons. Ten dele waren die namen afkomstig uit Palestina, ten dele uit andere bronnen, ten dele ook ver-

zameld door Nederlanders, die in Londen vertoefden. Die namen kwamen bij ons binnen, gingen naar de „Registratie-afdeling” en wanneer ik ze terugkreeg — die registratie kostte zeer veel tijd, waarop ik herhaaldelijk aanmerking maakte —, werden die lijsten naar Stockholm verzonden. Ook heb ik stellig namen van niet Joodse gedeporteerden naar Stockholm opgezonden, althans ter opzending naar Stockholm doorgegeven.

71239. De **Voorzitter**: In Stockholm zijn alleen 1400 speciaal Joodse namen aangekomen en verder niets. Er is volgens u dus veel meer verzonden.

A. Het aantal niet Joodse namen, waarover ik beschikte, was inderdaad vrij beperkt.

71240. De **Voorzitter**: Er zijn wel 5000 namen van de heer *Flugi* gekomen!

A. Ik zeide u reeds, dat dat een grote lijst was met duizenden namen, die voor het bewuste doel niet bruikbaar was, want zoals de heer *Friedhoff* mij zei, was dat een internationale lijst, waarop déportés van alle nationaliteiten voorkwamen.

71241. De **Voorzitter**: Ik heb hier het oog op een lijst van 5600 namen, waarvan de heer *Friedhoff* zegt, dat hij u die lijst persoonlijk in handen heeft gegeven. Dat is geen fantasie, want de heer *Flugi* heeft die lijst in Genève gebruikt bij de pakkettenverzending, van welke pakketten hij in vele gevallen een reçu van de ontvanger heeft gekregen. Hij heeft die lijst ook laten kopiëren en aan het Londense Comité van het Rode Kruis gezonden. De heer *Friedhoff* zegt, dat hij die lijst heeft ontvangen en aan u heeft doorgegeven. U heeft hem naar Stockholm doorgestuurd. Het waren niet bepaald Joodse namen, maar namen, die hier in Nederland waren verzameld door mevrouw *Ross—Regeur*. Die lijst hebben wij nooit meer kunnen terugvinden. Het enige, dat wij hebben kunnen ontdekken, is, dat er een lijst in Stockholm was met 1400 Joodse namen, die waarschijnlijk door u zelf, misschien ook door de commissie van de heer *Sluysen*, is samengesteld.

A. Hoofdzakelijk door mij zelf. Ik herinner mij ook stellig, dat er lijsten naar Stockholm zijn verzonden van niet Joodse gedeporteerden, waar een aanzienlijk geringer aantal namen op voorkwam, die ons ter beschikking stonden. Ook heb ik in een rapport aan de Rode Kruis-Commissie naar voren gebracht, dat ik alle pogingen in het werk heb gesteld om door Militair Gezag in Zuid-Nederland mensen te laten raadplegen, en ook heb ik mij met talrijke andere instanties in verbinding gesteld om toch maar te trachten ook niet-Joodse namen te krijgen, omdat ik inderdaad het gevoel had, dat er een veel groter aantal mensen bereikbaar zou zijn, indien wij maar hun namen gewaar zouden kunnen worden.

71242. De **Voorzitter**: Er staat volgens de heer *Friedhoff* vast, dat u reeds 5600 van zulke namen had. Herinnert u zich dat niet meer?

A. Ik kan mij met stelligheid herinneren, dat wij over enige honderden namen van vermoedelijk niet Joodse gedeporteerden beschikten.

71243. De **Voorzitter**: Een kleine honderd zijn er in handen van de heer *Woensdregt* geweest, die ze aan luitenant *Knulst* heeft doorgegeven, die ze weer aan de heer *Kersten* ter hand heeft gesteld. U hebt waarschijnlijk wel van dr. *Kersten* gehoord?

A. Ja.

71244. De **Voorzitter**: Het schijnt, dat deze mensen hebben behoord tot degenen, die later uit Duitsland naar Zweden zijn gekomen. Zij zijn in vrijheid gesteld door bemiddeling van dr. *Kersten*.

De heer **Stokvis**: Het kan natuurlijk zijn, dat die namen op meer dan één lijst waren vermeld, dat het dus niet één lijst was met 5000 namen.

A. Een lijst met 5000 namen is een zéér omvangrijke lijst.

De heer **Stokvis**: De voorzitter heeft ook van lijsten gesproken. Het probleem is zodanig interesseerde u, want u voelde het zelf als een tekort, dat u te weinig namen had van niet-Joden. Daaruit zou kunnen worden afgeleid, dat, indien u die lijsten wel zou hebben gekregen, u zich dat zou herinneren.

h. Inderdaad. Ik ben menigmaal bij de heer *Friedhoff* en ook bij andere mensen van het Rode Kruis geweest en ik heb met aandrang gevraagd, of er enige mogelijkheid zou bestaan om namen te krijgen, omdat wij in Stockholm bezig waren een organisatie op te bouwen en het zish liet aanzien, dat er redelijke kansen waren om de gedeporteerden te kunnen bereiken. Ik betreurde het juist, dat wij daar niet op ruime schaal gebruik van konden maken. Er heeft ter zake menig onderhoud plaats gehad tussen de heer *Friedhoff* en mij zelf. Het is inderdaad juist, dat de heer *Friedhoff* mij weleens enige namen heeft verstrekt, doch dit is betrekkelijk incidenteel geweest. Ik kan mij wel herinneren een zeer uitgebreide internationale lijst te hebben gezien, die zo onpraktisch was samengesteld, dat zij voor dit doel nagenoeg onbruikbaar was.

71245. De heer **Stokvis**: U liet u zoëven ontvallen, dat de registratie van de namen veel tijd vorderde. Kunt u ongeveer zeggen, hoeveel tijd daarmee verloren ging?

A. Met de samenstelling van de eerste lijst zijn ongeveer vier à zes weken gemoeid geweest. Deze bevatte, als ik mij dit goed herinner, enige honderden namen. Ik zou u het aantal niet precies kunnen zeggen. De tweede lijst heeft nog veel meer tijd gekost. De tijd, die daarin verloren ging, zou ik op ruim twee maanden willen stellen, doordat — en daar heb ik ook herhaaldelijk aanmerking op gemaakt — de „Registratie-afdeling” er een werkwijze op na hield, die niet aangepast was om op snelle termijn die gegevens te registreren en te verwerken.

71246. De **Voorzitter**: Hebt u dat ook aan de heer *Ferwerda* gerapporteerd?

A. Ja, herhaaldelijk, vrijwel dagelijks.

71247. De **Voorzitter**: Wat was zijn antwoord daarop?

A. Hij zou zorgen, dat het beter werd.

71248. De **Voorzitter**: Had hij dat in zijn macht?

A. Hij had het in zijn macht behoren te hebben. De heer *Henning*, die de leiding had van die „Registratie-afdeling”, was ondergeschikt aan de heer *Ferwerda*; dus in zoverre lijkt het mij, dat de heer *Ferwerda* het wel in zijn macht had om te zeggen, op welke wijze de namen geregistreerd behoorden te worden.

71249. De **Voorzitter**: Dat bedoelde ik niet. Ik bedoelde of hij het in zijn macht had om het gedaan te krijgen. Waren de krachten daarvoor aanwezig?

A. Ja, naar mijn mening zeer stellig, wanneer het administratief maar op een andere wijze was aangepakt. Ik heb u hieromtrent niets gemeld, omdat ik meende, dat dit te zeer een détailkwestie was, maar ik had indertijd een plan uitgewerkt volgens hetwelk, naar ik meende, die registratie zou moeten gebeuren, opdat men in korte tijd — twee à drie dagen — over de namen zou kunnen beschikken om ze op te sturen. Kort gezegd kwam het hierop neer, dat men een registratie behoorde te hebben van de gegevens omtrent de gedeporteerden, gerangschikt per kamp, waarin zij verbleven, Theresienstadt, Bergen-Belsen, Auschwitz, etc., terwijl de registratie, zoals de heer *Henning* die had ingesteld, alfabetisch was van alle gedeporteerden, waarvan namen bekend waren, zonder onderscheid per kamp; aldus waren alle gedeporteerden van A tot Z op kaarten gerangschikt en op die kaart stond het kamp vermeld, waarin zij verbleven. Wanneer men betreffende een bepaald kamp de namen der D.P.'s wilde weten — want de lijsten moesten kampsgewijze worden opgestuurd —, dan impliceerde dat, dat men steeds het gehele kaartstelsel moest doorlopen om daaruit de namen van die personen te lichten. Aangezien er iedere dag uit diverse bronnen namen bij kwamen, kwam dat werk natuurlijk nooit gereed. Dat systeem was onbruikbaar. Ik had tevoren reeds tot de heer *Ferwerda* gezegd, dat het systeem niet deugde, en ik heb er met klem op aangedrongen, dat de heer *Ferwerda* aan de heer *Henning* instructies zou geven om dat systeem te wijzigen. Er zijn ook zekere toezeggingen in die richting gedaan, maar een grondige verbetering is niet ingetreden, helaas. Daarom is hiermee veel tijd verloren gegaan.

71250. De **Voorzitter**: U hebt ons onlangs verteld, dat u in Augustus 1944 contact hebt opgenomen met de heer *Woensdregt*, die in Stockholm verbleef. In wiens opdracht deed u dat?

A. In opdracht van de heer *Ferwerda*.

71251. De **Voorzitter**: Wat was de bedoeling van dit contact?

A. Naar aanleiding van het verzoek van de Joodse Commissie, gericht aan de Wegering, om iets te doen ten behoeve van de gedeporteerden, was mij door de heer *Ferwerda* en de heer *de Groot* opgedragen, dit werk praktisch ter hand te nemen. Een van de eerste dingen, die ik deed — ik geloof zelfs het eerste —, is geweest, contact met de heer *Woensdregt* op te nemen.

71252. De **Voorzitter**: U hebt dat dus gedaan, ten einde te weten te komen, wat men via Stockholm zou kunnen doen?

A. Juist. Oorspronkelijk had ik mij voorgesteld dit van Lissabon uit te doen, — gelijk ik reeds in een vorige zitting uiteenzette — zoals de Tsjechen dat deden. Juist omstreeks die tijd echter werd de weg vanuit Lissabon onbruikbaar door het gewijzigde oorlogsbeeld en moest dus naar een andere mogelijkheid worden omgezien. Mede in overleg met de heer *Brandel* hebben wij toen contact met Stockholm opgenomen.

71253. De **Voorzitter**: De heer *Brandel* zat toen toch in Parijs?

A. Toen nog niet. Parijs was nog niet eens bevrijd op dat ogenblik. Het was waarschijnlijk in Augustus 1944, toen ik contact opnam met de heer *Woensdregt* en hem het verzoek deed om na te gaan, welke mogelijkheden er bestonden vanuit Zweden.

71254. De **Voorzitter**: Heeft dat iets opgeleverd?

A. Ja zeker. Er is althans een mogelijkheid gebleken om vanuit Zweden levensmiddelenpakketten naar de Duitse kampen te sturen.

71255. De **Voorzitters**: Vonden de Engelsen dat goed?

A. Er was een gemengde commissie, ik meen de British American Swedish Standing Committee of iets in die geest en de heer *Woensdregt* heeft van die commissie de toestemming weten te verkrijgen onder voorbehoud, aat het Ministry of Economic Warfare in Londen zich hier ook mee akkoord zou verklaren. Ik heb mij hierop inderdaad met dat Ministry in verbinding gesteld en heb a korte termijn de akkoordverklaring van deze instantie weten te verkrijgen.

71256. De **Voorzitter**: Wanneer is dit geweest?

A. September of October 1944.

71257. De **Voorzitter**: U hebt toen dus toestemming gekregen van het Ministry of Economic Warfare om de blokkade te doorbreken?

A. Ja, met ern zeker maximum per maand, dat, als ik mij niet vergis, 50 000 Zweedse kronen bedroeg. Wanneer zich echter ruimere mogelijkheden zouden voordoen, zou ik nog eens kunnen komen overleggen, of dit bedrag eventueel zou kunnen worden verhoogd.

71258. De **Voorzitter**: Heeft dit weleens praktische resultaten opgeleverd?

A. Ik meen van wel, maar daarover kan ik u geen volledige inlichtingen verstrekken.

71259. De **Voorzitter**: Wij weten, dat einde 1944 of begin 1945 een afspraak is gemaakt met de Zweedse Regering, dat per maand 2000 pakketten mochten worden verstuurd, die in Zweden zouden worden gekocht.

A. De pakketten, waarover ik sprak, zouden inderdaad in Zweden worden gekocht.

71260. De **Voorzitter**: Ja, maar dan had de overeenkomst betreffende de blokkade er niets mee te maken.

A. Die overeenkomst had in zoverre hiermee te inaken, omdat het hier, wat de goederen betrof, geen doorbraak betekende van de blokkade maar wel vanuit een financieel oogpunt. De Nederlandse Regering in Londen moest de financiële middelen ter beschikking stellen.

71261. De **Voorzitter**: Neen, dat was niet nodig, wat er was voor dit doel een lening gesloten in Zweden van verscheidene miljoenen kronen.

A. Dit valt dan volkomen buiten mijn competentie. Ik kan u alleen vertellen, dat er een mededeling van de heer *Woensdregt*

kwam — die in die tijd trouwens ook even in Londen is geweest —, dat het British American Swedish Standing Committee zich met deze zaak akkoord verklaarde en dat dit verband hield met het beschikbaar stellen van de financiën. De details vielen eigenlijk buiten mijn competentie. Ik kan u alleen de feiten vertellen, zoals ze mij bekend zijn.

71262. De **Voorzitter**: Is er geen sprake van geweest om levensmiddelen van buiten de blokkade naar Zweden te sturen?

A. Neen, dat is nooit de bedoeling geweest.

71263. De **Voorzitter**: Waarom is er nooit geprobeerd om goederen door de blokkade te krijgen?

A. Omdat dat vermoedelijk een veel langer en moeilijker weg geweest zou zijn. Zweden was tenslotte een neutraal land, waar met de middelen, waarover men beschikte, goederen te krijgen waren. Het was veel eenvoudiger, die goederen daar te kopen. Uit de berichten, die ik van de heer *Woensdregt* en zijn medewerkers en ook van Joodse commissies ontving, was het in Zweden zeer wel mogelijk die goederen te kopen, zodat wij geen aanleiding vonden om de omslachtige en moeilijke weg te volgen, die goederen van overzee te betrekken.

71264. De **Voorzitter**: Wij meenden, dat andere landen goederen lieten komen van Argentinië naar Zweden, als bijlading bij voor Zweden bestemde goederen, waar dan gewoon pakketten van werden gemaakt, die naar Duitsland werden gestuurd.

A. Ik heb indirect van deze mogelijkheid gehoord, maar naar ik vernam, waren er talrijke bezwaren aan verbonden en het zou ook veel te lang hebben geduurd. De Nederlandse organisatie is hier veel te laat nree begonnen, pas in September of October 1944, zodat het mij de meest efficiënte weg leek om goederen, die in Zweden te krijgen waren, dáár te kopen en ze zo gauw mogelijk naar Duitsland te sturen, in plaats van goederen uit Argentinië te laten komen. Ik heb hier inderdaad niet veel aandacht aan besteed, omdat het rechtstreeks vanuit Zweden gebeuren kon, zij het dan op enigszins beperkte schaal.

71245. De **Voorzitter**: Is het u niet bekend, of andere landen het ook deden rechtstreeks vanuit Zweden?

A. Daarover kan ik u geen stellige mededeling doen.

71266. De **Voorzitter**: Bij een van uw vorige verhoren hebt u verteld, dat verschillende duizendtallen Joden op illegale wijze uit Polen zijn gered. Hoe weet u dat eigenlijk?

A. Dat heb ik van verschillende Joodse organisaties gehoord, zoals de World Jewish Congress er? het American Joint Distribution Committee in Londen en tevens van het Poolse Ministerie van Binnenlandse Zaken, dat contact onderhield met de Poolse illegale groepen in Polen zelf.

71267. De **Voorzitter**: Waar gingen die mensen heen?

A. In het begin werden deze mensen over de Karpaten naar Hongarije geleid, althans volgens de inlichtingen, zoals wij ze hebben gekregen. In die tijd was Hongarije nog formeel aan de Duitse kant, maar in dit opzicht heeft dit land een betrekkelijk neutrale houding aangenomen en dit oogluikend toegestaan.

71268. De **Voorzitter**: Wij hebben hierover allerlei mensen gesproken. Wij hebben steeds, ook van zeer ingewijden, mededelingen gekregen, dat dit maar in zeer enkele gevallen was gelukt. U spreekt van duizenden. U hebt daarbij gezegd, dat u dit van verschillende zijden had gehoord. Is het mogelijk, dat die berichten niet helemaal nauwkeurig zijn geweest? Wat men in Londen wist omtrent hetgeen er in de oorlog in Polen gebeurde, is niet zo uitermate veel geweest.

A. Langs ambtelijke kanalen was er natuurlijk geen weg, maar de Poolse Regering had toch talrijke connecties met de illegaliteit, zoals die ook tussen de Nederlandse Regering en de illegaliteit bestonden. De Nederlandse Wegering wist ook, wat er in Nederland gebeurde. Er bestond toch ook een uitgebreide inlichtingendienst. Misschien was de Regering desondanks onvolledig georiënteerd. Wij gingen in Londen van de veronderstelling uit, dat die inlichtingen-

dienst juiste berichten zou doorgeven. Ik kan u alleen zeggen, dat ik en ook andere heren dit hebben vernomen uit bronnen, waarvan men geredelijk kon aannemen, althans waarvan wij meenden te mogen aannemen, dat ze betrouwbaar waren. Omdat u dit punt ook in een vorig verhoor ter sprake hebt gebracht, heb ik mij hierover met Nederlanders, die veel contact hebben met Palestina en dit uiteraard weten kunnen, in verbinding gesteld en ik heb hierbij ook de bevestiging gekregen, dat een vrij groot aantal mensen naar Palestina is weggekomen, via Hongarije en Roemenië. U moet mij ten goede houden, wanneer dit cijfer misschien enigszins overdreven is. Ik kan daar natuurlijk niet voor instaan. Ik heb hier ook altijd naar voren gebracht, dat ik natuurlijk ook alleen maar datgene kon overbrengen, wat ik van derden had vernomen.

71369. De **Voorzitter**: U hebt in uw vorige verhoor ook verteld over een geheim Pools rapport, dat u van de Poolse Regering had gekregen.

A. Ja.

71270. De **Voorzitter**: Is dat rapport nog in uw bezit?

A. Ja.

71271. De **Voorzitter**: Staan er mededelingen in, die voor ons van belang zijn?

A. U hebt er inzage van gehad. Ik heb het drie à vier weken geleden teruggestuurd gekregen. Er staat in vermeid over het contact van de Poolse Regering te Londen met de illegaliteit in Polen. Die Poolse ambtenaar heeft mij toen reeds gezegd, dat die hulp om weg te komen daarin eigenlijk niet rechtstreeks vermeld wordt.

71272. De heer **Stokvis**: U zegt in uw verklaring aan de Commissie **Vorrink**, dat u inzage hebt gehad van een aantal rapporten bij het Poolse Ministerie van Binnenlandse Zaken. Deze rapporten hadden betrekking op het bevrijden van de Joden uit werkkampen, het verstrekken van valse persoonsbewijzen en distributiekaarten, geldmiddelen, hulp bij het onderduiken, enz.

A. Ik heb hiervan meer stukken gezien, maar men heeft mij in sommige gevallen slechts inzage gegeven van de stukken. Ik kan mij voorstellen, dat de Poolse Regering vertrouwelijke stukken liever niet zo maar aan derden ter hand stelt. Als uitzondering heeft men mij dit éne stuk wel ter hand gesteld. Er staat niet iets specifiek in over het uitleiden van de mensen uit Polen, maar wel over het verstrekken van valse papieren en levensmiddelenkaarten en dergelijke, om deze mensen de gelegenheid te geven om weg te komen, onder te duiken of wal dan ook. Die passage komt er stellig in voor.

71273. De **Voorzitter**: Wij hebben de mogelijkheid weleens besproken om vanuit Lissabon pakketten te sturen aan gevangenen in Duitsland in de concentratiekampen. De Joint had zijn hoofdkwartier in Lissabon. Het schijnt, dat men weleens pogingen heeft gedaan vanuit Lissabon om de mensen in de concentratiekampen te bereiken. Weet u daar iets van?

A. Ja. Naar ik meen, heb ik u dat de vorige maal reeds uiteengezet.

De **Voorzitter**: U hebt wel gezegd, dat dit het geval is geweest, maar u hebt niet gezegd, hoe ze het deden. Wij wilden nu graag weten, hoe ze het deden, zodat wij daar enigszins aan kunnen nagaan of de Nederlanders het ook hadden kunnen doen.

A. Volgens de inlichtingen, waarover ik beschikte, werden vanuit Lissabon pakketten door een particuliere Portugese firma verzonden aan geïnterneerden in Theresienstadt en, voorzover mij bekend, ook naar enkele andere kampen. Die firmanaam was mij indertijd bekend, maar ik ben hem nu vergeten en ik zou die naam niet meer kunnen traceren.

71274. De **Voorzitter**: Men stuurde die pakketten ook naar Nederland.

A. Ja, maar dit viel eigenlijk buiten de taak, waarvoor ik was aangewezen. Mijn taak was de toezending van pakketten aan gedeporteerden.

71275. De **Voorzitter**: Ons is bekend, dat particulieren ook aan Nederland pakketten konden zenden.

A. Ja. De Joint en ook de Tsjechische Regering gaven lijsten met namen aan één of meer particuliere firma's in Lissabon en tegen vergoeding van een bepaald bedrag per pakket werden daar pakketten afgezonden met een aangehecht reçu, dat door de geadresseerde moest worden getrkeed en teruggezonden, als bewijs, dat het desbetreffende pakket de geadresseerde had bereikt. In de meeste gevallen plachten de reçu's ook inderdaad terug te komen. Af en toe kwamen ze ook weleens niet.

71276. De **Voorzitter**: Van Nederlandse zijde en door de Nederlandse Regering is dit ook gedaan. Er zijn b.v. ladingen sardines naar Nederland gestuurd, die gedistribueerd zijn over instellingen. Was u dat bekend?

A. Hiervan heb ik inderdaad in Londen gehoord.

71277. De **Voorzitter**: Kunt u nu ook vertellen, waarom die zendingen wel naar Nederland zijn gestuurd en niet naar Duitsland voor de gevangenen?

A. Ja, omdat men tot op dat tijdstip bij geen enkele Regeringsinstantie heeft gepoogd, dit te bewerkstelligen. De namen van de gedeïneerden in de kampen waren toen zelfs nog niet bekend en die namen zijn toch een eerste vereiste om hun pakketten te kunnen toezenden.

71278. De **Voorzitter**: Het was toen al langzamerhand einde 1943.

A. Dat herinner ik mij niet precies. Toen ik begon, was het nog niet zover, dat men precies wist, wie er in Bergen-Belsen en wie in Theresienstadt was.

71279. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat er toen nog niemand in Theresienstadt was.

A. Einde 1943 toch wel. Wij hebben toen van diverse zijden namen van mensen verzameld.

71280. De **Voorzitter**: Zijn er in Engeland weleens telegrammen aangekomen vanuit Nederland met verzoeken iets in deze geest voor de gevangenen in Duitsland te doen?

A. Dat is mij niet bekend.

71281. De **Voorzitter**: Die telegrammen zijn gekomen bij het Ministerie van Sociale Zaken.

A. Ik geloof, dat er heel op het einde van de oorlog telegrammen zijn gekomen.

71282. De **Voorzitter**: Dat kan niet op het einde zijn geweest, want het waren telegrammen van de heer **Vorrink**, die lang vóór het einde is weggevoerd.

A. Neen, dan kan ik u dat niet zeggen. Ik kan niet ontkennen of er telegrammen zijn aangekomen. Ik kan ook niet zeggen, dat het wei is gebeurd. Ik herinner het mij niet meer.

71283. De **Voorzitter**: U bent niet gesticht geweest over de wijze, waarop het kamp in Bergen-Belsen is ontruimd?

A. Neen.

71284. De **Voorzitter**: Wat bedoelde u daar eigenlijk mee? Is het te laat gebeurd? Is er te weinig voor gedaan van Nederlandse zijde?

A. Er is van Nederlandse zijde niets gebeurd.

71285. De **Voorzitter**: U wilde daar dus mee zeggen, dat er geen Nederlanders naar Bergen-Belsen zijn gegaan om daar de mensen weg te halen?

A. De kritiek, die ik heb uitgeoeferd in de stukken, die ik aan de Rode Kruis-commissie ter hand heb gesteld, had veeleer betrekking op hetgeen zich afspeelde tijdens de laatste weken van de oorlog.

71286. De **Voorzitter**: Dus toen de Amerikanen daar op-
trokken?

A. Daarvóór eigenlijk. In de laatste 2½ à 3 maanden van de oorlog, toen Bergen-Belsen nog in handen van de Duitsers was en de geallieerden reeds aan de Duitse grens lagen vóór Keulen, zijn er stellig kansen geweest om 2000 à 3000 Nederlanders, die zich in dat kamp te Bergen-Belsen bevonden, naar Zweden over te brengen. Ik heb toen naar voren gebracht, dat dit plan een redelijke kans van slagen gehad zou hebben, indien men te Londen de nodige activiteit ter zake had betoond. Ik heb hier uitgebreid verslag over uitgebracht en ik ben in staat om u hierover meer gedetailleerde inlichtingen te verschaffen dan over de punten, waarnaar u mij zo juist hebt gevraagd en die mij enigszins zijn ontschoten.

71287. De **Voorzitter**: Hoe komt het, dat u dit zo goed weet!

A. Dit meer concrete geval, waarbij een daadwerkelijke redingsmogelijkheid voor deze mensen bestond, heb ik mij persoonlijk in hoge mate aangetrokken. Deze mensenlevens zijn voor een deel verloren gegaan.

71288. De **Voorzitter**: Hoe had u gedacht die mensen te redden, terwijl de Duitsers daar nog wat te zeggen hadden?

A. Door ze met toestemming van de Duitsers naar Zweden over te doen brengen, zoals dat in andere gevallen ook inderdaad is gebeurd.

71289. De **Voorzitter**: Acht u het mogelijk, dat die toestemming zou worden verkregen? Van wie had u die moeten krijgen?

A. Graaf *Bernadotte*, voorzitter van het Zweedse Rode Kruis, was in die dagen met *Himmler* in contact, althans met afgevaardigden van *Himmler*, en had daar weten te bewerkstelligen, dat een aantal gedetineerden uit diverse kampen zou kunnen worden bevrijd.

71290. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Dat heb ik in de oorlog al geweten en dat is mij later duidelijk geworden.

71291. De **Voorzitter**: Wát hebt u in Londen geweten?

A. Wat ik u zoëven vertelde.

71292. De **Voorzitter**: Dat graaf *Bernadotte* die mensen bevrijdde?

A. Graaf *Bernadotte* zelf niet. Hij had echter contact met zekere Duitse kringen, met *Himmler* rechtstreeks of wel met afgevaardigden van *Himmler*.

71293. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Een afgevaardigde van de heer *Woensdregt* is einde Februari of begin Maart van Stockholm naar Engeland komen vliegen.

71294. De **Voorzitter**: Wie was dat?

A. De heer *Willems*.

71295. De **Voorzitter**: Die was toch geen afgevaardigde van de heer *Woensdregt*?

A. De heer *Woensdregt* had een brief aan de heer *Willems* meegegeven en aldus heb ik hem hier als afgevaardigde aangeduid. In die brief stond niet, *hoe* die onderhandelingen werden gevoerd, maar wel het feit, *dat* ze gevoerd werden.

71296. De **Voorzitter**: Wilt u die brief even voorlezen?

A. „Stockholm, 14 Februari 1945.
Aan *Ferwerda*.
Gezantschap van het Koninkrijk der Nederlanden, afdeling Repatriëring.
Zeer geachte heer *Ferwerda*,
Sinds eenigen tijd worden onderhandelingen gevoerd tus-
schen Zweedsche en Duitse autoriteiten over de mogelijkheid

van evacuatie van alle Joodsche D.P.'s in Bergen-Belsen. Volgens ons ter beschikking staande cijfers zouden zich in Bergen-Belsen 3 à 4000 D.P.'s bevinden, waarvan minstens 75 % Hollanders zouden moeten zijn.

Bovengenoemde onderhandelingen bevinden zich in een gevorderd stadium" — dat was op 14 Februari 1945 — „en indien zij tot het gewenschte resultaat voeren, zouden wij dus binnen zeer afzienbaren tijd 2 à 3000 Joodsche D.P.'s in Zweden kunnen verwachten.

Het doel van dit schrijven is allereerst u van het bovenstaande in kennis te stellen en verder te verzoeken er bij liet Ministerie van Buitenlandsche Zaken op aan te dringen, dat van die zijde onzen gezant in Stockholm telegrafisch verzocht wordt bij het Zweedsche Ministerie van Buitenlandsche Zaken stappen te nemen opdat deze actie met spoed tot het beoogde doel zou kunnen leiden.

Hr. Ms. Gezant dient er dan bij 'de allerhoogste instantie, het Zwerdsche B.Z. op te wijzen, dat de Nederlandsche Regeering alhier indirect vertegenwoordigd door deze afdeling, zoo noodig bereid is de kosten voor haar rekening te nemen.

Hierbij dient te worden opgemerkt, dat de Zweedsche instanties het transport in Duitschland met eigen bussen kunnen en zullen verzorgen, terwijl wij de mogelijkheid hebben om in eigen regie, indien zulks noodzakelijk is, het verdere transport op ons te nemen."

71297. De heer **Stokvis**: Wie heeft die brief getekend?

A. Dit is een afschrift. Het origineel was getekend door N. *Woensdregt*.

71298. De **Voorzitter**: Dit is dus de grondslag voor uw gedachte, dat men die Nederlanders had kunnen bevrijden uit Bergen-Belsen?

A. Ja. De heer *Willems*, die deze brief ter hand stelde aan de Repatriëringscommissie, had ook een rapport bij zich van het World Jewish Congress aan diens secretariaat in Londen. Toen ik de heer *Willems* vroeg, wat de achtergrond van de zaak was, heeft hij mij verzocht, dat rapport door te geven aan de secretaris-generaal van het World Jewish Congress, die mij uit hoofde hiervan de nodige inlichtingen zou kunnen verstrekken, want de hele aangelegensid stond hierin vermeld. Ik overhandigde dat rapport nog die zelfde dag en de mededelingen, die ik zo juist deed over onderhandelingen tussen graaf *Bernadotte* en afgevaardigden van *Himmler*, er toe strekkende om gevangenen uit een zeker aantal kampen vrij te laten, komen ook uit deze bron.

71299. De **Voorzitter**: Kunt u dit nog nauwkeuriger vertellen? In die brief van de heer *Willems* staat geen enkel woord over graaf *Bernadotte*. Het zou mij uitermate verbazen, indien dat in de andere gegevens wel stond. Onderhandelingen tussen graaf *Bernadotte* en *Himmler* zijn er, voorzover wij weten, nooit geweest.

A. Wel met afgevaardigden van *Himmler*.

71300. De **Voorzitter**: Wanneer u nauwkeurig die dingen met naam en toenaam in een brief hebt staan, zou het mij uitermate aangenaam zijn, dat van u te horen. Wanneer het er echter niet in staat, zou ik u willen vragen om het asjeblijft ook niet te zeggen. Het zijn dingen van uitermate verre strekking. Wanneer u niet zeker weet, wat u zegt, is het beter, dat u het niet zegt. Staan deze mededelingen echter wel in een brief, dan is dat prachtig.

A. Dit staat niet in mijn brieven.

71301. De **Voorzitter**: Ik geloof niet, dat er iets in die brieven zal staan over onderhandelingen tussen graaf *Bernadotte* en *Himmler* of diens afgevaardigde.

A. Neen.

De **Voorzitter**: Dan moet u dat ook niet zeggen.

A. Ik vind dit inderdaad een belangrijk punt en daarom wil ik nog hieraan toevorgen, dat de heer *Willems*, toen hij mij deze brief overhandigde, nog enkele nadere toelichtingen gaf; die toelichtingen waren in die geest, dat de onderhandelingen in de laatste 14 dagen in een nog verder gevorderd stadium waren gekomen; de heer *Willems* vertelde ook, dat de heer *Woensdregt* hem zelfs op het vliegveld

had gezegd, dat die onderhandelingen op het punt stonden haar beslag te krijgen. Ik wilde natuurlijk graag weten, of dit een werkelijk solide en concrete achtergrond had. Ik vroeg dus de heer *Willems*, welke achtergrond dit had, waarop hij mij antwoordde, dat hij dat op dit moment niet kon zeggen, maar hij had ook een brief, bestemd voor de heer *Zelmanovits*, afkomstig van het Stockholms kantoor van het World Jewish Congress. Hij vroeg mij die brief aan de heer *Zelmanovits* te brengen, die mij dan van de gegevens op de hoogte zou stellen.

71303. De heer *Stokvis*: Heeft de heer *Willems* u de naam van graaf *Bernaclotte* genoemd?

A. Neen, de heer *Willems* niet. De heer *Zelmanovits* heeft mij een passage uit de brief voorgelezen.

71303. De heer *Stokvis*: En kwam daar de naam van graaf *Bernadotte* wel in voor?

A. Ja.

71304. De *Voorzitter*: Weet u dat zeker?

A. Zoals ik het mij herinner wel.

71305. De *Voorzitter*: Na de oorlog is er in dit verband veel over graaf *Bernadotte* gecproken en inderdaad ook in deze geest. Het zou natuurlijk kunnen zijn, dat u deze dingen met elkaar in verband hebt gebracht, zodat u dit nu als een geheel in uw gedachtengang voelt.

A. U denkt, dat ik mij dit na de oorlog heb gesuggereerd.

De heer *Stokvis*: Te meer, daar er wel sprake is geweest van onderhandelingen van graaf *Bernadotte* met *Himmler* betreffende het sluiten van vrede, buiten *Hitler* om.

A. Ik kan u alleen herhalen, dat de inlichtingen, die ik in Londen kreeg, afkomstig waren uit een rapport, dat ik zelf van de heer *Willems* ontving, eighandig aan de heer *Zelmanovits* overhandigde, die mij daaruit enige details heeft medegedeeld.

71306. De *Voorzitter*: Is u bekend, dat er aan de Nederlandse Regering weleens is medegedeeld, dat er pogingen waren aangewend om de gevangenen in Bergen-Belsen in vrijheid te stellen en of de Regering daaraan medewerking wilde verlenen?

A. Ja, buiten deze brief van *Woensdregt* om, bedoelt u?

De *Voorzitter*: Ja.

A. Dit is het eerste bericht, dat wij in deze geest hebben ontvangen.

71307. De *Voorzitter*: Dat was dus een brief van de heer *Woensdregt*, gericht aan de heer *Ferwerda*?

A. Ja.

71308. De *Voorzitter*: Dat is dan het enige, dat u weet omtrent het feit, dat er bij de Nederlandse Regering op is aangedrongen, zij het bij de heer *Ferwerda*, om medewerking bij de actie ter bevrijding van de gevangenen in Bergen-Belsen?

A. Ja. Naar aanleiding van die brief zijn wel verschillende stappen ondernomen, maar hun oorsprong is inderdaad deze brief geweest en verdere berichten, die deze brief bevestigden.

71309. De *Voorzitter*: Wij hebben namelijk zelf de heer *Willems* gehoord; hij heeft dat verhaal van graaf *Bernadotte* echter heel anders gedaan.

A. Het misverstand kan misschien hierin liggen, dat er enige maanden tevoren door ons soortgelijke berichten zijn ontvangen over de mogelijkheid van evacuatie van een aantal Nederlanders in Theresienstadt. Ik meen zelfs, dat wij dat eerste bericht betreffende Theresienstadt ontvingen van de Joodse Coördinatiecommissie in Zwitserland medio December 1944.

71310. De *Voorzitter*: In hoeverre was dit gelijksoortig?

A. Hierin kwam het nieuwe punt naar voren, dat de Duitsers bereid waren om Joodse gedetineerden onder zekere voorwaarden vrij te laten.

71311. De *Voorzitter*: Is dat nog gebeurd?

A. In die eerste berichten was er sprake van, dat de Duitsers voor iedere vrijgelatene 1000 Zw. frs. eisten. Hierover is contact opgenomen door de heren van de Commissie van Advies voor Joodse aangelegenheden, De heren *Polak*, van *Zwanenberg* en *Sluyser* hebben deze zaak ter hand genomen; uit vertrouwelijke mededelingen, die ik van deze heren heb gekregen, ineen ik zelfs, dat dit met de Minister-President werd besproken. In ieder geval is de zaak in Londen in behandeling geweest. Het moeilijke punt was eigenlijk, dat dit in strijd was met de algemene richtlijnen, dat het tegen het belang van de oorlogvoering was om buitenlandse deviezen direct aan de Duitse Regering beschikbaar te stellen. Terwijl dit in behandeling was te Landen, kwam plotseling het bericht, dat ten gevolge van andere invloeden inderdaad circa 1200 Joodse gedeporkeerden uit Theresienstadt naar Zwitserland waren vrijgelaten en daar reeds waren aangekomen. Daar waren, als ik mij goed herinner, ongeveer 800 Nederlanders bij.

71312. De *Voorzitter*: Het waren er 400.

A. Ik dacht, dat het er ongeveer 800 waren.

71313. De *Voorzitter*: U weet waarschijnlijk wel, dat tegen het einde van de oorlog een aantal schepen met levensmiddelen uit Zweden naar Nederland is gekomen. Hebt u er van gehoord, dat de Nederlandse Regering heeft getracht schepen voor dit doel te charteren?

A. Ja, maar alles, wat ik hierover heb gehoord, heb ik zuiver toevallig vernomen. Ik was veelvuldig met de heer *Friedhoff* in contact in zake het verzamelen van namen en dergelijke. Dit resorteerde echter niet onder mijn taak en alles, wat ik daarvan weet, weet ik uit incidentele opmerkingen bij besprekingen, waar ik toevallig bij was.

71314. De *Voorzitter*: Ik bedoel hier niet de onderhandelingen van de heer *Friedhoff* voor het Rode Kruis, maar of de Nederlandse Regering zou hebben onderhandeld over het charteren van schepen.

A. Daarover kan ik u zeer weinig vertellen. Ik meen alleen begrepen te hebben, dat de heer *Friedhoff* van het Rode Kruis met de Nederlandse Regering in contact stond voor dit doel om dit gezamenlijk te doen of hoe dan ook. Alles, wat ik hierover weet, is echter zo vaag, dat ik meen, dat dit voor uw onderzoek van geen waarde kan zijn. Het viel inderdaad buiten mijn competentie.

71315. D: *Voorzitter*: U hebt weleens verteld, dat u telegrammen wilde verzenden naar Zweden voor de heer *Woensdregt* en dat die telegrammen niet weggingen, omdat de heer *de Groot* dat niet goed vond. Waarom ging u daarmee dan naar de heer *de Groot* en niet naar de heer *Ferwerda*, die toch uw chef was?

A. De Repatriëringdienst werd geacht een onderdeel van Sociale Zaken te zijn en daarom moesten de uitgaande brieven en telegrammen — speciaal de telegrammen — aan Sociale Zaken worden ter hand gesteld, met het verzoek die door te geven.

71316. De *Voorzitter*: Had u opdracht van de heer *Ferwerda* om dat te behandelen?

A. Ja.

71317. De *Voorzitter*: U moest ze dus niet aan de heer *Ferwerda* geven, die er dan verder voor zou zorgen, maar u moest zelf naar de heer *de Groot* gaan om hem te vragen, die telegrammen door te geven?

A. Ik zou hier niet willen spreken van „opdracht”. Ik had de bevoegdheid. Normaal werd ieder telegram van enige importantie met de heer *Ferwerda* besproken, of de tekst werd te zamen met de heer *Ferwerda* opgesteld — tenzij de heer *Ferwerda* op reis was — en daarna was het mijn taak om het telegram door te geven aan Sociale Zaken.

71318. De *Voorzitter*: En wilde de heer *de Groot* het dan niet doorsturen?

A. Mij is toevallig een geval bekend, waarin het niet is gebeurd. Toevallig heb ik dat van een van de medewerkers van de heer *de*

Groot enige dagen daarna vernomen. In andere gevallen, meer speciaal betrekking hebbende op de evacuatie van Bergen-Belsen, heeft de heer *de Groot* inderdaad geweigerd, of hij is althans niet bereid geweest, om telegrammen naar Zweden door te sturen.

71319. De **Voorzitter**: Hebt u die teksten nog?

A. Ja, ik heb het gehele dossier hier bij mij.

71320. De **Voorzitter**: Mogen wij daar inzage van hebben?

A. Ja zeker.

71321. De **Voorzitter**: Wilt u ons even zeggen, welke de telegrammen zijn, die niet doorgezonden werden?

A. Hier is een telegram van de heer *Ferwerda*, omdat de heer *Ferwerda* degene was, die seinde:

„Verzoeken volledigst mogelijke inlichtingen omtrent huidig stadium onderhandelingen inzake vrijlating Nederlandsche geïnterneerden Bergen-Belse..”

Dat telegram is van 9 Maart 1945. Hier heb ik nog een telegram aan het W.J.C. te Stockholm.

71322. De **Voorzitter**: Mag ik u intussen even vragen, wie er met de Noorse Regering in Engeland heeft gesproken over de Noorse bussen, die naar Bergen-Belsen zouden gaan!

A. Ik, samen met de heer *van den Bergh*, die voor de heer *Ferwerda* waarnam tijdens diens afwezigheid. De Noorse autoriteiten waren in het begin afwijzend. Wij hebben toen naar voren gebracht, dat van hun eventuele toestemming voor een groot gedeelte de toen geëntameerd wordende reddingspogingen afhankelijk zouden zijn. Wij hebben weten te bewerkstelligen, dat men 15 à 20 bussen ter beschikking zou stellen.

71323. De **Voorzitter**: Zijn die bussen ter beschikking gesteld of heeft men gezegd, dat zij hierover in Noorwegen overleg zouden leggen?

A. Noorwegen was toen nog bezet.

71324. De **Voorzitter**: Dat weet ik wel, maar waar moesten die bussen dan vandaan komen?

A. Die bussen waren in Zweden.

71325. De **Voorzitter**: Hoe kwamen die bussen in Zweden terecht?

A. Zij waren bestemd voor de uiteindelijke repatriëring.

71336. De **Voorzitter**: Degenen, die in Zweden het toezicht op die bussen hadden, moesten dus opdracht krijgen ze ter beschikking van Nederland te houden?

A. Ja.

71327. De **Voorzitter**: Hebben zij u dat vast beloofd?

A. Ja, onder enkele algemene voorwaarden, dat de Nederlandse Regering eventuele schade, die bij de evacuatie zou kunnen ontstaan, zou vergoeden, en nog enkele andere punten van meer ondergeschikt belang.

71328. De **Voorzitter**: Hebt u dat ook aan de heer *Ferwerda* gerapporteerd?

A. De heer *Ferwerda* was in die dagen zeer veel afwezig, maar in ieder geval heb ik dit dadelijk aan de heer *de Groot* gemeld.

71329. De **Voorzitter**: Moest u daarvoor dan niet zijn bij de plaatsvervanger van de heer *Ferwerda*?

H. De heer *van den Bergh* was steeds bij het onderhoud met de Noren tegenwoordig.

71330. De **Voorzitter**: Wat doet de heer *van den Bergh* tegenwoordig?

A. Hij zit helaas heel ver weg, namelijk in Rhodesia. Na de oorlog was de heer *van den Bergh* nog in Londen; ongeveer twee jaar geleden heb ik hem daar nog gesproken.

71331. De **Voorzitter**: Hoe zijn de voorletters van de heer *van den Bergh*?

A. F. J. van den Bergh.

71332. De **Voorzitter**: Heeft hij iets met de Unilever te maken?

A. Ja, ik geloof, dat hij familie is van de *van den Bergh's* van de Unilever. De heer *van den Bergh* heeft kennis genomen van de mededelingen, die ik indertijd aan de Rode Kruis-commissie deed, en als ik mij goed herinner, heeft hij ook aan de Rode Kruis-commissie gemeld, dat deze feiten, voorzover hij zich herinnert, juist zijn.

71333. De **Voorzitter**: Toen de onderhandelingen met de Noren waren gevoerd, hebt u daarover dus gerapporteerd aan de heer *de Croof*?

A. Ja.

713.14. De **Voorzitter**: Wat was zijn antwoord hierop?

A. Onmiddellijk na het onderhoud van de heer *van den Bergh* en mij met de Noorse heren, de heren *Juel* en *Christi*, begaven wij ons naar de heer *de Groot* om hem dit te melden. De heer *de Groot* heeft hier dus kennis van genomen. Ik heb toen gezegd, dat nu Stockholm schielijk hiervan in kennis moest worden gesteld, zodat de laatste hinderpaal om deze mensen uit Bergen-Belsen te bevrijden, was overwonnen, namelijk het gebrek aan transportmiddelen. Ik heb toen een telegram opgesteld en de heer *de Groot* heeft geweigerd dat telegram te verzenden.

71335. De **Voorzitter**: Als dat de laatste hinderpaal was, moet daaraan zijn voorafgegaan, dat zij reeds door de Duitsers in vrijheid waren gesteld.

A. Volgens de inlichtingen, waarover wij beschikten, zouden de Duitsers hebben gezegd, dat zij bereid waren een aantal gevangenen uit diverse kampen vrij te laten. Zij hadden hieraan toegevoegd, dat zij niet voor het vervoer zouden zorgen. Het maximum van wat zij zouden doen, was deze mensen vrij te laten.

71336. De **Voorzitter**: Hebt u ook een brief geschreven aan de heer *van Zwanenberg* over de repatriëring op 30 Maart 1945? Waar ging die over?

A. Nadat deze mogelijkheid om mensen uit Bergen-Belsen te bevrijden, mislukt was, heb ik de heer *van Zwanenberg* in kennis gesteld van het feit, dat die mogelijkheid niet benut had kunnen worden, mede door wat ik niet anders kan noemen dan een zekere tegenwerking of passiviteit van de heer *de Groot* van Sociale Zaken, en ik heb dit aan de heer *van Zwanenberg* geschreven, omdat hij daar vanzelfsprekend in zijn kwaliteit van lid van de Joodse Adviescommissie zeer veel belang in stelde en mij steeds vroeg hoe het verloop van de onderhandelingen was.

71337. De **Voorzitter**: Heeft de heer *van Zwanenberg* daar nog op gereageerd?

A. Ik vond dit geval inderdaad zóó ernstig — er was toch een serieuze kans, dat er 2 à 3000 mensen konden worden gered, die in ernstig levensgevaar verkeerden, waarvan er velen niet levend zijn teruggekomen — dat ik mij verplicht achtte, om de feiten zoals ze toen nog vers in mijn geheugen lagen te memoreren en aan de heer *van Zwanenberg* ter hand te stellen. Hij heeft toen deze zaak met zijn cominissiegenoot, de heer *Polak*, opgenomen en naar ik meen ook met de heer *Sluyser*, maar dat weet ik niet zeker meer. Dit is ook met de heer *Ferwerda* besproken, die zeide na terugkeer van zijn reis hierop nog nader terug te komen. Dit heeft weer enkele weken geduurd en het is April of Mei geworden. De bevrijding kwam toen en deze zaak kon niet verder meer worden behandeld, aangezien tal van autoriteiten naar Nederland vertrokken.

71338. De **Voorzitter**: Tenslotte heeft de heer *van Zwanenberg* dus niet meer op die brief gereageerd?

A. Neen. Zijn reactie is geweest een bespreking met de heer *Polak* van de Unilever en ook met de heer *Sluyser* en de heer *Ferwerda*. Men overwoog, zich tot de Minister te wenden, maar steeds gingen er enige weken voorbij, omdat er voortdurend iemand niet aanwezig was. Toen de bevrijding eenmaal een feit was, werd de zaak ter zijde gelegd.

71339. De heer **Stokvis**: Ik begrijp, dat u ook samen met de heer *van Zwanenberg* bij de heer *van Pallandt* bent geweest?

A. Inderdaad. De heer *Ferwerda* droeg mij op, de aangelegenheid, vervat in *Woensdregt's* originele brief, verder te behandelen, omdat hij in die dagen steeds in Brussel, Eindhoven en Parijs was. Er moest contact opgenomen worden met Buitenlandse Zaken, opdat Buitenlandse Zaken via Hr. Ms. gezant in Stockholm de Zweedse Regering er van op de hoogte zou stellen, dat de Nederlandse Regering zou opkomen voor de kosten, die zouden zijn verbonden aan het overbrengen van de gedeporteerden uit Bergen-Belsen. Uiteraard moest dit over Buitenlandse Zaken lopen en ik heb deze brief eerst aan de heer *de Groof* getoond. Hij had er ook een afschrift van gekregen. Ik heb de heer *de Groot* ook medegedeeld, wat ik bij het W.J.C. had gehoord, namelijk, dat deze mogelijkheid inderdaad een zeer reële achtergrond had. De heer *de Groot* wenste echter niet, dat ik mij rechtstreeks met de heer *van Pallandt* in verbinding zou stellen. De heer *de Groot* beschouwde dat als zijn eigen taak. Ik ging er mee akkoord, dat de heer *de Groot* dit zelf zou doen. Naderhand kregen wij die kwestie omtrent de bussen. Ik heb toen nogmaals aan de heer *de Groot* gevraagd of hij tot een resultaat was gekomen bij Buitenlandse Zaken, of Buitenlandse Zaken met deze kwestie bezig was. enz. De heer *de Groot* heeft mij echter steeds niet willen toestaan, dat ik mij met de heer *van Pallandt* in verbinding stelde, terwijl ik ook van de heer *de Groot* géén concrete gegevens gewaar kon worden over de voortgang van deze besprekingen. Iedere dag was in dezen van belang, want de Britse en Amerikaanse legers rukten snel op. De Britse legers naderden Bergen-Belsen en zodoende kwamen de gevangenen steeds meer in gevaar. Elke dag uitstel betekende mensenlevens, die verloren zouden kunnen gaan. Mijn herhaalde aandrang bij de heer *de Groof*, dat hij òf wel concreet zou vertellen, wèlke politieke stappen er waren gedaan, òf wel mij in staat te stellen zelf deze zaak in handen te nemen, leidde tot geen resultaat. Ik bracht hiervan verslag uit aan de heer *van Zwanenberg*, die voorstelde, dat wij ons samen in verbinding zouden stellen met baron *van Pallandt*. Dat is geschied. Wij begaven ons naar Buitenlandse Zaken en wij vernamen daar van de heer *van Pallandt*, dat hij slechts op zeer summiere wijze door Sociale Zaken, in casu door de heer *de Groot*, op de hoogte was gesteld van deze concrete of althans concreet schijnende mogelijkheid.

71340. De heer **Stokvis**: Wat heeft de heer *van Pallandt* u toegezegd?

A. Hij heeft toegezegd, die zaak direct met Stockholm te zullen opnemen. Hij heeft dat ook gedaan. Hij heeft mij 's middags opgebeld, dat hij die zaak inderdaad had opgenomen, maar toen waren er helaas reeds drie à vier weken verloren gegaan en het was te laat, want op dat moment waren de Duitsers niet meer bereid. Ik heb daarover een bericht gekregen, dat zich bij de stukken bevindt, die ik u zoëven overhandigde.

71341. De **Voorzitter**: Hoe wist u, dat de Duitsers op een gegeven moment iets niet meer wilden?

A. Dat stond in een brief, die wij uit Stockholm kregen. Ik heb die brief hier. De heer *Zelmanovits* is in verband met deze kwestie zelf naar Stockholm gereisd om dit te bespreken, om als secretaris van een Joodse organisatie, belangstelling te tonen voor het redden van deze mensen, en hij heeft mij na zijn terugkomst bevestigd, dat de Duitsers dit inderdaad ook hadden aangeboden.

71342. De **Voorzitter**: Dat staat toch niet in deze brief?

A. Neen, dat is een mededeling, die ik van de heer *Zelmanovits* heb gekregen en die ik op 30 Maart, dus nog in Londen vóór de bevrijding, op papier stelde en aan de heer *van Zwanenberg* overhandigde. De heer *van Zwanenberg* heeft mij toen gezegd, dat hij dit zeer ernstig vond, maar vóórdat hij van deze zaak werk maakte, wenste hij precies alle gegevens op volgorde naar datum.

71343. De **Voorzitter**: Wilt u dit even voorlezen?

A. „Onderhoud met *Zelmanovits* onmiddellijk na diens terugkeer uit Stockholm, Uitvoerig verslag over zijn onderhandelingen. Aldaar gebleken, dat de Duitsers inderdaad aangeboden hadden Joodsche geïnterneerden B.B.” — dat is Bergen-Belsen — „vrij te laten, doch dat dit plan niet verwezenlijkt kon worden wegens gebrek aan transportmiddelen.” — Dat komt dus uit. — „Terwijl getracht werd, het transport-

probleem op te lossen, trokken Duitsers hun aanbod in, vermoedelijk als gevolg van *Hitler's* interventie. Onderhandelingen later heropend, waarbij Duitsers compensatie eischten, eventueel beschikbaarstelling van kleding en dekens. Omtrent nadere informatie werd ter zake hier door de Zweedsche legatie te Berlijn naar geïnformeerd.”

Ik zou graag de heer *Zelmanovits* vragen hier te komen, wanneer u daar prijs op stelt.

71344. De **Voorzitter**: Waar bevindt hij zich op het ogenblik?

A. Ik heb hem enkele jaren geleden in Praag ontmoet; volkomen toevallig kwam ik hem tegen op straat. Hij vertelde mij, dat hij daar een soortgelijke taak vervulde en dat hij nu bij de I.R.O. was, de Internationale Vluchtelingen Organisatie van de U.N.O., dus bij de International Refugee Organization in Genève.

71345. De **Voorzitter**: Komt hij weleens in Nederland?

A. Hij is Tsjech van geboorte. Ik weet niet, of hij ooit naar Nederland komt. Hij vertelde mij in Praag, dat hij naar Londen zou gaan.

71346. De heer **Stokvis**: Hebt u zijn adres?

A. Als laatste adres gaf hij mij — hij zou zijn Praagse taak vaarwel zeggen en werkzaam worden bij de I.R.O. in Genève — de International Refugee Organization in Genève, die voor de Displaced Persons zorgt. Ik kan u niet zeggen, of hij daar nog is.

71347. De **Voorzitter**: Dat zullen wij in ieder geval wel kunnen vernemen. Dan heb ik u nog één ding te vragen. Ook door personen, die vanuit Duitsland in Palestina zijn aangekomen, is moeite gedaan voor het verzamelen van lijsten van degenen, die zich in kampen in Duitsland bevonden, opdat men die lijsten kon doorzenden naar West-Europa, zodat men aan die mensen pakketten zou kunnen sturen. Weet u daar iets van?

A. Ja zeker.

71348. De **Voorzitter**: Die lijsten zijn in Genève aangekomen, zijn ook in handen geweest van de heer *Flugi*. Zij zijn doorgezonden naar Londen en naar Sociale Zaken — ik denk, dat u daarmee wordt bedoeld — en nu wordt er over geklaagd, dat die lijsten daar zijn zoekgeraakt. In ieder geval is er nooit iets mee gebeurd.

A. Dat kan ik u vertellen. Er zijn twee soortgelijke gevallen voorgekomen, die elkaar enigszins doorkruisten. Ik zal ze u beide vertellen. Er zijn lijsten vanuit Palestina afgezonden rechtstreeks naar Londen. Op 5 September zijn ze uit Palestina verzonden en op 23 September 1944 hebben ze Buitenlandse Zaken bereikt. Op die datum werden ze in ieder geval door Buitenlandse Zaken aan Sociale Zaken doorgezonden. Wij waren dringend om die lijsten te verleggen, omdat het zeer recente lijsten waren, samengesteld door mensen, die pas uit Bergen-Belsen waren vrijgelaten. Sociale Zaken heeft van 23 September tot 19 October nodig gehad om die lijsten aan ons door te geven, hoewel ik in die periode herhaaldelijk heb gevraagd waar die lijsten bleven.

71349. De **Voorzitter**: Wie bedoelt u met Sociale Zaken?

A. Het Departement van de heer *van den Tempel*. Wij vormden een speciale sectie, nl. Repatriëringdienst. Wij waren ook in een ander gebouw gehuisvest. Dit is één van de dingen, die ik mij nauwkeurig herinner. Op een goede dag kwam de heer *Ferwerda* van een bespreking met Minister *van den Tempel* terug en hij overhandigde mij die lijsten. Dat was op 19 October. Er was nog een briefje aan gehecht, afkomstig van Buitenlandse Zaken aan Sociale Zaken, een begeleidend schrijven dus, dat 23 September was gedateerd. Het had dus precies vier weken geduurd, voordat die lijsten mij bereikten. Toen ging er weer de nodige tijd verloren met de namenregistratie.

71350. De **Voorzitter**: Dat is dus één van de twee gevallen omtrent de wijze van werken aan het Departement van Sociale Zaken, die u als fout beschouwde. Zo zijn er meer dingen geweest, want u hebt in de loop van de gesprekken, die wij hier hebben gehad, reeds veel dingen verteld, waarover u zeer ontstemd bent en die u onjuist achtte. Hebt u zich hierover weleens beklaagd bij de Minister? Hebt u de Minister weleens gewaarschuwd, dat die dingen naar uw mening verkeerd werden behandeld?

A. Ik heb dat willen doen. Ik heb het aan de heer *Ferwerda* gezegd. Ik heb die mededeling aan de Joodse Commissie gedaan. Ook heb ik aan de heer *Ferwerda* het verzoek gericht, of althans doen blijken, dat ik er in hoge mate prijs op zou stellen, dit aan de Minister rechtstreeks te vertellen. De heer *Ferwerda* heeft mij hiervan weerhouden. Tenslotte kon ik niet goed buiten mijn chefs om zo maar naar de Minister lopen.

71351. De **Voorzitter**: U hebt het dus niet gedaan, niet omdat de Minister niet te bereiken was, maar omdat de heer *Ferwerda* het niet goedvond.

A. De heer *Ferwerda* heeft het ontraden. Ik heb het toen dus niet gedaan. In een later stadium heb ik nog meer aandrang uitgeoefend om mij met de heer *van den Tempel* in verbinding te kunnen stellen. Die is toen enige weken ziek geweest, zodat dat niet is gebeurd en spoedig daarna is de heer *van den Tempel* afgetreden en, als ik mij niet vergis, vervangen door de heer *Wijffels*.

71352. De **Voorzitter**: U hebt het dus niet nagelaten, omdat de heer *van den Tempel* niet te benaderen was?

A. De heer *de Groot* heeft het ook menigmaal bemoeilijkt.

71353. De **Voorzitter**: De heer *De Groot* en de heer *Ferwerda* hebben u er van weerhouden het te doen?

A. U drukt het precies uit zoals de feiten zijn.

71354. De heer **Stokvis**: Het verbaast mij wel enigszins, dat u zich door de heer *de Groot* hebt laten weerhouden in deze buitengewoon belangrijke aangelegenheid, die betrekking had op het leven van duizenden Nederlanders, om naar de hoogste verantwoordelijke persoon te gaan. Het verwondert mij vooral van u, omdat u niet een geboren ambtenaar bent, die dus wel een mijnheer *de Groot* durft te passeren, wanneer dit nodig mocht zijn.

A. Inderdaad. In mijn vorige functie bij de Nederlandse Scheepvaart- en Handelscommissie, waarbij het in hoofdzaak om economische dingen ging, heb ik wel een soortgelijke stap ondernomen, toen ik meende enige onregelmatigheden ontdekt te hebben. Ik heb dat toen wel degelijk aan de Minister doorgegeven.

71355. De heer **Stokvis**: U bedoelt die kwestie met de tabak.

A. Ja. Ik heb toen een zeer ernstig verwijt gekregen, dat ik in een ambtelijke functie de ambtelijke weg moest bewandelen.

71356. De heer **Stokvis**: Het ging hier niet om tabak; het ging hier om mensenlevens.

A. Ik ben bij Prins *Bernhard* geweest. Ik heb werkelijk alles gedaan, wat mogelijk was.

71357. De heer **Stokvis**: Het verbaast mij, dat u niet nog meer hebt gedaan.

A. Achteraf heb ik mij ook afgevraagd, of ik dit of dat nog had kunnen doen, maar op dat moment had ik een zekere vrees, dat, wanneer ik zekere tegenstellingen te veel op de spits zou drijven, ik niet meer mijn werk zou kunnen voortzetten, en daarom wilde ik die zaak niet op de spits drijven. Aangezien ik toen van de heer *Ferwerda*

zekere toezeggingen kreeg, dat die klachten tot het verleden zouden gaan behoren en dat alles sneller en accurater zou gaan, heb ik mij er van laten weerhouden.

71358. De heer **Stokvis**: U hebt hier een zeer interessante bijlage aan de secretaris overhandigd, namelijk een rapport, dat u door het Poolse Ministerie in Londen is toegezonden.

A. Overhandigd.

De heer **Stokvis**: Ja. Het is een officieel rapport betreffende de werkzaamheden van de Council for Jewish Relief. Het interessante uit dit rapport is naar mijn gevoelen een notitie van de Poolse Regering te Londen in margine, waaruit blijkt, dat zij zeer aanmerkelijke bedragen naar Polen heeft gezonden aan het comité, dat veel illegaal werk deed, om de Joden, die daar in moeilijkheden verkeerden, te helpen aan valse papieren, enz.

Blijkens dit rapport werden de mensen in alle opzichten geholpen en de Poolse Regering in Londen heeft daarvoor geld ter beschikking gesteld, eenmaal 1 miljoen Zloty, en daarna nog andere bedragen. Wat heeft u met dit rapport uiteindelijk gedaan?

A. Het was een moeilijke kwestie, want ik heb dit rapport onder uiterste vertrouwelijkheid ontvangen. Men heeft het mij schoorvoetend gegeven — hetgeen begrijpelijk is, gezien de omstandigheden —, met het zéér nadrukkelijke verzoek om elke ruchtbaarheid tot een minimum te beperken, zodat ik mij in de besprekingen, die eigenlijk aanleiding waren tot deze aanvang van de hulporganisatie, er toe heb beperkt om enkele passages hieruit ter kennis van anderen te brengen zonder in details te treden.

71359. De heer **Stokvis**: Verstaat u onder andere mensen het Joodse Comité?

A. En de heer *Ferwerda*, de heer *de Groot* en de heer *Brandel*.

71360. De heer **Stokvis**: Sprak u niet tot dovemansoren wat betreft de heren *de Groot* en *Ferwerda*?

A. Wanneer ik hierbij de indruk heb gevestigd, dat de heer *Ferwerda* niets voor de mensen, die in de kampen verbleven, voelde of een zekere mate van onverschilligheid of gebrek aan medegevoel aan de dag legde, dan heb ik bij u een onjuiste indruk gewekt. Zo was het zeer stellig niet. Ik wil dat hier wel toelichten. Bij de heer *Ferwerda* heb ik steeds een warm medegevoel en medeleven kunnen constateren met deze ongelukkigen, die uit Nederland waren weggevoerd. Ik heb echter wel enige reden tot het verwijt, dat de activiteit, die nodig was om inderdaad iets voor deze mensen te bereiken, in sommige gevallen helaas achterwege is gebleven. De heer *de Groot* heeft naar mijn mening door zijn volkomen passieve houding de mogelijkheid tot bevrijding van de mensen uit Bergen-Belsen voorbij laten gaan.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

H. DENTZ.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 4 JANUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en *m*.

Verhoor van

Mr. GERARD ADOLF BOON,

oud 67 jaar, wonende te 's-Gravenhage, advocaat en procureur, oud-hoofd van de repatriëringsmissie te Praag.

Hij legt de eed af als getuige.

71361. De **Voorzitter**: Wij zouden graag eens met u spreken over uw werkzaamheden als chef van de missie, waarin u indertijd hebt gewerkt in verband met de repatriëring van Nederlanders, die zich in Oost-Europa bevonden. Waar bevond u zich, toen Nederland in oorlog raakte?

A. Ik was hier, maar op Dinsdagavond 14 Mei, toen de Duitsers in aantocht waren, ben ik naar Hellevoetsluis kunnen komen, waar ik een bootje heb gekregen, waarmee ik naar Engeland ben gegaan. Ik ben gedurende 4 maanden rechtskundig adviseur bij Financiën geweest, onder mr. *Beijen*, waarna ik naar Canada ben gegaan, waar ik voorzitter ben geweest van de Commissie-Kostwinnersvergoeding en verder advocaat in Toronto en Curaçao. Omdat ik verwachtte, dat Nederland spoediger zou worden bevrijd, ben ik in September 1944 naar Londen teruggegaan.

71362. De **Voorzitter**: Bent u toen al met de repatriëring in contact gekomen?

A. In September 1943 heb ik in de „Knickerbocker” een artikel geschreven, waarin ik er op heb gewezen, dat het toch zo dringend nodig was, dat er een commissie achter de Russische legers aankwam om de tienduizenden landgenoten, die zich in kampen in Polen bevonden, te helpen. Ik had toen nog allerlei illusies, dat de Russen zouden medewerken en ik heb er op aangedrongen, dat onze ambassadeur in Moskou dit in orde zou maken. Vermoedelijk naar aanleiding daarvan ben ik door de heren *Ferwerda* en *van den Tempel* in Maart 1945 in Londen aangezocht om mij aan het hoofd van een missie te stellen, die zich zou bezighouden in de repatriëring vanuit de door de Russen bezette gebieden.

71363. De **Voorzitter**: Wisten die heren van dat artikel in de „Knickerbocker”?

A. Ja.

71364. De **Voorzitter**: Hebt u die functie dadelijk aanvaard?

A. Ja,

71365. De **Voorzitter**: Heeft de heer *van den Tempel* hier persoonlijk ook bemoeienis mee gehad of had u toen speciaal met de heer *Ferwerda* te maken?

A. Zonder twijfel heeft de heer *van den Tempel* zich hiermede bemoeid, maar het meeste had ik te maken met de heer *Ferwerda*.

71366. De **Voorzitter**: Hebt u de opdracht van de heer *Ferwerda* gekregen? Of van de Minister zelf?

A. Ik ben hiervoor ook bij de Minister geweest en later bij Minister *Wijffels*. Ik heb gesproken met de heer *Ferwerda* en heb daarna opdracht van de Minister gekregen. Later is de missie uitgebreid. Drie mensen zouden er naar Rusland en naar Polen kunnen

gaan. De heren *Hartog*, *Polak Daniëls* en ik zijn benoemd. Het bleek echter nodig, dat wij werden gemilitariseerd; bij Koninklijk besluit werd ik kolonel, de heer *Hartog* overste en de heer *Polak Daniëls* majoor.

71367. De **Voorzitter**: De heer *Polak Daniëls* verbleef in die tijd toch in Zwitserland?

A. Hij was vanuit Zwitserland naar Londen gekomen. In Zwitserland had hij een team gevormd, dat hij had achtergelaten toen hij naar Londen ging.

71368. De **Voorzitter**: Wat was de heer *Hartog*?

A. Hij was lid van de Raad van Beheer van de Unilever.

71369. De **Voorzitter**: Had hij reeds een Regeringsfunctie gehad?

A. Neen.

71370. De **Voorzitter**: Dit was dus helemaal nieuw voor hem?

A. Mag ik u misschien even uiteenzetten, hoe het is gegaan? Aanvankelijk werden er dus drie leden benoemd, die de missie zouden vormen. Later zou er een equipe bij komen om te helpen. Bovendien was er Russische medewerking nodig. De bedoeling was, dat wij naar Odessa zouden gaan, want er waren berichten doorgekomen, dat de transporten van de Russen van Polen uit over Odessa zouden plaats hebben. Wij wilden één groot kamp vormen in Warschau, waarin de tienduizenden Nederlanders, die wij daar verwachtten, zouden worden ondergebracht, waarna zij naar Odessa zouden worden gebracht, waar wij officieren zouden achterlaten.

71371. De heer **Stokvis**: Zij zouden dus van Warschau naar Odessa gaan?

A. Ja, en van Odessa uit naar Nederland. Het Ministerie van Oorlog had ook twee officieren aangewezen, die zich speciaal niet de krijgsgevangenen zouden bemoeien. Die officieren zouden ook naar Odessa gaan om daar de mensen op te vangen. Ik heb hierover met de Minister van Oorlog gesproken. Er zou volledige samenwerking zijn tussen de twee missies. Die twee officieren zijn dadelijk naar Rome gegaan om vandaar uit naar Odessa te reizen, waar zij echter nooit zijn aangekomen. Niemand is ooit in Odessa kunnen komen. De Fransen en Belgen waren veel verder dan wij. Zij hadden met de Russen een overeenkomst, dat er na de bevrijding in de door de Russen bezette gebieden missies zouden worden toegelaten.

71372. De **Voorzitter**: Met hetzelfde doel?

A. Ja, voor de repatriëring. Het is gemakkelijk verklaarbaar, hoe zij daaraan kwamen, want *de Gaulle* is naar Moskou gevlogen en had het Lublin-Gouvernement voor Polen erkend, de marionetten-Regering van de Russen, en hij stond op dat ogenblik op zeer goede voet met de Russen. Hij heeft tori? die overeenkomst kunnen sluiten. De Belgen waren veel eerder dan wij bevrijd. Daar zaten communisten in de Regering. Op 23 Maart 1945 hebben zij ook een overeenkomst met de Russen kunnen sluiten, waarbij hun faciliteiten voor de repatriëringsmissies werden verlesnd.

71373. De heer **Stokvis**: Waarom kon onze Regering dat naar uw mening niet doen?

A. De heer *van den Tempel* en de heer *Ferwerda* hebben eerst in Londen alle moeite gedaan om bij de Russen iets dergelijks voor elkaar te krijgen. Ons Ministerie van Buitenlandse Zaken heeft herhaaldelijk telegrammen gezonden aan onze ambassadeur in Moskou om een dergelijke overeenkomst te sluiten, wat echter steeds werd

afgewezen. Wij stonden — dat heb ik later ook meermalen gemerkt — bij de Russen in een zeer slechte reuk. Wij hebben hen vóór de oorlog nooit erkend, d.w.z. vóór Juni 1941. Ook na de oorlog scheen dit nog zijn „vruchten” te dragen, althans wij stonden daar bekend als een kapitalistische Staat en de faciliteiten werden ons geweigerd.

71374. De heer **Stokvis**: Ik begrijp niet, dat men niet heeft gepoogd naar Moskou te vliegen, zoals *tie Gaulle*. In omstandigheden als deze moet men geen briefjes schrijven, maar er zelf op af gaan!

A. Er werden door Buitenlandse Zaken geen briefjes geschreven. Er zijn herhaaldelijk aan onze ambassadeur telegrammen gestuurd, die voor ons daar toch de autoriteit was en die zich herhaaldelijk in verbinding heeft gesteld met de Russische autoriteiten. Of het beter zou zijn geweest, wanneer er iemand uit Londen naar Moskou was gegaan, kan ik niet beoordelen, maar wie zou er meer competent zijn dan onze ambassadeur daar?

71375. De heer **Stokvis**: Volgens u is dus het feit, dat er geen voorafgaande overeenkomst tot stand is gekomen, de oorzaak geweest, dat er van de zijde van de Russen onvoldoende medewerking is verleend?

A. Juist. Door Sociale Zaken zowel als door Buitenlandse Zaken zijn tal van pogingen hiertoe gedaan en het is volkomen mislukt. In overleg met Buitenlandse Zaken heb ik gepoogd mij in verbinding te stellen met de Russische ambassadeur in Londen. Ik kreeg daar een attaché te spreken, die hier weinig belangstelling voor had. Toen ik echter vertelde, dat ik 1000 Russen in Tilburg had gezien, die via Brussel naar Rusland werden teruggevoerd, kreeg hij meer belangstelling. Ik heb gezegd, dat een Russische missie in Nederland zeker toegang zou hebben, wanneer zij dat wilden, en dat wij nu dat zelfde vroegen. Hij heeft beloofd naar Moskou te zullen seinen om toestemming voor ons te vragen, maar er is niets van gekomen. Ik heb de heer *van Bylandt* van Buitenlandse Zaken voorgesteld, dat wij naar Parijs zouden gaan om te trachten van de Tsjechische ambassadeur toestemming te verkrijgen om althans naar Praag te kunnen gaan. Wij hadden daar meer kans op, omdat wij reeds in Januari 1945 een soortgelijk verdrag met Tsjecho-Slowakije hadden gesloten als andere landen met Rusland hadden. Minister *van den Tempel* had namens de Regering een overeenkomst gesloten met de Tsjechen, dat wederzijdse repatriëringsmissies in de gebieden zouden worden toegelaten en dat zij alle faciliteiten zouden genieten. Er moesten natuurlijk namen, aantallen, enz. worden opgegeven. Aan het slot stond echter deze clausule: behoudens goedkeuring van de militaire autoriteiten van de bezettende Mogendheid. In cauda venenum, want zij konden natuurlijk niets doen zonder de Russen. Toch hadden wij een prae, doordat wij een verdrag hadden. Wij hebben gesproken met de Tsjechische gezant in Parijs, die alle medewerking verleende en die dadelijk heeft geseind naar Tsjecho-Slowakije. Wij hebben toen bij S.H.A.E.F. gevraagd om prioriteit voor een vliegtuig naar Praag. Hier bleek al iets van de naijver, die er tussen de verschillende Nederlandse instanties bestond — ik kom hierop straks nog terug —, want kort tevoren waren er twee kolonels van Militair Gezag geweest, die hadden medegedeeld, dat Sociale Zaken niets meer met de repatriëring te maken had, dat Regeringscommissaris *Ferwerda* was afgezet en dat de papieren, die wij van Sociale Zaken hadden, niets betekenden.

71376. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Dat is begin Juni 1945 geweest.

71377. De **Voorzitter**: Dat is dan waarschijnlijk geweest in de periode, waarin Minister *Wijffels* was bezweken voor de aandrang van Militair Gezag om de heer *Ferwerda* te ontslaan, welk ontslag hij kort daarop weer heeft ingetrokken.

A. Juist, zo heb ik dat later ook vernomen. Zelf heb ik hieromtrent natuurlijk niets meegemaakt. Dat moet in die periode zijn gebeurd.

De **Voorzitter**: Dan hebt u het wel erg ongelukkig getroffen!

A. Overste *Hartog* en ik zijn onmiddellijk naar den Haag gevlogen, waar ik deze zaak heb besproken met Militair Gezag en op Sociale Zaken in Eindhoven. Er bleek, dat er een misverstand in het spel was. Wij hebben toen weer papieren gekregen en konden naar S.H.A.E.F. teruggaan om te zeggen, dat het wel in orde was met onze

papieren. Het was natuurlijk een vervelend incident. Overste *Hartog* heeft tien jaar in Parijs gewoond en heeft daar belangrijke relaties in Regeringskringen. Wij hebben door een Franse autoriteit met de Russen contact gekregen; wij hebben alle pogingen aangewend om medewerking te krijgen; wij hebben besprekingen gehad en het scheen wel een beetje te lukken. Later heb ik echter begrepen, dat het allemaal vage beloften zijn geweest, die tot niets leidden. Toen wij terugkwamen was de mededeling, dat de Tsjechen toestemming verleenden, aangekomen en de Russen werden wat toeschietelijker en zeiden, dat wij over enige weken visa zouden krijgen voor alle gebieden; wij zouden een vliegtuig krijgen van de Russen en alle faciliteiten. Ik heb gezegd, dat, wanneer zij dat zwart op wit gaven, ik dat heel graag zou accepteren. Zij konden dat echter niet zwart op wit geven en er is niets van doorgegaan. Op 16 Juni zijn wij daarom naar Frankfurt vertrokken per vliegtuig.

71378. De **Voorzitter**: Wie waren er bij?

A. De heren *Hartog*, *Polak Daniëls* en ik.

71379. De **Voorzitter**: Verder geen personeel?

A. Neen, dat mocht niet mee. Kort daarna hebben wij toestemming verkregen om majoor *Kruytbosch* als Russische tolk mee te nemen, maar vóór die tijd mochten wij niemand medenemen. Nadat wij in Frankfurt waren aangekomen, hebben de Amerikanen ons dadelijk een auto gegeven voor Pilsen. Ik had gehoord, dat er doorgangskampen in Bamberg waren. Wij hebben dus een omweg gemaakt over Bamberg, waar wij de eerste Nederlanders hebben aangetroffen, nl. 400 Nederlanders uit Theresienstadt, die van daaruit met slecht verzorgde treinen naar Nederland werden doorgevoerd, maar zij gingen dan toch terug, en waren dolblij, dat zij terug bonden.

71380. De **Voorzitter**: Hebt u dit alleen maar geconstateerd en er verder niets aan gedaan?

A. Wij hebben daar een dag doorgebracht om met de mensen te spreken; er waren vele bekenden van ons bij. Wij hebben ze allerlei berichten gegeven, waarnaar zij natuurlijk zeer verlangden. Wij konden het vervoer verder overlaten aan degenen, die daar waren.

71381. De **Voorzitter**: Behoort dit eigenlijk wel tot uw opdracht?

A. Zonder twijfel. Die mensen waren afkomstig uit Theresienstadt, ongeveer 70 km van Praag, waar wij daarna meermalen zijn geweest. Zij kwamen dus uit door de Russen bezette gebieden.

71382. De **Voorzitter**: Wat was eigenlijk precies uw opdracht?

A. Mijn opdracht was om mensen te repatriëren uit alle door de Russische legers bezette gebieden, gegevens te verzamelen over hen, aie waren achtergebleven of gestorven; alle mogelijke gegevens en papieren te verzamelen, enz. Kortom alles, wat met de repatriëring verband houdt.

71383. De **Voorzitter**: Gegevens over de gestorvenen?

A. Ja, en over de mensen, die daar in de kampen waren geweest.

71384. De heer **Stokvis**: Is u die opdracht schriftelijk verleend?

A. Neen, mondeling.

71385. De heer **Stokvis**: Was het niet bezwaarlijk, dat u geen schriftelijke opdracht had?

A. Toen wij éénmaal die introductie van de Tsjechische gezant hadden, die wij door de introductie van Sociale Zaken en van Buitenlandse Zaken hadden verkregen, was het heel wat gemakkelijker geworden. In die mededeling van de Tsjechische gezant stond, dat wij ons belastten met alles, wat op de repatriëring betrekking had, en dat was voldoende.

71386. De heer **Stokvis**: Mag ik u nog een vraag stellen, die betrekking heeft op een mededeling, die u zo juist hebt gedaan? Ik heb hier namelijk een brief van 24 Januari 1949 van de heer *Ferwerda* aan de secretaris van deze subcommissie, waarin de heer *Ferwerda*

mededeelt, dat, zodra de toestemming van de Tsjechen was verkregen, door hem een Russische tolk en enige jonge officieren werden gezonden. Daarover heb ik u niet horen spreken.

A. Die waren er toen ook nog niet. Daar kom ik straks wel aan toe. Zij zijn een week of vier later gekomen. Op dat ogenblik mochten zij nog niet binnen.

71387. De heer **Stokvis**: Ik kreeg de indruk, dat zij tegelijk met de tolk waren gekomen.

A. Neen. Wij hoorden van die Nederlanders in Bamberg, dat er zich een grote groep Nederlanders onder leiding van professor *Meijers* in het kamp Dobrani bevond, in de buurt van Pilsen. Wij zijn dadelijk naar Pilsen gegaan, waar wij inderdaad in dat kamp 600 Nederlanders aantroffen, in vrij slechte toestand en waar zij slechte voeding kregen.

71388. De **Voorzitter**: Waren die mensen in Theresienstadt geweest?

A. Ja. De toestand was daar zeer mismoedig, want deze mensen hadden ervaren, dat er reeds Franse en Belgische missies waren in Praag en omgeving, terwijl zij nog geen enkele hulp van een Nederlandse missie hadden kunnen krijgen. Wij hebben ze echter aan het verstand gebracht, dat het waarachtig niet de schuld van de Nederlandse Regering was, want ik ben er van overtuigd, dat de Nederlandse Regering, zowel Sociale als Buitenlandse Zaken, alles heeft gedaan om door het zenden van een missie, die mensen zo spoedig mogelijk naar Nederland te krijgen.

71389. De **Voorzitter**: Wanneer men zich had bepaald tot Tsjecho-Slowakije, had men waarschijnlijk wel een maand eerder kunnen beginnen?

A. Misschien. Wanneer Buitenlandse Zaken er niet op ingesteld was geweest om eerst toestemming uit Moskou te verkrijgen, was dit misschien wel het geval geweest. Al heel gauw, misschien een paar dagen later, kwam er een telegram van de anibassadeur in Moskou, dat hij het onmiddellijk ter sprake had gebracht en dat hoogstwaarschijnlijk zeer binnenkort de visa voor drie officieren zouden worden verleend. Er kwam daarna een tweede telegram, dat het misschien nog enige dagen zou duren, maar dat het zeker wel zou afkomen. De telegrammen werden echter steeds pessimistischer en tenslotte begreep men op Buitenlandse Zaken, dat er waarschijnlijk hzlemaal niets van terecht zou komen. Men had zich, niet ten onrechte, op Moskou ingesteld, omdat Warschau en Odessa het belangrijkste als centra schenen.

71390. De heer **Stokvis**: Iedere dag was hier natuurlijk van de grootste betekenis!

A. Ja.

De heer **Stokvis**: De voorzitter maakte dus wel een zeer juiste opmerking!

A. Ja. Met de heer *Ferwerda* heb ik ook besproken om aan Buitenlandse Zaken te vragen, of wij naar Parijs konden gaan om althans van de Tsjechen verlof te krijgen. Wij konden niet anders doen dan wachten en zelf nog een poging doen bij de Russische ambassadeur in Londen, zodat wij eindelijk eens weg konden gaan. Misschien was het beter geweest, dat men minder had vertrouwd op de Russen en op de pogingen, mededelingen van onze ambassadeur in Moskou en dat wij ineens naar Parijs waren gegaan om de zaak daar in orde te maken. In ieder geval is het zo gelopen. Professor *Meijers* had door de radio uit Pilsen een oproep gedaan om vliegtuigen te zenden naar Pilsen om die groep terug te brengen, aangezien er een aantal zieken en ouden van dagen bij was. Hij had antwoord gevraagd over de B.B.C. vóór een bepaald uur. Die tijd was verstreken en er was geen antwoord. Wij hebben daarop contact gezocht met de Amerikanen om te vragen of zij vliegtuigen beschikbaar konden stellen. Over twee dagen zouden die beschikbaar worden gesteld, waardoor 900 mensen naar huis zouden kunnen worden gebracht. Dat was dus prachtig. Later is gebleken, dat mr. de *Groot* van Sociale Zaken dit radiobericht had opgevangen, waarna hij zich in verbinding had gesteld met de Amerikanen en het is daaraan te danken geweest, dat die vliegtuigen er waren. Tevens werd ons verzocht om nog 300 andere Nederlanders bij die 600 bijeen te zoeken, zodat allen tegeliktijd konden vertrekken. Ik heb majoor *Polak Daniëls* in Pilsen achtergelaten en ben zelf met overste *Hartog* — met toestemming van het comité-Narodni *Vibor*, een soort Nationaal

Comité, waarin de communisten zeer sterk vertegenwoordigd waren en dat hulp gaf overal, waar men kwam — naar Praag gegaan. Van het Tsjechische Ministerie aldaar hebben wij verlof gekregen voor een extra-trein, waarmee pl.m. 300 mensen, die zich in Praag bevonden, eveneens naar Pilsen zijn gegaan. De vliegtuigen zijn tenslotte vertrokken met 675 zieke en oude mensen, en 225 gezonde Nederlanders zijn naar Bamberg gebracht, vanwaar zij per trein verder konden reizen.

De **Voorzitter**: Dat was een hele vloot!

A. Ja.

71391. De **Voorzitter**: U zei zo juist, dat u later had gemerkt, dat de terbeschikkingstelling van die vliegtuigen eigenlijk te danken was aan een stap van de heer de *Groot*.

A. Ja.

71392. De **Voorzitter**: Hoe bent u daar achter gekomen?

A. Toen ik later in Londen was, deed ik daar dit verhaal van de vliegtuigen en men vertelde mij, dat hij het bericht had opgevangen en het had doorgegeven aan de Amerikanen met het verzoek daarvoor vliegtuigen ter beschikking te stellen.

71393. De heer **Stokvis**: Maar hij heeft het niet aan u doorgegeven?

A. Neen.

71394. De heer **Stokvis**: U moest het toch in de eerste plaats weten!

A. Zij wisten niet, waar wij ons bevonden. Het contact was in die tijd erg slecht. Telegrammen naar Nederland bleven soms 8 à 10 dagen onderweg en kwamen herhaaldelijk niet aan. Zij wisten dus niet waar wij ons bevonden, in Pilsen, Bamberg, Neurenberg of waar dan ook.

71395. De **Voorzitter**: Weet u ook, tot wie de heer de *Groot* zich heeft gewend?

A. Neen, de vliegtuigen waren er in ieder geval en de mensen waren blij, dat zij eindelijk weg konden. Men was zeer blij, toen men eindelijk een Nederlandse missie zag, die kon helpen.

71396. De heer **Stokvis**: Wat zou er zijn gebeurd, wanneer u niet was gekomen met uw missie? Dan hadden daar deze vliegtuigen klaargestaan. Zouden de Amerikanen die 900 repatriandi hebben verzameld?

A. Die mensen uit Dobrani waarschijnlijk wel, maar die driehonderd anderen zeker niet.

71397. De heer **Stokvis**: Het zou dan toch wel op de weg van de heer de *Groot* of van wie dan ook in Londen hebben gelegen om door de radio een zeer snel te verbreiden bekendmaking door te geven.

A. Hij wist waarschijnlijk ook niet, hoeveel vliegtuigen er bij de Amerikanen beschikbaar zouden zijn. Toen wij daar kwamen, hoorden wij, dat er zóveel waren, dat er nog 300 meer megevoerd konden worden. Het contact was echter niet van dien aard, dat men vandaar uit naar Londen kon seinen.

71398. De heer **Stokvis**: U spreekt nu over seinen, maar er bestond toch ook de mogelijkheid van de radio!

A. Ik kan niet beoordelen, of het per radio had kunnen worden medegedeeld. Deze mensen zijn in ieder geval op deze manier teruggevoerd. In Praag troffen wij de Zweedse consul *Rosborg*, die voortreffelijk voor onze belangen heeft gezorgd. Hij behandelde de belangen van verschillende Mogendheden. Wij hadden daar toen nog geen vertegenwoordiging, geen gezant en geen consuls. Een maand of wat later kwam er pas een zaakgelastigde en eerst met Kerstmis hebben wij in Praag een gezant gekregen.

71399. De **Voorzitter**: Weet u nog, wie die zaakgelastigde was?

A. De heer *Haver Droeze*, met wie ik later bijzonder prettig heb samengewerkt. Met Kerstmis kwam de gezant *Merens*. Wij hadden geen enkele consul meer in Tsjecho-Slowakije en in Praag was er ook niemand voor die functie geschikt. Geen enkele Nederlander daar had de kwaliteiten om als consul op te treden. Voor ons was dat een vervelende toestand. De Zweedse consul echter heeft ons voortreffelijk bijgestaan. In Praag heerste een chaotische toestand. Daar was de heer *Kloppenburger* b.v., die aanvankelijk maar wat rondreed en zich voordeed als consul en niets deed. Kort daarna hebben de heer *Hanepen* en de heer *Groenendal* zich bij de Zweedse consul gemeld. Zij kregen daar een kamertje en beneden een plaats, waar de mensen ontvangen konden worden om geregistreerd en doorgestuurd te worden.

71400. De **Voorzitter**: Waarheen?

A. Naar Pilsen, en vandaar uit naar Bamberg, vanwaar zij naar Nederland konden vertrekken. Daarvoor werden trucks beschikbaar gesteld.

71401. De **Voorzitter**: Waar kwamen die mensen vandaan?

A. Uit verschillende delen van Tsjecho-Slowakije en over de Oostenrijkse grens en de Poolse grens. Op 14 Augustus gingen er b.v. één truck en op 15 Augustus 2 trucks naar Pilsen, ongeveer 90 km van Praag. Wij hadden toen zelf trucks.

71402. De **Voorzitter**: Hoe wisten de mensen, die zich in Oostenrijk en Polen bevonden, dat zij naar Praag moesten komen?

A. Dat was louter toeval. Later zijn oproepen gedaan via de radio en toen was het dus vanzelfsprekend, dat zij naar Praag kwamen. Op dat ogenblik echter waren zij in Praag zelf of ergens in de buurt en er kwamen er verschillenden over de grens. Wij hebben de taak overgenomen van de heer *Hanepen* en de heer *Groenendal*. De heer *Groenendal* trok zich daarna terug en de heer *Hanepen* is later als kapitein aan de missie toegevoegd en heeft uitstekend werk gedaan.

71403. De **Voorzitter**: Waren intussen die 2 officieren al aangekomen?

A. Neen, die kwamen nog later. Kort daarop hebben wij een grote kamer en een groot portaal als wachtkamer gekregen in het centrum van de stad en daar zijn wij tot het laatste toe gebleven. De heer *Hartog* en ik hebben allerlei formaliteiten vervuld; de geldkwestie geregeld met de Zweedse Consul en met de Tsjechische autoriteiten. Wij hebben voorlopig natuurlijk moeten trachten geld te krijgen, waarvoor ik later een opdracht van Sociale Zaken uit Londen heb gekregen.

71404. De **Voorzitter**: Kon u dat geld van de Zweedse Consul krijgen?

A. Ja, hij is zo vriendelijk geweest om ons 15 000 kronen voor te schieten. De kroon stond toen officieel op ongeveer 5 cent en officieus op 2,7 cent bij de Amerikanen.

71405. De heer **Stokvis**: Dat was dus nog niet zo heel veel.

A. Neen.

71405. De **Voorzitter**: Kon u geen geld uit Londen meekrijgen?

A. Dat weet ik eigenlijk niet; kronen had men niet en men was vreselijk zuinig met dollars. Wij hebben veel later eenmaal duizend dollar gehad om in Polen en Hongarije te werken, maar toen hadden wij geen geld.

71407. De **Voorzitter**: Kon er niets worden geremitteerd?

A. Neen, dat kon niet.

71408. De **Voorzitter**: U moest dus maar zien, dat u zich redde?

A. Ja, wij moesten maar zien, dat wij het klaarspeelden. Dat is toch heel goed gelukt; eerst hebben wij dus geleend van de Zweedse consul en later door een opdracht van Sociale Zaken van het Tsjechische Ministerie van Buitenlandse Zaken, via de secretaris-generaal *Andreal*, die buitengewoon behulpzaam was. Korte tijd daarna ben ik naar Londen gevlogen; er werd opdracht ge-

geven om een crediet van 25 000 gulden of liever 500 000 kronen voor de missie te openen. Dat was natuurlijk nog niet zo vreselijk veel, maar wij konden in ieder geval lange tijd vooruit. Wij hebben toen allerlei papieren en geldkwesties in orde gemaakt. Wij hadden echter niets kunnen doen, wanneer de vereniging Charita daar niet was geweest. Dat was een instelling van de R.K. geestelijkheid, een particuliere instelling dus. Reeds gedurende de oorlog had zij dit werk voorbereid en er waren vooral door de boeren geld en goederen bijeengebracht. Er waren enorme hoeveelheden goederen en veel geld. Dagelijks werden er in daarvoor geopende tehuizen eenvoudige voortreffelijke maaltijden gegeven en eenvoudige huisvesting. Soms werden er wel 20 000 maaltijden per dag uitgereikt voor mensen van alle geloven, voor alle nationaliteiten, voor iedereen zonder onderscheid. Dat was een schitterende menslievende instelling, waarvan aan het hoofd stond vader *Eduardo Oliva*, aan wie ik later een telegram van de Minister van Sociale Zaken heb overhandigd om dank te betuigen voor alles, wat de vereniging Charita en hij voor Nederlanders hadden gedaan. Er werden kaarten afgegeven en daarop kregen de mensen voedsel en huisvesting. Zonder deze instelling had iedere missie onoverkomelijke moeilijkheden gehad.

71409. De **Voorzitter**: Hebben daar ook andere missies gebruik van gemaakt?

A. Ja, zij hielpen iedereen, die zij konden helpen. Men moest een kaart hebben, waarop stond, dat die repatriant moest worden geholpen.

Wij hebben aanvankelijk moeten rijden met een taxi, die met hout werd gestookt. Wij hadden aan de Tsjechen gevraagd om voor ons een auto ter beschikking te stellen om overal heen te kunnen gaan, maar het enige, dat Buitenlandse Zaken ons geven kon, was een bloktaxi met houtstook. Wij moesten onmiddellijk naar Theresienstadt, waar de tekenaar *Jo Spier* met 10 andere Nederlanders nog gevangen zat. *Spier* zat daar verdacht als oorlogsmisdadiger wegens collaboratie. De Zweedse consul heeft getracht hem er uit te krijgen, maar dat was pertinent geweigerd. Met overste *Hartog* ben ik bij Buitenlandse Zaken, Justitie en Binnenlandse Zaken geweest om hem er uit te krijgen of anders om een akte van beschuldiging te krijgen en om te zeggen, dat, wanneer zij meenden, dat er een Nederlands oorlogsmisdadiger in Tsjecho-Slowakije was, wij die naar Nederland zouden voeren, zoals de Tsjechen in zo'n geval uit Nederland naar Tsjecho-Slowakije zouden worden gevoerd om daar terecht te staan. Ik heb nadrukkelijk gevraagd om die akte van beschuldiging en wij moesten daarvoor enige malen terugkomen, maar wij konden die niet krijgen. Ons is echter wel verteld, wat er aan de hand was. Theresienstadt was een uitzonderlijk kamp. Ik ben er zelf meermalen geweest en het was daar oneindig veel beter dan in de overige kampen, die wij hebben bezocht. Alle mensen van de Barneveld-Frederiks-lijst zaten daar en bovendien nog andere Joden. De laatsten hadden het wel erg, door onzekerheid, want zo nu en dan werd er een lijst opgemaakt, dat een bepaald aantal Nederlanders moest worden geleverd evenals mensen van andere nationaliteiten, die dan naar het oosten werden gevoerd. In Auschwitz werd mij later verteld, dat, wanneer transporten aankwamen, iemand klaarstond en met de linkerduim bij voorbeeld 700 van de 900 mensen aanwees, die dadelijk naar de gaskamer werden gebracht, en de tweehonderd overigen, die nog konden werken, met de rechterduim aanwees om aan het werk te worden gezet. De mensen, die van Theresienstadt naar Auschwitz zijn gegaan, zijn allemaal vergast op misschien enkele uitzonderingen na. Dat was dus het vreselijke gevaar, dat hen boven het hoofd hing. Overigens was de behandeling daar veel beter dan in andere kampen. Het merkwaardige en misschien ook wel de enige belofte, waaraan de Duitsers zich hebben gehouden, was, dat er niemand van de Barneveldlijst is weggevoerd naar Auschwitz. De mensen van de Barneveldlijst hebben het er verhoudingsgewijze redelijk gehad, vergeleken natuurlijk bij de andere kampen. Op het laatst hebben de Duitsers de boel willen ondermijnen; de explosieven lagen al klaar, want ze wilden alles oplazen, ook de Barnevelders dus, wat echter is voorkomen, en tenslotte zijn alle Barnevelders die nog in leven waren, er uit gekomen. De Duitsers hadden van Theresienstadt een soort modelkamp gemaakt. Zij hadden er 8000 rozenstruiken neergezet, er was een muziekkapel, een restaurant, een muziektent, een kindergarten, allemaal omdat dit het enige kamp was, waar mensen van het Internationale Rode Kruis zijn toegelaten. Zij hebben willen laten zien, hoe goed de kampen toch waren, waarin de mensen werden ondergebracht. *Jo Spier* heeft men toen gevraagd om tekeningen van het kamp te maken, van de muziekkapel, van de Kindergarten, enz.

71410. De **Voorzitter**: Bedoelt u tekeningen *van* of tekeningen *voor*?

A. Neen, er van. Hiertoe was hem door de Duitsers opdracht gegeven. Zij wisten, dat hij tekenaar was, en daar hebben zij gebruik van gemaakt. Dat is hem later zeer kwalijk genomen. Wij kunnen hier nu wel rustig zeggen, dat hij het niet had behoeven te doen, maar hij zat daar met vrouw en drie kinderen en wanneer hij weigerde, zou hij zeker naar een gruwelkamp, de z.g. „Kleine vesting”, worden gebracht, waar veel mensen zijn mishandeld, gefusilleerd en opgehangen, zoals hier in Vught is gebeurd. Men kan dan niet eisen, dat iemand als een held weigert dat te doen. Hij heeft tekeningen gemaakt van de verschillende dingen, die daar waren.

71411. De heer **Stokvis**: Ik meen, dat het nog onschuldiger was dan u inedeelt. Ik heb dit geval onderzocht op grond van netgeen *Spier* mij heeft verklaard, toen hij, na de bevrijding hier te lande teruggekeerd, moeilijkheden kreeg. Hij heeft zich toen tot mij als advocaat gewend. Mijn indruk is, dat hij tekeningen heeft gemaakt niet *van*, maar *voor* de kinderspeelzaal, waar de kinderen de gehele dag doorbrachten en die hij aldus zou hebben opgefleurd. Dit duidde men hem euvel. Ik heb mij, om een objectief inzicht te verkrijgen, met professor *Meijers* in verbinding gesteld, die mij heeft te kennen gegeven, dat *Jo Spier* zich voortreffelijk had gedragen, zodat men hem in redelijkheid niets kon imputeren.

A. Of het nu van of voor was, hij heeft daar tekeningen gemaakt — ik heb ze zelf gezien —, die terecht een plezierige indruk gaven van verschillende delen van Theresienstadt, waar de Duitsers natuurlijk gebruik van hebben gemaakt.

71412. De **Voorzitter**: Hebt u die tekeningen gezien?

A. Ja, ik heb er een groot aantal gezien.

71413. De **voorzitter**: Waren dat tekeningen van de muzikant enz.?

A. Ja, en van verschillende plaatsen in Theresienstadt, die een gunstige indruk gaven van die plaats, en zeer terecht, want wanneer ik daar kwam, maakte het op mij ook een gunstige indruk, hoewel de rozenstruiken waren verdwenen. Het was volkomen onschuldig en niemand met vrouw en kinderen daar zou die tekeningen niet hebben gemaakt, wanneer dat werd gevraagd. De beschuldiging was volkomen ongefundeerd en schandelijk. Eindelijk heb ik dan toestemming gekregen van het Ministerie van Justitie om hem uit Theresienstadt te bevrijden. Ik heb daarvoor papieren meegekregen. Alles stond echter feitelijk onder de Russen. Daar was een zeer geschikte majoor als commandant, die dit heeft gefiatteerd, en ik herinner mij, dat ik met overste *Hartog* op de 45ste verjaardag van *Jo Spier* binnenkwam en dat hij zei, dat het de mooiste verjaardag was, die hij ooit van zijn leven gehad had. Met de andere tien gevangenen zijn ze over Parijs naar Nederland teruggebracht. Ik heb de gehele lijst van alle mensen, die in Theresienstadt zijn geweest, van notaris *Spier* gekregen, de broer van *Jo Spier*, die alles had achtergehouden en lijsten had bijgehouden van alle gedeporteerden. De lijsten zijn natuurlijk dadelijk naar Holland gestuurd.

De Fransen en Belgen hadden een groot autopark en een grote mis-sie. Daarom heb ik aan majoor *Polak Daniëls* toegestaan om met hun auto's mee te gaan naar Warschau, Budapest en Auschwitz. Vanuit Auschwitz heeft hij met een Franse ambulance 7 Nederlanders meegenomen, de laatste zieke Nederlanders, die nog in Auschwitz waren. Zij zijn naar Praag gebracht, kort daarop naar Bodensee gevlogen en vandaar uit naar Nederland. Een is er in het hospitaal achtergebleven en daar overleden.

71414. De **Voorzitter**: Naar Konstanz waarschijnlijk?

A. Ja, dat ligt vlak bij elkaar.

De **Voorzitter**: Konstanz ligt aan de Bodensee!

A. Ja, u hebt gelijk. Ik heb u reeds gezegd, dat het soms wel 10 dagen duurde, voordat er telegrammen in Eindhoven aankwamen. Ik ben toen naar Eindhoven gegaan om te zeggen, dat wij dringend behoefte hadden aan wagens en meer personeel. Mij is toen toegezegd, dat wij 2 trucks, 1 personenauto, 3 luitenanten, chauffeurs, 5000 1 benzine, schoeisel, kleding, boeken en sigaretten voor de gedeporteerden zouden krijgen. Korte tijd daarna is alles aangekomen. Wij konden de mensen helpen, zelf de lijn Praag—Pilsen bedienen en overal heengaan met eigen trucks en eigen auto.

71415. De **Voorzitter**: Om de mensen te halen?

A. Ja, om te zoeken waar de mensen zich bevonden en re dan later met trucks te halen. Dit gebeurde einde Juli 1945. Begin Augustus kwam ook mevrouw *Polak Daniëls* aan als kapitein. Haar man had daar prijs op gesteld.

71416. De **Voorzitter**: U heb dus met de heer *Polak Daniëls* samengewerkt. Wat is daarbij uw ervaring geweest?

A. Daar zou ik straks nog even op terug willen komen. De samenwerking is niet prettig geweest.

De **Voorzitter**: Wilt u het niet vergeten?

A. Stellig niet. Ik heb allerlei radiotoespraken gehouden, eerst in het Nederlands, waarna ze in het Tsjechisch werden vertaald, want wij hadden toestemming van de Tsjechische radio. Ik heb de mensen opgeroepen om zich op bepaalde verzamelpunten aan te melden, zodat wij daar met hen konden spreken en hen konden vertellen op welke manier wij ze naar Nederland terug zouden brengen, wanneer zij terug wilden.

71417. De **Voorzitter**: Gold dit alleen voor Tsjecho-Slowakije of ook voor Polen?

A. Neen, alleen voor Tsjecho-Slowakije. We konden toen Polen waarschijnlijk nog niet bereiken. Die radiotoespraken zijn alleen voor Tsjecho-Slowakije geweest. Ik had precies aangekondigd op welk uur die mensen zich op die punten moesten bevinden en er waren er ook een aantal. Wij hebben onderzocht of het goede of verkeerde elementen waren geweest.

71418. De **Voorzitter**: Wat deed u met de verkeerde elementen?

A. Die namen wij ook mee.

71419. De heer **Stokvis**: Wanneer ze goed waren geweest, nam u ze toch ook mee?

A. Dan namen wij ze zeker mee. De grote moeilijkheid was, dat wij de verkeerde elementen in Praag gevangen moesten zetten. Dat was nu niet zo prettig, want wij hebben een man meegenomen, die bij de S.S. was geweest. Achteraf bleek, dat hij daar spijt van had gehad en bovendien was hij niet zó verkeerd. Hij is ondergebracht in de gevangenis in Praag. Toen wij hem twee dagen later kwamen halen om hem via Pilsen naar Nederland te brengen, was die man gewoon lamgeslagen. Ik heb daar natuurlijk over geklaagd en er is werk van gemaakt, maar u begrijpt, dat, wanneer het geen uiterst notoire misdadigers waren, ik er wel voor oppaste om ze daar naar een gevangenis te brengen. De meesten gingen wel vrijwillig mee.

71420. De **Voorzitter**: Er zijn er dus ook wel niet meegekomen?

A. Er zijn er wel verdwenen.

71421. De **Voorzitter**: U kon ze waarschijnlijk niet dwingen?

A. Neen. Ik kon van de Tsjechische comité's ook geen toestemming krijgen om ze gevangen te nemen. U begrijpt, dat, wanneer wij de mensen opriepen en ze kwamen niet, wij ze niet konden afdwingen.

71422. De heer **Stokvis**: Waarom kwam die man, die lamgeslagen werd, op de oproep en waarom ging hij met u mee?

A. Ik heb hem meegenomen uit Breslau en hij was bereid om een Nederlandse straf te ondergaan.

71423. De heer **Stokvis**: U had hem dus voorlopig in de gevangenis in Praag ondergebracht?

A. Ja, niet wetende, wat er met die mensen zou gebeuren, heb ik hem daar ondergebracht.

71424. De heer **Stokvis**: Vond hij dat dan goed?

A. Hij had niet veel goed te vinden. Hij stond onder mijn jurisdictie.

71425. De **Voorzitter**: Toen u hem wilde onderbrengen, had hij toch kunnen zeggen: „Dank je stichtelijk! Je hebt niets over mij te zeggen!”

A. Ja, maar dat wist hij waarschijnlijk niet. Wanneer men daar een kolonel ziet, maakt dat meestal wel enige indruk. Ik heb verschillende tochten gemaakt naar Silezië en Polen.

71426. De **Voorzitter**: U werd dus in Polen toegelaten?

A. Dat zal ik u zeggen. Wij hadden voor Polen geen papieren. De heer Polak Daniëls ging met de Fransen mede. Bij de Fransen hadden wij op een Russische machine een introductie laten maken in de Russische taal en letters en van Franse, Hollandse en Tsjechische stempels voorzien. Wanneer wij langs de Russische posten kwamen, lieten wij dat exemplaar zien. Vele Russen waren daar analphabeet.

71427. De heer **Stokvis**: Hebt u dat onderzocht?

A. Ja zeker. Ik heb dat herhaaldelijk ondervonden. Later ging ik ook heel vaal: van Praag naar Wenen. Op die grens was er vaak bijna geen enkele niet-analphabeet.

71428. De heer **Stokvis**: Hebt u hen geëxamineerd?

A. Ik heb het hun gevraagd door mijn Russische tolk. Zij konden niet schrijven. In Krakau heb ik een man ontmoet, die mij ongeveer 22 jaar leek. Ik vroeg hem wat voor school hij had doorlopen. Hij vertelde, dat hij 4 jaar op school was geweest; hij had vooral politieke scholing gehad, maar de man kon lezen, noch schrijven. Hij was Duitse tolk, omdat hij in Duitsland gevangen had gezeten.

Wij kwamen dus met onze papieren met stempels vrijwel overal door. Wij hebben in Silezië Kattowitz en Krakau en tal van andere plaatsen bezocht. Wij hebben daar laten omroepen, dat men op bepaalde punten moest samenkomen, op een bepaald plein in Breslau. Wij hebben tweemaal een truck naar Breslau gezonden, vanwaar de Nederlanders naar Praag werden gestuurd en vandaar uit naar Nederland. Onze opdracht was repatriëring en alles, wat daarmee samenhangt. Ik herinner mij, dat wij vernamen, dat er bij Ludwigsdorf in Silezië ergens in de bossen een verborgen kamp zou zijn, waar Nederlanders in de buurt zouden zijn begraven. Dat was inderdaad zo. Vele Nederlanders hebben daar in de omgeving gedwongen gearbeid. Zij hebben het daar ontzettend slecht gehad en 50 Nederlanders waren in een bos, dat zeer moeilijk te vinden en te bereiken was, begraven. Wij hebben dat kerkhof gezien. Van iemand, die er een lijst van had, hebben wij die namen gekregen.

71429. De **Voorzitter**: Waren dat Joden?

A. Neen. Daarna ben ik in Beuthen bij Kattowitz geweest, waar ik het enige Joodse kerkhof, waar ook graven van Nederlanders waren, heb aangetroffen. Ik heb daar 20 namen kunnen ontcijferen van Nederlandse Joden, die daar in 1943/1944 waren begraven; ik heb die namen dadelijk genoteerd en doorgestuurd naar Nederland. In Kattowitz waren een Pools en een Joods comité, waarvan wij tal van namen van Nederlanders hebben gekregen, die daar waren geweest.

71430. De **Voorzitter**: Bent u nogal ver in Polen geweest?

A. Ik ben herhaaldelijk in het zuiden en zuidoosten van Polen geweest.

71431. De **Voorzitter**: Bent u niet in Warschau geweest?

A. Neen. Wij hebben in Warschau een gezant gekregen en bovendien is de missie-*Willems* daar geweest.

71432. De **Voorzitter**: Wie was die gezant?

A. De heer *Flaes* is daar gezant geworden. Het zuidelijke deel van Polen werd aanvankelijk door ons bereisd en het andere deel door de missie-*Willems*.

71433. De **Voorzitter**: Hoe is het mogelijk, dat de heer *Willems* wel in Rusland is geweest?

A. Ik heb later ook toestemming kunnen krijgen via majoor *Kruytbosch* om naar Rusland te gaan. Daar had men echter niets aan. Ik heb het rapport van de heer *Willems* gezien, waarin stond.

dat bij daar een bezoek had gebracht, maar dat hij niets had kunnen bereiken. Er waren in Moskou Nederlanders en dat wist de ambassadeur ook, maar ze mochten zelfs niet met hem in contact treden en hij niet met hen. Hij heeft ze niet mogen bezoeken.

71434. De **Voorzitter**: Wij hebben weleens een verhaal gehoord, dat 17 Nederlanders aan de ambassadeur zouden zijn aangeboden, waarvan hij echter niet wilde weten. Hebt u daar weleens iets van gehoord?

A. Nooit.

71435. De **Voorzitter**: Ik bedoel de ambassadeur in Moskou.

A. Neen, dat lag buiten mijn terrein en daar weet ik dan ook niets van.

71436. De **Voorzitter**: U zou het toch wel kunnen weten, al lag het buiten uw terrein?

A. Natuurlijk, maar dat weet ik niet. Ik weet wel, dat hij geen contact met die mensen had.

71437. De **Voorzitter**: Weet u, dat de heer *Willems* een nogal groot aantal Nederlanders uit Polen weg heeft kunnen krijgen?

A. Ja zeker, dat heb ik later gehoord. In die tijd viel dat buiten ons ressort.

71438. De **Voorzitter**: Hebt u ook geen contact met hem gehad?

A. Neen, de missies hadden ieder een eigen terrein. Wij bewerkten het deel ten zuiden van de lijn Breslau—Kattowitz—Krakau en de missie-*Willems* het deel ten noorden van die lijn. Toen de gezant er was, heeft de missie-*Willems* heel Polen genomen.

71439. De **Voorzitter**: Er ligt maar een klein deel van Polen ten zuiden van Breslau!

A. Opper- en Neder-Silezië en Krakau; Auschwitz viel er b.v. ook onder. Het was nog een groot terrein.

71440. De **Voorzitter**: De heer *Willems* kwam toch uit Zweden?

A. Ja.

71441. De **Voorzitter**: U spreekt over missie, maar hij was toch alleen?

A. Neen, zeker niet. Hij had een aantal mensen; twee van mijn officieren zijn later naar de missie-*Willems* overgegaan, toen Polen geheel onder hem viel. Ik heb die twee officieren naar hem toe gestuurd.

71442. De **Voorzitter**: Hij heeft dus helemaal op zich zelf gewerkt? Hebt u ook contact gehad met de militaire missie in Berlijn?

A. Ja. Men had vaak heel veel moeite en tijd nodig voor één geval. Wij hebben b.v. zo'n geval meegemaakt in Wüstegiersdorf in Silezië, vlak bij Liegnitz. Wij hadden bericht ontvangen, dat daar twee mensen van Philips — twee Joden — in het ziekenhuis lagen. Ik ben er heen gegaan met een truck en een chauffeur. Het was in Polen helemaal niet prettig reizen vanwege de wegen, die eenvoudig wanhopig waren. Een van die mensen, *Menno Zelder*, was overleden en de andere, *van Vlijmen*, troffen wij in leven aan. Volgens de medicus zou hij gered kunnen worden, wanneer hij geneesmiddelen kreeg. Ik ben naar Praag gegaan, waar ik aan de heer Polak Daniëls opdracht heb gegeven, die geneesmiddelen aan de Amerikanen te vragen. Er was gelukkig ook een brief van mevrouw *van Vlijmen* aangekomen uit Eindhoven, waarvan hij dacht, dat zij was vermoord in Auschwitz. Ik heb hem die brief en de geneesmiddelen kunnen brengen. Na enige tijd is hij echter toch overleden. De man had nog steeds hoop gehad, zoals t.b.c.-patienten dat altijd hebben. Met een officier ben ik ook herhaaldelijk in Saksen geweest, in de Russische zone. De Russen wilden ons daar niet toelaten en wij mochten ook niet in de kampen. Eindelijk, nadat wij met enige Russische officieren hadden gedronken, hebben ze ons verteld, dat er in Lager 3, bij Oschatz, Nederlanders lagen. Toen ik in het kamp aankwam, zeiden ze, dat er geen Nederlanders

waren, maar ik vertelde, dat ik wist, dat er in Lager 3 wel Nederlanders waren. Ik vertelde natuurlijk niet, van wie ik het wist, maar wij werden toegelaten. Er bleek er niet één te zijn, maar er waren er 58 geweest, die allemaal waren weggevoerd, maar men kon ons niet vertellen naar het oosten of naar het westen. Wij moesten dus nagaan, waar die mensen zich bevonden. Eén zo'n geval kan echter ontzaglijk veel moeite en tijd kosten om het te achterhalen. Dit was een kamp tussen Leipzig en Dresden. Wij hadden van Buitenlandse Zaken een telegram gekregen, dat Josepha *Kolkman* in een bepaald sanatorium in Saksen lag. Wij zijn er heen gegaan. De Duitsers hadden over het algemeen een keurige administratie van hun zaken, wat voor ons heel gemakkelijk was. Ze wisten dus precies, waar zij zich bevond. We kwamen in een gesticht, vanwaar zij ook weer was weggevoerd. Wij moesten 's nachts overnachten bij de Russen, wat grote moeite kostte en waar wij een feestavond hebben gehad. We hebben met de Russen wat gedronken en een van die mensen heeft ons in zijn dronkenschap verteld waar dat Lager was. Daar werd ons tenslotte de kartotheek getoond. Toen bleek, dat Josepha *Kolkman* daar nog een week geleden was geweest en dat er nog 58 andere Nederlanders waren geweest; er waren in dat kamp in totaal 18 000 mensen van 20 nationaliteiten. De 58 Nederlanders, die daarbij waren geweest, waren weggevoerd.

71443. De **Voorzitter**: Hoe heette die juffrouw precies?

A. Mejuffrouw *Kolkman*, een dochter van een vroegere Minister, meen ik.

71444. De **Voorzitter**: Zij was dus geen familie van de consul in Perpignan?

A. Neen. Later is zij wel teruggekomen, maar zij is niet door de missie teruggebracht. Wij hebben er veel moeite voor gedaan.

71445. De **Voorzitter**: Hebt u die 58 mensen nog gevonden?

A. Wij hebben er een aantal gevonden. Wij hebben een spoor ontdekt en sommige mensen teruggebracht. Ik heb een rapport opge maakt, dat ik u kan overleggen.

71446. De **Voorzitter**: Wij hebben gehoord, dat er in Polen veel Nederlanders zijn omgekomen buiten de vermoorde Joden. Is dat juist?

A. Zonder twijfel. Bij die 50 mensen in Ludwigsdorf was geen enkele Jood. Zij waren door hard werken, slechte behandeling en ondervoeding overleden.

71447. De **Voorzitter**: Dat waren dus ook gedeporteerde arbeiders?

A. Ja.

71448. De **Voorzitter**: Zijn daar veel namen van gevonden?

A. Ik heb in Kattowitz allerlei namen gekregen van het comité. Hele reeksen namen zijn er door ons naar Nederland gestuurd.

71449. De **Voorzitter**: Wanneer u eenmaal contact had met die mensen, gingen zij dan allemaal mee terug of bent u er ook wel weer uit het oog verloren en kwijtgeraakt?

A. Hoe bedoelt u dat?

71450. De **Voorzitter**: U maakte de afspraak, dat die mensen op een bepaald punt zouden samenkomen. Soms wilden zij zelf niet, soms waren zij er nog niet.

A. Degenen, die wilden repatriëren, hebben daartoe genoeg gelegenheid gehad.

71451. De **Voorzitter**: Men is dus later niet tot de conclusie gekomen, dat men nog heel veel plaatsen had kunnen bezoeken en dat men nog in veel gebieden niet was doorgedrongen.

A. Neen, wij hebben ons eigen terrein helemaal doorzocht. Ik heb de indruk, dat wij door de oproepen en de speurtochten iedereen hebben bereikt. Later heb ik officieren naar Krakau gestuurd. Wij hebben grote hulp gehad van dr. *Arthur Meyer*, een sociaal-democratisch Rijksdaglid, die in 1933 door Hitler gevangen is gezet, in alle

kampen heeft gezeten, waarvan de laatste 5 jaar in Auschwitz. Hij heeft het uitgehouden tot het laatste toe. Ik heb hem in Praag ontmoet in ons hotel. Ik heb grote vriendschap met hem gesloten. Hij heeft ons geholpen en hij is voor ons naar Krakau geweest om daar namen te verzamelen van mensen en ik heb dan ook tal van gegevens van hem gekregen.

71452. De **Voorzitter**: Bent u ook van mening, dat er de laatste tijd, dus na de oorlog, in de tijd, waarin u daar werkte, nog veel mensen zijn omgekomen?

A. Ial van Nederlandse gedeporteerden meenden, dat zij bij de bevrijding door de Russen naar het westen werden gevoerd, maar in werkelijkheid werden zij naar het oosten gebracht. Velen van hen zijn in het oosten te werk gesteld. Op het ogenblik zijn er zonder twijfel nog Nederlanders in Rusland.

71453. De **Voorzitter**: Bent u van mening, dat er meer mensen bevrijd hadden kunnen worden, wanneer u daar eerder was geweest?

A. Nern, dat geloof ik niet, want die mensen zijn dadelijk door de Russen naar het oosten gevoerd. Wanneer wij achter de Russische legers aan hadden kunnen gaan, zoals oorspronkelijk ons plan was, en wanneer wij dus de route Odessa—Warschau hadden kunnen nemen, was het anders geweest. Langs deze weg, die wij hebben moeten nemen, hadden wij, naar ik meen, niet meer mensen kunnen bevrijden.

71454. De **Voorzitter**: Weet u ook wat er in Horowice is gebeurd?

A. Bedoelt u tussen Praag en Pilsen? Daar zijn treinen uit het oosten doorgelopen. Er waren een paar Nederlanders bij die transporten. Dadelijk, toen ik dat vernam, heb ik mevrouw Polak *Daniëls* daarheen gestuurd.

71455. De **Voorzitter**: Wat had u vernomen?

A. Ik hoorde, dat zich Nederlanders onder die repatrianten bevonden. Het zijn er echter maar zeer enkelen geweest.

71456. De **Voorzitter**: Reden de treinen door die plaats naar het westen?

A. Ja.

71457. De **Voorzitter**: Hebt u daar die mensen opgevist?

A. Ja, ik meen, dat het er maar twee waren. Ik kreeg bericht van de heer *Ferwerda*, dat Berlijn ook viel onder door de Russen bezet gebied. Hij vroeg of ik in Berlijn een onderzoek wilde instellen. Wij zijn naar Berlijn gegaan, wat altijd moeilijkheden gaf. De Amerikanen noemden het Wake Island. Het was helemaal omgeven door Russisch bezet gebied. Men kon er maar van één kant inkomen, van Dresden uit. Wij konden nergens in en uit zonder in de Russische zone te komen. De eerste keer konden wij niet in Berlijn komen en werden wij onderweg door de Russen teruggestuurd, maar een poosje later zijn wij er toch gekomen. Wij hebben besprekingen gevoerd met de Amerikanen, de Russen en met kolonel de *Rosen* van de Fransen, in tegenwoordigheid van majoor *Wijnbergen*, inspecteur der repatriëring. Kolonel de *Rosen* was de Franse repatriëringcommandant. Wij hebben nuttige besprekingen gevoerd. Wij zouden officieren doen detacheren, zodat ik niet die enkele mensen in Praag behoefde te missen. Die officieren zouden wij uit Holland laten komen. Met de grootste moeite heb ik door de Amerikanen contact gekregen met generaal *Sokalovsky*. Met mijn tolk heb ik een lange bespreking met die generaal gehad om bewegingsfaciliteiten in de Russische zone te vragen, die in het vooruitzicht werden gesteld. Het is echter niet zo ver gekomen, want toen ik bij de Amerikanen kwam, zag ik plotseling kolonel van *Rij* met 5 of 6 officieren en hoofdofficieren. Tot mijn grote verbazing deelde hij mij mede, dat hij was aangesteld als missie door Buitenlandse Zaken. Toen begreep ik er niets meer van. De organisatie is wat dat betreft bij ons bedroevend geweest. In Frankrijk en in België was een Ministerie voor Repatriëring, waar alles onder viel. Daarom waren die missies van de Fransen en ook die van de Belgen een geheel. Bij ons had men bij Sociale Zaken de Regeringscommissaris, de missie-Doorman van *Rij* van Buitenlandse Zaken, Militair Gezag had hier en daar een officier gedeponereerd; het Bureau

Nationale Veiligheid stuurde officieren voor begeleiding van oorlogsmisdadigers, het Rode Kruis stuurde mensen en tenslotte was er de staf van de Prins, die mensen stuurde. U begrijpt wel, dat het verwarrend was. Ik wil graag een brief overleggen, want ik wil u iets vertellen, dat niet opgenomen kan worden.

De **Voorzitter**: Alles, wat u hier vertelt, wordt gepubliceerd

A. Er waren dus 6 instanties; dat gaf competentiekwesties en kostenverspilling. Het maakte natuurlijk een vreemde indruk tegenover de Amerikanen, dat, wanneer men contact had, er weer iemand anders aan kwam zetten. In Praag ontmoetten wij een trio van dr. Fikkert, van origine een Deen, maar nu Nederlander. Die drie mensen kwamen met wagens en moesten onze hulp hebben. Zij wilden regelrecht naar Rusland doorgaan, waar zij goede relaties beweerden te hebben. Zij zijn in Praag geweest en later nog eens teruggekomen, maar er was niets van terechtgekomen.

71458. De **Voorzitter**: Van wie kwamen die mensen?

A. Zij waren gestuurd door het Rode Kruis. De luitenant *Gobetz* met twee sergeants, soldaten en chauffeurs, een paar wagens, 50000 sigaretten en levensmiddelen, kwamen van de staf van de Prins en wilden naar Moermansk en Moskou. De heren hebben jassen van schapenwol gekocht. De meesten van mijn mensen hadden geen winterjas en slechts één paar schoenen en dit maakte dus niet zo'n prettige indruk op hen. Zij hebben een tijdje rondgereden en er is ook niets van terechtgekomen. Later is luitenant *Gobetz* bij mijn missie gekomen op verzoek van Sociale Zaken.

Majoor *Eshuis* van het Rode Kruis, dat het nodig vond de vlag in Oostenrijk te vertonen, verscheen in Wenen met een ambulance, een zeer goede dokter en een dito verpleegster. Die majoor *Eshuis*, die zich ingenieur noemde, maar nooit ingenieur was geweest, bleek iemand te zijn, die in Nederland mis was geweest. Toen ik die man testte, bleek, dat hij volkomen ongeschikt was. Ik heb hem moeten introduceren bij de Engelsen en Amerikanen in Wenen. Hij is korte tijd in Klagenfurt geweest. Met een Rus samen heeft hij suiker en dergelijke gesmokkeld. Hij is tenslotte door de Fransen in Wenen gevangengenomen, van waaruit wij hem via Bregenz naar Nederland hadden moeten brengen, maar hij is in Bregenz ontsnapt.

71459. De **Voorzitter**: Wat moest hij in Wenen gaan doen?

A. Het Rode Kruis vond, dat er een Nederlandse ambulance naar Wenen moest. Daarvoor was hij aangesteld. Hij gaf zich uit voor ir. *Eshuis*. Ik heb die man eens aan de tand gevoeld en gevraagd of hij in Delft of in Zurich had gestudeerd. Neen, hij had zelfstudie gemaakt. Ik begrijp niet, dat men een dergelijke figuur niet beter heeft onderzocht. Zo iemand werd nu als leider van een missie onder mij gesteld. Het hoofd der Britse repatriëring, met wie wij heel prettig hebben samengewerkt, vroeg mij iedere keer: „What about your Major *Eshuis*?” Dan zei ik maar, dat ik dat toch niet kon helpen en dat mijn overige officieren betrouwbaar waren. In ieder geval, het was inderdaad hopeloos. Later is het Rode Kruis uitstekend geworden. Kolonel Feenstra is toen gekomen, met wie ik allerprettigst heb gewerkt. Hij kwam controleren. De dochter van prof. *Wenckebach* is bij het Rode Kruis in Wenen gekomen en zij heeft uitstekend werk gedaan. Er zijn tal van pakketten gestuurd.

71460. De **Voorzitter**: Voor Nederlanders?

A. Ja. Op 15 Juli is overste Hartog naar Londen vertrokken en 4 September is majoor Polak *Daniëls* met zijn vrouw naar Nederland teruggegaan. In verband daarmee moet ik u iets vertellen, dat mij op het hart ligt. Er is een rapport-Vorrink uitgebracht over het Rode Kruis.

71461. De **Voorzitter**: Bedoelt u voor het Rode Kruis?

A. Neen, ik meen over het Rode Kruis. Het is uitgebracht in 1947. „Rapport onzer Schande” staat er boven in een couranten-artikel.

71462. De **Voorzitter**: Het is uitgebracht op verzoek van het bestuur van het Rode Kruis.

A. Laten wij zeggen: rapport-Rode Kruis. Ik heb dat rapport niet gezien, maar wel een letterlijk uittreksel uit het Rapport onzer Schande in „De Groene Amsterdammer”, en daarin zie ik, dat

majoor Polak Daniëls heeft verteld van zijn ervaringen in Zwitserland en het schitterende werk, dat hij daar allemaal heeft voorbereid. Over Praag zie ik in dit rapport, dat de Nederlanders daar hoopten op snelle hulp, op hartelijkheid en op de komst van hun landgenoten, maar wij waren in gebreke gebleven en onverschillig geweest. Dat is volkomen onwaar!

71463. De **Voorzitter**: Wordt dat over u gezegd?

A. Ja, over mijn missie.

71464. De **Voorzitter**: Daar was hij toch zelf ook lid van!

A. Ja, maar hij was volgens zijn verklaring degene, die zich wel voor het werk gaf en de anderen niet. Ik kan u wel zeggen, dat wij alles hebben gedaan wat wij konden om de mensen zo goed mogelijk te verzorgen. In Riesa b.v. lagen onze schippers. Riesa ligt tussen Dresden en Leipzig in Saksen. Die schippers zaten daar onder de Russen. Wij hebben toen, voor dit bijzondere geval, het geluk gehad vriendschap te sluiten met de Russische havencoïndant. Wij hebben er zelfs gelogeed en zijn prettig bij hen geweest. De schippers werden daar behandeld als uerksvolk. Ze moesten daar alles voor de Russen doen gelijk slaven.

71465. De heer **Stokvis**: Werkvolk en slaven is toch lang niet hetzelfde?

A. Neen. ik zocht naar een woord.

71466. De heer **Stokvis**: Maar wat is nu juist: slaven of werkvolk?

A. Er tussenin. Ze werden gedwongen te werken voor de Russen. Wij hebben gedaan gekregen, dat die mensen vrijkwamen, en wij hebben zelfs voor elkaar gekregen, dat wij enige schepen naar Nederland konden sturen. Wij hebben de mensen uit Praag voedsel gebracht. Wij kregen een heel aardige oorkonde van die mensen: „De Nederlandse schippers danken u voor alles, wat u voor hen deed. Mocht uw opzet niet slagen, dan zijn wij toch overtuigd, dat het niet aan u of uw medewerkers ligt. Dan varen wij naar Stettin, naar de Russen, maar nemen in ons hart een stuk van Holland mee. Leve de Koningin! Leve kolonel Boon en zijn staf! 27 October 1945.” Dit lees ik voor om een voorbeeld te geven van het feit, dat wij die mensen nu niet bepaald in de steek lieten, integendeel, wij hebben alles gedaan, wat wij konden.

Verder komt de mededeling, dat aan Nederland werd gevraagd vliegtuigen beschikbaar te stellen om zieken naar Nederland te brengen. Dat was schandelijk behandeld, want uit Nederland zou door de Regeringscommissaris zijn geantwoord, dat dat niet nodig was. U moet zich nu even een voorstelling maken van de toestand in Nederland in Juli en Augustus 1945. Wij hadden in Nederland toch waarlijk geen vliegtuigen om naar alle plaatsen te sturen, naar Duitsland, naar Polen, naar Tsjecho-Slowakije, om mensen terug te voeren, want wij hadden helemaal geen vliegtuigen. Het kon niet! In dit rapport wordt gezegd, dat het schandelijk was, dat die vliegtuigen niet beschikbaar waren gesteld om die mensen te vervoeren. Wij hadden met de Fransen een soort overeenkomst gesloten en de faciliteiten verkregen, dat wij onze zieken telkens met Franse vliegtuigen naar Parijs konden brengen, waar zij werden opgevangen door onze Franse missie in Parijs en vanwaar zij werden doorgestuurd naar Nederland. Die grief is dus volkomen ten onrechte! Nederland kon geen vliegtuigen beschikbaar stellen.

71467. De **Voorzitter**: Hoe komt hij daar dan bij?

A. Ja, hoe komt hij er bij?

71468. De **Voorzitter**: Hebt u wel in Nederland om vliegtuigen gevraagd?

A. Ik heb hierover gesproken met de heer *Ferwerda*, die heeft gezegd, dat het onmogelijk was, vliegtuigen te sturen. De heer Polak *Daniëls* zegt hier, dat hij zelf ook om vliegtuigen heeft gevraagd.

71469. De heer **Stokvis**: Ik heb hier het officiële stuk. Bijlage 30 handelt over de heer Polak Daniëls:

„Hoewel herhaaldelijk door dr. P. D. is gevraagd om eens in de week een Nederlands vliegtuig te sturen voor verzending van zieken o.a., waarvoor alle permissies van Tsjechische en

Russische autoriteiten door hem in orde waren gebracht, werd dit „niet nodig” geacht. Resultaat: vele zieken o.a. enige uit Auschwitz werden door de Fransen zeer vriendelijk vervoerd, doch kwamen hierdoor niet regelrecht, doch met wekenlange vertraging via Parijs of Bodensee pas naar Holland. Een jongen uit Auschwitz, die nog getransporteerd had kunnen worden mits regelrecht naar Nederland, stierf einde Augustus in Praag zonder zijn familie te hebben teruggezien. Vervoer van zieken per truck of goederenwagen was natuurlijk niet mogelijk.”

A. Ik kan niet beoordelen, of de voorstelling, dat hij persoonlijk nog herhaaldelijk heeft gevraagd om eens per week een vliegtuig naar Praag te sturen juist is. Dat weet ik niet. Ik weet wel, dat ik het ter sprake heb gebracht en dat het een onmogelijkheid was. Wat hij besproken heeft met de Russische autoriteiten, weet ik ook niet. Ik geloof echter, dat hij nooit met Russische autoriteiten in aanraking is geweest. Met de Fransen is dus die regeling getroffen, dat zij onze zieken zouden overvliegen, wat zij regelmatig hebben gedaan.

71470. De Voorzitter: U was toch degene, die boodschappen naar Nederland zond, want u was toch de commandant?

A. Ja, dat deed ik natuurlijk.

71471. De Voorzitter: Kon één van de leden van de missie dan zo maar op eigen houtje onderhandelingen aanknopen?

A. Ik heb gezien, dat door iemand een vertaling in verbeterd Engels is gemaakt voor majoor *Polak Daniëls*, waarin hij allerlei dingen, die door de missie waren gedaan, op zijn naam bracht. Ik heb de heer *Polak Daniëls* ter zijde genomen, om hem te zeggen, dat dat niet ging. „Het is toch te gek, wanneer ieder lid van de missie op eigen houtje rapporten gaat uitbrengen aan mij, dan verwerk ik die in mijn rapport en indien dat nodig is, stuur ik zo'n individueel rapport er nog annex bij, maar ik breng de rapporten uit en niemand anders.” Het is zeer wel mogelijk, dat hij zich meermalen heeft gewend tot Sociale Zaken, maar hij heeft in ieder geval nul op het request gekregen, want er waren geen vliegtuigen. Wanneer iemand mij vraagt, of dat nu dringend nodig was, dan zeg ik ook neen, want wij konden ze inderdaad sturen over Parijs/Bodensee, waar zij voortreffelijk werden verpleegd. Nu wordt hierin ook verteld van die ene jongen. Ik heb dat later nog eens nagevraagd en kreeg te horen, dat die ene jongen in het ziekenhuis lag, waar hij voortreffelijk werd verpleegd. Die jongen kon echter niet per vliegtuig worden vervoerd, want anders was hij allang naar Parijs gebracht.

71472. De Voorzitter: Wanneer u nu het tegendeel van de heer *Polak Daniëls* beweert, zegt de heer *Polak Daniëls* natuurlijk: Ik ben medicus en de heer *Boon* niet, en hij weet er niets van!

A. Hij zou dan toch met een Frans vliegtuig vervoerd kunnen worden. Dat kan ik toch ook beoordelen.

71473. De Voorzitter: Hij zegt in zijn rapport, dat die jongen niet over Parijs kon worden vervoerd. Hij had alleen gered kunnen worden, indien hij direct van Praag uit naar Nederland was vervoerd, zonder overladen en zonder vertraging.

A. Mij is later medegedeeld, dat de medicus in het hospitaal uitdrukkelijk had gezegd, dat die jongen niet vervoerd mocht worden. Met geen enkel vliegtuig. Dit maakt een stemming, alsof de mensen wel gered hadden kunnen worden, wanneer er activiteit van de Nederlanders was geweest om vliegtuigen te krijgen.

71474. De Voorzitter: Wij zijn nu aangeland op het chapter-*Polak Daniëls*. Wilt u daar nog even over doorpraten?

A. Ja, graag, daar ben ik op gesteld. Ik zie verder in het rapport staan:

„overste *Hartog* heeft circa 14 dagen lang getracht contact te krijgen met de Unilever in Tsjecho-Slowakije, zonder succes, gezien de politieke toestand aldaar. Hij vertrok daarop (sic!) op 5 Juli weer naar Londen en is nimmer op zijn post teruggekeerd. Hij heeft er verder niets gedaan.”

Dat is nu volkomen onjuist en onwaar. Er zijn tal van mensen geweest, die graag wilden werken bij missies en repatriëringdiensten en wat dies meer zij, omdat zij gaarne een betrekking wilden hebben, wat wilden verdienen en omdat zij na de bezettingsjaren eens het buitenland wilden zien, enz. Overste *Hartog* heeft zich echter beschikbaar gesteld uit zuiver idealistische overwegingen. Hij heeft geen salaris willen

hebben. Hij heeft zijn eigen kosten betaald. Hij heeft gehoopt, dat hij in Warschau en Odessa duizenden mensen zou kunnen helpen. Wij hadden hem nodig om zijn groot organisatievermogen en zijn kennis van de voedselvoorziening en voor zijn relaties met de Fransen en de Polen. Ik heb u reeds verteld, waarom daar niets van terecht kwam. Hij is meegeweest naar Parijs, waar ik hulp van hem heb gehad door zijn relaties met de Fransen. Hij is met mij mee geweest, wanneer ik mij naar de Tsjechische autoriteiten begaf om de zaken in orde te krijgen. Hij was altijd bereid om te helpen bij de registratie van de gedeporteerden. Hij heeft tenslotte tegen mij gezegd, dat dit geen taak voor hem was. Hij had zijn positie niet laten varen om dit werk te doen. Hij had zich het werk anders gedacht. Ik heb hem gezegd, dat hij daarin volkomen gelijk had. Hij is niet 5 maar 15 Juli vertrokken. Het is dus volkomen onwaar, dat hij heeft getracht in Tsjecho-Slowakije contact te krijgen met Unilever, en toen dit niet lukte, is teruggekeerd. Unilever stond daar geheel onder beheer van Tsjechen en Russen. Tsjecho-Slowakije was helemaal niet zijn ressort voor Unilever. Hij heeft steeds met mij in hetzelfde hotel gelogeed. Ik heb steeds met hem samengewerkt. Hij heeft zelfs niet getracht om contact te krijgen. Alleen heeft de directeur, een Tsjechische Jood, wiens hele familie was uitgemoord, weleens bij ons gegeten en de heer *Hartog* heeft hem gesteund en opgebeurd. Hier wordt echter de indruk gevestigd, alsof hij met de missie naar Praag was gegaan om contact te krijgen met de Unilever, maar hij is meegegaan om naar Praag en Odessa te gaan om daar alles te doen, wat hij kon. Aangezien daar niet de minste kans bestond om grote kampen in te richten en het werk te doen, waarvoor hij zich beschikbaar had gesteld, heeft hij gevraagd of het nu eigenlijk wel nodig en wenselijk was, dat hij bleef. Ik heb hem groot gelijk gegeven, torn hij terugging. Dat is dus een aantijging van een mijner officieren, die ik mij zeer heb aangetrokken, omdat ze zo volkomen onjuist is. Wat zij over mij zeggen, kan mij minder schelen, maar dit vind ik hoogst onrechtvaardig.

Aan het slot staat er dan nog iets over consul *Rosborg*. Ik heb hem, volgens dit stuk, nooit enige beleefdheid aangedaan en ik heb de geleende benzine niet teruggegeven, toen wij zelf benzine hadden gekregen.

Ik stond met de heer *Rosborg* op buitengewoon goede voet. Ik meende, dat het niet op mijn weg lag om daar dinertjes te gaan geven, waartoe men mij wilde overhalen. Ik heb gemeend, dat dit op de weg lag van een ambassadeur, een gezant, enz. Ik heb steeds getracht het zo zuinig mogelijk te doen. Van de accountant heb ik later gehoord, dat mijn missie verreweg de zuinigste missie is geweest. Ik heb iedereen, die onder mij werkte, ingeprent, dat het op zuinige manier moest gebeuren, en ik heb daarom nooit iemand een dinertje aangeboden. Ik meen ook, dat dit juist is. Wij hadden 400 l benzine geleend en toen wij onze benzine kregen voor onze trucks, die op de lange tochten benzine vraten, konden wij die benzine niet dadelijk teruggeven, maar zoals ik in mijn rapport heb nagezien, heb ik op 23 September de 400 l benzine tot de laatste druppel toe teruggegeven aan de heer *Rosborg*.

71475. De Voorzitter: Dus niet, omdat de heer *Polak Daniëls* u daarop opmerkzaam heeft gemaakt?

A. Helemaal niet. Hij was al lang weg. Ik heb nooit eerder iets van dit verhaal gehoord. Ik stond op de beste voet met *Rosborg*. In het rapport staat zelfs, dat dit één van de dingen was, die Nederlands naam in het buitenland geen goed konden doen! En het hooghouden van Nederlands naam door correct optreden achtte ik juist van eminent belang. Toen een nieuwe groep officieren in April 1946 aan mijn missie is toegevoegd, heb ik een toespraak gehouden — die ik voor mij heb —, waarin ik hun heb gezegd:

„Denk er om, dat alles wordt gedaan om ons doe! te bereiken: inlichtingen aan de nabestaanden in Nederland. Er zijn onder jullie ondergrondse werkers en die zullen nog beter dan de anderen begrijpen, dat de familieleden in Nederland er recht op hebben, dat niets wordt nagelaten om inlichtingen te verkrijgen. Bedenk daarnaast, dat jullie de Nederlandse naam hebt hoog te houden, omdat ieder van jullie een stukje Nederland vertegenwoordigt, en dat ons land wordt afgemeten naar de wijze, waarop onze militairen zich gedragen.”

Ik geloof, dat wij niets hebben gedaan, dat onze naam in het buitenland kwaad kon doen. Nu dit hier ter sprake komt, stel ik er prijs op datgene te weerleggen, wat hier in dit rapport is gezegd. Ik heb eerder enige officieren er bij gekregen, waaronder kapitein de *Vries* met een eigen Adler. Ik heb u reeds gesproken over de schepen in Riesa, die wij hebben trachten los te krijgen. Ik heb er twee schepen vrijgekregen en met een officier van mij rijndie naar Hamburg

gebracht, de Elbe af, waar men langs tal van Russische posten moest, die allemaal hun eigen bezwaren hadden. Over deze schepen hebben wij een bevoegdheidskwestie gekregen met de missie-Doorman in Berlijn, die meende, dat dit tot hun ressort hoorde. Wij hadden alles voor een groot deel voorbereid. Wij hebben toen een telegram gekregen, dat wij die schepen verder moesten laten rusten.

71476. De *Voorzitter*: Van wie?

A. Van Sociale Zaken. Dat ene schip was in Groningen gebouwd met Nederlands materiaal. Ik kan niet meer op de naam van de werf komen, maar ik kan het nog wel nagaan. Ik heb de Russische commandant in Dresden gezegd, dat dit schip in Nederland was gebouwd met Nederlands materiaal en dat wij het terug moesten hebben. Ik heb die schuit dan ook teruggekregen en over Hamburg is zij naar Nederland teruggegaan met een van mijn officieren er op. Wij kregen bericht, dat de toestand in Wenen slecht was. De oud-consul Schouten, die thans weer consul is, heeft daar voortreffelijk werk verricht en alles gedaan, wat hij kon om de mensen te helpen. Op 2 Augustus 1945 heb ik een truck naar Wenen gestuurd om mensen uit Oostenrijk op te halen. Het bleek, dat die mensen daar maar 800 cal. per dag kregen, wat natuurlijk vreselijk weinig was. Toen ik begin September naar Londen ging, heb ik met de heer *Ferwerda* overlegd, dat S.H.A.E.F. voedsel voor hen zou verschaffen. In Londen kreeg ik een telegram van majoor Polak *Daniëls*, dat hij met de U.N.R.R.A., die daar intussen was gekomen, had gesproken en dat de U.N.R.R.A. bereid was voedsel te geven. Een week of drie later zijn zij met trucks met voedsel voor ongeveer drie maanden naar Wenen gegaan.

71477. De *Voorzitter*: Voor de Nederlanders, die daar waren?

A. Ja, uitsluitend voor de Nederlanders, die daar waren, en zij werden geholpen door de oud-consul Schouten.

71478. De *Voorzitter*: Waarom waren die mensen nog niet gerepatriëerd?

A. Heel veel mensen hebben er in Wenen gewerkt. Ze konden niet dadelijk worden gerepatriëerd. Er was geen gelegenheid.

71479. De *Voorzitter*: Die gelegenheid kwam dus wel wat erg laat.

A. Ja, die is vrij laat gekomen.

71480. De *Voorzitter*: Zij zijn daar dus nog een poosje gebleven?

A. Ja, en ze hebben geholpen met de repatriëring. Wij hebben heel veel moeilijkheden gehad met onze wagens. Ik heb hier een rapport van December 1945: ons terrein is enorm groot en in de herfst waren de tochten oneindig veel gemakkelijker te maken geweest dan in de barre winter. Wanneer het grote wagenpark in den Haag ons niet één, laat staan twee goede auto's in al die tijd heeft kunnen afstaan en ons met een voortdurend gebrek aan benzine laat voortwerken, moet de belangstelling voor ons werk wel miniem zijn. De missie wacht nu nog een week op benzine; anders zal ze haar consequenties moeten trekken. Op 23 Februari 1946 staat er in het rapport: Ik heb helaas de ervaring, dat men mijn missie, die het uitgebreidste en moeilijkste deel van Europa moet bewerken, veelal met ellendig materiaal en soms zelfs zonder benzine laat zitten, zodat wij tijdelijk tot werkeloosheid waren gedomd. Zo erg als thans is het echter nog niet geweest. Geen enkele auto, geen enkele truck, geen liter benzine, terwijl dit alles toch reeds weken geleden bekend was.

71481. De *Voorzitter*: Waar waren de trucks, die u had, dan gebleven?

A. Die waren op dat ogenblik in reparatie.

71482. De *Voorzitter*: De benzine was dus niet alleen op, maar ook de trucks niet te gebruiken?

A. Neen, één truck was nog goed, de andere was kapot. De enige personenauto was ook kapot. Het was een Hillmannetje en er waren geen Engelse onderdelen, zodat die wagen niet hersteld kon worden. Wij hadden dus niets, behalve dan de Adler, die het eigendom was van kapitein de Vriesen waar ik dan verder het werk

mee kon doen. Ik ben b.v. in het Saksische hooggebergte geweest om de mensen in Riesa te bezoeken, maar we konden er niet doorkomen met dat kleine wagentje. Wij zijn vastgeraakt en zijn later met moeite weer kunnen afdalen naar Praag terug.

71483. De *Voorzitter*: U bent dus niet in Riesa aangekomen?

A. Neen, die keer niet, het was onmogelijk om daar te komen. Een truck, die wij hadden gestuurd om mensen uit Polen op te halen, is ook teruggeslagen. Men heeft ons in die maanden dus ontzettend slecht laten zitten. Ik heb toen gezegd, dat wij terugkwamen, als het niet beter werd. Wij werden natuurlijk zeer beperkt in het werk door al die moeilijkheden. In April zijn wij voortreffelijk uitgerust. De Belgische Minister voor Repatriëring had voorgesteld, dat er samenwerking zou komen tussen de Belgische, Franse, Luxemburgse en Nederlandse teams. Met majoor Wijnbergen ben ik naar Brussel geweest, waar wij besprekingen hebben gevoerd en waar alles werd voorbereid. Sociale Zaken ging er volkomen mee akkoord. Ik kreeg in April 1946 9 officieren met chauffeurs en wagens. Ik heb die verdeeld onder de verschillende zones, waar zij systematisch het gebied afgraasden. De Belgische Minister zei ook, dat nu eigenlijk het minder prettige werk kwam, namelijk het uitkammen, waarbij men maar enkele mensen zo nu en dan vindt, maar de boel moest in ieder geval worden uitgekamd. Ik heb 2 officieren naar Polen gestuurd, dat toen echter reeds onder de missie-*Willems* bleek te vallen. Ik heb die officieren dus overgedaan aan de missie-*Willems*; 2 officieren heb ik naar de Britse zone gestuurd, 1 naar de Amerikaanse zone en 2 naar de Franse zone, terwijl er 2 beschikbaar werden gehouden voor de Russische zone, waar wij tenslotte ook toegang hebben verkregen. Enkele mensen heb ik ook in Praag gehouden.

71484. De *Voorzitter*: Bedoelt u de Franse en Engelse zone in Duitsland?

A. Neen, in Oostenrijk. Het kostte vooral bij de Amerikanen moeite om papieren te krijgen. Alles is echter in orde gekomen.

71485. De *Voorzitter*: Ook van de Russische zone?

A. Ja, echter heb ik toestemming gekregen voor de Russische zone. Om daar met drie mensen — 1 officier, 1 chauffeur en ik — te rijden.

71486. De *Voorzitter*: Hebt u daar nogal wat mensen weggehaald?

A. Neen, daar heel weinig. Uit de andere zones wel. Ik had gegevens gekregen, dat er in de Russische zone bijna geen Nederlanders waren. Wij hebben toen in Oostenrijk gerepatriëerd, geregistreerd, oorlogsmisdadigers teruggevoerd, photo's van graven genomen, urnen gekregen en teruggebracht naar Nederland. De vrouwen die met Nederlanders waren getrouwd, moesten 50 kronen betalen om te worden geregistreerd, waarna hier door een interdepartementale commissie zou worden uitgemaakt of zij naar Nederland konden komen.

71487. De *Voorzitter*: En daar zijn zij nu nog mee bezig.

A. Ja, ik moest die mensen zeggen, dat het binnen korte tijd gereed zou zijn. Er is, naar ik meen, geen enkele in mijn tijd teruggekomen, want toen ik hier drie maanden in den Haag kwam, was men aan het onderzoek van het 40ste geval bezig.

71388. De *Voorzitter*: Ik heb nu pas vernomen, dat het binnenkort zal gebeuren.

A. Ja, maar die vrouwen zeiden: Nu hebben wij 50 kronen gestort en wij krijgen niets voor ons geld!

De transporten gingen nu verder over Praag naar Brussel. Zij gingen reeds lang niet meer over Pilsen. De Belgen brachten de Polen van Brussel over Praag naar Warschau: de treinen gingen dan terug van Warschau via Praag naar Brussel. Wij kregen het recht van de Belgen om daarin onze mensen mee te geven. Periodiek gingen er treinen. Wij gaven onze mensen mee naar Brussel, waar verder werd gezorgd, dat zij naar Nederland kwamen. In Oostenrijk was er een verzamelkamp in Bregenz, vlak bij de Zwitserse grens.

71489. De *Voorzitter*: Ik meende op de Oostenrijks-Duitse grens.

A. Neen, 20 km van Sankt Gallen.

71490. De **Voorzitter**: Door de lucht!

A. Neen, 20 km met de auto.

71491. De **Voorzitter**: Bregenz ligt op de grens tussen Duitsland en Oostenrijk. Ik ben er wel 10 keer geweest. Wanneer men over de Bodensee heengaait, is men in Zwitserland.

A. Ik kan u verzekeren, dat ik op een middag ben meegereden naar Sankt Gallen, waarvoor ik toestemming had van de Zwitserse consul, en dat het vandaar uit 30 km was.

71492. De **Voorzitter**: Met de auto of met de trein?

A. Met de auto.

De **Voorzitter**: Dat kan, want dan gaat men om het meer heen.

A. In ieder geval was er in Bregenz een groot Frans doorgangskamp. Wij konden daar onze mensen heenbrengen; gedeporteerden en misdadigers werden daar allemaal op goede wijze verzorgd. Onze repatrianten uit Oostenrijk gingen dus over Bregenz. In Juni kreeg ik bericht, dat er een aantal Nederlanders in St. Valentin was, tegenover Mauthausen, in de Russische zone, niet ver van Linz. Na een bespreking met de Russen — die altijd veel moeite kostte, want wanneer men met hen heeft afgesproken en men komt, dan hebben ze hun afspraak niet kunnen houden vanwege een andere dringende bespreking — ben ik met 8 officieren naar St. Valentin gegaan, waar wij 532 Nederlanders hebben bereikt, die uit Rusland of Polen kwamen.

71493. De **Voorzitter**: Wie had ze daarheen gebracht?

A. De Russen. Wij hebben, na onderhandelingen met de Russen, toestemming gekregen, dat wij ze mochten wegvoeren. Er waren 131 Belgen en nog een groep Fransen. Van die 532 Nederlanders bleken er echter 80 Duitsers te zijn! De overigen waren werkelijk Nederlanders. Wij zijn daar toegelaten en hebben er een dag en een nacht doorgebracht. 's Avonds werd er een trein beschikbaar gesteld voor Linz. Op die trein schreven de repatriërenden met krijt: Zuurkool met spek! De Bonte Dinsdagavondtrein! Enfin, allerlei Nederlandse opschriften. Ik kreeg echter de indruk, dat het wel niet zou meevallen, want ze maakten allemaal een indruk, die mij deed denken, dat het allemaal wel verkeerde elementen zouden zijn. Met mijn officieren heb ik ze 4 dagen geregistreerd in Bregenz, waar ze heen werden gebracht. Onderweg hebben wij bij Salzburg nog 8 oorlogsmisdadigers opgepikt.

Al gauw bleek, dat een zeer groot aantal inderdaad mensen waren, die in Rusland hadden gewerkt en die bij de bevrijding meenden, dat ze naar het westen werden gebracht, terwijl ze door de Russen naar het oosten werden getransporteerd. Ik heb daarop door een luidspreker een toespraak gehouden om te zeggen, dat ik had gemeend, dat het grotendeels verkeerde elementen zouden zijn, maar dat bij de registratie was gebleken, dat er een groot aantal voortreffelijke Nederlanders bij was, die zwaar hadden geleden. Dat was dus een prettig succes. Deze mensen zijn allemaal naar Nederland gevoerd. Drie zijn er ontsnapt — waaronder majoor *Eshuis*, die bij die groep was meegenomen om te worden overgebracht —, wat een mooi resultaat is, want het was lang niet gemakkelijk voor mijn officieren om die lange trein te bewaken. Niet zo heel lang daarna heb ik een tweede transport gehad van, naar ik meen, 80 of 100 mensen. Wij zijn toen weer naar St. Valentin geweest, maar bij die groep waren zeer veel minder goede elementen. Ik kreeg bericht, dat er nog een groep Nederlanders in Sziget was, op de Hongaars-Roemeense grens, juist over de Hongaarse grens heen in Roemenië.

Toen ik bericht kreeg, dat die mensen daar waren, heb ik alle mogelijke moeite gedaan om van de Russen de benodigde papieren te verkrijgen. Ik had toen voor de eerste maal voor Hongarije papieren, die in orde waren. Ditmaal kwam ik echter niet in Boedapest aan, al heb ik alles gedaan om het weer te bereiken; maar de enige woorden, die ik bij de vertaling, 80 km van Boedapest, er uit kon krijgen, waren: „Befehl ist Befehl". Ik heb hun verteld, dat het Duits

was en dat ik dat van onze bondgenoten helemaal niet verwachtte, maar alle argumenten hielpen niets. Ik moest netjes terug en de Fransen in Wenen vertelden mij, dat ik blij mocht zijn, dat ik zelf met truck en voedsel en al heelhuids was teruggekomen. Het is mij dus niet gelukt om in Sziget te komen. Later heb ik gehoord, dat de gezant in Roemenië toestemming heeft gekregen om in Sziget te komen. Er is daar een aantal Nederlanders geweest, waarvan ik meen, dat zij niet zijn teruggekomen. Vroeger was ik al eens in Boedapest geweest, waar ik ook een officier had neergezet. Wij hebben daar o.a. enige gevangenen bevrijd en meegenomen naar Praag. De Russen voerden ter rechtvaardiging van hun houding altijd als reden aan, dat er nog Russen in Nederland waren. Daar is wel iets van waar, want die mensen waren er inderdaad, maar zij wilden zelf in Nederland blijven en per se niet naar Rusland. Zolang wij echter die mensen niet terugstuurden, stuurden zij onze mensen niet terug, was hun houding. Ik heb hun gezegd, dat de Russen aan die mensen in Nederland kunnen komen vragen, terug te gaan naar Rusland en wanneer zij ja zeggen, kunnen zij ook onmiddellijk de volgende dag naar Rusland terug, en wanneer ik dat zelfde aan Nederlanders in Rusland vraag en ten antwoord krijg, dat zij daar willen blijven, dan kunnen zij daar ook rustig blijven, maar de Nederlanders, die terug willen en naar hun land verlangen, moeten de Russen toch uitleveren! Het gaf allemaal niets. Op plaatjes, die wij hebben gekregen, staat een heel verhaal in het Russisch, dat ik heb laten vertalen en waarop staat, dat wij plundersaars, uitbuiters en moordenaars waren in Indonesië en dat wij een vuile kapitalistische Staat zijn en daarom zeker nog minder in trek bij de Russen dan de andere naties!

De heer **Stokvis**: Zij hadden misschien van Zuid-Celebes gehoord!

A. Wie weet, maar dat was niet nodig, want zonder dat zouden zij het toch hebben geweigerd. In het najaar van 1946 ben ik nog even in Italië geweest, waar ik een luitenant heb gebracht, luitenant *van Kampen*, die ik heb geïntroduceerd en die er na opheffing van mijn missie nog enige tijd is gebleven. Tal van Nederlanders waren nog in Italië. Wat het resultaat hiervan is geweest, weet ik niet. Einde 1946 is de missie opgeheven.

Tot slot wil ik nog even zeggen, dat wij de allerprettigste medewerking hebben gehad van onze zaakgelastigden en gezanten, met wie wij te maken hebben gehad; dat wij een bijzonder prettige samenwerking hebben gehad met de Franse en Belgische missies en de Engelsen en Amerikanen en vele Tsjechische autoriteiten en dat wij zeer in het bijzonder van de Engelsen alle hulp hebben gehad, die wij nodig hadden.

71494. De heer **Stokvis**: Ik heb hier voor mij een rapport van u, gedateerd 15 Augustus 1945, uit de door de Russische legers bezette gebieden, waarin u begint met te zeggen, dat u reeds begin 1944 een artikel hebt geschreven in de „Knickerbocker".

A. Dan heb ik mij vergist. Het is van 23 September 1943.

71495. De heer **Stokvis**: Dat is niet helemaal onbelangrijk. Het maakt een verschil van bijna een halfjaar. Men had dus eerder kunnen beginnen met aandacht te wijden aan deze zeer belangrijke materie.

A. Als men in Londen nota van deze artikelen heeft genomen. !

De heer **Stokvis**: Uiteindelijk is het toch gebeurd!

A. Ja.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

G. A. BOON.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 4 JANUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: E en m.

Verhoor van

Jhr. dr. DANIEL FRANÇOIS WILLEM VAN LENNEP,
oud 49 jaar, wonende te Aerdenhout, zonder beroep.

Hij legt de eed af als getuige.

71496. De **Voorzitter**: U weet, waarover wij gaarne met u willen spreken; namelijk de rol, die u hebt vervuld in het zuiden van Frankrijk, en wel in het bijzonder ten aanzien van de vluchtelingen en Engelandvaarders, die daarlangs kwamen in de eerste jaren van de oorlog.

Woonde u in Frankrijk, toen Nederland in oorlog geraakte?

A. Neen, ik woonde daar niet. Ik was er tijdelijk. Toen de oorlog uitbrak op 10 Mei, bevond ik mij in het zuiden van Frankrijk.

71497. De **Voorzitter**: In Cannes?

A. Ja.

71498. De **Voorzitter**: Bent u reeds dadelijk begonnen met die werkzaamheden?

A. Neen. In Mei ben ik naar Parijs gegaan, waar ik mij in verbinding heb gesteld met de Nederlandse Legatie, waar ik enige personen kende.

71499. De **Voorzitter**: Met welk doel hebt u zich daarheen begeven?

A. Ik ging er heen om te zien, of ik mij daar nuttig kon maken. Ik werd aan de legatie te werk gesteld ongeveer einde Mei en ben in Parijs gebleven tot de legatie vertrok uit Parijs. Ik heb toen de Odyssee van de legatie meegemaakt. Ik ben in Bordeaux geweest, in Moitauban en tenslotte ben ik met enige andere leden van de legatie terechtgekomen op een kasteel in het midden van Frankrijk, dat voor ons was gevorderd als verblijfplaats. Ik ben daar geweest van Juli tot begin September.

71500. De **Voorzitter**: Door wie was dat gevorderd?

A. Op verzoek van de heer *Loudon* was het door de Franse Regering gevorderd om er de Nederlandse legatie in onder te brengen.

71501. De **Voorzitter**: In het onbezette Frankrijk dus?

A. Ja. Ik weet niet meer precies of het vóór of na de wapenstilstand is geweest.

71503. De **Voorzitter**: Het lag dus in het gebied, dat later onbezett Frankrijk werd?

A. Ja. Begin September werd er een beroep op mij gedaan door de heer *van Harinxma thoe Slooten*, die zich toen in Toulouse bevond en belast was met de evacuatie van de Nederlandse réfugiés in Frankrijk. Hij stelde een onderzoek in naar de mogelijkheid van evacuatie van deze personen. Van Seilhac (departement Corrèze) ben ik naar Vichy gegaan, waar ik naar de heer *van Harinxma* ben gegaan.

71503. De **Voorzitter**: Verbleef de heer *van Harinxma* toen in Vichy?

A. Ja, hij was tijdelijk in Vichy, waar hij de heer *Loudon* moest spreken.

71504. De **Voorzitter**: Hij kwam toen waarschijnlijk uit Lissabon?

A. Hij kwam toen uit Brussel, waar hij gezant was.

71505. De **Voorzitter**: Hij was toch in die tijd al in Lissabon. Ik kan mij niet goed voorstellen, dat hij uit Brussel kwam.

A. Hij is ook enige tijd in de buurt van Bordeaux geweest. Hij is waarschijnlijk uit Lissabon gekomen, want het was in September 1940. Ik heb met hem de zaak besproken. Hij zei, dat hij niet in Frankrijk kon blijven en dat hij naar Lissabon terug moest om vandaar uit de zaak te regelen, maar dat hij in Frankrijk een vertegenwoordiger moest hebben en of ik dat wilde zijn. Ik heb dat aangenomen en ben naar Toulouse gegaan met de heer *van Karnebeek*.

71506. De **Voorzitter**: Welke heer *van Karnebeek* was dat?

A. De heer *D. van Karnebeek*, die nu in Zuid-Afrika verblijft. Wij waren samen de vertegenwoordigers van de heer *van Harinxma*. De heer *van Karnebeek* was toen secretaris aan het gezantschap in Parijs. Toen het gezantschap uit Parijs vertrok, is de heer *van Karnebeek* gebleven; ik ben ook gebleven en wij zijn naar Toulouse gegaan om daar de zorg voor de evacuatie op ons te nemen.

71507. De **Voorzitter**: Is de heer *van Karnebeek* daar lang geweest?

A. De heer *van Karnebeek* en ik zijn twee maanden in Toulouse geweest, waarna wij onze zetel hebben overgebracht naar Marseille, omdat wij dat nuttiger vonden, aangezien daar meer consulaten waren, waardoor wij beter konden werken voor dit doel. Wij zijn samen in Marseille geweest tot Januari 1941, toen de heer *van Karnebeek* naar Madrid vertrok. Ik ben alleen in Marseille overgebleven als vertegenwoordiger van de heer *van Harinxma*. Tot einde December 1942 ben ik in Marseille gebleven.

71508. De **Voorzitter**: U was dus bepaaldelijk de vertegenwoordiger van de heer *van Harinxma* en ook de enige vertegenwoordiger in Frankrijk?

A. Voor dat doel, ja.

71509. De **Voorzitter**: U was dus geen lid van de groep van de heer *Sevenster*?

A. Neen, daar hoorde ik niet toe, maar ik heb er wel veel mee te maken gehad. Ik was geheel onafhankelijk van hem en werd ook onafhankelijk van hem gefinancierd. Ik kreeg mijn remises direct van de heer *van Harinxma thoe Slooten* uit Lissabon.

71510. De **Voorzitter**: Ging dat nogal gemakkelijk?

A. Ja. De heer *van Harinxma* was, zoals u weet, vertegenwoordiger van het Rode Kruis in Lissabon. Hij kocht in Lissabon Frans bankpapier, dat per Franse en later ook per Zweedse koerier naar Vichy werd gebracht bij de heer *Sevenster*, die het dan weer aan mij doorgaf. Het voordeel hiervan was, dat wij op deze manier franken van 1 cent hadden. Het Franse bankpapier in Lissabon kostte toen ongeveer 1 cent.

71511. De **Voorzitter**: In Frankrijk was het dus veel duurder?

A. Ja, 5 cent of 5½ cent.

71512. De **Voorzitter**: U kreeg uw geld dus nogal geregeld?

A. Ja.

71513. De **Voorzitter**: Ook in voldoende mate?

A. Ja. Er was ook nog een andere manier, waarop ik werd gefinancierd. Wanneer de Nederlanders uit Frankrijk vertrokken, dus geëvacueerd werden en ze waren in het bezit van Franse francs, die zij niet mee mochten nemen, dan konden ze, indien zij dat wensten, die francs bij mij achterlaten, waarvoor zij in Lissabon de tegenwaarde in escudos kregen.

71514. De **Voorzitter**: Hoe konden zij dan zonder geld van Frankrijk naar Lissabon komen?

A. Die reis werd door ons gefinancierd. Dat wil zeggen, de reis in Frankrijk werd door mijn bureau gefinancierd en in Spanje door de legatie in Madrid, terwijl de reis door Portugal door de heer van *Harinxma* werd betaald.

71515. De **Voorzitter**: Wat werd er gefinancierd?

A. Het nemen van biljetten, het onderbrengen in hotels, enfin alles, wat op de reis nodig was. Wij functioneerden eigenlijk als reisbureau.

71516. De **Voorzitter**: Dit gebeurde dus in de tijd van de legale evacuatie?

A. Ja, ik werkte uitsluitend voor de legale evacuatie.

71517. De **Voorzitter**: Daar had de heer van *Harinxma* voorkeur voor.

A. Ja. Voorzover ik weet, heeft hij zich nooit met illegale evacuatie beziggehouden.

71518. De **Voorzitter**: Hij heeft wel op een gegeven moment gezegd, dat, wanneer de mogelijkheid van legale evacuatie niet meer bestond, illegale evacuatie overwogen kon worden.

A. Ik ben met die zaken niet zo precies op de hoogte, want dat ging buiten mij om.

Ik weet niet of u het nuttig oordeelt, maar ik heb hier een rapport bij mij, door mij gericht aan de Commissie *Cleveringa* en gedateerd 16 October 1946.

De **Voorzitter**: Ik heb hier het rapport van de Commissie *Cleveringa*.

A. Daar staat dit niet in, omdat het zoek was.

71519. De **Voorzitter**: Maar de mededelingen, die u daar hebt gedaan, zijn er in verwerkt.

A. Ja, dat wil zeggen: de mededelingen, die ik mondeling aan de Commissie *Cleveringa* heb gedaan. Toen ik daar ben verschenen — dat is een maand of 3 geleden —, heb ik dadelijk verwezen naar deze brief, die ik haar op haar verzoek in 1946 heb geschreven. Die brief was toen zoek en is door de Commissie *Cleveringa* nooit gelezen. Met veel moeite is deze brief door Buitenlandse Zaken teruggevonden, waar ik hem zojuist heb afgehaald.

De **Voorzitter**: Wij zouden er graag inzage van hebben.

A. Indien u er prijs op stelt, kunt u een afschrift behouden. Dit origineel zou de Commissie *Cleveringa* graag terug hebben.

71520. De **Voorzitter**: Wij hebben ten aanzien van de vraagstukken, waarover wij met u willen spreken, een soortgelijke taak als de Commissie *Cleveringa*. Ik heb er met prof. *Cleveringa* over gesproken, dat wij vooral niet nog eens het werk van de Commissie *Cleveringa* zullen doen. Wij zullen dus trachten niet in herhalingen te vervallen. Wij zullen punten tegenkomen, waarover ik u niet zal vragen; niet, omdat zij ons niet interesseren, maar omdat wij dubbel werk willen voorkomen.

Uw werk was dus nadrukkelijk het evacuëren van Nederlanders uit Frankrijk?

A. Ik zou gaarne een fragment uit die brief voorlezen, waarin ik beschrijf wat mijn werkzaamheden waren, of liever wat mijn opdracht was. In deze brief worden o.a. behandeld de klachten van een

évacué, welke klachten in het bezit zijn gekomen van de Commissie *Cleveringa*. Die évacué was ingenieur *Meyer*. Hij had een brief geschreven, waarin hij enkele klachten naar voren bracht en waarin mijn naam voorkwam.

71521. De **Voorzitter**: Die ir. *Meyer* is overleden.

A. Ja.

71522. De **Voorzitter**: En zijn vader heeft deze brief ter kennis van de Commissie *Cleveringa* gebracht.

A. Juist. Omdat in dat rapport mijn naam voorkwam, heeft de Commissie *Cleveringa* mij gevraagd te vertellen, wat mij omtrent die zaak bekend was en in het algemeen omtrent de behandeling van de évacués in Frankrijk door mij en door de andere mensen daar. Ik heb toen deze brief geschreven, waarin betreffende de zojuist door u gestelde vraag het volgende voorkomt. Mag ik het u voorlezen?

De **Voorzitter**: Gaarne.

A. „Vichy-Frankrijk, in naam Souvereine en Neutrale Staat, maakte in werkelijkheid deel uit van het Duitse Rijk, hetwelk daar een scherpe en zich tot alle onderdelen uitstrekkende controle uitoefende op het algemeen bestuur en op de politie. Aan gezien dit uiterlijk minder zichtbaar was dan in de bezette gebieden, hielden de Nederlandse vluchtelingen, die na een soms gevaarlijke reis over de demarcatielijn waren gekomen, veelal hardnekkig aan de illusie vast, dat zij zich in een vrij land bevonden en dienovereenkomstige bijstand konden ondervinden.” — Dit is dus een algemene inleiding. — „Legatie en consulaten waren in September 1940 opgeheven. De Nederlandse belangen werden toen overgenomen door de Zweedse Legatie te Vichy, bijgestaan door de nieuw opgerichte organisatie Office Néerlandais, waarheen een gedeelte van de voormalige consulaire dienst in Frankrijk werd overgeheveld. In de loop van 1941 werd de Zweedse bescherming opgeheven en nam de Regering zelf de Nederlandse belangen in handen. De offices kwamen toen onder het Franse Ministerie van Buitenlandse Zaken te staan, Afdeling Vreemdelingendienst. Het behoeft geen betoog, dat de functionarissen der offices in zaken van wezenlijk belang slechts weinig invloed konden uitoefenen. Het is mij onbegrijpelijk, dat ir. *Meyer* in zijn rapport steeds gewag maakt van de tekortkomingen van consuls en van consuls-generaal, die niet bestonden. Wat het door mij beheerde commissariaat voor de evacuatie betreft, dit had geen enkele status. De Franse autoriteiten hebben het nooit erkend. Zij hebben het slechts, voorzover zij het bestaan er van kenden, geduld. Ik heb nooit een officiële démarche gedaan. Wel waren er onder de Franse ambtenaren goede elementen, die; niets liever wensten dan mijn taak en die der offices te bevorderen, maar onder de invloed van hogere tegenwerkende krachten en door de desorganisatie in Frankrijk in het algemeen ontbrak in de wijze, waarop zij met ons samenwerkten, iedere vaste lijn. Hierin vindt de herhaalde lijn door Nederlandse vluchtelingen geuite klacht over verkeerde of onvoldoende voorlichting haar verklaring. De vraag zou gesteld kunnen worden, wat dan de zin was van het door mij geleide bureau te Marseille. Het antwoord daarop luidt: Het heeft in de jaren van 1940 tot einde 1942 enige honderden Nederlanders langs legale weg via Spanje en Portugal naar geallieerde gebiedsdelen geëvacueerd.”

71523. De **Voorzitter**: U spreekt hier van enige honderden. Be doelt u daarmee ongeveer 500?

A. Neen, ongeveer 200, laat ik zeggen 250. Meer zal het niet zijn geweest.

71524. De **Voorzitter**: Waren dat allemaal jonge mensen, die in aanmerking kwamen voor de militaire dienst?

A. Dat wordt ook in dit rapport behandeld.

„De methode was als volgt. Portugal verleende doorreisvisums aan Nederlandse évacués, indien hun herevacuatie vaststond. Dat wii zeggen, indien zij beschikten over scheepspassage naar een gebied, waar hun toelating verzekerd was. Dit einde van de evacuatieketting had baron van *Harinxma thoe Slooten* te Lissabon in handen. Hij reserveerde passages op Spaanse of Portugese schepen, eerst naar Indië en later, na het uitbreken van de oorlog in het Oosten, naar Curaçao. Hij onder-

handelde met de Portugese Regering over de visums telkens voor groepen réfugiés, de zogenaamde konvooien, samengesteld aan de hand van lijsten, die ik hem vanuit Marseille deed toekomen. Individuele evacuatie kwam incidenteel voor, maar zou als methode uit de aard der zaak niet doeltreffend zijn geweest. De volgende schakel was het Spaanse doorreisvisum, het moeilijkste punt in de evacuatie-opzet. De Spaanse Regering weigerde namelijk in beginsel het doorreisvisum aan mannelijke personen van weerbare leeftijd. Niettemin is de Nederlandse consul-generaal te Madrid, de heer de *Bruyn Tengbergen*, er iedere maal in geslaagd, hoewel steeds na moeizame en langdurige onderhandelingen, de begeerde visums voor de konvooien te verkrijgen. Ook hier was groepsbehandeling de enige methode. Mijn taak in Frankrijk was, de lijsten der evacuandi op te stellen en voor de Franse uitreisvisums te zorgen. Wat het eerste betreft, was dit een ondankbare taak, omdat het gedurende de twee jaren, dat ik mijn functie te Marseille heb uitgeoefend, niet mogelijk is geweest, meer dan 10 pct. van het totale aantal vluchtelingen langs de voorvermelde weg uit Frankrijk te doen vertrekken. Ik heb vele réfugiés moeten teleurstellen, die mij ongetwijfeld nog een kwaad hart toedragen. De richtlijnen, die ik bij de keuze der gegadigden zoveel mogelijk volgde, waren:

1°. Ancienniteit met betrekking tot de aankomst in Frankrijk en mate van geschiktheid om de geallieerde belangen, hetzij in militaire dienst, hetzij op ander gebied, te bevorderen. De aan gelegenheid der uitreisvisums was voor ieder konvooi opnieuw het voorwerp van moeilijke besprekingen te Vichy, waarbij de medewerking van de heer *Sevenster* en de heer *Sauveur*, die aan het hoofd van Office Central Néerlandais aldaar stond, mij tot grote hulp is geweest. Dat er tenslotte verschillende konvooien, waaronder een groot aantal dienstplichtigen en ook personen, die door de Duitsers gezocht werden, veilig in Portugal zijn aangekomen, mag mijns inziens als een succes beschouwd worden."

De rest handelt over speciale punten van de heer *Meyer*.

71525. De **Voorzitter**: Wat ons heel erg interesseert, is de samenstelling van de lijsten en de keuze, die u had te doen uit een zeer groot aantal. U gaf gewoonlijk lijsten van 50 mensen door?

A. Ja.

71526. De **Voorzitter**: Die keuze was zeker niet zo erg gemakkelijk?

A. Het was een ontzettend moeilijke taak.

71527. De **Voorzitter**: U hebt daar zoëven wel de richtlijnen voorgelezen, maar daar was u toch zo maar niet mee klaar.

A. Dat heb ik ook aan de Commissie *Cleveringa* uiteengezet. Deze keuze werd door mij zo goed mogelijk gedaan, maar er waren toch klachten.

71528. De **Voorzitter**: Er zijn bij ons ook klachten over u binnengekomen. Een van die klachten was, dat u jonge mannen terugstuurde naar Nederland.

A. Juist.

71529. De **Voorzitter**: Wat is daarvan waar?

A. De jongelui moesten — wanneer het gelukte hen te evacueren, ging daar toch altijd enige tijd mee heen, omdat er eerst altijd onderhandelingen moesten worden gevoerd en moeilijkheden worden overwonnen — vaak maandenlang en soms wel een jaar lang in Frankrijk verblijven. Wij konden hun niet garanderen, dat ze niet in handen zouden vallen van de Franse of Duitse politie in Frankrijk. Hun toestand was dus onzeker. Er hebben zich gevallen voorgedaan van jongelui, die mij opzochten en vroegen of ik hun kon garanderen, dat ze werden geëvacueerd. Mijn antwoord heeft dan altijd geluid, dat ik het niet kon garanderen, maar wanneer ze daar zouden willen blijven, was er wel een kans, hoewel het lang kon duren. Wanneer dan de jongelui geen moed hadden om te blijven en de gevaren van het verblijven in Frankrijk te trotseren en terug wilden gaan naar Nederland, heb ik hen daar nooit van weerhouden.

71530. De **Voorzitter**: Waarom niet?

A. Omdat het mijns inziens niet de elementen waren, die wij hebben moesten.

71531. De **Voorzitter**: Sommige jongelui durfden dus vanwege de gevaren niet in Frankrijk te blijven?

A. Ja.

71532. De heer **Stokvis**: Dacht u, dat zij in Nederland minder gevaar liepen dan in Frankrijk?

A. Dat is een onderwerp, dat ik met velen van hen heb besproken. Die mensen hadden in Nederland hun relaties en kennissen, zodat ze konden onderduiken, terwijl ze in Frankrijk werden ondergebracht in vluchtelingentehuizen, die direct onder toezicht van de Franse politie stonden. De Franse politie was een zeer precare zaak. Het gevaar voor een vreemdeling in Frankrijk was inderdaad — en zo zie ik deze zaak nog — groter dan het gevaar voor een Nederlander in Nederland, vanwege de volkomen onzekerheid van onze status daar. Daarmee wil ik niet zeggen, dat de gehele Franse politie slecht was, maar het was in ieder geval zeer onzeker.

71533. De **Voorzitter**: Dat was eigenlijk niet, wat ik vroeg. Wij hebben hier gehoord, dat u de mensen terugstuurde; dat u er zelfs bij hen op zou hebben aangedrongen, dat ze teruggingen.

A. Dat heb ik nooit gedaan.

71534. De **Voorzitter**: Wij hebben degene, aan wie dat, naar anderen hebben beweerd, overkomen is, nog niet gesproken. Het is ons verteld over de heer *van Eeghen*. Hij zou zich er over hebben beklagd, dat u hem naar Nederland hebt willen terugsturen.

A. Ik kan mij niet voorstellen, dat ik dat heb gedaan. Ik heb *van Eeghen* dikwijls gesproken, maar ik kan mij niet meer precies herinneren, wat ik hem heb gezegd. Het zou helemaal tegen mijn lijn in zijn gegaan, wanneer ik dat zou hebben gezegd.

71535. De **Voorzitter**: U hebt zojuist wel gezegd, dat u 2e er niet van hebt weerhouden, wanneer ze terugwilden naar Nederland. U meent dus, dat het in strijd zou zijn met uw richtlijnen, die u zelf hebt voorgeschreven, wanneer u de mensen zou hebben aangeraden terug te gaan.

A. Juist.

De **Voorzitter**: Dat is zeer merkwaardig.

71536. De heer **Stokvis**: U hebt toch zelf transporten georganiseerd om de jongelui terug te brengen?

A. Neen.

71537. De **Voorzitter**: Wij moeten dit dus eenvoudig als een onjuiste mededeling beschouwen?

A. Mijns inziens wel. Ik kan mij niet meer precies herinneren, wat ik 10 jaar geleden heb gezegd, maar dit lijkt mij onmogelijk.

71538. De **Voorzitter**: U hebt zojuist ook; verteld, dat u zo nu en dan werd geholpen door de heer *Sevenster* en de onder zijn leiding werkende consuls. Werkte u niet met de heer *Sevenster* samen?

A. Ik zou dat toch wel samenwerking willen noemen, want ik was voortdurend met hem in contact.

71539. De **Voorzitter**: Hij moest waarschijnlijk ook voor de visa zorgen?

A. Ja.

71540. De **Voorzitter**: Wat was het werk van de andere consuls?

A. Zij stonden aan het hoofd van de vluchtelingentehuizen en om die reden had ik dikwijls met hen te maken. Wanneer jongelui of andere personen bij mij waren geweest, gingen zij meestal naar een vluchtelingentehuis of zij kwamen van het vluchtelingentehuis bij mij. Ik onderhield dus contact met de leiders van de vluchtelingentehuizen over de personen, die zich in die tehuizen bevonden.

71541. De **Voorzitter**: Is de heer *van Vredenburg* ook bij u geweest?

A. Neen. Ik heb hem éénmaal ontmoet in Bordeaux.

71542. De **Voorzitter**: Wat deed hij daar eigenlijk?
- A.** Hij was als eerste gekomen om de evacuatiemogelijkheid te onderzoeken, vóórdat de heer *van Harinxma* kwam.
71543. De **Voorzitter**: Heeft hij u ook geld gebracht?
- A.** Dat weet ik niet. Hij kwam eens poolshoogte nemen.
71544. De **Voorzitter**: U was dus alleen aan de heer *van Harinxma* verantwoording verschuldigd?
- A.** Ja.
71545. De **Voorzitter**: Met de eigenlijke vluchtelingen had u dus niets te maken?
- A.** Neen, behalve voorzover ik de evacuatiekwestie met hen besprak. Met de zorg voor de vluchtelingen had ik niets te maken.
71546. De **Voorzitter**: Wilden alle vluchtelingen trachten u er toe te krijgen, hen te doen evacueren?
- A.** De meesten wel, omdat zij zich onveilig voelden in Frankrijk.
71547. De **Voorzitter**: Zocht u, wanneer u een konvooi samenstelde, ook onder de eigenlijke vluchtelingen of alleen onder degenen, die voor militaire dienst geschikt waren?
- A.** Neen, onder alle klassen en categorieën.
71548. De **Voorzitter**: Het lijkt mij nogal moeilijk om een keuze te maken uit tweeduizend mensen.
- A.** Ja, dat was het ook.
71549. De **Voorzitter**: Hebt u later ook nog met de illegale evacuatie te maken gehad?
- A.** Neen.
71550. De heer **Stokvis**: Is u dat nooit gevraagd?
- A.** Neen.
71551. De **Voorzitter**: Hebt u nooit contact gehad met de heer *Maas Geesteranus*?
- A.** Neen.
71552. De **Voorzitter**: Heeft hij nooit geprobeerd van uw diensten gebruik te maken?
- A.** Neen.
71553. De **Voorzitter**: Er zijn ons mededelingen gedaan over evacuatie over Bilbao, waar nog scheepsruimte is verkregen om Nederlandse vluchtelingen naar Lissabon te krijgen. Hebt u daarmee te maken gehad?
- A.** Is dat een van de konvooien geweest?
71554. De **Voorzitter**: Het waren konvooien van een paar honderd mensen.
- A.** Neen, met konvooien van een paar honderd mensen heb ik nooit te maken gehad. Daar heeft de heer *Kolkman* voor gewerkt, naar ik meen. Hij was later belast met de illegale evacuatie.
71555. De **Voorzitter**: De konvooien van Bilbao waren min of meer illegaal.
- A.** Dan zal ik daar niet mee te maken gehad hebben. Er zijn weleens mensen, die bij mij zijn geweest, te Bilbao ingescheept.
71556. De **Voorzitter**: Hoelang bent u met deze zaken bezig geweest?
- A.** Van September 1940 tot einde December 1942, kort na de bezetting van de zuidelijke zone van Frankrijk.
71557. De **Voorzitter**: Bent u toen met dit werk opgehouden?
71558. De **Voorzitter**: Omdat het legaal toen niet meer mogelijk was?
- A.** Ja.
71559. De heer **Stokvis**: Had u principiële bezwaren tegen het illegaal voortzetten van het werk?
- A.** Neen, helemaal niet. Niemand heeft het mij ooit gevraagd.
71560. De heer **Stokvis**: Hebt u er ook niet aan gedacht, u daarvoor aan te bieden?
- A.** Neen.
71561. De heer **Stokvis**: U had illegaal natuurlijk zeer belangrijk werk kunnen verrichten! U kende de mensen, die in nood verkeerden, soms in grote nood, en u kende ook de plaatsen, waar ze uiteindelijk terecht moesten komen; u had uw relaties.
- A.** Op het gebied van de illegale evacuatie had ik geen relaties. Ik kende de personen niet, met wie ik mij in verbinding zou moeten stellen, behalve dan de heer *Kolkman*, die mij daarin nooit heeft gekend. Ik wist, dat hij het deed, maar verder ook niet.
71562. De **Voorzitter**: Hebt u geregeld contact gehad met de ex-consuls daar, die dit illegale werk deden?
- A.** Ja.
71563. De **Voorzitter**: Dat waren dus de heren *Kolkman*, *Testers* en *Aarts*.
- A.** Ja, dat waren de mensen, met wie ik steeds te maken had.
71564. De **Voorzitter**: De heer *Aarts* is overleden, als ik mij niet vergis?
- A.** Ja. Hij is de normale dood gestorven. De heren *Testers* en *Kolkman* zijn bij een poging om over de Pyreneeën te komen, gevangengenomen door de Duitsers en voorgoed verdwenen. Men heeft nooit meer iets van hen gehoord.
71565. De **Voorzitter**: Zijn er velen van de mensen, die u hebt helpen evacueren, in Duitse of Franse handen geraakt?
- A.** Neen.
71566. De **Voorzitter**: Ik dacht er niet aan, dat u alleen maar voor de legale evacuatie hebt gewerkt. Was dit ook van Franse kant gezien legaal?
- A.** Ja, ze kregen een Frans uitreisvisum.
71567. De **Voorzitter**: Werd dat Franse uitreisvisum in hun pas geplaatst?
- A.** Ja.
71568. De **Voorzitter**: Stond er in die pas dan ook een verkeerde leeftijd vermeld?
- A.** Neen.
71569. De **Voorzitter**: Vonden de Fransen dit dan toch goed?
- A.** Ja, zij hebben dit voor ons gedaan. Dank zij het hoofd van de Vreemdelingendienst van het Franse Ministerie van Buitenlandse Zaken, de heer *Verdier*, die voor ons altijd heel goed is geweest, is dit gebeurd.
71570. De **Voorzitter**: Is dat de heer *Verdier* van Vichy?
- A.** Ja.
71571. De **Voorzitter**: Ik meende, dat hij weinig geschikt voos ons is geweest?
- A.** Voorzover ik het kan beoordelen, heeft hij altijd erg zijn best gedaan voor de Nederlanders.
71572. De **Voorzitter**: Heeft hij ook in anti-Duitse zin gewerkt?

71573. De **Voorzitter**: Anders zou hij niet hebben bijgedragen tot het evacueren van Nederlanders van weerbare leeftijd.

A. Ja.

71574. De **Voorzitter**: Het was dus niet nodig, dat de leeftijd op de Franse pas werd verdoezeld?

A. Neen.

71575. De **Voorzitter**: En was het voor Spanje ook niet nodig?

A. Neen.

71576. De **Voorzitter**: Bij de legale evacuatie was dit dus niet nodig?

A. Neen.

71577. De **Voorzitter**: Het is het werk van de heer *de Bruyn Tengbergen* geweest, dat weerbare mensen toch naar Spanje kwamen?

A. Ja.

71578. De **Voorzitter**: Ik had de indruk, dat de heer *de Bruyn Tengbergen* dit heeft gedaan door middel van een onjuiste leeftijds-opgave.

A. Neen, ik weet pertinent, dat dit niet het geval is geweest. Ik ging de Spaanse doorreisvisums persoonlijk afhalen bij het Spaanse consulaat in Marseille, nam de passen mee en daar werden de visums ingezet. De juiste leeftijd stond in de passen vermeld.

71579. De **Voorzitter**: Deed u dit samen met de heer *van Karnebeek*?

A. Ja. Dit heeft echter maar drie maanden geduurd.

71580. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Sally Noach* ook gekend?

A. Ja, ik heb hem leren kennen, toen hij in Lyon verbleef.

71581. De **Voorzitter**: Hoe kwam u met hem in contact?

A. Hij is weleens in Marseille geweest.

71582. De **Voorzitter**: Wat deed hij eigenlijk in Lyon?

A. Hij was daar werkzaam op het office, bij de heer *Jacquet*, die daar directeur was.

71583. De **Voorzitter**: Welke functie had de heer *Noach* daar?

A. Dat weet ik niet precies. Ik geloof, dat hij zich daar zeer nuttig heeft gemaakt. Hij moest weleens in Marseille zijn voor zaken en dan kwam hij bij mij aanlopen. Ik heb hem ook geëvacueerd.

71584. De **Voorzitter**: Op welke wijze heeft hij de vluchtelingen geholpen?

A. Daar weet ik niets van. De heer *Jacquet* heeft mij gezegd, dat hij daar nuttig werk heeft verricht, maar waaruit dat bestond en hoe hij het heeft gedaan, weet ik niet.

71585. De heer **Stokvis**: Hebt u dat ook nooit gevraagd?

A. Neen.

71586. De **Voorzitter**: De jongelui, die bij u kwamen, kwamen voor een gedeelte uit Zwitserland?

A. Ja, sommigen van hen wel.

71587. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gehoord, hoe het hun daar in Zwitserland was vergaan en hoe hun reis naar Marseille vanuit Zwitserland was gelukt?

A. Er gingen daarover zeer tegenstrijdige berichten. Sommigen hadden klachten over Zwitserland, over de behandeling daar door de autoriteiten.

71588. De **Voorzitter**: Weet u nog van wie?

71589. De **Voorzitter**: Waren dat klachten over de Zwitserse of Nederlandse autoriteiten?

A. Over de Zwitserse autoriteiten.

71590. De **Voorzitter**: Hebt u daarbij de naam van de heer *van der Elst* uit Genève weleens horen noemen?

A. Neen, die naam is mij onbekend.

71591. De **Voorzitter**: Hoe was het hun vergaan gedurende de reis?

A. Daar heb ik eigenlijk nooit iets bijzonders over gehoord. Ze vertelden weleens, dat het bijzonder goed of bijzonder slecht was, maar verder ook niet.

71592. De **Voorzitter**: Zijn er nog weleens jongelui bij u gekomen, toen Frankrijk was bezet en de evacuatie illegaal werd?

A. Neen, nooit.

71593. De **Voorzitter**: Waar gingen ze dan heen?

A. Daar weet ik niets van. Ik weet, dat de heer *Jran Weidner* veel deed.

71594. De **Voorzitter**: Kende u de heer *Weidner*?

A. Ja, hij was een vriend van mij. Ik heb hem in 1941 leren kennen in Lyon en sindsdien heb ik steeds contact met hem gehouden.

71595. De heer **Stokvis**: U had hem heel gemakkelijk kunnen vragen u in het illegale werk te betrekken.

A. Ja, maar dat heeft hij nooit gewild. Ik heb het hem weleens voorgesteld, maar hij was er eigenlijk tegen.

71596. De heer **Stokvis**: Tegen het illegale werk?

A. Hij was tegen inschakeling van mij in het illegale werk.

71597. De **Voorzitter**: U hebt dus nooit meegedaan aan werkzaamheden, waarin hij een rol vervulde?

A. Neen.

71598. De **Voorzitter**: U weet dus niet hoe het de jongelui in de illegale periode verging, hoe zij in Toulouse kwamen en over de Pyreneeën?

A. Neen.

71599. De **Voorzitter**: Bent u in Cannes blijven wonen?

A. Ja.

71600. De **Voorzitter**: Hoe hielden de jongelui zich, wanneer zij zich zo'n tijd in Frankrijk moesten ophouden? Werden ze dan opstandig en lastig?

A. Ik weet dit allemaal indirect door verhalen van de heren, die aan het hoofd van de tehuizen stonden, met name de heren *Kolkman* en *Testers*. Wij hebben daarover vaak gesproken. Ik heb de indruk gekregen, dat er vaak moeilijkheden waren.

71601. De **Voorzitter**: Werden de jongelui onaangenaam, wanneer u hen telkens moest teleurstellen, dat hun vertrek weer moest worden uitgesteld?

A. Ik kan niet zeggen, dat zij onaangenaam werden. Ik heb dat nooit gemerkt. Het was natuurlijk een grote teleurstelling.

71602. De **Voorzitter**: Kwamen ze bij u in Marseille of ging u naar de kampen?

A. Het gebeurde allebei. Ik ging geregeld naar de kampen om eens te praten met de aanvoerders en met de vluchtelingen.

71603. De **Voorzitter**: Waarover kwam u praten?

A. Over de toestand.

71604. De **Voorzitter**: U hebt dus nooit onaangenaamheden met de jonge mensen gehad?

A. Neen.

71605. De **Voorzitter**: Hebben ze u nooit verwijten gemaakt?

A. Neen.

71606. De **Voorzitter**: U bent dan waarschijnlijk wel verwonderd geweest over de klachten?

A. Ja, want men heeft er mij nooit iets van gezegd.

71607. De **Voorzitter**: Men heeft u daarover dus in Frankrijk nooit iets gezegd?

A. Neen.

71608. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gehoord van Dutch Paris?

A. Neen, die naam heb ik nooit gehoord.

71609. De **Voorzitter**: Dat zal dan betrekking hebben op de illegale evacuaties. U zult waarschijnlijk ook niet bekend zijn met speciale Joodse aangelegenheden? Dat behoorde niet tot uw terrein?

A. Neen.

71610. De **Voorzitter**: U zorgde dus ook niet zelf voor de visa?

A. In zekere zin wel; wanneer er uitreisvisums moesten worden verstrekt en het vertrek van een konvooi op handen was, ging ik naar Vichy om daarover te spreken met de heer *Sevenster*, die dat allemaal voorbereidde en er veel aan deed, maar ik heb er veelal het mijne toe bijgedragen, wanneer er gesproken moest worden met personen, die mij bekend waren op het Franse Ministerie van Buitenlandse Zaken. Ik heb toen o.a. ook met de heer *Verdier* gesproken.

71611. De **Voorzitter**: Had u ook te maken met het Spaanse visum?

A. Neen, daar had ik niets mee te maken.

71612. De **Voorzitter**: Wie zorgde daarvoor?

A. De heer *de Bruyn Tengbergen*.

71613. De **Voorzitter**: Kon u daarvoor niet zorgen bij een diplomatieke of consulaire Spaanse vertegenwoordiger in Frankrijk?

A. Neen, dan zou zo'n Spaanse vertegenwoordiger hebben gezegd, dat een persoon van weerbare leeftijd geen visum kon krijgen.

71614. De **Voorzitter**: Hoe kon de heer *de Bruyn Tengbergen* in Madrid zorgen voor een visum in een pas, die zich te Marseille bevond?

A. De heer *de Bruyn Tengbergen* had een lijst van evacuandi, voor wie het Spaanse doorreisvisum werd verzocht. Hij ging dan met die lijst naar het Spaanse Ministerie van Buitenlandse Zaken en de visums werden gegeven voor personen, die op die lijst stonden, en dat werd aan de Spaanse consul in Marseille door de Spaanse Regering getelegrafeerd. Dan ging ik met de passen naar Marseille en op het Spaanse consulaat werden daar de visums in gezet.

71615. De **Voorzitter**: Hadden de vluchtelingen dan altijd passen?

A. Wanneer zij geen passen hadden, werden er passen gemaakt door de Zweedse legatie. Dat heeft zo tot het einde gefunctioneerd, zelfs toen de Zweedse legatie er niet meer was.

71616. De **Voorzitter**: Dat ging in Duitsland ook zo. Bent u tot het einde toe in Frankrijk gebleven?

A. Ja.

71617. De **Voorzitter**: Kreeg u zelf een honorarium?

A. Ik kreeg een vergoeding van 100 frs. per dag voor eten en mijn kamer werd betaald. Dat was oorspronkelijk 60 frs. en op het einde van de oorlog was dat ongeveer 100 à 110 frs.

71618. De **Voorzitter**: Dus dat was in Marseille?

A. Ja.

71619. De **Voorzitter**: U had daar toch eigenlijk uw domicilie niet?

A. Ik heb van 1940 tot 1942 in Marseille gewoond. Toen het in Marseille was afgelopen, ben ik naar Cannes gegaan.

71620. De **Voorzitter**: Vóór die tijd verbleef u toch ook in Cannes?

A. Ja, daar woonde ik toen toevallig ook, in een hotel.

71621. De **Voorzitter**: U kreeg dus een toelage van ongeveer 200 frs. per dag?

A. Ja. aanvankelijk 160 frs. en later is dat 200 frs. geworden. De onkosten heb ik altijd gedeclareerd.

71622. De **Voorzitter**: Droegen de jongelui, wanneer zij geld bij zich hadden, hun francs af, wanneer zij weggingen?

A. Dat mochten ze doen.

71623. De **Voorzitter**: Kregen ze daar dan in Portugal escudos voor terug? Wanneer ze geen geld hadden, kregen ze waarschijnlijk een vergoeding voor de kosten van levensonderhoud?

A. Ja, dat ging weer buiten mij om. Dat verzorgde de organisatie *Sevenster*.

71624. De heer **Stokvis**: Placht u rapport uit te brengen over uw werkzaamheden?

A. Ja, aan de heer *van Harinxma*.

71625. De heer **Stokvis**: Gaf hij u ook richtlijnen?

A. Hij liet mij daarin geheel zelfstandig.

71626. De heer **Stokvis**: Hebt u nooit richtlijnen van hem gehad?

A. De richtlijnen, die hierin voorkomen, heb ik wel met hem besproken. Of hij ze nu heeft bedacht of ik, weet ik niet meer precies. Wij waren het er in ieder geval over eens.

71627. De **Voorzitter**: Is u ooit weleens bepaaldelijk verboden om u met illegale vraagstukken bezig te houden?

A. Verboden is te sterk gezegd. Zowel de heer *van Harinxma* als de heer *Sevenster* dus, zowel als de personen, waarmee ik samenwerkte in Frankrijk, vonden het onwenselijk. Zij meenden, dat daardoor het legale werk in gevaar gebracht zou kunnen worden.

71628. De **Voorzitter**: Dat was dus de stelling van de heer *van Harinxma*?

A. Ja, en ook van mijn medewerkers in Frankrijk, die voor de réfugiés zorgden.

71629. De **Voorzitter**: De suggestie is weleens geopperd, dat de heer *van Harinxma* daarin eigenlijk alleen stond.

A. Neen, dat is niet zo. De heer *Kolkman* b.v. was het er helemaal mee eens.

71630. De **Voorzitter**: En hij deed het allebei?

A. Ja, maar hij wilde niet, dat ik als hoofd van de legale organisatie in Frankrijk mij met die kant van het werk zou bemoeien.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

D. F. W. VAN LENNEP.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 4 JANUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

EDMOND GEORGE LACHMAN,
oud 25 jaar, wonende te Amsterdam, student.

Hij legt de eed af als getuige.

71631. De **Voorzitter**: Hoe oud was u, toen u in Frankrijk verbleef?

A. Ik was zestien jaar, toen ik wegging, en zeventien, toen ik aankwam.

71632. De **Voorzitter**: Wij wilden graag eens met u spreken over de tijd, toen u in Frankrijk was. Wanneer bent u uit Nederland weggegaan?

A. In Maart 1942 ben ik uit Nederland weggegaan.

71633. De **Voorzitter**: Op welke wijze bent u in Frankrijk aangekomen?

A. Samen met een jongen, die betrekkingen had tot de in oprichting verkerende O.D. ben ik over de Nederlandse grens gekomen en verder per trein gereisd over de Belgisch-Franse grens.

71634. De **Voorzitter**: Ging dat allemaal zonder moeilijkheden?

A. Neen, maar de reis was wel erg gemakkelijk, omdat wij allebei nogal jong waren en men het gevoel had, dat wij toch niet op de een of andere manier gevaarlijk zouden kunnen zijn. Ik meen, dat dit de reis wel heel wat heeft vergemakkelijkt. Wij zijn over de Nederlands-Belgische grens gelopen. De O.D.-organisatie naar Engeland bleek reeds 20 meter over de Nederlandse grens niet meer te kloppen. Wij hebben toen verder onze eigen weg gekozen en door de goede hulp van allerlei Belgen en later Fransen zijn wij in Lyon, in het vrije gedeelte van Frankrijk dus, terechtgekomen.

71635. De **Voorzitter**: Hebt u nog grote moeilijkheden gehad bij het passeren van de demarcatielijn?

A. Ja, dat was een beetje moeilijk. Wij moesten op een gegeven ogenblik in een trein blijven zitten, die naar een grensplaatsje voerde, waar men niet mocht komen zonder een bepaald papier. Wij zijn toen in een avondtrein gestapt, waar we onder de coupé-banken zijn gekropen en hebben gewacht totdat we werden gerangeerd. We hebben de trein verlaten en zijn naar een adres gegaan, dat wij onderweg hadden gehoord. In Le Creusot hebben wij een hotel gevonden, waar zich passeurs bevonden, die ons voor een fooi, omdat ze vonden, dat het eigenlijk wel heel goed was dat wij weggingen, twee nachten later over de demarcatielinie hebben geholpen.

Ik weet niet of het de gewoonte is, maar ik heb hier een uiteenzetting, die betrekkelijk kort is, waarin echter alles staat, wat ik heb meegemaakt.

71636. De **Voorzitter**: Wij hebben ons voorgesteld u bepaalde vragen te stellen. Ik weet niet, of het ons allemaal interesseert, wat in die uiteenzetting staat.

A. Ik weet het niet. Er staan aantekeningen in over de consuls en over Zwitserland.

De **Voorzitter**: We zullen u eerst enige vragen stellen; misschien dat dit later nog te pas komt. Bent u in Lyon bij de consul geweest?

A. Ja, bij de heer *Jacquet*, die de leider was van het Office iiéerlandais.

De **Voorzitter**: Begint daar uw verhaal mee?

A. Juist.

De **Voorzitter**: Leest u er dan maar iets uit voor.

A. Ten aanzien van de heer *Jacquet* kan ik heel kort zijn. De enige, die werkelijk volkomen bereid was de vluchtelingen te helpen en die dat op uitstekende wijze deed en bij wie men een gevoel van thuis zijn kreeg, was de heer *Jacquet*, een uitstekend ambtenaar in alle opzichten.

71637. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u, wanneer u zegt, dat hij de vluchtelingen uitstekend behandelde?

A. Dat ik zelf uitstekend werd behandeld.

71638. De **Voorzitter**: Wat deed hij dan?

A. Hij ontving ons aardig, vroeg of hij iets voor ons kon doen, enz. Hij zei, dat het enige, dat hij voor ons kon doen, was, ons een paar honderd francs te geven en ons naar Perpignan door te sturen. Zijn ontvangst was zo hartelijk.

71639. De **Voorzitter**: Vroeg hij u ook te eten?

A. Neen, dat niet.

71640. De **Voorzitter**: Ontving hij u thuis?

A. Neen, op kantoor, maar de ontvangst was bijzonder hartelijk. In het licht van wat wij later hebben gezien, is dit een heel bijzonder iets geweest. Op dat ogenblik vonden wij het volkomen normaal.

71641. De **Voorzitter**: Hij deed dus niet zo heel veel voor u, maar hij ontving u vriendelijk.

A. Ja. Hij stond ons ook met raad en daad ter zijde. Hij zei, dat het beter was niet naar de politie te gaan om papieren aan te vragen. Wij zouden beter die nacht met de nachttrein mee kunnen gaan naar Perpignan. Wanneer wij naar de politie zouden gaan, zouden wij waarschijnlijk wel in een vervelend kamp terechtkomen.

71642. De **Voorzitter**: Van Lyon naar Perpignan is toch maar niet zo'n achtermiddagreisje!

A. Neen, wij hebben de nachttrein genomen van Lyon naar Narbonne, waar de nachttrein stopte. Wij moesten toen overstappen. Het was een geluk, dat wij niet werden gepakt, maar wij letten natuurlijk wel goed op.

71643. De **Voorzitter**: Die trein liep dus dwars door Frankrijk van Lyon tot Narbonne?

A. Juist. Het was een nachtexpresse. Ik ben niet helemaal zeker van Narbonne. Het was in ieder geval een plaats in het zuiden van Frankrijk, waar men moest overstappen. Ik herinner mij nu, dat het Narbonne was.

71644. De **Voorzitter**: En bent u zonder bezwaren zo gereisd?

A. Ja.

71645. De **Voorzitter**: Dat was dus wel een gunstige ontwikkeling.

A. Ja. De heer Jacquet heeft ons uitgelegd, dat, wanneer wij ons meldden bij de politie, wij waarschijnlijk direct in een Frans kamp terecht zouden komen; wanneer wij echter gepakt werden in de trein, zouden wij ook in een Frans kamp terechtkomen, maar wanneer wij kans zagen tot Perpignan te komen, was er een mogelijkheid, dat wij in een semi-clandestien kamp voor Nederlanders zouden komen.

71646. De **Voorzitter**: Was dat Le Soler?

A. Ja, een klein dorpje bij Perpignan.

71647. De **Voorzitter**: Hebt u in Perpignan nog de heer *Kolkman* opgezocht?

A. Inderdaad.

71648. De **Voorzitter**: Hoe ontving hij u?

A. Bijna even vriendelijk als de heer Jacquet. Hij had misschien reeds iets meer ervaring met Engelandvaarders en was dus iets meer een man van routine geworden. Ik kan dat niet beoordelen, maar hij was zeer zeker erg vriendelijk. Er was op dat ogenblik geen trein naar Le Soler, dat ongeveer 15 km van Perpignan af lag. Hij heeft gezegd, dat wij daar maar naar het kamp moesten gaan, waar wij op de duur wel zouden weggelopen. Hij zou trachten ons daar weg te halen.

71649. De **Voorzitter**: Heeft hij niet gezegd, dat er een kans bestond, dat u daar gauw weg zoudt komen?

A. Neen, dat heeft hij niet gezegd. Wij begrepen dat ook wel, want wij hadden ondertussen van een Nederlander, die wij in Lyon hadden ontmoet en die onze stemming enigszins had bedorven door ons reeds te vertellen over de toestanden en de consternatie in Frankrijk, dergelijke verhaaltjes gehoord, dat wij bescheidener waren geworden in onze eisen.

71650. De **Voorzitter**: Wie was die Nederlander?

A. Ik kan hem mij niet meer herinneren.

71651. De **Voorzitter**: Was het niet de heer *Sally Noach*?

A. Neen, want die ken ik van later goed.

71652. De **Voorzitter**: U kende hem toen dus nog niet?

A. Neen.

71653. De **Voorzitter**: Spreekt u hem nu nog weleens?

A. Neen, want ik heb hem sinds de oorlog uit het oog verloren.

71654. De **Voorzitter**: Hij woont nog in Amsterdam, maar wij kunnen hem niet vinden. Het was niet onmogelijk geweest, wanneer u hem bij uw journalistieke loopbaan nog eens had ontmoet. Hij woont ergens in een hotel.

A. Ik zal trachten hem te vinden!

71655. De **Voorzitter**: U weet, dat hij bij de heer Jacquet werkzaam was?

A. Ja, maar daar hebben wij hem niet ontmoet.

71656. De **Voorzitter**: U bent toch wel over Parijs gekomen?

A. Ja, Parijs was toen nog bezet.

71657. De **Voorzitter**: Bent u daar bij een of andere Nederlandse autoriteit geweest?

A. Neen, wij hadden verhalen gehoord, die, naar later bleek, absoluut onwaar waren, dat de Nederlandse Kamer van Koophandel te Parijs niet goed zou zijn geweest. Wij zijn daarom naar geen enkele Nederlander geweest in Parijs. Later hebben wij gemerkt, dat wij dat juist wel hadden moeten doen, want er zijn jongens geweest, die op de Kamer van Koophandel buitengewoon goed zijn geholpen.

71658. De **Voorzitter**: Weet u, wie die jongelui daar heeft geholpen?

A. Neen, dat weet ik niet.

71659. De **Voorzitter**: Hoe was het te Le Soler?

A. De omstandigheden in aanmerking genomen, zo goed mogelijk. Ik geloof niet, dat zij er meer van hadden kunnen maken. Het was een semi-clandestien kamp.

71660. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u daarmee?

A. Een half-clandestien kamp. Wij kregen de indruk, dat de Vichy-Regering kampen had, waarin de mensen, die zonder papieren binnenkwamen, werden opgesloten, terwijl het betrekkelijk moeilijk was om er weer uit te komen. De consuls hadden echter kans gezien om bij de Vichy-Regering een mannetje te vinden, dat goed vond, dat er bij Perpignan een kampje zou komen, waar niet de Fransen de toon zouden aangeven, maar waarvoor de consul verantwoordelijk zou zijn. Men was daar vrijer in zijn doen en laten. De verschillende consuls, die nog in leven zijn, zullen u dit beter kunnen vertellen.

71661. De **Voorzitter**: Was het inderdaad een kampje?

A. Het was een huis, waarin ongeveer een dertigtal Nederlanders en Belgen, waaronder veel Nederlanders uit Antwerpen, waren ondergebracht. Wij maakten natuurlijk altijd groot onderscheid tussen vluchtelingen en Engelandvaarders.

71662. De **Voorzitter**: Wie maakten dat onderscheid?

A. De Engelandvaarders!

71663. De **Voorzitter**: Werd het kamp geregeerd door de heer *Kolkman*?

A. Het kamp werd geregeerd door iemand, die door de heer *Kolkman* daarvoor was aangesteld; het was naar ik meen een kippenboer van de Veluwe, maar daar ben ik niet zeker van. Het was in ieder geval een bijzonder aardige en goed organisatorisch talent bezittende man, die dat gehele kamp onder zich hield en de toestand daar houdbaar maakte.

71664. De **Voorzitter**: Weet u, hoe hij heette?

A. Neen, dat weet ik niet meer. Ik zou hem graag nog eens willen ontmoeten.

71665. De **Voorzitter**: Was daar het eten goed en hoe stond het met de ligging?

A. De legering was slecht en het eten was bijzonder slecht. Wij hebben daar werkelijk honger geleden.

De heer **Stokvis**: Maar het was goed georganiseerd!

A. Juist.

71666. De **Voorzitter**: U hebt zo juist gezegd, dat, de omstandigheden in aanmerking genomen, het daar nogal ging. Wanneer men toch honger lijdt!

A. Het kon niet anders! Daarom zeg ik: onder de omstandigheden.

71667. De **Voorzitter**: Waarom meent u dat u er honger moest lijden?

A. Ik geloof, dat de heer *Kolkman* nog niet erg veel had kunnen doen bij de Fransen, zonder de kruik te doen barsten. Hij moest zeer voorzichtig zijn. Hij kon dus niet zeggen, dat hij een bepaalde hoeveelheid eten wilde hebben voor de jongelui. Hij kon ook niet erg gek omspringen met de distributiekaarten, omdat hij zeer afhankelijk was van de gemeentelijke autoriteiten van Le Soler, die waarschijnlijk niet zo gemakkelijk waren.

71668. De **Voorzitter**: Dacht men er algemeen zo over?

A. In ieder kamp is er een groot gedeelte van de mensen, dat kankert. Een ander gedeelte van de mensen legt zich bij de zaak, zoals ze is, neer.

71669. De **Voorzitter**: Waren er van die laatsten nogal veel in dit geval?

A. In mijn periode was er een groot aantal, dat zich er bij neerlegde.

71670. De **Voorzitter**: Ook onder de Engelandvaarders?

A. Ja.

71671. De **Voorzitter**: Maar die waren toch zeker wel een beetje ongeduldig?

A. Dat was inderdaad een feit. Mag ik u nog eens vragen, mij dit te laten voorlezen. U vraagt veel over wat ik hier heb neergeschreven.

De **Voorzitter**: Leest u maar,

A. In Frankrijk heb ik dus direct of indirect te maken gehad met de heren *Sevenster* in Vichy, *Jacquet* in Lyon, *van Lennep* in Marseille, *Kolkman* in Perpignan, *Testers* in Toulouse, allen consuls, respectievelijk leiders bij de Offices néerlandais.

71672. De **Voorzitter**: Hebt u daarmee te maken gehad?

A. Direct of indirect,

71673. De **Voorzitter**: Wanneer men van Lyon naar Perpignan komt, heeft men toch de heer *Testers* niet nodig?

A. Nern, maar dat is ook de man, waarmee ik indirect had te maken.

71674. De heer **Stokvis**: Wat verstaat u hier onder indirect? Dat u hem nooit gezien of gesproken hebt?

A. Juist.

De heer **Stokvis**: Dan hebben wij indirect ook met *Hitler* te maken gehad!

A. Juist. De tweede categorie van mensen, die ik daar heb ontmoet, zijn de vluchtelingen en Engelandvaarders geweest en de derde categorie, die ik heb ontmoet, is de Hoge Commissaris *van Harinxma* geweest, bij zijn bezoek in Perpignan.

Ten aanzien van de heer *van Lennep* kan ik alleen maar zeggen, dat bij onze eerste aankomst in Lyon die jongeman, over wie ik zojuist heb verteld, daar voor de deur van de consul *Jacquet* stond en ons een afschuwelijk verhaal vertelde over de heer *van Lennep*: wij moesten vooral niet naar Marseille gaan, omdat de heer *van Lennep* buitengewoon hoogmoedig zou optreden en ons geen hartelijke ontvangst zou bereiden. Volgens die jongeman had de heer *van Lennep* hem persoonlijk gezegd: „Wat komt u hier dorn? Waarom bent u uit Nederland weggegaan?”

71675. De **Voorzitter**: Toch was de heer *van Lennep* de enige, die was aangesteld voor de evacuatie van de Engelandvaarders.

A. Dat wist ik niet.

71676. De **Voorzitter**: Hij was hiervoor aangesteld door de heer *van Harinxma*. U weet dit dus uit de derde hand!

A. Neen, uit de tweede hand!

71677. De **Voorzitter**: Die jongeman had het toch van anderen gehoord?

A. Neen, hij was in Marseille geweest en naar Lyon teruggekomen. Hij was even kort als wij in Frankrijk en zei zeer ontdaan tegen ons: „Ga vooral niet naar Marseille; doe dat nooit, want je zult zien wat je beleeft! Laten wij maar eens Perpignan, de heer *Kolkman*, proberen!”

Ten aanzien van de heer *Testers* is het moeilijk voor mij, iets te zeggen. Een kennis van mij zou u daarover beter kunnen inlichten. Hij heeft persoonlijk het volgende meegemaakt. In October 1942, een paar maanden later dus, arriveerde volgens intelligente mensen in Zuid-Frankrijk de Duitse inval. De heer *Testers* vroeg toen aan iemand, die pas was binnengekomen — de heer *Sanders*, die in Amsterdam woont — „Hoeveel geld heet u bij u? Wilt u naar de Spaanse grens? Voor 20 000 francs komt u er wel over.” Zodat de indruk werd gewekt, alsof hij veel belang had bij dat geld. Die indruk werd gewekt, misschien volkomen ten onrechte, maar het was in ieder geval geen goeie manier van doen, en eveneens werd de indruk gewekt, alsof hij niet over fondsen zou beschikken van de Nederlandse Regering. Toen deze jongeman een beetje boos werd, dreigde men met uitlevering aan de Franse politie, wat op dat ogenblik, in October 1942, zeer ernstig was, want iedereen wist, dat de Duitsers zouden komen en dat kon dus heel veel betekenen. Hij zei bovendien: „Ik oen toch al buiten mijn boekje gegaan door u te ontvangen.”

71678. De **Voorzitter**: U zegt, dat hij de indruk wekte, dat hij geen geld had. Had hij dat aan wei?

A. Dat weten wij niet.

71679. De **Voorzitter**: Daar zit dus niet de mededeling achter van, uw kant, dat hij een onjuiste indruk trachtte te maken?

A. Neen. Hij wekte de indruk alsof er geen geld was.

71680. De **Voorzitter**: Wanneer u zegt: alsof, krijgt men de indruk, dat het eigenlijk zeggen wil, dat hij het wel had, maar dat hij het aan die jongeman niet wilde geven.

A. Wij konden ons niet voorstellen, dat hij geen geld had.

71681. De **Voorzitter**: Toch is het zo! Hij kon haast geen geld uit Engeland krijgen, omdat de Nederlandse Regering in Engeland zo weinig mogelijk wilde sturen, omdat ze vreesde, dat het toch in Duitse handen zou vallen, omdat het land spoedig door de Duitsers zou worden bezet.

A. Dan is hiermee deze zaak voor mij volkomen opgehelderd. Verder kunt u hierover het beste de heer *Sanders* vragen.

71682. De heer **van Dis**: Is hij van Rotterdam afkomstig?

A. Ja.

71683. De **Voorzitter**: Waar woont de heer *Sanders*?

A. Ik kom er iedere dag, maar hij woont in zo'n raar steegje, waarvan ik de naam niet kan onthouden.

71684. De **Voorzitter**: Hoe is zijn voornaam?

A. *John*.

Mijn belevenissen bij de heer *Kolkman* heb ik u eigenlijk al verteld. Dat was heel prettig. De heer *Jacquet* was uitstekend voor ons. Ik zou haast zeggen: maar hij was dan ook geen Nederlands ambtenaar, maar een Fransman!

71685. De heer **Stokvis**: Heeft de heer *Jacquet* u geld gegeven voor uw reis naar Perpignan?

A. Neen. Wij hadden toevallig geld; het was dus niet nodig.

71686. De heer **Stokvis**: Heeft hij het wel aangeboden?

A. Ja.

71687. De heer **Stokvis**: Heeft hij voor u een kaartje gekocht?

A. Neen.

71688. De **Voorzitter**: Heeft hij u zelf naar de trein gebracht?

A. Hij heeft ons met een andere jongen, die reeds enige Franse ervaring had, mer laten gaan naar Perpignan. Die was ook Engelandvaarder en wilde nu eens Perpignan proseren, omdat Marseille

hem zo slecht was bevallen. Ten aanzien van de heer *Sevenster* kom ik eveneens bij de heer *Sanders* terecht, die in de gevangenis te Vichy heeft gezeten. en het volgende heb ik ook van andere jongens gehoord, die daar hebben gezeten. De heer *Sanders* had de heer *Sevenster* geprobeerd op te bellen, wat hem ook is gelukt, en *Sevenster* raadde de jongens per telefoon in het Nederlands aan — de Fransen konden dit dus zeer waarschijnlijk niet verstaan —, om te doen wat de Fransen zeiden en naar de gevangenis van Châteauneuf te gaan.

De **Voorzitter**: Dat hebben wij meer gehoord.

A. Dat was achteraf gezien helemaal onnodig, want de jongens konden, wanneer ze slim waren (verschillende jongens is dat ook gelukt), heel gemakkelijk uit de gevangenis van Vichy uitbreken. Ze hebben dat ook door de telefoon gezegd. „Ze zouden er wel uitkomen”, zeiden ze, maar hij zei, dat ze dat niet moesten doen. Ze moesten maar rustig naar Châteauneuf gaan, dat een goed kamp was. Het was in werkelijkheid een Frans kamp, een vervelend kamp.

71689. De **Voorzitter**: Ik meende, dat Châteauneuf nog niet zo gek was.

A. Neen, maar het stond onder Franse leiding; er was dus meer toezicht op de eventuele doorreis. Men had daar dus meer kans om onder Vichy-leiding onprettige dingen te beleven.

71690. De **Voorzitter**: U vindt dit dus een onverstandige raad van de heer *Sevenster*?

A. Ja. Hij had beter kunnen zeggen: „Probeer uit te breken, kom in ieder geval niet bij mij; probeer tot Perpignan te komen — waar dat semi-clandestiene kamp was —; wanneer het niet gelukt, ga je toch naar Châteauneuf.”

71691. De **Voorzitter**: Zoals de heer *Jacquet* u dus had gezegd?

A. Ja, de heer *Jacquet* heeft het goed gedaan. Hij zei, dat wij in ieder geval in zo'n vervelend Frans kamp terecht zouden komen, tenzij wij zouden tekenen voor het vreemdelingenlegioen, wat wij niet mochten doen. Wij moesten trachten tot aan de Spaanse grens te komen. Als dat niet zou lukken, konden wij ons altijd nog opgeven.

De **Voorzitter**: Wij zullen daarover de heer *Sanders* vragen.

A. Het volgende is mijn eigen ervaring. De heer *Sevenster* heeft een bezoek gebracht aan Le Soler in April 1942.

71692. De **Voorzitter**: Wanneer bent u daar aangekomen?

A. Wij zijn in Maart weggegaan en waren begin April in Zuid-Frankrijk aangekomen. Gedurende April en Mei hebben wij in Le Soler gezeten.

71693. De **Voorzitter**: U was dus in dat kamp, toen de heer *Sevenster* daar een bezoek bracht?

A. Ja. Bij dat bezoek heeft hij met bijna niemand van de Engelandvaarders of vluchtelingen gesproken. De vluchtelingen waren helemaal beneden zijn waardigheid. Terwijl wij het, zij het zeker niet door de schuld van *Kolkman*, in dat kamp slecht hadden, honger leden, ongeduldig waren, niet naar Engeland konden, heeft hij het gepresteerd eenmaal door het kamp te lopen en daarna het portier van zijn auto dicht te slaan, het raampje naar beneden te draaien en te zeggen: „De Regering doet haar uiterste, mijne beren!”, waarop wij natuurlijk brulden: „Honger!”

71694. De heer **Stokvis**: Zijn houding was dus zeer hooghartig?

A. Ja, zeer hooghartig.

71695. De heer **Stokvis**: En zonder enig medegevoel?

A. Ja, en hij sprak met niemand!

71696. De **Voorzitter**: Deed de heer *Kolkman* dat wel?

A. Ja, hij was zeer correct.

71697. De **Voorzitter**: U hebt daar twee maanden gezeten. Dat is toch maar kort.

A. Ik vond het lang genoeg.

71698. De **Voorzitter**: Dat geloof ik wel, maar wij hebben wel eens van jongelui gehoord, die er wel een halfjaar hebben gezeten.

A. Die waren er toen ook. Toen ik de degeneratie zag bij die mensen, die er zo lang zaten, hun betrekkelijk slechte lichamelijke toestand, hun morele ontmoediging, heb ik tegen mijn vriendje gezegd en tegen iedereen, tegen wie ik het kon zeggen: Hier moet je niet te lang blijven, want anders kom je niet meer weg.

71699. De **Voorzitter**: Hoe kwam het, dat die mensen daar zo lang zaten, terwijl u betrekkelijk gauw bent weggekomen?

A. Ik heb niet gewacht op de konvoien. Mag ik even doorlezen? De Engelandvaarders, die ik heb ontmoet, waren over het algemeen wat al te wild enthousiast. Dat was ik trouwens zelf ook. Ze waren echter niet zo ontmoedigd en, om het vervelende woord te gebruiken, niet zo gedegeneerd als de latere Engelandvaarders, die in Zwitserland en Londen reeds zoveel hadden meegemaakt, dat ze heel weinig vertrouwen meer over hadden.

71700. De **Voorzitter**: U zegt: Zwitserland en Londen; wat wilt u daarmee uitdrukken?

A. De Engelandvaarders, die ik van 1943 tot 1945 ontmoette, waren nog ontmoediger dan die, die in 1942 in Frankrijk zaten.

71701. De **Voorzitter**: Hoe kwam dat?

A. Omdat de Engelandvaarders in Frankrijk nog niet die ontwikkeling hadden meegemaakt, die later is gekomen. Zij hadden bijvoorbeeld nog niet de lijdensweg meegemaakt in de Spaanse gevangnissen. Ze waren nog niet zo ontmoedigd over de Nederlandse Regering. Zij waren nog niet in Madrid geweest en nog niet in Londen aangekomen, waardoor ze nog geen morele klappen hadden gekregen.

71702. De **Voorzitter**: Ze hadden de moeilijkheden bij de Spaanse grens nog niet beleefd. Ze hadden de aankomst en het verblijf in de Patriotic School in Londen nog niet meegemaakt.

A. U zegt dit allemaal van niet Nederlandse kant uit. Ik zou liever zeggen: Ze waren nog niet op het gezantschap in Madrid geweest, ze waren nog niet bij het consulaat in Lissabon geweest, ze waren nog niet ontvangen door het Bureau Nationale Veiligheid na Patriotic School!

71703. De **Voorzitter**: Hebt u dit zelf allemaal meegemaakt?

A. Neen. Gedeeltelijk. Mag ik doorgaan?

De Engelandvaarders, die ik dan heb ontmoet, gedroegen zich vaak minder goed, omdat ze zo ongeduldig waren. De vluchtelingen gedroegen zich ook niet altijd volkomen correct, omdat ze eveneens ongeduldig waren. Een van die vluchtelingen had inderdaad behoren te worden gestraft, maar is uiteindelijk niet gestraft. Dat was een zekere dr. *van Meerlo*, die in Châteauneuf, dat onder Franse leiding stond, zijn erewoord van officier heeft gegeven, om met een zeer zeldzaam gegeven verlof niet te vluchten — hij kreeg een speciaal verlof om iemand te bezoeken in Lyon en gaf zijn woord van eer als officier om niet te vluchten —, maar hij is toch gevlucht bij dat verlof, terwijl een vlucht zonder aanvraag van verlof uit dat kamp heel gemakkelijk was, waarvan ook door heel veel mensen gebruik werd gemaakt. Dat vereiste betrekkelijk weinig persoonlijke moed. Het gevolg van die actie van de heer *van Meerlo* is geweest, dat om geen enkele reden meer door de Fransen verlof werd gegeven, ook niet voor ernstige ziekte. Dat is op het ogenblik, wat ik had te zeggen over Zuid-Frankrijk en wat ik mij daarvan kan herinneren, behalve dan het bezoek van de heer *van Harinxma*.

71704. De **Voorzitter**: Hoe kent u dat verhaal van de heer *van Meerlo*?

A. Dat is een algemeen circulerend verhaal, dat iedereen aan iedereen vertelde en dat men daarom dus wel kon aannemen. De heer *van Harinxma* vormt een hoofdstuk apart, omdat hij de

hoogste was van degenen, die wij tot op dat ogenblik hadden gezien. Wij verwachtten dus van hem het meeste. Bij zijn bezoek aan Château Neuf — die geruchten waren in Perpignan al doorgedrongen — had hij niets meegebracht, geen broden of iets dergelijks. De Belgische consuls brachten wel broden mee, de Belgen kregen soldij. Het was niet zo erg, dat er dan een Nederlandse vertegenwoordiger komt, die zo iets niet doet, maar het tekende de houding. Hij kwam met een grijs pak en een grijze wagen, zo van de boulevard in Lissabon weggelopen. Een diplomaat op kampbezoek zou toch — dat zou men tenminste verwachten — voor de gelegenheid ern beetje armoedig pak hebben kunnen aantrekken, om het geheel wat sympathieker te maken. Hij bleef heel kort, praatte nauwelijks met de Nederlanders, liep snel door alles heen, bekommerde zich nauwelijks om zijn landgenoten, die in plaats van etrn, dat de Belgen kregen, en soldij, die de Belgen kregen, slechts in hun paspoort een stempel kregen.

71705. De *Voorzitter*: Wat moesten zij daarmee doen?

A. Dat wisten zij niet. Het was voor niemand duidelijk, wat zij met dat stempel in hun paspoort konden beginnen, maar het was tenminste wat. Zij hadden tenminste het gevoel, dat zij iets hadden gekregen. Wij in Le Soler verwachtten er al niet veel meer van, omdat de geruchten van zijn bezoek in Châteauneuf al waren doorgedrongen.

Wij hebben over zijn houding lang en breed gesproken. Misschien mocht de heer van *Harinxma* niets doen, maar waarom mochten de Belgische consuls het dan wel! Bij het bezoek van de heer van *Harinxma* in Perpignan was ik er wel zelf bij. Dat was ern semi-clandestien kamp onder Nederlandse leiding, maar ook daar bracht hij niets mee als blijk van sympathie. Een pakje sigaretten had het bijvoorbeeld al geuaan. Hij genroeg zich zeer hoogmoedig, was veel te elegant gekleed. De geruchten gingen over een grijs pak en daarom zaten wij natuurlijk allemaal naar dat grijze pak te kijken. Hij droeg echter geen grijs pak, maar het was toch in ieder geval veel te elegant. Zelf heb ik na de oorlog in Duitsland in mijn journalistieke functie kampen bezocht, waarbij ik er regelmatig voor heb gezorgd, dat ik een oud pakje aan had om met de mensen te spreken. Het maakt anders toch een slechte indruk! Hij nam een houding aan, waaruit bleek, dat hij liever niet sprak met die „sjofele vluchtelingen“, wat hij dan ook niet deed. Het enige, dat hij ter bemoediging kon zeggen, was, dat de Regering alles deed, wat in haar macht lag. Bij deze gelegenheid toonde deze diplomaat volkomen ondiplomatiek te kunnen optredzn. Voor hem in het bijzonder, maar ook voor andere Nederlandse ambtenaren in het buitenland, die ik heb meegemaakt, geldt, dat zij opgevoed en gerijpt in een omgeving van materiële welstand, tot de stand van consul en diplomaat toegelaten langs weinig democratische weg, ten enenmale de soepelheid van denken misten om zich te kunnen inleven in de geestesgesteldheid van de Nederlanders in bezet gebied, die aldaar moesten strijden. Vele functionarissen in het buitenland hechtten nog tijdens de oorlog meer belang aan beschaafde uitspraak van het Nederlands en goezittende kleding dan aan de persoonlijkheid van de mens, die in die jaren na een gevaarlijke tocht uit het bezette vaderland zijn diensten kwam aanbieden, ten einde de vijand nu met open vizier te bestrijden. Men kreeg vaak de indruk, dat het begrip democratie, dat in het verzet een nieuwe waarde had gekregen, door hen slechts schoorvoetend werd aanvaard.

71706. De heer *Stokvis*: Weet u van het bezoek van de heer van *Harinxma* niet meer te vertellen dan u nu hebt gedaan? Hij hield zich afzijdig, liep het huis met enige haast door en heeft niet onderzocht welke gebreken er kleefden aan de verzorging van de Nederlanders, die daar vertoefden? Hoe was de reactie onder de mensen na zijn vertrek?

A. Teleurgesteld. Het wantrouwen groeide tegen alles, wat uit Londen kwam, hetgeen op dat ogenblik eigenlijk misplaatst was, maar het was niet te verhinderen, dat er wantrouwen ontstond, omdat zo veel, dat wij zagen en hoorden, daartoe aanleiding gaf. Hiermee heb ik alles gezegd, wat ik over Zuid-Afrika heb genoteerd.

71707. De *Voorzitter*: Waarheen bent u vanuit Perpignan gegaan?

A. Ik ben teruggegaan naar Lyon, omdat de heer *Kolkman* mij niet kon garanderen, dat ik op de volgende lijst van een konvooi zou komen. Toen ik in April aankwam, was er een lijst voor een convooi klaar. Er waren echter jongens, die al heel lang in Perpignan zaten en dus voorgingen. Ze zijn midden of eind April weggegaan. De weg was toen dus vrij voor een volgrnd konvooi. Ongelukkigerwijze voor ons kwamen er torn een paar werkelijk belangrijke mensen uit Nederland

aan. Er waren ook nog een paar belangrijke mensen, die in Frankrijk rondzwierven, die in ieder geval belangrijker waren dan wij, dan ik zelf, die nog niet eens mijn eindexamen had en niet militair was getraind. Ik kon dus wel begrijpen, dat mijn kans om op de lijst te komen btrtrekkelijk klein was, vooral omdat er in Perpignan een stemming heerste, misschien ten onrechte, van intrigue om op die lijst te komen en men niet het gevoel had, dat het altijd op volgorde van aankomst gebeurde. Dat kon ook niet, omdat er 'belangrijke mensen haren, die inderdaad vóór moesten gaan. Men kreeg echter vaak het gevoel, dat de mensen, die uit Londen waren aangevraagd en die altijd toevallig een introductie voor Prins *Bernhard* of voor de Minister-President bij zich hadden, naar Londen geschreven hadden en daarom uit Londen werdrn aangevraagd. De anderzn, die zo iets niet hadden, moesten de gewone weg bewandelen. De heer *Kolkman* heeft mij zeer terecht afgeraden terug te gaan. *Laval* was gekomen, te vroeg misschien, het einde van het vrije Frankrijk en vond het beter om niet naar Spanje te gaan, omdat ik zeker wist in het kamp Miranda te komen, waar ik liever niet kwam. Er ging-n heel goede geruchtn over Zwitserland, dat daar een gezantschap was, waar men valse of half-valse papieren kon krijgen met gefingeerde leeftijden, waardoor men wel wegwkwam.

71703. De *Voorzitter*: Dat kamp dreigde alleen, wanneer men illegaal over de Spaanse grens kwam.

A. Ja.

71709. De *Voorzitter*: Hebt u er nog over gedacht het te doen?

A. Ja, maar ik ben er van afgestapt, omdat bijna iedereen, die over de Pyreneeën kwam, in dat kamp terecht kwam, terwijl niet bekend was, of men vandaar weer verder kwam. Vooral in die tijd stagneerde dat. Wij zijn dui naar Lyon gegaan en van daaruit naar Zwitserland. Op dat ogenblik was vrij Frankrijk nog vrij Frankrijk en men kon op het gezantschap in Bern papieren krijgen, waardoor men overal veel gemakkelijker doorkwam. In Bern ben ik ontvangen door generaal van *Tricht*.

71710. De heer *Stokvis*: Best u weer door de heer *Jacquet* geholpen?

A. Neen, ik ben niet meer naar hem toegegaan, omdat ik vond, dat ik geen aanspraak meer kon maken op een Nederlandse consulaire dienst, daar de heer *Kolkman* mij had gezegd, dat ik niet zou worden geholpen om naar Zwitserland te komen. Hij wilde niet, dat de mensen naar Zwitserland gingen. Wij moesten het op eigen verantwoording doen. Hij kon het ons niet verbieden, maar hij raadde het ons ten sterkste af. Ik geloof niet, dat dat achteraf juist is geweest.

71711. De *Voorzitter*: Kostte het grote moeite om over de Zwitserse grens te komen?

A. Dat was heel gemakkelijk. Ik heb daarbij alleen gebruikt gemaakt van eigen relaties, zonder Nederlandse ambtelijke bemiddeling. Generaal van *Tricht* ontving mij in Bern, buitengewoon correct en rustig; hij was een verstandig militair, zeer vriendelijk en was voor mij, omdat ik nog zo jong was, erg vaderlijk. Later, bij andere contacten, die ik met hem heb gehad, kreeg ik de indruk, dat hij er altijd van maakte wat er van te maken was; hij beloofde nooit iets wat hij niet kon doen, waaraan sommige mensen zich wel schuldig hebben gemaakt, zoals bijvoorbeeld de heer *Kolkman*, die mij uiteindelijk, toen ik naar Zwitserland wilde, heeft beloofd, dat ik over twee maanden heus wegging, waarop ik zei, dat ik hem niet meer geloofde.

71712. De heer *Stokvis*: Hoe weet u, dat hij die belofte niet heeft willen houden?

A. Hij had ze niet kunnen houden. Andere mensen moesten voorgaan. Ik wist wel, wie de mensen waren, die vóór moesten gaan. Dat waren mensen, die in Le Soler aankwamen en ons vertelden, dat zij een introductie hadden. In Bern wekte generaal van *Tricht* een indruk van betrouwbaarheid. De gezant, de heer *Bosch van Rosenthal*, was misschien niet populair genoeg, maar was, wanneer men hem persoonlijk sprak, zeer meevoelend en hartelijk.

71713. De *Voorzitter*: Kon u hem wel te spreken krijgen?

A. Ja, ik heb hem gemakkelijk te spreken kunnen krijgen. Overigens had ik geen introductie. Altijd, ook later, wanneer ik hem sprak, sprak hij zeer hoopvol, vaak onder moeilijke omstandigheden

en over het algemeen kreeg ik de indruk, dat hij diplomaat was in de goede zin van het woord. De Engelandvaarders heeft hij vaak verwezen naar generaal *van Tricht*, omdat deze hun hoogste chef was. De gesprekken van de gezant met de Engelandvaarders waren vriendelijk, maar niet bindend, omdat hij er weinig over te zeggen had. De gezant en generaal *van Tricht* moesten vechten — daarvan was ik mij heel goed bewust en dat werd ook bevestigd door de verhalen, die de ronde deden — tegen de lang niet gemakkelijke Zwitsers en zij hebben, dank zij die gevechten tegen de Zwitsers, nog heel wat bereikt. Het kamp in Cossonay, een werkkamp, was een uitstekend kamp in vergelijking met andere Zwitserse kampen.

71714. De **Voorzitter**: Bent u daar ook geweest?

A. Ja.

71715. De **Voorzitter**: Hebt u daar zwaar werk moeten doen?

A. Ja.

71716. De **Voorzitter**: Wat hebt u moeten doen?

A. Drainage. Het was een goed kamp, omdat het Nederlandse gezantschap goed had gevochten tegen de Zwitsers, die het liefst alle mensen in gemengde kampen hadden willen stoppen, wat natuurlijk zeer slecht voor de Nederlanders zou zijn geweest. De Nederlanders waren in vergelijking met de Italianen, Duitsers en Russen in een zeer bevoorrechte positie gedurende de gehele periode. Zij hadden het beter dan bijna alle andere vluchtelingen van andere nationaliteiten. Iedereen moet er zich van bewust zijn geweest, dat dat allemaal te danken is aan de Nederlandse gezant en generaal *van Tricht*.

71717. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Kijzer* gekend?

A. Ik heb de heer *Kijzer* zelf nooit gesproken, maar ik heb over hem zulke afschuwelijke verhalen gehoord, dat ik mij er niet over zal uitlaten. De Engelandvaarders in Zwitserland waren ook daar vaak ongeduldig, nog ongeduldiger vaak dan in Zuid-Frankrijk, toen de konvooien uit Bern naar Madrid na November 1942 niet meer weggingen. Zij werden toen ook nog vaak gepasseerd door later aangekomenen, die terecht of ten onrechte uit Londen waren opgeroepen en via de bezetting van Frankrijk via de zeer geheime weg, die alleen de Nederlandse Regering met moeite kon gebruiken, vertrokken. Generaal *van Tricht* werd daarbij ten onrechte beschuldigd van protectie en dergelijke dingen. Hst leek ons toen in Zwitserland reeds zeer onwaarschijnlijk, dat generaal *van Tricht* hierbij voortrekkerij bezigde, omdat hij de orders, wie er over deze zeer geheime weg mochten gaan, uit Londen kreeg.

71718. De **Voorzitter**: Werden die mensen vanuit Londen aangewezen?

A. Ja, dat was ons idee.

71719. De **Voorzitter**: Kon niet iedereen weggaan, die zich daarvoor meldde?

A. Keen, wel over de illegale weg, maar dat was na 1942. Men kwam toen dus op een lange lijst te staan. Er konden heel weinig mensen over die weg. Op een gegeven ogenblik ging er b.v. een *Jan de Hartog* of een andere belangrijke verzetsman vóór. Het gedrag van de vluchtelingen heeft vaak veel te wensen gelaten, omdat zij zich verveelden; bij de Engelandvaarders heerste er gefrustreerde vechtlust. In het begin werd er een betrekkelijk goed leven geleid onder de Engelandvaarders. omdat het Nederlandse gezantschap erg goed voor ze zorgde

71720. De **Voorzitter**: Hoeveel francs kregen zij per week?

A. In Cossonay kregen wij aan het einde van de week een kleine 35 frs. Wij gingen dan Zaterdagmiddag weg en Zondagavond moesten wij weer terug zijn. In die tijd gingen de 35 frs. op.

71721. De **Voorzitter**: Waar ging u dan heen?

A. Naar Laucanne.

71722. De **Voorzitter**: Maakte u daar dan erg veel kabaal?

A. Ja, dan maakten wij flink kabaal.

71723. De **Voorzitter**: Vond de politie dat goed?

A. Neen.

71724. De **Voorzitter**: Heeft de politie toen gewaarschuwd, dat het uit moest zijn met dat kabaal?

A. Ja, volkomen terecht.

71725. De **Voorzitter**: Hebt u daarna minder geld gekregen!

A. Ik heb dat gelukkig niet meegemaakt. Ik ben op tijd uit het kamp gegaan.

71726. De **Voorzitter**: Waarheen?

A. Ik ben naar het Prinses Beatrixlyceum gegaan om eindexamen te doen.

71727. De **Voorzitter**: De bedragen van de anderen zijn aanmerkelijk verminderd?

A. Ja.

71728. De **Voorzitter**: 35 francs per week was ook nogal veel.

A. Ja, dat was veel te veel. Dat is een pro voor het gezantschap en een contra voor de ontvangers!

71729. De **Voorzitter**: Het gezantschap had dat contra kunnen voorkomen door wat minder te geven.

R. Het gezantschap heeft aangenomen, dat de Engelandvaarders behoorlijke mensen waren en dat die mensen meer beheerst waren dan in werkelijkheid het geval was. Hier is misschien een kleine psychologische fout gemaakt.

71730. De heer **Stokvis**: Hoe had het gezantschap dan gedacht, dat die 35 francs zouden worden besteed?

A. Zij hadden verwacht, dat de Engelandvaarders daarvoor nette kleren zouden kopen en dat zij zouden sparen!

71731. De **Voorzitter**: Hebt u het examen gedaan?

A. Ja, in 1943. Dat is echter zuiver particulier geweest.

71732. De **Voorzitter**: Bent u daarna nog in Zwitserland gebleven of spoedig weggegaan?

A. Ik ben in December 1944 naar Parijs gegaan. Ik heb mij in Zwitserland al voor Indië opgegeven.

71733. De **Voorzitter**: U had zich dus opgegeven voor het leger en daarom moest u naar Parijs?

A. Ja.

71734. De **Voorzitter**: In Parijs had u bezwaren tegen de heer *Kwantes*?

A. Ja.

71735. De **Voorzitter**: Wat heeft de heer *Kwantes* naar uw mening verkeerd gedaan?

A. Ik heb de heer *Kwantes*, die de hoogste autoriteit voor de Nederlanders in Parijs was, er van beschuldigd, dat hij er niet eens voor heeft gezorgd, dat de „For Dutch Forces Only“-sigaretten bij ons terecht kwamen. Zij verschenen echter wel op de zwarte markt van Parijs.

71736. De **Voorzitter**: Waren die sigaretten „For Dutch Forces Only“?

A. Ja, op die sigaretten stond: „For Dutch Forces Only“ en zij waren op de zwarte markt in Parijs te krijgen. Wij namen daarvan aan, terecht of ten onrechte, dat weet ik niet, dat deze voor ons of althans voor de Nederlandse militairen in Parijs waren aangekomen. De Nederlandse militairen in Parijs — dat waren alleen wij, want praktisch waren er geen anderen — kregen overigens een buitengewoon slechte ontvangst.

71737. De **Voorzitter**: Van wie?

A. Door een zekere heer *van der Heel*, over wie al geruchten in omloop waren, dat hij en nog enkele anderen zich hadden ingewerkt in de Militaire Missie in Parijs, maar dat zij in werkelijkheid zwarte handelaars waren. Of het waar is weet ik niet, maar die geruchten had dan toch onmiddellijk de kop moeten worden ingedrukt, want het wekte een buitengewoon slechte stemming onder de troep. Deze heren waren eveneens heel elegant gekleed!

71738. De **Voorzitter**: Hoe groot was die troep?

A. Een kleine 350 man.

71739. De **Voorzitter**: Waar kregen zij die mooie costuums vandaan?

A. Dat weet ik niet. Op Kerstavond kwamen wij in Parijs aan, waar niets voorbereid bleek te zijn. Wij werden dan ontvangen door die mijnheer *van der Heel*, over wie onmiddellijk zwarte-handelaarsgeruchten gingen. De Fransen moesten ons huisvesten; zij hebben ons in schuilkelders gelegerd, terwijl de Nederlandse militair attaché in Parijs, door contact met de Amerikanen, gemakkelijk beter had kunnen bereiken. Het slapen ging daar wel, maar het eten was heel slecht. Wij kregen een zakgeld van 20 cent per dag, wat toen genoeg was om 1 glas bier in de 2 dagen te betalen. Het eten was echter zodanig, dat men werkelijk steeds honger leed.

71740. De **Voorzitter**: Wat deed men daar de gehele dag?

A. Niets. Een gedeelte van ons werd gelegerd — wat ons steeds het hoogste heeft gezeten — in een kamp, waarin Nederlanders van de Organisation Todt waren ondergebracht. Wij waren dus de eerste Nederlandse soldaten in Parijs onder de geallieerden en een gedeelte van ons werd onmiddellijk geplaatst in een kamp, waarin Nederlanders zaten, die bij de Organisation Todt hadden gewerkt. Dat was natuurlijk niet zo best!

71741. De heer **Stokvis**: Hebt u weleens gehoord van kapitein *Fostma*?

A. Ik heb wel over hem gehoord, maar ik kan hem niet meer thuisbrengen.

71742. De **Voorzitter**: Dan zal het wel niet zo heel erg zijn, wat u over hem hebt gehoord!

A. Neen. Hij was wel iets belangrijks, bij de inlichtingendienst of iets dergelijks. Ik weet het niet meer.

71743. De **Voorzitter**: Hoe weet u, dat die sigaretten op de zwarte markt werden verkocht?

A. Ik heb ze daar zelf gezien. Men kon ze kopen.

71744. De **Voorzitter**: Waar hebt u ze gezien?

A. In een van de straatjes, waar de zwarte markt was. Men zag daar sigaretten liggen: For Dutch Forces Only. Waar ze vandaan kwamen, weet ik niet.

71745. De heer **Stokvis**: U hebt daar natuurlijk wel onmiddellijk over geklaagd?

A. Ja. Wij hebben daar echter niets op gehoord.

71746. De **Voorzitter**: Hebt u nooit sigare'tten gekregen?

A. Wij hebben Franse sigarettenrantsoenen gekregen, wat natuurlijk onbenullig was, want voor onze kleine troep hadden de Amerikanen — wij hebben daarover Amerikaanse officieren gesproken — graag sigaretten gegeven. Wanneer de heer *Kwantes* een beetje meer

berekend was geweest voor zijn taak, had hij onze ontvangst daar beter voorbereid. Bovendien heeft hij of iemand anders een kleine vergissing begaan, wat de Nederlandse Regering zeker veel geld gekost heeft. Men heeft ons namelijk per ongeluk naar Furnes, een plaatsje in België, laten reizen, vlak bij de Frans-Belgische grens waar een kamp was, waar mensen thuishoorden, die voor Nederland hadden getekend, terwijl wij in Zwitserland reeds voor Indië hadden getekend. Na een dag moesten wij dus weer terug naar Parijs. Het was een administratieve vergissing. Dat gebeurde natuurlijk weleens meer. Dat kan voorkomen! Het onaangename in Furnes was, dat daar een sergeant was, die niet zo best was en over wie wij later hebben gehoord, dat hij als N.S.B.-er heeft terechtgestaan. Door die sergeant werden wij ontvangen.

71747. De heer **Stokvis**: Was hij niet vriendelijk?

A. Neen, helemaal niet

71748. De **Voorzitter**: Hoe kwam zo'n man in het Nederlandse leger?

h. Hij liep zelfs nog op „partij“-laarzen rond! Dat was zeer onaangenaam. Daardoor is misschien dat gerucht ontstaan en inderdaad hebben wij later vernomen, dat die man was gepakt. In Londen hebben wij ook gehoord, dat de heer *Kwantes* gestraft is, maar waarvoor we-t ik niet en ook niet of het waar is. De overtocht naar Engeland was goed, maar die was dan ook door de Amerikanen georganiseerd, niet door de Nederlanders.

De **Voorzitter**: De Nederlanders hadden ook geen schepen en geen vliegtuigen!

A. Het was in ieder geval uitstekend. De ontvangst in Engeland was ook uitstekend, tot op het Bureau Nationale Veiligheid, waar de Koninklijke Marechaussee buitengewoon onvriendelijk en onaangenaam was, terwijl de Engelsen bijzonder vriendelijk en warm waren bij onze aankomst. Op het Bureau Nationale Veiligheid begon onmiddellijk een aantal officieren van dat B.N.V. met enige relaties uit onze groep te fluisteren over goede baantjes bij de Aankoopmissie in Amerika.

71749. De heer **Stokvis**: Kon men dat horen?

A. Ja, dat ging onmiddellijk rond. Toen wij uit het B.N.V. kwamen, waren er al verscheidene jongens, die al een goed baantje hadden.

71750. De **Voorzitter**: Hebben zij dat ook gekregen of niet?

A. Ik weet niet of ze het hebben gekregen, maar de stemming was daardoor in ieder geval volkomen bedorven, met het gevolg, dat veel jongens niet naar het Ministerie van Koloniën zijn gegaan, waarvoor wij uiteindelijk bestemd waren en dat onze overtocht waarschijnlijk ook had georganiseerd en betaald. Op het Ministerie van Koloniën aangekomen, moesten wij daar zeer lang wachten in een gang: wij werden daar niet vriendelijk ontvangen door kolonel *de Blicck*, waarna veel jongens langs de W.C. naar buiten zijn geslopen en naar de marine zijn gegaan. Wanneer het Ministerie van Koloniën het nodig vond iemand zo lang te laten wachten, zouden zij het weleens bij Marine proberen, misschien zouden zij daar wat vriendelijker worden ontvangen en dat was inderdaad zo.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

E. G. LACHMAN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 5 JANUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Hoogcarspel, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

JAN JACOB VAN EEGHEN,
oud 31 jaar, wonende te Loenen, luchtvaartagent.

Hij legt de eed af als getuige.

71751. De **Voorzitter**: Wij interesseren ons voor hetgeen u is overkomen gedurende de tocht, die u hebt gemaakt naar Frankrijk in het begin van de oorlog. Waar bevond u zich, toen Nederland in oorlog geraakte?

A. In Nederland.

71752. De **Voorzitter**: Wanneer is bij u het denkberld opgekomen om te vertrekken?

A. Midden Juni 1940. Wij zijn toen tot België gekomen en weer teruggegaan. Daarna hebben wij de plannen opnieuw opgevat en einde Augustus zijn de heer *Oberman* en ik weer vertrokken. Dat was op 23 Augustus 1940.

71753. De **Voorzitter**: Welke kant bent u toen uitgegaan?

A. Wij zijn naar het zuiden gegaan, zijn vlak bij Putte over de grens gegaan, maar dat was niet voldoende doordacht, en wij zijn dan ook vastgelopen. Later zijn wij weer over de grens gegaan, maar dan meer in de bossen achter Woensdrecht en via Turnhout en Lier naar Brussel afgezakt.

71754. De **Voorzitter**: Dat was dus niet bepaald *linea recta*?

A. Ja, maar wij bleven in de bossen. Ten zuiden van Brussel zijn wij weer de bossen ingegaan en door de bossen zijn wij over de Franse grens gekomen, via St. Quentin naar Parijs, Orléans, Toulouse. Wij hebben in Toulouse zeer kort verbleven. Wij zijn daar even naar het consulaat geweest en hebben e-n nacht overnacht in het kamp voor Joodse réfugiés aldaar. Van Orléans naar Toulouse hebben wij meegereden met een wagen van het Rode Kruis, die tochten maakte om réfugiés te halen, waardoor wij in dat kamp zijn terechtgekomen. Wij wisten van toeten nog blazen en hebben onze bedoeling naar Engeland te gaan verzwegen, zowel tegen de kampleiding als op het consulaat.

71755. De **Voorzitter**: Wie hebt u daar gesproken?

A. Ik meen, dat het de heer *van Embden* was.

71756. De **Voorzitter**: Was het niet de heer *van Dobben*?

A. Ja, het was de heer *van Dobben*.

71757. De **Voorzitter**: Weet u het zeker?

A. Ja, de naam klonk wel in die geest. Het was een ex-Philips-vertegenwoordiger, die wij daar hebben gesproken.

71758. De **Voorzitter**: Hebt u, voordat u in Toulouse was, geen enkele vertegenwoordiger van Nederlandse zijde nodig gehad?

A. Neen. Wij zijn vóór die tijd helemaal op de vlakte gebleven.

71759. De **Voorzitter**: Hebt u in Parijs geen contact gehad met iemand anders van Nederlandse zijde?

A. Neen, ik had in Parijs Franse vrienden, waar wij vier dagen op ons verhaal zijn gekomen. Wij zijn daarna tot de onbezette zone op het platteland gebleven.

71760. De **Voorzitter**: En op de demarcatielijn?

A. Er was ern demarcatielijn, die ons geen overdreven moeilijkheden heeft gegeven. Wij zijn die lijn overgestoken beneden de wijnvelden.

71761. De **Voorzitter**: Had u papieren bij u?

A. Wij hadden ons paspoort, rijbewijs en kaarten.

71762. De **Voorzitter**: Had u geld bij u?

A. Wij hadden gouden sieraden bij ons, die wij in Nederland stuk voor stuk hadden opgekocht en die overal van de hand konden worden gedaan.

71763. De **Voorzitter**: Hebt u dat in Frankrijk al moeten doen?

A. Ja, in België al. Wij maakten er daar geen erg goede koers voor. Wij hebben daarmee onze reis kunnen bekostigen voor de eerste 5 à 6 weken.

71764. De **Voorzitter**: Waar was u toen?

A. In Marseille. Vóór Toulouse had ik geen geld nodig. Het was zeer in het begin en voorzover onze inlichtingen luidden, was Spanje een vrijwel neutraal land en was het voldoende de Spaanse grens over te trekken om buiten de moeilijkheden te zijn. Daarop was onze hoeveelheid middelen, die wij hadden meegenomen, gebaseerd.

71765. De **Voorzitter**: In Toulouse hebt u zich dus tot de consul gewend? Wat heeft hij voor u gedaan?

A. Wij hebben hem alleen gevraagd of er veel réfugiés waren, aangezien wij ons tot die tijd voor réfugiés hadden uitgegeven, die op de terugweg naar Nederland waren.

71765. De **Voorzitter**: Dat was een vreemde bewering.

A. Ja, en dat wij zoekende waren naar onze ouders, die wij in de consternatie van het vluchten in de oorlogsjaren waren kwijtgeraakt.

71767. De **Voorzitter**: U was toen ongeveer 21 jaar?

A. Ik was 21 jaar. Wij hebben dat ook tegen de Duitsers verteld en het werd aangenomen. Ket heeft ons zeer goed geholpen.

71768. De **Voorzitter**: Wat heeft de heer *van Dobben* voor u gedaan?

A. Wij hebben niets gevraagd. Hij antwoordde, dat er nogal veel réfugiés waren, enige duizenden.

71769. De **Voorzitter**: Er waren er toen, meende ik, nog veel meer, of waren die grotendeels al terug?

A. Zij gingen weer terug. Wij hebben gevraagd of er nog veel in de buurt van Perpignan waren, aangezien het onze bedoeling was naar Perpignan te gaan, ten aanzien waarvan wij inlichtingen wilden hebben, zodat wij het zoeken naar onze ouders ook nog tot Perpignan konden volhouden. Wij merkten namelijk, dat wij in onbezet Frankrijk zeker dezelfde voorzichtigheid in acht moesten nemen als in bezet Frankrijk, wat voor ons een tegenslag was. Dat waren de enige inlichtingen, die wij hebben gevraagd.

71770. De **Voorzitter**: Waarom moest u daar zoveel voorzichtigheid betrachten? Voor de Franse politie, die toezicht hield op de vreemdelingen, of voor de Duitse politie?

A. De Duitsers hadden daar mensen. Enige malen zijn wij Duitse legerwagens op onze weg tegengekomen, met Duitsers in uniform.

71771. De **Voorzitter**: In onbezet Frankrijk?

A. Ja. Wij waren ook gewaarschuwd voor de Franse Vichy-politie. Later is gebleken, dat dat wel nodig is geweest.

71772. De **Voorzitter**: Wat hebt u van Toulouse uit gedaan?

A. In dat kamp heerste er een zeer ongelukkige stemming bij de Joodse verzorgden.

De **Voorzitter**: Begrijpelijk!

A. Niet die soort stemming, die begrijpelijk was. Deze mensen kregen daar eten en drinken, een bed plus 15 francs per dag zakgeld.

71773. De **Voorzitter**: Ik meende 20 francs per dag.

A. Daar durf ik geen eed op te doen. De enige taak, die zij hadden, was hun kamer schoonhouden en eten koken, bedden uitkloppen en kleren schoonhouden. Het grootste deel van deze mensen was van zeer eenvoudige afkomst, zodat zij thuis die zelfde werkzaamheden zeker ook hadden moeten doen, maar als réfugiés vonden zij het nodig, dat zij helemaal werden verzorgd, en zij meenden, dat zij minstens een kamermeisje en een dienstmeisje moesten hebben. Dat was de stemming, die wij daar bij die mensen hebben aangetroffen. Zij klaagden er over, dat de worteltjes moesten worden geschrapt en maakten ruzie over degene, die het die dag zou moeten doen.

71774. De **Voorzitter**: Dat was dus een wijze van klagen, die wel wat beneden de maat bleef?

A. Ja. Zij klaagden niet over de politieke vervolging, de noodzaak voor hen om te vluchten, maar zij vonden het beklagenswaardig, dat zij nu toch nog voor zich zelf moesten zorgen, terwijl zij toch eigenlijk op een zijden bedje moesten liggen.

71775. De **Voorzitter**: Dat waren dus naar uw mening ongegronde klachten?

A. Zeker ongegrond.

71776. De **Voorzitter**: Dat bedrag van 20 francs per dag was toch niet te laag?

A. Meer dan waarvan wij later al onze uitgaven moesten bekostigen. Wij kregen toen 15 francs. Dat is toch ook gelukt, hoewel het moeilijk was. Een pakje sigaretten kostte toen in Frankrijk 2½ franc. Voor 15 francs kon men naar de bioscoop.

71777. De **Voorzitter**: Zij konden dus niet iedere dag naar de bioscoop?

A. Dat behoeften zij ook niet!

De **Voorzitter**: Dat dacht ik ook!

A. Het was in ieder geval ruim voldoende als zakgeld. Wij waren er over verontwaardigd, dat zij hierover klaagden.

71778. De **Voorzitter**: Hebt u Fransen er weleens over horen klagen, dat u te veel kreeg?

A. Ik ben met de Fransen zeer weinig in aanraking geweest. Met de Fransen heb ik niet gesproken over de hoeveelheid geld, die ik kreeg.

71779. De **Voorzitter**: Er zijn namelijk klachten van Franse zijde over geweest, dat de mensen te veel kregen.

A. Ik kan u verzekeren, dat 15 francs per dag om van te leven niet te veel was.

71780. De **Voorzitter**: Valt er over Toulouse verder nog iets bijzonders te vertellen?

A. Dat geloof ik niet.

De **Voorzitter**: Ons interesseert voornamelijk het beleid van de Regering en van haar vertegenwoordigers.

A. Wij zijn naar Perpignan doorgedaan, waar wij 's avonds aankwamen. Wij hebben ons op het consulaat gemeld.

71781. De **Voorzitter**: Bij de heer *Kolkman*?

A. Hij was er niet op dat moment. Wij hebben overnacht bij lokaal wonende Nederlanders, een boerenfamilie, die al veel contact met Nederlanders had gehad en die de toestand vrij goed kende.

71782. De **Voorzitter**: Hoe kreeg u daar contact mee?

A. Zeer toevallig, omdat wij Nederlands praatten. Wij vroegen ons af, waar wij zouden overnachten, toen deze man ons aansprak. Ons plan was om meteen de Pyreneeën over te steken, maar dat werd ons door deze man dermate ontraden, dat wij het niet hebben gedaan. Hij zei: „U weet waarschijnlijk niet hoe het in Spanje is. Ongemerkt in Spanje komen, is volkomen onmogelijk gebleken. De grens ongemerkt oversteken is nog maar aan één op de drie gelukt. Degenen, die in Spanje komen, komen allemaal in hechtenis." Wij waren weggegaan met het idee, dat wij gemakkelijk in Spanje zouden kunnen komen. Dat was dus een tegenvaller voor ons. Wij hebben dus besloten om ons eerst goed op de hoogte te stellen, voordat wij een poging waagden. Tegelijkertijd werd ons aangeraden naar Marseille te gaan, waarvan toen de roep uitging, dat het daar mogelijk was weg te komen per schip.

71783. De **Voorzitter**: Dat is toch niet waar geweest?

A. Ik ben tenslotte per schip weggekomen. Ik heb de heer *Kolkman* dus niet gesproken. Ik wist wel, dat er een zeer goede roep van hem uitging. Dat hebben wij van deze man gehoord en later in Marseille is ons dat verschillende keren bevestigd.

71784. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Door Nederlandse réfugiés.

71785. De **Voorzitter**: Bedoelt u daarmee ook Engelandvaarders?

A. Ja.

71786. De **Voorzitter**: Hoe wisten de mensen, die in Marseille waren, dat de heer *Kolkman* zo goed was?

A. Omdat ze vrijwel allemaal eerst in Perpignan waren geweest.

71787. De **Voorzitter**: Waarom gingen ze daar weer weg?

A. De heer *Kolkman* heeft zelf aangeraden, dat de mensen eerst nog een tijdje achterbleven. De grens was betrekkelijk kort tevoren helemaal gesloten. De allereerste maanden na de bezetting schijnt het nogal gemakkelijk te zijn geweest over de grens te komen. De heer *Kolkman* had de bedoeling eerst plannen uit te werken om over de grens te komen. In Marseille ontmoetten wij een jongeman, van wie ik de naam niet ken en die ik later in Engeland nog eenmaal heb ontmoet — hij was op de fiets vanuit Twente naar Zuid-Frankrijk gegaan —, die contact met de heer *Kolkman* heeft gehouden en die later inderdaad een poging heeft gedaan om de Spaanse grens over te komen. Die poging is mislukt; hij is tijdelijk teruggegaan en in een kamp terechtgekomen. Later is hij toch weer over de Pyreneeën naar Engeland gekomen.

71788. De **Voorzitter**: Er zijn toch herhaaldelijk konvooien van de heer *Kolkman* over de Spaanse grens gegaan.

A. Dat heb ik later wel gehoord, maar toen wist ik het nog niet.

71789. De **Voorzitter**: Die konvooien zijn legaal de grens overgegaan.

A. Heel in het begin wel.

73790. De **Voorzitter**: Ik meen, dat dit zo tot midden 1942 is geweest.

A. Ik heb er helemaal niets van gehoord.

71791. De **Voorzitter**: Dat waren konvoeien van 50 à 60 jonge mannen.

A. Het enige, dat ik er van heb gehoord, is, dat de heer *Kolkman* er voor werkte, wat ik nergens anders heb ontmoet.

71797. De **Voorzitter**: Samen met de neer van *Harinxma thoe Slooten* en de heer *Sevenster* hebben zij visa kunnen verkrijgen om door te reizen naar Spanje. U bent dus niet op illegale wijze in Spanje en Portugal terechtgekomen?

A. Neen. Ik ben nooit in Portugal geweest. Ik ben naar Noord-Afrika gegaan. Eerst ben ik naar Toulouse gegaan, waar ons onderdak werd aangeboden in hetzelfde kamp. Daar hebben wij van afgezien. Wij hebben een dag of vijf samengewoond met een Nederlandse professor of doctor in de anthropologie, die daar een studie maakte. Hij woonde in een universiteitsgebouw, waar hij ons onderdak heeft verschaft.

71793. De **Voorzitter**: Weet u nog wie dat was?

A. Ik weet zijn naam niet meer. Ik zou hem zo kunnen herkennen, want het is een heel typisch iemand.

71794. De **Voorzitter**: Hebt u in die paar dagen, die u in Toulouse hebt doorgebracht, nog contact gehad met het consulaat?

A. Wij zijn er geweest om te zeggen, dat wij er waren. Verder hebben wij geen contact met het consulaat opgenomen.

71795. De **Voorzitter**: Er viel verder ook niets te zeggen waarschijnlijk?

A. Er viel niets te zeggen. Wij hadden to-n middel-n en we hebben nergens om gevraagd. Wij zijn doorgesgaan naar Marseille, waar wij ons wel hebben gemeld. Daar was de heer *Koch*, naar ik meen. In namen ben ik niet erg zuiver meer.

71796. De **Voorzitter**: Hebt u daar niet de heer van der Waarden ontmoet?

A. Dat was de hoofdconsul en wij zagen hem nooit. Wij hebben een ondergeschikte getroffen en ik meen, dat die *Koch* heette. Er waren daar vrij veel employé's, een staf van een man of 5.

71797. De **Voorzitter**: Waar waren die mensen voor nodig?

A. Voornamelijk voor de administratie van de uitbetaling van de gelden, naar mij scheen.

71798. De **Voorzitter**: Er waren daar veel mensen van die gelden afhankelijk, zodat er ook een grote administratie aan verbonden was. Waren er daar veel vluchtelingen?

A. In Marseille zelf niet zo bar veel. Er waren vrij veel Nederlanders, waarvoor natuurlijk nog consulaire werkzaamheden nodig waren en die vast woonden langs de Côte d'Azur.

71799. De **Voorzitter**: Wat heeft men er voor u gedaan?

A. Zij hebben mij aangeraden om onmiddellijk naar Nederland terug te keren.

71800. De **Voorzitter**: Om welke reden hebben zij dat u aangeraden?

A. Ze zeiden, dat het een onzinnig plan was. Die mijnheer, die ik voorlopig de heer *Koch* zal noemen — wanneer u een lijstje van namen had, zou ik er waarschijnlijk een andere uitpikken, wanneer ik die naam zou herkennen — en bovendien nog een employé, van wie ik de naam helemaal niet meer weet en die later in December naar Amerika is vertrokken, naar ik meen voor consulaire werkzaamheden, zeiden ons, dat wij toch geen gevaar liepen in Nederland. „Wij hebben al genoeg te stellen met Joden, die hier zijn. Dit is een onzinnig plan. Gaat u terug naar Nederland!”

71801. De **Voorzitter**: Hebben zij er ook bij gezegd, waarom het een onzinnig plan was?

A. Ze zeiden, dat het onzin was om naar Engeland te gaan.

71802. De **Voorzitter**: Zeiden ze, dat u daar niet kon komen?

A. Er is niet over gesproken of wij er al dan niet zouden komen. Ze vonden het gek, dat wij er heen wilden. Ze hadden al genoeg last met de vele réfugiés. Dat wij er kwamen, was maar onzin. U moet niet vergeten, dat het heel in het begin was en dat wij waarschijnlijk van de allereersten waren, die uit Nederland aankwamen met het plan om naar Engeland te gaan. Later zullen ze dergelijke mensen wel meer hebben meegemaakt.

71803. De heer **Hoogcarspel**: Men was toen waarschijnlijk de mening toegedaan, dat het overbodig was om naar Engeland te gaan.

A. Althans, dat onze poging om naar Engeland te gaan onzinnig was. Ze beschouwden het als een avontuur. Dat viel niet in de lijn van het gebeuren. Het had geen belang. Voor hen was het bovendien lastig.

71804. De heer *van Dis*: Weet u ook, of men er van Engeland uit al toe had aangespoord om zoveel mogelijk naar Engeland te komen?

A. Dat weet ik niet.

71805. De **Voorzitter**: Hebben ze u ook gezegd, dat dit in verband met een opdracht uit Engeland was, of niet?

A. Neen, want het was ook niet in verband met een opdracht uit Londen.

71805. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Mijn reis was niet in verband met een opdracht uit Londen.

71807. De **Voorzitter**: Dat bedoel ik niet. Heeft men u aan het consulaat in Marseille in opdracht van Londen gezegd, dat u maar naar Nederland terug moest gaan?

A. Daar is niet over gesproken. Zelfs is door hen nooit iets gezegd van een contact, dat zij met Londen zouden hebben.

71808. De **Voorzitter**: U weet dus helemaal niet, waar die boodschap vandaan kwam?

A. Neen.

71809. De **Voorzitter**: Het is dus mogelijk, dat die uit hun eigen brein is ontsproten?

A. Het was een dermate spontane reactie, dat ik het gevoel had, dat althans de eerste uiting gewoon een persoonlijke uiting was.

71810. De **Voorzitter**: Weet u ook, of de heer van der Waarden er ook zo over dacht, of hebt u hem niet gesproken?

A. Ik heb hem nooit gesproken.

71811. De **Voorzitter**: Langzamerhand is uw geld waarschijnlijk opgebraakt?

A. Ons werd onmiddellijk gezegd, dat wij recht hadden op 15 francs per dag. Vóór die tijd wisten wij dat niet. Wij hebben dat geld dankbaar aanvaard, vooral omdat ons geld praktisch op was. Wij hadden misschien nog 50 francs over.

71812. De **Voorzitter**: Hoe kon u daarvan leven?

A. Door toedoen van het consulaat zijn wij eerst in een kamp ondergebracht voor réfugiés, in de stad. Daar hebben wij ongeveer twee weken doorgebracht.

71813. De **Voorzitter**: Was dat een kamp voor Nederlanders?

A. Dat was een kamp voor alle réfugiés. Wij hebben daar twee Nederlanders getroffen, waaronder die ene jonge man, die uit Twente was komen fietsen.

71814. De **Voorzitter**: Het was dus waarschijnlijk een Frans kamp?

A. Ja, een zuiver Frans kamp. Wij hadden daar een bed, een strozak, wij kregen er gratis ontsmetting en verder moesten wij het er maar zien te vinden.

71815. De **Voorzitter**: Was het een kamp of waren het een aantal huizen?

A. Het was een ex-schoolgebouw.

71816. De **Voorzitter**: Kreeg u daar geen eten?

A. Neen.

71817. De **Voorzitter**: U moest van die 15 francs dus eten?

A. Ja. Wij kwamen daar in een kring van betrekkelijk opgewonden mensen. Marseille zat toen vol van mensen, die de meest fantastische plannen hadden om weg te komen. Onder deze mensen waren er enigen, die ons hebben gewaarschuwd tegen dit kamp, een waarschuwing, waarvan ik geloof, dat zij terecht is geweest. Zij zeiden, dat de mensen uit die kampen op een gegeven moment zouden worden overgeheveld naar werkkampen op het platte land, wat zeker niet onze bedoeling was. Ik wert niet of er inderdaad Nederlanders op deze manier in een werkkamp zijn gekomen. Wij hebben daarna voor ons zelf gezorgd.

71818. De **Voorzitter**: Wil dat zeggen, dat u uit dat kamp bent weggegaan*?

A. Ja, wij zijn weggegaan.

71819. De **Voorzitter**: Kon u er gemakkelijk wegkomen?

A. Ja. Het was daar een zeer ongeordende toestand.

71820. De **Voorzitter**: Waar hebt u toen onderdak gekregen?

A. Wij hebben in een achtsterangs havenhotelletje een kamertje voor de nacht kunnen krijgen. Overdag moesten wij dat afstaan. Wij hadden daar een twijfelaar met z'n tweeën. Dat kostte ons samen 8 francs per dag. Ieder 4 francs dus.

De **Voorzitter**: Dat was niet duur!

A. Doordat wij een zeer matig gebruik hebben gemaakt van onze middelen, konden wij daar enige tijd blijven.

71821. De **Voorzitter**: Wat hebt u in die tijd gedaan om aan het leven een zeker doel te geven?

A. Wij hebben naar contacten gezocht om weg te komen. Eerst zijn wij naar het consulaat gegaan om te vragen of men daar wegen wist om weg te komen. Dat was ons tweede contact met het consulaat. Wij kregen ten antwoord, dat zij daar definitief geen bemoeienis mee wilden hebben.

71822. De **Voorzitter**: Alleen wanneer u naar huis wilde?

A. Wanneer wij naar huis wilden gaan, konden zij daarvoor zorgen.

71823. De **Voorzitter**: Hoe zouden zij dat doen?

A. Met die Rode Kruis-bussen.

71824. De **Voorzitter**: Hebben zij u ook geld aangeboden, wanneer u naar huis ging?

A. Zij hebben later wel gedreigd op te houden met betalen, wanneer wij niet naar huis gingen. Wij hebben twee maanden op deze wijze geleefd. Ondertussen hebben wij vrij veel contact opgenomen. Wij hebben een hele reeks van verhalen over fantastische ontvluchttingspogingen geslikt. Aanvankelijk zijn wij daar ingetrapt.

71825. De **Voorzitter**: Ontvluchttingspogingen waarheen?

A. Over het algemeen ging het richting Gibraltar.

71826. De **Voorzitter**: Over zee?

A. Ja.

71827. De **Voorzitter**: Was dat een aanbod in de haven?

A. Een aanbod van een vissersboot, die zou zijn gekocht. Er koeren regelmatig nog schepen van Marseille overal heen, wat niet geallieerd was.

71828. De **Voorzitter**: Dus niet naar Gibraltar?

A. Neen, maar daar moesten zij toch door. Ongeveer 50 pct. van de schepen werd onderzocht. De vrachtschepen vrijwel allemaal. Deze plannen waren meest nogal fantastische verzinsels. Men werd op grootse wijze afgezet. Allerlei mensen verdienden er geld aan aor plannetjes te opperen, er geld voor te innen. enz. Wij hebben toen zelf een plan uitgewerkt, dat ons oorspronkelijk wel goed leek. Wij wilden ons laten demobiliseren als Franse soldaten.

71829. De **Voorzitter**: U bedoelt fictief?

A. Ontvluchte Franse gevangenen kwamen in vrij groot aantal in Marseille, waar een verzamelcentrum voor deze mensen was. Geen van allen bezaten zij papieren. Zij kwamen daar aan en moesten opgeven var! welk regiment zij waren en moesten bepaalde inlichtingen verschaffen, die heel gemakkelijk te verkrijgen waren bij een soldaat, die een borrel had gedronken. Wij vroegen, waar hij gevochten had en hoe zijn officieren heetten. Dat te weten was voldoende om zich te laten demobiliseren. Mij is dat vlot gelukt, want ik spreek zeer goed Frans. Mijn vriend is het echter niet gelukt. Hij is blond en een hoofd groter dan ik en spreekt slecht Frans. Zij hebben hem daar gewoon beleefd gezegd, dat zij er niet aan geloofden. Verder hebben zij hem ook niets gedaan. Het doel was als volgt. Een Frans soldaat had recht op vrij vervoer naar de plaats, waar hij was opgeroepen. Ik heb Beiroet als plaats van opkomst opgegeven. Vandaar uit was het zeer gemakkelijk om naar Palestina te vertrekken. Daar was vrijwel open verkeer, naar de inlichtingen, die wij in Marseille hebben gekregen. Op dat moment werd de aandrang van het Nederlandse consulaat, dat wij toch eindelijk eens terug zouden gaan, veel sterker. Mijn vriend, die zich alleen zag achterblijven, aangezien ik alleen bij die demobilisatie was aangenomen en hij niet en er al ettelijke plannen waren mislukt, heeft tenslotte het dreigement van: „Jullie krijgen geen geld meer, want jullie moeten naar Nederland" au sérieux genomen en hij is teruggegaan met een Rode Kruis-gelegenheid.

71830. De **Voorzitter**: U zegt, dat hij dat serieus heeft genomen. Had hij het ook kunnen nalaten?

A. Zij hebben toch altijd doorbetaald.

71831. De **Voorzitter**: Hebben zij gezegd: „Zouden jullie nu nie! naar huis gaan? Het is toch beter, want het geeft hier toch niets", of hebben ze gezegd: „Jullie moeten weggaan!"

A. Na het eerste contact hebben wij betrekkelijk weinig contact met het consulaat gezocht. Eens in de week kwamen wij er ons geld halen. Vlak vóórdat mijn vriend *Oberman* besloot terug te gaan, werden wij aangesproken door „de heer Koch", die ons zei: „Jullie hangen hier nu al twee maanden rond; het is onzin! Nu is er een konvooi naar Holland. Over twee weken gaan jullie mee en jullie krijgen geen cent meer!"

71832. De **Voorzitter**: Dat was dus zeer positief!

A. Zeer positief.

71833. De **Voorzitter**: Die mijnheer was dus beambte aan het consulaat in Marseille en hij was Nederlander?

A. Ja. Ik geloof, dat hij zich betitelde met vice-consul.

71834. De **Voorzitter**: Wanneer u dat niet zeker weet, schieten wij er niet zo erg veel mee op. U hebt dus aan die aandrang geen gehoor gegeven, maar de heer *Oberman* wel. U was dus alleen. Heelt die demobilisatie nog iets opgeleverd?

A. Neen. Ondertussen waren er twee maanden voorbijgegaan. Wij hadden contact gekregen inet Engelsen, die daar verbleven. Zij hebben zich oorspronkelijk zeer op de vlakte gehouden. Na het vertrek van de heer *Oberman* hebben zij mij gevraagd om bij hen te komen wonen.

71835. De **Voorzitter:** Waarom deden zij dat niet zolang *Oberman* er was?

A. Dat kan ik u niet zeggen. Zij zeiden tegen mij: „Je bent nu alleen; kom bij ons wonen.“ Vóór het vertrek van *Oberman* nog had het consulaat twee kortelings uit Nederland gearriveerde réfugiés naar mij gestuurd, die ook op het consulaat hadden gevraagd hoe zij naar Engeland zouden kunnen komen, en die twee mensen moesten aan de heer *van Eeghen* maar eens vragen hoe zij naar Engeland zouden kunnen komen, want hij wist er alles van! Daarna ben ik vrij regelmatig lastig gevallen door Nederlanders met de boodschap, dat men op het consulaat had gezegd, dat zij maar naar de heer *van Eeghen* moesten gaan. wanneer zij naar Engeland wilden, wat mijn veiligheid in Marseille nu niet bepaald ten goede kwam. Er werd veel te veel over gesproken.

71836. De **Voorzitter:** Wat is er met die mensen gebeurd?

A. De eerste twee heb ik nooit vertrouwd. Ik weet niet of dat goed of verkeerd was aangevoeld. In ieder geval zijn zij allebei verdwenen. De verhalen, die zij mij vertelden, klopten helemaal niet.

71837. De **Voorzitter:** En de andere mensen, die bij u zijn geweest?

A. Later zijn er nog twee bij mij geweest. Dat was een zeer merkwaardig geval. Een van hen was genaturaliseerd Nederlander, ex-Tsjech, die van beroep industrieel spion was en doodsangsten uitstond voor de Gestapo. Ik heb hem een plaats op een schip aangeboden, dat naar Turkije ging, en er bij gezegd, dat ik niet wist of hij er wel aan zou komen. Hij heeft dat niet geaccepteerd. Hij was met zijn vrouw en kort daarna hebben zij zelfmoord gepleegd.

71838. De **Voorzitter:** Waren dat Joden?

A. Ik vermoed van niet. Waarschijnlijk hadden zij wel reden om zeer bang te zijn voor de Gestapo.

Mijn plan om naar Beiroet te gaan, is niet doorgegaan, aangezien de Italiaanse Armistice-Commissie een oogje in het zeil hield op wie er gingen en op een gegeven moment tot de slotsom kwam, dat er tweemaal zoveel mensen waren teruggestuurd naar Libanon dan er ooit gemobiliseerd waren. Zij konden niet uitmaken, wie de goeden en wie de verkeerden waren, maar nu ging er dan niemand meer. Ondertussen stond ik op een wachtlijst voor verscheping. De Engelsen verzorgden een organisatie voor Engelse achtergeblevenen na Duinkerken, die in Frankrijk in vrij groten getale waren verspreid. Deze twee mensen vormden de Marseillaise afdeling om te pogen die mensen weg te krijgen. Zij hebben daar veel geprobeerd, maar weinig succes gehad. Zij hebben wel een tiental konvooien naar Spanje kunnen krijgen. De opzet was, te binnen een Engels consulaat te krijgen, dat ze binnenhiel tot dat de papieren er waren. Later heb ik in Engeland gehoord, dat Nederlanders ook onder dit zelfde mom naar Spanje zijn gekomen.

71839. De **Voorzitter:** Onder welk mom?

A. Onder het mom van Engelsman te zijn, waardoor zij de bescherming van het Engelse consulaat genoten. Ik zelf heb voor die Engelsen een tijdlang als gids gediend tot aan de Spaanse grens. Ik sprak beter Frans dan de Engelsen. Er gingen groepen van ongeveer 30, die wij tot aan de Spaanse grens brachten en een klein eindje er over, bij een plaatsje, dat, naar ik meen, Gerona heette, de kant van Barcelona op. Het lag nog vóór Barcelona. Met een speciale groententrein werden zij 's morgens in Barcelona gebracht.

71840. De **Voorzitter:** Waarom bent u niet in Spanje gebleven en verder gegaan?

A. Die Engelsen hadden mij nodig. Ik ging weer terug.

71841. De **Voorzitter:** U dacht, dat het beter was, dat u die Engelsen telkens overbracht dan zelf mee te gaan?

A. Ja. Ik dacht zo goed werk te kunnen doen. Mijn plan was wel, op een goede dag eens mee te gaan.

71842. De heer **Hoogcarspel:** Hadden die konvooien geen last van de Vichy-politie?

A. Neen, heel weinig. Later heb ik gehoord, dat treinbeambten enz. op vrij uitgebreide schaal werden „gestopt“.

71843. De **Voorzitter:** Door die Engelsen?

A. Ja. Het geld kwam via het Amerikaanse consulaat binnen. Die hele organisatie was veel groter dan ik toen heb gemeend.

De **Voorzitter:** Dit zijn eigenlijk allemaal dingen, die buiten de Nederlandse zaak om gaan.

A. Het gevolg is in ieder geval geweest, dat ik bij een van die konvooien ben gepakt. Het Engelse consulaat heeft mij vrijgekocht. Ik ben teruggegaan naar Frankrijk, omdat Spanje voor mij was gesloten. Het nut, dat ik in Marseille was, was afgelopen. Ik ben met een schip, dat naar Saigon ging, als verstekeling meegegaan, waarvoor door de mensen in de haven vrij veel geld werd gerekend.

71844. De **Voorzitter:** Om als verstekeling te worden aanvaard?

A. Ja, om als verstekeling aan boord te worden geleid. Tegelijkertijd werd er bericht aan Gibraltar gegeven, dat, wanneer zij ooit een schip onderzochten, dit schip zeker moest worden onderzocht en men moest mij er dan afhalen. Dat plan leek mij uitstekend. Het benodigde geld voor het aan boord brengen was 10000 francs. Daarvan heb ik zelf 300 francs bij elkaar kunnen brengen. Mevrouw *Visser*, de dochter van de ex-resident van de Hoge Raad, heeft mij 700 francs geleend en 9000 francs zijn mij geschonken door de heer *van den Bergh* uit Nice, op aanbeveling van mevrouw *Visser*. Die tocht is niet helemaal verlopen zoals wij hadden gedacht. Ten eerste was mij beloofd, dat er aan boord ook iemand op de hoogte zou zijn van mijn aanwezigheid en die mij eten zou geven, enz. Ik werd zeer goed aan boord geleid en in een kamertje, een berghokje, gebracht, waarvan de persoon, die mij aan boord bracht, de sleutel had, en die dat hokje achter mij op slot deed, maar daar hield het mee op.

71845. De **Voorzitter:** Kon u er ook weer uitkomen of niet?

A. Ik kon er niet alleen niet uitkomen. maar ik ontdekte, dat er bovendien nog 13 Polen en 4 Engelsen waren, die allemaal dachten, dat zij de enigen waren.

71846. De **Voorzitter:** Waar waren zij ondergebracht?

A. Allemaal in dat kleine hokje, met z'n achttienen. Die boten gingen niet rechtdoor, zij volgden de hele Spaanse Golf. Het was stormachtig. Het hokje diende als bergplaats voor het reserve eetgerei, aardewerk. Na 3½ dag hadden zij meer aardewerk nodig, wat ons geluk was.

71847. De **Voorzitter:** Werd het hokje toen opengemaakt?

A. Ja. Wij kwamen te voorschijn. Een en ander was de oorzaak van het feit, dat wij in handen van de politie in Oran kwamen. Dat was de eerste haven, die de Franse boot aandeed. In Oran heb ik een tijd gevangen gezeten. Ik heb gezocht naar een Nederlandse consul, die er echter niet bleek te zijn. Later heb ik gehoord, dat er wel een vice-consul is geweest, een Zweed, wiens Nederlandse consulaat was opgezegd, maar die nog wel voor verschillende andere landen werkte. Als zodanig heeft hij, naar mij is verteld, heel veel goed werk gedaan. Van Oran ben ik naar Algiers gegaan. Daar was wel een consul, de heer *Randshuijzen*. Tegen mij persoonlijk is hij altijd zeer voorkomend geweest. Ik ben een tijd in Tunis geweest en ik ben bijna twee jaar in Algiers geweest.

71848. De **Voorzitter:** Wat hebt u al die tijd gedaan?

A. Niets. Ik heb er alleen voor de Engelsen gewerkt. Ik kon er niet uit, dat heb ik wel gemerkt.

71849. De **Voorzitter:** Ik vind het eigenaardig, dat u bij uw lange verhalen over Marseille geen enkele keer de naam van de heer *van Lennep* hebt genoemd. Hoe komt dat?

A. Dat heb ik inderdaad vergeten. Ik heb de heer *van Lennep* daar ontmoet, ook de heer *van Karnebeek*. Voor zover ik weet, waren zij daar om een plan uit te werken voor een weg voor de Joodse réfugiés om hen via Spanje naar Indië te laten vertrekken.

71850. De **Voorzitter**: Zij waren er speciaal voor de mensen van uw slag! De heer *van Lennep* heeft alle lijsten voor de konvooien saniengesteld, die met behulp van de heer *Kolkman* over de grens zijn gegaan.

A. Mij is gezegd, dat het in de eerste plaats gold voor de Joodse réfugiés.

71851. De **Voorzitter**: Door wie is u dat gezegd?

A. Door de heer *van Lennep*. Ik heb hem ern tiental keren gesproken. Hij heeft ook over zijn plannen gesproken. Hij heeft gezegd, dat die zeer langzaam vorderden. Het was erg moeilijk. Hij is een ver familielid van mij. Ik heb weleens een toespeling gemaakt, dat ik nu niet bepaald zo bar goed bij kas was. Ik heb éénmaal 50 francs van hem gehad. Een tweede keer ben ik door hem uitgenodigd om een cocktail te komen drinken, een champagne-cocktail, en daarna nog een champagne-cocktail en daarna had hij een afspraak om te gaan eten. Van het geld voor die twee champagne-cocktails had ik zeker wel een week kunnen eten.

71852. De **Voorzitter**: Was de heer *van Karnebeek* daar ook bij?

A. Hij was er toen niet meer. Hij reisde nogal heen en weer,

71853. De **Voorzitter**: Het werk van de heer *van Lennep* is mischien ook wel de zorg voor de Joodse réfugiés geweest, maar toch vooral voor de Engelandvaarders. Hij heeft er enige honderden ge-expedieerd.

A. Dit is in November of December geweest. Hij begon dus net. Was het toen wel het plan om voor Engelandvaarders te werken?

De **Voorzitter**: Dat weet ik niet.

A. Er waren er nog praktisch geen. Het ging toen alleen om aantallen Joden. Misschien liepen er in die tijd een tiental Engelandvaarders rond.

71854. De **Voorzitter**: Heeft de heer *van Lennep* u nog gezegd, dat u naar Nederland terug moest gaan?

A. Neen. Alleen op het consulaat.

71855. De **Voorzitter**: De heer *van Lennep* werkte niet op het consulaat?

A. Voorzover ik heb begrepen, werkte hij los van het consulaat.

71856. De **Voorzitter**: Onder leiding van de heer *van Harinxma thoe Slooten*, die in Lissabon werkte?

A. Die naam is mij toen genoemd.

71857. De **Voorzitter**: U bent dus twee jaar in Algiers geweest? Wanneer was dat ongeveer?

A. Tot begin 1943.

71858. De **Voorzitter**: Bent u tenslotte toch in Engeland terechtgekomen?

A. Algiers is bezet einde 1942. Ik geloof, dat er in Noord-Afrika nog wel dingen zijn gebeurd, die u zullen interesseren. De heer *Randshuijzen* is begonnen mij geld uit te betalen. Algiers was iets goedkoper dan Marseille. Op financieel gebied heeft de heer *Randshuijzen* mij heel prettig behandeld. Ik ben met een andere Hollander naar Tunis gegaan, de heer *Adolf Lempert*, die nu in Engeland woont. Wij waren van plan om vandaar uit met een vissersboot naar Malta over te steken. Malta was Engels gebied. Vandaar uit zouden wij wel weer weggkomen. Bovendien was mij vanuit Marseille verzocht om te berichten welke mogelijkheden er voor de Engelsen bestonden om vanuit Noord-Afrika weg te komen. Ik had wat adressen en tevens was mij verzocht in Tunis contact op te nemen. Ik ging er dus met een tweeledig doel heen. Wij kwamen zonder geld te zitten, toen wij er een dag of acht waren. Wij zijn naar het consulaat gegaan, waar een honorair consul was. Dat was geen Nederlander. De heer *Lempert* is er de eerste maal heengegaan. Hij kwam zeer ontstemd terug. Die consul had gezegd, dat hij aan die rare zwervers niets kon doen. Zij moesten hun eigen weggetje

maar vinden en zo gauw mogelijk weggaan. De volgende dag ben ik er heen gegaan. Ik werd ontvangen door een Fransman, die mijn naam hoorde, nadat hij mij bijna de deur uitgezet had, maar toen vroeg hij of ik familie was van die en die mijnheer *van Eeghen*, waar hij zo prettig zaken mee deed. Ik antwoordde prompt van ja. ofschoon het niet waar was, waarna er onmiddellijk wel geld voor ons was. Wij hebben het geld aanvaard en verder hebben wij ons weinig aan deze persoon gelegen laten liggen.

71859. De **Voorzitter**: Hoe heette die Fransman?

A. Het kan *Duvivier* zijn geweest, maar dat weet ik niet meer precies. Het was een algemene naam. Hij was daar de officiële consul. U zult het dus gemakkelijk kunnen opzoeken. Na een maand of drie ben ik in Algiers teruggekomen.

71860. De **Voorzitter**: Malta was dus mislukt?

A. Ja. Ik heb toen getracht om via Casablanca weg te komen. De heer *Randshuijzen* heeft gezegd, dat ik mij moest wenden tot de heer *Cabos* in Casablanca, die mij heeft teruggeschreven, dat er voor mij niets aan te doen was. Bovendien twijfelde hij er aan, of ik mij wel op eerlijke wijze uitgaf voor *van Eeghen*, aangezien hij de beste herinneringen had aan „zijn” mijnheer *van Eeghen*, en ik in mijn brief tweemaal een *d* in plaats van een *t* had geschreven. Dat stond er in de brief van de consul.

71861. De **Voorzitter**: Was dat een Nederlander?

A. Ja. Die brief heb ik nog bewaard.

71852. De **Voorzitter**: Hoe bent u tenslotte in Londen terechtgekomen?

A. Na de bevrijding van Algiers in 1943.

71863. De **Voorzitter**: Bent u daar via Portugal aangeland?

A. Neen, dat was toen niet meer nodig. Over de heer *Randshuijzen* werd zeer verschillend geoordeeld. Wel is mij ter ore gekomen, dat hij vóór de oorlog „Volk en Vaderland” las. Eens in de week borrelde hij met de Italiaanse Armistice-Commissie.

71864. De **Voorzitter**: Las hij ook andere bladen dan „Volk en Vaderland”?

A. Waarschijnlijk wel. Ik heb hem eens over die Italiaanse Armistice-Commissie gevraagd. Hij zei: „Ja, de Duitsers zijn onze vijanden, maar met de Italianen hebben wij toch eigenlijk nooit gevochten.” Wanneer de heer *Randshuijzen* met vakantie ging, werd ik tijdelijk vice-consul.

71865. De **Voorzitter**: Wie?

A. Ik. Dan zat ik op het consulaat en ik had alle sleutels. Er was nog een ex-employé van de Chemins de Fer met een vadermoorder en een krulletterhandschrift. De winter van 1941 op 1942 ben ik ziek geweest.

71866. De **Voorzitter**: Hebt u weleens iets gemerkt van de heer *Testa*?

A. Neen.

71867. De **Voorzitter**: En van de heer *Helmus*?

A. Ook niet. Mag ik nog even doorpraten? Ondertussen kreeg ik geld uit Nederland en ik had dus geen consulaat meer nodig. Wat ik gedurende die tijd heb gekregen, heb ik afbetaald.

71868. De **Voorzitter**: Aan wie?

A. Aan Marseille. Algiers werd bevrijd en op alle consulaten hing de vlag uit, behalve bij het Nederlandse. Ik ging naar het consulaat om daar een opmerking over te maken. Ik trof daar alleen maar die Franse employé. Hij zei, dat hij orders had om maar niet de vlag uit te hangen, aangezien de consul het te gevaarlijk vond worden, en zijn vrouw was zo zenuwachtig in de stad. Zij zijn zijn daarom naar buiten gegaan.

71869. De **Voorzitter**: De consul was dus met zijn vrouw vertrokken?

A. Ja.

71870. De **Voorzitter**: Hebt u toen zelf de vlag uitgehangen?

A. Ja, dat heb ik zelf gedaan. Daarna wilden wij naar Engeland vertrekken.

71871. De **Voorzitter**: Wie is „wij“?

A. De Nederlanders, die daar waren; ongeveer een viertal. Ik ontmoette ze op het consulaat. De consul is de eerste week niet op het consulaat geweest. Wij hebben gevraagd of hij wilde komen om dit voor ons in orde te maken. Hij had zijn adres achtergelaten. Hij zat op het platteland. Ondertussen hadden wij van het Belgische consulaat gehoord, dat zij opdracht hadden gekregen om alle Belgen, die daar verbleven, naar Engeland te dirigeren.

71872. De **Voorzitter**: Was de heer *Randshuijzen* beroepsconsul?

A. Neen, die Belg wel. Toen de heer *Randshuijzen* kwam opdagen, heb ik hem gevraagd of wij ook naar Engeland konden, maar hij antwoordde, dat hij daar niets mee had te maken. Hij zou ze dan weg moeten laten gaan van waar zij rustig zaten, die Nederlanders, neen, daar voelde hij niet veel voor. Hiermee verlieten weken en tenslotte maanden. Persoonlijk heb ik het tenslotte in orde kunnen maken, dat wij met een Engels troepen-transportschip naar Engeland konden.

71873. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Dat was in Januari 1943. In 1942 is de bezetting van Noord-Afrika een feit geweest. Voordien werkte ik op de Engelse Admiraliteit en daardoor genoot ik alle mogelijke faciliteiten. Dezelfde faciliteiten heb ik aan andere Nederlanders kunnen bieden.

71874. De **Voorzitter**: U bent toen dus naar Engeland gevaren?

A. Ja. Daar hebben wij vernomen, dat de heer *Randshuijzen* een telegram moet hebben ontvangen, waarin hem de opdracht was verstrekt om ons naar Engeland te dirigeren.

71875. De **Voorzitter**: Heeft hij dat telegram ontvangen vóórdat u wegging?

A. Het was verzonden onmiddellijk na de bevrijding van Algiers.

71876. De **Voorzitter**: En hoelang bent u er daarna nog geweest?

A. 2½ maand.

71877. De **Voorzitter**: Heeft hij het telegram ook werkelijk ontvangen?

A. Dat kan ik u niet zeggen. De andere landen hebben het wél ontvangen. Bovendien — ik blijf zeggen, dat hij voor mij persoonlijk zeer voorkomend is geweest — had ik daar op een gegeven moment moeilijkheden met de Vichy-politie. Ik zou worden verbannen naar het zuiden. Ik heb de hulp van de consul ingeroepen, die zei, dat hij niets kon doen. Ik heb de hulp van het Amerikaanse consulaat ingeroepen, dat het voor mij in orde heeft gemaakt. Later heb ik uit de tweede hand vernomen van Franse kennissen van mij, dat hij zou hebben gezegd: „*Van Eeghen* kwam bij mij om te vragen of ik wilde zorgen, dat hij niet naar het Zuiden zou worden verbannen, maar daar kan ik niet aan beginnen, want hij werkt met de Engelsen samen en ik kan mijn vingers toch niet in het wespennest gaan steken!“ Hij had het er goed. Hij had een Franse vrouw.

71878. De **Voorzitter**: Was hij soms bang, dat de invasie mislukken zou en dat de Fransen terug zouden komen?

A. De invasie had toen nog niet plaats gehad. Het was vóór de invasie. Zijn vrouw was een felle Vichy-iste. Hij verdedigde Vichy tot en met.

71879. De **Voorzitter**: Ik denk, dat u over verschillende mensen niets meer hebt te vertellen?

A. Neen.

71880. De heer **van Dis**: Is de heer *Oberman* nog goed in Nederland aangekomen?

A. Ja.

71881. De heer **van Dis**: Leeft hij nog?

A. Ja. Hij is een tijd in Duitsland geweest tot aan het einde van de oorlog. Ik hoorde kort geleden, dat hij werr in Nederland zou zijn. Ik zoek zelf ook naar zijn adres en ik weet sinds een paar dagen pas hoe het te krijgen is. U kunt het krijgen van de heer *van Suchtelen*, directie-secretaris van ex-Aero Holland. Hij weet wat het adres van de heer G. G. *Oberman* is.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

J. J. VAN EEGHEN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

HOOGCARSPHEL.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 5 JANUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Hoogcarospel, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: l en m.

Verhoor van

JACOBUS MIDDENDORP,
oud 58 jaar, wonende te Den Helder,
directeur Zeevaartschool Den Helder.

Hij legt de eed af als getuige.

71882. De **Voorzitter**: Wij wilden graag met u spreken over de periode, die u hebt doorgebracht in Zweden in verband met de daar aanwezige Nederlandse vluchtelingen. Op zeker ogenblik hebt u de opdracht gekregen om daar ten aanzien van dit werk de heer de Jong te vervangen. Bevond u zich in Engeland, toen u die opdracht kreeg?

A. Ja.

71883. De **Voorzitter**: Wanneer bent u naar Engeland gegaan?

A. Tot het einde van de oorlog in Nederland ben ik hier gebleven. Wij zijn met het laatste scheepje Den Helder uitgegaan, op de 14de Mei 1940, na de capitulatie.

71884. De **Voorzitter**: Was dat een marinescheepje?

A. Neen, een burgersleepboot.

71885. De **Voorzitter**: U bent dus gedurende de gehele bezettingstijd in Engeland geweest?

A. Ja.

71886. De **Voorzitter**: Wat hebt u daar al die tijd gedaan?

A. Dinsdag 14 Mei ben ik uit Den Helder weggegaan, 's Woensdags kwam ik in Engeland aan en Donderdags heb ik mij in Londen gemeld. Ik kreeg eerst een paspoort, waarna ik dadelijk naar Marine ben gegaan en ik werd daar ogenblikkelijk aangenomen.

71887. De **Voorzitter**: Als wat?

A. Als luitenant-ter-zee 1ste klasse. Zaterdag was ik alweer aan het werk. Ik heb de adelborsten opgeleid in Falmouth. Ik ben daar met de nachttrein heengegaan. De adelborsten waren er juist aangekomen. Ze hadden bijna geen tijd om op adem te komen.

71888. De **Voorzitter**: Hoe lang hebt u dat gedaan?

A. Totdat ik naar Zweden ging. Wij hebben eerst de Nederlandse adelborsten gehad, vervolgens de reserve; daarna zijn wij begonnen met de examens voor de stuurlieden en machinisten ter koopvaardij. Toen is de Indische groep adelborsten gekomen. Toen die klaar waren, kreeg ik een telefoontje of ik naar Londen wilde komen, waar men mij vroeg, of ik naar Zweden wilde gaan. Het kon mij niet schelen waar ik heenging.

71889. De **Voorzitter**: Die opleidingsschool is steeds in Falmouth gebleven?

A. Ja, eigenlijk in Penrhyn, maar dat was er vlak bij.

71890. De **Voorzitter**: Einde 1943 bent u dus naar Zweden gestuurd?

A. Ja, op 7 of 8 December ben ik daar aangekomen.

71891. De **Voorzitter**: De heer de Jong had toen allang ontslag, maar oefende nog een beetje toezicht uit op wat er gebeurde.

A. Ik geloof, dat hij nog wel een beetje de leidende man was, want ik meen, dat ik het werk van hem heb overgenomen. Van de heer de Jong wist ik praktisch weinig af. Ik ben mij met hem gaan verstaan. Hij vond het, geloof ik, niet prettig, dat ik het overnam.

71892. De **Voorzitter**: Waarom? Hij heeft toch op eigen verzoek ontslag gekregen.

A. Daar weet ik helemaal niets van. Hij was een geweldig harde werker. Wanneer hij iets onderneemt, wil hij het waarschijnlijk ook doorzetten. Het zaakje was een beetje in de war en daarom ben ik er natuurlijk heengestuurd.

De **Voorzitter**: „In de war" is een uitdrukking, die men verschillend kan opvatten.

A. Laat ik het dan zo zeggen: de jongens waren buitengewoon ontevreden. Er was toen een rare stemming.

De **Voorzitter**: Dat is toch nog niet in de war.

A. Het zaakje was niet in de haak. Er was een zo grote ontevredenheid, dat men het wel nodig vond, dat er iemand anders kwam.

71893. De **Voorzitter**: Wanneer u dus spreekt van „in de war" of „niet in de haak", dan bedoelt u dus niet iets van financiële aard?

A. O neen, integendeel. Ik geloof, dat dat wel goed in orde was, behalve dan, dat de jongelui naar hun zin te weinig kregen.

De **Voorzitter**: Naar hun zin!

A. Ik zal het u precies vertellen. Toen ik er kwam, heb ik de uitgewekenen direct een contractje laten tekenen, waarbij zij zich bereid verklaarden, bij de eerste de beste gelegenheid, die zich voordeed, naar Engeland te gaan en te gaan dienen bij marine, landmacht, luchtmacht of bij de Nederlandse koopvaardij. Op grond van het feit, dat ze dat contract hadden getekend, heb ik hen over dezelfde kam geschoren als een matroos van de marine. Wat zo'n matroos in Engeland kreeg, kregen zij ook en niet slechter. Nu waren de omstandigheden in Zweden natuurlijk heel anders dan in Engeland of Nederland. Deze mannen, die zich dus bereid verklaarden naar de overkant te gaan om daar voor de goede zaak te gaan vechten, heb ik gewoon beschouwd zoals ik een matroos of soldaat beschouw en zij moesten dus behoorlijk te eten hebben, behoorlijk gekleed worden en een zakcentje hebben.

71894. De **Voorzitter**: Hoeveel was dat zakcentje?

A. Zij kregen geloof ik 10 kronen per week. Zij konden meer krijgen, wanneer zij gingen werken. De Zweedse Regering wilde, dat die jongelui allemaal een halfjaar in de Zweedse bossen gingen werken om hout te hakken. Houthakken is voor een sterke jongen helemaal niet onplezierig. Dat was zeer zeker een aardig werk. Maar iedereen is niet zo'n poteling, dat hij kubieke meters hout kan hakken. Wanneer het winter is en men staat tot zijn middel in de sneeuw, zodat men eerst een gat moet maken voordat men zijn boompje kan omhakken, is dat niet zo prettig; of wanneer men daar, zoals sommige jongens van ons, in die hutten logeerde, was het ook niet altijd even rooskleurig. Zij kwamen dan op een gegeven ogenblik

terug en gingen voor mijn deur staan en op mijn vraag, waarom zij nu al weer terug waren, lieten zij mij een potje met wandluizen zien. Over het algemeen was het echter-wel goed. De sterkere jongens konden het ook best doen.

71895. De **Voorzitter**: Werden er ook wel jongens naar de bossen gestuurd, die er niet sterk genoeg voor waren?

A. Zij moesten er allemaal heen. Iedereen was geen houthakker. De Zweedse jongelui gingen er zelf ook heen voordat zij in het leger gingen. Zij moesten dus maar door die zure appel heen bijten. Zij hoefden overigens geen krachtpatser te zijn om een boompje om te hakken. Het waren in ieder geval niet zulke koeken kereltjes. Het was natuurlijk vervelend, wanneer men daar zo'n mannetjesputter bij heeft, die 3 of 4 kubieke meter hakt, terwijl een zwak kereltje geen kans zag om het tot 1 kubieke meter te brengen. Ik heb gezegd, dat, wanneer zij niet aan de kost konden komen, dat nog het ergste niet was, want dan kregen zij van mij — van mijn bureau dan — wel iets; zij kregen dan een kroon of wat er bij, zodat zij niet voor niets werkten. Wanneer zij niet genoeg hakten, was hun kost hoger dan wat zij verdienden. Zij kregen dan helemaal geen zakgeld. Dat wilde ik natuurlijk niet. Ik heb altijd doorgezet. Waar de jongens ook werkten, of zij nu bij Philips of bij de Shell of als huisknecht of in een restaurant werkten, dat kwam er niet op aan, maar wanneer zij niet genoeg verdienden, kregen zij een toelage, totdat zij goed konden bestaan. Die enkelen, die wel genoeg verdienden, kregen niets. Misschien was dat wel onbillijk, maar het leven is vol onbillikheden.

71896. De **Voorzitter**: Werden degenen, die wel genoeg verdienden en dus niets extra kregen, daar niet nijdig over?

A. Neen, dat ging wel. Een enkele keer heb ik die jongens ook nog weleens een overjas gegeven.

71897. De **Voorzitter**: Waarom waren de jongelui in het begin zo ontevreden?

A. U bedoelt toen ik daar kwam?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Dat was eigenlijk een doodgewone zaak. De heer *de Jong* was consul-generaal en had weleens mensen aan zijn deur gekregen, wat echter een heel ander slag lieden was — vóór de oorlog — dan deze jongens. Zij zagen er misschien wel schunnig uit, maar er waren heel fijne kerels bij. De ene was beter ontwikkeld dan de andere. Het was echter niet het gewone slag, dat in vreedstijd bij een consul aan de deur komt op een schoen en een slof om een boterhammetje en een pakje.

71898. De **Voorzitter**: Waren dit over het algemeen wel flinke jongens?

A. Natuurlijk waren het flinke kerels.

71899. De **Voorzitter**: Waren er geen jongens bij, die in Nederland in een min of meer onaangename positie waren komen te verkeren, zodat zij wel weg moesten?

A. Er was een hele groep, die was weggelopen van de schepen. Dat waren meestal stuurmansleerlingen. Ik heb die jongens na hun bossentijd naar een cursus gestuurd; in Stockholm wilde men niet helpen. Daar waren zij nogal bang voor de Duitsers. In Gothenburg was het echter anders. Dat was geallieerd georiënteerd. Toen ik het daar vroeg, kreeg ik dadelijk hulp. Er werd toen een zogenaamde zeevaartschoolcursus geopend, wat niets anders was dan een cursus in seinen en opnemen. Zij kregen een paar lessen in Zweeds, Engels en zeevaarkunde. Die jongelui hadden zich dus allemaal vrijwillig gemeld. Het waren reuze flinke jongens. Ettelijken van hen zijn er bij de marine gekomen, ook bij de luchtmacht.

71900. De **Voorzitter**: Over het algemeen hebt u dus de indruk, dat deze mensen niet naar Zweden waren gekomen, omdat het hun daar gemakkelijker leek dan in Nederland te blijven?

A. O neen. Misschien waren er van dat soort wel bij. Wij hebben er ongeveer duizend gehad. Van die duizend hebben wij er 100 op de zwarte lijst moeten zetten op het laatst.

71901. De **Voorzitter**: Hebt u duizend van die mensen gehad?

A. Ja, ongeveer. Niet duizend tegelijk, want er gingen er steeds weg. Ik ben die getallen een beetje kwijt, maar toen ik er kwam, waren er tussen de 200 en 300. Regelmatig kwamen er meer bij en er ging weinig meer af, want ik kon ze niet spuien.

71902. De **Voorzitter**: U vertelde zoëven, dat er weer weggingen?

A. Ja, later wel; toen wij eenmaal met de Amerikanen een beetje goede vrienden waren, ging het heel snel. Ook vóór die tijd gingen zo nu en dan enkelen weg, maar de toevoer overtrof de afvoer verre.

71903. De **Voorzitter**: Gingen zij per vliegtuig weg?

A. Ja.

71904. De **Voorzitter**: Wilden zij ook allemaal graag weg?

A. Ja, graag, een enkeling uitgezonderd. Van de cursus van Gothenburg is er maar één geweest, die niet is gegaan.

71905. De **Voorzitter**: U hebt er ongeveer 100 op de zwarte lijst geplaatst. Wat wilt u daarmee zeggen?

A. Dat was een zaak, die eigenlijk over het Bureau Inlichtingen ging, die dat weer in Engeland rapporteerde. Ik heb die mensen gezegd: „Jullie moeten het zelf maar weten, ik beschouw je precies als deserteur. Ik stel mij voor, dat, wanneer de oorlog is afgelopen en jullie komen in Nederland, jullie tegen het muurtje worden gezet.”

71906. De **Voorzitter**: Dat zou waarschijnlijk wel niet zijn gebeurd!

A. Ja, maar dat was het zwartste, dat men die mensen kon voorhangen. Wanneer zij niet weg wilden, gebeurde dat in het algemeen, omdat zij daar al te lang zaten, intussen met de meisjes hadden aangepapt, daar een meisje hadden, enz. De longen van die cursus in Gothenburg, waarover ik zo juist sprak, kwam in Stockholm en wilde wel weg. Om de een of andere reden ging zijn vliegtuig niet. Dat duurde een paar dagen. Zijn meisje kwam toen ook naar Stockholm en hing aan hem en hij wilde niet meer weg. Later wilde hij wel weer weg, maar toen duurde het weer een paar dagen en is hij niet meer gegaan. Dat meisje bleef en ging niet bij hem vandaan. Een groot aantal van de Zweedse jongelui zat ook in het leger. Onze jongens waren erg in trek bij de Zweedse meisjes.

71907. De **Voorzitter**: Nu weet ik nog niet, waarom zij ontevreden waren, toen u kwam.

A. Ten eerste omdat zij te weinig geld kregen. Zij werden in te goedkope perisietjes gezet. Zij werden misschien weleens minder vriendelijk toegesproken. Wanneer ik iets weigerde, heb ik altijd gemotiveerd, waarom ik het weigerde. Ik ben ook dadelijk begonnen met ze niet aan te kleden met spullen uit uitdragerij, van die tweedehandse winkels.

71908. De **Voorzitter**: Gebeurde dat voordien dan wel?

A. Ja. Dat was werkelijk niet zó beroerd, dat moet u nu ook weer niet denken. Toch wilde ik het niet doen, want wij kleden een matroos ook van A tot Z uit, wanneer hij bij de marine komt, en dan wordt hij keurig netjes in de spullen gestoken. Ik kocht natuurlijk niet de duurste kleding voor die jongens, maar zij kregen meestal een pakje van 140 kronen en een overjas. In Zweden ziet ieder er keurig gekleed uit. Geen enkele Zweed ziet er slordig uit of loopt er smerig bij. Men ziet niemand op straat, die slecht gekleed is. Dan moet men ook die jongens er niet zo uit kunnen pikken en kunnen zeggen: Dat zullen wel van die armoedzaaiers zijn! Wanneer men een leger moet opbouwen, moet men dat niet doen van ontevreden mensen, maar van lieden, die tevreden zijn. Dit is een van de voornaamste dingen. Wij lieten ook dadelijk hun tanden en kiezen nakijken. Ik stuurde ze altijd direct naar de tandarts.

71909. De **Voorzitter**: Vonden zij dat goed?

A. Er waren er bij, die nog nooit naar een tandarts waren geweest. Dat kostte natuurlijk wel wat geld, maar anders kregen zij toch de moeilijkheden in Engeland, waar men niet dadelijk deze jongens kon gebruiken, omdat hun gebit niet in orde was.

71910. De **Voorzitter**: Kregen zij naar hun mening vóór uw tijd ook te weinig geld?

A. Ik weet niet precies wat zij kregen. In het algemeen hadden zij daar wel klachten over.

71911. De **Voorzitter**: Wie was uw chef in Stockholm?

A. De gezant, *van Rechteren Limpurg*, die er ook juist was gekomen.

71912. De **Voorzitter**: U hebt dus de heer *de Decker* niet meer gekend?

A. Neen. Ik heb hem, geloof ik, weleens gezien, maar ik heb nooit met hem te maken gehad.

71913. De **Voorzitter**: Stond u dus direct onder de gezant?

A. Ja.

71914. De **Voorzitter**: Had u weleens besprekingen met hem over het beleid, dat zou worden gevoerd?

A. Hij wist er alles precies van. Ik heb een poosje bij hem in huis gewoond. Wij konden het met elkaar wel goed vinden.

71915. De **Voorzitter**: Hoe kwam het, dat er door de heer *Wilbms* of door mevrouw *van Rijckevorsel* weleens mensen uit de bossen werden gehaald? Hebt u dat weleens meegemaakt?

A. Zeker. Eén van de jongens was bij de familie *van Rijckevorsel* in huis. Die jongen had, geloof ik, geen zin in het bossenwerk en wilde studeren en zo.....

71916. De **Voorzitter**: Wat was dat: en zo.....?

A. Dat vertelde hij ten minste, maar er is nooit veel van gekomen.

71917. De **Voorzitter**: Wat had de heer *van Rijckevorsel* er over t: zeggen, dat hij ze uit de bossen haalde en ze in huis nam?

A. Wanneer zij een huisbediende wilden hebben, mochten zij die van ons wel hebben. Daartegen was geen enkel bezwaar. Veel jongelui werkten hier en daar als huisknecht. Ik heb er ook wel een gehad, die een poosje bij de heer *van Rechteren* is geweest als bediende. Later heb ik die jongen op kantoor genomen. Hij was een matige kantoorman.

71918. De **Voorzitter**: Weet u, of de heer *de Jong* een kwestie heeft gehad op dit gebied?

A. De heer *de Jong* had hier, geloof ik, niets mee te maken.

71919. De **Voorzitter**: Neen, ik bedoel of het waar is, dat zij jongens uit de bossen haalden, zonder hem er in te kennen.

A. Dat weet ik niet. Ik weet niet of hij er met de heer *van Rijckevorsel* moeilijkheden over heeft gehad. In ieder geval met mij niet. Ik had wel direct moeilijkheden met de heer *de Jong*.

71920. De **Voorzitter**: Waarom had u moeilijkheden met hem?

A. Toen ik daar kwam, hadden wij nog kantoor in het gebouw van de heer *de Jong*. Wij hadden daar twee kleine kamertjes. Dat werd te klein. De heer *van Deventer* zat bij de gezant en mevrouw *van Deventer* zat bij de heer *de Jong*, bij ons dus. De heer *van Deventer* was van Financiën, ongeveer de betaalmester van het gezantschap. Zijn vrouw was erg flink, ook alleraardigst, geloof ik, en zat op het bureautje, waar ik kwam. Ze had nogal veel in de melk te brokkelen. Ik zag, dat zij iedere keer wegliep om de heer *de Jong* te gaan inlichten, en dan hoorde ik van de gezant, dat *de Jong* zich ergens over had uitgelaten.

71921. De **Voorzitter**: In de vorm van klachten over u?

A. Meer kritiek. Het was in de eerste paar dagen. Ik heb toen gezegd, dat dat gedonder uit moest zijn. 's Morgens kwam ik op dat bureautje en zei tegen mevrouw *van Deventer*: „U hebt dat zus en zo

gedaan, maar zo wil ik dat absoluut niet hebben. Dat moet u laten!" Ze werd kwaad en zei, dat ze dan wegging. Ik antwoordde: „Mevrouw *van Deventer*, dat is uitstekend!" En toen ging ze weg. Ze ging naar de heer *de Jong*, die haar vertelde, dat ze bij hem op het bureau kon komen. Hij was daar echter een beetje voorbarig in. Hij is later naar *van Rechteren* gegaan om te vertellen, dat hij mevrouw *van Deventer* op zijn bureau wilde hebben. De heer *van Rechteren* had daar geen bezwaar tegen, wanneer hij dat maar zelf betaalde! Zij is echter nooit bij hem gekomen. Zijn bedoeling was haar in 's Lands dienst te laten.

71922. De **Voorzitter**: Hij was toch geen beroepsconsul?

A. Neen, hij zal er wel een toelage voor hebben gekregen. Daar weet ik ook helemaal niets van. In ieder geval is zij er nooit gekomen. Zij is weer in de huishouding gegaan, in haar eigen huishouding dan. Ik was van de last af. Ik moest motiveren, waarom ik die mevrouw zo had aangeblaft. Ik heb toen gezegd, dat zij de dingen van het kantoor niet binnen het kantoor hield, en dat nog daargelaten, ik wilde ook niet iemand hebben, die bij mij aan het laadje zit en aan de andere kant de man bij het gezantschap. Ik wilde geen man en vrouw in 's Rijks dienst. Ik moest daar een uitgewekene voor hebben, een van onze eigen mensen. Het slot is geweest, dat ik er alleen maar uitgewekenen had.

71923. De **Voorzitter**: Hoeveel waren er dat?

A. Misschien een stuk of zes op mijn bureautje. Verder had ik nog een kapitein en een machinist van een schip. Zij waren ongeveer van mijn eigen leeftijd. Ik kon hen niet als bordenwasser of als bediende uitsturen of de bossen in laten gaan. Zij hadden bij mij op het bureau ook een of ander baantje. Zij hadden daar wel wat te doen, hoewel ik niet kan zeggen, dat het onmisbare lieden waren. Zij waren afkomstig van een Nederlands stoomschip, vergaan nabij Abö in Finland. (Rederij Vinke & Co.) Zij zijn slechts enkele maanden in Zweden gebleven.

De **Voorzitter**: Welk salaris betaalde u hun?

A. Zij kregen het gewone salaris, ongeveer 300 à 350 kronen in de maand. Later is dat ongeveer 500 kronen geworden, omdat het leven in Stockholm zo duur was. Dat kregen zij allemaal ongeveer. Alleen de hoofdman van het kantoor had 600 kronen.

71924. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gemerkt, wat de heer *de Jong* van die salarissen vond?

A. Hij zal ze wel te hoog hebben gevonden.

71925. De **Voorzitter**: Hebt u dat weleens gemerkt?

A. Hij heeft er tegen mij nooit iets over gezegd. Hij was altijd heel vriendelijk tegen mij, sinds dat geval met mevrouw *van Deventer*. Ik ben naar hem toegegaan, omdat hij had gevraagd of ik eens bij hem wilde komen. Hij begon toen over dat geval van mevrouw *van Deventer*. Ik heb gezegd: „Kijk eens, mijnheer *de Jong*, wij zijn nu één keer slaags geweest, maar u moet goed begrijpen, dit is maar een begin! Een volgende keer treed ik heel anders op. Dan kunt u wel lachen, als het weer gebeurt!" Sindsdien heb ik nooit meer een kind aan hem gehad. Tenslotte ging ik er ook niet voor mijn lol heen. Ik was dan ook niet van plan om van de heer *de Jong* dan ook maar het munste of geringste te nemen.

71926. De **Voorzitter**: Uw opdracht was dus, die mensen daar aan het werk te houden?

A. Mijn opdracht was goed voor de uitgewekenen te zorgen. Zó luidde de opdracht van Minister *van Boeyen*. De toestand grensde ongeveer aan revolutie en daarom vond Minister *van Boeyen* het nodig, dat ik er als een haas heen ging.

71927. De **Voorzitter**: Minister van *Boeyen* heeft u dus opdracht gegeven goed voor die mensen te zorgen?

A. Ik was uitgeleend door admiraal *Furstner* aan Minister *van Boeyen*.

71928. De **Voorzitter**: Ten einde die mensen naar Engeland te helpen?

A. Neen, ik moest goed voor hen zorgen, maar natuurlijk was hij er ook vóór, dat zij zo gauw mogelijk in Engeland kwamen, en admiraal *Furstner* was daar natuurlijk ook vóór, want in Engeland zaten wij te springen om mensen, want wij konden geen scheepje bemannen. In Zweden zaten ongeveer 300 zeelieden.

71929. De **Voorzitter**: Is het nogal snel gegaan, die mensen naar Engeland te brengen?

A. Het was ontzettend moeilijk. Toch heb ik ze allemaal overgekregen, maar niet vóórdat ik met de Amerikanen gorde maatjes was. Toen ik in December 1943 naar Zweden ging, was het nog vrij gevaarlijk, want de Duitsers zaten daar overal nog en hadden nog vliegtuigen en afweer en radar en de nodige mannetjes. Het was toen aus nog tamelijk gevaarlijk. De Engelsen kwamen naar Stockholm met een paar vliegtuigjes in de week. Meestal kon er dan nog een passagier bij. Ik ben b.v. ook met een Mosquito naar Zweden gekomen. In zo'n toestel werd de post verzonden, plus een passagier in het bommenrek, in het donker opgesloten. Ja, hij had wel een lampje! Maar dat mocht alleen maar buiten de gevaarlijke zone. Er gingen ook weleins Dakota's, waarmee dan 12 tot 20 passagiers mee konden. Dat waren bijna allemaal diplomaten of mensen, die daar werkten. Het was voor ons van groot belang, dat die jongelui naar Engeland kwamen, zodat wij weer een schip konden bemannen en wij weer met iets voor de dag konden komen. In Amerikaanse of Engelse ogen is 300 man equipage niets, daar spreken zij niet eens over en daar lachten zij om. Later, toen zij er 1000 konden overbrengen in totaal, vonden zij dat ook nog weinig. Voor ons was dat wel aardig, want wij konden er dan weer een schip bij hebben en op die manier weer actief meedoen. In die tussentijd waren wij al heel wat schepen kwijtgeraakt. De „Isaak Sweers" was weg, alles, wat naar Indië was gegaan, was voor ons ook weg. Het was dus een groot belang, wanneer wij weer actief mee zouden kunnen doen.

71930. De **Voorzitter**: Was het nogal gemakkelijk om goede maatjes met de Amerikanen te worden?

A. Iedere dag was mijn eerste tocht 's morgens naar het bureau van de Amerikanen. Ik maakte daar altijd een praatje. Op het laatst naren wij goede maatjes, Ik vroeg ze eens een keertje te eten, een lekker lunchje, een fijn dinertje, een gezellig borreltje. Op een gegeven moment zeiden zij dan tegen mij: „Hoeveel heb je er?" Ik zei, dat ik er ongeveer 75 klaar had staan. Zij zeiden, dat dat reuze jammer was, want wij hadden er 200 weg kunnen krijgen. Die 75 gingen dan ook meteen weg.

71931. De **Voorzitter**: Gingen zij dan met zulke grote vliegtuigen weg?

A. Zij streken neer met vliegtuigen, waar er wel 40 in konden. Zij kwamen niet met één vliegtuig, maar met een stuk of zes, soms ook wel acht, en drie keer in de week. (Liberators.)

71932. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Dat was toch wel einde 1944.

71933. De **Voorzitter**: U kon ze torn dus gemakkelijk wegkrijgen?

A. Ja.

71934. De **Voorzitter**: Zijn zij toen ook allemaal weggegaan?

A. Ja, 1 Maart 1945 ben ik weggegaan en toen waren al die ouderen en het grootste deel van de jongeren verdwenen.

71935. De **Voorzitter**: Wat waren dat voor Amerikanen? Van het gezantschap?

A. Zij behoorden er wel onder, maar het waren eigenlijk leger. mensen, met ern burgerpakje aan. Er stond een kolonel aan het hoofd. Zij hadden daar een tweeledig doel. In de eerste plaats ging het er om veel kogellagers over te krijgen en verder hielpen zij ons dan met een handjevol mensen, maar bovendien was het de bedoeling vanuit Zweden, Stockholm, een doorvoerstation te makrn op

Rusland. Daarvoor hebben zij daar een groot gebouw gekocht. Bij de Amerikanen gaat het allemaal grootscheeps. Dat geouuw werd ingericht als hun kantoor van de K.L.M., de Amerikaanse K.L.M. dan. De Engelsen hadden daar ook een bureau, een klein kantoor, maar die zijn toen ook dadelijk gaan uitbreiden, omdat zij concurrentie zagen aankomen. Ik zei tegen de Amerikanen, dat zij wel moeite zouden hebben met de Engelsen, wanneer zij zo'n groot kantoor wilden beginnen, omdat de Engelsen toch al aardig vaste voet daar hadden, maar zij antwoordden: „Ah, nothing can stop us!" Maar dat was ook zo, want het zijn doorzetters!

71936. De **Voorzitter**: Waren die Amerikanen er al in de tijd van de heer de Jong?

A. Neen. Er was wel ern Amerikaans gezantschap, maar deze Amerikanen zijn allemaal later gekomen dan ik.

71937. De **Voorzitter**: De mogelijkheid om door Amerikaanse hulp die jongens naar Engeland te krijgen, bestond in de tijd van de heer de Jong dus nog nie'?

A. Neen. Wij hebben er ook lang op moeten wachten. Dat was het ergste voor de uitgeweken jongelui. Dat nam de moed weg. Ik hield ze maar zoet. Ik kon er tenslotte ook niets aan doen. Sommigen wilden zelfs door Finland op skies naar Moermansk. Ik had echter weinig begrip van de daaraan verbonden moeilijkheden. Ik kon de mogelijkheid daarvan niet beoordelen, maar heb bij een paar Zweedse kennissen informaties ingewonnen. Zij zeiden mij, dat het onmogelijk was. Een ervaren Zweedse soldaat, die gehard is en in de sneeuw kan slapen in een slaapzak en op zijn kompas kan lopen, die niet alleen een beetje op die skies kan staan en toeren, maar die grote dagmarsen kan maken, zou dat wel lukken. Bovendien was er ook nog de kans om, wanneer zij tegen een Russische patrouille zouden optornen, die hen niet verstond, voor Duitsers te worden aangezien en meteen het kind van de rekening te worden. Sommigen zeurden net zo lang, totdat ik heb gezegd, dat ik hun zaakje wel zou financieren, maar binnen veertien dagen stonden zij weer voor mijn neus. Als zij er werkelijk voor stondec, ging het toch niet.

71938. De heer **Hoogcarspel**: Het is dus aan niemand gelukt?

A. Welneen! Het was nu net zo iets als wanneer wij aan de Elfstedentocht zouden gaan meedoen zonder training. Als ik het goed begrijp, was voor u het voornaamste om te weten over de kwestie-de Jong.

71939. De **Voorzitter**: Het was niet de bedoeling te vragen wat u wist over de heer de Jong. Wij wilden weten, wat uw eigen werk is geweest.

A. Dat weet u nu wel een beetje.

71940. De **Voorzitter**: Over de heer de Jong hebt u het een en ander verteld. Wij hebben een nader inzicht gekregen in de wijze, waarop het in de tijd van de heer de Jong een beetje spaak is gelopen.

A. De heer de Jong bekeek alles door de vredesbril. Hij was niet aan de overkant geweest en had geen idee van de toestand.

71941. De **Voorzitter**: Hij is wel in Engeland geweest!

A. Ja, in Londen, maar van dat hele gedoe wist hij niets af. Hij keek kolossaal op de dubbeltjes. Dat doe ik ook wel, maar toch niet zó. Mijn idee was, dat de jongens daar tevreden moesten zijn. Met mijn uitgaven ben ik ver beneden de raming van Minister van Boeyen gebleven, geloof ik.

71942. De **Voorzitter**: Geloof u dat alleen maar?

A. Ik weet het wel zeker. Bovendien, als er sommigen wat extra hebben gekregen, hebben zij altijd geweten, dat de Nederlandse Staat dat van hen terug kon vragen. Het was een lening. Zij hebben een contract getekend. Zij wisten dus allemaal, dat zij voorschot kregen.

71943. De **Voorzitter**: De bedoeling is dan toch geweest, dat men wat meer voor die mensen kon doen, dat zij geld kregen en dat het ook verantwoord was.

A. Ja. Minister van Boeyen heeft mij verteld, wat het in Portugal had gekost en wij zijn daar ver onder gebleven.

71944. De heer **Hoogcarspel**: Zijn de ontevredenheden daar ook mee opgehouden?

A. De gezant en ik zijn met de Kerstdagen naar Upsala gegaan, waar wij alle jongelui ook heen hebben laten komen. Wij hebben ze eerst aangekleed, een mooi pakje gegeven, schoenen; zij hebben een paar dagen in een hotel gelogeed en iedereen was tevreden en opgewekt. Wij hebben met elkaar een Kerst diner gehad. Het was geweldig gezellig. Wij hebben Kerstliederen gezongen. Wij kenden elkaar toen allemaal meteen.

71945. De heer **Hoogcarspel**: Waren dat allemaal zeelui?

A. Ja, toen waren het vrijwel allemaal zeelui.

71946. De **Voorzitter**: Het waren dus praktisch allemaal jongelui?

A. Ja praktisch wel. Op het allerlaatst begon het in Finland een beetje zo-zo te staan. Daar waren ook veel Nederlanders en op een gegeven moment kwam er een hele scheepslading Finse arbeiders. Dat was natuurlijk een heel ander soort mensen.

71947. De **Voorzitter**: Waren dat Nederlandse gedeporteerden?

A. Dat waren Nederlanders, die door de Duitsers daar aan het werk waren gezet. Zij waren niet gedeporteerd, zij waren er vrijwillig heengegaan. Verscheidenen hiervan zijn op de zwarte lijst gekomen. Zij zijn maar kort in Zweden gebleven.

71948. De **Voorzitter**: Zijn zij naar Nederland gestuurd?

A. Neen, ook naar Engeland.

71949. De **Voorzitter**: Wat was het resultaat van het plaatsen op de zwarte lijst?

A. Onze bedoeling was, dat zij daardoor niet zo gemakkelijk in Zweden zouden achterblijven. Deze kerels zouden, wanneer zij in Engeland waren geweest, ook wel goed zijn geweest. Net zoals zij goed voor de Duitsers hadden gewerkt, zouden zij het voor ons ook hebben gedaan. Een vent b.v. van de S.D. bevond zich onder die groep en de jongelui vertelden mij dat, ofschoon ik het al wist. Zij wilden hem een mes door zijn ribbekast steken, waarop ik de Zweden heb gewaarschuwd, die hem achter prikkeldraad hebben gezet. Dat was een flinke vent, dat kan ik u wel zeggen. Als vrijwilliger had hij voor de Duitsers gevochten en ik moet mij heel sterk bedriegen, als hij voor ons ook niet heel graag had willen vechten. Dat zei hij trouwens ook. Ik wilde natuurlijk niets

met die kerel te maken hebben en toen hij bij mij niets kon bereiken, is hij naar de Engelsen gegaan, die mij later opbelden en vroegen, wat ik eigenlijk tegen die kerel had. Ik vroeg hun, wat zij eigenlijk tegen een Engelsman hadden, die in het Duitse leger had gevochten. Daar hadden zij dan toch ook wel iets tegen.

71950. De **Voorzitter**: Hebt u weleens iets gemerkt van dr. *Kersten*?

A. Was hij ook in Zweden?

De **Voorzitter**: Ja, hij was lijfarts van *Himmler*.

A. Neen, daar heb ik nooit iets van gemerkt. Ik heb wèl gemerkt, dat onze jongens werden beïnvloed.

71951. De **Voorzitter**: Neen, daar gaat het hier niet over. Hebt u weleens iets gemerkt van de repatriëring, waarmee de heer *Willems* was belast?

A. Ik ken de heer *Willems* wel goed, maar ik heb mij nooit met zijn zaakjes bemoeid.

71952. De **Voorzitter**: Kent u ook de heer *Woensdregt*?

A. Ja, die ken ik wel. Vlak vóórdat ik wegging, heb ik gemerkt, dat hij zich met de repatriëring bemoeide. De heer *Woensdregt* kende ik al vanaf het begin, dat ik in Zweden was. Hij was bestuurslid van één van de twee Zweeds-Nederlandse verenigingen.

71953. De **Voorzitter**: Weet u van hun werkzaamheden niets af?

A. Neen, ik weet niet wat zij eigenlijk hebben gedaan. Ik wilde nog graag iets over de heer *de Jong* zeggen. De heer *de Jong* heeft voor deze zaak heel hard gewerkt, zodanig, dat hij er 'snachts niet meer van kon slapen. Hij had er natuurlijk een andere kijk op dan ik. Hij heeft er nooit aan gedacht, dat dit soldaten moesten worden.

De **Voorzitter**: Dat is dan wat wij u hadden te vragen. Ik dank u voor uw inlichtingen en ik sluit het verhoor.

J. MIDDENDORP.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

HOOGCARSPHEL.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 5 JANUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Hoogcarpsel, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

FLORIS WILLEM TELDERS,

oud 34 jaar, wonende te Enschede, secretaris ener directie.

71954. De **Voorzitter**: Bent u bereid hier als getuige mededelingen te doen?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Bent u bereid op de vragen, die wij u stellen zullen, te antwoorden voorzover u dat kunt?

A. Inderdaad.

De **Voorzitter**: Bent u bereid daarbij de volle waarheid en niets dan de waarheid te zeggen?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Bent u bereid, dat door een eed te bevestigen?

A. Bij voorkeur door een belofte.

De **Voorzitter**: Bent u Doopsgezind?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Volgens de Enquêtewet is hiervoor een hele procedure nodig. Daarvoor moeten verklaringen worden getekend. Wij zullen die papieren klaarmaken.

(Getuige tekent daarop een door de Voorzitter getekend proces-verbaal, waarin vermeld wordt, dat hij onoverkomelijke bezwaren heeft tegen het afleggen van de eed en derhalve legt hij de belofte af om de waarheid te zeggen.)

De **Voorzitter**: Wij willen graag met u spreken over uw ervaringen, in de eerste plaats in Zwitserland. Waar bevond u zich, toen Nederland in oorlog kwam?

A. In Nederland.

71955. De **Voorzitter**: Wanneer bent u hier weggegaan?

A. In Februari 1942.

71956. De **Voorzitter**: Waar bent u toen heengegaan?

A. Eerst naar het zuiden van Frankrijk.

71957. De **Voorzitter**: Met de bedoeling om naar Engeland te komen?

A. Om via Spanje naar Amerika of Engeland te gaan. De inlichtingen op dat moment luidden echter, dat de weg via Spanje zeer ongunstig was; naderhand is dat veel gemakkelijker geworden.

71958. De **Voorzitter**: Van wie kreeg u die inlichtingen?

A. Van anderen, voornamelijk Spanjaarden en Fransen, die getracht hadden over de Pyreneeën te komen.

71959. De **Voorzitter**: Waar bevond u zich, toen u dat vernam?

A. Ik was in Toulouse.

71960. De **Voorzitter**: Hebt u zich daar nog tot de Nederlandse consul gewend?

A. Ik kende de heer *Testers* zeer goed.

71961. De **Voorzitter**: Heeft hij u dat ook gezegd?

A. Hij ried mij af om naar Spanje te gaan op dat ogenblik.

71962. De **Voorzitter**: Tevoren en later ging dat wel beter?

A. Ja, toen ging dat veel beter.

71963. De **Voorzitter**: Tevoren legaal en later illegaal. U bent dus op een ongelukkig ogenblik gekomen,

A. Ja, ik heb het slecht getroffen.

71964. De **Voorzitter**: Bent u nog in Perpignan geweest?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter. Ik kende de heer *Kolkman* wel.

71965. De **Voorzitter**: Dus niet, doordat u zich tot hem hebt gewend?

A. Neen, ik heb hem naderhand ontmoet in het kamp in Compiègne in December 1943.

71966. De **Voorzitter**: Hebt u van de heer *Testers* medewerking gehad?

A. Zeer veel medewerking.

71967. De **Voorzitter**: Was men algemeen nogal over de heer *Testers* tevreden?

A. Buitengewoon.

71968. De **Voorzitter**: Waar hebt u onderdak gevonden in Toulouse?

A. In een soort interneringkamp bij Toulouse, Château Clairfont genaamd.

71969. De **Voorzitter**: Het was dus wel een kamp voor Nederlandse vluchtelingen?

A. Ja.

71970. De **Voorzitter**: Bedoelt u het kamp, dat kort daarna is opgeheven?

A. Dat kan ik u niet zeggen, want ik ben er niet lang geweest.

71971. De **Voorzitter**: Hoe was de toestand daar?

A. De toestand was nu niet direct glorieus te noemen. Het eten was er echter hebbelijk. Ik ben ergens ondergebracht bij een vliegveld, in een soort kleine herberg, waar wij vrijheid genoten, en dat was al een heel voornaam ding.

71972. De **Voorzitter**: U hebt dus niet in dat bepaalde kamp gewoond?

A. Neen, ik kwam daar wel geregeld.

71973. De **Voorzitter**: U kunt het dus niet beoordelen naar eigen ervaring?

A. Neen, alleen van verhalen van mijn vrienden, die daar verbleven.

71974. De **Voorzitter**: Er waren dus ook Engelandvaarders in dat kamp?

A. Ja.

71975. De **Voorzitter**: Hoe kwam het, dat u daar dan niet was?

A. Omdat het vol was.

71976. De **Voorzitter**: Wat hebt u gedaan, toen u uit Toulouse wegging?

A. Ik ben via Narbonne, Lyon naar Zwitserland gegaan.

71977. De **Voorzitter**: Hebt u zich wel eens te Marseille tot de heer van *Lennepe* gewend?

A. Inderdaad. Ik ben op 6 Maart 1942 tweemaal geweest in het gebouw, waar ik meende, dat te Marseille het Nederlandse consulaat was gevestigd. Ik sprak de heer van *Lennepe* slechts éénmaal, nadat ik intussen door iemand anders te woord ben gestaan.

71978. De **Voorzitter**: Wat heeft hij u verteld?

A. Ik ondervond daar niet de minste medewerking, noch enig begrip voor mijn doel en mijn plannen.

71979. De **Voorzitter**: Wat was de strekking van zijn antwoord op uw wens om weg te gaan?

A. Volkomen negatief. Hij was wel bereid om mij op een lijst te plaatsen van een groep personen, die in de toekomst misschien weleens weg zou kunnen gaan. Ik zou niet worden ingedeeld bij de eerste groep, omdat die reeds samengesteld was. Geen enkele toezegging kon mij worden gedaan omtrent het tijdstip en evenmin omtrent de mogelijkheid om weg te gaan.

71980. De **Voorzitter**: In welke periode was dit?

A. Dit is geweest in Maart 1942. Ik ben vanuit Nederland eerst naar Marseille gegaan, toen naar Toulouse, daarna naar Zwitserland.

71981. De **Voorzitter**: Welk tijdstip was dat ongeveer?

A. Dat is begin Maart 1942 geweest.

71982. De **Voorzitter**: Er zijn toen toch legale konvoien naar Spanje gegaan.

A. Voorzover ik weet, is er een konvoi weggegaan kort nadat ik mijn schreden vanuit Toulouse naar Zwitserland heb gericht. Daar kon ik niet bij ingedeeld worden, omdat het compleet was.

71983. De **Voorzitter**: Bij dat eerste konvoi kon u dus niet worden opgenomen?

A. Neen.

71984. De **Voorzitter**: Wat waren zijn verdere mededelingen?

A. Hij wilde mij graag op een lijst plaatsen voor een volgend konvoi, maar gezien de toestand op dat ogenblik in Marseille, waar veel razzia's werden gehouden, heb ik het raadzaam geacht om niet in Marseille te blijven. Ik had eerlijk gezegd niet veel hoop om langs deze weg daar weg te komen. Ik ben dus naar Toulouse gegaan.

71985. De **Voorzitter**: Wanneer u nu zegt, dat de heer van *Lennepe* alleen maar negatief tot u sprak, bedoelt u daarmee dan, dat hij zei, dat het deze keer niet kon en dat hij niet wist of het de volgende keer wel zou lukken en dat hij u op een lijst wilde zetten?

A. Dat was inderdaad de strekking van het gesprek.

71986. De **Voorzitter**: Dacht u, dat hij positiever had kunnen zijn?

A. Dat kan ik niet beoordelen.

71987. De **Voorzitter**: Dit was dus niet bepaald een verwijt aan de heer van *Lennepe*, maar het constateren van een onaangenaam feit?

A. Dat was het inderdaad.

71988. De heer **Hoogcarspel**: Heeft hij u niet aangeraden om naar Nederland terug te keren?

A. Neen.

71989. De **Voorzitter**: Bent u op het consulaat in Marseille geweest?

A. Ja.

71990. De **Voorzitter**: Daar was de heer van *der Waarden* consul.

A. Deze heb ik nooit ontmoet. Ik herinner mij alleen, dat ik een gesprek heb gehad met de heer van *Lennepe*.

De **Voorzitter**: U weet dus niets over het consiilaat?

A. Ik meende, dat dit op het consulaat was.

71991. De **Voorzitter**: Neen, de heer van *Lennepe* was niet op het consulaat. Hij was aangesteld door de Regeringscommissaris voor de Vluchtelingen. Diens vertegenwoordiger in Lissabon, de heer van *Harinxma thoe Slooten*, was zijn directe chef. In plaats van af te wachten of die razzia's u zouden treffen, bent u dus maar naar Toulouse gegaan?

A. Ja.

71992. De **Voorzitter**: Met welk doel?

A. Om te trachten van daaruit Amerika of Engeland te bereiken. Toen ik ook hier weinig kansen aanwezig achtte, besloot ik naar Zwitserland te gaan. Zwitserland was een neutraal land. Ik wist, dat er van daaruit meer werd gedaan dan vanuit Frankrijk.

71993. De **Voorzitter**: Hoe bent u aan een visum voor Zwitserland gekomen, of hebt u dat zonder visum gedaan?

A. Ik heb alles zonder officiële papieren gedaan, behalve mijn Nederlandse pas.

71994. De **Voorzitter**: Hebt u erg veel moeite gehad om over de grens te komen?

A. Wel een beetje, maar het is mij toch gelukt, want wij hadden al een zekere ervaring opgedaan in het overschrijden van grenzen.

71995. De **Voorzitter**: Heeft men niet geprobeerd u er weer uit te zetten?

A. Neen.

71996. De **Voorzitter**: Waar bent u in Zwitserland gekomen?

A. Niet ver van Genève.

71997. De **Voorzitter**: Hebt u zich daar tot het consulaat gewend?

A. Ik ben direct gevangengenomen, toen ik Zwitsers terrein betrad.

71998. De **Voorzitter**: Hebben ze u naar een Auffanglager gebracht?

A. Aanvankelijk ben ik in de gevangenis gestopt in Genève, omdat ik het ongeluk had om op Zaterdagmiddag aan te komen en de heren officieren niet aanwezig waren. Vroeger heb ik zelf ook jaren in Zwitserland gewoond, ik had daar wel relaties en kennissen en zoiets ben ik er Maandagochtend weer dadelijk uitgehaald.

71999. De **Voorzitter**: Hebben Zwitsers u geholpen er uit te komen?

A. Ik weet niet wie mij daarbij heeft geholpen. Ik ben vroeger in Zwitserland op school geweest. Ik weet niet of de Zwitserse autoriteiten zich in verbinding hebben gesteld met de school.

72000. De **Voorzitter**: Had u die school opgegeven?

A. Ja. Ik meen ook, dat de heer *Wertheim Salomonson* moeite voor mij heeft gedaan.

72001. De **Voorzitter**: In Genève?

A. Ja.

72002. De heer **van Dis**: Hoe wist hij, dat u in de gevangenis zat?
- A. Waarschijnlijk via het consulaat.
72003. De **Voorzitter**: Hebt u het consulaat vanuit de gevangenis kunnen bereiken?
- A. Neen, dat heb ik pas Maandag 23 Maart 1942 kunnen bereiken.
72004. De **Voorzitter**: Hoe hebt u dan de hulpactie in werking gesteld?
- A. Ik denk, dat de politie zich in verbinding heeft gesteld met het consulaat.
72005. De **Voorzitter**: U hebt dit dus dadelijk allemaal aan de politie gezegd?
- A. Ja.
72006. De **Voorzitter**: Wat hebt u gedaan, nadat u was losgelaten?
- A. Ik ben naar het consulaat gegaan.
72007. De **Voorzitter**: Door wie werd u daar ontvangen?
- A. Door de heer *van der Elst*.
72008. De **Voorzitter**: Hoe ontving hij u?
- A. Zeer welwillend.
72009. De **Voorzitter**: Was men algemeen nogal goed over hem te spreken?
- A. Ja zeker.
72010. De **Voorzitter**: Wij hebben een verhaal gehoord, dat de heer *van der Elst* een Nederlandse jongeman zeer onheus bejegende, ruzie met hem kreeg, bedreigd heeft hem aan de politie uit te leveren, aan die bedreiging uitvoering heeft gegeven; dat de politie hem overgeleverd heeft aan de Gestapo, waardoor deze man is doodgeschoten. Wat moet ik daarvan geloven?
- A. Ik voor mij persoonlijk zou het niet geloven. Zeer zeker niet.
72011. De **Voorzitter**: Ook niet, wanneer die jongeman zich zeer verkeerd tegenover de heer *van der Elst* zou hebben gedragen?
- A. Ik ben er van overtuigd, dat hij niet de figuur is, die dit zou kunnen doen.
72012. De **Voorzitter**: Wat heeft de heer *van der Elst* in Zwitserland voor u kunnen doen?
- A. Hij heeft mij enige materiële steun verleend in de vorm van kleding en schoenen en alles wat ik onderweg was kwijtgeraakt. Ik ben ondergebracht in de buurt van Genève in résidence forcée in Vézenaz.
72013. De **Voorzitter**: Was daar ook de heer *Gans* met zijn vrouw?
- A. Neen, die heb ik niet gekend.
72014. De **Voorzitter**: Hij is ook in Vézenaz geweest, maar dan waarschijnlijk niet in uw tijd. Hoelang bent u daar geweest?
- A. Van 27 Maart tot 20 April 1942.
72015. De **Voorzitter**: U hebt de heer *van der Elst* natuurlijk verteld, wat uw plannen waren. Wat heeft hij u daarop geantwoord?
- A. Hij heeft gezegd, dat er aan gewerkt zou worden.
72016. De **Voorzitter**: Men was toen bezig met het zoeken van een illegale weg door Frankrijk naar Spanje.
- A. Ja. Ik meen, dat ik nog niet lang in Vézenaz was, toen er iemand vertrok naar Engeland.
72017. De **Voorzitter**: Hebt u ook vernomen of hij is aangekomen?
- A. Dat kan ik u niet zeggen.
72018. De **Voorzitter**: Hebt u daar in die tijd nog meer Nederlanders gesproken, die een officiële positie hadden? Dr. *Visser 't Hooft*?
- A. Ja, ik ken dr. *Visser 't Hooft*.
72019. De **Voorzitter**: Bent u ook met zijn werk in aanraking gekomen?
- A. Neen.
72020. De **Voorzitter**: Wist u, dat hij ook met die weg naar Engeland te maken had?
- A. Ja.
72021. De **Voorzitter**: Wat had hij daarmee te maken?
- A. Ik wist, dat hij als lid van het Oecumenisch Congres zich verschillende malen naar Engeland heeft begeven en zich bezighield met het uitzenden van de jongelui naar Engeland.
72022. De **Voorzitter**: U hebt daar verder geen dingen meegeemaakt, die van belang zijn en die ons van dienst zouden kunnen zijn?
- A. Neen.
72023. De **Voorzitter**: Bent u nog in andere delen van Zwitserland geweest, of hebt u in Vézenaz gewacht tot het zover was?
- A. Ongeveer drie weken na mijn aankomst in Genève ben ik overgeplaatst naar Nyon in het kanton Vaud. Dat was 20 April. Dat was een zuivere résidence forcée. Ik woonde daar in een hotel. Vandaar uit ben ik 18 Augustus in een kamp in Cossonay geplaatst.
72024. De **Voorzitter**: Was dat een werkkamp?
- A. Ja.
72025. De **Voorzitter**: Een Zwitsers kamp?
- A. Het stond onder Zwitserse leiding en was bevolkt door Nederlanders.
72026. De **Voorzitter**: Was het daar nogal uit te houden?
- A. Het was uit te houden.
72027. De **Voorzitter**: Kreeg u genoeg te eten?
- A. In verhouding tot het zware werk, dat wij moesten doen, was het wel weinig. Men trachtte daarin langs andere wegen te voorzien.
72028. De **Voorzitter**: Wat waren die andere wegen?
- A. Wij gingen in een restaurant eten.
72029. De **Voorzitter**: U verdiende daar ook geld?
- A. Ja.
72030. De **Voorzitter**: Was dat zoveel, dat u daarvan Zaterdags en Zondags de bloemetjes buiten kon zetten?
- A. Ik meen, dat het 77 centimes per dag was. Daarbij kregen wij van de Nederlandse Regering nog een toelage van een bedrag, dat ik mij niet meer herinner. Wij konden daar wel van naar Lusanne tijdens de weekends.
72031. De **Voorzitter**: Deed u dat dan ook?
- A. Ja.
72032. De **Voorzitter**: Weet u, dat de Zwitsers zich er over hebben beklagd, dat de Nederlandse jongelui zulke grote bedragen in handen kregen?
- A. Dat is mij nooit ter ore gekomen. Het lijkt mij erg onwaarschijnlijk.
72033. De **Voorzitter**: Is het bedrag nadien wel verlaagd?
- A. Naderhand is er een andere regeling gekomen. Wij kregen toen eenmaal in de zes weken verlof en kregen van Bern een toelage, die, naar ik meen, even groot was als vroeger, maar dan over een periode van zes weken.
72034. De **Voorzitter**: Als ik het goed begrijp, kreeg u dus zes keer zoveel als het wekelijkse bedrag van vroeger, maar dan eens in de zes weken?
- A. Ja, en ik geloof twee of drie dagen verlof.

72035. De **Voorzitter**: U zegt, dat het u zo vreemd voorkomt, dat de Zwitserse Regering daarover zou hebben geklaagd, maar dat staat vast.

A. Dat kan ik niet beoordelen.

72036. De **Voorzitter**: Misschien bent u niet bij die boosdoeners geweest?

A. Misschien ook wel.

72037. De **Voorzitter**: Werden de jongelui in Cossonay goed behandeld?

A. Zeker.

72038. De **Voorzitter**: Kwam daar weleens iemand van het gezantschap?

A. Ja, de consul, die in La Tour de Peilz woonde, ten noorden van Montreux.

72039. De **Voorzitter**: Dat was de heer de Vos van Steenwijk, die geen consul was.

A. Deze heb ik nooit ontmoet.

72040. De **Voorzitter**: Wie was die consul?

A. De heer Schrikker. Ik meen, dat hij consul was geweest in Dusseldorf. Hij heeft zich inderdaad veel moeite voor ons gegeven.

72041. De **Voorzitter**: Bekleedde hij een officiële positie?

A. Dat weet ik niet.

72042. De **Voorzitter**: Kwam hij geregeld in dat kamp kijken?

A. Verschillende malen.

72043. De **Voorzitter**: Vroeg hij ook, of men bezwaren had?

A. Ik weet, dat er bezwaren bij hem konden worden ingediend.

72044. De **Voorzitter**: Had het enig gevolg, wanneer die bezwaren werden ingediend?

A. Ik heb nooit bezwaren ingediend en dat weet ik dus niet.

72045. De **Voorzitter**: U zou het van anderen gehoord kunnen hebben.

A. Ik meen van wel.

72046. De **Voorzitter**: Is de heer Kijzer weleens komen kijken?

A. Naar ik heb gehoord, wel, maar ik heb hem nooit gezien.

72047. De **Voorzitter**: Hebt u generaal van Tricht weleens ontmoet?

A. Ja.

72048. De **Voorzitter**: Hij bemoeide zich speciaal met degenen, die van plan waren naar Engeland te gaan, dus ook met u?

A. Ik was in zoverre bij anderen achtergesteld, omdat ik geen militair was.

72049. De **Voorzitter**: Hebt u geen overeenkomst getekend, dat u in militaire dienst zou treden?

A. Ik heb een dergelijke verklaring getekend.

72050. De **Voorzitter**: Tegenover generaal van Tricht?

A. Ik meen, dat een luitenant in het kamp ons zo'n verklaring liet tekenen. Deze verklaring kwam van het gezantschap.

72051. De **Voorzitter**: Had dat nog een speciaal gevolg?

A. Mag ik u even in het kort uiteenzetten, hoe deze zaak in elkaar zat?

Omdat ik in Nederland geen militair was geweest wegens broederdienst, heb ik zowel aan de heer van der Elst als aan de heer van

Tricht gevraagd om zelf mijn reis te mogen voorbereiden, desnoods ook zelf te bekostigen, omdat ik zag, dat ik bij het grote aantal militairen, dat aanwezig was, nooit aan de beurt zou komen. Ik heb hiervoor gewerkt en heb een Frans visum weten los te krijgen van Vichy. Daarna ben ik werkzaam geweest voor mijn Spaanse en Portugese visa.

72052. De **Voorzitter**: Allemaal op uw eigen houtje?

A. Ja.

72053. De **Voorzitter**: Hebt u daar geen Nederlandse gezant of consul bijgehaald?

A. Zij hebben mij daar wel mee geholpen. Het was altijd min of meer een speciaal geval, omdat ik geen militair was. Zelf ben ik naar de Spaanse consul gegaan, waarbij ik werd gesteund door de heer van der Elst, die mij een nieuwe pas gaf, voorzien van debarcatie-visa voor Curaçao, Suriname, Brazilië en Cuba.

Ik ben door een dokter van, naar ik meen, het Spaanse gezantschap gekeurd en ook door een Zwitserse dokter, die bij mij een hartkwaal hebben „geconstateerd", zodat ik dus volkomen ongeschikt was voor iedere militaire dienst, hetgeen een der condities bleek te zijn voor het verkrijgen van een transitvisum voor Spanje.

72054. De **Voorzitter**: Keurden die doktoren ook werkelijk?

A. Dat werd vrij vlug afgehandeld. Zodoende ben ik steeds voor mij zelf werkzaam geweest. Ik heb tickets genomen, tezamen met een vriend.

72055. De **Voorzitter**: Wie was dat?

A. De heer Kahn.

72056. De **Voorzitter**: Hij komt binnenkort ook hier. Hebt u dus de visa gekregen?

A. Ik heb plaatsen besteld op de clipper van Lissabon naar Amerika. In Augustus 1942 werd ik geïnterneerd in het kamp te Cossonay, waaruit ik op werkdagen niet weg kon. Ik heb daartegen geprotesteerd, aangezien de heren in Genève mij wél gelegenheid hadden gegeven om zelf mijn reis voor te bereiden. Nu werd ik in dat werkkamp gestopt.

72057. De **Voorzitter**: Toch niet door deze heren?

A. Die indruk hadden wij wel. Ik meen, dat één woord van die heren in Genève genoeg was om ons er uit halen. Ik heb verlof gevraagd om die papieren in orde te mogen maken. Dat verlof heb ik ook gekregen voor enkele dagen, meen ik, maar dat weet ik niet precies meer. Ik ben naar Bern gegaan en naar Genève om weer aan die papieren te werken om naar Spanje en Portugal te kunnen komen. Dat verlof bleek daarvoor veel te kort. Vele van die transacties waren van een nogal zwart karakter en daar was tijd voor nodig. Ik werd weer in dat kamp teruggestopt, want mijn verlofpas liep af. Na 11 November 1942 — de dag, waarop onbezet Frankrijk bezet werd — heb ik mij tot generaal van Tricht gewend en gezegd, dat ik van plan was Frankrijk illegaal door te gaan en zodoende Engeland of Amerika te bereiken. Ik had nog steeds de tickets voor de clipper.

72058. De **Voorzitter**: Waarom vermoedde u, dat u door Nederlandse stappen in dat kamp werd gestopt?

A. Er waren vele anderen, die er buiten bleven.

72059. De **Voorzitter**: Is dat de enige reden?

A. Anderen hadden studieverlof.

72060. De **Voorzitter**: Dat is een bewijs uit het omgerijmde.

A. Inderdaad.

72061. De **Voorzitter**: Kunt u geen positiever reden opgeven?

A. Ik geloof, dat degenen, die boven de leeftijdsgrens van naar ik meen 40 jaar waren, en degenen, die er financieel beter voorstonden en zich zelf konden bedruipen, alsmede een derde groep, die studieverlof kreeg, niet in het kamp behoeften te werken, en dan natuurlijk degenen, die er lichamelijk niet toe in staat waren. Ik behoorde bij geen enkele van deze vier groepen.

72062. De **Voorzitter**: Meent u, dat u bij een van die groepen had kunnen worden geplaatst?

A. Ik heb daarvoor aanvankelijk geen moeite gedaan, omdat ik nog altijd hoop had Engeland of Amerika te bereiken, wel naderhand.

72063. De **Voorzitter**: U hebt dus aan generaal *van Tricht* gezegd, dat u clandestien ging?

A. Ja, en dat werd mij verboden.

72064. De **Voorzitter**: Is daarbij de reden nog vermeld?

A. Ik heb gevraagd om welke reden dit werd geweigerd en uit welke hoofde de generaal tot mij sprak. Aangezien ik daar nooit als militair werd bekeken, alleen als burger, en generaal *van Tricht* militair was, vroeg ik hem uit hoofde waarvan hij mij een bevel gaf of mij eigenlijk iets verbood. Hij heeft geantwoord: Als militair. Vanaf dat ogenblik beschouwde ik mij als militair. Ik heb gehoor gegeven aan zijn weigering en ben niet gegaan, in de hoop naderhand nog te kunnen gaan. Zodoende ben ik weer in het kamp gekomen.

72065. De **Voorzitter**: Hoe kon generaal *van Tricht* u zeggen, dat hij u als militair beschouwde? Was dat op grond van de papieren, die u voor die luitenant in het kamp had getekend?

A. Waarschijnlijk, maar dat kan ik u niet zeker zeggen.

72066. De **Voorzitter**: Hebt u zich dus laten aanleunen, dat u als militair werd beschouwd?

A. Ik kon op dat ogenblik niet zonder enige steun weggaan, want om te beginnen had ik Frans geld nodig.

72067. De **Voorzitter**: Het was u op dat moment dus wel aangenaam om als militair te worden beschouwd?

A. Ja, op dat moment dacht ik: Er zitten nog andere militairen in Zwitserland en misschien kom ik dan ook nog eens ergens achteraan naar Engeland.

72068. De **Voorzitter**: Het was u dus niet onaangenaam, dat u als militair werd beschouwd?

A. Het maakte voor mij niets uit. Ik geloofde alleen, dat het gunstig was.

72069. De **Voorzitter**: Heeft het nog iets opgeleverd?

A. Niets.

72070. De **Voorzitter**: Bent u tenslotte toch clandestien gegaan?

A. Ik zal u in het kort de rest vertellen. Ik heb verschillende kampen meegemaakt, onder andere Arau en Montfaucon, in de Jura.

72071. De **Voorzitter**: Was dat op bevel van de Zwitsers?

A. Waarom die overplaatsing geregeld was, wist ik niet.

72072. De **Voorzitter**: Wie vertelde u, dat u van kamp ging veranderen?

A. Ik ineen de Zwitserse kampcommandant. Tot de capitulatie van Italië, 8 September 1943, ben ik in dat kamp in de Jura geweest en op de dag van die capitulatie is ongeveer de helft van de Nederlanders 's avonds clandestien uit het kamp vertrokken.

72073. De **Voorzitter**: Met hoeveel mensen was u?

A. Ik meen, dat er 39 mensen waren, en wij zijn met ongeveer 20 vertrokken. Mijn bedoeling was naar Italië te gaan om te trachten op een of andere wijze het geallieerde front te bereiken.

72074. De **Voorzitter**: U hoorde dus bij die groep van 20?

A. Ja. Die poging is echter niet gelukt, omdat ons bekend werd, dat de Italianen alles refoulerden, hierbij geholpen door de Zwitsers, zodat er niemand uit kon. Er is — ik weet niet waar —, alleen een groot aantal Italianen binnengekomen.

72075. De **Voorzitter**: Vluchtelingen?

A. Ja. Ik meen, dat het aan 3 Hollanders wel is gelukt door te dringen tot Italië. Ik heb toen gedurende ongeveer 3 weken zwart in Zwitserland gewoond, dat wil zeggen, zonder papieren.

72076. De **Voorzitter**: U hebt dus niet zelf geprobeerd over de Italiaanse grens te komen?

A. Ik meen, dat wij iemand hebben ontmoet, die daar ook met de kous op de kop van terug is gekomen. Ik kan u niet meer zeggen, wie dat was, Ik heb die drie weken op valse papieren in Zwitserland gewoond bij kennissen en bij familie en heb van het gezantschap eigenlijk het advies gekregen mij te melden bij de Zwitserse autoriteiten, omdat dezen wisten, dat ik in Zwitserland was, maar op illegale wijze. Ik ben dus naar Bern gegaan, heb mij gemeld bij generaal *van Tricht* en heb mijn diensten wederom aangeboden voor uitzending, hetzij in Europa of voor een ander karwei. De generaal was zeer vriendelijk en heeft gezegd, dat, wanneer hij iets bijzonders had, waarvoor hij mij kon gebruiken, hij mij daarvoor zou inzetten. Daarop heb ik mij moeten melden bij de Zwitserse politie-autoriteiten, die reeds op de hoogte waren van mijn aanwezigheid in Bern en van plan waren mij in een strafkamp te stoppen. Ik zou òf op hetzelfde moment worden gearresteerd òf ik mocht mij de volgende morgen om 11 uur melden, welk laatste ik heb gedaan. Ik ben 12 dagen in dat strafkamp geweest, toen ik plotseling een oproep kreeg om naar Genève te gaan, wat vrij vreemd was, aangezien er ongeveer 15 Nederlanders zaten, die allemaal uit dat kamp waren weggelopen, en slechts mijn vriend *Kahn* en ik werden losgelaten, met de boodschap naar generaal *van Tricht* te gaan. Wij zijn daar geweest en hebben daar de opdracht gekregen om een nieuwe weg te zoeken, aangezien de geallieerde weg van Zwitserland naar Spanje in handen van de Gestapo was. Wij moesten uitzoeken waar de lekken zaten. Ik moest mij daarvoor melden bij een Nederlander in Genève, de heer *van Niftrik*. Dat heb ik gedaan. Ik heb mijn opdracht gekregen, geld ontvangen, mijn instructies betreffende adressen en namen, enz. uit het hoofd geleerd. De volgende dag ben ik vertrokken, 's morgens in alle vroegte.

72077. De **Voorzitter**: Samen met de heer *Kahn* of alleen?

A. Samen met de heer *Kahn*, met behulp van de Zwitsers, en wij zijn direct op Frans gebied gearresteerd. De heer *Knhn* is teruggegaan.

72078. De **Voorzitter**: Hoe kwam het, dat u daar plotseling werd gearresteerd?

A. Door verraad.

72079. De **Voorzitter**: Van wie?

A. Dat weet ik niet.

72080. De **Voorzitter**: Niet doordat er stommiteiten van Nederlandse kant zijn begaan?

A. Waarschijnlijk wel.

72081. De **Voorzitter**: Men had er dus over gepraat, waarna iemand het heeft overgebriefd?

A. Dat denk ik.

72082. De **Voorzitter**: Is er aanleiding om te vermoeden, dat dit van Nederlandse kant is gebeurd? Kan het niet van Zwitserse kant zijn?

A. Ik ben in een reclame-auto van een Zwitserse firma 's morgens afgehaald in Genève en tot vlak bij de grens gebracht. Daar is ons precies de weg gewezen. In de Zwitserse prikkeldraadversperringen waren zelfs deuren aanwezig, waar men uit werd gelaten en op die manier in niemandsland kwam, waarna men op ongeveer 80 meter verder Duitse versperringen kreeg. Ik bevond mij nog in de Duitse versperringen, toen ik werd aangehouden. Mijn vriend *Kahn* was achter mij gebleven. Hij is teruggegaan.

72083. De **Voorzitter**: Is er op u geschoten?

A. Verderop werd geschoten, niet op ons. Het gebeurde allemaal zeer plotseling. Ik geloof, dat de Duitse post mijn vriend *Kahn* niet in de gaten had. Wij hadden samen afgesproken, dat, wanneer het de één niet zou lukken, de ander toch door zou gaan. Hij heeft het een paar kilometer verder geprobeerd en is daar

gepakt. De grens werd op dat ogenblik buitengewoon streng bewaakt. Een detail, dat misschien voor u een vingerwijzing kan zijn, is het volgende. Ik ben er nooit precies uitgekomen. Mij werd aanvankelijk gezegd, dat wij samen zouden gaan, maar wij zouden ook vier mensen meekrijgen, waarschijnlijk Canadezen, Engelsen of Amerikanen. Ik heb hierover mijn verwondering uitgesproken en het min of meer geweigerd, omdat onze taak in Frankrijk niet gemakkelijk was — ik spreek Frans als mijn moedertaal, mijn vriend *Kahn* spreekt goed Frans en kan voor een Fransman doorgaan —, maar ik wilde dit uiterst precaire werk niet doen met een stel Canadezen of Engelsen, die waarschijnlijk geen woord Frans spraken en er evenmin erg Frans zouden uitzien. De eerste vraag, die mij bij mijn arrestatie door de Gestapo werd gesteld, luidde: Waar zijn die vier anderen? Mij was op het laatste ogenblik door de heer *van Niftrik* te kennen gegeven, dat die vier mensen niet mee zouden gaan: de heer *Kahn* en ik zouden slechts samen gaan.

72084. De **Voorzitter**: Men zou dan zeggen, dat het verraad is geweest, maar waar is dat vandaan gekomen? Bent u toen naar Buchenwald gebracht?

A. Via vele omwegen, ja. Via verschillende gevangnissen en kampen.

72085. De **Voorzitter**: Hoelang bent u in Buchenwald geweest?

A. 15 maanden.

72086. De **Voorzitter**: Hebt u daar wel eens pakketten van dichtbij gezien?

A. Een enkel, vanuit Zwitserland en Holland.

72087. De **Voorzitter**: Waren die pakketten vanuit Zwitserland afkomstig van het Internationale Rode Kruis?

A. Ja.

72088. De **Voorzitter**: Was u daar als krijgsgevangene of civiel gevangene?

A. Politiek gevangene.

72089. De **Voorzitter**: Weet u, of die pakketten afkomstig waren van de actie van de heer *Flugi*?

A. Dat is mij niet bekend.

72090. De **Voorzitter**: Er was dus geen nadere herkomstaanduiding dan het Internationale Rode Kruis?

A. Ik meen, dat er Genève op stond.

72091. De **Voorzitter**: Zat er een reçu bij, dat moest worden getekend?

A. Dat weet ik niet zeker. Ik meen mij te herinneren van wel.

72092. De **Voorzitter**: De heer *Flugi* heeft heel veel pakketten gestuurd, waarin hij reçus heeft gedaan, waarvan er vele getekend teruggekomen zijn. Hij heeft ze hier laten zien. Ze waren getekend. Die pakketten werden gezonden aan de Nederlandse gevangenen. Ze mochten niet worden gestuurd uit naam van het Nederlandse Rode Kruis, want dat bestond volgens de Duitsers niet. Daarom geschiedde het via het Internationale Rode Kruis.

A. De eigenaardigheid is geweest, dat verschillende vrienden van mij, ook geïnterneerden, die in Zwitserland waren achtergebleven, er veel moeite voor hebben gedaan, dat mijn vriend *Kahn* en ik pakketten kregen. Ze hebben er, naar ik meen, ook voor betaald. De heer *Kahn* kreeg veel pakketten en ik heb er aanzienlijk minder gekregen.

72093. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Omdat ik weet, dat dezelfde vrienden van ons beiden er voor hadden gezorgd en hij meer pakketten kreeg dan ik.

72094. De **Voorzitter**: En deze kwamen van het Rode Kruis?

A. Ja. Van mijn pakketten zijn er vele verloren gegaan.

72095. De **Voorzitter**: Hebt u ook pakketten uit Nederland gehad?

A. Ja, enkele.

72096. De **Voorzitter**: Hoe wist men, dat u daar verbleef?

A. In het kamp in Compiègne heb ik een Rode Kruis-briefkaart geschreven naar Zwitserland. Van daaruit is naar Nederland bericht gegeven, dat ik daar zat.

72097. De **Voorzitter**: In Compiègne?

A. Neen, in Buchenwald. Ik meen, dat daar op stond iets van: „Toekomstige bestemming”, waarachter ik „Duitsland” heb ingevuld, want dat was het enige dat ik wist. Ik wist niet, dat ik naar Buchenwald zou worden gezonden.

72098. De **Voorzitter**: Hoe kwam men nu te weten, dat u in Buchenwald was?

A. Wij hebben mogen corresponderen vanuit Buchenwald, een bepaald aantal brieven. Ik denk, dat zij het daarvan wisten.

72099. De **Voorzitter**: Hebt u daar ook Nederlandse politieke gevangenen getroffen, die er vanuit Nederland waren gebracht?

A. Ja.

72100. De **Voorzitter**: Sprak u die mensen ook?

A. Praktisch allemaal.

72101. De **Voorzitter**: Kregen zij ook weleens pakketten?

A. Ja.

72102. De **Voorzitter**: Kwamen die allemaal uit Zwitserland?

A. En uit Nederland.

72103. De **Voorzitter**: Kregen de niet-Nederlanders meer pakketten dan u?

A. Dat is zeer verschillend.

72104. De **Voorzitter**: Wanneer ik vraag of zij meer pakketten kregen, kan dat ja of neen zijn.

A. Het kan ook zeer verschillend zijn, want de Russen b.v. kregen niets. De Fransen kregen heel veel.

72105. De **Voorzitter**: Hoe kwam dat zo?

A. De voorziening van de pakketten van Franse familieleden was ruim.

72106. De **Voorzitter**: Van welke tijd spreekt u nu?

A. 1944/1945.

72107. De **Voorzitter**: Frankrijk was toen dus bevrijd?

A. Ook vóór de bevrijding kregen de Fransen vrij veel pakketten.

72108. De **Voorzitter**: Ook meer van het Rode Kruis, of bedoelt u hier meer de persoonlijke pakketten?

A. Van het Franse Rode Kruis.

72109. De **Voorzitter**: Dat was wel erkend door de Duitsers. Kwamen er meer pakketten van het Franse dan van het Nederlandse Rode Kruis?

A. Ongetwijfeld.

72110. De **Voorzitter**: Hoe stond het met de Belgen?

A. Dezen werden ook vrij goed verzorgd.

72111. De **Voorzitter**: Ook beter dan voor Nederland?

A. Ja.

72113. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gehoord hoe dat kwam?

A. Ik had het idee, dat de Nederlandse organisatie niet deugde.

72113. De **Voorzitter**: Dit is een wat gemakkelijke conclusie!

A. Dat geef ik direct toe.

72114. De **Voorzitter**: Hebt u later nog weleens over dit vraagstuk nagedacht?

A. Ik heb er verder nooit meer over gedacht.

72115. De **Voorzitter**: Wanneer bent u uit dat kamp gekomen?

A. Met de bevrijding, op 11 April 1945.

72116. De **Voorzitter**: U bent waarschijnlijk door de Amerikanen bevrijd?

A. Ja, door het Amerikaanse leger.

72117. De **Voorzitter**: Wanneer bent u voor het eerst in aanraking gekomen met Nederlanders, repatriëringsofficieren of iets dergelijks?

A. Ik ben direct in dienst gegaan bij het Amerikaanse leger.

72118. De **Voorzitter**: Kon dat zo maar?

A. In mijn geval wel.

72119. De **Voorzitter**: Als militair of als tolk?

A. Ik werd „toegevoegd“. Ik had een officiersrang en werkte bij de intelligence, leidde verhoren en was tolk.

72120. De **Voorzitter**: U hebt dus niet dadelijk getracht naar Nederland te komen?

A. Neen.

72121. De **Voorzitter**: Hebt u gemerkt, dat het erg lang heeft geduurd, voordat de mensen uit het kamp met Nederlanders in aanraking kwamen?

A. Ik heb er achteraf wel van gehoord, maar ik zou u er niets van kunnen vertellen.

72122. De **Voorzitter**: U hebt zojuist verteld over generaal *van Tricht*, over de heer *Kijzer*.

A. De heer *Kijzer* heb ik nooit gezien.

72123. De **Voorzitter**: De gezant ook niet?

A. Ik heb de gezant eenmaal gezien en werd aan hem voorgesteld.

72124. De **Voorzitter**: Hebt u hem verder niet gesproken?

A. Neen.

72125. De **Voorzitter**: U hebt ons verteld, dat u van particulieren uit Nederland pakketten kreeg in Buchenwald. Ons wordt namelijk steeds voorgehouden, dat particulieren geen pakketten konden sturen,

maar dat zij die pakketten moesten brengen bij het Rode Kruis, dat de pakketten verstuurde.

A. Ik heb pakketten uit Nederland gekregen, die bepaald voor mij bestemd waren, gestuurd door familie en vrienden, maar niet via het Rode Kruis.

72126. De **Voorzitter**: Stond er ook geen Rode Kruis-stempel op of iets dergelijks?

A. Dit is mij nooit opgevallen.

72127. De **Voorzitter**: Weet u dat zeker?

A. Ja,

72128. De **Voorzitter**: Hebt u weleens van mevrouw *de Bussy* gehoord?

A. Neen.

72129. De heer **Hoogcarspel**: Heerste er onder de Nederlandse gevangenen in Buchenwald ontevredenheid over de voorziening van Rode Kruis-pakketten, in vergelijking met de hoeveelheid pakketten, die anderen kregen?

A. Er was zeker ontevredenheid, die voornamelijk tot uiting kwam door goed Hollands gekanker. Er zijn acties geweest om de pakketten onderling met elkaar te verdelen, wat ook hier en daar is gelukt.

72130. De **Voorzitter**: Door de Nederlanders onderling?

A. Ja. De meesten verdeelden hun pakketten al tussen goede vrienden. Op het laatst, kort vóór de bevrijding, zijn er grote zendingen van het Franse Rode Kruis geweest. Deze zendingen zijn over het gehele kamp verdeeld.

72131. De heer **Hoogcarspel**: Had men in dat kamp ook een vermoeden, waarom de Nederlanders slechter met pakketten werden verzorgd dan de gevangenen van andere nationaliteiten?

A. Hierop antwoordde ik u reeds, doch dit was een wat gemakkelijke conclusie. Ik kan u daar helaas niets meer over vertellen.

72132. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Flugi* weleens gesproken'?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

F. W. TELDERS.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

HOOGCARSPHEL.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 11 JANUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: f, l en m.

Verhoor van

LEENDERT ANTONIUS FLANTUA,

oud 39 jaar, wonende te 's-Gravenhage, assistent-directeur van de Stichting voor Maatschappelijk Werk in Zuid-Holland.

Hij legt de eed af als getuige.

72225. De **Voorzitter**: Wat ons het meest interesseert is hetgeen u hebt meegemaakt in Zweden, alsmede uw positie bij het Regerings-commissariaat voor de Repatriëring. Waar was u. toen Nederland in oorlog kwam?

A. In de Bilt, bij mijn ouders.

72227. De **Voorzitter**: U bent nadien naar Engeland vertrokken?

A. Op 29 December 1943 ben ik naar Engeland vertrokken.

72228. De **Voorzitter**: Hoe bent u daar gekomen?

A. Ik ben eerst vanuit Delfzijl, via Kopenhagen, naar Stockholm gegaan in een coaster. Ik ben aangekomen in Vastervik, een kleine vissersplaats ten zuiden van Stockholm.

72229. De **Voorzitter**: Wist men van uw komst?

A. Ja.

72230. De **Voorzitter**: Wie?

A. Het Bureau Inlichtingen, afdeling Stockholm.

72231. De **Voorzitter**: Dus de heer de Jong?

A. De heer de Jong was juist vervangen door de heer Lindenburg en deze wist van mijn komst.

72232. De **Voorzitter**: Hoe was hem dat gemeld?

A. Vanuit Londen. Vanuit Nederland was van bepaalde zijde naar Londen geseind, wanneer ik zou vertrekken. Men had mij gevraagd naar Londen te komen in verband met verschillende dingen. Men had Stockholm opdracht gegeven mij te ontvangen. Men wilde mij in Londen hebben om verschillende redenen. In de eerste plaats was vastgesteld, dat de oorzaak van verschillende arrestaties was te zoeken in de werkzaamheid van een zekere *Aben*, een scheepskapitein. Hij is enkele weken geleden veroordeeld. Hij werkte voor de Gestapo, maar deed zich tegenover de illegaliteit voor als een goed Nederlander. Hij had verschillende contacten. Hij was ook in contact gekomen met mij, maar door een bepaald onderzoek kwam vast te staan, dat hij niet te vertrouwen was en een handlanger van de Gestapo was. Ik heb aanvankelijk de opdracht gekregen hem te liquideren of te doen liquideren, maar dat vond ik een wat al te rigoureuze maatregel. M.i. zou deze man waarschijnlijk van meer waarde zijn bij zijn leven dan bij zijn dood.

72233. De heer **Stokvis**: Voor wie?

A. Dat komt straks. Ik zou het liever in chronologische volgorde vertellen. Deze man was uiteraard een bron van inlichtingen voor bepaalde instanties, als hij maar op de juiste plaats gebracht kon

worden. Die juiste plaats was m.i. Stockholm of Londen. Daar zou hij onderworpen kunnen worden aan bepaalde machinaties, die hem tot inlichtingenbron zouden kunnen verheffen. Hij heeft tot het laatste ogenblik gemeend, dat ik hem vertrouwde, en hij heeft zich ook bereid verklaard naar Engeland te gaan. Het ging toen nl. om een nieuwe organisatie, nadat het England-Spiel afgelopen was, de z.g. Paulani-organisatie. Het was de bedoeling berichten van Londen via Stockholm naar Nederland te brengen middels deze *Paulani* — dat was *Aben* — en omgekeerd zou de illegaliteit in Nederland de opdracht krijgen haar berichten via deze organisatie aan Londen door te geven.

72234. De **Voorzitter**: Ook via *Aben*?

A. Paulani zou de organisatie van *Aben* zijn.

72235. De **Voorzitter**: Wie had deze zaak opgezet?

A. Dit is een vreemde kwestie. Deze *Aben* werd niet alleen door bepaalde groepen in Nederland vertrouwd, maar tot zeer laat, zij het dan min of meer dubieus, geaccepteerd door de kringen in Londen en Stockholm.

72236. De **Voorzitter**: Nederlandse kringen?

A. Ja.

72237. De **Voorzitter**: Dus u hebt het initiatief genomen tot die uitwisseling van nieuws?

A. Ja. De noodzaak daarvan werd mij bewezen door de fotokopie van een brief, die getikt was in Londen en meegebracht was door *Aben* om te worden gebruikt als introductie bij de verschillende illegale groepen.

72238. De **Voorzitter**: Die brief moet hem toch in Stockholm zijn gegeven.

A. Die is hem overhandigd door de consul-generaal de Jong.

72239. De **Voorzitter**: Die vertrouwde hem dus toen ook nog.

A. Ja, totaal. Is het van belang, dat ik data noem?

De **Voorzitter**: Het is beter, dat wij hier niet te veel op doorgaan, want ten aanzien van deze kwestie zijn wij niet de juiste subcommissie van de Parlementaire Enquêtecommissie. Dit behoort tot de competentie van een andere subcommissie. Ik kan u hierover niet met de nodige kennis van zaken vragen stellen. Ik zal de voorzitter van die andere subcommissie zeggen, dat u over deze kwestie het een en ander kunt mededelen. Ik geloof, dat u nog niet bent gehoord?

A. Neen. Als u het van belang acht, dat dit gebeurt, leg ik mij daar gaarne bij neer.

De **Voorzitter**: Ik zal het aan die voorzitter vragen.

A. Ik van mijn kant hecht er niet zoveel belang meer aan.

De **Voorzitter**: Het is voor ons wel van belang.

A. Dat begrijp ik.

72240. De **Voorzitter**: Ik zal nagaan, of het van belang is, dat deze dingen nog nader worden belicht.

Uit wat u hebt medegedeeld, volgt nog niet onmiddellijk, waarom men u in Londen wilde hebben. Daar volgt eerder uit, dat u er gaarne heen wilde.

A. In de eerste plaats volgt daaruit, dat er een organisatie moest worden uitgeschakeld. Dat was de wil van Nederlandse zijde.

72241. De **Voorzitter**: Waarvan u een deel was.

A. Inderdaad. Het tweede was, dat Londen gaarne de oorzaak van verschillende arrestaties wilde weten. Ook was men reeds geruime tijd via verschillende contacten van dr. Offerhaus op de hoogte van de plannen, die hier gemaakt waren in verband met de repatriëring. In de derde plaats moest rapport worden uitgebracht over de verschillende sociale toestanden, die hier langzamerhand gedurende de bezetting waren ontstaan.

72242. De **Voorzitter**: Als u spreekt van dr. Offerhaus, bedoelt u dan dr. Offerhaus van het Rode Kruis?

A. Ja.

72243. De **Voorzitter**: Dus u wilt zeggen, dat het Rode Kruis plannen had opgesteld voor de repatriëring?

A. Ja. Ik heb dat rapport. Ik weet niet, of u het kent.

72244. De **Voorzitter**: Ons is bekend, dat er een rapport was en dat het door het Rode Kruis is opgesteld. Wij hebben verder de mededeling ontvangen, dat het naar Londen is gestuurd.

A. Inderdaad.

72245. De **Voorzitter**: Is dat door uw bemiddeling geschied?

A. Het is als volgt gegaan. Men heeft mij gevraagd aan de samenvatting van dat rapport mede te werken, maar het rapport, in de vorm, zoals het hier ligt, is later door een ander gebracht. Ik weet niet, wie dat is geweest.

72246. De **Voorzitter**: Weet u wel, aan wie het is gebracht?

A. Ja, dat is het eigenaardige. Misschien kan het nu gezegd worden.

De **Voorzitter**: Dat hoort hier namelijk wel thuis.

A. Dat rapport was bedoeld voor de Minister van Sociale Zaken, omdat men meende, dat repatriëring van nature daar thuishoorde, maar door verschillende maatregelen, die men nam ten aanzien van de mensen, die in Engeland aankwamen, kon men de papieren pas overhandigen, wanneer men ze na het verlaten van de Patriotic School weir terugontvangen had. Bij het binnenkomen van Engeland moest men alle papieren, die men bij zich had, afgeven aan de Engelse autoriteiten en deze papieren zijn tenslotte terechtgekomen bij het B.I. Zij zijn nooit in handen gesteld van de Minister van Sociale Zaken, omdat de persoon, die ze brengen moest, de papieren niet heeft terugontvangen.

72247. De **Voorzitter**: Kunt u mij vertellen wie de papieren naar Engeland heeft gebracht?

A. Neen, dat weet ik niet.

72248. De **Voorzitter**: Weet u aan wie de papieren overhandigd zijn bij het Bureau Inlichtingen?

A. De naam van de persoon weet ik niet.

72249. De **Voorzitter**: Wie had toen de leiding van het bureau?

A. Kolonel *Somer*.

72250. De **Voorzitter**: Weet u ook, waarom die papieren niet bij de Minister van Sociale Zaken zijn gekomen?

A. Ik kan hoogstens een vermoeden uitspreken. Weten kan ik het niet.

72251. De **Voorzitter**: Wilt u ons dat vermoeden mededelen?

A. Bij mijn aankomst in Engeland vond ik daar, toen men mij vroeg mij ter beschikking te stellen van een repatriëringdienst, nogal een grote verscheidenheid van dit soort van diensten. Bij het Militair Gezag was men bezig een dergelijke dienst op te zetten onder leiding

van dr. de Boer; Sociale Zaken had daarvoor een Regeringscommissariaat en kolonel Kist van de grensbewaking had ook een plan van repatriëring. Dat was in begin Februari 1944. Dit maakte op mij, die fris en vrolijk in Engeland aankwam, een chaotische indruk, te meer toen ik met al die lieden verschillende gesprekken had gehad, waaruit bleek, dat men het met elkaar niet eens was over de meest principiële grondslagen. En daarbij kwamen dan nog de competentiekwesties.

72252. De **Voorzitter**: Kan men dan principiële grondslagen hebben voor de repatriëring? Het is toch zuiver praktisch werk.

A. Dat geloof ik niet helemaal, want als ik dit rapport bezie, dan is de voornaamste kwestie, die daarin behandeld wordt, de vraag: wat repatriëring moest zijn. Het is natuurlijk een technische kwestie, maar het vervoer kon dan pas plaats hebben, wanneer dit geen schade zou doen aan de Nederlandse volksgezondheid. Dat vind ik een sterk principiële kant.

De **Voorzitter**: U zou zeggen, welke redenen er vermoedelijk waren.

A. Die verhouding vond ik, toen ik daar aankwam, en die is gehandhaafd tot aan het bittere eind. Militair Gezag had natuurlijk qua militaire instelling min of meer grotere voorrechten dan een Departement als dat van Sociale Zaken, dat uit principe civiel was gebleven, ook in zijn instelling betreffende de repatriëring. Dit rapport, komende in handen van beide instanties, zou zeker weer een bepaalde strijd hebben ontketend en in handen van één zou het de partij, waarbij het terecht kwam, naar mijn gevoel een versterkte positie geven.

72253. De **Voorzitter**: Was dat rapport zo goed opgesteld, dat het een grondslag kon bieden voor de repatriëring?

A. Misschien wel, misschien niet. Deze vraag kan ook gesteld worden ten opzichte van elk rapport, dat in Engeland is opgesteld.

72254. De **Voorzitter**: Zeker, maar werden al die rapporten niet doorkruist en verloren zij niet min of meer hun waarde door de wensen van S.H.A.E.F.?

A. Inderdaad, maar het gaat hier nog over het stadium van voorbereiding. Men wist in bezet Nederland niet van het bestaan van S.H.A.E.F., hoogstens wist men, dat er een militaire staf was, en men had anderzijds de plicht om, gezien het gevaar van de terugkomst van de gedeporteerden en hetgeen daarmede samenhang, plannen op te stellen om daarin zoveel mogelijk te voorzien. Dit is niet anders geweest dan een werkzaamheid, welke lag in de lijn van de verantwoordelijkheid ten opzichte van de gedeporteerden enerzijds en de Nederlandse gemeenschap anderzijds.

72255. De **Voorzitter**: Wie hebben dat rapport opgesteld?

A. Er hebben verschillende mensen aan medegewerkt. Ik heb zelfs gehoord, dat ook de Commissaris der Koningin in de provincie Zuidholland daaraan debet is geweest.

72256. De **Voorzitter**: U bedoelt de tegenwoordige Commissaris der Koningin in Zuidholland, de heer *Kesper*?

A. Ja.

72257. De **Voorzitter**: Dat rapport is dus niet verder aan het licht gekomen, doordat kolonel *Somer* het vastgehouden heeft?

A. En het doorgegeven heeft aan Militair Gezag. Ik heb dit rapport gelicht — ik hoop, dat het geen misdaad is — uit het dossier van Militair Gezag.

72258. De **Voorzitter**: Hoe kon u daaraan komen?

A. Dat ben ik eigenlijk vergeten. Voor mij persoonlijk heeft het alleen een meer illustratieve waarde, maar als het voor u van grotere betekenis is, wil ik het u gaarne geven.

72259. De **Voorzitter**: Wij willen het gaarne hebben. U krijgt het terug. Wij hebben ons altijd afgevraagd: waar is toch het rapport van het Rode Kruis gebleven?

A. Te eniger tijd moest het natuurlijk te voorschijn komen, omdat in Nederland bekend was, dat het bestond.

72260. De **Voorzitter**: Dat wisten wij ook. Wij hebben herhaaldelijk gevraagd: waar is het gebleven? Niemand wist het. Nu weten wij het. U meent dus, dat kolonel *Somer* het rapport heeft gegeven aan Militair Gezag?

A. Ja, dat staat voor mij vast. In de eerste plaats staat er een stempel op van het Bureau Inlichtingen — een rood stempel — en in de tweede plaats een ontvangstbewijs — een groen papiertje — van Militair Gezag.

72261. De **Voorzitter**: Wij zijn hiertoe gekomen door mijn vraag: Waarom wilde men u gaarne in Engeland hebben? U hebt daarop geantwoord en dat antwoord is wat uitgedijd door uw laatste mededeling. U was dus, gehoor gevende aan die wens om naar Engeland te komen, op weg gegaan en aangeland in Zweden. U zette voet aan wal en wat zeiden de Zweden toen?

A. Die vonden het blijkbaar niet leuk. Nu is dit wat vreemd verlopen. Wij waren eerst in Malmö aangekomen, maar pogingen om daar aan land te komen, konden niet worden gedaan. Wij werden omringd door militaire vaartuigen. Het was niet mogelijk van boord te komen. De straf op het hebben van een verstekeling was, dat de schuit 3 mijl buiten de kust werd gesleept en nergens mocht binnenkomen.

72262. De **Voorzitter**: Was u een verstekeling?

A. Inderdaad.

72263. De **Voorzitter**: U stond dus niet op de monsterrol?

A. Neen. Toen zijn wij doorgevaren naar Vastervik, waar wij een houtlading zouden innemen.

72264. De **Voorzitter**: Waar ligt dat ongeveer?

A. Tussen de zuidpunt en Stockholm, ongeveer in het midden. Het is een klein vissers- en handelsplaatsje.

Het is mij gelukt daar van boord te komen. De enige wacht, die daar was, was een dikke politie-agent, die heen en weer liep. Er was een sterke lantaren boven het schip aangebracht en de kade, waaraan wij lagen, was omgeven door een een drietal meters hoge schutting. Het was dus bijna onmogelijk daar weg te komen. Wij hadden echter een handige scheepsjongen; die ging een emmer water halen, maar kon natuurlijk de kraan niet vinden. Toen is die agent met hem meegelopen. Op dat ogenblik kon ik op de wal springen. Toen ben ik weer teruggesprongen op de baddings, die langs de wal liepen, en ben ik op handen en voeten onder die schutting doorgeslopen. Ik moest clandestien in het land komen. Ik heb onder een andere naam in een hotel gelogeed. Men wachtte mij in Vastervik op. De heer *Linden* had zich onder zijn eigen naam laten inschrijven met als vermelding van zijn beroep gezantschapsattaché, wat hij in feite was, en de tweede, de scheepskapitein *Schuur*, die zijn rechterhand was, had zich laten inschrijven als consulaire ambtenaar van Nederland. In die kleine plaats was het dus onmiddellijk bekend, dat er een Nederlands schip zou komen. Er waren twee Nederlandse ambtenaren, dus er zou wel wat „los" zijn. Maar het is toch goed gegaan. Met kapitein *Schuur* ben ik naar Stockholm gegaan en daar ben ik allervriendelijkst ontvangen.

72265. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Door iedereen. Dat is ook te verklaren, omdat er te eniger tijd een schuldvraag moest worden gesteld over het verloop van deze kwestie *Aben*.

72266. De **Voorzitter**: Heeft de Zweedse politie zich niets aan u gelegen laten liggen?

A. De consul-generaal heeft mij een pas verstrekt. Dat was de pas van een zekere heer *Roos*, die was overleden, althans weg was. Die pas was zo beschadigd, dat de foto van deze man niet herkenbaar was. Toen heb ik een nieuw paspoort onder zijn naam aangevraagd met mijn eigen foto er op. Ik kreeg toen een paspoort onder de naam van dr. C. *Roos* met mijn eigen foto er op. Ik had alleen de verplichting om mij dagelijks vóór 10 uur op het politiebureau te melden. Dat moest ik doen gedurende veertien dagen, maar zo lang ben ik er niet geweest. Dat was de enige maatregel van de Zweedse politie te mijnen opzichte. Ik kon een gewoon paspoort overleggen, dat gelegaliseerd was door de Zweedse Regering. Vandaar dat ik een grote mate van vrijheid heb behouden, behalve dat ik mij vóór 10 uur op het politiebureau moest melden.

72267. De **Voorzitter**: Had de heer *Roos* dat ook moeten doen?

A. Ik heb niet geïnformeerd, wat dat voor man geweest was.

72268. De **Voorzitter**: Moest iedere Nederlander dat doen?

A. Ja, de eerste veertien dagen, dat men in Zweden was.

72269. De **Voorzitter**: U werd toch niet geacht voor het eerst in Zweden te zijn?

A. Die mijnheer *Roos* is waarschijnlijk telkens op doortocht in Zweden geweest, want er stond een aantal visa in zijn pas.

72270. De **Voorzitter**: Wat hebt u gemerkt van het werk van de heer *Linden*burg?

A. De heer *Linden*burg was met een warme ijver ten aanzien van het werk in Nederland vervuld. Ik heb echter gemerkt, dat, als men in die tijd de grens van Nederland had overschreden, ...

72271. De **Voorzitter**: Naar binnen of naar buiten?

A. Naar buiten.

..... men een verwijdering kreeg tussen de groepen in Nederland en de mensen, die weg waren gegaan. Men ging het van een afstand bekijken en dan ontstond er een bepaalde gesteldheid, die iets te maken had met een kritische instelling.

72272. De **Voorzitter**: Bij wie bestond die?

A. Bij iedereen. Die zelfde stemming heb ik bij iedereen aange troffen. ook bij mij zelf.

72273. De **Voorzitter**: Ik begrijp dat niet. Was er kritiek?

A. Ja.

72274. De **Voorzitter**: Waarop?

A. Op de werkzaamheden hier in Nederland, b.v. bij de illegale beweging door de verdeeldheid, door de werkzaamheden, die men verrichtte, en ten aanzien van de plannen, die men uitvoerde. Men was min of meer kritisch ten opzichte van het werk, niet veroordelend, maar meer het kaf van het koren scheidend. Die geestesgesteldheid was ongetwijfeld bij *Linden*burg aanwezig. Daarbij komt, dat de levenswijze van de Nederlanders in Zweden naar mijn gevoelen niet sober genoeg was. Niets is er meer aantrekkelijk dan ruime middelen, en ik had de indruk, dat men zich daardoor ook naar boven gedrukt gevoelde, omdat men uiteraard een zeer groot inkomen genoot. Daardoor kwamen de verhoudingen scheef te liggen, zó, dat men zich zelf bevoegdheden gaf, dat men opdrachten gaf, zonder dat de mogelijkheid aanwezig was die uit te voeren, dat men oordeelde over toestanden, waarover men niet oordelen kon, dat men uit een aantal gegevens distilleerde een tableau van mogelijkheden, zonder dat de gegevens compleet waren, waardoor er natuurlijk grote fouten zijn gemaakt.

72275. De **Voorzitter**: Er werden dus opdrachten gegeven, die niet uitvoerbaar waren en waarbij men niet voldoende rekening hield met de feiten, zoals zij waren?

A. Ja, en ook niet met de mentaliteit, zoals die in Nederland was. Ik wil dit als volgt illustreren. Een onbegrijpelijke opdracht voor Nederland was onder meer een briefje van de heer *Gevers Deynoot*, de rechterhand van de heer *Linden*burg. Er stond in een opdracht aan zijn vrouw, wonende in de Bankastraat in den Haag, zijn smoking op te sturen naar Zweden via de illegale kanalen. Een dergelijke waanzin wekte natuurlijk ergernis. De heer *Gevers Deynoot* heeft het natuurlijk gezien als een camouflage van de rest. Ik wil dat direct zannemen, want hij verkeerde zeker in de omstandigheid om zelf een smoking te kopen, maar dan nog vind ik het een kinderlijke opzet.

72276. De **Voorzitter**: Heeft hij tegen u gezegd, dat het camouflage was?

A. Ja,

72277. De **Voorzitter**: Stond in het briefje ook, dat er andere dingen moesten komen?

A. Ja. Maar dat pak is gekomen. Er was, geloof ik, ook nog een ski-kostuum bij.

72278. De **Voorzitter**: Was er ook nog iets bij van waarde voor de inlichtingendienst?

A. Ja zeker. Het was niet alleen dat. Ik kan mij voorstellen, dat zijn gedachtengang is geweest: ter camouflering vraag ik mijn smoking, maar de werkelijke lading is iets belangrijks.

72279. De **Voorzitter**: En was dat er bij?

A. Ongetwijfeld

72280. De **Voorzitter**: En waren die dingen er niet uit?

A. Die waren er niet uit op dat moment.

72281. De **Voorzitter**: Hoelang bent u in Zweden geweest?

A. 12 dagen.

72282. De **Voorzitter**: Wie was er toen gezant?

A. De heer van Rechten *Limpurg*.

72283. De **Voorzitter**: Heeft hij u ontvangen?

A. Ja, hij heeft mij een lunch aangeboden. Het was heel gezellig.

72284. De **Voorzitter**: Had het ook betekenis?

A. Neen, dat had het niet. Ik vond het een griezelige vent. Ik bedoel: Hij wist eigenlijk niet wat dat allemaal betekende. Ik had de indruk, dat hij liever wilde, dat ik zweeg.

72285. De **Voorzitter**: Hij hoorde die dingen dus liever niet?

A. Hij wilde er zelf beslist niets mee te maken hebben. Ik had de indruk, dat hij op het standpunt stond: Van mij moet men verder afblijven; ik ben gezant en moet een andere positie innemen. Hij zat in een neutraal land.

72286. De **Voorzitter**: Hij was dus bang gesnapt te worden, dat hij in een neutraal land meedeed aan spionage ten behoeve van één van de oorlogvoerende groepen?

A. Ja, en die positie kan ik mij voorstellen. Ik geloof wel, dat hij er zó over dacht. Dat bleek mij ook bij het volgende. De mogelijkheid was onder ogen gezien, dat Aben niet naar Londen zou kunnen komen. Door het B.I. was toen besloten, dat, indien Aben niet naar Londen kon komen, hij in Zweden geliquideerd moest worden. Daarvoor waren ook al voorbereidingen getroffen. Ik ben toen naar de gezant gegaan en heb hem verzocht de persoonlijke bezittingen, die ik bij mij had, in ontvangst te nemen, opdat, wanneer de zaak scheef zou gaan, alle maatregelen ten opzichte van mijn familie in Nederland zouden kunnen worden genomen.

72287. De **Voorzitter**: Zou u degene zijn, die Aben zou liquideren?

A. Dat was, geloof ik, wel afgesproken. Dat was niet zo prettig. Het is gelukkig niet gebeurd. Er moesten voorbereidingen worden getroffen. Het was te gevaarlijk om Aben naar Nederland terug te laten gaan.

72288. De **Voorzitter**: Is hij toch naar Nederland teruggegaan?

A. Neen. Er was een overeenkomst gemaakt tussen de illegaliteit en de z.g. Paulani-organisatie (Aben). Deze organisatie zou pas overgenomen worden na verificatie door de officiële Londense instanties. Dat kon alleen gebeuren in Stockholm. Op die basis ging ik naar Zweden. Het ging eigenlijk met medewerking van de Duitsers. Zij wisten, dat deze organisatie voor hen van belang was. Als bereikt kon worden, dat de illegaliteit en de Paulani-

organisatie contracteerden, was dat voor de Duitsers van groot belang. Aben bracht mij, als verstekeling, zelf naar Zweden. Daar zou de overeenkomst ondertekend worden. Ik heb toen door het B.I. in Zweden een telegram naar Londen laten sturen met de opdracht: „Zend ons een telegram van de volgende inhoud: .....”. Dat telegram uit Londen is inderdaad gekomen. Er stond in:

„Het is wegens zeer drukke werkzaamheden onmogelijk naar Stockholm te komen; wij garanderen aan Aben en *Flantua* overtocht heen en terug met een Mosquito binnen 3 dagen.”

Dat telegram is aan Aben voorgelegd en dat is ook de mogelijkheid geworden om hem naar Londen te krijgen.

72289. De **Voorzitter**: Is hij inderdaad naar Londen gegaan?

A. Ja. De Mosquito is gekomen en zodra Aben in Londen kwam, werd hij gearresteerd door de Engelsen.

72290. De **Voorzitter**: Ondanks de toezegging, dat hij direct terug zou kunnen gaan?

A. Dat was natuurlijk een toezegging om nooit ingelost te worden. Het was oorlogstijd.

72291. De **Voorzitter**: U bent dus ook in Londen gekomen en daarmee was uw missie ten einde?

A. Wat dit gedeelte betreft wel.

72292. De **Voorzitter**: Bent u toen spoedig bij de repatriëring gekomen?

A. Niet spoedig. Ik had met het B.I. verschillende zaken af te doen en dat heeft nogal wat tijd in beslag genomen. Dat heeft geleid tot een nogal grote verwijdering tussen kolonel *Somer* en mij. Dat is niet zo prettig verlopen. Men heeft mij zelfs, terwijl men mij de opdracht had gegeven naar Engeland te gaan, de hele reis laten betalen, ook de door mij in Zweden gemaakte hotelkosten, enz. Toen ben ik bij de repatriëring gekomen.

72293. De **Voorzitter**: Op wiens instigatie?

A. Toen ik in de Patriotic School zat, kreeg ik het verzoek van de Minister van Sociale Zaken om zo spoedig mogelijk bij hem te komen. Dit is verhinderd door Militair Gezag, dat er ook wel iets in zag. Het Departement had mensen, die niet al te goed op de hoogte waren. Er waren ook mensen uit de handel, die uit de aard der zaak het apparaat van het Departement niet kenden. Men was natuurlijk blij, als iemand aankwam, die er ten minste iets van wist.

72294. De **Voorzitter**: Waarvan iets wist?

A. Van de departementale behandeling van bepaalde zaken.

72295. De **Voorzitter**: Was u daarmee op de hoogte?

A. Ik was van origine van Sociale Zaken.

72290. De **Voorzitter**: Was dat de reden, waarom de Minister zich tot u wendde?

A. Ja. Toen heeft men mij, terwijl ik niet in dienst was geweest, in algemene dienst opgeroepen. Er was algemene dienstplicht. Ik werd gedetacheerd bij Militair Gezag en daardoor verviel dus elke verhouding van mij met Sociale Zaken.

72297. De **Voorzitter**: U bent dus wel bij de Minister geweest?

A. Ik heb verschillende gesprekken met hem gehad.

72298. De **Voorzitter**: Heeft hij u ook verteld, wat zijn bedoeling met u was?

A. Ja.

72299. De **Voorzitter**: U bent toch weer bij Militair Gezag weggekomen?

A. Tenslotte wel, na een meningsverschil met de heer van Os van *Delden*, die later het hoofd werd van de repatriëring, als opvolger van kolonel de Boer.

72300. De **Voorzitter**: Dat heeft toch enige tijd geduurd, want hij heeft nog in Brussel gezeten.

A. Ja. Tijdens zijn verblijf in Brussel is hij benoemd tot plaatsvervangend chef van Militair Gezag en toen is de repatriëringsafdeling op de heer *van Os van Delden* overgegaan.

72301. De **Voorzitter**: Bent u toer, met hem in conflict gekomen?

A. Niet direct. Dit conflict is later ontstaan, toen de zaken zich ontwikkelden op een wijze, die voor mij niet te accepteren was.

72302. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Begin 1945.

72303. De **Voorzitter**: Toen bent u overgegaan naar de dienst van de heer *Ferwerda*?

A. Ja.

72304. De **Voorzitter**: Wat had u voor bezwaren tegen de Repatriëringdienst bij Militair Gezag?

A. Het was nogal ingewikkeld. In een overeenkomst was vastgelegd, dat de heer *van Os van Delden* zich zou bepalen tot het territoire van Nederland.

72305. De **Voorzitter**: Tot het in ontvangst nemen van de repatriandi?

A. Ja. Terwijl de heer *Ferwerda* met zijn dienst het geallieerde gebied bestreek.

72306. De **Voorzitter**: Tot aan de grens.

A. Ja. S.H.A.E.F. had het vijandelijke gebied en bij S.H.A.E.F. waren verschillende van zijn repatriation officers gedetacheerd.

72307. De **Voorzitter**: 90 Nederlanders?

A. Het zijn er 83 geweest. Door verschillende oorzaken is het tot een conflict gekomen. Men heeft de heer *Ferwerda* — ik wil in het midden laten, of dit te recht of ten onrechte is gebeurd — nogal wat kritiek gegeven, onder anderen naar aanleiding van het feit, dat het weleens lang duurde eer zijn instantie contact kreeg met een bevrijd kamp. Inderdaad is dat het geval geweest. Dat was ook verbazend belangrijk. Het beginsel van de repatriëring werd daardoor ernstig geschaad en de belangen van de mensen in het bijzonder. De oorzaken hiervan waren velerlei. De eerste oorzaak was, dat het instituut-*Ferwerda* van nature en van oorsprong een civiele organisatie was, zodat het contact met de militaire autoriteiten niet zo vlot kon verlopen als wanneer het een militaire organisatie was geweest.

72308. De **Voorzitter**: Bedoelt u het contact met de Nederlandse militaire organisatie'?

A. Ik bedoel S.H.A.E.F. Het contact, dat Militair Gezag met S.H.A.E.F. had, was natuurlijk nauw. Daarvoor had men wel gezorgd en dat had men ook heel goed voorbereid. Dit was een van de oorzaken. De tweede oorzaak was, dat, toen men zag, dat de operaties vlugger verliepen dan men verwacht had, er een ontwerp is gemaakt, waaraan ik ook zelf heb medegewerkt, om een snellere berichtgeving tot stand te brengen. Men was afhankelijk van de militaire berichtgeving en er werd natuurlijk in de eerste plaats prioriteit gegeven aan de militaire berichten. Er is toen voorgesteld een vijftigtal repatriëringsofficieren te benoemen, die motor konden rijden en die vanuit Eindhoven — op dat ogenblik het centrum van het commissariaat-*Ferwerda* — naar de voorste linies konden worden gestuurd, zodat men telkens een momentopname kon krijgen van de toestand ter plaatse. Vond hij daar een kamp, dan kon hij zelf niets doen, maar dan kon hij onmiddellijk terugkomen om er bericht van te geven aan de heer *Ferwerda*, die dan met trucks of iets dergelijks de nodige hulp kon verschaffen.

72309. De **Voorzitter**: Als tenminste S.H.A.E.F. hem in die gebieden toeliet,

A. Daar had hij toestemming toe.

72310. De **Voorzitter**: Ik heb juist vernomen, dat men geen colonnes in Duitsland toeliet. Ik denk aan de heer *Pieké*, die een standje heeft gehad van een Engelse officier. Die mededeling zou in strijd zijn met hetgeen u zegt.

A. De colonne, die u noemt, was een particuliere colonne. Het Rode Kruis erkende men niet als een instantie voor de repatriëring. Het zou misschien via Militair Gezag succes hebben gehad.

72311. De **Voorzitter**: Zou het, wanneer die mijnheer *Pieké* gegaan was op naam van het repatriëringscommissariaat, wel zijn gelukt?

A. Ongetwijfeld. Dat is ook gebeurd. De heer *Wijnbergen* heeft 23 Mei 1945 die mijnheer *Pieké* uitgezonden. De heer *Wijnbergen* was chef van de militaire afdeling van het Regeringscommissariaat. Er waren een civiele afdeling en een militaire afdeling, aan het hoofd waarvan een repatriëringsofficier stond. De heer *Wijnbergen* is er voor op het matje geroepen.

72312. De **Voorzitter**: Daaruit blijkt toch, dat zij het niet gord vonden?

A. Hij werd op het matje geroepen voor het feit, dat het Regeringscommissariaat zich had geleend voor het uitzenden van een particuliere colonne.

72313. De **Voorzitter**: Maar zond het Regeringscommissariaat dan ook zelf colonnes uit?

A. Dat heeft het tenminste gepoogd, maar het plan is nooit tot een uitwerking gekomen. De motoren zijn gekocht, de trucks waren aanwezig, maar toen wij bericht kregen van de aflevering, zijn zij verdwenen. Waarheen we: ik niet, maar ik weet, dat zij aangenomen zijn door Militair Gezag.

72314. De **Voorzitter**: Door de heer *Daubenton*?

A. Die was er nog niet. Ik weet ook niet hoe zijn naam was. Het was voor mij een vreemde man.

72315. De **Voorzitter**: Het waren dus trucks en motoren, die aangeschaft waren door de repatriëringdienst van Sociale Zaken en die u gezien hebt in handen van Militair Gezag?

A. Niet gezien, maar men heeft mij verzekerd, dat men meende, dat ze voor Militair Gezag waren, en als zodanig waren ze de volgende dag al ingedeeld. Dat was natuurlijk wel erg snel.

72316. De **Voorzitter**: U hebt ze dus nooit in handen gehad?

A. Neen.

72317. De **Voorzitter**: Maar zijn zij wel geleverd?

A. Ja.

72318. De **Voorzitter**: Waar zijn zij aangekocht?

A. In Engeland. Het was een opdracht van Sociale Zaken aan de N.O.R.R. Aanvankelijk zijn besteld 15 trucks van 15 hundredweight, 5 trucks van 3 ton, 15 utility-Austins en 50 motorrijwielen.

72319. De **Voorzitter**: Zijn die geleverd?

A. Ja, maar zij zijn nooit in onze handen geraakt. Ik heb bericht gekregen van Militair Gezag, dat zij daar aangekomen waren. Of Militair Gezag deze zaken ingedeeld heeft, wil ik even in het midden laten. Ik vermoed, dat dit wel het geval is geweest. Naar mijn gevoelen is dit de oorzaak geweest van het uiteenvallen van dat plan van de heer *Ferwerda*, waardoor hij later de fout van late aankomst in de vrijgemaakte kampen wel heeft moeten maken. De mogelijkheid om de mensen te halen, was hem nl. ontnomen.

72320. De **Voorzitter**: Wij hebben ook het verhaal gehoord, dat het Regeringscommissariaat voor de repatriëring een aantal wagens had, ambulances naar ik meen, maar misschien ook gewone trucks, doch dat de heer *Daubenton* heeft gezegd: „Daar ga je niet mee naar Duitsland, wij hebben die wagens nodig in het westen voor de moeilijkheden daar.”

A. Daarvan is mij wel iets bekend, maar bij dat gesprek ben ik zelf niet tegenwoordig geweest.

72321. De **Voorzitter**: Zou het niet een andere formulering zijn van dezelfde kwestie?

A. Neen, beslist niet. De kwestie, waarover u nu spreekt, betreft een gesprek tussen de heren *Gerbrandy*, *Daubenton*, *Ferwerda* en, naar ik meen, een vertegenwoordiger van de heer *van Os van Delden*, een gesprek, dat is gevoerd in „Bosch en Ven”. Men heeft als argument tegen *Ferwerda* aangevoerd, dat de Rode Kruiswagens zeer nodig zouden zijn bij de bevrijding van Noord-Nederland, die op het punt stond plaats te hebben.

72322. De **Voorzitter**: Wat heeft men toen tot *Ferwerda* gezegd?

A. Dat weet ik niet.

72323. De **Voorzitter**: Heeft men niet gezegd: Ga maar aan S.H.A.E.F. vragen, daar hebben zij misschien wel wagens voor u?

A. Dat kan wel gezegd zijn, maar ik weet het niet.

72324. De **Voorzitter**: Die Nederlandse repatriëringsofficieren werkten dus niet in opdracht van het Regeringscommissariaat, maar voor S.H.A.E.F.?

A. Ja.

72325. De **Voorzitter**: Waren zij ingedeeld door S.H.A.E.F.?

A. Zij werden afgeroepen, d.w.z. S.H.A.E.F. bepaalde de noodzakelijkheid van hun aanwezigheid bij een bepaald onderdeel en stelde ook het aantal vast.

72326. De **Voorzitter**: Dus S.H.A.E.F. deelde hen in?

A. Ja.

72327. De **Voorzitter**: Er wordt ons altijd verteld door mensen, die in de kampen gezeten hebben: „Je zag nooit een Nederlander; je zag Belgen, Luxemburgers, Fransen, Engelsen, maar nooit Nederlanders.” Daaraan verbinden zij dan, dat de Nederlandse dienst dus volkomen heeft gefaald. Wat is uw mening daarover?

A. Dat woord „volkomen” vind ik te sterk. Volkomen gefaald heeft de dienst zeker niet.

72328. De heer **Stokvis**: Maar gefaald wel?

A. In zeker opzicht zijn er fouten gemaakt.

72329. De **Voorzitter**: Door degenen, die iets met de Repatriëringsdienst te maken hebben gehad, wordt ons altijd geantwoord: „Ja, maar in de eerste plaats werden wij niet in Duitsland toegelaten. Dat was oorlogsgebied. En in de tweede plaats hadden wij er niets over te zeggen naar welk kamp die verbindingsofficieren gingen. Dat bepaalde S.H.A.E.F. Dus wat konden wij doen? Wij stonden klaar om allerlei te doen, maar het werd ons onmogelijk gemaakt. Wij konden de trucks niet krijgen. Een grote zending daarvan, althans de ambulances, hield de heer *Daubenton* vast. Wij konden dus niets anders doen dan steeds proberen dicht bij de kampen te komen en te doen, wat te doen viel.” Hoe moeten wij dat allemaal zien?

A. Ik heb hier vier punten.

72330. De **Voorzitter**: Wat deed u?

A. Dat is moeilijk te omschrijven. Ik secundeerde de heer *Ferwerda*. Later, toen hij was vertrokken, heb ik mij alleen bemoeid met het vervoer, in de hoop snel te kunnen demobiliseren.

72331. De **Voorzitter**: Was u niet de chef van de afdeling Vervoerswezen van de Repatriëringsdienst?

A. Neen, zeker niet.

72332. De **Voorzitter**: Dat is ons verteld.

A. Ik heb wel meegeholpen deze afdeling op te zetten en ik heb die afdeling ook voor een korte tijd geregeld. Kan men echter wel

van een afdeling spreken, als men beschikt, om heel precies te zijn, over twee huurmotorrijwielen, twee drietonners en twee 15 hundredweights? Dat was het gehele vervoerapparaat. Van een afdeling vervoer kon men dus moeilijk spreken.

72333. De **Voorzitter**: Was het niet mogelijk die afdeling uit te breiden?

A. Later is die wel uitgebreid, maar toen was het te laat. Wij hebben het aan alle kanten geprobeerd. Ik ben ook persoonlijk naar Engeland geweest om te trachten tot aankopen te komen zonder bemiddeling van de N.O.R.R., zodat wij het Militair Gezag konden vermijden. Dat is niet gelukt. Later is het ons gelukt door alle mogelijke huurcontracten aan auto's te komen. Militair Gezag inocht alleen vorderen en daarvan was niets los te krijgen.

72334. De **Voorzitter**: Zat het Regeringscommissariaat in het gedrang tussen Militair Gezag en S.H.A.E.F.?

A. Niet tussen deze twee grootheden, want het zou een belediging zijn geweest voor S.H.A.E.F. om op dezelfde hoogte te staan als Militair Gezag. Het zat wel in een dwangpositie, maar niet tussen S.H.A.E.F. en Militair Gezag. Het was meer een driehoeksverhouding. Er was meer liefde van S.H.A.E.F. tot Militair Gezag dan liefde van S.H.A.E.F. tot de Repatriëringsdienst van de heer *Ferwerda*.

72335. De **Voorzitter**: Wat is in het credit van het Regeringscommissariaat te boeken?

A. Naar mijn gevoelen kan men in het credit boeken, dat het de heer *Ferwerda* is geweest, die hier de grote massa uit West-Duitsland heeft opgevangen. - ie kwam door de bevrijding, eerst van Frankrijk en daarna van België, via Frankrijk en België, en de twee diensten aldaar, die in België in het bijzonder, hebben een gigantische taak verricht.

72336. De **Voorzitter**: Zij hebben, geloof ik, 50 000 mensen vervoerd?

A. Ik meen, dat het getal ongeveer zo ligt. In Frankrijk is het, wat de repatriëring betreft, goed gegaan. Het halen van de mensen uit Duitsland en het onderbrengen in kampen hebben wat administratieve moeilijkheden gegeven. Daarvan weet ik weinig. De repatriëring als zodanig is, naar mijn gevoelen, echter op een zeer goede wijze verlopen.

72337. De heer **Stokvis**: De organisatie?

A. De organisatie zelf.

72338. De **Voorzitter**: U bedoelt: in Frankrijk en België?

A. Ik bedoel: na de bevrijding van Frankrijk en België. Ik ben er één keer in de maand heen geweest voor een inspectietocht. Er waren opmerkingen te maken, maar laten wij die zien in het licht van de omstandigheden, waarin gewerkt moest worden.

72339. De **Voorzitter**: Had men het evengoed zonder de repatriëringsdienst van de heer *Ferwerda* kunnen doen?

A. Men had ook zonder Militair Gezag kunnen repatriëren.

72340. De **Voorzitter**: Had men, nu Militair Gezag er eenmaal was, het zonder het Regeringscommissariaat kunnen doen?

A. Neen, want Militair Gezag had als gebied uitsluitend Nederland. Ik kan mij niet voorstellen, dat men in België en Frankrijk een militair apparaat als Militair Gezag zou hebben toegelaten om daar te werken.

Voorts was er een bilateraal verdrag tussen Nederland (Ministerie van Sociale Zaken) en België en Frankrijk. Ongetwijfeld waren er andere oolossingen mogelijk geweest, maar dan had men tegen elk land moeten zeggen: wie er ook komt, of het nu een Fransman, een Belg of een Nederlander is, je ontvangt iedereen zonder aanzien des persoons, en het land, waar men in het kamp is, is verantwoordelijk voor de repatriërs. Dat was een andere oplossing geweest en dan waren de werkzaamheden voor Nederland pas begonnen, zodra er een Nederlander verschenen was, maar die figuur is niet geschapen.

72341. De **Voorzitter**: U wilt zeggen: ten aanzien van Frankrijk en België hebben wij veel aan de Repatriëringsdienst gehad, maar voorzover het betreft het weghalen van de mensen uit de concentratiekampen, is het aandeel van de Repatriëringsdienst zeer gering geweest, en het is gering geweest, omdat S.H.A.E.F. ons daar niet toeliet.

A. S.H.A.E.F. liet althans niet toe de apparatuur, nodig voor de repatriëring, en dat vind ik een volkomen begrijpelijke zaak. Dat neem ik hun niet kwalijk.

Ik heb de ellende gezien van de evacuatie in België. Ik heb tijdens mijn detachering bij het Tweede Britse leger de ellende gezien van het ophouden van militaire colonnes ten gevolge van het verplaatsen van gehele bevolkingsgroepen, zodat ik S.H.A.E.F. gelijk geef, dat men niet wilde, dat de militaire operaties gehinderd werden.

72342. De **Voorzitter**: Zijn de mensen daardoor langer in de kampen moeten blijven?

A. Die mogelijkheid bestaat, maar is dit zo erg?

De **Voorzitter**: Dat is een tweede vraag. De gevangenen vinden het natuurlijk wel erg.

A. Ik weet het niet.

De **Voorzitter**: Zij klagen er allemaal over.

A. Ik weet niet of de klachten altijd gerechtvaardigd zijn. Van de gezonden kan ik mij voorstellen, dat er een directe drang is naar de woonplaats en die zouden ook direct geëvacueerd moeten zijn.

72343. De heer **Stokvis**: Dacht u, dat de mensen langer in de kampen hadden willen blijven?

A. Ik had het oog op de onmogelijkheid van vervoer, niet alleen door het ontbreken van materiaal, maar omdat men niet gekleed was. Men was volledig ondoord, zodat de medische behandeling beter ter plaatse kon geschieden dan dat de mensen werden vervoerd naar andere plaatsen.

72344. De heer **Stokvis**: Hoe deden de Belgen en Fransen het dan?

A. Die deden het niet veel anders.

72345. De heer **Stokvis**: Er wordt gezegd, dat zij het veel actiever en efficiënter hebben gedaan.

A. Wat de Fransen betreft, kan ik het mij voorstellen, omdat zij een bezettingsgebied in Duitsland hadden. Het kreeg daardoor een heel andere positie ten aanzien van S.H.A.E.F. dan Nederland, dat niets anders had dan de Irene Brigade.

72346. De **Voorzitter**: En België?

A. Dat heeft ook een operatiegebied toegewezen gekregen.

72347. De **Voorzitter**: Toch niet direct?

A. Neen, inderdaad pas later. Maar vergeet u niet, dat België direct kon beschikken over alle mogelijke hulpmiddelen, daar de Congo niet bezet was en de verbindingen direct tot stand gebracht waren. Zijn hulpbronnen waren duizend keer groter dan die van Nederland.

Wat hadden wij? De provincie Noord-Brabant, waar enkele wrakke auto's aanwezig waren, die gevorderd werden door M.G. De mogelijkheden van Nederland waren niet te vergelijken met die van Frankrijk en België.

72348. De **Voorzitter**: Is u iets bekend omtrent de Nederlandse Missie, welke getracht heeft mensen uit Oost-Europa te halen en in Praag gestationeerd was?

A. Daarmede heb ik wel een en ander te maken gehad.

72349. De **Voorzitter**: In welke hoedanigheid?

A. Later ben ik namelijk de heer *Wijnbergen* opgevolgd als hoofd van de militaire afdeling. In die hoedanigheid had ik weleens contact met de heer *Boon*.

72350. De **Voorzitter**: Heeft hij nogal succes gehad?

A. Ik vond het een nogal dure missie. Als ik zou omrekenen wat de repatriandi van die missie per hoofd gekost hebben, zou ik tot een behoorlijk bedrag komen.

72351. De **Voorzitter**: Moet men dat die missie kwalijk nemen? Had zij niet veel meer moeite om de mensen te bereiken?

A. Zij kon het niet helpen, dat er geen Nederlanders meer waren, maar wel, dat zij is blijven zitten met een zo machtig apparaat. Dat apparaat telde op een gegeven ogenblik 30 à 40 mensen.

72352. De **Voorzitter**: Allemaal in Praag?

A. Ja. Ik heb hen meermalen bezocht. Ik vond dat een nogal dwaze beweging.

72353. De **Voorzitter**: Werkten zij ook op dure basis? Leefden zij duur?

A. Er was door de Nederlandse Regering op gelijke voet als voor anderen een bepaalde dagvergoeding voor hen vastgesteld. Dat konden zij ook niet helpen. Zij konden niet zeggen: Geef ons maar de helft.

De **Voorzitter**: Dat konden zij natuurlijk wèl.

A. Het waren doodgewone, nogal jonge mensen, die meestal nooit een andere functie hadden bekleed.

72354. De **Voorzitter**: Trokken zij niet met erg veel moeite Silezië door en het zuiden van Polen om mensen af te voeren?

A. Ongetwijfeld. De grote repatriëring uit Tsjecho-Slowakije is verricht door kapitein *Hanepen*.

72355. De heer **Stokvis**: Was dat niet een Nederlander, die al in Praag woonde?

A. Hij was uit Londen naar Praag gekomen en was correspondent of verslaggever van een Engelse courant. Hij heeft wonderbaarlijk werk verricht. Hij heeft, met één secretaris, de grote repatriëring uit Tsjecho-Slowakije verricht, vóórdat de heer *Boon* kwam. Toen is die officiële missie gekomen, maar de heer *Boon* had aanvankelijk niet de opdracht Tsjecho-Slowakije te evacueren. Hij was bestemd voor Rusland. De missie heeft echter een andere taak gekregen en moest de mensen uit alle hoeken van Tsjecho-Slowakije halen. Dat had ook kunnen gebeuren door het gezantschap.

72356. De **Voorzitter**: U bedoelt, dat het gezantschap bekend had kunnen maken: Je kunt naar Praag komen en dan zullen wij je verder expediëren?

A. Ja. Ik kwam éénmaal per maand in Praag. Ik heb Tsjecho-Slowakije doorkruist. De verbindingen waren zodanig, dat ik mij niet kan voorstellen, dat een normaal bericht aan de Nederlanders hen niet bereikt zou hebben. Daarom was ik het met de gevolgde methode helemaal niet eens.

72357. De **Voorzitter**: Nu nog iets over Zweden. U was dus zeer bepaald niet één van die bekende Engelandvaarders, waarvan er zovelen waren. U verkeerde in een zeer speciale positie. Hebt u iets gemerkt van die groep Engelandvaarders in Zweden?

A. Ik heb contact gehad met verschillende mensen.

72358. De **Voorzitter**: Maar niet met mensen, die in de bossen hout hakten?

A. Daarvan heb ik gehoord. Ik heb hen later ontmoet, toen zij in Engeland kwamen.

72359. De **Voorzitter**: Waren zij ontsticht over de heer *de Jong*?

A. Zijn naam werd wel genoemd. De heer *de Jong* is zeer gebeten op mij, maar .....

72360. De heer **Stokvis**: U niet op hem?

A. Neen. Ik vind hem een buitengewoon flinke vent. Hij werd genoemd „de vader der Engelandvaarders" door de Engelandvaarders zelf. Nu moet u niet vergeten, dat een Engelandvaarder een heel raar ding is. Er zit in hem iets van een avonturier. Bovendien moet u niet vergeten, dat er een groep is geweest, die heus niet uit ideële overwegingen naar Engeland is vertrokken, maar domweg om het verdwijnen zelf. In de derde plaats was wat er in Zweden kwam soms heel goed en soms kwalitatief minder, omdat het vaak mensen waren, die gedrost waren van schepen.

De **Voorzitter**: Dat behoeft niet zo kwaad te zijn.

A. Zeker, op zich zelf is drossen niet kwaad, maar ik bedoel, dat er in ieder geval een bodem aanwezig was om enigszins ontevreden te worden. Men dacht namelijk gevierd te worden als een held, omdat men de moed had gehad te besluiten zich bij de geallieerde strijdkrachten te voegen, en dan merkte men, dat men als een doodgewoon mens werd beschouwd. De heer *de Jong* was ongetwijfeld een harde natuur, maar hij heeft zeer veel gedaan voor de Engelandvaarders. Het is ook aan hem te danken, dat het grootste gedeelte van deze mensen door Engeland is geaccepteerd.

72361. De **Voorzitter**: Waarom gingen sommigen niet?

A. Ik zou, met Mattheus, willen zeggen: Zij hadden een vrouw getrouwd. Er werd zeer veel geliefd in Zweden. Dit zijn meestal banden, die sterker zijn dan de andere.

72362. De **Voorzitter**: Dan de drang om mee te vechten?

A. Ja.

72363. De **Voorzitter**: Waren het er velen? B.v. een kwart?

A. Een getal kan ik niet noemen. Ik ben er maar 12 dagen geweest.

72364. De **Voorzitter**: U hebt het later ontdekt?

A. Later heb ik incidentele gevallen bij mij gehad.

72365. De **Voorzitter**: De heer *de Jong*, die, naar u ons hebt gezegd, de vader van de Engelandvaarders werd genoemd, heeft hen in de bossen hout laten kappen.

A. Ja.

72366. De **Voorzitter**: Desondanks gaven zij hem die naam?

A. Het was zijn schuld niet.

72367. De **Voorzitter**: Dat weet ik wel. Wij hebben echter dikwijls de heftige klacht van die jongelui gehoord, dat zij hout moesten hakken, dat zij een oude jekker kregen in plaats van een nieuwe en aar zij allerlei andere dingen niet kregen.

A. Ik weet, dat het in de houthakkerskampen weleens koud is geweest. Ik was her er niet mee eens, dat de Zweedse Regering die maatregel had genomen, maar dat was niet te wijten aan de heer *de Jong*.

72368. De **Voorzitter**: Waarom moest de heer *de Jong* er mee ophouden en de heer *Middendorp* het overnemen? Hebt u dat bedacht?

A. Neen. Dat is voor mij persoonlijk een heel vervelende kwestie geweest. Zonder enige bedoeling mijnerzijds heb ik daaraan misschien medegewerkt. Toen ik wegging, was ik verloofd en toen hebben wij besloten een dagboek bij te houden, een uiting van verliefdheid. Nu is mijn dagboek — tenminste, dat zegt mijn vrouw altijd — ontaard in een geschiedschrijving van mijn reis. Het was dus geen liefdesbetuiging ten aanzien van mijn verloofde. Dat dagboek heb ik in een enveloppe gesloten en verzegeld. Het is in Londen gekomen en daar geopend door B.I. en gefotokopieerd. Daarin stonden ook passages, waaruit bleek, dat *Lindenburg*, *Gevers Deynoot* en *de Jong* elkaar het licht in de ogen niet gunden. Ik heb daar niet tussen gezeten: ik heb alleen het feit geconstateerd. De een gaf mij een maaltijd van b.v. 50 kronen en de ander deed het beter en gaf een maaltijd van 75 kronen. Zij deden allemaal confidenties, die ik moest aanhoren, omdat ik daar bij moest zijn voor mijn gratis maaltijd. Ik heb dat in mijn dagboek vermeld en dat heeft men in Londen gelezen en gebruikt om deze mensen tegen elkaar uit te spelen. Dat vind ik heel jammer.

72369. De **Voorzitter**: Zeiden de Engelandvaarders, die door de heer *Middendorp* geëxpédieerd werden, toen zij in Engeland aankwamen: „Nu is het een hemel op aarde; *de Jong* mag dan de vader van de Engelandvaarders zijn, maar hij is een hardhandige vader."?

A. Ik weet niet, of men altijd de juiste hulp geeft, als men iemand rijkelijk bedeeft. Of de mensen dit gedacht hebben, weet ik niet. Het is mogelijk.

De **Voorzitter**: Ik ben hiermede aan het eind van hetgeen ik te vragen had. Ik zal de voorzitters van de andere commissies nog vragen of het nodig is, dat zij u horen. Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

L. A. FLANTUA.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS.
STOKVIS.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 11 JANUARI 1950

Slib-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van he: Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

Dr. JACOB HEMELRIJK,
oud 61 jaar, wonende te Bergen (N.-H.),
rector van het gymnasium te Alkmaar.

Hij legt de eed af als getuige

72370. De **Voorzitter**: Er zijn verschillende dingen, die wij u wilden vragen en die betrekking hebben op uw ervaringen in verschillende fases van uw gevangenschap. In de oorlogstijd hebt u tot September 1944 in Vught gevangengezeten?

A. Ja, ik heb twee etmalen in Vught doorgebracht.

De **Voorzitter**: Ik wilde juist vragen hoelang u daar gezeten had. Het blijkt dus, dat het twee etmalen zijn geweest.

A. Ik ben daar bijna bewusteloos binnengedragen. Ik ben uit een cel in Arnhem weggehaald, naar Vught vervoerd en onderweg ben ik bijgekomen.

72371. De **Voorzitter**: Bent u bijgekomen in Vught?

A. Onderweg. Ik ben op een draagbaar binnengedragen en bij een ander in bed gestopt. Ik heb daar twee etmalen doorgebracht, liggende op bed. Toen ben ik vervoerd naar Oranienburg.

72372. De **Voorzitter**: Ondanks de toestand, waarin u verkeerde?

A. Ja.

72373. De **Voorzitter**: U hebt dus niets kunnen bemerken in Vught?

A. Zeker wei, ik was bij bewustzijn.

72374. De **Voorzitter**: Hebt u bemerkt, dat er vanuit Nederland hulp geboden werd aan de gevangenen?

A. Ik heb het in deze vorm bemerkt, dat, toen wij in Oranienburg kwamen, mijn medegevangenen zó over Vught spraken, dat ik zeide: Het lijkt wel of jullie daar in het paradijs zijn geweest! Zij hadden daar zoveel pakketten gekregen! In Oranienburg hield alles op.

72375. De **Voorzitter**: Van wie kwamen die pakketten in Vught?

A. Van familieleden o.a. Ook van het Rode Kruis, naar ik meen.

72376. De **Voorzitter**: Maar namen van personen, die daarmee annex waren, kent u niet? Ik kan mij ten minste moeilijk voorstellen, dat u dat in die twee etmalen te weten zou zijn gekomen.

A. Vught was in de ogen van mijn medegevangenen een paradijs. Toen zij een paar dagen in Oranienburg waren, klaagden zij steen en been, unaniem. In de trein hadden zij ook allerlei dingen gehad, waaraan zij zich gedurende de reis, die 2½ of 3 dagen duurde, te goed konden doen, de een meer, de ander minder.

72377. De **Voorzitter**: Wanneer is dat geweest!

A. Vijf September.

De **Voorzitter**: Dus vóór de spoorwegstaking.

A. Na Dofle Dinsdag en vlak vóór de spoorwegstaking, inderdaad.

72378. De **Voorzitter**: Waren er in Oranienburg reeds meer Nederlanders?

A. Wij kwamen aan met twee grote transporten.

72379. De **Voorzitter**: Maar toen u aankwam, waren er al Nederlanders?

A. Die heb ik niet gezien, behalve een enkele, zoals *Vorrink* en *Toornstra*. Wij zijn ontkleed en ontluisd, hebben een halve nacht met z'n drieën op een matras geslapen en zijn toen doorgemarcheerd naar de Heinckelfabrieken. Deze vormden een soort dependance, een buitenconimando, van Oranienburg. Oranienburg heette feitelijk Sachsenhausen. Om 1 uur kwamen wij op bed, om 4 uur werden wij gewekt en om 5 uur marcheerden wij naar het terrein van de Heinckelfabrieken, gelegen op een afstand van 7 km. Wij kwamen op een groot terrein met allerlei barakken, die, tot ons grote genoegen, veel ravage vertoonden. Daar kwamen wij in quarantaine. Wij marcheerden daar binnen met grote troepen Hollanders. Wij kwamen met 2000 mens-n in een leeg gebombardeerde hal te liggen.

72380. De **Voorzitter**: Allemaal Nederlanders?

A. Neen, Belgen waren er ook bij, maar het waren vooral Nederlanders. Daar heb ik veel mensen ontmoet, die in Vught waren geweest, maar die mij niet herkenden, omdat ik zo mishandeld was. De secretaris van curatoren, professor *Koelma*, die burgemeester van Alkmaar is geworden, trof ik in de hal, maar die herkende mij niet, zo onherkenbaar was ik. Zij hadden mij toegetakeld en met gummiknuppels op mijn hoofd geslagen. Dat was Hollandse politie, marchessee uit Arnhem. Vijf weken later zei men nog: Je ziet er uit als een rodekool, die op koken staat. Langzamerhand is dat bijgetrokken. Er was geen ernstig inwendig letsel veroorzaakt. Ik heb blijkbaar een hard hoofd. Ik ontmoette daar ook dr. *Rimaté* en verschillende anderen, ook predikanten, die in Vught hadden gezeten.

72381. De **Voorzitter**: Dat was dus in de Heinckelfabrieken.

A. Ja. Daar zijn wij geweest van September tot November.

72382. De **Voorzitter**: Hebt u ooit mensen gesproken, die in Sachsenhausen hadden gezeten, voordat het transport uit Vught kwam?

A. *Vorrink* zat er al.

72383. De **Voorzitter**: Hebt u die gesproken?

A. Ja. Daar waren ook de broer van *Vorrink*, prof. *Telders* en *Swart*. Toen ik daar terugkwam, trof ik tot mijn grote verbazing vele mensen. *Ringers* en *Schouten* za'en er ook.

72384. De **Voorzitter**: Hebt u later ook vernomen, of men wel eens wat gemerkt had van belangstelling van de kant van de Nederlandse Regering of van het Rode Kruis?

A. Ik heb die eerste avond alleen *Vorrink* gesproken. Wij werden uitgeplunderd en in een pyama en met blo'e voeten in klompen naar de Heinckelfabrieken gedreven. Daar zijn wij 2½ maand geweest en daar werd steen en been geklaagd, want er kwam niets voor ons.

72385. De **Voorzitter**: Wat hadden degenen, die er al waren, voor ervaring opgedaan?

A. Dat wist ik pas, toen wij teruggingen naar Sachsenhausen. Wij gingen, als wij tijd hadden, naar de prominentenbarak, waar predikanten e.d. zaten, die vrijgesteld waren van werkzaamheden.

72386. De heer **Stokvis**: En de heer *Vorrink*?

A. Daar kwamen de pakketten ook niet. Er waren enkele Nederlanders, die een pakket kregen van het Internationale Rode Kruis, zoals *Adri Vorrink*. Die deelden wel met verschillende anderen. Wij leerden voorname'lijk op de andere naties.

72387. De **Voorzitter**: Ik wil gaarne weten, in hoeverre nu degenen, die er al zaten in de tijd voordat u kwam, iets hebben gemerkt van het Rode Kruis of van de Nederlandse Regering, doordat zij pakketten ontvingen.

A. Ik heb er niet één gesproken, die mij kon mededelen, dat hij wat had gekregen.

72388. De **Voorzitter**: Ook niet van particulieren of van familieleden?

A. Daarover werd niet gesproken.

72389. De **Voorzitter**: Ik kan mij voorstellen, dat u meer over het heden sprak, maar u kon toch iets over het verleden hebben gehoord.

A. Daarover kan ik niets met zekerheid zeggen.

72390. De **Voorzitter**: U bent dus bij de Heinckelfabrieken geëest. U hebt daar $2\frac{1}{2}$ maand gezeten en u hebt daar nooit iets gekregen, noch uit Nederland, noch uit Zwitserland. Kon men in Nederland of in Zwitserland hebben geweten, dat u daar zat?

A. Men zou hebben kunnen schrijven. Ik schreef niet, maar anderen deden dit wel.

72391. De **Voorzitter**: U neemt aan, dat degenen, aan wie zij schreven, het verzenden van pakketten konden bewerkstelligen? Waarom deed men het dan niet?

A. Ik weet, dat zij niets kregen, maar of de pakketten verzonden werden, weet ik niet. Het heette, dat ik doodgeslagen was. Dat was in Nederland bekend en toen ik terugkwam, heb ik zelf een stapel condoléance-brieven beantwoord. Men wist niet beter dan dat ik dood was. Zij hadden mij reeds zó mishandeld, dat ik dacht: Het is nog maar het begin en ik moet er dus wel aan geloven. Toen ik in Arnhem aankwam, had een S.D.-officier, die voortreffelijk Nederlands sprak, gezegd: Je zult geen gemakkelijke dood hebben. Morgen zullen wij je onder handen nemen. Toen heb ik gedacht: Zelfmoord nooit, maar ik behoef niet in het bijzijn van die beulen te sterven. Ik had aspirines bij mij en ik heb met een schachtje geprobeerd mijn pols door te snijden. Zo ben ik door bloedverlies buiten bewustzijn geraakt. Ik ben toen vervoerd naar Vught. Ik vermoedde wel, dat men zou zeggen: Zij hebben hem doodgeslagen, want de politie was er bij geweest. Ik was er zó zeker van, dat zij zouden denken: hij is dood, dat ik niet meer wilde vertellen, dat ik nog leefde, want ik dacht: terugkomen doe ik toch niet. Er waren optimisten, maar ik was het niet, en daarom heb ik niet geschreven. Het is door iemand verteld, die uit Oranienburg ontslagen werd en het mijn dochter mededeelde. Deze zei: Het is onmogelijk, want er was zelfs aangeduid waar ik begraven was, nl. in een bepaalde tuin. Toen ik van de Heinckelfabrieken werd overgebracht naar Oranienburg, werd ik verrast door mijn tafelpresident — de Tischalteste noemde men hem — met de mededeling, dat door het Zweedse Rode Kruis 10 Mark was gestuurd om deze te besteden in de cantine.

72392. De **Voorzitter**: Dit deed men, om te weten te komen of u nog leefde, want als u dood was, zou het bericht komen: Overleden. Dit werd gedaan door de Nederlandse ambtenaar *Millenaar*, die bij het Zweedse gezantschap in Berlijn werkzaam was, alleen om te weten te komen, welke Nederlanders in de kampen zaten. Daarom stuurde hij een postwissel van 10 mark en naar aanleiding van de reactie daarop kon hij te weten komen of zij er al of niet waren. Als zij er waren, deed hij moeite om de pakketten, die hij uit Genève kreeg, aan de mensen te sturen. Het is hem later verweten, dat hij 10 mark stuurde, maar daarom was het hem niet begonnen.

A. Maar hij kon toch niet weten of er iets in de cantines was.

De **Voorzitter**: Maar daarom was het hem niet te doen. U bent dus één van degenen geweest, die een postwissel van 10 mark kreeg.

A. Ja, de mededeling, dat 10 Mark op mijn conto was gestort.

72393. De **Voorzitter**: Verder hebt u nooit iets van hem of anderen bemerkt? Ook niet van het Rode Kruis in Genève?

A. Neen.

72394. De **Voorzitter**: Hebt u ook nooit iets uit Zweden gehoord?

A. Neen.

72395. De heer **van Dis**: Verschillende mensen wisten waarschijnlijk niet waarheen zij moesten schrijven.

A. Neen.

72395. De **Voorzitter**: Uit Nederland kon niets meer komen. Het was de tijd van de hongerblokkade door de Duitsers, de tijd van het opheffen vervoer. Een tijdlang is het ook in Genève vastgelopen door de ongeregelde toestand in Frankrijk. Later is het beter geworden en heeft men aan talrijke mensen, wier namen bekend waren, pakketten gestuurd uit Zwitserland, d.w.z. onder de naam vnn het Internationale Rode Kruis, maar het waren Nederlandse pakketten. Dit werd zo gedaan, omdat het Nederlandse Rode Kruis niet werd erkend. Hebt u daarvan ooit iets bemerkt?

A. Ik heb het volgende bemerkt. Wij waren met 25 Nederlanders in barak 23 in Oranienburg, tot 5 Februari. Wij heetten daar de bedelaars. Alle „naties“ kregen wekelijks pakketten, maar de Nederlanders niet. Van de Nederlanders werd gezegd: Das sind Muselmänner, die bekommen nie Pakete! Dat was ook zo. Een vroegere bankier kreeg éénmaal van familie uit Berlijn een pakket en daarop aasden ze allen. Iedere week kregen de andere naties pakketten, maar de Nederlanders niet, en zij stonden er met hongerige gezichten bij. Dat gaf een ontzaglijke verontwaardiging bij de lui, die de honger zozeer voelden. Tot 5 Februari hebben wij, Nederlanders in die barak, voorzover ik weet — wat mij zelf betreft, weet ik het heel zeker —, geen enkel pakket gehad. Enkelen stierven aan honger-oedeem. Een enkel pakket van de Belgen, en zij waren in het leven gebleven. De Noren zaten er geweldig goed in. Ik gaf wat les aan deze en gene in een andere barak. Die Noren aten hun soep niet, zij aten brood met boter en kaas. Die Ruben-soep zetten zij ter zijde. Dan kreeg ik Ruben-soep als aanvulling. De Noren ruilden ook wel met b.v. schoenen. Zo heb ik door gunst en vriendschap er iets bij gekregen. Anders zou ik ook bezwijken zijn, in ieder geval in Buchenwald, hoewel ik, gezien mijn afmetingen, toch niet veel nodig had! Ik had een goed gesternte, een goed humeur en vrienden, en die drie dingen had je daar nodig om in het leven te blijven.

De 5de Februari zijn wij naar Buchenwald gegaan. Er was bij dat transport een groot aantal Nederlanders. De reis duurde $2\frac{1}{2}$ dag, in wagons, waarin het lekte en waarin je geen zitplaats had, laat staan een slaapplaats. Vóór het vertrek konden wij langs een barak gaan, waar pakketten werden uitgedeeld. Wij kregen twee aan twee een Rode Kruis-pakket voor de reis. Ik heb een Rode Kruis-pakket gedeeld, ik meen, met de heer *van Tijen*, de vliegenier, d.w.z. wij hebben er iets van gehad, want de rest is ons door de Russische medegevangenen in Ruchenwald met geweld afgenomen. Zij hadden niets en waren erg hongerig.

Die pakketten kregen wij dus bij het vertrek. Wij moesten een uur of twaalf wachten, voordat wij in de trein gingen.

72397. De **Voorzitter**: Dat pakket hebt u in handen gehad?

A. Daarvan heb ik wat gehad.

72398. De **Voorzitter**: Hebt u het ook opengemaakt?

A. Ja.

72399. De **Voorzitter**: Kon u ook zien, waar het vandaan kwam? Was het van het Zwitserse Rode Kruis of van het Internationale Rode Kruis?

A. Ik denk van het Internationale Rode Kruis. Het was een Rode Kruis-pakket.

De **Voorzitter**: Het kan uit Zweden of uit Genève gekomen zijn.

A. De Fransen stonden weleens iets af en de Noren niet zoveel. Wij hebben ook weleens iets van de Belgen gekregen. Na vier maanden was het de eerste keer, dat ik een half pakketje kreeg.

72400. De **Voorzitter**: Om even bij Sachsenhausen te blijven: u hebt gezien, dat mensen van andere nationaliteiten wel pakketten kregen, zoals de Noren, de Denen, voor zover zij er waren, en de Fransen?

A. Ja.

72401. De **Voorzitter**: Dat hebt u pas kunnen constateren van half November af?

A. Ja, pas toen ik er kwam.

72402. De **Voorzitter**: Waren er nog meer?

A. De Belgen en de Polen.

72403. De **Voorzitter**: Hebt u zelf Polen gezien, die een pakket hadden?

A. Ja, maar niet van het Rode Kruis.

72404. De **Voorzitter**: Hebt u bij de Polen geen officiële pakketten gezien?

A. Ik kan niet zeggen, dat zij er niet zijn geweest, maar ook niet, dat zij er wel zijn geweest. Er zaten heel merkwaardige dingen in de pakketten van de Polen. Doordat ik een Poolles gaf in Duits, kreeg ik er weleens iets van. Ik stond oekend als de lesgever.

72405. De **Voorzitter**: Hebt u bij die gelegenheid van die Poolles gehoord, waar die pakketten vandaan kwamen?

A. Van familie, heette het.

72406. De **Voorzitter**: In Polen?

A. Ja.

72407. De **Voorzitter**: Was er nog postvervoer?

A. Ja, toen wel.

72408. De **Voorzitter**: Was er van Nederland geen postvervoer?

A. Er werd wel naar Nederland geschreven.

72409. De **Voorzitter**: Wij kregen hier geen brieven.

A. Er kwamen ook brieven uit Nederland. Ik weet niet, of die na Februari nog kwamen.

De **Voorzitter**: Nern, dat kon niet.

A. Wel uit de grensdistricten.

72410. De **Voorzitter**: Ja, dat is mogelijk.

Waren er, behalve de nationaliteiten, die u noemde, nog meer, die pakketten kregen? Hebt u iets van de Joego-Slaven gemerkt?

A. Die heb ik daar niet gezien. In onze barak zaten in hoofdzaak Polen, Fransen, Belgen en Neerlanders. De Denen en Noeren zaten in een aparte barak. Er waren ook Duitsers, maar die zaten overal, ook als spionnen, tussen.

72411. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens van iemand gehoord, die op die postwissel van 10 Mark heeft gereageerd?

A. Neen.

72412. De **Voorzitter**: Ik weet wel, dat iemand heeft gereageerd door een boze brief te schrijven en toen kreeg hij een pakket, want toen wist men, dat hij er was.

A. Ik heb er niet op gereageerd.

72413. De **Voorzitter**: Weet u, of in Sachsenhausen weleens iemand een pakket van de heer *Millenaar*, de Nederlander op de Zweedse legatie in Berlijn, heeft gekregen?

A. Neen.

72414. De **Voorzitter**: Hij heeft ze verzonden, maar hij weet niet waarheen; waarschijnlijk wel naar Sachsenhausen.

Op 5 Februari werd u met *van Tijen* naar Buchenwald gestuurd. Ging het daar net zo?

A. Dat ging nog veel erger. Wij kwamen in een quarantaine, die verschrikkelijk was. Dat was het ergste, dat ik heb meegemaakt. Er werden enkelen als lijk uit het transport gedragen. Maar in de quarantaine was de toestand heel erg. Daar deed zich hetzelfde spelletje voor. Reeds de tweede avond werd afgeroepen: Belgier Pakete, Fransen Pakete. Maar nooit iets voor de Hollanders. Ik heb er vier weken gezeten en ik heb enkele Nederlanders, onder wie een burgemeester, zien bezwijken.

72415. De **Voorzitter**: Hebt u nooit gemerkt hoe die pakketten uit België kwamen? Waren zij persoonlijk geadresseerd?

A. Het heette, dat er wagons waren aangekomen met Rode Kruis-pakketten, maar er was nooit iets voor ons. Er kwamen wagonladingen vol. Het waren verschrikkelijke toestanden. 's Ochtends stapte je over de lijken. Wij lagen er met 1200 mensen en er konden eigenlijk maar 400 man in. De mensen sloepen boven op elkaar. Gelukkig ben ik er door protectie uitgehaald. Ik had het geluk, dat mijn vrienden mij iets extra's brachten.

72416. De **Voorzitter**: Hoe kwamen zij daaraan?

A. Van andere nationaliteiten. *Arie Treurniet* kreeg van anderen iets.

72417. De **Voorzitter**: Wie is *Arie Treurniet*?

A. Hij woont in den Haag. Hij is met Buchenwald door en door bekend. Gedurende die vier weken in quarantaine hebben wij alleen maar twee keer sigaretten gehad. Die sigaretten waren veel waard.

72418. De **Voorzitter**: Waar kwamen die sigaretten vandaan?

A. Daar zorgden de Hollanders voor, die in het grote kamp zaten. Zij kochten voor het kampgeld, dat zij verdienden met werken, sigaretten. Het waren cantinesigaretten. Na een maand kwam ik terecht in een barak, waar ook *Joekes* zat. *Joekes* kreeg wel pakketten. Hij heeft mij eens een lepel suiker gegeven.

72419. De **Voorzitter**: Waar kreeg hij die pakketten vandaan?

A. Uit het oosten van ons land. Hij zat er met zijn zoon. Maar mijn tijd in quarantaine was het ergste. De Belgen konden ook niets geven. Het ging om je eigen leven. Toen ik er na een maand uitkwam en in de barak van *Joekes* kwam, waar ook *Staal* en *van Looi*, een journalist, zaten, was het daar ietwat beter wat de ligging betrof, maar niet wat het voedsel betrof. Er werden daar Franse pakketten onder de Hollanders verdeeld. Zij stonden van hun overvloed iets af. Ik heb het twee keer meegemaakt, dat je met vijf man één pakket mocht verdelen. Zo'n pakket kregen zij alleen. Op deze wijze kreeg je althans iets en alle beetjes hielpen. Maar ik heb nooit pakketten van het Rode Kruis voor Nederlanders gezien.

72420. De **Voorzitter**: Er zijn toch duizenden pakketten uit Zwitserland verzonden. Waar zijn die gebleven?

A. Zij zijn niet aangekomen. Er zijn wel Zwitserse pakketten aangekomen, particulier. *Adri Vorrink* kreeg in Oranienburg nu en dan een pakket van het Rode Kruis in Zwitserland. Het was bekend, dat hij ziek was. Dat is mij tenminste gezegd.

72421. De **Voorzitter**: Dat is u gezegd, maar dat kan wel een veronderstelling zijn geweest. Vóór u met die grote toevloed van mensen daar kwam, kregen de Nederlanders, omdat hun namen bekend waren, pakketten van het Internationale Rode Kruis, op Nederlands verzoek.

A. Dat zal wel.

72422. De **Voorzitter**: Maar ik begrijp niet, dat het niet voortgegaan is. Later waren er nog veel meer namen bekend. Toch zijn er steeds pakketten verzonden. Wij vragen ons af, waar die zijn gebleven.

A. In die twee maanden in Buchenwald — van 5 Februari tot 12 April — heb ik tweemaal uit een Frans pakket meegedeeld met vier anderen, maar zelf heb ik nooit iets ontvangen. Wij, Nederlanders, die uit Oranienburg kwamen, geen van allen.

72423. De **Voorzitter**: Ik trek het niet in twijfel, maar ik verbaas mij er over waar zij gebleven zijn.

U bent 12 April bevrijd. Door wie?

A. Door de Amerikanen.

72424. De **Voorzitter**: Hoelang heeft het geduurd eer u een Nederlander zag?

A. Een Nederlandse kapitein in het Amerikaanse leger kwam ons eens opzoeken. Maar een Nederlander uit Holland .....?

72425. De **Voorzitter**: Hebt u die gemist?

A. Gemist? Ik niet. Ik miste niets. Maar die anderen vonden het verschrikkelijk. Ik zei: Dachten jullie, dat je zo belangrijk was, omdat jullie bevrijde gevangenen bent? Zij waren daarover ontstemd, maar zij wisten niet hoe de toestand in Nederland was.

72426. De **Voorzitter**: Bent u er nooit achter gekomen waarom daar geen Nederlanders waren?

A. Het vervoer zal niet zo gemakkelijk zijn geweest.

72427. De **Voorzitter**: De geallieerde legers wilden het niet hebben. Zij hadden een hele organisatie daarvoor gemaakt en zij

bepaalden zelf waarheen die en die gestuurd zouden worden om de kampen te bevrijden. Er waren 80 à 90 Nederlandse officieren ingeschakeld over het hele terrein.

A. Eén zo'n officier is er éénmaal geweest.

De Voorzitter: De Nederlanders hadden er niets over te zeggen.

A. Ik vond het een overbodige verontwaardiging. Zij moesten blij zijn, dat zij vrij waren.

72428. **De Voorzitter:** Hoe bent u vervoerd? U bint toch niet ineens naar Nederland vervoerd?

A. Wij zijn met bussen vervoerd. Het wachten was op vliegtuigen. De Fransen zouden met vliegtuigen gaan, dan zouden de Belgen gaan en daarna zouden wij aan de beurt komen.

72429. **De Voorzitter:** Vliegtuigen waren hier natuurlijk niet.

A. Het zou gaan met geallieerde vliegtuigen. Wij hebben ze ook zien vertrekken. De Nederlanders klaagden er over, dat zij zo lang moesten wachten. Ik heb gezegd: Wij hebben hier nog vakantie! Het was daar uitstekend, zo goed als hier in vredetijd. Ik ben daar in één maand evenveel aangekomen als ik al die tijd was afgevallen. De meesten zaten echter te kniezen en wilden naar huis. Ik heb hun gezegd: Carpe diem, ga er op uit, je weet niet hoe je het thuis vindt, je hebt hier fijn vakantie, voordat je in de misère komt. De meesten dachten maar: „Waarom komt er niemand uit Nederland?” De mensen zoeken de oorzaak van hun ontstemming altijd buiten zich zelf. Zij waren ook ontstemd over dat niet vertrekken per vliegtuig. Alsof hun levensgeluk daarmee gemoeid was!

72430. **De Voorzitter:** Hoelang heeft dat wachten geduurd?

A. Een maand. Als je wacht, is dat lang, maar als je niet wacht en opknapt, is het niet lang. Mijn vrouw en kinderen zaten in Putten. Daar wist ik ook niets van.

In ieder geval, toen zelden wij: Kunnen wij niet met bussen terug? Toen zijn er een paar naar Weimar gegaan en hebben bussen in beslag genomen. Er waren chauffeurs onder de gevangenen, die deze bussen konden besturen. Wij waren met 400 overgebleven. Wij hebben de anderen zien wegvoeren.

72431. **De Voorzitter:** Waren die weggegaan?

A. De dodenmars. Ik stond daarvoor al klaar, maar ik werd er clandestien uitgehaald. Enkele bevoorrechten werden er uitgehaald door vrienden, die een uitweg wisten. Ik zou u een verhaal over de ellende kunnen doen, maar dat zal u misschien niet interesseren. Er waren er 400 over en die zijn in twee partijen van 200 vervoerd. Er waren vier bussen en er ging een geallieerde soldaat mee, die een vrijgeleide had, zodat wij overal door konden.

72432. **De Voorzitter:** De gevangenen hebben het dus zelf georganiseerd?

A. Ja.

72433. **De Voorzitter:** Daar hebben dus niet de geallieerden of heeft niet een andere organisatie voor gezorgd? U bent eenvoudig u egereden?

A. Ja, met bussen, die, voorzover ik weet, in Weimar in beslag waren genomen.

72434. **De Voorzitter:** „Georganiseerd?”

A. Ja. Toen zijn wij op een goede dag vertrokken.

72435. **De Voorzitter:** Hebt u kunnen doorrijden naar Nederland?

A. Ja, in twee dagen. Wij hebben ergens in een dorp gelogeed. Wij werden ingekwartierd door de burgemeester, die uit een concentratiekamp was bevrijd en burgemeester was geworden. Wij kwamen bij een boer terecht, die nazi was geweest. Hij stond te bibberen en voorzag ons van alles. Wij kregen worst en andere dingen mee naar huis. Hij had zijn kelder nog vol. De tweede dag kwamen wij via Aken in Maastricht en toen gingen wij door België naar Eindhoven en kwamen daar te liggen in een vertrek boven in de Philipsfabrieken.

72436. **De Voorzitter:** Weet u, wie u daar in ontvangst heeft genomen?

A. Eerst zijn wij gekeurd door verschillende medici.

72437. **De Voorzitter:** Onder wiens leiding gebeurde dat?

A. Dat weet ik niet meer.

72438. **De Voorzitter:** Ik bedoel niet de persoon, maar de organisatie.

A. Het Rode Kruis. Wij werden toen goed verzorgd.

72439. **De Voorzitter:** Weet u dat zeker? Waren het mensen met een rood kruis op de arm?

A. Dat weet ik niet.

72440. **De Voorzitter:** En u zegt: het Rode Kruis?

A. Dat meen ik mij te herinneren.

72441. **De Voorzitter:** U zult wel een reden hebben gehad om te denken, dat het het Rode Kruis is geweest.

A. Als u vraagt, of ik mensen met een armband heb gezien, kan ik dat niet met zekerheid verklaren.

72442. **De Voorzitter:** Het is van belang, of het werkelijk het Rode Kruis is geweest.

A. Wij kregen papier van het Rode Kruis om brieven te schrijven. Misschien zegt u dat iets. Ik heb een brief aan mijn vrouw geschreven en toen ik een week thuis was, werd die bezorgd.

72443. **De Voorzitter:** U werd dus goed ontvangen?

A. Ja, wij werden ontzaglijk goed ontvangen. Er waren verpleegsters in het wit. Ik meen, dat zij van het Rode Kruis waren, maar ik durf het niet met 100 pct. zekerheid te zeggen.

72444. **De Voorzitter:** Een andere organisatie hebt u in Eindhoven niet kunnen ontdekken?

A. Neen.

72445. **De Voorzitter:** Werd u er geregistreerd?

A. Ja.

72446. **De Voorzitter:** En ontluisd?

A. Ja, wij kregen een bad en kleren. Er was een organisatie. Wij hebben Amerikaanse kleren gekregen.

72447. **De Voorzitter:** De mensen, die daarvoor zorgden, waren steeds dezelfde, die u voor mensen van het Rode Kruis hebt gezien?

A. U kunt dat toch gemakkelijk te weten komen.

De Voorzitter: Dat is niet zo heel gemakkelijk. Dat kost veel moeite, want al die dingen zijn zo snel op elkaar gevolgd.

A. Ik werd dadelijk ingekwartierd bij Hollanders. De volgende dag ben ik met een Eindhovenaar naar het noorden gegaan. Iedereen werd tegengehouden, maar wij konden door. Zo kon ik die dag onverwachts bij mijn verbaasde familie opduiken.

De Voorzitter: Ik dank u voor de inlichtingen, die u hebt verstrekt en ik sluit het verhoor.

J. HEMELRIJK.

SCHILTHUIS, *voorzitter.*

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 11 JANUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Prof. mr dr. NICOLAAS WILHELMUS POSTHUMUS,
oud 69 jaar, wonende te Amsterdam, oud-hoogleraar, oud-voorzitter van het Directorium van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, directeur van de Boekhandel en Drukkerij, voorheen E. J. Brill te Leiden.

Hij legt de eed af als getuige.

72448. De **Voorzitter**: Wij willen gaarne met u spreken over liet geval-*Kersten*. Wij hebben de heer *Kersten* zelf gehoord. Wij kennen dus zijn lezing van hetgeen hij heeft meegemaakt en tot stand heeft gebracht. Wij kennen ook de twijfel, die van verschillende kanten aan de juistheid van zijn mededelingen is gewekt. Wij hebben inet verschillende mensen gesproken, die in die tijd in Zweden zijn geweest: de gezant van *Rechteren Limpurg*, luitenant *Knulst*, de heer *Willems* en nog anderen. Door al die verhoren komen wij echter niet zo heel veel verder. Wij hebben b.v. aan de heer van *Rechteren Limpurg* gevraagd: U hebt natuurlijk inlichtingen omtrent *Kersten* ingewonnen bij de toenmalige Zweedse Minister van Buitenlandse Zaken, *Günther*. Neen, zei hij, ik ben er niet geweest. Ik heb opgemerkt: U zegt zelf, dat u meende informaties te moeten inwinnen, omdat *Kersten* nu eenmaal de dokter van *Himmler* was. U had een zekere achterdocht en was wantrouwig. Ik kan mij dat voorstellen, en toen bent u het zeker aan *Günther* gaan vragen. Maar dat is niet gebeurd en alle anderen hebben dat evenmin gedaan.

A. Toch was er een nauwe relatie tussen *Gunther* en *Kersten*, al van 1943 af.

72449. De heer **Stokvis**: En bovendien had *Kersten* *Gunther* als referentie opgegeven.

A. Dat was ook bekend.

72450. De **Voorzitter**: Toen heb ik gevraagd hoe het kwam, dat zij zó ingenomen waren tegen *Kersten*, dat zij zelfs geen informaties naar hem hebben ingewonnen. Dat is één van de dingen, die wij vreemd vinden.

A. Ik heb wel gesproken met de heer *Engzell*.

72451. De **Voorzitter**: Wat was die in die tijd?

A. Ik geloof legatieraad bij het Zweedse Ministerie van Buitenlandse Zaken.

De **Voorzitter**: U hebt een zeer positieve overtuiging ten aanzien van *Kersten*. Wij hebben de indruk, dat veel van hetgeen hij zegt wel waar zal zijn, maar voordat wij in ons rapport durven verklaren: „Die mijnheer *Kersten* heeft inderdaad al datgene gedaan, wat hij zo zegt en suggereert” — bijvoorbeeld, dat hij 800 of 1000 Nederlandse vrouwen uit Ravensbruck heeft bevrijd —, willen wij gaarne zoveel mogelijk ruggesteun daarvoor hebben. Wij hebben van andere kant weer gehoord: „800 vrouwen? Het waren er maar 400. Het kunnen er niet méér zijn geweest, want het kamp was niet groter dan voor 400.” Tot nu toe weten wij ten aanzien van veel van deze onderdelen nog altijd niet het ware. Wilt u ons daarvan iets vertellen?

A. Om met het laatste te beginnen: ik kan onmogelijk zeggen hoeveel Nederlandse vrouwen er inderdaad gered zijn. Ik geloof niet,

dat iemand dat weet. Maar daar gaat het ook eigenlijk niet om. Bij *Kersten* ging het er om, dat hij van *Himmler* de toezegging had gekregen, dat hij 1000 Nederlandse vrouwen kon redden. Dat was op 8 December 1944. *Kersten* heeft zelf die vrouwen niet in vrijheid gesteld. Dat zou ook met zijn verdienste zijn geweest. Zijn verdienste was, dat hij principieel deze 1000 vrouwen, of zoveel minder als nodig was, bevrijd heeft weten te krijgen uit de klauwen van de Gestapo.

72452. De **Voorzitter**: Maar u weet van de meeste dingen, die hii heeft gedaan, alleen doordat zij zijn vermeld in brieven, die hij aan *Himmler* schreef ter bevestiging van gemaakte afspraken?

A. Ook wel uit de verklaringen van Minister *Günther*.

72453. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat u heel weinig weet op grond van gegevens van de zijde van *Himmler*.

A. Inderdaad zijn het meestal brieven, die *Kersten* heeft geschreven aan *Himmler*. U hebt het gehele dossier gehad. Er is weinig van de hand van *Himmler* zelf.

72454. De **Voorzitter**: Nu is de moeilijkheid deze: hoe kan men zulke brieven, geschreven door *Kersten* zelf, beschouwen als bewijsstukken voor een overeenkomst, die de andere partij niet heeft bevestigd?

De heer **Stokvis**: Propria non probant!

A. Neen, maar ik heb veel met *Kersten* gesproken en ik heb hem nooit op een tegenstrijdigheid kunnen betrappen. Ik weet niet, hoe het u gegaan is, maar mij is dat niet gelukt. De verhalen van deze man, voor wiens geheugen ik zeer veel respect heb, zijn feilloos. Komt er plotseling iets nieuws voor de dag, dan blijkt dat zijn vorige verklaringen te bevestigen. Een voorbeeld is dat bekende verhaal omtrent het transport van het Nederlandse volk naar het Oosten. Ik had er altijd kritisch tegenover gestaan. Wij hadden eerst de verschillende lezingen van *Kersten* zelf, uitvoerig neergeschreven na zijn gesprekken met *Himmler*. Die stukken zijn, voor zover ik weet, u ook bekend. Daarna heeft men gekregen de eidesstattliche verklaring van *Brandt*, de secretaris van *Himmler*, die het bevestigde. Verder — *Kersten* heeft u dat waarschijnlijk nog niet medegedeeld; ik weet niet, wanneer hij verhoord is — is het dagboek van generaal *Franz Müller* voor de dag gekomen, waarin deze heeft opgetekend, dat hij van *Himmler* had gehoord, dat *Kersten* grote bezwaren had tegen de transportatie van het Nederlandse volk. Maar dit is nog niet het meest interessante. Dat is pas kort geleden bij een gesprek, dat ik inet *Kersten* heb gehad, voor de dag gekomen. Ik vroeg hem: Vertel mij eens, wanneer u bent begonnen dat plan met het Nederlandse volk tegen te werken. Hij zei: Ik weet wel, dat ik op 16 April 1941 bij *Himmler* heb bereikt, dat hij *Hitler* er van zou overtuigen, dat het plan moest worden ingetrokken. Toen vroeg ik *Kersten*: Wanneer hebt u er van gehoord? Is dat in April geweest? Neen, zei hij, dat is begin Maart geweest, ik herinner het mij heel goed. Ik herinner mij, dat ik in Maart 1941 heb gehoord, dat er een conferentie tussen *Hitler* en *Himmler* was geweest — waarschijnlijk heeft hij dat van *Brandt* of van *Himmler* gehoord —, waarin ovrr algemene zaken werd gesproken, en dat toen iemand binnenkwam en een brief overreikte. waarover *Hitler* in woede ontstak. zodat hij een glas, dat hij aan 'e mond wilde brengen, over de tafel smeed. Dat was het bericht, dat er een werkstaking in Holland was geweest. Die ellendige Hollander waren wild en moesten gestraft worden; zij moesten übergesiedelt worden. Toen zei ik tegen *Kersten*: „Maar man, dan begrijp ik ineens alles; nu klopt ook alles. Dat was de staking van 25 en 26 Februari, die *Hitler* ter ore kwam.” *Kersten* kende die Februari-staking niet: hij dacht, dat het niets geweest was. Ik heb hem gezegd, dat er een grote staking was geweest. Zo bleek, dat er direct verband was tussen de Februari-staking en het besluit om het Nederlandse volk te evacueren.

72455. De **Voorzitter**: U weet natuurlijk, wat *Rauter* daarover gezegd heeft?

A. Ja.

72456. De **Voorzitter**: De heer *Zaaijer* heeft *Rauter* de dag vóór zijn dood gesproken en toen heeft *Rauter* gezegd: Er is niets van waar; *Kersten* vertelt dit misschien te goeder trouw, hij zal misschien wat van officieren gehoord hebben, die wat kletsten, maar dat is natuurlijk onzin.

A. *Rauter* was in onze ogen een groot man, maar u weet misschien wel, dat hij in de ogen van *Himmler* maar heel klein was. Hij wist er dus niets van. Al die grote generaals waren kwajongens tegenover *Himmler*. Hij kon het dus niet weten. Dat zegt dus niets.

De **Voorzitter**: Dat dacht ik ook.

A. Alleen *Brandt* kon het weten. Hij stond vóór zijn dood en dan weet je nooit, wat echt is en niet echt.

De **Voorzitter**: *Rauter* stond vóór zijn dood.

A. *Brandt* ook.

72457. De **Voorzitter**: Wanneer stond die vóór zijn dood?

A. Bij de verschillende eidesstattliche verklaringen, die hij heeft afgelegd. Daaraan kan men twifelen. Maar nu krijsen wij in de eerste plaats het dagboek van generaal *Franz Müller*, dat los van alles staat, omdat hij van niets af wist. en het gesprek met *Kersten*, waaruit het verband blijkt tussen de Februari-staking en het besluit van begin Maart. *Kersten* zei mij, dat dit van 3 Maart was, terwijl hij niet wist, dat de staking in Februari was geweest, en ook niet, dat deze belangrijk was geweest. Dit is een interessante bevestiging van de waarheid van zijn boek.

72458. De **Voorzitter**: U weet, dat veel van wat in die tijd is geschied en wat *Kersten* volgens zijn boek zou hebben gadaan op naam van *Bernadotte* is geplaatst.

A. Helaas, ja.

72459. De **Voorzitter**: Hebt u daarnaar een onderzoek ingesteld?

A. Zoveel mogelijk.

72460. De **Voorzitter**: Hoe hebt u dat gedaan en wat is daarbij aan het licht gekomen?

A. Ik ben in Maart 1948 naar Stockholm gegaan, heb daar gesproken met de heer *Kersten*, die mij heel veel van zijn stukken heeft laten zien, en heb ook een lang mondeling onderhoud met hem gehad. Ik ben naar onze legatie gegaan, naar onze gezant *Teixeira de Mattos*, die mij inzage van het archief heeft gegeven, voorzover het betrekking had op de oorlogstijd. Ik heb daarin over *Kersten* niets gevonden. Ik ben geweest naar de heer *Engzell* en tenslotte heb ik de heer *Bernadotte* gesproken. Ik herinner mij, dat ik op de legatie was en dat de gezant direct aanbod mij te introduceren. Ik heb toen de heer *Bernadotte* de volgende dag kunnen bezoeken. Ik heb nooit een dergelijk teleurstellend bezoek gehad als bij graaf *Bernadotte*. Ik kende zijn boek. Ik wist hoe hij geëerd werd door de gehele wereld en ik verwachtte dus een prettig gesprek met hem hierover ten aanzien van de verschillende onduidelijkheden, die ik had. Ik kreeg de indruk, dat hij erg terughoudend was. Ik vroeg hem, wat mijn hoofdvraag was, of hij hulp had gehad van dr. *Kersten* bij zijn verdere werk, omdat dit in zijn boek niet tot uiting kwam, waarop hij zei: ja, en verder vernam ik niets. Alleen het woord ja en daar is het bij gebleven. Ik heb hem toen nog gevraagd, want ik kon niet te veel aandringen — ik bevond mij als gast in zijn bureau van het Rode Kruis — hebt u nog papieren, die ik kan inzien om de zaak duidelijk te maken? Hij verklaarde, dat hij geen enkel papier had. Ik kon niet zeggen: hoe is het mogelijk, want pij hebt toch een opdracht van de Regering gekregen voor een dergelijke taak, die moet gij hebben, correspondentie of iets dergelijks. Hij zei: er zijn geen papieren. Ik heb dus niets anders gehoord dan het woord ja, waarbij hij erkende, dat dr. *Kersten* hem geholpen had, en verder ging ik met lege handen weg.

De heer **Stokvis**: Het woordje ja is al belangrijk.

A. Inderdaad.

72461. De **Voorzitter**: Is het zo belangrijk, dat hij toegeeft hulp gehad te hebben? Het is inderdaad meer dan wanneer hij gezegd zou hebben: neen, maar u hebt toch niet veel feitelijks vernomen.

A. Het was alleen meer dan in zijn boek staat.

72462. De heer **Stokvis**: En daaruit zijn bepaald; conclusies te trekken.

A. Ja.

72463. De **Voorzitter**: Die dan weer gebaseerd zijn op de mededelingen van *Kersten*.

De heer **Stokvis**: Maar die toch wijzen op een zekere betrouwbaarheid van de mededelingen.

A. Er zijn ook de door mij voorgelegde verklaringen van *Günther*, van *Lundström* en van *Kivimäki*.

De **Voorzitter**: Wanneer ik twijfel uitspreek, wil dat niet zeggen, dat ik zelf twijfel, maar omdat ik graag zou zien, dat wij wat meer grond onder de voiten hadden.

A. Ik kan niet meer geven dan wat ik weet uit dat gesprek, waarvan ik gedacht had, dat het uren zou kunnen duren, maar het heeft slechts vijf minuten geduurd.

72464. De **Voorzitter**: U hebt dus niet kunnen spreken over de vraag of hij alleen maar de vervoerder was geweest.

A. Neen, zelfs dat niet.

72465. De **Voorzitter**: Dat blijkt alleen uit het feit, dat hij door de Zweedse Regering is aangewezen als degene, die de personen zou gaan vervoeren, die *Himmler* al aan *Kersten* had vrijgegeven. *Bernadotte* is toch aangezocht door *Gunther*?

A. Ja, als Transportfuhrer.

72456. De **Voorzitter**: Als je als zodanig wordt aangezocht, spreekt het toch vanzelf, dat er iets te transporteren valt.

A. Inderdaad.

72467. De **Voorzitter**: Dan moeten er mensen zijn, die in vrijheid zijn gesteld. Waren het niet de mensen, die *Bernadotte* zelf vrijgekregen heeft, die Scandinaviërs?

A. Natuurlijk ook. Hij heeft zelf natuurlijk ook een aantal dingen bereikt, waarover *Kersten* met *Himmler* niet heeft gesproken. Mijn indruk is, dat hij later wel degelijk juist op dit gebied wat heeft bereikt bij *Himmler* en zelf Diense en Noorse mannen en vrouwen, later misschien ook Poolse en Franse vrouwen en studenten heeft vrijgekregen, maar niet Nederlandse vrouwen.

72468. De heer **Stokvis**: Was er eigenlijk aanleiding om te vermoeden, dat *Bernadotte* voor die Hollandse vrouwen een bijzondere belangstelling zou hebben? Waarschijnlijk toch niet. Ten aanzien van de Denen lag het voor de hand.

A. U begrijpt het niet. *Bernadotte* was een „mensenredder”, die voor alle mensenlevens belangstelling had. Deze man, ondervoorzitter van het Internationale Rode Kruis, kon toch moeilijk zeggen: Voor die heb ik wel en voor die heb ik geen belangstelling.

72469. De heer **Stokvis**: Maar dat zijn aandacht zich in de eerste plaats richtte op de Nederlandse vrouwen, schijnt mij twijfelachtig.

A. Hij heeft zich eerst beziggehouden met de Zweedse vrouwen, die met Duitsers waren getrouwd. Dat lag helemaal in zijn richting. Daarmede heeft *Kersten* zich nooit bemoeid.

72470. De **Voorzitter**: Is het zo voor de hand liggend, dat *Kersten* aan de Nederlandse vrouwen het eerst gedacht heeft?

A. Neen, maar ik meen, dat baron *van Nagell* zich in dit opzicht buitengewoon verdienstelijk voor ons land gemaakt heeft. Ik heb de indruk, dat hij de aandacht van *Kersten* er op gevestigd heeft en tot deze gezegd heeft, dat hij ook om de Nederlandse vrouwen moest denken en dat *Kersten* direct daarna alle mogelijke moeite heeft gedaan.

72471. De **Voorzitter**: Was hij toen op dit gebied al bezig geweest?

A. Ja, b.v. ook ten aanzien van Joden.

72472. De **Voorzitter**: Met individuele gevallen?

A. Ook met grotere gevallen. Op zijn verzoek heeft *Himmler* 2700 Joden naar Zwitserland teruggestuurd.

72473. De **Voorzitter**: U moet weten, dat wij dat geval van de bevrijding uit Theresienstadt van een zeker aantal Joden, waarbij 400 Nederlanders, besproken hebben met talloze mensen, die daarbij zeer nauw betrokken zijn geweest, doordat zij zelf tot die groep behoorden of op dat ogenblik zelf in Theresienstadt waren, dan wel die Joden in Zwitserland hebben ontvangen, maar dat geen van hen ons kon zeggen hoe het gekomen is, dat die Joden uit Theresienstadt plotseling in Zwitserland aankwamen. In uw rapport omtrent *Kersten* van September 1948 concludeert u: Dat heeft *Kersten* gedaan. Mijn vraag is: Hoe zeker weet u dat?

A. Ik geloof alleen op verklaringen van *Kersten* en ook wel op verklaring van *Brandt*.

Ook is gezegd in een brief van *Brandt*: „Wij hebben steeds geluisterd naar uw verzoeken. De Reichsführer heeft getoond, dat hij voor uw verzoeken toegankelijk is." Dat blijkt ook uit het transport van die 2700 Joden naar Zwitserland. Dat was een voorlopige **afbetaling**, die *Himmler* gaf op de vele duizenden Joden, die *Kersten* had willen bevrijden. Hij zei als het ware: Niet zo snel; ik zal het overwegen. Later heeft hij door *Brandt* laten berichten: Ik heb er 2700 afgestuurd.

72474. De **Voorzitter**: Behoorde dat bij de vragen van die mijnheer uit Stockholm, de vertegenwoordiger van het Jewish World Congress?

A. Bij die 10 punten, die in het memorandum stonden?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Dat weet ik niet.

De **Voorzitter**: Ik heb hier het rapport. U vindt het niet meer in dezelfde vorm terug, want het is getikt.

A. Ik heb er nog een paar geschreven; dus dit is verouderd.

72475. De **Voorzitter**: Ik zou gaarne van u weten, of dit de nota is, die u hebt geschreven.

A. Ja. Dit stuk is van 1948. Ik heb het onderzoek gedaan in overeenstemming met het Rijtsinstituut voor Oorlogsdocumentatie en met zijn voorkennis. Ik heb die nota op mijn eigen initiatief geschreven. Daarmee ben ik naar onze Minister-president dr. *Drees* gegaan en ik heb hem gezegd: Er gebeurt onrecht; ik wil er gaarne iets van vertellen; mag ik u dit stuk geven? Dat heeft hij gelezen. Dit is niet geschied namens het Rijksinstituut. De naam van het Rijksinstituut moet er niet boven staan. Dat is verkeerd.

De **Voorzitter**: De griffier deelt mij nu mede, dat die naam er boven staat, omdat de nota was getikt op papier van het Rijksinstituut.

A. Dat is juist.

72476. De **Voorzitter**: Dit is dus de nota, die u zelf hebt geschreven en waarvan u de juistheid onder ede bevestigt?

A. Ja.

Na die tijd heb ik een officieel verzoek van de Minister-Præsident gekregen om ten behoeve van de Ministerraad een nota in te dienen over wat *Kersten* heeft gedaan voor ons land. Die nota heb ik ook ingediend.

72477. De **Voorzitter**: Hoe lang is dat geleden?

A. Dat was in October 1948.

De **Voorzitter**: Hebt u een afschrift daarvan?

A. Dat weet ik niet. Is het niet bij de stukken?

De **Voorzitter**: Neen.

A. In September 1948 heb ik mij tot de Minister-president gewend en op 2 October 1945 heb ik van de secretaris van de Ministerraad, de heer *Prinsen*, het verzoek ontvangen een objectieve uiteenzetting te geven omtrent de rol, welke dr. *Kersten* ten behoeve van ons land tijdens de bezetting heeft gespeeld, alvorens de Ministerraad een beslissing kon nemen ten aanzien van de vraag, of de heer *Kersten* een onderscheiding moest worden verleend. Die officiële nota voor de Ministerraad is van October 1948. Later heb ik voor mijn eigen behoefte en ook omdat er, zoals u bekend is, bij Buitenlandse Zaken een nieuwe commissie is benoemd om deze zaak te onderzoeken, deze laatste nota opgesteld.

72478. De **Voorzitter**: Wie zijn de leden van die commissie?

A. De heren van *Schellen*, *Snouck Hurgronje* en prof. *Rüter*, de historicus te Leiden.

72479. De **Voorzitter**: Zouden wij naar uw mening, datgene, wat *Kersten* voor Theresienstadt heeft gedaan, kunnen beschouwen als vaststaand, wegens bevestiging uit verschillende bronnen?

A. De gehele persoon met al zijn mededelingen, die allemaal kloppen, die bijna allemaal bevestigd worden door geschreven stukken, ook van de tegenpartij, *Himmler*, *Brandt* of *Gunther*; dat alles is een onverbreekelijk geheel en wanneer men daarbij dan een feit voegt, dat nog niet bekend is, dan moet wel het tegenbewijs geleverd worden. De inwendige betrouwbaarheid vind ik zo groot.

72480. De heer **Stokvis**: Ten aanzien van Theresienstadt zou men zich kunnen afvragen wie het anders zou hebben kunnen bewerkstelligen.

A. U weet welk een grote invloed hij op *Himmler* had. *Himmler* was een man, die afgrijselijke pijnen had. Hij was volkomen afhankelijk van *Kersten*. Deze kwam zelfs uit Stockholm over.

72481. De **Voorzitter**: Ons is indertijd ten aanzien van *Kersten* verteld, dat hij de schilderijen, die hij gekocht heeft, hier bij een firma kocht, die altijd veilingen houdt, terwijl hij best wist, waar die schilderijen vandaan moesten komen. U schrijft in uw rapport, dat wel vaststaat, dat hij die schilderijen gewoon, zoals ieder ander, heeft aangekocht. Bedoelt u daarmee iets anders te zeggen dan dat hij die in de veilingen van de bekende firma heeft aangekocht?

A. Er was, geloof ik, een ander verwijt aan *Kersten* op dit punt, nl. dat zij gestolen waren. Dat blijkt dus weer veranderd. Ik ken dit verwijt niet. Het is blijkbaar weer gemodificeerd.

72482. De **Voorzitter**: Hij zou ze gekocht hebben in besmette verkopen. Hoe komt het, dat u met aplomb verzekert, dat hij ze op de gewone wijze heeft gekocht?

A. Ik heb die verklaringen van de firma, die verklaart, dat zij niet zijn gestolen, maar op de gewone wijze gekocht.

72483. De **Voorzitter**: Het is toch niet een gewone kunstfirma.

A. Er staan telkens schilderijen voor de ramen, op de hoek van het Lange Voorhout.

72484. De **Voorzitter**: Die bedoel ik niet. Dat is een gewone kunsthandelaar.

A. Maar daar zijn zij gekocht en er zijn verklaringen van die firma.

72485. De **Voorzitter**: Ik bedoel van Marle & Bignell.

A. Ik ook.

72486. De **Voorzitter**: Maar dat is geen kunstfirma.

A. Er staan schilderijen voor de ramen.

72487. De **Voorzitter**: Je kunt daar alles kopen: klokken, pendules, zelfs inboedels. Het is geen kunstfirma. Nu is ons medegedeeld, dat hij bij een besmette verkoping bij die firma dingen had gekocht, die kennelijk afkomstig waren van Joodse inboedels.

A. Dat verwijt hoor ik vandaag voor het eerst. Ik heb alleen gehoord dat verwijt van diefstal van schilderijen tijdens de oorlog.

72488. De **Voorzitter**: U weet dus niet meer dan wij. Heeft die firma van Marle & Bignell u verzekerd, dat die schilderijen bij haar gekocht zijn? Hebt u een schriftelijke bevestiging daarvan gezien?

A. Inderdaad.

72489. De heer **van Dis**: Was *Bernadotte*, toen u hem bezocht, bekend met de lezing, die *Kersten* gaf omtrent hetgeen hij ten aanzien van het losmaken van gevangenen had verricht?

A. Ik ben eerst gestapt naar *Kersten* in Stockholm en heb daar de hele middag en avond stukken ingekekt en uiteenzettingen gehoord.

72490. De heer **van Dis**: Ik bedoel niet of u er mede bekend was, maar of *Bernadotte* er zelf mee bekend was dan wel, dat *Kersten* het toen al bekend had gemaakt, zodat *Bernadotte* het kon weten. Als *Bernadotte* er mee bekend was en er kritiek op had, zou hij het u toch wel gezegd hebben?

A. Hij kon het weten. Toen ik bij *Bernadotte* kwam, waren *Kersten's* mémoires verschenen, d.w.z. in die slechte en gevaarlijke Amerikaanse uitgave. Hij kende de Amerikaanse lezing van het geval-*Kersten*.

72491. De heer **van Dis**: Wanneer *Bernadotte* het daarmee niet eens was geweest, had hij dat tegen u toch wel gezegd?

A. Dat durf ik niet te zeggen.

72492. De heer **van Dis**: Dit lijkt mij toch een aanwijzing, dat die publicaties van *Kersten* wel betrouwbaar zijn.

A. Men moet toch oppassen met die mémoires. *Kersten* zelf zegt, dat zij niet betrouwbaar zijn. Het geval is wat veramerikaanst. Het schijnt zó te zijn, dat de Amerikaanse uitgever dikwijls met de tekst gaan knoeien en er van maken wat zij willen.

72493. De **Voorzitter**: Zou hetgeen *Kersten* opgesteld heeft, vervormd zijn?

A. Ja. Zo is de ik-vorm, die in het boek voorkomt, niet van *Kersten*. *Kersten* heeft later van bekenden als verwijt te horen gekregen, dat hij zich zelf te veel op de voorgrond had geschoven, maar dat is de schuld van de Amerikaanse uitgever geweest. Daarna is een Hollandse uitgave verschenen, waarin dit alles hersteld is.

72494. De **Voorzitter**: Hor is het gekomen, dat u zich voor *Kersten* bent gaan interesseren?

A. Hoe is het gekomen, dat *Kersten* zich zo interesseerde voor die mensen? Als iemand onrecht geschiedt, kan ik daar niet tezen en daarom heb ik willen helpen. In dit geval zag ik het als mijn taak de zaak te onderzoeken en te zien of het waar was. Als het waar was, hadden wij een grote schuld aan *Kersten*. Ik vond het bovendien een nationale plicht, dat een onderzoek werd ingesteld. Daarom ben ik naar de Minister-President gestapt en heb gezegd: Weet u, wat er gebeurt en niet gebeurt?

72495. De **Voorzitter**: Hoe bent u het eerst met *Kersten* in contact gekomen?

A. Ik had gehoord, dat hij hier was. Ik weet niet hoe. De eerste keer zijn wij met z'n virren, het gehele directorium en de heer *de Jong*, de chef van het bureau, naar hem toe gegaan en hebben wij een gesprek met hem gehad. Ik vond dat zó interessant, dat ik heb besloten het onderzoek tot mij te trekken. Dat heb ik gedaan. Het moest onderzocht worden. Het was een zeer voorlopige, ruwe poging om er iets van te weten te komen.

72496. De heer **van Dis**: Heeft *Bernadotte Himmler* werkelijk gesproken?

A. Ja.

72497. De heer **van Dis**: Ook door tussenkomst van *Kersten*?

A. Twee keer, door tussenkomst van *Kersten*. De eerste keer was het door *Kersten* voorbereid en wist *Himmler* dus wie er kwam. De tweede keer is *Bernadotte* zelfs bij *Kersten* op zijn landgoed in Duitsland gekomen om te vragen: Help mij; het loopt mis. *Kersten* heeft zich toen direct met *Himmler* in verbinding

gesteld en de zaak in orde gemaakt. *Bernadotte* heeft dus voor zijn werk zerr veel aan *Kersten* te danken gehad, en daardoor ook de gehele wereld.

72498. De heer **van Dis**: Daarvan heeft hij niets verteld?

A. Onbegrijpelijkerwijze heeft hij er helaas niets van verteld.

72499. De **Voorzitter**: In de mededelingen van *Kersten* komt ook voor, dat hij *Colijn* aan een redelijke behandeling heeft geholpen.

A. Ja. Ik heb dat alles helemaal weggelaten. Dat durf ik zo niet te zeggen.

72500. De **Voorzitter**: Weet u daar niets van?

A. Neen.

72501. De **Voorzitter**: Ook niet van de episode met generaal *Röell*?

A. Ik heb generaal *Röell* gesproken en hij was zeer dankbaar.

72502. De **Voorzitter**: Hreft hij min of meer geconstateerd, dat hij het aan *Kersten* te danken had?

A. Ja.

72503. De **Voorzitter**: Heeft hij er een bewijs voor?

A. Neen, geen bewijs. Dat kan niet. Men zit gevangen en wordt plotseling vrijgelaten. *Himmler* zal niet vertellen, dat men het aan *Kersten* te danken heeft en de gevangnebewaardei ook niet. Die eis kan men niet stellen.

72504. De **Voorzitter**: *Kersten* zegt: Dat heb ik gedaan, omdat hij een patiënt van mij was.

A. Bovendien heeft generaal *Röell* hem in 1936 gezegd: U hebt nog niet zoveel relaties met de nationaal-socialisten, maar wel met Duitse grootindustriëlen; het is voor de toekomst gewenst, dat u ons op de hoogte houdt van de plannen van de nationaal-socialisten, die u ter ore komen. *Kersten* heeft die wens goed in zijn oren geknoot en gedacht: Ik moet de Hollanders blijven helpen, want *Röell* heeft het mij gevraagd. Dat herinnert generaal *Röell* zich wel, echter vaag, want er zijn al zoveel jaren verlopen.

72505. De heer **Stokvis**: Hebt u een nader onderzoek ingesteld naar de houding van de toenmalige gezant van *Rechteren Limpurg*? Wij hebben hem hier gehoord en bepaalde conclusies uit zijn mededelingen getrokken, maar hebt u van uw kant ook deze zaak onderzocht?

A. Alleen op indirecte wijze.

72506. De heer **Stokvis**: Hebt u hem niet zelf ondervraagd?

A. Hij was er niet.

72507. De heer **Stokvis**: Ik weet, dat hij naar Cairo is vertrokken, maar u zoudt hem desondanks hebben kunnen ontmoeten.

A. Neen. Ik zou nog dit kunnen zeggen: De twee heren hebben elkaar ontmoet.

72508. De **Voorzitter**: Ja, en toen heeft de heer *Kersten* tegen de heer van *Rechteren Limpurg* gezegd: Informeer naar mij bij Minister *Giinther*.

A. Ja, eri die mededeling is blijkbaar in de wind geslagen en dat is onbegrijpelijk, want zij was voor het Nederlandse volk van het hoogste belang.

De **Voorzitter**: Ik ben hiermede gekomen aan het einde van hetgeen ik te vragen had. Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

N. W. POSTHUMUS.

SCHILTHUIS, voorzitter.
VAN DIS.
STOKVIS.
GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 11 JANUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

MARIE DE RIJKE,

oud 40 jaar, wonende te Middelburg, zonder beroep.

Zij legt de eed af als getuige.

72509. De **Voorzitter**: U hebt zich lang geleden tot de commissie gewend, omdat u haar enige mededelingen wenste te doen. De commissie was toen aan het desbetreffende onderwerp nog niet toe. Dit is thans wel het geval en wij zijn gaarne bereid uw mededelingen in ontvangst te nemen.

U hebt indertijd aan de heer *Stokvis* een brief gegeven, welke het Nederlandse consulaat-generaal u heeft geschreven op 29 April 1944, toen u in Londen was. Met betrekking tot die brief hebt u geschreven:

„Gezien de verschrikkelijke en verstrekkende gevolgen van dit voor anderen misschien oogenschijnlijk juiste antwoord van den consul-generaal, is het reeds eenige jaren mijn voornemen geweest om ter gelegener tijd de aandacht te vragen van verantwoordelijke personen in Nederland voor dit officieele schrijven en de gevolgen er van; ik meen, dat de tijd en de gelegenheid daar nu voor gekomen is.”

Ik geloof, dat u inderdaad gelijk hebt, wannerr u zegt, dat het niet voor iedereen duidelijk is te zien, dat die brief zo verstrekkende gevolgen heeft gehad en dat die gevolgen tevens zo verschrikkelijk zijn geweest. Er staat nl. in het briefje van het consulaat-generaal, dat het geen vrijheid heeft om u ten aanzien van de verpleegkosten in een ziekenhuis in Londen, althans in Engeland, anders te behandelen dan andere Nederlandse patiënten. Méér staat er haast niet in. Wilt u vertellen, hoe het komt, dat dit zoveel meer betekent dan wij er uit kunnen opmaken?

A. Ik weet natuurlijk niet, hoe het met andere patiënten is geweest, maar in dit geval was het zó, dat ik jarenlang onder behandeling was. De Engelse ziekenhuizen stonden voor grote kosten en de omstandigheden waren in de oorlog voor de Engelse ziekenhuizen zeer moeilijk. Er was mij door onze eigen Regering gezegd, dat ik kon aankloppen als er extra-onkosten waren, maar toen ik dat voor de eerste keer deed, was het antwoord: Ga maar naar Engelse hospitalen en regel het maar met die mensen. Maar die mensen waren daartoe niet bereid.

72510. De **Voorzitter**: U had dus een toezegging.

A. Ja.

72511. De **Voorzitter**: Wanneer hebt u die gekregen?

A. In 1943, toen de Regering begon voorschotten uit te keren.

72512. De **Voorzitter**: Waarop is u een voorschot uitgekeerd?

A. Op de afhandeling van de rechtszaak met dr. *van Heijningen*. Die ging om een schadevergoeding, die betaald zou moeten worden.

72513. De **Voorzitter**: Wilde de Regering u behulpzaam zijn, zodat u later zou kunnen terugbetalen uit de schadevergoeding, die dr. *van Heijningen* zou moeten betalen?

De heer **Stokvis**: Ter zake van een onjuiste operatie.

72514. De **Voorzitter**: Die u veel schade heeft berokkend, op grond waarvan u meende een belangrijk bedrag te vorderen te hebben?

A. Ja.

72515. De **Voorzitter**: Wie had u dat beloofd?

A. Ten eerste Minister *van Boeyen* persoonlijk op zijn Departement in Londen. De Minister zei mij, dat ik naar de consul-generaal kon gaan om het bedrag van het voorschot te regelen en dat het wekelijks uitgekeerd zou worden. Op 15 Juli 1943 ben ik naar de consul-generaal geweest en die zei, dat ik £ 3.10 per week kreeg. Verder zei hij: Als er extra-onkosten zijn — die hebben wij allemaal weleens —, komt u maar hier.

72516. De **Voorzitter**: Kwamen er toen extra-kosten?

A. De verdere ziekenhuisverpleging in 1944.

72517. De **Voorzitter**: Van die £ 3.10 moest u bestaan?

A. Daarvan studeerde ik in Londen.

72518. De **Voorzitter**: Waarin?

A. In talen en letteren.

72519. De heer **Stokvis**: Speciaal Engels, aan Bedford College?

A. Ja.

72520. De **Voorzitter**: Moest u voor dat onderwijs betalen?

A. Ja zeker; ongeveer £ 42 per jaar.

72521. De **Voorzitter**: Dan was £ 3.10 niet zo heel veel.

A. Ik moest heel zuinig leven.

72522. De **Voorzitter**: Waar woonde u?

A. Op een kamer, die ik zelf gemeubileerd had, in Hampstead in Londen.

72523. De **Voorzitter**: Kon u voor f 2.10 terecht?

A. Het was £ 3.10.

De **Voorzitter**: Neen, ongeveer £ 2, want er moest zoveel af.

A. Ja; daarin hebt u gelijk. Ik deed alles zelf.

72524. De **Voorzitter**: U moest dus vanwege die onjuiste behandeling naar een ziekenhuis?

A. Ik was sedert 1936 onder behandeling.

72525. De **Voorzitter**: U was toch niet steeds in een ziekenhuis onder behandeling?

A. Ik was soms jaren er uit, maar ik heb een reeks van operaties ondergaan.

72526. De **Voorzitter**: Moest u telkens naar het ziekenhuis?

A. Ja, voor ongeveer 14 operaties.

72527. De **Voorzitter**: Toen kwam er in 1943-1944 weer een periode, waarin u naar het ziekenhuis moest?

A. Ja.

72528. De **Voorzitter**: Toen hebt u om een extra-ondersteuning gevraagd?

A. Alleen voor de ziekenhuiskosten.

72529. De **Voorzitter**: Ja, maar het was een extra-uitkering. Was die ook bedoeld om te worden terugbetaald uit de schadevergoeding van dr. van Heijningen?

A. Ja.

72530. De **Voorzitter**: De consul-generaal schrijft hierover:

„Daar naar ik meen het gebruikelijk is, dat de hospitalen in Engeland de patiënten naar vermogen belasten voor de hospitaalkosten en hier zelfs sprake is, dat de behandelende geneesheer zijn diensten gratis heeft aangeboden, acht de Minister van Binnenlandsche Zaken...

Dat was toen Minister van Boeyen?

A. Ja, toen nog wel.

De **Voorzitter**:

... het onjuist en niet gerechtvaardigd ten opzichte van andere Nederlandsche patiënten in Engelsche hospitalen, om in dit geval u uitzonderlijk te behandelen door de verpleegkosten geheel ten laste van de begroting van gemeld Departement te nemen."

Hij zegt dus „dat de hospitalen in Engeland de patiënten naar vermogen belasten voor de hospitaalkosten".

A. Hoe het voor de Engelsen geregeld is, weet ik niet. Mijn vermogen was nihil, dus ik heb nooit iets betaald.

72531. De **Voorzitter**: Dus u werd behandeld zonder iets te betalen?

A. Ik heb zelf nooit iets betaald. De ziekenhuiskosten werden gedeeltelijk betaald door het Koning Willemfonds en gedeeltelijk door het Engelse ziekenhuis zelf.

72532. De **Voorzitter**: Men heeft u dus schappelijk behandeld

A. Ja, vóór de oorlog wel, maar door de oorlog stegen de kosten enorm. Alle ziekenhuizen verkeerden in een noodtoestand.

72533. De **Voorzitter**: Wat heeft het ziekenhuis toen in rekening gebracht?

A. Het ziekenhuis nam dit soort van patiënten niet meer op.

72534. De **Voorzitter**: Maar wat rekende het ziekenhuis, waar u tenslotte wél kwam?

A. Ik ben naar een noodziekenhuis voor militairen en onvermogens gestuurd, maar er was daar één zaal met 40 bedden, waarin allemaal verminkten lagen. Ik was sedert 1936 onder behandeling en de hoofdzuster had eens tegen de chirurg gezegd: This patient is suffering the tortures of the doomed.

72535. De **Voorzitter**: Toen bent u in een militair ziekenhuis terechtgekomen. Moest u daar betalen!

A. Ik moest zelf het zaakje opknappen. Ik had aan de chirurg, die mij had behandeld, gevraagd, of hij voor een klein kamertje kon zorgen. Maar dit werd geweigerd, daar ik niet betalen kon. Het ziekenhuis heeft dus alles voorgeschoten en de kosten zo laag mogelijk berekend. Ik had er, naar ik meen, vier operaties moeten ondergaan, maar ik ben na de eerste operatie weggegaan, want ik vond het een verschrikkelijke plaats.

72536. De **Voorzitter**: De kosten werden dus voorgeschoten op het bedrag, dat u van dr. van Heijningen zou vorderen. Was het bedrag, dat men u heeft voorgeschoten, groot?

A. Ik meen, dat het £ 15 was. Ik heb er drie weken in gelegen.

72537. De **Voorzitter**: U wilt zeggen, dat het toch eigenlijk redelijk zou zijn, indien de Regering alsnog de kosten op zich nam. Of meent u, dat er wat anders moet gebeuren?

A. U bedoelt wat de ziekenhuisverpleging betreft?

De **Voorzitter**: Ik bedoel, dat ook al zou de consul-generaal bereid zijn geweest de ziekenhuiskosten te betalen, het verblijf niet minder akelig zou zijn geweest.

A. Dan zou ik een betere plaats hebben gehad. Er waren andere ziekenhuizen voor betalende patiënten. Dezelfde chirurg werkte ook voor andere ziekenhuizen.

72538. De **Voorzitter**: Wanneer de Regering deze houding niet had aangenomen, zou u dus in een ander ziekenhuis een redelijker behandeling hebben gehad, zonder die akelige omgeving en zou u zich na afloop van de behandeling niet in deze akelige positie hebben bevonden?

A. Juist.

72539. De **Voorzitter**: U zei in het begin, dat u Minister van Boeyen persoonlijk had gesproken. Wanneer is dat geweest?

A. Begin Juli 1943.

72540. De **Voorzitter**: En hij zeide, dat u maar moest aankloppen, als er eens wat was?

A. Ja.

72541. De **Voorzitter**: Hebt u later geprobeerd bij hem aan te kloppen?

A. Minister van Boeyen had gezegd, dat ik naar de consul-generaal moest gaan.

72547. De **Voorzitter**: Maar hebt u getracht u nog eens tot hem te wenden toen het niet gelukte bij de consul-generaal?

A. Neen.

72543. De **Voorzitter**: De consul-generaal zei, dat de Minister meende, dat het niet mogelijk zou zijn, dat te betalen. U had dus kunnen denken: Dan ga ik nog maar eens naar de Minister. Dat hebt u dus niet gedaan?

A. Het was juist in die tijd, naar ik meen — ik weet het niet zeker —, dat Minister Burger de heer van Boeyen opvolgde. Dan zou ik dus te maken hebben gehad met een geheel nieuwe Minister, die van deze zaak niets wist. Bovendien had — het spijt mij, dat ik het zeggen moet — de chirurg tegen mij gezegd, dat ik op een heel goede plaats zou komen. Hij heeft niet gezegd, dat daar 40 bedden stonden. Er gingen enkele maanden overheen en toen was er een andere Minister. Toen ik uit het ziekenhuis kwam, stond de zaak er heel anders voor.

72544. De heer **Stokvis**: Is het niet zo, dat op een gegeven ogenblik de uitkering van £ 3.10 per week werd gestaakt en dat u daarvoor nog in grotere moeilijkheden kwam? Dat was na de operatie.

A. Ja.

72545. De **Voorzitter**: Wanneer is die uitkering gestaakt?

A. In December 1945 is zij voor het eerst ingehouden.

De **Voorzitter**: Daarmede kunnen wij ons niet bemoeien. Onze bevoegdheden gaan tot November 1945.

De heer **Stokvis**: Het vloeit wel voort uit de situatie, die voordien bestond.

72546. De **Voorzitter**: Wanneer is die uitkering van £ 3.10 begonnen?

A. In Juli 1943.

72547. De **Voorzitter**: Waarom toen plotseling? Waarom niet eerder?

A. In de jaren daarvóór heb ik de avondschool bezocht. Ik was bijna klaar voor het toelatingsexamen van de Londense universiteit. Maar door de oorlog was de rechtszaak in Nederland niet afgehandeld. Ik had het geld dus nog niet.

72548. De **Voorzitter**: U was in 1936 al in Londen gekomen?

A. Ja, in 1935.

72549. De **Voorzitter**: Had u dan zelf middelen om daar uw levensonderhoud te bekostigen?

A. Ik werkte als dienstbode in Londen en ging 's avonds naar de avondschool, maar het werd 1940 eer ik goed beginnen kon.

72550. De **Voorzitter**: Van 1943 af hebt u die ondersteuning gekregen. Hoe hebt u uw levensonderhoud bekostigd in 1940, 1941 en 1942?

A. Eerst heb ik hele weken gewerkt op een fabriek. Ik had daardoor natuurlijk heel weinig tijd over. Ik heb toen wat kunnen sparen en ben vervolgens 2 dagen op een fabriek gaan werken. De rest van de week studeerde ik. Zo kon ik slagen voor het toelatingsexamen. Toen had ik geen geld om de universiteitskosten te betalen en heb ik mij gewend tot de heer *van Angeren*, de Minister van Justitie, die de zaak aan Minister *van Boeyen* heeft doorgegeven met het verzoek om volle consideratie. De heer *van Boeyen* verzocht mij toen op zijn Departement te komen. Hij was heel sympathiek, zó sympathiek, dat ik niet kon geloven, dat dezelfde Minister daarna weigerde de ziekenhuiskosten te betalen.

72551. De **Voorzitter**: Het was toch dezelfde. De heer *van Boeyen* is van 3 September 1940 tot 31 Mei 1944 Minister geweest. De mededeling slaat dus op Minister *van Boeyen*. De heer *Burger* is Minister geweest van 1 Juni 1944 tot Januari 1945 en daarna weer de heer *van Boeyen*.

U hebt dus tot December 1945 die £ 3.10 ontvangen. Heeft men toen gezegd, waarom u die niet meer kreeg?

A. Wegens deviezenmoeilijkheden. Er waaide een wind van bezuiniging uit den Haag, zei men mij op het consulaat en zij vroegen, of het nog nodig was. Ik antwoordde bevestigend en zei, dat er nog een rechtszaak liep. Toen vroegen zij, wie mijn advocaat was en toen hebben zij contact met hem gezocht. Omdat hij geïnterneerd was, hebben zij geen contact met hem kunnen krijgen.

72552. De **Voorzitter**: Was hij een N.S.B.-er?

A. Neen, maar hij was om politieke redenen geïnterneerd. Hij had met de Duitsers samengewerkt.

72553. De **Voorzitter**: Is hij later vrijgekomen?

A. Ja, in 1948.

72554. De **Voorzitter**: Dus na December 1945 hebt u voor u zelf moeten zorgen. Bent u toen in Engeland gebleven?

A. Ja, ik heb doorgestudeerd.

72555. De **Voorzitter**: Waarvan betaalde u dat?

A. Ik had nog wat spaarcenten en die heb ik eerst opgebruikt. Later ben ik, voor het eerst van mijn leven, naar een bank van lening gegaan. Toen mijn nood op het college bekend werd, heeft men mij uit het noodfonds voor studenten geholpen.

72556. De **Voorzitter**: Wanneer bent u teruggekomen?

A. In Juni 1947.

72557. De **Voorzitter**: Dus tot Juni 1947 hebt u u zelf geholpen.

A. Eerst mij zelf en later hebben anderen mij geholpen.

72558. De **Voorzitter**: Heeft dat geduurd tot Juli?

A. Ja.

72559. De **Voorzitter**: Hebt u, toen u hier terugkwam, weer geprobeerd op het Departement van Binnenlandse Zaken hulp te krijgen?

A. Dat heb ik zelf niet gedaan. Ik heb contact met Kamerleden gezocht.

72560. De **Voorzitter**: Ja, dat weet ik. Is een andere advocaat uw rechtszaak verder gaan behandelen?

A. Intussen ging die rechtszaak door. De zaakwaarneemster van mijn advocaat deed officieel het werk, maar in werkelijkheid deed mijn advocaat dit in het kamp.

72561. De **Voorzitter**: Wat is nu uw bedoeling?

De heer **Stokvis**: Ik geloof, dat het de bedoeling van getuige is, dat wij constateren, dat zij na eind 1945 in Engeland geen hulp meer van de Nederlandse autoriteiten aldaar heeft gehad. Dat is uw grief in korte woorden samengevat.

A. Ja.

De **Voorzitter**: Wij zullen zien, wat wij in deze kwestie zullen doen en wat wij er van in het verslag zullen opnemen. Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

M. DE RIJKE.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 12 JANUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

LOUIS HENRI BOAS,
oud 36 jaar, wonende te Amsterdam,
chef de bureau Oost-West Syndicaat.

Hij legt de eed af als getuige.

72562. De **Voorzitter**: Wij hebben 2 jaar geleden een brief van u ontvangen, waarin u ons mededeelde, dat u ons wel het een en ander zou kunnen vertellen. Wij hebben u niet eerder opgeroepen, omdat wij er nog niet aan toe waren. Indertijd hebt u een min of meer avontuurlijke reis gemaakt van Nederland naar Engeland. Daarover zouden wij wel graag het een en ander van u horen.

A. Mag ik misschien even onderbreken? Ik heb een aide-mémoire gemaakt.

72563. De **Voorzitter**: Misschien wilt u ons die overleggen, wanneer u hier weggaat. Wij zouden in de eerste plaats van u willen weten, waar u zich bevond, toen Nederland in oorlog geraakte?

A. Ik bevond mij toen in Nederland.

72564. De **Voorzitter**: Wanneer bent u van hier weggegaan?

A. In 1942.

72565. De **Voorzitter**: Langs welke weg bent u in Zwitserland aangekomen?

A. Langs de route van de heer *van Niftrik*, over Putte in Noordbrabant.

72566. De **Voorzitter**: Was de heer *van Niftrik* toen nog in Nederland?

A. Ja.

72567. De **Voorzitter**: Heeft hij u zekere aanwijzingen voor die reis verstrekt?

A. Hij heeft mij geholpen aan een Belgische carte d'identité en mij in verbinding gebracht met de passeurs, die mij naar de Zwitserse grens zouden brengen.

72568. De **Voorzitter**: Dat is blijkbaar naar wens verlopen?

A. Dat is zeer vlot verlopen.

72569. De **Voorzitter**: Wanneer bent u in Zwitserland aangekomen?

A. Einde Januari, begin Februari 1942.

72570. De **Voorzitter**: Hebt u in België nog Nederlandse consulaire ambtenaren ontmoet?

A. Neen, alleen in Antwerpen, de heer *van Dulken*.

72571. De **Voorzitter**: Wat was hij?

A. Hij was een Nederlander, die, naar ik achteraf heb gehoord, ook voor de spionnagedienst werkte, ik meen onder de heer *Somer*.

72572. De **Voorzitter**: De Nederlandse spionnagedienst dus?

A. Ja. Later is hij gevangengenomen en met zijn zoon gefusilleerd.

72573. De **Voorzitter**: Heeft hij u nog geholpen met het een of ander, of hebt u hem alleen maar gesproken?

A. Ik ben enige dagen bij hem thuis geweest op de Italielei in Antwerpen. Hij heeft mij op die manier zeer goed geholpen, te meer, waar de passeur op zich liet wachten gedurende enige dagen en ik bij hem zolang moest onderduiken.

72574. De **Voorzitter**: Hebt u in Frankrijk nog Nederlandse autoriteiten ontmoet?

A. Neen, ik ben rechtstreeks naar Zwitserland doorgegaan.

72575. De **Voorzitter**: U hebt dus geen enkel consulaat in Frankrijk bezocht?

A. Neen, geen enkel.

72576. De **Voorzitter**: Heeft het u veel moeite gekost om over de Zwitserse grens te komen?

A. Neen, het was een kwestie van flink lopen. Verder hebben wij daar geen moeilijkheden gehad.

72577. De **Voorzitter**: Hebt u geen militairen ontmoet, die u tegenhielden of u terug wilden laten gaan?

A. Neen, het heeft mij zelfs verwonderd, dat ik vlak bij de grens een Franse gendarme tegenkwam, die helemaal niets zei. Of deze man nu min of meer mee was in het complot en kennelijk de goede kant uit wilde kijken, weet ik niet, maar hij heeft niets gezegd.

72578. De **Voorzitter**: Van Zwitserse kant ook niet?

A. Neen. Wij zijn daar naar een dominee gegaan. Persoonlijk was ik liever naar Bern doorgegaan, want ik had gehoord, dat men, wanneer men werd gepakt, voorlopig, althans enige dagen, zou worden opgesloten. Maar de andere mensen waren nogal moe en daarom zijn wij naar een dominee gegaan, die op zijn beurt de politie heeft geaarschuid. Hij was verkeerd.

72579. De **Voorzitter**: Werd u in een Auffaiglager gebracht?

A. Wij zijn naar de gevangenis gebracht in Porrentruy. Daar zijn wij een dag geweest, waarna wij zijn overgebracht naar de gevangenis in Neuchâtel, waar wij 6 dagen hebben gezeten.

72580. De **Voorzitter**: Wij hebben meermalen gehoord, dat de mensen in een Auffanglager werden ondergebracht.

A. Later zijn de mensen in een kamp in Sugiez bij Neuchâtel ondergebracht. Wij waren echter één van de eersten, die daar kwamen. Ik was, naar ik meen, no. 41. In die tijd werd men nog zolang in de gevangenis opgeborgen.

72581. De **Voorzitter**: Hoe bent u uit die gevangenis gekomen?

A. Men heeft mij vrijgelaten na ruim een week. Wij zijn toen eerst verhoord door een Zwitserse kapitein, die uitstekend Hollands sprak. Als ik mij goed herinner, was hij vroeger verbonden geweest aan het Zwitserse gezantschap in den Haag.

72582. De **Voorzitter**: Is er geen enkele Nederlandse kracht aan te pas gekomen om u uit die gevangenis te krijgen?

K. Neen, totaal niet. Voorzover ik later hoorde, was dat zelfs niet mogelijk.

72583. De **Voorzitter**: Daarom kon men toch wel hebben geprobeerd om u er uit te krijgen!

A. Zeer zeker. Ik weet echter niet, of onze naam op het gezantschap bekend was.

72584. De **Voorzitter**: Waren er nog voorwaarden verbonden aan uw vrijlating uit de gevangenis?

A. Die voorwaarden hebben wij eigenlijk pas gehoord nadat wij waren aangekomen in Bern. Wij werden voor die Zwitserse officier geleid, die ons ondervroeg en ons zei, dat wij ons moesten houden aan de regels, die de Zwitserse Regering uitgaf, en wij werden dan ook gedwongen in een résidence forcée te gaan. Later bleek dat de plaats Nyon te zijn. Wij zijn eerst naar Bern en later naar Nyon gebracht. Eerst mochten wij naar het gezantschap. De Zwitserse kapitein had ons gevraagd over de toestand in Nederland en of wij nog militaire inlichtingen wisten. Ik wist er niet veel en ik heb er ook niet veel op geantwoord, want ik dacht, dat het hem eigenlijk niets aanging, te meer waar Zwitserland neutraal was en ik niet wist, of zij misschien te eniger tijd de verkeerde kant zouden kiezen. Ik heb hem wel wat verteld, maar alleen wat hij natuurlijk al lang wist, over camouflage van de Fokkerfabrieken. Ik wist zelf ook niet veel van militaire geheimen.

72585. De **Voorzitter**: Wat was uw vak, toen u nog in Nederland was?

A. Ik was chef de bureau bij de firma Alex Meyer & Co., koffiebranderijen in Amsterdam.

72586. De **Voorzitter**: Hij heeft dus geen voorwaarden genoemd waaronder u werd vrijgelaten? U moest alleen in die résidence forcée blijven?

A. Ja, en dat ik mij goed moest houden aan de maatregelen van de Zwitserse Regering ten aanzien van de vreemdelingen.

72557. De **Voorzitter**: Hebt u bij die gelegenheid nog iets gezegd over uw plannen voor verdere reizen?

A. Inderdaad. Ik heb dat laten doorschemeren.

72588. De **Voorzitter**: Vond hij dat goed?

A. In zijn hart vond hij het, geloof ik, wel prachtig, maar hij zei, dat ik de Zwitserse neutraliteit in acht moest nemen, want officieel mochten zij dat natuurlijk niet weten.

72589. De **Voorzitter**: U hebt van hem dus permissie gekregen om, voordat u zich naar Nyon begaf, naar Bern te gaan?

A. Ik was reeds in Bern, toen ik door deze kapitein werd verhoord.

72590. De **Voorzitter**: In de gevangenis in Neuchâtel heeft men u dus gezegd, dat u zou worden verhoord?

A. Inderdaad. Ik ben er hergebracht door de militaire politie.

72591. De **Voorzitter**: Was u met anderen samen?

A. Ik was samen met een wachtmeester van de huzaren, *de Mug*, een cadet-vaandrig van het Koninklijk Nederlandsch Indische Leger, *de Zwart*,.....

72592. De heer **Stokvis**: ..... en luitenant *Steen* en luitenant *Velleman*, volgens uw mededelingen aan de Commissie *Vorrink*.

A. Ja, het is mij in die tussentijd alweer enigszins ontschoten.

72593. De **Voorzitter**: U hebt dus in Bern dat verhoor ondergaan, waarna u zich naar het gezantschap hebt begeven?

A. Inderdaad.

72594. De **Voorzitter**: Wie hebt u daar aangetroffen?

A. Generaal *van Tricht*.

72595. De **Voorzitter**: U bent dus dadelijk naar generaal *van Tricht* gegaan?

A. Ja.

72596. De **Voorzitter**: Hoe wist u, dat u bij hem moest zijn?

A. Dat is ons gezegd door de Zwitserse kapitein.

72597. De **Voorzitter**: Was u niet erg ingenomen met generaal *van Tricht*?

A. Dat kan ik niet zeggen. Ik meen alleen, dat hij niet was opgewassen tegen de taak, die hem plotseling wachtte.

72598. De **Voorzitter**: Die taak was toch op dat moment niet zo heel groot?

A. Neen, toen nog niet. Het was natuurlijk voor hem wel moeilijk om te zorgen, dat wij zo gauw mogelijk onze wensen vervuld zagen, wat betreft de uitreis naar Spanje.

72599. De **Voorzitter**: Dat kon toen nog legaal gebeuren.

A. Inderdaad, maar er was één grote moeilijkheid, namelijk onze leeftijd. Spanje wilde geen mensen doorlaten, die jonger waren dan 40 en ouder dan 18 jaar, die dus in de militaire leeftijd vielen.

72600. De **Voorzitter**: Ik meende, dat er altijd met de leeftijd op de passen werd geknoeid.

A. Er zijn ook inderdaad mensen jonger gemaakt of, wanneer dat beter uitkwam, ouder. De moeilijkheid was, volgens de destijds ontvangen berichten, dat men vreesde, dat het onmogelijk zou worden voor sommigen om alsnog te vertrekken, wanneer er van die leeftijdsverandering al te veel gebruik zou worden gemaakt.

72601. De **Voorzitter**: Wat deed de heer *van Tricht* naar uw mening te dien aanzien niet helemaal, zoals hij het behoorde te doen?

A. Hij was volgens mij niet handig genoeg.

72602. De **Voorzitter**: Tegenover wie?

A. Tegenover de Fransen en Spanjaarden.

72603. De **Voorzitter**: Welke Fransen en welke Spanjaarden bedoelt u hier?

A. Wat de Spanjaarden betreft in Genève . . .

72604. De **Voorzitter**: U bedoelt waarschijnlijk, dat hij niet handig genoeg was tegenover de consuls?

A. Inderdaad.

72605. De **Voorzitter**: Hij onderhandelde toch niet zelf met de consul in Genève?

A. Ik meen — maar daar ben ik niet precies van op de hoogte —, dat het liep via het Nederlandse consulaat in Genève.

72606. De **Voorzitter**: Ik meen, dat de heer *van der Elst* daarvoor zorgde.

A. Ja, die heb ik ook ontmoet.

72607. De **Voorzitter**: Dat zou dan indirecte onhandigheid van de heer *van Tricht* zijn geweest.

A. Inderdaad.

72608. De **Voorzitter**: Waaruit bestond dan die onhandigheid?

A. Dat durf ik niet te zeggen.

72609. De **Voorzitter**: Hoe kunt u dan concluderen, dat hij onhandig was, terwijl u niet weet, wat eigenlijk de onhandigheid bij die handelingen was?

A. Dat weet ik, omdat later de zaak veel vlotter is gaan lopen. Het is natuurlijk een tijdlang geleden, maar ik weet, dat wij ons voortdurend ergerden aan het feit, dat mensen, die individueel pogingen hebben gedaan, wel slaagden, zij het door relaties of op andere wijze.

72610. De **Voorzitter**: Bij wie hebben zij die pogingen gedaan?

A. Bij het Spaanse consulaat. Mensen, die in Genève verbleven, werden op die manier vaak veel beter en veel vlugger weggeholpen dan mensen, die verderaf zaten.

72611. De **Voorzitter**: Stelden zij zich zelf in verbinding met het consulaat of deden zij dat via de heer *van der Elst*?

A. Daarop zou ik niet kunnen antwoorden. Ik weet wel, dat de mensen zich vaak zelf in verbinding stelden met het Spaanse consulaat.

72612. De **Voorzitter**: Weet u dat zeker?

A. Mensen, die op de Route du Chêne woonden, o.a. dr. *Prins*.

72613. De **Voorzitter**: Waren die Nederlanders daar ergens onder dak gebracht?

A. Ja, zij waren bij mevrouw *Lauffer* onder dak.

72614. De **Voorzitter**: Deden die mensen dat allemaal op eigen houtje? Werden zij daarbij niet geholpen door de heer *van der Elst*?

A. Helemaal alleen zou ik niet durven zeggen. Het was alleen heel merkwaardig, dat wij altijd vernamen, dat zij steeds eerder weg konden dan anderen, die er minder achterheen konden zitten, doordat zij b.v. niet in Genève verbleven. Zij konden dit doen door handig op te treden bij het Spaanse consulaat.

72615. De **Voorzitter**: Dus omdat zij zeiden, dat zij handig optraden bij het consulaat, hebt u de conclusie getrokken, dat de heer *van Tricht* onhandig optrad.

A. Neen, niet ten aanzien hiervan. Ik bedoel meer in het algemeen.

72616. De **Voorzitter**: Wij hebben tot nu toe al veel mensen gesproken, die ook in dezelfde positie hebben verkeerdt als u. Al deze mensen waren buitengewoon ingenomen met generaal *van Tricht*. Niemand, behalve u, heeft ons verteld, dat hij niet handig was. Daarom interesseert het mij, te weten, hoe u tot die mening bent gekomen. U kunt daar natuurlijk een indruk van hebben. Die indruk kan van waarde zijn; die indruk kan ook van weinig waarde zijn. Die indruk is van weinig waarde, wanneer hij voornamelijk is ingegeven door de ergernis vanwege het feit, dat u lang hebt moeten wachten, wat overigens volkomen begrijpelijk is. Die indruk heeft wèl waarde, wanneer hij zijn grondslag vindt in bepaalde feiten. Daarom vraag ik u daarover zo nauwkeurig na. Kunt u feiten noemen, waarop uw mening is gebaseerd.

A. Zeer zeker. Dat is toevallig mijn eigen geval. Het Franse consulaat beweerde, dat het aan ons geen visa kon verstrekken, omdat wij geschikt waren voor de militaire dienst. Ik heb generaal *van Tricht* gevraagd, omdat ik een advocaat in Lausanne goed kende, of hij er mee akkoord ging, dat ik er op eigen houtje voor zorgde. Generaal *van Tricht* zei, dat hij het wel wilde toestaan, maar het zou mij nooit lukken. Later, in September en October, maakten de Fransen alle moeilijkheden en niet meer de Spanjaarden.

72617. De **Voorzitter**: Ja, maar niet toen u daar kwam, in Januari.

A. Neen, ik spreek nu over April, Mei.

72618. De **Voorzitter**: De moeilijkheid in Frankrijk is pas ontstaan, toen de Duitsers Vichy-Frankrijk hebben bezet.

A. Vóór die tijd waren er al moeilijkheden. Toen lukte het al niet meer. Wij kregen steeds tot antwoord, dat wij geen Frans visum meer konden krijgen.

72619. De **Voorzitter**: Was dat reeds vóórdat Vichy-Frankrijk door de Duitsers was bezet?

A. Inderdaad. Ik heb pogingen gedaan om het toch te krijgen vóór de gehele bezetting van Frankrijk.

72620. De **Voorzitter**: Hebt u het toch geprobeerd, toen de generaal zei, dat het niet zou lukken?

A. Ja, ik heb het geprobeerd. Ik heb een bezoek gebracht bij een dokter, die min of meer in het complot was, die mij heeft afgekeurd voor militaire dienst wegens maagzweer. Op dat papiertje heb ik onmiddellijk een Frans visum gekregen, d.w.z. het heeft nog ongeveer twee à drie weken geduurd. Dat verwonderde mij helemaal niet, want het Franse consulaat te Lausanne stond algemeen bekend als zeer goed en zeer pro-geallieerd. Ik mren, — maar bewijzen kan ik het natuurlijk nooit —, dat andere mensen daar ook gemakkelijk gebruik van hadden kunnen maken. Na mij heeft de 2de piloot van de Aero-Holland, *van der Touw*, die pas verongelukt is, ook daarvan gebruik gemaakt en ook dat visum gekregen. Ik meen, dat één of twee mensen kort na mij ook geprobeerd hebben het visum te krijgen en het ook hebben gekregen. Helaas zijn mij die namen ontschoten.

72621. De **Voorzitter**: En nu meent u, dat het handig van generaal *van Tricht* zou zijn geweest, wanneer hij daarvan ook gebruik had gemaakt.

A. Inderdaad. Ik ben er volkomen van overtuigd, dat de generaal alles heeft gedaan om ons te helpen. Hij had echter te enenmale niet die ervaring.

72622. De **Voorzitter**: U toch ook niet?

A. Neen, ik ook niet. Ik bedoel, dat ik het hem niet kwalijk neem.

72623. De **Voorzitter**: Ik begrijp wat u bedoelt. Ik vind deze lezing wel aanvaardbaar, maar u zegt, dat u die visa hebt kunnen verkrijgen door u te laten afkeuren voor de militaire dienst en u meent, dat generaal *van Tricht* dat ook wel had kunnen doen.

A. Inderdaad. Ik meen ook, dat er destijds een weg in Zurich was om Spaanse visa te krijgen. Dat hebben ook verschillende mensen geprobeerd. Wij leefden toen echter veelal van geruchten. Mij zijn toen verschillende namen genoemd van mensen, die dit in Zurich wel voor elkaar hebben gekregen, maar ik kan u geen namen van mensen noemen, die hun visa inderdaad op deze wijze hebben gekregen.

72624. De **Voorzitter**: Hoe hebt u dat Spaanse visum gekregen?

A. Dat heb ik gekregen in Genève en vrij gemakkelijk, als ik mij goed herinner.

72625. De **Voorzitter**: Met of zonder hulp van de heer *van der Elst*?

A. Met de hulp van de heer *van der Elst*. Ik heb formulieren moeten invullen. Met die formulieren ben ik naar het Spaanse consulaat gegaan, dat mij het visum vlot heeft gegeven, te meer misschien, omdat zij dachten, dat ik het Franse visum niet zou krijgen.

72626. De **Voorzitter**: Had u dat toen nog niet?

A. Neen, er werd inmiddels wel aan gewerkt.

72627. De **Voorzitter**: U hebt dus in Lausanne via de consul het visum gekregen zonder dat generaal *van Tricht* er aan te pas is gekomen. Toen u de toezegging voor dat visum had, bent u naar Genève gegaan; met behulp van de heer *van der Elst* hebt u voor uw Spaanse visum gewerkt en onder de hand hebt u de toezegging van dat visum gekregen van de Franse consul in Lausanne?

A. Inderdaad.

72628. De heer **Stokvis**: U hebt zojuist verteld wat uw indruk was omtrent generaal *van Tricht*. U hebt verklaard, dat u de overtuiging hebt, dat generaal *van Tricht* alles deed voor u en voor de mensen, die met u waren, wat hij doen kon.

In Uw verslag aan de Commissie *Vorrink*, dat als bijlage 27 is opgenomen bij haar rapport, zegt u heel iets anders. U zegt daar, dat de militair attaché, generaal *van Tricht*, wring belangs'elling toonde.

A. Dat is misschien een misverstand. . .

42629. De heer **Stokvis**: Maar een zeer onprettig, want wie dit leest, denkt niet aan een misverstand. Hij zal denken, dat generaal *van Tricht* inderdaad weinig belangstelling toonde.

A. Dat „weinig belangstelling” sloeg op onze aankomst in Bern. Wij werden toen helemaal niet gehoord door generaal *van Tricht*, in tegenstelling tot de Zwitserse kapitein, die zich zeer zeker interesseerde voor alles, wat er in Nederland was gebeurd. Ik had gedacht — misschien is dat een foutieve redenering — dat, wanneer men uit bezet Nederland kwam, de Nederlandse autoriteiten elders alles zouden willen vernemen wat men wist, niet alleen omtrent de toestand in Nederland, maar vooral omtrent de militaire gebeurtenissen en misschien militaire geheimen.

72630. De heer **Stokvis**: Alles goed en wel, maar wanneer men nu leest wat u schrijft in dit verslag, dat u toch zelf hebt opgesteld, krijgt men daaruit de zeer stellige indruk, dat u ontevreden bent over de prestaties van generaal *van Tricht*. Als dat zo is ten aanzien van de door hem te verlenen hulp om verder te trekken . . . .

A. Ik kan mij voorstellen, dat u hierover valt. Het is erg scherp gesteld.

72631. De heer **Stokvis**: Als dat inderdaad zo is, is uw kritiek natuurlijk volkomen gerechtvaardigd. Wij zijn hier om de feiten te onderzoeken, zoals ze in werkelijkheid zijn geweest. Wanneer het echter niet zo is, vinden wij het onaangenaam, als er verkeerde indrukken worden gewekt waaruit onjuiste conclusies worden getrokken.

De **Voorzitter**: U hebt de indruk gehad, dat hij weinig belangstelling toonde voor wat u kon vertellen over Nederland, maar men leest uit uw rapport, dat hij weinig belangstelling heeft getoond voor uw plannen voor uw doorreis, maar dat staat er niet bij.

A. Het spijt mij, dat dit is gebeurd. Dit is nooit mijn bedoeling geweest. Het was voor mij een grote teleurstelling, die ik heb moeten ondervinden . . . .

72632. De heer **Stokvis**: Ik begrijp het wel, maar het is, zoals het hier staat, slecht gesteld, en alle lezers van dit rapport hebben daarvoor een verkeerd beeld van de figuur van generaal *van Tricht* gekregen.

De **Voorzitter**: Dit is ook een van de redenen geweest, waarom wij ons hebben verbaasd gedurende de tijd, dat wij met de behandeling van dit onderwerp bezig zijn, waarin wij telkens maar weer gunstige berichten over generaal *van Tricht* hoorden.

A. Misschien mag ik nog even één ding vertellen. Het is misschien wel van belang bij uw historisch onderzoek. In Genève was er een Engelse consul, die eveneens belast was met de spionage. Korporaal *Demierre*, die overigens niet in een gunstig daglicht staat, was ook betrokken bij de spionagedienst, maar ik weet niet of hij in opdracht van de Zwitserse Regering daarbij was betrokken. Deze mensen konden niet met generaal *van Tricht* overweg, omdat, en dat heb ik van de heer *Birnie* gehoord, een Nederlander, de generaal zich niet helemaal aan zijn afspraken hield, waardoor de Engelsen huiverig waren de Nederlanders uit Zwitserland naar Spanje te laten gaan volgens de verschillende wegen, die er bestonden.

72533. De **Voorzitter**: Wat hadden de Engelsen te maken met het vertrekken van de Nederlanders uit Zwitserland?

A. De Engelsen hadden daar hun agenten.

72634. De **Voorzitter**: Zij konden toch geen Nederlanders in Zwitserland vasthouden?

A. Er was van Zwitserland uit een weg naar Spanje, die werd gebruikt voor geallieerde agenten. De Nederlanders, die teleurgesteld waren door het lange wachten, aasden natuurlijk ook op die weg. Hierover zijn besprekingen geweest. De heer *Birnie*, die contact heeft gehad met de Engelse consul, heeft mij verteld, dat er van Engelse zijde niet voor werd gevoeld om Nederlanders langs die weg te laten gaan, want het risico bestond, dat generaal *van Tricht* er over zou spreken en dat hij zich niet aan zijn afspraken zou houden, waarvan de consul, enz., al enige minder goede ervaringen hadden.

72635. De **Voorzitter**: Hebt u enig idee op welk gebied die ervaringen lagen?

A. Dat waren afspraken betreffende het illegaal evacueren. Dat lijkt mij het meest waarschijnlijke. Ik weet niet meer met 100 pct. zekerheid waarover het ging. Bovendien is er nog een ander geval, waarmee ik wil zeggen, dat ik de generaal niet heb begrepen. Een Rotterdammer, *Gerrit Edenburg*, een spion, was naar Zwitserland gekomen en heeft zich later, in 1943 of 1944, van het leven beroofd, ook in Zwitserland, toen uitgekomen was, dat hij inderdaad spion was.

72636. De **Voorzitter**: Was hij Nederlands spion?

A. Ja. Het optreden van generaal *van Tricht* bij dit geval heeft mij enigszins verbaasd. Op verzoek van *Demierre* hebben de heer *de Mug* en ik deze man, die wij al niet vertrouwden, steeds gevolgd.

72637. De **Voorzitter**: Waarom vertrouwde u hem niet?

A. Omdat hij inderdaad spion was. Hij spioneerde ten behoeve van de Duitsers, om uit te vinden, welke Nederlanders zich in Zwitserland bevonden.

72638. De **Voorzitter**: Ik vroeg daarom zojuist, of hij Nederlands spion was, waarop uw antwoord bevestigend luidde. Hij was dus een Nederlander, die voor de Duitsers spioneerde, dus een Duits spion?

A. Inderdaad.

72639. De **Voorzitter**: Waarom vertrouwde u hem niet?

A. Deze man maakte op mij een dubieuze indruk, omdat hij o.a. vertelde met de wielrijder *Wals* clandestien de Zwitserse grens te zijn overschreden, terwijl mij bekend was, dat *Wals* N.S.B.-er was. Hij nam zeer veel foto's van Nederlanders daar. Ik heb hem bovendien leren kennen bij mevrouw *Nicole* in Nyon, waar ik was geïnterneerd. Deze man maakte op mij een verdachte indruk. Hij deed o.a. een verhaal, hoe hij naar Spanje was gegaan om daar te trachten — ik meen in opdracht van de generaal — een weg te vinden hoe men clandestien kon evacueren. Op deze weg is hij z.g. vastgelopen. In ieder geval kwam dit verhaal mij zeer verward voor en ik vertrouwde deze knaap absoluut niet.

72640. De **Voorzitter**: Maakte generaal *van Tricht* gebruik van hem?

A. Ja, hij heeft gebruik van hem gemaakt om die weg te vinden. Het smoesje, waarom hij volgens zijn verhaal niet tot Spanje kon doordringen, was zodanig, dat ik meende, dat die vent maar wat vertelde.

72641. De **Voorzitter**: Meent u dus, dat de generaal te luchthartig te werk is gegaan door deze man die opdracht te geven?

A. Toen hij terugkwam, heeft hij kennelijk zijn ervaringen aan de generaal verteld en hij bleef in Genève. Toen wij hem niet vertrouwden, hebben wij ons in verbinding gesteld met de Engelse consul te Genève over dit geval. Het bleek steeds meer, dat deze man onbetrouwbaar was, wat ook later is bewezen. Wij hebben hierover een rapport uitgebracht, dat ook ter kennis is gebracht van de generaal. Wij hebben daarin gerapporteerd, dat deze man volgens ons absoluut onbetrouwbaar was. Hij heeft ons allemaal verteld, wat hij ging doen. Hij zou naar Rotterdam gaan om zijn vader dood te slaan, omdat deze N.S.B.-er was. Het was in ieder geval een zeer vreemd iemand. Wij hebben dit aan de generaal doorgegeven. Deze man is weer teruggekomen in Zwitserland en heeft zich bij de generaal gemeld, die dus intussen op de hoogte was van een en ander. De generaal heeft hem, heel wonderlijk, maar rustig zijn gang laten gaan.

72642. De **Voorzitter**: Heeft hij weer gebruik van hem gemaakt?

A. Neen. Hij zou naar Genève gaan, dat *résidence forcée* was voor Nederlanders.

72643. De **Voorzitter**: Wat had de generaal dan nog meer kunnen doen?

A. Hij had de Zwitserse politie moeten waarschuwen en deze man terdege aan de tand laten voelen. Hij had de heer *de Mug*,

de heer *Birnie* en mij kunnen laten horen. Gelukkig heeft de Zwitserse politie deze man op het station opgevangen en hem gevangen-gezet.

72644. De **Voorzitter**: Dan is de politie toch zeker gewaarschuwd, anders zouden zij toch niet op het station hebben klaargestaan.

A. De politie werd altijd gewaarschuwd, wanneer mensen op transport werden gesteld naar Genève. De politie in Genève werd dan op de hoogte gebracht.

72645. De **Voorzitter**: Ook als b.v. u in Genève zou aankomen?

A. Ja, wie dan ook, alle Nederlanders althans, indien men in Bern na aankomst in Zwitserland Genève als résidence forcée had aangewezen gekregen. (De politie werd niet gewaarschuwd bij gewone reizen van geïnterneerden.) Toen wij van Bern naar Nyon gingen, werden wij ook gesignaleerd aan de politie in Nyon en er was ook iemand om ons af te halen, om ons naar het bureau te brengen en diverse gegevens te noteren.

72646. De **Voorzitter**: De generaal heeft dus geen gebruik meer gemaakt van de werkzaamheden van *Edenburg*?

A. Neen, voorzover wij daarvan op de hoogte waren, niet meer. *Edenburg* werd na zijn aankomst in Genève door de Zwitserse politie gearresteerd, omdat zij hem niet vertrouwden na kennisname van ons rapport. Hij heeft toen bekend spion voor de Duitsers te zijn en bleef gevangen.

72647. De **Voorzitter**: Hebt u bij het gezantschap in Bern 1 of andere mensen gesproken?

A. Neen.

72648. De **Voorzitter**: En in Genève?

A. Alleen de heer *van der Elst*.

72649. De **Voorzitter**: En de gezant en de consul?

A. Inderdaad.

72650. De **Voorzitter**: Niet de heer *Flugi van Aspermont*?

A. Neen.

72651. De **Voorzitter**: De heer *Visser 't Hoofst*?

A. Ik heb hem wel gesproken, maar niet over zaken.

72652. De **Voorzitter**: U bent dus vanuit Zwitserland op legale manier weggekomen?

A. Inmiddels was Frankrijk bezet. Ik ben gearresteerd aan de grens en met een gelukje losgekomen, waarna ik weer ben teruggekeerd naar Zwitserland.

72653. De **Voorzitter**: Men kon toen dus niet meer op legale manier wegkomen?

A. Juist.

72654. De **Voorzitter**: U moest dus trachten op andere wijze in Spanje te komen?

A. Ja. Ik ben er toen illegaal gekomen.

72655. De **Voorzitter**: Hebt u daarover nog met generaal *van Tricht* gesproken?

A. Neen, wel met de heer *van Niftrik* en met het consulaat in Genève.

72656. De **Voorzitter**: De heer *van Niftrik* maakte allerlei valse papieren klaar om door Frankrijk te reizen?

A. Dat valse papier bestond eigenlijk alleen uit een carte d'identité en enkele adressen.

72657. De **Voorzitter**: Was dat een goede carte d'identité?

A. Neen, zeer slecht.

72658. De **Voorzitter**: Wat mankeerde er aan?

A. Volgens een Franse dominee, die ik later op mijn weg ontmoette, kon ik beter die kaart weggooien, want wanneer die werd gezien, zou ik zo tegen de lamp lopen. Ik weet niet meer, wat er aan mankeerde. Hij heet het mij wel gezegd.

72659. De **Voorzitter**: Kwam dat misschien, omdat in Frankrijk telkens die kaarten werden veranderd?

A. Dat weet ik niet. Mag ik misschien nog even een ding over Zwitserland zeggen? Namelijk over de evacuatie vóór die tijd. Daarmee was belast inajoor *Mönchen*, die ik als majoor heb leren kennen, maar hij was pater.

72660. De **Voorzitter**: Bedoelt u de aalmoezenier?

A. Ja, bij de Irene-Brigade. Hij was toen in Zwitserland. Hij meende zich ook bezig te moeten houden — ik weet niet, of dit was op instructie van generaal *van Tricht*, maar toch wel met diens medeweten — met de illegale evacuatie. Hij heeft mijns inziens de domheid begaan, om een zekere heer *Schouteten* te zenden.

72661. De **Voorzitter**: Was dat e-n Nederlander?

A. Ja, ik meen, dat hij uit Indië kwam. Hij was een volkomen avonturier. Op verzoek van de heer *Mönchen* heeft hij zich ter beschikking gesteld om naar Frankrijk te gaan en daar valse cartes d'identité op te halen. Dat is misgelopen, met het gevolg, dat de namen en foto's van de mensen, die die cartes wilden hebben, bekend waren in Frankrijk. Dat was dus e-n zeer grote onvoorzichtigheid, juist in die tijd. Als wij later zwart door Frankrijk wilden gaan, waren daar die namen bekend met alle gevolgen van dien.

72662. De **Voorzitter**: Dat is een zeer op zich zelf staand incident.

A. Inderdaad, maar het tekent wel even de toestand.....

72663. De **Voorzitter**: .....dat iedereen niet even voorzichtig was.

A. Ja, en dat dit niet goed was georganiseerd. Ik zou graag nog even een woord van lof over de heer *van der Elst* zeggen. Later heb ik wel eens mensen gesproken, die zich min of meer ongunstig over hem uitlieten. Ik wil niet in zijn capaciteiten treden. Wel weet ik, dat deze man dag en nacht voor de goede zaak heeft gewerkt.

72664. De **Voorzitter**: Nu u er toch over begint; er is ons een verhaal verteld, dat de heer *van der Elst* een kwestie heeft gekregen met een jonge Nederlander, die hem onheus bejegende, waarna de heer *van der Elst* hem heeft overgeleverd aan de Zwitserse politie, die hem over de grens heeft gezet, waardoor hij in handen van de Gestapo is gevallen en later is doodgeschoten. Wat moet ik van zo'n verhaal geloven?

A. Dan zou ik bijna de schuld moeten gooien op de Nederlandse jongeman; er was in die tijd een ongelofelijk strenge instructie afgekomen, na de arrestatie van de heer *Demierre* of toen de moeilijkheden met *Demierre* waren begonnen, dat iedere Nederlander, die binnenkwam, eerst aan de Zwitserse politie moest worden overgeleverd en in résidence forcée werd onciergeoracht. Mijn geval ligt heel anders, omdat ik in een beginstadium ben aangekomen, toen de maatregelen nog anders waren.

72665. De **Voorzitter**: Door wie is *Demierre* gearresteerd?

A. Door de Zwitserse politie.

72666. De **Voorzitter**: Wat heeft hij misdaan?

A. Hij had, meen ik, gevochten. Hij heeft vluchtelingen geslagen. Ik herinner mij dit allemaal niet meer zo goed. Hij had, naar algemeen bekend was, andere bronnen van inkomsten dan zijn korporaalsalaris.

72667. De **Voorzitter**: Wat hebt u met de generaal afgesproken na uw terugkomst in Zwitserland?

A. Via een Hollandse dame in Genève leerde ik een chauffeur kennen, die mij weer in verbinding heeft gebracht met een Engels

journalist, de heer *Ashery*, die een heel goed adres wist op de weg naar Marseille. Met dat adres ben ik naar het consulaat gegaan en ik heb gezegd, dat ik er van door wilde, dat ik een adres had en dat ik naar Spanje ging. Op het consulaat werd mij gezegd, dat mij dat werd verboden, aangezien ik het anders voor de anderen zou bederven. Zij zouden mij daarvoor desnoods in de gevangenis kunnen laten zetten. Ik had mijn erewoord gegeven, dat ik daar zou blijven.

72668. De **Voorzitter**: Had u dat gegeven?

A. Inderdaad. Maar een dergelijk erewoord werd in Zwitserland niet erg serieus genomen. Ik heb daarover weleens gesproken met een officier in Lausanne. Later is de Zwitserse politie in Genève ons zelf behulpzaam geweest bij het over de grens trekken in de buurt van Genève. Dikwijls werd er echter over gepraat door Nederlanders, hoe zij naar Spanje wilden gaan. Deze geheime zijn uitgelekt, ook al doordat sommigen zich niet zo best hebben gedragen; zij zijn weleens dronken geweest, misschien verklaarbaar vanwege het lange wachten. Men dacht, dat, wanneer ik er vandoor zou gaan, ik er ook eerst over zou praten, zodat andere mensen schade zouden kunnen ondervinden.

72669. De **Voorzitter**: U spreekt zoëven van dronken worden. Hing dat misschien samen met het nogal vrij ruime bedrag, dat aan de Nederlanders werd uitgekeerd?

A. Inderdaad, maar dat gold niet voor iedereen, alleen voor de officieren en cadetten van het Nederlandse leger, maar niet voor sergeants en minderen.

72670. De **Voorzitter**: Ik meende, dat dit gold voor iedere burger, die in een werkkamp werkte.

A. Wij moeten hier twee periodes onderscheiden. De eerste periode tot het werkkamp in Cossonay werd opgericht, waarbij militairen in de rang van cadet 350 francs kregen en officieren 400 à 420 francs. Militairen beneden deze rangen kregen 10 francs per week en, naar ik meen, burgers 5 francs per week.

72671. De **Voorzitter**: In de latere periode kregen zij toch veel meer!

A. In de periode, nadat het werkkamp in Cossonay was opgericht, kreeg men inderdaad meer.

72672. De **Voorzitter**: Daar hing dan mee samen, dat er in die tijd nogal eens de bloemetjes werden buitengezet.

A. Dat is vooral in Lausanne gebeurd, tot schade natuurlijk van de mensen, die zich hieraan niet hebben schuldig gemaakt.

72673. De **Voorzitter**: Is dat ook in uw tijd gebeurd?

A. Dat was ongeveer September 1942, dus ook in mijn tijd.

72674. De **Voorzitter**: Hebt u toen nog meegemaakt, dat het bedrag verlaagd werd?

A. Neen.

72675. De heer **Stokvis**: In uw rapport klaagt u ook over het feit, dat men op het Nederlandse consulaat niet actief was met het aanvragen van visa. U zegt, dat het dikwijls voorkwam, dat het Spaanse uitreisvisum en het Portugese doorreisvisum niet gelijktijdig werden aangevraagd, maar eerst geruime tijd na elkaar, en dat het dan ook meer dan eens gebeurde, dat het ene visum verlopen was, voordat of wanneer het andere werd verleend.

A. Dat valt onder Madrid. Mag ik nog even iets zeggen, dat gepubliceerd is in de kranten, dat mij en vele Engelandvaarders met mij zeer onaangenaam getroffen heeft? Majoor *Somer*, thans kolonel *Somer*, heeft in een van zijn rapporten geschreven, dat hij in Nyon kwam, waar hij Nederlanders aantrof, die zich schuldig zouden hebben gemaakt aan dronkenschap. Ik heb voor mij zelf notities gemaakt omtrent Zwitserland voor de Commissie *Cleveringa*:

„Op een ding wil ik terugkomen, namelijk wat vermeld is als Bijlage 1. Hierin staat een aperte leugen. Slechts over één persoon kan de heer *Somer*, thans kolonel, zich misschien beklagen, wegens dronkenschap van een Engelandvaarder, die echter niemand lastig viel. De enige, die zich wel aan dronkenschap heeft schuldig gemaakt, was de heer *Somer* zelf, die toen doorsloeg en zaken vertelde, die als geheim dienden te worden beschouwd. Getuigen waren *A. van der Touw* — die inmiddels is

overleden; ik meen, dat zijn vrouw daar ook van af weet; later heb ik het met haar hierover nog weleens gehad — en voorts mevrouw *Nicole*, wonende in Nyon, Rue de Forum. Jammer, dat deze aantekening van kolonel *Somer* in vele dagbladen is verschenen. Dat heeft aan de naam van de Engelandvaarders in Nyon ten onrechte afbreuk gedaan.”

72676. De **Voorzitter**: Mag ik die Mémoires van u inzien?

A. Ja zeker; ik heb er drie van.

72677. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Dat is geweest, naar ik meen, in Mei 1942.

72678. De **Voorzitter**: Ik wilde nog even terugkomen op het adres, dat u van die chauffeur hebt gekregen. Bent u daar toch op zfgegaan?

A. Neen, de heer *van der Elst* heeft gezegd, dat wanneer ik bereid zou zijn dit adres aan de heer *van Niftrik* af te staan, zij bereid zouden zijn mij te helpen om via de routes van de heer *van Niftrik* naar Spanje te gaan. Die route bleek inderdaad ook uitstekend te zijn. Er was nog risico aan verbonden, maar dat was zo beperkt mogelijk.

72679. De **Voorzitter**: Wij hebben weleens gehoord, dat het eerste onderkomen, wanneer mei? over de Zwitserse grens was, bij een boer was, die, toen men daar aankwam, zei, dat hij al drie weken bezig was om in Genève duidelijk te maken, dat die boerderij niet meer vertrouwd was, omdat de Gestapo daar telkens kwam, en dat er toch steeds maar mensen kwamen.

A. Dat is misschien na mijn tijd gebeurd. Ik kwam als een van de eersten, die gebruik maakten van het onderdak op een boerderij in de buurt van Laroche. Wel was gevaarlijk — dat was misschien een organisatiefout —, dat de heer *van Niftrik* niet scheen te weten, dat er vanaf de Zwitsers-Franse grens plotseling een groot vraagteken voor ons stond. Daar was een soort vacuum, want men wist niet, of men daar links- of rechtsaf moest gaan. Dat was een fout, maar ten slotte kan er op elke route een fout schuilen. Wij hebben op goed geluk af rechts gelopen en toen die weg naar de Zwitserse grens terug bleek te gaan, zijn wij naar links gegaan. Onderweg hebben wij een boerderij aangedaan, waar wij aan de boer hebben gevraagd — op goed geluk af, want het had natuurlijk een foute boer kunnen zijn —, welke kant wij uit moesten; wij hebben gezegd, dat wij officieren waren, ofschoon ik het niet was, maar wij zeiden dat om indruk te maken; de boer begreep het en wees ons een wachtpostje, waar wij langs moesten gaan. De man zou waarschijnlijk wel slapen. Het was een uur of 6 à 7 's avonds. Hij heeft ons een heel goede route gewezen.

72680. De **Voorzitter**: Met wie was u samen?

A. Met luitenant *Huyskens*.

72681. De **Voorzitter**: Bent u gedurende uw reis nog bij de een of andere consul geweest?

A. Neen, wij zijn rechtstreeks via Annecy naar Perpignan doorgegaan, waar wij naar het opgegeven adres van een dominee zijn gegaan. Wij zijn gegaan via Laroche—Annecy. Het was natuurlijk beter geweest, wanneer deze route was georganiseerd geweest, te neer daar er daar Italiaanse boeren waren, die tot de bezetters van het land behoorden. Er waren ook Italiaanse troepen in die omgeving (Annecy). Wij hebben dus bij een dominee in Annecy geslapen, die ons zei, de trein naar Perpignan te nemen. Hij heeft ons zo duidelijk mogelijk gemaakt, hoe wij moesten gaan.

72682. De **Voorzitter**: Bent u ineens doorgereisd naar Perpignan? Moest u niet in Narbonne overstappen?

A. Ja. Wij hebben daar geluk mee gehad, doordat er toevallig iemand naast ons zat, een dame, die zei, dat zij ons wel begreep, en dat wij haar maar moesten volgen. Op een handige manier is zij achter de trein langs gelopen en achter haar aan tegelijk met ons drie andere Nederlanders, met wie wij hadden afgesproken, dat zij mee zouden gaan en voor wie ik gedurende de reis als chef d'équipe was aangewezen. Van daaruit zijn wij naar Perpignan gegaan, en wij zijn er goed aangekomen. Wij zijn naar een dominee gegaan, van wie wij het adres hadden opgekregen en die ons in contact heeft gebracht met een passeur! Uiteindelijk zijn wij zo ver gekomen, dat wij met behulp van die passeur de bergen zijn ingetrokken, de Pyreneeën in.

72683. De **Voorzitter**: Bent u niet in contact geweest met de heer *Kolkman*?

A. Neen.

72684. De **Voorzitter**: Bent u geen enkele consul tegengekomen'?

A. Neen. Wij hebben praktisch tot Barcelona gelopen, tot voorbij het Spaanse plaatsje Bereda. Bij Bereda zouden wij een vrachtauto krijgen van een boer, die ons onder de melkbussen zou verstoppen om naar Barcelona te gaan. Op het laatste ogenblik liet die auto ons in de steek en wij zijn met de trein gegaan. In die trein hebben wij de secretaris van de Amerikaanse consul ontmoet, die zag, dat wij vreemdelingen waren en die de controleur geld heeft gegeven met het verzoek, niet de achterste wagen, waarin wij zaten, te controleren. Dat is inderdaad gelukt. Wij zijn op het station in Barcelona er uit gegaan en op zijn aanwijzingen zijn wij naar het consulaat gelopen.

72685. De **Voorzitter**: Het Nederlandse consulaat?

A. Neen, het Amerikaanse consulaat. Hij zei, dat wij verstandig moesten zijn en hem volgen. Wij zijn door die consul alleraardigst ontvangen. Wij waren een van de weinigen, die zonder gepakt te zijn zich konden melden op een geallieerd consulaat. Hij heeft ons gevraagd, wat wij wilden; wij zouden langs hun routes weg kunnen komen, wat Noord-Afrika zou betekenen, zodat wij ons daar in verbinding zouden kunnen stellen met de Nederlandse autoriteiten in Noord-Afrika, of wel wij konden gaan naar het Nederlandse consulaat in Barcelona. Het leek hem beter en vlugger te gaan langs de Amerikaanse weg dan via de Nederlandse weg. Wij hadden echter het volle vertrouwen in de Nederlanders en hebben gezegd, dat wij ons als Nederlands militair eerst bij de Nederlandse consul moesten melden. Bovendien was dat ook een verzoek en zelfs een instructie van de heer van der *Elst* of van de heer van *Niftrik*. Wij hebben dat dus gedaan. Wij zijn bij de heer *Kriens* aangeland.

72686. De **Voorzitter**: Wat zei de heer *Kriens*?

A. Hij heeft ons legaal gemaakt met behulp van een briefje van enige duizenden peseta's, neem ik aan, en van enige goede sigaren.

72657. De **Voorzitter**: Waaruit bestond dat legaal maken?

A. Ik had een paspoort bij mij, maar dat bevatte geen geldig visum voor Spanje. Hij heeft dat visum laten veranderen door een of andere politie-ambtenaar door middel van omkoop.

72658. De **Voorzitter**: Was het toen dus mogelijk om legaal in Spanje te verkeren?

A. Ja, wij kregen wel *résidence forcée* toegewezen, eerst drie à vijf dagen in Barcelona en nadien kreeg ik een marsbevel voor Madrid.

72689. De **Voorzitter**: Was dat ook *résidence forcée*?

A. Ja, het was ons niet geoorloofd om buiten Madrid te komen. Daar ben ik drie maanden geweest. Ik heb mij daar gemeld bij de heer de *Bruyn Tengbergen*, de consul. Eerst kwamen wij, naar ik meen, bij luitenant *Speyer*. Ik heb trouwens ook in mijn aide *mémoire* gezet, dat ik zeer verwonderd was, dat deze luitenant niet meer notitie van ons nam voor wat betreft de route, die wij hadden gevolgd van Zwitserland uit naar Spanje. Hij werkte op het consulaat indertijd. Ik heb hem gezegd, dat ik een goede route had en dat ik een code had afgesproken met Zwitserland, dat ik daarover gegevens kon verstrekken, zodat de mensen in Zwitserland langs deze code begrepen hoe zij het beste volgende Engelandvaarders naar Spanje konden sturen.

72690. De **Voorzitter**: Moest die code telegrafisch of schriftelijk worden gebruikt?

A. Dat kon het beste mondeling gebeuren, desnoods telegrafisch. Dan had ik natuurlijk veel minder kunnen zeggen in het laatste geval. Tot mijn grote verwondering voelde de heer *Speyer* daar niets voor. Hij vond het niet nodig en het kostte maar weer geld. Ik heb enkele malen gezegd, dat hiervan het leven van zoveel andere Engelandvaarders afhing. Na drie dagen stemde hij er in toe, dat ik zou telegraferen. Ik wist toen nog niet, dat er een telefoonverbinding bestond tussen Spanje en Zwitserland.

72691. De **Voorzitter**: Was die er dan wel?

A. Ja. Dat heb ik later gemerkt. Bovendien moet ik mijn zeer grote verwondering uitdrukken over het feit, dat niemand ons eigenlijk vroeg hoe wij daar kwamen en hoe anderen langs die route konden komen.

72692. De **Voorzitter**: Wie hebt u dan nog meer gesproken?

A. Ik zou dan toch zeker verwachten, dat de consul er belang in stelde, of de andere heren van het gezantschap.

72693. De **Voorzitter**: Wie waren de andere heren?

A. De heer van *Panhuys*.

72694. De **Voorzitter**: Hebt u hem ook gesproken?

A. Ja. weleens.

72695. De **Voorzitter**: Heeft hij u ook niets gevraagd?

A. Neen, niemand vroeg wat. Zij interesseerden zich er zelfs niet voor.

72696. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Schuller tot Peursum* gesproken?

A. Ik heb hem pas in Lissabon gesproken.

72697. De **Voorzitter**: Wat hebt u in die drie maanden gedaan?

A. Rondhangen, kan ik het beste zeggen, en proberen weg te komen op eigen gelegenheid.

72698. De **Voorzitter**: Waren er veel Nederlanders, die maar wat rondhingen?

A. Ja. Heel veel.

72699. De **Voorzitter**: Gedroegen zij zich goed?

A. Ja. Voorzover ik mij kan herinneren wel. Wij hadden een eigen groep onder leiding van kapitein van der *Sluys*, van wie een zeer grote morele kracht uitging.

72700. De **Voorzitter**: Wat deed hij daar?

A. Hij was ook Engelandvaarder. Hij heeft getracht de band tussen de jongelui te versterken door overal heen te gaan, wandelingen te gaan maken, om op die manier de mensen een beetje fit te houden en niet van de goede weg te laten afdwalen.

72701. De **Voorzitter**: Dat was dus niet zo'n ergerlijke toestand?

A. Neen, er zijn, naar mij ter ore is gekomen, wel ergerlijke toestanden geweest. Ik weet dat niet over mensen, die ik persoonlijk ken.

72702. De **Voorzitter**: Is dat nog wel in uw periode geweest?

A. Neen, de meeste verhalen hierover heb ik gehoord, nadat ik in April in Portugal was aangekomen. Ik heb toen gehoord van afperserijtjes en dergelijke dingen meer.

72703. De **Voorzitter**: Dronkenschap, diefstal, enz.?

A. Neen, dat was er in mijn tijd niet.

72704. De **Voorzitter**: Wie heeft er voor gezorgd, dat u verder getrokken bent na die drie maanden?

A. Daarvoor heeft het consulaat gezorgd.

72705. De **Voorzitter**: Heeft het consulaat al die tijd moeite gedaan en geen succes gehad of heeft het geen moeite gedaan?

A. Het heeft misschien wel moeite gedaan, maar althans op de verkeerde wijze.

72706. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Wij zijn dikwijls naar het consulaat gegaan om te vragen welke visa daar waren aangevraagd. Er waren namelijk twee visa nodig: een uitreisvisum uit Spanje en een Portugees inreisvisum. Die visa

moesten dus tegelijkertijd geldig zijn; ik geloof, dat ze veertien dagen of drie weken geldig waren. Zij moesten dus zodanig worden aangevraagd, dat men ze allebei tegelijk geldig had. Bij navraag bleek steeds, dat men òf het niet wist, òf er was een zodanig tijdsverschil tussen, dat het nooit kon kloppen. Het was een janboel,

72707. De **Voorzitter**: Kon men dan niet alléén het Portugese inreisvisum aanvragen, wanneer men het Spaanse uitreisvisum had?

A. Neen, dat was niet het geval.

72708. De **Voorzitter**: Men kon ze dus onafhankelijk van elkaar en tegelijk aanvragen?

A. Inderdaad.

72709. De **Voorzitter**: Waarom werd dat niet gedaan?

A. Ik neem aan door de enorme janboel op het consulaat, dat dit niet werd gedaan. Ik heb dat trouwens in het rapport aan de Commissie *Cleveringa* beschreven.

72710. De **Voorzitter**: Ik meende, dat die janboel voornamelijk betrekking had op de financiële omstandigheden.

A. Ook op de kwestie van de visa, meende ik. Men kon nooit behoorlijk inlichtingen krijgen.

72711. De **Voorzitter**: Wie waren er daar? De heer *de Bruyn* zelf of een dame?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen. Indertijd was ik vrij veel ziek, doordat ik het eten niet kon verdragen, maar ik weet wel van de heer *van der Sluys* en mr. *van Dam*, die er herhaaldelijk zijn geweest, en nog verschillende andere figuren. Wanneer zij terugkwamen, vroeg ik altijd vol spanning, hoe het er mee stond, en dan was het altijd: Hij zegt nu weer dat; hij zegt nu weer zus, maar het klopt allemaal niet. Wanneer men daar de ene dag kwam en ook drie dagen er na, dan kreeg men weer heel andere tekst en uitleg. Het vertrouwen was volkomen weg.

72712. De **Voorzitter**: Kon men het Portugese inreisvisum alleen verkrijgen, wanneer men kon bewijzen, dat men Portugal weer zou verlaten?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen. Het was niet zo moeilijk om het Portugese visum te krijgen. Het ging alleen om het feit, dat die tijdstippen getimed moesten worden. Toen ik later in Lissabon was, heeft de consul *Droogendijk* een lijst overhandigd aan de Portugese politie, die zonder meer de visa als „goed“ aannam, en de goedkeuring van de visa-dienst werd verkregen.

72713. De **Voorzitter**: U was er al?

A. Ja, maar dit was voor de anderen. Later heb ik met de heer *Droogendijk* deze kwestie besproken. Hij heeft nooit gezegd, dat de moeilijkheid lag bij de Portugezen. De heer *Droogendijk* of de consul *van der Maesen de Sombreff* moesten een lijst krijgen uit Spanje, voor wie de visa waren aangevraagd; dan bleek, dat deze lijsten heel vaak foutief waren. Dat herinner ik mij als de mening van de heer *Droogendijk*.

72714. De **Voorzitter**: Is daarop uw mening gebaseerd, dat het in Madrid slecht toeging? Of kent u nog andere gevallen?

A. Ja, natuurlijk de kwestie-Miranda, maar daarover kan ik niet spreken uit eigen ervaring. Ik weet wel, dat vele vrouwen, van wie de man in Miranda zat, zeer teleurgesteld waren over alle onwaarheden, die hierover werden verteld door de heer *van Panhuys*, die hiermee was belast, en die hierover inlichtingen gaf.

72715. De **Voorzitter**: Over die mannen?

A. Over de mannen, over de kansen van vrijkomen.

72716. De **Voorzitter**: Waar waren die vrouwen?

A. Die vrouwen waren voor een deel in Madrid en verkeerden in hoogst zenuwachtige toestand.

72717. De **Voorzitter**: Hoe kwamen zij daar?

A. Zij werden niet zo lang vastgehouden als de mannen. Zij werden ook vaak regelrecht doorgestuurd en soms, na enige dagen gevangenis, naar Madrid.

72718. De **Voorzitter**: Waren er zoveel vrouwen in gezelschap van de Engelandvaarders?

A. Het waren meestal vluchtelingen, die lange tijd in Zuid-Frankrijk waren geweest.

72719. De **Voorzitter**: Waren zij ook clandestien gekomen?

A. Ja.

72720. De **Voorzitter**: Ik kan mij natuurlijk voorstellen, dat die vrouwen zich vreselijk zenuwachtig maakten, omdat de mannen er niet waren, maar dat behoeft toch niet dadelijk de schuld van de heer *van Panhuys* te zijn.

A. Hij zei de ene dag dit, de volgende dag dat.

72721. De **Voorzitter**: Hebben de Spanjaarden misschien ook de ene dag dit en de andere dag dat verteld en gaf hij dat misschien zo door?

A. Dat blijkt achteraf niet waar te zijn, zoals uitkomt in de vele rapporten, die er over Miranda zijn verschenen van de hand van de aldaar verblijvende kampbewoners. Ik wil de Spanjaarden zeer zeker niet vrijspreken van heel willekeurige maatregelen, maar uit de rapporten, die er van verschillende kanten zijn en worden ingediend over Miranda, zal u blijken, dat de hoofdfout daar wel bij de Nederlanders heeft gezeten.

72722. De **Voorzitter**: Waarom zouden die mensen daar zo lang zijn vastgehouden?

A. Op die vraag kan ik maar gedeeltelijk antwoorden en gedeeltelijk zal ik moeten verwijzen naar de rapporten van de verschillende mensen, o.a. van de heer *J. H. Jetten*. In de aide mémoire heb ik ook het adres van de heer *Jetten* gezet, zoals het mij laatstelijk bekend was. Hij is naar Spanje gegaan uit communistische overtuiging, met een schip, als een soort liniebreker. Hij is uiteindelijk in het kamp Miranda terechtgekomen. Er zijn verschillende rapporten geschreven, o.a. is er een heel belangrijk rapport opgemaakt door drie mensen, en als ik mij goed herinner, is òf de heer *Jetten* òf mr. *van Essen* daar één van.

72723. De **Voorzitter**: Kan de heer *Jetten* daar misschien als politiek gevangene hebben gezeten, terwijl uw collega's daar alleen maar zaten, omdat zij, zonder daartoe het recht te hebben, waren binnengekomen?

A. Inderdaad. De mensen, die daar als politiek gevangene zaten, werden praktisch gelijk beschouwd met Engelandvaarders of vluchtelingen. Juist daarom is het merkwaardig. Ik ben het politiek helemaal niet met hem eens, maar wat hij over het kamp heeft verteld, heeft hij niet gezegd uit politiek oogpunt, maar hij heeft beschreven de wantoestanden, die er heersten. Deze toestand is zelfs zó erg geweest, dat één of twee mensen met t.b.c. zijn aangekomen.

72724. De **Voorzitter**: Daar kon de heer *van Panhuys* niets aan doen!

A. Ik weet niet, of deze mensen ook op de lijst hebben gestaan om te worden afgehaald en niet afgehaald zijn door het Nederlandse consulaat. Eén van de grootste bezwaren, die ik tegen de heer *van Panhuys* heb — ik spreek hier alleen over de heer *van Panhuys*, maar volgens mij is hiervoor verantwoordelijk de heer *van Harinxma thoe Slooten* —, is ook wel, dat die mensen niet tijdig werden afgehaald.

De **Voorzitter**: Wij zijn nu in Portugal aangeland.

A. Ik wilde nog graag even iets zeggen over Madrid, dat ik heb meegemaakt in die tussentijd. In die tijd is er een bepaling afgekomen, dat mannen van dienstplichtige leeftijd en die nog niet hadden gediend, naar Curaçao dienden te gaan. De heer *van*

der *Sluys*, ik en nog verschillende anderen hebben er voor gewaarschuwd deze mensen niet in één haven in te schepen, doch in verschillende havens, omdat anders de Spanjaarden, die toentertijd nog zeer pro-Duits waren, misschien zouden zeggen, dat dat niet ging. Ondanks deze waarschuwingen is er wél een transport van 30 dienstplichtigen geweest, ik meen naar Cadiz. Het verbaasde mij toen helemaal niet, dat dit transport voor Curaçao prompt werd geweigerd.

72725. De **Voorzitter**: Door de Spanjaarden?

A. Ja. Dat was niet anders te verwachten. Ik herinner mij nog, dat, toen die mensen vertrokken — er waren er ook enkelen bij van ons groepje —, wij allemaal zeiden: Nou, tot over enkele dagen. Wij waren er heilig van overtuigd, dat deze mensen vast zouden lopen, en inderdaad bleek ook na enkele dagen, dat zij weer in Madrid waren teruggekeerd.

72726. De **Voorzitter**: Wat weet u over de heer van *Harinxma* te vertellen?

A. Mag ik nog even iets anders zeggen? Het heeft ook in een rapport aan de commissie Cleveringa gestaan, namelijk het aangeven van Engelandvaarders aan de Spaanse politie.

De commissie Cleveringa zegt hiervan, dat die bewering ernstig in twijfel wordt getrokken. Ik begrijp niet, dat de commissie Cleveringa hier niet verder op in is gegaan, want het is wel degelijk gebeurd. Daarvan ben ik niet alleen getuige, maar er zijn minstens 5 getuigen van: kapitein van der *Sluys*, mr. *van Dam*, marinier van den Bossche, bootsman Legerstee, de heer Rodrigues *Pereira* en ondergetekende: ik meen zelfs, dat er nog twee marinemensen bij waren en nog anderen.

72727. De **Voorzitter**: Zijn die mensen aangegeven bij de Spaanse politie?

A. Ja. Wij kwamen niet weg en dat begon ons te vervelen. Wij spraken over illegaal gaan. Een zekere mijnheer van Vliet of van der Vliet heeft dat gehoord, hij was er bij, en is naar het consulaat gegaan, waarna wij de volgende dag een bericht van de politie kregen, dat wij ons de volgende ochtend om 9 uur moesten melden. Wij hebben die mijnheer van der Vliet een blauw oog geslagen, omdat wij natuurlijk razend waren, en wij hebben gevraagd, wie ons had aangegeven. Dat had het consulaat gedaan. Dat is toch in een fascistisch land gebeurd, wat ons zeer sterk heeft verwonderd. Men geeft toch zijn eigen mensen niet bij de politie aan?

72728. De **Voorzitter**: Daar is misschien toch wel een reden voor geweest!

A. Zij beweerden, dat zij geen gevaar wilden lopen, dat de gewone evacuatie daardoor zou stagneren. Het had toch meer op de weg gelegen van het consulaat om ons even te roepen en te zeggen, dat dat niet ging en dat wij het voor anderen zouden bederven. Wij waren toch geen kleine kinderen, die dachten: Jullie kunnen veel praten, maar wij doen het toch lekker niet! Dan hadden zij kunnen zeggen: Wij nemen onze maatregelen. U moet u natuurlijk even indenken in de situatie, waarin wij verkeerden? en in de toestand, waarin de Spaanse politie was. De politie daar was absoluut pro-Duits. De Engelsen mochten geen propaganda maken, maar de Duitsers wel. Eigenlijk is het te danken aan de heer Rodrigues *Pereira*, die uitstekend Spaans kende en die zeer goed met een of andere politie-officier kon opschieten, dat geen verdere maatregelen zijn getroffen. Na 14 dagen is die maatregel dan ook weer ingetrokken. Ons leek dit een zeer ernstig iets.

72729. De **Voorzitter**: In Portugal bent u waarschijnlijk ontvangen door de heer Maas Geesteranus?

A. Ja, en door baron van *Pallandt*.

72730. De **Voorzitter**: Zij wilden waarschijnlijk wel degelijk weten, wat u over Nederland te vertellen had?

A. Inderdaad. Ook wilden zij weten over de routes, die wij hadden gevolgd om naar Portugal te komen.

72731. De **Voorzitter**: Hoorde de heer Maas graag dingen van u, die te wijten waren aan Nederlanders?

A. Dat kan ik niet zeggen. Ik kan beter zeggen, dat die schuld bij mij ligt. Ik heb hem graag verteld, welke wantoestanden ik onderweg heb meegemaakt.

72732. De **Voorzitter**: Heeft hij zich niet over Regeringspersonen uitgelaten?

A. Neen, zeer zeker niet. Hij heeft zelfs geen bepaalde namen genoemd. Ik heb in het rapport-Cleveringa met verwondering gelezen, dat de strijd tussen de heren *van Harinxma* en Maas *Geesteranus* op de voorgrond werd geplaatst. Ik heb S of 9 maanden bij hem gewerkt. Ik heb weinig van deze strijd gemerkt. De heer Maas heeft inij-weleens gezegd, dat wij nu wel kankeren over allerlei mensen, die wij hier ontmoeten, maar ook bij de Regering is niet alles even goed. Hij klaagde vooral over het feit, dat hij van B.I. in Londen zo ontzettend weinig steun kreeg en dat hij soms niet eens wist, wie zijn baas was. Omstreeks Koninginnedag in Augustus zei hij: dat hij nu waarachtig niet wist, aan wie hij zijn zaakjes moest adresseren, want hij had niet eens een baas. Daarover heeft tie heer Maas zich weleens enigszins bitter uitgelaten.

72733. De **Voorzitter**: Zijn baas was toch degene, die hem had aangesteld!

A. Ja, B.I. Het commando daar liep van de een op de ander over en er was soms niet eens een commandant.

72734. De **Voorzitter**: Daarover zijn in Londen allerlei ontwikkelingen geweest, die hier natuurlijk niet kunnen worden besproken en die de heer Maas in Lissabon niet kon zien. Hij verkeerde dus in de moeilijkheid, dat hij niet wist aan wie hij moest rapporteren en aan wie hij instructies moest vragen. Hij had daarover natuurlijk de Minister-President kunnen vragen, maar dat maakt hier natuurlijk niets uit. U weet dus niet, dat de heer Maas tendentieuze verhoren afnam?

A. Die verhoren werden grotendeels door de heer van der *Sluys* en mij afgenomen en later door de heer *Droogendijk* en mij. Het tendentieuze komt dan eerder van mij dan van de heer Maas. In mijn tijd heeft hij zich nooit erg me: Engelandvaarders beziggehouden.

72735. De **Voorzitter**: Hebt u dan tendentieuze verhoren afgenomen?

A. Ik heb tegen die mensen gezegd, dat zij, wanneer zij klachten hadden, die moesten opschrijven, niet om te kankeren, maar zuiver om aan Londen te tonen, dat, zoals nu de evacuatie verliep, het verkeerd ging. Ik heb op deze manier op de wonden van de organisatie in de consulaire dienst willen wijzen, in de hoop, dat daarin verbetering zou worden gebracht. Hier was dus niet de bedoeling: Nu ga ik eens lekker kankeren.

72736. De **Voorzitter**: Wat hebt u gedurende die 8 maanden bij de heer Maas gedaan?

A. Engelandvaarders, die doorkwamen, verhoord op politieke betrouwbaarheid.

72737. De **Voorzitter**: Was dat het enige?

A. Inderdaad.

72738. De **Voorzitter**: Hebt u daarover rapporten naar Engeland gezonden?

A. Ja. Ik heb ook weleens een paar speciale opdrachten gehad.

72739. De **Voorzitter**: Gingen die mensen nogal vlot weg?

A. Die gingen direct door

72740. Dt. **Voorzitter**: Naar Engeland of naar Curaçao?

A. Naar Engeland. Curaçao heb ik niet meer meegemaakt.

72741. De **Voorzitter**: Later hebben zij ook mensen naar Curaçao en Jamaica gestuurd.

A. Dat is, naar ik meen, van Spanje uit gegaan.

72742. De **Voorzitter**: Ook van Portugal!

A. Dat weet ik niet. Wij hebben de mensen hoofdzakelijk per vliegtuig of vliegboot naar Engeland gestuurd of naar Gibraltar per boot.

72743. De **Voorzitter**: Gingen de Nederlanders even gemakkelijker weg als de anderen?

A. Vanuit Portugal zeer zeker.

72744. De **Voorzitter**: Ik heb namelijk weleens vernomen, dat anderen veel gemakkelijker vanuit Frankrijk wegwamen dan Nederlanders.

A. Ja, maar dat ging over de route Frankrijk—Spanje.

72745. De **Voorzitter**: Hoe kwam het, dat die mensen gemakkelijker wegwamen dan Nederlanders?

A. Dat is het grote vraagteken, ook voor mij. Ik weet het niet

72746. De **Voorzitter**: Hoe weet u dan, dat anderen van daaruit gemakkelijker wegwamen dan de Nederlanders?

A. Omdat in Portugal grote konvooien Belgen aankwamen, die ook uit Frankrijk kwamen, ook Polen. Er kwamen dan ongeveer 80 Belgen aan met de trein, o.a. uit Madrid, die met een boot weer weggingen en waarbij dan ook nog ongeveer 4 of 5 Nederlanders waren.

72747. De **Voorzitter**: Was dat de boot van Bilbao?

A. Dat was de boot van Lissabon naar Gibraltar. Het aantal Nederlanders was in verhouding tot de Belgen zeer gering. De Belgen lieten zich daar dan ook zeer schamper over uit.

72748. De **Voorzitter**: Werd er niet gezegd, hoe dat kwam?

A. Neen. Voor mij is dat altijd nog een groot vraagteken.

72749. De **Voorzitter**: Zijn er verder nog veel Engelandvaarders in Spanje blijven hangen?

A. Nadat er een andere consul is gekomen en de maatregelen wat rigouzeuzer zijn geworden, ongeveer in 1944, is dat heel wat vlotter gegaan.

72750. De **Voorzitter**: Zijn er in Frankrijk veel blijven hangen?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen, want ik weet alleen wie er door zijn gekomen en niet wie er daar zijn blijven hangen.

72751. De **Voorzitter**: Wanneer u dat zo beweert, moet u toch enig materiaal hebben voor die vergelijking.

A. Dat heb ik gehoord van mensen, die wèl uit Frankrijk waren gekomen en die ons vertelden over allerlei personen, die er nog zijn blijven hangen, ook na de algehele bezetting van Frankrijk.

72752. De **Voorzitter**: Wanneer bent u uit Portugal weggekomen?

A. Dat was in November 1943, toen ik mijn ontslag had ingediend bij de dienst van de heer Maas *Geesteranus*.

72753. De **Voorzitter**: Op welke wijze bent u weggegaan?

A. Met de K.L.M. naar Bristol.

72754. De **Voorzitter**: Bent u daar vandaan naar de Patriotic School gegaan?

A. Inderdaad. Van daaruit werd ik verder gestuurd.

72755. De **Voorzitter**: U hebt indertijd in een brief aan de commissie-Vorrink geschreven over de ondersteuning aan Nederlanders, die in Portugal verbleven, en die u onvoldoende achtte.

A. Dat kan ik mij niet herinneren.

72756. De **Voorzitter**:

„Tijdens mijn verblijf in Zwitserland had generaal van Tricht aan dr. Prins opdracht gegeven om een rapport samen te stellen over de wijze, waarop Engelandvaarders en vluchtelingen in Toulouse door de Nederlandse autoriteiten werden behandeld. Op verzoek van dr. Prins ben ik bij het opstellen van dat rapport behulpzaam geweest.”

U bent toch niet in Toulouse geweest?

A. Neen. ik ben niet in Toulouse geweest. Wij hadden zeer veel details van dr. Prins over de toestand aldaar.

72757. De **Voorzitter**:

„Dr. Prins wist veel uit eigen ervaring. Bovendien had hij inlichtingen gekregen van tal van Nederlanders. die daar even-

eens geweest waren, o.a. dr. *Ritmeester*, thans geneesheer bij de Philipsfabrieken in Eindhoven. In het kort komt hei hierop neer, dat de ondersteuning van de zijde van het consulaat schromelijk onvoldoende was — het consulaat in Toulouse — en dat er op het consulaat corruptie en chaos heersten.”

Weet u dat alleen van dr. Prins?

A. Ik heb dit ook van andere mensen bevestigd gekregen, toen ik in Portugal was.

72758. De **Voorzitter**: Welke mensen waren er corrupt in Toulouse?

A. Op het consulaat in het algemeen. Ik wil niet zeggen de consul. Op het consulaat was het zo. Ik zou mij niet kunnen herinneren, wie het waren, maar dat is in het rapport van dr. *Prins* te vinden.

72759. De **Voorzitter**: Wanneer men leest, dat er op het consulaat corruptie en chaos heersten, zou men toch in de eerste plaats denken, dat dit de consul betreft, en de heer Testers stond heel goed bekend, wie men ook over hem vraagt.

A. Dit zijn de woorden van dr. Prins.

72760. De **Voorzitter**: Wanneer men in het openbaar een rapport schrijft, heeft men daar zelf enige verantwoordelijkheid voor.

A. Het is bevestigd door andere mensen, dat er in Toulouse inderdaad wantoestanden heersten, vóór 1942, waarover vele mensen zich beklaagden.

72761. De **Voorzitter**: Weet u hier iets meer van?

A. Ik herinner mij geen feiten, maar die zult u allemaal in het rapport van dr. Prins kunnen vinden. Dit rapport is naar Engeland gestuurd.

72762. De **Voorzitter**: Wie is dr. *Prins*?

A. Hij is arts.

72763. De **Voorzitter**: Leeft hij nog?

A. Ik meen van wel. Hij is nog in Londen geweest. Hij keurde voor de Prinses Irene-Brigade.

72764. De **Voorzitter**: „Van enige steun van het Nederlandse Rode Kruis te Londen of Lissabon was geen sprake.” Dat wil dus zeggen, dat er in Toulouse geen geld kwam uit Londen of Lissabon?

A. Ja.

72765. De **Voorzitter**: Dat is beslist onwaar.

A. Dr. Prins heeft dit verteld. Ik kon het niet controleren. Ik heb het toch vermeld, omdat ik ook van andere zijden klachten kreeg in die tijd.

72766. De **Voorzitter**: Wij hebben juist het tegenovergestelde vernomen. Dat is dus wel een beetje vreemd. Het staat hier toch maar.

„Voor hen, die daar terechtwamen, werd niets gedaan om hen te bevrijden. Ik weet dit o.a. van mijn ouders.”

Wiens ouders?

A. Mijn eigen ouders.

72767. De **Voorzitter**: Bent u nu weer aan het woord?

A. Ja.

72768. De **Voorzitter**: Ik heb niet gemerkt, dat dat overloopt naar u, want het gaat gewoon door. Leven uw ouders nog?

A. Mijn vader is later in Frankrijk gestorven. Hij heeft gevangen gezeten tot half Februari 1943, is toen min of meer doodziek uit het kamp ontslagen en is in résidence forcée gegaan, waar hij is gestorven.

72769. De **Voorzitter**: En uw moeder?

A. Zij leeft nog.

72770. De **Voorzitter**: Wij zullen met belangstelling het rapport van prof. Cleveringa lezen, wanneer dat uitkomt, over Zuid-Frankrijk. U moet dat maar eens goed lezen. Daar staat het heel anders in.

A. Dat is zeer merkwaardig. Nu u het toch over het rapport-Cleveringa heeft, meen ik, dat ik verplicht ben u iets te vertellen, dat u misschien al bekend is door mr. Donner. Ik heb hier het volgende geschreven.

72771. De heer **Stokvis**: Waar hebt u dat geschreven?

A. In mijn aide-mémoire.

„Ik meen echter te mogen betwijfelen, of de commissie alle rapporten" — dat betekent dus de commissie-Cleveringa — „heeft ontvangen, die destijds naar Londen zijn gezonden, aangezien over vele verkeerde toestanden werd gezweven." — In het rapport van de commissie-Cleveringa — „Mede in verband hiermede moet ik u er op attent maken, dat kolonel Sonzer aan iemand, wiens naam en adres mij bekend zijn, heeft verklaard, dat hij (*Somer*) alléén kan beoordelen, welke rapporten waarde hadden. Toen deze persoon aan *Somer* vroeg, welke norm hiervoor was, antwoordde Sonzer, dat sommige rapporten opgesteld waren door mensen, die geen recht van spreken hadden door liederlijk gedrag en dergelijke, o.a. bestaande uit dronkenschap.

Voor de goede orde merk ik op, dat bij het verzenden per koerier naar Londen door de dienst van de heer *Maas Geesteranus* steeds inhoudsopgaven werden gezonden, zodat aan de hand hiervan kan worden nagegaan, of alle betreffende rapporten ook zijn ontvangen."

72772. De **Voorzitter**: Alle rapporten van de Engelandvaarders, ik meen 800, zijn door prof. *Cleveringa* zelf stuk voor stuk gelezen.

A. Dat is inderdaad zo.

De **Voorzitter**: Hij heeft het mij verteld.

A. Ik weet natuurlijk niet, of dat alle rapporten zijn geweest. Ik heb destijds het rapport *Cleveringa* bestudeerd en ik heb mij er over verwonderd, dat over de verschillende toestanden niet werd gesproken. Ik heb ook in mijn aide-mémoire aangehaald de kwestie van *Dobben*. Ik wil vooropzetten, dat ik alle hoogachting heb voor prof. *Cleveringa* en dat ik ook wel begrijp, dat deze man niet alles kan weten.

72773. De **Voorzitter**: Prof. *Cleveringa* is nu eerst bijna klaar met zijn rapport over Frankrijk. In de rapporten, waar u over spreekt en waarover u hebt gelezen, behoefde over van *Dobben* nog niets te staan. Daar is hij nu pas mee bezig. Nu staat van *Dobben* daar zeer uitvoerig in behandeld. U moet dus maar even afwachten.

A. Mag ik misschien nog enkele dingen over Spanje zeggen? Over het kamp *Miranda* en een mededeling van de Amerikaanse luchtvaart-attaché over de gezant in Madrid.

„Destijds in Lissabon zou deze attaché spreken over de mogelijkheid van evacuatie door Amerikanen; deze verklaarde hiertoe bereid te zijn „on one condition that I don't have to do anything with your Dutch authorities in Madrid who have a very bad reputation." De naam van de attaché was lieutenant colonel *Seymour Pound*."

In het rapport *Cleveringa* is dit namelijk aangevallen; het zou niet gezegd zijn. Deze lieutenant colonel heeft het wel degelijk gezegd.

72774. De **Voorzitter**: Tegen wie?

A. Tegen mij. In het rapport staat, dat het tegen de heer *Maas Geesteranus* zou zijn gezegd. Dat is niet juist. Ik heb het wel aan de heer *Maas* doorgegeven.

72775. De **Voorzitter**: Over het gezantschap in Madrid heeft niemand hier veel goeds gezegd. De gezant heeft dan ook zijn straf gehad. Dat zult u wel weten?

A. Ja, het was wel een merkwaardige straf, maar daar zal ik mij maar niet over uitlaten.

72776. De **Voorzitter**: Het was toch wel een straf, die ik niet graag zou krijgen.

A. Hij is overgeplaatst naar een veel mindere post.

72777. De **Voorzitter**: Hij is overgeplaatst naar Bogota, waar hij een aantal jaren moet blijven.

Iets dergelijks is met de heer van *Panhuys* gebeurd.

A. Later heb ik gelezen, dat hij naar Berlijn zou worden gezonden.

De **Voorzitter**: Dat is niet gebeurd. De heer van *Panhuys* heeft een straf gekregen, die hem zwaar treft.

A. Eén van de figuren, die ik nooit heb begrepen, was de heer van *Harinxma* thoe Slooteiz. Altijd heb ik het idee gehad, dat hij verantwoordelijk was voor de evacuatie. Ik heb merkwaardige tegenstellingen ondervonden. In mijn aide-mémoire staan twee rapporten. In het ene zegt de heer van *Lidth de Jeude*: De heer van *Harinxma* was belast met de evacuatie vanuit Spanje, en hij zelf zegt hier in een brief .....

72778. De **Voorzitter**: Dit zijn toch dingen, die u allemaal niet kunt weten. Wij vragen u dingen uit uw eigen ervaring. Nu vertelt u dingen, die u in al die jaren niet goed hebt begrepen.

Ik wil het u graag uitleggen. De heer van *Harinxma* had volgens zijn instructie niets met Spanje te maken; alleen met de evacuatie vanuit Frankrijk. Dat was hem opgedragen. Daarmee heeft hij zich voordiirend beziggehouden. Hij is er herhaaldelijk geweest. Hij heeft in Frankrijk regelingen helpen treffen, heeft herhaaldelijk gecontroleerd of het goed liep, maar hij had beslist geen opdracht voor evacuatie vanuit Spanje.

A. Dat staat hierin toch wel.

De **Voorzitter**: Dan staat het verkeerd.

A. Het consulaat alleen was dus eigenlijk verantwoordelijk voor de wantoestanden in de kampen en in Madrid?

De **Voorzitter**: Het Nederlandse gezantschap in Madrid.

A. Ook de evacuatie?

De **Voorzitter**: Ja.

A. De heer van *Lidth de Jeude* zegt . . . .

De **Voorzitter**: Die is hier ook geweest. Wij hebben al deze dingen behandeld, zéér uitvoerig en wij weten er dus heel veel van, en wat ik u zo juist zei, is juist.

A. Dat neem ik onmiddellijk aan. Voor ons is het natuurlijk bedriegelijk, wanneer wij een brief lezen van de heer *vaiz Lidth de Jeude*. Hij zelf zei het ook. Ik heb hier een krantenbericht, dat uit een dagblad is genomen, waarin staat, „dat de zorg voor de Nederlanders in Spanje bij het gezantschap berustte. Ik had alleen met de doorreizenden te maken."

De **Voorzitter**: Dat is de Franse legale evacuatie.

A. Alle mensen, die in het kamp zaten, vielen dus buiten hem. In het algerneen heeft die gehele toestand een buitengewoon slechte indruk gemaakt.

De **Voorzitter**: Ik heb geen excuses gezocht. Ik heb u alleen op onjuistheden gewezen in uw opvattingen. Wij zijn op de hoogte van de verkeerde dingen, die er zijn gebeurd. Wij praten niets goed. Wij willen de feiten graag nauwkeurig weten. Wij vragen u en anderen dus feiten, waarop wij onze conclusies kunnen baseren. Wanneer u met uw conclusies begint zonder de feiten te kennen, die wij kennen, komen wij niet verder.

A. Inderdaad. Ik ben eigenlijk verkeerd ingelicht door de foutieve interpretatie van de taak van de heer van *Harinxma*.

De heer **Stokvis**: U moet later ons rapport maar eens lezen.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

L. H. BOAS.

SCHILTHUIS, voorzitter.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN DONDERDAG 12 JANUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

JAN WILLEM JACOBUS BARON DE VOS VAN STEENWIJK,
oud 67 jaar, wonende te la Tour de Peilz (Zwitserland),
oud-gedelegeerde in Zwitserland van het Londen Comité
van het Nederlandse Rode Kruis.

Hij legt de eed af als getuige.

72779. De **Voorzitter**: Wij wilden graag met u spreken over uw werkzaamheden in Zwitserland als vertegenwoordiger van het Londense comité van het Nederlandse Rode Kruis. Woonde u vóór de oorlog reeds in Zwitserland?

A. Ja. Ik woonde vóór de oorlog dan eens hier dan daar in Zwitserland. Toen de oorlog uitbrak, woonde ik in Lugano. Op het moment, dat ik de functie als vertegenwoordiger aanvaardde, woonde ik in la Tour de Peilz, nabij Montreux.

72780. De **Voorzitter**: Wie heeft u aangezocht voor die functie?

A. De gezant.

72781. De **Voorzitter**: Wanneer heeft hij dat gedaan?

A. In Augustus 1940. Mag ik misschien twee opmerkingen maken, die voor het geheel misschien van belang zijn? Dat is dan ten eerste, dat het nu tien jaar geleden is, dat ik daartoe ben aangezocht. In de tweede plaats, dat ik vier jaar geleden alle documenten en bescheiden naar Londen heb gestuurd, zodat ik, wanneer ik hier iets vertel, absoluut op mijn memorie moet afgaan.

72782. De **Voorzitter**: Wij zullen dan maar hopen, dat uw memorie niet te slecht is! Wilt u het er bij zeggen, wanneer u iets niet zeker weet? Waarom werd u voor die functie aangezocht?

A. Dat kan ik u niet zeggen. Ik ken de heer *Bosch van Rosenthal* al heel lang. Hij heeft alleen gezegd, dat voor deze functie iemand werd gezocht, en gevraagd of ik daarvoor iets zou voelen.

72783. De **Voorzitter**: Weet u, wie hem had gevraagd iemand aan te stellen?

A. Dat durf ik niet te zeggen.

72784. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk het comité in Londen.

A. Dat weet ik niet.

72785. De **Voorzitter**: Wat hield het werk in, dat u zou gaan verrichten toen u die functie werd aangeboden?

A. Ik had geen opdracht.

72786. De **Voorzitter**: De heer *Bosch van Rosenthal* zal u toch wel hebben gezegd, wat er van u werd verwacht. Dat zal toch wel in Londen zijn beslist?

A. Wij wisten op dat moment helemaal niet, wat er zou gaan gebeuren. Dat is pas gebleken bij het uitoefenen van de functie. Mijn taak was toen alleen de gestrande Nederlanders, die geen geld hadden, te helpen.

72787. De **Voorzitter**: Had u zich al eens op Rode Kruis-gebied bewogen?

A. Neen.

72788. De **Voorzitter**: Hoelang heeft het geduurd, dat dit de voornaamste werkzaamheid was?

A. Dat schat ik op ongeveer anderhalf jaar.

72789. De **Voorzitter**: Waren er dadelijk veel Nederlanders, die geholpen moesten worden?

A. Misschien is het gemakkelijk voor u, wanneer ik de loop van zaken even vertel. Toen de gezant mij voor deze functie vroeg, heeft hij er bij gezegd, dat hij de consuls zou vragen om mij te helpen, indien dit nodig was, en om mij van advies te dienen. Zij hebben dat ook gedurende de gehele oorlog buitengewoon vriendelijk gedaan in alle opzichten. Ik ben reeds dadelijk alle consuls, op één na, afgegaan. Ik heb met hen gepraat, gevraagd wat de verlangens waren, enz., enz. De enige voorwaarde, die vanuit Londen is gesteld, was, dat het Rode Kruis-werk humanitair werk was; ik kreeg dus geen salaris, geen emolumenten of wat dan ook, die ik dan ook nooit heb genoten. Het is allemaal benevole geschied.

72790. De **Voorzitter**: Maar u hebt toch wel kosten vergoed gekregen?

A. De eerste anderhalf jaar niet. Naderhand werd het zó enorm; ik heb toen porti, telefoongesprekken en de reizen, die ik voor het werk moest doen, vergoed gekregen; geen verblijfkosten of ander salaris. Ik heb dus met alle consuls — behalve die ene, die te veraf woonde — overlegd, dat alle mensen, die geen geld meer kregen, moesten worden geholpen.

72791. De **Voorzitter**: Dat waren dus Nederlanders, die in Zwitserland woonden en wier bronnen van inkomsten waren opgedroogd. Kreeg u daarvoor geld uit Londen?

A. Ja.

72792. De **Voorzitter**: Van wie kreeg u dat?

A. Van het Londens Comité.

72793. De **Voorzitter**: Dus niet van de Regering?

A. Neen. Ik kreeg het via verschillende banken.

72794. De **Voorzitter**: Dus niet via het gezantschap?

A. Neen, ik kreeg het rechtstreeks. Wie het stuurde, wist ik niet.

72795. De **Voorzitter**: Wanneer men een remise krijgt via een bank, dan weet men toch gewoonlijk wel van wie die komt?

A. Ja, meestal van het Comité Londen.

72796. De **Voorzitter**: Waren dat grote bedragen?

A. Ja.

72797. De **Voorzitter**: Waren er dan zoveel Nederlanders, die op deze wijze moesten worden geholpen?

A. Langzamerhand wel. Tot April 1943, meen ik, heb ik alle vluchtelingen gehad, die vanuit Nederland, hoofdzakelijk uit Amsterdam, via Frankrijk naar Zwitserland kwamen. Eerst zijn zij allemaal betaald door het Comité Londen. Ik heb altijd gezegd, dat ik dat niet juist vond. Ik vond, dat de Regering dat moest doen, en eindelijk in het voorjaar 1943 is dit veranderd.

72798. De **Voorzitter**: Toen had u er persoonlijk niet meer mee te maken?

A. Met de vluchtelingen had ik toen niet meer te maken,

72799. De **Voorzitter**: Heeft het gezantschap dit deel van uw werk toen overgenomen?

A. Ja, er was toen een Afdeling Vluchtelingen opgericht bij het gezantschap. Het waren enorme bedragen, die ik voor dat werk nodig heb gehad, soms wel 80 000 francs in de maand alléén voor het consulaat Genève.

72800. De **Voorzitter**: Waren de mensen, die onder uw financiële hoede stonden, tevreden met de bedragen, die zij kregen?

A. Ja.

72801. De **Voorzitter**: Kreeg u weleens klachten, dat men het te weinig vond?

A. Neen.

72802. De **Voorzitter**: Was het een ruime voorziening?

A. Neen, maar de mensen waren veel te blij, dat zij iets kregen. Ik wil u nog een ding vertellen, dat eigenlijk met de Regering niets heeft te maken. Het Comité Londen heeft dadelijk bij het begin van de oorlog een buitengewoon vriendelijke regeling gekregen van de Bank of England, die aan het Comité Londen het recht en de macht gaf om iedere maand aan iedere Nederlander in Zwitserland £ 15 te sturen. Daar hebben de mensen enorm van geprofiteerd. Alleen daarom vind ik, dat het Comité in Londen reeds reden van bestaan had.

72803. De **Voorzitter**: Die £ 15 per maand was dus het maximum per persoon, dat men kon krijgen?

A. Ja, op die manier wel.

72804. De **Voorzitter**: Vindt u dat een flink bedrag?

A. Ja.

72805. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat dat geen Regeringsaan gelegenheid was, omdat het Comité Londen dat deed. Ik weet niet, of uw bedoeling was hiermee uit te drukken, dat dit ons eigenlijk niet aan zou gaan.

A. Neen, dat heb ik absoluut niet zo bedoeld.

72806. De **Voorzitter**: Ik wilde u dan even zeggen, dat wij de indruk hebben, dat wat het Comité Londen heeft gedaan ons wel aangaat, omdat het een taak is geweest, die de Regering aan het Comité Londen heeft toevertrouwd.

A. Het is niet aan mij te beoordelen, wat u aangaat. Daarom heb ik dat helemaal niet gezegd.

72807. De **Voorzitter**: Ik zeg u dit, omdat ik niet graag zou zien, dat u in onze discussie het Comité Londen een beetje op de achtergrond zou plaatsen.

A. Het is het enige, waar ik mee te maken heb gehad.

72808. De **Voorzitter**: Na enige tijd kreeg u in uw functie van vertegenwoordiger bij het Rode Kruis ook nog verschillende andere dingen te doen. U hebt zich daarvoor in verbinding gesteld met het Internationale Rode Kruis in Genève. Hoelang duurde de reis van uw woonplaats naar Genève?

A. Drie kwartier ruim.

72809. De **Voorzitter**: Dan ging u daar zeker wel geregeld heen?

A. Vrij veel, maar ik telefoneerde, indien dat mogelijk was.

72810. De **Voorzitter**: Hoe vaak ging u naar Genève? Eens in de 14 dagen?

A. Dat was zeer verschillend; het hing er helemaal van af. Soms ging ik twee keer in de week, wanneer dat nodig was.

72811. De **Voorzitter**: Bleef u daar dan gedurende enige uren of bleef u daar werken?

A. Neen. Ik had juist die woonplaats gekozen, omdat ik dan een goede verbinding had met Bern en met Genève. Ik lag daar mooi tussenin. Toen ik eenmaal contact had, ging echter bijna alles per telefoon, zoals inkopen en dergelijke.

72812. De **Voorzitter**: Werden die inkopen in Genève gedaan?

A. Ja.

72813. De **Voorzitter**: Waren die inkopen bij het Internationale Rode Kruis bestemd voor pakketten?

A. Neen. Eigenlijk is begonnen met de inkoop van vitamine C. Later hebben wij ook melk en dergelijke ingekocht.

72814. De **Voorzitter**: Waarvoor werd die vitamine C ingekocht?

A. Voor Nederland.

72815. De **Voorzitter**: U hebt dus medicijnen naar Nederland gestuurd?

A. Ik niet. Niemand kon iets sturen, behalve het Internationale Rode Kruis.

72816. De **Voorzitter**: Aan wie werden die medicijnen gestuurd?

A. Aan het Nederlandse Rode Kruis, meen ik. Dat ging via het Duitse Rode Kruis, maar daar weet ik verder niets van af. Dat werd ook niet gezegd, evenmin als de Duitsers op hun vraag, wie het geld hiervoor fourneerde, antwoord kregen waar het vandaan kwam.

72817. De **Voorzitter**: De gelden, die u uit Londen kreeg, werden dus ook gebruikt om medicijnen naar Nederland te sturen?

A. Ja.

72818. De **Voorzitter**: Hoe vernam u, dat er behoefte was aan medicijnen, welke medicijnen er nodig waren en welke hoeveelheid?

A. Die berichten kreeg ik van het International2 Rode Kruis, dat gedelegeerden had, die rondreisden.

72819. De **Voorzitter**: Die vroegen het dus weer aan het nationale Rode Kruis en fungeerden dus eigenlijk als boodschappers van liet Nederlandse Rode Kruis?

A. Dat kan ik niet zeggen. Het Internationale Rode Kruis kreeg die boodschappen van de gedelegeerden.

72820. De **Voorzitter**: Hebt u nooit enig contact gehad met het Rode Kruis in Nederland?

A. Nooit.

72821. De **Voorzitter**: Hebt u dat bepaaldelijk liever niet gehad?

A. Dat kwam allemaal niet voor. Ik moest alles doen via het Internationale Rode Kruis. Ik heb ook de indruk gehad, dat de Regering dat niet erg graag had; het kon trouwens niet. Er waren geen verbindingen.

72822. De **Voorzitter**: Na enige tijd, in 1943 ongeveer, is de heer *Flugi* naar Genève gekomen op verzoek van het Nederlandse Rode Kruis.

A. O ja?

72822. De **Voorzitter**: Dat zal hij u toch wel hebben verteld?

A. Neen.

72824. De **Voorzitter**: Dat hebben ons hier de mensen van het Rode Kruis verteld.

A. Het is helemaal nieuw voor mij.

72825. De **Voorzitter**: Heeft hij nooit tegen u gezegd, dat hij de boodschap had gekregen naar Zwitserland te gaan, waar hij voor bepaalde dingen moest gaan zorgen?

A. Neen.

72826. De **Voorzitter**: Heeft hij u ook nooit gezegd, dat hij de opdracht had gekregen om te trachten tot financiële transacties te komen?

A. Nooit. Absoluut niet. De heer *Flugi* heeft mij gezegd, toen hij aankwam, dat hij in de omstandigheden verkeerde, dat hij een dubbele pas kon krijgen en dat hij op een goede dag een Zwitsers paspoort had gekregen, waarschijnlijk door tussenkomst van zijn zwager, de heer *Elias van Stabroek*. In Nederland had men hem gezegd, dat hij in Zwitserland veel beter en veel meer werk voor Nederland zou kunnen doen dan in Nederland zelf.

72827. De **Voorzitter**: Heeft hij u niet gezegd, dat hij de heer *van Lynden* daarover had gesproken?

A. Nooit.

72828. De **Voorzitter**: En dat de heer *van Lynden* hem had verteld, wat hij in Zwitserland zou kunnen doen?

A. Neen. Het is voor het eerst, dat ik het hoor.

72829. De **Voorzitter**: Heeft hij u ook nooit verteld, wat hij kwam doen en wat hij heeft geprobeerd te doen?

A. Neen.

72830. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat u niet erg met hem was ingenomen.

A. Tenslotte niet meer.

72831. De **Voorzitter**: Wat was daar de oorzaak van?

A. Het is een zeer lange onaangename geschiedenis. De heer *Flugi* kwam bij mij op het moment, dat de verschillende pakketten uit Genève begonnen te komen voor de geïnterneerden in de verschillende kampen.

72832. De **Voorzitter**: Voor de krijgsgevangenen?

A. Ja, in het begin alleen voor de krijgsgevangenen; later ook voor de civiel geïnterneerden. Op dat moment had ik dus iemand in Genève nodig. Ik had de heer *Flugi* toen nog nooit gezien en ik wist niets van hem. Hij was secretaris bij het Rode Kruis geweest, waardoor hij bekend was met Rode Kruis-werk. Ik kon hem dus wel gebruiken. Ik heb hem toen dadelijk gezegd, dat het benevole was; hij zou geen salaris kunnen krijgen. Hij wilde echter toch wel iets hebben. Wij zijn toen overeengekomen, dat hij toch 300 à 400 francs zou krijgen.

De **Voorzitter**: Ik dacht, dat het minder was, maar gaat u door.

A. Ik heb hem toen gezegd, dat hij naar Genève moest om te werken voor die pakkettenregeling. Hij wilde toen veel meer salaris hebben. Ik heb daarom geïnformeerd bij de consul-generaal in Genève, waar ik twee kennissen had, die liefdadig werk deden, die mij hebben aangeraden hem 2000 francs per maand te geven. Ik heb dat aan de heer *Flugi* medegedeeld, waarop hij zei, dat dat niet voldoende was; hij moest 2500 francs hebben.

72833. De **Voorzitter**: Wanneer was dat allemaal? Dat is toch veel later gebeurd?

A. Neen, dat geloof ik niet. Hij is niet zolang in Glion geweest.

72834. De **Voorzitter**: Ik meen, dat die kwestie van die 2500 francs pas tegen het einde van de oorlog is voorgevallen.

A. Neen, beslist niet. Zodra hij naar Genève ging, heeft hij 2500 francs gekregen. Omdat ik niet dadelijk een geschil met de heer *Flugi* wilde hebben, heb ik naar Londen geschreven, dat die en die 2000 francs genoeg vonden, maar dat de heer *Flugi* meende 2500 francs nodig te hebben. Ik verbeeld mij toch, dat, wanneer ik op dat moment naar Londen had geschreven, dat 2000 francs genoeg waren geweest, de heer *Flugi* waarschijnlijk niet méér zou hebben gehad. Londen heeft hem toen toch 2500 francs toegestaan per maand, plus bureaunkosten, plus een juffrouw. Na enige maanden kwam hij bij mij en zei, dat hij toch eigenlijk wel een vervelende positie had. Hij had geen officiële positie, hij was ambte-

naar en daar voelde hij niet veel voor. Ik heb hem toen voorgesteld: *délégué adjoint*, maar daar voelde hij ook niets voor. Ik vond echter, dat twee gedelegeerden niet nodig waren. Volgens mijn herinnering is dit ook ongeveer 1943 geweest. Het Nederlandsch-Indische Rode Kruis heeft mij kort daarop gevraagd de post te aanvaarden van gedelegeerde van het Nederlandsch-Indische Rode Kruis. Ik had er geen bezwaar tegen die benoeming te aanvaarden, maar heb gezegd, dat de heer *Flugi*, die in Genève werkte, wel graag een positie had, en ik stelde voor, dat de heer *Flugi* zou worden benoemd in mijn plaats, waarop de heer *Flugi* dan ook als zodanig is aangesteld. Ondertussen gingen de werkzaamheden door, tot er aan het einde van de oorlog, vanuit Zwitserland, door het Zwitserse — niet door het Internationale — Rode Kruis-kindertreinen werden gestuurd om kinderen vanuit Nederland naar Zwitserland te brengen, waarvan het personeel Zwitsers moest zijn. De heer *Flugi* heeft zich toen, zonder mij daarin te kennen, aangeboden, want op een gegeven ogenblik kreeg ik van het Zwitserse Rode Kruis het verzoek de heer *Flugi* permissie te willen geven om met de eerste trein mee te gaan, wat voor het Zwitserse Rode Kruis van veel belang zou zijn. Er begonnen toen ook vluchtelingen uit het Oosten te komen, dus ik had de heer *Flugi* eigenlijk nodig, maar aangezien het Zwitserse Rode Kruis altijd erg vriendelijk was geweest in alle opzichten, heb ik hiervoor toch toestemming gegeven. De heer *Flugi* is toen hierheen gegaan.

Nu kom ik op het punt: Wat kan men doen en wat kan men niet doen? Hij is toen naar het Nederlandse Rode Kruis gegaan, waar hij zich heeft aangeboden als gedelegeerde in Zwitserland, wanneer de oorlog zou zijn afgelopen; die mijnheer in la Tour deed toch niets. Waar die man aan mij had te danken, dat hij èn zijn positie èn zijn financiële regeling had gekregen, vond ik dat geen erg fatsoenlijke manier. Ik heb de heer *Flugi* dat dan ook ronduit gezegd. Hij antwoordde, dat hij niet de minste reden had gevonden om mij van een en ander van tevoren kennis te geven.

72835. De **Voorzitter**: Wie heeft u verteld, dat de heer *Flugi* zich hier had aangeboden?

A. Iemand hier.

72836. De **Voorzitter**: Wij zouden wel graag weten wie het geweest is.

A. Ik vind dat niet plezierig.

De **Voorzitter**: Wij vinden het ook niet plezierig om hier honderden verhoren te houden. Dat is ons echter bij de wet opgedragen. Een tijdje geleden hebben wij hier een getuige gehad — het is niet mijn bedoeling om zó tegen u te spreken — van wie wij merkten, dat hij meer wist dan hij vertelde. Door de voorzitter uit dit gezelschap is hem toen gezegd, dat, wanneer hij dit niet zou vertellen, wij het recht hadden om hem te gijzelen en dat de parketwacht op de gang stond. Het is niet mijn bedoeling u hiermee te zeggen, dat u ook die parketwacht bij u krijgt. Mijn bedoeling is wèl u er op te wijzen, dat dit inderdaad een verplichting is, die de *Enquêtewet* u oplegt.

A. Maar wat doet het er nu eigenlijk toe? Ik heb het bericht gekregen: voilà!

De **Voorzitter**: Wij willen het gaarne weten en het is uw wettelijke plicht het te vertellen.

A. Als u het zó opvat, zal ik het u wel vertellen. Het was de heer *Beelaerts van Blokland* van het Rode Kruis.

72837. De **Voorzitter**: Was de heer *Flugi* erg zelfstandig? Wilde hij te veel op eigen houtje doen?

A. U moet goed begrijpen, dat dit onaangename geval pas aan het einde van de oorlog is gebeurd. Ik heb de heer *Flugi* steeds zijn eigen gang laten gaan en ik liet hem helemaal zelfstandig.

72838. De **Voorzitter**: U vond hem toch niet geschikt genoeg om hem die besprekingen met het bestuur van het Internationale Rode Kruis te laten meemaken?

A. Neen, waarom?

72839. De **Voorzitter**: Dat vond u toch niet goed?

A. Hij zou daartoe wel geschikt zijn geweest.

72840. De **Voorzitter**: U maakte in Genève afspraken, waarbij de heer *Flugi* een zekere rol zou spelen, en dan is het toch niet meer dan billijk, dat hij bij die voorafgaande besprekingen aanwezig is.

A. Dit waren besprekingen, waarmee hij niets had te maken. Hij speelde daarbij geen enkele rol.

72841. De **Voorzitter**: En daarom vond u, dat hij daar dan maar niet bij moest zijn?

A. Ik heb nooit overwogen, of hij er al dan niet bij zou zijn.

72842. De **Voorzitter**: Dat ging dus niet uit van de voorzitter van het Internationale Rode Kruis?

A. Neen.

72843. De heer **Stokvis**: De heer *Flugi* heeft bij zijn verhoor hier in verband met de salariskwestie naar voren gebracht:

„1 September 1943 is het begonnen. Ik heb gevraagd of ik een remuneratie kon krijgen, omdat ik toch wel graag zou blijven leven. Daarop heb ik de volgende brief ontvangen.”

Hij leest dan een brief voor van het gezantschap der Nederlanden, waarin het volgende staat:

„Ten vervolge op het schrijven van den Heer van *Lynden* heb ik de eer U te berichten, dat Londen er mee accoord gaat U te behandelen op dezelfde wijze als andere Nederlanders, die geen gelden meer door de clearing ontvingen, terwijl U bovendien een extra toelage zal worden verstrekt voor Uw werk bij het Roode Kruis, waarbij de bepaling, dat u ook voor deze extra toelage een schuldbekentenis moet teekenen, daar het Roode Kruis-werk niet kan worden bezoldigd.”

De heer *Flugi* deelt verder mede, dat hij aanvankelijk 800 francs per maand kreeg en dat hem na anderhalf jaar plotseling werd gevraagd of hij salaris zou willen hebben. Hij heeft toen geantwoord: „Ja, graag.” En hij vervolgt:

„1 Januari 1945, wij waren dus bijna aan het einde van de oorlog, kreeg ik ineens een salaris van 2000 Zwitserse francs per maand.”

Dat betekent, dat volgens zijn voorstelling van zaken de heer *Flugi* eerst enkele maanden vóór de Duitse capitulatie een salaris ontving van 2000 francs per maand.

72844. De **Voorzitter**: De brief van het gezantschap had hij bij zich; wij hebben die brief gezien.

A. Ja, juist, van het gezantschap, maar daar weet ik niets van. Hij heeft nooit 2000 francs gehad; hij heeft 2500 francs gehad.

72845. De **Voorzitter**: U sprak zoëven van uw memorie. Kan het mogelijk zijn, dat die u hier parten speelt?

A. Neen, in dit geval niet. Dit weet ik wel zeer zeker.

72846. De **Voorzitter**: Dat hij van het begin af aan 2000 francs heeft gehad?

A. Neen, niet van het begin af aan. Eerst heeft hij gehad een remuneratie van — naar mijn idee — 300 à 400 francs per maand, en wel toen hij nog in Glion woonde. Toen hij in Genève woonde, heeft hij 2500 francs per maand gekregen.

De **Voorzitter**: Volgens dit verhaal niet!

A. Ja, dat spijt mij.

72847. De **Voorzitter**: Waar kunnen wij daaromtrent gegevens krijgen?

A. U zoudt het aan het Comité Londen moeten vragen.

72846. De **Voorzitter**: Wij zullen het nagaan in de stukken. Herinnert u zich iets van een contact van de heer *Flugi* met de heer *Wassink*?

A. Neen.

72849. De **Voorzitter**: Hebt u nooit gehoord van dr. *Wassink* in Nederland!

A. Neen.

72850. De **Voorzitter**: In verband met de kankerbestrijding?

A. Neen, daar is mij niets van bekend. Ik hoor die naam voor het eerst.

72851. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat u nogal wat geld nodig had, dat u dan kreeg bij verschillende banken. U hebt er zich daarbij geen rekenschap van gegeven waar dat allemaal vandaan kwam?

A. Uit Londen.

72852. De **Voorzitter**: Kwam dat geld altijd op tijd of hebt u dikwijls moeite gehad om het te krijgen?

A. Ik heb een paar maal moeite gehad om het te krijgen. Dat zat in het in Zwitserland binnenkomen van dat geld.

72853. De **Voorzitter**: U hebt dus nooit de indruk gehad, dat men in Londen niet volkomen bereid zou zijn de gelden te verschaffen, die u nodig had?

A. Nooit.

72854. De **Voorzitter**: U vertelde zoëven, dat er geneesmiddelen naar Nederland gingen door bemiddeling van het Rode Kruis. Zijn daarbij weleens moeilijkheden ontstaan, dat men die geneesmiddelen niet meer naar Nederland kon krijgen?

A. Dat is best mogelijk.

72855. De **Voorzitter**: Wij hebben daarover een mededeling gekregen. Er waren op dit punt moeilijkheden ontstaan en men verbaasde zich er over, dat het in België wèl lukte. (Dat is geen boodschap van de heer *Flugi*!)

A. Dat herinner ik mij niet. Dit kan wèl aan mijn memorie liggen, want er is in die tijd daar zoveel gebeurd.

72856. De heer **Stokvis**: Ik wil terugkomen op de zoëven besproken salariskwestie. Ik heb hier een aantal bescheiden, afkomstig uit het archief van het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis. Daarin bevinden zich enkele brieven van u aan de heer *Flugi* en van de heer *Flugi* aan u. Er is een brief bij van u van 15 December 1944, gericht aan de president van het Comité Londen van het Nederlandse Rode Kruis te Londen. In die brief is sprake van een salaris, dat u wilt toekennen aan de heer *Flugi*. U schrijft daarin letterlijk het volgende:

„Om al het persoonlijke in de salariskwestie te vermijden vroeg ik de opinies hieromtrent van de consul-generaal in Genève en dr. *Visser 't Hooft*, die beiden het maandelijks bedrag van 1500 francs ruim voldoende vonden, wat het ook mijns inziens is, gezien de aard der werkzaamheden, hoe voortreffelijk die ook worden uitgevoerd.”

Hier spreekt u dus van 1500 francs, die aan de heer *Flugi* per maand zouden worden toegekend.

Dan is er ook een brief van de heer *Flugi* aan u, dd. 12 December 1944, dus van drie dagen eerder, waarin de heer *Flugi* schrijft:

„Mijn verzoek de voor mij bestemde maandelijks vergoeding op 2000 francs te stellen, grond ik op enige overwegingen ..... o.a. dat ik mijn gezin in Genève zal moeten gaan vestigen.”

Hij schrijft dus, dat hij u om 2000 francs heeft gevraagd. In die zelfde brief doet hij dan het voorstel om die 2000 francs desnoods te splitsen in een salaris van 1500 francs per maand plus een maandelijks bedrag voor representatiekosten.

Deze brieven bewijzen, dunkt mij, dat u zich hebt vergist.

A. In mijn memorie was het 2000 en 2500 francs per maand. Hier wordt er dus 1500 en 2000 francs van gemaakt.

72857. De heer **Stokvis**: En er wordt een later tijdstip genoemd.

A. Ja, dat geef ik toe.

72858. De **Voorzitter**: Wij zullen hierover verder maar zwijgen. Hebt u ook, dikwijls contact gehad met de heer *van Tricht*?

72859. De **Voorzitter**: Op welk gebied?

A. Op verscheidene gebieden.

72860. De **Voorzitter**: Aanvankelijk hebt u samen met hem de vluchtelingen behandeld, maar al spoedig is dit werk overgedragen aan de afdeling vluchtelingen van het gezantschap, waar de heer *Kijzer* zich met de vluchtelingen bezighield. De heer *van Tricht* had speciaal de zorg voor de Engelandvaarders.

A. Ja, hij had de zorg voor de militaire Engelandvaarders. Ook had hij, als ik mij goed herinner, de verhoren van allen, die over de grens kwamen. Daar waren dan ook niet-militairen bij, die door het Rode Kruis moesten worden betaald.

72861. De **Voorzitter**: Totdat de vluchtelingen naar het gezantschap overgingen?

A. Ja.

72862. De **Voorzitter**: Later bent u dus niet meer in aanraking gekomen met het werk van de heer *van Tricht*?

A. Neen.

72863. De **Voorzitter**: U maakte dus ook geen gezamenlijke plannen?

A. Neen, ons werk lag op heel ander terrein. Hij was militair en had de zorg voor de militairen.

72864. De **Voorzitter**: U hebt ook te maken gehad met dr. *Polak Daniëls*?

A. Ja.

72865. De **Voorzitter**: Hebt u, toen hij kwam, oorspronkelijk enig wantrouwen tegen hem gekoesterd omtrent zijn betrouwbaarheid?

A. Neen.

72866. De **Voorzitter**: Heeft men dat in Engeland wèl gedaan?

A. Neen.

72867. De **Voorzitter**: Ik meen, dat men in Engeland, toen men daar vernam, dat dr. *Polak Daniëls* was aangekomen en zekere plannen had, heeft gevraagd, aan u of aan de gezant, na te gaan, hoe de heer *Polak Daniëls* eigenlijk in Zwitserland was gekomen en of dat allemaal in orde was, terwijl tevens werd geïnformeerd wie hij eigenlijk was.

A. Nu u het mij weer vertelt, herinner ik mij wel iets in die geest, maar zeker zou ik daar niets over durven zeggen.

72868. De **Voorzitter**: Dat wantrouwen heeft dus niet bij u bestaan?

A. Ik kan u zelfs het omgekeerde bewijzen. Hij is in Zwitserland getrouwd met mejuffrouw *Boon Hartsinck*, de dochter van een van de oudste vriendinnen van mijn vrouw. Toen ik dus hoorde, dat zij er waren, heb ik onmiddellijk aan de consul-generaal gezegd, dat ik genegen was die mensen privé geld te geven, indien zij dat nodig mochten hebben. Ik ben ook op hun huwelijk geweest.

De **Voorzitter**: Daar was dus geen kwestie van.

A. Het enige, dat ik u kan zeggen, is het volgende. Dr. *Polak Daniëls* is in Zwitserland gekomen, mededelende, dat hij onder-directeur was van het Rode Kruis-ziekenhuis. Ik heb toen laten informeren, omdat ik niet precies met die ziekenhuisgeschiedenis op de hoogte was, welke positie hij daar had en dergelijke. Dat was geen wantrouwen; ik wilde alleen precies weten in welke kwaliteit hij daar was.

72869. De heer **Stokvis**: Klopte dat?

A. Ja.

72870. De **Voorzitter**: Hoe is dan langzamerhand een meer gespannen toestand ontstaan ten aanzien van dr. *Polak Daniëls*?

A. De heer en mevrouw *Polak Daniëls* wensten eigenlijk niet als vluchtelingen te worden beschouwd. Dat was niet iets, dat onder de beoordeling viel van de Nederlandse autoriteiten, maar van de Zwit-

serse, die zelf hun eigen manier van optreden hadden tegen de vluchtelingen, zoals politietoezicht, enz. Zij zijn ook nooit in een kamp geweest. De Zwitserse politie beschouwde hen echter wèl als zodanig.

72871. De **Voorzitter**: Dat was dus eigenlijk geen kwestie tussen de Nederlandse autoriteiten en de heer en mevrouw *Polak Daniëls*?

A. Neen, natuurlijk niet, maar zij vei-weten altijd aan de Nederlandse autoriteiten, dat zij zo werden behandeld. Ik heb ze hierover particulier onderhouden.

72872. De **Voorzitter**: Het heeft ons weleens verbaasd, dat de plannen, die dr. *Polak Daniëls* had ten aanzien van de bevrijding van Nederlanders uit Oost-Europa en het daarvoor opzetten van een ambulance en équipe, zover zijn uitgewerkt en dat men daarvoor zoveel voorbereidingen heeft getroffen. Had men in de uitvoerbaarheid van die plannen zoveel vertrouwen in Zwitserland?

A. Neen, maar dat is ook niet in Zwitserland gebeurd. Het is onder directie van de heer *Ferwerda* geschied in Londen. Vóórdat dr. *Polak Daniëls* in Zwitserland was, heb ik op verzoek van enkele vluchtelingen een commissie gevormd om, wanneer de bevrijding een feit was geworden, de mensen uit het oosten — arbeiders en Israëlieten — te repatriëren. Dr. *van Hamel*, die in Polen werkzaam is geweest, dr. *Kijzer*, voor de vluchtelingen, en nog verschillende andere mensen zouden daarbij helpen. Toen kwam dr. *Polak Daniëls* met de heer *Gans* — zoon van de bekende heer *Gans* van de Joodse Invalide —, die met de Joodse Coördinatie Commissie een eigen opzet hebben gemaakt. Ik heb toen getracht deze mensen in mijn commissie te krijgen, omdat ik van mening was, dat hier niet een 100 procent Joodse commissie moest worden gevormd, maar een commissie, waarin buiten Israëlieten ook anderen zitting hadden. Ik ben niet alléén voor de Israëlieten, maar voor de Nederlanders in het algemeen, dus ook voor de arbeiders, die geen Joden waren. Toen kwam uit Londen het bericht, dat de heer *Polak Daniëls* was benoemd tot Organizer in Chief en in nauwe samenwerking met mij deze zaak moest regelen.

72873. De **Voorzitter**: Kwam dat van het Londense Comité?

A. Dat kwam van de heer *Ferwerda*.

72874. De **Voorzitter**: De heer *Ferwerda* had toch geen instructies aan u te geven?

A. Hij heeft de heer *Polak Daniëls* als zodanig benoemd en ik kreeg daar bericht van, omdat hij dat moest doen in nauwe samenwerking met mij. Ik heb daarna een paar maal een circulaire gekregen, opgesteld door de heer *Polak Daniëls*, waarop ik een brief heb geschreven aan de heer *Ferwerda*, met afschrift aan de toenmalige Minister *van den Tempel*, waarin ik heb uiteengezet, dat aangezien dr. *Polak Daniëls* grote conferenties hield, waarbij weliswaar naar ik toegeef zeer capabele mensen voordrachten hielden, maar waarbij 100 procent Joden betrokken waren, en aangezien ik niet akkoord ging met de gehele opzet van dr. *Polak Daniëls* — welke opzet enorm veel geld heeft gekost —, er geen nauwe samenwerking bestond en kon bestaan en daarom wilde ik geen enkele verantwoordelijkheid dragen.

Ik heb daarop een brief gekregen van de heer *van den Tempel*, waarin hij mij bedankte voor hetgeen ik had gedaan — enfin, een heel vriendelijke brief — en dat de heer *Polak Daniëls* het verder wel zou doen zonder samenwerking met mij. Ik vond dat uitstekend, maar alles bij elkaar heeft dit, als ik mij niet vergis, 200 000 Zwitserse francs gekost en er is zo goed als niets van terechtgekomen. Als ik mij goed herinner, zijn mr. *Boon*, dr. *Polak Daniëls* en nog iemand plotseling tot de conclusie gekomen, dat hun plan geen doorgang kon vinden, waarvan ik ook bericht heb gehad. De details weet ik niet meer, maar in ieder geval is een dergelijke grootscheepse opzet op niets uitgelopen. De heer *Polak Daniëls* heeft bij mij eerst een paar vergaderingen meegemaakt, maar hij wilde — en zijn vrouw vond dat, geloof ik, ook wel heel aardig — een expeditie-*Polak Daniëls* hebben, waarop ik onmiddellijk heb gezegd, dat ik daar dan verder als vertegenwoordiger van het Rode Kruis niets meer mee had te maken.

72875. De **Voorzitter**: Dat hoefde toch niet te leiden tot de gespannen toestand, die er rondom de heer *Polak Daniëls* is ontstaan?

A. Daar weet ik niets van. Ik heb daar ook niets mee te maken gehad.

72876. De **Voorzitter**: Daarom kunt u er wel mee op de hoogte zijn.

A. Ik heb er nooit van gehoord.

72877. De **Voorzitter**: Dat is toch vreemd! Wanneer men die mensen toch steeds geregeld spreekt, hoort men er toch allicht iets van, wanneer er zo'n kwestie gaande is.

A. Ik zag de heer *Polak Daniëls* niet voortdurend!

72878. De **Voorzitter**: Maar u sprak toch geregeld met de heer *Kijzer*, de heer *van Tricht*, de gezant. Is daarbij nooit gebleken, dat er een onaangename verhouding was omtrent de heer *Polak Daniëls*?

A. Neen. Hij wilde alleen niet beschouwd worden als vluchteling. Hij had allerlei verlangens.

72879. De **Voorzitter**: U sprak zojuist over de Joodse Coördinatie Commissie van de heer *Gans*. Had die commissie enige zin naar uw mening?

A. Ja.

72880. De **Voorzitter**: Wat was eigenlijk het plan?

A. Ik geloof, dat het plan was — ongeveer in dezelfde richting als dat van de heer *Polak Daniëls* — om de Joden uit het Oosten vrij te maken.

72881. De **Voorzitter**: Hebben zij eerst niet getracht verzachting te brengen in het lot van de Joden in de kampen in Duitsland?

A. Dat weet ik niet.

72882. De **Voorzitter**: Bent u daar zelf nog mee bezig geweest? U hebt verteld, dat u aankopen deed voor pakketten voor krijgsgevangenen en later ook voor civiele gevangenen. Over die pakketten aan civiele gevangenen wilde ik graag nog eens iets van u weten.

A. Dat is helemaal het werk van de heer *Flugi* geweest.

72883. De **Voorzitter**: Hebt u dat helemaal aan hem overgelaten?

A. Ja.

72884. De **Voorzitter**: Hij bracht daar waarschijnlijk verslag over uit bij u?

A. Eens in de week berichtte hij mij, wat hij had gedaan. Ik heb hem ook van te voren gezegd: „Mijnheer, wanneer ik u iets opdraag, dan heb ik vertrouwen in u en dan moet u het zelf doen. Ik schuif het dan van mij af.”

72885. De **Voorzitter**: U weet, dat hij nogal wat pakketten heeft verzonden?

A. Het Rode Kruis.

72886. De **Voorzitter**: Ja, natuurlijk, het ging via het Rode Kruis, dat pakketten stuurde aan mensen, wier namen hij opgaf.

A. Ja.

72887. De **Voorzitter**: Velen van de mensen, aan wie de pakketten werden verzonden, hebben die ook ontvangen, want zij stuurden de reçu's, die er bij ingesloten waren, getekend terug. Nu is het merkwaardige, dat wij aan de gevangenen uit concentratiekampen, die wij hier hebben gehoord, hebben gevraagd, of zij in Sachsenhausen of Buchenwald of een van de andere kampen weleens een pakket hebben gekregen van het Rode Kruis in Zwitserland en daarop telkens weer ten antwoord krijgen: „Neen, nooit van gehoord!”

A. Dat kan toch. Wat voor gevangenen waren dat?

De **Voorzitter**: Politieke gevangenen in concentratiekampen.

A. Die zijn pas veel later in de gelegenheid geweest pakketten te ontvangen.

De **Voorzitter**: Ja, begin 1944.

A. Daarna moest de voorraad van die pakketten worden opgebouwd, want die was niet aanwezig.

72888. De **Voorzitter**: De mensen, die wij spreken, hebben allemaal tot het laatste toe in de kampen gezeten. Juist toen die voorraad er was en toen de zaak op gang was, zijn er nogal wat pakketten verzonden. Hoe is het dan mogelijk, dat wij telkens ten antwoord krijgen, dat zij nooit een pakket hebben gezien?

A. Die vraag had u nu eens aan de heer *Flugi* moeten stellen.

De **Voorzitter**: Dat hebben wij wel gedaan.

A. Dan weet u het toch!

72889. De **Voorzitter**: De heer *Flugi* zegt, verscheidene reçu's te hebben ontvangen.

A. Er zijn ook reçu's aangekomen.

72890. De **Voorzitter**: U zult er zich toch wel van op de hoogte hebben gesteld wat er met die pakketten is gebeurd. Dat was toch een van de ernstigste dingen uit die tijd en daar zult u toch wel belangstelling voor hebben gehad? Daarom zou het toch mogelijk kunnen zijn, dat u ons kon helpen uit deze moeilijk op te lossen puzzle.

A. Ik weet niet meer uit mijn hoofd hoe dit is gegaan.

72891. De **Voorzitter**: Hoe kwam u aan de middelen om deze pakketten te verzenden?

A. Uit Londen.

72892. De **Voorzitter**: Hebt u nooit moeite gehad om daarvoor genoeg geld te krijgen?

A. Neen.

72893. De **Voorzitter**: Betaalde u aan alle Nederlanders, die daarvoor in aanmerking kwamen, die zoëven besproken £ 15 uit in francs?

A. In Londen kon door familieleden, vrienden en relaties bij het Comité Londen een bedrag van £ 15 per maand worden gestort, die ik dan in Zwitserland uitbetaalde. Het enige, dat ik daarbij te doen had, was te onderzoeken of de mensen inderdaad Nederlanders waren. Dit waren dus geen gelden, die door het Rode Kruis ter beschikking werden gesteld.

72894. De **Voorzitter**: Gaf u de mensen steun, die deze bedragen niet kregen?

A. Ja.

72895. De **Voorzitter**: Maar niet iedereen had behoefte aan steun. Hoe kon u dat vaststellen?

A. Daarbij had ik de hulp van de consuls, die mij mededeelden, wie wèl en wie geen steun nodig hadden.

72896. De **Voorzitter**: Konden de consuls dat wel met zekerheid vaststellen?

A. Ja.

72897. De **Voorzitter**: Er waren toch ook vluchtelingen bij, die uit eigen bezittingen de kosten konden betalen?

A. Ja, maar die bezittingen moesten zij afgeven.

72898. De **Voorzitter**: Deden zij dat ook?

A. Dat vertelt de geschiedenis niet.

72899. De **Voorzitter**: Op welke grond moesten zij die afgeven?

A. Dat eisten de Zwitsers. Die eigendommen werden gedeponneerd bij een bank voor eventuele schulden, die bij de Zwitsers werden gemaakt.

De **Voorzitter**: Ik ben nu aan het einde van mijn vragen gekomen. Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

J. W. J. DE VOS VAN STEENWIJK.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS.
STOKVIS.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 12 JANUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: l en m.

Verhoor van

BERNARD PHILIP VAN ZUIDEN,
oud 44 jaar, wonende te 's-Gravenhage, sales manager.

Hij legt de eed af als getuige.

72900. De **Voorzitter**: Wij zouden graag iets horen over uw ervaringen gedurende uw reis door Spanje en Portugal en op de „Angola“ naar Mozambique en Indië.

Was u op 10 Mei 1940 in Nederland?

A. Neen, ik woonde in België.

72901. De **Voorzitter**: In Antwerpen?

A. Ja.

72902. De **Voorzitter**: U bent toch Nederlander?

A. Ja, volbloed,

72903. De **Voorzitter**: Wanneer bent u naar Frankrijk vertrokken?

A. Op 13 Mei ben ik uit Antwerpen weggegaan per auto.

72904. De **Voorzitter**: Dat was dus in de periode, waarin al die vluchtelingen naar het Zuiden trokken?

A. Ja.

72905. De **Voorzitter**: Hoever bent u toen doorgetrokken?

A. Tot Luchon-Superbagnères. Het staat hier op mijn stukken.

72906. De **Voorzitter**: Hier staat: Bagnères-de-Luchon.

Bent u daar zonder avonturen, die ons interesseren, aangekomen? Ons interesseert namelijk uw contact onderweg met Nederlandse vertegenwoordigers, consulaire of diplomatieke.

A. Ik ben daar aangekomen zonder contact te hebben gehad met Nederlandse vertegenwoordigers, maar toen ik in Luchon was aangekomen, heb ik daar bij toeval Hollanders aangetroffen. Dat waren vluchtelingen. Toen zij zonder financiën zaten, ben ik naar de consul in Toulouse gegaan, in die tijd de heer *van Dobben*. Ik werd toen voor Luchon aangesteld tot vertegenwoordiger om de belangen te behartigen van de Nederlandse vluchtelingen, zoals u op dat stuk ziet.

De **Voorzitter**: Het is getekend door de heer *van Vredenburg* en luidt:

„Le soussigné jonkheer H. van Vredenburg, commissaire du Gouvernement Néerlandais pour les Réfugiés en France, certifie par la présente que Monsieur B. van Zuiden, demeurant à l'Hotel de la Poste à Bagnères-de-Luchon a été prié par lui de s'occuper des affaires intéressant les réfugiés Néerlandais qui demeurent à Luchon.

Le soussigné serait reconnaissant à toutes les autorités tant militaires que civiles si elles veulent faciliter la tâche de Monsieur van Zuiden dans les mesures du possible.

Montauban, le 1er août 1940.

(w.g.) H. van Vredenburg.

Consulat Général des Pays Bas, Paris.”

A. Hier heb ik nog een ander stuk van de heer *van Dobben*, die mij een dergelijke aanstelling heeft gegeven.

De **Voorzitter**: Daar staat in, dat u het goed hebt gedaan.

A. Er is ook nog een ander document bij, een aanstelling door de heer *van Dobben*.

72907. De **Voorzitter**: Wat hebt u voor die vluchtelingen in Luchon gedaan?

A. Die mensen moesten in de eerste plaats financieel worden gesteund. Verder moesten ze wat kleren hebben; ook heb ik gezorgd voor doktershulp; kortom, ik heb een groep georganiseerd.

72908. De **Voorzitter**: Waren die mensen in pensions ondergebracht?

A. Ze waren voorlopig in pensions ondergebracht. Ik heb medewerking gekregen van de Franse burgemeester — zijn naam weet ik niet meer —; wij hebben steun gekregen in Fr. francs van het Franse Gouvernement. Ik meen, dat dat 10 fr. per dag was.

72909. De **Voorzitter**: De heer *van Vredenburg* heeft u waarschijnlijk ook geld verstrekt?

A. Ja, een kleine gift, en van de heer *van Dobben* heb ik ook nog 10 fr. per dag per vluchteling gehad. Ik heb hierover een verslag opgesteld, dat als interview in een tijdschrift heeft gestaan. Daarin komt het een en ander voor. Het is het enige, dat nog bestaat op het ogenblik. Het is in Indië uitgegeven. Het is al bij de Commissie *Cleveringa* geweest.

72910. De **Voorzitter**: Hoelang hebt u die functie uitgeoefend?

A. Ik wilde eerder weggaan, maar ik kon niet weg, voordat de heer *van Vredenburg* met de heer *van Voorst tot Voorst* de repatriëring van de Nederlanders had voorbereid.

72911. De **Voorzitter**: Dat waren dus de Nederlanders, die voor de oorlog waren gevlucht en die weer zijn teruggekeerd?

A. Ja, daarbij waren onder andere de heer *Nijpels* van het „Handelsblad“ en mevrouw *Allard*, de vrouw van een majoor uit Breda.

72912. De **Voorzitter**: De meesten van de mensen, die onder uw hoede waren, zijn dus weer vertrokken?

A. Ja, die zijn weer naar Nederland teruggegaan.

72913. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Dat zal eind Augustus zijn geweest. Ik ben toen naar Spanje gegaan. Toen het afgelopen was, mocht ik weggaan.

72914. De **Voorzitter**: Bent u op legale wijze naar Spanje gekomen?

A. Ik heb een diplomatieke pas gekregen.

71915. De Voorzitter: Een diplomatieke pas?
- A. Ja, ik ben koerier geweest.
72916. De Voorzitter: Bent u zomaar door Spanje gereisd?
- A. Ja, tot Madrid.
72917. De Voorzitter: Welke zijn uw ervaringen met de heer *van Dobben* geweest?
- A. Die zijn altijd goed geweest, dat wil zeggen, er is iets, dat tot nu toe nog niet opgehelderd is. Hij had voor mij geld laten overbrengen naar Portugal en voor een vriend van mij ook. Ik heb inderdaad alles ontvangen, maar mijn vriend niet, en die heeft mij er voor aansprakelijk gesteld. Ik kan hier echter nog geen beschuldigingen uiten, omdat ik niet weet, hoe dit fout is gegaan. Ik weet op het ogenblik het adres van de heer *van Dobben* niet. Wat er aan de hand is geweest, weet ik dus niet.
72918. De Voorzitter: Hoe stond het met de bemoeiingen voor de mensen in Luchon?
- A. Die mensen waren tevreden. Wij hebben zeer veel medewerking gehad van de Belgen. Wij hebben samen een gaarkeuken opgezet.
72919. De Voorzitter: Was er ook een Belgische consul in Toulouse?
- A. De heer *de Hondt*, een hotelhouder uit Blankenberghe, was belast met de belangen van de Belgen.
72920. De Voorzitter: Door wie?
- A. Door het Belgische gouvernement.
72921. De Voorzitter: Dat was dan waarschijnlijk vóór de val van Frankrijk?
- A. Dat was allemaal na de val van Frankrijk. Er waren vertegenwoordigers in een plaatsje bij Bordeaux.
72922. De Voorzitter: De bemoeienissen van de heer *van Dobben* ten aanzien van die vluchtelingen zijn dus goed geweest?
- A. Ja. Zij hebben allemaal steun gehad.
72923. De Voorzitter: Daar valt dus weinig over te vertellen. Hebt u nog te maken gehad met de consul in Perpignan?
- A. Niets.
72924. De Voorzitter: U bent dus met uw diplomatieke pas naar Spanje gereisd en hebt u vervoegd bij het gezantschap in Madrid?
- A. Ja, bij de heer *van Panhuys*.
72925. De Voorzitter: Hebt u bij de heer *van Dobben* nooit iets gehoord van zwarte handel, waar hij van werd beschuldigd?
- A. Wat kan men zwarte handel noemen in die tijd? De heer *van Dobben* heeft op mijn eigen verzoek voor mij bemiddeling verleend om Belgische francs, die ik had, om te zetten in gouden ponden. De Belgische francs waren op dat moment niets waard. Hij heeft dat gedaan. Het zijn natuurlijk abnormale koersen geweest. We waren tenslotte allemaal blij, dat wij aan geld konden komen, dat inwisselbaar was.
72926. De Voorzitter: Is hij niet van deviezenknoeiërij beschuldigd?
- A. Als hij er aan verdiend heeft, maar dat geloof ik niet, hem kennende.
72937. De Voorzitter: Van andere vormen van zwarte handel hebt u nooit iets gemerkt?
- A. Neen.
72928. De Voorzitter: Hoelang bent u in Madrid geweest?
- A. Een maand, omdat ik moeilijkheden had met mijn Portugese visum, dat inmiddels was verlopen.
72929. De Voorzitter: Had u een Portugees visum?
- A. Ja, dat had ik in Toulouse gekregen, maar op verzoek van de heer *van Vredenburg* moest ik een maand langer in Frankrijk blijven met het oog op de repatriëring van de Nederlandse vluchtelingen.
72930. De Voorzitter: Wat bedoelt u met het oog op?
- A. Ik mocht niet eerder weg, voordat die zaak geliquideerd was. Zolang moest ik in Luchon blijven.
72931. De Voorzitter: Dus u moest zolang in Luchon blijven?
- A. Ja. In die tijd was het visum al verlopen. Ik heb toen een nieuw visum gehad, dat juist in de tijd verliep, welke ik in Spanje doorbracht.
72932. De Voorzitter: Bent u nog een maand in Spanje ook gebleven?
- A. Ja, om een nieuw visum te krijgen.
72933. De Voorzitter: Waarom had dat zoveel voeten in de aarde?
- A. Het ging niet zo gemakkelijk in die tijd.
72934. De Voorzitter: Hebt u daar moeilijkheden gehad met het Spaanse uitreisvisum?
- A. Neen, dat heeft de heer *de Bruyn Tengbergen* in orde gemaakt. Hij was, naar ik meen, zeer goed bij de Seguridad bekend.
72935. De Voorzitter: Bij de politieke politie dus?
- A. Ja.
72936. De Voorzitter: U hebt dus nooit de moeilijkheid gehad, dat u een uitreisvisum voor Spanje had, dat verliep vóórdat uw inreisvisum in Portugal klaar was?
- A. Neen, dat klopte. Ik heb op alles gewacht. Daarom heb ik die maand in Spanje gezeten.
72937. De Voorzitter: Bent u daar nog bij het gezantschap geweest?
- A. Wij hebben op 31 Augustus de verjaardag van Hare Majesteit de Koningin gevierd.
72938. De Voorzitter: Had de heer *Schuller tot Peursum* daar de leiding van?
- A. Ja. Er was ook een kleine receptie. Wij hebben een glas gedronken en verder niets.
72939. De Voorzitter: Daar was dus geen aanmerking op te maken?
- A. Neen, daar kan ik niets over zeggen.
72940. De Voorzitter: Hebt u er weleens iets van gemerkt, dat de dingen op het gezantschap niet allemaal even vlot liepen?
- A. Neen, in Madrid niet.
72941. De Voorzitter: U bent dus ongeveer in October in Portugal aangekomen?
- A. Ja.
72942. De Voorzitter: Was in die tijd de heer *Sillem* nog gezant?
- A. Ja.
72943. De Voorzitter: Hoe was de stemming op het gezantschap?
- A. Ik ben eerst op het consulaat geweest bij de heer *Droogendijk*. Daar kreeg ik te horen, dat doorgaan naar Indië niet zo een-twee-drie mogelijk was.
72944. De Voorzitter: Had u toen al plannen in die geest?
- A. Ik was liever naar Canada gegaan, maar dat was niet mogelijk. Op het consulaat werd gezegd, dat de enige mogelijkheid om weg te

komen was, naar Indië te gaan. Ik heb toen onmiddellijk naar mijn relaties in Indië geseind, en even later is het visum voor Indië dan ook doorgelaten.

72945. De **Voorzitter**: Hebt u toen naar Lindeteves geseind?

A. Neen, naar Philips. Ik was toen nog niet bij Lindeteves.

72946. De **Voorzitter**: Bent u nog met het gezantschap in aanraking gekomen?

A. Ik heb in die tijd de heer van *Pallandt* ontmoet, die secretaris was en die heel veel heeft getracht te doen.

72947. De **Voorzitter**: Voor wie?

A. Voor de vluchtelingen. Hij was zeer beminnelijk.

De heer **Stokvis**: Dat is nog heel iets anders dan veel doen. Het is soms zelfs het tegendeel!

A. Wat ik er van anderen over heb gehoord, waren zij ook altijd zeer tevreden over hem.

72948. De **Voorzitter**: Over zijn werk of over zijn beminnelijkheid?

A. Over alles. Je werd daar te woord gestaan. Op het consulaat werd je amper te woord gestaan.

72949. De **Voorzitter**: Was de heer *Droogendijk* niet erg in trek?

A. Neen, die deed zijn naam werkelijk eer aan. Hij was droog.

72950. De **Voorzitter**: Deed de heer *van Pallandt* werkelijk iets?

A. Dat kan ik natuurlijk slecht beoordelen, omdat ik financiën had. Door bemiddeling van mijn vader, die toen nog leefde, heb ik ook geld uit Holland gekregen. Ik was dus niet afhankelijk.

72951. De **Voorzitter**: Hoe heeft uw vader dat gedaan gekregen?

A. Heel normaal over de bank.

72952. De **Voorzitter**: U hebt dus waarschijnlijk aan uw plannen doorgewerkt om naar Indië te gaan?

A. Ja.

72953. De **Voorzitter**: Heeft dat nogal wat voeten in de aarde gehad?

A. Heel weinig. Ik heb naar Indië geseind en kreeg later bericht door, dat er toestemming was gegeven.

72954. De **Voorzitter**: U had torn een visum, maar u was nog niet weg!

A. Ik kon mijn passage betalen: ik heb 2de klasse passage genomen, terwijl de andere vluchtelingen — die in Coïmbra ondergebracht waren en weg moesten, een ander visum hadden, dat in Portugal verstrekt was, blijkbaar niet met goedkeuring van de Indische Emigratiedienst — ook op deze boot werden weggestuurd, maar in de 3de en 4de klasse.

72955. De **Voorzitter**: Was u alleen?

A. Met mijn vrouw en een kind.

72956. De **Voorzitter**: U hebt dus eigenlijk heel anders gereisd dan de meeste reizigers aan boord?

A. Ja. Wij hebben alles meegemaakt, want dit gaf natuurlijk schele ogen. Er waren nog meer mensen, die de reis zelf betaalden, o.a. de familie Andriessse.

72957. De **Voorzitter**: Welke familie Andriessse?

A. Ze wonen op het ogenblik in Antwerpen.

72958. De **Voorzitter**: Met hoeveel mensen was u in de 2de klasse, die dus zelf betaalden?

A. Ongeveer 12.

72959. De **Voorzitter**: Konden er niet meer zijn?

A. Neen, de ruimte was zeer beperkt.

72960. De **Voorzitter**: Het was toch een schip van de Portugese lijn?

A. Ja.

72961. De **Voorzitter**: Is het een van de betere boten van de Portugese lijn?

A. Het is een normale mailboot van Lissabon naar de Portugese koloniën.

72962. De **Voorzitter**: Dus geen 1ste klasse-passagiersboot, maar toch een redelijk passagiersschip?

A. Het is een normale Paketboot met 1ste en 2de klasse en dan 3de en 4de klasse. Laat ik zeggen een oude Lloyd-boot.

72963. De **Voorzitter**: Een oud schip dus.

A. Ja, het lag een beetje scheef. Het was een oude Congo-boot, die was gekocht van de Agence Maritime in België.

72964. De **Voorzitter**: Het was dus wel een bruikbaar schip?

A. Ja.

72965. De **Voorzitter**: Hoe waren de andere passagiers ondergebracht?

A. Voor de vrouwen vond ik het wel een beetje erg. Voor mannen in oorlogstijd, die tenslotte gratis moesten reizen, kon het er mee door. De toestand op deze boten was niet zoals op Hollandse boten. Men was niet zo vriendelijk. De mensen zijn daardoor ontevreden geworden. Naderhand is ook gebleken, dat de mensen die gezegd hadden geen middelen te bezitten, wèl middelen hadden en wel degelijk de reis hadden kunnen betalen.

72966. De heer **Stokvis**: Hoe bleek dat?

A. Bij aankomst in Indië bij de deviezencontrôle.

72967. De **Voorzitter**: Was het op de „Angola“ wel acceptabel of moet men zeggen, dat het geen menswaardige behandeling was?

A. Het waren oorlogsomstandigheden.

72968. De **Voorzitter**: Waarom was het voor de vrouwen erger dan voor de mannen?

A. Die vrouwen zaten daar met kinderen opeengepakt in hutten met 4 à 5 mensen en onder in het ruim. Er was weinig lucht.

72969. De **Voorzitter**: Er waren dus hutten?

A. De mannen lagen in het ruim, de vrouwen waren in hutten ondergebracht. De kapitein heeft onmiddellijk alles in het werk gesteld om die vrouwen betere ligging te geven. De vrije plaatsen in de 2de klasse hebben zij bezet en zij mochten op het 2de klasse dek. Bij het passeren van de evenaar mochten alle passagiers in de 1ste klas feestvieren. De kapitein van het schip heeft dus alles gedaan om de gemoederen op het schip zoveel mogelijk te kalmeren.

72970. De **Voorzitter**: Waren er klachten over de kwaliteit van het eten?

A. Ja, dat zijn wij niet gewend.

72971. De **Voorzitter**: U bedoelt de soort van eten?

A. Ja.

72972. De **Voorzitter**: Maar dan kan de kwaliteit nog variëren.

A. Dat kan ik niet zeggen. Het eten was met olijfolie klaargemaakt. Wij zijn dat niet gewend. Men kan toch op een Portugese boot niet verlangen, dat zij erwtensoeppen met worst voorzetten.

72973. De **Voorzitter**: Was het Portugese eten in zijn soort wel goed?

A. Het was redelijk. Wat de vluchtelingen hebben gegeten, kan ik niet beoordelen.

72974. De **Voorzitter**: Zou men kunnen zeggen, dat er bepaaldelijk veel te veel mensen op die boot waren bijeengebracht?

A. Neen.

72975. De **Voorzitter**: Onverantwoordelijk veel?

A. Neen.

72976. De **Voorzitter**: Konden de mensen zich tenslotte nog bewegen?

A. O ja.

72977. De **Voorzitter**: Hoe groot was dat schip?

A. Ik meen 10 000 ton.

72978. De **Voorzitter**: Hebt u een flauw idee, hoeveel mensen aan boord waren?

A. Dat weet ik niet.

72979. De **Voorzitter**: 1000 misschien?

A. Neen, lang niet.

72980. De **Voorzitter**: Wij hebben over de reis met deze boot weleens zeer afkeurend horen spreken. Wij hebben weleens gehoord, dat het een oorlogsschandaal is geweest.

A. Er is daar indertijd zeel veel deining over gemaakt door een zekere heer *Piller*, die inmiddels is overleden. Hij is verdrongen bij een troepentransport naderhand. Hij is eigenlijk de aanstoker geweest van die hele actie. Hij was Nederlander en woonde in België.

72981. De **Voorzitter**: Was hij een echte Nederlander?

A. Hij beweerde van wel.

72982. De **Voorzitter**: Sprak hij Nederlands?

A. Wanneer men een Brabander hoort, is die spraak ook al naar de Belgische kant.

72983. De **Voorzitter**: Hij had dus geen Duits accent?

A. Neen.

72984. De **Voorzitter**: Daarmee wil ik niet zeggen, dat hij misschien een onbetrouwbare Duitser was. Maar was hij niet iemand, die misschien in vroegere perioden uit Duitsland was gekomen?

A. Neen, dat geloof ik niet.

72985. De **Voorzitter**: Was hij genationaliseerd of Nederlander?

A. Dat zou ik niet kunnen zeggen.

72986. De **Voorzitter**: Hij heeft daar dus de zaak opgezweept?

A. Ja, hij heeft zich als leider op willen werpen, wat hem niet is gelukt, want de mensen mochten hem niet. Ik geloof, dat de officiële leider de heer *Cramwinckel* was.

72987. De **Voorzitter**: Door wie was hij aangesteld?

A. Door het gezantschap of door het comité.

72988. De **Voorzitter**: Welk comité bedoelt u dan?

A. Het comité, dat belast was met de zorg voor de vluchtelingen, onder de heer *van Harinxma* in die tijd.

72989. De **Voorzitter**: Was de heer *Cramwinckel* een van de vluchtelingen?

A. Neen, hij was ook betalend passagier. Hij reisde 1ste klasse en woonde vóór de oorlog in de Riviéra en is ook gevlucht.

72990. De **Voorzitter**: Het merendeel van de passagiers was zeker Jood?

A. Ja.

72991. De heer **Stokvis**: Had u veel contact met de mensen uit de 3de of 4de klasse?

A. Niet met alle mensen. Men kiest zijn eigen mensen uit.

72992. De heer **Stokvis**: Beklaagden de mensen, die u sprak, zich ernstig?

A. Men was ontevreden.

72993. De heer **Stokvis**: En wat de ligging betreft, acht u deze ontevredenheid wel gerechtvaardigd?

A. Ja. Men moet echter de oorlogsomstandigheden in het oog houden.

72994. De heer **Stokvis**: Het eten kunt u zelf niet beoordelen?

A. Neen.

72995. De **Voorzitter**: Het voornaamste bezwaar was dus, dat het Portugees eten was?

A. Ja.

72996. De heer **Stokvis**: Daar waren deze mensen intussen vermoedelijk toch al aan gewend?

A. Ik meen, dat in Coïmbra een eigen Hollandse keuken was gemaakt. Er werd daar zelf gekookt.

72997. De heer **Stokvis**: Hebt u de artikelen omtrent de „Angola" in de „Ochtendpost" en de „Nieuwe Post" gelezen?

A. Nooit. Ik zat nog in Indië. Ik ben weer pas een jaar hier. Vermoedelijk komt dat uit de koker van de heer *van Koevorden*.

De heer **Stokvis**: Ik meen, dat de auteur zelf de reis heeft meege maakt.

72998. De **Voorzitter**: De schifting van de reizigers van de „Angola" is dus het resultaat geweest van het werk van de heer *van Harinxma*?

A. Vermoedelijk wel.

72999. De **Voorzitter**: Heeft men dit op een koopje gedaan of kon men eenvoudig geen andere weg vinden?

A. Ik heb wel de indruk, dat het op een koopje is gebeurd.

73000. De **Voorzitter**: Hebt u later nooit medegedeeld, dat dit wel een beetje anders had gekund?

A. Ja dat heb ik wel gedaan. In oorlogstijd gebeuren er echter veel dingen, die anders niet zouden gebeuren.

De **Voorzitter**: Dit was het belangrijkste van wat ik u had te vragen.

A. Dus niet over mijn aankomst in Indië?

De **Voorzitter**: Dat valt onder de behandeling van een andere subcommissie.

73001. De **Voorzitter**: Hoelang blijft u hier in Nederland!

A. In ieder geval nog deze maand.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

B. PH. VAN ZUIDEN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS.
STOKVIS.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 12 JANUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Jhr. ELISA WILLEM MAARTEN QUARLES VAN UFFORD,
oud 53 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
onderdirecteur Centraal Stikstofverkoopkantoor.

Hij legt de eed af als getuige.

73002. De **Voorzitter**: U hebt samen met de heer *de Gruyter* van uit Londen een reis ondernomen naar Portugal en naar aanleiding daarvan zou ik gaarne met u over enkele punten spreken. Waar bevond u zich, toen Nederland in oorlog geraakte?

A. Op 10 Mei was ik in Brussel.

73003. De **Voorzitter**: Als wat?

A. Als niets.

73004. De **Voorzitter**: Waarheen hebt u zich toen begeven?

A. Naar den Haag.

73005. De **Voorzitter**: Wat hebt u daar gedaan?

A. Ik ben hier op 12 Mei aangekomen.

73005. De **Voorzitter**: Het verbaast mij, dat dit mogelijk was.

A. Het was niet gemakkelijk, maar het ging. Op 14 Mei ben ik vanuit IJmuiden naar Engeland gegaan.

73007. De **Voorzitter**: Hebt u zich toen bij de Regering in Londen gemeld?

A. Ja. Ik ben toen onmiddellijk door de Regering aangesteld bij de Netherlands Shipping and Trading, waar ik een tijdlang heb gewerkt.

73008. De **Voorzitter**: In welke afdeling?

A. In de Trade-afdeling, bij de heer *Ferwerda* en de heer Gischler.

73009. De **Voorzitter**: Tot wanneer heeft dit geduurd?

A. Tot ongeveer 1942.

73010. De **Voorzitter**: Wat was uw functie op het einde van 1943?

A. Ik was toen liaison-officer bij het Engelse leger.

73011. De **Voorzitter**: Tussen het Engelse leger en wie?

A. En het Nederlandse leger. Ik was toen opgeleid om mee te gaan als liaison-officer. Voor korte tijd ben ik naar het Militair Gezag overgegaan.

73012. De **Voorzitter**: In December 1943 was u dus eigenlijk verbindingsofficier bij het Nederlandse leger.

A. Ik was toen kapitein van het Nederlandse leger bij het Militair Gezag.

73013. De **Voorzitter**: Wat was uw werk in die tijd?

A. Ik werkte een beetje bij generaal *Kruls*. Wat ik eigenlijk precies deed, ben ik vergeten. Ik werkte in ieder geval onder generaal *Kruls*, op Arlington House.

73014. De **Voorzitter**: Ik vraag dit zo nadrukkelijk, omdat het enige betekenis heeft wat uw functie was, toen u naar Portugal ging.

A. Ik kreeg opdracht naar Portugal te gaan om te proberen om sardines te kopen voor na de bevrijding.

73015. De **Voorzitter**: Van wie kreeg u die opdracht?

A. Van de Minister. De enige man, die mij een opdracht kon geven, was toen Minister *van Lidth de Jeude*.

73016. De **Voorzitter**: Wat had de Minister van Oorlog te maken niet de aankoop van sardines voor na de oorlog?

A. Daar moet ik u het antwoord op schuldig blijven

73017. De **Voorzitter**: Wat was de heer *de Gruyter*?

A. Hij was adjudant van de Minister van Oorlog.

73018. De **Voorzitter**: Hij had dus een militaire rang?

A. Ja.

73019. De **Voorzitter**: Het is vreemd, dat u door de hlinister van Oorlog naar Portugal werd gestuurd om sardines in te kopen voor na de oorlog.

A. Ja.

73020. De **Voorzitter**: Die sardines zouden toch gediend moeten hebben voor de bevoiking?

A. Ja.

73021. De **Voorzitter**: Waarom moest men daarvoor naar Portugal reizen?

A. Dat weet ik niet.

73022. De **Voorzitter**: Kon men niet aan degenen, die in Portugal waren, opdracht geven daarvoor te zorgen?

A. Ik was in het leger en als mij dan wordt gezegd, dat ik naar Portugal moet om sardines te gaan kopen, dan doe ik dat als goed officier.

De heer **Stokvis**: Befehl ist Befehl!

73023. De **Voorzitter**: Vóór die tijd werden er toch ook al voortdurend sardines gekocht.

A. Dat weet ik niet.

73024. De **Voorzitter**: Toen u daar aankwam, stond u daar dus helemaal vreemd tegenover?

A. Ja.

73025. De **Voorzitter**: Tot wie hebt u zich voor de aankoop der sardines gewend?

A. In mijn vroegere betrekking als stikstofman kwam ik in Portugal en daardoor kende ik Portugees. Ik had daar veel kennissen. Ik heb mij gewend tot een zeer behoorlijke en goed bekend staande sardinefirma, genaamd Abecassis Irmaos. Deze mensen wisten alles van sardines af. Zij hadden behalve dat ook hun eigen visserijen. Het zijn heel grote mensen. Ik heb mij, dus tot hen gewend en gezegd, dat ik sardines moest hebben. Toentertijd waren er drie soorten sardines. Er waren sardines in vrij blik, in Engels blik en in Duits blik. Wij noesten dus sardines hebben in vrij blik. Daar had men ook weer verschillende soorten in, namelijk in vrije olie, in Engelse olie en Duitse olie.

73026. De **Voorzitter**: Er waren dus heel wat combinaties mogelijk.

A. Ja. Het enige, dat ons verkocht kon worden, was vrije sardines.

73027. De **Voorzitter**: Waarom geen Engelse'?

A. Omdat dan de mogelijkheid bestond, dat wij er na de oorlog niet vrij over zouden kunnen beschikken, daar er een servituut op lag. De Engelsen zouden dan kunnen zeggen: Het is Engelse olie; wij willen die sardines hebben. Wij hebben daarom vrije sardines genomen en die waren te krijgen.

73028. De **Voorzitter**: Moest u daar veel meer voor betalen dan voor Engelse sardines?

A. De prijzen waren iets hoger, maar dat viel erg mee.

73029. De **Voorzitter**: Kon u ze ook krijgen ter levering na de oorlog?

A. Dat was de reden, waarom wij er heen werden gestuurd. Die sardines moesten worden gekocht en in Portugal worden opgeslagen.

73030. De **Voorzitter**: En natuurlijk worden betaald.

A. Daar zat hem de kneep. Zij moesten op de een of andere manier worden betaald, maar geld hadden zij niet.

73031. De **Voorzitter**: Wie bedoelt u daarmee?

A. Mijn opdrachtgevers, die ik hier de Nederlandse Regering zal noemen. Wij hebben daarom getracht een regeling te treffen met een bank.

73032. De **Voorzitter**: Hoe heette die bank?

A. Espiritu Santo e Commercial. Dat zijn heel grote bankiers. Die mijnheer *Espiritu Santo* zelf. . .

73033. De **Voorzitter**: Is dat een eigenaam?

A. Ja, dat is een typische Joodse naam, Heilige Geest, een naam van eerste klas Portugese Joden. Het waren buitengewoon prettige mensen. Die *Abecassis* zijn ook prima Joden.

Die bank was bereid om de sardines te financieren, ze op te slaan, ze te betalen, maar daarvoor wilde ze een onderpand hebben. Dat waren ten eerste de sardines, maar aangezien de sardines ook reeds vóór de oorlog een enorm speculatief artikel waren, wilden zij meer onderpand hebben. Wij hebben met die mensen een afspraak gemaakt, altijd natuurlijk onder goedkeuring van de Nederlandse Regering in Londen, dat daarvoor een hoeveelheid goud, naar ik meen, bij de Royal Bank of Canada, opzij zou worden gezet, zogenaamd „earmarked”, en dat de Nederlandse Regering, wanneer zij aie sardines zou afnemen, òf het goud zou geven. òf zou betalen.

73034. De **Voorzitter**: De Nederlandse Regering zou dus ofwel betalen met dat goud ofwel met deviezen?

A. Ia.

73035. De **Voorzitter**: Dat goud was toch alleen maar onderpand voor eventueel verlies?

A. Ja. Het was echter heel moeilijk om een eventuele verliesmarge te bepalen. De tegenwaarde zou voor het gehele bedrag worden „earmarked”.

De **Voorzitter**: Dat is wel een schaaap met vijf poten, zou ik zo zeggen.

A. Bovendien wilden zij ook voor de beteling interest hebben. Zij hadden niets aan dat goud. Het was dus een zeer veilige transactie. Die transactie hebben wij aan Londen voorgelegd en na vrij lange tijd vernamen wij, dat de Nederlandse Regering liever het goud wilde verkopen, of liever gezegd, wij zouden moeten proberen, of dat lukte. Wij moesten dus weer opnieuw beginnen en we konden niet meer bij de Banco Espiritu Santo terecht en moesten naar de Banco de Portugal, want het goud werd allern gekocht door de Banco de Portugal. Die mensen hebben enige tijd gezegd, dat zij bereid waren het goud over te nemen; wij hadden dat reeds in Londen medegedeeld. Londen heeft toen echter geantwoord, dat het niet doorging, terwijl zij waren begonnen met te zeggen, dat zij het in overweging wensten te nemen, maar zij gingen er niet mee accoord, dat òn het goud „earmarked” zou worden òn dat ze interest moesten

betalen. Zij zeiden ons te trachten, of wij het goud konden verkopen en ik meen, maar dat weet ik niet zeker, dat dit niet is doorgegaan, omdat daarvoor geen goedkeuring kon worden verkregen van de Bank of England.

73036. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gehoord, dat de heer *Sloet fot Everlo* ook in die tijd in Portugal was?

A. Ja.

73037. De **Voorzitter**: Hebt u ook vernomen, dat hij zich ook weleens met die bank heeft bemoeid?

A. Ja.

73038. De **Voorzitter**: Hebt u ook gehoord, dat hij van mening was, dat hij daar zeer goed was opgeschoten?

A. Ja.

73039. De **Voorzitter**: Hebt u daar weleens iets over gezegd bij die bank?

A. Neen.

73040. De **Voorzitter**: Hebt u aan dat denkbeeld. . .

A. Ik meen tenminste, dat ik dat naar Londen heb gerapporteerd. Als ik goed ben ingelicht, werkte de heer *Sloet* voor het Ministerie van Binnenlandse Zaken, voor de heer *van Boeyen*.

73041. De **Voorzitter**: Neen, hij heeft gesproken met de heer *van Boeyen*, toen deze in Portugal was en gezegd, dat hij bereiken kon, dat die bank een belangrijk krediet gaf en dat men daarvoor dan levensmiddelen naar Nederland kon sturen.

A. Of dat na of gedurende de oorlog was, weet ik niet. In ieder geval was daarvoor nodig, zoals ik dat in Portugal heb vernomen, de particuliere handtekening van Hare Majesteit de Koningin als garantie.

73042. De **Voorzitter**: Hadden zij dat gevraagd?

A. Ja.

73043. De **Voorzitter**: Van wie hebt u dat gehoord?

A. Dat heb ik in Portugal gehoord.

73044. De **Voorzitter**: Toch zeker niet van de heer *Sloet* zelf?

A. Neen.

73045. De **Voorzitter**: Hebt u wel met hem gepraat?

A. De heer *Sloet* is bij mij gekomen.

73045. De **Voorzitter**: Om te spreken over dit vraagstuk?

A. De heer *Sloet* vroeg wat ik eigenlijk kwam doen. Hij vertelde mij, dat hij werkte voor het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Ik heb toen gezegd, dat liet mij erg speet, maar dat ik opdracht had van het Ministerie van Oorlog en dat ik daarvoor moest werken.

73047. De **Voorzitter**: Wanneer hij nu al een heel eind op streek was geweest in dezelfde richting, had u daar toch gebruik van kunnen maken?

A. De informaties, die ik daaromtrent had gekregen, waren nu niet bepaald zo gunstig.

73048. De heer **Stokvis**: Wat voor informaties?

A. Omtrent de hele verhalen van de heer *Sloet*, die ik in Portugal heb gekregen.

73049. De heer **Stokvis**: Informaties dus omtrent de heer *Sloet*?

A. Ja. Hij maakte op mij nu niet bepaald een indruk, dat hij een zakenman was. Ik geloof niet, dat hij precies wist, waar hij het over had. Hij heeft mij weleens een verhaal verteld. Ik moet zeggen, dat ik de Portugezen ken en ik ken de Portugese markt.

73050. De **Voorzitter**: Hebt u in Portugal gewoond?

A. Neen, maar ik ben er heel vaak geweest. Het wilde mij voorkomen, dat de heer *Sloet* vertelde, dat hij veel dingen had gedaan er, zou kunnen doen, maar dat de verwezenlijking daarvan nog zeer in de lucht hing.

73051. De **Voorzitter**: Hij heeft u zelf dus niet verteld, dat daar de particuliere handtekening van de Koningin bij te pas kwam?

A. Neen, dat heelt iemard anders mij verteld.

De **Voorzitter**: Hij zou ons dat dan ook wel hebben gezegd, want hij is hier geweest.

A. Neen, dat is mij door iemand anders verteld en dat is wel een zeer goede bron.

73052. De **Voorzitter**: Was het een Portugese bron?

A. Neen.

73053. De **Voorzitter**: Iemand van Nederlandse zijde was dus op de hoogte van de plannen van de heer *Sloet*?

A. Ja.

73054. De **Voorzitter**: Werd daar geen waarde aan gehecht?

A. Aan de plannen van de heer *Sloet* werd geen waarde gehecht.

73055. De **Voorzitter**: Acht u het terecht, dat daaraan geen waarde werd gehecht?

A. Ja, zeer terecht

73056. De **Voorzitter**: Is dat de indruk, die u van de heer *Sloet* en van zijn verstand van zaken hebt gekregen*?

A. Ja. Het verstand van de zaak lag bij mevrouw *Sloet*, die er wel iets van afwist.

73057. De **Voorzitter**: Is dat niet een dochter van *Douwe Egberts*?

A. Ja.

73058. De **Voorzitter**: Had zij er wel verstand van?

A. Dat geloof ik wel. Het was in die tijd in Portugal wanhopig voor de Nederlanders, die daar verbleven. De mensen gunden elkaar het licht in de ogen niet. Ze hadden allemaal de pest aan elkaar. Het was verschrikkelijk. Ik kan mij er in vergissen, maar ik meende, dat de heer *Sloet* werkte voor het verzenden van sardines gedurende de oorlog, niet voor na de oorlog.

73059. De **Voorzitter**: Ik meende, dat het ook voor na de oorlog was.

De heer *Sloet* heeft ons het volgende verteld:

„..... in de zomer van 1943 kwam Minister van *Boeyen* naar Portugal en ik heb hem bezocht in het Palace Hotel te Estoril, alwaar hij gelogeed was. Ik heb hem gevraagd naar een positie op zijn Departement in Londen, doch tegelijkertijd maakte ik hem er op opmerkzaam, dat de Belgen zoveel levensmiddelen naar hun land stuurden, terwijl Nederland geld naar Portugal stuurde. „U beschikt echter in Portugal over andere relatie; wilt u het proberen?“ Van *Boeyen* sprak over 20 miljoen, omdat de Belgen 25 miljoen stuurden: ik vroeg 30 miljoen. Ik kreeg dat geaant met de toezegging, dat het tot een paar honderd miljoen zou kunnen oplopen. Ik heb namelijk een lening kunnen sluiten bij de „Banco Espiritu Santo“. Zonder geld konden wij nu eenmaal niets doen. Ik heb de zaak laten opstellen om ze naar van *Boeyen* te kunnen opsturen. Dat is een lijdensgeschiedenis geworden.“

A. Hij heeft toen nooit meer iets van Londen gehoord.

73060. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Dat heeft hij mij allemaal verteld, met tranen in zijn ogen.

73061. De **Voorzitter**: Het is dus noch langs de ene, noch langs de andere weg gelukt?

A. De Nederlandse Regering heeft besloten, noch de ene, noch de andere weg te volgen.

73062. De **Voorzitter**: Die sardines zijn dus niet gekocht?

A. Neen.

73063. De **Voorzitter**: U bent dus onverrichterzake naar huis teruggegaan?

73084. De **Voorzitter**: De reden, waarom zijn plannen rijn mislukt, ligt volgens de heer *Sloet* hierin, dat u die plannen hebt doorkruist. Hij was helemaal op streek en alles zou in orde komen, tot u daar kwam, want toen is het spaak gelopen.

A. Dat heeft hij mij ook verteld. Ik wist van die hele mijnheer *Sloet* niets af. Ik wist niet eens, dat hij bestond. Ik ben dus eerst naar het gezantschap gegaan, waar ik alle hulp heb gekregen van de heer *Flaes*.

73055. De **Voorzitter**: Had u die nog nodig, terwijl u die firma kende?

A. Omdat men voor het Ministerie werkt, begint men met naar de heer *Flaes* te gaan. Hij was in alle dingen zeer behulpzaam. Alle correspondentie van mij werd verzonden vanuit het gezantschap. Op een gegeven moment kwam ik dan eerst bij die sardinemensen en daarna op aanraden van die sardinemensen bij de Banco Espiritu Santo. Toen wij met die zaak helemaal klaar waren, tenminste met het voorstel, dat naar Londen is gezonden, had ik nog steeds niet van de heer *Sloet* gehoord, ook niet op het gezantschap, totdat ik op een gegeven moment een telefoontje kreeg van een zekere mijnheer *Sloet*, die zo verschrikkelijk graag eens bij mij wilde komen en die me een verhaal ging vertellen, dat hij bezig was grote leningen te sluiten bij de Banco Espiritu Santo, wat hij helemaal zonder onderpand kon doen, behalve dan dat kleine dingetje, die handtekening van Hare Majesteit de Koningin.

73056. De **Voorzitter**: Vertelde hij u dat?

A. Neen, dat heeft hij mij niet verteld.

Hij sprak van helemaal zonder onderpand. Hij vroeg mij, wat ik kwam doen, want ik schopte zijn hele zaak in elkaar. Ik zei, dat ik niets in elkaar schopte. Hij had blijkbaar een regeling, waarbij hij miljoenen escudo's kon lenen, en ik kwam voor heel andere dingen. Nu herinner ik mij toch stellig, dat het goederen waren, die gedurende de oorlog moesten worden verzonden naar Nederland. Ik zei hem, dat mijn sardines moesten worden gekocht en opgeslagen tot na de oorlog, wiersvoor ik een onderpand zou moeten geven. „Jawel“, zei hij, „want u spreekt over goud en nu willen ze niet meer met mij onderhandelen.“

73037. De **Voorzitter**: Was u over dat goud begonnen of de bank?

A. De bank vroeg mij, op welke manier ik een onderpand kon geven. Ik zei: „Die sardines!“, maar daar deden ze het niet mee. Ze wilden nog merr. Ze vroegen of wij geen goud hadden. Ik zei, dat we dat wel hadden, maar dat zou ik eerst aan Londen moeten vragen. Van een doorkruising van zijn plannen heeft hij mij wel gesproken, maar ik vind, dat dit niet het geval is geweest.

73058. De heer van Dis: Heeft de directeur van die bank u weleens over de heer *Sloet tot Everlo* gesproken?

A. Dat zou ik u liever niet willen zeggen, want ik kan het mij niet herinneren.

73959. De heer van Dis: Heeft hij weleens een oordeel over hem uitgesproken?

A. Dat is mogelijk, maar waar ik hier onder ede sta, zou ik dat niet durven zeggen.

73070. De **Voorzitter**: Hebt u weleens met de directie van de bank over de heer *Sloet* gesproken?

A. Neen, ik heb wel met andere mensen over hem gesproken, maar niet met de bank, naar ik meen. Hij was daar, dus het is zeer wel mogelijk, dat men mij heeft gevraagd of ik hem kende, maar ik zal dan hebben geantwoord, dat ik hem niet kende, tot ik hem later heb ontmoet.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

E. W. M. QUARLES VAN UFFORD.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 18 JANUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Hoogcarspel, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Jhr. mr. HENDRIK FREDERIK LODEWIJK KAREL
VAN VREDENBURCH,

oud 44 jaar, wonende te Tanger,
administrateur van de Internationale Zone van Tanger.

Hij legt de eed af als getuige.

73174. De Voorzitter: Wij hebben uw naam dikwijls horen noemen, wanneer wij met deze en gene getuige spraken over het vluchtelingenbeleid in Frankrijk, vooral in de eerste maanden van de oorlog. Toen hebben wij meteen het voornemen opgevat om u, zodra u hier zou zijn, te vragen voor de commissie te verschijnen en ons het een en ander te vertellen over het vluchtelingenbeleid, voorzover u er mee te maken hebt gehad.

Mag ik eerst even van u weten, welke werkring u had, toen Nederland in de oorlog gemengd raakte?

A. Op 10 Mei 1940 was ik sous-chef van de toenmalige Afdeling Diplomatieke Zaken bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

73175. De Voorzitter: Wanneer bent u uit Nederland vertrokken?

A. Op 13 Mei 1940, te zamen met de Regering.

73176. De Voorzitter: Er is blijkbaar al spoedig aanleiding geweest om u een zekere opdracht te geven voor werkzaamheden in Frankrijk, verband houdende met de vluchtelingen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

73177. De Voorzitter: Zouden wij mogen weten, welke die opdracht was en de aanleiding om u naar Frankrijk te sturen?

A. Die opdracht was eigenlijk tweeledig. In de eerste plaats wisten wij helemaal niet meer, hoe de toestand in Frankrijk eigenlijk was. Dat het niet goed ging, wisten wij wel, hoe slecht echter, wist niemand precies. In de tweede plaats diende de opdracht om contact op te nemen met de diverse Nederlandse diplomatieke zendingen, die in Frankrijk vertoefden. Er waren namelijk drie diplomatieke zendingen: het gezantschap Parijs, het gezantschap Brussel en het gezantschap Rome. In de derde plaats — eigenlijk was die opdracht dus drieledig — te trachten iets te doen voor de vluchtelingen en uitgewekenen, voornamelijk de bevolking van Breda, die, zoals u weet, helemaal was geëvacueerd. We wisten helemaal niet hoe groot de omvang van het vraagstuk was. Sommigen zeiden in die dagen, dat het aantal evacué's 10 000 bedroeg, anderen zeiden 100 000. In Londen had men geen overzicht. De verbindingen met Londen waren bovendien bijzonder slecht. Onze codes waren hier voor het grootste gedeelte vernietigd. De vliegverbinding Lissabon — Londen, die later is ingesteld, functioneerde toen nog niet of nauwelijks. Dus het werd door de Regering gewenst geoordeeld om iemand uit te sturen, die zich plaatselijk op de hoogte kon stellen.

73178. De Voorzitter: Voor wanneer geldt deze „momentopname“?

A. Het zal de tweede helft van Mei of begin Juni 1940 zijn geweest.

73179. De Voorzitter: Op welke wijze bent u toen naar Frankrijk gegaan?

A. Ik ben met een Royal Air Force-toestel naar Frankrijk gegaan. De landing geschiedde in de buurt van Nantes. De Regering had mij toestemming gegeven om een vrij groot bedrag uit te geven. Het was minstens 2 ton, het kan 4 ton geweest zijn.

73180. De Voorzitter: Weet u dat niet precies meer?

A. Neen. Zeker 2 ton.

Ik meen 2 ton, met toestemming om eventueel nog meer uit te geven.

73181. De Voorzitter: Er is ons wel eens ter ore gekomen, dat u met heel veel geld naar Frankrijk bent gegaan.

A. Ik ben naar Frankrijk gegaan met fr. 5000 en £50; geld, dat mij door een bankier was geleend. Ik had echter toestemming om veel geld uit te geven.

73182. De Voorzitter: Hoe moest u daaraan komen?

A. Dat moest ik maar zien.

73183. De Voorzitter: Welke middelen had u daarvoor?

A. In Frankrijk zelf?

De Voorzitter: Ja.

A. Daar heb ik geld van Nederlanders geleend. O.a. van de heer *Andriess*, die ik van vroeger jaren uit Brussel kende.

73184. De Voorzitter: Had hij niet een functie in de kolonie in Parijs?

A. Neen, ik meen, dat hij vroeger directeur van *van den Bergh* (tegenwoordig naar ik meen Unilever) is geweest.

73185. De Voorzitter: Had hij niet tevens een functie in de Nederlandse kolonie in Parijs?

A. Neen, niet in Parijs, wel in Brussel. Ik meen, dat hij voorzitter was van de Nederlandse Vereniging in Brussel in de tijd, dat mijn vader daar gezant was.

73186. De Voorzitter: U hebt dus van de heer *Andriess* geld geleend?

A. Ja.

73187. De Voorzitter: In welke vorm kreeg u dat dan, in de vorm van een chèque?

A. In conlanten. Er waren vrij veel Nederlanders, die over tamelijk grote bedragen beschikten.

73188. De Voorzitter: Waren zij dadelijk bereid, u geld te lenen?

A. Ja, direct. De heer *Andriess* was hier direct toe bereid. Later is hem dat geld terugbetaald via New York.

73189. De Voorzitter: Kunt u ook namen noemen van anderen, die u geld leenden in die tijd?

A. Ik meen, dat de heer *Andriess* de enige is geweest; gezien wij later de zaak hebben gefinancierd via het gezantschap in Madrid.

73190. De **Voorzitter**: Was de heer *Andriess* dan in het bezit van 2 à 4 ton in contanten?

A. Neen, ik heb een bedrag van een paar honderd duizend francs van hem gekregen, om mee te beginnen.

73191. De **Voorzitter**: Dus dat klopt dan niet helemaal met het verhaal, dat u met zoveel geld uit Engeland kwam?

A. Ik ben helemaal niet met veel geld uit Engeland gekomen.

73192. De **Voorzitter**: Wel met de mogelijkheid om over veel geld te beschikken?

A. Juist.

73193. De **Voorzitter**: Die mogelijkheid had u eigenlijk niet toen u in Frankrijk kwam?

A. Neen, ik had een toezegging van de Regering, dat ik een bedrag tot 2 ton uit mocht geven. Het was niet zo eenvoudig in die dagen.

73194. De **Voorzitter**: Hoe heeft de Regering zich gedacht, dat u in het bezit van dat geld kon komen?

A. Ik denk, dat men heeft gedacht, dat ik mij rustig zou débrouilleren. U moer niet vergeten, dat het transportvraagstuk b.v. minstens even moeilijk was, aangezien in Frankrijk geen auto te krijgen was. Dat is ook allemaal terechtgekomen.

73195. De **Voorzitter**: U bent dus in Nantes aangekomen. Misschien wilt u een uiteenzetting geven van wat u in het begin met betrekking tot de vraagstukken, waarmee u zich moest bemoeien, hebt gedaan?

A. Ik ben eerst met een auto, die mij door de Royal Air Force ter beschikking was gesteld, naar de stad Nantes gereden, waarna een Belgisch officier mij verder heeft getransporteerd. Ik heb contact met de Belgische Regering gekregen, nl. te Poitiers. Daar heb ik de heer *Langenhoven* ontmoet, die secretaris-generaal was van het Belgische Ministerie van Buitenlandse Zaken in die dagen. De heer *Langenhoven* heeft mij toen zeer geholpen. O.a. met het tot stand brengen van contact met ons gezantschap uit Brussel.

73196. De **Voorzitter**: Waar zat dat toen?

A. In de buurt van Poitiers. De heren *Boon* en *Snouck Hurgronje* zijn toen — de heer *Boon* is tegenwoordig wnd. secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken, de heer *Snouck Hurgronje* was tot voor kort permanent vertegenwoordiger voor Nederland bij de United Nations — in contact met mij gekomen.

73197. De **Voorzitter**: Waar zaten deze heren?

A. Zij zaten in de buurt van Poitiers, gedeeltelijk in Soulac ten zuiden van de Gironde.

73198. De **Voorzitter**: Welke functie bekleedden zij toen?

A. De heer *Boon* was toen secretaris aan het gezantschap te Brussel en de heer *Snouck Hurgronje* was raad aan het gezantschap te Brussel.

73199. De **Voorzitter**: Dus deze heren hebt u daar aangetroffen?

A. Ja. Een belangrijke moeilijkheid was toen opgelost, want ik kreeg transport. We hebben één vergadering in Soulac gehouden met de heer *van Harinxma*, de tegenwoordige en toenmalige ambassadeur te Brussel, en de heer *van Pallandt*, benoemd tot ambassadeur in Moskou, indertijd raad aan het gezantschap te Parijs. We hebben getracht enige maatregelen te nemen. Wij hebben onze tenten toen in Biarritz opgeslagen („Wij" waren: de heer *Snouck Hurgronje*, de heer *van Voorst rot Voorst* (nu in Berlijn) en ik). Daar zijn wij begonnen Nederlanders, die langs kwamen, te helpen.

73200. De **Voorzitter**: In welke vorm?

A. Door kleine bedragen in geld ter beschikking te stellen, voldoende voor een levensonderhoud van drie, vier dagen.

73201. De **Voorzitter**: Dus het waren geen bedragen, die naar een bepaalde norm waren vastgesteld? Wat de mensen nodig hadden, werd gegeven?

A. Het bedrag hebben wij zelf vastgesteld.

73202. De **Voorzitter**: Ze kregen dus voldoende geld om enige dagen aan de kost te komen?

A. Ja. Verder hebben wij toen al getracht om mensen te evacueren. Dat is enigszins gelukt. Er was toen een Hollands schip in de haven van Bayonne, onder Engels commando. Het was een boot van de maatschappij „Zeeland". Daar hebben wij 30 à 40 Nederlanders aan boord kunnen brengen. Dezen zijn naar Engeland overgestoken. Verder hebben wij mensen geëvacueerd uit St. Jean de Luz. Dat is ook nog mogelijk geweest; op een aantal destroyers. Een Volkenbondsmismissie hebben wij eveneens geëvacueerd. Zij waren daar toevallig gestrand. Enige mensen hebben wij over de grens kunnen krijgen, het werd echter hoe langer hoe moeilijker.

73203. De **Voorzitter**: Welke grens?

A. De Spaanse grens. Vervolgens hoorden wij, dat de Duitsers de hele kust gingen bezetten, daarom hebben wij de Nederlanders, die in Biarritz waren, de raad gegeven om naar het later onbezette gedeelte van Frankrijk te gaan. Daar hebben zich die kernen gevormd.

73204. De **Voorzitter**: Waarom vermoedde u, dat dat de geschikte streek was om heen te gaan?

A. Het was het enige, dat wij konden doen.

73205. De **Voorzitter**: U wist toen nog niet, dat het het onbezette Frankrijk zou worden.

A. Wij wisten wel vrij spoedig, dat een gedeelte van Frankrijk niet zou worden bezet. Wij hadden gehoopt, dat geheel Zuid-Frankrijk niet zou worden bezet. Toen kwam ineens het bericht, dat de Duitsers de hele kust tot aan de Spaanse grens zouden nemen. Wij moesten ons kantoor, dat wij in Biarritz hadden opgezet, ook verplaatsen. Alle Nederlanders, die niet geëvacueerd konden worden en niet over de Spaanse grens konden gaan, hebben wij de raad gegeven om zich naar het binnenland van Frankrijk te begeven. Heel veel van die mensen zijn naar Lourdes gegaan.

73206. De **Voorzitter**: Dat waren dus niet de mensen, die in aanmerking kwamen naar Nederland terug te gaan?

A. Dat is pas later gebeurd.

73207. De **Voorzitter**: Dus het waren grote drommen Nederlanders, die daar verbleven?

A. Ja.

73208. De **Voorzitter**: Hoe groot schat u hun aantal?

A. Ik meen, dat het maximum alles bij elkaar in Frankrijk is geweest (bezet en onbezet gebied) 40 000 man. Later hebben wij van de Regering in Londen opdracht gekregen, dat Iedereen, behalve de Joden, terug moest,

73209. De **Voorzitter**: Is er naar uw weten weleens aan Joden gesuggereerd om naar Nederland terug te gaan? Toen of in een latere periode?

A. Het lijkt mij zeer onwaarschijnlijk.

73210. De **Voorzitter**: Er zijn ons weleens verhalen over verteld. Hebt u er nooit iets van gehoord, dat een consul daarvan werd beschuldigd?

A. Neen.

73211. De **Voorzitter**: Hebt u nooit enige aanwijzing gehad, dat men weleens in die richting heeft gepraat?

A. Neen, in de eerste tijd, dat ik er was, zeker niet.

73212. De **Voorzitter**: Is uit Engeland bepaaldelijk de opdracht gekomen om die evacuatie te bevorderen, behalve voor Joden?

A. Ja.

73213. De **Voorzitter**: Hoe stond het met de militair dienstplichtigen?

A. Die moesten wij ook terugsturen. Dst is een maatregel, die door velen indertijd niet is begrepen. Door ons ook niet.

73214. De **Voorzitter**: Hebt u later bemerkt, waarom dat was?

A. Ja. Er was gebrek aan scheepsruimte. Dat is ons als reden opgegeven; dat er geen schepen waren om die mensen te transporteren.

73215. De **Voorzitter**: Een merkwaardige reden. Later heeft men ze toch door Spanje en Portugal gestuurd. Heeft men daar toen niet aan gedacht?

A. Ik weet het niet positief, maar ik kan mij heel goed indenken, dat in Juni 1940, toen de zaken er bijzonder slecht voor stonden, de Engelse Regering er ook geen prijs op stelde om grote drommen vreemdelingen in het land te krijgen.

73216. De **Voorzitter**: Hadden het er werkelijk veel kunnen worden?

A. Aan dienstplichtigen hadden wij toch gemakkelijk een kleine 1000 man bij elkaar kunnen krijgen.

73217. De **Voorzitter**: Dat is weinig in verhouding tot wat er later naar Engeland is gekomen.

A. Het is inderdaad weinig in vergelijking tot het aantal Amerikanen, dat er later is gekomen.

73218. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat u ook uw kantoor moest verplaatsen. Waarheen is dat kantoor verplaatst?

A. Wij zijn eerst naar Madrid gegaan. Van Madrid heb ik aan de Regering geseind, met het verzoek mij orders te geven.

73219. De **Voorzitter**: Kon u daar zonder bezwaar komen?

A. Neen, dat ging met zeer veel bezwaren gepaard. Wij zijn tenslotte in Madrid gekomen, waarna ik instructies aan de Regering heb gevraagd. Daarop heb ik het bericht gekregen, dat ik voorlopig in die buurt moest blijven. Van Madrid zijn wij teruggegaan naar Frankrijk.

73220. De **Voorzitter**: Dus u moest niet in de buurt van Madrid blijven?

A. Neen. Wij hebben ons in Montauban gevestigd. Eigenlijk kan men zeggen, dat Spanje, Portugal en onbezet Frankrijk het arbeidsveld waren.

73221. De **Voorzitter**: Dus u bent naar Montauban gegaan?

A. Ja. Daar hebben wij ons hoofdkwartier gevestigd.

73222. De **Voorzitter**: Hebt u daar een kantoor gehuurd?

A. Wij hadden ons bureau in een klooster, Couvent des Soeurs du Fort, een bepaalde orde. Verdere details daarover kan ik u niet geven. Als het u interesseert, kunt u meerdere gegevens aan de heer *van Voorst tot Voorst* vragen.

73223. De **Voorzitter**: Het interesseert mij niet zo heel erg, want het heeft met Regeringsbeleid niet veel te maken.

In ieder geval werd het hoofdkwartier in dat klooster gevestigd. Bestond het gezelschap uit dezelfde mensen, die u zoëven noemde? Of is de heer *van Harinxma* doorgereisd?

A. Neen, alleen de heer *van Voorst tot Voorst* en ik waren daar.

73224. De **Voorzitter**: Waar was de heer *van Pallandt* gebleven?

A. De heer *van Pallandt* zal zich bij het gezantschap te Parijs hebben gevoegd. Hij zal naar Vichy zijn vertrokken.

73225. De **Voorzitter**: Hij was al heel spoedig in Lissabon.

A. Ja, inderdaad, daar is de heer *van Pallandt* later benoemd.

73226. De **Voorzitter**: Eerst is hij dus in Vichy geweest?

A. Ja. De heer *Sevenster* was ook in Montauban.

73227. De **Voorzitter**: De heer *Sevenster* is tenslotte ook naar Vichy vertrokken.

A. Ja.

73228. De **Voorzitter**: Wat was toenmaals de rol, welke de heer *Sevenster* speelde bij het gezantschap in Parijs?

A. Hij was consul-generaal.

73223. De **Voorzitter**: Had hij niets met landbouw te maken?

A. Misschien was hij landbouw-attaché, ik dacht, dat hij consul-generaal was.

73230. De **Voorzitter**: Toen ook al?

A. Ik meen van wel.

73231. De **Voorzitter**: Is hij toen niet min of meer de chef van de consuls, later directeuren van de Offices Néerlandais in het zuiden van Frankrijk geworden?

A. Ja.

73232. De **Voorzitter**: Nu kom ik eerst nog terug op het financiële gedeelte. Na enige tijd hebt u dus opdracht gekregen om de Nederlandse geëvacueerden zoveel mogelijk terug te laten gaan, behalve de Joden, inclusief de militair dienstplichtigen?

A. Ja.

73233. De **Voorzitter**: Kreeg u persoonlijk die opdracht?

A. Ja, inderdaad.

73234. De **Voorzitter**: Dus de heer *Loudon* kreeg die opdracht niet?

A. Neen. Het was een opdracht aan mij. U moet niet vergeten, dat die hele functie in de eerste tijd niet scherp was afgeëakend. Ik ben naar Frankrijk gezonden en wij meenden — de heer *van Voorst* en ik —, dat ik Regeringscommissaris voor vluchtelingen was. Later is pas het woord „uitgewekenen" gekomen; er is toen in Londen een Regeringscommissaris benoemd. Ik was dus de gedelegeerde van de Regeringscommissaris. Op die manier kon men echter niet werken in die landen. De nationale Regeringen begrepen dat niet, vooral niet in Spanje. Wij hebben ons meteen laten inschrijven op het gezantschap in Madrid, als gezantschapssecretaris. Dat was een figuur, die iederen kende.

73235. De **Voorzitter**: Namers de Regering kreeg u dus instructies van de Regeringscommissaris voor vluchtelingen?

A. In die tijd kreeg ik mijn instructies telegrafisch van Buitenlandse Zaken.

73233. De **Voorzitter**: Op welke wijze hebt u die opdracht uitgevoerd?

A. Wij zijn begonnen zoveel mogelijk onze landgenoten te registreren en ze te adviseren in bepaalde oorden samen te komen.

73237. De **Voorzitter**: Hoe kwam u te weten, waar ze zaten?

A. Dat hoorde ik wel. Ik kreeg brieven. Om te beginnen, hebben we het in de pers bekendgemaakt.

73738. De **Voorzitter**: Toen u in Montauban zat?

A. Ja. Er was een centrum in Toulouse. Er zat een consul, de heer *van Dobben*. Er was ook een centrum in Montauban.

73239. De **Voorzitter**: Wie stond daar aan het hoofd?

A. De heer *Sevenster* met ons. In Sète werd de heer *van Rijckevorsel* geplaatst, die nu uit de dienst is. Er was een Nederlandse schilder uit Parijs, ik meen, dat hij *Kickert* heette, die ergens noordwestelijk van Montauban zat. In Perpignan waren Nederlanders.

73240. De **Voorzitter**: Zat daar niet de heer *Kolkman*?

A. Inderdaad, die is later overleden. Er zaten Nederlanders aan de Spaanse grens te Portbou en eveneens aan de Rivièra. De Rivièra was goed voorzien, want daar hadden wij beroepsmensen.

73241. De **Voorzitter**: Er waren consulaire ambtenaren in Marseille en de heer de *Kuyper* in Nice, maar deze was geen beroepsconsul.

A. Neen, de heer de *Kuyper* was al lang honorair consul, van vóór de oorlog.

73242. De **Voorzitter**: Meer waren er niet?

A. Neen.

73243. De **Voorzitter**: De heer *Jacquet* zat nog in Lyon?

A. Ja. En in Bagnères de Luchon heb ik de heer *Nijpels* gevraagd zich daar voorlopig met de leiding te belasten. Daar zaten ook heel wat Nederlanders bij elkaar.

73244. De **Voorzitter**: U kon dus de Nederlanders door de verschillende consulaten laten registreren?

A. Ja, het is echter zeer geleidelijk gegaan.

73245. De **Voorzitter**: Hebt u ze toen aanbevolen naar Nederland terug te gaan?

A. Voorzover het geen Joden betrof, heb ik ze aangeraden naar Nederland terug te gaan.

73246. De **Voorzitter**: Wilden de meesten van hen ook wel teruggaan?

A. Ja.

73247. De **Voorzitter**: Hebt u ook de middelen aangeboden om naar Nederland terug te keren?

A. In veel gevallen beschikten de mensen over eigen middelen.

De **Voorzitter**: Ik bedoel geen geld, maar vervoermiddelen.

A. Neen, wij hebben hun zeker geen transportmiddelen aangeboden, want daar beschikten wij niet over.

73248. De **Voorzitter**: Zijn de mensen wel geholpen?

A. Ja. Incidenteel is er wel bij geholpen.

73249. De **Voorzitter**: Zijn ze met bussen gegaan?

A. Er zijn mensen met bussen gegaan, maar dat is, mern ik, later geweest. Ik meen, dat die bussen uit Nederland zijn gekomen om de mensen te halen. Velen gingen op de fiets. Er waren ook vele mensen, die op de fiets naar Frankrijk waren gekomen. Of met de trein; de treinen in onbezet Frankrijk liepen nl. vrij goed.

73250. De **Voorzitter**: Hebt u die mensen geld gegeven?

A. Er is toen een bepaalde som vastgesteld. Dit bedrag werd aan mensen, die niet in het bezit van middelen waren, gegeven.

De **Voorzitter**: Ik bedoel nu geld voor de terugreis.

A. Ja, in bepaalde gevallen wel.

73251. De **Voorzitter**: Ook een bepaalde som?

A. Ja.

73252. De **Voorzitter**: Als u over een bepaalde som spreekt, hebt u waarschijnlijk meer het oog op het verblijf?

A. Ja. Er was een bedrag vastgesteld — welk bedrag kan ik niet meer zeggen — voor de mensen, die niet zelf over middelen beschikten.

73253. De **Voorzitter**: Voor het verblijf?

A. Ja.

73254. De **Voorzitter**: Het is jammer, dat u het juiste bedrag niet meer wert, want dat is juist één van de punten, waarover wij gaarne meer van u zouden willen weten. U bent waarschijnlijk één van degenen geweest, die dat bedrag hebben bepaald.

A. Dat zal waarschijnlijk wel uit de stukken blijken.

73255. De **Voorzitter**: Ik ken het bedrag wel, maar ik wilde juist weten, waarom u dat bedrag had bepaald. Wij hebben nl. vernomen, dat het hoofd van een gezin 20 francs kreeg en dat gezinsleden 13 francs en kinderen beneden 12 jaar 8 francs kregen, alles per dag. Dit was een bedrag, betrekking hebbend op het verblijf, niet op het teruggaan. Er is ons verteld, dat sommige mensen dat niet genoeg vonden, maar dat vele Fransen het te veel vonden. Wij wilden nu gaarne wrten, op welke grondslag dat bedrag eigenlijk is berekend. Hoe men daartoe is gekomen en wie het bedrag hebben vastgesteld.

A. Ik heb er zeker aan meegewerkt.

73256. De **Voorzitter**: Dus het is een universeel tarief geweest? Geldende voor Nederlanders, die daar aanwezig waren? Of bepaalden de consuls verschillende bedragen?

A. In het begin is er zeker weleens door de ene consul meer betaald dan door een ander. Sommigen hielden er zich heel strikt aan, anderen waren er ean beetje gemakkelijker mee. De bedoeling is wel geweest om één tarief in te voeren.

73257. De **Voorzitter**: Weet u nog op welke grondslagen dat is geschied?

A. Ik vermoed, dat wij overleg hebben gepleegd met de Belgen. De Belgische organisatie was veel perfecter dar, de onze. Er waren veel meer Belgische vluchtelingen. Er waren duizenden Belgen. De Belgen hadden een aantal hoge commissariaten voor réfugié's in Frankrijk. Daar hebben wij onze organisatie eigenlijk naar gecoëpeerd.

73258. De **Voorzitter**: Waarom was de Belgische organisatie zoveel beter?

A. Zou het misschien kunnen zijn, omdat zij het al eens eerder bij de hand hebben gehad?

73259. De **Voorzitter**: Een ezel stoot zich niet twee keer aan dezelfde steen?

A. Neen; maar in de oorlog 1914—1918 hadden zij ook al een soortgelijk probleem gehad.

73260. De **Voorzitter**: Wij ook, wij hadden Belgische vluchtelingen.

A. De toestanden waren hier echter geregelder dan in Frankrijk.

73261. De **Voorzitter**: U zegt, dat de Belgen veel meer vluchtelingen hadden. Ik zou eerder zeggen, dat grotere aantallen tot meer moeilijkheden zouden hebben geleid.

A. In de eerste plaats waren de Belgen in een land, waar ze voor een groot deel hun eigen taal spraken, wat het voor hen veel minder moeilijk maakte. Onze mensen waren veel meer verloren, hetgeen meer moeilijkheden in de hand werkte.

73262. De **Voorzitter**: Werden die mensen — behalve geregistreerd — ook geconcentreerd?

A. We hebben hun aangeraden zich zoveel mogelijk te concentreren.

73263. De **Voorzitter**: Is het onderbrengen in kampen of bepaalde gebouwen van latere tijd?

A. Denkt u hierbij aan Toulouse?

De **Voorzitter**: Ja, Toulouse, en in de buurt van Perpignan.

A. Het woord kamp heeft natuurlijk een heel andere betekenis, want er waren kampen, die door de Fransen waren ingesteld en waarin zich landgenoten bevonden. De toestanden in die kampen waren niet altijd even best. Al naarmate wij van die kampen hoorden, hebben wij geprobeerd onze mensen er uit te krijgen. Dat is ook wel gelukt. Er was o.a. een vrouwenkamp te Gurs.

73264. De **Voorzitter**: Hoe lang bent u in Zuid-Frankrijk geweest*?

A. Alles bij elkaar ben ik van 16 Juni tot 28 Augustus 1940 in Zuid-Frankrijk geweest. Het kan een dag schelen, maar dat is ongeveer de periode.

73255. De **Voorzitter**: Toen u wegging, waren de meeste Nederlanders — die er voor in aanmerking kwamen — zeker al vertrokken?

A. Mag ik de vorige vraag eerst nog even aanvullen?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Een vrij aanzieclijke tijd uit die periode heb ik doorgebracht in Spanje en Portugal. Wij hebben geprobeerd de mensen, die om de een of andere reden niet terug konden gaan of meenden redenen te hebben om niet terug te gaan, zoveel mogelijk uit Frankrijk weg te voeren. De toestand in Zuicl-Frankrijk was niet pluis: men moest er rekening mee houden, dat geheel Frankrijk zou worden bezet. We zijn begonnen met aan iedereen te vragen of zij over eigen middelen beschikten, of zij familieleden hadden ergens in het buitenland, b.v. in Amerika, wat met zeer velen inderdaad het geval was. Al die gegevens zijn toen in lijsten uitgewerkt en deze zijn naar Londen opgestuurd, en — naar ik meen — is in Londen vervolgens een prioriteitsregeling vastgesteld ten aanzien van degenen, wie het eerst geëvacueerd konden worden. Daar heb ik echter geen bemoeienis mee gehad.

73266. De **Voorzitter**: Hebt u er wel bemoeienis mee gehad, nadat u uit Frankrijk in Londen bent teruggekomen?

A. In het begin nog wel, maar het heeft nie: lang geduurd.

73267. De **Voorzitter**: Welke bemoeiingen hebt u toen gehad? Hebt u toen de Regeringscommissaris geassisteerd?

A. Neen. Ik ben te Londen de heer van *Boetzelaer* opgevolgd. De heer van *Boetzelaer* ging naar Washington om daar het gezantschap van de ziek geworden gezant over te nemen. Ik had de eerste maand in Londen, geheel alleen, de afdelingen diplomatieke en juridische zaken.

73368. De **Voorzitter**: Er was dus niet veel tijd over voor de vluchtelingen?

A. Neen.

73269. De **Voorzitter**: Het is later dus eigenlijk niet meer uw hoofdwerkkring geweest?

A. Neen

73270. De **Voorzitter**: Ik wilde nog gaarne wat weten over de financiële vraagstukken.

Aanvankelijk bent u toch wel bezig geweest met het verschaffen van middelen aan de consuls in Frankrijk?

A. Ja.

73271. De **Voorzitter**: En aan de heer *Sevenster*? Waar kwam dat geld vandaan?

A. Ik denk, dat het gezantschap te Parijs ook nog wel over fondsen beschikte.

73272. De **Voorzitter**: U hebt daar toch ook speciaal voor gezorgd?

A. Wij zijn tenslotte uit die afrekening gekomen. Dat is hoogst gecompliceerd geweest. Waar het geld precies vandaan kwam, kan ik u heus niet zeggen.

73273. De **Voorzitter**: Dat interesseert ons nu juist bovenmatig. We zouden b.v. gaarne willen weten, of het nu geld was van de Regering of geld van het Rode Kruis.

A. Het was zeker geld van de Regering, behalve het geld, dat ik van de heer *Andriess* heb geleend. De rest moet inderdaad Regeringsgeld zijn geweest.

Bedoelt u het Rode Kruis in Nederland?

73274. De **Voorzitter**: Neen, ik bedoel het als volgt: U hebt de opdracht gekregen om nogal wat geld uit te geven. U hebt — naar wij hebben vernomen — de consuls aan geld geholpen of in de gelegenheid gesteld om geld te krijgen. Men heeft ons gezegd, dat in het begin het geld van de heer van *Vredenburg* kwam. Nu zouden wij gaarne willen weten, uit welke bron dat geld kwam. Er zijn immers verschillende bronnen mogelijk. In de eerste plaats de Regering; dan

was er in Londen het Emergency Committee; vervolgens het Londense Comité van het Nederlandse Rode Kruis. Dan was er in Amerika het Quern Wilhelminaiund. Nu is het voor ons erg moeilijk om over al die bronnen wat te weten te komen, vooral waar het geld vandaan is gekomen.

A. Ik meen, dat wij uit Londen pondenchèques kregen op Lissabon.

73275. De **Voorzitter**: Wie kregen die pondenchèques?

A. De heer van *Vorst tot Vorst* en ik.

73276. De **Voorzitter**: Dus dat was de wijze, waarop u aan geld kwam?

A. Ja.

73277. De **Voorzitter**: Zo kon u dus de aangelegenheden in Zuid-Frankrijk financieren?

A. De heer van *Vorst tot Vorst* zal merr van deze aangelegenheden op de hoogte zijn, want hij heeft zich meer met de administratie bemoeid dan ik.

73278. De **Voorzitter**: Wat is zijn functie tegenwoordig?

A. Hij is tweede man onder de heer de *Booy* te Berlijn.

73279. De **Voorzitter**: Zouden wij dat kunnen aanduiden met legatiesecretaris?

A. Ja, of raad.

73280. De **Voorzitter**: Wat zijn de voorletters van de heer van *Vorst tot Vorst*?

A. Mr. S. G. M. van *Vorst tot Vorst*.

73281. De **Voorzitter**: U vermoedt dus, dat het pondenchèques op Lissabon zijn geweest?

A. Ja.

73282. De **Voorzitter**: U weet echter niet, wat de herkomst van het geld is geweest.

A. Neen, voor ons was dat Londen.

73283. De **Voorzitter**: Kreeg u die chèques van Buitenlandse Zaken?

A. Dat durf ik niet positief te zeggen. Dat moet na te gaan zijn uit de stukken.

73284. De **Voorzitter**: Hebt u weleens van het Queen Wilhelminafund gehoord?

A. Ja, maar later, veel later in Amerika.

73285. De **Voorzitter**: Weet u ook, hoe dat werkte? Hoe kwam het geld bij elkaar?

A. Ik zou het u niet kunnen zeggen, ik meen grotendeels door giften.

73286. De **Voorzitter**: In Amerika?

A. Ja.

73287. De **Voorzitter**: Werkte dat fonds in Europa op zich zelf min of meer onafhankelijk? Of werd het geld — laten wij zeggen — beschikbaar gesteld aan het Rode Kruis of aan de Regeringscommissaris voor de Vluchtelingen?

A. Ik heb er nooit bemoeienis mee gehad. Dr. H. N. *Boon*, de Secretaris-Generaal van Buitenlandse Zaken, heeft er wel bemoeienis mee gehad.

73288. De **Voorzitter**: In welke functie?

A. Gezantschapssecretaris in Washington.

73289. De **Voorzitter**: Toen de vluchtelingen in Zuid-Frankrijk waren en voordat het grootste gedeelte van hen weer naar Nederland was teruggegaan, zijn er — naar ik me-n — ook Nederlandse ambulances geweest om de zieken en ouden van dagen te halen.

A. Ik heb het gehoord, maar nooit gezien.

73290. De **Voorzitter**: Ook niet in Biarritz of Perpignan?

A. Neen. In Biarritz zeker niet,

73291. De **Voorzitter**: Was het kamp daar behoorlijk?

A. Daar konden wij niet meer komen. Dat was toen vijandelijk bezet gebied.

73292. De **Voorzitter**: De ambulance was er echter wel geweest. Dat was dus mogelijk, omdat zij in het Duitse gebied waren. U hebt dus in uw functie na uw terugkomst in Londen bij het Departement van Buitenlandse Zaken steeds bemoeienis gehouden met de consulaire vertegenwoordigers in het toenmalige buitenland?

A. Incidenteel, het hoorde niet tot mijn gewone werk.

73293. De **Voorzitter**: Welke afdeling had u dan onder u staan?

A. Afdeling Diplomatieke Zaken.

73294. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat u daardoor bemoeienis had gehouden met de consulaire vertegenwoordigers.

A. De organisatie was in die tijd helemaal anders. In de oude tijd waren er op Buitenlandse Zaken twee personeelschefs, één voor het diplomatieke personeel en één voor het consulaire personeel. De heer *van Troostenburg de Bruyn* — die inmiddels is overleden — had de consulaire afdeling en de handelsafdeling.

73295. De **Voorzitter**: Ook in Londen?

A. Ja.

73296. De **Voorzitter**: Hebt u later nog contact gehad met de consuls in het zuiden van Frankrijk, nadat u uit Frankrijk bent gegaan?

A. De enige, die ik nog weleens heb ontmoet, was de heer *van Dobben*.

73297. De **Voorzitter**: Waar hebt u de heer *van Dobben* ontmoet?

A. In Maracaibo, in Venezuela. Ik ontmoette hem ook in Caracas.

73298. De **Voorzitter**: Wat voor functie oefent de heer *van Dobben* daar uit?

A. Naar ik meen, is hij nog steeds consul in Maracaibo.

73299. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *van Dobben* in Zuid-Frankrijk in zijn werk meegemaakt gedurende de twee maanden, gedurende welke u daar verbleef?

Hoe waren toen uw indrukken van zijn werk?

A. Uitstekend.

73300. De **Voorzitter**: Er zijn verhalen over in omloop geweest, die op het tegenovergestelde zouden wijzen.

A. Ja, dat weet ik.

73301. De **Voorzitter**: Daar hebben vluchtelingen ons weleens het een en ander over verteld. Het oordeel was niet zo bijzonder gunstig. Hoe komt het, dat men verhalen over zwarte handel vertelde? Hoe komen die mensen daarbij?

A. Ik kan u wel zeggen, dat ik weet, dat de heer *van Dobben* aan zwarte handel heeft gedaan. Hij bezorgde mij b.v. zwarte benzine. Als ik die benzine niet had gehad, had ik niet kunnen rondtreden.

73302. De **Voorzitter**: Dat kan ik mij voorstellen. We hebben die zelfde vraag ook wel aan vluchtelingen gesteld. Een van deze mensen verklaarde: „Hij heeft mij aan dollars geholpen. Ik moest per se dollars hebben om daar weg te komen." Die dollars zijn natuurlijk zwart gekocht. Zou dat de basis van de beschuldiging zijn, die men van vluchtelingen hoort?

A. Ik kan u niet zeggen, wat u van vluchtelingen hoort.

73303. De **Voorzitter**: Dat is wel zo, maar wij spreken niet zo heel veel vluchtelingen. Wij hebben er echter heel veel over gelezen. Allerlei krantenartikelen en rapporten. Daar hebben niet zelden beschuldigingen in gestaan aan het adres van de heer *van Dobben*. Eén van die beschuldigingen is zwarte handel.

A. Ik betwijfel het ten sterkste.

73304. De **Voorzitter**: Als het waar is, wat deze mensen zeggen, zou liet dan voortvloeien uit de transacties, waar u en ik nu over hebben gesproken?

A. Ik denk van wel. Het kan heel goed, dat de een of andere Nederlander, die daar enige dagen vertoefde, hoorde, dat de heer *van Dobben* zwarte benzine verkocht. Dat is helemaal niet onwaarschijnlijk.

73305. De heer **Hoogcarspel**: Dat is toch niet wat men onder zwarte handel verstaat.

A. Neen. Ik kan u zelfs zeggen, waar die benzine vandaan kwam; van het vliegveld. Als men niet enigszins op die macier werkte, bereikte men op dat ogenblik helemaal niets.

73306. De **Voorzitter**: Dus u hebt wel een gunstig oordeel over de heer *van Dobben*.

A. Ja.

73307. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Testers* nog meegemaakt?

A. Neen.

73308. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Kolkman* wel meegeemaakt?

A. De heer *Kolkman* wel, over wie ik ook een zeer gunstig oordeel heb. Hij is misschien de beste geweest.

73309. De **Voorzitter**: Over hem heeft, naar ik meen, iedereen een gunstig oordeel. Ze hebben nogal bezwaren gehad tegen de heer *de Kuiper*.

A. Ik geloof niet, dat ik de heer *de Kuiper* persoonlijk heb ontmoet. Waar zat de heer *de Kuiper*?

De **Voorzitter**: In Nice.

A. Neen, ik heb de heer *de Kuiper* werkelijk niet persoonlijk ontmoet.

73310. De **Voorzitter**: Er zijn namelijk verhalen, die omtrent de Nederlandse vertegenwoordigers in Frankrijk tot ons komen; zij zijn grotendeels afkomstig van Engelandvaarders. Zij betreffen dus een tijd, die u niet hebt meegemaakt?

A. Neen, dat is later geweest.

73311. De **Voorzitter**: U hebt waarschijnlijk wel over die verhalen van Engelandvaarders gehoord.

A. Ja.

73312. De **Voorzitter**: Hebt u weleens feiten gehoord?

A. Ja.

73313. De **Voorzitter**: En waren zij dikwijls ontevreden over hetgeen zij hadden ondervonden?

A. Ja, inderdaad.

73314. De **Voorzitter**: Waar kwam dat door?

A. Ik geloof, dat men daar niet één enkele aanleiding voor kan noemen. Het moet eerder een samenstel van aanleidingen zijn geweest. In de eerste plaats waren deze mensen meestal jong. Zij waren over het algemeen zeer enthousiast en die reizen door Frankrijk, Spanje en Portugal verliepen meestal zeer traag. Dat zij daar niet erg tevreden over waren, is volkomen begrijpelijk. Er is iets, dat bovendien misschien weleens uit het oog werd verloren door deze heren. De mogelijkheid bestond ook, dat er onder die Engelandvaarders provocateurs waren.

In het begin hebben wij — de heer van Voorst fot Voorst en ik — een dergelijke man bij ons gehad.

73315. De **Voorzitter**: Waar?

A. In Zuid-Frankrijk, ik meen in Montauban. Het was een kleine man, die kwam vertellen, dat hij door het Rode Kruis was gestuurd. In werkelijkheid was hij echter door de Duitsers gezonden. Dat was heel duidelijk. Onze mensen moesten dus uitermate voorzichtig zijn. De Duitsers deden — zoals u weet — alles om die „offices" de nek om te draaien. Onze diplomatieke zendingen, met name in Spanje, hadden tot opdracht om de posten niet in gevaar te brengen. Zij moesten daar als venster blijven en mochten dus niet te rechtstreeks contact hebben. Dat werd later illegaal werk genoemd. Dat werk behoort een diplomatieke post niet te doen. Ik zeg niet, dat het nooit is gebeurd, maar het behoort niet te gebeuren.

73316. De **Voorzitter**: Nu brengt u een heel speciaal chapter op het tapijt. Wij weten wel, dat dit standpunt werd ingenomen. Wij weten echter ook, dat daar verschil van mening over was. Wij hebben gehoord, dat de heer van *Harinxma* in Portugal b.v. die mening had. De heer *Maas Geesteranus* scheen er anders over te denken. Wij weten, dat de heer van *Harinxma* later, toen die legale weg niet meer mogelijk was — dus na de volledige bezetting van Frankrijk door de Duitsers —, daar wel van terugkwam. Dientengevolge is van officiële zijde min of meer bevorderd, illegale wegen te gebruiken. Is dat goed gezien?

A. Ik heb het van horen zeggen, hetgeen ik hier van af weet, niet uit eigen kennis.

73317. De **Voorzitter**: Wat hebt u dan gehoord?

A. Dat b.v. de heer van *Harinxma* inderdaad wenste, dat de legale weg werd bewandeld. Dat acht ik volkomen juist. Daarnaast was de heer *Maas Geesteranus* vertegenwoordiger van een speciale dienst. Dat die speciale dienst met andere middelen werkte, acht ik niet onjuist. De dienst van de heer van *Harinxma* echter moest het zoveel mogelijk legaal zien te doen. Men moet nooit illegaal werken, wanneer het niet nodig is. Men loopt altijd het risico, dat het mis gaat en dat men last krijgt met de Regering, waarbij men geaccrediteerd is.

73318. De **Voorzitter**: Dus eerst wanneer legaal werken niet meer mogelijk is, kan men tot andere werkwijzen overgaan? Wanneer het zover gekomen is, is het dus voor een diplomaat niet zo heel erg om zich met illegale aangelegenheden bezig te houden?

A. Dat zou ik niet zonder meer willen onderschrijven. Ik geloof, dat een Minister van Buitenlandse Zaken daar grote bezwaren tegen zou hebben, waar ik overigens niets meer mee te maken heb.

73319. De **Voorzitter**: Zou de Minister er ook nog grote bezwaren tegen hebben, wanneer het ging over het halen van vluchtelingen uit Frankrijk, die daar in gevaar verkeerden gedurende de oorlog met Duitsland?

A. Het is niet het werk voor een Minister van Buitenlandse Zaken.

73320. De **Voorzitter**: Voor wie dan wel?

A. Voor de dienst, die daarvoor in het leven wordt geroepen.

73321. De **Voorzitter**: Voor het Regeringscommissariaat voor de Vluchtelingen?

A. Ja, bijvoorbeeld, of voor een geheime dienst.

73322. De **Voorzitter**: Was de heer van *Harinxma* vertegenwoordiger van de Regeringscommissaris van de vluchtelingen?

73323. De **Voorzitter**: Dat wil toch niet zeggen, dat u het afkeurde om illegaal te werken?

A. Helemaal niet.

73324. De **Voorzitter**: U wilt er alleen mee zeggen, dat het niet bij Buitenlandse Zaken hoort?

A. Ja.

73325. De **Voorzitter**: U sprak zoëven over de klachten van de Engelandvaarders. U meent, dat die dikwijls voortkwamen uit de voortvarendheid van die mensen en ook door allerlei belemmeringen, die hun in de weg werden gelegd, b.v. lang oponthoud, enz. Werd er door de Nederlandse vertegenwoordiging in Spanje wel in voldoende mate moeite gedaan om dat lange oponthoud te bestrijden?

A. Uit eigen ervaring is mij daar niets van bekend. Ik weet natuurlijk wel, dat er klachten over Madrid zijn geweest.

73326. De **Voorzitter**: U bent dus vanaf de eerste tijd in Madrid geweest, waaronder het arbeidsterrein Spanje, Portugal en Frankrijk viel?

A. Ja.

73327. De **Voorzitter**: Daar zou uit voort kunnen vloeien, dat u in Madrid nogal eens bezig bent geweest de zaak te bekijken.

A. Ja.

73328. De **Voorzitter**: Het zou dus uit de tweede hand zijn?

A. In die eerste periode had ik het uit de eerste hand. Toen hebben wij incidenteel mensen kunnen helpen door Spanje te komen. Het was echter heel moeilijk. Laat ik u één voorbeeld geven. Ik had een diplomatieke pas — en een geldig diplomatiek visum — om Spanje in te gaan, op 20 of 22 Juni. Op het moment, dat ik aan de grens kwam, is dat visum ongeldig verklaard. Dat soort aangelegenheden had men de gehele tijd.

73329. De **Voorzitter**: Door wiens toedoen?

A. Door de Staatsautoriteiten. Ik ben met valse papieren Spanje binnengekomen.

73330. De **Voorzitter**: Hebt u ook meegemaakt, dat de Nederlanders, die over de Spaanse grens kwamen, dadelijk naar één of ander kamp werden gebracht?

A. Miranda del Ebro is van latere datum.

73331. De **Voorzitter**: Wij vragen ons weleens af, of men zich vanuit Madrid dadelijk heeft geïnteresseerd voor degenen, die in Miranda zaten. En hoeveel moeite men zich heeft gegeven, om ze daar vandaan te halen. Ik weet niet, of ik die laatste vraag, als ik mij die stel, in bivestigende zin kan beantwoorden.

A. Wat u ook wel in beschouwing moet nemen, is het feit, dat alle posten veel te weinig personeel hadden.

73332. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat dat heel weinig te maken heeft met de gevangenen in Miranda. De heer van *Panhuys* had het toch in Madrid niet zo druk?

A. Dat ben ik niet met u eens. Ik dacht, dat hij het wel druk had. Ik heb de heer van *Panhuys* ook wel aan het werk gezien. Het is mij nooit opgevallen, dat hij het niet druk had. Het ongeluk is geweest, dat in de eerste tijd in Spanje nog best enige ambtenaren aan het gezantschap verbonden hadden kunnen worden. Daar kan men Buitenlandse Zaken een verwijt van maken, dat het niet is gebeurd, maar ook dat zou niet helemaal billijk zijn, want die ambtenaren waren er niet. Toen het later wel is geprobeerd, mocht het niet meer. Ik geef toe, dat wanneer men alles vooruit had kunnen zien, men gewoonweg een paar namen had kunnen opgeven en dan hadden die mensen er later naar toe gestuurd kunnen worden. Het is nu eenmaal niet gebeurd.

73333. De **Voorzitter**: Hebt u toen ook al geconstateerd, dat het met de organisatie en administratie spaak liep?

A. Neen, op dat ogenblik liep het er ook helemaal niet spaak. In 1940 niet.

73334. De **Voorzitter**: Liep **net** roen nog **wel** goed?

A. Ja. Later zijn de werkzaamheden veel groter geworden en toen schijnt die administratie inderdaad helemaal spaak te zijn gelopen.

73335. De **Voorzitter**: Was de secretaresse, die er toentertijd was, nog goed actief?

A. Ik heb geen idee, wie er zat.

73336. De **Voorzitter**: Die juffrouw schijnt nl. een zeer belangrijke rol te hebben vervuld in de latere ontwikkeling te Madrid.

A. Was het mejuffrouw *Brenninckzeyer* niet?

73337. De **Voorzitter**: Haar naam ken ik niet. Zij is ziek geworden en daardoor zijn haar capaciteiten achteruitgegaan, hetgeen er sterk toe schijnt te hebben bijgedragen, dat er vreemde dingen in Madrid zijn gebeurd op administratief gebied.

Over Madrid behoef ik niets meer te vragen, want daar weten wij genoeg van.

Wat gebeurde er in die eerste tijd in Lissabon? Waren er toen al Joodse vluchtelingen?

A. Neen, niet in de eerste tijd. Er waren wel mensen, die er door kwamen. Ik kan u niet zeggen hoe. Er zijn velen geweest, die zich in de eerste periode zelf hebben geholpen, vooral diegenen, die enigszins gefortuneerd waren.

73338. De **Voorzitter**: Was de heer *Sillem* dan vriendelijk tegen ze?

A. Ik heb het nooit uit eigen ervaring meegemaakt, dus wat ik u nu zeg, is van horen zeggen.

73339. De **Voorzitter**: **Hoe** was de heer *Sillern* tegenover Joden?

A. Dat heb ik nooit persoonlijk meegemaakt.

73340. De **Voorzitter**: Dus wat u nu zegt, is van horen zeggen?

A. Ja. Ik heb wel gehoord, dat er veel klachten waren over de heer *Sillem*.

73341. De **Voorzitter**: Van wie kwamen die klachten?

A. Van Nederlanders. Ik heb zelf ook weleens met minder waardering over een gedeelte van zijn werk geoordeeld.

73342. De **Voorzitter**: Kwamen die klachten voort uit dezelfde oorzaken waarom de heer *Sillem* later is ontslagen?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Die oorzaken kennen wij wel.

A. U kent waarschijnlijk de brief, waarin zijn ontslag staat?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Daarvan heb ik zelf de minuut geschreven

73343. De **Voorzitter**: Daar behoeven wij dus niet verder over te praten.

Hebt u toevalligerwijze in Lissabon weleens kennis gemaakt met mevrouw *Vinke*? Zegt de naam u iets?

A. Ja, de naam zegt mij wel iets.

73344. De **Voorzitter**: Wat zegt die naam u?

A. Ik meen, dat het iemand was, die juist ook voor uitgewekenen werkzaam was.

73345. De **Voorzitter**: Zij is een Amsterdamse dame, die al vele jaren in Estoril woonde. Zij had zeer nauwe relaties met de Nederlanders in Portugal, ook van net gezantschap. Hebt u nooit bij haar gegeten?

A. Neen.

73346. De **Voorzitter**: Verdere kennis over mevrouw *Vinke* hebt u dus niet?

73347. De **Voorzitter**: Althans geen persoonlijke kennis?

A. Geen enkele.

73348. De **Voorzitter**: Hebt u meegemaakt, dat de heer *van Zwanenherg* te Lissabon was?

A. Neen, ook niet.

73349. De **Voorzitter**: Wanneer bent u in Lissabon geweest?

A. Op 27 Augustus, want de 28ste ben ik naar Londen vertrokken.

73350. De **Voorzitter**: Dus u bent er slechts zeer korte tijd geweest?

A. Neen, ik ben er ook nog eens tussenin geweest. Dus dat moet in de maand Juni of Juli zijn geweest.

73351. De **Voorzitter**: Wat waren uw werkzaamheden aldaar?

A. Te trachten de hele weg via Frankrijk, Spanje en Portugal te coördineren.

73352. De **Voorzitter**: Pleegde u daarover ook overleg met de heer *Maas Geesteranus*?

A. De heer *Maas Geesteranus* was er toen nog niet. Daarover pleegde ik overleg niet de heer *Sillern* en de heer van *Harinxma*.

73353. De **Voorzitter**: Deed u dat met de heer van *Harinxma* in zijn hoedanigheid van gedelegeerde van de Regeringscommissaris voor Vluchtelingen?

A. Die functie oefende de heer van *Harinxma* toen nog niet uit. Ik heb juist zijn naam in Londen genoemd in verband met deze functie.

73354. De **Voorzitter**: Wat was zijn functie dan precies?

A. Hij was gezant bij de Belgische Regering.

73355. De **Voorzitter**: Was hij als zodanig naar Lissabon gegaan?

A. Ja. Hij was in rang een hoger diplomatiek ambtenaar dan de heer *Sillem*. Hij adviseerde mij ook.

73356. De **Voorzitter**: Dus hij had op dat moment geen bepaalde functie!

A. Neen.

73357. De **Voorzitter**: Hebt u toch overleg met hem gepleegd?

A. Ja.

73358. De **Voorzitter**: Over het maken van die weg, de wijze van het bijeenbrengen van de vluchtelingen en daarna hun transport naar Lissabon?

A. Ik heb hem o.a. gevraagd of hij er niet voor voelde om tegenwoordiger in Lissabon te worden voor dat speciale werk. Dat heeft hij daarna op zich genomen.

73359. De **Voorzitter**: Wat wilde dat, speciaal met het oog op de Joden, zeggen? Werd dit werk speciaal met het oog op hen verricht?

A. Neen, zeker niet. Wij dachten uitsluitend in algemene zin aan Nederlanders.

73360. De **Voorzitter**: Al degenen, die in Zuid-Frankrijk waren en die naar Nederland terug wilden gaan, vertrokken daarheen. Daardoor was het grootste gedeelte der niet-Joden vertrokken.

Dus wanneer men nu een regeling ging maken voor het brengen van Nederlandse vluchtelingen door Spanje en Portugal, waren dat reeds grotendeels Joden.

A. Ja, inderdaad.

73361. De **Voorzitter**: Dus heeft men daar bij het organiseren van deze weg ook in het oog gehouden, dat het toch wel zeer nodig was om de Joden, die in meer gevaar verkeerden, naarmate de Duitsers meer naderden, weg te brengen?

A. Ja, inderdaad.

73362. De **Voorzitter**: Heeft men dat op het oog gehad?

A. Ja.

Toen de Duitsers niet heel Frankrijk hadden bezet, maar alleen de kust, dachten wij na enige weken, dat die situatie het voorlopig wel zou houden.

73363. De **Voorzitter**: Men heeft het niet aangezien voor een definitieve toestand?

A. Neen, wij hebben altijd geprobeerd de mensen er uit te krijgen.

73364. De **Voorzitter**: Ook met de overweging, dat het Joden waren, die in gevaar verkeerden?

A. Iedereen, die er bleef, verkeerde om de een of andere reden in gevaar.

73365. De **Voorzitter**: Maar de Joden wel het ergst.

A. Ja.

73366. De **Voorzitter**: Men had toch wel op het oog, dat voor hen ook zeer uitdrukkelijk zou moeten worden gezorgd?

A. Ja.

73367. De **Voorzitter**: Nu is mijn vraag nog eens, had de heer *Sillem* dat ook op het oog?

A. In die eerste tijd waarschijnlijk niet.

73368. De **Voorzitter**: Ging hij er mede akkoord en werkte hij er con amore aan mede? Ik versta hier onder het werk: het brengen van die mensen van Frankrijk naar Lissabon.

A. Vrij spoedig is het gezantschap sterk uitgebreid. Of de heer *Sillem* dit werk persoonlijk heeft gedaan, of hij zich er persoonlijk mee heeft bemoeid, of dat hij het aan anderen heeft overgelaten, kan ik u niet met zekerheid mededelen.

73369. De **Voorzitter**: Ik doel op de besprekingen over het organiseren van het werk. Bent u tot overeenstemming gekomen met de heren *Sillem* en van *Harinxma*?

A. Ik ben helemaal tot overeenstemming gekomen over hetgeen er moest gebeuren. Ik persoonlijk had het misschien prettiger gevonden, als hij wat anders was opgetreden, maar dat is tenslotte bijzaak.

73370. De **Voorzitter**: De vraag is natuurlijk of zijn houding voor die in nood verkerende Joden ernstige gevolgen heeft gehad.

A. Mijn oordeel is: Neen.

73371. De **Voorzitter**: Heeft hij daar geen invloed op gehad?

A. Neen, daar was zijn rol op dat moment veel te bescheiden voor. Hij moest ons helpen aan zijn einde van de lijn en dat moest met Madrid gecoördineerd worden. Als de mensen er door kwamen, moesten ze behoorlijk geholpen worden en bij voorkeur verder worden gezonden. In het onderhoud, dat ik met de heer *Sillem* heb gehad, had ik hem misschien gaarne wat enthousiaster en actiever gezien. Ik had echter geen klachten, dat hij weigerde mee te werken. Als er wel klachten waren geweest, had ik die meteen naar Londen doorgegeven.

73372. De **Voorzitter**: Later heeft men in Frankrijk bij de consulaten, ook de heer *Sevenster*, voortdurend grote moeilijkheden gehad om in het bezit van geld te komen. Weet u waarom dat is geweest?

A. Neen. U moet niet vergeten, dat ik in November 1942 naar Amerika ben vertrokken. Sindsdien heb ik er praktisch gesproken niets meer over gehoord.

73373. De **Voorzitter**: Toen was dus juist de bezetting van heel Frankrijk tot stand gekomen. Men had juist moeilijkheden om geld te krijgen, vóórdat Frankrijk volledig was bezet.

A. Dat is best mogelijk, maar daar heb ik absoluut geen bemoeienis mee gehad.

73374. De **Voorzitter**: Wie dan wel?

A. De Afdeling Comptabiliteit van Buitenlandse Zaken.

73375. De **Voorzitter**: Dan komen natuurlijk weer de vragen op: Waar kwam het geld vandaan? Wie waren de verantwoordelijke personen?

A. Dat moet Financiën u kunnen zeggen.

73376. De **Voorzitter**: Het is telkens weer de moeilijkheid, dat niemand weet, waar het geld vandaan is gekomen. Kwam het geld van het Rode Kruis, van Buitenlandse Zaken of van Binnenlandse Zaken?

A. Het kwam natuurlijk niet van Buitenlandse Zaken, want Buitenlandse Zaken als zodanig heeft geen geld.

73377. De **Voorzitter**: Neen, dat weet ik wel. Hetzelfde geldt ook voor Binnenlandse Zaken. Het vluchtelingenvraagstuk was eigenlijk een vraagstuk van Binnenlandse Zaken.

A. De Afdeling Comptabiliteit van Buitenlandse Zaken moet dit weten. Daar moeten dossiers over zijn. Dat kan niet zo'n mysterie zijn.

73378. De **Voorzitter**: Dat moeten wij dan op de een of andere wijze te weten zien te komen. Bij de Afdeling Comptabiliteit zit nog altijd de heer *Visser*. Ik dacht, dat hij permanent comptabiliteitschef was.

A. Ik heb gehoord, dat hij in Amerika is.

73379. De **Voorzitter**: Wij hebben vrij veel klachten gehad — van Engelandvaarders in het bijzonder, maar ook van vluchtelingen — over de vraag, wie het eerst aan de beurt kwam om te worden geholpen bij het vertrek naar Spanje en Portugal. Nu hebt u daarover zoëven iets gezegd, sprekende over een prioriteitsregeling.

A. In de eerste tijd waren er praktisch geen Engelandvaarders. Het was zo, dat de mensen, die over eigen middelen beschikten, eerder konden worden geholpen om over zee naar een ander werelddeel te komen dan degenen, die niet over eigen middelen beschikten.

73380. De **Voorzitter**: Waarom?

A. Omdat er geen regeling bestond.

73381. De **Voorzitter**: U had toch geld om de mensen te helpen evacueren?

A. Ja, echter niet om ze naar Venezuela of Amerika te sturen. Met die paar ton van mij was het maar heel kort vol te houden. Dat kon ik mij niet veroorloven.

73382. De **Voorzitter**: Wanneer men dus in Frankrijk in de eerste tijd over geld beschikte, kon men gemakkelijker wegkomen dan wanneer men niet over geld beschikte?

A. Ja.

73383. De **Voorzitter**: Is dat zo gebleven?

A. Ik denk het niet. Ik meen, dat er in mijn tijd geen regeling is vastgesteld over die evacuatie. Dus niet in de eerste twee maanden. De heer *van Voorst tot Voorst* zal u hierover waarschijnlijk ook meer kunnen zeggen, want hij is er langer gebleven.

73384. De **Voorzitter**: Hoelang is de heer *van Voorst tot Voorst* er geweest?

A. Ik meen nog twee maanden langer dan ik.

73385. De **Voorzitter**: Het is geen aantrekkelijke figuur, dat men alleen maar weg kon komen, wanneer men geld had.

A. Het was zeker geen aanlokkelijk beeld. Wij konden echter moeilijk op eigen houtje tegen de mensen zegen: „Wij zullen wel jullie overtocht naai- Amerika financieren!“.

73386. De **Voorzitter**: Zoals men echter andere aangelegenheden aan Londen vroeg, had dit ook aan Londen gevraagd kunnen worden.

A. Dat zal ook zeker gevraagd zijn. U moet echter niet vragen, op welk ogenblik daar antwoord op is gekomen.

73387. De heer **Hoogcarspel**: U hebt in het begin gezegd, dat u de beschikking kreeg — u was daar niet geheel zeker van — over twee à vier ton. Is dat een mondelinge opdracht geweest, of is dat schriftelijk vastgelegd?

A. Neen, het was een mondelinge opdracht. Het heeft zich als volgt toegedragen: Ik ben 's avonds om een uur of vijf bij drie Ministers geroepen, nl. de heer van *Kleffens*, de heer van den *Tempel* en — ik meen — de heer van *Boeyen*. Er werd mij gezegd, dat ik die zelfde avond naar Frankrijk moest vertrekken. Er ging die avond een vliegtuig en daarmee moest ik gaan. Ik moest gaan met de driedelige opdracht, die ik u daarstraks noemde. Ik mocht dan een bepaald bedrag uitgeven.

Ik heb toen nog heel veel moeite gedaan om een beetje contant geld bij elkaar te krijgen. Tenslotte ben ik niet 's avonds vertrokken, maar de volgende morgen heel vroeg (6 uur).

73388. De heer **Hoogcarspel**: Het geld, dat u leende en waarover u beschikte, is u dus eigenlijk alleen verstrekt op uw persoonlijke betrouwbaarheid?

A. Ja.

73389. De heer **Hoogcarspel**: Het was inderdaad een Regeringsopdracht. U kon dat echter op geen enkele wijze aantonen.

A. Maar dat was ook niet nodig. De mensen hadden er niets mee te maken.

73390. De **Voorzitter**: Degenen, die in diplomatieke dienst waren, kenden u natuurlijk allemaal en die zouden aan ieder ander, die zou twijfelen aan de wenselijkheid om u geld te geven, dadelijk kunnen verklaren wie u was.

A. Daar heb ik mij nooit zorgen over gemaakt.

73391. De heer **Hoogcarspel**: Het zou mogelijk zijn geweest, dat u in bepaalde moeilijkheden kwam.

A. Neen, ik kreeg immers een ordre de mission om met een Royal Air Force-toestel op reis te gaan. Dus daar bleek al uit, dat ik met een Regeringsopdracht ging.

73392. De **Voorzitter**: Wij hebben weleens gehoord, dat de Gouverneurs van Suriname en Curaçao er bezwaar tegen hadden om Nederlanders, die zonder middelen waren, in hun gebied toe te laten. Is u daar iets van bekend?

A. Wat ik mij herinner, is, dat de Gouverneur van Curaçao op een gegeven ogenblik heeft gezegd, dat hij niet te veel mensen kon opnemen, aangezien het woningvraagstuk daar zo moeilijk was. Suriname ken ik toevallig zelf enigszins; daar kon men natuurlijk ook geen onbepaalde aantallen naar toe sturen.

73393. De **Voorzitter**: Door de onmogelijkheid om ze te herbergen? Ze zouden echter uitdrukkelijk hebben gezegd: Mensen zonder geld worden hier niet toegelaten.

A. Ja, ik denk, dat, als ik zo iets had geweten, ik het mij zeker zou herinneren. Het lijkt mij zo vreemd.

73394. De **Voorzitter**: Daarom vraag ik het u juist. Dus u weet er niets positiefs van, noch in negatieve zin?

A. Neen.

73395. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens gehoord van de heer *Testa*?

A. Ja.

73396. De **Voorzitter**: Is hij er nog?

A. Ja. Hij is tegenwoordig gezantschapsraad aan het Nederlandse Consulaat Generaal te Tanger. Hij wordt binnenkort gepensionneerd.

73397. De **Voorzitter**: De heer *Testa* is blijkbaar iemand, die wordt gewaardeerd, anders zou hij er niet meer zijn.

A. Hij is er al sinds ± 40 jaar.

73398. De **Voorzitter**: Dat is lang. Heeft hij daar zaken, of is het een volledige functie voor hem?

A. Hij is ambtenaar.

73399. De **Voorzitter**: Is hij een goed ambtenaar?

A. Dat weet ik niet.

De **Voorzitter**: Ik dacht, dat u dat wel zou weten.

A. Ik ben internationaal ambtenaar.

De **Voorzitter**: Ik veronderstelde, dat, wanneer men met een kleine kring van Nederlanders is en men elkaar wel eens ontmoet, men dat dan wel weet.

A. Ik geloof, dat ik u moet verzoeken mij te verschonen op deze vraag te antwoorden.

73400. De **Voorzitter**: Niet omdat u het niet weet?

A. Ik zou hier willen zeggen, dat ik het niet weet. Ik heb de heer *Testa* nooit aan het werk gezien. Dus kan ik zijn werk zeker niet beoordelen. Het lijkt mij bovendien onjuist, dat ik mededelingen zou doen in mijn tegenwoordige functie over ambtenaren, die daar werkzaam zijn, of werkzaam op de Consulaten Generaal. Tenslotte zijn die acht Consuls Generaal gezamenlijk mijn chef.

73401. De **Voorzitter**: Kent u mensen uit Casablanca? O.a. de heer *Cabos*?

A. Ik ken hem niet persoonlijk.

73402. De **Voorzitter**: Hebt u wel het een en ander over hem gehoord?

A. Ja.

73403. De **Voorzitter**: Is hij consul in een van de havensteden van Marokko geweest?

A. Ik meen te Casablanca. Ik meen, dat hij het nog is.

73404. De **Voorzitter**: Wij hebben over de heer *Cabos* ook mededelingen gekregen, die niet altijd even vriendelijk waren. Als die mededelingen juist waren, zou hij ook niet zijn gecontinueerd?

A. Dat is aan te nemen.

73405. De **Voorzitter**: Of meent u, dat dit geen goede gevolgtrekking is?

A. Zij lijkt mij volkomen juist.

73406. De **Voorzitter**: Dus u kent hem niet persoonlijk?

A. Neen.

73407. De **Voorzitter**: Kent u de heer *Gerth van Wijk*?

A. De heer *Gerth van Wijk* is geen Nederlands consul meer.

De **Voorzitter**: Neen, hij was geen consul.

A. De heer *Gerth van Wijk* is voor korte tijd gezant in Parijs geweest. Hij is in Parijs gestorven.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

H. F. L. K. VAN VREDENBURCH.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS.

HOOGCARSPHEL.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 19 JANUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Hoogcarpsel, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en *m*.

Verhoor van

Ir. FRANCISCUS CORNELIS MARIE WIJFFELS,
oud 50 jaar, wonende te Brunssum (L.), mijnningenieur,
oud-Minister van Sociale Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

73408. De **Voorzitter**: Heel in het kort is u reeds medegedeeld, waarover wij gaarne met u zouden spreken.

A. Ik moet u zeggen, Mijnheer de Voorzitter, dat ik daar niet precies mee bekend ben. Ruim een jaar geleden heb ik een algemeen schrijven gekregen van de Parlementaire Enquêtecommissie, dat mij te geleger tijd zou worden gevraagd, voor die commissie te verschijnen om inlichtingen te verstrekken. Toentertijd heb ik enige notities als voorbereiding gemaakt.

De **Voorzitter**: Dat zal waarschijnlijk op een ander onderwerp betrekking hebben dan wij nu op het oog hebben. Ik denk, dat die brief is uitgegaan van een andere subcommissie, die zich bezighoudt met de politieke ontwikkeling gedurende de tijd, waarin u Minister bent geweest, zoals de Kabinetsformatie, enz.

A. Dat is mogelijk.

De **Voorzitter**: Deze subcommissie hooit zich onder meer bezig met de financieel-economische vraagstukken, waarmee wij nu gereed zijn gekomen. Daarover is reeds een verslag verschenen. Voorts hebben wij ons bezig te houden met de bemoeiingen van de Nederlandse Regering te Londen met de Nederlander > in de Duitse concentratiekampen, gedepoteerde arbeiders, enz., de repatriëring van die mensen en met de vertegenwoordigingen van Nederland in het buitenland gedurende de oorlog, waarmede wij nu bezig zijn. Toen wij aan de vraagstukken omtrent de repatriëring belandden, kwam op een gegeven ogenblik bij ons de wens op, u daaromtrent het een en ander te vragen. Wanneer bent u Minister geworden?

A. Op 22 of 23 Februari 1945.

73409. De **Voorzitter**: U werd toen dus Minister van Sociale Zaken?

A. Van Sociale Zaken en Mijnwezen. Toen ik in het Kabinet kwam, is Mijnwezen bij het Departement van Sociale Zaken gevoegd. Later is dat weer veranderd.

73410. De **Voorzitter**: Tot het terrein van de Minister van Sociale Zaken behoorde ook de repatriëring. In Londen was beslist, dat die onder uw Departement zou komen en in uw tijd was dit blijkbaar nog het geval. U hebt in die tijd geconstateerd, dat Militair Gezag zich met de repatriëring bezighield.

A. Inderdaad. Op mijn aanwijzing. Ik kan mij de aangelegenheid van de repatriëring zeer wel herinneren, omdat dit een van de onderwerpen is geweest, die niet alleen veel zorg en tijd, maar misschien wel de meeste zorg en tijd hebben genomen in die vier maanden. Na uw telefonische oproep om vandaag voor u te verschijnen heb ik mijn herinnering geraadpleegd. Ik was echter op reis voor mijn beroep; ook heb ik in die tussentijd nog griep opgelopen en ik heb

dus maar korte tijd gehad om mij voor te bereiden, maar het gehele verloop staat mij zeer duidelijk voor de geest. Als u het goedvindt, wil ik het u wel schetsen, zoals ik het in mijn herinnering heb bewaard.

73411. De **Voorzitter**: Wilt u dan aangeven, wanneer dat in uw schets past, hoe u de zaak aantrof, toen u Minister werd?

A. Bij de overname van het Departement, hetwelk geschiedde ten huize van hlinister van *den Tempel* in Londen wegens zijn ziekte — doordie omstandigheid gebeurde het niet op het Departement —, is door mij ook naar de repatriëring gevraagd. In verband ook met de ziekte van de heer van *den Tempel* ben ik hiervoor verwezen naar mr. *de Groot*, hoofdamtenaar van het Departement van Sociale Zaken, die mede aanwezig was. Ik meen, dat ik hem enige dagen na de overdracht van het Departement heb gevraagd om een uiteenzetting te ontvangen aangaande de repatriëring. Hij heeft mij toegezegd, dat de Regeringscommissaris, de heer *Ferwerda*, mij die uiteenzetting ten spoedigste zou bezorgen. De uiteenzetting, die ik van de heer *Ferwerda* heb gekregen, was naar mijn smaak een beeld van een ingewikkelde organisatie.

73412. De **Voorzitter**: Was het een schriftelijke uiteenzetting?

A. Mondeling. Na die mondelinge uiteenzetting heb ik wel een schriftelijk stuk gekregen. Het gaf een verward beeld en was niet erg duidelijk, vooral omdat de bemoeienissen van het Departement van Buitenlandse Zaken en van de dienst van de Regeringscommissaris niet erg duidelijk voor mij lagen.

73413. De **Voorzitter**: Van Buitenlandse Zaken?

A. Bij Buitenlandse Zaken behoorde in de regel de repatriëring. In verschillende landen was er een onderafdeling van de ambassades of van de consulaten-generaal daarmede belast. In andere landen was er een vertegenwoordiging van de Regeringscommissaris voor de repatriëring. Ik heb mij derhalve ook laten voorlichten door het Departement van Buitenlandse Zaken, met name door de heer *Huender*. Het exposé van de heer *Huender* maakte duidelijker, hoe naar mijn gevoel de instelling van de dienst van de Regeringscommissaris voor de repatriëring als het ware op de activiteiten van onze ambassades en consulaten-generaal, naar mijn smaak althans, wat verlamdend werkte. Men vond zich door middel van deze speciale dienst gemakkelijk geëxcuseerd.

73414. De **Voorzitter**: Weet u nog, wat de positie van de heer *Huender* was?

A. Dat weet ik niet precies meer. Hij is een paar maal bij mij geweest, doch zijn eigen positie is daarbij niet ter sprake gekomen. Ik heb de indruk gekregen, dat die repatriëringdienst geen stimulerende invloed uitoefende op hetgeen er eigenlijk moest gebeuren in de verschillende landen. Het haperde naar mijn mening inderdaad aan samenwerking en deze opzet beviel mij eenszins. Er was een slechte coördinatie op te merken tussen de bemoeienissen van de Regeringscommissaris en van Buitenlandse Zaken. Hetzelfde was het geval met het Nederlandse en met het Internationale Rode Kruis. Het eerste ressorteerde in Londen onder de Minister van Oorlog. Een en ander vond ik later ook bevestigd in een kleine uiteenzetting, die dr. *van Rhijn* bij mijn optreden als Minister over deze repatriëringdienst aan mijn voorganger, Minister van *den Tempel*, heeft gegeven.

Omdat ik vanuit Limburg wist, dat er voedselpakketten werden gezonden naar politieke gevangenen en gedepoteerde Joden, hetgeen op een dusdanige wijze gebeurde, dat men er liever geen bekendheid aan zag gegeven, uit vrees, dat dit niet meer zou kunnen doorgaan, heb ik in Londen gevraagd of er van andere instanties materiële steun aan deze mensen werd. Men heet mij toen in Februari gezegd, dat dit vrij regelmatig gebeurde.

Ik heb hier en daar gepolst en via de heer *Huender* Buitenlandse Zaken in het algemeen wel bereid gevonden, de dienst van de repatriëring onder te brengen als een tijdelijke aparte afdeling bij de ambassades of consulaten-generaal, wat ik voor mij een zeer juiste constructie zou hebben gevonden, al sloot het geenszins uit, dat een dergelijke afdeling ook rechtstreeks berichten en inlichtingen door gaf aan een Regeringscommissaris, gevestigd in Londen. Ik ontving in het algemeen als Minister, belast met zoveel andere dingen in die tijd, van deze repatriëringdienst en ook van de heer de Groot zeer slechte en zeer onvolledige inlichtingen, ook na mijn uitdrukkelijk verzoek.

73415. De **Voorzitter**: Omtrent vraagstukken, die zij wel behoorden te beheersen?

A. Juist. Wanneer ik b.v. inlichtingen vroeg, hoe het was gesteld met het contact met Zweden, werd meestal gezegd: Wij zullen u daaromtrent zo spoedig mogelijk inlichten.

U begrijpt, dat er in die tijd zeer veel problemen waren, maar ik moest altijd na een paar dagen vragen hoe het met de inlichtingen stond en in het algemeen was ik daarover zeer slecht te spreken. Als algemene indruk heb ik gekregen, dat ik slecht werd ingelicht, aangezien ik vanuit Maastricht, een centrum van bijzondere activiteit in zake de repatriëring, voortdurend andere en meer volledige inlichtingen verkreeg dan van de Regeringscommissaris.

De grootste moeilijkheid in Maart en April was de repatriëring van Nederlanders vanuit Duitsland.

Ik vond het onbegrijpelijk, dat daarvoor bij de dienst van de heer Ferwerda veel te weinig mensen waren gemilitariseerd, zodat wij praktisch met het geallieerde leger mee geen Nederlanders in Duitsland zagen binnentrekken. Een allereerst gebrek was er in de voorziening van medisch personeel, artsen en hulpkrachten voor artsen. Dit was min of meer begrijpelijk. Het bevrijde zuiden was ongeveer een kwart van de Nederlandse bevolking. Daar was natuurlijk veel minder dan een kwart van de totale Nederlandse „voorraad“ artsen, ook al omdat er in het zuiden geen academische ziekenhuizen bestaan. Bovendien was geregeld, dat de artsen, die vrij waren, zouden worden gerecrueteerd voor het samenstellen van voedselteams in verband met de benarde toestand, waarin de bevolking van het nog niet bevrijde gebied verkeerde.

Ik heb, gelet op deze omstandigheden, laten telegraferen naar de Regeringen van België en Frankrijk, of zij hun medisch personeel in de kampen van Duitsland gelijkelijk voor de Nederlandse onderdanen zouden willen inzetten, waarop ik terstond bevestigend bericht heb terugontvangen. De toestand van de Nederlanders in de kampen werd mij vanuit Maastricht geschilderd als de allererbarlijkste, vergeleken met andere naties. Men weet dit aan het veel minder verkrijgen, gedurende de jaren van opsluiting, van voedselpakketten. Het was zelfs zo, dat de eersten, die doorkwamen en vaak door de legerleiding aan een snelle overkomst waren geholpen, hebben gezegd, dat de toestand van de Nederlanders in het algemeen zo was, dat zij zonder hulp waren, ondanks dat zij bevrijd waren of bevrijd werden.

73416. De **Voorzitter**: Met legerleiding bedoelt u hier waarschijnlijk S.H.A.E.F.?

A. Ja. Zij wilden mij er van overtuigen, dat niet zo zeer voedsel en medische hulp allereerste noodzakelijkheden waren, maar dat er veel meer nog werd uitgezien naar godsdienstige bijstand. Daarop heb ik aan S.H.A.E.F. laten telegraferen, of zij konden toestaan, dat er terstond enige „chaplains“ — aalinoezeniers — zouden meegaan, en daarop heb ik onmiddellijk bericht gekregen, dat een tiental Nederlandse aalmoezeniers konden worden toegevoegd aan het 1ste en 9de Amerikaanse leger.

73417. De **Voorzitter**: U spreekt nu over het geallieerde leger. Heeft datgene, wat u nu verder wilt vertellen, ook betrekking op het geallieerde leger? Als dit niet het geval is, wil ik u graag even een aanvullende vraag stellen.

A. Zoals u wilt, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter**: Ons is altijd verteld, dat S.H.A.E.F. zeer nadrukkelijk voorkwam en verbood, dat Nederlandse en andere ambtenaren, al of niet gemilitariseerd, in verband met repatriëring of anderszins, naar Duitsland kwamen, maar dat zij indertijd, na enig onderhandelen, wel bereid zijn geweest om een aantal liaison-officieren op te nemen en die zelf te verdelen over de verschillende kampen.

Van Nederlandse zijde waren er hiervoor 90 opgegeven en 83 door S.H.A.E.F. ingedeeld. Er was echter geen sprake van, dat wie dan ook toestemming kreeg van S.H.A.E.F. om zich in verband met de repatriëring naar Duitsland te begeven, zo zeer, dat enkele teams, die er toch zijn heengegaan in strijd met dit verbod, een zeer onaangename ervaring hebben opgedaan; sommigen zijn er wel in geslaagd, onder anderen de heer Pieké met een ambulance-colonne, maar later is hij naar Kleef geroepen bij de Amerikaanse officieren om een hevige standje in ontvangst te nemen met de mededeling, dat dit volstrekt niet was toegestaan en dat de toegang in Duitsland hem werd ontzegd.

Dat is weer een ander beeld dan u daar geeft. Daarom interesseert het mij buitengewoon te weten, wat u daarvan vindt.

A. Ik kan u zeggen, dat mijn ervaring is geweest, dat de gemilitariseerde Nederlanders in dienst bij het Militair Gezag en organiek daarbij ingedeeld nooit enige hinder of moeilijkheden hebben gehad om met de legerautoriteiten en legereenheden op te trekken. Toen ik in Londen was, is mij in Maart of April gezegd, dat buiten Militair Gezag om weer opnieuw een soort militairen werd gecreëerd in de vorm van repatriation officials, die nog nimmer in de organieke eenheden van het geallieerde leger waren opgenomen geweest, die deze mensen niet kenden en daarmee niet waren opgegroeid, en dat zij de repatriëring tot taak zouden krijgen. Ik heb de indruk gekregen, dat dat nogal stroef moest gaan lopen. Dit is ook de reden geweest waarom bij mij geleidelijk aan de gedachte is gerijpt, die ik ook heb uitgevoerd, dat de repatriëring van Nederlanders in het gedeelte van Duitsland, dat van het westen uit werd bevrijd, volledig in handen moest worden gesteld van het Militair Gezag, zoals dat later ook is gebeurd.

Ten aanzien van de repatriëring van Nederlanders uit het oostelijke deel van Duitsland, dat door de Russische legers werd bevrijd, heeft men mij in Londen verteld, dat daarvoor een missie was ingezet onder leiding van de heer Boon, waaraan was toegevoegd dr. Polak *Daniëls*, die in Zwitserland verbleef. Ik heb de heer Boon bij mij gehad. Deze missie bestond voor de bevrijde Nederlanders in Oost-Europa, doch verkreeg, ook na herhaalde aanvragen, geen Russische visa. Er was weliswaar een overeenkomst met Tsjecho-Slowakije, maar deze overeenkomst is pas zeer laat gerealiseerd, waarna er enige verandering ten aanzien van de repatriëring kwam. Ik heb gevraagd de Russische ambassade in Londen daaromtrent te binnengaan. Ik heb dat ook persoonlijk geprobeerd, doch ben er niet in geslaagd. Ik heb in het Kabinet voorgesteld om aan te bieden, dat ik zelf als Minister van Sociale Zaken deze missie in Moskou zou presenteren om de missie dus aan de Russische Regering voor te stellen en haar bewilling te vragen voor de werkzaamheden van de missie. Dit had wel instemming van mijn collega van Buitenlandse Zaken, maar niet van het Kabinet in zijn geheel. Ik heb de heer *Polak Daniëls* laten ontbieden; toen deze later in Londen kwam, was ik daar om ambtsbezigdheden niet. Ik heb de heer Polak *Daniëls* dus zelf niet gesproken. Tegen die tijd liep mijn Ministerschap af. In dit verband was het zeer merkwaardig, dat er in Londen iemand bij mij kwam, die ik van vroeger kende als archeoloog, dr. *Willems*, die lange tijd was verbonden aan de ambassade voor Nederland in Zweden en die mij verzekerde, dat het voor hem weinig moeite zou kosten een visum te verkrijgen om in Rusland en Oost-Europa door te dringen. Ik heb daarnaar laten informeren. Mij is in Londen bevestigd, dat het visum zou worden verstrekt, en ik heb dr. *Willems* gezegd, dat hij, wanneer het inderdaad zou gebeuren, moreel verplicht zou zijn om er heen te gaan, en ik heb hem dus opgedragen, los van de missie-Boon, via Zweden naar Oost-Europa te gaan en daarin is hij ook geslaagd. Over de resultaten van zijn werk ben ik niet meer ingelicht, omdat zijn aankomst in Oost-Europa na mijn aftreden viel.

Ik heb voorts ten aanzien van de repatriëring uit Duitsland aan de westelijke zijde in het Kabinet het organisatieschema, zoals dat mij door de heer Ferwerda is ter hand gesteld met de verschillende verzamelcentra ten oosten van het Kanaal van Dortmund naar de Noordzee en de daarmee overeenkomende ontvangstcentra in Nederland, besproken en het Kabinet is er bij die bespreking mee akkoord gegaan, dat ik de Regeringscommissaris voor de repatriëring ten aanzien van de repatriëring van Nederlanders vanuit Duitsland zou uitschakelen en alle repatriëring vanuit Duitsland zou brengen onder het gezag en de bemoeienissei van de chef van het Militair Gezag. In de conferentie, die ik in den Haag op het kantoor van generaal *Kruls* heb belegd, heb ik de heer Ferwerda dat besluit medegedeeld, en hem verder verzocht om voor alle overige landen buiten Duitsland zijn dienst geleidelijk aan te liquideren er? zijn repatriëringafdelingen te doen onderbrengen — in overleg met Buitenlandse Zaken — bij de betreffende ambassades of consulaten-generaal. Achteraf is mij gebleken, dat, hoe beminlijk de heer Ferwerda ook als mens was,

hij te weinig zelfstandig naar mijn smaak wist op te treden, en met name is mij, helaas veel te laat, gebleken, dat mr. de *Groot*, hoofdambtenaar van het Departement, als het ware op het dekfel zat en de bemoei-nissen van de Regeringscommissaris zelf eerst diende goed te keuren, wat ik eenvoudig ontoelaatbaar vind voor een werkzaamheid, die zó spontaneiteit en fantasie nodig maakte. Mijn besluit dus om de heer *Ferwerda* als Regeringscommissaris te liquideren, is voornamelijk gegrond op de overtuiging, dat hij als zodanig, met alle respect voor zijn capaciteiten, een tot handelen onbekwaam persoon was in deze materie.

73418. De **Voorzitter**: Moet ik hieruit concluderen, dat u voor het niet verschijnen van Nederlanders in Duitsland voor de repatriëring niet als argument aanvaardt het feit, dat S.H.A.E.F. de repatriëringswerkzaamheden binnen Duitsland geheel aan zich hield, behalve dat er liaison-officieren werden toegelaten?

A. Ja. In de tijd, toen ik optrad, moest er helaas worden geïmproviseerd, want er was niets voorbereid. De Repatriëringdienst had met name geen trucks, geen materieel, geen personeel om eniger-mate in te grijpen in het terugbrengen van Nederlanders uit Duitsland. Maastricht lag toen, en heeft altijd gelegen, ook in de bezettingsjaren, in het centrum van West-Europa. Alle grote transporten van de Duitse legers, alle treinen liepen over deze stad. Door deze omstandigheid was het voor het Maastrichtse Rode Kruis mogelijk om in Duitse dienstzakken pakketten naar Duitsland te krijgen met de verlostreinen mee. Vanuit Maastricht werd mij gezegd, omstreeks einde Aprii, begin Mei, dat wij met behulp van het Amerikaanse leger zouden kunnen rekenen op 7 à 8000 repatriërende Nederlanders per etmaal. Later zou dit zelfs nog kunnen toenemen tot 10 000. De geallieerden waren voornemens om in de kortst mogelijke tijd deze mensen uit de kampen te evacueren en verlangden van ons in Maastricht, dat wij de Nederlanders van die transporten naar rato van 7 tot 10 000 mensen per dag van hen zouden overnemen. Ik heb in Maastricht gezegd, dat zij dat moesten aanvaarden, ook al kon het niet, het móést kunnen. De kampen, die daarvoor waren ingericht, hadden gebrek aan bedden. Bij mijn weten zijn politieke gevangenen, die op de brancards uit de treinen werden gedragen, helaas zonder dat er gelegenheid was, dat zij in een bed werden opgenomen, op de brancards gestorven. Ik heb daarom getracht Militair Gezag te doen bewegen om alle materieel zoveel mogelijk naar Maastricht te dirigeren en ik heb de mensen in Maastricht er op gewezen, dat ik helaas geen middelen bezat om hen aan trucks, dekens en andere middelen ter voorziening te helpen. De enigen, die het reëel konden doen, waren Militair Gezag en de Prins als bevelhebber der Nederlandse strijdkrachten. Maastricht had in die tijd een enorm gebrek aan politie-personeel om de quarantaine-maatregelen voldoende te beveiligen en ook voor de handhaving van het morele en zedelijke peil in de kampen. Over al deze dingen moest men in die tijd hern zien. Ik heb bewondering gehad voor wat de heren *Drost* en *Roelofs* in Maastricht hebben gedaan. Ook heb ik aan Militair Gezag gevraagd om aan deze Maastrichtse afdeling rechtstreeks bevoegdheid te geven om — eventueel in mijn naam en in naam van de Regeringscommissaris voor de Repatriëring — al datgene, wat nodig zou zijn om deze golf van gedeporteerden op te vangen, te vorderen. Ik heb indertijd niet met de chef van de staf zelf kunnen spreken, maar ik neem aan, dat die uitdrukkelijke wens van mij aan hem is overgebracht. Hetzelfde deed zich voor ten aanzien van verscheidene karavans van vrijwilligers, die vanuit Nijmegen, Arnhem en andere delen van het oosten van ons land zich opmaakten om op goed geluk en zoveel mogelijk gemilitariseerd naar de kampen te rijden met hier en daar bij elkaar geraapt materieel. Ik ben er van overtuigd — en dat heb ik ook persoonlijk bevestigd gekregen van de Amerikaanse generaal in Maastricht — dat wat de legerleiding aan materieel kon missen hun ten dienste werd gesteld. Ik heb in nachtelijke conferenties met deze groeperingen — wij hebben etms een hele nacht gedurende een reis van mij in Brabant hierover gesproken — verzocht alles te doen, wat privé mogelijk was; men moest eenvoudig maar improviseren. Iets anders was niet mogelijk. Er was geen tijd meer om andere maatregelen te nemen. Ik kwam ook vanuit Maastricht te weten — ik weet niet in hoeverre dit op waarheid heeft berust: ik heb dat later nooit bevestigd kunnen krijgen — dat het verhaal in Maastricht de ronde deed, dat de Russische legerleiding 7 Juli 1945 als de fatale datum had gesteld, vóór welke datum zij bereid was om tegen overgave van een gelijk aantal Russische onderdanen Nederlanders, in hun gebied bevrijd, uit te wisselen. Na die datum van 7 Juli, zo werd daar verteld, erkenden de Russische legerautoriteiten gern enkele nationaliteit meer. Iedereen, die werd aangetroffen, zou worden ondergebracht in werkkampen. Daar was heel moeilijk iets aan te doen.

Wat ik voorts erg jammer vond en wat ik slecht voorbereid vond door de Repatriëringdienst in Londen, was, dat talrijke Nederlanders, die zoveel jaren gedwongen in Duitsland hadden doorgebracht, vaak aan de grens terugkwamen met hun vrouwen, die zij hadden getrouwd, welk huwelijk niet gelegaliseerd kon worden, omdat er geen papieren van waren. Ik heb Militair Gezag gevraagd om deze huwelijken wel te willen registreren en het Departement van Justitie daar later in te moeien, ten einde het mogelijk te maken, dat deze Nederlanders toch niet achterbleven.

73419. De **Voorzitter**: U zult wel weten, dat het nog steeds niet is gebeurd?

A. Da: begrijp ik. Dit is ongeveer, wat ik u kan mededelen.

73420. De **Voorzitter**: Het is interessant, zoals u het hebt verteld. Ik ben echter steeds meer verbaasd geweest over wat u vertelde, omdat het sterk afwijkt van wat wij voortdurend horen.

A. Ik kan daar niets aan doen.

De **Voorzitter**: Het is een beetje moeilijk om daaruit wegwijs te worden. Ik zal u nog enkele vragen stellen. Zojuist heb ik al gezegd, dat wij altijd horen, dat S.H.A.E.F. geen Nederlanders toeliet in Duitsland en dat, wat de repatriëring betreft, de Nederlanders alleen werden toegelaten in bevrijd gebied, Frankrijk, België en het zuiden van Nederland, maar niet in de vijandelijke gebieden, in het bijzonder niet in Duitsland. S.H.A.E.F. had zich dat voorbehouden, omdat het onmogelijk was om vooralsnog daar op de wegen verkeer van die honderdduizenden mensen toe te laten, die gerepatriëerd moesten worden, en tan alle voertuigen, die zonder moeten worden gebruikt voor de repatriëring. S.H.A.E.F. had daarom besloten, die mensen voorlopig nog in daarvoor bestemde kampen onder te brengen, waarbij gebruik zou worden gemaakt van liaison-officieren uit de verschillende geïnteresseerde landen, waarbij, zoals ik u al zei, Nederland er 90 had opgegeven en waarvan S.H.A.E.F. er 83 heeft aanvaard en geplaatst in de verschillende kampen en districten. Ons werd er bij gezegd, dat er ten zeerste de hand aan zou worden gehouden, dat er vooral niemand kwam van Nederlandse zijde, ook niet met ambulances, omdat S.H.A.E.F. daar zelf voor zou zorgen, zodat er van Nederlandse zijde in die eerste maanden ook maar heel weinig mensen zijn gezien in Duitsland door de repatriëring. Dit is dus wel zeer in strijd met wat u vertelde.

A. Ik wilde juist de opmerking maken, dat datgene, wat u nu aanhaalt, niet in strijd is met hetgeen ik u heb verteld. Integendeel, ik zou willen zeggen, dat ik kan begrijpen, dat, wanneer men dit op een te hoog niveau opmerkt, men de bezwaren, die u noemt, natuurlijk krijgt. Ook S.H.A.E.F. heeft, toen de kampen bevrijd waren, de spontane repatriëring niet kunnen tegenhouden. Mijn idee is alleer geweest, dat, wanneer er meerdere Nederlandse officieren om andere redenen dan als „repatriation officials" bekend waren geweest met de onderdelen van het 1ste en 9de Amerikaanse leger, dan had men elke dag kunnen zien, wat er te doen viel. Ter verduidelijking mag ik misschien even terugkomen op hetgeen ik in Maastricht vernam van het Amerikaanse leger. Op zekere dag werd eenvoudig aan die afdeling gezegd, dat men vanaf die datum tot aan het einde toe per dag 7 à 8000 gedeporteerde Nederlanders zou krijgen. Het zou kunnen oplopen tot 10 003 per etmaal, want het aantal te evacueren Nederlanders bedroeg ongeveer 150 000 à 160 000.

73421. De **Voorzitter**: Hoeveel zijn er daarvan over Maastricht teruggekomen?

A. Ik ben niet op de hoogte met de aantallen mensen, die er zijn gerepatriëerd. Er zijn in ieder geval zware transporten in Maastricht geweest. Wij hebben gezegd, dat wij zouden zorgen, dat alle Nederlanders dadelijk zouden worden opgenomen.

73422. De **Voorzitter**: Nu heeft zich ten aanzien van de repatriëring nog het vreemde geval voorgedaan, dat het Rode Kruis in Nederland zich tegen het einde van de oorlog moeite heeft gegeven om een organisatie op te bouwen, die in staat zou zijn om de Nederlandse repatriëring aan de grens in ontvangst te nemen en alles te verrichten, wat nodig was, en ze door te sturen naar de plaats van bestemming. Daarvoor zijn medici en verpleegsters geëngageerd en noodhospitelen ingericht. Er zijn nogal omvangrijke plannen opgesteld, die naar de Regering in Engeland zijn gestuurd.

A. Ik heb ze nooit gezien en ik heb er nooit kennis van genomen.

73423. De **Voorzitter**: Wij hebben ons wel afgevraagd, waar dat rapport toch is gebleven. Tot onze stomme verbazing hebben wij de

vorige week ontdekt, waar het is gebleven. Alle stukken werden namelijk eerst in handen van het Militair Gezag gesteld, nog vóórdat zij belandden bij de geadresseerden, en ons is gezegd, dat dit plan door degene, die het bij Militair Gezag in handen heeft gekregen, beoordeeld werd als minder geschikt voor de Minister van Sociale Zaken, en daarom heeft hij het in zijn lessenaar gelegd, waarschijnlijk uit de overweging — wij hebben dat niet gevraagd, maar wij moeten dat wel aannemen naar de berichten, die wij hierover hebben gehad —, dat niet de Repatriëringdienst van de Regering, maar Militair Gezag de zaken van de repatriëring behandelde, en dat de Regerings-commissaris daarbuiten moest worden gehouden. U zegt, dat u van dit rapport niets afweet, en dan zult u waarschijnlijk dit ook niet weten?

A. Neen, het verbaast mij alleen . . . .

73424. De **Voorzitter**: Ik vertel u dit, omdat ik zoëven bij u een mening over de verhouding tussen Militair Gezag en de heer *Ferwerda* heb kunnen constateren, die niet klopt met de handeling, die ik zoëven uiteenzette. Degene, die ons dit heeft verteld, gaat namelijk van de veronderstelling uit, dat de Regering een Repatriëringdienst had ingesteld en dat de Regering daarvoor de heer *Ferwerda* had aangewezen, maar dat Militair Gezag zich daarvan niets heeft aangeetrokken, de zaak van de repatriëring aan zich heeft getrokken, daarvan een duplicaat-organisatie heeft gemaakt en de door de Regering ingestelde Repatriëringdienst de mogelijkheid heeft ontnomen om zijn werk goed te verrichten door die dienst steeds voor de voeten te lopen en deze steeds stokken tussen de benen te steken, waardoor zij er zelf ook niet veel van terecht hebben gebracht, en dat de heer *de Boer* in Brussel, later de heer *van Os van Delden*, ook niet veel heeft bereikt; dat S.H.A.E.F. tenslotte de zaak in handen heeft genomen in Duitsland, zich er niets van aantrekkende, wat Militair Gezag daar wel van vond en wat de Repatriëringdienst er van vond en eenvoudig geen van beiden heeft toegelaten, met het resultaat, dat de Repatriëringdienst het werk slechts in Frankrijk en België uitstekend heeft gedaan. Noch de Repatriëringdienst, noch Militair Gezag zou in staat zijn geweest in Duitsland iets te doen, omdat S.H.A.E.F. dat niet wilde hebben, terwijl het bovendien door het gekibbel van die twee toch geen betekenis zou hebben gehad. Dit is het inzicht, zoals wij dat tot nu toe hebben gekregen. Wij hebben gehoord, dat u op een gegeven moment de heer *Ferwerda* hebt ontslagen. Toen u er op opmerkzaam werd gemaakt, dat dat zó maar niet ging, aangezien hij bij Koninklijk besluit was benoemd en ook bij Koninklijk besluit moest worden ontslagen, hebt u hem weer aangesteld, of liever gezegd u hebt die schorsing of dat ontslag weer ingetrokken.

A. Dat laatste is niet waar. Ten eerste is mij geen opmerking gemaakt over Koninklijke besluiten en op de tweede plaats heb ik na die geschiedenis met enige verontwaardiging geconstateerd, dat de heer *de Groot* mij een concept perscommuniqué heeft voorgelegd — dat helaas niet meer in mijn bezit is — ten aanzien van een ontslagverlening aan de heer *Ferwerda* en ten aanzien van de overbrenging van de repatriëring uit westelijk Duitsland aan de chef staf Militair Gezag, welk communiqué volkomen mis was, en ik heb de heer *de Groot* dan ook gezegd, dat ik niet begreep, waarom hierover een communiqué moest uitgaan, want het had volgens mij niet de minste zin of betekenis. De bemoeienis met de repatriëring lag nu bij de chef staf en daar was het mee afgelopen. Ten aanzien van de andere landen moest er zeker geen doublure komen. Ik waardeerde de heer *Ferwerda* als persoon zeer. Ik zou niets liever willen dan dat er eenheid van commando was en dat zou ook zijn eigen intentie zijn; vandaar het overbrengen van zijn dienst naar een aparte afdeling van de ambassades of consulaten-generaal. Dit diende geleidelijk te geschieden en naarmate de omstandigheden het mogelijk maakten successievelijk door hem te worden bewerkstelligd. Ten aanzien van Duitsland moest hij geen enkele bemoeienis meer hebben.

De **Voorzitter**: Dat was een slag in de lucht, omdat wij Nederlanders in Duitsland toch helemaal geen bemoeienis hadden.

A. Misschien mag ik u even voorlezen, wat de heer *van Rhijn* op 16 Februari 1945 in het kort aan de heer *van den Tempel* heeft medegedeeld — ik heb later afschrift hiervan van de heer *van den Tempel* gekregen —, hoe de toestand was ten aanzien van de repatriëring in Februari 1945.

„Met de repatriëring gaat het nog niet heelemaal naar wensch. Het contact tussen Londen, Brussel en hier is niet eenvoudig. Ik probeer daarin nu verbetering te brengen, vooreerst door contact met den militairen repatriëringcommissaris, majoor" *Eik-*

man te Eindhoven" — kennelijk iemand van Militair Gezag— „terwijl ik de volgende week twee dagen naar Brussel hoop te gaan om aldaar contact op te nemen met kapitein *Schipper* en zoo noodig ook met de betrokken sectie van het Militair Gezag. Ik geloof, dat het goed zou zijn, als de heer *Ferwerda* nogeens spoedig naar Brussel en hier kwam," — kennelijk Oisterwijk — .....

73425. De **Voorzitter**: Heeft de heer *van Rhijn* dat geschreven?

A. Ja.

73426. De **Voorzitter**: Was hij toen in Oisterwijk?

A. Ja, te velde, in Oisterwijk.

„met name ook om met majoor *Eikman* de noodige besprekingen te voeren."

Wij zijn in het zuiden wel gewend aan twee-herigheid, maar hier is sprake van drie- of vier-herigheid. De gehele zaak was dus nogal ingewikkeld: Buitenlandse Zaken, Rode Kruis, Militair Gezag en de Regerings-Repatriëringdienst.

73427. De **Voorzitter**: Ik zie hierin alleen de Repatriëringdienst genoemd.

A. Ik zie hierin genoemd de heer *Eikman* van het Militair Gezag en met name de betrokken sectie.....

73428. De **Voorzitter**: Ik zie hierin alleen genoemd de secretaris-generaal van het Departement van Sociale Zaken, schrijvende over de onder zijn Ministerie ressorterende dienst voor de repatriëring; hij noemt de heer *Schipper* van de Repatriëringdienst: deze verbleef in Brussel.

A. De heer *van Rhijn* schrijft: „Het contact tusschen Londen, Brussel en hier is niet eenvoudig."

73429. De **Voorzitter**: Dit heeft te maken met de repatriëring en meer niet.

De heer *Schipper* werkte onder de heer *Ferwerda*. De heer *van Rhijn* kan min of meer worden beschouwd als een van de chefs van de heer *Ferwerda*. Hier is dan tot nog toe sprake van één chef. Ik weet alleen niet wie die mijnheer *Eikman* is. Is hij van Militair Gezag?

A. Dat is wel mogelijk.

73430. De **Voorzitter**: Met het contact tussen die verschillende plaatsen is het ten slotte uitstekend gegaan. Er zijn ongeveer 80000 Nederlanders via België gerepatriëerd, die daar enige tijd zijn vastgehouden, omdat zij niet in Noord-Nederland konden komen, zelfs niet in Zuid-Nederland, omdat men daar nog honger leed. Daarover heeft niemand iets op te merken. De moeilijkheid zit in de bemoeienis met Duitsland.

A. Wat betreft België, kan ik alleen dit opmerken, dat het inderdaad, zoals u ook zegt, niet mogelijk was om de Nederlanders, die vanuit Duitsland of anderszins in België verbleven, te repatriëren; integendeel, het probleem in België werd steeds ingewikkelder door de évacués uit het bevrijde zuiden, o.a. uit Horst, Sevenum, enz. Bovendien werd de verzorging van de déportés door Belgische instanties geregeld.

De **Voorzitter**: Ingevolge het verdrag, dat er was tussen België en Nederland.

A. In Frankrijk en België was daar ook betrekkelijk weinig bezwaar tegen. Mijn enige bezwaar was, dat ik het gevoel kreeg, dat Buitenlandse Zaken en de consul-generaal zich als het ware geexcuseerd voelden ten aanzien van deze bemoeienissen door het bestaan van de Repatriëringdienst.

73431. De **Voorzitter**: Waarom zouden zij dan de gezantschappen en consulaten en ambassades hebben moeten inschakelen, wanneer er een Repatriëringdienst was?

A. Mij dunkt, dat het wel mogelijk is, dat een bepaalde dienst ook aan een instructie van een tweede instantie moet voldoen: maar, dat een Nederlandse dienst in een ander land organiek niet onder de

officiële vertegenwoordiger van Nederland in dat land behoort, lijkt mij een tactische fout. Bovendien, in andere landen, zoals Zweden en Zwitserland, waren er wel weer organen van de consulaten-generaal en van de ambassades belast met de repatriëring.

73432. De **Voorzitter**: Zwitserland heeft ten aanzien van de repatriëring heel weinig betekenis gehad. Er is een transport uit Theresienstadt geweest gedurende de oorlog en er zijn mensen uit Bergen-Belsen geweest.

A. Zwitserland had ten aanzien van Tsjecho-Slowakije naar mijn idee meer kunnen betekenen.

73433. De **Voorzitter**: Wat wij ten aanzien van de repatriëring over Zweden hebben gehoord, is nu niet zo verschrikkelijk aantrekkelijk.

A. Ik weet niet, of dit voldoende is benut.

73434. De **Voorzitter**: Dat is weer iets anders, maar bij datgene, wat wel is geschied, is veel gekibbel te pas gekomen. Of dat nu is gekomen, doordat die heren daar allemaal de baas wilden spelen...

A. Naar mijn mening lag er in deze organisatie geen duidelijke lijn.

73435. De **Voorzitter**: U hebt toch wel medegewerkt aan de uitzending van de heer *Willems*. Hij is toch door de Repatriëringdienst uitgezonden?

A. Ja, op mijn verzoek is hij door de Repatriëringdienst uitgezonden voor Oost-Europa.

73436. De **Voorzitter**: Vindt u, dat de heer *Willerns* nogal succes heeft gehad?

A. Hij is pas in Oost-Europa aangekomen, toen ik al geen Minister meer was.

73437. De **Voorzitter**: Het kon zijn, dat u er nog iets van had gehoord.

A. Ik heb daarover geen mededelingen meer gekregen.

73438. De **Voorzitter**: Hebt u ook van de heer *Boon* niets meer gehoord?

A. Neen.

73439. De **Voorzitter**: Wie heeft de heer *Boon* eigenlijk uitgezonden?

A. Toen ik als Minister optrad, is mij medegedeeld, dat er een missie-*Boon* op stapel stond; ja zelfs er reeds was. Er is mij nog een derde naam genoemd, die mij nu niet invalt, maar dr. *Polak Daniëls*, die in Zwitserland was, was als tweede bij die missie genoemd.

73440. De **Voorzitter**: Hebt u er niet bij vernomen, waarom juist de heer *Boon* daarvoor was aangewezen?

A. Neen. De heer *Boon* is bij mij geweest. Hij heeft mij verteld, wat de bedoeling was. Later is mij weleens gezegd — ik was toen geen Minister meer —, dat de missie-*Boon* door mij niet genoeg was voorzien van de nodige geldmiddelen om zich te kunnen handhaven. Daarvan is mij toen niets bekend geweest.

73441. De **Voorzitter**: Wij hebben niet bepaald gehoord, dat hij niet voort kon, omdat hij geen geldmiddelen had.

A. Hij had gebrek aan geld en dus ook aan goederen, middelen van transport en uitrustingsmiddelen.

73442. De **Voorzitter**: Wij hebben de heer *Boon* hierover gevraagd en hij heeft daarop geantwoord, dat hij zich financieel voldoende heeft kunnen bewegen. Het kostte enige moeite en zij moesten zich behelpen, maar het ging toch wel.

A. In dat gesprek is wel de grote moeilijkheid naar voren gekomen om de visa te verkrijgen om naar Rusland te kunnen gaan.

73443. De **Voorzitter**: Wat wij van u nu zo graag eens zouden vernemen, is dat geval van het ontslag van de heer *Ferwerda*. Daar weten wij nog niet zo heel veel van. Er wordt ons gezegd, dat u hem hebt ontslagen, maar dat u kort daarna bleek, dat zijn ontslag niet effectief was en dat hij toch gehandhaafd bleef. Het wordt onder de hand een zeer pikante geschiedenis, wanneer de Minister, die het ontslag heeft gegeven, zegt, dat dit niet het geval is geweest, terwijl verschillende anderen ons vertellen, dat het wel zo is geweest.

A. Ik heb u gezegd, dat ik ten aanzien van de repatriëring deze zaak in het Kabinet heb besproken. Ik heb u ook verteld over dat schema betreffende die centra. Ik heb u duidelijk gemaakt, dat het naar mijn mening het allerbeste was, dat die gehele repatriëring van Nederlanders in Duitsland in handen werd gesteld van het Militair Gezag, dat voldoende gemilitariseerde mensen had om in Duitsland door te dringen.

73444. De **Voorzitter**: Ondanks het verbod van S.H.A.E.F.?

A. Effectief kwamen die mensen er door, terwijl de ambtenaren van de heer *Ferwerda* er niet kwamen.

73445. De **Voorzitter**: Die ambtenaren van de heer *Ferwerda* waren ook gemilitariseerd. Die 90 mensen, die hij op verzoek van S.H.A.E.F. had opgegeven als liaison-officieren, waren allemaal gemilitariseerd. S.H.A.E.F. heeft er daarvan 83 opgeroepen en ingedeeld in allerlei plaatsen. Zij waren allen in Romilly opgeleid in militair verband.

A. Enkelen zijn er in de kampen geweest, want mij is bijzonder opgevallen, dat, als ik aan de mensen, die terugkwamen, vroeg of er ook Nederlandse militairen waren geweest, er maar een heel enkele was, die zo'n official had ontmoet.

73445. De **Voorzitter**: Van wie hebt u dat vernomen?

A. Van mensen, die uit de kampen terugkwamen en mij bezochten. Ook heb ik verschillende centra bezocht, o.a. Maastricht, Roermond; waar onder meer al deze mensen werden behandeld met D.D.T. Ik heb in Nijmegen en Eindhoven groepen gesproken, die waren gerepatriëerd uit de kampen.

73447. De **Voorzitter**: Hadden die mensen zo goed als geen Nederlanders gezien?

A. Uit de verhalen van sommigen bleek mij, dat zij weleens een van de Nederlandse officials hadden ontmoet, maar hun indruk was voornamelijk, dat er gebrek was geweest aan medische en geestelijke hulp van Nederlandse zijde.

73448. De **Voorzitter**: Wanneer dit punt ter sprake komt in de verhooren — en dat is hier doorlopend het geval —, dan is het antwoord, dat de geestelijke verzorging een moeilijk punt is geweest. Dat punt is met de Amerikanen en met S.H.A.E.F. besproken, maar de Amerikanen hadden hierover heel andere denkbeelden dan wij Nederlanders gewend zijn. Zij hadden helemaal niet begrepen, dat er enige behoefte bestond aan iets anders dan de Amerikaanse legergeestelijken. Toen zij na enige tijd begrepen, waar het om ging, hebben zij gezegd: O, als jullie dat zo zien en dat willen, stuur ze dan maar! En ze zijn gestuurd. Aanvankelijk ging dat echter niet, hoewel men zich van het begin af aan moeite hiervoor heeft gegeven. De Amerikanen hadden er toen nog geen hoofd naar, omdat er eigenlijk nog oorlog was. Dat zijn dus allemaal dingen, waarvoor men zich van Nederlandse zijde moeite heeft gegeven, maar die niet dadelijk in orde zijn gekomen. Wanneer zo'n repatriant niets van Nederlandsa zijde ziet, wordt er natuurlijk gezegd, dat de Nederlandse Regering daar niet voor heeft gezorgd. Dit zijn allemaal vraagstukken, die wij van alle kanten bezien en behandelen. Men beklagt zich ontzettend over de behandeling door de Nederlandse Regering van deze onderwerpen. Psychologisch is dit te verklaren. Waarom dit allemaal niet zo vlot liep, is echter ook te verklaren. In hoofdzaak komt het er telkens op neer, dat S.H.A.E.F. het niet wilde. Nu zegt u, dat dat juist is. S.H.A.E.F. wilde het niet hebben, maar men kon er wel doorkomen, wanneer men maar gemilitariseerd was, maar die mensen van de heer *Ferwerda* waren gemilitariseerd!

A. Naar mijn mening niet vroegtijdig genoeg! Van veel Nederlandse officieren, die lange tijd met het Amerikaanse leger hebben opgetrokken, heb ik steeds gehoord, dat er van de zijde van het

Amerikaanse leger de grootste bereidheid aan de dag werd gelegd om, waar dan ook, in te helpen. Die zelfde ervaring hebben wij ook ten aanzien van andere aangelegenheden persoonlijk opgedaan, onder anderen in gesprekken met legeroversten van het 9de leger in het bijzonder. Ik neem aan, dat die 83 mensen inderdaad waren opgeleid. In die tijd wist ik echter nauwelijks van het bestaan van die opleiding.

73449. De **Voorzitter**: Zij werden opgeleid in een daarvoor speciaal ingesteld kamp te Romilly in Frankrijk.

A. Ik neem aan, dat het aantal te gering is geweest.

73450. De **Voorzitter**: Er zijn er meer aangeboden geweest, maar S.H.A.E.F. wilde er hoogstens 90 hebben, volgens de mededelingen, die wij hier hebben ontvangen.

De heer **Hoogcarspel**: De grens van toelating lag dus niet bij de heer *Ferwerda*, maar bij S.H.A.E.F.

De **Voorzitter**: U hebt dus op een gegeven moment uit de overwegingen, die u zoeven hebt genoemd, de heer *Ferwerda* ontslagen.

A. Ja. Dat wil zeggen, dat ik zijn bemoeienis met de repatriëring vanuit Duitsland heb beëindigd en hem heb verzocht, de andere diensten in de respectieve landen geleidelijk te liquideren.

73451. De **Voorzitter**: Wij vernemen steeds, dat u de heer *Ferwerda* bepaaldelijk hebt ontslagen, maar dat enige tijd later bleek, dat het beter was, hem te handhaven.

A. Dat moet dan enige weken later zijn geweest, namelijk in de tijd, dat ik geen Minister meer was. Ik heb hier nog het korte résumé van de heer *van Rhijn* aan de heer *Duces* uit de periode na mijn aftreden over de afdeling repatriëring: „Op het Departement — hier in den Haag dus — „is daarvoor” — voor die repatriëring — „op het oogenblik nog geen afdeling. De zaken werden geheel, voor wat het Departement betreft, vanuit Londen geregeld. De arbeid van den Regeeringscommissaris, den heer *Ferwerda*, is in liquidatie” — dat was dus na mijn aftreden — „maar zijn positie is op dit punt nog niet geheel duidelijk. Het Militair Gezag, kolonel *Daubenton* en majoor *van Os van Delden* hebben op het oogenblik de leiding. De moeilijkheid is vooral geweest, dat repatriëring vanuit Duitsland zoo onregelmatig plaats vond, dat in Nederland de aankomenden niet altijd op de juiste wijze konden worden ontvangen.”.

73452. De **Voorzitter**: Wilt u dat rapport tijdelijk aan ons afstaan?

A. Wanneer het mogelijk is, hiervan kopie te nemen, gaarne. Ik zou het graag zelf behouden.

73453. De **Voorzitter**: Hier wordt dus niet mee duidelijk gemaakt, hoe het komt, dat men ons vertelt, dat u de heer *Ferwerda* hebt ontslagen en waarom dat ontslag niet is gehandhaafd.

A. Dat is mij ook niet bekend.

73454. De **Voorzitter**: Hier wordt verteld, dat u over het hoofd had gezien, dat hij bij K.B. was benoemd en dus ook bij K.B. moest worden ontslagen; dat u het ontslag toen maar weer ongedaan hebt gemaakt, zodat hij later wel weer eens kon worden ontslagen.

A. Ten aanzien van dat K.B. is mij niets bekend. Als dat zo zou zijn geweest, zou het een kleine moeite zijn gewrest om een vereist K.B. tot stand te laten komen.

73455. De **Voorzitter**: U vindt dit dus een sprookje?

A. Ja, ik vind dit per se een sprookje.

73456. De **Voorzitter**: U hebt hem dus gewoon opgedragen, de bemoeiingen met de Duitse repatriëring te staken waar hij geen bemoeienis mee had.

A. Ik heb hem opgelegd die bemoeiingen te staken. De officials, die onder hem werkten en die naar de kampen reisden, zijn overgegaan naar het Militair Gezag.

73457. De **Voorzitter**: Die waren in dienst van S.H.A.E.F.

A. Mogelijk.

73458. De **Voorzitter**: Zij hadden bepaaldelijk geen bemoeiing met de repatriëring uit Duitsland. U hebt hem gezegd, die bemoeiingen met de repatriëring uit Duitsland te staken en de overige dienst in de andere landen geleidelijk aan te liquideren, ten einde dat te laten overgaan in handen van het Militair Gezag?

A. Ten aanzien van Duitsland aan het Militair Gezag en ten aanzien van de andere landen aan „Buitenlandse Zaken”.

73459. De **Voorzitter**: U achtte het dus beter, dat er een aparte afdeling bij de consulaten-generaal en de ambassades in de verschillende landen kwam?

A. Buitenlandse Zaken was bereid om daarvoor een aparte afdeling bij de consulaten-generaal in te stellen.

73460. De **Voorzitter**: U vond het helemaal niet nodig, dat daarvoor een aparte dienst was?

A. Volkomen overbodig. Dat kon alleen maar nadelen hebben.

73461. De **Voorzitter**: Was de heer *de Groot* bij deze vraagstukken nogal actief?

A. Ten aanzien van de heer *de Groot* zou ik natuurlijk grote ogen moeten opzetten. Ik had nooit enige bemoeienis gehad met enig Departement in Londen, maar toen ik het Departement vond, was daar praktisch geen enkele ambtenaar. De enige, die mij daar buitengewoon heeft bijgestaan, was de heer *van Rhijn*. Al wat er bij het Departement gebeurde, was *de Groot* en niet anders dan *de Groot*. De werkzaamheden van mij zelf en van het Departement werden daardoor uiterst ongunstig beïnvloed, want alle administratie en iedere besluitvorm werd niet verzorgd. Een schrijven, dat twee dagen geleden was gezien, was na twee of drie dagen niet meer terug te vinden en het bezorgde drie mensen minstens 14 dagen werk. De post bereikte mij geheel incompleet. Inderdaad heb ik nooit een grotere janboel meegemaakt dan op dit Departement in Londen. Al wat er was en waarvan men iets wist, dreef op het geheugen en op de werkzaamheid van de heer *de Groot*. Daar kwam geen ander aan te pas. Ik heb getracht om andere mensen eens te laten vertellen over hun werk, gedurende de enkele ogenblikken, dat ik daarvoor gelegenheid had, maar dat stuitte altijd af op één centrum, één man, één Departement, en dat was de heer *de Groot*.

73462. De **Voorzitter**: Bent u weleens de naam *Dentz* tegengekomen?

A. Nooit ontmoet.

73463. De **Voorzitter**: Hebt u weleens iets gemerkt ten aanzien van de evacuatie vanuit Bergen-Belsen?

A. Naderhand heb ik daar weleens iets over vernomen. Het heeft mij zeer gespeten, dat ik dat gedurende mijn Ministerschap niet heb gehoord, want dit zou een van de redenen geweest kunnen zijn, waarom ik afstand had kunnen doen van de heer *de Groof*. Ik heb toen niet de indruk gehad, dat er dingen waren, die mij niet werden medegedeeld. Helaas heb ik die pas naderhand gehoord, toen ik geen Minister meer was. Van iemand, die met dr. *Willems* had gesproken, heb ik vernomen, dat de heer *de Groot* de werkzaamheden van de heer *Ferwerda* zodanig blokkeerde, dat men niet tijdig maatregelen had genomen om mensen uit Bergen-Belsen te doen evacueren.

73464. De **Voorzitter**: Wie heeft u dat verteld?

A. Ik kan mij de zegsman niet meer goed herinneren.

De **Voorzitter**: Het zou voor ons erg interessant zijn om dit te weten.

A. Ik zal het bij de heer *Willems* nog eens navragen.

73465. De **Voorzitter**: Wij hebben hier de heer *Willems* ook verhoord. Hij heeft ons dit echter niet verteld, maar hij heeft er misschien niet aan gedacht, en ik heb het niet geweten. Dit is echter één van de dingen, die wij bezig zijn uit te zoeken en die wij niet kunnen vinden.

A. Ik was er heel verbaasd over. Ik heb het niet van de heer *Willems* zelf gehoord: want ik heb wel de opmerking gemaakt, dat de heer *Willems* mij daarover niet had gesproken. Ik zal de heer *Willems* hierover eens navragen.

73466. De **Voorzitter**: Graag. Mogen wij deze stukken behouden, totdat zij zijn gekopieerd? Daarna zullen wij ze u terugzenden. Er zijn stukken van dr. van ~~Rijn~~ bij.

A. Hebt u deze stukken van Sociale Zaken niet!

De **Voorzitter**: Het is mogelijk, dat wij ze wel hebben. Het is echter zo'n ontzettende stapel papieren, dat men er niet dadelijk weg in weet. Dit is dus erg welkom, zodat wij er op het Departement niet naar behoeven te zoeken.

73467. De heer **Hoogcarspel**: U hebt zojuist verteld — wat u echter niet bevestigd heeft kunnen krijgen —, dat de Russen de datum van 7 Juli hadden vastgesteld, waarna zij geen enkele nationaliteit meer zouden erkennen. Weet u ook, of dit het sneller repatriëren van Nederlanders vanuit Oost-Europa heeft bevorderd, en in de tweede plaats, of het juist is gebleken? Naar later is gebleken meen ik, dat het niet juist is.

A. Ik heb dit in Limburg vernomen. Ik heb dit bericht mee naar Londen genomen en gevraagd, of er daar iets van bekend was. Niemand wist er echter iets van. Ongetwijfeld heeft dit bericht de mensen in Maastricht en elders tot grotere inspanning aangespoord, neem ik aan. Het was natuurlijk buitengewoon moeilijk om een gelijk aantal Russen over te steken tegen Nederlanders. Dat ging eenvoudig niet. Het was dus een bericht, waar men heel eenvoudig tegen aan zat te kijken en waaraan men niets kon doen. De vraag was natuurlijk of het waar was. Ik kon het mij moeilijk voorstellen, maar de feiten hebben natuurlijk wel de aanwezigheid van Nederlanders in Rusland bevestigd.

73468. De **Voorzitter**: Het schijnt niet juist te zijn geweest, want de heer Boon heeft nog in 1946 bij Linz ruim 500 mensen in ontvangst genomen van de Russen en daarna nog eens een konvooi van ongeveer 140 mensen, die uit Russische streken kwamen.

A. Ik kon mij al moeilijk voorstellen, dat het juist was, maar het heeft mij getroffen en het is mij ook heel goed bijgebleven. Het was nogal markant.

73469. De heer **Hoogcarspel**: U hebt ook gesproken over chaplains, die er zijn gestuurd naar de kampen. Chaplain is een heel algemeen woord. Waren dat kapelaans of waren er ook geestelijken bij van andere gezindten?

A. De bedoeling was, dat er half om half katholieken en protestanten zouden worden gestuurd. Ik heb dit gedaan naar aanleiding van een onderhoud, dat ik heb gehad in Anneville met een van de mensen uit Theresienstadt, die tegen mij zei, dat hij volkomen agodsdienstig was, dat hij nooit enige godsdienstige richting was toegedaan geweest, maar vooral gedurende de jaren, die hij in het kamp had doorgebracht, wist hij, dat nog vóór voedsel, nog vóór medische hulp geestelijke hulp voor de meeste mensen uit het kamp het allerdringendste was. Dat heeft nogal indruk op mij gemaakt.

73470. De **Voorzitter**: In Theresienstadt waren toch allemaal Joden?

A. Ja.

73471. De **Voorzitter**: Hij zal dat kamp dus niet hebben bedoeld, want in dat kamp zullen ook wel geestelijken zijn ondergebracht geweest.

A. Hij zei het in het algemeen; hij was in meerdere kampen geweest. Het was geen mededeling, die alleen voor Theresienstadt gnd.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor uw inlichtingen en sluit het verhoor.

F. C. M. WIJFFELS.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

HOOGCARSPHEL.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 19 JANUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Hoogcarpsel, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: k, l en m.

Verhoor van:

CASPER BARON VAN BREUGEL DOUGLAS,

oud 54 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
gewezen ambassadeur te Moskou.

Hij legt de eed af als getuige.

73472. De **Voorzitter**: Voordat wij gaan spreken over het onderwerp, waarvoor u bent geroepen, zou ik eerst even aandacht willen wijden aan een brief, die u hebt geschreven aan de Enquêtecommissie op 27 December 1949, luidende:

Aan de *Enquêtecommissie* Regeringsbeleid 1940—1945
uit de *Tweede* Kamer der Staten-Generaal
te 's-Gravenhage.

Het heeft mijn aandacht getrokken, dat, in haar Verslag (Deel 3, Financieel en Economisch Beleid), de Enquêtecommissie het financieel beleid van het Departement van Buitenlandse Zaken heeft behandeld, zonder daarbij melding te maken van de moeilijkheden, welke zijn gerezen in verband met de comptabiliteit van de ambassade te Moskou.

Met het oog daarop acht ik het mijn plicht de aandacht van de Enquêtecommissie erop te vestigen:

(1) dat de comptabiliteit van het Departement van Buitenlandse Zaken sedert 1943 onoverzichtelijk is gebleven, op welke ondeugelijke grondslag de Minister van Buitenlandse Zaken Mr. W. Baron van Boetzelaer van *Oosterhout* heeft goedgevonden zekere beschuldigingen te uiten met betrekking tot mijn financieel beherr als ambassadeur te Moskou in de jaren 1943—1946, en wel wegens zweerde onnauwkeurigheid en financiële benadeling van het Rijk;

(2) dat, met het oog daarop, de genoemde Minister en een door hem aangestelde Commissie-Van Limburg *Stirum* een onderzoek naar mijn financieel beheer hebben opgedragen aan de heer Ph. Keller, „Accountant-Generaal van de Nederlandse Regering”;

(3) dat de heer Keller bij de vervulling van die opdracht ernstig is te kort geschoten, en wel door een rapport uit te brengen, dat op onvolledige, onjuiste en onjuist opgestelde gegevens berust en door de feiten, die hem bekend moesten zijn, wordt gelogenstraft;

(4) dat mijn boekhouding als Ambassadeur te Moskou daarentegen ten allen tijde volledig, nauwgezet en zakelijk is bijgehouden, zodat, toen de conclusies van de heer Keller en de Commissie-Van Limburg *Stirum* te mijner kennis zijn gekomen, ik aanleiding heb gevonden de Minister en de Commissie erop te wijzen, dat die conclusies in strijd waren met de feiten; hierop echter heeft de Commissie niet gereageerd, terwijl de Minister zonder meer het onderzoek heeft afgesloten; het is met het oog hierop — dit zij terloops vermeld — dat ik een beklag heb ingediend bij de Eerste Kamer der Staten-Generaal, welk beklag thans in behandeling is;

(5) dat, ten gevolge van deze werkwijze, het Departement van Buitenlandse Zaken zich veel overbodig en kostbaar werk heeft op de hals gehaald, zonder tot de huidige dag toe erin te zijn geslaagd de comptabiliteit van de Ambassade te Moskou af te doen, of de door de Minister beweerde financiële benadeling van het Rijk op te helderen.

Ik meen niet te mogen nalaten de Enquêtecommissie attent te maken op het bovenstaande, omdat volgens mijn bescheiden mening daaruit blijkt,

(1) dat, door na te laten van het bovenstaande melding te maken, het Departement van Buitenlandse Zaken een onjuist beeld van zijn beleid heeft gegeven;

(2) dat ernstig voorbehoud geboden is ten aanzien van verklaringen van de zijde van het Departement van Buitenlandse Zaken, voor zoveel deze mochten impliceren, dat afdoening op zakelijke grondslag van de comptabiliteit van de Ambassade te Moskou heeft plaatsgevonden.

Gaarne zal ik van de Enquêtecommissie vernemen welke nadere inlichtingen zij in verband met het bovenstaande wenst te ontvangen. Alle ter zake dienende bescheiden zijn in mijn bezit.

Hoogachtend,
(get.) C. van Breugel Douglas.

U hebt in deze brief min of meer uw verwondering uitgesproken over het feit, dat wij u niet eerder hebben geraadpleegd. Ik weet niet, of het alleen bij verwondering blijft. U wijdt die brief aan zekere meningsverschillen tussen Buitenlandse Zaken en u. Ik zou daarover willen zeggen, dat wij van die aangelegenheid niets weten. Wij hebben nooit enigerlei kritiek van Buitenlandse Zaken of van wie ook op u gehoord en wij kunnen ons daarin niet begeven, wanneer wij er niets van horen. Iedere Nederlander is in Je gelegenheid om zekere onderwerpen aan ons voor te leggen, voorzover deze betrekking hebben op het Regeringsbeleid gedurende de oorlog tot 20 November 1945, want verder gaat onze bevoegdheid niet. Wanneer u het bestaan van die meningsverschillen eerder aan de commissie had medegedeeld, had zij, wanneer dit op haar terrein ligt, zich er mede kunnen bezighouden. U hebt dit echter niet gedaan. Daar is echter niets mee verloren, want u kunt het nog doen.

A. Dit is niet helemaal de strekking van mijn brief. Mijn brief diende niet om de aandacht van de commissie te vestigen op meningsverschillen tussen mij en het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Ik heb die meningsverschillen alleen er bij vermeld om te komen tot conclusies van meer algemene aard met betrekking tot de comptabiliteit van het Departement van Buitenlandse Zaken gedurende de oorlog. Het betreft hier rekeningen-courant, beginnende in het jaar 1941, die tot de huidige dag toe niet zijn afgedaan en die op enigszins onregelmatige manier zijn behandeld.

73473. De **Voorzitter**: U wilt daarmee zeggen, dat u zich klaagt over de comptabiliteit van Buitenlandse Zaken en dat u van mening bent, dat die klacht een algemene zijde heeft en niet alleen slaat op u, want wanneer de comptabiliteit van Buitenlandse Zaken ten aanzien van uw aangelegenheid niet goed heeft gewerkt, dan zal dat ongetwijfeld bij andere dingen ook wel zo zijn geweest?

A. Ik zou niet de weg willen wijzen voor uw onderzoek. Ik constateer echter, dat u een aantal paragrafen wijdt aan moeilijkheden, die verschillende diplomatieke posten hebben ondervonden met hun comptabiliteit; die posten zijn met name genoemd: Madrid, Bern, enz. en nog twee consulaten, naar ik meen. Het trekt mijn aandacht, dat de moeilijkheden, die met de ambassade te Moskou zijn ondervonden, niet daarbij zijn genoemd, zodat ik veronderstel, dat dit punt alsnog uw belangstelling zal kunnen krijgen, wegens zijn meer algemene implicaties. Ik heb hieruit opgemaakt, dat waarschijnlijk door een misverstand de ambassade te Moskou over het hoofd is gezien. Het Departement had u natuurlijk in de eerst plaats over Moskou moeten inlichten, omdat de moeilijkheden, die met Moskou zijn gerezen, oneindig veel ernstiger zijn dat die van de wel door u vermelde posten.

73474. De **Voorzitter**: Het Departement heeft ons helemaal niet ingelicht, ook niet over Madrid, enz.

A. Dan is het mijn plicht als Nederlander om, wanneer ik iets weet, dat voor het Nederlandse Parlement van belang kan zijn in verband met deze enquête, de aandacht daarop te vestigen. Ik acht

het mijn plicht om zaken, die niet zijn ter sprake gekomen in uw verslag, maar die volgens mij van belang kunnen zijn voor de voorlichting van deze commissie, alsnog onder de aandacht van deze commissie te brengen. Ik kon dit niet eerder doen, daar ik niet kon weten, dat een dusdanig belangrijke zaak niet eerder zou worden vermeld.

73475. De **Voorzitter**: U begrijpt het niet goed. Het Departement brengt niet iets bij ons. U denkt waarschijnlijk, dat het Departement ons allerlei vraagstukken voorlegt, maar dat is niet het geval. Wij bekijken de vraagstukken, die ons bekend zijn. Ten aanzien van dit vraagstuk waren wij gewaarschuwd door de Buitengewone Algemene Rekenkamer gedurende de oorlog. De verslagen van de Buitengewone Algemene Rekenkamer bevatten enige opmerkingen over Madrid, Bern, Tanger, Caïro en Algiers, en daarom hebben wij ons daarmede beziggehouden. Die rapporten zijn door de Tweede Kamer bekeken, waarna de Tweede Kamer ons heeft gezegd, die punten in de behandeling te betrekken. Wij hebben die punten onderzocht en wij hebben de ambtenaren van Buitenlandse Zaken, die hiermede hadden te maken, hier laten komen en ondervraagd. Zij hebben ze ons uitgelegd en gegevens verschaft. Wij hebben er ook anderen bijgehaald, die ons ook gegevens hebben verschaft, en zodoende zijn wij tot de conclusies gekomen. Buitenlandse Zaken heeft ons geen kwesties voorgelegd, die gedurende de oorlog zijn ontstaan en opgelost.

A. Zij zijn niet opgelost. Het moge het geval zijn, dat die andere kwesties zijn opgelost, maar de kwestie van Moskou niet.

73476. De **Voorzitter**: Kunt u in het kort vertellen, wat er is gebeurd?

A. Gaarne. Ik zou vooraf willen opmerken, dat in uw verslag de zaak wordt voorgesteld alsof de door u genoemde diplomatieke posten de enige waren, waarmede moeilijkheden zijn ondervonden. In de tekst staat, naar ik meen: „met name de volgende posten”, waarbij Moskou niet wordt genoemd. Uit de verhoren, die in uw verslag zijn opgenomen, blijkt weliswaar, dat, behalve de genoemde posten, ook met een andere, niet met name genoemde, post moeilijkheden zijn ondervonden. In dat laatste geval echter zou men volgens die verhoren er in zijn geslaagd om — hetzij ten koste van „ontzaglijk veel moeite” — de zaak „in het reine te brengen”. Welnu, dit laatste is geenszins het geval, indien met die post Moskou wordt bedoeld of indien de betreffende verklaringen in het algemeen moeten impliceren, dat de comptabiliteit van het Departement in het reine is gebracht. De moeilijkheden mogen namelijk in het reine zijn gebracht met betrekking tot de door u genoemde posten, maar met betrekking tot Moskou zijn deze stellig niet in het reine gebracht, en wel in de eerste plaats omdat de departementale comptabiliteit, op grond waarvan de ontstane moeilijkheden dienden te worden beoordeeld, tot de huidige dag toe niet is in het reine gebracht. Het Departement van Buitenlandse Zaken is nog steeds niet er in geslaagd een sluitende rekening op te stellen van mijn financieel beheer sedert 1941 — toen ik Athene als Nederlands gezant verliet ter begeleiding van de Griekse Regering in de oorlog — tot en met 1949.

73477. De **Voorzitter**: Bent u eerst naar Caïro gegaan?

A. Ja, ik ben met de Griekse Regering naar Caïro gegaan en later naar Zuid-Afrika. De Koning van Griekenland is van daaruit naar Londen vertrokken voor de verdere oorlogvoering, terwijl ik tot gezant te Chungking werd benoemd. Ik heb mij daarop naar Batavia begeven, om mijn licht op te steken bij de Indische Regering, en ben van daaruit gevlogen over Birma en de zogenaamde „Hump” naar Chungking.

73478. De **Voorzitter**: Net zoals later de heer van den Berg?

A. Hij is inderdaad later bij mij werkzaam gesteld als gezantschapsraad. Na ongeveer een jaar te Chungking te zijn geweest, werd ik tot ambassadeur te Moskou benoemd. Met het oog daarop ben ik naar Caïro teruggekeerd ter voorbereiding van de reis naar Moskou, waar ik op 11 September 1943 ben aangekomen.

73479. De **Voorzitter**: Wat nu is de moeilijkheid, waarop u ons opmerkzaam wilt maken ten aanzien van de comptabiliteit? Kunt u ons dat in het kort zeggen?

A. Zeker, maar met dien verstande, dat, wanneer het te kort zou zijn, ik gaarne bereid ben dieper daarop in te gaan.

73480. De **Voorzitter**: In welke richting moeten wij werken?

A. Als uitgangspunt kunnen dienen de verklaringen van het Departement van Buitenlandse Zaken en van de Algemene Rekenkamer, waaruit blijkt, dat er gedurende de oorlog moeilijkheden zijn ondervonden met de comptabiliteit van enkele diplomatieke posten, waarbij Moskou niet wordt genoemd, dit terwyl, zoals gezegd, de moeilijkheden met Moskou van zeer ernstige aard zijn geweest.

73481. De **Voorzitter**: Dat is bepaaldelijk niet tegen ons gezegd door het Departement en dat hebben wij ook niet gevraagd.

A. Dat verklaar ik dan bij deze.

73482. De **Voorzitter**: Het Departement heeft niet tegen ons gezegd, dat er nog meer moeilijkheden zijn geweest.

A. Er is een nota van het Departement uit gedeponneerd voor de leden van de Kamer, die niet is gepubliceerd. Ik weet niet wat in die nota is vermeld, maar wil gaarne op uwe verklaring aanvaarden, dat ook in die nota Moskou niet wordt genoemd. Ik moet nochtans met nadruk herhalen, dat de te Moskou ondervonden moeilijkheden zeer ernstig zijn geweest: de betrokken Minister, mr. W. baron van Boetzelaer van Oosterhout, heeft mij, zonder enig bewijs, beschuldigd van onnauwkeurig financieel beheer, manipulaties met Rijksgelden, het op grote schaal afhandig maken van deviezen aan het Rijk, in welk laatste verband de heer van Boetzelaer zelfs een bedrag van f 7200 preciseerd. Op grond van deze beweerde handelingen ben ik, na vergeefs te hebben geprotesteerd, eervol uit de buitenlandse dienst ontslagen.

U vraagt om een korte uiteenzetting. Deze komt dan verder hierop neer, dat ik, uit Moskou teruggekeerd, van dergelijke dingen niets afwist. Ik heb ook niet direct op bijzonderheden kunnen ingaan, daar ik te Moskou wat anders te doen heb gehad dan de comptabiliteit na te tellen; daar had ik een compiebele voor. Net scheen mij nochtans vreemd, dat ik dergelijke dingen zou hebben gedaan; ik had stellig gemerkt of ik f 7200 ergens had verdiend; dat was mij op mijn bankrekeningen opgevallen. Ik heb de heer van Boetzelaer dan ook onmiddellijk kunnen zeggen, dat zijn verhaal nonsens was; de betrokken boekhouding had ik niet uit Moskou medegebracht, maar ik kon hem pertinent verzekeren, dat wat hij mij vertelde in strijd was met de feiten.

Hiervan heeft de heer van Boetzelaer geen notitie genomen. Toen hij zag, dat ik op bewijzen bleef aandringen, heeft hij, zonder daarop in te gaan, een nieuw onderzoek in het uitzicht gesteld en dit ten slotte overgedragen aan een Commissie van Limburg Stirum, die hij zelf daartoe had aangesteld.

Deze commissie, na een jaar bezig te zijn geweest, heeft mij tweemaal gehoord, waarbij ik heb moeten vaststellen, dat ook zij in gebreke bleef de beschuldigingen op zakelijke grondslag te motiveren, waardoor het mij werd onmogelijk gemaakt mij daartegen te verdedigen. Met het oog daarop heb ik het onder mij berustende officiële materiaal in handen gegeven van accountants, welke hier een grote reputatie geïeten. Van tevoren had ik deze heren nooit ontmoet en zij hebben ook nooit met mij te maken gehad; ik was voor hen een nieuw geval, dat zij geheel onpersoonlijk hebben onderzocht.

Uit het rapport, dat deze accountants hebben uitgebracht, blijkt, dat de beschuldigingen niet alleen onbewezen, maar ook in strijd met de feiten zijn. Dit rapport heb ik dadelijk overgelegd aan de Commissie van Limburg Stirum. Vanaf dat ogenblik echter heeft deze commissie geen teken van leven meer gegeven, terwijl de heer van Boetzelaer onmiddellijk het onderzoek heeft afgesloten en mij voor ontslag heeft voorgedragen. Deze beide instanties hebben dus blijk gegeven van verregaande nalatigheid, door in gebreke te blijven een betrouwbare opstelling van de betrokken comptabiliteit te vervaardigen, op grond waarvan zij een juist oordeel over mijn beheer hadden kunnen vormen. Door zulks na te laten, zijn zij blijven steken in een ondeugdlijke voorstelling van zaken, alhoewel haar bekend moest zijn, dat die voorstelling van zaken ondeugdelijk was en dat de daarop geconstrueerde beschuldigingen door de feiten werden gelogenstraft.

Tot zover de persoonlijke moeilijkheden, waarnaar u heeft willen informeren. Uiteraard houden deze slechts incidenteel verband met het onderwerp van mijn brief van 27 December 1949; ik vermeld ze alleen ter illustratie van de in die brief uitgezette meer algemene conclusies. Het verband tussen die moeilijkheden en het onderwerp van mijn brief ligt nu daarin, dat bij de behandeling van die moeilijkheden — waarbij in het bijzonder was betrokken de in mijn brief genoemde Rijksaccountant Keller — is gebleken, dat de comptabiliteit van het Departement van Buitenlandse Zaken niet was

afgedaan en dat de behandelende instanties zich ook hebben onttrokken aan de voorlichting mijnerzijds, op grond waarvan zij die comptabiliteit hadden kunnen afdoen. Die comptabiliteit is ook intussen onafgedaan gebleven. Ik heb de desbetreffende stukken hier niet medegebracht, daar u mij heeft gevraagd te komen spreken over de repatriëring van Nederlanders uit Oost-Europa; ik ben nochtans in het bezit van alle ter zake dienende bescheiden. Bovendien ben ik in het bezit van documenten, waarin het Departement zelf erkent, dat zijn comptabiliteit niet is afgedaan. Ook nadat ik daarop had geantwoord met een uitvoerige verwijzing naar het materiaal, waaruit de nodige gegevens konden worden geput, is het Departement niet verder gekomen.

De strekking van mijn brief van 27 December 1949 is dus te doen uitkomen, dat de verklaringen van of namens het Departement van Buitenlandse Zaken en de Algemene Rekenkamer (ik verwijs naar uw verslag en de verhoren), die mochten impliceren, dat die comptabiliteit is „in het reine gebracht” of dat de door de Minister beweerde verdwijning van Rijksdeviezen zou zijn opgehelderd, met ernstig voorbehoud dienen te worden aanvaard. Door in de gegeven omstandigheden Moskou niet te vermelden, hebben namelijk deze instanties u inlichtingen onthouden, die in het kader van de behandelde onderwerpen nodig waren voor de vorming van een juist beeld en bij ontstentenis waarvan de betrokken verklaringen de misleidende indruk kunnen vestigen, dat de betrokken departementale comptabiliteit zou zijn in het reine gebracht. Wordt daarentegen Moskou wel door deze instanties bedoeld met de post, die zij zo tactvol en zo voorzichtig niet met name hebben genoemd, dan is de betrokken verklaring in hoge mate aanvechtbaar, in zoverre dat volgens het onder mij berustende materiaal vaststaat, dat de betrokken comptabele kwesties niet zijn in het reine gebracht.

Het is in elk geval opmerkelijk — alhoewel wellicht verklaarbaar —, dat noch het Departement, noch de Algemene Rekenkamer in hun verklaringen voor de Enquêtecommissie hebben melding gemaakt van de Moskouse moeilijkheden en de daarop geconstrueerde beschuldigingen. Men ontslaat geen ambassadeur op grond van dergelijke praatjes, indien men later niet er mede voor de dag kan komen.

73483. De **Voorzitter**: Wanneer is dat gebeurd?

A. Na mijn terugkeer uit Moskou. Ik was sedert 1943 in Moskou geweest en had in 1946 verlof gevraagd, voor een medisch onderzoek. Met veel moeite heb ik van de Minister permissie gekregen mij naar Nederland te begeven en toen heb ik ontdekt, wat er aan de gang was. De door de heer *van Boetzelaer* beweerde manipulaties en de betrokken comptabiliteit vallen echter binnen de periode van uw onderzoek, gaande van 11 September 1943 tot 16 Juni 1946, datum van mijn vertrek uit Moskou. De onafgedane departementale comptabiliteit gaat trouwens terug tot het jaar 1941.

73484. De **Voorzitter**: U vertelde juist iets van verklaringen van die accountants. Staan die verklaringen op papier!

A. Zeker.

73485. De **Voorzitter**: Zoudt u ons die verklaringen willen sturen?

A. Met het grootste genoegen.

De **Voorzitter**: Wij kunnen dan nagaan, in hoeverre dit onderwerp door ons is uit te zoeken.

A. Mag ik nog even herhalen, dat ik u niet kom lastig vallen met mijn eigen besommeringen. Het rapport van de accountants houdt slechts incidenteel verband met wat ik u heb geschreven, in zoverre dat daaruit valt af te leiden, dat de comptabiliteit van het Departement niet in orde is. Over mijn persoonlijke zaak heb ik een klacht ingediend bij de Eerste Kamer der Staten-Generaal, die deze thans in behandeling heeft genomen.

De **Voorzitter**: Daarom is juist een mogelijkheid aanwezig, dat wij ons hiervoor kunnen interesseren.

A. Daarvoor zou ik u zeer erkentelijk zijn.

73486. De **Voorzitter**: Ik vraag u daarom alvast, of ik inzage mag hebben van dat rapport van de accountants, zodat wij weten waarover het gaat, zodat wij er over kunnen praten. Wij moeten kunnen zeggen: Het gaat om die en die beschuldigingen, welke volgens de accountants onjuist zijn, hetgeen wijst op een verkeerde comptabiliteit.

A. Dat ligt juist in de lijn van mijn bedoeling. Behalve het accountantsrapport bestaat natuurlijk een grote verzameling officiële documentatie, waarop dat rapport is gebaseerd; de bedoelde beschuldigingen hebben ook aanleiding gegeven tot veel geschrijf en gestribbel, maar het accountantsrapport geeft de zaak weer in een nutshell.

73487. De **Voorzitter**: Nu zou ik enige vragen willen stellen over het onderwerp, dat wij oorspronkelijk hadden bedoeld en waarom wij u hebben uitgenodigd hier te komen, zodra u in Nederland was. In 1943 bent u dus ambassadeur in Moskou geworden?

A. Ja, ik ben daar op 11 September 1943 aangekomen.

73488. De **Voorzitter**: Wanneer bent u benoemd voor die functie?

A. Toen ik in China was. Zoals gezegd, ik was Nederlands gezant in Griekenland toen de oorlog uitbrak; na de Griekse Regering tot Kaapstad te hebben vergezeld, ben ik benoemd tot gezant te Chungking en van daaruit ben ik later overgeplaatst naar Moskou.

73489. De **Voorzitter**: Uw benoeming moet dus dateren van einde 1942 of begin 1943?

A. Inderdaad. Ik kreeg een telegram, dat ik bij Hare Majesteit de Koningin werd voorgedragen als ambassadeur te Moskou; ik begon dadelijk de reis voor te bereiden, maar kon niet dadelijk uit Chungking weg, omdat ik inmiddels instructie had ontvangen niet vóór een bepaalde datum uit Chungking te vertrekken. Ik heb mij daarop naar Caïro begeven om verdere voorbereidingen te treffen, waar ik ook heb gewacht op voorzieningen met betrekking tot de nieuwe post, die door de Regering waren in het uitzicht gesteld; vandaar ben ik via Teheran, Astrakan en Stalingrad naar Moskou gevlogen.

73490. De **Voorzitter**: Waar was toen de Russische Regering gevestigd?

A. In Moskou. Tot mijn leedwezen heb ik de Kuibishev-periode gemist, want dat was een oorlogservaring, die ik gaarne had medegemaakt.

73491. De **Voorzitter**: Welke plaats noemt u daar?

A. Dat was Kuibishev, aan de Wolga, waar de buitenlandse vertegenwoordigers met het oog op de bedreiging van de Duitse invasie een tijdlang zijn ondergebracht. Dezen waren echter weer in Moskou terug, toen ik in de Sovjet-Unie aankwam.

73492. De **Voorzitter**: Had u dadelijk al iets te doen ten aanzien van Nederlanders, die in Rusland verbleven?

A. Nog niet. De Duitsers waren nog dicht bij Moskou, alhoewel reeds op de terugtocht. Ik heb echter de zaak onmiddellijk aangesneden, want met de politieke berichtgeving was dat feitelijk het voornaamste werk, dat ik mij te Moskou had gesteld. Het ging ten slotte om tienduizenden landgenoten, die daar in Oost-Europa waren verspreid. Het sprak dus vanzelf, dat ik vanuit Moskou — waar ik de zaak kon beoordelen en gegevens kon inwinnen — van meet af aan alle maatregelen en initiatieven nam om de repatriatie tot stand te brengen, of liever voor te bereiden voor de tijd, waarin die repatriatie een feit kon worden.

73493. De **Voorzitter**: U was dus van mening, dat naarmate het front zich meer naar het westen ging bewegen, er veel Nederlanders achter het Russische front zouden komen?

A. Ja. Er zouden steeds meer Nederlanders achter het Russische front vrijkomen. Dit praktische aspect wordt natuurlijk beheerst door de vraag, waar die Nederlanders door de Duitsers waren gebracht. Er waren ook verschillende categorieën te onderscheiden: mensen, die bij de S.S. dienden en dus vermoedelijk aan het front zaten en direct zouden vrijkomen; ik vermoed, dat het misschien juist de kwade elementen waren, die het eerst zijn vrijgekomen. Daarentegen waren de gedeporteerden, krijgsgevangenen en gedwongen arbeiders, ook Joden in groten getale, ondergebracht in Pools en Duits gebied, dus verder achter het toenmalige front.

Op het ogenblik van mijn aankomst te Moskou was het repatriatievraagstuk dus nog niet actueel, maar het was desnieëtemin al dadelijk voor mij het grote probleem, dat moest worden uangepakt om de Sovjet-Regering duidelijk te maken, dat iets daaraan inoest worden

gedaan zodra het wel actueel werd. Gedurende de jaren 1943 en 1944 heb ik aangedrongen en gecorrespondeerd met de Sovjet-Regering om de zaak formeel op poten te krijgen. Gedurende die tijd zijn er eigenlijk geen Nederlanders gesignaleerd; wel heb ik een brief ontvangen van de heer Dekanosoff — de vice-Minister van Buitenlandse Zaken, die de Nederlandse aangelegenheden behandelde —, die reeds in Maart 1944 sprak van een aantal Nederlanders, die in handen waren gekomen van het Rode Leger. Dat waren er echter maar enkelen; in het jaar 1944 heeft zich op dit gebied eigenlijk weinig voorgedaan.

In 1945 echter begonnen de Nederlanders van alle kanten voor de dag te komen. Het Russische front was toen al in Polen en naderde de Duitse grenzen en diensgevolge kwamen er hele kampen vrij, waarin Fransen, Engelsen, Nederlanders e.a. hadden gezeten. De toestand was overigens zeer onoverzichtelijk; het waren tenslotte miljoenenlegers, die in beweging waren. De gevangenen kwamen daardoor met tienduizenden tegelijk vrij. Daar wij het vraagstuk der repatriatie reeds van meet af aan hadden aanhangig gemaakt, waren de betrokken Sovjet-instanties echter al dadelijk in staat om het nodige te verrichten.

Wij kunnen hierbij twee perioden onderscheiden in de praktijk. De route over Odessa, vóórdat het Duitse front werd gebroken, en later de rechtstreekse route over land naar Nederland.

In de eerste periode heb ik van de heer *Molotov* gedaan gekregen, dat bevrijde Nederlanders in zuidelijke richting, naar Odessa, zouden worden gedirigeerd. De Engelsen hadden daar een kamp ingericht voor bevrijde Engelse krijgsgevangenen, die van daaruit met Britse schepen werden geëvacueerd. Ik had mij in verbinding gesteld met admiraal Archer, chef van de Britse militaire missie in de Sovjet-Unie, om de Nederlanders van deze faciliteiten te doen profiteren. Deze heeft mij op staande voet toegezegd, dat de Nederlanders op gelijke voet als de Britten zouden worden behandeld, terwijl ook de betrokken Sovjet-autoriteiten al het nodige hebben gedaan. Het ging allemaal wel zeer primitief; wij waren nog midden in de oorlog, maar liet kamp beantwoordde aan alle elementaire eisen. Langs deze weg zijn 1200 Nederlanders, die met naam en toenaam zijn geregistreerd, in de volgorde van hun aankomst in het kamp kunnen worden geëvacueerd.

De lijsten van deze Nederlanders werden door admiraal Archer rechtstreeks bericht aan onze repatriëringscommissaris te Londen, terwijl ik daarvan afschrift kreeg voor controle van het aantal aldus geëvacueerde landgenoten. Repatriatie over Odessa is begonnen in Maart 1945 en heeft geduurd tot Mei van dat jaar. Onder deze repatriandi bevond zich o.m. een groep van 20 personen, die over Moskou hebben gereisd. Door een gelukkig toeval hebben zij met mij in contact kunnen komen, waarop ik hen naar Odessa heb doen dirigeren. De Sovjet-autoriteiten hebben zich in deze royaal getoond, ook al ging het aanvankelijk een beetje stroef. Men moest er natuurlijk achterheer zitten, maar tenslotte is de reis naar wens verlopen; zij zijn in de trein naar Odessa gezet, kregen het nodige voor de reis mede — een half schaap, zakken grutten, thee e.d. — en hebben mij uit Odessa getelegrafeerd, dat zij goed waren aangekomen.

73494. De **Voorzitter**: Zijn deze mensen vanuit Odessa verder gerepatriëerd?

A. Zeker. Op de Engelse schepen. Zij zijn naar Noord-Afrika of onbezet Frankrijk gebracht, dat weet ik niet meer. Ik was blij, dat hun evacuatie gelukt was; ik zelf heb aan het station te Moskou gestaan om toe te zien, dat zij werkelijk weg kwamen. De hele zaak is naar omstandigheden vlot verlopen. Hun leider, luitenant van *Hootegen* — naar ik meen uit den Bosch — zal u alle gewenste nadere inlichtingen daarover kunnen verstrekken. Degenen, die langs deze route uit de Sovjet-Unie zijn geëvacueerd, zijn allen — op enkelen na, welke zijn vastgehouden, omdat zij niet pluis zouden zijn geweest — op deze manier terechtgekomen.

73495. De **Voorzitter**: Hebt u van de Regering opdracht gekregen, u met die repatriëring te bemoeien?

A. Ja. Dat heeft ten eerste gestaan in de instructie, die ik bij aankomst te Moskou heb ontvangen. Daarin werden in grote trekken aangegeven de problemen, waaronder de repatriatie, waarop ik mijn aandacht gevestigd moest houden.

73496. De **Voorzitter**: Stond daarin ook vermeld, wat men in Engeland reeds deed en had gedaan op dit gebied?

A. Neen. Hierover ben ik feitelijk nooit ten volle ingelicht. Wel is er einde 1943 een telegramwisseling met Buitenlandse Zaken ontstaan, waarin de Regeeringscommissaris, de heer Ferwerda, deed in-

formereren naar de mogelijkheid van uitzending van een missie, maar deze was op dat ogenblik niet nodig, omdat te Moskou reeds een missie aanwezig was, namelijk de ambassade, die ter zake het nodige verrichtte. Een andere missie was overbodig geweest. Juist in die tijd berichtte ik uitvoerig aan de Regering te Londen over mijn voorzieningen en bevindingen te Moskou, zowel schriftelijk als telegrafisch.

73497. De **Voorzitter**: Hoe kwamen er schriftelijke berichten uit Moskou naar Londen?

A. Zij werden ingesloten bij de koerierszendingen van de Britse ambassade. In het begin vlogen de koeriers over Teheran en Caïro naar Londen. Later vlogen zij ook rechtstreeks over Duitsland door de stratosfeer. Britse officieren en diplomaten, die in Moskou moesten zijn, volgden deze routes. Zo zag ik de heer Moll, thans commodore van de K.L.M., op zeker ogenblik verschijnen in Britse dienst, als commandant van het vliegtuig van mijn Britse collega; hij is enige dagen te Moskou gebleven, wat mij groot genoeg heeft gedaan. De luchtverbinding werd steeds vlotter en onze brieven kwamen gemakkelijker over. Soms was dat maar een kwestie van twee dagen. Telegrammen kwamen ook vlot door.

73498. De **Voorzitter**: Dus tot en met de evacuatie uit Odessa, Mei 1945, ging dit nogal naar wens.

A. Inderdaad. Men moest er wel achterheer zitten. Zulke dingen gaan niet vanzelf, maar daar was ik voor, en het resultaat was bevredigend.

73499. De **Voorzitter**: Hoe kwam het nu, dat dit later niet meer zo vlot ging?

A. Wij komen nu op de tweede fase, namelijk de route over land. Toen het Duitse front was ingestort, heb ik de aandacht: van de Sovjet-Regering er op gevestigd, dat repatriatie van Nederlanders nu rechtstreeks over land kon plaats vinden en dat de route over Odessa was komen te vervallen. De Sovjet-Regering heeft hierop instructie gegeven aan de betrokken militaire autoriteiten, dat alle Nederlanders, die daarvoor in aanmerking kwamen, voortaan in westelijke richting moesten worden gedirigeerd.

73300. De **Voorzitter**: Kort tevoren waren er nog twee Nederlandse officieren naar Odessa gegaan, in de verbeelding, dat ze transporten daarover zouden blijven voortgaan.

A. Ne-n. Majoor *Crommelin* is wel benoemd tot repatriërings-officier te Odessa en de heer van Schelle is aan hem toegevoegd. Het plan was om in Odessa een repatriëringsofficier te hebben, die de Nederlanders aldaar zou helpen, maar dit plan is niet doorgegaan. De Odessa-periode heeft maar een paar maanden geduurd en was toen reeds voorbij.

73501. De **Voorzitter**: Waren de heren daar intussen al heengegaan?

A. Dat kan ik u niet zeggen. Zoals ik begrepen heb, is deze missie tijdig afgelast, omdat de scheepsgelegenheid vanuit Odessa op 15 Juni 1945 eindigde.

73502. De **Voorzitter**: Zij zijn via Rome gereisd en wilden van daaruit naar Odessa komen. Zij zijn er dus niet geweest?

A. Voor zoveel ik weet, niet. Omdat er nogal wat Nederlanders in het kamp te Odessa waren opgenomen, had de Regering de heren *Crommelin* en van Schelle aangewezen om naar Odessa te gaan in de vermelde functie. De Odessa-periode heeft echter betrekkelijk kort geduurd, zodat spoedig bleek, dat deze missie niet meer nodig zou zijn. Ik werd door admiraal Archer gewaarschuwd, dat er na 15 Juni 1945 geen Britse schepen meer op Odessa zouden varen, waarop de missie van de heer *Crommelin* is afgelast. Dit houdt natuurlijk geen verband met de missie-Boon-Polak *Daniëls*, die elders moest werken. Naar mijn mening heeft het uitblijven te Odessa van een Nederlands repatriëringsofficier geen bezwaar opgeleverd, omdat daar Britse officieren waren, die de nodige maatregelen troffen, mij geregeld inlichtten en de lijsten aan de Nederlandse Regering zonden. De Engelsen hebben zelfs bijzondere belangstelling getoond voor de betrokken Nederlanders. Mevrouw *Churchill*, die in Moskou is geweest, heeft het Britse kamp te Odessa geïnspecteerd en ook de Nederlanders in hun afdeling bezocht. Generaal Younger, lid van de Britse militaire missie in de Sovjet-Unie, heeft dat ook gedaan en

de Nederlanders toegesproken en later aan mij daarover rapport uitgebracht. Hij heeft hun namens mij doen weten, wat voor hen werd gedaan en dat zij spoedig zouden kunnen vertrekken; op enkele mopperaars na, wier houding ongunstig moet zijn opgevallen, waren allen tevreden.

In de periode na Odessa echter waren de praktische resultaten van de repatriëringsmaatregelen moeilijker op de voet te volgen, behalve dan, wanneer ik incidenteel een lijst in handen kreeg. De betrokkenen werden direct van het front gedirigeerd in westelijke richting, hetgeen dus buiten mijn contrôle viel. Ik had weliswaar de betreffende maatregelen met de Sovjet-Regering afgesproken, die mij ook inlichtingen over de resultaten verschaften, maar het tellen van de repatriandi en het controleren van de transporten was meer een kwestie voor de in Duitsland en Polen werkzaam gestelde instanties en de grensautoriteiten in Nederland. Ik kon in Moskou alleen afgaan op schattingen, waarbij ik als basis heb genomen het geschatte aantal Nederlanders, dat oorspronkelijk aanwezig heeft moeten zijn. Het aantal Nederlanders, dat zich in de Sovjet-Unie en oost-Europa bevond, is geschat op 30000 tot 35000 overlevenden. Van de Joden zouden ongeveer 75000 zijn vermoord, zodat slechts op weinig Joodse overlevenden kon worden gehoopt.

73503. De **Voorzitter**: Rekent u nu tot en met Polen?

A. Ja. De betrokkenen zaten vooral in de buurt van Kattowitz, Krakau, Lodz, Lublin, enz. De Duitsers zullen hen wel niet allen achter het front hebben medegenomen, behalve dan voor speciale diensten, zoals de Organisation Todt. Dat waren echter eenheden, die te identificeren waren.

Van een geschat minimum van 30000 Nederlanders is er naar schatting een minimum van 28000 gerepatrieerd vóór mijn vertrek uit Moskou. altijd afgaande op de zeer summie gegevens, die mij van buitenaf bereikten.

Het grootste deel van die repatriandi heeft dus over land gereisd. Ik heb geen aanleiding om te geloven, dat de Russen deze mensen hebben tegengehouden. De repatriatie ging in het groot, en bloc, waarbij alleen degenen, die om bijzondere redenen werden vastgehouden, niet hebben kunnen wegkomen.

73504. De **Voorzitter**: U zegt, dat het grootste deel over land is gerepatrieerd. Bedoelt u daarmee te zeggen, dat er ook transporten over zee zijn gedaan?

A. Ja, met name degenen, die over Odessa zijn gegaan. Het is wel een ruwe schatting, maar men kan zich nu een beeld vormen van het vraagstuk.

73505. De **Voorzitter**: U bent in 1936 weggegaan en daarvóór dus waren de meeste repatriandi reeds uit Rusland vertrokken?

A. Ja. Achtergebleven is slechts een marge van vermoedelijk slechts een paar duizend. Deze achterblijvers vormen een vraagstuk, dat tot op heden actueel is gebleven. Men moet hierbij rekening houden met een drietal categorieën. Ten eerste degenen, die overleden zijn in de jaren sedert hun deportatie door de Duitsers. Deze mensen hebben veelal vanaf 1940 in Oost-Europa verblijf gehouden, in gebombardeerde gebieden of te midden van de krijgsverrichtingen; zij kunnen ook ten gevolge van natuurlijke oorzaken zijn overleden; er moet dus een groot aantal doden te betreuren zijn. Ten tweede hebben wij degenen, die uit eigen beweging ter plaatse zijn gebleven, bijvoorbeeld omdat zij daar getrouwd zijn of werk hebben gevonden, of om andere redenen. Ten derde zal een aantal Nederlanders door de plaatselijke autoriteiten zijn vastgehouden; de Sovjet-Regering heeft zeer concrete principes wat dit punt betreft: lieden, die in Duitse uniformen of met wapenen in de hand zijn aangetroffen, werden zonder meer vastgehouden als Duitse krijgsgevangenen en dienovereenkomstig behandeld. Ik heb mij weliswaar op het standpunt gesteld, dat iedere Nederlander, hoe misdadig ook, aan Nederland moest worden overgedragen om in Nederland te worden berecht. De correspondentie met de Sovjet-Regering over dit aspect van de onderhavige aangelegenheid is echter grotendeels theoretisch gebleven; de Russen hadden hun systeem en hun principes en wij moeten aannemen, dat zij op grond daarvan een aantal Nederlanders hebben beschouwd als krijgsgevangenen, omdat zij met wapenen in de hand zijn gepakt of om andere redenen.

73506. De **Voorzitter**: De heer Boon heeft mensen weggehaald uit Silezië, uit Oostenrijk en uit de omgeving van Linz. Was dat het uitkammen van het gebied, nadat de grote stroom weg was?

A. Dat was vermoedelijk midden in die periode. De grote stroom is gekomen na Odessa, dus in de zomer van 1945. De heren Boon en

Polak *Daniëls* zijn later gekomen in Juli, Augustus 1945. Ik weet, dat de heer Polak *Daniëls* tot Warschau heeft kunnen doordringen.

De **Voorzitter**: Niet helemaal, geloof ik.

A. Hij is in Warschau geweest, waar hij is ondergebracht door de Franse ambassadeur, de heer Roger Carreau. De heer Garreau had ons reeds in Moskou geholpen, waar hij een tijdlang de vrije Franse Regering heeft vertegenwoordigd; hij heeft ons zelfs belangrijke diensten bewezen, want wanneer Nederlanders werden aangetroffen door Franse instanties, kreeg ik direct bericht van hem, soms zeer uitvoerige lijsten ter identificatie. Te Warschau heeft de heer Garreau de heer Polak Daniëls zoveel mogelijk voorgelicht. Ook daar was de positie moeilijk en onoverzichtelijk. Er werden strenge maatregelen genomen, die ook de bewegingsvrijheid van vreemdelingen aan banden legden. Men kon daar niet gemakkelijk in een auto rondrijden om landgenoten te zoeken.

73507. De **Voorzitter**: De missie-Boon heeft advertenties geplaatst en door de radio bekendgemaakt, dat men zich op bepaalde punten kon vervoegen.

A. De verschillende plaatselijke autoriteiten, zoals de Poolse Regering en de Russische legerautoriteiten, hadden allerlei voorzorgsmaatregelen genomen, want er liep daar van alles rond; Duitse deserteurs e.d. Deze autoriteiten hielden dus alles zoveel mogelijk in de hand, maar mijn mening is, dat zij ons niet tegenwerkten. De Poolse Regering bijvoorbeeld was vlot en zeer bereid om te helpen. Ten behoeve van de missie-Boon heeft zij ook de nodige visa verstrekt. Men was daar blij, wanneer mensen kwamen met medicijnen en dergelijke, welke ter plaatse zeer schaars waren. Zo konden de heren Boon en Polak Daniëls op zekere vormen van medewerking rekenen.

73508. De **Voorzitter**: Deze heren hadden het zich anders voorgesteld. Zij hadden gemeend, dat zij overal zouden worden toegelaten, zodat zij meer onderzoekingen hadden kunnen instellen.

A. Indien zij dat verwachtten, kunnen zij niet helemaal hebben beseft, hoe de positie was. Nochtans is deze sedert 1943 uit Moskou uitvoerig bericht. Reeds in September 1943 ben ik begonnen de uitzending van een missie als deze te bespreken met de heer Molotov en ik heb deze stappen zowel mondeling als schriftelijk vervolgd vanaf Januari 1944. Het was volkomen duidelijk, dat de Russen die gedachte toen niet actueel vonden, hetgeen, wat haar praktische mogelijkheden betreft, ook het geval was. De verwachtbare praktische moeilijkheden en beperkingen, die intussen zijn kunnen worden vastgesteld, zijn inmiddels ook alle uitvoerig bericht.

Toen de missie-Boon werd gevormd, beschikte ik over volledige inlichtingen, ook over de toestand in Polen. Ik heb hier voor mij de tekst van een telegram, dat ik heb verzonden, toen ik vernam, dat daarvoor visa werden aangevraagd, welk verzoek ik van mijn kant moest ondersteunen, omdat ik in persoonlijke relatie stond met Poolse bewindslieden. Ik heb toen heel uitvoerig aan de Regering getelegrafeerd om de nadruk te leggen op de precieze materiële omstandigheden, waarin die missie te werk zou gaan, zomede ook over de ervaring van anderen. Amerikaanse officieren van het Rode Kruis waren in Warschau en hebben maandenlang weinig kunnen uitspreken. Zij zaten daar maar en konden zich niet bewegen.

Een andere maatregel in het onderhavige verband is geweest de uitzending van de heer *Willems* naar Moskou.

73509. De **Voorzitter**: Hoe was het mogelijk, dat hij daar kon komen?

A. Hij is als hulpkracht toegevoegd aan mijn ambassade, waardoor hij alle gebruikelijke faciliteiten heeft genoten. Vanaf midden 1944 had ik om een hulpkracht gevraagd, want ik stond feitelijk alleen voor het repatriëringswerk. Tegen de tijd, dat die administratie op aaref was, en vooral tegen het einde van 1944, toen de repatriëring actueel was geworden, moest ik wel iemand hebben, die het administratieve gedeelte van dat werk kon overnemen. De heer *Willems* is toen uitgezonden. Ik geloof echter, dat zijn doel niet was mij in de ambassade bij te staan, maar zelf een bureau op te richten en rond te rijden in een auto op zoek naar repatriandi. In de gegeven omstandigheden was dit laatste echter niet alleen onnodig, maar ook onmogelijk. Ten eerste mocht in oorlogstijd niemand in de Sovjet-Unie in een auto rondrijden en ten tweede had dat ook geen zin vanuit Moskou, aangezien in de Sovjet-Unie weinig Nederlanders aanwezig konden zijn, althans niet genoeg om dergelijke maatregelen te rechtvaardigen: men had daar wekenlang kunnen rondtoeren om

een enkele verdwaalde Nederlander te vinden. De meeste Nederlanders waren in Pools en Duits gebied geconcentreerd, op 1000 kilometer van Moskou, dus in het gebied, waar de heren *Boon* en *Polak Daniëls* zijn werkzaam gesteld. Te Moskou hadden wij ander werk: daar werden de contacten onderhouden met de centrale autoriteiten, de initiatieven genomen tot de maatregelen, krachtens welke de repatriatie plaats vond en onze vertegenwoordigers ter plaatse deze konden bevorderen, en de van alle zijden inkomende inlichtingen verwerkt en aan de Regering doorgezonden.

73510. De **Voorzitter**: Was de verstandhouding tussen de heer *Willems* en u niet erg plezierig?

A. Heel plezierig. Ik was blij daar een landgenoot te zien, die mij misschien ook nuttig zou kunnen zijn.

73511. De **Voorzitter**: Wanneer wij horen wat de heer *Willems* hierover vertelt, krijgen wij de indruk, dat hij niet erg welkom was.

A. Ik kreeg een telegram, dat het Ministerie van Sociale Zaken voornemens was de heer *Willems* — die mij overigens onbekend was — naar Moskou te sturen; het lag in de bedoeling van het Ministerie, dat hij zou rondrijden in een auto om landgenoten te zoeken; kon dat niet in Polen, dan zou hij dat vanuit Moskou moeten doen. Hierop heb ik bericht, dat hij zulks misschien in Polen kon doen, maar dat het blijkens mijn berichten uitgesloten was, dat hij dat in de Sovjet-Unie zou kunnen doen; te Moskou was dat ook niet nodig; daar bestond het werk in de centrale leiding van de repatriatie in contact met de Sovjet-autoriteiten. De Minister antwoordde echter, dat het niet in de bedoeling lag, dat de heer *Willems* kantoorwerk verrichtte. Dat kon ik hem benijden, maar op dat ogenblik was dat dan toch wel het enige nuttige werk, dat hij te Moskou kon verrichten; ik gaf de Minister derhalve in overweging met deze uitzending te wachten, om kosten en omslag te vermijden.

De heer *Willems* is daarop toch gekomen. Ik heb hem dadelijk een plaats gegeven bij ons op de kanselarij, hem alle dossiers voorgelegd en hem verzocht deze te bestuderen, daar in deze zaken geen nuttig effect te bereiken was dan indien de betrokkene zich van alle aspecten van het vraagstuk: op de hoogte stelde en op grond daarvan systematisch te werk ging. Ik heb hem ook bij alle autoriteiten geïntroduceerd, die hem konden voorlichten. Ik verwachtte, dat hij spoedig een algemeen beeld van het vraagstuk zou vormen, aan de hand waarvan ik zou kunnen beoordelen op welke wijze zijn werkzaamheden het beste konden worden voortgezet; het lag voor de hand, dat ik daarbij in de eerste plaats dacht aan persoonlijk onderzoek ter plaatse, dus in Pools of Duits gebied. Zo heeft de heer *Willems* een maand te Moskou doorgebracht, maar ik zag wel, dat dit niet het leven was, dat hij ambieerde. Hij wilde graag weg en met het oog daarop heb ik hem toegevoegd aan de aan mijn ambassade verbonden gezant, die naar Warschau werd gestuurd om aldaar de nieuwe toestand op te nemen met het oog op de vestiging van een vaste Nederlandse diplomatieke zending.

73512. De **Voorzitter**: Wie was dat?

A. De heer *H. Bosch van Drakestein*.

73513. De **Voorzitter**: U hebt de heer *Willems* aan hem toegevoegd?

A. Ja.

73514. De **Voorzitter**: U had er dus geen bezwaar tegen, dat zij samen reisden?

A. Neen; het was trouwens aan mij om dat te beslissen. Toen ik zag, dat het werk te Moskou hem niet aanstond, heb ik de heer *Willems* toegevoegd aan de heer *Bosch van Drakestein* in de hoop, dat hij op deze wijze enige nuttige ervaring in verband met zijn werk zou opdoen. De heer *Bosch van Drakestein* zou hem inleiden bij de Poolse repatriëeringsautoriteiten, het Rode Kruis e.d., waardoor hij bij die autoriteiten alvast entrée zou hebben voor het geval hij in het evacuatiegebied mocht worden werkzaam gesteld. Hij is dus inderdaad medegeweest. Toen hij terugkwam, zeide ik hem, dat hij nu het beste met mij het werk zou kunnen bekijken, maar hij antwoordde, dat hij er de voorkeur aan gaf niet in Moskou te blijven, omdat het hem te Moskou toegedachte werk niet aan zijn verwachtingen beantwoordde. Ik meen zelfs, dat hij dit al rechtstreeks, buiten mij om, aan de Minister van Sociale Zaken had bericht.

73515. De **Voorzitter**: Gingen die gesprekken over het al dan niet blijven nogal rustig toe?

A. Hij kwam iedere dag op de kanselarij en had dus steeds alle gelegenheid mij dit te vertellen.

73516. De **Voorzitter**: Ik bedoel, of er geen hoge woorden bij te pas zijn gekomen.

A. Neen; ik zou niet weten waarom.

73517. De **Voorzitter**: Was u ook niet bepaaldelijk ontsticht over wat hij u mededeelde?

A. Neen, alhoewel ik in oorlogstijd van een ieder het werk meende te mogen verwachten, dat hem werd opgedragen. Het was duidelijk, dat hij te Moskou niet de werkring had gevonden, zoals hij zich deze had voorgesteld. Ik had de indruk, dat hij te Moskou was gekomen in de mening, dat er nog niets was gedaan aan de repatriatie en dat hij dus zelf zijn werk zou kunnen uitkiezen. Toen hij kwam, was de betrokken administratie echter reeds lang op dreef en het werk grotendeels achter de rug; op dat ogenblik bestond onze taak nog alleen in het binnenhalen van de achterblijvers, dus in systematische, niet steeds dankbare, administratieve arbeid. Het had geen zin iemand met werk te belasten, dat hij niet wilde verrichten, en toen hij de wens had te kennen gegeven te worden teruggeroepen, zijn wij als goede vrienden gescheiden. Hij zal misschien zijn teleurgesteld, maar dat kan ik niet beoordelen.

73518. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gesproken over die 20 Nederlanders, die nog zijn nagereisd naar Odessa. Hoe kwamen die mensen bij u? Kreeg u van de Russische autoriteiten bericht, dat er nog Nederlanders waren, die naar Odessa moesten worden gestuurd, of kwamen zij op hun eigen houtje bij u?

A. Zij kwamen door een toeval met mij in contact. Als ik mij goed herinner, werd die groep gedirigeerd naar Moermansk, aan de Poolzee; vermoedelijk dachten de Sovjet-autoriteiten, dat zij vandaar verder zouden kunnen reizen per Brits konvooi. Toen zij eenmaal met mij hadden contact gekregen te Moskou — voordien had ik geen inlichtingen over hen ontvangen —, heb ik bij de Britse Militaire Missie geïnformeerd of zij van Moermansk naar Engeland konden reizen. Admiraal *Archer* antwoordde, dat de konvooiën in kwestie niet meer liepen. Het was dus zaak hen onmiddellijk naar Odessa te krijgen en er voor te zorgen, dat zij niet elders terecht kwamen.

73519. De **Voorzitter**: Is het ook weleens voorgekomen, dat u bepaalde mensen door de Russen kreeg aangewezen met de mededeling, dat die Nederlanders ook moesten worden gerepatriëerd?

A. Alle Nederlanders, die als zodanig door de Russen werden geïdentificeerd, kwamen zonder meer voor repatriatie in aanmerking. Het verzoek was van mij uitgegaan en de heer *Molofov* had mij toegezegd, dat de Sovjet-autoriteiten voor de repatriatie zouden zorg dragen. Krachtens deze algemene regeling diende de repatriatie automatisch te geschieden zonder verder overleg met mij.

Wel kreeg ik af en toe, te mijner inlichting, lijsten van aldus gerepatriëerde of voor repatriatie in aanmerking komende Nederlanders toegestuurd.

73520. De **Voorzitter**: Hebt u die altijd in dankbaarheid aangevaard?

A. Het enige, waarnaar ik verlangde, was die lijsten in handen te krijgen.

73521. De **Voorzitter**: Ik moet u die vraag stellen naar aanleiding van wat wij van andere zijden hierover hebben gehoord.

A. Wat bedoelt u hier met „in dankbaarheid“?

73522. De **Voorzitter**: Waren die mensen u zeer welkom, omdat u voor hen de gelegenheid kreeg om ze door te zenden naar Nederland?

A. Vanzelfsprekend. Dat was mijn werk.

73523. De **Voorzitter**: U hebt ze dus nooit teruggestuurd, omdat u niet met die mensen te maken wilde hebben en zich liever niet met hen wilde bemoeien?

A. Uw vraag is verbijsterend.

De **Voorzitter**: Dat begrijp ik, maar ik heb die niet uit mijn duim gezogen.

A. Ik laat het aan u over om vast te stellen op welke wijze ik de betrokken landgenoten heb behandeld.

De **Voorzitter**: Ik zie u vandaag voor het eerst. Ik zie er niet dadelijk een Nederlands diplomaat voor aan, dat hij zo handelt. Toch moet ik u deze vraag stellen om te zien hoe u daarop reageert.

A. Mijn antwoord op deze vraag luidt ontkennend.

73524. De **Voorzitter**: Wat vindt u dan van deze vraag?

A. Dat heb ik u gezegd. Het doel, dat ik mij te Moskou had gesteld, was juist landgenoten te doen repatriëren; dat lag ook voor de hand, ook afgezien van elementaire overwegingen van menselijkheid. De betrokken Nederlanders bevonden zich trouwens in Polen en in Duitsland, vanwaar zij rechtstreeks naar Nederland werden gedirigeerd: het is niet duidelijk hoe ik deze mensen had kunnen „terugsturen“. De groep van 20 personen, die te Moskou is verdwaald geraakt en zich wel heeft gemeld, heb ik stellig niet teruggestuurd. Toen deze landgenoten zich meldden, was het voor ons beiden zelfs een heuglijke dag; zij waren ontvlucht uit kampen, hadden op de grond in stations geslapen en veel andere ellende medegemaakt. Mijn vrouw heeft op staande voet het nodige georganiseerd om hen allen in onze woning onder te brengen; dit is achteraf wel niet nodig gebleken, daar zij inmiddels door de door mij gewaarschuwde Sovjet-autoriteiten in een betrekkelijk gerieflijk huis van het Rode Leger zijn gehuisvest, maar wij hebben het in die dagen als een voorrecht beschouwd het mogelijke voor hen te kunnen doen.

73525. De **Voorzitter**: Wanneer die mensen bij u kwamen, konden zij dan ook wel eens gegevens verschaffen over anderen, die in dezelfde omstandigheden verkeerden?

A. Ik heb van deze bepaalde groep de nodige inlichtingen ontvangen en, omdat zij al dadelijk doorreisden, hun verzocht bij aankomst uitvoerig te rapporteren aan het Ministerie van Sociale Zaken of andere competente Nederlandse of geallieerde instanties.

Dit zijn overigens de enige Nederlandse repatriandi, die ik in persoon heb gezien; zoals gezegd, bevonden de meesten zich in Pools of Duits gebied en hun repatriëringsroute lag niet over Moskou. Nederlanders, die door geallieerde instanties werden geïdentificeerd, werden echter steeds ondervraagd over anderen, waarvan zij iets konden afweten. Op mijn verzoek hebben de Britse repatriërings-officieren te Odessa de aldaar ingekomen Nederlanders nauwkeurig verhoord, terwijl ook de Franse instanties, die mij in dezen hielpen, alle voorhanden zijnde gegevens overbrachten. Deze Franse instanties bijvoorbeeld ontdekten een kamp met 1500 Fransen, die inlichtingen hebben kunnen verstrekken over Nederlanders, die zij hadden gezien. Deze gegevens vormden te zamen een soort legpuzzel, op grond waarvan werd gepoogd de betrokkenen te identificeren en hun verblijfplaatsen vast te stellen. Dat alles is tenslotte tot een vrij omvangrijke administratie geworden.

73526. De **Voorzitter**: Wie bracht die mensen bijeen? Waren er dan toch mensen, die wel rondreisden?

A. Dat gebeurde, zoals gezegd, niet te Moskou, maar in het Pools en Duits gebied, waar de eigenlijke evacuatie plaats vond.

73527. De **Voorzitter**: Hoe kreeg u dan die mensen opgegeven? De heer *Boon* b.v. reed met een auto overal rond.

A. Ik kreeg opgaven zowel van de Sovjet-Regering als van de vermelde Britse en Franse instanties, die zowel te Odessa als later in Polen en Duitsland zijn werkzaam geweest. Hoewel de repatriatie van Nederlanders krachtens de algemene regeling automatisch diende plaats te vinden, ondernam ik ten behoeve van ieder individueel geval een *démarche* bij de Sovjet-Regering, wanneer de betrokken Nederlander op Sovjet-gebied was gesignaleerd. De heer *Molotov* had mij van meet af aan de volste medewerking van de Sovjet-Regering toegezegd voor de repatriatie van Nederlanders. Ik deelde hem dus mede, dat mij ter kennis was gebracht de aanwezigheid van deze of gene Nederlander, die zich daar of daar ophield, met het verzoek het nodige te willen verrichten voor zijn repatriatie.

73528. De **Voorzitter**: Gebeurde dat dan ook?

A. Dat kon ik natuurlijk niet vanuit Moskou vaststellen, behalve wanneer de Sovjet-Regering mij zulks concreet berichtte, of ik uit andere bron werd ingelicht.

73529. De **Voorzitter**: Hebt u wel de indruk, dat het gebeurde?

A. Het enige, dat ik daarop kan zeggen, is, dat van een geschat minimum van 30 000 landgenoten, die zich in mijn ressort bevonden, een geschat minimum van 28 000 moet zijn gerepatrieerd als gevolg van de hier behandelde maatregelen.

Deze laatste schatting is ontleend aan Nederlandse en andere gegevens (zie o.m. verklaring van de heer *Lehman* van de U.N.R.R.A. op 19 November 1945, dat „vrijwel alle Nederlanders zijn gerepatrieerd“). Mijn indruk met betrekking tot de medewerking van de Sovjet-Regering is, dat deze heeft gedaan wat mogelijk was binnen het kader van uiterst moeilijke omstandigheden.

73530. De **Voorzitter**: U hebt dus niet op dezelfde manier gewerkt als de heer *Boon* om — ik zal natuurlijk niet zeggen, dat dit een reden is om ontevreden te zijn — met de auto er op uit te trekken om de mensen op te halen?

A. Dat lag niet op mijn weg. Te Moskou had ik er voor te zorgen, dat de centrale directieven tot stand kwamen, krachtens welke de repatriatie in het gehele door de Sovjet-legers bezette gebied kon plaats vinden, zomede ook alle verdere initiatieven te nemen, die in dat verband nuttig konden zijn. Er was echter geen aanleiding voor mij om vanuit Moskou — dat buiten het eigenlijke evacuatiegebied lag — mensen met auto's uit te sturen.

73531. De **Voorzitter**: Het was toch mogelijk, dat u dit vanuit Warschau liet doen.

A. Warschau viel buiten mijn ambtsressort. Ik was geaccrediteerd bij de Sovjet-Unie en mijn bevoegdheid strekte zich uit tot aan de Poolse grens. Nochtans ben ik in de gelegenheid geweest de Regering met betrekking tot de opsporing van Nederlanders in Polen te adviseren. Ik heb haar uitvoerig bericht over de omstandigheden, waarin deze opsporing moest plaats vinden, en over de voorzieningen, welke in verband met de uitzending van de heren *Boon* en *Polak Daniëls* wenselijk waren. Het treffen van de betreffende maatregelen echter behoorde niet tot mijn competentie, maar tot die van de Regering, die haar vertegenwoordigers ter plaatse van de nodige instructies kon voorzien.

Ik heb ook bij gelegenheid te Warschau kunnen interveniëren, omdat Polen door de Sovjet-legers was bezet en het dus om die reden voor mij gemakkelijk was daar iets gedaan te krijgen. Ik had daar trouwens persoonlijke relaties, die in dat verband van nut konden zijn, o.m. de Minister van Buitenlandse Zaken, die ik te Moskou had ontmoet. Ik correspondeerde ook met de Franse ambassadeur *Garreau*, die mijn collega te Moskou was geweest, en met diens vertegenwoordiger te Lublin, die mij eveneens in zake de Nederlandse repatriëring waardevolle medewerking heeft verleend.

De heren *Boon* en *Polak Daniëls* werkten dus in omstandigheden, die in vermeld opzicht redelijk goed te overzien waren, en konden ook in het hun aangewezen gebied zonder al te veel last rondreizen, althans met de nodige handigheid; daarover kan de heer *Polak Daniëls* — die, zoals vermeld, tot Warschau is doorgedrongen — wel het een en ander vertellen.

Vanuit Moskou, waar ik in geregeld contact bleef met alle betrokken autoriteiten, kon ik dat alles nagaan en, in voorkomende gevallen, mijn directe medewerking verlenen.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat wij deze zaak nu wel genoeg hebben besproken. Gaarne zie ik dat rapport van de accountants tegemoet, zodat wij kunnen bezien, of wij daaraan iets dienen te doen. Ik dank u voor de mededelingen, die u ons heeft gedaan en ik sluit hiermede het verhoor.

C. VAN BREUGEL DOUGLAS.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

HOOGCARSPHEL.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 2 FEBRUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

ADOLF FREDERIK KAHN,
oud 35 jaar, wonende te 's-Gravenhage, koopman.

Hij legt de eed af als getuige.

74033. De **Voorzitter**: Wij wilden met u spreken over de wijze, waarop u in de oorlog uit Nederland bent weggekomen en verschillende landen hebt doorreisd. Wij zouden gaarne wat willen weten van de ervaringen, die u daarbij hebt opgedaan. Wanneer bent u uit Nederland weggegaan?

A. Op 23 Februari 1942.

74034. De **Voorzitter**: Bent u eerst naar Zwitserland gegaan?

A. Ik ben eerst door België en bezet Frankrijk naar onbezet Frankrijk gekomen.

74035. De **Voorzitter**: Bent u in onbezet Frankrijk in aanraking gekomen met vertegenwoordigers van de Nederlandse Regering?

A. Ja, eerst in Lyon.

74036. De **Voorzitter**: Met de heer *Jacquet*?

A. Ja.

74037. De **Voorzitter**: Hoe werd u daar ontvangen?

A. Uitstekend.

74038. De **Voorzitter**: Wat deed de heer *Jacquet* voor u?

A. Hij heeft in ieder geval voor onderkomen gezorgd. In die tijd was het praktisch gesproken niet mogelijk, dat er uit Lyon iets kon worden gedaan, waarop de heer *Jacquet* mij naar Marseille heeft gestuurd.

74039. De **Voorzitter**: Had u geld?

A. Ja.

74040. De **Voorzitter**: Had u geen geld van de heer *Jacquet* nodig?

A. Neen.

74041. De **Voorzitter**: In welk opzicht kon er vanuit Lyon niets worden gedaan?

A. De reden, waarvoor ik was weggegaan, was, te proberen naar Engeland te komen. Vanuit Lyon ging dat niet.

74042. De **Voorzitter**: In die tijd niet?

A. Neen. Ik heb in Lyon ook nog de heer *Sevenster* gesproken.

74043. De **Voorzitter**: Was de heer *Sevenster* daar toevallig?

A. Ja.

74044. De **Voorzitter**: Wat adviseerde de heer *Sevenster* u?

A. Dat ik naar Marseille moest gaan. Ik moest proberen van daaruit verder te komen.

74045. De **Voorzitter**: Er zijn wel mensen geweest, die uit Lyon per trein naar Perpignan gingen. Was die mogelijkheid toen niet meer aanwezig?

A. Ja. Er was echter een lange wachtlijst. Ik geloof, dat de organisatie daarvan in Lyon niet meer in handen van de heer *Jacquet* was.

74046. De **Voorzitter**: Om weg te komen, werd men dus op een wachtlijst geplaatst?

A. Ja, er was een wachtlijst om via Marseille weg te komen, of over de Pyreneeën.

74047. De **Voorzitter**: Om naar Spanje te komen. Ja, dat weten we wel. Ze hebben u dus aangeraden om naar Marseille te gaan. Ging dat gemakkelijk?

A. Wij zijn in de trein gestapt en er naar toe gegaan.

74048. De **Voorzitter**: Naar wie hebt u zich toen begeven?

A. De heer *van Lennep*,

74049. De **Voorzitter**: Was de heer *van Lennep* daar toen alleen?

A. Mejuffrouw *de Bruin* was er ook.

74050. De **Voorzitter**: Was de heer *van Karnebeek* er niet meer?

A. Neen. Hij was er in ieder geval niet aanwezig.

74051. De **Voorzitter**: U bent dus naar de heer *van Lennep* gegaan?

A. Ja.

74052. De **Voorzitter**: Was u bekend, wat eigenlijk de functie van de heer *van Lennep* was?

A. Neen, ik denk vertegenwoordiger van de Nederlandse Regering, evenals de heer *Jacquet*.

74053. De **Voorzitter**: Dat was hij nl. niet. Dus ze hebben u niet verteld, welke functie hij bekleedde. Hij was de Nederlandse vertegenwoordiger in Marseille van de Regeringscommissaris voor de vluchtelingen, Hij was geen consul; de heer *Jacquet* wel. Hoe ging het daar in Marseille?

A. Hij kon niets doen en raadde mij aan naar Toulouse te gaan.

74054. De **Voorzitter**: Was daar het gesprek mee afgelopen?

A. Ja.

74055. De **Voorzitter**: Was er op dat ogenblik nog geen gelegenheid om over zee weg te komen?

A. Neen.

74056. De **Voorzitter**: Was de heer *van Lennep* wel geschikt; afgezien van het feit, dat hij u niet kon helpen?

A. Dat weet ik niet. De heer *van Lennep* kon niets doen en daarmee was voor mij de zaak afgelopen.

74057. De **Voorzitter**: Ja. Men kan iemand onvriendelijk bejegenen, men kan iemand aangenaam bejegenen en men kan in beide gevallen tegen iemand zeggen: Ik kan niets voor u doen, het spijt mij heel erg.

A. Daar kan ik u niet precies antwoord op geven. Ik zou niet graag willen zeggen, dat het een onheuse bejegening was. In ieder geval wij zijn er 's morgens om 10 uur gekomen en we zijn 's middags weer weggegaan.

74058. De **Voorzitter**: Wie zijn „wij“?

A. De heer Telders en ik. Wij zijn samen gegaan.

74059. De **Voorzitter**: Had u de heer *Telders* in Lyon ontmoet?

A. Neen, wij zijn samen uit Holland vertrokken.

74060. De **Voorzitter**: Hebt u samen de gehele reis gemaakt?

A. Ja.

74061. De **Voorzitter**: Ging de treinreis van Marseille naar Toulouse ook gemakkelijk?

A. Ja.

74062. De **Voorzitter**: Wie vond u in Toulouse?

A. De heer Testers.

74063. De **Voorzitter**: Wat kon de heer Testers voor u doen?

A. Ook niets. We moesten wachten. Na verloop van enige tijd gaf hij ons de raad terug te gaan naar Lyon en vandaar naar Zwitserland, omdat daar de kansen groter waren.

74064. De **Voorzitter**: Dat begint een beetje onbegrijpelijk te worden. In Toulouse was men op weg naar Spanje. Wanneer men dan zegt graag naar Spanje te willen, hoe kan men dan de raad krijgen: „De mogelijkheden zijn in Zwitserland beter, ga daar maar heen?“

A. Ik weet het niet, ik kan het u niet zeggen.

74065. De **Voorzitter**: U hebt toch niet alleen de boodschap gehoord: „Ga maar naar Zwitserland.“?

A. Er werd alleen gezegd: Hier kunnen wij niets voor je doen. Wij spraken jongens, die al een jaar en langer in Toulouse zaten. Wij hadden geen zin om ook op een wachtlijst te komen en ik weet niet hoe lang te moeten wachten.

74066. De **Voorzitter**: Goed, dan werd er gezegd: „Ga maar naar Zwitserland.“. Als ze hadden gezegd: „Ga maar naar Teheran“, zou u dat dan ook hebben gedaan?

A. Ja, als dat een mogelijkheid was geweest om vlugger naar Engeland te komen.

74067. De **Voorzitter**: Dan zouden ze er toch bij hebben moeten vertellen hoe u van Teheran naar Engeland moest komen?

A. Ze hebben wel gezegd, hoe wij van Toulouse naar Zwitserland moesten komen.

74068. De **Voorzitter**: Hebben ze niet verteld, hoe men van Zwitserland naar Engeland kon komen?

A. Ja.

74069. De **Voorzitter**: Dan moest men toch weer over Toulouse terug?

A. Ja, maar dan ging men met een z.g. geplombeerde trein.

74070. De **Voorzitter**: Het is moeilijk om iets van u te weten te komen. Dat had u wel meteen kunnen zeggen.

A. Ja. Men ging met een geplombeerde trein of mei een doorreisvisum. U moet mij excuseren, het is al zolang geleden.

74071. De **Voorzitter**: Waren er in 1942 nog geplombeerde treinen?

A. Ja. In ieder geval zijn er uit Zwitserland zeer veel mensen naar Spanje vertrokken, die een Frans doorreisvisum hebben gekregen.

74072. De **Voorzitter**: Gingen zij met een geplombeerde trein?

A. Dat weet ik niet. Ze kregen in ieder geval een Frans doorreisvisum.

74073. De **Voorzitter**: Waar gingen zij dan langs?

A. Van Genève, door onbezet Frankrijk, naar Spanje.

74074. De **Voorzitter**: Via Toulouse?

A. Vermoedelijk wel. Ik weet echter niet of de treinloop via Toulouse of Perpignan gaat. In Toulouse deden ook geruchten de ronde, dat, wanneer men in Spanje kwam en gedurende de eerste 60 kilometer werd gevangengenomen, men werd uitgeleverd aan de Duitse kant.

74075. De **Voorzitter**: Vertelden zij dat in Toulouse?

A. Ja. Het werd afgeraden om illegaal naar Spanje te gaan.

74076. De **Voorzitter**: Door de heer Testers?

A. Ja. Ik heb nooit een advies van een Nederlandse vertegenwoordiger gekregen om de reis illegaal te ondernemen.

74077. De **Voorzitter**: Ook niet in Zwitserland? Werd daar ook niet het advies gegeven?

A. Neen. Beslist niet.

74078. De **Voorzitter**: U hebt dus gehoor gegeven aan het advies van de heer Testers om naar Zwitserland te gaan?

A. Ja.

74079. De **Voorzitter**: Bent u Zwitserland zonder moeilijkheden binnengekomen?

A. Ja. We moesten ons weer in Lyon melden. Er werd ons gezegd wie ons de Frans-Zwitserse grens over zou brengen. Dat is toen niet gelukt.

74080. De **Voorzitter**: Wat is niet gelukt?

A. Dit met toestemming van een aan de grens gelegen seminarium te doen. Daar waren juist moeilijkheden geweest. Tenslotte zijn we toch zonder permissie door het seminarium over de grens gegaan.

74081. De **Voorzitter**: Werd u naar een seminarium vlak bij de grens gestuurd?

A. Ja.

74082. De **Voorzitter**: Moest u vanuit dat seminarium over de grens zien te komen?

A. Ja. De tuin van het seminarium lag half in Frankrijk en half in Zwitserland.

74083. De **Voorzitter**: Bent u in Zwitserland niet op de een of andere manier aangehouden?

A. Ja, ik ben aangehouden. Aangezien het een Zaterdag was, hebben wij het weekend in de gevangenis gezeten.

74084. De **Voorzitter**: Waar was dat?

A. In Genève.

74085. De **Voorzitter**: Bent u vlak bij Genève over de grens gekomen!

A. Ja. Bij Annemasse.

74086. De **Voorzitter**: Bent u zich toen gaan melden bij de Nederlandse consul?

A. Ja.

74087. De **Voorzitter**: Wie was dat?

A. De heer *van Notten*.

74088. De **Voorzitter**: Hebt u daar weer verteld, dat u van plan was naar Engeland te gaan?

A. Ja.

74089. De **Voorzitter**: Wat kreeg u daar ten antwoord?

A. Dat ik mijn tijd af moest wachten. We zijn op eigen gelegenheid naar Bern gegaan naar de heer *van Trichf*. We kregen in Bern te horen, dat militairen voorrang hadden, en wij waren geen militairen. Vervolgens zijn we weer naar Genève teruggegaan. In ieder geval zou het niet langer duren dan drie, vier maanden, vóórdat we zouden worden uitgestuurd.

74090. De **Voorzitter**: Leefde u al die tijd nog van uw eigen geld?

A. Neen.

74091. De **Voorzitter**: Waar dan van?

A. Wij werden door de Nederlandse Regering geholpen.

74092. De **Voorzitter**: Waar werd u ingekwartierd?

A. In Genève. Eerst in Genève, daarna in Versoix en toen in Nyon.

74093. De **Voorzitter**: Dus een vertegenwoordiger van het gezantschap betaalde?

A. Ja, hij betaalde de hotelrekening.

74094. De **Voorzitter**: Kwam u aan die rekening niet te pas? Werd die eenvoudig voor u betaald?

A. Neen. Dat werd door het gezantschap of door het consulaat afgehandeld.

74095. De **Voorzitter**: Werd die nota ook niet aan u overhandigd?

A. Neen.

74096. De **Voorzitter**: Was het een hotel?

A. Het was overal een hotel.

74097. De **Voorzitter**: Kreeg u bovendien nog zakgeld?

A. Ja.

74098. De **Voorzitter**: Hoeveel?

A. Ik meen 5 frs. per week. Ik weet het niet precies, het kan ook meer zijn geweest. Indien nodig, kregen wij ook kleding.

74099. De **Voorzitter**: Kreeg men die in het algemeen of hebt u die alleen gehad?

A. Men kreeg, wanneer men kleding nodig had.

74100. De **Voorzitter**: Aan wie moest men dat vragen?

A. Aan de heer *van der Elst*.

74101. De **Voorzitter**: Was de heer *van der Elst* daar nogal gemakkelijk mee?

A. Ja, wanneer het verzoek redelijk was.

74102. De **Voorzitter**: Of kostte het erg veel moeite om een nieuw pak te krijgen?

A. Ik heb nooit een nieuw pak gekregen. Ik heb een broek en een paar hemden gekregen. De rest had ik zelf.

74103. De **Voorzitter**: U hebt dus nooit moeilijkheden gehad?

A. Ik heb nooit moeilijkheden gehad om die kledingstukken te krijgen.

74104. De **Voorzitter**: Wat was uw indruk van de heer *van der Elst*?

A. Een zeer geschikte man.

74105. De **Voorzitter**: Wat moet ik er van denken, als iemand mij vertelt, dat hij een Nederlander, die niet naar zijn pijpen wilde dansen, uitleverde aan de politie? Deze gaf hem aan de Gestapo over, die hem fusilleerde.

A. Ik zou het zeker niet geloven.

74105. De **Voorzitter**: U bent dus een tijd lang in Nyon gebleven, steeds wachtende op het ogenblik, waarop u weg zou kunnen gaan. Hoelang heeft dat geduurd?

A. Ja, ik heb in Nyon gewacht. Bedoelt u, hoelang het duurde vóórdat ik ben weggegaan?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Anderhalf jaar later.

74107. De **Voorzitter**: Dus het eind van 1943?

A. Ja.

74108. De **Voorzitter**: Hebt u de indruk gehad, dat anderen boven u werden bevoordeeld en wel weggingen? Of zou dat volgens een bepaald systeem zijn gegaan?

A. Ik geloof, dat het in principe volgens een bepaald systeem is gegaan. Ik geloof echter, dat het systeem niet altijd klopte.

74109. De **Voorzitter**: Wat is uw reden daarvoor?

A. Ik weet de namen niet meer, maar er waren gevallen, waarbij jongelui zich hebben misdragen in Zwitserland en werden uitgestuurd. Ze wilden ze „kwijt” zijn.

74110. De **Voorzitter**: Op welke wijze misdroegen zij zich dan?

A. Verhoudingen met kinderen e.d.

De heer **Stokvis**: Dronkenschap?

74111. De **Voorzitter**: Hebt u weleens meegemaakt, dat jongelui, die in de kampen zaten, de bloemetjes buitenzetten?

A. Ik heb de laatste tijd ook in het kamp gezeten. Tot Augustus 1943 hebben wij in Nyon gezeten en daarna ben ik ook het kamp ingegaan.

74112. De **Voorzitter**: Wat moest u daar doen?

A. Graven, draineren.

74113. De **Voorzitter**: Hoeveel geld kreeg u toen?

A. Van de Zwitsers kregen we frs. 1,50 per dag en van de Nederlandse Regering, ik meen, in het begin frs. 25 per week. Later is het veranderd, toen kregen we een bedrag ineens en één keer in de zes weken verlof.

74114. De **Voorzitter**: Weet u ook, waarom dat bedrag werd verlaagd en u het eens in de zes weken kreeg?

A. Ik kan het u niet zeggen.

74115. De **Voorzitter**: Hebt u nooit meegemaakt, dat ze in de tijd, dat ze 25 à 30 francs kregen, de bloemetjes in Genève gingen buitenzetten en daar veel lawaai maakten?

A. Zeer zeker.

74116. De **Voorzitter**: Hebt u dat weleens meegemaakt?

A. Allicht.

74117. De **Voorzitter**: Waren ze dan niet dronken?
- A.** Er zullen zeker mensen bij zijn geweest, die dronken waren.
74118. De **Voorzitter**: U was zoeven zo verbaasd, toen de heer *Stokvis* vroeg of er weleens dronkenschap bij die mensen voorkwam.
- A.** Ik bedoelde of de mensen daarvoor werden uitgezonden. Dat bedoel ik alleen. Daarop heb ik de heer *Stokvis* geantwoord, dat het niet zo was.
74119. De **Voorzitter**: U bent dus in Augustus 1942 in een kamp geraakt en het heeft tot het eind van 1943 geduurd, vóórdát u weg kon komen?
- A.** Ja.
74120. De **Voorzitter**: In het kamp moest u dus draineren?
- A.** Ja.
74121. De **Voorzitter**: Was dat zwaar werk?
- A.** In het begin valt het niet mee, op de duur is het echter geen zwaar werk.
74122. De **Voorzitter**: Kon u het werk wel aan?
- A.** Ja.
74123. De **Voorzitter**: Waren er ook geen overmatig lange werkdagen'?
- A.** Neen, beslist niet.
74124. De **Voorzitter**: Hoe was de behandeling in die kampen? Bestond de leiding uit Zwitsers?
- A.** Ja.
74125. De **Voorzitter**: Waren ze streng?
- A.** Neen. Het was onplezierig, ik studeerde liever.
74126. De **Voorzitter**: Waren de Zwitserse bewakers erg onaangenaam?
- A.** Neen. Het was zonde van de tijd, die men daar „verprutste“.
74127. De **Voorzitter**: Kwam er weleens een Nederlander van het gezantschap?
- A.** Ja.
74128. De **Voorzitter**: Wie dan?
- A.** De heer *van Tricht* is meermalen gekomen.
74129. De **Voorzitter**: Kwam de heer *Kijzer* weleens?
- A.** Neen, want toen zat ik zelf in een ander kamp.
74130. De **Voorzitter**: Hebt u hem weleens ontmoet?
- A.** Ja. De heer *Schrikker* heeft ook regelmatig een bezoek aan het kamp gebracht.
74131. De **Voorzitter**: Wat kwam b.v. de heer *van Tricht* in zo'n kamp doen? Waar diende hun bezoek voor?
- A.** Om eventuele klachten van ons in ontvangst te nemen. Ten tweede hadden wij dan gelegenheid om met onze vertegenwoordiger te spreken.
74132. De **Voorzitter**: Dat gesprek bestond natuurlijk uit een aandringen op vertrek.
- A.** Ja.
74133. De **Voorzitter**: Wanneer ze u zeiden, dat u wachten moest, zult u wel hebben gevraagd. waarom? De mensen kregen er natuurlijk genoeg van.
74134. De **Voorzitter**: Wat kreeg u dan voor antwoord?
- A.** Dat we niet illegaal weg mochten gaan. Ik heb ook nog aangeboden om koerier te worden van Zwitserland naar Holland. Het had toch geen doel in dat kamp te blijven wachten.
74135. De **Voorzitter**: Bent u weleens in aanraking gekomen met de heer *van Niftrik* in Genève?
- A.** Ja.
74136. De **Voorzitter**: Waar bestonden zijn werkzaamheden uit?
- A.** Dat kan ik u niet zeggen. Ik heb een route van hem gekregen om Zwitserland te verlaten.
74137. De **Voorzitter**: Dan weet u toch wel, waaruit zijn werkzaamheden bestonden?
- A.** Ik denk niet, dat dit het enige is, dat de heer *van Niftrik* daar heeft gedaan.
74138. De **Voorzitter**: Hij zal toch niet alleen aan u een route hebben gegeven?
- A.** Neen, ik denk wel aan meerderen. Dat weet ik ook zeker.
74139. De **Voorzitter**: Was het reizen, dat de heer *van Niftrik* de mensen mogelijk maakte, legaal?
- A.** Neen.
74140. De **Voorzitter**: Waarom zegt u dan, dat ze niet wilden hebben, dat u illegaal reisde?
- A.** Illegaal reizen op eigen gelegenheid. Op eigen gelegenheid Zwitserland verlaten.
74141. De heer **Stokvis**: U hebt zoëven illegaal gezegd.
- A.** U moet het anders begrijpen.
- De heer **Stokvis**: Wij kunnen het niet begrijpen, als u het zo onduidelijk zegt.
- A.** Dan spijt het mij zeer.
74142. De **Voorzitter**: Heeft de heer *van Niftrik* het u mogelijk gemaakt die reis te maken?
- A.** Ik vermoed, dat de heer *van Niftrik* opdracht kreeg van het gezantschap of vanuit Engeland. Ik kan u dat niet precies zeggen. Hij zal in ieder geval opdracht hebben gekregen om bepaalde personen uit te sturen. en daarbij behulpzaam te zijn.
74143. De **Voorzitter**: Maar dan toch illegaal?
- A.** Ja.
74144. De **Voorzitter**: Hij heeft u ook aan papieren geholpen. Wat waren dat voor papieren?
- A.** Ik heb de papieren niet van de heer *van Niftrik* gekregen, omdat dat blijkbaar te gecompliceerd werd. Ik heb ze van de Zwitsers gekregen. Gewoonlijk werkten zij samen met de heer *van Niftrik* of met het gezantschap.
74145. De **Voorzitter**: Wie bedoelt u met de Zwitsers?
- A.** Sommige Zwitserse autoriteiten.
74146. De **Voorzitter**: Bedoelt u de politie-korporaal *Demièrre*?
- A.** Neen. Ik weet niet of de heer *Demièrre* er wat mee te maken had.
74147. De **Voorzitter**: U zegt de Zwitserse autoriteiten; dat vind ik een vage uitdrukking.
- A.** Als ik op een kantoor van de Zwitserse gendarmerie mijn papieren krijg, dan weet ik niet precies wie dat zijn.

74148. De **Voorzitter**: Daar hebt u het al gezegd, de Zwitserse gendarmerie. Het kost moeite om iets van u te weten te komen. Als u spreekt van de Zwitserse autoriteiten, dan kan het de burgemeester zijn of iemand anders.

A. Ik kan u niet vertellen of het de heer *Demierre* was.

74149. De **Voorzitter**: U had wel meteen kunnen vertellen, dat het de gendarmerie was. Wat hebt u van die gendarmerie voor papieren gekregen?

A. Franse papieren.

74150. De **Voorzitter**: Wat voor Franse papieren?

A. Franse identiteitskaarten.

74151. De **Voorzitter**: Waren het echte identiteitskaarten?

A. Neen, het waren geen echte kaarten.

74152. De **Voorzitter**: Waren ze goed nagemaakt?

A. Ja.

74153. De **Voorzitter**: Hebt u die kaarten nog in Frankrijk moeten tonen?

A. Neen.

74154. De **Voorzitter**: U hebt dus niet gemerkt, of die kaarten in Frankrijk met succes konden worden gebruikt?

A. Ik meen van wel, want ik heb Franse identiteitskaarten gezien, die identiek waren.

74155. De **Voorzitter**: De kaarten waren dus goed.

A. Ja. We kregen ook Franse levensmiddelenkaarten.

74156. De **Voorzitter**: Hebt u die gebruikt?

A. Neen, want ik ben direct gearresteerd.

74157. De **Voorzitter**: Waar bent u gearresteerd?

A. Op de grens.

74158. De **Voorzitter**: Hoe kwam dat?

A. Dat is iets, dat ik zelf ook heb proberen uit te vinden en dat ik niet weet. We zouden met zijn zessen uitgestuurd worden. *Telders* en ik en vier Engelsen of Amerikanen. Op het laatste nippertje zijn die niet meegegaan. Toen *Selders* en ik op de grens werden gearresteerd, was één van de eerste vragen bij het verhoor, waar die vier anderen waren.

74159. De **Voorzitter**: Hebben ze die niet kunnen zien?

A. Neen, want wij zijn nooit met ons zessen weggegaan. We zijn met ons tweeën weggegaan.

74160. De **Voorzitter**: Die anderen waren dus nog niet eens weg. Hoe wisten ze dan, dat ze zouden komen?

A. Nu is het niet zo verbazingwekkend, dat het op de een of andere manier is uitgelekt, want wij kregen die papieren op het station Coinavin in Genève, bij de gendarmerie, in de grote wachtzaal, waar politie in- en uitliep. Het is dus heel goed mogelijk, dat er iemand bij is geweest, die fout was. Wij zijn ook door de Zwitserse politie naar de grens gebracht, in een auto.

74161. De **Voorzitter**: Bent u nogal lang in Genève geweest?

A. Neen, ik ben niet lang in Genève geweest, want we kwamen uit Bellechasse.

74162. De **Voorzitter**: Was u daar in een kamp?

A. Ja, in een strafkamp.

74163. De **Voorzitter**: Wat was daar de oorzaak van?

A. Velen van ons waren op de dag van de capitulatie van Italië het kamp uitgegaan, een werkkamp in Les Enfers, om ons naar Italië te begeven. Dat werd ons toen afgeraden door de Nederlandse legatie. We kregen de boodschap: „Blijven jullie nu hier. Jullie kunnen beter ondergedoken blijven, want jullie worden toch één dezer dagen uitgestuurd naar Spanje". We zijn toen in Zwitserland ondergedoken

en kregen op zekere dag een oproep van het gezantschap, dat wij ons moesten melden bij de Zwitsers. We zijn eerst naar het gezantschap gegaan, waarop de generaal ons beloofde, dat we niet langer dan twee weken in Bellechasse zouden zitten en dan zouden worden uitgestuurd, naar Spanje. We hebben ons bij de Zwitsers gemeld en zijn naar Bellechasse gegaan. We werden binnen twee weken vrij gelaten en zijn naar Genève gekom-ti. We moesten ons melden bij de heer *van Niftrik*.

74164. De **Voorzitter**: De heer *van Niftrik* heeft u dus naar de gendarmerie verwezen voor het verkrijgen van die documenten?

A. Ja. Wij kregen ook een route van de Zwitserse autoriteiten op om door Frankrijk te gaan.

74165. De **Voorzitter**: Gaven de Zwitsers die route op en niet de heer *van Niftrik*?

A. Beiden, omdat de route kapot was en wij behoorlijk Frans spraken. Dan kon men zien of er een mogelijkheid was er door heen te komen. Als de ene route fout was, kon men over de andere gaan.

74166. De **Voorzitter**: Dat is dus helemaal niet te pas gekomen, want u was nauwelijks over de grens of u werd gevangengenomen. Door Duitsers of door Fransen?

A. Door Duitsers.

74167. De **Voorzitter**: Ze vroegen dus naar die andere vier?

A. Ja.

74168. De **Voorzitter**: Hebt u gedacht aan de waarschijnlijkheid, dat het al zou zijn uitgelekt in het grote lokaal van de gendarmerie, of hebt u aan verraad gedacht?

A. Ik denk eerder, dat het is uitgelekt, niet door verraad.

74169. De **Voorzitter**: Waar bent u toen heen gebracht?

A. Eerst naar de gevangenis in Annemasse, toen naar de gevangenis in Lyon, vervolgens Compiègne en als laatste het concentratiekamp Buchenwald.

74170. De **Voorzitter**: Wanneer bent u in Buchenwald gekomen?

A. In Januari 1944.

74171. De **Voorzitter**: Bij welke groep gevangenen werd u toen geplaatst?

A. In Buchenwald?

74172. De **Voorzitter**: Ja. Bij Nederlanders?

A. Ja. Eerst kregen we quarantaine, die heel erg lang heeft geduurd. We zijn heel lang in het quarantaineblok gebleven. Van het ene quarantaineblok in het andere. Vervolgens ben ik in blok 49 gekomen. Dat was het Hollandse blok.

74173. De **Voorzitter**: Waren dat de politieke gevangenen?

A. Ja.

74174. De **Voorzitter**: Waren het Nederlandse politieke gevangenen? We hadden er immers ook gijzelaars.

A. Ja. De gijzelaars waren toen al weg.

74175. De **Voorzitter**: Waren er ook Joden?

A. Neen.

74176. De **Voorzitter**: Ik heb altijd verhalen gehoord over Joden, die daar allerlei zwaar werk moesten verrichten!

A. Dat is vóór mijn tijd geweest, dat moet in 1941 zijn geweest.

74177. De **Voorzitter**: U bent dus meer dan een jaar in Buchenwald geweest?

A. Anderhalf jaar.

74178. De **Voorzitter**: Hebt u in die periode weleens pakketten gekregen?

A. Ja.

74179. De **Voorzitter**: Waar kwam zo'n pakket vandaan?

A. Van het Internationale Rode Kruis.

74180. De **Voorzitter**: Dus uit Genève?
- A.** Ja.
74181. De **Voorzitter**: Weet u, hoe men aan uw adres kwam? Of was er geen adres bij?
- A.** Ik heb vanuit Buclienwald naar Zwitserland geschreven.
74182. De **Voorzitter**: Aan wie?
- A.** Aan kennissen, die ik in Zwitserland had.
74183. De **Voorzitter**: Hebben die kennissen gezorgd, dat u pakketten van het Rode Kruis kreeg?
- A.** Ja. Ze hebben het ook aan het gezantschap opgegeven. Of misschien hebben ze geld gestort. We kregen verschillende pakketten.
74184. De **Voorzitter**: Waarom denkt u, dat het via het gezantschap is gebeurd?
- A.** Omdat wij later, wanneer wij een pakket kregen van het Rode Kruis, moesten tekenen voor de ontvangst. Dan liet ik ook altijd bevestigen door iemand, die geen pakket had gekregen, en die kreeg de volgende keer dan wel een pakket.
74185. De **Voorzitter**: Hoe dikwijls hebt u die pakketten gekregen?
- A.** Ik heb ze vrij regelmatig gekregen. Ik wil niet zeggen iedere niaand, het scheelde echter niet veel.
74186. De **Voorzitter**: Hoe was de inhoud van die pakketten?
- A.** Uitstekend.
74187. De **Voorzitter**: Kregen velen die pakketten?
- A.** Neen.
74188. De **Voorzitter**: Hebt u enig idee, wie wel en wie niet? Waar lag de scheidingslijn ongeveer?
- A.** Neen, die was niet te zien.
74189. De **Voorzitter**: Bestaat de mogelijkheid niet, dat alleen diegenen een pakket kregen, van wie men wist, dat ze in Buchenwald zaten?
- A.** Ik weet niet hoe dat vanuit Holland ging. Ik weet niet, hoe het Rode Kruis in Holland werkte.
74190. De **Voorzitter**: Het Rode Kruis werkte nauwelijks.
- A.** Ik weet niet, of men het had doorgegeven aan het Internationale Rode Kruis.
74191. De **Voorzitter**: Zou men uit de gegevens, die u zoëven verstrekte, nu de gevolgtrekking moeten maken, dat men pakketten kon sturen, zodra namen bekend waren?
- A.** Ja.
74192. De **Voorzitter**: Bleek het uit het reçu, dat men namen wilde hebben? Of was het uw eigen bedenksel?
- A.** Dat weet ik niet. Ik weet niet of het ons bedenksel was of van iemand anders. Wij deden het.
74193. De **Voorzitter**: Vóórdat men op die idee komt, moet er toch iets aan voorafgaan?
- A.** Dat kan ik u niet zeggen.
74194. De heer **Stokvis**: Kregen veel medegevangenen pakketten?
- A.** Neen.
74195. De heer **Stokvis**: Waren de mensen, die pakketten kregen, in hoofdzaak personen, die via u in contact waren gekomen met het Rode Kruis?
- A.** Dat kan ik u niet zeggen. Er waren daar vele Nederlanders.
74195. De heer **Stokvis**: U zegt, dat de meesten geen pskketten kregen?
- A.** Ja. We hebben één keer van het Nederlandse Rode Kruis een pakje sigaretten gekregen.
74197. De **Voorzitter**: Van het Nederlandse Rode Kruis. Waar kwamen die dan vandaan? Hoe wist u, dat die sigaretten van het Nederlandse Rode Kruis kwamen?
- A.** We werden aan „de toren" geroepen, en ons werd medegedeeld, dat we een cadeautje van het Nederlandse Rode Kruis kregen.
74198. De **Voorzitter**: Dat was zeker van Piek?
- A.** Dat kan wel.
74199. De **Voorzitter**: Hebt u enig idee, wanneer dit ongeveer is geweest?
- A.** Begin 1944.
74200. De **Voorzitter**: Waren hei alleen maar sigaretten?
- A.** Ja.
74201. De **Voorzitter**: Het is merkwaardig, dat het in de tijd van Piek is geweest. Is het wel vaker voorgekomen, of was dat de enige keer?
- A.** Het is één keer voorgekomen. Vermoedelijk waren er meer sigaretten, want de S.S. rookte ze ook. Hoeveel we hadden moeten hebben, kan ik u niet zeggen.
74202. De **Voorzitter**: Kwam u ook in aanraking met mensen van andere nationaliteit?
- A.** Ja.
74203. De **Voorzitter**: Kregen die ook pakketten?
- A.** Wat de Fransen betreft, zij kregen meer pskketten.
74204. De **Voorzitter**: Waren van hen de adressen bekend?
- A.** Ook wel. Er werden eveneens pakketten niet op naam gestuurd voor de Franse gevangenen.
74205. De **Voorzitter**: Dus dat was een algemene zending voor alle Franse gevangenen?
- A.** Het waren ook pakketten van het Internationale Rode Kruis. De pakketten, die wij kregen, waren op naam.
74205. De **Voorzitter**: Meent u, dat de Fransen die pakketten ook uit Zwitserland kregen?
- A.** Er kwamen internationale pakketten uit Turkije en Hongarije en andere landen.
74207. De **Voorzitter**: Hebt u idee, waar ze het geld voor die pakketten vandaan kregen?
- A.** Sommige pskketten waren van het Franse Rode Kruis, sommige van het Internationale Rode Kruis.
74208. De **Voorzitter**: Van het Franse Rode Kruis kwamen ze vermoedelijk uit Frankrijk?
- A.** Ja, of uit Algiers.
74209. De **Voorzitter**: Kregen de Franse gevangenen meer dan u?
- A.** Ja, over het algemeen wel. U moet echter niet mijn persoonlijk geval nemen.
74210. De **Voorzitter**: Kregen ze ook meer dan u?
- A.** Ja.
74211. De **Voorzitter**: Hebt u daar een verklaring voor?
- A.** Hoe bedoelt u?
74212. De **Voorzitter**: Hebt u begrepen, waarom de Fransen meer kregen dan u?
- A.** Ja, zo te zien wel. De reden daarvan is wellicht een betere verzorging of dat het land misschien rijker was.
74213. De heer **Stokvis**: Misschien was hun Rode Kruis actiever.
- A.** Ja, het was zeer zeker actiever. Wat wij kregen, was van het Internationale Rode Kruis. De Fransen kregen en van het Franse en van het Internationale Rode Kruis.

74214. De heer **Stokvis**: Van het Nederlandse Rode Kruis kreeg u behalve die sigaretten niets?

A. Neen.

74215. De **Voorzitter**: Bent u in April 1945 vrijgekomen?

A. Ja.

74216. De **Voorzitter**: Door wie bent u bevrijd?

A. Door de Amerikanen. Ik ben met de Amerikanen meegegaan.

74217. De **Voorzitter**: Meteen?

A. Een paar dagen later.

74218. De **Voorzitter**: Waarheen bent u met de Amerikanen gegaan?

A. Tot in Oostenrijk.

74219. De **Voorzitter**: Meegegaan wil dus zeggen: met ze opgetrokken?

A. Ja, ik ben als tolk met hen meegegaan.

74220. De **Voorzitter**: Hebt u daar ooit iets gemerkt van Nederlanders, die b.v. kwamen helpen?

A. Ik heb een keer een Nederlandse verbindingsofficier gezien.

74221. De **Voorzitter**: Wanneer bent u met de Amerikanen meegegaan?

A. In April 1945.

74222. De **Voorzitter**: Enkele dagen na uw bevrijding?

A. Ja.

74223. De **Voorzitter**: Hebt u in die tijd die Nederlander gezien?

A. Neen.

74224. De **Voorzitter**: Wanneer hebt u hem gezien?

A. Ergens in Oostenrijk, bij Ischl. Niet in het kamp.

74225. De **Voorzitter**: Hebt u in het kamp wel andere geallieerden gezien, die zich ook de zaak der Nederlanders aantrokken?

A. Ik kan het u niet zeggen, want ik ben twee dagen daarna vertrokken. In die twee dagen heb ik ze niet gezien.

74226. De heer **Stokvis**: Weet u de naam van die Nederlandse verbindingsofficier?

A. Neen, die kan ik u niet zeggen. Hij kwam uit Eindhoven, waarschijnlijk.

74227. De **Voorzitter**: Hebt u in Oostenrijk niets gemerkt van Nederlandse autoriteiten, die de verblijfplaatsen van Nederlanders uitzochten om ze vervolgens naar huis te helpen?

A. Neen.

74228. De heer **Stokvis**: Hebt u wel Nederlanders ontmoet, die in nood verkeerden en geholpen hadden moeten worden?

A. Ja, zij werden echter door de Amerikanen geholpen. Het betrof hier een groep Nederlanders, die werd bevrijd uit het kamp Ebensee.

74229. De heer **Stokvis**: Was dat een grote groep?

A. Neen, ongeveer 30 mensen.

74230. De **Voorzitter**: Waar ligt dat kamp?

A. Bij Gmünden. Dat ligt bij Ischl in de buurt.

74231. De **Voorzitter**: Hebt u nog andere Nederlanders ontmoet?

A. Neen.

74232. De **Voorzitter**: Hoe werden zij gerepatrieerd?

A. Per vliegtuig van Linz naar Parijs.

74233. De **Voorzitter**: Dat was dus een omvangrijk werk?

A. Ja. Het ging zeer vlot.

74234. De **Voorzitter**: Waren daar Nederlanders bij?

A. Ja.

74235. De heer **Stokvis**: Ik wilde over Zwitserland nog een vraag stellen. Hebt u veel met de heer *Kijzer* te maken gehad?

A. Niets.

74236. De heer **Stokvis**: Behalve dan, dat u hem een keer hebt ontmoet in een kamp?

A. Ja, hij zat toen nog in een kamp.

74237. De heer **Stokvis**: Hij zat dus zelf in een kamp?

A. Ik meen van wel. Het is misschien een andere *Kijzer*, die u bedoelt.

74238. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat de heer *Kijzer* één van de kampen had bezocht.

A. Ik weet het niet precies meer. Ik ken wel een heer *Kijzer*, want er is later een heer *Kijzer* vanuit een kamp naar het gezantschap gekomen.

74239. De **Voorzitter**: Ja, dat is ook zo. Er is toch bezoek van enige heren geweest. Waren dat de heer *van Tricht* en de heer *Kijzer*?

A. De heer *van Tricht* en de heer *Schrikker*.

74240. De **Voorzitter**: En de heer *Kijzer* niet?

A. Ik heb, meen ik, gezegd, dat ik in een ander kamp ben geweest.

74241. De **Voorzitter**: In ieder geval hebt u zijn naam genoemd.

A. De heer *van Tricht* is de enige geweest, met wie ik op het gezantschap wat te maken heb gehad.

74242. De heer **Stokvis**: Hebt u zelf nog iets te zeggen, dat van belang kan zijn?

A. Ja. In 1940, toen de oorlog uitbrak, zat ik in België. Ik heb de laatste trein terug genomen naar Nederland op 10 Mei. De trein ging niet verder dan Antwerpen. We zaten met een groep Nederlanders op het station en trachtten om verder te komen, waarop wij ons met het Nederlandse consulaat in verbinding hebben gesteld in Antwerpen, met het verzoek om een vrachtwagen of een ander vervoermiddel te krijgen om tot de grens te komen. Ik ben helaas de naam vergeten van degene, die ons antwoordde, dat hij geen taxi-onderneming was.

74243. De **Voorzitter**: Was dat de heer *Ruys*?

A. Ja.

74244. De **Voorzitter**: Hebt u hem gezien of alleen maar door de telefoon gesproken?

A. Ik had alleen telefonisch contact met hem.

74245. De **Voorzitter**: Maakte hij de indruk een oude heer te zijn?

A. Dat weet ik niet. Ik sprak hem immers alleen telefonisch. Dat gezegde is het enige, dat ik van hem heb gemerkt.

74246. De heer **Stokvis**: Als men nu samenvat, wat u hier hebt verteld, dan komt dat hier op neer, dat u in concreto niet zo heel veel hulp hebt gehad om tot het doel te geraken?

A. Neen. Materiële hulp hebben wij wel gekregen, maar hulp om tot ons doel te geraken hebben wij niet gekregen. De meeste — en de vriendelijkste — hebben wij van de heren *Jacquer*, *Testers* en *Sally Noach* mogen ontvangen.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

A. F. KAHN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS,
STOKVIS.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 2 FEBRUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

JHR. HENRI BEELAERTS VAN BLOKLAND,

oud 60 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
secretaris van het Hoofdbestuur en Hoofd der Afdeling Buitenland
van het Nederlandse Rode Kruis.

Hij legt de eed af als getuige.

74247. De Voorzitter: Er is één bepaald punt, waarover wij gaarne met u zouden willen spreken.

A. Er is sindsdien enige tijd verlopen, waardoor het kan zijn, dat er enige lacunes in mijn memorie zijn. Ik heb alle stukken, die ik er over heb, meegebracht en die zijn ter beschikking van de heren. Mocht het zijn, dat er op enig punt onder ede niet voldoende zekerheid bij mij bestaat, dan zal ik mij moeten voorbehouden dat bij de beantwoording te doen uitkomen.

De Voorzitter: Ik kan het mij best voorstellen. Meer dan u weet, kunt u niet vertellen.

A. De grote lijnen herinner ik mij wel.

De Voorzitter: Ik zal u over een bepaald punt in het bijzonder vragen. In de eerste plaats: hoe lang bent u eigenlijk al secretaris van het Rode Kruis?

A. Vanaf 1928 of 1929.

74248. De Voorzitter: Voortdurend? Behalve de Duitse periode?

A. Neen, er is een onderbreking van twee jaar geweest.

74249. De Voorzitter: Wanneer wat dat?

A. Dat is geweest van Maart 1932 tot November 1934.

74250. De Voorzitter: U bent natuurlijk ook afgezet door de Duitsers?

A. Ja. Niet formeel afgezet, maar toen *Piek* werd benoemd, hebben wij gezegd: „Nu is de maat vol, nu gaan wij naar huis.” Als ik mij goed herinner, is dat omstreeks December, half November 1944 geweest, tot Mei 1945.

74251. De Voorzitter: U hebt waarschijnlijk de heer *Flugi* wel gekend?

A. Ja. Hij was secretaris, toen ik secretaris werd. Ik ben — naar ik meen — 1 Augustus 1928 in dienst getreden van het hoofdbestuur, destijds nog niet benoemd zijnde tot secretaris; dat werd ik ongeveer een halfjaar daarna. In ieder geval was de heer *Flugi* daar secretaris.

74252. De Voorzitter: Was hij toen niet erg jong?

A. Ja.

74253. De Voorzitter: Waarschijnlijk veel jonger dan u?

A. Hij is ongeveer 10 jaar jonger dan ik.

74254. De Voorzitter: U hebt hem dus goed gekend. Hebt u ook nog in de oorlog iets van de heer *Flugi* gemerkt?

A. Ja, doordat hij zich toen kwam melden bij het Rode Kruis — hij had intussen een andere betrekking — bij het hoofdbestuur, met het verzoek — dat is, meen ik, in het jaar 1942 geweest — hem een introductie te geven voor de voorzitter van het Internationale Comité van het Rode Kruis, de heer *Huber*. De heer *Flugi* had twee nationaliteiten, zowel de Nederlandse als de Zwitserse, en was toen voornemens naar Zwitserland te gaan.

74255. De Voorzitter: Waarom wilde hij die introductie hebben?

A. Hij meende, dat hem dat kon vergemakkelijken om daar eventueel een aanstelling te krijgen.

74256. De Voorzitter: Was dat in 1942?

A. Ja, in 1942. Ik zal het voor alle zekerheid even nakijken. Ik meen, dat het inderdaad in 1942 was.

74257. De heer Stokvis: De heer *Flugi* zelf spreekt van Juli 1943.

A. Dat lijkt mij zeer laat.

74258. De Voorzitter: De heer *Flugi* zal het toch wel weten.

Weet u of de heer *van Lynden* nog met hem heeft gesproken, vóórdat de heer *Flugi* vertrok?

A. De heer *Flugi* moet het wel weten. Daar ben ik niet bij geweest. Hij is wel op het bureau van het hoofdbestuur geweest, op de Prinsessegracht. Ik weet wel zeker, dat hij heeft gesproken met dr. *Offerhaus*, die destijds secretaris-generaal was. Ik durf niet te zeggen, dat hij de heer *van Lynden* ook nog heeft gesproken.

74259. De Voorzitter: U weet dus ook niet, welke afspraak dr. *Offerhaus* met de heer *Flugi* heeft gemaakt?

A. Neen. Ik weet er verder geen finesses van. Dr. *Offerhaus*, de secretaris-generaal, heeft gezegd: Als u naar Zwitserland gaat en u spreekt met het Comité International, dan zou u eigenlijk over die en die zaak — het was, naar ik meen, een financiële afrekening van enigerlei aard — kunnen spreken. Dat was een volkomen bijkomstige zaak en meer bij wijze van aanloopje, wanneer hij bij het Comité International kwam. Dan had hij tenminste een onderwerp om over te spreken.

74260. De heer Stokvis: U vergist u, de aangelegenheid, waarop u doelt, betrof een belangrijke zaak.

A. Ik vertelde u al, dat ik er niet bij ben geweest. Ik heb het bij geruchte vernomen, dat er ook een financiële afwikkeling was.

74261. De Voorzitter: Niet een financiële afwikkeling, maar een financiële transactie, die men op touw wilde zetten. Weet u daar niets van?

A. Neen, daar weet ik niets van.

74262. De Voorzitter: Weet u iets van het werk, dat hij daar heeft verricht?

A. Ja. Hij kwam dus in Zwitserland. Ik meen, dat hij eerst in Lausanne heeft gewoond, dat durf ik niet zeker te zeggen, maar op het moment, dat hij er kwam, was daar de gedelegeerde van het Londense Comité van het Rode Kruis, de heer *de Vos van Steenwijk*, die in La Tour de Peilz woonde. Toen heeft de heer *Flugi*, naar de heer *de Vos* mij zeide, te kennen gegeven, dat hij eigenlijk zeer verlangend was naar enig emplooi. Vervolgens zou de heer *de Vos* hebben gezegd: Dat treft goed, want eigenlijk is het toch nogal bezaaiend, dat ik hier buiten woon, terwijl degene, die het dagelijks

bureauwerk van de Nederlandse delegatie bij het Rode Kruis doet, beter in Genève kan wonen. Is dat ook iets, dat u lijkt? Waarop *Flugi* antwoordde: „Ja, heel graag.”

74263. De **Voorzitter**: Van wie hebt u deze inlichtingen gekregen?

A. Dit is een informatie, die ik van de heer *de Vos* heb ontvangen.

74264. De **Voorzitter**: Het is dus niet iets, dat u uit eigen wetenschap weet?

A. Uit andere bronnen kan ik dat ook niet weten.

74265. De **Voorzitter**: De heer *Flugi* kon het u verteld hebben.

A. Met de heer *Flugi* had ik eigenlijk verder geen relatie, al heb ik hem in de jaren 1946—1950 af en toe nog wel vluchtig ontmoet.

74266. De **Voorzitter**: De heer *de Vos* heeft dus tegen de heer *Flugi* gezegd: Wilt u het doen, het is een nogal aardig werk. Ik woon hier wat ver van Genève.

A. Ja, zo heeft hij het gezegd. Het was praktischer, dat er iemand in Genève zat om dagelijks contact te onderhouden met het Comité International. Het leek een zeer goede oplossing, die het comité te Londen dan ook op voorstel van de heer *de Vos* heeft aanvaard. Toen kwam de vraag, wat hij voor betaling zou krijgen.

74267. De **Voorzitter**: Zijn dat allemaal verhalen van de heer *de Vos van Steenwijk*?

A. Ja.

74268. De **Voorzitter**: Heeft hij u ook verteld over die betalingen, enz.?

A. Ja.

74269. De **Voorzitter**: Het zou beter zijn, als wij deze mededelingen direct uit de mond van de heer *de Vos* zouden vernemen.

A. Ja.

74270. De **Voorzitter**: De heer *de Vos* is al eens voor de commissie verschenen. Nu zouden wij gaarne willen weten, wat de heer *de Vos van Steenwijk* u heeft verteld.

A. Deze aangelegenheden heb ik alleen van hem gehoord.

74271. De **Voorzitter**: Hebt u enige persoonlijke kennis omtrent het werk en de wijze van optreden van *Flugi*?

A. Ja, daar heb ik later weleens het een en ander van gemerkt.

74272. De **Voorzitter**: Hoe?

A. Het was eigenlijk al nadat de vijandelijkheden waren gestaakt en de heer *Flugi* hier in het land is gekomen met dr. *Bernard*. Deze zat ook in Genève en die beide heren zijn hier geweest. Ik heb ze gesproken op het hoofdbestuur van het Rode Kruis. Daar ben ik verder niet bij geweest. De heer *Flugi* gaf wel te verstaan, dat de heer *de Vos* zich eigenlijk van die werkzaamheden niet veel had aangetrokken en het doel van zijn komst was wel om zelf als gedelegeerde in de plaats te treden van de heer *de Vos*.

74273. De **Voorzitter**: Bent u daar bij geweest?

A. Neen.

74274. De **Voorzitter**: Hoe weet u het dan?

A. Dat weet ik ook wel door de uitlatingen, die ik heb gehoord, toen ze bij mij zaten. De heer *de Vos* scheen daar niet veel uit te voeren. De algemene teneur was zeer denigrerend.

74275. De **Voorzitter**: Heeft hij hier toen bepaaldelijk naar de post van de heer *de Vos* gesolliciteerd?

A. Daarvan had ik wel zeer sterk de indruk en dat vond ik toen vrij onbehoorlijk, juist omdat ik van de heer *de Vos* had gehoord — ik had niet de minste reden om daaraan te twijfelen —, dat *Flugi* heel dankbaar was, dat daar werk voor hem was opgekomen, en de heer *de Vos* heeft hem werkelijk op alle manieren de condities zo goed mogelijk gemaakt.

74276. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Dat weet ik door de kwestie van de salariering.

74277. De **Voorzitter**: Hoe was de salariering?

A. De heer *de Vos* had consul-generaal *van Notten*, die daar sinds jaar en dag zat, gepolst: „Wat moet die man hebben onder deze omstandigheden om te kunnen leven?” Toen werd een bedrag van 1500 Zwitserse francs per maand genoemd. Dat werd een heel behoorlijk bedrag geacht. Volgens *Flugi* moest het minstens 2000 francs zijn.

74278. De **Voorzitter**: Wanneer is er op deze wijze over het salaris onderhandeld?

A. Ik durf niet te zeggen, wanneer het is geweest. Het was in ieder geval tijdens de oorlog.

74279. De **Voorzitter**: Zoals u het nu vertelt, begrijpt een roe-hoorder daaruit, dat het omstreeks het begin van de functie was. Gewoonlijk stelt men salarissen vast aan het begin van een betrekking. Tenminste, dat zou men veronderstellen. Hier is dat echter helemaal niet het geval geweest. Het is aan het einde van de oorlog geweest.

A. In ieder geval daarvoor.

74280. De **Voorzitter**: Ik geloof veertien dagen van tevoren.

A. Men zag het einde van de oorlog naderen.

74281. De **Voorzitter**: In het najaar van 1944. *Flugi* heeft daar eerst van Juli 1943 tot het einde van 1944 vrijwel zonder vergoeding gewerkt. Dat weet u niet, maar dat weten wij wel. Wanneer u het verhaal zo vertelt, als u zoëven deed, dan maakt dat op iedere toehoorder de indruk, dat de heer *Flugi* van het begin af salaris heeft gehad.

A. Het is niet mijn bedoeling om een verkeerde indruk te wekken.

74282. De **Voorzitter**: Neen, dat vertrouwen ik wel, maar uit uw mededelingen zou men gemakkelijk een onjuiste indruk kunnen krijgen. Daarom was het goed, dat u gezegd hebt, dat u niet alles precies meer weet en dus een beetje voorzichtig moest zijn.

A. Ja, ik begrijp het.

74283. De heer **Stokvis**: De heer *Flugi* zelf heeft hier verklaard en later is dat juist gebleken aan de hand van stukken, die wij hebben onderzocht, dat hij per 1 Januari 1945 een salaris van 2000 francs per maand kreeg.

A. Juist, vastgesteld door Londen.

74284. De **Voorzitter**: Vanaf 1 Januari 1945.

A. Dus dat waren de laatste zes maanden, maar voordien, als ik eens vragen mag?

De **Voorzitter**: Wilt u het gaarne weten?

De heer **Stokvis**: 800 francs per maand, waarvan 100 francs voor de school van zijn kinderen afging.

A. Dat was mij niet bekend.

74285. De **Voorzitter**: Dus hij heeft, toen hij in den Haag met u en de heer *Bernard* zat te praten, al duidelijk te kennen gegeven, dat hij gaarne die positie van de heer *de Vos van Steenwijk* wilde hebben?

A. Ja. Ik weet verder niet, wat hij tegen het dagelijks bestuur heeft gezegd. Ik weet wel, dat hij zich toen zeer denigrerend uitliet over de heer *de Vos*, en ik geloof, dat mijn innerlijke conclusie is geweest, dat hij er zelf op reflecteerde.

74286. De **Voorzitter**: Laten wij nu voorzichtig zijn. Ik vraag u dus, of het een indruk van u was en u door die indruk tot een innerlijke conclusie kwam, zoals u dat noemt, dan wel of hij het bepaaldelijk heeft gezegd.

A. Hij heeft tegen mij niet gezegd: „Ik reflecteer op de plaats van de heer *de Vos van Steenwijk*.”

74287. De **Voorzitter**: Heeft hij dat later echter — naar u meent te weten — wel gezegd?

A. Ik neem aan, dat hij tegenover het dagelijks bestuur wel heeft doen uitkomen, dat hij daarop reflecteerde.

74288. De **Voorzitter**: Waarom neemt u dat aan?

A. Op grond van mijn indruk, dat hij het daarop aanstuurde.

74289. De **Voorzitter**: Hebt u die indruk alleen uit het gesprek, dat plaats vond, voordat hij naar het dagelijks bestuur ging?

A. Ja.

74290. De **Voorzitter**: U hebt echter geen nadere aanwijzing, dat hij ook werkelijk in dat gesprek met het dagelijks bestuur gesolliciteerd of gestreefd heeft naar die betrekking? Met zoveel woorden?

A. Neen, dat weet ik niet.

74291. De **Voorzitter**: Hebt u aan de heer *de Vos* gezegd, in min of meer positieve zin, dat *Flugi* had gesolliciteerd naar de betrekking van de heer *de Vos*?

A. Niet dat hij had gesolliciteerd, maar wel dat hij zich denigrerend over hem had uitgelaten.

74292. De **Voorzitter**: Neen, dat is wat anders; ik bedoel, of u gezegd hebt, dat *Flugi* naar die betrekking heeft gesolliciteerd, of die althans heeft trachten te krijgen?

A. Neen, dat kan ik niet gezegd hebben, omdat ik dat niet wist.

74293. De **Voorzitter**: U kunt alleen hebben gezegd: „Ik heb de indruk, dat hij jouw betrekking wel zou willen hebben.” Zoiets hebt u toch gezegd?

A. Ja.

74294. De **Voorzitter**: U hebt nooit kunnen zeggen: „Hij heeft er naar gesolliciteerd.”

A. Neen, dat kon ik niet doen. Ik ben er niet bij geweest en ik heb het dus niet gehoord.

74295. De **Voorzitter**: De heer *de Vos van Steenwijk* zegt nl., dat u dat hebt gezegd.

A. Dat ik gezegd zou hebben, dat hij daarnaar solliciteerde?

74296. De **Voorzitter**: Dat is de reden, waarom wij u hebben gevraagd hier te komen. Daar zijn wij niet veel mee opgeschoten. U zegt: het kan niet. U hebt alleen maar de indruk gehad, dat het uel zo zijn kon.

A. Ja. Juist, omdat hij in verschillende richtingen te kennen gaf, dat de heer *de Vos* daar eigenlijk niet veel uitvoerde.

74297. De **Voorzitter**: Nu behoeft men dat niet alleen van de heer *Flugi* te horen; dat kan men ook van andere mensen horen.

A. Dat kan wel zijn. Ik wist van de hele zaak niets af, toen ik in Zwitserland kwam, en daarom was het zo'n moeilijke opdracht. Er was in Zwitserland in October een conferentie, midden October 1945; mij werd gevraagd, of ik dat varken maar wilde wassen.

74298. De **Voorzitter**: Waarover ging die conferentie?

A. Dat was eigenlijk de eerste bijeenkomst van Rode Kruisverenigingen na afloop van de oorlog; dus om het eerste internationale contact weer op te nemen. Dat stond volkomen buiten deze zaak. Toen heeft de heer *Carel van Lynden* — die toen eerste voorzitter van het Rode Kruis was (de Prinses was voorzitter) — en die zeer lijdende was en meestal moest liggen, mij gevraagd bij hem te komen in de Alexanderstraat, omdat hij met mij over die reis naar Genève wilde spreken. De heer *van Lynden* zei mij: „Als u daar dan toch bent, tracht dan ook deze zaak in het reine te brengen.”

74299. De heer **Stokvis**: Welke zaak?

A. Die aangelegenheid van de gedelegeerde van het Nederlandse Rode Kruis in Zwitserland. In die zaak moest worden voorzien.

74300. De **Voorzitter**: Waarom?

A. Omdat er een leemte was, want de heer *Flugi* was inmiddels ontslagen door het Londense Comité. Dat was — naar ik meen — met ingang van 1 Augustus 1945.

74301. De **Voorzitter**: De heer *de Vos* was er toch?

A. Ja. Zoals u weet, werd het werk in Genève door de heer *Flugi* gedaan. Er moest dus iemand zijn, die de heer *de Vos van Steenwijk* ter zijde stond.

74302. De **Voorzitter**: In Genève?

A. Ja. Toen ik bij de heer *van Lynden* was, heb ik zijn nauwkeurige instructies gevraagd en die heb ik zelf, aan zijn bed zittende, opgetekend in vier punten, zodat ik wist, waaraan ik mij te houden had. Binnen die vier punten heb ik mij gehouden, toen ik in Genève was.

74303. De **Voorzitter**: Hield die instructie niet in, dat de heer *de Vos* niet meer zou worden aangesteld?

A. Neen, helemaal niet. Dat hield zij niet in. Integendeel zelfs.

74304. De **Voorzitter**: Wie is er tenslotte benoemd?

A. De heer *Bernard*. Hij is gedelegeerde geworden en de heer *Flugi* adjunct-gedelegeerde.

74305. De **Voorzitter**: De heer *Bernard* is dus gedelegeerde geworden van het Nederlandse Rode Kruis?

A. Dat is de heer *Bernard* nog.

74306. De **Voorzitter**: En *Flugi* adjunct-gedelegeerde; de heer *Flugi* is toch tegenwoordig consul?

A. Ja.

74307. De **Voorzitter**: Is hij ook nog adjunct-gedelegeerde?

A. Ja. Die zaak loopt nu wel ten einde, omdat wij overal in het buitenland onze delegaties gaan opheffen, want tenslotte waren het oorlogsinstellingen, die er in normale tijden niet zijn.

74308. De **Voorzitter**: Wij zouden u misschien nog vragen kunnen stellen over andere vraagstukken, maar dat kunnen wij beter op een andere keer doen, in verband met de onderwerpen, die worden behandeld in het rapport-Vorrink. Wij zullen die punten eerst uitzoeken. U hebt toch niet voor het Rode Kruis in de commissie gezeten? Dat was, naar ik meen, de heer *Verspyck*.

A. Ja, van de Commissie *Vorrink* weet ik eigenlijk niets af.

74309. De **Voorzitter**: U zult ongetwijfeld wel van verschillende vraagstukken af weten, die daarin worden besproken.

A. Ja, ik sta te allen tijde tot uw beschikking.

De **Voorzitter**: Wij zullen u nog eens vragen te komen, maar ditmaal was het bepaaldelijk voor het besproken onderwerp. Dat onderwerp wilden wij gaarne rechtzetten. Dat is nu gebeurd.

A. Ik weet niet, of de heren er prijs op stellen, maar ik kan het dossier hier eventueel achterlaten.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer, wij hebben hierover nu genoeg gegevens. Ik weet niet, of er nog veel feiten moeten worden ondersteund door stukken. Dit zijn eenvoudige mededelingen van u. Daar hebben wij niet veel stukken bij nodig.

De griffier wil uw dossier echter gaarne inzien.

74310. De heer **Stokvis**: Ik wilde u nog iets vragen betreffende de materie, waarmede de Commissie *Vorrink* zich heeft beziggehouden. U zei, dat u helemaal geen relatie had gehad met de Commissie *Vorrink*, maar ik vind hier als bijlage tot het rapport van die commissie een Franse redevoering, of een deel van een Franse redevoering, die u hebt uitgesproken in Genève, en wel op 19 October 1945.

A. Ja, die drie punten.

74311. De heer Stokvis: Als men uw woorden leest, dan krijgt men de indruk, dat u er nogal wat van weet. Is dat inderdaad zo?

A. Ik vind nergens doekjes om. In de eigenlijke arbeid van die Commissie *Vorrink* ben ik niet betrokken geweest. Daar kan ik mij niet over uitlaten. Ik ben echter geïnteresseerd in het Rode Kruis.

74312. De heer Stokvis: U kunt ons dus wel waardevolle inlichtingen verschaffen over het werk van het Rode Kruis?

A. Als ik het kan, dan ben ik er gaarne toe bereid.

74313. De heer Stokvis: Dit stukje uit uw redevoering geeft een gans ander beeld dan ons hier door getroffenen zelf is geschetst. Uw voorstelling van zaken is zeer rooskleurig. U wekt de indruk, dat het Rode Kruis, na heftige strijd met de Duitsers, uiteindelijk niets heeft kunnen bereiken. Is dat uw opvatting?

A. Ja, mijn opvatting is deze, dat wij gedurende een periode van ongekende moeilijkheden gedaan hebben, wat er gedaan kon worden en dat er geen essentiële ernstige verwijten op rechtvaardige grondslag gedaan kunnen worden aan het vroegere dagelijks bestuur. Er zijn weleens momenten geweest, ik heb nu eenmaal de naam van wat heftig te kunnen zijn, waarop ik dacht: Ik geloof, dat ik anders zou handelen. B.v. toen die burgers uit Rotterdam werden weggehaald; de ten hemel schreiende manier, waarop dat gebeurde, gaf mij aanleiding een brief op te stellen aan de moffen, die heel duidelijk was.

74314. De heer Stokvis: Uw bedoeling zouden ze dus wel hebben begrepen?

A. Ja. Ze zouden het zeker hebben begrepen. Men wilde er echter liever niet aan. Het hele gebeuren is van ondergeschikt belang. Ik vertel u dit even ter illustratie, dat er ogenblikken zijn geweest, waarop ik persoonlijk gaarne een stap verder zou zijn gegaan.

74315. De heer Stokvis: Maar om nu concreet te blijven, weet u iets van het werk van mevrouw *Ross—Regeur*?

A. Heel weinig. Zij heeft eerst gewerkt op het Informatiebureau.

74316. De heer Stokvis: Weet u iets van het werk van mevrouw *de Bussy*?

A. Zij heeft af en toe een onderhoud met dr. *Offerhaus* gehad, waarvan ik verder niets weet. Zij zat in Amsterdam.

74317. De heer Stokvis: Zo is het blijkbaar met meer aangelegenheden, dat u uit eigen ervaring niet zo heel veel weet.

A. Neen, wat ik weet, zal ik u zeggen. Als ik het echter niet weet, vertel ik het ook niet. Dit zijn allerlei besprekingen, die geschieden in de kamer van dr. *Offerhaus*, waar ik niet bij was. Dus daar kan ik u niets over vertellen.

74318. De Voorzitter: Als er eventueel nog een aanleiding zou zijn, willen wij u gaarne nog eens horen.

A. Ik zou wel willen zeggen, dat mijn overtuiging is, dat over het geheel genomen het beleid van het vroegere dagelijks bestuur niet anders had moeten zijn.

De heer Stokvis: Als u nu nog zei: had *kunnen* zijn!

A. Om te blijven op de plaats, waar zij zaten, en om te voorkomen, dat de hele zaak in handen van de moffen viel.

Dat was het grote punt, toen de Prinses vertrok. Zij heeft aan de heer *van Lynden* uitdrukkelijk opdracht gegeven: „Ik draag u de hele zaak over. Ik vertrouw er op, dat u uw best zult doen om het Rode Kruis zo lang mogelijk in de hand te houden.” Daar is het streven op gericht geweest.

De Voorzitter: Het heeft heel weinig zin om hier in zo algemene termen over te spreken, omdat wij over de algemene termen allang heen zijn. Wat ons op het ogenblik interesseert, zijn de feiten, die tot onze conclusies moeten leiden. U geeft alleen de conclusie, een zeer algemene conclusie bovendien nog, maar de grondslagen van die conclusie, die zouden wij eerst moeten behandelen en daar hebben wij toch op het ogenblik ge-n gelegenheid voor. Bovendien moeten wij eerst nagaan, over welke bepaalde punten wij u willen vragen. Daarop zullen wij u bij gelegenheid nog eens vragen, of u met de aangelegenheden, die wij nog moeten weten, bekend bent. Dan zullen wij daarover nog kunnen praten.

Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

H. BEELAERTS VAN BLOKLAND.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 9 FEBRUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

MR. HENRI PETER LINTHORST HOMAN,
oud 44 jaar, wonende te Leeuwarden,
Commissaris der Koningin in de provincie Friesland.

Hij legt de eed af als getuige,

74443. De **Voorzitter**: Wij hebben van u na enige voorafgegangene correspondentie een brief gekregen van 18 Januari, waarin u mededeling doet van uw ervaringen tijdens en na de reis, die u van Nederland naar Londen maakte gedurende de oorlog. In deze brief zijn vele belangrijke punten vermeld, zodat wij u daarover nog eens gaarne zouden willen spreken, zoals dan nu geschiedt, omdat al deze aangelegenheden in verband staan met onderwerpen, die hier in sterke mate onze aandacht hebben. U bent toch in September 1943 uit Nederland vertrokken? Wat deed u hier voor die tijd?

A. Ik was tot 13 Januari 1943 werkzaam bij Philips in Eindhoven, als secretaris van de directie. Ik kreeg daar moeilijkheden met de Sicherheitsdienst en ben toen op 13 Januari 1943 ondergedoken. Daarna heb ik nog verschillende werkzaamheden in het bezette gebied verricht.

74444. De **Voorzitter**: Waren dat illegale werkzaamheden?

A. Ja.

74445. De **Voorzitter**: U bent in September 1943 op reis gegaan. Wat was daarvoor de aanleiding?

A. Ik had al een tijdlang het plan weg te gaan. Het merendeel van mijn vrienden was reeds weg. Voor mij was het eigenlijk net zo nuttig weg te gaan als hier te blijven, tot ik in de loop van de zomer de indruk kreeg, dat het goed zou zijn, naar Engeland te gaan, omdat de inlichtingendienst, waarmede ik mij bezighield, toch geleidelijk aan spaak liep.

74446. De **Voorzitter**: Werkte u voor de inlichtingendienst in Engeland?

A. Dat bleek later niet het geval te zijn. Het was een inlichtingendienst, die mijn vrienden en ik in de loop van de tijd hadden opgericht. Wij meenden met deze dienst in contact te staan met het onbezette gebied, maar ik betwijfel het nu.

74447. De **Voorzitter**: Weet u het niet zeker?

A. Ik vrees, dat wij geen contact met Engeland hebben gehad. Sommige berichten zijn wel aan de overkant gekomen, maar de kans bestaat, dat zij langs een andere weg zijn gegaan. Ik ben bang, dat deze zaak van het begin af niet veel om het lijf heeft gehad.

74448. De **Voorzitter**: Bedoelt u, dat uw berichten niet aankwamen?

A. Zij zijn niet doorgegeven. De man, die zich tot ons heeft gewend (op grond van welk contact wij die inlichtingendienst hebben opgebouwd), is later gebleken in het gunstigste geval nogal een fantast te zijn geweest. Wat het lot van die man is geweest, kan ik u niet vertellen.

74449. De heer **Stokvis**: Weet u zijn naam ook?

A. Het was iemand van Hongaarse nationaliteit. Hij werd **Hendrik** genoemd.

74450. De **Voorzitter**: Denkt u aan de mogelijkheid, dat u er in bent gevlogen?

A. In zoverre ingevlogen; echter niet door toedoen van deze man. Ik ben bang, dat wij anderhalf jaar lang deze dingen hebben gedaan, zonder dat het veel heeft opgeleverd.

74451. De **Voorzitter**: Toch zijn enkele berichten aangekomen'?

A. Ja.

74452. De **Voorzitter**: Het ligt in ieder geval buiten ons terrein. U weet niet zeker, dat het mislukt is; u vreest het alleen in sterke mate.

A. Ja.

74453. De **Voorzitter**: Mede daarom, dus in verband met die onzekerheid omtrent de waarde van het werk, dat u verrichtte, wilde u naar Engeland.

A. Ja. Er kwam bovendien nog dit bij, dat ik in de loop van de zomer van 1943 in contact ben gekomen met iemand, die wel officieel met onze inlichtingendienst in Engeland te maken had gehad. Het was deze man hier sedert zeer korte tijd onmogelijk geworden door te werken, omdat er arrestaties waren verricht. Op een gegeven ogenblik heeft een van mijn kennissen mij gevraagd, of ik kans zag op een of andere manier verbinding met Engeland te krijgen. Toen vertrouwde ik onze eigen dienst niet meer; ik heb hem ook niet meer in aanmerking genomen. Ik heb tegen die kennis gezegd, dat ik misschien iemand wist, die bereid was naar Engeland te gaan. Ik heb toen aan mij zelf gedacht. Ik ben in contact getreden met een van mijn vrienden van het Nationaal Comité van Verzet, zoals wij dat toen noemden. Ik was daar vanaf Maart 1943 aan het werk; het was de organisatie van de heer Neher c.s. Deze organisatie is u waarschijnlijk wel bekend. Voor deze organisatie had ik contacten te maken in verschillende Rijksdiensten en op verschillende Departementen. Dit heb ik zo goed mogelijk gedaan. Ik kreeg nu het verzoek om in België bepaalde dingen, die daar waren spaak gelopen, weer in orde te brengen.

74454. De **Voorzitter**: Wat kon in België spaak lopen wat Nederlandse organisaties betreft?

A. Er waren verschillende studenten, die al of niet met succes geprobeerd hadden via België naar de overkant te komen. In België is de zaak vastgelopen; er werden verschillende mensen gearresteerd, vermoedelijk omdat een deel van die verbindingen in verkeerde handen bleek te zijn. Ook ik kreeg het verzoek van die kant om mede te helpen.

74455. De **Voorzitter**: „Van die kant" is dus uit België?

A. Ja, bovendien kreeg ik van een bepaalde groepering hier te lande het verzoek iemand aan te wijzen, die vertrouwd en bereid was naar de overkant te gaan om daar bepaalde dingen op te knappen. Ik heb toen gezegd, dat ik wel iemand wist en ben zelf gegaan.

74456. De **Voorzitter**: Hebt u daartoe niet het verzoek uit Engeland gehad?

A. Dat geloof ik niet. Wel heeft B.I., via een agent van de inlichtingendienst — ik weet niet of ik die naam mag noemen — , , , , ,

De Voorzitter: Die namen zijn hier uitvoerig bekend. De inlichtingendiensten vindt u in het volgende verslag van de Enquête-commissie met naam en toenaam beschreven.

A. Ik had langs een omweg enigszins te maken met de O.D. en alle andere organisaties. Wij waren overeengekomen, dat wij het werk voor de z.g. inlichtingendiensten zo belangrijk vonden, dat wij al die andere dingen zoveel mogelijk coupeerden.

Ik heb natuurlijk die draad weer opgenomen, toen in de zomer van 1943 bleek, dat het eigenlijk niet zo veel om het lijf had. Zo ben ik in contact geweest met bepaalde militaire mensen. Ik kreeg in die zomer op een bepaalde dag een boodschap, ergens in Hilversum te komen. Daar zou ik iemand ontmoeten, die van de overkant kwam en mij dringend moest spreken. Die ontmoeting is misgelopen, twee keer achter elkaar.

74457. De Voorzitter: Kwam hij niet?

A. Er is iets tussen gekomen. Ik heb zelf nog een afspraak gemaakt die man in Amsterdam te treffen. Die afspraak is echter ook niet doorgegaan. Toevallig heb ik die man later in Spanje ontmoet, doordat wij in dezelfde gevangenis terecht kwamen.

74458. De Voorzitter: In Lerida?

A. Dat klopte precies met al die afspraken. Hij heeft mij toen uitgelegd, dat hij pech had gehad, waardoor hij zich niet aan die afspraken had kunnen houden. Hij had inderdaad opdracht gekregen zich met mij in verbinding te stellen.

74459. De Voorzitter: Was dat een van de gedropte agenten?

A. Ja.

74460. De Voorzitter: Kent u zijn naam?

A. Ja, wij noemden hem *Kees Verhoef*; hij heette anders.

74461. De Voorzitter: Weet u, hoe hij wel heette? De namen van alle gedropte agenten zijn ons bekend.

A. *Piet Gerbrands*. Ik meen, dat ik in mijn brief ook nog even heb aangehaald, dat ik hem later in de gevangenis in Spanje weer ontmoette.

De Voorzitter: Deze aangelegenheid wordt door de eerste Sub-commissie behandeld.

A. Het was in ieder geval een van de redenen, waarom ik ging.

74462. De Voorzitter: U hebt tot mijn verbazing die reis van Nederland naar Toulouse gemaakt zonder dat u met Nederlandse consulaire autoriteiten in aanraking bent gekomen. U bent niet via Zwitserland, doch direct over Parijs gereisd? Hebt u de reis per trein gemaakt? Bent u niemand van Nederlandse zijde tegengekomen?

A. Ja, d.w.z. van Brussel naar Parijs wel.

74463. De Voorzitter: Bent u in Toulouse Nederlanders tegengekomen?

A. Eén. Dat was ook niet de bedoeling geweest. U vindt het misschien wel vreemd, maar mijn bevel was zo vlug en zo geruisloos mogelijk aan de overkant te komen.

74464. De Voorzitter: Reisde u alleen?

A. Er was een Belg bij. Deze zou mij echter alleen tot Toulouse wegbrengen, dan ging hij terug. Hij werd *George* genoemd. Ik kan u niet vertellen, waaruit zijn verdere werkzaamheden bestonden. De bedoeling was, dat hij mij aan een ander zou overgeven, wanneer wij in Toulouse aankwamen, en deze zou mij dan verder brengen naar Lissabon. Vandaar zouden we dan per vliegtuig naar Engeland gaan. Bij aankomst in Toulouse bleek, dat het volgende contactpunt er niet was.

74465. De Voorzitter: Bent u toen naar de consul, de heer *Tesfers*, gegaan?

A. Neen, ik kende daar niemand.

74466. De Voorzitter: Ik herinner mij, dat er in die tijd geen consuls meer waren en ook geen Offices néerlandais.

A. Ik heb er ook niet over gedacht om daarheen te gaan. De man, die mij begeleidde, stelde mij voor de keus, of terug te gaan en dan zou ik in Parijs aan iemand anders worden overgegeven — hij zei niet aan wie — of ik zou worden achtergelaten, want anders zou zijn afwezigheid opvallen. Toen heb ik uiteindelijk van die mijnheer gedaan gekregen — hij wist helemaal niet, wie ik was en ik vond die zaak langzamerhand enigszins dubieus —, dat ik in Toulouse kon blijven. Ik heb tegen hem gezegd: „Ga jij maar rustig terug, ik zal mij wel redden.” Hij heeft mij toen op de valreep met een Nederlander in contact gebracht, genaamd *Aarts*. Deze is later gestorven.

74467. De Voorzitter: In welke functie was die daar?

A. Dat is mij niet bekend. Ik heb later — toen ik in Londen kwam — gehoord, dat hij direct of indirect (naar ik meen beschikte hij ook over bepaalde gelden), was ingeschakeld om in Frankrijk verblijvende Nederlanders, die in moeilijkheden verkeerden, financieel te helpen. Dat wist ik toen niet.

74468. De Voorzitter: Hij was oorspronkelijk in consulaire dienst.

A. Ik denk, dat hij één van de mensen was, die ressorteerden onder het Ministerie van Minister *van Boeyen*. Ik kan dat voor u nagaan, ik denk, dat dr. *van der Putten* op Binnenlandse Zaken dat weet. De heer *Aarts* heeft mij eerst niet kunnen helpen, maar de volgende dag heeft hij gezegd, dat het een risico was, maar wanneer ik het aandurfde, kon ik naar een bepaalde plaats gaan, waar ik iemand zou aantreffen, die mij naar Spanje zou helpen.

74469. De Voorzitter: Was dat de passage over de Pyreneeën?

A. Ja. Ik heb noch in Brussel, noch in Antwerpen, noch in Parijs contact met Nederlandse ambtenaren gehad.

74470. De Voorzitter: De heer *Aarts* was toch min of meer een officiële Nederlandse vertegenwoordiger.

A. Dat wist ik toen niet, maar dat heb ik later aangenomen.

74471. De Voorzitter: U zei, dat hij later is gesneuveld.

A. Ja, ik heb later gehoord, dat hij om het leven is gekomen.

74472. De Voorzitter: Weet u ook onder welke omstandigheden en waar?

A. Neen.

74473. De Voorzitter: Hebt u geld van de heer *Aarts* gekregen?

A. Hij heeft mij geld voorgesloten — het is een heel ingewikkeld verhaal — om een Spaans iemand te betalen, die zich later in Toulouse bevond en die mij toen heeft meegenomen naar een plaatsje in de Pyreneeën. Ik had geen geld bij mij; alleen een paar gouden ringen, voor eventualiteiten. Ik weet niet welk bedrag mij is voorgesloten, daar heb ik verder niet mee te maken gehad. Ik heb wel gevraagd, wat het zou kosten. De heer *Aarts* zei echter: „Dat komt wel in orde”. Dat aanbod heb ik dankbaar geaccepteerd.

74474. De Voorzitter: U bent zeker na enige moeilijkheden te hebben ondervonden in Spanje gevangengenomen en naar de gevangenis in Lerida gebracht?

A. Ja. Zo kunt u het wel stellen.

74475. De Voorzitter: Kunt u er nog iets aan toevoegen, dat ons mogelijk zal interesseren?

A. Wij hadden gedacht, hetgeen ons was verteld door een Fransman en een Spanjaard, die enigszins Frans sprak, dat men na aankomst aan de grens of onmiddellijk kon worden doorgegeven aan mensen van het Amerikaanse of Engelse consulaat, die zich daar in het grensgebied bevonden en die zich over de mensen zouden ontfermen en zouden zorgen, dat men naar Engeland kwam, of in het gunstigste geval, dat wij op eigen risico maar moesten zien, dat wij verder kwamen. Doordat ik helemaal niet wist, dat ik in Spanje

terecht zou komen, had ik er mij natuurlijk ook niet op geprepareerd. Zo wist ik b.v. niet, dat men, wanneer men boven de 40 jaar was, -- ik zelf was dat trouwens nog niet -- gewoon vrij bleef. De Spanjaarden namen blijkbaar aan, dat ieder, die beneden de 40 jaar was, de dienstplichtige leeftijd had. Blijkbaar hebben zij dat tegenover de Duitsers moeten doen met het oog op hun z.g. neutraliteit.

74476. De **Voorzitter**: Kon men in die tijd, wanneer men niet in die leeftijd viel, zonder veel moeilijkheden door Spanje komen?

A. Ik betwijfel of men zonder veel moeilijkheden door Spanje kwam. Men werd in ieder geval niet opgesloten. Dan kreeg men z.g. *résidence forcée*. Men moest dan op een bepaalde plaats blijven en zich drie keer per dag bij de politie melden. Men kon dan ten minste nog weleens iets bereiken. Ik heb dat niet geweten. Ik heb ook niet mijn eigen naam opgegeven. Bij het vragen stellen heb ik gemakshalve mijn eigen geboortedatum opgegeven, anders komt men zo in de knoop.

74477. De **Voorzitter**: Hebben ze u toen naar Lerida gebracht?

A. Wij waren toen in een plaatsje dicht aan de grens bij de Pyreneeën.

74478. De **Voorzitter**: Heeft men u van daaruit naar Lerida gebracht?

A. Wij hebben eerst nog geprobeerd -- wij vonden daar van niemand consulaire dépendances, wij zaten in volkomen eenzaamheid boven in de bergen -- hoever wij konden komen. Wij waren met acht, negen man, allinaal buitenlanders; ik was de enige Hollander bij het groepje. Wij hebben ons twee aan twee gesplitst, torn zijn wij tegen het vallen van de avond bij dat dorpje aangekomen. Er waren een paar bouwvakarbeiders, die naar huis gingen. Zij zeiden: Jullie komen zeker van de grens. Wij konden moeilijk neen zeggen. Wij zagen er vreselijk uit. Ze zeiden verder: „Komen jullie maar gauw hier, want als de politie jullie ziet, worden jullie opgepakt.” Wij hebben nog geantwoord, dat wij daar niets van geloofden, aangezien wij toch in neutraal gebied waren. Een Franse jongeman en ik hebben ons nog enigszins vermomd, o.a. trokken we onze jas uit. In het eerste dorp, waar wij door kwamen, werden wij echter onmiddellijk door de politie van de wagen gehaald. Vervolgens gingen wij naar een plaats, genaamd Sort, een eindje verder gelegen. Vandaar gingen wij naar een plaats, waarvan ik de naam ben vergeten. Wij bleven daar een nacht over met een autobus en politiebewaking. Een heel gezelschap hadden ze toen al bij elkaar, uit alle grensdorpen. Dat ging blijkbaar elke dag zo. Daarna kwamen wij in Lerida. Bij aankomst van de bus vroeg een Spaanse mijnheer, of er Nederlanders bij waren. Ik verstond en sprak gelukkig een beetje Spaans. Ik vroeg hem even te spreken, hoewel ik niet zei, dat ik Nederlander was. Vóórdat die guardia civil dat in de gaten had, kon ik enige minuten met die man praten. Hij vertelde een zekere *Taus* te zijn, die de Nederlandse belangen in Lerida behartigde. Het was overigens een heel aardige man; hij was handelaar in radio-artikelen. Bovendien was hij heel trots, dat hij ter plaatse vertegenwoordiger van Philips was. Zonder een naam op te geven, heb ik gezegd een groot vriend te zijn van de directeur van Philips te Madrid. Ik heb hem nog een boodschap meegegeven voor de heer *de Jong* in Madrid. Dan wist deze wel met wie hij te doen had. Op hetzelfde ogenblik was het gesprek natuurlijk afgelopen. Een dag later in de gevangenis heeft die man weer contact met mij gezocht en zo ben ik er uit gekomen. Hij was -- naar ik meen -- de vertegenwoordiger van het consulaat-generaal in Lerida.

74479. De **Voorzitter**: U hebt dus maar twee dagen in die gevangenis gezeten?

A. Neen, vijf dagen.

74480. De **Voorzitter**: Dat was maar kort. Dacht u, dat de heer *de Jong* dat teweeg had gebracht?

A. Ja, dat weet ik zeker.

74481. De **Voorzitter**: Heeft hij u dat later verteld?

A. Dat heb ik zelf later op die manier in orde kunnen maken.

74482. De **Voorzitter**: Bereikte het gezantschap eveneens dergelijke resultaten, wanneer andere Nederlanders hier of daar in de gevangenis zaten?

A. Ja, dikwijls wel.

74433. De **Voorzitter**: Op welke manier deden zij dat?

A. Dat weet ik niet precies, dat hing van elk geval af, al naar mate iemand handiger was of niet handiger was. In de regel was er niet veel te bereiken.

74454. De **Voorzitter**: Wij hebben nl. wel van jongelui -- die daar in verschillende gevangnissen hebben gezeten -- gehoord, dat er door het gezantschap geen enkel contact werd aangeknoopt. Er verscheen nooit iemand. Ze zaten soms gedurende maanden in die gevangnissen. Dit wekte de indruk, dat ze volkomen waren vergeten. Deze jongelui zijn zeer ontevreden over het gezantschap. U zegt, dat de heer *de Jong* u zelfs in vijf dagen uit de gevangenis heeft bevrijd. Hoe heeft zich dat toegedragen?

A. Ik meen, dat de heer *de Jong* zich toen persoonlijk garant heeft gesteld bij de Spaanse autoriteiten. Ik meen zelfs, dat hij een zeer grote waarborgsom heeft gestort te mijnen behoeve, met de garantie, dat hij met dat geld er persoonlijk voor instond, dat ik geen verdere kunsten zou uitvoeren, als ik eenmaal uit die gevangenis weg was. Hij heeft bovendien -- naar ik meen -- gezegd, dat mijn gezondheid buitengewoon bedenkelijk was, dat ik een zeer zwak gestel had en in de gevangenis het hoekje om zou gaan. Na drie dagen in de gevangenis te hebben gezeten, wilden zij mij op de ziekenafdeling opnemen. Ik voelde mij als el-n koning, maar pas na overleg met *Kees Verhoef* ben ik naar die ziekenafdeling gegaan. Deze zei mij: Als jij er uit komt, kun je mij er uit krijgen. Ik kon geen boodschap voor hem meenemen. Hij beschikte over een code. Ik heb het altijd heel knap gevonden, dat hij die code uit zijn hoofd kende. Het kan zijn, dat het inderdaad op die manier de enige reden is geweest, dat ik er uit gekomen ben.

74485. De **Voorzitter**: Wat moeten wij er van denken, als ons nu wordt verteld, dat men bij de Nederlandse legatie in Madrid zo weinig aandacht had voor de mensen, die -- zoals u -- op weg waren naar Engeland en in concentratiekampen of gevangnissen terecht waren gekomen?

A. Dat kan ik moeilijk zo in het algemeen beoordelen, want dat weet ik eigenlijk niet helemaal precies. In de eerste plaats werkten er wel Nederlandse ambtenaren op dit gebied in Spanje, zowel uit Madrid als Barcelona -- naar ik meen -- en ik heb zelf contacten gemaakt met iemand, waarvan ik de naam ben vergeten.

74486. De **Voorzitter**: Was dat de heer *Davids*?

A. Ja. Hij woonde, naar ik ineen, in Saragossa. Hij is ook wel in Lerida geweest, maar hij kon niet doordringen tot de mensen, die in de gevangenis zaten.

74487. De **Voorzitter**: Neen, dat begrijp ik wel. U bent later nog geruime tijd in Madrid geweest, waar u aan het gezantschap hebt verkeer. U hebt waarschijnlijk ook wel gezien, wat daar gebeurde. Daarom meende ik, dat u mij wel zou kunnen vertellen, in hoeverre men daar aandacht schonk aan de Nederlanders, die in gevangnissen en concentratiekampen zaten.

A. Ik weet het niet helemaal zeker, maar ik weet, dat er verschillende mensen waren, zoals *Dnvids*, van wie overigens de positie mij niet helemaal duidelijk was. *Davids* was een Nederlander en zo waren er meer, die, naar ik meen, een eigen beroep hadden, in de handel of iets dergelijks.

74488. De **Voorzitter**: Was bij niet een vluchteling?

A. Dat weet ik niet.

74489. De **Voorzitter**: Ik meende, dat hij tot de vluchtelingen behoorde.

A. Dan is hij een hele tijd vóór mij aangekomen. Hij sprak vloeiend Spaans en kende iedereen. Zo waren er meer mensen, maar hij is de enige, die ik persoonlijk heb gesproken. Hij reisde wel voortdurend naar alle mogelijke plaatsen in Spanje. Met de aangelegenheden van die mensen ben ik echter niet bekend.

74490. De **Voorzitter**: Was het doel van die reizen om Nederlanders vrij te krijgen?

A. Ja, zonder enige twijfel.

74491. De **Voorzitter**: Gelukte het ook?

A. Ik geloof, dat het in een vrij groot aantal gevallen ook wel is gelukt. In de tijd, toen ik in Madrid was — ik heb er tot mijn spijt enorm lang gezeten — waren er toch geweldig veel jonge Hollanders, die uit gevangenis en concentratiekamp waren losgekomen.

74432. De **Voorzitter**: Was dat het werk van de heer *Davids* ?

A. Ik meen, dat die Buitendienst — zo zal ik het maar noemen —, dat voor elkaar bracht, maar het kan natuurlijk ook mogelijk zijn, dat de Spaanse autoriteiten dat zelf deden en zeiden: „Als wij die mensen nu maar een tijdje hebben vastgehouden, dan hebben wij onze „Schuldigheid” tegenover de moffen gedaan en dan kunnen wij ze wel los laten.”

74493. De **Voorzitter**: Deed de heer *Herzberger* dat ook?

A. De heer *Herzberger* is na mij in Madrid aangekomen. Ik denk, dat hij ongeveer half November 1943 is aangekomen.

74494. De **Voorzitter**: Hoelang heeft uw reis geduurd?

A. Ik ben — naar ik meen — 1 October uit Brussel gegaan en kwam ongeveer 15 October in Madrid aan.

De **Voorzitter**: Dat is wel een voorspoedige reis geweest.

A. Ik ben pas ongeveer 10 December uit Madrid weggekomen.

De **Voorzitter**: Dat is vlug.

A. Eén van de moeilijkheden, die ik daarbij had — dan begrijpt u in het kader van uw onderzoek, dat ik zolang aan Madrid heb vastgezeten —, was, dat ik wel verschillende mogelijkheden meende te hebben er eerder uit te komen, maar dat de heer *de Jong* niet van die garantie afkon. Dat ging over een bedrag van tienduizenden pesetas, een persoonlijke verplichting van hem. Ik kon hem heel moeilijk verwijten, dat hij dat had gedaan, aangezien hij het met de beste bedoelingen had gedaan. Hij dacht, wanneer ik maar eenmaal uit de gevangenis van Lerida was, met andere mensen in orde te kunnen maken, dat ik door kon reizen. Dat ging echter niet zo vlot.

De heer **Stokvis**: Wat u een lange tijd noemt, is in werkelijkheid niet meer dan een week of zes, zeven.

A. Dat is voor mij toen heel lang geweest. In verband met wat de anderen is overkomen, is het heel kort. Het had echter veel en veel vlotter kunnen gaan.

74495. De **Voorzitter**: De heer *Davids* interesseert mij zeer. Naar ik meen, is hij nu dood. Weet u zeker, of hij te voren reeds in Spanje woonde?

A. Toen ik er kwam, woonde hij in Spanje.

74496. De **Voorzitter**: Wij meenden nl., dat hij een van de vluchtelingen was.

A. Dat is mogelijk, dat weet ik niet.

74497. De **Voorzitter**: Hoe is de indruk geweest, die hij op u maakte?

A. Mijn indruk was die van een zeer vlot, enthousiast man, die dikwijls zeer sterke verhalen vertelde, maar waarvan men dan na verloop van tijd toch ook de indruk had, dat zij dikwijls wel uitkwamen.

74495. De **Voorzitter**: Waren dat verhalen over hetgeen hij tot stand had gebracht?

A. Ja, over alles, wat er zo in Spanje gebeurde. Wij, die enigszins nuchterder zijn, zagen het anders. Het waren allemaal typische mensen, een gewone normale Nederlandse maatstaf paste niet op die mensen.

74499. De **Voorzitter**: Bedoelt u hier *Davids* mee?

A. Daar moogt u *Davids* bij noemen.

74500. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat u eigenlijk de Spanjaarden bedoelde.

A. Ik bedoel ook eigenlijk de Spanjaarden. *Davids* maakte op mij ook weleens de indruk van een beetje fantast te zijn. Ik heb persoonlijk nooit enige wetenschap gekregen, dat de dingen, die hij deed en vertelde, niet volkomen door de beugel konden. Er is mij wel gezegd, dat hij enigszins een mooiprater was en eigenlijk meer liet voorkomen, dan hij waar kon maken.

74501. De **Voorzitter**: Was hij iemand, die met zijn ellebogen werkte, en in de eerste plaats zijn eigen belangen op het oog had?

A. Dat kan ik niet beoordelen. Dat zou dan op een ander gebied moeten zijn geweest. Ik heb hier nooit iets van gemerkt.

74502. De **Voorzitter**: Wanneer men *Davids* heeft meegemaakt in de omstandigheden die u beschrijft, dan merkt men toch al gauw, of hij werkelijk een fantast is.

A. Hij was iemand, die zich niet weggooidde.

74503. De heer **Stokvis**: Uit de gesprekken, die u met hem voerde, zou u een indruk hebben kunnen krijgen omtrent de juiste plaats, die hij innam; of hij uit hoofde van een bepaalde functie dan wel op eigen initiatief handelde.

A. Ik heb altijd afgeleid, dat hij die functie wel had. Dat weet ik ook wel zeker, want in die tijd, toen ik in Madrid was, ben ik dikwijls op de legatie geweest, waar ik de heer *Davids* ook wel eens ontmoette. Ik ben wel een keer of vijf op de legatie gekomen. dat de heer *Davids* daar ook was, aangezien hem was verzocht rapport te komen uitbrengen. Ik heb daarom aangenomen, dat hij iemand van consulaat of legatie was, doch ik heb mij er niet in verdiept, of het misschien niet zo was. Wat mij wel enigszins verbaasde, was, dat ik wel de indruk kreeg — het spijt mij, maar ik herinner mij niet meer waardoor —, dat hij gewoon een handelszaak had. Ik heb mij er toen niet verder in verdiept. Ik geloof, dat er ook honoraire ambtenaren zijn bij de consulaire dienst. Ik meende, dat hij een handelsbetrekking in Saragossa had of in Toledo. Ik moet daar de kaart bij hebben. Het was een groot station gedurende mijn treinreis van Lerida naar Madrid. In die bewuste stad ben ik uit de trein gestapt en daar ben ik bij *Davids* geweest.

De heer **Stokvis**: Dat was Saragossa.

A. Daar heb ik meteen gepleit voor verschillende mij bekende Nederlandse mensen, die ik zeer gaarne uit het concentratiekamp Miranda wilde hebben, één speciaal n.l. *Verhoef (Gerbrands)* , van wie ik wist, dat het dringend nodig was, dat hij zo gauw mogelijk naar Engeland kwam. Hij had helemaal niet in die gevangenis moeten komen; wij geen van allen natuurlijk. Dit gold voor hem echter speciaal, want hij heeft uiteindelijk bij zijn terugreis een andere route moeten volgen dan die voor hem was geprepareerd. Die man had heel belangrijke berichten door te zenden, waarop ik de heer *Davids* ook attent heb gemaakt. Uiteindelijk zijn ook enkele mensen vrij vlug uit de gevangenis gekomen. *Verhoef* is vlak na mijn vertrek uit de gevangenis te Lerida, samen met andere Nederlanders, overgebracht naar Miranda: enige weken later is hij vrijgekomen.

74504. De **Voorzitter**: Ook *Verhoef* ?

A. Ja.

74505. De **Voorzitter**: Meende u door toedoen van de heer *Davids* ?

A. Dat weet ik helemaal niet. Ik heb er ook nog over gesproken met mensen van de Engelse en Amerikaanse Intelligence, met name een majoor *Haslam* . Ik heb in overleg met *Verhoef* code-boodschappen via de Engelse Intelligence-dienst naar captain *Seymour* in Londen gestuurd. Dat was onze contactman in Engeland. Ik heb ook boodschappen naar verschillende andere instellingen gestuurd, o.a. naar majoor *Somer* , die toen in Londen zat. Er moest voor worden gezorgd, dat *Verhoef* loskwam. Voor een deel kon de boodschap worden overgebracht in een code, waarover *Verhoef* zelf beschikte. Het kan ook zijn, dat dat heeft geholpen. Ik heb echter ook steeds de indruk gehad, dat het onze Nederlandse mensen door de Spaanse autoriteiten moeilijk is gemaakt.

74506. De **Voorzitter**: Bedoelt u onze Nederlandse diplomatieke ambtenaren?

A. Die indruk heb ik weleens gekregen uit gesprekken met de heer *Schuller*. Ik heb weleens de indruk gehad, dat het mensen als *Davids*, en ik meen, dat er nog een naam bij werd genoemd, ook niet zo gemakkelijk werd gemaakt, de kampen en gevangenissen te bezoeken. Ik geloof, dat de Engelse ambassade daarbij bemiddelde. Ik meen, dat jhr. *van Panhuys* samen met major *Haslam* wel bezoeken aan dergelijke plaatsen bracht.

74507. De **Voorzitter**: Deed de heer *van Panhuys* ook zijn best om met de mensen, die in Miranda zaten, in contact te komen?

A. Dat geloof ik wel. Ik meen, dat hij in de tijd, toen ik er ben geweest, nog één keer naar Miranda is gegaan.

74508. De **Voorzitter**: Men heeft ons weleens verteld, dat het allemaal zeer gebrekkig ging en dat de heer *van Panhuys* veel te weinig deed en veel te weinig bij de mensen kwam.

A. Ik heb persoonlijk de indruk gehad, maar ik weet niet meer waarom, dat het behandelen van de belangen van de Nederlandse jongens, die in de kampen zaten, ook veel over de Engelsen liep. Ik ben zelf ook voortdurend naar de Engelse ambassade gegaan.

74509. De **Voorzitter**: Niet naar het Nederlandse gezantschap?

A. Ja wel. Ik wil niet zeggen, dat ik bij die Engelsen wel iets heb bereikt. Ik geloof, dat bij alle officiële instanties ook wel enigszins een stemming was ontstaan van toch maar tegen de bierkaai te vechten. Ze dachten: Daar heb je weer een van die zenuwachtige lieden, die willen, dat wij opnieuw met die hele zaak beginnen. Ik kreeg persoonlijk wel de indruk, dat ze een mentaliteit hadden, die ik wel begrijpelijk vond. Ik heb het toen ook meegemaakt, dat de heer *Schuller* sprak met de chef van de *Seguridad*. Ik heb u dat — naar ik meen — geschreven.

De **Voorzitter**: Dat is de veiligheidspolitie?

A. Zijn naam ben ik vergeten. Het was een zeer hooggeplaatst iemand. Wij hebben zeer uitvoerig over die aangelegenheden gesproken. Hij beschouwde mij enigszins als dierentuin-exemplaar. Ik vroeg hem dan: Heb je nu al één van die mannen vrijgelaten? Het zijn toch volkomen onschuldige mensen. Wat heeft u er voor bezwaar tegen, wanneer die mensen loskomen? Ik herinner mij niet meer, hoe dat gesprek verder verliep.

74510. De **Voorzitter**: Het schijnt — ten minste dat heb ik uit uw brief begrepen —, dat u van mening was, dat er onder de Engelandvaarders wel lieden waren, die de zaak niet gemakkelijker maakten. Wat deden ze dan?

A. Ik vind dat ook enigszins moeilijk om te verklaren. Tenslotte waren het allemaal lotgenoten onder elkaar.

74511. De **Voorzitter**: Wij hebben daar zeer uitvoerige mededelingen over ontvangen en ik wilde deze nu gaarne toetsen aan hetgeen u hierover vertelt. Werden er van verschillende zijden aanmerkingen op het gedrag van de mensen gemaakt?

A. Ik wil geen aanmerkingen op het gedrag van die mensen maken, want ik vind, dat ik op het ogenblik deze zaak misschien wel wat te objectief beschouw. Ik acht het echter volkomen verklaarbaar, omdat ik precies weet uit welke omstandigheden die mensen in Madrid aankwamen. Iemand, die dat niet had meegemaakt, stond daar misschien enigszins anders tegenover.

74512. De **Voorzitter**: Wij hebben b.v. het verhaal gehoord van één of andere Nederlandse ambtenaar of agent van het Bureau Inlichtingen, die te Miranda aan Engelandvaarders zou hebben gesuggereerd om andere Engelandvaarders, die hij gevaarlijk achtte, te liquideren. Dat was dan één van de aangelegenheden, die zij daar zouden hebben behandeld. Er is ons nog een ander geval verteld, nl. van een aantal Nederlandse jongens, die in een hotel in Madrid logeerden en daar 's nachts een handkar of misschien een auto hadden laten komen, waarop zij de meubels van het hotel aan touwen uit de hotelkamer hadden laten zakken. Deze meubels zouden ze dan hebben verkocht.

A. Deze dingen heb ik niet meegemaakt.

74513. De **Voorzitter**: Ik vraag niet, of u dit bepaaldelijk hebt meegemaakt, maar of u van zulk soort van gedragingen weleens iets hebt gemerkt?

A. Daar is geen sprake van. In de tijd, toen ik er was, waren er bijzondere goede en flinke jongens. Er was b.v. ongeveer twee-derde van het Nederlandse hockey-elftal. Daar waren o.a. bij de gebroeders *Reus*, *Esrher* en *G. van den Bosch*. Ik weet niet precies meer, hoe ze heten. Het waren allemaal flinke jongens, die een zeer goede invloed op de rest hadden. Er waren enkelen bij, van wie ik de namen niet meer weet, maar van wie men kon zeggen, dat het geen sympathieke mensen waren.

Er waren er bij, die misschien wel met de allerbeste bedoelingen — zonder twijfel — de weg hadden ondernomen, maar niet van een moreel en een flinkheid waren, zoals men dat gaarne zou hebben gezien. Het hele gezelschap, goede en minder goede inclusief, dikwijls 25 à 30 mensen. zat de gehele dag op de legatie, op de tafels, op de stoelen, aan de schrijfmachines. De legatie was het trefpunt van de Engelandvaarders. Dat heeft mij weleens verbaasd. Was het nu niet mogelijk geweest om die zaak anders te organiseren?

Het was voor de gezant misschien ook moeilijk, aangezien deze misschien had gedacht — hij heeft er met mij niet over gesproken —: „Als ik daar wat krasser tegen optreed, dan krijg ik dat natuurlijk weer op mijn brood.”

74514. De **Voorzitter**: U hebt in uw brieven ook het een en ander verteld over feestjes, die er bij de gezant werden gehouden en waarop de jongelui kwamen. Hoe gedroegen zij zich daar dan? Bent u er bij geweest?

A. Ja. We hebben — naar ik meen — twee keer een lunch gehad en wij hebben o.a. dat grote St. Nicolaasfeest gehouden op 5 December 1943. Ik moest zelf als St. Nicolaas optreden. De heer „*Elias van Praag*” van het Rode Kruis was Zwarte Piet (dat was de heer *Somer*). Dat wisten de jongens niet.

74515. De **Voorzitter**: Wist u net?

A. Tevoren wist ik niet, dat het de heer *Somer* was. Ik heb het pas die avond gemerkt. Er waren die avond wel een 40 à 50 jongens, van wie bij enkelen het moreel eigenlijk was verdwenen.

74516. De **Voorzitter**: Waardoor was dat verdwenen?

A. Ik vrees door het lange rondhangen; een stad als Madrid is voor jongemannen niet bepaald best.

74517. De **Voorzitter**: Hoe was de verhouding tussen de heer *Schuller* en de jongelui bij zo'n gelegenheid, als u daarnet noemde?

A. Om u de waarheid te zeggen, had ik de indruk, dat de meesten van de jongelui de heer *Schuller* nu niet helemaal au sérieux namen. Ik heb ook de indruk gekregen, dat de meesten van die jongens dachten: Ja, het is een heel beste man, maar wij moeten iemand hebben, die er geweldig achteraan gaat, om die zaak voor elkaar te brengen. Ik had tevens de indruk, dat de heer *Schuller* er zelf ook zo over dacht en dat hij dringend assistentie nodig had om hem te helpen. Ik geloof, dat het de heer *van Panhuys* ook niet helemaal lag en dat bovendien beide heren nogal behoorlijk onder allerhande andere werkzaamheden gebukt gingen. Dat is natuurlijk wel logisch.

74518. De **Voorzitter**: U spreekt over de Spaanse druk, waaronder zij verkeerden. Was het inderdaad zo, dat zij daardoor in hun werk werden bemoeilijkt?

A. Dat neem ik aan, ik heb het niet persoonlijk meegemaakt. De heer *Schuller* heeft mij weleens verteld, dat de positie van de hele legatie heel merkwaardig was.

De **Voorzitter**: Ja, dat hebben wij ook weleens gehoord.

A. De heer *Schuller* heeft mij toen het volgende gevraagd: Je lijkt mij iemand, die bij de jongens misschien nog iets kan bereiken en die ook misschien hier iets in het algemeen kan bereiken. Er kwam bij, dat ik een klein beetje Spaans kende. Naar ik meen, was daar geen officieel vertegenwoordiger van het B.I. uit Londen. Succesvoller heeft men daarvoor verschillende Engelandvaarders aangesteld.

74519. De **Voorzitter**: Was de heer *van Sfolk* daarbij?

A. *Van Stolk* was al weg, toen ik kwam.

74520. De **Voorzitter**: Van Stolk zou sommige Engelandvaarders tegen elkaar hebben opgestookt.

A. Van *Stolk* en nog iemand anders organiseerden, geloof ik, illegale vertrekreizen naar Portugal en dat kon de legatie natuurlijk niet voor haar rekening nemen.

De **Voorzitter**: Neen, dat zou moeilijkheden hebben opgeleverd.

A. Ik heb niet willen blijven; *Herzberger* heeft dat uiteindelijk wel gedaan. Hij is toen met zijn vrouw gebleven.

74521. De **Voorzitter**: Heeft hij bij het gezantschap geholpen of bij de illegale arbeid?

A. Ik meen, dat hij voornamelijk de opdracht had om als vooruitgeschoven post van B.I. het werk van de Inlichtingendienst in Spanje te doen, o.a. vast enigszins „screenen" wat voor vlees er in de kuip zat onder de mensen, die overkwamen. Er waren ook verschillende mensen bij, die per se van de verkeerde kant waren. Ik kan u zo een paar namen van dergelijke mensen noemen, die ook met hulp van de gezant — hoe gek het klinkt — en zeer terecht in een Spaanse gevangenis werden gestopt. Wij hebben de grootste moeite gehad om die mensen daar te houden.

74522. De **Voorzitter**: Was v. d. Wal daar bij?

A. Die naam heb ik nooit gehoord. Ik heb wel de naam gehoord van een *Leyenhorst* ten *Napel*.

74523. De **Voorzitter**: Op welk terrein bent u met die man in contact gekomen?

A. Ik kende zijn naam van andere werkzaamheden als zijnde een van de mensen, die zich had uitgegeven als marine-officier en een tijd lang in het Nederlandse officierenkamp in Polen had gezeten. Hij was daar ineens onder zeer merkwaardige omstandigheden weggekomen, toen gebleken was, dat hij geen marine-officier was. Die man was mij in Holland al medegedeeld als een buitengewoon onbetrouwbaar iemand, die o.a. de Sijkelgroep en die hele zaak van generaal *Röell* had verraden. Die man is door de Nederlandse mensen in Madrid — ik weet niet hoe — in de gevangenis in Spanje vast blijven zitten. Waar die man verder terecht is gekomen, kan ik u niet zeggen.

74524. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat de gezant u een geschikte man vond om ook met die jongelui om te gaan, met Engelandvaarders; dat wil ongeveer zeggen, om onder die Engelandvaarders orde te houden. Als de gezant iemand zou willen aanwijzen om orde te houden, dan is er natuurlijk behoefte aan merr orde. Hetgeen u zoëven over de Engelandvaarders vertelde, klonk nogal als lof. Toen ik dat hoorde, kon ik daaruit niet concluderen, dat er orde onder dat gezelschap moest worden geschapen. Dat was echter blijkbaar wel zo.

A. Ja, het optreden van het gezelschap op de kantoren van legatie of consulaat-generaal — dat zat bij elkaar in één gebouw — was niet altijd rustig.

74525. De **Voorzitter**: Was dat nu omdat ze ongeduldig werden?

A. De overwegend grote meerderheid was werkelijk vast besloten om zo snel mogelijk weg te gaan.

74526. De **Voorzitter**: Weten zij hun lange verblijf aldaar aan de Nederlandse ambtenaren bij de legatie?

A. Niet alleen aan de ambtenaren van de legatie, maar ook aan onze mensen in Londen.

74527. De **Voorzitter**: Zouden ze daar gelijk in hebben gehad?

A. Dat kan ik niet helemaal beoordelen.

74528. De **Voorzitter**: Ik heb in uw brief gelezen, dat u meende, dat in ieder geval aan een Engelandvaarder geen hulp in Spanje mocht worden verleend, wanneer er niet eerst uit Londen een boodschap was gekomen, dat zijn reis kon worden bevorderd. Dat zou dan een Nederlandse order zijn geweest aan het Nederlandse gezantschap?

A. Ja.

74529. De **Voorzitter**: Is dat een wetenschap van u, of vermoedt u dat?

A. Dat is mij wel medegedeeld. Ik weet niet of het inderdaad juist was.

74530. De **Voorzitter**: Heeft de gezant het u medegedeeld? Of de heer van Panhuys?

A. Het kan zijn, dat het mij is medegedeeld door de employé — men had met twee instanties te maken — van the British Passport Office, de heer *Wren*. Hij was tevens de plaatselijke man van de Engelse Intelligence. Deze heer *Wren* moest zeer uitvoerig met iedereen praten. Hij beoordeelde alles. In de tweede plaats had men te maken met een Spaans bureau, dat een *salida* (een uitreisvisum) moest afgeven om naar Portugal te gaan.

74531. De **Voorzitter**: U bent niet naar Portugal gegaan, maar naar Gibraltar. Waarom bent u niet naar Portugal gegaan?

A. Ik heb voortdurend geprobeerd over Portugal uit Spanje te komen.

74532. De **Voorzitter**: Waarom kon u niet uit Spanje weggelaten?

A. Doordat de Spaanse autoriteit voortdurend zei, dat hij moest wachten op bericht van de Internationale Politie uit Lissabon, voordat hij dat visum kon uitreiken. De Engelsman zei, dat hij mij verder beslist niet kon helpen, tenzij hij instructie van zijn superieuren uit Londen kreeg, dat ik door kon gaan.

74533. De **Voorzitter**: Wat zeiden de Spanjaarden? Moest u eerst een visum voor Portugal hebben? En zei men in Portugal, dat u eerst een uitreisvisum uit Spanje moest hebben, voordat u een inreisvisum voor Portugal kreeg?

A. Dat weet ik niet. Ik heb nooit enig contact gehad met instanties in Portugal.

74534. De **Voorzitter**: Dat inreisvisum voor Portugal moest dan toch uit Portugal komen? Of werd het afgegeven door de Portugese consul in Madrid?

A. Dat weet ik niet. Ik heb toen die zaak van de Nederlandse kant zo volkomen hopeloos gevonden, dat ik heb getracht met hulp van de Engelsen er uit te komen. Ook dat is mij toen niet gelukt, hoewel ik o.a. Minister van *Kleffens* en de heer *Michiels* van *Verduynen* en majoor *Somer*, die ik allen persoonlijk kende, heb geschreven. Ik schreef ook nog verschillende andere mensen. Deze brieven heb ik met de diplomatieke mail mogen meegeven. Ik heb van deze brieven geen afschriften meer. Het wilde er bij mij niet in — terwijl ik bepaalde dingen had mede te delen in Londen en daarna naar Nederland terug moest —, dat men mij moeilijkheden in de weg ging leggen. Men wist, dat ik mededelingen had te doen. Ik heb Prins *Bernhard* ook nog gevraagd, zich er achter te zetten. Toen mij bleek, dat mijn zaak van Nederlandse kant hopeloos was, ben ik het langs een andere kant gaan proberen. Dat is ons uiteindelijk gelukt. Ook weer niet met hulp van de Engelsen, maar met behulp van een ambtenaar aan het Spaanse Ministerie van Buitenlandse Zaken.

Vervolgens ben ik naar de Engelsen gegaan, om hun te vragen mij een doorreisvisum voor Gibraltar te verschaffen. Toen was het in orde, want de Engelse Intelligence zag niets liever dan dat wij zou gauw mogelijk doorgingen. Zo is de zaak uiteindelijk gelopen. Ik heb in Londen geprobeerd er achter te komen, hoe die zaak eigenlijk in elkaar zat, maar dat is mij nooit gelukt.

74535. De **Voorzitter**: Voordat wij verder gaan en Spanje verlaten, wilde ik u nog iets vragen. Het was u bekend, dat de jongelui ontevreden waren over de heer de Bruyn *Tengbergen*, de consul-generaal. Weet u ook, waarom zij dit waren?

A. Ik meen, dat de heer *de Bruyn Tengbergen* nu is overleden. De ontevredenheid bestond, voordat ik er kwam. Toen ik er kwam, was de heer *de Bruyn Tengbergen* — naar ik meen — niet meer in functie. Ik heb toen toch nog met hem gepraat, omdat hij vrij veel van de zaken afwist. Ik dacht, wellicht nog iets van hem te weten te komen. Ik vond hem geen serieuze man. Helemaal niet. Ik had er ook helemaal geen belang bij om verder met die man in contact te komen. Ik vond hem een volkomen onserieuze indruk maken.

74536. De **Voorzitter**: In welk opzicht? Maakte hij te veel plezier of grapjes? Was hij niet ernstig genoeg?

A. Misschien waren wij in die tijd allemaal enigszins te ernstig en te fanatiek. Dat werkte enigszins tegen elkaar in.

74537. De **Voorzitter**: Hebt u weleens vrouwelijke ambtenaren ontmoet?

A. Er waren twee vrouwelijke ambtenaren, twee zusjes, Spaanse meisjes.

74538. De **Voorzitter**: Ontmoette u geen Nederlandse ambtenares'!

A. Er zat op de kanselarij — naar ik meen — een Nederlandse dame. Ik ben haar naam echter vergeten.

74539. De **Voorzitter**: Kent u geen details over deze dame?

A. Neen. Later is — naar ik meen — op de plaats van de heer *de Bruyn Tengbergen* tijdelijk iemand uit Lissabon gedetacheerd, van wie ik mij de naam niet herinner.

74540. De **Voorzitter**: U hebt nog verteld, dat het bij de Belgen, de Polen en de Joegoslaven beter was georganiseerd. Kunt u dat nader omschrijven?

A. Ik kan wel omschrijven wat ik er mede bedoel, maar ik kan helaas niet precies zeggen, hoe het in elkaar zat.

De Belgen, die eenmaal in Spanje waren, gingen vrij snel door. Dat hoorden wij in ieder geval. Dat gold voor de Polen in heel sterke mate. Ik heb toen geprobeerd van major *Haslam* en captain *Wren* en nog een paar mensen te weten te komen, hoe die Belgen en Polen dat hadden georganiseerd. Ik heb er met *Somer* ook over gesproken. Zij waren niet zo enorm gebrand op al die Hollandse bezoekers. Dat was voor ons ook enigszins pijnlijk. Zij lieten ons voortdurend voelen, dat het bij ons eigenlijk maar een „rommel" was. Ik heb werkelijk getracht er achter te komen, hoe het dan bij die andere mensen was georganiseerd. Vooral omdat ik met twee Belgen samen in de gevangenis in Lerida had gezeten en ik die jongens in Madrid nog had gesproken. Zij zijn maar enige dagen in Madrid geweest, waarna ze al verdwenen waren. Het is mij niet gelukt er achter te komen.

74541. De **Voorzitter**: Dus zij gingen eenvoudig spoediger door naar Engeland?

A. Zij gingen veel sneller door. Ik heb toen persoonlijk niet uitgesloten geacht — ik ben er later ook niet verder achtergekomen —, dat de Belgische Regering in Londen die zaak misschien met de Engelsen beter had georganiseerd.

74542. De **Voorzitter**: Dan moet men dus uitgaan van de veronderstelling, dat alleen diegenen in Spanje mochten worden bijgestaan, die vanuit Engeland daartoe werden aangewezen?

A. Dat acht ik nog niet uitgesloten.

De **Voorzitter**: Anders zou het niet kloppen.

A. Als dit waar is, dat wil ik wel als mijn mening zeggen, vind ik het zeer betreurenswaardig. Dan had men die mensen in Londen maar moeten afzonderen en vastzetten. Het ging niet aan om die mensen, die met de beste bedoelingen waren gekomen en het risico hadden gelopen om tot in Spanje te komen, daar te laten en niet te laten overkomen.

74543. De **Voorzitter**: Wanneer de mensen in Londen kwamen, moesten ze toch weer naar de Patriotic School, wat ook geruime tijd duurde.

A. Ja, bij zeer vele mensen duurde dat soms heel lang.

74544. De **Voorzitter**: Hoelang?

A. Ja, ik geloof wel een maand, of twee maanden. Ik weet het niet zeker, maar ik ken verschillende mensen, die er heel lang hebben gezeten.

74545. De **Voorzitter**: U kunt dus niet een vermoeden uitspreken omtrent die betere organisatie van de Belgen, Polen en Joegoslaven?

A. Ik neem aan, dat die er was. Ik heb wel de indruk gekregen, dat wil ik er nog wel bij zeggen, dat Nederlandse mensen — ik kan er niet over oordelen, ik heb het alleen maar van horen zeggen —

in Madrid in onvoldoende mate de mentaliteit aanvoelden van de Engelandvaarders en de noodzaak, dat die mensen zo snel mogelijk aan de overkant kwamen.

74546. De **Voorzitter**: Voelden ze dan wel de Spaanse mentaliteit aan? Kon de heer *Schuller tot Peursum* goed met de Spanjaarden opschieten?

A. Dat wil ik wel bevestigend beantwoorden, maar ook zonder enige bijbedoeling. Hij kon goed met de Spanjaarden opschieten, maar ik heb helemaal geen reden om te zeggen: te goed, of iets dergelijks.

74547. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gemerkt, dat de ex-Minister *Suñer* een vriend van hem was of bij hem logeerde?

A. Ik heb hem nooit ontmoet. Ik meen wel, dat de gezant contact met hem had.

74548. De **Voorzitter**: Ik bedoelde, dat de gezant speciale relaties met hem had, omdat hij de heer *Suñer* eens van dienst was geweest.

A. Ik heb zo iets weleens gehoord.

74549. De **Voorzitter**: Herinnert u zich niets van een dienst, die hij zou hebben verricht?

A. Dat weet ik niet. Ik heb wel de indruk gekregen, dat de kwestie scheef lag, dat bij de Nederlanders in Spanje en als u wilt ook in Frankrijk — of waar men dan ook spaak liep — teveel het idee was: „er is geen grote behoefte aan jonge mensen in de Nederlandse kolonie in Londen." Wij dachten daartegen natuurlijk allemaal aan de militaire behoefte. Ik had dat idee niet, zolang ik nog hier in Nederland was. Er is eigenlijk nooit positief door de heren uit Londen aan mensen gezegd: Kom allemaal maar zo gauw mogelijk hier. Vanuit Spanje heb ik de indruk gekregen, dat die noodzaak ook eigenlijk helemaal niet werd gevoeld. Integendeel, dat men eigenlijk voor de mensen, die in Engeland aankwamen, niet zo veel em-plooi had, behalve voor die mensen, die men speciaal zou kunnen gebruiken voor een of andere functie in het Nederlandse apparaat in Engeland.

74550. De **Voorzitter**: Voor een civiele functie?

A. Hetzij civiel, hetzij militair. Er bestond behoefte aan beroeps-officieren, aan marinemensen. Ik meen, dat dat misschien weer in verband staat met de minder goede gang van zaken bij de Nederlandse militaire onderdelen in Engeland. Men had misschien eerder het gevoel: Nu niet al te gek veel mensen er bij. Dat was voor ons natuurlijk een geweldige teleurstelling.

74551. De **Voorzitter**: Ja, dat kan ik mij voorstellen. Nu wilde ik u nog iets vragen. U hebt ons geschreven, dat u de vaste overtuiging had, dat de gezant alles deed, wat mogelijk was om de Nederlanders door te laten reizen. Is dat eigenlijk wel zo?

A. Het is misschien enigszins bond gezegd. Wat mijn eigen zaak betreft en de zaak van *Verhoef* en verschillende andere mensen, heb ik het toch bij herhaling meegemaakt, dat de gezant verschillende keren heeft opgebeld en verschillende keren is gaan praten met de Spaanse autoriteiten. Tevens is hij met de Engelsen gaan praten om te zien, wat hij zou kunnen doen, maar het kan wel zijn, dat er niets te bereiken was.

74552. De **Voorzitter**: De Engelsen had u nodig om een inreis-visum in Engeland te krijgen?

A. Ja. Ik had ook nog de indruk, dat de gezant de Engelsen nodig had om zijn medewerkers de verschillende concentratiekampen te laten bezoeken. In hoeverre het waar is, kan ik u niet zeggen.

74553. De **Voorzitter**: Waren daar op het Nederlands gezantschap niet genoeg mensen voor?

A. Ja, misschien ook, omdat zijn ambtenaren er niet alleen naar toe mochten gaan. Ik meen mij te herinneren, dat de heer *van Panhuys* naar Miranda is geweest samen met major *Haslam*. Ik meen, dat altijd zo'n beetje tegen de Engelsen werd aangeleund.

74554. De **Voorzitter**: Zou dat misschien zijn, omdat Nederland daar geen eigen politieke status meer had?

A. Inderdaad, die indruk heb ik toen gekregen. Ik heb deze indruk gekregen door mededelingen van de gezant aan mij.

74555. De heer **Stokvis**: Ik meen te kunnen constateren, dat bijzondere inspanning van de zijde van de gezant u alleen is gebleken te uwen eigen opzichte en ten opzichte van de mensen, voor wie u zich interesseerde. Echter niet ten opzichte van de talloze anderen, die maanden lang op het consulaat rondhingen.

A. Dan heb ik hier toch wat al te beperkt geantwoord. Ik weet het nu niet precies meer te reconstrueren, maar er was vooral een groep van een tien of twaalf flinke jonge mannen, die het mooiste militaire materiaal waren, dat men kon vinden. Ik noemde nu toevallig de leden van dat hockey-elftal, maar er waren ook verschillende andere jongens bij, voor wie de gezant moeite heeft gedaan. Ik herinner het mij niet precies meer. Dat is een soort indruk, die bij mij is achtergebleven.

74556. De heer **Stokvis**: Waren zij zelf ook tevreden over dat moeite doen of heerste er een geest van: Er wordt hier eigenlijk niets voor ons gedaan?

A. In het algemeen heerste die geest.

De heer **Stokvis**: Ja, dat meende ik ook al te hebben begrepen.

A. Ik kan er nog iets aan toevoegen, hetgeen ik ook in mijn brief heb geschreven. Het is heus niet, omdat ik die man van vroeger kende of omdat hij nu een vriend van mij is geworden. Maar mijn vrienden hebben ook voortdurend gezegd „Wanneer men nu zo'n flinke zakenman als *de Jong* er op zette, aangezien hij ook prima relaties met die Spaanse autoriteiten had, dan had er natuurlijk meer kunnen worden gedaan." Of het waar is, weet ik niet. De heer *de Jong* heeft zich geweldig beijverd voor deze aangelgigheden. Ik geloof wel, dat het goed zou zijn, mocht u dat nog niet hebben gedaan, dat u de heer *de Jong* nog eens hoort over deze kwesties.

74557. De **Voorzitter**: Is hij weer in het land of woont hij nog in Madrid?

A. Hij woont in Madrid, maar hij zal af en toe wel hier komen. Zijn juiste naam is *H. de Jong*.

74558. De **Voorzitter**: Wanneer hij in het land komt, zou hij dan bij Philips zijn te bereiken?

A. Ja. *Herzberger* zit in Amerika. Ik heb zijn adres niet. Wanneer u het nog niet heet gedaan, zou u misschien ook de heer *Levisson* kunnen horen. Dat vond ik een intelligente, serieuze en rustige, flinke jongen.

74559. De **Voorzitter**: Kent u zijn adres?

A. Hij is aan een grote uitgeverij. Ik kan het adres wel voor u opzoeken.

De **Voorzitter**: Gaarne. Het is zeer moeilijk min of meer objectief over deze aangelegenheden te kunnen oordelen.

A. Lang na de bevrijding hebben wij een soort réunie-organisatie op touw gezet van al die Engelandvaarders, niet om verder als groep nog ooit iets te bereiken.

De heer **Stokvis**: Voor een volgende reis naar Engeland?

A. Het is voornamelijk om de band onder elkaar enigszins aan te houden, omdat er in Engeland onder een zeer grote groep van die mensen een zeer hechte vriendschap is ontstaan. Bovendien zijn er verschillende mensen bij, wie het misschien wel goed kan doen om

af en toe weer eens met gelijkgerichte mensen in contact te komen. Er is een comité-réunie-Engelandvaarders gemaakt. Ik ben er zelf voorzitter van en de heer *F. van Rijn* in Rotterdam is secretaris. Wanneer u het op prijs zou stellen, dan wil ik de suggestie doen om enkelen van dre mensen eens te horen.

De **Voorzitter**: Dat zou heel aardig zijn.

A. Ik zeg u van tevoren, dat ik met zeer goede doorsneemensen aan kom zetten.

De **Voorzitter**: Kunt u zorgen voor mensen van verschillende mentaliteit?

A. Ik heb geen enkele behoefte om personeel van de legatie op de een of andere manier de das om te doen. Dat wil ik u ook nog zeggen.

De **Voorzitter**: Dat begrijp ik, bovendien zijn ze al gestraft.

A. Ik heb daar zeer grote gastvrijheid ondervonden. Ik heb persoonlijk niets te klagen gehad over de medewerking.

74560. De **Voorzitter**: De heer *Schuller* en de heer *van Panhuys* zijn beiden in hun carrière teruggezet. Dat is algemeen bekend. Het is voor ons toch wel zeer aangenaam om te weten, hoe men daarover heeft geoordeeld. In hoeverre de klachten gefundeerd zijn geweest, in hoeverre het ongeduld meer de oorzaak geweest is en misschien de verveling zoals u zegt. Het zou wel interessant zijn, wanneer wij eens enigen van die jongelui kunnen spreken. We willen gaarne enigen van hen horen.

A. De heer *Somer* is in December 1943 persoonlijk naar Madrid gekomen. Hij moet hier ergens in Nederland zitten.

De **Voorzitter**: De heer *Somer* is hier zeer uitvoerig gehoord voor andere sub-commissies. We kunnen hem hier ook echter weleens over vragen, wanneer hij weer hier is.

A. Dan zou ik ook nog de naam op kunnen geven van iemand, die wij expres toen weer hielden buiten de groep van Engelandvaarders — ik ben er zelf uiteindelijk niet in geslaagd om er buiten te blijven, dat heeft mij, naar ik meen, ook mijn terugreis gekost —, dat was *Ausems* van Fokker. Ik wist van hem — ik had in Brussel al contact met hem — dat hij bij de Raad van Verzet behoorde en dat hij met zeer belangrijke microfoto's en alle mogelijke gegevens naar Engeland ging, met de bedoeling — hetgeen mijn eigen plan ook was — zo snel mogelijk weer gedropt te worden. Hij is ook teruggegaan, maar bij is er in Spanje op alle mogelijke manieren ook erg tegen aan gelopen. *Ausems* is toen met *Verhoef* en mij via Gibraltar naar Engeland gegaan.

74561. De heer **Stokvis**: Was dat ook een van de mensen uit een concentratiekamp?

A. Ik weet niet meer zeker of hij in een concentratiekamp vertoefde, dan wel in résidence forcée in Spanje verblijf hield. Hij weet zelf misschien niet, dat het zo is gegaan. Ik heb hem toen ook uit Spanje gekregen. Dat was een prima man.

De **Voorzitter**: Als u dan een paar namen wilt opgeven, dan zal ons dat zeer aangenaam zijn.

Verder dank ik u voor uw inlichtingen en sluit het verhoor.

H. P. LINTHORST HOMAN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 9 FEBRUARI 1950.

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Mr. dr. **ARIE ADRIAAN VAN RHIJN**,
oud 57 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
secretaris-generaal van het Ministerie van Sociale Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

74565. De **Voorzitter**: Wij zouden graag eens met u spreken over een aangelegenheid, die zich heeft voorgedaan in de eerste tijd nadat u secretaris-generaal van het Ministerie van Sociale Zaken was geworden. U bekleedde toen nog de functie van voorzitter van de Buitengewone Algemene Rekenkamer.

A. Dat ben ik geweest tot 15 Juli 1945.

74566. De **Voorzitter**: Wanneer bent u dan secretaris-generaal geworden?

A. Dat ben ik pas geworden op 15 Juli 1945. Ik mag er misschien aan toevoegen, dat ik vanaf het najaar 1944 op verzoek van Minister *van den Tempel* mij wel heb belast met het treffen van allerlei voorbereidingen voor deze nieuwe functie. Die voorbereidingen werden hoofdzakelijk getroffen in de provincies, die na September 1944 waren bevrijd, dus Zeeland, Noordbrabant en Limburg. Ik heb daar toen zeer geregeld gewerkt in de ietwat eigenaardige positie van — ik zou haast zeggen — mondeling gemachtigde van de Minister.

74567. De **Voorzitter**: Het werk, dat u deed, was toch het werk van een secretaris-generaal?

A. Als ik de benoeming van secretaris-generaal reeds had gehad, had ik zeker dat zelfde werk kunnen doen. Als u bedoelt een leidende functie, dan klopt dat dus.

74568. De **Voorzitter**: U hebt het werk van het Ministerie in die periode in het zuiden van zeer nabij meegemaakt en daaraan medegewerkt. U hebt gezien, hoe de organisatie was, toen u nauwer contact met het Ministerie kreeg.

A. Ja.

74569. De **Voorzitter**: Wij hebben hier de heer *Wijffels* gehoord, die u ongetwijfeld hebt meegemaakt als Minister.

A. Zeker.

74570. De **Voorzitter**: Wij hebben van de heer *Wijffels* enige mededelingen gekregen, waarover wij u graag eens zouden navragen. Hoe was in de tijd, toen u contact kreeg met het Ministerie, de organisatie? Liep alles op rolletjes? Was er goede samenwerking?

A. Bedoelt u bij het Departement in Londen?

De **Voorzitter**: Ja, in de periode, toen de heer *Wijffels* Minister was.

A. Ik heb de indruk, dat die organisatie bevredigend was. Ik heb geen enkele reden om een ander standpunt in te nemen. Ik zou er op willen wijzen, dat de heer *van den Tempel* een goed organisator was, die zich met hart en ziel aan zijn taak heeft gewijd, zodat er weinig reden is om te veronderstellen, dat die organisatie te wensen zou overlaten.

74571. De **Voorzitter**: Was de heer *van den Tempel* daarvoor krachtig genoeg?

A. Ja. Vergeet u niet, Mijnheer de Voorzitter, dat er naar schatting op het Departement maar enige tientallen personen werkten.

74572. De **Voorzitter**: Toen het Departement naar de heer *Wijffels* overging, lag de heer *van den Tempel* ziek.

A. **Ja**, vlak na Kerstmis is hij door een tocht naar Ostende — een vliegtuig kon niet vliegen want er was al enige dagen mist — met een auto, omdat hij niet langer wilde wachten met naar Londen te gaan, ziek geworden; hij is in Ostende overgestoken naar Engeland, alles in een zeer ernstige koude, waardoor hij vermoedelijk een longontsteking heeft opgedaan en geruime tijd praktisch buiten gevecht is geweest.

74573. De **Voorzitter**: De laatste tijd is hij dus niet op het Departement geweest, en voordat de heer *Wijffels* kwam, was hij gedurende enige tijd niet meer werkzaam geweest als Minister.

A. Ik was hoofdzakelijk in het zuiden, in Bosch en Ven bij Oisterwijk, en in Londen waren er enkele mensen, die daar geregeld het werk deden. De heer *de Groot* was daar. De heer *Ferwerda* was ook meestal in het zuiden van het land als Repatriëringscommissaris.

74574. De **Voorzitter**: De heer *Wijffels* is helemaal niet gesticht over de wijze, waarop hij het Departement in Londen vond. Hij gebruikt daarvoor zeer afkeurende woorden.

A. Daarop zou ik alleen maar kunnen antwoorden, dat ik dit met de meeste stelligheid moet tegenspreken.

74575. De **Voorzitter**: Wat was Minister *Wijffels* vóór die tijd?

A. Hij was hoofdingenieur bij de mijnen.

De **Voorzitter**: Dan is het daar misschien wel een keurige organisatie.

A. Minister *Wijffels* heeft mij ook nooit op enigerlei wijze te kennen gegeven, dat hij onvoldaan was over de manier, waarop het Departement functioneerde. Het is voor mij in zekere zin een volkomen nieuwe omstandigheid.

74576. De **Voorzitter**: Hij heeft gesproken over een janboel.

A. Ik kan u alleen maar zeggen, dat ik, al had ik daar op dat moment geen verantwoordelijkheid voor, dit zeer bepaald zal moeten tegenspreken, al was het alleen al, om daarmede geen verkeerde indruk te vestigen ten opzichte van iemand als de heer *de Groot* en verschillende anderen, die daar zeer behoorlijk werk hebben gedaan.

74577. De **Voorzitter**: U vindt dit dus een onjuiste omschrijving van de toestand?

A. Volkomen onjuist.

74578. De **Voorzitter**: Bent u van mening, dat het tegendeel waar was, namelijk, dat het Departement daar zeer behoorlijk functioneerde?

A. Ja. Met inachtneming van de omstandigheden, die vooral in de tijd, toen ik daar in het zuiden was, nog moeilijk waren, omdat men aan de ene kant het werk in Londen had en aan de andere kant het werk in Bosch en Ven. Praktisch was het zo, dat de heer *van den Tempel* nog eens in Bosch en Ven heeft medegedeeld — nadat hij een week daar bij mij is geweest, waarin wij samen het werk nog eens hebben doorgenomen en hier en daar zijn geweest om de verschillende

verhoudingen nog eens te bekijken —, dat hij zeer voldaan was over de wijze, waarop de zaak in het zuiden functioneerde. Ik heb ook in de dagen, gedurende welke ik in Londen was, nooit gehoord van moeilijkheden, die zich voordeden.

74579. De heer **Stokvis**: Was de heer *van den Tempel* wellicht gemakkelijker te voldoen dan de heer *Wijffels*?

A. Naar mijn mening niet. Ik houd de heer *van den Tempel* voor een zeer kritisch man — ik mag niet zeggen lastig, want dit zou misschien een onaangename indruk wekken —, die zeker niet gauw tevreden is over de prestaties van zijn personeel.

74580. De **Voorzitter**: U hebt zoëven een woord van lof tussen de bedrijven door uitgesproken over de heer *de Groot*. Dat is voor ons nog een moeilijke zaak. Er worden ons dingen verteld over de heer *de Groot*, die niet minder zijn dan ernstige klachten. De heer *van den Tempel* en u zeggen, dat hij zijn werk goed deed. Wij weten niet, of u op dit terrein thuis bent, want dit betreft hulp aan de gevangenen in de concentratiekampen. Daaromtrent wordt ons verteld, dat de heer *de Groot* daarvoor volstrekt geen belangstelling had; dat hij stappen, die anderen wensten te ondernemen, eenvoudig onmogelijk maakte, met name dat er telegrammen moesten worden verzonden naar Zweden, waarvoor hij zijn goedkeuring weigerde, of er bleek na 14 dagen, dat hij ze rustig naast zich had neergelegd, terwijl later zou zijn gebleken, dat, wanneer hij dat niet had gedaan en wel wat meer animo had gehad voor dit werk, er grote kans had bestaan, dat veel Joden, die in Bergen-Belsen waren opgesloten, niet zouden zijn omgekomen. Wat moeten wij daar nu van denken?

A. Ik kan u over deze kwestie zelf niets zeggen.

74581. De **Voorzitter**: Dit betreft een kwestie van vrijmaking van Joden, die van andere nationaliteiten wel zijn vrijgekomen en in Zwitserland zijn aangekomen. Degenen, die dit kwamen vertellen, waren ook vrijgekomen en hadden in Zwitserland gesmeekt om toch asjeblijft eens iets te doen voor de Nederlandse Joden, zodat die ook zouden vrijkomen. Er mankeerde alleen transportmogelijkheid. Er zouden bussen voor dit doel beschikbaar worden gesteld vanuit Zweden. Er behoefde niets anders te gebeuren dan een telegram naar Zweden te zenden, dat de kosten voor die bussen zouden worden gedragen door de Nederlandse Rzgering, die daarvoor garantie zou geven, en dat telegram heeft de heer *de Groot* doodeenvoudig naast zich neergelegd.

A. Ik kan u daarover niet inlichten. Ik heb van die kwestie wel iets gehoord. Ik heb hierover ook weleens met de heer *de Groot* gesproken. Hij heeft mij toen gezegd, dat hij de klacht beschouwde als een gevolg van ezn zekere animositeit, die er zou zijn van de zijde van de heer *Dentz* ten opzichte van hem. Ik blijf daar verder helemaal buiten. Ik heb echter wel gemerkt, dat de verhouding tussen de heer *de Groot* en de heer *Dentz* in Londen niet erg goed was.

74582. De **Voorzitter**: U zegt: „niet erg goed“; is dat een beetje zacht uitgedrukt?

A. Ja, er was animositeit.

74583. De **Voorzitter**: Spraken zij niet met elkaar?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen. De verhouding tussen deze beide heren liet alles te wensen voor een goede samenwerking in een afdeling als daar.

74584. De **Voorzitter**: Het ging hier om ernstige vraagstukken, om een zaak van leven of dood. Deze vraagstukken moesten gezamenlijk worden behandeld, terwijl de mensen, die er mee belast waren, niet inel elkaar spraken. Dat zijn dus wel zeer betreurenswaardige feiten.

A. Dat stem ik toe, maar het was toch zo, dat de heer *de Groot* de chef was en dat Minister *van den Tempel* zich met al deze gelegenheden, en zeker met de onderhavige, intensief bemoeide. Ik heb in de heer *Dentz* altijd iemand gezien van lagere rang, die toch geen belangrijke verantwoordelijkheid had te dragen voor de problemen, waarover wij nu spreken.

74585. De **Voorzitter**: Maaï men kan toch in zo'n functie opdracht krijgen zich met een bepaalde zaak te bemoeien en daarbij voor een punt komen, waarop men zegt: Dat moeten wij nu voor

elkaar zien te krijgen? Dan behoeft men nog niet een bepaalde verantwoordelijkheid te dragen. Men draagt verantwoordelijkheid voor het werk, dat men krijgt opgedragen.

A. Misschien was dit een zwakke kant in de houding van de heer *de Groot*, dat hij meent, dat het niet de moeite waard is om tegenover de heer *Dentz* het tegenbewijs te leveren. Ik denk, dat, wanneer u hem de ernst van deze kwestie voorlegt, hij voor deze commissie zijn standpunt wel uitvoerig uiteen zal zetten.

74586. De **Voorzitter**: Dat is niet mogelijk, aangezien hij in Suriname verblijft.

U hebt zoëven gezegd, dat de heer *van den Tempel* zich zeer intensief met deze aangelegenheden bemoeide. Zou het mogelijk zijn geweest, dat de heer *van den Tempel* hierbij op een te hoog niveau is gebleven?

A. Ik veronderstel van niet, want de heer *van den Tempel* had de eigenschap om zijn naaste medewerkers daarna ook nog weer eens te vragen, of het in orde was gekomen. Ik ben met de heer *van den Tempel* naar Philadelphia geweest als gedelegeerde voor de Internationale Arbeidsorganisatie. Ik kende bovendien de heer *van den Tempel* al jaren. Zijn methode van werken en zijn manier van aanpakken heb ik toch wel van alle kanten kunnen bezien. Het heeft mij daarbij getroffen, dat hij er altijd wat men noemt „achterheen zit“. Er zijn ook wel leidende figuren, die menen, dat, wanneer zij iets hebben gezegd, dat maar in orde moet komen, en als het niet in orde is, zullen zij die betrokken persoon wel krijgen. De heer *van den Tempel* houdt echter voortdurend vast en houdt steeds in gedachte, of het wel gebeurt.

74587. De **Voorzitter**: Men heeft ook figuren van die zelfde aard, die iets verder gaan en wei nog eens navragen, maar dat navragen beperken tot dezelfde persoon, aan wie die opdracht is gegeven, en als die persoon dan zegt: „Ja, dat loopt wel, Excellentie“, er niet meer op terugkomen.

A. Dat zal dan meer het geval zijn bij Departementen, zoals wij die hier in Nederland kennen. Bij Departementen echter, die meer het karakter hebben van een „clubje mensen bij elkaar“, ligt de verhouding toch anders.

74588. De **Voorzitter**: Ik bedoel hier niet speciaal, dat het zo op Ministeries toegaat. Men maakt dit veel meer mee.

A. Het ligt niet in het karakter van de heer *van den Tempel*. Het lijkt haast op een psychologische ontleding, maar het is, dunkt mij, wel goed om het zo te zeggen, omdat ik meen, dat aan het werk van de heer *van den Tempel* niet voldoende recht zou worden gedaan, wanneer ik er niet nog weer eens de nadruk op legde, dat hij zich zeer intensief met alle zaken, van groot tot klein, persoonlijk bezighield.

74589. De **Voorzitter**: Dan zou ik voornamelijk nog even willen spreken over het vraagstuk van de repatriëring. Toen u aan het Departement terugkwam, was daar de heer *Ferwerda* Regeringscommissaris voor de Repatriëring. Er was echter tevens een afdeling Repatriëring bij het Militair Gezag, reeds sedert Juni 1944, en die twee afdelingen hebben nogal met elkaar overhoop gelegen.

A. Zeer veel!

De **Voorzitter**: Wilt u ons eens vertellen hoe dit is gegaan.

A. Dit was een eerste spontane reactie, omdat ik het zo ontzaglijk heb betreurd, dat die verhouding zo te wensen liet. De positie van de heer *Ferwerda* was niet gemakkelijk, omdat hij als repatriëringcommissaris te maken had met een aantal buitenlandse instanties, geallieerde instanties, zoals de U.N.R.R.A., die zich met deze zaak bemoeiden, maar later vooral S.H.A.E.F. Hij was afhankelijk van de medewerking van S.H.A.E.F., bij alles, wat hij deed. Verder was de moeilijkheid bij het werk van de heer *Ferwerda*, dat hij mensen moest repatriëren uit tal van landen, als België, Frankrijk, Zweden en naderhand natuurlijk vooral Oost-Duitsland, Rusland, de zone, waar verreweg de meeste Nederlanders waren. Hij was dus niet in staat ter plaatse de zaak te bekijken. Hij moest echter altijd rekening houden met het feit, dat er in bepaalde regionen alijd weer autoriteiten waren, die medewerking moest-n verlenen om het gewenste resultaat te bereiken. Ik heb het werk van de heer *Ferwerda* altijd als een zeer moeilijk werk beschouwd.

Ik meen, dat Militair Gezag ook hier heeft getoond, op een onjuiste wijze het burgerlijk gezag op zij te willen zetten. Ik heb daarmee persoonlijk ook ervaring opgedaan, nog in de tijd, dat Nederland al lang was bevrijd, in Augustus 1945, toen ik officieel secretaris-generaal was. Na mijn optreden als secretaris-generaal in midden Juli 1945 heb ik mij met de repatrieringszaak zeer intens bemoeid.

74590. De **Voorzitter**: Hoe vond u toen, dat die zaak stond?

A. Er zijn heel wat moeilijkheden geweest; het is niet altijd even vlot verlopen.

74591. De **Voorzitter**: Kwam dat ook, doordat de heer *Ferwerda* niet altijd even praktisch was?

A. Dat zou ik niet ten nadele van de heer *Ferwerda* willen zeggen. Ik zou toch altijd op de voorgrond willen stellen, dat de omstandigheden, waaronder de heer *Ferwerda* moest werken, uitermate moeilijk waren. Hij was voorts ontzaglijk ijverig en actief. Wanneer men nu na al deze goede eigenschappen zijn zwakke kant zou willen noemen — zoals ieder mens zijn zwakke kant heeft —, dan is het, dat hij wat weinig vasthield. Hij sprong weleens te gauw van het ene onderwerp op het andere over. Dat zal hierbij natuurlijk weleens moeilijkheden gegeven hebben.

74592. De **Voorzitter**: Ook met de sectie van het Militair Gezag?

A. Naar mijn mening wel, Mijnheer de Voorzitter, want er was eigenlijk een soort strijd gaande, wie het nu eigenlijk moest doen, een strijd, die zich niet alleen op dit terrein heeft afgespeeld, maar ook tussen burgerlijk en militair gezag op het terrein, waarop ik mij speciaal heb bewogen, namelijk de kwestie van de lonen, arbeidsverhoudingen, de D.U.W., werklozensteun en dergelijke dingen.

74593. De **Voorzitter**: Hebben de evacuandi daar nog veel last van gehad?

A. De dingen komen gelukkig altijd nog wel weer op hun pootjes terecht.

74594. De **Voorzitter**: U wilt zeggen, dat zij zijn gerepatrieerd ondanks dat er een dienst was!

A. De mensen zijn gelukkig niet zo onredelijk, dat, wanneer de strijd werkelijk ernstige nadelen voor de repatriandi dreigt aan te nemen, zij die strijd toch nog voortzetten.

74595. De **Voorzitter**: Wij hebben van vele repatriandi zeer onaangename opmerkingen te horen gekregen over de repatriëring. Nu vragen wij ons af, of dit nu komt doordat S.H.A.E.F. de zaak zó geregeld had, dat er zelfs geen Nederlanders naar Duitsland mochten om daar de mensen uit de kampen te halen, of doordat de heer *Ferwerda* niet krachtig genoeg werkte, of omdat het Militair Gezag daartussen was geschoven of, liever, zich zelf er tussen had geschoven.

A. Naar mijn mening is het een combinatie van tal van omstandigheden. Het lijkt mij uitermate moeilijk om precies in cijfers uit te drukken, hoever de ene factor of de andere tot het resultaat heeft bijgedragen.

74596. De **Voorzitter**: U zou kunnen zeggen, dat de heer *Ferwerda* het uitstekend deed, dat de heer *Ferwerda* het best had kunnen klaarmaken, maar dat hij in de wielen is gereden door Militair Gezag. Als dat zo is geweest, zou u het ook zo kunnen zeggen.

A. Daarvoor waren er nog te veel andere belemmerende omstandigheden, ook al omdat hij dikwijls met S.H.A.E.F. geen contact kon krijgen. Wij zagen elkaar nog weleens in Bosch en Ven en dan vertelde hij mij vaak van de grote moeilijkheden, die hij weer had om met al die autoriteiten daar in contact te komen. Het was een chaotische tijd en ik kan mij dus zeer wel indenken, dat dit niet altijd even gemakkelijk is gegaan.

74597. De **Voorzitter**: U zou b.v. ook kunnen zeggen, dat het Militair Gezag het van het begin af zo uitstekend deed en dat de heer *Ferwerda* eigenlijk alleen maar Militair Gezag in de wielen heeft gereden. Die man had eerder weg gemoeten. Als dat zo was ...

A. Dat zou ik toch bepaald willen ontkennen. Misschien zou Minister *Wijffels* er zo over hebben gedacht.

74598. De **Voorzitter**: Op een gegeven ogenblik heeft hij de heer *Ferwerda* de bons gegeven. Ik heb van de heer *Ferwerda* en van u de verrassende mededeling gekregen, dat de heer *Ferwerda* is ontslagen.

A. U weet toch, dat het niet is doorgegaan?

74599. De **Voorzitter**: Aanvankelijk had hij toch ontslag gekregen.

A. Ja, ik vond dat niet erg gelukkig.

74600. De **Voorzitter**: Hebt u dat ook tegen de heer *Wijffels* gezegd?

A. Ja. De heer *Wijffels* heeft er zelf een brief over opgesteld. Ik stond op het standpunt, dat, wanneer wij de heer *Ferwerda* zouden ontslaan — en dat ligt natuurlijk ter beslissing bij de Minister —, wij dat in een zodanige vorm zouden moeten doen, dat die niets te wensen liet. Ik vond, dat daarbij een behoorlijke inlichting per brief en een behoorlijk Koninklijk besluit nodig waren. Hij was bij Koninklijk besluit aangesteld en het was dus noodzakelijk om dat ontslag bij Koninklijk besluit te verlenen. Hier zat ook achter de kwestie van deferentie tegenover de persoon van de heer *Ferwerda*, dat men hem toch niet zo maar de woestijn in mocht sturen.

74601. De **Voorzitter**: Bij u?

A. Ja, bij mij. Ik heb nog gegevens, waaruit blijkt, hoe de zaak toen precies lag. Ik heb een brief bij mij van Militair Gezag, die ik u met genoegen zal overleggen, waaruit blijkt, dat 17 Mei 1945 de heer *Wijffels* zijn besluit heeft medegedeeld om de gehele repatriëring onder Militair Gezag te stellen en het Regeringscommissariaat op te beffen. Ik vermoed, dat dit naar aanleiding van een bespreking is geweest, die ik niet heb bijgewoond. Ik herinner mij althans niet, dat ik dat heb meegemaakt. Ik herinner mij echter wel, dat toen ter sprake is gekomen, dat die brief zou worden opgesteld. Ik stond op het standpunt, dat het toch wel gewenst was, de heer *Ferwerda* eerst in te lichten en dit met hem te bespreken en dat ook de juiste vormen in acht moesten worden genomen. Van de zijde van Militair Gezag werd er natuurlijk sterk op aangedrongen om hem zo spoedig mogelijk te ontslaan. Ik moest toen een paar dagen weg, wat ook uit deze stukken blijkt. Blijkbaar heeft toen de Minister deze brief zelf geconcipieerd. Daarmee was evenwel het ontslag nog niet ingegaan. Intussen is een nieuw Ministerie opgetreden en de heer *Ferwerda* is automatisch met zijn werk doorgegaan. Minister *Wijffels* is toen vervangen door Minister *Drees*. Ik kan u die data precies noemen. De heer *Kruls*, wiens brief ik hier heb, heeft een soort resumé gegeven van de verschillende feiten en die brief eindigt, dat op 25 Juni 1945 de heer *Wijffels* heeft medegedeeld, dat hij moeite deed om een K.B. klaar te krijgen.

74602. De **Voorzitter**: Zou de heer *Wijffels* bij de ontslagverlening aan de heer *Ferwerda* zijn geïnspireerd door de heer *Kruls*?

A. Zonder enige twijfel door Militair Gezag. Ik heb daar niet in die zin bewijzen van, dat ik kan zeggen, dat er dat of dat is gezegd, maar het gehele verloop van de zaak toont dit toch heel duidelijk aan, want Militair Gezag heeft mij tegengewerkt, toen ik probeerde om de afdeling Repatriëring van het Departement weer de bevoegdheid te geven, die zij, dunkt mij, moest hebben, namelijk om, nu het burgerlijk gezag in Nederland zich weer kon doen gelden, de repatriëring af te wikkelen. Wanneer het u niet te lang ophoudt, zou ik hier een voorbeeld van willen geven, dat ik ook in geschriften aan u zou willen overleggen.

74603. De heer **Stokvis**: Heb ik juist verstaan, dat in de door u aangehaalde brief van generaal *Kruls* feiten worden genoemd? Bedoelt u daarmee feiten, die dienden als motief voor het ontslag?

A. Ik mag misschien een paar citaten uit deze brief geven om daarmee de sfeer te kunnen tekenen, waarin deze zaak op dat ogenblik stond. Deze brief heeft namelijk ten doel . . . .

74604. De heer **Stokvis**: Van welke datum is die brief?

A. Van 27 Juni 1945. Het chronologische verhaal loopt tot 25 Juni. In die brief wordt telkens gesproken van het „optrekken” van een concept, in plaats van het „opstellen” van een concept.

74605. De **Voorzitter**: Is het soms door een Duitser geschreven!

A. Dat zou ik niet gaarne zeggen. In ieder geval geeft dit wel blijk van Duitse invloed.

74606. De **Voorzitter**: Generaal *Kruls* was dat toch niet!

A. Ik denk ook niet, dat generaal *Kruls* die brief zelf zal hebben geschreven. Misschien mag ik u dan enkele passages voorlezen, die een indruk geven, hoe de verhoudingen toen lagen. Ik was 7 Juli in Londen geweest om een bespreking te voeren met de heren van de afdeling Repatriëring, nl. de heren *de Groot* en *Ferwerda* en met kolonel *van Os van Delden*, de vertegenwoordiger van Militair Gezag voor de repatriëring. Het doel van dat bezoek was om eindelijk eens een beetje orde te scheppen in de vele moeilijkheden, die toch wel opgelost dienden te worden. Die bespreking had een naar mijn mening zeer gunstig resultaat. Er zou een afdeling Repatriëring aan het Departement komen, die de leiding zou hebben van de verdere zaken, die betrekking hadden op de repatriëring, en er zou medewerking zijn van Militair Gezag waar dat nodig was. Het is in dit stuk allemaal nader omschreven. In ieder geval zouden de repatriëringszaken weer in handen komen van het burgerlijk gezag. Mij dunkt, dat dat op die datum toch wel weer mogelijk was. Dit stuk geeft het resultaat weer. Kolonel *van Os van Delden* is hiermee toen volkomen accoord gegaan. Ik ben dus weer uit Londen teruggekeerd en heb Minister *Drees* medegedeeld, dat ik tot een gunstig resultaat was gekomen. Zonder dat ik het wist, zijn generaal *Kruls*, generaal *Daubenton* en kolonel *van Os van Delden* op audientie bij Minister *Drees* geweest en hebben ongeveer dit standpunt ingenomen, dat het nu eigenlijk eens tijd werd, dat Militair Gezag de zaken ging regelen. De heer *Drees* belde mij natuurlijk op en vroeg mij, hoe dat zat. Hij begreep er natuurlijk niets meer van. Ik ben naar die bespreking gegaan. De heren van Militair Gezag deelden mij daar mede, dat er niets gebeurd was en niets veranderd. Ik heb toen het Londense stuk gehaald en dit laten zien. Kolonel *van Os van Delden* had zich daarmee als vertegenwoordiger van Militair Gezag volkomen accoord verklaard . . . . .

74607. De heer **Stokvis**: Was dat stuk mede door hem onderkend?

A. Neen, tot mijn spijt niet

74608. De heer **Stokvis**: Was dat verslag door u zelf opgemaakt?

A. Ja, ik heb het direct na mijn terugkeer aan Minister *Drees* uitgebracht. Militair Gezag heeft later in die brief de juistheid van het verslag ook niet ontkend, want er wordt alleen gezegd, dat het zich met de oplossing niet kan verenigen. Generaal *Kruls* heeft zich dus onttrokken aan wat door kolonel *van Os van Delden* was geöndgevonden.

74509. De heer **Stokvis**: Hoe reageerden zij, toen u dat verslag ter tafel bracht?

A. Men moest toen wel de juistheid van mijn verslag uit Londen erkennen. Minister *Drees* maakte de opmerking, dat hem deze zaak zeer verwonderde. Er is toen een brief van de heer *Kruls* gekomen, waarin hij zich op het standpunt stelde o.a., dat hij niet kon toelaten, dat kolonel *van Os van Delden* onder de heer *de Groot* zou werken. Dat was een van de argumenten, waarom dit agreement onmogelijk moest worden gemaakt.

74610. De **Voorzitter**: Wat was daar voor bezwaar tegen?

A. Dat zoudt u aan generaal *Kruls* moeten vragen. De kolonel was vermoedelijk te hoog in rang.

74611. De **Voorzitter**: Die kolonel had een mooi uniform en de heer *de Groot* niet?

A. De heer *de Groot* was kapitein.

De **Voorzitter**: Dat was dan een fout van u!

A.

„Een dergelijk optreden is wel dusdanig beneden het peil van Regeeringscommissaris, dat het resultaat dan ook nihil was en slechts heeft bijgedragen tot het vergrooten van de algehele ontstemming van deze heeren.”.

Dat schrijft generaal *Kruls* aan de Regeeringscommissaris. In die zelfde brief schrijft hij: „Dat de Regeering heeft gefaald is buiten allen twijfel!”.

Ik lees u dit voor om u een indruk te geven van de verhoudingen. Het resultaat is toen geweest, dat de heer *Drees* in lankmoedigheid een nieuwe brief heeft geschreven, waarin hij aannam, dat dit accoord niet tot stand was gekomen, maar voorstelde, nog eens hierover te praten om tot een accoord te komen. waarmee ook generaal *Kruls* zich zou kunnen verenigen. Die brief luidt aldus:

„Tot mijn leedwezen heb ik uit uw bovenaangehaald schrijven de conclusie moeten trekken, dat de bespreking, welke door mij werd uitgelokt om tot een behoorlijke organisatie van de Repatriëring te komen, niet het gewenschte resultaat heeft gehad. Dit bevreedt mij, daar de kolonel *van Os van Delden*, het Hoofd van uw Repatriëringdienst volgens de aan mij gedane mededeelingen niet alleen zich zeer nadrukkelijk geheel accoord heeft verklaard met het opgestelde memorandum, doch daarenboven gedurende de daaraan voorafgaande bespreking herhaaldelijk heeft te kennen gegeven, dat het besprokene geheel ging in de lijn van hetgeen hij zich gedacht had, en dat een en ander was zooals hij met u zou hebben overlegd. Dat desondanks hierop later wordt teruggekomen, gelijk in uw brief geschiedt, acht ik zeer onbevredigend.”

Minister *Drees* heeft toen meteen van de gelegenheid gebruik gemaakt om Militair Gezag te vragen zich wat plezieriger ten opzichte van de Regeeringscommissaris te uiten; dat stukje heb ik ook bij mij. Het stond in „De Waarheid” van 2 Augustus 1945. Ik zal het maar niet helemaal voorlezen. Ik heb er een potloodaantekening bijgemaakt, omdat Militair Gezag in de kranten stookte tegen de Regeeringscommissaris. Ik heb hier een passage, waarin staat, dat de oorzaak, dat het niet goed liep, niet bij het Militair Gezag was te zoeken,

„doch is te vinden in het feit, dat de vroegere leider van de repatriëring de heer *Ferwerda*,” — let u wel op „de vroegere leider” — „officieel werd ontslagen wegens het niet op de juiste wijze behartigen van zijn functie, doch ondanks dit ontslag op eigen intiatief verder repatriëert.”.

74612. De **Voorzitter**: Hij kon toch rustig repatriëren, wanneer hij dat wilde.

A. Ja, maar hij kon dat niet op eigen houtje doen. Aan het slot van dit artikeltje in „De Waarheid” staat:

„Waarom men den heer *Ferwerda* nog langer in de gelegenheid stelt, eenig initiatief te nemen in verband met de repatriëring en hoe het mogelijk is, dat hieraan niet veel eerder paal en perk werd gesteld, is ons etn raadsel.”

Ik heb dit aan de Minister gestuurd en er een potloodaantekening bijgemaakt van de volgende inhoud:

„Al heeft de heer *Ferwerda* dan niet gehéél voldaan, zoo vind ik dit voortdurend gestook tegen hem weinig fraai, vooral waar het vermoedelijk komt van Militair Gezag, wiens vertegenwoordiger *van Os van Delden* een rapport onderschrijft, maar drie dagen later zijn handteekening terugtrekt.”.

Het vinden van dit stuk gaf mij de gelegenheid om mij de gehele zaak weer beter te herinneren.

74613. De heer **Stokvis**: Dit was dus een inspiratie van het Militair Gezag naar uw mening?

A. Van wie zou die mededeling anders afkomstig kunnen zijn?

De **Voorzitter**: „De Waarheid” zou dus geïnspireerd zijn door de heer *Kruls*! Het is een eigenaardig geval.

A. Wij hebben in die tijd in de bladen herhaaldelijk kunnen constateren, dat er allerlei berichten kwamen over slecht werk van de burgerlijke repatriëring, waarbij ik steeds de indruk had, dat zij van Militair Gezag afkomstig waren.

74614. De **Voorzitter**: Belangrijker is, of u bepaald de indruk had, dat zij verkeerd waren.

A. Het was naar mijn indruk gestook, Mijnheer de Voorzitter. Al de verwarring, die hierdoor ontstond, heeft de repatriëring benadeeld.

74615. De **Voorzitter**: Wanneer er verwijten worden gemaakt aan de heer *Ferwerda*, kunnen die juist of onjuist zijn! Meent u, dat zij onjuist waren?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik geloof, dat de heer *Ferwerda*, in acht genomen de moeilijke omstandigheden, die er toen waren, zijn werk op redelijke wijze heeft verricht.

74616. De **Voorzitter**: Dat kunnen wij van hieruit natuurlijk niet zo beoordelen, maar wij hebben wel de indruk, dat de heer *Ferwerda* uitstekend heeft gezorgd b.v. voor de verdragen met België en Frankrijk en later Tsjecho-Slowakije. De Belgen en Fransen hebben ons uitstekende diensten bewezen.

A. Daar was het ook veel gemakkelijker, omdat men er daar meer vat op had.

74617. De **Voorzitter**: U hebt ons verteld, dat de heer *Wijffels* u had verzocht, het ontslag mede te delen aan de heer *Ferwerda* en dat u daar bezwaren tegen had; dat de heer *Wijffels* toen zelf een brief is gaan schrijven.

A. Dat blijkt mij uit dat stuk van Militair Gezag, Mijnheer de Voorzitter. Ik herinner het mij niet meer precies.

74618. De **Voorzitter**: Moet ik daar nu uit opmaken, dat de heer *Wijffels* zo'n krachtig man was, dat hij, wanneer de secretaris-generaal hem aanraadde, dat hij iets niet moest doen, zo maar, dwars tegen de mening van de secretaris-generaal in, een brief ging zitten schrijven? Of moet ik aannemen, dat de heer *Wijffels* zo'n zwakke man was, dat hij niet tegen generaal *Kruls* opdurfde?

A. Ik geloof, dat ik dit antwoord eigenlijk aan de heer *Wijffels* moet overlaten.

74619. De **Voorzitter**: Ik vraag het, omdat ik vind, dat, wanneer een Minister een bepaald plan heeft om een hoge ambtenaar te ontslaan, zonder dat daarvoor de reden is, dat die ambtenaar zijn werk verkeerd heeft gedaan, terwijl hem door mensen, die het precies kunnen weten, wordt gezegd, dat hij dat liever niet moest doen, dat zo iemand er dan toch toe kan overgaan alléén als hij een zeer krachtige overtuiging heeft, een zeer krachtige persoonlijkheid is, maar dat is naar mijn mening de heer *Wijffels* kennelijk niet. Hij heeft hier een uurtje tegenover ons gezeten, en ik heb de indruk gekregen, dat hij dat niet was.

A. Het ligt misschien niet op mijn weg om hierover een oordeel uit te spreken.

74620. De **Voorzitter**: Het heeft niet zo'n bijzonder grote staatkundige betekenis. Het is echter wel belangrijk, of wij dit moeten zien als een overmacht van Militair Gezag. Dat is wel degelijk van grote waarde.

A. Ik zie het altijd zo, dat er een zeker conflict is geweest, althans een zekere latente strijd tussen burgerlijk en militair gezag. waarbij ik mij, op grond van mijn staatkundige overtuiging, aan de kant van het burgerlijke gezag heb gesteld, omdat het Militair Gezag zich veel verder had uitgebreid en veel grotere bevoegdheden had gekregen dan voor de goede gang van zaken noodzakelijk was.

In mijn eigen werk heb ik daarvan ook voorbeelden meegemaakt. Ik mag u misschien wijzen — het maakt het misschien makkelijker, wanneer men zich op een bepaald geval kan beroepen — op het voorbeeld, dat de heer *van den Tempel* daarvan heeft gegeven in zijn boek op blz. 221. Ik herinner mij dat geval nog goed. De Commissaris voor Sociale Zaken van Militair Gezag was de heer *van den Wall Bake*, een bijzonder aangename persoonlijkheid om mede samen te werken, maar daarom kan men zakelijk nog wel tegenover elkander staan. Dat was hier het geval. Wij hebben in een enigszins genoeglijke sfeer een conflict gehad. Hij wilde, dat ik mijn bureau in Eindhoven vestigde als Departement van Sociale Zaken, maar dan onder auspiciën van Militair Gezag. Er zou dan een bordje komen, waarop met grote letters stond: Militair Gezag, en dan mocht daaronder met kleine letters „Departement van Sociale Zaken” komen te staan. Ik heb altijd gezegd, dat het precies het omgekeerde moest zijn, namelijk met grote letters Departement van Sociale Zaken, en dan mocht Militair Gezag er onder staan. Ik wilde wel gastheer zijn, maar als gast kwam ik daar niet. Het resultaat is dan ook geweest, dat ik altijd in Bosch en Ven ben blijven zitten en van daaruit naar Eindhoven ging om op het bureau van de heer *Werner* allerlei werkzaamheden te verrichten. Dat bureautje, waarover wij hadden gesproken, is er nooit gekomen. Dat is een korte mededeling, die de heer *van den Tempel* in zijn boek doet op grond van een rapport van Militair Gezag, dat hij waarschijnlijk wel officieel ontvangen heeft, waarin kolonel *van den Wall Bake* aan generaal *Kruls* over dit onderhoud van kolonel *van den Wall Bake* en mij officieel rapporteert er; dat daardoor dan ook schriftelijk is vastgelegd.

74621. De **Voorzitter**: Hoe is na het einde van de repatriëring de mening geweest over de repatriëring? Hoe vond men, dat die was geschied? Was die nogal gelukt?

A. Laat ik zeggen: redelijk.

74622. De **Voorzitter**: Ook financieel!

A. Daar zijn wel enige moeilijkheden over geweest. Zelfs op dit ogenblik zijn er nog moeilijkheden.

Ik weet niet, u of het geval *Willems* bekend is.

De **Voorzitter**: Wij kennen dr. *Willems* heel goed.

A. Hij is eerst in Zweden geweest en daarna in Warschau. Wij hebben met hem nog een heel vervelend punt te regelen, omdat hij daar zeer grote bedragen heeft uitgegeven en, naar ik gaarne aanneem, voor goede doeleinden, maar waarvoor hij volstrekt geen behoorlijke verantwoording kan geven.

74523. De **Voorzitter**: Hoe is hij aan dat geld gekomen?

A. Ik denk van het gezantschap in Zweden

74624. De **Voorzitter**: Heeft hij dat uitgegeven in Moskou en in Polen?

A. In Warschau.

74625. De **Voorzitter**: Hij is meegegaan met de heer *Bosch van Drakestein*.

A. Ik geloof wel, dat zij daar mooi werk hebben gedaan.

74626. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat dat mooie werk al gebeurd was voordat zij daar aankwamen.

A. Het is in ieder geval voor ons nu een uitermate vervelende zaak. Het gaat hier om een bedrag van f 33 000!

74627. De **Voorzitter**: Komt daar de heer *van Breugel Douglas* nog aan te pas?

A. Neen. Persoonlijk heb ik in de tijd, toen ik secretaris-generaal was, nogal veel bemoeienis gehad met het geval van de heer *van Waveren* in Parijs. Ik heb getracht deze aangelegenheid nog eens na te gaan. Ik heb de indruk, dat de medewerking van de heer *van Waveren* in dit geval niet altijd even goed is geweest. De chef van de afdeling Comptabiliteit van het Departement, de heer *Antheunissen*, heeft deze zaak persoonlijk behandeld. Ik heb hem nog eens even naar deze kwestie gevraagd en hij kan u op dit gebied zeer uitvoerige gegevens verschaffen, want hij is er een paar maal zelf voor naar Parijs geweest. Hij heeft mij ook medegedeeld, dat de medewerking van de heer *van Waveren* bij het onderzoek te wensen heeft gelaten. Hij kan u daarvan voorbeelden geven, die hij mij ook heeft verteld.

74628. De **Voorzitter**: Wij hadden juist het oog op de heer *van Waveren*. Er is nog een kleinigheid, waarmee ik zou willen terugkomen op wat u hebt gezegd over de heer *Drentz*, van wie u zei, dat hij een ondergeschikte positie bekleedde. Ik zou weleens willen weten, of hij zich tot u heeft gewend met klachten, of was hij van vóór uw tijd?

A. De heer *Dentz* was in Londen werkzaam in de tijd, toen ik officieel nog niet met repatriëringszaken te doen had. Hij heeft zich ook nooit tot mij gewend met klachten, maar dat lag ook, dunkt mij, niet op zijn weg.

74629. De **Voorzitter**: Was u al secretaris-generaal, toen hij nog op het Departement werkzaam was?

A. Ik herinner mij niet, dat ik de heer *Dentz* hier in Nederland nog heb ontmoet.

74630. De **Voorzitter**: U bent in Londen toch ook secretaris-generaal geweest?

A. Neen, die positie is pas 15 Juli 1945 ingegaan.

74631. De **Voorzitter**: Hij heeft allerlei hevige klachten geuit over fouten, die naar zijn mening een ernstige uitwerking hebben gehad. Ik heb hem gezegd, dat, wanneer er iets gebeurde, waardoor het leven van honderden en misschien duizenden mensen op het spel stond, hij zich tot de Minister had moeten wenden met die klachten, of anders had hij toch minstens naar de secretaris-generaal moeten gaan om te vragen, of hij er op wilde letten, dat mijnheer zus en zo zijn plicht deed, aangezien hij het leven van duizenden mensen in gevaar bracht. Hij is dus nooit bij u geweest?

A. Nooit. Minister *van den Tempel* was iemand, die zeker altijd bereid was iemand te woord te staan. Je kon bij wijze van spreken zo zijn kamer binnenlopen.

74632. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gemerkt, dat de heer *Dentz* ooit hier of daar is heengegaan om datgene, wat hem zo geweldig op het hart lag, kenbaar te maken?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter. Mijn enige herinnering is, dat de heer *de Groot* mij weleens liet merken, dat hij de heer *Dentz* toch eigenlijk een lastig ambtenaar vond, met wie hij niet gemakkelijk werkte.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat dit was, wat ik u te vragen had.

A. Stelt u misschien nog prijs op enkele van deze gegevens? Dit is het stuk van de bespreking in Londen met kolonel *van Os van Delden*.

74633. De heer **Stokvis**: U hebt zoëven gezegd, dat de heer van *Os van Delden* zijn handtekening terugtrok.

A. Dat staat wel in dat stuk, maar ik meen niet, dat het getekend is. Ik heb het althans in mijn dossier niet kunnen vinden. Het enige bewijs, dat ik voor de tekening heb gevonden, is die passage, die u daar zelf noemt. Ik heb hierover echter geen stukken kunnen vinden, die dit bevestigen.

74634. De heer **Stokvis**: U wist het toen natuurlijk nog wèl, want het was toen nog maar kort geleden.

A. Ja, drie dagen. U kent waarschijnlijk ook het verslag van de Regeringscommissaris?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Ik zal u deze stukken overleggen, maar ik zou het op prijs stellen, wanneer u mij dat krantenberichtje zou willen terugsturen. Van de andere brieven heb ik kopie laten maken.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor uw inlichtingen en ik sluit hiermede het verhoor.

A. A. VAN RHIJN.

SCHILTHUIS, *voorzitter.*

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 9 FEBRUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

Jhr. GEORGE LOUIS VAN DER MAESEN DE SOMBREFF,
oud 65 jaar, wonende te Luxemburg,
Nederlands zaakgelastigde in Luxemburg.

Hij legt de eed af als getuige.

74635. De **Voorzitter**: Er zijn enkele dingen, waarover u ons waarschijnlijk wel zult kunnen inlichten en die ons erg interesseren, uit de tijd, gedurende welke u in Portugal verbleef. Ik meen, dat u in Mei 1941 als consul-generaal naar Portugal bent gegaan?

A. Ja.

74636. De **Voorzitter**: Waar kwam u toen vandaan?

A. Ik was daarvoor consul-generaal in Danzig. Op 10 Mei 1940 ben ik gedurende 8 maanden in Duitsland geïnterneerd, waarna ik naar Zwitserland ben gegaan, waar ik ben gebleven tot Mei 1941, toen ik tot consul-generaal in Lissabon werd benoemd.

74637. De **Voorzitter**: Hoe bent u van Zwitserland naar Lissabon gekomen?

A. Er was toen mogelijkheid per spoor. Er ging een trein van Genève naar Portbou, Barcelona, Madrid, Lissabon.

74638. De **Voorzitter**: Kon u als consul-generaal die reis zo gemakkelijk maken of kon iedereen dat doen?

A. In mijn functie van consul-generaal heb ik dadelijk een plaats in die trein kunnen krijgen.

74639. De **Voorzitter**: Waar was uw standplaats in Portugal?

A. In Lissabon.

74640. De **Voorzitter**: Hebt u dadelijk bemoeienis gekregen met het Rode Kruis-werk?

A. Neen, dat is pas op 6 December 1943 begonnen.

74641. De **Voorzitter**: Daarover zouden wij graag met u spreken. Waaruit bestond die functie eigenlijk?

A. Ik was gedelegeerde van het London Committee in Portugal.

74642. De **Voorzitter**: In die tijd, en misschien ook wel eerder — u zult waarschijnlijk ook wel vóór 6 December 1943 met dat werk in aanraking zijn gekomen —, bestond de mogelijkheid om pakketten met levensmiddelen vanuit Lissabon naar Nederland te sturen.

A. Juist. Toen ik daar kwam, was dat reeds enkele jaren aan de gang. Ik heb nog meegemaakt, dat er pakketten werden gestuurd.

74643. De **Voorzitter**: Die mogelijkheid bestond dus nog, toen u vertegenwoordiger van het Rode Kruis was?

74644. De **Voorzitter**: Werden er veel pakketten verzonden?

A. In het begin ging het op zeer beperkte schaal, alleen aan de familieleden van zeevarenden. Het was niet bekend, dat de mogelijkheid bestond om vanuit Lissabon pakketten te sturen. In het begin ging dit allemaal op kosten van particuliere personen. Langzamerhand is dit echter bekend geraakt.

74645. De **Voorzitter**: Was dat vóór die tijd niet bekend?

A. Neen.

74646. De **Voorzitter**: Men was er zich dus niet van bewust, dat zo'n pakket ook aankwam, wanneer men het verstuurd?

A. Neen.

74647. De **Voorzitter**: Men ging dus bij een particuliere koopman, b.v. in sardines, pakketten bestellen . . . .

A. Die pakketten werden besteld door particulieren. Zij werden betaald door de afzender in Londen of naderhand ook in Zuid-Afrika, Curaçao en Suriname. De kosten waren ongeveer 80 escudo's, waarvan de tegenwaarde door de afzender werd betaald.

74648. De **Voorzitter**: Wie zorgde er voor, dat de persoon in Lissabon dat geld kreeg, wanneer de pakketten door de afzenders waren betaald?

A. Daar kregen wij bericht van uit Londen.

74649. De **Voorzitter**: Van het Rode Kruis?

A. Ja. Die pakketten werden niet officieel door het Rode Kruis verzonden, maar op naam van derden, van particulieren.

74650. De **Voorzitter**: Het was dus gewoon particuliere verzending van pakketten?

A. Ja.

74651. De **Voorzitter**: Heeft het Rode Kruis later ook pakketten verzonden?

A. Het waren de werktuigen van het Rode Kruis, die deze verzendingen verzorgden.

74652. De **Voorzitter**: Ik meen, dat er later ook een actie van het Rode Kruis is geweest voor de verzending van levensmiddelen naar Nederland.

A. Toen ik bij het Rode Kruis kwam, was dit al ingeleid en langzamerhand heeft dit grotere vormen aangenomen, in bulkzendingen, sardines in bulk dus.

74653. De **Voorzitter**: Dat betekent hetzelfde als en vrac, maar men kan toch geen sardines en vrac en dus los verzenden!

A. Ja, in grote kisten.

74654. De **Voorzitter**: Ze zaten toch in blikjes!

A. Ik meen, dat er 100 blikjes in 1 kist gingen.

De **Voorzitter**: En vrac is los, in zakken . . . .

A. Dat moest hier worden uitgebreid tot kisten. Eerst is er een zending geweest van 4000 kisten en daarna nog een zending van 10000 kisten. Voorzover wij weten, zijn deze zendingen goed in Nederland aangekomen.

74655. De **Voorzitter**: Voor wie waren die bestemd?

A. Dat werd er niet bepaald bij opgegeven, maar ik heb eenmaal verzocht, of de mijnwerkers in Zuid-Limburg speciaal sardines konden krijgen. Daarvoor zijn verschillende dankbetuigingen gekomen. Ook zijn er zendingen verspreid door het Nederlandse Rode Kruis hier in den Haag.

74656. De **Voorzitter**: Ook zijn er zendingen gebruikt voor tehuizen van ouden van dagen en voor scholen. Dat werd dus niet vanuit Engeland of Portugal beslist, maar dat besliste men hier in Nederland?

Werden die pakketten geadresseerd aan het Nederlandse Rode Kruis?

A. Ja.

74657. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Door het Comité van het Nederlandse Rode Kruis in Portugal.

74658. De **Voorzitter**: Weet u dat zeker? Wij hebben altijd gehoord, dat de Duitsers niets wilden weten van het London Comité van het Nederlandse Rode Kruis. Het bestaan daarvan werd niet erkend.

A. Die zendingen in bulk werden samengekoppeld aan zendingen van de Belgen. Zij werden op een schip geladen, dat door de Belgen werd gecharterd. Dat schip werd naar Passages in Spanje gedirigeerd. Van dat schip af werden ze op wagons geladen en met treinen, die naar België gingen, gingen de wagons met Nederlandse zendingen mee. De Nederlandse wagons gingen door naar Nederland.

74659. De **Voorzitter**: Waar kwam het geld voor die aankopen vandaan?

A. Dat heb ik van Londen gekregen, van het London Comité.

74660. De **Voorzitter**: Heeft het moeite gekost om dat geld naar Portugal te krijgen?

A. Het was minder moeilijk het geld naar Portugal te krijgen dan de waren te bemachtigen. Wij hadden bij die aankopen niet de medewerking van de Engelsen. De Engelsen maakten bezwaren, dat wij sardines stuurden naar Nederland, omdat de sardines in blik waren verpakt, waardoor er te veel blik naar Nederland ging.

74661. De **Voorzitter**: Het was Engels blik en er zat Engelse olie in. Waarom zijn die zendingen gestaakt, als het niet om het geld ging?

A. In 1944 kwamen er moeilijkheden in Frankrijk met het spoorwegverkeer. De laatste zending heeft reeds grote vertraging onderhouden.

74662. De **Voorzitter**: Is dat geweest tijdens de invasie?

A. Ja.

74663. De **Voorzitter**: Wij hebben ons weleens afgevraagd, waarom de Belgen zulke ontzaglijke hoeveelheden levensmiddelen uit Portugal hebben kunnen sturen. Zij hebben 46 000 ton levensmiddelen verzonden naar België, terwijl wij het bij die 4000 en 10 000 kisten sardines hebben gelaten.

A. Daarvoor waren verschillende oorzaken. In de eerste plaats hadden de Belgen van het begin af de ervaring van de vorige oorlog en zij wisten dus beter dan wij, welke maatregelen er moesten worden genomen om een bezet land te ravitailleren.

In de tweede plaats hadden de Belgen de Congo, waardoor zij alle aankopen, die zij deden, en waarvoor metalen, zoals blik, werden gebruikt, aan de Engelsen konden teruggeven.

74664. De **Voorzitter**: In metaal?

A. In natura.

In de derde plaats beschikten de Belgen door de Congo, en in Lissabon zelf, over krachtige financiële ondernemingen. Er waren grote Belgische banken, die dadelijk grote sommen ter beschikking hebben gesteld, en daarom konden de Belgen dit zo grootscheeps

aanpakken. Graaf *Kerckhove* stond daar aan het hoofd en *Grener*, de secretaris van de heer *Kerckhove*, is ons zeer behulpzaam geweest. *Kerckhove* was de gedelegeerde voor de Ravitaillement Belge.

74665. De **Voorzitter**: Hij was dus niet van het Rode Kruis?

A. Neen.

74666. De **Voorzitter**: Was hij een Regeringsvertegenwoordiger?

A. Ja. *Grener* is op het ogenblik consul-generaal in Barcelona. Een andere factor was, dat het Belgische Rode Kruis voor 100 pct. goed was. Daardoor hadden de Belgen bijna voor 100 pct zekerheid, dat de zendingen ter beschikking kwamen van de Belgische bevolking, dus niet in Duitse of N.S.B.-handen vielen.

74667. De **Voorzitter**: Bestond die mogelijkheid in Nederland dan wel?

A. Zoals ik heb gehoord, zijn die zendingen niet altijd in handen gekomen van de mensen, waarvoor zij bestemd waren.

74668. De **Voorzitter**: Dat vind ik een vreemd bericht. Naar onze mening en naar de mening van anderen, die hier in Nederland waren, is dit wel het geval geweest.

A. Dat was de mening, die wij in Lissabon hadden!

74669. De **Voorzitter**: Ik begreep, dat u dit later hier had gehoord.

A. Neen, dat is niet zo.

74670. De **Voorzitter**: Dan is men in Lissabon toch verkeerd ingelicht geweest. Het kostte dus geen moeite om geld in Portugal te krijgen. Als reden, waarom de Belgen meer hebben kunnen verzenden dan wij, kan men dus niet nemen het feit, dat zij meer geld hadden dan wij. Wij konden dat ook krijgen. Dat u dat geld kon krijgen, klopt met de mededeling van de heer *Mackny*, die toen thesaurier-generaal was aan het Departement van Financiën, dat het geen enkele moeite kostte om geld naar Lissabon te krijgen. De Regering had goud, waarvan zij aan het einde van de oorlog nog een gedeelte had overgehouden. Maar het andere argument, namelijk, dat de Belgen metalen hadden in de Congo, kan ik wel aannemen. Dit is echter geen reden voor het feit, waarom wij veel later zijn begonnen dan de Belgen.

A. Toen ik in Lissabon aankwam, was men met de eerste bulkzending bezig.

74671. De **Voorzitter**: Ik bedoel hiermee niet te zeggen, dat u dit verkeerd hebt gedaan. Ik vraag alleen in algemene zin, waarom wij niet eerder zijn begonnen.

A. Daarop zou ik u niet kunnen antwoorden. Dat zouden de Londense heren misschien kunnen vertellen.

74672. De heer **Stokvis**: Het staat helemaal niet vast, dat de oorzaak lag bij de Londense heren.

A. Neen, maar die zouden u misschien hierop kunnen antwoorden.

74673. De **Voorzitter**: Het lag toch voor de hand, dat men in Lissabon op de gedachte kwam om aan Londen te vragen, of er levensmiddelen naar Nederland mochten worden gezonden. Men had in plaats van October 1943 reeds in Januari 1942 kunnen beginnen. U hebt daarvoor dus geen verklaring?

A. Neen.

74674. De **Voorzitter**: Wij hebben weleens gehoord, dat de mensen in de kampen in Spanje vee: te weinig te eten kregen, speciaal in Miranda. Bent u daarmee bekend?

A. Het gezantschap in Madrid moest de belangen behartigen van de mensen, die in Spanje in de kampen verbleven. Als gedelegeerde in Portugal heb ik niet de Spaanse omstandigheden gekend en er mij niet mee kunnen inlaten.

74675. De heer **Stokvis**: Hebben de Nederlandse vertegenwoordigers in Spanje u nooit een verzoek gedaan om hulp te verlenen?

A. Neen. Spanje verkeerde in die tijd in dezelfde omstandigheden als Portugal en was in staat om zelf levensmiddelen te kopen. Ik weet ook niet, of Portugal export van waren naar Spanje zou hebben toegelaten. Spanje kon zich geheel zelf bedruipen.

74676. De **Voorzitter**: U hebt waarschijnlijk de heer *Sloet* wel meegemaakt?

A. Ja.

74677. De **Voorzitter**: Hij heeft verteld, dat er altijd tekort aan geld was om die levensmiddelen te kunnen verzenden. Hij had daarom onderhandelingen geopend met een bekende bank in Portugal, de Banco Espiritu Santo e Comercial de Lisboa, en was al aardig op weg geraakt om een belangrijke lening te plaatsen. Dat zou echter op het laatste nippertje mislukt zijn, doordat men hem van Nederlandse zijde een spaak in het wiel heeft gestoken. In ieder geval beweert hij, dat het geld voor die lening gebruikt zou moeten worden voor de levensmiddelenverzending. Als dat waar zou zijn, zou dit niet kloppen met uw bericht, dat men voor die levensmiddelenverzending altijd genoeg geld had en dat die verzending niet is gestaakt wegens gebrek aan geld. Hoe moet ik dit nu opvatten?

A. Mij is van de actie van de heer *Sloet* omtrent die geldlening niets bekend.

74678. De heer **Stokvis**: Heeft hij u dat nooit verteld? Hij was er toch zo trots op!

A. Naderhand wel. Uit de vragenlijst bij mijn oproep zie ik, dat de heer *Sloet* meende, dat het de heer *Quarles van Ufford* en de heer *de Gruyter* waren, die hem in de wielen hadden gereden. Deze laatste heren zijn werkelijk in Lissabon geweest. Juist in de tijd: toen ik bezig was die kisten met sardientjes te kopen, waren de heren *Quarles* en *de Gruyter* ook bezig sardientjes te kopen. Ik kon geen sardines kopen zonder toestemming van de Engelsen. Toen ik voor die 10 000 kisten bij mr. *Kaye* kwam, de Engelse gedelegeerde, die over de Navy Certs ging, zei hij, dat wij Hollanders zo maar sardines kochten zonder te kijken of ze zwart dan wel wit waren. Hij vertelde, dat er een Nederlandse missie in onderhandeling was met de firma *Abecassis*, maar dat was geen goede firma. *Kaye* was een beetje huiverig om die Navy Certs te geven. Ik heb gezegd, dat ik geen sardines kocht bij *Abecassis*, omdat ik mijn handen liever van *Abecassis* afhield, omdat ik wist, dat die sardines niet in orde waren.

74679. De **Voorzitter**: Wat mankeerde er aan?

A. Dat was een firma, die ook aan de Duitsers leverde. De Engelsen wilden niet, dat wij daarmee ook zaken deden. De heren van die Nederlandse missie waren dus aan een verkeerd adres. De heren *Quarles van Ufford* en *de Gruyter* hebben daardoor eerder mij in de wielen gereden, doordat ik moeilijkheden ondervond bij de aankoop van sardines bij de Gremio. Ik kon alleen met toestemming van de Engelsen sardines kopen.

74680. De **voorzitter**: Geld daarvoor had u dus genoeg?

A. Ik heb tot het einde toe geld gehad, want aan het einde van de oorlog heb ik nog geld naar Londen weer terug overgemaakt. Het verzenden van die sardines is opgehouden vanwege de transportmoeilijkheden.

74681. De **Voorzitter**: Waarom moesten zij dan geld halen bij de Banco Espiritu Santo e Comercial de Lisboa, als er niet te weinig geld was?

A. Dat heb ik ook niet begrepen. Het is mogelijk, dat dit vóór mijn tijd is geweest.

74682. De **Voorzitter**: Het is in 1943 geweest, toen de heer *van Boeyen* ook in Portugal is geweest. Hebt u de heer *van Boeyen* in Portugal meegemaakt?

A. Ik ben pas in December 1943 voor het Rode Kruis in Portugal opgetreden; de heer *van Boeyen* is misschien vóór mijn tijd daar geweest.

74683. De **Voorzitter**: De heer *van Boeyen* is er begin 1943 geweest. Dat is dus het geval van de heer *Sloet*, dat mij niet duidelijker is geworden.

A. Mij ook niet. Ik heb nooit geweten, wat de heer *Sloet* met die lening moest.

74684. De **Voorzitter**: Heeft men nooit overwogen om van Portugal uit pakketten naar Genève te sturen?

A. Ja, P.O.W. pakketten.

74685. De **Voorzitter**: Dat waren pakketten voor de krijgsgevangenen, maar ik bedoel hier, of men nog iets heeft gedaan voor de gevangenen in de concentratiekampen.

A. Neen, dat is mij niet bekend.

74686. De **Voorzitter**: Is dat nooit geprobeerd?

A. Voor zover ik weet, neen.

74687. De **Voorzitter**: Hebben anderen in Portugal daar ook niets aan gedaan.

A. Ik meen van wel.

74688. De **Voorzitter**: Waarom de Nederlanders niet? Dat had toch niets te maken met het verkeer in Frankrijk. Het ging groten-deels per boot naar Triëst of naar Marseille. Het had toch voor de hand gelegen, dat men van Nederlandse zijde ook iets zou hebben gedaan. Waarom is dat niet gebeurd?

A. Ik heb er nooit vanuit Londen opdracht voor gekregen.

74689. De **Voorzitter**: Hebt u er zelf ook nooit over gedacht?

A. Neen.

74690. De **Voorzitter**: Hebt u ook nooit bericht gekregen vanuit Genève van de heren *de Vos van Steenwijk* en *Flugi van Aspermont*?

A. Neen.

74691. De **Voorzitter**: De heer *de Vos van Steenwijk* was uw Zwitserse collega.

A. Hij heeft zich hieromtrent nooit tot mij gewend.

74692. De **Voorzitter**: Zijn medewerker was de heer *Flugi van Aspermont*.

A. Het is de eerste keer, dat ik zijn naam hoor.

74693. De **Voorzitter**: U hebt dus van die zijde nooit een aan-vrage gehad om iets te zenden voor de gevangenen in de concentratiekampen?

A. Neen.

74694. De **Voorzitter**: Weet u, of vertegenwoordigers van andere landen het wel deden?

A. Ik geloof, dat Noorwegen wel iets heeft gestuurd.

74695. De **Voorzitter**: Vanuit Lissabon?

A. Ja.

74696. De **Voorzitter**: Hebt u nooit gehoord, of België het heeft gedaan?

A. Ik meen, dat de kampen vanuit België pakketten met levensmiddelen kregen.

74697. De **Voorzitter**: Is er ook van Joodse zijde op aangedrongen?

A. Neen, daar heb ik nooit van gehoord.

74698. De **Voorzitter**: Hebt u nooit de Joodse vertegenwoordigers in Lissabon gesproken?

A. Ja, het Joint Committee.

74699. De **Voorzitter**: Was dat de heer *Mayer* of *Zelmanovits*, die in Lissabon verbleef?

A. Neen, de naam is mij ontschoten.

74700. De **Voorzitter**: U hebt dus wel een vertegenwoordiger gesproken?

A. Ja, een van mijn dagelijkse medewerkers was ook een Jood, de heer *Tas*.

74701. De **Voorzitter**: Men heeft u dus nooit benaderd om aankopen te doen ten behoeve van Nederlandse Joden?

A. Neen.

74702. De **Voorzitter**: Hebt u enige bemoeienis gehad met de verlening van steun aan Nederlandse vluchtelingen in Portugal?

A. Daarvoor zorgde de heer *P. J. Droogendijk*. Hij was consul; ik was consul-generaal.

74703. De **Voorzitter**: Wat was het overige werk, dat u in Lissabon te doen had?

A. Ik heb voornamelijk de pers behandeld en de gewone consulaire werkzaamheden, de verzorging van passen en visa, enz. De zorg voor de vluchtelingen heb ik helemaal niet onder mij gehad; die berustte bij de heer *Droogendijk*.

74704. De heer **Stokvis**: Deed hij het naar uw mening wel goed?

A. Volgens mij wel. Hij was zeer ijverig.

74705. De **Voorzitter**: Hoe was uw verhouding tot de heer *Flaes*?

A. Niet zeer goed.

74706. De **Voorzitter**: Hoe kwam dat?

A. Dat weet ik ook niet. Vóórdat ik gedelegeerde was van het Rode Kruis, was de verhouding goed, ten minste normaal. Nadat ik gedelegeerde was geworden, heb ik dadelijk gemerkt, dat de heer *Flaes* geen vriend was van het Rode Kruis, maar waarom, is mij nog niet helemaal duidelijk. Hij heeft niet zijn volle medewerking gegeven. Hij is op zijn eigen houtje ook Rode Kruis-zendingen gaan verzorgen, wat verwarring stichtte. Hij heeft collectes gehouden buiten het Rode Kruis om, wat nog meer verwarring stichtte.

74707. De **Voorzitter**: Voor welk doel?

A. Om kleding naar Nederland te sturen.

74708. De **Voorzitter**: Waren dat die 2000 pakketten?

A. Neen, die heb ik nog verzonden. Dat waren schoenen.

74709. De **Voorzitter**: Neen, er zijn 2000 pakketten verzonden voor de nagelaten betrekkingen van omgekomen zeelieden.

A. Dat was voor het Margriet-fonds. Daarvoor heb ik ook gezorgd.

74710. De **Voorzitter**: Hebt u daarvoor een opdracht gehad?

A. Ja. Daarvoor heb ik opdracht uit Londen ontvangen, eveneens voor die schoenen. Ik heb 2000 paar schoenen gestuurd voor de kinderen in overstroomd Zeeland.

74711. De **Voorzitter**: Dat is dus later geweest.

A. Ja.

74712. De **Voorzitter**: Waren dat 2000 pakketten voor het Margriet-fonds?

A. 2000 of 3000.

74713. De **Voorzitter**: Hebt u daarover ruzie gehad met de heer *Flaes*?

A. Niet dadelijk ruzie. Er kwam wel ruzie, toen ik die goederen had opgeslagen in het gezantschapsgebouw en de heer *Flaes* mij mededeelde, dat ik binnen enkele dagen het gebouw moest ont-ruimen. Ik had in dat gebouw van het begin af aan een secretariaat van het Rode Kruis, waar alle voorraden waren opgeslagen. Ik moest ineens weg. Ik heb een telegram gestuurd naar Londen, waarna ik bericht terug heb ontvangen, dat hij mij met rust moest laten.

74714. De **Voorzitter**: Waarom wenste hij die ontruiming?

A. Hij zei, dat hij de ruimte nodig had voor de geheime dienst, maar daarvoor had hij toch niet de grote ruimten nodig, waarin die goederen waren opgeslagen.

74715. De **Voorzitter**: Waren er dan zulke grote ruimten op het gezantschap?

A. Ja, heel grote ruimten. Het was een oude patriciërswooning. Die oude Portugese huizen hadden heel grote zalen.

74716. De **Voorzitter**: Waren dat zalen voor het houden van feesten?

A. Ik geloof niet, dat zij oorspronkelijk bestemd waren om levensmiddelen in op te slaan, maar om partijen te geven.

74717. De **Voorzitter**: Werden zij daar toen niet meer voor gebruikt?

A. Neen, het gebouw werd alleen voor kantelarij gebruikt. Het was niet de privé-woning van de tijdelijke zaakgelastigde.

74718. De **Voorzitter**: U hebt die goederen er dus niet uit behoeven te halen.

A. Neen, die goederen zijn gebleven en ik zelf ben ook gebleven. De pakketten zijn verzonden. Mijn kantoor is ook gebleven.

74719. De **Voorzitter**: En de gespannen verhouding met de heer *Flaes* is waarschijnlijk ook gebleven?

A. Ja, de heer *Flaes* deed acties achter mij om, waarvan hij dan mededeling deed. In 1945 waren er door de dames van het Rode Kruis gelden verzameld en er waren particuliere giften binnengekomen. Deze gelden en goederen werden bij het gezantschap bezorgd en de heer *Flaes* stuurde buiten het Rode Kruis om pakketten naar particuliere adressen in Nederland.

74720. De **Voorzitter**: Waarom kwam het door die dames verzamelde geld op het gezantschap?

A. Die dames hadden dat geld en die goederen bij het gezantschap gebracht, omdat daar ook het secretariaat was van het Rode Kruis.

74721. De **Voorzitter**: Zij moesten dus bij u zijn?

A. Ja.

74722. De **Voorzitter**: Wat moest u met dat geld doen?

A. Ik moest hiervoor pakketten naar mevrouw *Michiels* in Londen sturen, waarna ze vanuit Londen gratis werden verspreid. Het was echter niet de bedoeling, dat ze vanuit Lissabon naar Nederland werden gestuurd, zoals de heer *Flaes* heeft gedaan.

74723. De **Voorzitter**: Deed hij net of hij dat niet wist?

A. Hij heeft gezegd, dat hij het niet meer zou doen, nadat ik hem heb gezegd, dat dit niet de bedoeling was.

74724. De **Voorzitter**: Aan wie heeft hij dat gezegd?

A. Aan mij. Ik heb hier een brief, die ik naar aanleiding van dit feit heb geschreven.

74725. De **Voorzitter**: Over de moeilijkheid betreffende die ontruiming hebt u zich, naar ik vermoed, niet tot het Rode Kruis te Londen gewend, maar u hebt zich waarschijnlijk beklaagd bij de Regering te Londen.

A. Neen, bij het Rode Kruis, bij de heer *van Harinxma*.

74726. De **Voorzitter**: Het was dus een gebouw van het Rode Kruis, maar niet het consulaat?

A. Neen, het was een gebouw van het gezantschap.

74727. De **Voorzitter**: De heer *van Harinxma* kon de heer *Flaes* toch niet instrueren om van houding te veranderen, Dat kon alleen de Regering doen.

A. Ja.

74728. De **Voorzitter**: Heeft de Regering dat ook gedaan?

A. De heer *Flaes* heeft mij gezegd, dat hij het niet meer zou doen.

74729. De **Voorzitter**: Dat u het gebouw dus niet behoefde te ontruimen?

A. Juist.

74730. De **Voorzitter**: U hebt dus niet gemerkt, hoe hij daartoe gekomen is?

A. Neen.

74731. De **Voorzitter**: De heer *Flaes* had dus bepaald bezwarzen tegen het Rode Kruis?

A. Ja.

74732. De **Voorzitter**: Weet u niet op welke grond?

A. Neen, de oorzaak weet ik niet; of hij misschien zelf de **post** heeft geambieerd van gedelegeerde van het Rode Kruis... Vóór mij bekleedde de heer *Luns* van het gezantschap deze functie.

74733. De **Voorzitter**: Hebben andere Nederlandse organen u nog moeilijkheden in de weg gelegd?

A. Neen. Ik heb van Nederlandse zijde de volle medewerking genoten.

74734. De **Voorzitter**: Was de heer *Polling* ook aan u ondergeschikt?

A. Ja, hij was consul in Oporto en was dus aan mij ondergeschikt als consul.

74735. De **Voorzitter**: Hebt u weleens moeilijkheden met hem gehad?

A. Ik vind, dat de heer *Polling* zeer ijverig heeft gewerkt.

74736. De **Voorzitter**: Werkte hij misschien ook wel wat al te ijverig?

A. Misschien wel!

74737. De **Voorzitter**: U weet dat beter dan ik!

A. Ja.

74738. De **Voorzitter**: Was hij een beetje voorbarig'!

A. Ja, maar zijn bedoelingen waren zeer mooi en goed.

74739. De **Voorzitter**: Was hij verdienstelijk als consul?

A. Ja.

74740. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat u als consul nogal iets te doen had voor het verschaffen van passen en visa. Wat voor visa had u te geven?

A. Heel weinig. Wij moesten toestemming van de Engelsen hebben.

74741. De **Voorzitter**: Aan wie zou u een visum moeten geven?

A. Aan de Nederlandse vluchtelingen, die doorgingen naar Engeland.

74742. De **Voorzitter**: Dan moesten dus de Engelsen een visum geven.

A. Ja, maar wij moesten het aan de Engelsen vragen.

74743. De **Voorzitter**: U moest dus visa aanvragen voor de Nederlandse vluchtelingen. U had dus met de vluchtelingen **wèl** bemoeiing.

A. In mijn consulaire bezigheid; niet wat betreft onderkomen of financiële steunverlening, onderzoek, want dat ging allemaal buiten mij om.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor uw inlichtingen en sluit het verhoor.

G. L. VAN DER MAESEN DE SOMBREFF.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 17 FEBRUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en *m*.

Verhoor van

Dr. JOHANNES THEODORUS ADRIANUS HENRICUS
VAN DER PUTTEN,

oud 37 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
administrateur bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

75387. De **Voorzitter**: Wij zouden graag eens met u spreken over hetgeen u weet omtrent de bemoeiing van de Regering in Londen met de Nederlanders, die buiten bezet gebied verbleven en in moeilijkheden kwamen te verkeren. Het schijnt, dat u daarmee nogal wat te maken hebt gehad bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter.

75388. De **Voorzitter**: Wanneer is dat begonnen?

A. Dat is een ruime vraag, zoals die door u wordt gesteld. Mag ik dit misschien even in categorieën onderbrengen? Wanneer u vraagt wanneer die behoeftige omstandigheden zijn ontstaan, dan zou ik dit willen stellen — met uitzondering van de Engelandvaarders — van het begin af aan, vanaf Mei 1940 dus. De armenzorg in het buitenland heeft altijd onder Binnenlandse Zaken geressorteed en viel dus direct vanaf Mei 1940 onder de bemoeienis van de Minister van Binnenlandse Zaken. De Engelandvaarders vielen hier niet onder.

75389. De **Voorzitter**: Dat waren dus de Nederlanders, die als vluchtelingen het land hadden verlaten, en Nederlanders, die in Engeland verbleven of elders in het buitenland en die hun bronnen van inkomsten waren kwijtgeraakt.

A. Inderdaad.

75390. De **Voorzitter**: In Londen is daartoe onmiddellijk het Emergency Committee ontstaan?

A. Ja.

75391. De **Voorzitter**: Hebt u daar nog mee te maken gehad?

A. Ja, de consul-generaal bemoeide zich er mee. Bovendien was er nog een particulier fonds, ik meen het Koning Willem-fonds, dat ook hulp verleende. Het Queen Wilhelmina Fund was in Washington.

75392. De **Voorzitter**: Het interesseert ons zeer, waar dat geld vandaan kwam.

A. Ik meen, dat die kosten werden gedeclareerd aan Binnenlandse Zaken. Ik herinner mij declaraties te hebben gezien van het Emergency Committee aan Binnenlandse Zaken via de Regeringscommissaris voor de Vluchtelingen. Ik herinner mij wel iets in deze geest te hebben gezien.

De **Voorzitter**: Het is niet erg positief, wat u ons hierover kunt mededelen.

A. Neen.

75393. De **Voorzitter**: U zult dan waarschijnlijk nog minder positief antwoorden op mijn vraag, wie het initiatief heeft genomen tot het Queen Wilhelmina Fund en op welke wijze dat geld aan de vluchtelingen ten goede kwam.

A. Daarop kan ik u niet antwoorden.

75394. De **Voorzitter**: Wie weet dat wel?

A. Dat zou de heer *Loudon* moeten weten. De heer *Boon* was daar ook, als ambassaderaad.

75395. De **Voorzitter**: Daar weet u dus niets van?

A. Neen.

75396. De **Voorzitter**: U weet dus eigenlijk niet voldoende over het werk van het Emergency Committee om ons daarover te kunnen vertellen en u weet ook niet, hoe die middelen aan de vluchtelingen ten goede kwamen? U weet alleen, dat het Emergency Committee weleens geld haalde bij Binnenlandse Zaken.

A. Ik meen, dat dit ging via de Regeringscommissaris, de heer *van Lidth de Jeude*.

75397. De **Voorzitter**: Wij weten echter van gegevens van anderen, dat het Emergency Committee zelf geld had. Misschien was dit op een gegeven ogenblik niet meer het geval.

A. Neen, dat weet ik niet.

75398. De heer **Stokvis**: U weet ook niet zeker, of dat geld wel van Binnenlandse Zaken kwam?

A. Neen. Ik weet alleen maar, dat ik de declaraties heb gezien, getekend door de heer *van Lidth de Jeude*, waarbij hij een bedrag declareerde aan Binnenlandse Zaken en waarbij, naar ik meen, was vermeld, dat het een bijdrage was voor het Emergency Committee.

75399. De **Voorzitter**: U kunt ons dus niet verder inlichten over die twee organen, die medewerkten aan de zorg voor de hulpbehoevende Nederlanders?

A. Neen.

75400. De **Voorzitter**: Dan is er nog een ander deel geweest van het geheel van organen, en wel het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis. Weet u, hoe dat committee aan geld kwam?

A. Dat kwam van de Regeringscommissaris, de heer *van Lidth*, die weer bij Binnenlandse Zaken declareerde.

75401. De **Voorzitter**: Wanneer wij het goed begrijpen, dan is de zorg voor de vluchtelingen door de Regering toevertrouwd aan het Rode Kruis.

A. Althans aan de Regeringscommissaris voor dit werk.....

75402. De **Voorzitter**: De Regeringscommissaris hoort bij het Regeringsapparaat. Heeft hij dan een deel van de arbeid aan het Rode Kruis overgedragen?

A. Daarop kan ik u niet antwoorden.

75403. De **Voorzitter**: U kunt dan waarschijnlijk ook niet antwoorden op de vraag, of er van Binnenlandse Zaken op werd toegezien, dat het Rode Kruis het werk goed verrichtte.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, dat zou ik u niet kunnen zeggen. Van ons was er geen controle op het Rode Kruis, dat weet ik zeker.

75404. De **Voorzitter**: Maar niet van het Departement uit of door de Regeringscommissaris?

A. Neen, dat weet ik niet.

75405. De heer **Stokvis**: Daar de heer *van Lidth* die beide functies had gecombineerd, zou hij dus zich zelf moeten controleren!

A. Ja, onder toezicht van Financiën.

75406. De **Voorzitter**: Dat was een contrôle op het beleid. Binnenlandse Zaken heeft zich daarmee dus niet beziggehouden?

A. Neen. Het was zelfs afspraak, dat Binnenlandse Zaken dit niet zou doen. Ik weet, dat dit een van de voorwaarden was, die de heer *van Boeyen* heeft gesteld. Hij zou het of niet of helemaal doen, maar hij bleef in ieder geval niet met een stukje zitten.

75407. De **Voorzitter**: Wat heeft Binnenlandse Zaken in die eerste tijd wel zelf voor de vluchtelingen gedaan?

A. Uitgesproken voor de vluchtelingen niets.

75408. De **Voorzitter**: En ten aanzien van de behoeftige Nederlanders in het buitenland?

A. De mensen, die in het buitenland woonden en die zich daar hadden gevestigd ten gevolge van de oorlogsomstandigheden, de vluchtelingen of uitgewekenen dus, vielen wel onder de bemoeienis van Binnenlandse Zaken. Zij vielen onder de zorg van de consulaire posten ter plaatse.

75409. De **Voorzitter**: Wat geschiedde er ten aanzien van die mensen?

A. Ten aanzien van deze categorie niets nieuws. Deze mensen werden geholpen volgens de beginselen, die de Nederlandse Armenwet kent, dus hulp naar behoefte. Alle individuele omstandigheden werden beoordeeld, op grond waarvan dan een uitkering voor de kosten van levensonderhoud voor deze mensen werd vastgesteld.

75410. De **Voorzitter**: Waar moesten deze mensen wonen, om onder die regeling te vallen?

A. Overal, waar een consulaire post was.

75411. De **Voorzitter**: Wanneer zulke gevallen zich voordeden, dan vernam men dit op Binnenlandse Zaken van de consulaire ambtenaren?

A. Ja. De consulaire posten waren belast met de verzorging van de Nederlanders in hun ressort. Voor bepaalde uitgaven had men een bepaalde norm gesteld. De norm voor de onkosten voor levensonderhoud werd zelf vastgesteld, maar later moest men daarvoor sanctie hebben van de Minister van Binnenlandse Zaken. Men begon echter alvast met het te geven.

75412. De **Voorzitter**: Het ging waarschijnlijk via Buitenlandse Zaken?

A. Ja.

75413. De **Voorzitter**: Is er bij u aan Binnenlandse Zaken weleens geklaagd door anderen dan deze mensen, waarover wij zoëven spraken, over onvoldoende zorg van het Rode Kruis ten aanzien van de vluchtelingen?

A. Ja.

75414. De **Voorzitter**: Hoe kwamen die klachten tot u?

A. In de eerste plaats schriftelijk en in de tweede plaats via de mensen, die in Engeland aankwamen en daar praktisch alle instanties afliepen, o.a. het Departement van Binnenlandse Zaken, om te klagen over de wijze, waarop zij werden verzorgd in het buitenland.

75415. De **Voorzitter**: Moesten zij worden verzorgd door het Rode Kruis?

A. In de eerste plaats in Lissabon, waar de heer *van Harinxma* als commissaris zat, met zijn staf, die ook zijn posten had, ook consulaire posten in Madrid.

75416. De **Voorzitter**: Met „schriftelijk“ bedoelt u waarschijnlijk: schriftelijk van de mensen zelf.

A. Ja, de mensen klaagden, zodra zij in Engeland aankwamen, over de wijze, waarop zij werden geholpen.

75417. De **Voorzitter**: Is dat met name in Lissabon?

A. Praktisch overal vandaan, uit Marseille, Spanje, Lissabon, Zwitserland, Zweden.

75418. De **Voorzitter**: Waren die mensen allemaal ontevreden?

A. In het jaar 1941 waren de klachten unaniem.

75419. De **Voorzitter**: Hoe kwam dat dan? Men kan toch niet aannemen, dat die klachten allemaal overdreven waren?

A. Hebt u het rapport van de heer *van Boeyen* gelezen, waarin hij probeert een analyse te geven van de oorzaak van die klachten? Het is een rapport over Portugal en Spanje van 1942/43. Enerzijds lag de oorzaak in het onvoldoende voelen voor dit werk van de consulaire posten. Zij waren er niet op getraind, zij kenden de omstandigheden niet, waaronder de jongens waren gevlucht.

75420. De **Voorzitter**: U bedoelt hier dus Engelandvaarders. U zei zoëven, dat dit niet de Engelandvaarders betrof.

A. Ik dacht, dat u dat bedoelde. Dan heb ik u misverstaan.

75421. De **Voorzitter**: Ik heb u gevraagd, of u weleens klachten op Binnenlandse Zaken kreeg over hetgeen het Rode Kruis deed of naliet ten behoeve van de vluchtelingen.

A. Dat waren dan toch de Engelandvaarders.

75422. De **Voorzitter**: Er waren vluchtelingen in Lissabon en omgeving, er waren vluchtelingen in Frankrijk; in Lissabon waren er vluchtelingen, die naar Curaçao wilden. Zijn er bij u ook klachten aangeland van deze mensen?

A. Van deze groepen niet.

75423. De **Voorzitter**: Waar gingen de klachten van deze mensen dan heen, want deze mensen hadden ook veel klachten.

A. Dat weet ik niet.

75424. De **Voorzitter**: Die klachten kwamen dus in ieder geval niet bij Binnenlandse Zaken?

A. Neen.

75425. De **Voorzitter**: U hebt zich dus nooit behoeven bezig te houden met een onderzoek, of het Rode Kruis voor deze mensen wel goed zorgde en wat de Regeringscommissaris voor hen deed?

A. Neen. Het was uitdrukkelijk afspraak, dat de Minister van Binnenlandse Zaken zich daarmee niet zou bemoeien.

75426. De **Voorzitter**: Wanneer er door de Minister van Binnenlandse Zaken een Regeringscommissaris voor de Vluchtelingen is benoemd, kan de Minister toch niet zeggen, dat hij zich daarmee verder niet bemoeit?

A. Neen, dat heeft de Minister van Binnenlandse Zaken niet gedaan. Hij is benoemd door de Regering.

75427. De **Voorzitter**: Hij hoorde dus niet onder Binnenlandse Zaken?

A. Beslist niet. Ik denk, dat de heer *van Boeyrn* zich vijf keer in zijn graf zou omdraaien, als hij dit zou moeten vernemen.

75428. De **Voorzitter**: Ik vind het toch wel erg merkwaardig, dat u zegt, dat de vluchtelingen de heer *van Boeyers* niet aangingen; alleen degenen, die in het buitenland woonden.

A. Ja, tot 1 April 1943 was dit zo.

Mag ik misschien even de aanhef voorlezen van het rapport van de heer *van Boeyen*, waarin hij begint met de taakomschrijving van Binnenlandse Zaken ten aanzien van dit werk? Naar aanleiding van zijn bezoek aan Lissabon schrijft hij:

„Met ingang van 1 April 1943 veranderde de legale vluchtelingen­zorg alleen van karakter, doordat deze van particulier: zorg dus Rode Kruis, en voor zooveel Spanje betreft, van gemengde zorg geheel Regeeringszorg werd. Volgens door den Raad van Ministers genomen beslissing zullen deze zorg en verantwoordelijkheid voor het legale vluchtelingen­beleid van evengenoemde datum af berusten bij den Minister van Binnenlandse Zaken. Reeds vanaf 1 September 1942 was het Departement van Binnenlandse Zaken indirect bij het vluchtelingen­werk in Spanje geïnteresseerd.”

75429. De **Voorzitter**: Daarvoor werden dus gelden ter beschikking gesteld?

A. Ja, voor de twee of drie konvooien, waarvoor men op dat ogenblik geen geld had, heeft Binnenlandse Zaken gelden beschikbaar gesteld.

75430. De **Voorzitter**: Binnenlandse Zaken heeft zich er dus ook mee bemoeid. op welke wijze die gelden zouden worden besteed?

A. Die gelden waren slechts aangevraagd voor de konvooien.

75431. De **Voorzitter**: Waar kwamen die konvooien vandaan?

A. Die zouden vanuit Spanje naar de plaats van bestemming vertrekken.

75432. De **Voorzitter**: Waren dat geen konvooien vanuit Zuid-Frankrijk?

A. Neen, van Spanje uit.

75433. De **Voorzitter**: Waren dat vluchtelingen?

A. Ja.

75434. De **Voorzitter**: Waren dat dus geen Engelandvaarders?

A. Wat wilt u verstaan onder vluchtelingen en wat onder Engelandvaarders?

De **Voorzitter**: Vluchtelingen zijn naar mijn gevoel mensen, die uit de verschillende delen van Nederland zijn gevlucht en zich uit lijfsbehoud naar elders hebben begeven.

Engelandvaarders zijn naar mijn gevoel mensen, die zich vanuit Nederland op weg naar Engeland hebben begeven, ten einde daar in militaire dienst te treden.

A. Tot hoever zal dit onderscheid zijn vol te houden?

75435. De **Voorzitter**: In Zwitserland is dit onderscheid zeker steeds volgehouden.

A. Toch niet na 1943.

75436. De **Voorzitter**: Het is daar steeds volgehouden. Generaal *van Tricht* behandelde de Engelandvaarders en de heer *Kijzer* de vluchtelingen.

A. Laten wij Zwitserland dan er buiten laten, maar dit onderscheid is toch zeker nooit vol te houden in Spanje en Lissabon. Ik geloof, dat men niet kan achterhalen, welke motieven de mensen genoopt hebben om Nederland te verlaten.

75437. De **Voorzitter**: Toen het Ministerie van Binnenlandse Zaken die gelden beschikbaar stelde voor de konvooien, waren die twee groepen dus niet gescheiden. Men beschouwde die mensen dus als één groep. De Minister van Binnenlandse Zaken heeft tevens in Spanje en, naar ik meen, ook in Portugal zich met dit vraagstuk wel degelijk beziggehouden.

A. Ja, vanaf 1 April 1943

75438. De **Voorzitter**: Dat wil toch niet zeggen, dat het Rode Kruis daar werd uitgeschakeld?

A. In de praktijk toch wel. De heer *van Lidth de Jeude* werd Minister, de heer *van Harinxma* vertrok naar Londen. Er was toen niets meer over. Het zuiden van Frankrijk was voor ons praktisch helemaal afgesloten.

75439. De **Voorzitter**: In Lissabon waren toch nog wel vluchtelingen aanwezig?

A. Ja, u bedoelt toch in 1943?

De **Voorzitter**: Inderdaad.

A. Ja. Er waren toen vluchtelingen en Engelandvaarders.

75440. De **Voorzitter**: Volgens uw wens beschouw ik hen als één geheel. Wie behartigde hun zaken?

A. De sociale verzorging gebeurde door Binnenlandse Zaken, dat bij de diplomatieke post in Lissabon twee mensen had zitten voor de sociale verzorging.

75441. De **Voorzitter**: Wie waren dat?

A. De heer *van Haasfert* en de heer *Zélander*, die in Praia zat, waren er voor Portugal. In Spanje de heren *Schölvinck* en *Schim va7 der Loeff*. In Zweden zat voor ons de heer *Zoethout*. Deze heren waren belast met de sociale verzorging en de comptabiliteit. De diplomatieke verzorging, dus de zorg, dat de mensen de reis konden voortzetten door het verschaffen van de doorreisvergunningen, kon Binnenlandse Zaken natuurlijk nooit overnemen, aangezien het diplomatiek werk was.

75442. De **Voorzitter**: Daarvoor zorgden de consuls en de zaakgelastigden.

Die mensen wilden dus naar West-Indië, Amerika, Engeland of elders. Nu zijn ons daarover verschillende mededelingen gedaan. Omtrent Engeland is ons gezegd, dat — dit slaat vooral op de beginperiode — het helemaal niet zo gemakkelijk was om toestemming te verkrijgen om naar Engeland te komen, omdat men in Engeland geen vreemdelingen wenste, ook geen Nederlanders; dat er een periode is geweest, dat b.v. diamantbewerkers wel binnen mochten komen, maar later was dit weer helemaal niet mogelijk. Is dit zo?

A. U spreekt nu over 1940/42?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Daarmee hadden wij eigenlijk niets te maken.

75443. De **Voorzitter**: Had u ook niets te maken met de vraag of iemand al dan niet naar West-Indië zou gaan?

A. Neen.

75444. De **Voorzitter**: Hebt u daarmee later wel te maken gehad?

h. Later wel.

75445. De **Voorzitter**: Waren er toen mensen, die naar West-Indië gingen?

A. Neen.

75446. De **Voorzitter**: U hebt dus nooit mensen naar West-Indië gedirigeerd?

A. Neen. Ik kan het mij ten minste niet herinneren. Dat stuitte op bezwaren van het bewind aldaar.

75447. De **Voorzitter**: Van de Gouverneur?

A. Ja. Hij stond er niet erg enthousiast tegenover.

75448. De **Voorzitter**: Hij stond dus niet erg enthousiast tegenover het ontvangen van behoeftige Nederlanders. Welke bezwaren had hij daartegen?

A. Dat weet ik niet.

75449. De **Voorzitter**: Was dat, omdat zij onvoldoende bezittingen hadden? Omdat zij hun levensonderhoud niet zouden kunnen betalen, waardoor hij bang was, dat hij er voor zou moeten opdraaien?

A. Ik kan alleen maar vermoeden!

75450. De **Voorzitter**: Ik had gemeend, dat u ons daarover wel het een en ander zou kunnen vertellen. U bent met de heer van *Boeyen* meegeweest naar Portugal. Wat was eigenlijk de bedoeling van die reis?

A. Dat was in Juni 1943. Enerzijds was het de bedoeling om de verzorging van deze mensen aldaar geregeld te krijgen.

75451. De **Voorzitter**: Betrof dat alle soorten van vluchtelingen, Engelandvaarders, enz.

A. Ja, voor ons was het onderscheid in de praktijk zeker niet meer te trekken. Wij konden niet uitmaken, wie vluchteling was en wie Engelandvaarder, om de eenvoudige reden, dat wij de motieven, waarom hij Nederland had verlaten, moesten aannemen, die iedereen voor zich zelf opgaf. en iedereen natuurlijk het voor hem zelf plezierigste motief opgaf. Wij beschikten natuurlijk niet over een apparaat om te verifiëren, waarom hij werkelijk Nederland had verlaten. De eerste opzet voor de reis was de sociale verzorging van de mensen, die in Spanje en Portugal verbleven en waarover de Minister van Binnenlandse Zaken heel veel klachten hadden bereikt, geregeld te krijgen. In de tweede plaats wilde de Minister het doorsturen van Madrid naar Lissabon, waarover herhaaldelijk misverstanden bestonden tussen de twee organen, het wegsturende en het ontvangende orgaan, beter geregeld hebben. In de derde plaats had de heer van *Boeyen* van de heer *Somer* het verzoek gekregen om te intermedieëren, aangezien er grote moeilijkheden waren tussen de heer *Flaes* en de heer *Maas Geesteranus*. In de vierde plaats was het de bedoeling om comptabele voorschriften te geven. Daartoe hadden wij een ambtenaar van de Rekenkamer bij ons, die enigszins een waarborg vormde, dat wij daar niet meer zo'n administratieve chaos zouden krijgen als voordien.

75452. De **Voorzitter**: Bent u ook in Spanje geweest?

A. Neen. Wij hebben wel getracht daar te komen, maar het is niet doorgegaan.

75453. De **Voorzitter**: Bent u ook in Noord-Afrika geweest?

A. Ja, in 1944.

75454. De **Voorzitter**: Heeft het verblijf van de heer van *Boeyen* in Portugal nogal iets opgeleverd?

A. Ja. Wij hebben gedaan gekregen — waar de diplomatieke posten niet gemakkelijk aan wilden —, dat wij een eigen sociale verzorging voor deze mensen konden organiseren. Wij hebben in Spanje zowel als in Portugal eigen sociale verzorgers benoemd, die weliswaar onder supervisie van de gezant werkten, maar volgens richtlijnen van de Minister van Buitenlandse Zaken. De ambtenaar van de Buitengewone Algemene Rekenkamer heeft financiële richtlijnen kunnen geven. Ik geloof niet, dat er in de verhouding tussen de diplomatieke post en de inlichtingendienst veel te bemiddelen viel, want door allerlei persoonlijke omstandigheden is dit bij een mislukte poging gebleven. Zeer belangrijk was ook, dat er een vrij grote groep jongens in Praia de gelegenheid kregen om hun bezwaren eens persoonlijk aan de Minister kenbaar te maken. De heer van *Boeyen* heeft al deze jongens, die in Praia zaten, in de gelegenheid gesteld om tegenover hem persoonlijk hun bezwaren en moeilijkheden te uiten. Ik geloof, dat dit van beide kanten zeer belangrijk is geweest en dat dit beiderzijds verhelderend heeft gewerkt. De reis heeft niet volledig aan het doel kunnen beantwoorden, omdat de Minister niet in de gelegenheid was, naar Madrid te gaan. De kern van de moeilijkheden was wel in Spanje gelegen.

75455. De **Voorzitter**: Hij heeft toen waarschijnlijk het rapport opgesteld, waaruit u zoëven hebt voorgelezen?

A. Ja.

75456. De **Voorzitter**: Die klachten waren dus wel gegrond?

A. Ja. Wij hebben al die klachten verzameld en korte notities gemaakt. Ik weet niet, of iemand anders uit deze notities wijs zal

kunnen worden, anders zou ik ze gaarne aan deze commissie ter beschikking stellen. Deze klachten zijn in haar algemene strekking verzameld in het rapport van de heer van *Boeyen*. Het is dus eigenlijk een korte inhoud van de klachten van de jongens.

75457. De **Voorzitter**: Hebt u weleens iets gemerkt van gesprekken, die de heer van *Boeyen* heeft gehad met de heer van *Sloet tot Everlo* in Lissabon?

A. Neen. Bij die gesprekken ben ik niet tegenwoordig geweest.

75458. De heer **Stokvis**: Hebt u de heer *Sloet tot Everlo* weleens ontmoet?

A. Ik ineen, dat ik hem weleens heb ontmoet.

De heer **Stokvis**: Wanneer dat het geval was geweest, zou u het u zeker nog kunnen herinneren.

A. Het is toch zo vaag, dat ik het mij niet meer herinner.

75459. De **Voorzitter**: U bent dus in 1944 naar Noord-Afrika geweest?

A. Ja.

75460. De **Voorzitter**: Wanneer was dat precies?

A. In de zomermaanden, Juli en Augustus 1944. Het is enkele maanden na de bevrijding van Noord-Afrika geweest.

75461. De heer **Stokvis**: Dat moet dan in 1943 zijn geweest!

A. Ja, dat komt uit, want het is ongeveer zeven weken, nadat wij vanuit Lissabon naar Engeland waren gegaan, geweest.

75462. De **Voorzitter**: Wat moest u in Noord-Afrika gaan doen?

A. Mag ik misschien even een korte aanloop nemen? Men hoorde in Londen herhaaldelijk mededelingen van Engelandvaarders, die neerkwamen op het volgende: mijn vrienden en ik wilden gehoor geven aan de oproep van Radio Oranje om naar Engeland te gaan om dienst te nemen bij de Prinses Irene-Brigade. 's Nachts trokken wij over de demarcatielijn en 's morgens vielen wij in handen van de Franse militia, de politietroepen van *Laval*. Wij werden voor de keus gesteld: of te worden teruggeleid over de demarcatielijn dan wel om zogenaamd vrijwillig te tekenen voor het Franse Vreemdelingenlegioen. Ik wist te ontsnappen, maar mijn vrienden zitten in het Vreemdelingenlegioen. Daarop kwamen de berichten neer, die wij in Engeland vernamen. De namen van de door de aankomenden in Engeland opgegeven jongens werden door ons genoteerd en op de duur werd dit een rijtje van ongeveer 40 à 50 namen van jongens, die geronseld waren voor het Franse Vreemdelingenlegioen. Wij hebben geprobeerd om dit via de Amerikanen te regelen, aangezien wij op dat moment geen diplomatieke verbinding hadden met de Regering van *Pétain*. De Amerikaanse ambassadeur was admiraal *Leahy*. Wij kregen bij de Fransen geen voet aan de grond en zij ontkenden, dat deze praktijken door hen werden gevolgd. Toen de Amerikanen Noord-Afrika hadden bezet, was het provisionele bewind in Algiers gevestigd, met twee co-presidenten, *Giraud* en *de Gaulle*. Men vroeg toen ook officiële erkenning van dit voorlopige Franse bewind aan de Nederlandse Regering. Vóórdat de Nederlandse Regering er echter toe overging, had zij eerst nog een appeltje te schillen over die jongens, die in het Franse Vreemdelingenlegioen zaten. Door de Fransen werd dit pertinent ontkend. Tenslotte draaide het er op uit, dat er een commissie zou worden benoemd, die nasporingen naar deze jongens zou kunnen doen. Er zijn ook Hollandse jongens naar concentratiekampen in Noord-Afrika gebracht. Men meende te weten — en dit bleek later ook juist te zijn —, dat er in Noord-Afrika ook enkele concentratiekampen waren, waar men gedwongen arbeid moest verrichten.

75463. De **Voorzitter**: Hoeveel Nederlanders zaten er in die kampen?

A. Twee. Ondertussen waren deze jongelui reeds door een consulaire post opgevangen en toen wij daar aankwamen, waren zij reeds op weg naar Engeland. Er is een commissie benoemd door de Ministers van Buitenlandse Zaken, van Binnenlandse Zaken en van Oorlog, waarin zitting hadden de gezant in Tanger, de heer *Gerth van Wijk*, voorzitter, en verder majoor van *der Steeg*, officier van Oorlog, en ik, als leden.

75464. De **Voorzitter**: Majoor van der Steeg woonde daar in de buurt?

A. Hij woonde in Frankrijk. Ik geloof, dat hij in Marseille een emplooi had, als cargadoor of iets anders, dat met de scheepvaart had te maken. In het kort heb ik hier de instructie voor de vluchtelingen zorg voor Noord-Afrika, die ik u kan overhandigen, wanneer u daar prijs op stelt. Wij kregen tot taak deze jongens op te sporen en vervolgens hun doortocht naar Engeland te regelen. Wij zijn naar Algiers gegaan, waar wij eerst de nodige papieren hebben gekregen. *De Gaulle* was op dat ogenblik opperbevelhebber van het leger. Wij kregen van hem een schriftelijke verklaring, dat de militaire autoriteiten ons alle mogelijke diensten moesten bewijzen, alsmede een soortgelijke verklaring van *Massigny*, toenmalig Minister van Buitenlandse Zaken, tegenwoordig ambassadeur in Londen, en bovendien een verklaring van *Eisenhower*, dat de Amerikanen ons de nodige hulp zouden moeten verlenen. Wij zijn gegaan naar Sidi-bel-Abbes, waar een depot was gevestigd van het Franse Vreemdelingenlegioen. Wij troffen het daar niet zo bijster, want wij hadden in de eerste plaats niet zo erg de sympathie van de Fransen op dat ogenblik ten aanzien van dit werk. Het was een zeer moeilijke toestand. *Darlan* was juist vermoord. Men meende nog min of meer zijn gezag te moeten ontnemen aan *Pétain*. Ik herinner mij nog, dat er, toen wij in de officiersmess aten, op alle bordjes de afbeelding van *Pétain* stond. De stemming was niet erg plezierig op dat ogenblik. Ik geloof, dat wij daar 20 jongens hebben weggehaald. Het merendeel zat bij het Régiment de Marche.

75465. De **Voorzitter**: Wil dat zeggen, dat u die 20 jongens daar hebt gevonden, of hebt u ze ook meegenomen?

A. Wij hebben ze laten meenemen.

75466. De **Voorzitter**: Hoe hebt u dat voor elkaar gekregen?

A. Wij hadden de verklaring van de *Gaulle* als opperbevelhebber van het Franse leger, dat degenen van Nederlandse nationaliteit, die na 1940 dienst hadden genomen in het Franse Vreemdelingenlegioen, op verzoek van onze commissie onmiddellijk moesten worden gemobiliseerd. Dat Régiment de Marche was juist op weg en zat bij Casablanca op dat ogenblik. Daar hebben wij er ook nog 12 à 13 weggehaald. Wij zijn eerst weer naar Algiers gegaan om de vrijgekomen jongens in een transit-camp onder te brengen aan de oevers van de Middellandse Zee.

75467. De **Voorzitter**: Was daar reeds een kamp?

A. Ja. Daar zaten ook Engelsen en Amerikanen. Wij hebben een gedeelte van dat kamp gekregen. Zij vertrokken binnen enkele weken naar Engeland.

75468. De **Voorzitter**: Bestond er toen wel gelegenheid om die jongens weg te krijgen?

A. Er gingen herhaaldelijk troepenschepen van Engeland naar Algiers. Een gedeelte van de jongens is vanuit Algiers weggegaan en een ander deel naar Casablanca. Ik weet niet meer om welke reden dat zo is gegaan.

75469. De **Voorzitter**: Zijn die jongens allemaal terechtgekomen?

A. Ja.

75470. De **Voorzitter**: Ik heb er nu nog maar 33 geteld.

A. Enkelen zaten er nog in de posten van de Sahara. Zij deden juist diensten toen wij kwamen. Wij hebben daar ook nog ongeveer 18 jongens weggehaald.

75471. De **Voorzitter**: Hebt u de hele Sahara afgereisd?

A. Ja.

Wanneer wij maar alvast een Nederlander hadden, dan kwam de rest ook wel voor elkaar, want ze wisten van elkander wel, waar ze zaten. Wij werkten dus geleidelijk aan verder. Geen enkele Nederlander stond echter als Nederlander in het Franse Vreemdelingenlegioen ingeschreven, maar allemaal als Lotharingers. Men schijnt in Lotharingen namen te hebben, die veel op de Nederlandse namen

lijken. Lotharingen was onder de oorlog Duits bezit geworden. Voor hun veiligheid scheen dit wel de beste nationaliteit te zijn.

75472. De **Voorzitter**: Zijn de jongelui allemaal in Engelse dienst gegaan?

A. Allemaal in het leger.

75473. De **Voorzitter**: Bent u ook in Praia geweest? Hoe zag het er daar uit?

A. Het zag er daar heel vriendelijk uit.

75474. De **Voorzitter**: Hadden ze het daar tamelijk goed?

A. Ja.

75475. De **Voorzitter**: Waren de mensen er zelf ook mee tevreden?

A. De klachten gingen niet tegen de verzorging in Praia. Die gingen meer over de wijze waarop ze door de consul in Barcelona werden ontvangen, in Madrid. Een volgende had klachten over de ontvangst in Zwitserland; nummer drie vertelde, wat die en die gezant toen en toen had gezegd, en wat de vrouw van de gezant op dat ogenblik had gedaan; dat zij niet waren uitgenodigd geweest op een bal, maar wel de officieren, enz. enz.

75476. De heer **Stokvis**: Waren er ook wel gegronde klachten bij?

A. Inderdaad.

75477. De heer **Stokvis**: Ik zie hier een klacht betreffende het geval *Hoogh*. Die lijkt mij niet ongegrond.

A. Voor ons was de gegrondheid van die klachten op dat ogenblik niet te onderzoeken.

75478. De heer **Stokvis**: Deze klacht blijkt wel te zijn onderzocht.

A. Wij hebben over dit geval nauwkeurig materiaal verzameld en het te boek gesteld. Gewoonlijk was de klacht, dat zij langer in Miranda moesten blijven dan andere nationaliteiten:

„14.9.40 geschreven naar Consulaat. Eind October voor het eerst antwoord. Geen ondersteuning of hulp gehad gedurende het eerste verblijf. Wel antwoord. Bevrijdingspoging. Naar Madrid. Eerst een paar dagen in gevangenis. 5 maanden gewerkt op Gezantschap. Portugees visum in Juni 1941. Geen uitreisvisum uit Spanje.”

75479. De **Voorzitter**: Die waren dus niet tegelijkertijd aangevraagd of niet tegelijk geldig.

A. Ja, niet tegelijk aangevraagd.

75480. De **Voorzitter**: Dat hebben wij ook al meer gehoord. Deze klachten gaan dus tegen het gezantschap in Madrid of tegen het consulaat aldaar.

A. Hoofdzakelijk tegen het consulaat, in Madrid, in Barcelona.

75481. De **Voorzitter**: De heer *Kriens*. Vindt u nu, dat dit een ernstige plichtsverzaking van die verschillende diplomatieke vertegenwoordigers en consuls is geweest, of was het meer een gevolg van agitatie, die bij de mensen was ontstaan vanwege de moeilijke reis?

A. Die consulaire posten snaptten er niets van. Zij hebben nooit het heilige vuur voor het sociale werk gehad. Dat ontbrak daar volkomen. Ik geloof ook, dat zij te veel verzuidelijkt waren, het vaak te gemakkelijk namen. Ik geloof ook niet, dat men elkaars taal sprak. De mensen, die daar aankwamen, waren ook niet allemaal even gemakkelijk. Er waren weleens uiterst moeilijke karakters onder.

75482. De heer **Stokvis**: Uit uw woorden valt dus wel af te leiden, dat u vindt, dat veel consuls te kort schoten.

A. Inderdaad. Zij waren niet berekend voor deze taak. Dat probeerden wij te ondervangen. De heer van *Boeyen* kon geen nieuwe consuls uit de grond stampen, want de mensen, die hij daarvoor zou

moeten benoemen, kenden geen diplomatiek werk. Wij hebben toen de oplossing gezocht, door naast de consuls mensen aan te stellen, die wel het sociale hart hadden en probeerden het manko, dat er bij de consuls was, aan te vullen.

75483. De **Voorzitter**: Was dat mogelijk?

A. Inderdaad. Wij hebben naast de consulaire en diplomatieke posten eigen mensen neergezet, die zich met de sociale verzorging bezighielden.

75484. De **Voorzitter**: Dat hebt u dus in Spanje niet kunnen doen?

A. Jawel.

75485. De **Voorzitter**: U bent daar toch niet geweest?

A. Wij hebben de heren *Schölvinc* en *Schim van der Loeff* naar Spanje gestuurd. De gezant en de consul waren naar Lissabon gekomen.

75486. De **Voorzitter**: De heer *Schuller tot Peursum* is dus naar Lissabon geweest?

A. Ja, met de heer *de Bruyn Tengbergen*. Zij hebben van de heer *van Boeyen* te verstaan gekregen, dat hij met deze wijze van werken geen genoegen nam en dat hij met de Minister van Buitenlandse Zaken zou bespreken, dat hij een eigen sociale dienst zou instellen, en dat is gebeurd.

75487. De **Voorzitter**: Was dat niet een beetje laat?

A. Wij zouden het ook liever eerder hebben gedaan.

75488. De **Voorzitter**: Veel vluchtelingen waren er toch niet meer?

A. Dat zou ik niet durven te onderschrijven. In de gevangenis in Spanje verbleven er 8, in résidence forcée 34, Miranda 50 geïnterneerden, 87 zwierven er in Madrid rond. Daarna liep het natuurlijk terug. Later hebben zij er echter ineens weer een hele sloot gekregen.

75489. De **Voorzitter**: Was de heer *van Boeyen* doof geworden?

A. Ja. Het hing echter van de dagen af. De ene dag was het wat beter dan de andere.

75490. De **Voorzitter**: Het hing misschien ook van zijn stemming af?

A. Neen, wel kan men zeggen, dat, indien hij erg moe was, zijn gehoor ook minder was.

75491. De **Voorzitter**: Wij hebben hier eens een verhaal gehoord.....

A. Van dat gesprek in die hotelkamer. Ja, dat is Quatsch! Ik ben zelf bij dat gesprek geweest, juist omdat de gezant aan hetzelfde euvel mank ging. Ik zat er zo'n beetje bij als tussenpersoon. De nodige zorgvuldigheid werd altijd in acht genomen. Eén keer is er maar een gesprek in die hotelkamer geweest, toen het zuiver over onbelangrijke comptabiliteitsaangelegenheden ging. Daarom werd die bespreking juist daar gehouden, want anders werden de besprekingen op het gezantschap gevoerd.

75492. De **Voorzitter**: De heer *Schuller* is er dus niet lang geweest?

A. Hij is er, naar ik meen geweest van 3 Juli tot 16/17 Juli. Het was een hopeloze geschiedenis, want wij moesten op het visum wachten.

De **Voorzitter**: Dit was, wat ik u had te vragen. Ik dank u zeer voor uw inlichtingen en ik sluit het verhoor.

J. TH. A. H. VAN DER PUTTEN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffia*.

ZITTING VAN VRIJDAG 17 FEBRUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

JOHN IVAN SANDERS,
oud 27 jaar, wonende te Amsterdam, student.

Hij legt de eed af als getuige.

75494. De **Voorzitter**: Wij zouden graag eens met u spreken over de wijze, waarop u in de oorlog uit Nederland bent weggetrokken, over uw reis door België en Frankrijk; ik meen, dat u ook nog in Spanje bent geweest.

A. Ik ben even in Spanje geweest, maar ben weer teruggestuurd.

75495. De **Voorzitter**: Wanneer bent u uit Nederland weggegaan?

A. In Maart 1942.

75496. De **Voorzitter**: Wat was daarbij uw doel? Uit Nederland weg te komen of ergens heen te gaan?

A. Naar Engeland te gaan.

75497. De **Voorzitter**: Bent u van plan geweest in militaire dienst te gaan?

A. Ja.

75498. De **Voorzitter**: Met wie bent u samengegaan?

A. Met Fred *Duveen*.

75499. De **Voorzitter**: Ik meen, dat de heer *Lachman* uw naam hier heeft genoemd.

A. Ik heb niet met hem samengereisd. Ik heb hem later in Zwitserland ontmoet.

75500. De **Voorzitter**: U bent dus van Nederland uit door Frankrijk en Zwitserland getrokken?

A. Ja.

75501. De **Voorzitter**: Hebt u daar nog steun gevraagd aan Nederlandse vertegenwoordigers'?

A. Ja.

75502. De **Voorzitter**: Waar hebt u die gevraagd?

A. In Parijs.

75503. De **Voorzitter**: Bij wie bent u toen terecht gekomen?

A. Ik ben door het consulaat naar de Kamer van Koophandel gestuurd.

45504. De **Voorzitter**: Wie ontving u op het consulaat?

A. Dat weet ik niet meer.

75505. De **Voorzitter**: Wat moest u op de Kamer van Koophandel gaan doen?

A. Men zou mij daar geld kunnen geven, want wij hadden geen geld meer. Eventueel zouden wij daar ook papieren kunnen krijgen.

75506. De **Voorzitter**: Zorgde het consulaat daar niet zelf voor?

A. Neen, dat deed niets en stuurde ons alleen verder. Men was daar erg bang.

75507. De **Voorzitter**: Er was toen geen consulaat meer; het was Office néerlandais.

A. Ja, in plaats van het consulaat. Men vond het daar erg vervelend, dat wij er waren.

75508. De **Voorzitter**: Hoe ging het op de Kamer van Koophandel? Was men daar ook zo kortaf als op het consulaat?

A. Neen.

75509. De **Voorzitter**: U werd dus wel geholpen?

A. Ja.

75510. De **Voorzitter**: Hebt u geld gekregen?

A. Ja.

75511. De **Voorzitter**: Als voorschot of als steun?

A. Bij wijze van steun.

75512. De **Voorzitter**: Hebt u niet moeten tekenen, dat u het geld later zou terugbetalen?

A. Neen, ik geloof het niet. Ik heb er ook nooit iets van gehoord.

75513. De **Voorzitter**: Op welke wijze heeft men u geholpen om verder te komen?

A. Men heeft ons gezegd, dat wij een poos moesten wachten, aangezien men nog geen weg wist om verder te komen.

75514. De **Voorzitter**: In Parijs?

A. Ja. Dat hebben wij drie maanden gedaan.

75515. De **Voorzitter**: Wat hebt u al die tijd gedaan?

A. Niets. Gewacht. Ze beloofden ons een weg en papieren.

75516. De **Voorzitter**: Wat voor papieren?

A. Valse Franse papieren.

75517. De **Voorzitter**: Valse cartes d'identité?

A. Ja.

75518. De **Voorzitter**: Hebt u die ook gehad?

A. Neen. Na drie maanden is er door de Duitsers een inval gedaan op de Kamer van Koophandel. Er zijn een paar mensen gearresteerd en wij zijn daarom op eigen houtje verder gegaan.

75519. De **Voorzitter**: U bent dus vertrokken zonder papieren?

A. Ja. Wij waren met z'n vieren in Parijs en één van ons is gearresteerd. Hij was toen toevallig op de Kamer van Koophandel.

75520. De **Voorzitter**: U bent er dus maar vandoor gegaan. Op welke manier?

A. Met de trein tot de demarcatielijn, waarna wij een eind hebben gelopen.

75521. De **Voorzitter**: U kon dus ook wel zonder carte d'identité door Frankrijk reizen?

A. Ja, het kon wel, maar het risico was natuurlijk groter.

75522. De **Voorzitter**: Wanneer iemand er naar zou vragen.....

A. Dan liet ik altijd mijn Nederlandse pas zien. Die was al lang verlopen, maar ze vonden hem toch wel mooi. Ze begrepen het natuurlijk niet erg goed.

75523. De **Voorzitter**: Die andere twee ook?

A. Wij zijn met z'n drieën verder gegaan.

75524. De **Voorzitter**: Hoe heette die andere?

A. Ook *Duveen*, een Engelsman. Met behulp van een gids zijn wij over de demarcatielijn gekomen. Een Fransman in Parijs had ons die gids opgegeven.

75525. De **Voorzitter**: Was die gids er dus ook?

A. Toevallig wel.

75526. De **Voorzitter**: Waar bent u toen aangeland?

A. Ik ben doorgedaan naar Vichy, omdat men op de Kamer van Koophandel had gezegd, dat men daar inlichtingen kon geven. In Vichy hebben wij nogal pech gehad, want wij kwamen op dezelfde dag aan als de heer *Darlan*, op wie juist een aanslag was gepleegd. Ik werd prompt gearresteerd. -

75527. De **Voorzitter**: Als vreemdeling?

A. Ja.

75528. De **Voorzitter**: Was men bang, dat u daarbij was betrokken?

A. Ja. Ik wist toen nog wel niet, wie *Darlan* was.....!

75529. De **Voorzitter**: Bent u daar lang vastgehouden?

A. Ik ben een paar dagen opgesloten geweest in het politiebureau in Vichy. Daarna ben ik doorgestuurd naar Châteauneuf; in die tussentijd ben ik nog even in Manzat geweest (Châteauneuf lag in onbezet Frankrijk.)

75530. De **Voorzitter**: Was dat een gevangenis of een kamp?

A. Een Spaans kamp. Het was nog een kamp uit de burgeroorlog.

75531. De **Voorzitter**: Wat hebben ze daar met u gedaan?

A. Ze hebben mij daar een paar dagen gehouden en mij naar Châteauneuf doorgestuurd.

75532. De **Voorzitter**: Was dat een kamp met Nederlanders?

A. Ja, en Belgen. Het was een Benelux-kamp.

75533. De **Voorzitter**: Een kamp vóór Benelux! Hoe bent u daar uit gekomen?

A. Weggelopen.

75534. De **Voorzitter**: Ging dat nogal gemakkelijk?

A. Ja.

75535. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gehoord, dat de heer *Sevenster* vond, dat men dat niet goed doen kon?

A. Toen ik in Vichy was, heb ik de heer *Sevenster* opgebeld en ik heb hem verteld, dat de Fransen mij zeiden, dat ik direct zou worden doorgestuurd naar Châteauneuf, waar men in een hotel kwam,

waar men goed gevoed zou worden, en waar men bleef in afwachting totdat men naar de Nederlandse Antillen kon gaan. Dat zou maar drie weken duren. Het was een erg mooi verhaal. Ik stond er echter wantrouwend tegenover. Daarom heb ik de heer *Sevenster* opgebeld om te vragen of dit waar was en of ik er inderdaad heen moest gaan, aangezien het mij veel beter leek om weg te lopen. Men kon toch in elk geval proberen te ontvluchten. Hij raadde mij dat af, want ik zou werkelijk binnen drie weken mijn papieren krijgen voor Curaçao.

75536. De **Voorzitter**: Was u van mening, dat hij wat al te optimistisch was?

A. Dat is wel gebleken.

75537. De **Voorzitter**: Hoelang bent u daar geweest?

A. Drie maanden.

75538. De **Voorzitter**: Hoe was de behandeling er?

A. Slecht, tenminste het eten.

75539. De **Voorzitter**: Kreeg u niet genoeg?

A. Neen.

75540. De **Voorzitter**: Wat moest u al die tijd doen?

A. Werken, bomen hakken, enz. Men kon daar echter wel aan ontsnappen.

75541. De **Voorzitter**: Dan deed men dus niets?

A. Neen. Men kreeg veel te weinig eten.

75542. De **Voorzitter**: Hebt u aanleiding om te menen, dat men van Nederlandse zijde wel had kunnen teweegbrengen, dat u daar spoediger had kunnen vertrekken?

A. Ik weet het niet. Ik heb betrekkelijk spoedig een visum voor Curaçao gekregen.

75543. De **Voorzitter**: Van wie?

A. Van de heer *Sevenster*.

75544. De **Voorzitter**: Binnen drie weken?

A. Dat weet ik niet, maar dat is best mogelijk. Ook kreeg ik een mooi stempel in mijn paspoort.

75545. De **Voorzitter**: Waarom kon u toen niet weg?

A. Dat weet ik niet. Men ging met konvoien naar Spanje.

75546. De **Voorzitter**: Hoe kwam de heer *Sevenster* aan uw paspoort om daarin een stempel te kunnen zetten?

A. Ik heb dat opgestuurd vanuit het kamp.

75547. De **Voorzitter**: U hebt dus het paspoort met het visum erin teruggekregen en u hebt toen waarschijnlijk aan de Fransen gevraagd u uit het kamp te laten gaan?

A. Neen, want dat paspoort kwam terug met een briefje, dat ik op een konvoi moest wachten.

75548. De **Voorzitter**: Hoe kon u merken, dat er een konvoiging?

A. Daarover zou ik bericht krijgen van de heer *Sevenster*.

75549. De **Voorzitter**: Als u zich bij een konvoi zou kunnen aansluiten, zou u dus permissie krijgen om uit dat kamp weg te gaan?

A. Ja.

75550. De **Voorzitter**: Heeft dat lang geduurd?

A. Het is nooit gekomen.

75551. De **Voorzitter**: Hoe bent u dan uit dat kamp weggekomen?
- A. Weggelopen.
75552. De **Voorzitter**: Toen het u te erg werd?
- A. Ja. en toen de Duitsers werden verwacht.
75553. De **Voorzitter**: Wanneer bent u daar weggegaan?
- A. In September 1942.
75554. De **Voorzitter**: Dus twee maanden vóórdat de Duitsers kwamen. Waar bent u toen heengegaan?
- A. Naar Spanje. Eerst ben ik naar Toulouse gegaan.
75555. De **Voorzitter**: Kon u zo maar in onbezet Frankrijk komen?
- A. Neen.
75556. De **Voorzitter**: Hoe bent u dan in Toulouse gekomen?
- A. Ik ben in de trein gestapt en ik heb mij gemeld bij de heer *Testers*.
75557. De **Voorzitter**: Wat deed de heer *Testers* voor u?
- A. Niets. Ik heb hem gevraagd of hij mij verder kon helpen, maar dat kon hij alleen maar als ik geld had om een passeur te betalen.
75558. De **Voorzitter**: Heeft hij u dat persoonlijk gezegd?
- A. Ja.
75559. De **Voorzitter**: Wat kostte die passeur?
- A. Dat weet ik niet meer precies. Het is alweer zo lang geleden. Ik meen, dat het ongeveer 20 000 francs was, terwijl ik 200 francs had; er was dus geen sprake van.
75560. De **Voorzitter**: Wist hij geen mogelijkheid om u te helpen!
- A. Neen.
75561. De **Voorzitter**: Had hij gezyn belangstelling voor Engelandvaarders?
- A. Niet in het minst.
75563. De **Voorzitter**: Kon hij niets voor u doen?
- A. Neen. Hij was boos, dat ik uit Châteauneuf was weggelopen. Hij vroeg, waarom ik daar niet was gebleven, want het was er toch zo goed!
75563. De **Voorzitter**: Hoe komt het dan, dat hier verschillende mensen ons hebben verteld, dat hij zo geschikt was en zo goed werkte?
- A. Misschien zijn zij wel in een konvooi gekomen.
75564. De **Voorzitter**: Men vond hem zo beleefd en zo vriendschappelijk en voorkomend.
- A. Misschien had hij die dag een slechte nacht gehad.
75565. De **Voorzitter**: Hebt u ook van anderen gehoord, dat zij over de heer *Testers* ontevreden waren?
- A. Ik heb nooit gehoord, dat zij tevreden over hem waren. De algemene stemming over alle consulaire ambtenaren was ontevreden.
75566. De **Voorzitter**: Dat is een zeer algemene mededeling,
- A. Ik herinner mij geen speciale gevallen.
75567. De **Voorzitter**: U hebt zich er dus niet bij neergelegd?
- A. Neen.
75568. De **Voorzitter**: Bent u nog op de een of andere manier aan geld gekomen?
- A. Neen.
75569. De **Voorzitter**: Wat hebt u verder gedaan?
- A. Ik ben naar Spanje gegaan en daar gearresteerd.
75570. De **Voorzitter**: Langs welke plaatsen?
- A. Naar Vicueras.
75571. De **Voorzitter**: U bent dus niet in Perpignan geweest?
- A. Neen.
75572. De **Voorzitter**: Toen bent u dus gevangengenomen?
- A. Ja.
75573. De **Voorzitter**: Wat hebben zij met u gedaan?
- A. Ik ben teruggestuurd door de Spaanse politie. Ik ben over de grens gezet.
75574. De **Voorzitter**: U bent dus teruggebracht. U was toen weer in Frankrijk. Wat hebt u daarna gedaan?
- A. Ik ben naar Zwitserland gegaan.
75575. De **Voorzitter**: Hoe bent u in Zwitserland gekomen?
- A. Ik ben met de trein naar Lyon gegaan.
75576. De **Voorzitter**: Had u dan nog geld genoeg?
- A. Neen. Ik heb geen kaartje gekocht.
75577. De **Voorzitter**: Bent u zo maar ingestapt?
- A. Ja.
75578. De **Voorzitter**: Kwam er dan geen conducteur?
- A. Jawel, maar ik heb mij niet laten zien.
75579. De **Voorzitter**: Hoe is u dat gelukt?
- A. Men heeft daar van die hokjes!
75580. De **Voorzitter**: Ik wilde u nog even iets vragen over de heer *Testers*. Toen u die boodschap kreeg, zult u wel niet erg goed gehumeurd zijn geweest. Hebt u nog ruzie met hem gekregen?
- A. Neen, dat niet.
75581. De **Voorzitter**: Hoe is het dan gegaan?
- A. Ik ben maar weer weggegaan.
75582. De **Voorzitter**: Is er niet een beetje meer voorgevallzn?
- A. Ik heb het nog voor een tweede keer gevraagd, maar er was niets aan te doen. Het kon niet, dus.....
75583. De **Voorzitter**: Heeft hij u niet bedreigd met de politie?
- A. Hij zei mij, dat ik beter weg kon gaan, want anders zou hij zich verplicht gevoelen om mij bij de politie aan te geven. Daartoe was hij eigenlijk verplicht, wanneer zich daar Hollanders meldden.
75584. De **Voorzitter**: Bent u nog de heer *Aarts* tegengekomen?
- A. Neen.
75585. De **Voorzitter**: U bent dus in Lyon aangekomen?
- A. Daar ben ik bij kennissen geweest.

75586. De **Voorzitter**: Bent u niet naar de Nederlandse consul gegaan?

A. Daar was ik al eens eerder geweest, bij de heer Jacquet.

De **Voorzitter**: Daar hebben wij het nog niet over gehad.

A. Ik ben vanuit Château Neuf via Lyon naar Toulouse gegaan.

75587. De **Voorzitter**: Hoe was de heer Jacquet?

A. Buitengewoon vriendelijk;

75588. De **Voorzitter**: Deed hij nog wat anders dan vriendelijk zijn?

A. Hij gaf mij geld, een paar honderd francs.

75589. De **Voorzitter**: Hebt u daar nog Nederlanders ontmoet?

A. Neen.

75590. De **Voorzitter**: Stond er niet iemand voor de deur, die erg pessimistisch was?

A. Neen.

75591. De **Voorzitter**: Wat vertelde de heer *Jacquet* over uw plannen om naar Zwitserland te gaan?

A. Ik ben daar op de heenreis naar Spanje aangeweest, niet meer op de terugreis.

75592. De **Voorzitter**: U bent dus naar kennissen gegaan.

A. Ja. Ik had die bij mijn vorige bezoek gemaakt. Zij hebben mij doorgestuurd naar een dominee in Chambéry.

75593. De **Voorzitter**: Dat is een heel eind van de grens af.

A. Hij wist een manier om over de grens te komen.

75594. De **Voorzitter**: Waar was dat?

A. Bij een klein plaatsje bij Chamonix in de buurt, aan de Franse kant.

75595. De **Voorzitter**: Bedoelt u Argentière?

A. Juist. Daar zou een gids op mij wachten in een of ander café'tje.

75596. De **Voorzitter**: Gebeurde dat ook?

A. Neen. Ik ben toen maar de grens over gewandeld. Het plaatsje lag ongeveer 2 km van de grens vandaan.

75597. De **Voorzitter**: Heeft niemand u daarbij gehinderd?

A. Aan de Zwitserse kant liep ik in de armen van de gendarmen, die mij weer terug hebben gebracht naar Argentière.

75595. De **Voorzitter**: Wat hebt u toen gedaan?

A. Ik ben weer teruggegaan naar Chambéry, naar die dominee, om daar te vertellen, dat die gids er niet was, die er anders altijd wel bleek te zijn, maar dit was waarschijnlijk een misverstand geweest. Hij heeft mij doorgestuurd naar Annecy, waar wel een passeur aanwezig was. Ik ben toen over de grens gekomen en kwam in Genève.

75599. De **Voorzitter**: Wat hebt u in Genève gedaan?

A. Ik ben daar naar kennissen van mij geweest, omdat de Zwitserse politie de mensen terugstuurde, zolang nog niemand van hun komst wist. Ik had kennissen in Genève, waar ik eerst heen ben gegaan. Zij hebben de politie opgebeld. Zij wisten er dus van. Ik ben niet meer teruggestuurd.

75600. De **Voorzitter**: Hebt u zich gemeld bij de Nederlandse autoriteiten?

A. Ik ben naar het Nederlandse consulaat gegaan en daarna naar de politie.

75601. De **Voorzitter**: Hebt u de gezant gesproken?

A. Ja.

75602. De **Voorzitter**: U was dus in Zwitserland en dus niet bepaald in de richting, die u wenste. Wat hebt u in Zwitserland gedaan?

A. Ik ben op het Prinses Beatrix-lyceum geweest, waar ik eind-examen heb gedaan.

75603. De **Voorzitter**: In welk jaar was dat?

A. In 1944, in het najaar.

75604. De **Voorzitter**: Hebt u nog pogingen gedaan om naar Engeland te komen?

A. Ja, doorlopend.

75605. De **Voorzitter**: Bent u nog in Engeland aangekomen?

A. Ja, via Frankrijk, met een konvooi. Parijs was torn bevrijd.

75605. De **Voorzitter**: Bent u daar toen nog bij de Nederlandse autoriteiten geweest?

A. Ja, maar dat was niet meer persoonlijk. Wij stonden onder het bevel van een officier.

75607. De **Voorzitter**: Hebt u zich in Zwitserland opgegeven voor militaire dienst?

A. Ja.

75608. De **Voorzitter**: Voor de Prinses Irene-Brigade of voor Indië?

A. Voor Indië.

75609. De **Voorzitter**: Bij wie moest u zich daarvoor melden?

A. Bij generaal van Tricht.

75610. De **Voorzitter**: En in Frankrijk?

A. Bij de heer *Kwantes*.

75611. De **Voorzitter**: Weet u daar nog iets over te vertellen?

A. Niet bijzonder goede verzorging, enz. Er zijn vergissingen gebeurd. Wij zijn op een gegeven ogenblik per vergissing naar Furnes gestuurd.

75612. De **Voorzitter**: Naar Veurne in Vlaanderen?

A. Ja.

75613. De **Voorzitter**: Bent u tenslotte toch in Londen terechtgekomen?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor uw inlichtingen en ik sluit het verhoor.

J. I. SANDERS.

SCHILTHUIS, voorzitter.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN VRIJDAG 17 FEBRUARI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

Jhr. ir. OTTO CORNELIS ADRIAAN VAN LIDTH DE JEUDE,
oud 68 jaar, wonende te 's-Gravenhage, civiel ingenieur,
oud-voorzitter van het London Committee van het
Nederlandse Rode Kruis,
oud-Miniister van Waterstaat en van Oorlog.

Hij legt de eed af als getuige.

75614. De **Voorzitter**: Sedert wij u de vorige maal hebben gesproken, zijn er bij ons een aantal vragen opgekomen, die wij in de loop van de tijden hebben genoteerd, met het voornemen om u bij gelegenheid weer eens uit te nodigen, ten einde die vragen aan u voor te leggen. Tevens is mij gebleken, dat u zelf ook de behoefte gevoelde om ons nog het een en ander mede te delen.

In de eerste plaats zou ik u het volgende willen vragen. Wij hebben de indruk, dat de Nederlandse Regering te Londen van opinie is geweest, dat het gehele vraagstuk van de vluchtelingen en van Nederlanders, die in moeilijke omstandigheden waren koren te verkeren buiten Nederland, een vraagstuk was, waarmede de Regering zich had bezig te houden, dat de zorg voor die mensen een Regeringszaak was. Die indruk is toch waarschijnlijk wel juist?

A. Ja.

75615. De **Voorzitter**: Weet u van Regeringspersonen zelf, dat dit hun indruk is geweest?

A. Ja.

75616. De **Voorzitter**: Daarnaast echter blijkt ons telkens, dat niet de Departementen van algemeen bestuur zelf deze taak ter hand namen, maar daar zekere gedeelten van delegerden of aan anderen toevertrouwen.

Wij hebben begrepen, dat een belangrijk gedeelte van die taak werd toevertrouwd aan het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis. Is dat juist?

A. Zeer juist.

75617. De **Voorzitter**: Wat het London Committee verrichtte, was dus het werk, dat de Regering aan dat committee had opgedragen?

A. Ja, dat was een belangrijk gedeelte van zijn taak.

75618. De **Voorzitter**: U bent zelf voorzitter van dat comité geweest?

A. Ja, totdat ik optrad als Minister van Oorlog.

75619. De **Voorzitter**: Het grootste gedeelte van die periode was u tevens Regeringscommissaris voor de Vluchtelingen?

A. Inderdaad.

75620. De **Voorzitter**: Als zodanig had u natuurlijk heel veel contact met het Rode Kruis, want u was daarvan zelf voorzitter. Dat kwam vanzelf tot stand. Dat waren allemaal werkzaamheden, die tot de taak van de Regering behoorden, maar die zij u gedeeltelijk

had opgedragen als Regeringscommissaris en die gedeeltelijk waren opgedragen aan het Rode Kruis bij wijze van delegatie. Op welke wijze ging de Regering na, of deze werkzaamheden ook goed werden uitgevoerd?

A. Het London Committee, voorafgegaan door het Netherlands Emergency Committee in Londen, is al dadelijk, in Juni 1940, opgericht, op particulier initiatief. Het Emergency Committee bestond uit Nederlanders, die in Engeland waren gevestigd en die gelden bijeenbrachten om in de eerste noden van landgenoten aldaar te voorzien. Het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis werd kort daarna met voorkennis van het Internationale Rode Kruis opgericht, aangezien men zag aankomen, dat de hulpverlening op veel ruimere schaal zou nodig zijn en dat — wat ook de praktijk herhaaldelijk heeft bewezen — sommige werkzaamheden wel door het Rode Kruis konden worden verzorgd, maar niet door de Regering rechtstreeks.

75621. De **Voorzitter**: Wat voor soort werkzaamheden waren dat?

A. Onder meer de overmaking van gelden. In Amerika verbood de Neutrality Act om gelden te verschaffen aan Regeringen, die in oorlog waren. Zo ontvingen wij de eerste geldzendingen uit Amerika.

75622. De **Voorzitter**: Wie verstaat u hier onder „wij“?

A. Het London Committee. Geld uit Amerika kon wel worden overgemaakt aan het London Committee, maar niet aan de Nederlandse Regering.

De Regeringscommissaris is reeds door de Regering benoemd op 12 Juni 1940. Ik heb hier een afschrift van de brief van de Minister-President aan mij, waarin hij die aanstelling bevestigt en de taak omschrijft. Ik heb hiervan een afschrift gemaakt.

De **Voorzitter**: Zou u die brief even willen voorlezen?

A.

„In antwoord op Uw schrijven van 4 Juni 1940, heb ik de eer U mede te delen, dat de Regeering, erkentelijk voor Uw bereidverklaring: daartoe, besloten heeft U aan te wijzen als Regeeringscommissaris voor het terrein van de steunverlening aan Nederlanders, zowel in Nederland als daarbuiten, die als gevolg van de oorlogsomstandigheden hulp van noode hebben.

Door de aanstelling van een Regerringscommissaris wenscht de Regeering blijk te geven van Haar bijzondere zorg voor alle Nederlanders, die door de oorlogsomstandigheden in moeilijkheden zijn geraakt. Het is Haar verlangen, Haar volledige steun te geven, dat het werk op zoo voortreffelijk mogelijke wijze zal worden georganiseerd en uitgevoerd.

Naar de opvatting van de Regeering zal die taak hoofdzakelijk een coördineerende en organiseerende zijn. Daarbij zal U er in het bijzonder tegen hebben te waken, dat de middelen, bijeengebracht voor de steunverlening van Nederland, in eenigerlei vorm aan de Deutsche belangen ten goede zouden komen.

De Regeering zal het op prijs stellen, indien U zoudt optreden als adviseerend Lid van het Netherlands Emergency Committee in Londen, van het Queen Wilhelmina Fund in New York, van het Konirigin Wilhelmina Fonds in Zuid Afrika, van het Nederlandsch Indische Fonds en van het in Frankrijk gevormde Steuncomité.

Zij heeft er goede nota van genomen, dat u reeds Lid is van het Netherlands Red Cross Committee. Voor Uw toetreden als Lid is de medewerking van de genoemde Comités noodig.

De Regeering zal aan deze Comités van Haar opvatting doen blijken.

Door deze functies zal U, naar de Regeering vertrouwt, kunnen bevorderen:

1e. dat de inzending van de gelden zoo krachtig mogelijk wordt ter hand genomen;

2e. dat de wijze van besteding der gelden, zoowel als hulp voor de buiten de landsgrenzen vertoevende Nederlanders ais reliefwerk in Nederland, met mate geschiede, zoodra en voor zoover de omstandigheden dit reliefwerk zullen mogelijk maken.

3e. dat de steunverleening aan de buiten de landsgrenzen vertoevende Nederlanders dadelijk en op zoo doelmatig mogelijke wijze op redelijken voet wordt georganiseerd.

Voor zoover Engeland betreft, zal, naar de Regeering vertrouwt, Uw optreden als adviseerend Lid van het Emergency Committee daartoe gelegenheid bieden.

Ten aanzien van de hulpverleening aan de in Frankrijk vertoevende Nederlanders zal de Regeering gaarne met U in overleg treden.

De Regeering zal het op prijs stellen, telkens op korten termijn van Uw bemoeiingen op de hoogte te worden gesteld en de benodigde voorstellen van U ten behoeve van de vervulling van Uw taak te mogen ontvangeri.

Zij stelt zich voor, telkens wanneer daartoe aanleiding bestaat, U van Hare inzichten en wenschen te doen blijken.

Ter bevordering van een vlotte afdoening van zaken zouden Uwerzijds eventueel noodige besprekingen in eerste instantie kunnen worden gevoerd met de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Sociale Zaken.",

hetgeen ook altijd is geschied. Mag ik u dit afschrift overhandigen?

75623. De **Voorzitter**: Ik zou u gaarne iets vragen over hetgeen u tot nog toe hebt verteld. Wij hebben van de heer *van der Puffen*, die als administrateur werkzaam was bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken, vernomen, dat hij weleens heeft gezien, dat het Emergency Committee, door uw bemiddeling, beschikte over gelden bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Ik vond dit een beetje vreemd, want ik heb altijd gehoord, dat het Emergency Committee geld kreeg van de Nederlanders, die in Engeland woonden. Dat geld was op een gegeven moment op. Ik kan niet begrijpen, waarom de heer *van der Putten* zegt, dat het Emergency Committee geld heeft gekregen van Binnenlandse Zaken.

A. Dat is niet gebeurd.

75624. De **Voorzitter**: De heer *van der Putten* zegt bovendien, dat de Minister van Binnenlandse Zaken er steeds van is uitgegaan, dat hij degene was, die bemoeienis had met die behoeftige Nederlanders, die reeds vóór de oorlog in het buitenland waren gevestigd en geen beschikking meer konden krijgen over hun inkomsten en die daardoor te hulp moesten worden gekomen. Hij zegt, dat daarom dit werk in Engeland en overal in de wereld, steeds heeft berust bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken. In de brief, die u zoëven voorlas, staat, dat alle Nederlanders buiten Nederland moesten worden geholpen.

A. Hij had wellicht bepaalde groepen op het oog, zoals pensioengerechtigden.

75625. De **Voorzitter**: Hij zegt, dat alle Nederlanders, overal in de wereld, gezien de regelingen betreffende de Armenzorg, behoorden onder het Ministerie van Binnenlandse Zaken en zij werden van daaruit, wanneer zij in nood verkeerden, geholpen en voorzover zij niet in Engeland woonden, gechiedde die hulpverlening aan de consulaten, die zich tot de Minister van Binnenlandse Zaken wendden voor de bedragen, die daarvoor nodig waren. Dat ging allemaal buiten de heer *van Lidth de Jeude* om.

A. Inderdaad kwam het voor, dat noodlijdende landgenoten in het buitenland zich tot het betrokken consulaat wendden en dat dit consulaat zich wendde tot het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

75626. De **Voorzitter**: Herinnert u zich niet, dat daaromtrent vaste regels bestonden? De heer *van der Putten* heeft gezegd, zeer nadrukkelijk, dat dit de vaste verdeeling van de arbeid was. Hij zegt er bij, dat Armenzorg altijd onder Binnenlandse Zaken heeft geresorteerd.

A. Dat slaat alleen op degenen, die reeds vóór de oorlog arm-lastig waren en onderstand van het Rijk genoten, en op hen, die zich op last van de Regering buitenslands bevonden en/of dienst deden als ambtenaar.

75627. De **Voorzitter**: Het is ook best mogelijk, dat iemand, die in Engeland woonde of elders, gedurende de oorlog moeilijkheden

heeft gekregen, doordat hij zijn inkomsten niet ontving, uit Nederland of van waar dan ook. Zo iemand zou dan volgens de heer *van der Putten* niet onder u hebben behoord, maar onder de Minister van Binnenlandse Zaken.

A. Dit is denkbaar, indien zij in enigerlei vorm geldelijke aanspraken op het Rijk konden doen gelden, zoals uit de Rijkspostspaarbank, girorekening e.d.

75628. De **Voorzitter**: Ik heb u gevraagd, op welke wijze de Regering zich er van vergewiste, dat de werkzaamheden door de instanties, die daartoe opdracht hadden gekregen, goed werden uitgevoerd.

A. In de eerste plaats werd wekelijks een bespreking gehouden met de Ministers van Binnenlandse en van Sociale Zaken. Dan werd onder het oog gezien, wat er zich voordeed.

75629. De **Voorzitter**: Ook ten aanzien van het werk van het Rode Kruis?

A. Ja.

75630. De **Voorzitter**: Wie kwam daarvoor op?

A. Ik, want ik was voorzitter van het Rode Kruis.

75631. De **Voorzitter**: U kwam dus in twee functies op?

A. Ja. Dat ging uitstekend samen, want het doel was tenslotte hetzelfde.

75632. De **Voorzitter**: Wij hebben zoveel vernomen over het werk, dat het Rode Kruis deed en niet deed, dat men zich gaat afvragen, in hoeverre de Regering zich praktisch interesseerde voor het werk van het Rode Kruis, wetende, dat dit werk door haar aan het Rode Kruis was gedelegeerd.

U zegt, dat dit geschiedde, doordat u iedere week bij die besprekingen aanwezig was, waarbij u ook aanwezig was als Regeringscommissaris?

A. Ja.

75633. De **Voorzitter**: Dat was dus een bespreking van drie personen?

A. Ja.

75634. De heer **Stokvis**: Wanneer bent u voorzitter van het Rode Kruis geworden? U was lid, toen u werd benoemd tot Regeringscommissaris.

A. Ik ben direct voorzitter geworden.

75635. De heer **Stokvis**: In de brief, die u zoëven voorlas, stond, dat u „lid” was.

A. Ja, maar ik was inderdaad voorzitter.

75636. De heer **Stokvis**: In die brief staat dus een onjuistheid?

A. Ik was natuurlijk ook lid.

75637. De heer **Stokvis**: U was voorzitter/lid.

A. Juist.

75638. De heer **Stokvis**: Mag ik dus aannemen, dat hier een ver-gissing in het spel is aan de zijde van de steller van deze brief? Wist de Regering, toen zij u aanstelde als Regeringscommissaris, dat u voorzitter was van het Rode Kruis?

A. Ja, dat was haar stellig bekend. Bovendien begint die brief met: „In antwoord op Uw schrijven, enz.” en ik neem aan, dat ik daarvan mededeling aan de Regering deed.

75639. De **Voorzitter**: Wie beheerde eigenlijk dat Queen Wilhelmina Fund?

A. Het was een particulier fonds, dat in New York tot stand was gekomen. Er was een comité, dat aanvankelijk onder leiding stond van *Hendrik Willem van Loori*.

75640. De **Voorzitter**: Die woonde toch niet in New York?

A. Neen.

75641. De **Voorzitter**: Ik meende, dat hij in Los Angeles woonde.

A. Het is mij bekend, dat hij daar ook heeft gewoond, maar blijkbaar is hij in de oorlog in New York terechtgekomen.

75642. De **Voorzitter**: Het stond dus niet onder leiding of toezicht van de heer Loudon?

A. Neen.

75643. De **Voorzitter**: Het geld was bijeengebracht door mensen, die belangstelden in Nederland of Nederlanders waren?

A. Ja.

75644. De **Voorzitter**: Het was waarschijnlijk wel veel geld, dat bij elkaar was gebracht?

A. Dat viel tenslotte niet mee. Wij meenden aanvankelijk, dat het veel meer zou zijn, want in Amerika denkt men meestal in grote getallen. Toen op een gegeven moment naar de stand der geldmiddelen gevraagd werd, bleek niet meer dan 175 000 dollar beschikbaar te zijn. Het Londen Committee beschikte over ruimere geldmiddelen.

75645. De **Voorzitter**: Op welke manier werd er door het Queen Wilhelmina Fund geld beschikbaar gesteld?

A. Dat gebeurde of uit eigen beweging, of wanneer wij er om vroegen. In het begin b.v. toen wij nog zonder geld zaten, want de geldmiddelen voor het fonds in Engeland zijn eerst ruim gaan vloeien, toen het Indische fonds, dat grote bedragen had ingezameld, dat geld afstond aan het London Committee. In den beginne steunde het Queen Wilhelmina Fund ons. In die dagen was dat geld zeer welkom en het was een edelmoedig gebaar.

75646. De **Voorzitter**: Wij hebben ook weleens gehoord van een Koning Willem fonds. Hebt u daar wel iets van gehoord?

A. Dat was een bestaand fonds in Londen. Het stelde zich ten doel reeds vóór de oorlog behoeftige Nederlanders in Engeland te onderhouden en bestond al jaren. Een enkele maal ben ik met dat fonds in contact geweest. Het ging dan over de vraag, ten laste van welk fonds een slachtoffer behoorde te worden ondersteund.

75647. De heer **Stokvis**: Was u geen lid van dat fonds?

A. Neen.

75648. De **Voorzitter**: Over het Indische Fonds hebt u de vorige maal reeds verteld. Waren er op die manier altijd voldoende middelen bij het Rode Kruis aanwezig om de gedelegeerde taak te kunnen verrichten? Daarvoor werden toch zeker ook gelden van de Regering gebruikt?

A. Ja. De Regering stelde zich op het standpunt, dat zij bereid was hulp te verlenen, wanneer de particuliere fondsen tekort schoten.

75649. De **Voorzitter**: Is de Regering nooit in gebreke gebleven?

A. De Regering heeft zich er altijd aan gehouden. Zij heeft ons geholpen met de betaling van goederen, die door ons werden beschikbaar gesteld, en sinds 1943, toen dit in grote getallen ging lopen, heeft zij, praktisch gesproken, de hoofdzak betaald.

75650. De **Voorzitter**: Waren er in Frankrijk en Portugal ook comité's?

A. In Portugal was er geen comité, waarmee wij rechtstreeks contact onderhielden.

75651. De **Voorzitter**: Mevrouw *Sillem* was er nog wel voorzitter van.

A. Ja.

75652. De **Voorzitter**: Mevrouw Vinke had er ook zitting in. De heer *Sloet* tot *Everlo* was er secretaris van. Er was dus een comité.

A. Ja, maar het droeg een plaatselijk karakter en beschikte slechts over bescheiden middelen.

75653. De **Voorzitter**: Het zal in ieder geval niet hebben bijgedragen aan de kas in Londen. Lokaal hebben zij wel het een en ander gedaan.

Was er ook niet iets van die aard in Zwitserland?

A. Ja, maar dat was ook een comité van soortgelijke aard.

75654. De **Voorzitter**: U hebt het vertrek van de heer van *Vredenburg* naar Frankrijk meegemaakt. Hij moest daar gaan kijken, hoe de zaak in elkaar zat, welke toestanden er heersten. Min of meer had hij ook de opdracht om te beslissen, op welke wijze de vluchtelingen uit Breda, enz. weer in Nederland zouden terugkomen. Voor al deze dingen was natuurlijk ook geld nodig.

A. Ik meen, dat dit laatste grotendeels reeds geregeld was, toen hij daar aankwam.

75655. De **Voorzitter**: Heeft hij daarvoor veel geld uit Engeland meegenomen?

A. In Frankrijk waren ongeveer 30 à 40 000 vluchtelingen aangekomen en de toestand was chaotisch. Het grootste deel is weer naar Breda teruggegaan, doch er bleef nog een aantal over. Het London Committee had reeds met behulp van het Indische Fonds f 300 000 beschikbaar gesteld voor steun aan vluchtelingen in Frankrijk. Men wist in Londen weinig van hen af; niet hoeveel vluchtelingen er nog waren en niet, waar zij zaten. Ik stelde toen aan de Regering voor, iemand daarheen te zenden, om zich volledig op de hoogte te stellen. Daarvoor werd de heer van *Vredenburg* uitgezonden, die naar bevind van zaken zou handelen, waarvoor hem van de Regeringswege een krediet van f 200 000 werd beschikbaar gesteld.

75656. De **Voorzitter**: Wat betekende dat?

A. Dat hij hiervan gebruik kon maken, wanneer het nodig was.

75657. De **Voorzitter**: Waar moest hij dat dan vandaan halen?

A. Daarvoor zou de Regering zorgdragen.

75658. De **Voorzitter**: Er werd toch waarschijnlijk bij de een of andere bank een krediet voor hem geopend. Weet u ook, waar?

A. Dat herinner ik mij niet meer.

75659. De **Voorzitter**: Hij heeft ons verteld, dat hij 's morgens opdracht kreeg om 's middags naar Frankrijk te gaan, wat 's middags niet is doorgegaan, maar dat hij 's nachts is vertrokken; dat hij met grote moeite 2000 francs en 50 pond bij elkaar heeft gescharreld. Hij heeft die in zijn zak gestoken. Dat waren alle middelen, waarmee hij in Frankrijk aankwam. Hij heeft toen van de heer *Andriess* uit Antwerpen 20000 francs geleend. Eigenlijk was het plan, dat hij hier of daar ponden-cheques op Lissabon zou krijgen.

A. Hoe de financiering werd geregeld, weet ik niet precies meer, maar het geld, dat hij medenam, was voor dekking van zijn onkosten bestemd.

75660. De **Voorzitter**: De zoëven door mij beschreven methode lijkt niet erg veel op het openen van een krediet!

A. Eerst lag het in de bedoeling hem geld mede te geven, maar bij nader inzien werd beter geacht een krediet te openen, waarvan hij naargelang van behoeften gebruik zou kunnen maken.

75661. De **Voorzitter**: Toen hij wegging naar Frankrijk was daar nog niets van geregeld. Dat is pas enige tijd daarna gebeurd. Hij is, toen dat geld, wat hij had, op was, naar Madrid gegaan, waar hem is gebleken, dat hij ponden-cheques kon krijgen op Lissabon.

A. Ja, maar voor uitkering aan vluchtelingen waren reeds f 200 000 van de bijdrage uit het Indische Fonds beschikbaar.

75662. De **Voorzitter**: Hij heeft gezegd, dat hij dat niet had. Hij heeft dat geld van de heer *Andriess* geleend, wat een volkomen particuliere lening is geweest, en later heeft hij ponden-cheques op Lissabon gekregen.

A. De uitzending van *van Vredenburg* is inderdaad hals over kop gegaan, want er was haast bij. Het overmaken van geld naar het continent ging niet zo vlot.

75663. De **Voorzitter**: U spreekt hier toch over de allereerste tijd?

A. Ja. Gevraagd, waarom hij zijn krediet niet had uitgeput, zei hij, dat daaraan nog geen behoefte had bestaan. Hij is er dus wel aangekomen en hij had mogen beschikken over f 200000 in een of andere vorm.

75664. De **Voorzitter**: Over f 300 000!

A. Neen, dit is het bedrag, dat reeds, althans het grootste deel daarvan, aan het comité in Frankrijk, de Association de Secours, was overgemaakt.

75665. De **Voorzitter**: Waarvan de heer *Sevenster* aan het hoofd stond?

A. Ja.

75666. De **Voorzitter**: Daar had de heer *van Vredenburg* toch niets mee te maken?

A. In zoverre, dat dit bedrag toch voor hetzelfde doel bestemd was, waarboven hij nog zo nodig over het krediet van 200 000 gulden kon beschikken.

75667. De **Voorzitter**: Die evacuatie is niet zo heel erg snel tot stand gekomen?

A. Neen.

75668. De **Voorzitter**: Over het tempo is nogal erg geklaagd. Weet u ook, hoe dat kwam?

A. Neen. Ik kan alleen zeggen, dat uitkeringen en tempo van de evacuatie in het begin niet zo eenvoudig waren te regelen. Er heerste uiteraard een chaotische toestand, welke geleidelijk in orde is gekomen. De heer *van Harinxma* is er op mijn instigatie nog heen geweest, nadat de heer *van Vredenburg* was teruggekeerd.

75669. De **Voorzitter**: Dat was in de latere periode.

A. Ja.

75670. De **Voorzitter**: Wij hebben weleens gehoord van de moeilijkheden, die men ondervond bij het evacueren naar West-Indië. Er is ons gezegd, dat hiertegen verschillende belemmeringen bestonden. Zijn die u bekend?

A. Men was aldaar enigszins huiverig voor het toelaten van vluchtelingen. Dat betrof voornamelijk Australië, Canada en Zuid-Afrika, doch ook Curaçao en Suriname, want volgens de Gouverneur van Curaçao kon hij de vluchtelingen niet huisvesten. De Gouverneur van Suriname zag geen kans de vluchtelingen aan enig middel van bestaan te helpen.

75671. De **Voorzitter**: Ik vind dit erg merkwaardig, want wij hebben gehoord, dat de Gouverneurs geen vluchtelingen konden hebben, die niet over voldoende middelen beschikten om zichzelf te onderhouden. Dat komt dus op hetzelfde neer, maar vindt u dit niet een zeer merkwaardig standpunt van mensen, Nederlanders, die degenen, ook Nederlanders, die in doodsnood verkeerden en ieder ogenblik het gevaar liepen door Duitsers te worden gedood, eenvoudig weigerden? Het betrof landgenoten, die uit het bezette gebied ontvlucht waren.

A. Maar de voorwaarden van toelating waren wel zwaar.

75672. De **Voorzitter**: Waarom heeft de Regering zich daarbij neergelegd?

A. Er is voortdurend op aangedrongen, totdat het tenslotte werd goedgevonden.

75673. De **Voorzitter**: Hebben ze het later dus goedgevonden?

A. Ja, later zijn er mensen naar Suriname gegaan.

75674. De **Voorzitter**: Ja, maar dat ging er ook naar!

Ik heb toch wel de indruk, dat zij hebben vastgehouden aan de eis van het bezit van voldoende geldmiddelen. Er zijn veel mensen in Portugal en Frankrijk moeten blijven zitten.

A. Inderdaad, in de beginperiode was men in Curaçao en Suriname niet zeer op toelating van vluchtelingen gebrand.

75675. De **Voorzitter**: Dat is mogelijk. Wanneer er echter geen mensen waren geweest, die daarheen hadden willen gaan en die niet werden toegelaten, dan was dit vraagstuk niet aan de orde geweest! De afwijzende houding van die Gouverneurs heeft dus bestaan; die ons zeer heeft getroffen. Ons heeft het echter nog meer verbaasd, dat de Nederlandse Regering niet de kracht heeft bezeten om aan die Gouverneurs duidelijk te maken, dat zij een verkeerd standpunt innamen.

A. Er is veel over te doen geweest.

75676. De **Voorzitter**: Heeft dit ten gevolge gehad, dat die heren is medegedeeld, dat dit geen manier van optreden was en dat zij die mensen in ontvangst moesten nemen?

A. Ik betwijfel of de Regering daartoe bevoegd was!

75677. De **Voorzitter**: Ik denk toch niet, dat men zich toen al heeft geplaatst in de houding van de zelfstandigheid van de Antillen en van Suriname?

A. Neen, maar er waren bestaande regelen omtrent toelating, zoals ook in Nederlandsch-Indië.

75678. De **Voorzitter**: Dat neemt niet weg, dat daarheen toch zeer veel mensen zijn vertrokken.

A. Daar was meer gelegenheid voor die mensen, al werden ook daar eisen gesteld.

75679. De **Voorzitter**: Maar geen financiële!

A. Neen. Bovendien was daar het Nederlandsch-Indische Forids.

75680. De **Voorzitter**: Men kon loch desnoods naar Suriname en Curaçao ook geld overmaken?

A. Dat kon inderdaad.

75681. De **Voorzitter**: Hebt u die mensen geld meegegeven?

A. Ja, een zeer gering bedrag mochten zij medenemen, doch overigens moest het worden overgemaakt.

75682. De **Voorzitter**: Als kosten van levensonderhoud?

A. Ja.

75683. De heer **Stokvis**: Waarom werd dit niet als regel gedaan? Waarom zorgde men er niet voor, dat er een behoorlijk fonds in Suriname en Curaçao was ter beschikking van de Gouverneurs om deze mensen te helpen?

A. Ik meen, dat voor zover nodig geld werd overgemaakt.

75684. De heer **Stokvis**: Dit is intussen een aangelegenheid van groot belang.

A. Bij de vluchtelingen zelf bestond niet veel animo daarheen te gaan.

De heer **Stokvis**: Op deze manier had men in ieder geval enige tientallen mensen kunnen weghelpen.

75685. De **Voorzitter**: Wij hebben weleens gehoord, dat eenvoudig het visum werd geweigerd, wanneer zij niet de passagekosten konden betalen, en dat dit zo hoog is gelopen, dat tenslotte de Joint de helft van de reiskosten heeft betaald.

A. Dat is beslist niet waar! De Joint heeft weleens in speciale gevallen geholpen, maar heeft nooit als regel de helft van die kosten betaald. Daarvan heb ik mij nog kunnen vergewissen.

75686. De **Voorzitter**: Waarvoor moest de Joint helpen?

A. Dat was alleen in speciale gevallen. Het was een Joodse organisatie, die haar eigen klantjes weleens hielp.

75687. De heer **Stokvis**: Het waren hier toch allemaal eigen klantjes! Of bedoelt u, dat het niet allen Nederlanders waren?

A. Ja.

De heer **Stokvis**: Ik wil alleen vaststellen, dat de Nederlanders allemaal eigen klantjes waren van de Nederlandse Regering.

75688. De **Voorzitter**: Ik beweerde ook niet, dat de Joint als regel de helft van de passagekosten betaalde.

A. Ik heb dit nog eens gevraagd aan degene, die dit het beste kon weten, de heer *van Harinxma*, die mij zei, dat hem deze enkele gevallen wel bekend waren, doch dat dit uitzonderingen waren.

75689. De **Voorzitter**: Wij hebben zoëven gesproken over de weigering van die twee Gouverneurs, om de mensen op te nemen, wanneer zij niet genoeg geld hadden. Het merkwaardige van dit geval is, dat wij ook hebben vernomen, dat de order daartoe uit Londen is gekomen. Er is bericht gestuurd naar Portugal, dat er geen visa voor Curaçao mochten worden gegeven, tenzij de mensen kapitaalkrachtig waren.

A. Neen, ik denk, dat het zó is gegaan. Vermoedelijk werden die boodschappen van de Gouverneurs van Suriname en Curaçao naar Portugal doorgegeven.

75690. De **Voorzitter**: Dat zou dus hebben betekend: Houd je je daar aan! Men doet dat toch niet met de bedoeling van: Die boodschap heeft ons bereikt, maar daar moet je maar niets om geven! Dan wil dat dus zeggen, dat de Nederlandse Regering zich heeft geplaatst achter de eis van de Gouverneurs van Suriname en Curaçao, terwijl u zojuist hebt gezegd, dat de Regering zich wel tegen die eis heeft verzet. Dat klopt toch niet!

A. Ik weet niet zeker, of die boodschap werd doorgegeven, maar ik denk van wel. Hoe kan men het anders in Portugal te weten zijn gekomen?

75691. De **Voorzitter**: Tenzij de Gouverneurs dat zelf in Lissabon hebben laten weten! Degene, die het bericht van de Regering in Londen heeft ontvangen te Lissabon, dat er alleen visa konden worden gegeven voor Suriname en Curaçao, indien de mensen kapitaalkrachtig waren, heeft dit hier zelf verteld. Het is de consul in Oporto geweest! Hij heeft die opdracht gekregen. Daaruit blijkt dus, dat de Regering zich achter die eis van de Gouverneurs heeft geplaatst, in plaats van het tegenovergestelde te doen.

A. Men had Portugese visa nodig, om het land te kunnen verlaten.

75692. De **Voorzitter**: U bedoelt uitreisvisa?

A. Ja, en ook voor Engeland waren visa nodig.

75693. De **Voorzitter**: Engeland had er toch niets mee te maken, wanneer die mensen naar Curaçao gingen!

A. Neen, niet indien zij rechtstreeks daarheen konden gaan, maar velen kwamen naar Engeland.

75694. De **Voorzitter**: Wij spreken nu zeer speciaal over Suriname en Curaçao. Daarmee heeft Engeland niets te maken. Kent u mevrouw *Wijsmuller*?

A. Ik heb haar waarschijnlijk weleens gezien.

75695. De **Voorzitter**: Hebt u weleens iets over haar gehoord?

A. Ja.

75696. De **Voorzitter**: Mevrouw *Wijsmuller* heeft in de eerste tijd van de talrijke vluchtelingen veel in Frankrijk gereisd. Zij heeft daar hulp verleend bij het terugvoeren van de mensen naar Nederland. Zij heeft van de heer *Sevenster* het verzoek gekregen om een boodschap van de heer *van Lidth de Jeude* over te brengen.

A. Zou ik haar een boodschap hebben meegegeven?

De **Voorzitter**: Neen, die boodschap was, waarschijnlijk via de heer *van Harinxma*, tot de heer *Sevenster* doorgedrongen. Omdat de heer *Sevenster* geen direct contact met Parijs had en mevrouw *Wijsmuller* naar Parijs ging, van waaruit zij naar Nederland zou gaan, heeft hij haar verzocht die boodschap van u door te geven. Die boodschap was: „Pas op voor de heer *van Waveren*, want hij is niet te vertrouwen.”

A. Ik heb dat tot mijn verbazing vernomen.

75697. De **Voorzitter**: Zij is naar de heer *van Waveren* gegaan en heeft hem gevraagd, hoe het kwam, dat hij niet werd vertrouwd en niet meer aan het werk mocht deelnemen. Zij moest die boodschap overbrengen bij het Rode Kruis in den Haag. Enige tijd later hebben wij gemerkt, dat men de heer *van Waveren* telkens weer belangrijke financiële opdrachten heeft gegeven, die echter niet altijd even nuttig zijn afgewikkeld. Hoe zit het nu eigenlijk met die boodschap?

A. Van zulk een boodschap herinner ik mij niets. Ik heb in mijn aantekeningen aangetroffen, dat de heer *van Waveren* in Parijs verbleef, in het bezette Frankrijk dus, en de heer *Sevenster* in Vichy, in het onbezette Frankrijk. De verhouding tussen de organisaties in die beide gebieden voor hulpverlening was moeilijk, omdat de status zeer verschillend was. De heer *van Waveren* had van Parijs uit aan de heer *Sevenster* in Vichy voorgeslagen, dat hij gelden uit Nederland — van het Nederlandse Rode Kruis, neem ik aan — zou laten komen, die hij in Parijs zou distribueren en een gedeelte zou doorgeven aan de heer *Sevenster* in Vichy. Hij vermoedde, dat de Duitsers geen bezwaar zouden maken tegen overmaking van gelden uit Nederland. De heer *Sevenster* vroeg mij mijn mening daarover, waarop ik heb geantwoord, dat de heer *Sevenster* niet afhankelijk kon zijn van de heer *van Waveren*, die in bezet gebied verbleef. Wij wisten niet wat hij met zijn geldmiddelen zou kunnen doen en het was volgens mij verkeerd om op deze wijze de heer *Sevenster* in onbezet gebied aan geld te helpen. Op verzoek van de heer *Sevenster*, die mijn mening deelde, heb ik de heer *van Waveren* dat doen weten. Verder weet ik van deze aangelegenheid niets af en het lijkt mij, dat de feiten door elkaar gehaspeld zijn. Ik heb overigens met de heer *van Waveren* generlei contact gehad en ik heb hem zelfs nooit gezien. Ik kan dus nooit hebben gezegd, dat zijn geldelijk beheer niet te vertrouwen was.

75698. De **Voorzitter**: Dat is toch uitdrukkelijk medegedeeld.

A. Iets anders dan ik zoëven mededeelde, is mij niet bekend.

75699. De **Voorzitter**: Is dat alleen gebeurd uit utiliteitsoverwegingen?

A. Ja.

75700. De **Voorzitter**: Zouden het misschien gelden zijn geweest van het Queen Wilhelmina Fund, die hij slecht had beheerd?

A. Daarvan heb ik nooit gehoord.

75701. De **Voorzitter**: Weet u iets van de heren *van Weede* en *Doorman*?

A. Neen. Zij waren later in Londen, maar ik weet niet, waar zij vandaan kwamen.

75702. De **Voorzitter**: Bedoelt u de heer *van Weede* van Scheepvaart?

A. Ik bedoel de heer *van Weede*, thans in Rome.

75703. De **Voorzitter**: Wij hebben merkwaardige mededelingen gekregen over die zendingen vanuit Lissabon naar Nederland, van sardines voor rekening van het Rode Kruis. Er zijn hiervan eerst 4000 kisten en daarna nog eens 10 000 kisten verzonden naar Nederland, waar zij zijn gedistribueerd onder ouden van dagen, scholen, enz. Dat is natuurlijk allemaal heel mooi en goed. Op een gegeven ogenblik was het echter uit met die zendingen. Men is nooit verder gekomen dan die 14000 kisten. Ik heb aan deze en gene gevraagd, hoe dit is gekomen. Het is ons bekend, dat de Belgen veelvouden van onze hoeveelheden hebben verzonden. Wij hebben zelfs een lijstje gekregen van de chef van het Belgische Rode Kruis in Lissabon, blijkens hetwelk er 46 000 ton goederen van die aard naar België zijn verzonden. Ons is gezegd, dat voor Nederlandse zendingen geen

geld meer beschikbaar werd gesteld vanuit Londen. Ons is zelfs gezegd, dat vanuit Londen de boodschap was gekomen, dat het niet meer mocht en dat er geen geld meer voor beschikbaar zou worden gesteld. Hoe zit dit eigenlijk in elkaar naar uw mening?

A. In de eerste plaats zou ik hierbij willen opmerken, dat die eerste zending uit 3000 kisten heeft bestaan.

De Voorzitter: Dat is best mogelijk.

A. In 1941 kwam de vraag reeds aan de orde, of men voedingsmiddelen naar Nederland kon sturen. De algemene opinie — en dat was ook het standpunt van de Regering, door de heer *Steenberghe* in een radiorede uitergezet — was, dat men op dat ogenblik niet op grote schaal kon verschepen, maar dat wel reeds kon worden overgegaan tot het aanschaffen van de waren. Op 3 Juni van dat jaar heb ik de in Londen gevestigde Rode Kruis-organisaties van de Belgen, Tsjecho-Slowaken, Polen, Noeren, enz. bijeengeroepen om na te gaan, wat er kon worden gedaan om de mensen in de verschillende landen van het continent te helpen. Daarover werden met de voorzitters van deze Rode Kruis-organisaties talrijke besprekingen gevoerd. In die periode werd de behoefte daaraan nog niet zo gevoeld, welke eerst later aan de dag is gekomen.

De Voorzitter: Ja, in 1943 ongeveer.

A. Prinses *Juliana* is in die tijd op bezoek geweest bij President *Roosevelt* en Haar werd verzocht met President *Roosevelt* te willen bespreken, of dergelijke zendingen naar het continent mogelijk zouden zijn. Spoedig daarna kwam echter de mededeling, dat dit thans niet mogelijk werd geacht. Nadat de besprekingen met de voorzitters van de andere Rode Kruis-organisaties nog enige tijd werden voortgezet, werd tenslotte besloten van een gemeenschappelijke actie af te zien. De conclusies, waartoe deze besprekingen leidden, moge ik u hierbij voorleggen, waaruit blijkt, dat behalve voedingsmiddelen en grondstoffen, vooral „medical supplies and restoratives” noodzakelijk werden geacht, waaronder mede te begrijpen kinine, vitaminen, levertraan en melkproducten.

75704. **De Voorzitter:** Wat voor supplies?

A. Medical supplies. Reeds in 1942 werden medicijnen enz. uit Amerika gezonden en insuline en levertraan uit Zwitserland. Daarmede is doorgedaan, hoewel niet op grote schaal, dan toch vrij belangrijke hoeveelheden. Nu vraagt u, waarom wij niet deden zoals de Belgen in Portugal. Wanneer wij in Portugal bestellingen plaatsten, moest dat gepaard gaan met overmaking van ponden sterling, die ons slechts mondjesmaat werden toegezonden. De Belgen hadden het ontzaglijk: voordeel, dat zij in Portugal over gelden uit de Congo beschikten en bovendien werden bijgestaan door enige grote firma's in Lissabon met ruime banksaldi. Zij hebben daaruit betaald. Gisteren heb ik in Brussel nog eens geïnformeerd of dit werkelijk juist was.

75705. **De Voorzitter:** Dat zij het betalen konden op die manier?

A. Ja, dat dit de reden was, dat zij zich zoveel meer konden verloven, hetgeen mij volkomen bevestigd werd.

75706. **De Voorzitter:** Dat was eigenlijk een bijkomstige vraag. De vraag, waarom het ons gaat, is, waarom men, toen men merkte dat het mogelijk was, plotseling een einde heeft gemaakt aan de zendingen, nadat men het twee keer had gedaan en hoe komt het, dat ons uit Portugal wordt medegegeeld, dat dit is opgehouden op uitdrukkelijk verlangen van Londen.

A. Dat kan ik mij niet voorstellen, Mijnheer de Voorzitter!

75707. **De Voorzitter:** Waarom is niet eerder begonnen met die zendingen sardines vanuit Portugal?

A. Dat was niet zo eenvoudig. Blijkens de jaarverslagen hadden de eerste zendingen van sardines en sinaasappelen plaats in begin 1943, daarmede werd voortgegaan in 1944 totdat transport niet meer mogelijk was.

75708. **De Voorzitter:** Wij hebben uit Portugal hier voornamelijk sardines gekregen.

A. Ja, de uitvoer van de meeste levensmiddelen was verboden. Ook werden 100 000 kisten sinaasappelen in 1943 en 500 000 in 1944 uit Spanje verzonden.

75709. **De Voorzitter:** Heeft men zich ook afgevraagd of op deze manier goederen konden worden verzonden naar de gevangenen in de concentratiekampen en aan de andere gevangenen in Duitsland?

A. Dat was nog veel moeilijker.

75710. **De Voorzitter:** Waarom?

A. Dat was in strijd met de regelen der blokkade. Zendingen aan gevangenen in Duitsland mochten niet plaats hebben, indien deze niet stonden onder de contrôle van het Rode Kruis.

75711. **De Voorzitter:** Van het Internationale Rode Kruis?

A. Ja.

75712. **De Voorzitter:** Dat heeft toch geen belemmering gevormd, want men kon dit laten verrichten via Zwitserland door het Internationale Rode Kruis.

A. Dat kon het Internationale Rode Kruis niet doen aan de hand der geldende voorschriften.

75713. **De Voorzitter:** Al datgene, wat tenslotte door Zwitserland is verzonden, is verzonden door het Internationale Rode Kruis. Daar was echter maar een klein beetje Nederlands goed bij. U had dat dus ook kunnen doen. Het heeft ons heel dikwijls verbaasd, dat dit niet is gebeurd.

A. In 1942—1945 zijn uit Zwitserland wel vrij belangrijke hoeveelheden verzonden.

75714. **De Voorzitter:** Waarschijnlijk voor de krijgsgevangenen?

A. Neen. Voor Nederland.

75715. **De Voorzitter:** U bedoelt die zendingen medicijnen?

A. Ja, ook melk.

75716. **De Voorzitter:** Ik bedoelde nu, of er nog iets is gezonden naar de concentratiekampen vanuit Lissabon.

A. Daarover heb ik de vorige keer al lang en breed gesproken. De hoofdzaak was, dat men zich op iet standpunt stelde, dat een van de primaire oorlogsmaatregelen de blokkade was en dat men niet wenste, dat voedingsmiddelen en andere benodigdheden naar het bezette gebied kwamen, behalve, wanneer dat stond onder contrôle van het Internationale Rode Kruis.

75717. **De Voorzitter:** In 1943 en ook reeds daarvoor is toegestaan, dat er aan de gevangenen in de concentratiekampen pakketten werden gezonden. Het Internationale Rode Kruis heeft dat dan ook gedaan.

A. Dat waren persoonlijke pakketten, bij wijze van proef.

75718. **De Voorzitter:** Neen, zij hebben uitstekende pakketten verzonden, die gekocht werden uit de grote voorraden, die in Genève lagen voor de krijgsgevangenen van de Amerikanen. Men heeft die pakketten dus gekocht om ze te sturen naar de gevangenen. Wanneer men meer geld daarvoor had gehad, had men daarvan veel meer pakketten kunnen kopen. Hiervoor is steeds geld aangevraagd vanuit Zwitserland, maar het is niet gekomen. Men had veel meer mensen in de kampen van pakketten kunnen voorzien, net zoals andere landen dat hebben gedaan. Dat andere landen het hebben gedaan, weten wij nu zo langzamerhand wel. Wij weten ook op welke wijze dat is gebeurd. Aan iedereen, die ik hierover kan vragen, vraag ik, waarom hiervoor van Nederlandse zijde geen geld beschikbaar werd gesteld. De Duitsers stonden het toe, het Rode Kruis eveneens. De pakketten kwamen bij de gevangenen aan blijkens de reçu's, die werden getekend en die in Zwitserland zijn teruggekomen, en blijkens datgene, wat de mensen in de kampen ons zelf hebben verteld. Er werden alleen niet genoeg pakketten gezonden. Waarom niet? Omdat er geen geld voor beschikbaar werd gesteld!

A. Neen. De verzending is, voorzover mij bekend, nooit op geldkwesties afgestuit, maar het Internationale Rode Kruis heeft in 1943 slechts op zeer beperkte schaal pakketten naar de concentratiekampen kunnen zenden.

75719. De heer **Stokvis**: Kunt u bevestigen. dat het is gevraagd?

A. Ja zeker. Ik herinner mij, dat wij 142 pakketten naar Buchenwald konden sturen.

75720. De heer **Stokvis**: Waar vandaan?

A. Vanuit Londen, dat wil zeggen, via Zwitserland.

75721. De **Voorzitter**: Dat waren particuliere pakketten.

A. Dat herinner ik mij niet.

75722. De **Voorzitter**: Die pakketten werden door vrienden van mensen, die in Buchenwald verbleven, aan u doorgegeven, waarna u ze zou doorsturen. Dat bedoel ik niet.

A. Het komt dus hierop neer, dat u bedoelt pakketten, onder berusting van het Internationale Rode Kruis, bedoeld voor de krijgsgevangenen, die konden worden overgenomen en bestemd werden voor gevangenen in concentratiekampen?

75723. De **Voorzitter**: Het waren Amerikaanse pakketten. Of het Internationale Rode Kruis daarover nu bepaaldelijk ging, weet ik niet. Dat kan ook het Amerikaanse Rode Kruis zijn geweest. Men kon er in ieder geval pakketten kopen, als het moest met tienduizenden tegelijk. De prijzen waren ongeveer 5 à 7 f frs. per stuk. Niemand kan ons echter vertellen. waarom men daarvoor niet ruimere middelen beschikbaar heeft gesteld.

A. Er waren voortdurend monetaire moeilijkheden of blokkadebezwaren, maar geen geldelijke moeilijkheden.

75724. De **Voorzitter**: Monetaire moeilijkheden zijn ook geldelijke moeilijkheden. Men bedoelt daarmee, dat de Engelsen niet goedgevonden, dat dat geld werd overgemaakt. Wij hebben echter van tallozen gehoord, dat het absoluut niet zo moeilijk was om geld overgemaakt te krijgen. Wij hebben hierover aan de heer *Mackay* gevraagd, die toen Thesaurier Generaal was. Hij heeft gezegd, dat dit argument onjuist was. Het kostte geen enkele moeite om het geld overgemaakt te krijgen. Men kon zoveel geld als men wilde in Zweden krijgen of in Zwitserland of in Portugal. Er is echter weleens een moeilijkheid geweest met een Zwitserse bank, voor welke het te veel werd en die tijdelijk de zaak wilde stopzetten. Dit is echter van zeer voorbijgaande aard geweest. Het argument van de moeilijkheden bij het overmaken moesten wij volgens de heer *Mackay* in geen geval aanvaarden. Hij was tenslotte de man. die het deed.

A. Dat klinkt enigszins wonderlijk, tenzij bedoeld wordt, dat van de zijde van de Nederlandse Regering nimmer enig bezwaar werd gemaakt.

75725. De heer **Stokvis**: Het verbaast mij wel, dat u ons zo weinig hieromtrent kunt vertellen. U was tenslotte Regeringscommissaris, u was voorzitter van het Rode Kruis. Kunt u niet nader specificeren, wat er in die richting door het Rode Kruis, respectievelijk door u is gedaan?

A. Niet in die periode, ik was dit vóór 1943 en de behoeften, die wij thans bespreken, zijn eerst daarna opgekomen.

75726. De **Voorzitter**: Wanneer bent u Minister van Oorlog geworden?

A. In September 1942. Ik kan echter deze vraag voor u wel nader onderzoeken, hoewel ik daarmee geen rechtstreekse bemoeiingen heb gehad, want ik acht deze wel heel belangrijk.

75727. De **Voorzitter**: Door deze vraag wordt ons gehele oordeel ten aanzien van een zeer belangrijk gedeelte van het werk, waarover wij nu spreken, beheerst.

A. Ik herinner mij wel, dat pakketten van de Amerikanen werden geléënd voor onze krijgsgevangenen.

De **Voorzitter**: Wij spreken nu niet over de krijgsgevangenen. Het zal ons zeer aangenaam zijn, wanneer u ons nog nadere verklaringen hieromtrent zou kunnen geven, want ons oordeel ten aanzien van deze aangelegenheid kan niet anders zijn, dan dat men hierbij in gebreke is gebleven.

75728. De heer **Stokvis**: Kunt u ons ook namen geven van andere getuigen, die hiervan op de hoogte kunnen zijn?

A. De heren *de Meester* en *Friedhoff*.

De **Voorzitter**: Daar schieten wij niets mee op.

A. De heer *van Harinxma* was de voorganger van de heer *de Meester*.

75729. De **Voorzitter**: Maar hij was er niet in de tijd, waarover wij nu spreken.

A. Ik was voorzitter van het London Committee tot einde 1942, daarna de heer *van Harinxma* tot September 1944 en daarna de heer *de Meester*. Degene, die er het beste mee op de hoogte kan zijn, is, dunkt mij, de heer *van Harinxma*.

75730. De **Voorzitter**: Toen wij de heer *van Harinxma* hebben gehoord, wistn wij al deze aangelegenheden nog niet zo precies. Die zijn ons later eerst goed bekend geworden. Komt u misschien weer in Brussel binnenkort?

A. Ik kan tenminste gemakkelijk contact met hem opnemen. Ik zal een en ander navragen en zal u gaarne schriftelijk nader rapporteren.

75731. Di: **Voorzitter**: Hebt u enig oordeel over de heer *Slors*?

A. Er is geen sprake van, dat hij door de heer *Somer* zou zijn gedegradeerd.

75732. De **Voorzitter**: Hij is officier geweest. Daarop heb ik hem gevraagd, of hij niet een tijdelijke rang had gehad.

A. Hij was, naar ik meen, reserve-luitenant, doch hij was werkzaam op de legatie in Lissabon als burgerlijk ambtenaar, als medewerker van de heer *Maas Geesteranus*. De heer *Somer* is naar Portugal uitgezonden om een reorganisatie tot stand te brengen van de inlichtingendienst aldaar en vond, dat de heer *Slors* daarbij eigenlijk niet kon worden gebruikt Hij heeft toen als zodanig ontslag gekregen, is naar Engeland gekomen en blijkbaar weer als gewoon officier in dienst getreden.

75733. De **Voorzitter**: Neen, als sergeant. Hij is gewoon soldaat geworden, waarna hij weer is opgeklimmen tot sergeant en als zodanig is hij naar Australië gezonden. De heer *Somer* zou hem hebben gedegradeerd.

A. Dat kan niet. Dat is uitgesloten. Ik heb hierover nog de heer *Fock* gevraagd, die ook bij die inlichtingendienst werkzaam was. Hij heeft mij bevestigd, dat daarvan geen sprake is geweest. Er staat mij niets van bij, dat hij is gedegradeerd.

75734. De **Voorzitter**: Hij zegt, dat hij tenslotte toch nog maar weer sergeant is geworden en als zodanig is hij naar Australië gezonden.

A. Was hij misschien reserve-sergeant?

De **Voorzitter**: Hij kwam in Engeland, waar dit waarschijnlijk nog niet allemaal bekend was. Hij is nog een poosje officier geweest in Engeland, maar later weer gewoon soldaat geworden.

A. Als hij in Engeland dus toch nog een poosje officier is geweest, moet de verklaring wellicht in een andere hoek worden gezocht. In elk geval kan er geen sprake van zijn, dat de heer *Somer* hem heeft gedegradeerd, waartoe hij volkomen onbevoegd was.

De **Voorzitter**: Natuurlijk!

A. Het is denkbaar. dat hij wegens andere redenen in Londen zou zijn gedegradeerd, maar dat staat mij niet bij.

75735. De **Voorzitter**: Dan zou ik nu met u willen spreken over de bemoeiingen van het Militair Gezag met de repatriëring. De heer *van den Tempel* is erg geschrokken, toen hij uit Amerika terugkwam en er naast zijn repatriëringdienst nog een zelfde dienst in wording was bij het Militair Gezag. De Minister van Oorlog was het volkomen met hem eens, dat dit onzin was.

A. Daaromtrent heb ik toevallig nog enige gegevens kunnen vinden. Ik moet vooropstellen, dat de stand van zaken. toen de heer

van den Tempel uit Amerika terugkwam, mij niet meer helder voor de geest staat. Wel staat vast, dat reeds ongeveer een jaar tevoren een commissie werd benoemd, waarvoor het Ministerie van Oorlog een lid aanwees, dat met een vertegenwoordiger van Sociale Zaken moest bezien de mogelijkheid van samenwerking tussen de beide Departementen.

75736. De **Voorzitter**: Op het gebied van de repatriëring?

A. Ja.

75737. De **Voorzitter**: Dat had dus niets te maken met het Militair Gezag!

A. Dit had plaats, vóórdat het Militair Gezag volledig georganiseerd was en vóórdat de heer van den Tempel naar Amerika ging. De zaak was dus lopende. Toen hij weg was, behartigde de heer de Groot van het Departement van Sociale Zaken deze aangelegenheid en uit de correspondentie blijkt, dat deze steeds door mr. de Groot werd ondertekend en hij dus blijkbaar gemachtigd was om die zaken te behandelen. Ik was het er met de heer van den Tempel over eens, dat ik de repatriëring liever zag in handen van de civiele autoriteiten, waarvoor het Ministerie van Sociale Zaken wel aangewezen was. Immers, de militaire autoriteiten hadden de handen al vol met tal van andere aangelegenheden en het was niet nodig, ook deze dienst te militariseren. De heer van den Tempel had daarvoor de heer Ferwerda als Regeringscommissaris voor de Kepatriëring aangesteld, totdat op zeker ogenblik S.H.A.E.F. wenste, dat een aantal liaison-officieren voor de repatriëring zouden worden aangewezen, omdat S.H.A.E.F. deze aangelegenheid onder zijn hoede nam.

75738. De **Voorzitter**: Voorzover het de repatriëring betref uit de vijandelijke landen. Daarvoor waren die liaison-officieren nodig. Dit gold b.v. niet voor Frankrijk en België, want daar is de zaak geheel overgelaten aan de Nederlandse Repatriëringdienst. Daardoor zijn 80 000 mensen gerepatriëerd.

A. Wij hebben onder meer op verzoek van S.H.A.E.F. een liaison-officier hals over kop naar Frankrijk moeten zenden.

75739. De **Voorzitter**: Bedoelt u naar Romilly?

A. Neen.

75740. De **Voorzitter**: Daar was een opleidingsinstituut voor die liaison-officieren. De gehele evacuatie vanuit Frankrijk en België, waar zich ook veel mensen bevonden, die uit Duitsland daarheen waren gekomen, heeft plaats gevonden op grond van de met die beide landen bestaande evacuatieverdragen.

A. Een van de redenen, waarom S.H.A.E.F. zich met de repatriëring ging bemoeien en als zodanig het Militair Gezag moest inschakelen, was, dat zij de zorg voor de grensbewaking er aan vastkoppelde, die uiteraard aan de Nederlands-Duitse grens van het ineenste belang was.

75741. De **Voorzitter**: Ook, omdat zij niet die troepen op de wegen in Duitsland wilden hebben, dat oorlogsgebied was.

A. De heer van den Tempel is teruggekomen medio 1944 en op aandrang van S.H.A.E.F. werd toen professor de Boer als chef van de Afdeling Repatriëring aangewezen.

75742. De **Voorzitter**: Van het Militair Gezag?

A. Ja. Ik heb toen een bespreking gehad met de heren van den Tempel en de Boer. Ik stond op het standpunt, dat, wanneer degenen, die bij de repatriëring werden betrokken, moesten worden gemilitariseerd, zij uiteraard verantwoording schuldig moesten zijn aan de Minister van Oorlog, terwijl de heer van den Tempel hen eigenlijk wilde stellen onder de bevelen van de heer Ferwerda. Dat kon niet. Er werd een instructie voor hen opgesteld, waarbij dan zoveel mogelijk medezeggenschap, althans invloed, werd toegekend aan het Ministerie van Sociale Zaken. Aan die instructie kon niet altijd strikt de hand worden gehouden, zodat ik tenslotte heb voorgesteld professor de Boer, dus de vertegenwoordiger van het Militair Gezag, te detacheren bij het Departement van Sociale Zaken. De heer van den Tempel en de heer Ferwerda hadden dan volkomen zekerheid, dat er niets zou gebeuren zonder hun voorkennis. Dit was geregeld op 30 Augustus 1944. De heer van den Tempel was daarmee echter nog niet zeer ingenomen. Hij vond die instructie niet bevredigend en die

detachering wel een verbetering, maar toch was hij liever van die militaire bemoeiingen af. Er was echter geen andere oplossing te vinden. De laatste bespreking, die ik met hem hierover heb gehad, is op 14 September gehouden. Ik heb toen een aantekening gemaakt, dat de heer van den Tempel nu wel tevreden schijnt te zijn gesteld met de getroffen regeling.

75743. De **Voorzitter**: Dat verbaast mij toch een beetje. U legt verband tussen S.H.A.E.F. en de vorming van een Repatriëringdienst bij Militair Gezag. Ik betwijfel, of dat verband wel aanwezig is geweest. S.H.A.E.F. heeft zich voorbehouden, de repatriëring uit de vijandelijke landen te verzorgen. Het heeft zich bereid verklaard om daarbij liaison-officieren in dienst te nemen. Daarvan zijn er 90 van Nederlandse zijde aangeboden en er zijn 83 geplaatst. Deze liaison-officieren zijn op allerlei plaatsen in Duitsland ingedeeld in de kampen. Het evacuatiewerk in Frankrijk en België is verricht door de mensen van de heer Ferwerda. Wij kennen die mensen allemaal bij naam. Sommigen van hen zijn hier geweest. Zij hebben tien-uizenden Nederlanders onder handen gehad en naar Nederland gebracht. Er is nog een periode geweest, waarin de mensen uit de Betuwe naar België werden gezonden. De patiënten van een krankzinnigengesticht in Limburg zijn naar België gestuurd en later ook weer teruggebracht. Dat is allemaal het werk geweest van de dienst van de heer Ferwerda. In Frankrijk is dat gebeurd door de heer Brandel, ook een afgevaardigde van de heer Ferwerda. De heer Brandel heeft goed werk verricht.

A. Zij waren toch ook gemilitariseerd.

75744. De **Voorzitter**: Die mensen in België waren niet gemilitariseerd.

A. Zij waren toch even goed gemilitariseerd.

75745. De **Voorzitter**: Het Militair Gezag heeft wel iets tegen de mensen van de heer Ferwerda gehad. Voortdurend is geprobeerd om de heer Ferwerda ontslagen te krijgen, zodat het Militair Gezag de repatriëring zelf ter hand zou kunnen nemen.

A. Het Militair Gezag trad op namens S.H.A.E.F. en de heer Ferwerda stond voor een moeilijke taak. Mijn indruk was echter, dat daarvan niet veel kon terecht komen, zonder inschakeling van de militaire autoriteiten.

75746. De **Voorzitter**: Die 80000 mensen zijn tenslotte toch uit België weggehaald.

A. Dat aantal komt mij wel bijzonder hoog voor, maar in elk geval was toen al een regeling getroffen, waaromtrent professor de Boer u zelf nader zou kunnen inlichten. In het archief van de generale staf bevindt zich een rapport over de repatriëring, uitgebracht door de heer van Os van Delden en een vertegenwoordiger van S.H.A.E.F.

75747. De **Voorzitter**: Hij was van Militair Gezag. Hij behoorde onder de groep van generaal Kruls, in tegenstelling tot de heer Ferwerda.

A. Ik ben niet zo overtuigd, dat alle betrokkenen in twee kampen zaten.

75748. De **Voorzitter**: Ons wordt van allerlei kanten voorgehouden, dat dit het geval was.

A. Ik heb al het mogelijke gedaan om beide partijen te verzoenen en ik meende, dat dit uiteindelijk wel was gelukt, hoewel mijn ervaringen niet verder gaan dan tot Februari 1945, toen ik aftrad.

75749. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat dit een illusie van u is. Tot nu toe heb ik alleen nog maar gemerkt, dat er drie groepen tegenover elkander waren: de groep van de heer Ferwerda, S.H.A.E.F. en Militair Gezag, die elkaar allemaal in de wielen hebben gereden, behalve S.H.A.E.F., dat daar ver boven verheven stond. Het was echter zo erg, dat de heer Daubenton de ambulances en trucks, die de heer Ferwerda had aangekocht met de hem ter beschikking gestelde gelden en die hij van overzee naar Nederland had laten brengen, eenvoudig heeft vastgehouden, en ze gebruikt heeft in het westen van Nederland. De heer Ferwerda moest er van af blijven.

A. Zijn dat de ambulances, door Nederlandsch-Indië geschonken?

De **Voorzitter**: Dat zijn weer andere. De ambulances, die ik bedoel, zijn in Engeland gekocht door de heer *Ferwerda*.

A. Dit zal wel te vinden zijn in dat rapport van de heer *van Os van Delden* en mr. *Bridge* van de S.H.A.E.F.

De **Voorzitter**: Het is in elk geval interessant om dat eens te zien.

A. De heer *de Bruine*, werkzaam bij de generale staf, heeft mij dit medegedeeld.

75750. De **Voorzitter**: Welke rang heeft hij?

A. Kapitein. Hij is werkzaam bij de archiefafdeling. Dit rapport maakt wel heel duidelijk, dat de repatriëring niet anders kon geschieden dan in militair verband. Wanneer het anders zou worden gedaan, dan was dat tot schade van de repatriëring. In dat rapport stond, dat ik reeds te veel had toegegeven aan de wensen van de heer *van den Tempel*.

Na mijn aftreden heb ik nog een brief gezien — maar deze ligt in een ander archief — van de heer *Wijffels*, van ongeveer Maart 1945. Die brief was gericht aan de heer *Ferwerda*, waarin stond, dat hem was gebleken, dat dit zo niet ging en dat hij ontheven werd uit zijn functie.

75751. De **Voorzitter**: En enige dagen later was het weer omgekeerd. Die brief is van 24 Mei 1945. Tegen de heer *Wijffels* is toen gezegd, dat dit niet ging, want dat de heer *Ferwerda* bij Koninklijk besluit was benoemd en dus ook bij Koninklijk besluit moest worden ontslagen. De heer *Wijffels* heeft toen dat ontslag weer ingetrokken.

A. Mijn eerste opwelling was inderdaad: Hoe kan dat, maar dat betreft slechts de formele kant van de zaak.

75752. De **Voorzitter**: Hebt u weleens pogingen aangewend om Nederlandse vrijwilligers, die in Stockholm zaten, naar Engeland te krijgen? Een gedeelte van die mensen moet over Wladiwostok zijn gereisd.

A. Neen, dat weet ik niet.

75753. De **Voorzitter**: Ook is er aantal mensen over Rusland naar Engeland gegaan, maar niet over Wladiwostok,

A. Dat kan ik u niet zeggen.

75754. De **Voorzitter**: Waarom is er nooit iemand van het Rode Kruis naar Zweden gestuurd? Er is toch herhaaldelijk op aangedrongen. De heer *Willems*, die daar zat, heeft er voortdurend om gevraagd, omdat er zoveel werk voor het Rode Kruis te doen was. Dat was ook juist. Het gezantschap heeft niet veel bereikt op dat punt. Wanneer er iemand van het Rode Kruis zou zijn geweest, dan was er veel meer te bereiken geweest. Maar toch heeft men nooit iemand gestuurd. Tenslotte heeft men degene, die daar de dienst van de heer *Ferwerda* vertegenwoordigde, de heer *Willems*, tevens opdracht gegeven te zorgen voor de Rode Kruis-aangelegenheden.

A. Er waren in Zweden niet zoveel mensen.

75755. De **Voorzitter**: Men kon van Zweden uit heel wat doen voor Nederlanders in Duitsland.

A. Dat moet ik betwijfelen, maar in elk geval zat daar de heer *de Jong*.

75756. De **Voorzitter**: Maar niet voor het Rode Kruis. Hij was van B.I.

A. Maar hij heeft zich ook op verzoek van het Rode Kruis beziggehouden met zendingen vanuit Zweden naar Nederland, zoals vitaminen in 1942 en aankoop van medische instrumenten.

75757. De **Voorzitter**: Ik heb zo juist nog iets vergeten te vragen. Er werden in Frankrijk gelden gegeven voor daggelden aan de vluchtelingen daar. Iedere keer werd er geklaagd door de heer *Sevenster*, omdat het geld zolang wegbleef.

A. Dat geld werd altijd telegrafisch overgemaakt. Dat hielp echter niet veel ter bespoediging. Er was in die tijd weinig medewerking van de Franse autoriteiten.

75758. De **Voorzitter**: Ik heb weleens gehoord, dat men dit opzettelijk deed. Men was bang, dat de Duitsers, wanneer die onbezet Frankrijk zouden bezetten, zich dat geld zouden toeëigenen.

A. Dat liep toch niet in zodanige bedragen, dat men daarvoor de slachtoffers in moeilijkheden moest laten zitten! Men klaagde in

Frankrijk vooral, dat het geld niet tijdig aankwam. Anderzijds heb ik aantekeningen, dat de heer *Sevenster* mij berichtte, dat hij voldoende geld had. Zo had hij op een gegeven ogenblik nog 2 000 000 francs beschikbaar en hij verzocht mij, of ik het niet zo kon regelen, dat hij in het vervolg 1 miljoen francs per maand kreeg.

75759. De **Voorzitter**: Wilde hij die 2 miljoen francs zolang overhouden om iets achter de hand te hebben?

A. Ja, maar de wijze van besteding der beschikbare gelden moest natuurlijk ter beoordeling worden overgelaten aan hen, die in Frankrijk zaten. In de chaotische begintijd werden wel klachten vernomen, dat de financiën niet toereikend waren, maar daarin is later verbetering gekomen.

75760. De **Voorzitter**: Waarom voorzag men de heer *van Harinxma* zo slecht van geld, ofschoon hij toch zeer dringende telegrammen stuurde?

A. Ik heb niet het gevoel, dat dit zo was.

Vanuit Amerika is hem ook vaak geld gestuurd, maar dit ging alles niet zo regelmatig en de geldzendingen bleven soms lang onderweg, vooral als New York eerst overleg wilde plegen, als de heer *Sevenster* zich rechtstreeks tot hen wendde.

75761. De **Voorzitter**: Ik heb daarover een verwarde telegrammenwisseling gezien, maar daaruit kon ik niet goed wijs worden. Ik kreeg de indruk, dat hij er zelf ook niet uit wijs kan zijn geworden!

A. De heer *Sevenster* hield zich niet steeds aan de regelen. Als hij geldbehoefte had moest hij zich allereerst tot de Regerings-commissaris in Londen wenden.

75762. De heer **Stokvis**: Dat deed hij niet, omdat hij het niet kreeg!

A. Hij moest zich toch aan de normen houden.

75763. De heer **Stokvis**: Wij hebben begrepen, dat hij zich daaraan ook wel heeft gehouden.

A. Niet altijd. Herhaaldelijk stelde hij zich rechtstreeks met Amerika in verbinding. Daardoor ontstond verwarring en vertraging, waaruit moeilijkheden ontstonden.

75764. De **Voorzitter**: In Zweden zaten jongelui, die in de bossen hout moesten kappen. Hebt u daarmee nog iets te maken gehad vanwege het feit, dat zij op de een of andere manier naar Engeland moesten worden overgebracht?

A. Neen.

75765. De **Voorzitter**: Er waren daar talloze mensen onder leiding van de heer *de Jong*, die moesten wachten totdat zij eindelijk naar Engeland konden. Door de Zweedse Regering werden zij aan het werk gezet in de bossen. Naderhand zijn zij onder leiding geweest van de heer *Middendorp*. Die jongelui wilden allemaal in Engeland iii dienst. Heel laat zijn ze pas naar Engeland overgebracht kunnen worden. Dat heeft allemaal veel langer geduurd dan zij wel goed vonden.

A. Wij wilden ze natuurlijk gaarne hebben. Wij zaten te springen om mensen.

75766. De **Voorzitter**: Waarom is daarvoor dan niet gezorgd? Aan wie moet ik dat nu vragen!

A. Hebt u de heer *de Jong* weleens gesproken?

75767. De **Voorzitter**: Ja. Hij is zelf daarvoor nog naar Engeland geweest. Kunt u daarover niets vertellen?

A. Ik kan mij niet voorstellen, dat wij niet alles zouden hebben gedaan om degenen, die dienstplichtig waren, zo gauw mogelijk naar Engeland te doen overkomen, indien dit mogelijk was.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor uw inlichtingen en sluit het verhoor.

O. C. A. VAN LIDTH DE JEUDE.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 30 MAART 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en in.

Verhoor van

WILLEM ANTHEUNJSSEN,
oud 63 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
administrateur, chef van de afdeling comptabiliteit van het
Departement van Sociale Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

77438. De **Voorzitter**: Wij zouden graag eens met u spreken over uw werkzaamheden in verband met de repatriëringsdienst. Bent u daarvoor reeds in Engeland aangewezen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, maar mag ik misschien een kleine correctie aanbrenge op uw vraag? Ik ben niet belast geweest met werkzaamheden bij de repatriëringsdienst, maar uit hoofde van mijn functie was ik belast met het in ontvangst nemen van de geldelijke verantwoordingen voor al degenen, die in het buitenland voorschotten hadden gekregen, hetzij van de Londense Regering, hetzij van de Regering na 1945 hier. Wij moesten daarvoor de verantwoordingsstukken bekijken, zoals men dat ook bij ander geldelijk beheer doet. Die stukken moesten worden doorgezonden naar de Algemene Rekenkamer.

77439. De **Voorzitter**: Dit werk is dus allemaal in Nederland gebeurd?

A. Ja. Deze materie werd reeds gehanteerd en de verstrekking van repatriëringsgelden was al mogelijk, toen wij nog bezet waren. Na de bevrijding is dit werk overgenomen door het Departement van Sociale Zaken hier in Nederland. Geleidelijk kwamen toen ook de verantwoordingsstukken binnen.

77440. De **Voorzitter**: Bent u gedurende de oorlog niet in Engeland geweest?

A. Neen, ik ben niet in Engeland geweest.

77441. De **Voorzitter**: Die verantwoordingsstukken zijn dus al of niet binnengekomen. Men kan dus eigenlijk niet zeggen, dat u iets te maken hebt gehad met het financiële beheer gedurende de tijd, toen het werk werd verricht, omdat u eerst later de stukken hebt nagezien.

A. Ja. De repatriëringswerkzaamheden zijn grotendeels behandeld half 1946/1947. Men is heel gauw tot liquidatie overgegaan.

77442. De **Voorzitter**: U bent waarschijnlijk toch wel eerder begonnen met het nagaan van de rekeningen?

A. Wij zijn daarmee begonnen in het najaar van 1946.

77443. De **Voorzitter**: Had dat ook betrekking op de werkzaamheden van de verschillende missies, die er zijn geweest?

A. Ja.

77444. De **Voorzitter**: Dus de missie te Praag onder leiding van de heer Boon en ook de missie in Zweden van de heer *Woensdregt*, de heer *Willems*, die in Warschau en Moskou is geweest en de missies in België en Frankrijk?

A. Ja. In België was de heer *Schipper* en in Frankrijk de heer van *Waveren*. Toen na de bevrijding de dienst van de repatriëring bij het Departement van Sociale Zaken kwam, behandelde de afdeling Repatriëring ook rechtstreeks het geldelijk beheer. In Londen en ook hier gaf die afdeling rechtstreeks voorschotten aan de verschillende missies, wanneer daaraan behoefte bestond. De verantwoordingen van die missies werden gecentraliseerd, bekeken en beoordeeld bij de afdeling Repatriëring van het Departement, die de stukken weer doorzond naar de afdeling Comptabiliteit.

77445. De **Voorzitter**: U zegt, dat de afdeling Repatriëring onafhankelijk en uit eigen beweging de financiering regelde van de missies. Daarvoor moesten zij toch de goedkeuring van Financiën hebben?

A. Daarvoor moest een kredietopening worden gevraagd, die altijd werd verkregen.

77446. De **Voorzitter**: U hebt waarschijnlijk die afrekeningen bekeken niet alleen als een accountant, die alleen de cijfers bestudeert, maar u hebt die getoetst aan haar doelmatigheid?

A. Zoveel mogelijk is dit wel gebeurd. Wij kregen die verantwoordingen niet afzonderlijk, maar zij zaten in de totale afrekeningen van de comptabele ambtenaar bij de afdeling Repatriëring. Wannerr wij dus de gelegenheid kregen om zowel de rechtmatigheid als de doelmatigheid te beoordelen, dan is dat veel later geschied, want dan waren de uitgaven al gedaan. Wij hebben nooit de gelegenheid gekregen om preventief bemoeienis te hebben met die uitgaven. Het was altijd nakaarten. Het was heel moeilijk om de uitgaven te beoordelen. Er is weleens gecorrespondeerd en wij hebben weleens een vraag van de Rekenkamer gehad, maar over het algemeen kan ik u zeggen, ten aanzien van de missie-Polak *Daniëls* in Zwitserland, zoals die bij ons werd genoemd en welke later is genoemd de missie-Boon, dat die missies de gelden hoofdzakelijk hebben ontvangen van het gezantschap in Bern. Wij hebben daarvoor nooit gezorgd. De verantwoording is afgelegd, gecontroleerd en doorgezonden naar de Rekenkamer. Wij hebben er nooit iets van gehoord.

77447. De **Voorzitter**: Door wie zijn ze gecontroleerd?

A. Door de heer Bever Donker, comptabel ambtenaar bij de repatriëring.

77448. De **Voorzitter**: Zijn die afrekeningen op de cijfers gecontroleerd of ook op de doelmatigheid?

A. Ook op de doelmatigheid.

77449. De **Voorzitter**: Hebt u nog enig idee omtrent de bevindingen op dit gebied?

A. Neen. Ik heb wel enkele rapporten bij mij ten aanzien van de liquidatie, die ik u desnoods kan overhandigen.

77450. De **Voorzitter**: Zijn dat voor een groot gedeelte rapporten over de doelmatigheid?

A. Wij hebben daarmee geen moeilijkheden gehad.

De **Voorzitter**: Mijn vraag was niet, of u daarmee moeilijkheden hebt gehad, maar of u die afrekeningen hebt getoetst op de doelmatigheid en wat daarbij uw bevindingen waren?

A. Daarover kan ik u geen bijzondere inlichtingen verstrekken, Mijnheer de Voorzitter, want wij hebben weleens enkele opmerkingen gemaakt, maar zoals ik u reeds zei, zijn ze opgenomen in de verantwoording en door de Rekenkamer verrekend.

77451. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik wel, maar is er iemand geweest, die enigszins de doelmatigheid van de uitgaven voor de repatriëring heeft nagegaan?

A. Dat is de afdeling Repatriëring geweest.

77452. De **Voorzitter**: Men kan toch moeilijk zeggen, dat die afdeling Repatriëring heeft gecontroleerd of haar eigen uitgaven of de uitgaven van haar missies doelmatig waren. Men kan dan toch niet zeggen, dat het een controle is!

A. Ja, met dien verstande, dat de chef van de afdeling Repatriëring dit toch werkelijk wel heeft gedaan. Wij hebben de stukken allemaal zeer laat gekregen.....

77453. De **Voorzitter**: Wie was die chef?

A. De heer van *Campen*.

77454. De **Voorzitter**: Anderen hebben dat dus niet gedaan?

A. Wij hebben er geen gelegenheid voor gehad.

77455. De heer **Stokvis**: Hebt u weleens pogingen aangewend om die gelegenheid te verkrijgen door u de nodige stukken te verschaffen en op andere wijzen inlichtingen in te winnen?

A. Ja, dat hebben wij wel gedaan toen wij later zelf veel meer de gelegenheid kregen om ons met het geldelijk beheer te bemoeien. Dat is dan speciaal het geval geweest met de missie-Parijs en de missie van de heer *Willems*. Van de oudere missies, die reeds ingesteld waren tijdens de bezettingstijd, hebben wij eenvoudig de stukken, die door de betrokken comptabele waren gecontroleerd, in handen gehad en wij hebben er een rapport van opgesteld, dat ik u ter inzage kan geven.

77456. De **Voorzitter**: Een financieel rapport?

A. Ja.

77457. De **Voorzitter**: Klopten die cijfers?

A. Jawel.

77458. De **Voorzitter**: Was er verder niets van te zeggen?

A. Ik weet, dat de heer van *Campen* weleens moeilijkheden heeft gehad en dat hij weleens vragen heeft gesteld. De uitgaven waren dan echter reeds gedaan en het antwoord was meestal zodanig, dat men er feitelijk maar heel weinig meer aan doen kon.

77459. De **Voorzitter**: Is er niemand geweest, die hierover eeri rapport had ingediend, waarin hij zijn bevindingen had neergeschreven over zijn werkzaamheden van toetsing aan de doelmatigheid?

A. Dat is niet gebeurd.

77460. De **Voorzitter**: Is er geen onderzoek in die geest geweest?

A. Neen, dat is niet geschied.

77461. De heer **Stokvis**: Begrijp ik nu goed, dat in die eerste periode dat onderzoek naar de doelmatigheid van subsidiaire aard is geweest? Dat men dus primair keek naar de juistheid van de cijfers en subsidiair naar de doelmatigheid?

A. Zó scherp zou ik dat onderscheid niet willen maken. Wij hebben natuurlijk wel gehoopt om ten aanzien van de doelmatigheid de nodige inlichtingen te verkrijgen, o.a. door het opvragen van bewijsstukken. Er zijn ook verschillende bewijsstukken overgelegd, maar de verschillende missies hebben niet altijd aan ons verzoek en later aan het verzoek van de Rekenkamer voldaan om de nodige bewijsstukken te leveren.

77462. De heer **Stokvis**: Wal is uw indruk geweest van datgene, wat u wel hebt kunnen onderzoeken?

A. Mag ik u dat bij de twee laatste missies vertellen?

77463. De **Voorzitter**: De afrekeningen van de verschillende missies waren dus verwerkt in het rapport van de comptabele van de afdeling Repatriëring?

A. Niet in het rapport, maar in de algehele afrekening.

77464. De **Voorzitter**: Wil dat zeggen, dat er één post kwam voor de missie-Praag?

A. Neen, dat werd allemaal afzonderlijk verantwoord.

77465. De **Voorzitter**: Over de missie-Praag wordt hier weleens verteld, dat daar zoveel mensen bij waren, die allemaal hoog werden betaald. Van de missie-*Polak Daniëls* wordt ons verteld, dat daarbij mensen waren, die niets uitvoerden in Zwitserland, omdat zij moesten wachten op de mogelijkheid iets te kunnen doen, maar dat zij, vanaf het moment, dat zij zich hadden verbonden om te zijner tijd dat werk te gaan verrichten, een vol salaris kregen en dat daarbij ook nog gezinstoelagen werden verstrekt, wanneer zij eens afwezig waren. Wij hebben hierop allerlei kritiek gehoord. Wij zouden dit ook nog wel eens van een andere kant willen horen. Wanneer ik dit echter aan u zou vragen, heb ik de indruk, na wat u tot nog toe hebt gezegd, dat u mij daarop het antwoord schuldig zult moeten blijven.

A. Ja.

77466. De **Voorzitter**: Wie kan mij hierop wel antwoord geven?

A. Dat antwoord zou te vinden zijn in de verantwoordingen zelf.

77437. De **Voorzitter**: Ik zou daar dan bijvoorbeeld in na moeten kijken, of deze of gene een hoog salaris heeft gehad. Dat kan ik niet vinden. Men zou dat wel hebben kunnen beoordelen, indien men toen daarnaar een onderzoek had ingesteld. Dat is echter, zoals u zegt, niet gebeurd.

A. Ik acht het niet onmogelijk, want de heer van *Campen* wist aaromtrent de bijzonderheden wel, want die missie-*Polak Daniëls* is vrij spoedig opgevolgd door de missie-*Boon*. De missie-*Polak Daniëls* was ingesteld om gedeporteerden uit het oosten van Europa te repatriëren. Na veel wachten is de missie uit elkaar gegaan en de goederen zijn overgenomen door een andere missie. De missie-*Boon* is toen gekomen, die het werk in Praag heeft voortgezet.

77468. De **Voorzitter**: Wij weten dit wel, maar u stelt het wel een beetje simplistisch voor. Er valt veel meer te zeggen over het uiteengaan van de *équipe* van dr. *Polak Daniëls*, waarvan de mensen naar Frankrijk zijn gegaan, waar zij hebben geweigerd om werkzaamheden te verrichten. De heer *Polak Daniëls* en zijn vrouw zijn toen toegevoegd aan de missie-*Boon*.

Wat wij nu zo graag zouden willen weten, is, hoe daar nu is huisgehouden, maar dat kunt u ons niet vertellen?

A. Neen., dat kan ik u niet zeggen. Wij hebben daarvan de stukken te laat gekregen; de drang om de administratieve weg te volgen en de stukken op tijd bij de Rekenkamer te krijgen, die ons steeds vroeg, hoe het er mee stond, omdat dit tenslotte stukken betrof uit de tijd van de bezetting...

77469. De **Voorzitter**: In welke tijd zijn deze vraagstukken door de Rekenkamer behandeld?

A. Ik geloof, dat deze materie nog niet in het jaarverslag van de Rekenkamer is opgenomen, omdat er altijd nog posten openstaan.

77470. De **Voorzitter**: Daar heeft men toch wel de gewoonte om, naarmate het onderwerp voortgaat, over zulk een aangelegenheid iets te zeggen; ik herinner mij niet, dat de Rekenkamer ooit iets heeft gezegd ten aanzien van b.v. dr. *Polak Daniëls*.

A. Neen. Wij hebben daarover verder nooit iets gehoord.

77471. De **Voorzitter**: Ik zou u nu graag eens willen vragen, hoe het er met tie financiële administratie is gegaan. Hebt u daarin veel verkeerde dingen ontdekt of was dat allemaal nogal goed in orde?

A. Wij hebben wel enkele opmerkingen gemaakt, die ook in het rapport voorkomen, maar wat de missie-*Boon* betreft, zijn de stukken, zoveel doenlijk voorzien van de nodige bewijsstukken en toelichtingen, door de Rekenkamer verrekend.

77472. De **Voorzitter**: Waarom noemt u hier speciaal de missie-*Boon*?

A. Ik noem die maar als voorbeeld, omdat die missie nog is opgenomen in de verantwoording van de afdeling Repatriëring.

77473. De **Voorzitter**: Zijn ze allemaal verevend?

A. Neen, de missie-Parijs en de missie-*Willems* zijn nog niet verevend.

77474. De **Voorzitter**: Weet u, waarom Parijs nog niet is verevend?

A. Dat weet ik niet. Het rapport daarover is vorig jaar ingediend. Ik heb daarvan een exemplaar bij mij.

77475. De **Voorzitter**: Dat was toch de missie, waarvan de financiële administratie werd gevoerd door de heer *van Waveren*?

A. Ja.

77476. De **Voorzitter**: Is hij, naar u weet, accountant'?

A. Ik weet niet, of hij wel gediplomeerd accountant is, maar hij heeft in ieder geval in Parijs een accountantskantoor.

77477. De **Voorzitter**: Hoe komt het dan, dat wij weleens minder gunstig horen spreken over de financiële werkzaamheden van de heer *van Waveren*?

A. Daarop zou ik u geen antwoord kunnen geven. Ik kan u wel mijn indruk geven, die ik heb opgedaan, toen ik zelf in Parijs was om de bespoediging van de afwikkeling van deze verantwoording te bevorderen. De aanleiding daartoe is geweest, dat ik in de loop van 1946 een bespreking had met een van de accountants van het Departement van Financiën. Hij had daar enige mensen heengestuurd om een rapport op te maken van de administratie van de heer *van Waveren*. De groeperingen van de ontvangsten en uitgaven waren in een voorlopig rapport neergelegd, dat echter geen gelegenheid gaf tot behoorlijke conclusies en ook niet volledig was. De heer *Kamsteeg*, die accountant was bij het Departement van Financien, heeft mij toen gezegd, dat hij meende, dat het niet zo gek zou zijn, wanneer wij daar samen eens heengingen, om ter plaatse te zien hoe de stand van de werkzaamheden was.

77478. De **Voorzitter**: Ging u altijd bij zulk soort organen in het buitenland kijken, hoe de stand van zaken was?

A. Ik wilde, dat ik dat had gedaan: dan had ik u waarschijnlijk meer kunnen vertellen van de missie-Boon.

77479. De **Voorzitter**: Waarom bent u wel naar Parijs gegaan?

A. Omdat dat de eerste missie was, waarop onze aandacht was gevestigd, dat die nog geen verantwoording had ingezonden.

77480. De **Voorzitter**: U bent er dus niet heengegaan, omdat u dingen had ontdekt, waarvan u vond, dat daarnaar eens een onderzoek moest worden ingesteld?

A. Keen. Ik ben er onbevooroordeeld heengegaan, alleen om te zien hoe de stand van de werkzaamheden was. Verder wist ik nergens van.

De heer **Stokvis**: Mag ik dat rapport eens van u inzien?

A. Ja. Het is gemaakt door een van mijn ambtenaren onder mijn leiding. De heer *Kamsteeg* en ik zouden dus samen naar Parijs gaan. Hier in het land doe ik dat ook. Ik blijf niet steeds op mijn stoel en achter mijn bureau zitten, maar bij gesubsidieerde instellingen ga ik zoveel mogelijk na, op welke wijze het geld wordt besteed; omdat ik adviezen moet geven aan de Minister, wat mijn taak is als chef van de afdeling Comptabiliteit, moet ik hiervan op de hoogte zijn.

77481. De **Voorzitter**: Wat was de heer *Kamsteeg* toen?

A. Hij was accountant bij het Departement van Financiën.

De **Voorzitter**: Hij was dat toen dus geworden, want tevoren was hij accountant bij het Militair Gezag.

A. Ja. Hij is overgegaan van Militair Gezag naar de Thesaurie Inspectie.

77482. De **Voorzitter**: De heer *Kamsteeg* is toch overleden?

A. Ja.

Overeenkomstig de bestaande usance hebben wij via het Departement van Buitenlandse Zaken de heer *van Waveren* ingelicht. Wij

hebben ongeveer gezegd, wanneer wij zouden komen en twee dagen, voordat wij op reis zouden gaan, kwam er een telegram van de heer *van Waveren*, dat hij op die dag niet aanwezig zou zijn. Ik heb onmiddellijk de heer *Kamsteeg* gewaarschuwd — dat telegram kwam in de loop van de morgen op mijn bureau —, dezelfde avond kwam er een telefoontje van de heer *Kamsteeg*: „De heer *van Waveren* is hier in den Haag en ik weet zijn telefoonnummer.”

Ik heb dadelijk dat telefoonnummer opgeroepen, heb naar de heer *van Waveren* gevraagd, die aan de telefoon kwam, en — als ik het zo mag uitdrukken — hij liep in zekere zin in de val. Ik heb hem gezegd, dat ik graag op een zekere Woensdagmorgen een bespreking met hem zou hebben op het Departement, waarop hij antwoordde, dat hij daarmee akkoord ging. Die bespreking is gevoerd in tegenwoordigheid van de heer *Kamsteeg*, de heer *van Waveren* en de heer *van Campen* en wij hebben gesproken over de stand van de werkzaamheden. Hij zou een rapport opstellen. Dat was het slot van onze bespreking.

77483. De **Voorzitter**: Wanneer is dit geweest?

A. Eind November 1946. Hij zou ons een rapport sturen, maar door de houding van de heer *van Waveren* was ik daar niet erg gerust op.

77484. De **Voorzitter**: Hoe was zijn houding dan?

A. Hij beloofde wel, maar de heer *Kamsteeg* had weleens meer gemerkt, en dat bleek ook bij de gedachtenwisseling, dat hij op een gegeven ogenblik begon te aarzelen. Op een zeker moment heb ik dan ook de knoop doorgehakt en met iemand, die dat rapport heeft opgesteld, heb ik toestemming gevraagd en verkregen om naar Parijs te gaan, waar wij hebben gesproken met de heer *van Waveren* en met de ambassadeur. U vroeg mij zoëven, wat de aanleiding was van het feit, waarom ik wel naar Parijs ben gegaan en niet naar de andere plaatsen en dat is dan geweest vanwege het verzoek van de ambassadeur in Parijs om verschillende betalingen, waarom de Franse Regering had gevraagd in verband met de repatriëring, zoveel mogelijk te bewerkstelligen. Hei hek was toen van de dam. Daarom heb ik niet langer gewacht en ben ik er heen gegaan. Wij hebben enkele voorlopige besprekingen gehad; wij hebben er ons bij de heer *van Waveren* gekeken en ook bij de ambassade om te zien hoe men er daar tegenover stond. Het bleek, dat de ambassade ook weleens drang had uitgeoefend om die verantwoording te maken, maar dat had niet erg veel succes opgeleverd. Wij hebben enkele boeken kunnen meenemen om de zaak te bestuderen. Het gevolg is geweest, dat op 6 Januari 1947 twee van mijn controlerende ambtenaren naar Parijs zijn gezonden, voorzien van een schriftelijke opdracht van de secretaris-generaal, dat die twee heren daar een boekenonderzoek zouden instellen en werden belast met de liquidatie van de missie-Parijs. Dat hield in, en dat had de heer *Kamsteeg* reeds aan de heer *van Waveren* gezegd, dat hij na 30 Juni 1946 geen betalingen meer zou doen, wat echter in de slof was gebleven. De twee heren, die in Parijs waren, hebben toen de knoop doorgehakt, de stand van de rekening opge maakt en die rekening in contanten en banksaldo's is overgegaan naar de administratie van de ambassade.

77485. De **Voorzitter**: Wat was eigenlijk de L-trekking van de heer *van Waveren*? Was hij als accountant door de missie aangesteld of was hij deel van de missie?

A. Hij was niet aangesteld als accountant, maar maakte deel uit van de missie.

77486. De **Voorzitter**: Men kan dus aannemen, dat hij tijdelijk ambtenaar was?

A. Een andere aanstelling heeft hij, naar ik meen, nooit gehad.

77487. De **Voorzitter**: Waarom vond hij dan dadelijk goed, dat dat geld naar de ambassade werd gebracht volgens de instructie van die twee ambtenaren?

A. Daarover kan ik een vermoeden uitspreken en dat is, dat, toen eenmaal de heer *van Waveren* geen werkzaamheden voor de missie meer verrichtte, hij er eigenlijk zo min mogelijk tijd aan wilde besteden. Dat heeft voor mij ook de verklaring gegeven voor het feit, dat hij had beloofd een rapport te maken, maar dat vóór Kerstmis nog niet had gedaan. Toen wij in Januari kwamen — de heren hebben eerst veertien dagen gewerkt, waarna ik zelf ben gegaan —, was het eerste, dat die heren tegen mij zeiden toen ik 's avonds daar

aankwam, dat het jammer was, dat ik niet van het begin af aan bij hen was geweest, want de heer *van Waveren* was niet erg vlot met zijn medewerking. Mijn taak was toen dus niet zozeer om ook in de boeken te gaan snuffelen, maar om de heer *van Waveren* te stimuleren om de nodige medewerking te verlenen. Wij vroegen b.v. om stukken, die hij ons beloofde te geven, maar dat werd steeds uitgesteld. Dat is tijdens mijn afwezigheid zo gegaan. Ik meende, dat het nodig was, dat wij ook een bezoek brachten aan Méridon, een kasteel, waarin repatriandi verblijf hadden gehouden en dat later een centrum was geworden voor de emigrerende Nederlandse landbouwers. Het ligt in Chevreuse ten zuiden van Parijs. Ik kreeg wel in de gaten, dat hij, wanneer ik sprak over naar Méridon gaan, veel bezwaren had. Op een gegeven ogenblik zei hij tegen de heer *van der Horst*, de liquidateur, in mijn bijzijn: „Ik verbied u naar Méridon te gaan!”, waarna ik bij mijzelf heb uitgemaakt, dat wij gauw naar Méridon zouden gaan. Doordat ik zelf de heren hielp bij het boekenonderzoek, had ik reeds een adres ontdekt van een garage, waar ik een auto kon huren. Met behulp van de ambassade heb ik een auto gehuurd, nadat ik, balorig geworden door het verbod van de heer *van Waveren*, rechtstreeks naar de heer *Tjarda*, de ambassadeur, ben gegaan, bij wie ik de zaak heb uiteengezet. Bij het gezantschap kende men de heer *van Waveren* ook en ik had hem reeds enige dingen medege-deeld. Ik heb daarom de medewerking van de ambassadeur ingeroepen. Hij zei, dat de heer *van Waveren* om vijf uur bij hem werd verzocht. De heer *van Waveren* is 's middags om vijf uur in het kabinet van de ambassadeur gekomen, waar de gezantschapssecretaris en de heer *Tjarda* en ik tegenwoordig waren. De ambassadeur heeft helemaal onze partij gekozen zonder enige restrictie; hij zei, dat hij niet kon inzien waarom de heer *van Waveren* enig bezwaar kon hebben tegen het feit, dat die twee heren en ik zijn boeken, enz. kwamen inzien. De heer *van Waveren* was toen natuurlijk helemaal gekneet. Hij zei: „Uw wil is voor mij wet, Excellentie.” Daarna was het ijs ineens gebroken, de tegenstand was verdwenen, en voorgoed, want toen ik de volgende morgen op zijn bureau kwam, konden wij overal terecht. Aan de tafel hing een label: Departement van Sociale Zaken; aan de stoel: Departement van Sociale Zaken; aan de bureaulamp: Departement van Sociale Zaken; bureau-ministre: Departement van Sociale Zaken. Het was juist zo eigenaardig: goederen, die van de missie waren, waren verhuisd naar Méridon. Op zich zelf was dat niet zo erg, maar de heer *van Waveren* beweerde, dat hij dat op persoonlijke machtiging, die hij had verkregen van de Minister van Sociale Zaken, van de missie aan het Departement van Onderwijs had overgedragen voor de zorg voor de jeugd buiten schoolverband. Hij had dat in September reeds beweerd. Ik heb daarover de hlinister van Sociale Zaken gevraagd, die mij vertelde, dat er geen sprake van was, dat hij — telefonisch of schriftelijk — die machtiging had gegeven, en bovendien, zei hij, zou hij dat toch nooit hebben gedaan, zonder dat hij mij daarvan mededeling had gedaan. Dat was dus per se niet waar. Door de stuwung van de ambassadeur was dus de kwestie van die eigendommen opgelost. Wij zijn naar Méridon gegaan en hebben daar alles geïnventariseerd. U vindt in het rapport, wat wij daar hebben gevonden. Wij hebben al die goederen in bruikleen afgestaan ten behoeve van het Departement van Onderwijs, nadat wij hadden vastgelegd, dat zij eigendom bleven van het Departement van Sociale Zaken. Dat was dus voor elkaar. Wij hebben geleidelijk aan de stukken meegekregen. Hier in den Haag hebben wij de zaak verder uitgezocht, het rapport opgesteld. In Juni 1947 zijn wij weer een week naar Parijs gegaan met het gevolg, dat wij toen alles konden meekrijgen, waarna wij een volledig rapport hebben kunnen opstellen. Dat rapport bevindt zich nu bij de Rekenkamer. Wij hebben echter te dien aanzien nooit een nadere vraag gekregen.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat het het beste is, dat wij dit rapport eens bestuderen.

77488. De heer **Stokvis**: Bent u niet tot de slotsom gekomen, dat er ook oneerlijkheden zijn gepleegd van de zijde van de heer *van Waveren*?

A. Neen.

77489. De heer **Stokvis**: Het betreft hier dus alleen handelingen, die administratief niet juist waren?

A. Ik heb meer het idee gehad, dat hij, toen eenmaal de werkzaamheden waren afgelopen, het liefst zo min mogelijk van zijn tijd, die hij als accountant voor andere zaken kon gebruiken, beschikbaar wilde stellen om ons te helpen om die zaak voor elkaar te krijgen. Het slot is geweest, dat hij zelf nooit een rapport heeft gemaakt, maar het ons heeft laten doen.

77490. De heer **Stokvis**: Het overdragen van de goederen aan het Ministerie van Onderwijs, waarover u zoëven sprak, hield geen enkel voordeel in voor de heer *van Waveren* zelf?

A. Het typeert een beetje de persoon van de heer *van Waveren* zelf. Hij vond het gewichtig om te zeggen, dat zij dat wel mochten hebben. Van oneerlijkheden zult u in het rapport niets vinden.

77491. De heer **Stokvis**: Intussen hebt u wel aanleiding gevonden om de gelden, die hij onder zijn beheer had, in de kas van de ambassade te storten?

A. Ja. Dat vonden wij beter.

77492. De **Voorzitter**: Was dat een onderdeel van de liquidatie?

A. Ja.

77493. De heer **Stokvis**: U noemt in het rapport o.a. een drietal cijfers: een banksaldo van Fr. frs. 365 119,40, een kassaldo van Fr. frs. 44 807,— en een saldo van de Rijksdienst voor Arbeidsbemiddeling van Fr. frs. 2179,90.

A. Ja, die hebben wij uit de boeken gehaald.

77494. De heer **Stokvis**: Hebt u die cijfers juist bevonden?

A. Ja.

77495. De **Voorzitter**: Dikwijls zijn er aan de repatriërenden, wanneer zij in België of Frankrijk vertoefden, steungelden gegeven; er zijn hun kosten van levensonderhoud betaald. Geschiedde dat in de vorm van voorschotten?

A. Ja. Ik weet eigenlijk niet, of de mensen, die in een kamp verbleven, een voorschot hebben gekregen. Het is wel voorgekomen, dat mensen zich bij consulaten of gezanten hebben gemeld, waar zij een voorschot hebben opgenomen, waarvan wij later de afrekening kregen van het Departement van Buitenlandse Zaken. Wij hebben altijd wel getracht, die gelden terug te ontvangen.

77496. De **Voorzitter**: Zijn die gelden ook terugontvangen?

A. Zeker. Daarbij hebben zich zeer eigenaardige gevallen voorgedaan. Wij hebben geld terugontvangen van mensen, van wie wij eigenlijk dachten, dat zij het nooit zouden terugbetalen, en wij hebben ook weleens verschrikkelijk veel moeite moeten doen met tussenkomst van de belastingdienst.

77497. De **Voorzitter**: Zijn die gelden dan uiteindelijk toch binnengekomen?

A. Ja, grotendeels wel.

77498. De **Voorzitter**: Wij hebben vernomen, dat er schippers in België waren blijven hangen, waarbij ook heel vaak het vraagstuk „voorschot” te pas is gekomen. Zijn er bepaalde klassen van mensen geweest, die voorschotten hebben ontvangen?

A. Ik meen, dat dit niet over de repatriëring is gelopen. Zij zullen bij een consul zijn geweest, waarna wij van de consul via Buitenlandse Zaken het verzoek hebben gekregen een voorschot te verlenen.

77499. De **Voorzitter**: Dat heeft dus met de repatriëring niets te maken. Heeft zich bij het geval van *Waveren* nog iets voorgedaan, waarover ik u nog niet heb gevraagd, maar dat toch van belang kan zijn?

A. Over het geval van *Waveren* heb ik u alles wel verteld.

77500. De **Voorzitter**: U bent dus tot volledige liquidatie gekomen?

A. Ja.

77501. De **Voorzitter**: Heeft uw tocht naar Méridon de beoogde resultaten opgeleverd?

A. Ja, die kwestie is helemaal opgelost. Wij hebben inventaris op-gemaakt. Wij hebben er geen bezwaar tegen gemaakt, dat verschillende goederen, o.a. fornuizen, die zij konden gebruiken, in dienst bleven

van het Ministerie van Onderwijs, aangezien dit verblijf een onderdeel was van de Volkshogeschool. Wij hebben officieel een proces-verbaal opgemaakt, dat wij hebben overgedragen aan de directeur van de Volkshogeschool hier in Nederland. Het is allemaal verder goed gegaan. Toen ik eenmaal flink had doorgehamerd in Januari, heeft het werkelijk wel succes gehad.

77502. De **Voorzitter**: Heeft de manier van doen van de heer van *Waveren* niet geleid tot financiële verliezen?

A. Neen.

77503. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat dit niet met alle missies gelijk is gegaan; soinnige deden het beter dan andere. Hoe stond het in de missie-Willerns?

A. Daarmee zijn wij nog niet klaar, Mijnheer de Voorzitter.

77504. De **Voorzitter**: Hoe komt dat?

A. Dat ligt niet aan ons. De heer *Willems* heeft tot nu toe geen geregelde verantwoording afgelegd over de hem verstrekte gelden.

77505. De **Voorzitter**: Hebt u er vertrouwen in, dat dit na vier jaar nog goed wordt geregeld?

A. Ja. Wij hebben getracht de heer *Willems* ook zoveel mogelijk de duim schroeven aan te zetten. Hij is daar echter niet erg vatbaar voor.

77506. De **Voorzitter**: Op mijn vraag, of u er fiducia in hebt, dat dit in orde komt, antwoordt u: „Ja”. Ik zou echter zeggen: „Neen”.

A. Misschien is hier de middenweg het juiste. Wij hebben globaal een som kunnen vaststellen, waarvan hij misschien geen verantwoording heeft afgelegd, omdat hij het niet kan. Wij hebben gezegd, dat wij voor die som zijn traktement zullen inhouden.

77507. De **Voorzitter**: Welke functie heeft hij?

A. Hij heeft een positie bij het Departement van Overzeese Gebiedsdelen — ik gebruik nog even de oude term — en is naar Indië vertrokken.

77508. De **Voorzitter**: Bent u gemachtigd om dat geld in te houden?

A. Ja, dat doet het Departement.

77509. De **Voorzitter**: Hoe groot is die som?

A. Niettegenstaande ik chef van de afdeling Comptabiliteit ben, heb ik nooit geheugen voor cijfers. Mag ik het even opzoeken?

De **Voorzitter**: Dat lijkt mij erg moeilijk voor u!

A. Ja, wij werken altijd met miljoenen!

77510. De **Voorzitter**: Dan betrof dit zeker geen bedrag van miljoenen!

A. Neen, want anders zou ik hier niet zo rustig zitten! De schuld wordt gesteld op ruim f 29 000. Hij moet betalen tot aan zijn pensioen toe.

77511. De **Voorzitter**: Hebt u een flauw idee, hoe hij dit heeft uitgegeven?

A. Neen, dat is juist de kwestie. Wij hebben hem dat voortdurend gevraagd. De Minister heeft hem zelf op zijn Kabinet laten komen, waar ik bij tegenwoordig was. De heer *Willems* belooft alles en wij krijgen niets. Wij zijn nu al twee jaar met deze mijnheer bezig.

77512. De **Voorzitter**: Heeft hij dat geld uitgegeven in de periode, waarin hij in Warschau verbleef of in Stockholm?

A. Waarschijnlijk in Warschau.

77513. De **Voorzitter**: Hoe kon hij daar zoveel geld uitgeven?

A. Ja, dat vragen wij ook!

77514. De **Voorzitter**: Hij kwam uit Moskou en is met de heer Bosch van *Drakestein* naar Warschau gegaan, waar hij een tijdje is geweest, misschien nog geen jaar.

A. Toch zeker twee à drie jaar.

77515. De **Voorzitter**: U hebt verteld, dat die voorschotten zijn terugbetaald. Slaat dat op alle voorschotten uit de verschillende landen of alleen op België en Frankrijk?

A. Wanneer door de consulaire ambtenaren voorschotten zijn gegeven aan Nederlanders, dan worden die zoveel mogelijk teruggevorderd.

77516. De **Voorzitter**: Dat waren niet uitsluitend repatriandi waarschijnlijk?

A. Neen.

77517. De **Voorzitter**: Slaat dat ook op degenen, die gedurende de oorlog in Zwitserland voorschotten hebben gekregen?

A. Neen.

77518. De **Voorzitter**: Waarom slaat dat niet op die mensen?

A. In Zwitserland zijn door het gezantschap voorschotten verstrekt. Ik heb daarnaar speciaal geïnformeerd. De voorschotten, die in Zwitserland zijn verstrekt, betreffen uitgaven, die ten laste komen van het Departement van Binnenlandse Zaken, niet van Sociale Zaken. Het waren uitgaven voor zg. behoeftige Nederlanders. Die materie wordt helemaal behandeld op Binnenlandse Zaken.

77519. De **Voorzitter**: Had men daar een reden om een beetje gemakkelijker met geld om te springen dan bij u?

A. Dat geloof ik niet. Ik meen, dat men bij Binnenlandse Zaken even voorzichtig is geweest.

77520. De **Voorzitter**: Ons is hier vaak verteld, dat alles als voorschot werd uitbetaald, en ofschoon vele ontvangers van dat geld dat heel gemakkelijk zouden kunnen terugbetalen, is alles tenslotte geschonken.

A. Dat weet ik niet.

77521. De **Voorzitter**: Daarover zullen wij dan waarschijnlijk Binnenlandse Zaken moeten vragen. Wie moeten wij daarover spreken?

A. De heer *Franx*.

77522. De **Voorzitter**: Is er over de afwikkeling van de missies uit andere landen nog iets bijzonders te zeggen?

A. Wij hebben daarmee verder geen moeite gehad.

77523. De **Voorzitter**: Is er in Duitsland ook een soort van missie geweest?

A. Wij hebben in Duitsland alleen de missie tot opsporing van vermiste personen gehad, maar dat is natuurlijk iets anders. Verder hebben wij in Duitsland geen missie aan het werk gehad.

77574. De **Voorzitter**: Hebt u weleens te maken gehad met de heer *Ferwerda*?

A. Neen. Hij was vóór mijn tijd.

77525. De **Voorzitter**: U hebt waarschijnlijk pas met de repatriëring te maken gehad, toen de heer van *Campen* aan het hoofd stond van de Departementsafdeling?

A. Ja.

77526. De **Voorzitter**: De heer van *Campen* was er in de tijd, toen de repatriëring aan de gang was?

A. Het aantal repatriërenden werd na 1945 belangrijk kleiner. De heer van *Campen* heeft de repatriëring in zekere zin verder laten

bestaan, zoals die was georganiseerd. In de posten Groningen, Eindhoven en Assen kwamen nog wel enkele mensen binnen. Dat is allemaal opgenomen in de verantwoording van de heer van *Campen*.

77527. De **Voorzitter**: Kon u wel opschieten met de heer van *Campen*?

A. Jawel.

77528. De **Voorzitter**: Weet u het totaalbedrag van wat de repatriëringsdienst heeft gekost?

A. Dat weet ik niet.

De **Voorzitter**: Het zou wel interessant zijn om dat te weten.

A. Ik zal proberen het voor u te weten te komen.

77529. De **Voorzitter**: Zou u daar zonder erg veel moeite achter kunnen komen?

A. Ik zal proberen het te weten te komen.

De **Voorzitter**: Dan natuurlijk ook graag met het Londense gedeelte er bij.

A. Wij boeken nog steeds, want de eerste helft is nog niet afgesloten.

77530. De **Voorzitter**: U kunt toch niet zeggen, dat, omdat het nog niet is afgesloten, de getallen niet betrouwbaar zijn?

A. Neen, maar u zult de cijfers met een zekere reserve moeten aanvaarden.

77531. De **Voorzitter**: Met de reserve dus, dat die cijfers nog niet door de Staten-Generaal zijn goedgekeurd?

A. Juist.

De **Voorzitter**: Wij zouden het zeer op prijs stellen, wanneer u dat voor ons wilt nagaan.

A. Mag ik nog even opmerken, dat ik verschillende stukken heb meegebracht. Wanneer u daarvoor interesse hebt, dan wil ik u die graag overleggen. Het is waarschijnlijk uit een oogpunt van historie belangrijk. Ik heb een rapport van de repatriëring in Brussel; een liquidatierapport van de afdeling Repatriëring; ik heb een rapport, waarin enkele gegevens staan over 1947, van Januari tot en met Juni betreffende de missie Boon.

77532. De **Voorzitter**: Dat is erg interessant. Wij zouden die rapporten graag inzien.

U hebt een rapport van Brussel. Wie heeft dat gemaakt?

A. Dat is gemaakt naar aanleiding van de verantwoording van de heer Schipper. Daarin vindt u speciaal gegevens over het vervoer van de verpleegden van de psychiatrische inrichtingen, vooral vanuit Venray. Die mensen zijn op verschillende plaatsen in België verpleegd geweest. In dit rapport staan daarover bijzonderheden.

De **Voorzitter**: Wij zullen er voor zorg dragen, dat u deze stukken terugontvangt.

A. Ik heb er een stuk over Parijs bij, dat ik vanmorgen voor u heb opgevraagd. De andere stukken behoren tot ons archief.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor uw inlichtingen en ik sluit hiermede het verhoor.

W. ANTHEUNISSEN.

SCHILTHUIS, voorzitter.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERKETSSEN, griffier.

ZITTING VAN DONDERDAG 30 MAART 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

HARTOG SALOMON DE JONG,
oud 45 jaar, wonende te Oss,
directeur van Zwanenberg's Fabrieken N.V.

Hij legt de eed af als getuige.

77534. De **Voorzitter**: Enige tijd geleden heb ik in Duitsland iemand ontmoet, die mij heeft verteld, dat u de chef-verbindingsofficier was tussen S.H.A.E.F. en de Repatriëringdienst. Is dat juist?

A. Inderdaad. Mijn functie was: chief Netherlands liaison-officer bij S.H.A.E.F., speciaal voor de repatriëring.

77535. De **Voorzitter**: Wanneer bent u als zodanig benoemd?

A. Begin Mei 1945.

77536. De **Voorzitter**: U was toen waarschijnlijk in het zuiden?

A. Inderdaad. Ik was in Eindhoven.

77537. De **Voorzitter**: U bent dan waarschijnlijk een van de ongeveer 90 personen geweest, die door de Repatriëringdienst aan S.H.A.E.F. zijn opgegeven als liaison-officieren, waarvan S.H.A.E.F. er 83 heeft geplaatst?

A. In feite ligt het iets anders. In September 1944 was ik in Londen, waar ik mijn opleiding heb genoten tot „tactisch liaison-officier“.

77538. De **Voorzitter**: Tussen wat en wat was u liaison-officier?

A. De liaison-officieren waren bedoeld om na de invasie met de legereenheden mee te gaan en om met de troepen op te trekken, als liaison dus tussen de legereenheden en de bevolking, en om als tolk op te treden.

77539. De **Voorzitter**: Dat had dus niets met de repatriëring te maken?

A. Neen. In September 1944 ben ik aangewezen om voor de repatriëring als liaison-officier naar Parijs te gaan om daar te worden toegevoegd aan de S.H.A.E.F.-missie in Frankrijk.

77540. De **Voorzitter**: In Frankrijk was geen S.H.A.E.F.-bemoeiing nodig bij de repatriëring. Dit instituut was speciaal bestemd om te dienen bij de repatriëring uit de vijandelijke landen, speciaal vanuit Duitsland.

A. Ja. Ik werd toch toegewezen aan de S.H.A.E.F.-missie om daar behulpzaam te zijn bij de S.H.A.E.F.-missie voor de Fransen, ingeval zij Nederlandse liaison-officieren nodig zouden hebben voor de repatriëring van Nederlanders.

77541. De **Voorzitter**: Hebt u daarvoor ook nog een speciale opleiding genoten?

A. Neen, helemaal niet. Nadat ik mijn opleiding in Londen had genoten, als tactisch liaison-officier, ben ik in Londen gebleven — in feite woonde ik in Ierland, dat toentertijd neutraal was — en ik ben tijdelijk werkzaam geweest bij de heer *Ferwerdn*, die belast was met de repatriëring.

77542. De **Voorzitter**: Later gingen toch veel liaison-officieren eerst ter opleiding naar Romilly?

A. Ja. Daar was de E.C.A.D.-school.

77543. De **Voorzitter**: U bent daar dus niet geweest; u hebt eerst liaison-werk in Parijs gedaan, maar dat is nu niet precies datgene, wat wij in het bijzonder op het oog hebben, want dit laatste betreft de verbindingsofficieren bij de repatriëring vanuit Duitsland.

A. Daarbij ben ik in Mei 1945 geplaatst ter vervanging van de overste *Kwantes*, die tot mijn komst aldaar die taak heeft vervuld.

77544. De **Voorzitter**: U had toen waarschijnlijk ongeveer 80 mensen onder u?

A. Toen ik in Parijs aankwam, waren er ongeveer een kleine 60 liaison-officieren bij de eenheden in het veld en er waren er nog 14 in Romilly, die echter een week na mijn aankomst door S.H.A.E.F. zijn uitgezonden en aan de legereenheden toegevoegd.

77545. De **Voorzitter**: Zij waren dus helemaal ingedeeld bij S.H.A.E.F. en hadden eigenlijk met de Nederlandse dienst niets te maken?

A. Neen, absoluut niets.

77546. De **Voorzitter**: U waarschijnlijk ook niet?

A. Ik in feite ook niet.

77547. De **Voorzitter**: In hoeverre was u dan het hoofd van die officieren?

A. Deze liaison-officieren waren aan de militaire eenheden toegevoegd en ze waren geheel verantwoordelijk aan de commandanten van die eenheden in Duitsland. Mijn bemoeienis bestond hoofdzakelijk uit het zoveel mogelijk contact houden met deze officieren langs militaire kanalen. Dat was zo vastgelegd.

77548. De **Voorzitter**: Was dat een van de punten van overeenkomst met S.H.A.E.F.?

A. Blijkbaar wel.

77549. De **Voorzitter**: S.H.A.E.F. ging hier dus **mee** accoord?

A. Ja zeker.

77550. De **Voorzitter**: Dit was dus officieel zo geregeld?

A. Ja.

77551. De **Voorzitter**: Maar wat kon u op die manier nu eigenlijk dirigeren? Feitelijk toch niets?

A. Neen. Feitelijk niets. Ik kon op deze manier alleen wensen van de Nederlandse Regering kenbaar maken, voor zover deze wensen bij mij zouden doorkomen.

77552. De **Voorzitter**: Kwamen ze ook weleens tot u?

A. In het begin waren die contacten heel erg moeilijk. Gedurende de eerste maand heb ik bijna geen contacten gehad, noch met de heer *Ferwerdn*, noch met iemand anders. Er bestonden geen verbindingen. Mijn taak bestond hoofdzakelijk uit het assisteren van S.H.A.E.F.-D.P. Ex. (Displaced Persons Executive) bij de repatriëring.

77553. De **Voorzitter**: U had waarschijnlijk ook weinig in te brengen wat betreft de standplaats van die verbindingsofficieren?

A. Dat werd helemaal door S.H.A.E.F. geregeld en in feite kwam het er op neer, dat de legergroepen en daaronder de legers zelf bepaalden, waar deze officieren nodig waren. Dat was van het hoofdkwartier uit niet te beoordelen.

77554. De **Voorzitter**: Werden zij geplaatst bij de oorspronkelijke concentratiekampen of meer in de doorgangskampen in het westen? Wij hebben in dit verband weleens Aken. München-Gladbach, enz. horen noemen, waar men de mensen opving, die uit de kampen kwamen.

A. Zij waren toegevoegd aan Civil Affairs Detachments, die speciaal de verzorging van de gerepatrieerden op zich namen. Het was het uitvoerende orgaan van de legers ten aanzien van de repatriëring.

77555. De **Voorzitter**: Beschikten zij over die doorgangskampen?

A. Ja. Deze liaison-officieren werden daaraan toegevoegd.

77556. De **Voorzitter**: Zij werden dus niet geplaatst bij de concentratiekampen?

A. Neen, niet speciaal. Het is weleens een enkele keer gebeurd, maar niet meer, zoals ik dat uit de rapporten heb kunnen opmaken.

77557. De **Voorzitter**: Is dit naar uw mening een goede organisatie van S.H.A.E.F. geweest?

A. Dit is een moeilijke vraag om achteraf te beantwoorden. De grootste concentraties van repatriërenden bevonden zich natuurlijk niet in de concentratiekampen zelf.

77558. De **Voorzitter**: Wanneer u onder de D.P.'s ook de gevangenen uit de concentratiekampen meetelt, was dat natuurlijk wel het geval.

A. Inderdaad.

77559. De **Voorzitter**: Dan waren dat de grootste concentraties van gevangenen.

A. In de concentratiekampen wel. Het probleem werd echter als een geheel opgevat: het zo spoedig mogelijk repatriëren van alle verplaatste personen, die zich in Duitsland bevonden, waaronder te begrijpen alle nationaliteiten, alle mensen dus, die waren te werk gesteld in Duitsland, alle mensen, die zich in de concentratiekampen bevonden, en alle mensen, die vrijwillig naar Duitsland waren gegaan.

77560. De **Voorzitter**: Er was dus geen sprake van, dat u bepaaldelijk die mensen ingezet kon krijgen voor concentratie van Nederlanders?

A. In geen geval. Wij hebben bij S.H.A.E.F. hierop verschillende malen aangedrongen, maar S.H.A.E.F. zond onze verzoeken — d.w.z. verzoeken van mij en van de Belgische en Franse chef liaison-officier — door naar de legers, maar steeds was het antwoord, dat de liaison-officieren naar die plaatsen werden gestuurd, waar zij het meest nodig waren, óók naar de concentratiekampen.

77561. De **Voorzitter**: De Belgen en Fransen hebben dus een zelfde verzoek gedaan, maar hebben zij ook geen succes gehad?

A. Ik kan niet zeggen, dat wij geen succes hebben gehad, want dat is mij nooit gebleken. Ze werden naar de plaatsen gezonden, waar zij het meest nodig waren, en wanneer dat de concentratiekampen waren, werden ze ook daarheen gezonden.

77562. De **Voorzitter**: Maar niet speciaal naar die concentratiekampen, waar voornamelijk gevangenen uit hun eigen land verbleven?

A. In hoofdzaak zijn de Nederlandse liaison-officieren op de plaatsen geweest, waar zich de meeste Nederlanders bevonden.

77563. De **Voorzitter**: Wij hebben van talloze gevangenen, zowel krijgsgevangenen als die uit de concentratiekampen, gehoord, dat zij nooit een Nederlandse liaison-officier hebben gezien, dat zij Fransen en Belgen tegenkwamen, ook Luxemburgers, enz., maar een Nederlander was er nooit ergens te vinden.

A. Er waren toch 75 liaison-officieren op 'n hoogst!

77564. De **Voorzitter**: Hebt u er enig idee van, hoe het komt, dat wij die mededeling hier steeds te horen krijgen? Het is natuurlijk een zekere vorm van kritiek.

A. Inderdaad. Ik heb dat zelf ook weleens gehoord, zelfs tijdens mijn periode bij het hoofdkwartier.

77565. De **Voorzitter**: Hoe moeten wij dit naar uw mening zien?

A. Volgens de rapporten, die ik heb gekregen van de liaison-officieren, kwamen zij regelmatig op plaatsen, waar kampen waren, voor de registratie van de Nederlanders.

77566. De **Voorzitter**: Waren dat nu concentratiepunten of doorgangskamperi?

A. Hoofdzakelijk doorgangskampen

77567. De **Voorzitter**: Daar heeft men wel verbindingsofficieren van Nederlandse zijde gezien, maar nooit in de concentratiekampen, waar wel Belgen, Fransen, enz. kwamen, die voedsel meebrachten. Er kwamen daar officieren van andere nationaliteiten, die er voor zorgden, dat men ambulances kreeg om naar huis te kunnen komen, maar er zijn nooit Nederlanders geweest. De Nederlandse gevangenen waren altijd de laatsten in het kamp en kregen geen eten dan van de Amerikanen.

A. Dat is een heel andere kwestie. Van Nederlandse zijde werden er van het begin af geen ambulances en geen hulpgroepen georganiseerd. Hiervan kan ik u echter geen uitleg geven. Het was mijn werk niet, Ik kan u er natuurlijk wel een verklaring van geven, zoals ik dit altijd heb ingezien. Ten eerste waren Frankrijk en België veel eerder dan Nederland bevrijd. In het voorjaar van 1945 heb ik in het zuiden van het land gemerkt, dat alle energie en alle beschikbare middelen werden gebruikt voor het zogenaamde B 2 plan. Alle ambulances, transportmiddelen, medici werden daarvoor feitelijk reeds apart gezet voor het westelijk deel van Nederland. Daardoor bleef er niets over voor de voorbereiding van de repatriëring uit Duitsland, die bovendien in handen was gelegd van een burgerorganisatie. De militaire organisatie van het Militair Gezag droeg alleen maar verantwoording voor de repatriëring van het binnenland, vanaf de grens dus. Ik heb mij altijd voorgesteld, dat hierdoor niet voldoende voorbereidingsmaatregelen zijn getroffen voor het zenden van ambulances en van transportmiddelen naar Duitsland.

77568. De heer **Stokvis**: Is dat voor u geen aanleiding geworden om er met meer klem op aan te dringen, dat uw mensen althans iets in die richting konden doen?

A. Bedoelt u, dat de liaison-officieren ambulances, enz. hadden moeten beschikbaar stellen?

77569. De heer **Stokvis**: Dat niet, maar dat zij zich naar de concentratiekampen zouden begeven om daar in te grijpen.

A. Zij waren helemaal afhankelijk van de militaire commandant, die ze plaatste waar hij ze het meest nodig achtte. De groepen van Belgische en Franse transportmiddelen en ambulances waren echter allemaal al georganiseerd.

77570. De **Voorzitter**: Waren er niet zeer veel meer Belgische en Franse verbindingsofficieren dan Nederlandse, waardoor zij meer konden uitrichten in de concentratiekampen en dergelijke dan de Nederlandse?

A. Dit ging buiten de liaison-officieren om. Het waren aparte groepen, die direct vanuit Frankrijk en België waren uitgestuurd om zich naar deze concentratiekampen te begeven.

77571. De **Voorzitter**: We halen nu de zaak een beetje door elkaar, geloof ik. De liaison-officieren, die u onder u had, werden door S.H.A.E.F. naar een bepaalde plaats gedirigeerd. Er is wel gevraagd om die mensen alseblieft vooral te zenden naar de concentraties van Nederlanders, en dat waren dan dikwijls voornamelijk de doorgangskampen en niet in de eerste plaats de concentratiekampen zelf.

A. Inderdaad.

77572. De **Voorzitter**: Dit zelfde speelde zich af met de Belgen en Fransen. Nu heb ik gevraagd, of er dan misschien zoveel meer Belgische en Franse liaison-officieren waren dan Nederlanders. Ik bedoel, of er misschien op de 70 à 80 Nederlandse liaison-officieren bijvoorbeeld 800 Franse liaison-officieren waren, zodat men dan veel gemakkelijker op allerlei plaatsen Franse officieren tegen kon komen.

A. Ik heb hier nog een opgave van de aantallen liaison-officieren. Op 22 Mei 1945 waren er in totaal 212 Franse, 105 Belgische en 57 Nederlandse liaison-officieren, volgens hun eigen officiële berichten.

77573. De **Voorzitter**: Die getallen zijn dus niet erg groot.

A. Ik meen, dat de reden gedeeltelijk te zoeken is in het feit, dat de Fransen en Belgen zelf colonnes uitzonden, die zij reeds klaar hadden staan en die zij vóór die tijd reeds hadden geprepareerd voor het werk, speciaal voor de concentratiekampen.

77574. De **Voorzitter**: Van Nederlandse zijde waren die er ook wel, maar zij werden speciaal bestemd om naar het westen te gaan, wanneer dat bevrijd zou zijn.

A. Mijn veronderstelling is, dat zij daarvoor werden gebruikt, maar ze waren in ieder geval niet beschikbaar voor Duitsland.

77575. De **Voorzitter**: Ze waren dus in ieder geval niet in Duitsland?

A. Ze zijn in ieder geval niet naar Duitsland gegaan.

77576. De **Voorzitter**: U hebt speciaal gesproken over „verbindingsofficieren”; is dat hetzelfde als „repatriatie-officieren”?

A. Ja, dat is hetzelfde, tenminste in dit verband wel. Zij werden genoemd liaison-officieren voor de repatriëring, verbindingsofficieren voor de repatriëring of repatriation officials.

77577. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat de Repatriëringdienst Nederland uit burgers bestond. Het waren echter gemilitariseerde burgers. ook de officieren bij S.H.A.E.F. Ook degenen, die naar België en Frankrijk gingen, wat dus buiten S.H.A.E.F. oin geschiedde, waren gemilitariseerd. Deze mensen stonden onder leiding van majoor *Schipper*.

A. Ja, majoor *Schipper* was mijn collega, die ook een tactische liaison-opleiding heeft gehad.

77578. De **Voorzitter**: Hij was dus ook gemilitariseerd voor deze gelegenheid, want hij was geen officier, evenmin als u.

A. Ik zou hierbij een verschil willen zien, want hij had een militaire opleiding genoten als tactisch liaison-officier, evenals ik.

77579. De **Voorzitter**: Was u dus eigenlijk toch wel militair?

A. Ja. wij zijn toen militair geworden. Wij hebben een speciale tactische opleiding in Londen genoten.

77580. De heer **Stokvis**: Wat verstaat u onder „tactisch”?

A. De bedoeling was, dat deze officieren — en dat is inderdaad ook het geval geweest — zouden worden toegevoegd aan militaire eenheden voor tactisch werk, werkelijk militair werk. Ik weet echter niet, hoe men aan „tactisch” is gekomen.

77581. De heer **Stokvis**: Heeft het met spionage of inlichtingen te maken?

A. Neen.

77582. De **Voorzitter**: De heer *Ferwerda* was toch ook gemilitariseerd? Hij liep toch ook in uniform?

A. Ik heb hem nooit in uniform gezien.

77583. De **Voorzitter**: Hebt u hem wel in burger gezien?

A. Ja, altijd in burger

77584. De **Voorzitter**: Hebt u andere mensen van de Repatriëringdienst ook altijd in burger gezien?

A. Niet in Duitsland.

77585. De **Voorzitter**: Neen, maar in het zuiden van het land en in België en Frankrijk?

A. Ja, daar wel.

77586. De **Voorzitter**: Is het een bezwaar geweest, dat zij burger waren?

A. Ik heb het altijd een groot bezwaar gevonden, dat de Repatriëringdienst niet helemaal is gemilitariseerd geworden.

77587. De **Voorzitter**: U bent dan waarschijnlijk ingenomen geweest met het feit, dat er een repatriëringafdeling was bij het Militair Gezag!

A. Ja, omdat daardoor de verbindingen met S.H.A.E.F. veel beter waren.

77588. De **Voorzitter**: Ik meende, dat de verbindingen met S.H.A.E.F. niet erg belangrijk waren.

A. S.H.A.E.F. was gedurende deze periode geheel verantwoordelijk voor de repatriëring.

77589. De **Voorzitter**: Ja, in Duitsland, terwijl de Nederlandse Repatriëringdienst zich alleen had bezig te houden met de repatriëring vanuit de andere landen, b.v. Frankrijk en België, van waaruit ongeveer 100 000 mensen zijn gerepatriëerd plus degenen, die van Nederland uit waren weggestuurd.

A. Niet tot 28 Mei 1945, want toen was de repatriëring van de heer *Ferwerda* ook aansprakelijk voor de repatriëring vanuit Duitsland.

77590. De **Voorzitter**: Wij hebben altijd gehoord, dat S.H.A.E.F. zich er van het begin af aan mee bemoeide en zei, dat zij daarvoor zou zorg dragen en niet een nationale organisatie. In de niet vijandelijke maar wel bezette gebieden mochten wij zelf voor de repatriëring zorgen, vandaar dat de heer *Schipper* hiervoor in Brussel was en de heer *Brandel* in Parijs. De heer *Brandel* was ook geen militair, als ik het wel heb?

A. Neen, hij was ook burger.

77591. De **Voorzitter**: Op een gegeven moment kwam toen professor *de Boer* van Militair Gezag. Het heeft ons verbaasd, waarom er naast die ene dienst ook weer een andere dienst moest zijn, dus naast de bestaande Repatriëringdienst een afdeling van het Militair Gezag. Niet in Duitsland natuurlijk, want daar werkte S.H.A.E.F., maar wel in België en Frankrijk en in Nederland zelf.

A. De voorbereiding voor de repatriëring in Londen, voorzover ik die heb meegemaakt, was gebaseerd op de veronderstelling, dat de heer *Ferwerda*, die benoemd was door de Minister van Sociale Zaken, de repatriëring vanuit het buitenland zou verzorgen.

77592. De **Voorzitter**: Totdat S.H.A.E.F. zei, dat dat niet mogelijk was vanuit Duitsland.

A. S.H.A.E.F. heeft gezegd, dat zij gedurende de gehele militaire periode de verantwoordelijkheid voor de repatriëring op zich nam, die daarna door U.N.R.R.A. zou worden overgenomen. De heer *Ferwerda* heeft, voorzover ik weet, regelmatig contact gehouden daarna met U.N.R.R.A., ook voor de repatriëring vanuit Duitsland.

77593. De **Voorzitter**: ... wat tot weinig heeft geleid. U.N.R.R.A. heeft er zich nooit zo heel erg mee beziggehouden.

A. Neen, maar ik geloof, dat het in de veronderstelling heeft gelegen van de heer *Ferwerda* — ik weet niet of ik dit zeker kan zeggen, of dat dit alleen maar een veronderstelling was —, dat U.N.R.R.A. veel meer bemoeienis zou hebben met de repatriëring vanuit Duitsland dan in werkelijkheid het geval is geweest.

77594. De **Voorzitter**: Dat was geen wonder, want dat rrieende men in Londen ook.

A. Inderdaad.

77595. De **Voorzitter**: Die periode vind ik niet erg belangrijk. Belangrijker is, dat er naast elkaar hebben gewerkt het Militair Gezag en de dienst van de heer *Ferwerda*. Ik heb u daarom gevraagd, of u het erg nuttig vond dat die twee repatriëringafdelingen naast elkaar merkten, aangezien zij geen gescheiden arbeidsveld hadden.

A. Persoonlijk heb ik het altijd heel jammer gevonden, dat er niet één repatriëringdienst van het begin af aan is gevormd, die en de repatriëring in het buitenland en die in het binnenland verzorgde. Zo bestond dat toch wel in Frankrijk en België.

77596. De **Voorzitter**: Dat men in Duitsland niets aan de repatriëring kon doen, was te wijten aan het feit, dat S.H.A.E.F. dit

eenvoudigweg had verboden. Toen er in Nederland echter een repatriëringdienst was van de heer *Ferwerda*, die in Engeland was opgericht en in Nederland zou werken en eveneens in de niet vijandelijke, maar bezette gebieden, is daarnaast tot verrassing van velen, een afdeling van Militair Gezag verschenen met de mededeling, dat zij ook voor de repatriëring zou werken. Waarom moest naast die afdeling van de heer *Ferwerda* een afdeling van Militair Gezag verschijnen, waarvan gelukkig in België professor *de Boer* de eerste man was, die nogal meegaand was?

A. Volgens mijn ervaring was het contact tussen de repatriëringdienst van Militair Gezag en de organisatie van de heer *Ferwerda* maar heel flauw. Dat heb ik altijd betreurd, toen ik in Londen was.

77597. De **Voorzitter**: Waarom hebt u dat betreurd?

A. Ik vond, dat er maar één organisatie moest zijn voor een dergelijke voorname taak.

77598. De **Voorzitter**: Welke gevolgen vreesde u van die dubbele organisatie?

A. Tenslotte moest de repatriëring vanuit het buitenland helemaal zijn afgestemd op de ontvangst in het binnenland. Volgens mij was dat één taak, namelijk om de mensen zo spoedig mogelijk naar huis te krijgen zonder ongelukken wat betreft de verzorging, enz.

77599. De **Voorzitter**: Wanneer u zo spreekt, dan gaat u er waarschijnlijk van uit, dat de Repatriëringdienst van de heer *Ferwerda* en de afdeling van het Militair Gezag twee gescheiden taken hadden?

A. Inderdaad.

77600. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik niet, want dat hebben wij nooit gehoord. Wat was dan de taak van de een en wat de taak van de ander?

A. Voorzover ik weet, was de taak van de dienst van de heer *Ferwerda*: de repatriëring van de D.P.'s tot aan de Nederlandse grens.

77601. De **Voorzitter**: Waar vandaan?

A. Uit Frankrijk, België, Duitsland en alle andere landen.

77602. De **Voorzitter**: De repatriëring vanuit Duitsland lag niet op zijn terrein.

A. Hij bemoeide zich toch met de voorbereidingen, voorzover het de U.N.R.R.A. betrof.

77603. De **Voorzitter**: Hij mocht toch in Duitsland niets doen!

A. Neen.

77604. De **Voorzitter**: Hij zou misschien alleen iets kunnen voorbereiden voor de periode, waarin hij het werk zou hebben overgenomen, maar zover is het nooit gekomen.

A. Inderdaad. Die periode is pas in een later stadium gekomen toen er geen Nederlandse D.P.'s meer waren.

77605. De **Voorzitter**: Dat was dus de taak van de repatriëringdienst van de heer *Ferwerda*. Wat was nu die van Militair Gezag?

A. Ontvangst aan de grens; de verzorging van de mensen aan de grens en het naar huis brengen van de mensen vanaf de grens.

77606. De **Voorzitter**: Is dat een mening of is dat ervaring of kennis?

A. Dat is mijn mening, geen wetenschap.

77607. De **Voorzitter**: Hoe bent u tot die mening gekomen?

A. Zo heb ik het mij altijd voorgesteld. Uit eigen ervaring vanuit Londen weet ik dat natuurlijk niet, want de ene organisatie stond onder het Ministerie van Sociale Zaken en de andere onder het Ministerie van Oorlog.

77608. De **Voorzitter**: Hadden die twee organisaties geen contact met elkaar?

A. Op het hogere niveau waarschijnlijk wel.

77609. De **Voorzitter**: Was de heer *van Os van Delden* hoog genoeg?

A. Hij was hoofd van de repatriëringafdeling van Militair Gezag.

77610. De **Voorzitter**: Aanvankelijk was het wel degelijk de bedoeling, dat de heer *Ferwerda* ook in Nederland zelf de zaak behandelde. Later is er misschien een regeling getroffen met Militair Gezag, maar dat weet ik niet. Weet u misschien ook, waar prof. *de Boer* te vinden is?

A. Hij is employé van Philips geweest. Ik veronderstel, dat hij daar nog wel is.

77611. De **Voorzitter**: Hebt u misschien de laatste tijd nog iets van hem gemerkt?

A. Neen. Ik ben pas twee jaar weer hier in het land.

77612. De heer **Stokvis**: Kunt u ons misschien nog andere inlichtingen verstrekken, die voor ons van belang zijn?

A. Ik heb tussen mijn papieren een schrijven gevonden van de S.H.A.E.F.-mission to the Netherlands, waarin de overdracht van de organisatie van de repatriëring officieel is vastgelegd. Dat was op 29 Mei 1945. Hierin staat, dat het Militair Gezag de gehele verzorging van de D.P.'s van de organisatie van de heer *Ferwerda* overneemt.

77613. De **Voorzitter**: Is dat het stuk van de heer *Wijffels*?

A. Dat weet ik niet.

77614. De **Voorzitter**: In welke taal is het gesteld?

A. In het Engels.

77615. De **Voorzitter**: Is dat een brief van S.H.A.E.F.? Wat had die er mee te maken?

A. Van S.H.A.E.F.-mission to the Netherlands aan S.H.A.E.F. Headquarters.

77616. De **Voorzitter**: Dit stuk is gedateerd 28 Mei 1945. Het is een weergave van een besluit, dat de heer *Wijffels* enige dagen tevoren had genomen, maar na enkele dagen weer heeft ingetrokken of, liever gezegd, ongedaan heeft gemaakt. De benoeming was geschied bij K.B., zodat de heer *Ferwerda* dus ook bij Koninklijk besluit moest worden ontslagen. Intiissen was de heer *Wijffels* peen Minister meer.

A. Dit is het enige bericht, dat ik heb gekregen. Hieraan heb ik mij natuurlijk gehouden.

77617. De **Voorzitter**: Hebt u nooit vernomen, dat dit geen werkelijkheid is geworden?

A. Ik heb alleen een paar dagen later van de heer *Ferwerda* gehoorá, dat het niet waar was, maar ik had dit bericht ontvangen.

De **Voorzitter**: Mogen wij dit stuk even kopiëren, waarna wij het aan u zullen terugsturen?

A. Ja. Ik weet niet, of het einde ook voor u van belang is.

De **Voorzitter**: Ik zal het even doorlezen. De heer *Brandel* is er ook uitgestuurd, maar is later ook weer teruggekomen.

De heer **Stokvis**: Ik merk nog op, dat in verband hiermede van belang zijn de verklaringen, afgelegd door de heer *van Rhijn* voor deze subcommissie op 9 Februari 1950, die inhouden, dat op 17 Mei 1945 de heer *Wijffels* zijn besluit heeft medegedeeld om de gehele repatriëring onder Militair Gezag te stellen.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

H. S. DE JONG.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 30 MAART 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

FRANCISCUS JOSEPHUS HENNING

oud 66 jaar, wonende te Rotterdam, zonder beroep.

Hij legt de eed af als getuige.

77618. De **Voorzitter**: Wij zouden graag eens met u spreken over het contact, dat u hebt gehad met de repatriëringdienst. De heren *van den Tempel* en *van Rhijn* hebben hier uw naam genoemd. Wanneer bent u bij de repatriëringdienst in een of andere functie aangesteld?

A. Ik ben altijd bij de Unilever geweest, eerst bij de N.V. en later in Engeland, waar ook de heer *Ferwerda* was. Ik was daar in hoofdzaak aangesteld voor de continentale fabrieken. Van de Engelse fabrieken wist ik weinig. Toen er in de oorlog steeds meer landen onder *Hitler* kwamen, was er voor mij niet veel meer te doen. Men heeft mij toen gevraagd, of ik voor de Nederlandse Regering zou willen werken, wat ik natuurlijk met plezier deed. De heer *Ferwerda* werd toen benoemd bij het Netherlands Shipping and Trading Committee. Hij wist, dat ik statisticus was en op de hoogte was met bedrijfscontrole en dergelijke en heeft mij gevraagd of ik met hem mee wilde werken voor de repatriëring. Dat was einde 1943 en de Trading was afgelopen. Ik heb de administratie van de repatriëring op mij genomen.

77619. De **Voorzitter**: Wanneer is dat precies geweest?

A. Ik denk, dat dit ongeveer October is geweest, toen de heer *Ferwerda* werd benoemd.

77620. De **Voorzitter**: U sprak zo juist over administratie. Hield dat ook de financiële administratie in?

A. Ja, financiële en bedrijfscontrole,

77621. De **Voorzitter**: Men heeft ons hier ook verteld, dat u een kaartsysteem voerde. Wie werden daarin geregistreerd?

A. Wij hebben in die tijd zeer veel moeite gedaan om van allerlei zijden inlichtingen te krijgen uit het buitenland, van mensen, die wisten, dat hun familieleden — vaak Joden — waren opgepakt en waren getransporteerd naar Duitsland of andere landen. Zo kregen wij van alle mogelijke zijden inlichtingen. We kregen natuurlijk ook weleens onjuiste opgaven. Die namen werden alfabetisch geregistreerd en, naar ik meen, ook naar de landen, waar die mensen zich bevonden. Later werden er zelfs ook indelingen gemaakt, voorzover bekend althans, naar de kampen, waarin zij zich bevonden. De verdeling naar de landen was natuurlijk van het grootste belang.

77622. De **Voorzitter**: Waar kwamen die gegevens vandaan?

A. Van de familieleden en kennissen, van de consuls, Nederlandse ambassades, die werden aangeschreven om die gegevens bij ons bekend te maken.

77623. De **Voorzitter**: Kwamen er ook gegevens uit Nederland?

A. Later kregen wij van de geheime dienst, naar ik meen — ik mocht dat niet weten —, lijsten met namen.

77624. De **Voorzitter**: Waar kwamen die vandaan?

A. Ik verbleef in St. James en de Geheime Dienst een paar straten verder .....

77625. De **Voorzitter**: Weet u niet, hoe zij daaraan kwamen?

A. Ik heb alleen gehoord, dat het van de Geheime Dienst kwam.

77626. De **Voorzitter**: Hebt u veel adressen langs die weg gekregen?

A. Het waren héle lijsten, maar die kwamen pas veel later.

77627. De **Voorzitter**: Wanneer was dat ongeveer?

A. Ongeveer in 1944.

77628. De **Voorzitter**: Hebt u een flauw idee, waar die lijsten vandaan zijn gekomen?

A. Dat was een militair geheim bureau!

De **Voorzitter**: Wij hebben toch weleens gehoord, dat die geheimen niet altijd geheim bleven!

A. Dat kan ik u niet zeggen, want ik weet er niets van.

77629. De **Voorzitter**: Hebt u geen enkel idee, waar die lijsten vandaan kwamen?

A. Ik ken dat bureau niet.

77630. De **Voorzitter**: Weet u niet, of ze uit Stockholm kwamen b.~?

A. Ze moeten uit Nederland zijn gekomen. Ik heb nooit anders gedacht dan dat deze lijsten met Engelandvaarders of op een andere manier, door een geheime code of zoiets, dat bureau bereikten.

77631. De **Voorzitter**: Het is dus wel mogelijk, dat zij via Zwitserland zijn gekomen?

A. Daar kregen wij ook inlichtingen vandaan. Daar waren veel vluchtelingen. Wij hadden daar ook een dienst. Later hebben wij daarvan ook inlichtingen gekregen. Dat was misschien begin 1944.

77632. De **Voorzitter**: Waren die berichten afkomstig van de heer *Gans*? Hij was lid van de Joodse Coördinatie-Commissie.

A. Daar hebben wij ook lijsten van gekregen.

77633. De **Voorzitter**: De heer *Gans* was daarvan de initiatiefnemer.

A. Ik heb met veel mensen te doen gehad, maar die naam herinner ik mij niet. Wij kregen ook heel veel namen van Joden vanuit Palestina, die wij ook hebben geregistreerd. Wat wij wisten werd op kaarten gebracht.

77634. De **Voorzitter**: Dat werd dus op kaarten gebracht om te weten te komen waar die mensen zaten, wanneer zij straks moesten worden gehaald?

A. Ja.

77635. De **Voorzitter**: Kunt u zich voorstellen, dat het aantal namen, dat door de Joodse Coördinatie-Commissie aan adressen is gestuurd, de 50 000 bereikte?

A. Neen, zeker niet. Dat kan ik niet geloven.

77636. De **Voorzitter**: Hoeveel zijn er volgens u dan ontvangen via de Joodse Coördinatie-Commissie?

A. Wanneer er in totaal 60000 namen zijn ontvangen, dan is dat veel. Ik geloof, dat het er ongeveer 50 000 zijn geweest, ruim, maar dat is dan van alle bronnen te zamen.

77637. De **Voorzitter**: Het is volgens u dus niet mogelijk, dat er alleen door de Joodse Coördinatie-Commissie 50 000 namen zijn verzonden?

A. Neen.

77638. De **Voorzitter**: Kwamen de namen vanuit Palestina via de consul aldaar?

A. Ik meen wel, dat ze via de consul kwamen. Een naain heb ik daarbij nooit gehoord.

77639. De **Voorzitter**: Hebt u weleens een collectie namen van de heer *Friedhoff* gekregen, die secretaris was van het Londense comité van het Nederlandse Rode Kruis?

A. Ik heb de heer *Friedhoff* toen wel leren kennen, maar of ik een lijst met namen van hem heb gekregen, weet ik werkelijk niet.

77640. De **Voorzitter**: Dit is een zaak van gewicht. Daarom vraag ik u hiernaar. In Nederland zijn er bij het Rode Kruis 5 à 6000 namen verzameld. Deze namen werden clandestien naar Zwitserland gebracht. Het betrof hier namen van mensen, die in Duitse concentratiekampen zaten en die hier langs geheime paden werden verzameld. Van tijd tot tijd werden die namen overhandigd aan de heer *Flugi van Aspernont*, die tegenwoordig Nederlands consul is in Genève. Hij is Nederlander en was toen werkzaam in Zwitserland voor het Rode Kruis. Door zijn bemoeiing zijn die namen weer gestuurd naar Londen, waar zij zijn terechtgekomen bij de heer *Friedhoff*, die hier heeft gezegd, dat hij ze aan de heer *Dentz* heeft gegeven. De heer *Dentz* echter beweert, dat hij ze in ontvangst heeft genomen en ze heeft doorgegeven met de bedoeling, ze te laten aanlanden in Stockholm, omdat dat in die tijd de enige plek was, van waaruit men in contact kon komen met de Nederlandse gevangenen in de concentratiekampen, ten einde die mensen pakketten te sturen. Nu vernemen wij, dat die lijsten nooit verder zijn gekomen dan Londen. Waar ze precies zijn blijven liggen, weten wij niet. De een zegt, dat zij bij mijnheer zus zijn blijven liggen en de ander meent bij mijnheer zo. Wij zijn nu bezig te onderzoeken waar ze zijn gebleven en waarom. U bent ook in contact gebracht met deze namenlijsten. Wat kunt u zich hiervan herinneren?

A. Ik kan u alleen zeggen, dat wij zo „keen“ waren op het verkrijgen van inlichtingen en er zo fel op om die onmiddellijk te registreren, om ze ten nutte te kunnen niaken, want anders had het geen zin,....

77641. De heer **Stokvis**: Zijn ze in de praktijk ooit ten nutte gemaakt?

A. Zeker. De heer *Woensdregt* verbleef in die tijd te Stockholm en was met ons in contact. Hij kreeg de opdracht om een bepaald aantal pakketten te sturen. Daarmee had ik verder niet te maken, maar hij moest adressen hebben, waar hij ons om vroeg. Wanneer wij adressen hadden, hebben wij die aan hem doorgegeven.

77642. De **Voorzitter**: De heer *Woensdregt* zegt, dat hij bijna geen namen heeft gekregen. Degenen, die in die tijd in Stockholm waren, hebben ons niet anders kunnen vertellen dan dat ze eenmaal een lijst hebben ontvangen met 1400 Joodse namen. Zij hebben die gekregen via de Joint Distribution Committee, een Joods Comité. Er zijn daar echter maar enkele honderdtallen namen van andere Nederlanders ontvangen. Men spreekt van een lijst van ongeveer 90 namen, van een lijst, waarop honderd namen voorkwamen, maar niemand heeft in Stockholm ooit meer namen gehad. Waar kan die lijst zijn blijven hangen?

A. Wij moesten natuurlijk weten, waar de gevangenen verbleven, want alleen aan namen had men niets. Wanneer ik de namen heb geweten en de verdere gegevens, dan heb ik ze altijd doorgestuurd.

77643. De **Voorzitter**: Waarheen?

A. Ook naar de heer *Woensdregt*.

77644. De **Voorzitter**: Maar de heer *Woensdregt* zegt, dat hij ze niet heeft ontvangen.

A. Het is nu zes of zeven jaar geleden.

De **Voorzitter**: Ja, dat begrijp ik wel.....

77645. De heer **Stokvis**: Betekent dat, dat u zich kunt vergissen, of dat de heer *Woensdregt* zich heeft vergist?

A. Ik meen natuurlijk, dat hij zich vergist; dat spreekt vanzelf.

77646. De **Voorzitter**: U vertelde zoëven, dat n ook de namen van de kampen er bij moest hebben. Hebt u speciale redenen gehad om dat te zeggen?

A. Ik zit er nu niet meer zo in, maar het lijkt mij erg onpraktisch, wanneer ik hem alleen namen zou geven, want daar had hij niets aan.

77647. De **Voorzitter**: Het was mogelijk geweest, dat u er bijzondere aanleiding voor vond om dat te zeggen. Dit is dan blijkbaar niet het geval geweest.

A. Het heeft enige tijd geduurd voordat wij de kampen wisten. Dat was een afzonderlijk chapter.

77648. De **Voorzitter**: Ik heb er een speciale grond voor om u dit te vragen. Het is natuurlijk een zeer logische redenering, dat men aan de namen niets had, wanneer daarbij niet de kampen werden vermeld.

U bent er dus evenals wij van doordrongen, dat namen verzamelen alleen niet de bedoeling was, maar dat men er iets mee moest gaan doen. Men kon de namen met de kampen er bij gebruiken voor het latere repatriëringswerk, maar men behoorde ze ook te gebruiken in die tijd voor het arrangeren van pakketzendingen. U zegt, dat u talloze namen hebt opgegeven aan de heer *Woensdregt*, met de bedoeling, dat hij aan die mensen pakketten zou zenden.

A. Ik zal het zo zeggen: als wij adressen hebben gehad, dan hebben wij ze naar Stockholm doorgestuurd.

77649. De **Voorzitter**: In Februari 1945 is er eindelijk een overeenkomst getroffen met de Zweedse Regering, dat deze 2000 pakketten zou verzenden. Vóór die tijd is er van dien aard zogoed als niets gebeurd. Kunt u mij niet vertellen, hoe het komt, dat er zo weinig pakketten zijn verzonden?

A. Dat weet ik niet. Dat was trouwens ook niet zozeer het werk, waarop ik mij had toe te leggen.

77650. De **Voorzitter**: Omdat u de leiding had van dat kaart-systeem, had ik mij voorgesteld, dat u wel zou weten, hoe het met die namendoorzending naar Zweden was gegaan.

A. Ons hele werk was gebaseerd op de repatriëring. Nu zal ik niet zeggen, dat wij het zenden van pakketten hebben verwaarloosd, want dat was niet het geval.

77651. De heer **Stokvis**: Men kan alleen repatriëren, wanneer de mensen nog in leven zijn. Men moet dus beginnen met te trachten, die mensen in leven te houden.

A. Zeker.

77652. De **Voorzitter**: U hebt zoëven toch gezegd, dat die adressen naar de heer *Woensdregt* werden doorgezonden, ten einde die mensen pakketten te kunnen zenden?

A. Zeker. Ik weet niet, of u kennis hebt genomen van het rapport van de heer *Ferwerda* over de repatriëring?

De **Voorzitter**: Ja, dat rapport kennen wij wel.

A. Daarin staan verschillende van die zendingen vermeld.

77653. De **Voorzitter**: Waarheen? Naar Zweden of naar Zwitserland?

A. Dat weet ik niet.

77654. De **Voorzitter**: Wat voor systeem gebruikte u bij die registratie?

A. Een alfabetisch kaartsysteem, zeker gebaseerd op de landen. Tevens zaten er kleine haakjes aan bevestigd, waardoor men kon zien, in welke kampen de mensen zich bevonden, voorzover dat tenminste bekend was.

77655. De **Voorzitter**: Wanneer er iemand kwam om u te vertellen, dat er b.v. pakketten konden worden verzonden naar Ravensbrück; wanneer zo iemand u vroeg, binnen een paar dagen de gevangenen op te geven, die daar in dat kamp verbleven, kon u dat dan gemakkelijk doen?

A. Dat kon ik heel gauw en gemakkelijk zeggen, voorzover ik het dan wist natuurlijk.

77656. De **Voorzitter**: Wat u niet wist, kon u natuurlijk niet opgeven, maar degenen, die er in uw kaartsysteem voorkwamen, kon u er dus gemakkelijk uitlichten?

A. Ja.

77657. De **Voorzitter**: Ons is namelijk verteld, dat dat niet mogelijk was, waardoor dat systeem volkomen waardeloos was.

A. Degene, die u dat heeft verteld, weet er niets van.

De **Voorzitter**: Het doet mij genoegen, dat te horen.

A. Dat zou toch vreselijk stom zijn! Wanneer men 35 jaar bij een firma als de Unilever is geweest, die heus haar geld niet voor niets weggeeft, dan is zo iets eigenlijk een belediging op zich zelf.

77658. De **Voorzitter**: Iemand heeft hier verteld, dat het kaartstelsel eigenlijk onbruikbaar was, want wanneer men een opgave vroeg van Nederlanders, die in een bepaald kamp verbleven, dan duurde het ontzettende tijden, voordat die opgave kon worden verstrekt. Het gehele kaartstelsel moest dan worden doorgelezen om te zien in welke kampen de mensen verbleven.

A. Dat is nonsens!

77659. De **Voorzitter**: Het merkwaardige is, dat dit is verteld door iemand, die hiermee voortdurend te maken had. Is dat nu kwaadwilligheid?

A. In mijn ogen wel.

77660. De **Voorzitter**: Hebt u met mensen, die met deze zaak ook te maken hadden, een gespannen verhouding gehad?

A. Wij hebben daar een querulant gehad, een zekere heer *Dentz*, met wie geen land was te bezeilen. Ik heb hem in Londen eerst meegemaakt bij de Shipping and Trading, waar zeer vervelende dingen rondom hem zijn gebeurd. Wij hadden die man nodig; hij was eerlijk en had blijkbaar veel relaties. De heer *Ferwerda* heeft hem er dus wel bij willen nemen. Ik weet echter niet, of hij daar later geen spijt van heeft gehad, want de medewerking is nul komma nul geweest.

77661. De **Voorzitter**: Wat deed hij voor dingen, die u aanleiding hebben gegeven tot dit ongunstige oordeel?

A. Hij hield de boel achter. Hij kreeg zelf veel gegevens die wij echter van hem niet doorkregen. Wanneer wij iets van hem kregen, waren wij daar erg blij mee, maar wij hadden daarbij het vermoeden, dat wij veel meer van hem moesten hebben. Hij kreeg beslist veel meer. Hij liet zich veel gegevens geven, wat voor hem niet moeilijk was, omdat hij het meeste contact had met de diverse Joodse comités, die zich ook veel tot hem richtten.

77662. De **Voorzitter**: Welk belang had hij er bij om zo onplezierig te werken?

A. Geen belang. Dat lag in zijn aard. Het was een echte querulant. Als ik even mag opmerken, dat, wanneer de mededeling, dat het kaartstelsel niet goed was, van zijn kant komt, ik mij daar niets van aantrek!

77663. De **Voorzitter**: Trek u zich er dan maar niets van aan! Wij vernemen hier steeds van de mensen, die gedurende de oorlog in Zweden hebben gewerkt, dat zij voor de repatriëring bijna geen namen uit Londen kregen van mensen, die in de concentratiekampen verbleven, zodat zij die mensen ook geen pakketten konden zenden. Een dame, die op een van de kantoren van het gezantschap werkte, heeft gezegd, dat zij zelfs weleens naar Londen heeft geschreven of getelefoneerd, dat er naar de concentratiekampen pakketten konden worden verzonden en of men daarvoor in Zweden namen zou kunnen krijgen. Wij hebben die dame hier zelf niet gehoord, omdat zij in Denemarken woont.

Die mededeling heeft ons echter bereikt. Wat moeten wij hiervan denken? Wij moeten hierover natuurlijk een opinie geven en wanneer wij van talloze mensen dergelijke berichten horen, kunnen wij niet anders dan tot de conclusie komen, dat men in Londen toch maar héél weinig heeft gedaan voor de mensen in de concentratiekampen, die in hun ellende niet zijn geholpen.

A. Dat zou van onze kant toch zuiver sabotage zijn geweest!

De **Voorzitter**: Het is voor ons heel moeilijk om hier uit te komen.

A. Ik kan dit alleen hierdoor verklaren, dat het waarschijnlijk is gevraagd op een tijdstip, waarop wij nog niet over die informatie beschikten. Die berichten over de kampen zijn tamelijk laat gekomen. Het lag anders toch voor de hand, dat wij ons zouden hebben gehaast om die namen te verzamelen en door te geven. Dat was toch ons werk!

77664. De **Voorzitter**: U kon die namen niet op uw eigen houtje verzenden. Wel naar de heer *Woensdregt*, toen hij er was, maar daarvoor ging het via het gezantschap. Of kon u het toch zelf doen?

A. Dat moest via Buitenlandse Zaken gebeuren.

77665. De **Voorzitter**: Hebt u dergelijke boodschappen ooit aan Buitenlandse Zaken doorgegeven?

A. Wij mochten geen direct contact opnemen. Alles ging via Buitenlandse Zaken.

77666. De **Voorzitter**: Met wie was u bij Buitenlandse Zaken in contact?

A. Over deze zaken heb ik met Buitenlandse Zaken contact gehad via dr. *Huender*.

77667. De **Voorzitter**: Hebt u weleens met hem gesproken?

A. Zeker.

77668. De **Voorzitter**: Gebeurde dat telefonisch?

A. Ja, en ik ben ook verschillende malen bij hem geweest. Hij had zeker ook veel contact met de heer *Ferwerda*.

77669. De **Voorzitter**: Wanneer ik de heer *Huender* dus zou vragen, of hij zich de heer *Henning* herinnert, die weleens bij hem kwam om te spreken over de mensen in de concentratiekampen of over andere dingen ten aanzien van de repatriëring, moet hij zich dat dus wel herinneren?

A. Ja, tenminste, als zijn geheugen nog in goede staat is.

77670. De **Voorzitter**: Ik zal dan de heer *Huender* hierover eens raadplegen. Dit zijn zeer onaangename dingen. U zegt, dat u die lijsten naar Zweden doorstuurt en in Zweden vertelt men, dat men ze nooit heeft gehad, terwijl men ook beweert, dat het kaartstelsel niet deugde.

A. Wat wij hebben gekregen aan inlichtingen, hebben wij zeer behoorlijk geregistreerd. Wanneer de gegevens foutief geweest zijn, dan kunnen wij daar niets aan doen. Er waren veel doublures bij. Wij kregen inlichtingen van alle kanten, dus die doublures konden niet worden voorkomen. Wat wij echter hebben ontvangen, hebben wij doorgegeven, wanneer daarom werd gevraagd. Dat weet ik zeker.

77671. De **Voorzitter**: U had ze toch ook kunnen doorgeven, zonder dat er om werd gevraagd. U kon op uw vingers natellen, dat er in Zweden wel iets mee te doen viel.

A. Als ik mij goed herinner, en ik geloof ook, dat dit door de heer *Ferwerda* in zijn rapport is gememoreerd, is vanuit Zweden ontzaglijk veel moeite gedaan om met de concentratiekampen in contact te komen, maar dat is geweigerd.

De **Voorzitter**: In het begin is het geweigerd, maar later is het toch toegestaan.

77672. De heer **Stokvis**: Uit eigen beweging hebt u dus nooit een aantal namen naar Zweden gezonden?

A. Wij hebben daar de heer *Woensdregt* als onze man aangesteld. Hij was dus verplicht om te zeggen, wat hij kon doen.

77673. De heer **Stokvis**: Zonder dat hij er om vroeg, hebt u geen aanleiding gevonden om hem een gedeelte van de hoeveelheid namen, waarover u beschikte, te doen toekomen?

A. Wanneer ik had geweten, dat hij contact had met Duitsland, dan wel.

77674. De heer **Stokvis**: Maar hebt u het nu gedaan of niet?

A. Wat had dat voor zin, wanneer hij er niets aan kon doen?

77675. De heer **Stokvis**: Hoeveel namen hebt u naar uw mening op zijn verzoek gezonden?

A. Dat weet ik niet meer precies.

77676. De heer **Stokvis**: Gebeurde dat dikwijls of maar een enkele keer?

A. Ik meen, dat ik ook aanvullingen heb gestuurd. Ik neem echter aan, dat de eerste zending de belangrijkste is geweest. Ik kan het echter niet meer zeker zeggen, want ik weet het niet meer zeker.

77677. De heer **Stokvis**: Dus ook niet of het dikwijls of niet dikwijls is gebeurd?

A. Neen.

77678. De heer **van Dis**: Werd dat door de heer *Woensdregt* rechtstreeks bij u aangevraagd, of ging die aanvraag ook via Buitenlandse Zaken?

A. Wij kregen alles via Buitenlandse Zaken, ook afrekeningen en dergelijke.

77679. De heer **Stokvis**: Hebt u behalve naar Zweden ook nog naar andere landen, b.v. Zwitserland, namen gezonden?

A. Dat weet ik niet meer. Wij hadden daar contact met de heer *Polak Daniëls*. Ik meen echter, dat dit van later tijd was.

77680. De heer **Stokvis**: Hebt u ook contact gehad met de heer *de Vos van Steenwijk*?

A. Dat herinner ik mij niet.

77681. De **Voorzitter**: Behalve dit soort werk hebt u, naar ik meen, ook de financiële controle gehad op de repatriëringdienst?

A. Ja, dat wil zeggen, van ons kantoor, dat onder Sociale Zaken stond, onder de heer *de Groot*. Die werkzaamheden waren echter betrekkelijk gering. De salarissen werden zelfs per chèque uitbetaald, door de Regering zelf.

77682. De **Voorzitter**: Was dat ook nog zo, toen u reeds in Nederland was? U bent waarschijnlijk hier in Nederland ook nog enige tijd bij de repatriëringdienst gebleven?

A. Ik ben hier in Eindhoven gekomen in April 1935. Wij hebben hier doorgewerkt tot September.

77683. De **Voorzitter**: Stond de heer *van Campen* toen aan het hoofd?

A. Hij is mij opgevolgd. Hij kwam ongeveer in Augustus.

77684. De **Voorzitter**: Hebt u ook nog de financiële controle uitgeoefend, toen de diverse missies naar de verschillende landen waren vertrokken?

A. Ik ben wel begonnen aan de controle op de missies in België en Frankrijk. Wij zijn daar echter niet mee klaargekomen.

77685. De **Voorzitter**: Is de controle op de missie *Boon* reeds klaar?

A. Die missie is waarschijnlijk pas in Juni gestuurd. Ik was er toen nog wel, maar het was een betrekkelijk wilde beweging en het duurde nogal een poos voordat er afrekeningen van kwamen.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

F. J. HENNING.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS.
STOKVIS.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 16 MEI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Mr. HANS JULIUS VAN DAM,

oud 33 jaar, wonende te Eindhoven, bedrijfsjurist bij N.V. Philips.

De getuige verklaart bezwaar te hebben tegen het afleggen van de eed, waarvan proces-verbaal wordt opgemaakt, dat door de voorzitter en de getuige wordt getekend.

79625. De **Voorzitter**: Ik wil graag met u spreken over een verklaring, die u op 22 April 1950 hebt opgesteld over iets, dat in 1943 in Madrid is gebeurd. Waarom hebt u die verklaring opgesteld?

A. Dat heb ik niet gedaan op eigen initiatief. De heer *Boas*, een van mijn vrienden uit die tijd, is kort geleden door u ondervraagd en naar aanleiding daarvan heeft hij mij verzocht een bepaald punt nog eens zwart op wit vast te leggen.

79626. De **Voorzitter**: Waarom moest u dat speciaal doen?

A. Omdat ik mij verantwoordelijk gevoelde voor een bepaalde handeling, die toen is verricht. Ik voelde mij verantwoordelijk voor de reactie van een groep mensen op een handeling van de consul-generaal.

79627. De **Voorzitter**: Waren de anderen niet even verantwoordelijk als u?

A. Natuurlijk.

79628. De **Voorzitter**: Waarom heeft de heer *Boas* zich speciaal tot u gewend en waarom kon hij niet zelf een verklaring opstellen?

A. Op een gegeven moment hebben wij het nodig gevonden een Nederlander, die iets onaangenaams had gedaan, te laten verschijnen en zijn handeling te beoordelen.

79629. De **Voorzitter**: Hij moest dus voor een soort veemgericht verschijnen?

A. Dat is enigszins te scherp uitgedrukt. Op dat ogenblik stond voor ons niet vast of deze persoon burger dan wel militair was en wij hebben dus een soort rechtbank gevormd, die voor de helft bestond uit burgers, nl. een politie-ambtenaar en ik als jurist, en voor de helft uit militairen, waaronder één gelijk in de rang, die de beklaagde claimde, en één hoger in rang.

79630. De **Voorzitter**: De beklaagde had natuurlijk ook kunnen wegblijven.

A. Dat had hij natuurlijk kunnen doen, maar wij hebben hem niet verteld, dat het onze bedoeling was hem te berechten; anders was hij niet verschenen.

79631. De **Voorzitter**: Hij is dus eigenlijk enigszins verrast.

A. Ja, maar hem werd de gelegenheid gelaten weer te verdwijnen. Hij is niet overvallen.

79632. De **Voorzitter**: Wist hij waarover zou worden gesproken, toen u hem vroeg te komen?

A. Dat weet ik niet.

79633. De **Voorzitter**: Hij zal dan wel zijn verrast. Ik kan nl. niet begrijpen, waarom die man is gekomen, als hij inderdaad schuld had.

A. Ik kan mij voorstellen, dat hij alsnog een poging zou willen doen zich van blaam te zuiveren.

79634. De **Voorzitter**: Heeft hij dat wel geprobeerd?

A. Ja, hij heeft onze bezwaren wel degelijk bestreden.

79635. De **Voorzitter**: Heeft hij gezegd, dat hij het niet had verteld?

A. Neen, dat heeft hij niet ontkend. Hij heeft het willen goedpraten en hij heeft gemeend — zoals de consul-generaal later ---, dat het zijn plicht was het te vertellen.

79636. De **Voorzitter**: Ik kan mij voorstellen, dat het de plicht is van de consul-generaal, die een zekere instructie kan hebben, maar niet, dat het de plicht is van een particulier.

A. Het was een overdreven ijver, om het beleefd uit te drukken.

79637. De **Voorzitter**: Was het niet meer dan dat? Had deze man misschien een grief tegen u?

A. Wij hadden het gevoel, dat hij het spijtig vond, dat hij buiten de besprekingen was gebleven.

79638. De **Voorzitter**: Waarom was hij er buiten gebleven?

A. Omdat hij toevallig in een ander hotel woonde.

79639. De **Voorzitter**: Men wilde hem er dus niet buiten houden?

A. Neen. Er waren op dat moment veel meer Nederlanders van dienstplichtige leeftijd in Madrid, waarvan wij een groepje waren van ongeveer acht of tien leeftijdgenoten en gelijkgestemden, die in hetzelfde hotel waren ondergebracht. Dat groepje, waarvan de kern trouwens een stuk had samengereisd, heeft dus besprekingen gevoerd. Ik mag hierbij misschien wel even opmerken, dat in de oproeping tot dit verhoor sprake is van een poging tot illegaal vertrek uit Spanje, hetgeen eigenlijk te veel is gezegd, omdat er geen begin aan de uitvoering is gegeven.

79640. De **Voorzitter**: Men zou het een voornemen kunnen noemen.

A. Dat is misschien nog te sterk, want dan moet men toch het plan hebben op een bepaald moment iets te doen. Wij zijn niet verder gekomen dan het stadium van onderzoekingen en beraadslagingen.

De **Voorzitter**: En boos zijn.

A. Inderdaad.

79641. De **Voorzitter**: Het is begonnen, doordat u ongeduldig werd?

A. Ja, maar wij hadden ook al een vertrek zien mislukken. Wij waren reeds in Cadiz geweest, waar wij aan boord zouden gaan om naar Suriname en Curaçao te vertrekken en op die manier toch in geallieerde dienst te komen.

79642. De **Voorzitter**: Was u reeds in Cadiz geweest?

A. Ja, in Maart.

79643. De **Voorzitter**: Hoe was u daar gekomen?

A. Officieel. Het consulaat heeft op een gegeven ogenblik een aantal Nederlanders naar Cadiz gezonden om te worden ingescheept voor Curaçao, waarbij ons werd gezegd, dat wij in Trinidad door de bevelvoerende officier van boord zouden worden gehaald om op dat moment in geallieerde dienst te zijn.

79644. De **Voorzitter**: Wat was de oorzaak, dat men in Cadiz niet aan boord is gegaan?

A. Dat is moeilijk met twee woorden te zeggen. De onmiddellijke aanleiding was, dat wij door een fout in de organisatie min of meer in slagorde door de nauwe straten van Cadiz hebben gemarcheerd. Dit zou zijn opgevallen aan de Duitse consul ter plaatse. Deze indruk kregen wij.

79645. De **Voorzitter**: Wie zou dat in slagorde marcheren hebben georganiseerd?

A. Misschien het reisbureau, meer kan ik bepaald niet zeggen.

79646. De **Voorzitter**: U kunt dus niet zeggen, of er misschien opzettelijk iets is gedaan door het consulaat of het gezantschap?

A. Dat durf ik niet te zeggen. Misschien was het een gebrek aan voorzorgsmaatregelen, aannemende, dat nu de papieren in orde waren er ook geen gevaar meer dreigde. In ieder geval is het een tactische fout geweest, waartegen wij ook ter plaatse onmiddellijk hebben geprotesteerd.

79647. De **Voorzitter**: Bij wie?

A. De heer *van der Sluys* en ik hebben geprotesteerd bij de vertegenwoordiger van het reisbureau.

79648. De **Voorzitter**: Heeft men u teruggestuurd?

A. Wij hebben een tijd gewacht. Uit hetgeen wij hieromtrent van de Engelse consul te Cadiz en het gezantschap te Madrid hebben vernomen, hebben wij het volgende gereconstrueerd, nl. dat de Duitsers bezwaar maakten tegen het vertrek van het schip, indien de groep Hollanders aan boord zou zijn. Aan de andere kant zouden echter de Engelsen, die reeds een navy-cert hadden afgegeven voor de lading, weigeren een navy-cert af te geven voor de bemanning, als onze mensen niet aan boord zouden gaan. Deze deadlock, die vijf dagen heeft geduurd en waardoor het schip ook inderdaad vijf dagen later is vertrokken, zou zijn opgelost, doordat het Nederlandse gezantschap na overleg met de Spaanse en Engelse autoriteiten zou hebben gezegd, dat het deze groep zou terugtrekken, waardoor net van de Spanjaarden gemakkelijker een Portugees visum voor de mensen zou kunnen krijgen.

79549. De **Voorzitter**: Heeft het verkrijgen van het visum voor Portugal lang geduurd?

A. Ik meen, dat wij begin April uit Cadiz zijn teruggekomen en half Mei zijn wij naar Portugal vertrokken.

79650. De **Voorzitter**: Dat is dan zeer snel gegaan.

A. In vergelijking met anderen, inderdaad. De gezant heeft gebruik gemaakt van de goodwill, die hij had verkregen.

79651. De **Voorzitter**: Het was zeer handig van de gezant, die goodwill te verkrijgen, daar het in die tijd wegens de Duitse invloeden in Spanje niet gemakkelijk was.

A. Ik weet niet precies meer, of het de gezant was of de consul, maar in ieder geval één van beiden.

79652. De **Voorzitter**: In uw verklaring komt iets zeer speciaals voor en wij hebben de heer *Boas* dan ook gevraagd, hoe hij wist, dat de consul-generaal de Nederlanders aan de politie had opgegeven. De heer *Boas* heeft geantwoord, dat hij dit slechts kon vermoeden.

Ik heb de heer *Boas* gevraagd mij een of ander feit of bewijs te noemen, daar vermoedens waardeloos zijn. U doet hier nu een mededeling, die als een indirect bewijs kan worden beschouwd. Hoe is het mogelijk, dat de heer *Boas* hiervan niets weet?

A. Omdat hij niet bij de bespreking was.

79653. De **Voorzitter**: Was de heer *van der Sluys* er bij?

A. Neen. Er waren aanwezig de heer *Onnekink*, als burger, de militair *Legerstee* en een cadet-vaandrig, van wie ik de naam niet precies weet. Het kan geweest zijn *Spook*, *van Upwyck* of *Storm van Leeuwen*. Ik heb de naam dus niet in de brief vermeld, omdat ik noch de juiste naam, noch het adres weet.

79654. De **Voorzitter**: Houdt u zich, nu u de verklaring hebt afgelegd, die de waarde heeft van een eed, aan uw verklaring, neergelegd in uw brief van 22 April 1950?

A. Die onderschrijf ik ten volle.

79655. De **Voorzitter**: U hebt dus verklaard, dat de consul-generaal zijn mededeling aan de politie niet heeft ontkend en dat hij heeft gezegd, dat het zijn plicht was die te doen

A. Ja.

79656. De **Voorzitter**: Heeft de consul u bij die gelegenheid ook medegedeeld, waaruit deze plicht voortvloeide?

A. Voor zover ik het mij herinner, omschreef hij het zo, dat hij, die belast was met de veiligheid van de Nederlanders ter plaatse, dergelijke onregelmatigheden moest signaleren.

79657. De **Voorzitter**: Had hij hiertoe een bepaalde opdracht van het gezantschap?

A. Ik geloof niet, dat hij dat heeft gezegd. Zijn argumentatie was niet, dat hij dit moest doen op bevel van iemand, maar omdat hij belast was met het algemene belang van deze groep en dus geen onregelmatige daden van een deel van deze groep kon tolereren.

79658. De heer **Stokvis**: Wat was de reactie van de rechters van dit veemgericht op de mededelingen van de heer *van Vliet*? Was men tevreden gesteld?

A. Ik geloof niet, dat wij elkaar begrijpen. De heer *van Vliet* heeft een verklaring afgelegd voor deze geïmproviseerde rechtbank.

79659. De heer **Stokvis**: Was de rechtbank over deze verklaring te spreken?

A. Beslist niet. Wij hebben het dus nodig gevonden een maatregel toe te passen. U kunt dit echter uitvoerig vinden in het protocol van de Commissie *Silbiger*. Na aankomst in Engeland zijn wij uitvoerig over deze zaak ondervraagd.

79660. De **Voorzitter**: Wie is de heer *Silbiger*?

A. De toenmalige hoofdofficier, belast met de recruitering. Ik meen, dat hij enige tijd geleden naar Curaçao is geëmigreerd.

79561. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat het gezelschap van u niet de naam verdiende van een veemgericht. Verdiende het gezelschap van de heer *Silbiger* wèl de naam van een commissie?

A. Het was een door de Minister van Oorlog benoemde commissie, bestaande uit de heer *Silbiger*, mr. *Knipscheer* en een derde, van wie ik de naam niet weet.

79662. De **Voorzitter**: Wie is de heer *Knipscheer*?

A. Een jurist, werkzaam in Amerika, die toen kapitein was.

79663. De **Voorzitter**: Wanneer wij de heer *Silbiger* hiernaar niet kunnen vragen, omdat hij zich te Curaçao bevindt, zouden wij het op prijs stellen te weten, waar de heer *Knipscheer* is.

A. Ik vermoed, dat hij ook niet in Nederland is. Wat mij overigens omtrent de heer *Knipscheer* bekend is heb ik nooit uit eigen wetenschap vernomen. Er gingen over deze heer natuurlijk veel verhalen, zoals in de Londense tijd zoveel gebeurde.

79664. De **Voorzitter**: U moet dan niet zeggen „natuurlijk”, maar namelijk.

A. Mag ik het corrigeren?

De **Voorzitter**: Wanneer u zegt „natuurlijk”, kan ik denken, dat het niet in orde was met die heer.

A. U kunt zich voorstellen, dat zo'n commissie van onderzoek door de Engelandvaarders a priori niet zo vriendelijk werd bejegend. Wat er dus eventueel op het gedrag van de leden van deze commissie aan te merken zou zijn geweest, werd natuurlijk goed uit de doeken gedaan door de Engelandvaarders. Wij waren natuurlijk een beetje fel. Ik geef er de voorkeur aan u te verwijzen naar het protocol, dat deze heren hebben opgesteld.

79665. De **Voorzitter**: Waar kunnen wij dat vinden?

A. Ik denk bij het Ministerie van Oorlog.

79666. De **Voorzitter**: Hebt u het zelf niet in handen gekregen?

A. Neen, ik heb slechts de uitspraak van de Minister hierover na kennisneming van het protocol. U weet, dat de Engelandvaarders het kruis van verdienste kregen. Alle betrokken jongelui hebben het enige maanden later gekregen, omdat de Minister wilde onderzoeken in hoeverre hun gedragingen laakbaar waren geweest. Wij hebben toen een korte mededeling ontvangen, namens de Minister endertekend door generaal *van der Vijver*, waarin hij zei kennis te hebben genomen van deze handeling, deze laakbaar achtte, maar onder de gegeven omstandigheden niet wenste over te gaan tot strafmaatregelen.

79667. De **Voorzitter**: U hebt dus het kruis van verdienste wel ontvangen?

A. Dat stond niet in de mededeling, maar enige weken na ontvangst er van werden wij geroepen om het kruis van verdienste in ontvangst te nemen.

79668. De **Voorzitter**: Ik wil nog even op het veemgericht terugkomen. Welke maatregelen hebt u op *van Vliet* toegepast? Hebt u hem een pak slaag gegeven?

A. Dat is nog te royaal gezegd. Onder de mariniers in het gezelschap waren er, die er voor voelden hem hartig te straffen.

79669. De **Voorzitter**: Op welke wijze? Door hem dood te schieten?

A. Neen, door hem kaal te scheren, waardoor hij dus, vooral in Spanje, waar alleen diegenen, die uit de gevangenis komen of de laagste rang van soldaat hebben, kaalgeschoren worden, min of meer geschandvlekt zou zijn. Wij hebben deze felle reacties weten tegen te houden en wij hebben ons beperkt tot het toedienen van een blauw oog.

79670. De **Voorzitter**: Wie heeft dat gedaan?

A. De heer *van den Bossche* of de heer *Zeelenberg*.

79671. De **Voorzitter**: Is er iemand voor aangewezen?

A. Wij hebben gevraagd wie van de beide heren er zin in had. Mag ik nog even iets zeggen? Het gesprek, dat wij met de heer *de Bruyn Tengbergen* hebben gehad, was natuurlijk niet zeer vriendelijk; van beide kanten werden de argumenten zeer fel aangevoerd. Voor de volledigheid wil ik nog zeggen, dat vrijwel aan het einde van deze vrij hoog lopende bespreking, Hr. Ms. gezant, de heer *Schuller tot Peursum*, de kamer binnenkwam en inziormeerde naar de moeilijkheden, die hem meteen door de consul-generaal werden uitgelegd. Om de discussie niet te hoog te laten lopen stelde de consul-generaal voor, dat ik nog even met de gezant zou meegaan en hem de zaak zou uitleggen. Ik ben dus meegegaan en ik heb de heer *Schuller tot Peursum* de zaak zo kort mogelijk verteld. De reactie was, dat hij zei, dat hij wenste nog zo jong te zijn want dan had hij hetzelfde gedaan. De volgende dag nodigde hij echter de heer *van Vliet* voor de lunch uit. Dit is slechts ter illustratie van de spanningen, die er bestonden.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

H. J. VAN DAM.

SCHILTHUIS, *voorzifter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 16 MEI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: l en m.

Verhoor van

BENJAMIN RODRIGUES PEREIRA,
oud 29 jaar, wonende te Rijswijk, instructeur-vlieger.

Hij legt de eed af als getuige.

79672. De **Voorzitter**: Gaarne zou ik met u spreken over een voorval, dat u te Madrid hebt meegemaakt. Op een gegeven moment heeft een aantal Engelandvaarders aldaar er over gesproken zich op illegale wijze uit Madrid te verwijderen, omdat zij van mening waren, dat zij daar lang genoeg waren geweest. Tot een plan is het eigenlijk niet eens gekomen, omdat een van de Engelandvaarders, *van Vliet*, er over heeft gesproken met de consul-generaal, die het op zijn beurt weer heeft verteld aan de politie. De politie heeft u toen opgedragen u iedere dag op het bureau te melden. Op welke wijze kan men na-gaan, of dit voorval juist is weergegeven?

A. Het is 100 % waar, want ik was zelf bij de legatie en ik hielp bij de samenwerking met de politie. Senor *Macaron*, die daar de commissaris van politie was, heeft het mij zelf verteld.

79673. De **Voorzitter**: Wat heeft hij u verteld?

A. Dat het door de heer *van Vliet* bij de legatie was aangegeven.

79674. De **Voorzitter**: Hij wist dus, dat *van Vliet* het had gezegd?

A. Ja, ik was nogal goede vrienden met de heer *Macaron*, ik heb namelijk veel met de Spaanse politie samengewerkt om te trachten jongens uit de gevangnissen te halen, enz. en daardoor wist ik veel meer. De heer *Macaron* heeft mij gezegd, dat hij ons deze verplichting moest opleggen, maar nadien heb ik door mijn werk kunnen be-werkstelligen, dat het niet meer verplicht was.

79675. De **Voorzitter**: Van wie had de heer *Macaron* dit vernomen? Van de heer *de Bruyn Tengbergen* of van de legatie?

A. Hij heeft het van de legatie vernomen, ik vermoed van de consul-generaal.

79676. De **Voorzitter**: Denkt u, dat de heer *de Bruyn Tengbergen* dit heeft medegedeeld, of zou het mogelijk zijn, dat de heer *van Panhuys* er over heeft gesproken?

A. Ik zou het niet kunnen zeggen. Ik geloof niet, dat het de heer *van Panhuys* is geweest, want hij was eerder medewerkend.

79677. De **Voorzitter**: De commissaris heeft u dus gezegd, dat hem deze boodschap door de legatie was medegedeeld?

A. Ja.

79678. De **Voorzitter**: Hij heeft u toch niet gezegd, dat *van Vliet* dit had verteld?

A. Hij heeft mij nadien verteld, wie het precies was.

79679. De **Voorzitter**: Hoe zou hij dat kunnen weten?

A. Dat weet ik zelf ook niet.

79680. De **Voorzitter**: Dit voorval heeft enige gevolgen gehad. Er zijn enige besprekingen op gevolgd en men is naar de consul-generaal gegaan.

A. Daar ben ik niet bij geweest.

79681. De **Voorzitter**: Is u er rapport over uitgebracht?

A. De jongens, die er heen zijn geweest, hebben het mij verteld. Ik meen, dat de heer *van der Sluys* en de heer *van Rooijen*, ik bedoel de heer *van Dam*, er zijn geweest.

79682. De **Voorzitter**: Waarom zegt u: „Ik bedoel *van Dam*?”

A. De heer *van Dam* heette toen *van Rooijen*. Hij reisde onder een andere naam, wat toen veel gebeurde. Reeds toen ik hem in Frankrijk ontmoette, had hij een vals paspoort.

79683. De **Voorzitter**: Waarom heeft hij dat gedaan?

A. Ik weet het niet. Hij had een paspoort van iemand, die *van Rooijen* had geheten.

79684. De **Voorzitter**: In ieder geval is dus de heer *van Dam* er bij geweest. Zijn er nog anderen geweest?

A. Ik weet het niet precies, ik meen de heer *van der Sluys* of de heer *Boas*.

79685. De **Voorzitter**: Is men eerst naar de heer *de Bruyn Tengbergen* gegaan of heeft men eerst *van Vliet* onder handen genomen?

A. Men is eerst naar de heer *de Bruyn Tengbergen* gegaan.

79686. De **Voorzitter**: Wat heeft hij gezegd?

A. Dat weet ik werkelijk niet meer.

79687. De **Voorzitter**: Hebt u niet de indruk, dat de heer *de Bruyn Tengbergen* heeft gezegd, dat hij het inderdaad had gedaan?

A. Ik weet zelfs niet of het niet zo is gegaan, dat, terwijl de anderen naar de heer *de Bruyn Tengbergen* waren, wij *van Vliet* onder handen hebben genomen.

79688. De **Voorzitter**: Hebben de heren *van der Sluys* en *van Dam* niet meegedaan aan de afstraffing van *van Vliet*?

A. Ik weet zeker, dat de heer *van der Sluys* niet bij het „veemgericht" is geweest. De heer *van Dam*, geloof ik, ook niet, hoewel hij er wel van af wist.

79689. De **Voorzitter**: Hebt u vernomen, wat de heer *de Bruyn Tengbergen* heeft gezegd?

A. Hij heeft gezegd, dat wij maar kalm moesten afwachten.

79690. De **Voorzitter**: Heeft hij niets gezegd, waaruit men kon opmaken, dat hij inderdaad mededelingen aan de politie had gedaan?

A. De heer *de Bruyn Tengbergen* heeft gezegd, dat dit zijn enige plicht was.

79691. De **Voorzitter**: U hebt, zoals u zegt, enige tijd bij het gezantschap gewerkt. Hebt u ook vernomen uit welken hoofde het zijn plicht was?

A. De heer *de Bruyn Tengbergen* heeft weleens gezegd, dat het zijn plicht was de goede verstandhouding met de Spaanse Regering te bewaren.

79692. De **Voorzitter**: Heeft hij dat toen gezegd?
- A.** Neen, maar hij heeft wel meer gezegd, dat het consulaat en de legatie slechts werden geduld in Spanje.
79693. De **Voorzitter**: Dat was waar.
- A.** Inderdaad.
79694. De **Voorzitter**: Kon men dit bemerken?
- A.** Wanneer men bijvoorbeeld op de politiebureaux kwam, zaten er Duitsers achter de Spanjaarden, enz. Toen wij naar Cadiz vertrokken, waren onze namen even vlug bij de Duitsers bekend als hij de Spanjaarden. De Duitsers en de Spanjaarden zaten toen groten-deels onder één hoedje.
79695. De **Voorzitter**: Dat was toch in 1943?
- A.** Ja.
79695. De **Voorzitter**: Hebt u nog meegemaakt, dat deze toestand zich wijzigde?
- A.** Neen, toen was ik reeds vertrokken.
79697. De **Voorzitter**: Wanneer bent u weggegaan?
- A.** Eind Mei, begin Juni, want 16 Juni zijn wij vanuit Portugal naar Engeland vertrokken. Wij zijn ongeveer veertien dagen in Praia das Maçães geweest.
79598. De **Voorzitter**: Bent u per schip of per vliegtuig vertrokken?
- A.** Per K.L.M.-vliegtuig.
79699. De **Voorzitter**: Bent u door Nederlanders uit Portugal gehaald?
- A.** Wij werden door Nederlandse vliegers gehaald.
79700. De **Voorzitter**: U bent dus door Nederlandse zorg uit Portugal gehaald.
- A.** Inderdaad, en ook uit Spanje.
79701. De **Voorzitter**: Ja, u bent tenslotte met behulp van de legatie naar Portugal gegaan. Zou het mogelijk zijn, dat de Nederlandse legatie er in had toegestemd u uit Cadiz te laten terugkomen, ten einde een tijdelijk wit voetje te krijgen, waardoor men u misschien langs een andere weg kon laten vertrekken?
- A.** De Duitsers wilden niet, dat wij in Cadiz aan boord zouden gaan. Het schijnt, dat de Nederlandse legatie de Spaanse Regering heeft gezegd, dat zij er in toestemde, dat het schip zonder ons zou vertrekken, op voorwaarde, dat wij langs een andere weg konden weggaan.
79702. De **Voorzitter**: Is dat de reden geweest, dat men tenslotte er zo vlug is uitgekomen?
- A.** Ja, ik geloof het wel.
79703. De **Voorzitter**: U bent bij de legatie werkzaam geweest, zodat u het kunt weten.
- A.** Volgens mij is het wel de reden geweest, dat het toen sneller is gegaan en men nadien meer medewerking heeft gekregen.
79704. De **Voorzitter**: Dit is dus gebeurd, omdat de legatie had toegestemd u uit Cadiz te laten terugkomen?
- A.** Ja. Dat is ook nog helemaal verkeerd gegaan, want toen wij in Cadiz aan boord zouden gaan, wilde men ons weer in de gevangenis gooien, omdat wij officieel uit Spanje waren uitgeboekt.
79705. De **Voorzitter**: U zou dus weer zonder permissie zijn binnengekomen?
- A.** Inderdaad.
79706. De **Voorzitter**: Bent u bij de berechting van *van Vliet* geweest?
- A.** Ja.
79707. De **Voorzitter**: Wat had hij tot zijn verdediging aan te voeren?
- A.** De heer *van Vliet* wilde zich blijkbaar niet verdedigen en hij heeft dan ook niets gezegd.
79708. De **Voorzitter**: Wist hij, vóórdat hij kwam, waarover u met hem wilde spreken?
- A.** Ik geloof het niet. Wij hebben hem opgebeld en gevraagd of hij wilde komen, omdat wij hem wilden spreken.
79709. De **Voorzitter**: Waar inoest hij komen?
- A.** In de kamer in het hotel, waar wij woonden.
79710. De **Voorzitter**: Met zijn hoevelen was u?
- A.** Ik geloof met zijn achten, ik weet het niet precies meer.
79711. De **Voorzitter**: Zat u om een tafel en stond hij voor u?
- A.** Ja. Wij hebben hem gevraagd wat hij ter verdediging had aan te voeren, waarop hij zei: Niets.
79712. De **Voorzitter**: Wat is er toen met hem gedaan?
- A.** Wij hebben toen gezegd, dat hij door een van ons zou worden gestraft, en dat is gebeurd.
79713. De **Voorzitter**: Heeft men ook overwogen wat anders met hem te doen, b.v. zijn hoofd kaal te scheren?
- A.** Ik kan het mij niet herinneren.
79714. De **Voorzitter**: Waren er niet enige mariniers, die dit wel aardig zouden hebben gevonden?
- A.** Inderdaad, dat is zo, maar wij vonden het te erg.
79715. De **Voorzitter**: Vond u een blauw oog minder erg dan een kaalgeschoren hoofd?
- A.** Neen, maar *van Vliet* kreeg de kans zich te verdedigen. Hij moest vechten met een van de jongens.
79716. De **Voorzitter**: Bood er zich iemand voor aan, of wilde iedereen het wel doen?
- A.** Wij wilden het allemaal wel doen, omdat wij het een misserlijke houding vonden.
79717. De **Voorzitter**: Is *van Vliet* weer spoedig van het gevecht gekomen?
- A.** Ja.
79718. De **Voorzitter**: Hebt u later nog gemerkt, dat hij het had kwalijk genomen?
- A.** *Van Vliet* heeft het in Engeland aangegeven bij het Ministerie van Oorlog, waarop wij voor een soort commissie van onderzoek moesten verschijnen en wij vrijgesproken zijn.
79719. De **Voorzitter**: Hoe bent u daarvan in kennis gesteld?
- A.** Wij hebben er allemaal een brief over gekregen.
79720. De **Voorzitter**: Wat stond er in die brief?
- A.** Men kon ons niet vervolgen, maar men zou ons niet vergeten.
79721. De **Voorzitter**: Door wie was de brief geschreven?
- A.** Door het Ministerie van Oorlog. Ik kan u die brief overleggen, indien u daarop prijs stelt.

79722. De **Voorzitter:** Graag. Hebt **u** het Kruis van Verdienste, dat de Engelandvaarders kregen, ook ontvangen?

A. Neen.

79723. De **Voorzitter:** De anderen ook niet?

A. Ik was reeds in 1940 uitgeweken naar Frankrijk en vandaar ben ik naar Spanje gegaan.

79724. De **Voorzitter:** Waarom is dat een reden, dat u het kruis niet zou krijgen?

A. Ik werd niet beschouwd als Engelandvaarder.

79725. De **Voorzitter:** Wie zijn dan de Engelandvaarders?

A. Engelandvaarders zijn degenen, die uit bezet Nederland waren ontsnapt.

79726. De **Voorzitter:** Waar woonde **u** vóór de oorlog'?

A. Ik woonde in Amsterdam en juist vóór de oorlog was ik met vakantie in België. Ik heb mij in België bij het leger gemeld en toen zei men mij, naar Frankrijk te gaan. Daar was ook niets meer en toen ben ik in Frankrijk blijven hangen.

De **Voorzitter:** Ik dank **u** voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

B. RODRIGUES PEREIRA.

SCHILTHUIS, *voorzitter.*

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 16 MEI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

CORNELIS JOHANNES VAN DER SLUYS,

oud 35 jaar, wonende te 's-Gravenhage, kapitein b.d. technische dienst van het Koninklijk Nederlands Leger.

Hij legt de eed af als getuige.

79727. De **Voorzitter**: Wij hebben vernomen, dat u in het voorjaar van 1943 in Madrid met een aantal Engelandvaarders, die, evenals u, ongeduldig waren geworden, met elkaar hebt besproken te trachten op illegale wijze uit Madrid weg te komen. U hebt dit gedaan, nadat een poging om op legale wijze via Cadiz te vertrekken, was mislukt. Tot een werkelijke uitvoering of een vast plan is men niet gekomen, omdat, vóór het zover was, de politie hiervan op de hoogte bleek te zijn en u dwong, zich iedere dag te melden. Over de wijze, waarop de politie dit te weten is gekomen, bestaan verschillende meningen. Kunt u mij zeggen, wat uw mening hierover is?

A. Bij die bespreking is een zekere heer *van Vliet* geweest, die het nodig heeft gevonden dit op het consulaat te vertellen. Wij moesten ons als vreedeling eens in de week bij de politie melden en op een gegeven moment kregen wij order, ons iedere ochtend om negen uur te melden. Wij hebben dit veertien dagen gedaan. De heer *Rodrigues Pereira* is naar de Spaanse politie-inspecteur *Macaron* gegaan, waar hij de zaak heeft uitgelegd. Daar heeft men er de idioterie wel van ingezien, dat onze eigen landgenoten ons bij de politie van een vreemd land gingen aangeven.

79728. De **Voorzitter**: Welke landgenoot heeft dat gedaan?

A. Dat weet ik niet.

79729. De **Voorzitter**: Hoe weet u, dat een landgenoot het heeft gedaan?

A. De heer *Rodrigues Pereira* had het weer van *Macaron* gehoord.

79730. De **Voorzitter**: Kon *Macaron* ook zeggen wie het had medegedeeld? Hebt u nog een verwijt gericht tot degene, die het had gedaan?

A. Dit alles is zeven jaar geleden gebeurd. De ondervindingen, die ik met de buitenlandse diplomatieke diensten heb opgedaan, zijn dermate naar en somber, dat ik eigenlijk een soort struisvogelpolitiek bedrijf en er maar liever niet over spreek en het maar vergeet.

79731. De **Voorzitter**: Dat neemt niet weg, dat de commissie het toch wel graag zou willen weten. Wij hebben vernomen, dat enkelen van u naar de heer *de Bruyn Tengbergen*, de consul-generaal, waren gegaan om hem te vragen, waarom hij deze boodschap aan de Spaanse politie had doorgegeven. Herinnert u zich nog, dat u er heen bent gegaan?

A. Neen.

79732. De **Voorzitter**: Kunt u het zich ook niet herinneren, indien u er zich enige moeite voor geeft?

A. Ik wil u op alle mogelijke manieren helpen; als ik het wist, zou ik het zeggen. Ik herinner mij wel de dingen, die ik zelf heb gedaan. Ik heb de heer *de Bruyn Tengbergen* weleens zelf een request voor de Koningin aangeboden, dat hij heeft geweigerd.

79733. De **Voorzitter**: Bent u niet zelf bij de heer *de Bruyn Tengbergen* geweest om te vragen, waarom hij het aan de Spaanse politie had verteld?

A. Ik weet het werkelijk niet meer, ik ben zo vaak bij de heer *de Bruyn Tengbergen* geweest.

79734. De **Voorzitter**: Bent u er wel bij geweest, toen *van Vliet* onder handen is genomen?

A. Neen.

79735. De **Voorzitter**: U weet toch wel, dat hij onder handen is genomen?

A. Ja, ik heb het blauwe oog ook wel gezien.

De **Voorzitter**: Ik dacht, dat u een van degenen was, die zich deze zaak nog wel zou herinneren.

79736. De **Voorzitter**: Weet u de naam van degene, die *van Vliet* een blauw oog heeft geslagen?

A. Neen.

79737. De **Voorzitter**: Bent u in Engeland nog over deze zaak gehoord?

A. Neen. Ik heb gewoon mijn verhaal verteld aan de Engelse en daarna aan de Nederlandse geheime dienst.

79738. De **Voorzitter**: Bent u nog voor een commissie verschenen, die deze zaak onderzocht?

A. Neen.

79739. De **Voorzitter**: Is het u bekend, dat de anderen wel voor een commissie zijn gekomen?

A. Neen, dat wist ik toen niet. Ik heb het toevallig juist gehoord van de heer *Rodrigues Pereira*.

79740. De **Voorzitter**: Bent u niet tegelijk met de anderen vertrokken?

A. Neen, ik heb in Lissabon een ongeluk gehad. Ik wandelde met de heer *Boas* op een middag langs de rotsen en toen ben ik naar beneden gevallen. In 1940 ben ik bij Dordrecht gewond geraakt en na die tijd had ik last van duizelingen. Ik schijn torn zo'n duizeling te hebben gehad en toen ben ik gevallen. Het merkwaardige is echter, dat ik na die tijd veel beter ben. In ieder geval ben ik toen in Juli 1943 in het hospitaal gekomen.

79741. De **Voorzitter**: In Juli was de heer *Boas* toch reeds weg? Eind Mei, begin Juni is de groep Engelandvaarders uit Madrid vertrokken en 16 Juni is men in Engeland aangekomen.

A. De heer *Boas* is langer in Lissabon gebleven. De anderen zijn eerder vertrokken. Wij zijn tegelijkertijd van Madrid naar Lissabon vertrokken.

79742. De **Voorzitter**: Wanneer bent u van Lissabon naar Engeland gegaan?

A. In October.

79743. De heer **Stokvis**: U hebt zoeven gesproken over een request clan de Koningin, dat de heer *de Bruyn Tengbergen* heeft geweigerd te accepteren. Wat hield dat request in?

A. Dat er mensen van allerlei nationaliteiten heel snel werden doorgezonden en dat wij maanden morsten wachten. Wij wilden zo gauw mogelijk naar Engeland. Ik weet niet of u iets van het militaire leven afweet, maar wanneer een ondergeschikte van mij zijn beklag over mij wil indienen, dan ben ik als militair verplicht hem te helpen met het beklag over mij zelf. Ik heb dan misschien een vreemde gedachtengang, maar ik vind dit heel logisch en ik begrijp dit en ik doe het ook. Zo heb ik dit request ook opgevat; ik wilde niet achter de rug van deze mensrn om werken. Samen met de heer *van Dain* heb ik dit request opgesteld en toen zijn wij naar de heer *de Bruyn Tengbergen* gegaan. Ik heb gevraagd of hij het wilde doorzenden naar Londen, hetgeen hij weigerde.

79744. De **Voorzitter**: Dacht hij misschien, dat de Koningin er ook niet voor kon zorgen, dat u uit Spanje wegwam?

A. Jawel, want later heeft de tegenwoordige kolonel *Pahud de Mortanges* een request geschreven, dat wel gevolgen heeft gehad.

79745. De **Voorzitter**: Men weet toch niet, of dit bepaaldeijk door toedoen van de Koningin is geschied.

A. Naar aanleiding van deze brieven is Minister *van Boeyen* naar Portugal gekomen.

79746. De **Voorzitter**: Hoe weet u, dat hij daarvoor naar Portugal is gegaan?

A. Dat heeft hij mij gezegd.

79747. De **Voorzitter**: Waar was u toen?

A. In Lissabon.

79748. De **Voorzitter**: Heeft Minister *van Boeyen* u gezegd, dat hij naar aanleiding van klachten naar Lissabon was gekomen?

A. Ja, zijn secretaris, de heer *van der Putten*, was er bij. Deze kan u de hele geschiedenis vertellen. Ik heb de Minister een lijstje gegeven met de Engelandvaarders en ik heb hun beroepen in het burgerleven er bij gezet, zodat de Minister hen zelf kon horen. Minister *van Boeyen* is naar Praia das Maçães gegaan en heeft dagen lang met al deze mensen gesproken.

79749. De **Voorzitter**: Waren die Engelandvaarders ook in Praia das Maçães?

A. Ja. Later ben ik nog bij Minister *van Boeyen* geweest in het Palace Hotel in Estoril en toen heb ik nog bij hem geluncht. De zaakgelastigde van H.M. te Lissabon, de heer *van Pallandt*, was overgeplaatst naar Londen en daarvoor in de plaats was de heer *Flaes* gekomen. De heer *Flaes* was een goede bekende van de heer *de Bruyn Tengbergen*. De heer *Flaes* vroeg mij, welke klachten de

Engelandvaarders hadden over de legatie te Madrid. Ik wist gelukkig, dat hij een goede bekende was van de heer *de Bruyn Tengbergen* en dat ik daarom op mijn tellen moest passen. Ik heb geantwoord, dat het allemaal jonge mensen waren, die een avontuurlijk bestaan achter de rug hadden en spoedig verder wilden. Toen de heer *van Boeyen* in Lissabon was, werd hij door de heer *Flaes* uitgenodigd bij hem te komen lunchen en toen ben ik eveneens uitgenodigd. Na de lunch was er een ontvangst voor alle Engelandvaarders, die er warsn. De ambassadeur uit Madrid, de heer *Schuller tot Peursum* en de consul-generaal, de heer *de Bruyn Tengbergen*, kwamen ook os bezoek. Ik heb de heer *Flaes* toen gevraagd een onderhoud met Minister *van Boeyen* te mogen hebben. De heer *Flaes* heeft dit voor mij gearrangeerd en ik heb toen alleen met de heer *van Boeyen* gesproken. De heer *van Boeyen* zei, dat hij beslist de waarheid van mij wilde horen en toen heb ik hem verschillende dingen verteld. Minister *van Boeyen* is daarna naar Praia das Maçães gegaan en heeft ook de andere Engelandvaarciers gezegd alleen de waarheid te vertellen, zonder overdrijving. Daarna heeft hij zijn rapport opgesteld.

79750. De **Voorzitter**: De Engelandvaarders zullen de heer *van Boeyen* wel dezelfde dingen hebben verteld, die wij ook van hen hebben vernomen.

A. Ja. Het waren allen zeer behoorlijke mensen. Ik noem bij voorbeeld de heer *van Danz*, die ik een prachtmens vind, en dan was er een Joodse doktores, mevrouw *Esso*, allen zeer kalme, rustige mensen.

79751. De **Voorzitter**: Het is natuurlijk moeilijk na te gaan in hoeverre de vertraging een gevolg was van een onvoldoende arbeid van het gezantschap dan wel van de tegenwerking van de Spanjaarden.

A. Men kan natuurlijk alleen naar de feiten oordelen en vaststaat, dat de Belgen, Polen, enz., zo doorgingen en wij moesten maanden wachten. Dat was het verschil en bovendien waren de Nederlanders niet erg geliefd. Er was in Madrid een Zwitser, de heer *Oswald*, een president van de Schweizerische Bankverein. Hij was getrouwd met een meisje *Ledeboer* uit Twente. Ik zelf ben ern Twentenaar en ken de familie *Ledeboer* heel goed. Ik ontmoette daar dus mevrouw *Oswald* en menige keer heeft zij een stel Engelandvaarders uitgenodigd en dan gingen wij naar een cabaret of zij vroeg ons te eten. De heer *Oswald* was als president van de Bankverein van ren neutraal land goed bekend in de diplomatenkringen en hij heeft mij eens gezegd, dat het voor de Nederlandse diplomaten moeilijk was iets te bereiken, omdat zij niet geliefd waren.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

C. J. VAN DER SLUYS.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 16 MEI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

Mr. FRITS HORN,

oud 38 jaar, wonende te 's-Gravenhage, employé bij de K.L.M.

Hij legt de eed af als getuige.

79752. De **Voorzitter**: Enige tijd geleden hebben wij de heer *Lint-horst Homan*, de tegenwoordige Commissaris der Koningin in Friesland, gehoord, die ons heeft medegedeeld, dat wij, indien wij nog het een en ander wilden weten met betrekking tot de ervaringen van de Engelandvaarders in Spanje, u hiernaar moesten vragen.

Wij hebben reeds talloze Engelandvaarders gehoord, die ons ieder op hun beurt hun beklag hebben gedaan over hun ervaringen in Spanje en vele verwijten hebben gericht aan het adres van de consuls en het gezantschap.

Hoe hebt u de reis naar Spanje gemaakt; bent u via Zwitserland gekomen?

A. Neen, via België en Frankrijk.

79753. De **Voorzitter**: Wanneer?

A. In de zomer van 1943.

79754. De **Voorzitter**: Bent u illegaal over de Spaanse grens gekomen?

A. Ja.

79755. De **Voorzitter**: Bent u dadelijk in Miranda opgesloten?

A. Neen, ik ben niet in Miranda geweest, maar in de gouvernementsgevangenis in Pamplona.

79756. De **Voorzitter**: Hoelang bent u daar geweest?

A. Een dag of tien, misschien veertien dagen.

79757. De **Voorzitter**: Dat is dus niet zo erg lang.

A. Neen, maar het was ook anders dan Miranda. Miranda was een kamp, waar de mensen werden geconcentreerd en in de gevangenis te Pamplona werden de mensen in de eerste phase opgesloten totdat er b.v. iemand van het consulaat kwam om ze er uit te halen.

79758. De **Voorzitter**: Is er voor u ook iemand gekomen?

A. Inderdaad. In de gevangenis te Pamplona kwam regelmatig een Fransman van het Internationale Rode Kruis. Hij kwam eens in de veertien dagen of eens in de maand, en zodra hij er was, werden de nieuw aangekomenen bij hem gebracht en dan nam hij op zich het betreffende consulaat telegrafisch op de hoogte te stellen. Dit had bij de Nederlanders dan meestal tot gevolg, dat de heer *Davids* kwam, met de gouverneur ging praten en de mensen dan uit de gevangenis kreeg.

79759. De **Voorzitter**: Met welke middelen deed de heer *Davids* dat?

A. Dat hing af van de gouverneur. Hij zal weleens geld hebben moeten gebruiken of een cadeau hebben aangeboden, maar in het

algemeen lukte het ook wel met goede woorden. Wanneer men echter uit de gevangenis was, moest men in Pamplona blijven en mocht men niet op eigen gelegenheid naar Madrid reizen.

79760. De **Voorzitter**: Was het een soort résidence forcée?

A. Nauwelijks, maar men mocht niet buiten de grenzen van Pamplona komen. De heer *Davids* moest dan weer opnieuw de gouverneur bewerken voor het verkrijgen van toestemming om de mensen naar Madrid te laten gaan.

79761. De **Voorzitter**: Kreeg de heer *Davids* het altijd wel gedaan?

A. Met heel veel moeite meestal wel.

79762. De **Voorzitter**: Hij deed het dus met een zekere ijver?

A. Zeer zeker, want de moeilijkheden waren talrijk. De gouverneur zei, dat men in Madrid moest zeggen, dat hij de mensen moest sturen, en in Madrid zei men, dat de gouverneur dit moest doen. Zo ging het steeds over en weer, zoals altijd.

79763. De **Voorzitter**: Was de heer *Davids* daarvoor de geschikte man?

A. Voor dit soort werk was hij zeer geschikt. Op het eerste gezicht was hij niet van een Spanjaard te onderscheiden; hij sprak buitengewoon goed Spaans.

79764. De **Voorzitter**: Was hij niet koopman?

A. Ja, voorzover ik weet, had hij vóór de oorlog altijd zaken gedaan in Spanje en daarom was hij daar ook. Ik weet echter niet, waar hij woonde. Hij was de man, die dit kon bewerkstelligen, en volgens mij deed hij het zeer goed.

79765. De **Voorzitter**: Heeft het hem niet veel moeite gekost u uit Pamplona weg te halen?

A. Het heeft hem zeer veel tijd gekost. Van Pamplona is onze groep gestuurd naar een plaatsje in de bergen als résidence forcée. Van daaruit heeft de heer *Davids* moeite gedaan ons naar Madrid te krijgen, maar het heeft toch zeker anderhalve maand geduurd.

79766. De **Voorzitter**: Hoe groot was die groep?

A. Ik was zelf met drie of vier vrienden gekomen, maar dit groepje is groter geworden in de tijd, dat wij in Pamplona waren, zodat wij op het tijdstip, dat wij daar vandaan gingen, met een man of acht waren.

79767. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Davids* gezorgd, dat zij tegelijk naar Madrid konden gaan?

A. Ja.

79768. De **Voorzitter**: Hoe was de verzorging in Pamplona en later in het dorp in de bergen?

A. De verzorging was goed. In Pamplona zaten wij in een klein hotelletje.

79769. De **Voorzitter**: Door wie werd dat betaald?

A. Dit werd via de heer *Davids* door het consulaat te Madrid betaald.

79770. De **Voorzitter**: Hebt u het later moeten terugbetalen?

A. Wij hebben een schuldbekentenis moeten tekenen bij het vertrek uit Madrid. Het hing er vanaf of men in militaire dienst ging of niet. Ik heb er later nooit meer iets van gehoord.

79771. De **Voorzitter**: Was u toen reeds in militaire dienst?

A. Ik ben na aankomst in Engeland in dienst gegaan.

79772. De **Voorzitter**: In Spanje was u dus in geen enkel militair verband?

A. Neen.

79773. De **Voorzitter**: U hebt dus nooit meer iets van die schuld-bekentenis gehoord?

A. Neen.

79774. De **Voorzitter**: Is het u bekend, of anderen er nog wel iets van hebben gehoord?

A. Ja, maar dat waren mensen, die niet in militaire dienst zijn gegaan. Ik vermoed, dat hierin het verschil ligt.

79775. De **Voorzitter**: Wat is er gebeurd, nadat u te Madrid bent gekomen? Hebt u zich bij het gezantschap gemeld?

A. Dat ging automatisch. De heer *Davids* had ons naar Madrid meegenomen en daar werden wij afgehaald. Er was voor gezorgd, dat wij naar een hotel konden gaan.

79776. De **Voorzitter**: Werd dit alles door de heer *Davids* verzorgd?

A. Dit werd door het consulaat in samenwerking met de heer *Davids* behandeld. Wij beschouwden de heer *Davids* als de handelsreiziger van het consulaat. Zodra er mensen in de provincie waren gekomen, werd het consulaat hiervan in kennis gesteld en dan werd de heer *Dnvids* er op uitgestuurd om deze mensen op te halen.

79777. De **Voorzitter**: Kon men, wanneer men in de gevangenis was, gemakkelijk een bericht verzenden?

A. Bij ons is het gebeurd, doordat een Fransman van het Internationale Rode Kruis een bericht heeft doorgezonden.

79778. De **Voorzitter**: Was het wel mogelijk, dat men vanuit de gevangenis of vanuit Miranda berichtte, dat men zich daar bevond?

A. Ja, dat gebeurde ook. Men werd beschouwd als gevangene omdat men illegaal de grens was overgekomen, maar men kreeg een andere behandeling dan de gewone gevangenen.

79779. De **Voorzitter**: Was de behandeling beter?

A. Ja, veel vrijer. Wij zaten de gehele dag op een kleine patio en werden pas 's avonds in een cel opgesloten.

79780. De **Voorzitter**: Hebt u in Madrid contact gezocht met de Nederlandse diplomatieke vertegenwoordigers?

A. Ja. Toen wij aankwamen, zijn wij naar het hotel Mora gebracht en men vroeg ons de volgende dag op het consulaat te komen, waar wij ons dan ook hebben gemeld.

79781. De **Voorzitter**: Hoelang bent u in Spanje geweest, vóórdat u verder kon reizen?

A. Vijf à zes maanden.

79782. De **Voorzitter**: Was dat in vergelijking met anderen erg lang?

A. Dat is betrekkelijk. Er zijn mensen geweest, die er veel korter zijn gebleven, maar ook anderen, die er veel langer zijn geweest, vooral zij, die in Miranda waren terecht gekomen.

79783. De **Voorzitter**: Wat was de oorzaak, dat zij zo lang in Spanje moesten blijven?

A. Vanuit de provincie kon men niets doen om legaal naar Engeland te komen, men moest eerst naar Madrid. De Engelse autoriteiten wilden niet meewerken om de mensen, die zich in de provincie bevonden, papieren voor Engeland te verstrekken. Zij wilden de mensen zelf zien en horen. Wanneer men te Madrid op het Nederlandse consulaat was geweest, moest men vandaar eerst naar het passport office gaan om daar de nodige papieren te verkrijgen. Daar kreeg men een voorlopig paspoort, dat in Portugal pas een stempel kreeg,

omdat men z.g. niet naar Engeland ging, maar naar Curaçao, of ergens anders heen. De toestemming van de Engelsen kwam niet direct af, het ging niet zo vlot. De mensen moesten eerst van de provincie naar Madrid komen, hetgeen voor velen heel lang heeft geduurd, maar dit hing ook weer af van de plaatselijke autoriteiten.

79784. De **Voorzitter**: Hing dit eveneens af van de mate van toewijding van het gezantschap te Madrid?

A. Dat zal weleens zijn beweerd, en vooral de mensen in Miranda hebben geklaagd. Men zei, dat het kamp wel werd bezocht, maar dat er verder weinig aan werd gedaan. Het is mogelijk, het was een zekere warboel. De grote groep Engelandvaarders klaagt enorm over Spanje, maar heeft ook nooit de moeilijkheden, waarmee men had te kampen, ingezien.

79785. De **Voorzitter**: In welk opzicht bestonden die moeilijkheden?

A. Ten eerste het volkomen niet meewerken van de Spanjaarden. Voor iedereen, of het een groepje was of één alleen, werd iedere keer hetzelfde spelletje gespeeld tussen Spanje en Portugal. Spanje zei, dat, indien men een permit had voor Portugal, men een salida kreeg, en Portugal zei, dat, indien men een salida had, men een permit kreeg. Alsof men er nog nooit van had gehoord, gebeurde iedere keer hetzelfde spelletje, net zolang tot de een toef. Wanneer men een tijd niet toef, gingen er maanden over heen. Het consulaat te Madrid was zeer zwak bezet.

79786. De **Voorzitter**: Was de heer *de Bruyn Tengbergen* er een dame?

A. De heer *de Bruyn Tengbergen* was er toen niet meer, hij was al een hele tijd ziek. De heer *Schölvinck* was er toen, de heer *Gastmann* is later gekomen.

79787. De **Voorzitter**: Wie was er nog meer behalve de heer *Schölvinck* ?

A. Ik geloof, dat er nog twee heren waren, die de hotels, kleding, enz. verzorgden; ik beschouwde ze meer als administrateurs.

79788. De **Voorzitter**: Was er niet een dame, die de boekhouding voerde?

A. Bedoelt u een oude of een jonge dame?

De **Voorzitter**: Ik heb haar niet gezien, maar wel veel van haar gehoord.

A. Er was een zeer jonge dame; zij deed echter niet de boekhouding, maar zij assisteerde de heer *Schölvinck* .

79789. De **Voorzitter**: Hoe moeten wij de mededelingen beoordelen, volgens welke mensen aan gezantschap en consulaat te Madrid hun plicht niet deden?

A. Het was een rommeltje, maar het is jammer, dat het zo was.

79790. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u dat?

A. Het consulaat was door de zwakke bezetting en door de slechte administratie een rommeltje. Op het consulaat was geen man van enig kaliber.

79791. De **Voorzitter**: De heer *Schölvinck* ook niet?

A. Nern, de heer *Schölvinck* was een prul. Hij was zeer goedig, maar hij was zeer verlegen, hij had er veel meer van kunnen maken. Deze man voelde zich ongelukkig, als hij een groepje van tien mensen van de trein moest halen, en dan wist hij niet wat hij moest doen. Hij liet zich door een jongedame ringeloren en als er mensen kwamen, deed zij het woord. Het was een zielige, zwakke bezetting.

79792. De **Voorzitter**: U bedoelt dus niet zo zeer in aantal, als wel in kracht?

A. Ja, goede mensen waren er niet en men kon ze ook niet krijgen. Men kon iemand wel ontslaan, maar dan had men geen nieuwe, want er mocht niemand Spanje binnenkomen. De moeilijkheden om b.v. de heer *Gastmann* in Spanje te krijgen, zijn, naar ik meen, zeer groot geweest. Dan krijgt men de vraag, wie zijn de mensen, die altijd klagen? Ik kan mij echter voorstellen, dat er werd

geklaagd. Wij hebben vaak genoeg gezegd, dat men ook moest trachten de moeilijkheden te zien en te begrijpen. Het kon hun echter niet schelen, zij kwamen niet verder, hun papieren werden niet behandeld, enz. Er gebeurden ook wel vervelende dingen; ik heb zelf wel drie keer mijn pasfoto moeten brengen, omdat het ding elke keer weg was, en zoiets was natuurlijk koren op hun molen. Bij het groepje, waarmede ik aankwam, waren zeer eenvoudige, enthousiaste jongens, die met vertrouwen het Nederlandse consulaat binnengingen. Een halfuur later kwamen zij er schouderophalend uit en zeiden, dat het een prulleboel was. Zij waren verloren voor de goede zaak en zij werden zo, dat zij zeiden, dat zij nu alles voor zich zelf zouden doen. Van zeer bruikbaar materiaal waren het onmogelijke jongens geworden. Op sociaal gebied was er niemand, die enige leiding gaf.

79793. De **Voorzitter**: Deed het gezantschap niets?

A. Voor deze grote groep mensen kon men weinig van het gezantschap verwachten.

79794. De **Voorzitter**: Waarom kon er door het gezantschap niets aan worden gedaan?

A. Men heeft wel getracht er iets aan te doen, maar het was eigenlijk de taak van de heer *Schölvinck*. Het was een prachttaak en ik heb nooit begrepen, waarom deze man er niet meer van heeft gemaakt.

79795. De **Voorzitter**: Was de bezetting van het gezantschap beter?

A. Ik heb het gezantschap er altijd enigszins van afgescheiden gezien. Ik heb het altijd zo beschouwd, dat het gezantschap meer het toezicht hield en de zorg voor de in Spanje aangekomenen werd overgelaten aan het consulaat, en wel aan de heer *Schölvinck*.

79796. De **Voorzitter**: Had het gezantschap, toen het bemerkte, dat de verzorging niet voldoende was, er niet iets aan kunnen doen, of was de personeelsbezetting daarvoor eveneens te zwak?

A. Het gebeurde regelmatig. Er gebeurde niet helemaal niets; men heeft getracht er iets aan te doen. Vele Engelandvaarders hebben er ook twee of drie maanden gewerkt om enigszins orde te scheppen. Men zocht er ook wel goede mensen voor uit, maar zij wilden er natuurlijk niet blijven.

79797. De **Voorzitter**: Kon de heer *van Panhuys* nog weleens iets bereiken?

A. De heer *van Panhuys* bemoeide er zich wel mee, maar ik heb niet het idee, dat hij werkelijk achter het consulaat heen zat. Hij zag ook wel, dat het niet goed was, maar er was op dat ogenblik weinig aan te doen en de moeilijkheden waren talloos.

79798. De heer **Stokvis**: Maakte men er zich niet erg druk over?

A. Dat kan ik zeker niet zeggen, want dit werk ging dag en nacht door. U moet ook niet vergeten, dat, wanneer men daar met zovelen is, iedereen klaagt, dat hij niet verder kan.

79799. De heer **van Dis**: Hebt u weleens vernomen, dat Engelandvaarders van andere nationaliteit vlugger werden weggeholpen?

A. Dit verhaal bestond wel. Er waren b.v. Belgen, die zeiden, dat zij binnen veertien dagen uit Madrid weg zouden gaan, maar toen wij vertrokken, waren zij er nog. Er zijn mensen geweest, die misschien na een week konden doorreizen, maar er waren ook anderen, die er maanden moesten blijven.

79800. De heer **Stokvis**: Waaraan was dat toe te schrijven?

A. Het was volkomen toevallig. Wij hebben twee maanden in de provincie doorgebracht. Toen wij met de heer *Davids* via Pamplona naar Madrid zouden gaan, heeft de heer *Davids* twee Nederlandse jongens, die de dag tevoren te Pamplona waren aangekomen, meteen onder het vrijgeleide meegenomen, zodat deze jongens in twee dagen van de grens naar Madrid waren gekomen. Wanneer het dan te Madrid nog een beetje meeliep, was men vrij spoedig weg.

79801. De **Voorzitter**: Men heeft wel gezegd, dat b.v. Belgen en Polen meteen konden doorreizen, terwijl de Nederlanders werden vastgehouden. Wat is daarvan waar?

A. Men hoopte, en vooral de heer *Davids*, dat de mensen niet op eigen houtje op stap zouden gaan, waardoor de Spaanse instanties haar medewerking voor anderen zouden weigeren.

79802. De **Voorzitter**: Ons wordt steeds verteld, dat de Nederlandse diplomatieke en consulaire vertegenwoordigers de mensen niet konden wegstroven, terwijl de Belgen en Polen zonder moeite konden doorreizen.

A. Dat is niet waar. Voor de Fransen geldt dit absoluut niet; zij werden zelfs veel slechter behandeld. In de gevangenis, waar andere nationaliteiten met drie personen in een cel werden opgesloten, werden de Fransen met vier of vijf personen in een cel opgesloten. Zij werden allen naar Miranda gebracht en als er een schip was, gingen zij met grote groepen naar Noord-Afrika. Verder bekommerde men er zich niet om. De Belgen hadden dezelfde moeilijkheden als wij. Het is mogelijk, dat het de Polen, die minder in aantal waren, iets gemakkelijker ging, maar ik heb zelf de Polen, met wie ik de Pyreneeën was overgetrokken, ook nog te Madrid aangetroffen. Het is heel goed mogelijk, dat er een aantal Polen is geweest, dat meteen kon doorreizen, maar dat is ook weleens met Nederlanders gebeurd.

79803. De **Voorzitter**: U bent dus van mening, dat de toestand voor de Nederlanders tenslotte niet ongunstiger is geweest dan voor de anderen?

A. In het algemeen niet.

79804. De **Voorzitter**: Men heeft ons ook weleens gezegd, dat het geen wonder was, dat alles niet zo vlot ging, omdat de Nederlandse legatie te Madrid niet zeer geliefd was.

A. Laat ik het andersom zeggen. De Belgen hadden helemaal geen legatie, wij waren de enigen, die een legatie hadden. Temidden van de Engelse en Amerikaanse legaties hadden wij natuurlijk maar heel weinig te zeggen. Onze gezant moest zich wel erg op de achtergrond houden, hij behoorde officieel eigenlijk niet meer tot het corps diplomatique. Wanneer hij bij de Engelse gezant wilde komen, moest hij als 't ware via de achterdeur komen, anders werd hij op de vingers getikt.

79805. De **Voorzitter**: Is dit letterlijk op te vatten?

A. Dit heb ik van Engelse zijde vernomen.

79806. De **Voorzitter**: U hebt het dus niet van de heer *Schuller* zelf gehoord?

A. Neen. De moeilijkheden, waarvoor hij te Madrid stond, waren zeer groot.

79807. De **Voorzitter**: Hoe was de behandeling, wanneer men te Lissabon kwam?

A. Het grote verschil tussen Madrid en Lissabon was, dat er te Lissabon een vrij behoorlijke organisatie was.

79808. De **Voorzitter**: Wie had daar de leiding?

A. De heer *Flaes* en de heer *Fock* van het Bureau Inlichtingen. Er was nog iemand, een Rotterdammer, die bij een Nederlandse Scheepvaartmaatschappij te Lissabon werkzaam was geweest, maar wiens naam ik ben vergeten.

79809. De **Voorzitter**: Bedoelt u de heer *Droogendijk*?

A. Inderdaad. Hij was waarnemend consul. De organisatie was te Lissabon heel anders. Men werd meteen opgevangen en naar Praia das Maçães aan de Atlantische Oceaan gezonden. De heer *Droogendijk* was ook een heel andere figuur dan de heer *Schölvinck*. Er was ook speciaal iemand voor de sociale verzorging.

79810. De **Voorzitter**: Was er ook wel iets te bereiken met de Portugese autoriteiten?

A. Ja, wanneer men eenmaal in Portugal was aangekomen, was de toestand veel gemakkelijker. In Portugal kreeg men onmiddellijk een visum en dan was het nog slechts een kwestie van transport. Verder had men niets meer met de Portugese autoriteiten te maken; ik ben dan ook binnen veertien dagen vertrokken.

79811. De **Voorzitter**: Ik wilde u nog het een en ander vragen met betrekking tot Zuid-Frankrijk. Hebt u daar nog Nederlandse ambtenaren aangetroffen?

A. Geen enkele, wij zijn rechtstreeks doorgereisd.

79812. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. In de zomer van 1943.

79813. De **Voorzitter**: Er bestond dus geen onbezet Frankrijk meer.

A. Neen.

79814. De **Voorzitter**: Hoe bent u er dan doorgekomen?

A. Wij hebben te Parijs contact gehad met verschillende mensen, die ons bepaalde plaatsen hebben opgegeven, waar wij zouden worden opgevangen. Wij hebben in Brussel en Parijs met verschillende mensen gesproken en tenslotte zijn wij met iemand in zee gegaan.

79815. De **Voorzitter**: Was dit een weg, die van Nederlandse zijde was gevormd?

A. De weg was niet direct gevormd. Wanneer men spreekt over de Poolse Fransman of de Franse Pool, dan is dit algemeen bekend.

79816. De **Voorzitter**: Had *Jean Weidner* met deze weg te maken?

A. Neen, het is mij niet bekend.

De **Voorzitter**: Er is een Nederlandse weg geweest, die heel goed werkte.

A. Dit was geen Nederlandse weg. Wij zijn gedeeltelijk op ons eigen houtje gegaan; wij hadden wel contacten, maar wij hebben ons nooit een weg laten voorschrijven.

79817. De **Voorzitter**: Bent u via 'Toulouse gereisd?

A. Neen, via Bordeaux.

79818. De **Voorzitter**: Hebt u nog moeilijkheden ondervonden in Frankrijk?

A. Neen, absoluut niet.

79819. De **Voorzitter**: Hebt u in Spanje nog geld nodig gehad?

A. Neen.

79820. De **Voorzitter**: U hebt toch een schuldbekentenis getekend?

A. Ja, maar zodra men in Madrid was, werd het hotel betaald en men kreeg een soort daggeld.

79821. De **Voorzitter**: Hoe groot was dat daggeld?

A. Ik weet het werkelijk niet meer. In Madrid werd het hotel betaald en men kreeg kleding. Er waren mensen, die niets meer hadden, en anderen hadden veel bij zich.

79822. De **Voorzitter**: Hoe was dat mogelijk?

A. Er waren mensen, die met een grote rugzak hebben gereisd. en anderen met alleen een regenjas op hun schouder. Direct in Pamplona werd al voor kleren gezorgd; dit werd gedaan van de zijde van het consulaat.

79823. De **Voorzitter**: Men kreeg dus hetgeen men nodig had en ean beetje zakgeld?

A. Ja. Iedereen ging eenmaal in de week naar het consulaat om het zakgeld in ontvangst te nemen.

79824. De **Voorzitter**: U bent dus niet zo slecht te spreken over de behandeling in Spanje als dit met anderen het geval is.

A. Neen, omdat ik de moeilijkheden ook wel kon begrijpen.

79825. De **Voorzitter**: U hebt het dus wel meegemaakt, dat de mensen zich erg opwonden over de toestand?

A. Ja. Zij hielden echter geen rekening met de verschillende omstandigheden.

79826. De **Voorzitter**: Deze indruk hebben wij ook wel gekregen. Wij menen, dat veel van de gemaakte opmerkingen een psychologische oorzaak hebben, zowel van de zijde van de Engelandvaarders als van de anderen.

A. Natuurlijk. De mensen van het consulaat zaten rustig in Madrid en de jongens, die over de Pyreneeën kwamen, vroegen, waarom zij niet konden doorreizen. Zij begrepen er niets van. Het waren twee mentaliteiten, die tegenover elkaar stonden.

79827. De heer **Stokvis**: Objectief gewaardeerd, moet u dus wel zeggen, dat het werk van de zijde van de Nederlandse instanties slecht was.

A. De bezetting van het consulaat was slecht.

De heer **Stokvis**: Inderdaad, maar het werk was eveneens slecht.

A. Ja. De heer *Schölvinc* deed zijn best, maar ik vond hem een waardeloos prul. Hij was voor dit werk volkomen ongeschikt.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

F. HORN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 17 MEI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de hertn Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en *m*.

Verhoor van

Mr. BINNERT PHILIP BARON VAN HARINXMA THOE SLOOTEN,

oud 56 jaar, wonende te Brussel,

Hr. Ms. ambassadeur te Brussel,

oud-gemachtigde te Lissabon van de Regeringscommissaris voor de Vluchtelingen te Londen,

oud-voorzitter van het London Committee van het Nederlandsche Roode Kruis.

79828. De **Voorzitter**: Wij zullen dit verhoor, dat betrekking heeft op dezelfde punten als dat van de vorige maal, niet behoeven te beginnen met een nieuwe eedsaflegging, aangezien de eed, die u bij het vorige verhoor hebt afgelegd, ook voor dit verhoor van kracht is.

Sinds wij u de vorige maal hebben gesproken zijn er zo nu en dan vragen bij ons opgekomen en zijn ons mededelingen gedaan, die ons aanleiding hebben gegeven tot de wens, u bij gelegenheid daarover nog eens te vragen ter nadere precisering, omdat wij het vermoeden hebben, dat u ons daarover wel opheldering zou kunnen geven. Wat ik u ga vragen, hangt een beetje als droog zand aan elkaar. U weet nu dus de reden daarvan. Met het eerste, dat ik u zou willen vragen, zou u op de hoogte kunnen zijn vanwege uw verblijf in Lissabon.

De heer *Polling*, consul in Oporto, heeft ons namelijk verteld, dat, toen in 1940 de eerste Nederlandse vluchtelingen in Portugal aankwamen, zij het liefste maar naar Oporto gingen, omdat zij daar eerder visa voor Amerika konden krijgen dan in Lissabon. Weet u daar iets van?

A. U hebt mij die vragen schriftelijk reeds voorgelegd. Mag ik het antwoord even voorlezen?

Ik herinner mij, dat tegen het einde van de zomer van 1940, toen ik de vluchtelingenaangelegenheden overnam, inderdaad het verhaal ging, dat de verlening van visa voor zekere Zuid-Amerikaanse landen bij de betreffende consulaten te Oporto vlotter verliep dan te Lissabon. Ik heb toen steeds de mensen aangemoedigd om het in Oporto te proberen, indien men in Lissabon niet slaagde. Later is gebleken, dat deze „vlotheid“ voortkwam uit de mogelijkheid tot omkoping van de betrokken consuls. Verschillende van deze visa zijn later door de betrokken Regeringen ongeldig verklaard tot groot ongerief der candidaat-emigranten.

79529. De **Voorzitter**: In het bijzonder in de Zuid-Amerikaanse Staten?

A. Ja, vooral in de Zuid-Amerikaanse Staten. Het was in die tijd een soort rel. De mensen hadden er alles voor over om weg te komen. Voor die honoraire consuls was het een zware verleiding om daarvoor sommen aan te nemen.

79830. De **Voorzitter**: Nu u toch over Zuid-Amerika spreekt, zou ik u meteen ook iets willen vragen omtrent wat wij hebben vernomen over hetgeen men toen noemde „valse visa“ en zelfs valse paspoorten, die aan Nederlanders werden verstrekt en die aannemelijk zouden moeten maken, dat zij van een Zuid-Amerikaanse Staat afkomstig waren, of iets van dien aard, en die wel degelijk hebben geholpen en waarmee vele mensen dikwijls naar die streken zijn vertrokken.

Is dit naar uw mening iets, waarvan men moet zeggen, dat dit door corrupte consuls is geschied of moet men dit opvatten als een tegemoetkoming van die Staten tegenover Nederland?

A. Ik vrees het eerste. De stemming was helemaal niet zo vriendelijk tegenover ons land. Men was zó bang voor die stroom vluchtelingen. De Portugezen eveneens. Zij waren de Nederlanders echter nogal goed gezind. Ze waren echter toch bang onder de voet gelopen te worden. Dat was met die Zuid-Amerikaanse landen ook het geval.

79831. De **Voorzitter**: Heeft de Regering wel eens geprobeerd om bij die Zuid-Amerikaanse landen een zekere welwillende houding te krijgen, waardoor men dan veel vluchtelingen naar die landen kon sturen?

A. Ja, zeer zeker.

79832. De **Voorzitter**: Op welke wijze is dat gebeurd?

A. Hoe de Regering dat precies heeft getracht, weet ik natuurlijk niet. Zowel de legatie in Lissabon als ik hebben er in Londen telkens op aangedrongen, dat er stappen zouden worden ondernomen. Ik heb later ook wel gehoord, dat de Nederlandse Regering haar best heeft gedaan; ik kan u echter niet vertellen op welke wijze dit is geschied.

79833. De **Voorzitter**: In verband met de heer *Polling* vertelde u zoëven, dat dat op Zuid-Amerikaanse Staten sloeg. Ik herinner mij toch, dat de heer *Polling* ons een verhaal heeft gedaan, dat hij erg bevriend was met een van de ambtenaren van het Amerikaanse consulaat, van de Verenigde Staten dus, en dat die hem allerlei faciliteiten bezorgde, doordat hij een beetje een oogje dichtdeed, enz.

A. Ik weet wel, dat de Verenigde Staten in die dingen buitengewoon moeilijk waren. Zij waren zeer streng. Het zou me zeer verbazen. Ik weet echter de details niet meer precies.

79834. De **Voorzitter**: Hoe is uw indruk van de heer *Polling*? Deed hij zijn werk goed?

A. Ik had een heel goede indruk van hem. Hij was zeer actief. Hij gaf een prettige indruk.

79835. De **Voorzitter**: Vond men dat algemeen?

A. Ik geloof het wel.

79836. De **Voorzitter**: Had hij veel kritiek?

A. Dat heb ik nooit gemerkt. Ik heb altijd heel goed met hem kunnen opschieten. Ik heb verschillende keren met hem te maken gehad, als er b.v. een transport vluchtelingen naar Zuid-Amerika ging. Zo'n transport deed dan eerst Oporto aan. Hij ging dan altijd aan boord en praatte met de mensen. Ja, ik had een heel goede indruk van hem. Wanneer er klachten waren, onderzocht hij die en deed hij het nodige.

79837. De **Voorzitter**: Dan was er nog een iijst, die door de vluchtelingen moest worden ingevuld, waarover sommige vluchtelingen vreselijk boos zijn geworden.

A. Bij de vragen, door de heren *Doorman* en *van Weede* gesteld, kwam, naar ik mij ineem te herinneren, inderdaad voor met name die „of speciale redenen aanwezig waren om niet naar Nederland of oorspronkelijke woonplaats terug te keren“. Deze vraag werd ook gesteld aan de Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk, feitelijk met het doel om de Joden te beschermen. Immers, het was mijns inziens terecht het standpunt van de Nederlandse Regering, dat het de enige oplossing was, dat Nederlanders, die op dat moment niet nuttig konden zijn voor de oorlogvoering, beter naar Nederland konden terugkeren, evenals miljoenen Belgen en Fransen, daar het onmogelijk was voor de betrokken Regeringen deze mensen gedurende de gehele oorlog in een neutraal land te ondersteunen of hen naar

Engeland te doen uitwijken, waartoe de Britse Regering overigens geen toestemming zou hebben gegeven. Het was derhalve juist uit humaan oogpunt, dat aan de Joden de kans werd gegeven, zich als zodanig te verklaren, daar als gevolg hiervan niet de raad werd gegeven naar hun land terug te keren. Vandaar mijns inziens generlei redenen voor verontwaardiging hunnerzijds.

79838. De **Voorzitter**: Wie waren de heren *Doortman* en *van Weede*?

A. De heer *Doorman* was de oud-militair attaché in Brussel; hij was vóór de oorlog bij mij in Brussel, is met mij meegereisd. De heer *van Weede* was zaakgelastigde in Rome en was vanuit Rome naar Lissabon gekomen.

79839. De **Voorzitter**: Waren zij tijdelijk bij het gezantschap tewerkgesteld?

A. Ja, zeer speciaal voor de vluchtelingenaangelegenheden. Dat heeft echter maar kort geduurd, ik meen een maand ongeveer.

79840. De **Voorzitter**: Zijn zij van daaruit naar Londen gegaan?

A. Neen, dat kon toen niet. Italië was toen al in oorlog.

79841. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat wij elkaar verkeerd begrijpen. U zegt, dat Italië in oorlog was en zij in Lissabon zijn aangekomen, waar zij tewerkgesteld zijn geweest. Van daaruit zijn zij naar Londen gegaan?

A. Ja, zo is het gegaan.

79842. De **Voorzitter**: Zij zijn dus niet uit Londen gekomen met die lijsten. Zijn die vanuit Londen toegezonden?

A. Ik weet niet meer precies, hoe dat is gegaan. Ik meen, dat zij hebben voorgesteld die lijsten op die manier in te richten, en dat Londen dat heeft goedgekeurd. Dat zou ik echter niet zeker meer weten.

79843. De **Voorzitter**: U zou het dus helemaal niet vreemd vinden, wanneer dat uit uw eigen brein was gekomen?

A. Neen. Wanneer ik weer in die situatie stond, zou ik die vraag er weer in zetten.

79844. De heer **Stokvis**: Vindt u het niet een zonderlinge vraag aan deze mensen, die reeds het nodige hadden meegemaakt, om zich te verklaren omtrent de redenen, die hen noopten niet naar Nederland terug te keren?

A. In normale tijd zou ik het een zeer zonderlinge vraag vinden. Ik zou er dan ook niet over denken, die vraag te stellen. In die tijd vond ik het echter juist voor de mensen zelf een verstandige vraag.

79845. De **Voorzitter**: Om voor die mensen te voorkomen, dat zij de boodschap zouden krijgen om naar Nederland terug te gaan?

A. Ja, dat zij een zekere aandrang zouden voelen om wel naar Nederland terug te keren.

79846. De **Voorzitter**: Dat wilde u voorkomen?

A. Ja. Bij anderen werd gezegd, dat zij verstandiger deden om terug te gaan, aangezien zij niet de gehele oorlog door konden worden onderhouden. Er ligt een zekere drang in, dat geef ik toe. Juist om te vermijden, dat een Jood, die wist hoe gevaarlijk het voor hem was, die drang zou voelen, stelden wij deze vraag.

79847. De heer **Stoltvis**: Hoe moest die vraag worden beantwoord om een gunstig resultaat voor de betrokkenen te verkrijgen?

A. Zo iemand zei dan, dat hij van Joods geloof was.

79848. De **Voorzitter**: Dat men erg scherp tegen N.S.B.-ers was opgetreden, is, geloof ik, ook een van de redenen geweest.

A. Ja.

79844. De **Voorzitter**: U hebt indertijd gezegd, dat de Zuid-Amerikaanse Staten in die tijd niet bereid waren om Joden op te nemen. U hebt zoëven al verteld, dat, voorzover u weet, de Regering

heeft getracht de staten in Zuid-Amerika er toe te krijgen vluchtelingen op te nemen. Zij waren niet bereid om Joden te ontvangen, ook Zuid-Afrika niet. Hoe hebt u dat vernomen?

A. Dat heb ik gemerkt. Wanneer ik weleens op zo'n gezantschap kwam, is mij dat medegedeeld.

79850. De **Voorzitter**: In Lissabon?

A. Ja.

79851. De **Voorzitter**: Werd er dan gezegd: Wij willen die mensen niet hebben, want het zijn Joden?

A. Het is niet officieel gezegd, maar wanneer ik kwam informeren naar de mogelijkheden, is mij dat weleens sub rosa gezegd.

79852. De **Voorzitter**: Voor welke staten gold dat?

A. Dat weet ik niet precies meer.

79853. De **Voorzitter**: Maar voor Zuid-Afrika gold het wel?

A. Ja.

79354. De heer **Stokvis**: Is u iets bekend van telegrammen, die door de heer *Loudon* naar de Regering in Londen zijn gezonden, waaruit bleek, dat in 1942 de Regering van de Verenigde Staten er mee akkoord ging, dat veertienhonderd Nederlandse Joden, in onbezet Frankrijk vertoevende, in transit naar Suriname of Curaçao, tijdelijk in de Verenigde Staten zouden worden toegelaten?

A. Ik herinner mij zo iets, maar precies weet ik het niet meer. Wij hadden dat niet nodig, want toen die transporten naar Suriname waren goedgekeurd, gingen die via Jamaica. Ik weet trouwens, dat bijna alle mensen, die er heen zijn gegaan, in de Verenigde Staten terecht zijn gekomen. Het is mogelijk, dat dit samenhang met de stemming in de Verenigde Staten, dat zij ze eigenlijk wel wilden hebben. Ik heb dat echter achteraf gehoord. Alle mensen, die naar Suriname gingen, hebben daar meestal maar een paar maanden doorgebracht, waarna zij naar Amerika zijn gegaan.

79855. De heer **Stokvis**: In een van de telegrammen dringt de heer *Loudon* er op aan, dat hem spoedig, in verband met wat hij noemt een genereus aanbod, volledige gegevens zullen worden verstrekt.

A. Ik begin mij er inderdaad iets van te herinneren. Ik meen mij zelfs de naam Baltimore te herinneren. Ik geloof, dat daar ook één of tweemaal van gebruik is gemaakt. Toen echter achteraf bleek, dat Jamaica goedkoper was of sneller ging, ik weet niet meer precies hoe dat zat, herinner ik mij, dat er van Amerikaanse zijde inderdaad een soortgelijk aanbod is geweest en naar ik meen, is daar ook wel gebruik van gemaakt. Ik moet u echter eerlijk zeggen, dat ik het niet meer precies weet.

79856. De **Voorzitter**: In verband met de doorreizen door Amerika hebt u zoëven gezegd, dat dat niet meer nodig was, toen eenmaal door Curaçao en Suriname de permissie was gegeven om die mensen te ontvangen. Dat is een punt, dat ons heel erg interesseert.

A. Ja, en toen wij van de Engelsen permissie hadden gekregen voor Jamaica.

79857. De **Voorzitter**: Daarop kom ik straks nog terug. Wat u zei van Suriname en Curaçao, interesseert ons erg, omdat wij ons dikwijls hebben afgevraagd, hoe het toch mogelijk is, dat men in Suriname en Curaçao gedurende een zekere periode heeft geweigerd om Nederlanders te ontvangen.

A. Dat is inderdaad juist. Daarop zou ik u graag straks even antwoorden in verband met een andere vraag, die u hebt gesteld. Ik heb er veel moeite mee gehad. Ik heb er zelf zeer sterk op aangedrongen.

79858. De **Voorzitter**: Van wie ging dat uit?

A. Niet van onze Regering, maar van de koloniale besturen.

79859. De **Voorzitter**: Van de Gouverneur?

A. Ja, de Gouverneur of de Raad, dat weet ik niet.

79860. De **Voorzitter**: Wij hebben hier de boodschap gekregen, dat de Gouverneurs het niet wilden.

A. In de finesses weet ik het niet. Ik weet alleen, dat de koloniale Regeringen er sterk tegen waren. In Nederlandsch-Indië heeft het ook moeite gekost. In de herfst van 1940 heb ik nog speciaal hiervoor een reis naar Londen gemaakt om te trachten het toch gedaan te krijgen, wat mij ook is gelukt.

79861. De **Voorzitter**: Heeft men toen daarover contact opgenomen met de Gouverneur-Generaal?

A. Inderdaad.

79862. De **Voorzitter**: Maar nog niet met de Gouverneurs van Suriname en Curaçao?

A. Neen, toen nog niet.

79863. De **Voorzitter**: Bedoelt u, of men toen contact heeft opgenomen of dat men toen succes had?

A. Dat weet ik niet. Ik vermoed, dat men toen heeft gedacht, dat Nederlandsch-Indië zich er beter toe leende. Ik vermoed, dat men op dat moment nog geen contact heeft opgenomen. Ik heb toen alleen nog gesproken over Nederlandsch-Indië.

79864. De **Voorzitter**: Was er toen nog geen reden om over West-Indië te spreken?

A. Neen. Nederlandsch-Indië bood veel meer mogelijkheden voor de mensen om aan het werk te komen, enz. dan de andere koloniën.

79865. De **Voorzitter**: Het is toch wel heel erg, dat men die mensen, de Joden dan speciaal, in Portugal in angst en in groot gevaar liet zitten en eenvoudigweg zei: Wij willen die mensen niet hebben, want wij hebben geen levensmiddelen genoeg.

A. Dat ben ik met u eens. Ik heb het dan ook zeer betreurd en er op aangedrongen. Ik heb eenmaal een geval gehad met een vluchteling uit Noord-Afrika. Die man was een of andere specialiteit in sojabonen! Ik heb hem weggestuurd naar Suriname en wij hebben er later de grootste last mee gehad.

79866. De **Voorzitter**: Dat zat hem niet in het sturen van mensen, maar meer in het sturen var, bepaalde mensen!

A. Die mijnheer scheen achteraf zo ontzettend lastig te zijn. Hij heette iets met een H, *Hermus*, geloof ik. Later heb ik daar een aanmerking over gekregen, omdat ik die mijnheer op eigen gelegenheid had gestuurd.

79867. De **Voorzitter**: Hij heeft ons hier eens met grote ontroering verteld, dat hij in Lissabon naar de boot was gebracht en er twee baronnen waren, die zijn koffertjes droegen! Een daarvan was de heer *van Pallandt* en de ander was de heer *Sloet*! Ik heb daarom de heer *van Pallandt* gevraagd, of hij het koffertje van de heer *Helmus* had gedragen, maar hij zei, dat dit niet het geval was geweest. Het geval *Helmus* is echter ge-n gelukkig voorbeeld.

A. Naar ik mij meen te herinneren, heb ik die opmerking al gehad, vóórdat had kunnen blijken, hoe onmogelijk die mijnheer was, alleen maar voor het feit dus, dat ik die mijnheer had gestuurd, dus niet omdat hij zo weinig aantrekkelijk was. Toen was het nog niet zover, dat het officieel mocht. Hij is helemaal op mijn eigen houtje gestuurd.

79568. De **Voorzitter**: Een getuige heeft ons hier verteld, dat het onnodig was geweest, dat zij zo'n last hadden gehad op het eiland Onrust, voorzover zij daar met de „Angola” of andere schepen aankwamen, indien reeds van tevoren was gezorgd voor betrouwbaarheidscertificaten.

A. In de herfst van 1940 en in 1931, toen ik de vluchtelingen uitzond naar Nederlandsch-Indië, stond ik vrijwel geheel alleen voor deze taak, slechts bijgestaan door enige typisten, en het was voor mij Querhalve technisch onmogelijk om rapporten op te maken omtrent de politieke betrouwbaarheid der uitgezonden, waartoe ik trouwens ook geen gegevens had. Ik voor mij acht het volkomen begrijpelijk, dat de Nederlandsch-Indische Regering bij aankomst van deze uitgewekenen zekere voorzorgen trof, en ik ben van mening, dat klachten over slechte behandeling aldaar zeer overdreven zijn.

79869. De heer **Stokvis**: Op grond waarvan bent u dat van mening?

A. Meerderen van de goede elementen onder de uitgezonden, waarvan ik sommigen na de bevrijding terugzag, hadden geen klachten. Ik zou u in dit verband willen vragen om ook te denken aan de Patriotic School in Engeland. Alle mensen, die kwamen met de bedoeling om met de geallieerden mee te strijden, moesten door de Patriotic School. Eerlijk gezegd, vind ik het begrijpelijk, dat de Nederlandsch-Indische Regering ook zekere voorzorgsmaatregelen nam, die op humane wijze, naar ik heb gehoord, zijn uitgevoerd.

79870. De **Voorzitter**: Hebt u dat gehoord van mensen, die dat hebben meegemaakt?

A. Ja. Ik zou u zelfs namen kunnen noemen: een zekere mijnheer *Aldewerelt*, die nu in Amsterdam woont, naar ik meen. Vóór de oorlog was hij in Brussel, waar hij een Nederlands krantje uitgaf. Ik heb trouwens nog meer mensen later teruggezien, die het wel even vervelend hadden gevonden, maar zij zijn er heel behoorlijk behandeld.

73871. De **Voorzitter**: Zou u ons ook nog een paar andere namen kunnen noemen?

A. Dit is de enige, die ik mij op het moment kan herinneren. De heer *Aldewerelt* kan u nog wel andere namen noemen.

De **Voorzitter**: Ik vraag u juist die andere namen, omdat ik rekening houd met de mogelijkheid, dat wij de heer *Aldewerelt* niet kunnen vinden.

A. Op het ogenblik zou ik u geen andere namen kunnen noemen. Ik weet niet precies wat de heer *Aldewerelt* doet in Amsterdam. Hij zal wel op de een of andere manier in de journalistiek zitten.

79872. De **Voorzitter**: Dan zou ik u eens willen vragen, wie de kosten van de reis op de „Angola” eigenlijk heeft betaald?

A. Dat is uit Regeringsfondsen gebeurd. Ik geloof, dat dit één van de gevallen is geweest, waartoe de Joint heeft bijgedragen. Ik had uitstekende relaties met de Joint, speciaal met dr. *Schwartz*, die daar aan het hoofd stond. Hij interesseerde zich zeer voor mijn werk; wij hebben vaak samen overlegd en hielpen elkaar om de mensen over te krijgen. Op een goede dag heeft de heer *Schwartz* gezegd, dat wij zoveel mooi werk deden, dat hij wilde trachten of hij daarvoor een bijdrage kon loskrijgen. Ik heb gedacht: „Dat komt onze berooide kas ten goede”. Ik heb een paar maal vrij aanzienlijke bedragen van hem gekregen. Dat geld kwam allemaal uit Amerika. Mag ik u even voorlezen, wat ik hierover heb geschreven als antwoord op uw vraag?

Inderdaad werden zekere bedragen in de evacuatie van voornamelijk Joodse landgenoten bijgedragen door de Joint, met welke organisatie (dr. *Schwartz*) ik bijzonder aangename en nuttige relaties had. Het voorstel tot deze bijdragen ging van hem uit en ik meende dit voorstel, dat voordelig was voor onze berooide oorlogsschatkist, niet te mogen afslaan! Ik werd trouwens hiertoe door de Regeringscommissaris voor vluchtelingenaangelegenheden te Londen gemachtigd. Dit was echter uitzondering en geen regel. Voor een paar transporten is dit gebeurd.

79873. De **Voorzitter**: Het is dus pertinent de Joint geweest en niet een andere Joodse vereniging?

A. Neen, het was de Joint.

79874. De **Voorzitter**: U vindt dus, dat het helemaal niet beneden de waardigheid was van de Nederlandse Regering om dit geld aan te nemen?

A. Wij waren zo berooid en dit was alweer meegenomen. Het was Amerikaans geld, dollars.

79875. De **Voorzitter**: Nu komen wij op de vraag, waarover wij zojuist al even hebben gesproken, namelijk ten aanzien van de tegenstand in Suriname en Curaçao tegen het zenden van Nederlandse uitgewekenen.

A. Het heeft inderdaad mijns inziens te lang geduurd, alvorens de machtiging voor mij afkwam om Nederlandse vluchtelingen vanuit Lissabon naar Suriname en Curaçao te evacueren. De Regeringscommissaris en de Nederlandse Regering te Londen, bij wie ik voortdurend hierop aandrong, waren, naar ik meen te weten, van goede

wil, doch stuitten op groot verzet bij de betrokken koloniale autoriteiten. Een bewijs hiervan is wel, dat ik er eenmaal toe overging een uit Noord-Afrika te Lissabon aangekomen vluchtelingengezin zonder mackting naar Suriname te zenden. Ik heb hiervan toen later wel veel last ondervonden en ontving vanuit Londen een scherpe terechtwijzing, welke zeker voortkwam uit de stroefheid van de betrokken koloniale Regering.

79876. De **Voorzitter**: U had die terechtwijzing reeds ontvangen vóórdat men daar onaangename ervaringen met de heer *Helmus* had kunnen opdoen?

A. Ja, ik meen, dat die al heel snel kwam. De datum kan ik u natuurlijk niet meer zeggen, maar ik meen mij te herinneren, dat die vrij snel daarop is gekomen.

79877. De **Voorzitter**: Meent u, dat dit niet heeft samengehangen met bepaalde eigenschappen van die mijnheer?

A. Neen, ik meen, dat dit daarmee niet heeft samengehangen.

79878. De heer **Stokvis**: Is u iets bekend van een bedrag van \$45 000, dat door de Joint zou zijn verstrekt?

A. Dat is best mogelijk. Er staat mij echter niets van bij. Wij hebben echter vrij aanzienlijke bedragen gehad. Het lijkt mij helemaal niet onwaarschijnlijk.

79879. De heer **Stokvis**: Ik heb hier een memorandum, opgesteld door de heer *Birnbaum*, van 14 Juli 1942. In dat memorandum wordt medegedeeld, dat 200 Nederlanders, die zich in Zuid-Frankrijk bevonden, naar Suriname zijn vervoerd en dat de Regering haar toestemming daartoe heeft verleend, mits er scheepsgelegenheid zou bestaan en mits door het Joint Distribution Committee \$ 45 000 werd gegarandeerd voor het onderhoud van deze 200 personen gedurende het eerste jaar.

A. Ik kan u de verzekering geven, dat dat tweede „mits” volkomen onjuist is.

79880. De heer **Stokvis**: U handhaaft dus, dat de verstrekking van het genoemde bedrag van de Joint zelf is uitgegaan en dat dit niet als conditie van de zijde der Regering is gesteld?

A. Absoluut.

79881. De **Voorzitter**: Is, toen u dat aanbod kreeg, wel besproken, dat men een bedrag zou kunnen vaststellen in verband met de kosten, die men nodig had om dat eerste jaar door te komen, of zijn zij eenvoudig met een bedrag voor de dag gekomen?

A. Dat herinner ik mij niet meer precies. Er staat mij iets bij van de helft van de passageprijs of zo iets, maar zeker zou ik u dit werkelijk niet kunnen zeggen.

De **Voorzitter**: U hebt zojuist al verteld, dat u zich er aan hebt gegergd, dat men geen Nederlanders wenste toe te laten in Suriname en Curaçao. Ik kan mij dus ook voorstellen, dat het u met ongeduld zal hebben vervuld, dat de Regering er niet in slaagde om de Regeringen van Suriname en Curaçao zover te krijgen.

Verder heb ik een tegenstelling gevonden tussen mededelingen, die wij hier te horen krijgen over de vraag, hoeveel Nederlanders er nu eigenlijk in Frankrijk zijn achtergebleven, toen heel Frankrijk werd bezet, einde 1942 dus, en niet alleen toen, want daarna is er nog een aantal weggekomen.

A. Ja.

79882. De **Voorzitter**: Hoeveel zijn er nu eigenlijk definitief in Frankrijk blijven hangen? In mededelingen van u vinden wij, dat u spreekt over Nederlandse vrijwilligers, terwijl anderen spreken over Nederlandse uitgewekenen. Dat zijn twee begrippen, die elkander misschien niet dekken. Wanneer u zegt, dat vrijwel alle Nederlanders daar weg waren, is dat niet hetzelfde, als wanneer anderen zeggen, dat er nog een groot aantal was overgebleven.

A. Juist, en dan bedoel ik de vrijwilligers.

79883. De **Voorzitter**: Wat verstaat u onder vrijwilligers?

A. Jongelieden, die de wens hebben geuit en van plan waren dienst te nemen.

79884. De **Voorzitter**: Dat waren dan nog geen vrijwilligers.

A. Ze waren het nog niet, maar hoopten het te worden.

79885. De **Voorzitter**: U had het oog dus op degenen, die militaire waarde hadden, wanneer u zegt, dat die allemaal weg waren?

A. Ja, dat bedoelde ik daarmede.

79886. De **Voorzitter**: U was toch ook aangesteld in Lissabon om anderen dan deze potentiële militairen weg te voeren? Van die anderen is er nogal een groot aantal overgebleven, meen ik.

A. Daarvoor heb ik mij juist alle mogelijke moeite gegeven. Toen Frankrijk helemaal was bezet, ging de grens dicht en daarna was alles afgelopen, zowel voor de gewone uitgewekenen als voor de toekomstige vrijwilligers. Ik heb er alleen mee willen zeggen, dat, toen het afgelopen was, de jongelui er allemaal waren uitgehaald. Zij waren klaar en zaten voor de grens en ik heb ze nog weg kunnen krijgen.

79887. De **Voorzitter**: Heeft de heer van *Lenep* daartoe nog bijgedragen?

A. Ja, hij heeft goed werk gedaan.

79888. De **Voorzitter**: Wij hebben weleens de indruk gekregen, dat hij niet veel mensen heeft weggeholpen.

A. Hij heeft heel goed werk gedaan.

79889. De **Voorzitter**: Ik meende, dat het bij enkele konvoien was gebleven, ongeveer 50 man.

A. Nern, hij heeft beslist goed meegewerkt.

79890. De **Voorzitter**: U bent dus van mening, dat degenen, die voor militaire dienst in aanmerking kwamen, weggekomen zijn?

A. Ja, dat is mijn indruk.

79891. De **Voorzitter**: Hoe bent u aan die indruk gekomen?

A. Ik heb die indruk gekregen naar de verhalen van de laatste doorgekomenen. De vluchtelingen zaten allemaal een beetje op een kluitje en hadden contact met elkaar.

79892. De **Voorzitter**: Dus niet van rapporten van Nederlanders, die bij de consulaire ambtenaren werkten?

A. Misschien ook wel. Het werd toen ook heel moeilijk met de correspondentie. Na de algehele bezetting van Frankrijk zijn verschillende van die Nederlanders opgepakt.

79893. De **Voorzitter**: Ja, o.a. de heren *Kolkman* en *Testers*.

A. Ja, die zijn beiden omgekomen.

79894. De **Voorzitter**: Hebt u enig idee, hoeveel er van die andere vluchtelingen in Frankrijk zijn blijven hangen?

A. Ik dacht niet zo heel veel, voor zover ik mij kan herinneren. Ik mern, dat er later nog velen zijn teruggegaan.

79895. De **Voorzitter**: Toen die allemaal waren teruggegaan, waren er nog, naar ik meen te weten, ongeveer 2 à 3000 over. Er zijn er eerst velen naar Breda teruggegaan.

A. Ja, dat was in het begin. Dat getal, dat u noemt, lijkt mij werkelijk niet onwaarschijnlijk.

79896. De **Voorzitter**: Hebt u enig idee van de aantallen, die er over waren, nadat legaal vertrek vanuit Frankrijk niet meer mogelijk was?

A. Dat weet ik niet meer. Dat zou ik u niet meer durven zeggen.

79897. De **Voorzitter**: Op 24 September 1942, dus zeer kort vóór dat onbezet Frankrijk werd bezet, heeft de heer *van Pallandt* voor u naar Londen getelegrafeerd. In dat telegram staat: „Het volgende afkomstig van *Harinxma*.” Het is waarschijnlijk gesteld naar aanleiding van een vraag. „Het is mogelijk 5 groepen van 200 personen voorbereiden. Lijst wordt opgemaakt. Voorbereiden teneinde gebruik te maken van een nieuw geopende mogelijkheid om naar West-Indië te gaan. Begin November misschien mogelijkheid rechtstreekse scheepsgelegenheid. Aantal gegadigden is minstens 1200, niet inbegrepen de thans uit Nederland uitgeweken Joden.” De nieuwaankomenden dus niet meegerekend. Men dacht waarschijnlijk, dat zij niet zo ver zouden komen.

In September is er dus een boodschap van u aan de Regering in Londen gekomen, dat er 1200 mensen waren, die toen naar West-Indië zouden kunnen worden getransporteerd.

A. Dit is een zeer goede aanvulling van mijn memorie, want ik was dit vergeten.

79898. De heer **Stokvis**: Daarin is niet inbegrepen het aantal mensen, dat nog in Zuid-Frankrijk verbleef?

A. Ja, toch wel.

79899. De **Voorzitter**: Waren die mensen dan nog niet in Portugal?

A. Neen, dat was juist de moeilijkheid. Ik moest hen nog uit Frankrijk naar Portugal krijgen.

79900. De **Voorzitter**: Ik bedoel, dat er in Portugal toch ook nog mensen waren?

A. Ja. Ik had echter een afspraak met de Portugese politie, dat ik die mensen moest doorsturen, en wanneer ik er een paar honderd had doorgestuurd, konden er weer een paar honderd binnenkomen. Ik kan mij herinneren, dat ik een heel groot transport klaar had van ongeveer 500 mensen, die met de „Nyassa” zouden gaan in November 1942. Heel Frankrijk werd intussen bezet. Een groot deel van de passagiers is toen niet meer kunnen doorkomen. In plaats van 500 mensen zijn er toen maar 300 weggegaan.

79901. De **Voorzitter**: Op het laatste nippertje is er dus toch nog een aantal doorgekomen?

A. Ja, maar niet genoeg.

79902. De **Voorzitter**: De anderen zijn dus blijven hangen in Frankrijk en wat daarvan is geworden, weet u niet?

A. Neen, dat weet ik niet.

79903. De **Voorzitter**: Waren dat ook allemaal Joden?

A. Niet allemaal, wel een groot gedeelte.

79904. De **Voorzitter**: Als ik het dus goed begrijp, waren er vlak vóór de afgehele bezetting van Frankrijk nog twaalfhonderd mensen daar?

A. Ja, dat blijkt uit dit telegram, Ik had dit getal niet meer uit mijn geheugen kunnen geven.

79905. De **Voorzitter**: Die mensen verbleven dus toen nog niet te Lissabon?

A. Neen, in Frankrijk. Ik moest die mensen nog uit Frankrijk zien te halen. Er zijn nooit meer dan twee à driehonderd Nederlandse vluchtelingen tegelijk in Lissabon geweest. Dat was de afspraak met de Portugese politie.

79906. De heer **Stokvis**: Deze twee à driehonderd personen zijn toch wel in die 1200 inbegrepen?

A. Ja zeker.

79907. De **Voorzitter**: Nu zijn wij dus aangeland op het geval-Jamaica, dat mij nog niet duidelijk is. Ik zal u eerst even vertellen, waarom mij dat niet duidelijk is. Wij hebben weleens gehoord over de heer *Dozy*, die vroeger consul was te Boekarest en daarna naar

Palestina is getrokken en van daaruit naar Jamaica, waar hij consul is geweest. Men heeft ons gezegd, dat hij daar altijd zeer goed voor de mensen zorgde en hun een werkkring verschafte, zodat zij aan de kost konden komen. In de mededelingen van u, zoals u die in uw overzicht hebt weergegeven van 24 Februari 1943, vind ik, dat er 200 Nederlandse vluchtelingen per s.s. „Comillas” werden verscheept met tussenlanding op Jamaica.

A. Mag ik dit even voorlezen? Er was geen directe verbinding per boot tussen Portugal en Suriname of Curaçao. De Portugese boten voeren rechtstreeks op Brazilië, via Jamaica. Met veel moeite gelukte het tenslotte van de Britse Regering de vergunning te krijgen, dat de uitgezonden uitgewekenen te Jamaica in een Brits kamp verbleven om vandaar scheepsgelegenheid naar Suriname of Curaçao af te wachten. De „Nyassa” deed bij wijze van uitzondering speciaal Suriname aan, daar het zo'n groot transport was (ca. 300 uitgewekenen). Ik heb van die maatschappij gedaan gekregen, dat dat schip voor die gelegenheid speciaal Suriname aandeed.

79908. De **Voorzitter**: U spreekt van een tussenlanding op Jamaica, terwijl wij juist hebben gehoord, dat er Nederlandse vluchtelingen op Jamaica semi-permanent verbleven, waar zij zo goed werden verzorgd.

A. Die zijn daar zeker blijven hangen.

79909. De **Voorzitter**: De consui op Jamaica vertelde niets van een tussenlanding op Jamaica.

A. Het een sluit het ander niet uit. Ik moest die mensen doorsturen. Sommigen van hen zijn misschien blijven hangen met goedkeuring van de Engelse autoriteiten. Dat is het! best mogelijk.

79910. De **Voorzitter**: Dit is toch niet bij vergissing? Het is dus geen evacuatie naar Jamaica geweest?

A. Neen, de evacuatie was bedoeld naar Suriname.

79911. De **Voorzitter**: Zijn er nooit mensen vanuit Lissabon naar andere West-Indische eilanden geëvacueerd?

A. Een enkele keer lukte het weleens, iemand naar Cuba te krijgen of naar een ander eiland, wanneer daarvoor speciale redenen waren, bijvoorbeeld wanneer men daar familie had, bij wie men zou kunnen werken of iets dergelijks. Misschien dat zich dat bij Jamaica ook weleens heeft voorgedaan.

79912. De **Voorzitter**: Op die manier kunnen dat toch maar enkele mensen zijn geweest?

A. Ja. De consul heeft misschien die mensen beziggehouden, toen zij daar op scheepsgelegenheid wachtten voor Suriname en Curaçao.

De **Voorzitter**: Dat is ook mogelijk.

A. Ja, want ik heb later weleens gehoord, dat zij er soms maanden bleven hangen. Ik meen, dat er van daaruit weinig scheepsgelegenheid was.

79913. De **Voorzitter**: U hebt u in Lissabon ook speciaal beziggehouden met de pakketten van het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis. Daarover hebben wij veel gehoord, b.v. dat er op een gegeven ogenblik een einde kwam aan het verzenden van sardines naar Nederland — waar zij natuurlijk uitermate welkom waren —, omdat de Regering geen geld meer wilde geven voor dit doel. Waarom kon men die zendingen vanuit Lissabon niet meer voortzetten? Wij hebben hiernaar geïnformeerd en toen werd ons door sommige mensen gezegd, dat het geen wonder was, daar men niet aan escudo's kon komen; er zou geen geld te krijgen zijn, want de Bank of England zou dat hebben tegengehouden. Wij konden op dat moment niet anders doen dan die mededeling aanvragen. Enige tijd later hebben wij echter de toenmalige thesaurier-generaal gesproken, de heer Mackay, aan wie wij dit vraagstuk hebben voorgelegd, en die antwoordde ons, dat wij nooit last hebben gehad in het verkrijgen van escudo's en dat men er net zoveel kon krijgen als men wilde. Wij konden ook net zoveel Zweedse Kronen krijgen als wij hebben wilden en net zoveel Zwitserse francs. Er is dus nooit enige moeilijkheid geweest met de beschikbaarstelling van geld in Lissabon om sardines aan te schaffen voor Nederland. Wat moeten wij daarvan geloven?

A. Voor hetgeen betreft de verzending van pakketten vanuit Lissabon naar Nederland waren wij in de eerste plaats afhankelijk van de Britse Regering i.v.m. het feit, dat deze toestemming diende te geven voor de overmaking van de nodige geldbedragen tot dit doel. Een der Britse bepalingen was, dat pakketten alleen konden worden verzonden naar bezet Nederland en niet naar Duitsland; in verband hiermede moesten wij steeds lijsten van de adressen van afzenders en van geadresseerden in bezet Nederland overleggen. Vanwege de Portugese Regering waren voorschriften gegeven in zake de inhoud der pakketten (vrijwel alleen sardines). In de zomer van 1943 is het ons voor het eerst gelukt „bulkzendingen” sardines naar Nederland te organiseren (totaal ± 92 ton), welke einde 1943 of begin 1944 werden verzonden aan het Nederlandse Rode Kruis in den Haag door bemiddeling van de „Commission Mixte” te Genève. De contrôle was speciaal scherp, daar de Britten misbruiken op het spoor waren gekomen ten aanzien van de Belgen.

79914. De **Voorzitter**: Wat noemt u eigenlijk bulkzendingen?

A. Zendingen in wagons, niet meer in pakketvorm, maar los in wagons.

79915. De **Voorzitter**: Het hangt er natuurlijk maar van af wat men onder bulk verstaat. Ik versta er namelijk iets heel anders onder. Ik versta er losse verlading onder. Wij hebben hier gehoord, dat er 10 000 en 4300 kistjes zijn verzonden.

A. O neen, het was veel meer.

79916. De **Voorzitter**: Ik vind 92 ton een heel kwantum!

A. Het was ook een heleboel. Ik heb er nog foto's van, dat die sardines allemaal werden verpakt en in treinen werden geladen. Die aankoop is dus helemaal onder contrôle van de Engelsen gegaan. Degenen van ons, die dat deden, werkten samen met de Britse handelsattaché, die de hele zaak in handen had. Daardoor gelukte het ons, het geld daarvoor over te krijgen, omdat daardoor de Engelsen de garantie hadden, dat het de civiele bevolking in Nederland ten goede kwam. Wanneer de Engelsen wisten, dat het werkelijk nodig was, waren zij wel bereid om ons te helpen, maar dan wensten zij ook precies te weten, waarvoor het was. Wij moesten de lijsten van de pakketten iedere keer overleggen. Daarmee gingen zij dan akkoord en wij kregen het geld. Wij konden echter alleen niets doen.

79917. De **Voorzitter**: Waarom is dat plotseling opgehouden?

A. Die zijn niet opgehouden. Later pas, toen de verbindingen verbroken waren, zijn die zendingen stopgezet. Voorzover ik mij herinner, Mijnheer de Voorzitter, is het bepaald niet juist, dat de Regering daarvoor geen geld meer beschikbaar wilde stellen. Dat weet ik zeker. Toen de eerste zending weg was, zijn wij dadelijk de tweede gaan organiseren, die is vertrokken in het voorjaar van 1943, en ik meen, dat die zending gedeeltelijk verongelukt is, omdat de verbindingen werden verbroken door de invasie in Juni.

79918. De **Voorzitter**: Had men nu in plaats van 92 ton niet evenveel 192 ton kunnen verzenden? Die hadden wij hier ook graag gehad.

A. Dat hing allemaal samen met de toestemming van de Engelsen. De Engelsen kochten namelijk ook sardines op en het ging eigenlijk in onderlinge verdeling.

59919. De **Voorzitter**: Hing dat ook samen met de olie, waarin ze waren ingemaakt?

A. Ja, dat denk ik wel.

79920. De **Voorzitter**: Had de Engelse Regering een bepaalde grens gesteld aan het aantal pakketten sardines, die konden worden verzonden van Nederlandse zijde?

A. Dat weet ik niet meer precies. Ik geloof niet, dat er een bepaalde maximumgrens was gesteld.

79921. De **Voorzitter**: Wanneer bent u als Regeringscommissaris naar Londen gegaan?

A. Begin 1943.

79922. De **Voorzitter**: Onder uw beheer moet toch ook dat geval *Flugi* hebben gespeeld.

A. Daarvan herinner ik mij eigenlijk niets. Ik ben nooit rechtstreeks hierin gemengd geweest. Ik herinner mij vaag, dat er een voorstel, als bedoeld, is geweest, doch dat dit geheel op Regeringsbasis is behandeld tussen de Nederlandse gezantschap te Bern en de Regering te Londen. Zekerheidshalve heb ik hierover nog geschreven aan de heer *Bosch van Rosenthal*, die mij dit heeft bevestigd: het is door hem rechtstreeks met de Nederlandse Regering te Londen behandeld. Ik heb er daar wel iets over vernomen, maar ik ben er niet in betrokken.

79923. De **Voorzitter**: Ik vind dit een merkwaardige geschiedenis. Ik begrijp nog altijd niet, waarom men *Flugi* niet aan het geld heeft willen helpen voor het verschaffen van voedselpakketten. Wat kunt u zeggen over de slechte verzorging in het kamp te Miranda?

A. Het kamp te Miranda ressorteerde onder onze legatie in Madrid. Het is mij zeer wel bekend, dat van de zijde van onze legatie aldaar al het mogelijke werd gedaan om aan onze landgenoten in het kamp pakketten levensmiddelen te zenden en dat het zeer wel mogelijk was de nodige materialen hiertoe in Spanje te kopen. De moeilijkheid evenwel was, dat de Spaanse autoriteiten uitermate moeilijk waren in zake de toelating van deze pakketten. Indien onze legatie te Madrid mij ter zake om bijstand had gevraagd, zou ik wel mogelijkheid hebben gevonden hieraan gevolg te geven. Voorzover ik mij kan herinneren, heb ik hiertoe geen verzoek ontvangen, hetgeen verklaarbaar is uit de hierboven gegeven uiteenzetting.

De **Voorzitter**: U zegt: al het mogelijke! Dat is veel!

A. Uit hetgeen daarna volgde, bleek, dat het resultaat niet zo goed is geweest.

79924. De **Voorzitter**: U zou dus wel hulp hebben kunnen verlenen?

A. Wanneer zij een bepaald gebrek hadden en wanneer zij b.v. sardines hadden willen hebben, had ik die wel kunnen sturen. Ik heb daartoe echter nooit verzoeken gekregen, d.w.z. ik had die pakketten dan aan onze legatie te Madrid kunnen zenden, doch niet rechtstreeks naar het kamp.

79925. De **Voorzitter**: Hebt u ook nooit bezoek van Engelandvaarders gehad, die vreselijk akelige verhalen vertelden over Miranda?

A. Ja. Men kon echter niet in de kampen. Dat was een kwestie met de Spaanse autoriteiten; zo heb ik dat tenminste altijd in Madrid gehoord van mijn collega's, met wie ik hierover vaak heb gesproken. Zij zeiden, dat het onwil was van de Spaanse autoriteiten.

79926. De **Voorzitter**: Wat zou er zijn gebeurd, wanneer u iets zou hebben gestuurd?

A. Dat weet ik niet. De zorg hiervoor was officieel opgedragen aan het gezantschap in Madrid. Ik had er geen rechtstreekse bemoeienis mee, omdat het mij niet rechtstreeks aanging.

79927. De **Voorzitter**: Het zou mij toch verwonderd hebben, wanneer u, horende, dat daar zulke onaangename dingen gebeurden, dat de jongelui daar te weinig eten kregen, niet eens in Madrid zou hebben gezegd: Weet jullie dat eigenlijk wel?

A. Dat heb ik gedaan. Ik heb er vaak genoeg over gesproken. Zij hebben mij die moeilijkheden uitgelegd. Wij wisten, dat het daar zo'n ellendige toestand was, maar dat lag aan de Spaanse autoriteiten.

79928. De **Voorzitter**: Sardines zouden zij dus wel hebben kunnen krijgen?

A. Ja zeker, indien onze legatie ze in het kamp had kunnen binnenbrengen.

79929. De **Voorzitter**: Ons wordt door de Engelandvaarders nogal eens verteld, dat uitgewekenen en Engelandvaarders van andere nationaliteit dan de Nederlandse door Frankrijk en Spanje gereisd zijn met grote snelheid, zonder moeilijkheden, maai dat Nederlanders er altijd maanden moesten zitten, want er zijn er wel geweest, die een jaar in Spanje hebben gezeten, terwijl zij niet verder konden komen.

Zij zeggen dan, dat dit helemaal het gevolg is van de slechte behandeling van het gezantschap in Madrid en van de consulaten. Wanneer iemand zo iets komt vertellen, wat moet ik daar dan van denken?

A. Daarover kan ik eigenlijk niet oordelen. Het lijkt mij echter onwaarschijnlijk. De mensen in Madrid hebben vaak tegenover mij geklaagd, dat het zo ontzettend moeilijk was de mensen uit het kamp te krijgen. Of zij nu minder succes hadden dan de Polen en Belgen, kan ik niet beoordelen.

79930. De **Voorzitter:** Hebben Engelandvaarders dat weleens aan u verteld, wanneer zij in Lissabon aankwamen?

A. Ik herinner mij wel, dat zij erg klaagden over Miranda. Iederen klaagde er over.

79931. De **Voorzitter:** Maar werd er niet over geklaagd, dat de Nederlanders minder succes hadden dan de andere nationaliteiten?

A. Dat herinner ik mij niet speciaal. Ik heb van Belgische zijde ook erg hierover horen klagen.

79932. De **Voorzitter:** Over het kamp?

A. Ja, en dat zij daar zo lang moesten blijven.

79933. De **Voorzitter:** Ook dat het zo lang duurde, voordat zij door Spanje heen kwamen?

A. Ja.

79934. De **Voorzitter:** Hebt u de Belgische gezant hierover wel eens gesproken?

A. Ja, de Belgische gezant te Lissabon heb ik hierover vaak gesproken. In het begin duurde het bij de Belgen ook erg lang. Later hebben zij een soort militaire organisatie hiervoor gemaakt. Ik heb u zoëven verteld, dat ik een groot aantal mensen kon wegstrijken met die Spaanse boten, en daardoor heb ik die mensen uit Frankrijk kunnen krijgen. Wanneer dat niet was gebeurd, had het voor hen ook weer veel langer geduurd. Wanneer dat niet was gelukt, had de Nederlandse Regering ook zo'n dienst moeten organiseren.

79935. De heer **Stokvis:** Hebt u dat geadviseerd?

A. Ja, ik heb daarover geschreven in het begin van 1942.

79936. De **Voorzitter:** Wat hield dat precies in?

A. Ik heb gezegd, dat nu weliswaar de jongelui grotendeels uit Frankrijk waren, maar dat het toch misschien wel goed zou zijn om nog een geheime Regeringsweg te organiseren met het oog op de toekomst.

79937. De **Voorzitter:** Waarom hebt u eigenlijk geen vertegenwoordiger van het London Cominittee in Stockholm aangesteld?

A. Mag ik u dat ook even voorlezen? Ik herinner mij niet de naam Willerns, doch ik weet, dat er kwestie is geweest van de aanstelling van een vertegenwoordiger van het London Committee te Stockholm. Ik heb hierover gesproken en, naar ik mij meen te herinneren, ook gecorrespondeerd met de heer de *Jong*, vertegenwoordiger van de fa. Philips te Stockholm, maar naar ik mij meen te herinneren, kwamen wij tot de conclusie, dat dit weinig zin zou hebben, daar toentertijd de Zweedse Regering zeer weinig vlot was in zake zending voedselpakketten. Zo was, naar ik meen, de toestand 'tot ongeveer September 1944, gedurende mijn voorzitterschap van het London Committee. Nadien is, naar ik meen, de houding van de Zweedse Regering vlotter geworden en is hiervan door mijn opvolger ook gebruik gemaakt. Ik herinner mij, dat in de tijd, toen ik in Londen was, de Zweedse Regering heel stroef was met het oog op de voedselvoorraad in eigen land.

79938. De **Voorzitter:** In Zweden, bedoelt u?

A. Ja; om uit Zweden pakketten te versturen, was toen vrijwel onmogelijk.

79939. De **Voorzitter:** Hebt u daarom geen vertegenwoordiger aangesteld?

A. Nern, dat had geen zin. De heer de *Jong* was een zeer actief man en wanneer er iets was op te knappen, deed hij dat voor ons.

79940. De **Voorzitter:** Heeft hij dan ook voor het Rode Kruis gewerkt?

A. Ja wij hebben altijd met hem gecorrespondeerd.

79931. De **Voorzitter:** Herinnert u zich nog iets van een afspraak, die met Zweden is gemaakt, om maandelijks 2000 pakketten vanuit Zweden naar de concentratiekampen te sturen?

A. Dat moet na mijn tijd zijn geweest.

79942. De **Voorzitter:** Wij hebben zoëven over de Joint gesproken. Weet u soms nog wat meer over de Joint te vertellen? Wat was het eigenlijk? Was het een speciaal Amerikaanse organisatie?

A. Ja, het was een soort wereldorganisatie, met Amerikaans geld werkend, meen ik, om de Joodse uitgewekenen te helpen. Zij had heel grote fondsen.

79943. De **Voorzitter:** Naast de Joint was er ook nog het World Jewish Congress; kent u die organisatie ook?

A. Neen, die organisatie ken ik niet.

79944. De **Voorzitter:** U verwacht deze organisatie toch niet met de Joint?

A. Neen, ik heb gewerkt met de heer *Schwartz*, een zeer flink iemand, die uitstekend werk gedaan heeft, een groot organisator. Wij werkten heel veel samen.

79945. De **Voorzitter:** Er zijn heel wat Nederlandse uitgewekenen naar Engeland gegaan. Ook van uw mensen?

A. Neen, voor mijn mensen was het heel moeilijk om daar te komen. Men wilde daar alleen mensen hebben, vooral op het laatst, die waarde hadden voor de oorlogvoering. Het was ontzettend moeilijk om andere mensen in Engeland binnen te krijgen.

79946. De **Voorzitter:** Er is daar dus niet een hoeveelheid uitgewekenen binnengelaten?

A. Neen, een heel enkele, maar dat was dan een grote uitzondering. Ik geloof wel, dat de Regering hierop nog heeft aangedrongen. In het begin heb ik wel mensen voorgesteld om hen in Engeland toe te laten. Ik heb bericht gekregen, dat er stappen gedaan waren, maar dit heeft geen succes opgeleverd.

79947. De **Voorzitter:** Kunt u bepaalde gevallen met name noemen? Het ging hier waarschijnlijk niet om velen?

A. Neen.

79948. De **Voorzitter:** Dus niet, zoals men dat in Amerika gedaan heeft, waar men heeft gevraagd: Mogen wij asjeblijft 1500 mensen sturen?

A. Neen, dat zou Engeland zeker hebben geweigerd.

79949. De **Voorzitter:** Vindt u, dat het daar gelijk aan had?

A. Van oorlogsstandpunt gezien, in die toestand, vind ik het niet onbegrijpelijk. Vooral omdat wij in die tijd ook nog Nederlandsch-Indië hadden, zodat de Engelsens terecht konden zeggen: Stuur ze liever naar jullie eigen gebied!

79950. De **Voorzitter:** In hoeverre kan volgens uw mening de min of meer toeschietelijke houding van de Zuid-Amerikaanse staten geschreven worden in het credit van de Nederlandse poging om dat gedaan te krijgen? Hun houding was toch min of meer tegemoetkomend, omdat zij die valse paspoorten erkenden, zoals u zojuist hebt verteld. Ziet u hierin een resultaat van de Nederlandse pogingen?

A. Ja, dat is wel aan te nemen, hoewel ik zoëven niet, zoals u zeide, gezegd heb, dat de betrokken Regeringen die valse paspoorten erkenden.

79951. De **Voorzitter**: Meent u daarmee te zeggen, dat die pogingen dus inderdaad zijn aangewend?

A. Zeker, daarvan ben ik overtuigd.

79952. De **Voorzitter**: Dit zijn allemaal aanvullende vragen geweest op dingen, waarover wij van u en van anderen hebben gehoord. Onder verschillende van deze punten kunnen wij nu wel een streep zetten en naar aanleiding daarvan kunnen wij onze conclusies formuleren. Hebt u zelf nog iets, waarvan u denkt, dat wij het eigenlijk behoren te weten in verband met wat u in Engeland hebt gedaan als Regeringscommissaris voor de vluchtelingen?

A. Regeringscommissaris voor de vluchtelingen ben ik nooit geweest. Ik heb voor de vluchtelingen gewerkt als vertegenwoordiger van de Regeringscommissaris.

79953. De **Voorzitter**: Ja, in Lissabon. Later bent u toch hoofd geworden van het London Committee van het Rode Kruis?

A. Ja. Toen ressorteerden de vluchtelingen niet meer onder mij.

79954. De **Voorzitter**: Uw opvolger is toch de heer de Meester geweest?

A. Ja.

79955. De **Voorzitter**: Heeft de heer Friedhoff ook reeds onder u gewerkt?

A. Ja, hij heeft als secretaris bij mij gewerkt. Hij heeft dat van het begin af aan gedaan. Eerst onder de heer van *Lidth*, daarna onder mij en later onder de heer de Meester.

79956. De **Voorzitter**: Deed de heer Friedhoff zijn werk goed?

A. Ja, zeer zeker. Hij had veel hart voor de zaak; hij werkte er hard voor.

79957. De **Voorzitter**: Werkte hij niet een beetje onpraktisch?

A. Neen, dat zou ik niet willen zeggen.

79958. De **Voorzitter**: Wanneer hij bij een of andere buitenlandse gezant of gezantschapssecretaris kwam, die datgene, wat de heer Friedhoff vroeg, niet wenste te doen, legde hij zich daarbij dan gauw neer?

A. Neen, dat is niet mijn indruk.

79959. De **Voorzitter**: Was hij niet doodsbenuwd voor de Engelse autoriteiten, wanneer hij moest proberen iets gedaan te krijgen?

A. Neen, dat is zeker niet mijn indruk geweest. Hij was zeer handig. Hij wist vaak een handige oplossing voor de dingen te vinden, in de goede zin van het woord.

79960. De **Voorzitter**: Wij hebben hier de indruk, dat er weinig van hem uitging, en wanneer iemand tegen hem zei: Neen, dan bleef het ook neen, en hij deed verder niets.

A. Dat zou ik zeker niet willen zeggen. Ik was zeer tevreden over hem.

79961. De **Voorzitter**: Wij hebben voortdurend het gevoel, dat er vanuit Londen veel te weinig is gedaan, in ieder geval minder is gedaan dan men had kunnen doen voor de mensen in de concentratiekampen. Men had zeer zeker meer kunnen doen naar ons gevoel, wanneer men krachtiger zou zijn opgetreden. Wij hebben bijvoorbeeld de indruk, dat andere nationaliteiten meer pakketten hebben gestuurd naar de concentratiekampen dan wij. De Nederlanders kwamen er daar veel slechter af dan de andere nationaliteiten. Dat staat vast. Ik wil niet zeggen, dat dit allemaal kwam door gebrek aan belangstelling van Nederlandse zijde; de Polen b.v. kregen pakketten uit Polen, de Belgen uit België, de Noren uit Noorwegen. De heer Friedhoff of de heer de Meester of allebei hebben ons voortdurend mededelingen voorgehouden van mevrouw Huitfeld en van miss Warner. Deze laatste was een Engelse vrouw. Wanneer men mij aan een Engelse vrouw vraagt of het dikwijls is voorgekomen, dat de voorschriften van de Engelse Regering eigenlijk tersluiks overtreden werden, zegt zij natuurlijk: „neen”. Aan zulke mededelingen hebben wij natuurlijk niets. Diverse andere mededelingen wijzen echter in andere richting en wij vragen ons nu natuurlijk af: „Hoe is het eigenlijk geweest?”

A. Mijnheer de Voorzitter, dit is allemaal onderzocht, zoals u weet. U hebt waarschijnlijk het rapport van de Commissie-*Donner* gezien. Toen is ook duidelijk gebleken, dat die pakketten werden gestuurd uit de landen zelf, uit België, Noorwegen, Polen, maar niet van overzee.

79962. De **Voorzitter**: Ten aanzien van verschillende landen hebben wij die conclusie zelf ook langzamerhand gevonden. Wij hebben nog wel de indruk overgehouden, dat de heren Friedhoff en de Meester allebei erg gauw klaar waren om „neen” te aanvaarden van de Engelsen.

A. Ik heb onderhandeld met het Ministry of Warfare, waar ik persoonlijk vaak ben geweest en waar ik heb gesproken met de hoogste mensen, die echter onverzettelijk waren. Ik blijf volkomen bij mijn mening. Ik heb u dat vroeger ook reeds gezegd. Het was voor ons niet mogelijk iets te bereiken. Wanneer ik weer voor zo'n geval zou komen te staan, zou ik werkelijk niet weten, hoe ik het anders zou moeten doen. Daarvan ben ik diep overtuigd.

Ik kan u wel zeggen, dat wij bij de verzending van die enorme lading sardines de hoop hadden, dat er vanuit Nederland gebruik zou worden gemaakt om die sardines door te sturen naar de kampen.

De **Voorzitter**: In die tijd heerste hier ook reeds tekort aan levensmiddelen. Die sardines zijn hier gegeven aan schoolkinderen en aan instellingen voor ouden van dagen.

A. Dit was echter naar mijn mening het enige, dat wij op dat ogenblik konden doen. Dat hebben wij dus gedaan.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

B. PH. VAN HARINXMA THOE SLOOTEN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 1 JUNI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en nl.

Verhoor van

Dr. ATE SEVENSTER,
oud 53 jaar, wonende te Montreal,
consul-generaal der Nederlanden te Montreal.

Hij legt de eed af als getuige.

80166. De **Voorzitter**: Wij hebben kennis genomen van een rapport, dat u hebt opgesteld tijdens uw gevangenschap te Evaux-les-Bains.

A. Spreekt u van een rapport over de vluchtelingenverzorging?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Dat heb ik te Londen gemaakt op verzoek van de heer van Kleffens. Toen ik gevangen was, heb ik iets geschreven over de verhouding tot de Regering van Vichy.

80167. De **Voorzitter**: Dat heb ik eveneens gelezen. Gaarne zou ik met u spreken over datgene, wat u hebt gedaan voor de vluchtelingen gedurende de tijd, toen u in Frankrijk was, vanaf het tijdstip, dat Nederland in oorlog geraakte, tot de volledige bezetting van Frankrijk. Aanvankelijk hebt u te Parijs geholpen met de oprichting van de „Association de Secours aux Réfugiés Néerlandais en France”. Was dit een denkbeeld van u?

A. In die tijd was ik consul-generaal te Parijs en tevens handelsraad, verbonden aan het gezantschap. Toen de eerste vluchtelingen kwamen, heeft de gezant mij gevraagd voor hen te willen zorgen. Ik heb toen onmiddellijk het idee gekregen daarvoor een klein comité op te richten. Aanvankelijk heb ik de heer Lodewijk Asscher, die ervaring had op het gebied van sociaal werk, gevraagd of hij zich hiermede wilde bezighouden. Dit comité is uitgegroeid tot een vrij groot gezelschap en toen is er een vereniging opgericht.

80168. De **Voorzitter**: Waren het allen Nederlanders?

A. Ja. Het waren notabelen, die te Parijs waren gevestigd en gaarne hun medewerking aan dit werk wilden verlenen. De vereniging „Association de Secours aux Réfugiés Néerlandais en France” is toen opgericht, waarvan ik voorzitter was. Er zijn een secretaris benoemd en verschillende commissarissen.

80169. De **Voorzitter**: Door wie werden deze mensen benoemd? Werden zij officieel door de gezant aangewezen?

A. Het ging uit van de gezant; wij deden het eigenlijk samen. Aan verschillende mensen werd gevraagd of zij wilden meedoen. Ik heb u reeds gezegd, dat ik aanvankelijk het comité zo klein mogelijk wilde houden. Mijn ervaring was, dat men over het algemeen met weinig mensen vlugger werkt dan met een grote vereniging. Allerlei mensen kwamen echter vragen, of zij mocht-n meedoen. Dit alles is reeds ongeveer tien jaar geleden gebeurd, maar ik geloof wel, dat uiteindelijk de gezant, als hoogste vertegenwoordiger, de verschillende heren heeft gevraagd in dit comité zitting te nemen.

80170. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd: „Toen de eerste vluchtelingen kwamen.” Er waren er toch reeds dadelijk velen?

A. Niet zoveel.

80171. De **Voorzitter**: Is er niet meteen een grote groep vluchtelingen gekomen uit Breda en omgeving?

A. Zij zijn nooit in Parijs geweest. Zij zijn langs de kust gereisd. Er zijn slechts enige treinen gekomen, waarin Nederlandse vluchtelingen waren.

80172. De **Voorzitter**: Deze Association strekte haar bemoeiingen toch niet slechts uit tot degenen, die zich in Parijs bevonden?

A. Neen, zij gold voor geheel Frankrijk. Wij hebben gezegd, dat er voor alle mensen moest worden gezorgd. De grote stroom van vluchtelingen, die van Breda is geëvacueerd, is langs de kust geleid via Gent en Rijssel en zo is zij afgezakt langs Amiens, Rouen, Caen en Nantes en tenslotte is zij in het zuiden van Frankrijk terechtgekomen.

80173. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat de mensen waren „geëvacueerd”. Is dit niet enigszins euphemistisch uitgedrukt?

A. Voorzover het mij bekend is — ik was toen te Parijs —, is de bevolking van Breda aangezegd, de stad te verlaten.

80174. De **Voorzitter**: Een evacuatie was het dus eigenlijk niet.

A. Het is een aanzegging geweest de stad te verlaten.

80175. De **Voorzitter**: Is het u bekend, dat er iets is gebeurd, dat men een evacuatie zou kunnen noemen?

A. Neen. U denkt meer aan een georganiseerde evacuatie en ik geloof niet, dat die heeft plaats gevonden. Ik heb er nooit van gehoord. Wij waren echter in Parijs en wat er in Nederland gebeurde, wisten wij ook slechts van horen zeggen.

80176. De **Voorzitter**: U bent dus begonnen met de verzorging van de Nederlandse vluchtelingen te Parijs en later hebt u dit werk uitgestrekt tot alle Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk. Hiervoor was natuurlijk geld nodig. Hoe verkreeg u de benodigde middelen?

A. Het eerste geld is door de leden van het comité bij elkaar gebracht.

80177. De **Voorzitter**: Waren dat grote bedragen?

A. Ja. Er waren verschillende rijke Nederlanders te Parijs. Ik noemde u zo juist de heer Asscher, voorts waren er de heer Abraham, een groot graanhandelaar, en de heer Arthur Hartog. De laatste was geen lid van het comité, maar indien ik mij niet vergis, heeft hij ook bijgedragen. Wij zijn dus begonnen in het vrijwillige bijdragen van fortuneerde Nederlanders te Parijs.

80179. De **Voorzitter**: Het waren dus gern leningen?

A. Neen, het werd gegeven. Zo zijn wij dus begonnen. De eerste vluchtelingen, die aankwamen, zijn ondergebracht in het Nederlandse paviljoen van de Cité Universitaire en in een localiteit aan de Avenue Montaigne, die juist door Philips was aangekocht. Deze groep heeft hier een tijd onderdak gevonden, is gevoed, enz. en er is zo goed mogelijk voor haar gezorgd. Reeds vrij spoedig was het echter noodzakelijk de mensen van Parijs weer verder te zenden, omdat deze stad werd bedreigd. Zij zijn dus op de trein gegaan naar Bordeaux en een andere groep naar Angoulême in de Charente. Dit was dus georganiseerd en men kon het een evacuatie noemen.

80179. De heer **Stokvis**: Werd dit gedaan in opdracht van de Franse Regering?

A. Ja, wij hebben gesproken met de onderstaatssecretaris voor vluchtelingenzaken, de heer Schuman. De heer Reynaud had de heer Schuman hiervoor benoemd en ik heb enige malen met hem ge-

confereerd om een oplossing te vinden om deze mensen ergens heen te brengen en voornamelijk ook om hen aan het werk te zetten, zodat zij iets te doen kregen. In die Meidagen en begin Juni was er, wat de Fransen betreft, weinig vast beleid. De heer *Schuman* was nooit te spreken, er waren ook miljoenen Franse vluchtelingen op pad, zodat wij slechts de mededeling ontvingen, dat de Nederlandse vluchtelingen naar bepaalde departementen konden worden gezonden. In die tijd mocht men zich niet meer vrij verplaatsen en zo zijn ons enige departementen in het zuiden van Frankrijk aangewezen, waarheen wij de vluchtelingen konden sturen. Wij moesten dit echter zelf organiseren; de Franse Regering heeft daarmee geen bemoeienis gehad.

80180. De **Voorzitter**: Is dit door de Association gedaan?

A. Ja. Er zijn verschillende vergaderingen geweest, waarop dit alles is besproken. Met de verschillende groepen mensen zijn begeleiders meegegaan.

80181. De **Voorzitter**: Hoe kreeg u die begeleiders?

A. Dat waren vrijwilligers, ook weer Nederlanders, o.a. de kunstschilder *Conrad Kickert*. Hij is met een groep vluchtelingen naar Angoulême gegaan en hij is later aan het hoofd gekomen van een vluchtelingencentrum, dat wij in die buurt hebben opgericht. Wanneer er een groep was vertrokken, waren wij echter het contact kwijt, omdat er in die tijd geen post of telefoonverbinding meer was. Later is alles weer bij elkaar gekomen, zodat het beter kon worden georganiseerd en er meer kon worden gedaan.

80182. De **Voorzitter**: Ik wil gaarne nog even terugkomen op de geldkwestie. U hebt gezegd, dat u aanvankelijk particuliere bijdragen hebt ontvangen, maar wat gebeurde er verder?

A. Het geld kwam verder uit Londen. Jhr. *van Vredenburg* is eerst te Parijs geweest en later te Bordeaux en hij bracht geld mee.

80183. De **Voorzitter**: Bracht hij het geld werkelijk mee?

A. Ja, dat geloof ik wel.

80184. De **Voorzitter**: De heer *van Vredenburg* heeft ons medegedeeld, dat hij 5000 franc en f 20 bij zich had.

A. Ik zou niet het tegendeel durven beweren; mijn indruk was, dat hij geld bij zich had.

80185. De **Voorzitter**: Aanvankelijk is ons verteld, dat de heer *van Vredenburg* met zeer veel geld naar Frankrijk was gekomen. Toen de heer *van Vredenburg* hier zelf was, heb ik hem dit gevraagd en hij vond het nogal grappig, omdat hij bijna niets bij zich had. Hij had echter van de Regering wel de machtiging, over een bepaald bedrag te beschikken, op de wijze, die hem het beste leek. Hij heeft dit gedaan met dollarchèques, die hij, naar ik meen, te Lissabon heeft verzilverd.

A. Dat is mij niet bekend.

80186. De **Voorzitter**: U hebt het idee, dat hij het had meegebracht. Zou hij het u misschien hebben gebracht, nadat hij te Madrid is geweest?

A. De heer *van Vredenburg* is te Bordeaux bij ons geweest, maar toen kwamen de Duitsers en toen heeft hij gezorgd, dat hij wegkwam. Later heb ik weer contact met hem gekregen, toen hij te Madrid was. Ik was in Montauban gestationneerd en de heer *van Vredenburg* heeft mij toen gevraagd een keer aan de grens te komen, waar wij elkaar hebben gesproken. De heer *van Vredenburg* had toen wel een nieuw codecijfer bij zich, maar voor zover ik mij kan herinneren, bracht hij toen geen geld mede.

80187. De **Voorzitter**: Hoe hebt u verder het geld in handen gekregen?

A. Wij hebben door middel van het Amerikaanse Rode Kruis geld gekregen. In Amerika was het Queen Wilhelmina Fund opgericht, dat onmiddellijk geld beschikbaar heeft gesteld voor Nederlandse vluchtelingen. Ik herinner mij niet meer, hoeveel wij hebben ontvangen, maar het waren belangrijke bedragen. Door middel van het Amerikaanse Rode Kruis werd ons dit geld beschikbaar gesteld. In Vichy hebben wij ook nog geld ontvangen door middel van de gedelegeerde, de heer *Alan*, die op het ogenblik hoofd is van het Amerikaanse Rode Kruis.

80188. De **Voorzitter**: Is hiervoor ook geld van de Nederlandse Regering gebruikt?

A. Later kwam er geld van het Londense comité van het Nederlandse Rode Kruis, waarvan de heer *van Lidth de Jeude* voorzitter was. Ik heb altijd begrepen, dat het geld, dat ik in de loop van de jaren kreeg, afkomstig was van de heer *van Lidth de Jeude*. Ik ontving het geld echter nooit rechtstreeks. Zoals u weet, is reeds in de zomer van 1940 de heer *van Harinxma* verschenen, die was aangewezen in de plaats van de heer *van Vredenburg* als Regeringscommissaris voor de vluchtelingenzaken.

80189. De **Voorzitter**: De heer *van Harinxma* was te Lissabon de vertegenwoordiger van de Regeringscommissaris.

A. Inderdaad. De heer *van Harinxma* is enige maanden te Vichy geweest, is daarna naar Toulouse gegaan en toen is hij weer vrij spoedig vertrokken. Aanvankelijk is de heer *van Vredenburg* te Toulouse geweest, totdat hij werd opgeroepen om een plaats in te nemen bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, en daarop is de heer *van Harinxma* gekomen. Vrij spoedig is de heer *van Harinxma* echter naar Lissabon gegaan, omdat hij van mening was, dat hij daar meer voor de vluchtelingen kon doen dan te Toulouse. Het was de grote moeilijkheid, de mensen Portugal binnen te krijgen. Zij konden wel op de een of andere manier uit Frankrijk komen en dan konden zij ook wel door Spanje heen, maar dan hadden zij een Portugees visum nodig. Dit was een kwestie, die in Portugal in orde moest worden gemaakt met de Portugese Regering. De heer *van Harinxma* achtte het dus beter uit Toulouse weg te gaan en hij heeft de heren *van Lennep* en *van Knrnbeek*, met wie hij samenwerkte, daar achtergelaten en zij zijn voorlopig te Toulouse gebleven. Dit heeft echter niet heel lang geduurd en zij zijn toen naar Marseille gegaan. In de loop van de zomer heb ik nog een keer door middel van het Amerikaanse Rode Kruis geld gekregen en daarna kreeg ik het geregeld door tussenkomst van de heer *van Harinxma*.

80190. De **Voorzitter**: Op welke wijze gebeurde dit?

A. Het gebeurde op allerlei manieren. Het werd o.a. op de Banque de France te Lissabon gestort en dan kreeg ik het uitbetaald door de Banque de France te Vichy. Op die manier is nog vrij veel geld overgekomen. Ook hebben wij gebruik gemaakt van gelegenheidskoeriers. In het begin logeerde ik in een hotel te Vichy en zo nu en dan kwam er iemand, die mij te spreken vroeg. Ik nam hem mee naar mijn kamer en dan kreeg ik een grote enveloppe met Frans geld. Dit was ook veel goedkoper, want dan behoefde men niet de officiële koers te betalen. Het Franse geld was in Lissabon veel minder waard.

80191. De **Voorzitter**: Kwam men met het geld uit Lissabon?

A. Ja, het waren geen Nederlanders. Er kwam een of andere Portugees, die mij zei, dat hij een pak voor mij had, dat hem in Lissabon was gegeven. In dat pak was dan het geld.

80192. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gehoord, dat er een onderweg met het geld is blijven steken?

A. Ik heb er nooit van gehoord. Het waren natuurlijk wel vertrouwde mensen; het waren hoofdzakelijk koeriers van andere gezantschappen. De landen, die nog officieel te Vichy waren vertegenwoordigd, o.a. de Verenigde Staten, hebben een geregelde koeriersdienst mogen onderhouden, die natuurlijk niet was onderworpen aan de controle van de Franse douane- en politie-autoriteiten.

80193. De **Voorzitter**: U noemt de Duitsers niet. Doet u dit opzettelijk, hadden zij niet te Vichy veel te zeggen?

A. Ja, zij kregen hoe langer hoe meer te zeggen. De landen, die waren vertegenwoordigd bij de Regering van Vichy, hadden het recht van koeriersdiensten gebruik te maken; de Duitsers konden daartegen niets doen.

80194. De **Voorzitter**: Deden zij het ook werkelijk niet?

A. Als er geen koeriersdienst werd getolereerd, zou alles meteen afgelopen zijn geweest.

80195. De **Voorzitter**: Ik wil nog even terugkomen op de vluchtelingen, die uit Nederland waren gekomen. Voor een groot deel zijn dezen toch teruggegaan?

A. Het allergrootste deel is teruggegaan.

80196. De **Voorzitter**: Zijn er niet ongeveer twee à drie duizend overgebleven?

A. Ja, dat is wel ongeveer zo. Hoeveel er precies zijn geweest, weet niemand.

80197. De **Voorzitter**: Wij hebben vernomen, dat ook de mensen van dienstplichtige leeftijd werden teruggezonden. Is dat juist?

A. Er werd niemand teruggestuurd.

80198. De **Voorzitter**: Er werd de mensen aangeraden terug te gaan. Dit is ons enige malen ter ore gekomen en wanneer u op mijn vraag zou antwoorden, dat deze mensen inderdaad niet werden uitgesloten van degenen, die het advies kregen naar Nederland terug te gaan, zou ik u willen vragen of hiervoor een speciale aanwijzing van de Regering was ontvangen. Wij hebben nl. vernomen, dat er een speciale aanwijzing van de Regering is geweest, dat ook de mensen van dienstplichtige leeftijd maar liever naar Nederland moesten teruggaan.

A. Ik herinner er mij niets van. Ik heb uit Londen een instructie gekregen, waarin stond, dat de mensen, die geen bijzondere reden hadden om niet terug te gaan, het beste deden met terug te keren.

80199. De **Voorzitter**: Wie waren de mensen, die een bijzondere reden hadden om niet terug te keren?

A. Mensen, die een politieke activiteit achter de rug hadden, waardoor zij konden verwachten, dat zij door de Duitsers zouden worden opgepakt. Ik ben o.a. de heer *Wiesing*, de vroegere hoofdredacteur van „De Groene Amsterdammer”, tegengekomen. Hij liep met een rol spotprenten uit de vorige oorlog onder zijn arm en hij zei, dat hij per se niet kon teruggaan, omdat de Duitsers hem onmiddellijk zouden oppakken. Hij is dan ook met een schip uit Bordeaux vertrokken. Met de Nederlandse schepen, die toen nog zijn weggestuurd, is nog een behoorlijk aantal vluchtelingen meegegaan.

80200. De **Voorzitter**: Waren het er niet een paar honderd?

A. Ja. Ik kom nog even op uw vraag terug. Aan de mensen, die geen bijzondere reden hadden niet terug te keren, werd inderdaad de raad gegeven weg te gaan, en wel omdat deze mensen in vrij moeilijke omstandigheden verkeerden. De toestand in het zuiden van Frankrijk was heel slecht, alles was opgegeten en er was geen onderdak. De mensen sliepen op straat en leden honger. Ik ben zelf in Montauban geweest, waar niets meer te koop was en de winkels leeg waren. Als men tenslotte een pondje kersen kreeg, moest men er zijn maaltje mee doen. Er is dus gezegd, dat de mensen, die geen bijzondere reden hadden om weg te blijven, beter deden terug te keren. Ik kan mij echter niet herinneren, dat er een bijzondere vermelding van de dienstplichtigen is gemaakt.

80201. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat degenen, die moeilijkheden met de Duitsers vreesden wegens hun vroegere activiteit, niet teruggingen. Rangschikt u daaronder ook de Joden?

A. De Joden mochten niet terug naar bezet gebied.

80202. De **Voorzitter**: Door wie werd dit verboden?

A. Door de Duitsers. Bij alle grensstations stond, dat Joden en kleurlingen niet werden toegelaten.

80203. De **Voorzitter**: Bij welke grens stond dat?

A. Aan de grens tussen bezet en onbezet Frankrijk.

80204. De **Voorzitter**: Men behoefde deze mensen dus niet aan te raden niet terug te gaan, omdat zij toch niet naar Nederland mochten gaan.

A. Inderdaad. Dit neemt echter niet weg, dat verschillenden er toch heen zijn gegaan. De meeste vluchtelingen waren Nederlanders uit België.

80205. De **Voorzitter**: Er was toch een groot aantal vluchtelingen uit Breda?

A. Inderdaad waren het er veel, maar uit Brussel waren ook veel Nederlanders gekomen en in Antwerpen is een grote Nederlandse kolonie.

80206. De **Voorzitter**: Waren deze mensen ook inderdaad Nederlanders?

A. Ja, deze mensen hadden ook Nederlandse paspoorten.

80207. De **Voorzitter**: Is het weleens voorgekomen, dat zulke paspoorten niet in orde waren?

A. Dat geloof ik niet. Ik heb mij altijd op het standpunt geplaatst, dat ik in principe mijn hulpverlening bepaalde tot Nederlanders. Er is mij ern verwijt van gemaakt, dat ik andere mensen, bijvoorbeeld hen, die de Poolse nationaliteit hadden, niet heb willen helpen.

De **Voorzitter**: Dat bedoelde ik niet. Ik bedoel of de mensen, die men voor Nederlanders aanzag, omdat zij zeiden, dat zij het waren, of omdat zij een Nederlands paspoort hadden, het ook inderdaad waren.

A. Ja, zij waren het ook.

80205. De **Voorzitter**: Men heeft ons weleens verteld, dat het wel voorkwam, dat er mensen, die quasi Nederlander waren en ook een Nederlandse pas hadden, nooit in het land waren geweest.

A. Die heb ik niet ontmoet. Ik heb wel Nederlanders ontmoet, o.a. Polen en mensen uit de Balkanlanden, die als Nederlander genaturaliseerd waren; zij spraken inderdaad slecht Nederlands. Ik heb er zelfs wel ontmoet, die geen woord Nederlands kenden en met wie men zelfs Duits moest spreken, maar deze mensen hadden toch Nederlandse paspoorten. Ik heb ook geen Nederlands paspoort gegeven aan mensen, van wie ik niet overtuigd was, dat zij de Nederlandse nationaliteit bezaten.

80209. De **Voorzitter**: Hoe is de eerste maanden de organisatie van de vluchtelingen verlopen?

A. A la guerre comme à la guerre. Vooral de eerste weken was het bijzonder moeilijk en misten wij het contact met de verschillende groepen, die er toen waren. Er was de mensen aangezegd, dat zij naar de verschillende departementen in het zuiden van Frankrijk moesten gaan, maar dit lukte ook niet iedereen. Velen van hen hadden de bedoeling verderop te gaan en te trachten in Spanje te komen. De Spaanse grens was echter gesloten. Men kwam er heel moeilijk door, zelfs voor mensen met diplomatieke passen was het niet gemakkelijk.

80210. De **Voorzitter**: Was dit reeds dadelijk in het begin zo?

A. Ja, toen de stroom kwam. In Bayonne en later aan de oostelijke kant van de Pyreneeën ontstond een ophoping van vluchtelingen. In Perpignan zijn veel Nederlandse vluchtelingen geweest met de bedoeling verder te gaan. Zij kregen echter geen visa meer en de Spanjaarden lieten hen niet door.

In het begin waren er dus moeilijkheden om de contacten weer te herstellen en dit werd door koeriers gedaan. Bij het gezantschap was een aantal jongelui, dat over een auto beschikte, en zij gingen dan met geld naar de verschillende consulaten, die wij toen hadden ingeschakeld om de vluchtelingen te helpen. Toen eenmaal de strijd beslist was, en dit gebeurde vrij spoedig, kwam er meer tekening in en konden wij weer op reis gaan om ons rekenschap te geven van de toestand in de verschillende plaatsen. Ik ben zelf naar Bordeaux gegaan en vandaar naar Toulouse en Montauban.

80211. De **Voorzitter**: Hoe zijn de mensen naar Nederland teruggegaan? Is daarvoor een zekere organisatie op touw gezet?

A. De organisatie ging uit van Breda, de z.g. Bredase bussen zijn toen gekomen. Deze zijn naar de verschillende centra gereisd om de mensen op te halen.

80212. De **Voorzitter**: Men kan niet met autobussen, tenzij men er zeer veel heeft, twintig duizend mensen weghalen.

A. Neen, maar de meeste mensen zijn ook op eigen gelegenheid gegaan. Zij gingen op de fiets, lopen, liften, op welke manier dan ook. De moeder van de heer *van Dobben*, een dame van in de zestig, is op de fiets van Toulouse naar Nederland teruggegaan.

80213. De **Voorzitter**: Ik vraag u dit alles, omdat ons van verschillende zijden is medegedeeld, dat de Belgische organisatie beter was dan de Nederlandse.

A. Ik geloof, dat er werd beweerd, dat de Belgen gemakkelijker wegwamen.

80214. De **Voorzitter**: Ik weet niet precies wat de consequenties van het betere waren, doch wij hebben vernomen, dat de Belgische organisatie beter was dan de Nederlandse. Men verklaart dit door te zeggen, dat de Belgen het reeds in de vorige oorlog hadden geleerd. Ik vind dit een enigszins vreemd argument. Ook wordt gezegd, dat de Belgen minder moeilijkheden met de taal hadden en daarom alles gemakkelijker gedaan kregen.

A. Het is niet mijn indruk, dat de Belgische organisatie beter was dan de Nederlandse. Er waren veel Belgische vluchtelingen, maar ik durf toch niet beweren, dat zij beter werden verzorgd dan de Nederlanders.

U sprak zoëven over de autobussen, maar er kwamen langzamerhand ook weer treinen. Er zijn ook mensen met de trein gegaan. Zij gingen eerst naar Parijs, waar een soort centrum was, en vandaar werden zij weer verder gedirigeerd naar het noorden. In het begin was het treinverkeer nog slecht en sporadisch, maar reeds vrij spoedig kon men de trein nemen.

80215. De **Voorzitter**: Heeft het lang geduurd, voordat de mensen weg waren?

A. Toen de zomer van 1940 voorbij was, waren de mensen wel weer terug in Nederland. Er waren ook mensen, die niet wilden teruggaan. Zij bleven hangen en maakten plannen om in de landbouw te gaan. Het was natuurlijk niet zo'n plezierig idee weer terug te moeten gaan.

80216. De **Voorzitter**: U hebt de mensen moeten onderhouden en hun geld verstrekt. Geschiedde dit volgens een vast tarief?

A. Ja, daarvoor had ik een vast tarief.

80217. De **Voorzitter**: Wie had dat opgesteld?

A. Dat tarief was gemaakt door de Association.

80218. De **Voorzitter**: Was dit gedaan met medewerking van de gezant?

A. De gezant was reeds lang weg. Er is nog wel een vergadering geweest met de leden van de Association te Vichy. De gezant is nl. tot September 1940 te Vichy gebleven, toen de aanzegging van de Duitsers kwam, dat de gezant als zodanig moest verdwijnen. In de zomer van 1940 zijn er nog wel heren uit Parijs over geweest en zijn er wel eens vergaderingen geweest. Als ik mij niet vergis, zijn bij een van die vergaderingen de tarieven vastgesteld.

80219. De **Voorzitter**: Wij hebben weleens vernomen, dat de Fransen het tarief zo hoog vonden.

A. Dat was inderdaad ook zo. Het was een stuk hoger dan dat, hetwelk de vrouwen van de Franse krijgsgevangenen kregen.

80220. De **Voorzitter**: Het was dus hoger dan de Franse kostwinnersvergoeding?

A. Het grootste gedeelte van het Franse leger is krijgsgevangen gemaakt en in Duitsland in kampen gezet. Deze vrouwen kregen uitkeringen en deze waren lager dan die, welke wij betaalden.

80221. De **Voorzitter**: Dan was die uitkering toch wel heel laag, want bij u kreeg een gezinshoofd 70 franc per dag.

A. Ja, maar die vrouwen kregen 10 franc.

80222. De **Voorzitter**: Hoeveel was de franc op dat ogenblik waard?

A. Was het niet vijf cent?

80223. De **Voorzitter**: Dan kregen zij toch maar een heel klein beetje.

A. Inderdaad, maar u moet niet vergeten, dat de Franse vrouwen in haar eigen huis en omgeving woonden. Zij hadden boerderijtjes en allerlei middelen om geld te verdienen, terwijl de Nederlandse vluchtelingen maar moesten zien onder dak te komen.

80224. De **Voorzitter**: U bevestigt echter, dat het, ondanks het feit, dat de Nederlanders meer kosten hadden, toch wel een bedrag was, waarmee zij konden rondkomen!

A. Ja. Ik had ze echter graag meer gegeven. omdat de mensen in Zwitserland veel beter werden betaald. Ik heb mij er in die tijd nogal eens boos over gemaakt, dat wij de mensen in Frankrijk belangrijker konden geven dan die in Zwitserland.

80225. De **Voorzitter**: Was u aan een limiet gebonden!

A. Ik kreeg een zeker bedrag en daarmee moest ik maar zien rond te komen. Verschillende malen heb ik getracht het bedrag te doen verhogen en ik heb er ook op aangedrongen, dat ik een behoorlijke reserve zou krijgen, omdat ik zo nu en dan zonder geld zat. Dan waren er die drie duizend mensen, die moesten worden geholpen.

80226. De **Voorzitter**: Ontving u een bepaald bedrag per periode?

A. Ik kreeg per maand een bepaald bedrag.

80227. De **Voorzitter**: Kon u van tevoren opgeven hoeveel u nodig dacht te hebben?

A. Dit werd allemaal uitgerekend en wij hadden er een hele administratie voor opgezet.

80228. De **Voorzitter**: U gaf dus alles op, zodat de Regering kon beoordelen hoeveel er nodig was?

A. Ja, de Regering kon het beoordelen en iedere maand kreeg ik een bedrag uitgekeerd. Dit bracht mij in moeilijkheden, omdat er altijd onvoorziene omstandigheden waren.

80229. De **Voorzitter**: Zou men kunnen zeggen, dat de Regering aan dit tarief heeft meegewerkt?

A. De vertegenwoordiger van de Regeringscommissaris heeft het goedgekeurd.

80230. De **Voorzitter**: Heeft hij er over meegepraat toen het tot stand kwam?

A. Dat weet ik niet, ik geloof het niet.

80231. De **Voorzitter**: De goedkeuring op zich zelf is reeds een vorm van medewerking om het tot stand te brengen. De heer van *Harinxma* zou ook hebben kunnen zeggen, dat het tarief zeer laag was.

A. Dat had hij zeker kunnen doen en ik heb ook telkens gezegd, dat het te weinig was en dat ik een zekere reserve moest kweken. Ik vond het tarief aan de lage kant, doch niet in vergelijking met hetgeen de Belgen gaven of de Polen. U sprak zoëven over de moeilijkheid van de taal. Een Belg is in Frankrijk veel vlugger in staat iets bij te verdienen dan een Nederlander, die geen Frans spreekt. Er waren echter vele Nederlanders, die uit Brussel afkomstig waren en dus wel Frans spraken. Voor het grootste deel waren het Israëlieten. In vergelijking tot hetgeen de mensen in Zwitserland kregen, was het tarief in Frankrijk laag. In Zwitserland werden de mensen bijzonder goed behandeld.

80232. De **Voorzitter**: Zou men dan kunnen zeggen, dat aan de mensen daar te veel is uitbetaald?

A. Aan de ene kant wel, hoewel ik niet wist, wat men er daar voor idee over had. Verschillende vluchtelingen uit Frankrijk hebben kans gezien naar Zwitserland te komen en dan kwamen er de meest enthousiaste brieven van hen: dat zij skiën kregen, dat er tenniserackets waren gekocht, enz. Deze brieven kwamen dan in het kamp te Toulouse, waar driehonderd vluchtelingen waren, en dan was de stemming voor enige dagen volkomen bedorven. De mensen waren dan zeer ontevreden en wilden allen de directeur spreken. Ik heb toen gevraagd, of ik ook niet wat meer geld kon krijgen, indien zo iets kon. Het is echter nooit gelukt.

80233. De **Voorzitter**: Zijn er veel mensen van Frankrijk naar Zwitserland gegaan?

A. Niet veel, wat jongelui.

80234. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat u de consuls had ingeschakeld. Wat bedoelt u daarmee?

A. Zij keerden de steun uit aan de vluchtelingen in hun ressort. In een consulaire ressort was een aantal geregistreerde vluchtelingen, die de hun toekomende bedragen kregen uitgekeerd.

80235. De **Voorzitter**: Hadden de consuls eveneens toezicht op de kampen?

A. Wij noemden het geen kampen, het waren meer centra. Er was een centrum bij Toulouse en een bij Confolens, meer naar het noorden. Te Toulouse stond het vluchtelingencentrum onder controle van de consulaire vertegenwoordiger, de heer *van Dobben*. Hij is toen ingeschakeld en ik geloof, dat ik de heer *van Dobben* nog tot vice-consul heb benoemd.

80236. De **Voorzitter**: Welke positie bekleedde de heer *van Dobben* oorspronkelijk?

A. Hij was vertegenwoordiger van Philips.

80237. De **Voorzitter**: Hij had dus geen consulaire positie?

A. Neen.

80238. De **Voorzitter**: Was de heer *Testers* later niet in Toulouse?

A. Deze is later gekomen.

80239. De **Voorzitter**: Wanneer is de heer *Aarts* in Toulouse gekomen?

A. De heer *Aarfs* is na de heer *Testers* gekomen.

80240. De **Voorzitter**: Welke positie had de heer *Aarts*?

A. Hij was verbonden aan het vluchtelingencentrum

80241. De **Voorzitter**: De heer *Aarts* had dus ook geen consulaire positie?

A. Neen. Ik kan u misschien beter het hele verhaal even doen. Het is begonnen, toen er een groot aantal vluchtelingen in Toulouse kwam, waaronder velen uit Breda. Gedeeltelijk op eigen initiatief en in samenwerking met de consul uit Montauban, ds. *Mezger*, heeft de heer *van Dobben* de zorg voor deze mensen op zich genomen. Ds. *Mezger* heeft mij gevraagd, of hij de heer *van Dobben* mocht aanstellen tot kanselier. Deze moest natuurlijk een titel hebben om bij autoriteiten iets te kunnen bereiken.

80242. De **Voorzitter**: Werd de heer *van Dobbea* kanselier te Montauban?

A. Neen, te Toulouse. Hij was dus kanselier te Toulouse van de consul te Montauban. Het consulaat te Montauban was slechts honorair, waar in normale tijd praktisch niets omging. Ds. *Mezger* heeft mij dus gevraagd de heer *van Dobben* tot kanselier te mogen aanstellen. De heer *van Dobben* is toen begonnen met het Château La fourgnette te huren, waar het vluchtelingencentrum is gesticht. Dit stond onder leiding van de heer *van Dobben*, maar voor de dagelijkse leiding zijn toen de heren *Testers* en *Aarts* gevraagd. Deze hadden een tijd in een concentratiekamp, in de buurt van Marseille, gezeten en zij ineldden zich op het consulaat te Marseille. De heer *van Lennep* zei mij toen, dat er een paar uitstekende mensen waren aangekomen, en hij vroeg mij of ik hen wilde gebruiken voor het vluchtelingencentrum, waarvoor ik mensen zocht om de leiding te nemen. De heren *Testers* en *Aarts* zijn daarop naar Toulouse gegaan.

80243. De **Voorzitter**: Zij zijn toch consul geworden?

A. Neen, zij zijn het nooit geweest. De heer *Testers* was directeur van het vluchtelingencentrum en de heer *Aarts* was zijn rechterhand.

80244. De **Voorzitter**: Er is dus nooit een andere consul dan de heer *van Dobben* geweest?

A. Neen, de consulates zijn in November 1940 gesloten en toen zijn het offices geworden. In 1941 is de heer *van Dobben* tegen de lamp gelopen en toen heb ik de heer *Testers* gevraagd of hij de leiding van het office wilde overnemen. Het was echter geen con-

sulaire betrekking, het was volkomen particulier. In een notawisseling met de Franse Regering was wel vastgelegd, dat zij mochten bestaan en werkzaamheden mochten verrichten. Het kwam er op neer, dat de offices verkapte consulates waren, doch zij hadden geen officiële status. Als het er op aankwam, kreeg men toch niets gedaan.

Dit was dus de positie van de heer *Testers*. Deze is toen de heer *van Dobben* opgevolgd, zeer tegen zijn zin, want hij had de leiding van het vluchtelingencentrum. De heer *Amts* bemoeide zich daarna met het vluchtelingencentrum.

80245. De **Voorzitter**: Daarom kent ook iedereen hem.

A. Ja, en men had wat over hem te zeggen. Wij was niet vriendelijk genoeg, enz.

80246. De **Voorzitter**: Degene, over wie men slechts weinig heeft te zeggen, is de heer *Testers*.

A. Inderdaad. Hij is ook een bijzondere figuur geweest.

80247. De **Voorzitter**: Ook over de heer *Kolkman* is niets dan goeds te zeggen?

A. Ja.

80248. De **Voorzitter**: Kon uit het feit, dat de mensen in een centrum bij elkaar waren, een voordeel voor hen zelf voortspuiten, in die zin, dat de politie dan niet zo scherp toekeek en misschien gemakkelijker centraal voor voedsel kon worden gezorgd?

A. Er waren natuurlijk bepaalde voordelen. Zolang de mensen in dat centrum waren, genoten zij bescheiming en hadden zij geen last van de autoriteiten, omdat wij ons garant voor hen verklaarden. De voedselvoorziening was centraal geregeld. Er was een centrale keuken en er was eveneens een dieet-keuken; de helft van de mensen had last van de inaan en die kregen precies wat zij nodig hadden.

80249. De **Voorzitter**: De periode van te weinig voedsel in het zuiden van Frankrijk was dus voorbij?

A. Ja, die was tijdelijk voorbij, maar die is later natuurlijk weer gekomen. Dit is een betrekkelijk weinig producerend deel van Frankrijk en de toevoer uit het noorden was afgesloten. Zoëven heb ik dus de voordelen genoemd van het centrum. Er waren echter ook mensen, die er de voorkeur aan gaven op zich zelf te wonen. Zij hadden in een dorp een onderdak gevonden en dreven een beetje handel. Zoals u weet, waren het hoofdzakelijk Israëlieten en er waren er verschillende, die nogal wat bijverdiende hadden en er niets voor voelden, naar zo'n centrum te gaan.

80250. De **Voorzitter**: Hoe komt het, dat er ook nog mensen naar een Frans werkkamp zijn gegaan?

A. Dat is pas in 1942 gebeurd. De Franse Regering stelde toen de eis, dat alle vluchtelingen werk moesten verrichten. Een aantal jongelui is naar zo'n werkkamp gegaan, maar het heeft nooit veel te betekenen gehad. Spreekt u misschien van het werkkamp in Chateauf-neuf-les-Bains? De bedoeling was, dat de mensen daar zouden worden gerehabiliteerd en een zekere opleiding zouden krijgen. In feite was het echter een verkapt centrum.

80251. De **Voorzitter**: Was het geen strafkamp?

A. Neen, helemaal niet, men liep er vrij rond.

80252. De **Voorzitter**: Verschillende mensen die nu hierover hebben gehoord, klagen erg over dit kamp. Zij zeggen, dat u hun zou hebben gezegd, dat men gerust naar Chateauf-neuf kon gaan en dat er hun niets zou overkomen. Wanneer zij er echter waren, werden zij behoorlijk onder handen genomen.

A. Dat is niet waar. Zij werden ook niet onder handen genomen. Er moest weleens een kleinigheid gebeuren, maar er werd niet werkelijk gewerkt. Het onderdak was hoogst primitief; er waren slaapzalen, waar ruw houten kribben waren geplaatst met strozakken, waarop men moest slapen. Een groot bezwaar was ook, dat er onvoldoende wasgelegenheid was, zodat dit bij de rivier moest gebeuren. Dit alles heeft echter niet lang geduurd, want dit kamp is opgeheven, toen geheel Frankrijk is bezet.

80253. De **Voorzitter**: Dat was toch in 1942?

A. Ja. De heer *van Harinxma* is nog in September 1942 met mij naar Chateaufort geweest en toen waren er geen klachten.

80254. De **Voorzitter**: Bent u ook met de heer *van Harinxma* in Le Soler geweest?

A. Ik geloof niet, dat hij daar ooit is geweest. Heeft hij gezegd, dat hij er is geweest?

80255. De **Voorzitter**: De heer *van Harinxma* is in ieder geval in een van de kampen geweest en verschillende jongelui hebben zich op afkeurende wijze uitgelaten zowel over de heer *van Harinxma* als over u. Volgens hen bent u daar geweest in een auto met de heer *van Harinxma*. U stapte niet uit, maar keek alleen even. Voorts zegt men, dat u toch wel iets had kunnen aanbieden, al was het slechts een pakje sigaretten geweest. Ook was u gekleed in een heel mooi grijs pak, hetgeen hen eveneens griefde. Wanneer men zulk soort werk deed, moest men een heel oud pak aantrekken, waardoor men de anderen niet zou kunnen schokken. De heren deden echter, alsof zij helemaal niet begrepen in welke positie de mensen verkeerden.

A. Ik ben met de heer *van Harinxma* in Chateaufort-les-Bains geweest en inderdaad zijn wij daarheen gegaan met een auto, omdat er geen andere manier was om er te komen. Deze auto was ons aangeboden door de afdeling werkverschaffing en vluchtelingen zaken van de Regering van Vichy. Wij zijn er 's ochtends heengegaan en wij zijn er vrij lange tijd geweest. Kapitein *Blokhuis* was er toen, met wie wij hebben gesproken, en dr. *Meerlo*.

De **Voorzitter**: Die is ons bekend.

A. Hij is een speciale „beschermer” van mij; hij heeft heel veel kwaad van mij gezegd. Wij zijn daar dus geweest en wij hebben met de directie gesproken, een Franse kolonel, *Lisbonne*. Deze man was de goedheid zelf en zeer slap in zijn activiteit voor Vichy. Hij is later door de Duitsers opgepakt, omdat hij zoveel Nederlanders had laten lopen, en hij is in de Elzas naar de gaskamer gebracht. Ik weet dit zeker, omdat ik het vorige jaar bezoek heb gehad van zijn zoon. Deze is advocaat in Parijs en toen die in de Verenigde Staten was, is hij naar Canada gegaan om met mij over zijn vader te spreken.

Om even terug te komen op dat mooie pak. Ik weet werkelijk niet, wat voor pakken ik in die dagen droeg en ook niet wat de heer *van Harinxma* droeg. Wij hebben met verschillende jongelui gesproken, maar wij konden natuurlijk niet met allen spreken. Ik geloof, dat in het algemeen de belangen beter gediend zijn, wanneer men met de directie spreekt en tracht de zaken te regelen dan wanneer men met al de jongelui stuk voor stuk gaat praten.

80256. De **Voorzitter**: Zij hadden zich juist er op verheugd, dat dit zou gebeuren, en toen dit niet gebeurde, zijn zij daardoor hevig geschokt. Zo is het ons verteld.

A. Ik neem het onmiddellijk aan. De mensen waren in dat kamp, hoewel zij in de omgeving vrij konden rondlopen. Hun zenuwen waren dikwijls erg van streek. De meesten van hen waren in 1942 uit Nederland gekomen, toen de Jodenvervolgingen begonnen, en zij hadden dus al heel wat doorgemaakt en verkeerden in de grootste ongerustheid of zij ooit zouden weggelopen.

80357. De **Voorzitter**: Waren het allen Joden?

A. In Chateaufort-les-Bains? Voor het grootste deel wel.

80258. De **Voorzitter**: Waren er daar geen Engelandvaarders?

A. Bijna niet, dezen werden meer gedirigeerd naar Toulouse, Perpignan en Le Soler.

80359. De **Voorzitter**: Le Soler is ook bezocht, maar ik geloof, dat de heer *van Harinxma* daar alleen is geweest.

A. Neen, ik ben daar alleen geweest, ik kwam er geregeld. Ik kan niet meer zeggen met welke frequentie ik daar kwam, maar ik kwam toch wel enkele malen per jaar in Le Soler en ook in Toulouse. Ook kwam ik in het kamp van *Conrad Kickert* in Confolens. Ik ging ook geregeld naar de consulaten en hield dan spreekuur voor de vluchtelingen, die wat te vragen hadden. Het was een eindeloze stroom van mensen; iedereen wilde mij spreken en ieder had

speciale verlangens. Van 'smiddags tot 'snachts twaalf uur ontving ik dan de mensen. Ook liet ik de mensen wel bij elkaar komen om hen gezamenlijk toe te spreken en hun het een en ander mede te delen over de plannen voor de evacuatie, enz.

80260. De **Voorzitter**: Hoe werd de evacuatie geregeld van hen, die men niet nadrukkelijk als militaire vrijwilligers kon beschouwen?

A. Zoals ik u reeds heb gezegd, was de heer *van Harinxma* naar Lissabon gegaan om daar in orde te maken, dat een zeker aantal Nederlanders Portugal mocht binnengaan, in afwachting van verdere doorzending naar overzeese landen. Ik ben het juiste aantal vergeten, maar ik geloof, dat het er tweehonderd waren, voor wie hij hiervoor van de Portugese Regering toestemming verkreeg. Dan moest hij trachten dezen weer verder te laten reizen en daarna mochten er weer nieuwe mensen komen. Dit werk behoorde dus tot de taak van de Regeringscommissaris en het was niet mijn werk. Aanvankelijk traden voor het Regeringscommissariaat op jhr. *van Karnebeck* en jhr. *van Lennep*. Zij waren in Marseille en gingen vandaar naar de verschillende centra om met de mensen te spreken. Zij stelden vast wie, volgens hen, het meest in aanmerking kwam om te worden geëvacueerd en daarvan werden lijsten opgemaakt. Mensen, die b.v. familie in Amerika hadden en van wie wij zeker waren, dat zij daar zouden worden toegelaten, hadden de voorkeur en ook zij, die van belang waren voor de oorlogvoering. Hiervoor werden verschillende maatstaven aangelegd.

80261. De **Voorzitter**: De mensen, die de heer *van Harinxma* kwijtraakte, doordat zij overzee gingen, werden dus weer vervangen door mensen uit Frankrijk. Dit gebeurde: door het werk van de heren *van Karnebeck* en *van Lennep*?

A. Het werd aanvankelijk door de heren *van Karnebeck* en *van Lennep* gedaan en later alleen door de heer *van Lennep*.

80262. De **Voorzitter**: Werd de heer *van Lennep* daarbij geholpen door de Office Néerlandais?

A. Zeker.

80263. De **Voorzitter**: Hij werd dus bij de selectie geholpen. De heer *van Lennep* heeft verklaard, en anderen hebben dit bevestigd, dat hij op deze wijze slechts enkele honderdtallen mensen heeft kunnen laten vertrekken.

Er waren er echter twee à drie duizend. In October 1942 heeft de heer *van Harinxma* Londen op een desbetreffende vraag laten weten, dat er 1200 mensen geschikt waren om naar Suriname te worden gezonden. Deze 1200 personen bevonden zich bijna allen nog in het zuiden van Frankrijk. Vlak daarop is Vichy-Frankrijk bezet en op dat moment stond een bepaald aantal mensen, ongeveer 500, juist gereed voor vertrek. Deze 500 mensen zijn niet allen weggekomen, slechts enkelen hebben hiertoe kans gezien. Het interesseert ons buitengewoon, wat er is gebeurd met die 1000 à 1500 personen, die zich nog in het zuiden van Frankrijk bevonden, toen het werd bezet.

A. Een aantal mensen is nog clandestien weggekomen; zij zijn gaan lopen en zo zijn zij de Spaanse grens overgekomen.

80254. De **Voorzitter**: Weet u hoeveel dat er zijn geweest?

A. Ik weet het niet, misschien een paar honderd.

80265. De **Voorzitter**: In ieder geval is er een aantal mensen in Zuid-Frankrijk gebleven en wat is er met hen gebeurd? Waren het niet grotendeels Joden?

A. Praktisch allen. Wij zijn doorgedaan met steun te geven zolang ik vrij was.

80266. De **Voorzitter**: Hoe lang heeft dat geduurd?

A. Tot 9 December 1942. Toen ik werd opgepakt, heb ik de heer *Testers* nog even gesproken — hij was er bij, toen men mij kwam halen — en hem het geld gegeven — het was gelukkig een behoorlijk bedrag —, en dat heeft hij toen onder de vluchtelingen verdeeld.

80267. De **Voorzitter**: Heeft hij het geleidelijk gegeven of ineens?

A. Ik geloof, dat de heer *Testers* de mensen voor enige maanden tegelijk het geld heeft gegeven.

80268. De *Voorzitter*: Is de heer *Testers* ook spoedig gevangengenomen?

A. Hij kreeg begin Januari 1943 bericht, dat hij met de heer *Kolkman* naar Londen moest komen. Zij zijn echter in de Pyreneeën gevangengenomen.

80269. De *Voorzitter*: Er zal toch wel geld over zijn geweest?

A. Dat heeft de heer *Aarts* dan gehad.

80270. De *Voorzitter*: Heeft hij u dat medegegeeld?

A. Dat weet ik niet, ik had geen contacten meer.

80271. De *Voorzitter*: U hebt dus het geld aan de heer *Testers* overgedragen, die het aan de mensen heeft gegeven?

A. Ja. Mijn idee was zo gauw mogelijk het geld, dat wij hadden, onder de mensen te verdelen. Zij moesten er zich zo lang mogelijk mee redden en wij zouden trachten opnieuw geld te verkrijgen.

80272. De *Voorzitter*: Hebt u ooit bemerkt, wat er tenslotte in de mensen is gebeurd? Zijn zij door de Duitsers gevangengenomen en naar concentratiekampen gebracht?

A. Die zullen er ook wel bij zijn geweest. Er zijn ook nog mensen naar Nederland teruggegaan.

80273. De *Voorzitter*: Zij zullen dan ook wel in een concentratiekamp terecht zijn gekomen.

A. Er zijn er ook op het platteland gebleven, de mensen waren in Frankrijk zeer verspreid.

80274. De *Voorzitter*: Hebt u daar geen gegevens over?

A. Neen, absoluut niet.

De *Voorzitter*: Ik bedoel niet speciaal het aantal.

A. U noemde er duizend of twaalfhonderd en dit aantal is zeer goed mogelijk. Er was een aantal mensen in Chateaufort ondergebracht. Dat is toen door de Duitsers bezet en een aantal mensen heeft kunnen vluchten, maar er zijn er toch ook gevangengenomen. In de Tarn was ook een centrum. Op bevel van de Franse Regering hebben wij Toulouse op een gegeven moment moeten ontruimen en toen zijn de mensen gedeeltelijk naar de Tarn gegaan en anderen zijn verspreid. Zij gingen in dorpjes in een bergstreek wonen en ik geloof niet, dat de mensen daar zo'n groot gevaar liepen. In de afgelegen streken van Frankrijk was praktisch geen Duitse controle.

80275. De *Voorzitter*: Hoe lang hebben de offices nog kunnen bestaan?

A. Deze hebben nog gewerkt tot October 1942.

80276. De *Voorzitter*: Zij zijn dus nog vóór de volledige bezetting van Frankrijk gesloten?

A. Ja, juist er voor. De offices zijn toen omgezet in bureaux d'administration en het Centre d'accueil, een soort steuncomité.

80277. De *Voorzitter*: Zijn de mensen weleens in natura aan goederen geholpen of is hun slechts geld verstrekt?

A. Wij hebben weleens goederen in natura ontvangen van de Friend Service van de Quakers te Philadelphia. Zij hebben allerlei levensmiddelen gezonden naar Toulouse en van daaruit zijn ze over de andere centra verdeeld.

80278. De *Voorzitter*: Kregen de mensen dit extra of viel het binnen de toeslagen, die zij ontvingen?

A. De mensen, die buiten de centra waren, kregen niets in natura. Wij hebben weleens textiel gekocht.

80279. De *Voorzitter*: Wordt de uitkering van frs. 20.— voor een gezinshoofd en frs. 13.— voor verdere gezinsleden aan iedereen uitbetaald?

A. Niet aan hen, die zich in de centra bevonden, want daar hadden de mensen kost en inwoning en zij kregen zakgeld.

80280. De *Voorzitter*: Zij konden dus wel iets kopen?

A. Ja, en dat deden zij, naar de zin van de Fransen, veel te veel. Er was juist grote ontstemming, dat er zo'n honderdvijftig mannen in hun zwempak in het park zonnebaden namen, terwijl de Fransen moesten werken. Dat is ook de reden geweest, dat wij het centrum tenslotte hebben moeten opheffen. Deze mensen kregen echter niet die frs. 20.—, want zij kregen kost en inwoning.

80281. De *Voorzitter*: Aan degenen, wie frs. 20.— werd uitbetaald, werd daarnaast ook gedeeltelijk de woninghuur vergoed?

A. Ik kan het niet meer zeggen.

80232. De *Voorzitter*: In uw overzicht hebt u enkele bedragen genoemd, o.a. frs. 20.— voor een gezinshoofd, frs. 13.— voor gezinsleden en frs. 8.— per dag aan gezinsleden beneden de twaalf jaar. Behalve dat werd ook nog een woningtoeslag van frs. 300.— gegeven. Is dat een woningtoeslag per maand geweest?

A. Ja. De niensen kregen ook nog een ziekte-toeslag en men koit doktersrekeningen indienen.

80283. De *Voorzitter*: Er is iemand geweest, die zich over u heeft beklagd. Hij bevond zich in de gevangenis te Vichy, van waaruit hij u heeft opgebeld en u heeft gezegd, dat hij wilde vluchten. U hebt torn volgens hem geantwoord, dat hij het niet moest doen, omdat hij toch naar Chateaufort zou worden gebracht en er dan misschien langer moest blijven dan wanneer hij er op de gewone wijze heen zou gaan.

A. Belde hij mij uit de gevangenis op?

De *Voorzitter*: Dat zei hij.

A. Dan is hij helemaal mis, want in de gevangenis heeft men geen gelegenheid om te telefoneren. Was hij in de gevangenis te Vichy?

De *Voorzitter*: Ja. Volgens zijn lezing kon men heel gemakkelijk uit deze gevangenis ontvluchten, doch u vond dat niet goed. U hebt gezegd, dat hij er moest blijven en dan zou hij bij gelegenheid wel worden geëvacueerd.

A. Was hij niet in Chateaufort-les-Bains?

De *Voorzitter*: Neen, want hij moest er nog heen.

A. Het lijkt mij een wonderlijk verhaal.

80284. De *Voorzitter*: Het zou natuurlijk mogelijk zijn, dat hij al uit de gevangenis was weggelopen en u daarbuiten heeft opgebeld. Hij had u dan echter niet behoeven te zeggen, dat hij wilde weggelopen. U hebt hem dit echter afgeraden. Dit verhaal doet nu niet zoveel ter zake, doch ik wilde u vragen of er voor u aanleiding was de jongelui aan te raden om te doen wat hun werd gezegd en niet uit de gevangenis te lopen, al konden zij er ook uitkomen.

A. Men moet altijd uit een gevangenis weggelopen. De gevangenen waren slecht, de jongens waren in vreselijke omstandigheden. Ik ben bij verschillende jongens in de gevangenis te Vichy geweest en ik heb gezegd, dat zij, als zij er uit konden komen, het moesten doen. Het was echter niet zo gemakkelijk; de jongens hadden ook geen middelen om de bewakers om te kopen.

80385. De *Voorzitter*: Dat was niet nodig, want men kon er zo uitlopen.

A. Zo gemakkelijk ging het niet. Ik ben o.a. geweest in de gevangenis te Montluçon en in die te Lyon, maar er gingen driedubbele deuren achter je dicht, als je er binnenkwam. Er was een portier en de deuren waren op slot.

80286. De *Voorzitter*: De naam van deze jongeman is *Sanders*, kent u hem?

A. Ja. De jongelui hebben dikwijls een rijke fantasie aan de dag gelegd. Dit is ook een volkonien gederailleerd verhaal. Hoe zou ik die jongens hebben kunnen zeggen, dat zij in de gevangenis moesten blijven, terwijl ik alle mogelijke moeite deed hen er uit te krijgen?

80287. De **Voorzitter**: Het ging er ook om, dat u het wel goedkeurde, wanneer zij legaal uit de gevangenis konden komen, maar niet wanneer zij dit illegaal wilden doen.

A. Inderdaad. Dit verhaal heb ik echter nog niet eerder gehoord.

80288. De **Voorzitter**: Is u iets bekend van verhalen omtrent de heer *van Dobben* in verband met zwarte handel?

A. Bedoelt u, dat de heer *van Dobben* zwarte handel dreef? De heer *van Dobbert* handelde wel in diamanten of bedoelt u zwarte handel in het algemeen?

De **Voorzitter**: Ja. De heer *van Dobben* zag altijd kans iets te pakken te krijgen buiten de normale distributie om. Dit gebeurde gedeeltelijk door middel van Amerikanen, die een dienst hadden voor het verlenen van steun en hulp. De heer *van Dobben* heeft zeker wel eens iets op de zwarte markt gekocht. Men behoeft dan echter nog geen zwarte handelaar te zijn.

A. Dat was hij ook niet.

80289. De **Voorzitter**: Men heeft ons eens gezegd, dat dit misschien wel zijn grond kon vinden in het feit, dat de heer *van Dobben* weleens benzine moest kopen op de zwarte markt, omdat hij onvoldoende benzine op de gewone markt kon krijgen. Hiervoor moesten dollars worden gewisseld op de geldmarkt en dit zou men weleens zwarte handel kunnen noemen.

A. De heer *van Dobberz* heeft wel dollars gewisseld om diamanten te kopen. Het is mij bekend, dat hij weleens benzine kocht door middel van zijn relaties met het personeel van het vliegveld. Daar was wel benzine te koop buiten de normale distributie om. Dat is hier ook wel gebeurd. De heer *van Dobben* maakte hier zeker gebruik van, hij moest er nogal veel op uit om de vluchtelingen te bezoeken.

80290. De **Voorzitter**: Zijn er op dit gebied nog dingen gebeurd, die u onjuist vond?

A. Neen, op dit punt niet. De heer *van Dobben* was geen zwarte handelaar, hij kocht wel in ten behoeve van de centrale. Het zou mij niet verwonderen, als hij er zelf ook wel van heeft geprofiteerd in zijn particuliere huishouding, hetgeen ook weer vanzelf spreekt. Hij was ook geen heilige. Voor zover ik weet, heeft hij daarvoor echter nooit dollars ingewisseld. Er was een levendige handel in dollars, maar het is mij niet bekend, of de heer *van Dobberz* er aan heeft meegedaan. Men is dan toch nog geen zwarte handelaar.

De heer **Stokvis**: Alles bijeengenomen, lijkt het er wel op.

De **Voorzitter**: Wanneer hij diamanten voor die dollars kocht, wel, maar niet, wanneer hij er benzine voor kocht voor een bepaald doel.

80391. De heer **Stokvis**: De punten, die u opnoemt, geven in onderling verband en samenhang het beeld van een zwarte handelaar. Hij profiteerde er van.

A. Iedereen kocht op de zwarte markt.

80292. De **Voorzitter**: Wanneer men dus levensmiddelen voor de centra wilde hebben, moest men deze wel op de zwarte markt kopen.

A. Ja, men was er toe verplicht en de heer *van Dobben* deed het op een bijzonder handige manier. Een zwarte handelaar is iemand, die handel drijft in producten op de zwarte markt met de bedoeling ze weer te verkopen. Voor zover ik weet, deed de heer *van Dobben* dit niet. Als ik zeg, dat de heer *van Dobben* er voor zijn gezin ook wel van heeft geprofiteerd, dan bedoel ik niet van de winst, die hij maakte, maar van de levensmiddelen, die hij kon kopen, en dan lijkt mij dat volkomen normaal. Oin nog even op de diamanten terug te komen; deze waren bestemd voor de Nederlandse Regering te Londen.

80293. De **voorzitter**: Had de Nederlandse Regering die besteld?

A. De Nederlandse Regering had er om gevraagd, echte: niet door inijn tussenkomst. De heer *van Dobben* heeft mij dit verteld. Deze diamanten waren bestemd voor industriële doeleinden en zij werden geslepen in de Jura, bij de Zwitserse grens. De heer *van Dobben* ging ze zelf uit de Jura halen.

80294. De **Voorzitter**: Wat gebeurde er dan mee?

A. De heer *van Dobben* bracht de diamanten naar Toulouse en daar werden ze aan iemand gegeven, die ze naar Lissabon vervoerde. De heer *van Dobberz* had dollars nodig om diamanten te kopen. Om de figuur van de heer *van Dobben* is wel het een en ander te doen geweest. Ik wil niet zeggen, dat ik hem volkomen kan beoordelen, maar ik geloof wel, dat de heer *van Dobben* heel veel verdienstelijk werk voor de vluchtelingen in Toulouse heeft gedaan. Hij heeft om te beginnen de mensen van de straat gehaald en kans gezien hun onderdak te verschaffen en hij heeft hun voedsel bezorgd.

80295. De **Voorzitter**: Afgezien van de Engelandvaarders, warea de vluchtelingen voor het grootste deel Joden. De positie en de vooruitzichten van deze mensen werden steeds hopelozter, naarmate de oorlog vorderde en de houding van de Duitsers tegenover de Joden scherper werd. Is steeds op alle mogelijke manieren getracht deze mensen uit Frankrijk weg te krijgen? Of werd hiervoor alleen de heer *van Lennep* gebruikt?

A. De heer *van Lennep* was aangewezen om deze mensen weg te krijgen.

80296. De **Voorzitter**: Ging er voldoende kracht van hem uit om dit te bewerkstelligen?

A. De kracht moest uitgaan van de heer *van Harinxma* om de mensen Portugal binnen te krijgen; op een andere manier kon men ze niet kwijt. U zult natuurlijk zeggen, dat er wel een mogelijkheid was deze mensen clandestien te laten vertrekken.

80297. De **Voorzitter**: De mensen moesten toch op allerlei manieren worden weggevoerd, wilde men enigszins voorkomen, dat zij zouden worden afgemaakt.

A. Ja, maar dat is ook geprobeerd, en wel op legale manier. Het was dodelijk om gezinnen en mensen op leeftijd over de Pyreneeën te laten gaan. Verschillende jongelui zijn er omgekomen.

80298. De **Voorzitter**: Is nog op andere manieren getracht de mensen op een of andere wijze illegaal weg te krijgen?

A. De heer *Kolkman* is er geregeld mee bezig geweest en heeft er allerlei moeite voor gedaan. Voor zover ik weet, is het resultaat echter betrekkelijk gering geweest.

80299. De **Voorzitter**: Waarom was het gering? Kon men de mensen niet vanuit Marseille per schip over zee vervoeren?

A. Daarvoor was geen mogelijkheid.

80300. De **Voorzitter**: Door wie werd dat tegengehouden?

A. De Fransen, men had een uitreisvisum nodig.

80301. De **Voorzitter**: Konden de mensen niet op andere wijze weggelaten? Konden er op zo'n schip geen mensen worden omgekocht?

A. Ik heb er nooit van gehoord.

De **Voorzitter**: Er is nl. één jongeman, die ons dit heeft verteld, maar hij is ook de enige, van wie wij dit hebben vernomen.

80302. De heer **Stokvis**: Konden de mensen niet naar Zwitserland gaan?

A. Daar zijn verschillende mensen heengegaan, maar het was geen oplossing.

80303. De heer **Stokvis**: Waarom niet? Daar waren ze buiten gevaar.

A. Ja, tijdelijk wel, maar het idee was, verder weg te komen.

80304. De **Voorzitter**: Wilden de mensen liever niet naar Zwitserland?

A. Het had ook risico's om daar te komen.

80305. De **Voorzitter**: De heer *van Lennep* heeft de commissie onlangs een brief geschreven, waarin o.a. het volgende staat:

„Ik moge hierbij aantekenen, dat van een volledige evacuatie der vluchtelingen; uit onbezet Frankrijk in het tijdvak 1940—1942

nooit sprake is geweest. De Nederlandsche Regeering te Londen heeft zich gedurende die jaren op het standpunt gesteld, dat zulks onmogelijk was. Na 1942 was er natuurlijk in het geheel geen sprake meer van legale evacuatie. Met betrekking tot de voorvermelde uitgewekenen, wier aantal door mij zeer globaal op twaalf honderd geschat wordt, kan dus niet gezegd worden, dat zij zich „in afwachting van nadere evacuatie” in onbezet Frankrijk bevonden.”

Deze brief heeft ons doen denken, dat het zelfs niet de bedoeling is geweest te trachten de mensen weg te krijgen.

A. Het zal dan wel zo zijn.

80306. De **Voorzitter**: Was dit niet een vraagstuk, waarmede u zich bezig moest houden?

A. Neen, het was uitdrukkelijk vastgesteld, dat ik mij zou bemoeien met de zorg voor de vluchtelingen in Frankrijk, en het Regeeringscommissariaat zou zorgen, dat de mensen wegwamen.

80307. De **Voorzitter**: Had men daarbij uw hulp nodig?

A. Hoe bedoelt u dat?

De **Voorzitter**: Ik meen, dat, wanneer de heer van *Lennepe* bepaalde mensen had uitgezocht om die op legale wijze te laten evacueren, u in de arm werd genomen om te trachten de benodigde visa te verkrijgen.

A. Inderdaad, dat gebeurde in Vichy. Ik zocht de mensen niet uit en ik bepaalde niet hoeveel en wanneer zij zouden weggaan. Dit alles werd door de heer van *Lennepe* gedaan.

80308. De **Voorzitter**: Was het juist, dit werk toe te vertrouwen aan de heer van *Lerznepe*, die absoluut geen ervaring op dit gebied had?

A. Zoals ik u reeds heb gezegd, zou aanvankelijk de heer van *Harinxma* het zelf doen.

80309. De **Voorzitter**: De heer van *Lennepe* was toevallig daar en hij was niet iemand, die zich ooit met dergelijk werk had beziggehouden.

A. De heer van *Lennepe* was in diplomatieke dienst geweest.

80310. De heer **Stokvis**: Dat is nog geen waarborg voor flinkheid en activiteit.

A. Neen.

80311. De **Voorzitter**: De ervaring had natuurlijk niet te maken met de energie van de heer van *Lennepe*. Men moest in die tijd genoeg nemen met de mensen, die er waren. Is het waar, dat de heer van *Lerznepe* toen uit vrije verkiezing in het zuiden van Frankrijk was en daar woonde?

A. Direct toen de oorlog uitbrak, is hij zich bij het gezantschap te Parijs komen melden. De heer van *Lennepe* is gezantschapssecretaris te Berlijn geweest en hij heeft een betrekkelijk lange diplomatieke carrière.

80312. De **Voorzitter**: Hij is toch nog jong?

A. De heer van *Lennepe* ziet er jong uit, maar hij is zeker niet veel jonger dan ik.

80313. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat hij nog een jongeman was en niet veel te doen had.

A. Hij was gefortuneerd, hij was de dienst uitgegaan en hij deed waarin hij zin had. Toen de oorlog begon, kwam de heer van *Lennepe* zijn diensten aanbieden bij de ambassade. Wanneer men tegenwoordig bij de ambassade te Parijs komt, vindt men er zeker een honderd mensen, maar wij waren daar toen met een zeer kleine staf. De heer van *Lynden*, die op het ogenblik te Roine is, was met ziekteverlof, en de heer van *Lennepe* is toen onmiddellijk met dankbaarheid aangenomen.

80314. De **Voorzitter**: Indien ik u dus vraag of het juist was, dit moeilijke werk aan de heer van *Lennepe* toe te vertrouwen, kunt u dit bevestigend beantwoorden?

A. Ja, ik kan het volmondig bevestigend beantwoorden.

80315. De **Voorzitter**: U zult natuurlijk wel het een en ander hebben bemerkt van hetgeen de heer van *Lennepe* deed.

A. Hij kwam geregeld te Vichy met lijsten van personen, voor wie wij moeite moesten doen om uitreisvisa te verkrijgen. Wij hadden Spaanse visa nodig, die te Vichy moesten worden verkregen, waar het Spaanse gezantschap was.

80316. De **Voorzitter**: Heeft de heer van *Lennepe* dit ook goed gedaan?

A. Ja, naar mijn gevoel heeft hij het goed gedaan.

80317. De **Voorzitter**: Wij hebben er wel andere verhalen over gehoord, maar ik moet u er bij zeggen, dat deze var? de Engelandvaarders zelf afkomstig zijn.

A. Ik heb u beloofd, dat ik u zou zeggen wat ik er zelf van weet en niet wat anderen vertellen.

De **Voorzitter**: Ik zeg u dit om u te laten weten, waarom ik het u zo uitdrukkelijk vraag.

A. Ik heb geen bijzondere redenen om de heer van *Lennepe* te sparen. Toen ik werd gevangengenomen, heeft mijn vrouw de heer van *Lennepe* verzocht haar te helpen bij *démarches*. De heer van *Lennepe* is naar Lyon gekomen, maar hij is niet naar Vichy durven gaan. Hij wilde er zich niet mee bemoeien, want dan geraakte hij zelf ook in moeilijkheden. Ik heb een dergelijke houding niet buitengewoon geapprecieerd. Zovelen hebben echter deze houding aangenomen. Wat zijn werk betreft, ben ik van oordeel, dat hij het goed heeft gedaan, en ik heb er altijd een bijzonder gunstige indruk van gehad.

80318. De **Voorzitter**: Zou het dus niet de bedoeling van de Regering zijn geweest alle mensen uit het zuiden van Frankrijk te evacueren? In de brief van de heer van *Lerznepe* staat, dat men niet kan zeggen, dat de mensen zich „in afwachting van nadere evacuatie” in het zuiden van Frankrijk bevonden.

A. Wanneer de heer van *Lennepe* het zo zegt, zal het wel zo zijn: Ik heb het nooit van de Regering gehoord.

80319. De **Voorzitter**: In de brief van de heer van *Lennepe* staat, dat er „van een volledige evacuatie der vluchtelingen uit onbezet Frankrijk in het tijdvak 1940—1942 nooit sprake is geweest. De Nederlandsche Regeering te Londen heeft zich gedurende die jaren op het standpunt gesteld, dat zulks onmogelijk was”.

A. In de zomer van 1940 is de heer van *Vredenburg* voor de tweede maal in Zuid-Frankrijk geweest en het was toen wel degelijk de bedoeling al de vluchtelingen te evacueren. De heer van *Vredenburg* is een dag met mij in Toulouse geweest, waar wij de mensen hebben geregistreerd in het kantoor van de heer van *Dobben*. Wij hadden formulieren laten maken, waarop zij hun naam, identiteit, leeftijd, samenstelling en grootte van het gezin, beroep en eventuele verwanten, die zij overzee hadden, konden opgeven. De heer van *Vredenburg* is toen nog met de heer van *Voorst* naar Lourdes gegaan, waar hij enige dagen hetzelfde heeft gedaan. Dit alles is wel degelijk gedaan met de bedoeling naar een middel te zoeken om de mensen weg te krijgen. Wanneer de heer van *Lennepe* zegt, dat er nooit sprake van is geweest, kan het zijn, dat er op een gegeven moment, *par la force des choses*, geen mogelijkheden meer waren.

80320. De **Voorzitter**: Degenen, die werden geregistreerd, waren dus zij, die waren achtergebleven en niet naar Nederland waren teruggegaan?

A. Ja. De heer van *Vredenburg* werd begin September ineens naar Londen geroepen en het werk bleef toen weer liggen.

80321. De heer **Stokvis**: Hoe lang is de heer van *Vredenburg* bezig geweest met het registreren?

A. De heer van *Vredenburg* is in de zomer van 1930 gekomen, maar hoe lang het precies is geweest, zou ik niet kunnen zeggen.

80333. De **Voorzitter**: De heer van *Vredenburg* is in Juni gekomen en in September vertrokken. In die tussentijd is hij te Madrid

geweest en hij heeft enige zaken afgehandeld in Montauban en Bayonne, enz., zodat hij zich dus nooit langer dan een maand met het registreren kan hebben beziggehouden.

A. Het is in die tijd wel de bedoeling geweest, indien de mogelijkheid daartoe bestond, de mensen weg te krijgen. De heer *van Lennep* is zich pas later met het evacuatiwerk gaan bemoeien en het is mogelijk, dat het in die tijd niet meer mogelijk was.

80323. De **Voorzitter**: Mocht u zich met illegale arbeid bezig houden of was dit door de Nederlandse Regering verboden? Dit wordt nl. beweed.

A. Dat wordt de heer *van Harinxma* in de schoenen geschoven.

80324. De **Voorzitter**: De heer *van Harinxma* ontkent pertinent, dat hij u opdracht heeft gegeven, u niet met illegale werkzaamheden bezig te houden. Er is iemand geweest, die heeft gezegd, dat de heer *van Harinxma* het u wel heeft verboden, en daarom wil ik graag vernemen wat de juiste toedracht van de zaak is.

A. De heer *van Harinxma* heeft het niet verboden. Hij heeft wel gezegd, dat de legale werkzaamheden, die hij bijzonder belangrijk vond voor de normale evacuatie van Joodse vluchtelingen en van jongelui, die zo nu en dan over de grens konden gaan, niet in gevaar mochten worden gebracht door illegale activiteit.

80325. De **Voorzitter**: De heer *van Harinxma* heeft dus niet gezegd, dat u geen illegale activiteit mocht verrichten, maar wel, dat u voorzichtig moest zijn?

A. Ja, men moest zorgen niet tegen de lamp te lopen, want als dat gebeurde, viel de hele zaak in elkaar. Soms stond de zaak een hele tijd stil, maar er zijn toch mensen uitgekomen. Zo zijn er verscheidene contingenten Engelandvaarders meegegaan. Ik heb absoluut geen papieren overgehouden, zodat ik niet kan zeggen hoeveel het er zijn geweest, maar dat zullen de heer *van Lennep* en de heer *van Harinxma* u kunnen mededelen.

De **Voorzitter**: Dezen kunnen hieromtrent ook niet alles mededelen.

A. Ik ben uit Frankrijk weggegaan en ik heb niet meer de gelegenheid gekregen die papieren in handen te krijgen.

80326. De **Voorzitter**: Kent u *Sally Noach*?

A. Ja, die heb ik gekend.

80327. De **Voorzitter**: Wat was hij voor een persoon?

h. Een triest individu.

80328. De **Voorzitter**: Bedoelt u daarmee; ongunstig?

A. Buitengewoon ongunstig.

80329. De **Voorzitter**: Wij hebben weleens vernomen, dat deze man zich buitengewoon verdienstelijk heeft gemaakt. Hoe komt dat?

A. Dat wordt beweed. Wanneer wij zover waren, dat de mensen uit de kampen werden vrijgelaten, werd *Sally Noach* er heen gestuurd om hen in ontvangst te nemen en hen verder te geleiden, en dan vertelde hij de mensen, dat hij er voor had gezorgd, dat zij vrijkwamen. De heer *Noach* werkte bij het office te Lyon en hij heeft inderdaad verschillende mensen geholpen.

80330. De **Voorzitter**: Had hij daarvoor geld van u gekregen?

A. Neen. Hij was nu een zwarte handelaar; hij was de koning van de zwarte markt te Lyon. Hij kon van alles krijgen en verdiende geld als water; hij handelde in diamanten om ze weer te verkopen. Hij had veel geld.

80331. De **Voorzitter**: Heeft hij de mensen met geld geholpen?

A. Hij heeft ze wel geholpen met geld en dat heeft hij hun later weer in rekening gebracht. Ook kreeg hij wel geld van ons.

80332. De **Voorzitter**: Aan wie heeft hij het geid in rekening gebracht?

A. Aan de mensen, aan wie hij het geld had gegeven en die later in Engeland waren gekomen. Ik heb nog eens een brief ontvangen van het Departement, waarin stond, dat de heer *Noach* aanspraak maakte op een bedrag, dat hij uit eigen zak zou hebben voorgesloten.

De **Voorzitter**: Het kan toch mogelijk zijn.

A. Ik geloof niet, dat het grote bedragen waren.

80333. De **Voorzitter**: Wat heeft de heer *Noach* nog meer gedaan, dat eveneens niet prettig was?

A. Hij is te Lissabon gekomen en toen heeft hij hem een en ander over mij verteld. De heer *van Harinxma* heeft hem toen bij zich laten komen en alles zwart op wit laten schrijven en hem gevraagd of het wel waar was. De heer *Noach* heeft toen gezegd, dat hetgeen hij in die verkiaring had gezegd niet waar was.

80333. De **Voorzitter**: Heeft hij dat aan de heer *van Harinxma* gezegd?

A. Ja. Later is de heer *Noach* te Londen gekomen. Daar was een comité, dat hem vroeg of hij klachten had en toen is hij weer met dezelfde klachten voor de dag gekomen. Het was natuurlijk niet zo fraai, maar u kunt dit alles in het dossier vinden.

De **Voorzitter**: Het was natuurlijk niet zo fraai voor u. Wij hebben trouwens nooit iets van die klachten vernomen.

A. Wanneer u het rapport leest, dat ik heb geschreven, dan zult u daarbij een aantal klachten vinden, opgesteld door de heer *van Pallandt*. Deze heeft uit het dossier de concrete klachten, die tegen mij zijn ingebracht, opgezocht en daarbij is een hoofdstuk: De klachten van *Sally Noach*. Hebt u dat rapport niet van de commissie *Cleveringa* ontvangen!

De **Voorzitter**: Het is niet onze gewoonte om datgene, wat de commissie *Cleveringa* doet, nog eens over te doen. Wanneer wij echter bij onze eigen onderzoekingen iets bijzonders tegenkomen, gaan wij wel even na wat de commissie *Cleveringa* hierover heeft gezegd. Wanneer wij in het rapport *Cleveringa* iets tegenkomen, waarvan wij van oordeel zijn, dat het wel enigszins anders kan zijn dan de commissie concludeert, gaan wij het eveneens na.

A. Ik heb toen op verzoek van de heer *van Kleffens* op schrift gesteld wat er met de vluchtelingen was gebeurd en eveneens op verzoek van de heer *van Kleffens* heeft de heer *van Pallandt*, tegenwoordig ambassadeur te Moskou, uit dat dossier de concrete klachten gelicht, zodat ik daarop kon antwoorden. Daarbij is een hoofdstuk: Klachten van *Sally Noach*.

30335. De heer **Stokvis**: In het rapport, door u in October 1944 te Londen opgesteld, releveert u inderdaad een enkele klacht, door de heer *Noach* te uwen aanzien geuit, o.a. het verwijt, dat u antisemitische gezindheid ten toon zou hebben gespreid. Doelt u hierop?

A. Het is een van de klachten. Voorts komt er een hele lijst van klachten in voor, o.a. van generaal *van Tricht* en verschillende jongelui. *Sally Noach* heeft gezegd, dat ik zou hebben beweed, dat het het beste was, de Joodse vluchtelingen naar Duitsland te sturen en in gaskamers te laten afmaken, en dat ik alles deed om hen in handen van de politie te spelen en dergelijke fraaiigheden meer.

80336. De **Voorzitter**: Waarom zei hij dat?

A. Dat weet ik ook niet, het is voor mij een raadsel.

80337. De **Voorzitter**: U wilt dus zeggen, dat het niet waar is?

A. Allicht. Ik heb ook op deze klachten geantwoord. Indien u belangstelling hebt voor de figuur van *Sally Noach*, zou u er het dossier op kunnen naslaan.

80338. De **Voorzitter**: Het is merr nieuwsgierigheid dan belangstelling. De heer *Noach* is ons eens door een jongeman genoemd als

iemand die zich tegenover de Engelandvaarders zeer goed had gedragen. Wij hebben ons toen afgevraagd, wie hij toch zou zijn, maar hij is niet te bereiken.

A. De heer *van Lennep* heeft er voor gezorgd, dat de heer *Noach* in 1942 heeft kunnen weggelopen en hij is in Londen terechtgekomen.

80339. De heer **Stokvis**: Is het niet juist, dat de heer *Noach* wel mensen uit Franse kampen wist te bevrijden, die u er niet uit kon krijgen?

A. Neen, dat is nooit gebeurd.

80340. De **Voorzitter**: Hij zegt, dat hij mensen uit Fort Chapolis heeft kunnen krijgen.

A. Ik heb juist gezegd, dat hij, wanneer in orde was gemaakt, dat de jongens er uit mochten, werd gestuurd om de jongens op te halen en hun de weg te wijzen naar Lyon. Hij beweerde dan, dat hij er voor had gezorgd. Ik ben er echter vast van overtuigd, dat hij dat nooit heeft gedaan.

80341. De heer **Stokvis**: U behoort het toch te weten. Als de heer *Noach* het niet heeft gedaan, hebt u het gedaan of de heer *van Lennep*, of de heer *Jacquet*.

A. De heer *van Lennep* had er niets mee te maken.

50342. De heer **Stokvis**: Wie deed het dan?

A. De heer *Jacquet* of ik.

80343. De **Voorzitter**: Het is toch mogelijk, dat de heer *Sevenster* er niets van weet.

A. Ik stond niet de gehele dag achter *Sally Noach*; ik ging misschien eens in de twee maanden naar Lyon om op de hoogte te komen van de stand van zaken.

80344. De heer **Stokvis**: Zuiver uitgedrukt, acht u het niet waarschijnlijk, maar anderzijds ook niet geheel onmogelijk.

A. Ik acht het zeer onwaarschijnlijk, dat hij dit zou hebben gedaan, gezien zijn persoonlijkheid en zijn mogelijkheden om bij de betrokken autoriteiten binnen te komen. Wanneer men bij de poort van de gevangenis kwam en sprak met de cipier of zelfs met de directeur van de gevangenis, dan werden de jongens nog niet vrijgelaten. Daarvoor moesten orders worden gegeven en ik acht het dus zeer onwaarschijnlijk, dat hem dit zou zijn gelukt.

80345. De **Voorzitter**: Hoe heeft de heer *Kolkman* de mensen illegaal kunnen evacueren? Door hun de weg te wijzen of een passeur te geven om over de Pyreneeën te komen?

A. Ja. Hij deed het echter niet zo graag, omdat er zoveel ongelukken gebeurden.

80346. De **Voorzitter**: Waarom is de heer *Kolkman* gevlucht?

A. Hij kreeg opdracht weg te gaan.

80347. De **Voorzitter**: Hij is dus niet gegaan, omdat hem de grond te heet onder de voeten werd?

A. Neen. Dit is echter gebeurd, nadat ik uit de circulatie was verdwenen. Mijn vrouw werd opgebeld door de heer *Testers* — die niet wist, dat ik al weg was — en hij zei, dat hij met de heer *Kolkman* weg moest. Mijn vrouw en mijn gezin woonden in die tijd te Toulouse.

80348. De **Voorzitter**: De heer *Kolkman* en de heer *Testers* zijn dus door de Regering naar Londen geroepen?

A. Zij hebben een bericht gekregen, waarin hun werd verzocht te komen.

80349. De **Voorzitter**: Zij zijn toch gevangengenomen in de Pyreneeën?

A. Ja, de heer *Kolkman* wilde zijn vrouw meenemen en daardoor heeft men geen hoge pas kunnen overgaan. Toen zij aan de grens uit de bus stapten, stonden daar de Duitsers, die hun papieren controleerden, en zijn zij opgepakt.

80350. De **Voorzitter**: Dat is dus de oorzaak geweest van hun dood?

A. Ja, zij zijn naar de gevangenis gegaan.

80351. De **Voorzitter**: Er waren dus geen bepaalde dingen, waarvan zij werden beschuldigd, maar zij werden gevangen, omdat zij de grens wilden passeren?

A. Ja. De Duitsers zullen er natuurlijk ook wel aantekening van hebben gehouden, dat deze mensen zich bezighielden met Nederlandse vluchtelingen.

80352. De **Voorzitter**: Illegaal?

A. Ja, op allerlei manieren. De Duitsers waren ook volledig van mij op de hoogte.

80353. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Kolkman* gelden verstrekt, die hij nodig had voor zijn arbeid?

A. Ja, natuurlijk, dat deed ik eveneens voor de heren *van Dobben*, *van der Waarden*, *de Kuyper*, enz.

80354. De **Voorzitter**: Wij hebben vrij veel onvriendelijke opmerkingen aan het adres van de heer *de Kuyper* vernomen. Men heeft gezegd, dat de heer *de Kuyper* niets voor iemand over had, terwijl hij toch zo rijk was. Bovendien zou hij ongetwijfeld gelden ter beschikking hebben om het een en ander te doen voor Nederlanders, die in moeilijkheden verkeerden.

A. De heer *de Kuyper* had zeker gelden zoals iedereen.

80355. De **Voorzitter**: Herhaaldelijk is ons medegedeeld, dat men niets gedaan kon krijgen bij de heer *de Kuyper* en dat men maar beter bij hem kon wegblijven. Hebt u daarvan iets vernomen?

A. Ik wil niet zeggen, dat de heer *de Kuyper* een van de meest meewerkende figuren was. Ik geloof niet, dat hij zoveel geld had. Hij was honorair consul te Nice en had de inkomsten van het consulaat. Ik ben nooit bij hem thuis geweest, zodat ik niet precies kan zeggen hoe zijn staat van leven was, maar het leek mij vrij eenvoudig. Ik heb ook weleens klachten gekregen, dat hij mensen had afgesnauwd, enz. De heer *de Kuyper* was geen vriendelijke figuur, hij was lichtgeraakt.

80356. De **voorzitter**: Wij hebben dikwijls gehoord, dat de vertegenwoordigers, die zich in het zuiden van Frankrijk bevonden, evenals hun collega's in Spanje en Portugal, zich in de oorlogsomstandigheden niet konden indenken en er volkomen vreemd tegenover stonden. Hebt u iets dergelijks ook wel meegemaakt?

A. Neen, dat heb ik nooit meegemaakt.

80357. De **Voorzitter**: Was het misschien een speciale eigenschap van de heer *de Kuyper*?

A. Misschien, dat het op hem doelt. Ik heb dit verhaal ook gehoord in verband met de heren *Panhuys*, *Schuller*, *Bosch van Rosenthal*, enz. Wat betreft Frankrijk en voor zover ik mijn medewerkers kan beoordelen, heb ik nooit een dergelijke stemming ontdekt. Wij waren ons volkomen van de oorlog bewust en wij ondervonden het ook aan den lijve.

80358. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Randshuijzen* te Algiers onder uw vleugelen gehad?

A. Ja.

80359. De **Voorzitter**: Behoort hij misschien tot deze rubriek?

A. Dat is mogelijk.

80360. De **Voorzitter**: Men heeft ons medegedeeld, dat deze, toen tenslotte de bevrijding was gekomen, de vlag niet wilde uitsteken en maar liever met zijn vrouw naar de binnenlanden van Algiers ging, om daar af te wachten wat er zou gebeuren. Een Nederlandse jongeman heeft toen op het consulaat de vlag gehesen. Is u dat bekend?

A. Neen. Toen Frankrijk was bevrijd en ik werd vrijgelaten, ben ik zo spoedig mogelijk naar Parijs gegaan, waar ik de boodschap kreeg, dat ik daar niet zou blijven en naar Londen moest gaan. Toen ik te Londen arriveerde, werd mij medegedeeld, dat ik mij niet meer met de zaken in Frankrijk mocht bemoeien. Ik heb gevraagd, of het niet mogelijk zou zijn nog eens inzage in de dossiers te krijgen, omdat mij allerlei vragen werden gesteld. Kort geleden werd mij nog het een en ander gevraagd door een jongeman, die zich in een kamp bevindt. Hij wordt vastgehouden en had bepaalde gegevens van mij nodig. Tot het einde van de oorlog ben ik te Londen geweest en na de bevrijding van Nederland ben ik reeds spoedig naar Montreal vertrokken. Ik moet u zeggen, dat hetgeen ik in het algemeen na de oorlog heb ondervonden van die aard is, dat ik reden heb de zaak zo spoedig mogelijk te vergeten. Al de boeken, die Franse vrienden hebben geschreven, laat ik ongelezen. Ik heb ook weinig gelegenheid er over te spreken omdat ik te Montreal betrekkelijk weinig Nederlanders zie; althans van het kaliber, dat zich met dergelijke dingen bezighoudt. Binnenkort zal ik de heer *Weidner* te Parijs zien, evenals de heer *Sauveur*, die mij natuurlijk van alles zullen willen vertellen, maar ik zal hun zeggen, dat ik liever over iets anders praat.

In Frankrijk was iedereen zich volkomen van de oorlog bewust en er is geen sprake van, dat men zich daar niet naar zou hebben gedragen.

80361. De **Voorzitter**: Waarom heeft niemand ooit de heer *van der Waarden* gezien?

A. Werd hij nooit gezien?

De **Voorzitter**: Zij, die bij het consulaat te Marseille zijn geweest, verklaren alleen, dat zij nooit de heer *van der Waarden* te spreken konden krijgen en altijd door een ondergeschikte te woord werden gestaan.

A. Zij spraken dan met de heer *ten Hagen*, de vice-consul. Dat was ook maar beter; de heer *van der Waarden* was een oude man. Ik denk, dat hij rond de zeventig was. Ik geloof niet, dat hij veel voor de jongelui kon doen, ook niet in moreel opzicht.

De **Voorzitter**: De jongelui waren meer gesteld op een begrijpend woord en eeri prettig gesprek dan op materiële hulp, hoewel zij die natuurlijk ook nodig hadden.

A. Ik moet u zeggen, dat hetgeen u nu zegt mij niet bekend was; deze klacht is nooit tot mij gekomen.

80362 De **Voorzitter**: Over de heer *van Lennep* is ook wel het een en ander gezegd. Bij de heer *van Lennep* is een jongeman, *van Eeghen*, geweest, die geen cent meer op zak had. Hij heeft dit ook gezegd en toen heeft de heer *van Lennep* hem uitgenodigd op een champagne-cocktail, die zoveel kostte, dat deze jongeman, zoals hij zelf zegt, er veertien dagen van zou hebben kunnen leven. De heer *van Lennep* had er, volgens *van Eeghen*, geen begrip van mat er eigenlijk aan de levensomstandigheden van de mensen mankeerde. Op zich zelf is dit geen belangrijke gebeurtenis, maar het is een symptoom.

A. Ik geloof niet, dat u klachten van die aard over Vichy kunt hebben gehoord.

80363. De **Voorzitter**: Neen, behalve het verhaal van het mooie kostuum.

A. Het zal de heer *van Harinxma* zijn geweest.

80364. De **Voorzitter**: Ik heb de indruk gekregen, dat u het was.

A. De pakken waren misschien goed geborsteld.

80365. De **Voorzitter**: In de nota, die u in October 1944 te Londen hebt opgesteld betreffende de zorg voor Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk, verklaart u iets, dat, oppervlakkig gelezen, schijnt af te wijken van hetgeen u hier hebt verklaard. Ik vind daarin nl. de volgende zin:

„Hoewel wij van den Regeeringscommissaris te Lissabon, die na de omzetting van de consulaten in „Offices Néerlandais“, welke reeds in November 1940 had plaats gehad, als tussenschakel tusschen de Nederlandsche Regeering te Londen en mij was aangewezen, bij herhaling de opdracht hadden ontvangen

ons met de illegale werkzaamheden niet bezig te houden, heb ik onmiddellijk den heer *Kolkman* gemachtigd aan het tot hem gericht verzoek te voldoen onder mededeeling, dat deze mijn volledige instemming had.”

U zegt hier dus, dat u wel degelijk de opdracht had ontvangen u niet bezig te houden met illegale werkzaamheden, terwijl u tijdens her verhoor hebt verklaard, dat men er geen bezwaar tegen had, mits de nodige voorzichtigheid werd betracht. Hoe is het nu precies?

A. Dit is een kwestie van nuance.

80366. De heer **Stokvis**: U zegt het in het zojuist genoemde rapport positief.

A. Inderdaad, maar hoe lang is het geleden?

De heer **Stokvis**: Het is in 1944 opgesteld: u stond toen nog dicht bij de gebeurtenissen dan thans.

A. Het is mogelijk, maar mijn geheugen kan sindsdien zijn opgescherpt.

80367. De heer **Stokvis**: Dit is een officieel rapport, dat u aan de Regering hebt uitgebracht twee jaar nadat de feiten hadden plaats gevonden. Men zou dus kunnen aannemen, dat dit een nauwkeurig verslag is.

A. Het een wijkt niet zo heel veel van het ander af.

80368. De heer **Stokvis**: Met een betekent een strikt verbod, het ander een toelaten.

A. Wanneer ik nu de zaken in mijn herinnering terugroep en de vele gesprekken, die ik met de heer *van Harinxma* hierover heb gehad, dan is het mijn indruk, dat hij altijd heeft gezegd, voorzichtig te zijn en mijn legale werk niet in gevaar te brengen door illegale activiteit.

80369. De heer **Stokvis**: Dit is dus een versterking van de motivering van het verbod.

A. Ja, doch ik kan mij niet herinneren, dat hij, zoals ik daar zeg, uitdrukkelijk heeft gezegd, dat ik er niets aan mocht doen.

80370. De heer **Stokvis**: In uw rapport zegt u: „bij herhaling de opdracht hadden ontvangen ons met de illegale werkzaamheden niet bezig te houden”.

A. De heer *van Harinxma* heeft nooit opdracht gegeven voor illegale werkzaamheden en hij heeft nadrukkelijk gezegd, zorg te dragen geen last te krijgen, want dan zou het gehele gebouw, dat wij met moeite hadden opgebouwd, in elkaar vallen. Wij zouden dan niet meer terecht kunnen bij de autoriteiten te Vichy en geen uitreisvisa meer verkrijgen, waarvoor wij de goede relaties hadden. Ik kan mij echter niet meer herinneren, dat de heer *van Harinxma* zou hebben gezegd, dat ik mij niet met illegale werkzaamheden zou mogen bezighouden. Wanneer ik terugdenk, dan is het mijn algemene indruk, dat het er wel op neer kwam, dat ik er mij buiten moest houden, maar ik geloof niet, dat hij uitdrukkelijk zou hebben gezegd, dat het niet mocht. De heer *van Harinxma* was wel tussenschakel, maar ik beschouwde mij niet helemaal als ondergeschikt aan hem. Mijn contacten met Loncien moesten wel over hem lopen, maar er is nooit met zoveel woorden gezegd, dat ik ondergeschikt was aan de Regeeringscommissaris.

80371. De **Voorzitter**: Het zou enigszins vreemd zijn, maar wanneer u het niet was, hing u eigenlijk in de lucht.

A. Practisch gesproken was dat ook zo. De contacten werden hoe langer hoe minder, maar dat was geen bezwaar.

80372. De heer **Stokvis**: Ik blijf een tegenspraak constateren.

A. Ik geef het toe, ik zal de laatste zijn het tegendeel te beweren, maar zeer belangrijk lijkt mij deze tegenspraak niet.

80373. De **Voorzitter**: De tegenspraak is van belang, omdat het de heer *van Harinxma* wordt verweten.

A. Ik heb dit neergeschreven en ik zal er toen wel degelijk mijn redenen voor hebben gehad dit te doen. Nu heb ik het anders gezegd,

80374. De **Voorzitter**: Het is moeilijk hier uit te komen, want wij moeten ten aanzien van dit punt tot een zekere conclusie komen omtrent de heer *van Harinxma*.

A. De heer *van Harinxma* was in het algemeen van mening, dat wij ons niet met illegale werkzaamheden moesten bezighouden, ook omdat het zo moeilijk was en voor de betrokkenen grote bezwaren opleverde. Bovendien was de illegale evacuatie alleen geschikt voor jongelui.

80375. De **Voorzitter**: Het is nu de vraag of de heer *van Harinxma* heeft gezegd het niet te doen, omdat men daardoor het legale werk in gevaar zou brengen, of dat hij heeft gezegd, dat men, als men het wilde doen, voorzichtig morst zijn om het legale werk niet in gevaar te brengen. Dit lijkt veel op elkaar, maar het een is precies het tegenovergestelde van het ander.

A. De heer *van Harinxma* heeft nooit gezegd, het maar te doen. Hij heeft gezegd, dat men, als men het deed, in ieder geval moest zorgen geen last te krijgen. Wanneer hij het zo stelt, komt het er op neer, dat men het niet mag doen.

80376. De heer **Stokvis**: De heer *van Harinxma* zal het niet zo hebben gesteld, want dan zou u de betreffende zinsnede in uw nota anders hebben geformuleerd, dan u hebt gedaan. Wanneer de heer *van Harinxma* zou hebben gezegd wat u me opgeeft, dan zou daarin een verloop hebben gelegen, en dat verloop valt niet te lezen in hetgeen u in 1944 hebt geschreven.

80377. De **Voorzitter**: Heb! u misschien nog iets te zeggen, waarvan u van mening bent, dat de commissie het behoort te weten, dan geef ik u daartoe gaarne de gelegenheid. Het is mogelijk, dat ik het een en ander niet heb besproken, omdat het mij niet bekend is, terwijl het toch de moeite waard is, het te weten.

A. Hebt u de heer *Weidner* gehoord?

De **Voorzitter**: Nog niet.

A. Misschien kunt u ook de heer *Sauveur* horen. Hij is oud-leraar van de H.B.S. te Haarlem en hij was Frans consulaire agent.

80378. De **Voorzitter**: Heeft hij niet een belangrijke rol vervuld bij het gehele beleid te Vichy?

A. Inderdaad. Ik heb hem gevraagd directeur-generaal van het Office te worden. Hij zou u veel kunnen vertellen.

80379. De **Voorzitter**: Waar woont de heer *Sauveur*?

A. Te Parijs, maar hij komt binnenkort naar Nederland. Ik denk, dat hij graag voor u zal willen verschijnen. Hij is ook de man, die vele démarches heeft gedaan voor de uitreisvisa. Het werd langzamerhand zo, dat hoe minder ik op de ministeries kwam toen de Duitsers zich daar installeerden, hoe beter het was, en dan werd dit door de heer *Sauveur* gedaan.

80380. De **Voorzitter**: Wat was precies de functie van de heer *Sauveur*?

A. Hij was directeur-generaal van de Offices néerlandais.

80381. De **Voorzitter**: Was hij door de Fransen aangesteld?

A. Neen, hij was door mij aangesteld. Ik had als consul-generaal de hele zaak aan hem overgedragen. Wij zaten samen in één kamer en ik was president van het vluchtelingencomité, maar wij deden alles samen. Ik was meer de man achter de schermen.

De heer *Sauveur* is nu in de tachtig, maar hij is nog zeer flink. Hij is na de oorlog door de Nederlandse Regering gedecoreerd voor het werk, dat hij voor de Nederlanders heeft gedaan.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de inlichtingen, die u hebt verstrekt, en ik sluit het verhoor.

A. SEVENSTER.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 27 JUNI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Stokvis en Stufkecs, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en m.

Verhoor van

ADRIANA GEERTRUIDA VOUTE—ESSER,
oud 48 jaar, wonende te Rio de Janeiro, zonder beroep.

Zij legt de eed af als getuige.

81064. De **Voorzitter**: Enige tijd geleden is hier als getuige verschenen mevrouw *Ross* en zij heeft ons het een en ander medegedeeld over de wijze, waarop zij een groot aantal namen heeft verzameld van mensen, die zich in Duitsland in concentratiekampen bevonden.

Deze namen zijn door de heer de *Graaff*, die toen voor Philips reisde, naar Genève gebracht. Ik heb mevrouw *Ross* gevraagd of zij ooit had bemerkt, dat er te Londen iets met die lijsten was gebeurd en ik zal u even voorlezen wat zij daarop heeft geantwoord.

A. „Eind Mei 1945 is er iemand bij mij gekomen, die mij verzocht opgave te doen van het nominale aantal gevangenen, dat mij bekend was. Volgens die dame was dit een verzoek uit Londen. Dit is de enige reactie, die ik er ooit op heb gehad.

De **Voorzitter**: Dus toen u gevraagd werd een lijst met namen op te geven, mocht eigenlijk aangenomen worden, dat men er al een van u had.”

Er was haar dus om een lijst met namen gevraagd, maar deze was reeds lang te Londen. Zij had er 5600 verzameld, die via Genève naar Londen waren gezonden.

A. Ik heb er hard aan meegeholpen ze te verzamelen.

81065. De **Voorzitter**: Ik heb dus gevraagd:

„Dus toen u gevraagd werd een lijst met namen op te geven, mocht eigenlijk aangenomen worden, dat men er al een van u had.

A. Zij vermoeden natuurlijk, dat ik van September 1944 tot Mei 1945 was doorgestaan en vroegen mij dus alles uit te werken, wat ik had.

De **Voorzitter**: U wilt dus zeggen, dat ze inderdaad deze lijsten van u wel zullen hebben ontvangen, omdat ze u later om meer hebben gevraagd.

A. De dame, die hiervoor bij mij kwam, was mevrouw *Voûte* uit Utrecht. Zij beweerde, dat zij vanuit Londen het bericht had gekregen of wij dit in orde wilden maken en zij verzocht zoveel mogelijk gegevens over de mensen, die ons bekend waren.”

Dit is de reden, waarom wij u hebben gevraagd hier te komen.

A. Ik vrees, dat mevrouw *Ross* u verkeerd heeft ingelicht. Ik ben in 1945 nooit meer in den Haag geweest. Ik was bij de B.S. en had daar een vrij zware job, want ik had 23 man onder mij en ik ben in dienst gebleven tot 6 Augustus 1945, toen de B.S. te Utrecht is opgeheven.

81066. De **Voorzitter**: Mevrouw *Ross* zegt, dat u eind Mei bij haar bent geweest.

A. Dat is volkomen onlogisch. De bevrijding was 5 Mei en ik had zo mijn handen vol, dat ik zeker niet meer ben weg geweest. Ik ben de eerste kerr uit Utrecht weg geweest, toen mijn man uit Zwickau is teruggekomen, en dat is half Juni geweest. Ik begrijp niet, hoe zij deze datum heeft kunnen noemen.

81067. De **Voorzitter**: Bent u wel bij haar geweest?

A. Ja, maar daarvóór. Onze mannen zijn in 1941 gelijk in dezelfde gevangenis gekomen en daardoor heb ik haar leren kennen.

81068. De **Voorzitter**: Werkte u toen ook bij het Rode Kruis?

A. Neen, dat heb ik pas veel later gedaan. Ik heb met de heer *Koot* de Utrechtse afdeling voor de pakketzendingen voor gevangenen op mij genomen. Mevrouw *Ross* had dikwijls levensmiddelenkaarten over, die zij niet kon gebruiken en ik wel, en dan wisselden wij deze uit. Verder trachtten wij steeds in contact te komen met onze mannen, die toen beiden in Rheinbach waren. Mijn man is daarna naar Ludwigsburg gegaan en ik weet niet waarheen haar man is gebracht. Wij hebben echter steeds contact gehouden, doordat er altijd wel dingen waren, die wij konden uitwisselen, en zo ben ik ook tot het verzamelen van adressen gekomen.

81069. De **Voorzitter**: U zegt, dat u contact met mevrouw *Ross* hebt gehad. Was u toen ook in den Haag?

A. Neen, ik heb altijd te Utrecht gewoond. Ik kwam echter speciaal in den Haag, omdat ik met de heer *Koot* voeling hield over hetgeen er voor de pakketten voor de krijgsgevangenen kon worden gedaan, en ik kwam dan dikwijls bij mevrouw *Ross* om te vragen of zij nog iets van haar man had gehoord. Ik ben ook niet meer in den Haag geweest, nadat er geen treinen meer reden, en dat moet toch September 1944 zijn geweest.

81070. De **Voorzitter**: Wanneer u bij mevrouw *Ross* kwam, hebt u toch zeker weleens naar het verzamelen van namen gevraagd?

A. Zeer zeker, ik heb er ook zelf aan meegeholpen.

81071. De **Voorzitter**: Op welke wijze hebt u dat gedaan?

A. Ik verzamelde de namen in Utrecht, Amersfoort en omstreken en dan bracht ik ze naar den Haag. Ik heb thuis nog lijsten liggen, die de oorlog hebben overleefd.

81072. De **Voorzitter**: Wat gebeurde er met die lijsten met namen?

A. Ik bracht ze bij mevrouw *Ross* en ik wist, dat ze via Eindhoven naar Zwitserland werden gezonden. Ik weet ook, dat er een heer van het Internationale Rode Kruis in den Haag is geweest, toen zij reeds al die lijsten had doorgezonden, en dat deze zeer verbaasd was, dat er reeds zoveel namen waren verzonden. Mevrouw *Ross* kan u dit echter precies vertellen.

81073. De **Voorzitter**: Deze namen kwamen niet bij het internationale Rode Kruis terecht, maar zij kwamen in eerste instantie bij de heer *Flugi van Aspermont* en dan werden ze naar Londen doorgezonden.

U zegt dus, dat u hierover nooit bericht uit Londen hebt ontvangen?

A. Neen, ik heb nooit een opdracht uit Londen gekregen. Ik heb weleens gezegd, dat ik het jammer vond, dat Londen dit niet wist.

Zoals men allerlei dingen verzamelde, hebben wij ook namen verzameld en toen heeft mevrouw *Ross* gezegd, dat zij wel een manier wist om ze naar Londen te versturen. Iedereen, die wilde meedoen, heeft namen opgegeven en zij schijnen in Zwitserland te zijn gekomen; verder weet ik er echter niets vanaf.

81074. De **Voorzitter**: U hebt dus nooit een vraag hieromtrent uit Londen ontvangen, zodat u deze ook niet hebt kunnen doorgeven?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Wij zullen dus moeten aannemen, dat het een vergissing van mevrouw *Ross* is geweest.

81075. De heer **Stokvis**: Maakte zij meer van dergelijke vergissingen?

A. Ik ken haar betrekkelijk weinig.

81076. De heer **Stokvis**: Kunt u het niet zeggen, voor zover u haar kent?

A. Neen, zij was een enthousiast werkster en zij zou iedereen helpen, waar zij kon, maar daarom kan zij zich wel in de datum hebben vergist.

81077. De heer **Stokvis**: U spreekt nu van de datum. De voorzitter vroeg u zo juist, of u, afgezien van de datum, ooit een dergelijke mededeling aan haar hebt gedaan.

A. Neen.

81078. De **Voorzitter**: Ik heb u juist gevraagd of u ooit een vraag uit Londen hebt ontvangen.

A. Neen, ik heb nooit een vraag uit Londen gekregen. Ik kan hoogstens hebben gezegd, dat de lijsten op een of andere manier naar Londen motsten komen, omdat het jammer was, dat het daar niet bekend was, maar dat was lang daarvóór.

81079. De **Voorzitter**: Hebt u daarvóór ook nooit een vraag gekregen?

A. Neen.

81080. De **Voorzitter**: Had u enigerlei contact met konden?

A. Ja zeker.

81081. De **Voorzitter**: Wat voor soort van contact was dat?

A. Mijn neef *Waller* testte allerlei vliegers, die waren afgeschoten en weer teruggingen, en ik had contact met mensen, die werden gedropt. Dezen kwamen bij mijn neef *Waller* in Driebergen. Door deze mensen hoorde ik natuurlijk veel, maar ik heb nooit een bepaalde opdracht gehad.

81082. De **Voorzitter**: Het zou heel goed mogelijk zijn geweest, dat een van die gedropte mensen een boodschap voor u bij zich zou hebben gehad.

A. Dan zou ik het mij moeten herinneren en dat doe ik positief niet.

81083. De heer **Stokvis**: Weet U hoeveel namen u zelf hebt verzameld en aan mevrouw *Ross* hebt doorgegeven?

A. Ik heb er geen flauw idee van. Als ik in Brazilië aankom, zou ik in het mapje kunnen kijken, waarin nog lijsten liggen. Mevrouw *Ross* nam mijn namen over en wij checkten het om niet steeds dubbele namen te krijgen. Zo waren er ettelijke vellen vol getypt, zonder spatie er tussen.

81084. De heer **Stokvis**: Waren het er een paar honderd?

A. Het is best mogelijk.

De **Voorzitter**: Mevrouw *Voûte* is er vaker geweest dan één keer.

A. Er waren dan misschien wel twintig namen, die dubbel waren, en dan werden die er weer afgestreept. Het gebeurde ook, dat de namen fout waren gespeld of dat mensen onder een andere naam waren gepakt en in feite anders bleken te heten.

81085. De heer **Stokvis**: U kunt dus geen verklaring geven voor haar afwijkende mededeling?

A. Absoluut niet, ik begrijp niet, waarom mevrouw *Ross* het heeft gezegd. Misschien vergist zij zich.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

A. G. VOÛTE—ESSER.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

STOKVIS.

STUFKENS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 27 JUNI 1950

Sub-Commissie PP

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Stokvis en Stufkens, leden, alsmede de heer Gerretszn, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

MARTHA VAN ESSO—POLAK,
oud 32 jaar, wonende te Amsterdam, arts.

Zij legt de eed af als getuige.

81086. De **Voorzitter**: Uw man heeft ons laten weten, dat u destijds uit Nederland bent weggetrokken en via Spanje naar Engeland bent gegaan. Hebt u van het begin tot het einde samen met uw man gereisd? Wanneer is dit gebeurd?

A. Wij zijn in Juli 1942 vertrokken.

81087. De **Voorzitter**: Langs welke weg bent u gegaan?

A. Wij zijn gereisd via Brussel, waar wij veertien dagen zijn gebleven. Daarna zijn wij de Franse grens overgegaan en de demarcatielijn. Toen zijn wij een tijd geweest in een kamp Châteauneuf les Bains en daarna hebben wij een tijd bij een boer in de buurt gewerkt. Toen de Duitsers kwamen, zijn wij daar weggegaan en wij zijn de Pyreneeën overgetrokken en in de gevangenis in Pamplona terechtgekomen. Mijn man is naar Miranda gestuurd en ik ben een tijd in Pamplona gebleven en vervolgens naar Madrid gegaan. Ongeveer een half jaar later is mijn man uit Miranda in vrijheid gekomen. Wij zijn nog een tijd samen in Madrid geweest en toen zijn wij illegaal naar Portugal gegaan; daar zijn wij nog een paar weken geweest en toen zijn wij per vliegtuig naar Engeland gegaan.

81088. De **Voorzitter**: Wanneer bent u in Engeland aangekomen?

A. In Juli 1943.

81059. De **Voorzitter**: Bent u, toen u van Nederland naar Brussel ging, door iemand geholpen?

A. Wij zijn geholpen door iemand aan de grens, die wij via kennissen kenden. Zijn naam zou ik u niet kunnen zeggen.

81090. De **Voorzitter**: Hebt u in Brussel nog moeilijkheden ondervonden?

A. Wij hebben te Brussel bij kennissen gelogeerd en dezen hebben ons in contact gebracht met een Belgische ondergrondse beweging, die een eigen lijn had om over de demarcatielijn te komen. Deze beweging was bekend onder de naam „Louissette”.

81091. De **Voorzitter**: Werkten er Nederlanders of Belgen bij deze lijn?

A. Belgen, en wij hadden de indruk, dat het militairen waren.

81092. De **Voorzitter**: Hebben zij u geholpen, tot u het gebied van Vichy had bereikt?

A. Wij zijn deze mensen in Parijs kwijtgeraakt en zijn toen eigener beweging over de demarcatielijn gegaan.

81093. De **Voorzitter**: Ging dat gemakkelijk?

A. Wij wisten het plaatsje, waar de mensen over zouden gaan, dat hadden zij ons gezegd. Daar zijn wij het riviertje de Cher 's nachts overgezwommen.

81094. De **Voorzitter**: Bent u te Parijs nog met mensen in aanraking gekomen?

A. Wij zijn daar gewoon met de metro van het ene station naar het andere gegaan en wij hebben er niemand gesproken.

81095. De **Voorzitter**: Hebt u in bezet Frankrijk nog andere mensen gesproken?

A. Wij zijn alles bij elkaar slechts een halve dag in bezet Frankrijk geweest. Wij zijn van uit Parijs gewoon met de trein naar Monrichard, het plaatsje aan de Cher, gegaan. Daar was de demarcatielijn en die zijn wij 's nachts overgegaan.

81096. De **Voorzitter**: Hebt u in Vichy-Frankrijk nog iets bemerkt van Nederlandse vertegenwoordigers?

A. Wij zijn in Montauban geweest. Vrijwel onmiddellijk nl. zijn wij door de gendarmerie in onbezet gebied gearresteerd en zij hebben ons bevel gegeven ons binnen drie dagen te melden in Châteauneuf les Bains, waar een werkkamp was. Wij hebben dit ook gedaan, maar die drie dagen hebben wij gebruikt om naar Montauban te gaan, waar wij kennissen hadden en wij wisten dat daar een Office Néerlandais was.

81097. De **Voorzitter**: Wie was het hoofd van het Office néerlandais te Montauban?

A. Ds. *Mezger*.

81098. De **Voorzitter**: Hebt u behalve de heer *Mezger* soms ook de heer *Aarts* gesproken?

A. Ik zou het u niet kunnen zeggen, mijn man weet het wel.

81099. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Mezger* nog iets voor u gedaan?

A. Hij heeft ons geraden naar het kamp Châteauneuf-les-Bains te gaan; er zouden dan inmiddels voor ons papieren voor emigratie naar Curaçao worden aangevraagd. In die tijd was het blijkbaar zo, dat de Hollanders, die zich in het zuiden van Frankrijk bevonden, naar Curaçao konden emigreren. Het duurde wel een paar maanden vóór het in orde was en daar wij vrijwel geen middelen van bestaan hadden, zou het het beste zijn, dat wij die tijd in het kamp doorbrachten.

81100. De **Voorzitter**: Heeft men u nog aan middelen geholpen?

A. Wij hadden genoeg voor de treinreis en wij hebben het ook niet gevraagd.

51101. De **Voorzitter**: Hebt u dr. *Sevenster* ontmoet?

A. Ja, wij hebben hem in Châteauneuf-les-Bains ontmoet. Hij is daar één of tweemaal geweest, en ook de heer *van Gelder*.

81102. De **Voorzitter**: Waren er veel Nederlandse geïnterneerden in dat kamp?

A. Toen wij er kwamen, waren er nog niet zo heel veel, maar er zijn er toen vrij veel gekomen.

81103. De **Voorzitter**: Hoe lang bent u er geweest?

A. Wij zijn er geweest van half Juli tot eind Augustus; 1 September zijn wij op een boerderij gaan werken.

81104. De **Voorzitter**: U bent er dus ongeveer zes weken geweest. Zijn er in die tijd veel Nederlanders in het kamp bij gekomen?

A. Ja, er kwamen geregeld mensen aan.

81105. De **Voorzitter**: Waren het grotendeels jongelui, die naar Engeland wilden gaan?

A. Ik geloof, dat het grootste deel tenslotte naar Zwitserland is gegaan.

81106. De **Voorzitter**: Het waren dus geen jongelui, die b.v. in dienst wilden gaan?

A. Weinig.

81107. De **Voorzitter**: Hebt u daar nog verschillende jongelui ontmoet, zoals *Lachman, Boas, Sanders*?

A. De heer *Boas* heb ik later in Spanje ontmoet.

81108. De **Voorzitter**: U hebt hen dus niet in Châteauneuf mee-gemaakt?

A. Neen. Velen zijn toen de Zwitserse grens overgegaan, op e-ti gegeven moment ging dat heel gemakkelijk.

81109. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Dat is gebeurd in October van dat jaar, wij waren reeds uit het kamp. Vlak voordat de Duitsers Vichy-Frankrijk bezetten, werden ineens de Zwitserse grenzen geopend.

81110. De **Voorzitter**: Hoe was de behandeling in Châteauneuf-les-Bains?

A. Het was slecht. De organisatie van het kamp was nonchalant, maar men kon zich toch wel redden.

81111. De **Voorzitter**: Hoe redde men zich?

A. Men mocht niet uit het kamp, maar men deed het toch en op die manier ging het wel. Het eten was heel slecht, maar wij kookten dan zelf wel wat.

81112. De **Voorzitter**: Kon men dan iets kopen?

A. Wanneer men ver genoeg wegliep, kon men wel wat kopen. Het mocht wel niet, maar iedereen deed het.

81113. De **Voorzitter**: Kwam men dan 's avonds wel weer terug?

A. Ja.

81114. De **Voorzitter**: Gebeurde het weleens, dat de mensen wegbleven?

A. Er zijn mensen geweest, die gewoon het kamp zijn uitgewandeld en nooit meer zijn teruggekomen.

81115. De **Voorzitter**: Waren dat Nederlanders?

A. Ja, ik herinner mij, dat ik een Hollander, die ik vanuit Brussel kende, bijtijds heb gewaarschuwd, en hij is zo weer uit het kamp gelopen.

81116. De **Voorzitter**: Waar ging hij dan heen?

A. Ik weet het niet. Hij had geldige valse papieren en dan kwam men wel verder.

81117. De **Voorzitter**: Wat kwam de heer *Sevenster* doen, als hij in het kamp kwam?

A. Meestal kwam hij voor de papieren om naar Curaçao te gaan.

81118. De **Voorzitter**: Kwam dr. *Sevenster* de papieren brengen of kwam hij er eens over spreken?

A. Hij kwam er voornamelijk over praten. Er moesten uitgebreide formulieren worden ingevuld en dan kwam hij vertellen, hoe dit moest. Wij hebben van het Office Néerlandais papieren gekregen, omdat wij geen enkel papier hadden.

81119. De **Voorzitter**: Hebt u weleens bemerkt, dat verschillende mensen inderdaad met die emigratiepapieren voor Curaçao zijn weggekomen?

A. Ik geloof niet, dat er van daar ooit mensen Curaçao hebben bereikt: wel mensen, die zijn weggegaan en het op eigen houtje te Toulouse of Vichy hebben geprobeerd. Misschien is het kapitein *Blokhuis* en zijn vrouw gelukt.

81120. De **Voorzitter**: Was het niet de bedoeling de mensen in konvooien weg te krijgen?

A. Ja, uit Marseille, maar er is nooit een konvooi gegaan, althans in mijn tijd.

81121. De **Voorzitter**: Is het u bekend, wie er voor deze konvooien zorgde?

A. Ik dacht jhr. *van Lennep*

81122. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Er werd altijd gezegd, dat hij dit behandelde.

81123. De **Voorzitter**: Hebt u hem nooit gezien of zich bij hem aangemeld?

A. Neen. Wij moesten alleen papieren zien te krijgen; het ging om twee dingen, een visum en een „visa de sortie" uit Frankrijk. Door het Office Néerlandais heb ik het tenslotte wel gekregen, maar mijn man niet, omdat hij de dienstplichtige leeftijd had.

81124. De **Voorzitter**: Hoe bent u uit Châteauneuf les Bains weggekomen?

A. Wij zijn weggegaan en wij zijn met de trein naar Toulouse gegaan.

81125. De **Voorzitter**: Bent u nog Nederlanders te Toulouse tegengekomen?

A. Mijn man was enige dagen eerder naar Toulouse gegaan en hij is daar bij de consul geweest, de heer *Testers*.

81126. De **Voorzitter**: Kon deze iets voor u doen?

A. Niets. Hij heeft ons aangeraden te trachten de Pyreneeën over te gaan, omdat het toch mis zou gaan. De Duitsers waren toen nl. al in Toulouse en het was daar toen reeds vol Duitsers.

81127. De **Voorzitter**: Gebeurde er niets met u?

A. Neen, wij hebben ontzettend geboft, want wij hadden geen enkel papier. Wij zijn er gewoon dwars doorheen gereisd.

81128. De **Voorzitter**: Bent u met een gids over de Pyreneeën gegaan?

A. Ja. Wij hebben de trein naar Lourdes genomen en van daar zijn wij weer met treinen en bussen naar Oloron gegaan. In Oloron waren nog geen Duitsers, maar er was veel Franse politie. Op goed geluk hebben wij aan mensen, die ons betrouwbaar leken, naar een gids gevraagd. Zij hebben ons per auto naar Arrête gebracht en zij hebben ons een gids bezorgd. Er hebben zich een paar Fransen bij ons gevoegd en met hen zijn wij de Pyreneeën overgegaan. Reeds 12 km over de Spaanse grens, boven in de bergen, zijn wij verdwaald en weer in Frankrijk teruggekomen. Wij zijn toen ergens in het Baskniand terechtgekomen. Daar hebben wij een boer gevonden, die ons nog eens de weg heeft gewezen, en toen zijn wij de volgende dag er over gekomen. Wij zijn toen bij Isaba uitgekomen en daar zijn wij onmiddellijk gearresteerd door de Guardia Civil en deze heeft ons naar Pamplona gebracht.

81129. De **Voorzitter**: Hoe was de gevangenis te Pamplona?

A. Het was een modelgevangenis, het was er redelijk schoon. Voornamelijk waren daar Spaanse politieke gevangenen.

81130. De **Voorzitter**: Kreeg u er behoorlijk voedsel?

A. Neen, weinig en vrij slecht.

81131. De **Voorzitter**: Kon u er iets bij kopen of had u geen geld?

A. Wij hebben eens vijftig peseta's van het consulaat gekregen.

81133. De **Voorzitter**: Hoe wist het consulaat, dat u er was?

A. Wij hebben naar het consulaat te Madrid geschreven.

81133. De **Voorzitter**: Is er toen iemand gekomen?

A. Neen, er is nooit iemand geweest.

81134. De **Voorzitter**: Is de heer *Bavids* er niet geweest?

A. Neen, de heer *Davids* kwam pas later.

81135. De **Voorzitter**: De heer *Davids* woonde toch reerds lang in Spanje?

A. Ja, maar hij was toen nog niet bij het consulaat ingeschakeld.

81136. De **Voorzitter**: Kent u de heer *Davids* ?

A. Ik heb hem later te Madrid weleens ontmoet.

81137. De **Voorzitter**: Wat deed hij, naar uw indruk?

A. Ik geloof wel, dat hij heel goed werk deed. De heer *Davids* reisde al de gevangnissen en kampen af en wij hadden de indruk, dat hii er veel mensen uithaalde. Wij geloofden ook, dat het eerder ook best had kunnen gebeuren. Wij zijn in Pamplona door de Amerikaanse consul bevrijd.

81138. De **Voorzitter**: Uw man was toch naar Miranda gebracht?

A. Ja, maar wij waren met twintig vrouwen in de gevangenis. Er waren twee Hollandse vrouwen en de anderen waren buitenlandsen. Ik geloof, dat de Amerikaanse vice-consul op een gegeven moment heeft ontdekt, dat wij in de gevangenis zaten, en hij heeft ons toen bevrijd.

81133. De **Voorzitter**: Is er niets gedaan door het Nederlandse consulaat?

A. Neen, ik weet zeker, dat ik eens geld heb gekregen, maar verder niets.

81140. De **Voorzitter**: Hebt u niet bemerkt, of de Amerikaanse vice-consul misschien was benaderd door het Nederlandse consulaat?

A. De Amerikaanse consul schijnt wel bericht te hebben gehad, dat er Hollanders bij waren. Deze man heeft ons heel goed ont-haald en toen heeft hij ons naar Madrid gestuurd. Omdat er niemand van het Nederlandse consulaat was toen wij aankwamen, zijn wij daar weer in de gevangenis geraakt.

81141. De **Voorzitter**: Zou het consulaat hebben geweten, dat u zou aankomen?

A. Degene, die ons begeleidde, zei, dat het consulaat was ver-wittigd. Er was echter niemand aan de trein en blijkbaar was er ook niemand te bereiken, het was Zaterdag.

81142. De **Voorzitter**: Hoe heeft de Amerikaanse consul u uit de gevangenis kunnen krijgen?

A. Ik weet het niet.

81143. De **Voorzitter**: Was hij een Spanjaard of een Amerikaan?

A. Ik meen, dat hij een Amerikaan was.

81144. De **Voorzitter**: U kunt dus niet zeggen, op welke wijze hij u uit de gevangenis heeft gekregen?

A. Neen. Naderhand is het ook nooit meer gebeurd, dat vrouwen in de gevangenis werden opgesloten; wij zijn de laatsten en ik geloof ook de enigen geweest.

81145. De **Voorzitter**: Ook niet, wanneer zij illegaal Spanje bin-nenkwamen?

A. Voor zover ik weet, zijn daarvoor nooit meer vrouwen in de gevangenis gestopt.

81146. De **Voorzitter**: Hoelang bent u in Madrid geweest?

A. Ongeveer van December tot Juni.

81147. De **Voorzitter**: Hebt u toen wel contact gehad met het gezantschap en het consulaat?

A. Ja, ik ben er veel geweest. Ik ben ook arts voor het consulaat geweest.

81148. De **Voorzitter**: Wie moest u dan behandelen?

A. De Nederlandse kolonie. iedereen. die uit de verschillende kampen binnenkwam.

81149. De **Voorzitter**: Had u het er druk mee?

A. Bijna iedereen, die daar aankwam, kwam over de Pyreneeën of uit een gevangenis en was ziek.

81150. De **Voorzitter**: Bent u nog met de heer *de Bruyn Teng-bergen* of zijn secretaresse in aanraking gekomen?

A. De heer *de Bruyn Tengbergen* heb ik ontmoet, doch van zijn secretaresse kan ik mij niets herinneren.

81151. De **Voorzitter**: Bent u nog met andere mensen in aan-raking gekomen?

A. Ja, met jhr. *van Panhuys* .

81152. De **Voorzitter**: Deze was toch aan het gezantschap ver-bonden?

A. Ja, maar het gezantschap en het consulaat waren in hetzelfde gebouw ondergebracht.

81153. De **Voorzitter**: Wat werd er gedaan voor de Nederlanders in Madrid?

A. Weinig.

81154. De **Voorzitter**: Op welke wijze werd er getracht de men-sen weg te krijgen?

A. Ik heb de indruk gekregen, dat er ontzettend weinig werd gedaan.

81155. De **Voorzitter**: De verschillende jongelui, die destijds als Engelandvaarders in Spanje waren en die natuurlijk allen zo spoedig mogelijk wilden doorreizen, zeggen allen, dat er niets werd gedaan, dat de mensen lui waren, enz. Deze jongelui waren natuurlijk enigszins uit hun evenwicht geslagen, maar u, die daar als arts werkzaam bent geweest, kunt dit alles misschien anders beoordelen. Misschien kunt u mij zeggen, hoe u tot de conclusie bent gekomen, dat de mensen te weinig deden, en of u voldoende op de hoogte bent van hetgeen door hen werd gedaan.

A. Dat is natuurlijk de grote moeilijkheid. Toevallig heb ik alle brieven teruggekregen, die ik in die tijd naar een oom van mij in Zwitserland had geschreven, en ik heb deze er nog eens op nagitlezen. Overal schrijf ik, dat de mensen niets doen. Het is natuurlijk heel moeilijk precies te weten, wal deze mensen hebben geprobeerd.

81156. De heer **Stokvis**: Resultaten hebt u in ieder geval niet ge-zien?

A. Resultaten heb ik nooit gezien.

81157. De **Voorzitter**: Is de grondslag van uw mening, dat er niets werd gedaan, gelegen in het feit, dat u geen resultaten zag?

A. Voornamelijk vindt dit zijn grondslag in het feit, dat mijn man is vrijgekomen buiten hun toedoen om. Ik heb zelf, hoewel ik van de toestanden niets begreep en er nauwelijks iets van wist, door vreselijk veel vragen en proberen, op een voor mij nog steeds onbe-grijpelijk wijze mijn man vrijgekregen. Het consulaat heeft mij daarbij niet geholpen en ik had zelfs de indruk, dat zij mij daarbij tegenwerkten. Het is natuurlijk voor die mensen ook niet prettig, wanneer men buiten hen om aan de gang gaat.

81158. De **Voorzitter**: Het was dus een soort jalousie de métier?

A. Ja.

81159. De **Voorzitter**: Hoe hebt u uw man vrijgekregen?

A. Mijn man was arts en volgens een of andere conventie had hii recht om niet te worden geïnterneerd in dat kamp. Of het waar is, weet ik niet, maar iemand had mij gezegd, dit als motief te gebruiken. Met dat verhaal ben ik tenslotte, na allerlei andere pogingen, naar het Spaanse Ministerie van Oorlog gestapt en ik heb daar een of andere hoge persoon gesproken.

81160. De **Voorzitter**: Hoe is het u gelukt met zo'n hooggeplaatst Spanjaard te spreken? Kende u Spaans?

A. Ja, ik kende Spaans.

81161. De **Voorzitter**: Hoe hebt u tot die man kunnen door-
dringen?

A. Ik weet het niet precies meer, maar het is gelukt. Aanvankelijk wilde hij er niets van weten en hij zei, dat hij er niet over ging. Ik ben er toen nog eens met een kennis van mij, die lang in Spanje had gewoond, de heer *Ringel*, geweest en die heeft ook nog eens met hem gesproken. Wij hebben hem toen nog eens bloemen gezonden van een Nederlandse bloeienzaak in Madrid en toen heb ik ineens een bericht van die man ontvangen, dat het in orde was. Mijn man mocht komen. Er moest nog toestemming worden gevraagd in Rurgos en iemand van het consulaat moest hem gaan halen. Ik ben toen naar het consulaat gegaan en ik heb dit onwaarschijnlijke verhaal verteld; men vond het heel gek en men wilde niemand zenden om hem te gaan halen. Ik heb toen gevraagd, of ik hem niet zelf mocht halen en of men mij dan een vrijgeleide wilde geven.

81162. De **Voorzitter**: Het is eigenaardig, dat u een vrijgeleide kreeg van het Nederlandse consulaat om door Spanje te reizen.

A. Mijn man moest worden overgeleverd aan het Nederlandse consulaat, anders niocht hij er niet uit. Er inoest dus iemand van het Nederlandse consulaat worden gemachtigd hem in ontvangst te nemen. Tenslotte heb ik van de consul gedaan gekregen, dat ik het vrijgeleide kreeg. Toevallig heb ik er juist nog met mijn man over gesproken waarom ik dat heb gekregen. De coisul heeft mij toen iets gekst gevraagd, nl. of mijn man en ik beheerders van een Nederlands sanatorium in Portugal, dat hij daar wilde oprichten, wilden worden. Het was echter zeer geheim en wij mochten er met niemand over spreken.

81163. De **Voorzitter**: Was dat de heer *de Bruyn Tengbergen*?

A. Ja. Ik vond het een krankzinnig verhaal en ik voelde er niets voor en ik heb gezegd, dat het alleen maar kon, als mijn man vrij zou zijn. Ik ineen, dat hij mij daarom dit papier maar heeft gegeven. Met dat papier ben ik naar Burgos gegaan en daar is het afgestempeld met het papier, dat ik van het Ministerie van Oorlog had gekregen, en daarmee ben ik naar het kamp gegaan en is mijn man er uitgekomen. Wij zijn toen weer naar Madrid gegaan en de consul was zeer verbaasd, dat hij er uit was gekomen, want hij wist nergens van.

81164. De **Voorzitter**: Hij had u toch een papier gegeven?

A. Ja, maar hij dacht, dat het toch een volkomen hopeloze affaire was,

81165. De **Voorzitter**: Hebt u, toen u samen in Madrid was, dadelijk pogingen aangewend om uit Spanje te komen?

A. Ja. In Frankrijk hadden wij door toedoen van familie in Zwitserland reeds een Portugees visum gekregen, maar dat was al verlopen.

81166. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *de Bruyn Tengbergen* of de heer *van Panhuys* niet gevraagd u te helpen?

A. Deze mensen hebben altijd gezegd, dat zij er druk voor in de weer waren, maar in hoeverre dit waar is, kan ik niet beoordelen.

81167. De heer **Stokvis**: Heeft de heer *de Bruyn Tengbergen* u niet gezegd, toen u uw man had vrijgekregen, dat u eigenlijk alle moeite voor niets had gedaan, omdat hij op den duur hetzelfde resultaat zou hebben bereikt?

A. Het is best mogelijk, maar ik durf het u niet zeker te zeggen. Ik weet wel, dat mij steeds werd gezegd, dat mijn man binnen een week zou vrijkomen, en dan wachtte ik een week, en dan gebeurde er niets. Maandenlang heeft men mij dit gezegd.

81168. De **Voorzitter**: Heeft men u, toen u naar Portugal ging, evenals te voren, gezegd, dat u daarvoor geen moeite behoefde te doen, omdat het toch niet zou lukken?

A. Daarvoor hebben wij zelf niets gedaan, omdat wij tenslotte illegaal zijn gegaan. Men heeft ons gezegd, dat wij geduld moesten hebben.

81169. De **Voorzitter**: Het is dus wel mogelijk, dat men er iets aan heeft gedaan, maar u hebt er geen resultaat van gezien of bemerkt. Hoe bent u toen naar Portugal gegaan? Er is toch een poging gedaan om illegaal over de grens van Portugal te koinen, die is mislukt?

A. Ja, maar daarvoor is *Zélander* gegaan en daarbij waren ook wij.

81170. De **Voorzitter**: Was hij ook Engelandvaarder?

A. Ja. Deze poging om illegaal de grens over te komen, ging uit van de heren *Maas Geesteranus*, *Boas* en anderen *te* Lissabon, maar dat wisten wij toen niet. Men heeft mijn man toen gevraagd of hij met dertig mensen van militaire leeftijd naar Portugal wilde gaan en ik meen, dat er bij is gezegd, dat het verstandig zou zijn als hij het deed, omdat er een grote kans was, dat de Duitsers in Spanje zouden komen. Mijn man heeft het goedgevonden op voorwaarde, dat ik ook mee kon gaan, en samen met deze groep zijn wij weggegaan.

81171. De **Voorzitter**: Hoe groot was die groep?

A. Ik geloof dertig man en ik.

81172. De **Voorzitter**: Bent u toen met een gids de grens overgegaan?

A. Wij zijn met militaire auto's, er waren ook Spaanse militairen bij, naar Badajoz aan de grens gegaan.

81173. De **Voorzitter**: Hoe was het mogelijk, dat er Spaanse militairen bij waren?

A. Ik weet het niet, ik vermoed, dat de zaak is omgekocht. Badajoz is vlak bij de grens. Er was echter iets mis met de grenswacht; of wij te laat waren of te vroeg, dat weet ik niet, maar in ieder geval is er op het gezelschap geschoten. Wij hebben toen hard moeten lopen en degene, die vóór mij liep, keek steeds om of ik het wel kon bijhouden en op ern gegeven moment was hij daardoor zijn voorman kwijt. Wij zijn toen met vijf mensen verdwaald en zelf de grens overgekomen. Toevallig hadden wij wat peseta's bij ons en toen zijn wij de volgende dag met een auto naar Lissabon gegaan.

81174. De **Voorzitter**: Hebben de Portugese autoriteiten geen bezwaren gemaakt?

A. Die hebben ons niet gezien, want wij zijn 's nachts over de grens gegaan. In Lissabon zijn wij direct naar de legatie gegaan, en die avond zijn wij nog bij mr. *Maas Geesteranus* geweest. Bij de legatie hebben wij een jonge man, *Slors*, ontmoet.

81175. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Maas Geesteranus* u een verhoor afgenomen?

A. Neen, hij heeft ons naar Praia das Mações gestuurd.

81176. De **Voorzitter**: De heer *Maas Geesteranus* heeft u dus niet uitgehoord over allerlei mensen, de gezant, enz.?

A. Wij zijn daar 's avonds laat aangekomen. De heer *Maas Geesteranus* heeft ons te eten en te drinken gegeven; wij waren doodmoe en ik geloof niet, dat er iets van betekenis is besproken, en daarna hebben wij hem nooit meer gezien.

81177. De **Voorzitter**: Hoe was het in Praia das Mações?

A. Best.

81178. De **Voorzitter**: Wie had daar de leiding?

A. Ik meen de heer en mevrouw *Zélander*, ik weet de naam niet meer precies.

81179. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Sloet tot Everlo* ontmoet?

A. Ik herinner het mij niet. Neen, ik heb er *Hans van Dam* ontmoet en *Boas* en *van der Sluys*.

S1180. De heer **Stokvis**: De heer *Sloet tot Everlo* was geen Engelandvaarder.

De **Voorzitter**: De heer *Sloet tot Everlo* was secretaris van het steuncotmité, dat daar de leiding had, en het is natuurlijk mogelijk, dat de heer en mevrouw *Zélander* waren aangesteld voor de huis-
houding.

A. Ja, en zij deden het heel aardig.

81181. De **Voorzitter**: Hoeveel mensen waren er in Praia das Mações?

A. Ik zou zeggen twintig of dertig.

81182. De **Voorzitter**: Waren er nog Nederlanders buiten Praia das Mações?

A. Ik geloof, dat er nog enigen in Lissabon waren.

81183. De **Voorzitter**: Waren het er wel tweehonderd?

A. Neen, ik geloof het niet.

81184. De **Voorzitter**: Wie heeft u geholpen bij het vertrek naar Engeland?

A. Het consulaat, de heer *Droogendijk*. Deze man was buitengewoon geschikt.

81185. De **Voorzitter**: Heeft de politie u nog enigerlei moeilijkheden in de weg gelegd?

A. Wij hadden moeilijkheden, omdat wij niet burgerlijk getrouwd waren. In Brussel waren wij kerkelijk getrouwd. De heer *Droogendijk* heeft dit toen reusachtig aardig voor ons opgelost.

81186. De **Voorzitter**: Heeft hij u getrouwd?

A. Neen, dat mocht toen niet. Tijdens de reis hebben wij overal geprobeerd om te trouwen, maar het is ons nergens gelukt. Tenslotte heeft men in Madrid gezegd, dat het ook niet kon of wij moesten Katholiek worden en wij moesten dus maar doen, of wij waren getrouwd. Dit is ons door jhr. *van Panhuys* gezegd en wij hebben het maar rustig gedaan. Wij hebben de heer *Boas* gevraagd of het in Portugal zou kunnen en hij heeft geantwoord, dat het daar eveneens niet mogelijk was en dat wij de komedie maar moesten voortzetten.

81187. De **Voorzitter**: Een consul kan toch een huwelijk tot stand brengen.

A. Wij hadden geen papieren, alleen hadden wij iets gekregen van het Office Néerlandais te Vichy en dat had natuurlijk niet zoveel waarde. Bovendien waren wij onder de dertig en wij hadden geen toestemming van onze ouders kunnen verkrijgen, daar die zelf in kampen zaten.

81188. De **Voorzitter**: Ik wil u nog even iets vragen over Madrid. Daar waren vele jongelui gestrand en was in dit geval ook ledigheid des duivels oorkussen?

A. Ja, het was geen al te fraai gezelschap. Het was natuurlijk een heel gemengde Nederlandse bevolking daar. De Engelandvaarders, de groep om *Bob van der Sluys*, *Henk Zelenberg*, hebben zich, voor zover ik weet, keurig gedragen. Dan was er een aantal mensen, die meer avonturiers waren, en zij waren minder fraai. Ook onder de Joodse bevolking waren minder fraaie typen en, ik weet het niet zeker, maar ik geloof, dat er wel aan zwarte handel is gedaan.

81189. De **Voorzitter**: Werd er ook gestolen?

A. Ik geloof niet, dat ik dat kan zeggen; ik heb er nooit van gehoord.

81190. De **Voorzitter**: Ons is een verhaal ter ore gekomen, dat men b.v. uit het hotel, waar men woonde, de meubels stal en ze door een raam liet zakken op een handkar, die beneden stond.

A. Ik heb er nooit van gehoord.

81191. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gehoord, dat bij een feestje op het gezantschap de boel kort en klein is geslagen?

A. Wij zijn er eenmaal op een ontzettend stijve receptie gevraagd. Misschien is het eerder of later gebeurd.

81192. De **Voorzitter**: Bent u bij het St. Nicolaasfeest geweest?

A. Neen, toen was ik nog in Pamplona.

81193. De **Voorzitter**: Wilden de jongelui, die in Spanje waren, werkelijk weg of bleven zij daar maar liever een beetje rondhangen?

A. Neen. Er waren maar drie of vier individuen, die niet zo gunstig waren. Ik heb meegemaakt, dat het konvooi naar Cadiz is mislukt, en de jongens waren hopeloos in de put.

81194. De **Voorzitter**: Zij zijn daarna toch weer vrij spoedig over de grens gekomen?

A. Zij zijn toch nog zeker twee maanden in Madrid geweest.

81195. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *van Stolk* ontmoet?

A. De heer *van Sfolk* was de leider van de groep in Miranda; mijn man kent hem heel goed.

81196. De **Voorzitter**: Hij was toch een ondergeschikte van de heer *Maas Geesteranus*?

A. Ik weet het niet, hij is lange tijd in Miranda geweest.

81197. De **Voorzitter**: De heer *Droogendijk* heeft dus gezorgd, dat u vlot uit Portugal kon weggkomen. Waren er ook mensen, die over hem klaagden?

A. Neen, ik geloof, dat iedereen erg verrukt van hem was. Wij zijn weleens bij de heer *Flaes* geweest, die een enigszins wonderlijke spech tegen ons heeft afgestoken. Hij was vreselijk boos over de tocht, die wij hadden gemaakt. Ik kan niet beoordelen, of wij rustig een maand hadden moeten wachten. Hij heeft gezegd, dat, wanneer Nederland met mensen zoals wij moest worden opgebouwd, hij dan zijn hart vasthield. Dat heeft toen veel indruk op mij gemaakt.

81198. De **Voorzitter**: Zou de heer *Flaes* bang zijn geweest, dat door deze illegale grensovergang de mogelijkheden voor een legale overgang in gevaar zouden worden gebracht?

A. Ik weet het niet. Hij vond het onbesuisd om je als Nederlands onderdaan niet te houden aan de voorschriften van het gezantschap of van het consulaat.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

M. VAN ESSO—POLAK.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

STOKVIS.

STUFKENS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 27 JUNI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Stokvis en Stufkens, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

BENJAMIN JUDA VAN ESSO,
oud 33 jaar, wonende te Amsterdam, arts.

Hij legt de eed af als getuige.

81199. De **Voorzitter**: Ik heb zoëven reeds een gesprek gehad met uw vrouw. Ik geloof, dat u zelf hebt laten weten er prijs op te stellen door deze commissie te worden gehoord?

A. De heer *Boas* heeft ons gezegd, dat hij er op gesteld zou zijn, als wij ook onze verklaring aflegden, en hij heeft dit ook laten weten aan mr. *van Dam*.

81200. De **Voorzitter**: Verschillende dingen heb ik reeds van uw vrouw vernomen, zodat ik u deze niet meer behoef te vragen. Zij is echter niet in Miranda geweest en u wel en ik wilde u juist speciaal daarover het een en ander vragen.

Hebt u in Miranda ooit iets gemerkt van Nederlanders, behalve van hen, die ook gevangen zaten?

A. Er is door de heer *van Stolk*, voorzover ik kan beoordelen, zeer hard gewerkt om ons er uit te krijgen, maar toen ik daar arriveerde, begon hij reeds te wanhopigen aan de medewerking van het consulaat. Ik kwam 1 December 1942.

81201. De **Voorzitter**: De heer *van Stolk* was daar toch ook als gevangene?

A. Ja, hij was de leider van de Nederlandse groep.

81202. De **Voorzitter**: Hoe was de heer *van Stolk* in Miranda gekomen? Was hij ook over de Pyreneeën getrokken?

A. Ik kan het u niet zeggen. Toen ik daar kwam, was hij er reeds.

81203. De **Voorzitter**: Was de heer *van Stolk* ontevreden of ongeduldig?

A. Hij was min of meer wanhopig.

81204. De **Voorzitter**: Er zijn ook mensen geweest, die toen minder wanhopig waren en enig begrip hadden voor de redenen, waarom men daar zo lang moest blijven. Anderen spreken hierover heel anders en zeggen, dat het de schuld was van het Nederlandse consulaat of van het gezantschap en dat het heel goed in orde had kunnen zijn, indien men zich meer moeite had gegeven. Weer anderen zeggen, dat dit opgewonden standjes zijn geweest, die voor alles de schuld op het gezantschap gooiden. U bent medicus en u hebt toen misschien beter uw evenwicht kunnen bewaren, zodat ik u wil vragen, welke van deze meningen kan worden beschouwd als de juiste.

A. Toen wij in Spanje kwamen, was natuurlijk onze wens daar zo spoedig mogelijk vandaan te worden gehaald. Op 1 December 1942 was de politieke situatie zodanig, dat het voor de Nederlandse consul — zelfs indien hij zeer welwillend en werkzaam ware geweest, hetgeen ik ten sterkste ontken — zeer moeilijk was ons er uit te halen, in verband met het feit, dat de Spaanse Regering de Nederlandse Regering in ballingschap niet wenste te erkennen. Vanaf November 1942

is de Spaanse Regering duidelijk van koers veranderd. Ik ben van 1 December 1942 tot 7 Mei 1943 in Spanje geweest en in die periode heeft zich die grote zwenking voltrokken. De Spaanse Regering is toen aanzienlijk omgezwaaid naar de geallieerde kant in verband met de landingen in Noord-Afrika. Toen wij 1 December aankwamen — dat was na de grote vlucht ten gevolge van de bezetting van Zuid-Frankrijk —, kwamen er duizenden mensen in het kamp, die er niet weer uit konden. De enige consul, die daarin slaagde, was de Britse consul te Madrid, die, voor zover mij bekend, de echte Britten er in zes weken uithaalde. De Nederlandse consul liet toen niets van zich horen, behalve de mededeling, dat hij 80 pct. kans gaf, dat alle Nederlanders er in Januari 1943 uit zouden zijn. Ik heb al mijn brieven, die ik aan een relatie in Zwitserland had geschreven, daarover nog eens nagelezen. Langzamerhand zagen wij in Februari, Maart, April, honderden mensen vertrekken van alle mogelijke nationaliteiten, die in een naar mijn mening veel moeilijker positie verkeerden dan de Hollanders, zoals de Polen, apatriden, zelfs Fransen, die helemaal scheef stonden. Voor zover ik weet, was de Franse consul te Madrid nl. van de Vichy-regering.

81205. De **Voorzitter**: Waren deze mensen misschien reeds langer in het kamp?

A. Er waren mensen, die er reeds jarenlang waren. Er waren Hollanders, die tegen *Franco* hadden gevochten.

81205. De **Voorzitter**: Zij waren dus uit andere overwegingen in het kamp ondergebracht dan u.

A. Inderdaad, er waren mensen, die daar reeds vanaf 1936 waren geïnterneerd en anderen vanaf 1942.

81207. De **Voorzitter**: Wanneer ik spreek over de mensen, met wie u gelijkgesteld kunt worden, dan zijn dat niet degenen, die in de burgeroorlog hebben meegevochten, maar zij, die illegaal over de grens zijn gekomen. Hebt u kunnen nagaan of die Polen, apatriden en Fransen werkelijk korter in het kamp zijn geweest dan u of hebt u hen slechts spoedig na uw aankomst zien vertrekken?

A. Deze groepen apatriden, Fransen en Polen veibleven daar als groep niet een zekere tijd, maar zij waren samengesteld uit individuen, die soms twee jaar, soms een jaar en soms een paar maanden in het kamp waren geweest. Werden zij bevrijd door een consulaat of door het Rode Kruis, dan gingen allen mee, onafhankelijk of zij daar twee jaar of een paar maanden waren geweest. Ik heb in mijn brieven hiervan ook melding gemaakt en ik heb o.a. geschreven op 17 Januari, dat er elke dag velen vertrokken, en op 21 Maart heb ik geschreven, dat er honderd man per dag vertrokken van verschillende nationaliteit. In Maart zijn er, volgens hetgeen ik in het kamp vernam, 1600 man Polen, Fransen en apatriden vertrokken. Alle nationaliteiten werden bevrijd, doch de Nederlanders, die nog een officiële consul en gezant hadden, kwamen er niet uit.

81208. De **Voorzitter**: Werd u niet geholpen door de Engelsen?

A. Wij werden door het Nederlandse consulaat zeer goed voorzien van zakgeld, 50 peseta's in de week, en door bemiddeling van het Nederlandse consulaat kregen wij van de Engelsen elke week levensmiddelen. Bovendien kregen wij geld; dus wij waren rijk. Er waren mensen, die in hun onderhoud moesten voorzien door stukjes druiventros te verknippen en weer te verkopen, dat waren de apatriden. Toen de consul ons er maar steeds niet uit kon krijgen, heeft hij ons eind Maart overdreven hoeveelheden levensmiddelen gezonden. Wij kregen per persoon 2½ kg jam, 3½ kg koekjes, 1 kg worst en 32 eieren. Een pond jam was op de zwarte markt in het kamp 60 peseta's waard en toen de Nederlanders jam kregen, daalde de prijs tot 20 peseta's. Wij kregen de indruk, dat het Nederlandse consulaat er ons absoluut niet wilde uitlaten, maar men stuurde ons dan levensmiddelen om ons tevreden te houden.

81209. De **Voorzitter**: Waarom zou men u er niet hebben willen uithalen?

A. Het is een onaangename zaak. Ik heb de stellige overtuiging, dat de consul, die nu is overleden, zodat ik het onplezierig vind over hem te spreken, er, hoe dan ook, hetzij politiek, hetzij financieel, belang bij had ons er niet uit te laten.

81210. De **Voorzitter**: Hebt u er enig idee van, welk belang dit zou kunnen zijn?

A. Men beweerde — het kan laster zijn geweest —, dat de consul uit Limburg, vanwaar hij afkomstig was, door de Duitsers geld kreeg overgemaakt van zijn bezit, voorrover hij de Hollanders in het kamp kon houden.

81211. De heer **Stokvis**: Wat hadden de Duitsers daaraan?

A. De Duitsers hadden er belang bij, dat de legers van de geallieerden zo weinig mogelijk werden versterkt.

De **Voorzitter**: Het is een vreemd verhaal.

A. Ik kan u niet anders zeggen, dan dat wij allen op onze eigen manier uit Miranda zijn gekomen. De een als man boven de veertig jaar, de andere als invalide, de derde, zoals ik, is er door zijn vrouw uitgehaald.

81212. De **Voorzitter**: Uw vrouw deed toen alsof zij was aangesteld door het consulaat om u in ontvangst te nemen?

A. Zeker, maar mijn vrouw is tegen het consulaat in naar de Spaanse Ministeries gegaan. Tot het laatst toe heeft het consulaat haar tegengewerkt en men wilde haar geen salvo conducto geven. Men zei, dat zij het niet nodig had en dat zij maar met de Amerikaanse consul moest meegaan en dat deze haar wel weer mee zou terugnemen. Ik ben toch niet zo'n opgewonden standje en ik meen toch ook geen verhit oordeel te hebben, maar ik kan u mededelen, dat het onze stellige indruk was, dat de heer *de Bruyn Tengbergen* zijn uiterste best deed ons niet door te laten gaan.

81213. De **Voorzitter**: Hebt u, toen u te Madrid was aangekomen, bevestiging van dit gevoel gekregen?

A. Het bleek, dat mijn Portugese visum niet door het consulaat kon worden verzorgd of althans niet werd verzorgd. Toen ik enige tijd te Madrid was, kwam ik weer in contact met verschillende Hollanders, die reeds eerder uit Miranda waren gekomen, onder leiding van luitenant *Zélander*. Deze *Zélander* zei mij, dat mijn Portugese visum niet in orde was, en samen met hem ben ik naar het Portugese consulaat gegaan. Ik heb mijn visum aangevraagd, ik heb naar een invloedrijke relatie in Zwitserland getelegrafeerd en deze heeft bij de internationale politie te Lissabon aangedrongen, dat ik het visum zou krijgen. Ik heb het visum gekregen langs die weg. Ik heb er toen echter geen gebruik van gemaakt, omdat wij met het eerste illegale transport van Madrid naar Lissabon zijn gegaan. Ik heb dus alles zelf moeten verzorgen. Ik kan u niet anders zeggen dan dat wij de indruk kregen — ik heb toch vele consulaire ambtenaren ontmoet —, dat de heer *de Bruyn Tengbergen* niet aan de goede zijde stond. Waarom, kan ik niet zeggen. Iedere keer zei de heer *van Panhuys* tegen mijn vrouw, dat ik de volgende week vrij zou komen, dan weer de volgende maand, enz., er was niets van waar, hij heeft er niet eens moeite voor gedaan.

81214. De **Voorzitter**: U noemt nu de heer *de Bruyn Tengbergen* en de heer *van Panhuys* in één adem; welk verband legt u tussen hen?

A. Het is voor mij moeilijk deze zaken van alle kanten te zien. Wij kregen de indruk, dat de heer *de Bruyn Tengbergen* fascist was of wel betaald werd, want wij hadden de indruk, dat hij geld nodig had voor zijn verschillende uitspattingen, die ons wel bekend waren. Hij stond niet goed aangeschreven, ook niet bij de Spanjaarden of de Spaanse politie. Van de heer *van Panhuys* kregen wij de indruk, dat hij een domme man was, die niet uit deze financiële en politieke warboel kon komen en maar zoetjes meedeed.

81215. De **Voorzitter**: Hij werd dus eigenlijk om de tuin geleid?

A. Ik geloof, dat hij het wel wist, maar dat hij te slap was om zich er tegen te verzetten.

81216. De **Voorzitter**: De heer *van Panhuys* deed toch niet mee?

A. Ik geloof niet, dat hij een slecht mens was, maar hij was zwak. Ik heb echter zeer sterk de indruk, dat de consul absoluut verkeerd was.

81217. De heer **Stokvis**: U kunt echter geen enkel positief concreet feit noemen voor uw suppositie. Als medicus weet u ook wei, dat alleen feeling heel weinig waarde heeft.

A. Mijn vrouw is daar zeven maanden geweest en ik één maand, en wij hebben dit sterke gevoel. Ik geef toe, dat een sterk gevoel van mij misschien weinig waarde heeft. Wanneer voor uw commissie misschien twintig mensen verschijnen, die dezelfde sterke gevoelens hebben, dan hebt u een zekere aanwijzing.

De heer **Stokvis**: Duizend gevoelens, die niet door feiten gestaafd zijn, hebben geen enkele waarde.

81218. De **Voorzitter**: Bovendien hebben anderen dit nog niet gezegd, u bent de eerste. Wel zijn er verschillenden geweest, die hun ontevredenheid over de heer *de Bruyn Tengbergen* hebben uitgesproken.

A. Er zijn verschillende Hollanders geweest, die op het consulaat hebben gewerkt en daar achter de schermen hebben kunnen kijken. Ik heb volstrekt niet achter de schermen kunnen kijken.

81219. De heer **Stokvis**: U kunt zelfs niet zeggen, dat u van bepaalde personen bepaalde feiten hebt vernomen?

A. Het enige, dat ik bij geruchte heb gehoord, is, dat de heer *de Bruyn Tengbergen* is afgezet in verband met het verdwijnen van peseta's.

De **Voorzitter**: Dat is niet juist.

A. Ik kan niet anders zeggen, dan dat het mijn sterke indruk was, terwijl andere consulaire ambtenaren alles deden om ons te helpen.

81220. De **Voorzitter**: Bent u bij de heer *Testers* te Toulouse geweest?

A. Ik ben 16 November bij de heer *Testers* geweest, toen Toulouse door de Duitsers was bezet. Ik heb hem om een gids gevraagd, om peseta's en om een weg. Hij kon mij aan geen van alle helpen en hij kon niets voor mij doen. Hij zei mij, dat ik nu drie grenzen was overgekomen en ook zelf de vierde maar over moest gaan. Het enige, dat hij mij kon geven, was een plaats, waar wij konden overnachten zonder vrees voor de politie.

81221. De heer **Stokvis**: Dit is een concreet feit, dat tot enige conclusie kan leiden. Het is jammer, dat u niet soortgelijke feiten kunt noemen voor de veel ernstiger beschuldigingzn aan het adres van de heer *de Bruyn Tengbergen*.

A. Ik kan u uitsluitend mijn oprechte en eerlijke mening geven en ik kan niet over bewijzen beschikken.

81222. De **Voorzitter**: Behoort de heer *Testers* tot de consulaire ambtenaren, over wie u wel te spreken bent?

A. Ik heb de heer *Testers* aangetroffen in een periode, toen het werkelijk onmogelijk was iets te doen. Hij was daar nog bij het Office Néerlandais, maar verwachtte eigenlijk de volgende dag te worden gearresteerd.

81223. De **Voorzitter**: Hebt u misschien ook de heer *Sevenster* ontmoet?

A. Ik kan u weinig over hem zeggen: de heer *Sevenster* was, geloof ik, in Vichy. Wij kwamen echter 31 Juli in Châteauneuf en het Nederlandse paspoort van Vichy had ik reeds op 19 Augustus. Daarna moest ik een visa de sortie hebben om uit Frankrijk te komen. Op het formulier stond, dat men om dit visa te verkrijgen het paspoort moest meesturen. De heer *van Gelder* uit Vichy, die op mij een bijzonder prettige indruk heeft gemaakt, heeft in mijn geval een ernstige fout gemaakt door te Leggen, dat ik het paspoort maar

niet moest meesturen, omdat het toch zou wegraken en het niet nodig was. Ik heb het dus niet gedaan en maanden later is de aanvraag afgewezen teruggekomen, omdat geen paspoort was toegevoegd, en ik kon dus Frankrijk niet uit. De heer *van Gelder* heeft mij dus fout ingelicht, maar hij deed zijn uiterste best om ons te helpen, evenals de heer *Sevenster*. De heer *Mezger*, die wij te Montauban hebben gesproken, was vriendelijk en behulpzaam en de heer *Droogendijk* te Lissabon deed zijn uiterste best om ons zo spoedig mogelijk te helpen. Ook de militair attaché te Lissabon.....

81224. De **Voorzitter**: Weet u zijn naam?

A. Was het niet de heer *Maas Geestermus*?

De **Voorzitter**: Neen, hij was van het B.I.

A. In ieder geval heeft hij zijn best gedaan ons te helpen.

81225. De **Voorzitter**: Bent u door de heer *Maas Geesteranus* verhoord?

A. Toen wij de grens zouden overgaan, zijn mijn vrouw en ik met drie anderen van de groep weggeraakt en 's avonds zijn wij even bij de heer *Maas Geesteranus* in zijn villa geweest. Hij heeft toen even met ons gesproken, maar ons niet verhoord, later ook niet.

81226. De **Voorzitter**: Zoëven hebt u gesproken over een grote vlucht van mensen toen onbezet Frankrijk door de Duitsers werd bezet. Waren dit speciaal Joden?

A. Neen. Iedereen, die was gevlucht en in het vrije Frankrijk was, zocht zich te redden toen de Duitsers kwamen, en daarbij waren mensen van alle nationaliteiten.

81227. De **Voorzitter**: Bestonden de Nederlanders, die daar waren, niet voor 95 pct. uit Joden? Zij verkeerden natuurlijk in een verschrikkelijke positie.

A. Ik meen mij te herinneren, dat in Miranda ongeveer de helft van de Nederlanders uit Joden bestond.

81238. De **Voorzitter**: Ik bedoel niet zozeer Miranda. Ongeveer September, October 1942 waren er nog ongeveer 1200 Nederlandse vluchtelingen in Zuid-Frankrijk, waarvan, zoals ons wordt medegedeeld, ongeveer 90/95 pct. uit Joden bestond. Deze mensen moesten zo spoedig mogelijk daar vandaan en wij hebben nooit te weten kunnen komen, wat het lot van deze mensen is geweest. Men zegt ons, dat er slechts weinigen naar Zwitserland zijn ontkomen. Wat Spanje betreft, geldt hetzelfde, omdat de mensen niet over de Pyreneeën konden komen met hun gezinnen. U hebt zoëven gezegd, dat er een grote vlucht van Frankrijk naar Miranda is geweest, en daarom vraag ik mij af of dit misschien een aanwijzing is, dat inderdaad nog velen zich hebben kunnen redden.

A. Het is voor mij niet mogelijk enig overzicht over het geheel te krijgen. Ik ben in Châteauneuf geweest, waar misschien de helft van de mensen Jood was. Toen het lanzamerhand begon mis te gaan, zijn er velen naar Zwitserland gegaan.

81229. De **Voorzitter**: Zijn het er werkelijk velen geweest?

A. In het kamp Châteauneuf waren een paar honderd mensen en in de loop van Augustus/September 1942 zijn er telkens mensen weggegaan, dan tien, dan twintig. Ik kan u echter geen getallen noemen, want ik heb maar één kamp gezien.

De **Voorzitter**: U zou weleens iets hebben kunnen horen over het lot van de mensen, die daar zijn geweest.

A. De Joden, die niet uit Châteauneuf zijn weggegaan, omdat zij dachten daar veilig te zijn, zijn door de Duitsers opgepakt en naar Polen gestuurd. Ook heb ik gehoord, dat degenen, die, zoals wij, officiële papieren hadden en tussen 11 en 16 November naar Spanje zijn gegaan, bij Port-Bou door de Duitsers uit de trein zijn gehaald en ook naar Polen gestuurd. Degene, die ik heb gesproken, had dit van de conducteur gehoord en hij is een station vóór de grens uit de trein gesprongen en ofschoon hij officiële papieren had, is hij illegaal naar Spanje gekomen.

81230. De **Voorzitter**: U denkt dus, dat tenslotte velen van de mensen, die daar waren, tenslotte de dood hebben gevonden.

A. Dat denk ik zeker.

81231. De **Voorzitter**: U hebt er echter nooit speciale gegevens over gekregen?

A. Neen. Ik heb gehoord, dat degenen, die in November nog in Châteauneuf waren, enige maanden later naar Polen zijn gegaan en de commandant van het kamp, een Frans kolonel *Lisbonne*, ook een Jood, is eveneens gepakt.

81232. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat de Nederlandse vertegenwoordigers onvoldoende hulp hebben verleend. Is uw ongunstige mening over hetgeen de Nederlanders in Spanje voor de vluchtelingen hebben gedaan, misschien ten dele gebaseerd op het gebrek aan resultaten?

A. Ik kan het niet helpen, wanneer ik een bepaalde indruk krijg. Toen de consul was vervangen, ik meen door de heer *Gastmann* — inmiddels was de politiek enigszins gewijzigd — heeft deze met enige helpers in enkele maanden tijds alle Hollanders vrij kunnen krijgen. Het was onze mening en ook sommige vreemdelingen zeiden, Jat, indien zij net zoveel geld hadden als de Nederlanders, zij er alle Hollanders zo uit zouden kunnen krijgen. Mijn vrouw is door de Amerikaanse consul uit Pamplona gehaald.

81233. De **Voorzitter**: Het is ons gebleken, dat dit dikwijls geschiedde op verzoek van het Nederlandse consulaat en indien nodig met geld van de Nederlanders, omdat het Nederlandse consulaat nauwelijks in Spanje werd geduld en de Engelsen en Amerikanen veel meer zeggenschap hadden.

A. In 1943 is wijlen Minister *van Boeyen* in Portugal geweest. Mijn vrouw heeft een onderhoud met hem gehad en zij heeft hem gezegd, dat zij er de Nederlandse consul van verdacht niet alle krachten aan te wenden voor de Nederlandse zaak of misschien heeft zij gezegd, dat de Nederlandse consul niet aan de goede kant stond. Minister *van Boeyen* achtte dit een zeer ernstige beschuldiging en hij heeft mijn vrouw gevraagd, of zij bereid was deze te herhalen in het bijzijn van de consul. Mijn vrouw heeft gezegd, dat zij hiertoe volkomen bereid was. Dit is doorgegeven aan de consul, die heeft medegedeeld, dat hij op dergelijke verklaringen geen prijs stelde. Naar mijn mening had hij, ware hij onschuldig, mijn vrouw dan een proces wegens laster moeten aandoen of iets van die aard; ik althans zou er gaarne zelf bij zijn om mij te verdedigen, indien het mij zou overkomen.

81234. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat de heer *van Stolk* de leiding had over de Nederlanders in het kamp Miranda. Wat deed hij als zodanig, probeerde hij op enigerlei wijze het verkrijgen van de vrijheid te bevorderen?

A. De heer *van Stolk* had niet de gewoonte ons veel te zeggen. Hij was niet zo geweldig populair, maar hij deed zijn uiterste best ons er uit te krijgen door voortdurend contact te zoeken met het consulaat te Madrid. Twee keer zijn er ook Nederlandse vertegenwoordigers in het kamp geweest. Op 2 Februari is de consul in Miranda geweest en op 27 Maart zijn de gezant en de secretaris te Miranda geweest. Zij hebben gesproken met de commandant van het kamp, waarschijnlijk om ons er uit te krijgen. Dit is niet gelukt. De heer *van Stolk* drong er steeds op aan om ons er uit te laten en in de tussentijd zorgde hij, dat wij geld kregen en er werden kleren uitgedeeld.

81235. De **Voorzitter**: Hoe kon de heer *van Stolk* aan geld komen?

A. Hij gaf het consulaat een lijst met namen van de echte Hollanders, want er waren ook mensen, die zeiden, dat zij Hollander waren, maar het niet waren. Als men kon bewijzen, dat het zo was, dan kreeg men 50 peseta's in de week en af en toe kleren.

81236. De **Voorzitter**: Ons is een verhaal ter ore gekomen, dat de heer *van Stolk* van mening was, dat een Nederlander uit Oss uit de weg moest worden geruimd, en een andere Nederlander uit Oss, die met de eerste niet goed kon opschieten, zou in zijn opdracht deze man van kant maken. Dat zou ook inderdaad zijn gebeurd. Wat moeten wij nu van zo'n verhaal geloven?

A. Ik kan u er geen inlichtingen over geven.

81237. De **Voorzitter:** Was de heer *van Stolk* iemand, die op deze wijze handelde en dacht?

A. Hij was zeer gesloten en hij hield zich enigszins op een afstand. Wat hij heeft gedaan, weet ik niet, maar de vlucht van ons van Madrid naar Lissabon schijnt, naar men zegt, door de heer *van Stolk* te zijn georganiseerd. Ik weet het niet en ik weet niet wat hij heeft gedaan; hij heeft er nooit met mij over gesproken. Ik heb weleens met hem gepraat, hij was vaandrig, evenals ik toen, en hij zei weleens, dat hij half gek werd, omdat het consulaat maar niets deed. Iedereen ging weg en wij moesten in Miranda met valse papieren e.d. werken om te proberen er zo uit te komen. Toen ik reeds uit Miranda weg was, is er een hele groep mensen, onder leiding van de heer *Vigeveno*, de leider na de heer *van Stolk*, komen lopen tot voor de deur van het consulaat. Toen de heer *van Stolk* uit het kamp was gekomen, is de heer *Vigeveno* leider van de Nederlandse groep in het kamp geworden en hij heeft kans gezien met list en beleid de Nederlanders in de keukens en op de bureaux te krijgen. Hoe hij het heeft gedaan, weet ik niet, maar op een gegeven moment stond hij met vijftig of zestig Hollanders voor het consulaat te Madrid.

81238. De **Voorzitter:** Hebt u de heer *Davids* of de heer *Herzberger* nog ontmoet?

A. Ik kan mij er niets van herinneren.

81239. De **Voorzitter:** Hoelang bent u in Portugal geweest?

A. Een maand.

81240. De **Voorzitter:** Hebt u de heer *Sloet fot Everlo* ontmoet? Deze was secretaris van het steuncomité, dat de leiding had in Praia das Maçães. Uw vrouw heeft medegedeeld, dat de dagelijkse leiding in handen was van de heer en mevrouw *Zélander*.

A. Ik kan mij van de heer *Sloet fot Everlo* niets herinneren; ik meen, dat hij werkzaam was bij het consulaat.

81241. De **Voorzitter:** Hoe was het in Praia das Maçães?

A. Het was zeer goed, er was niets op aan te merken.

81242. De **Voorzitter:** Waren de bedden goed?

A. Ik geloof wel, dat die goed waren.

81243. De **Voorzitter:** Ik vraag dit, omdat er mensen ontevreden waren, omdat zij boven elkaar moesten slapen.

A. Het was een fraaie villa in een aardig badplaatsje, men kreeg er goed eten, zakgeld en kleren en voor ons was het voornaamste, dat de heer *Droogendijk*, naar onze indruk, alles deed om ons er uit te krijgen. Onze passen waren te Madrid achtergebleven en wij waren binnengekomen zonder inreisvisum van de Portugezen.

De Portugezen waren zeer lastig; zij zeiden, dat wij er niet waren binnengekomen en er dus ook niet meer uit mochten. De heer *Droogendijk* heeft een half vliegtuig voor ons afgehuurd en omdat wij die nacht weg moesten, heeft hij gevraagd toch het uitreisstempel te geven. De heer *Droogendijk* heeft werkelijk zo gewerkt, zoals wij hadden verwacht, dat alle Nederlandse consulaire ambtenaren zouden werken. Hij is ons buitengewoon behulpzaam geweest.

81244. De **Voorzitter:** Indien u iets weet mee te delen, dat naar uw mening voor de commissie van belang is, dan verneem ik dat gaarne nog.

A. Ik zou het bijzonder onaangenaam vinden, als ik de commissie de indruk heb gegeven, dat ik aan het kwaadspreken zou zijn geweest.

De **Voorzitter:** Dat heeft niemand gezegd.

A. Ik heb van een van de heren de indruk gekregen, dat hij mijn mededelingen beschouwde als resultaten van een verhitte verbeelding.

De **Voorzitter:** Neen. De heer *Stokvis* is advocaat en wil alles graag precies weten.

A. Ik heb geen enkel bewijs. Als men uit Nederland komt, verwacht men, dat men hartelijk zal worden ontvangen en dat alles zal worden gedaan om je gauw naar Engeland door te sturen. Terwijl alles, wat wij bemerkten, was aarzelen, tegenhouden, niet doorsturen, enz. U weet, dat ook een tocht met een schip vanaf Cadiz is mislukt.

81245. De **Voorzitter:** Van mensen, die met dat transport zijn meegevoerd, hebben wij de indruk gekregen, dat de Nederlanders dit niet konden helpen.

A. Heeft mijn vrouw u het verhaal van het sanatorium in Portugal verteld? Wij moesten bij de consul komen en deze heeft ons in het diepste geheim gevraagd, of wij arts wilden worden in een sanatorium in Portugal voor Nederlandse vluchtelingen. Wij mochten er met niemand over spreken. Wij hadden een zeer slechte indruk van de consul en dachten, dat er een luchtje aan deze zaak zat, maar tot heden toe weten wij nog niet, wat het is. In ieder geval hebben wij het afgewezen, omdat wij naar Engeland wilden, afgezien van het feit, dat ik semi-arts was en mijn vrouw toch geen bevoegdheid voor het uitoefenen van praktijk in Portugal zou kunnen krijgen.

De **Voorzitter:** Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

B. J. VAN ESSO.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
STOKVIS.
STUFKENS.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 27 JUNI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Fokkema, Stokvis en Stufkens, leden, zlsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

Dr. JAN MARGINUS SOMER,
oud 50 jaar, wonende te Blaricum,
employé N.S.F., kolonel b.d. K.N.I.L.,
oud-Hoofd van het Bureau Inlichtingen te Londen.

Hij legt de eed af als getuige.

81246. De **Voorzitter**: Gaarne zou ik het een en ander van u vernemen van de wijze, waarop u in aanraking bent gekomen met het vraagstuk van de Nederlandse vluchtelingen in Zwitserland, Frankrijk en Spanje. Voor ik hiertoe overga, zou ik van u willen weten of u in Nederland bent gebleven tot u zelf als Engelandvaarder naar Engeland bent gegaan, dan wel of u reeds bij het begin van de oorlog naar Engeland bent overgestoken en later bent teruggekomen.

A. Ik ben 13 Maart 1942 uit Nederland vertrokken. Vanaf de capitulatie tot die datum ben ik dus in Nederland geweest en ik ben toen via Frankrijk naar Zwitserland gegaan.

81247. De **Voorzitter**: Hebt u tijdens de reis nog de assistentie van Nederlandse vertegenwoordigers nodig gehad?

A. In België en Frankrijk niet, want ik ben via een eigen koerierslijn gereisd, die wij reeds in 1940/1941 hadden voorbereid met een aantal van mijn leerlingen, onder leiding van de heer *van Niftrik*, te Putte (N.-Br.). Ik ben in Antwerpen op de trein gestapt en ik ben er vlak bij de Zwitserse grens weer uitgestapt. Daar stonden de passeurs te wachten om mij over de grens te brengen. Ik heb dus geen ervaringen gehad met Nederlandse vertegenwoordigers, omdat wij overal onze eigen mensen hadden, die ons hielpen. Ik ben rechtstreeks, zonder dat ik in België of Frankrijk enig contact met Nederlandse vertegenwoordigers heb gehad, in Zwitserland gekomen, dank zij de papieren van de heer *van Niftrik*. Het eerste contact in Zwitserland heb ik gehad met generaal *van Tricht*.

81238. De **Voorzitter**: Bent u zich toen dadelijk gaan bezighouden met de uitgewekenen of hebt u eerst in Londen deze opdracht ontvangen?

A. Ik ben 18 Maart 1942 in Zwitserland aangekomen en ik ben toen, zoals alle mensen, enige dagen voor onderzoek door de Zwitserse politie opgesloten en ongeveer 20 Maart te Bern aangekomen. Ik ben daar in contact gekomen met de heer *van Tricht*, omdat deze zich voornamelijk bezighield met militaire aangelegenheden en ik tot de militaire inlichtingendienst behoorde. Enige tijd heb ik bij generaal *van Tricht* gewerkt voor het geven van inlichtingen en ik heb nogal veel contact gehad met de buitenlandse militaire attachés aldaar, o.a. de Engelsen en Amerikanen. Na een dag of veertien in Bern te zijn geweest, waar ik door de gezant in een hotel was ondergebracht, ben ik door de Zwitserse politie gearresteerd onder beschuldiging van spionage in een vreemd land ten bate van derde Mogendheden. Na enige dagen in de gevangenis te hebben doorgebracht ben ik verhoord door de Zwitserse Bundespolizei, die mij beschuldigde van het overtreden van artikel 300A van het Zwitserse Wetboek van Strafrecht, nl. het verstrekken van militaire inlichtingen ten bate van een derde Mogendheid. Ik mocht van mijn arrestatie geen bericht sturen aan de gezant, noch aan generaal *van Tricht*. Na een heel lang verhoor werd mij gevraagd of

ik iets tot mijn verdediging had in te brengen; op dit feit stond volgens de Zwitsers drie jaar. Uit het verhoor was gebleken, dat de inlichtingen, die ik aan de Engelse militaire attaché had verstrekt en die deze naar Londen had doorgeseind, door de Duitse Abwehr in Zwitserland waren opgevangen. Ik kon niet ontkennen, want de gedecodeerde tekst werd mij eenvoudig voorgelegd.

81249. De **Voorzitter**: Waren de telegrammen in Zwitserland door de Duitsers onderschept?

A. Ja, door de Duitse gezant. De Duitsers hadden ook in Nederland steeds achter mij aan gejaagd en ik ben ook op het nippertje ontsnapt, zodat zij, nadat zij de telegrammen hadden onderschept, waardoor werd bewezen, dat ik de Engelsen en Amerikanen inlichtingen had verstrekt, een bewijs tegen mij hadden. Later heb ik van de gezant en van generaal *van Tricht* gehoord, dat de Duitse gezant bij de Zwitserse Bundespresident een aanklacht tegen mij had ingediend, omdat ik spionage bedreef in Zwitserland, hetgeen hij een hoogst ernstige aangelegenheid achtte, zodat hij prijs stelde op mijn vervolging. Ik heb echter het geluk gehad, dat ik, nadat ik te Bern was aangekomen, ook contact heb gehad met de Zwitserse generale staf, welke ik praktisch dezelfde inlichtingen had verstrekt als de anderen, want de Zwitsers waren ook zeer benieuwd naar de maatregelen tegen parachutisten, de inrichting van de vliegvelden en de wijze van optreden van de Duitsers, omdat zij ook nog altijd bevreemd waren voor een invasie. Ik heb mij kunnen redden door aan het einde van het verhoor te vragen of Zwitserland ten opzichte van Nederland eveneens een derde Mogendheid was, waarop prompt bevestigend werd geantwoord. Ik heb toen tot mijn verdediging aangevoerd, dat ik dan in het proces, dat hierover eventueel zou kunnen komen, onmiddellijk bekend zou maken, dat ik deze zelfde inlichtingen aan het neutrale Zwitserland had verstrekt. Blijkbaar is dit een gemotiveerde zet geweest, want twee dagen later ben ik door de Zwitserse generale staf uit de gevangenis gehaald onder het aanbieden van duizend excuses. Ik ben toen wel geïnterneerd en ik mocht geen contact meer hebben met de gezant of de militair attaché en ik moest mij eenmaal per dag bij de politie melden. Mijn post moest geopend worden aangeboden, ingeleverd worden bij de politie en ook de binnenkomende post werd gecontroleerd, zodat ik feitelijk werd uitgeschakeld.

81250. De **Voorzitter**: Hebt u niet een rapport opgesteld over hetgeen u te Nyon hebt meegemaakt?

A. Op verzoek van de inlichtingendienst heb ik later in Suriname een rapport gemaakt.

81251. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat u een rapport had gemaakt over Nyon en de gedragingen van de jonge Nederlanders, die zich daar bevonden.

A. Ik ben wel bij de commissie *Cleveringa* geweest, waar ik het een en ander hierover heb verteld.

81252. De **Voorzitter**: Het is niet onze bedoeling hetzelfde werk te doen als de commissie *Cleveringa*. Een van de jongelui, die destijds in Zwitserland is geweest, beweert, dat u het een en ander zou hebben verteld, dat niet zo heel prettig was en dat, naar hij zegt, niet waar is. Hij zegt, dat u heeft verteld, dat de jongelui zich daar nogal misdroegen.

A. Ik heb de commissie *Cleveringa* gezegd, dat ik van generaal *van Tricht* had gehoord, dat de jongelui te Genève zich nogal eens misdroegen. Zij gingen 's avonds uit en maakten in bars hoge rekeningen en lieten deze naar het consulaat sturen. Generaal *van Tricht* had mij gevraagd in Nyon een oogje in het zeil te houden bij de jongelui en ik heb daar zelf meegemaakt, dat sommigen van hen daar ook hoge rekeningen maakten.

81253. De **Voorzitter**: U zou hebben verteld, dat de jongens dronken waren, en naar aanleiding daarvan heeft een van de jongelui gezegd, dat u hierover geen gerechtvaardigde klachten kon hebben, omdat u zelf dronken was. Ik mean verplicht te zijn u dit te zeggsn, opdat u er op kunt reageren.

A. Hij mag zeggen, wat hij wil, maar moet het ook bewijzen. Ik weet niet eens wie u bedoelt. Ik zal u echter een feit noemen. Generaal *van Tricht* had mij gevraagd toezicht op de jongelui te houden. Op een moment kwam de commissaris van politie van Nyon, inet wie ik op goede voet stond, omdat hij van Zwitserse zijde ook toezicht op de jongelui moest houden, bij mij met een rekening van een hotel. De hotelier had zich beklaagd bij de commissaris, dat de jongelui het hun toegestane bedrag telkens overschreden en niet wilden of konden betalen, waardoor hij moeilijkheden kreeg. Dit geval slaat op *Floris Telders*, met wie ook andere moeilijkheden zijn geweest. Ik spreek niet in het algemeen, want over de meeste jongelui te Nyon waren geen klachten.

81254. De **Voorzitter**: Deze heeft ons dit niet verteld. De jongelui zijn echter van mening, dat het niet te pas kwam, dat u hierover hebt gesproken.

A. Ik heb, geloof ik, niet eens namen genoemd, ik heb in het algemeen gesproken, dat er weleens klachten waren, omdat de commissie *Cleveringa* er naar vroeg. Er waren meermalen klachten, welke ik dan met generaal *van Tricht* besprak, omdat het mij was opgedragen toezicht te houden. Wanneer u generaal *van Tricht* hiernaar vraagt, dan zult u horen, dat de jongens meermalen uit de band sprongen. En het is mij niet duidelijk, waarom ik daar volgens de jongelui niet over mag spreken voor een speciaal daarvoor ingestelde commissie.

81255. De **Voorzitter**: Kent u mevrouw *Nicole*?

A. Zij was een Hollandse dame in Nyon, die getrouwd was inei een leraar van het lyceum, en zij kreeg nogal veel jongens thuis, wie zij Frans leerde en ook wat morele steun gaf. Zij heeft zeer zeker veel voor de jongelui gedaan.

81256. De **Voorzitter**: De jongelui hadden daar dus résidence forcée?

A. Ja, zij mochten er niet uit zonder toestemming van de politie.

81257. De **Voorzitter**: Wanneer men dus spreekt over uw verblijf in Zwitserland, waarbij u in aanraking bent gekomen met Engelandvaarders, dan bedoelt men dus deze periode en niet esn bepaalde opdracht uit een latere periode?

A. In Zwitserland ben ik later niet meer geweest, wel in Portugal en Spanje.

81258. De **Voorzitter**: Wat Frankrijk betreft, zegt *Jean Weidner*, dat hij een weg had gemaakt voor doorreis naar Spanje, waarlangs vele mensen zijn gereisd en ook velen van het B.I. Hij spreekt er zijn teleurstelling over uit, dat men bij het B.I. te Londen niet eens de moeite heeft genomen te vragen hoe deze weg werkte, welke adressen betrouwbaar en welke onbetrouwbaar waren, zodat het B.I. dit weer aan *Jean Weidner* kon berichten, waardoor deze er voor kon zorgen, dat de weg intact bleef. Hoe moet ik deze klacht van de heer *Weidner* beoordelen?

A. U moet één ding niet vergeten, namelijk dat het B.I. in Maart 1943 met zijn werk is begonnen. De oorlog was toen reeds drie jaar aan de gang en de heer *Weidner* was dus ook drie jaar met zijn weg bezig. Voor die drie jaar kan het B.I. niet de minste verantwoordelijkheid dragen. Zelf ben ik pas in Januari 1943 te Londen gekomen. Intussen was de heer *van Niftrik*, die in Nederland de overgang van de grens regelde, ongeveer Augustus 1942 ook naar Zwitserland uitgeweken en toen ik in 1943 te Londen kwam, heb ik onmiddellijk het contact met de heer *van Niftrik* opgenomen, evenals met generaal *van Tricht*, die blijkens een van hem ontvangen telegram zeer verheugd was, dat er toen eindelijk samenwerking tussen Londen en Bern kwam. Dat was in Maart/April 1943. Tot 1943 bestond tussen Londen en Genève en Bern geen enkel rechtstreeks contact op inlichtingengebied. Wel bestond het bekende contact van dr. *Visser 't Hooft* met de heer *Gerbrandy*; dit was echter een zuiver politiek contact. Het Koninklijk besluit voor de oprichting van het B.I. dateert van November 1942 en in het Koninklijk besluit treft u aan, dat het B.I., voor zover het Ministerie van Buitenlandse Zaken en het Rode Kruis de evacuatie van vluchtelingen, militairen e.d. niet

behandelen, wordt aangewezen voor de verzorging daarvan. Men heeft in dit Koninklijk besluit niet ronduit de illegale evacuatie willen noemen, omdat dit voor hei Ministerie van Buitenlandse Zaken minder prettig was, maar het kwam er in wezen op neer, dat na de oprichting van het B.I. de illegale evacuatie door deze instantie zou worden geregeld. Er is natuurlijk enige tijd voor nodig om zich in te werken, de mensen te leren kennen, enz. Begin 1943, toen wij goed en wel op gang waren te Londen, ben ik onmiddellijk in contact getreden met de heer *van Niftrik*, die toen met generaal *van Tricht* en, ik meen, majoor *Stoutjesdijk* de vluchtelingenaffaires in Zwitserland behandelde. Het is zeker Mei/Juni geworden, voordat wij een behoorlijke telegrafische verbinding hadden; er moesten via Spanje en Frankrijk codes naar Zwitserland worden gebracht, doch intussen had de heer *van Niftrik* contact met da heer *Weidner*. W kunt zich toch wel voorstellen, dat wij te Londen geen contact konden hebben met de heer *Weidner* te Parijs. Wij konden hem niet eens bereiken.

81259. De **Voorzitter**: De heer *Weidner* heeft gezegd, dat er steeds mensen te Londen aankwamen via de weg, die hij had georganiseerd, en deze mensen werden door het B.I. verhoord.

A. Wii verhoorden niemand. Dit verwiit is een normale fout, die men geregeld maakt. De mensen, die te Londen kwamen, werden letterlijk en figuurlijk door de Engelsen uitgekleeid in de Patriotic School en daar werden de rapporten opgemaakt. Dan werden uittrekels uit die rapporten gezonden naar de Politie-Buitendienst, welke ressorteerde onder majoor *Derksema*, en dan kreeg het B.I. een afschrift van deze rapporten van de heer *Derksema* betreffende contacten, reisroute e.d.

81260. De **Voorzitter**: Indien u de mensen zelf zou hebben gehoord, zou u misschien veel te weten zijn gekomen omtrent de weg, waarlangs zij waren gekomen.

A. Bij het gros van de mensen was dit niet nodig. U moet echter niet vergeten, dat van de contacten, die de mensen opgaven, de helft in een minimum van tijd reeds was gebrouilleerd, want doorlopenii vielen de koerierslijnen in elkaar, door verraad e.d. Indien men van deze contactadressen gebruik zou maken, kon men er op rekenen, dat na enige keren de zaak volkomen misliep. En een inlichtingendienst gebruikt bij voorbaat geen adressen van andere organisatiss wegens het daarbij te lopen risico. Bovendien wil ik hier nog nadrukkelijk zeggen, dat de heer *Weidner* werkte voor de organisatie van dr. *Visser 't Hooft*, hij werkte niet voor het B.I. Dit was de bekende weg A van het comité voor de Zwitserse weg met de heren *Slotemaker* en *Bosch van Rosenthal*, een weg, die reeds lang bestond voordat het B.I. was opgericht.

81261. De **Voorzitter**: De heer *Weidner* zegt, dat veel mensen van het B.I. via zijn weg zijn gereisd.

A. Dat bestaat niet. Kan hij er één van opnoemen?

De **Voorzitter**: Dat doet hij niet.

A. Dat is erg jammer, want dan zou ik zijn beweringen kunnen weerleggen. Er zijn drie agenten van het B.I. door Frankrijk gereisd, nl. *Schreinemachers*, *Gerbrands* en *de Jonge*, die in de Pyreneeën is gearresteerd. Dit zijn alle mensen van het B.I., die door Frankrijk zijn gereisd, en die vele mensen zijn feitelijk nog terug te brengen tot twee. *Gerbrands* is nl. teruggereisd via zijn eigen lijn, die hij zelf had opgericht, dat was zijn opdracht. Men haalt, wat B.I. betreft, echter steeds alles door elkaar; de lijn van de heer *Weidner* was de rechtstreekse verbinding van de heren *Slotemaker* en *Visser 't Hooft* met de heer *Gerbrandy* en het B.I. had er niets mee te maken. De lijn van de heer *Weidner* zakte door arrestaties echter ieder ogenblik in elkaar, wat een normaal verschijnsel was door het vele verraad, en daarom achtte de Regering het noodzakelijk, dat er een reservelijii zou komen. *Gerbrands* is toen met medeweten en instemming van de Minister van Oorlog, de heer *van Lidth de Jeude*, speciaal uitgestuurd met de opdracht naast die koerierslijn een andere te maken, speciaal voor post. De *Weidner*-lijn was voor een belangrijk deel ook bestemd voor het overbrengen van vluchtelingen en men moet vluchtelingen streng scheiden van koerierspost. Toen de lijn van *Gerbrands* gereed was, schreef de heer *Visser 't Hooft* ie Genève na aankomst van *Jet Roosenburg* in Zwitserland naar Nederland, dat de geheime dienst een eigen lijn had gemaakt. Hij schreef woordelijk: „de militair attaché denkt: Hoe meer zielen, hoe meer vreugd”. De reactie van Genève was dus, dat men concurrentie kreeg, hoewel deze lijn speciaal voor de inlichtingendienst was. U moet deze twee soorten

lijnen echter nooit op één niveau stellen, want een koeriersdienst voor een inlichtingendienst, zoals B.I., moet geregeld en zo geheim mogelijk gehouden worden. Stelt u zich eens voor, dat een dergelijke dienst de contactadressen weggaf, zoals u zo juist vermeldde. In „Vrij Nederland" werden soms reportages gegeven over de vluchtelingenlijnen. Dat zou een mooi geval worden voor B.I. Ik verklaar de klacht van de heer *Weidner* dan ook voor volkomen ongegrond.

De **Voorzitter**: Wij zijn nu aangeland op het terrein van de inlichtingendienst en dat is niet ons terrein.

A. Ja, maar de heer *Weidner* zegt, dat er zoveel mensen van het B.I. via zijn lijn zijn gereisd, maar hij kan geen namen noemen. Behalve degenen, die ik heb opgenoemd, zou ik geen anderen weten, die door Frankrijk zijn gereisd. Men schuift echter door onwetendheid altijd alles op het B.I. en ik mag mij daartegen verweren. Het zou beter geweest zijn, als de heer *Weidner*, die prachtig werk gedaan heeft, met feiten voor de dag kwam.

81262 De **Voorzitter**: De heer *Weidner* zegt bovendien, dat de mensen ook op andere wijze door Frankrijk reisden en dat het veel eenvoudiger zou zijn geweest, indien men hem omtrent de andere lijnen had ingelicht, zodat hij daarvan gebruik kon maken ten behoeve van hen, die door Frankrijk reisden.

A. Wij hebben verder geen wegen door Frankrijk gehad, behalve de ene lijn van *Gerbrands*, waarover hij zelf in December 1943 is teruggereisd, en hij was nog niet in Spanje toen de lijn in Brussel door arrestaties in de groep „Fiat Libertas" in elkaar zakte en vrijwel alle mensen werden gearresteerd.

81263. De **Voorzitter**: Nu wilde ik met u spreken over Madrid. Wanneer bent u daar geweest?

A. In November/December 1943.

81264. De **Voorzitter**: Welk doel had deze reis van u?

A. Het was een uitvloeisel van de illegale evacuatie. U weet, dat de vertegenwoordiger van het B.I. te Lissabon, de heer *Mans Geesteranus*, speciaal belast was met de illegale evacuatie van vluchtelingen van Madrid naar Lissabon. De heer *Maas Geesteranus* stond op een zodanige voet van oorlog met het Ministerie van Buitenlandse Zaken, dat van de illegale evacuatie praktisch niets terecht kwam, en men deed niets dan elkaar boze telegrammen sturen van Madrid naar Lissabon en omgekeerd.

In overleg met Minister van *Kleffens* heeft Minister van *Lidth de Jeude* mij in November 1943 naar Madrid gezonden met de opdracht aan deze ruzie een einde te maken. De heer van *Kleffens* wilde zelfs aan de heer *Maas Geesteranus* het verblijf in de legatie te Lissabon ontzeggen. Ik werd dus met de onmogelijke opdracht uitgestuurd aan deze ruzies een einde te maken en te zorgen, dat de illegale evacuatie liep. In Madrid maakten de jongelui bijna opstand, omdat zij niet konden weggelopen. Toen ik te Lissabon aankwam, was de ruzie op zijn allerhoogst, omdat kortgeleden een illegaal konvooi van de heer *Maas Geesteranus* was mislukt. Intussen was reeds beslist, dat de heer *Fock* uit Washington naar Lissabon zou worden overgeplaatst als hulp van de heer *Maas Geesteranus*, en, mocht deze affaire niet in kanten en kruiken komen, dan zou hij de zaak overnemen. Toer! ik te Lissabon kwam, bleek spoedig, dat er geen oplossing mogelijk was, zodat ik in overleg met de heer *Fock* heb besloten de Minister voor te stellen de heer *Maas Geesteranus* eervol van zijn functie te ontheffen en de heer *Fock* als vertegenwoordiger van het B.I. te Lissabon aan te stellen. Daarna ben ik doorgegaan naar Madrid, omdat de agenten *Dourlein* en *Ubbink* van bureau M.V.T., die waren onsnapt, op weg naar Spanje waren en ik hen moest opvangen, en kolonel *de Bruyne* had mij verzocht rapport hierover op te maken. Bovendien was mij te Lissabon gebleken, dat het hoogst noodzakelijk was te Madrid een post van het B.I. op te richten, omdat de Engelsen zowel te Lissabon als te Madrid de eis stelden, dat voor de afgifte van visa de mensen van tevoren aan een betrouwbaarheidsonderzoek werden onderworpen. Vóór die tijd gebeurde dit te Londen, maar er waren zoveel mensen, dat dit veel te veel tijd kostte. Aangezien dit onderzoek onder de intelligence viel, verzocht men ons dit te doen. Te Madrid was hiervoor geen personeel. De consul-generaal, de heer de *Bruyn Tengbergen*, was reeds maanden ziek, zijn bureau stond praktisch leeg en bij de legatie was ook geen personeel om deze betrouwbaarheidsonderzoeken uit te voeren. Bovendien moest dit in nauwe samenwerking met de Britse passport control officer te Madrid gebeuren, zodat de enige oplossing om de vluchte-

lingen weg te krijgen, was de oprichting van een post van het B.I. te Madrid met het benodigde personeel. De heer *Fock* zou dit te Lissabon doen met de mensen, die daar waren. Dit had dus twee voordelen, ten eerste dat het verblijf in de Patriotic School in Engeland belangrijk zou worden bekort en in de tweede plaats werden visa afgegeven, want de Engelsen weigerden deze af te geven, wanneer niet reeds een onderzoek te Madrid of te Lissabon had plaats gevonden. Dit was ook logisch, want onder de elementen te Madrid vertoefden enige zeer twijfelachtige typen, die werden beschouwd als Duitse spionnen en mensen, waarvan men het niet prettig vond hen door te sturen. De voornaamste reden van mijn verblijf te Madrid is dus geweest het formeren van een nieuwe post van het B.I. met personeel, dat aan deze eisen kon voldoen.

81265. De **Voorzitter**: Was het ook niet uw opdracht tegen te gaan, dat de mensen, die illegaal Spanje binnenkwamen, eerst in de gevangenis moesten?

A. Dat hoorde automatisch bij. Ik kon echter niet vrijuit optreden, want Spanje was een gevaarlijk land in die tijd. De Gestapo werkte samen met de Spaanse politie.

81266. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat de toestand zich eind 1942, begin 1943 had gewijzigd, nadat de landingen in Afrika hadden plaats gevonden.

A. Ik kon er niet openlijk optreden en ik ben dus als vertegenwoordiger van het Rode Kruis naar Spanje gegaan en als zodanig ben ik ook in het kamp Miranda geweest, waar o.a. enige jongelui van de dienst waren.

81267. De **Voorzitter**: Hebt u voor hen nog iets kunnen bereiken?

A. Ik heb *Gerbrands* er vlug uit gekregen.

81268. De **Voorzitter**: Hoe hebt u dat bewerkstelligd?

A. Langs sluiske wegen.

81269. De **Voorzitter**: Ik vraag dit, om te weten of de methode, die u hebt toegepast om *Gerbrands* er uit te krijgen, ook door het gezantschap zou kunnen zijn toegepast om anderen er uit te krijgen.

A. Wij moesten eerst de post oprichten, hetgeen niet veel moeite heeft gekost. De gezant, de heer *Schuller rot Peursum*, heeft goed meegewerkt, omdat hij een kans zag uit de impasse te komen. Toevallig was de kamer van de consul-generaal leeg, omdat hij ziek was, en met enige mensen, waaronder de heer *Linthorst Homan*, zijn wij aan de slag gegaan.

81270. De **Voorzitter**: De heer *Linthorst Homan* is er toch maar heel kort geweest, want hij moest zo spoedig mogelijk naar Engeland.

A. Ja, wij hebben hem ook zo gauw mogelijk laten doorreizen. Gelukkig kwam kapitein *Herzberger*, met wie ik in 1942 in Zwitserland was gekomen. Hij had heel goede verbindingen met generaal *van Tricht* en de heer *van Niftrik*, omdat hij vrij lang in Zwitserland was geweest. De heer *Herzberger* heeft zich toen bereid verklaard deze post op zich te nemen. Hij is in nauw contact getreden met de heer *David's*. Deze was zeer handig en hij kon heel vlot met de Spanjaarden omspringen; op onzichtbare wijze kon hij de deuren van gevangnissen en kampen openen. Hij deed dit op zijn eigen manier; mevrouw *Crinç-le Roy* heeft hieraan ook meegewerkt. Zij was een Spanjaard, die met een Hollander was getrouwd, en zij is ook in Lerida geweest, waar zij de rapporten van *Dourlein* en *Ubbink* voor de heer de *Bruyne* er uit heeft gesmokkeld.

81271. De **Voorzitter**: Zou het gezantschap dit eerder ook niet hebben kunnen doen en daardoor voorkomen, dat er zoveel Nederlanders in Miranda moesten blijven?

A. Volgens mij wel en als u het mij eerlijk vraagt, vond ik het een verward geheel op het consulaat-generaal te Madrid.

81272. De **Voorzitter**: Ook bij het gezantschap?

A. Het gezantschap bestond praktisch niet, er was een dove gezant, die bijna niets verstond.

81273. De **Voorzitter**: Er was toch een gezantschapssecretaris, de heer van Panhuys?

A. Ja, maar deze was tevens waarnemend consul-generaal, en de heer van Panhuys was dus qualitate qua met de vluchtelingenaffaires belast. De heer *Linthorst Homan* en ik hebben echter de sleutel van de brandkast moeten vragen, waar wij de paspoorten uit moesten halen en waarbij de foto's los lagen met verkeerde namen e.d. Wij zijn dan ook enige dagen bezig geweest om de foto's weer bij de bijbehorende paspoorten te voegen en zo hebben wij de zaak opgebouwd.

81274. De heer **Stokvis**: Zelfs dat was dus niet in orde?

A. Neen.

De heer **Stokvis**: Het was dus heel erg?

A. Het was inderdaad droevig en meer wil ik er niet van zeggen; ik heb mij er zeer aan geërgerd. Toen ik te Londen terugkwam, vroegen enige heren van Buitenlandse Zaken, waar ik mij mee had bemoeid. Mij werd gezegd, dat ik mijn bevoegdheden was te buiten gegaan. Misschien kan dit het geval zijn geweest, maar wanneer ik zie, dat er drie, vierhonderd jongelui zijn, die niet kunnen wegkomen, waaraan praktisch niets wordt gedaan dan wat heen en weer gepraat en ruzie maken, dan moet ik iets doen. De heer van Panhuys stond op minder goede voet in de heer *Schuller tot Peursum* en de gezant zei mij ronduit, dat hij niet tegen de heer van Panhuys op kon en dat deze hem niet inlichtte, zodat hij nergens van wist. Hij wist er ook inderdaad niets van. Mevrouw *Schuller* deed veel zaken voor de vluchtelingen af, zij was zeer ijverig en hielp flink mee. In korte tijd kregen wij door haar bemiddeling een hockey-elftal naar Lissabon, doordat zij eens met de Portugese ambassadeur ging praten. Binnen veertien dagen was het elftal weg, met officials en scheidsrechters er bij; zo waren er wel middelen. De heer van Panhuys had dergelijke dingen echter ook kunnen doen. Ik ben via de Engelsen met de Polen in contact getreden en in een minimum van tijd waren vele jongens via de Poolse lijn naar Gibraltar vertrokken. Tot de huidige dag prijs ik mij nog gelukkig, dat wij toen onze bevoegdheden te buiten zijn gegaan, en als ik ooit weer in een dergelijke situatie zou komen, zou ik het weer doen.

81275. De **Voorzitter**: Men heeft ons weleens gezegd, ik geloof zelfs, dat dit door de heer *Linthorst Homan* is gedaan, dat men niet al te zeer moet afgaan op verhalen van mensen, die door hun ongeduld onredelijk waren geworden en hun evenwicht hadden verloren. Volgens de heer *Linthorst Homan* moest men vooral niet vergeten, dat het voor het Nederlandse gezantschap en het consulaat uitermate moeilijk was in Spanje iets te bereiken. Men gaf zich wel veel moeite, maar het had geen resultaat. Slechts het feit, dat het geen resultaat had, interesseerde de Engelandvaarders.

A. De bezetting van het gezantschap was volkomen onvoldoende. De gezant verstond niets, hij was zo doof als een kwartel.

81276. De **Voorzitter**: Werden er inderdaad wel pogingen aangewend om de mensen weg te krijgen?

A. Misschien wel, doch alles ging via normale, legale weg en de resultaten waren allerbedroeveridst.

81277. De **Voorzitter**: Dat is bekend. De heer *Linthorst Homan* heeft echter gezegd, dat men niet alleen naar de resultaten moest kijken, maar ook in aanmerking moest nemen, dat de mensen zich wel veel moeite gaven, maar niets bereikten, omdat de Nederlandse vertegenwoordiging te Madrid heel weinig in de melk te brokken had.

A. Dat komt er bij, maar de oplossing ligt bij de Engelsen te Madrid. Het was bij de Britten wijd en zijd bekend, dat de heer *Maas Geesteranus* ruzie had in Madrid. De Engelsen hebben bij het B.I. sterk aangedrongen op vervanging van de heer *Maas Geesteranus* te Lissabon, omdat zij niet met hem konden samenwerken. Men vertrouwde de gehele opzet niet, ook omdat er onder de Nederlanders in Madrid ongunstige elementen waren. Toen de Engelse wisten, dat de heer *Maas Geesteranus* was afgetreden en was vervangen door de heer *Fock*, wilden zij dadelijk starten, maar dan moest ook alles volgens de regels gebeuren en moesten er betrouwbaarheidsonderzoeken te Madrid en te Lissabon plaats vinden. Zij zouden dan zorgen, dat de afgifte der visa van Lissabon naar Enge-

land versneld werd en ook die van de visa van Madrid naar Portugal. De Engelsen hadden wel een behoorlijke dienst voor doorvoer van vluchtelingen in Spanje. Dit was in de voorgaande jaren behoorlijk geregeld, maar bij ons was dit niet gedaan. In 1941/1942 en later is er nooit iets geregeld om de mensen in de Pyreneeën dadelijk op te vangen, zodat zij de gevangnissen misliepen. De consul te Barcelona zal u dit ook kunnen vertellen. Deze man was echter volkomen machteloos en bovendien is het mijn mening, dat men niet voldoende geld voor deze organisatie beschikbaar stelde. Wanneer men zo iets wil doen, kost het veel geld.

81278. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *David's* aangesteld?

A. De heer *David's* was er al, maar wij hebben hem bij de organisatie van B.I. ingeschakeld. Ik ben na de oprichting van B.I. te Madrid weer weggegaan en de heer *Herzberger* kreeg toen de leiding en hij heeft de heer *David's* ingeschakeld.

81279. De **Voorzitter**: Hebt u de heer van *Stolk* meegemaakt? Deze was voor de heer *Maas Geesteranus* in Spanje om daar, zoals ons wordt gezegd, de doorgang van de Nederlanders te vergemakkelijken.

A. Ik ken hem persoonlijk niet goed en heb hem slechts éénmaal ontmoet. Zijn naam heb ik echter veel horen noemen bij de ruzie tussen de heer *Maas Geesteranus* en Madrid, want aan van *Stolk* werd door het gezantschap te Madrid de mislukking van het konvooi toegeschreven.

81280. De **Voorzitter**: In 1943 is Minister van *Boeyen* naar Lissabon gegaan om een onderzoek in te stellen naar de ruzies, die er waren. De heer *Schuller tot Peursum* en de heer *de Bruyn Tengbergen* heeft hij naar Lissabon laten komen, omdat hij zelf niet naar Madrid mocht gaan.

A. Het lijkt mij zeer onwaarschijnlijk, dat een Minister geen visum kan krijgen. Ik kreeg binnen tien dagen een visum van Buitenlandse Zaken, toen ik naar Madrid ging.

81281. De **Voorzitter**: U hebt dat natuurlijk gekregen door bemiddeling van de Spaanse gezant te Londen?

A. Vermoedelijk wel, dat herinner ik mij niet meer nauwkeurig.

81282. De **Voorzitter**: Toen de heer van *Boeyen* op reis ging, had men daar niets aan gedaan en toen hij te Lissabon was, moest er nog voor worden gezorgd, dat hij naar Madrid kon komen. De heer van *Boeyen* is gekomen, omdat men van mening was, dat de illegale evacuatie nog altijd slecht was georganiseerd. Dit gebeurde echter nádat u in Spanje was geweest, want de heer van *Boeyen* is in de loop van 1943 in Lissabon geweest.

A. Dat is dus geweest vóór ik in Spanje ben geweest. Het hele drama heeft echter een voorgeschiedenis. Ik heb voor het eerst van deze illegale evacuatie gehoord, toen ik in Juli 1942 op doorreis was van Spanje naar Curaçao. Ik reisde samen met de heer *de Jong*, die later bij het B.I. is gekomen. Ik heb toen te Lissabon gesproken met de heer van *Pallandt* en de heer *Maas Geesteranus* en dezen wilden graag de heer *de Jong* in Lissabon houden speciaal voor de illegale evacuatie van vluchtelingen uit Zuid-Frankrijk naar Lissabon. Ik moest doorreizen en de heer *de Jong* hebben wij een acute blindedarmontsteking laten krijgen, zodat hij van de boot af kon. De bedoeling van de heren van *Pallandt* en *Maas Geesteranus* was de heer *de Jong* te gebruiken tussen Zuid-Frankrijk en Lissabon, omdat hij de kampen daar had meegemaakt. Voor dit doel had de heer *Mans Geesteranus* een schip gekocht; dit was gebeurd met toestemming van de heer *Warners*, raad-adviseur van de heer *Gerbrandy*. Het plan was met dit schip telkens heen en weer te varen en de heer *de Jong* zou dat dan regelen. Dit schip heeft mij zoal geen grijze haren dan toch haast een kaal hoofd bezorgd, want de hele Rekenkamer is er aan te pas gekomen en iedere week werd er minstens één bloemrijke missive van de heer *Maas Geesteranus* aan gewijd, zodat ik blij was, toen het schip later weg was. Er is veel ruzie over gemaakt, maar er heeft nooit iemand met het schip gereisd.

81283. De **Voorzitter**: Hebt u niet in September 1943 nog een oritwerp gemaakt over de wijze, waarop dat wel gebeuren moest?

A. Niet over dat schip, maar wel over de illegale evacuatie. Er is een hele stapel brieven over. Ik heb in dezen heel sterk de zijde van de heer *Maas Geesteranus* gekozen.

81284. De **Voorzitter**: Ik heb een brief van 3 September 1943. gericht aan de Minister van Oorlog en afkomstig van Mexborough House, 33 Dover Street, Binnenlandse Zaken en Algemene Zaken, inhoudende: „Regelen door de Ministers van Oorlog, van Buitenlandse Zaken en van Binnenlandse Zaken vastgesteld voor de evacuatie van Nederlandsche onderdanen uit of via bezet gebied naar Spanje en verdere bestemmingen”.

A. Hierover zijn vergaderingen gehouden en er is correspondentie over gevoerd tussen Lissabon en Madrid.

81285. De **Voorzitter**: Zijn deze regelen nooit gebruikt?

A. Vlak daarna of daarvóór is het eerste grote konvooi mislukt van de heer *Maas Geesteranus*.

81285. De **Voorzitter**: Vergist u zich niet? De heer *Maas Geesteranus* is toch in de zomer van 1943 ontslagen en dit is in het najaar van 1943 gebeurd.

A. Neen. De heer *Maas Geesteranus* is ná mijn bezoek aan Spanje ontslagen en ik ben in December 1943 daar geweest.

81287. De **Voorzitter**: Volgens deze regelen zou de illegale evacuatie worden opgedragen aan liet B.I.

A. Het is de uitwerking van het K.B. van November 1942 en u ziet dus wat voor een tijd er over heen is gegaan. vóór het zover was. De heer *van Boeyen* wilde het doen met de heer *van der Putten*; deze lag, meen ik, overhoop met Buitenlandse Zaken en Buitenlandse Zaken met de heer *Maas Geesteranus*. De heer *Maas Geesteranus* is toen zelf nog eens te Londen geweest om de evacuatie te bespreken met de heer *van Bylandt* van Buitenlandse Zaken en uiteindelijk is toen dit conglomeraat van gedachten te voorschijn gekomen voor de illegale evacuatie.

81288. De **Voorzitter**: De vraag is nu, of deze regelen nog zijn toegepast.

A. Praktisch niet, vlak daarvóór of misschien daarna is het grote konvooi mislukt, waardoor de toorts helemaal brandende werd gemaakt. Ik ben November/December naar Lissabon gegaan en toen was in feite reeds door Minister *van Kleffens* en Minister *van Lidth de Jeude* beslist, dat de heer *Maas Geesteranus* zou worden ontslagen, indien de ruzies niet zouden eindigen.

81289. De **Voorzitter**: Daarom zou de opvolger van de heer *Maas Geesteranus*, de heer *Fock*, deze regelen nog wel hebben kunnen gebruiken.

A. Dat was niet meer nodig, want nadat ik in Lissabon en Madrid was geweest, zijn de jongelui in een snel tempo afgevoerd, doordat toen de betrouwbaarheidsonderzoeken werden ingesteld en de illegale evacuatie praktisch overbodig was geworden. In een paar maanden tijd was alles legaal opgeruimd.

81790. De **Voorzitter**: Zijn er daarna nog weer andere mensen uit Frankrijk gekomen?

A. De stroom werd toen wel minder en bovendien konden de mensen toen regelmatig worden doorgezonden. Zodra de heer *Herzberger* te Madrid gereed was met de betrouwbaarheidsonderzoeken, stuurde hij deze naar de heer *Fock* te Lissabon en deze zorgde dan voor uitreisvisa naar Engeland.

81291. De **Voorzitter**: Deze zaak mocht nu van Engelse zijde legaal zijn, maar daarom behoefde het van Spaanse zijde nog niet zo te zijn.

A. Jawel, want de mensen kregen van de Spanjaarden een uitreisvisum naar Lissabon.

81292. De **Voorzitter**: Ja, maar zij hadden geen inreisvisum, omdat zij illegaal Spanje waren binnengekomen.

A. De houding van de Spanjaarden werd ook soepeler. Zij bemerkten, dat Duitsland de oorlog ging verliezen, zodat zij hoe langer hoe gemoedelijker werden. De regelen voor evacuatie zijn ook praktisch ongebruikt gebleven, omdat na September 1943 de evacuatie op een dergelijke manier legaal kon gebeuren, dat men niet het risico moest nemen van grote illegale konvooien. Ik geloof, dat de heer *Fock* nog één konvooi illegaal heeft doorgekregen.

81293. De heer **Stokvis**: Hoe stond de Nederlandse Regering in Engeland tegenover de illegale evacuatie?

A. Eén groep wilde men bevorderen, namelijk de jongeren. Er was veel behoefte aan mensen voor de marine en voor de luchtsrijdkrachten en dit wilde men opvoeren, maar voor de ouderen was men niet zo toeschietelijk.

81294. De heer **Stokvis**: Hoe bedoelt u dat'?

A. Men wilde alleen de Nederlanders tot een bepaalde leeftijdsgrens hebben, dus zij die konden vechten. Daarvoor zijn door Minister *van Lidth de Jeude* ook regels aan Zwitserland gegeven. Ik weet uit eigen ervaring, dat telegrafisch aan Bern opdracht was gegeven jonge officieren, cadetten en juristen te sturen, waaraan de heer *van Mook* behoefte had en ook Buitenlandse Zaken. Bij voorbaat sloot men echter de mensen uit, die niet in het leger zouden worden opgenomen of voor een of andere administratieve functie konden worden gebruikt. De prioriteitslijst werd opgemaakt door de Minister van Oorlog te Londen en de Engelsen zagen het liefst militairen; politieke mensen wilden zij liever niet hebben. Ik heb zeer veel moeite gehad de heer *van Heuven Goedhart* naar Engeland te krijgen. De heer *Gerbrandy* is hiervoor zelf naar de secretaris van *Churchill* geweest. Het hoofd van de Engelse dienst heeft persoonlijk tegen mij gezegd, dat dit een exceptie was en dat het niet weer zou gebeuren. Het liep torn tegen de invasie, het was Mei, Juni 1944, en men wilde pertinent niemand meer toelaten met het oog op de spionage.

81295. De **Voorzitter**: In 1944 was de toetsnd in de concentratiekampen in Duitsland zodanig geworden, dat de Duitsers toestonden, dat aan de mensen pakketten werden gezonden, mits er een adres op stond vermeld. Het was dus zaak, dat in Zwitserland of in Stockholm, waarvandaan de pakketten werden verzonden, adressen bekend waren van de mensen, die zich in concentratiekampen bevonden. Hebt u toen van de Regering of van het Rode Kruis een verzoek gekregen om te zorgen, dat er vanuit Nederland namen werden gezonden?

A. Ik geloof het niet. Dit behoorde tot het werk van de heer *van Harinxma* bij het Rode Kruis te Londen.

81296. De **Voorzitter**: Daarom vraag ik ook of het Rode Kruis misschien heeft gevraagd of er voor kon worden gezorgd, dat men dergelijke gegevens uit Nederland kreeg. Er zijn ook inderdaad pakketten gestuurd naar adressen, die in Zwitserland bekend waren. Ik wilde echter weten of aan het B.I. de vraag is gesteld, of dit bureau ook namen kon verzamelen.

A. Ik kan het mij niet herinneren, doch meen ontkennend te mogen antwoorden.

De heer **Stokvis**: Het zou een opdracht zijn, die buiten het kader van uw gewone werk viel.

A. In Juli/Augustus 1944 ben ik met het werk te Londen opgehouden, toen ik naar Eindhoven ging. Ik meen echter, dat de heer *Fock* hiermede te maken heeft gehad, en u zou het hem kunnen vragen. Voor zover ik het mij herinner, heb ik nooit van het Rode Kruis een verzoek gekregen om adressen te verzamelen.

81297. De **Voorzitter**: Het Nederlandse Rode Kruis in Nederland heeft in 1944 een plan gemaakt voor het opvangen van de mensen, die uit Duitsland zouden worden gerepatrieerd. Deze mensen zouden aan de grens medisch worden onderzocht en eventueel in ziekenhuizen ondergebracht. Met verpleegsters en medici is dit plan besproken en er is een regeling op touw gezet. Dit plan is naar Londen gezonden. Dit staat vast en eveneens staat vast, dat het daar is aangekomen. Wat er echter te Londen mee is gebeurd, staat niet vast. Naar ons wordt bericht, is het bij het B.I. aangekomen en toen is het niet gegeven aan degene, voor wie het bestemd was, nl. de repatrieringsdienst van de heer *Ferwerda*, maar het is aan het Militair Gezag gegeven. Bij het Militair Gezag, waar men weinig voelde voor de heer *Ferwerda*, is het in een lessenaar gelegd. Lange tijd heeft het in die lessenaar gelegen en niemand heeft aan dit plan uitvoering willen geven en het gevolg is geweest, dat toen de repatriandi aan de grens kwamen er niets was en iedereen zei, dat er natuurlijk weer niets was gedaan.

A. Wanneer is dit rapport doorgekomen?

De **Voorzitter**: Het is 22 December 1944 bij het Militair Gezag aangekomen.

A. Dan moet u er de heer *Fock* naar vragen; ik was toen reeds in Eindhoven. Inderdaad heb ik wel van het rapport gehoord.

Bij het B.I. was het regel, dat de Minister van Oorlog en de Minister-president alle rapporten kregen en verder de instanties, die er mee te maken hadden. Op de verzendlijst is dus heel gemakkelijk na te gaan of deze lijst naar de heer *Ferwerda* is gezonden. Ik stel er zelf veel prijs op, als u dit doet. Het zou mij echter onbegrijpelijk voorkomen, als de heer *Ferwerda* niet op de verzendlijst zou staan.

81298. De **Voorzitter**: Herinnert u zich de naam *Slors*? Hij was de assistent van de heer *Maas Geesteranus*.

A. Ja.

81299. De **Voorzitter**: De heer *Slors* heeft ons medegedeeld, dat u hem zekere voorstellen zou hebben gedaan, die met zich brachten, dat hij de heer *Maas Geesteranus* min of meer moest desavoueren.

A. Zegt de heer *Slors*, dat ik hem zekere voorstellen heb gedaan?

51300. De **Voorzitter**: Ik heb hier het verhoor van de heer *Slors* voor mij en ik zal u het deel, dat hierop betrekking heeft, voorlezen:

„De **Voorzitter**: Moeten wij het dus zo zien, dat Buitenlandse Zaken naar aanleiding hiervan de heer *Somer* verzocht heeft hem alsjeblieft te doen verdwijnen?

A. Het zou mij niet verbazen, als het zo gegaan was.

De **Voorzitter**: Dat bedoelde u toch zoëven?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Dus het zou volgens u op aandringen van Buitenlandse Zaken geweest zijn, dat de heer *Somer* hem weggestuurd heeft?

A. Dat is moeilijk positief te beamen.

De **Voorzitter**: De heer *Somer* heeft u hierna het voorstel gedaan in Lissabon te blijven met een salaris van 6000 escudo's, onder voorwaarde, dat u een bepaalde houding zou aannemen?

A. De voorwaarde luidde, dat ik niet van mijn loyaliteit tegenover de heer *Maas Geesteranus* mocht laten blijken.

De **Voorzitter**: In welke vorm had u die loyaliteit dan kunnen laten blijken, wanneer de heer *Maas Geesteranus* weg was?

A. Dit zijn de woorden van de heer *Somer*. Wat hij precies gezegd heeft — ik heb dat de vorige keer zo ongeveer aan de heer *Gerretsen* verteld — zou ik nog wel kunnen traceren, want ik heb toen onmiddellijk na het ontslag, omdat ik er nogal verontwaardigd over was, het gesprek zwart op wit gezet. Ik heb dit document op het ogenblik niet meer in mijn bezit: ik geloof, dat de heer *Maas* het heeft.

De **Voorzitter**: Ik zou het zeer op prijs stellen, dat van u te ontvangen.

A. Ik heb reeds geprobeerd het te pakken te krijgen, maar heb het tot op heden nog niet ontvangen.

De **Voorzitter**: U bent toen niet ingegaan op dat aanbod, want u wenste die conditie niet te vervullen. Hierna is, geloof ik, gebeurd wat de heer *Somer* u gezegd had, nl. dat u dan weer soldaat zou worden?

A. Ik ben soldaat geworden.

De **Voorzitter**: Was de rang van luitenant, welke u gekregen had, een tijdelijke rang?

A. Ja.

De **Voorzitter**: Dus het was niet bepaald een degradatie?

A. Neen. Ik heb echter nooit een bewijs gehad, dat ik ontslagen was. Als ik bij Koninklijk besluit tijdelijk benoemd word tot officier, dan moet er toch een of ander papier komen, vermeldende, dat die tijdelijke benoeming is opgehouden.

De **Voorzitter**: Dat annuleren van een tijdelijke rang kan een majoor ook niet zonder meer doen.

A. Natuurlijk niet. Het was helemaal vreemd, want in Londen wist men op een gegeven moment op het Ministerie van Oorlog ook niet meer, wat men doen moest. Ik heb tenminste gedurende drie maanden twee kerr rantsouen gekregen, een keer voor de soldaat *Slors* van het K.N.I.L. en een keer voor de luitenant *Slors* van het K.L."

U zou de heer *Slors* dus zijn tijdelijke rang hebben afgenomen, omdat hij niet op uw voorstel wilde ingaan om een betrekking te accepteren voor 6000 escudo's, terwijl hij de heer *Maas Geesteranus* moest desavoueren.

A. Dit geval is door mij met de Minister van Oorlog lang en breed besproken; ik moest rapport uitbrengen aan de heer van *Kleffens* en aan de heer van *Lidith de Jeude*. De heer *Maas Geesteranus* ging weg met een staf mensen, waaronder waren de heren *Slors* en *Boas*, en nog twee anderen. Ik heb toen met de heer *Fock* overleg gepleegd en gevraagd, of hij deze staf wilde overnemen. Het zal het beste zijn, dat u de heer *Fock* hiernaar vraagt. Vóór mijn vertrek uit Lissabon heb ik een gesprek gehad met deze jongelui en hun uitgelegd, dat de heer *Maas Geesteranus* niet zou worden gehandhaafd en ik heb hun gevraagd wat zij van plan waren. Indien zij loyaal bleven aan de heer *Maas Geesteranus*, konden zij niet worden gehandhaafd, omdat dan de ruzies zouden voortduren, omdat de heer *Maas Geesteranus* in Lissabon bleef wonen, en indien zij van plan waren loyaal met de heer *Fock* samen te werken, dan konden zij worden gehandhaafd tegen een bepaald salaris, maar ik moest de zekerheid hebben, dat zij de zaak niet in de wielen zouden rijden. Zij hingen in hoge mate de partij van de heer *Maas Geesteranus* aan en de heer *Fock* zei, dat hij niet het werk kon beginnen met mensen, die hem in de wielen zouden rijden. *Boas* en *Slors* en nog een ander hebben gezegd, dat zij de partij van de heer *Maas Geesteranus* trokken en dat zij de heer *Fock* niet konden beloven, dat zij voor hem op een loyale manier zouden werken, omdat zij van mening waren, dat de heer *Maas Geesteranus* op een onrechtmatige manier was ontslagen. Ik ben toen naar Londen gegaan en ik heb het de Minister van Oorlog voorgelegd. De heer van *Lidith de Jeude* was wat dit betreft nogal kort aangebonden en heeft gezegd, dat de jongelui weg moesten en hij heeft ze naar Londen geroepen. *Slors* zou ook geen luitenant meer blijven, want hij had deze rang gekregen voor de tijd, dat hij in Lissabon was gedetacheerd als secretaris van de heer *Maas Geesteranus*. De heer *Fock* had geen behoefte aan een secretaris en toen is de heer *Slors* naar Engeland gegaan.

81301. De **Voorzitter**: Daar is hij weer soldaat geworden.

A. Dat was hij, maar zoals in de oorlog wel meer is gebeurd, had hij de tijdelijke rang van luitenant gekregen voor een bepaalde functie.

81302. De **Voorzitter**: De heer *Slors* heeft gezegd, dat u hem hebt teruggezet.

A. Hoe kan ik iemand een rang ontnemen, dat gaat toch bij Koninklijk besluit! De heer *Slors* is ook bij Koninklijk besluit ontslagen.

81303. De **Voorzitter**: Wij zegt van niet.

A. Het is na te gaan. Men kan iemand niet zo een rang ontnemen.

81304. De **Voorzitter**: U zegt dus, dat u niet het recht had hem zijn rang te ontnemen en dat u het ook niet hebt gedaan.

A. Neen, dat heeft de Minister van Oorlog gedaan. Ik kan een luitenant zijn rang niet ontnemen. Wat het voorstel betreft, heb ik in bijzijn van de heer *Fock* gezegd, dat de zaak misliep en dat zij konden blijven, mits zij loyaal met de heer *Fock* meewerkten. Zij hebben echter gezegd, dat zij de partij van de heer *Maas Geesteranus* trokken.

81305. De **Voorzitter**: De heer *Slors* zegt, dat er voor deze degradatie een krijgsraad nodig was geweest.

A. Hij was tijdelijk tot de rang van tweede luitenant benoemd.

81306. De **Voorzitter**: Ik heb ook gezegd, dat er naar mijn mening geen krijgsraad nodig was om iemand zijn tijdelijke rang te ontnemen.

A. Als het om een strafbaar feit gaat, moet men voor de krijgsraad komen. Over het gehele geval *Slors* is nog correspondentie met de Minister van Oorlog geweest. De heer *Slors* is echter naar mijn mening wel zeer onfortuinlijk geweest in zijn uitlatingen voor uw commissie.

81307. De **Voorzitter**: Bent u het eens met de mening van Buitenlandse Zaken, dat men geregeerde diplomaten geen illegale evacuatie moest laten behandelen, omdat dit de legale werkzaamheden zou schaden?

A. Neen.

81308. De **Voorzitter**: Acht u het dus niet bezwaarlijk dit in één hand te doen?

A. Neen. De Engelsen deden het ook; dus waarom zouden wij het dan niet kunnen doen?

81309. De **Voorzitter**: Rij Buitenlandse Zaken schijnt men eenstemmig van mening te zijn, dat men dit niet moet doen.

A. Hierin verschillen wij dar, ook van mening. De Engelsen plaatsen bij elke legatie een passport control officer en dat is de man van de intelligence, die illegaal werkt. Deze P.C.O.'s werken voor de inlichtingendienst, dat is een publiek geheim. Zij hebben een volkomen diplomatieke status en zijn legaal ambtenaar, maar zij doen illegale dingen. Wij hebben dan ook meermalen voorgesteld, deze vorm bij ons ook toe te passen. Deze vorni hebben wij verkregen door de aanstelling van de heer *Fock* als legatiesecretaris te Lissabon, die in deze functie feitelijk het illegale werk deed. De heer *Herzberger* werd ingedeeld als attaché de Légation of iets dergelijks, maar hij deed het illegale werk. Deze functionarissen moesten natuurlijk niet gaan onderhandelen met de legale diplomatieke ambtenaren. Zij stonden in contact inet de Britse tegenspelers. Dit is heel goed door te voeren en het is ook een internationaal gebruik. Buitenlandse Zaken is hier echter huiverig voor en doet het liever niet.

81310. De **Voorzitter**: De heer *van Harinxma* had als vertegenwoordiger van de Regeringscommissaris voor de vluchtelingen ook bezwaren om de illegale evacuatie te verbinden aan de legale en daarom was hij van mening, dat de heer *Maas Geesteranus* het illegale werk moest doen.

A. Men kan het toch combineren door bij Buitenlandse Zaken iemand in te delen, die dit werk onder volkomen diplomatieke cover doet. Volgens mij had dit in Zweden ook moeten gebeuren, dan was de zaak misschien ook iets vlotter verlopen, hoewel ik er geen klagen over heb.

In Augustus 1943 was ik te Stockholm en toen heb ik met de consul-generaal, de heer *de Jong* besproken om de mensen valse paspoorten te geven om er uit te komen. Hij heeft dit besproken met de gezant, de heer *van Rechteren*, en deze weigerde vierkant.

81311. De **Voorzitter**: Wat noemt u valse paspoorten?

A. Paspoorten op valse naam.

81312. De **Voorzitter**: Waarvoor had u die nodig? Waarom zouden de Nederlanders, die naar Engeland wilden, er gemakkelijker kunnen komen onder een valse naam?

A. Omdat de Duitsers dan niet gewaar werden wie er weggingen. Zij wisten precies wie er in Stockholm waren.

81313. De **Voorzitter**: De Duitsers konden toch niet, wanneer een man zijn pas in zijn zak had, weten wie er wegging?

A. De mensen gingen onder hun eigen naam weg en dat konden zij controleren.

81314. De **Voorzitter**: Waar konden zij dat controleren?

A. Door de contra-spionage. Buitenlandse Zaken wilde echter geen valse paspoorten maken. Ik ben echter uit Zwitserland vertrokken op een vals paspoort van Buitenlandse Zaken en ik heb de gehele oorlog onder valse namen en valse paspoorten van Buitenlandse Zaken gereisd, zodat Eet argument, dat zij het niet wilden doen, toch heel slecht opgaat.

81315. De **Voorzitter**: Het was echter geen illegale evacuatie, wanneer de mensen uit Zweden werden weggehaald met Amerikaanse vliegtuigen.

A. Voor deze gevallen was het ook niet strikt nodig. Het ging er toen om, dat de heer *de Jong* valse paspoorten naar Nederland zou sturen via zijn kanalen en deze wilde de gezant niet geven. Ik had ei absoluut geen bezwaar tegen, dat mensen op valse paspoorten uit Nederland zouden vertrekken; in de oorlog past men alles toe. Wat de vluchtelingen betreft, wringt de schoen hier, dat Buitenlandse Zaken en het Rode Kruis tot het laatst toe deze zaak zelf hebben willen doen, en toen de zaak misliep, moesten de anderen het maar opknappen. Toen was het praktisch niet meer nodig, want in Juni 1944 kwam de invasie en toen was de stroom afgedamd.

81316. De **Voorzitter**: Hoe was de verhouding tussen de heer *van Pallandt* en de heer *Maas Geesteranus*?

A. Die verhouding was goed.

81317. De **Voorzitter**: Tevoren waren er altijd onaangenaamheden met de heer *Maas Geesteranus* en hoe was het nu mogelijk, dat de verhouding plotseling zoveel beter werd toen de heer *van Pallandt* zaakgelastigde werd?

A. Zij deden samen het werk en de heer *van Pallandt* was ook heel nauw betrokken bij de aankoop van het schip en de illegale evacuatie.

81318. De **Voorzitter**: Men zou dan zeggen, dat de blaam, die is geworpen op de heer *Maas Geesteranus* en het zeer ongunstig oordeel van de commissie *van Rhijn* over hem, ook gedeeltelijk moet gelden voor de heer *van Pallandt*.

A. De heer *van Pallandt* zag dit wel aankomen en hij moest dus wel één lijn trekken met de heer *Maas Geesteranus*.

81319. De **Voorzitter**: Waarom is dan de blaam niet gedeeltelijk gevallen op de heer *van Pallandt* en alleen op de heer *Maas*?

A. Dat moet de commissie *van Rhijn* uitzoeken. Wanneer u het rapport van de commissie *van Rhijn* naleest, dan zult u misschien een oplossing vinden.

81320. De **Voorzitter**: Ik heb er mij altijd over verbaasd en wanneer u er nu nog bijvoegt, dat de heer *van Pallandt* heeft meegedaan aan de aankoop van het schip, hetgeen de heer *Maas* zo kwalijk is genomen, dan begrijp ik niet, waarom men nooit enige blaam op de heer *van Pallandt* heeft laten vallen en alleen op de heer *Maas Geesteranus*.

A. Dit kan de commissie *Cleveringa* verklaren, die een oordeel moet uitspreken over de houding en het gedrag van de diplomatieke ambtenaren in oorlogstijd.

U zou mij er een genoeg mee doen in uw conclusie op te nemen, waarom de heer *Macis Geesteranus* alles wordt verweten en de heer *van Pallandt* niet.

81321. De **Voorzitter**: Indien uw mededeling juist is, dat de heer *van Pallandt* heeft meegewerkt bij het kopen van het schip.

A. Ja. De heer *Warners* heeft de heer *van Pallandt* toestemming gegeven voor het kopen van dit schip.

81322. De heer **Stokvis**: Aanvankelijk zag het er niet zo slecht uit met het schip; de kosten van aankoop waren, naar het schijnt, niet te hoog.

A. De wrok was, dat er geen resultaat kwam en dat men niets deed.

81323. De **Voorzitter**: De vraag was, of men iets had kunnen doen.

A. Het was toch onmogelijk een dergelijke affaire in oorlogstijd op de kust van Frankrijk te beginnen.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen en ik sluit het verhoor.

J. M. SOMER.

SCHILTHUIS, voorzitter.
FOKKEMA.
STOKVIS.
STUFKENS.
GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN DONDERDAG 29 JUNI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Kort-hals, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

Dr. REIJNIEK FLAES,
oud 48 jaar, wonende te Oslo,

Hr. Ms. buitengewoon gezant en gevolmachtigd Minister in
Noorwegen, oud-Nederlands zaakgelastigde te Lissabon.

Hij legt de eed af als getuige.

81344. De **Voorzitter**: Wij zouden graag eens met u spieken over enkele punten, die betrekking hebben op uw verblijf te Lissabon als zaakgelastigde. Wanneer hebt u die functie vervuld?

A. Als ik mij goed herinner, ben ik in Lissabon gekomen 19 Mei 1943 en daar geweest tot begin November 1945.

81345. De **Voorzitter**: Ik meen, dat, toen u in Lissabon aankwam, u daar zekere moeilijkheden hebt aangetroffen op het gebied van de evacuatie van Nederlandse vluchtelingen.

A. Neen, toen ik daar aankwam, waren er hieromtrent geen moeilijkheden. Pas na aankomst begonnen die moeilijkheden te rijzen.

81346. De **Voorzitter**: Was de heer van *Harinxma* daar toen nog?

A. Neen, de heer van *Harinxma* was toen al weg.

81347. De **Voorzitter**: De evacuatie was toen reeds overgegaan naar het gezantschap?

A. Ja.

81348. De **Voorzitter**: En u had daar de leiding bij?

A. Ja.

81349. De **Voorzitter**: Welke moeilijkheden deden zich in die tijd voor?

A. De heer *Maas Geesteranus* is ongeveer tien dagen na mijn aankomst begonnen met illegale evacuatie; althans, hij deed daartoe pogingen, gedeeltelijk geslaagde pogingen, zonder dat daarbij rekening werd gehouden met de talloze moeilijkheden, die zich voordeden en zonder dat daarvoor noodzaak bestond of enige duidelijke afspraak, en zonder dat daaromtrent voldoende inlichtingen waren verkregen.

81350. De **Voorzitter**: Waarom bestond er geen noodzaak toe?

A. Geen noodzaak voor illegale evacuatie, zoals deze is ondernomen door de heer *Maas Geesteranus* en zijn medewerkers ten aanzien van de personen, die door deze heren daarvoor in aanmerking werden gebracht.

81351. De **Voorzitter**: U bedoelt hier dus de heren *Mans Geesteranus* en *Slors*?

A. Ja, en vooral de medewerker van *Stolk* te Madrid.

81352. De **Voorzitter**: U bedoelt hier dan waarschijnlijk te zeggen, dat zij zich bezighielden met mensen, voor wie helemaal geen illegale evacuatie nodig was?

A. Inderdaad.

81353. De **Voorzitter**: Die mensen konden dus eenvoudig legaal worden geëvacueerd?

A. Ja.

81354. De **Voorzitter**: Was dat legaal uit Spanje halen niet een uitermate moeizaam en langdurig werk?

A. Dat was relatief langdurig. Het kon in 1943, al naargelang men geluk had, zes weken tot twee maanden duren, maar het gelukte praktisch terzake van alle daarvoor in aanmerking komenden, behoudens een enkele uitzondering.

De groep, die einde Mei illegaal naar Portugal werd gebracht, had legaal kunnen vertrekken, vermoedelijk wel twee of drie weken later.

81355. De **Voorzitter**: Is dat een vermoeden of kunt u dat ook met zekerheid vaststellen?

A. Ja zeker, dat kan ik in zoverre met zekerheid vaststellen, dat er voor deze mensen Portugese inreisvisa waren aangevraagd en ook uitreisvisa uit Spanje en men ongeveer uit ervaring wist, hoelang het afkomen van deze uit- en inreisvisa duurde.

81356. De **Voorzitter**: Wat u daar zegt, verbaast mij een beetje, want wij horen steeds van allerlei zijden, dat het veel langer duurde dan zes weken tot twee maanden en dat men soms wel maanden en maanden en ook wel jaren in Spanje moest zitten; dat de mensen zich in Madrid ophoopten tot een paar honderd, die zich daar maar steeds zaten te vervelen en steeds ongeduldiger werden. Tenslotte is een gedeelte van hen illegaal naar Portugal gebracht, wat wel goed was, want anders was dat nog erger geworden. Ik zeg niet, dat dat zo is, alleen, dat wij dat hier zo vaak hebben gehoord.

A. Ik kan u alleen maar vertellen, dat, toen deze mensen illegaal naar Portugal waren gekomen en zij moeilijkheden kregen met de Portugese autoriteiten, die wilden weten, waarom deze mensen daar niet op legale wijze waren gekomen, er een afspraak is gemaakt met de politie om deze aankomst te regulariseren en dat dit in orde brengen van het op illegale wijze naar Portugal brengen van de betrokkenen, met tegenwerking van de Spanjaarden, naar ik meen maximaal zes weken heeft gevorderd. Deze mensen, die illegaal zijn overgebracht, hebben dus bijzondere moeilijkheden gehad. Hun paspoorten lagen bij de politie in Madrid; zij moesten een uitreisvergunning hebben en een inreisvergunning voor Portugal. Toch was dit in ongeveer zes weken opgelost.

81357. De **Voorzitter**: Deze werkzaamheden deed u dus in combinatie met het gezantschap in Madrid?

A. Dat was een zaak niet alleen van de gezantschappen, maar ook van de Passport Control Officers van de Britse ambassades in Lissabon en Madrid, Portugese autoriteiten, Spaanse autoriteiten en dergelijke meer. De Engelsen moesten de garantie geven, dat de betrokkenen zouden worden toegelaten in Engeland. De Portugezen gaven dan een transit-visum en op grond van dat transit-visum waren de Spanjaarden bereid in de meeste gevallen een uitreisvisum uit Spanje te verstrekken.

81358. De **Voorzitter**: In ieder geval had u daarbij dus de medewerking van het gezantschap in Madrid nodig.

A. Ja zeker.

81359. De **Voorzitter**: Nu horen wij zoveel over dat gezantschap in Madrid, Jat ik mij weleens afvraag, of door de wijze, waarop dit gezantschap zijn werk verrichtte, de tijd, die daarvoor nodig was, niet zeer werd gerek.

A. Ik geloof inderdaad, dat door een doelmatiger organisatie in Madrid tijd had kunnen worden bespaard. Dat is dus een kwestie van meer of minder.

81360. De **Voorzitter**: Wij hebben ook weleens gehoord, dat er in de brandkast van het gezantschap in Madrid een groot aantal paspoorten door elkaar waren geraakt met foto's, waarvan men niet wist tot welk paspoort ze behoorden. Men liet die daar maar stil liggen en er gebeurde niets mee. De eigenaren van die paspoorten kregen iedere keer de boodschap, dat zij nog maar een weekje moesten wachten

A. Het is heel goed mogelijk, dat die paspoorten in het ongerede waren geraakt en daarvoor andere paspoorten zijn uitgegeven.

81361. De **Voorzitter**: U meent dus, dat het hier alleen maar ging om een oponthoud van een enkele week en niet practisch gesproken om een uitstel tot St. Juttemis.

A. Men moet zich beperken tot de omstandigheden en gevallen, die tot moeilijkheden aanleiding hebben gegeven. Ik ben er van overtuigd, dat de 26 mensen, die met het eerste illegale konvooi naar Portugal zijn gekomen, met de 4 Luxemburgers, dus 30 in het geheel, hoogstwaarschijnlijk twee à drie weken later legaal in Portugal zouden zijn aangekomen. De illegale evacuatie, met alle moeilijkheden, die deze scheidt, wrijving met locale autoriteiten, die er door ontstaat....

81362. De **Voorzitter**: Welke rol had hierbij de heer *van Stolk*, die u zoëven noemde?

A. De heer *van Stolk* is hoogstwaarschijnlijk geweest de Madrileense agent van de heer *Maas Geesteranus*.

81363. De **Voorzitter**: Is hij degene geweest, die die illegale evacuatie op touw gezet heeft?

A. Ja. Hij heeft dat op ondoelmatige wijze gedaan. De heer *Mans Geesteranus* heeft mij einde Mei over deze zaak benaderd en wij waren het er over eens, dat, aangezien voor al de betrokkenen documenten waren aangevraagd, illegale evacuatie overbodig was. Naar alle waarschijnlijkheid is op 29 Mei 1943 het konvooi afgelast en drie of vier dagen later toch doorgegaan.

81364. De **Voorzitter**: Dat afgelasten was zeker te laat gekomen?

A. Dat weet ik niet.

81365. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat het riet noodzakelijk was, dat de mensen illegaal geëvacueerd werden; verder, dat het schadelijk was, omdat het ten eerste de stemming in Portugal beiderf en ten tweede omdat het uw andere arbeid belemmerde.

A. Ja, wanneer men zonder noodzaak illegale evacuatie bedrijft en langs legale weg het merendeel van de lieden naar Engeland moet zien te krijgen, waarbij men afhankelijk is van de medewerking van de Britten, Spanjaarden en Portugezen, terwijl men aan alle drie groepen moet toegeven, dat de illegale onderneming eigenlijk overbodig is geweest, dan scheidt men inderdaad moeilijkheden voor latere gevallen en krijgt men gebrek aan medewerking.

81366. De **Voorzitter**: Ging in die tijd de legale evacuatie uit Spanje geregeld door?

A. Ja zeker. Regelmatig.

81367. De **Voorzitter**: Ons is toch weleens het tegendeel voorgelouden. Er is weleens gezegd, dat zij niet meer lukte, dat zij steeds werd uitgesteld.

A. Er zijn gevallen, die gemakkelijk gelopen zijn en er zijn gevallen geweest, die minder gemakkelijk hebben gelopen. Er zijn mensen geweest, die zelf een beetje naar hun papieren en documenten keken en dat heel practisch deden en steeds doorwerkten.

81358. De **Voorzitter**: U hebt zojuist, naar ik meen, gezegd, dat er geen werkindeling, geen afspraak was. Bedoelt u daarmee te zeggen, dat er geen afspraak was tussen u en de heer *Maas Geesteranus*? Of bedoelde u, dat er geen instructie te dezen aanzien uit Londen was?

A. Noch tussen de heer *Maas Geesteranus* en mij, noch tussen de heer *Maas Geesteranus* en het gezantschap in Madrid, noch voor zover ik kan nagaan tussen de heer *Maas Geesteranus* en Londen en tussen Londen en mij.

81369. De **Voorzitter**: Er was dus ook geen instructie uit Londen'

A. Neen.

81370. De **Voorzitter**: Als die er geweest was, zou u die toch waarschijnlijk ook hebben gekregen?

A. Inderdaad.

81371. De **Voorzitter**: U hebt dus tamelijk in vrijheid gewerkt.

A. Ik heb de overtuiging, Mijnheer de Voorzitter, dat de illegale evacuatie pas is begonnen na mijn aankomst in Lissabon.

81372. De **Voorzitter**: Was er verband tussen die twee dingen: uw aankomst in Lissabon en het begin van de illegale evacuatie?

A. Ja, daar zou men verband tussen kunnen leggen.

81373. De **Voorzitter**: Neemt u aan, dat dat verband er inderdaad is?

A. De enige logische verklaring is, dat de heer *Maas Geesteranus* zich rekenschap zal hebben gegeven van de moeilijkheden, verbonden aan de illegale evacuatie, en er pas toe is overgegaan, toen de verantwoordelijkheid daarvoor op de schouders van anderen ging rusten.

81374. De **Voorzitter**: Wie waren die anderen?

A. Dat was ik.

81375. De **Voorzitter**: Uw voorganger was de heer *van Pallandt*, meen ik?

A. Ja.

81376. De **Voorzitter**: U denkt, dat er tussen de heer *van Pallandt* en de heer *Maas Geesteranus* een zekere afspraak is geweest om het liever maar niet te doen, maar toen de heer *van Pallandt* weg was, zou de heer *Maas Geesteranus* hebben gedacht, dat hij er nu wel eens mee zou kunnen beginnen?

Nu is het hek toch van de dam?

A. Ongeveer wel, ja, dat ligt voor de hand en lijkt ook het meest verklaarbaar.

51377. De **Voorzitter**: Is er later ook geen werkverdeling meer gevolgd? Bent u het met hem eens geworden over de wijze, waarop gewerkt zou worden, of bent u met hem in een verhouding geraakt, waardoor men het niet meer eens kon worden?

A. Ongeveer zo was het wel.

81378. De **Voorzitter**: Is er geen samenwerking meer geweest?

A. Er is geen mogelijkheid voor samenwerking met hem geweest, omdat hij een andere opvatting van samenwerking had dan de normale.

81379. De **Voorzitter**: Hebt u ook geprobeerd om een bepaalde manier van samenwerking te vinden?

A. Ongetwijfeld heb ik dat geprobeerd.

81380. De **Voorzitter**: Hoe hebt u dat geprobeerd?

A. Wij hebben hierover eindeloos gesproken tot wij het met elkaar eens waren en dan gebeurden er achter mijn rug om toch dingen, die niet behoorden te gebeuren.

81381. De **Voorzitter**: U bent dus wel zover geweest, dat u afspraken met heni maakte?

A. Ja zeker.

81382. De **Voorzitter**: U constateerde dan echter achteraf, dat er toch buiten die afspraak om werd gewerkt?

A. Ja.

81383. De **Voorzitter**: Hebt u met hem afgesproken om niet illegaal te evacueren?

A. Ja, dat was in ieder geval de afspraak.

81384. De **Voorzitter**: Maar het gebeurde toch?

A. Ja.

81385. De **Voorzitter**: Zijn er nog meer afspraken gemaakt?

A. Er is een tweede illegale evacuatie geweest in September van hetzelfde jaar, zonder dat ik daaromtrent was ingelicht. Bovendien waren de opvattingen van de heer *Maas Geesteranus*, zijn gedragingen en zijn hele persoonlijkheid van dien aard, dat er op de legatie een stemming van wantrouwen werd geschapen, welke stemming allesbehalve bevorderlijk is geweest voor de goede gang van zaken.

81386. De **Voorzitter**: Was dat in de tijd van de heer *van Pallandt* ook al zo?

A. Neen.

81387. De **Voorzitter**: Hoe kwam dat?

A. Ik geloof, dat die verklaring niet zo heel moeilijk is. De heer *Maas Geesteranus* is een schepping van de heer *van Pallandt*.

81388. De **Voorzitter**: Zou u dat zo willen zien?

A. Ja. ik zou het zo willen zien. Ik wil helemaal niet ontkennen, dat de heer *Maas Geesteranus* goede bedoelingen had. Hij is ongetwijfeld een goed vaderlander geweest. Later heeft men hem allerlei dingen willen voorhouden, die hem zeer zeker niet kunnen worden verweten. Hij was echter een man, die voor dat soort werk eenvoudig niet in aanmerking kwam, omdat hij daarvoor de nodige discipline miste.

81389. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat hij als het ware de schepping is geweest van de heer *van Pallandt*. Dat verwonderde mij een beetje, omdat de heer *van Pallandt* in diplomatieke dienst was en hij niet.

A. Ik geloof, dat wel vaststaat, dat hij direct na het begin van de oorlog in Lissabon contact heeft gevonden en dat geleidelijk aan vriendelijke relaties tussen beide heren zijn ontstaan, waardoor hij zich tenslotte een vaste taak heeft verworven.

81390. De **Voorzitter**: Dat is dus geschied met medeweten en instemming van de heer *van Pallandt*?

A. Ja zeker.

81391. De **Voorzitter**: Maar u bent toch van mening, dat het gezantschap zich niet bezig moest houden met illegale evacuatie?

A. Wanneer men het verstandig aanlegt, Mijnheer de Voorzitter, en zich beperkt tot het hoogstnodige en alles goed voorbereidt, kan men zich heel goed bezighouden met illegale evacuatie. Dat kan dan niet betreffen een reis van aertig heren, maar dat mag dan weleens betreffen een werkelijk goed bekendstaand geval, b.v. iemand, die werkelijk gauw naar Londen moet, die belangrijke gegevens bij zich heeft; iemand, die in Madrid in contact is geweest met de Engelse ambassade, die daar is getest en die men dan op handige wijze over de grens kan brengen en die men tijdelijk in Lissabon kan onderbrengen en dan met niet altijd rechtstreekse middelen het land uit kan krijgen. Daar was wel medewerking voor te vinden. Enige maanden vóór mijn aankomst was er een organisatie geschapen in Lissabon, waarin o.a. de Britten, Fransen en Belgen deelgenoten

waren. Die organisatie was zeker met medeweten van de Portugezen ontstaan — van de Spanjaarden weet ik het niet — en ook met medewerking van de Engelse en de andere legatie en verrichtte het strikt nodige op dat gebied.

81392. De **Voorzitter**: Was u er nog, toen de heer *Linthorst Homan* daar was?

A. Dat zou ik u zo niet kunnen zeggen.

81393. De **Voorzitter**: Ik had u willen vragen, of dat een van de mensen was, door u gerangschikt onder de gevallen, welke u zo even beschreef.

A. Ja, ongetwijfeld. Nu was echter het merkwaardige, dat, hoewel ik half Mei naar Lissabon ben gekomen, mij pas eind Juni is gebleken, dat die organisatie bestond. Die evacuatiemogelijkheid was de heer *Maas Geesteranus* onbekend. Hij had het nooit geweten.

81394. De **Voorzitter**: Die organisatie bestond dus al, toen u kwam?

A. Ja.

81395. De **Voorzitter**: Hij wist dus niet eens, dat die organisatie er was?

A. Neen, dat wist hij niet.

81396. De **Voorzitter**: Hebt u hem dat gezegd?

A. Zeer zeker.

81397. De **Voorzitter**: Wat zei hij toen?

A. Hij stond op het standpunt, dat hij de dingen liever zelf deed en niet in samenwerking met de geallieerden.

81398. De **Voorzitter**: Nu zou ik gaarne met u willen spreken over het bezoek van de heer *van Boeyen*, die in Lissabon is geweest, ook in verband met hetgeen men in Londen hoorde over de niet bevredigende toestand in Madrid. Hij is er geweest met de heer *van der Putten*. Zij zijn echter niet in Madrid geweest, ofschoon dat wel de bedoeling was. Waarom zijn zij daar niet geweest?

A. Ik geloof, dat men werkelijk mag aannemen, dat inderdaad de Spaanse autoriteiten de toegang hebben geweigerd, zoals ook in het lijstje staat, dat u mij hebt toegezonden.

81399. De **Voorzitter**: Op dat lijstje staat meer dan een vraag; er staat ook een bewering op, die wij hier nogal eens horen. Nu is het merkwaardige, dat toen de heer *Schuller* en de heer *de Bruyn Tengbergen* naar Lissabon zijn gekomen, omdat de Spanjaarden eenvoudig een Nederlandse Minister weigerden om naar Madrid te kunnen gaan. Men gelooft dat niet. Men gelooft, dat het gezantschap in Madrid heeft getracht hem daar weg te houden.

A. Ik geloof toch, dat die dingen een beetje moeilijker liggen. U weet vermoedelijk wel, Mijnheer de Voorzitter, dat gedurende de oorlog de in Spanje en Portugal nog verblijvende gezanten van de door de Duitsers bezette landen werden gehandhaafd, maar dat, indien een van deze heren vertrok of werd overgeplaatst, men niet meer bereid was een andere gezant daarvoor in de plaats te nemen.

81400. De **Voorzitter**: Was dat in Portugal ook zo?

A. Ja.

81401. De **Voorzitter**: Vandaar dat u daar zaakgelastigde werd?

A. Ja. Nu kan men wel, uitgaande van de Nederlandse verhoudingen en de mate van het belang, dat deze kwestie voor ons heeft gehad, begrijpen, dat men de heer *van Boeyen* uitsluitend voor de vluchtelingenzaak naar Lissabon zond, maar ik kan mij best voorstellen, dat een Portugees of een Spanjaard met een dergelijke verklaring geen genoegen nam en meende, dat er meer achter rat. Vooral omdat ter plaatse een zekere belangstelling van Duitse zijde bestond, lijkt liet mij niet zo onwaarschijnlijk, dat men heeft gezegd: Daar is geen kwestie van! Wat moet hij hier doen?

81402. De **Voorzitter**: U bent ook niet erg ingenomen geweest met het bezoek van de heer *van Boeyen*?

A. Neen.

81403. De **Voorzitter**: Waarom niet?

A. Hij verbleef buiten Lissabon te Estoril en zat daar in een hotel hard te spreken over legale en illegale evacuatie, de voor- en nadelen, die daaraan waren verbonden, en dergelijke meer. Daarnaast zaten natuurlijk allerlei lieden, die moesten trachten iets op te vangen. Voor het algemeen belang was dat natuurlijk niet zo erg best.

81404. De **Voorzitter**: Bent u daar weleens bij geweest?

A. Ja.

81405. De **Voorzitter**: Wij hebben daarnaar de heer *van der Putten* gevraagd, die echter heeft gezegd, dat het niet waar was. Hij heeft gezegd, dat gesprekken van enigszins vertrouwelijke aard altijd op het gezantschap zijn gevoerd en gesprekken, die werden gevoerd met verheffing van stem op de wijze, zoals u daar zegt.....

A. Ja, maar hoe gauw wordt er niet in een lounge nog eens nagepraat. De heer *van Boeyen* had voorts een zeer vergaande belangstelling voor organisatie en ging weleens te ver in organisatie. Dergelijke problemen waren niet zo gemakkelijk op te lossen door het aanstellen van meer personeel, door het maken van zeer uitvoerige regelingen, die toch altijd vastliepen, omdat de omstandigheden zich wijzigden.

81406. De **Voorzitter**: Ik heb hier een brief van u, waarin er sprake van was, dat de heer *van Boeyen* nogmaals zou komen. U hebt daarin geschreven aan de heer *van Bylandt*, dat u had gehoord, dat de heer *van Boeyen* op komst was, en u vraagt of daarvoor geen stokje kan worden gestoken. „Deze heer is ongelooflijk tijdrovend en al zijn gepraat hier nutteloos. Bovendien zijn gebrek aan begrip van Euso-Spaansche verhoudingen en toestanden is bepaald niet ongevaarlijk.”

Wat kan daar voor gevaar in liggen? Wanneer u het gevaarlijk noemt, dat hij zo hard praatte, kan ik mij dat voorstellen.

A. Dat is zo.

81407. De **Voorzitter**: Wanneer hij over belangrijke vraagstukken echter alleen maar hard praatte tussen vier muren, dan is dat niet zo erg gevaarlijk.

A. Neen, dan is het niet zo gevaarlijk.

81408. De **Voorzitter**: U schrijft verder:

„Van oshtend kreeg ik een nogal alarmeerd telefoontje van *Panhuys* uit Madrid. Ik heb den indruk, dat de zaken daar grondig misloopen en deze keer zeker niet door de fout van de heeren. Stop, als het mogelijk is, *Maas*' onzinnig plan om den Spanjaard de gevangnissen te laten afloopen; er zijn werkelijk al genoeg moeilijkheden.”

Dat laatste staat hier buiten. U hebt zich er dus tegen verzet, dat de heer *van Boeyen* komen zou, want u vond het nutteloos. Wat hij er tenslotte de eerste keer verricht heeft, is, dat hij enige orde heeft geschapen in de zaak Madrid. Er hebben vervangingen plaats gevonden. Er is iemand heengezonden, die daar de administratie beter kon leiden.

A. Dat had men ook kunnen doen zonder een Kabinetsminister te zenden.

81409. De **Voorzitter**: Ja, dan moest echter toch eerst worden onderzocht in hoeverre het de schuld was van de heer *van Panhuys*; dat moest allemaal goed worden bekeken voordat men de mensen voor het hoofd stootte.

A. Mijn hoofdbezwaar was, wat niet in deze brief staat, dat het de heer *van Boeyen* bekend is geweest, dat mijn verhouding met de heer *Maas Geesteranus* allesbehalve goed was en dat van een werkelijke samenwerking met hem geen sprake kon zijn. Hij heeft, naar mijn overtuiging tegen beter weten in, want dat heb ik later vernomen, het in Londen voor laten komen, dat het wel goed ging, dat ik wel met hem kon samenwerken. Dat is een van de kardinale punten, die mijn bezwaren verklaren.

81410. De **Voorzitter**: Heeft die onenigheid tussen u en de heer *Maas Geesteranus* nadeel gehad voor de belangen van degenen, die moesten worden geëvacueerd?

A. In feite niet, potentieel ja. Waren er meer illegale evacuatieën geweest, dan hadden wij daardoor grotere moeilijkheden met Portugal gekregen. Het tweede plan is maar half doorgedaan, want de illegaal geëvacueerden zijn in Spanje vastgelopen. Wanneer de heren er in geslaagd zouden zijn in Portugal te komen, dan had dit ongetwijfeld geleid tot grotere moeilijkheden met de politie. Dat zou dan terugslag hebben gehad op de legale evacuatie.

81411. De **Voorzitter**: Begin 1943 was de legale evacuatie uit Frankrijk toch niet meer mogelijk.

A. Neen.

81412. De **Voorzitter**: Die zou dan toch op illegale wijze moeten gebeuren. Nu zou ik graag van u willen weten, of u er enig idee van hebt wat er met de 1200 à 1500 Nederlanders, grotendeels Joden, is gebeurd, die, nadat de Duitsers Vichy-Frankrijk hadden bezet, in Frankrijk verbleven?

A. Daar weet ik niets van.

81413. De **Voorzitter**: Hebt u daar nooit iets over gehoord?

A. Neen, daar heb ik ook nooit iets van gehoord.

81414. De **Voorzitter**: Is dat niet doorgedrongen tot Spanje en Portugal?

A. Neen.

81415. De **Voorzitter**: Is er, naar u weet, in de tijd van de heer *Fock* een instructie over de wijze, waarop u de gehele verdere evacuatie moest leiden, in werking getreden?

A. Ja, dat heb ik weleens gehoord.

81416. De **Voorzitter**: Ik zou graag willen weten, of die instructie in werking is getreden.

A. Die heb ik nooit gezien. Later zijn er wel afspraken gemaakt over de werkverdeling tussen B.I. en de gezantschappen, maar dat was in de tijd, waarin er eigenlijk geen moeilijkheden meer waren. Het was eigenlijk meer een gemeenschappelijk werkplan dan een instructie. In September 1943 is de heer *van Bylandt* overgekomen omdat de moeilijkheden vrij hoog liepen. De heer *van Bylandt* heeft een soort ontwerp-instructie gemaakt, hoe de werkverdeling zou moeten zijn, hoe de gang van zaken ten aanzien van legale en illegale evacuatie zou zijn,

81417. De **Voorzitter**: Tussen de heer *Fock* en u?

A. Neen, tussen de heer *Maas Geesteranus* en mij. Ik heb dat stuk getekend, maar de heer *Maas Geesteranus* heeft geweigerd te tekenen, als ik mij goed herinner. Die instructie is door de heer *van Bylandt* opgemaakt op grond van heel korte instructies, ontworpen door de heer *van Kleffens*. Eind November is de heer *Fock* gekomen en begin December hebben wij in samenwerking met de heer *Gastmann* verschillende werkmethodeën beraamd, die uitstekend hebben gewerkt.

81418. De **Voorzitter**: Er heeft dus geen rivaliteit bestaan tussen de opvolger van de heer *Maas Geesteranus* en u?

A. Niet in het minst: integendeel.

81419. De **Voorzitter**: Nu zegt de heer *Fock*, dat de gelegenheid voor legale evacuatie in Spanje na zijn komst beter is geworden. Moet men dat zien in het licht van de wijzigingen van de Duitse mogelijkheden in de oorlog? Werd Spanje daardoor wat handelbaarder?

A. De heer *Fock* is, naar ik meen, einde November 1943 in Portugal gekomen. De invasie is begonnen in Juni 1944.

De **Voorzitter**: De invasie in Noord-Afrika was veel eerder.

A. Die ommekeer kon men eerst duidelijk constateren omstreeks Maart/April 1944.

81420. De **Voorzitter**: Het was dus niet zo, dat er dadelijk na aankomst van de heer Fock een verbetering van de houding van de Spanjaarden was te constateren?

A. Neen.

81421. De **Voorzitter**: Ook geen verbetering van de legale mogelijkheden?

A. Niet dat ik weet.

Er moest natuurlijk eerst een kartotheek worden aangelegd, waardoor er een algeheel overzicht kon worden verkregen van wie er nog zaten.

81422. De **Voorzitter**: Waar?

A. In Madrid. De heer *Gastmann* is daarmee belast, als ik mij goed herinner. Dat heeft enkele weken of maanden genomen.

81423. De **Voorzitter**: De vluchtelingen zijn hier vaak het punt van bespreking. Er wordt dan gesproken over een „stroom van vluchtelingen“. Hebt u enig idee hoeveel die stroom dan wel inhield, hebben wij hier dan gevraagd, en wij hebben dan gehoord, dat er nooit meer dan 200 vluchtelingen tegelijk in Portugal zijn geweest. Is dat juist?

A. Ja, zeker nooit meer dan 200.

81424. De **Voorzitter**: Zijn die mensen allemaal ondergebracht in Praia?

A. Ik geloof, dat het normale cijfer, dat wij hadden, tussen de 30 en 60 lag.

81425. De **Voorzitter**: Kwamen er dan pas nieuwe bij, als er weer een aantal was weggegaan?

A. Ja.

81426. De **Voorzitter**: Had men daarbij moeite om over de 100 te komen?

A. De stroom was niet regelmatig. De Portugezen hadden een heel gemakkelijke en voor ons prettige houding. Zij gingen van het volgende idee uit: Wij geven een traasit-visum, wanneer wij de verzekering hebben, dat de mensen naar Engeland kunnen komen. Het enige, dat zij van ons vergden, was, dat wij deze mensen tijdens hun verblijf aldaar zouden onderbrengen in een résidence forcée en in de tweede plaats, dat wij er voor zorgden, dat al deze vluchtelingen binnen zestig dagen het land verlieten.

De enige moeilijkheid, die wij met de Portugezen hebben gehad, is, dat zich op de duur een résidu heeft gevormd van mensen, die of onbetrouwbaar waren, of niet in aanmerking kwamen voor militaire dienst, enz. en daar als het ware een kolonie gingen vormen, terwijl zij waren binnengekomen onder de belofte, dat zij spoedig weer zouden vertrekken.

81427. De **Voorzitter**: Dat waren zeker grotendeels Joden?

A. Ja, er waren veel Joden bij.

81428. De **Voorzitter**: Die mensen verkeerden dus in een zeer onaangename positie en wilden toch zeker wel graag verder reizen? Waarom gingen zij dan niet door?

A. Het transitverkeer betrof eigenlijk in de eerste plaats dienstplichtigen, voor de militaire dienst geschikten, maar er waren er ook wel bij, die daarvoor niet in aanmerking kwamen. De heer *Zélander* heeft de leiding in Praia gehad en ik heb nooit de indruk gekregen, dat de heer *Zélander* graag Portugal vlug zou hebben verlaten, evenmin als de hierbedoelde personen. Er was geen bijzonder gevaar voor hen.

81429. De **Voorzitter**: Hebt u in verband met Praia de naam van de heer *Sloet* gehoord?

A. Dat ligt lang vóór mijn tijd. Ik ken de heer *Sloet* wel.

81430. De **Voorzitter**: Was hij toen geen secretaris van het Steuncomité meer?

A. Ja, hij was secretaris van het Steuncomité.

81431. De **Voorzitter**: Had hij als secretaris daarvan niet een zekere leiding in Praia*?

A. Ik geloof van wel, zolang de heer *van Harinxma* er nog was. Die heeft, als ik mij goed herinner, Lissabon verlaten in April 1943.

81432. De **Voorzitter**: Was daarmee ook het werk van de heer *Sloet tot Everlo* geëindigd?

A. Ik geloof van wel.

81433. De **Voorzitter**: Waarom?

A. Dat weet ik niet.

81434. De **Voorzitter**: Heeft hij zich niet tot u gewend om weer aan de slag te komen?

A. Hij heeft zich wel tot mij gewend voor andere dingen, maar in deze aangelegenheid geloof ik niet.

81435. De **Voorzitter**: U hebt de heer *Polling* waarschijnlijk ook wel goed gekend?

A. Ja.

81436. De **Voorzitter**: Deed hij zijn werk goed?

A. Dat kan ik u niet zeggen, want de bemoeiingen van de heer *Polling* met de vluchtelingen zorg lagen lang vóór mijn tijd.

81437. De **Voorzitter**: U hebt een niet erg plezierige verhouding gehad met de heer *van der Mnesen de Somhreff*.

A. Wij hebben weleens strubbelingen gehad.

81435. De **Voorzitter**: Ik meende, dat dat zo'n zachtzinnige en vriendelijke man was!

A. Misschien wel: mij lijkt van niet.

81439. De **Voorzitter**: Wanneer men strubbelingen met iemand heeft, weet men toch wel hoe hij op zo iets reageert! Wij hebben hem hier maar een half uurtje gezien. Wij kunnen dus niet bepaald een grondig oordeel over hem hebben.

A. Hij kon weleens moeilijkheden met zijn personeel hebben en hij was nogal eens zeer negatief ingesteld.

81440. De **Voorzitter**: Waarom wilde u hem uit uw gebouw weg hebben?

A. Dat weet ik niet meer precies.

81441. De **Voorzitter**: Er waren daar voorraden van het Rode Kruis aanwezig in een deel van het gebouw. Op een gegeven ogenblik hebt u echter gezegd, dat hij er uit moest gaan met die voorraden. Hij zat toen met de handen in het haar, want hij wist niet, waar hij er mee heen moest, terwijl u die ruimte toch niet gebruikte.

A. Is dat niet geweest, omdat er ruimte moest worden vrijgemaakt voor het B.I.? Ik geloof, dat dit de reden was.

81442. De **Voorzitter**: Tenslotte is toen uit Londen de boodschap gekomen, dat hij er toch maar moest blijven zitten, waarop u hem hebt laten zitten.

A. Ik moet u eerlijk zeggen, dat ik die geschiedenis niet meer weet. Ik weet wel, dat er kwesties zijn geweest over dat ontruimen.

81443. De **Voorzitter**: De heer *van der Maesen* zegt, dat u geen vriend van het Rode Kruis was, dat u bezwaren had tegen het Rode Kruis-werk. Wij hebben hem toen gevraagd, waarom u geen vriend zou zijn van het Rode Kruis.

A. Dat is een beetje overdreven. Wij hebben eenmaal strubbelingen gehad over het Rode Kruis; ik zou volgens uw vragenlijst eigenhandig pakketten hebben verzonden, collectes hebben georganiseerd, wat verwarrend zou hebben gewerkt in die tijd. Ik zal u inzage geven van de correspondentie, die daarover is gevoerd.

De **Voorzitter:** Graag. Zou u die willen afstaan? Wij zullen u die brieven terugzenden, wanneer wij er afschrift van hebben genomen.

A. Daarin wordt dit punt toegelicht. Ik hoop, dat deze stukken duidelijk genoeg zijn. Het is een correspondentie tussen de heer *van Harinxma* en mij, twee brieven van de heer *van Harinxma* en mijn antwoord.

81444. De **Voorzitter:** Voordat de heer *van der Maesen* vertegenwoordiger werd van het Rode Kruis, was de heer *Luns* daar. Hebt u met hem ook moeilijkheden gehad?

A. Neen, dat ging allemaal prachtig.

81445. De **Voorzitter:** Uw bezwaren gingen dus niet tegen het Rode Kruis?

A. Neen, ik heb nooit enig bezwaar tegen het Rode Kruis gehad. Mijn bezwaar in dit bepaalde geval was, dat toen er een vraag om hulp uit een krijgsgevangenenkamp kwam, deze zaak door de heer *van der Maesen* naar Londen werd doorgezonden, waar zij op formalis-

tische wijze werd afgedaan, terwijl wij een aanbod van hulp en medewerking kregen van Engelse zijde om iets te doen in de goede richting. Ik heb toen gemeend, dat aanbod te moeten aanvaarden en iets te moeten doen.

81446. De **Voorzitter:** Hij heeft zich ook nogal bezwaard gevoeld toen u op eigen houtje pakketten stuurde.

A. Dat blijkt alles uit de documentatie, die u zojuist hebt ontvangen.

81447. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat ik u niets meer te vragen heb. Hebt u nog iets te vertellen over aangelegenheden, waarover ik u nog niet heb gevraagd?

A. Neen, dat geloof ik niet.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

R. FLAES.

SCHILTHUIS, *voorzitter.*

VAN DIS.

KORTHALS.

GERRETSEN, *griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 29 JUNI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Korthals, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Mr. CORNELIS LAURENS WILLEM FOCK,
oud 45 jaar, wonende te 's-Gravenhage, secretaris-generaal van het
Ministerie van Algemene Zaken,
oud-hoofd Bureau Inlichtingen te Lissabon.

Hij legt de belofte af als getuige.

81449. De **Voorzitter**: U weet waarschijnlijk wel, waarover wij eens met u zouden willen spreken. Op een zeker moment in de oorlog bent u naar Lissabon gegaan. Ik meen, dat dat in November 1943 is geweest?

A. Ja.

81450. De **Voorzitter**: Wat was u vóór die tijd?

A. Ik was bij de Nederlandse missie bij de Combined Chiefs of Staff in Washington.

81451. De **Voorzitter**: Bent u voor deze functie, die u in Lissabon zou gaan vervullen, uit Washington teruggeroepen?

A.. Ja

81453. De **Voorzitter**: Wat was dat voor een functie, die u in Lissabon kreeg?

A. Ik ben daar de heer *Maas Geesteranus* opgevolgd.

81453. De **Voorzitter**: Als vertegenwoordiger van het B.I.?

A. Ja. Dat was niet de oorspronkelijke bedoeling, maar dat is het later geworden.

81454. De **Voorzitter**: Toen u in Lissabon aankwam, kwam u daar, naar ik meen, in de periode, waarin de heer *Flaes* zaakgelastigde was?

A. Ja.

81455. De **Voorzitter**: U wist natuurlijk alles af van de verhoudingen, die er daar hadden geheerst?

A. Toen nog niet. Ik had er geen flauw idee van.

81456. De **Voorzitter**: Hoe trof u de zaken daar dan aan?

A. Er waren geen verhoudingen. Men sprak niet meer met elkaar. Het was dus vrij eenvoudig geworden.

81457. De **Voorzitter**: De heren *Flaes* en *Maas Geesteranus* spraken dus niet meer met elkaar?

A. Neen.

81458. De **Voorzitter**: Ik zal u nu niet vragen over alles wat de heer *Maas Geesteranus* betreft, want daarover zijn wij voldoende ingelicht. U weet waarschijnlijk ook wel, dat die onaangename verhouding niet bestond in de tijd, toen de heer *van Pallandt* daar was.

A. Ja, dat weet ik.

81459. De **Voorzitter**: Hebt u ooit begrepen, hoe dat kwam?

A. Daar komen persoonlijke elementen in hoge mate bij te pas. Elke verhouding is persoonlijk. Alle sympathieën of antipathieën tussen twee mensen zijn persoonlijk. Ik geloof, dat dat inderdaad een zeer grote factor was, behalve misschien het verschil van inzicht van de heer *van Pallandt* en de heer *Flaes* ten aanzien van de illegale evacuatie.

81460. De **Voorzitter**: Wat vond de heer *van Pallandt* daarvan'?

A. Hij was een voorstander van illegale evacuatie.

81461. De **Voorzitter**: Hij was dus niet bang voor de invloed daarvan op het legale werk?

A. Neen. Hij was bepaald een van de mensen, die dit soort evacuatie hebben gepropageerd.

81462. De **Voorzitter**: Hij was dus ook niet bang voor boosheid bij de Portugese autoriteiten?

A. Blijkbaar niet.

81463. De **Voorzitter**: De heer *Flaes* was dat toch wel'?

A. Dat is een beetje sterk gezegd. Ik geloof, dat de omstandigheden ook veranderd waren, toen de heer *Flaes* daar is gekomen, en dat er veel minder aanleiding was om illegaal te evacueren.

81464. De **Voorzitter**: Waarom?

A. Omdat de mogelijkheden tot legale evacuatie, zoals later is gebleken, helemaal niet waren uitgeput.

81465. De **Voorzitter**: U bedoelt daar dus mee te zeggen, dat men ook tevoren reeds had kunnen begrijpen, dat er nog heel wat legaal te doen viel?

A. Ja, in zijn algemeenheid wel. Ik kan natuurlijk niet beoordelen, in hoeverre men daar één of twee jaar tevoren b.v. in geslaagd zou zijn, dat weet ik niet. Ik weet wel, dat de opzet voor de legale evacuatie volkomen onvoldoende was, toen ik er kwam. Als de opzet niet voldoende is, kan men dus ook niet een maximum rendement verwachten.

81466. De **Voorzitter**: Dat was dus de opzet van de heer *van Harinxma*?

A. Heel oorspronkelijk, ja.

81467. De **Voorzitter**: Dat was toch niet zo héél oorspronkelijk!

A. Het lag voornamelijk aan Madrid.

81468. De **Voorzitter**: Toen de heer *Flaes* zijn positie ging innemen in Lissabon, was de heer *van Harinxma* nog niet zo lang weg.

A. Neen, maar wanneer ik spreek van opzet, dan was er in Lissabon nog wel iets aan te verbeteren, maar het zwaartepunt van die opzet lag toch in Madrid.

81469. De **Voorzitter**: Was daar dan al een verbetering ingetreden?

A. Die is ingetreden in de tijd, toen de heer *Somer* daar heen is gegaan en de zaak daar heeft gereorganiseerd en consul-generaal *Gastmann* er werd geplaatst en de uitvoering in handen heeft genomen.

81470. De **Voorzitter**: Dat was dus na de heer *Somer*?

A. Ja, onmiddellijk na de heer *Somer*.

81471. De **Voorzitter**: Daardoor is dus de mogelijkheid van legale evacuatie beter geworden?

A. Er is uitgehaald wat er toen in zat, wat natuurlijk niet wil zeggen, dat men hetzelfde er een jaar eerder uit had kunnen halen, indien toen de administratie in orde was geweest.

81472. De **Voorzitter**: U bedoelt, wanneer de heer Gastmann er een jaar eerder was geweest?

A. Dan had hij vermoedelijk niet zo'n succes gehad als dat van einde 1943.

81473. De **Voorzitter**: Komt dat ook, omdat men zich in Spanje minder richtte naar de Duitsers?

A. Ja.

81474. De **Voorzitter**: Toen al?

A. Ja.

81475. De **Voorzitter**: Dat was dus na en naar aanleiding van de invasie in Noord-Afrika?

A. Ja.

81476. De **Voorzitter**: Wij hebben hier ook weleens horen zeggen, dat met de invasie in Noord-Afrika de Spanjaarden nog helemaal niet tot andere gedachten waren gekomen.

A. Men heeft in Spanje toch wel degelijk gevoeld, dat er een ommekeer in de oorlog was gekomen.

81477. De **Voorzitter**: Dat is dus niet pas na de invasie in Normandië gekomen?

A. Naar mijn mening niet.

81478. De **Voorzitter**: U bent dus in die onaangename verhoudingen geraakt of liever u bent daarmee in aanraking gekomen. Na heel korte tijd is de heer Maas verdwenen, waarna u zelf de illegale evacuatie hebt ter hand genomen?

A. De legale evacuatie is ter hand genomen.

81479. De **Voorzitter**: U was toch de opvolger van de heer Maas?

A. Ja. De illegale evacuatie heb ik nooit ter hand genomen, omdat ik die op dat tijdstip volkomen onnodig vond.

81480. De **Voorzitter**: U was toch degene, die, wanneer er van illegale evacuatie sprake was, zich daarmee had moeten belasten.

A. Ja.

81481. De **Voorzitter**: U vond dat echter niet nodig?

A. Neen, ik vond het bepaald niet nodig.

81482. De **Voorzitter**: U was ook niet van mening, dat daardoor de komst van die mensen in Engeland, waar zij heel nuttig zouden kunnen zijn vanwege de militaire dienst, te veel werd vertraagd?

A. Neen, want van dat moment af is in Spanje de zaak behoorlijk opgezet en het maximum er uitgehaald, waartoe de Spanjaarden en Portugezen bereid waren, waardoor onder andere enige transporten via Portugees gebied en Gibraltar gegaan zijn op gezamenlijke visa van 50 man ongeveer.

81483. De **Voorzitter**: Zijn zij per schip via Portugees gebied gegaan?

A. Neen, zij zijn per trein door Portugees gebied naar een kleine haven in Zuid-Portugal gegaan, vanwaar zij per kustbootje naar Gibraltar zijn gegaan, en van daaruit zijn zij weer per schip respectievelijk per vliegtuig, afhankelijk van de mate van noodzaak, vertrokken.

81484. De **Voorzitter**: Zij gingen dus overzee van Portugees gebied naar Gibraltar?

A. Ja. De visa-verlening voor deze mensen ging met een pennekras in plaats van individuele visa voor elk van die 50 mensen, wat natuurlijk veel meer tijd zou hebben genomen. Zo was Spanje in de eerste helft van 1944 praktisch leeg. Er was dus geen enkele aanleiding meer voor het illegaal evacueren, omdat de legale evacuatie zoveel sneller ging lopen.

81485. De **Voorzitter**: Moeten wij het nu zo begrijpen, dat die onaangename verhoudingen niet alleen onplezierig waren en ergerlijk zijn geweest, maar dat zij ook schade hebben berokkend aan de snelheid, waarmee de Nederlanders naar Engeland kwamen?

A. Ik geloof niet, dat de verhoudingen in Lissabon schade hebben berokkend aan de snelheid, waarmee de mensen konden doorkomen. Wel de chaos echter in Madrid.

81486. De **Voorzitter**: U hebt dus geen illegale arbeid meer verricht ten aanzien van de evacuatie, omdat u het niet nodig vond en omdat u vond, dat het evengoed legaal kon. Iedereen is daar dus weggekomen, zonder dat er illegaal heeft behoeven te worden opgetreden. Moeten wij het zo zien?

A. Ja.

81487. De **Voorzitter**: Hebt u ooit gemerkt, hoe het is gelopen met de Nederlanders, misschien voor 90 pct. Joden, die nog in Frankrijk waren, toen de Duitsers Vichy-Frankrijk bezetten?

A. Neen, dat weet ik niet.

81488. De **Voorzitter**: Er moeten daar nog 12 à 1500 mensen zijn geweest. Ik zou erg graag weten, waar die mensen zijn gebleven.

A. Dat kan ik u niet zeggen.

81489. De **Voorzitter**: Weet u, wat er is voortgekomen uit de illegale evacuatie van de heer Maas?

A. Ik geloof, dat er een transport is gelukt en een mislukt.

81490. De **Voorzitter**: Is er meer niet geweest?

A. Neen.

81491. De **Voorzitter**: Dat mislukte geval ken ik. Het gelukte transport bestond uit ongeveer 30 mensen, naar ik meen.

A. Ja, 26 Nederlanders en 4 Luxemburgers. Dan is er weleens een enkele man illegaal de grens overgegaan. Ik heb er zelf ook wel eens iemand illegaal de grens overgeholpen.

81492. De **Voorzitter**: Heeft de heer van *Stolk* bij het illegaal de grens overbrengen van de konvooiën ook een rol gespeeld?

A. Dat kan ik niet beoordelen, want dat is allemaal vóór mijn tijd geweest.

81493. De **Voorzitter**: Was hij er nog, toen u daar kwam'?

A. Toen ik kwam, zat hij in de gevangenis in Madrid. Later heb ik hem ontmoet.

81494. De **Voorzitter**: Wat deed hij daar toen nog?

A. Hij is doorgegaan naar Engeland, nadat hij eindelijk uit Spanje was weggekomen.

81495. De **Voorzitter**: U hebt hem dus eigenlijk niet meer in functie gezien?

A. Neen.

81496. De **Voorzitter**: Hij was toen assistent van de chef van E.I.?

A. Toen ik kwam, zat hij al vast.

81497. De **Voorzitter**: De heer *van Boeyen*, die in de zomer van 1943 in Lissabon is geweest, schijnt toch wel van mening te zijn geweest, dat men aandacht moest wijden aan de illegale evacuatie?

A. Ja, dat weet ik.

81498. De **Voorzitter**: Hoe kwam de heer *van Boeyen* daarbij?

A. Ik kan mij niet uitlaten over wat de heer *van Boeyen* dacht. Hij heeft zelfs nog eens iemand naar Spanje gestuurd voor deze kwestie. In Portugal is toen zijn paspoort afgenomen.

Hij is toen per kerende post teruggezonden.

81499. De **Voorzitter**: Ik heb u dit niet gevraagd om de gedachten van de heer *van Boeyen* te doorgronden. Het was mogelijk, dat u op de hoogte van zijn argumenten was.

A. Hij vond, dat het te langzaam ging en hij zag als enige oplossing: dan maar illegaal.

81500. De **Voorzitter**: Op een gegeven ogenblik is er tussen het B.I. en de legatie een regeling voor de werkzaamheden opgesteld. Weet u daar iets van? Dat is kort vóór uw komst gebeurd.

A. Ik heb daar ook wel iets van gezien, maar ik weet dit werkelijk niet meer.

81501. De **Voorzitter**: Bent u direct van Washington naar Lissabon gereisd?

A. Ja, rechtstreeks.

81502. De **Voorzitter**: Hebt u nooit gemerkt, dat er te dezen aanzien regelingen waren getroffen?

A. Ja, dat herinner ik mij, maar ik moet u eerlijk zeggen, dat ik niet meer weet wat er precies in stond.

81503. De **Voorzitter**: Weet u misschien nog of datgene, wat u hebt gezien, nog gegolden heeft als grondslag voor het gezamenlijke beleid?

A. Dat durf ik u heus niet meer te zeggen, want ik weet het niet meer.

81504. De **Voorzitter**: Moet ik daaruit opmaken, dat uw verhouding tot de heer *Flaes* zodanig en zo gunstig was, dat daarvoor geen enkele richtlijn nodig was?

A. Volledig onnodig. Ik heb het met de heer *Flaes* heel goed kunnen vinden. Wij zijn in de loop van de tijd zeer goede vrienden geworden. Ik moet u eerlijk zeggen, dat ik nooit naar een papier heb behoeven te kijken om te zien, wat ik doen moest en hoe ik het doen moest.

81505. De **Voorzitter**: Hoe komt het nu, dat u nooit onaangenaamheden hebt gehad met de heer *Flaes* en de heer *Mans Geesteranus* wel? Wij kennen de redenen daarvoor ook wel, maar wij willen het nu eens graag van u horen.

A. Er waren bepaalde persoonlijke moeilijkheden tussen de heren *Maas* en *Flaes*. Zij hadden karakters, die niet bij elkaar pasten.

81506. De **Voorzitter**: Het was dus niet omdat de heer *Maas* bepaalde dingen objectief verkeerd deed?

A. Ik heb persoonlijk geen bewondering voor de manier, waarop de heer *Maas* verschillende werkzaamheden heeft gemeend te moeten doen.

81507. De **Voorzitter**: Wij hebben hier kort geleden de heer *Somer* gesproken en wij hebben hem enige vragen gesteld, waarvan hij zei, dat wij die maar eens aan u moesten stellen.

In 1944 werd het mogelijk pakketten te verzenden aan Nederlandse gevangenen in concentratiekampen in Duitsland. De Duitsers hadden daar geen bezwaren meer tegen, mits men die pakketten zond aan bepaalde adressen. Het werd toen dus zaak om adressen te gaan verzamelen. Hebt u weleens het verzoek gehad van de Nederlandse Regering of van het Rode Kruis om voor namen te zorgen?

A. Dat weet ik werkelijk niet meer, maar het is zeker niet onmogelijk, dat het zo is. Er staat mij heel vaag iets bij.

81508. De **Voorzitter**: Wanneer u daar iets van bijstaat, zoi het toch wel zaak zijn, indien u ons zou willen helpen ontdekken, wat er toe aanleiding geeft, dat dat u vaag bijstaat.

A. Mag ik misschien even hardop denken? Ik geloof, dat, toen ik nog in Lissabon was, men eindelijk met vreselijk veel moeite er toe is overgegaan om geld ter beschikking te stellen in Lissabon om Qaarvoor pakketten samen te stellen voor verzending naar concentratiekampen en gevangenenkampen.

81509. De **Voorzitter**: U zei: met vreselijk veel moeite. Wie had die moeite moeten nemen?

A. De Regering in Londen.

81510. De **Voorzitter**: Had onze Regering in Londen die aarzeling bij zich zelf te overwinnen?

A. Dat weet ik niet. Ik weet niet meer wat de aanleiding daartoe was, maar het werd op een goed ogenblik mogelijk. Of wel men kwam er in Lissabon achter, dat het mogelijk was, dat er pakketten konden worden gezonden van Lissabon uit naar Duitsland.

De heer *Flaes* heeft toen aan de Regering gevraagd of hij pakketten kon zenden en of hij fondsen mocht hebben om die pakketten samen te doen stellen, want hij had daar natuurlijk geld voor nodig. Het heeft zeer lang geduurd, vóórdat daarvoor een bedrag beschikbaar werd gesteld. Ik meen, dat dat bedrag £ 10000 was, of iets in die geest. Men is toen in Lissabon begonnen met die pakketten. Er was natuurlijk enige tijd voor nodig om de inhoud voor die pakketten te bestellen en in te pakken, enz. Door de invasie in Normandië werd de mogelijkheid van verzending afgesloten.

81511. De **Voorzitter**: Wie was daarmee belast?

A. De consul-generaal, de heer *van der Maesen de Sombreff*.

81512. De **Voorzitter**: Hij heeft toch een gedeelte weggekregen?

A. Ja, maar hij is pas kunnen beginnen, buiten zijn schuld, want hij had het geld niet, in eer, tijd, toen het vrijwel niet meer heeft gelopen, omdat toen de invasie kwam.

81513. De **Voorzitter**: De eerste zeddingen zijn toch nog aangekomen.

A. Ja, dat weet ik. Het heeft echter lang geduurd van het moment af, dat Lissabon zei: Wij kunnen pakketten gaan verzenden, tot aan het moment, waarop de Regering geld beschikbaar stelde om die pakketten te verzenden. Toen het geld eenmaal beschikbaar gesteld was, heeft het zenden zeer kort kunnen duren, omdat de invasie in Normandië een feit was geworden.

81514. De **Voorzitter**: Weet u niet, waarom het zo lang heeft geduurd, voordat de Regering dat geld beschikbaar stelde?

A. Neen, dat weet ik niet. Ik heb er weleens iets over gehoord, maar daar weet ik uit eigen waarneming niets van.

81515. De **Voorzitter**: Wat hebt u er over gehoord?

A. Ik heb gehoord, dat er van Engelse zijde nogal bezwaren waren.

81516. De **Voorzitter**: Wij hebben hierover de heer *Mackay* gevraagd, die toen thesaurier-generaal was, en hij zei, dat daar niets van waar is. U hebt zo juist gesproken over verzending van pakketten naar Duitsland. U hebt dat in verband gebracht met de wetenschap, die men had verkregen, dat men naar de Duitse kampen pakketten kon zenden. Bent u er zeker van, dat de pakketten naar Duitsland werden gezonden?

A. Ja.

81517. De **Voorzitter**: Dat waren dus geen zendingen naar Nederland?

A. Dat kon altijd, van Portugal naar Nederland.

81518. De **Voorzitter**: Het gaat hier dus bepaald niet over zendingen naar Nederland?

A. Neen, want dat was heel normaal. Iedereen zond pakketten. Ik heb honderden pakketten gezonden, die ook zijn aangekomen voor een zeer groot gedeelte.

81519. De **Voorzitter**: Gingen die pakketten rechtstreeks naar Duitsland of via Genève?

A. Dat kan ik u niet meer zeggen. Ik geloof via Genève, maar dat weet ik niet zeker.

81520. De **Voorzitter**: Zegt het u iets, wanneer ik u in dit verband de naam *Flugi* noem?

A. Ja.

81521. De **Voorzitter**: Zegt die naam u iets in verband met deze aangelegenheid?

A. Neen. Ik heb de verzending van die pakketten nooit behandeld. Ik heb er alleen naar gekeken en mij er over verbaasd, dat het zo lang duurde, vóórdat er antwoord en geld kwamen.

81522. De **Voorzitter**: Omdat u er naar hebt gekeken en omdat u zich er mee hebt bemoeid, kon het weleens zijn, dat u iets van de heer *Flugi* had gemerkt bij deze aangelegenheid.

A. Er staat mij heel vaag iets van bij.

81523. De **Voorzitter**: Een andere vraag, die wij aan de heer *Somer* hadden gesteld, betrof een plan, dat in de oorlog door het Rode Kruis is opgesteld voor de regeling van de ontvangst van de repatriandi, die na de oorlog uit Duitsland zouden komen. Daarvoor had men een hele organisatie van medici en verpleegsters, noot-hospitelen, enz. aan de oostgrens. Dat was allemaal op papier gezet, opdat de Repatriëringsdienst daar gebruik van zou kunnen maken. Het gehele plan is naar Engeland gestuurd en daar ook inderdaad aangekomen, maar het is nooit gebruikt. Het is in Londen bij B.I. aangekomen in uw tijd. Weet u daar iets van?

A. Dat kan ik u niet zeggen. Het is echter wel mogelijk, want wij kregen zo ongeveer 20 à 30 000 papieren per maand, die door-gestuurd werden naar alle mogelijke mensen. Ik kan u dus niet zeggen, wat er met dit papier is gebeurd.

81524. De **Voorzitter**: Dat plan is namelijk opgediept uit een collectie papieren van Militair Gezag en het bleek duidelijk, wanneer het daar terecht was gekomen. Men heeft het daar achtergehouden en het niet gegeven aan de Repatriëringsdienst. Nu interesseert het ons te weten of er misschien een exemplaar aan de Repatriëringsdienst is gezonden en een ander exemplaar naar het Militair Gezag.

A. Het is zeker niet rechtstreeks naar de Repatriëringsdienst van E.I. in Londen uitgezonden.

81525. De **Voorzitter**: Waarom niet?

A. De verspreiding van de berichten, die het B.I. kreeg, gingen naar de Departementen en naar Militair Gezag als zodanig, maar niet naar een willekeurige afdeling van het Militair Gezag.

81526. De **Voorzitter**: De Repatriëringsdienst was een afdeling van Sociale Zaken.

A. Dan is het beslist geadresseerd aan de Minister van Sociale Zaken.

81527. De **Voorzitter**: Ik weet niet hoeveel exemplaren er heen zijn gezonden.

A. Het is vermoedelijk aangekomen in de vorm van een negatief, dat is atgedrukt bij het B.I. in Londen in een aantal exemplaren. Van al die stukken, die er binnenkwamen, ging er een exemplaar naar de heer *Gerhrandy*, naar de Minister van Oorlog, naar de betrokken Ministers en naar de chef van de staf Militair Gezag.

81528. De **Voorzitter**: Men zou dus kunnen zeggen, dat het zeer waarschijnlijk is, dat, wanneer er zo'n exemplaar naar Militair Gezag is gestuurd, er ook een is gezonden naar Sociale Zaken?

A. Zonder enige twijfel.

81529. De **Voorzitter**: Het feit, dat dit plan nooit voor de dag gekomen is, heeft veroorzaakt, dat de Repatriëringsdienst niets heeft geweten van deze hele organisatie en dat die organisatie dus niet is gebruikt en wij hier allerlei klachten krijgen over onvoldoende organisatie aan de grens bij het opvangen van de repatriandi.

A. U moet natuurlijk wel begrijpen, dat het B.I. als zodanig bij wijze van spreken een soort postkantoor was. Het zond de stukken door naar de betrokken Minister of de betrokken chef staf, meestal aan beiden. De uitvoering van die stukken lag bij de betrokken personen. Er werden duizend papieren in Nederland geproduceerd, waar nooit iets mee is gedaan.

81530. De **Voorzitter**: Ik begrijp heel goed, dat u ons niet meer kunt zeggen dan dit. Het is natuurlijk een beetje onzeker. Bestaan er nu gegevens over de verzending van de stukken?

A. Ja zeker, bij het archief van B.I. kunt u alles te weten komen. De luitenant *Bruins* van de generale staf kan nagaan, waar die stukken heen zijn gegaan.

De **Voorzitter**: Dan geloof ik, dat ik aan het einde van mijn vragen ben gekomen. Ik dank u voor uw inlichtingen en ik sluit het verhoor.

C. L. W. FOCK.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS.
KORTHALS.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 29 JUNI 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Korthals, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

JOHANNES FRANCISCUS MESKER,
oud 28 jaar, wonende te 's-Gravenhage, koopman.

Hij legt de eed af als getuige.

81531. De **Voorzitter**: Het voorraamste onderwerp, waarover wij u gaarne enige vragen zouden willen stellen, betreft mevrouw van *Overeem* en haar werk. Een van die vragen is bijvoorbeeld: Waarom heeft mevrouw van *Overeem* zich juist tot *Harster* gewend? Een andere vraag is: Waarom heeft *Harster* datgene, wat hij aan anderen weigerde, aan mevrouw van *Overeem* wel toegestaan? Misschien kunt u deze twee vragen in combinatie behandelen.

A. U stelt daar in de eerste plaats, dat *Harster* het eerst aan anderen heeft geweigerd. Dat is mij niet bekend. Ik zou het eerste contact van *Harster* met mevrouw van *Overeem* het eerst willen behandelen. Dat lijkt mij van belang, omdat het optreden van mevrouw van *Overeem* bij de eerste ontmoeting van grote invloed is geweest op het feit, dat *Harster* überhaupt verder met haar heeft willen spreken. Wij willen er natuurlijk niet van uitgaan, dat mevrouw van *Overeem* in het begin direct al heeft gezien, welke afmetingen haar eerste stappen tot gevolg zouden hebben. Noch *Harster*, noch mevrouw van *Overeem* hebben waarschijnlijk, toen zij elkaar voor het eerst ontmoetten, beseft, wat het uiteindelijk is geworden. *Harster* heeft mij zelf verteld, dat deze eerste ontmoeting hem niet direct de vraag heeft doen stellen: „Wat wil deze vrouw van mij?” Hij is eigenlijk pas veel later tot de conclusie gekomen, dat deze ontmoeting niet toevallig is geweest. Dit leidt naar mijn mening tot de conclusie, dat mevrouw van *Overeem* bij haar eerste optreden zeer diplomatiek te werk is gegaan en niet direct op de voorgrond heeft gesteld, wat uiteindelijk haar bedoelingen waren.

81532. De **Voorzitter**: Wat waren die bedoelingen?

A. Voorzover ik weet, was dat in de eerste plaats te trachten een verzachting van het doodvonnis te verkrijgen, dat over enkelen van haar kennissen was geveld in zake spionage, enz. Ik geloof, dat hierbij de namen van *van Lanschot* en *van Hamel* ter sprake zijn gebracht. Waarom heeft mevrouw van *Overeem* zich speciaal tot *Harster* gewend? Ik zou daarop kunnen zeggen, dat mevrouw van *Overeem* tot de overtuiging was gekomen, dat met de kleinere mensen in het apparaat van de Sicherheitspolizei geen afdoend resultaat te behalen viel om iets voor de gevangenen te doen. In een enkel geval kon het er eens toe leiden, dat er een pakje naar binnen mocht of de één een ietwat andere behandeling kreeg dan de ander, maar, dat was in haar ogen niet van zodanig belang, dat op deze wijze iets in het algemeen zou kunnen worden gedaan in de toekomst.

81533. De **Voorzitter**: Hoe is mevrouw van *Overeem* met *Harster* in contact gekomen? Is dat geschied door bemiddeling van de heer van *Gennep*?

A. Ik geloof, dat de zaak zó was, dat mevrouw van *Overeem* op een gegeven moment had ontdekt, dat er bij de kleinere goden niets te bereiken was. Het lijkt nu allemaal vreselijk gemakkelijk; *Harster* was Befehlshaber der Sicherheitspolizei. In oorlogstijd wisten wij als burgers ontzettend weinig af van het hele Duitse apparaat. Wij hadden een bepaald begrip van de Gestapo en S.D., maar de omschrijving

daarvan en de bevoegdheden, wie daar chef was, enz., waren toch maar aan een kleine groep bekend. Daarom heeft zij met *Harster* contact gezocht, omdat zij te weten was gekomen, dat hij dé man was, die over haar verzoeken kon beslissen.

81534. De **Voorzitter**: Was zij dat te weten gekomen van de heer van *Gennep* of langs andere wegen?

A. Neen, mij lijkt langs een andere weg.

81535. De **Voorzitter**: Heeft zij gemerkt, dat de heer van *Gennep* met *Harster* goed bekend was?

A. Zij heeft ontdekt, dat de heer van *Gennep* *Harster* kende. Bij haar is toen de gedachte geboren om via van *Gennep* met *Harster* in relatie te komen. Zoals ik zoëven al zei, is die eerste kennismaking wel van beslissende invloed geweest.

81536. De **Voorzitter**: Hierover hebben wij voldoende gegevens. Hoe komt het, dat *Harster* zeer gevoelig is geweest voor de wecsen van mevrouw van *Overeem* en dat hij haar wensen heeft vervuld? Ik bedoel hier niet ten aanzien van die doodvonnissen. Zijn die doodvonnissen nog uitgevoerd?

A. Neen, die zijn niet uitgevoerd.

81537. De **Voorzitter**: Heeft zij daar de hand in gehad?

A. Ja zeker. Zij heeft dat bij *Harster* voorgedragen. *Harster* had de bevoegdheid om de executie te verhinderen van een eenmaal uitgesproken doodvonnis, althans om die executie uit te stellen, z.g. „abzutrennen”.

81538. De **Voorzitter**: Dat zou dus een gevolg kunnen zijn geweest van haar optreden?

A. Beslist. Een man als *Harster* had geen aanleiding om dat uit zich zelf te doen.

81539. De **Voorzitter**: Neen, maar andere krachten konden daar een rol bij hebben gespeeld.

A. Ja, dat is mogelijk, maar dat is mij niet bekend.

81540. De **Voorzitter**: U meent dus, dat het de invloed is geweest van mevrouw van *Overeem*??

A. Ik geloof, dat dat zeer doorslaggevend is geweest. Voorzover ik weet, kan ik dit stellig zeer bevestigend beantwoorden.

81541. De **Voorzitter**: Hoe komt het nu, dat *Harster* aan de verlangens van mevrouw van *Overeem* heeft voldaan? Dit is geen vraag, die ik zó maar stel....

A. Neen, ik ken de achtergronden daarvan. Men moet er van uitgaan, dat het contact aanvankelijk niet van een dergelijke omvang was als dat later is geworden. Het waren in het begin toestemmingen om vitamines, geneesmiddelen, enz. naar de verschillende gevangenen en kampen te brengen. Dat is uitgegroeid tot een pakkettenactie. Mevrouw van *Overeem* is niet de eerste de beste keer met het voorstel gekomen: Wilt u mij toestemming verlenen om aan alle gedetineerden in de onder u ressorterende kampen pakketten uit te reiken? *Harster* heeft in het begin toegestaan om vitamines en noodzakelijke medicijnen binnen te laten. Ik kan dat niet als een enorme verdienste van *Harster* zien, want wat kon hij daar eigenlijk tegen hebben? Het was een noodzaak, waardoor hij de gevangenen in zekere mate tegemoetkwam, maar welke zorg uiteindelijk volkomen op de schouders van de Duitsers rustte. Het was een verplichting van de Duitsers om daarvoor te zorgen. Toen bleek, dat er gebrek was aan

vitaminen en enkele geneesmiddelen en toen deze werden aangeboden, heeft hij dat zonder meer geaccepteerd. U hebt mij gevraagd, waarom zij dat later alléén heeft mogen doen. Het is niet mogelijk om hier een definitieve uitspraak te doen op grond van feiten, omdat daarbij verschillende factoren een rol spelen, die nu eenmaal niet zijn vast te leggen in feiten. Ik zie het zo, dat eenmaal in aanraking met *Harster* en eenmaal de toestemming bezittende om de kampen te mogen betreden, bij mevrouw *van Overeem* de gedachte is gerijpt om dit werk in groter verband te gaan doen in de vorm van pakketten aan zoveel mogelijk gevangenen. Daarnaast, parallel lopend, waren er een paar groepen van mensen in bepaalde plaatsen, die ook iets voor de gevangenen wilden doen, omdat de berichten uit de kampen nu eenmaal niet zo gunstig waren. Men wilde als Nederlander graag iets doen en men heeft dat getracht. Het voordeel van mevrouw *van Overeem* is hierbij geweest, dat zij in contact stond met de hoogste autoriteit. De andere groeperingen hadden misschien afspraken met kampcommandanten, gevangenisdirecteuren, enz. Dezen waren in ieder geval personen, die in functie veel lager waren dan *Harster*. Bovendien heeft mevrouw *van Overeem* op een bepaald ogenblik, toen deze zaak zich ontwikkelde, het Rode Kruis-embleem naar voren gehaald, waardoor zij niet helemaal meer als privépersoon tegenover de Duitsers stond. Toen er blijkbaar geen overeenstemming in zake deze voorzieningen van pakketten met de andere groeperingen of comité's, die dat ook wilden verzorgen, tot stand kwam, kan ik mij voorstellen, dat dit zeker ook de Duitsers bekend geworden is. Op verzoek van mevrouw *van Overeem* is *Harster* er waarschijnlijk toe gebracht om aan haar een generale permissie te geven onder de voorwaarde, dat deze andere comité's wel konden doorgaan met het verzamelen van middelen voor de pakketten, maar dat het in de kampen brengen van die pakketten onder Rode Kruis-vlag door mevrouw *van Overeem* zou dienen te geschieden.

81542. De **Voorzitter**: U bent nu dus aangeland bij haar relatie met het Rode Kruis.

A. Ja. Ik geloof, dat zij het Rode Kruis-embleem eigenlijk zeer node naar voren heeft gebracht om meer indruk bij de Duitsers te maken.

81543. De **Voorzitter**: U zegt: node. Had zij het liever zonder Rode Kruis gedaan?

A. „Liever” veronderstelt een keuze. Ik kan alleen zeggen, dat het niet in haar lijn lag. De hele zaak is zuiver op particulier initiatief van haar persoonlijk begonnen en geenszins op instigatie van het Rode Kruis, dat dit volgens de conventie van Genève niet doen mocht. De Duitsers wilden dat ook niet.

81544. De **Voorzitter**: Waarom is zij dan tenslotte, ofschoon liet toch op haar eigen initiatief is begonnen, in contact getreden met het Rode Kruis en heeft zij toegestaan, dat het Rode Kruis zich voordeed als de leider van dit geval?

A. Ik geloof, dat, als er bij deze activiteit van de verzorging in de kampen sprake is, men zeker niet mag zeggen, dat de leiding berustte bij het Rode Kruis. Daar was enerzijds mevrouw *van Overeem* de persoon niet naar en aan de andere kant geloof ik, dat het Rode Kruis hier niet het instituut voor was.

81545. De **Voorzitter**: Zij hebben geen van beiden een halfslachtige houding willen aannemen, bedoelt u waarschijnlijk?

A. Neen.

81546. De **Voorzitter**: Toch min of meer wel. Er zijn verscheidene mensen van het Rode Kruis, die graag verkondigen, dat mevrouw *van Overeem* in hun dienst stond voor het verrichten van werkzaamheden, die het Rode Kruis had bedacht. Dat schijnt echter niet waar te zijn. Nu zegt mevrouw *van Overeem*, dat zij bij het Rode Kruis is geweest om meer background te bezitten.

A. Dat lijkt mij zeer aannemelijk, omdat het initiatief hier een beslissende betekenis heeft.

81547. De **Voorzitter**: Het is dus bepaald van haar zelf uitgegaan?

A. Uitsluitend van haar zelf. Ik wil hier geen enkele verdienste van het toenmalige hoofdbestuur van het Rode Kruis ter zijde schuiven. Zij hebben goedgevonden, dat zij het Rode Kruis-embleem gebruikte.

81548. De **Voorzitter**: Vindt u dat geen verdienste?

A. Persoonlijk vind ik het geen verdienste. Men kan echter ook niet zeggen, dat zij het hebben tegengewerkt, hoe dan ook. Maar

tussen tegenwerken en passief medewerken, werkelijk actief inzetten en initiatief tonen, is naar mijn mening toch wel éniġ verschil. Bovendien blijkt, en dat is wel te controleren, dat de financiële verantwoording uitsluitend voor rekening van mevrouw *van Overeem* kwam als persoon, en niet als vertegenwoordigster van het Rode Kruis. Na de bevrijding, toen er tegenover de Duitsers voor het Rode Kruis geen reden meer was om zich in deze zaak op de achtergrond te houden, heeft het Rode Kruis ook niet gezegd: „Goed, u hebt dat in Rode Kruis-verband gedaan. Tijdens de bezetting konden wij ons er officieel niet mee bemoeien, maar wij zullen nu de zaak overnemen.” Zij kunnen nu misschien wel zeggen, dat het onoverzichtelijk was of iets dergelijks, maar gezien de stand van zaken gedurende de oorlog, huiszoekingen, die er zijn geweest, en bovendien de brand, is het toch jġrijpelijk, dat er geen complete boekhouding is te vinden, waarin inen alles kan nagaan. Wanneer het Rode Kruis zich hier werkelijk achter had willen stellen met alle consequenties, dan had het toch zeker na de bevrijding moeten zeggen, dat het de zaak overnam en de contrôle er op wilde hebben. Zelfs het werk van mevrouw *van Overeem* in het kamp te Amersfoort na de bevrijding is geheel voor haar eigen rekening en verantwoording geweest. Ik zie dus niet in, dat het Rode Kruis, wat dit betreft, bepaalde lof toekomt.

81549. De **Voorzitter**: Hier heerst in illegale kringen toch wel enig wantrouwen tegen mevrouw *van Overeem*. Hoe komt dat toch?

A. Persoonlijk heb ik daar nooit iets van gemerkt, maar ik kan mij voorstellen, dat outsiders tijdens de bezetting, die niet het doel en de omvang van het werk van mevrouw *van Overeem* kenden en dus ook geen behoorlijk inzicht hadden in de verhoudingen, zoals die waren gegroeid, een zekere twijfel ten aanzien van mevrouw *van Overeem* hebben gekoesterd.

81550. De **Voorzitter**: Was dat misschien zo, omdat het haar gelukte tot die kampen door te dringen en men dat onverklaarbaar vond?

A. Ik geloof, dat hier de nadruk moet worden gelegd op het algemene verschijnsel, dat er tijdens de bezetting nu eenmaal bezwaren bestonden tegen iedereen, van wie men wist of kon aannemen, dat deze in relatie stond met de Duitsers, bezoeken bracht op het Sicherheitspolizei-hoofdkwartier, enz. Dat waren toch eigenlijk instellingen, waar iedere Nederlander, hoe heldhaftig die dan ook was, liever een straatje voor omliep. Wanneer men daar dus iemand, en dan nog wel in een auto, voor de deur zag stilhouden, terwijl er misschien wel jġweren worden gepresenteerd — ik zeg nu maar iets, ik weet niet, of dat in werkelijkheid zo is gebeurd —, en men zag die persoon naar binnen gaan, kennelijk niet om een verhoor te ondergaan, en een vriendelijk gezicht zetten om iets te bereiken, was dit zeker in die tijd een reden tot argwaan. Ik geloof, dat verschillende advocaten in die tijd dezelfde aantijgingen hebben ondervonden, omdat zij tijdens de bezetting verdachten voor krijgsraden en S.S.-Gerichte hebben bijgestaan en hun toevlucht zochten bij bepaalde Duitse relaties, waarvoor zij verschillende Duitse instanties bezochten. Ik geloof, dat dat de algemene afkeer was, die men tijdens de bezetting had van mensen, die met de Duitsers in relatie stonden. Ik kan mij niet voorstellen, dat mensen na de bevrijding, die de situatie een beetje kenden, nog twijfelden omtrent de pro-Nederlandsheid van mevrouw *van Overeem*. Wanneer dat wel zo zou zijn, geloof ik, dat hier persoonlijke motieven wel een hoofdrol zullen spelen.

81551. De **Voorzitter**: Wat is u bekend omtrent de beïndeling van mevrouw *van Overeem* bij de moeilijkheden, die zich hebben voorgedaan bij de Nederlandse artsen, die zich moesten aansluiten bij de Artsenkamer?

A. Mij is hiervan alleen bekend, dat, toen de artsen gedwongen waren zich bij de Artsenkamer aan te sluiten en er een aantal werd gearresteerd, omdat zij dat niet wilden, met behulp van mevrouw *van Overeem* een oplossing is gevonden, waarbij de Duitsers naar buiten niet hoefden toe te geven en aan de andere kant de medici ook zonder in conflict te komen met hun eigen overtuiging, hun werk konden voortzetten. Ik acht dat ook waarschijnlijk, want wanneer het anders was geweest, waren er van Duitse zijde zeker publicaties gekomen, en juist omdat de Duitsers hier na die acties angstvallig over hebben gezwegen, geloof ik wel, dat dit een soort terugkomen van hun eerst ingenomen standpunt heeft betekend.

81552. De **Voorzitter**: In een boekje, dat de heer *van Gennep* naar ik meen over mevrouw *van Overeem* heeft geschreven, heb ik gelezen, dat zij „de Witte Engel” werd genoemd. Is dat nu een spotnaam of was dat een naam, die men uit dankbaarheid aan haar heeft gegeven?

A. Ik heb daar even over moeten piekeren. Ik ben een zeer nuchter mens en houd niet zo erg van heldenverering. Ik kan mij echter toch voorstellen, dat mensen, die in de gevangenis zaten in die tijd, elk contact met de buitenwereld en elke hulp, die zij van buiten ontvingen, toen als iets veel mooiers zagen dan het misschien in werkelijkheid is geweest. Ik geloof, dat daaruit ook is ontstaan, dat de gevangenen in hun overgevoeligheid in de kampen deze naam hebben bedacht, omdat zij zo dankbaar waren, dat mevrouw van Overeem dit allemaal voor hen had bereikt. Of men dat objectief ook buiten deze sfeer kan handhaven, is natuurlijk weer een ander geval.

81553. De **Voorzitter**: U meent dus, dat men haar zo noemde uit dankbaarheid voor wat zij verrichtte?

A. Ik heb die naam weleens in een gedichtje gezien, maar ik geloof toch niet, dat dit zo algemeen was als wordt verondersteld in dat boekje van de heer van Gennep. Ik geloof meer, dat dit de persoonlijke opinie is van een paar mensen, die hun hart hebben gelucht in de vorm van een gedichtje. Daar mogen wij toch niet aan vastknopen, dat iedereen deze gedachte was toegedaan, hoewel ik zeker aanneem, dat de mensen zeer dankbaar waren voor alles, wat voor hen in die kampen werd gedaan.

81554. De **Voorzitter**: Zij werkte daar zo'n beetje als *Florence Nightingale*.

A. Ja, goed, maar dat zijn toch eigenlijk meer benamingen, die veel later zijn ontstaan.

81555. De **Voorzitter**: Vertrouwde men haar aan Duitse kant helemaal?

A. Juist om het probleem: Waarom heeft zij nu deze toestemming gekregen en andere mensen niet, kan men natuurlijk zonder meer zeggen: Ja. Zij is in contact gekomen met de Befehlshaber van de Sicherheitspolizei, dé autoriteit, die er uiteindelijk over kon beslissen, anderzijds echter — dat kunnen wij objectief vaststellen zonder enige insinuatie te willen uiten — moet er van de zijde van die autoriteit toch ook een gevoel zijn geweest, dat, wanneer men met mevrouw van Overeem iets afsprak in de zin zoals de Duitsers wilden afspreken, zij het uiteindelijke doel, het helpen dus van deze mensen met pakketten, geceesmiddelen, enz., eigenlijk boven haar politieke overtuiging stelde. Van Duitse kant gezien, werd er in haar een zeker vertrouwen gesteld, dat zij zich strikt zou houden aan de afspraken, die ook niet onbeperkt waren.

81556. De **Voorzitter**: Heeft zij dat ook gedaan?

A. Voorzover ik weet, heeft zij dat in grote lijnen gedaan. Zij heeft haar werk gesteld boven haar eigen overtuiging, die precies zo was als van ieder ander, omdat zij Nederlandse was.

81557. De **Voorzitter**: U bedoelt waarschijnlijk: als van iedere andere Nederlander.

A. Ja.

Om dit werk te kunnen doen, was een van de vereisten tegenover de Duitsers, dat zij geen misbruik zou maken van die permissie. Dat is iets, wat een politieman zeker moet hebben gevoeld. Wanneer men iemand een permissie geeft de kampen binnen te gaan, kijkt men wel degelijk, aan wie men die permissie geeft. Ik vind dit in politieke zin helemaal niet in haar nadeel spreken. Ik wil echter uitdrukkelijk vaststellen, dat haar opvatting was, dat haar werk boven andere dingen stond. Naast de Befehlshaber van de Sicherheitspolizei was in Nederland nog iemand als *Rauter* werkzaam, bovendien een Wehrmacht, die ook haar eigen spionage- en contra-spionnagedienst had. *Giskes* heeft mij na de oorlog verteld, dat nog geruime tijd de gangen van mevrouw van Overeem door de Duitsers zijn nagegaan, niet zozeer, omdat men daarvoor dringende gronden had, maar omdat het was opgevallen, dat zij in contact stond met de Sicherheitspolizei. De Duitsers veronderstelden, dat zij in die positie in staat zou zijn om voor een buitenlandse inlichtingendienst te werken. Uit spionage-oogpunt heeft men haar zeer lange tijd gewantwoord. De Duitsers van de contra-spionage-afdeling van de Wehrmacht hebben de verhouding niet direct goed begrepen. Zij wisten niet precies, hoe de situatie lag. De heren van de Wehrmacht vonden het zelf eigenlijk niet nationaal-socialistisch, de anderen wel. Zij vonden, dat het eigenlijk niet in de lijn lag, dit toe te staan, enz. Zij vroegen zich dus af, wat hierachter stak. Van *Rauter* weet ik — niet uit zijn mond —, dat hij mevrouw van Overeem verschillende malen moeilijkheden in de weg heeft gelegd in de vorm van huiszoekingen en ontbiedingen op zijn bureau, waar zij verklaringen moest geven, hoe zij

aan de middelen kwam, enz, want haar werk mocht van de Duitsers beslist geen illegaal karakter hebben. In het algemeen kan men dus zeggen, dat zij uiteindelijk alleen van de Befehlshaber der Sicherheitspolizei het vertrouwen genoot om in die kampen te mogen komen.

81558. De **Voorzitter**: U hebt ons nu heel wat over mevrouw van Overeem verteld, dingen, die men gewoonlijk alleen weet, wanneer men iemand persoonlijk kent en wanneer men iemand heeft kunnen gadeslaan in zijn werk. Hebt u dat laatste gedaan? U kent haar toch niet uit die tijd?

A. Neen, tijdens de oorlog heb ik geen direct contact met haar gehad.

81559. De **Voorzitter**: Kunt u ons vertellen, hoe het komt, dat u deze dingen zo goed weet? Niet omdat wij daar nieuwsgierig naar zijn, maar omdat de waarde van die mededelingen wordt versterkt, wanneer u ons dat mededeelt.

A. Ik heb er persoonlijk helemaal geen belang bij om een bepaalde waarde aan deze verklaringen te willen doen toekennen. Ik ben met mevrouw van Overeem en met deze Duitse figuren in aanraking gekomen door mijn werkzaamheden bij verschillende opsporingsdiensten van na de bevrijding. Mijn interesse voor deze zaken is geboren tijdens de oorlog, waarin ik ook een zekere activiteit heb ontplooid. Na de bevrijding was het zó, dat doodgewone stervelingen maar zeer weinig wisten van het zeer gecompliceerde apparaat, waarmee de Duitsers hier tijdens de bezetting hebben geopereerd. Het was van belang om met deze Duitsers te spreken over al deze aanlegenheden, om in de eerste plaats iets te weten te komen van hun organisatie, van de verschillende feiten, wie er in een bepaald kamp hadden gezeten en wanneer, onder welke omstandigheden die personen verder zijn getransporteerd, wie eventueel medegevangenen waren, enz.

81560. De **Voorzitter**: Wisten zij dat allemaal?

A. Ja, dat wil zeggen...

81561. De **Voorzitter**: Hadden zij daarvan boekgehouden?

A. Op een gegeven moment kon men uit een zeer grote vaagheid van gegevens door deze gesprekken met mevrouw van Overeem, *Harster*, *Giskes* en andere Duitsers komen tot een enigszins overzichtelijk geheel. Men kan van *Harster*, als politiechef, geen details verwachten van bepaalde zaken, maar hij wist dan toch in ieder geval in welke richting men zou kunnen gaan zoeken, wie er in aanmerking kwamen als verantwoordelijke persoon voor verschillende handelingen. Men moest in die tijd te weten zien te komen, wie er voor bepaalde dingen verantwoordelijk waren en omdat dit een terrein was, waarover wij niet al te best waren ingelicht, was het van belang, met iedereen, die hierover maar iets kon zeggen, die de verhoudingen van meer nabij had gekend, bewust in contact te treden. Uiteindelijk waren de inlichtingen van mevrouw van Overeem niet zodanig, dat men op een gegeven ogenblik tot de ontdekking kwam, dat zij nu degene was, waar de zaak om draaide, want dat waren uiteindelijk de Duitsers, die de inlichtingen moesten geven en die in dit verband haar naam hebben genoemd. Zodoende gingen wij eens met haar spreken, waarbij wij ook op andere paden kwamen, waarvoor wij een zekere interesse hadden.

81562. De **Voorzitter**: U hebt dus aan *Harster* en anderen ook gevraagd over mevrouw van Overeem, omdat u dat vanwege uw werk interesseerde?

A. Inderdaad. Wanneer men met deze dingen in aanraking komt en men tijdens de oorlog ook het een en ander heeft meegemaakt, rijzen er vanzelf vragen. Wanneer men dan in de gelegenheid is om die vragen beantwoord te krijgen, gebruikt men die.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat wij nu datgene hebben besproken, waarover wij u hadden willen vragen. Ik dank u zeer voor uw inlichtingen en ik sluit het verhoor.

J. F. MESKER.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

KORTHALS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 23 AUGUSTUS 1950

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Huigens, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: j, l, m en o.

Verhoor van

Dr. JAN HERMAN VAN ROIJEN,

oud 45 jaar, wonende te 's-Gravenhage, Hr. Ms. ambassadeur, benoemd te Washington.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 82629 t/m 82634 hebben betrekking op de punten j en o van het Enquêtebesluit.

82635. De **Voorzitter**: Hoe lang bent u na uw arrestatie in Januari 1944 gevangengehouden?

A. Twee maanden; daarna ben ik vrijgelaten. Ik dacht toen, dat ik gearresteerd was wegens mijn lidmaatschap van het Vaderlands Comité en dat ook de andere leden van dat comité gearresteerd waren. De Duitsers waren echter op een volkomen fout spoor; zij dachten, dat ik behoorde tot een organisatie, die mensen naar Londen hielp ontvluchten. Dat was een organisatie uit Antwerpen, waarin zaten mr. J. Strengers, van Boetzelaer en freule van Vredenburg. Ik kende wel het bestaan van die organisatie, van die groep, maar had deze altijd enigszins als amateurs beschouwd, hetgeen ik gevaarlijk achtte. Ik heb mij daarmee dan ook niet in zeer sterke mate ingelaten. Het enige, dat ik gedaan heb, is, dat ik de advocaat mr. Meerburg uit Enschede deze mensen aangewezen heb, toen deze het land uit moest. Ik heb Meerburg medegedeeld, dat de groep naar mijn weten uit 100 pct. betrouwbare vaderlanders bestond.

82636. **Dr Voorzitter**: Is hij geslaagd?

A. Hij is tot Zwitserland gekomen, heeft daar echter een grenswacht ontmoet, is omgekeerd en weer in Nederland teruggekomen.

Die mensen waren 100 pct. betrouwbaar, maar niet erg deskundig. Toen men van Duitse kant ontdekte, dat ik niets met die beweging had uit te staan, heeft men mij vrijgelaten. Ik weet echter tot op de huidige dag niet waarom.

De Voorzitter: Daar zijn allerlei verhalen over. De naam van de heer Kersten wordt in dat verband genoemd.

A. Ik weet o.a, dat de heer Kersten daaraan misschien heeft medegewerkt, hoewel er alweer andere tekenen zijn, die op het tegendeel wijzen. Toen de heer Kersten daarnaar werd gevraagd, heeft hij gezegd: dat weet ik niet!

Hij heeft in ieder geval een papier gekregen, waarop achter mijn naam stond: entlassen. Ik zat o.a. met Bannier van Koloniën. Bannier is de dag vóór mijn vrijlating vrijgelaten. Hij genoot niet de bescherming of tussenkomst van de heer Kersten. Ik weet zeker, dat aan de heer Kersten is gevraagd zijn tussenkomst voor mij te verlenen. Dit is langs een omweg gegaan door mijn vrienden de Vogels, die door middel van hun familiebetrekking met Reijers Kersten hebben bereikt. Hij is in elk geval wel benaderd. Toen ik vrijgelaten was, ben ik onmiddellijk ondergedoken in Den Haag, tot dat ik naar Engeland ben vertrokken. Op een gegeven moment is bij mij gekomen de Koster uit Leiden. Hij woonde in Wassenaar. Hij was mij bekend als een volkomen betrouwbaar ondergronds werker, die verbinding met Londen had. De Koster zei mij: ik heb een bericht, dat blijkbaar is bestemd voor de heren Drees, Bosch van Rosenthal, Cleveringa en een paar anderen; ken jij één van die heren?

Ik heb daarop geantwoord: Als je wilt, kan ik je bij de heer Drees introduceren. Dit is gebeurd; ik heb de Koster bij de heer Drees geïntroduceerd. Dat is het begin geweest van het contact voor de oprichting van het College van Vertrouwensmannen.

De nos. 82637 t/m 82661 hebben betrekking op de punten j en o van het Enquêtebesluit.

J. H. VAN ROIJEN.

DONKER, voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

HUIGENS, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 13 SEPTEMBER 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de neren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Mr. RIJNHARD BERNHARD BARON VAN LYNDEN,
oud 38 jaar, wonende te Pretoria, gezantschapssecretaris.

Hij legt de eed af als getuige.

84651. De **Voorzitter**: Gedurende de oorlog bent u werkzaam geweest aan het gezantschap te Bern. Welke functie oefende u daar uit?

A. Ik heb daar gefungeerd als attaché en vervolgens als tweede-secretaris.

84652. De **Voorzitter**: Vervulde u deze functie al, toen Nederland in de oorlog kwam?

h. Neen, toen werkte ik aan het gezantschap te Parijs.

84653. De **Voorzitter**: Wanneer bent u naar Bern overgegaan?

A. In October 1940.

84654. De **Voorzitter**: Waar bent u dan tussen Juni en October geweest?

A. Het gezantschap is toen naar Bordeaux, Vichy, achter de Franse Regering aangegaan. Ik geloof, dat we er in September 1940 zijn uitgegoid.

84655. De **Voorzitter**: Juist. U bent er in September 1940 uitgegoid. Bent u door de Regering in Londen naar Zwitserland gestuurd?

A. Ja, door de Regering in Londen zijn we naar Zwitserland gestuurd.

81656. De **Voorzitter**: Bent u daarna in Bern aangesteld?

A. Ja.

84657. De **Voorzitter**: En u vond daar als gezant de heer *Bosch van Rosenthal*?

A. In October 1940.

84658. De **Voorzitter**: In Juli 1940 was u er nog niet!

A. Neen.

84659. De **Voorzitter**: In Juni 1940 ook niet?

A. Neen.

84660. De **Voorzitter**: Dat klopt niet met hetgeen wij hebben gehoord. De heren *van Tricht* en *Luns* zaten toen in Bern.

A. Dat kan wel ongeveer Juni zijn geweest.

84661. De **Voorzitter**: Wat was de functie van de heer *Luns*?

A. Hij was attaché en mijn voorganger. We zijn er nog een maand tegelijk geweest. Daarna is de heer *Luns* naar Portugal vei-trokken.

84662. De **Voorzitter**: Ja, naar Lissabon.

U was was dus in Juni 1940 nog niet in Bern en u weet dus niets van gebeurtenissen, die daar toen zijn voorgevallen en waarover wij u enige vragen hadden willen stellen?

A. Neen.

84663. De **Voorzitter**: Deze vragen hielden verband met het bezoek van de heer *van Zwanenberg* aldaar.

A. Neen, dat is vóór mijn tijd.

84664. De **Voorzitter**: Er is een bepaalde reden, waarom ik u heb gevraagd te komen. Wij hebben hier enige mededelingen gekregen omtrent de houding, die u in Bern hebt aangenomen ten aanzien van bepaalde onderwerpen, en ik meende, dat wij tegenover u min of meer verplicht waren, u in de gelegenheid te stellen het uwe te zeggen. Als er straks een verhoor verschijnt, waarin uw naam wordt genoemd — het een en ander over u wordt gezegd —, zou het minder prettig voor u zijn, wanneer u zelf niet in de gelegenheid zou zijn gesteld er over te spreken. Niet omdat wij dit geval zo vreselijk belangrijk vinden; dat is helemaal niet het geval. Er is ons medegedeeld, dat u eens bent benaderd door mevrouw *Visser*, de dochter van de president van de Hoge Raad. Zij heeft u te Bern gesproken over haar moeder en prof. *Meijers*. Mevrouw *Visser* heeft zich met de Nederlandse Regering te Londen in verbinding gesteld met het doel deze twee personen, die zich in Nederland bevonden en door de Duitse vervolging werden bedreigd, te redden. Of zij dit via het gezantschap te Bern heeft gedaan of zelf, herinner ik mij niet precies. Zij zegt, dat u haar een telegram uit Londen hebt voorgelezen, dat bij het gezantschap te Bern was ontvangen, waarin stond, dat op allerlei manieren moest worden getracht prof. *Meijers* en de oude mevrouw *Visser* te redden. Herinnert u zich dat?

A. Neen, maar het zal zeker zo zijn.

De **Voorzitter**: Dat helpt mij niets.

A. Ik herinner mij vaag, dat zij bij mij is geweest. Had ze toen geen andere naam?

De **Voorzitter**: Ze heeft anders geheten, want ze is gescheiden.

A. Ik herinner mij, dat ik de dochter van de heer *Visser* ontmoette.

De **Voorzitter**: In ieder geval bedoelen wij beiden dezelfde persoon.

A. Het telegram herinner ik mij niet.

84665. De **Voorzitter**: De oude mevrouw *Visser* bevond zich toen in Westerbork. Weet u wat dat was?

A. Ja zeker.

84666. De **Voorzitter**: Volgens mevrouw *Visser* was er nog een mogelijkheid om haar moeder te redden en deze heeft zij u ook genoemd. Zij wilde namelijk proberen, via de Nederlandse Regering te Londen bij de Engelse Regering voor mevrouw *Visser* en prof. *Meijers* een Palestina-certificaat aan te vragen. Dit was een verklaring, dat zij in Palestina zouden worden opgenomen. Volgens mevrouw *Visser* voelde u er weinig voor aan haar suggestie gevolg te geven en u had er weinig belangstelling voor deze naar Engeland door te geven, ofschoon de Nederlandse Regering u had laten weten, dat al het mogelijke moest worden gedaan om deze twee personen te redden. Tenslotte hebt u echter toegestemd een telegram naar Londen te sturen. Mevrouw *Visser* meent echter, dat u dit nooit hebt gedaan, aangezien er nooit enig antwoord op is gekomen.

De oude mevrouw *Visser* is in Westerbork overleden. Het laatste is geen beschuldiging aan uw adres. Dat mevrouw *Visser* in Westerbork is overleden, maakte de redding overbodig. Dit neemt niet weg, dat het toch heel erg zou zijn, indien u niet naar Engeland zou hebben getelegrafeerd.

A. Is het niet uit de archieven te Bern gebleken?

De **Voorzitter**: Neen.

A. Ik herinner het mij helemaal niet.

84667. De **Voorzitter**: Ook niet, dat er een telegram uit Londen is gekomen met het verzoek voor deze personen nog iets te doen?

De heer **Stokvis**: Het was anders een tamelijk opmerkelijk feit. Het zal niet iedere dag zijn gebeurd, dat de Nederlandse Regering uit Engeland een dergelijk telegram zond. Het betrof ook niet de eerste de beste personen.

A. Inderdaad.

De heer **Stokvis**: Daarom is het vreemd, dat u het zich niet kunt herinneren.

A. Het spijt mij zeer. Wanneer moet het ongeveer gebeurd zijn?

84668. De **Voorzitter**: Ik denk, dat het ongeveer Maart 1943 is geweest. Bij een tweede verhoor heeft mevrouw *Visser* gezegd, dat u ook in andere vorm zou hebben geweigerd mee te werken. U zou b.v. geweigerd hebben mensen uit kampen te halen door middel van een valse Zuid-Amerikaanse pas, hetgeen mogelijk was. aangezien de pauselijke nuntius daarin medewerking had beloofd. U wilde ook hieraan niet medewerken, aangezien u van mening was, dat het gezantschap geen illegale dingen op touw kon zetten.

A. Ik heb dit soort van vraagstukken nooit zelfstandig behandeld. Het is uitgesloten, dat ik op mijn eigen houtje dergelijke ingrijpende beslissingen zou hebben genomen. Dat is in de eerste plaats tegen de gewoonte van een gezantschap in. Ik herinner mij het geval van mevrouw *Visser* niet. Met valse passen e.d. had ik niets te maken, dat was het werk van generaal *van Tricht*.

84669. De **Voorzitter**: Generaal *van Tricht* deed het voor de oorlogsvrijwilligers, hoewel hij het aanvankelijk ook voor andere uitgewekenen heeft gedaan. Later is dit werk aan de heer *Kijzer* opgedragen. Volgens mevrouw *Visser* zou u hierin wel degelijk een eigen standpunt hebben ingenomen. U zou hebben gezegd, dat men het niet deed, omdat men geen illegale dingen wilde doen. Kunt u zich nog herinneren wat er bij het gezantschap is gebeurd ten aanzien van de valse Zuid-Amerikaanse paspoorten?

A. Er zijn door het gezantschap nooit valse Zuid-Amerikaanse paspoorten uitgevaardigd of verstrekt. Met het valse passen-gedeelte heb ik persoonlijk geen bemoeienis gehad. Dat gebeurde o.a. door de heer *Visser* en *Hooft*.

84670. De **Voorzitter**: De mensen kwamen toch zeker weleens bij u in Bern er om vragen?

A. Het enige geval, dat ik mij herinner, is van de familie *Perez Wang*. Ik heb op het station nog eens een bespreking gehad met een lid van het Chileense gezantschap. Dat is toen op niets uitgelopen; ik geloof, omdat er geen fondsen voor aanwezig waren. Dat is het enige geval met valse paspoorten, dat ik mij kan herinneren.

84671. De **Voorzitter**: U moet dus van al deze aangelegenheden zeggen, dat u het niet weet?

A. Ja.

84672. De **Voorzitter**: Zoëven heb ik gesproken over het werk voor de uitgewekenen, dat werd verricht door de heer *Kijzer*. Kunt u zich nog herinneren, waarom de heer *Kijzer* hiervoor is aangezien? De heer *Kijzer* was zelf immers uitgewekene?

A. Hij was met toestemming van de Duitsers in Zwitserland gekomen.

84673. De **Voorzitter**: In ieder geval was hij een uitgewekene. Waarom is juist hij voor dit werk uitgekozen en door wie is hij uitgekozen?

A. Door de heer *Bosch van Rosenthal*.

84674. De **Voorzitter**: Nam de heer *Bosch van Rosenthal* dergelijke beslissingen op eigen initiatief of liet hij zich daarbij leiden door anderen?

A. Neen, het gebeurde op eigen initiatief.

84675. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Bosch van Rosenthal* eveneens op eigen initiatief de heer *de Vos van Steenwijk* verzocht op te treden als vertegenwoordiger van het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis?

A. Ik denk, dat hij het Londen heeft voorgesteld.

84676. De **Voorzitter**: Was de heer *de Vos van Steenwijk* het al toen u kwam?

A. Dat weet ik niet.

84677. De **Voorzitter**: Waarom was de heer *de Vos van Steenwijk* daarvoor zeer bijzonder geschikt en de aangewezen persoon?

A. In Zwitserland was de keuze niet zo groot. De heer *de Vos van Steenwijk* was oud-lid van de Eerste Kamer en een vooraanstaand lid van de Nederlandse kolonie, die niets speciaals had te doen. Dergelijke persoonlijkheden waren niet dik gezaaid. Ik herinner mij echter niet, hoe deze aanstelling in haar werk is gegaan.

84678. De **Voorzitter**: U zou dus niet kunnen zeggen, waarom juist hij werd uitgekozen?

A. Het is de algemene gedachtengang, waaruit ik dit construeer. Ik weet ook niet, wanneer de heer *de Vos van Steenwijk* is aangesteld. Ik was de attaché en bovendien heel jong, zodat er veel zaken waren, die de heer *Bosch van Rosenthal* mij niet vertelde.

84679. De **Voorzitter**: Het gezantschap was toch niet zo groot: er was toch maar een kleine groep mensen. Als er dingen gebeurden, bemerkte men toch wel waarom ze gebeurden? Ik spreek nu niet speciaal over de heer *de Vos van Steenwijk*, maar meer in het algemeen.

A. Ik herinner mij wel, dat ik er over heb gesproken of de heer *Kijzer* wel de geschikte persoon was. Ik was er niet zo heel zeker van, of hij wel de geschikte persoon was.

84680. De **Voorzitter**: Waarom was u niet voor hem geporteerd?

A. Het waren negatieve redenen. Ik wist ook niet, wat wij aan hem hadden. Positieve redenen waren er niet. Ik vond, dat wij te weinig van hem af wisten. Ik wist alleen, dat hij een schoonzoon was van een Zwitsers professor, *Lanz*.

84681. De **Voorzitter**: Was zijn vrouw bij hem?

A. Neen, zijn vrouw is in Amsterdam gebleven. Zij is door de Duitsers gedeporteerd naar Ravensbruck. Zij is echter teruggekomen.

84682. De **Voorzitter**: U weet dus niet, waarom de heer *Bosch van Rosenthal* van mening was, dat de heer *Kijzer* zo bijzonder geschikt was voor deze functie?

A. Ik probeer het te reconstrueren. De heer *Kijzer* was — naar ik meen — dokter geweest bij een verzekeringsmaatschappij, zodat hij dus een zekere publiekrechtelijke routine had. Het aantal Hollanders in Zwitserland, dat in staat was een dergelijke betrekking te vervullen, was niet zo heel groot. Hij was zeker een handig man.

84683. De **Voorzitter**: Is de gunstige mening van de heer *Bosch van Rosenthal* ten opzichte van de heer *Kijzer* ook blijven bestaan, nadat hij enige tijd was belast met het verzorgen der uitgewekenen?

A. Daarover zijn vaak klachten gehoord.

84684. De **Voorzitter**: Met betrekking tot het vluchtelingenwerk in de verschillende landen, zoals Frankrijk, Spanje en Zwitserland, hebben wij verschillende klachten vernomen. Aan de andere kant wordt ons ook gezegd, dat de klachten niet altijd gegrond zijn. Daarom vraag ik iedereen, die in een positie is geweest, waardoor hij zich een oordeel hierover kan vormen, of hij van mening is, dat een bepaalde persoon zijn werk goed heeft gedaan.

A. Ik geloof, wanneer men de zaak in haar geheel neemt, dat de heer *Kijzer* daar in een heel lastige positie verkeerde en dat het pro tegen het contra opweegt. De heer *Kijzer* moest veel mensen teleurstellen. Met dergelijke aangelegenheden heeft men natuurlijk altijd moeilijkheden.

84685. De **Voorzitter**: Was er aanleiding om dikwijls neen te moeten zeggen?

A. De vluchtelingen hadden materiële noden, welke niet altijd konden worden gelenigd.

84686. De **Voorzitter**: Zei de heer *Kijzer* misschien een beetje gauw neen?

A. Het is moeilijk, dat te beoordelen.

84687. De **Voorzitter**: Hebt u er een oordeel over of de heer ~~Kijzer~~ de neiging had de mensen nogal vaak af te poeieren?

A. De manier, waarop hij het deed, gaf dikwijls aanleiding tot ontevredenheid. Het geschiedde misschien enigszins abrupt.

84688. De **Voorzitter**: Dat bevestigt wel de mededelingen, welke wij van andere zijde hieromtrent hebben ontvangen.

Wat was eigenlijk uw werk tijdens de oorlogsjaren in Bern?

A. B.v. het schrijven van diplomatieke nota's, in het begin het coderen van telegrammen.

84689. De **Voorzitter**: Wanneer u die diplomatieke nota's aan de Zwitserse Regering moest schrijven, betroffen deze toch ook weleens vraagstukken, die met de uitgewekenen hadden te maken?

A. Er zijn wel enkele brieven over gewisseld. Ook betroffen ze financiële kwesties, waarbij de Regering verantwoordelijk werd gesteld voor bepaalde gelden. Grote principiële nota's zijn nooit over de uitgewekenen geschreven.

84690. De **Voorzitter**: Is er nooit geschreven over het weghouden van Nederlandse vluchtelingen uit Zwitserland, door hen bij de grens de toegang te weigeren?

A. In ieder geval heeft de gezant herhaaldelijk mondelinge *dé-marches* gedaan.

84691. De **Voorzitter**: Gebeurde dat niet schriftelijk?

A. Ik geloof het niet. Er zijn, naar ik mij herinner, voor bepaalde gevallen wel degelijk nota's gemaakt, in het bijzonder voor mensen, die teruggestuurd werden, naar ik mern militairen. De Zwitsers hadden beloofd, dat zij militairen niet zouden terugsturen, maar dan moesten zij zich als zodanig aan de grens kunnen legitimeren. Dikwijls hadden zij echter geen papieren bij zich.

84692. De **Voorzitter**: Hoe kon men dan vaststellen of iemand militair was?

A. Ik herinner mij een geval, waarin wij inderdaad reden hadden aan te nemen, dat deze mensen zich wel konden legitimeren, en daarover is ook nog geschreven. Ik geloof, dat wij zelfs nog de schade hebben gereserveerd, die er later voor de betrokkenen uit zou kunnen voortvloeien.

84693. De **Voorzitter**: Werden ook wel Joden aan de grens geweigerd?

A. In dat speciale geval natuurlijk niet.

De **Voorzitter**: Neen, bij die militairen waarschijnlijk niet.

A. Wij wisten natuurlijk lang niet van alle gevallen, die werden geweigerd. Er verdwenen dikwijls mensen in Frankrijk.

84694. De **Voorzitter**: Waren het er velen naar uw gevoel? Wanneer u zegt: „Lang niet alle gevallen”, dan krijgt men de indruk, dat het er velen waren.

A. Dat kan ik niet beoordelen; wij werden daaromtrent door de Zwitserse autoriteiten vrijwel nooit ingelicht. Wij hebben enkele gevallen gehad van mensen, die in Zwitserland waren gekomen en ons hebben geschreven en daarna weer zijn teruggestuurd. Zo zijn er misschien een paar gevallen geweest. Wij hoorden natuurlijk wel van vluchtelingen, die doorkwamen, dat zij met bepaalde groepen waren vertrokken, waarvan mensen waren teruggestuurd of die ze waren kwijtgeraakt. Dan konden wij het enigszins nagaan.

84695. De **Voorzitter**: Heeft men daartegen niet schriftelijk of mondeling geprotesteerd?

De heer **Stokvis**: Of is dat helemaal niet gebeurd?

A. Het is per se wel gebeurd,

84696. De **Voorzitter**: Is er ook weleens geschreven over de toestanden in de Auffanglager, of was dat niet nodig, omdat de behandeling goed was?

A. Die Auffanglager waren een bron van dagelijks contact tussen generaal *van Tricht* en de heer *Kijzer* enerzijds en de Zwitserse betrokkenen anderzijds.

84697. De **Voorzitter**: U denkt nu aan de Hotellager.

A. U bedoelt de Zwitserse Auffanglager. Daarover zal zeker niet zijn geschreven. Ik geloof ook niet, dat het op de weg van een gezantschap ligt om schriftelijk een protest in te dienen bij een buitenlandse Regering over de manier, waarop deze een kamp wil organiseren. Dat is een autonome kwestie. Ik herinner mij niet, dat er speciaal Hollandse gevallen waren, die te kort zijn gedaan. Ik geloof niet, dat het op de weg van het gezantschap ligt aanmerkingen te maken op een kamp van een buitenlandse Regering.

84698. De **Voorzitter**: Behalve indien men van mening is, dat de mensen een slechte behandeling ondergaan. Dan moet men toch voor zijn landgenoten opkomen.

A. Ja, natuurlijk, maar ik weet niet of men daarvoor een schriftelijke nota moet sturen.

84699. De **Voorzitter**: Dan zou het dus mondeling zijn gebeurd?

De heer **Stokvis**: Wie zou dat hebben moeten doen?

A. Dat hing er van af wie daarvoor het meest competent was en ook hing het af van de verhoudingen. Het ging helemaal buiten mijn sfeer om.

84700. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Gans* nog meegemaakt? De heer *Gans* was in *résidence forcée* in de buurt van Genève en hij heeft met twee anderen de Joodse Coördinatiecommissie gevormd.

A. Ja, ik herinner het mij.

84701. De **Voorzitter**: Hebt u hem weleens ontmoet, was hij een geschikte man?

A. Ja.

84702. De **Voorzitter**: Had de heer *Gans* in verband met zijn commissie geregeld entrée bij de gezant?

A. Ik geloof van wel.

84703. De **Voorzitter**: Had de gezant een gunstige mening over hem?

A. Dat kan ik niet zeggen. Ik geloof, dat de gezant hem heel geschikt vond.

84704. De **Voorzitter**: Was de heer *Gans* energiek, deed hij veel moeite voor die Coördinatiecommissie?

A. Ja.

84705. De **Voorzitter**: Kwam u zakelijk met hem in aanraking of sprak u hem alleen, als hij op het gezantschap kwam?

A. Niet zo heel veel. Hij heeft zeker weleens gesproken over zijn ideeën omtrent die Coördinatiecommissie.

84706. De **Voorzitter**: Hoe was de reactie op uw aanvragen om geld in Londen?

A. De reactie was altijd positief.

84707. De **Voorzitter**: Moest u lang op antwoord wachten?

A. Als wij om geld vroegen, dan werd daarbij altijd vermeld, waarvoor het nodig was. Het geld werd wel gestuurd, maar het kwam niet altijd aan. Wij kregen nooit bericht, dat het geld wis afgezonden.

84708. De **Voorzitter**: U wist dus niet precies, of het wel of niet gebeurde?

A. Als het niet op tijd kwam, werd wel gevraagd waar het bleef. Soms ging het langzaam, soms snel.

84709. De **Voorzitter**: Werd weleens geantwoord, dat u het aangevraagde bedrag niet kreeg of bijvoorbeeld slechts voor de helft?

84710. De **Voorzitter**: Hebt u weleens contact gehad met de heer van der Elst?

A. In verband met het overmaken van geld?

De **Voorzitter**: Neen, in het algemeen.

A. Hij was kanselier van het consulaat te Genève.

84711. De **Voorzitter**: Deed hij dit werk goed?

A. Ja.

84712. De **Voorzitter**: Moest de heer van der *Elst* zich bemoeien met de vluchtelingen, die op weg waren naar Frankrijk, Spanje en Portugal?

A. Dat weet ik niet. De evacuatie liep altijd via de heer van *Tricht*.

84713. De heer **Stokvis**: Door mevrouw Visser, van wie in het begin van dit verhoor sprake is geweest, is nog een zeer positieve mededeling gedaan. Zij heeft verteld, dat zij door bemiddeling van de heer Gans er in is geslaagd voor haar moeder een pas te krijgen van San Salvador. Zij voegt hieraan toe, dat de pauselijke nuntiatuur bereid was medewerking te verlenen bij het doen overbrengen van haar moeder van Westerbork, dat een zeer gevaarlijk kamp was, naar het kamp in Vittel, wanneer de Nederlandse Regering bereid was deze pas voor de duur van de oorlog te erkennen. Mevrouw Visser zegt, dat zij heeft getracht de gezant zelf te bereiken, hetgeen haar niet gelukte, dat zij vervolgens met u heeft gesproken en dat u toen positief hebt gezegd, hieraan geen medewerking te willen verlenen, aangezien dit niet de normale gang van zaken was. Kunt u zich dit nog herinneren?

A. Het zal er over gehandeld hebben of de Regering de Palestinas erkende.

84714. De heer **Stokvis**: Neen, van een Palestinas is hier geen sprake, het betrof een San Salvadorpas.

A. Indien dit door mij is gezegd, heb ik het per se niet op eigen gezag gedaan. Dergelijke beslissingen heb ik nooit zelf genomen.

84715. De **Voorzitter**: Het zou mogelijk zijn, dat u hebt gezegd hieraan niet te willen beginnen, omdat het illegale zaken waren en het gezantschap zich slechts op de rechte weg wilde bewegen.

A. Ik kan met zekerheid zeggen, dat de heer Bosch van *Rosenthal* van mening was, dat het gezantschap zich niet op illegale wegen moest begeven. Het is dus mogelijk, dat dit antwoord is gegeven.

84716. De heer **Stokvis**: Door u?

A. Het is mogelijk, maar meer kan ik toch niet zeggen.

84717. De heer **Stokvis**: Herinneren kunt u het zich niet, maar u kunt ook niet zeggen, dat de getuige, die deze dingen heeft verklaard, liegt.

A. Neen.

84718. De **Voorzitter**: Wanneer de heer van Tricht geld nodig had voor zijn mensen en u vroeg dit aan, werd het dan spoedig door de Regering overgemaakt?

A. Neen, dat ging heel lastig.

84719. De **Voorzitter**: Weet u ook waarom dit zo lastig ging?

A. Ik geloof niet, dat de Regering zo maar kon beschikken over geld, dat zij niet had.

84720. De **Voorzitter**: De Regering had toch de beschikking over goud?

A. Voor elke transactie moest de Regering te Londen de medewerking hebben van de Bank of England. Hierin zat, geloof ik, wel de bottleneck.

84721. De **Voorzitter**: Was de gezant gemakkelijk te benaderen voor mensen, die hem wilden spreken?

A. In het algemeen wel.

84722. De heer **Stokvis**: Wij hebben hier weleens het omgekeerde gehoord.

A. Er waren bepaalde gevallen, waarin hij ten principale had beslist en waarop hij voor individuele gevallen niet meer wilde terugkomen.

84723. De heer **Stokvis**: Ook mensen, die nooit bij hem waren geweest, wilde hij — naar men zegt — niet ontvangen. Van aeze mensen kon hij moeilijk weten of ze behoorden tot een rubriek van gevallen, waarin hij ten principale beslissingen had genomen.

A. Dan stuurde hij ze misschien in eerste instantie naar de heer *Kijzer* en generaal van Tricht.

84724. De heer **Stokvis**: De eerste instantie was tevens de laatste, naar de getuigen zeggen.

A. Dat weet ik natuurlijk niet. De mensen werden uiteraard eerst naar de afdelingschefs gestuurd, die als zeef dienst deden.

84725. De heer **Stokvis**: Het was oorlog, tienduizenden Nederlanders verkeerden in nood en ellende en moesten worden geholpen! Hebt u weleens gehoord van mevrouw Hochberg—van *Wallinga*?

A. Neen.

84726. De heer **Stokvis**: Hebt u nooit gehoord, dat zij zich bezighield met het verschaffen van paspoorten aan mensen, die deze ambieerden?

A. In Zwitserland?

De heer **Stokvis**: Ja.

A. Neen, ik heb er nooit van gehoord.

84727. De heer **Stokvis**: U weet wel, dat u verschillende gesprekken met mevrouw Visser hebt gehad. Kunt u zich niet herinneren wat u eigenlijk met haar hebt besproken? U zult wel niet over het weer hebben gepraat.

A. Neen.

84728. De heer **Stokvis**: U weet dus niet wat het wel is geweest?

De **Voorzitter**: Wat wilde mevrouw Visser van u?

A. U hebt mijn geheugen opgefrist door de verhalen over haar moeder. Precies herinner ik het mij echter niet meer.

84729. De heer **Stokvis**: Kunt u zich uw reactie bij die besprekingen nog steeds niet herinneren?

A. Neen.

84730. De heer **Stokvis**: Het is vreselijk jammer, dat u zo kort van memorie bent, ook voor u zelf, aangezien u aldus niet kunt weerleggen wat deze getuige omtrent u zeer positief in uw nadeel zegt. Hebt u weleens iets gehoord van de kwestie-Musy en de mogelijkheid Joden uit concentratiekampen los te kopen?

A. Ja, dat herinner ik mij.

84731. De heer **Stokvis**: Weet u ook wat er van de zijde van het gezantschap naar aanleiding daarvan is gedaan?

De **Voorzitter**: U stelde toch de codetelegrammen op?

A. In het begin en gedeeltelijk.

84732. De **Voorzitter**: Is er over het geval-Musy naar Londen getelegrafeerd?

A. Ja, daar is, naar ik meen, wel over getelegrafeerd.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

R. B. VAN LYNDEN

SCHILTHUIS, voorzitter.
VAN DIS.
STOKVIS.
GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN DONDERDAG 28 SEPTEMBER 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van:

HENDRIK PAULUS BARON VAN DER BORCH
TOT VERWOLDE VAN VORDEN,
oud 62 jaar, wonende te Bilthoven,
burgemeester van De Bilt.

Hij legt de eed af als getuige,

86964. De **Voorzitter**: Het is ons bekend, dat u het een en ander hebt meegemaakt van de werkzaamheden van mevrouw van Overeem. Hoe bent u met mevrouw van Overeem in aanraking gekomen?

A. In 1943 ben ik door de Duitsers als burgemeester van De Bilt ontslagen. Sinds het begin van de oorlog had ik reeds contact met mijn vriend, de heer van Gennep, die ik reeds sinds 1907 ken. Nadat ik werd ontslagen en niets meer had te doen, heb ik bij de heer van Gennep kennis gemaakt met mevrouw van Overeem.

86965. De **Voorzitter**: Was tevoren afgesproken, dat u haar daar zou ontmoeten?

A. Ja. Mijn dochter had bij de heer van Gennep gegeten met mevrouw van Overeem en toen was haar werk, in verband met de doctoren, die toen waren gevangengenomen, ter sprake gekomen.

86965. De **Voorzitter**: U bent dus naar de heer van Gennep gegaan, omdat u reeds zekere plannen had om aan die arbeid mee te helpen?

A. Ja.

86967. De **Voorzitter**: Heeft de heer van Gennep u toen gevraagd eens op zijn kantoor te komen om met mevrouw van Overeem kennis te maken?

A. Ja.

86968. De **Voorzitter**: Wat heeft de heer van Gennep u omtrent mevrouw van Overeem verteld?

A. De heer van Gennep heeft mij gezegd, dat mevrouw van Overeem een zeer sympathieke en werkzame vrouw was, die bezig was voor de gevangenen en doctoren, maar hulpkrachten nodig had. Hij vroeg mij, mij daarvoor beschikbaar te stellen.

86969. De **Voorzitter**: Heeft de heer van Gennep u toen ook verteld, waarmee mevrouw van Overeem bezig was?

A. Mevrouw van Overeem was toen reeds bezig met de doctoren te voorzien van verschillende dingen en zij bracht ook pakjes naar Vught.

86970. De **Voorzitter**: Deed zij dat toen op haar eigen houtje of in het kader van het Rode Kruis?

A. Voor zover ik toen begrepen heb, deed zij het op haar eigen houtje.

86971. De **Voorzitter**: U hebt toen dus niet gehoord, of het Rode Kruis er zich mee bemoeide?

A. Neen, na die tijd natuurlijk wel.

In Mei 1943 heb ik mevrouw van Overeem ontmoet en toen zijn wij met het werk begonnen in de provincie Utrecht, waar wij ontzaglijk veel geld hebben verzameld.

86972. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat u veel geld hebt verzameld en dat u in Utrecht met het werk bent begonnen. Zorgde u toen voor de gevangenen in Amersfoort?

A. In het begin hebben wij ons niet met Amersfoort bemoeid. Ik ben begonnen om met mevrouw van Overeem voor Haaren te zorgen. De broodjes, die wij in De Bilt verzamelden, werden door mij zelf met mevrouw van Overeem per vrachtwagen naar Haaren gebracht.

86973. De **Voorzitter**: Was mevrouw van Overeem dan reeds in Haaren?

A. Dat werd geregeld. Ik ontmoette haar in De Bilt of onderweg. Zij kwam uit den Haag met een vracht, die in De Bilt werd aangevuld, en dan gingen wij naar Haaren.

86974. De **Voorzitter**: Deed u dit alleen met mevrouw van Overeem of waren er nog anderen, die u hielpen?

A. Toen niet; later wel.

86975. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat u veel geld bij elkaar hebt verzameld. Door wie werd dit gedaan?

A. Door mijn vrouw en mij en mijn gehele familie. Ik klopte aan bij mijn relaties in De Bilt en ik zei voor welk doel het was, zodat het geld ons toestroomde.

86976. De **Voorzitter**: Kwam het geld ook van buiten De Bilt?

A. Ja, voornamelijk uit de provincie Utrecht.

86977. De **Voorzitter**: U wilde dit geld dus gebruiken voor het werk van mevrouw van Overeem?

A. Ja, en het werd natuurlijk ook gebruikt om de levensmiddelen te kopen. Later kregen wij van de illegaliteit bonkaarten, waarop wij allerlei levensmiddelen konden kopen. In het begin deden de bakkers in De Bilt dit pro Deo. Als ik brood nodig had, kon ik over ieder quantum beschikken. De bakkers konden het echter niet langer volhouden, omdat zij werden gerantsoeneerd en het moest betaald worden. Er moest echter van alles zijn, niet alleen brood, maar ook kleren, enz.

86978. De **Voorzitter**: Had u voor de bonkaarten relaties met illegale organisaties?

A. Ja. Als men er eenmaal mee bezig is, dan komt er van alles naar je toe. Van mijn dochter en schoonzoon, die in Amsterdam in de illegaliteit waren, kreeg ik ook bonkaarten, die ik per trein ophaalde. Boeren en andere mensen gaven veel in natura. Ik kreeg adressen op en dan ging ik er heen om alles op te halen. Het was bij ons één groot pakhuis.

86979. De **Voorzitter**: Is er bij u thuis weleens contrôle geweest?

A. Neen. Wel ben ik onderweg eens aangehouden door de Crisis-Controledienst, maar men was altijd zeer soepel. Er zijn weleens Crisis-Controle-ambtenaren bij mij geweest om te vragen, waar vandaan de artikelen afkomstig waren, maar het is altijd goed afgelopen.

86980. De **Voorzitter**: Mevrouw *van Overeem* was dus degene, die de goederen op de plaats van bestemming bracht?

A. Ja. Zij bracht de goederen naar Haaren en dan werd alles in een grote zaal gebracht, waar de commandant kwam. De commandant heeft mij de toegang tot het kamp ontzegd. Mevrouw *van Overeem* mocht wel komen, omdat zij van de Befeelshaber toestemming had om de kampen te bezoeken.

86981. De **Voorzitter**: Gingen de kampcommandanten er mee akkoord, dat zij het kamp binnenkwam?

A. Zij heeft er heel veel moeite mee gehad, maar door de bevelen van *Harster* hebben de kampcommandanten het moeten slikken.

86982. De **Voorzitter**: Hebt u er enig idee van, waarom *Harster* aan mevrouw *van Overeem* daarvoor toestemming heeft gegeven, terwijl anderen het niet mochten?

A. Ik geloof, dat dit door de heer *van Gennep* is gekomen. Ik geloof, dat mevrouw *van Overeem* door de heer *van Gennep*, die door zijn vroegere relaties met de Duitsers bekend was en ook het vertrouwen had van *Harster*, deze permissie heeft gekregen. Het is zuiver het werk van *van Gennep* geweest.

86983. De **Voorzitter**: Hebt u gemerkt, dat *Harster* mevrouw *van Overeem* te eigen nutte wilde gebruiken?

A. Neen. Ik heb haar samen met dr. *Harster* ontmoet, maar ik heb daar nooit iets van gemerkt.

86984. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat u het kamp niet binnen mocht, maar mevrouw *van Overeem* wel. Dit kwam natuurlijk, doordat zij de toestemming van *Harster* hiervoor had?

A. Ja, en zij ging onder de vlag van het Rode Kruis.

86985. De **Voorzitter**: Reeds toen mevrouw *van Overeem* die toestemming kreeg, gebeurde dit onder de vlag van het Rode Kruis.

A. Ja, en wij werkten ook onder de vlag van het Rode Kruis. Ik verzamelde mijn goederen voor de bijzondere hulp in nood van het Rode Kruis.

86986. De **Voorzitter**: Was het meer dan een vlag, die de lading dekte? U hebt gezegd, dat u goederen verzamelde voor de bijzondere hulp van het Rode Kruis. Bestond er een geregeld contact met het Rode Kruis, kwamen er weleens mensen van het Rode Kruis bij u kijken? Had u weleens besprekingen met het bestuur van het Rode Kruis?

A. Wij hadden in den Haag besprekingen met dr. *Offerhaus* en de heer *van Lynden*. Er is in verband mei ons werk ook een bespreking geweest, omdat mevrouw *de Jonge van Zwijsbergen* uit Helmond ook het kamp Haaren verzorgde. Op verzoek van dr. *Offerhaus* hebben wij ons gesplitst.

86987. De **Voorzitter**: Waarom moest u besprekingen met dr. *Offerhaus* hebben?

A. Dr. *Offerhaus* had gevraagd eens naar den Haag te komen om te spreken over de kwestie, dat wij ook Haaren van levensmiddelen voorzagen. Vermoedelijk had hij een bespreking gehad met mevrouw *de Jonge van Zwijsbergen*, die vermoedelijk de pakjes voor Haaren in Brabant wilde verzamelen.

86988. De **Voorzitter**: Zou het, wanneer u niet naar den Haag was gegaan, enige invloed op het werk hebben gehad?

A. Vermoedelijk zouden wij van mevrouw *van Overeem* op een gegeven ogenblik hebben gehoord, dat wij ons werk tot Amersfoort moesten beperken.

86989. De **Voorzitter**: Het is voor ons nog een vraag of het werk van mevrouw *van Overeem* gebeurde door haar plus degenen, die haar hielpen, of door het Rode Kruis.

A. Het was speciaal voor de verantwoording van mevrouw *van Overeem*. Bij de besprekingen, die wij op het Rode Kruis hadden, werd altijd naar voren gebracht, dat mevrouw *van Overeem* dit deed op eigen verantwoording.

86990. De **Voorzitter**: Wat was dan de rol van het Rode Kruis daarbij?

A. In het begin hadden wij de beschikking over enige kamers van het Rode Kruis en wij werkten onder de vlag van het Rode Kruis. Het Rode Kruis deed er verder niets aan, wij moesten voor ons zelf zorgen.

86991. De **Voorzitter**: Het Rode Kruis hielp u dus niet aan geld of goederen?

A. Neen, wij moesten voor ons zelf zorgen.

86992. De **Voorzitter**: Het Rode Kruis heeft dus ook nooit eens iets gedaan bij de Duitsers te uwen behoeve of ten behoeve van mevrouw *van Overeem*?

A. Neen, wij hadden onze eigen relaties.

86993. De **Voorzitter**: Waarom deed het Rode Kruis dit niet?

A. Dat weet ik niet.

86994. De **Voorzitter**: Voelde het Rode Kruis niet voor illegale arbeid?

A. Dat durf ik niet te zeggen.

86995. De **Voorzitter**: Waarom hebt u toen een bespreking gehad met dr. *Offerhaus* en de heer *van Lynden*?

A. Omdat de andere mensen, vermoedelijk mevrouw *de Jonge van Zwijsbergen*, contact met hen hadden gezocht.

86996. De **Voorzitter**: Zij hadden het ook rechtstreeks aan u kunnen vragen.

A. Ik kan het niet zeggen. Ons werd verzocht daar te komen en wij zijn gegaan.

86997. De **Voorzitter**: Er heeft dus geen organisatorisch of financieel verband met het Rode Kruis bestaan?

A. Neen, alleen wat betreft de afdeling van mevrouw *van Overeem*.

86998. De **Voorzitter**: Was dat wel een afdeling van het Rode Kruis?

A. In wezen niet. De vlag van het Rode Kruis moest de lading dekken tegenover de Duitsers. Onze kisten en zakken waren ook voorzien van het embleem van het Rode Kruis, maar wij zorgden er zelf voor.

86999. De **Voorzitter**: Was dit hoofdzakelijk tegenover de Duitsers?

A. Ik vermoed, dat mevrouw *van Overeem* van de Befeelshaber vergunning heeft verkregen, omdat het werk van het Rode Kruis was.

87000. De heer **Stokvis**: Hoe was de houding van de heren van het Rode Kruis, toen u met hen confereerde, en hoeveel malen is dit gebeurd?

A. Verscheidene malen.

87001. De heer **Stokvis**: Ging men in op details van het werk of bestonden de conferenties in hoofdzaak uit het verstrekken van waarschuwingen hunnerzijds aan u en mevrouw *van Overeem* om voorzichtig te zijn?

A. Men gaf geen bepaalde waarschuwingen. Er werd ons wel te kennen gegeven, dat mevrouw *van Overeem* en wij dit werk helemaal op eigen verantwoording deden, zodat wij, als er wat gebeurde, ook áe verantwoordelijkheid moesten dragen.

87002. De heer **Stokvis**: Dit is niet helemaal logisch, wanneer men onder de vlag van het Rode Kruis werkt. Het is een figuur, die niet helemaal duidelijk is.

A. Ik heb mij toen niet afgevraagd in hoeverre het Rode Kruis er bemoeiing mee had. Wij stonden voor het werk en wij gingen er niet over discussiëren.

87003. De heer Stokvis: Gaf men u directieven, had u het gevoel onder het Rode Kruis te staan?

A. Neen, wij waren volkomen vrij.

87004. De heer Stokvis: De besprekingen betroffen waarschijnlijk alleen technische adviezen, die zij u gaven.

A. Ja, en men trachtte, wanneer er kwesties waren met andere mensen, deze op te lossen. Ik weet niet in hoeverre mevrouw van *Beuningen* en mevrouw *de Bussy*, die eveneens dit werk deden, relaties hadden met het Rode Kruis. Dat werd ons niet verteld, nel werden de namen ons genoemd.

87005. De Voorzitter: In de zin, dat men het werk onder elkaar moest verdelen?

A. Toen werd het werk verdeeld. In het begin hebben wij Vught en Scheveningen ook verrord. 's Morgens al heel vroeg ging ik er op uit om vruchten en dergelijke te halen; deze werden gedeponeerd bij het huis van mevrouw van *Overeem* en vandaar werden ze gebracht naar de gevangenis.

87006. De Voorzitter: Heeft het Rode Kruis weleens de indruk bij u willen vestigen, dat dit eigenlijk zijn werk was en dat mevrouw van *Overeem* en u in opdracht van het Rode Kruis werkten?

A. Neen, en volgens mijn mening heeft het Rode Kruis er geen cent aan gegeven. Wij hebben alles zelf moeten verzorgen.

De Voorzitter: Op dat moment hebt u er misschien niet aan gedacht, hoe de verhouding precies was, maar achteraf weet u toch wel hoe zij geweest is. Voor ons is dit wel van enige betekenis.

87007. De heer Stokvis: Uit het feit, dat men de verantwoordelijkheid voor dit werk van de zijde van het Rode Kruis uitdrukkelijk aan u en mevrouw van *Overeem* overliet, valt af te leiden dat men zich van dit werk disantieerde en distantiëren zou, ingeval het mis zou gaan.

A. Dat mag men niet zeggen, dat weet men niet. Het is niet misgegaan.

87008. De heer Stokvis: Wat betekent anders de uitdrukking, dat het werk voor uw verantwoordelijkheid bleef? Dat betekent, dat men er in wezen niets mee had te maken.

A. Misschien heeft het hoofdbestuur het in het belang van het werk wenselijk geoordeeld het op die manier te doen.

De heer Stokvis: De verantwoordelijkheid voor dit werk werd uitdrukkelijk aan mevrouw van *Overeem* en u overgelaten.

87009. De Voorzitter: U hebt zoëven gezegd, dat u het werk eerst alleen hebt gedaan en later met anderen.

A. Wij zijn begonnen met de kampen Haaren en Vught en torn het hoofdbestuur van het Rode Kruis zei ons alleen te brmorien met Amersfoort, hebben wij sub-comité's gevormd in de provincie Utrecht. In Zeist hebben wij met de heer en mevrouw van *Holthe* een comité gevormd en in Amersfoort met mevrouw van *Rede*. Alles werd op Vrijdag en Zondag bij mevrouw van *Rede* geconcentreerd en vandaar uit gingen iedere Vrijdag grote ladingen naar het kamp in Amersfoort. Deze ladingen werden aangevuld door de familie *Lezer* uit Ommen; deze familie heeft ook veel verzameld. Iedere Vrijdag gingen er dus enorme vrachten naar Amersfoort, die door de verschillende comité's waren verzameld. De comité's in Zeist, De Bilt en Utrecht noemden wij de „smeerstations”. Ik ging Vrijdags mee mrt mevrouw *Overeem* naar de kampen.

87010. De Voorzitter: Mocht u naar binnen? Vond de commandant dat goed?

A. Ja.

87011. De Voorzitter: De commandant van Haaren vond het niet goed.

A. Neen, maar hij had mij zien spreken met mensen, hetgeen hij niet wenselijk vond. De commandant van Amersfoort heb ik zelf wel ontmoet. Er moesten eens gymnastiekschoenen voor het kamp Vught zijn, die ik alleen maar in Amersfoort kon krijgen. Ik ben torn 's morgens het kamp Amersfoort binnengekomen, waar ik onder veel lawaai de gymnastiekschoenen heb gekregen.

87012. De Voorzitter: Waarvoor waren die schoenen nodig?

A. Torn mevrouw van *Overeem* het kamp Vught bezocht, was haar gevraagd door de kampleider of door wie ook, of zij voor gymnastiekschoenen kon zorgen. Ik ben ze toen gaan halen.

87013. De voorzitter: Die „smeerstations” werkten dus allemaal voor het kamp Amersfoort en u bemoeide zich niet meer met de kampen Haaren en Vught?

A. Ja.

87014. De Voorzitter: Mevrouw van *Overeem* kwam daar toch wel?

A. Mevrouw van *Overeem*? kwam in Vught, Amsterdam, Scheveningen, Haaren en Maastricht.

87015. De Voorzitter: Hoe vatten de andere dames dit op?

A. Wij hebben alleen met mevrouw *de Bussy* moeite gehad, ik beoel nu als comité.

87016. De Voorzitter: Was dit, omdat zij het er niet mee eens was, dat mevrouw van *Overeem* dit wel mocht doen en zij niet?

A. Toen wij in de provincie Utrecht bij verschillende mensen aan het inzamelen waren, kregen wij bericht, dat een zekere mejuffrouw *Mulder* ook in de provincie Utrecht inzamelde voor Amsterdam. Wij vonden het toen heel jammer, dat wij in elkaars vaarwater kwamen en elkaars relaties bezochten. Mijn vrouw heeft contact gezocht met mejuffrouw *Mulder*, die toen vroeg, of wij wel wisten voor wie wij werkten. Zij heeft toen een boekje over mevrouw van *Overeem* opsn gedaan en dat was afkomstig van mevrouw *de Bussy*. Wij schrokken er enigszins van en wij vroegen ons af hoe het mogelijk was, dat dergelijke dingen van haar verteld werden. De heer van *Gennep*, mijn vrouw en ik zijn toen naar Amsterdam gegaan en hebben mevrouw *de Bussy* opgezocht om hierover te spreken. Mevrouw *de Bussy* heeft toen dergelijke uitlatingen gedaan, dat de heer van *Gennep* uit zijn slof is geschoten en haar op haar plaats heeft gezet. Het was louter fantasie, wat zij vertelde. Mevrouw *de Bussy* had alles zogenaamd gehoord, maar wanneer wij haar vroegen van wie, wist ze geen namen te noemen. Wij hebben haar toen gezegd, dat zij, als zij deze dingen vertelde, ook namen moest noemen. Na deze bespreking hebben wij op de Industriële Club in Amsterdam een conferentie gehad met professor *Borst*, *Mesdag*, van *Sillem*, mevrouw van *Beuningen* en anderen. Wij hebben deze zaak met het Amsterdamse comité besproken en dit heeft verklaard, dat het voortaan ten volle achter mevrouw van *Overeem* zou staan en haar werk niet zou belemmeren. Door een brief zou men hieraan persoonlijk uiting geven. Tot mijn spijt hebben alleen de heren *Mesdag* en *Sillem* dit gedaan en de anderen niet, hetgeen mij zeer heeft verwonderd. Ieder zou voor zich zelf mevrouw van *Overeem* schrijven.

87017. De Voorzitter: Hebt u later nog iets van mevrouw *de Bussy* gemerkt?

A. Neen. Wij hadden verder niets met haar te maken.

87018. De Voorzitter: Wat deed mevrouw *de Bussy* eigenlijk?

A. Voor zover ik weet, bezorgde zij pakjes in Amsterdam. Wij hebben ook gemerkt, dat zij zich bezighield met pakketten voor buitenlandse kampen, maar daarmee hebben wij ons verder niet ingelaten. Het ging toen voornamelijk tegen mevrouw van *Overeem*.

87019. De Voorzitter: U was er dus volkomen van overtuigd, dat het slechts geroddel was. Hoe wist u dat zo precies?

A. Omdat ik mevrouw van *Overeem* had leren kennen.

87020. De Voorzitter: U hebt haar niet voortdurend meigemaaki.

A. Ik ontmoette haar wekelijks bij het vervoer van de goederen. Wij hadden geregeld telefonisch contact, of ik kwam bij haar in den Haag.

87021. De Voorzitter: U had dus zoveel contact met mevrouw van *Overeem*, dat u meent te kunnen zeggen, dat de verhalen over haar niet waar waren?

A. Ja. Ik heb haar dikwijls meegemaakt met de Duitsers, ook mrt *Harster*, en het was buitengewoon, zoals zij daar tegenover stond.

87022. De **Voorzitter**: Hoe was de houding van de officieren tegenover haar?

A. Zij heeft weleens moeite in de kampen gehad, maar door haar manier van optreden wist zij altijd haar zin te krijgen.

87023. De **Voorzitter**: Mevrouw *de Bussy* was het er wel mee eens, dat mevrouw *van Overeem* haar zin wist te krijgen, maar zij had bepaalde ideeën over de middelen, die zij daarvoor gebruikte. Men kan dit slechts beoordelen, wanneer men de houding van de mannen ziet tegenover de vrouw, die het aangaat. Hoe was de houding van de officieren, traden zij op, zoals men tegenover een dame optreedt?

A. Zij waren niet beleefder dan tegenover een ander.

87024. De **Voorzitter**: Was de houding van de Duitsers tegenover mevrouw *van Overeem* zodanig, dat men daaruit kon afleiden, dat de praatjes niet waar waren?

A. Het was volkomen uit de lucht gegrepen. Het was een soort jaloezie. Ik heb in die tijd niet begrepen, dat men dergelijke praatjes kon uitstrooien over een werk, dat zo belangrijk was.

87025. De **Voorzitter**: Had mevrouw *de Bussy* ook iets over het werk te zeggen?

A. Mevrouw *de Bussy* trachtte ons werk te torpederen.

87026. De **Voorzitter**: Wat betekende het werk van mevrouw *van Beuningen*?

A. Mevrouw *van Beuningen* deed precies hetzelfde werk als wij: zij had een „smeerstation” in haar huis te Vught. Zij is begonnen met pakjes te brengen naar kennissen en relaties in het kamp Vught. Voor zover ik wist, kwam zij niet in het kamp.

87027. De **Voorzitter**: Heeft zij dit werk later uitgebreid en ook pakjes gegeven aan anderen dan die, voor wie haar de pakketten werden gestuurd?

A. Ja. Zij had een zelfde „smeerstation” als wij. 's Middags gingen wij bij haar brood halen met de wagens van het Rode Kruis.

87028. De **Voorzitter**: Was dit een grote hoeveelheid en verkreeg zij die ook door bij andere mensen levensmiddelen op te halen?

A. Ik geloof, dat mevrouw *van Beuningen* veel relaties had met fabrikanten in de buurt. Zij gaf niet alleen brood, maar bijvoorbeeld ook textiel. Op een gegeven moment hadden wij zakdoeken nodig en die hebben wij daar gehaald. In Vught hadden de mensen op een gegeven ogenblik geen nachtgoed meer. Mevrouw *van Overeem* heeft er mij toen voor gespannen en toen hebben wij van de heer *Bloembergen*, de directeur van de kunstmestfabrieken, een groot bedrag gekregen en hij heeft van die A.S.F.-zakken, die ongebruikt lagen in een fabriek in Twente, laten bleken en er pyama's en nachthemden van laten maken en deze naar Vught gestuurd.

87029. De **Voorzitter**: Droeg mevrouw *van Overeem* u dat op?

A. Het gebeurde altijd in een vriendschappelijke verhouding, zij vroeg, of wij hei voor elkaar konden krijgen.

87030. De **Voorzitter**: Wij hebben weleens gehoord, dat mevrouw *van Overeem* door haar manier van optreden mensen heeft afgestoten.

A. Dat is in Utrecht niet gebeurd. In Utrecht, waar zo'n groot comité was, heeft zij nooit met de mensen moeite gehad.

87031. De **Voorzitter**: Dit verhaal is in zijn algemeenheid dus niet juist?

A. Mevrouw *van Overeem* was zeer sympathiek en als zij iets wilde hebben, wist zij het op een manier te doen, dat wij er ook voor zorgden.

87032. De **Voorzitter**: Wanneer men spreekt over de vrouwen, die in die tijd voor de verschillende kampen hebben gewerkt, kan men dan mevrouw *van Overeem* en mevrouw *van Beuningen* in één adem noemen?

A. Neen. Mevrouw *van Overeem* heeft haar leven en gezondheid opgeofferd; dat hebben de comitéleden niet gedaan; ons leven ging gewoon door. Van 's morgens vier uur tot middernacht zat zij op de wagen, nooit was haar iets te veel.

87033. De **Voorzitter**: Medewerking van het Rode Kruis is er dus eigenlijk niet geweest?

A. Neen.

87034. De heer **Stokvis**: En tegenwerking?

A. Ook niet.

87035. De **Voorzitter**: Heeft men van de zijde van het Rode Kruis weleens gezegd, dat zij voorzichtig moest zijn, omdat zij onder Rode Kruisvlag werkte en moest zorgen deze niet te compromitteren?

A. Neen.

87036. De **Voorzitter**: Waarom was de heer *de Ranitz* aan mevrouw *van Overeem* toegevoegd?

A. Op een gegeven moment werd de heer *de Ranitz* door het Rode Kruis aangesteld, vermoedelijk om haar te controleren.

87037. De **Voorzitter**: In welke functie kwam de heer *de Ranitz*?

A. De heer *de Ranitz* is er tussen gekomen als verantwoordelijk persoon voor het hoofdbestuur. Met ons comité is er toen een vergadering bij mij thuis geweest, en toen hebben wij gezegd, hoe wij er over dachten. Wij hadden dit werk zelfstandig opgezet en deden het op eigen verantwoordelijkheid, zodat wij ook niet wensten te worden gecontroleerd door het Rode Kruis.

87038. De **Voorzitter**: Wat zei de heer *de Ranitz* er van?

A. In het begin stond de heer *de Ranitz* tegenover ons als de vertegenwoordiger van het hoofdbestuur en hij heeft ook zijn mening gezegd. In deze vergadering zijn mijn vrouw en de heer *van Holthe* naar het hoofdbestuur gegaan om eens over deze verhouding te praten. Achteraf heeft de heer *de Ranitz* in alle opzichten meegewerkt en volgens mijn idee stond hij ook volkomen achter mevrouw *van Overeem* en begreep hij het werk.

87039. De **Voorzitter**: Men heeft ons weleens gezegd, dat de heer *de Ranitz* met mevrouw *van Overeem* meereed om te kijken of zij het werk wel goed deed.

A. Hij zal weleens met haar zijn meegereden.

87040. De **Voorzitter**: Men kan dus niet zeggen, dat hij contrôle uitoefende?

A. Ik geloof, dat de heer *de Ranitz* zeer goed zag hoe het werk liep.

87041. De **Voorzitter**: Waarom bleef de heer *de Ranitz* dit werk dan doen?

A. Hij was door het hoofdbestuur aangesteld om het werk te controleren.

87042. De **Voorzitter**: Weet u welke reden het hoofdbestuur hiervoor had?

A. Neen.

87043. De **Voorzitter**: Zijn uw vrouw en de heer *van Holthe*, toen zij naar den Haag gingen om hierover te spreken, zo ingelicht, dat zij begrepen, waarom dit gebeurde?

A. Neen.

87044. De **Voorzitter**: Zou mevrouw *van Overeem* meer hebben kunnen doen, wanneer het Rode Kruis had meegewerkt?

A. Ik geloof niet, dat mevrouw *van Overeem* meer kon doen; zij heeft alles gedaan, wat mogelijk was.

87045. De **Voorzitter**: Was het noodzakelijk, dat mevrouw *van Overeem* alles persoonlijk deed en, zoals u zegt, van 's morgens vier uur tot middernacht bezig was?

A. De afstanden waren zo groot en zij moest alles ophalen. Zij was ook de enige, die in de kampen kon doordringen. In het begin hadden wij alleen een gammele vrachtwagen, waarmee wij moesten werken.

87046. De **Voorzitter**: Was het een wagen van het Rode Kruis?

A. Voor zover ik weet niet. Ik meen begrepen te hebben, dat mevrouw *van Overeem* van haar werk in Frankrijk enige wagens mee naar Holland heeft kunnen krijgen, en één daarvan is haar weer ter beschikking gesteld.

87047. De **Voorzitter**: Hebt u misschien zelf nog iets op te merken?

A. Het heeft mij verwonderd, dat er na de oorlog geen erkenning of waardering is geweest, ook niet van de zijde van de Regering, voor het werk van mevrouw *van Overeem*. Zij zou er niet om vragen onderscheiden te worden, maar er zou toch een soort van waardering kunnen zijn geweest voor het werk, dat zij had gedaan.

Deze vrouw heeft haar leven, haar geluk en haar geld opgeofferd voor het werk voor de gevangenen.

87048. De **Voorzitter**: Wat bedoelt u met haar geluk?

A. Haar huiselijk geluk, zij was altijd buitenshuis.

87049. De heer **Stokvis**: Haar man heeft zij door haar werk in Frankrijk leren kennen.

A. Ja. Wij verzamelden niet alleen levensmiddelen, maar ook instrumenten, een hele apotheek en een röntgentoestel, alles haalden wij op.

Ik heb hier nog een verslagje van ons werk, dat mijn vrouw destijds heeft opgesteld. U kunt het houden, ik heb er nog een afschrift van.

87050. De **Voorzitter**: In het verslag staat o.m.:

„Mevrouw *de Bussy* uit Amsterdam was de eerste, die met enige pakjes tot aan het kamp wist door te dringen. Mevrouw *van Beuningen* uit Vught zocht contact met haar, doch uit den aard der zaak was het aantal pakjes, dat in het begin verstuurd werd, zeer beperkt. Het kwam de bekenden dezer dames ten goede, maar ofschoon die kring zich snel uitbreidde, kon er toch

van een algemene hulpverlening geen sprake zijn, omdat dit werk door de Duitsers werd geduld, doch niet toegestaan. Het hing dus uitsluitend van een commandant af, of de pakjes overkwamen of niet en elke controle was onmogelijk.

Mevrouw *van Overeem* begon hetzelfde werk enige weken later. Zij vatte het echter op andere wijze aan. Zij had reeds veel verdienstelijk werk voor het Rode Kruis in Frankrijk gedaan en zij begreep, dat zij door deze officieel erkende instantie in te schakelen meer voor de gevangenen zou kunnen doen dan wanneer zij dit op eigen risico ondernam.

A. Ik kan u nog iets vertellen. Toen wij op een Vrijdagavond bij het kamp Amersfoort kwamen, mochten wij niet binnen, omdat er mensen waren ontvlucht. Eindelijk mochten wij doorgaan tot het park voor het kamp; wij mochten de wagen er neerzetten, maar wij mochten de pakjes niet uitdelen. Het was koud en het regende en het hele kamp stond aangetreden, terwijl de honden rondrenden.

Mevrouw *van Overeem* kreeg medelijden met de mensen en op een gegeven ogenblik ging ze naar de commandant en vroeg hem, of hij, om haar een plezier te doen, de mensen wilde laten inrukken. Zij wilde hem dan ook een plezier doen en zij heeft toen alleen gezegd, dat zij van de Befeelshaber wist, dat zijn kans op bevordering gunstig was. Doordat zij dit zei, ging ineens het signaal en alle mensen mochten inrukken. Het was altijd zo, dat mevrouw *van Overeem* op een bepaald moment de juiste snaar wist aan te roeren, waardoor zij iets kon bereiken. Wij konden toen ook weer verder gaan en onze pakjes uitdelen.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

H. P. VAN DER BORCH TOT VERWOLDE VAN VORDEN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 28 SEPTEMBER 1950

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en m.

Verhoor van

JEAN HENRI SAUVEUR,
oud 82 jaar, wonende te Parijs,
oud-Directeur-Général des Offices Néerlandais.

Hij legt de eed af als getuige.

87051. De **Voorzitter**: Mag ik u vragen of u op het ogenblik nog een functie bekleedt?

A. Neen. Oorspronkelijk ben ik leraar geweest in Haarlem en daarna ben ik naar het consulaat overgegaan en honorair consul van Frankrijk geworden, hetgeen ik ben gebleven tot het begin van deze oorlog. Uit Amsterdam kreeg ik toen de tijding, dat ik onmiddellijk uit Nederland moest verdwijnen, omdat ik waarschijnlijk op de zwarte lijst van de Duitsers voorkwam.

87052. De **Voorzitter**: Hebt u de Franse nationaliteit?

A. Neen, maar wij zijn van oorsprong wel Frans. Ik ben Nederlander van geboorte, maar ik woon nu in Parijs. Toen ik in 1946 in Nederland terugkwam en constateerde, dat de heren Duitsers de vriendelijkheid hadden gehad mij alles af te nemen, wat ik bezat, had ik geen reden in Holland te blijven. Ik had mijn goede vrienden in Frankrijk en zo ben ik in Parijs gaan wonen.

87053. De **Voorzitter**: Hoe bent u destijds in aanraking gekomen met het probleem van de Nederlandse uitgewekenen?

A. Ik zal trachten het u zo kort mogelijk te vertellen. In het begin van de oorlog zijn wij op onze post gebleven. Ik wist, dat ik bij de Duitsers niet al te best stond aangeschreven. In de oorlog van 1914—1918 was ik door de Franse gezant in Nederland met een missie naar Frankrijk gezonden en na mijn terugkomst heb ik een brochure geschreven, die nogal tegen de Duitsers was. De 13de Mei 1940 werd ik door de consul-generaal van Frankrijk te Amsterdam opgebeld, die mij zei: „Mon cher ami, prenez vos cliques et vos claques et partez immédiatement, parce que nous croyons savoir que vous vous trouvez sur la liste noire”. Dit werd mij om kwart over twaalf gezegd en om twee uur moest ik weg zijn. Een auto had ik niet meer, dus ik ben op mijn fiets gesprongen en ik heb de Franse onderdanen allen gewaarschuwd. Het waren er wel niet zoveel, twaalf, maar ik heb ze meegenomen. Om twee uur stond de wagen voor om mij naar Amsterdam te brengen en in Amsterdam hebben wij ons vervoegd bij het Franse consulaat. Met een kleine dertig man zouden wij uit Amsterdam naar den Haag gaan en ons bij de gezant vervoegen om dan gezamenlijk weg te gaan. De grens van België was reeds gesloten, dus wij moesten via Engeland. Toen wij in den Haag kwamen, was de gezant reeds een uur eerder vertrokken. Ik ben torn onmiddellijk naar de Amerikaanse ambassade gegaan, die onze belangen behartigde. Daar werd ons gezegd, dat wij naar Hoek van Holland moesten gaan. Wij werden daar verwacht. er lag een Engelse destroyer, die ons naar Engeland zou brengen. In Hoek van Holland aangekomen, moest ik enige formaliteiten vervullen. Terwijl ik daarmee bezig was, werden wij door de Duitsers met bommen bestookt. Ik stond in een regen van ijzer en lood en ik werd toen door Engelse soldaten in een abri (schuilkelder) getrokken. Toen ik er weer uitkwam, was de boot vertrokken. Het bleek, dat in de schuilkelder nog enige personen van mijn gezelschap waren achtergebleven, de vrouw en twee dochters van een ingenieur.

Ik ben naar de havencommandant gegaan en ik heb hem gevraagd, wat ik moest doen. Hij zei mij, dat er de volgende dag om twaalf uur precies een torpedoboot uit Engeland zou komen om de laatste Engelse soldaten te halen, en als officieel persoon zou ik zeker ook worden meegenomen. Die nacht zijn wij bij particulieren ondergebracht, die heel goed voor ons hebben gezorgd. De volgende dag precies om twaalf uur kwam de boot aan. Ik ben meteen aan boord gegaan en ik heb de kapitein gezegd, dat ik drie Franse dames bij mij had, en ik vroeg hem of hij ze ook wilde meenemen. De kapitein wilde de dames eerst niet aan boord nemen, omdat hij daarvoor geen instructie had en bovendien was er veel munitie aan boord. Ik heb hem toen gezegd, dat hij verantwoordelijk was ten opzichte van zijn eigen en de Franse Regering en dat hij moest weten wat hij deed. De kapitein dacht even na en toen zei hij „Now, come in”, en zo ben ik aan boord gekomen. Via Engeland ben ik in Parijs gekomen. Op Buitenlandse Zaken aan de Quai d'Orsay vond ik verschillende brieven van vrienden, o.a. van een vriend, die mij schreef, dat hij en zijn vrouw reeds uit Parijs waren vertrokken naar Vichy en daar een villa hadden gehuurd en dat ik van harte welkom was. Mijn vrienden waren allen uit Parijs vertrokken en toen ben ik ook naar Vichy gegaan. Aanvankelijk gebeurde er niet veel bijzonders, totdat de wapenstilstand werd getekend. Maarschalk *Pétain* kwam toen naar Vichy met alle Ministeries en ook de verschillende ambassadeurs, waaronder de heer *Loudon*. Ik heb mij bij de heer *Loudon* vervoegd, die mij zei, dat ik, als ik wilde, bij hem kon komen werken. Dat heb ik gedaan. Enige tijd later zei hij mij, dat hij niet meer kon blijven, omdat er volgens de Duitsers geen Nederlandse Regering meer bestond. Ook de consul-generaal mocht niet blijven en wie moest nu de belangen van de Nederlanders behartigen? De heer *Loudon* zei, dat ik het moest doen, ik zou zijn prerogatieven in hoofdzaak overkrijgen. Ik heb gevraagd of ik er vierentwintig uur over mocht nadenken, omdat het op mijn leeftijd niet gemakkelijk was zo van carrière te veranderen. Ik heb het gedaan. De heer *Sevenster*, de consul-generaal, kon als zodanig niet blijven, maar wanneer men hem maakte president van de vereniging tot hulp aan de hulpbehoevende Nederlanders, dan was hij geen officieel persoon meer. Onder die titel heb ik de heer *Sevenster* meegenomen, want hij was voor mij een geweldige steun. Ik kreeg toen ook het personeel over van de legatie te Parijs en er werd mij een magnifiek appartement toegewezen, zodat wij heel goed waren geïnstalleerd.

87054. De **Voorzitter**: Het was toen dus geen consulaat meer, het werd office néerlandais.

A. Toen mijn benoeming uit Engeland was goedgekeurd, was het office. Ik was toen directeur-général van de gezamenlijke offices néerlandais. Mijn jurisdictie, als ik het zo mag uitdrukken, strekte zich uit van Vichy tot aan de Middellandse Zee. De Nederlandse consuls in die streek vielen onder mij en aan de overkant had ik nog Algiers, Tunis, een deel van Marokko en het eiland Corsica. Mijn hoge commissaris, de heer *van Lennep*, was in Marseille en hij zorgde, dat, wanneer ik alles had geregeld, vals of niet vals, de Hollanders over de grens konden komen.

87055. De **Voorzitter**: Hoeveel personen zijn er met behulp van de heer *van Lennep* over de grens gekomen?

A. Er waren ongeveer vierhonderd Israëlieten, waarvoor wij in midden-Frankrijk een kasteel hebben gehuurd. Deze mensen zijn in hoofdzaak allen gered.

87056. De **Voorzitter**: Doordat wij talloze mensen daarover hebben gehoord, weten wij vrij veel over het lot van de Joodse Nederlanders in Frankrijk. Toen Vichy-Frankrijk door de Duitsers werd bezet, werd het zeer moeilijk deze mensen uit het land te krijgen. In die tijd moeten er ongeveer twaalfhonderd Nederlanders in het zuiden van Frankrijk zijn geweest.

A. Ik denk, dat het er wel iets meer zijn geweest. Toen ik er kwam, waren het er ongeveer vierduizend.

87057. De **Voorzitter**: Er is toch zeker nog een aantal mensen naar Nederland teruggegaan?

A. Er waren zeer veel gepensioneerde mensen uit Indië bij, die altijd in het zuiden hadden gewoond.

87058. De **Voorzitter**: Op een gegeven moment heeft de Nederlandse Regering te Londen gevraagd hoeveel uitgeweken Nederlanders — dus niet de pensioentrekkenden — zich nog in Frankrijk bevonden en ook in Spanje en Portugal, die naar Suriname zouden wens te gaan. Er is toen een getal van twaalfhonderd genoemd, waarvan het grootste deel zich in Frankrijk bevond. Het was echter niet het volledige aantal personen, dat zich in Frankrijk bevond, omdat niet iedereen naar Suriname wilde vertrekken.

A. Er waren maar betrekkelijk weinig mensen voor Suriname te vinden.

87059. De **Voorzitter**: Er waren er toch nog twaalfhonderd, die dit wel wilden. Er moeten tenslotte nog ongeveer vijftienhonderd Nederlanders, voor het grootste deel Joden, zijn gebleven en wij kunnen niet te weten komen wat over het algemeen het lot van deze mensen is geweest, nadat Vichy-Frankrijk is bezet. Zijn deze mensen door de Duitsers afgevoerd en vermoord, zijn zij misschien ergens in enkele departementen in het centrum van Frankrijk ondergebracht of ondergedoken, zijn er misschien naar Zwitserland gegaan? Niemand weet precies wat er met deze mensen is gebeurd. De heer *Sevenster* heeft ons gezegd, dat wij dit eens aan u moesten vragen.

A. Ik kan het niet precies met getallen zeggen. Velen zijn er met Ausweise naar Nederland teruggegaan.

87060. De **Voorzitter**: Dat waren toch zeker geen Joden?

A. U spreekt toch niet alleen van Joden?

87061. De **Voorzitter**: Neen, maar bij die vijftienhonderd mensen, die er nog waren, waren zeer vee! Joden.

A. Ja, er waren b.v. vierhonderd Joden in dat kasteel. Wij hebben er niet zoveel plezier van gehad. Ik kan het echter niet met zekerheid zeggen. Ik weet, dat er mensen zijn gegaan naar West-Indië of Oost-Indië, als er scheepsgelegenheid was; ook zijn er mensen naar Londen gegaan en onze geheime dienst heeft veel mensen over de grens naar Zwitserland geholpen.

87062. De **Voorzitter**: Hebt u enig idee hoeveel dat er waren?

A. Ik durf het u niet te zeggen.

87063. De **Voorzitter**: Men heeft ons gezegd, dat het aantal, dat naar Zwitserland is gegaan, niet in de honderden liep.

A. Neen, want dan zou ik het geweten hebben. Ik ging altijd naar Binnenlandse Zaken om de visas de sortie aan te vragen.

87064. De **Voorzitter**: Nadat de Duitsers geheel Frankrijk hadden bezet, was het natuurlijk niet meer zo gemakkelijk deze te verkrijgen?

A. Neen, maar ik kreeg ze toch wel. Ik heb ze tot het laatst toe gekregen, natuurlijk met de nodige overreding.

87065. De **Voorzitter**: Welke tijd bedoelt u met „tot het laatst“?

A. November 1942 zijn wij officieel opgeheven.

87066. De **Voorzitter**: Wat is er daarna met hen gebeurd?

A. Daarna hield mijn bevoegdheid op.

87067. De **Voorzitter**: Daarna kon u natuurlijk geen visa meer verkrijgen, maar wat is er toen met de mensen gebeurd?

A. Toen de Duitsers Vichy-Frankrijk bezetten, heeft de Minister mij laten komen en hij heeft gezegd, dat de Duitsers de offices néerlandais onmiddellijk wilden opheffen. Ik ben er dus uitgegaan en het Franse Ministerie van Buitenlandse Zaken heeft toen zelf de zaak overgenomen, maar met mijn personeel; dat heb ik voor gesteld. Zij hadden geen personeel, dat Nederlands kende.

87068. De **Voorzitter**: Wij kunnen bij niemand te weten komen, waar die vijftienhonderd mensen zijn gebleven. Zou de heer *Janse* het weten?

A. Neen. Hij zal er u wel meer van kunnen vertellen dan ik, omdat ik er toen officieel uit was.

87069. De **Voorzitter**: U woonde toch in Vichy?

A. Ja, ik ben er tot 1946 gebleven.

87070. De **Voorzitter**: Dit interesseert ons buitengewoon, en wel daarom: de mate, waarin de mensen uit Portugal werden weggevoerd, beheerste de mogelijkheid van vertrek uit Frankrijk tot November 1942. Er mochten eerst mensen in Portugal binnen, wanneer de vorigen waren vertrokken. Wanneer er dus geen mensen uit Portugal vertrokken, konden de mensen uit Frankrijk ook niet wegkomen. Wanneer de achterblijvende personen door de Duitsers zijn vermoord, is het langzame tempo van de afvoer uit Portugal nog veel erger voor hen geweest dan wanneer zij nog ergens anders heen hebben kunnen gaan. In hoofdzaak waren het Joden; zijn er van hen nog velen naar Zwitserland kunnen ontkomen of zijn zij door de Duitsers naar Polen afgevoerd?

A. Er zijn er velen naar Zwitserland gegaan.

87071. De **Voorzitter**: Ook na de bezetting?

A. Ja, *Jean Weidner*, onze man van de geheime dienst, heeft er zeer veel weggeholpen. Hij kwam herhaaldelijk bij mij in Vichy, zodat ik altijd op de hoogte was van hetgeen hij deed. De heer *Jansen* zal u er ook wel iets van kunnen vertellen, evenals de toenmalige Nederlandse consul te Lyon, de heer *Jaquet*.

87072. De **Voorzitter**: Hebt u iets te maken gehad met uitkeringen aan de Nederlandse uitgewekenen?

A. Dat was niet mijn departement. Ik heb de heer *Sevenster* gezegd, dat ik dit werk wilde doen uit plichtsgevoel voor mijn land, maar dat hij mij moest vrijstellen van elke financiële verantwoordelijkheid, omdat ik geen financieel hoofd heb. Daarvoor heb ik een thésaurier comptable gekregen, de heer *van Gelder*, op het ogenblik correspondeert van het „*Handelsblad*“ te Parijs.

87073. De **Voorzitter**: Hebt u weleens iets vernomen van bezwaren van de mensen, dat zij te weinig geld kregen, of van de Fransen, dat er te veel werd uitbetaald?

A. Het laatste heb ik nooit gehoord.

87074. De **Voorzitter**: U kunt ons dus niets mededelen ten opzichte van de vaststelling van deze toelagen?

A. Neen, daar bemoeide ik mij niet mee.

87075. De **Voorzitter**: Hoe was de vluchtelingenorganisatie van de Belgen in Frankrijk?

A. In Vicny was het goed georganiseerd.

87076. De **Voorzitter**: Beter dan de Nederlandse organisatie?

A. Geen kwestie van, wij waren uitstekend georganiseerd. Het is enigszins een oratio pro domo, maar de zorg voor de uitgewekenen was goed. Wij hadden verschillende centres d'accueil, die zeer zeker geen camps de concentration waren. De mensen waren altijd zeer tevreden, als zij bij ons kwamen.

87077. De **Voorzitter**: Men heeft ons weleens gezegd, dat de organisatie van de Belgen veel beter was, omdat zij reeds uit de vorige oorlog ervaring hadden opgedaan.

A. Dat zegt niets. De Nederlanders zijn wel capabel genoeg om zelf te zien wat er te doen is. De heer *Sevenster* was voortreffelijk, hij was altijd op de bres, van de morgen tot de avond. Hij had een geweldige energie en zorgde overal voor.

87078. De heer **Stokvis**: Had de heer *van Lennep* ook zoveel energie?

A. Ik mocht de heer *van Lennep* hee! graag, maar hij was niet te vergelijken met de heer *Sevenster*. De heer *van Lennep* was een heel charmante man, maar hij was een geleerde, hij was doctor in de klassieke letteren.

87079. De **Voorzitter**: Heeft de heer *van Lennep* nogal wat voor de uitgewekenen gedaan?

A. De heer *van Lennep* was te Marseille. Ik stuurde hem een lijst van de personen, waarvoor ik een visa de sortie had verkregen en hij zorgde dan, dat de mensen op de verschillende stations kwamen, waar zij moesten zijn. Wanneer de heer *van Lennep* mijn lijst ontving, kon hij voor de boot zorgen. In Perpignan was het de heer *Kolkman*, die de mensen over de Spaanse grens bracht.

87080. De **Voorzitter**: Hebt u weleens van *Sally Noach* gehoord?

A. Ja. Ik mort altijd lachen als ik aan hem denk, omdat ik heb gehoord, dat hij beweerde, dat hij de gevangenen uit de gevangnissen haalde en zorgde, dat zij in Engeland kwamen. Daar is geen woord van waar, ik haalde ze er allen uit. Ik kende verschillende presidenten van de rechtbank, met wie ik uitstekend overweg kon. Zij belden mij op, dat zij b.v. drie Hollanders hadden, en zij vroegen mij direct te komen. De president van de rechtbank te Vichy o.a. was ook altijd heel geschikt en toen er weer eens enige mensen waren opgepikt, zei hij mij de volgende dag op de zitting te komen, wanneer zij zouden voorkomen. De volgende dag trad hij op en hij zei, dat de wet voorschreef, dat zij morsten worden veroordeeld, omdat zij geen papieren hadden, tot vier en twintig uur detentie. De vier en twintig uur detentie waren die dag net afgelopen en ik kon ze zo meenemen. Zo ging het.

De heer *Noach* haalde de mensen uit de gevangnissen, maar de invrijheidstelling was door ons bewerkt. Wat hij later heeft verteld is meer dan ridicuul.

87081. De **Voorzitter**: Wat deed de heer *Noach* eigenlijk?

A. Hij was ook uitgeweken.

87082. De **Voorzitter**: Waarmee hield hij zich in leven?

A. Dat is een gewetensvraag. Ik kan het niet bewijzen, maar hij had de reputatie, zich met de zwarte markt bezig te houden.

87083. De **Voorzitter**: Waarvoor werd de heer *Noach* gebruikt?

A. Hij werd niet op het office gebruikt. De heer *Janse* gebruikte de heer *Noach* voor het halen van de mensen uit de gevangnissen.

87084. De **Voorzitter**: Het spijt ons, dat u ons ook geen verdere inlichtingen kunt geven omtrent het lot van de Nederlanders, die in Frankrijk zijn achtergebleven.

A. Ik heb het nooit geweten. Als iemand het weten kan, dan is het de heer *Weidner*, althans wat de Zwitserse grens betreft.

87085. De **Voorzitter**: Er moeten ongeveer twaalf- à vijftienhonderd mensen zijn geweest en niemand kan ons vertellen waar zij

zijn gebleven. Men zegt, dat er wel velen naar Zwitserland zullen zijn gegaan of naar Spanje en ook dat er wel in de bergen van Frankrijk zullen zijn verdwenen, maar niemand weet het zeker.

A. Het spijt mij, dat ik u niet kan voorlichten.

87085. De **Voorzitter**: Hebt u persoonlijk wel contact gehad met de uitgewekenen?

h. Ja, en ook de heer *Sevenster*. De mensen kwamen op ons bureau. Ik heb herhaaldelijk op mijn bureau contact gehad met uitgewekenen. Ik heb b.v. de zoon van een van mijn allerbeste vrienden, de heer *van Borssum Buisman*, kunnen redden en u weet, wat een prachtige rol deze later nog heeft gespeeld. Voor zover men het wist, kwam men altijd naar ons toe. Wanneer de mensen in het zuiden van Frankrijk waren, b.v. in Toulouse, en zij hoorden, dat ik de directeur-generaal was, dan schreven zij direct en dan zorgde ik onmiddellijk, dat de papieren in orde kwamen. De heer *Kolkman* ging de mensen ophalen en dan zorgde hij, dat ze over de grens van Spanje kwamen.

87087. De **Voorzitter**: Kon de heer *Sevenster* ook prettig met de mensen omgaan?

A. Ja. Vóór het begin van de oorlog kende ik de heer *Sevenster* maar flauwtjes, maar ik heb daarna twee jaar met deze man dag in dag uit samengewerkt van de morgen tot de avond en zelfs wel 's nachts, maar ik heb nooit mooier karakter meegemaakt.

87088. De **Voorzitter**: Er zijn wel mensen, die over hem klagen.

A. Dat ligt in de aard der zaak, maar dat komt, omdat de mensen altijd ontevreden waren. Ik zal u een voorbeeld noemen. Op het kasteel waren vierhonderd Israëlieten ondergebracht. Ik kreeg een brief van iemand, die schreef hoe het mogelijk was, dat men hun rijst te eten gaf, die niet gaar was. Veertien dagen later kreeg ik een brief van een ander, die schreef, dat men rijst te eten gaf, die veel te gaar was. De mensen waren echter uit hun evenwicht en dat heb ik ook altijd heel goed begrepen.

Ik kreeg echter ook een brief van de prefect van Marseille, die mij vroeg, de Israëlieten in het kasteel te houden, omdat zij naar Marseille gingen om zwarte markt te plegen.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

J. H. SAUVEUR.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*

ZITTING VAN DINSDAG 13 FEBRUARI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 7 en m.

Verhoor van

BEREND GERARD VAN OS VAN DELDEN,

oud 41 jaar, wonende te 's-Gravenhage, hoofd Oostgroep van de Koninklijke Nederlandse Luchtvaartmaatschappij.

Hij legt de eed af als getuige.

88617. De **Voorzitter**: U hebt in het kort medegedeeld gekregen, waarover wij graag met u wilden spreken. U hebt dus de gelegenheid gehad, er over na te denken. Het is wel lastig, zich dingen van 10 en 12 jaar geleden te herinneren, maar datgene, waarover wij met u wilden spreken, is 5 of 6 jaar geleden; dat is niet zo erg moeilijk.

Wanneer bent u aan het hoofd van de Afdeling Repatriëring van Militair Gezag (M.G.) gekomen?

A. In November 1944. Ik ben begin 1944 in Londen aangekomen en ben toen geplaatst bij de Afdeling Repatriëring (Afd. R.) van het M.G., die toen stond onder de leiding van majoor prof. *de Boer*.

88618. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat ze omstreeks de helft van 1944 was opgericht.

A. Dat kan. Ik ben uit Suriname weggegaan einde Januari 1944 en ben einde Februari 1944 in Londen aangekomen. Met alles, wat er bij zat, zal het ongeveer Maart/April zijn geweest, dat ik er ben gekomen.

88619. De **Voorzitter**: Dan is onze opgave niet helemaal juist. U meent, dat de Afd. R. van het M.G. pas half Mei 1944 is opgericht?

De heer **Stokvis**: Geenszins! Dat is geweest Juli 1944.

88620. De **Voorzitter**: Het lijkt mij niet zo vreselijk belangrijk, maar ik had hieraan graag de vraag willen verbinden: waarom is toen de heer *de Boer* weggegaan en waarom bent u hem opgevolgd?

A. De heer *de Boer* is weggegaan om gezondheidsredenen. Ik heb de voorbereiding van de Afd. R. meegemaakt en op het moment, dat wij zouden overgaan, ongeveer veertien dagen tevoren, ben ik gedetacheerd bij het Amerikaanse leger, ook voor het werk voor verplaatste personen. Ik ben in Zuid-Frankrijk geweest en ben door generaal *Kruls* telegrafisch opgeroepen om naar Brussel te komen, omdat de heer *de Boer* toen was ziek geworden en naar Engeland terug moest. Toen heb ik de leiding gekregen.

88621. De **Voorzitter**: Toen bestond reeds lang het Regeringscommissariaat voor de Repatriëring, aan het hoofd waarvan de heer *Ferwerda* stond.

Weet u ook op grond van welke overwegingen men bij het M.G. heeft gemeend, ook zo'n afdeling te moeten oprichten?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen, d.w.z. ik geloof, dat men een militair georganiseerde eenheid wilde hebben, en ik geloof, dat dit in de praktijk heel goed is gebleken te zijn. Het ging hoofdzakelijk om het contact met de buitenlandse legereenheden, speciaal de Engelse en Amerikaanse, waarbij burgers moeilijk uit de voeten konden komen.

88622. De **Voorzitter**: Eigenlijk verbaast dit argument mij altijd weer.

De mensen, die voor het Militair Gezag werkten, waren ook burgers. Zij hadden alleen een uniform aan. Bovendien hebben onder het Regeringscommissariaat voor de Repatriëring ook steeds mensen gewerkt in Duitsland als liaison-officier...

A. In de praktijk is het zo geweest, dat het voor de heer *Ferwerda* moeilijk was contact te leggen met de militaire instanties, speciaal S.H.A.E.F. Al het werk, dat gedaan moest worden, ging via militaire kanalen. Alle aanvragen om transport, levensmiddelen, enz. gingen via S.H.A.E.F. Daar kon de heer *Ferwerda* met rijn directe assistenten, zoals de heer *Brandel*, veelal zeer moeilijk terecht.

88623. De **Voorzitter**: Omdat zij geen uniform hadden?

A. Zij hadden geen uniform en men vond het een wat eigenaardige situatie. Van geallieerde zijde werd opgemerkt: „Wat doen die mensen hier?”

88624. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Omdat ik vrij veel contact met S.H.A.E.F. heb gehad. Het is natuurlijk wat ongelukkig geweest, dat er twee instanties waren, die zich daarmede bemoeid hebben. Het gevolg was, dat het voor de buitenlanders, onze tegenspelers, bezwaarlijk was om goed te begrijpen wat wij wilden. De ene keer hadden zij contact met de heer *Ferwerda* en de andere keer met Militair Gezag.

88625. De **Voorzitter**: Dat is natuurlijk vervelend geweest, maar het was misschien te voorkomen geweest, indien er omtrent de vorming van die afdeling Repatriëring van Militair Gezag enig overleg was geweest met Sociale Zaken, b.v. met Minister *van den Tempel*. Een dergelijk overleg is er niet geweest?

A. Dat kan ik niet zeggen.

88626. De **Voorzitter**: Ik heb gehoord, dat men op Sociale Zaken plotseling de verrassende mededeling kreeg, dat er een afdeling Repatriëring van Militair Gezag was. Men meende daar te moeten constateren, dat die afdeling de burgerlijke afdeling, het Regeringscommissariaat, tussen de benen liep. Omgekeerd werd door de afdeling van Militair Gezag gezegd, dat het Regeringscommissariaat haar tussen de benen liep. Ik heb er mij altijd over verbaasd, dat niet met elkaar overleg is gepleegd omtrent de vraag, hoe dat voorkomen kon worden en een ordelijke toestand geschapen kon worden. Is dat nooit geprobeerd?

A. Ik kan alleen spreken over de periode, toen ik werkelijk chef van de afdeling Repatriëring van Militair Gezag was.

88627. De **Voorzitter**: Dus van November 1944 af?

A. Ja. Toen is oorspronkelijk de afspraak gemaakt met de afdeling Repatriëring van Sociale Zaken, dat zij zou zorg dragen voor de verplaatste personen vanaf de Nederlandse grens.

88628. De **Voorzitter**: Was dat een afspraak met Militair Gezag of was het een voorschrift van S.H.A.E.F.? Ik bedoel niet, dat die mensen zouden worden gehaald vanaf de Nederlandss grens, maar dat geen vreemdelingen, geen Nederlanders dus, zich mochten bemoeien met de displaced persons, zolang die in Duitsland waren. Wij hebben nl. altijd gehoord, dat er een voorschrift van S.H.A.E.F. was, dat men zich niet mocht bemoeien met de displaced persons in Duitsland, omdat Duitsland nog oorlogsterrein was. S.H.A.E.F. wenste het heft zelf in handen te houden en wilde niet, dat er buitenlanders binnenkwamen. Die buitenlanders mochten er zich pas mee bemoeien, wanneer de verplaatste personen bij de grens waren aangekomen.

A. Neen, want daardoor is juist het idee van de liaison-officieren opgekomen.

88629. De **Voorzitter**: Maar die liaison-officieren stonden onder bevel van de commandanten van de geallieerde troepen. Die commandanten beslisten, waar de liaison-officieren zouden worden gestationeerd.....

A. Inderdaad.

De **Voorzitter**: .....wáár zij mochten werken en wat zij moesten doen. Van buitenlandse bemoeiingen in dezen was dus niet veel sprake. Ik heb van die liaison-officieren zelf gehoord, dat, wanneer zij zich met Nederlanders in verbinding wilden stellen of voor Nederlanders, van wie zij wisten, dat zij zich hier of daar bevonden, iets wilden doen, dat niet werd toegestaan en dat hun door de Amerikaanse commandant werd gezegd: „U hoort daar thuis en u werkt daar onder mijn commando". Van bemoeiingen met de repatriëring van Nederlanders was dus niet veel sprake.

A. Neen, het waren bemoeiingen met verplaatste personen in het algemeen. Wij hebben in Nederland zeer veel Fransen, Belgen en Russen gehad, die via Nederlands grondgebied werden afgevoerd. Sociale Zaken zou zich met de mensen bemoeien van het ogenblik af, dat zij in de richting van de Nederlandse grens werden vervoerd, en het Militair Gezag zou hen bij de grens opvangen. Aan de grens werden deze mensen zowel politiek als medisch getest, daarna werden zij van het nodige voorzien en doorgevoerd.

88630. De **Voorzitter**: Hoe was de organisatie bij de grens?

A. De grens was verdeeld in vakken en elk vak had, al naargelang de toegangswegen waren, één of meerdere centra, waar de mensen werden opgevangen. Oorspronkelijk was het de bedoeling, dat wij hen meteen zouden doorvoeren. Zij zouden medisch worden onderzocht en ontluisd en van de meest noodzakelijke kleding worden voorzien. Er was voorts een organisatie, die met de huisvesting was belast, zodat wij hen direct naar de gemeenten van herkomst konden afvoeren.

88631. De **Voorzitter**: Dat was de theoretische opzet, maar wanneer men dit in de praktijk wil toepassen, zal men moeten zorgen, dat men lokalen heeft, dat er medici en verpleegsters zijn.

A. Wij hadden te Londen een zeer kleine staf. De commissarissen voor de verschillende vakken waren bij de voorbereiding van een en ander aanwezig geweest.

88632. De **Voorzitter**: Waren dat militaire commissarissen?

A. Neen, er waren aparte mensen voor. Zij hadden instructies bij zich, zowel voor hen zelf als voor de functionarissen, die zij moesten aantrekken. Er waren stencils, waarin stond, welke aantallen sioesten worden verwerkt, welke mensen moesten worden aangehouden, enz.

88633. De **Voorzitter**: Hoe kon u daarvoor de mensen vinden?

A. De opdracht van de commissarissen was, dat zij moesten aantrekken mensen, die voor bepaalde functies geschikt waren. Wij hadden daarvoor verschillende functionarissen op het oog. Ook de doktoren hadden wij al ingedeeld. De kwestie van de lokalen was enigszins theoretisch. Wij hadden in het algemeen het oog op scholen en andere publieke gebouwen, maar dat is in de praktijk, vooral in het zuiden, misgelopen, omdat die totaal verwoest waren. In Venlo b.v. hebben wij weinig aan onze plannen gehad en veel moeten improviseren. Daarentegen is het ten noorden van de rivieren vrij nauwkeurig volgens de plannen verlopen.

88534. De **Voorzitter**: Maar dat was toch later?

A. Ja, na de bevrijding. Wij zijn over de grote rivieren gekomen in Mei 1945. In het oosten van het land waren wij reeds begin Mei aanwezig. In het begin kwamen er echter practisch geen mensen over de grens. Wij kunnen echter zeggen, dat op enkele uitzonderingen na alle Nederlanders, die uit Duitsland naar Nederland kwamen, via onze organisatie zijn gekomen.

88635. De **Voorzitter**: Hebt u gemerkt, dat er in Nederland al lang een geheel andere opzet was ten aanzien van lokalen, medici en medicamenten?

A. Inderdaad, wij hebben daarvan een zeer goed voorbeeld in Ecschede gehad. Er was een mooie inrichting voorhanden. Ook op verschillende andere plaatsen hebben wij gemerkt, dat er reeds in die richting was gedacht. Deze organisaties hebben ook meegewerkt.

88636. De **Voorzitter**: Hebt u gemerkt, dat een centraal comité zich niet deze materie gedurende de oorlogsjaren heeft beziggehouden en dat dit comité onder leiding van het Rode Kruis een groot rapport naar Londen heeft gezonden en dat M.G. daarvan een aantal exemplaren heeft gehad? Ik heb hier toevallig een, waarop staat, dat het bij het M.G. is geweest. Weet u ook, dat er nooit enig gebruik van is gemaakt?

A. Ik kan wel zeggen, dat er geen gebruik van is gemaakt, want ik heb zelf in de voorbereiding van deze organisatie van het M.G. een zeer werkzaam aandeel gehad. Maar deze dingen heb ik helaas niet geweten, want ik heb ook tegen de heren van het Rode Kruis gezegd (ik heb met verschillende gesproken, maar hun namen staan mij niet direct voor de geest): als wij het hadden geweten, hadden wij het veel eenvoudiger kunnen doen.

88637. De **Voorzitter**: Het rapport is u nooit overhandigd?

A. Neen, nooit.

88638. De **Voorzitter**: Dat is zeer merkwaardig! Hebt u er ook nooit van gehoord?

A. Ik heb er later wel van gehoord.

88639. De **Voorzitter**: Is het u duidelijk geworden, waarom het niet in uw handen is gekomen? U was er wel over verbaasd?

A. Ja, ik was er wel over verbaasd.

88640. De **Voorzitter**: Hebt u achteraf van de inhoud er van kennis genomen?

A. Neen. Wij hebben er wel over gesproken. Ik heb over deze dingen veel gesproken met de heer *van Lynden* van het Rode Kruis. Ik heb gezegd: „ik kan mij levendig voorstellen, dat het voor de mensen hier een teleurstelling is," maar wij hebben afgesproken: „laten wij het beste er van maken, dat er van te maken is.".

88641. De **Voorzitter**: Het element „teleurstelling" vind ik niet zo erg, maar het element „dubbel werk" en eenvoudig het overboord gooien van wat hier jarenlang met veel moeite is klaargemaakt, vind ik onaangenaam.

A. Inderdaad. Maar ik meen te mogen zeggen, dat wij van wat er is voorbereid niets overboord hebben gegooid. Ik moge als voorbeeld geven, dat de oorspronkelijke organisatie bij het hoofdkwartier bestond uit de repatriëringcommissarissen plus een man of zes (een paar wachtmeesters en korporaals) plus majoor *de Boer* en mij. Meer mensen waren er in Londen niet bij. Deze organisatie is uitgegroeid tot er in Mei 1945, toen wij in den Haag kwamen, totaal 5000 man aan de repatriëring werkten. Het grootste gedeelte van hen waren vrijwilligers, mensen, die door diverse organisaties ter beschikking waren gesteld.

88642. De **Voorzitter**: Hoe weet u dat?

A. Dat weet ik van het Rode Kruis.

88643. De **Voorzitter**: Hebt u er ook met de heer *Offerhaus* over gesproken of alleen met de heer *van Lynden*?

A. Alleen met de heer *van Lynden*. Toen was de heer *Heusdens*, de tegenwoordige burgemeester van Vlaardingen, bij het Rode Kruis. Wij hebben met het Rode Kruis uitstekend samengewerkt.

88644. De **Voorzitter**: U meent wel, dat de heren, die toen een zekere rol bij het Rode Kruis vervulden, ten slotte hebben meegedaan aan het werk van het M.G.?

A. Naar mijn mening wel.

88645. De **Voorzitter**: Ook aan de grens?

A. Ja.

88646. De **Voorzitter**: Wij hebben de indruk, dat er geen prettige verhouding was tussen het Departement van Sociale Zaken, voorzover het de repatriëring betreft, en het M.G., ook alweer voorzover het de repatriëring betreft.

A. Neen, dat was geen plezierige verhouding.

88547. De **Voorzitter**: Waarom moest het een onplezierige verhouding zijn?

A. Er was niet bepaald ruzie, maar er was wel het gevoel — dat ik persoonlijk tenminste had —, dat wij het door een combinatie van krachten beter hadden kunnen doen dan door het versnipperen van krachten en het langs elkander heen werken. En die combinatie is nooit mogelijk geweest.

88648. De **Voorzitter**: Ja, nu kom ik met een vreemd geval. Men heeft wel geprobeerd tot een zekere samenwerking te komen.

A. Inderdaad.

88549. De **Voorzitter**: U hebt op 7 Juli 1945 een bespreking gehad met o.a. de heren van Rhijn, Ferwerda en majoor Wijnbergen. Daar schijnt men een zekere modus vivendi te hebben vastgesteld. De heer van Rhijn heeft dat op papier gezet en heeft aan de Minister gerapporteerd, op welke wijze het gebeurd was. Plotseling bleek er een kink in de kabel te zijn. Een paar dagen nadat deze bespreking gehouden was, waar men, althans naar de mening van de heer van Rhijn, het eens geworden was, bent u met de heren Daubenton en Kruls bij Minister Drees geweest. Er heeft toen een gesprek plaats gehad, waaruit bleek, dat men die bespreking van enige dagen geleden volkomen wenste te negeren en dat het M.G. van die bespreking, welke u had gehad, en van de resultaten daarvan niets meer wilde weten. Men wilde blijkbaar weer van voren af aan beginnen, maar niet meer in de geest, waarin u de zaak had besproken.

A. Wat er woordelijk is gezegd, staat mij niet meer voor de geest, maar ik kan mij de zaak wel ongeveer herinneren. Het is zeker niet zo geweest, dat ik tijdens die bespreking met de heren van Rhijn en Ferwerda definitieve toezeggingen heb gedaan. He: ging om een voorstel hunnerzijds.

88650. De heer **Stokvis**: De heer van Rhijn heeft op 11 Juli 1945 aan de Minister geschreven, dat op 7 Juli „volkomen overeenstemming” was verkregen.

De **Voorzitter**: Inderdaad, de heer van Rhijn heeft geschreven:

„Na een langdurige discussie werd volkomen overeenstemming verkregen omtrent onderstaand voorstel.”

Blijkens deze brief waren bij die bespreking aanwezig de heer Ferwerda, kolonel van Os van *Delden*, majoor Wijnbergen, mr. de Groot en de heer van Rhijn. Het voorstel was onderverdeeld in verschillende punten. Het kwam er op neer, dat de repatriëring weer in handen van het burgerlijk gezag zou komen.

Het voorstel begint aldus — en dat zal ook wel de strekking zijn van hetgeen verder volgt —:

„Met ingang van 23 Juli worden de Dienst van de Repatriëring en de Sectie Repatriëring en Evacueering van het Militair Gezag overgebracht naar het flatgebouw Zeestraat ten einde verder werkzaam te zijn als Afd. Repatriëring van het Departement van Sociale Zaken. De afdeling zal komen te staan onder leiding van mr. M. de Groot.”

A. Het is in ieder geval altijd de bedoeling geweest om het over te geven aan Sociale Zaken.

88651. De **Voorzitter**: Waarom is dat dan niet gebeurd?

A. Omdat zij er in de eerste periode nog niet toe in staat waren. Ik heb er destijds met de heer de Groot over gesproken. Ik was altijd bereid het over te geven. Ik wilde er ook gaarne af, maar de termijn, die genoemd was, was veel te kort. Zij hebben het overgenomen, als ik mij niet vergis, pas aan het einde van 1945.

88652. De **Voorzitter**: Toen viel er niet veel meer te repatriëren.

A. In Juli ook al niet meer. De grote stoot was toen al geweest.

88653. De **Voorzitter**: Op 23 Juli al?

A. Ja. Het ging hoofdzakelijk om het opsporen van degenen, die niet waren teruggekomen. Die werkzaamheden zouden een aanvang nemen en er is afgesproken, dat dit in een bepaald tempo zou gebeuren. Het is daarmee echter niet zo vlot gelopen.

88654. De **Voorzitter**: In een van de hoofdstukken van die brief van de heer van Rhijn is ook sprake van het opsporen van mensen in Tsjecho-Slowakije, het Russische territorium, Polen, enz., maar wij waren wel zeer verbaasd, toen wij kennis namen van de brief van de heer van Rhijn, waarin sprake is van een afspraak met u. Volgens is er een brief van de heer *Kruls* van enige weken later, waardoor de zaak weer op losse schroeven wordt gezet. Het is een brief van 27 Juli. Ik heb thans voor mij het vrrhoor van de heer van *Rhijn*. Deze heeft over dit vraagstuk het volgende verklaard:

„Ik was 7 Juli in Londen geweest om een bespreking te voeren met de heren van de afdeling Repatriëring, nl. de heren de *Groot* en *Ferwerda*, en met kolonel van Os van *Delden*, de vertegenwoordiger van Militair Gezag voor de repatriëring. He; doel van dat bezoek was om eindelijk eens een beetje orde te scheppen in de vele moeilijkheden, die toch wel opgelost dienden te worden. Die bespreking had een naar mijn mening zeer gunstig resultaat. Er zou een afdeling Repatriëring aan het Departement komen, die de leiding zou hebben van de verdere zaken, die betrekking hadden op de repatriëring, en er zou medewerking zijn van Militair Gezag waar dat nodig was. Het is in dit stuk allemaal nader omschreven. In ieder geval zouden de repatriëringszaken weer in handen komen van het burgerlijk gezag. Mij dunkt, dat dat op die datum toch wel weer mogelijk was. Dit stuk geeft het resultaat weer. Kolonel van Os van *Delden* is hiermede toen volkomen accoord gegaan. Ik ben dus weer uit Londen teruggekeerd en heb Minister Drees medegedeeld, dat ik tot een gunstig resultaat was gekomen. Zonder dat ik het wist, zijn generaal *Kruls*, generaal Daubenton en kolonel van Os van *Delden* op audiëntie bij Minister Drees geweest en hebben ongeveer dit standpunt ingenomen, dat het nu eigenlijk eens tijd werd, dat Militair Gezag de zaken ging regelen. De heer Drees belde mij natuurlijk op en vroeg mij, hoe dat zat. Hij begreep er natuurlijk niets meer van. Ik ben naar die bespreking gegaan. De heren van Militair Gezag deelden mij daar mede, dat er niets gebeurd was en niets veranderd. Ik heb toen het Londense stuk gehaald en dit laten zien. Kolonel van Os van *Delden* had zich daarmee als vertegenwoordiger van Militair Gezag volkomzn accoord verklaard..

De heer **Stokvis**: Was dat stuk mede door hem ondertekend?

A. Neen, tot mijn spijt niet.

De heer **Stokvis**: Was dat verslag door u zelf opgemaakt?

A. Ja. ik heb het direct na mijn terugkeer aan Minister Drees uitgebracht. Militair Gezag heeft later in die brief de juistheid van het verslag ook niet ontkend, want er wordt alleen gezegd, dat het zich met de oplossing niet kan verenigen.

De heer **Stokvis**: Generaal *Kruls* heeft zich dus onttrokken aan wat door kolonel van Os van *Delden* was goedgevonden.”

A. Ik geloof, dat het hier meer een kwestie van een misverstand betreft.

88655. De heer **Stokvis**: Aan wiens kant?

A. Laten wij zeggen: aan beide kanten. De versnelde datum was een verrassing. Tegen het feit van de overgave had ik niet het minste bezwaar, want het was mijn carrière niet.

88656. De heer **Stokvis**: Dat bezwaar had generaal *Kruls* toch wel!

De **Voorzitter**: Hij zegt, dat het tijd wordt, dat het Militair Gezag de zaak gaat regelen.

A. In zoverre, dat de zaak voorlopig in handen van het M.G. zou blijven.

88657. De **Voorzitter**: Het is vriendelijk van u om dat te zeggen, maar dat heeft hij niet gezegd.

A. Nu ja, dat zegt de heer van *Rhijn*.

88658. De heer **Stokvis**: Dat zegt de heer *Kruls* zelf in zijn brief van 27 Juli 1945. Ik lees daar:

„De organisatie-*Ferwerda* heeft gefaald. Of de heer *Ferwerda* er persoonlijk geheel voor aansprakelijk is, is nog een punt

van twijfel, aangezien hij als burgerinstantie weinig contact met militaire instanties kon hebben. Dat de Regeering heeft gefaald, staat buiten twijfel. Het is dan ook zaak, dat dit thans wordt erkend en dat de organisatie-Ferwerda onmiddellijk wordt opgeheven. en dat daartoe opdracht wordt gegeven om alle te zijner beschikking staande gegevens, lijsten, enz., aan de repatriëring over te dragen."

De **Voorzitter**: Precies tegenovergesteld.

A. U krijgt twee stadia. De heer van Rhijn spreekt ook van de heer de Groot. Het zou dus de bedoeling zijn het onder te brengen bij Sociale Zaken, dus een geheel van het M.G. over te geven aan de burgerautoriteiten. Maar aan de organisatie-Ferwerda als zodanig zou ik het niet overgeven. Dat is ook niet gezegd, ook niet door de heer van Rhijn. Dus wat de heer *Kruls* hier zegt, is inderdaad de bedoeling: „dat wij het niet aan de heer Ferwerda zouden overgeven en dat die organisatie er nu mee zou uitscheiden”.

88659. De heer **Stokvis**: De heer Ferwerda was de Regerings-commissaris voor repatriëring.

A. Aan die zouden wij het zeker niet overgeven.

88660. De heer **Stokvis**: Het ging om de dienst van de heer *Ferwerda*; de persoon van de heer Ferwerda is bijzaak.

A. De organisatie-Ferwerda is een heel andere dan die, welke de heer de Groot zou waarnemen.

De heer **Stokvis**: Het is onbegrijpelijk!

De **Voorzitter**: Ik vind het verwarrend.

88661. De heer **Stokvis**: De heer *Kruls* wenst, volgens zijn brief van 27 Juli 1945, dat de organisatie-Ferwerda onmiddellijk wordt opgeheven.

88662. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat de bedoeling zo was (dat blijkt uit de brief van de heer van Rhijn), dat de gehele Afdeling Repatriëring van het Departement zou komen te staan onder de heer de Groot. Nu kan men altijd wel zeggen, dat in de Afdeling Repatriëring de Regeringscommissaris meewerkte, maar men kan niet zeggen, dat de heer de Groot de leiding zou hebben van de organisatie, die in de plaats van de organisatie-Ferwerda zou komen; dat kan men niet!

De heer **Stokvis**: U bent volgens de heer van Rhijn met generaal *Kruls* en de heer Dauhenton bij Minister Drees op audiëntie geweest. Kunt u daarvan nog iets nader mededelen?

A. Ik zou het u werkelijk niet precies meer kunnen zeggen, wat er is gesproken, maar ik denk, dat het in de geest van de brief van de generaal is geweest.

88663. De **Voorzitter**: Laten wij het even anders aanpakken. In het gesprek met de heer van Rhijn bent u het eens geweest met het denkbeeld, het werk over te dragen aan het burgerlijk gezag?

A. Natuurlijk; dat is altijd de bedoeling geweest.

88664. De **Voorzitter**: In het gesprek met de heer *Kruls* bent u het eens geweest met de houding van de heer *Kruls*?

A. Ja.

88665. De **Voorzitter**: Die dingen kan ik niet met elkaar verenigen.

A. Mag ik het even verduidelijken? Het idee is als volgt geweest. In de eerste plaats: de Afdeling R. werd in het begin voor al die horden, die aankwamen, opgericht. Langzaam aan werd het zoeken naar mensen in de registratie-afdeling en het was niet de bedoeling, dat wij het zouden voortzetten.

88666. De **Voorzitter**: Als u spreekt over „afdeling”; bedoelt u M.G.?

A. Ja. Want dat werk strekt zich nu nog uit en lag ook helemaal niet in de aard van ons werk. Het was van het begin af de bedoeling, het over te geven aan de burgerautoriteiten, b.v. het Rode Kruis.

Daarbij kwam, dat de organisatie-Ferwerda naast ons werkte; die heeft niet goed gewerkt, die heeft in elk opzicht gefaald.

88667. De **Voorzitter**: Wat deed zij verkeerd?

A. Zij deed niets!

88668. De **Voorzitter**: En wij hebben medegedeeld gekregen, dat zij in België veel heeft gedaan, dat zij daar 80 000 mensen heeft behandeld, dat de heer de *Crane* daar geweldig heeft gewerkt en dat de heer Schipper daar zeer veel arbeid heeft verricht. In Parijs heeft de heer *Brandel* zich geweldig gewerd. Wij hebben hele verhalen gehoord over hetgeen allemaal gedaan is en hoeveel geld daarvoor is uitgegeven. Er zijn mensen ondergebracht in België in de buurt van Geraerdsbergen. Die hebben bij families gewoond, enz.

A. Een gedeelte daarvan is toch door het Militair Gezag gedaan. Maar ik wil het niet in twijfel trekken.

88669. De **Voorzitter**: De heer Schipper heeft een rekening overgelegd, die een verantwoording inhield van de wijze, waarop daar het geld is besteed. Dat betrof belangrijke werkzaamheden. Men kan aannemen, dat die werkzaamheden inderdaad hebben plaats gehad. Anders zou hij daarvoor geen geld hebben gekregen.

A. Daarvan ben ik ook wel overtuigd. Toevallig hebben onze werkzaamheden elkaar daar geraakt. Over België en Frankrijk wil ik ook niet spreken. Het ging over de kwestie-Duitsland.

88670. De **Voorzitter**: Wat Duitsland betreft, als men tot de heer *Ferwerda* zegt, dat hij daar gefaald heeft, is zijn antwoord altijd:

„Dat is volkomen onrechtvaardig. want S.H.A.E.F. verbood iedere Nederlander, wie dan ook, zich te bemoeien met displaced persons van Nederlandse of andere nationaliteit in Duitsland. Daarvoor zouden de Amerikanen zelf zorgen. Zij wilden niet, dat gebruik werd gemaakt van de wegen, die zij misschien zelf nodig hadden voor hun troepentransporten en hun transporten van militaire goederen. Zij wilden daar geen moeilijkheden hebben. Met die displaced persons mocht ge-n buitenstaander zich bemoeien. Dat werd door S.H.A.E.F. gedaan. Men hield de mensen voorlopig in de kampen, waar zij waren, of men bracht hen naar kampen, die dicht bij de Nederlandse grens waren gelegen — Aken en Munster —, waar zij een poosje bleven, totdat er gelegenheid was om hen verder te laten gaan.

A. Het merkwaardige is, dat het de Fransen en Belgen wel is toegestaan.

88671. De **Voorzitter**: Dat zou alleen gebeurd zijn, omdat de Fransen en Belgen een contingent hadden in de bezettingstroepen.

A. Ik zeg, dat het een kwestie van bijzonder slechte voorbereiding was. Voor die slechte voorbereiding wil ik de heer *Ferwerda* persoonlijk niet aansprakelijk stellen. Het was een gevolg van het feit, dat hij in het militaire hoofdkwartier niet terecht kon. Zij wisten niet wat zij met hem moesten doen.

88672. De **Voorzitter**: U wilt zeggen: „Wanneer men spreekt over het falen van de dienst van de heer Ferwerda, bedoelt men daarmede het falen ten aanzien van de Nederlanders, die in Duitsland zaten en naar Nederland gebracht moesten worden, maar men spreekt niet over al die Nederlanders, die uit België zijn gehaald”?

A. Ik weet, dat er één centrum in België uitstekend was. Wij hebben later nog een geval overgenomen in Parijs, dat ook heel netjes is verlopen. maar het gaat speciaal over de kwestie-Duitsland. Dat werd een beetje pijnlijk. Ieder, die met de repatriëring te maken had, werd door het Nederlandse volk verweten — en zeer terecht —: „Wat doen jullie? Het heet een repatriëring, maar jullie doen niets!”

88673. De **Voorzitter**: In nauw verband hiermede staat de klacht, die men telkens hoort van degenen, die in Duitsland gevangen zaten of naar Duitsland gebracht waren, dat zij nooit een Nederlander aantreffen in een of ander kamp: dat er wel Franse, Belgische en zelfs Luxemburgse officieren waren, maar nooit Nederlanders. Nu zegt de heer *Ferwerda*:

„Dat was mijn schuld niet. S.H.A.E.F. stond alleen toe die liaison-officieren, en dan nog in een aantal, dat S.H.A.E.F. zelf vaststelde. Wij hebben een veel groter aantal aangeboden dan S.H.A.E.F. aanvaard heeft. S.H.A.E.F. heeft er 83 aanvaard en

heeft hen zelf ingedeeld. Zij hebben die mensen niet willen indelen in streken of kampen, waar veel Nederlanders waren. Zij hebben die mensen eenvoudig een plaats aangewezen. Wij hadden er niets over te zeggen. Als er in een of ander kamp Nederlandse liaison-officieren zijn geweest, waren zij aangewezen door S.H.A.E.F. of door de geallieerde troepen.

Dat wijst dus niet op enigerlei Nederlandse invloed. Wij hadden tenslotte meer van zulk soort mensen dan de Belgen. Hij zegt ook, dat wij nooit in Duitsland hebben kunnen doordringen, behalve clandestien, zoals de heer Pieké, omdat S.H.A.E.F. het verbod, niet alleen aan de Nederlanders, maar aan iedereen. De Belgen, die alles gereed hadden en zeiden, dat zij hun landgenoten uit de kampen zouden halen, werden teruggestuurd en onheus bejegend door de mensen van 'S.H.A.E.F. Daarentegen gelukte het aan de heer Pieké om verschillende mensen naar Nederland te brengen.

A. Op dat moment was S.H.A.E.F. er niet voor om zo maar mensen toe te laten, want zo'n colonne heeft benzine en ravitaillering nodig en het zijn lastige klanten, als ze niet in een organisatie zitten. We hadden die organisatie wel kunnen hebben, maar daarvoor was het in 1945 te laat. Die had in Londen opgezet moeten worden.

88674. De **Voorzitter**: Maar dat is toch gebeurd? Er zijn besprekingen over geweest totdat S.H.A.E.F. heeft gezegd: „Er komt niets van, er komt niemand in Duitsland. Dat zullen wij wel doen. Wij zullen hen bij de grens afleveren.” De heer Ferwerda heeft ons gezegd, dat hij bij de internationale besprekingen in Londen tot voorzitter van de vergadering is benoemd. Op mijn vraag waarom hij benoemd werd, antwoordde hij: Omdat er geen andere instelling was, die zover met de organisatie en de plannen was. Het klopt dus niet met elkaar. Nu bestaat de mogelijkheid, dat u dit oordeel hebt gekregen door mededelingen van anderen en niet uit eigen waarneming.

A. Mijn eigen waarneming is geweest, dat de hulpverlening door de organisatie-Ferwerda in Duitsland niet bijzonder is geweest. Allen, die over de grens kwamen, beklagden zich daarover. Ik heb bezoek gehad van allerlei mensen, die naar Duitsland wilden om te helpen. Het was voor ons dan moeilijk om te zeggen, dat dit niet mogelijk was. De mensen begrepen dit niet. S.H.A.E.F. wilde dat gedoe niet hebben. Dat hadden wij kunnen voorkomen, als die problemen veel eerder met S.H.A.E.F. waren besproken. De Fransen zijn er in geslaagd. Zij hebben overal teams gehad.

88675. De **Voorzitter**: Ja, maar zij hadden ook een eigen leger, speciaal in het zuiden, en daar zaten de Franse gevangenen.

A. De Belgen hadden ook een goede organisatie.

88676. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat wij om elkaar heen draaien. Alle dingen, die u vertelt over de mensen, die klaagden over de slechte Nederlandse steun, weten wij ook. Zij hebben zich ook bij ons beklagd. Iemand, die bij zijn terugkeer naar Nederland grote moeilijkheden en vertraging ondervindt, klaagt natuurlijk. Maar dat zegt niets over de redenen, waarom die vertraging ontstond. Ik weet dan alleen, dat de klager onplezierig is behandeld. Al die dingen hebben wij aan de andere kant, d.w.z. de burgerlijke repatriëringsautoriteiten, voorgelegd en die hebben het ons op allerlei manieren laten bekijken en hebben ons gezegd, dat S.H.A.E.F. het eenvoudig verbod. In de besprekingen, die vooraf zijn gegaan en waar u ook niet bij bent geweest — u was toen nog in Suriname —, maar die op internationale leest zijn gehouden, heeft de Nederlandse afdeling een heel goed figuur gemaakt. De verhalen, die ons langs deze weg worden gedaan, zijn plausibel, want daar komt dadelijk het verhaal bij, dat de Nederlanders, die waren aangeboden als liaison-officieren, naar de opleidingsschool in Romilly gingen, waar zij enige tijd werden getraind; zij werden dan naar Duitsland gestuurd en kwamen op plekken, waar S.H.A.E.F. hen wenste onder tv brengen als ondergeschikt aan de commandant van een bepaalde legergroep of legerafdeling. Iedere keer weer verneemt men — en dat klopt dan ook met de andere dingen, die men ziet —: S.H.A.E.F. wenste het niet. Er werden geen buitenlanders toegelaten.

U bent er later gekomen en kunt zeggen: ik heb gezien, dat het niet goed was. Dat hebt u waargenomen. Maar u hebt niet waargenomen, waarom het niet goed is geweest.

A. Ik ben zelf liaison-officier geweest voor de organisatie-Ferwerda bij de Amerikanen.

88677. De **Voorzitter**: Bent u er ook bij geweest?

A. Ik ben via Italië naar Zuid-Frankrijk gegaan om daar te werken voor de belangen van de Nederlandse displaced persons.

88678. De **Voorzitter**: Het was een heel groot verschil, of men in Frankrijk werkte dan wel in een gebied, waar gevochten werd.

A. Het was in een gebied, waar gevochten werd; het was direct na de landing in Zuid-Frankrijk; daar was de situatie precies hetzelfde. Van de Nederlanders, die daar hadden gewerkt voor de Kriegsmarine of voor de Organisation-Todt, zeiden de Amerikanen: „Dat zijn jouw mensen, daar moet jij voor zorgen.” Toen was het heel bedroevend, wat ik kon doen, want ik had niets.

88679. De **Voorzitter**: Hoe bedoelt u dat?

4. Ik had geen huis, geen geld, geen transportmiddelen.

88680. De **Voorzitter**: Had iemand er voor kunnen zorgen?

A. Men had kunnen zorgen, dat ik het had, dat ik althans over middelen beschikte, dat ik een of ander organisatieje bij mij had.

De **Voorzitter**: Dat kan ik niet beoordelen.

A. Het ging ineens om een aantal van 3000 mensen en dank zij de hulp van de Nederlandse consul in Marseille, de heer ten Hagen, is het vrij aardig in goede banen geleid. Ik ben zelf een keer — dat mocht ik op eigen initiatief doen — naar Parijs gegaan; daar heb ik mij met autoriteiten onderhouden. Toen zijn deze mensen van Marseille naar Parijs gebracht en in het Westfranse centrum, waar Brandel werkte, opgenomen.

Het was wel degelijk mogelijk, voor de Nederlanders te zorgen.

88681. De **Voorzitter**: Toen was u liaison-officier?

A. Ja, voor de afdeling van de heer Ferwerda

88682. De **Voorzitter**: Dus er was wel een mogelijkheid om als zodanig te werken. U zegt alleen: „Het had gemakkelijker kunnen zijn.”?

A. Ja.

88683. De **Voorzitter**: Was het in Duitsland net zo?

A. Ja, daar was het net zo.

88684. De **Voorzitter**: Het is merkwaardig! Iedere keer zeggen zij: „Het mocht in Duitsland niet, zij wilden het ons niet toestaan; als wij Nederlanders ontdekten, was het ons verboden, ons met hen te bemoeien, wij waren algemene liaison-officieren.”

A. Ik kan mij voorstellen, dat, wanneer iemand op een niveau bij de geallieerde troepen had gezeten en bij de bevrijding van kampen als Dachau en Mauthausen tegenwoordig was geweest, hij had kunnen zorgen, dat er een Nederlander onder was, al was het maar een officier.

88685. De **Voorzitter**: U bedoelt: „Als degene, die hierover met de militairen te onderhandelen had, maar een officier was geweest.”?

A. Ja, en meegespeeld had in die militaire organisatie, niet van dat ogenblik af, maar van het begin af. Wij hadden, dunkt mij — dit is natuurlijk nakaarten; wij stonden allen enigszins vreemd tegenover die grote militaire organisatie — goed gedaan, wanneer wij speciaal voor die repatriëring b.v. de heer Ferwerda generaal hadden gemaakt en bij S.H.A.E.F. hadden gezet. Dan had hij met S.H.A.E.F. plannen kunnen maken en aan de rest van de organisatie zijn orders kunnen geven. Dan had hij kunnen weten: Dat kamp wordt één dezer dagen bevrijd, laat ik zorgen, dat een groep er heen gaat.

88686. De **Voorzitter**: U meent, dat dit wel gelukt zou zijn?

A. Zeker.

88687. De **Voorzitter**: Dan een nieuw vraagstuk. Op een gegeven ogenblik is uit Dachau gekomen een zekere heer Boellaard. Hebt u die naam weleens gehoord?

A. Ik kan mij die naam op het ogenblik niet herinneren.

88688. De **Voorzitter**: Hij kwam naar „Bosch en Ven“, bij Oisterwijk, om te trachten hulp te krijgen voor de Nederlanders in Dachau. Hij vond daar de heer *Ferwerda* en zei: „Laat alsjeblieft wat auto's komen.“ De heer *Ferwerda* had echter geen auto's. In Breda stonden 60 trucks. De heer *Ferwerda* heeft aan de heer *Gerbrandy* gevraagd: Mag ik die hebben om te trachten mensen uit de Duitse kampen te halen? Hij wilde dat proberen. Of S.H.A.E.F. het goed zou vinden, zou nog moeten blijken. Neen, was het antwoord, het kan niet, want die wagens behoren aan het M.G. en dat wil ze niet afstaan; zij worden in reserve gehouden voor het werk, dat straks moet worden gedaan in het gebied ten noorden van de grote rivieren. Die trucks zijn toen geweigerd. Weet u er iets van, dat zij geweigerd zijn?

A. Ik kan mij niet voorstellen, dat wij 60 auto's hadden!

De **Voorzitter**: Dat is een andere vraag.

A. Heeft de heer *Boellaard* misschien nog andere namen genoemd? Misschien kan ik mij er dan iets van herinneren.

88689. De **Voorzitter**: Dat zullen wij opzoeken. Intussen — om niet te veel tijd hiermede te verliezen — wil ik even een ander geval met u behandelen. Toen de heer *Ferwerda* geen succes had met die trucks, die in Breda stonden, is hij ten einde raad naar Engeland gegaan om te trachten daar trucks en auto's te kopen, althans te pakken te krijgen. Dat is hem gelukt. Hij heeft 50 motorfietsen te pakken gekregen, enige ziekenwagens en nog een aantal auto's. Hij heeft deze naar Nederland laten komen. Toen zij hier kwamen, zei generaal *Daubenton*: „Ha, auto's! Die zijn voor mij. Daar moogt u niet aankomen.“ De heer *Ferwerda* zeide nog: „Dat is wat moois. Ik ben die auto's extra gaan halen om daarmee mensen uit de kampen in Duitsland te halen en nu neemt u ze weg“, maar het baatte niet. Generaal *Daubenton* zeide, dat hij ze wel niet dadelijk nodig had, maar toch in de toekomst — „de eerstvolgende weken“, zeide hij — om Noord-Nederland daarmee te voorzien. Daarmede was het afgelopen. De heer *Ferwerda* kreeg ze niet. Nu kan men toch moeilijk tot de heer *Ferwerda* zeggen: „U hebt niet genoeg gedaan c m de mensen uit de kampen te halen“, terwijl dezelfde organisatie, die dat zegt, hem daartoe de mogelijkheid heeft onthouden.

A. Mij is dat incident niet bekend

88690. De **Voorzitter**: Dat is jammer. Dat zullen wij de heer *Daubenton* dus moeten vragen. De heer *van Lidth de Jeude*, die Minister van Oorlog was, heeft telkens verzoeken gekregen om een wat betere samenwerking tussen de twee organen tot stand te brengen. Hij wilde dit ook wel, maar er gebeurde niets, want ofschoon hij dit verlangen kenbaar maakte en doorgaf, werd er niet naar gehandeld. Dat zijn van die vervelende dingen. Wat u thans vertelt, zou ik volkomen aanvaardbaar achten, wanneer wij niet reeds andere dingen hadden gehoord. U zou het sluitstuk voor ons onderzoek zijn, maar ik schiet thans niet op.

De heer *Ferwerda* heeft hierover het volgende verklaard:

„Het feit, dat ik hem heb verklaard wat de reden van de vertraging in Nederland was, maakte niet de minste indruk op hem. Hij zei: „Er moet wat gedaan worden.“ Ik heb, nadat de heer *Boellaard* weg was, toen nog eens met mijn medewerkers gesproken en gezegd: „Wij moeten al het uiterste proberen om deze man te helpen.“ Het geluk wilde, dat de heer *Gerbrandy* op dat moment in „Bosch en Ven“ vertoefde, en ik meende toen nog, dat de heer *Gerbrandy* in Nederland de opperste autoriteit was. Ik heb mij dus met de heer *Wijnbergen* naar de heer *Gerbrandy* begeven en hem met zeer grote aandrang verzocht ons te helpen. Ik heb hem gezegd, dat er 60 wagens beschikbaar stonden bij Breda en dat wij ze maar 2 of 4 dagen nodig hadden, waarna ik ze weer zou afleveren voor hulpverlening aan het noorden. De heer *Gerbrandy* heeft gemeend, en vermoedelijk terecht (hij had vanzelfsprekend met dit geval zeer veel sympathie), dat de toestand in het noorden zodanig was, dat hij zelfs die 4 dagen niet mocht riskeren en dat deze wagens dus eenvoudig niet beschikbaar gesteld konden worden. Hij zei echter: „Ga maar naar de U.N.R.R.A., daar ben je nogal goed mee, misschien kunnen deze mensen je wel op korte termijn aan iets helpen.“ Ofschoon ik de omstandigheden bij de U.N.R.R.A. enigszins kon beoordelen en niet optimistisch was, heb ik deze laatste kans niet willen missen en ben dus naar Londen gevlogen, waar ik het alleruiterste gedaan heb om van de

U.N.R.R.A. onmiddellijk ambulances te krijgen. Dit is toen niet gelukt, later wel.“

Deze wagens werden toen in beslag genomen.

A. Dat is mij niet bekend. Van die 60 wagens weet ik ook niets. Maar er staat niet in, dat het wagens van het M.G. waren.

88691. De **Voorzitter**: Daarin hebt u gelijk, maar M.G. kon iedere wagen vorderen, ook die voor het halen van gevangenen uit Dachau.

A. Dat is mogelijk, maar ik weet van die 60 wagens niets. Ik vind het vreemd, dat de heer *van Lidth de Jeude* telkens moest toegeven.

88692. De **Voorzitter**: Ik vind het ook, maar het gebeurde toch niet. Kent u de heer *Crane*, die gewerkt heeft onder de heer *Schipper* in Antwerpen?

A. Neen.

88693. De **Voorzitter**: Hij heeft krankzinnigen uit België naar Nederland vervoerd.

A. Daaraan heeft de heer *Schipper* ook een werkzaam aandeel gehad.

88694. De **Voorzitter**: Ja, maar het is geschied onder leiding van de heer *Crane*, die onder hem werkte. U kent hem dus niet?

A. Neen.

88695. De **Voorzitter**: Hij heeft ons verteld, dat, toen hij de mensen naar Noordwijkerhout terugbracht, het M.G. weigerde hem daarvoor benzine te geven. Dat moest een symptoom zijn van de onheuse houding van het M.G. tegenover de civiele repatriëring.

A. De Afd. R. heeft nooit benzine gehad.

88696. De **Voorzitter**: Neen, die zal wel bij een andere afdeling in administratie zijn geweest.

A. Ik zou niet willen zeggen, dat wij dat nu op die manier hebben botgevierd.

88697. De **Voorzitter**: Is het niet een beetje elkaar-vliegen-af-vangerij geweest?

A. Zeker niet; dat hebben wij nooit gedaan bij mijn weten. Het kan een of andere kleinigheid zijn geweest, maar wat het organisatorische aangaat, hebben wij bepaald geen vliegen afgevangen. Het was toch zeker de bedoeling in elk opzicht te helpen.

Ik wil nog even dit duidelijk maken: voor geen van ons was er enige reden, zich hieraan vast te klampen. Het was allemaal tijdelijk en vrijwillig werk; het was niet de bedoeling er een bestaan van te maken.

88698. De **Voorzitter**: Maar dat vind ik een beetje vreemde uiting, wanneer men spreekt over het M.G., want heel Nederland heeft wel gedurende een halfjaar de indruk gehad, dat het M.G. zich vastklampte aan zijn werk.

A. Maar pertinent zeker niet bij de Afd. R.

De **Voorzitter**: Ik wil het graag aannemen.

A. Het waren allen mensen, die uit hun eigen baan waren gekomen. Wat wij aan werkelijke officieren hadden, waren reserve-officieren. Wij hebben het werkelijk allen gedaan om voor de repatriërende displaced persons wat te doen. Het beste bewijs kan zijn, dat ik de eerste keer, dat ik kans zag om te zeggen: „het is gedaan“, er mee ben uitgescheiden.

88699. De **Voorzitter**: Is het overgegeven, toen u uitscheidde?

A. Zeker. Ik ben bij het M.G. weggegaan 6 Februari 1936, maar later zijn wij belast met de repatriëring uit Indonesië. Toen is het Europese gedeelte van ons overgegaan naar Sociale Zaken.

88700. De **Voorzitter**: Dus toen u wegging op 6 Februari 1946 is het overgedragen?

A. Ja, het is gebeurd na mijn weggaan op 6 Februari.

88701. De **Voorzitter**: Wij spraken zoëven over het overleg met de heer *van Rhijn* in Londen op 7 Juli, en toen zei u: Ik vind de datum van 23 Juli te vroeg; nu maakt u een sprong van 7 Juli naar 6 Februari. Dat vind ik wel een heel grote sprong. U zegt: 7 Juli was een groot gedeelte van het werk afgedaan en was het zoeken naar mensen, die achtergebleven waren; de eigenlijke grote stroom was voorbij. Nu maakt u er 6 Februari van en zegt u: zodra het kon, droegen wij het over. Dat vind ik wel een heel grote sprong.

A. Nu staat het mij niet precies helder voor de geest; er is een reden voor geweest.

83702. De **Voorzitter**: Herinnert u zich *Flantua*?

A. Zeker!

88703. De **Voorzitter**: Waarom is hij bij het M.G. weggegaan?

A. Hij is bij ons weggegaan, omdat hij minder aan de te stellen eisen voldeed.

88704. De **Voorzitter**: Wat betekent dat?

A. Er zat weinig bij; hij had geen initiatief; hij was lui.

88705. De **Voorzitter**: Hij heeft dus de boodschap gekregen: „ga maar weg”? Of heeft hij gezegd: „ik ga weg” en is dat de oorzaak geweest, dat hij zelf ontslag heeft genomen, of is hij weggestuurd?

A. Hij is weggestuurd. Eerst heeft hij gewerkt op de Afd. R. van het M.G. en toen is hij overgenomen door de heer *van de Mortel*, die het begin had van de voortzetting van het Bureau Afvoer Burgerbevolking. Daar heeft hij niet voldaan en toen is hij weggegaan; met welke omschrijving, staat mij niet precies voor de geest. Hij zou naar Frankrijk gaan en men zei: „laat hem maar weggaan”.

88706. De heer **Stokvis**: Ik wil nog een ogenblik terugkomen op het onderhoud van 7 Juli. Daarvan wilde ik gaarne het fijne weten. Ontkent u, getuige, dat de weergave, door de heer *van Rhijn* van dat onderhoud gegeven, juist is? Zegt u, dat die weergave onjuist is? Kent u het stuk?

A. Neen.

De heer **Stokvis**: Dan wilt u er misschien kennis van nemen?

(*Getuige leest het stuk.*)

A. Ik kan mij niet voorstellen, dat het precies in deze vorm besproken is.

88707. De heer **Stokvis**: Wat zijn dan de afwijkingen?

A. Dat betreft de datum van 23 Juli voor de overbrenging naar de Zeestraat. Dat gesprek heeft plaats gehad op 7 Juli 1945 en u houde het mij ten goede, dat ik het mij niet woordelijk meer herinner. Maar zo vastgelegd, hebben wij het toen zeker niet.

88708. De heer **Stokvis**: De heer *van Rhijn* is in de regel nogal zakelijk. Het ligt derhalve wel voor de hand, dat een bepaalde datum is vastgesteld. Dat zal trouwens ieder willen, wanneer hij een einde wenst te maken aan een chaos, die zo spoedig mogelijk beëindigd moet worden. Is dat de enige afwijking, die u ziet, de datum?

A. Ja. Tegen het feit zelf heb ik geen bezwaar.

88709. De heer **Stokvis**: Maar als men de datum 23 Juli door het onbepaalde „te eniger tijd” zou vervangen, dan hebben het gesprek en het memorandum niet het minste nut en effect. Dat zult u moeten toegeven.

A. Inderdaad.

88710. De heer **Stokvis**: Dan de volgende vraag. U hebt natuurlijk van dat onderhoud, dat belangrijk was, rapport uitgebracht aan de heer *Kruls*. Dat zult u zich wel kunnen herinneren.

A. Het is misschien erg gek, maar het staat mij niet voor de geest, dat dit zo'n belangrijk onderhoud was.

De heer **Stokvis**: Laten wij daarover niet twisten.

A. Ik bedoel, dat ik het niet als belangrijk heb opgevat.

88711. De heer **Stokvis**: Dat is uw zaak. Maar hebt u rapport uitgebracht aan de heer *Kruls*?

A. Het staat mij niet voor de geest. U zegt: „Het was een belangrijk onderhoud”, maar het staat mij niet voor de geest, dat ik speciaal naar aanleiding van dat onderhoud te Londen ben geweest om over deze dingen te beslissen. Ik had geen machtiging om te beslissen tot opheffing van die sectie.

88712. De heer **Stokvis**: Ik wilde juist vragen, hoe de heer *Kruls* heeft gereageerd op het feit, dat u tot die beslissing — volgens de heer *van Rhijn* — was gekomen.

A. Ik kan mij niet voorstellen, dat ik dit als zodanig heb gerapporteerd en heb gezegd: „Ik heb de sectie opgeheven”. Dat kon ik niet doen. Dat zou volgens deze brief wel het geval zijn.

88713. De heer **Stokvis**: En de heer *Daubenton*?

A. Die was niet bij dat onderhoud. Het is voor het eerst, dat ik deze brief zie. Bij mijn weten is er nooit over gesproken, dat de sectie op 23 Juli zou worden opgeheven.

Ik vind het, terugdenkend, gek, dat ik gezegd zou hebben, dat een afdeling van het M.G. kan worden opgeheven, zonder daarover eerst met generaal *Kruls* gesproken te hebben.

88714. De heer **Stokvis**: Weet u het niet positief?

A. Ik kan het mij niet herinneren.

88715. De **Voorzitter**: Het was voor u persoonlijk toch ook van belang of u zelfstandig zou blijven, dan wel rechtstreeks zou komen te staan onder mr. de *Groot*.

A. Dat deed er weinig toe, want ik had er verder niets mee te maken.

88716. De **Voorzitter**: Een van de bezwaren van generaal *Kruls* is geweest, dat u dan zou komen te werken onder mr. de *Groot*, en dat wenste hij niet.

A. Dat zou mij niet hebben kunnen schelen. Bovendien streefde ik er naar oñ het af te geven.

88717. De **Voorzitter**: Het komt er op neer, dat u er meer niet dan wel van wret?

A. Er is een bespreking in Londen geweest, maar het staat mij niet voor de geest, dat dit een bespreking was, waarin een beslissing zou worden uitgelokt. Ik kan in die bespreking niet gezegd hebben, dat ik de zaak zou opheffen. Dat zou ik niet gedaan hebben zonder generaal *Kruls* er vooraf in te kennen.

88718. De **Voorzitter**: Had u geen machtiging van de generaal om bij die bespreking tot een regeling te komen?

A. Positief niet.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

B. G. VAN OS VAN DELDEN,

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 13 FEBRUARI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

CHARLES JOSEPH IGNACE MARIE WELTER,

oud 70 jaar, wonende te 's-Gravenhage, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, oud-Minister van Koloniën.

Hij legt de eed af als getuige.

88720. De **Voorzitter**: U weet in algemene zin wel, waarover wij graag met u willen spreken. Het is een zeer speciaal onderdeel van de bemoeiingen, die de Regering in de Londense tijd heeft gehad met de evacuatie van Nederlandse vluchtelingen, die zich in Frankrijk bevonden. De positie was deze. Er waren veel vluchtelingen in Frankrijk, onder wie een groot percentage Joden. Die moesten natuurlijk, hoe eer hoe beter, daar vandaan. Zij konden eigenlijk alleen weg via Spanje en Portugal. Wilden zij in Portugal komen, dan moesten zij een doorreisvisum voor Spanje hebben. Dat konden zij alleen krijgen, wanneer zij konden aantonen, dat zij in Portugal zouden worden toegelaten. Zij werden in Portugal alleen toegelaten, wanneer een aantal van degenen, die er al waren, weer was verdwenen. Men wilde hen daar wel toelaten, maar men wilde er niet meer dan een paar honderd tegelijk hebben. Daarom was het voor degenen, die in Frankrijk zaten, een zaak van het grootste gewicht, dat de doorreis door Portugal spoedig tot stand kwam en dat degenen, die zich daar bevonden, spoedig weg konden. Dat heeft nogal wat voeten in de aarde gehad. De heer van Lidrh *de Jeude* heeft in zijn functie van Regeringscommissaris voor de Vluchtelingen zich nogal wat moeite gegeven om met behulp van de Regering gedaan te krijgen, dat zij in sommige landen werden toegelaten. In Engeland wilde men hen helemaal niet hebben, vanwege de oorlogstoestand. Men heeft geprobeerd te bereiken, dat zij in Amerika werden toegelaten. Na veel gehaspel is daar een aantal toegelaten. Men heeft geprobeerd te bereiken, dat zij in de Zuid-Amerikaanse Staten werden toegelaten, maar daar had men er weinig lust in. Ook in Zuid-Afrika had men er weinig zin in. Is u daarvan iets bekend? Ik was van plan u in het bijzonder enige vragen te stellen in verband met uw toenmalige functie van Minister van Koloniën en daarmee heeft dit natuurlijk niets te maken, maar misschien weet u er iets van.

A. Ik herinner mij één geval. Dat was het geval van een schip, met, naar ik meen, een paar honderd Joodse vluchtelingen aan boord, dat in de Caraïbische Zee van het ene eiland naar het andere zwierf en op alle plaatsen, waar het kwam, werd weggestuurd. Ik herinner mij, dat zij zijn geweest op Barbados, op Trinidad en in La Guayra in Venezuela, maar nergens werden zij toegelaten. Toen kwam op zekere dag bij mij — dat was, naar ik meen, in 1940 — lord *Strabolgi*, een bekend Labourleider. Hij kwam een beroep op mij doen en vroeg, of wij bereid waren het schip met die vluchtelingen toe te laten in Curaçao.

88721. De **Voorzitter**: Waren het Nederlanders?

A. Het waren allerlei soorten van Joden. Zij kwamen overal vandaan. Er waren wel Nederlanders bij.

Ik heb toen beloofd, dat ik de Gouverneur van Curaçao zou seinen. Deze maakte er echter overwegend bezwaar tegen om hen toe te laten. Er was geen ruimte op het eiland, zeide hij, er was geen huisvesting en bovendien was het de vraag, hoe men, als zij er eenmaal waren, hen weer kwijtraakte. Ik heb dit laten weten aan het comité, dat

zich met de zaken bezighield. Zij zijn toen weer eens bij mij geweest en hebben gezegd: „Dat kan toch zo niet, die mensen worden de dupe, zij zwerven maar en hun middelen raken uitgeput." Ik herinner mij, dat ik de vraag heb gesteld: „Waarom laat u ze zelf niet toe op Barbados of Trinidad? Daar is meer ruimte dan op Curaçao." Ik weet niet meer wat hun argument was, maar in elk geval zeiden zij, dat dat niet kon.

Omdat dit tenslotte zuiver een zaak van menselijkheid was en die mensen niet altijd door maar van de ene haven naar de andere konden zwerven, heb ik de Gouverneur van Curaçao opgedragen, hen maar toe te laten. Ik heb hem geseind in zodanige termen, dat het een aanwijzing was, waaraan hij had te voldoen. Hij heeft zich daarbij netgelegd. De mensen zijn daar inderdaad ontvangen. Ze zijn ondergebracht in loodsen en na verloop van tijd zijn zij langzamerhand weer verdwenen.

88722. De **Voorzitter**: Dit is dus een op zich zelf staand geval.

A. Ja, het is een zaak, waarmee ik althans bemoeienis heb gehad.

88723. De **Voorzitter**: Is, naar u weet, nog getracht de overzeese landen verder te bewegen om vluchtelingen op te nemen?

A. Neen, ik herinner mij alleen dit geval.

88724. De **Voorzitter**: U bent waarschijnlijk wel betrokken geweest bij de pogingen, die gedaan zijn om de mensen naar Nederlandsch-Indië te brengen?

A. Ja.

88725. De **Voorzitter**: Kostte het moeite om de Gouverneur-Generaal te overtuigen, dat hij de mensen moest opnemen?

A. Voor zover ik mij herinner niet.

88726. De **Voorzitter**: Achteraf beschouwd, zou het voor de mensen niet plezierig zijn geweest als ze er in groten getale waren heengegaan, maar het heeft ons getroffen, dat er maar een paar honderd zijn heengegaan, terwijl er toch wel meer geplaatst hadden kunnen worden.

A. De afstand was enorm groot.

88727. De **Voorzitter**: Inderdaad, behalve, dat de mensen zonder veel moeite halfweg konden worden gebracht, want er was een georganiseerde dienst van Lissabon naar Mozambique.

A. Ik geloof niet, dat er veel moeite voor gedaan is.

88728. De **Voorzitter**: Door wie bedoelt u?

A. Door ons niet.

88729. De **Voorzitter**: Het was misschien beter geweest, als er meer moeite voor gedaan was. Tenslotte zijn er in Frankrijk toch zeker ongeveer 1200 mensen achtergebleven, toen Vichy door de Duitsers werd bezet. Wat er met die mensen is gebeurd, hebben wij niet kunnen uitvinden. Waarschijnlijk zijn er velen omgekomen. Ik wil niet zeggen, dat het voorkomen had kunnen worden, maar dit zou niet zijn gebeurd, als zij hadden kunnen doorgaan naar Spanje en Portugal. Daarom vroeg ik u, of het niet beter was geweest, als wij meer moeite hadden gedaan om hen naar Indië te brengen.

A. Het was mogelijk geweest. Er is tenslotte daar ruimte genoeg. Maar ik herinner mij niet, dat er bijzondere aandrang op is uitgeoefend.

88730. De **Voorzitter**: Waarom is er verder bij de Gouverneurs van Suriname en Curaçao niet op aangedrongen, dat zij mensen zouden opnemen?

A. Waarschijnlijk zijn er niet meer gekomen.

88731. De **Voorzitter**: „Gekomen” is in dit geval een vreemde uitdrukking. Ongetwijfeld hebben er wel meer heen willen gaan. Ik vind de houding van die Gouverneurs zo vreemd. Zij zeggen: „Wij hebben geen ruimte, geen onderdak en geen eten”. Want onderdak in Curaçao, in een zo droog tropisch land, lijkt mij gemakkelijk tot stand te brengen en voedsel hadden zij overal vandaan kunnen krijgen. Er zat vreselijk veel voor de mensen aan vast.

A. Dat is de reden geweest, dat ik de Gouverneur „overruled” heb en gezegd heb: er kunnen bezwaren zijn, maar hier gelden menselijkheidsoverwegingen. Het had reeds enige weken geduurd, dat die mensen van de ene haven naar de andere zwierven.

88732. De heer **Stokvis**: Uw redenering klemde te sterker, omdat er een belangrijk aantal Nederlanders onder deze vluchtelingen was.

A. Ik zou het in andere gevallen ook hebben gedaan, als het mij ter ore was gekomen, maar het is mij niet ter ore gekomen.

88733. De heer **Stokvis**: U hebt later niet van andere soortgelijke gevallen gehoord?

A. Neen, ik herinner mij alleen, dat dit ene geval van de Joden op zeer behoorlijke wijze is geliquideerd. Er was een Joods comité in Londen, dat mij had laten weten: „wij zullen zorgen, dat die mensen weggkomen en ergens anders een bestaan vinden.” Dat heeft het ook gedaan. Er zijn misschien enkelen blijven hangen, maar de rest is geleidelijk aan doorgesijpeld naar andere bestemmingen. Het heeft eigenlijk geen enkele moeite opgeleverd. Het had ook bij volgende gelegenheden zeer wel kunnen geschieden; als het te mijner kennis was gekomen, had ik het zeker gedaan, gelijk ik het de eerste keer had gedaan.

88734. De heer **Stokvis**: Het is jammer, dat niet meer van deze zijde van het vraagstuk, dat wij behandelen, te uwer kennis is gekomen.

A. Ik kan zeker zeggen, dat er in mijn tijd niet meer gevallen zijn geweest.

88735. De **Voorzitter**: U spreekt van een Joods comité in Londen. Was dat het Jewish Agency in Londen?

A. Dat weet ik niet. De heren zijn bij mij geweest en hebben mij beloofd te zullen zorgen, dat de mensen daar zouden weggkomen. Ik kende alleen lord *Straholgi*, die blijkbaar met de commissie in contact stond en die met mij is komen praten.

In Suriname was ongetwijfeld zeer goed zelfs een belangrijke opneming van Joden mogelijk.

88736. De **Voorzitter**: De heer *Kielstra* wilde er niet van weten?

A. Geen van de Gouverneurs, noch van de Engelse, noch van de Hollandse, noch van de Amerikaanse gebieden. Men zag er tegenop.

88737. De **Voorzitter**: Het is een zeer merkwaardige houding, als men weet, dat de mensen in ellende worden gestort.

A. Ja, het leek mij inhumain.

88738. De heer **Stokvis**: Het betreft hier natuurlijk niet een probleem, dat uitsluitend en in het bijzonder u aanging. Dit vooropstellende, vraag ik mij af, of niet de Regering, juist op grond van de ervaring, die u in het door u medegedeelde geval met betrekking tot Curaçao had opgedaan, aanleiding had moeten en kunnen vinden om in algemene zin emigratie van vluchtelingen naar Suriname en Curaçao mogelijk te maken, ook dus zonder dat het speciale, sterk sprekende geval van verblijf op een zwerfend schip zich voordeed. Dat is van de zijde van de Regering niet gebeurd?

A. Nu moet ik er dadelijk dit bij zeggen: mij was bekend van vóór de oorlog een rapport, dat door een Joods comité in New York was opgesteld omtrent de maatschappelijke basis, op wetenschappe-

lijke grondslag, van de mogelijkheid van grote concentraties van Joden in Suriname. Dat rapport was vernietigend voor de mogelijkheid daarvóór. Het was zeer goed bekeken en er was zeer veel geld aan gepend. De Nederlandse hoogleraar prof. *Swellengrebel* had b.v. een aparte studie gemaakt over het malariavraagstuk. Dat rapport was in algeine zin zeer ongunstig voor kolonisatie op grote schaal. Dat neemt natuurlijk niet weg, dat een kolonisatie van enige honderden mensen er anders voor stond.

88739. De heer **Stokvis**: Het betrof hier niet kolonisatie in eigenlijke zin, maar het scheppen van een tijdelijk toevluchtsoord. Het ging in het door u bedoelde rapport om het definitief brengen van 30 000 Joden naar Suriname. Derhalve een volkomen andere casuspositie.

De **Voorzitter**: Het ging nu natuurlijk lang niet om 30 000.

A. Hun aantal was zeker veel geringer.

88740. De **Voorzitter**: Misschien waren het er 1500 in totaal.

A. Het betrof een vrij beperkt aantal, waarvan er op het schip, waarvan ik zoëven sprak, een paar honderd zaten.

88741. De **Voorzitter**: Er is een consul geweest in Oporto, de heer *Polling*, die ons heeft verteld, dat heel in het begin van de oorlog door hem visa mochten worden verstrekt voor Curaçao. Dat is hem echter al spoedig verboden. Er is hem gezegd: „Neen, visa voor Curaçao mogen alleen worden gegeven aan kapitaalkrachtige mensen.” Herinnert u zich daarvan iets in verband met dit geval?

A. Neen, daarover kan ik niets zeggen.

88742. De **Voorzitter**: Het heeft ons zeer getroffen. De heer *Polling* ook. Hij is boos geworden en heeft getracht te bereiken, dat daarin wijziging werd gebracht, maar het is niet gelukt. Bovendien, als de eis werd gesteld door de Gouverneur, dat de mensen voor hun levensonderhoud voldoende geld bij zich moesten hebben? had de Regering kunnen ingrijpen en kunnen zeggen: de garantie, dat zij over voldoende middelen zullen beschikken, kunnen wij wel geven. Het ging om het leven van die mensen. Dat schijnt die Gouverneurs niet duidelijk te zijn geweest. Ons interesseert het, of hun dit niet duidelijk is gemaakt vanuit Londen.

A. Dat herinner ik mij niet. Ik heb alleen rechtstreeks bemoeienis gehad met dat ene geval, waarin ik tot de Gouverneur heb gezegd: Doe het maar. Na November 1931 heb ik op dit punt geen ervaring meer gehad.

88743. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik wel, maar vóór die tijd speelden die dingen ook al. Wat ik zo juist vertelde over de consul in Oporto speelde ook vóór die tijd.

A. Dat Suriname een geschikt oord zou zijn voor de emigratie op grote schaal van Joden of wie dan ook uit de gematigde zone, heb ik toen niet geloofd en geloof ik nog niet.

88744. De **Voorzitter**: Dat speelt hier ook niet. Het was de bedoeling, dat het maar een tijdelijk toevluchtsoord zou zijn.

A. Inderdaad, en er zou een oplossing voor gevonden zijn, wanneer men er alles op gezet had.

88745. De heer **Stokvis**: Is dit probleem in de Ministerraad gebracht?

A. Neen.

88745. De heer **Stokvis**: U hebt incidenteel een juiste en respectabele beslissing genomen zonder daaraan te verbinden enige consequentie, die tot een algemene gedragslijn zou kunnen strekken?

A. Zonder consequenties. Ik heb eenvoudig gedaan, wat ik meende, dat in het voorliggende geval moest worden gedaan. Ik heb dat op eigen verantwoordelijkheid gedaan, omdat er veel haast bij was.

88747. De heer **Stokvis**: Wat u deed, ik herhaal het, was voortreffelijk, maar het is in hoge mate te betreuren, dat dit niet geleid heeft tot een algemene regeling.

A. Een algemene regeling is daarna bij mijn weten ook nooit voorgebracht.

88748. De **Voorzitter**: D.w.z. in de tijd, dat u Minister was.

A. Inderdaad. Uit die tijd herinner ik mij dat niet en wanneer het gebeurd was, zou ik mij dat stellig herinneren. Dit was een incidentele beslissing. Er was veel haast bij.

88749. De heer **Stokvis**: U hebt daarover geen verslag uitgebracht aan de Ministerraad?

A. Neen. Misschien heb ik het weleens verteld en dat zou dan misschien uit de notulen van de Ministerraad kunnen blijken. Maar meer dan een mededeling is het dan toch niet geweest. Er is ook nooit aandrang op mij uitgeoefend en er hebben mij daaromtrent nooit verzoeken bereikt. Ik herinner mij er niets van. Het heeft mij wel verwonderd, dat het plotseling ophield na dit incidentele geval, dat zich plotseling voordeed. Dat is opgelost, daarna heb ik er nooit meer van gehoord.

88750. De **Voorzitter**: Daarna zijn grote groepen nog naar Jamaica gestuurd om hen van daar uit te verspreiden.

A. Het is mogelijk, dat de Engelsen tot andere inzichten zijn gekomen.

88751. De **Voorzitter**: Dat waren ook wel Joden. Zij zijn in kampen gebracht en geconcentreerd gehouden, tot zij vertrokken.

Herinnert u zich iets over een schip, dat naar Mozambique ging en mensen heeft meegenomen uit Lissabon?

A. Neen.

88752. De **Voorzitter**: Die mensen zijn doorgegaan naar Nederlandsch-Indië. Het schip heette de „Angola“. Het ging naar Mozambique. Daar zijn die mensen overgebracht op een schip van de K.P.M. en naar Indië gebracht.

A. Dat herinner ik mij niet.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u hebt verstrekt en ik sluit het verhoor.

CH. J. I. M. WELTER.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 14 FEBRUARI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

GERARD CHRISTIAAN BIJL DE VROE,

oud 36 jaar, wonende te Breda, kapitein Regiment Grenadiers.

Hij legt de eed af als getuige.

88898. De *Voorzitter*: Wij zouden gaarne iets van u willen weten over de ervaringen, welke u in Rusland hebt opgedaan, toen u daar kort na de bevrijding, dat geloof ik tenminste.. .

A. Het was vóór de bevrijding van ons land.

De *Voorzitter*: . . . geweest bent in verband met Nederlanders, die daar eventueel zouden zijn. Wanneer was dat?

A. Dat is Januari of Februari 1945 geweest.

88899. De *Voorzitter*: Hoe bent u daarheen gekomen?

A. Ik was ontvlucht uit krijgsgevangenschap. Toen ben ik in Hongarije gekomen en ik ben in Boedapest door de Russen gevangengemaakt. Na verloop van tijd ben ik vrijgelaten.

88900. De *Voorzitter*: Waar was u, toen u vrijgelaten werd?

A. In Boedapest. Daar heeft de oudste Nederlandse officier, luitenant van *Hootegem*, contact opgenomen met de toen aanwezige Russische garnizoenscommandant.

88901. De *Voorzitter*: Wat deed luitenant van *Hootegem* daar?

A. Hij was ook ontvlucht. De Russische commandant heeft ons toen in de gelegenheid gesteld naar Rusland te evacueren met een gezelschap van meer Hollanders, burgers en officieren.

88902. De *Voorzitter*: Waar bent u toen heengegaan?

A. Wij zijn onder leiding van een Russische sergeant met de trein naar Moskou gereisd met de bedoeling om door te gaan naar Moermansk. In Moskou stond ik op het stationsplein, toen er een auto van de Noorse legatie voorbijkwam; ik zag dat aar, de vlag. Ik ben naar de Noren toegegaan en zij hebben mij op mijn verzoek naar het huis van de Nederlandse gezant gebracht. Ik heb mij bij de gezant, de heer van *Breugel Douglas*, persoonlijk gemeld en ben met dezelfde auto naar het station teruggegaan. De gezant zou er voor zorgen, dat maatregelen zouden worden genomen, dat wij niet naar Moermansk zouden gaan, maar dat wij over Odessa zouden worden vervoerd; bovendien, dat wij een betere behandeling zouden krijgen. Wij zouden naar Engeland worden geëvacueerd; ik weet niet, door welke instantie.

88903. De heer *Stokvis*: U zeide: Een betere behandeling. Bent u dan niet goed behandeld?

A. Vanuit een Russisch oogpunt bekeken behoorlijk, maar in verhouding tot wat wij in Nederland gewend zijn niet.

88904. De *Voorzitter*: Kon het verschil uitmaken, of u over Moermansk zou reizen of over Odessa?

A. Zeker. Over Moermansk was een onaangename route en bovendien riskant. Over Odessa was het minder riskant. Er waren verscheidene vrouwen bij het gezelschap. Bovendien hadden wij geen winterkleding; het was Februari, Maart en we waren dus niet gekleed voor een lange tocht door Noord-Rusland. Dat werd ons daar gezegd; zelf hadden wij er niet veel bezwaar tegen.

88905. De *Voorzitter*: U bent dus bij de gezant geweest en daarna bent u teruggegaan naar het station. Wat wilde u toen doen?

A. Ik wilde mij weer bij het gezelschap voegen; ik was zonder de toestemming van de sergeant weggegaan en die was daar nog; we moesten namelijk twee dagen wachten op aansluiting naar Moermansk.

88906. De *Voorzitter*: Heeft het zich verder zo ontwikkeld. dat u over Odessa bent gereisd?

A. Ja.

88907. De *Voorzitter*: U hebt dus nooit anders dan als krijgsgevangene in Rusland vertoefd? U hebt nooit de gezant bijgestaan bij het evacueren van Nederlanders?

A. Neen.

88908. De *Voorzitter*: Het gezelschap is dus over Odessa geëvacueerd?

A. Inderdaad. De gezant heeft bewerkt, dat de Russische autoriteiten goedvonden, dat wij over Odessa gingen.

88909. De *Voorzitter*: Van wie was de idee, om over Moermansk te gaan, uitgegaan?

A. Van de Russen in Boedapest.

88910. De *Voorzitter*: Zij zullen dus wel niet geweten hebben van het evacuatiecentrum van de Engelsen in Odessa?

A. Waarschijnlijk niet. De sergeant kreeg in Boedapest een vervoersopdracht naar Moermansk.

88911. De *Voorzitter*: Er was toch een evacuatiecentrum in Odessa?

A. Zeker: van de Engelsen.

88912. De *Voorzitter*: Hoe kwam het, dat u in Moskou naar de gezant ging? Had u vernomen, dat men dat meer deed?

A. Neen, daar had ik nooit van gehoord. Maar ik vermoedde, dat er een Nederlandse gezant zou zijn. Dat vroeg ik aan die Noren en die antwoordden bevestigend; zij hebben mij naar de gezant gebracht.

88913. De *Voorzitter*: Was de gezant direct bereid u behulpzaam te zijn?

A. Ja, hij was in dit opzicht zeer actief.

88914. De *Voorzitter*: Ook voor de andere Nederlanders?

A. Ik weet het alleen voor ons gezelschap.

88915. De *Voorzitter*: Hij deed dus alles bij de Russische autoriteiten om voor uw gezelschap permissie te krijgen via Odessa te reizen?

A. Ja, maar ik geloof, dat hij die permissie heeft gekregen door direct contact op te nemen met de Engelse missie.

88916. De heer **Stokvis**: Gelooft u dat of weet u dat zeker?

A. Ik denk het, maar ik ben er vrijwel zeker van.

88917. De **Voorzitter**: U hebt u dus geenszins te beklagen over de heer *van Breugel Douglas*?

A. Neen, zeker niet; in die drie dagen, dat wij in Moskou waren, is hij zeer actief geweest om ons te helpen. Toen wij naar Odessa vertrokken, heeft hij ons persoonlijk met zijn vrouw naar de trein gebracht. Hij had twee grote manden voor ons bij zich met levensmiddelen, geneesmiddelen, verband; hij stelde een fles champagne en zijn eigen sigaretten te onzer beschikking.

88918. De **Voorzitter**: Uit hoeveel personen bestond uw gezelschap?

A. Uit ongeveer 20 personen. Er waren 7 Nederlandse officieren, die waren gevlucht uit krijgsgevangenschap uit Polen.

88919. De **Voorzitter**: Wat deden die officieren in Polen?

A. Die waren in Stanislaw.

88920. De **Voorzitter**: Maar wanneer bent u dan gevlucht?

A. In 1944 ben ik gevlucht, tijdens het overbrengen van de krijgsgevangenen officieren van Stanislaw naar Neu-Brandenburg. Wij zijn ongeveer een maand in Rusland geweest en in Mei 1945 zijn we in Engeland aangekomen. In Januari 1944 ben ik uit Stanislaw gevlucht en ik ben toen spoedig in Budapest gekomen; daar heb ik bijna een jaar gezeten.

88921. De **Voorzitter**: U bent drie dagen in Moskou geweest. Waar hebt u die doorgebracht?

A. In een Russische kazerne. De gezant had ons aangeboden, dat wij bij hem konden komen. Dat wilden de Russen echter niet. Ongeveer een uur nadat ik van hem weg was, kwam er een gezelschap Russische officieren — wij waren in de wachtkamer van het station — en er ontstond een levendige discussie tussen de Russen en de gezant. De Russen wilden ons met zich meenemen en de heer *van Breugel Douglas* wilde ons naar het gezantschap meenemen. De Russen bleven er echter op staan, dat wij met hen mede moesten.

88922. De **Voorzitter**: Gingen de burgers van het gezelschap ook naar die kazerne?

A. Ja.

88923. De **Voorzitter**: Waren dat Nederlanders, die in Duitsland waren te werk gesteld?

A. Een paar arbeiders, die uit Duitsland waren gevlucht. Er was een Duitser bij, die beweerde Nederlander te zijn. Hij is later in Engeland ook opgesloten. Er waren twee Hongaarse vrouwen bij, die gehuwd waren met Nederlanders; er waren een paar jongens bij van 17, 18 jaar, Nederlandse jongens, die hun gehele leven in Boedapest hadden gewoond; hun ouders wilden in Boedapest blijven.

88924. De **Voorzitter**: Hoe ging het in Odessa? Bent u daar dadelijk door de Russische begeleiding afgeleverd in het Engelse centrum of was u toen al onder Engelse leiding?

A. Neen, alles gebeurde onder Russische leiding. De sergeant werd van de leiding ontslagen, omdat hij z.g. schuld was van de minder prettige behandeling. Toen kregen wij een kapitein; alleen werd toen de behandeling minder. In Odessa was een zeer groot oud gebouw — maar de oorlog was al tweemaal over de stad heen gegaan — en daar lagen ongeveer 3000 Fransen. Wij kwamen bij die Fransen in dat kamp. De legering bestond uit de vloer; er waren lege strozakken en die konden wij beneden gaan vullen; in de kelder lag alleen wat vermolmd stro. Er was één kraan in het hele gebouw en er waren geen toiletten.

88925. De **Voorzitter**: Het was dus allemaal kapot, omdat de oorlog er tweemaal over heen was gegaan. Bent u daar lang gebleven?

A. Drie weken. Toen kwam er toevallig een Nederlands schip en toen zijn wij vertrokken. Het had net zo goed een Engels kunnen zijn.

88926. De **Voorzitter**: Was u, toen u bij die Fransen was, onder Franse of Engelse leiding of was u onder Russisch toezicht?

A. Onder Franse leiding. In dat kamp lagen alleen Fransen, maar wij hadden apart contact met de Engelsen.

88937. De **Voorzitter**: Hoe kwam dat?

A. Eén van ons mocht af en toe daar naar toe gaan. Dat hebben wij gedaan, want het was een geweldig gedrang om het eerst weg te komen. Wij zijn de eersten geweest, die weggekomen zijn.

88928. De **Voorzitter**: Als je maar drang uitoefende, was je het eerst aan de beurt'?

A. Wij gingen bij de Fransen niet voor, maar wij waren een kleine groep van 20 man; dus wij kwamen in aanmerking om eerder weg te gaan. Men zou denken: wie het eerst komt, het eerst maalt. Bovendien zal het feit, dat zich in onze groep vier vrouwen bevonden, die te midden van ongeveer drie duizend krijgsgevangenen moesten verkeren, wel mede aanleiding zijn geworden om ons spoedig te laten vertrekken.

88929. De **Voorzitter**: Nog een vraag over de heer *van Breugel Douglas*. Wij hebben iemand verhoord, die zei, dat hij in een groep van 17 Nederlanders op een of andere wijze in Moskou was aangekomen, en die was niet zo erg voor de gezant geporteed; hij had veel moeilijkheden doorgemaakt. Als bijzonderheid werd verteld, dat ze ongedierte hadden, en toen zou de heer *van Breugel Douglas* hebben gezegd: „Neen, met zulke mensen bemoei ik mij niet; ga maar naar de Russen en vraag maar op de gewone wijze te worden geëvacueerd.” Hebt u daarvan iets kunnen merken?

A. Dat is met ons zeker niet het geval geweest.

88930. De **Voorzitter**: Heeft hij u vriendelijk behandeld?

A. Ja.

88931. De **Voorzitter**: Ook de burgers?

A. Ja; onze behandeling door hem is zeer goed geweest. Hij was zeer actief.

88932. De **Voorzitter**: Was hij toen geheel alleen of hebt u nog iemand anders gezien?

A. Er was ook een burger aan hem toegevoegd als medewerker.

88933. De **Voorzitter**: Heette die misschien *Willems*?

A. Dat weet ik niet.

88934. De **Voorzitter**: Hebt u hem gesproken?

A. Ik heb weleens iemand gesproken, maar weet het verder niet.

88935. De **Voorzitter**: Is dat de enige keer geweest, dat u aan liet gezantschap geweest bent?

A. Ja.

88936. De **Voorzitter**: Wij hebben u gevraagd te komen, omdat wij gaarne wilden weten, welke ervaringen u met de heer *van Breugel Douglas* hebt opgedaan. Die heeft ons gezegd: „Als u weten wilt hoe de behandeling is geweest, vraag het dan aan *van Hootegem*.” Hij heeft u toen niet genoemd.

Zoii *van Hootegem* misschien meer te vertellen hebben? Uit uw verhaal maak ik op, dat dit waarschijnlijk niet het geval zal zijn.

A. Ik denk het niet. Het gehele gezelschap was enthousiast over de behandeling. De gezant is zelf op een ongelegen uur — het was in de nacht — met zijn echtgenote op het station geweest. Hij had twee grote manden bij zich met levensmiddelen uit zijn eigen voorraad.

88937. De **Voorzitter**: Hebt u bij die discussie aan het station — u hebt er blijkbaar dichtbij gestaan — gemerkt, dat de gezant plezierig converseerde met de Russische officieren, dat hij goed met hen overweg kon. dat de Russen hem wel aanvaardden als iemand, met wie zij praten konden?

A. Dat kan ik u niet zeggen.

88938. De **Voorzitter**: U zeide, dat het niet gelukt is, dat u in een kazerne werd ondergebracht, maar u hebt er toch dichtbij gestaan, toen die conversatie werd gevoerd. Ging dat vriendschappelijk?

A. Dat zozeer niet. De gezant had ons beloofd ons mee te nemen naar het gezantschap; daar zouden wij dan kunnen baden en slapen. Wij hebben bij de Russen geprotesteerd tegen de behandeling, die wij ondervonden; deze was niet, zoals wij die gaarne wensten.

88939. De **Voorzitter**: Wat was dat dan voor een behandeling?

A. De reis werd telkens voor 2 of 3 dagen onderbroken; dan moesten wij op de stations op de stenen vloer slapen; wij kregen ook geen eten.

88940. De **Voorzitter**: Kon het dan ook anders?

A. Zeker. Wij hebben dat op één plaats, Czernowitz, ook niet genomen, waar wij in de stad bij burgers, die zeer gastvrij waren, een onderkomen vonden.

88941. De **Voorzitter**: U kreeg ook geen eten, zei u. Dat werd niet verstrekt, maar u hebt waarschijnlijk toch wel gegeten?

A. Jawel, door onze eigen kleren te verkopen. In iedere plaats gingen wij op de markt staan en daar verkochten wij ons ondergoed.

De heer **Stokvis**: Dan liep u waarschijnlijk al spoedig naakt!

A. Ik had b.v. oude flanelen broeken, die ik gedragen had; deze brachten 650 roebel op. Een brood kostte 40 tot 50 roebel; melk per liter ongeveer 40 roebel.

88932. De **Voorzitter**: U vond dat niet vriendelijk van de Russen en hebt dus geprotesteerd?

A. Ja. In dat verblijf in Moskou, waar wij moesten wachten op aansluiting naar Moermansk, was ons een kamer aangewezen, waar wij met 20 man op de vloer konden gaan zitten. Wij hebben geprotesteerd en gevraagd, of wij niet een behoorlijk onderkomen konden krijgen. De gezant bood het ons aan. Toen de gezant met dat Russische gezelschap kwam, hadden wij de indruk, dat de Russen er een prestigekwestie van wilden maken om ons goed te laten zien, dat het ook anders kon.

88943. De **Voorzitter**: Gebeurde dat ook?

A. Ja, de sergeant kreeg een uitbrander; hij had er trouwens geen schuld aan: hij was een vriendelijk man. Er kwam een kapitein bij en deze bracht ons naar de kazerne; daar kregen wij behoorlijk te eten en een goed bed. Verder ging de kapitein met het gezelschap mee.

88944. De **Voorzitter**: Denkt u, dat de gezant uw klachten heeft ondersteund?

A. Ja. Hij wilde ons zelf onderkomen verschaffen.

88945. De **Voorzitter**: Maar dat vonden de Russen dus niet goed. Heeft die kapitein u onderweg ook nog aan eten geholpen?

A. Dat is gebeven zoals het was. Wij hadden levensmiddelen van de gezant gekregen en ook geld. Wij hebben zelf nog levensmiddelen gekocht.

88946. De heer **Stokvis**: Hebt u over de toestand in Odessa iets aan de gezant doen weten?

A. Neen.

88947. De heer **Stokvis**: Hebt u niet gedacht: „na ons kunnen er hier misschien ook nog andere Nederlanders komen en die moeten dan in dat kamp met dat vermolmd stro en alle verdere ongemakken worden ondergebracht“?

A. Ik meen, dat *van Hootegem* dat heeft gedaan.

88948. De **Voorzitter**: Wij mogen dus aannemen, dat de gezant er voor heeft gezorgd, dat u niet over Moermansk behoefde te gaan. Hetgeen nogal bezwaarlijk was, maar dat u over Odessa kon reizen, hetgeen een betere route was?

A. Dat is pertinent het geval; hij heeft daaraan alles gedaan.

88949. De **Voorzitter**: Waren er meer Nederlanders in Odessa, toen u daar aankwam?

A. Ik meen, dat er vier Nederlanders waren, burgers.

88950. De **Voorzitter**: Die daar waarschijnlijk door de gezant naar toe waren gestuurd?

A. Ik meen, dat die er op eigen gelegenheid zijn gekomen.

88951. De **Voorzitter**: Hebt u nog iets gemerkt van plannen, dat er ook een Nederlandse missie naar Odessa zou gaan?

A. Neen.

88952. De heer **Stokvis**: Hebt u die vier Nederlanders in Odessa gesproken?

A. Ja.

88953. De heer **Stokvis**: Hebben die geen contact gehad met de gezant?

A. Met zekerheid kan ik dat niet zeggen. Ik meen, dat zij rechtstreeks van Polen uit met een gezelschap Engelsen of Fransen daar zijn gekomen.

88954. De **Voorzitter**: Tenslotte bent u in Engeland aangekomen. Wat zijn uw ervaringen geweest, toen u daar aankwam, gedurende de eerste dagen?

A. Die ervaringen waren vrij slecht. Ik ben daar in Mei 1945, ik meen een dag vóór de bevrijding van Nederland, aangekomen.

88955. De **Voorzitter**: Bent u nog in de Patriotic School geweest?

A. Neen, dat behoefde niet; wij zijn direct naar Londen gereisd.

88956. De **Voorzitter**: Kreeg u vrijheid om te gaan waar u wilde?

A. Ja, maar ik had geen geld. Van Napels uit hebben wij getelegrafeerd, dat wij onderweg waren; van Glasgow uit hebben wij nogmaals getelegrafeerd. Toen wij in Londen aankwamen, werden wij ontvangen door een majoor en een kapitein. Mijn vrouw en ik hadden net die zware reis achter de rug; wij hadden onze komst tweemaal telegrafisch gemeld, maar het enige, dat men voor ons had gedaan, was, dat mijn vrouw werd gestopt in een weekendhuis voor meisjes van de A.T.S. Voor mij moest men eerst nog een verblijf zoeken. Ik ben toen gestopt in een huis buiten de stad, dat de Nederlanders daar hadden.

88957. De **Voorzitter**: Dogmersfield Park misschien?

A. Dat is mogelijk. Het was een villa. Er woonden ook enige ouden van dagen. Er was een Nederlandse beheerder met zijn vrouw.

88938. De **voorzitter**: De heer Lee misschien?

A. Dat weet ik niet.

88959. De **Voorzitter**: Waren er ook een paar invalide bedienden'?

A. Dat weet ik ook niet.

88960. De **Voorzitter**: Weet u ook niet of het Dogmersfield Park heette?

A. Het was ergens in een buitenwijk van Londen. Dat heeft een week geduurd. Ik mocht iedere avond mijn vrouw wegbrengen naar dat huis van de A.T.S. tot aan de deurstoep en dan kon ik naar dat huis in die buitenwijk van de stad gaan. Ik kreeg geen geld, want het duurde nogal lang, voordat dat uitgezocht was. Ik had ook geen kleren, dus liep rond in de battledress, die ik in Rusland had gekregen. Ik had van de Nederlandse gezant een battledress gekregen; die heeft hij persoonlijk gebracht in de kazerne in Moskou.

88961. De heer **Van Dis**: Welke rang had u toen?

A. Tweede-luitenant.

88962. De **Voorzitter**: Van wanneer af was uw vrouw bij u?

A. Ik was in Hongarije getrouwd met een Hollands meisje en ik heb ze toen meegenomen.

88963. De **Voorzitter**: Had zij daar altijd gewoond?

A. Ja.

88964. De **Voorzitter**: Dat lijkt mij in Londen geen plezierige tijd geweest te zijn. Hoe kwam u 's avonds weer thuis?

A. Met de ondergrondse.

88965. De **Voorzitter**: En u zei, dat u geen geld had!

A. Wij hadden Frans geld, Hongaars geld, roebels, enz. en ook Engels geld.

88966. De **Voorzitter**: Hoe kwam u daaraan?

A. In Hongarije kregen wij van het Zweedse gezantschap 350 pengö per maand en dat was, gerekend naar de vóóroorlogse koers, 3 pengö per gulden. Dat ging de eerste tijd nog wel, maar daarna kostte een maaltijd 50 tot 60 pengö. Wij kregen wel onze vrijheid, maar het werd voor ons moeilijk. Ik logeerde met een collega bij een Hongaarse familie en betaalde 150 pengö per maand; wij aten in de stad. Maar wij maakten ook valse papieren en die verkochten wij. Als wij geld nodig hadden, deden wij dat voor geld, anders niet. Op die wijze kwamen wij er aan.

88967. De **Voorzitter**: Maar dan toch alleen aan pengö?

A. Wij konden het krijgen in Louis d'Ors en in dollars.

88968. De heer **Stokvis**: Ik begrijp niet, dat u, wanneer u in Rusland op het station van een kleine plaats aankwam, naar de markt ging om uw hemd te verkopen, als u over geld beschikte.

A. Aan roebels hadden wij heel weinig bij ons.

88969. De heer **Stokvis**: U had beter naar een bank kunnen gaan.

A. Dat kon niet; ik heb er nooit een bank gezien. Ik zou me ook niet wagen op een bank zonder papieren.

88970. De heer **Stokvis**: Wel op de markt?

A. Ja, de markt was vlak naast de trein. Als in Rusland de trein stopt, is daar geen station; alleen in grotere plaatsen, als Kiew en zo, maar anders staat er een menigte mensen in het karretjes of met manden met brood, gevogelte, wodka, melk, enz. en die proberen dat aan die trein te verkopen.

88971. De **Voorzitter**: U had dat geld toch bij u!

A. Ja, maar dat zijn geen grote bedragen geweest.

De **Voorzitter**: Tegenwoordig is een Louis d'Or anders een geweldig kapitaal.

A. Dat waren steeds noodvoorraden geweest voor als de nood aan de man kwam.

88972. De **Voorzitter**: Die nood kwam in Londen misschien aan de man, hoewel u daar waarschijnlijk niet veel geld nodig had, omdat u de voeding in het tehuis kreeg. Maar u dekte er misschien kleinheden mee; u vond het zeker nogal onaangenaam, dat u geen voorshot op uw salaris kon krijgen?

A. Ja, dat heeft een week geduurd.

88973. De **Voorzitter**: Hoe hebben ze u betaald? Wat hebt u tenslotte ontvangen? Over welke periode hebt u toen salaris ontvangen?

A. Wij kregen gewoon maandsalaris.

88974. De **Voorzitter**: Hebt u dadelijk betaling gekregen over de voorafgegane periode?

A. Neen; daarvoor heb ik een request geschreven voor de tijd vnzaf het moment, dat ik ontvlucht ben, totdat ik in Engeland aankwam. Over die tijd, anderhalf jaar, heb ik mijn salaris volledig ontvangen.

88975. De **Voorzitter**: Daarop is dus geen aanmerking te maken; men had natuurlijk enige tijd nodig om zich te vergewissen, dat u inderdaad degene was, die u voorgaf te zijn.

A. Zeker. Dat vond ik ook natuurlijk. Over het geld ben ik ook niet ontevreden geweest. Ik vond het alleen minder hartelijk, dat, wanneer je in Londen aankomt met je vrouw uit Rusland na in krijgsgevangenschap te zijn geweest en van alles te hebben meegemaakt, de eerste daad was je echtgenote in een huis stoppen en je zelf in een ander huis.

88976. De heer **Stokvis**: Dus in dat opzicht waren de Russen toch wel hartelijker?

A. Inderdaad.

88977. De heer **Stokvis**: Uw vrouw mocht immers ook mee naar de kazerne?

A. Ja, maar wij mochten daar niet bij elkaar blijven.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichting en ik sluit het verhoor.

G. CHR. BIJL DE VROE.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 14 FEBRUARI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Dr. ANSELM POLAK DANIËLS,
oud 50 jaar, wonende te 's-Gravenhage, arts.

Hij legt de eed af als getuige.

88978. De **Voorzitter**: U zult wel weten, u hebt althans een korte beschrijving van een en ander gekregen, waarover wij vanmiddag gaarne met u willen spreken. Wij hebben nl. vrij lang geleden kennis genomen van verschillende mededelingen van u, die zijn opgenomen in het verslag van de commissie, waarvan de heer Vorrirzk voorzitter is geweest, de Commissie van het Rode Kruis. Toen wij ons onderzoek aanvingen, hebben wij u niet dadelijk gevraagd voor onze commissie te verschijnen, omdat wij eerst van verschillende kanten wilden worden ingelicht over de vraagstukken, die worden behandeld in het door u destijds opgestelde rapport. Wij hadden ons voorgesteld om, nadat wij van verschillende zijden hierover zoveel mogelijk hadden vernomen, tenslotte u te vragen hier te komen, hetgeen dan thans is gebeurd.

Nu zult u wel weten, dat de punten, die wij met u zouden willen bespreken, voor een deel reeds zijn behandeld door de Commissie-Cleveringa, voor welke commissie u waarschijnlijk ook zult zijn verschenen.

A. Ja.

88979. De **Voorzitter**: U hebt het rapport van die commissie gezien?

A. Ja.

88980. De **Voorzitter**: Het is niet de bedoeling, dat wij dat onderzoek van de Commissie-Cleveringa nog eens gaan overdoen. Wij willen niet in herhaling vervallen en zullen dus hier in het bijzonder die punten met u behandelen, waarover wij gaarne iets meer willen weten.

Ik wil dan beginnen met uw aankomst in Zwitserland. U bent toen geïntroduceerd door een brief, die in handen is geweest van een Italiaans diplomaat.

A. Ja.

88981. De **Voorzitter**: Had u niet nog een ander schriftuur of iets dergelijks van dr. *Offerhaus* of iemand anders van het Rode Kruis?

A. Neen.

88982. De **Voorzitter**: U bent nogal ontstemd geweest over het feit, dat men daar, alvorens met u in zee te gaan, aan Londen gevraagd heeft wat men er daar van vond en wie u was.

A. Dat is niet geheel juist. Ik ben inderdaad ontstemd geweest, maar niet over de kwestie, dat men wilde weten wat en wie ik was; ik ben ontstemd geweest over de kwestie, dat er een volkomen verkeerde informatie naar Londen is gegaan, waarop een volkomen verkeerde informatie is teruggekomen. Zodra mijn vrouw, toen om mijn verloofde, en ik over de grens van Zwitserland kwamen, zijn wij gearresteerd. Wij hebben toen 10 dagen in dat quarantainekamp in Genève gezeten en toen wij daaruit bevrijd waren, zijn wij twee dagen later naar Bern gegaan om onze opwachting bij de legatie te

maken. Wij zijn daar ontvangen door de heer Bosch van Rosenthal en hebben ons verhaal gedaan. Naar aanleiding van de brief, die hij van ons ontvangen had, was hij met ons enigermate op de hoogte. Die brief was gericht aan de heer Bosch van *Rosenthal* en was gedateerd 8 November 1942. Dat was die bewuste brief, die door die Italiaanse diplomaat was overgebracht. Hij wist dus van ons bestaan al. In die brief had het verzoek gestaan om onze plannen aan Londen kenbaar te maken.

88983. De **Voorzitter**: Wanneer bent u in Zwitserland aangekomen?

A. Op 31 December 1943; dus we zijn in Bern gekomen ongeveer 14 Januari 1944.

88984. De **Voorzitter**: Wie had aan die diplomaat de brief, die hij overbracht, gegeven?

A. Ik zelf. Toen ik dus aan Bosch van *Rosenthal* in het kort mijn plan vertelde en hem vroeg mij te helpen om contact met Londen te krijgen en of er mogelijkheid bestond om naar Londen te gaan, antwoordde de heer *Bosch* mij, dat dat niet op zijn neg lag, maar op het terrein van de gedelegeerde van het Comité-Londen van het Rode Kruis, baron de Vos van *Steenwijk*.

88985. De **Voorzitter**: U bedoelt, dat uw plan lag op het terrein van de heer *de Vos* van *Steenwijk*?

A. Ja, om eventueel aan Londen te vragen of het nuttig en nodig was, dat wij zouden komen.

88986. De heer **Stokvis**: U hebt u beklagd over het feit, dat de gezant de brief van November 1942 niet heeft doorgezonden naar Londen. Hebt u daarover met de gezant gesproken?

A. Ja.

88987. De heer **Stokvis**: Wat zei hij?

A. Ik had mij er over verbaasd, dat ik op die brief geen reactie had gekregen, en ik zei dus tegen mijn verloofde: als wij in Zwitserland komen en die dingen bespreken, zal mijn eerste vraag zijn, wat er met die brief is gebeurd, want wij wisten, dat die diplomaat was doorgereisd naar Rome, en die brief had overhandigd. Ik begreep dus, dat de stagnatie moest hebben gelegen tussen Zwitserland en Londen, wat heel goed mogelijk was.

88988. De **Voorzitter**: Stond daar een uitvoerige uiteenzetting in van uw plan om Nederlanders te gaan helpen in Oost-Europa'?

A. Niet heel uitvoerig, maar een korte uiteenzetting en dat het een officieuze opdracht was van het Rode Kruis. Niet officieel, want wat officieel was, was natuurlijk allemaal fout.

88989. De **Voorzitter**: Die brief werd geschreven 9 November 1942. Ik weet niet of alles, wat toen van het Rode Kruis uitging, positief fout was.

A. Inderdaad; ik had niet met het hoofdbestuur van het Rode Kruis gepraat, maar met twee leden van het hoofdbestuur in privé, die volkomen goed waren, dat waren de heren *Offerhaus* en *Verspyck*. Dat was een officieus onderonsje. Dat was ook de reden, dat, toen ik mijn reis ging maken, ik dat niet aan het Rode Kruis gezegd heb, opdat, mocht er wat met mij gebeuren, niet het Rode Kruis hier gecompromitteerd kon worden en het dus een privé-idee van mij was geweest.

Wij zijn dus toen in Zwitserland aangekomen en zijn bij de gezant gekomen.

Hij heeft ons vriendelijk verwelkomd en over onze plannen gepraat. Toen zei hij op eens: Wacht eens, ik heb een brief van u gekregen. Ik antwoordde: Inderdaad, een brief van 9 of 10 November

1942. Juist, zei hij, die brief heb ik gekregen van een meneer, wiens naam ik niet meer weet. Ja, dat was *Pietrabissa*, zei ik.

Ik heb die brief gelezen, ging hij voort, maar ik wist niet wat er mee te doen; daarom heb ik er maar niets mee gedaan. Misschien wil je de brief terug hebben. Ik schrok natuurlijk erg. Als u die brief nog hebt, wil ik hem natuurlijk graag terug hebben, zei ik. Toen haalde hij de brief uit een lade. Ik kreeg hierdoor een ontzettende klap. Van die brief hing voor mij zeer veel af. Ik had de plannen allemaal met *Verspyck* besproken en nu merkte ik, dat de brief niet verder gekomen was dan één lade van één meneer. Dat was een grote klap voor mij.

De gezant zeide: Het is mijn terrein eigenlijk niet; ga maar naar *de Vos van Steenwijk*. Wij zijn naar hem toegegaan en hebben hem onze plannen verteld. Deze wist er niets van; de gezant had er niet over gesproken.

Vóórdat wij de gezant spraken, zijn wij nog ontvangen door de militair-attaché, generaal *van Tricht*. Deze was van onze reis op Oe hoogte; de organisatie was semi-militair en *van Tricht* was daar nauw bij betrokken. Hij heeft ons ontvangen; hij wist, dat wij bestonden. Ik zeide, dat ik het vreemd vond, dat hij niets wist, en toen merkten wij, zowel mijn verloofde als ik, duidelijk, dat hij aan ons twijfelde. Hij zeide: Ik begrijp er niets van; als dergelijke brieven binnenkomen, moet ik ze zien. Dat was eerst voor ons een rare gewaarwording.

De Vos van Steenwijk was aardig Ivooir ons en beloofde medewerking. Hij zeide: Eerst moet ik jullie aankomst aan Londen melden en om instructies vragen. Wij hebben toen samen een telegram opgesteld, dat hij aan de gezant zou geven, die het zou coderen en doen verzenden.

88990. De **Voorzitter**: Stond daarin iets over uw plannen?

A. Dat weet ik niet zeker. Ik meen, dat het telegram luidde: Hier aangekomen dr. *Polak Daniels* en mej. *Boon Hartsinck* in opdracht van het Rode Kruis. Ik weet evenwel niet zeker, of de tekst precies zo was. Zij wensden iets van overkomst naar Londen of instructies.

Dat telegram is verzonden en toen is — dat heb ik niet geweten — verzuimd er bij te telegraferen, dat wij clandestien gereisd hadden via Frankrijk. Dat telegram is in Londen aangekomen. Enige tijd later, na een maand, geloof ik, is antwoord gekomen, waaruit natuurlijk terecht, door Londen werd gezegd: Als er mensen officieel in opdracht van het Rode Kruis arriveren, hebben wij daarmee niets te maken. Begrijpelijk, want dat kon wel helemaal fout zitten. Er moet iets over repatriëren ingestaan hebben. Wanneer zij komen voor repatriëring, zal het wel mensen van de Oost-Compagnie betreffen en daarmee hebben wij natuurlijk geen bemoeienis. Laat ze maar in hun sop gaar koken!

Er was dus niet bij getelegrafeerd, dat wij illegaal gereisd hadden. Dit is toen gerectificeerd; de fout is betrekkelijk kort daarna hersteld. Dominee *Visser 't Hooft*, die wij goed kenden en die in Genève zat, vertelde ons kort na aankomst, dat er een koerier van het Internationale Rode Kruis, dat natuurlijk neutraal was, naar Londen zou gaan en eventueel bereid was berichten over te brengen.

Dat is geweest de heer *Kullman*. Hij heeft later een rol gespeeld in de internationale vluchtelingenorganisatie. Die heb ik gesproken en een kort rapport voor Londen kunnen geven, hetwelk hij heeft overgebracht. Daarmede is de fout hersteld van het onjuist geredigeerde telegram.

88991. De **Voorzitter**: En op die boodschap, die u voor Londen hebt gegeven en waarin stond uw vraag of de Regering in Londen wenste, dat u naar Londen overkwam, hebt u antwoord van Londen gekregen?

A. Hoe dat precies is gegaan, weet ik nog niet. Eerst kwam er niets. Ik meen, dat ik begin Mei een antwoord kreeg, waarin stond, dat uitgebreide instructies voor mij onderweg waren. Ik heb daar lang op gewacht, maar die instructies zijn nooit gekomen.

88992. De **Voorzitter**: In die tijd zijn er meer schrifturen tussen Londen en Bern verloren gegaan.

A. Ja, inderdaad. Intussen werd mijn verhouding met het gezantschap steeds slechter.

88993. De **Voorzitter**: Waardoor kwam dat?

A. Die vraag is moeilijk te beantwoorden. Ik kreeg langzamerhand het gevoel, dat men mij lastig vond. Dergelijke dingen beginnen altijd met kleinigheden. Het was een reeks van kleinigheden, waardoor ik strubbelingen met de gezant kreeg. Wij kwamen Zwitserland

binnen als vluchtelingen, zonder geld. Men kreeg een vluchtelingen-uitkering. Die bedroeg voor een ongehuwde 8 à 9 francs per dag; mijn verloofde en ik kregen dus te zamen eerst ongeveer 16 francs per dag. Indien men gehuwd was, kreeg men te zamen 14 francs. Toen wij later getrouwd waren, kregen wij dus ook te ramen die 14 francs, dus nog enkele francs minder dan toen wij ongehuwd waren.

88994. De **Voorzitter**: Bent u daar getrouwd?

A. Ja. In Nederland kon ik niet trouwen, omdat ik halfjood ben en mijn verloofde een Arisch meisje was.

88995. De **Voorzitter**: Moest u van die toelage bestaan?

A. 1a. Dat kon net, maar er bleef niets over.

88995. De **Voorzitter**: Mocht u buiten de door de Zwitserse Regering aangewezen verblijfplaats wonen?

A. Neen; ons was aangewezen Genève, maar in Genève waren wij vrij.

88997. De **Voorzitter**: U had daar alleen uw résidence forcée?

A. Ja. Dat geld was heel weinig, maar het kon net. Vrienden van ons hadden voor ons nauwkeurig uitgerekend tot op één franc, hoe je op een kamer kon rondkomen. Wij konden gemakkelijk een kamer krijgen in Genève. Wij waren dus verheugd, dat we op een kamer zaten, waar het goed was. Toen hebben wij op de legatie onze opwachting gemaakt, waar we ontvangen werden door het hoofd van de afdeling vreemdelingen, de heer *Kijzer*.

88998. De **Voorzitter**: U zei: onze opwachting gaan maken. U was er toch zeker vroeger geweest?

A. Neen, ik ben nu bezig met een eerdere periode. Dat was dus de eerste keer, dat er moeilijkheden kwamen. Dr. *Kijzer* ontving ons vriendelijk. Hij zei: waar woont u? Ik zei: „ik woon in Genève, daar en daar, ik woon daar goed”. Hij zei toen: „er is een pension in Genève; die baas is belangrijk voor de vreemdelingenpolitie; hij is vroeger er bij geweest, maar is er uitgegoot; wij moeten die man te vriend houden en één van de manieren is, dat wij proberen Hollanders in zijn pension te krijgen. Hij heet *Demierre*; daar moet u maar naar toe gaan.” Ik zei: „geeft dat geen moeilijkheden; ik mern, dat ik dat als vluchteling niet mag.” Hij zei: „Neen, doet u dat maar; u doet er een daad van nationaal belang mee.” Ik kwam recht uit het bezette gebied en zei: „dan zal ik het doen, al lijkt het mij vreemd.” Hij zei: „Het is een beetje een rare man, vooral als je er een meisje bij zet, maar jullie zijn met je beiden, al ben je niet getrouwd. Maar het pension is beroerd.” Ik zeide: „hoe moet dat dan met die 16 francs?” „Dat is niets,” was het antwoord, „ik zal wel wat extra-geld geven.” „Prachtig,” dachten wij; „dat is goed.” Wij vonden het wel een beetje raar; wij kenden de toestand niet. Daarna zijn wij gaan borrelen met generaal *van Tricht* en ik vertelde het hem. Generaal *van Tricht* trok toen een bedenkelijk gezicht en zeide: „Dat moet je nooit doen; je moet nooit bij *Demierre* gaan wonen.” Wij dachten: „wij zullen maar zien, hoe het afloopt.” De volgende dag zijn wij naar Genève teruggegaan en hebben bij *Demierre* een kamer gehuurd. Wij hebben onze excuses gemaakt tegenover onze kamer-verhuurster; wij vonden het tegenover haar natuurlijk vervelend; zij was een vriendelijke dame. Toen ik zeide, dat wij naar *Demierre* gingen, zeide zij: dan is het in orde; zij kende die naam blijkbaar.

Toen wij bij *Demierre* ingetrokken waren, bleek, dat *Kijzer* niet overdreven had; wij hebben daar honger geleden en wij hadden maar 1½ franc per dag over. Wij zouden wat extra-geld krijgen, maar toen wij 13 dagen later om ondersteuning vroegen, bleek, dat de consul er niets van af wist. Ik zeide hem, dat het werkelijk waar was en dat wij dit met *Kijzer* hadden besproken. Bel hem maar op, zei ik. Dat gebeurde en het resultaat van dat telefoongesprek was, dat de consul zeide, dat *Kijzer* van niets wist. Maar dat gaat toch niet, was mijn antwoord. Ik heb toen een vriendelijke brief aan *Kijzer* geschreven en er op gewezen, dat dit een vergissing moest zijn. Er kwam geen antwoord op. Veertien dagen later heb ik weer geschreven, weer geen antwoord. Toen werd ik nijdig en heb een minder vriendelijke brief geschreven. Er kwam weer geen antwoord en torn volgde een brief op poten, waarin ik schreef, dat ik dit geen manier van doen en een schandaal vond: dat ik van mening was, dat hij niet op die manier zijn taak moest vervullen; ik heb hem min of meer afgeblaft.

Vier en twintig uur later kwam *de Vos van Steenwijk* bij mij. Ik moet hierbij vermelden, dat *de Vos van Steenwijk* zeer bevriend was met de ouders van mijn vrouw; hij heeft mij mijn vrouw als het ware ten huwelijk gegeven in plaats van mijn schoonvader. Wij noemden hem en zijn vrouw dan ook oom en tante en hij noemde ons bij onze voornaam. Hij kwam na die hatelijke brief aan *Kijzer* en zei: Mijnheer *Polak Daniëls*, ik heb vanmorgen door de telefoon gehoord van een brief van u aan het hoofd van de afdeling vluchtelingen van het gezantschap, die in een dergelijke toon is gesteld, dat ik geloof, dat ik geen relatie meer met u kan onderhouden. Ik vroeg, wat de bedoeling daarvan was; ik was des duivels, maar hij zei: je kunt vroeger honderdmaal *Polak Daniëls* geweest zijn en je vrouw honderdmaal *Jot Boon Hartsinck*, hier zijn jullie vluchtelingen, dus hebben jullie je mond te houden. Dat neem ik niet, antwoordde ik. Ik kan alleen maar zeggen, dat ik hier asyl geniet en dat ik daarvoor dankbaar ben tegenover de Zwitsers, maar tegenover Hollanders zijn wij dezelfde, die wij waren, en tegenover u ben ik *Polak Daniëls*. Wanneer ik aan een ambtenaar van de legatie iets vraag, heeft deze mij behoorlijk te antwoorden, en als hij zich misdraagt, krijgt hij een pak op zijn donder, zoals dat ook in Holland zou zijn gebeurd. En nu kun je verdwijnen. Dat was allemaal niet leuk en gaf natuurlijk grote moeilijkheden ten aanzien van de relaties tussen de legatie en ons.

88999. De heer **Stokvis**: Hebt u geen vermeerdering van geld gekregen'?

A. Neen. Toen begon het erg te vriezen. Er werd niet gestookt en wij leden kou. Wij hebben toen bij generaal *van Tricht* ons beklag gedaan en die heeft toen uit een apart militair potje, waarvoor hij, naar ik meen, geen verantwoording behoefde af te leggen, per dag twee francs uitgetrokken, zodat wij onze kamer ten minste zouden kunnen verwarmen. Nu lijkt dit alles erger dan het inderdaad is geweest, want wij hadden privé-relaties in Zwitserland. Wij hebben links en rechts geld geleend. Dat mocht echter niet en wij konden en mochten daarover niet spreken. Wie geld leende, werd in een kamp gestopt. Wij vonden echter deze gehele wijze van doen erg unfair. De verhouding was, dat zult u wel begrijpen, dus niet zo erg best.

Intussen was door de heer *de Vos van Steenwijk* die commissie P, die commissie voor Polen, ingesteld. Wij hadden het steeds over onze plannen tot repatriëring van Nederlanders. Wij hadden echter geen instructies uit Londen gekregen en ik drong er bij *de Vos van Steenwijk* voortdurend op aan, iets te doen. De commissie werd ingesteld; hij was er zelf voorzitter van. Dr. *Kijzer* zat er in en ook nog enkele andere mensen. *De Vos van Steenwijk* had die commissie dus op eigen houtje ingesteld in afwachting van nadere instructies uit Londen. Mijn vrouw en ik zaten er ook in; wij hadden dus eindelijk iets te doen. Wij hebben toen een paar vergaderingen gehad, maar ik had het gevoel, dat de stemming niet zo prettig was. Wij hadden gedacht een soort van team in elkaar te zettzn en moesten daartoe weten wie daaraan zouden willen en kunnen meedoen. Wij waren het er daarom over eens geworden, dat er een enquête zou worden gehouden onder de Nederlanders in Zwitserland om te vragen wie hieraan wilde meedoen. Afgesproken was, dat de antwoorden op een enquête-formulier zouden binnenkomen op de vluchtelingenafdeling van het gezantschap, waar een goede kartotheek was van alle Nedzrlanders, die Zwitserland illegaal waren binnengekomen. Iedere Nederlander in Zwitserland kreeg daartoe een formulier toegezonden met het verzoek zijn antwoord, met redenen omkleed, naar genoemde afdeling te zenden. Die formulieren gingen natuurlijk ook naar de Nederlanders, die legaal in Zwitserland vertoefden. Deze zaak ging als het ware als een lopend vuurtje rond. Na één of twee weken kwam ik alle mogelijke vluchtelingen tegen, die een formulier hadden ontvangen en die zeiden: wij doen mee. Nu konden wij natuurlijk maar een beperkt aantal mensen gebruiken; wij hadden daarvoor nodig stevige mannen en gezonde vrouwen, die ergens tegen konden. In totaal waren er ca. 1500 formulieren uitgegaan. Ik dacht, dat wij de ongeveer 25 mensen, die wij meenden nodig te hebben voor het werk, daaruit wel zouden kunnen krijgen. Enige tijd later werd de eerste vergadering van de commissie gehouden om de ingekomen antwoorden op de formulieren te beoordelen. De voorzitter stelde aan dr. *Kijzer* de vraag, hoeveel antwoorden er waren binnengekomen, waarop het merkwaardige antwoord kwam: twee. Mijn vrouw en ik hadden, voorzichtig geschat, ten minste 30 mensen gesproken, die bereid waren zich op te geven. Wij sprongen op en vroegen: hoe kan dat? Daarop zeide *Kijzer*: ja, twee. Wij vroegen weer: maar hoe is dat nu mogelijk? Toen zei *Kijzer*: ja, d.w.z. dat er zich een 300 mensen hebben opgegeven., als je ten minste de Joden er bij telt. Nu is *Kijzer* zelf voljood. Ik werd wit van schrik en woede. Eerst kon ik

niets zeggen, maar toen ben ik van leer getrokken. *Kijzer* heeft daarvan als verklaring gegeven — dat staat in de notulen van de vergadering der commissie, die ik niet heb — ten eerste zijn Joden onbetrouwbaar; in de tweede plaats, als Joden in de équipe zouden meegaan, is het alleen oin gedeporteerde familieleden op te sporen, en als zij die hebben, drossen ze direct, en ten derde, en dat was het slimste: er had eens in Zwitserse couranten een verhaal gestaan over anti-semietische moorden in het Poolse leger in Engeland; daaraan refererde *Kijzer* zich en zei: „er is in Polen een geweldig anti-semietisme en wat moet er van die ongelukkige, uit Polen te evacueren Nederlanders terecht komen, als ze beschermd worden door een Hollandse équipe, die in hoofdzaak uit Joden bestaat?

Ik vond dat antwoord schandelijk en heb dat ook gezegd; dat is een heftig conflict geworden. Dat heeft ook *de Vos van Steenwijk* over zijn kant laten gaan en dus vanaf dat moment werden de relaties zeer slecht.

Een ander voorbeeld was het volgende, maar ik praat nu uit mijn geheugen, dus kan mij vergissen: ik meen, dat het 1 Juni 1944 is geweest; wij wilden zo graag wat gaan doen; velen hadden zich reeds opgegeven en het merendeel waren vluchtelingen. Daarvan zat een groot percentage in één kamp, het kamp Les Verrières, dicht bij Neuchâtel; dat was e-n werkkamp, waar vooral Hollanders, maar ook wel andere nationaliteiten, alleen jongens en mannen, zaten. Uit dat kamp had zich relatief het grootste aantal opgegeven. Ons idee was, dat wij die mensen een cursus zouden geven; de zaak diende te worden georganiseerd en daarvoor was nodig, dat ik naar die plaats kon toegaan. Daar ik vluchteling was met een résidence forcée, moest ik voor iedere keer en apart permis van de politie krijgen. Dat kostte tijd en formaliteiten en geld en dat kon ook niet iedere keer. Mijn ideaal was dus een permanente reisvergunning van de politie. De politie had tegen mij gezegd: wanneer uw legatie die vergunning aanvraagt, kunt u die krijgen. Ik ben dat aan de gezant gaan vragen en die zei: ik vind het goed, ais *Kijzer* het voor je aanvraagt, Ik heb dat toen aan *Kijzer* en *de Vos van Steenwijk* verteld en dat is geweest, nadat ik de sous-chef van de vreemdelingenpolitie net had gesproken, dus heet van de naald, op 1 Juni. Op, ik meen 15 Augustus, dus na 2½ maand, was die vergunning nog niet afgekomen. Ik heb al die tijd, ik weet niet hoeveel keer, getelefoneerd naar Bern met *Kijzer* en de gezant ook en gevraagd: waar blijft dat toch, en steeds werd gezegd, dat er nog geen antwoord was. Dat was heel vreemd, zodat ik het obstructie vond, want ik wist, dat de vreemdelingenpolitie het binnen vijf minuten gaf. Wij hebben toen op andere wijze gewerkt. Een Hollander, die legaal in Zwitserland woonde, mijnheer *van Hamel*, heeft toen gedaan gekregen, dat ik een beperkte vergunning kreeg om naar dat kamp Les Verrières te reizen; daar zaten de meeste mensen.

89000. De **Voorzitter**: Waarom hebt u dat laissez passer niet gekregen'?

A. Ik weet het niet zeker. Voor mij zelf heb ik de volledige overtuiging, dat het nooit aangevraagd is, maar zeker weten doe ik het niet; het is ook al meer dan zes jaar geleden. Ik ben er van overtuigd, dat het nooit aangevraagd is. Het gekke is, dat, toen ik steeds klemmender vroeg, of ik nu eindelijk die vergunning kon krijgen, op 20 Augustus naar ik meen, een bevel tot internering van de vreemdelingenpolitie kwam voor mijn vrouw en mij. Ik wist zeker, dat de vreemdelingenpolitie nooit vreemdelingen interneerde, tenzij op verzoek van de legatie. Toen ik dat bevel kreeg, wist ik, dat het spel uit was. Ik had het gevoel: nu hebben ze me. Ik had een termijn van 10 dagen om mijn boel te liquideren; dan ging ik in een kamp en mocht ik eenmaal in de zes weken naar buiten.

89001. De **Voorzitter**: Het kamp was in dat geval toch een hotel, maar u mocht er niet uit.

A. Ja, dat ging telkens met briefjes; met mijn bewegingsvrijheid was het afgelopen.

89002. De **Voorzitter**: En is er al die tijd niets meer gebleken uit Londen?

A. Neen. Mijn geluk is geweest, dat, toen ik wachtte en de indruk had van obstructie van de zijde van de legatie, speciaal van *Kijzer* en *de Vos van Steenwijk*, dominee *Visser 't Hooft* een rapport naar het Rode Kruis te Londen heeft gestuurd, waarin ik mij beklaagde over de behandeling en er mij over verwonderde, dat de instructies nog steeds niet waren aangekomen. Toen kreeg ik, Gode zij dank, op 24 Augustus, enkele dagen na de uitvaardiging van het interneringsbevel, terwijl wij ons voorbereidden op de internering, prachtige, uit-

gebrede instructies uit Londen via een koerier van het internationale Rode Kruis. Deze instructies waren gezonden door Ferwerda, die Regeringscommissaris voor het vluchtelingenwezen was. Daarbij werd ik benoemd tot organisator van het hulpteam, iets waarom ik natuurlijk zat te springen.

Toen dacht ik: nu ben ik er. Ik wist, dat de chef van de vreemdelingenpolitie mij de reisvergunning zou geven, wanneer ik kon aantonen, dat ik door de legatie of de Regering een belangrijke opdracht kreeg. Ik ben direct naar hem toegegaan in Bern en liet het hem lezen. Wanneer u dit legt naast het bevel tot internering, zo zei ik tegen hem, begrijpt u wel, dat er iets niet klopt. Vindt u goed, dat dit bevel tot internering geannuleerd wordt? Daarmede was dat afgelopen. Ik ben toen naar de legatie gegaan en heb met enige honende vreugde gezegd, dat ik er was; dat ik hun verzoek om een reisvergunning niet meer nodig had; dat ik nu geen obstructie meer verwachtte, maar als ambtenaar volledige medewerking.

89003. De Voorzitter: Hoe was dat interneringsbevel tot stand gekomen?

A. Dat is nooit zeker te zeggen, maar wij hadden voortdurend met de vreemdelingenpolitie te maken en waren daar goede vrienden geworden. Men heeft zich daar tegenover mijn vrouw en mij steeds zeer voorkomend gedragen en wij konden vertrouwelijk praten. In een vertrouwelijk gesprek is ons door een van de bonzen van de vreemdelingenpolitie gezegd: Wij interneren nooit, tenzij het uitdrukkelijk door de legaties wordt verzocht. Dat is wel geen bewijs, maar voor mij was het wel duidelijk; ik begreep het wel.

89004. De Voorzitter: Hebt u, toen u de instructies kreeg, ook de beschikking gekregen over geld om hetgeen u doen wilde te bekostigen?

A. Neen. Ik heb toen uitgebreid gesproken met de gezant. Ik heb besproken hoe wij het zouden doen. Hij zei: Ik zal u een salaris geven als iemand verdient, die de rang heeft, welke u krijgt. Dat was een behoorlijk salaris en toen was ik uit de moeilijkheden. Dat was einde Augustus 1944.

89005. De heer Stokvis: Op blz. 98 e.v. van het verslag van de Commissie-Vorriink is opgenomen een rapport, dat door u aan genoemde commissie is toegezonden. Daarin zegt u positief, dat dr. *Kijzer*, hoewel hij had toegezegd, bij de vreemdelingenpolitie voor u een reisvergunning aan te vragen, dit niet heeft gedaan. In de uiteenzetting, die u hiervan zo straks aan onze commissie gaf, stelde u dit niet positief.

A. In het begin van 1946 wist ik alles over deze zaken nog goed. Als het in mijn rapport positief staat, dan kom ik terug op mijn min of meer aarzelande uiteenzetting van zojuist.

89006. De Voorzitter: Maar hoe kunt u nu weten, dat iemand iets niet heeft gedaan?

A. Ik denk, dat ik aan de man van de Zwitserse vreemdelingenpolitie heb gevraagd: Heeft dr. *Kijzer* bij jullie dat verzoek ooit wel gedaan, waarop hij zal hebben gezegd: neen.

89007. De heer Stokvis: Ik wil u alleen wijzen op deze tegenstrijdigheid.

A. Inderdaad, u hebt gelijk.

89008. De Voorzitter: Uw bedoeling was, dat uw gezelschap de mogelijkheid en de hulpmiddelen kreeg om Nederlanders te halen uit de landen van Centraal en Oost-Europa, voornamelijk Polen. Had u zich daarbij voorgesteld, dat uw gezelschap zo maar naar die landen en door die landen zou kunnen reizen?

A. Neen. Ik stelde mij echter voor, dat het een gemilitariseerde colonne zou zijn en dat wij die mogelijkheden zouden hebben gekregen, indien deze zaak vanuit Londen in overleg met de Russen en andere geallieerden, werd gesanctioneerd.

89009. De Voorzitter: Die toestemming om dat in het door de Russen bezette gebied te doen, is niet gegeven?

A. Neen.

89010. De Voorzitter: Ik meen hier of daar te hebben gelezen, dat u van oordeel was, dat daarvoor ook geen enkele moeite is gedaan.

A. Op het moment zelf heb ik die mening inderdaad gehad. Van de haken en ogen, die hieraan vastzaten, wist ik toen niets af. Wij zaten geïsoleerd en wij hadden het naïve idee, dat onze Regering in Londen het even zou vragen aan de Russische vertegenwoordigers. en dat het dan wel voor elkaar zou komen. Dat was inderdaad een manco in ons inzicht toentertijd. Wij werden in onze gedachten gesteund, doordat wij met verscheidene vertegenwoordigers van alle grote hulporganisaties in Genève, zoals de Joint, de Y.M.C.A., de Quakers, alle organisaties, die het plan hadden in die gebieden hulp te verlenen, regelmatig contact hadden. Deze stelden zich ook alle voor, dat het zo zou gaan.

89011. De Voorzitter: Dat is niet gelukt?

A. Neen.

89012. De Voorzitter: Het heeft dus niet gelegen aan een gebrekkige voorbereiding van de Nederlandse Regering?

A. Neen. Ik kreeg toen eind Maart 1945 een telegram van de heer Ferwerda vanuit Londen, dat ik was benoemd als lid van een commissie van drie, die onmiddellijk per vliegtuig via Teheran naar Moskou moest vertrekken om voorbereidend werk voor de repatriëring te doen, dat ik een diplomatiek paspoort moest krijgen in onmiddellijk naar Londen moest gaan. Ik ben toen direct naar Bern gegaan en heb dat paspoort onmiddellijk gekregen. Ik moest toen een visum aanvragen en dat heeft gestagneerd, maar daar kon vermoedelijk de Regeringscommissaris niets aan doen. Ik heb het drie weken later gekregen en ben toen onmiddellijk naar Londen gegaan in de hoop, daar een vliegtuig te krijgen en kreeg toen tot mijn ontsteltenis te horen, dat het Russische visum niet te krijgen was. Dan had Londen mij niet moeten telegraferen: Kom zo spoedig mogelijk.

89013. De Voorzitter: U hebt gemeend op zeker ogenblik, dat het er was?

A. Ja. Ik ben naar de Russische ambassade geweest, maar ben van een koude kermis thuisgekomen.

89014. De Voorzitter: U wijt dat niet aan gebrekkige Nederlandse pogingen?

A. Neen.

89015. De Voorzitter: U hebt toen spoedig een zeker bedrag toegewezen gekregen, waarmede u zekere dingen kon aanschaffen. U was niet tevreden over de omvang er van en meende, dat u meer inoest aanschaffen; er moest een gemotoriseerde colonne zijn, een transportabel hoofdziekenhuis, een laboratorium, enz. Men vond dat erg kostbaar. Men heeft waarschijnlijk gedacht: laten wij een zeker bedrag beschikbaar stellen, dan kan — misschien wat eenvoudiger dan u het zich voorstelde — in ieder geval toch een hulpcolonne worden tot stand gebracht. Vindt u dat ten opzichte van u zo discriminerend?

A. Neen, maar daarover is mijn ontstemming ook niet geweest; het ging over het feit, dat het kleine bedrag, dat zou komen, niet is gearriveerd.

89016. De Voorzitter: Waarom is dat niet gearriveerd?

A. Dat is voor mij een raadsel geweest.

89017. De Voorzitter: Hebt u daarover nooit een mededeling gekregen?

A. Wij hebben half Januari 1945 een telegram gekregen uit Londen via de legatie, dat ik, naar ik meen, 230 000 Zwitserse francs zou krijgen. Het was niet wat gevraagd was, maar het was in ieder geval wat. Wij hadden enorm veel werk gedaan om overal kleren op te scharrelen, we hadden met allerlei fabrieken, enz. onderhandeld om bepaalde voorraden klaar te houden. Deze konden niet afleveren, vóórdat wij betaalden, want we waren tenslotte vreemdelingen. Ik heb ook moeite gehad, en het is gelukt, om uitvoervergunningen te

krijgen. Er mocht b.v. geen vezel wol uit Zwitserland weg. Ik ben toen doorgedrongen tot de oppergod van het betrokken Departement, aan wie ik duidelijk heb gemaakt, dat ik onmiddellijk die ongelukkige mensen in Polen kon gaan halen, als ik die kleren had. Wat kon ik me: katoenen doen voor een vent, die ik in de Russische steppen tegenkwam! Ik heb toen die uitvoervergunning gekregen, want dat baagreed hij.

Zo was het met alles. Wij konden gesll instrumenten uit Zwitserland meenemen en wij hadden er erg veel werk aan. Toen kwam dat kleine bedrag. Ik vond het natuurlijk wel vervelend tegenover de firma's, die voor ons gereserveerd hadden, maar goed, daar was niets aan te doen.

Ik ben toen enthousiast naar de gezant gegaan en vertelde hem, dat ik dat telegram had gekregen. Mag ik nu dat bedrag hebben?, vroeg ik. Dat gaat zo maar niet, antwoordde de gezant. Ik moet het eerst hebben; ik heb alleen een telegram gekregen, dat ik het geld uitbetaald krijg, maar ik moet eerst een machtiging hebben van Buitenlandse Zaken, dat ik dat geld mag uitbetalen. Dat begreep ik. Ik heb toen aan de gezant gevraagd, of hij dacht, dat dit lang zou duren. Daar kon hij niets van zeggen. Eerst heb ik éénmaal per week er naar gevraagd; toen éénmaal in de veertien dagen. Intussen heb ik op mijn eigen houtje naar Londen getelegrafeerd en gevraagd, of dat bedrag uitbetaald kon worden. Ik heb gezegd, dat de firma's niet konden blijven wachten. Er kwam geen antwoord. Toen ben ik zelf naar Londen gegaan, eind April. Eerst ben ik afscheid gaan nemen van de gezant. Hij zeide nog, dat hij het erg jammer vond, dat het zo lang duurde met dat geld.

Twee dagen later was ik in Londen en mijn eerste gang was naar de secretaris-generaal van Sociale Zaken. Ik vroeg, waarom het geld niet was gestuurd en waar het bleef. Het antwoord was: Dat geld is al lang gestuurd. Dat gesprek had plaats met mr. *de Groot*, een geschikte man. Ik was ten zeerste verbaasd, zoals u zult begrijpen. Nu breekt mijn klomp, zei ik; daar begrijp ik niets van. Ik ben geen jurist, maar laten we de zaak eens scherp stellen. U bent secretaris-generaal van Sociale Zaken en kunt in die kwaliteit de gezant natuurlijk nooit opdragen, dat geld uit te betalen. Dat moet u vragen aan uw collega van Buitenlandse Zaken in Londen. Dan kan een ambtenaar van dat Departement aan de gezant opdragen het geld uit te betalen. Hoe hebt u dat gedaan? Hij zeide, dat het verzoek door hem doorgegeven was. en hij heeft de datum genoemd. Ik heb toen gevraagd, of hij de thesaurier wilde opbellen. Dat deed hij en ik heb met hem gesproken. Zijn naam weet ik niet meer. Ik vroeg hem, of hij wist, dat Bern al lang een bepaald bedrag moest uitbetalen. Ja, dat wist hij, was het antwoord. Ik heb hem toen gevraagd, of hij zo vriendelijk wilde zijn mij dat telegram te laten zien, dat aan de gezant was gestuurd. Dat heeft even tijd gekost, maar ik heb het tenslotte gezien. Daar stond in, dat de gezant gemachtigd werd aan dr. *Polak Daniëls* voor zijn hulpwerk een bedrag van ongeveer f 200 000 uit te betalen.

89018. De **Voorzitter**: Dat had de heer *Bosch van Rosenthal* u ook al gezegd. Hij heeft er alleen bij gezegd: ik kan het pas uitbetalen, als ik het heb.

A. Neen, hij zeide, dat hij geld genoeg had, maar dat hij dit bedrag eerst kon uitbetalen, wanneer hij van Buitenlandse Zaken opdracht had gekregen tot uitbetaling.

89019. De **Voorzitter**: Zei hij niet: het moet eerst overgemaakt worden?

A. Neen, hij zeide: ik mig niet over het geld beschikken, zoals ik wil. Voor ieder deel krijg ik bepaalde aanwijzingen.

89020. De heer **Stokvis**: Volgens het telegram mocht hij er wel over beschikken.

De **Voorzitter**: De heer *Stokvis* bedoelt dat telegram uit Londen aan de heer *Bosch van Rosenthal*, waarvan u inzage hebt gehad.

A. Zeker. Daarom dacht ik: hier klopt iets niet; ik zie nu, dat hij al 6 weken geleden een dergelijke opdracht moet hebben gekregen. Dat klopt niet, dacht ik; wanneer ik nu over de legatie aan mijn vrouw telegrafeer, weet ik niet, wat er gebeurt. Daarom heb ik op mijn eigen houtje aan mijn vrouw getelegrafeerd om mij in te lichten waarom er geen reactie van de legatie is geweest op telegram no. zoveel.

Mijn vrouw heeft toen Bern opgebeld. Zij kreeg van *Lynden* aan de telefoon. die zij kende. Hij zei eerst: ik weet van niets. Zij bleef echter aanhouden, en zei: jullie moeten het weten. *Van Lynden* zou

het eerst even navragen en zei tenslotte: het is inderdaad, zoals je zegt; er waren echter moeilijkheden; wij hebben het geld voor iets anders moeten gebruiken. Daarop heeft mijn vrouw gezegd: dan hadden jullie ons dit tenminste kunnen laten weten. Daarover was ik wel zeer verbolgen. Vóórdat ik antwoord van mijn vrouw hierover had, wist ik zelf echter nog van niets en ben ik zelf doorgegaan. Nadat ik bij die thesaurier had gezien, dat de zaak vanuit Londen was geregeld, maar er in Bern niets was gebeurd, ben ik naar de heer *van Rhijn* gegaan. Ik heb tegen hem gezegd: er klopt iets niet, en ik geloof, dat u als voorzitter van de Rekenkamer dit moet uitzoeken. Wat er verder is gebeurd, weet ik niet. Wel weet ik, dat daarna, blijkbaar naar aanleiding van die rel, die ik had ontkend, aan mijn vrouw een belangrijk bedrag is uitgekeerd om 1000 paar schoenen te kopen. Dat heeft zij toen gedaan. Die schoenen waren oorspronkelijk aangeschaft voor de mensen in Polen. Toen duidelijk werd, dat daarvan niets kwam, heeft de heer *Ferwerda* later terecht gezegd: stuur die schoenen maar naar Parijs, naar de missie voor de reparatiëring, die daar toen was. Daar zaten veel Nederlanders.

89021. De **Voorzitter**: Van welk geld hebt u de eenvoudige uitrusting voor uw équipe betaald?

A. Er is nooit een uitrusting geweest. Wat de équipe heeft aangeschaft, is 1000 paar schoenen en een behoorlijke kantooruitrusting, b.v. een aantal schrijfmachines.

89022. De **Voorzitter**: Wie heeft die betaald?

A. Dat is betaald door de legatie in Bern van het geld, dat daarvoor was gestuurd.

89023. De **Voorzitter**: Wie betaalde de salarissen voor de mensen, die waren aangenomen?

A. Dat is betaald door Bern; ook het salaris, dat ik kreeg van het ogenblik af, dat ik instructies kreeg van *Ferwerda*.

89024. De **Voorzitter**: Waarom moesten die mensen, die niet zoveel uitvoerden, een volledig salaris hebben?

A. Die mensen wilden eigenlijk allemaal weg. Zij mochten niet weg; zij moesten zich ter beschikking houden. Een aantal jonge mensen wilde b.v. in dienst. Zij hadden zich echter verbonden voor mijn équipe en zij mochten daarom niet in dienst. Zo is er half December 1944 een aantal vrijwilligers vanuit Zwitserland naar Londen vertrokken. Ik heb gevraagd: wat doen jullie liever: als vrijwilliger in dienst gaan, of bij mijn équipe blijven? Enigen waren er, die liever bij mij wilden blijven. Ik heb b.v. een ingenieur gehad, die een behoorlijke aanbieding voor een van de Departementen kreeg. Hij kwam mij vragen wat hij zou doen. Ik zei: als je dat wilt doen, moet je het ook doen. Ik zou het jammer vinden, want je bent een van de weinige goede technici, die ik heb. Hij heeft zich toen van die betrekking in Londen laten afhouden en is bij mij gebleven. Wij hadden dus tegenover de mensen verplichtingen, toen zij van 1 Maart af ter beschikking moesten staan. Men moest die mensen als een troep beschouwen, mensen, die ook soldij moesten ontvangen.

89025. De **Voorzitter**: Toen hebt u in de loop van de tijd, toen dat vertrek naar het Oosten niet zo gemakkelijk ging, gezegd: laten zij dan in Frankrijk en België aan het werk gaan?

A. Ja.

89075. De **Voorzitter**: Wij hebben gehoord, dat u er over ontstemd was, dat het niet vlug ging, maar toen wij hebben nagegaan wat daarvoor nodig was, is ons gebleken, dat dat niet zo eenvoudig was, want dat u daarvoor toestemming nodig had van de S.H.A.E.F. Als u dat zelf had uitgezocht, zou u ook hebben geconstateerd, dat dat niet zo maar ging. Had u aanleiding om aan te nemen, dat het wel kon, en had u reden om te denken, dat u wel gebruikt kon worden in Frankrijk en België en daar aan het werk kon gaan? Was er reden voor die spoedige ontstemming?

A. Ik heb een gesprek gehad — dit staat ook in het rapport — in Londen met de heren *Ferwerda* en *Brandel* samen. Ik zei: ik vind het zo zonde, dat daar een stel behoorlijk opgeleide mensen zit en dat wij die niet kunnen gebruiken. Is daarvoor enig middel? Toen heeft *Brandel* gezegd: wij hebben die mensen broodnodig in Frankrijk. Dat was prachtig en toen heb ik contact opgenomen. Ik wist niet, dat het zoveel moeilijkheden zou geven. Daarover is toen een contract opgesteld tussen de heer *Brandel* en mij in tegenwoordigheid van de heer *Ferwerda*. De dag, waarop dat contract werd afgesloten, ik heb het hier bij mij, ...

89027. De **Voorzitter**: Is dat niet in een latere periode geweest?

A. Dat is er aan voorafgegaan. Dat contract is getekend 7 Mei 1945; mijn *équipe* is verdwenen — ik was daar niet bij — op 16 Juli. Ik was toen in Londen en ben daarna naar Praag gegaan.

89028. De **Voorzitter**: Toen zijn die mensen toch nog voor een gedeelte in Parijs terechtgekomen. Hun is toen gevraagd iets te gaan doen, maar dat wilden zij niet. Dat is niet erg sympathiek.

A. Dat kwam door de manier, waarop zij daar werden ontvangen, en omdat zij wisten onder welke afspraak zij daar naar toe waren gegaan. Dat was dat contract van mij.

89029. De **Voorzitter**: U had een contract gesloten met *Brandel* en toen zij daar kwamen, wilden zij niet.

A. Volgens dat contract zouden zij onderdak krijgen en behoorlijk te werk worden gesteld. Zij zouden ook een uniform krijgen, want zij hadden niets. Ik ben toen naar Parijs gegaan om dat ter plaatse te gaan bezien. Toen bleek, dat ze die mensen niet nodig zouden hebben, ten tweede, dat ze niet wisten wat er met mij was bepraat over die *équipe*, en ten derde, dat *Brandel* niet het recht had namens de missiecommissie iets te ondertekenen.

89030. De **Voorzitter**: *Brandel* was directe vertegenwoordiger van Ferwerda; die stond toch boven die missie in Parijs. Dat was toch van *Waveren*?

A. Van *Waveren*, Knappert en nog een derde was er bij. *Kwantes*, de militaire attaché, was het niet.

89031. De **Voorzitter**: Ja, in ieder geval het gezelschap van *Waveren*. En zij zeiden, dat zij er niets van wisten?

A. Ja.

89032. De **Voorzitter**: Dat lijkt mij zeer merkwaardig. Ik dacht juist, dat *Brandel* daar de hoofdman was.

A. Hij kwam direct na Ferwerda. Het contract is ook opgesteld door *Brandel* en mij, in tegenwoordigheid van Ferwerda.

89033. De **Voorzitter**: U hebt blijkens het rapport van de Commissie-Vorritik uw ontstemming uitgesproken over de wijze, waarop de Minister van Sociale Zaken, de heer *van den Tempel*, er u op heeft gewezen, dat ook wel een heel leger moest wachten, voordat het werd ingezet. Dat was naar uw mening een ongepaste zinsnede in die brief. Wij hebben de heer *van den Tempel* hiernaar gevraagd. Hij zeide in verband hiermede: Zoals het er staat, is het ook niet vriendelijk, maar de heer *Polak Daniëls* laat drie kwart van de zin weg. Er staat nl:

„De ontwikkeling van den oorlogstoestand, zoowel in het Oosten als in het Westen, maakt het onmogelijk thans te zeggen, waar en wanneer de Zwitsersche *équipe* zal worden ingezet.”

Dit ging aan de bewuste passage vooraf en daardoor werd de zaak anders.

A. Dan mag ik er misschien bij zeggen, dat dit de eerste reactie was, die wij kregen, nadat wij ik weet niet hoe lang al gevraagd hadden, of er nu eindelijk eens contact kon komen om over de zaak te spreken. Alles ging telegrafisch of schriftelijk. Wij snakten er naar om zelf te komen praten.

89034. De **Voorzitter**: Maar het was toch oorlog. Het was toch waarlijk niet zo eenvoudig om met iemand, die in een ander deel van Europa zat, bij elkaar te komen.

U hebt er u ook eens over uitgesproken, dat het onjuist was, dat men dure geneesmiddelen liet kopen, terwijl ze in Engeland goedkoop te krijgen waren. Afgezien van de vraag, of dit juist was en of die geneesmiddelen in Engeland beschikbaar waren, kon men toch maar niet zonder meer goederen door Frankrijk zenden.

A. Mijn bezwaar betrof het tegen dure prijzen laten inkopen — wat overigens tenslotte niet is gebeurd —, terwijl ik wist, dat die geneesmiddelen in Londen klaarlag.

89035. De **Voorzitter**: Maar het was toch oorlog! Men kon toch maar niet zo zonder meer goederen verzenden. Ik heb daar zelf ook wel mee te maken gehad. Dat was zeer moeilijk, haast onmogelijk.

A. Ik bedoel dit. Toen ik in Londen de zaak besprak op het Departement van Sociale Zaken, dat hierover ging, en ik van plannen vertelde en van hetgeen ik wilde inkopen, was het antwoord: waarom zou u dat doen, als wij hier zoveel hebben klaarliggen? Ik had tevoren niet aan die mogelijkheid gedacht. Ik was ook van mening, dat het zonde zou zijn het in Zwitserland te kopen, als het daar klaar lag.

89036. De **Voorzitter**: Die hele kwestie van die goederen, die u in Zwitserland nodig had, speelde in de tweede helft van 1944.

A. Toen heb ik er geen aanmerking op gemaakt. Ik heb over deze kwestie pas mijn bevreemding uitgesproken in Mei 1945. Toen ik mijn plannen maakte, vond ik het natuurlijk vanzelfsprekend, dat men het niet kon doorsturen.

89037. De **Voorzitter**: Maar u hebt in uw rapport aan de Commissie-Vorritik geschreven:

„Wat de ons opgedragen aankopen betreft, Dr. P. D. ontdekte na diverse bespraken, dat, behalve kantoor materiaal, alles, wat ons door de repatriëringsdienst opgedragen was in Zwitserland tegen exorbitante prijzen te kopen, bij diverse regeringsinstanties te Londen aanwezig was (medicamenten en kleding).”

Dat was dus niet in 1945, maar veel eerder. Het ogenblik van de opdracht om te kopen en het ogenblik van het constateren, dat die goederen in Londen aanwezig waren, lagen ver verwijderd van elkaar. Uw opdracht om te kopen kwam in de tweede helft van 1944, terwijl uw vaststelling, dat die goederen in Londen aanwezig waren, zeker een half jaar later plaats vond. Het valt ons op, dat u die twee zaken tegenover elkaar stelt, terwijl er een tijdsverloop van ruim een half jaar tussen ligt.

A. Dat is toch volkomen logisch. De opdracht om te kopen, kreeg ik, nadat ik mijn plannen had ingediend en die in Londen beoordeeld zijn, dus na 1 Januari 1945. Voordien had ik geen opdracht, moest ik alleen de zaak voorbereiden, plannen maken. Begin 1944 ben ik daarmede naar Parijs gegaan en heb ik de zaak met Ferwerda besproken. Ik had toen dat plan van 1200000 francs opgesteld, waarvan *Ferwerda* zei: dat is onzin.

89038. De heer **Stokvis**: In het rapport, dat u aan de Commissie-Vorritik heeft overgelegd, spreekt u van een telegram van de Minister van Sociale Zaken, de heer *van den Tempel*, waarin sprake zou zijn van de opmerking, dat ook legers dikwijls jaren moeten wachten, alvorens te worden ingezet. De heer *van den Tempel*, hierover door onze commissie gehoord, spreekt van een brief, die hij zou hebben geschreven. Dit laatste lijkt waarschijnlijker. Was het nu een telegram of een brief!

A. Ik weet het niet.

89039. De heer **Stokvis**: Dan bevat uw rapport dus ook niet een zeer nauwkeurige weergave van de feiten. In ieder geval niet ten aanzien van dit punt.

A. Ik weet het werkelijk niet meer. Het zou in het archief van Sociale Zaken zijn na te gaan.

89040. De **Voorzitter**: U hebt dit echter als een zeer belangrijk punt in uw rapport aangevoerd: daarom vragen wij u om een nadere verduidelijking.

A. Ik weet het niet. Ik weet alleen, dat er een dergelijke boodschap kwam en dat die op ons allen een ontzettende indruk heeft gemaakt.

89041. De **Voorzitter**: Wie zijn die „ons allen”?

A. De gehele *équipe*.

89042. De **Voorzitter**: Maar ik begrijp deze raak niet. Ik vind dat helemaal niet erg. U schrijft echter in uw rapport, dat u dit zo belangrijk vindt. Is dit nu wel zo erg, als men schrijft:

„De ontwikkeling van den oorlogstoestand, zowel in het Oosten als in het Westen, maakt het onmogelijk thans te zeggen, waar en wanneer de Zwitsersche *équipe* zal worden ingezet. Er hebben ook weleens legers jarenlang moeten wachten, voordat zij werden ingezet.”

Vindt u dat erg? Ik niet.

De heer **Stokvis**: Wij hebben wel erger decepties in het bezette gebied meegemaakt dan deze.

89033. De **Voorzitter**: Als u alleen de laatste woorden er u licht en dus, zoals u nu ook doet, dit als een verwijt aan de Regering richt, vind ik dat wel wat overdreven. Maar dit hebben wij thans niet te beoordelen.

De heer **Stokvis**: U hebt aanhoudend gesproken over iets, dat u noemt een contract tussen u en de heer *Brandel*. Een contract is het in feite niet. Het is een verslag van een bespreking, opgemaakt door u waarschijnlijk en ondertekend door u en de heer *Brandel*. In dat verslag staat in het kort weergegeven, wat tussen u en hem is overeengekomen met betrekking tot de verzorging van een équipe in Parijs.

A. Ja.

89044. De heer **Stokvis**: Er staat niet zo heel veel met betrekking daartoe in. Er staat eigenlijk niet meer in dan dat een gedeelte van uw équipe daar zou moeten komen en daar zou moeten werken, dat de leden zouden worden geuniformeerd en verder uitgerust en dat bij het dienst doen zou worden rekening gehouden met de particuliere bezwaren van de leden van die équipe. Ik begrijp niet geheel, waarom deze mensen, toen zij eindelijk in Parijs kwamen, van oordeel zijn geweest, dat men zich niet heeft gehouden of niet wilde houden aan wat door u en de heer *Brandel* was overeengekomen.

A. Het antwoord is moeilijk, want ik ben er niet bij geweest. Dit heeft zich afgespeeld op 16 Juli of tussen 17 en 18 Juli. Mijn plaatsvervanger, dr. Prins, had toen samen met mijn vrouw de leiding. Ik heb dat naderhand van hen gehoord, maar kan er niet veel over praten.

De heer **Stokvis**: Het figuur, dat uw équipe maakte, is toen niet erg mooi geweest; dat was jammer, ook voor u.

89045. De **Voorzitter**: Ik wil thans overgaan tot het vraagstuk van de missie-Boon. Daar schijnt u nogal wat bezwaren tegen te hebben gehad, speciaal bezwaren tegen de wijze, waarop zij werkte. U hebt bezwaar gehad tegen de wijze, waarop de heer Boon de Zweedse consul behandelde. U hebt gezegd: de benzine werd niet betaald. Dit ontkent Boon ten sterkste. Hij zegt: ik heb die beslist betaald: hoe komt Polak Daniëls daarbij? Daar weet hij niets van af, want ik heb 23 September 1945 de benzine betaald. Dit is een zeer onvriendelijke inbedeling van de heer Polak *Daniëls* van een tijd, waarvan hij niets weet. Hoe kan hij dat doen, zegt hij.

A. Dat zal ik vertellen. Er is een kleine colonne uit Holland gekomen met een truck met een hoeveelheid benzine. Ik meen, dat die volgens mijn rapport is aangekomen in Praag. Na 24 Juli is die aangekomen en zij had benzine bij zich. Toen was *Boon* net terug. Hij is weer weggegaan op 10 Augustus. Ik deel dit mede om aan te tonen, dat ik er niets mee te maken had. Ik vond het wel onaangenaam, dat hij de benzine niet aan de Zweedse consul had betaald. Er was toen net een Zweedse gezant aangekomen en Boon is ook niet naar de gezant geweest. Onmiddellijk na het vertrek van Boon heb ik een visite bij de gezant gemaakt om hem te bedanken voor hetgeen hij gedaan had. Daarna heb ik met de Zweedse consul gegeten en toen vertelde hij, dat hij het vervelend vond, dat hij nooit iets van die benzine teruggekregen had. Die benzine van ons is aangekomen op 24 Juli; wanneer op 23 September betaald is, liggen daar in ieder geval 2 maanden tussen.

De heer **Stokvis**: Ik heb ook weleens benzine van een consul gekregen, toen ik in het buiteland met mijn wagen in nood rat, en heb deze later betaald aan Buitenlandse Zaken; daar maakt men het bedrag over aan de betrokken consul. Met een en ander pleegt een betrekkelijk geruim tijdsverloop gemoeid te zijn.

89046. De **Voorzitter**: Dan hebt u zich nogal ontstemd getoond over het feit, dat naar uw mening de vliegtuigen om de mensen te halen niet dadelijk kwamen, maar wij hadden toch geen vliegtuigen! Nederlandse vliegtuigen bestonden eenvoudig niet. Wij moesten aan de geallieerden vragen deze te sturen. Men heeft het aan de Fransen gevraagd en zij hebben vliegtuigen gezonden, alleen niet dadelijk. Dat is te begrijpen, want de Fransen zullen die vliegtuigen ook wel voor andere doeleinden nodig gehad hebben.

A. Daar begrijp ik niets van. Wie beweert dit?

De **Voorzitter**: U vond, dat er vliegtuigen moesten komen om de mensen te halen, en dat is aan de Regering gemeld. De Regering had zelf geen vliegtuigen en moest deze aan de geallieerden vragen. De Fransen hebben toen vliegtuigen gezonden.

A. Toen de missie-Boon in Praag kwam, werkte daar enige tijd een Franse missie, die voortreffelijk geëquipeerd was. Deze had een vliegdiens Parijs—Praag. Zij brachten de mensen naai. Parijs of de Bodensee. Zij namen altijd mee wie ze konden.

89047. De **Voorzitter**: Wij hadden zelf geen vliegtuigen, dus konden men niemand, wat dit betreft, iets kwalijk nemen.

A. Inderdaad.

89048. De **Voorzitter**: U zeide: die Fransen werkten zo voortreffelijk. Bedoelt u: in tegenstelling tot de Nederlanders?

A. Neen. Ik ben er alleen maar verbaasd over, dat u zegt, dat op verzoek van Nederland Franse vliegtuigen werden gezonden. Er werkte in Praag een Franse repatriëringsmissie; deze kreeg regelmatig vliegtuigen, die de mensen meenamen. Wanneer zich Hollanders meldden, werden ze er ook in gestopt.

89049. De **Voorzitter**: Ik heb hier nog een mededeling van Boon. Hij zegt hier:

„Verder komt de mededeling, dat aan Nederland werd gevraagd vliegtuigen beschikbaar te stellen om zieken naar Nederland te brengen. Dat was schandelijk behandeld, want uit Nederland zou door de Regeringscommissaris zijn geantwoord, dat dat niet nodig was. U moet zich nu even een voorstelling maken van de toestand in Nederland in Juli en Augustus 1945. Wij hadden in Nederland toch waarlijk geen vliegtuigen om naar alle plaatsen te sturen, naar Duitsland, naar Polen, naar Tsjecho-Slowakije om mensen terug te voeren, want wij hadden helemaal geen vliegtuigen. Het kon niet! In dit rapport" — het gaat dus steeds over uw rapport — „wordt gezegd, dat het schandelijk was, dat die vliegtuigen niet beschikbaar waren gesteld om die mensen te vervoeren. Wij hadden met de Fransen een soort overeenkomst gesloten en de faciliteiten verkregen, dat wij onze zieken telkens met Franse vliegtuigen naar Parijs konden brengen, waar zij werden opgevangen door onze Franse missie in Parijs en van waar zij werden doorgestuurd naar Nederland. Die grief is dus volkomen ten onrechte! Nederland kon geen vliegtuigen beschikbaar stellen."

A. Het was mij niet bekend, dat wij geen Nederlandse vliegtuigen hadden.

89050. De **Voorzitter**: Maar hoe kunt u dan een zo verstrekkend feit in uw rapport zetten en doen alsof u wel wist, dat die vliegtuigen er waren? Bovendien is de opstelling van dat rapport eerst later gebeurd, toen u wel degelijk de gelegenheid had vast te stellen, dat die vliegtuigen er toen inderdaad niet waren. Ik vind dit onbegrijpelijk. Ik wil mij niet verliezen in appreciaties van de inhoud van uw rapport — wij moeten alleen de feiten vaststellen — en horen wat er van uw zijde op dergelijke zaken wordt gezegd.

De heer **Stokvis**: Had u contact met de Tsjechische en Russische autoriteiten in Praag? In uw rapport staat:

„Hoewel herhaaldelijk door Dr. P. D. gevraagd is om één in de week een Nederlands vliegtuig te sturen voor vervoer van zieken o.a. waarvoor alle permissies van Tsjechische en Russische autoriteiten door hem in in orde waren gebracht, werd dit „niet nodig" geacht."

A. Er waren langdurige besprekingen geweest met een Tsjechische autoriteit en die garandeerde, dat alles in orde zou komen, ook voor wat betreft de Russische autoriteiten.

89051. De heer **Stokvis**: Maar dan staan hier in uw rapport toch twee woorden te veel, nl. de woorden „en Russische"; die moeten dan worden geschrapt.

A. Ja, dat ging dus eigenlijk indirect.

89052. De **Voorzitter**: U hebt in dit verband in uw rapport ook enkele opmerkingen gemaakt over een jongen, die ziek was en die volgens u met een vliegtuig moest worden vervoerd. U schrijft:

„Resultaat: vele zieken, o.a. enige uit Auschwitz, werden door de Fransen zeer vriendelijk vervoerd, doch kwamen hierdoor niet

regelrecht, maar met wekenlange vertraging via Parijs of Bodensee pas naar Holland; één jongen uit Auschwitz, die nog getransporteerd had kunnen worden, mits regelrecht naar Nederland, stierf eind Augustus in Praag zonder zijn familie teruggezien te hebben."

Daarin zit een zeer ernstig verwijt, dat men voor het vervoer van zieken geen vliegtuigen beschikbaar stelde, vliegtuigen, die er overigens niet waren. Dit is ook een zeer ernstige beschuldiging aan het adres van de heer Boon. Maar de heer *Boon* had van de medicus, die de jongen behandelde, de mededeling gekregen, dat het volstrekt verboden was om die jongen te vervoeren.

A. Die jongen is gestorven, zonder dat de heer Boon in Praag was.

89053. De **Voorzitter**: Er staat:

„Nu wordt hierin ook verteld van die ene jongen. Ik heb dat later nog eens nagevraagd en kreeg te horen, dat die ene jongen in het ziekenhuis lag, waar hij voortreffelijk werd verpleegd. Die jongen kon echter niet per vliegtuig worden vervoerd, want anders was hij al lang naar Parijs gebracht."

Er staat dus, dat de jongen niet vervoerd mocht worden. Verder wordt gezegd,

„dat de medicus in het hospitaal uitdrukkelijk had gezegd, dat die jongen niet vervoerd mocht worden. Met geen enkel vliegtuig."

A. Daar was mij niets van bekend.

De **Voorzitter**: Dat kan wel zo zijn.

89054. De heer **Stokvis**: Maar u bent bij de begrafenis geweest. Dat geval heeft u dus erg aangegrepen.

A. Natuurlijk.

89055. De heer **Stokvis**: Hier verklaart de heer Boon, dat de arts in het hospitaal heeft gezegd, dat de jongen niet vervoerd mocht worden, met geen enkel vliegtuig. Hebt u dat niet geverifieerd? Hebt u geen contact gehad met uw collega en gezegd: moet die jongen niet dadelijk, zo snel mogelijk, terug?

A. Toen die jongen nog leefde. Hij had t.b.c. met verettering. Ik heb daar herhaaldelijk over gepraat, heb een foto gezien; die jongen werd zeer goed behandeld, maar mijn eigen indruk was, dat je met die jongen niet kon gaan sjouwen, eerst naar Bodensee en dan naar Holland, en dat het ZO jammer was, dat je de jongen niet regelrecht naar Holland kon brengen.

89056. De **Voorzitter**: Toen heeft, volgens de heer Boon, die medicus gezegd: neen, met geen enkel vliegtuig mag hij worden vervoerd.

A. Maar die jongen is gestorven toen Boon er niet meer was.

89057. De heer **Stokvis**: Heeft die medicus u dat niet gezegd? Leest men uw mededelingen zonder de details te weten, dan ergert men zich en zegt men: die jongen had naar Holland moeten worden gebracht; dan had hij vóór zijn sterven nog het restant van zijn familie kunnen zien. Nu blijkt uit de verklaring van de heer Boon, dat deze jongen niet vervoerd mocht worden. Het ligt voor de hand, dat ik u vraag: wat hebt u met de betrokken dokter besproken; heeft die dokter tegen u gezegd: die jongen mag wel vervoerd worden?

A. Wij praten nu bijna zes jaar na het geval. Ik praat uit mijn herinnering en weet, dat het een jongen is geweest met t.b.c.

89058. De heer **Stokvis**: Had die jongen ooit kunnen genezen?

A. Waarschijnlijk niet, althans niet op dat ogenblik. Hij was de eerste peniciline-patiënt in Tsjecho-Slowakije. Die jongen werd met grote zorg en liefde behandeld, voortreffelijk. Als arts heb ik de jongen gezien; ik meen mij hem na zes jaar te herinneren en zou mij zeer goed kunnen voorstellen dat ze die jongen één vliegtocht zouden kunnen laten doen, maar niet meer, en niet op de bonnefooi, want ze gingen naar Bodensee en wachtten op verdere mogelijkheden.

89059. De heer **Stokvis**: Wat voor zin had het? Was het u bekend, dat hij hier verwanten had? Wilde hij graag terug?

A. De jongen wilde zielsgraag terug. Er is naderhand ook een familielid geweest, die mij naar die jongen heeft gevraagd, maar dat weet ik niet precies meer.

Ik kan mij niet voorstellen, dat de Tsjechische medicus een vervoer-verbod zou hebben uitgevaardigd.

89060. De **Voorzitter**: Kende u overste Hartog al in den Haag?

A. Neen.

89061. De **Voorzitter**: Hoe komt het, dat u meent, dat hij er speciaal heenging om met de Unilever in contact te komen?

A. Daar wist ik niets van, totdat ik in Praag aankwam. Wij zijn met zijn drieën in Pilsen, vlak voor de demarcatieline, aangekomen. Daar heb ik twee groepen onder prof. *Meijers* in het kamp gevonden. Ik ben er heengegaan. Boon en Hartog waren nog in het hotel. Des middags om één uur ben ik teruggekomen. Zij zaten kant en klaar en zeiden: je bent een half uur te laat; de auto staat klaar om naar Praag te gaan.

De vorige avond laat waren wij in Pilsen aangekomen en zijn laat naar bed gegaan. Ik ben de volgende dag vroeg opgestaan en ben naar het kamp gegaan: ik was blij, dat ik contact kreeg met de mensen. Tegen prof. *Meijers* en de anderen heb ik gezegd: wij zijn hier met de missie-Boon: Boon en Hartog komen vanmiddag. Ik kom dus, zoals gezegd, om 1 uur terug en vind de heren klaar om naar Praag te rijden. Ik zeide: dat gaat niet, want ik heb jullie komst in het kamp aangekondigd. Boon en Hartog zeiden: ben je gek; we hebben net toestemming gekregen om over de demarcatieline te gaan. Toen werd ik woedend en zei: daar zitten 600 mensen, waarbij er zijn, die jullie kennen: collega's van Boon waren er o.a. bij. Dat kun je die mensen toch niet aandoen. Laat die reis naar Praag nu één dag lopen; we moeten zien, dat we die mensen hier wegstrijken. Toen zei Boon: wijs ons dan maar de weg en stap in de auto. Ik antwoordde: daar denk ik niet aan; jullie hebt toch een Tsjechische chauffeur; vraag het hem maar. Ik ben naar de Amerikanen gegaan, die geholpen hebben: des avonds zijn zij teruggekomen van het kamp en de volgende morgen zijn Boon en *Hartog* naar Praag gereisd. Van de Amerikanen kreeg ik 1000 vliegplaatsen; we hadden maar 600 Hollanders. dus had ik 400 plaatsen over. Ik merkte, dat de Amerikanen er bezwaar tegen hadden, wanneer ik niet over de overige 400 plaatsen beschikte. *Boon* en *Hartog* hebben in Praag een trein met mrt Hollanders gevonden en deze doorgestuurd naar Pilsen; met hen kon ik de open plaatsen aanvullen. Dat was dus prettig. De volgende dag zijn deze mensen aangekomen. Voor het merendeel bleken het echter N.S.B.-ers te zijn, die door de Tsjechen er uit gewerkt werden. Ik heb toen de hele zwik naar het vliegveld gedirigeerd en de 600 mensen zo uit het kamp gehaald.

De volgende dag ben ik naar Praag gegaan en ben daar laat in de ochtend of vroeg in de middag aangekomen. Ik ben naar *Boon* en *Hartog* gegaan en toen zei Boon: wij zijn ontzettend kwaadaardig. Ik vroeg: waarom? Hij antwoordde: het is hier een ellendige boel: wij gaan weer snel weg; wij zijn hier nu twee dagen en *Hartog* kan helemaal geen contact met de Unilever krijgen. Ik vroeg: wat heeft aat er nu mede te maken? Hij zei: het is een schandaal. want *Hartog* kan zo geen geld krijgen; het gaat eenvoudig zo niet. Ik zei: ik begrijp het niet; wij hebben toch geen geld nodig van de Unilever: wij moeten worden betaald door de Regering; de Zweden doen dat voor ons en wat heeft de Unilever hiermede nu te maken? Ik kreeg toen zeer ondubbelzinnig te horen, dat de Unilever er wel mede had te maken.

89062. De heer **Stokvis**: Zei de heer *Boon* dat?

A. Ja.

89063. De heer **Stokvis**: En hebt u dit nog zelf aan de heer *Hartog* gevraagd?

A. Neen.

89064. De **Voorzitter**: De heer Boon heeft voor onze commissie hierover het volgende gezegd:

„Dat is nu volkomen onjuist en onwaar. Er zijn tal van mensen geweest, die graag wilden werken bij missies en repatriëring-diensten en wat dies meer zij, omdat zij gaarne een betrekking

wilden hebben, wat wilden verdienen en omdat zij na de bezettingsjaren eens het buitenland wilden zien, enz. Overste *Hartog* heeft zich echter beschikbaar gesteld uit zuiver idealistische overwegingen. Hij heeft geen salaris willen hebben. Hij heeft zijn eigen onkosten betaald. Hij heeft gehoopt, dat hij in Warschau en Odessa duizenden mensen zou kunnen helpen. Wij hadden hem nodig om zijn groot organisatievermogen en zijn kennis van de voedselvoorziening en voor zijn relaties met de Fransen en de Polen. Ik heb u reeds verteld, waarom daar niets van terecht kwam. Hij is mee geweest naar Parijs, waar ik hulp van hem heb gehad door zijn relaties met de Fransen. Hij is met mij mee geweest, wanneer ik mij naar de Tsjechische autoriteiten begaf om de zaken in orde te krijgen. Hij was altijd bereid om te helpen bij de registratie van de gedeporteerden. Hij heeft tenslotte tegen mij gezegd, dat dit geen taak voor hem was. Hij had zijn positie niet laten varen om dit werk te doen. Hij had zich het werk anders gedacht. Ik heb hem gezegd, dat hij daarin volkomen gelijk had. Hij is niet 5 maar 15 Juli vertrokken. Het is dus volkomen onwaar, dat hij heeft getracht in Tsjecho-Slowakije contact te krijgen met Unilever en, toen dit niet lukte, is teruggekeerd. Unilever stond daar geheel onder beheer van Tsjechen en Russen. Tsjecho-Slowakije was helemaal niet zijn ressort voor Unilever. Hij heeft steeds met mij in hetzelfde hotel gelogeed. Ik heb steeds met hem samengewerkt. Hij heeft zelfs niet getracht om contact te krijgen. Alleen heeft de directeur, een Tsjechische Jood, wiens hele familie was uitgemoord, weleens bij ons gegeten en de heer *Hartog* heeft hem gesteund en opgebeurd. Hier wordt echter de indruk gevestigd, alsof hij met de missie naar Praag is gegaan om contact te krijgen met de Unilever, maar hij is meegegaan om naar Praag en Odessa te gaan om daar alles te doen, wat hij kon."

Dat is nu niet precies hetzelfde als hetgeen u hierover zegt.

A. Neen. beslist niet.

89065. De **Voorzitter:** Kunt u nog een nader bewijs leveren, dat de heer *Hartog* daar inderdaad heen is gegaan om in contact te komen met de Unilever en, om dus voor zich zelf zaken te doen, zich had geschaard onder de vaan van deze missie, omdat hij er anders niet kon komen? Want dit volgt toch uit uw opmerking. Het zou toch wel een zeer ongewenste methode van de heer *Hartog* zijn geweest, indien hij zich had voorgedaan als een menslievend lid van deze missie, terwijl het hem er uitsluitend om te doen was contact te krijgen met zijn firma in Praag. Ik zou daaromtrent gaarne van u een nader bewijs vernemen. Indien u daarover geen andere aanwijzingen hebt dan die, welke wij tot nu toe hebben vernomen, lijkt het mij, dat u in dezen toch wel enigszins tot een wat al te snelle conclusie bent gekomen.

A. Deze zaak is inderdaad uitsluitend insinuatie, die ik nooit kan bewijzen. Het berust op de indruk, die ik heb gekregen.

89066. De heer **Stokvis:** Op grond van een positieve mededeling van de heer *Boon*?

A. Ik heb er nooit zo over gedacht. Ik heb die gedachte gekregen toen de heer *Boon* in Praag letterlijk tegen mij zei: wij gaan hier weg; wij kunnen hier niets doen; *Hartog* kan geen geld krijgen, want wij kunnen geen contact met de Unilever krijgen.

89067. De **Voorzitter:** Maar de heer *Boon* kreeg toch geld genoeg.

A. Ja, ik begreep er niets van.

89068. De **Voorzitter:** Ik begrijp die uiting niet: Wij moeten hier weg, want ik kan niet met de Unilever tot zaken komen.

De heer **Stokvis:** Ik betreur het, dat u niet met de heer *Hartog* zelf dit geval besproken hebt.

A. Er is nog meer. *Boon* is, naar ik meen, 2 Juli weggegaan.

89069. De **Voorzitter:** *Hartog* is 15 Juli weggegaan; niet 5 Juli, zoals u hebt geschreven.

A. Ik dacht, dat ik maar enige dagen met *Hartog* sainen ben achtergebleven, want dan zou ik het wel heel vreemd vinden, dat ik

u op het ogenblik zeer uitdrukkelijk niet kan verklaren, dat ik in die periode tussen het vertrek van *Boon* en het vertrek van *Hartog* geen contact meer met *Hartog* heb gehad.

89070. De **Voorzitter:** Wat had *Hartog* moeten doen?

A. Hij had moeten zeggen, net als ik: wat kunnen wij voor die repatriërenden doen.

89071. De **Voorzitter:** *Boon* had gezegd: hij heeft eigenlijk gelijk; wat hier te doen valt, kun je eigenlijk niet doen, dat is niet geschikt; ik zou er maar mee uitscheiden. *Hartog* kreeg geen salaris, hij betaalde zijn eigen kosten. Wat zijn hier voor consequenties aan te verbinden in verband met wat u zegt: ik heb niets met hem bemerkt?

A. Vanaf het moment, dat *Boon* weg was, heb ik *Hartog* nog één- of tweemaal gezien. Ik ben naar Praag gegaan om te vragen: Wat kan ik doen? Maar ik heb *Hartog* nooit meer ontmoet.

89072. De heer **Stokvis:** U is naar Theresienstadt gegaan, schrijft u.

A. Toen was *Boon* er nog. Ik ben tien dagen achtergebleven en daarin heb ik hem één- of tweemaal gezien. Hij logeerde ook in een ander hotel, dus u kunt zich voorstellen, dat je elkaars pad kruist. *Hartog* heeft mij toen gezegd: Ik ga morgen weg, want ik heb eindelijk gisteren de directie van de Unilever te pakken gekregen.

89073. De **Voorzitter:** *Boon* zegt, dat hij hem herhaaldelijk heeft gesproken, dat zijn hele familie uitgemoord was, dat hij met hem heeft gegeten, enz. Dat klopt dus niet.

A. Neen. Ik heb hem niet ontmoet.

89074. De **Voorzitter:** U zegt: *Hartog* zei: Ik heb eindelijk contact gekregen met de directie van de Unilever — *Boon* is de 2de weggegaan —, en dat moet zijn geweest de 13de of 14de, maar de 15de is *Hartog* vertrokken, terwijl terwijl *Boon* zei: Ik heb met die mijnheer gegeten. Dat klopt niet.

A. Neen.

89075. De heer **Stokvis:** Tenzij hij het woord „weer^m had gebruikt. U zou uw mededeling kunnen waar maken, wanneer u iemand zou kunnen noemen, met wie u in die tijd over het geval *Hartog* hebt gesproken. Als u daarover uw gedachten eens laat gaan en, als u dat te binnen schiet, ons daarvan mededeling doet, dan zou uw verklaring aannemelijk worden.

A. De enige, met wie ik zou hebben kunnen praten, zou zijn *Hanepen*.

89076. De heer **Stokvis:** Dat was een Nederlander, die in Praag woonde?

A. Ja, die heeft veel voor de gerepatriëerden gedaan. Hij is thans in den Haag.

89077. De heer **Stokvis:** Hebt u deze kwestie met hem besproken. of zegt u: het is mogelijk, dat ik dat met hem heb besproken?

A. Dat is mogelijk; hij is de enige, met wie ik het zou hebben kunnen bespreken.

De **Voorzitter:** Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

A. POLAK DANIELS.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 14 FEBRUARI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

CORNELIS EMILE STUTTERHEIM,

oud 61 jaar, wonende te 's-Gravenhage, directeur van de Kanselarij ter beschikking.

Hij legt de eed af als getuige.

89078. De **Voorzitter**: Er is één bepaald punt, waarover wij gaarne met u zouden willen spreken. Dat betreft de vraag, wat er eigenlijk moet gebeuren, indien, zoals in Mei 1940 te Berlijn is geschied, de gezant vertrekt en de belangenbehartiging van de landgenoten moet worden waargenomen door een andere diplomatieke post. Wat is dan de gewoonte ten aanzien van het achterlaten van iemand van het gezantschap bij die diplomatieke post?

A. Er is één man, die de dienst volledig kent; dat is normaal de kanselier 2de klas. Die was er niet in Berlijn en ik denk, dat daarom *Millenaar* is genomen, omdat hij met een Duitse vrouw was getrouwd.

89079. De **Voorzitter**: Heeft men daarvoor u niet gevraagd?

A. Neen, er is direct gezegd, dat *Millenaar* het zou doen.

89080. De **Voorzitter**: Heeft de gezant niet eerst aan andere leden van het gezantschap gevraagd, of zij het wilden doen?

A. Neen. De gezant, de heer *van Haersma de With*, heeft gezegd: „de heer *Ravesloot*”. Dat was een hulp van de kanselier, een hulp, hij was nog geen ambtenaar, maar deze heeft gezegd: „ik doe het liever niet”. Hij had een meisje, dat aan het consulaat-generaal te Berlijn werkte. Toen heeft de gezant gezegd: dan moet *Millenaar* het maar doen, want die is met een Duitse vrouw getrouwd.

89081. De **Voorzitter**: Maar deze was alleen assistent van de landbouw attaché. Wij meenden, dat de kanselier daarvoor de aangewezen persoon was, dat de heer *van Haersma de With* het ook aan andere leden van het gezantschap heeft gevraagd, maar dat zij het niet wilden. Is dat niet juist?

A. Neen, hij heeft gezegd: *Ravesloot* moet blijven, die was mijn hulpje.

89082. De **Voorzitter**: Hoe oud was deze?

A. Ongeveer 30 jaar.

89083. De **Voorzitter**: U zegt „hulpje”.

A. Ja, hij was pas bij ons.

89084. De **Voorzitter**: Wilde hij zijn meisje meenemen?

A. Ja, ze zijn ook in Londen getrouwd.

89085. De **Voorzitter**: Was dat de reden, dat hij niet wilde blijven?

A. De gezant heeft gezegd: „één van jullie blijft hier: òf *Millenaar* of *Ravesloot*. Als jullie niet gelijk beslissen, zal ik een besluit nemen.” Toen heeft hij gezegd. „dan *Millenaar*, omdat zijn vrouw een Duitse is.”

89086. De heer **Stokvis**: Het ging om een ambtenaar, die van de dienst op de hoogte was. Dat was u toch in de eerste plaats?

A. Ja.

89087. De heer **Stokvis**: Het was dus niet de normale gang van zaken, dat men u oversloeg.

A. Inderdaad. Trouwens, er zijn heel rare dingen gebeurd.

89088. De **Voorzitter**: Het is dus niet waar, dat de gezant verschillende mensen gevraagd heeft om te blijven?

A. Neen, alleen *Ravesloot*.

89089. De **Voorzitter**: Kunt u weten, of hij anderen gevraagd heeft?

A. Neen, maar normalerwijze hoorde ik dat wel.

89090. De **Voorzitter**: Zou u dat gehoord hebben?

A. Ja.

89091. De **Voorzitter**: Het zou ook ondershands kunnen gebeuren.

A. Ja.

89092. De **Voorzitter**: Het is dus niet zo geweest, dat de gezant naar *Millenaar* gegaan is en gezegd heeft: „niemand wil, dus jij bent aan de beurt”?

A. Neen. Hij heeft gezegd: „Ik neem dan maar *Millenaar*, aangezien hij een Duitse vrouw heeft.” Dat zijn zijn eigen woorden.

89093. De heer **van Dis**: Heeft de gezant met u over de kwestie gesproken?

A. Ja.

89094. De **Voorzitter**: Wat heeft hij gezegd?

A. Ik neem *Millenaar*, aangezien hij een Duitse vrouw heeft. Niemand anders. *Millenaar* stond gereed. Wij moesten 's avonds 11 Mei naar het gezantschap, want wij werden daar geïnterneerd. Daar kwam *Millenaar* met zijn vrouw en twee heel kleine kinderen, van twee jaar en een van zes maanden, geloof ik. De gezant zei aan *Millenaar*: „gaan jullie maar naar huis; jij blijft dan hier.” De gezant meende ook, dat ik geen ambtenaar was, maar dit zeide hij eerst in Friedrichshafen, nadat de gezant met het gehele personeel, alsmede een Nederlandse handelsdelegatie, waaronder de heer *Teppema*, en het dienstpersoneel van de gezant (een Tsjechische kok, genaamd *Paronlek*, en een Nederlandse huisknecht) daarheen per trein door de Gestapo gebracht waren.

89095. De **Voorzitter**: Waarom niet?

A. Hij zei: je staat niet in de lijst van diplomatieke en consulaire ambtenaren.

89096. De **Voorzitter**: Maar *Ravesloot* toch ook niet?

A. Neen, ook niet.

89097. De **Voorzitter**: Waarom deed hij dat?

A. Kort na aankomst van de gezant en zijn begeleiders te Friedrichshafen en na getelefoneerd te hebben met Hr. Ms. gezant te Bern, zeide jhr. *van Haersma de With* aan allen, behalve de diplomaten, dat zij naar Nederland moesten gaan. Hij meende, dat ik geen ambtenaar was. Het ging zo ver, dat *Sas*, onze militaire attaché, en *Bosch van Drakestein*, de gezantschapsraad, tegen mij hebben gezegd: „laat je niet in de luren leggen door de gezant, want hij wil jullie allemaal naar Nederland hebben.” Wij hebben allen gehuild. behalve de diplomaten.

89098. De **Voorzitter**: Ik begrijp niet, wat dit betekent.

A. Wij hebben het geen van allen begrepen.

89099. De **Voorzitter**: Ik begrijp niet wat u hiermede wilt aanduiden; de heer Sas heeft gezegd: de gezant wil jullie allen naar Nederland hebben. Maar dat sprak toch vanzelf?

A. Wij waren toch ambtenaren. Wij moesten daarheen, waar de Regering was. Wij moesten naar Londen, maar hij heeft gezegd: „je gaat naar Nederland.” Ik zeide: „dat is toch niet mogelijk.” „Loop niet achter mij aan”, was het antwoord. „Je krijgt van mij niets meer; ik ken je niet meer.” Hij heeft ons dat ook laten vertellen door de heer *de Beus*, de gezantschapssecretaris.

89100. De heer **van Dis**: Waar bent u heengegaan?

A. Naar Bern. *Van Haersma* bleef ook in Bern.

89101. De heer **Stokvis**: Zou u er iets voor gevoeld hebben in Berlijn te blijven?

A. Liever niet.

89102. De heer **Stokvis**: U was intussen de eerst-aangewezen.

A. Normaal was geweest, dat hij tegen mij had gezegd, dat ik moest blijven.

89103. De heer **Stokvis**: Hebt u hem daar niet op geattendeerd?

A. Dat kun je zo maar niet tegen de gezant zeggen. Ik weet het verder niet meer precies. Hij heeft gezegd: „Die en die gaan weg.” Het is 11 jaar geleden.

89104. De **Voorzitter**: U kwam dus wel in aanmerking; alleen heeft de gezant het u niet gevraagd. Wat hebben ze in Engeland daarvan gezegd, toen u daar kwam?

A. Ik ben in Bern gebleven.

89105. De **Voorzitter**: Maar het zal u toch wel bekend zijn, wat men in Londen daarover heeft gezegd?

A. Dat weet ik niet.

89106. De **Voorzitter**: Er wordt over die dingen op het Departement toch wel gepraat?

A. Ik was steeds in het buitenland.

89107. De **Voorzitter**: Hebt u nooit van iemand gehoord in den Haag, dat de Regering te Londen het verkeerd van de gezant vond, dat hij zo gehandeld heeft en dat *Millenaar* gebleven is?

A. Neen, daar heb ik nooit iets van gehoord.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

C. E. STUTTERHEIM.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 21 FEBRUARI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

FRANCISCUS MARTINUS HANEPEN,
oud 53 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
ambtenaar bij de Afdeling Directie Voorlichting Buitenland
van het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

89303. De **Voorzitter**: Wij hebben belangstelling voor hetgeen u hebt gedaan in Tsjecho-Slowakije ten aanzien van repatriëring van Nederlanders, maar vóórdat wij daarover beginnen, wil ik graag van u weten, of u in Tsjecho-Slowakije woonde in die tijd.

A. Ik ben naar Tsjecho-Slowakije gegaan in 1938 en ben er gebleven tot de tijd, waarover het nu gaat.

89304. De **Voorzitter**: Wat deed u er toen?

A. Ik ben in 1938 naar Praag gegaan als correspondent voor „De Telegraaf”, waarvoor ik een jaar of 20 werkte. Die heb ik een half jaar later opgegeven. Bij het uitbreken van de oorlog was ik correspondent van de New-York Times.

89305. De **Voorzitter**: Toen de oorlog was afgelopen, hebt u zich blijkbaar dadelijk geïnteresseerd voor de Nederlanders, die er waren en gerepatriëerd moesten worden.

A. Mag ik de toestand iets duidelijker omschrijven? Het was een onvermijdelijkheid. Er waren maar heel weinig Nederlanders in Praag op de tijd van de bevrijding. 5 Mei begon de kleine revolutie; die was op 9 Mei afgelopen. 10 blei begonnen de groepen Nederlanders in Praag te komen uit Sudetenland. In Praag was een heel klein aantal Nederlanders, onder wie de directeur van de Unilever-belangen, D. van der Ven, en de heer Groenendal.

89306. De **Voorzitter**: De heer van der Ven was toch geen directeur van de Unilever in Tsjecho-Slowakije?

A. De Unilever had er verschillende soorten van fabrieken. De heer van der Ven was directeur, maar ik weet niet, of hij al die fabrieken onder zich had.

89307. De **Voorzitter**: Was hij een Jood?

A. Neen.

89308. De **Voorzitter**: Was er niet een Joodse directeur van de Unilever?

A. Daarvan weet ik niet zoveel. Ik weet alleen, dat de heer van der Ven de Joodse directeur van de Unilever altijd salaris heeft betaald.

89309. De **Voorzitter**: Maar u kende hem niet?

A. Neen, toen niet, ik heb hem, d.i. de heer van der Ven, later leren kennen. Ik werd op 10 Mei 1940 gearresteerd, later vrijgelaten. In 1942 werd ik opnieuw gearresteerd en later weer vrijgelaten. Ik heb hem de laatste anderhalf jaar van de oorlog goed leren kennen. Wij zaten (in Mei 1945) met de moeilijkheid, dat er niet veel

Nederlanders in Praag waren. Er was mijnheer van der Ven en er was mijnheer Groenendal, die vertegenwoordiger was van een Nederlandse handelsonderneming in Haarlem. De heer Groenendal is in 1946 weggegaan. Hij is na de oorlog in een officiële functie in München geweest. Men moet hem bij Buitenlandse Zaken dus zeker kennen.

Wij zaten daar dus met ons drieën. Toen begonnen de Hollanders binnen te komen. Er was niets dan het Zweedse consulaat, dat onze belangen vertegenwoordigde. Toen er binnen een paar weken 600 Nederlanders kwamen, moest er wat gedaan worden. De Zweedse vice-consul heeft ons toen gevraagd hem te helpen. Hij had slechts twee kleine kamertjes en wij installeerden ons aan een keukentafel op de binnenplaats van het gebouw, waarin het consulaat gevestigd was. Daar schreven wij de namen van de mensen in. De Zweedse consul had contact met de Tsjechische Regering opgenomen. Er kwamen in Praag (in een paar weken) 20 tot 30000 réfugiés binnen. Het waren hoofdzakelijk displaced persons en te werk gestelden.

89310. De **Voorzitter**: Welk verschil is er tussen displaced persons en te werk gestelden?

A. Ik bedoel al die mensen, die door de Duitsers te werk gesteld waren en naar huis wilden. Echte vluchtelingen, die voor de oprukkende troepen uit gingen, waren er niet veel.

Zij trokken bij duizenden naar Praag. De Tsjechische Regering heeft er prachtig voor gezorgd. Zij heeft met behulp van de Katholieke Charitas gezorgd, dat de mensen in scholen werden ondergebracht, dat er matrassen waren en dat er voortreffelijk voedsel kwam. Ik heb de cijfers indertijd wel geweten. De heer Oliva, die het regelde, vertelde mij, dat ze 120000 porties eten per dag uitgaven. De heer Oliva was de priester, die voor die Katholieke vereniging de gehele verzorging van de vluchtelingen in handen had.

89311. De **Voorzitter**: De heer Boon heeft verteld, dat er soms wel 20000 maaltijden per dag werden uitgereikt. Ik hoor u echter spreken over 120000 maaltijden per dag.

A. Vóórdat zij konden worden afgeschoven, is dat veel meer geweest. Het waren veel grotere aantallen dan 20000.

89312. De **Voorzitter**: U hebt zich beziggehouden met Nederlanders, voor wie door de Tsjechische Regering materieel goed werd gezorgd; u hebt namen genoteerd, maar hebt u ook nog iets anders kunnen doen?

A. De eerste malen hebben wij de zaak bijna altijd kunnen regelen door bemiddeling van de Zweedse consul. Door zijn bemiddeling hebben wij tweemaal de beschikking gekregen over een trein. Ik herinner mij, dat er een keer meer dan 600 mensen naar Pilsen gebracht moesten worden. Daar was een groot kamp onder leiding van Amerikanen. De Amerikanen bevonden zich nog in die hoek van Tsjecho-Slowakije; de grens van hun zone liep net voorbij Pilsen, daarboven was alles Russisch. Het was moeilijk over de demarcatielijn te komen, maar de Zweedse consul had goede papieren en hij heeft het eerst contact opgenomen met de mensen in Pilsen. Toen wij wisten, dat daar mensen konden worden opgenomen, kregen wij van de Tsjechische Regering gedaan, dat zij ons enige wagons ter beschikking stelde. Die wagons bleven eerst nog een dag of zes ongebruikt staan, omdat het heel moeilijk was een locomotief te krijgen. Eindelijk lukte het ons meer dan 600 mensen in die trein te brengen. Van Charitas kregen zij leeftocht mede; dat was voortreffelijk geregeld. Ik herinner mij nog, dat die mensen bij hun brood een stuk margarine en worst kregen.

89313. De **Voorzitter**: Waarom verdiende Pilsen in dit geval de voorkeur boven Praag?

A. In Praag bevond het transport zich verder van het Westen dan in Pilsen. Daar begon de Amerikaanse bezettingszone.

89314. De **Voorzitter**: De mensen zijn dus spoedig naar her Westen gebracht?

A. Neen, dat is niet zo gauw gegaan. Het tweede transport is b.v. wekenlang opgehouden, omdat ik bericht had gekregen, dat het in Pilsen zo slecht was. De verzorging door de Amerikanen was daar slecht. Wanneer men in Praag bij mij kwam en zeide: In de school, waarin wij zijn ondergebracht, zitten veel luizen, dan kreeg ik van de Tsjechen gedaan, dat men ons een andere school zonder luizen gaf. Hollanders zijn daarvoor zeer gevoelig.

In het begin was het in Pilsen veel slechter dan in Praag. Het tweede transport hebben wij 3 weken opgehouden, totdat wij wisten, dat de situatie in Pilsen wat beter was geworden. Dit deden wij vooral ook, omdat wij wisten, dat men daar toch niet zo vlug afvloeide. Ik meen, dat het volgende station in Bamberg was; daar moest alles gescreeud worden. Wij hadden maar één opzet: De Hollanders moesten weg.

Het was voor Hollanders in Praag niet zo gemakkelijk, omdat men hen op straat dikwijls voor Duitsers aanzag. Het was daar veel erger dan hier. Daarom was het ook noodzakelijk, dat die mensen mooie papieren kregen in het Tsjechisch en in het Russisch. Er moesten veel stempels op staan; die papieren moesten er zo officieel mogelijk uitzien. De Zweedse consul heeft voor mooie papieren gezorgd; vooral Russische letters op zulke papieren maakten indruk op de Tsjechen. Die papieren zijn van fantastisch veel nut geweest.

Mijn eigen standpunt, dat helemaal geaccepteerd is, was: of het een nazi of een SS'er is, doet er niet toe, het is een Hollander en die moet naar Holland en in Tsjecho-Slowakije hebben zij er niets mede te maken. In het begin hebben wij nazis uit de gevangenis gehaald. Je zei: ik ben *Hanepen* (met een briefje van de consul); heb je Hollanders? Dan was het antwoord: ja, kom maar kijken.

89315. De **Voorzitter**: Dan waren zij hen metern kwijt!

A. Ja. Dat ging zo de eerste paar weken; later werd het moeilijks.

89316. De **Voorzitter**: Deze wijze van werken heeft dus de eerste paar maanden geduurd. In Juli is de missie-Boon gekomen. Bracht dat enige verandering in de wijze van werken?

A. Ik heb niet veel weet van wat de missie-Boon in het begin deed; ik had er niet zo'n innig contact mee. Wij gingen door met hetzelfde routinewerk. De heren *van der Ven* en *Groenendal* moesten hun eigen belangen gaan waarnemen en konden er niet meer elke dag komen. Ik heb twee keer een repatriant gehad, die braaf meehielp. Toen de missie-Boort kwam, bracht zij vrachtauto's mee en behoeften wij niet meer te wachten op vervoergelegenheid van de Tsjecho-Slowaakse Regering, maar konden wij zelf onze groepjes mensen wegbrengen en konden wij vlot, als er 10 of 12 mensen waren, hen direct naar Pilsen brengen.

89317. De **Voorzitter**: Het ging dus niet meer bij honderden?

A. Neen, omdat wij hen niet meer opzamelden. Het eerste transport omvatte 600 mensen. De rapporten liggen allemaal bij Sociale Zaken. Alle afschriften van de lijsten zijn naar den Haag gegaan.

89318. De **Voorzitter**: Hebt u voor de opzending van de rapporten gezorgd?

A. Neen, dat kon in het begin niet; er was geen contact. De werkelijke moeilijkheid was, dat er geen enkel woord uit Nederland kwam. Er was geen mogelijkheid van contact. Bij de Tsjecho-Slowaakse radio hebben wij gedaan gekregen, dat die namen ging omroepen en aan de Hollandse Regering in Londen vroeg, contact op te nemen met het Zweedse consulaat in Praag. De heren Boon, Polak *Daniëls* en Hnrtog zijn gekomen; zij vormden het eerste contact. Later is de missie gekomen met een grote groep mensen en vrachtauto's.

89319. De **Voorzitter**: Bent u later in de missie opgenomen?

A. In October. Toen kon ik het niet langer volhouden. Ik verdiende niets. Ik was daar vrijgelaten einde 1943, maar ik had natuurlijk geen baantje. Toen heb ik geleefd van het geven van Engelse les. Dat ging mooi, want alle Tsjecho-Slowaken bereidden zich voor op de komst van de Amerikanen. Toen de oorlog uit was, had ik zeker 20 à 30030 Kronen overgespaard. 1 Kroon is, laten wij zeggen: 5 cent. In October was het geld wel op en toen heb ik gezegd ik moet ophouden. Ik heb toen contact gekregen met de „Daily Herald”, waarvoor ik vroeger ook een beetje had gewerkt. Toen heb ik gezegd: nu gaat het niet langer en moet iemand anders het overnemen. De

heer Wijnbergen is toen gekomen met een mooi papier, met stempels en heeft gezegd, dat ik van toen af lid van de missie was.

Ik zei: Dat kan ik niet doen. Hij zei toen: Wij zullen u betalen als een lid der missie. Ik kreeg toen uitbetaald met terugwerkende kracht tot Mei.

89320. De **Voorzitter**: Wij weten wel het een en ander van hetgeen de missie-Boort heeft verricht, van hetgeen haar geluk en niet gelukt is. Hoe hebt u de wijze, waarop zij het deden, gevonden?

A. Wat wilt u voor antwoord hebben?

De **Voorzitter**: Vindt u, dat er nogal wat bereikt is, dat het goed was opgezet, dat de heer Boon het plan om de mensen uit Silezië en uit Polen te krijgen goed heeft uitgevoerd?

A. U moet bedenken, dat ik heel weinig heb geweten van het werkelijke werk. Ik heb de briefwisseling niet gezien. Het contact was niet innig. Ik at weleens met de leden van de missie en wij gingen plezierig samen ergens heen. Ik vraag mij zelf af, wanneer ik iets van de missie ben gaan weten. Dat moet belangrijk later zijn geweest.

89321. De **Voorzitter**: Maar u hebt toch uw werk gewoon voortgezet?

A. Ja, wanneer ik een twintigtal mensen bij elkaar had, liet ik een auto (van de missie-Boon) komen. Er is echter ook een tijd gekomen, dat wij weer treintransporten kregen. Ik herinner mij, dat ik boos ben geweest, dat pas bij het derde treintransport iemand van de missie zich verwaardigde naar het perron te komen om te kijken hoe het ging. Ik weet niet, wanneer dat is geweest. Het zou ook kunnen zijn, dat het aanmerkelijk later was.

89322. De **Voorzitter**: Heel veel later kan het toch niet zijn geweest, want de missie is er toch niet zo lang geweest. Ik verbeeld mij, dat zij er geen jaar is geweest.

A. Ze zijn gekomen in Juli 1945. Ze zijn er zeker de zomer daarna nog geweest, want toen zaten er nog mensen van de missie in Klagenfurt, in Praag en in Innsbruck.

89323. De **Voorzitter**: Herinnert u zich iets van majoor *Eshuis*?

A. Is dat niet de man, die gearresteerd moest worden?

De heer **Stokvis**: Hij is gearresteerd.

A. Er zijn zoveel vreemde gevallen geweest. Ik kan mij er niets meer van herinneren. Ik weet, dat er een man was, die gearresteerd moest worden.

89324. De **Voorzitter**: Omdat u sprak van Klagenfurt, sprak ik van majoor *Eshuis*.

A. Boon heeft er een bijzonder nette groep heen gebracht. Ik herinner mij een dr. Bos, die er in zat, en een jongen *Groenhard*. Ook de zoon van van *Campen* was er bij. Dat was een behoorlijke groep, die in Oostenrijk heeft gezeten. Ik heb de rapporten allemaal doorgestuurd. Ik heb verder het bureau gehouden, maar over de tijd ben ik niet zo zeker.

89325. De **Voorzitter**: U zeide, dat u het bureau verder hebt gehouden. Was dat het bureau van de missie?

A. Ik herinner het mij nu duidelijk. Het gebeurde allemaal nog in 1945. Toen het koud werd, kon men niet op het binnenplaatsje werken. Het consulaat had zelf maar 2 kamers en kreeg ook genoeg van ons. Er is nog enige wrijving geweest met de Zweedse consul, omdat hij echt verontwaardigd was, dat de missie-Boon zich in geen enkel opzicht bekommerde om het bureau. Dat bureau was een keukentafeltje op een binnenplaats. Toen het kouder werd, kon dit zo niet langer. De Zweedse consul drong er sterk op aan, dat de heer Boon er voor zou zorgen, dat wij een zelfstandig bureau kregen en niet bleven parasiteren op zijn bureauruimte, want wij gebruikten ook zijn papier, zijn schrijfmachines enz. De heer Boon heeft zich daar nooit om bekommerd. Toen het dus zo koud werd, heeft de Zweedse consul, de heer *Rosborg*, ons onderdak weten te bezorgen in een oud paleisje, waarin de administratie van de spoorwegen zat. Daar hebben wij een maand lang een kamer gehouden, waar geen verwarming was. Men werkte daar met zijn winterjas aan. De Zweedse consul was in die periode zeer verontwaardigd over de missie-Boon, omdat zij zich hiervoor niet interesseerde. Ik denk, dat dit dezelfde tijd was, waarin ik ook boos was, dat er niemand bij dat treintransport kwam kijken.

89326. De **Voorzitter**: Had de missie-Boon daarvoor tijd?

A. Dat kan ik niet beoordelen, want ik begreep niet, wat de missie-Boon deed. Eerst toen ik het gehele bureau ging voeren, begreep ik het. Vrienden van mij hadden hun oude bureau teruggekregen en leenden ons daarvan een deel, waarvoor nooit iets betaald is geworden. Dat bureau was wel verwarmd. Een paar niaaiiden daarna is mevrouw Frank gekomen, die een tijdlang bij de missie boekhoudster is geweest. Toen zij kwam, is de gehele administratie van het bureau-Boon naar mijn bureau gekomen, waar ook mevrouw Frank zat. Toen heb ik gezien, wat de missie-Boon deed. Het zou onbillijk zijn, van mij te vragen, wat de missie vóór die tijd deed, want ik heb daar nooit iets van kunnen zien. Toen wij dat verwarmde bureau hadden, kreeg ik ook een behoorlijke secretaresse; er kon onder redelijke omstandigheden worden gewerkt; er gingen rapporten uit en er werd behoorlijk boekgehouden. Van hetgeen er in het eerste halfjaar is gebeurd, weet ik niets.

89327. De **Voorzitter**: Vond de missie-Boon in de tijd, toen u het werk wel kon zien, Nederlanders en had zij succes met het wegwerken van die Nederlanders?

A. Wat bedoelt u?

De **Voorzitter**: Wij hebben de mededeling van de heer Boon gehad, dat hij bijvoorbeeld een belangrijk aantal mensen uit Linz heeft weggewerkt.

A. Ik geloof, dat u, om het werk van de missie-Boon in Oostenrijk te kunnen beoordelen, hiernaar de heer Schouten zou moeten vragen, die nu consul is. Hij leidde het repatriëringswerk in Wenen.

89328. De **Voorzitter**: U hebt dus op een zeker ogenblik bezwaren gehad tegen de missie-Boon, omdat zij zich zo weinig aan u liet gelegen liggen en weinig belangstelling toonde voor uw bureau. Ik vroeg u: Is dat misschien een gevolg geweest van de extra drukte, die de missie-Boon had? Toen zei u: dat weet ik niet precies, want in die tijd wist ik niet, wat zij precies deden. Dat begrijp ik wel. Bent u daar met dr. Polak Daniëls in contact gekomen?

A. Ja.

89329. De **Voorzitter**: Wat was uw indruk van wat hij kon bereiken?

A. De heer Polak Daniëls heeft — dat heeft hij mij allemaal uitvoerig verteld; dat heeft Boon mij trouwens ook verteld — in Zwitserland, ik vermoed in 1944, een hele repatriëring voorbereid en hij heeft gemeend, dat Boon de man is geweest, die al zijn plannen onmogelijk heeft gemaakt. Of het waar is, kan ik natuurlijk helemaal niet weten, maar ik weet wel, dat Polak Daniëls zich voorstelde, dat Boon de plannen tegenwerkte.

89330. De **Voorzitter**: Weet u, wat de plannen waren?

A. Wat hij mij verteld heeft: grote colonnes en veel schrijfmachines. Een paar schrijfmachines zouden mij toen welkom zijn geweest.

89331. De **Voorzitter**: Leek het plan van de heer Polak Daniëls u uitvoerbaar en praktisch?

A. Dat kan ik zo moeilijk beoordelen. Vergeet u één ding niet: ik heb nooit in groepsverband gewerkt. Een plan voor een groep opzetten heb ik nooit behoeven te doen en heeft mij nooit geïnteresseerd. Hoe kan ik het beoordelen? Het leek mij een aardig plan, maar ik ben de laatste man, die het organiseren van een groep kan beoordelen.

89332. De **Voorzitter**: De heer Polak Daniëls wilde met een ambulance de mensen weghalen uit Russisch gebied en Polen. Het kon zijn, dat u er een mening over had, of dat mogelijk was.

A. Het feit is geweest, dat het doordringen in de Russische zone al gauw volstrekt onmogelijk werd.

89333. De **Voorzitter**: Dat hebt u daar geconstateerd?

A. Dat kon iedereen bemerken. Het fantastische is: de eerste maanden na de oorlog kon je rustig naar Warschau rijden, dat lukte je; je wuifde maar met een papier; het is zwarte handelaren gelukt. In die fantastische tijd was alles mogelijk. Maar het duurde niet lang, of de afsnoering begon al.

89334. De heer **Stokvis**: De eerste tijd zou het werk van colonnes ook niet mogelijk zijn geweest?

A. In de eerste tijd zou het zeker wel mogelijk zijn geweest, maar ik zou zeggen: wie geeft er tijden aan? Maar tot October zeker!

Dr heer **Stokvis**: Dat is al een flinke tijd.

A. Er zijn mensen van *Boon* in Polen geweest.

89335. De heer **Stokvis**: Dat is een andere kwestie, maar de beoordeling van de plannen van Polak Daniëls worden door uw antwoord op zodanige wijze belicht, dat men tot de slotsom komt, dat het niet zo fantastisch en niet zo totaal onmogelijk was in de eerste periode, als men prima vista wel zou aannemen.

A. Vergeet u één ding niet: ik heb de uiteenzetting van de plannen van Polak Daniëls gehoord van een man, die vol wrok zat. Is die voorstelling juist geweest? Ik neem aan van wel, maar hoe kan ik het weten?

89336. De heer **Stokvis**: Hoe was het werk van Polak *Daniëls* in zijn onmiddellijke omgeving?

De **Voorzitter**: Hij deed toch zeker wel iets?

A. Polak *Daniëls* behoorde bij de missie-Boon; hij behoorde bij het team-Boon. De mensen, die op eigen gelegenheid naar Praag kwamen, verwerkte ik wel. Daarnaast was er de geüniformeerde groep, de missie-Boon, daar behoorde Polak Daniëls bij. Evenmin als ik van het werk in de eerste maanden van de missie-Boon iets weet, weet ik van het werk van Polak Daniëls iets af.

89337. De heer **Stokvis**: U zult toch wel een indruk hebben gehad! U ging iedere dag met de mensen om. Had u dan niet de indruk: Polak Daniëls is flink of niet flink, *Boon* is flink of niet flink?

A. Wilt u een dergelijk oordeel van mij? Dat is toch een zuiver subjectief oordeel?

De **Voorzitter**: Dat willen wij juist hebben.

A. Ik voel mij niet erg gerechtigd een dergelijk oordeel te geven. Ik vind het niet behoorlijk een oordeel te geven.

De heer **Stokvis**: U kunt subjectief zijn, wij zijn objectief.

A. Ik heb niet de minste zin te zeggen: ik vond die zus of zo. Met Polak Daniëls ben ik bevriend, maar ik zou niet precies kunnen zeggen, wat I van zijn werk vond, omdat ik het niet weet.

De **Voorzitter**: Als u zegt: Ik kan niet antwoorden, omdat ik het niet weet, dan moet ik dat aanvaarden, maar wanneer u tegen mij zegt: Ik heb daar wel een oordeel over, maar ik geef het niet .....

A. Als u mij vraagt: wat weet je er van, dan zeg ik: Ik ben niet genoeg bekend met dat werk. Nu wilt u weten of ik het flinke mensen vind.

89338. De heer **Stokvis**: Neen, of zij flink werk deden. U hoorde daar toch van als u 's avonds bij elkaar kwam? Er werd dan toch wel over het werk gesproken?

A. Niet erg veel. Ik was er niet bijzonder op gesteld om elke avond bij de mensen te blijven. Ik heb daar tien jaar gewoond. Ik had vele vrienden. De mensen van de missie waren er pas en wanneer dezen mij niet persoonlijk aantrekken, dan is er geen reden om bij die mensen te blijven en mijn privéleven te verwaarlozen.

89339. De **Voorzitter**: Ik heb gevraagd, of er vrij veel tot stand is gekomen. U hebt gezegd, dat ze veel mensen hebben weggehaald.

A. Dat heb ik niet gezegd. Ik heb gezegd: Ze hebben mensen weggehaald.

89340. De **Voorzitter**: Het kan best zijn, dat u van mening zou zijn: Ze hebben wel mensen weggehaald, maar dat zijn er maar weinigen geweest, ze hadden veel meer kunnen bereiken.

A. De beste maatstaf is die van vergelijking met de Belgen. Die hebben bijna dezelfde tochten gemaakt. Er is veel samenwerking geweest. Een werkelijke maatstaf voor dit werk is, dat u vraagt hoeveel

de Belgen, die in dezelfde omstandigheden verkeerden, hebben gedaan. Ik weet niet precies hoe groot de Belgische missie was. Zij is er veel korter gebleven, maar tot einde 1945. Zij is ook naar Polen geweest. De Fransen hadden een grotere missie, maar deze moest ook veel meer mensen repatriëren. Vergelijking met de Belgen lijkt mij een goede maatstaf.

89341. De **Voorzitter**: Maar hoe kom ik aan dit vergelijkingsmateriaal? Van de Belgen kan ik het niet te weten komen. Ik kan geen Belgen vragen om hier gehoord te worden. Ik kan dit van geen enkele Belg verlangen op grond van de wet. Op grond van de wet kan ik ook niet verlangen, dat een Belg mij mededeelt wat hij weet, wat ik wel van een Nederlander kan verlangen. Op grond van de Enquêtewet kan ik van iedere Nederlander eisen, dat hij hier komt, dat hij alles zegt, wat hij weet, en dat hij de waarheid spreekt. Dat kan ik van een Belg niet verlangen.

A. Het is voor mij niet mogelijk geweest te weten wat zij deden, omdat ik het te hooi en te gras hoorde,

89342. De **Voorzitter**: Wanneer ik u vraag, of u meent, dat de missie-Boon datgene heeft gedaan, wat er te doen viel, wat is daarop dan uw antwoord?

A. Wilt u daarop een goed geformuleerd antwoord hebben?

De **Voorzitter**: Graag. Dat is toch ook niet zo moeilijk.

A. Toch wel. Ik ben ontevreden geweest over die missie, omdat zij mij niet genoeg hielp. Daarom zou ik dus wel kunnen zeggen, dat het een slechte missie is geweest, omdat zij mij slecht heeft behandeld.

89343. De **Voorzitter**: Dat is toch geen redelijke beoordeling?

A. Voor een redelijke beoordeling moet ik weten, wat die missie heeft gedaan. Ik weet dat slechts van een veel latere periode, toen er rapporten werden doorgestuurd.

89344. De **Voorzitter**: U kunt dus toch wel een oordeel hebben over die periode, waarin u het werk wel hebt gezien?

A. U vraagt nog altijd over die eerste periode. Er zijn toen mensen weggegaan en nieuwe mensen gekomen.

89345. De **Voorzitter**: De heer Boon is gebleven.

A. De heer Polak Daniëls is gauw weggegaan.

De **Voorzitter**: Ja. Die is gebleven tot September.

A. Op het einde van het jaar (1945) zijn er enige mensen van die missie weggegaan. Hun namen herinner ik mij niet meer. Met die mensen heb ik te maken gehad, omdat zij de wagens hadden gereden, waarmee de mensen naar Pilsen werden gebracht. In het volgende voorjaar is er een grote groep mensen gekomen, die het georganiseerde werk zouden gaan doen.

89346. De heer **Stokvis**: Van welk tijdstip af hebt u die rapporten ter inzage gekregen?

A. Vanaf het tijdstip, waarop die nieuw aangekomen groep mensen begon te werken.

89347. De heer **Stokvis**: Wanneer was dat ongeveer?

A. Dat was enige tijd nadat zij waren aangekomen.

De heer **Stokvis**: Ja, dat is duidelijk.

A. Belangrijk veel later. Misschien wel een maand later.

89348. De **Voorzitter**: Is het misschien Maart 1946 geweest?

A. Die rapporten waren zeker van een volle maand later.

89349. De **Voorzitter**: U begon inzage te krijgen van die rapporten, nadat u een bureau had gekregen bij die Joodse firma.

A. Toen die nieuwe groep kwam, waarbij mevrouw Frank hoorde. Dat moet geweest zijn in Maart 1946. Van die tijd af kreeg ik een inzicht in het werk van de missie.

89350. De **Voorzitter**: Hoe was uw oordeel over dat werk? Ging het nogal?

A. Van het werk in Oostenrijk had ik een behoorlijke indruk. Hierover kan echter de heer Schouten beter oordelen dan ik.

89351. De **Voorzitter**: Was de tijd van het werk in Silezië al voorbij?

A. Ja.

89352. De **Voorzitter**: Men heeft geprobeerd te weten te komen, wat er met de Joden was gebeurd en heeft begraafplaatsen van de omgekomenen gevonden. Was dat toen dus al gebeurd?

A. Ik herinner mij, dat er in het najaar van 1945 nog een tocht naar Silezië is geweest.

89353. De **Voorzitter**: Dus hebt u daarvan de rapporten niet speciaal gezien?

A. Voor mijn herinnering blijven hoofdzakelijk steken de rapporten uit Oostenrijk.

89354. De heer **Stokvis**: En buiten die ook nog andere?

A. Neen, Oostenrijk zit mij het sterkst in de gedachten; ik herinner mij geen speciale dingen, behalve Oostenrijk.

89355. De heer **Stokvis**: Waren de mensen uit Tsjecho-Slowakije weg?

A. Zijn die begonnen met dodenlijsten te halen?

De heer **Stokvis**: Die hebben zij uit Polen gehad.

A. Ik weet, dat zij in het najaar een paar dodenlijsten hebben gekregen. Zij zijn een keer begonnen met systematisch zoeken, want toen is begonnen met een onderzoek naar de archieven.

89356. De **Voorzitter**: Is het later pas begonnen?

A. Is het in het voorjaar 1946 geweest?

89357. De **Voorzitter**: Hebt u de heer *Hartog* gekend?

A. Ternauwernood; hij is er nauwelijks geweest.

89358. De **Voorzitter**: Hebt u hem meegemaakt en gesproken?

A. Ja.

89359. De **Voorzitter**: Hebt u een idee van wat hij eigenlijk wilde bereiken?

A. Neen! Ik heb mij er heel erg over verwonderd, dat hij ploteling weer weg was.

89360. De **Voorzitter**: Hoe kwam het, dat hij zo wegging?

A. Dat heeft niemand mij verklaard. Ik heb mij er over verwonderd. Er komen drie heren uit Holland; ik verwacht er veel van. Het is alles subjectief.

De **Voorzitter**: Wat u zegt, is altijd subjectief.

A. Ik zit er. Er komen drie heren. Wij hebben herhaaldelijk geprobeerd door middel van radio-Praag de Nederlandse Regering te bereiken. De heren uit Nederland zijn er eindelijk en dan wordt de zaak niet veel duidelijker.

89361. De heer **Van Dis**: Hoe lang is de heer *Hartog* daar geweest?

A. Dat moet heel kort zijn geweest, een kwestie van veertien dagen.

89362. De **Voorzitter**: Hij is naar Theresiënstadt geweest.

A. Ja, dat heb ik gehoord.

89363. De **Voorzitter**: Verder weet u er ook niet van?

A. Neen.

89364. De **Voorzitter**: Hij is in contact geweest met de Joodse directeur van Unilever, over wie u sprak.

A. Dat weet ik niet.

89365. De **Voorzitter**: Goed, dat weet ik wel. U hebt er geen idee van, of hij er alleen is geweest om de missie-Boon te helpen of dat hij ook andere doeleinden had met zijn reis?

A. Daar heb ik niet het flauwste idee van. Ik weet alleen, dat hij charmant heeft gepraat en mij ten eten heeft gevraagd. Van wat hij deed, heb ik niets gehoord. Ik wist wel, dat hij naar Theresiënstadt is geweest.

89366. De heer **Stokvis**: Hebt u ook van Polak *Daniëls* niet omtrent Hartog gehoord?

A. Ik weet, dat Polak *Daniëls* heel erg het land had aan Boort. Ook aan *Hartog*? Dat herinner ik mij niet. Zo weinig weet ik er van.

89367. De heer **Stokvis**: Heeft Polak *Daniëls* nooit gezegd, dat Hartog uit Praag is weggegaan, omdat hij geen contact met de Unilever kon krijgen?

A. Dat kan ik mij werkelijk niet herinneren.

89368. De heer **Stokvis**: Resumerende zou men kunnen zeggen, dat de motieven van uw ontevredenheid over de missie-Boon zijn: 1°. zij deed niet genoeg voor u, 2°. zij had te weinig belangstelling voor mensen, die per treintransport werden weggevoerd.

A. Dat wil zeggen: in het algemeen voor de mensen, die weggevoerd werden. Die geringe belangstelling bleek hieruit, dat, toen de methode van transport veranderd was van vrachtauto op trein, niemand zich er voor interesseerde.

89369. De heer **Stokvis**: Werde enige acht geslagen op het werk, dat u deed, werd er controle op uitgeoefend, werd er belangstelling voor getoond?

A. Controle niet.

89370. De heer **Stokvis**: Werde er belangstelling getoond?

A. Naar mijn gevoelen niet.

89371. De heer **Stokvis**: Dus men liet u in uw eentje werken?

A. Ja, maar vergeet u niet, dat het routinewerk was.

89372. De heer **Stokvis**: Goed, maar van de zijde van de missie-Boon bemoeide men zich dus met uw werk heel weinig.

A. Ja.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

F. M. HANEPEN.

SCHILTHUIS, voorzitter.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 21 FEBRUARI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en *m*.

Verhoor van

FRANCISCUS JOHANNES MOLENAAR,

oud 49 jaar, wonende te Nijmegen, luitenant-kolonel-waarnemer, commandant van het commando luchtvaarttroepen.

Hij legt de eed af als getuige

89375. De **Voorzitter**: In 1941 bent u uit Nederland weggegaan en tenslotte bent u langs verschillende, tamelijk moeilijke wegen in Lissabon aangekomen. Hoelang hebt u daarover gedaan?

A. Ik ben op 11 November 1941 uit Nederland vertrokken en op 24 Juni 1942 in Engeland aangekomen.

89376. De **Voorzitter**: U hebt enige ervaring opgedaan met verschillende consulaire en diplomatieke ambtenaren in de verschillende landen, waar u doorgetrokken bent. U bent ook in contact gekomen met de heer Sevenster. Nu is het niet onze bedoeling met dit gesprek een doublet te leveren van de bespreking, die u hebt gehad met de Commissie-Cleveririga. Van het rapport van die commissie hebben wij kennis genomen. Wij willen slechts enkele punten, die voor ons aanknopingspunten zijn aan hetgeen wij van anderen hebben gehoord, met u bespreken. Welke waren eigenlijk de bezwaren, die u in het bijzonder tegen de heer Sevenster had?

A. Die bezwaren spruiten hoofdzakelijk voort uit zijn voorstel, dat hij omstreeks Maart 1942 deed, om mij ondercommandant te maken van een z.g. Nederlands werkkamp in Frankrijk. Dat voorstel deed hij mij in Toulouse. Ik zei hem onmiddellijk: „Mijnheer Sevenster, daarvoor ben ik niet in Frankrijk gekomen en daarvoor ben ik ook niet officier geworden. U weet, dat de mensen, die regelmatig uit die werkkampen ontvluchten, meestal in het Nederlandse centrum in Toulouse aankomen. U weet ook, dat deze mensen in een hopeloze toestand aankomen, onder het ongedierte, praktisch zonder schoeisel en met schurft tussen tenen en vingers. Deze mensen moeten, in Toulouse aangekomen, weer geheel de ouden worden, waarmede enige weken gemoed zijn. Wilt u dan beweren, dat dit zogenaamde Nederlandse werkkamp, dat u met Franse hulp denkt op te richten, beter zal zijn dan de vele werkkampen, die er al in dit land zijn? Mijnheer Sevenster, de Nederlanders hebben daarin ongetwijfeld geen vertrouwen.” De heer Sevenster verzocht mij, niettegenstaande mijn bezwaren, dit met de verschillende officieren en cadetten, die in het Hollandse centrum waren, te bespreken. Dat heb ik met deze heren nog dezelfde middag gedaan. Deze heren namen in deze bespreking het mij direct heel kwalijk, dat ik het voorstel niet dadelijk van de hand had gewezen. Ik heb hun gezegd: „Ik heb bij de heer Sevenster mijn bezwaren naar voren gebracht en ik heb hem beloofd, dit met u te bespreken”. Deze bespreking met de heren was zeer kort en dus spoedig afgelopen, dat gevoelt u wel.

89377. De **Voorzitter**: Het is vreemd; later heeft toch een Nederlandse officier zich er voor laten vinden, niet?

A. In mijn tijd niet.

89378. De **Voorzitter**: Ik dacht het. Het is toch een Nederlandse officier, die de leiding heeft gehad in het kamp Châteauneuf?

A. Het is mogelijk, daar weet ik niets van. Het zullen vermoedelijk officieren uit Nederland zijn geweest, die later zijn aangekomen.

De **Voorzitter**: Het meervoud heb ik niet gebruikt.

A. In ieder geval heb ik de heer Sevenster de volgende dag, op zijn verzoek, ten burele van de heer Testers bezocht en hem het resultaat van de bespreking van de vorige middag medegedeeld. De heer Sevenster was toen niet vriendelijk — nu druk ik mij zeer voorzichtig uit —; hij was zeer grof, onhebbelijk, en ik heb mij enigszins moeten beheersen om deze op dat moment zeer onhebbelijke en onbeschofte mijnheer niet een klap op zijn gezicht te geven. Ik ben blij, dat ik het niet heb gedaan; ik ben helemaal niet slaanderig van aard, daar gaat het niet om. Hij was niet alleen onhebbelijk in wat hij zei; hij was onbeschoft.

89379. De heer **Stokvis**: Wat zei hij, onbeschoft tegen u zijnde?

A. Mag ik even uitspreken, dan kan ik dat misschien direct hieraan vastknopen. Want de vorige dag had ik hem bij de bespreking ook een schriftelijk voorstel gedaan om de verschillende officieren en cadetten een maandelijks toelage te geven. Wij leefden daar min of meer van de armen. Immers: wij konden, als ik mij niet vergis, ongeveer frs 20 per week bij de directeur van het Office opnemen, welke aalmoes ik nimmer heb geaccepteerd.

89380. De **Voorzitter**: Waar leefde u dan van?

A. Men werd van Rijkswege gehuisvest en gevoed en dat was alles. In het algemeen leefde men van geld, dat men, de een meer, de ander minder, uit Holland had meegebracht, zijnde in het algemeen Hollands geld, dat in Frankrijk nogal heel gemakkelijk om te wisselen was en zeker, wanneer men contact had met de ondergrondse beweging, en dat hadden wij tenslotte allemaal. Een van onze collega's, de heer van Dam, heeft nog een retourreis naar Nederland gemaakt en van deze reis veel geld me-gebracht.

Maar in ieder geval zei de heer Sevenster: „Mijnheer Molenaar, u begrijpt wel, dat ik er niet aan denk uw voorstel om de heren een maandelijks toelage te geven — waartegenover ik in het algemeen zeer welwillend stond — naar Londen door te sturen. Wanneer u in dezen uw medewerking niet verleent, verleen ik mijn medewerking op dit gebied niet.” Ik antwoordde: „Dat moet u weten.” Mijn voorstel ging tenslotte niet uit van de gedachte, dat wij deze maandelijks bijdrage van de Nederlandse Staat zouden krijgen; ik had er bij gezegd: in aftrek van de jaarwedde, die wij te zijner tijd zouden ontvangen.

89381. De **Voorzitter**: Weet u nog de grootte van het bedrag?

A. Ik herinner mij, dat ik toen voor de rang van kapitein — ik had toen die rang — had voorgesteld een bedrag van frs 1500 per maand. Dit was in mijn ogen zeer redelijk. Men kan natuurlijk met geld gaan smijten. Dat kunnen wij allemaal en als vluchteling kon men het in Frankrijk ook, maar van frs 1500 kan men normaal in zijn levensbehoeften voorzien. Men heeft een overhemd of een paar schoenen nodig. Dit was krap voorgeiteld.

89382. De **Voorzitter**: Ik kan mij voorstellen, dat het niet veel was. Men moet daarbij echter in aanmerking nemen, dat u onderdak en voeding had. Maar was het u toen bekend, of voor liet uitvoeren van uw denkbeeld de middelen in Frankrijk bij de Nederlandse autoriteiten aanwezig waren?

A. Uit de aard van de zaak was mij dit niet bekend, maar er was mij wel bekend, dat de heer Sevenster in contact stond met de Nederlandse Regering. Uit de mond van de heren zelf heb ik vernomen, dat zij in dezen gebruik maakten van de Amerikaanse diplomatieke post.

89383. De **Voorzitter**: Ik weet, dat ze het konden vragen, maar was het u bekend in welke mate de heer Sevenster vanuit Engeland van geld werd voorzien?

A. Dat weet ik niet.

89384. De **Voorzitter**: Is u dat later bekend geworden?

A. Neen.

89385. De **Voorzitter**: Het kostte ontzettend veel moeite er geld heen te krijgen. U bent er dus van uitgegaan: „Wij stellen ein bedrag voor, dat redelijk is, waarbij wij rekening houden met onderdak en voeding.” U vond dit ein redelijk bedrag, maar u hebt er zich geen rekerischaap van gegeven, hoe men aan het geld moest komen.

A. De heer *Sevenster* heeft daarover niet gesproken. Toen ik hem de eerste keer sprak, stond hij zeer welwillend tegenover mijn voorstel. Hij zou het voorstel doorgeven aan Londen. Hij heeft mij in dat onderhoud niet gesproken over de moeilijkheden, die hij zijnerzijds had om geld te krijgen.

89386. De **Voorzitter**: Die moeilijkheden had hij echter wel. Hebt u reden om aan te nemen, dat hij het niet heeft gevraagd?

A. Ja, want in het onderhoud van de volgende dag heeft hij gezegd, dat hij er niet aan dacht om dit geld te vragen, althans mijn voorstel niet zou doorzenden. Die verandering sproot voort uit het feit, dat de heren officieren en cadetten hun medewerking niet wensten te geven voor de opbouw van een Nederlands werkkamp. De man was min of meer over zijn zenuwen heen en werd grof in zijn mond. Uiteraard — het is nu 9 jaar geleden — zou ik er geen eed meer op durven doen, welke de juiste bewoordingen waren. Het is mij altijd bijgebleven, dat hij zeer onhebbelijk was. Er is een moment geweest, waarop ik dacht: „Ik zal hem een klap op zijn gezicht geven.” Hij was werkelijk beledigend. Ik heb u dit laatste al eerder gezegd.

89387. De heer **Stokvis**: En daarna had u dus de instelling: Deze man is lucht voor mij?

A. Ja. Ik heb verder nooit meer met hem te maken gehad. Ik vond zijn voorstel beneden peil. Wij wisten allen, zeker de heer *Sevenster*, hoe de werkwijze in die z.g. Franse kampen was. Hij wilde ons daarin stoppen en ons belasten met de semi-leiding. Hij had er bij verteld, dat een Fransman commandant zou zijn.

89388. De **Voorzitter**: Het was toch niet de bedoeling, dat u daar definitief zou blijven? He: was toch de bedoeling de tijd, voordat u verder zou reizen, te vullen?

A. Vermoedelijk wel.

89389. De heer **Stokvis**: Heeft de heer *Sevenster* u ook gezegd, dat er in Engeland geen behoefte aan „Engelandvaarders” was?

A. Dat durf ik niet meer beweren. Ik weet niet, of hij dat inder tijd verklaard heeft. Ik weet niet meer, of hij in het onderhoud, dat ik de tweede dag met hem had, dit er misschien uitgeflapt heeft.

89390. De heer **Stokvis**: Hebt u niet een klacht ingediend omtrent uw ondervindingen met de heer *Sevenster*?

A. Ik mag het niet direct een klacht noemen. Toen ik in Lissabon aankwam, viel ik in handen van de Nederlandse Inlichtingendienst.

89391. De **Voorzitter**: Wie was dat?

A. De heer *Maas Geesteranus*.

89392. De **Voorzitter**: Waarom zegt u: in handen gevallen?

A. Daarmede bedoel ik niets denigrerends. Integendeel. Ik vond het zelfs zeer verdienstelijk van die mensen, want zij moesten als de bok op de haverkist zitten. Onmiddellijk werd ik geïnterpelleerd door de heer *Maas Geesteranus* en hij verzocht mij over bepaalde toestanden een verklaring te schrijven, dus over mijn ervaringen in het algemeen in Spanje en Frankrijk.

De **Voorzitter**: Dat vroeg hij iedereen.

89393. De heer **Stokvis**: Hoe staat u nu, 9 jaar later, tegenover de vraag van de heer *Sevenster*? Vindt u die vraag nog altijd onredelijk? U en de andere officieren en cadetten deden niets, behalve het passief ondergaan van verzorging op Staatskosten. Toen kwam de consul u verzoeken iets te doen, iets, dat een Nederlands belang was, nl. het formeren van een Nederlands kamp!

A. Er waren in Frankrijk vele kampen. Er waren kampen met, politiek gesproken, goede commandanten en minder goede commandanten. In het algemeen moest men maar afwachten, waar men terecht kwam. Tenslotte moest men ook nog maar zien, wit er qua persoonlijkheid van de Franse commandant van dit z.g. Nederlandse kamp uit de bus zou komen.

89394. De heer **Stokvis**: Naar mijn mening had u kunnen afwachten, hoe de situatie zich ontwikkelde, en u bij klachten tot de heer *Sevenster* kunnen wenden, of wel u alsnog terugtrekken.

A. Vergeet u niet: er was onder alle Nederlanders een panische schrik, als zij de woorden „Frans werltkamp” hoorden. Misschien druk ik mij iets te sterk uit met het woord „panische”. Het woord geeft de algemene gemoedstoestand echter goed weer.

89395. De heer **Stokvis**: Dit zou een Nederlands werkkamp worden.

A. Daar had men geen vertrouwen in.

89396. De heer **Stokvis**: Dat vertrouwen hadden de andere officieren en cadetten en u kunnen wekken.

A. Ik heb tegen de heer *Sevenster* in het eerste onderhoud gezegd. „Hebt u er zoveel vertrouwen in?”

De heer **Stokvis**: Blijkbaar had hij dat wel.

A. In ieder geval: het kamp is opgericht. Ik heb er over gehoord van mensen, die later in Engeland zijn gekomen en onder mijn bevelen hebben gediend. Als u de verhalen van deze mensen hoort, is het verschrikkelijk geweest; slecht! Zij zijn allemaal weggelopen.

89397. De **Voorzitter**: U bent later in Portugal gekomen en daar hebt u de heren *van Harinxma thoe Slooten* en *van Bylandt* meegemaakt. Bent u gauw weggeholpen naar Engeland?

A. Ja, ik kon de tweede of derde dag na mijn aankomst passage krijgen op ein vliegtuig.

89398. De **Voorzitter**: Was dat toevallig?

A. Neen: men heeft mij onmiddellijk (dat heeft de Nederlandse consul-generaal gedaan) een introductie gegeven bij het Engelse passport control office.

89399. De **Voorzitter**: Was dat de heer *Droogendijk*?

A. Het was de man, die, naar ik meen, vroeger Danzig als standplaats had.

89400. De **Voorzitter**: Dat was de heer *Nederbragt*, maar die was daar niet. Wie heeft er meer gezeten als consul?

A. Ik vergis mij, het was de heer *van der Maesen de Sombreff*, die vroeger bij de Staatsmijnen had gewerkt.

89401. De **Voorzitter**: Die heeft het dus gauw en goed gedaan.

A. Hij had mij een introductie gegeven en dezelfde dag heb ik een entry visum voor Engeland ontvangen.

89402. De **Voorzitter**: Had u een verklaring meegebracht van het passport control office in Madrid?

A. Neen. Ik ben op het passport control office te Lissabon zeer langdurig verhoord, misschien wel anderhalf à twee uur.

89403. De **Voorzitter**: Toen hebben zij u geschikt gevonden om te worden geëxpedieerd?

A. Ik werd blijkbaar niet te licht bevonden. Toen is het de heer *Maas Geesteranus* geweest, die gezegd heeft: „Je moet even blijven, want ik wil meer gegevens van je hebben.” Het is het werk van de heer *Maas Geesteranus* geweest, dat ik een week later naar Engeland ben vertrokken.

89404. De **Voorzitter**: Dus niet drie dagen, maar eerst een week later ben u vertrokken?

A. Ja, een week later.

89405. De **Voorzitter**: Hebt u aan *Maas Geesteranus* nog belangrijke zaken kunnen vertellen?

A. Ik heb hem alles verteld over toestanden in Frankrijk en Spanje.

89406. De **Voorzitter**: In algemene zin of bij de gezantschappen en consulaten?

A. In algemene zin en wat mij uit de aard der zaak bij consulaten was opgevallen.

De **Voorzitter**: Dat bedoel ik.

A. Zeer zeker.

89407. De **Voorzitter**: U zult wel het een en ander hebben verteld over het gezantschap in Madrid, waarover wij talrijke getuigen hebben gehoord. Hoe lang hebt u werk gehad om door Spanje heen te komen?

A. Ik ben slechts vier dagen in Madrid geweest.

89408. De **Voorzitter**: Dat ging dus heel gauw. Was de heer *Somer* er al?

A. Neen. De consul-generaal was de heer *de Bruyn Tengbergen*. Mijn dienstreis naar Lissabon is aangevangen in Perpignan.

89409. De **Voorzitter**: Ging u dus legaal door Spanje?

A. Ik ben legaal gegaan.

89410. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Kolkman* daarvoor gezorgd?

A. Onder meer. Ik heb reguliere visa voor Spanje en Portugal gekregen. De bezwaren, die ik tegen de heer *de Bruyn Tengbergen* had, heb ik indertijd reeds in den brede uitgemetzn.

De **Voorzitter**: Dat weten wij, want wij hebben het in het verslag gelezen.

A. Bij die man heb ik tot 's nachts twee uur zitten praten om hem te bewegzn naar een voetbalwedstrijd te gaan, die op Spaans grondgebied tussen een Frans en een Spaans elftal zou plaats hebben.

Kolkman zou er heengaan als official van het Franse Rode Kruis. Hij was de hemel te rijk, dat hij eindelijk eens met *de Bruyn Tengbergen* onder vier ogen kon praten. Ik heb zelf meerdere malen op het bureau van *Kolkman* gezeten. Wanneer er telefoon voor hem was uit Madrid, moest er in het Frans worden gesproken. Zodra hij overging in het Hollands, werd het gesprek onmiddellijk verbroken. Elk gesprek werd afgeluisterd. Wanneer men bepaalde aanwijzingen wilde geven, moest dit dus in bedekte termen geschieden en dan is het dikwijls moeilijk voor de partij aan de andere kant van de lijn om te begrijpen, wat er precies bedoeld wordt. Ik ben b.v. naar Madrid gegaan met vele aanwijzingen voor *de Bruyn Tengbergen*.

89411. De **Voorzitter**: Bij die voetbalwedstrijd had hij *Kolkman* dus kunnen spreken.

A. Ja, en dat heeft hij vertikt. Ik heb tot twee uur 's nachts zitten praten om hem daartoe over te halen, maar het lukte niet.

89412. De **Voorzitter**: Wij kunnen de heer *de Bruyn Tengbergen* hierover niet meer vragen, want hij is overleden.

A. Neen, en *Kolkman* ook niet. Hij was een flinke man, maar hij was onvoorzichtig. Hij deed te veel zelf.

89413. De heer **Stokvis**: Hebt u met de heer *van Pallandt* nog contact gehad?

A. Haast niet. Ik heb hem een handje geschud.

89414. De heer **Stokvis**: Hebt u geen zakelijk contact met hem gehad?

A. Neen

De **Voorzitter**: Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

F. J. MOLENAAR.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 21 FEBRUARI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter en van Dis, jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Mr. JACOB ALBERTUS WILHELMUS BURGER,
oud 46 jaar, wonende te Dordrecht, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, oud-Minister van Binnenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

89415. De **Voorzitter**: U weet natuurlijk waarover wij u gaarne willen spreken. Wij zijn daartoe gekomen naar aanleiding van hetgeen u hebt medegedeeld in het verhoor, dat u is afgenomen door de Enquêtecommissie op 2 November 1948. U hebt zich in dat verhoor uitgelaten over uw mening, welke u ook in Engeland kenbaar hebt gemaakt, dat er iets bijzonders had moeten gebeuren ten behoeve van de Joden.

A. Dat betrof die comissie, die bij terugkeer in Nederland de belangen van de Joden moest behartigen, gezien de chaotische toestand, waarin de Joden zouden blijken te verkeren.

89416. De **Voorzitter**: U had het speciale denkbeeld, een commissie in het leven te roepen om voor die mensen te zorgen. De Ministerraad had echter het gevoel, dat men te veel de Joden als een afzonderlijke groep zou gaan bekijken. Daarover is een stemming geweest, waarbij uw voorstel met 6 tegen 5 stemmen is verworpen. Helemaal ongevoelig voor de arguinenten van de tegenstemmers was u niet?

A. Neen. Ik vond, dat er iets in zat. Ik vond het ook een groot bezwaar tegenstellingen te maken tussen verschillende bevolkingsgroepen, dus ook tussen Joden en niet-Joden. Ik was door de Commissie voor de Joodse aangelegenheden overtuigd van de moeilijkheden ten aanzien van het Joodse bevolkingsdeel, omdat velen daarvan zouden zijn omgekomen en omdat hun goederen zouden zijn verwaarloosd. Daarom was ik er van overtuigd, dat de nood der omstandigheden ons zou dwingen tot het treffen van speciale voorzieningen voor de Joodse bevolkingsgroep. Het grootste deel van de Ministerraad meende echter, dat wij hiermede een verkeerde weg opgingen, en al kon ik die mening respecteren, ik geloof niet, dat die practisch was. In ieder geval is mijn voorstel afgestemd. Wat ik te kennen heb willen geven, is, dat men nu niet moet veronderstellen, dat de Ministerraad geen belangstelling had voor de situatie van de Joden, maar meer de meerderheid de moeilijkheden niet zo ernstig zag als ik dat deed.

89417. De heer **Stokvis**: Dus een gemis aan realiteitsbesef?

A. Zo voelde ik het aan. Er was echter geen sprake van, dat men zich aan de Joden niets gelegen liet liggen. Naar mijn mening onderschatte men de moeilijkheden.

89418. De **Voorzitter**: Toen u sprak over de Commissie voor de Joodse aangelegenheden, bedoelde u toen de Comissie van Advies voor Joodse aangelegenheden, bestaande uit de heren *Sluyser*, *Polak* en van *Zwanenberg*?

A. Ja.

89419. De **Voorzitter**: Wij houden ons in het bijzonder bezig met de vraag of, en in welke mate, de Regering zich in de oorlogsjaren heeft beziggehouden met het vraagstuk van de Joden, die naar Duits-

land werden gedeporteerd en daar hun dood tegemoet gingen. Wij hoopten daarover van u iets te weten te komen, omdat u zich voor dit vraagstuk interesseerde en omdat u pas uit Nederland was gekomen en dus wist, hoe erg het was. Wij willen gaarne weten, in hoeverre de Nederlandse Regering zich om dit vraagstuk bekommerde.

Er zijn weleens pogingen aangewend, speciaal door de commissie, waarover u het zoëven had, om de Regering tot zekere daden te krijgen. Tot heel veel is het niet gekomen. Hebt u daar het een en ander van meegemaakt?

A. Betrekkelijk weinig, omdat het mijn Departement niet raakte. De heer van *Boeyen* heeft het destijds wel gedaan, toen hij Minister van Algemene Zaken en van Binnenlandse Zaken was. Toen ik Minister van Binnenlandse Zaken ben geworden, is het Departement gesplitst in Binnenlandse Zaken en Algemene Zaken; de algemene zaken zijn door van *Boeyen* meegenomen naar Algeinene Zaken. Als leider van een Departement heb ik er dan ook eigenlijk niet mee te maken gehad. Bij Binnenlandse Zaken bleven wel: burgerlijke stand, ondersteuning van arinlastigen en al dergelijke dingen meer; persoonlijk was ik het meest betrokken bij de werkzaamheden, die in de terugkeer verband hielden. Wat echter de door u bedoelde vraagstukken betreft, daarbij was ook Sociale Zaken betrokken en — omdat het het buitenland en een zeer vijandig buitenland betrof — Buitenlandse Zaken in sterke mate. Dit laatste was goeddeels oorzaak van het geheime karakter, omdat het via geheime lijnen en contacten moest gebeuren. Zoals vaak bij geheime zaken het geval is: het is moeilijk na te gaan, of iets geheim is vanwege de nuttige zaak, die er achter verborgen gaat, dan wel om contrôle te couperen.

89420. De **Voorzitter**: U hebt al min of meer geantwoord op een vraag, die wij u hadden willen stellen en waarvan wij ons veel hadden voorgesteld.

Minister van *Boeyen* heeft inderdaad als Minister van Binnenlandse Zaken steeds het standpunt ingenomen, dat het onderwerp van de vluchtelingen een zaak was, waarmee hij zich had bezig te houden. Wij hadden gehoopt van u te vernemen, dat, sinds u als Minister van Binnenlandse Zaken was opgetreden en zijn plaats had ingenomen, die werkzaamheden bij u waren gekomen.

A. Die zijn in de heer van *Boeyen* meegegaan

89421. De **Voorzitter**: Dat is vervelend: wij kunnen van de heer van *Boeyen* niets meer vernemen. Wij hadden gehoopt van u iets te horen.

Het merkwaardige van deze zaak is, dat wij indertijd aan de heer *Gerbrandy* hebben gevraagd: „Had u niet steeds in Londen deze zaak in uw hoofd? Bent u niet steeds begaan geweest met de slachtoffers van de Duitse terreur op dit gebied, niet alleen wat de Joodse slachtoffers betreft, maar ook vele andere? Hebt u zich niet voortdurend afgevraagd: wat kunnen wij er aan doen?” „Ja, natuurlijk”, zei de heer *Gerbrandy* toen en hij heeft het ons min of meer uitvoerig toegelicht. Hij zei: „Er staat het nodige over in de notulen van de Ministerraad.” Toen hebben wij gevraagd „Mogen wij daar iets naders over vernemen?”, waarop de heer *Gerbrandy* ons beloofde, het thuis te zullen nakijken. Wij hebben later gevraagd of hij iets gevonden had en hij heeft ons geantwoord: „Er staat niets in.”

Dat is iets, waardoor wij enigszins schichtig zijn geworden.

Een ander punt is, dat een groot gedeelte van de bemoeiingen met de slachtoffers van de Duitse terreur is gedelegeerd aan het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis, waarvan een tijdlang de heer *van Lidth de Jeude* aan het hoofd heeft gestaan, namelijk tot hij Minister van Oorlog werd, daarna de heer van *Harinxma thoe Slooten* en later de heer *de Meester*.

Wij hebben ons weleens afgevraagd: vergewiste men zich er ooit van, of die gedelegeerde taak goed werd verricht door het lichaam, waaraan zij was gedelegeerd? Wij hebben nl. het gevoel, dat die taak niet zo best werd verricht, en wij vragen ons dus af, of men zich daarvan heeft vergewist. In de tweede plaats vragen wij ons af, wie hiervoor eigenlijk de verantwoordelijkheid droeg. Toen de heer van

Lidth de Jeude werd aangewezen als hoofd van het London Committee en als Regeringscommissaris voor de Vluchtelingen, heeft hij van de heer *Gerbrandy* een brief gekregen, waarin stond, dat er van hem als Regeringscommissaris dit en dat werd verwacht. Wij hebben ons toen afgevraagd, wie de verantwoordelijke Minister was. Was het de Minister-President, was er sprake van een collectieve verantwoordelijkheid van het Kabinet of was de Minister verantwoordelijk, die deze vraagstukken onder zich had? Wij hoopten, dat wij over deze drie punten iets van u konden vernemen. Kunt u ons daarover iets mededelen?

A. Uit het voorafgaande is al gebleken, dat het niet in directe zin mij raakte. Als ik dus je's zeg, zal het grotendeels veronderstellenderwijs zijn. Uw vraag aan de heer *Gerbrandy* of de noden zowel in Nederland als van de Nederlanders buiten Nederland in de bezette gebieden doorlopend zijn aandacht hadden, was aan dat adres volkomen juist gesteld, en wel om deze reden, dat de heer *Gerbrandy* het contact naar de overkant met een zekere krampachtigheid in eigen hand hield. Het was haast niet doenlijk daar tussen te komen. Wanneer men b.v. voor Radio Oranje een speech wilde houden, kostte het ik weet niet hoeveel moeite. Er moest een concept van de speech worden opgemaakt, dit werd veranderd en er werd over gediscussieerd. Het was hoogst onbehaaglijk. Men moest over energie beschikken om dat te bereiken. Eén enkele keer is mij het gelukt om te spreken zonder dat hij er van tevoren achter kwam, maar Radio Oranje ressorteerde tenslotte onder de heer *Gerbrandy* en voor de mensen, die met de verantwoordelijkheid waren belast, was een zodanige gang van zaken natuurlijk niet behaaglijk. Wanneer ik mij met het contact met Nederland wilde bezighouden, geschiedde dit geenszins uit nieuwsgierigheid naar min of meer geheime aangelegenheden. Ik begreep waarlijk wel, dat er een aantal zaken is, die slechts enkelen mochten weten. Maar ik meende, dat een aantal dingen mij — door mijn verblijf in bezet Nederland — duidelijker voor de geest stond. Daarom vond ik het natuurlijk, ter wille van een goede gang van zaken, in die contacten gekend te worden. Ik heb dan ook om dit contact met het bezette gebied een hardnekkige strijd gevoerd. Dat is tot in allerhoogste instantie uitgevochten. Dit heeft tot gevolg gehad, dat er een soort van commissie kwam, bestaande uit de heren *van Haerstma de With* (namens de heer *Gerbrandy*), *van Lidth de Jeude* en mij. Alle telegrammen, die uitgingen naar Nederland, zouden door deze commissie worden gezien. Ik weet niet, of ik ze allemaal heb gezien, maar als ik ze allemaal heb gezien, dan zijn er merkwaardig weinig uitgegaan. Als wij eens voor de bespreking van een telegram bijeen werden geroepen, ontstond er een hele discussie en dit leidde dan tot een compromis. Zo'n telegram had dan eigenlijk alleen kunnen uitgaan, voorzien van een commentaar van hetgeen bedoeld was te zeggen. Dit was een onbevredigende wijze van werken. Toen de heer *Fock* kwam, is het beter geworden. Toen ging het zo, dat ik van alle zaken, die Binnenlandse Zaken betroffen, de telegrammen op mijn bureau kreeg. Van dat tijdstip af geschiedde dit — dus wat Binnenlandse Zaken betreft — op een vlotte wijze.

Wat telegrammen aan de O.D. en de andere verzetsgroepen betrof, was ik er — gezien de bovenvermelde wijze van tot stand komen — van overtuigd, dat die met de ontvangen telegrammen konden doen, wat men wilde, omdat men de daarin vervatte compromissen naar keuze kon uitleggen. Ik zat dus met de moeilijkheid, dat de heer *Gerbrandy* de vraagstukken, bezet Nederland betreffende, krampachtig voor zich zelf hield. Ik vind de vraag aan de heer *Gerbrandy*, wat hij in dit opzicht heeft gedaan, op haar plaats, omdat hij het anderen — althans mij — onmogelijk maakte daaromtrent effectief na te gaan, wat er gebeurde. Iedere informatie werd afgewimpeld niet: „Dat gebeurt”. en er bleef praktisch geen mogelijkheid er verder op in te gaan. Ik was er niet altijd van overtuigd, dat er veel bereikt werd, maar dat behoefde nog niet te betekenen, dat er geen aandacht aan besteed werd. Het was mogelijk, dat er alle aandacht aan was besteed, maar dat het resultaat toch gering was.

89422. De heer **Stokvis**: Waarin bestond die aandacht?

A. Voor zover hierover in de Ministerraad werd gesproken, kon ik alleen maar constateren, dat er nooit op een vlottere wijze geld beschikbaar werd gesteld dan hiervoor. Dat is nooit een punt van discussie geweest; de hele Ministerraad was hiertoe bereid.

89423. De **Voorzitter**: Wie bracht de wens om hiervoor geld beschikbaar te stellen naar voren?

A. Dat staat mij niet precies voor de geest. Een punt, dat door de heer *van Kleffens* naar voren werd gebracht, staat mij nog voor de geest. *Hitler* had nl. gezegd, dat bepaalde Joden konden worden

vrijgelaten tegen betaling in buitenlandse deviezen. Dat is een punt van discussie geweest, ten opzichte waarvan de Nederlandse Regering — ongetwijfeld mede als gevolg van overleg met de Engelse Regering — het standpunt innam, dat men daarop niet moest ingaan. Dit hield natuurlijk bewust de mogelijkheid in van slachtoffers, maar men wilde op die manier de vijand niet indirect aan oorlogsinateriaal helpen.

89424. De **Voorzitter**: Vond u dit inzicht juist?

A. Ik meende, dat het de enige manier was, waarop men deze oorlog kon voeren. Bij die gelegenheid kwam ook de vraag ter sprake of er naast *Hitlers* gewantrouwde voorstellen ook andere mogelijkheden tot steun waren. De heer *van Kleffens* zou daaraan nadere aandacht besteden. Uiteraard ging het hier weer om denkbaarheden, die een geheim karakter hadden en waarvan men de portée niet kon doorzien en die door derden ook niet moesten worden doorzien. Herhaaldelijk heb ik de heer *van Kleffens* nader hiernaar gevraagd en ik kreeg dan in die zin daarop een bevredigend antwoord, dat gezegd werd, dat er gedaan werd, wat mogelijk was. Dat houdt natuurlijk niet in, dat het resultaat ook goed was.

89425. De **Voorzitter**: Hebt u de indruk, dat er geschiedde, wat mogelijk was?

A. Dat weet ik niet.

89426. De **Voorzitter**: Het is toch mogelijk, dat de heer *Sluysen* of de heer *Polak* u heeft gezegd, dat er meer kon gebeuren?

A. Dat kan ik niet zeggen. Wat dit soort van zaken betreft, was Londen via vluchtelingen en Engelandvaarders steeds vol van niet of moeilijk te controleren geruchten. Er waren de meest fantastische verhalen in omloop, die soms geheel onjuist en soms ook wel juist waren. Zij waren zonder een speciaal daartoe gecreëerd apparaat niet te controleren. Men kon niet veel anders doen dan de mensen, die met deze berichten rondliepen, verwijzen naar degenen, die met een betreffende taak waren belast en de beschikking hadden over zodanig apparaat.

89427. De **Voorzitter**: Hebt u nooit kennis gekregen van bepaalde gegevens, die daarover uit Zwitserland zijn gekomen? Hebt u nooit vernomen, dat men op een gegeven ogenblik — in 1943 was het al zo — van Duitse zijde de vrijheid kreeg om pakketten te sturen naar gevangenen in Duitse concentratiekampen?

A. Dat weet ik niet precies, want begin 1943 zat ik in Nederland.

89428. De **Voorzitter**: In 1943 is die mogelijkheid ontstaan.

A. Ik meen, dat de heer *van den Tempel* naar Zwitserland een ploeg heeft gestuurd voor hulp; dat was veel en veel later.

89429. De **Voorzitter**: Ik vraag het in het bijzonder in verband met uw mededeling van zoëven, dat, als er geld voor werd gevraagd, het onmiddellijk in orde was. Het verwondert ons juist zo, dat het zoveel moeite heeft gekost, daarvoor geld naar Zwitserland te krijgen er? geld beschikbaar te krijgen van de Regering voor het verzenden van pakketten uit Zwitserland.

89430. De heer **Stokvis**: Kunt u concrete gevallen noemen, waarin het zo gemakkelijk ging?

A. Het staat mij voor, dat een paar keer financiële hulp voor het bezette gebied ter sprake is gekomen. Ik heb geen enkel houvast na zoveel jaar.

89431. De heer **Stokvis**: Kunt u niet meer concretiseren? U bent de eerste, die zich in deze zin uit met betrekking tot de onderwerpelijke problemen.

A. Neen, maar als men mij zegt, hoe anderen zich hebben geuit, dan herinner ik mij daaromtrent misschien meer.

89432. De heer **Stokvis**: Dat is in algemene zin, wat de voorzitter reeds opmerkte: dat het vreselijk moeilijk was, geld beschikbaar te krijgen.

A. Ik iaat in het midden, in hoeverre het uit een oogpunt van deviezen moeilijk was om geld in Zwitserland beschikbaar te krijgen, de moeilijkheid van transfer; maar dan komen wij op technisch terrein en bij technische kwesties, terwijl ik het had over de bereidheid

van de Ministerraad. Iemand is belast met de uitvoering van een bepaald besluit, b.v. de Minister van Financiën of, als het onder Sociale Zaken ressorteert, de Minister van Sociale Zaken. De Minister bemerkt dan, dat hij bij de uitvoering op praktische moeilijkheden sluit, b.v. van Engelse zijde. Engeland was onze gastheer. Indien door een Engelse financiële maatregel, genomen in verband met de oorlogvoering, de uitvoering van een besluit van de Nederlandse Ministerraad wordt belemmerd, is een heel andere zaak dan de bereidheid van de Ministerraad om een maatregel te nemen. Wij komen dan op het punt van de uitvoering; dat ligt niet in de Ministerraad; dat zou hoogstens in de Ministerraad zijn teruggekomen, wanneer men had gezegd: „wij kunnen het onmogelijk uitvoeren en nu stel ik andere maatregelen voor“.

89433. De heer **Stokvis**: En dat is naar uw weten niet voorgekomen?

A. Dat herinner ik mij niet.

89434. De **Voorzitter**: Is Palestina-certificaten een term, die u kent!

A. Nauwelijks; als term ken ik hem. In hoeverre ik de term heb gekend in die tijd, weet ik niet.

89435. De **Voorzitter**: De vraag is, of er door de Regering gelden beschikbaar zijn gesteld om gedeporteerde Joden te helpen door middel van Palestina-certificaten, die eigenlijk werden verschaft door de Engelse Regering als mandaaihoudster van Palestina, waarop men werd toegelaten in Palestina en die voor verschillende Joden beschikbaar werden gesteld, waardoor zij in elk geval of een min of meer bevoorrechte positie in Duitsland in de kampen kregen, of zelfs in de gelegenheid werden gesteld zich naar Palestina te begeven. Dat is dus een zaak van zeer groot gewicht. Als u zegt, dat nooit op een vlottere wijze geld werd beschikbaar gesteld dan hiervoor, dan geldt dat niet voor alle mogelijkheden, die overwogen werden. Behoort daartoe misschien ook de kwestie der Palestina-certificaten?

A. Ik had het over de mogelijkheid om deze mensen vrij te kopen tegen dollars, waardoor *Hitler* wapentuig kon aankopen en zijn deviezenpositie kon versterken. Dat is afgewezen. Noch bij het zenden van pakketten, noch bij de kwestie van de Palestina-certificaten ben ik betrokken geworden. Ik weet, dat de heer *van Kleffens* in deze een taak had. Hij zou mogelijkheden onderzoeken. Ik heb hem herhaaldelijk gevraagd naar de voortgang. Door het noodzakelijk geheime karakter ontbrak de mogelijkheid van controle.

89436. De **Voorzitter**: De kwestie van het geld, dat aan *Hitler* ter beschikking zou worden gesteld, is een andere dan die van de Palestina-certificaten.

A. Daaromtrent spreek ik meer bij wijze van redenering dan uit herinnering.

89437. De **Voorzitter**: Het vrijkopen zou geschieden door middel van Zwitserse francs. Het gezantschap in Bern heeft voorgesteld om een in miljoen francs ter beschikking te stellen.

A. Dat is afgewezen.

89438. De heer **Stokvis**: Is dat afgewezen zonder overleg met de Engelse Regering?

A. Ik neem aan, dat het in overleg is gebeurd. Als ik mij goed herinner, is het door de heer *van Kleffens* of de heer *Gerbrandy* naar voren gebracht. Het is nauwelijks denkbaar, dat het niet in overleg is besproken. Stellig moet het met de heer *Churchill* besproken zijn.

89439. De heer **Stokvis**: Men kan a priori zeggen: Wij, Nederlanders, zijn van oordeel, dat *Hitler* niet bevoorrecht moet worden; maar men kan ook zeggen: Wij zullen onze beslissing laten afhangen van wat de Engelsen willen.

A. Het is voor de hand liggend, dat er vooroverleg met de Engelsen is gepleegd, want de situatie was niet zo, dat wij een eigen politiek konden voeren. Er zal mededeling van dat overleg zijn gedaan. Ik herinner het mij niet, maar het lijkt mij wel evident.

89440. De **Voorzitter**: Ons is medegedeeld, dat de heer *Gerbrandy* persoonlijk een afwijzend standpunt innam, omdat hij van mening was, dat hij niet met de duivel kon transigeren, niet bij wijze van vergelijking, maar bij wijze van positieve gedachtengang.

A. Ik neem aan, dat de kwestie met *Churchill* is besproken, en wanneer *Churchill* een bepaald rechtlijnig standpunt heeft ingenomen, dan is het laatste, dat men kan verwachten, dat de heer *Gerbrandy* dat niet zou doen.

89441. De **Voorzitter**: Het standpunt van *Churchill* was inderdaad, dat men *Hitler* niet in de gelegenheid moest stellen om met buitenlandse deviezen wapentuig aan te kopen, maar de heer *Gerbrandy* was zelf nog de mening toegedaan, dat het niet aanging om met de duivel te onderhandelen.

De heer **Stokvis**: Onderhandelen!

A. Men mag van *Churchill* niet verwachten, dat hij dezelfde wijze van formuleren heeft als die, welke in de kring van de heer *Gerbrandy* gebruikelijk is; maar dat sluit een zakelijk gelijk inzicht niet uit.

89442. De **Voorzitter**: Wij zouden graag iets willen weten over de pogingen, die zijn gedaan om Nederlandse Joodse kinderen naar Palestina te brengen met Zweedse schepen. Hebt u daarover iets gehoord?

A. Neen. U hebt gezegd, dat de Ministerraad een taak had gedelegeerd aan het Rode Kruis. Ik neem aan, dat dit gebeurd is, voordat ik Minister was. Ik kan deze gang van zaken dus niet precies weten.

Voordat ik Minister werd, heb ik enige tijd doorgebracht op het Departement van Sociale Zaken. Dit duurde 6 weken en uiteraard heb ik in die tijd mij nog maar weinig kunnen verdiepen in allerlei zaken van het Departement. Wel weet ik, dat dit Departement toen geregeld contact had met het Rode Kruis. Een van de functionarissen, de heer *Marx*, heeft mij hierover een en ander verteld. Ik geloof niet, dat Sociale Zaken alleen de verantwoordelijkheid had, want men had ook nog het Departement van Oorlog en het Departement van Buitenlandse Zaken. Hoe ver de controle ging, weet ik niet: maar er was geregeld contact. Wie er rechtstreeks verantwoordelijk was, kan ik niet zeggen, maar wel, dat het Departement van Sociale Zaken zich mede verantwoordelijk gevoelde. Voor aangelegenheden, die niet onder een speciale Minister ressorteerden, was naar mijn gevoelen de Minister-President de verantwoordelijke man. Hij moest zorgen, dat de zaken behoorlijk geregeld waren, want hij had als Minister-President een coördinerende taak met name ten aanzien van nieuw voorkomende vragen. Hij moest die of zelf ter hand nemen of die aan anderen delegeren. Voor het Rode Kruis was een regeling getroffen. Sociale Zaken bemoeide zich hiermede, maar ook andere Departementen.

89443. De **Voorzitter**: De heer *van den Tempel* zeide, dat hij hierover steeds met de heer *Boeyen* bezig was.

A. Dat klopt dus wel.

89444. De **Voorzitter**: Naar aanleiding van dit contact tussen het Departement van Sociale Zaken en het comité van het Nederlandse Rode Kruis zou men dus min of meer tot de conclusie kunnen komen, dat men dit lichaam, waaraan het werk was gedelegeerd, niet in zijn eigen sop liet gaar koken.

A. Neen, men had er contact mee.

89445. De **Voorzitter**: Men gaf zich dus wel rekenschap van de wijze, waarop het werk door het Rode Kruis werd verricht?

A. Toen ik als ambtenaar op het Departement van Sociale Zaken kwam en daar werd ingeleid, had ik de indruk, dat dit Departement een betrekkelijk actieve bemoeienis met het Rode Kruis had. De man, die hiervan stellig meer weet, is de heer *Marx*, die een aantal jaren op het Departement van Sociale Zaken heeft gewerkt.

89416. De **Voorzitter**: Zou hij nog in Londen zijn?

A. Dat geloof ik wel. Hij is er stellig van op de hoogte.

(Jonkvrouwe *Witewaall van Stoetwegen* vervangt de heer *Stokvis*.)

89447. De **Voorzitter**: Hebt u weleens bemerkt, dat gepoogd werd in Nederland te weten te komen, welke de adressen van de Joodse gedeporteerden waren, die men hier of daar zou kunnen helpen?

Wij vragen dat opzettelijk, omdat er wel gegevens van die aard (niet alleen over Joden) naar Zwitserland zijn gegaan. Men heeft ook pogingen aangewend om die gegevens in Londen te krijgen, ten einde de mensen te kunnen helpen. Daar is niets van terechtgekomen, maar wij hebben ons weleens afgevraagd: heeft men wel van Londen uit, waar men zoveel contacten met Nederland had, waar men b.v. alle *Staatscouranten* kreeg en ieder pamflet, dat hier uitkwam, binnen veertien dagen had, ooit gepoogd iets te vernemen over degenen, die in concentratiekampen zaten, b.v. wie het waren en waar zij zaten?

A. In het algemeen poogde men alles te weten te komen, wat omtrent het bezette gebied te vernemen was.

De Engelandvaarders, die de Engelse security geheel waren gepasseerd, werden in huize „Florys” ondergebracht. Vandaar uit gingen ze, vergezeld van twee marechaussees, Londen in, 's ochtends met de underground en 's avonds terug, en zij werden de gehele dag verhoord door ambtenaren van diverse Departementen: iemand van Sociale Zaken, iemand van Economische Zaken, enz. De gegevens werden dus van alle kanten verzameld.

89448. De **Voorzitter**: Daarbij bleef het bij enkele tientallen of honderdtallen, maar er is een lijst geweest van 5600 namen uit Nederland, waar zij dus konden worden verzameld, naar Zwitserland gebracht en naar Engeland gestuurd. Dat is mislukt. Dat is tot daaraan toe. Maar die lijsten waren te verkrijgen; die zijn hier opgesteld bij het Rode Kruis. Wanneer men in Londen het gevoel had: kunnen wij die mensen niet helpen en zouden wij niet de adressen kunnen krijgen, waar zij zich bevinden, dan had men die adressen dadelijk kunnen krijgen. Men heeft er in Nederland niet aan gedacht; dat is niet verstandig geweest. Maar heeft men het in Londen nooit gevraagd? Hebt u bemerk., dat zij ooit geprobeerd hebben te weten te komen, wie gedeporteerd waren en waar die mensen zaten?

A. De Zwitserse weg had het moeilijk in Londen. Zij was voor de heer *Somer* niet de meest begeerde inlichtingenbron.

89449. De **Voorzitter**: Over Zweden zijn al die drukwerken gekomen uit Delfzijl.

A. Het is mogelijk, maar u moogt niet vergeten, dat u er nu **meer** van weet dan iemand in Londen. Er was in Londen geen mens, die overzicht had.

89450. De **Voorzitter**: Als de Voorlichtingsdienst plotseling voor de dag kwam met een volledige reeks van *Staatscouranten*, met hele verzamelingen brochures .....?!

A. Ik heb in Engeland nooit een *Staatscourant* gezien.

89451. De **Voorzitter**: Zij hadden ze toch allemaal. Zij gingen over Zweden: dat heeft de heer *Pelt* ons verteld.

A. Dat is het verschil; u ziet het gehele tableau van de verschillende mensen. Als één man in Londen het heeft, wil dat **niet** zeggen, dat anderen er van af weten en er mee kunnen werken.

89452. De **Voorzitter**: De heer *Pelt* heeft gezegd, dat, wanneer in Holland een brochure verscheen, ze veertien dagen later in Engeland was. Toen hebben wij gevraagd: waarom hebben zij de namen van de gedeporteerden niet kunnen krijgen? Ik kan mij voorstellen, dat men niet dadelijk bemerkt, dat het zo gemakkelijk gaat. Hij zei ons: het kostte ons niet zoveel moeite, wij konden ze zo krijgen.

A. Dit klopt niet met het feit, dat men om allerlei eenvoudige dingen verlegen zat. b.v. een Fruin, een adresboek of een telefoonboek, houdende gewenste namen en/of adressen. Ik heb nooit de indruk gehad, dat die dingen zo gemakkelijk naar Engeland konden doorkomen, tenzij wellicht ongeveer aan het einde van de bezettingstijd.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

J. A. W. BURGER.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN VRIJDAG 2 MAART 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Hoogcarspel, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Mr. WILLEM FREDERIK LODEWIJK GRAAF VAN BYLANDT, oud 54 jaar, wonende te Rome, gezant, oud-wd. Secretaris-Generaal van het Departement van Buitenlandse Zaken te Londen.

Hij legt de eed af als getuige.

90147. De **Voorzitter**: Dat wij u nu pas vragen hier te komen, heeft zijn bijzondere grond. Wij hebben nl. heel veel getuigen gehoord over allerlei vraagstukken, die verband houden met het vluchtelingenbeleid der Regering, met het beleid t.a.v. de Joodse en andere gevangenen in de concentratiekampen en met de repatriëring van de weggevoerden en de gevangenen uit Duitsland en wat daarachter ligt. Er doen zich daarbij allerlei vragen voor, waar wij niet zo dadelijk uit kunnen komen. Nu hebben wij ons voorgenomen die overgebleven vragen te verzamelen en aan verschillende personen, die, naar wij menen, op dit gebied bekend zijn, te vragen ons te helpen bij het oplossen van die vragen. U bent een van degenen, die wij daartoe hebben uitgekozen. Nu zijn de dingen, waarover wij spreken, al lang geleden gebeurd en ik bewonder voortdurend de geheugens van degenen, die hier komen om ons in te lichten, en denk, dat dat ook ten aanzien van u zo zal zijn.

A. Ik hoop u een bijdrage te kunnen leveren.

90148. De **Voorzitter**: Eerst zou ik u willen vragen wat eigenlijk de regel is bij het vertrek van een diplomatieke post, wanneer men met een land in oorlog komt, zoals met Duitsland het geval was in 1940; wie is dan eigenlijk degene, die men achterlaat? Wij hebben hierover inlichtingen gehad van verschillende aard, maar u zult wel weten welke regel daarbij gevolgd wordt.

A. In de regel interneert het land, dat in oorlog komt met Nederland, voor het moment het gehele gezantschap en dan wordt, zodra de beschermende Mogendheid is aangewezen, die de belangen van Nederland in het betrokken land zal waarnemen, door middel daarvan de uitwisseling van diplomaten, enz. bewerkstelligd. Dat is de regel. Het duurt altijd wel even. Soms laat een land de mensen direct weggaan, soms houdt men hen vast. Ik herinner mij, dat de Duitsers een aantal consuls zeer lange tijd hebben vastgehouden. Ik weet niet precies, wanneer de leden van het gezantschap in Berlijn zijn weggekomen, maar het is vrij spoedig geweest. Ik meen begin Juni of zelfs eind Mei.

90149. De **Voorzitter**: Het gaat ons om de vraag: wie laat men achter? Een gezantschapssecretaris, een of andere attaché of de kanselier?

A. In principe laat men niet iemand van het beroepspersoneel achter. Zoals u weet, hebben wij altijd, in de meeste landen althans, beroepsconsulair personeel en honorairen. De honorairen staat het vrij te blijven. Sommige honorairen, in Italië b.v., hebben gevraagd om mee te gaan, maar de meesten zijn mensen, die daar gevestigd zijn en vanzelf blijven. U denkt waarschijnlijk aan mensen van het gezantschap in Berlijn, die daar zijn gebleven.

90150. De **Voorzitter**: Dat was alleen de heer *Millenaar*.

A. Ik geloof niet, dat er een regel voor is te geven.

90151. De **Voorzitter**: Wij hebben de heer *Millenaar* gevraagd hoe het zat en hij heeft gezegd, dat de kanselier pleegt achter te blijven, wat de heer *Millenaar* niet was. Wij hebben het gevraagd aan de heer *Stutterheim*, directeur van de kanselarij, en deze heeft ons gezegd: De regel is, dat de adjunct-kanselier achterblijft. Er was bij het gezantschap in Berlijn niet iemand, die die titel had, en men zou het dus in dit geval aldus kunnen vertalen: De regel is, dat de kanselier achterblijft.

A. Ik geloof niet, dat men daarvoor een regel kan geven, maar inderdaad, omdat men weet, dat straks een beschermende Mogendheid optreedt — misschien is dat zelfs tevoren afgesproken —, laat men, om die beschermende Mogendheid te helpen, als regel een kleine staf achter. Ik zou zeggen: het hoofd van de post ter plaatse moet uitmaken wie daartoe zullen behoren.

90152. De **Voorzitter**: Is het niet voor de hand liggend, dat het de gezantschapssecretaris is of een attaché?

A. Neen, dat zou ik niet denken.

90153. De **Voorzitter**: U zou het wel redelijk vinden, dat het de kanselier was?

A. Ja, of een consul, iemand, die de kolonie kent. Ik zou eerder denken aan de kanselier. Hij blijft gewoonlijk langere tijd op zijn post en hij kent de kolonie. Hij komt eerder in aanmerking om hulp te bieden dan een attaché, die misschien pas drie maanden geleden is gekomen en de zaken niet kent.

90154. De **Voorzitter**: Men heeft hier nl. weleens het gevoel gehad, dat het wat vreemd was, dat de heer *Millenaar* moest achterblijven en dat alle anderen weggingen. Men heeft hier zelfs nu en dan gezegd: De anderen, die daarvoor meer in aanmerking kwamen, gingen weg en de heer *Millenaar* was degene, die blijven moest, terwijl hij toch met het werk van het gezantschap helemaal niet bekend was. Hij was nl. landbouw-attaché. Dat heeft men in Nederland gezegd. Vindt u dat juist?

A. Dat lijkt mij niet geheel juist.

90155. De **Voorzitter**: Niet geheel, maar wel gedeeltelijk juist!

A. Ik kan niet zeggen of de beslissing, dat de heer *Millenaar* moest blijven, juist is geweest.

90156. De **Voorzitter**: Ik zou mij kunnen voorstellen, dat men tegen deze en gene heeft gezegd: „Ik zou gaarne zien, dat u bleef. Wilt u blijven?“, en dat de een na de ander ontkennend heeft geantwoord, zodat alleen de heer *Millenaar* overbleef.

A. Ik geloof niet, dat de zaak zich zo heeft afgespeeld; wanneer ik in dezelfde positie zou verkeren, zou ik zeker proberen al het hogere diplomatieke personeel er uit te halen en zou ik iemand achterlaten, die de mensen ter plaatse kent, wie het ook is.

90157. De **Voorzitter**: Dat kan ik mij begrijpen. Dit is dan een punt, waarbij uw geheugen u niet te hulp behoeft te komen, maar nu heb ik nog een aantal punten, waarbij wij wat langer kunnen blijven stilstaan. Wanneer bent u in Londen Secretaris-Generaal van Buitenlandse Zaken geworden?

A. Ik ben op 13 Mei 1940 in Londen aangekomen en toen bleek, dat de Regering in Londen zou blijven, zei *van Kleffens*: zet maar iets op, dat een Departement kan worden.

90158. De **Voorzitter**: Was u hier ook Secretaris-Generaal?

A. Neen, ik was zaakgelastigde in Caïro en ik zou overgeplaatst worden naar China. Ik zou, zoals dat gebruikelijk is, eerst naar Nederland komen om o.a. met de Minister te spreken: dat is niet door kunnen gaan wegens de oorlog. Ik heb toen telegrafisch orders in Zwitserland gevraagd en kreeg de opdracht: vlieg naar Londen; dat heb ik toen gedaan.

90159. De **Voorzitter**: U was dus in de begintijd al in Londen. Men heeft zich daar reeds spoedig beziggehouden met het vraagstuk van de vluchtelingen, die zich vanuit Nederland voornamelijk in zuidelijke richting bewogen. De heer *van Lidth de Jeude* is op 12 Juli tot Regeringscommissaris voor de Vluchtelingen benoemd. Welke zouden naar uw mening de Ministers zijn, die hem daartoe moesten aanstellen, onder wie hij ressorteerde, die dus de verantwoordelijkheid dekten van het werk van de heer *van Lidth de Jeude*?

A. Naar ik meen, hebben twee Ministers zich de vluchtelingenkwestie aangetrokken, nl. de Ministers van Binnenlandse Zaken en van Sociale Zaken. maar omdat deze zaak niet onder twee Departementen kon ressoiteren. is gedacht aan de figuur van één man, die onder de twee Ministers het werk zou doen, dat was dan de heer *van Lidth de Jeude*.

90160. De **Voorzitter**: Hij heeft een brief gekregen, die eigenlijk geen benoeming inhield, maar waarin stond, wat de Regering van hem verwachtte. Die brief kwam van de heer *de Geer*. Wil dat zeggen, dat hij ook verder onder de leiding van de Minister-President stond?

A. Naar mijn mening zeker niet. U begrijpt. hier waren alleen een paar ongelukkige Ministers, als ik het zo zeggen mag; men behandelde de zaken en petit comité; het is mogelijk, dat men heeft gezegd: aangezien twee Departementen er mede te maken hebben, laat de Minister-President de brief schrijven, ten minste. ik stel mij dat zo voor; ik heb overigens nooit gehoord, dat de heer *van Lidth de Jeude* zou ressorteren onder de Minister-President.

90161. De **Voorzitter**: Wanneer men dus enige kritiek zou willen hebben op het werk van de heer *van Lidth de Jeude* — veronderstellenderwijs gesproken —, dan zou men dus niet naar de voorzitter van de Ministerraad moeten kijken, maar naar die twee Ministers?

A. Naar mijn mening zeker.

90162. De **Voorzitter**: Maar naar welke van de beide Ministers voornamelijk?

A. Ik zou zeggen: in de eerste plaats de heer *vari Boeyen*.

90163. De **Voorzitter**: Weet u of er ooit een taakverdeling op dit gebied is geweest tussen die twee Ministers?

A. Ik durf het u niet zeygen.

90164. De **Voorzitter**: Dat kan ik mij voorstellen. Wanneer dus de heer *van den Tempel* zegt: Ik heb mij na korta tijd met de vluchtelingen niet meer bemoeid, dat geldt de heer *van Boeyen*, ddn kunt u er geen oordeel over hebben in hoeverre dat het geval is geweest?

A. Misschien wel enigszins. Hoe de arbeidsverdeling was, weet ik niet, maar mijn indruk was, dat de heer *van Boeyen* er in de practijk veel meer mee te maken had dan de heer *van den Tempel*. want de heer *van Boeyen* is zelfs naar Lissabon geweest en niet de heer *van den Tempel*. Alles, wat de ondersteuning in het buitenland betreft, valt onder Binnenlandse Zaken.

90165. De **Voorzitter**: Nu is er een zeer belangrijk punt voor ons en dat is, dat er in Frankrijk veel vluchteling-n waren; die zo spoedig mogelijk verder moesten worden gebracht, want dat waren groten-deels Joden en die verbleven weliswaar in het onbezette Frankrijk, maar daar was altijd de mogelijkheid aanwezig, dat het anders zou worden. Er waren dus nogal wat redenen voor om te zorgen., dat die mensen verdwecen, en dan moesten zij over Spanje en Portugal weg. Dat kon ook wel, maar in Portugal wenste men niet meer dan een zeker aantal personen; wanneer er dus mensen weggingen van Portugal naar overzee. dan konden er weer nieuwen komen. Naarmate dus de mensen uit Portugal sneller konden weggkomen, ging de doorstroming uit Frankrijk via Spanje sneller, en wanneer de mensen in Portugal werden opgehouden, konden er geen nieuwen uit Frankrijk

komen; ten minste niet langs regelmatige weg. Wel clandestien natuurlijk, maar de min of meer regelmatige mogelijkheid bestond alleen? wanneer men uit Portugal de mensen afvoerde. Daar zat veel aan vast. Nu waren er allerlei theoretische mogelijkheden. Zij konden naar Engeland, maar daar wilde men ze niet hebben; zij konden naar de Verenigde Staten, Zuid-Amerika, Canada, Zuid-Afrika, Nederlandsch-Indië, Curaçao en Suriname. Weet u ook, op welke wijze de Regering zich indertijd moeite heeft gegeven om naar die verschillende vremde landen de mensen weg te krijgen en welke de houding van die landen is geweest?

A. Mag ik u vragen aan welke periode u op het ogenblik denkt?

De **Voorzitter**: Aan de tijd vóór de volledige bezetting van Frankrijk. Daarna konden zij niet meer uit Frankrijk weg. Ik herinner mij, dat er nog toestemming van Amerika geweest is om 1400 mensen op te nemen, op voorwaarde, dat zij zouden doorgaan naar Suriname of Curaçao. De heer *van Kleffens* is er nogal trots op, dat dat bereikt werd, maar toen was het te laat. Dat was vlak vóór de volledige bezetting van Frankrijk. Maar weet u hoe de eerste twee jaar de houding is geweest tegenover de Nederlandse pogingen om vluchtelingen opgenomen te krijgen? Het ging niet om tienduizenden. Het waren er maar ruim 2000. Na de capitulatie van Java wilde men eerst in Portugal niemand meer ontvangen, omdat men bang was, dat zij niet meer weg konden, maar vóór die tijd ontvingen zij 100 of 200 mensen. Daarboven wilden zij niet gaan.

A. Ik herinner mij, dat aan dit vraagstuk voortdurend gewerkt is.

90165. De **Voorzitter**: Ons interesseert het te weten, hoe er aan gewerkt is en wat men geprobeerd heeft, om althans enig inzicht in deze zaak te krijgen. U behoeft dat niet aan de hand van bepaalde data te vertellen. Dat zou u natuurlijk niet meer kunnen.

A. U hebt natuurlijk al zoveel mensen hierover gehoord, dat u het geval veel beter kent dan ik.

90167. De **Voorzitter**: Neen, niemand heeft ons hierover nog volledig kunnen inlichten. Daarom hoopten wij, dat u dat zou kunnen doen.

A. Toen deze mensen naar Frankrijk afzakten en men voor dit probleem kwam, moest men in Londen trachten te weten te komen, hoe groot het was. Dat is uitgedraaid op de uitzending van de heer *van Vredenburg*, die onder vrij moeilijke omstandigheden — het was een chaos in Frankrijk — heeft getracht zich een beeld te vormen van het geval. Toen is de heer *van Harinxma* uitgeleend aan de heer *van Lidth de Jeude* in Lissabon. Hij is ook in Frankrijk geweest, in een iets latere periode.

90168. De **Voorzitter**: Maar toch nog in de eerste maanden.

A. Het was nog in Augustus 1940 ongeveer. U moet wel bedenken, dat er in Augustus 1940 ernstige bombardementen op Londen waren. Ik herinner mij, dat op 15 Augustus 1940 185 vliegtuigen boven Engeland zijn neergeschoten. Men stond voor vele moeilijkheden. Er werden ook veel schepen getorpedeerd. U begrijpt wel, dat een helder inzicht omtrent hetgeen men kon doen. pas langzamerhand kon groeien. Ik herinner mij, dat Nederlandsch-Indië een vrij goede mogelijkheid was. Daaraan is ook gewerkt. Ik durf er niet meer over te zeggen, omdat dit liep over Koloniën, maar er zijn ongetwijfeld heel wat mensen naar Nederlandsch-Indië gegaan.

90169. De **Voorzitter**: Niet meer dan een paar honderd. Dal beeft ons juist nogal verbaasd.

A. Dat was misschien ook een kwestie van gebrek aan scheepsgelegenheid.

Ik herinner mij, dat in de allereerste tijd vrij wat mensen in Londen zijn aangekomen.

90170. De **Voorzitter**: Uit Nederland?

A. Ook uit Frankrijk, b.v. uit Bordeaux.

90171. De **Voorzitter**: Ja, er is ook nog een boot uit Bayonne naar Engeland gegaan.

A. Zeker. ik herinner mij, dat er van deze mensen nogal wat van Engeland naar Amerika zijn gegaan. In het begin ging dat nog. Deze mensen moesten wel een soort affidavit hebben, maar met enige correspondentie was dat wel te regelen. Wat Suriname en Curaçao betreft, lag de zaak moeilijk, door huizenschaarste o.a.

90172. De **Voorzitter**: Van wie ging dat argument betreffende die huizenschaarste uit?

A. Ik denk van de Gouverneurs ter plaatse.

90173. De **Voorzitter**: Vond u dat een redelijk argument?

A. Dat lag niet te mijner beoordeling.

90174. De **Voorzitter**: Ja, maar ik veronderstel, dat u zich een mening vormde, wanneer zo iets gebeurde, zoals ik zelf mij daarover ook een mening heb gevormd.

A. Dat was vrij lastig; je kreeg iets te horen als: Curaçao is propvol; daar kan niemand meer bij.

90175. De **Voorzitter**: Maar dat eiland was toch niet propvol! Dat was toch te regelen met die huisvesting! Het regent daar haast nooit. Het betrof hier mensen, die in levensgevaar verkeerden: voedsel kon men toch kopen; geld was er ook wel.

A. Wat het bouw materiaal betreft, was het niet zo gemakkelijk. Voor Suriname is dat bekeken; dat was niet gemakkelijk.

90176. De **Voorzitter**: Voor Curaçao was het anders dan voor Suriname; daar behoefde men b.v. niet bang voor regen te zijn; met een afdak of een loods kon men al veel doen; in ieder geval stel ik mij voor, dat men toch mensen, die met de dood werden bedreigd, op Curaçao onder dak had kunnen brengen. De heer *Welter* heeft ons verteld, dat hij, toen er eens op de Caraïbische Zee een schip rondzwierf met Joodse vluchtelingen, waaronder ook Nederlanders, dat overal geweigerd werd, Gouverneur *Wouters* opdracht heeft gegeven — hij noemde het eigenlijk een aanwijzing — om deze mensen te ontvangen; punt, uit. Dat is ook gebeurd. Toen hebben wij gezegd: dat vinden wij mooi: weet u, waarom dat later niet meer gebeurde?

A. Dat weet ik niet.

90177. De **Voorzitter**: Het heeft ons wel verbaasd, dat niet hardhandiger is opgetreden tegenover de Gouverneurs, die zich misschien niet zo bewust waren van de akelige toestand, waarin die mensen verkeerden.

A. U spreekt hier van mensen in levensgevaar, maar de mensen in Londen en Portugal waren niet meer in direct levensgevaar.

90178. De **Voorzitter**: Neen, maar als men de mensen uit Portugal weghaalde, konden zij vervangen worden door anderen, die wel in levensgevaar verkeerden; er was toch een voortdurende stroom; de mensen in Frankrijk konden niet verder, wanneer het aantal in Portugal niet verminderde.

A. Ik heb niet de indruk, dat het zo zeer in Portugal stokte. Was er in Frankrijk ook niet een verbod voor mannen van een bepaalde leeftijd om het land te verlaten?

90179. De **Voorzitter**: Dat is niet zo gebleven; de mensen kregen, om de Spanjaarden te bevredigen, veelal een verkeerde leeftijd in hun paspoort aangetekend. Met goedkeuring van de Spansjaarden zijn enkele groepen, waaronder mannen van militaire leeftijd, uit Bilbao vertrokken. Met hulp van de consulaire ambtenaren in Frankrijk, die onder de heer *Sevenster* werkten, zijn mensen over de grens geholpen met bestemming Portugal en een enkele keer een Spaanse haven.

A. Dit herinner ik mij heel goed, maar het was een kwestie van maanden en maanden om zo'n konvooi voor elkaar te krijgen.

90180. De **Voorzitter**: De heer *van Lennep* stelde ze samen.

A. Ja, die heeft er aan meegewerkt.

90181. De **Voorzitter**: In elk geval, als het over Portugal ging, konden daar geen mensen worden toegelaten of de anderen moesten eerst weg. Het aantal werd ongeveer gehouden op 200; meer kreeg men er niet in. En voor Spanje kreeg men geen permissie, als men geen Portugees inreisvisum kon tonen.

A. Spanje heeft ook sterk tegengewerkt.

90182. De **Voorzitter**: Nu is het dus de vraag hoe de houding was van die andere landen, Zuid-Amerika, Zuid-Afrika, Canada en de Nederlandse gebieden (wij weten nu wel hoe het was in Suriname en Curaçao) tegenover de aandrang om daar Nederlanders toe te laten.

A. Het spreekt vanzelf, dat dat geprobeerd is.

90183. De **Voorzitter**: Ook naar mijn gevoelens spreekt dat vanzelf, maar daarmee staat niet vast, dat het gebeurde.

A. Ik kan het u niet met zekerheid zeggen, want u begrijpt, deze problemen waren niet van Buitenlandse Zaken.

90184. De **Voorzitter**: Maar als u contact moet hebben, hoe gaat dat dan? De Regeringscommissaris kon toch niet zelf contact hebben inet vreemde Regeringen? Dat moest toch via Buitenlandse Zaken lopen?

A. Wij waren het gewone kanaal. Hij zei: Wilt u vragen of voor deze mensen visa kunnen worden aangevraagd? Wij waren daarin niet actief bezig. Er is een aantal dingen geprobeerd van Lissabon uit, omdat dat practischer was; ik weet niet of het de gezant was of de vluchtelingencommissaris; het werd geprobeerd rechtstreeks met de daar aanwezige gezanten van vreemde landen.

90185. De **Voorzitter**: Herinnert u zich niet, dat u dergelijke boodschappen van de heer *van Lidth de Jeude* kreeg en die doorzond?

A. Niet in bijzonderheden.

90186. De **Voorzitter**: U zegt alleen: Het spreekt vanzelf?

A. Ja, het spreekt vanzelf.

90187. De **Voorzitter**: Ik vroeg eigenlijk niet zo zeer of die vragen gesteld zijn dan wel in welke richting het antwoord ging. Was het zo, dat men zei: Wij willen die mensen niet hebben? Of, waar zijn zij anders heengegaan? Daarom vraag ik u dit. Wij hebben hier wat de heer *van Lidth de Jeude* er over gezegd heeft, maar die weet er ook niet alles van.

A. Ik zou u niet met enige vastheid daarover iets kunnen zeggen.

90188. De **Voorzitter**: Nu nog even die Gouverneurs in West-Indië. Eigenlijk heeft de Regering zich daarbij neergelegd.

A. Ik herinner mij nog een ander ding. Ik weet niet zeker of het met Curaçao te maken had of niet. Op een zeker ogenblik is de heer *Dozy* naar Jamaica gegaan.

90189. De **Voorzitter**: Dat was het tussenstation.

A. Dat is ook een aanwijzing, dat men wel is doorgedaan met het probleem van onderbrenging op de Antillen.

90190. De **Voorzitter**: In ieder geval is hij op Jamaica geweest en hij heeft enige honderden Nederlanders tijdelijk onderdak kunnen verschaffen. Dat er naar Nederlandsch-Indië maar een paar honderd mensen zijn gegaan, heeft inderdaad te maken gehad met het gebrek aan scheepsruijme, maar er hadden toch méér heen kunnen gaan. Er was een veertiendaagse dienst van Lissabon naar Mozambique. Daarvan heeft men één of twee keer gebruik gemaakt. Vandaar zijn de mensen met boten van de K.P.M. naar Indië gegaan. Er hadden op die wijze natuurlijk best méér mensen naar Indië kunnen gaan, want de boten van de K.P.M. kwamen geregeld in Durban om kolen te halen. Het heeft ons verbaasd, dat men op die wijze niet méér mensen naar Nederlandsch-Indië heeft laten gaan. Achteraf gezien, zou dit voor hen niet zo erg prettig zijn geweest, maar dat wist men toen niet. Weet u daar iets van?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

90191. De **Voorzitter**: Dan is er nog een vraag, die ik stel aan ieder, die er ook maar enigszins mede te maken kan hebben gehad, nl. wat er gebeurd kan zijn met die 1200 of 1300 Nederlanders, die zich bij de volledige bezetting van Frankrijk nog in Vichy-Frankrijk bevonden en waarvan zeker 90 pct. Joden waren. Zij kunnen naar Zwitserland zijn gevlucht — over de Pyreneeën in de winter was in ieder geval voor gezinnen niet mogelijk —, zij kunnen zijn onderge-

doken in het gebergte in centraal Frankrijk, maar dat waren toch niet zulke grote mogelijkheden. Wat is er met het grootste deel van hen gebeurd? Hebt u daarover ooit iets gehoord?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

90192. De **Voorzitter**: Het ligt natuurlijk niet op uw ambtelijke terrein, maar u kon er van gehoord hebben.

A. Neen. Heeft de heer *van Lennep* daarover niets kunnen zeggen?

90193. De **Voorzitter**: Neen. Zijn werk was vóór die tijd reeds afgelopen. De heer *Sevenster* ook niet. Hij is gevangen genomen vlak vóór die tijd. Wie wij er ook naar gevraagd hebben, zij weten het niet. De heer *Testers* is overleden. De heer *van Harinxma* heeft wel een boodschap naar Engeland gestuurd, dat er nog 1200 of 1300 waren, maar hij weet ook niet, wat er met hen is gebeurd. Wij hebben onze hoop gevestigd op de heer *Janse*, kanselier uit Parijs, die de zaak heeft overgenomen van de heer *Sevenster*, toen deze was gearresteerd.

U zult zich misschien wel herinneren, dat er in Londen is opgericht een commissie van advies voor Joodse aangelegenheden. Daarin zaten de heren *van Zwanenberg*, *Polak* en *Sluysen*. Zij hebben getracht om allerlei dingen aan de Regering voor te stellen en uitgevoerd te krijgen om Joden, die in Duitsland in de ellende zaten, enigszins te helpen, o.a. door uitwisseling. Er zijn plannen opgesteld tot uitwisseling van Nederlandse gedeporteerde Joden in Duitsland tegen Duitsers, die in de macht van de geallieerden waren. Weet u ook of de Regering daar aan te pas is gekomen? Dat zal toch wel over Buitenlandse Zaken gelopen zijn?

A. Het zou zeker over ons lopen. wanneer er iets aan gebeuren moest. Het is denkbaar, dat het in de Ministerraad is besproken en dat er toen niets gebeurd is. *Van Kleffens* was een van de Ministers, die de geheimhouding van de vergaderingen van de Ministerraad zeer streng opvatte, zodat ik daarvan, wanneer het niet noodzakelijk was, niets hoorde.

90194. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik, maar u zou er van gehoord kunnen hebben; wanneer ik zo spreek over uitwisseling van Joden, kan er misschien plotseling een luikje bij u opengaan: daarover heb ik dat of dat gehoord. Weet u soms iets van de Palestina-certificaten?

A. Ik herinner mij, dat zij bestonden.

90195. De **Voorzitter**: Die werden toch door de Engelse Regering als mandataris van Palestina afgegeven, nietwaar?

A. Ik weet, dat men gepoogd heeft Joden te redden door hun Palestina-certificaten te geven en door bekend te maken, dat er mensen waren, die ze hadden en dus in aanmerking kwamen om in Palestina toegelaten te worden.

90196. De **Voorzitter**: Die certificaten kan toch alleen de mandaatmogelijkheid gegeven hebben?

A. Dat lijkt mij niet anders mogelijk.

90197. De **Voorzitter**: Dan zullen die verzoeken tot verlening van de certificaten toch wel via uw Departement bij de Engelse Regering zijn ingediend?

A. Ja.

90198. De **Voorzitter**: Weet u daar nog iets van? Waren de Engelsen daar soepel mee?

A. Dat was in een veel later stadium, in 1943.

90199. De **Voorzitter**: Ja, in het stadium van de grote deportaties. Die commissie was in 1913 opgericht. Dat zijn dingen, waarover wij zo weinig te weten kunnen komen: wij zien geen weg om te weten te komen, welk resultaat die Palestina-certificaten hebben gehad.

A. Practisch heel weinig, geloof ik.

90200. De **Voorzitter**: Wij hebben gehoord, dat er in Palestina een groep Joden is aangekomen, waaronder 101 Nederlanders; dat waren mensen met Palestina-certificaten. Natuurlijk is dat op het

grote aantal, dat is weggesleept, maar een klein beetje, maar het is toch wat. Maar wat is de oorzaak, dat er zo weinig Palestina-certificaten zijn verleend; wilde de Engelse Regering ze niet geven?

A. Dat geloof ik niet. Als ik mij wel herinner, is de kwestie van die certificaten ontdekt van Joodse zijde, waarschijnlijk in Palestina. Het Jewish Agency heeft daaraan gewerkt.

90201. De **Voorzitter**: Maar er was in Palestina toch een speciale Nederlandse Joodse vereniging, de *Irgoen Olei Holland*. Die gaf er zich veel moeite voor. De heer *Dozy* stuurde lijsten van mensen, die voor toelating in aanmerking kwamen naar Palestijns inzicht, naar Londen.

A. Wij hebben inderdaad een aantal lijsten gekregen en die zijn ook verder geleid, maar in die tijd hebben wij Buitenlandse Zaken meer gedecentraliseerd; ik heb er zelf weinig mee te maken gehad; ik meen, dat *van Pallandt* en *Huender* deze zaak behandeeld hebben — *van Pallandt* in ieder geval —. Die lijsten zijn naar Zweden gegaan, de beschermende Mogendheid, om te proberen de Duitsers opmerkzaam te maken op een aantal Joden, in de hoop, dat het feit, dat zij het certificaat hadden, voldoende was om hen te behoeden voor de ondergang. Of zij er gekomen zijn, weet ik niet.

90202. De **Voorzitter**: De heer *van Rechteren* heeft ons verteld over die lijsten, die hij aan de Zweedse Regering gegeven heeft, maar wat mij zo verbaast, is, dat er niet veel meer personen op die lijsten stonden. Hij spreekt, geloof ik, van 1400 en men zou zo zeggen, dat de Engelse Regering toch wel flinke aantallen zou willen toestaan om daarheen te gaan. Het was voor die mensen eenvoudig een kwestie van leven of dood.

A. Ik denk, dat men het zo moet zien, dat, als men de Engelse Regering vraagt of zij een certificaat wil geven, deze dan vraagt: Voor wie en waar zit hij?

90203. De **Voorzitter**: Men heeft die details gegeven met naam en adres: Het Rode Kruis in den Haag. Dat zegt ten minste de heer *Sluysen*. Volgens anderen is die onvolledige adressering alleen maar geprobeerd, maar niet aanvaard en wilde men wel degelijk het juiste adres er bij hebben. Hebt u een herinnering, dat de mensen geweigerd werden door de Engelse Regering, wanneer men met de volledige namen kwam?

A. Neen, die herinnering heb ik niet.

90204. De **Voorzitter**: Hebt u wel de herinnering, dat de certificaten gegeven werden?

A. Eerlijk gezegd, ik zie in deze hele zaak heel weinig; ik meen, dat er werkelijk niet heel veel aan te doen was en dat dit nooit veel zoden aan de dijk gezet heeft.

90201. De heer **Hoogcarspel**: Het dilemma is voor ons natuurlijk: Waarin zijn er niet meer afgegeven en wat is de oorzaak daarvan; ligt dat aan de Engelse Regering of aan de Nederlandse Regering, of aan Nederlanders, die niet bij de Regering waren?

A. Ik kan mij niet herinneren of de Engelse Regering speciaal formele moeilijkheden in de weg heeft gelegd. Misschien weet de heer *Michiels* hier nog iets van.

90206. De **Voorzitter**: Maar als de Engelse Regering moeilijkheden in de weg had gelegd, zou u zich dat herinneren?

A. Neen, ook niet.

90207. De **Voorzitter**: Zou u denken, dat degenen, die in Londen daarmee min of meer te maken hadden, voortdurend deze dingen, de ellende van de Nederlanders in Duitsland, in hun hoofd hadden en dachten: Wat kunnen wij daaraan doen; en als door de tegenstand van de Engelse Regering die dingen niet lukten, zou men dat dan niet nog weten?

A. Dat lijkt inderdaad een logische redenering. Men zou verantwoordigd zijn geweest als de Engelsen niet medewerkten, maar deze herinnering heb ik niet overgehouden.

90208. De **Voorzitter**: Deze redenering van mij klopt alleen als de praemisse juist is: dat men de ellende van deze mensen voortdurend in zijn hoofd had. Was dat het geval?

A. Ik geloof, dat ik kan zeggen, dat zeer zeker velen zich wel degelijk bewust waren van de ellende in Nederland en van die van de vele Nederlanders, die buiten Nederland gesleept werden, niet alleen Joden, maar in het algemeen. Als ik weer zie dat geval van die certificaten en hoor hetgeen u zeide over die uitwisseling, moet ik zeggen: ik geloof er niet aan als een practisch iets.

90209. De **Voorzitter**: U geloofde er toen ook niet aan?

A. Leer waarschijnlijk niet. Ik zal u zeggen, om welke reden. Wij hebben in andere gevallen ook pogingen gedaan tot uitwisseling, b.v. van speciale agenten, die in handen van de Duitsers waren gevallen. Dat herinner ik mij toevallig iets beter. Daarbij is ook de medewerking van de Engelsen gevraagd. Dat ging over enkele personen. Dat waren alle uiterst moeilijke onderhandelingen en in de practijk kwam er niet veel van terecht. Ik herinner mij, dat men ook bevreesd was de aandacht van de Duitsers te veel op bepaalde personen te vestigen.

90210. De **Voorzitter**: U bedoelt geallieerden, die door de Duitsers gevangen waren genomen?

A. Neen, Nederlanders, die gevangen waren genomen.

90211. De **Voorzitter**: In Duitsland?

A. Ja.

90212. De **Voorzitter**: Men vreesde, dat op hun waarde te veel de aandacht zou worden gevestigd?

A. Ja. Men vroeg zich af, of het wel verstandig was uitwisseling te vragen van de een of ander, omdat hij dan misschien direct tegen de muur zou worden gezet. Men zou daaruit afleiden, dat hij een belangrijk agent was. Wij hadden natuurlijk een aantal Duitsers, die wij in Indië hadden geïnterneerd. Het waren er niet veel. Ik meen, dat getracht is een uitwisseling tot stand te brengen tussen die mensen en de Indische officieren of ambtenaren, die hier in gijzeling zaten. Ik geloof echter niet, dat het gelukt is.

De **Voorzitter**: Neen.

A. Ik geloof, dat, al stond men met volle sympathie tegenover dat Comité voor Joodse belangen, dat zeide: „Laten wij trachten Joden uit te wisselen”, men toch de zaak enigszins nuchter bekijkende, tevoren al kon zeggen: Heel veel kans is er niet op.

90213. De **Voorzitter**: Heel veel niet, maar misschien wel een klein beetje en dan was het toch wel de moeite waard geweest om het te proberen.

A. Zelfs als er een klein beetje kans was, was het de moeite waard het te onderzoeken, dat ben ik met u eens.

90214. De heer **Hoogcarspel**: Moet uit het feit, dat u zich dit niet herinnert, niet geconcludeerd worden, dat er van de kant van Buitenlandse Zaken niets is gedaan ten aanzien van de uitwisseling?

A. Ik zou willen zeggen: Dat lag niet ter beoordeling van het Departement. Wij waren orgaan. Als men gezegd heeft: „Het moet geprobeerd worden”, is het natuurlijk geprobeerd.

90215. De heer **Hoogcarspel**: Weet u ook of het geprobeerd is?

A. Dat kan ik niet met zekerheid zeggen.

90216. De **Voorzitter**: Daaromtrent weten wij wel iets van de heren van het Joodse Comité. Zij hebben niet gezegd, dat er te weinig gebeurde. Zij hebben alleen gezegd: Wij wilden gaarne, dat er méér gebeurd was. Zij hebben niet gezegd, dat men er onverschillig tegenover stond. Wel heeft de heer *Sluysen* b.v. verteld, dat hij op een gegeven oogenblik nogal uitvoerig gehoord had over de gruwelen in Polen, dat hij toen naar de heer *Gerbrandy* is gegaan en hem er van verteld heeft. Hij heeft bepleit, dat er iets moest worden geprobeerd. Toen zeide *Gerbrandy*: „Geloof je nu werkelijk *Sluysen*, dat ze dit alles met de Joden zouden doen?” Was het zo ongeveer de gangbare mening, dat de berichten gefantaseerd of althans sterk overdreven waren?

A. Neen, dat zou ik niet denken.

90217. De **Voorzitter**: Heeft men, toen men vernam, dat die gruwelen werden verricht, er wel aan geloofd?

A. Zeker.

90218. De **Voorzitter**: Dus men kan niet zeggen, dat men er in de kringen van de Regering niet aan geloofde en er daarom niet veel aan gedaan heeft?

A. Dat geloof ik geen oogenblik.

90219. De **Voorzitter**: Heeft op de Regeringskringen ook invloed gehad het feit, dat men meende, dat men in Nederland tegenover de Joden ook niet zo vriendelijk stond? Hebt u weleens vernomen, dat men zeide: „och kom, laten wij het maar niet doen”, omdat propaganda werd gemaakt in de richting van: „zij willen in Nederland toch ook niets meer van de Joden weten?”

A. Ik wil niet zeggen, dat er misschien geen borrelpraat in die richting heeft bestaan, maar dat dit de gangbare mening zou zijn geweest, zou ik ten sterkste willen ontkennen.

90220. De **Voorzitter**: In 1944 dacht men er althans niet meer zo over. Er is een brief van Buitenlandse Zaken, gericht aan de heer *van Rechteren Linipurg*, waarin staat:

„Het vraagstuk der gehoopte redding van de Joden in het bezit van immigratie-certificaties houdt op het oogenblik de geheele Joodsche wereld bezig en de Nederlandsche Regeering heeft besloten niets ongedaan te laten wat zou kunnen leiden tot redding van een zoo groot mogelijk aantal Nederlandsche Joden of althans tot opschorting van hun deportatie.”

Dat heeft de heer *van Kleffens* geschreven. In het licht van wat u vertelt, zou men tot de conclusie kunnen komen, dat de heer *van Kleffens* daar meer uiting heeft gegeven aan een wens dan aan een voornemen. Er staat „De Nederlandsche Regeering heeft besloten niets ongedaan te laten, wat zou kunnen leiden tot....., enz.”. En er viel niet veel te doen, zei u.

A. Inderdaad.

90221. De **Voorzitter**: Dit is dus wat overdreven uitgedrukt. Men kan het natuurlijk zo opvatten: niets ongedaan laten wat enig succes belooft, maar van de geciteerde tekst verwacht men meer dan het beeld van de mogelijkheden, dat u geeft.

De heer **Hoogcarspel**: Dat vestigt de indruk van: hemel en aarde bewegen.

A. Wat ik zoëven zeide, dat ik er niet veel heil in zag, is mijn persoonlijke mening. Ik zeg niet, dat ieder er zo over dacht.

90222. De **Voorzitter**: Ik kan mij voorstellen, dat de ontwikkeling van de feiten heeft aangetoond, dat het inderdaad zo was, dat er niet veel te doen viel. Herinnert u zich nog iets van de pogingen om Nederlandse Joden uit Polen naar Palestina te krijgen met de hulp van de Poolse ondergrondse beweging, aan welke men \$ 10 000 zou hebben beloofd? Dit zou min of meer officieel door de Nederlandse Regering zijn toegezegd.

A. Nu gaat er een klein luikje bij mij open.

90223. De **Voorzitter**: Ik weet hoe het zich ontwikkeld heeft, ook dat het geld betaald is, maar wat wij gaarne willen weten, is, wat er van terechtgekomen is.

A. Dat weet ik zeker niet.

90224. De **Voorzitter**: Dat is wat ons interesseert. Het andere weten wij wel. U hebt ook een vraag van ons gekregen over verzending van Joodse kinderen met een Zweeds schip.

A. Daar weet ik ook niets van.

90225. De **Voorzitter**: U bent in Zwitserland geweest in 1944. Waarom eigenlijk?

A. De postverbinding met Bern was volkomen verbroken in de oorlog. Er was wel een klein beetje ondergrondse verbinding, maar die werd gebruikt alleen voor belangrijke berichten uit Nederland. Bij uitzondering is er iets over gezantschapszaken langs die weg gegaan.

90226. De **Voorzitter**: De heer *Bosch* dacht er anders over. Ook de heer *van Tricht* heeft veel overgestuurd.

A. Dat betrof Nederland.

90227. De **Voorzitter**: Niet speciaal uit Nederland. Wanneer er mededelingen moesten worden gedaan over aanvragen om geld...

A. Dat werd getelegrafeerd.

90228. De **Voorzitter**: En het sturen van afrekeningen?

A. Afrekeningen zijn één keer langs die kant gestuurd. Men had een normale telegraafverbinding, maar de gezant heeft, toen Frankrijk open kwam, toen de geallieerden oprukten, gevraagd of zelf naar Londen te komen of iemand bij zich te zien; hij had in geen jaren normaal contact gehad. Toen heeft de heer *van Kleffens* gevraagd of ik wilde gaan. Het was het eerste vliegtuig, dat van Londen naar Genève vloog; het werd gestuurd om de Koningin van Spanje te halen en ik kon mee. Dat was in October 1944. Toen ben ik 14 dagen in Zwitserland geweest. Vóórdat ik ging, ben ik bij de verschillende departementen geweest om te vragen: Kan ik iets voor jullie doen? Wat Buitenlandse Zaken betreft, men had de gezant in geen tijd gezien en het was dus goed het contact te herstellen. Ik ben ook gegaan naar de heer *van den Tempel*, en die heeft gevraagd: Ga eens kijken naar de *équipe Polak Daniëls*. Wij hebben gesproken over repatrieringskwesties; wij dachten, dat Holland gauw vrij kwam. De heer *van Boeyen* zei: Ga eens zien in de kampen. Ik heb mij op de hoogte gesteld hoe het stond met de verdere uitreis van de vrijwilligers. Ik ben bij de heer *de Gany Fortman* geweest over aankoopkwesties; met Financiën hebben wij over clearingkwesties gesproken. Kortom, ik ben met een hele waslijst naar Zwitserland gegaan en ik heb van de gelegenheid gebruik gemaakt om allerlei contacten op te nemen.

Ik heb natuurlijk ook gesproken met generaal *van Tricht*. Wij hadden elkaar te Bern veel te vertellen, omdat wij elkaar in jaren niet hadden gezien. Londen was voor de gezant waarschijnlijk een soort nevelvlek. Ik ben toen ook een van de vrijwilligerskampen te Verrières gaan zien, een Zwitsers kamp. Daar zaten Engelandvaarders, die niet verder door konden. Zij zijn later naar Parijs gegaan.

90229. De **Voorzitter**: Zij zijn per ongeluk naar Veurne gebracht. Zij moesten, geloof ik, in Rijssel zijn.

A. Dat weet ik niet.

90230. De **Voorzitter**: Zij zijn daar ontvangen door een sergeant, van wie zij wisten, dat hij N.S.B.-er was geweest. Zij waren erg ontutst. Zij hebben toen een groot deel van hun ambitie verloren, ook trouwens al in Parijs. Maar dat weet u natuurlijk niet.

A. Ik heb wel gehoord, dat zij naar Parijs zijn gegaan. Toen ik in Verrières was, heb ik de jongens ook toegesproken. Zij waren natuurlijk boos, omdat zij niet weg konden. Het was een goed stel jongens. De hotelkampen heb ik bezichtigd met de heer *Kijzer*. Overste *Stoutjesdijk* is mede geweest naar Verrières. Er waren nog twee kleine kampen, maar deze waren vrijwel leeg. Er werd toen namelijk juist een tropenschool geopend in Bazel.

90231. De **Voorzitter**: Hoe vond u die hotelkampen?

A. Enerzijds uitstekend, heel behoorlijk. Maar zit maar eens een tijdlang in zo'n kamp!

90232. De **Voorzitter**: Dat was enerzijds. Maar anderzijds...?

A. Anderzijds was het beroerd om in zo'n kamp te leven. De mensen waren niet tevreden en hadden veel klachten. Maar de hoofdindruk was goed. Ik ben daar rondgeleid door de Zwitserse inspecteur van de vreemdelingenkampen en deze zeide mij, dat geen land zoveel voor zijn mensen had gedaan als Nederland.

90233. De **Voorzitter**: Wat wil dat zeggen? Ten opzichte van de aankleding?

A. Ten opzichte van de materiële zorg.

90234. De **Voorzitter**: Zij kregen toch het hotel van de Zwitserse Regering? En deze zorgde toch ook voor het eten?

A. Op kosten van de Nederlandse Regering.

90235. De **Voorzitter**: Natuurlijk. Maar bedoelde die inspecteur dan, dat de geïnterneerden zelf zich zo fatsoenlijk hadden gedragen?

A. Neen. mijn bedoeling was te zeggen, dat deze Zwitserse inspecteur, die allerlei landaarden had medegemaakt en wist, wat de verschillende landen hadden gedaan voor hun vluchtelingen, vond, dat wat de Nederlandse Regering had gedaan, het beste was.

90236. De **Voorzitter**: Op het gebied van het culturele en het materiële? Materieel viel er niet veel te doen. Zij kregen eten en onderdak. Zij hebben weleens kleren gehad. Maar wat kon er materieel verder gedaan worden voor deze mensen? Is het misschien zo, dat zij het beter kregen naarmate de Nederlandse Regering meer betaalde? Ik kan het mij anders niet goed voorstellen.

A. Veel hing af van het contact met de mensen en de moeite, die men zich voor hen gaf, ook bij de Zwitserse autoriteiten. Een ander gedeelte der vluchtelingen was wat men noemt in résidence forcée; er werd studieverlof gegeven b.v. Er werd veel aan gedaan en de organisatie was goed in orde.

90237. De **Voorzitter**: Dat vinden wij ook. Maar nu interesseert ons ten eerste wat uw ervaring is geweest met de *équipe Polak Daniëls*.

A. Ik ben er met de gezant heen geweest. Dat was in Gwatt, niet ver van Thun.

90238. De **Voorzitter**: Waren zij daar met elkaar ondergebracht?

A. Ik heb daar dr. *Polak Daniëls*, zijn vrouw en enige andere heren gezien. Zij gaven daar cursussen. Er zat wat in, het was aardig. Dr. *Polak Daniëls* had om geld gevraagd om de zaak verder op te zetten. Dat interesseerde de heer *van den Tempel* natuurlijk. *Polak Daniëls* stelde zich voor een Rode Kruis-colonne te maken voor Polen. Dat betekende trucks, kleren, medische installaties en materialen, enz. De heer *van den Tempel* had mij gezegd: ga eens kijken of dat serieus is. Ik heb daarover verslag uitgebracht. Ik vond het inderdaad een serieuze zaak.

90239. De **Voorzitter**: Meende dr. *Polak Daniëls* toen redenen tot ontevredenheid te hebben?

A. Ik geloof, dat de ontevredenheid later is gekomen, toen het plan niet in die mate is gelukt als hij gehoopt had.

90240. De **Voorzitter**: Was toen de verhouding tot de gezant goed? Deze was toch bij u? Ging het vriendschappelijk toe?

A. Hij had waarschijnlijk wel bezwaren, maar dat ging mij niet aan.

90241. De **Voorzitter**: Maar hoe was zijn houding? Dat wilde ik graag weten. Er was toch geen ruzie?

A. Bepaald niet. Naar ik geloof, is het later anders geworden. Ik geloof, dat dr. *Polak Daniëls* veel hooi op zijn vork nam en het onmogelijke wilde, voor zover ik mij herinner.

90242. De **Voorzitter**: Dat herinnert u zich dus van wat u later te Londen hebt vernomen?

A. Zeker.

90243. De **Voorzitter**: Hebt u nog iets interessants te vertellen over dingen, die u geconstateerd hebt? Hoe deden de mensen tegenover *Kijzer* in de hotelkampen?

A. Niet altijd zo heel vriendelijk.

90244. De **Voorzitter**: Was hij niet vriendelijk tegen die mensen; was hij op een afstand?

A. Hij was vrij hard.

90245. De **Voorzitter**: Wat betekent dat?

A. Vrij hard in de manier van zich uitdrukken. Hij was wat ruw en kortaf, maar ik kan dat wel begrijpen; het was geen gemakkelijk gezelschap. De mensen zaten er al lang en verveelden zich. Er was een soort kampkolder. Het was een moeilijk, veeleisend gezelschap, waaronder men moeilijk de discipline kon handhaven, wat toch nodig was. Ik begrijp, dat *Kijzer* het niet altijd gemakkelijk had.

90246. De **Voorzitter**: U wilt dus eigenlijk de minder vriendelijke houding van *Kijzer* enigszins verontschuldigen?

A. Ja, u zou het zo kunnen zeggen. Dit is natuurlijk een kwestie van nuance, zoals u begrijpt.

90247. De **Voorzitter**: Zijn er nog andere interessante dingen uit Zwitserland, die u ons zou kunnen mededelen, of is dat eigenlijk niet het geval? Ieder, die zich daar heeft bewogen, hebben wij gesproken. Hebt u nog iets bijzonders gemerkt?

A. Ik heb een kleine aantekening gemaakt over Zwitserland. Mag ik die even doorkijken? Misschien dat mij nog iets te binnen schiet. Ik heb ook nog contact met het Rode Kruis opgenomen.

90248. De **Voorzitter**: Met wie?

A. Baron *de Vos van Steenwijk* en *Flugi*.

90249. De **Voorzitter**: Vond u *Flugi* een flinke man?

A. Ja, hij leek mij wel actief.

90250. De **Voorzitter**: Dan heb ik nog een onderwerp. In allerlei fasen is in de laatste drie jaren van de oorlog het vraagstuk van de pakketzendingen ter sprake gekomen. De moeilijkheid was telkens weer de blokkade, althans wanneer de goederen van buiten kwamen. Zo heeft men eens een vergeefse poging gedaan levertraan en medicijnen naar Nederland te krijgen. Weet u ook of dat weleens gebeurd is voor de mensen in de concentratiekampen?

A. Neen, dat weet ik niet. Ik vrees, dat ik op dit terrein heel weinig positiefs kan zeggen.

90251. De **Voorzitter**: Dat kan ik mij best voorstellen, maar wij hoopten, dat deze of gene ons daarover wel iets zou kunnen vertellen.

Er is nog één vraag, die ik u wilde stellen: hebt u weleens iets vernomen over de Finse dokter *Kersten*?

A. Alleen naderhand.

90252. De **Voorzitter**: Hoe verklaart u, dat u aan het Departement in Londen alleen naderhand wat van hem gehoord hebt? In Zweden was hij zeer bekend. De heer *van Nagell* heeft, toen hij al geen gezant meer was, gepoogd de heer *Kersten* in contact te brengen met de heer *van Rechteren*.

A. De heer *van Rechteren* ken ik goed. Wij hebben over dat *Kersten*-geval gesproken. Hij heeft gezegd, dat hij *Kersten* eens ontmoet heeft.

90253. De **Voorzitter**: Op initiatief van de heer *van Nagell*. Deze heeft die ontmoeting tot stand gebracht. *Kersten* is daar geweest en heeft de heer *van Rechteren* ontmoet. De heer *van Rechteren* heeft echter niets met dr. *Kersten* te maken willen hebben, omdat deze de lijfarts van *Himmler* was, waardoor hij achterdocht gevoelde. Een dergelijke achterdocht zou ieder koesteren, ongetwijfeld, maar het was de heer *van Rechteren* bekend, dat de Zweedse Regering contact had met dr. *Kersten*. Aan de heer *van Rechteren* is zelfs gezegd: „Vraag eens informatie bij de Zweedse Minister van Buitenlandse Zaken, *Günther*, die volkomen bereid is die informatie te geven, want *Kersten* heeft al veel belangrijke dingen tot stand gebracht en hij is volkomen bereid, ook voor de Nederlanders wat te doen. Dat u hem niet vertrouwt, is tot daar aan toe, maar vraag aan *Günther*, waarom hij *Kersten* wel vertrouwt en met hem samenwerkt." Dat heeft de heer *van Rechteren* niet gedaan. Ik vind dat niet erg verstandig. Hij had best aan de heer *Günther* kunnen vragen: Wat vindt u van *Kersten*? *Kersten* was in Zweden zeer bekend. Nu heeft het ons enigszins verbaasd, dat u in Londen aan het Departement hierover nooit enig bericht hebt gehad. U zegt, dat u nooit iets over hem gehoord hebt tot na de oorlog, toen u weer hier kwam.

A. Toen in de kranten het geval naar voren kwam, heeft de heer *van Rechteren* mij mondeling of schriftelijk gevraagd: Herinner jij je iets van het *Kersten*-geval uit de Londense tijd? Ik heb daarop ontkenkend geantwoord.

90254. De **Voorzitter**: Wil dat zeggen, dat in Londen daarover nooit bericht is ontvangen? Anders zou u het zich toch wel herinneren. Het zou toch een zeer verrassende geschiedenis zijn, dat de lijfarts of de dokter van *Himmler*, die hem behandelde voor maagbezwaren, daardoor de mogelijkheid had om duizenden mensen vrij te krijgen uit de kampen. Hij heeft ook permissie weten te krijgen om 70 000 pakketten uit Zweden te sturen aan Joden, die in Duitsland zaten. Hij heeft verder, volgens getuigenis van de Zweedse Minister van Buitenlandse Zaken, 7 ter dood veroordeelde Zweedse ingenieurs weten vrij te krijgen, die per vliegtuig naar Zweden zijn gebracht. Dat is allemaal gebeurd, vóórdat de heer *van Rechteren*

zeide: Ik wil niet met hem spreken. Nadat hij dat gezegd had, zijn langs die zelfde weg de vrouwen uit het kamp Ravensbruck vrij gekomen. Toen heeft *Bernadotte*, als vice-president van het Rode Kruis in Zweden, het verzoek gekregen van de Regering in Zweden, om met autobussen naar Ravensbruck te gaan om de vrouwen te halen, die al in vrijheid waren gesteld. Dat heeft *Kersten* gedaan. Toen *Bernadotte* bij het kamp aankwam, waren de vrouwen al buiten het kamp, waar zij stonden te wachten op de autobussen. Eén van de vrouwen heeft verteld, dat men riep: Daar zijn de autobussen van *Bernadotte*; dat was alles het werk van *Kersten*. En nu verneem ik van u de bevestiging van het feit, dat men in Londen daar niets van wist. Dat is geen beschuldiging aan konden, maar het verwondert ons toch wel zeer, dat men van Zweden uit daarover nooit iets aan Londen heeft gemeld, noch de heer *Woensdregt*, de vertegenwoordiger van *Ferwerda*, noch de gezant *van Rechteren Limpinurg*, noch de vertegenwoordiger van de geheime dienst, terwijl al die mensen met deze man in aanraking zijn gekomen. Dat is toch wel gek.

A. Een gedeelte van uw verwondering deel ik niet, nl. dat gedeelte, waarin u zegt, dat *van Rechteren Limpinurg*, na hetgeen *Kersten* voor Zweden gedaan heeft, niet naar *Gunther* is gelopen. Zweden was niet belligerent en had nauwe relaties met Duitsland, overigens gelukkig voor ons; daardoor hebben zij voor ons iets kunnen doen. Dat *Kersten* iets voor de Zweden kon doen, houdt evenwel nog niet in, dat hij dat ook voor anderen kon bereiken.

90255. De **Voorzitter**: Bedoelt u het zo, dat, wanneer hij Duitse sympathieën had, hij de Nederlanders misschien niet zou willen helpen?

A. Neen, zo niet. Ik bedoel het zo, dat het feit, dat hij voor Zweden iets deed, helemaal niet inhield, dat hij dat ook voor anderen zou kunnen of willen doen. Ik moet eerlijk zeggen, dat ik mij als Nederlander van de lijfarts of magnetiseur van de chef van de Gestapo ook verre zou hebben gehouden. In zoverre kan ik goed begrijpen, dat door de gezant niet gerapporteerd is over dit geval.

90256. De **Voorzitter**: Maar *Kersten* heeft aangeboden voor Nederland wat te doen. Dat is de reden geweest, waarom *van Nagell* heeft gezorgd, dat zij elkaar ontmoetten. Daarbij heeft *van Rechteren Limpinurg* duidelijk laten merken, dat hij niets met hem te maken wilde hebben. Hij wist, dat het aanbod was gedaan. *Kersten* heeft toch bewezen, dat hij het kon: hij heeft die vrouwen uit Ravensbruck vrij gekregen, waaronder 800 Nederlandse vrouwen, die in Zweden zijn aangekomen.

De heer **Hoogcarspel**: Er zou geen bezwaar geweest zijn, wanneer *van Rechteren Limpinurg* zich in verbinding had gesteld met *Gunther* om nadere inlichtingen te krijgen. Het was toch een zaak van zeer groot belang; hij had zich nog niet eens direct tot *Gunther* behoeven te wenden.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat dit niet zo zeer ter beoordeling van de heer *van Bylandt* staat, maar ik zou willen vragen of u er niets over hebt gehoord in Londen. Dat was toch wel enigszins verwonderlijk.

90257. De heer **Hoogcarspel**: Het was op zich zelf toch een wonderlijk aanbod. Als men daarvan bericht in Londen had gekregen, zou u daarvan iets weten.

A. Zeker.

90258. De heer **Hoogcarspel**: Acht u het niet de plicht van een gezant, wanneer een dergelijk aanbod gedaan wordt om Nederlanders aan gevaar — in zeer veel gevallen doodsgevaar — te onttrekken, om zich dan in verbinding te stellen met de Regering om te vragen hoe men tegenover dat aanbod dient te staan?

A. Ik vind het heel moeilijk om op deze vraag te antwoorden. Dit hangt zo geheel van de omstandigheden af..... Ik kan hier niet op antwoorden.

De **Voorzitter**: Wij danken u voor de versterkte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

W. F. L. VAN BYLANDT.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS.
HOOGCARSPHEL.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 26 APRIL 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*

Verhoor van

MARINUS HENDRICUS CORNELIS JANSE,
oud 50 jaar, wonende te Parijs, directeur van de kanselarij der
Nederlandse ambassade te Parijs.

Hij legt de eed af als getuige.

92784. De **Voorzitter**: U bent eigenlijk ten aanzien van een belangrijk vraagstuk onze laatste toeverlaat. Ik weet niet, of dat tot u is doorgedrongen.

A. Nog niet.

De **Voorzitter**: Daar komen wij echter straks vanzelf wel op. Ik wilde u eerst enige inleidende vragen stellen over onderwerpen, welke wij reeds dikwijls hebben behandeld en waarover wij verscheidene getuigen hebben gehoord, maar waarvan u ongetwijfeld ook wel het een en ander zult weten.

U bent natuurlijk in oorlogstijd in aanraking gekomen met vraagstukken betreffende Nederlandse uitgewekenen in Frankrijk?

A. Inderdaad.

92785. De **Voorzitter**: Wanneer bent u er voor het eerst mee in aanraking gekomen?

A. Daadwerkelijk na de verdwijning van de heer *Sevenster*.

92786. De **Voorzitter**: Daarvóór niet?

A. Daarvóór was ik ondergeschikte van de heer *Sevenster* en kwam ik er vrijwel uitsluitend administratief mee in aanraking. Dr. *Sevenster* was de leidende figuur; dan *Janse*, de kanselier van het toenmalige gezantschap te Parijs. Op 5 September 1940 is het gezantschap ontbonden en toen kwam uit Londen de mededeling, dat ik was toegevoegd aan dr. *Sevenster*.

92787. De **Voorzitter**: U zegt: als kanselier, maar heeft dat geduurd tot September 1940?

A. Ja.

92788. De **Voorzitter**: Het is toch zó geweest, dat dr. *Sevenster* zich na enige omzwervingen in Vichy heeft gevestigd. Hebt u zich daar bij hem gevoegd?

A. Ik moest eerst de zaken afwikkelen voor het toenmalige gezantschap in Vichy.

92789. De **Voorzitter**: Maar voordat u daar bent heengegaan, zijn er toch enige maanden verlopen, gedurende welke de heer *Sevenster* als het ware ambulans was.

A. Hoe bedoelt u dat?

De **Voorzitter**: Hij is b.v. enige tijd in Toulouse geweest.

A. Het is als volgt gegaan. Op 9 Juni 1940 is het gezantschap uit Parijs weggegaan. Het is echter niet direct naar Vichy gegaan. Het is b.v. eerst geweest in Tours. De heer *Sevenster* is doorgeslagen naar Bordeaux. De heer *Loudon*, de toenmalige gezant, de heren

van Pallandt, *van Karnebeek* en ik zijn van Tours, via Montauban, naar Limoges gegaan. Daar zijn wij een tijd geweest totdat er voor ons huisvesting was in Vichy. Ik meen, dat wij 6 Juli in Vichy zijn aangekomen. Later heeft de heer *Sevenster* zich in Vichy gevestigd. Hij kwam uit Bordeaux en is ook in Montauban geweest. In Vichy heeft het gezantschap nog enige tijd doorgewerkt totdat wij van de Duitsers op 5 September 1940 opdracht kregen, het gezantschap te sluiten. Wij hebben toen in October of November gekregen de Offices Néerlandais, dat was een voortzetting van de consulaten. De heer *Sevenster* fungeerde daarvan in wezen als het hoofd. Er was een stroman, de heer *Sauveur*, die het werk moest doen, maar daarachter zat de heer *Sevenster*. De functie van de heer *Sevenster* bestond officieel niet meer. De heer *Sauveur* was directeur-generaal. Ik heb bij dat Office Néerlandais als administratief ambtenaar gewerkt. De heer *Sevenster* was in hetzelfde gebouw ondergebracht en die gaf de eigenlijke richtlijnen aan voor hetgeen er moest gebeuren.

92790. De **Voorzitter**: Nu hebben wij de structuur begrepen. U hebt dus ook wel kennis gedragen van de organisatie van de verschillende vluchtelingencentra?

A. Inderdaad.

92791. De **Voorzitter**: Eén punt is mij niet geheel duidelijk geworden.

Bij Toulouse was het kasteel Lafourquette, maar men had daar ook nog andere plaatsen, geloof ik?

A. Er waren enkele huizen, die daaraan ondergeschikt waren gemaakt.

92792. De **Voorzitter**: Er is er één bij, Saint Simon, dat wij niet thuis kunnen brengen.

A. Dit is eigenlijk meer een voorstadje van Toulouse. Wij hadden daar enkele huizen, waar verschillende mensen waren ondergebracht. Dit was een onderdeel van Lafourquette.

92793. De **Voorzitter**: Wanneer men dus spreekt over „het kamp bij Toulouse”, dan bedoelt men Lafourquette plus die andere huizen?

A. Ja, zowel Lafourquette als al deze dépendances.

92794. De **Voorzitter**: Werden zij gezamenlijk geadministreerd?

A. Ja, als één geheel.

92795. De **Voorzitter**: Was er één leider?

A. Ja, de heer *Aarts*.

92796. De **Voorzitter**: Wie was de leider in Perpignan?

A. In Perpignan hebben wij de „Offices Néerlandais” niet gehad.

92797. De **Voorzitter**: Wat was de positie van *Kolkman*?

A. Deze was aangesteld door *Sevenster*. Hij was correspondent van het „Algemeen Handelsblad”, is mee geëvacueerd uit Parijs en toen door *Sevenster* aangesteld geworden met de titel van vice-consul. Hij kwam eerst in Sète; vandaar is hij naar Perpignan gegaan, waar hij belast werd met de leiding van het vluchtelingencentrum Le Soler.

92798. De **Voorzitter**: Was dit zijn eigenlijke functie, toen hij in Perpignan woonde?

A. Ja.

92799. De **Voorzitter**: Er konden daar slechts 40 of 50 mensen worden geplaatst, dus dat was niet zo'n omvangrijke taak?

A. Het was vrij groot. Ik ben er éénmaal geweest.

92800. De **Voorzitter**: Waren er toen veel klachten over Le Soler?

A. Neen. Ik heb er wel eens gegeten om te zien, wat de mensen te eten werd gegeven. In een kamp, waar veel mensen bij elkaar zijn, zijn altijd wel enige mensen, die zich verongelijkt gevoelen; er zijn ook altijd wel een paar querulanten.

92801. De **Voorzitter**: Waren de ontevredenen niet in de meerderheid?

A. Neen, het zijn slechts enkele gevallen geweest en daaraan heeft de heer *Sevenster* naar mijn mening altijd de volle aandacht geschonken, wat niet wegneemt, dat er altijd ontevreden mensen zijn gebleven.

92802. De **Voorzitter**: Ons interesseert zeer speciaal Le Soler. Wij hebben altijd heel veel goeds gehoord over de heer *Kolkman*, maar de inlichtingen over Le Soler zijn wat tegenstrijdig. De een zegt: het was er wel goed, en de ander verklaart, dat dit niet het geval was.

A. Dit is juist het vraagpunt. Ik ben er zelf geweest. U moet niet denken, dat het een Palace-hotel was. De ligging was uitstekend en de voeding, voor zover wij die hebben kunnen krijgen, was zeer behoorlijk.

92803. De **Voorzitter**: U zegt: voor zover wij die hebben kunnen krijgen. Wij hebben weleens gehoord van jonge mensen, die veel moesten eten, omdat zij nog moesten groeien, maar te weinig kregen.

A. Dit acht ik mogelijk, omdat in die tijd het verkrijgen van vlees uitgesloten was.

92804. De **Voorzitter**: Was dat toen overal in Frankrijk uitgesloten?

A. In geheel Frankrijk. Het had zwart moeten worden gekocht en dat was toen onbetaalbaar.

De heer *Kolkman* heeft zich beijverd te doen, wat hij met zijn relaties kon bereiken. Hij stond op zeer goede voet met het gemeentebestuur van Perpignan. Vooral ook in Le Soler had hij bevriende relaties. Hij was er van verzekerd, dat hij op verschillende mensen daar kon rekenen,

92805. De **Voorzitter**: U hebt er goede inlichtingen over ontvangen?

A. Ik heb het zelf meegemaakt. Ik heb de heer *Kolkman* bezocht. Het was altijd perfect in orde.

Het kamp te Lessac is later door de heer *Sevenster* ingesteld. Stond niet de heer *Conrad Kickert* aan het hoofd van dat kamp?

De **Voorzitter**: Ja.

A. Daar ben ik nooit geweest. Ik zou u daarover niet kunnen inlichten.

92806. De **Voorzitter**: Wanneer men spreekt van „kamp“, bedoelt men dat zeker niet letterlijk. Le Soler was toch een gebouw?

A. Zeer zeker niet. Wij hebben het woord „kamp“ niet gebruikt. Het was een vluchtelingencentrum.

92807. De **Voorzitter**: Was Le Soler een villa?

A. Neen, een blok huizen. Het was gelegen vlak bij het gemeentehuis.

92808. De **Voorzitter**: Is Le Soler een stadje op zich zelf?

A. Een voorstadje van Perpignan. Le Soler lag geheel buiten Perpignan. Alleen daar kon men enige plaats vinden voor die mensen.

92809. De **Voorzitter**: Kregen van de uitgewekenen de gezinshoofden frs. 20, de leden van het gezin boven 12 jaar frs. 13 en kinderen beneden 12 jaar frs. 8 per dag?

A. Juist,

92810. De **Voorzitter**: Wat moesten zij daarmee doen?

A. Het waren in de regel mensen, die niet in de vluchtelingen-centra waren opgenomen, doch onderdak hadden gevonden bij bevriende of vriendelijke Fransen, die zo bereidwillig waren hen op te nemen en hun dikwijls ook eten verschafften tegen zeer minimale

prijzen. Om de mensen ter wille te zijn, heeft de heer *Sevenster* toen de bedragen vastgesteld op frs. 20 voor gezinshoofden, frs. 13 voor gezinsleden boven 12 jaar en frs. 8 voor kinderen beneden 12 jaar. Daarvan moesten zij aan het gezin, waarin zij waren ondergebracht, betalen de kosten van voeding en onderdak. De franc uit die tijd is niet te beschouwen als de tegenwoordige franc, want toen was de franc vijf cent waard. Frs. 20 of f 1 per dag is niet veel te noemen. Wij moeten dit eigenlijk bezien vanuit een ander oogpunt. Als men met een dergelijk bedrag in een grote stad zou moeten leven, kwam men er zeker niet mee. Die mensen waren echter ondergebracht bij boeren en hadden daardoor veel minder nodig.

92811. De **Voorzitter**: Is het waar, dat men van Franse zijde dit bedrag te hoog vond?

A. Daarvan heb ik nooit gehoord.

92812. De **Voorzitter**: Meende men, dat hun te veel werd uitbetaald?

A. Zeer zeker niet.

92813. De **Voorzitter**: Hebt u bij de administratieve behandeling van de zaak — u hebt haar tot het einde toe behandeld — nooit klachten vernomen?

A. Nooit.

92814. De **Voorzitter**: Mensen, die ons over hun ervaringen in Frankrijk vertelden, hebben nogal eens gezegd, dat er op aangedrongen werd bij de vluchtelingen, weer naar Nederland terug te keren en dat die aandrang ook werd uitgeoefend op Joden.

A. Deze zaak ligt geheel anders dan u haar thans voorstelt. Er waren onder de vluchtelingen nogal wat jeugdige avonturiers, kinderen nog van 14, 15, 16 en 17 jaar, die geheel zonder de voorkennis van hun ouders uit Nederland waren weggegaan. Inderdaad heeft dr. *Sevenster* gezegd, dat het veel beter was, indien deze kinderen weer naar Nederland teruggingen.

92815. De **Voorzitter**: Maar in het begin, toen er zoveel vluchtelingen waren, wilde men toch gaarne, dat de mensen althans in overweging namen naar Nederland terug te keren en daarop werd zelfs nogal aangedrongen. Er is ons nl. verteld door verschillende mensen, dat hun werd aangeraden: ga weer naar Nederland terug. Ik heb daartegen geen bezwaar en ik heb daarop geen kritiek. Wel komt er echter een klacht naar voren, indien men zegt: en dit heeft men ook tegen Joden gezegd.

A. Daarop kan ik u geen antwoord geven. Ik weet wel, dat kort na de evacuatie van de vluchtelingen twee autobussen uit Breda te Vichy zijn geweest — ik herinner mij in dit verband de namen *van Waveren* en *de Graeff* — die enige mensen uit Vichy mee terug hebben genomen. Onder die mensen was een Jood, de heer *van Nierop*. Die man is, geheel in bandages gewikkeld, met een ambulance naar Parijs gebracht. Men zei eenvoudig: hij is geen Jood en hij is gedurende de gehele oorlog in Parijs gebleven. Ik heb nooit klachten vernomen, dat Joden werden teruggezonden of dat daarop werd aangedrongen.

92816. De **Voorzitter**: Na enige maanden is men min of meer systematisch begonnen met de evacuatie van de gevluchte Nederlanders en van de Nederlanders in Vichy-Frankrijk in het algemeen, naar Spanje. Er is toen veel kwestie geweest over de vraag wie het eerst daarvoor in aanmerking kwamen; wie wel en wie niet in een konvooi naar Spanje werden opgenomen, enz. Voor de samenstelling van die konvooien had men richtlijnen. Welke gedachtengang volgde men te dien aanzien echter in het algemeen?

A. Dat kan ik u niet zeggen. De heer *van Lennep* was uitsluitend belast met de samenstelling van die konvooien. Er waren wel enkele aanvragen, die ik als het ware administratief onder de ogen kreeg, omdat ze bij dr. *Sevenster* binnenkwamen en door hem werden behandeld.

92817. De **Voorzitter**: U weet dus niet, of in de eerste plaats Joden voor een plaats in een konvooi in aanmerking werden gebracht?

A. Zeker, daaraan werd in de eerste plaats aandacht besteed; dat deed de heer *van Lennep* ook.

92818. De **Voorzitter**: U weet er dus blijkbaar wel iets van. Als nu een zeker aantal mensen in aanmerking kwam om een plaats in een konvooi te krijgen, ging het er om voor hen in Vichy uitreisvisa aan te vragen en tevens Spaanse visa te verkrijgen?

A. Inderdaad.

92819. De **Voorzitter**: U weet dus, dat, indien die zaken werden behandeld: het samenstellen van de konvoien, het aanvragen van de visa, er bijzondere aandacht werd besteed aan de Joodse vluchtelingen?

A. Ja, er werd zeker aandacht aan Joden besteed.

92820. De **Voorzitter**: Uit welke overwegingen?

A. Omdat zij het meest gevaar liepen.

92821. De **Voorzitter**: Er is door getuigen, die wij hier hebben gehad, nogal eens gesproken over Châteauneuf-les-Bains. Bent u daar weleens geweest?

A. Ja, een paar maal, in gezelschap van de heer *Jacquet* uit Lyon, nadat de heer *Sevenster* was gearresteerd.

92822. De **Voorzitter**: Wij hebben begrepen, dat het een Frans kamp was, althans geen Nederlands centrum.

A. Het was helemaal geen kamp. Châteauneuf-les-Bains was een stadje, dat heel moeilijk bereikbaar was. Wij zijn er door moeilijkheden van transport twee dagen opgesloten geweest en hebben aandacht kunnen besteden aan deze plaats.

92823. De **Voorzitter**: Werd men daarheen gestuurd door de Fransen?

A. Men werd er niet heengestuurd; er werd gewoon een aanvraag ingediend door *Sevenster*, of wie ook, toen Le Soler werd opgeheven.

92824. De **Voorzitter**: Uit eigen beweging?

A. Ja, wij moesten aanvragen voor Châteauneuf-les-Bains.

92825. De **Voorzitter**: Wat gaf u dan aanleiding, voor de mensen te vragen, of zij naar Châteauneuf-les-Bains konden gaan?

A. Wij zaten in Le Soler in de verboden zone en wij moesten dus vragen of er mogelijkheid was, enkele mensen naar Châteauneuf-les-Bains te brengen. Wij moesten een vrijgeleide hebben om ze met de trein naar Riom te brengen; vandaar konden de mensen met de bus verder reizen.

92826. De **Voorzitter**: Uw mededeling verwondert mij enigszins, omdat wij hebben gehoord, dat het in Châteauneuf-les-Bains een zeer onaangenaam verblijf was.

A. Zeker niet. Châteauneuf-les-Bains is een lief stadje, waardoor de Sioule stroomt. Het is een streek, die zeer schilderachtig gelegen is. De Hollanders, die in dat zogenaamde Franse kamp waren, waren er zelfs verrukt over. Er waren visliehebbers onder, die er dikwijls zaten te vissen. Zij hadden veel vrijheid en konden wandelingen maken. Voor zover ik heb gehoord, hebben de mensen het altijd heel prettig gehad. Er waren er niet zo veel, ongeveer een 10- of 12-tal mensen.

92827. De **Voorzitter**: Wat wij hebben gehoord, was uitsluitend ongunstig. Wij hebben wel vernomen, dat het eten er heel slecht was, dat het er vuil was, dat de sanitaire toestand zeer ongunstig was, dat er zeer primitieve latrines waren, dat men om zich te wassen naar de rivier moest, maar dat men gelukkig nogal gemakkelijk uit het kamp kon'lopen om tenminste nog wat levensmiddelen te kopen. Aan het werk, dat er werd opgedragen, kon men zich wel onttrekken. Dit was niet zo moeilijk; men liep gewoon weg van het werk.

A. Ik ben er zelf twee dagen opgesloten geweest en kan hierover dus wel een opmerking maken.

Wanneer die mensen deze klachten willen handhaven, dan moet ik beginnen niet hen zelf in het ongelijk te stellen; in de eerste plaats omdat het zogenaamde kamp was ondergebracht in een oud hotel. Dat hotel was van verschillende gemakken voorzien.

92828. De **Voorzitter**: Maar dan behoeft nog niet alles even goed geweest te zijn.

A. Neen, dat was geen Palace-hotel. Het was een vervallen palace. De mensen, die daar mochten worden ondergebracht, moesten in de eerste plaats hun eigen kamertje schoonhouden. Wanneer daaraan dus iets ontbrak, moeten zij toch zeker bij zich zelf beginnen. Ik geef toe, dat de sanitaire inrichting wel iets te wensen heeft gelaten, maar men overdrijft, als men daarvan een drama maakt of er klachten over heeft.

92829. De **Voorzitter**: Mevrouw *van Esso* heeft daarover gesproken. Herinnert u zich die?

A. Ik heb haar niet gekend, wel mevrouw *Montesinos*. De heer *Sanders* heb ik ook gekend. Van mevrouw *Montesinos* en mevrouw *van Dantzig* zult u ook geen klachten hebben gehad. Zij verstonden elkaar uitstekend. Zij hadden niet veel. Mevrouw *van Dantzig* had kinderen. Aangezien ik zelf ook kinderen heb, bezat ik verschillende dingen, waarmee ik haar kon helpen. Ik heb haar die gegeven en haar er een geweldig plezier mee gedaan. Zij zijn altijd zeer dankbaar geweest. Ik heb er verder gekend de heren *Goosens*, *Italiaander* en *Sanders*. De heer *Sanders* zou ik willen betitelen als iemand, die haast altijd ontevreden is.

Ik heb hier een klein dossier, dat ik u ter inzage zal geven. Het betreft allemaal persoonlijke zaken, verklaringen en dankbetuigingen van die mensen.

Ik heb de mensen met allerlei kleinigheden en datgene, waarvoor zij mijn hulp inriepen, altijd ter zijde gestaan. De heer *Goosens* had b.v. geen schoenen. Ik heb hem toen schoenen bezorgd.

92830. De heer **Stokvis**: Dat zijn dingen, welke u gedaan hebt, maar die nog geen antwoord geven op de vraag, of het kamp als zodanig te wnsen liet.

A. Het kamp als zodanig heeft wel iets te wensen gelaten, wat betreft het sanitaire gedoe, maar wanneer er klachten worden geuit over de behuizing, hebben de mensen het aan zich zelf te wijten gehad.

92831. De heer **Stokvis**: Uw opmerking verwondert mij, want wij hebben over de Franse kampen veel klachten, ook met betrekking tot de behuizing, gehad. Over dit Franse kamp hebben wij evrneens klachten vernomen.

A. Uit sanitair oogpunt kunnen er altijd klachten over zijn.

92832. De heer **Stokvis**: Laten wij het sanitaire vraagstuk een ogenblik buiten beschouwing houden. Over het eten kunnen er ook klachten geweest zijn.

A. Het eten kan ik niet beoordelen, want ik heb er niet gegeten.

92833. Ce heer **Stokvis**: U zeide zoëven, dat u daar twee dagen opgesloten zat. Dat is natuurlijk wel enigszins dichterlijk uitgedrukt.

A. Dat wil zeggen, ik kon niet weg. De mensen hadden daar algehele vrijheid en konden genieten van de zon, de lucht en alles.

92834. De **Voorzitter**: U zegt, dat het eigenlijk in Châteauneuf-les-Bains niet onbevredigend was. Als er u echter wel onbevredigende dingen in Franse kampen ter ore kwamen, kon u dan iets doen ter verbetering?

A. Ik heb inderdaad na het bezoek, dat ik daar heb gebracht, gesproken met de man, die over het kamp ging. Châteauneuf-les-Bains was een kamp, dat altijd enigszins onder de druk van de Duitsers stond. Omdat het moeilijk was te bereiken, was het goed er mensen heen te brengen, die in zoverre gevrijwaard konden worden, dat zij konden verdwijnen. Kolonel *Lisbonne* was het hoofd van het kamp te Châteauneuf-les-Bains. Deze man is ten gevolge van het ontsnappen van een aantal Hollanders gefusilleerd geworden. Hij was bovendien Jood. Ik heb voor hem altijd zeer veel bewondering en waardering gehad, want hij heeft mij de gelegenheid, althans de mogelijkheid gegeven om de jongelui er voor het ondergrondse werk uit te halen. Zij kregen 24 uur verlof om het kamp te verlaten. Zij kregen daarvoor een bewijsje; dan konden zij gedurende 24 uur buiten het kamp blijven. Wij hebben die gelegenheid aangegrepen en de jongelui er zo snel mogelijk uitgehaald. Dat heeft deze man het leven gekost. De jongelui kwamen niet meer in het kamp terug. Hij werd daarvoor aansprakelijk gesteld, is naar de Elzas gebracht

en gefusilleerd. De tweede man in Châteauneuf was *Rougier*, de administratieve leider van het kamp. Die heeft ook alles gedaan om ons ter wille te zijn. Ik heb enkele klachten over onbevredigende toestanden in het kamp aan hem overgebracht. Hij beloofde te doen wat hij kon, maar, zo zeide hij: er zijn dingen, waaraan ik ook niets kan veranderen.

92835. De **Voorzitter**: Konden de heer *Severzster* en u, indien er iets onbevredigend was in de Franse kampen, daarin verbetering brengen?

A. Wij konden er op attenderen; of het hielp, was een andere zaak.

92836. De **Voorzitter**: Als u er de aandacht op vestigde, gebeurde er dan ook iets?

A. Niets.

92837. De **Voorzitter**: Het hielp dus niet ves!

A. In elk geval zeer, zeer weinig.

92838. De **Voorzitter**: Ik wil thans nog gaarne over het voornaamste punt spreken, waarover onze commissie u wenst te horen. Toen Vichy-Frankrijk door de Duitsers is bezet, was er een aantal Nederlanders daar achtergebleven, onder wie vele Joden waren — wij hebben weleens gehoord 95 procent —, die dus in handen van de Duitsers zijn gevallen. Nu hebben wij ons afgevraagd: hoevelen zijn dat er geweest en wat is er met hen gebeurd? Wij hebben van de heer *van Harinxma* gehoord, dat hij ongeveer in October 1942, dus vlak vóór de inval der Duitsers in Vichy-Frankrijk, aan de Nederlandse Regering in Londen heeft laten weten, in antwoord op een bepaalde vraag, dat er nog ongeveer 1200 à 1400 uitgewekenen waren van Nederlandse nationaliteit, die geëvacueerd moesten worden. Het is niet duidelijk of deze mensen zich allen in Zuid-Frankrijk bevonden, maar, indien daar uitgewekenen bij zijn gerekend, die zich in Spanje bevonden, dan kan dat, wat dit laatste betreft, ten hoogste oin een paar honderd zijn gegaan. Niemand heeft ons kunnen vertellen wat er met die in Vichy-Frankrijk achtergebleven mensen is gebeurd; of zij voor een groot gedeelte naar Duitsland en Polen zijn gebracht en daar om het leven zijn gebracht, of velen van hen nog hebben weten te ontkomen. Men heeft weleens tegen ons gezegd: waarschijnlijk is er een aantal geweest, dat naar het gebergte in Zuid-Frankrijk is gevluht; daar kon men ze moeilijk vinden. Er zou ook een aantal over de Pyreneeën zijn gevluht. Dat kunnen echter niet gehele gezinnen zijn geweest, want het was winter. Anderen hebben gezegd: er is een aantal naar Zwitserland gevluht. Vaststaat echter wei, dat verreweg het grootste gedeelte van deze mensen in Zuid-Frankrijk is achtergebleven en niemand weet wat er met hen is gebeurd. Dat wist de heer *Sevenster* ook niet.

Toen hebben wij gehoord, dat *Sevenster* was gevangengenomen. De enige mogelijkheid was dus nog, dat u misschien zou weten, wat er met deze mensen is gebeurd.

A. Dit weet ik helaas niet. *Sevenster* is gearresteerd op 9 December 1942. Op het laatste moment heeft hij zijn hele administratie en zijn hele vluchtelingenorganisatie overgedragen aan een andere vluchteling de heer *Testers*. Ik, als Regeringsambtenaar, achtte dit absoluut fout, te meer, omdat ook de heer *van Lennep* als Regeringsambtenaar aanwezig was.

92839. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat deze al weg was.

A. Hij was er nog.

92840. De **Voorzitter**: De heer *van Lennep* zat toch in Marseille?

A. Ja. Dit doet echter niets ter zake. Ik zou het hebben kunnen begrijpen, wanneer *Sevenster* de zaken aan *Testers* had overgedragen, maar daarbij geen volledige volmacht had gegeven. Hij heeft alles echter met volledige volmacht overgedragen. Ik ben toen onmiddellijk naar Toulouse gegaan om de zaak in handen te krijgen.

92841. De **Voorzitter**: Wanneer?

A. Omstreeks de 9de December.

92842. De **Voorzitter**: Waar was de heer *Sevenster* toen?

A. In Toulouse.

92843. De **Voorzitter**: De heer *Sevenster* kon moeilijk anders doen dan de zaken overdragen aan iemand in Toulouse.

A. Ja, maar hij had het *voorlopig* kunnen overdragen, met de opdracht, het over te geven aan *van Lennep*. De heer *Testers* hield er aan vast, deze zaak niet te zullen overdragen dan na schriftelijke machtiging van onze Regering te Londen. Ik heb toen onmiddellijk gedaan, wat ik meende te moeten doen, namelijk mij in verbinding te stellen met het Zweedse gezantschap. dat onze belangen behartigde. Ik heb de Zweedse gezant gesproken en gevraagd, de Nederlandse Regering te willen waarschuwen, dat de heer *Sevenster* was gearresteerd, en voorts te vragen, mede te delen, wat er met de zaken van de heer *Sevenster* moest gebeuren, dus uitlokkende een directe opdracht om die zaak in handen te krijgen.

Het antwoord is pas gekomen in Juli 1943, dus wel wat heel erg laat.

Intussen heeft zich een heel moeilijke periode afgespeeld, omdat 14 dagen na de arrestatie van de heer *Sevenster* de heer *Testers* ook verdween van het toneel, met het gevolg, dat de heer *Testers*, ook weer met volmacht. onmiddellijk de zaak overdroeg aan een tweede vluchteling de heer *Aarts*, die zelf leider was van een vluchtelingen-centrum in Toulouse.

92844. De **Voorzitter**: De heer *Sevenster* droeg dus de zaak over met de daarbij behorende adinistratie. Had hij deze bij zich in Toulouse?

A. Ja.

92845. De **Voorzitter**: Was dit een administratie, waarin de namen van de uitgewekenen stonden?

A. Ja

92846. De **Voorzitter**: Dit moet dan een heel omvangrijke administratie zijn geweest.

A. Ja, dat was het ook. Hij had daarvoor een afzonderlijk bureau in Toulouse.

92847. De **Voorzitter**: De heer *Testers* heeft het dus maar kort gedaan?

A. Hij is na 14 dagen zelf verdwenen; in Buchenwald is hij om het leven gekomen.

De **Voorzitter**: Daarop heeft dan de heer *Aarts* de zaak in handen gekregen.

92848. De heer **Stokvis**: Weigerde deze ook de zaak over te dragen?

A. Ja, hij weigerde pertinent de zaak over te dragen zonder machtiging van Londen.

92849. De **Voorzitter**: Dat had de heer *Testers* ook gedaan?

A. Ik kreeg die schriftelijke machtiging — zij is van 9 Juli 1943 — via de Zweedse vertegenwoordiger. Daarin komt de volgende zinnede voor:

„Il est laissé au jugement de Jonkheer *van Lennep* de décider si Monsieur *Aarts* doit être relevé de srs fonctions, ou si son emploi consistera à assister Monsieur *Janse* à Vichy; dans ce dernier cas Monsieur *Aarts* devra se conformer entièrement aux instructions de Monsieur *Janse*.”

Dat was een opdracht aan de heer *van Lennep*, d.w.z. alles gebeurde onder zijn supervisie.

92850. De **Voorzitter**: Het is dus een opdracht aan de heer *Aarts* om zich te gedragen naar hetgeen de heer *van Lennep* zou zeggen. Wat heeft die gezegd?

A. De heer *van Lennep* heeft er toe besloten. dat ik de zaak zou overnemen en doen wat ik nog kon doen om de zaak voort te zetten. Dat was in Juli 1943. De zwaarste periode is echter geweest die na de verdwijning van de heer *Sevenster* tot Juli. Dat is een zeer cardinaal punt.

92851. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Aarts* die opdracht vervuld?

A. Hij heeft die vervuld, nadat wij die mededeling hadden ontvangen, in samenwerking met de heer *van Lennep*. Ik heb niet alles,

slechts zeer weinig, aan hem gehad, want de heer *Aarts* bleef met de hele boel in Toulouse en kreeg van mij instructies vanuit Vichy. Het merendeel van de mensen was uit Toulouse. Er zaten nog maar zeer weinig mensen in Châteauneuf-les-Bains.

92852. De **Voorzitter**: Waren de mensen verspreid of in kampen ondergebracht?

A. In de „Camps de travailleurs étrangers“, opgericht in opdracht van de Duitsers, werden ondergebracht zij, die tot werken in staat waren. In die werkkampen zat van alles, o.a. Polen, Tsjechen en Nederlanders.

92853. De **Voorzitter**: De periode, welke u de moeilijkste noemde, was dat vermoedelijk, omdat juist in die periode de Duitsers attent werden op de Nederlandse Joden, die daar waren?

A. Inderdaad.

92854. De **Voorzitter**: Denkt u, dat de Duitsers die Nederlandse Joden toen al hebben weggevoerd?

A. Neen. Het merendeel is te werk gesteld in die kampen, welke onder de bescherming van de Fransen stonden.

92855. De **Voorzitter**: Zij zijn dus niet weggevoerd?

A. Zeer zeker niet.

92856. De **Voorzitter**: Dat aantal van 1200 zal er dus wel geweest zijn?

A. Ik schat het totale aantal, dat er toen was, op ongeveer 1100.

92857. De **Voorzitter**: Die mensen zaten dus in de verschillende centra, maar buiten de centra waren er zeer weinig?

A. Buiten de centra woonden er niet zo heel veel.

92858. De **Voorzitter**: Een paar honderd'?

A. Zo ongeveer wel. Zeer zeker. Het merendeel was in de omgeving van Toulouse.

92859. De **Voorzitter**: Welke moeilijkheid heeft men nu ervaren in die periode tot Juli? U zegt: Zij hebben hen in werkkampen ondergebracht, aan het werk gezet, maar nog niet weggevoerd.

A. In de eerste plaats het ontbreken van de nodige gelden. Een van de grote moeilijkheden is juist geweest, dat ik de gelden, die nog beschikbaar waren, maar die waren overgedragen, eerst aan de heer *Testers* en daarna aan de heer *Aarts*, niet in handen kon krijgen ten gevolge van de weigering van *Aarts*, die zaak over te dragen. *Testers* was daartoe ook niet bereid.

92860. De **Voorzitter**: Eerst *Testers* en daarna *Aarts* waren daartoe niet bereid?

A. Neen. Met dat geld werden de mensen in Toulouse ondersteund. Er is een instructie uitgevaardigd geworden, ik vermoed door dr. *Sevenster* vóór zijn arrestatie, om de vluchtelingen drie maanden vooruit te betalen.

De **Voorzitter**: Dat heeft de heer *Sevenster* ons zelf verteld.

A. Gezien de toestand, zoals die zich heeft voorgedaan, is dit een fout gebleken. Die mensen hadden dat geld niet nodig, omdat zij naar dat werkkamp gingen. Ik heb gezegd, dat wij onze mensen, die niet in dat werkkamp zaten, met dat geld hadden kunnen steunen. De heer *van Lennep* was dezelfde mening toegedaan en wilde gedaan krijgen, dat de zaak werd herroepen, hetgeen mogelijk zou zijn geweest, indien aan de zaak nog geen uitvoering was gegeven. Het bleek echter, dat het toen reeds was geschied en dat er van de fondsen niets meer over was.

92861. De **Voorzitter**: Achteraf kan men redeneren, dat dit niet nodig was geweest. Indien er echter een ogenblik komt, waarop men totaal in onzekerheid verkeert, of men de mensen later nog wel zal kunnen bereiken, is het niet zo vreemd, als men zegt: laten wij thans de mensen dit geld reeds geven.

A. Inderdaad, maar op dat ogenblik kon de heer *Sevenster* dat niet beoordelen.

92862. De heer **Stokvis**: Hij kon echter die inogelijkheid wel zien aankomen! Daarbij kwam vermoedelijk ook, dat hij voorzag, dat hij als gevolg van zijn te verwachten airesiatie, zelf niet meer in staat zou zijn de mensen te helpen.

A. Inderdaad. Ik ben dit geheel met u eens. Wij wilden echter de fondsen zoveel mogelijk bij elkaar houden om de mensen te kunnen steunen, gezien het feit, dat wij geheel en al van Londen waren afgesneden.

92863. De **Voorzitter**: Waarom was u eigenlijk geheel en al van Londen afgesneden?

A. Vóór de arrestatie van de heer *Sevenster* kregen wij de gelden door middel van een Amerikaanse koerier. De laatste som, die ik heb geïncasseerd — de heer *Sevenster* was toen in Toulouse —, ontving ik juist op de dag, waarop de Duitsers een inval deden in de Amerikaanse ambassade. Juist toen ik de trap af was, kwam de Gestapo in overvalwagens; ik was net het gebouw uit. Degenen, die er nog waren, b.v. mijn Belgische en Poolse collega's, zijn gearresteerd. Alles werd in beslag genomen. Ik had toen net die som gehaald en heb die zelf naar Toulouse gebracht.

92864. De **Voorzitter**: Hoeveel was dat?

A. Dat is geweest op 8 November 1942 en het was een bedrag van frs. 325 622,90, of wel 189 200 escudo's. Deze heb ik toen persoonlijk bij de heer *Sevenster* gebracht en kort daarop is de arrestatie van de heer *Sevenster* gevolgd, met het gevolg, dat er geen geld meer kwam uit Lissabon.

92865. De **Voorzitter**: Kon dat niet meer?

A. Het had wel gekund, wanneer het was gegaan via de ondergrondse beweging of via Zweden. Later bleek, dat dit wel mogelijk was geweest.

Ik heb het toen gekregen op 10 September 1943. Tot die tijd heb ik steeds zonder geld gezeten, hoewel ik het via Bern en Lissabon had gevraagd.

92866. De **Voorzitter**: En het bedrag in escudo's?

A. Dat was vóór de arrestatie van de heer *Sevenster*.

Ik had op 19 April 1943 uit Bern ontvangen een bedrag van frs. 750000. Dat was overgebracht door *Weidner*. Daarna is de zaak een beetje stopgezet geweest. Toen kwam op 10 September 1943 via Stockholm een bedrag van frs. 1 000 000. Ik moest toen bij de Zweedse legatie komen en heb daar de zaak in ontvangst genomen.

92867. De **Voorzitter**: Vonden de Duitsers dat goed?

A. Zij vonden het helemaal niet goed. Er is toen opgegeven, dat het bedrag bijeengebracht was door de Nederlanders in Frankrijk, en niet, dat het van de Regering kwam. Anders was ik de bak ingegaan. De Offices moesten verwijzen en hiervoor in de plaats kwam het Bureau Central d'Administration des Néerlandais. Toen vonden de Duitsers het wel goed.

92868. De **Voorzitter**: Daarmede was de zaak dus voor u in orde?

A. Ja, maar ik moest overal buiten schot blijven en mocht mij met niets meer bemoeien.

92869. De **Voorzitter**: Wanneer was dat?

A. Dit betrof de zending van 10 September 1943.

92870. De **Voorzitter**: En dat u niets meer mocht doen?

A. Dat was al van veel vroeger, maar daaraan heb ik geen aandacht geschonken.

92871. De **Voorzitter**: Maar nadat u de zending van 10 September 1943 had ontvangen?

A. Toen het Bureau Central d'Administration was opgericht, mocht ik nergens meer aan meedoen. Ik heb alleen enkele richtlijnen aangegeven.

92872. De **Voorzitter**: Wanneer is dat bureau in werking getreden?

A. In April 1943.

92873. De **Voorzitter**: En toch kreeg u in September 1943 nog een miljoen?

A. Ja. Ik heb zelfs de richtlijnen aangegeven voor de verdeling. Deze verdeling geschiedde als volgt:

Pensioenen (Nice en Monte Carlo)	frs. 400 000,—
Toulouse (vluchtelingengeiden)	frs. 200 000,—
Nice (idem)	frs. 40 000,—
Lyon (idem)	frs. 50 000,—
Vichy (idem, Bureau Central)	frs. 10 000,—
Toulouse (kledingfonds vluchtelingen)	frs. 10 000,—
Terugbetaling geleende bedragen Lyon	frs. 140 676,55
Storting aan Mme. <i>Huber</i> , Marseille, over April t/m September ingevolge opdracht van Hr. Ms. gezantschap Stockholm	frs. 26 400,—
Saldo in reserve bij Hr. <i>Janse</i> , Vichy	frs. 122 923,45

92874. De **Voorzitter**: Betrof de terugbetaling te Lyon het van de heer *Jacquet* geleende bedrag?

A. Ja. Wij hebben getracht een comité samen te stellen om de zaak te overbruggen.

92875. De **Voorzitter**: Was dat te Lyon terugbetaalde geld van de heer *Jacquet* geleend?

A. Dat kwam van vooraanstaande Nederlanders in Lyon en omgeving.

92876. De **Voorzitter**: Door bemiddeling van de heer *Jacquet*?

A. Ja. Wij hebben dus getracht een comité samen te stellen om de zaak te kunnen overbruggen, hetgeen helaas op een fiasco is uitgelopen, omdat de Duitsers het niet wensten.

92877. De **Voorzitter**: U hebt dus al dat geld gebruikt ten behoeve van de vluchtelingen, omdat dit werd goedgevonden?

A. Ja.

92878. De **Voorzitter**: Hoelang hebt u dat kunnen doen?

A. Ik heb mij er praktisch zeer weinig mee kunnen bemoeien, want ik heb de gelden moeten toesturen via de bureaux. Het heeft normaal gewerkt totdat ik ben gearresteerd in Januari 1944.

92879. De **Voorzitter**: Tot dat tijdstip zijn er dus door het Bureau Central d'Administration steeds uitkeringen gedaan aan Nederlandse uitgewekenen?

A. Ja.

92880. De **Voorzitter**: Op dezelfde basis als voorheen?

A. Het is op dezelfde voet doorgegaan. Het bedrag was altijd hetzelfde.

92881. De **Voorzitter**: Hebben de Duitsers er toen ook de lucht van gehad, dat het geld van u kwam?

A. Zij zullen het zeer zeker hebben geweten. Zij wisten niet, dat het geld van de Regering kwam. Dat heb ik verbloed. Ik ben zeer streng verhoord om mij te doen vertellen, waar het geld vandaan kwam. Onder martelingen heeft men mij geprest dat te zeggen. Ik heb echter verzwegen waar het geld vandaan kwam. De Duitsers zouden het wel hebben goedgevonden en niet zoveel bezwaren hebben gemaakt, wanneer het geld uit Nederland was gekomen. Dat was nu eenmaal niet zo. Wij hadden de instructie van de Nederlandse Regering, dat wij geen geld van de andere kant zouden accepteren.

92882. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat er naar uw gevoel in de periode van December 1942 tot Juli 1943 ongeveer 1100 uitgewekenen waren?

A. Zij waren zeker niet weggevoerd.

92883. De **Voorzitter**: Wat is er na Juli 1943 met hen gebeurd? Langzamerhand zijn zij toch verdwenen.

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen.

92884. De **Voorzitter**: Wanneer bent u gearresteerd?

A. In Januari 1944.

92885. De **Voorzitter**: Waren toen naar uw gevoel die mensen er nog?

A. Naar mijn gevoel waren zeer zeker zeer velen van deze mensen er nog, gezien de bedragen, welke wij hebben overgemaakt aan Toulouse.

92886. De heer **Stokvis**: In het totaal van de steunbedragen weerspiegelt zich het aantal vluchtelingen. Heeft het u niet gefrappeerd, dat het totaal van de steunbedragen aanmerkelijk minder werd?

A. Neen.

92887. De **Voorzitter**: U zegt: de meesten zullen er nog geweest zijn. Uw conclusie is, dat de mensen niet zijn weggevoerd?

A. Zij zijn weggegaan. Van wegvoeren heb ik niets gemerkt. Dat is ook niet gesignaleerd, noch door Toulouse, noch door de andere centra. Tot mijn gevangenneming heb ik er nooit enig bericht van gekregen.

92888. De **Voorzitter**: U zeide zoëven ook „weggegaan”. Waar gingen zij dan heen?

A. Laten wij zeggen, dat zij trachtten naar Zwitserland of over de Pyreneeën naar Spanje uit te wijken.

92889. De **Voorzitter**: Dat zijn toch geen grote aantallen geweest, gezien de bedragen, welke naar Toulouse moesten worden gestuurd.

A. Ik heb er nooit iets van bemerkt.

92890. De **Voorzitter**: Wij wilden gaarne weten, waar die mensen zijn gebleven. Wij hebben het vermoeden, dat velen van hen in Polen door de Duitsers zijn vermoord.

A. Dat is niet uitgesloten, maar ik kan er u niet over inlichten. De enigen, die u daarover zouden hebben kunnen inlichten, zouden geweest zijn de heren *Aarts* en *Testers*. De heer *Aarts* is echter overleden en de heer *Testers* helaas ook. De heer *Aarts* heeft namelijk na de bevrijding een hartaanval gehad in Toulouse.

92891. De **Voorzitter**: Zijn zij doorgegaan met het verzorgen van die mensen?

A. Ja.

92892. De **Voorzitter**: Op welke wijze kregen zij het geld er voor?

A. Dat kregen zij door middel van het Bureau d'Administration Néerlandais, hetgeen later via de Zweden gebeurde.

92893. De **Voorzitter**: Gingen de Zweden daar steeds maar mee door?

A. Ja. Op 13 December 1943 heb ik het laatste bedrag ontvangen, waaruit de normale steunbedragen werden betaald; het was frs. 1 000 000. Dat was een maand vóór mijn arrestatie. Wat er echter na Januari 1944 is gebeurd, kan ik niet zeggen; daarvan weet ik niets af.

92894. De **Voorzitter**: Is men na uw arrestatie doorgegaan met de ondersteuning?

A. Dat weet ik niet; het is mogelijk. Na mijn arrestatie is er daar een mejuffrouw *Mouwen* geweest, een ondergeschikte van het Bureau d'Administration Néerlandais. Het was een Nederlandse dame. Zij was secretaresse van de heer *Sevenster*. Zij heeft de zaak zo'n beetje overgenomen. Het was wel een Frans bureau, maar men had in het algemeen iemand nodig, die op de hoogte was van Nederlandse toestanden e.d.

92895. De **Voorzitter**: Zij heeft dus uw administratieve taak voortgezet?

A. Ja.

92896. De **Voorzitter**: Waar is zij?
- A. In Parijs.
92897. De **Voorzitter**: Is zij familie van de militair *Mouwen*, die in Suriname heeft gezeten?
- A. Dat is, meen ik, haar broer.
92898. De **Voorzitter**: Weet zij, wat er na uw arrestatie is gebeurd?
- A. Zij is zelf een paar maanden later gearresteerd geworden, in begin Maart 1944.
92899. De **Voorzitter**: Wij vragen ons nog steeds af: wat is er nu gebeurd met die mensen, die destijds zijn achtergebleven? Zijn die geheel en al aan hun lot overgelaten of heeft het Bureau d'Administration Néerlandais op de een of andere manier de ondersteuning voortgezet?
- A. Dat vermoed ik, en wel met geld van Zweedse zijde. Weten doe ik het echter niet.
92900. De **Voorzitter**: De gelden, die u aan de mensen verschafte, waren dat voorschotten of eenvoudig ondersteuning?
- A. Ik meen, dat er met dr. *Sevenster* een overeenkomst is gemaakt. Er waren enige mensen, die het niet zouden kunnen terugbetalen en aan die zou het à fonds perdu worden gegeven. De anderen, van wie men kon verwachten, dat zij wel zouden kunnen betalen, zouden het na de oorlog terugbetalen. Dit is vastgelegd door dr. *Sevenster* en de heer van *Harinxma*.
92901. De **Voorzitter**: U had echter de administratie van de zaak. Wanneer u het geld uitbetaalde, kreeg u toch zeker schuld-bekentenissen?
- A. Ja, die zijn in Toulouse gebleven.
92902. De **Voorzitter**: En u hebt gezien, dat daarin stond, dat zij beloofden het terug te betalen?
- A. Inderdaad. Er is echter verzuimd er in te zetten, dat zij in gulden zouden terugbetalen, zodat velen zeggen: toentertijd was de Franse franc zoveel waard, thans is zij maar zoveel waard, ik betaal liever in francs terug. Het resultaat van deze wijze van terugbetaling is, dat men ongeveer 20 procent van het geheel terugkrijgt.
92903. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gehoord, dat er, nadat dat bedrag van één millioen was binnengekomen, moeilijkheden waren om de Nederlanders in Engeland er toe te krijgen, geld te sturen?
- A. Ik heb er helemaal niets van gemerkt. Ik geloof ook, dat Londen niet eerder heeft gezonden, omdat men bang was, dat het in verkeerde handen viel.
92904. De **Voorzitter**: Dit zou ook gebeurd zijn, indien u niet toevallig uit dat gebouw was geweest.
- A. Ja.
92905. De **Voorzitter**: U hebt daardoor niet minder geld gekregen?
- A. Wat zich na de periode van December 1943 heeft afgespeeld, weet ik niet.
92906. De **Voorzitter**: U weet dus niet, dat de mensen minder hebben uitbetaald gekregen door de tegenzin van de Nederlandse Regering tegen het sturen van geld?
- A. Neen.
92907. De **Voorzitter**: U weet alleen, dat de Zweden wel zijn voortgegaan?
- A. Ja.
92908. De **Voorzitter**: Het bedrag van één millioen, dat zij u hebben gegeven, kon dus zijn een voorschot van Zweden, maar ook een bedrag, dat de Nederlandse Regering nog stuurde.
- A. Ik vermoed, dat het dit laatste is geweest.
92939. De **Voorzitter**: Het kon ook zijn, dat de Zweden het hadden voorgeschoten.
- A. Ja.
92910. De heer **Stokvis**: Is er niet een uitdrukkelijke beslissing geweest van de Nederlandse Regering om geen gelden meer aan u te zenden?
- A. Neen.
92911. De heer **Stokvis**: Dan wijs ik u op een zinsnede uit de note-verbale van 11 Juni 1943, die u blijkens een potlood-aantekening heeft ontvangen op 9 Juli 1943. Hierin wordt gezegd:
- „Il est à ajouter, que ce qui précède ne change en rien la décision du Gouvernement Néerlandais de cesser l'envoi à M. Janse de fonds destinés à l'assistance aux réfugiés.”
- A. Dit heeft nooit voortgang gehad.
92912. De heer **Stokvis**: Dit is toch wel heel merkwaardig. Hier wordt gezegd: wij handhaven onze beslissing, de heer *Janse* geen fondsen meer te doen toekomen ter ondersteuning van de vluchtelingen.
- A. Ja, maar hetgeen daarna is gekomen...
92913. De heer **Stokvis**: Hier ligt toch een half jaar tussen. De mededeling, die ik aanhaalde, wijst op iets, dat vóór Juni 1943 zou hebben plaats gehad, en dit moet u hebben geweten.
- A. Dit heb ik nooit geweten.
92914. De **Voorzitter**: Maar u moet toch toegeven, dat dit zeer merkwaardig is.
- A. Ja, en nog veel merkwaardiger is, dat zij mij daarna weer geld hebben gezonden.
92915. De heer **Stokvis**: Maar dat is een half jaar later.
- De **Voorzitter**: De Regering had besloten, geen geld te sturen naar het bezette gebied en het is mogelijk, dat men daarop weer is teruggekomen en nadat de heer van *Harinxma*, *thoe Slooten* het verzoek daartoe in Londen bekend heeft gemaakt.
- A. Het is via Zweden verstrekt.
92916. De **Voorzitter**: U hebt toch met de heer van *Harinxma* in correspondentie gestaan?
- A. Ja, ik heb correspondentie gevoerd met Bern en met Madrid om te zeggen, dat er geld moest komen, onder welke voorwaarde ook. Ik vermoed, dat geen uitvoering is gegeven aan die alinea, welke u merkwaardig noemt en die dat ook is. Het gevolg is echter geweest, dat er regelmatig gelden zijn gekomen, driemaal zelfs. Ik heb die frs. 750 000 van April 1943 ook nog gehad.
92917. De **Voorzitter**: Die waren er dus al, toen u deze brief kreeg?
- A. Ja. Deze brief heb ik eerst zeer laat gekregen, toen wij zaten te worstelen met de moeilijkheid om de gelden beschikbaar te krijgen.
92918. De **Voorzitter**: U hebt na April 1943 alleen nog die zending van December gehad?
- A. Neen. De zending van December is de laatste geweest.
92919. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat de vorige zending in April plaats had.
- A. Neen. Er is nog een zending geweest op 25 October en één op 30 October. Zij hebben toen tweemaal één millioen francs achter elkaar gestuurd.
92920. De heer **Stokvis**: En in December nogeens één millioen francs?
- A. Ja.
92921. De **Voorzitter**: Allemaal in 1943?
- A. Ja. Maar er ging alleen al één millioen francs weg aan pensioenen.

92922. De **Voorzitter**: Per kwartaal?

A. Per maand. Wij hadden nog frs. 400 000 per maand te betalen aan pensioenen. Aangezien de mensen echter zoveel achter waren — zij leefden van voorschotten van anderen —, zijn de bedragen direct uitbetaald.

92923. De heer **Stokvis**: Ik begrijp niet, dat hiermede zulke grote sommen gemoeid waren. Betrof het veel mensen?

A. Ik had 58 Nederlands-gepensioneerden. Nederlandsch-Indisch-gepensioneerden, van wie de pensioenen ontzettend hoog waren, had ik er 69.

92924. De heer **Stokvis**: Dan is het verklaarbaar! In het begin van het verhoor hebt u het gehad over moeilijkheden met de heren *Testers* en *Aarts*. U hebt gezegd, dat zij bezwaar maakten tegen overdracht van de stukken, maar niet, dat zij ook bezwaar maakten tegen kennisneming door u van de administratie.

A. Ik heb wel degelijk gevraagd de gehele leiding te inspecteren. Dat is mij geweigerd. Vandaar dat ik geen enkele notitie heb kunnen maken, hetgeen ik had willen doen om te weten wat er omging.

92925. De heer **Stokvis**: Nu begrijp ik het beter.

In dit verband wilde ik u tenslotte nog vragen, wat er na Juli 1943 is gebeurd, toen u dus de beslissing van de Nederlandse Regering op dit stuk ontving, wat de heer *Aarts* betreft.

A. Zoals ik reeds zeide was inmiddels de gehele beweging overgenomen door het Bureau Central d'Administration des Néerlandais, waaruit ik persoonlijk moest verdwijnen, terwijl ik mij met niets meer mocht bezighouden.

92926. De heer **Stokvis**: Daarmede verviel dus eigenlijk de instructie, welke u door de Nederlandse Regering werd verstrekt.....

A. Inderdaad.

De heer **Stokvis**: ..... die u straks niet hebt voorgelezen, maar welke aldus luidt, dat de Nederlandse Regering heeft besloten „que sous la supervision de Jonkheer *van Lennep*, à Cannes, monsieur *Janse*, à Vichy, sera chargé du travail, qui pourra encore être effectué dans l'intérêt des réfugiés néerlandais en France".

Dat is door de omstandigheden achterhaald geworden?

A. Ja.

92927. De **Voorzitter**: U hebt dus in het geheel geen idee, hoeveel vluchtelingen er waren?

A. Ik schat, dat, toen ik werd gevangen genomen, er een 1100 à 1200 uitgewekenen waren.

92928. De **Voorzitter**: En waar zijn deze mensen nu toch gebleven? U gelooft toch ook niet, dat er in dat getal, dat u noemt,

veel verandering zal zijn gekomen? Wij hebben de indruk, dat de Duitsers zeer velen hebben weggesleept naar het oosten. Wat zal er nu zijn gebeurd nadat mejuffrouw *Mouwen* is gearresteerd?

A. *Aarts* had ons hierbij kunnen helpen, maar die is dood.

92929. De **Voorzitter**: Misschien zou de heer *Sauveur* ons kunnen helpen.

A. De comptabele stukken zijn door *Aarts* verbrand geworden, omdat hij bang was, dat hij gearresteerd zou worden.

92930. De heer **Stokvis**: Had hij geen Nederlands personeel?

A. Neen, hij werkte alleen, dat is een grote handicap geweest.

92931. De **Voorzitter**: Is de heer *Sauveur* daar gebleven?

A. Toen de Offices werden omgezet in Bureaux d'Administration, moesten allen, die met de Offices te maken hadden gehad, verdwijnen en dus is ook de heer *Sauveur* verdwenen. Ik heb reeds gezegd, dat *Aarts* zijn eigen administratie heeft verbrand. Ik heb daarvan een gelegaliseerde verklaring laten opstellen door de dame, bij wie *Aarts* de papieren had verbrand en die verklaring aan de Nederlandse Regering opgestuurd, omdat ik een bewijs moest hebben, waarom er dat hiaat in de administratie was. Met dat hiaat zit u op het ogenblik. Daardoor kunnen wij vermoedelijk thans niet meer achterhalen hoeveel mensen er gedeporteerd zijn geworden.

92932. De heer **Stokvis**: Wie is mejuffrouw *Mouwen* opgevolgd aan het Bureau d'Administration?

A. Niemand.

92933. De **Voorzitter**: Bij dat bureau heeft men het werk voortgezet, maar waren dat Zweden?

A. Dat waren Fransen, die bij de Nederlandse afdeling werkten.

92934. De **Voorzitter**: En wie zijn er toen bij de Nederlandse afdeling gekomen?

A. Dat weet ik ook niet. Ik wil mejuffrouw *Mouwen* dit nog wel eens vragen, als ik haar ontmoet.

De **Voorzitter**: Indien u dit wilt doen, zouden wij dat op prijs stellen.

Ik ben thans gekomen aan het einde van hetgeen ik u had te vragen. Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

M. H. C. JANSE.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS.
STOKVIS.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 26 APRIL 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

JACOBA CORNELIA VELTMAN,

oud 50 jaar, wonende te Amsterdam, kantoorbediende.

Zij legt de eed af als getuige.

92935. De **Voorzitter**: U bent één van degenen geweest, die een tijd moesten verblijven in een Duits concentratiekamp?

A. Bijna drie jaar, van 1942 tot 1945.

De **Voorzitter**: Het is niet onze bedoeling u daarover details te vragen, want die zijn op allerlei manieren al bekend geworden.

A. Ik ben op 3 Juli 1942 in Ravensbriick gekomen en daar gebleven tot 24 of 25 April 1945.

92936. De **Voorzitter**: Had u daarvóór in Nederland gevangen-gezetten?

A. In Amsterdam en in Scheveningen.

92937. De **Voorzitter**: In de eerste plaats zou ik graag van u vernemen, wat u bekend is van pogingen van Nederlandse of andere zijde — laten wij allereerst spieken van het Nederlandse Rode Kruis — om de gevangenen wat te bezorgen door pakketten en dergelijke te sturen.

A. Voor zover ik weet, zijn in Amsterdam aan de Weteringschans en aan de Amstelveenseweg nooit pakketten bezorgd. In Scheveningen ben ik geweest van 1 of 2 Juli 1931 tot 30 Augustus 1941, dus twee maanden. Toen werd door het Rode Kruis, voor zover ik weet, extra-cantine gegeven, hiervoor moesten door de vrouwen handwerken, kleding en kussens worden gemaakt.

92938. De **Voorzitter**: Wil dit zeggen, dat u die uitdeling ook kreeg?

A. Ja, wij kregen tomaten en een half pond suiker per week per gevangene.

92939. De **Voorzitter**: Moest u daarvoor betalen?

A. Neen. Wij hebben ook eenmaal in de week een ons of een half ons spek gekregen en een enkele maal jam.

92940. De **Voorzitter**: Hiervoor motst u dus handwerken?

A. D.w.z. niet iedereen behoefde te handwerken. Iedereen kreeg echter van die cantine, ook als men niet handwerkte. Het werd per cel uitgedeeld. Toen ik in 1942 in de strafgevangenis van Scheveningen kwain, kreeg ik het niet meer.

92941. De **Voorzitter**: U zegt, dat u aan de Weteringschans niets kreeg?

A. Neen.

92942. De **Voorzitter**: Wij hebben gehoord van pakketten of eten, bezorgd door bepaalde vrouweccomité's, o.a. van mevrouw de *Bussy* en mevrouw *van Overeem*.

A. Daarvan heb ik zelf nooit iets gehad en ook nooit iets gehoord. Alleen kregen wij van onze familie in onze was toegestuurd b.v. een half brood, met boter besmeerd, of koek. Dat werd door de Duitse bewakers toegelaten, het mocht echter niet.

92943. De **Voorzitter**: U zegt, dat u zulke dingen aan de Weteringschans in de was kreeg?

A. Dat was het geval aan de Weteringschans en de Amstelveenseweg. Dat werd door familie in de schone was meegegeven.

92944. De heer **Stokvis**: Want de familie verzorgde die was?

A. Ja. De vuile was werd weggehaald en de schone binnengebracht. Stiekum werd er dan iets bij gedaan.

92945. De **Voorzitter**: Wanneer bent u naar Duitsland gebracht?

A. Op 4 Juni 1942 ben ik uit Scheveningen weggevoerd. Ik verwar de zaken altijd, omdat ik in 1941 ook in Scheveningen heb gezeten. Daarna ben ik vervoerd naar Amsterdam, naar het huis van bewaring aan de Weteringschans. In November 1941 ben ik overgebracht naar de Amstelveenseweg. Eind Mei 1942 ben ik weer naar Scheveningen vervoerd. Na een week in Scheveningen te hebben gezeten, ben ik op transport gesteld naar Duitsland. Vier weken later, op 3 Juli 1942, was ik in Ravensbruck.

92945. De heer **van Dis**: Zijn er weleens pakketten gekomen in Ravensbruck?

A. Er zijn pakketten gekomen met de naam van de afzender er op, bijv. de *Bussy*.

92947. De heer **van Dis**: Hebt u die zelf niet gehad?

A. Neen. Volgens mij is er ook geen systeem geweest in de verzending. Verschillende mensen kregen een pakket, maar hoe zij aan de verbindingen zijn gekomen, ben ik niet te weten gekomen.

92948. De heer **van Dis**: Stonden er namen op de pakketten?

A. Zij werden aan bepaalde personen gegeven. Er was een antwoordkaart bij, waarop kon worden meegedeeld aan de familie, dat men het had ontvangen.

92949. De heer **van Dis**: Hebt u nooit pakketten gehad?

A. Van mijn eigen familie wel. In 1942 kwam met Kerstmis het bericht door, dat wij van familie pakketten mochten ontvangen. Toen konden familieleden dus pakketten sturen en ik heb die ook van mijn familie gehad. Er was alleen veel uit die pakketten gestolen. Het gebeurde zeer vaak, dat men beschimmeld brood kreeg. De chocolade bleef wel goed in de pakketten. Mijn kinderen hebben mij twee keer sinaasappelen gestuurd. Beide keren zijn zij echter in Ravensbruck uit het pakket gestolen. Dat heb ik tenminste moeten constateren.

92950. De **Voorzitter**: Als u van die familiepakketten hebt gekregen, zult u er later weleens niet hen over hebben gesproken. Hebt u weleens vernomen, hoe zij die verzonden? Deden zij die zo maar op de post of gingen zij naar het Rode Kruis en vroegen zij daar: Wilt uorgen, dat zij aankomen?

A. Zij hebben die pakketten zelf verzonden over de post.

92951. De **Voorzitter**: Wist uw familie, dat u in Ravensbruck zat?

A. Ja. Wij mochten eens in de maand schrijven. Ik bemerkte nl., dat de pakketten, die iemand uit Alkmaar kreeg toegestuurd, er beter uitzagen dan de pakketten, die ik kreeg. Ik heb toen een illegale correspondentie gevoerd — u zult vermoedelijk wel weten, dat dit mogelijk was — en daarin gevraagd, de pakketten aan een ander bij-

kantoor van de posterijen in Amsterdam ter verzending te geven, daar ik veronderstelde, dat aan het kantoor, dat de pakketten aan mij verzond, mensen zaten, die ons vijandig waren gezind en die de pakketten te lang vasthielden. De pakketten, uit Alkmaar verzonden, bleven niet zo lang onderweg. Ik had vroeger gewerkt bij een postkantoor op de hoek van de Constantijn Huygensstraat en ik heb verwezen naar dat bijkantoor om de pakketten voortaan te verzenden.

92952. De heer van Dis: Kon u constateren, dat die pakketten geopend waren geweest?

A. Wij kregen de pakketten altijd geopend en of zij dus b.v. twee keer geopend waren, konden wij niet zien.

92953. De Voorzitter: Dat waren dus pakketten, die van een familielid kwamen. Hebt u nu weleens gemerkt, dat er in Ravensbruck nog andere pakketten kwamen, behalve dan de pakketten, die van mevrouw de Bussy kwamen?

A. Er zijn in het begin van 1945 Zweedse pakketten gekomen. Die kwamen binnen voor alle Nederlandse vrouwen in het kamp; zij waren niet op naam gesteld.

92954. De Voorzitter: Men noemde dit Zweedse pakketten. Waarom deed men dit?

A. Er stond „Zweden“ op: er zaten Zweedse broden e.d. in.

92955. De Voorzitter: Het was zo, dat het pakketten waren van de Nederlandse Regering, die uit Zweden werden verzonden.

A. Dat weet ik niet. Er waren niet voldoende pakketten gestuurd om iedere vrouw een pakket te geven. Wij haalden de pakketten bij elkaar, sorteerden de zaak en zeiden dan: zoveel Nederlandse vrouwen zijn er, zoveel pakketten zijn er, dus kan iedere vrouw zoveel krijgen.

92956. De Voorzitter: Wat er aankwam voor de Nederlandse vrouwen werd dus gelijkelijk verdeeld?

A. Ja.

92957. De Voorzitter: De pakketten waren niet op naam gesteld en wat er op was vermeld, stond in de Zweedse taal?

A. Ja.

92958. De Voorzitter: Kwamen er geen andere pakketten voor de Nederlandse gevangenen binnen?

A. Het is mogelijk, dat er kort vóór de bevrijding Amerikaanse pakketten zijn binnengekomen.

92959. De Voorzitter: Maar hebt u b.v. in 1944 ook niet pakketten gehad, die uit Zwitserland kwamen?

A. Neen.

92950. De Voorzitter: Er zaten in het kamp behalve Nederlandse vrouwen ook vele vrouwen van andere nationaliteiten. Hoe stond het in dit opzicht met haar?

A. De Deense en Moorse vrouwen zijn door haar Regeringen het beste verzorgd geworden.

92951. De Voorzitter: U wist toen echter niet, waar die pakketten, waarop de Zweedse taal stond, vandaan kwamen?

A. Zij kregen in ieder geval veel meer: kledingstukken (ski-broeken e.d.), levensmiddelen, enz.

92962. De Voorzitter: En kwamen die pakketten niet van familieleden?

G. Neen, wij hebben altijd gemeend, dat die pakketten door de Deense en Noorse Regeringen aan die mensen werden gestuurd; vandaar, dat wij hebben gezegd: de Deense en Noorse vrouwen worden door haar Regeringen het best verzorgd.

92963. De Voorzitter: Die Deense en Noorse gevangenen kregen dus pakketten uit haar eigen land; zij kregen die toch niet uit Zwitserland van het Rode Kruis?

A. Neen, want anders had er een Zwitserse vlag of iets dergelijks op moeten staan.

92964. De Voorzitter: Dan was liet internationaal geweest en dan had men dat ook wel op de een of andere wijze kunnen zien.

A. De pakketten, die wij toen hebben gekregen, noemden wij Zweedse pakketten. Ik geloof niet, dat wij meer hebben gekregen.

92965. De Voorzitter: Er waren in het kamp gevangenen van vele nationaliteiten: Nederlandse vrouwen, Deense, Noorse.....

A. Franse vrouwen.

92966. De Voorzitter: Hoe ging het ten aanzien van haar? Hoe ging het met de Franse vrouwen?

A. Wat ik er van weet, is, dat de Fransen nooit iets hebben gekregen. of het moet in de laatste tijd zijn geweest, toen ze allemaal hebben meegedeeld. In 1945 is het kamp namelijk overstroomd met pakketten: deze gingen niet direct naar de gevangenen, maar er ging een tijdje overheen en dan werden ze uitgedeeld. Men is begonnen met aan de Polen pakketten te geven en deze door 3 of 4 te laten delen. De Polen hebben dit geweigerd.

92967. De Voorzitter: Waarom?

A. Zij meenden, dat zij recht hadden op een héél pakket en geen deel. Men moet het waarderen, dat zij dit weigerden te accepteren, want zij hadden het in vele gevallen slechter dan andere nationaliteiten.

92968. De Voorzitter: U meent, dat de Duitsers veel pakketten stalen en dat zij daarom de pakketten wilden laten delen, maar dit hebben de Polen geweigerd?

A. Ja, en toen heeft iedere gevangene een pakket gekregen.

92969. De Voorzitter: Het heeft dus geholpen?

A. Ja.

92970. De Voorzitter: Meer dan eens?

A. Neen, éénmaal. Het is misschien twee maanden daarvóór begonnen. De Duitse molen maalde langzaam en het duurde lang, voordat iedereen een beurt zou hebben gehad.

92971. De Voorzitter: Dat waren dus Amerikaanse pakketten?

A. Ja, dat zal wel op de blikjes hebben gestaan.

92972. De Voorzitter: Waren er nog Joodse vrouwen?

A. Ja.

92973. De Voorzitter: Kregen die ook iets?

A. De enige keer, dat wij de pakketten hebben kunnen verdelen, hebben wij aan de Joodse vrouwen iets gegeven. Deze Joodse vrouwen spraken goed Nederlands, maar zij waren van Duitse of Griekse nationaliteit, bijvoorbeeld doordat zij hier met een Griekse Jood waren getrouwd.

92974. De Voorzitter: Het waren dus wel Nederlanders?

A. Ja, maar niet van Nederlandse nationaliteit, en daarom werden voor deze vrouwen geen pakketten afgegeven. Wij hebben in onderling overleg war gegeven, maar wij moesten dit heel grheimzinnig doen om niet het risico te lopen, dat het de volgende keer werd ingehouden.

92975. De Voorzitter: Zij hebben dus niets gekregen van een Joods comité? Er zijn in Amerika Joodse comité's geweest, die veel pakketten naar de kampen hebben gestuurd, maar u weet niet, of deze in Ravensbruck aankwamen?

A. Neen, dat weet ik niet. Ik heb heel gauw contact gehad met Joodse vrouwen, zoals *Solomons*, die nu is getrouwd met *Elzas*, en als zij contact hadden gehad met een Joods comité, dan zou ik het wel hebben geweten.

92976. De **Voorzitter:** U kon tenslotte wegkomen en bent toen in Zweden aangekomen, waar u een bedrag in geld kreeg. Kreeg u dat van Nederlanders?

A. Ze hebben iedere gevangene een pakket meegegeven. Dat was in een auto, die ons naar Zweden bracht. Daarvan hebben wij onderweg gegeten, maar wij hebben die niet lergemaakt. In Zweden aangekomen, moesten wij de pakketten en alles, wat wij aan ons lichaam hadden, afgeven, waarschijnlijk uit gezondheidsoverwegingen. Toen wij daar geheel naakt stonden, werden wij in het bad gestuurd en schoongemaakt. Daarna kregen wij nieuwe kleren aan. Die moeten wij van de Nederlandse Regering hebben gehad.

92977. De **Voorzitter:** Werd u dan ontvangen door Nederlandse ambtenaren?

A. Zolang wij daar geweest zijn, hebben wij in ieder geval te maken gehad met vertegenwoordigers van de Nederlandse Regering in Stockholm. De heer *Woensdregt* is het geweest, met wie wij te maken hadden.

92978. De **Voorzitter:** Hoeveel Nederlanders waren er onder die mensen?

A. Dat kan ik niet zeggen. Er waren o.a. veel Polen onder die mensen. Wij zijn in Skatos geweest. Daar hebben veel vrouwen gezeten.

92979. De **Voorzitter:** Ik dacht, dat er 800 Nederlandse vrouwen in Ravensbruck zaten.

A. Het grootste deel van die vrouwen is echter gestorven.

92950. De **Voorzitter:** Ik meen, dat er zoveel vrouwen nog waren bij de bevrijding.

A. Neen, want wij zijn met 10 of 12 auto's weggebracht. Er zaten o.a. Franse, Belgische, Poolse en Nederlandse vrouwen in die auto's. Het waren auto's, afgedekt met linnen over ijzeren stangen. Ik heb de gehele weg moeten doorbrengen staande op één voet.

92981. De **Voorzitter:** Het waren er dus niet meer dan 400?

A. Dat weet ik niet. Wij hebben gepast en gemeten om te zien, of wij een zitplaats hadden. Het is ons echter niet gelukt een zitplaats te bemachtigen. Ik durf niet te zweren en zeggen, hoeveel er in die auto's hebben gezeten, maar als het er zoveel waren geweest, had men ze er in moeten persen.

92982. De **Voorzitter:** Toen heeft men dus door de bemoeienis van Nederlandse ambtenaren kleren gekregen, is aan eten geholpen en heeft er onderdak gehad. Werden daarvoor loodsers gebruikt?

A. Volgens hetgeen daar gezegd werd, waren het militaire barakken. Ik denk, dat wij daar met 12 vrouwen in één huis zaten. Het kunnen er echter ook 16 geweest zijn. Dat weet ik niet.

92983. De **Voorzitter:** Kreeg u ook geld?

A. Tien kronen zakgeld per week.

92984. De **Voorzitter:** Ik dacht, dat het 75 kronen was.

A. Dat is een lening geweest. Wij kregen iedere week zakgeld.

92985. De **Voorzitter:** Hoeveel weken bent u daar geweest?

A. Ik ben teruggekomen in Amsterdam op 26 Augustus 1945.

92985. De **Voorzitter:** U bent daar dus vier maanden geweest?

A. Ja, van Mei tot en met 26 Augustus.

92987. De **Voorzitter:** U hebt daar dan in die tijd onderdak genomen, gegeten, kleren en zakgeld gehad?

A. Ja.

92988. De **Voorzitter:** Wat deed u met dat zakgeld?

A. Wij zaten in Göteborg, even buiten de havenstad.

92989. De **Voorzitter:** Kon u zich vrij bewegen?

A. Neen. Wij zijn zes weken geïsoleerd geweest, in quarantaine. Wij hebben al die tijd overnacht in dat kamp, maar konden na die quarantaine naar de stad gaan. Wij moesten op een bepaald uur binnen zijn, zelf het kamp onderhouden en ons eten verzorgen.

92990. De **Voorzitter:** Toen hebt u ook een lening gekregen?

A. Ja, van 75 kronen.

92991. De **Voorzitter:** Wat was het doel van die lening? Wat moest u daarmee doen?

A. Laten wij rustig zeggen: die hebben wij afgeperst. Wij hebben daar zo'n uitstekende verzorging gehad, dat, toen wij werden uitgenodigd om te komen bij de Nederlandse Club, wij geen nachthemd en zakdoeken hadden. Wij hebben geschreven aan de Nederlandse gezant: Moeten wij, als wij aan tafel eten, w.c.-papier voor de dag halen? Toen hebben wij zakdoeken gekregen. De verzorging heeft dus nogal wat te wensen overgelaten. Wij hebben figuurlijk gevechten moeten leveren om fatsoenlijk voor de dag te komen.

92992. De **Voorzitter:** Wat moest u met die 75 kronen doen?

A. Daarvoor hebben wij een regenjas gekocht. Iemand, die rookte, zou alleen daardoor reeds door die 10 kronen zijn heengekomen. Een oude Ravensbruck-kwaal was, dat iedereen „Beziehungen” aanknoopte. Daardoor kreeg men b.v. textielpunten los en daarvoor werd dan stof gekocht. Het ging b.v. zo, dat de vrouwen rustig naar een textielzaak gingen en dan zeiden: Wij zijn Hollandse vrouwen; wij hebben geen textielpunten en dan kregen zij vaak van de omstanders, van de mensen, die in de winkel waren, punten. De vrouwen kochten dan sloop, b.v. voor zich zelf of voor haar kinderen.

92993. De **Voorzitter:** Gebeurde dat van die 75 kronen?

A. Mede, maar ook een deel van het zakgeld werd daarvoor gebruikt.

92994. De **Voorzitter:** Hebt u dat geld gekregen als een lening? Hebt u daarvoor getekend?

A. Wij zijn in elk geval niet van plan dit terug te betalen.

92995. De **Voorzitter:** Is er geïnformeerd, of u eventueel bereid bent dit terug te betalen, of wil men het metterdaad ook invorderen?

A. Daarmede zijn ze bezig. Ik ben bij de Sociale Raad geweest en men heeft mij hieromtrent een verhoor afgenomen.

92996. De **Voorzitter:** Heeft men u gevraagd, of u betalen wilt, of heeft men u gevraagd, of u betalen kunt?

A. Bij mijn patroon is gevraagd, wat mijn salaris bedraagt. Die mijnheer van de Sociale Raad heeft tegen mij gezegd, dat ik het maar beter afbetalen kon met een rijksdaalder per week, omdat het anders van mijn salaris zal worden afgehouden.

92997. De **Voorzitter:** Is de zaak van die terugbetaling pas begonnen?

A. Dat is ongeveer drie weken geleden begonnen.

92998. De **Voorzitter:** Die zaak heeft dus sinds kort een aanvang genomen en gedurende al de voorafgaande jaren is er op dit gebied niets gebeurd?

A. Ja. Eergisteren heeft men op mijn kantoor inlichtingen gevraagd omtrent mijn salaris.

92999. De heer **Stokvis:** En men heeft u ook te verstaan gegeven, dat het bedrag onder omstandigheden zelfs met dwang zal worden ingevorderd?

A. Het zal van mijn salaris worden afgehouden, als ik het niet met een rijksdaalder in de week afbetaal.

93000. De *Voorzitter*: Heeft men u niet te verstaan gegeven, dat men het u onder omstandigheden zal schenken?

A. Neen. Ik heb b.v. een huis op mijn naam staan, dat f 90 per maand doet. Ik heb dat huis onderverhuurd. Ik verdien aan die onderhuur niets. want het huis is zodanig onderverhuurd, dat een ieder precies betaalt, wat hij aan huur betalen moet. Nu is mij gevraagd, hoeveel ik precies aan huur betaal en wat mijn onderhuurders aan huur betalen, zeker om te zien, wat ik er aan verdien. Zoals ik reeds heb gezegd, verdien ik er geen cent aan. Verhoudingsgewijze betalen wij allemaal precies, wat wij aan huur moeten betalen.

93001. De heer *Stokvis*: Hebt u ook van andere voormalige lotgenoten gehoord, dat zij worden aangemaand dat bedrag terug te betalen?

A. Van verschilienden reeds.

93002. De heer *Stokvis*: En trekt men in dit opzicht één lijn?

A. Ja.

93003. De *Voorzitter*: Zijn er reeds mensen, die betaald hebben?

A. Dat heb ik nog niet gehoord. Wij hebben een berichtje aan de pers gestuurd, waarin wij de betrokkenen vragen hun namen op te geven, opdat zij met ons zullen kunnen protesteren tegen de terugbetaling.

93004. De heer *Stokvis*: Ik heb daarvan nog niets gelezen.

A. Het kan er pas vanavond in staan, want het is twee of drie dagen geleden verzonden.

93005. De heer *Stokvis*: Er zijn toch pakketten gestuurd door mevrouw *de Bussy*?

A. Ja. Ik denk, dat in totaal 20 of 25 Nederlanders met zekere tussenpozen zo'n pakket kregen van mevrouw *de Bussy*. Dit is gebeurd, maar het heeft zich heel, heel weinig uitgebreid. Er kwam af en toe wel eens een nieuwe bij, maar het heeft geen grote vlucht genomen.

93006. De *Voorzitter*: Kwam zij de namen niet te weten?

A. Neen, maar ik weet niet, of er geen mogelijkheid was ze toch te weten te komen.

93007. De heer *Stokvis*: Men zou op de ontvangstbewijzen andere namen hebben kunnen schrijven.

A. Hieraan hebben wij niet gedacht; dat is dus bij ons niet gebeurd.

De *Voorzitter*: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

J. C. VELTMAN.

SCHILTHUIS, voorzitter.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 26 APRIL 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en *m*.

Verhoor van

Dr. ANSELM POLAK DANIËLS,
oud 50 jaar, wonende te 's-Gravenhage, arts.

Hij legt de eed af als getuige.

93008. De **Voorzitter**: Wie heeft eigenlijk de wens te kennen gegeven om nog eens een verhoor te doen plaats vinden?

A. Ik heb u een brief geschreven, welke ik ben geëindigd mei de verklaring, dat ik zeer gaarne bereid was om, wanneer u dit nodig zou vinden, nog eens onder ede te bevestigen hetgeen ik in die brief heb medegedeeld.

93009. De **Voorzitter**: In verband met uw vertrek naar Indonesië is het goed, dat nog eens te doen.

In de eerste plaats zou ik van u willen weten, of u de inhoud van de brief, welke u ons op 29 Maart jl. hebt geschreven, onder ede wilt bevestigen. Dat doet u dus bij deze.

A. Ja.

93010. De **Voorzitter**: Nu staan in die brief enige dingen, waarover wij nog weleens een keer kunnen praten. Ik vind het niet zo vreselijk belangrijk, of de heer *Hartog* 5 of 15 Juli 1945 uit Praag is vertrokken. U wel?

A. Als hetgeen ik gezegd had, niet waar geweest was, zou ik het wel belangrijk vinden.

Ik ben de vorige keer door het verhoor enigszins overvallen, omdat ik twee dagen vóór dat verhoor van vakantie thuiskwam en mij in het geheel niet had voorbereid. Een van de opmerkingen, tegen mij gemaakt, was: U hebt in dat rapport geschreven, dat de heer *Hartog* 5 Juli is vertrokken.

93011. De **Voorzitter**: Ik heb gezegd, dat de heer *Boon* heeft gezegd, dat het de 15de Juli was.

A. Toen heb ik gedacht: dan kan ik mij vergissen, doordat ik de drukproef slordig heb verbeterd of een 1 over het hoofd heb gezien. Als iemand, zoals ik heb verweten, een zeer korte tijd in functie is geweest, maakt het wel verschil, of hij 20 of 30 dagen in functie is geweest.

93012. De heer **Stokvis**: Dat scheelt 10 dagen.

A. Dat is ongeveer 25 %. Als ik mij had vergist, zou ik het vervelend hebben gevonden.

93013. De **Voorzitter**: Dat zou u vervelend hebben gevonden, maar vinden wij niet belangrijk. Het is ten behoeve van u, dat u de gelegenheid krijgt om te zeggen: mijn dagboek was goed. Dat hebt u ook gedaan.

A. Ja.

De heer **Stokvis**: Wat de feiten zelf betreft, bent u niet verder gekomen voor wat aangaat de heer *Hartog*.

93014. De **Voorzitter**: Het feit, dat ons eigenlijk interesseert ten opzichte van de heer *Hartog*, wist u niet.

A. Inderdaad.

93015. De heer **Stokvis**: U hebt uw herinnering geraadpleegd om na te gaan, of er een aanknopingspunt te vinden zou zijn?

A. Verder heb ik geen aanknopingspunt.

93016. De **Voorzitter**: Het tweede punt is het al of niet beschikbaar zijn in Nederland van vliegtuigen om mensen te komen halen.

A. Ja.

Dat heeft zich afgespeeld in Juli en Augustus.

93017. De **Voorzitter**: U bent gekomen met een brief van 1 September 1945 van de heer *Drees*.

U hebt een keer voorgesteld, éénmaal per week een Nederlands vliegtuig naar Praag te laten komen, ten einde de mensen, die ziek waren, te laten halen.

A. Ik heb intussen mijn dagboek gevonden.

De heer **Stokvis**: En volgens de daarin vermelde gegevens zou u dit op 5 Juli 1945 aan de heer *Hartog* hebben voorgesteld.

93018. De **Voorzitter**: U hebt over deze kwestie van de heer *Drees* een brief van 1 September 1945 gekregen, waarin deze zegt, dat hij dan eindelijk zover is, dat het hem gelukt is een vliegtuig te krijgen voor het doel, waarvoor u dit hebt gevraagd. Uit die brief blijkt, dat de heer *Drees* hiervoor veel moeite heeft moeten doen, maar dat het hem tenslotte bijna twee maanden, nadat u het hebt gevraagd, gelukt is, de zaak voor elkaar te krijgen, nl. op 1 September. Ik meen, dat u uit dit schijven van de heer *Drees* niet moogt afleiden, dat men twee maanden tevoren ook reeds de beschikking had over vliegtuigen voor dit doel. Ik zeg niet, dat dit niet het geval is geweest; ik wil slechts zeggen, dat de mededeling van de heer *Drees* niet kan worden opgevat als een bewijs, dat die vliegtuigen twee maanden eerder ook beschikbaar waren voor dit doel.

A. Bij de opstelling van mijn rapport heb ik over die kwestie niet verder nagedacht. Tijdens mijn vorige verhoor hebt u gezegd: U hebt in uw rapport dit nu wel zo gesteld, maar er waren toen geen vliegtuigen. Daarvan ben ik toen geschrokken en ik begreep het niet. U hebt tijdens mijn vorige verhoor ook gezegd, dat ik, vóórdat ik mijn rapport aan de commissie-*Vorrink* schreef, in die paar maanden, dat ik in Nederland teruggekeerd was, de gelegenheid had gehad, te informeren of die vliegtuigen ook inderdaad beschikbaar waren geweest en dat het dus niet goed was geweest, dat ik dit had geschreven. Ik heb toen gezegd, dat ik het niet begreep, omdat wij toch een K.L.M. en een luchtmacht hadden met vliegtuigen. Waarom zouden die geen vliegtuig kunnen sturen? Ik heb, over deze kwestie doordenkende, na het verhoor een lid van de directie van de K.L.M. opgebeld en hem gevraagd: bestond tijdens de oorlog en ook enige maanden daarna de K.L.M. en, zo ja, kon die opereren vanuit Londen? Hij antwoordde mij bevestigend. Daarna vond ik de brief van de heer *Drees*, waarin stond, dat hij op 1 September 1945 zo ver was, dat hij meende de zaak voor elkaar te kunnen krijgen. Zijn schrijven was een antwoord op een eerder gedaan verzoek. Hei is dus inderdaad geen vergissing van mij geweest, dat er toen vliegtuigen van Nederland beschikbaar waren. Op 1 September 1945 schreef dr. *Drees* mij dit en nu moet ik toegeven, dat ik bij mij zelf een soort van kortsluiting heb gemaakt. Ik heb geredeneerd: als ze er in September waren dan zijn ze er in de loop van Juli ook wel geweest; waarom zijn ze toen niet gestuurd?

93019. De **Voorzitter**: Ik verheug mij er zeer over, dat u zelf over kortsluiting spreekt, die u bij u zelf zou hebben gemaakt, want kortsluiting is iets, dat niet normaal is. Overigens zou ik zeggen, dat, indien u een dergelijke mededeling van de zijde van de directie van de K.L.M. hebt gekregen, dit natuurlijk nader te onderzoeken is. Wie was het lid van de directie van de K.L.M., die u dat heeft verteld?

A. De heer *Versteegh*, de vroegere directeur van de Indische maatschappij.

93020. De **Voorzitter**: Hierbij zou nog een andere vraag passen, nl.: hoe waren die vliegtuigen ingedeeld? Waren zij militair ingedeeld bij het geallieerde opperbevel? Voordat kan worden nagegaan, of men inderdaad over die vliegtuigen kon beschikken, moet men méér weten.

A. Ja.

93021. De **Voorzitter**: De Nederlandse militaire vliegers waren ingedeeld bij de R.A.F., niet waar?

A. Dat weet ik niet.

93022. De **Voorzitter**: Het is zeer de vraag, of het geallieerde opperbevel die vliegtuigen beschikbaar wilde stellen voor het doel, dat u voor ogen stond.

Het is ook de vraag, in welk verband de K.L.M. vloog. Was deze in staat, langs de burgerlijke weg, die men tegenwoordig zou gaan bewandelen, die vliegtuigen beschikbaar te stellen? Ik vermoed, dat dit niet het geval was, want anders zou de heer *Drees* niet op 1 September hebben geschreven: eindelijk ben ik zo ver, dat ik een vliegtuig kan krijgen.

Er zit dus het een en ander aan vast, waardoor het woord „kortsluiting”, dat u gebruikte, wel zeer correct is.

A. Ja.

93023. De heer **Stokvis**: Uw grief is dus te reduceren tot een grief tegen de heer *Boon*, die zeide: „Wij hadden in Nederland toch waarlijk geen vliegtuigen om naar alle plaatsen te sturen, naar Duitsland, naar Polen, naar Tsjecho-Slowakije, om mensen terug te voeren, want wij hadden helemaal geen vliegtuigen. Het kon niet!”. Deze opmerking is volgens u onjuist?

A. Ja, met dien verstande, dat mr. *Boon* destijds in Londen zat. en dus geacht kon worden te weten, in hoeverre er vliegtuigen beschikbaar waren, althans op het moment, dat ik uit Praag vroeg, of vliegtuigen konden worden gestuurd.

93074. De heer **Stokvis**: Het betreft hier de periode Juli 1945.

A. In deze periode is de heer *Boon* in Londen geweest en hij heeft dus daarnaar kunnen informeren. Nu blijkt uit de verklaring van de heer *Boon*, zoals u die zoëven voorlas, dat hij „waarlijk geen vliegtuigen” had om ze overal heen te zenden en mensen op te halen.

Ik zou hierbij nog willen opmerken, dat het toch wel een verschil is, dat een lid van je eigen commissie vraagt, naar die ene plaats Praag een aparte dienst te openen, terwijl er toch ook andere plaatsen waren, waarop wel een dienst werd onderhouden.

93025. De **Voorzitter**: Waren dit militaire diensten?

A. Ja. Er was een Franse verbinding en dat waren ook militaire vliegtuigen. Er was een dienst van de R.A.F., maar deze heeft, voor zover ik weet, alleen officiële personen meegenomen.

93026. De heer **Stokvis**: De heer *Boon* verklaart:

„Ik heb hierover gesproken met de heer *Ferwerda*, die heeft gezegd, dat het onmogelijk was, vliegtuigen te sturen. De heer *Polak Daniëls* zegt hier, dat hij zelf ook om vliegtuigen heeft gevraagd.”.

De **Voorzitter**: Dan zijn u en wij het op dit punt met elkaar eens.

A. Ja.

93027. De **Voorzitter**: U zegt, dat de vliegtuigen, welke in Praag kwamen, militaire vliegtuigen waren?

A. Franse vliegtuigen.

93023. De **Voorzitter**: U zegt: Ik heb het inderdaad in Juli gevraagd. De heer *Drees* zegt op 1 September 1945: Het is mij gelukt: ik hoop, dat er binnenkort één komt. U zegt: De heer *Boon* zal er ongetwijfeld in Londen wel over gesproken hebben. Dat heeft hij gedaan.

De heer **Stokvis**: Het enige verschil is, dat getuige in zijn rapport aan de commissie-Vorink zegt, dat hij de indruk kreeg, dat de vliegtuigen werden geweigerd, omdat liet niet nodig werd geacht,...

A. Ja.

De heer **Stokvis**: ... terwijl men uit verklaringen van de heer *Boon* en andere bescheiden, welke ter tafel liggen, moet afleiden, dat het niet mogelijk was, vliegtuigen te zenden.

93029. De **Voorzitter**: Wij zullen er ons mee tevreden moeten stellen, dat wij niet verder kunnen komen dan deze verschillen van inzicht.

A. Ja.

93030. De **Voorzitter**: Verder kunt u ook niet komen?

A. Neen.

93031. De **Voorzitter**: Dan is het derde punt, dat nog even bespreking behoeft, het geval met die jongen.

U hebt gezegd: Ik vind het zo gek, dat de heer *Boon* een hele poos later met de behandelende geneesheer is gaan praten.

A. Ja, omdat die jongen allang dood was. Ik begrijp niet, waarom hij het gedaan heeft.

93032. De **Voorzitter**: Waarom interesseert het u echter nog, dat hij het gedaan heeft?

A. Omdat ik heb begrepen uit het vorige verhoor, dat hier een soort van bezwaar van de heer *Boon* naar voren werd gebracht over uitlatingen van mij. Daarover heb ik mij wilien rechtvaardigen. Ik heb begrepen — zo heb ik het uit mijn stenogram gelezen —, dat de heer *Boon* verklaard zou hebben, dat deze jongen per se niet transportabel geweest zou zijn, zodat het koude drukte geweest zou zijn, dat ik dit geval zou hebben uitgekozen, omdat transport in dit geval, waarin ik het nodig achtte, niet mogelijk was geweest.

93033. De **Voorzitter**: U hebt, als ik het mij goed herinner, gezegd, dat het transport van die jongen over Parijs onjuist zou zijn, omdat het voor hem dodelijk zou zijn.

A. Ja.

93034. De **Voorzitter**: Met transport van die jongen moest dus volgens u langs directe weg gebeuren. Ik meen mij te herinneren, dat de heer *Boon* ons heeft verteld, later van die medicus in Praag te hebben vernomen, dat deze ook dat niet zou durven verklaren. Welke reden zou nu de heer *Boon* hebben gehad om later nog eens met die medicus in Praag te gaan praten? Zou dit niet kunnen liggen aan beweringen van u?

A. Neen.

93035. De **Voorzitter**: Waarom zou hij dan niet, omdat hij van die jongen wist vóór hij wegging, uit belangstelling rijn kunnen gaan informeren bij die medicus: Wat is er met die jongen gebeurd?

De heer **Stokvis**: U had reden om belangstelling te hebben voor het geval van die jongen, maar hij ook!

93036. De **Voorzitter**: U komt dan tot de conclusie: wij zouden hem niet hebben kunnen redden,...

k. Redden konden wij hem niet.

De **Voorzitter**:... maar hem naar Nederland hebben kunnen brengen.

93037. De heer **Stokvis**: De gehele clou van het geval is, dat die jongen zijn familie niet meer heeft gezien. Dat is een sentimentskwestie.

h. Ja, uitsluitend een sentimentskwestie, dat is volkomen juist: ik vind het zeer jammer, dat die jongen zijn familie niet meer heeft gezien.

93038. De heer **Stokvis**: Als men dat vergelijkt met alle ontzettende en betreurenswaardige gebeurtenissen, welke in en buiten

Nederland tijdens de bezetting hebben plaats gehad, dan zegt men: het is een droevig geval, maar het heeft, vergeleken bij al het andere, niet zoveel betekenis, dat men zich daar in buitensporige mate warm over moet maken.

De Voorzitter: Indien men nu kon zeggen: men heeft de dood van die jongen veroorzaakt, of die dood verhaast, dan zou men er van kunnen spreken, dat er een zeer grote misstap was begaan. Maar daarvan is ook volgens u geen sprake.

A. Neen. Men heeft inderdaad alles gedaan om hem te helpen. Wat mij vooral heeft getroffen, is, dat deze jongen een van de eersten was, die penicilline heeft gekregen. De Tsjechen gaven van hun allereerste voorraadje penicilline om deze mensen te helpen. Dit was werkelijk bewonderenswaardig.

93039. **De Voorzitter:** Ik kom thans nog even tot die kwestie van de leden van uw équipe, die naar Parijs zijn gegaan en die toen later, zonder werk te hebben verricht, naar Nederland zijn gerepareerd. U hebt daarover verschillende brieven ingezonden. Ik vind die niet allemaal even duidelijk en zou het daarom op prijs stellen, als u die mondeling nog even zou willen toelichten.

A. Dit is enigszins een moeilijke zaak voor mij, omdat ik er zelf niet bij ben geweest. Deze zaak is behandeld door mijn plaatsvervanger de heer *Prins*, die op het ogenblik in Amerika is. De heer *Prins* was mijn plaatsvervanger in de équipe. Hij was eerst in Zwitserland en is later met mijn vrouw naar Parijs gegaan. Tijdens mijn vorige verhoor is deze zaak eigenlijk begonnen door een opmerking van de heer *Stokvis*, die zei: „Die leden van uw équipe hebben zich in Parijs eigenlijk niet zo best gedragen; daarvan zouden wij wei iets meer moeten weten.“ Mijn antwoord daarop is zeer ontwijkend geweest, omdat ik er niet veel van wist, aangezien ik er zelf niet bij ben geweest. Wel heb ik de inleiding, het begin van de narigheid, zelf medegemaakt. Wij hadden in Genève een équipe, die graag overal, waar dit nodig was, wilde werken. Ik meende, dat het vooral mijn taak was, te trachten voor de équipe, waarvoor de Regering veel geld had uitgegeven, zo snel mogelijk een behoorlijke werkkring te vinden. Ik heb toen in Londen met de heer *Brandel*, in tegenwoordigheid van de heer *Ferwerda*, een overeenkomst opgesteld. Daarbij werd gezegd: de équipe kan niet naar Oost-Europa, want dat zit dicht; stuur de équipe naar Parijs; daar heeft men de mensen nodig. Ik heb tijdens mijn vorige verhoor van een contract gesproken. De heer *Stokvis* zei toen: dat is geen contract; dat is een afspraak. Dat is inderdaad juist. In die afspraak zijn door mij toen diverse voorwaarden gesteld, nl. in het algemeen, dat de équipe zou werken onder min of meer menswaardige omstandigheden.

93040. **De Voorzitter:** In welke zin bedoelt u dit laatste?

A. Op dat ogenblik had mijn équipe in Genève geen uitrusting en men kon niet verwachten, dat de leden van de équipe zonder uitrusting gingen werken.

93041. **De Voorzitter:** En wat bedoelt u met „onder min of meer menswaardige omstandigheden“?

A. Onderdak, voeding en kleding; uit!

De Voorzitter: Dat spreekt vanzelf.

A. Er was namelijk geen kleding en de voeding bleek praktisch ook nihi! te zijn.

93042. **De Voorzitter:** U beschikte toch over zekere middelen?

A. In Zwitserland, maar niet buiten Zwitserland. Wij zouden dit van Parijs uit hebben moeten doen en dan zou ik er van verzekerd hebben moeten zijn, dat men het ook had gedaan.

93043. **De Voorzitter:** Als de équipe ergens te werk wordt gesteld en u beschikt over zekere middelen om de leden het salaris te betalen, dat zij van 1 Maart 1945 af kregen. . .

A. In Zwitserland!

93044. **De Voorzitter:** Wanneer u de mogelijkheid had gekregen, met de mensen naar Hongarije, Polen of Rusland te gaan, dan zou u ook niet hebben gezegd: die gelden zijn alleen bestemd om ze te gebruiken in Zwitserland.

A. Ik wilde naar Praag gaan en er voor zorgen, dat mijn équipe behoorlijk zou kunnen leven en werken in Parijs. Hiervan wilde ik verzekerd zijn.

93045. **De Voorzitter:** U had de middelen om de mensen in Zwitserland datgene, wat u noemde een menswaardig bestaan, te laten voeren.

A. Ja.

93046. **De Voorzitter:** U had dus ook de middelen om ze dat zelfde te laten hebben in Parijs.

A. Dat kon ik verwachten.

93047. **De Voorzitter:** Ik vermoed, dat u mij niet begrijpt.

U ging naar Praag en liet in Zwitserland de mensen achter, waar de middelen aanwezig waren om hun een salaris te betalen en datgene te hebben, wat u nu een menswaardig bestaan noemt. Wanneer u die middelen in Zwitserland had, kon u die middelen toch ook gebruiken om ze in Frankrijk te onderhouden!

A. Inderdaad.

93048. **De Voorzitter:** Dan is het nu alleen de vraag, of u het juist achtte, dat te doen, of dat u meende, dat de missie in Parijs dat behoorde te doen. Was er met de missie een afspraak gemaakt, dat zij het zou doen?

A. Dit meende ik, maar het bleek niet waar te zijn, en dit is het hele eieren eten.

93049. **De Voorzitter:** U meende het, maar men was het niet met u eens. Men meende in Parijs, dat de leden van uw équipe uit dezelfde middelen konden worden bekostigd als waaruit zij werden bekostigd in Zwitserland?

A. Ja.

93050. **De Voorzitter:** U meende, dat die overeenkomst was getroffen, maar zegt: blijkbaar was het niet zo, want de mensen in Parijs waren het er niet mee eens?

A. Ja.

93051. **De Voorzitter:** U zei zoëven: die middelen, die aanwezig waren om ze in Zwitserland te betalen, zouden ook hebben kunnen worden gebruikt om ze in Parijs te betalen!

A. Natuurlijk.

93052. **De Voorzitter:** Dat wenste u niet. Meende u, dat men het onredelijke van u zou verlangen?

A. Ik begrijp u niet.

93053. **De Voorzitter:** U denkt, dat op een zeker moment een overeenkomst is getroffen, volgens welke de missie het onderhoud van uw équipe zal betalen, wanneer deze in Parijs werkt. U zegt, dat degenen, die in Parijs in de missie werkten, een andere mening waren toegedaan. De heren van de missie en u waren het daarover niet eens. Nu hebt u zoëven gezegd: de middelen, die in Zwitserland aanwezig waren, zouden, als men over fysieke mogelijkheden sprak, ook in Parijs kunnen worden gebruikt om die mensen te onderhouden. De middelen waren er dus voor aanwezig en de missie wilde niet betalen.

A. Die middelen bestonden uit een bedrag, dat de Nederlandse legatie te Bern mij ter beschikking stelde, omdat zij daartoe de opdracht uit Londen had gekregen. Dat betekende — zo leg ik het uit —, dat de Nederlandse legatie te Bern uitsluitend deze gelden kon aanwenden, zolang men op het territoire zat, dat binnen de competentie van Bern viel en die houdt, dunkt mij, op bij de Zwitserse grens.

93054. **De Voorzitter:** Zo ver bent u in het geheel niet gekomen, want u was van mening, dat de missie het betaalde.

A. Wij hebben het nu over de middelen. Die waren in Zwitserland aanwezig voor Zwitsers grondgebied.

93055. **De Voorzitter:** Ik vraag mij nu af: is dit eigenlijk iets, dat een belangrijke rol vervulde, want de missie wilde het in Parijs niet betalen.

A. De missie wilde de mensen niet hebben.

93056. De **Voorzitter**: Sommigen althans niet.

A. Het was zo. Ik meende in Londen met de heer *Brandel* te hebben afgesproken — met medeweten van de heer *Ferwerda* —, dat mijn équipe in haar geheel niet in Frankrijk te werk gesteld kon worden. Daarover hebben wij dan dat afspraakje gemaakt. Ik dacht: hoera! Met deze blijde boodschap ben ik naar Genève gegaan en heb gezegd: Jongelui, op het ogenblik is Oost-Europa nog dicht, maar in afwachting van het ogenblik, dat Oost-Europa open zal gaan, heb ik gedaan gekregen, dat jullie naar Parijs kunt gaan. Toen kwain ik in Parijs aan om poolshoogte te nemen en heb gezegd: Er is dat afgesproken. Zij zeiden: Je bent stapelgek. Wat moeten wij in 's hemelsnaam inet 40 mensen beginnen? Die hebben wij in het geheel niet nodig. Het is mogelijk, dat wij er enkelen kunnen gebruiken, maar dat kunnen wij nog niet zeggen. Wij zullen hun behoorlijk onderdak geven, zij zullen als *déporté's* in onze kampen komen; voor zover wij kleren hebben, zullen wij hun die geven.

93057. De **Voorzitter**: Zij hadden toch kleren aan.

A. Ik heb gezegd: hen, die uit Zwitserland komen, behoef je niet aan te kleden, maar als zij hier moeten werken, moeten zij een soortement uniform hebben. Het merendeel van de repatriëringsmissies werkte in uniformen. Zoals ik naderhand in Praag heb gezien, zat iedereen daar behoorlijk in de spullen. Ik vond het niet zo gek, dat je, als je mensen liet werken, hun een werkpak gaf.

93058. De **Voorzitter**: Hadden zij niets van die aard?

A. Een jasje, dat zij zelf gekocht hadden.

93059. De **Voorzitter**: Zou het een reden geweest zijn, het werk in Parijs niet te doen, omdat zij geen goed pakje aan hadden?

A. Neen, natuurlijk niet. Dat was een onderdeel. Er is gezegd: a. wij hebben het hele zaakje niet nodig; b. wij zullen hen behandelen als willekeurige *déportés*.

93050. De **Voorzitter**: Neen, niet als willekeurige *déportés*, maar zoals wij jarenlang de uitgewekenen hebben behandeld. Niet „*déportés*”, dat zijn uitgewezenen. Dit waren uitgewekenen. Die hebben wij jarenlang behandeld op een wijze, welke niet verkeerd is geweest. Dat hebben zij blijkbaar ook met deze mensen willen doen.

A. Daarmede wordt het gehele accent verlegd van wat oorspronkelijk de bedoeling is geweest. Londen heeft mij indertijd opgelegd om een équipe voor de repatriëring in elkaar te zetten. Dat hebben wij gedaan. Wij hebben hen in diverse rangen ingedeeld. Zij werden genoemd repatriation officials voor Oost-Europa. Onze missie was van dezelfde orde als de missie van Parijs en andere missies, die repatriëringsopdracht hadden.

Nu wordt, ingevolge de afspraak, mijn équipe, die voor Oost-Europa, dat echter dicht zat, bestemd was, tijdelijk ingeschakeld in Parijs. Dan antwoordt Parijs echter: die équipe hebben wij niet nodig; misschien kunnen wij er enkele mensen uit gebruiken, maar zeker niet het geheel.

93061. De heer **Stokvis**: Wat is er toen in feite gebeurd?

A. Ik heb toen getracht de heer *Ferwerda* te bereiken en ik heb gezegd: ik begrijp het niet; wij hebben die afspraak in Londen gemaakt; Parijs zegt echter, dat er niets van komt. *Ferwerda* heeft toen gezegd: ja, dat weet ik ook niet. Ik heb toen gezegd: de Regeling heeft hieraan 100 000 Zwitserse francs betaald; er is hulp in Europa nodig, waarom gebruikt men die mensen niet? ik heb er aan toegevoegd: laten wij aan de U.N.R.R.A. vragen of die de équipe kan gebruiken. *Ferwerda* voelde daarvoor niet veel. En daarop heb ik gezegd: laten wij dan tegen de mensen zeggen, dat zij maar naar huis moeten gaan; zij wachten nu al maanden en maanden; dat kosten zij ten minste niets meer.

93062. De **Voorzitter**: Maar een aantal leden van de équipe kon men toch gebruiken.

De heer **Stokvis**: Er is een gedeelte van de équipe naar Parijs gegaan.

A. Ja, zij konden in équipe-verband naar Parijs gaan om daar te worden ontbonden als équipe en als de équipe eenmaal was ontbonden, zou de missie te Parijs bepalen wie van de jongelui zich ter beschikking moesten stellen. Uitdrukkelijk werd echter gezegd: zonder équipe-verband.

93053. De heer **Stokvis**: De vorige keer hebt u ons daarvan niets verteld. Dit zijn toch dingen, die u zelf hebt meegemaakt?

A. Dat wist ik toen allemaal niet meer; ik heb dit na mijn verhoor nagegaan. Ik ben destijds onmiddellijk naar Praag gegaan en pas drie maanden daarna is de équipe uit Genève vertrokken. De gehele zaak is buiten mij om afgewikkeld.

93034. De **Voorzitter**: Ik heb hier een brief van de heer *van Waveren*, die u zelf hebt overgelegd: „Afschrift van een schrijven van de Mission néerlandaise pour le Répatriement, Parijs, aan dr. D. A. *Prins*, Parijs.”. Hierin lees ik:

„Geachte Heer *Prins*,

Wij vernemen dat semi-arts *Frenkel* en zuster *Mok* niet bereid zijn voor de Missie in dienst van de Repatriëring in Frankrijk werkzaam te zijn. Wij moeten U echter aan het volgende herinneren:

1. Dat Dr. *Polak Daniëls* ons heeft meegedeeld, dat zijn équipe naar Parijs zou komen en dat alleen die personen, welke de Missie niet nodig zou hebben naar Nederland zouden worden gerepatriëerd.

2. Dat de heer *Ferwerda* ons nader telefonisch op 21 Juli heeft bevestigd dat de Missie in haar dienst zou nemen al die leden, die de Missie zou kunnen gebruiken, terwijl de anderen naar Nederland zouden worden gerepatriëerd.

3. Dat Majoor *Wijnbergen* op 21 Juli j.l. heeft medegedeeld, dat 15 leden van de équipe naar keuze zouden moeten worden teruggehouden en dus niet naar Nederland gerepatriëerd mogen worden.

2 chauffeurs van de équipe moeten ten spoedigste naar Eindhoven worden gezonden en worden aldaar in dienst van het Regeeringcommissariaat tewerkgesteld. De rest van de équipe zal naar Nederland gerepatriëerd worden.

Wij meenen uit een en ander te moeten opmaken, dat het Ministerie van Sociale Zaken overweegt een aantal leden van de équipe ook verder in dienst te houden en voor de Repatriëring te werk te stellen, zij het in Frankrijk of elders.

Dientengevolge meenen wij met alle recht te kunnen eischen, dat minstens de medische krachten in de équipe, met name semi-arts *Frenkel* en zuster *Mok*, in Frankrijk moeten blijven en zich verder ter beschikking moeten houden van het Ministerie van Sociale Zaken, dienst der Repatriëring.

Wij verzoeken U derhalve hen niet uit Rijksdienst te ontslaan en hun mede te deden, dat zij niet voor repatriëring in aanmerking komen.

Verder gelieve U er nota van te willen nemen, dat wij de volgende 7 leden voor onzen dienst wensen te reserveren: *D. Muhrad, A. A. Nathans, A. Nathans — Oppenheim, J. Poons, H. Visser, E. Kranenburg, A. Sckwarz*.

In totaal kunnen dus 7 personen bij de Nederlandsche Missie worden tewerkgesteld.”

A. Is daarop geen antwoord van *Prins*? Mag ik dit ook even horen?

93055. De **Voorzitter**: Ja, u hebt het ons zelf gestuurd. De heer *Prins* schrijft:

„Refereerende aan Uw schrijven van 25 dezer heb ik de eer U mede te deelen, dat:

1. De mededeeling van Dr. *Polak Daniëls* aan de Missie zooals in Uw schrijven geformuleerd, niet geheel in overeenstemming is met wat Dr. P. D. begin Juni te Genève aan de équipeleden heeft gezegd. Hij heeft er toen nl. uitdrukkelijk op gewezen, dat de dienstneming van de équipeleden bij de Missie op de basis van *persoonlijken vrijen wil* zou geschieden. Hierbij moge ik opmerken, dat de opzet van de équipe P. D. van geheel anderen aard was dan van eenige andere Repatriëeringsinstantie. Er is nooit sprake geweest van een *verplichting* uit equipediensdienst in Missiedienst over te gaan.

2. Volgens mijn afspraak met den Heer *Knappert* op 20 Juli gemaakt, zou op 21 Juli een telefoongesprek plaats vinden tuschen de HH. *Ferwerda* eenerzijds en *Knappert* en mijzelf anderzijds. Door omstandigheden heeft dit telefoongesprek pas om 14 uur en niet in mijn bijzijn plaats gehad. De hierover gemaakte aantekeningen zijn mij Maandagmorgen door den Heer *Knappert* toegelicht.”.

Dit vind ik allemaal nogal weinig belangrijk.

De heer **Stokvis**: Wel hetgeen volgt onder a.

De Voorzitter:

„Ik had toen de indruk, dat:

a. de Heer *Ferwerda* zijn toestemming gegeven had alle équipecleden te repatriëren, behalve diegenen, die vrijwillig in Frankrijk in dienst van de Missie, c.q. Ministerie van Sociale Zaken, wilden blijven.

b. aan de repatriërenden een maand salaris als ontslaggeld zou worden uitbetaald, daar

c. geaccordeerd was, dat de opzegging van deze mensen door Soc. Zaken zou geschieden.

Ik heb mij aanstonds na dit onderhoud, dat ten deele plaats vond in bijzijn van den Heer *Nathans* (die ik na het haastig vertrek van Mevr. P. D. verzocht heb, als mijn plaatsvervanger op te treden), met dezen naar den Heer *van Waveren* begeven, om met hem de details van de ontbinding der équipe te regelen.”.

A. Dit is net zoals ik het zeg.

De *Voorzitter*: Dit weet ik nog niet zo precies.

A. Ik meende alle moeite te hebben gedaan om deze équipe in haar verband voor repatriëringdienst te werk te stellen, maar kreeg nul op het request. Daarna heeft *Ferwerda* gezegd: Laten zij dan maar naar huis gaan. U begrijpt, wat voor een afgrijselijke treurmare dit was voor deze mensen. Wij kregen toen bericht: er is niets aan te doen.

93066. De heer *Stokvis*: Een deel van de équipe krijgt de gelegenheid, blijmoedig aan het werk te gaan en de handen uit de mouwen te steken na zoveel maanden zonder iets te presteren in-komen te hebben getoucheerd.

A. Wie wilde, kon aan het werk gaan.

93067. De heer *Stokvis*: Maar dit is niet gebeurd en dat is het, waaraan velen zich met reden hebben gestoten.

De *Voorzitter*: Waaraan men zich heeft gestoten, is, dat deze mensen, van wie men altijd zei, dat zij gezind waren, zo spoedig mogelijk hulp te verlenen, de eerste de beste gelegenheid, die zich aanbood om nu weleens wat te gaan doen, nadat zij daarvoor in Zwitserland salaris hadden genoten, dat niet hebben gedaan, maar naar Nederland zijn gegaan.

A. U moet er dan nog bij weten, dat deze mensen, toen zij in Frankrijk aankwamen, daar een ontzettend koude douche kregen.

93068. De *Voorzitter*: Die hebben wij in Nederland de hele oorlog door gekregen, maar dat betekent niet, dat men dan direct zijn biezen moet pakken. Dit is juist zo gevoeld door degenen, die zich daaraan hebben gestoten en die zelf aan heel andere koude douches hebben bloot gestaan.

De heer *Stokvis*: Die heren hadden de gehele oorlog door in Zwitserland warme douches gehad. Een koude douche was zeker niet ongezond en had hun niet mogen beletten hun plicht te gaan doen.

De *Voorzitter*: Ik begrijp u echter wel. Met deze stukken en gegevens is de situatie steeds duidelijker geworden en is steeds meer komen vast te staan, zodat wij met steeds meer kennis van zaken ons een oordeel daarover kunnen vormen en daarvoor zijn wij per slot van rekening aangesteld.

De heer *van Dis*: Hebt u nog contact gehad met de Russische autoriteiten, ook in verband met vliegtuigen om die mensen weg te voeren?

A. De heer *Stokvis* heeft de vorige keer nog aangehaald, dat ik dat in mijn rapport heb gezegd. Hij heeft er terecht aanmerking op gemaakt. Ik zelf heb niet met Russische autoriteiten gesproken, maar met een Tsjechische autoriteit, die gezegd heeft, dat het de Russische toestemming zou impliceren.

93069. De heer *van Dis*: U hebt gezegd, dat een Tsjechische ambtenaar u had gezegd, dat zij het voor u in orde zouden maken. Ik vraag het, omdat de heer *Boon* heeft gezegd, dat u nooit met Russische autoriteiten in contact bent geweest.

A. Dat is juist; officieel nooit. Dat is nooit gelukt.

De *Voorzitter*: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

A. POLAK DANIËLS.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 17 MEI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de hereii Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden. alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*

Verhoor van

Prof. dr. JAN HENDRIK DE BOER,

oud 52 jaar, wonende te Beek (Limburg), w-etenschappelijk adviseur bij de Staatsmijnen, buitengewoon hoogleraar te Drlft.

Hij legt de eed af als getuige.

93070. De **Voorzitter**: Wij zouden gaarne met u willen spreken over uw functie bij het Militair Gezag, in het bijzonder bij de afdeling Repatriëring. Wanneer is die afdeling gevormd?

A. Dat zal in het begin van 1944 zijn geweest. Midden 1943 of einde 1943 is de voorbereiding via het bureau M.G. te Londen begonnen.

De **Voorzitter**: Dat was al eerder.

A. Daaruit is het ontstaan. Daarna begonnen zich een paar secties te vormen er, werd ik gevraagd voor de technische sectie brandweer en luchtbescherming. Dat is in het begin van 1944 geweest. Toen werd van geallieerde zijde gevraagd de repatriëring voor te bereiden, omdat S.H.A.E.F. daarmee bezig was.

93071. De **Voorzitter**: Was u al een tijd bij M.G.?

A. Toen de eerste cursus begon, heb ik mij direct opgegeven, dat was in 1943.

93072. De **Voorzitter**: Wat was u tevoren?

A. Ik was door liet militaire apparaat bij het Britse Ministry of Supply gedetacheerd. Ik ben als militair overgegaan. Toen ik overging, had ik de rang van kapitein. Op verzoek van onze geallieerde vrienden ben ik bevorderd tot majoor, terwijl ik werkzaam was bij het Ministry of Supply.

93073. De **Voorzitter**: U zegt, dat in het begin van 1944 van de zijde van de geallieerden het verzoek kwam bij het M.G. een sectie Repatriëring te vormen?

A. Ja, om in connectie met hun afdeling de repatriëring voor te bereiden.

93074. De **Voorzitter**: Dat houdt niet onmiddellijk in, dat het bij het M.G. moest gebeuren.

A. Dat onttrok zich aan mijn beoordeling. Toen de beslissing was gevallen, werd mij gevraagd, die taak op mij te nemen.

93075. De **Voorzitter**: Hoe bent u te weten gekomen, dat het op verzoek van de geallieerden geschiedde?

A. Omdat ik ogenblikkelijk contact met de geallieerden moest opnemen. Toen kreeg ik onmiddellijk mijn tegenspeler.

93076. De **Voorzitter**: U hebt dadelijk, toen u die functie kreeg, contact moeten opnemen met de geallieerden, en wei met degenen, die zich met de repatriëring bezighielden. Was dat S.H.A.E.F.?

A. Inderdaad

93077. De **Voorzitter**: Dat wil toch niet zeggen, dat de vorming van de afdeling Repatriëring het gevolg was van het verzoek van S.H.A.E.F.?

A. Dat is mij verteld.

93078. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Dat heeft de heer *Kruls* mij verteld.

93079. De **Voorzitter**: Toen hij u verzocht u met dit vraagstuk te bemoeien, heeft hij verteld, dat het geschiedde op verzoek van de geallieerden?

A. In een bespreking tussen de sectiehoofden werd medegedeeld, dat het verzoek was gekomen, dat te doen.

93080. De **Voorzitter**: U weet, dat er een afdeling Repatriëringdienst bij Sociale Zaken was?

A. Ja.

93081. De **Voorzitter**: Die was er sedert het najaar van 1943. Volgens onze gegevens is de afdeling bij het M.G. opgericht omstreeks het midden van 1944 en zoals u het vertelt, is het vroeger gebeurd.

A. Het is mogelijk. In ieder geval waren er twee afdelingen.

93082. De **Voorzitter**: Er was er al een bij Sociale Zaken. Was die afdeling bij het M.G. nu nodig?

A. M.i. niet.

93083. De **Voorzitter**: Als wij nu aannemen, dat het verzoek van geallieerde zijde is gekomen, zou het dan niet mogelijk zijn geweest te denken aan inschakeling van de repatriëringdienst van het Departement van Sociale Zaken in plaats van aan de oprichting van een afdeling bij het M.G.?

A. Ik weet niet hoe het precies is gegaan. Ik weet alleen van de heer *Ferwerda*, dat op een zeker ogenblik het Regeringscommissariaat werd opgericht. Dat was in October 1943. Ik weet niet precies, wanneer wij bij het M.G. zijn begonnen, maar ik heb direct met de heer *Ferwerda* contact opgenomen en hem gevraagd, hoe het nu moest. Oorspronkelijk hadden wij het plan er één orgaan van te maken, maar dat werd nu niet bepaald toegejuicht.

93084. De **Voorzitter**: Door wie niet?

A. Ik weet niet of de heren Ministers, die er op dat ogenblik waren, het er onderling erg over eens waren, maar ik kreeg voortdurend de indruk, dat men van de zijde van Sociale Zaken het apparaat voor de repatriëring niet op militaire basis wilde schoeien. Van de zijde van de S.H.A.E.F., doch niet van de zijde van de U.N.R.R.A. werd gevraagd om een militair apparaat. Toen heb ik zelf nog voorgesteld om een militaire afdeling te vormen bij het Regeringscommissariaat. Dat scheen echter erg moeilijk te zijn, want het ene viel onder de Minister van Oorlog en het andere onder de Minister van Sociale Zaken. De beleidsvraag daaromtrent ontgaat mij.

93085. De **Voorzitter**: U hebt zich dus gewend tot de heer *Ferwerda* en hem gevraagd hoe het moest. De vraag komt dan op: Zouden wij er niet één lichaam van kunnen maken? En wanneer dit niet lukt, zou de vraag kunnen opkomen: Kunnen wij niet samenwerken? Hebt u die vraag gesteld?

A. Ja. Ik heb in het bureau van de heer *Ferwerda* vele vergaderingen meegemaakt en de afspraak, die ik maakte, was, dat wij de ontvangst en de verzorging binnenslands voor onze rekening zouden nemen.

93086. De **Voorzitter**: Wilt u dat eens uitleggen?

A. Wij moeten ons verplaatsen in een der toestanden, die gedacht werden. Er bevonden zich vele Nederlanders in Duitsland. Nu kan het ogenblik komen, dat de terugtocht georganiseerd kan geschieden. Het Regeringscommissariaat moet dan meteen zijn organen naar de kampen en verblijfplaatsen in Duitsland overbrengen om daar de repatriëring in samenwerking met de U.N.R.R.A. ter hand te nemen.

Daarna gaan de repatriandi naar Nederland en het bureau van het M.G. of de afdeling Repatriëring van het M.G. verzorgt de ontvangst aan de grens, repatrieert hen naar de haardsteden, zorgt voor de medische keuring, de registratie, de ontluising, zorgt er voor, dat de besmetting met malaria niet verder gaat, enz.

93087. De **Voorzitter**: U praat over hygiënische maatregelen, over malaria, enz. Had u van zulke dingen verstand?

A. Een beetje, althans voldoende.

93088. De **Voorzitter**: Hebt u er uit ervaring verstand van?

A. Van malaria enigszins, omdat ik in een malariastreek heb gewoond.

93089. De **Voorzitter**: U hebt verschillende dingen gezegd, waarover ik u enige vragen wil stellen. U hebt b.v. gezegd, dat er een plan was, waarin voor het M.G. de taak was gedacht van het ontvangen van de repatriandi aan de grens. Daar zouden zij dan een medische behandeling ondergaan, o.a. ontluising. Hebt u ooit gemerkt, dat daarvoor in de oorlog niet alleen plannen, maar ook een organisatie was gereedgemaakt door het Rode Kruis in Nederland?

A. Wij wisten uit berichten, die wij binnenkregen, dat er in Nederland voorbereidingen waren getroffen, maar wij wisten geen details van die voorbereidingen.

93090. De **Voorzitter**: Wist u dat in Engeland?

A. Ja.

93091. De **Voorzitter**: Hoe wist u dat?

A. Dat weet ik niet meer.

93092. De **Voorzitter**: Hebt u nooit het plan gezien, dat naar Engeland is gezonden in een groot aantal exemplaren?

A. Neen.

93093. De **Voorzitter**: Ik geloof, dat er microfoto's zijn gestuurd.

A. Daarvan heb ik nooit iets gemerkt.

93094. De **Voorzitter**: Hebt u wel eens iets gemerkt van een organisatie in Nederland met medici en verpleegsters?

A. Op dat ogenblik deed ik iets anders.

93095. De **Voorzitter**: Dat was dus het denkbeeld, dat zich had ontwikkeld, maar niet tot uitwerking is gekomen, althans niet het deel, dat betref het verzamelen van de mensen in Duitsland.

A. Voor zover ik achteraf heb kunnen nagaan, is het plan wel gedeeltelijk tot uitwerking gekomen. Ik was toen niet meer in die functie werkzaam, maar ik weet voldoende van de verschillende zaken.

De voorbereiding is zó geweest, dat, toen eenmaal na vele moeilijkheden dit plan toch was aangenomen, werd besloten... .

93096. De **Voorzitter**: Dit schema is dus aangenomen?

A. Zeker.

93097. De **Voorzitter**: Door wie? Door u en... ?

A. Door mij en Ferwerda is het schema voorbereid en voor zover ik weet, is het door de Ministers van Oorlog en van Sociale Zaken en door de heer *Kruls* goedgekeurd.

93098. De **Voorzitter**: Dit is dus een aangenomen schema?

A. Eén van de aangenomen schema's. Er waren meer schema's. De mogelijkheid van ineenstorting van het Duitse Rijk bestond ook; dan zou er dus geen georganiseerde repatriëring kunnen plaats vinden en dan zou er een stroom van mensen naar de grens komen. Een plan hiervoor moest ook worden voorbereid en dat kostte meer voorbereidingswerk dan het eerste schema, want in eer, dergelijke toestand zouden de mensen van de heer Ferwerda niet ter plaatse kunnen zijn. De bedoeling was wel, dat, zodra de U.N.R.R.A. er in zou kunnen, ook de heer Ferwerda er in zou kunnen. Om dat te vergemakkelijken, was besloten een aantal jongere verbindingsofficieren op te leiden, dus mensen, die gemilitariseerd zouden worden en met de eenheden van de geallieerde legers Duitsland binnen zou-

den trekken, waarna zij de repatriëring zo goed en zo kwaad als het ging ter hand zouden nemen. Die mensen behoorden dus tot de organisatie-Ferwerda, maar werden door ons geïnstrueerd. Ongeveer 50 personen zijn zo opgeleid en dezen zijn inderdaad met de geallieerden Duitsland binnentrokken.

93099. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat die mensen werden opgeleid in Romilly?

A. Dat is later; ik spreek nu over de tijd vóór de Normandische inval. Toen hebben wij in Londen aangetrokken wat wij konden krijgen. Er waren Engelandvaarders onder, die daarvoor geschikt waren en die later met die eenheden Duitsland zijn ingegaan. Velen hebben zeer voortreffelijk werk gedaan.

Er was een derde plan, nl. om aan het Dortmund—Eernskanaal centra in te richten, ten einde opeenhopen van grote aantallen in ons land te voorkomen. Dat was ingegeven door de verwachting van de zijde van S.H.A.E.F., dat zich onder de repatriërenden veel meer mensen zouden bevinden, die door ons land naar België en Frankrijk zouden trekken. Er werd van miljoenen gesproken. Er zijn er in de praktijk ook vrij veel doorgetrokken. Ik geloof, dat wij kunnen zeggen, dat de praktijk tussen die plannen in heeft gestaan. Dit is geen persoonlijke ervaring, omdat ik toen in een andere functie werkzaam was.

Toen wij naar Brussel overstaken, is er eerst een échelon vooruitgegaan onder leiding van de heer *Posthumus Meyjes*. Ongeveer drie of vier dagen daarna, op 12 September 1944, ben ik met 40 officieren overgestoken. Zij waren allen van het M.G. Het waren grotendeels toekomstige militaire commissarissen en plaatsvervangers. Toen wij in Brussel kwamen, moesten wij dadelijk medewerken aan het invalplan, het plan betreffende de doorbraak Arnhem—Zuiderzee. Dat plan werd uitvoerig besproken. Het was mijn taak bij alle onderdelen officieren aan te wijzen, ten einde de mensen zoveel mogelijk op de goede plaatsen te krijgen. Ik heb niet veel meer aan de repatriëring kunnen doen. Ik heb alleen nog getracht enige evacuaties te voorkomen. Dat is mij in die tijd gelukt. Het streek de evacuatie van mensen uit de streek Venlo-Weert en uit de streek tussen Arnhem en Nijmegen. Die mensen zijn toen niet geëvacueerd. Tegen die evacuatie heb ik ernstig geprotesteerd bij de Engelsen. Toen de Canadezen kwamen, was het echter mis en zijn die mensen naar België gevoerd. Ik had de repatriëring toen overgedragen aan mijn plaatsvervanger de heer van *Os van Delden*. Dat is waarschijnlijk in October 1944 geweest.

93100. De **Voorzitter**: Dus u hebt eigenlijk maar heel kort na de bevrijding van België en van het zuiden van ons land met de repatriëring iets te maken gehad?

A. Rechtstreeks had ik er niet meer mee te maken. Het viel nog wel onder mij, zoals het ook onder de heer *Kruls* viel.

93101. De **Voorzitter**: Wij zijn op deze zijweg gekomen, doordat ik vroeg hoe het in de praktijk is gegaan. U antwoordde toen, dat de uitvoering in de praktijk heeft gelegen tussen beide plannen in. Wilt u dit eens uitleggen?

A. Het is zo gegaan, dat de verbindingsofficieren voor een groot deel wel met de eenheden, waarbij zij ingedeeld waren, Duitsland zijn ingegaan. Zij zijn in staat geweest vele kampen te bezoeken en gegevens naar Nederland door te geven, zodat de verschillende repatriëringcentra in Nederland inderdaad bericht van hen konden krijgen, wat men zo ongeveer kon verwachten.

93102. De **Voorzitter**: Dat waren dus mensen van de heer *Ferwerda*?

A. Ja, het waren verbindingsofficieren, die onder de heer *Ferwerda* ressorteerden.

93103. De **Voorzitter**: Wij hebben van Nederlanders, die in Duitsland in de kampen hebben gezeten, de mededeling gekregen, dat zij nooit Nederlandse liaison-officieren hebben gezien.

A. Dat is mogelijk, maar er zijn er ook velen, die hen wel hebben gezien.

93104. De **Voorzitter**: Er is ook gezegd, dat zij wel aanwezig waren in de ontvangstkampen, zoals Aken er een was, waar de mensen, die uit het oosten kwamen, zich verzamelden, maar in Dachau of in Buchenwald kwam er nooit een.

A. Ik weet alleen, dat in Nederland van die mensen toch wel bericht is ontvangen. De heer van *Os van Delden* weet dit alles echter veel beter.

93105. De **Voorzitter**: Dit was het ene gedeelte van hetgeen werkelijk is geschied.

A. U sprak zoëven van Aken. Dat was ook iets van de heer *Ferwerda*. De Nederlanders, die daar waren, ressorteerden onder de heer *Ferwerda*.

93106. De **Voorzitter**: Men heeft dus wel dat gedeelte van het aanvankelijke schema uitgevoerd, dat de repatriëringsdienst zich in Duitsland met de repatriëring bezighield. Overigens geloof ik, dat dit ook is geschied in België en Frankrijk.

A. Zeer zeker.

93107. De **Voorzitter**: Wat is in de praktijk de rol geweest van de repatriëringsafdeling van het M.G.?

A. In de praktijk is de rol geweest de ontvangst in de verschillende centra in Nederland. Persoonlijk heb ik waargenomen hoe het in Eindhoven ging. Daar zijn zeer veel Nederlanders langs allerlei wegen, o.a. met vliegtuigen, aangebracht en die werden daar zo goed en zo kwaad als het ging behandeld, want meestal mankeerde er wel iets aan. De berichten omtrent de aankomst werden wel verzonden, maar kwamen later dan de gerepatrieerden zelf. De commandant daar was de heer *Vermeulen*, die ontzettend veel werk heeft verzet met zijn mensen. Ze waren in gebouwen van de Karel I-fabrieken en de Philips-fabrieken ondergebracht. Ze hebben hun tijdelijk onderdak bezorgd, hen ontluisd, van kleren voorzien, enz.

93108. De **Voorzitter**: Hebt u hij de ontvangst in zulke plaatsen iets gemerkt van degenen, met wie het Rode Kruis afgesproken had om in te vallen zodra het nodig was?

A. Toen liep de organisatie wel wat door elkaar, want op dat ogenblik was door het Rode Kruis reeds de hulpactie H.A.R.K. opgericht, die toen al zeer goed werkte. Ik heb veel contact gehad met de heer *Laman Trip*, die heel veel werk heeft verricht. Ik spreek vooral over Eindhoven, omdat dit het centrum was, waarvan ik het meeste heb gezien. Ook in Twente is goed werk verricht. In het noorden van het land zijn minder mensen binnengevallen dan men had verondersteld; men verwachtte, dat er velen over Nieuweschans binnen zouden komen.

93109. De **Voorzitter**: U hebt zoëven verteld over het begin van het werk der afdeling Repatriëring van het Militair Gezag en hebt gezegd, dat u zelf bij de heer *Ferwerda* bent geweest om te vragen, wat er moest worden gedaan.

Heeft de heer *van den Tempel* u weleens gevraagd of u aan de Repatriëringsafdeling van het Departement van Sociale Zaken wilde worden verbonden?

A. Hij heeft daarover weleens gesproken, maar hij had toch wel bezwaren in die tijd om zijn repatriëringsdienst te militariseren. De heer *Ferwerda* heeft er voortdurend op aangedrongen om gemilitariseerd te worden, maar de heer *van den Tempel* was daar pertinent op tegen. Ik heb hem nooit gevraagd, wat daar achter zat. Ik heb vele prettige gesprekken met de heer *van den Tempel* gehad.

93110. De **Voorzitter**: De heer *van den Tempel* heeft het dus wel aan u voorgesteld? Waarom is het toen niet doorgedaan? Kwam dat door zijn tegenzin in het militaire karakter?

A. Het was nu eenmaal zó, dat er een afdeling moest zijn, die gemilitariseerd was. Ook de heer *Ferwerda* drong hierop aan. Dat ging toen niet door, maar later wel. Ik was wel gemilitariseerd.

93211. De **Voorzitter**: Het is er dus op afgestuit, omdat u gemilitariseerd was?

A. Hij had tegen mij persoonlijk niets. Op dat ogenblik was hij echter op het militaire apparaat zeker tegen.

93112. De **Voorzitter**: Zoals u het vertelt, was er toch wel samenwerking, ook in de uitvoering der plannen, met de dienst van de heer *Ferwerda*, want de verdeling van werkzaamheden bleef bestaan.

A. Er was meer samenwerking dan naar buiten is gebleken.

93113. De **Voorzitter**: Het merkwaardige is, dat niet alleen toen niet veel naar buiten daarvan bleek, maar dat ook wij bij onze onderzoekingen eigenlijk alleen maar hebben gehoord van hevige tegenstellingen. Hoe komt dat?

A. In de tijd, toen ik het militaire apparaat van de repatriëring moest voorbereiden onder vigueur van het Bureau Militair Gezag in

Londen, heb ik te maken gehad met meer tegenstellingen met de grensbewaking dan met het apparaat van de heer *Ferwerda*. De heer *den Beer Poortugael* was eerst commandant van de grensbewaking en daarna de heer *Kist*.

93114. De **Voorzitter**: Was dat ook een afdeling van Militair Gezag?

A. Ja. Daarmede moest de afdeling Repatriëring zeer nauw samenwerken, want zij moesten dezelfde grensposten bezetten en dezelfde mensen behandelen.

93115. De **Voorzitter**: Het waren dus eigenlijk binnenlandse twisten bij het M.G.?

A. Inderdaad.

93116. De **Voorzitter**: Geen tegenstelling tussen uw afdeling en de dienst van de heer *Ferwerda*?

A. Ween, die tegenstelling bestond hoger op, niet bij ons.

93117. De **Voorzitter**: Heeft het feit, dat die twee diensten er waren, niet tot nadelen voor de repatriandi geleid?

A. Neen, ik geloof het niet. Het kan nadelen hebben gehad, dat zij niet voldoende snel zijn gemilitariseerd, in verband met de snelheid, waarmede onze verbindingsofficieren in Duitsland konden komen. Ik heb wel gehoord, dat, terwijl de Belgen en Fransen er al waren, de Nederlanders er nog niet waren.

93118. De **Voorzitter**: Bent u tegelijk met de bevrijding van België uit Engeland naar België gegaan?

A. Ja, op 12 September 1944.

93139. De **Voorzitter**: Was dat met de dienst van de heer *Ferwerda* ook het geval?

A. Neen, dat geloof ik niet. De heer *Ferwerda* is herhaaldelijk in Brussel geweest, maar ik geloof niet, dat zijn dienst is overgegaan.

93120. De **Voorzitter**: Hebt u nog iets te maken gehad met de evacuatie uit Frankrijk en België?

A. Neen, dat geschiedde onder leiding van de heer *van Os van Delden*.

93121. De **Voorzitter**: In uw tijd was er natuurlijk een begin mede gemaakt.

A. Inderdaad.

93122. De **Voorzitter**: En de evacuatie van mensen uit de Betuwe naar België?

A. Daarvan heb ik vrij veel gezien. Toen die werd uitgevoerd, was ik geen leider van het bureau. Toen had de heer *van Os van Delden* de zaak overgenomen. Het was de bedoeling het Eiland, zoals het toen werd genoemd, te evacueren. Dat plan heb ik in eerste instantie bij het Britse legerkorps, dat daar zat, ongedaan weten te krijgen. Het zou een ongelukkig ogenblik voor evacuatie zijn geweest. De oogst stond nog op het veld. Later is het Britse legerkorps door Canadezen vervangen. Toen heeft men die evacuatie doorgezet. Toen de eerste plannen bekend waren, is de heer *van Os van Delden* bij mij gekomen en wij zijn er samen op uitgetrokken om te trachten althans een mildere uitvoering van het plan te bewerkstelligen. De uitvoering leek ons te veel op hetgeen door de Duitsers was gedaan, vervoer in beestenwagens, enz.

93123. De **Voorzitter**: Hebt u te maken gehad met het onder dak brengen van die mensen in België?

A. Neen. Ik heb hen wel bezocht, in Geeraertsberg en Leuven. Onder de omstandigheden, die toen heersten, hadden zij het er niet slecht. Zij waren ingekwartierd.

93124. De **Voorzitter**: Konden zij daarmede vrede hebben?

A. Het werd door verschillende mensen als een groot bezwaar gevoeld. Ik geloof, dat die mensen achteraf dankbaarder waren dan de mensen, die naar Tilburg waren geëvacueerd. Er waren er naar Tilburg geëvacueerd. Of het nu het eerste gedeelte van die zelfde streek is geweest, weet ik niet meer, maar de heer *van Os van Delden* west van deze dingen waarschijnlijk meer.

93115. De **Voorzitter**: Ons is verteld, dat S.H.A.E.F. zich er tegen verzet heeft, dat de mensen van Ferwerda naar Duitsland kwamen. Ik geloof, dat dat er toe heeft bijgedragen, dat de repatriandi vrij lang in de Duitse kampen zijn gebleven.

A. Ik zal niet ontkennen, dat er bij S.H.A.E.F. enige officieren waren, die niet zo erg met Ferwerda samenwerkten, maar ik kan niet zeggen, dat het gehele apparaat van S.H.A.E.F. deze instelling had.

93126. De heer **Stokvis**: Onder „deze instelling" verstaat u het maken van bezwaar tegen niet gemilitariseerde personen?

A. Die bezwaren vielen weg, als men een pakje aantrok.

93127. De heer **Stokvis**: Een formeel bezwaar dus in zekere zin.

A. Formeel in zoverre, dat de mensen dan onder de bepalingen van de krijgstuicht zouden vallen.

93128. De heer **Stokvis**: Het was in ieder geval geen bezwaar tegen de Nederlanders als zodanig?

A. Zeer zeker niet. Een van de Engelse officieren, die er het meest bezwaar tegen had, was major Bridge. Hij was bij de staf van S.H.A.E.F. Hij had er bezwaar tegen op grond van wat hem geïnstrueerd was. Hij was geen beroepsmilitair, maar employé van de Cacibury-chocoladefabrieken. Hij had er bezwaar tegen — hij was nogal formeel aangelegd —, dat burgerpersonen met de eenheden Duitsland zouden intrekken, zoals ook aan de U.N.R.R.A. geweigerd werd. De oplossing was dus: militariseer de mensen op zo kort mogelijke termijn, en dat is later ook gebeurd.

93129. De heer **Stokvis**: Was het toen al niet te laat?

A. Wat is te laat? Het was laat.

93130. De **Voorzitter**: Konden de Nederlandse liaison-officieren, als zij in Duitsland waren ingedeeld bij de geallieerde troependeleri, zich in de Nederlandse repatriandi bezighouden?

A. Voor Lover ik weet, ja.

93131. De **Voorzitter**: Ons is verteld, dat zij zich niet speciaal met de Nederlanders mochten bemoeien.

A. Niet speciaal is ook iets anders. Ik denk, dat het bij zeer veel onderdelen zo is geweest, dat men niet van plan was de D.P.'s naar de verschillende landen te rangschikken. Dit is zeer zeker een Amerikaanse instelling. Zij konden zich niet bezighouden met al die landjes.

93133. De **Voorzitter**: Men moest zich dus bemoeien met de repatriëring van al degenen, die er waren?

A. Ja, als geheel dus. Zo'n groep mensen werd als geheel verplaatst, ongeacht de nationaliteiten.

93133. De **Voorzitter**: Als wij nu horen van Nederlanders, die gerepatriëerd moesten worden, dat daar de Fransen door hun landgenoten zeer goed werden behandeld en verzorgd, evenals de Belgen, maar de Nederlanders niet, hoe moeten wij dit dan verklaren?

A. Dat is een vraag, die ik mij zelf ook dikwijls heb gesteld. Ik begrijp het niet. Ik weet, dat men hierover klachten had. Inderdaad was het zó, dat de Fransen en de Belgen er dikwijls eerder waren dan wij.

De heer **Stokvis**: Dat zou niet nodig zijn geweest. Op grond van hetgeen u zeide, zou men kunnen aannemen, dat ook de Nederlanders daar tijdig hadden kunnen zijn.

93134. De **Voorzitter**: Zij waren toch ongeveer gelijk overgestoken?

A. Toen was het apparaat-Ferwerda nog niet gemilitariseerd. Dat is pas later gebeurd. Torn heeft hij in Romilly mensen opgeleid, maar wat er met die mensen is gebeurd, weet ik niet. Daarmede heb ik nooit contact gehad. Wel met die eerste groep van 50 personen.

93135. De **Voorzitter**: Die eerste groep van 50 personen is toch dadelijk in September overgegaan?

A. Neen.

93136. De **Voorzitter**: Daarvoor waren zij toch bestemd?

A. Ja. Wij hadden ze opgeleid en toen zijn zij bij Ferwerda gekomen. De overzendingen werden geheel door de geallieerden be-

paald. Waarom moest die groep van 40 personen, die ik aanvoerde, plotseling over? Omdat, naar ons later bleek, het plan van de parachutisten-landingen voor de deur stond en men behoefte had aan mensen, die daar in bestuursfuncties konden werken.

93137. De heer **Stokvis**: U herleidt dus tenslotte het feit, dat de Nederlanders in dit opzicht niet tijdig konden bijspringen, tot de te late militarisering?

De **Voorzitter**: Uit hetgeen u zoëven zeide, maak ik op, dat in September 1944 nog de tocht naar Nijmegen en Arnhem op het program stond en nog niet werd gedacht aan het doordringen in Duitsland over de Rijn en dat u toen bent overgezonden voor het vervullen van bestuursfuncties in het te bezetten deel van Nederland. Pas later is het denkbeeld naar voren gekomen om Duitsland over de Rijn binnen te dringen, waarbij dus ook de repatriëring ter sprake kwam.

A. Die repatriëring was voorbereid, maar, hangende de inval in Duitsland, kreeg ik deze functie.

93138. De **Voorzitter**: Maar de inval in Duitsland zou toch pas tot repatriëring leiden en niet de aanval op Nijmegen en Arnhem? De Nederlandse Repatriëringdienst kon toch pas aan het werk gaan, nadat men Duitsland was binnengevallen?

A. Inderdaad. Ik was toen zelf o.a. nog wel het hoofd van het Bureau Repatriëring van het Militair Gezag. Van die afdeling is toen echter niets meegegaan.

93139. De **Voorzitter**: Waarom ging u dan wel mee?

A. Omdat ik nog geacht werd het commando van die groep te hebben. Het is eenvoudig een keuze geweest. Ik ben eigenlijk van dat ogenblik af praktisch in een andere functie werkzaam geweest.

93140. De **Voorzitter**: Het feit, dat de mensen in Romilly zijn opgeleid, betekent niet, dat zij te laat kwamen. Zij kwamen op tijd voor de inval in Duitsland!

A. Van Romilly weet ik eigenlijk niets af. Ik weet wel, dat er zo iets is geweest.

93141. De **Voorzitter**: Is Ferwerda op tijd gekomen met de 50 mensen, die opgeleid waren?

A. Die 50 mensen zijn wel op tijd geweest.

93143. De heer **Stokvis**: De vraag, waarom die 50 mensen niet op even bevredigende wijze hebben kunnen werken als de Fransen, Belgen en Luxemburgers kunt u uiteindelijk niet oplossen?

A. Neen. Ik moet afgaan op hetgeen men met gebrekkige middelen in die tijd kon waarnemen.

93143. De heer **Stokvis**: Met de mensen zelf hebt u naderhand geen contact gehad?

A. Neen.

93144. De heer **Stokvis**: U hebt hen zelf niet kunnen onderwerpen?

A. Neen.

93145. De heer **van Dis**: Bent u zelf wel in kampen geweest?

A. Neen, in kampen in Duitsland niet. Dat heeft echter weer een andere oorzaak. In Maart 1945 kreeg ik plotseling blindedarmontsteking en werd ik naar Londen gebracht. Dat speelt net in de tijd, toen de zaak van Brussel naar Breda werd verplaatst. Toen lag ik in Londen in het hospitaal.

93146. De **Voorzitter**: Kent u namen van mensen, die in verband met de repatriëring wel in Duitse kampen zijn geweest?

A. Er zijn verschillende verbindingsofficieren, van wie ik echter praktisch geen namen ken.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

J. H. DE BOER

SCHILTHUIS, voorzitter.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN DONDERDAG 17 MEI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en m.

Verhoor van

GIELLIAM JOHANNES JOSEPHUS WOUTERS,
oud 68 jaar, wonende te Beneden-Leeuwen, oud-Gouverneur
van Curaçao.

Hij legt de eed af als getuige.

93147. De **Voorzitter**: Was u vóór de oorlog al Gouverneur van Curaçao?

A. Ik ben er in Juli 1936 gekomen.

93148. De **Voorzitter**: Wanneer bent u weggegaan?

A. In 1942.

93149. De **Voorzitter**: Bent u toen naar Londen gegaan?

A. Ik ben naar Costa Rica gegaan en daarna naar Washington en New York als lid van de Anglo American Carribbean Commission.

93150. De **Voorzitter**: Wij hebben in verschillende verhoren gesproken over Nederlandse uitgewekenen, die geëvacueerd moesten worden uit het Europese gebied naar overzee. De meesten van hen bevonden zich aanvankelijk in Frankrijk. Nanr wij hebben vernomen, heeft men in de eerste tijd nogal wat succes gehad — wij hebben dit gehoord van Nederlandse ambtenaren, die in Portugal waren, en van personen, die zich er in Engeland mee hebben beziggehouden — met de evacuering van deze mensen naar Curaçao en Nederlandsch-Indië. Herinnert u zich dat?

A. Ik heb mensen gehad. In 1940 moeten er uit Portugal zijn gekomen. Of het er nogal wat geweest zijn, weet ik niet meer. Ik weet, dat er geweest zijn. Ik was nogal streng in het nagaan van wat zuiver en niet zuiver was, ook wat de bevolking in Curaçao betreft. Wij lieten ons van tevoren behoorlijk inlichten vóór wij de mensen toelieten.

93151. De **Voorzitter**: Welke criteria werden daarbij aangelegd?

A. Dat durf ik niet meer positief te zeggen. Ik had een lijst gehad van alles wat N.S.B.-er was. De N.S.B. heeft van begin af aan mijn bijzondere belangstelling gehad.

93152. De **Voorzitter**: Hebt u een lijst gehad van op Curaçao vertoevende N.S.B.-ers?

A. Ja. Die mensen heb ik in de eerste nacht gearresteerd, evenals alle Duitsers, en des middags zaten zij op Bonaire.

93153. De **Voorzitter**: Hebt u ze van Curaçao naar Bonaire gebracht?

A. Ja, dat ging heel vlug, omdat ik voelde wat er ging gebeuren. Ik had dit eiland eerst bekeken en het was gemakkelijk te bereiken. Wij hadden overwogen, wat wij daarvoor aan bewakingspersoneel nodig zouden hebben. Later wilden wij dan nagaan, in welke scholen zij ondergebracht zouden kunnen worden. De mannen en vrouwen

zijn naderhand afzonderlijk ondergebracht. Misschien is dat wel onmiddellijk gebeurd; dat weet ik niet meer precies. Er staat mij iets voor de geest, dat ik de mannen en vrouwen even bij elkaar heb gezien op de eerste dag. Daarop wil ik echter geen eed doen.

De **Voorzitter**: Het zou ook niet juist zijn geweest, als dat langer had geduurd.

A. Ik had die mensen op twee plaatsen ondergebracht. De procureur-generaal was met de uitvoering hiervan belast. Dat was mr. van der Linn uit Nederlandsch Oost-Indië. Als die mensen weggebracht waren, ging hij stuk voor stuk na of het wel nodig was, dat zij werden geïnterneerd. Wanneer ik mijn paraaf achter een naam had gezet, kon hij zijn gang gaan. Ik heb dat precies laten nagaan, maar ik was blijkbaar nogal streng, want de toenmalige Minister van Koloniën gaf mij in overweging wat milder te zijn en sommige mensen uit hun internering te ontslaan. De verantwoordelijkheid bleef echter voor mij en ik heb hen daar gelaten. Ik vertel u dit om tot uitdrukking te brengen, dat ik bij de toelating van personen ook goed uit mijn ogen moest kijken.

93154. De **Voorzitter**: Ik vraag u speciaal wat de criteria waren bij het „uit de ogen kijken" voor de toelating van mensen uit Europa, omdat wij wel hebben gehoord, dat het speciaal ook financiële criteria waren.

A. Dat staat mij niet voor de geest. Dat geloof ik niet.

93155. De **Voorzitter**: De Nederlandse consul in Oporto heeft verteld, dat hij in het begin, toen de eerste Nederlandse uitgewekenen in Portugal aankwamen, in staat is geweest de mensen naar Curaçao te laten gaan, maar dat hij al spoedig de boodschap kreeg, dat alleen kapitaalkrachtige mensen werden toegelaten.

A. Ik kan bewijzen, dat dit niet zo is geweest. Daar is b.v. gekomen dr. *Hartog*, die nu mijn schoonzoon is en absoluut geen geld had. Hij is uit Italië gevlucht en is over Engeland naar Curaçao gekomen, waar hij hoofdredacteur van een Curaçaos blad is geworden. Daar is ook aangekomen een Nederlander uit Zuid-Amerika, die bij het onderwijs is geplaatst. Ook mr. *Elias*, die nu in „Elsevier" schrijft. Hij is hoofd van de Gouvernementspersdienst geworden, hetgeen in overleg met Londen is gebeurd. Later zijn daar nog enige Israëlieten aangekomen, van wie ik mij de namen niet meer kan herinneren, maar die ik later in New York nog heb ontmoet bij de consul-generaal. Dit waren o.a. een man en een vrouw zonder geld. Geld heeft hier niet zo'n rol gespeeld. Er is ook nog aangekomen een mijnheer M. *Wiedema*, die notaris is geworden. Al deze mensen kwamen zonder geld. Ik kan mij er niet één herinneren, die met geld kwam. Het is niet gek, dat er aanvankelijk door de procureur-generaal op gewezen is. Normaal was, dat men geen mensen in Curaçao toeliet, als de verwachting bestond, dat zij armlastig zouden worden. Daarop is men misschien later teruggekomen.

93156. De **Voorzitter**: Ik kan mij voorstellen, dat dit onder normale omstandigheden gemotiveerd zou zijn, maar wanneer het om het leven van deze mensen gaat, wanneer het er om gaat of zij al of niet uit Europa weg kunnen komen, wordt het toch iets anders.

A. Ik geloof er ook niets van.

93157. De **Voorzitter**: U moet weten, dat wij juist door de beperking van de toelating van Nederlanders op Curaçao nogal getroffen zijn geweest. Toen hebben wij aan oud-Minister *Welter* gevraagd, wat hij daarover kon mededelen. Hij heeft gezegd: Het enige, dat ik op dit gebied heb medegemaakt, is, dat er in de Caraïbische zee een schip rondvoer met een groot aantal Joden, die uit Europa waren gevlucht. Er waren ook Nederlandse Joden bij en zij werden nergens toegelaten, ook niet op Curaçao door de heer

Wouters. Toen heb ik tegen de heer *Wouters* gezegd: neem ze maar op, u kunt die mensen niet aan hun lot overlaten.

Dat waren er ongeveer 200, van wie de meesten Curaçao spoedig weer hebben verlaten.

A. Dat is mogelijk. Ik dacht, dat u wat anders bedoelde. Wij hebben vlak vóór de oorlog een Duits schip gehad. Er zaten twee duizend mensen op. Wij dachten, dat die van plan waren een overval op Curaçao uit te voeren, hetgeen ook in de bedoeling heeft gelegen.

93158. De **Voorzitter**: Dat gaat over een ander schip. De heer *Welter* sprak over Joden, die uit Europa waren gevlucht.

A. Er staat mij iets van voor de geest.

93159. De heer **Stokvis**: De heer *Welter* geeft een voorstelling van zaken, die duidelijk en simpel is. Er was een schip met een aantal Joodse vluchtelingen, onder wie ook Nederlanders, dat door de Caraïbische zee zwierf, met betrekking waartoe u geen toestemming wilde verlenen, dat de opvarenden aan land kwamen tot het moment, waarop de heer *Welter* het u heeft gelast.

A. Ik herinner mij niet ooit een lastgeving te hebben gehad.

93160. De **Voorzitter**: Het was een aanwijzing, zegt de heer *Welter*.

A. Er staat mij heel vaag iets van voor de geest. Ik zou er echter niet gaarne op willen ingaan.

93161. De heer **Stokvis**: Ik had gaarne, dat u er wel op inging.

A. Dat doe ik niet. Ik sta onder ede. Er is inderdaad iets geweest. Dat komt mij even voor de geest. Dan zou ik echter de stukken bij elkaar moeten hebben om het te bezien. Als ik geen toestemming heb gegeven, zal er wel een reden voor zijn geweest.

De heer **Stokvis**: De vraag is of het een goede reden was.

93162. De **Voorzitter**: Uit hetgeen wij steeds over de toelating van Nederlandse uitgewekenen op Curaçao en in Suriname hebben gehoord, hebben wij de indruk gekregen, dat men zich eigenlijk niet bewust was van hetgeen er in Europa gebeurde.

Wij hebben nl. gehoord, dat de Gouverneurs van Curaçao en Suriname niet bereid waren de mensen toe te laten, die daarheen konden worden geëvacueerd. In de eerste plaats, omdat de eis werd gesteld, dat zij kapitaalkrachtig moesten zijn en voldoende middelen moesten bezitten om hun onderdak en hun levensonderhoud te betalen, en in de tweede plaats, omdat er op Curaçao onvoldoende woongelegenheden en niet genoeg eten was.

A. Dat zijn inderdaad motieven.

93163. De **Voorzitter**: Die men in normale tijd zou kunnen gebruiken, wanneer er plotseling duizenden mensen willen binnenkomen. Deze mensen kwamen echter uit Portugal. Zij werden door de Portugese Regering toegelaten in een beperkt aantal. Dat aantal mocht pas weer worden aangevuld, wanneer er anderen weg waren. Er moest dus een doorstroming zijn. Die doorstroming kwam uit Spanje. In Spanje werden zij alleen toegelaten, zolang ook daar het aantal niet meer dan een paar honderd bedroeg. Het was dus voor de mensen van het grootste belang, dat zij zo snel mogelijk naar Portugal konden gaan, want dan bestond de gelegenheid om er weer meer uit Frankrijk te laten komen. In Portugal konden zij alleen komen, wanneer zij een overzeese bestemming hadden, en als die overzeese bestemming geweigerd werd, kon er ook niemand uit Frankrijk weggaan. In Frankrijk werden zij bedreigd door de Duitsers. De groep daar bestond voor 95 % uit Joden. Voor hen was het dus een kwestie van leven of dood. Er was de voortdurende bedreiging, dat Vichy-Frankrijk door de Duitsers zou worden bezet, zodat aan hun betrekkelijke veiligheid een einde zou komen. Hel vertrek van deze mensen werd nu door de Gouverneurs van Suriname en Curaçao tegengehouden. Toen Vichy-Frankrijk werd bezet door de Duitsers, waren er daar nog ongeveer 1100 à 1200 Nederlandse Joden. Wat er met die Joden is gebeurd, weet niemand. Wij probeerden voortdurend te weten te komen wat er met hen is gebeurd, omdat wij daaraan kunnen afmeten hoe ernstig de gevolgen zijn geweest van het uitblijven van de mogelijkheid om naar Spanje te gaan, van Spanje naar Portugal en van Portugal naar Curaçao en Suriname. Wij vreesden, dat zij door de Duitsers naar Duitsland en Polen zijn gebracht en in de gaskamers zijn omgekomen. Daarom is de ver-

antwoordelijkheid van degenen, die in Suriname en op Curaçao de toelating hebben geweigerd op de bewering, dat er geen onderdak en voedsel was, zo groot. Nu hebt u gezegd, dat dit inderdaad motieven zijn, maar het is de vraag of het goede motieven zijn. Voedsel kon men voor geld krijgen, onderdak misschien niet in die mate, maar ook dit is toch een kwestie van geld. Overigens zijn de weersomstandigheden op Curaçao zodanig, dat men niet zoveel bescherming tegen regen en koude nodig heeft, zodat met vrij eenvoudige middelen mensen ondergebracht kunnen worden. De levens van mensen in Frankrijk zouden daarmee zijn gered. Daarom hebben wij u gevraagd hier te komen en uit te leggen, waarom u die mensen hebt geweigerd.

A. Ik herinner mij niet, dat ik ze geweigerd heb. Dat staat mij niet voor de geest, maar wel, dat wij voorzichtig zijn geweest. U geeft mij nu verschillende dingen aan. Als dit mededelingen waren van de Regering in Londen, dan had zij toch ook opdracht kunnen geven om dit te doen; wij moesten toch dit Rijksdeel besturen naar de aanwijzingen van de Regering? Als wij iets deden, wat niet in orde was, konden wij een lastgeving krijgen om het anders te doen. Als daar steeds mensen kwamen om toegelaten te worden, terwijl wij reeds een massa mensen om ons heen hadden, ligt het voor de hand, dat wij heel voorzichtig moesten zijn.

93164. De **Voorzitter**: U behoefde toch niet bang te zijn, dat vluchtelingen voor het nazi-regime N.S.B.-ers waren?

A. Dat zegt u. Er was iemand, die al vóór de oorlog was gekomen en . . . .

93165. De **Voorzitter**: Dat is een andere kwestie. Dit soort van mensen waren vluchtelingen en bovendien Joden, van wie men niet behoefde te vrezen, dat zij met de Duitsers heulden, want hun lotgenoten werden bij duizenden vermoord.

A. I-let spijt mij, dat ik u geen behoorlijk antwoord kan geven, want daarvoor zou ik alle papieren moeten zien, die hierop betrekking hebben. U moet niet vergeten, dat het al meer dan 11 jaar geleden is. Ik heb geen ogenblik het gevoel gehad, dat wij de mensen tegenhielden, als er geen bezwaren waren. Hierbij zal ook de kwestie van de voedselaanvoer wel een rol hebben gespeeld.

93166. De **Voorzitter**: Dat was een kwestie van geld.

A. Het was niet alleen een geldkwestie; de Duitse onderzeeboten waren er ook.

93167. De **Voorzitter**: In het begin niet. U bent toch in 1942 weggegaan? Dit vraagstuk speelde in 1941 en in de eerste helft van 1942.

A. Het staat mij niet voor de geest, dat wij zo crimineel zijn geweest. Indien het zo dringend was en wij hadden de mededeling gekregen: z6 en z6 is de zaak, dan waren wij wel over onze bezwaren heengestapt.

93168. De heer **Stokvis**: Er was een schip met vluchtelingen, dat maandenlang in de nabijheid van uw eiland rondzwierf. U moet daar alles van geweten hebben!

A. Daar staat mij iets van voor de geest.

93169. De heer **Stokvis**: Was er in dit verband nog informatie nodig? Het waren toch vluchtelingen voor het nazi-regime? Die mensen hadden moeten gered worden, ook zonder nadere instructies of aanwijzingen, uit mensenliefde!

A. Ik kan alleen zeggen, dat, als men daar als Gouverneur zit, en er komen vluchtelingen, men er voorzichtig mee moet zijn. Wie zegt, dat daartussen geen spionnen zaten?

93170. De **Voorzitter**: Wij kunnen dit schip buiten beschouwing laten, want die mensen zijn tenslotte op Curaçao toegelaten, op aanwijzing van de heer *Welter*, toen u tweemaal had geweigerd.

Met betrekking tot de vluchtelingen uit Portugal is ons medegedeeld, dat zij niet werden toegelaten, omdat de Gouverneurs van Suriname en Curaçao dit weigerden vanwege gebrek aan voedsel en onderdak. U hebt zoëven gezegd, dat u deze dingen niet meer in uw hoofd hebt. Kunt u het thuis nakijken?

A. Neen.

93171. De **Voorzitter**: U kunt toch die stukken op het Departement vinden? Of zijn die op Curaçao?

A. Misschien wel op Curaçao, als zij er tenminste nog zijn.

93172. De **Voorzitter**: Ik heb u uiteengezet, welke de betekenis van dit vraagstuk is, omdat ik meen, dat u het prettig zult vinden in de gelegenheid te zijn uw beleid en de redenen van uw beleid uiteen te zetten. Wanneer straks het verslag van de Enquêtecommissie verschijnt, waarin zou kunnen staan: de heren *Wouters* en *Kielstra* hebben de toelating van deze mensen geweigerd om redenen, die de commissie onjuist voorkomen, en het gevolg is misschien geweest, dat 1000 of 1200 Joden of een aantal van hen door de Duitsers zijn afgemaakt, dan zou dat voor u niet prettig zijn. Daarom zou ik u willen vragen: wilt u daar misschien eens over nadenken en tevens nagaan, hoe vaak het voorgekomen is, dat u van de zijde van de Nederlandse Regering te Londen of door het Londense Comité van het Nederlandse Rode Kruis gevraagd is vluchtelingen toe te laten en dat Londen bezwaar gemaakt heeft tegen uw afwijzing? Als u dat deed, zou het voor ons aangenaam zijn gegevens te verzamelen en zou het voor u aangenaam zijn ons met uw mededelingen te kunnen bevredigen.

A. Dat wil ik met genoeg doen. Ik heb niet het gevoel, dat er iets gebeurd is, dat zo ernstig is als de heer *Stokvis* voorstelt.

93173. De **Voorzitter**: De kwestie van dat schip heeft de heer *Welter* geredresseerd door u een aanwijzing te geven. Wat daarop is gevolgd, is echter niet geredresseerd.

A. Wat is daarop gevolgd?

De **Voorzitter**: Dat de mensen in de daaropvolgende twee jaren niet zijn toegelaten. De consul te Oporto heeft gezegd: aanvankelijk

kon ik visa voor Curaçao afgeven. Later mocht ik het alleen doen, indien de betrokkenen konden bewijzen, dat zij zoveel geld hadden, dat zij zich in Curaçao konden bedruipen.

Andere autoriteiten in Portugal hebben verklaard: ten aanzien van Curaçao en Suriname was het heel moeilijk, want de Gouverneurs van Curaçao en Suriname wensten deze mensen niet, omdat er geen eten en geen onderdak was.

Er is alleen in December 1942 een konvooi van 250 mensen naar Curaçao gegaan, maar het is ook zo geweest, dat velen naar Jamaica zijn gegaan, waar de heer *Dozy* hen heeft geholpen. Van die personen is hij de meesten kwijt geraakt naar andere gebieden in de Caraïbische zee. Waarom zijn zij naar Jamaica gegaan? Omdat zij in Curaçao en Suriname door de Gouverneurs niet werden toegelaten! Zo zijn er verschillende onplezierige dingen, die men ons voorhoudt. Ik heb u dit alles verteld, ten einde gegevens te verkrijgen, voor ons zelf en voor u, waardoor uw zaak een enigszins ander aspect zou kunnen krijgen.

A. Ik zal onmiddellijk om de bescheiden vragen, opdat het voor mij weer gaat leven. Het heeft op mij blijkbaar niet zo'n diepe indruk gemaakt. Er zijn dingen van 11 jaar geleden, die je helder voor de geest staan en andere niet.

De **Voorzitter**: Wij zijn bereid u daarvoor de tijd te geven. Als u ons daarover rapporteert, kan het wellicht nuttig zijn u nogmaals te horen. Ik sluit dan thans het verhoor.

G. J. J. WOUTERS.

SCKILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*

ZITTING VAN DONDERDAG 17 MEI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en *m*.

Verhoor van

BEREND GERARD VAN OS VAN DELDEN,

oud 41 jaar, wonende te 's-Gravenhage, hoofd Oostgroep van de K.L.M., oud-hoofd van de afdeling Repatriëring van Militair Gezag.

93174. De **Voorzitter**: U bent reeds eerder door de Enquête-commissie gehoord op 13 Februari 1951. Vindt u het goed, uw verklaringen af te leggen onder het verband van uw toentertijd afgelegde eed?

A. Ja.

93175. De **Voorzitter**: Op 13 Februari hebt u ons een en ander medegedeeld, dat nedergelegd is in het stenogram van uw verhoor, dat u hebt teruggestuurd en waaraan u uw goedkeuring hebt gehecht. U hebt echter geconstateerd, dat er nog verschillende dingen zijn, waarover u gaarne nadere mededelingen zou willen verstrekken. Wij zijn natuurlijk steeds volkomen bereid, iedere completering van mededelingen te ontvangen.

A. Ik wil u in de eerste plaats mijn dank betuigen, dat dit mag geschieden. Bij het nalezen van het verslag viel mij op, dat in hoofdzaak de aandacht is gevestigd op de bespreking van 7 Juli 1945, en dat er eigenlijk te weinig licht is geworpen op de vraag — dit is een fout van mijn kant geweest —, waarom die repatriëringsafdeling van het Militair Gezag is gesticht. Ik wil nu chronologisch verder vertellen. De repatriëringsafdeling van de heer Ferwerda bestond dus. Men verwachtte, dat een grote stroom repatriërs Nederland zou binnenkomen. Men heeft zich toen ingedacht, dat er 365 000 mensen vanuit Nederland naar Duitsland waren verplaatst, die niet georganiseerd zouden worden opgevangen. Daarom is bij het Militair Gezag die sectie opgericht, „ten einde binnen de grenzen van het Rijk in Europa op te treden”. De autoriteiten in Londen, met name de toenmalige kolonel *Kruls*, meenden dit te moeten doen om te zorgen, dat deze terugkerende mensen: van wie men verwachtte, dat er vele zieken bij zouden zijn, voor het toch al verwaarloosde Nederlandse volk geen gevaar zouden zijn. Daarom is er een organisatie langs de grenzen gesticht met behulp van medici. Dat is vrij goed gegaan. De mensen werden gekeurd en speciaal de t.b.c.-patiënten werden er uit gehaald. Er is een afspraak gemaakt met de commissie-Ferwerda, dat deze zou zorgen voor een ordelijke aanvoer van deze mensen naar de grens. Daarna zou de sectie Repatriëring van het M.G. optreden. Na verloop van enige tijd is gebleken, dat er van een ordelijke aanvoer naar de grens niet veel terecht kwam. Langs de grens waren ontvangstposten en aan de commissie-Ferwerda is medegedeeld, hoeveel mensen die posten per dag zouden kunnen verwerken. Als voorbeeld noem ik Maastricht, waarvan men verwachtte, dat het 3000 mensen per dag zou verwerken. Er kwamen echter meer dan 12 000 mensen, niet alleen Nederlanders, doch in hoofdzaak Fransen en Belgen, evenals een groot aantal Russen. Dat gaf enige wrijving met de repatriëringsdienst van de heer *Ferwerda*.

93176. De **Voorzitter**: Was het dan de schuld van de heer *Ferwerda*, dat die mensen daar kwamen?

A. Het is natuurlijk gemakkelijk om te zeggen, dat het de schuld van de heer *Ferwerda* was. De vorige maal, dat ik gehoord werd, wilde ik eigenlijk naar voren brengen, dat die organisatie niet goed was opgezet.

U kunt zeggen: dat is de schuld van de heer *Ferwerda*. Men heeft zich echter niet gerealiseerd, wat het betekende die grote aantallen mensen in Duitsland speciaal op te vangen en te behandelen.

93177. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat het als een bezwaar werd gevoeld, dat de mensen uit Duitsland niet kwamen in aantallen, die men hier kon verwerken. Wie bepaalde het aantal van de mensen, die uit Duitsland kwamen?

A. In eerste instantie de geallieerde militairen. Het was echter wel degelijk mogelijk geweest hierin een zekere zeggenschap te hebben. Tenslotte heeft de afdeling Repatriëring M.G. dit bereikt doordat zij op het hoofdkwartier een Nederlands liaison-officier had, die daarop de aandacht heeft gevestigd. In Nederland zaten wij in de eerste plaats met het probleem van de huisvesting.

93175. De **Voorzitter**: Het zwaartepunt ligt voor mij in de vraag, in hoeverre het verwijt aan de heer *Ferwerda* of zijn dienst gegrond was, dat deze mensen in grotere aantallen of andere plaatsen arriveerden dan men had gewenst.

A. Verschillenden mijner medewerkers en ik zijn van oordeel geweest, dat, wanneer er een beter contact van de Regeringscommissaris voor de repatriëring met speciaal het hoofdkwartier S.H.A.E.F. was geweest, men gemakkelijker had kunnen werken en minder brokken zouden zijn gemaakt dan in feite het geval is geweest.

93179. De **Voorzitter**: Wat waren de brokken?

A. Wij kregen in de eerste plaats het brok, dat wij te veel mensen te verwerken kregen. Dit is opgevangen.

De **Voorzitter**: Dat is dus geen brok geweest!

A. Het ware voor ons gemakkelijker geweest. Verder hebben bij het openmaken van de gebieden in het buitenland en het vrijgeven van de kampen de Nederlanders de zaak er behoorlijk bij laten liggen. Het was werkelijk mogelijk geweest dit te voorkomen.

93180. De **Voorzitter**: Waren er Nederlanders, die het er bij hebben laten liggen?

A. Zij waren er in het geheel niet!

93181. De **Voorzitter**: Hadden zij er kunnen komen?

A. Ja. Men had via het hoofdkwartier met meer liaison-officieren in een grotere en beter geoutilleerde organisatie wel degelijk in verschillende kampen als vertegenwoordiger van het Nederlandse volk aanwezig kunnen zijn.

93182. De **Voorzitter**: Heeft men niet geprobeerd daarvoor meer mensen te krijgen?

A. Bij mijn weten niet.

93183. De **Voorzitter**: Wij hadden ook auto's kunnen sturen om de mensen te halen. Hebben de Belgen dat ook gedaan?

A. Ja, de Belgen en Fransen zijn zeer actief geweest. Zij hebben ze gestuurd.

93184. De **Voorzitter**: Dat is volkomen in strijd met hetgeen ons is medegedeeld over een Belgisch generaal, die met een hele colonne bij Luik stond, waarmee hij over de grens naar Duitsland wilde en die door de geallieerden is teruggestuurd, terwijl ook andere Belgische pogingen zijn mislukt.

A. Er is hetzelfde gebeurd als bij ons. Meerdere mensen hebben er op uit willen trekken, toen men op een gegeven moment in Nederland het gevoel kreeg: wij moeten er naar toe. Doch dit was te laat. Toen hebben de geallieerden het willen doen.

Maar men had dit veel eerder kunnen voorbereiden. De Belgische colonnes, die waren ingedeeld, hebben kunnen optreden, maar toen men in België iets extra's wilde doen, waren er bezwaren. In zoverre is de indruk juist, dat er tegenwerking was om meer hulp uit Nederland te sturen. Maar wanneer wij direct na de invasie de mensen hadden ingedeeld en wanneer dit was voorbereid, zodat men zou hebben geweten, dat er bij elke eenheid een Nederlander was, die daarvoor zou zorgen, dan zou er niet het minste bezwaar zijn geweest.

93185. De **Voorzitter**: U zegt met positieve woorden, dat het gelukt zou zijn, maar hoe weet u dat?

A. Omdat het bij degenen, die wel ingedeeld waren, nl. de Belgen en Fransen, wel gelukt is. Bij de bevrijding van Bergen-Belsen waren er Franse en Belgische Rode Kruis-colonnes. Die waren van tevoren daarvoor bestemd.

93186. De **Voorzitter**: Tevoren? Dat is dus al heel vroeg geweest.

A. Ja.

93187. De **Voorzitter**: Want de invasie was op 6 Juni en de bevrijding van België op 12 September.

A. Deze voorbereidingen zijn in Londen getroffen.

93188. De **Voorzitter**: Maar zij konden toch pas getroffen worden na de invasie?

A. Pardon, deze besprekingen hebben allemaal plaats gehad in Londen. De organisatie van die eenheden was al in Londen voorbereid.

93189. De **Voorzitter**: Maar toch zeker pas na de invasie?

A. Neen, tevoren al. Men heeft toen al gevraagd, wat men dacht, dat daarvoor nodig was. De geallieerden hebben aan ons gevraagd, hoeveel Nederlanders wij dachten, dat er in Duitsland zouden worden aangetroffen. De verdeling was al klaar.

93190. De **Voorzitter**: Wie heeft dat gevraagd?

A. Het hoofdkwartier van *Eisenhower*, dus S.H.A.E.F. Doordat dit misgelopen is, hebben wij wrijving gehad.

93191. De **Voorzitter**: Spreekt u nu uit de tijd, nadat de heer *de Boer* zijn werk aan u had overgedragen?

A. Ja, de heer *de Boer* heeft zijn werk aan mij overgedragen op 1 November 1944.

93192. De **Voorzitter**: U spreekt dus over ervaringen, opgedaan nadat u het werk had overgenomen?

A. Ja. Er is toen behoefte gevoeld aan contact tussen onze afdeling en de liaison-officiëren, die in Duitsland zaten. De liaison-officiëren konden niet beschikken over de militaire kanalen. Zij zaten zonder enige instructie. Het was een vrij verwarde boel. In Nederland was een vrij algemene ontstemming. Zij, die terugkwamen, beklaagden zich. Er zijn er bij geweest, die zich tot de Koningin hebben gewend. Tenslotte heeft Minister *Wijffels*, op aandrang van generaal *Daubenton*, besloten deze liaison-officiëren, die in Duitsland zaten, ondergeschikt te maken aan de sectie van het Militair Gezag. Hierdoor kreeg men dus verandering in de afspraak, want toen ging de afdeling Repatriëring van het Militair Gezag buiten de grenzen van het Rijk in Europa werken. Dit heeft goed gewerkt, d.w.z. ten aanzien van degenen, die er nog over waren, want de grootste stoot, nl. 250 000, was toen al terug. Dit had plaats gevonden in Mei 1945, dus na de bevrijding van dit deel van Nederland. Daarna heeft pas de bespreking van 7 Juli 1945 plaats gevonden. Toen kreeg men het merkwaardige, dat, nadat met zeer veel moeite de zaak in goede banen geleid was, men deze wilde overnemen. Wij kregen toen goede verbindingen en er kon goed werk worden gedaan. Van alle kanten was er grote belangstelling voor de repatriëring en verschillende instanties wilden deze zaak overnemen. Toen leek het, alsof er nog verbeteringen konden worden aangebracht, maar de zaak was op dat moment reeds in kannen en kruik-n. Die bespreking van 7 Juli 1945 heeft voor mij eigenlijk een informatief karakter gehad en ik heb niet de indruk gekregen, dat bij deze gelegenheid een positieve afspraak is gemaakt, maar dat er eigenlijk alleen maar over gesproken is hoe de zaak kon worden afgewikkeld.

93193. De **Voorzitter**: Is dat die bespreking in Londen geweest?

A. Ja. Wij hadden een informatiebureau op de Carel van Bylandtlaan. Onze gehele organisatie telde toen $\pm$ 5000 mensen, grotendeels vrijwilligers. Op een gegeven ogenblik kreeg men het gevoel, dat dit afgewikkeld moest worden. Onzerzijds konden wij niet zeggen wij houden er mee op, aangezien hier te grote belangen mee gemoeid waren. Er is toen een bespreking geweest, die een informatief karakter droeg. De vraag was toen: Wie zal dit overnemen: het Rode Kruis of het Ministerie van Sociale Zaken.

93194. De heer **Stokvis**: Dat is een nieuwe lezing.

A. Inderdaad. De vorige maal heeft het mij overvallen. Ik heb mijn tweede inaan gevraagd, of het hem nog voor de geest stond, dat deze bespreking ten doel had de zaak volkomen over te geven. Ik heb niet de indruk, dat er toen een bindende afspraak is gemaakt. Dat kon ik ook niet doen.

93195. De **Voorzitter**: Omdat u niet kon ingrijpen in de voorschriften van de generaal?

A. Juist.

93196. De heer **Stokvis**: Tenzij u machtiging had van de generaal.

A. Ja. Bovendien had de Regeringscommissaris, de heer *Ferwerda*, ook zeggenschap in de kwestie van het eventuele overgeven van deze zaak aan het Ministerie van Sociale Zaken. Met name werd genoemd de heer *de Groot*. De min of meer onplezierige verhouding met de Regeringscommissaris dateerde echter van vóór 7 Juli 1945. Na die datum trad de Regeringscommissaris, hoewel in feite nog bestaande, niet meer actief op. Die is door Minister *Wijffels* in Mei 1945 ter zijde gesteld.

93197. De **Voorzitter**: Behalve dan, dat Minister *Wijffels* dat besluit twee dagen later heeft ingetrokken. Minister *Wijffels* heeft de heer *Ferwerda* op een gegeven ogenblik laten mededelen, dat hij ontslagen was en dat zijn diefst was opgeheven. Dat was op 24 Mei 1945. Hij heeft dit twee dagen later ingetrokken, toen men hem er opmerkzaam op had gemaakt, dat de dienst bij Koninklijk besluit was ingesteld en alleen bij Koninklijk besluit kon worden opgeheven. De heer *Ferwerda* is blijven doorwerken.

A. De organisatie in het buitenland, met name in Duitsland — Frankrijk en België wil ik er buiten laten —, heb ik geheel overgenomen. Wij zijn in Duitsland werkelijk organiserend opgetreden. Dat waren allemaal jongelui, die oorspronkelijk door de heer *Ferwerda* daarheen waren gestuurd. Die mensen zijn in onze dienst overgegaan. Ik was de commandant. Die organisatie is later overgegaan naar de militaire missie, die in Berlijn zat.

93198. De heer **Stokvis**: Ik ben enigszins verbaasd over deze nieuwe uitlating van u omtrent het onderhoud van 7 Juli. De vorige maal hebt u het memorandum in handen gehad en gelezen. Ik heb u toen gevraagd, of u er bezwaar tegen had, en de enige afwijking, die u kon noemen, was de datum 23 Juli van het overgeven. Voor het overige was u het in de inhoud eens.

A. Ik meen te hebben gezegd, dat mij niet voor de geest stond, dat dit zo'n positief belangrijke vergadering was geweest. Hierover doordenkende en het geval met verschillende mensen napratende, is het mij nog altijd niet duidelijk, hoe die lering er aan is gegeven, omdat het voor mij positief geen bindende afspraak was.

De heer **Stokvis**: Het blijft wonderlijk, dat de heer *van Rhijn*, die wij hebben leren kennen als iemand, die zeer zakelijk is, zich in geheel andere zin heeft uitgelaten.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

B. G. VAN OS VAN DELDEN.

SCHILTHUIS. *voorzitter.*

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 17 MEI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, en van Dis, jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en *m*.

Verhoor van

NICOLAAS DIRK WOENSDREGT,
oud 46 jaar, wonende te Stockholm, directeur van
Philips te Stockholm.

Hij legt de eed af als getuige.

93199. De **Voorzitter**: Wij hebben veel over u gehoord in allerlei verhooren van andere getuigen en wij hebben verlangend uitgekeken naar het ogenblik, waarop u gehoord zou kunnen worden. Hebt u ook vóór de oorlog in Zweden gewoond?

A. Ik ben in 1938 naar Zweden gegaan. Toen was ik onderdirecteur bij Philips.

93200. De **Voorzitter**: Wanneer bent u bij het Regeringscommissariaat voor de Repatriëring gekomen?

A. Dat is begonnen tegen het einde van de oorlog, in 1944, als ik mij niet vergis. Het is als volgt gegaan. Een collega van mij in Londen, de heer *Verhoeff*, schreef mij een brief, dat er sprake van was, dat er gerepatriëerd zou worden via Zweden en hij vroeg of ik bereid was de zorg voor de repatriandi op mij te nemen. Ik heb dat aanvaard onder voorbehoud, dat de heer *F. Otten*, de president van Philips, daarmee akkoord ging.

93201. De **Voorzitter**: Waar was die?

A. In Londen. De directie van Philips was gedeeltelijk in Londen en gedeeltelijk in New York. De heer *Otten* was in Londen en bevestigde dit. Ik ben toen „uitgeleend“ aan de Nederlandse legatie.

93202. De **Voorzitter**: In hoeverre was de heer *Verhoeff* een collega van u?

A. Hij was ook bij Philips.

93203. De **Voorzitter**: Hoe wist hij het dan?

A. Dat had hij vermoedelijk gehoord, omdat hij in Londen bij het M.G. was. Hij is namelijk naderhand overgegaan naar Nederland, waar hij een jaar bij het M.G. was. Daardoor ben ik in contact gekomen met de heer *Ferwerda*. In September 1944 ben ik in Zweden met de repatriëring begonnen.

93204. De **Voorzitter**: Waaruit bestonden de voorbereidingen?

A. Die bestonden uit het zoeken van contact met de Zweedse instanties, die zich zelf reeds voorbereidden voor het ontvangen van vluchtelingen uit de Duitse kampen en uit Polen. Mij was aanvankelijk verteld, dat er Nederlanders uit Polen zouden komen en dat zij via Zweden naar Nederland zouden worden gestuurd.

93205. De **Voorzitter**: Zouden ze dan per scheepsgelegenheid uit Polen komen?

A. Dit zijn geheimen voor mij gebleven, want er zijn nooit repatriandi uit Polen naar Zweden gekomen. Degenen, die uiteindelijk kwamen, waren vrouwen uit Ravensbruck, ongeveer 800. Dezen zijn

met autobussen onder het regime van *Bernadotte* naar Zweden gekomen. Tegelijk met haar kwamen er een kleine honderd mannen mee, die ze onderweg hadden opgepikt.

93206. De **Voorzitter**: Toen u de opdracht aanvaard had om in Zweden de repatriëring te behandelen, hebt u waarschijnlijk de een of andere instructie gekregen?

A. Die instructies zijn zeer vaag geweest. Ik ben in September 1944 naar Londen gegaan voor een week of drie, waar ik kennis heb gemaakt met de heer *Ferwerda*, wie ik voordien had medegedeeld, wat ik bij de Zweden meende te kunnen bereiken.

93207. De **Voorzitter**: Hebt u dit schriftelijk gedaan?

A. Ja, ik had het schriftelijk medegedeeld. Ik had hem ook medegedeeld in welke vorm ik de vluchtelingen dacht onder te brengen, namelijk in samenwerking met de Zweedse instanties. In Zweden had men een instantie, die samenwerkte met het Rode Kruis. Deze heette de Civiele Verdediging. Deze Civiele Verdediging had mij toegezegd barakken, medische hulp, kleding, enz. te mijner beschikking te zullen stellen. Dat heb ik de heer *Ferwerda* medegedeeld. Ik heb eigenlijk op de plannen, die ik hem heb voorgelegd, geen of weinig reactie gekregen. Toen ik in Londen was, meende ik duidelijke instructies te zullen krijgen. Het gehele bezoek leverde echter weinig resultaat op.

93208. De **Voorzitter**: Blijkbaar vertrouwde de heer *Ferwerda*, dat u het goed zou doen, en blijkbaar meende hij, dat het moeilijk was vanuit Londen te beoordelen, wat er moest geschieden.

A. Dat is mogelijk. Ik tastte nog in het duister over de kwestie van de geldmiddelen, die mij voor de repatriëring ter beschikking zouden worden gesteld.

93209. De **Voorzitter**: Die moesten er toch komen?

A. Ja. De heer *Ferwerda* vertelde, dat ik die zou krijgen via de legatie.

93210. De **Voorzitter**: Hoe was uw formele verhouding tot de legatie?

A. Ik heb mij uit loyaliteit ten opzichte van de toenmalige gezant ondergeschikt gemaakt aan dat gezantschap. Ik vatte mijn functie op als een functie, die ondergebracht was bij de legatie. Toen ik contact had met Londen en daarmee correspondeerde, ging die correspondentie in kopieën via de legatie en ook het antwoord van de Commissaris voor de Repatriëring ging via de legatie.

93211. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gesproken over 800 vrouwen uit Ravensbruck en 100 mannen. U hadt zich blijkbaar op veel meer voorbereid.

A. Aanvankelijk sprak ik met de Zweden over grote aantallen, namelijk tienduizenden. Dat was allemaal heel vaag, want ik wist niet, waar die mensen zaten, daar ik er slechts gebrekkig materiaal over had.

93212. De **Voorzitter**: Had u al afspraken gemaakt over hun onderdak?

A. Het bleek, dat de Zweden zich voorbereidden op een grote stroom vluchtelingen.

93213. De **Voorzitter**: Zijn er in Zweden minder mensen gekomen dan men in het algemeen gedacht had?

A. Ja, dat gevoel heb ik wel, ook wat betreft andere nationaliteiten. Toen Nederland bevrijd was, ging een groot aantal Nederlanders direct naar Nederland. De bedoeling was aanvankelijk om de Nederlanders in Zweden eerst op de been te helpen, zodat zij niet direct in Nederland zouden komen, waar ook geen voedsel en geen behoorlijke medische verzorging voor hen was.

93214. De **Voorzitter:** De heer van *Rechteren Limpurg* heeft verteld, dat u op 10 Augustus 1944 het verzoek hebt gekregen van de heer *Ferwerda* — het moet een telegrafisch bericht zijn geweest van de heer *Ferwerda*, dat zijn dienst ook zou zorgen voor politieke gevangenen, waaraan het Internationale Rode Kruis niet te pas kon komen — om op u te nemen het onderzoek naar de mogelijkheid van het zenden van pakketten uit Zweden naar deze mensen.

A. Dat is een activiteit mijnerzijds, resp. van mijn medewerkers geweest, die gegroeid is uit het contact, dat wij zochten met Zweedse instanties over de komende repatriandi. Hierdoor kregen wij contact met het Jewish Agency en ook met het Rode Kruis, waardoor wij informatie kregen, waaruit bleek, dat in de Duitse kampen Nederlanders zaten, die recht hadden op Rode Kruis-pakketten en die deze niet of zeer sporadisch kregen. Ik heb voorstellen gedaan aan de heer *Ferwerda*, die deze heeft doorgegeven aan de heer *Dentz*. De heer *Dentz* wilde naar Zweden komen om dit in orde te maken, doch de heer *Ferwerda* heeft dat niet noodzakelijk gevonden.

93215. De **Voorzitter:** Vond u het wel noodzakelijk?

A. Dat hij zelf zou komen? Neen. Wat er te doen was, kon ik ook doen. In verband met het contact met de Joodse instanties, die bewijsbare mogelijkheden hadden om pakketten naar die kampen te sturen, vond ik het niet noodzakelijk, dat de heer *Dentz* kwam. Ik had er echter geen bezwaar tegen.

93216. De **Voorzitter:** Het telegram van de heer *Ferwerda* aan u van 10 Augustus 1944 zou hiermede in verband hebben gestaan. Daarin zou hebben gestaan, dat de dienst van de heer *Ferwerda* ook zou zorgen voor relief aan politieke gevangenen, die niet door het Internationale Rode Kruis werden bereikt. Er werd tevens gevraagd te onderzoeken, of het mogelijk was uit Zweden pakketten te zenden. Hebt u dat onderzocht?

A. Ja.

93217. De **Voorzitter:** Op 23 Augustus hebt u naar Londen getelegrafeerd, dat er twee mogelijkheden waren. De ene was: zendingen uit Zuid-Amerika met Zweedse boten; de andere was Zweedse goederen uit Zweden. U zegt, dat u dit had vernomen uit gesprekken, die u had gevoerd met verschillende mensen in Zweden over hetgeen u te doen zou staan ten aanzien van de evacuatie van gevangenen, die zouden komen en niet kwamen.

A. Ja, althans toen niet. Dit waren mensen, die reliefwerk deden, o.a. Noren.

93218. De **Voorzitter:** Is daaraan vroeger nooit gedacht? Is er vroeger nooit aan gedacht pakketten te sturen?

A. Bij ons niet.

93219. De **Voorzitter:** Waarom niet?

A. Op die vraag moet ik het antwoord schuldig blijven. Toen ik de voorbereidingen voor de repatriëring ging treffen, ben ik in contact gekomen met Noren en de Joodse instanties. Van de Joodse instanties meende ik te kunnen krijgen lijsten met namen van Joodse gevangenen, die in Duitse kampen zaten. De gegevens uit Stockholm waren veel beter dan de gegevens, die ik heb gekregen. In de gegevens, die ik kreeg, stond b.v. een naam vijf- of zesmaal.

93220. De **Voorzitter:** Wij hebben gehoord, dat er lijsten met 1400 namen uit Londen naar Stockholm, op het gezantschap, zijn gekomen.

A. Die heb ik nooit gezien,

93271. De **Voorzitter:** Het waren namen van Joden met een Palestina-certificaat, van wie men toen wist, waar zij waren. Zij hadden een certificaat om naar Palestina te gaan. Vandaar, dat zij in Duitsland iets minder slecht werden behandeld. Er was ook een lijst met namen, die het gezantschap had gegeven, een lijst met 208 namen. Die had men van het Zweedse Ministerie van Buitenlandse Zaken gekregen. Er waren ook twee lijsten, een met 40 en een met 56 namen. Verder kreeg men nog een lijst met namen van het Regeringscommissariaat in Londen.

A. Ja, ook dat klopt, maar die naamlijsten zijn toch zeer gebrekkig gebleken. Ik weet niet, waarom nooit iemand op het idee gekomen is om Rode Kruis-pakketten te sturen. Het was ook mijn functie niet. Mijn functie was die van voorbereiden van de komst van repatriandi.

93222. De **Voorzitter:** Ja, maar al eerder, voordat u er in Augustus was.

A. Toen was ik niet bij de legatie, maar als het wel het geval was geweest, zou ik er allicht iets van gehoord hebben, omdat ik ook zitting had in het Comité voor de Rijksinkopen. Als er sprake was geweest van het kopen van pakketten voor Duitsland, had ik het gehoord.

93223. De **Voorzitter:** Hebt u weleens gehoord, dat men geweigerd heeft Zweedse goederen naar Duitsland te verzenden?

A. Daar moet ik voorzichtig mee zijn. Er zijn met Zweden bepaalde moeilijkheden geweest over het verzenden van pakketten naar Duitsland. Dat kon onder bepaalde voorwaarden, die echter vervuld zijn, want er zijn later pakketten verzonden. De voorwaarden zijn mij echter niet meer bekend.

De **Voorzitter:** Dat waren de voorwaarden, gesteld door het Swedish-British-American Standard Committee.

93224. De heer **Stokvis:** Van wie kreeg u de zoëven besproken lijsten, die niet nauwkeurig waren en waarop, zoals u zei, verschillende namen vijfmaal voorkwamen?

A. Die lijsten heb ik gekregen van de gezant. Hoe hij er aan kwam, weet ik niet, maar het kan zeer goed zijn, dat ze uit Londen zijn gekomen en dat ze aan mij zijn doorgegeven, omdat hij merkte, dat ik activiteit wenste te ontwikkelen.

93225. De heer **Stokvis:** Heeft hij die activiteit gestimuleerd?

A. Neen, maar ook niet tegengewerkt. Mag ik hieraan iets toevoegen? Ik geloof, dat wij het zo moeten zien, dat de heer van *Rechteren* niet wist hoe hij het moest financieren.

93225. De **Voorzitter:** Dat kon hij toch in Londen vragen?

A. Ongetwijfeld.

93227. De heer **Stokvis:** Wat bedoelt u precies met financieren? Hoi hij het geld kon krijgen?

A. Ja, dat is mijn indruk geweest.

93238. De heer **Stokvis:** Waarop baseert u die indruk?

A. Als het geld kostte, was de gezant altijd zeer voorzichtig en zeer zuinig. Dit heeft mij de indruk gegeven, dat hij ten aanzien van activiteit, die ontwikkeld werd, zeer voorzichtig was, omdat hij vreesde, dat het geld zou kosten en hij bovendien bang was, dat die pakketten niet zouden komen waar zij komen moesten. Het vond principieel zeker zijn bijval, maar hij vermoedde, dat de Duitsers de inhoud zouden stelen.

93229. De **Voorzitter:** U hebt gesproken over hoeveelheden pakketten, die tenslotte verstuurd zijn. Hebt u nu het oog op de afspraak van 2000 pakketten per maand of zijn daar buiten oin ook nog zendingen geweest?

A. Er zijn nog andere zendingen geweest. Wij hebben zendingen verstuurd door middel van de Jewish Agency. Daarover vindt u meer in de brief van mevrouw *Graveset*, wie ik verzocht heb te schrijven.

93230. De **Voorzitter:** Mevrouw *Graveren* beweert, dat de politieke gevangenen praktisch niets van die pakketten hebben ontvangen.

A. Zijn dat pakketten, die wij zelf gestuurd zouden hebben?

93231. De **Voorzitter:** Er is in Nederland een commissie geweest van het Rode Kruis, die een rapport heeft uitgebracht met vele klachten, speciaal over het zenden van pakketten naar kampen in Duitsland. Vandaar, dat men dit rapport het „pakkettenrapport” noemt. Daarin staat, dat de politieke gevangenen praktisch niets van die pakketten hebben ontvangen, doordat men, zoals mevrouw *Gravesen* heeft medegedeeld, in Stockholm bijna geen namen en adressen had. Het betreft hier de 2000 pakketten per maand.

A. Die pakketten moesten met verineiding van naam en toenaam naar Duitsland worden gestuurd. Men kon niet naar een kamp 100 pakketten zenden en zeggen: deze zijn voor 100 Nederlanders.

93232. De **Voorzitter**: Ik neem aan, dat die pakketten verzonden zijn, maar hoe komt het nu, dat mevrouw *Gravesen* zegt, dat van die pakketten niemand heeft geprofiteerd? Dat staat in het „pakketten-rapport“.

A. Ik heb nooit bewijzen van het tegendeel gekregen.

93233. De **Voorzitter**: Mevrouw *Gravesen* zegt: „Ik weet, dat deze pakketten praktisch niet in handen zijn gekomen van politieke gevangenen.“ Hoe wist zij dat en waar werkte zij?

A. Bij mij op kantoor.

93234. De **Voorzitter**: Hoe kan zij dit dan zeggen?

A. Zij heeft deze zaken vrij zelfstandig behandeld. Hoe zij weet, dat deze pakketten, die dikwijls nog op het laatste moment met een zending van de Jewish Agency mee konden, niet bij de politieke gevangenen terecht zijn gekomen, weet ik niet. Zij heeft pakketten met gefingeerde namen gestuurd.

93235. De **Voorzitter**: Wij hebben ook gehoord, dat het Jewish Agency geen namen had, maar de pakketten zonder vermelding van naam stuurde, waarna deze toch aankwamen.

A. Dus niet eens gefingeerd?

De **Voorzitter**: Neen. Ook hebben wij vernomen, dat er pakketten zijn aangekomen, waarop alleen stond: „Voor de Nederlanders in kamp.....“ Zij werden dan onder de Nederlanders verdeeld. Wat ik u nu zeg, is ons uit Zwitserland bekend geworden. Wij weten het van mensen, die in dergelijke kampen hebben gezeten. Men ging blijkbaar niet overal zo streng te werk, dat, wanneer er geen namen op de pakketten stonden, deze niet werden afgeleverd,

A. Ik heb de indruk gekregen, toen ik met dit werk bezig was, dat, als er geen namen op de pakketten stonden, men het beter kon laten om ze te verzenden. Wij hebben ze verzonden met gefingeerde namen en met namen, die wij van de lijst overnamen.

93236. De heer **Stokvis**: Mevrouw *Gravesen* schreef aan de Commissie-Vorriirk:

„Wij hebben nooit mee dan enige honderden, als het er zoveel waren, namen gehad van zich in concentratiekampen bevindende Nederlanders. De rest van onze 2000 zielige pakketten hebben wij van gefingeerde namen uit een oud Nederlands telefoonboek moeten voorzien.“

93237. De **Voorzitter**: Een aantal van 2000 pakketten is natuurlijk niet groot. Is er een reden, waarom het niet groter is geweest, behalve de reden, dat u geen adressen hebt gehad?

A. Als ik mij niet vergis, was ik gebonden aan 2000 pakketten, omdat Zweden niet meer dan 2000 pakketten ter beschikking kon en wilde stellen, aangezien daarvoor de goedkeuring uit Londen niet was gekomen. Er werd mij een bepaald bedrag ter beschikking gesteld, nl. 50 000 Kronen per maand. Een pakket kostte 25 Kronen.

93238. De **Voorzitter**: Zou het misschien zo zijn geweest, dat de Zweden hebben gezegd: wij willen niet meer leveren dan voor 50 000 Kronen per maand; wij moeten al zoveel voor de Noren en Denen doen?

A. Ook dat is zo. Zij hebben een grotere activiteit voor de Noren en Denen aan de dag gelegd dan voor de Nederlanders. Ik herinner mij niet of de Zweden pertinent hebben geweigerd boven een bepaald bedrag of een bepaalde kwantiteit te gaan. Ik meen mij te herinneren — ik zeg dit onder zeer veel voorbehoud — dat ik gebonden was aan een bedrag van 50 000 Kronen.

93239. De **Voorzitter**: Is dit uitgegaan van de Nederlandse Regering of van de heer *van Rechteren Limpurg*?

A. Niet van de heer *van Rechteren Limpurg*.

93240. De **Voorzitter**: Men heeft u gevraagd in Zweden de mogelijkheid te onderzoeken pakketten te sturen. U hebt gezegd: de Zweden willen toestemming geven 2000 pakketten van 25 Kronen te sturen. Daarvoor vraag ik een krediet van 50 000 Kronen.

U hebt toen de toezegging gekregen, dat u 2000 pakketten zou krijgen.

A. Het is de Zweedse Regering, die hier een bepaalde grens heeft gesteld.

93241. De heer **Stokvis**: Later is die grens verhoogd. Mevrouw *Gravesen* zegt, dat in Februari 1945 het aantal pakketten is verhoogd tot 10 000.

A. Dat is zo. Dat is echter voor de krijgsgevangenen geweest.

93242. De **Voorzitter**: Zijn die ook verzonden?

A. Er is een moment gekomen, waarop het niet meer mogelijk was pakketten te zenden. Voor zover ik mij kan herinneren, zijn wij aan die grotere aantallen niet toegekomen.

Wij hebben één of twee keer 2000 pakketten verstuurd en daarna niet meer.

De heer **Stokvis**: Ik moet er nog aan toevoegen, dat mevrouw *Gravesen* vermoedt, dat Zweden deze verhoging heeft gegeven ten bate van de krijgsgevangenen.

93243. De **Voorzitter**: Dus u denkt, dat tweemaal zo'n zending is verstuurd, maar niet meer?

A. Twee of drie keer, maar aan de grote zendingen van 10 000 pakketten zijn wij nooit toegekomen.

De heer **Stokvis**: Volgens de heer *H. Beer*, die u waarschijnlijk wel bekend is, zijn driemaal 2000 pakketten verzonden, te weten in de maanden Januari, Februari en Maart 1945, en twee zendingen van 8000 pakketten in Januari en Maart 1945. Die waren waarschijnlijk voor de krijgsgevangenen bestemd.

93244. De **Voorzitter**: Zorgde de heer *Beer* voor de krijgsgevangenen?

A. Ja, hij was secretaris van het Zweedse Rode Kruis.

93215. De **Voorzitter**: De krijgsgevangenen werden, meen ik, op geheel andere wijze voorzien.

A. Zij zijn via het Zweedse Rode Kruis geholpen, maar het was van Zweden uit ontzaglijk moeilijk de Hollandse krijgsgevangenen te bereiken. Ik heb privé-pakketten via het Zweedse Rode Kruis aan mij bekende gevangenen verzonden, maar er is nooit iets aangekomen. Zij zijn er heelhuids afgekomen en hebben mij dus kunnen bevestigen, dat ze nooit iets ontvangen hadden.

93246. De **Voorzitter**: Denkt u, dat de grote hoeveelheden ook niet zijn aangekomen?

A. Er zijn pakketten aangekomen, maar niet alles.

93247. De **Voorzitter**: Bij de vrouwen te Ravensbruck zijn pakketten aangekomen. Dat hebben zij bevestigd.

A. Ik vraag mij af of wij ooit uit Zweden pakketten naar Ravensbruck hebben verzonden.

93248. De **Voorzitter**: De vrouwen, die wij hebben gehoord, spreken over Zweedse pakketten. U weet dus niet hoe de vrouwen er aan gekomen zijn?

A. Dat weet ik niet.

93249. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat er 800 vrouwen waren. Het merkwaardige is, dat de vrouwen zelf zeggen, dat er hoogstens 400 zijn geweest. Nog onlangs heeft iemand ons gezegd, dat het aantal van 800 onmogelijk is, maar dat er veel minder moeten zijn geweest, want dat aantal zou lang niet in de barakken hebben gekund.

A. Er waren drie kampen. Ik weet zeker, dat het aantal 800 was.

93250. De **Voorzitter**: Hebt u iets te maken gehad met de voorziening van de vrouwen?

A. Dat hebben de Zweden op ons verzoek gedaan.

93251. De **Voorzitter**: Waarom moesten zij 75 Kronen per hoofd bij wijze van voorschot krijgen?

A. Wanneer hebben zij dat gekregen?

De **Voorzitter**: Toen zij in Zweden waren.

A. Niet van mij.

93252. De **Voorzitter**: Dat moet dus door het gezantschap zijn gebeurd?

A. Dat is mogelijk. Ja, nu herinner ik het mij. Er zijn toch voor-
schotten gegeven.

93253. De **Voorzitter**: Zij hebben allemaal 75 Kronen gekregen. Van
verschillende kanten heeft men bij ons de indruk gewekt, dat dit
meer bedoeld was om iets mede te nemen voor de kinderen of de
familie in Nederland. Aan de andere kant heeft men bij ons de
indruk gewekt, dat men daar van alles zo slecht was voorzien, dat
men die 75 Kronen eigenlijk nodig had om de meest noodzakelijke
dingen te kopen en dat men het gezantschap hevig heeft moeten
bewerken om dit geld los te krijgen.

A. Dat is onjuist, Mijnheer de Voorzitter! Deze vrouwen hebben
die 75 Kronen nooit nodig gehad om in directe behoeften te kunnen
voorzien.

93254. De **Voorzitter**: Zij hebben ons verteld, dat zij geen zak-
doeken hadden en dat, toen zij heftig hadden geprotesteerd, zij
eindelijk zakdoeken van het gezantschap kregen. Zo waren er meer
dergelijke dingen, die men volstrekt nodig had, maar die men niet
kreeg.

A. Zij kregen die 75 Kronen om te winkelen en iets te kopen. Voor
eigen behoeften hebben zij geen cent nodig gehad. Daar is geen
sprake van. Ik heb er ontzag voor gehad, hoe de Zweden dit zo
perfect hebben kunnen verzorgen.

93255. De **Voorzitter**: Wij hebben het toch niet van de Zweden
cadeau gekregen?

A. Neen. De gezant heeft schuldbekentenissen getekend.

93256. De **Voorzitter**: U vindt dus, dat de verstrekking van die
75 Kronen plezierig, maar niet nodig was?

A. Juist.

93257. De **Voorzitter**: Hebt u enig contact gehad met *Bernadotte*?

A. Ja, om hem te vragen ons te helpen. Hij had contact met
Himmler, waar hij o.m. naar toe ging om te trachten in de eerste
plaats Noorse vrouwen en Noorse politieke gevangenen, eventueel
ook Deense, naar Zweden te krijgen. Ik heb hem toen verzocht, als
hij in de kampen ook Nederlandse vrouwen zou aantreffen, dezen
mede te nemen. Hij zeide, dat hij aanvankelijk alleen maar toe-
stemming van de Duitse instanties kon krijgen voor Noorse en Deense
vrouwen, maar niet voor andere nationaliteiten. De tweede maal,
dat ik hem bezocht, toen hij weer naar Duitsland zou gaan — Berlijn
lag al tussen de twee fronten in —, zeide hij zijn best te zullen doen
en te zullen zien, of hij er iets van terecht zou kunnen brengen.

93255. De **Voorzitter**: U kunt ons natuurlijk wel een en ander
mededelen over de heer *Felix Kersten*?

A. Neen. Daarvan weet ik weinig. Dit is allemaal zeer discreet
en geheim behandeld. De heer *Knulst* heeft mij die naam genoemd.

93259. De **Voorzitter**: Wat zei hij dan?

A. Niets. Daarom weet ik er ook niets van. *Kersten* heb ik als
een vage figuur horen noemen en daarom heb ik mij ook maar
een vage voorstelling van hem kunnen maken.

93260. De **Voorzitter**: In welk verband heeft de heer *Knulst* over
hem gesproken?

A. Ik heb alleen gehoord, dat er een zekere *Kersten* in Zweden
was geweest en dat deze contact had met de Duitsers en misschien
iets zou kunnen doen. Daarbij is het gebleven. *Knulst* vond misschien,
dat hij al te veel had gezegd en heeft er verder steeds over gezwezen.
Naderhand heb ik wel over *Kersten* gelezen, maar toen wist ik
niets van hem.

93261. De **Voorzitter**: Ik hoorde, dat u *Bernadotte* hebt gevraagd
om hulp voor die vrouwen en dat hij die vrouwen vrij kreeg bij zijn
bezoek aan *Himmler*?

A. Dat was de lezing van *Bernadotte*.

93262. De **Voorzitter**: U hebt het alleen uit de tweede hand,
u hebt het alleen van *Bernadotte* gehoord?

A. Ja. De tweede keer zeide hij, dat hij van *Himmler* alleen toe-
stemming had gekregen voor de Denen en Noren.

93263. De **Voorzitter**: Hij heeft niet gezegd, hoe hij persoonlijk
bij *Himmler* kwam?

A. Neen. Dat is achteraf gebleken via de heer *Kersten* te zijn
geschied. Dat heb ik later gehoord; toen wist ik er niets van.

93264. De **Voorzitter**: Is de heer *de Jong* enigszins hardhandig
met de Nederlandse jongelui, die deze onder zijn hoede had, om-
gesprongen?

A. De heer *de Jong* is een persoonlijke vriend van mij, maar ik
zal trachten mijn visie op deze kwestie toch zo neutraal mogelijk te
geven. De heer *de Jong* heeft inderdaad die jongelui hardhandig
aangepakt, naar mijn mening terecht. Ik heb die jongelui naderhand
een blauwe Maandag van de heer *Middendorp* overgenomen. Dat
was het slechte restje, dat geen toestemming kreeg naar Engeland
te gaan. Ik heb met een aantal van die jongelui, die uit Nederland
en andere landen via Noorwegen naar Zweden kwamen, wat ervaring
opgedaan. Het was voor de heer *de Jong*, die niet de uitrusting had
om na te gaan wat voor types dit waren, ontzagrijk moeilijk vast te
stellen of de jongelui politiek betrouwbaar waren. Bovendien heb ik
de indruk gekregen, dat de heer *de Jong* geen geld had om die
mensen in een pensioen te laten wonen. Hij heeft hen zonder aanzien
des persoons naar houthakkerskampen gestuurd. De heer *de Jong*
was van mening: ik trek één lijn, jullie moeten houthakken.

Bovendien kregen zij van de Zweedse autoriteiten geen toestem-
ming in de stad Stockholm te blijven. Zij moesten buiten Stockholm
worden gebracht. Het was geen sinecure voor de heer *de Jong*.

93265. De **Voorzitter**: Toen u de laatste jongelui onder u had,
hebt u er toen orde onder kunnen houden?

A. Ik heb hen in een kamp geplaatst, ongeveer 400 km van
Stockholm verwijderd, onder leiding van een oud-koopvaardij-kapi-
tein. Die jongens hadden het daar uitstekend.

93266. De **Voorzitter**: Hoeveel waren er nog?

A. Tachtig; die konden niet ver genoeg worden weggestopt.

93267. De **Voorzitter**: Heeft de heer *de Jong* misschien te weinig
steun van de gezant gehad?

A. Voor zover ik weet, heeft de gezant zich er heel weinig mede
bemoeid.

93268. De **Voorzitter**: Had de heer *de Jong* die steun niet nodig'?

A. Neen, hij kon het best alleen af. De heer van *Rechteren Lim-
purg* vertelde mij eens, dat de Franse gezant door Franse vluchte-
lingen werd bezocht, die een uitkering ineens van 100 Kronen eisten.
De gezant, dit voor ogen hebbende en wetende wat voor vlees hij in
de kuip had, was vermoedelijk in zijn hart blij, dat de heer *de Jong*
deze zaak opknapte, want het was de heer *de Jong*, die daartoe offi-
cieel als consul-generaal was aangewezen.

93269. De **Voorzitter**: Als consul-generaal of als consul?

A. Hij was consul-generaal. Dat is hij in Stockholm geworden.
In Malmö was hij consul.

93270. De **Voorzitter**: Nadat de heer *de Jong* er mee opgehouden
is, is de heer *Middendorp* gekomen. Was het in eens pais en vree
tussen de heer *Middendorp* en de jongelui?

A. Ja, het werd in ieder geval voor de jongelui veel gemakkelijker,
omdat de heer *Middendorp* hun gemakkelijker datgene toestond,
waarop zij meenden recht te hebben. Toen ik de zaak overnam, heb
ik hun gezegd: of je verdwijnt binnen 24 uur naar een kamp buiten
Stockholm, of je blijft hier, maar je kunt dan geen beroep meer op
het gezantschap doen voor ondersteuning of zakgeld. Een aantal is
toen nooit meer boven water gekomen. De heer *Middendorp* was
echter zeer zeker gemakkelijker in de omgang met de jongelui, maar
de heer *Middendorp* had ook een rijkere kas, althans handelde daar-
mee op een vlottere wijze,

93271. De **Voorzitter**: U zult ook wel te pas gekomen zijn aan de beschuldigingen aan het adres van de heer *de Jong* in verband met zijn inkoopbeleid. Wat weet u daarvan?

A. Dit antwoord geeft zich zelf, als ik u zeg, dat ik zelf met de heren *Holthuis* en *Ubbens* deel heb uitgemaakt van de contrôle-commissie. Als ik zou zeggen, dat de heer *de Jong* zich steekpenningen heeft laten uitbetalen, zou het een beschuldiging aan mijn eigen adres zijn, want alles is in orde bevonden. De heer *de Jong* had bij elkaar in betrekkelijk korte tijd een bedrag van 135 miljoen Kronen te verdelen. Dit betekent, dat er massa's gegadigden waren, die echter om zakelijke redenen geen bestellingen kregen. De manier, waarop hij de inkopen heeft geregeld, de manier, waarop hij zich offertes heeft laten voorleggen en deze met ons heeft besproken, is zo zakelijk geweest, dat wij er geen aanmerking op hebben kunnen maken.

93272. De **Voorzitter**: Heeft hij ook nooit zijn eigen bedrijf bevoordeeld? Er is een verhaal geweest van beitel, die hij bij zich zelf had gekocht.

A. Deze verhalen heb ik ook gehoord. Ik heb zelfs gehoord van een lijstje, dat in Londen bij de heer *de Gaay Fortman* zou hebben gelegen, waarop een aantal leveranciers stonden vermeld met daarachter verschillende percentages. Daaruit concludeerde men, dat dit de steekpenningen waren, uitgedrukt in procenten, die de heer *de Jong* in zijn zak had gestoken. Dit is te gek om los te lopen. Dergelijke lijstjes maakt men niet op en als men ze opmaakt, laat men ze niet slingeren. Ik vermoed, dat het commissies waren, waarop de agenten van de Zweedse leveranciers in Holland na de oorlog aanspraak zouden kunnen maken, zodat bepaalde bedragen gereserveerd dienden te worden.

93273. De **Voorzitter**: Wij zitten met de moeilijkheid, dat wij niet weten, of er met de pakketten uit Zweden meer gedaan had kunnen worden.

A. Ik ben er aan begonnen in Augustus 1943, maar volgens mij hebben wij gedaan, wat wij konden doen. Wat mij wel heeft gehinderd, is, dat, terwijl men het urgent vond, dat er iets gebeurde, de heer *de Meester* mij schreef, dat hij zijn samenwerking met mij wel wilde „overwegen“, toen ik hem had bericht, dat wij een weg hadden gevonden, waarlangs wij pakketten konden sturen.

93774. De **Voorzitter**: Waar was u toen?

A. In Stockholm. Zijn brief wekte de indruk van: U gaat eigenlijk buiten uw boekje, want u bent niet bij het Rode Kruis.

93275. De **Voorzitter**: Waarom moest u dit de heer *de Meester* vragen?

A. Omdat het aanvankelijk een Rode Kruis-actie was en omdat ik dacht, dat ik mijn geld van het Rode Kruis zou krijgen.

93276. De **Voorzitter**: Heeft die merkwaardige handelwijze van de heer *de Meester* nog invloed gehad?

A. Neen. Ik heb mij er niet aan gestoord en heb mij tot de gezant gewend. Eerst ben ik naar de heer *van Rijckevorsel* gegaan, die in vuur en vlam geraakte en zeide: Wij storen ons er niet aan. De middelen, die mij voor de repatriëring ter beschikking stonden, hebben wij voor die pakketten gebruikt.

93277. De **Voorzitter**: Dat zijn dus die 2000 pakketten?

A. Ja.

93278. De **Voorzitter**: Hebt u nog weleens iets van de heer *de Meester* gehoord?

A. Neen. Ik heb hem nooit meer geschreven; ik dacht: „overweeg“ maar rustig.

93279. De **Voorzitter**: Zijn er nog andere dingen, die u niet prettig hebt gevonden?

A. Neen. Mij is wel vreemd voorgekomen, dat men mij nooit de wenken voor de wijze van repatriëring heeft gegeven. Ik heb moeten improviseren. Men heeft mij de plannen laten zien voor Frankrijk, waaraan ik niets had.

93280. De **Voorzitter**: Weet u iets van de heer *Dentz*?

A. Dat was een enthousiaste baas, een zeer actieve vent.

93281. De **Voorzitter**: Hebt u weleens iets gehoord van plannen, die men in Londen had over het huren van Noorse bussen om gevangenen uit Bergen-Belsen te halen?

A. Daarvan kan ik weinig vertellen. Er is sprake van geweest, dat wij Noorse bussen zouden huren, waarmede wij Duitsland zouden intrekken. Daarvan is echter niets terechtgekomen.

93252. De **Voorzitter**: Waarom niet?

A. Ik geloof, dat wij niet meer door de fronten heen konden.

93383. De **Voorzitter**: Wij hebben gehoord, dat de Duitsers zulke voorwaarden stelden, dat daaraan niet kon worden voldaan. Er is dus wel over gesproken?

A. Ja.

93284. De **Voorzitter**: Er is gezegd, dat het Departement van Sociale Zaken er niet toe kon komen daarover naar Zweden te seinen.

A. Of ik dit weet via een telegram uit Londen dan wel, of ik het in Zweden op andere wijze heb gehoord, wil ik in het midden laten.

93285. De **Voorzitter**: Niet na de oorlog?

A. Neen.

93286. De **Voorzitter**: Heeft men het inderdaad geprobeerd?

A. Ja.

93287. De **Voorzitter**: Is het afgestuit op moeilijkheden wat het vervoer betreft?

A. Of het vervoer, of het feit, dat het front te ver was dan wel, dat de Duitsers niet wilden.

93288. De heer **Stokvis**: Heeft de heer *Knulst* u verzocht om namen, die hij aan *Kersten* kon doorgeven?

A. Neen. Het is mogelijk, dat hij een lijstje namen heeft gekregen, maar hij heeft mij nooit gezegd, dat hij deze aan *Kersten* zou geven.

93289. De heer **Stokvis**: U weet niet met zekerheid, of hij ze heeft gekregen?

A. Het is mogelijk, dat hij van mij een lijstje heeft gekregen. De heer *Knulst* had dikwijls contact met de mensen van mijn bureau. Ik heb met de heer *Knulst* samenwerking gehad waar het betrof het onderzoek en de verhoren aangaande de politieke betrouwbaarheid van de repatriandi bij aankomst in Zweden.

Er was onder die dames een aantal, dat men per se niet in het Hollandse kamp in Zweden wenste te houden. De vrouwen uit Ravensbrück zelf wensten haar er niet bij te hebben, omdat zij zich in het Duitse kamp slecht hadden gedragen. U moet niet denken, dat al die vrouwen het aureool van de politieke gevangenschap waard waren. Er was onder haar een aantal, niet groot, dat netjes door de Zweden apart is gezet. Het waren of wel prostituées of wel dames, die zich in het kamp met de Duitsers hadden ingelaten en bepaalde diensten hadden bewezen, op welk gebied dan ook, waardoor zij een wit voetje bij de Duitsers hadden gekregen en waarvan de andere vrouwen niet gediend waren. Het was nuttig, dat de heer *Knulst* daarnaar een onderzoek instelde.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

N. D. WOENSDREGT

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 7 JUNI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, en van Dis, jonkvrouw Wttewaall van Stoetwegen en de heer Stokvis, leden, alsmede de heer Gerreisen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en *m*.

Verhoor van

Mr. JOHAN GOTTLIEB SILLEM,

oud 57 jaar, wonende te Bilthoven. oud-Nederlands gezant in Portugal.

Hij legt de eed af als getuige.

93290. De **Voorzitter**: Ik heb van ter zijde vernomen, dat u het wel op prijs zou stellen door de Enquêtecommissie te worden gehoord. Is dat juist?

A. Ik ben nog altijd in een zeer onbevredigende positie, omdat ik het gevoel heb, dat mij ernstig onrecht is aangedaan toen Minister van *Kleffens* mij genoopt heeft mijn beschikbaarheid aan te vragen. Ik kan mij daarbij nog altijd niet neerleggen.

93291. De **Voorzitter**: U hebt de wens uitgesproken door de commissie te worden gehoord?

A. Neen; die wens heb ik eigenlijk niet uitgesproken.

93292. De **Voorzitter**: Ik heb gehoord, dat u gezegd zou hebben: Wat vreemd, dat de Enquêtecommissie mij nog nooit heeft gehoord.

A. Dat was eigenlijk meer, omdat ik vind, dat ik toch wel een van de mensen ben, die, op een belangrijke post geplaatst, over de eerste tijd van de oorlog misschien wel iets zou kunnen mededelen, dat u zou kunnen interesseren.

93293. De heer **Stokvis**: U meent dus in staat te zijn ons inlichtingen te verschaffen?

A. Er zijn misschien vragen bij u opgekomen, die ik zou kunnen beantwoorden. Ik wil niet zeggen, dat ik bijzonder sensationele dingen te vertellen heb.

93294. De **Voorzitter**: Op welk terrein liggen de dingen, die u te vertellen hebt?

A. Op dat van mijn gewone dienst.

93295. De **Voorzitter**: U moet weten, dat wij proberen ons zoveel mogelijk te onthouden van doublures. De commissie heeft een geweldig uitgebreide taak en wil liever nalaten zich te bemoeien met aangelegenheden, die al op andere wijze onderzocht zijn door commissies of dergelijke lichamen, welke daarover rapporten hebben uitgebracht. Wij hebben wel de gewoonte een enkele keer, als ons iets niet duidelijk is, de betrokkenen te horen en hun mededelingen te toetsen aan de inhoud van die rapporten, maar zoveel mogelijk vermijden wij dat, vooral, wanneer wij overigens mededelingen ontvangen, die kloppen met de inhoud van die rapporten. Wanneer zij daarmee in strijd zijn, is er reden om zelf eens te zien, wat wij kunnen vinden. In deze gedachtengang hebben wij niet zoveel behoefte gevoeld om u te horen. Dat wij dit toch doen, heeft veel te maken met een mededeling, die langs een zijweg tot ons is gekomen, een mededeling, die er op wees, dat u gaarne gehoord wilde worden.

A. Ik moet eerlijk zeggen, dat ik niet zozeer gedacht heb aan de Parlementaire Enquête Commissie. Ik wil mijn zaak weer naar voren brengen, in de eerste plaats met de Minister van Buitenlandse Zaken.

93296. De **Voorzitter**: Juist omdat wij dat vermoeden hadden, zeg ik dit alles, want daar is deze commissie niet voor. Er is een collega van u uit de oorlogstijd, die ook een dergelijke wens koesterde. Wij hebben hem als getuige gehoord, maar hebben hem gezegd, dat hij bij ons aan het verkeerde kantoor was; dat onze commissie geen klachtenbureau was. Wij hebben hem een andere weg gewezen, die hij ook heeft gevolgd en tot nu toe heeft dat tot plezierige resultaten voor hem geleid. Misschien weet u wel, wie dat is.

A. Zeker; die weg ken ik ook en die zal ik ook volgen.

93297. De **Voorzitter**: Over de redenen, waarom u die weg misschien wilt bewandelen, zullen wij vandaag niet kunnen spreken. Daar zijn wij niet voor. Deze sub-commissie heeft zich bezig te houden met de belangstelling, die de Regering heeft gehad voor, en de maatregelen, welke zij heeft genomen op het terrein van de vluchtelingen in de oorlogstijd en ten aanzien van degenen, die naar Duitsland zijn gesleept om arbeid te verrichten of om in concentratiekampen te worden gezet, enz. Zo nodig heeft zij zich ook bezig te houden met het beleid van de diplomatieke en consulaire vertegenwoordigers.

Nu hebben wij tot onze beschikking het rapport van de commissie-van *Limburg Stirum*, dat ten aanzien van u is uitgebracht, en wij hebben sommige dingen daaruit nader bekeken door deze en gene daarover te horen. Nu is het mogelijk, dat het zijn nut heeft u zelf daarover te horen en dan loopt dat enigszins parallel met uw bedoeling om te proberen vastgelegd te krijgen, dat de uitspraak van de commissie-van *Limburg Stirum* niet juist is geweest.

A. U hebt dat rapport van de commissie-van *Limburg Stirum* gelezen, maar ik heb het zelf nooit gelezen. Ik heb alleen een brief gehad van de Minister naar aanleiding van dat rapport. Ik heb daarop een uitvoerig schrijven teruggestuurd, waarin ik de bezwaren, die Minister van *Boetzelaer* mij overbracht en die stamden uit het rapport van die commissie, terugwees. Heeft u dat ook gelezen?

93298. De **Voorzitter**: Neen, dat hebben wij niet gehad. U bent dus wel op de hoogte van de in dat rapport voorkomende passages die aanleiding hebben gegeven tot de houding, die de heer van *Kleffens* tegenover u heeft aangenomen?

A. Ja. In zoverre als ik de gevolgtrekking maak uit het schrijven van Minister van *Boetzelaer* aan mij, dat de bezwaren, die men daarin naar voren brengt, de bezwaren zijn van de commissie, want Minister van *Boetzelaer* heeft nooit iets met mij te maken gehad. Ik heb mij daartegen geweerd in een uitvoerige brief en zou het zeer op prijs stellen, dat u ook daarvan kennis nam.

De **Voorzitter**: U kunt ieder document, dat u wenst, aan de commissie verschaffen. Als u ons een afschrift van die brief kunt verschaffen, zullen wij dat gaarne inzien en ons afvragen in hoeverre het kan dienen voor het doel van ons onderzoek.

93299. De heer **Stokvis**: U hebt destijds een verweerschrift ingediend, gedateerd 14 Maart 1941. Dat is niet het verweerschrift, waarop u nu doelt?

A. Neen.

93300. De heer **Stokvis**: Ik vermoed, dat dit stuk ictussen in hoofdzaak hetzelfde zal bevatten als uw verweerschrift van 14 Maart 1941.

A. De commissie heeft mij nog allerlei andere dingen verweten, waartegen ik mij verweer in het geschrift, waarover ik het nu heb.

De heer **Stokvis**: In ieder geval staat ons heel wat materiaal van uw eigen hand ter beschikking.

A. Ja?

93301. De **Voorzitter**: Nu is het misschien wel goed, dat wij in het licht van deze inleiding u enige vragen stellen. Wanneer bent u gezant in Portugal geworden?

A. Begin Mei 1937.

93302. De **Voorzitter**: Weet u nog wanneer de eerste vluchtelingen begonnen te komen?

A. Kort na 10 Mei 1940. Het waren hoofdzakelijk Nederlanders, die in België woonden en in het zuiden van Nederland, die kans hebben gezien om voor de Duitsers uit te vluchten. Dat zijn de eersten geweest, die in Portugal aangekomen zijn. Dat is, denk ik, geweest in de loop van de maand Mei.

93303. De **Voorzitter**: Hadden ze toen geen moeilijkheden om door Spanje heen te komen?

A. Neen.

93304. De **Voorzitter**: Ook niet om in Portugal binnen te komen?

A. Voor zover er moeilijkheden waren, heb ik het initiatief genomen om ze doorgelaten te krijgen.

93305. De **Voorzitter**: En werden ze doorgelaten?

A. Ja, allemaal.

93306. De **Voorzitter**: Was er toen al enige begrenzing gesteld door de Regering van Portugal aan het aantal, dat toegelaten werd?

A. Neen, in die tijd nog niet. Later hebben ze gezegd: Er mogen niet meer inkomen dan er uitgaan.

93307. De **Voorzitter**: Waren dat er 200?

A. Het waren er altijd meer.

93308. De **Voorzitter**: Waren het al dadelijk meer dan 200?

A. Ja, dat getal is al heel gauw bereikt.

93309. De **Voorzitter**: Waren het er wel 1000?

A. Ik ben er tot September mee belast geweest. Toen heeft *van Harinxma* het gekregen en was ik er officieel niet meer bij betrokken.

93310. De **Voorzitter**: Maar meent u, dat het getal van 1000 wel bereikt is?

A. Ik denk zo tegen de 1000.

93311. De **Voorzitter**: En waren het voor een groot deel Joden?

A. Ja, grotendeels.

93312. De **Voorzitter**: Wel 80 of 90 pct.?

A. Ik zou zeggen, niet meer dan 80 pct.

93313. De **Voorzitter**: Er is een tijd geweest, waarin men de vluchtelingen, die naar de zuidelijke landen kwamen, liever naar Nederland liet teruggaan. Er zijn toen uit de omgeving van Breda wel 20 000 mensen naar het zuiden van Frankrijk gevlucht en die hebben de raad gekregen terug te gaan en zijn voor het grootste gedeelte ook teruggegaan. Hebt u in Portugal ook mensen aangeraden naar Nederland terug te gaan?

A. Ik herinner mij niet, dat zich ook maar één dergelijk geval heeft voorgedaan. Er waren wel mensen, die over eigen middelen beschikten en in het zuiden van Frankrijk waren met vacantie, die naar Portugal zijn gekomen en ook weer teruggegaan zijn, maar in het algemeen heb ik dit niemand aangeraden.

93314. De **Voorzitter**: Er wordt beweerd, dat u dat hebt aangeraden, ook aan Joden, met de overweging er bij, dat het toch wel niet zo erg zou worden. Dat is ons verteld.

A. Daar is geen kwestie van.

93315. De **Voorzitter**: Waarom niet?

A. Omdat ik zelf veel te goed wist, welk lot de Joden boven het hoofd zou hangen, wanneer zij teruggingen.

93316. De **Voorzitter**: Was u daar toen ook van overtuigd?

A. Zeker. Ik had een Duitse Joodse vluchteling in dienst; dat is mij door de commissie van *Limburg-Stirum* ernstig verweten.

93317. De heer **Stokvis**: Was dat uw Duitse huisknecht?

A. Ja. Die jongen was door de Staatspolitie of de vreemdelingenpolitie in Portugal gesignaleerd.

93318. De heer **Stokvis**: Wie heeft daartoe aanleiding gegeven?

A. Ik denk, dat de Duitsers het waren. De jongen mocht niet blijven, tenzij hij in mijn dienst bleef. Ik heb hem uit humanitaire overwegingen in dienst gehouden, hoewel ik inzag, dat daartegen bezwaar bestond, omdat hij een Duitser was van origine en daarop kritiek zou kunnen worden uitgeoefend. Ik heb hem tenslotte, toen bleek, dat hij voor zijn paspoort naar het Duitse consulaat moest gaan, duidelijk gemaakt, dat ik hem niet langer kon houden. Ik heb hem toen ontslagen; dat was kort na 10 Mei.

93319. De **Voorzitter**: Als u zegt: van origine Duitser, is dat toch niet letterlijk op te vatten. Hij was zonder meer een Duitser.

A. De Duitsers beschouwden hem als staatloos.

93320. De **Voorzitter**: Dan gaven ze hem toch geen pas!

A. Hij had een pas met een grote rode J.

93321. De **Voorzitter**: Hij was dus niet staatloos, maar Jood. Later is aan de Joden pas de Duitse nationaliteit ontnomen. U wist dus, dat hij een Jood was?

A. Ja.

93322. De **Voorzitter**: Was het duidelijk te zien?

A. Neen.

93323. De **Voorzitter**: Hoe kon u het dan weten?

A. Hij had het mij gezegd. Hij was aanbevolen door Hollanders. Het is zo'n nette jongen, zei men, u zoekt een knecht: wilt u hem niet nemen?

93324. De **Voorzitter**: Was hij door Nederlanders aanbevolen vóór de oorlog?

A. Ja.

93325. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Door mevrouw *Vinke*.

93326. De **Voorzitter**: Was hij al lang in Portugal?

A. Hoe lang hij er was, weet ik niet.

93327. De **Voorzitter**: Sprak hij Portugees?

A. Vrij aardig.

93328. De **Voorzitter**: U zei zo juist: die jongen. Was het inderdaad nog een jongen?

A. Hij was ongeveer 23 jaar oud.

93329. De **Voorzitter**: U zegt dus, dat u zeer zeker niet aan de Joodse Nederlanders hebt aangeraden naar Nederland terug te gaan?

A. Neen.

93330. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat er in die eerste periode wel dingen zijn geweest, die ons, naar u meende, zouden interesseren. Voor zover ze betrekking hebben op de vluchtelingen zou ik die dingen graag van u horen.

A. Ik weet eigenlijk niet precies, wat u bepaald interesseert. Ik kan alleen vertellen, hoe de zaak gegaan is. De eerste vluchtelingen kwamen in Portugal kort na het uitbreken van de oorlog. Toen ben ik begonnen de mensen, die zonder geld kwamen en geen middelen hadden om zich te voeden, enig geld te geven om in het leven te blijven. Ik heb aan Londen gevraagd mij geld ter beschikking te stellen voor dat werk. Londen heeft toen gezegd, dat daarvoor geen geld was en dat wij er mee moesten uitscheiden. Ik heb toen een steuncomité opgericht.

93331. De heer **Stokvis**: Was dat op 18 Mei'?

A. De datum weet ik niet precies.

93332. De heer **Stokvis**: Is het u bekend, dat op of omstreeks 18 Mei 1940 een circulaire is uitgegaan van het steuncomité?

A. Ja, dat lijkt mij wel waarschijnlijk.

93333. De heer **Stokvis**: Ik vraag dit om ongeveer te kunnen vaststellen wanneer het comité is begonnen te werken.

A. Dat is direct begonnen te werken.

De heer **Stokvis**: Dat klopt dus met onze gegevens over het uitgaan van de gemelde circulaire.

93334. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat u van de Regering een boodschap gekregen hebt, dat er geen geld voor was. Straks zal ik u daarover nog iets vragen, omdat de heer van Vredenburg, die een tegenovergestelde opdracht had, vanuit Londen is vertrokken naar Spanje en Portugal, en wei degelijk geld ter beschikking had.

Heeft men u dus de eerste dag uit Londen laten weten, dat men daarvoor geen geld had? Heeft men u dat telegrafisch laten weten?

A. Ja.

93335. De **Voorzitter**: Er is 18 Mei een circulaire uitgegaan van het steuncomité. U zou dus dadelijk, zeg de 11de of de 12de, al vluchtelingen moeten hebben gehad. Dat lijkt mij haast onmogelijk.

A. Als u zegt, dat ik het steuncomité heb opgericht, nadat ik die weigering heb gehad uit Londen ..... dat weet ik niet helemaal zeker meer. Het kan wel zijn, dat ik in elk geval dat comité heb opgericht en dat ik pas daarna een weigering heb gekregen van de Regering om steun te verlenen.

93336. De heer **Stokvis**: U schrijft in uw brief van 14 Maart 1941:

„Ik heb bewezen dat te bezitten door onmiddellijk, op eigen initiatief, toen de Nederlandsche Regeering liet weten, dat zij niets voor vluchtelingen kon doen en dat alle steunverlening stopgezet moest worden, over te gaan tot oprichting van een Steuncomité, dat ik aanvankelijk zelf leidde.”

U zegt dus: eerst weigerde de Regering en toen bent u tot de oprichting overgegaan.

De **Voorzitter**: Dat is praktisch haast onmogelijk. Eerst kwamen de vluchtelingen, toen hebt u om geld daarvoor gevraagd en een weigering gekregen en toen hebt u het comité opgericht, welk comité een circulaire uitzond op 18 Mei. Op 10 Mei zijn de Duitsers ons land binnengevallen. In 8 dagen zouden dan al die dingen zijn gebeurd. In de eerste plaats zouden vluchtelingen uit Nederland of België in Portugal zijn aangeland, hetgeen fysiek bijna onmogelijk is. Dat kan niet.

A. Het feit is daar, dat ik het steuncomité heb opgericht om Nederlanders, die in behoeftige omstandigheden verkeerden, te helpen. Ik neem aan, dat ik dat gedaan heb — omdat die brief dat zegt —, toen ik die weigering al had, maar het is ook mogelijk, dat ik met het plan rondliep.

93337. De **Voorzitter**: Dat eerste is een fysieke onmogelijkheid.

A. Die Nederlanders zouden er op 14 Mei geweest kunnen zijn.

93338. De **Voorzitter**: Goed. Toen bent u gaan helpen; u hebt geld gevraagd aan Londen en daarop kwam een afwijzend antwoord. Toen hebt u dat comité opgericht en dat comité heeft circulaire rondgestuurd, alles in vier dagen. Kan dat?

A. Wij werkten dag en nacht. In die tijd was er geen tijd te verliezen.

De **Voorzitter**: Die chronologische volgorde komt mij toch vreemd voor.

93339. De heer **Stokvis**: Op 14 Maart 1941 waren de bewuste gebeurtenissen nog geen jaar geleden. Ik neem aan, dat u zich een en ander toen nog goed kon herinneren. Vaststaat, dat u binnen een jaar naar Engeland gerapporteerd had, zoals ik voorlas.

Mag ik in dit zelfde verband vragen, bij wie de leiding van dat steuncomité berustte?

A. Rij het bestuur. Ik was zelf in het begin voorzitter. Later is mijn vrouw vice-voorzitster geworden. Ik ben voorzitter gebleven, totdat ik in Maart 1941 ben afgetreden. Ik heb mij later uit de dagelijkse werkzaamheden teruggetrokken; het was mij te veel.

93340. De heer **Stokvis**: In het rapport van de Commissie-van Limburg *Stirum* vind ik een enigszins andere voorstelling van zaken. Genoemde commissie vestigt er de aandacht op, dat op de circulaire van 18 Mei 1940 als ondertekenaar staat uw vrouw en dat u vermeld wordt als beschermheer. Dat is iets anders dan voorzitter. Het is wel niet zo heel belangrijk — het voornaamste is natuurlijk, dat het werk gedaan wordt —, maar het maakt toch enig verschil!

A. Het kan zijn, dat het zo is. Ik heb een brief bij mij, waarin ik afscheid nam van het steuncomité. Die heb ik getekend als voorzitter, geloof ik.

93341. De heer **Stokvis**: Dit is een brief van 29 Maart 1941. Daarin lees ik:

„Dames en heeren. In verband met mijn vertrek van dezen post heb ik de eer u mede te deelen, dat ik het eere-voorzitterschap van het Steuncomité neerleg.”

93342. De **Voorzitter**: U hebt dus dat comité gevormd?

A. Zeker. Wij hebben toen met veel succes gelden bijeengebracht. Er was heel wat nodig. Dat heeft geduurd, totdat van Londen uit de hulp aan de vluchtelingen georganiseerd werd. Toen waren er geen moeilijkheden meer, maar wat het geld betreft, waren er de eerste weken wel degelijk moeilijkheden. Ik heb benauwde ogenblikken door-gemaakt, omdat ik geen geld had.

93343. De **Voorzitter**: Dat kwam, omdat men in Londen niet direct al die dingen kon regelen, maar niet, omdat men onwillig was om die mensen te helpen.

A. Daarvan is mij niets gebleken.

93344. De **Voorzitter**: Eén van de dingen, die u nogal ernstig zijn aangerekend, is uw min of meer afwijzende houding tegenover de vluchtelingen en de grote moeite, die men had om tot u door te dringen; de weinige belangstelling dus, die u toonde, de weinige ernst, die u voelde ten aanzien van deze zaken. De heer van *Vredenburg* heeft geprobeerd op een Zaterdagmorgen bij u te komen en kreeg als antwoord: Maandag. Op zijn aandringen hebt u hem toen op Zondag ontvangen tijdens een picnic met verschillende diplomaten. Dat is een van de symptomen, die men meende te constateren van de weinige belangstelling en ernst, waarmee u deze dingen beschouwde. Men komt tot de conclusie, dat u eigenlijk zeer weinig doordrongen was van de betekenis van dat vraagstuk, en in de tweede plaats, dat u eigenlijk zeer weinig doordrongen was van wat er in de wereld gebeurde, dat u daarin geen ernstig inzicht had en dat u later, toen u wel de ernst er van begon in te zien, tot de conclusie bent gekomen: De Duitsers winnen het toch, ik moet zo gauw mogelijk zien weg te komen, dat u in Juni al uw meubels hebt laten inpakken en plaats besproken op de clipper om naar Amerika te komen.

A. Ten eerste is de helft er van niet waar.

93345. De **Voorzitter**: Welke helft?

A. De laatste helft, dat ik mijn meubels heb laten inpakken en plaats besproken op de clipper voor Amerika.

93345. De **Voorzitter**: Hebt u daar geen moeite voor gedaan?

A. Neen, dat is laster. Ik heb met de Amerikaanse gezant overleg gepleegd hoe ik, ingeval de Duitsers Portugal zouden bezetten — en ik had gegronde redenen om te denken, dat zij dat zouden doen —, weg zou kunnen komen. Dat was mijn goed recht. Ik wist, als de Duitsers daar kwamen, was ik verloren voor medewerking aan de Nederlandse zaak. Dat hebben mijn collega's in Griekenland en elders ook gedaan; die zijn gevlucht, voordat de Duitsers zijn gekomen. Hoe men mij dat kan aanrekenen, begrijp ik niet; het was mijn goed recht.

93347. De **Voorzitter**: Van Griekenland weet ik niets, maar er zijn toch regels voor, wanneer zo iets gebeurt. Wanneer een land bezet wordt door de vijand, bestaan er toch regels voor de diplomatieke vertegenwoordigers?

A. Die regels hingen volkomen in de lucht.

93348. De **Voorzitter**: Die zijn zelfs in Duitsland toegepast. Het hele personeel van het Nederlandse gezantschap in Berlijn is ingevolge die regels naar Zwitserland gereisd.

A. Ja, dat is zo.

93349. De **Voorzitter**: Ik wil niet zeggen, dat zich geen moeilijkheden konden voordoen, waarin het beter was dadelijk te vertrekken. In Frankrijk was dat misschien voor de hand liggend, omdat dit maar ten dele bezet was.

A. In Griekenland hebben ze de Belgische gezant teruggestuurd naar België. *Van Breugel*, die gezant was in Athene, is bijtijds weggevlucht uit Griekenland naar Caïro. Ik voelde er niets voor om naar Nederland teruggestuurd te worden. Daarom heb ik geïnformeerd, wat ik doen kon; of er geen mogelijkheid was om geëvacueerd te worden door de Nederlandse of Engelse marine. Ik heb zelf mijn voelhorens uitgestoken.

93350. De heer **Stokvis**: U hebt getracht voor u zelf en uw familie een visum te krijgen om naar Amerika te kunnen gaan.

A. Om mij, via Amerika, beschikbaar te kunnen houden voor de Nederlandse zaak.

93351. De heer **Stokvis**: Wij liënnrn alleen het concrete feit, dat u een Amerikaans immigratie-visum probeerde te krijgen voor u zelf en uw familie.

A. Ik kon geen ander visum krijgen. Ik heb aan een Amerikaanse collega gevraagd, of hij mij geen visum kon verstrekken om naar de Verenigde Staten te gaan, als de Duitsers zouden komen. Hij zeide: Het spijt mij, dat kan ik niet doen; mijn instructies laten dat niet toe. Het enige, dat ik u kan geven, is een immigratie-visum. Ik antwoordde: Dat kan mij niet schelen, wat voor visum ik krijg.

93352. De heer **Stokvis**: Het is uitgelekt en het heeft een slechte indruk gemaakt.

A. Er viel niets uit te lekken. Ik had een van mijn ambtenaren er mede belast te onderzoeken, welke de mogelijkheden waren, hoe ik het grootst mogelijke gedeelte van het personeel en van de Nederlanders geëvacueerd kon krijgen naar de Verenigde Staten. Dat was het enige oogmerk.

93353. De heer **Stokvis**: De indruk is slecht geweest.

A. Ik had op dat ogenblik niets te maken met de indruk, die dit zou maken.

93354. De heer **Stokvis**: U had met uw plicht te maken! Maar u liet u zelf, uw vrouw en uw kinderen voorgaan!

A. Ik begrijp niet, hoe u dat kunt zeggen. Als u wist, wat voor intriges daar alleinaal achter zaten, van *van Pallandt*, enz.

93355. De **Voorzitter**: Wie heeft er nu belang bij om tegen u te intrigeren? Waarom zou men dat doen?

A. Omdat ik hun chef was.

93356. De **Voorzitter**: Is dat soms gewoonte in die kringen?

A. De stelregel was: intrigeer maar en wees maar lastig tegen je chef; dan kom je het snelst vooruit.

De Voorzitter: Een fijn gezelschap!

A. Ik heb helemaal niet gedacht aan mijn persoonlijke veiligheid; alleen hieraan, dat ik niet gevangen wilde worden door de Duitsers en mijn we:k aan de zijde van Nederland wilde voortzetten.

93357. De heer **Stokvis**: Het zou voor de hand hebben gelegen, dat u dan alle stappen deed in overleg met uw chefs in Londen.

A. Londen was nog nauwelijks georganiseerd.

93358. De heer **Stokvis**: Dit speelt eind 1940, begin 1941. *Van Pallandt* schrijft er over op 14 Januari 1941.

A. Dat is een half jaar na dato. *Van Pallandt* was er helemaal niet; die kwam pas eind September.

93359. De heer **Stokvis**: Op 14 Januari 1941 schreef de heer *van Pallandt*:

„Hij deed trouwens tot voor kort nog pogingen voor zich zelf en zijn familie een immigratievisum voor Amerika te verkrijgen.”

A. Dat is een pertinente leugen. Een dergelijke beschuldiging is mij nooit ter kennis gebracht.

93360. De **Voorzitter**: Dat is een deel van het complex, waarvan ik sprak. Het andere is, dat u niet de ernst van de zaken inzag, b.v. dat u de heer *van Vredenburg* hebt laten weten, dat u tot Maandag niet te spreken was en dat u hem ontving op een picnic, die u blijkbaar belangrijker vond, dan met *van Vredenburg* te spreken over belangrijke aangelegenheden.

A. De heer *van Vredenburg* was in Madrid. Ik weet niet meer wat ik die Zaterdag had, maar ik was ergens mee bezig; ik had een appointment. Toen hoorde ik des avonds van een mijner ondergeschikten, dat *van Vredenburg* gekomen was en mij wilde spreken. Toen heb ik gezegd: Goed, laat hij maar komen het eerste uur, dat ik vrij ben, dat is morgenochtend.

93361. De **Voorzitter**: Maandag!

A. Neen, Zondag. Het is ook mogelijk, dat ik gezegd heb: Maandag.

93362. De **Voorzitter**: Dat maakt een groot verschil. Als die man bij u komt om over vluchtelingen te spreken, is er natuurlijk haast bij.

A. Hij kwam niet als Regeringscommissaris; hij was in Spanje.

93363. De **Voorzitter**: Hij was belast met de vluchtelingenzaken en door de Regering uitgezonden.

A. Dat wist ik toch niet. Londen had het mij niet doen weten. Hij was toen een onbeduidende gezantschapssecretaris.

93364. De **Voorzitter**: Wanneer iemand in oorlogstijd uit Londen komt naar Lissabon.....

A. Neen, hij was in Spanje. Er kwamen zo vaak mensen uit Spanje even kijken in Lissabon, niet om officiële redenen. Toen ik 's avonds hoorde, dat *van Vredenburg* mij wilde spreken, heb ik gezegd: Goed, laat hij maar komen.

93365. De **Voorzitter**: De gedachtengang, die u nu uit, wordt u nu juist verweten. Ik wil niet discussiëren over de vraag of wij die gedachtengang goed of niet goed vinden, maar deze wijze van denken, die u als excuus of rechtvaardiging aanvoert, is nu net datgene, wat u kwalijk wordt genomen. Natuurlijk heeft de heer *van Vredenburg* niet alleen gezegd, dat hij de gezant even wilde spreken. Natuurlijk heeft hij er een boodschap bij afgegeven.

A. Neen, dat heeft hij niet.

Ik verzeker u, dat het niet zo is. Men heeft mij overgebracht, dat *van Vredenburg* er was en dat hij mij graag wilde spreken.

93366. De **Voorzitter**: Er zou bij gezegd zijn, dat hij uit Londen kwam. Toen hebt u gezegd: laat hem Maandag maar komen. U hebt zoëven gezegd — maar daarin vergist u zich —, dat u hem Zondag hebt laten komen. U zou hem ontvangen, zodra u een ogenblik vrij had en geen andere dingen behoefde te doen. Tenslotte hebt u gezegd, dat hij dan maar op de picnic moest komen, die er Zondag was met de diplomaten. Ik vind het voor de hand liggend, dat u iemand, die u wilde spreken en die natuurlijk iets belangrijks te vertellen had — zijn functie duidde daarop — zo spordig mogelijk zou ontvangen en dat men niet eerst naar een picnic gaat.

A. Wat had van *Vredenburg* dan te vertellen, dat zo belangrijk was?

93367. De **Voorzitter**: Dat betrof de financiering van het vluchtelingenvraagstuk. Men had hem uit Londen gezonden om te zien, wat er in financieel opzicht met de vluchtelingen moest gebeuren. Men wist daar niets van. Toen heeft hij vanuit Frankrijk laten weten, hoe de zaak in elkaar zat. Men heeft hem toen gezegd: ga naar Madrid en zie, wat je voor die mensen tot stand kunt brengen. Natuurlijk ging hij ook naar u; het einde van de tocht was niet Spanje.

Dat zijn van die dingen, die zeer belangrijk zijn, en uw houding heeft ieders ontstemming opgewekt. Het heeft wrevel gewekt, dat u nooit dadelijk voor iemand te spreken was en dat u aan van *Vredenburg* liet zeggen, dat hij Maandag maar moest komen. Tenslotte hebt u gezegd: dan moet hij morgen maar op die picnic komen.

A. Zaterdagavond heb ik gehoord, dat hij geweest was.

93368. De **Voorzitter**: Dan zou ik onmiddellijk hebben gezegd: zoek hem op en zeg, dat hij onmiddellijk hier komt; maar u had geen gelegenheid om hem te ontvangen. Zo denkt men over die dingen.

A. Zo is het voorgesteld door van *Pallandt*.

93369. De **Voorzitter**: Het zijn de feiten en daar gaat het alleen om en die feiten hebben in Nederland een zeer onaangename indruk gemaakt.

A. De feiten zijn deze, dat ik Zaterdagavond gehoord heb, dat van *Vredenburg* er geweest was en dat ik hem Zondagmorgen gesproken heb op die picnic.

93370. De **Voorzitter**: Maar u hebt eerst gezegd: laat hem Maandagochtend maar komen. Toen dat te gek bleek, hebt u gezegd, dat hij dan maar op die picnic op Zondag moest komen.

De heer **Stokvis**: Is het juist, dat het zo is gegaan als de Voorzitter nu heeft medegedeeld?

A. Ja zeker.

93371. De heer **Stokvis**: Het is dus zo gegaan als de Voorzitter heeft uiteengezet?

A. Hij is 's ochtends geweest op de picnic. Toen heb ik hem gesproken in plaats van in de nacht van Zaterdag op Zondag.

93372. De **Voorzitter**: De feitelijkheden kloppen dus met wat wij vernomen hebben. Over de conclusie, die er uit getrokken wordt, behoeven wij hier niet te spreken.

A. Er is nog één punt, dat u misschien als een feitelijkheid heeft beschouwd, maar dat niet klopt. De heer van *Vredenburg* was naar Frankrijk en Spanje gestuurd; hij was daar gedetacheerd.

93373. De **Voorzitter**: Neen, dat was het niet. Hij heeft een boodschap gekregen om naar Madrid te gaan om te zien wat hij doen kon. Hij is daar een paar dagen geweest en is toen naar Frankrijk gegaan.

A. Hij is daar enige weken geweest.

93374. De **Voorzitter**: Later. Hij had een grote bewegingsvrijheid binnen zijn opdracht en achtte het noodzakelijk ook naar Lissabon te gaan.

A. Voor de vluchtelingen had hij daar niets te maken, want dat was voor van *Harinxma*.

93375. De **Voorzitter**: Hij was in Augustus al in Engeland terug. Mij is bij u geweest in de periode, waarvan u zelf gezegd hebt, dat u het vluchtelingenvraagstuk moest behandelen. Daarna heeft hij zich nooit meer met dat vraagstuk behoeven bezig te houden, want toen deed van *Harinxma* het, die intussen was aangesteld. Deze heeft een brief geschreven aan Londen, dat hij de zaak van van *Vredenburg* overnam. Dat was eind Augustus, meen ik. Dat zijn allemaal van die dingen, waaruit men gevolgtrekkingen heeft gemaakt — ik spreek niet over van *Pallandt* —, en wel, dat u heel weinig de ernst doorgrondde van het vluchtelingenvraagstuk in de oorlog.

A. Volkomen ten onrechte!

93376. De **Voorzitter**: De feiten duiden er wel op. Verder, dat u weinig begrip had voor het Nederlandse oorlogsstandpunt.

A. Welk feit wijst daarop? Ik ben dat niet met u eens.

De **Voorzitter**: Bij voorbeeld, dat u..... Over die huisknecht zal ik niets zeggen.

93377. De heer **Stokvis**: U zegt ergens, dat die een half-Jood was.

A. Door de Duitsers werd hij beschouwd als een Jood.

93378. De heer **van Dis**: Was u niet bang, dat hij een spion kon zijn?

De heer **Stokvis**: Is hij later niet ernstig verdacht van spionage?

A. Dat kon ik tevoren niet weten.

93379. De heer **Stokvis**: U hebt een belangrijk boekje op uw bureau laten slingeren, dat in uw brandkast hoorde.

A. Dat is niet waar.

93380. De **Voorzitter**: Dan hebben wij nog de mededeling gekregen, dat u zich bij een zekere gelegenheid in gezelschap zeer afkeurend hebt uitgelaten in algemene zin over de wijze, waarop in Nederland de gedachtenvrijheid werd beperkt, dat u zich zeer onaangenaam hebt uitgelaten over het ontslag, dat uw zwager, de burgemeester van Hillegom, was verleend, dat u gezegd hebt, dat de Nederlandse Regering de mensen geen politieke vrijheid liet om hun eigen mening uit te spreken en zelfs burgemeesters, die N.S.B.-er waren, ontsloeg. Dat vond u buitengewoon verkeerd: dat heeft ook kwaad bloed gezet.

A. Dat heb ik niet gezegd. Ik herinner mij, dat het daarover gegaan is. Er is een theoretische discussie geweest over de vraag, of het gewent was ambtenaren te verbieden lid van de N.S.B. te zijn of niet, evengoed als over de vraag, of men lid van de communistische partij mocht zijn of niet.

93381. De **Voorzitter**: Toen hebt u gezegd, dat u het verkeerd vond om dat te verbieden.

A. Ik heb gezegd, dat ik het in het algemeen niet toejuichte. dat dergelijke maatregelen genomen zouden worden, omdat ik dat in strijd achtte met de democratische beginselen.

93382. De **Voorzitter**: Ons is verteld, dat het geen academisch gesprek was. U moet niet vergeten, dat, het een bij het ander optellende, het niet gaat over een bepaald gesprek of een bepaalde toevallige gebeurtenis, maar dat men dan komt tot een reeks van gebeurtenissen, die alle in dezelfde richting duiden. Het gaat er niet om, dat een of ander bepaald punt niet waar is; dat is maar een onderdeel van het geheel. Men kan niet zeggen: dat was maar een academisch gesprek. Op zich zelf kan dat wel waar zijn, maar het gaat hier om een reeks van dingen, tien, twaalf of meer kwesties, die alle van dezelfde aard zijn. Dan krijgt dat alles een andere betekenis. Zo ook b.v. de instemming, die u hebt uitgesproken over het feit, dat de heer van *Zwanenberg* liever uw zoon in Nederland heeft gelaten. Dan kon hij vast aan de Duitsers wennen.

A. Dat is nooit door mij zo gezegd. Het beste bewijs daarvoor is, dat wij moeite gedaan hebben de jongen uit Nederland weg te krijgen. Er was geen sprake van, dat van *Zwanenberg* hem mee zou nemen.

93383. De **Voorzitter**: Niet dat deze hem zou meenemen, maar dat men tegen u heeft gezegd: wij hebben hem niet meegenomen, maar wij hadden uw zoon uit de handen van de Duitsers kunnen houden, maar het zou een avontuurlijke reis zijn. Toen hebt u gezegd: Dat is goed, want hij moet toch aan de Duitsers wennen.

A. Dat heb ik niet gezegd. Dat is nooit in onze gedachten opgekomen.

93384. De **Voorzitter**: Wat hebben die mensen daar dan voor reden voor om dit te zeggen? U sprak van intriges van diplomatieke ambtenaren, maar zij, die ons hierover hebben gesproken, waren geen diplomatieke ambtenaren, zij hebben daar niets mee te maken. Wat voor redenen kunnen die mensen nu hebben om tegen u te ageren?

A. Van Zwanenberg heeft bij mij geprobeerd voor zich zelf een diplomatieke pas te krijgen. Die hebben wij niet gegeven.

93385. De **Voorzitter**: Zou nu voor van *Zwanenberg*, een achtenswaardig man, zulk een weigering, die u natuurlijk grondde op ambtelijke onmogelijkheid, aanleiding kunnen zijn om dingen te lanceren aangaande u, die niet waar zijn? Dat zuigt hij toch maar zo niet uit zijn duim!

A. Dat heeft hij zeker uit zijn duim gezogen. Ik heb nooit gezegd, dat mijn zoon in Holland moest blijven. Op hetzelfde ogenblik hebben wij geprobeerd hem er uit te krijgen door de Amerikaanse marine-attaché.

93386. De heer **Stokvis**: Erger is, dat u dat ontslag van uw zwager hebt afgekeurd.

A. Ik herinner mij niet, dat ik dat ontslag heb afgekeurd. Ik herinner mij wel het algemene verbod.

93387. De heer **Stokvis**: En dat keurde u af? Het ligt in de lijn, dat u, sprekend over uw zwager de heer Pont, ook diens ontslag zult hebben afgekeurd. Door de commissie van Limburg Stirum is een onverdacht getuige gehoord, het oud-Kamerlid de heer *Schaepman*, die zich dit pertinent herinnerde.

De **Voorzitter**: Die was niet degene, die het heeft verteld, maar hij heeft het bevestigd.

A. Wij hebben het wel gehad over het verbod van het lidmaatschap van de N.S.B. en van de communistische partij door de Regering; ook hierover, dat het wenselijk was het niet te doen. Ik meen wel, dat ik in die geest iets gezegd heb, dat ik het in het algemeen niet wenselijk achtte als zijnde in strijd met de democratische beginselen.

93388. De heer **Stokvis**: U vond dus, dat die N.S.B.-burgemeester in Hillegom moest blijven?

A. Dat weet ik niet meer, maar ik geloof wel, dat het zo ter sprake is gekomen.

93389. De **Voorzitter**: Hoe oud was uw zoon in die tijd?

A. In 1940 was hij 19 jaar.

93390. De heer **van Dis**: U hebt gezegd, dat het een schandaal was, dat de Nederlandse Regering geen vrijheid liet om eigen politieke richting te volgen.

A. Neen, zo scherp heb ik het zeker nooit gezegd.

93391. De **Voorzitter**: Ik vind dit gesprek helemaal niet plezierig.

A. Ik ook niet.

93392. De **Voorzitter**: Daarom begon ik u te vragen, of u inderdaad te kennen hebt gegeven, dat u gaarne gehoord zou worden door de commissie. Het blijkt nu uit het gesprek, dat u dat voornamelijk hebt gevraagd in verband met uw wens tot rehabilitatie.

A. Zo heb ik het toch niet bedoeld. Ik heb niet aan deze commissie gedacht in verband met mijn wens tot rehabilitatie, want deze commissie heeft daarmee niets te maken.

93393. De **Voorzitter**: Maar u hebt toch gezegd, dat u graag gehoord zou willen worden.

A. Voor zover ik inlichtingen kon geven, die voor de commissie nuttig kunnen zijn.

93394. De **Voorzitter**: De inlichtingen, die geen verband houden met datgene, waarop ons gesprek gekomen is, zijn niet zo erg belangrijk.

A. Dat is zo, maar wie heeft u gezegd, dat ik door deze commissie gehoord wilde worden?

De **Voorzitter**: Dat weet ik niet meer.

A. Ik kan mij niet herinneren, dat ik dat met zoveel woorden gezegd zou hebben.

93395. De **Voorzitter**: U hebt het, meen ik, zoëven gezegd. Ik heb toen gedacht: Ik weet niet, waarover wij u zouden kunnen horen, maar misschien is het toch wel beter u te horen.

A. Mag ik nog even iets zeggen naar aanleiding van wat u zoëven zeide over die Duitse knecht, die Duitse half-Jood?

Ik vind het ook niet zo belangrijk. Er waren verschillenden van mijn collega's, b.v. van Royen en Michiels, die Duitsers, niet-Joden, in dienst hadden. Hun is daarvan nooit een verwijt gemaakt.

93396. De heer **Stokvis**: U begrijpt de zaak niet goed. Er wordt u geen verwijt gemaakt, dat u een Duitse Jood of half-Jood hebt willen helpen. Dat kan uit menselijke overwegingen zeer respectabel zijn. Het gaat er om, dat u, de Nederlandse gezant, in een neutraal land, op een gevaarlijke post iemand in dienst houdt, van wie u kunt begrijpen, dat hij gemakkelijk onder pressie kan komen te staan van de vijand. Dat was uw tekortkoming. U heeft iemand in dienst gehouden, die door de vijand gebruikt zou kunnen worden om te spionneren.

A. Gold dat dan niet voor de andere collega's?

93397. De heer **Stokvis**: Dat gaat mij op dit ogenblik niet aan!

De **Voorzitter**: U hebt ons dat nu verteld; het is de eerste keer, dat ik het hoor.

A. Het wordt mij verweten, de anderen niet.

93398. De heer **Stokvis**: U kunt toch niet ontkennen, dat, wat ik zeg met betrekking tot het in dienst houden van die Duitse knecht, een juiste gedachtengang weergeeft?

A. Wel, wanneer ik hem langer in dienst had gehouden.

93399. De heer **Stokvis**: U hebt hem zo lang in dienst gehouden, totdat de code verdween.

A. Dat is helemaal niet het geval. Trouwens, dat was helemaal geen code. Op mijn tafel lag een cijferboekje, dat men in iedere boekhandel kon kopen, met behulp waarvan men een code kon samenstellen. Het was een oud en verouderd boekje.

93400. De **Voorzitter**: Hebt u de heer Polling wel gekend? U hebt hem waarschijnlijk zelf aangesteld als consul.

A. Ik geloof van niet.

93401. De **Voorzitter**: In Oporto was tot het uitbreken van de oorlog een Duitser consul. Deze is ontslagen, toen de oorlog begon. De nieuwe consul, Polling, zou door u zijn aangesteld. Was het een geschikte man? Deed hij zijn werk goed?

A. Zeker, ik heb nooit iets te zijnen nadele gehoord.

93402. De **Voorzitter**: Hij heeft een speciale mening over de houding van het gezantschap en het personeel er van ten opzichte van de vluchtelingen. Hij zeide, dat de heren daar eigenlijk nog jarenlang geleefd hebben, alsof er geen oorlog was. Zij wisten niets van de ellende af. Ze konden wel het een en ander horen van de vluchtelingen; maar daaraan werd volgens hem heel weinig aandacht geschonken. De mensen werden een beetje behandeld van „Daar komen weer een paar van die kerels, die we moeten helpen“.

Dat is weer die houding tegenover de vluchtelingen. De mensen konden u moeilijk bereiken; dat culmineerde in het geval-van *Vredenburg*. Daardoor komt men tot een mening, die niet door één geval wordt beheerst, maar door een reeks van gevallen, die alle wijzen in dezelfde richting.

A. Is u een geval bekend van een vluchteling, die in Portugal niet alles heeft gehad, wat hij nodig had?

De **Voorzitter**: Ik heb er geen boek van gehouden.

A. U kunt niet één geval noemen.

De **Voorzitter**: Ik zou het eerst moeten nakijken.

A. Ik kan u verzekeren, dat er geen enkel geval is geweest in mijn tijd. Alle Nederlanders hebben levensonderhoud gekregen en huisvesting. Er is al heel gauw een huis ingericht aan de zee; daar hadden ze het heel goed. Ook hebben ze gratis medische verzorging gekregen.

De **Voorzitter**: Dat weten wij.

A. Wat betekenen dan zulke verhalen daarover?

93403. De **Voorzitter**: Men kan niet altijd zeggen „zulke verhalen”, wanneer er zoveel van die dingen gebeurd zijn. U kunt nooit bewijzen, dat iets niet gebeurd is, dat weet ik ook wel. Het is moeilijk om te bewijzen, dat deze dingen, die men beweert, niet waar of anders zijn.

A. U kunt het zelf nagaan.

93404. De **Voorzitter**: Het kan best zijn, dat u moeilijk te benaderen was, zoals blijkt uit het geval-van *Vredenburg*. Dat heeft een uiterst slechte indruk gemaakt.

A. U komt daarop steeds terug, maar ik heb hem toch de volgende ochtend gesproken. Dat is het enige geval, dat u kunt noemen.

93405. De **Voorzitter**: Ik heb een hele reeks genoemd; wij zijn al een uur bezig; het betreft gevallen, waarvan u de feitelijkheid gedeeltelijk ontkent, maar waarvan u verschillende niet ontkent, gevallen, die gezamenlijk wijzen in één richting. O.m. behoort daarbij uw houding tegenover de vluchtelingen en het geval-van *Vredenburg*. Al die onderdelen hebben wij stuk voor stuk behandeld.

A. Wat betreft mijn houding tegenover de vluchtelingen neemt u het geval-van *Vredenburg* en zegt, dat ik voor de vluchtelingen niet toegankelijk was.

93406. De **Voorzitter**: Maar de heer Polling, die u zelf een flinke man vindt, komt ook met zulke mededelingen.

A. Die spreekt over verschillende jaren.

93407. De **Voorzitter**: Ja, hij overdrijft misschien wel wat, dat weet ik wel, maar ik heb het over die verhalen, die bevestigd zijn door ooggetuigen, over dat gesprek bij mevrouw Vinke, over de burgemeester van Hillegom, over uw zoon, enz. Dat alles met elkaar heeft geleid tot de mening, die er heerste. U hebt verschillende dingen tegengesproken en verschillende tegenargumenten aangevoerd. Wij hebben die genoteerd en wij zullen die bekijken, en indien wij ons hierover moeten uitspreken, zullen wij die in aanmerking nemen.

A. U moet niet vergeten, dat de toestand uiterst verward was, dat de mensen over hun toeren heen waren en dat er een alleron-aangenaamste geest heerste.

93408. De **Voorzitter**: Ik kan natuurlijk wel begrijpen, dat de Joodse vluchtelingen zenuwachtig waren, maar dit is eigenlijk geen punt, dat hiermede te maken heeft. Ik heb geen klachten van vluchtelingen aan u voorgelegd.

De heer **Stokvis**: In het rapport van de commissie-van *Limburg Stirum* staat op grond van een aantal daarin vermelde mededelingen, dat u voor de vluchtelingen ontoegankelijk was. Hoe antwoordt u daarop; is dat juist of niet?

A. Het is zeker niet juist.

93309. De heer **Stokvis**: Was u voor ieder toegankelijk?

A. Voor zover mijn tijd dat toeliet.

93410. De heer **Stokvis**: Die liet het blijkbaar zelden toe!

A. Dan was er iemand anders, die de mensen te woord stond.

93411. De heer **Stokvis**: Het gaat om u persoonlijk. Was u voor ieder te spreken, wanneer het nodig was en als uw tijd het toeliet?

A. Zeker.

93412. De heer **Stokvis**: Dan de menselijke zijde van uw bemoeiingen met de vluchtelingen, bent u daar zelf tevreden over?

A. Hoe bedoelt u dat?

93413. De heer **Stokvis**: Het persoonlijk contact van mens tot mens.

A. Ik ben nu 11 jaar ouder en zou het nu anders doen.

93414. De heer **Stokvis**: Dat kan ik een bevredigend antwoord vinden.

Ik heb met u gesproken over het aanvragen van een Amerikaans immigratie-visum. Het heeft mij gefraspeerd, dat u dat alleen voor u zelf en uw gezin hebt aangevraagd en niet voor het personeel van het gezantschap. Lag het in uw voornemen, dat personeel in Lissabon te laten?

A. Ik meen, dat op het moment, dat ik dat visum aanvraag, ik bijna geen personeel had.

93415. De heer **Stokvis**: Ik zeg niet, dat het om een groot aantal mensen ging.

A. Toen de oorlog uitbrak, zat ik eigenlijk alleen met Schols. Wat verstaat u onder personeel?

93416. De heer **Stokvis**: Dat behoef ik u toch niet te vertellen; het gezantschapspersoneel.

A. Het ging toen eigenlijk alleen om Schols: deze was zenuw-ziek.

93417. De heer **Stokvis**: Wilde u hem achterlaten?

A. Hij wilde niet weg.

93418. De heer **Stokvis**: Was hij de enige, die u onder u had?

A. Ja.

93419. De **Voorzitter**: Was er geen gezantschapssecretaris?

A. Neen, ik heb enige mensen aangetrokken; twee neven van mij, *van Marle* en *Graafland*; hen heb ik te werk gesteld.

93420. De **Voorzitter**: Dus u was eigenlijk alleen met één kanselier?

A. Ja.

93421. De heer **Stokvis**: Wat uw uitlatingen betreffende de heer *Pont* aangaat, wil ik volledigheidshalve nog opmerken, dat door onze commissie verschillende getuigen gehoord zijn, die bedoelde uitlatingen hebben bevestigd, b.v. mevrouw Vinke en de heer *van Zwartenberg*.

93422. De **Voorzitter**: Ik wil u nog graag vragen, of u ons verder iets wenst mede te delen.

A. Ik zou er nog op willen wijzen, dat ik voor een heel bijzondere taak ben komen te staan en dat men — en de commissie-van *Limburg Stirum* met name — bijzonder strenge maatstaven heeft aangelegd, geen rekening houdende met de werkelijk heel grote moeilijkheden, die aan mijn post op dat ogenblik verbonden waren. Ik zou daarop alleen nog even willen wijzen, want u heeft een aantal van die verwijten op mij afgevuurd.

93423. De **Voorzitter**: Verwijten, die niet van ons gekomen zijn.

A. Men kan de dingen altijd in een bijzonder ongunstig daglicht stellen en dat is te mijnen opzichte in hoge mate gebeurd. Er was een hoogst bedenkelijke atmosfeer om mij heen en die werd aangestookt door mijn gezantschapsraad van Pallandt.

93424. De **Voorzitter**: Die veel later gekomen is. Die dingen zijn veel eerder gebeurd.

A. Maar van Pallandt heeft ze verzameld en in het rapport van Januari 1941 ter sprake gebracht, terwijl hij er niet eens bij is geweest. Hij is gekomen in September 1940.

93425. De heer **van Dis**: Die heeft dus alles van horen zeggen?

A. Het grootste deel wel.

93426. De **Voorzitter**: Wij hebben van de heer van Pallandt heel weinig gehoord over de heer **Sillem**.

De heer **Stokvis**: De heer van Pallandt is gekomen 14/15 September.

93417. De **Voorzitter**: Over de heer Sillem heeft de heer van Pallandt heel weinig gezegd.

A. Maar hij heeft het toch in het rapport geschreven.

De **Voorzitter**: Namens de commissie dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit hiermede het verhoor.

J. G. SILLEM.

SCHILTHUIS, voorzitter.

VAN DIS.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

STOKVIS.

GERRETSEN, griffier.

Brief naar aanleiding van het verhoor van mr. J. G. Sillem

Julianalaan 79, Bilthoven.
20 Juli 1951.

Aan de *Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945*
Subcommissie III

Het stenogram van het besprokene in de zitting van Subcommissie III van de Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945 op 7 Juni 1951 heb ik gelezen en op iedere bladzijde ondertekend. Deze ondertekeningen willen slechts vastleggen dat ik het stenogram erken als een weergave van de hoofdzaken van het op bovenbedoelde bijeenkomst besprokene zonder daarmede te willen zeggen dat het, naar mijn mening, in alle opzichten volledig is.¹⁾ Voorts maak ik het voorbehoud dat, in zoverre door mij niet, of slechts vluchtig, is ingegaan op beweringen en uitingen van leden van Uw Subcommissie, daaruit geenszins afgeleid mag worden dat ik terzake niets of niet meer te zeggen zou hebben.²⁾ Dit geldt b.v. van hetgeen voorkomt op pag. 26 als door Uw voorzitter gezegd.

Verder is alles, wat mij terzake van het bezoek van den Heer van Vredenburg verweten wordt — hoe ik al of niet gereageerd heb op de mededeling van zijn komst —, terug te brengen tot een gesprek dat ik, onder vier ogen, gevoerd heb met een ambtenaar van het gezantschap die mij later gebleken is geheel onder den invloed te staan van den Heer van Pallandt. De woorden van den voorzitter, — als weergegeven op pag. 40, — geven een geheel onjuist beeld van aat gesprek en, indien het waar is, dat ik, op de vraag van den Heer Stokvis „is dat juist, dat het zo is gegaan als de voorzitter nu heeft medegedeeld?“ heb geantwoord: „Ja zeker“ — hetgeen mij twijfelachtig voorkomt —, dan is mij de *portée* van die vraag ontgaan. In dat gesprek heb ik met evenbedoelden ambtenaar overlegd wanneer ik den Heer van Vredenburg zou ontvangen en als resultaat van dat overleg heb ik den Heer van Vredenburg uitgenodigd Zondagochtend te komen op een pic-nic waarheen ik mij met enige collega's begaf. — Het op Zondagen gebruiken van den middagmaaltijd buiten

de stad, was onder diplomaten algemeen gebruikelijk in den zomer van 1940 en had ten doel de drukkend hete atmosfeer van Lissabon waaraan men de gehele week was blootgesteld, zo mogelijk éénmaal per week te ontvlieden.

Over de opmerking van den Heer Stokvis (pag. 55) als zoude ik mijn Duitsen joodsen knecht zo lang in dienst gehouden hebben „totdat de code verdween“ wil ik alleen opmerken dat er, zoals bekend, aan mijn gezantschap geen code verdwenen is. Waar ditzelfde commissielid zegt (pag. 31) dat ik mijn eigenbelang heb laten gaan boven het hoog houden van mijn plicht, moet ik deze uiting als een insinuatie kenmerken, die hij niet waar kan maken.

Wat de mening van den Consul Polling betreft (pag. 56 en 57), is het van belang te weten wanneer die is geuit. Het komt mij voor dat hij — waar hij spreekt over „die heren daar“ en „jarenlang“ — niet zozeer een mening heeft willen uitspreken over de eerste maanden na het uitbreken van den oorlog alswel over een later tijdvak. Zoals bekend hebben mijne officiële bemoeiingen met de vluchtelingen zaken in September 1940 een einde genomen.

Ten slotte wil ik er op wijzen dat ik, zonder kennis te hebben genomen van het rapport van de commissie van Lirnhurg *Stirum*, in eeri zeer ongunstige positie verkeerde om te antwoorden op hetgeen door Uwe Subcommissie uit dat rapport incidenteel naar voren is gebracht. Hetzelfde geldt van den brief door den Heer van Pallandt geschreven onder dagtekening van 14 Januari 1941.

Mr. J. G. SILLEM.

Noten van de commissie.

¹⁾ Deze weergave van het verhoor is een volledig stenografisch verslag van al hetgeen gedurende het verhoor is gezegd.

²⁾ De heer Sillem is geen enkele keer verhinderd om ter beantwoording van de aan hem gestelde vragen al datgene te zeggen, wat hij wenste. Aan het slot der zitting is hem bovendien nog gevraagd, of hij verder nog iets wenste mede te delen.

ZITTING VAN DONDERDAG 7 JUNI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Jhr. GUSTAVE MARIE VERSPYCK,
oud 53 jaar, wonende te 's-Gravenhage, directeur van
het Nederlandse Rode Kruis.

Hij legt de eed af als getuige.

93428. De **Voorzitter**: Wij zitten met een vraag, die wij u misschien al gesteld hebben, nl. wat er gebeurd kan zijn met de Nederlanders, de vluchtelingen in Zuid-Frankrijk, die daar nog waren, toen Vichy-Frankrijk door de Duitsers werd bezet. Het waren grotendeels Joden. Op grond van allerlei berekeningen van mensen, die daar waren, moeten het er ongeveer 1500 geweest zijn.

A. Ongeveer 2000: geloof ik. Zij zaten in de buurt van Toulouse; dat heb ik tenminste altijd gehoord.

93429. De **Voorzitter**: Van de heren *Janse*, *Sauveur* en *Sevenster* hebben wij gehoord, dat het er 1200 tot 1500 waren. Hoeveel waren er nog op 12 November 1942, toen Vichy-Frankrijk werd bezet?

A. Dat weet ik niet.

93430. De **Voorzitter**: Maar wat is er met die mensen gebeurd? Wij hebben alle mogelijke wegen bewandeld om dat te weten te komen. Ze kunnen weggesleept zijn naar Duitsland en vermoord zijn; het waren grotendeels Joden. Zij kunnen ook ondergedoken zijn in het Midden-Franse gebergte; zij kunnen naar Zwitserland zijn ontkomen of over de Pyreneeën naar Spanje. U weet er misschien meer van.

A. Neen, ik zat hier.

93431. De **Voorzitter**: Doordat wij ons voor het vraagstuk interesseren, interesseert ons ook, in hoeverre deze mensen nog financieel zijn geholpen. Nu is ons gebleken, dat dit gebeurde tot en met de periode, waarin de heer *Janse* in Vichy er wat aan kon doen, toen daar de administratiekantoren al waren voor de Nederlandse vluchtelingen. Toen de heer *Janse* gevangengenomen was, bleef juffrouw *Mouwens* achter en die heeft het een poosje voortgezet. Dat gebeurde met geld van de Nederlandse Regering, via Zweden, de beschermende mogendheid. Dat is toen ook opgehouden. Dat moet geweest zijn eind 1943, begin 1944. Wat gebeurde er daarna? Werden die mensen toen verder aan hun lot overgelaten door de Regering? Is iemand hun nog te hulp gekomen? Weet u daaromtrent iets te vertellen?

A. Over die periode helaas niets. Het Nederlandse Rode Kruis is begonnen de Nederlanders in Frankrijk te helpen in Augustus 1940. Er zijn toen vier ambulances uitgestuurd. Ik heb hier een brief van 11 November 1942, waarin sprake is van de komst van *van Ommeren* uit Parijs. De hulpverlening aan Frankrijk is daarna buitengewoon snel ineengeschrompeld. De Duitsers zijn het onbezette gebied van Frankrijk binnengekomen en namen Vichy. Enigen der samenwerkende mensen waren bij de Duitsers in discrediet geraakt; *van Dam*, de secretaris-generaal van de Kamer van Koophandel te Parijs, lid van de Association, was gevangengenomen; *van Hamel* was hier te lande van zijn bed gelicht. Het Nederlandse Rode Kruis heeft na November 1942 dan ook helaas niets meer in Frankrijk kunnen doen. De laatste pakketzending was reeds medio 1941 geweest.

Wij hadden toch nog 1000 pakketten kunnen sturen, maar de Duitsers hebben een streep gehaald door de latere geprojecteerde zendingen voor 1941 en 1942. In het voorjaar (28 Januari) 1941 is hier een bespreking geweest met *van Waveren* en *van Meurs*; als gevolg daarvan zijn er 1000 pakketten gestuurd naar Parijs op 25 Februari 1941 en die hebben hun doel bereikt. Ze zijn aangekomen in Parijs op 27 Februari. Een volgende zending, die wij geprobeerd hebben te sturen, een paar maanden daarna, is direct door de Duitsers verhinderd.

93432. De **Voorzitter**: Er is dus geen kwestie van, dat u in 1942 nog met pakketten hebt kunnen helpen?

A. Neen,

93433. De **Voorzitter**: Die pakketten zijn nooit in het zuiden van Frankrijk geweest; ze zijn niet verder gekomen dan Parijs. Nu gaat onze belangstelling uit naar hetgeen u tot November 1942 hebt gedaan van hier uit ten behoeve van de Nederlanders, die in Zuid-Frankrijk waren, in onbezet Frankrijk dus. Ik heb u zoëven gevraagd of u iets hebt kunnen doen voor deze mensen, toen de heer *Janse* en mej. *Mouwens* gevangen waren genomen. Nu wil ik u vragen of u eerder nog iets hebt kunnen doen, niet door middel van pakketten, maar met geld.

A. De eerste besprekingen daarover met *van Waveren* hebben op 28 Januari 1941 plaats gehad. Hij zette uiteen, hoe in Frankrijk de „Association de Secours aux réfugiés néerlandais" was opgericht met geldelijke steun uit het Queen Wilhelmina Fund. Dat werd in Parijs verdeeld door de Quakers, die gebleven waren, toen het Amerikaanse Rode Kruis zich had teruggetrokken. De Quakers gaven het geld aan de Association de Secours. Door middel van bankrelaties in Holland probeerde men de pensioenen en lijfrenten naar Frankrijk over te maken. Daarvoor had men toestemming gekregen van de Generalkommissar für Finanz. Ook de Deutsche Revisions und Treuhand had aan het deviezeninstituut in de vorm van een „Ausnahme-Bewilligung" toestemming hiertoe verleend. Begin 1941 zijn incidenteel verzoeken gekomen — met toestemming van de Duitsers — of wij door middel van onze koeriersdienst op Parijs bankpapier naar Frankrijk wilden overbrengen.

93434. De **Voorzitter**: Zeide u, dat het Nederlandse Rode Kruis een agentschap in Parijs had?

A. De Association de Secours zat in Parijs en wij zaten hier. Men vroeg daar om steun en wij hadden een koeriersdienst op Parijs.

93435. De **Voorzitter**: Had u in Parijs een vertegenwoordiger?

A. Ja. Daar zat een neef van mij, mr. R. J. M. *Verspyck*, in de Association de Secours. Hij was benoemd tot onze vertegenwoordiger in Frankrijk.

93436. De **Voorzitter**: Had hij daar een officiële positie?

A. Ja, hij was officieel benoemd door de voorzitter van het Rode Kruis.

93437. De **Voorzitter**: Vonden de Duitsers dat goed?

A. Ik geloof van wel. Er zijn tenminste nooit moeilijkheden geweest.

93438. De **Voorzitter**: De zaak liep dus over de Association de Secours?

A. Ja. De gelden, die zijn verzameld, zijn bijeengebracht door verschillende lichamen. Wij hebben bijna één miljoen francs bijeengebracht tot het laatst van Maart 1941. Toen is de clearing-overeenkomst met Frankrijk tot stand gekomen en mocht een derde geen

bankpapier meer naar Frankrijk sturen, hoewel via de clearing soms drie of vier maanden nodig waren om de betreffende bedragen uitbetaald te krijgen.

93439. De **Voorzitter**: Kwam er wel geld uit Nederland aan?

A. Ja, via de clearing; geld van verschillende lichamen in Nederland, als de Nederlandsche Handel-Maatschappij, levensverzekeringsmaatschappijen, pensioenfonds, ten behoeve van een heer X in Frankrijk. Wij hebben alleen ons intermediair verleend. Geld dus om bij de Association de Secours lijfrenten of pensioenen uit te betalen.

93440. De **Voorzitter**: Vond de uitbetaling via de clearing niet dadelijk plaats?

A. Die is pas later (ongeveer Maart 1941) gekomen. Toen die er was, hebben wij ons teruggetrokken.

93441. De **Voorzitter**: Naar wie ging het geld in Frankrijk?

A. Naar die Nederlandse personen, aan wie het uitbetaald moest worden. Dat ging buiten het Rode Kruis om.

93442. De **Voorzitter**: Er is dus eerst een periode geweest, waarin men het geld daarheen bracht, dat u ontving van de verschillende instellingen. Dat ging naar de Association en die zorgde voor uitbetaling aan de rechthebbenden, voor lijfrenten, pensioenen, enz.?

A. Inderdaad.

93443. De **Voorzitter**: Allemaal in Parijs?

A. Voor zover ik weet. In Vichy heeft men op een gegeven ogenblik een financiële transactie met Wessanens Koninklijke Fabrieken ten bedrage van 650 000 francs tot stand gebracht. Die gelden werden ter beschikking gesteld van Vichy-Frankrijk.

93444. De **Voorzitter**: Hebt u nog een idee, wanneer dat geweest is?

A. In de periode vóór Maart 1941.

93445. De **Voorzitter**: En in de periode daarna?

A. Daar weet ik niets van. In Maart 1941 is hier een agentschap gekomen van de Association de Secours; agent is geworden G. A. van Hamel, die zijn domicilie had in de Jan Pietersz. Coenstraat 6. Later, toen de Duitsers Vichy hadden genomen, is, zoals ik reeds vertelde, van Hamel van zijn bed gelicht.

93446. De **Voorzitter**: Van Hamel was dus agent van de Association?

A. Inderdaad.

93447. De **Voorzitter**: Die als zodanig de gelden kreeg, voor Vichy-Frankrijk bestemd?

A. Alleen voor Parijs en omgeving.

93448. De **Voorzitter**: Het enige, dat voor Vichy gedaan is kunnen worden, waren dus die 650 000 francs van Wessanen?

U weet dus misschien wel met zekerheid wat er na 1941 ten behoeve van de vluchtelingen in Zuid-Frankrijk is gebeurd van Nederland uit?

A. Niet veel, want wat wij geprobeerd hebben te doen, nl. er een dokter heen sturen met twee verpleegsters, is door de bezettende macht hier te lande geweigerd. Ook is niet toegestaan er een ambulance heen te sturen om Nederlandse zieken terug te halen. In 1942 zijn 35 personen met de trein teruggekomen via Parijs. Daar zijn deze mensen door de Association de Secours overgenomen, die hen verder naar Roosendaal zond.

93449. De **Voorzitter**: Ging er ook geen geld meer heen?

A. Neen, geldzendingen gingen alleen nog maar over de clearing.

93450. De **Voorzitter**: Gebeurde dat ook nog na 1941?

A. Tot November 1942.

93451. De **Voorzitter**: Tot die tijd hebben de pensioengerechtigden dus hun pensioen gekregen en de lijfrentetrekkers hun lijfrente. Dat is dus alles geschied door de banken, die geld overbrachten op de rekening van de Association de Secours bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij?

A. Ja. Ik vermoed dus, dat de heer *de Graeff*, agent van de Handelmaatschappij alhier, u over die financiële kant precies zal kunnen inlichten.

93452. De **Voorzitter**: Dat betrof dus de periode, waarin Vichy-Frankrijk nog niet bezet was en gelden voor dezelfde doeleinden ook uit Londen kwamen.

A. Vermoedelijk wel.

93453. De **Voorzitter**: Daarna is Zuid-Frankrijk bezet. Daarna is na enige tijd voor dezelfde doeleinden geld uit Zweden gekomen. Is er toen ook nog iets uit Nederland gekomen?

A. Niets meer.

93454. De **Voorzitter**: Wanneer men dus in Engeland gemeend heeft, dat in Januari 1943 en daarna uit Nederland nog wel steun aan de zich in Frankrijk bevindende Nederlanders is verleend, is dat onjuist?

A. Naar mijn mening wel. Tenminste voor zover ik het weet.

93455. De **Voorzitter**: Voor zover u het weet, zegt u. Ten aanzien van de vraag, of dat door het Rode Kruis is gedaan, zegt u: neen?

A. Inderdaad, dat is zeker niet het geval.

93456. De **Voorzitter**: Waarom zegt u eigenlijk: voor zover ik het weet. Zijn er soms nog andere mogelijkheden dan die, welke u bekend zijn? U hebt ons verteld, hoe het gebeurde door de Association de Secours en van Hamel. Ik zou zeggen, dat het niet zo verwonderlijk zou zijn, wanneer u ook wist, wat er na 1942 is gebeurd.

A. Ik weet het niet. Het laatste, dat ik heb, is van 11 November 1942. Dat is de laatste keer, dat van *Ommeren* hier is gekomen.

93457. De **Voorzitter**: Heeft hij nog geld meegekregen?

A. Zeker niet. De clearing-overeenkomst was in werking; niemand kreeg dus cash-geld mee.

93458. De **Voorzitter**: U had het kunnen verzamelen en over de clearing kunnen overmaken.

A. Dat liep inderdaad dan ook over de boeken van de Nederlandsche Handel-Maatschappij te den Haag.

93459. De **Voorzitter**: Dacht u, dat de clearing-betalingen waren doorgestaan na begin 1943?

A. Ik heb er geen notie van.

93460. De **Voorzitter**: Aan wie moeten wij dat vragen?

A. Aan jhr. D. G. *de Graeff*, agent van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, Kneuterdijk, den Haag.

93461. De heer **Stokvis**: Het Londense Rode Kruis heeft zich ook met dit probleem beziggehouden; het heeft gedacht aan de mogelijkheid van een organisatie, die als tussenfiguur zou optreden bij het bieden van hulp aan landgenoten in Zuid-Frankrijk. Kunt u wellicht bijzonderheden daaromtrent meedelen?

A. Na 1942 is elk contact met Frankrijk verbroken.

93462. De heer **Stokvis**: En later hebt u er nooit meer iets van gehoord?

A. Neen.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

G. M. VERSPYCK.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 7 JUNI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en *m*.

Verhoor van

JOHAN VAN DE VOSSE,

oud 50 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
directeur van het Informatiebureau van het Nederlandse Rode Kruis.

Hij legt de eed af als getuige.

93463. De **Voorzitter**: Er is een bepaald onderwerp, waarover wij u gaarne wilden spreken. Ons is altijd verteld, dat er zich in de gevangenkampen in Duitsland, in de concentratiekampen, maar weinig Nederlanders bevonden, totdat in September 1944 Nederlandse gevangenen uit in Nederland gevestigde kampen daarheen gebracht werden.

A. Wat verstaat u onder „weinig“?

De **Voorzitter**: Enige honderdtallen.

A. Het zijn zeker duizenden geweest.

93464. De **Voorzitter**: U bent de enige, die zegt, dat het duizenden geweest zijn. Dat is ons zozeer opgevallen, dat wij gedacht hebben u eens te vragen, hoe u daaraan komt.

A. Dan moet ik in de eerste plaats zeggen, dat onze tellingen uiteraard aanvankelijk niet gesplitst zijn in vóór of na September 1944. Het was voor ons, gelet op de onvolledigheid der gegevens, die wij binnenkregen, en gelet ook op ons eigen werk, niet noodzakelijk, die splitsing te maken en ook niet mogeelijk, dat verschil te maken of hst vóór dan wel na die tijd was.

93465. De **Voorzitter**: Wanneer zijn die tellingen dan geweest?

A. Wij hebben verschillende malen schattingen moeten maken; zuivere tellingen waren het niet. Wij hebben dat gedaan aan de hand van hetgeen wij konden concluderen uit bepaalde gegevens.

93466. De **Voorzitter**: Dat lijkt alles wel een beetje vaag.

A. Dan zal ik u een paar exacte gegevens verschaffen, omdat niet alle gegevens exact konden zijn. Totaalcijfers zijn er niet. Van praktisch alle gevangenen en kampen ontbreekt een groot gedeelte van de administratie, soms de gehele administratie. Ik heb b.v. een stuk van de administratie van de gevangenis in Utrecht. Dat stuk heeft betrekking op de periode van 17 October 1941 tot 10 Juli 1943, dus een periode van een jaar en negen maanden. In dat tijdvak werden 2654 personen naar Duitsland afgevoerd in 45 transporten.

93467. De **Voorzitter**: Waren daar ook Joden bij?

A. Praktisch niet. Die werden al afgevoerd uit de gevangenis na de processen.

Onze cijfers — en daarin zit, ineen ik, het verschil met die van andere getuigen — omvatten concentratiekampen en gevangenen.

93468. De **Voorzitter**: Nu begrijp ik het; dat werpt enig licht op deze zaak. Welke waren die gevangenen?

A. Dat waren er vele, in totaal wel vijftig. Ik kan er wel enkele noemen: Siegburg, Rheinbach, Hameln, Wuppertal, Berlin-Moabit. Het was een respectabele lijst.

93469. De **Voorzitter**: Die kleinere aantallen, die b.v. de heer *Millenaar* noemde, hadden betrekking op de kampen.

A. Dan zal ik u enige kampcijfers geven. Wij hebben, doordat de Amersfoortse registratie voor een gedeelte gered is, een groot gedeelte van de transporten uit Amersfoort kunnen reconstrueren. Vóór 1 September 1944 zijn uit Amersfoort naar de 5 concentratiekampen Buchenwald, Dachau, Mauthausen, Neuengamme en Sachsenhausen afgevoerd 2750 Nederlanders.

93470. De **Voorzitter**: Degenen, die in Sachsenhausen zijn geweest, hebben verzekerd, dat er bijna geen Nederlanders waren.

A. Er zijn 355 afgevoerd naar Sachsenhausen, 556 naar Neuengamme, 798 naar Mauthausen, 6 naar Dachau en 1035 naar Buchenwald. Dat is dus geweest vóór 1 September 1944. Er is verder tussen de verschillende kampen een geweldig verkeer geweest. Vele gevangenen zijn van het ene naar het andere kamp verplaatst; soms zijn zij in 3 of 4 kampen geweest; dat was vaak een gevolg van de vraag naar arbeidskrachten.

93471. De **Voorzitter**: U hebt die verschillende kampen genoemd en u hebt gezegd, dat vóór 1 September 1944 2750 mensen zijn afgevoerd.

A. Dat wil zeggen: alleen uit Amersfoort. Uit Vught zijn er ook nog 1450 afgevoerd.

93472. De **Voorzitter**: Is dat niet geweest de bekende afvoer na Dolle Dinsdag?

A. Neen, dat zijn 2800; die zijn allemaal naar Sachsenhausen gegaan. Na 1 September krijgt u uit Amersfoort naar Neuengamme nog ruim 4000.

93473. De **Voorzitter**: Er moeten dus vóór September al ruim 3000 mensen in de kampen zijn geweest?

A. Ruim 4000; 2750 uit Amersfoort en 1450 uit Vught.

93474. De **Voorzitter**: Hoe komt dan de heer *Millenaar* er bij te zeggen, dat er in de kampen heel weinig Nederlanders zaten, en hoe komt het, dat de heer *Teunissen*, die lid geweest is van de pakkettencommissie, gezegd heeft, dat het aantal Nederlanders in de kampen niet groot was?

A. Hoe zij daaraan komen, weet ik niet. Het overzicht, dat ik u hierbij toon, is vervaardigd aan de hand van originele bescheiden van kamp Buchenwald, met 2818 namen van Nederlanders, die er gezeten hebben. Na September 1944 is uit Amersfoort niemand naar Buchenwald gegaan. De anderen zullen uit andere kampen gekomen zijn, voor een deel ook in Duitsland, België en Frankrijk gearresteerd.

93475. De **Voorzitter**: Hoeveel Nederlanders hebben nu in de kampen gezeten tot de nieuwe aanvoer kwam na 1 September 1944? Enerzijds wordt gezegd, dat het enkele honderdtallen zijn geweest, terwijl u een veel groter aantal noemt.

A. Ik heb het voor een deel uit originele gegevens en voor een deel gecombineerd en aangevuld met andere gegevens; zo konden wij het aantal reconstrueren, maar een statistische afdeling heb ik nooit gehad. Het is dus niet mogelijk om achteraf precies alle cijfers uit alle rectoren van dit terrein uit te relten. Voor een deel gaat het wel, omdat wij van Amersfoort een deel van de transportlijsten hadden en wij precies kunnen zien, welke mensen naar Neuengamme gegaan zijn. Ik ben zelf niet in een kamp geweest en kan dus moeilijk aangeven, wanneer er tien of twintig duizend mensen hebben gezeten, of men die allemaal heeft kunnen kennen, enz.

93476. De **Voorzitter**: Maar wie men ook spreekt uit die tijd, zij zeggen bijna altijd: het waren er maar enkelen.

A. Buchenwald is in elk geval volledig te controleren in verband met het feit, dat de administratie van dat kamp gered is. De gegevens, waarin o.m. staat, wanneer zij daar zijn gekomen, wijzen uit, dat er veel Nederlanders hebben gezeten; zij zijn in deze staat opgenomen. Het begint bij Juni 1940. Tot nummer 1600 ongeveer zijn het bijna allemaal mensen, die vóór September 1944 daar binnengekomen zijn. Zij komen op deze staat voor in volgorde van de gevangenennummers in Buchenwald. Daar is men later gaan hernummeren, zodat de data van binnenkomst niet meer overeenkwamen met de volgorde van de nummers.

Wanneer ik zeg, dat uit Amersfoort 1035 mensen naar Buchenwald zijn gegaan, dan wijs ik er op, dat er in Buchenwald veel meer mensen zijn binnengekomen dan er uit Amersfoort zijn vertrokken.

93477. De **Voorzitter**: U hebt het ook over de cijfers van de gedeporteerde Joden gehad: 110000 zijn er weggevoerd en slechts 6000 teruggekeerd. Weet u ook in welke kampen zij gezeten hebben?

A. De Joden hebben in hoofdzaak in Auschwitz, Theresienstadt en Bergen-Belsen gezeten.

93478. De **Voorzitter**: Hoe komt het, dat er nog 6000 zijn gered?

A. Wat Auschwitz betreft: een gedeelte van de valide gedeporteerden van 16 tot 50 jaar, soms van 18 tot 40 jaar, werd uitgezocht om te werk gesteld te worden. Dat geschiedde bij de aanleg van autobanen, in fabrieken van weermachisgoederen en bij het onderhoud van de kampen. Zo nu en dan werden ook vrouwen geselecteerd voor tewerkstelling. Deze mensen kwamen niet in aanmerking voor vergassing en zij waren afhankelijk van de man, die het commando had. Bij de een hadden zij het redelijk, bij de ander zeer slecht. Wij hadden gevangenen, van wie wij wisten: dat transport is na drie maanden uitgestorven.

Er zijn er ook, die van 1942 af van het ene naar het andere commando zijn gegaan, die steeds gewerkt hebben en die eindelijk zijn afgevoerd naar Buchenwald of Dachau en die er nog levend uit zijn gekomen. Dat is echter maar een betrekkelijk gering aantal. Theresienstadt en Bergen-Belsen leverden ook nog een partij: in Bergen-Belsen werd ook niet vergast. Dat heette een Aufenthalts- und Erholungslager. Vandaar hebben verschillende uitwisselingstransporten plaats gehad naar Palestina en Zuid-Amerika.

93479. De **Voorzitter**: Hebt u enig idee hoeveel er naar Palestina zijn gegaan?

A. Dat weet ik niet uit mijn hoofd.

93480. De **Voorzitter**: Hebt u daar gegevens over?

A. Zeker.

93481. De **Voorzitter**: Er zijn verschillende mogelijkheden. De ene is, dat men hen uitwisselde tegen Duitsers in Palestina, en dan waren er de Palestina-certificaten, die men kreeg van de mandataris, Engeland, en welke recht van toegang tot Palestina gaven. Wij hebben van verschillende kanten niet meer dan een indruk gekregen van wat het heeft uitgewerkt. Zijn er belangrijke aantallen van deze beide groepen in Palestina aangekomen of niet?

A. Ik vermoed niet, dat ik u veel zal kunnen vertellen over het hoe en waarom, maar ik vermoed wel, dat wij nog wat gegevens hebben over de transporten, die vanuit Bergen-Belsen zijn vertrokken.

93482. De **Voorzitter**: Zijn er naar Palestina gegaan met certificaten? Hebt u cijfers van mensen, die naar Palestina gegaan zijn?

A. Zwitserland kan er ook bij staan. Ik zou dit eerst moeten nakijken.

93483. De **Voorzitter**: Misschien wilt u dat weleens doen?

A. Natuurlijk.

93484. De **Voorzitter**: Misschien is iets anders ook nog na te speuren. Er zijn gelden verschaft aan bepaalde organen in Polen om Nederlandse Joden, die daar waren, weg te krijgen. Men beweert, dat daarvan ook nog iets terechtgekomen is.

A. Ik heb er wel iets over horen vertellen, maar ik weet het niet.

93485. De **Voorzitter**: Er zijn Joden aangekomen in Zwitserland, die op weg waren naar Frans Noord-Afrika en van wie ook een aantal doorgereisd is naar Zuid-Amerika.

A. Die zullen waarschijnlijk in mijn administratie voorkomen voor Zwitserland.

93486. De **Voorzitter**: Dat waren niet alleen Nederlanders. Ik begin te begrijpen, dat u meer cijfers hebt dan wij dachten.

A. Ik heb misschien wel 25 ton papier uit de oorlogstijd over al deze dingen, maar ik heb niet het personeel om het te verwerken, wat trouwens niet mijn taak is. Wij moeten trachten het lot van deze mensen vast te stellen. Het andere is voor ons bijnaak.

93487. De heer **Stokvis**: Zou het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie zich hiervoor interesseren?

A. Wat zou dat er uit moeten halen?

De **voorzitter**: Die 25 ton papier is heel moeilijk te onderzoeken. Ik denk er over of u een secretaresse van ons zou willen ontvangen om een en ander te bekijken, nl. mejuffrouw mr. *Hoogenboom*. Mag die eens bij u komen en zou u haar aanwijzingen kunnen geven?

A. Zij is altijd welkom, als zij maar enig idee heeft in welke richting zij zal moeten zoeken.

De **Voorzitter**: Wij zullen gaarne nader met u afspreken, wanneer zij kan komen.

Intussen dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

J. VAN DE VOSSE.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 28 JUNI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Roosjen en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *I* en *m*.

Verhoor van

Mr. EELCO NICOLAAS VAN KLEFFENS,
cud 56 jaar, Minister van Staat en oud-Minister van Buitenlandse Zaken, Hr. Ms. gezant te Lissabon.

Hij legt de eed af als getuige.

93500. De **Voorzitter**: Sinds u het laatst voor onze commissie bent verschenen, zijn er nog verschillende vragen gerezen, waarover wij graag nog eens met u willen spreken.

Ik zou willen beginnen met het achterblijven in Berlijn destijds van de heer *Millenaar*. Wij hebben ons afgevraagd, of het niet gewoon was, dat er iemand van het gezantschap achterblijft om de beschermende Mogendheid bij te staan of daar werkzaam te blijven in plaats van iemand als de heer *Millenaar*, die eigenlijk niet tot het personeel van het gezantschap behoorde; althans in deze zin, dat hij gern diplomatieke functie had. Hij was assistent van de landbouw-attaché. Ons is wel eens gezegd, dat dit eigenlijk niet helemaal in overeenstemming was met hetgeen men zou moeten beschouwen als regel, nl. dat een attaché of een secretaris van het gezantschap wordt aangewezen om achter te blijven.

A. Een dergelijke regel bestaat niet. Ik heb getracht de algemene theorie hiervan op papier te zetten, voor zover men hier van een algemene theorie kan spreken.

Als inleiding zou ik willen zeggen, dat ik het op prijs stel, dat de commissie zo vriendelijk is geweest mij enige vragen bekend te maken, al was het slechts veertien dagen vóórdat ik hier kwam. In ieder geval heeft het mij gelegenheid gegeven er eens over te denken. Het is — en dat zullen de heren bij andere getuigen ook wel eens bemerkt hebben — niet altijd gemakkelijk, wanneer men onverwachts met een vraag wordt besprongen, daarover ineens e-n heel geheugen te mobiliseren en een antwoord te geven, wat heel goed mogelijk is en dat voor de hand ligt als men er eens even over kan denken.

De vraag, welke mij is voorgelegd, luidt als volgt en het dekt volkomen hetgeen u zoëven zei: Indien in geval van oorlog met een bepaald land de Nederlandse vertegenwoordiging aldaar zal moeten vertrekken, verdient het aanbeveling, dat één of meer functionarissen worden achtergelaten om de eventueel optredende beschermende Mogendheid behulpzaam te zijn. Wie komt daar naar uw mening het meest voor in aanmerking? Kan in dezen gesproken worden van een bepaald gebruik, dat zich heeft ontwikkeld?

Wat de eerste zin betreft, moge worden opgemerkt, zij het misschien ten overvloede, dat daaruit niet mag worden opgemaakt, dat het alleen maar van Nederland afhangt of in het ondersteelde geval één of meer functionarissen achterblijven. Zulks hangt mede, en vooral, af van de Regering van het land, waarmede Nederland in oorlog geraakt.

Na dit te hebben vastgesteld, zou ik willen antwoorden, dat een algemene regel niet is te geven. In de eerste plaats is niet ieder geschikt voor het hier klaarblijkelijk bedoelde werk. In de tweede plaats moet worden afgewogen waar een bepaalde functionaris geacht moet worden meer nut te kunnen stichten: in het vijandelijk geworden land, waar hij is, of elders, hetzij in of buiten Nederland.

Laten wij eens aannemen, dat het een kleine post betreft; dit is een geval, dat zich het gemakkelijkst laat behandelen door de geringe getalsterkte. Natuurlijk zal het hoofd van de post worden uit-
gewezen. Hij krijgt zijn pas, wordt naar de grens geleid en verdwijnt.

Laten wij veronderstellen, dat er nog zijn een gezantschapssecretaris en e-n handelsattaché. De gezantschapssecretaris heeft b.v. bepaalde kennis van economische onderwerpen, laten wij zeggen, dat hij betrokken is geweest — terwijl hij een tijdlang op een Departement werkzaam is geweest — bij de voorbereiding van de wetgeving tot veiligstelling van het Nederlandse vermogen in het buitenland. Men zal dan zeggen, dat deze man een te kostbare speciale kennis van dat onderwerp heeft en dat hij er in ieder geval uitgaat. Als de handelssecretaris geschikt is om achter te blijven, zal men misschien proberen deze achter te laten, maar zegt dan de landsoverheid, dat deze man te hoog is in rang en dat bij voorbeeld een klerk van de kanselarij voldoende is, dan valt er niet veel anders te doen dan te accepteren wat de belligerent en vijandelijk geworden Mogendheid zo goed is ons toe te staan.

Dan zou ik er op willen wijzen, dat het allerm minst zeker is, dat bij het intreden van de oorlogstoestand nog tijdig mededeling zal kunnen worden gedaan van het land, dat de bescherming der Nederlandse belangen op zich neemt, en zelfs niet, dat zulk een land overblijft, als niet in het conflict betrokken, of bereid is. Ook dit is een factor, welke hierbij in aanmerking dient te worden genomen. Komt enig lid van de betreffende post minder in aanmerking dan bijvoorbeeld een ter plaatse wonend Nederlander van invloed — deze gevallen zijn er wel eens geweest — of een honorair Nederlands consul van andere nationaliteit, dan ware dienovereenkomstig te handelen. Men zou eenvoudig de beste regeling moeten treffen, die in de omstandigheden verwezenlijkt kan worden.

Mijn conclusie is, dat stellige richtlijnen op dit punt niet zijn te geven en veel zal moeten worden overgelaten aan het eigen initiatief van het hoofd van de betreffende post, die zich daarbij naar de plaatselijke situatie zal moeten gedragen. Het is nl. zeer waarschijnlijk, dat hij dan reeds is afgesneden, omdat de vijandelijk geworden Mogendheid geen contact met onze Regering meer zal toelaten, en dat hij dan op eigen initiatief zal moeten handelen. Hij weet ook niet tevoren, vooral niet in deze tijd, nu oorlogsverklaringen niet merr plaats hebben of op het allerlaatste moment worden gedaan, welke toegeeflijkheden van de kant van de vijandig geworden Mogendheid zullen worden betracht. Hij moet dus eenvoudig een zekere besluitvaardigheid bezitten en zien de beste combinatie te maken, die mogelijk is.

Men bedenke voorts, dat doorgaans in het land van de vijand het Nederlandse diplomatieke en beroeps-consulair personeel bij intreding van de oorlogstoestand zal worden geïnterneerd in afwachting van uitleiding — zoals u weet, is het ook zo gegaan in Duitsland op 10 Mei 1940 —, zoal niet van allen dan toch van bijna allen, zodat in die eerste periode geen sprake zal zijn van enige activiteit hunnerzijds ten gunste van Nederlanders in het betreffende vijandelijk geworden land.

De eerste dagen, dat heeft de ervaring trouwens uitgewezen, waren de mensen eenvoudig opgesloten in het gezantschapsgebouw, waar zij in de kamers en zelfs in de gangen hebben geslapen. Het gehele personeel, dat vrij talrijk was, is daar samengedreven. Het consulaat had een eigen behuizing, maar is ook in het gezantschapsgebouw bijeengebracht en men was verder van alle contact met de buitenwereld verstoken.

Instelling van een „Bureau néerlandais" zal slechts mogelijk en nuttig kunnen zijn, indien het betreffende vijandelijke land dat bureau erkent. Er zijn van die Bureaux néerlandais hier en daar geweest, ik meen te Parijs, en het was eigenlijk een mindere vertegenwoordiging dan een restant van een gezelschap of een consulaat.

93501. De Voorzitter: Dat waren toen in Frankrijk de Offices néerlandais en heel veel later is iets gekomen, dat eigenlijk geen Nederlands bureau meer was.

A. Het was dus een steeds dunner wordende soep op het gebied van de bescherming.

Een Bureau néerlandais zal slechts mogelijk en nuttig kunnen zijn, indien het betreffende vijandelijke land dat bureau erkent en het bureau kan worden gesteld onder toezicht van de vertegenwoordiger

ter plaatse van een beschermende Mogendheid. Zo'n bureau heeft geen toegang tot de hogere organen van het vijandelijke land en moet dus gebruik maken van de tussenkomst van iemand, die beter te paard zit. Het personeel zou, om effect te sorteren, althans in hoofdzaak moeten bestaan uit onderdanen van onzijdige landen. Een bepaald gebruik te dezer zake bestaat niet en kan, als gevolg van de van plaats tot plaats en van tijd tot tijd wisselende omstandigheden niet verwacht worden te zullen ontstaan. Ik hoop, dat de commissie iets aan deze uitleg heeft.

93502. De **Voorzitter**: Ik zou graag nog enkele details willen vragen. Er is weleens gezegd, dat de gezant te Berlijn, de heer *van Haersma de With*, toen bepaald moest worden wie zou achterblijven, verschillende leden van zijn personeel heeft gevraagd dit te doen, welke leden dit hebben geweigerd. Hij zou in deze weigering hebben berust en tenslotte bij de heer *Millenaar* terecht zijn gekomen, die er in toestemde te blijven. Die zou zich dus hebben opgeofferd, omdat de anderen niet wilden. Acht u het mogelijk, dat zo iets gebeurd zou zijn?

A. Ik acht het wel mogelijk. Contact had ik niet met de heer *de With*, omdat de verbinding was verbroken.

93503. De **Voorzitter**: Hebt u ook niets van dien aard gehoord?

A. Langzamerhand zijn deze gebeurtenissen elf jaar achter ons. Ik heb deze maal sterk bemerkt, en ik heb het gisteren de heren van subcommissie II ook gezegd, dat sinds ik het laatst hier was, in Augustus 1949, allerlei dingen zich beginnen te vervagen in mijn geheugen. en ik heb veel meer dan tevoren in de papieren moeten zoeken. Ik ben in Lissabon op een post, die in de oorlog gelegen was in een neutraal land, waar ik niet al de inlichtingen aan gaf om zeer begrijpelijke en voor de hand liggende redenen, welke ik wel degelijk en zeer terdege aan Washington gaf. Het archief te Washington was voor mij een zeer nuttige bron van gegevens, waaraan ik mijn verzwakkend geheugen kon toetsen. Daar is afschrift van alles, wat maar enigszins belangrijk is, en dat staat mij nu niet meer ter beschikking.

Ik kan dus niet zeggen of dit gebeurd is of dat het niet gebeurd is. Het is heel goed mogelijk; u zou het de betrokkenen misschien kunnen vragen.

93504. De **Voorzitter**: De heer *van Haersma de With* kunnen wij het niet vragen, omdat hij inmiddels is overleden. Overigens hebben wij het verschillende anderen gevraagd.

Hebt u de heer *Millenaar* een geschikte keus gevonden?

A. Ik kan slechts dit zeggen. Of ik hem, ter plaatse zijnde, bij voorkeur zou hebben belast met deze taak, weet ik niet. Ik kende de heer *Millenaar* weinig; hij was een betrekkelijk ondergeschikt ambtenaar en nog niet heel lang in de dienst. Naderhand heb ik wel bemerkt, dat hij onder moeilijke omstandigheden zeer moedig en belevend is opgetreden.

93505. De **Voorzitter**: Tot die conclusie zijn wij ook gekomen. Wij hebben een zeer gunstige indruk van het werk van de heer *Millenaar*.

A. Ik ben blij, dat dit met mijn indrukken overeenkomt. U weet hoe dit gaat. Men heeft bij de keuze van personen meevallers en tegenvallers en dit is meegevallen. Hij was een man met weinig ervaring, die dit heel goed heeft gedaan.

93506. De **Voorzitter**: Men heeft ons wel eens voorgehouden, dat de heer *Millenaar* waarschijnlijk meer invloed had kunnen uitoefenen op de handelingen van de Zweden, indien hij niet zo'n laaggeplaatst ambtenaar was geweest. Het is nu wel eens voorgekomen, dat men wat al te weinig rekening met hem heeft gehouden.

A. Dat is mogelijk. Dat de Duitsers of enige oorlogvoerende Mogendheid een hoger Nederlands ambtenaar of een ambtenaar van een ander met Duitsland in oorlog geraakt land zouden toestaan achter te blijven, acht ik echter volkomen uitgesloten.

93507. De **Voorzitter**: Zou u zeggen, dat men de directeur van de kanselarij had kunnen achterlaten?

A. Nauwelijks, en deze zou ik zelfs niet achter willen laten, die man weet te veel. Hij kent de codes en dergelijke dingen meer, en ik wens hem niet in de positie te brengen, dat hij misschien, wanneer

de oorlog ontardt in datgene, waarin deze oorlog is ontardt, door Gestapo of dergelijke organen wordt gegrepen en hem de duim-schroeven worden aangelegd met alle gevolgen van dien. Men moet hier allerlei belangen tegen elkaar afwegen en vooral de kwestie van bescherming niet in vacuo willen zien. Dat is eigenlijk de moeilijkheid, waarvoor een hoofd van zo'n post zich dan geplaatst ziet.

93508. De **Voorzitter**: Moet ik hieruit concluderen, dat u het niet waarschijnlijk acht, dat de heer *van Haersma de With* inderdaad heeft getracht eerst anderen te bewegen achter te blijven en dat hij tenslotte bij de heer *Millenaar* is beland?

A. Ik zou het niet kunnen zeggen. Er was veel personeel en misschien heeft hij het eerst op een enigszins hoger niveau gezocht. Dat hij bijvoorbeeld getracht zou hebben de directeur van de kanselarij daartoe te bewegen, kan ik mij bij zo'n ervaren man als de heer *de With* nauwelijks voorstellen, om de reden, die ik u zoëven heb gegeven.

93509. De **Voorzitter**: De handelsattaché waarschijnlijk ook niet, om andere redenen?

A. Zeker niet.

93510. De **Voorzitter**: Ik geloof niet, dat er enige kwestie is geweest van een niet aanvaarden door de Duitsers van een van de leden van het diplomatieke personeel. Men heeft het niet op een weigering laten aankomen. Wij zullen nu van deze vraag afstappen.

Het volgende punt betreft de pogingen, welke zijn aangewend om Joodse kinderen uit Nederland naar Palestina te krijgen. Er zijn pogingen voor gedaan, maar er is heel weinig van terechtgekomen. Kunt u zich nog herinneren wat hiervan de reden was?

A. Ik kan het u onmogelijk zeggen, maar ik zou alleen dit in herinnering willen brengen, en dat betreft alle vragen betreffende Joodse aangelegenheden, nl. dat de Joodse zaken, ingevolge besluit van de Ministerraad, waren toevertrouwd aan de Minister van Sociale Zaken en, voor zover betreft onderstanden, aan de Minister van Algemene Zaken. Ik verwijs hierbij naar een brief, welks bezit ik aan u zelf te danken heb, nl. een brief van mij zelf aan de heer *Ries* te New York. Ik weet niet hoe u die brief hebt gekregen; ik bezit hem niet meer. Waarschijnlijk is de brief afkomstig uit het archief van Buitenlandse Zaken, waar zeer veel antwoorden zullen zijn te vinden op allerlei vragen. Ik kan er echter niet voor instaan, dat ik alles weet wat daar is. Hoe werkt een Minister uit de aard der zaak: er zijn allerlei dingen, welke door een hoofdbambtenaar worden afgedaan. De arme man zou eenvoudig geen leven meer hebben en waarvoor zou er dan een ambtelijk apparaat zijn! Men moet ergens zeggen: dit soort zaken komt niet verder dan de chef van de afdeling, die ze behandelt. Wanneer het een wijdere strekking heeft, moet de secretaris-generaal het afdoen, en wanneer er een principieel punt in zit, komt de Minister er aan te pas. Zo gaat het.

De brief, waaruit dit blijkt — ik weet dit alleen nog maar, omdat ik die brief heb; ik zou het werkelijk niet kunnen zeggen, als mij het papier niet was vertoond — en die van mij zelf is, is van 5 September 1944 aan de heer *Ries* te New York. Ik heb mijn hele dagboek nog nagekeken of daaruit nog iets zou blijken — 's avonds tekende ik daarin meestal enige hoofdpunten aan, die zich hadden voorgedaan — maar over de kwestie van Joodse kinderen uit Nederland naar Palestina heb ik niets kunnen vinden. Twee jaar geleden heb ik u uitvoerig materiaal gegeven, waarbij van allerlei over Joodse zaken was. U zou daarbij kunnen vinden een brief van mij aan de heer *van Pallandt*, die in de laatste Londense periode chef was van de afdeling politieke zaken, waarin hij mij, die hem had gevraagd wat hij zich van de heer *Kersten* herinnerde, er op wees, dat er een uitgebreid dossier was of dossiers waren over Joodse aangelegenheden. Ik acht het zeer wel mogelijk, dat daarin iets te vinden zou zijn, en anders zou u het de heer *van Pallandt* nog kunnen vragen. Dit is alles, wat ik u hierover kan zeggen.

93511. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat de Joodse aangelegenheden ressorteerden onder de Minister van Sociale Zaken; dit was echter pas zo na 1944. Zodra zich echter iets voordeed, dat zich op internationaal terrein bewoog, behandelde u dit toch?

A. Neen. Ik deed, wat de Minister van Sociale Zaken mij vroeg; ik was het kanaal, omdat hij geen orgaan had. Ik zou graag willen, dat hier duidelijk werd vastgesteld, dat ik wel iets deed, maar ik deed dit op verzoek of instigatie van de heer *van den Tempel*.

93512. De **Voorzitter**: Moet uw functie in zo'n geval worden gezien als een brievenbus?

A. Niet helemaal, u zou het kunnen noemen een denkende brievenbus. Het is een merkwaardig begrip, maar er werd mij als Minister van Buitenlandse Zaken en er wordt mij ook als gezant door het Departement van Buitenlandse Zaken nog wel eens iets gevraagd om te doen, hetgeen eenvoudig onmogelijk is, wat men zich bij een verzoek aan de Minister of aan het Departement wel eens niet duidelijk voor ogen stelt. Dan denkt de brievenbus en zegt dari: hier kan ik u tot op zekere hoogte helpen, maar zeker niet over de gehele lijn.

93513. De **Voorzitter**: De brief, welke u aan de heer *Ries* hebt geschreven, maakt ook niet de indruk, dat u inderdaad alleen maar brievenbus bent geweest. U geeft daarin uw eigen inzichten ten aanzien van verschillende onderwerpen en u schrijft er bij wat u ingevolge die inzichten hebt gedaan. Het was dus wel degelijk een meewerken in het beleid ten aanzien van deze zaak,

A. Het is meewerken om de dingen tot een goed einde te brengen en dat is de taak van een Minister van Buitenlandse Zaken, meer haast dan van enig ander orgaan, omdat hij de trechter is, die naar het buitenland leidt, resp. van het buitenland naar de ressortsministeries.

93514. De **Voorzitter**: U hebt de commissie indertijd eens verteld van het resultaat, dat u in Amerika hebt bereikt, toen de Amerikaanse Regering na veel aandringen toestond, 1400 Nederlandse Joden toe te laten, op de conditie, dat zij na korte tijd zouden doorreizen. Dit was een resultaat, dat u op prijs stelde en het was iets, dat u toch door uw eigen werkzaamheid tot stand hebt gebracht.

A. Zeker. Natuurlijk moet men als Minister van Buitenlandse Zaken geen gelegenheid onbenut laten om — ik geloof, dat dit in de jurisprudentie heet „negotiorum gestor” — zonder een uitdrukkelijke opdracht de belangen van een andere Minister te behartigen. Ik zou u daarvan merkwaardige voorbeelden op ander terrein kunnen geven. De K.L.M. had op een gegeven moment nog één vliegtuig over en seinde mij te Washington iets te doen om haar aan een paar vliegtuigen te helpen. Het ligt niet binnen de normale taak van een Minister van Buitenlandse Zaken vliegtuigen aan te kopen. Ik ben echter naar *Harry Hopkins* gegaan en ik heb gezegd, dat ik drie vliegtuigen moest hebben, waarop deze mij zei, dat ik evengoed om de maan kon vragen. Ik heb er uiteindelijk toch twee gekregen. Dit was zuiver en alleen het werk van de heer *Albarda*, als Minister van Waterstaat, die ook de burgerlijke luchtvaart onder zich had, maar als ik te Washington de kans krijg voor Nederland een paar vliegtuigen te bemachtigen, dan doe ik het.

93515. De **Voorzitter**: Iets dergelijks is gebeurd ten aanzien van de pogingen om Zuid Amerikaanse Staten er van te overtuigen de mensen met niet heel echte paspoorten toch maar toe te laten.

A. Dat was wel iets anders, want het is wel degelijk door de Ministeries, welke speciaal belast waren met de Joodse aangelegenheden, gevraagd of zo iets mogelijk was en wij hebben dit toen op een, naar ik hoop intelligente manier gedaan. Het resultaat is geweest, dat van enige mensen het leven is gered.

93516. De **Voorzitter**: Men kan dan toch zeggen, dat dit een soort samenwerking was van de verschillende ministeries om iets te bereiken, zij het, dat het initiatief daartoe toevalligerwijze door een van die ministeries werd genomen.

A. Ja. De primaire verantwoordelijkheid voor de Joodse zaken lag op de punten, welke ik zoëven heb genoemd. De primaire verantwoordelijkheid van de Minister van Buitenlandse Zaken is het buitenlandse beleid; daar is hij de man. Het spijt mij genoeg te horen, dat de Enquêtecommissie heeft afgezien van het voornemen het buitenlands beleid nog eens afzonderlijk te behandelen. Dat is echt mijn vak, terwijl ik op het ogenblik speciale aspecten belicht, waarvan ik als secundair betrokkene in meer of mindere mate ook nog wat weet.

93517. De **Voorzitter**: De commissie overweegt sommige punten maar niet te behandelen, omdat het zo'n mer à boire is gebleken te zijn, dat het menselijk haast onmogelijk is het werk nog langer voort te zetten. Aan de andere kant is men er zich ook van bewust, dat het ten aanzien van bepaalde onderwerpen zeer jammer zou zijn, als tot deze beslissing moest worden gekomen.

A. Tot nu toe — dit is nu even entre paranthèses — rijnt het allemaal capita selecta. De hele buitenlandse politiek in de oorlogstijd, de omzetting, die in één dag moest gebeuren en ook is gebeurd oin van een door de omstandigheden onvermijdelijke neutraliteitspolitiek te komen tot een bondgenootschappelijke politiek; dat zijn toch dingen, welke voor de oriëntatie van het gehele Nederlandse volk interessant zijn.

93518. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat de Joodse aangelegenheden behoorden tot het terrein van de Minister van Sociale Zaken?

A. De onderstand viel onder de Minister van Algemene Zaken.

93519. De **Voorzitter**: De heer *van Boeyen* interesseerde er zich bijzonder voor. Het toewijzen aan de Minister van Sociale Zaken van de Joodse aangelegenheden was toch een besluit van de Minister-raad?

A. Inderdaad, er moest een taakverdeling zijn. Het was natuurlijk niet een onderwerp, dat normaal viel binnen de kring van enig Minister, omdat het geen normale aangelegenheid was. Deze zaak moest bij iemand worden ondergebracht en toen heeft men daarvoor deze oplossing gekozen.

93520. De heer **Stokvis**: Hetgeen natuurlijk zijn praktische bezwaren had.

A. Zeer grote, maar alle indelingen van uitzonderlijke aangelegenheden zijn nu eenmaal besmet met een zeker element van willekeur.

93521. De heer **Stokvis**: Dit was een probleem, dat meerdere facetten had; u had er mee te maken, de Minister van Koloniën heeft er mee te maken gehad en zo waren er verschillende Departementen, die minstens in gelijke mate er voor in aanmerking kwamen als Sociale Zaken. Het Ministerie van Koloniën heeft er mee te maken gehad in verband met een schip, dat met vele vluchtelingen, waaronder Nederlandse Joden, in de Caraïbische Zee zwierf totdat het tenslotte op last van de heer *Welter* werd toegelaten in Curaçao. Dat was dus een typische bemoeiing van de Minister van Koloniën.

A. In zo'n geval neem ik aan — ik ben er niet bij geweest, want het betrof mij niet —, dat de heer *van den Tempel* naar de heer *Welter* is gegaan en heeft gezegd, dat het schip daar zwierf en hem heeft gevraagd er voor te zorgen, dat het werd toegelaten.

93522. De heer **Stokvis**: Wij hebben de indruk gekregen, dat het niet zo is gegaan. Wij hebben de indruk gekregen, dat van Engelse zijde de heer *Welter* rechtstreeks is geadieerd en dat hij, zelfs zonder overleg met andere leden van het Kabinet, tot zijn ingrijpen is gekomen.

Ik merk dit op, om te komen tot de vraag, of ook u uwerzijds spontaan dingen hebt gedaan of gemeend hebt te moet-P doen. of dat u uitsluitend gehandeld hebt op verzoek van 'Sociale Zaken of van Algemene Zaken.

A. Ik neem aan, dat, als dat dossier nog eens wordt nagezien, dit wel zal blijken.

De heer **Stokvis**: Dat is wel waarschijnlijk.

A. De geest, waarin werd gewerkt, was om te helpen en de zaak verder te brengen. Was er nu eens geen tijd voor overleg, dan d'éd men het eenvoudig en dan zou iedere andere houding blij zijn geweest van een overdreven zin voor bureaucratie en een gebrek aan begrip voor het dringen van de tijd. Zo gaat het nu eenmaal gedurig bij Buitenlandse Zaken. Het consulteren van het eigenlijk constitutioneel of door besluit van de Ministerraad verantwoordeelijke orgaan heeft natuurlijk plaats, als het enigszins kan, maar er zijn gevallen, dat het niet kan, en zeker wanneer er mensenlevens in het spel zijn.

93523. De heer **Stokvis**: Buitenlandse Zaken is ook bij uitstek een Departement, dat onder omstandigheden geïmproviseerd moet ingrijpen.

A. Inderdaad, en dat deed het ook. Ik herinner bijvoorbeeld aan de talloze stappen — soms heb ik welerns het gevoel gehad, dat wij misschien te ver gingen — onmiddellijk als wij er van hoorden,

ten bate van ter dood veroordeelde Nederlanders. Er werd aan over Zweden gewerkt en over het Vaticaan, er werden alle mogelijke dingen gedaan, en dan deed ik in de Ministerraad verslag van hetgeen ik gedaan had, of aan de Minister, wie het aanging.

93524. De **Voorzitter**: Wanneer u dit zo uiteenzet, kom ik tot de conclusie, dat het werk van de heer van *Lidth de Jeude*, ten tijde toen hij Regeringscommissaris voor de Vluchtelingen was, geschiedde onder verantwoordelijkheid van het Kabinet.

A. Ik zou u onmogelijk kunnen zeggen, hoe het precies formeel geregeld was. Over de Joodse aangelegenheden en de vluchtelingen-aangelegenheden werd telkens weer in het Kabinet gesproken.

93525. De **Voorzitter**: De brief, waarin aan de heer van *Lidth de Jeude* wordt medegedeeld, dat de Regering het op prijs zou stellen, indien hij als Regeeringscommissaris voor de Vluchtelingen zou willen optreden, is geschreven door de heer *de Geer*, toen deze voorzitter van de Raad van Ministers was. In deze brief staat, dat de Regering verschillende dingen van hem verwacht. Wanneer men dit leest, komt men tot de conclusie, dat de heer *de Geer* uiting heeft gegeven aan een wens van het Kabinet.

93526. De heer **Stokvis**: Is dit probleem, dat voor vele Nederlanders een vraagstuk van leven of dood was, een onderwerp van permanente zorg in de Ministerraad geweest?

A. Er was een stemming van een zekere beweging en ons voortdurend trachten voor te stellen hoe het was, hetgeen niet altijd gemakkelijk was. Wij wisten wel enigszins hoe de mensen in kampen waren ondergebracht. Mij heeft het boek van de jonge *Nansen*, dat hij in het kamp heeft geschreven — hij had het verborgen tussen de plankjes van zijn etensplank, blijkbaar was het een soort triplex-hout —, pas een goed idee gegeven, hoe het was.

93527. De heer **Stokvis**: Ik twijfel niet aan de compassie, maar hield men er zich ook op een praktische wijze mee bezig?

A. Ja, zonder enige twijfel.

93528. De heer **Stokvis**: Ik vraag dit, omdat het feit, dat het zoeven door mij genoemde schip maandenlang in de Caraïbische Zee rondzwierf, zonder dat een van de Gouverneurs van de betrokken gebiedsdelen het toeliet, ons is opgevallen. Het heeft ons getroffen, dat, toen wij dit punt met de heer *Welter* behandelden, deze mededeelde, dat hij deze zaak niet in de Ministerraad heeft gebracht, maar heeft volstaan met de Gouverneur van Curaçao te gelasten het schip met zijn opvarenden te accepteren.

A. Ik kan mij dit volkomen voorstellen. Er was niet elke dag Ministerraad. Ik geloof, dat het als regel op Dinsdag gebeurde en als er bijzondere aanleiding was, gebeurde het ook tussentijds zo vaak als nodig was. De heer *Welter* heeft naar mijn idee zijn plicht gedaan door onmiddellijk in te grijpen. Neem aan, dat dit op een Woensdag gebeurde, dan was het toch ontoelaatbaar, dat hij tot de volgende Dinsdag zou hebben moeten wachten om de zaak in de Ministerraad te brengen. Er gebeurde toen zoveel en dit was één kwestie uit zeer vele, die ons die dagen bezighielden. Het schip was veilig en aan de mensen kon niets meer overkomen. Misschien heeft de heer *Welter* niet meer de gelegenheid gehad het te memoreren; de zaak was in orde en misschien heeft hij zijn collega van Sociale Zaken geïnformeerd en het daarbij gelaten. Men mag hierin geen gebrek aan belangstelling zien.

93529. De heer **Stokvis**: Dat wil ik ook niet. Curieus was intussen toch wel, dat niet achteraf deze facet van het probleem in de Ministerraad is ter sprake gebracht, en dit heeft bij mij de vraag doen opkomen of men zich wel zo intensief, tot in praktische details, met dit probleem heeft bezighouden als wenselijk was.

A. Ik zou zeggen, dat dit geen goede illustratie is om een dergelijke conclusie te trekken. Ik herhaal, dat de Ministerraad niet voortdurend bijeen was en toen het eenmaal in orde was, was er weinig aanleiding voor de heer *Welter* zich als het ware een pluim op de hoed te steken en te zeggen, dat hij een schip met Joden had gered. Dat er gebrek aan belangstelling was, moet ik werkelijk ver van mij gooien en van al mijn collega's.

33530. De **Voorzitter**: Wij hebben hiermee een enigszins vreedende ervaring opgedaan. Wij hebben de heer *Gerbrandy* gevraagd of deze zaak in de Ministerraad voortdurend de aandacht had, waarop hij antwoordde, dat dit inderdaad het geval is geweest, hetgeen ook uit de notulen bleek. De heer *Gerbrandy* heeft daaraan toegevoegd, dat hij de notulen thuis zou nagaan en ons de betreffende passages zou mededelen. Later bleek, dat hij niets had kunnen vinden, omdat er niets over in stond. Het heeft ons verbaasd, dat, terwijl de heer *Gerbrandy* zei, dat dit duidelijk uit de notulen bleek, er niets over in bleek voor te komen.

A. Ik vrees, dat de heer *Gerbrandy* misschien enigszins optimistisch is geweest, toen hij zei, dat dit wel uit de notulen zou blijken. Laat ik u echter zeggen, dat deze notulen, welke door amateurs — bekwame amateurs, Ministers — werden geschreven, in hoge mate defectueus zijn. Er staan alle mogelijke dingen niet in en het was ook haast niet mogelijk al het behandelde te vermelden. De mensen waren geen stenografen; zij maakten aantekeningen en werkten deze dan uit. De een deed het beter dan de ander, de een heeft er meer aanleg voor dan de ander, maar dat de notulen bij benadering compleet zouden zijn, daar is geen kwestie van.

93531. De heer **Stokvis**: Het wijst er echter toch wel op, dat men echter geen concrete besluiten ten deze heeft genomen, want die zouden dan waarschijnlijk toch wel in de notulen vermeld zijn. Ik twijfel er niet aan, dat men met mededogen over de ellende van zoveel Nederlanders voortdurend heeft gesproken, maar wat heeft men in concreto gedeceideerd en gedaan?

A. Er zijn allerlei besluiten genomen en ik zou zeggen: ook hier kan het archief van Buitenlandse Zaken misschien weer helpen. Ook de heer van *den Tempel* zal u hierop kunnen antwoorden, die dit in de eerste plaats betrof. Ik weet het echter niet meer uit mijn hoofd, want ik heb dit niet uit de weinige correspondentie, die ik in Lissabon heb — ik heb mijn correspondentie, zoals het ook behoort, gelaten op Buitenlandse Zaken en misschien kan men daar nog iets vinden —, kunnen opmaken.

93532. De **Voorzitter**: Wij hebben hierover wel het een en ander vernomen van de heer van *Lidth de Jeude*, die zijn vertegenwoordiger in de persoon van de heer van *Harinxma* te Lissabon had. Dit alles heeft toch wel de indruk gewekt, dat het geenszins onsystematisch was en los van elkaar.

A. Hier moet ik toch een waarschuwend woord laten horen. Dit was geen materie, die systematisch behandeld kon worden, want daarvoor was er altijd weer wat nieuws. Telkens werden wij voor nieuwe situaties geplaatst, die om een oplossing vroegen, en telkens kregen wij nieuwe kansen. Men kan onmogelijk van systematiek spieken, wanneer men bemerkt, dat er ineens een mogelijkheid is een aantal vluchtelingen op Jamaica onder te brengen. De kans kwam en die werd dan benut.

93533. De **Voorzitter**: De mogelijkheid de mensen op Jamaica onder te brengen, is benut, omdat de Gouverneurs van Suriname en Curaçao zoveel bezwaar maakten om de mensen op te nemen. Het interesseert ons buitengewoon, waarom zo is toegegeven aan de afwijzende houding van de Gouverneurs, want de argumenten zijn niet zo geweldig indrukwekkend. Hierover hebben wij met de oud-Gouverneurs van Curaçao en van Suriname gesproken en gecorrespondeerd en er is één ding, dat ons daarbij bijzonder interesseert. Is Curaçao gedurende de oorlog zo buitengewoon belangrijk voor de oorlogvoering geweest, dat men zich helemaal moest baseren op de oorlogstoestand en zich niet kon bemoeien met dingen als het opnemen van Joden op Curaçao?

A. Ik weet niet, of u ooit op Curaçao bent geweest, maar u heeft er slechts een uur rond te lopen en dan hebt u het gezien. Voor de oorlogvoering was het inderdaad een uitermate belangrijk punt wegens de raffinaderijen. Dat de geallieerden dit ook heel goed wisten, bleek de eerste dag al, 10 Mei 1940, toen mij in Londen werd gezegd, dat ik het zeker wel goed vond, dat het door de Engelsen werd bezet. Ik heb toen gezegd, dat dit zeker niet op deze manier kon gebeuren, maar dat ik bij dezen vroeg om militaire hulp, die onder de Gouverneur zou komen te staan, zodat er geen onafhankelijke territoriale commandant van de geallieerden zou zijn. De veiligheid van Curaçao (en Aruba) was inderdaad een geallieerd levensbelang. Daar kwam nog bij, dat het een klein eiland is, dat niets oplevert en waar alles moet worden aangevoerd; er is geen drinkwater.

93534. De **Voorzitter**: Het punt, dat ons interesseert, was voornamelijk een kwestie van geld voor de aanvoer van levensmiddelen en het verschaffen van onderdak.

A. Het was niet alleen een kwestie van geld, maar ook een kwestie van reële mogelijkheden. Er moest rekening worden gehouden met woningen, er was een geallieerde bezetting, enz.

93535. De **Voorzitter**: Dat waren natuurlijk moeilijkheden, maar het ging toch om levens.

A. Wat dat betreft, is Jamaica heel anders, dat levert wat op.

De heer **Stokvis**: Het ging maar om een betrekkelijk klein aantal mensen en het betrof een verblijf van tijdelijke aard.

93536. De **Voorzitter**: De mensen van het schip, dat door toedoen van de heer *Welter* is toegelaten, zijn na heel korte tijd weer in verschillende richtingen verdwenen.

Het moeilijke bij deze gevallen is het volgende. In Zuid-Frankrijk waren vluchtelingen, enige duizendtallen. Voor een zeer groot gedeelte waren het Joden, die natuurlijk zo spoedig mogelijk weg moesten. Om weg te komen moesten zij door Spanje naar Portugal, waar men deze mensen eerst toeliet, wanneer anderen, die vóór hen waren gekomen, weer waren vertrokken en er ruimte kwam. Er was een aantal door de Portugese Regering vastgesteld en zolang deze mensen in het land waren, werden er geen anderen uit Spanje toegelaten. De mensen werden in Spanje niet toegelaten, wanneer zij geen Portugees inreisvisum hadden. In Spanje bevonden zich ook slechts enige honderdtallen mensen en wanneer de mensen uit Portugal niet overzee gingen, kwamen er ook geen in Spanje. De mensen bleven dus ook in Frankrijk. Tenslotte zijn er ongeveer 1200 Joden achtergebleven, toen Vichy-Frankrijk werd bezet. Wat er met deze mensen is gebeurd, heeft nog niemand ons kunnen vertellen. Van een zeker aantal is bekend, dat zij naar Polen zijn gevoerd.

Het toelaten van Joden uit Portugal in Suriname en Curaçao was dus een zaak van leven of dood voor de velen, die in Frankrijk zijn achtergebleven.

A. Ik begrijp het. Ik weet niet hoe het met de vervoersgelegenheid stond.

93537. De **Voorzitter**: Die was er. Wanneer het nodig bleek, heeft men Portugese schepen kunnen krijgen van de lijn, die op Afrika voer. Er is ook eens een schip van die lijn naar Suriname gegaan.

A. Ik heb hier een briefje van de heer *van Lidth de Jeude*, wie ik nog eens om een enkele inlichting had gevraagd. Deze heeft gezegd, dat es weinig animo was onder de vluchtelingen om naar Suriname of Curaçao te gaan, hoewel dit in een latere periode wel het geval was.

93538. De **Voorzitter**: De heer *van Harinxma* heeft op een gegeven ogenblik, op verzoek van Londen — ik weet niet meer van wie —, in October 1942 laten weten, dat er nog + 1400 vluchtelingen in aanmerking kwamen om naar Suriname en Curaçao te gaan en dit ook wilden. In dit aantal zijn kennelijk ook begrepen degenen, die zich in Portugal en Spanje bevonden. De rest, en dat waren er ongeveer 1200, was in Frankrijk. Dit is in October 1942 geweest. Kort daarna werd Vichy-Frankrijk bezet en toen konden de mensen niet meer weggkomen, althans niet meer legaal. Waarschijnlijk, zeker weten wij het niet, heeft dit voor velen de dood betekend. Deze zaak is voor ons van veel belang en ook overigens in Nederland heeft zij nog steeds de belangstelling. Het interesseert ons dus buitengewoon te weten, welke precies de houding van de Gouverneurs van Suriname en Curaçao is geweest en wat de Regering heeft gedaan om deze houding van de Gouverneurs te wijzigen, dan wel of zij er niets aan heeft gedaan. U begrijpt dus wel, waar het ons om gaat.

A. Ik begrijp het. Wat ik niet begrijp, is, dat de mensen wel naar Jamaica konden gaan. Zoals u zegt, was er vervoergelegenheid, waarom zijn zij er dan niet allemaal heen gegaan?

93539. De **Voorzitter**: De Engelsen hebben heel lang gewacht, vóórdat zij toestonden de mensen naar Jamaica te brengen.

A. Was dat vóór of na de bezetting van Zuid-Frankrijk?

De **Voorzitter**: Even vóór de bezetting is het nog gelukt een aantal mensen weg te krijgen, terwijl anderen, die op de nominatie stonden om eveneens te gaan, niet meer de grens hebben kunnen bereiken. Men wenste 500 mensen weg te zenden en er zijn er tenslotte maar 300 gegaan.

A. Ik herinner mij nog heel goed, dat ik de heer *Dozy* beschikbaar heb gesteld toen mij werd gevraagd te helpen dit probleem op te lossen.

93540. De **Voorzitter**: Deze heeft het uitstekend gedaan.

A. Bijzonder goed, zowel op Jamaica als later in Jeruzalem.

93531. De **Voorzitter**: Dit vraagstuk is een grote moeilijkheid voor ons en wij weten er geen oplossing voor te vinden, die ons bevredigt. Daarom heb ik u zoëven ook gevraagd naar de grote betekenis van Curaçao in de oorlog.

A. Die was groot, zoals ik u zei, het was een volkomen petroleumeiland.

93532. De **Voorzitter**: Het was toch niet zo, dat de Amerikanen het hadden bezet en bij voorbeeld de verdere aankomst van Nederlanders verboden?

A. Neen. Ik heb nooit klachten gehad over de Britse bezetting, die eerst heeft plaats gehad, omdat Amerika nog niet in de oorlog was betrokken. Geruime tijd na de intrede van Amerika in de oorlog heeft Engeland gevraagd of Amerika de bezetting wilde overnemen en dat is toen gebeurd. Natuurlijk zijn er altijd wel eens kwesties, maar bepaald klachten over het optreden van de Amerikanen of Engelsen zijn er nooit geweest.

93543. De **Voorzitter**: Ook niet in Suriname?

A. Neen.

93544. De **Voorzitter**: Daaraan heeft het dus niet gelegen.

A. Ik heb wel eens met de heer *Roosevelt* persoonlijk moeten spreken om te zorgen, dat er geen klachten kwamen, en dat is voorkomen.

93545. De **Voorzitter**: Men kan dus ook niet zeggen, dat de Amerikanen of de Engelsen iets verboden?

A. Neen.

93545. De **Voorzitter**: Daarom is het zo moeilijk te weten wat nu concreet ten aanzien van de Joden, die uit Portugal moesten komen, het bezwaar was, gegrond op de belangrijke oorlogsbetekenis van Curaçao.

A. Dat zal het niet alleen geweest zijn. Ik maak mij sterk, al kan ik het niet met zekerheid zeggen, dat hier ook de normale zorg voor de bevolking een rol heeft gespeeld. Dat gebiedsdeel verdiende toen maar betrekkelijk. Er was oorlog en normale handel was er niet, alles moest worden ingevoerd en dat is nog zo. Men heeft zelfs, als ik mij niet vergis, speciale monetaire maatregelen moeten treffen om te zorgen, dat Curaçao drijvende kon blijven.

De **Voorzitter**: Dat is zo.

93547. De heer **Stokvis**: Al deze argumenten zijn door de Gouverneur van Curaçao zelf niet naar voren gebracht.

A. Wat zegt deze dan?

De heer **Stokvis**: Deze zegt, dat hij de mensen niet vertrouwd: hij was bang, dat er zich onder hen spionnen bevonden.

93548. De **Voorzitter**: Dit zegt de heer *Wouters*. De andere Gouverneur spreekt zelfs over spionage en N.S.B.-ers. Men kan toch moeilijk verwachten, dat onder vluchtelingen voor het Nazidom N.S.B.-ers zijn. De heer *Kasteel* noemt de belangrijkheid van Curaçao als oorlogsobject. Wij kunnen nu niet direct het verband zien tussen de betekenis van Curaçao voor de oorlog en het weigeren van Nederlanders. Een reden zou kunnen zijn, dat de bezetting het weigeren, maar u hebt zoëven gezegd, dat de bezetting onder de Gouverneur stond en dat de Amerikanen niets te zeggen hadden over burgerlijke aangelegenheden.

93549. De heer **Stokvis**: Resumerende, zou ik u willen vragen, of er van de zijde van de Ministerraad met betrekking tot Suriname en Curaçao iets is ondernomen om het tot uitwijkplaats voor vluchtelingen te maken.

A. Ik kan het u niet zeggen. Wat dit betreft, laat mijn geheugen mij eenvoudig in de steek. Ik heb hierover geen aantekeningen en dit geldt voor zeer vele dingen. Alleen hoofdzaken, die mij zelf meer regardeerden, heb ik aangetekend. Ik herinner mij heel goed, dat dit weleens ter sprake is gekomen, maar in welke zin, dat weet ik niet.

93550. De heer **Stokvis**: Men zou het de heer *Welter* kunnen verwijten, dat hij deze zaak niet in de hlinisterraad heeft gebracht, maar men kan evenzeer zeggen, dat de Ministerraad uit zich zelf hierop had kunnen komen.

A. Als de Ministerraad hierover voldoende inlichtingen had gekregen, dan wel. Deze inlichtingen zouden dan moeten komen van de Ministers van Koloniën of van Sociale Zaken en als dezen het niet deden, dan gebeurde het ook niet.

93551. De **Voorzitter**: U hebt wel bemerkt, dat wij de correspondentie tussen u en de heer *Ries* met belangstelling hebben gevolgd. Uw brief aan de heer *Ries* bevat inderdaad belangrijke inlichtingen. Wij zijn echter nog niet zover gekomen, dat wij nu volledig begrijpen wat er met de Palestina-certificaten gebeurde. Ik neem aan, dat de certificaten in de eerste plaats werden verschaft door de Engelse Regering als mandaathoudster van Palestina. Werd door de Engelsen een grens vastgesteld voor het aantal certificaten, of waren zij bereid ze te geven, wanneer er om werd gevraagd?

A. Ik kan het u onmogelijk zeggen.

93552. De **Voorzitter**: Ik kan mij voorstellen, dat men, wanneer dit werd geweigerd, hetgeen zeer belangrijk zou zijn geweest, zich dat nog wel zou herinneren.

A. Ik kan u hierop geen antwoord geven. Ik kan de commissie niet genoeg aanraden de archieven van Buitenlandse Zaken en Sociale Zaken na te gaan.

93553. De **Voorzitter**: Dit is reeds gedaan en wij hebben inderdaad ook belangrijke dingen gevonden, o.a. uw correspondentie met de heer *Ries*. In uw brief komen verschillende dingen voor, o.m. iets over de mensen, die met certificaten in Palestina zouden worden toegelaten. U deelt mee, dat er reeds een aantal is toeselateil, hoewel dit aantal bedroevend klein was in vergelijking met het totaal. Ook hebt u geschreven, dat er met de Engelsen werd onderhandeld over een mogelijkheid Duitsers uit te wisselen tegen Nederlanders in Duitsland, maar de Engelsen voelden er niet veel voor, omdat zij van mening waren, dat het verkeerd was, die Duitsers over de wereld te vervoeren, daar dit tot onaangename dingen kon leiden. Waarschijnlijk betrof dit Duitse geïnterneerden, die in Siam waren.

A. Zij zijn in Siam geweest en ik meen, dat zij later naar India zijn vervoerd.

93554. De **Voorzitter**: Ik geloof toch wel, dat men deze mensen op het oog had.

A. Ik denk het. Het was betrekkelijk hoogwaardig materiaal. Wij moesten velen het leven zien te redden, niet alleen Joden, maar ook ter dood veroordeelden en anderen, en er was slechts een zeer beperkt aantal Duitsers beschikbaar.

93555. De **Voorzitter**: Zijn dezen ook benut? Ik geloof van niet.

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen, ik heb de indruk van niet. Ik zit juist even te kijken, of ik hierover nog iets kan vinden. Mag ik u voorlezen, wat ik daarover in Lissabon nog bij elkaar heb geeraard?

De **Voorzitter**: Natuurlijk.

A. Of na Juli 1944 nog Nederlandse Joden uit Duitsland in Palestina zijn aangekomen, kan ik mij niet meer herinneren. Daarmede wil echter niet gezegd zijn, dat zulks niet is geschied. Ik weet het eenvoudig niet meer. Het zal misschien uit de dossiers blijken.

Mijn instructies aan onze gezant te Stockholm van 25 Augustus en 23 September 1944 (die de Sub-Commissie III reeds ter inzage heeft gehad, zie de brief aan mij van de griffier dd. 1 Februari 1950, no. 5586) wijzen er echter op, dat het zeer wel mogelijk is, dat er na Juli 1934 nog Nederlandse Joden in Palestina zijn aangekomen. Ik neem aan, dat het niet alleen monnikenwerk was, wat wij deden, en dat er althans de gegronde hoop bestond, dat er nog Joden konden komen, en misschien zijn er ook gekomen. De commissie zou zich omtrent dit punt in verbinding kunnen stellen met de heer *Dozy*, thans gezant in Joegoslavië, die, als ik mij niet vergis, in 1944 consul-generaal in Jeruzalem was, of met de heer *Hoofien*, als die nog in leven is, destijds consul te Haifa of te Tel Aviv.

De **Voorzitter**: In ieder geval is hij geen consul meer en ik meen zelfs, dat hij is overleden.

A. Deze heeft daar met de heer *Dozy* zeer veel goed werk gedaan. Nu wat betreft het verzoek aan de Britse Regering de uitwisseling te bevorderen van gedetineerde Joodse Nederlanders tegen Duitse burgers.

93556. De **Voorzitter**: De commissie heeft deze vraag ook aan de heer *Dozy* gesteld en deze heeft onlangs uit Belgrado geschreven, dat hij het ook niet meer weet.

A. Ik herinner mij zeer wel, dat pogingen zijn gedaan om de uitwisseling te bevorderen van Joodse Nederlanders tegen Duitsers, en ook, dat die pogingen een niet onbetekenend succes hebben gehad, maar de details herinner ik mij niet. Men raadplege de dossiers of de hiervóór genoemde personen. Wat speciaal 1944 betreft, kan ik slechts verklaren, dat, indien er toen een kans op uitwisseling is geweest, het hoogst waarschijnlijk is, dat die benul is, omdat ik mij niet herinner, dat bestaande kansen onbenut zijn gelaten.

93557. De **Voorzitter**: Wat verstaat u onder „succes“?

A. Ik heb nog papieren, waaruit blijkt, dat de heer *Dozy* schrijft, dat er Joden waren aangekomen en dat voor hen werd gezorgd en dat er moeilijkheden waren om geld voor hen te krijgen. Dat is toch een zeker succes geweest.

93558. De **Voorzitter**: Natuurlijk is dat een succes. Ik dacht, dat u misschien met hetgeen u zei omtrent het resultaat, doelde op het feit, dat u via de heer *Schuller tot Peursum* hebt gedaan gekregen, dat de Zuid-Amerikaanse Staten valse paspoorten aanvaardden.

A. Als ik het mij goed herinner, is dit niet via de heer *Schuller* gegaan, althans niet in volle omvang. Ik herinner mij heel goed — en ik weet zelfs, dat het op een late namiddag was en daarna nog uren in de avond —, dat wij bezig zijn geweest, de telegrammen zo te redigeren, dat er kans was op een maximumuitslag. Als ik mij niet vergis, ging dit rechtstreeks naar al die republieken; ik herinner mij o.a. Chili.

93559. De **Voorzitter**: U hebt in September 1944 aan de heer *Ries* geschreven, dat u in Juli van dat jaar de heer *Schuller* had opgedragen de Spaanse Regering, die beschermende Mogendheid was voor de Latijns-Amerikaanse republieken te Berlijn, te vragen om aan te dringen op het verstrekken van deze paspoorten.

A. Het is mogelijk, dat beide wegen zijn gevolgd, omdat wij eenvoudig niets onbeproefd wilden laten. Ik moet mij al zeer sterk vergissen, als niet uit de dossiers zou blijken, dat er ook rechtstreeks telegrammen zijn gegaan naar de verschillende Staten.

93560. De heer **Stokvis**: Ik mag er ten overvloede op wijzen, dat in uw brief van 17 Augustus 1944 aan de heer *Ries* bevestigd wordt de voorstelling van zaken, die u zo juist gaf, nl. dat zowel uwerzijds rechtstreeks met de Zuid-Amerikaanse Staten is gewerkt als door de heer *Schuller tot Peursum*, en wel het eerste belangrijk eerder dan het laatste.

A. Ik geloof, dat het zo was, dat wij van sommige van deze landen geen antwoord kregen, wat niet betekende, dat zij niet wilden helpen, maar zij wilden het alleen niet uitdrukkelijk zeggen. Omdat wij niet wisten wat de houding van stilzwijgen betekende, hebben wij het nog eens langs een andere weg geprobeerd, nl. via Spanje.

93561. De **Voorzitter**: Een andere vraag is de volgende. Op een gegeven moment zijn uit Theresienstadt 1200 Joden naar Zwitserland gezonden, onder wie 400 Nederlandse. Wij vragen ons af wat de reden hiervan kan zijn geweest. De Joden wisten zelf ook niet, waarom zij naar Zwitserland werden gezonden.

A. Ik denk, dat professor *Meijers* hierop waarschijnlijk antwoord zou kunnen geven; hij was er bij. Ik herinner mij nog, dat heel kort na de oorlog, ik denk in Juni of Juli 1945, op het Departement op het Plein, waar ik toen weer was, de deur open ging en mijn oude leermeester *Meijers* tot mijn grote vreugde binnenkwam. Deze heeft mij toen een verhaal gedaan hoe het in Theresienstaat was gegaan. Wij wisten er heel weinig van, omdat zelfs de Zweedse beschermende Mogendheid er maar éénmaal is toegelaten. Professor *Meijers* heeft gezegd, dat de Duitsers éénmaal een groep hebben laten gaan en toen werd gevraagd wie een volgende keer wilde gaan, heeft professor *Meijers*, naar ik mij meen te herinneren, iedereen met de grootste klem afgeraden zich op te geven, omdat hij het beschouwde als een valstrik. Dit eersie maal was het goed gegaan en waren de mensen in Zwitserland toegelaten en de Duitsers zeiden: kijk maar, ze zijn toegelaten, maar de heer *Meijers* vertrouwde hen voor geen steek.

Ik heb hier reeds eerder gezegd, dat *Himmler*, door bemiddeling van de oud-Bondsraad *Musy* had laten weten bereid te zijn, Nederlandse Joden, die te Theresienstadt waren opgesloten, vrij te laten tegen betaling aan hem, *Himmler*, van 5 miljoen Zwitserse franken. De Nederlandse Regering beschikte niet over Zwitserse franken, handel drijven met de vijand had zij iedereen verboden en mocht zij ook zelf niet doen, maar de Amerikaanse Joodse organisaties liet zij vrij te doen wat in haar vermogen was. Hierover heb ik toevallig wel iets opgetekend. Wij lieten de Amerikaans-Joodse organisaties aus vrij om te doen wat in haar vermogen was. Er zat natuurlijk nog een risico in, dat ons toen niet voor ogen stond, maar dat later de heer *Meijers* mij heeft onthuid, want anders hadden wij nog wel eens achter ons oor gekrabd en ons afgevraagd of daardoor de mensen in nog groter gevaar werden gebracht.

93562. De **Voorzitter**: De heer *Bosch van Rosenthal* heeft Londen telegrafisch nog een voorstel gedaan voorlopig 1 miljoen franken beschikbaar te stellen om met behulp van *Musy* tegen betaling van 10 000 franken per persoon mensen naar Zwitserland te krijgen. De Nederlandse Regering te Londen heeft dit niet willen doen.

A. Wij hadden toen ook geen Zwitserse franken. Het gezantschap in Zwitserland draaide op franken, welke wij kregen van de Bank of England, en de Bank of England had voor dit doel zonder de geringste twijfel geen Zwitserse franken gegeven.

De **Voorzitter**: In dit verband komt een uitdrukking van de heer *Gerbrandy* naar voren, dat hij niet met de duivel wenste te transigeren.

93563. De heer **Stokvis**: Weet u zeker, dat het voorstel van *Musy* mensen betrof, die zich te Theresienstadt bevonden? Uit andere verklaringen hebben wij nl. de indruk gekregen, dat het ging om Joden, die in Duitse concentratiekampen, speciaal Bergen-Belsen, waren.

A. Ik kan alleen maar zeggen, dat ik in de avond van de dag, waarop dit in de Ministerraad heeft gespeeld, de aantekening heb gemaakt, welke ik u zoëven weergaf, en daarin staat het woord Theresienstadt.

93564. De **Voorzitter**: U hebt ook gezegd, dat u er geen bezwaar tegen had, dat Amerikaans-Joodse organisaties dit deden. Hoe is deze gedachtengang? Natuurlijk had u er geen bezwaar tegen, maar u had toch niets over deze organisaties te zeggen?

A. Wij konden als geallieerde Regering geen Zwitserse franken ter beschikking van de Duitsers stellen. Het ging om onze landgenoten en wij wezen aan de Joodse organisaties een weg, die wij niet zelf konden gebruiken. Ik weet niet meer van wie dit bericht kwam, ik geloof van het gezantschap te Bern. Ik neem dus aan, dat tot de heer *Bosch van Rosenthal* is gezegd, dat wat hij van de Joodse organisaties gedaan kon krijgen hun zaak was. Men moet zich dan in tweeën knippen. De Minister is één persoon en de gewone mens: die altijd overblijft, is de tweede en deze had nogal gevoel voor die ongelukkige mensen.

93565. De **Voorzitter**: Er is weleens getracht ten behoeve van het zenden van voedsel en medicijnen de geallieerde blokkade wat veiliger te krijgen. Is u daarvan iets bekend?

A. De vraag, die schriftelijk tot mij is gericht, is de volgende: en zij bestaat uit drie alinea's:

In de zomer van 1943 hielden, volgens de heer *Gans*, de voorzitter van de Joodse Coördinatie Commissie in Zwitserland, het World Jewish Congress en het American Joint Distribution Committee, zich reeds bezig met het verzenden van pakketten naar Joodse gedeporteerden in Duitsland. Ingevolge de geallieerde blokkadebepalingen was het aan het London Committee niet toegestaan voor dat doel geld over te maken naar Zwitserland. Hoe verklaart u, dat die Joodse comité's wel pakketten konden zenden?

In November 1944 gaf het Zweeds-Amerikaans-Britse Standing Committee aan de Nederlandse Regering toestemming tot het zenden uit Zweden van 2000 pakketten per maand aan Nederlandse civiele gevangenen in Duitsland. Tevoren was dit niet toegestaan; het World Jewish Congress had echter wel vergunning tot het zenden van 62000 pakketten. Wist u van het werk van deze comité's en de mogelijkheden, waarover zij beschikten en de Nederlandse instanties niet of in mindere mate?

Na het betreffende schaarse materiaal, dat mij hiertoe ten dienste staat, te hebben geraadpleegd, heb ik mij daarover het volgende opgeschreven: Een stellig antwoord vermag ik op deze vraag niet te geven. Indien ik een gissing zou mogen wagen, dan zou ik de onderstelling willen opperen, dat de Joodse comité's of andere organisaties fondsen in Zwitserland of in andere binnen het geblokkeerde gebied gelegen landen bezaten. Van buiten dat gebied mochten daarheen geen geldzendingen plaats hebben, maar ik meen mij te herinneren, dat de geallieerde blokkade-autoriteiten wat gemakkelijker waren, wanneer het ging om geld (of om voorraden), die zich toch reeds binnen het geblokkeerde gebied bevonden. Zulke fondsen of voorraden stonden doorgaans niet ter beschikking van de Nederlandse instanties. Ik geloof mij niet te vergissen, wanneer ik mij meen te herinneren, dat wij in Londen zeer wel wisten, dat sommige organisaties door hun bijzondere aard of omstandigheden soms resultaten konden bereiken, die van Nederlandse (of Belgische, of Franse) zijde vanuit Londen niet konden worden bereikt.

93566. De **Voorzitter**: In 1943 zijn van Nederlandse zijde enige malen vergeefse pogingen gedaan om ten behoeve van het zenden van levensmiddelen en medicijnen naar Nederland een verzachting te verkrijgen van de geallieerde blokkadebepalingen; de heren *Kerstens*, *Michiels van Verduynen* en van *Harinxma thoe Slooten* hebben tot dat doel besprekingen gevoerd aan het Britse Ministry of Economic Warfare. Blijkbaar had het London Committee aan u of aan de Regering verzoekt om die besprekingen te voeren. Zijn dergelijke pogingen in 1944 door tussenkomst van u of van de Nederlandse gezant te Londen ook aangewend met betrekking tot het zenden van voedselpakketten naar de Nederlandse civiele gevangenen in Duitse concentratiekampen?

Deze vraag is zo belangrijk, omdat wij hebben bemerkt, dat dit mogelijk was. Er werden pakketten in Duitsland en in de gevangenenkampen gedistribueerd onder degenen, aan wie ze waren geadresseerd.

A. Ik heb hierover geen gegevens aangetroffen, die mij in staat zouden stellen op deze vraag een bevestigend of ontkennend antwoord te geven. In mijn aantekeningen staat wel, dat er besprekingen waren met Lord *Selborne* of Lord *Drogheda*, maar er staat niet bij, waarover het ging. Deze mensen waren ons niet onwelgezind, maar zij moesten een zekere hardheid tonen. Ik heb hierover verder echter geen gegevens en of dit in 1944 ook nog is gebeurd, kan ik u niet zeggen.

Kunnen de heren *van Lidth de Jeude* of van *Harinxma* hierover geen inlichtingen geven, of de stukken?

De **Voorzitter**: Wij hebben hun er naar gevraagd, maar zij kunnen er niets over mededelen.

A. Ik wil hieraan nog toevoegen, dat hiermede geenszins gezegd wil zijn, dat pogingen, als in de gestelde vraag bedoeld, in 1944 niet gedaan werden, hetzij door of namens mij, hetzij door de meer rechtstreeks daartoe geroepen Nederlandse instanties.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

E. N. VAN KLEFFENS.

SCHILTHUIS, voorzitter.

ROOSJEN.

STOKVIS.

GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN DONDERDAG 28 JUNI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Roosjen en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: I en *m*.

Verhoor van

PIETER JOHANNES GOES,

oud 66 jaar, wonende te 's-Gravenhage, hoofdcommies bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

93567. De **Voorzitter**: U weet, wat de aanleiding is geweest, waarom wij u hebben gevraagd hier te komen; namelijk het bezoek, dat ik u heb gebracht in verband met de invordering van voorschotten, indertijd tegen schuldbekenenis aan uitgewekenen in allerlei landen van Europa en daar buiten uitbetaald.

Nu zou ik u eerst iet's willen vragen over hetgeen er in Zwitserland is geschied. Daarentrent bereikte ons namelijk de mededeling, dat generaal *van Tricht* tot een aantal Nederlandse jongelui, die als oorlogsvrijwilliger naar Parijs gingen, zou hebben gezegd, dat zij niet zouden worden aangesproken voor terugbetaling van die voorschotten.

A. De kwestie is, dat er aanvankelijk een groot aantal mensen naar Zwitserland is gevlucht, zoals u weet, evenals naar andere landen. Toen die mensen in Zwitserland aankwamen, is hun gevraagd of zij als vrijwilliger wilden worden beschouwd, of zij bereid waren eventueel in dienst van het Rijk te treden. Ik heb een model van die vrijwilligersverklaringen bij mij. Wanneer u er prijs op stelt, kan ik u die straks wel overleggen.

Dat was dus de eerste maatregel, die moest worden genomen door generaal *van Tricht*, dus door de militair attaché in Zwitserland, om over de mensen te kunnen beschikken, wat in het belang van de Staat noodzakelijk was. Het is gebleken niet nodig te zijn. De mensen zijn daar een tijdlang gebleven. Toen na de invasie in Normandië de geallieerde strijdkrachten optrokken, het zuiden van Frankrijk vrij werd en er gelegenheid ontstond om mensen uit Zwitserland te zenden, heeft generaal *van Tricht* een oproep gericht aan de vluchtelingen in Zwitserland om zich bereid te verklaren een vrijwillige verbintenis aan te gaan en direct in dienst te treden. Daarvoor heeft zich een zeker aantal mensen aangemeld. Die mensen zijn in Zwitserland voorlopig gekeurd. Zij zijn uit Zwitserland dus weggegaan. Nu beroepen zich verschillenden van die mensen er op, dat generaal *van Tricht* hen bij elkaar zou hebben genomen en dat hij zou hebben gezegd: Ziezo, nu gaan jullie weg en nu wordt er een streep gehaald door jullie voorschotrekening. Generaal *van Tricht* echter zelf heeft gezegd: Neen, dat is niet zo. Ik ben vanzelfsprekend niet vooruitgelopen op beslissingen, die de Regering in de toekomst ten aanzien van het terugbetalen van de voorschotten zou nemen. Ik heb alleen gezegd: Er is misschien wel kans op, dat er dit of dat gebeurt. Generaal *van Tricht* heeft dus niet de definitieve toezegging gedaan, dat zij het geld niet behoefden terug te betalen.

De mensen daar zijn toen met een paar konvoien naar Parijs gegaan, waar zij opnieuw zijn gekeurd. Een gedeelte van hen is goedgekeurd, een gedeelte is afgekeurd. Van de afgekeurden is een klein percentage in Zwitserland teruggekomen. De rest is verdwenen naar Brussel, de richting van Zuid-Nederland uit, enz. en heeft daar een onderdak gezocht totdat de zaak weer veilig was en men in Nederland terug kon keren.

93568. De **Voorzitter**: Het is dus niet juist, dat generaal *van Tricht* dat zou hebben verklaard?

A. Juist omdat wij bij het Departement verschillende verzoeken kregen, die allemaal op hetzelfde neerkwamen — al die mensen

zeiden: Generaal *van Tricht* heeft ons bij elkaar geroepen en hij heeft dat gezegd — hebben wij dit onderzocht. Dat generaal *van Tricht* dit zou hebben gezegd, was natuurlijk erg vreemd, want die voorschotrekningen liepen soms over jaren. Dat heb ik u reeds aangetoond. Er waren voorschotrekningen bij van 5000, 6000 of 7000 gulden. Het zou dus erg vreemd zijn geweest, dat, wanneer iemand op het laatste ogenblik — het is in December 1944 geweest — een verbintenis aangaat en wordt weggezonden en bovendien nog over de tijd, dat hij weg was, soldij kreeg — want zij hebben een betaling gekregen in Frankrijk; dat heb ik gezien van de mensen, die zijn teruggekomen — men tegen die mensen gaat zeggen: Wat je al die tijd aan voorschotten hebt gekregen voor je vrouw, kinderen, je gezin, schrappen we maar door. Het is haast ondenkbaar, dat een generaal, een stafofficier, dat zou hebben gezegd, zo pertinent tenminste. Hij heeft misschien wel iets in die richting gezegd, want men zat natuurlijk in Zwitserland met een groot aantal mensen tijdenlang vast, die al die tijd niets hadden gedaan en die een beetje moe waren geworden van het nietsdoen en een beetje lastig werden en die men daar kwijt wilde. Het is daarom best mogelijk, dat generaal *van Tricht* hen een beetje lekker heeft gemaakt, het een beetje aangeemoedigd heeft op die manier, zodat de heren als vrijwilliger zouden tekenen. Zo vat ik de zaak op. Ik heb generaal *van Tricht* ook bij mij gehad en ik heb de zaak met hem besproken en ik heb de indruk gekregen, die ik u zojuist heb weergegeven. Ik heb generaal *van Tricht* gevraagd om dit op papier te zetten en dat papier heb ik hier bij mij. Ik heb bovendien een resumé gemaakt betreffende deze gehele materie. Hier is ook de verklaring van generaal *van Tricht* aan toegevoegd. (*Spreker overhandigt het resumé aan de voorzitter.*)

93569. De **Voorzitter**: Generaal *van Tricht* heeft blijkens dit stuk op 11 Januari 1951 de volgende verklaring afgelegd:

„Ter bevestiging van het mondelinge onderhoud, dat ik de vorige maand met u mocht hebben, heb ik de eer u mede te delen, dat het in het schrijven van 13 December jl. uiteengezette standpunt ten aanzien van de terugvordering van levensonderhoudskosten, alsmede uw nadere mondelinge uiteenzettingen, geheel overeenkomstig mijn inzichten zijn en geheel overeenkomstig de verwachtingen, die ik indertijd heb uitgesproken bij gesprekken met vluchtelingen over dit onderwerp.

Beloften of toezeggingen zijn daarbij nimmer door mij gedaan. Ik heb er integendeel steeds op gewezen, dat de Regering haar standpunt nog niet had bepaald en dat ik dus hoogstens een verwachting van dit standpunt kon uitspreken.”

A. Het gaat om deze laatste alinea.

93570. De **Voorzitter**: Wij hebben generaal *van Tricht* ook nog gevraagd bij ons te komen.

Dit was dus het Zwitserse geval. Dan is er nog een uitspraak van Minister *van Boeyen*, dat de mensen niet zouden worden aangesproken voor de voorschotten, die zij hadden gekregen, indien duidelijk mocht blijken, dat zij die niet konden betalen.

A. Ja, dat wordt toegepast. De onderstanden zijn uitgegeven in Zwitserland, in Spanje, in het verre Oosten. Dat heb ik allemaal in het resumé uiteengezet. Ook zijn onderstanden gegeven in nog een paar andere landen, waar Nederlanders verbleven. Dat was bijvoorbeeld ook in Italië het geval. Mensen, die daar woonden, kregen op een gegeven ogenblik geen geld meer door en zij moesten dus ook geholpen worden. Allen wisten, dat zij die voorschotten terug moesten betalen. Daar werd dan bij toegepast, dat mensen, die betalen konden, in beginsel terug moesten betalen. Daarvan waren uitgezonderd degenen, die illegaal werk hebben gedaan of die gedwongen waren naar het buitenland te vluchten om geen kans te lopen gepakt te worden door de Duitsers en gefusilleerd te worden. Het moest hun dan dus wel zeer warm onder de voeten worden. Verder heeft de Minister de mensen, die naar Theresienstadt zijn gedeporteerd, vrijgesteld, omdat zij daar enige jaren met de dood voor ogen hebben gezeten, waarna zij vrijwel met niets naar Zwitserland werden overgebracht, b.v. in ruil voor goud of andere voordelen, die de Duitsers

op dat ogenblik wensten te verkrijgen. Bovendien de Engelandvaarders, dat waren zij, die konden aantonen, dat er een gerede aanleiding was, dat zij gevluht waren om naar Engeland te komen. Er waren veel avonturiers tussen, die allemaal zeiden, dat zij van plan waren om naar Engeland te gaan, maar dat zij niet verder konden. De mensen echter, die redelijkerwijs konden aantonen, dat zij op weg waren naar Engeland, dat het zeker hun bedoeling was om naar Engeland te gaan, omdat zij daartoe opdracht hadden of iets dergelijks, worden ook vrijgesteld. Van de overige mensen wordt eerst onderzocht of zij betalen kunnen. Kunnen zij helemaal niet betalen, dan wordt er niets teruggevorderd. Dan wordt hun gezegd, dat de invordering niet zal plaats vinden. Kunnen zij gedeeltelijk betalen — het komt voor, dat mensen een voorschot van b.v. 5000 gulden terugbetalen met een tientje, 15 gulden per maand — dan wordt dat geaccepteerd om hen zoveel mogelijk tegemoet te komen. Er zijn ook gevallen, dat zij het geld op he: ogenblik niet hebben, maar een paar huizen bezitten, waar zij van leven. Nu hebben wij dat zo geregeld, dat wij daar op het ogenblik niets aan doen, maar wanneer die mensen komen te overlijden — wij hebben daaromtrent een overeenkomst aangegaan, die bij de betrokken notaris is vastgelegd — gaat dat voorschot a priori van de nalatenschap af. Ook zijn er mensen, die op het ogenblik niet veel kunnen missen, maar die een levensverzekering sluiten. Zij betalen die levensverzekering af en wanneer zij komen te overlijden, krijgt het Rijk van de som der levensverzekering het genoten voorschot terug.

93571. De **Voorzitter**: Wordt daar ook rente bij berekend?

A. Neen. In een enkel geval wordt gedreigd met renteberekening, wannerr de mensen zeggen dat zij niet kunnen betalen. maar wij de indruk hebben, dat zij niet willen betalen. Verder zijn er nog gevallen, waarin de mensen zolang hebben getraineed, dat wij zeggen: In die tijd heb je zoveel verdiensten gehad en je hebt steeds maar gerekt, zodat wij er nu rente op moeten leggen. Over het algemeen komt dat echter niet voor. Het betreft sporadische gevallen.

93572. De heer **Stokvis**: Welk percentage rente wordt dan opgelegd?

A. Ik geloof 4 pct., of $3\frac{1}{2}$; dat weet ik niet uit mijn hoofd.

93573. De **Voorzitter**: U hebt zoëven gezegd, dat het de mensen allemaal bekend was, dat zij die voorschotten moesten terugbetalen. Stond dat in de schuldbekentenis?

A. Ja. Een voorbeeld van die voorschottenverklaringen vindt u bij de stukken.

De **Voorzitter**:

„De ondergeteekende ....., geboren ....., te ....., verklaart hierbij aan den Staat der Nederlanden op ..... 194. verschuldigd te zijn wegens door he: Gezantschap der Nederlanden te Bern resp. daaronder ressorteerende consulaten voor hem/haar en voor zijn/haar gezin betaalde kosten van levensonderhoud in den ruimsten zin des woords gedurende zijn/haar verblijf in Zwitserland van ..... 194. tot ..... 194. de somma van: Zwitsersche Franken ..... zegge: Fr. .... alsmede het bedrag der kosten vallende op het verblijf van hem/haar en van zijn/haar gezin in een hotelkamp gedurende ... dagen, welk bedrag nader door den Staat der Nederlanden in overleg met de Zwitsersche autoriteitrn zal worden vastgesteld, met welke vaststelling ondergeteekende verklaart accoord te zullen gaan.

Bovendien verklaart ondergeteekende alle na bovengenoemden datum uitgegeven of uit te geven bedragen voortvloeiende uit zijn/haar verblijf in en repatriëering uit Zwitserland, als schuld te erkennen en t.a.v. het bedrag dezer schuld de boeken van het Gezantschap resp. van de daaronder ressorteerende consulaten, desgewenscht na hunner overleg, als juist te aanvaarden.

Hiermede zijn alle eventueel vroeger door hem/haar ondergeteekende schuldbekentenissen ter zake van de in bovenvermelde bedragen vervatte kosten komen te vervallen.

Tenslotte verklaart ondergeteekende hiermede, dat hij/zij zich zoo spoedig mogelijk van bovengenoemde schuld zal kwijten. Opgemaakt te ....., den .....

Goed voor ..... Franken en de kosten vallende op ..... hotelkampdagen.
(handteekening)“

A. De mensen beroepen zich wel eens op dat „zoo spoedig mogelijk“.

93574. De heer **Stokvis**: Bedoeld is: zich te zullen kwijten van zijn verplichting tot het voldoen van de in het stuk vermelde schuld. Van rente zie ik niets vermeld staan.

A. Wanneer de zaak voor de rechtbank zou komen, zouden we zwak staan. Dat weet ik.

93575. De heer **Stokvis**: Ondanks het feit dus, dat u juridisch zwak staat wat betreft het berekenen van rente, houdt u zich daar toch aan. Dat is zonderling.

A. Het is toegepast en als het geaccepteerd wordt, nou ja, goed, maar als de zaak voor de rechtbank zou komen, wret ik zeker, dat het mis is.

93576. De heer **Stokvis**: Dat vind ik dan een volkomen onjuiste methode.

A. U moet echter niet vergeten, dat, wanneer ik dat niet doe, ik niets krijg. Wanneer ik dreig met renteberekening, heb ik nog Ce kans, dat ik iets krijg. Ik heb al gezegd: het komt sporadisch voor.

93577. De heer **Stokvis**: U kunt rente vorderen vanaf de dag van de dagvaarding. Ik vind het niet juist, dat de Staat der Nederlanden een rentebedrag vraagt, waarop hij geen recht heeft.

A. Ik weet niet of de Staat daarop geen recht heeft, wanneer hij zolang geld heeft voorgeschoten aan iemand.....

93578. De heer **Stokvis**: Er is geen rente bedongen!

A. Dat is wel waar, maar er is op gerekend, dat de afwikkeling er van geen 5 jaar zou duren.

De heer **Stokvis**: Dan had u 5 jaar geleden moeten dagvaarden; dan had u uw rente gekregen!

93579. De **Voorzitter**: Hoe stelt u vast of iemand al dan niet kan betalen?

A. De burgemeester vertelt ons dat. Allen hebben een oproep ontvangen, waarin wordt gezegd: U bent zoveel schuldig. Dan schrijft b.v. iemand terug: Ik heb het niet; ik kan het niet betalen. Wij schrijven dan aan de burgemeester of aan de Sociale Raad, wanneer die in zo'n gemeente is gevestigd, hoe het staat met dat en dat gezin. Wij krijgen dan een rapport. Dan is er meestal ook een advies bij van de burgemeester of van de Sociale Raad en daarop beslist de Minister of er zal worden afgezien van de vordering of niet.

93580. De heer **Stokvis**: Hoeveel personen betreft dit in totaal?

A. Ongeveer 15 000 gevallen.

93581. De **Voorzitter**: Hoeveel is het bedrag van die gevallen ongeveer?

A. Ongeveer f 15 000 000. Er is een accountantsrapport over deze materie, waarbij men tot die conclusie is gekomen.

93582. De **Voorzitter**: Is er ook een schatting van het percentage van het bedrag, dat ingevorderd zal kunnen worden?

A. Op het ogenblik is er 5 miljoen binnen.

93583. De **Voorzitter**: Hoeveel is er kwijtgescholden?

A. Dat kan ik u niet zeggen: laten we aannemen één miljoen ongeveer.

93584. De **Voorzitter**: Er komt dus waarschijnlijk meer dan de helft binnen?

A. Vermoedelijk komt er ongeveer de helft binnen. Er zijn gevallen tussen uit Spanje, die er anders uitzien. Dat heb ik ook in mijn resumé gezet. In Spanje hebben wij geen kampen gehad. Daar was de zaak niet zo goed georganiseerd als in Zwitserland. In Spanje wilde men de mensen kwijt en men heeft daarom schepen gecharterd. Men heeft het contingent mensen, dat men kwijt wilde zijn, op die schepen gezet en weggebracht en de kosten van het charteren van die schepen heeft men over die mensen omgeslagen en op hun rekening gebracht. Het gevolg daarvan is, dat die rekeningen ontzaglijk hoog zijn opgelopen, afgezien nog van het feit, dat de onderhoudskosten van de vluchtelingen in Spanje hoger waren dan in Zwitserland, want Spanje was veel duurder. We zitten dus met het geval, dat wij van de mensen uit Spanje veel meer terug moeten vorderen dan onder gelijke omstandigheden van mensen uit Zwitserland. Dat is erg moeilijk.

93585. De **Voorzitter**: Voor het levensonderhoud in Zwitserland is toch eigenlijk geen voorschot gegeven, dat nu wordt teruggevorderd? Nu hangt het er maar van af wat men levensonderhoud noemt. De bedragen, die nodig zijn geweest om die hotelkampen te krijgen en de mensen daar aan levensonderhoud te helpen, zijn toch door de Zwitserse Regering verschaft en tenslotte aan de Nederlandse Regering kwijtgescholden?

A. Ja, maar er zijn ziektekosten, verzekeringskosten. enz. geweest.

93586. De **Voorzitter**: Maar wanneer u spreekt van kosten voor levensonderhoud, houdt dat toch volgens mij niet in dat hotelkamp, het verblijf dus, betaald door de Zwitserse Regering.

A. Het verblijf in het hotelkamp wordt ook niet teruggevorderd.

93587. De **Voorzitter**: Het verblijf in die kampen en het pure levensonderhoud worden dus eigenlijk niet teruggevorderd? Teruggevorderd worden alleen de bedragen, die men daarnaast kreeg?

A. Ja, voor de mensen, die in de hotelkampen verbleven. In Zwitserland waren er twee categorieën: 1. de mensen, die in de hotelkampen verbleven; aanvankelijk was gezegd, dat dezen hoofdelijk de kosten zouden moeten betalen. De kosten voor dat hotelkamp zouden worden omgeslagen over de mensen, die in dat kamp zaten. De kosten kwamen dus later op de rekening. Dat is echter later doorgeschrapt. De kosten zijn niet op de rekening gekomen; 2. de mensen, die niet in een hotelkamp waren, omdat zij hetzij van de dokter, of om een andere reden permissie kregen om in een apart pension te wonen. Die pensionkosten moesten de mensen wel betalen.

93588. De **Voorzitter**: Die staan dus achter bij de mensen in de hotelkampen?

A. Ja.

93589. De **Voorzitter**: Wat gebeurde er met de jongelui, die in de werkkampen zaten?

A. Dat is allemaal hetzelfde. Dat waren ook kampen. Dat is echter maar korte tijd zo geweest.

93590. De **Voorzitter**: Nu nog even een vraag over Zweden met betrekking tot de ongeveer 800 vrouwen en een kleiner aantal mannen, die na de Duitse capitulatie of vlak daarvoor misschien, naar Zweden zijn gebracht. Zij hebben waarschijnlijk ook een voorschot gekregen?

A. Ja.

93591. De **Voorzitter**: Dat waren toch geen voorschotten voor levensonderhoud?

A. De mensen waren in Duitsland door het Rode Kruis of door andere instanties bevrijd. Zij zijn naar Zweden overgebracht, omdat er geen gelegenheid was om de mensen naar Nederland terug te doen keven. Nederland was toen nog niet bevrijd. Zij zijn torn dus naar Zweden overgebracht. In Zweden hebben zij van de repatriëringsdienst van het gezantschap in Stockholm onderdak, voeding, kleding, verzorging — ook medische verzorging, wanneer het nodig was — gekregen. Bovendien zijn voor hen alle bijkosten betaald. Ze kregen bij voorbeeld vacatieverlof. Ze kregen alle toiletartikelen, die zij nodig hadden, een koffer, zakgeld, enz. voor rekening van het Rijk.

93592. De **Voorzitter**: Dat is dus niet onder het voorschot begrepen?

A. Neen, dat is niet onder het voorschot begrepen.

Toen zijn er mensen gekomen, die hebben gezegd: Nu hebben wij dat allemaal gehad; dat is prachtig en daar worden jullie voor bedankt, maar wij hebben hier en daar nog wat gezien en dat willen wij meenemen, omdat wij weten, dat het in Nederland op het ogenblik nog maar mondjesmaat is. In Zweden was alles volop te krijgen en in Nederland niet. Ze wilden dus nog meer hebben en dat was extra, niet noodzakelijk voor het eigenlijke levensonderhoud, boven hetgeen zij reeds hadden gehad en wat zeer behoorlijk was. De gezant heeft toen gezegd: Goed, jullie kunnen allemaal beschikken over 75 Kronen, maar op de voorwaarde, dat dit als een lening wordt beschouwd, die bij terugkomst in Nederland moet worden terugbetaald. Dat voorschot is door vrijwel alle mensen daar opgenomen. Die 75 Zweedse

Kronen worden dus nu teruggevorderd. Dat is precies gegaan zoals wij hebben gedaan met de Spaanse gevallen: wij zijn niet direct begonnen met in 1945 terug te vorderen, toen de oorlog was afgelopen. Ik geloof, dat de eerste aanschrijvingen in 1946 zijn weggestuurd. Ik was er toen nog niet bij te werk gesteld. Ik ben er pas in 1947 bij gekomen. We hebben die aanschrijvingen pas later weggedaan om de mensen eerst een beetje op dreef te laten komen, omdat zij, die terugkwamen, allemaal haast niets meer hadden. De meesten waren alles, wat zij gehad hadden, kwijt. De zaken waren verlopen en al die dingen meer. Het ging dus niet aan om direct maar voor hun neus te staan met een kwitantie. Daarom is het een beetje op de lange baan geschoven. Op een goede dag is de Algemene Rekenkamer gekomen en heeft gezegd: gaat men nu eens wat doen aan dat zaakje van Zweden? Ik heb toen een man van mijn bureau er aan gezet om dat zaakje af te doen. De kennisgevingen zijn toen achter elkaar met een stencil de deur uitgegaan.

93593. De **Voorzitter**: Wordt daar op dezelfde wijze gehandeld als niet de grotere bedragen, zodat, wanneer men het moeilijk kan betalen, een regeling wordt getroffen?

A. Er zijn zelfs betrekkelijk veel gevallen van Zweden kwijtgescholden. Het is mij opgevallen, dat van betrekkelijk veel mensen op advies van de burgemeester de schuld is kwijtgescholden. Dat zijn dan gezinnen, waarvan de man minder dan 50 gulden in de week verdient, vijf kinderen heeft of zoiets, en dan is de vrouw weer van die man gescheiden, enfin, ik hoef u al die gevallen niet te vertellen. U kent dat wel. Dat zijn allemaal van die bijzonderheden, waarbij men zegt: Dat gaat toch niet. Het is een betrekkelijk klein bedrag, f 47,50, maar voor dergelijke mensen is dat toch wel een belangrijke som.

93594. De **Voorzitter**: In Zweden is toch zeker, evenals in Zwitserland gebeurde, een schuldbekentenis getekend?

A. Ja, uitdrukkelijk staat er zelfs in die schuldbekentenis: Ik verbind mij om dit bedrag terug te betalen na aankomst in Nederland aan de Repatriëringsdienst te Eindhoven. De mensen hadden dat dus eigenlijk uit eigen beweging moeten terugbetalen. Een enkele heeft dat ook gedaan; er zijn er ook een stuk of wat geweest, die hebben gezegd: Neemt u mij niet kwalijk, dat ik dat niet heb betaald. Het is mij helemaal door het hoofd gegaan, maar hier is het geld.

De heer **Stokvis**: En er zijn er ook, die hebben gezegd: Nederland heeft zo weinig voor ons gedaan, toen wij in ellende waren, dat wij die 75 Kronen als een kleine druppel op deze gloeiende plaat van leed beschouwen.

93595. De **Voorzitter**: Nu nog een vraag over België. De mensen, die naar België zijn gebracht, hebben van de Repatriëringsdienst ook voorschotten gekregen. Dat zijn de mensen geweest, die daar gestrand waren. Is dat op dezelfde wijze behandeld?

A. Ja. Er zijn mensen, die voorschotten hadden gekregen, in België blijven zitten, maar het grootste deel van hen, die uit Nederland zijn weggegaan, is doorgegaan, toen de Duitsers optrokken. België was in de meeste gevallen niet het einddoel. In België zaten wel veel Nederlanders, die daar hun woonplaats hadden.

93596. De **Voorzitter**: Ja, maar in de laatste tijd van de oorlog zijn er wel veel Nederlanders in België geweest, die er heen zijn gebracht uit de Betuwe en enkele andere streken. Ook zijn er door België velen teruggekomen uit Frankrijk. Zodoende zijn er wel 80 000 door de Repatriëringsdienst in België behandeld. Daarvan heeft een groot aantal een voorschot gekregen.

A. Ja, daar zijn voorschotten aan verleend, die ook aan de Belgische Regering zijn terugbetaald.

93597. De **Voorzitter**: Aan de Belgische Regering?

A. Ja, want er is veel door de Belgische Regering betaald.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat wij hiermede wel kunnen volstaan.

Ik dank u voor uw inlichtingen en ik sluit het verhoor.

P. J. GOES.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

ROOSJEN.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 28 JUNI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Roosjen en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

ALEID GERHARD VAN TRICHT,

oud 65 jaar, wonende te 's-Gravenhage, gep. luitenant-generaal titulair, oud-militair attaché aan het Nederlandse gezantschap te Bern.

Hij legt de eed af als getuige.

93598. De **Voorzitter**: Reeds de vorige maal hebben wij u gesproken over het verschaffen van voorschotten aan de Nederlandse uitgewekenen in Zwitserland. Wij hebben u nu gevraagd hier nog eens te willen komen, omdat er verschil is tussen hetgeen u en sommige uitgewekenen hieromtrent hebben medegedeeld.

Na de landingen in Normandië is een aantal van deze uitgewekenen als vrijwilliger naar Parijs gezonden. Na de oorlog, en deze zaak is nog steeds aan de gang, zijn zij aangesproken voor terugbetaling van hun voorschot, waarvoor zij een schuldbekentenis hebben getekend. Zij verzetten zich echter tegen deze terugbetaling, omdat u hun vóór hun vertrek zou hebben gezegd, dat deze schuld zou worden kwijtgescholden.

Wat kan de reden zijn, dat hierover verschil van mening is?

A. Ik heb natuurlijk een dergelijke toezegging nooit gedaan; dat spreekt vanzelf. Over die schuld had de Nederlandse Regering te beslissen en niet ik. Hoe men hieraan komt, weet ik niet. Ik vermoed, dat de een of ander dit praatje heeft rondgestrooid. Ik heb er wel over gesproken, wat eventueel met de schulden zou gebeuren en wat ik hoopte, dat er mee zou gebeuren, maar speciaal in verband met de groep vrijwilligers heb ik zeker niet gezegd, dat de schuld hun wel kwijtgescholden zou worden.

93599. De **Voorzitter**: Hebt u de mensen wel toegesproken, toen zij vertrokken?

A. Zeker heb ik dat, maar of ik daarbij over die schuld heb gesproken, geloof ik niet.

93600. De **Voorzitter**: U zegt „geloof ik niet”. Bedoelt u daarmee, dat u niet gelooft, dat u hebt gezegd, dat de schuld kwijtgescholden werd?

A. Ik denk, dat ik toen helemaal niet over die schuld heb gesproken. Bij het vertrek heb ik de mensen toegesproken, maar daarover heb ik niet gesproken.

93601. De **Voorzitter**: Het is zo vreemd, dat iedereen het zegt. Het is natuurlijk mogelijk, dat de een het van de ander heeft overgenomen. Bovendien wordt het zo positief gezegd.

De heer **Stokvis**: En eensluidend.

De **Voorzitter**: De een kan het natuurlijk van de ander overnemen. Er wordt zeer positief gezegd, dat u de mensen bijeen hebt geroepen, waarbij u hebt gezegd, dat de schuld werd kwijtgescholden.

A. Dat is onzin. Dat kan ik natuurlijk nooit gezegd hebben. Ik heb het zelfs niet gezegd tegen de mensen, die vroeger zijn weggegaan

en dus clandestien de gevaarlijke reis door Frankrijk en Spanje gemaakt hebben. Als men daarover sprak, heb ik wel gezegd, dat ik hoopte, dat de Regering er mee rekening zou houden en dat het naar mijn mening juist zou zijn, als de Nederlandse Regering die mensen, dus de echte Engelandvaarders, de schuld, die zij in Zwitserland hadden gemaakt in de tijd, dat zij er waren geweest, zou kwijtschelden.

93602. De **Voorzitter**: Als ik mij niet vergis, heeft de Regering dat ook gedaan.

A. Zeker, er wordt tenminste sterk rekening mee gehouden. Het betreft ook de echte Engelandvaarders. De anderen hebben op dat moment niets anders gedaan dan hun plicht. Zij waren allemaal opgeroepen voor de dienstplicht. Toen was er helemaal geen gevaar meer, zij konden zich gaan melden en ik had ook van het Departement van Oorlog de opdracht gekregen de mensen te sturen na een keuring, die in Zwitserland had plaats gevonden.

Ik kan mij niet voorstellen, dat ik ooit de idee gehad zou hebben, dat zij daarmee van de schuld af zouden zijn. De vrouwen, die achterbleven, kregen een kostwinnersvergoeding en die zou natuurlijk nooit teruggevraagd worden en vermoedelijk zal ik dat wel hebben gezegd, want daar had men recht op.

93603. De **Voorzitter**: Ik vond het ook vreemd, dat u het zou hebben gezegd.

A. Er is geen sprake van. Zelfs tegen degenen, die als Engelandvaarder weggingen en van wie ik van mening was, dat zij er geen recht op hadden, maar dat het wel billijk zou zijn, dat hun de schuld zou worden kwijtgescholden, heb ik nooit deze toezegging gedaan, maar hoogstens de verwachting uitgesproken en gezegd, dat ik het zelf ook zou bepleiten.

93604. De heer **Stokvis**: Hebt u het ook bepleit?

A. Ja zeker.

93605. De **Voorzitter**: Hebt u het bepleit, toen u in Nederland terug was?

A. Ik meen, dat ik er ook enige malen vanuit Zwitserland over heb geschreven naar het Departement van Oorlog. Ik heb er ook op gewezen, dat deze mensen geen invloed hadden gehad op de grootte van de schuld, omdat zij geen invloed hadden op de duur van hun verblijf in Zwitserland. Ook op hetgeen er aan hen ten koste werd gelegd, hadden zij geen persoonlijke invloed.

93606. De **Voorzitter**: Door het Ministerie van Oorlog is een korting gegeven op de schuld van degenen, die in militaire dienst zijn geweest. Deze korting is dikwijls van vrij grote betekenis geweest. Ik weet een geval van iemand, die op een schuld van f 1700 f 750 korting heeft gekregen. Men heeft dus wel in die geest gehandeld.

A. Inderdaad. Hoe het echter precies is gegaan, weet ik niet.

93607. De **Voorzitter**: Is u nog iets bekend geworden van de mensen, die naar Parijs zijn gegaan?

A. Ik heb gehoord, dat het in Parijs niet zo erg prettig is geweest.

93608. De **Voorzitter**: De mensen zijn op een gegeven ogenblik naar Veurne gecommandeerd, waar zij helemaal niet moesten zijn.

A. Het is mogelijk, maar het is mij niet bekend.

93609. De **Voorzitter**: Bovendien stonden zij onder een sergeant, van wie bekend was, dat hij N.S.B.-er was geweest.

A. Daar is mij evenmin iets van bekend. Ik had er ook niets meer mee te maken. Natuurlijk heb ik wel verhalen gehoord en ik weet, dat het in Parijs niet bepaald prettig is geweest. De mensen zijn niet behoorlijk ontvangen. Ik had gedacht, dat zij dadelijk op de een of andere manier in militaire dienst zouden worden opgenomen; dat was de bedoeling, maar het is niet gebeurd. Brussel had er toen veel over te zeggen en ik had alles geregeld met het Departement van Oorlog.

93610. De **Voorzitter**: Het militair gezag bemoeide zich er dus in zekere zin mee?

A. De staf van de opperbevelhebber van de strijdkrachten te Brussel.

93611. De **Voorzitter**: De vraag, waar het om ging, was de kwestie van de voorschotten en u zegt, dat het onjuist is, dat u de mensen hebt gezegd, dat hun deze zou worden kwijtgescholden.

A. Daar is geen kwestie van.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

A. G. VAN TRICHT.

SCHILTHUIS, voorzitter.

ROOSJEN.

STOKVIS.

GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 4 JULI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Prof. mr. EDUARD MAURITS MEIJERS,
oud 71 jaar, wonende te Leiden, oud-hoogleraar.

Hij legt de eed af als getuige.

93612. De **Voorzitter**: Er zijn een paar vragen, die ons erg bezighouden en waarop u misschien zult kunnen antwoorden. U zult ons misschien uit de moeilijkheid kunnen helpen. Die vragen zijn niet erg uitvoerig, maar dat neemt niet weg, dat zij voor ons belangrijk zijn. Die vragen hebben, althans grotendeels, betrekking op uw verblijf in Theresienstadt. Hoelang bent u daar geweest?

A. Ik ben daar geweest van 4/5 September 1944, totdat wij zijn teruggegaan uit Theresienstadt in begin Juni 1945.

93613. De **Voorzitter**: Was u vóór die tijd in Westerbork geweest?

A. Ja.

93614. De **Voorzitter**: Hebt u of hebben anderen weleens pakketten met levensmiddelen ontvangen, waarvan u kon nagaan van wie zij afkomstig moesten zijn?

A. Ja zeker. Ik ben tweemaal in Westerbork geweest; de eerste keer van 7 Augustus 1942 tot half Februari 1943 en daarna van September 1943 tot September 1944. De eerste keer, toen ik in Westerbork was, stond het zenden van pakketten geheel vrij. Er zijn tijden geweest, dat je wel dertig pakketten kon krijgen, als de mensen die wilden zenden. De tweede keer was het in het begin ook vrijwel vrij. Later is dat echter verminderd.

93615. De **Voorzitter**: Wij hebben hier wel eens de mededeling gekregen, dat er georganiseerde pakketzendingen aankwamen, niet van familieleden of vrienden, maar georganiseerd door groepen van personen, die zich hadden gevormd rondom de een of ander, of die uitgingen van het Rode Kruis. Mevrouw *Wijsmuller* bijvoorbeeld was zo'n centrum van een groep, die pakketten verzorgde en verzond. Hebt u daar ooit iets van gemerkt?

A. Als die pakketten verzonden zijn, zijn zij ook bezorgd. Dat was geheel anders dan in Theresienstadt.

De **Voorzitter**: Ja, dat begrijp ik.

A. Persoonlijk heb ik nooit iets gemerkt van pakketten van mevrouw *Wijsmuller*.

De **Voorzitter**: Dat is belangrijk.

93616. De heer **Stokvis**: Hebt u tevoren ook een periode in Barneveld doorgebracht?

A. Dat is de tijd tussen die twee periodes geweest, van ongeveer 17 Februari 1943 tot September 1943.

93617. De heer **Stokvis**: Hebt u in Barneveld iets van pakketten gemerkt van mevrouw *Wijsmuller*?

A. Dat weet ik niet. Het is best mogelijk. Men was meer geïnteresseerd bij wat er in de pakketten zat! Ik weet dat niet meer zo precies. Er kwamen bovendien ook zoveel pakketten van personen,

die ik totaal niet kende. Toevallig vond ik nu nog een brief in een nalatenschap, waaruit blijkt, dat ik in die tijd een pakket heb ontvangen van professor *Schermerkorn*. Dat heb ik nooit geweten. De afzenders waren dus niet altijd bekend.

93618. De **Voorzitter**: Zou u ons dan misschien nog iets kunnen vertellen over de redenen, die ten grondslag lagen aan de beslissing, dat men naar Theresienstadt ging of ergens anders heen?

A. Dat lag aan de kamppolitiek in Westerbork.

93619. De **Voorzitter**: Dat werd dus in Westerbork beslist?

A. Ja. Er kwamen meestal bevelen met getallen binnen. Het getal is bij ieder transport gewoonlijk de hoofdzaak geweest. De kampcommandant was de man, die daarmee belast was, een Duitser, *Gemmeke*; hij liet heel veel over aan het zelfbestuur, dat daar was, in handen van Duitse Joden. Zij hebben ook altijd grote invloed gehad op de samenstelling van de transporten. Er kwamen meestal wel richtlijnen bij. Zo is het eerste transport naar Theresienstadt een transport geweest uitsluitend voor Duitsers, die bepaalde onderscheidingen hadden behaald in de eerste wereldoorlog; dat waren dragers van het IJzeren Kruis eerste klas en dergelijke meer. De latere transporten naar Theresienstadt zijn altijd geweest een onderscheiding. De andere transporten — niet de afmaak-transporten natuurlijk, die regelmatig gingen — zijn gegaan naar het kamp, dat toen nog Zelle werd genoemd en later Bergen-Belsen.

93620. De **Voorzitter**: Was Zelle en Bergen-Belsen hetzelfde?

A. Ja. De eerste zending bestond speciaal uit personen, die zich daarvoor aanmeldden, op grond van het feit, dat zij Zionist waren en naar Palestina wilden. Een heel klein percentage daarvan is echter daarheen doorgestuurd. Eén keer is er uit Zelle een groep personen werkelijk naar Palestina gegaan; de meesten zijn daar gebleven. Zij zijn wel — voor zover ik heb gehoord — in Zelle altijd met een zekere voorrang behandeld. Dat kunt u het beste vinden in de beschrijving van *Herzberg*, die zich zelf voor het eerste transport heeft opgegeven en op die manier in Bergen-Belsen is terechtgekomen. In September 1944 moest het gehele kamp gelegeerd worden. De grote hoop is toen naar Theresienstadt gegaan. Zeven transporten zijn er in totaal gegaan vanuit Westerbork naar Theresienstadt. Ik heb daarover gegevens bij mij. Als u er prijs op stelt, kan ik u wel nadere gegevens over die zeven transporten geven. Het zevende transport is het grote transport geweest, het opruimingstransport.

93621. De **Voorzitter**: Het is dus niet zo geweest, dat al diegenen, die naar Theresienstadt gingen, daarheen zijn gegaan bij wijze van onderscheiding, als een selectie van mensen, aan wie men enigerlei waarde toekende?

A. Neen. Heel veel mensen van het laatste transport wilden liever in Westerbork blijven, maar dat kon toen niet. Dat laatste transport was een grote opruiming. Dat zijn voornamelijk geweest de mensen van Barneveld, die als groep naar Theresienstadt zijn gegaan, behalve enkelen, die konden blijven in Westerbork en bovendien de groepen van de Protestanten, gemengd gehuwden, enz. Deze groepen zijn toen bijna in hun geheel naar Theresienstadt gegaan.

93622. De **Voorzitter**: De groep Barneveld was toch ook een groep van bepaalde geselecteerde mensen, die men daarvoor had uitgezocht en die dus via Westerbork naar Theresienstadt zijn gegaan?

A. Ja, dat was een groep, die altijd bij elkaar is gebleven en die altijd bijzondere rechten heeft gehad.

De Barneveld-groep en de groep van hen, die Protestant waren of als zodanig waren genoteerd, hebben, toen zij in Theresienstadt aankwamen, al heel gauw de mededeling gekregen, dat zij niet verder op transport zouden worden gestuurd, en daar is de hand aan gehouden. Dat was een wonderlijk iets. Voor degenen, die daarbij betrokken

waren — o.a. ik zelf —, is dat een heel groot geluk geweest. Vrijwel alle andere Hollanders, behalve een enkele dan, zijn vanuit Theresienstadt doorgestuurd. Van de 5000, die via Westerbork in Theresienstadt zijn terechtgekomen, zijn er niet meer dan 2000 teruggekomen.

93623. De **Voorzitter**: Theresienstadt is dus ook niet een kamp geweest, waar vandaan men niet naar Polen werd gezonden?

A. Absoluut niet. Toen ik er in September kwam, was het er rustig. Het bevolkingsaantal was daar toen 30 000. Half November was dat aantal tot 10 000 gereduceerd en waren er 20 000 afgevoerd naar Auschwitz. Dat is oprens stopgezet. Niemand begreep waarom. Wij rekenden er toen allemaal op, dat het gehele kamp zou worden geliquideerd. Op het laatst hebben er ook nog plannen bestaan om de gehele bevolking, die er nog in Theresienstadt was, te liquideren. Dat is een heel ingewikkelde geschiedenis, die ik u wil vertellen, als het u interesseert.

93624. De **Voorzitter**: Wat ons daarvan interesseert, hebt u reeds verteld, behalve dan wat ik nu nog ga vragen.

U hebt zoëven gezegd, dat er uit Bergen-Belsen inderdaad een klein aantal mensen naar Palestina is doorgegaan. Hebben daarbij de Palestina-certificaten een zekere rol gespeeld?

A. Ja zeker.

93625. De **Voorzitter**: Wat kunt u ons over die certificaten mededelen?

A. Die zijn afgegeven door een comité in Genève met de mededeling, dat men op de zoveelste lijst voor Palestina stond en eventueel dus voor uitwisseling in aanmerking zou komen in volgorde.

93626. De **Voorzitter**: Was het eigenlijk een verblijfsvergunning voor Palestina of een visum of pas of zo iets?

A. Ja.

93627. De **Voorzitter**: Zo iets kon toch alleen worden gegeven door het mandaatland, Engeland in dit geval.

A. Hoe het stond met het mandaatland en wat dat voor een comité was, weet ik niet. Ik heb het niet bij mij, maar ik kan u wel zo'n certificaat geven.

93628. De **Voorzitter**: Dat zou wel zeer interessant zijn. Het interesseert ons niet maar zó, maar er zijn in Engeland natuurlijk veel pogingen aangewend om die visa te krijgen. Zij zijn echter niet alle verstrekt en zij moesten in Engeland worden verstrekt, omdat dat het inandaatland was. Waarom werd er aan sommigen zo'n visum nu wel verstrekt en aan anderen niet? Hield dat verband met het aantal, dat men in Palestina wenste toe te laten of met andere dingen?

A. Zoals het met al die dingen gaat .... In het begin konden er alleen overtuigde Zionisten voor in aanmerking komen. Zij hebben een dergelijk exemplaar gekregen. Er was van hen een lijst van slechts beperkte omvang. Daarna bleek er enige kans te zijn om op een tweede of derde lijst te worden gezet. De bedoeling was, dat men in volgorde in aanmerking zou komen. Iedereen probeerde zo iets te krijgen: Helpt het niet, dan schaad het niet. Er was een comité in Genève, dat daarvoor zorgde.

93629. De **Voorzitter**: Was dat een Joods comité?

A. Dat zal wel.

93630. De **Voorzitter**: Was dat een van de bekende grote Joodse organisaties uit die tijd?

A. Ik weet niet precies, wat het voor een comité was.

93631. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat dat zeker mensen waren met Palestina-certificaten, die geruild zouden worden tegen Duitsers in Palestina. Dacht u, dat zo'n certificaat op zichzelf niet het recht gaf om in Palestina te worden toegelaten en dat het niet op zichzelf de Duitsers aanleiding gaf om de houders te laten gaan?

A. Dat weet ik niet.

93632. De **Voorzitter**: Moest die ruil er nog mee in verband worden gebracht?

A. Daar weet ik niets van. Het certificaat op zichzelf was een verklaring, dat men er daar in kon komen. Wij hoorden wel, dat er pogingen in het werk werden gesteld om ons naar Palestina te krijgen. Hoe dat echter is gegaan, weet ik niet.

93633. De **Voorzitter**: Weet u ook niet, hoe het met die ruil is gegaan?

A. Neen, hoe het met die ruil is gegaan en wie men daartoe heeft uitgezocht, weet ik niet. Dat is in Bergen-Belsen uitgemaakt.

93634. De **Voorzitter**: In welke mate die ruil tot stand is gekomen, weet u dus niet?

A. Neen.

93635. De **Voorzitter**: Zou de heer *Herzberg* daar meer van weten?

A. Allicht, want hij was een overtuigd Zionist; hij heeft dat meegemaakt. Hij heeft zich uit vrije verkiezing opgegeven om naar Bergen-Belsen te gaan. Hij had in Westerbork kunnen blijven. Hij kan u dat zeker allemaal vertellen.

93636. De **Voorzitter**: Wanneer wij bijvoorbeeld zouden willen weten, waarom er plotseling 30 Joodse Nederlanders uit Bergen-Belsen in Zwitserland kwamen met passen voor Zuid-Amerikaanse landen, zou u ons daar waarschijnlijk ook geen antwoord op kunnen geven?

A. Dat is weer heel iets anders. Dat is buiten Theresienstadt omgegaan. Dat is allemaal een zaak geweest van een consul in Zwitserland, die hun voor een bepaalde som een pas voor Paraguay verschaftte. Dat is allerwonderlijkst geweest. In de cartotheek heb ik dikwijls kunnen zien, zowel in Westerbork als in Theresienstadt, dat de Duitsers hen hebben erkend als onderdanen van een neutrale Staat, tot het laatste toe. Dat heeft zich in de eerste wereldoorlog op dezelfde manier voorgedaan, maar niet met hetzelfde succes. Die dingen werden, naar ik meen, gekocht voor f 75. Ik vroeg bijvoorbeeld, toen in Westerbork zo'n hele familie kwam — ik moest die dingen altijd onderzoeken en er verslag over uitbrengen —, aan een kind, dat meekwam: Nou, dat zal je vader duur gekost hebben, waarop dat kind zei: Neen, tante heeft het uit Zwitserland gestuurd. Die heeft het betaald! Zo ging dat met die Paraguayaanse passen. Ze zagen er schitterend uit. De mensen hadden niets met Paraguay te maken. Die passen werden gewoon gekocht. De betrokken consul zei: Ik hielp die mensen er mee, wat inderdaad het geval is geweest. Tot Theresienstadt toe zijn degenen, die die pas hebben gehad, in de cartotheek aangetekend als onderdanen van een neutrale Staat. Ik kende de tekens, die op de kaarten stonden vermeld, en uit dien hoofde weet ik dit.

93637. De **Voorzitter**: Werden zij dus niet dadelijk losgelaten?

A. Neen, dat hebben de Duitsers niet gedaan.

93638. De **Voorzitter**: Toen zijn er dan op een gegeven ogenblik 1200 personen losgelaten uit Theresienstadt, waarvan er 400 Nederlanders waren. Hoe kwam dat?

A. Dat kan ik u preciezer vertellen. Op 3 Februari 1945, 's morgens om 9.45 uur, werd bekendgemaakt, dat er een transport naar Zwitserland zou gaan en er werd bij bekend gemaakt wie daarvoor in aanmerking kwamen, namelijk alleen onderdanen van bepaalde landen in bepaalde volgorde. Die volgorde is in de loop van die derde Februari nog gewisseld. Eerst stonden de Denen voorop. De volgorde was toen: Denen, Reichsanpehörige — de echte Duitsers — de Ostmark, het protectoraat, waaronder Tsjecho-Slowakije werd verstaan, Hollanders. Behalve deze nationaliteiten vond men in het kamp nog statenlozen en onderdanen van alle mogelijke landen: er waren zelfs Grieken, enz. bij. Later was de volgorde: onderdanen van het Duitse Rijk, Hollanders, te zamen met de Ostmark, en het protectoraat. Vóór 28 October 1944 moest men in Theresienstadt binnen zijn gekomen. Die later waren binnengekomen, kwamen er niet voor in aanmerking. Uitgesloten waren in de eerste plaats: vreemde Staatsangehörige en statenlozen. Hierdoor kwamen dus mensen met Paraguay-passen niet in aanmerking. Verder: „Arisch Versippte im weitesten Sinne". Ik lees dit voor uit een officiële verklaring. Als u het wilt hebben, kunt u het wel krijgen, als ik het maar van u terugontvang.

De **Voorzitter**: Wij zouden het graag even inzien.

A. Verder waren uitgesloten: Personen deren nachste Angehörige mi; Osttransporten abgegangen sind oder im Ausland leben. Dat is een heel merkwaardig en belangrijk punt; het wou immers zeggen: verwanten van hen, die geëxecuteerd waren. De grote vraag was, toen het bekend werd — men kon zich voor het transport opgeven —, is dit een reële zaak? Alle transporten, ook naar Auschwitz, waren bekend gemaakt met een of ander mooi doel. Men heeft altijd gezegd, dat men in fabrieken in Duitsland ging werken; men heeft zelfs ook toen vrijwilligers opgeroepen voor sommige van die transporten; vrouwen en kinderen, die zich bij hun mannen wilden voegen, enz.

Toen ik vernam, dat daarvoor niet in aanmerking kwamen: Personen deren nächste Angehörige mit Osttransporten abgegangen sind, was dat voor mij een duidelijke aanwijzing, dat het transport te vertrouwen was, omdat men daarbij geen mensen wilde hebben, die bloedverwanten hadden onder hen, die waren getransporteerd en daaromtrent de mededeling konden doen: Die en die zijn verdwenen en wij hebben nooit meer iets van hen gehoord. Men wilde zulke mededelingen niet hebben naar neutrale landen. Dat heeft ten gevolge gehad, dat ik sterk had aangeraden om aan dit transport deel te nemen en dat de Hollanders een onevenredig groot percentage hebben gevormd van dat transport.

Verder waren hiervan uitgesloten: Dauernd Transportunfähige und Geistesranke, Angehörige des Barackenbaues; men was namelijk ook bezig met een soort gaskamers te maken.

Verder: Besondere Einweisungen und Angehörige des Transportes I/104; dat is een bepaald transport geweest van zeer bevoorrechten. Dit waren de personen, die toegelaten zouden worden. Men noemde deze: Objektiv zugelassen. De hele bevolking was toen maar 10 000. Het was aan de leiders van iedere Staat overgelaten om een lijst van de objektiv Zugelassenen te maken. We hadden allemaal onze cartotheek. We zijn toen die dag hard aan het werk gegaan en er zijn 908 Hollanders op de lijst geplaatst op een totaal van 3940 objektiv Zugelassenen. Die Hollanders konden toen verklaren, of zij wilden gaan of niet. Er waren dus in totaal 3940 objektiv Zugelassenen van de 10 632 mensen, die de bevolking in Theresienstadt uitmaakten, dus ongeveer 40 %. Sommige landen hebben groot wantrouwen gekoesterd; geen enkele Deen heeft willen gaan. De Denen zijn dus niet gegaan. Uit Tsjecho-Slowakije hebben er ook maar ontzettend weinig hun toestemming gegeven om te gaan. Daar kwam natuurlijk bij, dat zij in hun eigen land waren en zij het meeste contact met andere personen hadden. Duitsers zijn er niet veel gegaan en uit de Ostmark ook niet. Van die genoemde 3940 mensen hebben er zich 1862 bereid verklaard om te gaan. Onder de Hollanders was dat 82 %: van de 908 hebben zich 777 bereid verklaard om te gaan. Er waren dus 1862 bereidwilligen; het getal was 1200; die moesten toen worden uitgezocht. De kampcommandant zelf heeft dat gedaan. Eerst zouden in aanmerking komen vooral kinderen en ouden van dagen en zij, die niet geschikt waren om te werken. Bepaald uitgesloten waren toen al reeds intellectuelen. Die wenste men niet te hebben bij dat transport naar Zwitserland. Dat hing al samen met verdere plannen, die men toen had voor een afmakingstransport. Men wilde de intellectuelen als een soort onderpand gebruiken. Men heeft allerlei plannen gehad; daar weet ik veel bijzonderheden van, maar dat is op het ogenblik niet aan de orde. Intellectuelen waren er dus in ieder geval niet bij. Dat liep al gauw in de gaten bij de Hollanders, die wel wilden gaan, zodat niemand zich uitgaf hetzij voor groot-industrieel of klein-industrieel. Een Haags industrieel, die zich zelf had opgewerkt, werd bij het ondervragen gevraagd of hij een fabriek had. „Ja”, zei hij. Toen vroeg men hoeveel man daarop werken. „Driehonderd man” was het antwoord. Men wist toen genoeg en hij kon gaan. Hij was uitgesloten; kon niet met dat transport mee. Daarna wist men beter. Professor *Simons* b.v., die op het ogenblik in Rotterdam zit, moest voorkomen. Hij was toen secretaris van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. Hij gaf zich echter op als kantoorbediende. Hij werd direct met zijn gehele gezin en zijn schoonmoeder er bij in aanmerking gebracht. Het was gelukkig, dat de Hollanders pas op het laatst werden ondervraagd. Er waren toen twee omstandigheden gunstig: De Duitsers hadden in groten getale geweigerd en de commandant zag het gevaar in, dat hij het getal van 1200 niet zou halen. Hij is toen gemakkelijker geworden met de toelating. Van 's morgens 7 uur tot 's avond half 10 is hij er mee doorgegaan. Op het laatst is alles aangenomen. Zo ging de samenstelling van zo'n transport in haar werk.

Dat transport van 1200 bestond dan uit: abgereist:

Altreich: 518.

Ostmark: 153.

Protectorat: 96 (dat zijn dus de Tsjechen, die een groot aandeel in de bevolking uitmaakten).

Holland: 433.

93639. De heer **Stokvis**: Ik wil nog terugkomen op het Palestina-certificaat. Was niet een van de meest concrete en positieve voordelen, dat die mensen geblokkeerd, „gesperrt”, werden?

A. Er is indertijd een Sperre aan verbonden geweest.

93640. De heer **Stokvis**: Ik herinner mij een geval, waarin ik als advocaat heb gecorrespondeerd met het comité in Zwitserland voor een man, die periodiek iedere drie maanden of ieder halfjaar dat certificaat verlengd kreeg. Dat zond ik vervolgens door naar Westerbork en dan bleef die man daar.

A. Ja, er is een tijd een Sperre geweest, maar dat het tot het einde toe een Sperre is gebleven, geloof ik niet.

Men had verschillende soorten Sperren. Dit was niet een van de mooiste, die men kon hebben.

93641. De **Voorzitter**: Nu wilde ik u nog vragen of u in Theresienstadt wel iets hebt gemerkt van organisatorisch verzonden pakketten, b.v. van het Internationale Rode Kruis.

A. Er zijn door het Internationale Rode Kruis pakketten gestuurd. Dat weet ik. Daar is echter heel weinig van uitgedeeld. De rest werd gewoon door de Duitsers achtergehouden.

93642. De **Voorzitter**: Gewoon? Wat je maar gewoon noemt! Wanneer die pakketten aankwamen, kwamen zij dan aan adressen of als zending voor de gevangenen in Theresienstadt?

A. Ik geloof, dat Rode Kruis-pakketten nooit direct aan de personen waren gericht. Aan personen gerichte pakketten waren steeds pakketten, die de Tsjechen kregen van familieleden, die daar zelfs een eigen postzegel voor hadden, zodat men er controle op had; verder hadden de Denen vrije toezending en er kwamen pakketten uit Zwitserland. Ik heb, naar ik meen, toch eenmaal een Rode Kruis-pakket gekregen.

93643. De **Voorzitter**: Stond uw adres er op?

A. Jawel, daar stond ook een adres op. De meeste zijn echter ingerekend. Er waren bij de bevrijding niet minder dan 40 000 sardineblikken uit pakketten over. Het Rode Kruis had juist veel sardineblikken gestuurd. Die 40 000 lagen daar toen nog, ongerekend het aantal, dat de Duitsers zich zelf hadden toegeëigend.

93644. De **Voorzitter**: Het was dus niet zo, dat die pakketten waren geadresseerd aan „de Nederlanders” ter verdeling onder de Nederlandse groep?

A. Neen, dat is zo nooit geweest.

93645. De **Voorzitter**: Dat hebben die andere landen waarschijnlijk wel gedaan?

A. Neen, daar is heel weinig van het Rode Kruis uitgedeeld. De pakketten, die doorkwamen, zijn die ik heb genoemd en dan nog de Zweedse pakketten. Uit Zweden werden de pakketten doorgestuurd.

93646. De **Voorzitter**: Dat was dan zeker op het laatst, ongeveer in Februari en Maart?

A. Het is mogelijk, dat dat pas toen is begonnen, maar dat herinner ik mij niet precies.

93647. De **Voorzitter**: Dat waren gedeeltelijk Nederlandse pakketten, afkomstig van de Joint Distribution Committee.

A. Ja, de Joint werd dat altijd genoemd. Het is mogelijk, maar ik weet niet wie de afzender was. Ik heb later gehoord van bekenden, dat zij mij Zweedse pakketten hadden gestuurd. Op het einde heb ik pas pakketten gekregen, maar dat was heel laat.

93648. De **Voorzitter**: De Nederlandse Regering had ook een afspraak gemaakt met de Zweedse Regering, waardoor zij toestemming kreeg om maandelijks 2000 pakketten te sturen. De Joint in Stockholm heeft eens een keer permissie gekregen om 62 000 pakketten te sturen.

A. Van die massazendingen kan men wel zeggen, dat zij allemaal in de magazijnen werden opgeslagen. Die magazijnen lagen allemaal ontzettend vol met levensmiddelen. Als men mensen extra wilde belonen voor extra-werk, dat werd gedaan, kreeg men iets uit die pakketten uit de magazijnen. Er is helemaal nooit een regelmatige verdeling van die pakketten geweest. Voor de gekste diensten werden extra-beloningen gegeven, allemaal uit die grote stapel, die er lag.

93649. De **Voorzitter**: Hebt u weleens iets gemerkt van een bezoek in Theresienstadt van het Internationale Rode Kruis?

A. Er is een bezoek geweest. Ik heb dat zelf niet gemerkt, maar ik heb er van gehoord. Dat is in Juli of Augustus 1944 geweest. Alles werd toen mooi gemaakt. Er werden comediestukjes opgevoerd. Er werd iets voor de kinderen gedaan.

93650. De **Voorzitter**: Daar heeft generaal *Praag* wel eens wat van verteld.

A. Die is er ook niet bij geweest. Verder is er in Februari 1945 ongeveer, dus veel later, een bezoek geweest en tenslotte is de heer *Dunand* er geweest, die ontzettend veel heeft gedaan voor Nederlanders. Ik heb dat dan ook onmiddellijk aan Buitenlandse Zaken bericht en ik vermoed, dat hij ook wel een dankbetuiging heeft gekregen, maar dat weet ik niet. Hij is begin April 1945 gekomen met een wit autootje, waarop niets anders dan een rood kruis was geschilderd. Hij is gewoon door de linies gegaan en toegelaten. Hij heeft *Frank*, die toen het hoofd was van het protectoraat Tsjecho-Slowakije, te spreken gevraagd. Hij heeft die te spreken gekregen. Hij heeft toen gezegd: — dat weet ik van hemzelf — „Ik kan je niets beloven, maar je kunt begrijpen, dat de rol, die je hebt gespeeld, voor jou de dood betekent. Wil je misschien nog een kleine kans hebben, toon dan eens, dat je wat goeds wilt doen”. *Frank* heeft toen gevraagd: „Wat dan”? *Dunand* heeft hem toen drie dingen voorgesteld en alle drie die dingen heeft *Frank* gedaan. 1. Stel Theresienstadt onmiddellijk onder leiding van het Rode Kruis en geef mij daar dan de leiding in handen. 2. Laat vrij alles, wat zit in die kleine vesting, een gevangenis, dichtbij Theresienstadt, waarin de politieke gevangenen van Tsjecho-Slowakije zaten. Die gevangenis was het ergste van het ergste. Omdat dat zo dicht bij ons was, hoorden wij er genoeg van en later heb ik daar ook kunnen vaststellen, wat voor toestanden zich daar afspeelden, hoe de mensen daar leefden, hoe de sterfte daar was. 3. Verklaar Praag tot een open stad. *Frank* heeft dat allemaal goedgevonden en uitgevoerd.

Op een dag is *Dunand* gekomen met papieren van *Frank*. Hij heeft tegen de Duitse commandant gezegd: Kijkt u eens, ik moet hier alle bevoegdheden waarnemen. Hij mocht toen spreken met wie hij wilde. Hij is daar toen geweest, heeft met ons gesproken, is naar Praag teruggegaan en vertelde daar wat hij ervaren had. Het merkwaardige was, dat die commandant — dat was een uil — tegen ons zei: Je moogt hem alles zeggen, wat je maar wilt, maar één punt moog je hem niet zeggen en dat is, dat er nog een transport gaande is. Dat was dan het zogenaamde tweede transport naar Zwitserland! Dat transport werd er daarvoor al van verdacht een afmakingstransport te zijn. Wij hebben toen wel gezorgd, dat hij dat juist te weten kwam. Hij is daar zeer kwaad over geweest, want hij had ook tegen *Frank* gezegd, dat het met ieder transport uit moest zijn. *Frank*, die er werkelijk niets van wist, heeft toen ook op zijn achterste poten gestaan. Dat transport is toen gelukkig niet doorgegaan. Het was een transport, dat ons naar Tirol zou brengen. De S.S.-leiders hadden dat toen nog als laatste burcht gedacht, een verdediging, een soort Joden-cirkel, waarachter zij zich wilden terugtrekken. Zo zijn wij daar ook nog doorheen gekomen. *Dunand* is onmiddellijk na de capitulatie in Theresienstadt teruggekomen om het heft in handen te nemen. Het vreemde is, dat hij met hetzelfde autootje onmiddellijk na de capitulatie is vertrokken. Er werd toen nog gevochten rondom Theresienstadt. Hij wilde toen weten, wat niemand nog wist, wie eigenlijk Theresienstadt zou bezetten. Hij heeft toen gemerkt, dat dat de Russen waren. Nadat hij dat had vastgesteld, is hij zo snel als hij kon, verdwenen. Om welke reden en wat hij met de Russen heeft gehad, weten wij niet, maar hij wilde blijkbaar in geen geval iets met de Russen te maken hebben.

Hij is toen weggegaan en heeft alleen een paar Fransen, die daar waren, meegenomen. Ik weet in het geheel niet, of hij wel iemand van het Rode Kruis is geweest, zelfs niet of hij niet een Fransman is geweest. Hij gaf op *Dunand* te heten en hij kwam namens de heer *Burckhart*, de president van het Internationale Rode Kruis, die tegelijkertijd gezant in Parijs was. Wij hebben aan hem in ieder geval ontzettend veel te danken.

93651. De **Voorzitter**: Wanneer die *Dunand* inderdaad iets met het Rode Kruis te maken had, wat wel waarschijnlijk is, dan was hij, geloof ik, de president?

A. *Burckhart* was de president.

93652. De **Voorzitter**: Was hij een zoon van *Henri Dunand*?

A. Neen, dat heb ik hem toevallig ook gevraagd.

93653. De **Voorzitter**: Heette hij toevallig ook *Dunand*?

A. Ja.

93654. De heer **Stokvis**: Of was dat een pseudoniem?

A. Ik heb het mij dikwijls afgevraagd!

93655. De **Voorzitter**: Wanneer u meent, dat hij waarschijnlijk een bedankbrief heeft gekregen van de Nederlandse Regering, zou men toch eerst moeten weten wie hij was.

A. Zeker. Men moest dat natuurlijk even informeren bij het gezantschap in Parijs, maar ik heb het nooit gehoord. Hij sprak alleen Frans, geen woord Duits. Hij sprak uitstekend Frans. Hij was in Frankrijk bekend. Ik heb hem daarover nog gesproken.

Dat was dus wat wij van het Rode Kruis hebben gemerkt.

Daarvoor is er ook nog een tweede bezoek geweest van het Rode Kruis en men meende, dat alles voor-de-gek-houderij was, wat zij te zien kregen, omdat zij de eerste keer ook zo voor de gek waren gehouden.

93655. De **Voorzitter**: Was er die tweede keer niet zoveel voor-de-gek-houderij bij?

A. Neen, het was wel een beetje mooi gemaakt, maar wat zij te zien kregen van de kinderverzorging, kinderoerettes en dergelijke, was niet zo'n voor-de-gek-houderij als die eerste keer.

93657. De **Voorzitter**: Op ern gegeven ogenblik bent u in aanraking gekomen met de missie-Boon. Was dat in de buurt van Pilsen?

A. Ja, in de buurt van Pilsen.

93658. De **Voorzitter**: Was u toen vanuit Theresienstadt naar Pilsen getransporteerd, of was u toen vrij?

A. Het was na de capitulatie. Wij waren vrij in zoverre, dat wij toen al verbinding hadden niet Nederland. Onmiddellijk na de capitulatie hebben wij per radio verbinding met Nederland gekregen. Wij hebben hulp gevraagd en wij hebben ten antwoord gekregen, dat die hulp verleend zou worden. Er zijn verschillende personen door de linies heen weten te komen en zij hebben verbinding gehad met de Hollandse autoriteiten. Hier in Nederland is, als ik goed ben ingelicht, opdracht gegeven, dat er zou worden gezorgd, dat wij allen per vliegtuig zouden worden getransporteerd, wat dan ook is gebeurd.

93659. De **Voorzitter**: Van waaruit is dat gebeurd?

A. Vanaf een vliegveld in de buurt van Pilsen. Daarom zijn wij toen ook, zonder dat iemand precies wist wat dat was, overgebracht naar Dobjani.

93660. De **Voorzitter**: Door de geallieerden dan toch zeker?

A. Helemaal zelfstandig. Wij kregen een trein ter beschikking. Daar konden wij in gaan zitten. Wij konden hem vullen zoals wij wilden. Het kamp Dobjani stond toen onder leiding van een Hollander, die echter gauw is weggegaan, een heel geschikt iemand. *Simons* heette hij; hij was liaison-officer. Toen kwam er een Amerikaan, die ons zowat regeerde. Wij genoten wel persoonlijke vrijheid en er hoefde niet meer gewerkt te worden, maar wij zaten daar in een kamp.

93661. De **Voorzitter**: Hoe wordt Dobjani geschreven?

A. Dobjani, geloof ik. Ik weet het niet zeker, want die namenonthou je op het gehoor. Ik zie het hier staan: Dobransy.

93662. De **Voorzitter**: Ik meen, dat iemand van de missie-Boon u nog heeft bezocht?

A. Ja. Alles was toen al voor elkaar. Een paar dagen voordat wij vertrokken zijn per vliegtuig is die commissie van drie bij ons geweest.

93663. De **Voorzitter**: Was de heer Polak *Daniëls* daar ook bij?

A. Ja. Polak *Daniëls*, Boon en *Hartog*. Zij hadden al gauw door, dat er voor hen in het kamp weinig te doen was en zij zijn toen verder gegaan.

93664. De **Voorzitter**: Iets bijzonders hebt u daar dus niet over te vertellen?

A. Neen.

93665. De heer **Stokvis**: Ik heb kort na de bevrijding met u mogen corresponderen over de moeilijkheden, die Jo *Spier* heeft gehad na zijn terugkomst. De moeilijkheden bestonden daarin, dat men zei, dat hij misbruik zou hebben gemaakt van het feit, dat de Duitsers hem goed gezinc waren op grond van zijn artistieke prestaties in het kamp. U hebt mij toen medegedeeld, dat de houding van Jo *Spier* niet fout was geweest. Verklaart u nu als getuige onder ede, dat wat ik hier in het kort heb geresumeerd, juist is?

A. Ik heb u geschreven, dat mij daarvan niets bekend is. De kwestie was, dat er ook in het kamp heftige beschuldigingen tegen hem werden geuit. Aangezien ik hem wel eens betrok bij enkele werkzaamheden, werd mij gevraagd: Hoe kun je *Spier* nu enig verantwoordelijk werk opdragen? Ik heb toen meerdere keren gezegd: Als iemand met iets voor de dag komt, kan ik het onderzoeken, maar er is nooit een concrete aanklacht gekomen!

Het is niet iemand, die als een held zal optreden.

93666. De heer **Stokvis**: Die pretentie had hij ook niet, geloof ik.

A. Neen. De verdachtmaking is inderdij begonnen, omdat hij in Doetinchem heeft gezeten.

93667. De heer **Stokvis**: En dat heeft men hem euvel geduid?

A. Ja.

93658. De heer **Stokvis**: Als ik mij niet vergis, was dat een kamp voor Joodse N.S.B.-ers? *Spier* kwam daar op verzoek van *Mussert* die een bewonderaar was van zijn werk.

A. Het was voor Joodse N.S.B.-ers bedoeld, maar daar hebben maar 5 mensen gezeten. Hij is daar op speciale aanwijzing van *Mussert*, met wie hij direct of indirect in zijn jeugd enige connectie heeft gehad, gekomen.

93669. De **Voorzitter**: Hij is toch nooit N.S.B.-er geweest?

A. Absoluut niet. Als u zijn tekeningen, die hij tijdens de brzetting maakte, maar inzien! Tenslotte zijn zijn tekeningen door de Duitsers verboden. In Theresienstadt stond hij op de beste voet van ons allen met de kampcommandant, die de verbeelding had, dat hij schilder was.

Spier heeft met hem over het vak gepraat en hij gaf *Spier* de gelegenheid om te tekenen en te schilderen. Hij heeft daar gebruik van gemaakt. Hij heeft schilderijen gemaakt van de omtrek. Die hingen daar en het was allemaal even liefelijk. Het was ook liefelijk, als men daar buiten was. Ik heb echter nooit iets kunnen vinden, waarvan ik zou moeten zeggen, dat het een positieve aanklacht was tegen *Spier*.

Nu zou ik u zelf nog even iets willen vragen, wat mij altijd heeft geïnteresseerd, en wel betreffende dat Zwitserse transport. Waardoor is dat bewerkt en waarom zijn er niet meerdere, zoals oorspronkelijk is gezegd, gevolgd. Ik weet alleen, dat er een tussenpersoon is geweest.

93670. De **Voorzitter**: En wilt u nu weten wie dat is?

A. Ja, het was een Hongaarse of Slowaakse Jood. Zijn naam ben ik vergeten.

93671. De **Voorzitter**: Dat was waarschijnlijk *Musy*.

A. Hij is in het kamp geweest.

93672. De **Voorzitter**: Wij hebben van iemand gehoord, dat hij *Musy* heette, maar wij hebben altijd gedacht, dat hij een Zwitser was.

A. Hij werd voor Zwitser gehouden.

93673. De **Voorzitter**: Hij zei, dat hij voor 10000 franken per geval Joden uit Duitse kampen kon krijgen. De gezant in Bern heeft toen aan Londen gevraagd om een miljoen franken om daar een begin mee te maken. Bedoelt u die persoon?

A. Ja, maar het was geen Zwitser, want hij is in het kamp door velen herkend, omdat er zoveel Slowaken in zaten, als een Hongaarse of Slowaakse Jood. Hij zou al veel malen een dergelijke „koehandel“ hebben gedreven.

93674. De **Voorzitter**: Meent u, dat die man de hand heeft gehad in het vrijkomen van die mensen uit Theresienstadt naar Zwitserland?

A. Ja.

93675. De **Voorzitter**: Heeft hij het om de betaling gedaan?

A. Dat kan ik u niet vertellen. Ik heb dit allemaal van horen zeggen: ik was er toen niet zo nauw bij betrokken.

93676. De **Voorzitter**: Wij hebben steeds gehoord, dat hij geen succes heeft gehad.

A. Dat ene transport is toch maar doorgedaan!

93677. De **Voorzitter**: Wij hebben hem nooit horen noemen in verband met dat transport uit Theresienstadt.

A. Hij is in Theresienstadt geweest; hij is daar juist herkend als niet zijnde een Zwitser, maar precies als wat hij was.

93678. De **Voorzitter**: Hij heeft dus ook niets te maken gehad met de Palestina-certificaten?

A. Voor zover ik weet niet.

93679. De **Voorzitter**: Als het *Musy* niet is geweest, is het u dus onverklaarbaar?

A. Ja.

93680. De **Voorzitter**: Wij hebben er nooit een verklaring van gehoord. Dit is een van de dingen, die ons bezighouden.

A. Ik verhaal wat ik mij nog meen te herinneren. Hij is in het kamp geweest. Het trof juist, dat hij daar als Jood omging met hogere generaals, enz., hen op de schouder klopte, onhebbeligheden zei; hij schijnt door iemand te zijn gedekt en dat schijnt *Himmler* zelf geweest te zijn.

De **Voorzitter**: Dan had Minister *Gerbrandy* toch wel een beetje gelijk, toen hij zei, dat hij niet met de duivel wilde onderhandelen. Dat sloeg hierop.

93631. De heer **Stokvis**: Intussen heeft die duivel blijkbaar toch iets bereikt?

A. Ja, hij heeft iets bereikt.

93682. De **Voorzitter**: Ja, als hij dat heeft bereikt. U hebt alleen maar vermoedens naar voren gebracht. U weet het niet zeker.

A. Er is later een transactie opgezet — die is ook aangekondigd door de commandant — voor meerdere transporten. Er zou wekelijks zo'n transport plaats hebben: er zouden er zes zijn; er is er echter geen enkele meer gekomen.

93683. De heer **Stokvis**: Weet u zeker, dat het *Musy* is geweest?

A. Ik heb die naam herhaaldelijk gehoord.

93684. De heer **Stokvis**: En weet u zeker, dat hij degene was, die in het kamp is geweest?

A. Ja, en dat hij voor het Rode Kruis is gekomen en dat hij daar herkend is als een Hongaarse of Slowaakse Jood, één van de twee; dat weet ik niet zeker meer.

93685. De heer **Stokvis**: Dat is heel merkwaardig, want wij hebben altijd begrepen, dat hij een Zwitsers fascist was.

A. Ik weet alleen, dat hij in het kamp is geweest en hij werd zo genoemd door anderen. Zelf heb ik hem niet gezien, maar die naam *Musy* is daar herhaaldelijk ter sprake gekomen.

93686. De heer **Stokvis**: En werd het transport algemeen in verband gebracht met het bezoek van *Musy*?

A. Ja, als gevolg daarvan. Dat moet de Joint hebben betaald.

93687. De **Voorzitter**: Men heeft ons hier wel verteld, dat het niet een kwestie was van betaling door deze of gene, maar dat het de bedoeling was van de Duitsers, te tonen, dat zij ook wel eens goede dingen deden.

A. Ja, dat kan het ook zijn.

93688. De **Voorzitter**: En de kampcommandant of zo iets, of *Frank* misschien?

A. Neen, de kampcommandant zelf niet, en *Frank* stond er toeri nog buiten, want hij is pas gekomen met zijn drie goede daden na *Dunand*.

93689. De heer **Stokvis**: Het is natuurlijk van belang, dat wij zoveel mogelijk zekerheid omtrent dit punt krijgen. Is ook van de zijde van de kampcommandant te verstaan gegeven, dat het transport verband hield met het bezoek van *Musy*? Hebt u dat uit uitlatingen of anderszins vernomen?

A. Neen, die man zal er zelf niets van hebben geweten. Hij kreeg zijn order: die mensen moet je ontvangen. Toen dat transport van die 1200 mensen moest komen. . . .

93690. De heer **Stokvis**: Dat transport volgde dus spoedig op het bezoek van *Musy*?

A. Dat is er niet zo lang na geweest, als ik mij niet vergis.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

E. M. MEIJERS.

SCHILTHUIS, voorzitter.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 4 JULI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *l* en *m*.

Verhoor van

Dr. WILLEM HUENDER,
oud 51 jaar, wonende te Ankara, buitengewoon gezant
en gevolmachtigd Minister.

Hij legt de eed af als getuige.

93691. De Voorzitter: Wat was in Engeland eigenlijk uw functie aan het Departement van Buitenlandse Zaken?

A. In October 1942 ben ik in Engeland aangekomen en daar begonnen als chef van het kabinet van de secretaris-generaal van het Departement van Buitenlandse Zaken.

93692. De Voorzitter: Waar kwam u toen vandaan?

A. Uit Manilla, waar ik consul-generaal in de Philippijnen was. Ik ben in de Philippijnen geïnterneerd geweest, uitgewisseld en in October 1942 via de uitwisseling in Londen terechtgekomen.

93693. De Voorzitter: De heer *van Bylandt* heeft hier gezegd, dat hij van verschillende vragen, die wij hem stelden, niet veel wist, maar dat u daar wel meer van zou kunnen vertellen. Dat betrof o.m. de uitwisseling van Joden met Palestina-certificaten.

A. Ik wilde de vragen, die ik in kopie heb gekregen, eerst even aanvullen. Ik ben dus in Londen begonnen als chef van het kabinet van de secretaris-generaal. Dat ben ik een maand of vier geweest. Daarna ben ik tot het einde van de oorlog hoofd van het Bureau Naoorlogse Vraagstukken geweest, een afdeling, die eerst volkomen theoretisch is begonnen met alles te verzamelen, wat er op dit gebied voor de dag kwam en verschern, maar die geleidelijk praktijk is geworden, in het kader van U.N.R.R.A., lend-lease en ook tot op zekere hoogte — en dit is de verklaring voor wat de heer *van Bylandt* heeft gezegd — van relief. In die relief past een zeker gedeelte van deze materie.

93694. De Voorzitter: Dat was dus na-oorlogse relief?

A. Neen, dat was ook rechtstreekse relief, bijvoorbeeld de relief, die hier heet Zweedse relief, dus het wittebrood en de haring. Dat is in Londen onder die afdeling door mij behandeld. Vandaar, dat enige van deze relieffacetten lijken bij mij te zijn geweest, maar zij waren het niet. Daar kom ik straks nog wel even op terug.

93695. De Voorzitter: Hebt u ook te maken gehad met de Palestina-certificaten?

A. Neen, niets.

93696. De Voorzitter: Weet u ook niet wie die verstrekte?

A. Neen.

93697. De Voorzitter: U weet daar dus niets van?

A. Neen.

93698. De Voorzitter: Hebt u ook te maken gehad met de pogingen om Nederlandse Joodse kinderen naar Palestina te krijgen?

93699. De Voorzitter: Hebt u misschien contact gehad met de commissie voor Joodse vraagstukken in Londen, van de heren *van Zwanenberg*, *Sluysen* en *Polak*?

A. Ik ken natuurlijk de heren *van Zwanenberg* en *Sluysen* wel.

93700. De Voorzitter: Hebt u nooit met hen in zakelijk contact gestaan?

A. Officieel in dit verband: neen, bepaald niet.

De Voorzitter: Wij hadden juist gehoopt, dat u ons daarover een en ander zou kunnen vertellen.

A. Het spijt mij verschrikkelijk.

93701. De Voorzitter: Weet u iets van de uitwisseling van Joden, die in Duitsland in de gevangenkampen zaten, tegen Duitsers, die in handen waren van de geallieerden?

A. Neen. Het enige, dat ik daarvan weet — en daar ben ik alleen nog maar zijdelings bij betrokken geweest — is, dat die eerste uitwisseling betrekking heeft gehad op in Nederland geïnterneerden, die uit de Indische dienst waren geïnterneerd of afkomstig waren uit Indië. Daarmee heb ik wel te maken gehad langs die kant, maar niet wat betreft datgene, wat er tegenover zou worden uitgewisseld.

93702. De Voorzitter: U zegt: uitwisseling van geïnterneerde mensen uit Indië. Bedoelt u daarmee de gijzelaars?

A. Ja, de gijzelaars.

93703. De Voorzitter: Is een gedeelte van de gijzelaars in vrijheid gesteld in ruil voor Duitsers?

A. Ik geloof niet, dat het ooit zover is gekomen, maar het is wel in behandeling geweest.

93704. De Voorzitter: Is het wel geprobeerd?

A. Ja, dat heb ik geprobeerd.

93705. De Voorzitter: Wat voor ruilobject had u dan?

A. De geïnterneerden, die toen naar ik meen in Brits-Indië zaten, althans een gedeelte daarvan.

93705. De Voorzitter: Hebben de Duitsers die niet willen hebben?

A. Neen, die plannen zijn vastgelopen, maar waarop weet ik niet precies meer; het is ook al zo lang geleden.

93707. De Voorzitter: Is dat misschien vastgelopen op bezwaren van de Engelsen om die Duitsers de hele wereld te laten rondreizen?

A. Ik heb hier ergens in één van de brieven gelezen, dat het moeilijk was om de mensen verscheept te krijgen. Ik kende echter dat hele argument niet.

93708. De heer Stokvis: Dat staat in een brief van het Foreign Office aan de heer *Michiels van Verduynen*.

A. Ja.

93709. De heer Stokvis: In die brief wordt gezegd:

„Your Excellency will appreciate that there may be considerable difficulty in finding the necessary means of transport for conveying 500—600 Germans from India to the place of exchange which may be agreed upon.”.

A. Ja. Dat heb ik nu voor het eerst hier gelezen. Dat argument heb ik nooit eerder gehoord.

93710. De **Voorzitter:** U weet dus verder niet, waarom dit is mislukt?

A. Neen, dat zou ik u niet kunnen zeggen. In het algemeen zou ik u kunnen zeggen, dat van al deze stappen op zich zelf heel weinig terecht kwam. Dat lag vaak aan de kant van de vijand, maar ook heel vaak aan de zijde van de Engelsen.

93711. De **Voorzitter:** Werkten zij niet mee of vonden zij, dat het in strijd was met de oorlogsdoelinden?

A. Vaak was het een kwestie van economic warfare. Dat was een heel belangrijk ding. Eén van de punten bijvoorbeeld, die ik weer wel heb behandeld, is de relief geweest aan geïnterneerde Nederlanders in Nederlandsch-Indië, waarbij ik van de Engelsen bezwaren onderzocht.

93712. De **Voorzitter:** Bedoelt u de geïnterneerden onder de Japanners?

A. Ja. Ik heb toen geprobeerd maandelijks bedragen daarheen te krijgen, maar dat is door de Engelsen afgeketst.

93713. De **Voorzitter:** Wilden zij dat niet uit blokkade-overwegingen?

A. Zij vreesden, dat het in Japanse handen zou komen. Wij hebben driemaal 50 000 Pond gestuurd. Verder zijn wij echter nooit gekomen. Ik had het maandelijks willen doen.

93714. De **Voorzitter:** Hebben de geïnterneerden daar de vruchten van geplukt?

A. Ja, positief. Zij hebben het geld gehad.

93715. De **Voorzitter:** Maar konden zij met dat geld ook iets doen?

A. Ja.

De heer **Gerretsen:** Wij kregen op een gegeven moment — van de Nederlandse Regering heette het toen — f 10 per persoon. Dat is één keer gebeurd, tegen het einde van de oorlog, in 1944. misschien begin 1945. Met dat geld was officieel niets te doen. In alle Japanse kampen echter bestond er zwarte handel. Men kon dus trachten op clandestiene wijze voor die f 10 etenswaren te krijgen.

Dat moet dus dat geld zijn geweest.

A. Ja. Er zijn drie zendingen geweest. Nu kan ik natuurlijk niet zeggen hoe dat werd verdeeld over het aantal zielen.

93716. De **Voorzitter:** Dan weet u waarschijnlijk ook niet in welke kampen dat geld is terechtgekomen?

A. Neen, en ik weet ook niet de totaliteit, die er geïnterneerd was. Wanneer ik schat, dat er 100 000 mensen waren, heb ik één miljoen gulden nodig om al die mensen een tientje uit te delen. Wanneer men dan met f 50 000 begint, is dat nog niet eens genoeg om ieder één keer één tientje te geven.

93717. De **Voorzitter:** Was dat een Pond van zeven gulden in die tijd?

A. Ja.

93718. De **Voorzitter:** Waren er meer van dergelijke plannen, die wel zijn uitgevoerd?

A. In het reliefkader: ja. De haring en het wittebrood zijn hier gekomen.

93719. De **Voorzitter:** Haring hebben wij niet gehad, wel margarine en wittebrood.

A. Ja, met die coasters.

93770. De **Voorzitter:** Daar was geen haring bij.

A. Dat was ook een opzei, die is gelukt. Verder een paar Rode Kruis-zendingen naar Indië.

93721. De **Voorzitter:** Is dat gelukt met hulp van het Rode Kruis?

A. Niet alleen, maar met behulp van meerdere Rode Kruisen.

93722. De **Voorzitter:** Ik bedoelde met behulp van het Internationale Rode Kruis.

A. Met behulp van het Internationale Rode Kruis en van de Zweedse Regering; een aanvaardbaar Nederlands Rode Kruis was er eigenlijk niet en daarom figureerde in deze zaak de Zweedse consul te Amsterdam. Wij hadden toen het fameuze geval-Piek, die in het Rode Kruis-verband zat en er niet aan mee mocht doen.

93723. De **Voorzitter:** Hij wilde wel meedoen, maar dat is hem niet gelukt. De Zweedse consul is toen steeds in Delfzijl geweest.

A. Ja, wij hebben dat van Londen uit gedirigeerd.

93724. De **Voorzitter:** Gingen al die Joodse kwesties en al die andere aangelegenheden, zoals buitenlandse paspoorten, valse paspoorten van Honduras en San Salvador en Paraguay buiten u om?

A. Wet Departement in Londen was klein; daardoor hoorde men weleens wat. Wij praatten met elkaar. De behandeling echter van deze zaken heeft nooit bij mij berust. Dat kon ook niet, want die vielen onder diplomatieke zaken en zij werden dus behandeld door een andere afdeling. Wij wisten wel, dat men doende was met dergelijke certificaten en men wist ook wel, waarom het ongeveer ging.

93725. De **Voorzitter:** Wie was nu eigenlijk degene, die daarmee wel was belast?

A. Dat is nu juist de moeilijkheid; die vraag kan ik niet beantwoorden, want diplomatieke zaken heeft in handen gezeten van *Reuchlin* en van *Pallandt*.

93725. De **Voorzitter:** De heer van *Pallandt* zit op het ogenblik in Moskou. Aan hem hebben wij dus op het ogenblik niet veel.

A. De heer *Reuchlin* zit nu in den Haag. Wij zijn tegelijk uit Washington overgekomen. Hij is daar maar kort geweest en was er zeker in Januari 1944 niet meer. Dat kan ik u garanderen.

93727. De **Voorzitter:** Wie was dan zijn opvolger?

A. Van *Pallandt*.

De **Voorzitter:** Daar hebben wij niet veel aan, nu hij in Moskou zit.

A. Het derde punt weet ik niet. Dat heb ik voor het eerst hier gelezen; ik had daar nooit eerder van gehoord. Over het vierde punt heb ik u verteld wat ik er van wist. Dat was alleen het zij-facet. Het vijfde punt weet ik absoluut niet; daar heb ik nooit iets van gezien. Het zesde punt heb ik weleens gehoord, maar ik weet absoluut niet of het certificaten waren.

93728. De heer **Stokvis:** Omtrent het zesde punt: De aankomst van een transport van 1200 Joden uit Theresienstadt in Zwitserland omstreeks 7 Februari 1945, hebt u dus wel eens iets gehoord?

A. Ja.

93729. De heer **Stokvis:** Wat hebt u daarvan vernomen?

A. Als ik mij niet vergis, was die materie op dat ogenblik nog helemaal in handen van Ferwerda. Is dat een naam, die u bekend voorkomt?

De **Voorzitter:** Ja.

A. Mag ik nu even wat vragen? Herinnert u zich misschien de datum, waarop Ferwerda in dienst is gekomen?

De **Voorzitter:** Dat was November 1943.

A. Hij is benoemd op basis van het rapport-*Hondelink*. Dat rapport ken ik. Daar heb ik ook in gezeten. Op dat ogenblik is deze materie eigenlijk in haar geheel de repatriëringmaterie geworden. Dat is dan meteen weer het antwoord op uw vraag. Er zijn dus twee dingen, die ik wel weet. Ik ben er van overtuigd, dat de repatriëringzaak van deze Nederlanders op dat ogenblik in handen was van Ferwerda, die daarvan ook het beleid had. De behandeling van de pakketten lag daar ook; de pakketten voor de kampen tenminste; de andere pakketten gingen bij mijn weten uit van het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis. De beleidszaken vielen onder Sociale Zaken.

93730. De **Voorzitter**: Welke zaken bedoelt u?

A. Van de repatriëring als zodanig, de totale repatriëring dus.

93731. De **Voorzitter**: Op het moment, dat die 1200 mensen uit Theresienstadt in Zwitserland kwamen, was daar niets van repatriëring bij.

A. Neen. Men is enerzijds met de administratie begonnen en anderzijds heeft men het begrip repatriëring genomen in die zin, dat Nederlanders, die op een zeker ogenblik uit handen van de vijand kwamen, in het repatriëringsaspect kwamen te liggen. Maar om-ben ik er van overtuigd, dat deze zaak is behandeld in het kader *Ferwerda*.

93732. De **Voorzitter**: Dat zal ongetwijfeld wel waar zijn, toen zij eenmaal in Zwitserland waren. Wij wilden echter graag iets anders weten, namelijk hoe het komt, dat die mensen zijn vrijgegeven. Had-den zij misschien Palestina-certificaten of zijn zij uitgewisseld of is iets anders de reden daarvan?

A. Daarop kan ik u volstrekt niet antwoorden. Ik heb alleen gehoord, dat deze mensen waren aangekomen. Waarom dat was, kan ik u niet zeggen, want dat weet ik niet.

93733. De **Voorzitter**: Dan zijn wij nu aan punt 7 beland.

A. Dat eerste is mij nieuw. Ik wist niet eens, dat er stappen waren gedaan door de heren *Michiels van Verduynen* en *van Harinxma*. Ik weet ook niet of het London Committee die gevoerd heeft. Of dergelijke pogingen daarna nog weer zijn gedaan in verband met de voedselpakketten kan ik u niet zeggen. Ik weet zeker, dat ik daar niet tussen heb gezeten, als die stappen ooit zijn gedaan. Ik heb wel weer zelf, met de Engelsen, stappen gedaan in aansluiting op de coasters om te proberen 2 schepen van 6000 ton vol te krijgen in Engeland om over te steken. Dat heeft natuurlijk uit de aard van de zaak niets te maken met de Nederlanders in de kampe. Als ik mij goed herinner, is deze pakkettenaangelegenheid direct van de aanvang af in handen gekomen van *Ferwerda* en zijn medewerkers. Ik heb in mijn hoofd, dat daar de naam *Dentz* bij kwam.

93734. De **Voorzitter**: De heer *Dentz* is een medewerker van de heer *Ferwerda* geweest. De heer *Ferwerda* echter was niet Je man van de pakketten. Daar behoeven wij niet verder op in te gaan, want daar weten wij wel genoeg van. We hebben de heren *Dentz* en *Ferwerda* hier herhaaldelijk gesproken.

Hebt u weleens iets te maken gehad met de heer *Gans*?

A. Neen, ook niet; dat is ook een negatief ding! Van die 2000 pakketten weet ik natuurlijk wel iets af; ik wist wel, dat het bestond. Ik heb nooit contact gehad met die heren, zoals ik u zo juist al zei. ook niet in Londen. Ik heb weleens met hen gesproken; zij waren mij persoonlijk bekend, maar verder niet.

Van die 62 000 pakketten heb ik voor het eerst hier iets vernomen, toen ik dit stuk in handen kreeg.

93735. De **Voorzitter**: Dan heeft de heer *van Bylandt* zich toch vergist, toen hij ons naar u verwees.

A. Dat heeft hij ook en de verklaring daarvan heb ik getracht u te geven. Dat zit hem in dat woord *Relief*. De aangelegenheid van de Palestina-certificaten is bewust onder diplomatieke zaken gehouden, omdat daar ettelijke internationale en politieke facetten bij te pas kwamen.

93736. De **Voorzitter**: Wanneer u dus zegt, dat u van al deze dingen niets weet, betekent dat niet, dat het Departement van Buitenlandse Zaken zich daarmee niet heeft beziggehouden?

A. Neen, bepaald niet.

De **Voorzitter**: Dan weet ik niet meer, wat ik u nog te vragen heb, nu u met deze aangelegenheden niet op de hoogte bent.

93737. De heer **Stokvis**: Kunt u ons, onafhankelijk van deze zaak, geen andere inlichtingen geven, die voor ons van betekenis zouden kunnen zijn?

A. Ten aanzien van deze materie?

De heer **Stokvis**: Ja.

A. Neen, in het algemeen kan ik alleen dit zeggen, dat in die tijd de reliefactie in het kader *Ferwerda*, wanneer die naar het buitenland werd gedirigeerd, over Buitenlandse Zaken werd geleid. Dat was echter de zuivere doorgeving van de beleidslijnen van een ander.

93738. De **Voorzitter**: Kan het dan zo zijn, dat alleen die andere Minister werkelijk iets wist?

A. Ja, tot op zekere hoogte.

93739. De **Voorzitter**: Vindt u, dat dit overeenkomt met de waar-digheid van de Minister van Buitenlandse Zaken?

A. Neen, maar dat moet van tijd tot tijd tegenover het buitenland.

93740. De **Voorzitter**: Wanneer nu bijvoorbeeld de Minister van Sociale Zaken van mening is, dat er iets moet gebeuren, laten wij zeggen tegenover een land, waar men de Nederlandse vluchtelingen liever niet hebben wil, dan geeft de Minister van Buitenlandse Zaken toch niet aan de vertegenwoordiger van dat andere land een boodschap door? De in zulk een geval nodige stappen doet hij toch zeker zelf?

A. Ja, dat doet hij ook, na ruggespraak en overleg en in overeenstemming met de Minister, die de materiële zaak onder zijn verantwoordelijkheid heeft.

Wanneer de heer *Ferwerda* bijvoorbeeld wilde aanvragen 2000 pakketten, dan is het niet de Minister van Buitenlandse Zaken, die zegt: Je moet er 3000 aanvragen. Het was wel zo, dat, wanneer men vond, dat het beter was de dingen iets anders te doen dan was voorgesteld, men in zo'n geval zei: Luister eens, zo en zo; bekijk dat nog eens. Dat hebben wij zo ettelijke malen meegemaakt.

93741. De **Voorzitter**: Wij hebben het geval gehad van valse paspoorten van Honduras en Paraguay, die aan Nederlandse Joden waren verstrekt en die dreigden niet te worden gehonoreerd in die landen. Men heeft toen bij Buitenlandse Zaken geprobeerd dit in orde te krijgen.

A. Ja, in zo'n geval neemt Buitenlandse Zaken de stappen.

93742. De **Voorzitter**: In zo'n geval doet Buitenlandse Zaken dus mee aan de actie.

A. Ja. Ik bedoelde dit. Als de Minister van Algemene Zaken bepaalt, dat de réfugiés in Spanje 75 cent per dag mogen hebben, dan zegt Buitenlandse Zaken niet: Dat moet 80 cent zijn. Ik weet nog wel een ander concreet geval. In de colonne van *Polak Daniëls*, enz. hebben wij materieel tussen gezeten, en wel zeer behoorlijk.

93743. De heer **Stokvis**: In hoeverre?

A. Om te zorgen, dat hij slaagde.

93744. De **Voorzitter**: Hoe kon u daar bij Buitenlandse Zaken voor zorgen?

A. Wij konden niet zorgen, dat hij slaagde, maar wel, dat op de dingen, die dringend nodig waren, werd geattendeerd van de zijde van Sociale Zaken, door te zeggen: Luister eens, je werkt in het buitenland. De buitenlandse ervaring is de kant van Buitenlandse Zaken. Doe dat nu niet zo, want dat loopt zeker vast.

93745. De **Voorzitter**: Tenslotte liep hij toch vast.

A. Ja, tenslotte is hij toch vastgelopen. Inderdaad, volledig, wat heel jammer is.

De **Voorzitter**: Dan weet ik verder niet, wat ik u nog moet vragen.

A. Het ligt er maar aan, over welke materie u wilt spreken.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat wij met u alles behandeld hebben. Ik dank u voor uw inlichtingen en ik sluit het verhoor.

W. HUENDER.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 4 JULI 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en m.

Verhoor van

Mr. JOHANNES CORNELIS BRONS,
oud 66 jaar, wonende te 's-Gravenhage, oud-gouverneur van Suriname.

Hij legt de eed af als getuige.

93748. De **Voorzitter**: Ik weet niet, of u er mee bekend bent, waarom wij eens met u wilden spreken.

Wij zitten namelijk met een moeilijkheid, die wij niet kunnen oplossen: Waarom hebben Suriname en Curaçao er gedurende de oorlog bezwaar tegen gemaakt Nederlandse uitgewekenen te ontvangen, die zich voornamelijk in Portugal bevonden?

A. Over Curaçao kan ik natuurlijk niet oordelen. Wat Suriname echter betreft, is het voor mij een verrassing te horen, dat daartegen bezwaar is gemaakt, omdat ik de indruk heb, dat daaraan door Suriname hard is medegewerkt. Ik heb dat van zeer nabij meegemaakt en ik zou dan toch ook wel iets van die tegenwerking gemerkt moeten hebben.

93749. De **Voorzitter**: In de eerste jaren van de oorlog was u, naar ik meen, procureur-generaal?

A. Ik ben altijd bij de rechterlijke macht geweest.

In 1926 ben ik benoemd tot lid van het Hof van Justitie en één jaar later ben ik president geworden, wat ik ben gebleven tot 1943. In die tussentijd, van 1930 tot 1935, ben ik ook voorzitter geweest van de Staten van Suriname. In 1935 ben ik benoemd tot ondervoorzitter van de Raad van Bestuur. Ook had ik gedurende de oorlogstijd nog andere functies. Suriname is natuurlijk niet zo goed geëquipeerd met mensen om in tijd van oorlog in alle diensten te voorzien; daarom wordt er een beroep gedaan op allen, die voor die functies in aanmerking kunnen komen.

Ik was in oorlogstijd voorzitter van de Commissie Kechtsverkeer, voorzitter van de Deviezencommissie, president-commissaris van de Surinaamse Bank, oprichter en stichter van het Oorlogsnoodfonds. Dit laatste vermeld ik, omdat dat ook in verband met de vluchtelingen van belang zal zijn. Verder ben ik verscheidene malen, ook vóór de oorlog, opgetreden als waarnemend gouverneur.

93750. De **Voorzitter**: Was dat het geval, wanneer de heer *Kielstra* er niet was?

A. Ik ben benoemd tot waarnemend gouverneur en in functie geweest als zodanig van 6 Augustus 1935 tot 12 April 1936, 9 maanden dus. Dat is al lang geleden. Dat was onder *Kielstra*, die toen wegens ziekte met verlof is gegaan.

In 1938 ben ik weer tot waarnemend gouverneur benoemd en ik heb die functie uitgeoefend van September 1938 tot Januari 1939. Toen ben ik dus een maand of vier met het bestuur belast geweest. In 1942 — in oorlogstijd dus — ben ik ambtshalve opgetreden als waarnemend gouverneur, omdat de ondervoorzitter van de Raad van Bestuur daarvoor ambtshalve is aangewezen, wanneer er geen Koninklijke voorziening is getroffen. Dat ben ik geweest van 25 Juli 1942 tot 30 September 1942.

93751. De **Voorzitter**: Dat wil dus zeggen, dat u met wat tot het werk van de gouverneur behoorde goed bekend was.

A. Ja, in die tijden van bestuur.

93752. De **Voorzitter**: Wij hebben herhaaldelijk van verschillende zijden de mededeling gekregen, dat zowel de gouverneur van Curaçao als de gouverneur van Suriname bezwaar hadden tegen toelating van die uitgewekenen — ik weet niet precies of dat steeds op allebei slaat —, gedeeltelijk omdat men vond, dat er niet genoeg woonruimte was voor die mensen. Er is zelfs ook sprake van geweest, dat men alleen mensen wilde toelaten, die over geld beschikten om hun onderhoud te kunnen betalen. Eveneens werd er gesproken van voedseltekort. Ik weet niet of dit voor Suriname ook geldt, maar dit gold zeker voor Curaçao. Allerlei bezwaren werden er te berde gebracht. Ik weet wel, dat er in 1942 300 uitgewekenen naar Suriname zijn gegaan.

A. Dat was een paar dagen vóór Kerstmis 1942.

93753. De **Voorzitter**: Ja, zij zijn in December 1942 vertrokken. Wij hebben hier altijd gehoord, dat dat toen een hele overwinning was.

A. Van wie?

De **Voorzitter**: Van degenen, die zich er voor hadden gespannen, die mensen naar Suriname te krijgen.

A. Wel weet ik, dat men in Europa moeilijkheden had om hen te vervoeren. Daarover zijn geschillen geweest. In April 1942 is er voor het eerst een beroep gedaan op Suriname.

93754. De **Voorzitter**: Door wie?

A. Door Overzeese Gebiedsdelen.

93755. De **Voorzitter**: Door de Regering dus?

A. Ja, door de Regering te Londen.

Ik heb hier een afschrift van een telegram. Er zijn telegrammen, die ik zelf heb ontvangen en zelf heb beantwoord; er zijn er echter ook, waarvan ik copie heb genomen uit het geheim archief. Zij kloppen geheel met mijn andere inlichtingen. Sommige telegrammen heb ik dus zelf niet ontvangen, ook dit telegram niet. Het is echter wel duidelijk. Het begint:

„Vraagstuk evacuatie Nederlandsche vluchtelingen onbezet Frankrijk eischt dringend voorziening punt tot dusverre werden zij in kleine groepen naar Portugal overgebracht onder garantie Nederlandsche Regering van spoedige doorzending naar Indië punt nu dit onmogelijk is eenige oplossing opzending naar Suriname punt ik doe mitsdien dringend beroep op Uw medewerking waarbij vooropgesteld kosten onderbrenging en onderhoud niet lastens Suriname punt bedoeling voorloopig hoogstens eenvijfnul personen begin Mei naar Suriname vertrekken punt verzoeken uiterlijk begin volgende week seinen dat op Uw medewerking kan gerekend *Gerbrandy* vijfviervijf.”

Ik kan u een afschrift van dit telegram overleggen, wanneer u daar prijs op stelt.

De **Voorzitter**: Heel graag.

A. Daarop is geantwoord in April 1942 door *Kielstra*:

„Nethmincol London

Uw vijfviervijf uiteraard bereid medewerking punt verzoeken zooveel mogelijk gegevens vooruitzenden omtrent de vluchtelingen punt huisvesting moeilijk vraagstuk indien niet over voldoende aantal barakken beschikt punt voor andere doeleinden in Verenigde Staten bestelde viertwee barakken totnogtoe slechts vier gearriveerd ondanks herhaald aandringen *Kielstra* vijf driezes.”

De heer *Kielstra* heeft zich daartoe dus bereid verklaard; hij heeft er echter alleen op gewezen, dat er barakken nodig waren om de mensen onder te brengen; die barakken moesten uit de Verenigde Staten komen. Daarop heeft de heer *Kielstra* aan het Oorlogsnoodfonds verzocht, of dat fonds deze zaak ter hand wilde nemen. Ik was voorzitter van het Oorlogsnoodfonds; daardoor was ik hierbij rechtstreeks betrokken. Wij zijn toen onmiddellijk begonnen met het grote sociëteitsgebouw te vorderen, te huren van de Chinezen. Dat was een complex gebouwen: daar waren grote zalen bij met keukens en terreinen enz. Het Oorlogsnoodfonds heeft dat toen in orde gemaakt om die mensen te kunnen ontvangen. Het zou niet zo kunnen zijn, dat de gezinnen bij elkaar konden blijven; er waren zalen voor mannen en zalen voor vrouwen, eventueel voor kinderen, ziekenzalen, badgelegenheden, eetzalen, keukens en dergelijke.

93756. De **Voorzitter**: Was dat alles al dadelijk berekend op meer dan 150 mensen?

A. Neen, alles was berekend op 150 mensen. Later echter, even vóór hun komst, hebben wij bericht gekregen, dat er 225 zouden komen. Dat heeft ons ontzaglijk veel moeilijkheden veroorzaakt. Er zijn er echter maar 123 gekomen. Dat was het eerste transport. Later kwamen er nog meer. Wij hebben dat gebouw helemaal klaargemaakt. Wie er echter niet kwamen, waren de vluchtelingen! De heer *Kielstra* heeft daarom in Mei geseind:

„Verzoeken zoo spoedig mogelijk mededeeling tijdstip vermoedelijke aankomst en gegevens nopens personen als gevraagd in mijn 536”.

Dat kwam dus eigenlijk hier op neer: Waar blijven ze?

93757. De heer **Stokvis**: Wanneer kwam dat eerste transport?

A. Twee dagen vóór Kerstmis.

93758. De **Voorzitter**: Heeft dat nog zo lang geduurd?

A. Ja. Wij hebben ontzaglijk veel werk gehad. Het gebouw was hiervoor niet ineens geschikt. Daar is eerst voor f 8838 aan vertimmerd. We hadden geen bedden, die toen echter ook niet te krijgen waren. We hebben toen een beroep gedaan op het Rode Kruis, dat echter ook vruchteloos is gebleven. We hebben daarom veldezers moeten kopen, een soort veldbedden, die op de zalen konden worden gezet. Veldezers is een Surinaamse uitdrukking. Het zijn vouwbedden, die uit zwaar linnen bestaan en net als een klapstoeltje zijn gemaakt, maar langer zijn en als bed worden gebruikt. Ze worden daar altijd buiten gebruikt. We hebben die dus overal opgekocht en we hebben er genoeg gekregen. Toen alles gereed was, waren er nog geen vluchtelingen. Er zijn toen achtereenvolgens 7 schepen getorpedeerd in de nabijheid van Suriname. Dat waren bauxietschepen. We hebben toen stromen schipbreukelingen gekregen; sommigen van hen waren zwaar gewond, omdat zij in de brandende olie hadden gelegen. Anderen waren gered. We hebben toen zeer veel schipbreukelingen daar kunnen onderbrengen in het tehuis, dat klaarstond voor de vluchtelingen uit Portugal. Het was daar een drukke nering, omdat wij al die schipbreukelingen hebben gehad, die daar een poosje bleven, totdat de reders uit Amerika gelegenheid boden tot verder transport.

93759. De **Voorzitter**: Waren het Amerikanen?

A. Neen, maar van Amerika moest de redding komen. Er waren een paar Hollandse schepen bij, Braziliaanse schepen en ook een Amerikaans schip, meen ik. Precies weet ik het niet meer. Ik weet wel, dat het er 7 waren. We hebben periodes meegemaakt, waarin er wel 140 schipbreukelingen in dat gebouw zaten. Daaruit blijkt dus, dat dat gebouw klaar was. We waren toen alleen nog niet klaar met de kleding voor de vluchtelingen, die echter wel gereed was, toen die vluchtelingen kwamen. Ze kregen allemaal tropenkleding, ondergoed en alles wat zij nodig hadden. In September 1942 was ik waarnemend gouverneur. Ik heb hier een lijstje, dat ik u kan overleggen, omtrent de data van mijn optreden als gouverneur, totdat ik tenslotte definitief gouverneur ben geworden. In September heb ik aan de Minister van Koloniën in Londen geschreven, dat wij die en die kosten hadden gemaakt en dat de boel klaar was: Verbouwing, kleding, ligging, inrichting, meubilair, voeding, licht, water, autorekening, salarissen enz. = f 25 722. Daaruit blijkt dus, dat het Oorlogsnoodfonds die zaak toen heeft behandeld en klaargemaakt.

93760. De **Voorzitter**: Waar heeft dat Oorlogsnoodfonds het geld vandaan gekregen?

A. Toen de oorlog uitbrak, kregen wij natuurlijk niet de volledige berichten omtrent de oorlogvoering, althans niet in het begin. Wij hebben toen in Suriname wel gehoord, dat er ontzaglijk veel mensen, veel mariniers, waren gesneuveld in de Wsahaven. Wij konden daar natuurlijk niet veel doen. Ik heb toen het initiatief genomen, in overleg met de gouverneur, om een inzameling te houden voor het Rode Kruis om geld over te kunnen maken. Ik heb toen 50000 gulden ingezameld in een dag of tien, twaalf, met een comité van notabelen, vooraanstaanden, zoals commandanten enz. Dit bedrag van f 50 000 hebben wij toen nog op een of andere wijze overgemaakt, maar later was de mogelijkheid van overmaking er niet meer: bij de bevolking echter was er nog veel bereidwilligheid om iets te doen ten behoeve van de oorlog. Ik heb toen het Oorlogsnoodfonds opgericht, dat tot doel had de leniging van de noodtoestanden, die er door de oorlog zouden ontstaan. Daarvoor is altijd door geld bij elkaar gebracht.

93761. De **Voorzitter**: Dat was dus particulier initiatief?

A. Ja.

93762. De **Voorzitter**: Ik vind het nogal grote bedragen, die u daar noemt, voor zo'n kleine gemeenschap.

A. Ja, dat was ook zo.

93763. De **Voorzitter**: U hebt nog niet gezegd, hoe groot het bedrag was van het Oorlogsnoodfonds.

A. Het totaalbedrag van het Oorlogsnoodfonds kan ik u niet zeggen, want dat was continu. Er waren veel mensen, die maandelijks bleven storten. Er waren mensen, die gewoon waren hun pensioen uit Nederland te krijgen. In die tijd echter kregen zij dat niet. Er werden geen pensioenen uitbetaald. Dat is later wel in orde gekomen. Er waren ook particuliere pensioenen bij, uitkeringen, steun van familieleden enz. Er waren jongelui, die in Suriname studeerden, omdat men daar een tandheelkundig examen kon doen, wat in Nederland niet zo gemakkelijk was. Die jongelui zaten toen ineens zonder middelen. Zij kregen van thuis geen geld meer door. Wij hebben die mensen allemaal gesteund. Op allerlei manieren is dat geld gebruikt. Omdat dat comité toch een sociaal doel nastreefde — er zaten allerlei ambtenaren in — heeft het Oorlogsnoodfonds zich ook gespannen voor de zaak van de vluchtelingen. Later, toen die vluchtelingen gingen komen, heb ik begrepen, dat de instantie, die die zaak behandelde, een officiële instantie moest zijn. Gouverneur *Kielstra* heeft toen op mijn verzoek een commissie ingesteld, waarvan ik weer voorzitter was, voor de behandeling van de zaak van de vluchtelingen. Dat is gebeurd in November 1942. Ik heb hier het desbetreffende stuk:

„De Gouverneur van Suriname... .

Besluit: in te stellen een commissie, welke tot taak heeft de voorbereiding, regeling en uitvoering van alle door den gouverneur ten behoeve van en voor rekening van de Nederlandsche Regeering te treffen maatregelen en voorzieningen met betrekking tot de toelating, huisvesting, het onderhoud en de maatschappelijke verzorging van de eerlang in Suriname te verwachten Nederlandsche vluchtelingen (oorlogsslachtoffers).”.

In die commissie is toen een aantal heren benoemd, die in dit besluit worden genoemd. Daardoor is eigenlijk het werk, dat het Oorlogsnoodfonds als particuliere instantie deed, officieel geworden.

In September 1942 komt er een tweede verzoek, dat misschien de moeilijkheden heeft gegeven. Gouverneur *Kielstra* was toen in Amerika met verlof. Ik kreeg toen een telegram uit Londen, ondertekend *Van Mook*. Ik was toen weer waarnemend gouverneur. In dat telegram stond:

„Voor vele honderden Nederlandsche Joden in Zuid Frankrijk met deportatie Oost Europa bedreigd moet tot elken prijs toevlucht gezocht voor een belangrijk deel in Suriname punt *Loudon* seinde dat *Kielstra* hem mededeelde principieel geen bezwaar tot toelating dezer Nederlanders te hebben punt verzoeken ten spoedigste beramen voor hoeveel personen maximaal en niet medegerekend de in mijn 560 bedoelde vluchtelingen onderkomen in gereedheid te brengen en op welken zoo kort mogelijken termijn punt indien groote moeilijkheden gevleesd betreffende aanschaffing noodige materialen word ik ook daaromtrent gaarne ingelicht teneinde bij Holpurcoïen kunnen aandringen op krachtigste medewerking tot uitvoering Uwerzijdsche aanschaffingsverzoeken punt zie tenslotte gaarne spoedig na beantwoording voorgaande globale kostenraming noodige voorzieningen tegevoert.”

Holpurcom is de Netherlands Purchasing Commission te New York, de Nederlandse aankoopcommissie dus.

Daarop is door mij geantwoord met het telegram, dat u waarschijnlijk wel bekend is. Het is het telegram van 26 September 1943.

„De mogelijkheid tot het opnemen van vluchtelingen wordt geheel beheerscht door al of niet tijdige levering vanuit Verenigde Staten van noodzakelijke materialen voor bouwen en inrichten van verblijven huishoudelijke artikelen en gedeeltelijke voeding punt plaatselijke productie aan bouwmaterialen is ten volle benoodigd voor urgente behoeften defensie en bauxietbedrijven punt indien levering en verscheping van genoemde bouwmaterialen in den vorm van militaire barakken en andere benoedigheden wordt verzekerd kunnen ongeveer 1000 vluchtelingen opgenomen worden ongerekend het aantal bedoeld in uw 560 punt vluchtelingen kunnen vier maanden na de ontvangst van de noodige materialen geplaatst worden punt kosten van opzet en inrichting gebouw globale raming 1 in miljoen gulden jaarlijks uitgaven 900 gulden per hoofd punt in het belang van organisatie en inrichting verblijven is het noodig dat tijdig beschikt wordt over gegevens omtrent leeftijd geslacht gezinsverband en beroep vluchtelingen punt opzending zoo spoedig mogelijk in 2 of meer transporten verdeelen met eenige tusschenruimten punt adviseer ter voorkoming dollarafgifte in te voeren materialen ter beschikking stellen door Regeering punt gelieve spoedig beslissen opdat voorbereiden kan aangevangen hetgeen tijdig dient te geschieden in verband met beperkte werkkrachten.”

Dit telegram heb ik zelf verstuurd.

93764. De **Voorzitter**: Ik begrijp er niets van. Wij hebben hier telkens gehoord: De vluchtelingen konden niet naar Suriname en Curaçao, want de Gouverneurs wilden het niet.

A. De heer *Loudon*, die met de heer *Kielstra* het eerst over die tweede groep heeft gesproken, had ook medegedeeld, dat de heer *Kielstra* geen bezwaren had.

Dat de heer *Kielstra* het de eerste maal niet goed vond, geloof ik helemaal niet, want hij heeft dat mij toen opgedragen. Ik heb dat gebouw toen gekregen en wij zijn begonnen.

93765. De **Voorzitter**: U hebt laten weten, dat er in materiaal voor nodig was. U hebt de situatie uiteengezet, maar u hebt toch niet gezegd: Ik wil die mensen niet hebben!

A. Neen, dat hebben wij nooit gezegd, integendeel. Wij hebben gezegd: Wij kunnen er 1000 hebben!

93766. De **Voorzitter**: In totaal zijn er toch niet meer dan 3 n 400 gekomen?

A. Neen. De Regering heeft de meeste moeilijkheden gehad met het transport.

93767. De **Voorzitter**: De eerste 123 vluchtelingen zijn dus pas tegen Kerstmis gekomen?

A. Ja, die zijn gekomen met de „Nyassa”. Verder zijn er nog gekomen met de „Comillas” via Jamaica. Van wat er aan de andere zijde van de oceaan gebeurde, wisten wij niet zoveel. Wij kregen alleen de indruk — en de volgende telegrammen zullen dat bevestigen — dat er een ontzaglijke tegenspraak was in de maatregelen, die er werden genomen. De ene keer kregen wij het bericht, dat dit zou gebeuren en even later weer iets anders. De heer *Kielstra* heeft er toen eens over geseind, dat hij het eigenlijk niet zo goed meer begreep.

93768. De **Voorzitter**: Ik kan mij voorstellen, dat dat in oorlogstijd niet allemaal even gemakkelijk liep. Wanneer men dacht, dat men een schip had om die mensen te versturen, bleek 14 dagen later, dat men dat schip niet meer kon krijgen.

A. Er kwam helemaal geen bericht. Die mensen zouden in Mei komen en ze kwamen pas in December.

93769. De **Voorzitter**: Ik bedoel, dat he: in Europa erg moeilijk was om aan een schip te komen.

A. Het ging niet alleen over een schip, maar ook, of zij via een tussenstation zouden worden overgebracht; of zij Europa zouden uitgaan en tijdelijk of in de Verenigde Staten of op Jamaica zouden worden ondergebracht.

93770. De **Voorzitter**: Die mogelijkheid in betrekking tot de Verenigde Staten is pas ontstaan in November 1942, toen dit land heeft toegestaan 1400 mensen te sturen, mits dezen spoedig zouden doorgaan naar Curaçao of Suriname. Daarvan is tot op zekere hoogte gebruik gemaakt. Zo hadden de Engelsen toestemming gegeven voor Jamaica. Dat was echter allemaal een beetje laat, want intussen was Vichy-Frankrijk door de Duitsers bezet, zodat de mensen er niet meer uit konden.

A. Er kwamen er natuurlijk wel uit, maar dat ging maar met beetje. Er is opdracht gekomen voor het gereedbrengen van logies van de eerste groep op 23 October.

93771. De **Voorzitter**: Ja, men had toen namelijk aan de heer van *Harinxma* gevraagd, die in Lissabon zat, hoeveel mensen er in aanaerking zouden kunnen komen om naar Suriname te worden gestuurd. Hij heeft daarop geantwoord, dat het er ongeveer 1200 zouden zijn

A. Dat ging allemaal over Londen.

93772. De **Voorzitter**: Die 1200 mensen zaten intussen voor het grootste deel in Vichy-Frankrijk vast. Zij konden er niet meer uit.

A. In November heeft *Kielstra* getelegrafeerd, dat hij het nu eigenlijk niet goed meer begreep:

„Behalve per Nyassa zijn reeds naar Suriname verscheept 225 personen. Voorloopig moet gerekend worden op 500 anderen, welke eveneens naar hier worden verscheept via de V.S. Voor laatste groep zouden per Comillas 250 personen naar V.S. vertrekken. Inmiddels seint gezant Madrid dat per Comillas via Kingston 14 dezer 173 personen zijn vertrokken. Ik merk op dat in Uw 694 wederom van een 1000 vluchtelingen sprake is. Mede in verband bezetting geheel Frankrijk verzoek ik U mij te berichten welk aantal thans definitief te verwachten is welke op transport en welke reeds vertrokken benevens datum vertrek bestemming en sameristelling. Voor leiding en verzorging vluchtelingen zijn voldoende krachten aanwezig terwijl evenmin noodig uitzending algemeen leider aangezien deze onbekend met plaatselijke toestanden, terwijl het nemen van beslissingen namens den minister en het doen van voorstellen mij voorkomen te liggen op den weg van den gouverneur.”

93773. De **Voorzitter**: Wie heeft dat getelegrafeerd?

A. De heer *Kielstra* naar Londen. U moet rekenen, dat dit een parafrase is van een geheim telegram, de tekst is dus nooit zo duidelijk als het oorspronkelijke telegram is geweest. De codedienst dechiffreert het en parafraseert het. Daarom staat er voor he: dechiffren en parafraseren een paraaf.

Er was voorgesteld, dat er een vertegenwoordiger van Binnelandse Zaken naar Suriname zou komen. Hij heeft er ook een bezoek gebracht.

93774. De **Voorzitter**: Wie was dat?

A. Dr. *Saiet* uit Amsterdam.

Toen ik in Januari voorgoed aan het bestuur ben gekomen, dus toen de heer *Kielstra* definitief was vertrokken, was ik een jaar naar Washington geweest en ik wist niet wat er in die tijd was gebeurd. De vluchtelingenaangelegenheden waren toen blijkbaar nog altijd niet geregeld, want ik heb toen weer geseind:

„Thans 94 vluchtelingen in nieuw kamp ondergebracht waaronder die van Jamaica die onlangs hier zijn aangekomen. Bij verderen afbouw zal kampruimte beschikbaar zijn voor in totaal 300 personen. Wilt ons inlichten of de reserveruimte voor 250 vluchtelingen bedoeld in Uw 59 van verleden jaar nog moet worden aangehouden aangezien bij niet gebruiken daarvan gebouwen een andere bestemming zullen krijgen waardoor vluchtelingenzorg wordt ontlast. Kosten huur en onderhoud bedragen 10 000 per jaar.”

93775. De **Voorzitter**: U wilt hiermede dus aantonen, dat het helemaal niet waar is, dat Suriname heeft geweigerd die vluchtelingen op te nemen?

A. Een groot gedeelte hiervan heb ik zelf niet meegemaakt. Voor het merendeel van de tijd ben ik niet verantwoordelijk en er ook niet van op de hoogte. De heer *Kielstra* had niet de gewoonte om zich te verstaan met de tweede in commando. Wanneer Gouverneur *Kielstra* er was, werd ik door hem niet erg op de hoogte gehouden met wat de Gouverneur beoogde.

93776. De **Voorzitter**: Wanneer ik *u* dus zou vragen, wat er is gedaan aan dit vraagstuk in de jaren vóór 1942, weet u dat niet?

A. Neen, daar weet ik niets van.

93777. De **Voorzitter**: U was toen toch ook al degene, die was aangewezen om voor de Gouverneur waar te nemen?

A. Ja, in 1938 al.

93778. De **Voorzitter**: Was u in 1939, 1940 en 1941 daarvoor dan niet de aangewezen persoon?

A. Ik was er wel voor aangewezen, maar met deze zaken niet op de hoogte.

93779. De **Voorzitter**: Het was toch wel nodig, dat iemand, die daarvoor is aangewezen, op de hoogte was in de zaken, want anders kon hij toch niet plotseling invallen, wanneer dat nodig zou zijn?

A. Dat is een plausible veronderstelling, die echter in dit geval niet opging. Gouverneur *Kielstra* stelde mij niet op de hoogte van de zaken. Het is gebeurd, dat er mariniers in Suriname kwamen en dat ik op een vergadering de avond tevoren van iemand hoorde, dat de volgende morgen om tien uur die mariniers zouden aankomen. Ook wist ik er niets van, dat wij troepen kregen uit Engeland, maar dat wisten alle officieren van het garnizoen, ook de jongste luitenant. Dat wisten vele particulieren, maar ik wist het niet!

93780. De **Voorzitter**: Dat had de heer *Kielstra* u best kunnen vertellen.

A. Ja, in zijn plaats had ik het ook gedaan. De Gouverneur had hetzelfde ogenblik, waarop hij uitviel, mij als waarnemer; dat stond vast.

93781. De **Voorzitter**: Ons is hier steeds voorgehouden, dat er zo weinig vluchtelingen naar Suriname zijn gegaan, omdat Suriname die vluchtelingen had geweigerd.

A. Dat is nooit het geval geweest. Die indruk heb ik niet. Ik kan niet anders spreken dan van een indruk, maar ik heb niet anders meegemaakt dan dat wij in Suriname onze uiterste best hebben gedaan om zo snel mogelijk en zo goed mogelijk voor die mensen een onderdak te vinden. Toen die mensen aankwamen, waren zij erg blij. Zij zijn daar zo goed ontvangen: zij kwamen 's nachts aan; daar ben ik ook nog bij geweest: zij vonden het heerlijk, dat zij nu op Nederlands grondgebied waren; tot laat in de nacht hebben zij het Wilhelmus zitten zingen. Er was werkelijk een heel prettige stemming onder die mensen.

93782. De **Voorzitter**: U hebt dus gezegd, dat er tegen Kerstmis 1942 123 vluchtelingen zijn gekomen met de „Nyassa” en daarna zijn er nog verdere aantallen gekomen.

A. Op 15 Januari 1943 ben ik voor een jaar naar Washington gegaan. Ik heb natuurlijk wel gehoord, wat er in die tijd is gebeurd, maar de ontwikkeling heb ik zelf helemaal niet meegemaakt.

93783. De **Voorzitter**: Waren degenen, die het Wilhelmus zongen, de mensen, die met de „Nyassa” waren meegekomen?

A. Ja, die allereersten waren met de „Nyassa” meegekomen.

93784. De **Voorzitter**: Hebt u er ook een indruk van hoeveel er later nog zijn gekomen?

A. Ik weet, dat er een groot kampement is gebouwd, dat ook erg duur is geweest. Het was erg mooi, misschien een beetje te mooi. Na de oorlog hebben wij dat, geloof ik, over kunnen nemen voor volkshuisvesting. De mensen daarin zaten in afzonderlijke huisjes met, zoals dat in de tropen prettig is, een voorgalerijtje en een achtergalerijtje. Er was nog altijd een gemeenschappelijke eetzaal, een gemeenschappelijke keuken, een gemeenschappelijke ziekenzaal.

93785. De **Voorzitter**: Waren dat grotendeels Joden?

A. Ja, er waren echter ook niet-Joden bij. Er was een Katholiek priester bij de eerste groep.

93786. De **Voorzitter**: Was dat pater *van Tilburg*?

A. Ja.

93787. De **Voorzitter**: Zijn die mensen daar gebleven?

A. Zij zijn daar grotendeels gebleven. Later zijn er nog bijgekomen uit Jamaica. In totaal zijn er een paar honderd geweest. In 1945 was er weer gelegenheid tot transport naar Nederland. Zij zijn toen allemaal weer vertrokken.

93788. De **Voorzitter**: Er zijn daar dus geen mensen blijven hangen?

A. Er zijn er wel een paar blijven hangen, o.a. mr. *van Westen*, geen Jood, ook een vluchteling, die daar nu nog zit. Hij heeft zich daar gevestigd als advocaat.

93783. De **Voorzitter**: Wanneer bent u Gouverneur geworden?

A. Ik ben definitief als Gouverneur opgetreden op 2 Januari 1944. In Juni 1948 ben ik afgetreden.

93790. De **Voorzitter**: U zei zoëven, dat u voor een jaar naar Washington was vertrokken.

A. Ja, het hele jaar 1943 ben ik in Washington geweest. Een paar dagen vóór Oudejaan 1943 ben ik weer in Suriname teruggekomen. Daags na Nieuwjaar is de heer *Kielstra* vertrokken en ben ik als Gouverneur opgetreden.

93791. De **Voorzitter**: Is er in 1944 nog iets gebeurd ten aanzien van de vluchtelingen?

A. Toen ik kwam, was het nieuwe kamp klaar. Het was niet gebouwd van Amerikaanse barakken, maar met eigen materialen. Het waren huisjes, bungalows. Een groot kampement van bungalows met recreatiezalen en dergelijke er allemaal bij, voor dit doel gebouwd.

93792. De **Voorzitter**: Is dat kampement helemaal bewoond geweest?

A. Ja, daar hebben de vluchtelingen in gezeten, ten eerste die van de „Nyassa” en ten tweede de vluchtelingen, die uit Jamaica waren gekomen in de tijd, toen ik weg was. In die huisjes hebben misschien 150 of 180 mensen gezeten.

93793. De **Voorzitter**: Meer dan 300 à 400 zijn er dus niet geweest?

A. Neen, die zijn er zeker niet geweest. Ik denk, dat het er nog geen 300 waren. Ik geloof, dat die verdere transporten helemaal niet zijn doorgegaan. Ik heb hier nog enige kopieën van telegrammen, die ik voor u kan achterlaten, wanneer u daar prijs op stelt.

93794. De **Voorzitter**: Graag. Misschien kunt u ons nog vertellen, waarom er eigenlijk niet meer vluchtelingen naar Suriname zijn gekomen.

A. In het begin kon ik uit de correspondentie opmaken, dat dat te wijten was aan het feit, dat er zo moeilijk scheepsruimte was te krijgen. Er is tot twee keer toe een Portugees schip gecharterd, maar later is dat weer niet doorgegaan. Zij hebben dat vervoer niet willen aannemen. Naar Cuiçao zijn er wel eerder transporten gegaan. Daarover kan ik u echter weinig vertellen; daar weet ik niets van.

93795. De heer **Stokvis**: Weet u niets van Curaçao en de moeilijkheden, die zich daar hebben voorgedaan op dit gebied?

A. Neen, dat weet ik alleen van horen zeggen.

93796. De heer **Stokvis**: Curaçao was minder gastvrij dan Suriname en heet uiteindelijk meer vluchtelingen gekregen dan Suriname.

A. Dat is mogelijk. Ik weet nog niet of Curaçao die vluchtelingen misschien op Bonaire heeft gezet.

93797. De *Voorzitter*: U was, geloof ik, nog niet klaar met het antwoord op mijn vraag, welke uw indruk was omtrent de reden, waarom er niet meer vluchtelingen naar Suriname zijn gestuurd?

A. Dat kunt u uit deze telegrammen opmaken. De vluchtelingen van de „Nyassa” — dit is gebeurd tijdens mijn afwezigheid en dit is dus geen eigen wetenschap — hadden er op gewezen, dat zij beter in Jamaica zouden kunnen worden ondergebracht, omdat zij daar in gezinsverband bleven. Wij hadden de vluchtelingen van de „Nyassa” in gestichtsvorm moeten onderbrengen. De mannen apart en de vrouwen apart. Op de lange duur was dat natuurlijk niet zo plezierig.

93798. De *Voorzitter*: Op Jamaica konden de mensen niet langer blijven, want de conditie was, dat zij er zo gauw mogelijk weer weg moesten.

A. Ja, en bovendien waren zij daar niet op Nederlands grondgebied.

93799. De *Voorzitter*: Moet dus als reden worden aangenomen, dat er zo moeilijk scheepsruimte te krijgen was?

A. Ja, ik weet, dat die scheepsruimte zeer moeilijk te krijgen was. Verder is misschien nog de oorzaak geweest, dat er geen coördinatie was tussen de verschillende mensen en instanties, die hiermede te

maken hadden. Toen ik in Amerika was, ben ik eens gaan spreken met de Joodse organisatie, de Joint Distribution Committee, omdat het mij, daar ik in die vluchtelingenzaak had gezeten, interesseerde eens met die mensen kennis te maken en met hen te spreken. Ik heb vandaar uit ook moeite gedaan om een diamantindustrie in Suriname op poten te zetten, want er zaten onder de vluchtelingen veel diamantairs. Daarmede zou dan bereikt kunnen worden, dat onmiddellijk na de oorlog in Amsterdam de diamantindustrie kon herleven en niet een ander land zich van die markt meester zou maken. Dat denkbeeld zat voor. Ik heb dat besproken en naar voren gebracht. Ik geloof, dat ik dit heb besproken met de heer van *der Leeuw*. Ik kan mij dit niet meer precies herinneren en ik heb er ook geen aantekeningen van. Ik heb er over naar Suriname geschreven, maar dit is nooit doorgegaan. Deze aangelegenheid heb ik met dr. *Sajet* ook besproken, die even in Washington en even in Suriname is geweest.

De *Voorzitter*: Ik dank u zeer voor uw inlichtingen en ik sluit het verhoor.

J. C. BRONS.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN WOENSDAG 29 AUGUSTUS 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, Fokkema en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: E en m.

Verhoor van

CHARLOTTE ELIZABETH VAN BEUNINGEN — FENTENER
VAN VLISSINGEN,

oud 71 jaar, wonende te Wassenaar, vroeger te Vught, zonder beroep.

Zij legt de eed af als getuige.

93800. De **Voorzitter**: In verschillende verhoren, welke de commissie reeds heeft afgenomen, heeft zij het een en ander vernomen over het werk, dat u gedurende de oorlog voor de gevangenen hebt gedaan, en dat is dan ook de reden, dat zij u heeft verzocht hier te komen, zodat u hierover zelf nog het een en ander kunt zeggen. Wanneer bent u begonnen met het bijstaan van de gevangenen te Vught?

A. Ik weet het werkelijk niet meer.

93801. De **Voorzitter**: Was het reeds in het begin van de oorlog?

A. Het kamp is niet dadelijk in het begin van de oorlog opgericht; dat is later gebeurd, in 1942.

93802. De **Voorzitter**: Hebt u er toen al vlug iets mee te maken gekregen?

A. In 1942 hoorde ik voor het eerst van de verschrikkelijke honger en sterfte in het kamp. Ik hoorde toen ook, dat mevrouw *de Bussy* uit Amsterdam zich bezighield met het brengen van medicijnen en verbandmiddelen in het kamp.

93803. De **Voorzitter**: Bracht mevrouw *de Bussy* deze dingen naar het kamp, of stuurde zij ze er heen?

A. Neen, zij bracht ze. Ik ben torn naar Amsterdam gereisd om mevrouw *de Bussy* te spreken en te vragen hoe alles ging en of zij in contact was met de commandant, enz. Zij heeft mij toen verteld, dat haar eerste idee was geweest medicijnen en verbandmiddelen in het kamp te brengen, omdat alles ontbrak. Op dat ogenblik kwam zij wekelijks in het voorste deel van het kamp, waar zij allerlei medicijnen en verbandmiddelen afgaf. Zij wist echter niet, hoe ze mij in contact met de commandant kon brengen. Ik heb mevrouw *de Bussy* mijn hulp toegezegd om ook zoveel mogelijk verbandmiddelen en medicijnen te verzamelen en haar deze te geven, als zij kwam. Bovendien heb ik mij beraden, hoe ik met de commandant in aanraking kon komen. Ik wist, dat er zoveel mensen per dag stierven, voornamelijk door ondervoeding en het slechte water.

Vlak vóór de oorlog ben ik drie maanden in Amerika geweest, waar ik heb gereisd met dr. *Buchman* en de groep voor Morele Herbewapening, en ik ben teruggekomen 9 Mei 's avonds, om zes uur. 's Nachts hoorden wij de vliegtuigen over ons huis gaan en schieten en de volgende morgen werden wij heel vroeg opgebeld en men vertelde ons, dat de Duitsers in ons land waren. Het was een enorme overgang. Ik had al mijn best gedaan voor de morele herbewapening, om absolute eerlijkheid, absolute reinheid, absolute onzelfzuchtigheid en liefde uit te dragen en te luisteren naar God, en nu was het ineens oorlog. Ik heb toen heel veel nagedacht over de vraag, hoe ik in oorlogstijd toch deze beginselen kon toepassen, en ik heb alles gedaan wat ik kon om mijn landgenoten bij te staan en te helpen. Toen ik dus hoorde van dit kamp, wist ik, dat dit mijn kans was om te helpen.

Ik wist, dat in het dorp Vught een Duitser, een zekere *Görbing*, woonde. Hij was verfmeester aan de kousenfabriek van *Jansen* in Schijndel. Deze man heeft in het begin ontzettend veel gedaan om ons te helpen; later is hij Nazi geworden. Ik dacht, dat deze man mij zou kunnen helpen. Ik ben naar hem toe gegaan en ik heb hem gevraagd mij in contact te brengen met de commandant. Na veel pourparlers heb ik de boodschap gekregen, dat ik de commandant in het kamp kon spreken. Mijn gedachte was ten eerste, dat ik helemaal geen angst moest hebben, want dat was iets, dat deze mensen niet begrepen, en ten tweede, dat niemand absoluut slecht is en dat er altijd wel ergens een goede plek is. Met die gedachte ben ik naar het kamp gegaan en ik heb met de commandant gepraat. Ik heb toen van hem gedaan gekregen, dat ik ten eerste mineraalwater en beschuiten voor al de zieken mocht zenden, en ten tweede, dat ieder der gevangenen eens in de week een pakje van 3 kg van huis mocht ontvangen, en dat ik pakketten mocht zenden aan degenen, die deze niet van thuis kregen.

Heel alleen ben ik begonnen met heel weinig pakjes, want wij hadden zelf ook niet al te veel te eten, en deze heb ik naar het kamp gezonden.

93804. De heer **Stokvis**: Zond u deze pakjes op naam van de gevangenen?

A. Ik vond in mijn brievenbus vodjes papier met nummers en namen en dan wist ik, dat deze gevangenen om pakjes vroegen.

93805. De heer **Stokvis**: U zond dus pakjes aan individuele gevangenen?

A. Ja, wij zonden pakjes met de nummers er op.

93806. De **Voorzitter**: Hoe kwamen die vodjes papier in uw bus?

A. Er waren veel arbeiders in Vught en omstreken, die werk verriichten in het kamp, en bijna allen hielpen dezen de gevangenen. Met deze arbeiders waren wij in contact en zij gaven mij de nummers. Toen begon iedereen in Holland te horen, dat ik dit werk deed, en er kwamen mensen uit het hele land met vragen, of ik te weten kon komen, of hun zoon of dochter, man of vrouw, in dat kamp was, en verder bracht men mij alles, wat men maar kon missen om naar het kamp te zenden. In een paar weken tijd was mijn huis een pakhuis van levensmiddelen geworden.

93807. De heer **Fokkema**: Deed u dit werk alleen? Was dit hetzelfde werk, dat ook een mevrouw *Timminga* deed?

A. Ja, zij werkte met ons mee. Toen het een beetje vaart begon te lopen, heb ik een klein comité opgericht. Daarin waren de tegenwoordige burgemeester van Breda, toen burgemeester van Rozendaal, de heer *Prinsen*, de wijkzuster van Vught, zuster *Hulsman*, burgemeester *Loeff*, en de heer *Jan van de Mortel*. Dezen stonden mij bij om over de dingen te beraden hoe wij aan levensmiddelen kwamen enz. Later kwam ook mevrouw *Timminga*.

Toen ik verhuisde van Vught naar hier, heb ik eigenlijk alles vernietigd, maar ik heb nog één map gevonden, waarin brieven zijn van particulieren en van alle mogelijke firma's, waarin zij mededelen, wat zij stuurden. De Victoria-fabrieken, waarvan de heer *Charles Redelé* een der directeuren is, hebben mij wagonladingen biscuits, gevulde koeken en repen chocolade gestuurd. De Stereo-fabrieken te Rotterdam zonden koek en beschuit, andere firma's al het papier; ik kreeg duizenden zakken. Ik had altijd kisten met kluwens goed touw, terwijl niemand iets had. Ik kreeg cadeau een elektrische machine om brood te snijden, zodat dit zo gauw mogelijk kon gebeuren; voorts een machine om worst en kaas te snijden. Wij kregen bijna alles gratis.

93808. De **Voorzitter**: Hoe verschaft u zich het nodige brood?

A. Er waren hele dorpen, die brood voor mij verzamelden, en dan werd het bij de pastoor of de dominee bezorgd en dan kwam er

een man niet een bakfiets of met een kar en paard of met de trein om de broden te brengen. Ik moest natuurlijk ook wel brood bij de bakkers bestellen, maar daarvoor kreeg ik weer bonnen van de mensen. De mensen, die niets konden zenden, stuurden mij geld. O.m. kreeg ik een gift van de Bisschop van den Bosch van tienduizend gulden. Overall waren kleine comité's, die geld verzamelden. De boeren van de dorpen in Limburg gaven mij van de slacht; er kwamen pakketten met leverworst, balkenbrij, hoofdkaas en varkensvlees. Eens kreeg ik een grote ton, waarop stond: „reinigingsmiddelen". Ik begreep wel, dat er iets anders in zou zitten. Wij hebben met openmaken gewacht tot 's avonds en wij vonden toen een hele koe in stukken gehakt. Deze hebben wij gekookt en in plakken tussen de boterhammen gelegd. Van iemand anders, de naam weet ik niet meer, kreeg ik kisten gerookte paling; en dat in die tijd! Iedere dag kwamen er tussen de dertig en vijftig dames en meisjes helpen om de boterhammen klaar te maken. Elke dag gingen er vijf à zeshonderd pakketten van 3 kg naar het kamp.

93809. De **Voorzitter**: Hoe lang heeft dit geduurd?

A. Tot het einde van het kamp. Ik weet niet meer precies, wanneer dat was, maar het was vlak vóór de algemene stakingen. Wij zijn eind October bevrijd en in September is alles ineens stopgezet.

93810. De **Voorzitter**: Op Dolle Dinsdag, 6 September, zijn er zoveel gevangenen uit Vught naar Duitsland gebracht.

A. In die tijd was het ongeveer afgelopen.

93811. De heer **Stokvis**: Naar aanleiding van hetgeen u ons hebt medegedeeld, wil ik u te allen overvloed nog een vraag stellen. Wanneer ons door een eerder gehoorde getuige, mevrouw *van Overeem*, wordt gezegd, dat u een tijdlang pakjes voor Vught hebt verzorgd, maar dat dit slechts een klein aantal betrof, dan is dit volkomen onjuist?

A. Ja.

93812. De heer **Stokvis**: In de map, die u mij zoëven ter hand stelde, vind ik een uitgebreide lijst met namen van firma's en particulieren, die u hebben geholpen. Ik meen, dat het nuttig zou zijn, als u deze zou willen paraferen. Wij kunnen dan overwegen, dit stuk onder de bijlagen bij dit deel van ons verslag op te nemen. Het is interessant vast te stellen hoe uit vele delen van het land en uit verschillende bevolkingsgroepen aan u hulp werd verleend om dit werk te doen.

A. Er zijn beslist nog veel meer mensen, maar deze namen heb ik in de map gevonden.

93813. De **Voorzitter**: U begrijpt natuurlijk wel, dat dit zeer belangrijke mededelingen zijn. Kunt u hieromtrent misschien nog iets meer mededelen?

A. Ik had ook contact met illegale werkers. Af en toe kwam er eens iemand binnen, die mij een pakket overhandigde en weer verdween. De eerste keer kwam er iemand, die zei: Mevrouw mag ik u even spreken; ik ben *Jan*, alstublieft. Hij gaf mij een pakje en ging weg. Ik begreep natuurlijk, dat het iets was, dat geheim was. Ik sloot mij op in mijn slaapkamer en maakte het pakje open; ik vond er vijfhonderd hele distributiekaarten in. Mijn eerste reactie was een ontzettende schrik, want het was vreselijk gevaarlijk. Ik wilde het meteen in het vuur gooien, maar mijn tweede gedachte was, dat ik dit niet mocht doen, omdat velen er hun leven voor hadden gewaagd. Ik heb het pakket onder mijn matras gestopt en verder rustig nagedacht. Als ik de kaarten in bonnetjes knipte kon niemand bewijzen, dat het hele distributiekaarten waren. Ik kreeg ook uit het hele land brieven met losse bonnetjes er in. Wanneer ik echter vijfhonderd pond van iets in het dorp zou bestellen, wist iedereen, dat er een luchtje aan zat, en ik wist niet, wie mij eventueel verraden zou en wie niet. Ik heb weer nagedacht en toen kreeg ik in mijn gedachten de naam van een bedrijfsleider van de Gruyter. Deze heb ik gevraagd bij mij te komen en ik heb hem in vertrouwen genomen en het hem verteld. Hij heeft toen op zich genomen de bonnen over de de Gruyter-winkels in het hele land te verdelen. Ik behoefde dan maar te telefoneren hoeveel ik nodig had en dan kreeg ik het. Daarna kreeg ik nog eens driehonderd kaarten en nog eens en nog eens. De mensen kwamen altijd bij mij en zetten weer een ander comité aan de gang om mij levensmiddelen te sturen. Zij waren heel nauw verbonden en wisten precies wal er omging.

93814. De **Voorzitter**: Waren de comité's over het gehele land verspreid of beperkte dit zich tot het Zuiden?

A. Zij waren over het gehele land verspreid.

93815. De **Voorzitter**: Was de heer *van der Borch tot Verwolde* uit Bilthoven er ook bij?

A. Deze werkte samen met mevrouw *van Overeem*. Misschien hebben zij mij ook weleens wat gestuurd.

93816. De **Voorzitter**: Hij was in ieder geval geen speciale relatie?

A. Neen. Uit alle uithoeken van het land kreeg ik levensmiddelen, bonnen en van alles toegezonden. Het werk nam zo'n omvang aan, dat ik een secretaris en twee secretaresses had, die niets anders deden dan het beantwoorden van de brieven, die waren gekomen, bedanken voor de pakjes, die waren gezonden. Ik had zes jonge meisjes in huis, die het buitengewoon prettig vonden om te helpen. Zij waren de hele dag in huis om alles uit te pakken. Het werk nam zo'n omvang aan, dat de meisjes de hele dag nodig waren om de pakketten uit te pakken en te sorteren. 's Avonds sneden wij de boterhammen en, wanneer 's morgens de dames uit het dorp kwamen, stonden er lange tafels klaar, waar de dames bergen boterhammen konden besmeren en beleggen en inpakken. Ik mocht de pakjes zelf laten brengen. Ik had een wagen met een paard gekocht — onze auto's waren door de Duitsers in beslag genomen —, waarmee wij de pakketten in het kamp mochten brengen. Een arbeider uit onze tuin had de permissie de pakketten in het kamp te brengen en daarna werden ze aan de gevangenen gegeven. O.a. de heer *van Ketwich Verschuur* — tegenwoordig is hij aan het Rode Kruis verbonden — ontving de pakketten, waarna hij ze uitdeelde. Ook hadden wij iets uitgevonden om contact met de gevangenen te hebben. Met de pakjes stuurden wij lijsten mee, die wij de volgende dag onder in de kist terugkregen, en dan waren er aantekeningen op gemaakt. Wanneer b.v. de ouders wilden weten hoe het met een gevangene was, dan werden zijn naam, voornamen, leeftijd en geboortedatum op de lijst gezet en er werd hem een pakje gestuurd. Was de gevangene er, dan was de volgende dag zijn nummer op de lijst geschreven, was hij er niet, dan was de naam doorgeschrapt. Was de man ziek, dan stond er een r achter zijn naam; was hij op transport dan stond er een t achter. Zo kregen we enorm veel inlichtingen uit het kamp, welke wij konden doorgeven aan de familie.

Toen wij een tijd bezig waren met het verzenden van pakjes, hebben wij ook een dienst ingesteld, waarvan mevrouw *Timminga* het hoofd was. De boterhammen enz. gingen van ons uit, maar zij zorgde er verder voor. Wij hadden uitstekend contact met de stationschef en deze stuurde ons een ijlbode, wanneer hij wist, dat een transport kwam. Onze dames gaven de gevangenen, wanneer zij aankwamen op het station, koffie en boterhammen, zodat zij goed gevoed op de ondervraging zouden aankomen, want de mensen waren half verhongerd. Toen wij hiermee last kregen, stapten de dames met tassen met boterhammen op de trein en wanneer deze eenmaal reed, kwamen zij in de coupé's — de Hollandse marechaussee's vonden dat bijna altijd goed — en dan gaven zij de boterhammen aan de gevangenen. Zij kregen dan meteen belangrijke inlichtingen van de gevangenen voor thuis. Adressen en telefoonnummers werden genoteerd, waardoor wij de familie konden vertellen, dat die en die op transport was, dat zij niets zouden loslaten, enz. Het was een heel ingewikkeld gedoe geworden, maar het liep allemaal prachtig. Het liep prachtig, totdat plotseling alle pakjes terugkwamen met de complimenten van de commandant, dat het niet meer doorging..

93817. De **Voorzitter**: Had de commandant het tot dat moment steeds goed gevonden?

A. Ja. Wat ik nu heb verteld, heeft zich in een paar maanden afgespeeld.

93818. De **Voorzitter**: Dat is dus lang vóór de beëindiging van het werk gebeurd?

A. Ja. Ik heb drie commandanten afgewerkt. Op een gegeven moment werd dus alles teruggestuurd. Ik heb weer van alles gedaan om in contact met hem te komen. Het lukte maar niet. Eindelijk kreeg ik weer van dezelfde Duitser van de eerste keer bericht, dat de commandant mij wilde spreken om negen uur 's avonds in een hotelletje, dat in de bossen lag bij de „IJzeren Man" waarvan ik wist, dat er de grootste bacchanaliën werden gehouden. De commandant dacht natuurlijk, dat ik dit niet zou doen. Ik heb er over nagedacht; ik was een oude vrouw, dus wat kon het mij doen? Om negen uur stapte

ik dus het hotelletje binnen, waar een dronkemanspartij aan de gang was. De commandant schrok, dat ik toch gekomen was. Hij vond het niet goed, dat ik dit zag. Hij wilde mij in een hoekje hebben en hij vroeg wat hij mij kon aanbieden. Ik heb gezegd, dat hij in twee minuten van mij af kon zijn, als hij mij maar verlof gaf weer pakketten te zenden. Hij wilde mij graag kwijt en hij heeft de toestemming gegeven. Ik ben weer gauw weggegaan en tot het einde, totdat hij wegging, kon ik weer pakjes sturen. Ik heb deze volgorde gekend: 1. *Schmilewski*; 2. naam vergeten; 3. *Hüting*, bij alle drie de ondercommandant *Stöcker*. Deze commandant was een Pool, een zekere *Schinilewski*. Op een gegeven ogenblik is hij weggezonden en er kwam een tweede commandant, wiens naam ik niet meer weet. Deze begon dadelijk het zenden van mijn pakjes te verbieden. Ik moest dus weer dezelfde gang gaan en trachten hem over te halen, mij permissie te geven. Deze man was ogenschijnlijk een veel nettere man, hij was officier, en hij was vrij gauw overgehaald. Hij heeft mij het hele kamp laten zien. Dat is de enige keer geweest, dat ik zelf in het kamp ben geweest. Hij heeft mij zelfs het eten laten proeven en gevraagd wat ik er van vond. Ik heb gezegd, dat ik het absoluut onvoldoende vond, en in mijn bijzijn zei hij de kok, dat het beter moest worden, maar dat was natuurlijk maar schijn. In ieder geval kreeg ik weer toestemming pakjes te sturen. Na enige maanden is zijn vrouw in het kamp gekomen. Zij was ongelooflijk wreed en heeft hem tot allerlei opgezet. Toen is ook het incident gebeurd, dat 90 vrouwen in één cel zijn opgesloten.

93819. De **Voorzitter**: Hoe weet u, dat zijn vrouw hem daartoe opzette?

A. Dat weet ik doordat ik een keer naar het kamp ben gegaan om te vragen, of ik de gevangenen bij de pakjes een Nieuw Testament mocht zenden en voor de Katholieken een gebedenboek, zodat de mensen ook nog iets van geestelijke verzorging zouden hebben. Bij dit gesprek was zijn vrouw aanwezig en het bleek, dat zij enorm fel tegen alles was. Ik ben er van overtuigd, ik weet het natuurlijk niet zeker, dat zij hem heeft opgezet tot alle dingen, die hij later heeft gedaan. Zij was iemand, die ontzettend fel was, ook fel anti-Joods.

De Joodse gedeelten van een gemengd huwelijk waren op dat ogenblik in het kamp. Ik had de familieleden bij mij gekregen, die mij zeiden, dat zij hadden gehoord, dat men van plan was deze mensen naar Duitsland te sturen. In die tijd mochten de gemengde huwelijken nog in Nederland blijven.

Bij de gelegenheid, dat ik vroeg de mensen een Nieuw Testament te mogen geven, ben ik een beroep gaan doen op de commandant. Ik heb gezegd, dat ik had gehoord, dat hij deze mensen ook naar Duitsland wilde sturen, en dat dit een onrechtmatige daad was. Ik heb gevraagd of hij de mensen in het kamp wilde laten. Op dat ogenblik viel zijn vrouw tegen mij uit en zij zei: „Was, Sie setzen sich ein für einen Juden, das ist ein Verbrechen“. Ik zei kalm, dat dit bij ons in Holland geen misdaad was en ik heb een pleidooi voor de mensen gehouden, maar ik kon niet veel voor ze gedaan krijgen en ook niet, dat ik Nieuwe Testamenten mocht sturen; het werd niet toegestaan. Ik ben dus vrijwel onverrichterzake teruggegaan. Toen ik hoorde van de 90 vrouwen — ik hoorde het direct toen het gebeurde — ben ik dezelfde dag naar den Haag naar het Rode Kruis gereisd en ik heb dit gerapporteerd. Dit is een hele zaak geworden en de commandant is ontslagen.

De derde commandant is gekomen, zijn naam was *Hans Hüting*. Ook deze begon onmiddellijk met het verbieden van het zenden van pakjes. Hij had zich absoluut voorgenomen, dat hij mij niet wilde zien of spreken, omdat hij wist, dat de twee anderen wel toestemming hadden gegeven. Eindelijk na 10 dagen, na alle mogelijke moeite, heb ik hem te pakken kunnen krijgen en hij zei mij, dat hij mij alleen in mijn eigen huis wilde spreken. Dit was een ogenblik erg moeilijk, omdat ik niet wist wat de mensen zouden denken, als ik iemand als hem ontving. Toen ik nadacht, vroeg ik mij af, wat de opinie van mensen betekende; ik moest aan de levens van de gevangenen denken en niet aan mijn eigen naam. Ik heb dus gezegd, dat het goed was. Hij is bij mij gekomen en heeft 6 officieren meegebracht. Drie uur lang heb ik gevochten — het was een gevecht op leven en dood — om zijn toestemming te krijgen, maar steeds zei hij „Nein“ of begon hij over iets anders te spreken. Na drie uur was ik absoluut wanhopend en ik bad, dat God mij iets liet zien, wat ik hem zou kunnen zeggen. Toen kreeg ik ineens de gedachte hem te zeggen, dat hij een goed hart had, maar toen dacht ik, dat ik dit toch niet kon doen. Ik kreeg echter weer deze gedachte en ik voelde, dat ik het toch moest doen. Ik heb toen gezegd, dat hoewel wij de hele middag hadden gepraat en hij steeds maar neen had gezegd, ik toch geloofde, dat hij een goed hart had, en dat hij diep in zijn hart mij de toe-

stemming wel wilde geven. Hij werd vreselijk zenuwachtig en zag, dat de andere officieren zich verbeterden van het lachen en tegenover de officieren kon hij niet goed zeggen, dat hij een absolute schurk was. Ineens begon hij zelf te lachen en zei: U hebt gewonnen. Hij heeft zijn woord gehouden tot het einde toe. Tot de laatste dag heb ik pakjes kunnen geven.

Op het allerlaatst, vlak vóórdat het kamp werd geëvacueerd, kreeg ik een briefje, door een van de gevangenen in doodsnood geschreven, waarin stond: wij leven in ontzettende angst, want wij hebben gehoord, dat 500 van ons doodgeschoten zullen worden en de anderen, inclusief de vrouwen en kinderen en gijzelaars — dit waren de gijzelaars van de Ruwenberg en St. Michielsgestel — zullen allen naar Duitse kampen gevoerd worden. U weet wat dit betekent en wij geloven, dat u de enige bent, die ons kunt redden. Wilt u komen om ons te redden, maar wij moeten u waarschuwen, dat het hele bos om het kamp heen vol is met soldaten met machinegeweren, die de opdracht hebben iedereen, die er in komt, dood te schieten. Het was op dat ogenblik een ontzettend moeilijk besluit.

In het begin heb ik u gezegd, dat ik behoor tot de groep Morele Herbewapening. Ik ben gewend leiding te zoeken bij God en naar Hem te luisteren. Ik heb gebeden en gevraagd wat te doen en ik kreeg de gedachte, dat het mijn leven was tegenover al de andere levens. Bij mij was de heer *Jansen* van de kousenfabriek en hij zei mij, dat hij met mij zou meegaan. Wij zijn samen het bos in gewandeld. Ik had alleen maar een Rode Kruisband om mijn arm. Wij zagen dadelijk een groep soldaten zitten, die ons toeschreeuwden halt te houden. Wij hebben teruggeroepen, dat wij hen wilden spreken, en wij zijn heel kalm recht op hen afgegaan en hebben verteld wie ik was en dat wij de commandant wensten te spreken. Na even praten hebben zij ons doorgelaten en toen zijn wij tussen al die groepen soldaten door het bos gegaan tot de laatste post. Daar werd naar de commandant getelefoneerd. Ik hoorde terugschreeuwen en ik heb de telefoon uit de hand genomen en zelf gesproken en gezegd, dat er een gerucht door het dorp ging, dat 500 mensen zouden worden doodgeschoten, en dat dit een onrechtmatige daad was en dat wij kwamen om het leven van deze gevangenen te vragen. De commandant zwoer, dat hij niemand zou doodschieten. Daarbij heb ik het moeten laten. Ik heb toen ook gezegd, dat ik had gehoord, dat hij de vrouwen en kinderen en gijzelaars van St. Michielsgestel en van de Ruwenberg naar Duitsland wilde sturen. Dit was eveneens een onrechtmatige daad, want het waren gijzelaars en geen politieke gevangenen. Hij vroeg mij toen, wat ik wilde. Ik heb gezegd, dat ik de mensen vrij wilde hebben en dat ik kon komen met voertuigen om hen af te halen. De commandant zei, dat het goed was, en dat ik de volgende dag kon komen om de vrouwen en kinderen te halen.

Toevallig was mevrouw *van Overeem* die dag ook in Vught, maar zij dacht, dat zij niet naar het kamp kon gaan, en zij stond op ons te wachten. Wij hebben toen gezegd, dat wij de vrouwen en kinderen vrij hadden gekregen, en zij is de volgende dag gekomen met auto's van het Rode Kruis. Wij zijn aan de ingang van het kamp gaan staan en inderdaad heb ik de vrouwen- en kinderen-gijzelaars gekregen. Er een van de kloosters had ik de zusters om een lokaal gevraagd. Daar zijn de mensen heen gebracht, wij hebben ze te eten gegeven en zij konden zich opknappen en toen zijn zij met auto's naar huis vervoerd.

93820. De **Voorzitter**: Hoeveel mensen waren het?

A. Ik zou het u niet meer kunnen zeggen?

93821. De **Voorzitter**: Waren het er wel vijfhonderd?

A. Zeker wel. De volgende dag heeft de commandant ons de gijzelaars van het kamp St. Michielsgestel vrij gegeven en dezen hebben wij ook nog van eten kunnen voorzien en naar huis sturen. De daaropvolgende dag zijn de gijzelaars van de Ruwenberg vrijgekomen. Dezen konden niet meer naar huis, omdat de treinen niet meer reden, alles staakte, en deze mensen zijn de hele winter bij verschillende mensen ingekwartierd geweest.

93822. De **Voorzitter**: De mensen waren toch niet meer onder Duits toezicht?

A. Neen. De dag daarna hebben de Duitsers het kamp verlaten en toen hebben zij nog vijfduizend gevangenen meegenomen.

93823. De **Voorzitter**: Is dit een aantal, dat u in die tijd min of meer hebt kunnen vaststellen, of was het slechts een indruk?

A. Er zijn briefjes uit de trein gegooid, waarop stond 5000. Wij hoorden toen, dat de ondergrondse rondom het kamp gelegerd was

om te trachten de mensen te ontzetten. Wij hebben getracht deze mensen te vnaen, maar wij hebben niemand kunnen vinden. Ook hebben wij een auto genomen en daar hebben wij een groot rood kruis op geschilderd. Zuster *Hulsman* is er in gegaan met iemand, die bij ons in huis was van de ondergrondse, de naam weet ik niet meer, die als gewonde was verbonden. Met hun tweeën zijn zij er op uitgegaan om te trachten de rails op te blazen, waardoor de trein zou worden opgehouden. Zij zijn echter onverrichterzake teruggekomen, omdat de lonten en het kruis niet werkten. De trein is maar even opgehouden en toch naar Duitsland vertrokken, zonder dat wij hebben kunnen helpen. De poging is gewaagd, maar niet gelukt.

93824. De **Voorzitter**: U hebt gezegd, dat de gijzelaars van St. Michielsgestel zijn weggebracht. Is dit gebeurd met auto's van het Rode Kruis?

A. Neen, wij hebben deze mensen nog op de trein kunnen zetten en zo zijn ze op hun eigen houtje verder gegaan. De derde groep kon niet meer weg. Alles gebeurde toen zo snel op elkaar.

Al die jaren heb ik voortdurend geluk gehad. Vanaf de eerste dagen heb ik inkwartiering gehad; van een deel van mijn huis is een soort officiers-mess gemaakt. Alle officieren uit de buurt kwamen in mijn huis eten. De jaren, toen het kamp er was, is er geen Duitser in mijn huis geweest; anders had ik het ook niet kunnen doen. De dag, waarop wij de mensen van de Ruwenberg vrij kregen en nog met hen bezig waren, hoorden wij, dat mijn huis weer in beslag werd genomen. Wij hebben nog gauw alle levensmiddelen, die er waren, weggebracht, eerst in een stal en daarna in een huis in het dorp. De gijzelaars hebben nog de hele winter een pakket kunnen halen voor de families, bij wie zij woonden, zoveel had ik.

93825. De **Voorzitter**: Zijn de Duitsers ook weer bij u in huis gekomen?

A. Generaal *Student* met zijn parachutegroep heeft mijn huis weer bezet. Mijn man had toen juist een hartaanval gekregen en men heeft ons toen twee kamers in het huis gelaten, zodat mijn man en ik konden blijven. Ieder ander moest er uit. Ik had een pas met mijn portret, waarmee ik binnen kon komen. Ik kon geen eten koken, ik moest bij mijn zoon gaan eten, maar wij mochten de twee kamers in het huis houden.

Er waren driehonderd man in huis, die mannetje aan mannetje in volle wapenrusting op de grond lagen.

Vlak vóórdat zij kwamen hebben wij de levensmiddelen uit huis kunnen slepen, zodat de gijzelaars de hele winter nog pakketten hebben kunnen krijgen.

93826. De **Voorzitter**: Hebt u nog weleens iets met mevrouw *de Bussy* te maken gehad?

A. Na de eerste maal heb ik haar nog weken lang, als zij kwam, alle medicijnen en verbandmiddelen gegeven.

93827. De **Voorzitter**: Droeg mevrouw *de Bussy* een verpleegsters-uniform met het teken van het Rode Kruis?

A. Zij droeg wel een verpleegsterscostuurn, maar zonder het teken van het Rode Kruis, meen ik, maar ik weet het niet zeker meer.

93828. De **Voorzitter**: Bent u nog in aanraking gekomen met andere dames, die zich met dergelijk werk bezighielden, b.v. mevrouw *Wijsmuller* of mevrouw *Boissevain*?

A. Neen, Mevrouw *van Overeem* kwam iedere week; zij was aangesteld door het Rode Kruis.

Ik ben zelf begonnen met pakketten te zenden. Daarna kreeg ik op een gegeven moment een brief van het Hoofdbestuur van het Rode Kruis -- of ik ben opgebeld; dat weet ik niet zeker meer --, waarin men zei, dat men gehoord had van het werk, dat ik deed, en dat het misschien van belang voor mij zou zijn, daar het werk zo grote afmetingen aannam, onder de vlag van het Rode Kruis mijn werkzaamheden te kunnen verrichten, en men stelde mij voor gevollmachtigde of gedelegeerde -- juist weet ik het niet meer -- van het Rode Kruis te worden. Ik heb dit graag geaccepteerd. Ik deed dit werk wel particulier, maar had dan toch iets van de vlag van het Rode Kruis. Een tijd daarna heeft dr. *Offerhaus* mij opgebeld om te zeggen, dat mevrouw *van Overeem* was aangesteld als hoofd van de Dienst voor Speciale Hulpverlening, en hij vroeg mij, of zij met mij kon komen kennis maken. Mevrouw *van Overeem* is toen in Vught

geweest en wij hebben kennis gemaakt en zij heeft gezegd, dat zij voortaan elke week in Vught zou komzn om allerlei dingen te brengen, zoals verbandmiddelen en ziekenverplegingsartikelen. Zij wilde ook overleggen wat er nodig was. Van die tijd af kwam mevrouw *van Overeem* bijna elk week in Vught, zij dronk bij mij koffie en dan vroeg zij of zij kon helpen pakken versturen enz. en zij kwam met levensmiddelen.

93829. De **Voorzitter**: Was zij vriendelijk?

A. Zij was heel vriendelijk.

93830. De heer **Stokvis**: Nam mevrouw *van Overeem* vakjes voor u mee, of expedieerde u deze zelf langs andere wegen?

A. Ik expedieerde de pakketten met mijn eigen wagen. Vlak voordat ik weer toestemming van de laatste commandant kreeg, was mevrouw *van Overeem* de enige, die in het kamp mocht komen. Zij kwam toen bij mij en wij moesten achttienhonderd pakjes tegelijk maken, die zij in het kamp bracht. Ik had toen geen toegang.

93831. De heer **Stokvis**: Dit is dus slechts gedurende korte tijd gebeurd?

A. Ja.

93832. De **Voorzitter**: Mevrouw *van Overeem* heeft de pakjes dus in het kamp gebracht in de tijd, toen u geen toestemming van de commandant had om binnen te komen. Heeft zij het ook nog gedaan, toen u wel weer toestemming kreeg?

A. Toen heeft zij wel zelf pakjes gebracht, maar niet de mijne.

93833. De heer **Stokvis**: Mevrouw *van Overeem* heeft ons nl. verklaard, dat zij uw pakjes altijd in Vught binnenbracht. Zij zegt letterlijk: „Ik heb ze altijd in Vught binnengebracht.”

A. Dat is niet waar. Ik deed het al lang, vóórdat mevrouw *van Overeem* daar kwam.

93834. De heer **Stokvis**: Wist mevrouw *van Overeem*, dat u zelf ook wel in het kamp bent geweest?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen.

93835. De heer **Stokvis**: U hebt in ieder geval een keer met haar medeweten met de commandant getelefoneerd?

A. Toen was ik er niet in.

93836. De **Voorzitter**: U was langs de posten gegaan en zij bleef buiten wachten.

A. Zij zei, dat zij niet meeinging.

93837. De heer **Fokkema**: De commandant is zijn eed, dat hij niemand zou doodschieten, niet nagekomen. Er zijn verschillende mensen gefusilleerd.

A. Ik was wanhopig, toen ik dat hoorde. Ik had mijn leven gewaagd om de mensen te redden en ik hoorde toen, dat er toch een groot aantal mensen was doodgeschoten. Later hebben wij gehoord, dat dit niet door deze commandant is gebeurd. Deze commandant was van de S.S. en degene, die het heeft gedaan, was een S.D.-commandant. Deze was heel kort tevoren het kamp binnengekomen met mensen van Scheveningen en van andere plaatsen. Hij heeft de mensen gefusilleerd. Voor de arme mensen maakte het geen verschil, maar voor mij wel.

93838. De heer **Stokvis**: Hebt u een tijd lang maandelijkse besprekingen met het Rode Kruis te den Haag gehad?

A. Ja, op het Hoofdkwartier van het Rode Kruis. Iedereen kwam daar samen. De burgemeester van Vught ging altijd met mij mee. In het begin was hij in mijn comité, maar later zorgde hij voor de verse groenten en vruchten voor St. Michielsgestel. In die kwaliteit kwam hij ook bij het Rode Kruis. Wij waren allen gevollmachtigden van het Rode Kruis.

93839. De **Voorzitter**: Wie bedoelt u met allen?

A. De heer *Loeff* en ik; verder waren er professor *Borst* en mevrouw *van Overeem*, en de heer *Charles Redelé*.

93840. De heer **Stokvis**: Veel meer dan een formele betekenis had dit niet?

A. Neen. Het was een grote bespreking en het was eigenlijk vrij gevaarlijk voor ons om er heen te gaan, omdat de treinen in die tijd zo werden beschoten. Er werd b.v. gesproken over levensmiddelen, die ter beschikking werden gesteld, maar dat had op mij geen betrekking, want ik had mijn eigen bronnen.

93841. De heer **Stokvis**: U kreeg dus geen aanwijzingen of instructies, waardoor u zich in een ondergeschikte positie ten opzichte van het Rode Kruis gevoelde?

A. Neen. Ik was blij met de vlag, maar op een gegeven ogenblik heeft men mij die afgenomen. Men heeft toen gezegd, dat mevrouw *van Overeem* de enige was, die toegang had tot de kampen, en het was dus beter, dat mijn volmacht werd ingetrokken.

93842. De **Voorzitter**: Het was niet eens waar, want u bent er tot het einde toe in gekomen.

A. Ik kwam er niet zelf, maar de pakketten werden wel binnengelaten. Ik heb de volmacht echter niet teruggestuurd.

93843. De **Voorzitter**: Wat moest u precies terugsturen?

A. Mijn aanstelling als gevolmachtigde van het Rode Kruis; deze was mij aangeboden, ik had er niet om gevraagd.

93844. De heer **Stokvis**: Indien u het wel had gedaan, zou uw werk wellicht moeilijker en in ieder geval gevaarlijker zijn geworden.

A. Ik weet het niet.

De heer **Stokvis**: Deze aanstelling was van minder belang zo lang de commandant, die u kende en die u toezeggingen had gedaan, in functie bleef; maar als deze vervangen was geworden, zou u grote moeilijkheden hebben gekregen, als u niet meer onder de vlag van het Rode Kruis werkte.

93845. De **Voorzitter**: Hebt u deze volmacht weleens gebruikt?

A. Neen. Alleen, toen ik het kamp ben ingegaan, heb ik een band van het Rode Kruis omgedaan. De volmacht had ik niet nodig, maar ik vond het toch vervelend deze te moeten terugsturen en ik heb het ook niet gedaan. Men had niet kunnen weten, waarvoor ik haar nog had kunnen gebruiken. Ik heb mij ook wel degelijk beroepen op het Nederlandse Rode Kruis, toen ik vroeg de gevangenen vrij te geven.

93846. De **Voorzitter**: Was mevrouw *de Bussy* ook wel aanwezig bij de besprekingen in den Haag?

A. Neen. Mevrouw *de Bussy* is ineens opgehouden. Ik herinner het mij niet meer precies, maar ik geloof, dat mevrouw *de Bussy* is opgehouden met komen en zendingen te geven, toen mevrouw *van Overeem* kwam. Ik heb toen niets meer van haar gehoord. Ik had het ook zo druk; ik was dag en nacht bezig. De familie van de gevangenen kwam op bezoek om inlichtingen en te vragen wat ik voor de mensen kon doen. Zij kwamen de hele dag door en ook op Zondag, want dan waren de meeste mensen vrij. Ook kwamen de mensen informeren wat ik nodig had en wat zij konden zenden. Kerstini 1943 heb ik een grote actie op touw gezet om de mensen allen een kerstpakket te sturen. Wij hebben toen acht duizend pakketten naar het kamp gezonden, voor vijf duizend mannen en drie duizend vrouwen. Voor zover ik het mij kan herinneren, zaten in het pakket voor de mannen een paar wollen sokken, een rode zakdoek, een ontbijtkoek, een rol biscuits, een rol pepermunt, een pakje sigaretten; verder weet ik het niet meer precies. Voor de vrouwen zaten er o.a. drie zakdoeken in, waarvan twee rode. De rode zakdoeken kreeg ik van de firma van Vlissingen, te Helmond, die mij er duizenden dozijnen van heeft gezonden. De vrouwen gebruikten deze zakdoeken als shawls, hoofd-doek, enz. Bijna alles heb ik voor niets gekregen. Ik kreeg ook geld, waarmee ik de bonnen kon besteden. Dit alles heeft niemand een cent gekost.

93847. De **Voorzitter**: Hebt u er zelf ook weinig aan behoeven te betalen?

A. Ik zelf heb er grote sommen voor gegeven. Wij kregen zo enorm veel bonnen en daarvoor moest alles gekocht worden.

93848. De **Voorzitter**: Kreeg u de goederen van de Gruyter niet cadeau?

h. Neen, ik moest daar alles kopen. Verder moest er worden getelefoneerd en getelegrafeerd en er was een grote correspondentie, maar ik had het er graag voor over. Elk pakje, dat kwam, moest verantwoord worden. Wij moesten er over schrijven en bedanken enz.

93849. De **Voorzitter**: Is er nooit censuur over uw post geweest?

A. Voor zover ik weet niet. Wel zijn er mensen gevangengenomen, die mij voedsel brachten. Ik herinner mij nog, dat het op Oudejaarsavond was. De vrouwen van deze mannen hebben mij hoer opgebeld, dat hun mannen waren gevangen genomen en bij de Gestapo te Breda waren. Ik ben toen met mr. *Prinsen* naar Breda gereisd en wij zijn naar het hoofdkwartier van de Gestapo gegaan, waar wij hebben gevraagd de commandant te spreken te krijgen. Wij hoorden hem al vreselijk razen en tieren, zodat mr. *Prinsen* zei, dat wij maar moesten weggaan, omdat hij in zo'n slecht humeur was. Wij waren echter helemaal naar Breda gereisd en ik wilde nu ook proberen de mannen los te krijgen. Eindelijk werden wij binnengelaten; wij werden afgesnauwd en de commandant zei: „Was wünschen Sie“, waarop ik hem zei, dat ik eerst graag een stoel wilde, omdat ik zo lang had gewacht. Daardoor was hij enigszins uit het veld geslagen en daarna hebben wij zitten praten en praten om de mensen vrij te krijgen, maar hij wilde het niet doen. Ik heb toen gezegd, dat het absoluut onzin was, dat hij de mensen gevangen had genomen, omdat ik toestemming van de commandant van het kamp had pakjes te sturen. Hij mocht dus de mensen, die mij levensmiddelen brachten, niet gevangennemen. De commandant zei echter, dat het verkeerd was en de mensen moesten worden gevangengenomen. Ineens kreeg ik weer de gedachte hem te zeggen, dat het vandaag de laatste dag van het jaar was en dat ik zeker wist, dat hij die dag nog een goede daad wilde doen, en ik vroeg hem mij die gevangenen te geven. Hij begon ook weer te lachen en hij vond het goed.

93850. De **Voorzitter**: Heeft hij u gezegd, waarom de mensen waren gevangengenomen?

A. Omdat zij levensmiddelen vervoerden.

93851. De **Voorzitter**: Men had kunnen zeggen, dat het distributie-goederen waren.

A. Men mocht geen levensmiddelen vervoeren, maar wel naar mij, omdat ik toestemming had pakketten te zenden.

93852. De **Voorzitter**: Het hield dus wel verband, althans in zijn gedachtengang, met het verbod voor het vervoer van levensmiddelen?

A. Ja, en daarom had hij de mensen ook gevangengenomen. De Gestapo is ook zeker, twee-, driemaal bij mij in huis geweest om de zaak te onderzoeken, want men begreep natuurlijk niet, hoe ik aan al die levensmiddelen kwam. Ik bad dan altijd om te weten, wat ik zou moeten zeggen, vóórdat ik naar binnen ging. Ik ging dan naar binnen en vroeg wat zij eigenlijk wilden. Zij antwoordden, dat zij mijn huis wilden onderzoeken, omdat de wijze, waarop ik al die levensmiddelen kreeg, niet rechtmatig kon zijn. Ik had dan een heel lang verhaal van de boeren, die hun surplus altijd mochten geven en dit niet aan de Duitsers behoeften af te geven, en dat ik absoluut handelde volgens hun eigen principes. Zij waren toch zo tegen de zwarte handel en, wanneer de boeren hun surplus in de zwarte handel deden, was dit volkomen verkeerd en het was veel beter, wanneer zij dit aan mij gaven. Ik hield dan een heel lang verhaal en uiteindelijk haalden zij hun schouders op en gingen weg; zij hebben nooit mijn huis onderzocht. Het is een geweldig wonder geweest.

93853. De heer **Stokvis**: Ik heb nog één vraag. Is u er iets van bekend, dat mevrouw *van Overeem* zich tot de Duitsers zou hebben gewend met klachten over u en over mevrouw *de Bussy*?

A. Neen, daar heb ik niets van gehoord.

De **Voorzitter**: Dit gesprek heeft ten volle aan onze bedoelingen beantwoord. Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en ik sluit het verhoor.

CH. E. VAN BEUNINGEN — FENTENER VAN VLISSINGEN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

FOKKEMA.

STOKVIS.

GERKETSSEN, *griffier*.

ZITTING VAN MAANDAG 10 DECEMBER 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heer Schilthuis, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer van Dis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: l en m.

Verhoor van

Dr. FRANÇOIS DAUBENTON,

oud 63 jaar, Directeur van de Afrikaanse sector van de Wereldgezondheidsraad, wonende te Johannesburg.

Hij legt de eed af als getuige.

94654. De **Voorzitter**: U weet waarschijnlijk wel ongeveer, waarover wij graag met u willen spreken. In de eerste plaats zou ik graag van u willen weten, of u ons kunt zeggen, wanneer u in aanraking bent gekomen en bemoeienis hebt gekregen met de repatriëring van Nederlanders uit de concentratiekampen, enz.

A. Op 25 Mei 1945 kwam de repatriëring vanuit Duitsland onder mij.

94655. De **Voorzitter**: Had u vóór die datum al een zekere functie bij het Militair Gezag vervuld?

A. Ik was sinds 1941 consul-generaal in Zuid-Afrika, te Johannesburg: voordien was ik in Windhoek in Zuid-West Afrika. In 1944 ben ik naar Londen gekomen, waar ik Liaison-officier was tussen de Nederlandse Regering en U.N.R.R.A. Daarna ben ik begonnen met de kinderuitzendingen.

94656. De **Voorzitter**: Had u toen niets te maken met Militair Gezag?

A. Neen, niets; ik was reserve-kolonel Geneeskundige Dienst.

Ik werkte toen voor de kinderuitzendingen uit het bevrijde gedeelte van Nederland naar Engeland. Einde 1944, begin 1945 ben ik naar België overgekomen; vandaar uit ben ik naar Brabant gegaan.

94657. De **Voorzitter**: Stond u toen ook nog niet in Militair Gezagverband?

H. Neen, ik had daar niets mee te maken. Toen ik ongeveer 2000 kinderen had overgebracht — ik had als medicus de kampen in Schotland geregeld — kwam ik in Brussel, omdat ik meer hulp nodig had. Er moest een medicus komen om de kinderen uit te zoeken en alles te organiseren. Achter het leger meetrekkende, ben ik bij de bevrijding geweest van de meeste steden in het zuiden, later ook in het noorden. Ik heb direct de kinderen, die daar waren — uit de ene stad 50, uit Roermond, geloof ik, 100 —, naar Tilburg gebracht en van Tilburg uit begeleidde ik de kinderen naar Engeland, bracht hen daar in de kampen en ging dan weer terug om andere kinderen op te halen. Dat heeft tot ongeveer 28 of 30 Maart geduurd; de datum weet ik niet precies.

De sporten werden steeds groter en ook steeds moeilijker. We hadden ook veel moeilijkheden met de kinderen op zee vanwege duikboten en dergelijke dingen meer. Ik heb toen bij generaal *Kruls* aangevraagd om V.H.K.-meisjes te krijgen. De bedoeling was, dat deze meisjes als begeleidsters mee naar Engeland zouden gaan, waar zij door andere begeleidsters zouden worden vervangen. Op 30 Maart zei generaal *Kruls* mij: „Ik heb belangrijker werk voor u. Een van mijn sous-chefs van het Militair Gezag is ziek geworden; hij is geopereerd. Hij had de opdracht en de Volksgezondheid en Sociale Zaken, Onderwijs en de Repatriëring te behandelen. Wilt u dat overnemen?” Ik

heb generaal *Kruls* geantwoord, dat ik daar niets over had te zeggen, maar dat hij moest opbellen of telegraferen met Londen. Londen zou hem dan wel zeggen of het kon of niet. Dat was op 30 Maart om 9.30 uur. 's Middags om half twee moest ik beginnen. Hij had toen bericht gehad uit Londen, dat ik daarvoor werd afgestaan. Ik ben mij om te beginnen gaan bemoeien met die vier onderwerpen.

94658. De **Voorzitter**: Daar was dus de repatriëring bij inbegrepen?

A. Ja. Ik begon met de Volksgezondheid. Ik heb de chef van de Volksgezondheid bij mij laten komen. Twee uur heb ik met hem gesproken en zijn moeilijkheden aangehoord. Daarna heb ik de heer *van Os van Delden* bij mij gehad, die hoofd van de Repatriëringdienst was.

De **Voorzitter**: De heer *van Os van Delden* hebben wij al verschillende keren gesproken.

A. Hij heeft mij toen zijn moeilijkheden verteld. Wij konden geen materiaal en vervoermiddelen krijgen en dergelijke dingen meer. 's Avonds heb ik Onderwijs en Sociale Zaken behandeld.

94659. De **Voorzitter**: Het antwoord op mijn eerste vraag is dus, dat u op 30 Maart bent begonnen met de repatriëring.

A. Ja, met de repatriëring in Nederland.

94660. De **Voorzitter**: Wilt u daarmee zeggen: Niet de repatriëring naar Nederland, maar het in ontvangst nemen aan de grens?

A. Ja, en het organiseren van de ontvangst; dat was de oorspronkelijke opdracht van het Militair Gezag.

94661. De **Voorzitter**: Wat betekenen de getallen, die hier op dit papier staan?

A. Dat zijn de aantallen, die per dag konden worden verwerkt.

94662. De **Voorzitter**: De taak van de Repatriëringdienst van het Militair Gezag was toen dus de ontvangst van de repatriërenden aan de grens te verzorgen en de mensen te brengen waar zij moesten zijn?

A. Ja. Wij zorgden voor de medische en politieke onderzoeken, uitdelen van kaarten en kleren, enz.

94663. De **Voorzitter**: Hebt u er toen iets van gemerkt, dat er hier gedurende de oorlog door het Rode Kruis een plan op touw was gezet, waarvoor men medici, verpleegsters, hospitalen, enz. ter beschikking had?

A. Niet alleen van het plan van het Rode Kruis, maar ook van verscheidene andere plannen. Vrijwel iedere stad had in die tijd iets dergelijks georganiseerd. Ik ben met het leger in Hengelo binnengekomen, waar direct een vergadering werd gehouden; zo was het ook in Enschede. Overal waren er plannen voor de ontvangst gemaakt; er was b.v. een fabriekje ingericht voor ontluizing in Hengelo of Enschede.

94664. De **Voorzitter**: Hebt u daar ook gebruik van gemaakt?

A. Ik heb er geen gebruik van gemaakt. Ik heb gezegd: „Ik ben hier om jullie te helpen. Gaan jullie er mee door!“. De grootste fout, die we konden maken en die wij per se moesten vermijden, was om de mensen, die vaak niet wisten hoe de toestanden buiten Nederland waren, maar hun eigen plannen hadden gemaakt, voor het hoofd te stoten.

94665. De **Voorzitter**: Er is ons wel eens verteld, dat uw dienst op zijn eigen houtje heeft gewerkt en eigenlijk geen nota heeft genomen van wat er al was, wat men in de oorlog al had georganiseerd. Dat had u zeer goede diensten kunnen bewijzen.

A. Ik had 8000 mensen onder me en daaronder waren er natuurlijk, die heel wat verkeerd hebben gedaan. De algemene instructie van mij was, zich ter beschikking te stellen van iedere dienst, die al in elkaar was gezet. Er waren verschillende fabrieken zoals van Heek en van Hattem, die mij uitgebreide plannen voorlegden, die echter volkomen onuitvoerbaar waren. Men zou daarvoor twee wagon kolen per dag nodig hebben om iets te kunnen doen. Ik heb gezegd: „Ja, dat is prachtig, ga er mee door!“. Ik wist, dat er geen kolen waren. Het was verkeerd om degenen, die iets dergelijks in elkaar hadden gezet, te laten stoppen of de indruk te geven, dat wij het beter wisten. Ik wist veel te goed hoe de stemming was, nadat ik die kinderen allemaal had overgebracht. Na een paar dagen kwamen zij vanzelf terug en zeiden: „We zien, dat dit niet gaat. Kunnen wij het niet anders doen?“. Ik zei dan: „Dit zijn onze plannen. Wat denkt u daarvan?“ Dat heb ik niet alleen hier meegemaakt, maar dat heb ik precies hetzelfde in het zuiden gezien; dat heb ik in Londen gezien in verband met Zuid-Afrikaanse plannen en toen ik later naar Indië ging, heb ik daar precies hetzelfde meegemaakt.

94666. De **Voorzitter:** Had u dus gemerkt, dat er al plannen bestonden van het Rode Kruis?

A. Ook ja. In verband met de kinderuitzending, dus vóór die tijd, deden wij al veel met het Rode Kruis. Ik zat toen in Eindhoven en ben ook in Nijmegen, den Bosch enz. geweest. Ik reed steeds met een wagen van het Rode Kruis, omdat ik geen transport had. Ik heb met verschillende mensen van het Rode Kruis gewerkt.

94667. De **Voorzitter:** Was de heer van Hattem, die u noemde, secretaris van Enschede en is hij later consul in Johannesburg geworden?

A. Ja. Degenen, die zich niet aan mijn instructies hebben gehouden, hebben hun plicht niet gedaan. Ik heb een officiële opdracht ontvangen en mijn mensen dikwijls genoeg toegesproken.

94668. De **Voorzitter:** Welke Nederlandse dienst moest zich toen bezighouden met het brengen van de repatriërenden naar de grens?

A. Dat was de dienst in Londen.

94669. De **Voorzitter:** Bedoelt u de Repatriëringdienst met de heer *Ferwerda* aan het hoofd?

A. Ja.

94670. De **Voorzitter:** Was er een taakverdeling tussen zijn dienst en uw dienst?

A. Neen. Ik heb getracht met hem samen te werken. Ik heb in October, November 1944 met de heer *Ferwerda* in Londen geluncht; later heb ik hem een keer opgezocht, maar ik kreeg de indruk, dat de heren daar achter hun bureau zaten en niet verder kwamen.

94671. De **Voorzitter:** Bedoelt u in Londen?

A. Ja.

94672. De **Voorzitter:** Had u geen ambtelijke connecties met hem?

A. Neen. Dat wil zeggen, door mijn werk had ik contact met Buitenlandse Zaken en Sociale Zaken: ik heb de heer van *Rhijn*, de Minister zelf, en ook andere mensen gezien. Door mijn werk ben ik met die dienst in aanraking gekomen. Toen wist ik echter nog niet eens, of ik daar ooit iets mee te maken zou hebben.

94673. De **Voorzitter:** Er zijn toch ongeveer 80 000 mensen via België naar hier gebracht?

A. Daar heb ik geen cijfers van. Wij hebben er 285 000 over de oostgrens gebracht. Dat is dus gebeurd in mijn tijd bij het Militair Gezag.

94674. De **Voorzitter:** U hebt gezegd, dat uw taak bij Militair Gezag was, om die mensen aan de grens te ontvangen. Daarom begriep ik di; niet goed.

A. Ja, zo was het tot de Minister ingreep en een verandering maakte op 25 Mei.

94675. De **Voorzitter:** Welke Minister hebt u nu op 't oog?

A. Minister *Wijffels*.

94676. De **Voorzitter:** Daar kom ik straks nog even op terug. Wij spreken nu over die eerste periode. Ik vroeg u zo juist, of er ook een taakverdeling was afgesproken, maar dat mag dus eigenlijk geen naam hebben. Het was dus wel de bedoeling, dat Militair Gezag die mensen bij de grens in ontvangst nam?

A. Ja. wij hadden de strikte instructie ons niet met de rest in te laten.

94677. De **Voorzitter:** Herinnert u zich, dat er een afspraak was gemaakt, dat S.H.A.E.F. in Duitsland die zaak zou behandelen en dat S.H.A.E.F. daarbij weinig medewerking van anderen wenste, omdat de veldtocht toen nog gaande was?

A. S.H.A.E.F. had het hoogste militair gezag er, had alles te zeggen over iedereen, die in Duitsland kwam. Wij wisten ook, dat S.H.A.E.F. niemand toeliet, die geen S.H.A.E.F.-kaart had en dus niet militair was. S.H.A.E.F. heeft inderdaad zelf ontzettend veel gedaan, was zeer dankbaar voor alle steun, die ik S.H.A.E.F. later heb kunnen geven, maar S.H.A.E.F. wilde alles onder discipline hebben.

94678. De **Voorzitter:** Zij wilden iedere medewerker militariseren?

A. Ja.

94679. De **Voorzitter:** Heeft het naar uw mening ten kwade gewerkt, dat de Nederlandse medewerkers bij de Repatriëringdienst niet gemilitariseerd waren?

A. Ontzettend.

94680. De **Voorzitter:** Waarom is dat eigenlijk niet gebeurd?

A. Toen wij daartoe opdracht kregen, hebben wij dat direct gedaan. Ik ben onmiddellijk naar Duitsland gegaan; ik was de eerste, die er in verband met de repatriëring in kwam.

94681. De **Voorzitter:** De Repatriëringdienst in Londen is niet gemilitariseerd?

A. Neen.

94682. De **Voorzitter:** Nu zegt men weleens, dat dit veel kwaad heeft gedaan aan het succes, dat die dienst zou hebben kunnen krijgen, omdat S.H.A.E.F. daarbij geen burgers, alleen gemilitariseerden wenste te werk te stellen.

A. Ik heb hier de klachten van de heren zelf. Zij zeiden: „In 's hemelsnaam, doe iets!“. De heer *Gianotten* stond op dat ogenblik, op 28 April, nog niet onder mij, maar hij stuurde mij deze brief:

„..... Ik zit als eenige verbindingsofficier in Transit Camp Rheine en ontvang daar dagelijks ± 600 à 1000 Nederlandsche D.P.'s en Nederlandsche krijgsgevangenen. Sinds enkele dagen komen de transporten door van de concentratiekampen Buchenwald, Dora, Bergen-Belsen, enz.

Deze Nederlandsche politieke gevangenen komen aan in een onbeschrijflijken toestand en zijn allen lijdende aan totale uitputting en dysenterie.

In Transit Camp Rheine is de accommodatie totaal onvoldoende, ten gevolge van de oorlogsomstandigheden, doordat er geen water, geen behoorlijk voedsel, geen voldoende medische hulp aanwezig is.

Ik wil deze Nederlanders onmiddellijk doorzenden naar Nederland, maar ik heb daarvoor tot op heden geen enkele instructie ontvangen. De laatste instructies, die ik ontvangen heb, dato 13 April 1945, luiden, al deze inenschen door te zenden naar Assembly Centers in België en Frankrijk; daar er nog geen ontvangstcentra in Nederland aanwezig waren.".

Daar wisten zij niets van.

94683. De **Voorzitter:** Dat was geen wonder, want op 13 April was Nederland nog niet bevrijd. In het oosten en noorden werd toen nog gevochten.

A. Ja, het zuiden was al wel bevrijd, maar het B2 gebied nog niet.

„Nu heden wordt mij te Breda door de afd. Repatriëring medegedeeld, dat er overal langs de grens in Nederland ontvangstcentra aanwezig zijn. Daarvan was mij niets bekend en is mij ook geen enkele mededeeling gedaan.".

De heer *Gianotten* werkte niet onder mij, maar onder de heer *Ferwerda*.

94684. De **Voorzitter**: Hij kwam in Rheine onder de heer *Ferwerda*. Hij behoorde dus toen onder de heer *Ferwerda*.

A. Ja, in Rheine kwam hij onder de heer *Ferwerda*.

94685. De **Voorzitter**: Hij was toen toch onder de heer *Ferwerda*?

A. Dat was voordat hij onder mij kwam.

94686. De **Voorzitter**: Hij behoorde onder de heer *Ferwerda* en behoorde tot diegenen, die waren uitgezonden als repatriëringsofficier in de dienst van de heer *Ferwerda*. Zij waren ingedeeld door S.H.A.E.F., die ongeveer 80 à 90 mensen aanvaardde en dezen verdeelde onder de verschillende legergroepen. Dat waren dus de mensen van de heer *Ferwerda*. Waren zij dan wel gemilitariseerd?

A. Zij liepen in een pakje rond, maar hadden geen papieren en werden dikwijls ook niet betaald. Er waren ook nog andere moeilijkheden.

„Ik verlang dus onmiddellijk in Transit Camp Rheine medisch personeel, verpleegsters en administratief personeel voor de ontvangst van deze politieke gevangenen, krijgsgevangenen en D.P.'s.

Ik merk op, dat de Engelsche autoriteiten al het mogelijke doen om de accommodatie zoo goed mogelijk te verzorgen, maar daarbij door de oorlogsomstandigheden op zware moeilijkheden stuiten.

Ik merk tevens op, dat de Engelsche commandant van Transit Camp Rheine ten zeerste verbaasd en verontwaardigd is, dat er vanwege de Nederlandsche autoriteiten geen maatregelen zijn genomen in Duitsland ten behoeve van deze politieke gevangenen.

Ik merk op, dat voor de Fransche politieke gevangenen en krijgsgevangenen een staf aanwezig is in dit kamp van:

2 doktoren;

2 verbindingsofficieren;

10 vrouwelijke hulpkrachten,

terwijl hooge Regeeringsafgevaardigden geregeld dit kamp komen bezoeken en inspecteren."

Die waren allemaal militair.

94687. De **Voorzitter**: Wat denkt u nu van de bewering, die hier tegenover weleens wordt ingebracht, dat de Nederlandse verbindingsofficieren voor de repatriëring inderdaad in Duitsland niet in groter getale aanwezig waren, omdat S.H.A.E.F. dat weigerde. S.H.A.E.F. wilde ook niet toestaan, dat wij zelf zouden bepalen, waar die verbindingsofficieren heen zouden gaan, want degenen, die zij wilden aanvaarden — en dat waren er 80 à 90 in totaal —, hebben zij zelf in allerlei kampen en bij verschillende legergroepen geplaatst. Daar mochten zij alleen werkzaam zijn bij het doorzenden van niet alleen Nederlanders, maar van al degenen, die daar in de kampen zaten, naar de verzamelkampen in Aken, enz.; die kampen lagen meer naar de westgrens van Duitsland. Hierdoor werd verklaard, dat er zo weinig Nederlanders in Duitsland te vinden waren. Bovendien had men met de moeilijkheid te kampen, dat de Nederlandse Regering niet wenste, dat die mensen werden gemilitariseerd; wanneer zij ineens waren gemilitariseerd, zouden zij in Duitsland aan het werk hebben kunnen gaan.

A. Alle andere landen hebben het wel kunnen doen en toen ik daar kwam — ik kan niet anders zeggen —, kreeg ik alle medewerking, die ik nodig had.

94688. De **Voorzitter**: Men zegt ons dan verder: Die andere landen konden dat wel doen, omdat zij troepen in Duitsland hadden, met welke de repatriërings-ambtenaren meegingen; zij konden dus wel degelijk in Duitsland komen om daar hun werk te verrichten. Maar ook dat ging niet zo vreselijk gemakkelijk, want verschillende Belgen hebben geprobeerd om in de kampen te komen om er Belgen uit te halen en zij zijn met zeer hardhandige maatregelen gedwongen om terug te gaan.

A. U spreekt nu over verschillende dingen. Allereerst kan ik vaststellen, dat er volkomen samenwerking was vanaf het ogenblik, dat ik op reguliere manier met verschillende legers in contact kwam, vanaf het ogenblik, dat ik de schriftelijke opdracht van Minister *Wijffels* in handen kreeg. De opdracht uit Londen heb ik gekregen op een Zaterdagavond. Daarvoor had de Minister dikwijls over mij gesproken en hij had er op aangedrongen — wij hadden het zo'n beetje tegengehouden, omdat wij voorzagen, dat er andere moeilijkheden zouden komen —, dat ik op de 24ste Mei een schriftelijke

opdracht kreeg. Op 18 Mei kreeg ik bericht, dat Minister *Wijffels* mij des avonds wilde zien in Hotel des Indes. Ik had dat bericht de dag daarvoor gekregen. Ik was toen in Breda op het bureau van de Militaire Academie en ben toen onmiddellijk over de Moerdijk naar den Haag gekomen. De volgende dag heb ik 's avonds de heren *Wijffels* en *van Rhijn* gesproken in des Indes. Minister *Wijffels* heeft toen gezegd: „Dit gaat niet langer. Bent u bereid om het te doen?" Ik heb toen gezegd „Ja, als u mij een schriftelijke instructie geeft." De heer *van Rhijn* heeft toen een paar dagen uitstel gevraagd. De Zondag er na was het Pinksteren: hij zou dan niet op het bureau zijn. Ik ben onmiddellijk weer teruggegaan naar Breda en op de Dinsdag er na heb ik de heer *Wijffels* weer gezien. Woensdag de 23ste heb ik in het gebouw van de Olveh een bespreking gehad met de heer *van Rhijn*. Wij hebben toen de verschillende brieven in elkaar gezet, voorzover wij er tenminste mee te maken hadden. Wij kregen een afschrift van de brief, die hij aan de heer *Ferwerda* had geschreven. De volgende morgen — dat was dus Donderdag — ben ik die brieven gaan halen. De Prinses heeft mij bij zich laten komen en zij wilde, dat ik naar Duitsland zou gaan. Vrijdagavond ben ik weer teruggegaan. Ik ben naar Eindhoven gegaan en Zondag — dat was 27 Mei — ben ik naar het hoofdkwartier van S.H.A.E.F. in Versailles gegaan om de papieren te krijgen.

94689. De **Voorzitter**: Wat stond er in die instructie, die u intussen van Minister *Wijffels* had gekregen?

A. U kent waarschijnlijk de brief van 24 Mei aan de Regeeringscommissaris voor de Repatriëring.

„Reeds enkele malen heb ik den gang van zaken ten opzichte van de repatriëring in den laatsten tijd met u besproken. Thans in Nederland zijnde, heb ik opnieuw de gelegenheid gehad mij van den gang van zaken op de hoogte te stellen. Nadere overweging van een en ander heeft mij tot het besluit geleid, dat het gewenscht is in de organisatie van den dienst der repatriëring verandering te brengen. De repatriëring van personen uit Duitsland en het brengen van deze personen naar hun woonplaats in Nederland moet naar mijn meening thans in één hand worden gebracht. Ik heb gemeend, dat het daarom gewenscht is den Chef Staf Militair Gezag te verzoeken ook de repatriëring van personen uit Duitsland op zich te nemen. Bij het nemen van deze beslissing heb ik mij mede laten leiden door het feit, dat de organisatie van S.H.A.E.F. zelf binnen afzienbaren tijd zal verdwijnen. Voorts houd ik er rekening mede, dat op de diverse Gezantschappen repatriëeringsarbeid wordt verricht, welke het gewenschte doel, n.l. om de repatriandi zoo spoedig mogelijk naar Nederland te brengen, bevorderen."

94690. De **Voorzitter**: Is die brief een paar dagen later niet weer ongedaan gemaakt, omdat de heer *Ferwerda* bij Koninklijk besluit had behoren te worden ontslagen?

A. Dat komt mij heel onwaarschijnlijk voor, want de heer *Wijffels* heeft mij daarna nog voortdurend berichten gestuurd — niet alleen de Minister, maar ook de Koningin en de Prins — om verschillende dingen in Duitsland op te knappen. Wanneer die brief is ingetrokken, is dat zeker buiten ons om gebeurd. Het is ons nooit bekendgemaakt, maar ik heb van de heer *Wijffels* zelf nog — vlak daarna, toen ik uit Duitsland terugkwam, waar ik alle verschillende posten heb bezocht — een oproep gehad om naar de Prinses te gaan om Haar verslag uit te brengen.

94691. De **Voorzitter**: Welke brief hebt u ontvangen, waarin u instructies werden verschaft?

A. Ik kon niets doen voordat ik een instructie had, en die moest ik voorleggen aan generaal *Kruls*.

94692. De **Voorzitter**: Hebt u die instructie bij u?

A. Ja.

„In verband met de beslissing van den Minister van Sociale Zaken, de functie van Regeeringscommissaris voor de Repatriëring op te heffen en de werkzaamheden alsmede de verantwoordelijkheid voor de algemeene repatriëring in handen van het Militair Gezag te plaatsen, draag ik u op: — deze brief is geadresseerd aan mij als sous-chef van M.G. — „zich met de uitvoering er van te belasten en terstond die stappen te nemen, die een zeer spoedige afwikkeling van deze materie kunnen bevorderen. Tegelijkertijd gelieve u contact te zoeken met den heer *Ferwerda* en de te zijner beschikking staande gegevens plus staf

over te nemen. Te zijner tijd verwacht ik van u voorstellen aangaande die leden van genoemden staf, welke in de door u op te bouwen organisatie gemist kunnen worden."

94693. De **Voorzitter**: Weet u niet, dat enige dagen later dat ontslag van de heer *Ferwerda* weer ongedaan zou zijn gemaakt? Hebt u daar niets van gehoord? De heer *Wijffels* heeft inderdaad dat ontslag weer ingetrokken, omdat het niet op de juiste wijze was verleend.

A. Heeft de heer *Wijffels* dat zelf gezegd?

De **Voorzitter**: Dat kunnen wij hier wel buiten bespreking laten. U hebt er dus niets van gemerkt?

A. Neen, juist het tegenovergestelde. Ik heb voortdurend van de heer *Wijffels* verdere instructies gekregen en ik ben op het laatste ogenblik, 's avonds om halftien vóór de dag, waarop Minister *Wijffels* is afgetreden, bij hem op audiëntie geweest. Ik was zijn laatste bezoeker hier op het Departement van Sociale Zaken. Hij heeft mij toen gezegd: „Er is nog gezanik met *Ferwerda*. Al ben ik morgen geen Minister meer, dan zal ik toch nog proberen om die zaak in orde te maken, want zo is het voor jullie onmogelijk om te werken.”

94694. De **Voorzitter**: Het is mogelijk, dat dit een gevolg is geweest van de moeilijkheid, die hij heeft gehad om dat ontslag er door te krijgen.

A. Dat heeft hij mij nooit verteld.

94695. De **Voorzitter**: U hebt dus ook de zorg op u genomen van de repatriëring uit Duitsland naar de Nederlandse grens?

A. Op 14 Juni schrijft de heer *Wijffels* aan generaal-majoor *Kruls*:

„Hiermede introduceer ik bij u de heer *Kollenhoven*, afdeling informatie en opsporing B.S. Gaarne zag ik, dat u medewerking zoudt kunnen verlenen teneinde voor de opsporing van de achtergebleven Nederlanders in Duitsland bij den dienst der repatriëring geschikte krachten in dienst te nemen.”

Dit stuk is getekend door de Minister zelf.

94696. De **Voorzitter**: Ik heb ook niet gezegd, dat het niet waar is; alleen, dat het ontslag van de heer *Ferwerda* weer ongedaan is gemaakt. Later is er weer iets op gevonden om de repatriëring toch aan Militair Gezag over te laten. U bent dus begonnen met uw werk ingevolge die instructie; u bent naar Duitsland gegaan; u hebt aan de verschillende posten en kampen een bezoek gebracht; hebt u daar ook een verbetering kunnen teweegbrengen in verband met klachten, die door de verbindingsofficieren naar voren werden gebracht? Wat hebt u in deze moeilijkheden gedaan?

A. Ten eerste heb ik de positie geregeld; ik heb alle hoofdkwartieren opgezocht. Ik heb de namen opgegeven van die heren, hen aanbevolen om hun papieren te krijgen. Ze waren op dat ogenblik geen regulaire militairen.

94697. De **Voorzitter**: Daar moest S.H.A.E.F. toch niet voor zorgen?

A. S.H.A.E.F. moest de permissies, de verschillende papieren geven. Er staat hier ook ergens in een van de stukken, welke papieren ze moesten hebben. De heer *de Jong* heeft er over geklaagd, dat hij geen papieren had. Dat is toen allemaal geregeld.

94698. De **Voorzitter**: Hebt u ook voor medische hulp kunnen zorgen, waarom de verbindingsofficier uit Rheine vroeg?

A. Ik ben toen direct teruggegaan. Intussen hadden wij ook het Rode Kruis weer ingeschakeld. We hebben lange besprekingen gehad met het Rode Kruis en waren tot de overeenstemming gekomen, dat het Rode Kruis met ons zou samenwerken, verpleegsters zou uitsuren, voor zover dat mogelijk was.

94699. De **Voorzitter**: Zijn die naar Duitsland uitgezonden?

A. Ja.

94700. De **Voorzitter**: Zijn die dus ook in het kamp Rheine geweest?

A. Ik durf niet precies meer te zeggen, of zij ook in Rheine zijn geweest; ze zijn in ieder geval in zulk soort kampen geweest.

94701. De **Voorzitter**: Dat had dus eigenlijk veel eerder moeten gebeuren.

A. Ja.

94702. De **Voorzitter**: Is de omstandigheid, dat dit niet eerder is gebeurd, bijvoorbeeld het gevolg geweest van het feit, dat zij niet gemilitariseerd waren en dat men zich niet uitdrukkelijk genoeg tot S.H.A.E.F. had gewend?

A. De positie en het werk van de mensen in Duitsland heeft hier zeer zeker wel onder geleden. Het Rode Kruis stond daar natuurlijk buiten.

94703. De **Voorzitter**: Dat de Nederlandse Repatriëringdienst onder de heer *Ferwerda* niet eerder in Duitsland voor de dag is gekomen, is dus voor een groot gedeelte veroorzaakt door het niet tijdig militariseren en door het zich niet tijdig genoeg in verbinding kunnen stellen met S.H.A.E.F.?

A. Onder meer, en vooral ook, doordat de heer *Ferwerda* zelf — dat was helemaal niet zijn schuld; daar kon hij niets aan doen — geen militair was en daarom niet naar het gebied kon gaan. Hij had chef en militair moeten zijn.

94704. De **Voorzitter**: Weet u ook, wie dat militariseren heeft tegengehouden?

A. Daar weet ik niets van; ik was toen nog niet bij het M.G.

94705. De **Voorzitter**: Weet u niet, of een bepaalde persoon dat niet wenste?

A. Neen, dat weet ik heus niet. Ik was wel stomverwonderd.

94706. De **Voorzitter**: Bent u er verwonderd over geweest, dat men niet gemilitariseerd was?

A. Ja.

94707. De **Voorzitter**: Wanneer de mensen niet gemilitariseerd waren, wenste S.H.A.E.F. hen niet toe te laten?

A. Neen, S.H.A.E.F. wilde terecht geen ongemilitariseerden over de grens hebben. Ze hadden er dan geen controle meer op; ze wisten dan niet, met wie ze te maken hadden; het gaf alle mogelijke moeilijkheden. Er waren geen hotels. Men moest slapen in een officiersmess. Als burger kon dat niet. Ze kenden de mensen ook niet uit elkaar. Alle mogelijke slechte elementen probeerden ook over de grens te komen.

94708. De **Voorzitter**: Waarom werden die negentig mensen, die door S.H.A.E.F. waren ingedeeld bij de verschillende groepen, wel toegelaten?

A. Dat is met heel veel moeite vóór mijn tijd gebeurd. De heer *de Jong*, die in Parijs zat, heeft mij daarover ook geschreven in verband met de moeilijkheden, die hij in dit opzicht heeft gehad.

94709. De **Voorzitter**: Die mensen hadden zelfs een opleiding in Romilly genoten.

A. Ik heb die mensen daar ontmoet en zij liepen daar in hun pakje rond.

94710. De **Voorzitter**: Wat voor pakje was dat?

A. Een quasi militair pakje met allerlei distinctieven; de één zette er dit op, de ander weer iets anders. Het was een complete chaos. Hier is nog een brief van 12 Juni, die later is aangekomen.

94711. De **Voorzitter**: Zou ik een afschrift mogen nemen van de brief, die u zo juist hebt voorgelezen van de officier uit het kamp Rheine?

A. Ja zeker.

94712. De **Voorzitter**: Mag ik ook een afschrift nemen van de brief, die u hebt ontvangen van de heer *Wijffels*, waarin die instructie werd gegeven?

A. Zeker. De eerste brief was van de heer *Gianotten*. Die andere brief bevat een opdracht aan mij van de heer *Wijffels*. Hier is een

brief van generaal *Kruls* aan de heer *Clark*, waarin hij hulp vraagt aan generaal *Clark*. Het was natuurlijk de officiële manier, wanneer de commandant van het Militair Gezag aan de commandant van S.H.A.E.F. vroeg om permissie voor ons om te worden toegelaten en alle medewerking te krijgen, die ik dan ook inderdaad op alle mogelijke manieren heb gehad.

94713. De **Voorzitter**: Hebt u toen nog veel repatriandi kunnen helpen?

A. Ik kwam al repatriandi onderweg tegen. Ik was op weg naar Theresienstadt en ik hoorde, dat er in Buchenwald nog 17 typhuspatiënten lagen. Van Buchenwald ben ik 's nachts naar Neurenberg gereden, dat in brand stond. Ik ben toen van Neurenberg naar Erlangen gegaan, waar ik bericht kreeg, dat de mensen uit Theresienstadt per vliegmaschine daarlangs zouden komen. De volgende morgen ben ik naar die vliegmaschine gegaan en toen bleek, dat de rest ook al onderweg was. Het was niet meer nodig, naar Theresienstadt te gaan. Ik ben toen naar Darmstadt gegaan en weer terug naar S.H.A.E.F. Op die manier had ik alle verschillende hoofdkwartieren aangedaan. Ik was er van overtuigd, dat er samenwerking was. Men heeft mij precies laten zien in welke treinen er groepen van 1200 man zouden gaan. Dat was militair geregeld, soms een beetje hard! Het kon op dat ogenblik niet anders, omdat de Russen aan het opringen waren. Gelijk met hen was ik in Leipzig en ik moest daar toen direct uit. Niettegenstaande de oorspronkelijke opdracht was geweest: Zes weken fatsoenlijk organiseren en dan op een humane manier er uit gaan, was dat plotseling veranderd toen de Russen kwamen, die zeiden: „Direct er uit, op wat voor manier dan ook”, met het gevolg, dat de meeste mensen in beestenwagens met stro zijn vervoerd en dat er aan de voeding wel het een en ander ontbrak. Men kon er niet eens over klagen, want men deed zijn best. Iedereen kreeg een groot blik eten voor zes dagen. Wij wisten, dat het in sommige gevallen gevaarlijk zou zijn, want de mensen wisten niet, dat zij er zes dagen over moesten doen, aten het in twee dagen op en enkelen stierven daardoor. Ik heb zelf eens de hele repatriëring stop moeten zetten, toen wij bericht kregen, dat in Maastricht, dat berekend was op 3000 per dag, op één dag 18 000 waren aangekomen. Z2 liepen daar volkomen vast. Het enige, dat men kon doen, was degenen, die onderweg waren omgekomen, uit de trein te halen. De hele zaak is toen opnieuw geregeid. Ik kan de briefjes niet meer vinden, waarop de aantallen stonden, die ik de eerste dag opkreeg van de mensen, die ik moest vervoeren. In zes weken waren er 285 000 mensen over de grens, wij schatten, dat er 35 000 te voet, ongecontroleerd, op eigen gelegenheid over de grens zijn gekomen.

94714. De **Voorzitter**: Ik dacht, dat er op die wijze veel meer over de grens waren gekomen.

A. Dat is heel moeilijk zuiver te schatten.

94715. De **Voorzitter**: U meent dus, dat er met de Repatriëringdienst van het Militair Gezag ongeveer 285 000 over de grens zijn gebracht?

A. Ja, dat cijfer staat mij voor de geest.

Zij zijn op verschillende punten over de grens gegaan, Hengelo, Enschede, enz.

94716. De **Voorzitter**: Hadden de mensen van de Repatriëringdienst hun werk beter kunnen verrichten, indien zij eerder gemilitariseerd waren geweest?

A. Zeker, maar U moet niet denken, dat die militarisering het enige punt was. Er had daar iemand moeten zitten, die naar hier durfde over te komen en er achterheen zat.

93717. De **Voorzitter**: De heer *Ferwerda* is toch telkens hier geweest.

A. Hij kon niet in Duitsland komen.

94718. De **Voorzitter**: Hij is toch herhaaldelijk in Nederland geweest.

A. Twee of drie keer is hij mij komen opzoeken en hij beloofde, dat hij een liaison-officier zou sturen. Ik heb hem een paar keer in Breda gezien.

94719. De **Voorzitter**: Hij is ook in Bosch en Ven geweest.

A. Ja.

94720. De **Voorzitter**: Zijn die mensen tenslotte met vertraging over de grens gekomen? Hadden zij eerder hier kunnen zijn?

A. Wij hadden minder tijd verloren, wanneer wij vroeger hadden geweten, dat het Militair Gezag verantwoordelijk was voor dienst in Duitsland. We waren er dan direct heengegaan en wij waren er dan eerder geweest, zodat die mensen dan waarschijnlijk ook eerder hier hadden kunnen zijn. Ik kan natuurlijk niet van iedereen persoonlijk zeggen, hoeveel dagen hij eerder hier zou zijn geweest, want dan zou ik moeten nagaan waar hij vandaan kwam.

94721. De **Voorzitter**: U bent dus wel van mening, dat er een zekere vertraging is ontstaan, doordat de Repatriëringdienst niet op de juiste wijze heeft gewerkt?

A. Zeer zeker. Volkomen. U hebt waarschijnlijk wel het rapport, dat op 27 Juni door de Chef Militair Gezag aan de Minister van Sociale Zaken is gestuurd, waarin op 29 April door de heer *Ferwerda* is beloofd de heer *Schipper* op 7 Mei en een assistent-liaison-officier op 30 April te zullen zenden, maar geen van beiden zijn ooit aangekomen.

94722. De **Voorzitter**: De heer *Schipper* was toch in Antwerpen?

A. Hij zou bij mij in Breda komen als verbindingsofficier. Hier heb ik precies de geschiedenis, zoals het is gegaan. De heer *Wijffels* deelde mij op 4 Mei mede, dat naar aanleiding van de vele klachten uit het gehele land in verband met de repatriëring uit Duitsland hij de heer *Ferwerda* opdracht zou geven meer met de Repatriëringdienst van het Militair Gezag samen te werken, zich vanuit Londen naar Nederland en Duitsland te begeven en het werk in de bevrijde geallieerde landen over te dragen.

94723. De **Voorzitter**: Dan wilde ik u nog iets vragen, dat met al deze dingen niet zo zeer samenhangt. Die vraag heeft ook gestaan in de brief van 8 Mei, namelijk dat ons hier is medegedeeld, dat de heer *Ferwerda* vóór de 5de Mei voertuigen in Engeland heeft aangekocht: na korte tijd zijn die in Nederland aangekomen. Hij heeft die gekocht om de mensen uit Duitse kampen te halen. De heer *Daubenton* heeft toen gezegd:

„Nee, mijnheer, daar komt niets van in; die hebben wij nodig straks bij de bevrijding van het noorden. U komt daar niet aan!”

A. Om te beginnen wist niemand, wat een wagen van de heer *Ferwerda* was en wat een wagen van het Rode Kruis of van het Militair Gezag was: die wagens kwamen door elkaar aan. Zij waren niet genoeg gemerkt. Ik herinner mij nog heel goed, dat ik mensen heb moeten uitsturen naar Ostende enz., want overal kwamen er een paar aan. Voor de voeding in het B2 gebied stonden die wagens geladen met allerlei voedingsmiddelen om onmiddellijk, zo gauw dat mogelijk was, het B2 gebied binnen te gaan. Een ander deel van de wagens is gebruikt voor de verschillende colonnes in het B1 gebied, het noorden. Inderdaad heb ik vanaf de 25ste Mei, toen ik de verantwoording kreeg om de mensen terug te brengen en ik wist, hoe moeilijk en hoe slecht de toestanden waren, niets meer losgelaten, want dat kon ik niet verantwoorden.

94724. De **Voorzitter**: Wanneer men iets loslaat of niets loslaat, houdt dat in, dat men het voordien heeft. U had dus op die wagens beslag gelegd. Volgens de heer *Ferwerda* waren die wagens in Engeland gekocht en hij wilde die gaan gebruiken voor het aanvoeren van mensen uit Duitsland. De heer *Daubenton* zei echter: „Daar komt u niet aan; ik heb ze nodig”.

A. Ik kan mij dit bijzondere geval niet meer herinneren. Ik heb de nummers van de wagens niet meer, die ik heb gekregen, maar die heer *Wijnbergen* heeft die wel. Wij wisten daarmee echter nog niet, van wie die wagens wel en van wie ze niet waren. Volgens ons plan hadden wij 500 wagens nodig. Toen ik werd aangetrokken als sous-chef bij het Militair Gezag zijn wij begonnen met 27 wagens. De volgende dag heb ik er 100 bijgekregen van de Canadezen; dat was in Maart of April. Wij zijn geëindigd met, naar ik meen, 324 wagens, veel te weinig om het werk goed te doen.

94725. De **Voorzitter**: Het is dus helemaal niet onwaarschijnlijk, dat u wagens hebt gebruikt van de heer *Ferwerda*.

A. Dat was absoluut noodzakelijk; wij hadden werk, we hadden contact, we hadden mensen om uit te sturen.

94726. De **Voorzitter**: Wanneer wij aan de mensen van de heer *Ferwerda* vragen, waarom zij niet méér uit Duitsland hebben gehaald, krijgen wij tot antwoord, dat u de wagens vasthield, die zij daarvoor speciaal in Engeland hadden aangekocht.

A. Ze deden er toch niets mee, want er was geen effectieve organisatie, die door S.H.A.E.F. was geaccepteerd. Op 14 Juni kreeg ik nog een brief van de heer *van Lynden*. „Hiermede bevestigen wij het onderhoud, dat wij hedenmorgen met u voerden”. Wij hebben zoveel mogelijk ook samengewerkt met het Rode Kruis, omdat wij van mening waren, dat het ook gedeeltelijk hun werk was. Het volgende kwam ter sprake. Er zijn ambulances nodig voor het vervoer van zieken en repatriërenden in de grensvakken en van de grensvakken naar het westen des lands van een aantal als door u aan ons opgegeven. Het Rode Kruis stelt deze ambulances bemand ter beschikking van het Militair Gezag. Voor zover wij weten, hebben wij met die wagens gewerkt, met nog enkele wagens, die wij zelf hadden en met enkele wagens, die wij van de Canadezen hebben gekregen, misschien ook wel met de wagens van de heer *Ferwerda*, die hier toch niet was en er verder toch niets mee kon doen. We hebben alles ingezet om die mensen hier te krijgen. Het ging bij mij niet om wagens; het ging hier om mensen.

94727. De **Voorzitter**: Bij de heer *Ferwerda* ook!

A. Hij schijnt toch weer over wagens te spreken!

94728. De **Voorzitter**: Wanneer wij vragen: Waarom hebt u geen contact gezocht met de mensen in de kampen, waarom hebt u die mensen daar niet vandaan gehaald, antwoordt hij: De heer *Daubenton* heeft mijn wagens vastgehouden.

A. Hij was niet gemilitariseerd; hij kon zelf niets doen. Zijn eigen mensen schreven voortdurend: We hebben geen contact en we kunnen niets doen; we zijn niet fatsoenlijk gemilitariseerd.

94729. De **Voorzitter**: Althans aan de Duitse kant heeft de dienst van de heer *Ferwerda* weinig kunnen verrichten. U bent dus van mening, dat die mensen daar niet konden komen, omdat zij niet waren gemilitariseerd en dientengevolge niet eens in Duitsland konden binnenkomen.

A. Ja. Bovendien zat er niet genoeg fut achter. In het blad van de Grote Advies Commissie uit de illegaliteit wordt dat ronduit gezegd.

94730. De **Voorzitter**: Dat zijn allemaal dingen uit de tijd, waarin men zeer sterk emotioneel was.

A. Wat daarin staat, is volgens de feiten! Daarin staat, dat zij volkomen hebben gefaald.

94731. De **Voorzitter**: Ik meen, dat de illegaliteit dat toen heeft herroepen. Dan is er nog iets, waarover ik met u wilde spreken. Er is verschil van mening geweest tussen de heer *van Rhijn* enerzijds en de heer *van Os van Deldeiz* anderzijds over een afspraak, die in Londen zou zijn gemaakt, dat het in Juli 1945 nog resterende werk zou worden opgedragen aan Sociale Zaken. Nu meent de heer *van Khijn*, dat dat inderdaad ook op korte termijn door Militair Gezag zou worden overgedragen aan Sociale Zaken; later is echter de tegenwoordige generaal *Kruls* bij de heer *Drees* geweest. De heer *Kruls* had juist het tegenovergestelde verlangd, dus dat het werk van Sociale Zaken aan het Militair Gezag zou worden overgegeven. Wij hebben hierover nogal wat heren van de verschillende partijen gehoord. Aan de kant van Sociale Zaken is men van mening, dat de heer *Kruls* is teruggekomen op een afspraak, die de heer *van Os van Delden* of het Militair Gezag enige dagen tevoren in Londen heeft gemaakt; de heer *van Os van Delden* zegt, dat hij geen afspraken kon maken, die het beleid van het Militair Gezag deden veranderen, want hij was maar ondergeschikte. Weet u daar iets van?

A. Ik herinner mij dat zeer goed. Ik zie nog de heer *van Os van Delden* zeer verontwaardigd terugkomen; hij ging voor iets anders naar Engeland, waar hij op een vergadering werd geroepen. Zonder dat hij het wist, kwam hij toen plotseling in tegenwoordigheid van de heren *Ferwerda*, *Wijnbergen*, *de Groot* en *van Rhijn*, die allemaal haddeii moeten begrijpen, dat zonder enige opdracht, zonder dat de heer *van Os van Delden* er iets van afwist, er niets kon veranderen en men niets had moeten willen veranderen. Ik heb hier nog een noot van de heer *van Os van Delden*, dringend aan mij gericht: Zijn standpunt in deze gang van zaken misschien heel aardig in de toe-

komst; op 23 Juli onmogelijk. Er kon toen helemaal geen sprake van zijn.

Er was een vreselijk geknoei om dit allemaal op orde te brengen. Iedereen werd er een beetje naar van, dat wij vanaf 25 Mei instructies hadden en wij het werk deden, terwijl er voortdurend klachten kwamen, ook van de Engelsen, dat de heer *Ferwerda* nog voortdurend tussen onze duiven inschoot, dat hij het nog moeilijker maakte dan het al was. Er waren al zoveel moeilijkheden. De heer *van Os van Delden* kwam toen bij mij terug en zei: Ik weet niet, wat er is gebeurd, maar ik ben tussen die heren gekomen, die mij alle mogelijke strikvragen hebben gesteld; zij beweren dit en beweren dat. Dat kan niet veranderd worden. Ik zei: Wees maar niet bang, want het zal ook niet veranderen, op het ogenblik zeker niet. Naar aanleiding daarvan is er nog een brief van 27 Juli. Ik heb hier nog het verslag van het gesprek, dat op 7 Juli is gehouden. In die brief wordt alles uitgelegd. Naar aanleiding daarvan is er een brief van de heer *Meynen*, waarin nog naar dat verslag wordt verwezen. De heer *Meynen* is daarop later nog teruggekomen. Ik heb persoonlijk altijd zeer sterk gevoeld, dat dit allemaal was terug te brengen op gebrek aan samenwerking. Wij hadden beter kunnen werken, wanneer men maar het idee had gehad: het gaat niet om jou of om mij, maar het gaat om die mensen. Wij verknoeien onze tijd oin uit te vinden wat er achter onze rug om gebeurt.

94732. De **Voorzitter**: Dat begrijp ik niet goed, want er kon achter uw rug toch niets gebeuren, omdat die andere dienst niet in Duitsland kon binnenkomen?

A. Neen, maar hier in Nederland.

94733. De **Voorzitter**: Ze werkten toch alleen maar van België en Frankrijk uit, toch niet hier in Nederland?

A. Als wij een bespreking hadden gehad met het Rode Kruis. kwamen zij óók naar het Rode Kruis voor een bespreking. Ik heb hier een brief van de heer *Sandberg* van het Rode Kruis; hij klaagde op 7 September, dat wij door elkaar heen werkten: Regeringscommissariaat *Ferwerda*, Bureau van het M.G., Missie *Doorman*, Rode Kruis. Dat was op 7 September 1945.

94734. De **Voorzitter**: In Mei was de heer *Ferwerda* al ontslagen.

A. Ja, toch werd er door hem nog doorgewerkt. Dat was juist de grote ellende. Hier is de brief, getekend door de heer *Sandberg*, van 7 September 1945. Ook heb ik nog een brief van de Engelsen; daar staat helaas geen naam onder; die brief ging over het sturen van goederen. Zo moesten wij werken.

94735. De **Voorzitter**: U bent dus met de heer *Kruls* een paar dagen na de 7de Juli bij de heer *Drees* geweest.

A. Op 19 Juli ben ik om 9.30 uur met kolonel *van der Schure* bij Minister *Drees* geweest, 16 Augustus ben ik alleen bij Minister *Drees* geweest. Dit moet dus nog vóór die tijd zijn geweest.

94736. De **Voorzitter**: Ja, want toen is er gesproken over die vergadering, waar de heer *van Os van Delden* zo plotseling in is terechtgekomen.

A. Ja, daar moet ik dan toch zijn geweest.

94737. De **Voorzitter**: U moet zich toch hebben verzet tegen de idee. dat daar iets zou zijn afgesproken omtrent die overdracht.

A. Ik geloof niet, dat er bij mij sprake was van verzet. Ik heb gewoon gezegd: er zijn een paar dingen voorgesteld aan de heer *van Os van Delden*, terwijl hij niet de macht had om daarover te oordelen; hij kon dat niet doen. Er is nooit een belofte onzerzijds gedaan. Ik wist nergens van; de heer *Kruls* wist niets.

94738. De **Voorzitter**: U hebt toen gevraagd om een einde te maken aan het werk van de Repatriëringdienst en die repatriëring maar helemaal over te laten aan militair gezag?

A. Dat is ook weer het grootste deel van de waarheid, maar niet alles. De heer *van Os van Delden* heeft zelf gezegd: wij moeten zo gauw mogelijk verdwijnen. Ik wilde na 5 jaar dienst ook terug naar mijn vrouw en kinderen. Wij wilden dus zo gauw mogelijk overdragen, maar op dat ogenblik konden wij dat nog niet op onze verantwoording nemen. Dat staat ook in dat briefje, dat van de heer *van Os van Delden* afkomstig is: Het standpunt in deze gang van zaken misschien heel aardig in de toekomst, op 23 Juli is het onmogelijk.

94739. De **Voorzitter**: Er moet een bespreking zijn geweest met de heer *Kruls* samen, waarbij u aan de heer *Drees* hebt voorgesteld om alles aan het Militair Gezag over te doen.

A. Ja, opdat er niet meer in de war zou lopen, opdat wij niet meer klachten kregen van de Engelsen en Amerikanen, die zeiden: wat voor rommel is het toch in Nederland! Wij wilden dit afwerken zolang het absoluut nodig was, waarna wij het zouden overdragen aan Sociale Zaken — zoals later ook is gebeurd —, maar alleen als dat ook werkelijk mogelijk was.

94740. De **Voorzitter**: Nu is de moeilijkheid, dat de heer *van Rhijn* de tegenovergestelde indruk van dat gesprek heeft gehad dan de heer *van Os van Delden* en de heer *Kruls* en u.

A. Wij zaten hier met onze moeilijkheden en klachten.

94741. De **Voorzitter**: Hebt u misschien zelf nog iets op te merken op dit terrein, waarvan u denkt, dat het nuttig kan zijn voor de commissie? U weet nu ongeveer, waar de moeilijkheid ligt.

A. Het zal hopelijk niet meer nodig zijn, maar als er nog eens een oorlog zou komen, moeten wij niet beginnen met twee verschillende diensten te nemen, de een gemilitariseerd en de ander niet, en ieder een deel van het werk laten doen.

94742. De **Voorzitter**: Ten aanzien van dit punt van de repatriëring wordt men warm, zodra men er over praat met de verschillende zijden. Aan de ene kant wordt gezegd: Onze dienst was er al, toen het Militair Gezag het in zijn hoofd kreeg om zich met de repatriëring te gaan bemoeien. Aan de andere kant zegt men: Wij waren al klaar.

A. Ik was er toen nog niet bij, maar het Militair Gezag had, voor zover ik weet, de opleiding en de organisatie voor de repatriëring in het land zelf. Ik was al enige tijd bij het Militair Gezag, toen ik nog niets effectiefs had gemerkt van die andere burgerdienst.

94743. De **Voorzitter**: De Repatriëringdienst van Sociale Zaken is veel eerder opgericht dan de dienst van Militair Gezag zich met de repatriëring bezighield.

A. Die werkte alleen in het buitenland tot aan de grens, voor zover ik weet. Men kan niet halverwege van leider veranderen. Dat is een principiële fout in de opzet. Het had allemaal anders kunnen zijn, wanneer S.H.A.E.F. had toegestaan, dat er ook burgers binnenkwamen in Duitsland. Dat kon niet, want het moesten allemaal militairen zijn. Later heb ik nog een bedankje gekregen van de Engelsen en Amerikanen, omdat ze nu eindelijk eens iemand hadden, met wie ze konden praten en die terugging naar Nederland! Tot dan toe hadden ze dat nog niet meegemaakt.

De **Voorzitter**: Ik geloof, dat ik de situatie nu wel heb begrepen. Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u hebt verstrekt, en ik sluit het verhoor.

F. DAUBENTON.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

VAN DIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DINSDAG 13 DECEMBER 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en m.

Verhoor van

Mejuffrouw GUSTAVA ALOYSIA IGNATIA SOPHIE MOUWEN,
oud 43 jaar, wonende te Parijs,
kanselier 2de klasse aan de Nederlandse Ambassade te Parijs.

Zij legt de eed af als getuige.

94789. De **Voorzitter**: U weet wel ongeveer, waarover wij graag met u willen spreken, want u hebt het verhoor van de heer *Janse* gelezen. Wij hadden het gevoel, dat het wel goed zou zijn, u eens te vragen hier te komen. Wij hebben de heer *Janse* gevraagd, of hij bij u wilde informeren, of u meende ons het een en ander te kunnen vertellen. De heer *Janse* heeft ons echter een brief geschreven, waarin hij ons mededeelde, dat hij hierover met u had gesproken, maar dat u niets wist.

A. Hij heeft mij niets gevraagd.

94790. De **Voorzitter**: Nu hebt u een brief, die wij aan de Ambassadeur hebben geschreven, verkeerd begrepen. Wij wisten ook wel, dat u nooit bent gehoord door de Enquêtecommissie. Wij hebben u alleen iets gevraagd via de heer *Janse*.

A. Hij heeft mij alleen de juiste datum van mijn arrestatie in 1944 gevraagd. Dat wenste de Enquêtecommissie alleen nog van mij te weten.

94791. De **Voorzitter**: Was u al in Frankrijk, toen Nederland in oorlog kwam?

A. In 1924 ben ik naar Frankrijk gegaan. In 1932 werd ik volontaire bij het consulaat-generaal en in 1933 ben ik secretaresse bij het gezantschap geworden.

94792. De **Voorzitter**: Bent u dat al die jaren gebleven?

A. Ja.

94793. De **Voorzitter**: Is secretaresse van het gezantschap een functie, die voorafgaat aan die van kanselier?

A. Neen, als secretaresse was ik arbeidscontractante en als kanselier werd ik beroepsambtenaar.

94794. De **Voorzitter**: U bent nu dus ambtenaar?

A. Ja, bij Koninklijk besluit van 1 October 1945 ben ik kanselier 2de klasse geworden.

94795. De **Voorzitter**: Bent u in 1940 met het gezantschap naar die verschillende plaatsen gevluht?

A. Neen, ik ben rechtstreeks naar Seilhac gezonden, in de Corrèze bij Tulle en Brive, tegen de Haute Vienne aan, in de buurt van Limoges. Ik ging dus naar midden-Frankrijk.

94796. De **Voorzitter**: Bent u dus niet gezamenlijk met de heer *Sevenster* naar dezelfde plaats gegaan?

A. Neen. Het consulaat-generaal, de heer *Sevenster*, is naar Bordeaux gegaan; de heer gezant met de heer *Voorbeytel* en de heer

Janse met de heer *van Karnebeek* zijn gegaan naar de buurt van Limoges; de militairen zaten ergens in de buurt van Bordeaux. Alle mensen zijn later naar Vichy gegaan, omdat de Franse Regering zich daar vestigde, en 1 October 1940 ben ik naar Vichy gekomen.

94797. De **Voorzitter**: Hebt u in Vichy al spoedig iets te maken gekregen met de Nederlandse uitgewekenen?

A. Ja, betrekkelijk snel. Ik ben met een autobus, waarmee vluchtelingen werden teruggevoerd naar Nederland, van Seilhac naar Vichy gekomen. Op 30 September zijn wij uit Seilhac weggegaan met die autobus uit Breda. Daar zat al een twintigtal vluchtelingen in, dat terugging naar Nederland. Die autobus is over La Bourboule, waar wij de nacht hebben doorgebracht, naar Vichy gereden. In Vichy ben ik uitgestapt en zij zijn doorgedaan.

94798. De **Voorzitter**: Dat was dus meer een toevallig contact met de uitgewekenen.

A. Door de Association de Secours, die in Parijs was gevestigd, waren er al autobusdiensten geregeld om de mensen naar Nederland terug te voeren.

94799. De **Voorzitter**: U bent waarschijnlijk vrij spoedig daarna begonnen met het werk voor de uitgewekenen?

A. Ja.

94800. De **Voorzitter**: Waar bestond dat werk aanvankelijk uit?

A. Het was aanvankelijk administratief werk, het typen van de brieven, de comptabiliteit bijhouden voor de heer *Sevenster*.

94801. De **Voorzitter**: Die comptabiliteit bestond dan waarschijnlijk uit de boekhouding van de gelden, die beschikbaar kwamen via Lissabon?

A. Toen kwam er nog geen geld via Lissabon.

94802. De **Voorzitter**: Het ging toen nog erg ongeregeld. Als ik mij goed herinner, is dat begonnen met de heer *van Vredenburg*?

A. Ja, later is de heer *van Harinxma* ingeschakeld. Het geld is toen gekomen via de Amerikaanse koeriers.

94803. De **Voorzitter**: Onze belangstelling gaat eigenlijk meer uit naar wat er is gebeurd in de laatste tijd, nadat Vichy-Frankrijk in 1942 door de Duitsers was bezet. Wij hebben daarover nogal verontrustende mededelingen gekregen. Ons is hier gezegd, dat er toen ongeveer 1200 Nederlandse uitgewekenen in Frankrijk waren, die niet meer via Spanje en Portugal konden weggelopen.

A. Neen, dat kon toen niet meer.

94804. De **Voorzitter**: Wanneer dat transporteren naar Spanje en Portugal wat sneller was gebeurd, zouden er nog heel wat mensen zijn weggevoerd en er niet velen meer over zijn geweest van die 1200 mensen. Dit is natuurlijk iets, dat u niet treft, want u hebt niet meegedaan aan die evacuatie naar Spanje en Portugal.

A. Dat ging via het Hoge Commissariaat in Marseille, de heer *van Lennep*, die de lijsten naar Vichy opzond; wij maakten daarvoor paspoorten.

94805. De heer **Stokvis**: Had u er, behalve voor wat betreft de paspoorten, niet mee te maken?

A. Neen, dat ging buiten het office om. De heer *Sauveur*, die directeur-generaal van het office was, ging met de lijsten naar Intérieur, om daar de visa te krijgen voor opname van die personen.

94806. De heer **Stokvis**: Op voordracht van de heer *van Lennep*?

A. Ja, de heer *Kolkman* zond ook paspoorten, die een beetje moesten worden veranderd.

94807. De **Voorzitter**: Moesten die veranderd worden wat de leeftijd betreft?

A. Ja, ik heb dat gezien, want het is mij opgevallen, dat sommige gegevens niet klopten met wat er op het paspoort stond.

94808. De **Voorzitter**: Wij meenden, dat de heer *Kolkman* dat zelf deed. Werd dat dus in Vichy gedaan?

A. Ja, dat werd in Vichy gedaan. Het is mij toen opgevallen en ik heb het de heer *Sevenster* signaleerd, die zei, dat wij dat expres deden.

94809. De **Voorzitter**: Wie deed het dan?

A. Dat moesten wij doen.

94810. De **Voorzitter**: U zegt: „Het is mij opgevallen“, dus u deed het niet zelf.

A. Neen, de heer *Seveïster*. Hij was gemachtigd om paspoorten te tekenen.

94811. De **Voorzitter**: Hij bracht dus de veranderingen zelf aan. Is het geen moeilijk werk om een paspoort zó te veranderen, dat het ongeveer echt lijkt?

A. Er werden andere paspoorten uitgegeven.

94812. De **Voorzitter**: Werd daar een andere leeftijd op aangegeven?

A. Ja, er werd geknoeid met de geboortedatum.

94813. De **Voorzitter**: Nu zit voor ons de moeilijkheid in het vinden van een antwoord op de vraag, waar die mensen zijn gebleven, die daar nog waren, nadat Vichy-Frankrijk door de Duitsers was bezet. Waar zijn die ongeveer 1200 mensen gebleven? Is er wat van terechtgekomen? Hoevelen daarvan zijn er door de Duitsers weggevoerd? Hoevelen zijn er ten onder gegaan, vermoord? Denkt u, dat dat aantal van 1200 juist is? We spreken nu dus over de periode, waarin de heer *Sevenster* al gevangen zat en waarin de heer *Janse* met het geld omging, dit geld naar Toulouse ging en daar werd verdeeld, omdat daar de meeste mensen waren.

A. Neen, het is anders gegaan. Het laatste geld uit Lissabon is naar mijn mening begin November 1942 ontvangen. De ontschepping in Noord-Afrika was op 8 November 1942. Ik meen op een Zondag. Frankrijk was volkomen bezet op 11 November. Dat geld is naar mijn mening ontvangen vóór genoemde ontschepping. Ik was er bij, toen de heer *Janse* de enveloppe opende, want de heer *Sevenster* was al naar Toulouse; hij had een arrêté d'expulsion gekregen; hij had op 10 October Vichy verlaten.

94814. De **Voorzitter**: Het geld kwam dus in handen van de heer *Janse*?

A. Ja. De heer *Sevenster* mocht toen niet meer in Vichy komen en daarom was de heer *Janse* er mee belast om bij de Amerikanen de enveloppe in ontvangst te nemen.

94815. De **Voorzitter**: Was hij de daarvoor aangewezen persoon van het gezantschap?

A. Alleen hij en ik waren nog over van het gezantschap. Hij was hoger in rang. Hij heeft toen de enveloppe geopend, heeft mij een enveloppe ter hand gesteld, waarin mijn salaris zat, en is naar Toulouse gegaan om het geld aan de heer *Sevenster* te brengen.

De Franse bureaux zijn opgericht op 21 October 1942; dat was het Bureau d'administration des Néerlandais; daarbij was overeengekomen, dat de heer *Sevenster* de Fransen zou voorzien van geld om de Franse bureaux in stand te houden. Daarvoor was een bepaald bedrag vastgesteld, dat hij maandelijks zou moeten overmaken. Men was toen nog altijd in de veronderstelling, dat het geld uit Lissabon zou komen. Die regeling werd getroffen, voordat men iets wist van het débarquement, dat al zo nabij was.

94816. De **Voorzitter**: Wat verstaat u onder débarquement?

A. De ontschepping van de geallieerden in Noord-Afrika, waarna Frankrijk volkomen werd bezet. Zodra de ontschepping in Noord-Afrika een feit was geworden, is heel Zuid-Frankrijk bezet.

94817. De **Voorzitter**: Onmiddellijk daarvóór had men dus die regeling getroffen met de offices?

A. Niet met de offices, die waren in October 1942, toen genoemde regeling werd getroffen, reeds opgeheven.

94818. De **Voorzitter**: Die regeling is in October tot stand gekomen. Hoelang heeft die kunnen werken?

A. Er is nog maar één keer geld ontvangen: de heer *Sevenster* heeft geld ter beschikking moeten geven aan de Franse bureaux om die in stand te houden. Hij zou zijn doorgedaan met de ondersteuning van de vluchtelingen; hij was dus met alles, wat het vluchtelingen-vraagstuk betrof, naar Toulouse gegaan.

94819. De **Voorzitter**: Hij heeft toen dus één keer geld gekregen, dat hem door de heer *Janse* is gebracht? Dat werd dus verdeeld?

A. Ja, dat kreeg de heer *Sevenster*, die een gedeelte naar Lyon, een gedeelte naar Marseille en een gedeelte naar Nice stuurde.

94820. De **Voorzitter**: Was er in Lyon nog iemand anders dan de heer *Jacquet*?

A. Neen, hij verdeelde het geld onder degenen, die in zijn buurt woonden.

94821. De **Voorzitter**: Wie zorgde daarvoor in Marseille?

A. De heer *van der Waarden*.

94822. De **Voorzitter**: Het grootste deel van de Nederlanders zat waarschijnlijk in Toulouse?

A. Ja, daar zat het grootste deel. In de buurt van Nice zaten de pensioengerechtigden. In Lyon zaten verschillende mensen, die daar dóór kwamen en verschillende, die er waren gevestigd. Dan was er nog een kasteel bij Lessac, waar ook een centrum was.

94823. De **Voorzitter**: Is u niet bekend, hoeveel mensen er zijn geweest in de periode vlak vóór de bezetting van Vichy-Frankrijk?

A. Dat is altijd getaxeerd op 11 à 1300, maar daar heb ik altijd in begrepen de pensioengerechtigden en alle andere mensen.

94824. De **Voorzitter**: Was het de algemene opvatting, dat die er bij hoorden?

A. Dat weet ik niet. Toen ik contact begon te krijgen met het vraagstuk, waren er ongeveer 11 à 1300.

94825. De **Voorzitter**: Hoeveel pensioengerechtigden waren er ongeveer?

A. Ongeveer 146 à 149. Dat weet ik uit de papieren, die ik bezit.

94826. De **Voorzitter**: Hoeveel Joden waren er?

A. Zeker voor 90 pct. waren het Joden.

94827. De **Voorzitter**: Was de heer *Testers* degene, die daarvoor zorgde in die eerste tijd? De heer *Sevenster* zorgde toch niet zelf voor de doorzending van het geld?

A. De heer *Sevenster* was naar Toulouse gegaan met de heer *van Gelder*. De heer *van Gelder* is ongeveer begin December 1940 toegevoegd aan de heer *Sevenster*. De heer *Janse* is in October 1940 ziek geworden en naar het zuiden gegaan. De heer *Seveïster* en ik waren toen alleen over voor al het werk. Het was nodig, de boekhouding goed te doen en te controleren, omdat men te maken had met sommige amateurs, die aan het hoofd stonden van de vluchtelingencentra. Het geld moest toch goed worden beheerd. De heer *Sevenster* heeft toen aan de heer *van Gelder* gevraagd om in dienst te treden van het Office Néerlandais. Met Nederlandse journalisten was de heer *van Gelder*, die ook Israëliet is, naar het zuiden gegaan; daar was o.a. de schrijver *den Doolaard* bij. Zij zijn, voor zover ik weet, eerst in Angers geweest. De heer *van Gelder* woonde toen later

ergens op een dorp aan de Rivière en de heer *Sevenster* heeft zich met hem in verbinding gesteld. De heer *van Gelder* was financieel redacteur van het „Algemeen Handelsblad" en verzorgde de beursberichten; hij was dus wel iemand, die verstand had van geld.

94828. De **Voorzitter**: Is de heer *van Gelder* toen met de heer *Sevenster* meegegaan?

A. De heer *Sevenster* is 10 October uit Vichy vertrokken en de heer *van Gelder* is op 17 October met mevrouw *Sevenster* en de kinderen gevolgd met de archieven van de *Secours*.

94829. De **Voorzitter**: Bleef u toen alleen achter?

A. Ik was toen toegevoegd aan het Franse Ministerie van Buitenlandse Zaken. Ik kreeg een status als zijnde hulpambtenaar aan het Franse Ministerie van Buitenlandse Zaken. Daaronder kwamen verschillende bureaux d'administration des Néerlandais, des Luxembourgeois, des Belges, des Polonais. Bij het hoofdbureau in Vichy was van ieder van die nationaliteiten een secrétaire-rédacteur of -rédactrice, die de zaak moest leiden.

94830. De **Voorzitter**: Deed u dat helemaal alleen?

A. Met een Franse directeur, die boven mij stond.

94831. De **Voorzitter**: De heer *Severzster* was dus in Toulouse en de heer *Testers* had daar de leiding?

A. De heer *Testers* was al hoofd van het vluchtelingencentrum in Toulouse. De heer *Sevenster* was het hoofd van alle vluchtelingbureaux.

94832. De **Voorzitter**: De gelden, die toen uit Lissabon zijn gekomen, zijn daar waarschijnlijk door de heer *Testers* verdeeld, nadat de heer *Janse* die gelden daar had gebracht?

A. De heer *Janse* heeft die gelden rechtstreeks ter hand gesteld aan de heer *Sevenster*.

94833. De heer **Stokvis**: Weet u niet, hoe groot dat bedrag was?

A. Neen, dat kan ik u niet zeggen.

94834. De heer **Stokvis**: De heer *Janse* heeft ons opgegeven, dat op 8 November 1942 de laatste geldzending is gekomen, zoals u, naar ik meen, ook hebt gezegd.

A. Ik heb niet gezegd, dat dat geld op 8 November was gekomen. Ik heb gezegd, dat dat is gekomen vóór de Zondag van de ont-schepping in Noord-Afrika.

94835. De heer **Stokvis**: De heer *Janse* noemt in ieder geval de datum van 8 November 1942, waarop dat geld is gekomen. Het was een bedrag van frs. 325 622,90 ofwel 189 200 escudo's.

A. Het waren gezegelde en dichtgeplakte enveloppes; één enveloppe was voor mij bestemd; daar zat mijn salaris in. Een andere was voor de heer *Janse* met zijn salaris. Ook was er een salaris-enveloppe voor de heer *Severzster*, plus een andere dichtgelakte enveloppe, waarin de vluchtelingengelden zaten. De heer *Janse* moet zich dit bedrag herinneren, omdat hij het aan de heer *Sevenster* heeft overhandigd en waarschijnlijk een te tekenen kwitantie heeft overgelegd.

94836. De **Voorzitter**: Dit heeft de heer *Sevenster* ons ook verteld. Ik neem aan, dat de heer *Janse* daarna weer in Vichy is gekomen?

A. Ja, hij is betrekkelijk snel teruggekomen.

94837. De **Voorzitter**: Wat bleef er toen nog voor hem te doen?

A. Toen het Franse bureau d'administration des Néerlandais is opgericht, zijn er statuten opgemaakt. Ik heb pas inzage van die statuten gekregen, toen ik op dat bureau kwam. Daarin was een artikel opgenomen, dat er conseillers techniques à titre officieux zouden worden benoemd; er mocht geen enkele buitenlandse Rege-ringsambtenaar aan die Franse bureaux werkzaam zijn, dus ook geen Nederlandse ambtenaren. Daarom was ik aangewezen om aan dat bureau te werken. De heer *Janse* was conseiller technique à titre

officieux; hij mocht in principe niet op het bureau komen en hij moest eventueel worden geraadpleegd over juridische, consulaire en dergelijke kwesties. De Franse bureaux namen het vervolg op van het office néerlandais; die werkzaamheden waren dus voornamelijk juridisch consulaire.

94838. De **Voorzitter**: Hadden die werkzaamheden nogal wat te betekenen?

A. Het gaf meer werk dan ik had gedacht.

94839. De **Voorzitter**: Voor u of voor de heer *Janse*?

A. Als conseiler technique heb ik hem misschien maar twee keer geraadpleegd.

94840. De **Voorzitter**: Werd er van hem dus niet veel werk ge-vraagd?

A. Neen. Ik heb wel mijn licht opgestoken als ik iets niet wist op consulaire rechtsgebied, op het gebied van de wetten, bij de heer *de Kuiper* in Nice.

94841. De **Voorzitter**: Had die daar verstand van?

A. Hij was consul.

De **Voorzitter**: Ik ben ook consul, maar dat wil nog niet zeggen, dat ik veel weet van juridische vraagstukken.

A. Ik heb de heer *de Kuiper* raad gevraagd en ik heb er met hem nog over gecorrespondeerd, hoe het in bepaalde gevallen moest gaan met de afgifte van papieren, erfeniskwesties en dergelijke. Dat wist hij, doordat hij lang in Frankrijk was.

94842. De **Voorzitter**: Had hij dan zoveel met erfeniskwesties te maken gehad, dat hij u daarover kon inlichten?

A. Ja. Ik heb aan de heer *Janse* éénmaal een inlichting gevraagd over een nationaliteitskwestie. Toen is echter gebleken, dat hij een zekere wet, waarvan ik wel had gehoord gedurende de tijd waarin ik — van 1940 tot 1942 — met de heer *Sevenster* werkte, niet kende. Dit betrof namelijk een wet, dat een vrouw, wanneer zij door huwelijk met een buitenlander door bijzondere omstandigheden niet de natio-naliteit van die buitenlander kon krijgen, automatisch moest worden beschouwd als Nederlandse; dat was een wet van 1936.

De heer **Stokvis**: Dat is de wet van 12 December 1892, *Staatsblad* 268, op het Nederlandschap, die onder meer in 1935 en 1936 is gewijzigd.

A. De heer *Janse* bleek die wet niet te kennen; ik heb toen ge-meend mij beter te kunnen richten tot de heer *de Kuiper*, die mij beter zou kunnen raden.

94843. De **Voorzitter**: Als ik het goed zie, heeft de heer *Janse* maar heel weinig uitgevoerd.

A. Ja, heel weinig wat betrof het Franse bureau.

94844. De **Voorzitter**: Hoe zat het met het geld, dat hij onder zich had?

A. Toen de heer *Sevenster* op 9 December 1942 door de Fransen is gearresteerd, is door de heer *Verdier* bij de heer *Testers* onmiddellijk het geld opgeëist van het Franse bureau, dat de heer *Testers* onder zijn hoede had voor de vluchtelingen.

94845. De **Voorzitter**: Ons wordt hier altijd verteld, dat de heer *Verdier* een welwillend man was.

A. Als u wilt!

De **Voorzitter**: Ik wil niets! Ik wil het graag van u weten!

A. Ik was het niet altijd met zijn opvattingen eens.

94846. De **Voorzitter**: Waren dat opvattingen van onwelwillende aard?

A. Persoonlijk had ik de indruk, dat hij feitelijk op twee tableaux speelde. Hij wilde wel medewerking verlenen, maar alleen voor de buitenkant. De heer *Testers* had toen alle fondsen, die er waren

overgebleven van de laatste zending en die misschien waren overgebleven van voorafgaande zendingen. Wij waren daar niet mee op de hoogte. De heer *Sevenster* hield zelf de boekhouding.

94847. De **Voorzitter**: De boekhouding van het uitdelen van het geld aan de individuele uitgewekenen kon de heer *Sevenster* toch niet houden. Dat kon alleen de heer *Testers* doen.

A. Ja, dat deden de heer *Testers* en de aangewezen personen voor die geldenverdeling van de bureaux, waarheen dat geld was gezonden; dat waren dus de heren *Jacquet*, *van der Waarden*, enz. Zij kregen een globaal bedrag en moesten dat verantwoorden.

94848. De **Voorzitter**: Naar wie werd die verantwoording in die tijd gestuurd?

A. Die ging naar Toulouse. Toen de heer *Sevenster* in Vichy was, ontving hij die verantwoordingen en deze werden in de boeken van de heer *van Gelder* uitgewerkt en naar Londen opgezonden. Zo was het in de periode tot October 1942.

94849. De **Voorzitter**: Dat laatste geld heeft de heer *Testers* dus moeten boeken?

A. Ja.

94850. De **Voorzitter**: Is ook gebleken, dat hij dat heeft gedaan? Weet u niet, waar die boekhouding is gebleven?

A. Ik heb nu een gedeelte van de boekhouding en van het archief van de heren *Sevenster*, *Testers* en *Aarts* gevonden; ik wist, dat die er was. De heer *Verdier* heeft die naar Vichy laten komen.

94851. De **Voorzitter**: Wij hebben geboord, dat al die gegevens van de heer *Testers* zijn verbrand, toen hij stierf.

A. De heer *Aarts* is gestorven in 1945. De heer *Testers* heeft in December 1942 nog gelden gezonden naar het Franse bureau in Vichy; dat waren gelden, die hij onder zijn beschikking had.

94852. De **Voorzitter**: Hoe is het mogelijk, dat er geld over was? Ik meende, dat zij altijd afgepast geld kregen.

A. Er zijn gelden overgebleven; dat blijkt uit de boekhouding. De heer *Testers* heeft in December 1942 een gedeelte van het saldo van voor de vluchtelingen bestemde gelden naar het Franse bureau moeten zenden. Voor zover ik weet, was dat ongeveer 100 000 francs. Hij heeft die moeten zenden om de Franse bureaux in stand te houden.

94853. De **Voorzitter**: Weet u, hoe het kwam, dat hij dat geld niet had uitbetaald aan degenen, voor wie het was bestemd?

A. Dat weet ik niet. Ik weet alleen, dat het geld in December 1942 is gekomen. De heer *Sevenster* had een depot geld gegeven voor het Franse bureau; dat was een bepaald bedrag, gefixeerd op de maandelijke bedragen, die moesten worden betaald. Als mijn geheugen mij niet in de steek laat, waren er 30 000 francs gestort, toen het Franse bureau in werking trad. De regionale bureaux moesten ook uitbetaald worden. De afspraak was, dat de heer *Sevenster* maandelijks een bedrag zou storten van de gelden, die hij uit Lissabon zou ontvangen, maar toen kwam er geen geld meer en er was geen geld meer. Bij de heer *Testers* is het geld toen opgeëist. In December 1942 is er geld gekomen van de heer *Testers* voor het Franse bureau.

94854. De **Voorzitter**: Dat geld was toch bestemd voor de uitgewekenen?

A. Ja, en voor alles, wat er aan die uitgewekenen vastzat. Dat geld mocht misschien ook besteed worden aan de Franse bureaux, die de juridische aangelegenheden en dergelijke voor de vluchtelingen moesten behandelen.

94855. De **Voorzitter**: Denkt u, dat de mogelijkheid bestaat, dat de heer *Testers* van die laatste geldzending uit Lissabon wel alles, wat er aan de uitgewekenen toekwam, heeft uitbetaald en daarna nog geld overhield voor de bureaux?

A. Ja, anders had hij het geld niet kunnen geven.

94856. De **Voorzitter**: Dat bedoel ik ook. Het had kunnen zijn, dat hij dat geld nog niet allemaal had uitbetaald aan de uitgewekenen, die er recht op hadden?

A. Ik weet niet, of hij al dat geld ineens uitbetaalde, of die mensen een som geld per maand kregen of wel een som over een bepaald tijdperk.

94857. De **Voorzitter**: Wij kunnen dus niet de positieve conclusie trekken, dat dat geld eigenlijk toekwam aan de uitgewekenen en daarvoor ook aan hem was toegezonden, terwijl het is gebruikt voor instandhouding van de bureaux.

A. Neen, niet positief.

94858. De heer **Stokvis**: Waarom niet positief?

A. Het was de bedoeling, dat hij daarvan de uitgewekenen betaalde, maar tevens zorgde voor de instandhouding van de bureaux.

94859. De heer **Stokvis**: Dat zijn, dunkt mij, geen twee tegenstrijdige doeleinden.

A. Neen. De Franse bureaux waren er toch om de belangen van de Nederlanders te behartigen, al waren dat vluchtelingen, die voornamelijk geldelijke steun nodig hadden. Zij waren echter geregeld in conflict met Franse wetten. Ze zaten in kampen en het Franse bureau moest door middel van nota's en démarches bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken gedaan krijgen, dat die mensen uit de kampen werden losgelaten en in een centrum werden geplaatst.

94860. De **Voorzitter**: Hoe is het verder met die geldzendingen gegaan? Is er nog geld gekomen?

A. Ja. Toen de heer *Testers* werd gearresteerd in Januari 1943, is er onmiddellijk van de service des étrangers een nota uitgegaan naar alle Franse bureaux in de provincie om te zeggen, dat de association de secours aux réfugiés néerlandais moest ophouden te bestaan, omdat zij geen legaal bestaan had volgens een zekere wet in de Franse wetgeving, en dat de Franse bureaux nu de behartiging van de Nederlandse vluchtelingen zouden overnemen. Zij zouden zich nu verder belasten met de uitdeling van de secours. Van alle bureaux werden toen opgaven gevraagd, welk saldo zij hadden, enz. Zij vroegen dat b.v. aan de heer *Aarts*, die de heer *Testers* was opgevolgd, aan de heer *Jacquet*, die in Lyon de gelden uitbetaalde aan de vluchtelingen; het werd aan de heer *van der Waarden* gevraagd en in Nice. Men moest een volkomen overzicht geven van de kastoestand en men moest ten spoedigste een lijst toezenden van alle mensen, die ondersteuning kregen.

94861. De **Voorzitter**: Moesten ook de pensioengerechtigden worden opgegeven?

A. Ja, die waren daar ook bij betrokken.

94862. De **Voorzitter**: Zijn die lijsten gekomen?

A. Ja, die lijsten zijn gekomen; een gedeelte er van heb ik nog teruggevonden in het Vichy-archief.

94863. De heer **Stokvis**: Is dat het Vichy-archief van het bureau central d'administration des néerlandais?

A. Ja, dat is, wat ik altijd mijn archief heb genoemd. Ik heb het zelf opgezet, beheerd en bijgehouden.

94664. De **Voorzitter**: De heer *Testers* was dus weg en de heer *Aarts* is voor hem in de plaats gekomen?

A. Ja. De heer *Testers* had geweigerd om ook maar iets, wat hem door de heer *Sevenster* was toevertrouwd, aan de heer *Janse* af te staan. Dat heeft hij pertinent geweigerd. Hij had die opdracht van de heer *Sevenster* en iets anders deed hij niet. De heer *Testers* is toen met de heer *Kolkman* weggegaan in Januari 1943 en zij zijn in de Pyreneeën gearresteerd. De heer *Aarts* is toen de heer *Testers* opgevolgd.

94865. De **Voorzitter**: Wat was de heer *Aarts* vóór die tijd?

A. Hij was ook vluchteling en reeds in 1940 is hij met de heer *Testers* in het vluchtelingencentrum in Toulouse gekomen. De heren *Testers* en *Aarts* hadden eerst maar ondergeschikte werkkringen. De heer *van Dobben* stond eerst aan het hoofd in Toulouse. Toen hij is weggegaan, is de heer *Testers* hem opgevolgd, en de heer *Aarts* was toen tweede man.

94866. De **Voorzitter**: Toen de heer *Testers* uitviel, volgde de heer *Aarts* hem dus op. Ging dat automatisch?

A. Ja, hij volgde hem automatisch op voor het vluchtelingen-centrum in Toulouse, tot grote ergernis van de heer *Janse*. Toen is er nogmaals op aangedrongen, dat de vluchtelingenarchieven, die er waren, naar Vichy kwamen. De heer *Aarts* had die onder zich. Er is een kist gekomen, nadat Vichy was bezet. Ik heb die zelf gezien in de kelder van het bureau in Vichy. Ik heb die kist op de ambassade teruggevonden, maar ik weet niet precies, waar er in zit. De kist is er dus, maar alles zit door elkaar. Mijn archieven en de lijsten van de vluchtelingenkonvoien zitten er in; ik meen ook van het konvooi, dat in Augustus 1942 was samengesteld. Er zitten op-gaven in van vluchtelingen, die in 1942 nog langzaam zijn binnen-gedruppeld en toen in dat centrum zijn opgenomen. Er zit corres-pondentie in, getekend door de heer *Tesfers* en door de heer *Aarts*, wat niets had uit te staan met het Franse bureau. Verder zitten er nog kleine kasboekjes in.

94867. De **Voorzitter**: Staat daarin, welke bedragen er zijn uit-gekeerd?

A. Ik heb er in gekeken en er staan bedragen in, die zijn uit-gekeerd, maar aangezien het niet mijn eigen boekhouding is, weet ik niet precies, wat het allemaal voorstelt. Er staan heel veel kleine bedragen in voor de aanschaffing van vlees en dergelijke.

94868. De **Voorzitter**: Ons is verteld, dat de boekhouding en het archief van de heer *Aarts* zijn verbrand.

A. Er is misschien een gedeelte verbrand. Ik heb een kopie gezien in de archieven van de ambassade, waarin staat, dat een mevrouw in opdracht van de heer *Aarts* twee kisten heeft verbrand.

94869. De **Voorzitter**: Dat is door zijn hospita gebeurd.

A. Ja. Ik heb zelf de kist in Vichy gezien, waarin ik nog het een en ander heb teruggevonden. Er is nog correspondentie over in het Vichy-archief; er wordt geschreven naar het bureau in Toulouse, dat wij het een en ander hebben ontvangen, dat er wel de kleine kas-boeken in zitten, maar dat het grote kasboek, dat de heer *Janse* nog had gezien bij zijn laatste bezoek in Toulouse, ontbrak. Datgene, wat er is, behoort in ieder geval tot het vluchtelingenarchief; ik kan niet oordelen, over welke periode dat gaat, want alles ligt door elkaar; het is een rommel. Het is dus wel mogelijk, dat het grote vluchte-lingenkasboek is verbrand.

94870. De **Voorzitter**: Het verbranden van het archief en het aanwezig zijn van de kist hoeft dus niet met elkaar in strijd te zijn.

A. Neen. Er is dus een klein gedeelte van het archief van de heer *Aarts* naar Vichy gekomen.

94871. De heer **Stokvis**: Is u er ook iets van 'bekend, of de heer *Aarts* tenslotte gelden heeft afgedragen aan Vichy?

A. Dat weet ik pertinent zeker.

94872. De heer **Stokvis**: Het merkwaardige is, dat wij deze vraag ook hebben gesteld aan de heer *Janse*, die zegt, dat noch de heer *Testers*, noch de heer *Aarts* bereid was om gelden af te staan.

A. De heer *Aarts* heeft een bedrag gezonden van 97.000 francs en nog wat. Ik weet zeker, dat dat geld is binnengekomen in Februari 1943.

94873. De heer **Stokvis**: Kan dat zijn geweest op 18 Februari 1943?

A. Ja, dat kan ik u nu zeggen, omdat ik het heb opgezocht in het archief. Ik heb die datum gezien, die door mij zelf eigenhandig was geschreven, maar ik wist ook, dat dat geld was gekomen.

94874. De heer **Stokvis**: Is dat geld in handen van de heer *Janse* gekomen?

A. Neen, het is gestort op rekening van het Franse bureau.

94875. De heer **Stokvis**: Het is dus mogelijk, dat de heer *Janse* dat niet heeft geweten.

A. Hij was er van op de hoogte, omdat ik geregeld bij de heer *Janse* aan huis kwam en hem op de hoogte heb gehouden van de gebeurtenissen op het bureau.

94876. De heer **Stokvis**: Welke verklaring kunt u dan geven van het feit, dat hij hier een inlichting heeft verstrekt, die blijkbaar in strijd is met de feiten?

A. Dat kan ik niet verklaren. De een heeft een beter geheugen dan de ander.

94877. De heer **Stokvis**: Dit is toch wel frappant! Het heeft ons uiteraard getroffen, dat noch de heer *Testers*, noch de heer *Aarts* bereid zou zijn geweest om gelden af te staan.

A. De heer *Testers* was niet bereid om gelden af te staan, maar in December 1942 heeft hij toch geld gezonden uit de vluchtelingen-kas, die hij onder zich had, voor de Franse bureaux. Deze heren wensten echter de heer *Janse* geen inzage te geven, noch hem in deze kwesties te kennen. Zij hadden beiden die opdracht van de heer *Sevenster* gekregen.

94878. De **Voorzitter**: In ieder geval legden zij die opdracht van de heer *Sevenster* zo uit!

A. Ja.

94879. De **Voorzitter**: Het is natuurlijk de vraag, of die opdracht zo was!

A. Dat weet ik niet.

94880. De **Voorzitter**: Dat was een beetje vreemd. Daarom is er ook in Juli of Augustus 1943 een mededeling uit Londen gekomen, dat de heer *van Lennep* maar moest beslissen, wat er zou gebeuren. Hij schijnt toen te hebben gezegd, dat de heer *Janse* het moest doen.

A. Dat zijn twee spelen, die tegen elkaar in hebben gespeeld: de services des étrangers, de Franse bureaux dus, en de heer *Janse*, die in contact trad met de heer *van Lennep* over het vluchtelingen-vraagstuk. De Franse bureaux hadden reeds in Januari 1943 gedeci-deerd, dat zij er waren om de belangen te behartigen van de Neder-landers, dus ook om het vluchtelingenvraagstuk te behandelen, wat eigenlijk een consulaire functie was.

94881. De **Voorzitter**: Dat was dus eigenlijk een kwestie, die noch de heer *van Lennep*, noch de heer *Janse* aanging.

A. Neen, dit ging hun niet aan.

94882. De **Voorzitter**: De heer *Testers* en daarna de heer *Aarts* hebben dus geweigerd om de stukken, die betrekking hadden op de boekhouding en het archief, enz. van het vluchtelingenvraagstuk, over te dragen aan de heer *Janse*, totdat de boodschap uit Londen is gekomen, dat de heer *van Lennep* maar moest beslissen, wat er moest gebeuren.

A. Neen. U zegt, dat die boodschap in Juli 1943 is gekomen. Vanaf 1 April 1943 hebben de Franse bureaux alle steun uitbetaald.

94883. De heer **Stokvis**: De heer *Janse* heeft gezegd, dat die boodschap is gekomen op 9 Juli 1943 en dat de Franse bureaux zijn opgericht op 1 April 1943.

A. De Franse bureaux zijn niet op 1 April 1943, maar op 21 Oc-tober 1942 opgericht. De Franse bureaux hebben al in Januari 1943 een rondschriven uitgezonden naar de regionale bureaux om mede te delen, dat zij nu het vluchtelingenvraagstuk zouden behandelen. Op 1 April 1943 zijn zij begonnen met de uitdeling van de gelden aan de vluchtelingen. Vanaf 1 April 1943 heb ik een aparte boek-houding ingericht op het Franse bureau met een aparte kolom voor ieder bureau, dat vanaf 1 April 1943 een aparte rekening heeft moeten nemen voor de vluchtelingengelden.

94884. De **Voorzitter**: De heer *Testers* heeft dus maar kort voor de vluchtelingen gezorgd. Hij is na 3½ à 4 weken, in Januari 1943, zelf verdwenen en in Buchenwald om het leven gekomen. Daarna heeft de heer *Aarts* de zaak in handen gekregen, naar de heer *Janse* hier heeft verteld. De heer *Stokvis* heeft hem toen gevraagd, of de heer *Aarts* ook weigerde de zaak over te dragen, waarop de heer *Janse* heeft gantwoord:

„Ja, hij weigerde pertinent de zaak over te dragen zonder machtiging van Londen.”.

Ik heb toen gezegd:

„Dat had de heer *Testers* ook gedaan“,
waarop de heer *Janse* heeft geantwoord:

„Ik kreeg die schriftelijke machtiging — zij is van 9 Juli 1943 — via de Zweedse vertegenwoordiger. Daarin komt de volgende zinsnede voor: Il est laissé au jugement de Jonkheer *van Lennep* de décider si Monsieur *Aarts* doit être relevé de ses fonctions, ou si son emploi consistera à assister Monsieur *Janse* à Vichy; dans ce dernier cas Monsieur *Aarts* devra se conformer entièrement aux instructions de Monsieur *Janse*.“

Dat staat in een opdracht van Londen, waar men natuurlijk niet precies wist, hoe de zaak in elkaar zat. Deze opdracht hield dus in, dat alles moest gebeuren onder supervisie van de heer *van Lennep*. De heer *van Lennep* heeft toen besloten, dat de heer *Janse* de zaak zou overnemen en dat de heer *Janse* zou doen, wat hij kon om de zaak voort te zetten. Dat was dus in Juli 1943. De heer *Janse* zegt:

„De zwaarste periode is echter geweest die na de verdwijning van de heer *Sevenster* tot Juli. Dat is een zeer cardinaal punt.“

Is dat nu allemaal juist?

A. Ik zie het anders.

94885. De Voorzitter: Waarschijnlijk zult u daarmee niet bedoelen te zeggen, dat u niet gelooft in de brief, die uit Londen is gekomen via de Zweedse vertegenwoordiger.

A. Neen, want ik heb die brief niet gezien en die zal er wel zijn.

94886. De Voorzitter: Die brief is er in ieder geval. Ik meen zelfs, dat wij die brief hier hebben gehad. Daarin stond dus, dat de heer *van Lennep* zou beslissen en hij zou tegen de heer *Aarts* hebben gezegd, dat hij de zaak moest afstaan aan de heer *Janse*.

A. Op 18 Februari hebben wij het restant van de gelden ontvangen. Het toezenden van de kist moet omtrent die zelfde periode zijn geschied.

94887. De Voorzitter: Waarom zou de heer *Aarts* hebben geweigerd verantwoording af te leggen aan de heer *Janse* met de daarbij behorende stukken totdat de boodschap uit Londen kwam?

A. Daar kan ik niet over oordelen. Ik weet alleen, dat wij het saldo van het geld hebben gehad. De gelden, die er nog waren, hebben wij ontvangen.

94888. De Voorzitter: De heer *Janse* heeft hier gezegd:

„Intussen heeft zich een heel moeilijke periode afgespeeld, omdat 14 dagen na de arrestatie van de heer *Sevenster* de heer *Testers* ook verdween van het toneel, met het gevolg, dat de heer *Testers*, ook weer met volmacht, onmiddellijk de zaak overdroeg aan een tweede vluchteling, de heer *Aarts*, die zelf leider was van een vluchtelingencentrum in Toulouse.“

A. Dat is niet waar. De heer *Testers* is gearresteerd in Januari 1943, de heer *Sevenster* 9 December 1942. Naar mijn mening heeft de geschiedenis-*Testers-Kolkman* zich afgespeeld omstreeks half Januari 1943.

94889. De Voorzitter: Hoelang vóór die tijd is de heer *Testers* weggegaan?

A. Dat is heel snel gegaan, want de afstand Toulouse—Perpignan is niet groot. In Perpignan zit men vlak bij de Pyreneeën.

94590. De Voorzitter: Ik heb toen de heer *Janse* gevraagd: „De heer *Sevenster* droeg dus de zaak over met de daarbij behorende administratie. Had hij deze bij zich in Toulouse?“ Daarop antwoordde de heer *Janse*: „Ja.“ Ik heb hem gevraagd: „Was dit een administratie, waarin de namen van de uitgewekenen stonden?“ De heer *Janse* heeft dit bevestigd. Toen heb ik hem gevraagd: „Dit moet dan een heel omvangrijke administratie zijn geweest.“ De heer *Janse* antwoordde: „Ja, dat was het ook. Hij had daarvoor een afzonderlijk bureau in Toulouse.“

A. Ja, met de heer *van Gelder*.

94891. De Voorzitter: Nu zit de moeilijkheid hierin, dat u zegt: „Ik begrijp niet, wat die machtiging uit Londen betekent, want het geld was al enige maanden tevoren bij ons, en een kist was er ook; die kist is ongeveer in dezelfde tijd ontvangen als het geld, ongeveer Februari.“

A. Dat blijkt ook uit correspondentie, die ik nu heb gevonden, en ik wist, dat het zo was.

94892. De Voorzitter: De hoofdboekhouding was er niet?

A. Daarvan ontbrak een groot deel.

94893. De Voorzitter: Nu is het mogelijk, dat de heer *Aarts* heeft geweigerd om die hoofdboekhouding af te staan totdat er bericht uit Londen kwam. Zou u het mogelijk achten, dat het zo in elkaar heeft gezeten?

A. Ik geloof niet, dat de heer *Aarts* dat grote kasboek ooit heeft afgestaan.

94894. De Voorzitter: Hij heeft een groot aantal van zijn boeken verbrand.

A. Ja.

94895. De Voorzitter: Wilt u misschien zeggen, dat er niets meer viel over te dragen, want een deel van de boekhouding is in Februari overgedragen — dat zat in die kist — en de rest was al verbrand?

A. Ik geloof, dat de verbranding heeft plaats gehad in een latere periode, maar dat weet ik niet precies, omdat ik weg was.

94896. De Voorzitter: Bedoelt u, dat die boeken zijn verbrand nadat de heer *Aarts* opdracht had gekregen uit Londen om de zaak aan de heer *Janse* over te dragen?

A. Ja, dat geloof ik wel.

94897. De Voorzitter: Kan de heer *Janse* naar uw mening enigerlei redenen hebben om deze dingen aan ons min of meer gekleurd voor te stellen? Daar kunt u op antwoorden: „Daar is geen kwestie van!“ of: „daar praat ik liever niet over“; wij zouden u dan op de vingers tikken, want dat moogt u niet zeggen in dit gezelschap. In de tweede plaats zou u kunnen zeggen: „Ik weet het niet, maar ik heb weleens dat gevoel gehad.“ Ik begrijp wel, dat het voor u moeilijk is hierop te antwoorden.

94898. De heer *Stokvis*: Is uw antwoord op de vraag, die u hier is gesteld, gegrond op positieve feiten of gegrond op vermoedens? Is het dus een „feeling“, een idee, of zijn het feiten, die u tot een bepaalde slotsom hebben gebracht? Daar kunt u gemakkelijk op antwoorden. Dit is geen strikvraag. Ik stel deze vraag, om met de voorzitter en het andere commissielid te kunnen beoordelen of het nodig is er op aan te dringen, dat u op deze zaak nader ingaat.

A. De heer *Janse* is gearresteerd op 13 Januari 1944. Ik was tosn in Parijs; mij hadden de Duitsers tegelijkertijd moeien arresteren, maar ik was toevallig op reis. Op 19 Januari 1944 ben ik naar Vichy teruggekeerd om te zien wat er moest gebeuren en wat ik kon doen. Ik ben toen bij mevrouw *Janse* in huis gegaan om haar te helpen met het kleine kind, want zij was helemaal van streek. Iedere avond heb ik de privé correspondentie doorgenomen, die de heer *Janse* in zijn bezit had, om te zien of er misschien gevaarlijke stukken bij waren, want de Duitsers hadden nog geer, onderzoek gedaan in het huis. Ik wilde daarom nagaan of er gevaar was voor de mensen, die waren achtergebleven. Ik heb toen inzage gekregen in de privé correspondentie van de heer *Janse* met Londen.

94899. De Voorzitter: Dat was dan niet privé, maar ambtelijk.

A. Hij schreef: ik. Mij is toen opgevallen hoe hij de zaken voorstelde. Die was niet zo, dat ik het er mee eens was.

94900. De heer *Stokvis*: Ik moet dus vaststellen, dat datgene, waarop uw antwoord aan de voorzitter slaat, is ontleend aan positieve feiten?

A. Ik heb toen tenminste uit die correspondentie gezien, dat hij de gang van zaken in de zone Sud anders voorstelde dan ik het zag en heb gedaan.

94901. De Voorzitter: Waarop slaat dit: op administratieve gelegenheden, financiële verantwoordingen?

A. Hij liet uitkomen, dat hij de leiding had, het werk deed, terwijl het in feite door het Franse bureau werd gedaan, waaraan ik was verbonden. Hij was daar alleen maar conseiller technique à titre officieux; dat artikel is zelfs uit de statuten geschrapt in April 1943 meen ik, na de razzia, einde Februari begin Maart, waarbij ik ook werd gearresteerd door de Gestapo. Die functie van conseiller technique à titre officieux is dus in April 1943 opgeheven.

94902. De **Voorzitter**: Wanneer bent u gearresteerd?

A. Ik ben tweemaal gearresteerd.

94905. De **Voorzitter**: En wanneer is de heer *Janse* gearresteerd?

A. In Januari 1944.

94904. De **Voorzitter**: Zoals hij de zaak voorstelde, maakte hij zijn positie dus belangrijker dan deze in werkelijkheid was?

A. Ja. Men kan dat ijdelheid noemen.

94905. De heer **Stokvis**: Was het niet meer dan dat?

A. Het was een kwestie van ijdelheid.

94905. De **Voorzitter**: Gaf hij een verkeerde voorstelling van wat zijn administratieve functie betreft, van zijn werk daar, of gaf hij een verkeerde voorstelling van de financiële aangelegenheden?

A. Neen, hij stelde de belangrijkheid van zijn werk groter voor dan die in werkelijkheid was.

94907. De **Voorzitter**: Had dat financiële betekenis?

A. Neen.

94908. De heer **Stokvis**: Bent u daar zeker van? Ik meende een aarzeling in uw antwoord te bespeuren.

A. Ik weet het niet.

94909. De heer **Stokvis**: Hebt u nooit deze gedachte gehad? Wat u zo juist verklaarde, is van betrekkelijk onschuldige aard, al is het natuurlijk niet in orde, wanneer een ambtenaar aan zijn Regering een onjuist beeld geeft van zijn werkzaamheid. Maar het merkwaardige is, dat door de heer *Janse* aan de Enquêtecommissie dingen verklaard zijn, die klaarblijkelijk onjuist en niet van zo onschuldige aard zijn. Zoëven is een vraag van de Voorzitter voorgelezen, waarop de heer *Janse* antwoordt, dat de oorspronkelijke administratie van de heer *Sevenster* in Juli 1943 op last van de heer *van Lennep* door hem is overgenomen. Is het nu in werkelijkheid niet zo, dat vanaf April 1943 alle steun- en soortgelijke gevallen zijn overgenomen door het bureau central d'administration des Néerlandais?

A. Ja.

94910. De **Voorzitter**: Het is dus niet geweest zoals de heer *Janse* hier heeft verteld?

A. Neen.

94911. De heer **Stokvis**: In een volgend antwoord geeft de heer *Janse* te kennen, dat hij de heer *Aarts* vanuit Yichy van instructies zou hebben voorzien. Is dat naar uw idee juist?

A. Dat kan hij persoonlijk hebben gedaan.

94912. De heer **Stokvis**: Bestond er aanleiding toe om dat op dat moment nog te doen?

A. Er was een periode in die tijd, waarin er geen geld was. Er waren geen voldoende middelen. Alle mogelijke kanalen zijn toen aangeboden om aan geld te komen. Zelfs de heer *Janse* had opdracht van de heer *Verdier* om met de hem ter beschikking staande middelen te trachten aan geld te komen voor dit nijpende vraagstuk.

94913. De heer **Stokvis**: Het is mogelijk, dat hij zich met dat doel tot de heer *Aarts* heeft gericht.

A. Hij kan zich met dat doel voor ogen tot de heer *Aarts* hebben gericht, die met de heer *Weidner* als ondergronds element in contact stond. De heer *Janse* stond zelf ook in contact met de heer *Weidner*. Dit waren dus andere gelden. Het is dus mogelijk, dat de heer *Janse* dat heeft gedaan.

94914. De **Voorzitter**: Hebt u enig idee, hoeveel uitgewekenen er nog over waren, toen de heer *Janse* gevangen werd genomen?

A. Dat was bijna hetzelfde aantal als in 1942.

94915. De **Voorzitter**: Waaruit concludeert u dat?

A. Uit de geregelde afrekeningen, die binnenkwamen van de vluchtelingensteun. Vanaf 1 April 1943 kwamen de afrekeningen van de vluchtelingensteun — dat was dus een aparte kas — op het bureau en de afspraak was, dat ik die lijsten, waarop iedere naam voorkwam, met het toekomende bedrag en de bijgevoegde kwitanties, aan de heer *Janse* gaf.

94916. De **Voorzitter**: Waarom gaf u die aan de heer *Janse*, die alleen maar conseiller technique was?

A. De heer *Janse* zou de comptabiliteit controleren, aangezien ik werk genoeg had en om hem toch ook ingeschakeld te houden, al mocht hij officieel niet meedoen.

94917. De **Voorzitter**: Wie maakte de gegevens, de kwitanties voor de uitgewekenen, die u in Vichy kreeg?

A. Die waren opgesteld door de regionale bureaux. Wij hadden een Frans bureau in Toulouse, Nice, Marseille en Lyon. Deze biureaux stuurden de afrekeningen naar het hoofdbureau met de namen en kwitanties.

94915. De **Voorzitter**: Het stond bij u dus vast, dat, als u een kwitantie kreeg met een willekeurige Nederlandse naam er op, dat geld ook aan die man was uitbetaald?

A. Het was persoonlijk getekend door de persoon in kwestie.

94919. De **Voorzitter**: U kende die persoon dus niet?

A. Neen, ik kende de persoon niet en men moest dus vertrouwen op de mensen, die hiermede waren belast.

94920. De **Voorzitter**: Hebt u dat vertrouwen nog?

A. Ja zeker.

94921. De **Voorzitter**: Denkt u, dat altijd alles goed is gedaan?

A. Ja, dat geloof ik zeer zeker, want degenen, die zich voornamelijk met het vluchtelingenvraagstuk bezighielden, waren de heren *Jacquet*, die toch echt voor de Nederlandse zaak werkte, de consul in Nice, *de Kuyper*, ook een Nederlander, *van der Waarden*, een honorair consul. Zij waren als conseiller technique aan de Franse bureaux toegevoegd. Dat waren toch wel mensen, die de belangen van de Nederlanders zouden behartigen! Zij controleerden alles.

94922. De **Voorzitter**: U meent dus, dat de mensen, die daaraan hebben medegewerkt, op zich zelf eerlijke mensen waren en hun werk goed hebben gedaan, en u neemt dus aan, dat zij niet hebben geknoeid?

A. De directeur van het Franse bureau in Toulouse is eens in Vichy op mijn bureau geweest en hij heeft gezegd: U moet die lijsten van Toulouse niet te nauwkeurig nakijken, want van tijd tot tijd komt er een naam op voor niet een kwitantie er bij, die er de volgende maand niet meer op voorkomt. Dat is dan van iemand, die daar is aangeland en doorgaat.

94923. De **Voorzitter**: Heeft hij niet gezegd: Denk er om, dat er op die lijsten namen staan van mensen, die er niet meer zijn of die dood zijn?

A. Neen, nooit.

94924. De **Voorzitter**: U vermoedt dus niet, dat dit het geval is geweest?

A. Neen, want als er mensen zouden zijn weggevoerd, zou dat in de circonscription van de Franse bureaux zijn gesignaleerd. Ik ken maar twee gevallen van weggevoerde mensen en een derde geval heb ik ontdekt, toen ik zelf in Duitsland zat en in Ravensbruck iemand ontmoette, die ik in het Camp de Gurs in Frankrijk waande.

94925. De **Voorzitter**: Waren dat Joodse mensen?

A. Dat was *Susanne Kraay*; zij had in het Franse kamp gezeten en ik heb haar in Ravensbruck ontmoet. Ik geloof niet, dat zij Jodin was. Verder was er de heer *van Gigh*, die in Vichy was geweest. Hij woonde in het ressort Vichy. Ik heb van zijn vrouw bericht gekregen, dat hij begin Januari 1934 in de Pyreneeën was

gearresteerd, toen hij trachtte over de grens te komen; hij is naar Duitsland gedeporteerd en niet teruggekomen. Dan is er nog een jongen *Jodjana*, gearresteerd; ik kende zijn moeder. Hij is ook niet meer teruggekomen. Hij was juist in Clermont Ferrand aangekomen, want hij had een beurs gekregen van de Franse Regering; daar werd toen een overval gepleegd op de Straatsburgse universiteit. Alle jongens zijn toen gearresteerd, ook hij, en hij is niet meer teruggekomen; hij had er niets mee uit te staan.

94926. De **Voorzitter**: U neemt dus niet aan en u hebt geen enkele aanwijzing in die richting, dat er bij deze verantwoordingen door wie dan ook is geknoeid?

A. Neen, dat kan ik niet aannemen. Ik kan dat op niets baseren. Ik ben de eerste keer op 27 Februari 1943 gearresteerd.

Ik ben naar de gevangenis in Moulins gevoerd. Kort daarop, ik meen op 1 of 2 Maart, is er door de Gestapo van Vichy een overval gedaan in Chateaufort-les-Bains, waar alle Nederlandse mannen zijn gearresteerd; ik weet, dat er ook vrouwen zijn meegegaan.

94927. De **Voorzitter**: Hoeveel mannen waren dat?

A. Ik denk, dat er 8 of 9 mannen zijn gearresteerd en van één vrouw weet ik zeker, dat zij is meegegaan; dat was mevrouw *Appelboor*?-zij is niet uit Duitsland teruggekomen, wel haar man. Hun zoon heeft mij dit later verteld, *Max Appelboom*, die eerst in een centrum in Toulouse zat. Hij is met een konvooi in Engeland aangekomen en in 1945 werkte hij op een militair bureau bij generaal *van Voorst Evekink*. In 1945 hoorde ik van hem, dat zijn vader wel uit Duitsland was teruggekeerd, maar zijn moeder niet.

94928. De heer **Stokvis**: Weet u, hoeveel Nederlanders er in Chateaufort waren?

A. De mensen, die daar waren, hoorden onder Vichy en kregen van daaruit hun geld toegezonden. Na de overval, toen de mannen weg waren, waren daar ongeveer 11 à 12 vrouwen over. Vóór de overval waren daar dus ongeveer 20 à 25 mensen. Er waren er ook ondergebracht in de *groupement des travailleurs étrangers*. Dat waren mensen, die wel onder Chateaufort-les-Bains hoorden, maar daar niet woonden.

94929. De heer **Stokvis**: Vóór de overval waren dus 20 à 25 mensen in Chateaufort-les-Bains?

A. Ja. Precies kan ik het u niet zeggen.

94930. De **Voorzitter**: Weet u of er uit andere centra nog Nederlanders zijn weggevoerd?

A. Er is nooit iets officieel gesignaleerd aan het bureau. Dit waren incidentele gevallen; iedereen was bang; er verdwenen mensen en men wist niet of die mensen soms hadden geprobeerd om clandestien over de grens te komen en daarbij waren gegrepen. Wij kregen er ook geen bericht van, als die mensen werden gegrepen.

94931. De heer **Stokvis**: Van de mensen, die niet werden gegrepen, hoorde u natuurlijk ook niets meer?

A. Neen, daar hoorden wij ook niets van. Ik heb precies één briefkaart gekregen van een jongen, uit Spanje. Ik had hem in Vichy op de trein naar Toulouse gezet; doordat ik van hem die kaart uit Spanje kreeg, wist ik, dat hij daar ook was aangekomen.

94932. De **Voorzitter**: De ambassadeur heeft ons vorige maand geschreven:

„Ik kan u nu reeds mededelen, dat naar de mening van mej. *Mouwen* en de heer *Lefébure* wat betreft de vraag *b* (hoeveel Nederlanders er naar Zwitserland en Spanje zijn vertrokken) slechts een zeer klein aantal van de zich in Vichy-Frankrijk bevindende oorspronkelijk uitgewekenen konden ontsnappen naar Zwitserland of Spanje. Hoewel het niet mogelijk is ter zake een juist aantal op te geven, zal hun aantal waarschijnlijk niet zeer groot zijn geweest. Ten aanzien van vraag *c* (hoeveel er naar Duitsland zijn gestuurd) diene, dat naar de mening van mej. *Mouwen* en de heer *Lefébure* naar alle waarschijnlijkheid niet meer dan 40 tot 60 personen van de oorspronkelijke *réfugiés* (dus niet geteld de z.g. Engelandvaarders) na November 1942 het slachtoffer zijn geworden van de Duitse terreur.”

A. Ik heb in feite gezegd: maximum, omdat men dat niet kan baseren op de aantallen mensen, die zijn verdwenen naar ik-weet-niet-waarheen.

94933. De heer **Stokvis**: U kunt het aantal 40 ook niet op meer nauwkeurige gegevens baseren?

A. Neen, dat is alleen gebaseerd op het feit, dat ik het van sommigen wist of later heb ontdekt. Ik spreek nu van alle Nederlanders, die er waren, ook inbegrepen de heer *Janse* b.v. en de heer *Sevenster*.

94934. De **Voorzitter**: U bent dus van mening, dat ook in die allerlaatste tijd, waarin u hiermede te maken hebt gehad, voordat u naar Ravensbruck werd gebracht, er nog ongeveer 1100 Nederlanders in het zuiden van Frankrijk waren?

A. Ja. Ik had op het Franse bureau inzage van bepaalde stukken van het Franse Ministerie van Buitenlandse Zaken. Ik heb daar een papier gezien, dat ik heb gekopieerd. Daarin stond een verdeling van het aantal Nederlanders van de zuidelijke zone. Zij kwamen op een aantal van 3200 en nog wat Nederlanders. Ik heb mij toen afgevraagd waar al die mensen zaten. Ik kende die Nederlanders niet. Dit was een officiële mededeling, gebaseerd op hun statistieken van December 1941.

94935. De **Voorzitter**: Die statistieken waren toch zeker niet goed?

A. Ik wist niet waar ik al die Nederlanders moest gaan zoeken. Ik kende niet eens die 1100 à 1300 Nederlandse mensen; daaronder begreep ik alle mensen, die ik kende, de pensioengerechtigden, de mensen, die er reeds woonden, de familie *Sevenster*, de familie *Janse*, ik zelf, enz.

94936. De **Voorzitter**: Aanvankelijk was het onze bedoeling u te vragen — later is gebleken, dat u ons veel meer kon vertellen — wat er met die mensen is gebeurd. Zijn zij vrijgebleven en tenslotte weer in Nederland beland? Is er een groot aantal door de Duitsers in Duitsland vermoord of is er een groot aantal naar Zwitserland kunnen ontvluchten? Is er misschien toch nog een groot aantal over de Pyreneeën kunnen komen — wat ik niet aanneem in die winter — of zijn er misschien veel mensen ondergedoken geweest in Midden-Frankrijk?

A. Tot mijn arrestatie op 27 Maart 1944 waren ze er ongeveer nog allemaal.

94937. De **Voorzitter**: Dat weet u dus alleen via de verrekeringen van het geld?

A. Ja, en van de lijsten, die zijn opgevraagd.

94938. De **Voorzitter**: Dat aantal is dus steeds gebaseerd op de gegevens betreffende de uitkeringen?

A. Ja, en op de opgaven van de namen en adressen.

94939. De **Voorzitter**: Die zijn u dus opgegeven, maar u hebt de mensen zelf niet gezien. Daarom heb ik u gevraagd, of u meende, dat men de mensen, die met dat werk waren belast, kon vertrouwen.

A. Ja. men kon deze mensen vertrouwen.

94940. De **Voorzitter**: U bent dus van mening, dat die mensen niet in groten getale naar Duitsland zijn gebracht of naar Zwitserland of Spanje zijn gegaan?

A. Van tijd tot tijd gingen er een paar.

94941. De **Voorzitter**: Zij zijn dus waarschijnlijk in die vooral voor Joden zo gevaarlijke periode hier of daar in Frankrijk verborgen geweest. Ging dat nogal gemakkelijk?

A. Ja.

94942. De **Voorzitter**: Zal dat dan dus de oplossing zijn?

A. Ja.

94943. De **Voorzitter**: U meent dus, dat die mensen over het algemeen, enkele uitzonderingen daargelaten, weer in Nederland zijn teruggekomen?

A. Ik ken iemand, die u precies zal kunnen vertellen, wat er in Chateaufort is gebeurd. Daar was een mevrouw, die er nog steeds is gebleven; dat heb ik gezien in de afrekeningen van het consulaat. Zij kan u in ieder geval inlichtingen verstrekken. Het is mevrouw **van Dantzig** en zij woont daar nog steeds. Als vluchtelingen was zij daar in het centrum ondergebracht. Ik heb op een afrekening van het consulaat-generaal gezien, dat zij een maandelijks ondersteuning krijgt van Binnenlandse Zaken.

94944. De **Voorzitter**: Nu nog?

A. Ja. Zij zit daar nog alleen, want dit is de enige naam, die ik heb teruggevonden van de mensen, die in Chateaufort zijn geweest.

De **Voorzitter**: Verschillende mensen hebben hier al haar naam genoemd.

A. Zij komt nog altijd voor op de ondersteuningslijsten van Binnenlandse Zaken.

94945. De heer **Stokvis**: Hebt u er geen andere namen op aangetroffen van mensen, die u van vroeger kende?

A. Neen.

94945. De heer **Stokvis**: Ook niet uit andere kampen?

A. Neen, die heb ik niet gezien.

94947. De **Voorzitter**: In Chateaufort waren ook maar een paar mensen.

A. Ja, er waren er toen niet veel. Ik deed aan ongeveer 11 personen uitkeringen vanaf 1 April 1943. Daar was de heer *Italiaander*. In Lyon zat mevrouw *de Vries Bremsler* met haar zoon en dochter; die zoon heette *René*. In het ziekenhuis te Lyon zat *Samuel Bloem*. Ook was er een *Mina de Brave*, mevrouw *Montesinos*, mevrouw **van Gigh**, van wie ik in 1945 nog een briefje heb gehad; zij was ook vluchteling en haar man is niet uit Duitsland teruggekomen.

94948. De **Voorzitter**: Hebt u weleens van *Sally Noach* gehoord?

A. Ja.

94949. De **Voorzitter**: Wat was dat voor een jongmens?

A. Hij zat in Lyon en is naar Engeland gegaan.

94950. De **Voorzitter**: Wij hebben hem weleens gevraagd hier te komen, maar hij komt niet. Waarom zou hij niet komen?

A. Dat weet ik niet.

94951. De **Voorzitter**: Ik begrijp wel, dat u dat niet weet, maar misschien hebt u er een vermoeden van, waarom hij wegblijft; misschien zal hij er om de een of andere reden geen prijs op stellen, wanneer hem al te veel wordt gevraagd.

A. Ik vind het ook niet plezierig, dat u de geschiedenis over deze ellendige periode in mij wakker maakt.

De heer **Stokvis**: Wij vinden het ook niet plezierig om hier jaar in jaar uit te zitten en honderden mensen te ondervragen.

94952. De **Voorzitter**: Kunt u geen enkele reden bedenken, waarom *Sally Noach* niet hier wil komen?

A. Hij heeft gesjacherd; dat geloof ik wel.

94953. De **Voorzitter**: Waarmee heeft hij gesjacherd?

A. Ik neem aan, dat hij papieren maakte en verkocht.

94954. De **Voorzitter**: Papieren maken was toen geen kwaad!

A. Neen, maar verkopen wel.

94955. De heer **Stokvis**: Dat is inderdaad niet mooi! Zou de heer *Jacquet* nadere mededelingen kunnen doen omtrent het uitwijken naar Zwitserland na Maart 1944?

A. De heer *Jacquet* is in Februari 1944 gearresteerd, vlak vóórdat het laatste miljoen kwam.

94956. De heer **Stokvis**: Hij weet daarvan dus zeker niets?

A. Neen. Hij kan dat niet weten. Ik heb lijsten van de mensen, die er in 1944 waren. In Maart 1944 moest het Franse bureau worden opgeheven. *Pieck* kwam toen in Marseille. Het Franse bureau ging toen drie maanden in liquidatie. Toen is aan die mensen gezegd: Willen jullie onderstand van *Pieck* hebben? Daar is aan toegevoegd: Als jullie dat niet willen, gaan wij toch door. Ik heb van mijn mensen in Chateaufort-les-Bains een schriftelijke verklaring geëist, zodat zij naderhand niet zouden kunnen zeggen: Ze hebben ons in de steek gelaten. Die papieren had ik toevertrouwd aan het Franse bureau en ik heb die nu teruggevonden. Er zijn lijsten gemaakt van personen, die door *Pieck* ondersteund wilden worden; dat waren dus in ieder geval mensen, die bestonden. Dan waren er lijsten van mensen, die dat niet wisten.

94957. De heer **Stokvis**: Dan is het toch wel belangrijk, dat men de namen van de mensen zou optellen.

A. Ja. Dan is er nog een lijst van einde Augustus 1944, begin September, van mensen, die onderstand van *Pieck* hadden gehad en toen weer zijn ondersteund door het Franse bureau. Die mensen bestonden toen dus ook nog; die waren er. In Maart 1944 ben ik gearresteerd en 25 Augustus was Frankrijk vrij. Er is toen weer onmiddellijk contact gekomen met de Nederlandse autoriteiten. De honoraire consuls, die er nog steeds waren, zijn onmiddellijk weer opgetreden en hebben weer de belangen van de Nederlanders behartigd. In October is de heer *Lefébure* naar Toulouse gegaan en die heeft daar de zaak in handen genomen.

94958. De heer **Stokvis**: Die mensen zijn dus gered naar uw idee?

A. Ja, zeer zeker.

94959. De **Voorzitter**: Het geld, dat later is gekomen, kwam toch weer via de Zweedse vertegenwoordiger?

A. Ja.

94960. De **Voorzitter**: Dat geld was bestemd om aan de bureaux te worden gegeven voor de uitbetaling van die onderstand. Aan wie werden die gelden uitgekeerd? Kreeg de heer *Janse* die in handen?

A. Neen.

94961. De **Voorzitter**: Wat gebeurde er dan mee?

A. De eerste cheques zijn gekomen bij Affaires Etrangères, dat het geld deed storten op rekening van het bureau central.

94962. De **Voorzitter**: Daar zat u?

A. Ja.

94963. De **Voorzitter**: Hebt u geconstateerd, dat deze gelden daar op deze wijze kwamen?

A. Ja. Ik heb de correspondentie er over gevonden.

94964. De **Voorzitter**: Heeft de heer *Janse* er dus nooit iets mee te maken gehad?

A. Neen.

94965. De **Voorzitter**: Hij kan ons dit dus vertellen, omdat u hem steeds op de hoogte hebt gehouden?

A. Ja, ik vertelde hem natuurlijk, dat er geld was gekomen.

De **Voorzitter**: Vandaar ook, dat hij dit hier kan vertellen zonder uw naam daarbij te noemen.

94966. De heer Stokvis: Hij zelf verklaart met betrekking tot het miljoen, dat in September 1943 is ontvangen, dat hij richtlijnen heeft gegeven voor de verdeling van dat geld.

A. Het eerste geld is gekomen in April 1943. Op 14 April 's avonds heeft de heer *Verdier* mij en ook de heer *Janse* een brief getoond, die hij had ontvangen van de Franse ambassade in Bern, waarin stond, dat de Nederlandse Regering anderhalf in miljoen zou gaan zenden, waarvan reeds 750 000 meteen zouden worden gezonden. Dat geld fungeert in mijn boekhouding als zijnde een chèque van een Scandinavische bank van 750 000 francs.

94967. De heer Stokvis: Dat geld is 19 April 1943 uit Bern ontvangen en overgebracht door de heer *Jean Weidner*.

A. Dan begrijp ik niet, wat die Scandinavische bank in mijn boekhouding doet.

94968. De heer Stokvis: Of u vergist zich, of de heer *Janse* vergist zich, want de heer *Janse* zegt, dat op 10 September 1943 er via Stockholm een bedrag van 1 miljoen francs kwam.

A. Naderhand zijn er twee chèques gekomen via de Deutsche Reichskasse; verder is er geld gekomen met een nota van de Zweedse legatie, gericht aan het bureau, waarop het bureau dan weer, als derde persoon, antwoordde: *Accusons réception van uw chèque no. dat en dat.* Dat was altijd een chèque op het *Crédit Lyonnais* en dat geld werd getransfereerd op de bankrekening van het bureau bij de *Société Générale*.

94969. De Voorzitter: Die gelden zijn dus gekomen en de heer *Janse* wist dat. omdat u het hem vertelde?

A. Ja.

94970. De Voorzitter: Ik vind het alleen erg vreemd, dat dat geld werd overgebracht door de heer *Weidner* uit Bern, wanneer dat een Scandinavische chèque was.

A. Er staat op: Scandinavische Bank.

94971. De Voorzitter: Daar is dus niets geheimzinnigs aan.

A. Het ging volkomen officieel. Er is officiële correspondentie over tussen de heer *Rochat*, die aan het hoofd stond van de hele dienst bij *Affaires Etrangères*, met admiral *Bart*, de Franse ambassadeur te Bern, over dat geld. Dat ging officieel, open. De Duitsers hadden er geen bezwaar tegen, dat wij dat geld kregen. *Weidner* bracht óók nog geld stiekem binnen.

94972. De Voorzitter: Die 750 000 francs horen daar dus niet bij.

A. Ik heb zelf de nota gelezen van 14 April — 's avonds om ongeveer kwart over zeven —, dat ons was toegezegd: 1+ miljoen. Eerst kregen wij 750 000; de andere 750 000 francs kwamen niet.

De Voorzitter: Daarover hebben wij van de heer *Janse* al het nodige gehoord.

A. Daarover bestaat officiële correspondentie in het Vichy-archief.

94973. De heer Stokvis: De data kloppen met die van de heer *Janse*. U hebt nu nog geen antwoord gegeven op mijn vraag betreffende het verstrekken van richtlijnen voor de verdeling door de heer *Janse*. Is dat juist?

A. De verdeling van de gelden gebeurde zoals dat al is gebeurd in de tijd van de heer *Sevenster*. Hij had de normen vastgesteld op 20, 13 en 8 francs.

94974. De heer Stokvis: U hebt het proces-verbaal van het verhoor van de heer *Janse* gelezen. De heer *Janse* geeft daarin een specificatie van de wijze, waarop dat miljoen francs, dat in September 1943 is gekomen, werd verdeeld.

A. Ja, dat herinner ik mij.

94975. De heer Stokvis: Heeft dat op u de indruk gemaakt van juist te zijn?

A. Men kan er over hebben gesproken, maar het moest altijd worden verdeeld volgens de oude maatstaven naargelang men nodig had. Er was voor de pensioenen 400 000 francs nodig. Altijd was er hetzelfde bedrag nodig voor het bureau Toulouse.

94976. De heer Stokvis: Had men ook altijd hetzelfde bedrag nodig, dat besteed werd voor vluchtelingengelden?

A. Ja, natuurlijk. Toen er aan de bureaux werd gevraagd om een opgave toe te zenden van hun kassaldo — na de arrestatie van de heren *Kolkman* en *Testers* — met opgave van de bedragen, die zij nodig hadden, en het aantal vluchtelingen, hebben zij mij opgegeven: Wij hebben maandelijks zoveel nodig. In Februari en Maart kreeg ik dus opgave, dat Toulouse maandelijks zeker 150 000 francs nodig had, dat Lyon 50 000 francs nodig had, dat Nice 50 000 francs nodig had. Voor *Châteauneuf-les-Bains* was nog geen 10 000 francs nodig. Daarop is men destijds doorgegaan met de kas aai: te vullen. Het eerste miljoen werd als volgt verdeeld: 400 000 voor de pensioenen; daarvan werden aanvullingen en achterstanden van de pensioenen betaald. De heer *Verdier* had toen een nieuwe clause in het statuut ingelast van het Franse bureau, waarbij hij alleen mocht beslissen over de verdeling van de gelden, wat hij natuurlijk in overleg met de heer *Janse* kan hebben gedaan.

94977. De heer Stokvis: U zegt, dat hij besliste over de verdeling van de gelden. Bij wie bleef het geld zelf, in feite? Blijf dat bij de heer *Janse*?

A. Neen, het kwam onmiddellijk op de bank, en zodra er bericht kwam van de storting, had ik mijn brieven al klaar om ze uit te zenden naar de *Société Générale*: stuur 150 000 francs naar Toulouse op die rekening, zoveel op die rekening. Dat was het maandelijks terugkerende briefje.

94978. De heer Stokvis: Ik vraag het, omdat ik hier in dit staatje, dat door de heer *Janse* is opgegeven, lees: Saldo in reserve bij hr. *Janse*, Vichy: 122 923,45. Dat is dan niet juist?

A. Ik begrijp het niet, dat geld was niet bij de heer *Janse*; dat was op het bureau.

94979. De Voorzitter: Hoe kan hij dan zo iets zeggen?

A. Dat weet ik niet! IJdelheid!

94980. De Voorzitter: Later is er, naar ik meen, nog eens geld gekomen?

A. Er zijn twee chèques geweest van October 1943 via de Deutsche Reichskasse. Dat weet ik zeer zeker. Dat was 2 miljoen, 2 chèques. De heer *Janse* is gearresteerd op 13 Januari. Er was geen geld. Door de heer *Verdier* zijn er *démarches* gedaan bij de Zweden, die geld hadden ontvangen; zij hadden een miljoen ontvangen voor het Franse bureau. Zij durfden dat niet afgeven, want zij waren veel te bang, dat de Regering in Londen dat niet goed vond. De heer *Janse* ging naar de Zweedse heren; hij had contact met hen. Zij wensten dat geld niet af te geven aan iemand, die zij niet kenden. Zij wisten namelijk niet hoe de zaak in elkaar zat. Ze kenden mij wel, want ik was al vanaf October 1940 in contact geweest met de Zweedse legatie.

94981. De Voorzitter: Ze kenden u dus evengoed als de heer *Janse*!

A. Ja; *Verdier* is er toen heengegaan. Ze hebben hem het geld niet willen geven. Ik ben er toen, buiten de heer *Verdier* om, zelf heengegaan. Ik heb gezegd hoe penibel de situatie was, want het geld was nodig voor de mensen; het werd steeds moeilijker en zwaarder. Men heeft mij gevraagd: Kent men u in Londen? Ik heb gezegd: Natuurlijk kennen ze mij in Londen. Een paar dagen later kwam het bericht: Het miljoen was weer gestort op de bankrekening.

94982. De Voorzitter: Heeft men misschien intussen in Londen geïnformeerd?

A. Ik neem aan, dat hij heeft gevraagd, of hij dat geld aan mij mocht afgeven.

94983. De heer **Stokvis**: Dat was dus nog vóór de arrestatie van de heer *Janse*?

A. Dit is er na geweest. We hadden toen een tweede miljoen ontvangen, en van die tijd af zou het regelmatig gaan lopen. Vanaf September 1943 zouden we maandelijks een miljoen krijgen. In Februari hadden zij dus reeds twee miljoen voor ons. Het bericht van de storting is gekomen op 28 Februari 1944, want ik had mijn brieven allemaal klaar voor de verdeling van de gelden om die zo snel mogelijk te kunnen wegzenden. Ik had toen tegelijkertijd van de arrestatie van *Jacquet* in Lyon gehoord en moest toen een verandering aanbrengen. Toen konden daar die 50 000 francs, die hij kreeg, niet meer heen. Wij zouden twee miljoen krijgen, waarvan men toen maar 1 miljoen heeft overgedragen aan het Franse bureau.

94984. De heer **Stokvis**: Mag ik nu nog even enkele dingen vaststellen? De offices néerlandais zijn volgens de heer *Janse* eerst na 19 April 1943 geliquideerd. Dat is naar uw mening niet juist.

A. De offices néerlandais zijn opgericht op 20 November 1940 en hebben gefunctionneerd tot 21 October 1942.

94985. De heer **Stokvis**: Dat weet u positief?

A. Ja.

94986. De heer **Stokvis**: Die wetenschap hebt u geput uit het Vichy-archief?

A. Die wetenschap heb ik altijd gehad, met mijn persoonlijk geheugen, en ik kan het bewijzen met de stukken uit het Vichy-archief.

94987. De heer **Stokvis**: U hebt, lijkt mij, een sterk geheugen voor data.

A. Ja.

94988. De **Voorzitter**: De ambassadeur heeft gesproken over de mogelijkheid, dat archief eens te bekijken, opdat wij het een en ander er uit kunnen halen.

A. Ik heb er reeds lijsten uitgehaald met namen.

94989. De **Voorzitter**: Ik weet niet, of daar voor ons iets bij is. Misschien zou het het beste zijn, dat wij hier nu geen tijd aan besteden en dat wij op een ogenblik, waarop wij dit beter kunnen overzien, vragen: Zou u misschien dit of dat voor ons uit het archief kunnen halen?

A. Ja.

94990. De **Voorzitter**: Wie moeten wij daarvoor vragen? Kunnen wij dat aan u vragen of moeten wij daarvoor bij de ambassadeur zijn?

A. U kunt het aan mij vragen, maar nu is de ambassadeur er al zo in gemengd.

94991. De **Voorzitter**: Hij weet, dat u hier zou komen.

A. Het is een Rijksarchief. Het hoort eigenlijk onder Buitenlandse Zaken.

94992. De **Voorzitter**: Ja, dat is waar, het zou naar Buitenlandse Zaken gestuurd worden. Buitenlandse Zaken heeft dat zelf voorgesteld, in zoverre, dat de heer *Boon* heeft gezegd, naar aanleiding van gesprekken met ons, dat archief naar den Haag te laten komen, zodat wij het hier kunnen bekijken. Nu heb ik echter steeds de idee gehad: Laten wij het in de buurt van mejuffrouw *Mouwen* laten, die veel beter in dit archief thuis is dan iemand, die er nooit iets van heeft gezien en die geen enkel aanknopingspunt heeft, dat hem kan helpen in dat archief thuis te geraken. Daarom wilde ik liever, dat het archief in Parijs blijft, althans voorlopig, zodat wij, wanneer wij daar aanleiding toe vinden, eens aan u zouden kunnen vragen, zij het via de heer *van Boetzelaer*, of er in dat archief dit of dat te vinden is.

A. Ik ken het archief wel, maar het is op een hopeloze manier door elkaar geraakt. Ik kan onmiddellijk aan de stukken zien, of het

thuisbehoort bij wat wij noemen het bureau d'administration des néerlandais; dat is een steunonderdeel; dit is van de pensioenen, enz. Het vraagt tijd om dit op orde te krijgen en veel tijd heb ik op het ogenblik niet.

94993. De heer **Stokvis**: Ons interesseert natuurlijk in het bijzonder de laatste periode, de afrekening van de staten b.v.

A. De afrekening van de staten is niet volledig, dat weet ik al zeer zeker. Op het moment van mijn arrestatie waren de bewijsstukken, die ik toen had, al geclasseerd in enveloppes met de naam van de post er op. Dat betrof dan òf wel het bureau, voor het aanschaffen van b.v. een bezem, het betalen van een werkvrouw, of wel verleende steun, die twee dingen zijn door elkaar geraakt. Ik weet niet hoe.

94994. De heer **Stokvis**: U hebt gezegd, dat er wel lijsten waren van mensen, die werden gesteund. Daar kan men iets uit afleiden.

A. Ik heb een onderverdeling gemaakt: van alle posten, er waren er niet veel meer: Vichy, Toulouse en Lyon; de mensen, die wensten gesteund te worden door het bureau in Marseille en die dat niet wensten. Die lijsten bestaan nog. Dan is er nog een grote lijst, op het papier van het oude gezantschap opgemaakt, met allemaal namen, namen en namen. Dan is er een lijst, die is gemaakt in Augustus of begin September 1944 van mensen, die steun hadden van *Pieck* en die weer zijn teruggekomen naar het Franse bureau. Die mensen waren er dus. Dan zijn er namen met volledige adressen.

94995. De **Voorzitter**: Zou het mogelijk zijn, dat wii die lijsten krijgen of moeten die in het archief blijven?

A. Sommige lijsten zijn in viervoud aanwezig. Daar kan zeer zeker een lijst van worden afgestaan.

94996. De **Voorzitter**: Moeten wij dat aanvragen of kunt u de boodschap meenemen?

A. Ik kan de boodschap meenemen, dat er van de lijsten, waarvan er meerdere exemplaren zijn, één aan u wordt toegezonden.

94997. De **Voorzitter**: Zouden de andere lijsten gekopieerd kunnen worden?

A. Ja. Op de lijst van Toulouse staat vermeld wie er in de verschillende kampen zaten; ook waren er individuele personen; die lijsten bevatten namen en adressen.

94998. De heer **Stokvis**: Zijn er door de heer *Lefébure* verzamelstaten opgesteld?

A. Ja, in 1944. Hij is in 1944 als waarnemend consul naar Toulouse gegaan.

94999. De **Voorzitter**: Zou de heer *Lefébure* hierover meer kunnen vertellen dan u weet?

A. Hij zou u kunnen vertellen van de periode van 25 Augustus 1944 en verder. Ik geloof niet, dat hij iets zal kunnen vertellen juist vanaf de periode van mijn arrestatie, 27 Maart.

95000. De heer **Stokvis**: Er is dus een hiaat van 27 Maart tot 24 Augustus?

A. Ja, er is een hiaat, in die zin, dat toen al helemaal was garrangeerd, dat *Pieck* de steungevallen en alles overnam. De bureaux konden nog drie maanden doorfunctionneren op het juridische gebied, de consulaire werkzaamheden, en wanneer de liquidatie was afgelopen, zou ik overgaan naar het Bureau des Apatrides van de Fransen, waar wij die Nederlanders zouden onderbrengen, die geen steun van *Pieck* wensten, want waar het de Joden betrof, kon men *Pieck* toch niet vertrouwen. Tijdens een gesprek met mij heeft hij zich in die geest uitgelaten. Het is mij verweten, dat ik met *Pieck* ben gaan lunchen, maar ik wilde weten wat hij feitelijk kwam doen; vooral omdat ik wist, dat hij reeds was benaderd via zijn secretaresse *Maria Thijssen*, voor die jongen van *Jodjana*. Het is mij toen gebleken — hij was wel erg voorzichtig — dat hij, wat de Joden

aanging, niet helemaal te vertrouwen was. Hij durfde geen kleur te bekennen, maar ik wist het; vandaar, dat het beter was, dat de Joden geen steun van *Pieck* namen. Ik had door Koen, een Belg,-die in Châteauneuf zat, tegen de mensen daar laten vertellen, dat zij geen steun van *Pieck* moesten nemen. Met die mensen had ik dus direct contact. Zij zijn dus overgenomen door het Bureau des Apatrides. In het Vichy-archief zijn nog fiches van geldzendingen van die mensen met namen en het bedrag.

95001. De heer **Stokvis**: In het Vichy-archief bevinden zich dus ook gegevens van het Franse administratieve personeel, dat na uw arrestatie heeft gewerkt?

A. Het bureau is voortgezet.

95002. De heer **Stokvis**: Aan de hand van die gegevens is dus tot een resultaat te komen, dat tamelijk nauwkeurig moet zijn!

A. Men kan er heel wat gegevens uit putten. Dit loopt door tot 1 Januari 1945.

De heer **Stokvis**: Wij zouden gaarne de desbetreffende lijsten zien.

A. Ik zal u zo snel mogelijk die lijsten sturen, in ieder geval de dubbele lijsten. Ik weet heel zeker, dat begin 1943 aan de bureaux is gevraagd, die lijsten in meerdere exemplaren in te sturen. U krijgt dan de lijsten, die ik kan terugvinden, vanaf het moment, dat de

Franse bureaux de steun hebben overgenomen. Er staan fictieve namen bij, maar er staan ook namen op van mensen, die echt bestonden.

95003. De heer **Stokvis**: Wanneer er fictieve namen op stonden, maakt dat naar mijn mening toch geen verschil in de aantallen?

A. Neen. Men wilde dan iemand dekken door hem bij een andere naam te noemen, maar die iemand bestond!

95004. De heer **Stokvis**: Het was niet zo, dat degene, die uitbetaalde, het geld in zijn zak wilde steken en daarom een gefingeerde naam noemde? Het iaat ons onverschillig, of de bewuste persoon nu *De Vries*, *Hendriks* of *Cohen* heette. Het gaat ons om de aantallen van de mensen, die daar waren.

A. Ja, dat begrijp ik.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor uw inlichtingen en ik sluit het verhoor.

G. A. I. S. MOUWEN.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.
VAN DIS.
STOKVIS.
GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 13 DECEMBER 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: l en m.

Verhoor van

LEONARD ALEXANDER RODRIGUES LOPES,

oud 42 jaar, wonende te Amsterdam, journalist.

Hij legt de eed af als getuige.

95012. De **Voorzitter**: U hebt ons op 30 Juli 1951 een brief geschreven, waarin staat:

„In antwoord op uw beide hierboven aangehaalde missives deel ik u mede, tegen de daarin genoemde diplomaat persoonlijk een bezwaar te hebben gehad en verzoek hieromtrent gehoord te worden.”

Die diplomaat was de heer *Flaes* en de twee brieven, die u van ons hebt ontvangen, handelen over hem, omdat u in uw verhoor van 10 Maart 1948 hebt gezegd, dat *men* ernstige bezwaren had tegen de heer *Flaes*. Wij zijn toen op dat *men* niet verder ingegaan. Nu zijn wij echter bezig dit gedeelte van het verslag op te stellen en komen daarbij verschillende dingen tegen, die wij moeten completeren. Dit is er één van. Vandaar, dat wij u hebben gevraagd nog eens even hier te komen om ons het een en ander te vertellen van bezwaren, die u persoonlijk of die anderen, zoals u in uw verhoor hebt gezegd, tegen de heer *Flaes* hebben gehad.

A. Zeker, Mijnheer de Voorzitter. Ik zal beginnen met mijn eigen bezwaar, dat ik uiteraard uit eigen ervaring kan vertellen. Mag ik hierbij teruggrijpen op wat ik vroeger reeds heb verteld? Mag ik achten, dat u dat allemaal weet, zodat ik dat niet behoef te herhalen?

95013. De **Voorzitter**: Ja, ik heb uw verhoor van 10 Maart 1948 hier voor mij liggen.

A. Nadat ik op de oproep van de heer *Slors*, secretaris van de heer *Maas Geesteranus*, in de nazomer van 1943 naar Lissabon was gekomen, ben ik onder de omstandigheden, die ik u heb verteld, gevangen genomen door de Portugese politieke politie. Enige dagen daarvóór heb ik, uit ontevredenheid over wat ik van de heer *Maas* had ondervonden, getelefoneerd met de heer *Flaes* en hem verzocht mij te willen ontvangen. Er is toen telefonisch een afspraak gemaakt, die ik niet heb kunnen houden, omdat ik intussen ben gearresteerd. De heer *Flaes* zei bij die gelegenheid zeer verbaasd te zijn, dat ik in Lissabon was. Hij vroeg, of ik wist, dat ik daar niet moest zijn. Ik zei hem, dat ik naar Lissabon was gekomen op verzoek van de heer *Maas*. Na de vele verhoren en andere wederwaardigheden tijdens die detentie is mij tenslotte door de Portugese autoriteiten medegedeeld, dat men geen bezwaar tegen mij had en dat men bereid was mij vrij te laten, mits mijn papieren werden gelegaliseerd door mijn gezantschap. Ik was natuurlijk clandestien over de grens gekomen. Mij werd toen een rechercheur ter beschikking gesteld om mij te begeleiden naar het gezantschap. Daar heb ik toegang gevraagd tot de heer *Flaes*, die zaakgelastigde was. Hij heeft mij ontvangen en van het begin af aan heeft hij mij met wantrouwen behandeld. Hij nam een stuk papier en zonder op te staan zei hij: „Ga zitten, en vertel maar!”, op een wijze, alsof ik door hem politieel moest worden verhoord. Ik heb desondanks mijn hele verhaal nog eens verteld, de grieven, die ik had, hoe ik daar gedetineerd kwam, enz. en hij heeft mij enige malen onderbroken met opmerkingen als: „Dat klopt niet!”, „Daar geloof ik geen snars van!”, „Dat is anders!”, enz. Daardoor was de hele atmosfeer daar niet erg prettig. Per slot van rekening weigerde hij mij wat ik hem vroeg, namelijk bescher-

ming door mijn consul. In deze omstandigheden was natuurlijk de zaakgelastigde degene, die de consul instructies gaf. De heer *Flaes* weigerde ook mijn papieren te legaliseren.

95014. De **Voorzitter**: Wilt u ons eens vertellen, wat u bedoelt met papieren legaliseren? U had toch een paspoort?

A. Ja.

95015. De **Voorzitter**: Een paspoort is toch een legaal stuk en behoeft toch niet gelegaliseerd te worden?

A. Ja, maar de heer *Flaes* behoorde een brief van aanbeveling te geven, waardoor de Portugezen mij alsnog een visum konden verstreken.

95016. De **Voorzitter**: U had dus een aanbeveling nodig om uw paspoort waarde te geven? Ik meende, dat een paspoort op zich zelf waarde had.

A. Niet, wanneer er een visum wordt vereist en dat visum niet bestaat.

95017. De **Voorzitter**: Bedoelt u het visum om in Portugal binnen te komen?

A. Ja, ik was zonder visum in Portugal en er werd dus, om dat te regulariseren, een visum gevraagd; het was noodzakelijk, dat het gezantschap dat verzocht aan de Portugese autoriteiten; de heer *Flaes* weigerde dat.

95018. De heer **Stokvis**: Gaf hij daar ook een motief voor op?

A. Ja, en dat was: „Dan had u maar niet voor een dergelijke dienst moeten reizen. Ik neem geen verantwoordelijkheid voor u!” Hij bedoelde daarmee de dienst van de heer *Maas Geesteranus*. Ik wees er natuurlijk op, dat ik in die dienst had gewerkt in het belang van de oorlogvoering, mnrnde iets te doen, dat nuttig was, en ook dat ik, juist in die dienst zijnde, 10½ maand gevangenschap achter de rug had, zodat ik het niet prefereerde om nog eens onnodig in een Portugese gevangenis te verblijven. De heer *Flaes* vertelde mij, dat hij daar allemaal niets mee te maken had en niets voor mij wilde doen; dat hij Londen zou schrijven om te vragen, wat er met mij moest worden gedaan. Hij was niet van plan om enige stap voor mij te ondernemen, die mij uit Portugese gevangenschap kon bevrijden. Dit is het begin van mijn bezwaar tegen de heer *Flaes*. Mijn verhaal is niet lang; ik zal mij bij de feitelikheden houden.

Ik ben dus zeer teleurgesteld naar de gevangenis teruggedaan. Nadat ik de heer *Flaes* ook nog om financiële bijstand had gevraagd — het was namelijk gebruikelijk, dat Nederlanders, die daar waren gedetineerd, financiële bijstand kregen voor voedsel en dergelijke dingen —, heeft hij mij dat ook geweigerd. Die bijstand is veel en veel later gekomen en wel van de heer *Maas Geesteranus* en dan nog op aandringen van andere mensen.

95019. De **Voorzitter**: U was dan ook in zijn dienst.

A. Ja.

95020. De **Voorzitter**: Het lag dus voor de hand, dat u die steun van de heer *Maas Geesteranus* kreeg.

A. Inderdaad, in zoverre, dat de heer *Maas Geesteranus* aanvankelijk tegenover de heer *Flaes* had ontkend, dat ik in zijn dienst was, wat hij naderhand toch heeft toegegeven.

95021. De **Voorzitter**: Hij heeft u toen dus toch betaald. Nu is het de vraag, of het belangrijk is, dat de heer *Maas* u betaalde en niet de heer *Flaes*.

A. Voor een gevangene is dat onderscheid erg subtiel.

95022. De **Voorzitter**: Ja, maar een gevangene is meestal niet de meest objectieve beoordelaar van zijn eigen geval.

A. Hij is wel degene, die de tijd doormaakt. waarin hij te weinig eten krijgt.

De *Voorzitter*: Dat is een andere zaak.

95023. De heer *Stokvis*: Bovendien had de heer *Flaes* u kunnen zeggen: „Ik ben niet competent om u te ondersteunen, maar ik zal uw verzoek doorgeven aan de heer *Maas Geesteranus*.”

A. Dat heeft hij niet gedaan.

95024. De heer *Stokvis*: Ja, maar dat had hij toch kunnen doen.

A. Hij heeft gezegd: „De heer *Maas* heeft mij verklaard, dat u niet op zijn verzoek hier bent gekomen; hij heeft mij ook verklaard, dat u niet in zijn dienst in Spanje bent geweest.” Die verklaring heeft de heer *Maas* naderhand blijkbaar herroepen.

95025. De *Voorzitter*: Dan zou ik eerder denken, dat u bezwaar hebt tegen de heer *Maas Geesteranus*.

A. Dat heb ik zeer zeker, maar dat is, zou ik haast zeggen, een ander chapter. Wanneer u mij daarvoor wilt oproepen, ben ik natuurlijk gaarne bereid om ook dat toe te lichten. De kwestie betreffende de heer *Flaes* wil ik nu graag tot een einde brengen, ten einde uw tijd niet te veel in beslag te nemen. Deze periode, waarin de heer *Flaes* blijkbaar instructies vroeg aan Londen, heeft een maand of zes, zeven geduurd. Na verloop van die tijd ben ik bij de Portugese autoriteiten geroepen, autoriteiten van de politieke politie, die mij een doorslag van een brief lieten zien, die zij aan het Nederlandse gezantschap hadden gestuurd. In die brief stond letterlijk:

„Sedert 6 of 7 maanden verblijft in onze gevangenis uw landgenoot die en die, naar wie zijn gezantschap niet schijnt om te kijken. Wij hebben u hierop enige malen attent gemaakt; het is niet gebruikelijk, dat een gezantschap zich helemaal niet om een landgenoot bekommert. Aangezien wij verder geen bezwaren tegen hem hebben, zullen wij, indien wij van u geen nadere instructies krijgen, hem binnen afzienbare tijd in vrijheid stellen.”

95026. De *Voorzitter*: Had u toen zes of zeven maanden in Portugal gezeten?

A. Ja. Drie dagen, nadat mij inzage van die brief was gegeven, waarna ik weer ben teruggegaan naar de gevangenis, kreeg ik bezoek van de consul, de heer *Droogendijk*, die mij aankondigde, dat ik over twee dagen naar Engeland zou vertrekken. Dat was in die dagen werkelijk wonderbaarlijk, zoals ik u de vorige keer reeds heb verteld. Ik wil daar alleen nog dit aan toevoegen. Uit een ander onderzoek, dat is ingesteld door de kantonrechter te Amsterdam, in verband met mijn verzoek om rehabilitatie, enz., is gebleken, dat er op het ogenblik, dat ik van Portugal naar Engeland ging, nog geen politieke bezwaren tegen mij bekend waren.

95027. De *Voorzitter*: Waar waren die niet bekend?

A. In Lissabon. Dat blijkt onder meer uit een brief van de heer *van Brink* en uit briefwisseling van de heer *Fock*. Die bezwaren zijn pas gekomen, toen de heer *Maas*, nadat ik in Engeland was gearresteerd, aan de heer *van Brink* een stuk heeft getoond, dat, naar de heer *Maas* zeide, afkomstig was uit de geheime archieven van de Portugese politieke politie. Daarin zou ik verklaard hebben, dat de heer *Maas* een communist was en communistische agitatie in Portugal zou verwekken. Dat stuk overtuigde de heren er van, dat ik politiek onbetrouwbaar was.

95028. De heer *Stokvis*: Waarom?

A. Ik ben geneigd om dezelfde vraag te stellen. Dat dossier ligt bij de kantonrechter te Amsterdam. U kunt dat ongetwijfeld ter beschikking krijgen. Dit is mijn eigen verhaal. Verder moet ik hier nog twee gevallen aan toevoegen, waarin ik u vertel, wat er per slot van rekening is gebeurd, nadat ik bij u ben geweest. Het geval, waarop ik uw aandacht wil vestigen, is het geval van de heren C. *Pijnappel* en *Danser*, van wie ik de voorletter niet meer weet. Dit waren twee jongelui, die als Engelandvaarder naar Portugal waren gekomen en daar verdacht waren bevonden. Naderhand zijn zij in Engeland geïnterneerd. Ik heb die jongelui in Engeland ontmoet. Zij hebben mij verteld — blijkbaar zijn zij naderhand ook onvoorwaardelijk buiten vervolging gesteld —, dat zij, toen er nog geen politieke bezwaren tegen hen waren, wat veel naar de zin van het gezantschap, naar Lissabon kwamen om daar uit te gaan, wat meer voorkwam bij die jongelui. Die moesten in speciale pensions zitten buiten de stad. De heer *Flaes* heeft hen gedreigd met de politie, als dat nog eens

zou gebeuren. Aan die bedreiging heeft hij gevolg gegeven. Hij heeft, om die jongens te beletten uit te gaan, hen laten arresteren door de Portugese politie; de een heeft hij zelfs laten weghalen uit het pension, waar hij regelmatig moest verblijven, de ander tijdens een excursie naar Lissabon. Hij heeft dus als Nederlands diplomaat gebruik gemaakt van de Portugese politie om die jongens gevangen te houden. Zij zijn gevangen gebleven, totdat zij uit Portugal zijn verdwenen, en uit dien hoofde zijn zij als verdachten in Engeland aangekomen.

95029. De *Voorzitter*: Hoe komt het nu, dat u in uw brief van 30 Juli 1951 schrijft, dat u niet meer weet, wie die jongens waren?

A. Dat is coïncidentie; het is allemaal tien jaar geleden en dit geval had ik vergeten, maar na die tijd ben ik nog eens aan het snuffelen gegaan. Ik heb de naam *Pijnappel* gehoord en ik heb ook correspondentie met *Pijnappel* gehad. Hij woont in Rio de Janeiro. Ik heb hem gevraagd, dat geval nog eens precies te vertellen, omdat het bij mij was vervaagd. Hij heeft mij dus dit verteld.

95030. De *Voorzitter*: Heeft hij u daarover geschreven?

A. Neen, hij is op het ogenblik in Nederland. Dan is er nog een geval, waarvan ik mij de naam niet meer herinner. Terwijl ik in de nazomer van 1943 in de gevangenis te Lissabon, Aljube genaamd, verbleef, in een betere afdeling, hoorde ik, dat er Nederlandse jongelui waren aangekomen in de z.g. arme afdeling, waar het bijzonder slecht was. Ik heb verlof gevraagd om die Nederlanders te mogen spreken, wat mij één keer is toegestaan. Ik hoorde toen van deze jongelui, dat zij als Engelandvaarders uit Nederland kwamen; zij waren broers en hadden een poosje in het kamp Miranda del Ebro gezeten. Zij waren daaruit met vele anderen ontslagen. Zij hadden bezwaar gemaakt tegen het lange uitblijven van het Engelse visum, wareri op eigen gelegenheid naar Lissabon gereisd en hadden zich daar bij de heer *Flaes* vervoegd. Deze zei: „Hoe koinen jullie hier?” Hij heeft hen tenslotte in de wachtkamer van het gezantschap laten plaats nemen, waar hij hen door de Portugese politie heeft laten weghalen. Zo kwamen zij in de gevangenis terecht zonder verder enige financiële bijstand.

95031. De *Voorzitter*: Had men dan iets aan financiële bijstand in de gevangenis?

A. Ja. In deze gevangnissen is dat essentieel. Zij zijn namelijk ingericht op de politieke regimes van die landen. Politieke gevangenen worden zo mogelijk nog slechter behandeld dan gevangenen uit hoofde van commune delicten. Het is voor iemand, die Nederlandse standaarden gewend is, vrijwel ondraaglijk om dat zo door te maken. Het werd ook altijd gedaan in Spanje en overal; het is gebruikelijk, dat daar voor eten en warme onderkleding, dekens en dergelijke, wordt gezorgd door de meer op comfort gestelde landen. Dat is het tweede geval. De naam van deze jongelui is mij helaas ontschoten; die weet ik niet meer.

95032. De *Voorzitter*: Dan is het niet gemakkelijk om ons daarop te baseren. De twee anderen, *Pijnappel* en *Danser*, zullen wij wel kunnen vinden.

A. Ja, de heer *Danser* is een zoon van een employé van Philips; hij zal dus wel in Eindhoven te vinden zijn.

95033. De heer *Stokvis*: Hebt u ook het adres van de heer *Pijnappel*?

A. Hij woont in hotel Polen te Amsterdam. Ik weet echter niet, hoe lang hij daar blijft. Zijn voornaam is *Carel*; of hij nog meer voorletters heeft, weet ik ook niet.

Tenslotte ben ik gemachtigd — ik weet niet, of dat nuttig is — door de heer *Menten*, die ik lang na de enquête heb ontmoet, om u mede te delen, dat hij graag voor u zal willen verschijnen, omdat hij bezwaren heeft tegen de heer *Flaes* tijdens diens functie te Warschau. Hij heeft mij ook het hele verhaal verteld, maar het is natuurlijk beter, dat hij het u zelf vertelt. Het is de heer P. *Menten*, Apolloniaan, ik meen 114, te Amsterdam.

De *Voorzitter*: Ik geloof, dat wij u verder niets meer te vragen hebben. ik dank u zeer voor uw mededelingen en ik sluit het verhoor.

L. A. RODRIGUES LOPES.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 13 DECEMBER 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en m.

Verhoor van

MR. ANTON BERNARD ROOSJEN,

oud 57 jaar, wonende te Amsterdam, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Hij legt de eed af als getuige.

95034. De **Voorzitter**: Als lid van de Parlementaire Enquêtecommissie bent u iegeriwoordig geweest bij het verhoor van de heer van Lidth de Jeude. Bij die gelegenheid is er sprake geweest van de mate, waarin er pakketten verschenen in de concentratiekampen. Bij die gelegenheid hebt u gezegd, dat de pakketten, die men in Buchenwald heeft gekregen, Amerikaanse pakketten waren: die kwamen niet uit Argentinië. Zij kwamen, naar u was verteld, uit Genève.

Verder hebt u gezegd, dat de gijzelaars, die daar zaten, aanvankelijk drie à vier maanden niets kregen. Daarna kregen zij iedere week een pakket uit Nederland van het Nederlandse Rode Kruis, waarvoor de familie moest betalen. In 1941 kregen zij er maximaal één per maand van het Amerikaanse Rode Kruis. Daarna zijn de gijzelaars naar Nederland overgebracht: ook toen kregen zij zo nu en dan Amerikaanse pakketten.

Dit is een belangrijke mededeling, die u toen hebt gedaan. Het leek ons daarom wel belangrijk u te vragen deze mededeling nog eens te bevestigen en misschien kunt u er nog iets aan toevoegen.

Wanneer bent u eigenlijk naar Buchenwald gestuurd?

A. Ik ben opgepakt op 24 October 1940. Na gelogeed te hebben in de gevangnissen te Amsterdam, Scheveningen, Enimerich, Munster en Cassel zijn wij op 27 December 1940 in Buchenwald aangekomen, waar wij de Indische gijzelaars aantroffen, die later op 7 October versterkt waren met een groep politieke gevangenen, onder wie zich de heren *Drees, van der Goes van Naters, Tilanus*, enz. bevonden. Toen trof het ons, dat wij daar in die eerste dagen hoorden spreken over Rode Kruis-pakketten. Intussen blijkt, Mijnheer de Voorzitter, dat een verhoor — het spijt mij, dat ik het moet zeggen — na enkele jaren van betrekkelijke waarde is, want juist gedurende liet verhoor, waaraan ik nu word herinnerd, is mij iets ontgaan, en dat is, dat er op het moment, waarover hier wordt gesproken, niet gesproken kan worden van Amerikaanse pakketten, maar van Nederlandse pakketten. De gang van zaken is geweest, dat in Juni 1940 als représaille-gijzelaar de Indische verlofgangers zijn opgepakt. U hebt verscheidene van deze mensen zelf ook al ontmoet. Op 7 October zijn zij door andere groepen versterkt. Nu heb ik hier bij mij een heel interessant boek: „Vier jaar Indische gijzelaar“, geschreven door de heren J. H. H. *Rijshouwer* en H. W. van *Wermeskerken*. Daarin vindt u verschillende gegevens. In hrt voorwoord staat: Ik wil een grote uitzondering maken voor enkele instanties, die ons van zeer groot nut zijn geweest. Dat is dan in de eerste plaats de heer *Zijlmans* van het Nederlandse Rode Kruis, die er voor zorgde, dat wij Rode Kruis-pakketten kregen en daarvoor tenslotte zelf gevangen werd genomen. Daarnaast wordt dank gebracht aan het Internationale Rode Kruis te Genève.

Uit de gegevens, die u in dit boek vindt, kunt u opmaken, dat de Indische gijzelaars op 4 October voor het eerst een Rode Kruis-pakket hebben ontvangen: dat was een Nederlands Rode Kruis-pakket, waarvoor de verwanten f 7,50 per persoon moesten betalen. Wij kregen die pakketten ook ongeveer iedere maand. Zodra wij in Schutzhaft

waren gesteld, kreeg het Rode Kruis daarvan bericht van een of andere instantie; in dit geval was dat gebeurd door dr. *Rutgers*. De familie kreeg dan bericht of zij bereid was een bedrag te storten en zo kregen wij ook in Januari 1941 voor het eerst een Rode Kruis-pakket. Op verschillende plaatsen is er in het zoëven door mij genoemde boek van pakketten melding gemaakt: Op 11 November is er een partij eenheidspakketten var, het Rode Kruis aangekomen. Wat te voorzien was, gebeurde nu: er werden verschillende pakketten in beslag genomen, omdat de geadresseerden al een pakje van thuis hadden ontvangen. Even later vindt u er melding van gemaakt, dat er gedurende de Kerstdagen opnieuw Rode Kruis-pakketten zijn rondgedeeld. Verder leest u: „Vanmorgen werden wij zowaar verrast door het Nederlandse Rode Kruis-pakket op 5 December. Een kar, volgeiaden met pakketten, rijdt voor onze poort en ineens: niemand is te kouwelijk. Wij ontvingen allemaal een grote banketletter W, geschonken door Winterhulp Nederland.“ Ja, die hebben wij ook nog in Buchenwald gekregen. „Door deze schenking bleek het mogelijk, de pakketten naar hier toe met een extra-auto te laten vervoeren om juist op deze dag aan te komen.“. Later op 15 November 1941 is die hele groep uit Buchenwald overgebracht naar Nederland. Zij heeft in Haaren gezeten tot begin Mei 1942, waarna zij is overgebracht naar Beekvliet in St. Michielsgestel. Daar is de groep gebleven tot 29 October 1942, torn zij is overgeplaatst naar de Ruwenberg in St. Michielsgestel, waar zij gebleven is tot 6 September 1944. Toen is zij getransporteerd naar Vught. Daar zijn wij op 6 September 1944 aangekomen. Heel Vught was toen leeggehaald: want de tot die tijd daar gezeten liebbende gevangenen waren de vorige dag naar Duitsland overgebracht. Wij vonden toen in die barakken de restanten van de lautcte bewoners. Daar hebben wij gelogeed tot 14 September 1944. Met auto's zouden wij worden overgebracht van Vught via Amersfoort weer naar Duitsland, maar op die dag had de luchtlanding plaats bij Arnhem en Nijmegen. De vliegtuigen vlogen over Vught: dat duurde anderhalf uur, en dit maakte op de Duitsers zo'n overweldigende indruk, dat zij om drie uur 's middags naar ons toe kwamen en zeiden: Sie sind alle entlassen! Wij stonden toen ineens op straat. Met een kruiwagen met mijn koffer er op zijn wij naar den Bosch gereden, waar wij een week zijn gebleven, omdat wij hoopten, dat de Tommies zouden komen. Dat gebeurde echter niet en daarom zijn wij naar het noorden gelopen.

Gedurende de tijd, toen wij in de Ruwenberg zaten, kregen wij geregeld Amerikaanse Rode Kruis-pakketten toegezonden. Die kwamen uit Genève.

95035. De **Voorzitter**: U kunt dus niet beoordelen, wie daarvoor had gezorgd. L kon alleen zien, dat zij oorspronkelijk uit Amerika kwamen?

A. Ja.

95036. De **Voorzitter**: U hebt zo juist gezegd, dat het Rode Kruis aan de familieleden in Nederland had laten weten, dat men voor f 7,50 pakketten kon laten versturen naar de kampen. Kreeg dus iemand, die geen i 7.50 kan betalen, geen pakket?

A. Er was een grote organisatie, die daarvoor zorgde.

95037. De **Voorzitter**: Wat was dat voor een organisatie?

A. Dat weet ik niet; ik zat toen gevangen. Ieder, zonder onderscheid, kreeg die pakketten.

95038. De **Voorzitter**: Trekt u daar dus alleen maar de gevolgtrekking uit, dat er zo'n hulporganisatie was?

A. Neen, dat heb ik later gelioord. Mijn vrouw betaalde iedere maand f 7,50.

95039. De **Voorzitter**: U hebt dus geregeld pakketten gehad?

A. Ja.

95040. De **Voorzitter**: Dat klopt dus met wat u het vorige jaar hebt gezegd.

A. Ja, met dit onderscheid, dat de pakketten in Buchenwald geen Amerikaanse pakketten waren, maar Nederlandse.

De **Voorzitter**: Dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen en ik sluit het verhoor.

A. B. ROOSJEN.

SCHILTHUIS, *voorzitter.*

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 13 DECEMBER 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 7 en m.

Verhoor van

Mevrouw mr. ANNA JOHANNA WILHELMINA
HOCHBERG—VAN WALLINGA,

oud 58 jaar, wonende te Amsterdam, advocaat en procureur.

Zij legt de belofte af als getuige.

95041. De **Voorzitter**: U weet waarschijnlijk wel, waarover wij graag met u zouden willen spreken. Naar men zegt, hebt u gepoogd Joden, die zich in Duitsland bevonden, te ruilen tegen Joden, die zich elders bevonden, en Joden vrij te kopen, hetgeen u van Zwitserland uit schijnt gedaan te hebben.

A. Ja. Dat wil zeggen, voor zover het tweede gedeelte van uw vraag betreft. Met ruilen van Joden, die zich in Duitsland bevonden tegen Joden, die zich elders bevonden, heb ik mij vanzelfsprekend nooit opgehouden. In 1942 ben ik geëmigreerd naar Zwitserland met mijn man, die Zwitser was en Jood. Ik zeg „was”, want ik ben sinds een half jaar weduwe. Vanwege mijn Joodse echtgenoot mocht ik als advocaat niet meer werkzaam zijn; mijn man kon ook niet meer werken. Wij hebben toen besloten te emigreren. Mijn man is in Juli 1942 weggegaan en ik ben hem in Augustus 1942 gevolgd naar Zwitserland.

95042. De **Voorzitter**: Heeft dat geen moeilijkheden gegeven?

A. Mijn man heeft een half jaar op zijn doorreisvisum moeten wachten; hij had het in December 1941 al aangevraagd. Tenslotte heeft hij het met heel veel moeite gekregen. Ik had het binnen een maand. U weet, dat men in die tijd bij de Duitsers een verzoekschrift moest indienen om als procureur werkzaam te kunnen blijven, maar dat is mij geweigerd op grond van die Joodse „zonde”. Het Zwitserse consulaat heeft toen ook nog pogingen in het werk gesteld, wat tenslotte ook is mislukt. Een dag of 14 voordat ik wegging, heeft mr. *van Krimpen* zich tot mij gewend met een zevental gevallen en hij vroeg mij of ik die voor hem wilde behandelen. Mij was toen nog niets bekend van die manier om Joden vrij te krijgen. Mr. *van Krimpen* was toen een ex-collega van mij; na de bevrijding, in 1947, ben ik pas weer begonnen, nl. als advocaat en procureur.

95043. De **Voorzitter**: Kende u mr. *van Krimpen* al of wist hij toevallig van uw reis?

A. Hij wist toevallig van mijn reis. Ik kende hem eigenlijk niet; wel wist ik, dat hij een van de grote kantoren had; hij was een zeer bekend advocaat.

95044. De **Voorzitter**: Hij heeft zich dus tot u gewend met het verzoek te trachten een aantal Joden vrij te krijgen?

A. Ja.

95045. De **Voorzitter**: Was u bekend, waar die Joden zaten?

A. Het betrof zich in Nederland bevindende Joden. De heer *van Krimpen* heeft mij toen uitgelegd, dat het een dubbele opdracht was. Eerst moest ik proberen om voor die mensen een inreisbaarheid in een van de Zuid-Amerikaanse Staten te krijgen; zij kregen

dan een uitreisvisum van de Duitsers, wanneer daarvoor een bedrag van ongeveer f 100 000 werd gedeponereerd, dat wil zeggen: de tegenwaarde in deviezen, dollars of Zwitserse Francs.

95046. De **Voorzitter**: Was dat bedrag voor alle mensen gelijk of keek men naar hun draagkracht?

A. De Duitsers werden, geloof ik, goedkoper op de duur. Later zeiden ze: Als je f 50 000 bij elkaar hebt, gaat het ook wel.

95047. De **Voorzitter**: Ze lieten dus afdingen?

A. Ja. Het voornaamste was echter in die tijd, dat de zaak in behandeling was. Ik heb mij nooit direct met de Duitsers in verbinding gesteld. Dat heeft de heer *van Krimpen* voor de cliënten gedaan. Het ging via een bank hier in Nederland, die ook voor een bank in Duitsland fungeerde. Het belangrijkste was dus, dat men de Duitsers kon bijbrengen, dat de zaak in behandeling was. Wanneer er maar telegrammen over werden gewisseld, waren de mensen weer een poosje vrij van deportatie.

95048. De **Voorzitter**: Van wie kwamen die telegrammen en waar gingen ze heen?

A. Uit Zwitserland naar Nederland of iets dergelijks.

95049. De **Voorzitter**: Vonden de Duitsers dat belangrijk?

A. Ja. Ik heb in die tijd b.v. ook een zaak behandeld van iemand, die verschillende horlogefabrikanten in Zwitserland kende. Deze man had toen het idee: Wanneer al die mensen botje bij botje doen, komen wij misschien tot f 50 000. Ik meen, dat, dank zij een telegram van mij, inhoudende, dat nog steeds aan de depotstelling werd gewerkt, de man niet doorgestuurd is van Westerbork naar Duitsland.

95050. De **Voorzitter**: Tot welke Duitse instantie moest men zich daarvoor wenden?

A. Dat weet ik niet precies, want dat was mijn werk niet. Ik weet alleen, dat men verbinding opnemen moest met de Handelstrust-West.

95051. De heer **Stokvis**: Aanvankelijk werden deze aangelegenheden behandeld door het Devisen-Schutz-Kommando, later door de S.D.

A. Dat is mogelijk.

95052. De **Voorzitter**: Wat was nu precies uw rol?

A. Mijn opdracht was anders dan ik die later heb uitgewerkt. Ik ben over de grens gegaan met een boekje met alle mogelijke Amerikaanse en Engelse adressen, die ik uit mijn hoofd heb geleerd, omdat men niet kon weten wat er dreigde, als de Duitsers die adressen vonden en meenden, dat het spionage betrof of wat dan ook. Ik moest telegraferen en schrijven aan die verschillende relaties in Amerika en ook relaties in Zwitserland opzoeken. Ik heb b.v. een zaak voor iemand behandeld, die geld in Amerika had; ik moest voor hem vragen of dat geld werd vrijgegeven. De ene rol was dus te proberen of ik die geldzaak geregeld kon krijgen: de tweede rol was visa te krijgen voor Zuid-Amerika.

95053. De **Voorzitter**: Zorgde de heer *van Krimpen* voor dat laatste?

A. Neen, dat moest in Zwitserland gebeuren, want hier kon dat niet.

95054. De **Voorzitter**: Kon men hier geen hulp inroepen van een of andere Duitse instantie voor deze zaken?

A. Voor het uitreisvisum was men afhankelijk van de Duitsers hier, maar dan moesten die mensen nog weten waar zij heen konden gaan. Daarvoor heb ik in Bern verschillende consulates bezocht; ik heb toen gedaan gekregen, dat die mensen naar Uruguay, Paraguay, Chili en andere Zuid-Amerikaanse Staten konden.

95055. De heer **Stokvis**: Is dat dus gelukt voor een aantal gevallen?

A. Er is niets, maar dan ook niets gelukt. Absoluut niets. Ik zal u het vervolg vertellen. Toen ik in Zwitserland kwam, heb ik mij eerst in verbinding gesteld met de bankdirectie van de Schweizerische Kreditanstalt en Schweizer Bankverein om te vragen wat voor mogelijkheden er waren. Wij hebben toen gezamenlijk een dubbele verklaring voor die mensen opgesteld, zodat zij niet het risico liepen, dat zij er niet uit konden, wanneer zij eenmaal hadden betaald; wij hebben het toen zo geformuleerd, dat het geld werd gedeponereerd bij de Kreditanstalt en dat het pas aan de Duitsers zou worden betaald, wanneer de mensen veilig en wel in Spanje waren en er een verklaring van het consulaat werd overgelegd, dat zij zich daar hadden gemeld, zodat zij niet het risico liepen toch nog ergens in Frankrijk of elders gevangengenomen te worden.

Toen ik in Zwitserland kwam, hebben de bankdirecties mij gezegd, dat het waarschijnlijk niet gemakkelijk zou zijn. Bij de directie, waar ik kwam, zei men mij, dat zij nog nooit een dergelijk geval met succes hadden doorgevoerd. Ik heb toen geschreven en in Zwitserland verschillende relaties bezocht. Ik heb een algemeen abonnement op de treinen genomen en rusteloos heen en weer gereisd, omdat ik wist, dat het hier mensenlevens gold. Ik heb ontzettend veel mensen bezocht: maar ik kwam tot de ontdekking, dat deze relaties toch eigenlijk niet bereid waren voor die in levensgevaar verkerende mensen geld te offeren. Een of andere horlogefabrikant heeft mij weleens toegezegd, dat hij vijf duizend francs zou betalen, als die en die het ook deden, en die deden het niet. Ik heb toen iemand ontmoet, de vrouw van iemand, die hier toentertijd bij het Zwitserse consulaat in Amsterdam werkte. Wij hebben haar man in die tijd leren kennen als zeer behulpzaam. Zij zei tegen mij: Ik ken een familie *Grüntal* in Vaduz, die tracht voor haar dochter, die zich in Holland bevindt, de Lichtensteinse nationaliteit te krijgen. Lichtenstein heeft namelijk wetten, dat men niet in Lichtenstein behoeft te zijn gevestigd om die nationaliteit te kunnen krijgen. De voordelen daarvan sprongen in het oog, want ten eerste kregen de Duitsers op die manier niets en het was goedkoper. Er werd wel een groot bedrag gevraagd; daarom ben ik naar Lichtenstein gereisd, waar ik heb gesproken met een advocaat, dr. Ritter, die dat voor mij heeft berekend. Het kwam op ongeveer 50 000 francs voor die inburgering.

95056. De heer **Stokvis**: Ongeveer f 40 000?

A. Ja, ongeveer.

95057. De heer **Stokvis**: Dat is een behoorlijk bedrag!

A. Ja. Ik wil er op het ogenblik vanaf zijn of het nu f 80 000 of 80 000 francs was, want dat weet ik niet meer precies. Ik meen, dat die bedragen waren vastgesteld op 80 000 en 30 000; dat laatste bedrag moest worden gedeponereerd voor levensonderhoud, zodat de mensen, wanneer zij eenmaal daar waren, niet ten laste van de Regering van Lichtenstein zouden komen. Dr. Ritter heeft mij gezegd, dat het inderdaad mogelijk was, voor mensen die nationaliteit te krijgen. Vroeger werd het ook vrij veel gedaan op die manier. In die tijd echter had Bern het laatste woord. Lichtenstein had zich onder bescherming van Zwitserland gesteld; Bern was moeilijker geworden dan tevoren. Ik had een geval, waarbij er vrij veel kans was, dat het zou lukken. Dat betrof twee zusjes; haar vader had vroeger in Lichtenstein gewoond en veel voor Lichtenstein gedaan. Er was dus om zo te zeggen verband. Volgens dr. Ritter was het in ieder geval te proberen de Lichtensteinse nationaliteit voor die meisjes te krijgen. Ik weet uit eigen ervaring, dat nationaliteit in een neutrale Staat inderdaad beschermd.

Mijn man was, toen wij nog in Nederland waren, als Zwitser vrijgesteld van sämtliche Judenmassnahmen. Hij mocht alleen niet werken. Hij had een bepaalde bescherming van het Zwitserse consulaat in zijn zak: op onze deur stond een soort bescherming van de „Schweizerische Eidgenossenschaft“; zodoende wist ik ook, dat zij niets meer naar Lippman en Rosenthal zouden behoeven te brengen, want daar hadden de Duitsers dan helemaal niets meer over te zeggen, terwijl het uitreisvisum hun geen cent zou kosten. Ik heb toen ook verschillende telegrammen naar Amerika gestuurd met deze mededeling; ik weet niet meer precies, hoe die telegrammen waren

geformuleerd, maar ik kreeg daar geen enkel antwoord op. Nu weet ik niet meer of ik ook telegrammen heb verstuurd vóór die Lichtensteinse geschiedenis of alleen daarna.

95058. De heer **Stokvis**: De bedoeling was dus om in Amerika geld los te krijgen om voor de betreffende personen de Lichtensteinse nationaliteit te kunnen kopen?

A. Ja. Na een paar weken wist ik wel, dat er ook op deze manier niets te bereiken viel; ik wist al eerder, dat op de manier, die de heer van *Krimpen* mij had opgegeven, niets te bereiken viel. Ik zat natuurlijk toen met de censuur en ik zat met die mensen. Deze mensen waren veilig, doordat de Duitsers het idee hadden, dat er aan hun zaak werd gewerkt. Ik heb dus een heel verdeckte brief aan de heer van *Krimpen* moeten schrijven, maar ik kreeg helemaal geen antwoord. Ik heb ook verschillende telegrammen gestuurd naar hem voor de visa en personalia, maar daar heb ik evenmin antwoord op gekregen. Lichtenstein was dus heel duur. De tweede mogelijkheid was Zuid-Amerikaanse passen te krijgen. Die passen waren veel goedkoper; ik meen, dat die 5000 francs kostten of iets in die geest. De consuls echter, die die passen afgaven, hadden daarvoor geen machtiging van hun Regering. Het wilde dus niet bepaald zeggen, dat, wanneer die mensen dan naar Amerika gingen, zij er ook in konden. Die Lichtensteinse nationaliteit was natuurlijk veel meer waard. Daar was werkelijk geen spijker tussen te krijgen. Mij werd door verschillende Nederlandse Joden, die als vluchteling in Zwitserland hadden weten te komen, medegedeeld, dat de Duitsers in verschillende gevallen op die Zuid-Amerikaanse passen ingevlogen waren, want die mensen hadden dan toch in ieder geval een vreemde nationaliteit. Ik heb in die tijd heel veel consulates bezocht en ik meen, dat het de consul van Paraguay was, die zei: Ik geef een geleidend schrijven mee van de consul in Spanje, waardoor die geschiedenis een officiële tintje krijgt. Omstreeks die tijd is er echter iets gepasseerd. Eerst moet ik u echter vertellen, dat ik direct na mijn aankomst in Zwitserland het Nederlandse gezantschap in Bern heb bezocht; ik heb gesproken met de heer Bosch van Rosenthal en met generaal van Tricht en nog iemand, van wie ik mij de naam niet meer herinner.

95059. De **Voorzitter**: Was het misschien de heer van *Lynden*?

A. Dat weet ik niet meer precies. Ook heb ik gesproken met de consul in Zurich, allemaal direct na mijn aankomst. Ook heb ik gesproken met de consul in Genève. Die mensen hebben dus allemaal precies geweten met wat voor opdracht ik daar ben gekomen. Niemand van hen heeft mij gezegd: Mevrouw, dat mag niet! Later heb ik hen ook op de hoogte gesteld van die Lichtensteinse plannen; toen die zwarte-lijst-geschiedenis doorkwam, is op een gegeven moment via Radio Oranje doorgegeven, dat dat niet mocht, en ik ben in één adem genoemd met de heer Wiederkehr, die ik nooit van mijn leven van gezicht tot gezicht heb gezien.

95000. De heer **Stokvis**: Was dat die advocaat in Zürich?

A. Ja. Daar is verder de lezing aan gegeven alsof ik dat deed als agente van de Duitsers, enz. Ik ben tot 1943 hier in Nederland geweest en ik heb gezien, wat zich hier allemaal voordeed. Ik was dus verschrikkelijk verontwaardigd, want ik heb eerlijk getracht om alle mensen, die in levensgevaar verkeerden, te helpen. U begrijpt, wat een slag dit voor mij was. Ik ben toen onmiddellijk naar die verschillende adressen gegaan; ik ben naar het gezantschap geweest om te vragen of men rehabilitatie voor mij wilde krijgen, zodat ik openlijk naar Amerika kon telegraferen over al die dingen, terwijl ik nu op geen enkel telegram antwoord kreeg. Ik ben toen echter niet eens door de gezant ontvangen. Ik heb met generaal van *Tricht* gesproken, die mij werkelijk ter wille was. Hij zei, dat hij zich de geschiedenis herinnerde, en hij heeft mij een verklaring gegeven om mij te helpen. Ik heb toen afgesproken, dat ik de volgende dag zou komen om met de gezant te spreken, die mij echter niet meer heeft willen ontvangen. Ik ben naar de consul in Zurich gegaan, die dus ook precies alles wist, maar hij herinnerde zich er plotseling niets meer van. Ik heb dus niet de minste steun gehad van de genoemde Nederlandse vertegenwoordigers der Regering in Zwitserland om iets voor die mensen te doen, met uitzondering van de heren van *Tricht* en van *Notten* (consul in Genève), die echter niets meer voor mij konden of mochten doen.

95061. De heer **Stokvis**: Hebt u wel hun steun ingeroepen?

A. Ja, uit de aard van de zaak heb ik hun steun ingeroepen.

95062. De heer **Stokvis**: Hebt u die steun gevraagd in concreto? Hebt u gevraagd: Hier is een Nederlander, die en die, die geholpen moet worden? Wilt u medewerken met mij om iets voor hem te doen?

A. Ik ben begonnen met er heen te gaan voor de heer van *Krimpen*, toen ik nog niet wist, dat dat per se zou mislukken. Ik ben daar verder geweest voor het geval-Visser, oud-Voorzitter van de Hoge Raad.

95063. De heer **Stokvis**: De heer Visser was toen al gestorven. U bent daar waarschijnlijk geweest voor zijn vrouw.

A. Ja, d.w.z. voor zijn vrouw en zijn zoon, ik heb toen die zaak openlijk besproken. Ik ben toen bij de gezant geweest met de dochter, die in Zwitserland woonde. Men wist dus precies wat er aan de hand was. Er is geen enkele keer tegen mij gezegd: „Denk er om, mevrouw, dat wil de Regering niet”, of iets dergelijks.

Dan was er nog een laatste mogelijkheid, die ik nog later hoorde. Ik had een relatie in Palestina, die kon proberen, die mensen op een lijst voor uitwisseling met zich in handen van de geallieerden bevindende Duitsers te zetten. Al die gevallen had ik beslist kunnen helpen of liever, er was een goede kans, dat ik iets voor die mensen gedaan kon krijgen, als mij dat niet onmogelijk was gemaakt op die manier. Ik was ineens het zwarte schaap.

95064. De heer **Stokvis**: Wanneer was u dat ineens? Hoelang was u toen met de behandeling van die zaken bezig?

A. Ik ben in Augustus in Zwitserland gekomen en in November kwam die mededeling door de radio. Ik heb daardoor zelf ook ontzettend veel nadeel ondervonden. Ik had op het gezantschap veel kunnen doen. Nu ben ik tenslotte in de steun komen te vallen van Zwitserland gedurende een hele tijd.

95065. De **Voorzitter**: U bedoelt waarschijnlijk de steun van Nederland?

A. Neen, want ik ben Zwitserse. Het is helemaal niet plezierig, wanneer men van steun afhankelijk is.

95066. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gehoord of andere landen op dit gebied wel iets tot stand hebben gebracht?

A. Bedoelt u op deze manier?

95067. De **Voorzitter**: Wij hebben nu al zo vaak horen spreken over de vreemde passen, enz. Zijn er werkelijk Joden vrijgekomen?

A. Toen ik hoorde van die uitwisseling — dat was nog vóór de uitspraak door de radio, als ik mij goed herinner —, hoorde ik dat van mensen, die dat gedaan hadden gekregen. Van die Zuid-Amerikaanse passen is mij gezegd, dat de Duitsers er verschillende keren op ingevlogen waren.

95068. De **Voorzitter**: Hebt u weleens gehoord van de Zwitser Musy, of was dat geen Zwitser?

A. Nu u mij dit zegt, herinner ik mij de naam.

95069. De **Voorzitter**: Weet u niet, wat hij eigenlijk uitvoerde?

A. Dat weet ik niet. Toen ik hier wegging, is mij gezegd, dat er iemand zou komen naar Zwitserland om die zaak officieel te bespreken op de manier, zoals de heer van *Krimpen* mij had opgedragen. Hij zou die zaken officieel met de Regering bespreken. Er waren verschillende mensen bij, die zelf geld in Amerika hadden. Er was iemand, die een dollartegoed in New York had. Dat was iets om open te bespreken: men kan dan „ja” of „neen” tot antwoord krijgen.

95070. De **Voorzitter**: U weet dus niet of er door anderen pogingen zijn gedaan, die succes hebben gehad?

A. Neen. Ik heb echter deze dingen in behandeling genomen, juist omdat men mij heeft gezegd: Bij ons is van verschillende gevallen bekend, dat die mensen zijn weggekomen.

95071. De **Voorzitter**: Was de vergoeding, die u voor u zelf hebt gevraagd, erg hoog?

A. Dat is ook zo mooi! Met de heer van *Krimpen* had ik afgesproken per geval f 1000.

95072. De **Voorzitter**: f 1000 per geval, dat lukte of per geval, dat onder handen werd genomen?

A. Per geval, dat onder handen werd genomen of het lukte of niet; gewoon voor mijn bemoeïingen; dat was Hollands geld, dus geen Zwitserse francs. Daarvan heb ik al die onkosten betaald. De telegrammen liepen b.v. ontzettend op; vaak 60 of 70 franc per keer. Ik heb moeten reizen en hotelkosten moeten maken. De heer van *Krimpen* heeft mij echter maar per geval f 500 betaald. Hij heeft zich niet aan de afspraak gehouden.

95073. De heer **Stokvis**: U hebt zo juist een brief van 5 Augustus 1942 overgelegd. Daarin wordt gesproken van f 1000 per geval.

A. Ja, precies. Dat was de afspraak. De heer van *Krimpen* heeft maar f 500 betaald. Ik heb tegen hem een klacht ingediend bij de Raad van Discipline. De raad heeft gezegd, dat zij die klacht niet ontvankelijk achtte. Ik moest tegen hem procederen. De heer van *Krimpen* zei: Leg maar per geval beslag onder mij. Zoek die en die cliënt maar op. Ik wist niet eens wie die cliënten waren. De Joden mochten geen geld hebben en mij werd destijds door de heer van *Krimpen* gezegd: Een relatie heeft dat geld voorgesloten. Wanneer ik dus in een procedure had gezegd: Jullie moeten die f 500 nog betalen, had ik onmiddellijk gehoord: „Wij weten van niets. want dat geld is door een ander gestort.” De heer van *Krimpen* heeft in alle talen gezwegen. Dezelfde grief, die ik heb gehad tegen het gezantschap in Bern, heb ik ook tegen de heer van *Krimpen*. Hij heeft mij geschreven: „Mevrouw, ik weet niet wat u nog wilt, want ons is toch gebleken — via Radio Oranje —, dat u niets kunt doen”, waarop ik hem heb teruggeschreven: „Mijnheer van *Krimpen*, dit is een vertrouwenskwestie. Als ik u zeg, dat ik nog wel iets kan doen, zal dat toch wel zo rijen.” Een kind begrijpt toch, dat ik dan op een andere manier tracht iets gedaan te krijgen.

95074. De **Voorzitter**: Denkt u, dat u dat gelukt zou zijn?

A. Dat zou ik zeker denken, want ik heb als een gek voor die mensen gewerkt. Ik heb ik weet niet hoeveel relaties bezocht en ik had prachtige relaties met al die Zuid-Amerikaanse adressen. Ik heb gedaan gekregen, dat het helemaal wettig leek met een brief van een gezant in Spanje van een der Zuid-Amerikaanse Staten er bij.

95075. De heer **Stokvis**: Amerika was toen al in oorlog!

A. Ja, dat geloof ik wel.

De heer **Stokvis**: Dat maakte alles natuurlijk veel moeilijker.

A. Toen ik een paar weken in Zwitserland was, heb ik ingezien, dat er op die manier niets te bereiken viel. Als ik naar Nederland had bericht: Op deze manier kan ik niets doen, had ik die mensen overgeleverd. Er zaten er al veel in de concentratiekampen, maar zij werden nog niet verder getransporteerd naar Duitsland, omdat er aan hun zaak werd gewerkt.

95076. De heer **Stokvis**: Een van de door ons gehoorde getuigen heeft hier een mededeling gedaan, die ik u zal voorlezen, om van u te horen of die verklaring juist is.

„Er was in Zwitserland een schandelijke handel in zulke passen. Zo was er o.a. Augustus 1942 een dame uit Nederland in Zwitserland gekomen, mevrouw mr. *Hochberg—van Wallinga*, die dergelijke passen tegen heel hoge sommen verkocht.”

A. Ik heb nooit zo'n pas in handen gehad.

95077. De heer **Stokvis**: U kunt hierop antwoorde: Waar of niet waar!

A. Dat is natuurlijk niet waar. Het is zo onwaar als het maar kan. Mag ik weten, wie dat heeft verklaard, want dit intrigeert mij nu werkelijk!

95078. De heer **Stokvis**: U zult het te zijner tijd kunnen lezen in het volgende deel van het verslag van de Enquêtecommissie. Dit wordt binnenkort gepubliceerd. U wijst de gemelde beschuldiging dus met verontwaardiging af?

A. Het is een pertinente leugen. Ik ben in de steun geweest en ik zou tegen hoge prijs passen hebben verkocht! Ik heb nooit een pas verkocht en er nooit een in handen gehad.

95079. De **Voorzitter**: Hebt u weleens voor iemand een pas gekregen?

A. Helaas niet. Mijn opzet was, dat ik deze dingen zou kunnen voortzetten, wanneer de Nederlandse Regering mij wilde rehabiliteren.

95080. De heer **Stokvis**: Hebt u na uw terugkeer in Nederland nog moeilijkheden gehad?

A. Ik heb tot September 1946 moeilijkheden gehad om een reisvisum te krijgen; ik heb dat pas gekregen, toen de zaak hier heel degelijk was onderzocht, en na verschillende verklaringen van mensen, die wisten, hoe ik vóór die tijd was geweest. In Augustus of September 1946 heb ik mijn inreisvisum gekregen; daarna heb ik niet meer de minste last gehad, omdat men hier mijn houding van vóór die tijd heeft gekend.

95081. De **Voorzitter**: Bent u nooit lastig gevallen met beschuldigingen, zoals de heer *Stokvis* zo juist voorlas?

A. Neen. Ik heb deze geschiedenis voor de Raad van Discipline gebracht, mijn klacht dus tegen de heer *van Krimpen*.

De beslissing heb ik ook. Oorspronkelijk was het de bedoeling, dat de heer *van Doorn*, deken of oud-deken hier in den Haag, bindend advies zou geven. Deze brief, die ik u hier laat zien, betreft de salariskwestie met de heer *van Krimpen*.

95082. De heer **Stokvis**: Dit is een brief, gericht aan de heer *van Doorn*.

A. Ja. Oorspronkelijk had de heer *van Krimpen* gezegd: Ik ga akkoord met een bindend advies, als het van een deken of oud-deken is. De heer *van Doorn* is toen bereid geweest om het te doen, maar ineens wilde de heer *van Krimpen* niet meer. Met de motivering, dat „één cliënt" weigerde. Wie die „ene cliënt" was, heeft hij mij nooit willen zeggen. Het is van de heer *van Krimpen* een onmogelijke houding geweest; ik kan niet anders zeggen. Het ergste vind ik, dat hij mij bij de cliënten in een scheef daglicht heeft geplaatst door te zeggen, dat ik niets of vrijwel niets voor hen gedaan heb.

95083. De heer **Stokvis**: Over hoeveel gevallen ging het hier?

A. Zeven gevallen. Ik heb nog een vordering op de heer *van Krimpen* van f 3500. Op een gegeven moment, nadat de deken geweigerd had mijn klacht te behandelen, heb ik het laten lopen.

95084. De heer **van Dis**: Waar woont de heer *van Krimpen*?

A. In Amsterdam. Deze brief is aan de heer *Koch* gericht, die deken is in Arnhem. Hij heeft die zaak voor mij behandeld.

De **Voorzitter**: Ik dank u voor uw inlichtingen en ik sluit het verhoor.

A. J. W. HOCHBERG—VAN WALLINGA.

SCHILTHUIS, *voorzitter*.

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier*.

ZITTING VAN DONDERDAG 13 DECEMBER 1951

Sub-Commissie III

Tegenwoordig de heren Schilthuis, voorzitter, van Dis en Stokvis, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: 1 en *m*.

Verhoor van

ARON DE PAAUW,
oud 48 jaar, wonende te Amsterdam, afdelingschef
bij de firma Asscher.

Hij legt de belofte af als getuige.

95085. De **Voorzitter**: Wij hebben u gevraagd hier te komen, omdat wij ons er voor interesseren, hoe het eigenlijk in de concentratiekampen is gegaan met de pakketten, die de gevangenen ontvingen van het Nederlandse Rode Kruis, het Internationale Rode Kruis te Genève, Amerikaanse pakketten, waarvan men niet dadelijk begreep, dat zij van het Nederlandse Rode Kruis kwamen, al was dat toch wel zo; zij kwamen van de Nederlandse Regering, die die pakketten echter niet zelf mocht verzenden naar de kampen, omdat de Duitsers dat niet wilden; daarom werden die pakketten verzonden door het Amerikaanse Rode Kruis. Nu hebben wij gehoord, dat u in verschillende kampen hebt gezeten. Hebt u in die kampen weleens iets van pakketten gemerkt?

A. Het enige kamp, waar ik pakketten heb gekregen, was Vught.

95086. De **Voorzitter**: Als hoedanig bent u opgesloten geweest?

A. Als Jood.

95087. De **Voorzitter**: Dan wordt mijn vraag beperkt tot deze vraag: Zijn er in die kampen ook aan Joden pakketten uitgedeeld?

A. In Vught niet. Daar kon men alleen particuliere pakketten krijgen. De Rode Kruis-pakketten gingen de Joden voorbij; die zijn daar altijd van verstoken geweest.

95088. De **Voorzitter**: In Vught mocht u dus van uw familieleden en vrienden pakketten ontvangen. Werden die allemaal uitgedeeld, net zoveel als er werden gezonden?

A. Dat was betrekkelijk. Op een kwade dag kwam er weleens een pakket-, „sperre“; één of twee weken, net zoals de heren wilden, werden de pakketten dan ingehouden.

95089. De **Voorzitter**: Aten zij dan de inhoud zelf op?

A. De inhoud hebben ze onder elkaar verdeeld; grotendeels gingen zij naar de keuken en daar werd er dan een soort pap van gemaakt.

95090. De **Voorzitter**: En kwam er dan weer eens een periode, waarin de pakketten wel aan de gevangenen werden doorgegeven?

A. Ja, laat ik zeggen: Ze zijn grotendeels doorgegeven.

95091. De **Voorzitter**: Werden die pakketten per post verzonden?

A. Gedeeltelijk per post en gedeeltelijk via de Joodse Raad. Eén of twee keer per week kwam de Joodse Raad met een vrachtauto, die daar de pakketten afgaf.

95092. De **Voorzitter**: Die pakketten kwamen dus van familieleden of bekenden. U zei zo juist, dat u was uitgesloten van de pakketten van het Rode Kruis. Hoe weet u dat?

A. Regelmatig werden er Rode Kruis-pakketten uitgedeeld; de Joodse barakken echter kregen die niet.

95093. De **Voorzitter**: Uw gevolgtrekking is dus, dat het Rode Kruis niet aan de Joden mocht of wenste te leveren?

A. Ze mochten niet leveren. Er waren ook zogenaamde Vught-pakketten, pakketten, afkomstig van de inwoners van Vught, zoals men daar zei. Deze pakketten werden ook regelmatig elke week uitgedeeld en daar kregen de Joden ook niets van.

95094. De **Voorzitter**: Dat waren waarschijnlijk de pakketten van mevrouw van Beuningen. Die pakketten kwamen meer dan eens in de week.

A. Die naam ken ik niet, Mijnheer de Voorzitter.

95095. De **Voorzitter**: Zij was een te Vught wonende dame, die voor die pakketten zorgde. Zij had enige inwoners van Vught als hulp.

A. Dat is mogelijk.

95096. De **Voorzitter**: Bevatten die pakketten belegde boterhammen?

A. Ja, het waren goede pakketten.

95097. De **Voorzitter**: Zij bracht die in het kamp of liet ze brengen. Kreeg u die pakketten ook niet?

A. Neen, die kregen wij ook niet.

95098. De **Voorzitter**: Waren de Joden in afzonderlijke barakken ondergebracht?

A. Ja.

95099. De **Voorzitter**: Vormden die afzonderlijke barakken een afgesloten geheel, afgesloten van de rest van het kamp?

A. Ja, het was afgesloten van de rest van het kamp. Alleen echter bij het werk ontmoetten wij elkaar; buiten het werk was het afgesloten.

95100. De **Voorzitter**: Als u hoort spreken over Rode Kruis-pakketten, denkt u daarbij dan ook aan de naam van mevrouw van Overeem? Of hebt u die naam nooit gehoord?

A. Ik ken geen enkele naam.

95101. De **Voorzitter**: U hebt dus geen pakketten gezien, waaraan men kon zien, dat zij van het Rode Kruis kwamen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, maar ik weet wel, dat zij in Vught werden uitgedeeld. Dat heb ik gehoord van de gevangenen daar en dat heb ik ook gezien.

95102. De **Voorzitter**: U kreeg dus niets anders dan de familiepakketten?

A. Niets anders.

95103. De **Voorzitter**: Later bent u naar Duitsland gebracht. Wanneer was dat?

A. Dat was einde Februari of begin Maart 1944. De data kan ik mij niet meer precies herinneren.

95104. De **Voorzitter**: Waarheen bent u toen getransporteerd?

A. Ik ben toen naar het Lager Saufwasser gebracht, dat, naar ik hoorde, zeventig kilometer van Breslau af lag. Maar eerst ben ik nog in Auschwitz geweest. Van Vught ging ik naar Birkenau, vandaar naar Auschwitz en toen naar Saufwasser. Ik meen, dat ik in Auschwitz vier weken ben geweest.

95105. De **Voorzitter**: Hebt u daar nooit iets gemerkt van levensmiddelenpakketten?

A. Neen.

95106. De **Voorzitter**: In het najaar van 1944 zijn aan de Joodse gedeporteerden pakketten verzonden uit Zweden door de Jewish Agency.

A. Die zijn terechtgekomee in Theresienstadt, weet ik. Ik meen, dat men daar twee keer pakketten heeft gekregen, onder meer uit Zweden. Voor de rest heb ik van Februari 1944 af, totdat ik in Theresienstadt kwam, dat was vier weken vóór de bevrijding, geen enkel pakket gekregen. Ook niemand anders.

95107. De **Voorzitter**: De kampen, waar u bent geweest, waren waarschijnlijk allemaal speciale Joodse kampen?

A. In Auschwitz waren wij wel in een zogenaamde quarantamebarak, een bunker, maar na Auschwitz zijn onze Joodse kentekenen van onze borst afgenomen en zijn wij met de andere gevangenen samengekomen.

95108. De heer **Stokvis**: U werd toen dus „geariseerd“?

A. Ja, gelijkgeschakeld. Het Lager Saufwasser was nog een specifiek Joods kamp; later echter, toen wij moesten evacueren naar die andere kampen, ging alles door elkaar, ook wat nationaliteit betreft.

95109. De **Voorzitter**: Bent u niet in Buchenwald geweest?

A. Neen.

95110. De **Voorzitter**: Ik meen, dat daar een afzonderlijke Joodse afdeling was.

A. Ja, maar die was er in Auschwitz ook. Auschwitz was geen kamp, waar men bleef. Het was meer eer, zogenaamd Auffanglager, vanwaar men werd getransporteerd naar de diverse kampen.

95111. De **Voorzitter**: Ja, of men werd doodgemaakt!

A. Ja.

95112. De heer **Stokvis**: Weet u nog nauwkeurig in welke kampen u bent geweest? Wanneer bent u weggehaald?

A. Dat was 12 Februari 1943. Ik ben toen naar Vught gegaan, waar ik ben gebleven tot Februari/Maart 1944, daarna naar Westerbork, een dag of drie, vier. Toen naar Auschwitz, eerst nog een dag naar Birkenau; van uit Auschwitz naar het Lager Saufwasser; wij zijn van daaruit geëvacueerd naar Dresden, waar wij toen zijn ondergebracht op een spoorwegemplacement.

In Dresden ben ik een paar weken gebleven; toen zijn wij in Leibowitz geweest en tenslotte in Theresienstadt, waar ik ben bevrijd.

95113. De heer **Stokvis**: Nergens dus, behalve in Vught, maar dan niet van het Rode Kruis, hebt u pakketten ontvangen of gezien, dat uw medegevangenen pakketten kregen?

A. Nergens heb ik pakketten gekregen; anderen ook niet. Ik heb geen enkel pakket gezien. In Dresden heb ik nog een paar andere Hollandse gevangenen ontmoet: dat waren militairen, krijgsgevangenen; zij hadden wel pakketten gekregen. Voor zover zij konden, hebben zij ons nog wat toegestopt. Wel weet ik, dat er in Auschwitz pakketten zijn aangekomen, want ik heb twee weken op het postkantoor gewerkt. We hebben toen stapels pakketten binnengekregen, maar die kwamen uit Polen voor de Poolse gevangenen.

95114. De **Voorzitter**: Hoe weet u, dat die uit Polen kwamen?

A. Ik heb de adressen gelezen.

95115. De **Voorzitter**: Hebt u het misschien aan de postzegels gezien?

A. Neen. ik zag aan de adressen, dat ze afkomstig waren uit Polen; het waren allemaal Poolse namen, die er op voorkwamen; het kan ook Russisch zijn geweest!

95116. De **Voorzitter**: Stond er ook op waar ze vandaan kwamen?

A. Ja, de afzender stond er ook op.

95117. De **Voorzitter**: Dat waren dus ook Poolse namen?

A. Ja.

95118. De **Voorzitter**: Weet u nog waar u die pakketten hebt gezien?

A. Op het postkantoor in Auschwitz, waar ik een paar weken heb gewerkt.

95119. De **Voorzitter**: Waren er nog andere nationaliteiten, die er pakketten kregen?

A. Ja, maar ook geen Rode Kruis-pakketten, waarvoor u belangstelling hebt. Ik heb die niet gezien.

95120. De **Voorzitter**: De pakketten voor die Polen waren toch waarschijnlijk wel Rode Kruis-pakketten?

A. Het waren particuliere pakketten, zoals wij ze in Vught hebben gekregen.

95121. De **Voorzitter**: Waren dat pakketten, bestemd voor Joodse gevangenen?

A. Ja, die waren er ook bij.

95122. De **Voorzitter**: Werden die pakketten ingehouden?

A. Dat durf ik niet te zeggen. Wij waren eigenlijk meer afgesloten; wij leefden in quarantaine voor een paar weken.

95123. De **Voorzitter**: Hebt u nog gemerkt of Noren en Denen pakketten kregen? Of waren die niet in Auschwitz?

A. Er was van alles, maar die heb ik niet meegemaakt, en wel Fransen en Belgen in het kamp Flossenberg, dat ik zo juist ben vergeten te noemen. Vóórdat ik naar Dresden ging, ben ik eerst nog in Flossenberg geweest; dat was ook zo'n verzamelkamp. Daar heb ik Belgen ontmoet, gendarmen, die waren gevangen gezet wegens illegale actie. Zij kwamen uit de gevangenis van Neurenberg. Zij hebben ook geen pakketten gekregen.

95124. De **Voorzitter**: Hebt u wel gezien, dat er in Flossenberg pakketten zijn gekomen?

A. Neen, ik heb daar geen enkel pakket gezien.

95125. De **Voorzitter**: Hebt u nooit gezien, dat Fransen pakketten kregen?

A. Neen, nooit.

95126. De **Voorzitter**: U hebt dus geen Franse of Belgische pakketten gezien, wel Poolse?

A. Ja, kijkt u eens, Mijnheer de Voorzitter, ik heb in Vught een jaar gezeten en dan leer je de zaak kennen. In Flossenberg b.v. ben ik ook maar vier of vijf weken geweest en dan zaten wij daar afgezonderd.

95137. De **Voorzitter**: U hebt dus geen pakketten gezien?

A. Neen.

95128. De **Voorzitter**: Bent u in Theresienstadt tot het allerlaatst gebleven? Bent u niet naar Zwitserland gestuurd?

A. Neen, dat was voordat wij kwamen. Die 400 man waren toen al weggestuurd. In Theresienstadt hebben wij na de bevrijding een

Zweeds pakketje gekregen van het Rode Kruis. Vóór de bevrijding is daar ook éénmaal een partij Rode Kruis-pakketten geweest. Dat is mij daar verteld. Ik heb er ook nog wat van gekregen.

95129. De **Voorzitter**: Hebt u daar na de bevrijding iets gemerkt van Nederlandse ambtenaren of militairen?

A. Neen. De enige Nederlanders, die ik na de bevrijding heb ontmoet, heb ik gezien in Bamberg, een missie van drie militairen, die op het perron stonden. Die mensen konden ook niets doen; wij zijn uit Theresienstadt weggegaan en hebben toen een pakket gekregen van de Amerikanen.

95130. De **Voorzitter**: Hebt u dat van Amerikanen gekregen of was dat alleen maar een Amerikaans pakket?

A. Neen, ik heb dat van de Amerikanen gekregen.

95131. De **Voorzitter**: Van Amerikaanse troepen?

A. Ja.

95132. De **Voorzitter**: Hoe bent u uit Theresienstadt weggekomen?

A. We zijn daar weggehaald door de Fransen, die ons hebben overgedaan aan de Amerikanen; tenslotte zijn wij zo naar Eindhoven gekomen.

95133. De heer **Stokvis**: Bent u door de Russen bevrijd?

h. Ja.

95134. De **Voorzitter**: Bent u met de trein gekomen?

A. Van Theresienstadt zijn wij met een trein naar Bamberg gegaan. Wij hebben geen voedsel meegekregen, alleen dat Amerikaanse pakketje, dat onvoldoende was. Onderweg hebben wij in een Duits plaatsje, naar ik meen in Bamberg, een levensmiddelenkaart gekregen, ook Duits geld, dat wij voor levensmiddelen hebben besteed. Zo zijn wij hier gekomen.

95135. De heer **Stokvis**: Hebt u in Theresienstadt zelf geen Nederlandse repatriëringsofficieren gezien?

A. Neen.

95136. De heer **Stokvis**: Kunt u ons wellicht nog mededelingen doen omtrent wat u van anderen hebt gehoord betreffende pakketten?

A. Ik heb wel gehoord van anderen, die ook in kampen zaten, bij voorbeeld in Dachau, dat daar Noren, Denen en Fransen wel pakketten kregen van het Rode Kruis. Vooral de Noren kregen veel, maar ook daar kregen de Nederlanders geen pakketten.

95137. De **Voorzitter**: Dat hebt u dus alleen maar gehoord?

A. Ja, van gevangenen, die daar in die kampen waren geweest.

95138. De **Voorzitter**: Weet u zeker, dat daarbij ook van Fransen werd gesproken?

A. Ja.

95139. De **Voorzitter**: Wanneer moet dat ongeveer zijn geweest?

A. Ook in de periode van na Januari 1945.

95140. De **Voorzitter**: Toen was Frankrijk al vrij en kon men van daaruit dus pakketten sturen.

A. De Christen-Hollanders, die ik heb gesproken, hebben ook geen pakjes ontvangen: die mensen waren er even armzalig aan toe als wij.

De **Voorzitter**: Ik dank u zeer voor uw inlichtingen en ik sluit het verhoor.

A. DE PAAUW

SCHILTHUIS, *voorzitter.*

VAN DIS.

STOKVIS.

GERRETSEN, *griffier.*

